CORNELIUS A LAPIDE.

COMMENTARII

IN SCRIPTURAM SACRAM.

Rt. Rev. P. O'Mahoney

LUGDUNI, EX TYPIS PELAGAUD ET LESNE.

R. P. C.

CORNELII A LAPIDE

È SOCIETATE JESU,

S. SCRIPTURÆ OLIM LOVANII, POSTEA ROMÆ PROFESSORIS,

COMMENTARII

IN SCRIPTURAM SACRAM.

TOMUS IX,

COMPLECTENS COMMENTARIA IN OMNES

DIVI PAULI EPISTOLAS,

INDICIBUS NECESSARIIS ILLUSTRATA.

EDITIO RECENS,

A QUAMPLURIMIS MENDIS, QUIBUS CÆTERÆ SCATEBANT, DILIGENTISSIMÈ EXPURGATA ET CASTIGATA,

ET

ILLUSTRISSIMO DD. A. R. DEVIE, EPISCOPO BELLICENSI,

DEDICATA.

LUGDUNI,

APUD PELAGAUD ET LESNE,

SS. DD. PAPÆ BIBLIOTYPOGRAPHOS.

M.D.CCC.XXXIX.

COMMENTARIA

IN OMNES

S. PAULI EPISTOLAS.

PROŒMIUM.

Quis, qualis, quantus S. Paulus.

Octo dotes et prærogativæ eximiæ in S. Paulo considerandæ et admirandæ sunt. Prima est, præclara ejus natura et indoles. Secunda est, mira ejus vocatio et gratia. Tertia est, rara ejus sapientia; Quarta, heroicæ ejus virtutes; Quinta, efficacia et fructus in evangelizando; Sexta, illustre illius martyrium; Septima, miracula; Octava, ejusdem fama et gloria.

CAPUT I.

De Pauli genere et indole.

Quoad primum, fuit Paulus nobili Judæorum prosapia ortus, è tribu Benjamin. S. Hieron. lib. de Script. Eccles. cap. 15. videtur tradere, Paulum Gischalæ, Judææ oppido, natum esse; quo à Romanis capto, cum cum parentibus suis Tarsum Ciliciæ commigrasse. Verum idem S. Hieron. in epist. ad Philem. hanc traditionem fabulam appellat, et vere fabula est. Certum enim est Paulum non Gischalæ, sed Tarsi natum esse. Id enim ipse affirmat Actor. 22. *Ego*, inquit, *sum vir Judæus, natus in Tarso Ciliciæ.*

Porro Tarsus Ciliciæ erat metropolis, et jus municipale à Romanis fuerat consecuta, ita ut Tarsenses censerentur cives Romani, et civium Romanorum privilegiis fruerentur. Unde Paulus Actor 16. v. 37. et 22. v. 25. civem Romanum se esse proclamat: *Si hominem Romanum*, inquit, *et indemnatum licet vobis flagellare?* cumque diceret Tribunus: *Ego multa summa civitatem*, vel, ut Græca habent, πολιτείαν, civilitatem, *hanc consecutus sum;* respondit Paulus: *Ego autem et natus sum.* Jus hoc civitatis Romanæ adepti sunt Tarsenses à Julio Cæsare, et ab Augusto, eo quod utriusque partes in bellis civilibus strenue adjuvissent. Unde et Tarsus Juliopolis est dicta, ut testatur Dio Cassius, l. 47.

Hac de causa liberaliter et nobiliter educatus fuit Paulus, atque Græcorum litteris et liberalibus disciplinis egregie excultus: nam harum scholæ florebant Tarsi, iisque ita dediti erant Tarsenses, ut teste Strabone lib. 14. in studiis hisce superarint Athenas et Alexandriam; adeoque ipsa Roma Tarsensibus litteratis abundarit. Paulus ergo Gentilium scientiis Tarsi apprime imbutus, inde, quod genere Judæus esset, ad Judæorum metropolim Hierosolymam, ut sacris disciplinis à Gamaliele erudiretur, profectus est. *Ego*, inquit ipse Actor. 22., *nutritus* sum *in ista civitate, secus pedes Gamaliel eruditus juxta veritatem paternæ legis, æmulator legis, sicut et vos omnes.*

Tantum vero in hisce profecerit, ut Tertull. lib. 5. contra Marcion. ante finem asserere non dubitet, neminem magis nosse medullas Scripturarum, quam S. Paulum. Audi et S. Hieron. ad Paulinum: *Cur dicitur*, inquit, *Paulus vas electionis? nempe, quia legis et S. Scripturarum erat armarium.*

Fuit autem Paulus Pharisæus, quæ secta apud Judæos erat nobilissima et præstantissima. Ita enim ipse ait Actor. 26. 5. *Secundum certissimam*, græce ἀκριβεστάτην, id est diligentissimam, exactissimam, religiosissimam, *sectam nostræ religionis vixi Pharisæus.*

Jam vero insignis, magnanima et heroica ejus indoles elucet in ardenti ejus zelo et pugna pro judaismo, quo, errans licet, putansque obsequium se præstare Deo, ipse adhuc adolescens ducem se præbuit Judæis ad persequendum et extirpandum Christianos.

Saulus, inquit Lucas Actor. 8. 3., *devastabat Ecclesiam, per domos intrans, et trahens viros ac mulieres, tradebat in custodiam.* Et cap. 9. v. 1. *Saulus adhuc spirans minarum, et cædis in discipulos Domini, accessit ad principem sacerdotum, et petiit ab eo epistolas in Damascum ad Synagogas; ut, si quos invenisset hujus viæ viros ac mulieres, vinctos perduceret in Jerusalem.* Luculentius vero ipse Paulus Galat. 1. vers. 13. *Supra modum*, inquit, *persequebar Ecclesiam Dei, et expugnabam illam, et proficiebam in judaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum.*

Nimirum mystice impletum est in Paulo vaticinium Jacobi Genes. 49. *Benjamin lupus rapax*,

mane comedet prædam, et vespere dividet spolia. Præclare S. August. lib. 22. Contra Faust. c. 70. *Animæ*, inquit, *virtutis capaces ac fertiles præmittunt sæpe vitia, quibus hoc ipsum indicent, cui virtuti sint potissimum accommodatæ, si fuerint præceptis excultæ. Sic Moyses occidens Ægyptium, vitiosa quidem, sed magnæ fertilitatis signa fundebat : ita quoque Pauli sævitia silvestre erat vitium, sed magnæ fertilitatis erat indicium.* Quis enim postmodum in Evangelio toto orbe propagando animos et ignes Pauli æquavit? quis in laboribus pluribus? quis in carceribus abundantius? quis in crucibus et plagis majoribus? quis in periculis tam interritus? quis in arduis tam audax et excelsus? quis tanta, non dicam moliri, sed et cogitare ausus fuit, quanta molitus est, fecit, et confecit Paulus?

CAPUT II.

De mira S. Pauli vocatione et gratia.

Secundo, illustris Pauli vocatio et gratia imprimis in eo elucet, quod ipse à Christi immortali et glorioso è cœlis vocatus sit, cum alii Apostoli à Christo mortali in terra vocati sint. Rursum, quod Christus cum Paulo quasi duellum inierit, eumque sui odio flagrantem, in ipsa persecutione in terram prostraverit, vicerit, subegerit. Cum enim inclamasset illi Christus : *Saule, Saule, quid me persequeris?* Mox ille : *Quis es, Domine?* Rursum Christus : *Ego sum Jesus, quem tu persequeris : durum est tibi contra stimulum calcitrare.* Cui ille statim manus dans : *Domine*, inquit, *quid me vis facere?* Quam valida fuit hæc Christi cum Paulo contentio! quam potens vocatio! quam efficax gratia! quæ momento cor Pauli hostile sibi subditum, amicum et obsequens effecit, quæ Saulum in Paulum, lupum in agnum, persecutorem in prædicatorem, Judæum in Apostolum commutavit. Et qualem quantumque Apostolum! audi. *Vas electionis* (instrumentum et organum electum) *est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, et regibus, et filiis Israel. Ego enim ostendam illi, quanta oporteat eum pro nomine meo pati.*

Mirantur S. Ambros. Basilius, Aristoteles, Plinius et alii echineida, sive Remoram, exiguum pisciculum, qui vastissimas navium moles validissimis etiam ventorum turbinibus agitatas, nullo suo labore, non detinendo, non manus injiciendo, non alio modo quam iis adhærendo, remoratur et sistit. Causam et modum hasce naves sistendi varii varium divinant. Alii fieri id putant, quod echineis navi qualitatem aliquam imprimat, quæ ejus impetum licet citatissimum remoretur; alii, quod adhærendo detineat per virtutem sibi innatam ; sicut homo per manum detinet lapidem ne cadat : alii, quod primo seipsam sistat, et immobiliter adhæreat loco et spatio suo, ita ut nulla vi, etiam navim impellente, inde dimoveri possit, ac consequenter nec navis cui adhæret, cuique se affixit.

Quanto magis mirum fuit in Paulo, Deum hominem turbinibus concupiscentiæ in barathrum ruentem præcipitem sistere? ejus amores et æstus inhibere, imo in contrarium reflectere? ad Christum, quem pessime oderat, trahere, Christo unire et vincire?

Hanc sui vocationem et gratiam admirans Paulus 1. Timoth. 1. 15. *Fidelis*, inquit, *sermo, et omni acceptione dignus : quod Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum. Sed ideo misericordiam consecutus sum, ut in me primo ostenderet Christus Jesus omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi, in vitam æternam.* Quis pœnitens veniam et gratiam non speret, cum Saulum blasphemum, et persecutorem Christi, ab eo in gratiam intimamque amicitiam receptum videt?

Jam vero quanta fuit Christi gratia, qua Paulum Gentium doctorem, orbis magistrum creavit? *Mihi*, inquit ipse Ephes. 3. vers. 8. *omnium Sanctorum minimo data est gratia hæc, in Gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi, et illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à sæculis in Deo.* Et 1. Timoth. 2. 7. *In quo positus sum ego prædicator et Apostolus* (*veritatem dico, non mentior*) *doctor Gentium in fide et veritate.* Dicebat ille adulator :

Divisum imperium cum Jove Cæsar habet.

Nos vere dicere possumus, Christum cum Paulo, non imperium, sed titulos et munia sua divisisse : Christus enim orbis est redemptor et doctor ; Paulus vero præco est et doctor orbis, omniumque gentium.

Huic vero gratiæ quam strenue cooperatus est Paulus? quanta fide munus sibi commissum obivit? quam sedulum, ardentem et indefessum se Gentibus omnibus præconem exhibuit? dicat ipse Roman. 11. 13. *Quamdiu ego sum Gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo*, Spartam quam nactus sum, exornabo ; et 1. Corinth. 15. 10. *Gratia Dei sum id quod sum, et gratia ejus in me vacua non fuit ; sed abundantius illis omnibus laboravi : non ego autem, sed gratia Dei mecum.*

Porro quantos Evangelii et Gentium causa labores generose exantlarit, quanta pericula intrepidus adierit, quanta ludibria, ærumnas, plagas et verbera alacer sustinuerit, enarrat ipse 1. Corinth. 4. 9. *Spectaculum*, inquit, *facti sumus mundo, et angelis et hominibus : nos stulti propter Christum, usque in hanc horam et esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et colaphis cædimur, et instabiles sumus* (ἀστατοῦμεν, incertis locis et sedibus vagamur et discurrimus) *et laboramus operantes manibus nostris : maledicimur, et benedicimus : persecutionem patimur, et sustinemus : blasphemamur, et obsecramus : tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsema usque adhuc.*

Uberius vero, plenius, nervosius laborum et passionum suarum catalogum seriemque generosius Christi athleta pertexit, aut potius perstringit 2. Corinth. 11. 23. *In laboribus*, inquit, *plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. A Judæis quinquies quadragenas una minus accepi. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte et die in profundo maris fui : in itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in civitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus : in labore et ærumna, in vigiliis multis, in fame et siti, in jejuniis multis, in frigore et nuditate.*

CAPUT III.

De rara Pauli sapientia.

Tertio, eximia Pauli sapientia passim in epistolis ejus conspicua est. Ipsæ enim continent medullam fidei, et religionis Christianæ. Sane de gratia, de prædestinatione, de Christi redemptione, et tota ejus in carne œconomia, de matrimonio et jure conjugum, de cælibatu, de Ven. Sacramento, et sacrificio, de novem ordinibus angelorum, de muniis Episcoporum, Presbyterorum, Diaconorum, totoque ordine hierarchico nullus ita plane, graviter, exacte et sapienter disseruit ac Paulus. Taceo naturalem et græcanicam ejus scientiam, in qua Tarsi insigniter, ut dixi, excultus fuit, quam etiam Ethnici admirati sunt : adeo, ut tradat S. Chrysost. hom. 3. in 1. ad Cor. apud Ethnicos disceptatum fuisse, an Paulus Platoni, cujus doctrinæ gravitatem et subtilitatem illi in primis venerantur, præferendus esset.

Memoria dignum quod de S. Paulo scribit Clemens Alexandr. lib. 6. Stromat his verbis : *Quomodo Deus Judæos salvos esse voluit, dans eis Prophetas : ita etiam Græcorum spectatissimos propriæ suæ linguæ exercitatos, prout poterant capere Dei beneficentiam, à vulgo secrevit. Præter Petri prædicationem declaravit Paulus Apostolus dicens : Libros quoque Græcos sumite, agnoscite Sybillam, quomodo unum Deum significet, et ea quæ sunt futura : Hydaspen sumite, et legite, et invenietis Dei filium multo clarius et apertius esse scriptum, et quemadmodum adversus Christum multi reges instruerent aciem, qui eum habent odio, et eos qui nomen ejus gestant, et ejus fideles, et adventum, et tolerantiam.* Hæc Clemens, non ex epistolis, sed ex concionibus S. Pauli, per manus tradita posteris consignavit : unde discas quanti veteres, ac S. Paulus Sibyllina oracula fecerint. Ita Baronius in Apparatu Annal.

Christianam et divinam ejus sapientiam intueamur : cujus præcellentiam et profunditatem satis ipse insinuat, cum ad Gal. 1. asseverat se Evangelium non ab homine accepisse, et didicisse, sed per revelationem Jesu Christi. Rursum, quod 2. Cor. 12. se raptum asserat in tertium et summum Beatorum cœlum, scilicet in paradisum, ibique audivisse arcana verba, quæ non licet homini loqui, quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt. Sublimia illa ac cœlestia, homini ineffabilia, imo incomprehensibilia sunt. *Tria sunt*, ait Sapiens, *mihi difficilia : via aquilæ in cœlo, via colubri super terram, via navis in medio mari.* Quis aquilam hanc Paulum in cœlum pernicissime se librantem vel visu assequatur? Paulus ergo non in terrena, sed in cœlesti schola eruditus, ibidem quasi creatus et consecratus est magister Evangelii, doctorque orbis.

Moses in Sina collocutus cum Domino, acceptis ab eo legis tabulis, inde prodiit quasi novus et cœlestis legislator ad populum : Paulus vero non è Sina, sed è cœlo, quasi Propheta, imo quasi angelus urano-gnomon in terram descendit, ut arcana legis Evangelicæ toti orbi panderet, atque eructaret mysteria æternis temporibus tacita, et abscondita à constitutione mundi. Quapropter Origenes affirmat extitisse nonnullos, qui crederent Paulum esse veritatis Spiritum à Patre missum, quem Christus suis discipulis promiserat, dicens Joan. 15. *Ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere : ille vos docebit omnia, et suggeret vobis omnia, quæcumque dixero vobis.*

Verius et solidius S. Dionys. Areopagita Pauli proles et heres, c. 7. de Divin. nominib. Paulum communem nostrum solem; et alibi, eumdem sapientiæ abyssum indigetat, ab eoque altissima sacramenta, suamque Ecclesiasticam pariter et Cœlestem Hierarchiam accepisse se gloriatur.

Audi S. Chrysostomum hom. 4. de laudibus S. Pauli : *Paulus*, inquit, *archetypus bonorum, cui omnem prædicationem, res orbis, mysteria cuncta, universamque dispensationem Deus concessit. Ipse cœlum solem habens justitiæ, ipse mare sapientiæ purissimum et profundissimum.*

Audi S. Hieronymum ep. 61. ad Pammachium : *Paulus*, inquit, *vas electionis, tuba Evangelii, rugitus leonis nostri, flumen eloquentiæ Christianæ, qui mysterium retro generationibus ignoratum, et profundum divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei magis miratur, quam loquitur : quem quotiescumque lego, videor mihi non verba, sed audire tonitrua.*

Amplius dico : Paulus doctor fui Petri, doctor Apostolorum, imo doctor angelorum. Ut alia prætercam, Paulus insigni sapientia, fiducia et constantia Petrum à recto tramite Christianæ libertatis deviantem, et nonnihil in judaismum inclinantem, redarguit, revocavit et correxit. *Cum venisset*, ait ipse Gal. 2. *Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Et cum vidissem, quod non recte ambularet ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ coram omnibus : Si tu, cum Judæus sis, gentiliter vivis, et non judaice, quomodo Gentes cogis judaizare?* Rursum magnum illud mysterium vocationis Gentium ad fidem et ad Christum primus ipse mox à sua conversione utpote doctor Gentium à Deo electus et declaratus. Actor. 9. v. 15. plene cognovit : ipse Apostolos, ipse Ecclesiam, ipse angelos edocuit. Loquatur ipse, imo loquatur potius per eum Spiritus sanctus, Ephes. 3. *Prout potestis*, inquit, *intelligere prudentiam meam in Christo : mihi omnium Sanctorum minimo data est hæc gratia, in Gentibus evangelizare; ut innotescat principibus et potestatibus in cœlestibus per Ecclesiam* (puta per me Ecclesiæ doctorem) *multiformis sapientia Dei secundum præfinitionem sæculorum, quam fecit in Christo Jesu Domino nostro.*

Nemo jam mirabitur S. Chrysostomum præfatione in epist. ad Romanos proclamare, laicos omnes, etiam opifices et mercatores, Paulum identidem legere debere. Quod si cui id per negotia non liceat, hic, inquit, saltem me Paulum enarrantem et explicantem assidue audiat : quare commentaria quæ in Paulum reliquit nobis Chrysost. homiliæ ejusdem fuerunt ad populum. Sane ipse Chrysost. ut refert Georgius Patriarcha Alexandr. in ejus Vita, nunquam sinebat Paulum è manibus elabi, sed assidue eum legebat, ac miraculi loco habebat ejus sapientiam.

Jam vero Paulus hæresomastyx sua sapientia et acrimonia omnes Novatorum ætatum omnium errores destruit et configit. Auctor est S. Aug. lib. 7. Confess. 21. sub initia conversationis avidissime se sacram Scripturam et præ ceteris Apostolum Paulum ingenti fructu legitasse, quinimo Pauli lectione plane conversum se fatetur idem Augustinus, uti mox ex eo audiemus. At-

que hæc fuit causa, cur prisci hæretici Paulum Paulique epistolas proscripserint. Fuerunt illi triplices. Primi omnes Pauli epistolas repudiarunt, easque à canone S. Script. detruncarunt. Horum parens et dux, teste Irenæo lib. 1. c. 26. et Eusebio lib. 3. Histor. cap. 27. fuit mentis inops Ebion (sic namque in eum vere ludit S. Ignatius : Ebion enim hebraice pauperem et inopem significat) qui Judaizans Apostolum Paulum, quasi legis suæ hostem, Apostatam, et Græcum per summam contumeliam appellabat. Hunc ducem et errorem secutos esse Helcheseitas, auctor est Eusebius. l. 6. c. 27.

Secundi non omnes quidem Pauli epistolas, sed aliquas dumtaxat, quas scilicet suis dogmatibus infestas videbant, ex catologo sacro, more, ingenlo et fastu hæreticis usitato abraserunt. Ii fuerunt Encratitæ, Severiani, Marcionitæ, Manichæi, Arriani, Aetiani : nimirum Encratitæ et Marcionitæ utramque ad Timotheum, et unam ad Titum, alii alias sustulerunt.

Tertii omnes Pauli epistolas receperunt, verum asseruerunt in iis multa esse scripta dictante non Spiritu sancto, sed genio et ratione humana : uti epistolam ad Philemonem, item ea quæ naturaliter et familiariter scire et scribere poterat Paulus. Ita censuit anonymus ille Fabricii discipulus, contra quem S. Augustinus sub nomine adversarii legis et Prophetarum duos libros edidit. Huc etiam allusit Erasmus, cum in cap. 2. et 27. Matthæi asserit scriptores sacros subinde memoria lapsos esse, et leves quosdam errores admisisse. Alii denique subinde vitiatas, et à falsario quopiam depravatas hasce epistolas somniarunt.

Hæc, similive de causa Marcion, teste Epiphanio hæresi 42. è cæteris epistolis, quas ipse admittebat, id quod sibi videbatur, quodque palato et oculis suis non allubescebat, spongia sua politula et delicatula, quasi spurium extersit ac dispunxit.

Verum veritas et auctoritas S. Pauli has omnes nebulas mox dispulit atque disjecit; adeo ut jam vel phanaticorum, vel umbrarum potius quam hominum obsoletæ et emortuæ sint hæ cum suis auctoribus hæreses. Quare iis refutandis non immorabor; videat qui volet, Irenæum, Epiphanium, Petrum Cluniacensem epis. priore contra Henricianos et Petrobrusianos, atque Sixtum Senensem lib. 7. Biblioth. c. 7. Tantum illud hic animadversione dignum est, veteres illos hæreticos, licet epistolas hasce respuerent, eas tamen Paulo asscripsisse. Itaque communis Orthodoxorum jam olim omnium consensus fuit, et est, hasce omnes epistolas excepta una ad Hebræos, de qua aliquando dubitarunt nonnulli (ut suo loco dicam) esse canonicas, plenas majestate et spiritu Apostolico : quinimo nostri Sectarii hasce Pauli epistolas præ cæteris sacræ Scripturæ libris laudant, colunt et jactitant. Sed et hi in alium lapidem impingunt. Dum enim non advertunt, quando, contra quos, qua de causa tam acriter subinde insurgat Paulus, à mente et sententia Pauli aberrant : nam uti ille qui acrius errorem aut vitium aliquod persequitur, in oppositum aliudque extremum videtur declinare et impingere : ita Paulus, dum contra Judæos Gentesque sui temporis disputans, legis et naturæ opera cæremoniasque elevat et convellit, dum Christi fidem et gratiam inculcat; videtur imperitis tollere liberum arbitrium, operaque bona et meritoria, atque uni fidei salutem et justitiam asscribere et consignare. Nimirum, imperiti et stulti dum fugiunt vitia, in contraria currunt.

Hoc modo Philippus ille, vere Melanchton, pro sua Confessione, vel potius confusione, Augustana passim testem citat S. Paulum : atque ut in ejus epistolis homo profanus egregie versatus videretur, nunquam sine iis incedere, nunquam prandere aut cœnare, nusquam considere aut cubare consueverat. Quare suo huic Philippo hoc elogium dedit Lutherus : *Ego tibi, mi Melanchthon, vere tribuo, neminem melius te scripsisse in D. Paulum. Ego scio, quo judicio et spiritu hoc de te pronuntio : Hieronymi et Origenis commentaria esse meras nugas et ineptias, si tuis comparantur.* Quale hoc supercilium? nimirum ἢ Πλάτων φιλωνίζει, ἢ Φίλων πλατωνίζει, nimirum πύθια φιλιππίζει, Lutherus philippizat, quia Philippus lutherizat. Itaque vere ad suam mentem dixit Lutherus : Nullus melius, scilicet ad Lutheri palatum et sensum, nullus melius, hoc est lutheranius, in D. Paulum scripsit, quam Melanchthon. Hieron. Origenes, aliique Patres, quia antilutherane, ideo Luthero pessime scripserunt : suis enim scriptis novam Lutheri fidem, ejusque cacangelion configunt, destrunt, evertunt.

Calvinus, odium Dei et hominum, passim pro fide sua calva, et bonorum operum inope, pro servo arbitrio, pro reprobationis, prædestinationis, virtutum peccatorumque fato, pro justitia Christi nobis imputata, pro concupiscentiæ culpa, aliisque similibus sibi placitis, testes Paulum et S. August. producit, eos à se stare clamitat, et quasi hæresum suarum auctores dilaudat. Sed fallitur erro, fallit impostor, ut suis quibusque locis ostendam. Atque ut ex ungue leonem agnoscas, videasque quam ipse aliisque Novantes paralogizent, qualiaque ex Paulo sophismata taxant.

Accipe è multis unum, commune et frequens eorum sophisma, imo fraudem manifestam. Solent ipsi à propositione Pauli indefinita inferre universalem; solent ex una parte totum concludere; solent ab affirmativa indefinita inferre negativam universalem. v. g. Fides, inquiunt, teste Paulo, justificat; ergo opera non justificant : ergo nihil aliud à fide justificat; quod perinde est, ac si tali ratione concluderent : Panis alit hominem, ergo caro aut piscis non alit hominem : Homo vivit per respirationem, ergo non vivit per cibum : Homo est animal, ergo leo non est animal.

Alterum accipe : Paulus sæpe obscurus est et difficilis; eo abutuntur Novantes, ejusque obscuritate, quasi latebris, errores suos velant et contegunt : atque ex obscura Pauli sententia dogmata sua æque obscura et abstrusa demonstrare nituntur. Verum hic seipsos conficiunt. Hic enim vel ex sua confessione convincuntur, et fateri coguntur, Paulum et sancti Scripturam non esse claram et perspicuam, ac consequenter non posse esse judicem, qui controversias fidei decidat, enodet et determinet. Judex enim qui obscuram et ambiguam fert sententiam, quam utraque litigantium pars sibi arrogare et attribuere possit, litem non decidit, non determinat, neutri parti causam adjudicat. Lis ergo in fide et religione apud hæreticos interminabilis, καὶ ἄσπονδος πόλεμος sit oportet. Omnes

enim ipsi Paulinis sententiis ad suas hæreses utuntur et abutuntur, et de earum sensu intelligentiaque perpetuo, cum Orthodoxis, imo inter seipsos concertant.

Exemplo non obscuro, sed claro res patebit : asserit S. Paulus Christum in institutione Eucharistiæ dixisse : *Hoc est corpus meum, hic est sanguis meus.* Idem iisdem verbis dixerunt Evangelistæ omnes, qui ultimam Christi cœnam enarrarunt. Calvinus et Calvini asseclæ verba Christi clara, simplicia, historica, testamentaria ultimæ voluntatis Christi, ad figuram et tropum torquent, sensumque esse volunt : Hoc est figura corporis et sanguinis mei. Quid agitis? cornicibus, vobis ipsis, inquam, oculos configitis? ad Scripturam orthodoxos provocatis, ad illam quasi judicem certum et clarum appellatis, per eam omnem traditionem Patrum et Ecclesiæ excluditis. Scripturam proferimus, Scripturæ verba clara et plana sunt : *Hoc est corpus meum. Hic est sanguis meus.* Nos planum et clarum verborum sensum amplectimur, vos illum declinatis; imo verba ipsa vestra explicatione invertitis et evertitis; quia pro corpore figuram et umbram corporis surrogatis : quo jure? qua fide? pari jure et modo licebit omnia testamenta, omnes libros, omnes historias, fidem omnem subruere.

Asserit Scriptura Christum esse natum, passum, crucifixum; pari libertate, qua vos, exponet Manichæus Christum natum, passum et crucifixum esse, non revera, sed per figuram, speciem et apparentiam tantum. Asserit Scriptura Filium esse Deum; exponet more vestro Arius Filium esse Deum, non proprie, sed tropice per metonymiam; puta esse Deum, hoc est esse hominem divinum. Asserit Scriptura in fide SS. Trinitatis, Patris, et Filii et Spiritus S. nos esse baptizandos; exponet vestro genio Sabellius, hæc tria significare Trinitatem, non personarum, sed nominum tantum, et potestatum unius ejusdemque personæ divinæ. Si in loco tam plano, tam claro nobis obstrepitis, si de sensu tam aperto nobiscum contenditis, quid facietis in locis plane obscuris et implicatis?

Quid? vos ipsi in hoc aliisque Pauli locis, de Pauli mente acerrime inter vos ipsos digladiamini? quis lites hasce componet? quis hic judex sedebit? quis arbiter? Sane nisi veneranda sæculorum omnium antiquitas causam definiat, nisi prisca majorum Patrumque fides canam veritatem ostendat, nisi Ecclesia, quæ columna est et firmamentum veritatis (Ecclesiæ enim à Christo data S. Scriptura, ejusque sensus concreditus, ut sit ejus custos et doctrix) audiatur; nemo erit ad diem usque judicii, qui lites hasce resolvat et terminet. Quis credat Christum Dominum tam male consuluisse et providisse Ecclesiæ suæ; cum omnis alia hominum respublica suos judices habeat, qui lites quavis decidant et determinent. Plurima talia recenset. Illustriss. Cardinalis Bellarminus in suo opere Controvers. quod vere est panoplia rectæ fidei, opusque æterna memoria dignum. Prævidit hoc et præmonuit S. Petrus epist. 2. c. 3. *Charissimus*, inquit, *frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis, sicut et in omnibus epistolis : in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti et instabiles depravant, sicut et ceteras Scripturas, ad suam ipsorum perditionem.*

Ceterum Paulum non Calvinianæ, nec Lutheranæ, sed Catholicæ et Romanæ fuisse religionis et fidei, nemo eum lectitans ambigere potest. Paulus enim asserit se fuisse cælibem, cælibatum laudat, virginitatem suadet; gloriatur in cruce in jejuniis, in vigiliis; castigat corpus suum; reprobus fieri timet; merita bonorum operum commendat, Deumque eis redditurum coronam justitiæ asseverat; damnat eos qui fidem Deo datam, vota inquam, violant; docet homines esse liberi arbitrii, eisque ut liberis suadet et præcipit actus humilitatis, obedientiæ, charitatis, etc.; docet hominem sui peccati et damnationis esse auctorem, ac thesaurizare sibi iram, non Deum qui vult omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire, etc. Hæc loquitur, hæc scribit Paulus. Utri hæc docent, Catholicine et Romani? an Calvinistæ et Lutherani? Tuam fidem, tuum judicium, tuam conscientiam, ô lector, appello. Scio, dices, Catholici; non Calvinistæ, nec Lutheriani, qui nullos cælibes, nullas virgines habent, omnes conjugatos volunt, qui jejunia et pœnitentias horrent, corpus delicate habent, fide divina et speciali credunt singuli se prædestinatos et salvandos, merita operum execrantur, votifragi sunt, et votifragos recipiunt ac laudant, docent homines libero carere arbitrio, Deum omnium humanorum operum, tam bonorum quam malorum, ac consequenter tam damnationis quam salvationis cujusque esse auctorem; fidem solam tegere peccata, justificare, salvare, etc. Quæ ergo conventio Christo cum Belial, luci cum tenebris, Paulo cum Calvino?

Verum missis hæreticis, ad nostros Orthodoxos redeamus. Paulus, ut dixi, oceanus et abyssus est tam sapientiæ, quam zeli et spiritus divini, atque utraque hæc ita mistim et glomeratim eructat et convolvit, ut se ipse capere, suamque vim expromere non posse videatur; ac veluti balistæ nostræ nitrato ac sulphureo pulvere gravidæ, eo accenso ingentes ferri, æris, lapidum globos, fulminum instar, flammis eluctantibus cum horrendo fragore et fumi convolutione contorquent : ita incensum Pauli pectus sapientia æque ac spiritu gravidum et turgidum, cum densas utriusque flammas expromere et ejaculari nititur, quasi fumo intermicantia fulgura, et crebra tonitrua verborum et sententiarum vomit et conglobat, eaque de causa menti audientium et legentium nebulam non raro offundit, quæ deinde si à doctore elucidetur et clarescat, in magnum doctrinæ et charitatis incendium flammescit. *Prædicatio mea*, inquit ipse 1. Corinth. 2, *non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis : ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. Sapientiam autem loquimur inter perfectos : sapientiam vero non hujus sæculi, neque principum hujus sæculi, qui destruuntur : sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam nostram, quam nemo principum hujus sæculi cognovit.* Apostolus ergo sensu et rebus turgidus ad verba et syntaxim non æque respicit, sed multa commiscet, inserit, incidit, mutilat, divaricat, absorbet. Hinc crebræ ei sunt aposiopeses, mutilæ sententiæ, hyperbata, anantapodata, et id genus tropi, qui legenti, vel interpreti supplendi vel ordinandi sunt. Taceo phrases Græcas et Hebræas : Paulus enim, uti Hebræus erat, ita hebraismis abundat. Atque hæc una inter alias obscuritatis harum

epistolarum est causa, qua retardatus et revocatus S. Augustinus, vir licet tanti ingenii et eruditionis, commentarium olim in epist. ad Romanos orsus, mox resiliit: *Cœperam*, ait S. August. lib. 1. Retract. cap. 25. *in epistolam ad Romanos; sed quoniam, si perficeretur, plures futuri erant libri, et ipsius operis labore ac magnitudine deterritus, in alia faciliora deflexus sum.* Sanctus vero Chrysostomus magnus Pauli admirator, interpres et assecla, quem deinceps Theophylactus, Photius, Œcumenius, Euthymius, et alii secuti sunt, quique nobis quoque præ aliis in hoc commentario facem prælucebit : Chrysost. inquam, cujus maxima in Paulinis epistolis explicandis laus constat, felicius idipsum tentavit, non suo, sed Pauli lumine et institutione. Dum enim hosce suos in Paulum commentarios dictaret, visus est vir quidam augustus, S. Pauli effigie et habitu, ei astare, qui ea quæ scriberet in aurem suggereret. Cujus rei testis oculatus est Proclus, qui postea factus est Episcopus Constantinopolitanus, apud Leonem Augustum in Vita S. Chrysostomi. Unde et Damascenus de Imaginib. oratione 1. testatur S. Chrysostomum in musæo perpetuo habuisse imaginem S. Pauli, in eamque sæpe oculos et animum intendisse. Denique graviter æque ac vere Eusebius lib. 3. histor. cap. 24. *Paulus*, inquit, *qui inter ceteros Apostolos eruditior etiam in verbis videtur, et in sensibus præpotens, non amplius quam parvulum epistolarum suarum corpus reliquit, quod utique immensa continet intra se atque innumera sacramenta : utpote qui usque ad tertium cœlum raptus, quæ gererentur inspexerat, et in ipsum quoque Deo dignum paradisum abductus, viderat ibi ineffabilia verba, et doctrinam, illius interim scholæ discipulus effectus exceperat.*

CAPUT IV.

De virtutibus S. Pauli.

Quarto, Paulus virtutum omnium illustre fuit speculum et exemplar : quippe qui eas exacte gentes omnes toto orbe dispersas docere deberet, non tam verbis quam factis : longa enim et languida est doctrina virtutum per verba; brevis vero et efficax eadem est per facta et exempla. Viderunt id quoque Gentiles Philosophi. Quare Epictetus Enchiridii c. 29. *Nunquam*, inquit, *te Philosophum profitearis, nec apud imperitos multum disputa de præceptis, velut in convivio, nec dic quo pacto sit edendum, sed ede ut decet. Nam et oves non fœnum afferunt opilionibus, sed pastu intra se concocto exterius proferunt lanam. Et tu ergo ne verba ostendas imperitis, sed opera quæ verborum concoctionem sequuntur.*

Paulus ergo Christianæ virtutis et perfectionis magister peritissimus, eamdem magis vita et gestis, quam sermone docuit et expressit. Unde 2. Cor. 6. 4. *Exhibeamus* (græce συνιςῶντες ἑαυτοὺς, id est, commendantes, hoc est, commendamus) *nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma justitiæ à dextris et à sinistris Paulus*, inquit Chrysost., *omnium virtutum fuit arca; adeo ut, etiamsi quis totum contra eum justorum chorum sigillatim appendat, inveniat trutinam virtutum ponderibus à Pauli parte depressam.* Porro virtutes hasce in hisce epistolis, quasi in horto quodam deliciarum ita luculente inseruit et expressit, ut, si Paulum non aliunde, certe ex scriptis suis agnoscas et admireris; quin et in teipso persentiscas. Sicut enim in sole diutius inambulantes, calorem inde sibi cum colore conciliant vel nescientes, nec advertentes : ita fieri non potest, ut qui non obiter et parergῶς, sed accurate et sedulo Paulum versat, Pauli sensu non affletur ac spiritu. Age, si lubet, in hoc deliciarum paradiso inambulemus, libemus florem et pomum hinc inde unum.

Vis violam humilitatis? *Ego*, inquit, *sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei. Novissime omnium tanquam abortivo visus est et mihi Christus. Mihi omnium sanctorum minimo data est hæc gratia. Blasphemus fui, et persecutor, et contumeliosus.*

Vis myrrham pœnitentiæ? *Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum. Castigo corpus meum, et in servitutem redigo, ne, cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar. Eramus aliquando et nos insipientes, increduli, errantes, servientes desideriis et voluptatibus, in malitia et invidia agentes, odibiles, odientes invicem. Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, non ex operibus justitiæ quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam, salvos nos fecit.*

Vis juglandem temperantiæ? *Usque in hanc horam esurimus et sitimus.* Abstemium fuisse Paulum, et nunquam vinum bibisse censet Baronius anno Christi 36. et alii. Idque ex eo colligi potest, quod Timotheus Pauli discipulus, ex Pauli utique institutione, exemplo et disciplina, abstemius fuerit. *Noli*, inquit ipse 1. ad Timot. cap. 5. 23. *adhuc aquam bibere, sed modico vino utere, propter stomachum tuum, et frequentes tuas infirmitates.* Idem colligitur ex voto nazareatus, quod, ut satisfaceret Judæis, fecit Paulus Act. 21. statimque postero die explevit. At quomodo illud explere potuit postero die, atque purificari in templo, nisi jam ante sua consuetudine vino (quod proprium erat hujus ritus et nazareatus, teste Josepho lib. 2. Belli cap. 15.) abstinuisset? alioqui enim fuisset hæc non religio, sed potius quædam legis illusio, et simulatæ sanctitatis effictio, et tanquam in scena fabula, ac in re gesta affectatum mendacium, quæ omnia prorsus indigna sunt non solum tanto Apostolo, sed et quolibet Christiano.

Vis lilia castitatis? *Æmulor vos Dei æmulatione. Despondi enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo.* Rursum : *De virginibus præceptum Domini non habeo; consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus à Domino, ut sim fidelis. Existimo enim hoc bonum esse, propter instantem necessitatem. Volo omnes homines esse sicut meipsum.* Unde liquet, Paulum non conjugalem, sed cælibem egisse vitam, uti communis habet Patrum et Orthodoxorum sensus et consensus.

Vis palmam contemptus mundi, humanæ laudis et vituperii? *Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem. Mihi pro minimo est, ut à vobis judicer, aut ab humano die; sed neque meipsum judico : qui autem judicat me, Dominus est.*

Vis amaranthum crucis? *Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi*

mundus crucifixus est, et ego mundo. Nemo mihi molestus sit : ego enim stigmata Domini nostri Jesu Christi in corpore meo porto.

Vis rosam aculeatam amoris Christi? *Vivo ego, jam non ego; vivit vero in me Christus; mihi vivere Christus est, mori lucrum.* Hac etiam de causa singulis sæpe periodis nomen Jesu vel Christi reperit et personat; ut pote quod plusquam adamantinis litteris cordi insculpserat. Sane si cui Sanctorum, Paulo certe, Jesus erat mel in ore, melos in aure, jubilus in corde. Quam assidua fuerit Pauli cum Christo conversatio, docet S. Chrysost. h. 55. in Matth. cap. 16. *Paulus*, inquit, *cum in terris esset, ubi Seraphim sunt ibi conversabatur, propius Christo assistens quam hastati et stipatores isti regi assistunt : quippe cum isti aspectum huc illuc circumferant, ille vero nulla rerum specie motus universam mentis aciem ad regem* (Christum) *semper tenderet.*

Vis hyacinthum cœlestium cogitationum et desideriorum? *Fratres, jam non estis hospites et advenæ; sed estis cives Sanctorum et domestici Dei. Non habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. Nostra conversatio in cœlis est : unde et Salvatorem exspectamus Dominum nostrum Jesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ.* Et vero omnia in hisce epistolis cœlestes spirant animos et ignes. Nec aliud in eis ubique agit Paulus, quam ut doceat omnes terrena despicere, concupiscentiæ turbines sedare, carnis fluxos et infimos, sed incensos amores restinguere, mentem ad cœlestia et ad Deum avocare, illi unire et sociare.

Vis heliotropium gratitudinis, orationis et devotionis? Ephes. 1. *Benedictus*, inquit, *Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cœlestibus, in Christo : sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati in conspectu ejus in charitate. Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum in ipsum, secundum propositum voluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificavit nos in dilecto filio suo, in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum, secundum divitias gratiæ ejus, quæ superabundavit in nobis, in omni sapientia et prudentia : ut notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ, secundum beneplacitum ejus, quod proposuit in eo, in dispensatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in Christo, quæ in cœlis, et quæ in terra sunt, in ipso. In quo etiam et nos sorte vocati sumus, prædestinati secundum propositum ejus, qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ: ut simus in laudem gloriæ ejus nos, qui ante speravimus in Christo.* En quo gurgites, quæ flumina gratiarum et laudum convolvit et revolvit, eructat et regurgitat in Deum omnium fontem?

Vis (ut alia prætercam) malogranatum charitatis? Hoc sane in Paulo tam vernans, tam redolens, tam punicee rubens mire abblanditur. Accipe et degusta : *Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an persecutio? an gladius? sicut scriptum est : Quia propter te mortificamur tota die, æstimati sumus sicut oves occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos. Certus sum*, πέπεισμαι, certo mihi persuadeo, fixum mihi et certum est; *quia neque mors* comminata, *neque vita* promissa, *neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum*, neque cœli, neque inferi, *neque creatura alia*, quæ esse aut fingi possit, *poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro.*

Atque ne putes otiosa et inania hæc tantum esse amantis desideria, aut adulantis verba, audi efficacia charitatis verba. Hac charitate armatus Paulus, inquit Chrysostomus, Neronem omnesque tyrannos velut quosdam culices æstimabat; hac charitate labores, pericula, cruciatus, mortem, mille supplicia quasi ludum putabat esse puerorum; hac charitate Paulus vinctus Jesu Christi magis, quam diademate coronatus gloriatur. *Ego*, inquit ipse, *in laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter.* Neque hic stetit amor Pauli, sed quotidie celsior assurgens, et quasi incorporeus, imo igneus ad omnes labores, quæ retro sunt obliviscens, ad ea vero quæ priora sunt, extendens seipsum, ad destinatum persequebatur bravium supernæ vocationis Dei in Christo Jesu : nec ante destitit, quam amori divino vicem reddens, illi vitam cum sudore et sanguine refudit et profudit. Miremur jam Paulum Dei amore ab Oriente in Occidentem pervolasse; miremur eum sua charitate totum mundum esse complexum; miremur eum tot terras et maria oberrasse. Nimirum consecrarat se ipse Deo et amori Christi, ideoque illi omnes homines totumque orbem offerre, et ex hominibus, imo brutis et dæmonibus angelos efficere, impensa sudoris et sanguinis sui satagebat; ac velut ignis ventusque validissimus totum modum percurrit, percurrendoque purgavit. Pectus ergo Pauli fuit tentorium Christi, Deum toto orbe vehens et circumferens. Docet id S. Gregorius l. 27. Moral. c. 8. explicans illud Job 36. 29. *Si voluerit extendere nubes quasi tentorium. Dum catenis*, ait, *vinctus Romam peteret Paulus, occupaturus mundum, latens in ejus pectore quasi sub tentorio ibat Deus : quia et occultus videri non poterat, et per verba prædicationis proditus, iter inchoatæ gratiæ sine cessatione peragebat.* Ibat ergo sic Romam in Paulo Deus, ibat Christus, inde velut à capite invasurus et debellaturus mundum.

Dominus enim est, qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis. *Quotidie*, inquit ipse, *immolor propter gloriam vestram, fratres : sed etsi immolor super sacrificium et obsequium fidei vestræ, gaudeo et congratulor omnibus vobis.* Sim ego sacerdos, vos hostia, libamen sanguis meus. Hac de causa, quasi pater qui totum orbem genuisset, sic perturbabatur, sic sollicitus erat, sic omnes in regnum Dei festinabat inducere. *Instantia*, inquit, *mea quotidiana, sollicitudo omnium Ecclesiarum : quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror?* Hac de causa factus est Judæis tanquam sub lege, infirmis infirmus, omnibus omnia factus est, ut omnes Christo lucrifaceret. Hic amor coegit eum quasi matrem, os et verba mutare, alternis blandiendo, increpando, rogando, terrendo, consolando, et in omnes partes se suosque versando. *O insensati*, inquit, *Galatæ* : et statim blandiens : *Filioli*, ait, *mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis.* Et Philip. 2. *Si qua ergo*, ait, *consolatio in*

Christo, si quod solatium charitatis, si quæ viscera miserationis; implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eamdem charitatem habentes. En quam charitate se pene eviscerat. Denique Paulus charitate incensus non aliud satagebat, quam Dei cultum et gloriam propagare, omnesque ad Dei fidem et amorem perducere. *Sicut ferrum,* inquit S. Chrysost. homil. 3. de Pauli laudibus, *missum in ignem totum ignis efficitur : sic Paulus charitate succensus, totus factus est charitas. Unde nunc per epistolas, nunc per exhortationes, nunc per preces, nunc per minas, nunc per se, nunc per suos omni studio conabatur erigere laborantes, stantes firmare, humi jacentes attollere, sanare contritos, torpentes animare, hostes retundere, more optimi ducis, militis et medici, omnium officiorum personas et munia unus ipse subibat.*

Accipe è multis unum vivum hujus charitatis in infensissimos infestissimosque sibi terra marique hostes, Judæos et judaizantes, exemplum pariter et argumentum. *Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto :* ne putes me aulicismo, amphibolia, rhetorica amplificatione uti; ne putes me ludere : testor Christum, testor conscientiam meam, testor Spiritum sanctum hujus mei doloris et amoris conscios, imo causas : *Quoniam tristitia mihi magna est, et continuus dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem.* Quid agis Paule ? nonne desipis ? nonne contra charitatem, contra Christum; pro cæcis Judæis pugnas ? nequaquam, sed pro charitate contra charitatem in charitatem connitor et tendo : optabam, et opto anathema esse à Christo : opto pro charitate Christi à Christo divelli : opto pro salute Judæorum, non ab amore sed à beatitudine et gloria Christi, à Christo et cœlo; etiam in æternum, si opus sit, exul excludi : deposco pro eis esse anathema; deposco esse diris devotum caput : dempto peccato, et charitatis naufragio, deposco mihi æternum eorum exitium. Opto oroque, Domine, omnia irarum tuarum fulmina Judæis imminentia, ut eis parcas, in meum caput retorqueas, vibres, effundas, exaurias,

Me me, adsum qui feci, in me convertito ferrum.

CAPUT V.

De efficacia et fructu prædicationis S. Pauli.

Quinto, ex dictis consequitur, admirabilem in Paulo extitisse agendi dicendique efficaciam, qua homines quoquoversum impelleret. Quid enim non persuadeat tantus zelus, tam ignita charitas ? Si enim magnes ferrum ad se trahit, eamdemque vim ferro communicat, ut aliud ad se ferrum trahat; hoc iterum aliud et aliud, quasi catenam nectendo, ait S. Augustinus, sive hoc fiat vi à polo, ad quem vergit, magneti communicata; sive tanquam à fine, ut ipsum ferrum interna et innata virtute, naturali pondere se libret et moveat ad magnetem, quasi ad centrum suum; seu potius, ut passim censent melioris notæ Philosophi, id fiat ex sympathia quadam ferri et magnetis, per potentiam attractivam in magnete, quæ qualitatem seu vim impellentem imprimat ferro, qua illud ad se impellat et trahat : quid ni homines rapiat amor ? quid ni Paulus sua ardenti charitate omnes sibi Christoque devinciat ? magnes enim amoris est amor; efficacissimum philtrum ut ameris, est *ama.*

Disputante Paulo apud injustum et incestum præsidem Felicem de justitia, castitate et judicio futuro, tremefactus est præses, quantumvis impius et scelestus. Pariter et Festus : *Insanis,* inquit, *Paule, multæ te litteræ ad insaniam convertunt.* Cui Paulus : *Non insanio : optime Feste, sed veritatis et sobrietatis verba loquor.* Agrippa denique Rex : *In modico,* inquit, *suades me Christianum fieri.* Cui Paulus : *Opto apud Deum, et in modico, et in magno, non tantum te, sed etiam omnes qui audiunt hodie, fieri tales, qualis et ego sum, exceptis vinculis his.* Audi Lycaonios ad Pauli Evangelium et vocem attonitos, Actor. 14. *Dii, similes facti hominibus descenderunt ad nos, et vocabant Paulum Mercurium, quoniam ipse dux erat verbi,* illique tanquam Deo sacerdos Lycaonius hostiam parabat, quam eidem sacrificasset ni Paulus ipse acri objurgatione prohibuisset.

Quod de Catone Majore in ejus Vita refert Plutarchus, eum de tribus tota vita indoluisse Primo, quod unquam secretum credidisset mulieri; Secundo, quod navigio ivisset aliquo, quo pedibus ire poterat: Tertio, quod vel uno die mansisset intestatus in hac tam brevi, fragili incertaque vita : hic de S. Augustino ferunt, eum tribus maxime delectatum, tria hæc unice optasse et desiderasse; Primo, videre Christum in carne conversantem, Secundo, cernere Romam in flore, et pristino imperii splendore triumphantem; Tertio, audire Paulum in sede et cathedra fulminantem. De hisce tribus S. Augustini votis Ravisius, Lipsius, et alii plures scripserunt. Sane si scripta Pauli et oratio mortua tantam vim habet ad animos legentium et audientium commovendos; quid fieret, si non Demosthenem, ut Æschines, sed Paulum audisses viva voce et spiritu sua verba resonantem ? Potuit una Paulina vox lecta Augustinum convertere; quid fecisset integra vivaque oratio ? Narrat ipse Augustinus l. 8. Confess. c. 2. animi sui æstum et duellum; cum hinc in hæresi et libidine retineretur vinculis inolitæ consuetudinis et voluptatis, inde metu, gratia, ac inspiratione Dei retraheretur; audisse se vocem inclamantem, *Tolle, lege : Tolle, lege :* apparuisse mox librum, ac Deo regente, oculos subito conjecisse in illud Pauli Roman. 13. *Non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudicitiis, non in contentione et æmulatione; sed induimini Dominum Jesum Christum.* Qua sententia quasi fulmine ictus Augustinus litem diremit, et ab hæresi ad fidem, à scortatione ad castitatem, non maritalitem, sed religiosam, cælibem omnino et intactam ultro se transtulit, eamque illibatam constanter in omnem omnino vitam conservavit.

S. Joannes Chrysostomus Paulum assidue versabat, et ex eo tantus evasit ecclesiastes, ut Chrysostomus, puta os aureum dici meruerit. Quare idem Chrysostom. ecclesiastæ futuro non alium magis quam Paulum legendum censet. Addo ego, ipsum etiam Chrysostomum Pauli imitatorem, eidem diligenter volvendum esse. S. Dominicus illustris Prædicatorum Ordinis caput et fundator, dum suos ad id munus formaret, et Prædicatores institueret, præ omnibus jussit, ut S. Scriptur., et maxime S. Paulum assidue tererent. Ita Fratres ab eo missi ad prædicandum, sola Biblia, aut solas epistolas S. Pauli secum deferebant, indeque tanto spiritu concionabantur, ut plurimos converterent ad pœnitentiam : quin et ipse Dominicus epistolas S. Pauli totas callebat, et memoria tenebat. Atque, quod rarum est et

memorabile, ipse S. Paulus apparuit S. Dominico, suum illi offerens librum ad concionandum; itaque eum quasi prædicatorem, et Prædicatorum magistrum, consecravit, uti refert auctor Vitæ ejus lib. 2. c. 1.

Similiter Sancti Thomæ Aquinati Sancto Dominici alumno et discipulo, atque Doctori Angelico S. Paulus per noctem vigilanti et oranti apparuit, eumque docuit, atque obscurum Isaiæ locum, qui plures dies eum torserat, cujusque explicationem multis jejuniis et orationibus à Deo postulaverat, explanavit; ut ipsemet socio et scribæ suo Reginaldo facilitatem dictanti insolitam advertenti, ab eo importunis precibus rogatus, et pene coactus revelavit. Quocirca ea hora qua mortuus est S. Thomas in monasterio Fossæ novæ, F. Paulus Aquilinus insigni probitate et existimatione, in visione vidit illum Neapoli in frequenti auditorio prælegentem, et S. Paulum cum multa Sanctorum frequentia ingredientem in scholas. Cum autem S. Thomas è cathedra descenderet, honoris causa in ejus occursum processurus; Apostolus jussit eum pergere in prælectione suscepta. Sciscitabatur vero ex illo S. Thomas, num probe assecutus esset mentem Epistolarum ejus. Apostolus respondit: *Quantum quidem assequi potest quispiam in mortali corpore.* Et subdidit: *At nunc tamen eo te perducturus sum ubi longe majori instilueris cognitione et intelligentia.* Atque hæc dicens videbatur illum apprehensa veste secum è scholis educere. Tum vero F. Paulus Aquilinus cœpit clamare fortiter: *Succurrite, Fratres, succurrite: en F. Thomas aufertur à nobis.* Ad quos clamores excitati Fratres quærebant ex eo, quidnam vidisset ita clamitans. Illo autem visionem omnem ordine referente, hora annotatur: et facta diligenti inquisitione animadversum est, ea ipsa Doctorem sanctum excessisse è vivis. Ita ad verbum habet ejus Vita. Discant Scholastici à S. Thoma studere S. Paulo, ita pariter ejus lumen et opem, præsertim in hora mortis experientur.

Jam vero eadem prædicandi energia in Paulo, multis aliis capitibus illustrior evadit. Primo, si spectemus inculta novalia, barbaras, inquam, gentes, quas ipse primus Evangelio subegit, erudivit, excoluit, expolivit. *Sic*, inquit ipse Rom. 15. *prædicavi Evangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem, sed sicut scriptum est: Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, et qui non audierunt, intelligent.*

Secundo, quod ipse amplissime Christi fidem à Jerusalem ad Illyricum usque, per omnes intermedias provincias propagarit. *Non audeo*, inquit ibidem, *aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus in obedientiam Gentium, verbis et factis, in virtute signorum et prodigiorum, in virtute Spiritus sancti: ita ut ad Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi.* Inde ab Illyrico in Italiam et Hispaniam pergens, easdem aliasque provincias evangelizando peragravit. Imo vero S. Irenæus l. 3. c. 1. diserte asserit, Paulum una cum Petro Romæ evangelizasse, ac Romanam Ecclesiam (quæ caput et matrix est omnium Ecclesiarum) fundasse.

Denique tota Ecclesia Paulum quasi suum totiusque orbis doctorem colit et indigitat, atque antonomastice Apostolum nominat. Unde in Collecta de S. Paulo ita precatur: *Deus qui universum mundum S. Pauli Apostoli prædicatione docuisti.* Quare merito S. Paulum admiratur Chrysostomus homil. 4. de ejus laudibus: *Etenim*, inquit, *homo ignobilis* (Paulus) *abjectus, et circumforaneus, qui artem exercebat in pellibus, in tantum virtute progressus est, ut vix triginta annorum spatio Romanos et Persas et Parthos et Medos et Indos et Scythas et Ethiopas et Sauromatas et Saracenos, et omne prorsus humanum genus sub jugum mitteret veritatis.*

Tertio, ex sapientia et spiritu vehementi, quo afflatus et inflammatus Paulus ignes divinos ejaculabatur, eosque omnibus, etiam potentibus, principibus, et sapientibus mundi aspirabat, et vel invitos accendebat, atque ad cœlestia rapiebat. *Sermo*, inquit, *noster non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostentione spiritus et virtutis.* Diffiteri idipsum non potuit Lucianus Paulo coævus, sed Pauli et Christianorum hostis et sannio, qui in Philopatro ita Paulum pingit et ridet: *Quando autem Galilæus ille recalvaster, naso aquilo, qui in tertium usque cœlum per aerem ingressus, quæ optima et pulcherrima sunt, inde didicit, per aquam nos renovavit; in beatorum vestigia insistere fecit, et ex impiorum regionibus nos redemit.* Beatus Cyrillus lib. 3. Dialogorum de SS. Trinitate, Paulum *Christi promptuarium* appellat, ex quo scilicet quaslibet Christi opes et dotes depromere possimus. Idem l. 3. contra Julianum, asserit Paulum à Juliano Apostata vocatum esse magum: cui ipse respondet, Paulum hactenus vocari posse magum, quod sapienter incantarit Gentiles, eosque ad Christum traxerit concinnitate et efficacia doctrinæ. Quo sensus Clemens Alexandrinus Christum vocat Pæonium medicum, et incantatorem animarum.

De Elia ita scribit Ecclesiasticus c. 48. *Surrexit Elias Propheta quasi ignis, et verbum ipsius quasi jacula ardebat. Qui dejecisti reges ad perniciem, et confregisti facile potentiam ipsorum, et gloriosos de lecto suo; qui audis in Sina judicium, qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum.* Talis fuit Paulus. Cum rapiendus esset Elias in cœlum, obsecrabat eum Eliseus: *Obsecro*, inquit, *ut fiat in me duplex spiritus tuus.* Obsecravit, et impetravit: *cumque pergerent, et incedentes sermocinarentur; ecce currus igneus et equi ignei diviserunt utrumque, et ascendit Elias per turbinem in cœlum.* Eliseus autem videbat et clamabat: *Pater mi* (quo raperis? tu quies) *currus Israel, et auriga ejus.* Pari modo Paulus quasi alter Eliseus, Christi Domini, quasi veri Eliæ, ascendentis in cœlum, duplicem videtur obtinuisse spiritum. E cœlo enim à Christo vocatus, imo ad cælum raptus est Paulus; indeque rediit, quasi ignis, ut verbum ejus quasi facula arderet, ut merito illi pariter acclamare liceat: *Pater mi, currus Ecclesiæ, et auriga ejus:* tu solus universum orbem, quasi pater, charitatis visceribus, voce animoque complexus, tanquam auriga, Evangelii tui curru in cœlum subvexisti.

Hoc ipsum, imo amplius asserit Chrysostomus homil. 4. de laudibus S. Pauli: *Sicut*, inquit, *radiis Solis orientibus fugantur tenebræ, feræ latitant, recondunt se fures et latrones: sic prædicatione fulgente, et Evangelium disseminante Paulo, fugabatur error; veritasque remeabat; idololatria, ebrietates, comessationes, stupra, adulteria, aliaque dictu fœda defecerunt, atque con-*

sumpta sunt, instar ceræ ignis vapore pereuntis, et instar palearum, quæ subito cremantur incendio.

CAPUT VI.

De S. Pauli martyrio.

SEXTO, nobilis fuit Pauli mors et martyrium multis nominibus. Primo, quod illud constantissime subierit sub Nerone Cæsare, cujus crudelitas omnibus historiis celebratur. Rursum, quod Romæ passus sit in conspectu totius orbis. *Tunc*, inquit Tertullianus in Scorpiaco cap. 15. *Paulus civitatis Romanæ consequitur nativitatem, cum illic martyrii renascitur generositate.* Ad hæc, quod cum B. Petro Apostolorum Principe, eodem anno et die occisus sit.

Secundo ex causa. Passim enim veteres tradunt: Petrum te Paulum cum Simone Mago Romæ decertasse, ac de eo triumphasse, adeoque illum arte magica in cœlum evolantem suis precibus dejecisse, illique crura elisisse, ita ut sanguine ejus Nero, cui Simon ob magicas præstigias erat in deliciis, aspersus fuerit. Unde Suetonius in Nerone c. 12. narrans à Nerone in theatro exhibitum spectaculum, quo Icarius hic exhiberetur volatus, sic ait: *Icarus primo statim conatu juxta cubiculum ejus decidit, ipsumque cruore respersit.* Hac de causa in Petrum et Paulum, quasi Simonis sui antagonistas, infensus Nero, eos ad necem persecutus est. Altera, et Paulo propria causa fuit, quam enarrat S. Chrysostomus l. 1. adversus Vituperat. vitæ monasticæ: *Paulus*, inquit, *pellicem Neronis, quam ille deperibat, cum induxisset fidei ac religionis sacramenta suscipere, persuaserat una incestum illum impurumque congressum declinare; hæc ille crimina objectans, corruptoremque, nequam, flagitiosum ac nebulonem Paulum vocitans, primum conjecit in vincula; cum vero ut puellæ ejusmodi monita atque consilia dare desineret, persuadere non posset, eumdem necavit.* Pro castitate ergo æque ac pro fide Paulus Martyr occubuit.

Tertio, quod Paulus præcisa cervice, pro sanguine lac profuderit; symbolum utique innocentiæ et castitatis, pro qua tuenda moriebatur. Hujus rei certus testis est S. Ambrosius serm. 68. cum ait: *De Pauli cervice, cum eam persecutor gladio percussisset, dicitur fluxisse lactis magis unda, quam sanguinis, et mirum in modum sanctum Apostolum baptismi gratia, in ipsa cæde extitisse splendidum potius, quam cruentum. Quid enim mirum, si abunde lacte nutritor Ecclesiæ, sicut ipse ad Corinthios ait, Lac vobis potum dedi?* Sanctus quoque Chrysostomus orat. in Principes Apostolorum: *Beatus*, inquit, *Paulus cui caput ense præcisum est, vir, cujus laudes verbi exprimi nequeunt: at cujusmodi ensis illius guttur, Dominicum, inquam instrumentum, cœlo suspiciendum, et terræ tremendum, pervasit? qualis locus tuum, Paule sanguinem excepit, qui lacteus apparuit in ejus veste, qui te percussit: qui quidem sanguis barbaricum illius animum reddens melle dulciore, ut ipsa una cum sociis ad fidem traduceretur, ita affecit.* Nimirum in Paulo adimpletum est illud Jeremiæ: *Nazaræi ejus candidiores nive, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchriores.*

Quarto, quod, ut ait hic Chrysostomus, Paulus suos carnifices, sua lactea nece, ad Christi fidem converterit. Addit Martyrolog. Romanum, Beda, Usuardus, et alii, Paulum cum duceretur ad mortem, tres milites apparitores convertisse, puta Longinum, Acestum, et Mejistum, ut habent acta SS. Nerei et Achillei, quos idem Nero martyrio affecit secunda Julii, qua die eorum memoria in Menologiis, et Ecclesia recolitur.

Quinto, quod resectum Pauli caput tres in terra quasi saltus dedit, et quolibet saltu è terra fontem elicuit, unum lactei, alius alterius saporis: cujus rei hanc dant causam, quod Pauli cervix recisa primo lac, deinde sanguinem dederit. Celeberrimus est hic Romæ locus trium fontium, qui omnium peregrinorum concursu visitur.

Memorabile est quod Jacobus de Vitriaco Card. scribit in Vita S. Mariæ Oigniacensis l. 2. c. 11. scilicet S. Stephanum è cœlis lapsum interfuisse martyrio S. Pauli, ejusque animam in cœlum transtulisse, Deoque obtulisse: *Dicebat* (S. Maria Oigniacensis rapta in exstasin) inquit, *cum de B. Stephano protomartyre caneret, quem paradisi rosarium appellabat, illi sub mortem oranti Dominum, pro munere dedisse S. Paulum: et B. Paulo peracto martyrio, è corpore excedenti S. Stephanum adfuisse, ejusque spiritum abtulisse Domino, atque dixisse: Domine, hoc ingenti et singulari munere tu me donasti: ego vero multiplici fructu auctum tibi illud reddo.*

Sexto, quod Pauli sepulchrum quasi nobilissimum victoriæ trophæum, totius orbis peregrinatione, et Christianorum undequaque concursu celebretur uti pluribus dicam c. 8.

Porro S. Chrysostomus S. Pauli studiosissimus æque ac peritissimus, loco jam citato asseverat, Paulum occubuisse anno ætatis suæ sexagesimo-octavo: quare cum occubuerit anno Neronis 13. ut communior et verior habet Chronologorum sententia; sequitur, eum occubuisse anno 34. à sua conversione, anno vero 36. à passione Christi: tot enim annos, scilicet 36. invenies, si ab anno Neronis 13. retrocedas, et computes ad annum Tiberii 18. quo passus est Christus: secundo autem anno à passione Christi conversus est Paulus. Rursum, si Paulus conversus ad Christum 34. annos laboravit pro Evangelio, et anno ætatis 68. occubuit: sequitur, eum ad Christum esse conversum pariter anno ætatis suæ 34. ut totidem annos vixerit post conversionem, quot ante: si enim duplices annos 34. conficies 68. quæ est integra ætas vitæ S. Pauli. Alii volunt Paulum conversum esse anno ætatis 25. eo quod à Luca vocetur adolescens in lapidatione S. Stephani. Vero pro *adolescens* græce est νεανίας, id est juvenis, item homo audax, juvenili audacia et ferocia præditus, qualis erat Paulus anno ætatis 34. Quæ fuerit Pauli forma et statura, dicam 2. Corinth. 10. v. 10.

Prætereo quod scribit Nicephorus lib. 2. c. 36. Paulum tertia die è Martyrio Neroni, uti ei prædixerat, apparuisse in visione, eique professum esse non esse aliam viam ad salutem, quam fidem in Jesum Christum: eaque visione mire consternatum fuisse Neronem. Porro de loco sepulchri S. Pauli divinitus designato, deque Orientalibus ejus corpus asportare volentibus per tonitrua et fulgura deterritus, audi S. Gregorium l. 3. epist. 30. *De corporibus vero beatorum Apostolorum quid ego dicturus sum, dum constet quia eo tempore quo passi sunt, ex Oriente fideles venerunt, qui eorum corpora sicut civium suorum repeterent? Quæ ducta usque ad secundum urbis milliarium, in loco qui dicitur Catacumbas, collocata sunt. Sed dum ea exinde levare omnis eorum multitudo conveniens niteretur; ita eos vis tonitrui*

atque fulguris nimio metu terruit atque dispersit, ut talia denuo nullatenus attentare præsumerent. Tunc autem exeuntes Romani, qui hoc ex Domini pietate meruerunt, eorum corpora levarunt, et in locis quibus nunc sunt condita, posuerunt.

Denique locus martyrii Pauli post eum ita nobilitatus est, ut plurimi Martyres ibidem cæsi sint, fueritque quasi communis Christianorum laniena, ut jure Martyrium nuncupari possit. Avebant Christiani ibidem sanguinem profundere, ubi Paulus eorum doctor suum profuderat. Ut alios taceam, ibidem S. Zeno dux cum decem millibus militum, gloriosum pro Christo agonem et mortem obiit. Cum enim Diocletianus et Maximianus eos, quia Christiani erant, ad lutum, lapides et lateres convehendos in fabricam thermarum suarum damnassent; ea consummata, timentes ne ob numerum seditionem concitarent, omnes ad Aquas Salvias duci et capite plecti jusserunt. Celebrat Ecclesia eorum diem natalem in Martyrologio 9. Julii. Quocirca ibidem locum monasterio suis adaptando delegit, et à Pontifice dono accepit S. Bernardus, in eoque primum Abbatem creavit eum, qui postea Summus Pontifex creatus, Eugenius III. appellatus est, ad quem et scripsit libros de Consideratione. Hic itidem vidit S. Bernardus, quasi alter Jacob, scalam ascendentium angelorum et descendentium : nimirum angeli tuentur locum, ubi Angelus ille cœlestus potius quam terrestris, puta S. Paulus, corpus pro Christo exuit, ac ad angelos evolavit. Loco ergo hoc civis sui, qui tot angelicos effecit homines, jure delectantur, et ad eum visendum colendumque, S. Bernardum, omnesque Christianos invitarunt, et invitant, in cujus rei memoriam ibidem sacellum ædificatum est, quod Scala cœli appellatur: ubi pro animabus è Purgatorio liberandis, Pontifices amplas indulgentias concesserunt. Hæc omnia templum, imo tria templa visitantibus, et tabellas juxta altare, in quibus hæc omnia descripta sunt, æque ac Annales Romanos legentibus, notissima et certissima sunt. Tribus enim templis locus hic S. Pauli decoratus et consecratus est: Primo, S. Pauli; Secundo, S. Vincentii et Anastasii; Tertio, quod dicitur *scala cœli*, ob visionem S. Bernardi quam jam recensui. Omitto basilicam imperatoriam, quam Constantinus Magnus non longe à loco martyrii, in honorem S. Pauli ædificavit, in qua corpus S. Pauli à S. Silvestro Pontifice conditum est, de qua c. 8.

CAPUT VII.

De miraculis S. Pauli.

Septimo, miraculis maximis et plurimis Paulus excelluit. Pauca ex iis recenset Lucas in Actis; sed multa ex iis verbo perstringit dicens Actor. 19. v. 11. *Virtutesque non quaslibet faciebat Deus per manum Pauli : ita ut etiam super languidos deferrentur à corpore ejus sudaria, et semisinctia, et recedebant ab eis langores, et spiritus nequam egrediebantur.* Addit Chrysostomus homil. 8. in epist ad Rom. Paulum sua umbra non tantum morbos, æque ac Petrum depulisse, sed etiam mortuos suscitasse.

Linguarum dono eminuit Paulus : licet enim illud in Pentecoste, utpote necdum conversus, cum ceteris Apostolis non acceperit, tamen postea speciatim à Christo infusum adeptus est : hoc enim illi, qui omnium gentium futurus erat doctor, necessarium erat ad evangelizandum tota Syria, Asia, Græcia, Macedonia, Achaia, Italia, Hispania. Unde ipse 1. Corinth. 14. 18. *Gratias*, inquit, *ago Deo meo, quod omnium vestrum lingua loquor.*

Prophetiæ spiritus major fuit in Paulo : Christus enim qui Paulum primo sua præsentia convertit Actor. 9. eum deinde per omnem viam et vitam ita direxit, ut non tam Paulus, quam Christus per Paulum omnia gessisse videatur. Ita Troade in Macedoniam per visionem eum evocavit, Actor. 16. 9. *Visio*, inquit Lucas, *per noctem Paulo ostensa est : Vir Macedo quidam erat stans, et deprecans eum, et dicens : Transiens in Macedoniam adjuva nos, ut autem visum vidit, statim quæsivimus proficisci in Macedoniam, certi facti quod vocasset nos Deus evangelizare eis.* Christus vero ita frequens apparuit Paulo, ut illi familiaris, in graviori quolibet casu occurreret et assisteret, Ita Actor. 18. 9, Corinthi per visionem dixit Paulo : *Noli timere, sed loquere, et ne taceas ; propter quod ego sum tecum : et nemo apponetur tibi ut noceat te; quoniam populus est mihi multus in hac civitate.* Ita Christo monente et adjuvante, periculum et insidias Judæorum Hierosolymæ evasit, Actor. 22. v. 17. *Factum est*, inquit ipse, *revertenti mihi in Jerusalem, et oranti in templo, fieri me in stupore mentis, et videre illum dicentem mihi : Festina, et exi velociter ex Jerusalem : quoniam non recipient testimonium tuum de me. Vade quoniam ego in nationes longe mittam te.* Rursum Actor. 23. cum Hierosolymæ captus esset Paulus, *nocte assistens ei Dominus ait : Constans esto ; sicut enim testificatus es de me in Jerusalem, sic te oportet et Romæ testificari.*

Pari modo in naufragio Adriatico, submisso angelo affuit ei, eumque, et propter ipsum, 276. animas certo mortis periculo liberavit. Actor. 27. 22. *Nunc* inquit ipse, *suadeo vobis bono animo esse : amissio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam navis. Astitit enim mihi hac nocte angelus Dei, cujus sum ego, et cui deservio, dicens : Ne timeas, Paule, Cæsari te oportet assistere : et ecce donavit tibi Deus omnes qui navigant tecum.* Sic cum sisteretur quasi reus Neroni, 2. Timoth. 4. 16. *In prima*, inquit, *mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt. Dominus autem mihi astitit, et confortavit me, ut per me prædicatio impleatur, et audiant omnes gentes : et liberatus sum de ore leonis.*

Quid multa ? unicus illi raptus in tertium cælum, quem soli Paulo, nulli alteri Apostolorum vel Prophetarum, concessum legimus, juculentum perhibet testimonium prophetiis et exstasibus Pauli. Rursum, plures alias revelationes habuisse Paulum, easque pressisse silentio, manifestum est ex eo, quod ipse ait 2. ad Corinthios 12. 1. *Veniam ad visiones et revelationes Domini.* Et post enarratum sui raptum : *Si*, inquit, *voluero gloriari, non ero insipiens : parco autem, ne quis me existimet supra id, quod videt in me, et ne magnitudo revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ, Angelus Satanæ, qui me colaphizet.*

Mortuos suscitavit Paulus, uti Eutychum adolescentem illum, Actor. 20. qui in concione Pauli indormiens, lapsusque ex alto expiravit. Super quem Paulus incumbens, eumque complexus dicit : *Nolite turbari, anima enim ejus in ipso est.* De suis hisce miraculis scribens 1. ad Thessalonicenses Paulus, statim initio : *Evan-*

gelium, inquit, *nostrum non fuit ad vos in sermone tantum, sed et in virtute, et in Spiritu sancto, et in plenitudine multa.* Et 2. Cor. 12. 12. *Signa*, inquit, *apostolatus mei facta sunt super vos, in omni patientia, in signis, et prodigiis, et virtutibus.* Mox ut à Spiritu sancto Paulus segregatus, designatus et missus est evangelizare Gentibus, cum Paphum pervenisset, primum edidit miraculum, quo suam vim et potentiam non tantum in homines, etiam magos, sed vel maxime in dæmones ostendet, eosque subegit et compescuit Elymam magum, qui Paulum Proconsulem à fide avertebat, intuens Paulus dixit : *O plene omni dolo, et omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis justitiæ, non desinis subvertere vias Domini rectas. Et nunc ecce manus Domini super te, et eris cæcus, non videns solem. Et confestim cecidit in eum caligo et tenebræ, et circuiens quærebat qui ei manum daret. Tunc Proconsul credidit, admirans super doctrina Domini.* Act. 13. 10.

Lycaonii vero videntes miracula Pauli, stupefacti exclamaverunt, eum esse Deum, Act. 14. Pari modo Melitenses, cum vipera invasisset manum Pauli, Actor. 28. putarentque eum mox veneno ejus inflandum, et enectum iri, videntes eum viperam excutere nihilque ab ea lædi, dicebant eum esse Deum, et inviolabile numen.

Atque hic adverte memorabile continuumque miraculum, quod Deus insulæ Melitæ, sive Maltæ, ab eo tempore ob S. Pauli merita concessit; ut scilicet in ea insula serpentes et scorpiones, qui alibi sunt letales, Pauli munere sint innoxii; adeoque ut quævis animalia venenata, etiam aliunde transportata, venenum in Melita ponant, nocendique facultate destituantur; quin et glebæ ejusdem insulæ contra venena antidotum præbeant, quam insulani gratiam sancti Pauli nominant : qua Paulus sinistram, quam de eo quasi scelerato, quod à vipera invaderetur, opinionem conceperant Melitenses, in perpetuum abolevit, atque hospitii sui benevolentiam compensavit : nam ante hoc Pauli factum viperas aliosque serpentes in Malta, æque ac alibi noxios fuisse, patet ex eo, quod insulani putabant Paulum à vipera correptum, mox extinguendum esse. Ita mihi Romæ narrarunt et asseverarunt nostri Patres Siculi, addentes, hanc vim maxime sentiri gleba, et frustis lapidis decisis ex carcere Melitensi, in quo transiens hospitatus fuit S. Paulus : quocirca eadem Romam afferuntur, et distribuuntur ; uti et mihi ab iisdem pars istius lapidis candidi instar cretæ, distributa et donata fuit.

Addit Alanus Copus dialog. 3. c. 28. eos quos nasci contingit in festo Conversionis S. Pauli, puta 25. januarii, quæcumque eos orbis pars in lucem proferat, non horrere nec formidare angues; imo, quod majus est, sola saliva horum morsibus mederi. Idem asseverat, et ex certa experientia confirmat vir egregie doctus et exactus, Thomas Fazellus de Rebus Siculis, decade 1. lib. 1. c. 1. est genus hominum, qui se de cognatione Pauli temere et falso venditant ; hi quoque angues contrectant, nec ab eis læduntur ; verum compertum est, istos contra anguium morsum, antidotis efficacibus se præmunire.

Porro ostenta et prodigia à Paulo post mortem multa sunt edita. Pauca è multis afferam sanctus Paulus cum S. Petro apparens Constantino Magno Imperatori curationem à lepra ei promisit, si curaret se baptizari a S. Silvestro, et superstitionem omnem abjiceret, ac Christo templa ædificaret. Fecit imperata Constantinus, promissum præstitit Paulus, eumque sanum et purum sibi et suis restituit. Quare Constantinus insignem basilicam in gratiarum actionem nominè S. Pauli erexit. De qua c. 8. Ita ex monumentis Romanæ Ecclesiæ narrat Baronius in gestis Constantini.

S. Ambrosius lib. 7. epist. 53. narrat sibi vigilanti apparuisse S. Paulum, et revelasse corpora SS. Gervasii et Protasii Martyrum, dicendo: *Isti sunt qui monitis meis obtemperantes, prædia et divitias respuentes, secuti sunt Domini Jesu Christi vestigia, nihil terrenum, nihil carnale concupiscentes, in media hac Mediolanensi urbe per decem annos in Dei servitio perdurantes, ad hoc pertingere meruere, ut Christi Martyres fierent. Quorum corpora in eo loco invenies, in quo stas et oras. Duodecim pedum altitudine terra coopertam arcam invenies, quam arcam superius exaltabis, et in nomine eorum Ecclesiam fabricabis.* Quæ omnia reipsa explesse se narrat sanctus Ambrosius.

Insigne est quod refert S. Greg. lib. 3. Dialog. c. 29. de quodam Arriano Episcopo templum S. Pauli invadente, ab eo excæcato. *Cum ad Spoletanam*, inquit, *urbem Longobardorum Episcopus* scilicet Arrianus, *venisset, et locum illic ubi solemnia sua ageret, non haberet; cœpit ab ejus civitatis Episcopo Ecclesiam petere, quam suo errori dedicaret. Quod dum valde Episcopus negaret, idem qui venerat Arrianus beati Pauli Apostoli Ecclesiam illic cominus sitam, se die altero violenter intraturum esse professus est. Quod ejusdem Ecclesiæ custos audiens festinus cucurrit, Ecclesiam clausit, seris munivit. Facto autem vespere lampades omnes extinxit, seque in interioribus abscondit. In ipso autem subsequentis lucis crepusculo Arrianus Episcopus collecta multitudine advenit, clausas Ecclesiæ januas effringere paratus : sed repente cunctæ simul portæ divinitus concussæ, abjectis longius seris, apertæ sunt, atque cum magno sonitu omnia Ecclesiæ claustra patuerunt. Effuso desuper lumine omnes quæ extinctæ fuerant lampades, accensæ sunt. Arrianus vero Episcopus, qui vim facturus advenerat, subita cæcitate percussus est, atque alienis jam manibus ad suum habitaculum reductus. Quod cum Longobardi in eadem regione positi omnes agnoscerent; nequaquam ulterius præsumpserunt Catholica loca temerare. Miro enim modo res gesta est, ut quia ejusdem Arriani causa lampades in Ecclesia beati Pauli fuerant extinctæ, uno eodemque tempore et ipse lumen perderet, et in Ecclesiam lumen rediret.*

B. Gregor. Turonens. lib. de Gloria Martyrum c. 29. narrat quemdam ex desperatione volentem se strangulare, ac opem S. Pauli implorantem, ab eo fuisse liberatum, mentique et vitæ meliori redditum.

Alberto Magno torquenti se in quibusdam locis difficilibus S. Dionysius de Eccles. hierarch. cum ea elucidare non posset, apparuit per visionem S. Paulus quasi Missam celebrans, ac post Missam duxit Albertum ad aquas profundas instar illarum Ezechielis c. 47. 5. et ad domum Aaronis : cumque eo aquas sicco pede transeunte Albertus ab eo invitatus sequi, easque tranare non posset, evigilavit, ac resolutionem dubiorum suorum, mentem Apostolo illustrante accepit. Uti ipsiusmet Alberti verbis narrat Ludo-

vicus Castiglius gravis auctor in historia Ordinis S. Dominici p. 1. l. 3. cap. 47. Illustra et mentem meam, ô S. Paule, ut profundum hoc mare tuum, et S. Scripturæ Oceanum intelligendo et explicando penetrare ac permeare valeam.

De reliquiis S. Pauli missis in Gallias, quarum ope navigantes evaserunt naufragium, narrat idem Gregorius Turonensis de Gloria Martyrum. c. 83. Quin et catenæ et carcer Apostolorum etiamnum miraculis coruscant. Catenæ S. Petri integræ visuntur in basilica, quam in earum honorem augustam extruxit Eudoxia Imperatrix. Sane sæpius eas vidi et collo imposui, ac semper ingenti devotionis et dulcedinis internæ spiritu perfundi me sensi. Catenarum S. Pauli, uti et scipionis, sive baculi ejus viatorii pars ostenditur in basilica S. Pauli, ipso conversionis ejus die. Carcer Mamertinus ad radices Capitolii, in quem à Nerone conclusi fuere Petrus et Paulus, nunc in sacellum conversus, quotidie ab indigenis, uti et à Romipetis, ingenti concursu et veneratione visitur, ac spirat afflatque devotionem. Exstat in eo etiamnum aqua et fons quem S. Petrus orans per miraculum elicuit, ut S. Processum et Martinianum, custodes carceris, à se conversos, baptizaret: ex quo quotidie hauriunt peregrini, ac à febribus, aliisque morbis liberantur.

Memorat Nicetas lib. 1. Andronicum Comnenum Imperatorem S. Paulo auream erexisse imaginem, in templo quadraginta Martyrum, eamque ante mortem Andronici, quasi eam protenderet, lacrymatam esse; terserunt famuli lacrymas imaginis: illa uberiores profudit, quasi vivens in ea Paulus, ex viceribus misericordiæ, Imperatoris in se pii, licet alias impii, necem doleret et fleret.

CAPUT VIII.

De S. Pauli fama et gloria.

Octavo, quanta sit et fuerit Pauli fama et gloria, colligi potest, Primo, ex iis, quæ hactenus dicta sunt. Secundo, ex eo, quod, sicuti Moses Judæorum, ita Paulus Gentium habitus et vocatus sit legislator et doctor. Tertio, quod Petrus et Paulus censeantur duo Ecclesiæ principes. Unde S. August, lib. de Consensu Evangel. c. 10. affirmat olim moris fuisse, ut in qua tabula Christi effigies picta extaret, in eadem hinc inde Petrus et Paulus, quasi Apostolorum duces, appingerentur. Sic etiamnum videmus in altaribus Paulum Petro appingi, idque à dextris Petri, cujus rei varias causas afferunt illustrissimi Cardinales Bellarminus et Baronius.

Pulchre Venantius Fortunatus lib. 3. Carm. Paulum cum Petro ita comparat et combinat:

Cœlorum portæ, lati duo lumina mundi,
Ore tonat Paulus, fulgurat arce Petrus.
Inter Apostolicas radianti luce coronas
Doctior hic monitis, celsior ille gradu.
Corda per hunc hominum reserantur, et astra per illum:
Quos docet ille stylo, suscipit ille polo.
Pandit iter cœlis hic dogmate, clavibus alter:
Est via cui Paulus, janua fida Petrus.
A facie hostili duo propugnacula præsunt,
Quos fidei turres Urbs, caput orbis, habet.

Unde S. Leo loquens de SS. Petro et Paulo serm. 1. *Duo*, inquit, *ista præclara divini germina seminis, in quantam sermonem germinarint, beatorum millia Martyrum protestantur; qui Apostolicorum æmuli triumphorum, urbem nostram purpuratis et longe lateque rutilantibus populis ambierunt, et quasi ex multarum honore gemmarum conserto uno diademate coronarunt.* Et de iisdem inferius: *in horum excellentia Patrum merito est excellentius gloriandum, quos gratia Dei in tantum apicem, inter omnia Ecclesiæ membra provexit, ut eos in corpore, cui caput est Christus, quasi geminum constituerit lumen oculorum: de quorum meritis atque virtutibus, quæ omnem loquendi superant facultatem, nihil diversum, nihil debemus sentire discretum; quia illos et electio pares, et labor similes, et finis fecit æquales.*

Et S. Chrysost. hom. 32. in epist. ad Rom. *Ego*, inquit, *Romam propterea diligo, tametsi et aliunde eam laudare queam, nempe à magnificentia, ab antiquitate, à pulchritudine, à divitiis, à bellis et triumphis. Sed relictis omnibus illis, ob id illam beatam prædico, quod erga illos Paulus, dum viveret, adeo fuit benevolus, adeo illos amavit, coram disseruit, et postremo vitam finivit. Unde et civitas ista hinc facta est insignis, plusquam à reliquis omnibus, et sicut corpus magnum ac validum duos habet oculos illustres, Sanctorum videlicet illorum corpora. Non ita cœlum splendescit, quando radios suos sol ex sese dimittit, sicuti Roma duas illas lampades ubique terrarum effundens. Considerate quale spectaculum visura sit Roma in resurrectione: hinc rapietur Paulus, inde Petrus in occursum Domini. Propterea celebro hanc urbem, non propter copiam auri, non propter columnas, neque propter aliam phantasiam propter columnas illas Ecclesiæ.*

Quarto, quod ad Paulum, Paulique sacras reliquias venerandas, è toto orbe Christiani Romam confluant. Audi Rursum Chrysostomum hom. jam citata, ad Pauli sepulchrum suspirantem; *Quis mihi nunc dabit circumfundi corpori Pauli, affigi sepulchro: videre pulverem corporis illius quæ adhuc in Christo deerant implentis, stigmata illius gestantis, prædicationem Evangelii ubique seminantis, pulverem, inquam, oris illius, per quod Christus locutus est.* Et paulo post: *Vellem videre sepulchrum, quo recondita sunt arma justitiæ, arma lucis, membra nunc viventia, tunc vero cum in hac vita essent, mortua.*

Testatur S. August. serm. 28. de Sanctis sub fin. et epist. 42. quod Christiani imperatores reddita jam pace Ecclesiæ, ad sepulchra hæc Petri et Pauli se venerabundi abjiciant, et ibi radient gemmæ diadematis, ubi fulgent beneficia flectentibus genua concessa. *Nam et ipse ille*, inquit Augustinus, *purpura indutus peregre proficiscitur sepulchra illa complexurus, et fastu deposito contingit Sanctos, rogans ut sibi apud Deum patrocinentur: et tabernaculorum opificem et piscatorem patronos, etiam mortuos deprecatur ille diadema gestans.* Ita Galla Placidia Theodosii imperatoris uxor, epist. ad Pulcheriam Augustam scripta testatur, se Romam ivisse non aliam ob causam, quam ut sacra Apostolorum limina viseret et veneraretur. Idem fecerunt alii reges et principes. Unde sanctus Chrysostomus hom. quod Christus sit Deus: *Relictis*, inquit, *omnibus ad sepulchra piscatoris, et pellionis* (scenopegi Pauli) *currunt et reges et præsides et milites. Et in Constantinopoli reges nostri magnam gratiam putant, si non prope Apostolos, sed si vel extra eorum vestibula, corpora sua sepeliantur.* Et in 2. ad Timoth. hom. 4. *Nullus*, inquit, *ex*

Romanis regibus tanto in honore fuit, quanto hic est (Paulus) *ceterum Imperator foris alicubi jacet abjectus : hic autem velut vivens et regnans medium urbis tenet, longe Imperatore clarior est et honoratior pellium sutor.* Quinimo, vigente et fervente persecutione, hæc sepulchra ex Oriente et Occidente; etiam cum capitis periculo, adibant certatim Christiani. Ita ex Perside venisse constat Martham, Marium et Audifacem temporibus Claudii Imperatoris ad limina Petri et Pauli, atque suæ peregrinationis præmium retulisse martyrium, quorum dies natalis sacris fastis ascriptus, in Ecclesia recolitur 19. januarii.

Porro solent fideles ad sepulchra SS. Petri et Pauli venerabundi, plane in terram se prosternere, pavimentum osculari, et toto quasi corpore proni eis supplicare. Neque id soli plebeii faciunt, sed et viri graves ac Prælati : uti Cardinalem Baronium quotidie ea visitasse, ac supplicem toto corpore procubuisse humum deosculando vidit et laudavit tota Roma. Neque id recens et novum : vetus fuit ille fidelium mos. Romipetæ enim in terram procidui, limina Apostolorum osculabantur. Ita Prudentius in hymno S. Laurentii canit :

Apostolorum ac Martyrum
Exosculantur limina.

Et in hymno S. Hippolyti :

Oscula perspicuo figunt impressa metallo.

Sydonius Appollinar. lib. 1. epist. 5. de se ita scribit : *Triumphalibus Apostolorum liminibus affusus, omnem protinus sensi membris male fortibus explosum esse languorem : post quæ cœlestis experimenta patrocinii conducti diversorii parte susceptus*, etc. Idipsum docet S. Chrysostomus loco citatato : quin et homil. 30. in epist. 2. ad Corinth. ait fideles solere januas et vestibula templi deosculari : et Cassiodorus Histor. Tripart. lib. 9. 30. et Fortunatus lib. 4. de Vita sancti Martini :

Rursus Apollinaris pretiosi limina lambe,
Fusus humi supplex.

Et Arator Histor. Apost. lib. 2. agens de Philippensi templo in honorem S. Pauli :

Quam bene carcer erat : tota concurritur urbe,
Qui primus nova tecta petat, quive oscula figat
Postibus, et tecta sacretur parte cylindri.

Petrus Aruernus Venerabilis lib. 1. de Ecclesiis, agens de liminibus Apostolorum : *Ab eisdem*, ait, *fidelibus dulcissime ac devotissime deosculantur.* Causam dat S. Hieronymus scribens nomine Paulæ et Eustochii ad Marcellam : quia in his *Petrus et Paulus Christiani exercitus duces, sanguinem fudere pro Christo.* Quin et Paganos in gravi clade aut causa idipsum factitasse docet Arnobius lib. 1. *Cum per omnia supplices irent templa, cum deorum ante ora prostrati, limina ipsa converterent osculis*, Et Tibullus :

Non ego, si merui, dubitem procumbere templis,
Et dare sacratis oscula liminibus.

Audi quid S. Gregorius scribat lib, 3. epist. 30. Constantiæ Augustæ, quæ in honorem S. Pauli ecclesiam in palatio ædificaverat, ad eamque reliquias S. Pauli sibi mitti petebat. *Corpora*, inquit, *S. Petri et Pauli tantis in ecclesiis suis coruscant miraculis, atque terroribus, ut neque ad orandum sine magno illuc timore possit accedi. Ego ad sacratissimum corpus S. Pauli aliquid meliorare volui : et quia necesse erat, ut juxta sepulchrum hujusmodi effodi altius debuisset; præpositus loci ipsius ossa aliqua, non quidem eidem sepulchro conjuncta, reperit : quæ quoniam levare præsumpsit, atque in alium locum transponere, apparentibus quibusdam tristibus signis, subita morte defunctus est.* Subdit S. Gregorius Orientales fideles voluisse tollere corpora SS. Petri et Pauli; sed per fulmina fuisse dispersos, uti cap. 7. recensui, unde concludit : *Quis ergo nunc, serenissima Domina, tam temerarius possit existere, ut hæc sciens, eorum corpora non dico tangere, sed vel aliquatenus præsumat inspicere?* Denique ne Augustam vacuam dimittat : *De catenis*, inquit, *quas ipse S. Paulus collo et in manibus gestavit, ex quibus multa miracula in populo demonstrantur, partem aliquam vobis transmittere curabo; si tamen hanc tollere limando prævaluero.*

Quinto, Constantinus Imp. basilicam sancto Paulo Apostolo ex suggestione S. Silvestri, inter viam Ostiensem et Tiberim erexit, et sanctum ejus corpus ita recondidit in ære et conclusit, sicut condiderat S. Petri in ejus basilica : atque ingentia eidem dona obtulit, quæ recenset Barenius anno Christi 324. p. 214, et 206. Imo, ipsemet Constantinus epist. ad Cathol. quæ habetur tom. 1. Concil. ait, se corpora Apostolorum Petri et Pauli in electro conclusisse : *Quia*, inquit, *electro nulla prævalet materia elementorum.* Unde Plinius asserit electrum esse pretiosius auro. Hanc basilicam postea Valentinianus junior imp. amplissimam effecit anno Christi 386. exstat Valentiniani hac de re rescriptum ad Sallustium præfectum Urbis lib. 2. de decur urb. Roman. Cod. Theodos. Eamdem basilicam in expugnatione Romæ venerati sunt Gothi ut eo confugientibus pepercerint : imo ipsimet Gothi S. Marcellam ejusque filiam Principiam, sanctissimas feminas atque cognitas, ad S. Pauli basilicam perduxerunt ut custodirentur intactæ, uti refert S. Hier. epist. 145. ad Principiam. Eadem basilica postea magnis donis ornata est à S. Gregorio et à Sergio Pontifice, qui et hospitium S. Pauli Romæ in ecclesiam convertit : quæ etiamnum exstat, estque vicina Collegio nostro Romano, ut multum mihi gratuler, quod in vicinia S. Pauli habitem, eumque assidue cominus quasi intuear; ac vocatur *Ecclesia Beatæ Mariæ in via lata.* Plurima alia magnificentissima templa in Italia, Hispania, Germania, Gallia, Anglia, Belgio, et aliis provinciis in honorem S. Pauli exædificata scimus.

Quinimo S. Pauli memoriam, et trophæa mox à martyrio fuisse erecta, puta ecclesiam ab Anacleto Pontifice, eamque sævientibus persecutionibus perdurasse, magisque inclaruisse, docet ex Eusebio et aliis Baronius anno Christi 106. in fine. Ex tot etiam priscis principum Romanorum titulis et trophæis, Dei providentia factum est, ut duæ ingentes columnæ marmoreæ remanserint, Antonini Imper. una, altera Trajani, utriusque victoriis et triumphis incisæ et cælatæ, quibus duæ Ecclesiæ columnæ à Sixto V. Pontifice imponerentur. Itaque columnæ Antonini statua ex aurichalco coruscus insistit S. Paulus, Trajani S. Petrus. Utraque adeo est illustris, ut in orbe nihil sit simile, sive materiam spectes, sive altitudinem (Trajani enim est 128. pedum) sive cælaturam, sive amplitudinem, sive cochleam, qua ab imo ad culmen per 185. gradus introrsum ascenditur; sive culminis

coronicem ejusque peribolum et cancellos, quæ tam vasta sunt, ut plures simul circumcirca inambulare, et libere exspatiari possint. Pari modo obeliscus Augusti Cæsaris S. Petro cessit, ac hodie ante ejus basilicam erectus instar trophæi, vel pyramidis triumphalis consistit : unde à civibus D. Petri Aguglia nuncupatur. Ita sanctus Petrus, Augustum et Trajanum, S. Paulus Antoninum suo solio dejecit. Nam et hic Antonino cognomento Pio, revera impio, in immensum fuit pientior : et ille Trajano fuit melior, Augusto felicior. Nimirum hæ sunt duæ columnæ, *Iachim* et *Boos*, quas Salomon ante templum erexit, 3. Reg. 7. 21. *Iachin* enim, id est directio et regimen, notat S. Petrum, Ecclesiæ principem et rectorem : *Boos*, id est fortitudo et fortis executio, notat S. Paulum, doctorem Gentium.

Denique S. Chrysostomus homil. 8. de laudibus S. Pauli, in fine tomi 3. Paulum rerum gestarum gloria universos Patriarchas, Prophetas, Apostolos, Sanctosque omnes antecelluisse asseverat. *Cui*, inquit, *te, ô sancte Paule, justorum veteris vel novi Testamenti audeam comparare? omnium quippe virtutem quasi in arca quadam, sed cum multo prorsus cumulo condidisti. Denique etiamsi totum contra te aliquis sigillatim justorum appendat chorum, inveniet trutinam virtutum ponderibus à tua parte depressam. Paulus vere secundus Abel, verum non semel, sed per dies singulos immolatur : Paulus alter Noe, sed absque arca insurgentes adversus se undas impietatis enavigans : Paulus alter Abraham, non modo à patria vel gente, sed post vocationem suam, ab ipsa etiam vita prorsus abcissus : Paulus alter Isaac, sponte in hostiam colligatus : Paulus alter Jacob, quasi pro uno quodam totius mundi grege semper invigilans : Paulus alter Joseph, spirituali fame tabescenti mundo veritatis alimenta distribuens : Paulus alter Moses, qui omnes gentes à tyrannide diaboli reduxit ad Christum.* Non hic sistit S. Chrysost. audi plures et plura. *Paulus alter Aaron, totius mundi populis inunctus sacerdos : Paulus alter Phinees, impietatem Judæorum atque Gentilium, quasi fornicationem mentium uno fidei mucrone confodiens : Paulus alter David, qui velut quemdam Goliam in certamen diabolum provocat : Paulus alter Elias, clarius raptus in cœlos : Paulus alter Eliseus, qui Gentes ab interiore lepræ pollutione purgavit : Paulus alter Ezechias, qui ad unam fidem Christi diversos populos attraxit : Paulus alter Josias, qui abominationes Gentilium dissipavit ac perdidit : Paulus alter Joannes pro Christo capite truncatus : Paulus alter Petrus, de cœlo vocatus ad Evangelium : Paulus alter Gabriel, qui Christi ortum cunctis gentibus nuntiavit : Paulus alter Michael, qui Christianorum dux esse sortitus est. Etiamsi angelorum, etiamsi justorum hominum circumvolem choros, non invenio comparationem, cui non cumulo meritorum Paulus occurrat.*

ORATIO AUCTORIS

AD D. PAULUM.

Aspice nos ex alto S. Paule : tu enim est delicium animæ nostræ. Suscipe has, exignas licet, primitias operum nostrorum, imo tuorum, quas tibi toto animo offerimus et reddimus. Impetra clienti tuo majorem indies sapientiam, lumen et gratiam, ut stadium hoc biblicum decurrere, et utrumque testamentum à te toto orbe prædicatum, tuamque ac Christi gloriam illustrare, ac sudore, quin et sanguine meo obsignare valeam. Hanc lauream, hanc unam laborum meorum omnium mercedem, à te enixe efflagito. Fiat in me, obsecro, hic spiritus tuus duplex. Da nobis quoque multos, si non Paulos, certe Paulinos, qui Belgium hocce nostrum, Hollandiam, Frisiam, Zelandiam, totumque septentrionem, quin et Indias, universumque orbem, quasi Soles, spiritu Apostolico illuminent, convertant, et igne divino inflamment : atque in ultimo mundi die nos Christo nostro, cum magna fidelium messe sistas, dicasque : Ecce ego et pueri mei, quos dedisti mihi, Domine, in signum et portentum orbis.

ARGUMENTUM

IN EPISTOLAS S. PAULI.

1. DUPLEX *objectum in genere spectant hæ epistolæ, doctrinam scilicet et mores Christianos : prior enim pars cujusque fere epistolæ dogmatica est, in qua res fidei docet Apostolus ; posterior ethica, in qua instruit mores fidelium, idque varie et mistim, more epistolico, et more Hebræorum. Ubi Nota Primo. Res et mysteria fidei quælibet quidem docet hic Paulus, maxime tamen tria inculcat, scilicet, Primo, Christi œconomiam et gratiam, Christumque solum esse Redemptorem nostrum, à quo omnis gratia, justitia et salus æterna petenda et expectanda sit. Secundo, judaismum et cæremonias Judaicas abrogatas esse per legem novam Christi. Tertio, cavendas esse hæreses jam tum suppullulantes, quas sæpe hic perstringit et confutat. Missi enim sunt Apostoli post Christum, ut per orbem hæc de Christo, Christique redemptione et salute promulgarent, explicarent, inculcarent, stabilirent, utpote nova omnia et orbi inaudita, necessaria tamen ad salutem.*

Unde Nota Secundo. Quibusdam epistolis Paulus maxime Judaizantes impugnat, et opera cæremoniasque non Christianas, sed Judaicas. Id facit epistola ad Romanos, ad Galatas, ad Philippenses, ad Hebræos. Aliis, hæreses nascentes evellit, puta Simonis Magi, cum sua sobole, id est, Menandri, Saturnini, Basilidis, Gnosticorum, Carpocratis, quos etiam vivis coloribus depingit Judas et S. Petrus epistola secunda. Id facit epistola ad Ephesios, ad Colossenses, ad Timotheum. Reliquis privatim eos ad quos scribit instruit, eorum dubia resolvit, eosque in fide et officio Christiano confirmat et perficit. Id facit epistolis ad Corinthios, ad Thessalonicenses, ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem. Hæc autem omnia præstat eximia et admirabili tum sapientia, tum efficacia et spiritu.

Nota Tertio, hos hæreticos primævos, quos jam nominavi, coævos fuisse Apostolis. Nam Epiphanius lib. 1. hæres. 23. et Philastrius hæres. 37. docet Cherinthum, qui illis fuit posterior, illam quæstionem de servandis legalibus Mosi simul cum christianismo, movisse Antiochiæ: cujus solvendæ causa coactum est primum Concilium Hierosolymitanum, Actor. 15. eumdemque concitasse Hierosolymis seditionem in Paulum, quasi præputiatos adduxisset in templum: de qua Actor. 22. Nec mirum, Cherinthum diu adhuc postea vixisse, pervenisseque ad annum Christi 166, ut docet Cæsar Baronius. Nam et S. Polycarpus, Dionysius, Simeon, S. Joannes, et alii ea ætate diu vixerunt. Paulus ergo adversus errores horum Novatorum, nec non et Philosophorum ac Poetarum, ex quibus maxime sua dogmata consarcinarat Simonis schola, scripsit epistolam ad Ephesios, ad Colossenses, ad Timotheum, ad Titum. Unde facile intelligitur, quo sensu accipienda sint ea quæ de cavenda Philosophia, de falsa religione angelorum, de superstitioso delectu ciborum, deque horum similibus inculcat: videlicet eo sensu hæc accipienda esse, quo illa adstruebant Simoniani, ut suo loco demonstrabitur. Sicuti vice versa cum opera elevat, Paulus, ut fidem Christi attollat; opera intelligit illa, quæ lex vetus dictabat et præscribebat, qualia jactabant Judæi, quasi suis lustrationibus, cæremoniis, sacrificiis justificarentur, nec indigerent fide, gratia, redemptione, Sacramentis et præceptis Christi.

Nota Quarto. Posteriore epistolæ parte, Paulus virtutes Christianas et Ethicam Christianam docet, non per continuos discursus et tractatus, uti fecit Aristoteles, aliique in suis ethicis, sed per varias gnomas, sive breves sententias, sæpe sine ordine congestas; hic enim fuit mos veterum Hebræorum, ut patet in Proverbiis, Ecclesiaste, Ecclesiastico; et Græcorum, ut patet ex Phocælide, Hesiodo, Theognide.

Nota Quinto. Omnes hæ epistolæ, excepta epistola ad Romanos et ad Hebræos, de quibus suis locis agendum est, scriptæ sunt græce, ut pote ad Græcos.

Nota Sexto. Extat Syriaca versio epistolarum et totius novi Testamenti, in Bibliis Regiis, qua etiamnum utuntur Christiani S. Thomæ in India, Babylonii et Æthiopes Abyssini. Guido Fabricius, qui eam in Latinum vertit, tradit Syros putare eam esse S. Marci Evangelistæ. Sed quia veteres, ut S. Athanasius, Cyrillus, Clemens, Hieronymus et alii, imo et S. Damascenus, qui in Syria vixerunt, ejus non meminerunt, cum de Scriptura et Scripturæ editionibus variis tractant, hinc videtur, hisce Patribus, eorumque ætate Syriaca hæc versio esse posterior. Quædam etiam habet, quæ doctis non admodum placent. Denique idiotismus hujus Syriacæ versionis non respondet Syriacæ linguæ, qua usus est Christus, Marcus et Apostoli, ut ostendam in proœmio epistolæ ad Hebræos. Illud tamen contra Novantes notandum, in titulis capitum hujus Syriacæ versionis præfigi dies jejuniorum, festorum, commemorationes Sanctorum, preces pro mortuis, venerationem Crucis, et alios sacros ritus, quos vel hinc patet non esse inventos à Romanis Pontificibus: sed acceptos ab Apostolis, utpote quos Asianæ et Syriacæ Ecclesiæ quasi à suis Apostolis acceptos etiamnum servant, uti faciunt et Africanæ Ecclesiæ Abyssinorum sive Æthiopum, ut testatur Damianus à Goez libro de Fide et moribus Æthiopum.

Nota Septimo. Hic videtur esse ordo harum epistolarum. Primo, scripta est à Paulo epistola prior ad Thessalonicenses Corinthi anno Christi 52. Secundo, poste-

rior ad Thessalonicenses scripta est Corinthi anno Christi 53. *Tertio*, *prior ad Corinthios scripta est Ephesi anno Christi* 57. *Quarto*, *prior ad Timotheum in Macedonia*, *vel*, *ut communior habet sententia*, *Laodiceæ* (*qua de re dicam in proœmio primæ ad Timotheum*) *scripta est anno Christi* 57. *Quinto*, *secunda ad Corinthios scripta est Nicopoli anno Christi* 58. *Sexto*, *epistola ad Galatas scripta est anno* 58. *Septimo*, *epistola ad Romanos scripta est Cenchris apud Corinthum*, *anno Christi* 58. *Octavo*, *epistola ad Titum è Græcia scripta est anno Christi* 58. *Nono*, *secunda ad Timotheum Romæ scripta est anno Christi* 59. *Decimo*, *epistola ad Ephesios scripta est Romæ anno Christi* 59. *Undecimo*, *ad Philippenses Romæ scripta est anno Christi* 60. *Duodecimo*, *epistola ad Colossenses Romæ scripta est anno Christi* 60. *Decimotertio*, *epistola ad Philemonem scripta est Romæ anno Christi* 60. *Decimoquarto*, *epistola ad Hebræos scripta est Romæ anno Christi* 60. *Ita Baronius annalium Ecclesiast. fax et pharus : cui per omnia assentior*, *excepta epist.* 2. *ad Timotheum*, *de qua ibi in fine dicendum. Paulo aliter hasce epistolas ordinant Theodoretus*, *Salmeron et Pererius. Ubi Nota*, *sex ultimas scriptas esse Romæ è vinculis ; ideoque plenæ sunt spiritu*

Visum hic fuit commodum fore lectori, si generalia quædam documenta, *quasi canones qui facem præferant*, *epistolis Paulinis præmitterem.*

CANONES RERUM.

PRIMUS.

Sit ergo primus canon. Ut quis sensum genuinum tum aliarum Scripturarum, tum maxime S. Pauli assequatur, vestigandus maxime est scopus et intentio ejus, videlicet quorsum, quibus, contra quos loquatur, an contra Judæos, an contra Gentiles, an contra Simonem. Spiritus enim ejus sublimis et acer in partem in quam inclinat, ita vehementer fertur, ut in extrema declinare videatur, alterumque extremum negare. Ita sæpe in lib. Retract. se purgat S. Augustinus, quod olim contra Manichæos, qui dicebant omnia bona à Deo bono, omnia mala à Deo malo, quasi fato, non autem ab homine libere fieri, scribens ; ita liberum arbitrium prædicarit, ut gratiæ oblitus esse videatur. Contra postea, orto Pelagio hoste gratiæ, ita gratiam extollit, ut liberum arbitrium deprimere videatur. Sic, cum Judaizantes oppugnat Paulus, dicit circumcisionem nihil esse, et vetera sacramenta fuisse infirma et egena elementa, Galat. 4. 9. Sic, ut charitatem extollat apud Corinthios in dono linguarum gloriantes dicit sine charitate cetera dona omnia nihil esse, nihil prodesse, 1. Corinth. 13. 2. Sic, ut supra Aaronem exaltet Melchisedec, dicit ad Hebr. 7. 1. eum fuisse sine patre, sine matre, sine genealogia. Non quod vere talis fuerit Melchisedec, sed quod derepente quasi talis, Genes. 14. inducatur et proponatur. Sic, ut Judæos suis meritis præfidentes deprimat, provocat ad Dei misericordiam et prædestinationem, eamque exagerans dicit: *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei : cujus vult, miseretur; et quem vult, indurat.* Rom. 9. v. 16. et 18. Quæ omnia commode accipi debent, ut suis quibusque locis ostendam.

SECUNDUS.

Hinc sæpe Paulus fidem Christi opponit non charitati, sed legi, id est, gratiam opponit naturæ Christum Mosi, sive opera facta viribus gratiæ Christi per dictamen fidei, opponit operibus quæ fiunt viribus naturæ, per dictamen legis naturalis vel Mosaicæ. S. Paulus enim totus in eo est, ut Christum inculcet, doceatque eum unum esse hominum per mortem in cruce redemptorem, et talem ab omnibus credi oportere, ab eoque (non autem à Mose vel à natura) omnia quæ salutis sunt, expectanda esse ; qualia sunt gratia et opera ex gratia facta, Sacramenta ex præcepta legis Evangelicæ : hoc enim tunc orbi erat novum et incredibile. Ita passim Patres, et patet 1. Corinth. 2. 2. Hac de causa dicit subinde Paulus Christi justitiam nobis imputari, non formaliter, sed efficienter et meritorie, de quo Rom. 4. v. 5. Et Christum factum esse nobis sapientiam, justitiam, sanctificationem, redemptionem, 1. Cor. 1. 30. Sic dicit fidem Christi, vel passionis Christi justificare, scilicet objective : quia merita passionis Christi, quæ sunt objectum fidei quod fide credimus, meruerunt nobis justitiam, et meritorie nos justificant.

TERTIUS.

Hinc rursum sub fide non solam fidem, ut hæretici, sed ipsam charitatem, omnemque gratiam à Christo manentem, quasi ramos in sua radice et causa complectitur. Ita Concilium Trident. sess. 6. c. 8. et patet Rom. 12. v. 3, et c. 14. v. ult. et 2. Thess. 1. v. 11. ubi sic ait, *Impleat* (Deus) *omnem voluntatem bonitatis, et opus fidei in virtute.* Quis non videt hic Apostolum præter fidem opus fidei requirere? ergo recte dicit, quod fides non justificet non sola (uti Lutherus addidit, et pervertit) *quod absit ut sentiret vas electionis,* ait S. August. l. de Gratia et libero arbit. c. 7. sed sicuti dicimus : Hæc arbor me aluit, scilicet cum pomis et fructibus suis : hic medicus me sanavit scilicet per pharmaca, diætam, exercitia à se præscripta, quibus sanatus sum. Nam fides est quasi doctor indicans et præscribens opera spei, pœnitentiæ, charitatis, quibus justificamur. Imo hac ratione recte dici potest : Sola fides me justificat : sicuti recte dicitur, Solus hic medicus me sanavit. Est enim fides in suo genere adæquata causa justitiæ, sicut medicus salutis; et quia reliqua necessaria ad justitiam et salutem fides tacite in se includit, quasi in principio, ut patet toto c. 11. ad Hebræos.

QUARTUS.

Sic in epistola ad Hæbreos sacrificium crucis, quod unum nos habere ait Apostolus, opponit, veteribus Aaronicis, non autem sacrificio Missæ; imo illud sub eo tacite complectitur, quasi unum et idem in substantia, licet modo diversum. Tam enim in Missa, quam in cruce idem principalis est sacerdos, scilicet Christus: eadem numero victima, scilicet corpus Christi: sunt etiam idem repræsentatione, quia Missa repræsentat, imo continet et applicat sacrificium crucis: sed actione et modo sacramentali et incruento; cum in cruce fuerit visibile et cruentum: quamquam, si metaphysice loquamur, hic modus sit differentia essentialis, et constituat aliam speciem ultimam sacrificii. Sicut *mincha*, quod in lege veteri farreum erat sacrificium, siccum et incruentum, differebat specie ab holocausto, quod cruentum erat et jugulatorium. Est tamen in Missa eadem victima, quæ fuit in cruce, ut dixi, et idem sacrificium in substantia saltem generica. Sacrificium enim novi testamenti, quod est quasi genus, tam competit sacrificio Missæ, quam sacrificio crucis. Rursum sacrificium Missæ idem est cum sacrificio crucis analogice, quia illud repræsentat; sunt imago qua imago sive quoad repræsentationem, idem est cum suo exemplari. De quo plura in epistola ad Hebræos.

QUINTUS.

Negantes propositiones generales absolute et sine alia superaddita conditione intelliguntur: ut, *Nihil damnationis est iis qui sunt in Christo*. Affirmantes vero promissiones, benedictiones et regulæ nunquam absolute, sed commode, et cum conditione intelligendæ sunt: scilicet, ut significent virtutem et naturam rei; itaque fore, quantum est ex parte rei, nisi quid aliud impediat, aut si cetera requisita adsint. Sic rursum sæpè salus tribuitur fidei, quia scilicet fides, quantum est ex parte sua, nata est perducere hominem ad spem, timorem, inde ad pœnitentiam, charitatem, et laudem ad justitiam et salutem. Id ita esse patet ex eo, quod aliquando salus tribuitur invocationi Dei, ut Joel. 2. 32. aliquando spei, timori, charitati, ut 1. Cor. 13. 2. Lucæ 7. 47. alibi passim ad justitiam et salutem requiritur pœnitentia, ut Lucæ 13. 3. et 2. Corinth. 7. v. 10. Alioquin enim nisi adhibeatur moderatio, concludetur pari modo, ad salutem nec baptismum, nec sacramenta requiri, et eum qui crediderit, salvum fore, etiamsi postea fiat infidelis. Ita S. August. l. de Fide et operib. c. 14. tom. 4. Quem librum expresse conscripsit hoc fine ut mentem Apostoli esse doceat hanc, scilicet, quod fides non excludat, sed requirat opera ex fide facta.

SEXTUS.

Quatuor sunt sensus sacræ Scripturæ, Litteralis, Allegoricus, Tropologicus vel Moralis, et Anagogicus: quos Lyranus prologo in Biblia hoc carmine describit:

> Littera gesta docet; quid credas (*scilicet de Christo et Ecclesia*) Allegoria;
> Moralis, quid agas; quid speres, Anagogia.

v. g. Urbs Jerusalem, ait Eucherius, ad litteram significat urbem notam Judææ, allegorice ecclesiam, tropologice animam fidelem, anagogice patriam cœlestem. Hosce quatuor sensus diserte expressit Paulus ad Galat. 4. ubi sic ait: *Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera*, en sensus litteræ planus; *quæ sunt per allegoriam dicta: hæc enim sunt duo testamenta*, en allegoria. *Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritum; ita et nunc*, en tropologia. *Illa autem quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra*, en anagogia. Ubi Nota, omnem scripturam habere sensum litteralem, non autem semper alios; imo in novo testamento vix est allegoria; in epistolis raro tropologia. Porro litteralis sensus est is quem primo littera significat, sive is proprius sit, sive metaphoricus aut parabolicus: huic autem inniti debet allegoricus et tropologicus, eique apta proportione respondere, ut quasi ex ipso natus videatur. Sicut enim litteralis est is, quem verba primo significant: ita allegoricus est is, quem res per litteralem sensum significatæ significant. Quo ergo melius et plenius allegoria et tropologia respondet sensui litterali, eo magis apta et genuina est. Ita S. Hier, in Osee 1. ubi retractat quod alibi dixerat, sensum accommodatitium esse allegoricum, vel tropologicum.

SEPTIMUS.

Quæ de Christo vel corpore Christi dicuntur in S. Scriptura, aliquando de solo capite, id est Christo: aliquando de solo corpore, id est Ecclesia: aliquando de utroque accipienda sunt; et solerter ex adjunctis dispiciendum est, quid de quo dicatur. Ita Augustinus ex ticonio libro 3. de Doctr. Christiana c. 31. et seqq.

OCTAVUS.

Sacra Scriptura potest habere varias versiones. Addit Leo Castrius prologo in Isaiam, et varias lectiones etiam in Hebræo, intentas à Spiritu sancto. Tertio, potest eadem habere varios sensus canonicos, etiam litterales.

Primo, quod S. Scriptura possit habere varias versiones, patet Matth. 12. 19. ubi ex Isaia, juxta versionem LXX. de Christo dicitur, *Non clamabit*: pro quo tamen noster Interpres in ipso Isaia 42. 2. vertit, *non accipiet personam*. Sic pro eo quod Osee 13. 14. dicitur: *Ero mors tua, ô mors*; Septuaginta, et ex iis S. Paulus 1. Cor. 15. 55. vertunt, *ubi est mors, victoria tua?* Sic versio Nostra discrepat sæpe à versione non tantum Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, sed et Septuag. interpretum; quorum tamen versionem probavit et recepit Ecclesia, eaque usa est per quadringentos annos, scilicet donec nostram ex Hebræo versionem cuderet S. Hieron.

Secundo, quod possit S. Scriptura habere varias lectiones, probatur ex Genes. 47. 31. ubi noster Interpres ex Hebræo vertit, *adoravit Israel Dominum conversus ad lectuli caput*: pro quo tamen Septuag. ex iis S. Paulus ad Hebræos 11. v. 21. verterunt, *adoravit Israel fastigium virgæ ejus*. Cujus diversitatis non alia videtur fuisse causa quam quod noster Interpres in Hebr. legerit מִטָּה *mitta*, id est lectulum; Septuag. vero aliis punctis legerint מַטֶּה *matte*, id est virgam. Sic ad Hebræos 12. v. 6. Paulus citans Proverb. 3. 11. cum Septuag. legit באב *hieb*, id est flagellat; cum noster interpres in proverbiis legat כאב *keab*, id est sicuti pater; vertit enim, *quasi pater in filio complacet sibi*. Pro quo LXX. et Paulus vertunt, *flagellat omnem filium quem recipit*.

Tertio, quod possit S. Scriptura habere varios sensus, patet Matth. 6. 11. ubi noster Interpres vertit sic, *panem nostrum supersubstantialem da*

nobis hodie. Pro quo tamen idem Interpres Lucæ 11. 3. vertit, *panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Utrobique enim in Græco eadem est vox ἐπιούσιον, quam Interpres in Matthæo, *supersubstantialem*, in Luca vero *quotidianum* vertit. Idem patet tum ex aliis S. Scripturæ locis, tum ex variis ejusdem loci Patrum expositionibus, commodis sæpe et litteralibus. Unde S. August. lib. 12. Confess. 32. *Cum alius*, inquit, *dixerit, S. Scripturæ scriptor hoc sensit quod ego; et alius, Immo quod ego : religiosus me arbitror dicere, Cur non utrumque potius, si utrumque verum est? et si quid tertium, et si quid quartum, et si quid omnino aliud verum quispiam in his verbis videt, cur non illa omnia vidisse credatur, per quem Deus sacras Litteras, vera et diversa visuris multorum sensibus temperavit?*

NONUS.

Solet Paulus frequenter tacitis objectionibus occurrere. Unde. S. Hier. ad Hedibiam epist. 150. q. 11. *Paulus*, inquit, *solet quidquid alius objicere potest, per* ἀνθυποφορὰν *quam Quintilianus vocat Subjectionem, antequam objiciatur, edisserere.* Ut Rom... cum dixisset : *Revelatur ira Dei de cœlo super eos qui veritatem Dei in injustitia detinent;* et vidisset sibi objici posse : Unde Gentiles veritatem Dei cognoverunt? subintulit : *Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestavit.* Rursum, quia hic alius objicere denuo poterat, Quomodo Deus se manifestavit Gentilibus, qui S. Scripturam non habuerunt? idipsum præoccupans resolvit et explicat subdens : *Invisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur : sempiterna quoque ejus virtus et divinitas.* Hac de causa Apostolus sæpe more Hebræo utitur interrogatione, idque ad emphasim : interrogando enim suspendit auditorem, suspendendo attentionem excitat.

DECIMUS.

Rursum eadem de causa solet Apostolus si forte in argumentatione quapiam, alia necessaria inciderit quæstio, in eam digredi, et postea ad præcipuum scopum reverti. Sic 1. Timoth. 3. cum multa disputasset de Diaconis, ea occasione ad eorum uxores digreditur, ac paulo post rursum ad eosdem Diaconos redit.

UNDECIMUS.

Paulus, utpote in veteri lege est testamento versatissimus, passim vel expresse, ut patet tota epistola ad Hebræos; vel tacitè, alludit ad dicta et facta veteris testamenti; ut ostendat Christum in Mose, Ecclesiam in Synagoga, et novum testamentum in veteri fuisse significatum et adumbratum. Magnum enim Christo et veritati perhibet testimonium consensio utriusque testamenti, sive consensio Mosis et Christi, Prophetarum et Apostolorum, ut docet Tertullianus passim contra Marcionem. Hac de causa Christus et Apostoli citant vetus testamentum, ostenduntque illud novo prælusisse, Christique paranymphum egisse. Ita Paulus 1. Timoth. 3. cum Ecclesiam vocat columnam et firmamentum veritatis, alludit ad columnas templi Salomonici, Boos et Iachin. Idem facit sæpe alibi, ut in commentariis ostendam.

DUODECIMUS.

Non est in hisce epistolis requirenda semper et ubique connexio tam capitum quam sententiarum : quia more epistolico scripsit eas Paulus, quo scilicet amici ad amicos varia familiariter sine ordine sæpe et connexione perscribere solent. Id patet ex epist. ad Corinthios, in quas singulis sæpe capitibus novas materias pertractat, et alias quæstiones alias à Corinthiis propositas resolvit, ut cap. 7. resolvit quæstionem de virginitate et matrimonio, c. 8. de idolothytis, c. 11. de Eucharistia, c. 14. de prophetia, c. 15. de resurrectione.

DECIMUSTERTIUS.

Duplex est prædestinatio, vocatio, electio; una ad gratiam, secunda ad gloriam. Rursum hæc secunda est duplex, una inchoata, altera completa et efficax. Tam illius quam hujus meminit S. Scriptura. Unde subinde vocatos, prædestinatos, dilectos, electos vocat, non eos, qui proxime, absolute et efficaciter destinati sunt ad gloriam et beatitudinem, sed eos qui ad fidem et gratiam christianismi destinati et vocati sunt, in qua qui perseverant, gloriam æternam assequentur. Hæc enim prima et insignis est gratia, ac ceterarum fons, quam proinde omnibus epistolis admiratur et extollit Apostolus, opponitque vanæ fiduciæ, quam Judæi habebant in ceremoniis legis Mosi, Gentes in suis virtutibus moralibus. Sic Ephes. 1. 5. omnes Christianos Ephesios vocat Prædestinatos et electos ad gratiam et sanctitatem. Ait enim : *Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum*, etc., *in qua gratificavit nos in dilectio filio suo.* Et v. 4. *Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati in conspectu in ejus charitate.* Prædestinatio ergo hæc et electio proxime est ad adoptionem, gratiam et sanctitatem, non autem ad gloriam.

Hoc sensu omnes justi sunt electi et prædestinati, scilicet complete ad gratiam et justitiam, incohate vero ad gloriam. Hinc Paulus Christianos passim vocat electos, dilectos et vocatos sanctos; id est, electos, dilectos et vocatos ad sanctitatem. Hæc distinctio prædestinationis, sive electionis inchoatæ et completæ non est recens et novitia, ut aliqui putant, sed antiqua. Nam eam non quoad verba, sed quoad rem et sententiam tradit. S. Thom. 1. p. q. 24. art. 3. ubi docet, aliquos scriptos esse in libro vitæ absolute et perenniter, alios tantum ad tempus, scilicet, quoad præsentem justitiam : et hos excidere posse, imo sæpe reipsa de libro vitæ deleri, juxta illud psal. 68. *Deleantur de libro viventium.* Nam scribi in libro vitæ, est esse prædestinatum et electum. Liber enim vitæ, est liber sive catalogus prædestinatorum et electorum. Jam scribi in hoc libro absolute, sive prædestinatio absoluta, quid est aliud quam prædestinatio completa? et prædestinatio quoad præsentem justitiam quid est aliud quam prædestinatio inchoata? Hinc S. August. l. 3. contra duas epistolas Pelagian. c. 3. docet duplicem esse salutem, unam inchoatam per gratiam, alteram consummatam per gloriam. Salus inchoata ergo, est præsens gratia et justitia; consummata, est ipsa gloria et beatitudo. Rursum S. August. lib. de Prædest. Sanct. c. 10. non aliter prædestinationem à gratia distinguit, quam quod, inquit ipse, *prædestinatio est gratiæ præparatio, gratia vero ipsa donatio :* cum ergo gratia alia sit inchoata, alia completa; erit pariter prædestinatio alia inchoata, alia completa. Denique hanc distinctionem prædestinationis agnoscit Ecclesia, cum Dominica I. Quadrages. in Collecta, quæ tribuitur S. Augustino, pro in-

choate prædestinatis orat. *Ut omnium fidelium nomina beatæ prædestinationis liber asscripta retineat* : nec enim pro complete prædestinatis apte recteque oratur, ut retineantur maneantque prædestinati; cum completa eorum prædestinatio includat et præsupponat eos semper mansuros esse prædestinatos. Est enim hæc Dei prædestinatio immutabilis.

DECIMUSQUARTUS.

Cum Apostolus ait nos *vocatos, prædestinatos, electos secundum propositum; propositum* vocat *decretum* sive *beneplacitum* Dei, quo ex amore et favore liberali proposuit et decrevit homines peccato perditos revocare ad gratiam et salutem per Christum. Unde hoc propositum opponit debito justitiæ, vel naturæ, id est meritis nostris, ut planius et fusius ostendam Roman. 8. v. 18.

DECIMUSQUINTUS.

Justificationem, bona opera, merita, salutem, beatitatem sæpe Apostolus tribuit gratiæ, vocationi, electioni, misericordiæ Dei, non quasi liberum arbitrium nihil hic agat, ut vult Lutherus : sic enim ageremus, vel potius ageremur ut bruta, imo ut stipites et trunci ; et ridicule nobis Deus præciperet et prohiberet id, quod in nostra non est potestate et arbitrio ; atque tyrannice minaretur et infligeret transgressoribus pœnas æternas. *Virtus et vitium*, ait Philosophus, *in nostra est potestate. Quæ autem sunt in nostra potestate, ea agere et non agere possumus. Et circa hæc versatur lex, laus, vituperium, pœna et præmium; ad ea enim quæ non sunt in nostra potestate, nemo hortatur, præcipit, punit; nemo de iis consultat, deliberat, eligit; sicut non eligimus famere, frigere, sed ea patimur.* Hæc et plura hac de re habet Aristoteles l. 3. Ethic. c. 1. 2. 3. 5. Tribuit ergo Sancta Scriptura opera nostra potius gratiæ, quam libero arbitrio : primo, quod primas et potissimas partes in iis teneat Dei gratia, quæ liberum arbitrium prævenit et excitat, eique deinde cooperatur. Secundo, hoc sensu totum opus bonum dat gratiæ, quia etiam cooperatio nostra manat à gratia Dei excitante, pendetque à gratia Dei cooperante. Tertio, quia tota dignitas operis supernaturalis est gratia : quod enim opus charitatis sit supernaturale et nobilissimum, Deoque gratissimum, et meritorium vitæ æternæ, hoc habet à gratia, non à libero arbitrio. Ab eo enim habet tantum quod sit liberum, non coactum. Ita passim docet S. Augustinus contra Pelagian. et diserte libro de Spiritu et littera cap. 34. et Concil. Trident. sess. 6. c. 5. imo Apostolus 2. Timot. 2. v. 19. et 21.

DECIMUSSEXTUS.

Perditionem, obdurationem, reprobationem, damnationem tribuit Paulus et S. Scriptura homini, idque primo et proprie : Deus enim ex se vult (cum sit ipsissima bonitas et clementia infinita) omnium hominum justitiam et salutem : hinc sæpe Judæos dicit reprobatos, quia Christum noluerunt recipere, nec in eum credere. Omne enim bonum ex Deo est, malum autem ex nobis. Ac rursum prædestinatio et vocatio, opus est gratiæ Dei, quia omne opus et meritum prævenit. Reprobatio vero opus est justitiæ vindicativæ, quæ ex natura sua non prævenit, ut vult Calvinus, sed sequitur et supponit demeritum sive peccatum. Judex enim condemnans reum supponit peccatum rei. Et ex hoc capite subinde S. Scriptura reprobationem, obdurationem et perditionem, æque ac prædestinationem, vocationem et electionem tribuit Deo, quia scilicet Deus ob præcedentia demerita hominem obdurat et reprobat. Hinc ait : *Non volentis, non currentis, sed miserentis est Dei. Cujus vult, miseretur; et quem vult, indurat. Jacob dilexi, Esau ante odio habui.*

Ubi Notandum, Scripturam hisce phrasibus tantum significare, altissimam et generalissimam Dei providentiam circa omnia tam bona quam mala : nihilque in mundo extra eam esse aut fieri, ut Dei manum effugere possit; quin potius Deum sua providentia omnia etiam peccata complecti, stringere, regere et ordinare. Providentia tamen hæc Dei circa bona et mala in specie diversa et dispar est. Nam Deus bona proprie providet, prædestinat, intendit, excitat, promovet, protegit et coronat; mala autem ex certa scientia, singula cum suis circumstantiis statuit tantum permittere, cum tamen, si vellet, facile ea posset impedire ; eaque jam facta ordinat ad bonum finem et justam pœnam, qua ea punit. Ita S. August. Enchiridii c. 11. et 100.

DECIMUSSEPTIMUS.

Homo proprie, directe et active seipsum obdurat, excæcat, tradit in reprobum sensum : Deus tamen idem agere dicitur, non proprie et directe, ut vult Calvinus. Cæcitas enim mentis non tantum est simplex carentia lucis, sed affectus pravus, quo quis illustrationes divinas libere repellit, vel eis obicem ponit, at nunquam à Deo illuminetur ; ac consequenter cæcitas hæc grave est peccatum, ut docet August. l. 5. Contra Julian. c. 3. sic et duritia cordis, sive improbitas et malitia sensus, grave peccatum est. Indurat ergo et excæcat hominem Deus : Primo, permissive ; Secundo, sensim gratiæ non sufficientiam, sed copiam solitam subtrahendo; Tertio, dæmoni potestatem in hominem dando, qui sponte hominem tentat, et in omne scelus et cordis obstinationem impellit; Quarto, objiciendo homini occasiones, scilicet indendo corpori et animo eas affectiones et cogitationes, alias bonas vel indifferentes, aut exterius ea proponendo, v. g. species mulierum, opes, honores, plagas, quibus præscit hominem libere ruiturum in peccata, et se in iis obduraturum ; licet Deus non hoc fine, sed alio bono ea homini objiciat et indat. Sic obduravit Pharaonem, plagas in Ægyptum immitendo, intendens ut iis humiliatus, resipisceret Pharao; quibus tamen ille sua culpa magis exacerbatus obduruit, et fortius Deo restitit. Et hoc tantum vult August. lib. 5. contra Julianum c. 3. cum ait Deum non tantum patientia, sed et potentia, id est plagis suis, obdurasse Pharaonem, ut docte et solide docet Bellarm. l. 2. de Amiss. gratiæ cap. 4. Potuisset enim Deus aliis modis agere cum Pharaone, quibus præsciebat eum molliendum et flectendum fore ; sed noluit : maluitque ob ejus superbiam et duritiem, plagis eum contundere, quibus tamen præsciebat eum magis se obduraturum.

DECIMUSOCTAVUS.

Loquitur Paulus, uti et alii scriptores hagiographi, aliquando perfectis, aliquando et statim transit ad imperfectos : hinc aliquando laudat, aliquando vituperat. Sic Corinthios laudat quasi sanctos, et tamen mox eorum (puta imperfectorum in eis) schismata, avaritiam, libidinem, aliaque vitia redarguit. Pari modo aliquando

blanditur, mox minatur; estque quasi mater, quæ ut pueris persuadeat, et omnibus se accommodet, se in omnes partes vertit, ex amoris vehementia. Patent hæc Galat. c. 3. v. 1. et c. 4. v. 19. et 20.

DECIMUSNONUS.

Libertas Christiana, quam prædicant Apostoli, est exemptio, qua Christus nos exemit, non à servitute herili, non ab obedientia Decalogi, legum, Principum, Prælatorum, Superiorum; non ab operibus pœnitentiæ et satisfactionis. non ab obligatione votorum, ut volunt hæretici (quos damnat Concil. Trid. sess. 9. can. 19. 20. 21. hæc enim irrationalis, animalis, carnalis, turpis, et contra omne naturæ jus, et contra omnem rectam rationem est libertas;) sed à servitute tum legis veteris, tum peccati, diaboli et vitiorum hic, tum concupiscentiæ, miseriæ et mortis in cœlo. Patet id 1. Petri 2. v. 13. 16. 17. Galat. 5. v. 15. De quo plura 2. Cor. 3. v. 17.

CANONES VERBORUM.

VIGESIMUS.

Apostolus græce scripsit, ideo sæpe græcizat; sed quia Hebræus erat, hinc sæpe hebraizat. Notandum enim quod Spiritus sanctus per eum loquens, suo se organo attemperabat, uti facit naturam gratiæ subservire tum in angelo, tum in homine. Sic per sanctos scriptores ita accommode locutus est Spiritus sanctus, ac si ipsi suo nutu, conceptu, voce loquerentur et scriberent, ut patet 2. Machab. 2. v. 27. Luc. 1. v. 3. Hinc Apostolus eloquentia utitur non phalerata, nec verbosa Græcorum, sed simplici, gravi tamen ac nervosa Hebræorum. Unde in hisce epistolis phrases parum Græcas, quin et solæcismos, et plurimos hebraismos invenias : sic pariter Hebræam antiptosin reperies 2. Corinth. 8. v. 23. ad Ephes. 2. v. 2. et alibi; quia Hebræi casibus carent, et eodem nomine invariato per omnes casus utuntur. *Iste* (Paulus scilicet, inquit sanctus Hier. liber. 2. comment. in epist. ad Ephes.) *qui solæcismos in verbis facit, qui non potest hyperbaton reddere, sapientiamque concludere, audacter sibi vendicat sapientiam.*

VIGESIMUSPRIMUS.

Hinc sæpe Paulus per heterosin abstracta sumit pro concretis, ut *circumcisionem* pro circumciso, id est Judæo; *præputium* pro præputiato, id est, Gentili; *electionem* pro electis, *dominationes* pro dominantibus, *virtutes* et *potestates* pro virtute et potestate præditis. Sic dicit quod Christus nobis factus est justitia, sanctificatio, redemptio, id est, factus est nobis justificator, sanctificator, redemptor, ut dicetur 1. Corinth. 1. v. 30. Ita Theophylact. Anselmus, et alii ibidem.

VIGESIMUSSECUNDUS.

Hinc etiam per hebraismum sæpe omittit notas similitudinis, comparationis, causalitatis, atque quorumvis adverbiorum et conjunctionum vincula, ut patet 1. Timoth. 1. v. 3. et alibi. Hæc enim Hebræi sæpe significant per litteras serviles בכל et similes, quas ipsi sæpe subaudiunt.

VIGESIMUSTERTIUS.

Verba activa Hebræorum sæpe passionem vel permissionem significant, scilicet cum sunt in conjugatione vel significatione *cal.* Sic dicit Paulus Roman. 11. 32. *Conclusit Deus omnia in incredulitate : conclusit,* id est, concludi permisit. Ita Theodor. Ambros. Anselm. Theophyl. ibid. Ratio est, quia permissio ejus, sine cujus nutu nil fieri potest, quædam est actio, non autem pura negatio. Sic ergo in Deo non negativum, sed positivum est decretum, quasi placet aulæ summi Regis, ut dicit Prosper, quo vult permittere peccata, sive quo nullum peccatum fieri posset. Ex cujus decreti vi in executione positive laxat Deus habenas male agere volenti voluntati : omnium enim voluntates Deus arctissime omnipotentiæ suæ manu tenet, quasi ligatas, ut nec aliud, nec alio modo aut loco aut tempore cogitare, aut velle, aut in ullum omnino motum erumpere possint, quam ipse positive voluerit permittere, imo effective etiam concurrere. Hoc enim spectat ad altissimam Dei circa res omnes, etiam illas, quæ peccata sunt, providentiam. Hoc ergo exprimit S. Scriptura per verba activa, ut inclinare, inducere, excæcare, tradere. Sicuti qui leonem manu tenet, et dimittit, si is aliquem occidat, dicitur tenens occidisse et immisisse leonem in hominem. Et hoc tantum vult S. August. lib. de Gratia et lib. arbit. c. 20. et seq. ubi ait, Deus voluntatem Semei et aliorum vitio suo malam in hoc speciale peccatum inclinavit, id est, inclinari permisit, ut malediceret David, non alteri. Aliter ergo permittit malum Deus, aliter homo : homo negative, Deus positive : homo sæpe cum peccato, quia tenetur impedire; Deus juste et sancte, quia summus omnium dominus causas secundas sibi permittit, ut libertate sua in quamlibet partem utantur : vim enim naturæ inferret, si eas necessitaret ad bonum.

VIGESIMUSQUARTUS.

Eadem verba, imo et notæ causalitatis, v. g. *ut, quia, propter quod, propterea,* sæpe non causam, sed eventum et consecutionem significant. Sic enim vulgus antecedentem occasionem causam vocat :-ut, *Blanda patrum segnes facit indulgentia natos.* Scriptura autem, quia familiariter loquitur, sæpe vulgi phrasi se accommodat. Ita Cyrill. Chrysost. Theophyl. Euthymius in Joan. 13. v. 38. Rursum causales particulæ, ut *propterea, ideo,* et similis, apud Paulum subinde redundant more Hebræo, et nullam causam reddunt, sed tantum præcedentia continuant cum sequentibus.

VIGESIMUSQUINTUS.

Nihil Apostolo familiarius, quam enallage præpositionum, conjunctionum et adverbiorum. Sic more Hebræorum *in* sumit pro *per, ex, de, cum, propter, apud :* et per *in,* significat omne genus causæ, ut, τὸ *in Christo,* quod singulis pene iterat versibus ad Ephes. 1. jam significat per Christum, jam propter Christum, jam ex Christo, jam cum Christo, jam in Christo. Ita ibi Theophyl. Sic *in Domino* sæpe significat, in re vel negotio Domini, vel coram Domino, vel per Dominum, vel à Domino, vel propter Dominum, Domini amore et reverentia, ad gloriam Domini. Ex hac phrasi S. Pauli in regulis nonnularum Religionum sæpe dicitur: *Omnes orationi incumbat cum omni diligentia in Domino, omnes invicem ament in Domino; omnes*

integre obediant, studiis vacent, sincere agant in Domino. Ubi τὸ *in Domino* est excitamentum virtutis et industriæ, idque quadrupliciter. Primo, quasi dicant, Sciant omnes se Domino servire, se Domini negotium agere, non hominis. Secundo, non pretio, non metu, non cupiditate, sed in *Domino*, id est unius Dei amore et reverentia, id agant. Tertio, ut servi in oculis domini, ita ipsi coram Domino serio id agant, Dominus eorum oculis obversetur. Quarto, finem spectent, non suam, sed unius Domini gloriam. Sic præpositionem κατὰ, quam noster Interpres sæpe vertit *secundum*, valde ample et varie accipit Paulus. Jam enim κατὰ capit pro διὰ, id est *per*, ut *Paulus Apostolus secundum*, (id est, per) *imperium*, vel præceptum *Dei*, ad Titum 1. 3. Jam pro *in*, ut ibidem v. 4. *Tito filio secundum communem fidem*, id est, in communi fide. Jam et frequenter per illam designat materiam, sive objectum, ut *secundum*, idem sit quod *circa*, ut ubidem v. 1. *Fidem quæ secundum*, id est circa, *pietatem est* et versatur, ut scilicet pietatem doceat. Jam eamdem capit pro *ante*, vel *coram*, ut 2. Corinth. 10. v. 7. *Quæ secundum*, id est ante, *faciem sunt videte.* Jam et sæpissime ac maxime proprie τὸ *secundum*, accipit pro *juxta*, ut, *secundum Deum, secundum homine loquor, secundum carnem,* vel *spiritum ambulant.* Jam τῷ κατὰ utitur pro *à* vel *ex*, denotatque: per illud causam efficientem, ut Coloss. 2. v. 8. *Ne quis vos decipiat per philosophiam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum;* id est, ne quis vos decipiat per philosophiam quæ manat non à Christo, sed à traditione et fictione hominum, qui de mundi elementis et auctoribus mira somniarunt. Denique τὸ *secundum*, accipit pro *propter*, ut ad Titum 3. v. 5. *Deus salvos nos fecit secundum*, id est propter, *misericordiam suam.* Pari modo voculas *tamen, sed,* et similes, sumit Paulus pro *imo, quinimo.* Sic vocem *enim*, non proprie, ut sit causalis, sed adversative, pro *autem*, sumit Galat. 2. v. 6. Idem facit Isaias c. 28. v. 11. quem locum citat Apostolus 1. Cor. 14. v. 21. Sic copulam et, sumit Paulus pro *id est*, Ephes. 1. 1. Galat. 6. v. 16. Coloss. 2. 8.

Vigesimussextus.

Conduplicat Paulus quædam ad majorem emphasim, maxime in gradibus comparationis, idque ut plurimum excessum significet; ut Philipp. 1. 23. *Multo magis melius*, id est, longe melius.

Vigesimusseptimus.

Apostoli et Evangelistæ consarcinant in unum testimonia ex lege veteri, cum tamen è variis locis petita sint, patet Rom. 3. 11. Sic etiam citant subinde non verbotenus, sed eodem sensu. Tertio, citant eadem juxta LXX. quia Gentibus græce scripserunt, quibus Græca Septuaginta versio notior erat Hebraico textu.

Vigesimusoctavus.

Utitur Paulus sæpe verbo *induendi*, ut dicat hominem induere opprobrium et ignominiam, induere Christum, induere gloriam, immortalitatem, virtutem. Ubi τὸ *induere* significat hominem Christo et virtuti Christianæ studere, eam possidere, eaque largiter uti, et quasi veste decora circumvestiri. Rursum hominem gloria et immortalitate abundare, amiciri et circumfundi. Alludit ad togam Hebræorum, et prætextam Romanorum : cum qua quasi virum et virilem animum, virtutem et decus induebant juvenes. Vide S. Hieronymum ad Pammach. contra errores Joannes Hierosolymitani. De hac phrasi dicam plura Rom. 13. in fine.

Vigesimusnonus.

Infinitivos per hebraismum sæpe Paulus sumit pro nominibus, aliquando pro verbis quorumlibet temporum et modorum. Rursum sæpe imitatur Hebræos in eo, quod cum careant indicativo, pro eo utuntur participiis, ut 1. Corinth. 12. v. 2. *Ad simulacra euntes*, id est, ibatis. Similia sunt 2. Corinth. 10. vers. 2. 4. 5. 12. 15. Subinde quoque Hebræi et Paulus per præteritum significat indicativum, ut psalm. 115. *Credidi*, id est credo, *propter quod locutus sum*, id est loquor : de quo dicam 2. Corinth. 4. vers. 13. Porro tritum est, Hebræos, præsertim Prophetas, de futuris loqui per præteritum; quia ea quæ prædicunt, tam certo futura sunt, ac si jam essent præterita, et in altissima amplissimaque Dei præscientia jam sunt quasi præterita.

Trigesimus.

Nomina, gerundia, infinitivos subinde active, subinde passive capiunt Hebræi : et ex iis Paulus, ut, *Christus factus est nobis justitia*, id est, justificator. Contra 2. Corint. 5. v. ult. dicit : *Nos efficeremur justitia*, id est justi, *in Christo.* Ita Chrysost. et Cyrillus l. 12. Thesauri 3. Sic Deus dicitur amor et timor noster, spes et patientia nostra, scilicet passive, id est objectum amoris, timoris, spei et patientiæ nostræ; sive is quem amamus et reveremur, in quem speramus, propter quem patimur. Pari modo sæpe ab iisdem Hebræis potentia vel actus sumitur pro objecto, et contra. Sic enim Hebræ colorem vocant oculum : quia color oculo videtur et percipitur, estque objectum oculi : ut Num. 11. 7. ubi noster Interpres vertit, *erat man coloris bdellii* hebraice est, עין *habebat man en*, id est oculum, *bdellii.* Et Levitici 13. 55. pro eo quod nos habemus, *cum viderit non crevisse lepram;* hebraice est, *si lepra non mutaverit* עינו *eno*, id est suum colorem. Sic et Galli, Flandri, aliæque gentes loquuntur ut dicant rem aliquam, puta, gemmam aut vestem, pulchrum habere oculum, obtutum, aspectum; volentes hac phrasi significare, gemmam aut vestem pulchram habere formam aut speciem.

Trigesimusprimus.

Ludunt Hebræi et Paulus, elegantiæ causa, vario sensu in iisdem vocibus. Sic *peccatum* nunc propriè, mox pro causa vel effectu peccati, scilicet concupiscentia, mox pro hostia pro peccato sumunt. Sic Paulus ait 2. Cor. 5. v. 21. *Eum qui non noverat peccatum* (Christum) *pro nobis peccatum* (id est, hostiam pro peccato) *fecit.* Ita S. August. Enchirid. c. 41. Estque antistasis, sive ejusdem verbi contraria significatio; qualis est, si dicam, *Amari jucundum est, si curetur, ne quid insit amari.* Sic Plautus in Euclione; *Araneas*, inquit, *mihi ego illas servari volo.* Locuta erat anus de inani prorsus, præter araneas, domo, at senex araneas intelligit thesaurum, qui anum latebat.

Trigesimussecundus.

Verba Hebræorum subinde actum inchoatum, subinde continuatum, subinde perfectum significant inchoatum, ut Rom. 2. 4. *Benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit*, id est, adducere conatur. Perfectum, ut 2. Corint. 2. 14, *Deus triumphat nos*, id est, triumphare facit. Ita Ambrosius, et ex eo Anselmus ibi. Continuatum, ut

Joan. 14. 1. *In me credite*, id est, pergite credere, confirmate vos in fide mea. Jam pridem enim ante in Christum crediderant Apostoli.

TRIGESIMUSTERTIUS.

Sicut Christus multis parabolis ita et Paulus, more suæ gentis, docet per similitudines et metaphoras. Sic sæpe Ecclesiam comparat ædificio, corpori, agro, arbori, Christum Adamo, peccatum fermento. Ita S. Hieron. in Matth. 18.

TRIGESIMUSQUARTUS.

Caro, ait S. August. epist 146, ad Consentium nunc proprie sumitur, nunc tropice: et tunc aliquando carnis corruptionem, aliquando concupiscentiam, aliquando homines carni deditos significat. Sic virtute præstantes, vocantur carnis expertes. *Vos*, ait Paulus Rom. 8. 9. *in carne non estis*. Et Joan. 3. 6. *Quod natum est ex carne, caro est*, id est, carnale, animale est; *quod natum est ex spiritu, spiritus est*, id est, spiritale est. Rursum Apostolus subinde *carnem* vocat externam speciem et gratiam, eamque opponit spiritui, id est, internæ, gratiæ et efficaciæ. Sic dicit Judæos gloriari *in carne*, id est, in carnali circumcisione et prosapia, quod sint filii Abrahæ. Sic *sapientes secundum carnem*, et *sapientiam carnis*, vocat sapientiam mundanam, et sapientes mundi. hoc sensu ait se neminem nosse *secundum carnem*, id est, externam speciem et carnalem cognationem, de quo plura 2. Corinth. 10. v. 2. Ita. S. Chrysost. Theophylact. Anselmus, et alii. Sæpius vero *carnem* vocat ipsam concupiscentiam: cujus causa est, Primo, non quod proprie caro sit ipsa concupiscentia, aut fomes, incentrix et dictatrix peccati (nec enim caro peccati cogitationes et motus suscitat aut format) sed metonymice: quia caro est velut officina animæ, quæ in carne quasi figulus in luto, format suarum concupiscentiarum et turpitudinum idola, per quam ea peragit et consummat.

Secunda causa est, quia caro motus concupiscentiæ juvat et fovet: effervescentia enim sanguinis iram concitat, motus et concitatio spirituum generationi subservientium suscitat libidinem: sic varii motus spirituum et sanguinis varias concupiscentias suscitant.

Tertio, caro non nuda, sed animata et informata anima concupiscente, dicitur concupiscentia: quia concupiscentia, sive anima concupiscens, carnem inhabitat, informat, et cum ea unum efficit compositum,

Denique Quarto, multi Philosophi censent, sicuti sensationes (quales sunt visio, auditio, perceptio gustus et tactus) ita et concupiscentias, motusque appetitus sensitivi esse tam in corpore et organo corporeo, puta oculo, aure, lingua, spiritibus, corde, etc., quam in anima: licet alii, et forte subtilius ac verius, putent eas, utpote spiritales, et animales, esse in sola anima: cum enim hæc sola præcise vivat et sentiat; sola quoque vitales et animales actiones elicit, ac consequenter sola quoque eas recipit: quod enim vitalium et animalium actionum est efficiens, idem earumdem est recipiens, sive subjectum. Ad has tamen actiones corpus per organa sua, per spiritus et sanguinem, disponit et adjuvat animam, et per sympathiam, similes passiones, sed corporales, in se suscitat et suscipit: ut v. g. cum in anima et appetitu sensitivo exurgit concupiscentia iræ et appetitus vindictæ (hic enim præcise non videtur esse in corpore, sed in sola anima) mox per consensionem quamdam naturalem et sympathiam corporis et animæ ex anima redundat in corpus ira quædam quasi corporalis scilicet effervescentia sanguinis et spirituum: et ita de aliis concupiscentiæ motibus, ut propter hanc sympathiam et similes utriusque motus recte concupiscentia tam in corpore, quam in anima esse dici possit, adeoque vocari caro, ut docte docet S. Cyprianus in prologo tractatus de Cardinalib. operib. Christi. *Hoc ipsum*, inquit S. Cyprianus, *quod dico carnis affectus, improprie dico: quia hæc vitia propria animæ sunt, quæ sentit et movet et vivit, cui imputatur peccatum: quia ipsi datum est arbitrium, et judicium, et scientia, et potentia; per quæ possit improbare malum, et eligere bonum. Corpore autem sic utitur anima, sicut faber malleo, vel incude, in qua format omnium turpitudinum idola, et fabricatur quælibet quarumcumque voluptatum simulacra. Non est caro dictatrix peccati, nec inventrix malitiæ, nec cogitatus format, nec disponit agenda; sed officina est spiritus, qui in ea, et per eam quæcumque affectaverit, peragit et consummat; quod autem ipsa insensibilis sit, spiritu recedente dignoscitur, post cujus discessum nulli apta usui superest putredinis massa, et paludis acervus: quidquid enim sentit, à natura corporis alienum probatur.*

Deinde explicat S. Cyprian. quomodo jam dictis non obstet, quod caro adversus spiritum concupiscere dicatur; *Quod vero*, inquit, *caro adversus spiritum, et spiritus adversus carnem contendere dicitur et repugnare, improprie arbitror dictum: quia solius animæ lis ista est, quæ secum rixatur, et cum proprio arbitrio litigat; certior in hujusmodi quæstionibus quid bonum sit, quid malum, quam in aliarum rerum inquisitionibus, quid verum sit, quid falsum. Sed desiderii sui veneno mens ebria corpus contumeliis applicat, et junctis complexibus ambo in mortiferas suavitates elapsi obdormiunt; cumque evigilaverint, sero pœnitentiam adducit confusio, et inquinamentorum horror fœdatæ menti occurrit. Et in ceteris omnibus, quæ maligne patrata sunt, hujusmodi ultio peccatorem persequitur, ut ipse libidinum labe crapulatus se convomit.*

TRIGESIMUSQUINTUS.

Opponit Paulus spiritum carni, interiorem hominem exteriori; legem mentis legi carnis et membrorum; legem Dei legi peccati, id est, gratiam qua per Christum renovamur, virtutem, ejusque motus et dictamen opponit concupiscentiæ, ejusque motibus et dictamini. Notandum est enim, quod concupiscentiam vocat nunc *carnem*, nunc *legem* (id est dictamen) *membrorum*, *carnis* et *peccati*, nunc *peccatum*, nunc *exteriorem hominem*, *terrenum*, *et animalem*, nunc *hominem veterem*, nunc *corpus peccati*, id est, peccato obnoxium, in peccatum proclive. Et contrario gratiam et spiritum vocat *legem mentis*, *legem Dei*, *hominem novum*, *novam creaturam*, *interiorem hominem* et *spiritualem*. cujus phrasis originem et causam assignabo ad Roman. 7. v. 22. et 23. ita Chrysostomus, Ambrosius, Theophyl. et clarissime Anselmus ibidem.

TRIGESIMUSSEXTUS.

Verba Hebræorum activa realia sæpe per mentalia exponenda sunt: ut *adduxit*, id est, adducere voluit et prædestinavit, Hebr. 2. 10. Sic Jeremiæ 1. v. 10. dicitur: *Constitui te ut*

evellas et destruas, ædifices et plantes; Gentes scilicet et regna, id est, ut illa evellenda et destruenda, vel ædificanda et plantada prædicas et prophetes, Simile 2. ad Timoth. 1. v. 9. et ad Titum. 1. v. 2.

Rursus Hebræi comparationem exprimunt per negationem, scilicet, ut id quod majus est asserant quod minus negent. Patet Matth. 9. 13. Ita Chrysost. et Euthymius ibid. et August. l. 10. Civit. 5. Ut 1. Cor. 15. 10. *Abundantius omnibus laboravi, non ego, sed gratia Dei, quæ in me est* (uti legunt Græci : id est, in operibus supernaturalibus plus fecit gratia Dei, quàm ego. et 1. Cor. 3. *Neque, qui plantat est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat Deus :* id est, parum facit prædicator in conversione et perfectione animarum, si comparetur cum eo, quod facit Deus interius, menti gratiam aspirando.

TRIGESIMUSSEPTIMUS.

Apostolus confuse subinde loquitur, et rem ponit pro adjacentibus rei. Sic *Christum* sæpe vocat Christi fidem, gratiam, institutionem, baptismum, Ecclesiam, religionem, id est, christianismum ipsum. Ut Coloss. 2. 6. *Sicut*, inquit, *accepistis Jesum Christum*, id est, Christi fidem, doctrinam, religionem, *in ipso*, id est, in fide et religione ipsius, *ambulate*. Et Galat. 5. 2. *Si circumcidamini, Christus*, id est, christianismus, *vobis nihil proderit*. Sic passim, ait, baptizatos *induere Christum*, id est, Christi virtutes, spiritum et mores, eosque *esse, inseri, vivere, ambulare in Christo*, id est in Christi fide et gratia.

TRIGESIMUSOCTAVUS.

Apostolus, quia spiritu, sapientia, sensu et rebus turget; hinc ad verba non æque respicit. *Etsi imperitus* (inquit ipse) *sermone, sed non scientia;* et, *Prædicatio nostra, non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis*, 1. Corint. 2. Hinc sæpe sententias convolvit, alias et alias agglomerat, primas imperfecta relinquit, et quasi alio abreptus. digreditur, multaque interloquitur, ac deinde ad primas et ad propositum redit. Patet id clare Gal. 2. 6. Ephes. 3. v. 1. 2. et 14. Rursum utitur crebra ellipsi, enallage, aposiopesi, hyperbatis, et id genus tropis, qui interpreti supplendi sunt, vel ordinandi. Causam dat S. Irenæus l. 3. c. 7. *Hyperbatis, ait, sæpe utitur Apostolus propter velocitatem sermonum suorum, et impetum spiritus qui in eo est.* Porro ellipsi utitur, vel casus, vel propositionis, vel conjunctionis, vel verbi, vel integræ etiam sententiæ, ut cum ait initio epist. ad Rom. *Paulus Apostolus, servus Jesu Christi.* Deest hic, et supplendum est, *opto*, vel *precor*, *ut multiplicetur gratia in vobis.*

TRIGESIMUSNONUS.

Hinc etiam utitur epitasi, id est, vehementiori verbo, pro minus vehementi, ut Rom. 9. v. 13. *Esau odio habui*, id est, neglexi, postposui, minus amavi. Simile Gen. 29. 31. Luc. 14. 26.

QUADRAGESIMUS.

Multa verba usurpat Paulus juxta phrasim et morem provinciæ suæ, puta Tarsi et Ciliciæ : erat enim ipse Tarsensis et Cilix. Ut 1. Cor. 4. 3. *Mihi pro minimo est, ut à vobis judicer, aut ab humano die.* Ubi *diem* posuit pro judicio, ex Cilicum phrasi : nam dies dici reis consuevit. Sic ad Coloss. 2. 18. usus est verbo καταβραβεύειν, quod lingua Tarsensium significat insidiose alteri palmam præripere, ut annotavit S. Hier. epist. 151. Ad Algasiam qu. 10. Cilices enim græce, sed corruptius quam alii Græci loquebantur. *Hisce*, inquit Hieron. *et aliis multis verbis usque hodie utuntur Cilices : nec hoc miremur in Apostolo, si utatur ejus linguæ consuetudine, in qua natus est et nutritus, cum Virgilius alter Homerus apud nos patriæ suæ* (Mantuæ et Mantuanæ linguæ) *sequens consuetudinem, Sceleratum frigus appellet, sceleratum*, id est, horrende intensum, mordax et noxium; quomodo et Galli nostri loquuntur cum aiunt : *Il faict meschamment froid*, id est, scelerate, hoc est horrende est frigidum.

QUADRAGESIMUSPRIMUS.

Apostolus subinde novat quasdam voces iisque nova significatione et sensu utitur. Hunc canonem tradit et exemplis lustrat Gregor. Nyssenus orat. in illud. 1. Cor. 15. *Tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui subjecit sibi omnia. Solet*, inquit Nyssen., *sapientia magni Pauli, ad id quod visum fuerit, libere ad arbitrium suum verbis uti, et ad suæ sententiæ seriem verborum significationes adaptare, etiamsi ad aliquas alias mentis conceptiones usum dictionum trahat consuetudo. Nam unde sumpsit usum verbi* ἐκένωσεν, id est, *exinanivit seipsum.* Philip 2, et 2. Cor. 11. *Gloriationem meam nemo exinaniet aut evacuabit.* et Rom. 4. *Exinanita est fides;* et 1. Cor. 1. *Ne inanis reddatur crux Christi? ex quonam usu hæc traxit ad suum propositum? Quis item judicabit eum quod dixerit* ἱμειρόμενοι ὑμῶν, id est, *cupidi eramus vestri, vestrique avidi? per quam dictionem amoris habitum et effectum ostendit. Quomodo per dictionem* μὴ περπερεύεται, id est, *non agit perpera, charitatem à fastu et superbia alienam demonstrat? Studium item contentionis et ulciscendi cupiditas quo pacto per verbum* ἐριθείας, *ab eo significatur?* Rom. 2. 8. *Exercitium namque; et studium lanæ hoc nomine significatur : est enim* ἡ ἔριθος, *proprie ancilla quæ lanam tractat, et* ἐριουργία, *est ipsum lanificium.* Et post pauca, docet, cum Apostolus ait : *Tunc et ipse Filius subjectus erit ei*, pari modo per subjectionem hanc Filii, abusive intelligi non servilem ejus humilitatem, sed salutem, felicitatem, incorruptionem, et regnum æternum, quod Filius à Patre, quasi illi unitus et gloriosissime subjectus, accipiet.

QUADRAGESIMUSSECUNDUS.

Paulus licet græce scribat, subinde tamen utitur vocibus Romanis, easque ex Latinis Græcas facit, quia hæ voces usitatissimæ erant, non solum apud Latinos, sed etiam apud Græcos. Sic enim græce scribens vocat *macellum, coloniam, sicarios, semicinctium, membrana, penulam.*

QUADRAGESIMUSTERTIUS.

Scriptura et Paulus dicunt aliquando nos credere in Deum, aliquando nos credere Deo. S. August. in psal. 77. hæc duo distingui : *Plus* ait, *est credere in Deum quam credere Deo : nam et homini cuilibet plerumque credendum est, quamvis in eum non sit credendum.* Hoc juxta communem Latinorum phrasim verum est : verum juxta phrasim Hebræorum, Pauli et Scripturæ hæc duo idem sunt. Idem enim est Hebræis האמין ביהוה *haamin badonai*, id est, credere in Deo, vel, in Deum, et האמין ליהוה *haamin ladonai*, id est, credere Deo. Hæc ergo tria apud Hebræos et in Scripturis idem significant, scilicet, *Credere Deo, credere in Deo*, et *credere in Deum.* Verbum enim *haamin*, id est, credere, Hebræis significat contactum quemdam menta-

lem, quo mens quasi tangit sua credulitate et consensu rem creditam, illique adhærescit. Verba autem contactus sæpe apud Hebræos cum *bet*, id est *in*, construuntur.

QUADRAGESIMUSQUARTUS.

Verba Hebræorum sæpe non actum, sed debitum, vel officium significant, ut Hebr. 13. v. 17. *Ipsi enim pervigilant*, id est, pervigilare debent, *quasi rationem pro animabus vestris reddituri*. Sic Hebræi dicunt עשה אשר לא יעשה *asa ascer lo iease*, id est, fecit, quod non fiet, hoc est, fecit quod fieri non debet, sive, quod facere non licet.

QUADRAGESIMUSQUINTUS.

Utitur Scriptura et Apostolus sæpe metalepsi, id est, transumptione: ut ad Philip. 2. *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo*, id est, non ut rapinam studiose retinuit, defendit, ostentavit, jactavit æqualitatem suam cum Deo Patre, sed eam quasi Dominus sponte deposuit et celavit. Sic etiam utitur hypallage: ut Isaiæ 1. *Cognovit bos præsepe domini sui*, id est, cognovit bos dominum præsepis sui, sive dominum se alentem in præsepio.

INTERPRETES EPISTOLARUM S. PAULI.

E Græcis primus Origenes scripsit in epistolam ad Rom. Fusus hic est, elegans, et in moralibus excellit, dogmata quædam habet à sana fide aliena. Unde S. Hieronymus in epist. Ad Pammachium et Oceanum de Origene sic ait: *Laudavi interpretem, non dogmatisten; ingenium, non fidem; Philosophum non Apostolum.* Secundus est Theodoretus, qui in omnes Pauli epistolas scripsit. Brevis hic est, planus et litteralis. Tertius est S. Chrysostomus. Excellit hic tum sensu litterali, tum morali, tum spiritu Paulino. S. Chrysostomum sequuntur, quasi discipuli, Theophylactus et Œcumenius, in quibus tamen quædam cavenda et suis locis monenda sunt: ut quod Rom. 9. prædestinationem non tantum ad gloriam, sed etiam ad gratiam ex prævisis meritis factam esse ex v. 11. plane contra mentem Apostoli asserere et docere videntur. Theophylactus quoque Photii Patriarchæ Constantinopolitani (utpote à quo creatus fuit Episcopus Bulgariæ) errorem secutus est, docetque Spiritum sanctum procedere non à Filio, sed à solo Patre.

Inter Latinos, primo extant commentarii in omnes Pauli epistolas inscripti nomine S. Ambrosii, breves, sed graves passim. Verum notandum est, eos non esse S. Ambrosii. Alibi impressi extant, nomine S. Athanasii, sed nec esse Athanasii, nec Ambrosii, patet Primo, ex stylo: quodque hic auctor græce se nescire profiteatur, cum S. Ambrosius optime Græcam calluerit, uti indicant multa quæ ex Origene et Basilio mutuatus est. Secundo, quod nec S. Hieronymus, nec S. Augustinus, eorum meminerint. Tertio, quod quædam habeant suspectæ fidei: ut quod 1. Corinth. 7. docent virum non ita constringi legibus matrimonii, sicut uxor constringitur; virum enim posse facere divortium, uxorem non, qui est manifestus error, etiam ipsimet S. Ambrosio aliis locis. Sic ad Roman. 4. v. ult. docent eos, qui baptizati sunt ante Christi passionem, accepisse remissionem peccatorum, sed non fuisse justificatos. Rursum Rom. 8. v. 28. docent nos vocari ad gratiam secundum propositum, non Dei, sed nostrum: quod est Pelagianum, et contra mentem Apostoli. Sunt tamen hi commentarii veteris auctoris. Unde ipse 1. Timoth. 3. ait se hæc scribere Damaso regente Ecclesiam. Tempore Cassiodori, hi commentarii nomine Gelasii vulgabantur, ut patet ex Cassiodoro lib. de Divinis lectionibus cap. 8. non Gelasii Romani Pontificis, uti putavit Cassiodorus, qui Damaso posterior fuit, sed illius, ut videtur, Episcopi Cæsariensis, qui vixit ante Concilium Chalcedonense, et scripsit librum de Duabus naturis.

Alii hosce commentarios Remigio attribuunt; sed hic longe posterius vixit, scilicet anno Domini 880. fuitque Antisiodorensis Episcopus, cujus etiam alii in has epistolas extant commentarii; prorsus ab his Ambrosianis diversi. Alii putant illorum auctorem esse illum qui scripsit Quæstiones veteris et novi Testamenti tom 4. operum S. Augustini, quia in quibusdam cum eo consentit; sed stylo gravitate, doctrina, methodo ab eo dissentit. S. Augustinus lib. 4. Contra duas epistolas Pelagian. 4. citat ex hoc commentario in cap. 5. ad Roman. Explicationem illius sententiæ: *in quo omnes peccaverunt*, nomine S. Hilarii. Hinc putant Doctores Lovanienses, quos sequitur Salmeron disp. 19. et Cardin. Bellarminus lib. de Scriptor. Eccles. in Ambrosio, Hilarium Diaconum urbis Romæ, esse hujus commentarii auctorem, qui schismati Luciferi Calaritani adhæsit, et docuit rebaptizandos esse hæreticos. Unde S. Hieronymus scribens contra Luciferianos, eum vocat Deucalionem orbis.

Dices, Quomodo ergo S. Augustinus eum sanctum vocat? Resp. Forte deceptus fuit Augustinus nomine Hilarii, putavitque, eum esse eumdem cum S. Hilario Pictaviensi Episcopo; aut nomen *sancti*, more illius temporis accipit late pro quovis ministro Ecclesiæ. Sive ergo hic fuerit horum commentariorum auctor, sive quis alius, certe doctus est, litteralis, verbis brevis, et sententiis gravis; sed, ut dixi, infarta quædam habet quæ suspecta et erronea sunt.

Secundus est S. Hieronymus, qui scripsit in epistolam ad Galatas, ad Ephesios, ad Titum, et ad Philemonem. Ubi adverte, solere S. Hieronymum in præfatione dicere, quos veteres secuturus sit, ac deinde in commentario sæpe eorumdem errores transcribere, nec refutare. Quare caute legendus est in hisce S. Hieronymus, atque Origeni aliisque quos in præstatione nominat non autem ipsi Hieronymo hi errores tribuendi sunt. Rursum notandum hic est, inter opera S. Hieronymi post commentarium in hasce quatuor epistolas, etiam alios extare commentarios breves in omnes epistolas S. Pauli. Sed certum est intuenti et conferenti priores cum hisce posterioribus, eos non esse S. Hier. Unde et in ipsa præfatione Heliodoro ascribuntur: hic enim posteriorum Auctor repit, nil habet Græci, vel Hebræi, cum Hieronymus acer sit, et tam Hebræis quam Græcis abundet. Adde, videri auctorem hunc esse Pelagianum. Nam in cap. 5.

ad Roman. negare videtur peccatum originale; tractans enim illud Pauli : *Per unum hominem peccatum intravit in mundum ;* sic explicat : Per Adam, inquit, intravit peccatum in mundum, *intravit*, inquam, *imitatione*, *non naturali traduce aut propagatione :* quia scilicet posteri Adæ peccatum sponte sua imitati sunt, non autem naturali propagatione ex Adamo peccatum aliquod contraxerunt : quæ expositio fuit Pelagii. Unde hic Auctor ementito nomine S. Hieronymi plures decepit. Nam cum secuti sunt Sedulius, Primasius et Rupertus, adeoque commentarius Sedulii Scoti in epistolas Pauli idem cum hoc Hieronymiano esse videtur, resectis tantum plerisque, quæ manifestam Pelagii hæresim continebant. Sic et Primasii Uticensis, qui floruit sub Theodosio Imp. fuitque S. Augustini discipulus, commentarius, ejusdem scripti, S. Hieronymo falso asscripti, non aliud, quam lima et castigatio quædam est, licet per omnia non satis semper exacta et diligens.

Tertius S. Augustin. inchoavit commentarium in epist. ad Romanos : *Sed difficultate et prolixitate*, inquit ipse lib. 1. Retract. c. 25. *Apostoli territus destiti.* Scripsit et in epist. ad Galatas et in reliquas sparsim, eaque collegit Ven. Beda. Hos secuti sunt alii post aliquot sæcula. Primus, qui ceteris aptius, peritius, sapidius scripsit, est S. Anselmus Cantuariensis Archiepiscopus, Lanfranci discipulus et successor sub annum Christi 1080. Dubitat tamen Franc. Ribera in epist. ad Hebræos, an hi commentarii sint S. Anselmi : et in antiquis exemplaribus, Herveo monacho inscribuntur, teste Sixto Senensi in Anselmo. Nonnulla descripsit hic auctor ex commentario Ambrosiano, ut videre est in 2. ad Corinthios c. 8.

Haymo etiam Halberstatensis Episcopus in hasce epistolas breviter scripsit, simpliciter et clare anno Domini 830. Cum Primasio ita consentit, ut pene unus idemque utriusque videatur esse commentarius.

Hos secutus D. Thomas, in easdem scripsit breviter, methodice et theologice, multumque materiæ legenti suggerit.

Magister Sententiarum Petrus Lombardus ex Patribus more suo commentarium in hasce epistolas contexit : in quo hoc unum desideratur, quod Patrum loca non annotet aut designet. Huic similis est Glossa ordinaria, quam ex Patribus, tacitis locis, collegit Strabo Rabani auditor. Sicut Anselmus Laodunensis anno Domino 1110 (ut tradunt Sixtus Senensis et alii) auctor est Glossæ interlinealis, quæ multa breviter et punctim, sed docte et utiliter attigit. Huic Glossæ tum ordinariæ, tum interlineali adjunctus est Nicolaus Lyranus ex Judeo Christianus, et suo tempore nobilis Scripturæ interpres. Scripsit etiam Hugo Cardinalis, qui subinde moralia puncta, eaque multa, sed brevia conglomerat è Scriptura.

E recentioribus præ aliis egregie scripserunt Cajetanus, Dionysius Carthusianus, Contarenus Cardinalis, Ambrosius Catharinus, Claudius Guiliaudus, D. Hasselt, Doctor Lovaniensis, qui apud nos Lovanii manuscriptus extat : Titelmannus, Adamus Sasbout. Bene etiam Gagneius scripsit, sed immatura morte præventus commentarium hunc quasi posthumum embryonem aliis formandum, limandum et edendum reliquit. Novissime in omnes epistolas scripsit per dubia et quæstiones P. Alfonsus Salmeron fuse et docte. In epistolam ad Hebræos scripsit Franciscus Ribera singularis sacræ Scripturæ interpres, ultimamque hic quasi cycnæam vocem edidit.

In epist. ad Romam. scripsit Primo, Dominicus Soto docte et theologice. Deinde per quæstiones selectas P. Pererius. Tertio, commentarium plenum et exactum, magno judicio edidit Cardinalis Toletus, qui Apostoli argumenta et rationes acri indagine rimatur, nectit et stringit. Multas hic habet novas expositiones, easque vestigare et adamare videtur.

In epist. ad Timotheum et ad Titum fuse et floride scripserunt noster Magalianus, et Ludovicus Soto Major : et ante hos Claudius Spencæus, qui prolixas cum hæreticis nostri temporis disputationes interserit. Habet et Erasmus hic suas annotationes, grammaticales sæpe, quibus varias lectiones atque vim et significationem Græcæ dictionis expendit. Verum de nonnullis fidei articulis, uti de divinitate Filii, de descensu Christi ad inferos, de processione Spiritus sancti à Patre et Filio, de peccato originali, de confessione sacramentali, dubie et ambigue loquitur, ovaque ponit quæ postea Lutherus et Arriani excluserunt.

Ex hæreticis scripserunt multi, ac in primis Calvinus, Beza, et August. Marloratus, qui ex Luthero, Melanchthone, Brentio, Bulingere, Pomerano, Sarcerio, Petro Martyre, et aliis Catenam confecit.

Vatablus Catholicus fuit, sed ejus scripta ab hæreticis excusa et depravata sunt : alioqui vir ipse fuit egregie doctus, tam in Hæbreis, quam in Græcis. Acute litteram breviterque persequitur : sed sæpe à nostro Interprete diversus est. Habet enim ipse propriam versionem, vel potius versionem Tigurinam Leonis Hebræi.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD ROMANOS.

ARGUMENTUM.

Duæ epistolæ hujus partes sunt. Prior, ab initio usque ad c. 12. dogmatica est. Posterior, à cap. 12. ad finem usque ethica est, et mores instruit. In priore dogmatica, ut ait S. August. et ex eo Anselmus, versatur et discutitur quæstio operum legis, et gratiæ; an videlicet Judæis solis (ut ipsi jactabant) propter merita operum legis, data sit justitia et salus; an vero omnibus omnino nationibus sine ullo operum legis aut naturæ merito, gratis à Deo concessum sit, ut per fidem in Christum et gratiam ejusdem justificentur, ac deinceps fidei et gratiæ cooperando, juste et sancte vivant, itaque salutem æternam assequantur. Hac enim de re Judæi cum Gentibus contendebant, Gentibus Philosophiam et virtutes morales jactantibus, pro sua justitia: Judæis vero venditantibus opera legis, et quod essent posteri Abrahæ, quibus promissus erat Messias et salus, ut, si ea potiri vellent Gentes, deberent circumcidi, et fieri Judæi proselyti. Utrosque retundit hic Apostolus, ostendens quod Judæi contra legem Mosi, Gentes contra legem naturæ gravissime peccarint, et utrique indiguerint redemptore; ac proinde utrisque gratis promissus sit Messias, cujus fide et gratia gratis justificentur.

Hæc autem totius epistolæ est distributio. Primis quinque capitibus reprimit Apostolus fastum tam Judæorum, quam Gentium, ostenditque tam hos, legem naturæ; quam illos, legem Mosi violasse. Ideoque omnes esse sub peccato, et consequenter egere Salvatore Christo; quodque ex fide et gratia Christi, non autem ex operibus legis vel naturæ justitia petenda et spectanda sit.

Secundo, cap. 6. docet, quomodo in justitia per Christum accepta progredi, vitiisque suis resistere debeant: nam, ut ait cap. 7. post justificationem manet in justo concupiscentia, quam acuit lex, sed comprimit et superat Christi gratia.

Tertio, cap. 8. enumerat fructus, quos capimus ex fide et justitia Christi.

Quarto, cap. 9. 10. et 11. docet Gentes vocatas et electas esse ad justitiam, ab eaque rejectos esse Judæos; eo quod Gentes Christo credere voluerint, Judæi vero noluerint, sed justitiam in lege Mosi, non autem in fide Christi quæsierint, eamque sibi quasi Abrahæ posteris, jure hereditario debitum arrogarint.

Quinto, cap. 12. transit ad mores, hortaturque ad exercitia Christianarum virtutum, ac denique cap. 16. salutationibus epistolam claudit.

Nota Primo. Scripta est hæc epistola post utramque ad Corinthios, ut recte annotavit S. Chrys. et patet ex 1. Corinth. 16. vers. 2. ubi collectam fieri hortatur Paulus pro pauperibus Hierosolymitanis: hac vero epistola ad Romanos cap. 15. vers. 25. collectam illam jam factam esse significat. Ponitur tamen hæc epistola ab Ecclesia primo loco, vel ob præeminentiam Romanæ Ecclesiæ, ut censet Catharinus. Unde S. Irenæus l. 3. c. 1. tradit S. Paulum cum S. Petro Romæ evangelizasse, et cum eo Romanam fundasse Ecclesiam, sicut et eamdem cum eodem suo sanguine et martyrio consecravit. Vel ut opinatur S. August. epist. 105. ad Sixtum, eo quod gratiam fidei commendet, quæ caput est et initium gratiarum: vel, ut vult Theodoret. ob exactam omnis generis doctrinam.

Nota Secundo. Probabiliter Salmeron tom. 1. prolegomeno 55. in fine, censet hanc unam Pauli epistolam latine esse scriptam. Primo, quia eam Apostolus scribit Latinis: ipse enim ex dono linguarum sibi infuso etiam latine notat. Secundo, quia ejus amanuensis fuit Tertius, cap. 16. vers. 22. quod nomen Latinum est.

Dices. Cur ergo toties hic græcizat? Respondeo: Quia hactenus inter Græcos versatus erat, ideoque in Græcam erat proclivior. Contra Bellarminus l. 2. de verbo Dei c. 7. et communiter alii, omnes Pauli epistolas, præter unam ad Hæbreos, græce scriptas esse contendunt. Certe S. Chrysostomus et Græci Græcum textum quasi autographum sequuntur. Idem facit et Syrus. Adde, Paulum hac epistola Judæo et Barbaro non opponere Romanum, sed Græcum, c. v. 14. et 16. Scribit enim ex Græcia, ubi inter Græcos agens Græcæ linguæ jam assueverat, ideoque scribit græce etiam ad Romanos, quia his, uti et aliis, lingua Græca tum erat familiaris et elegans, ut dicam c. 1. v. 16. Perinde ergo hic facit Paulus, atque si Francus vel Belga aliquis ex Francia in Belgium ad Lovanienses vel Antverpienses scriberet franscice. Tertio, idipsum confirmat, quod hæc epistola græcismis abundet, quodque Latinus noster textus ex Græco ad verbum, imo ad litteram et apicem sæpe expressus videatur; ut quod c. 1. v. 31. habetur: *Sine affectione, absque fœdere, sine misericordia*, quis non videt ex Græcis verbis ἀςόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας, ad apicem esse expressum? nam si latine scripsisset Paulus latine et clare dixisset: *Inhumanos, fœdifragos, immisericordes.* Similes græcismos videbimus c. 1. v. 7. 8. et deinceps: ita ut hæc epistola plane stylo et phrasi Græca scripta esse videatur.

Quarto, hic videtur esse sensus et consensus interpretum tam Græcorum, quam Latinorum. Omnes enim provocant, cum lectio est dubia, ad textum Græcum, quasi ad Pauli autographum. Quod si textus Græcus sit ambiguæ et variæ significationis, variant quoque in expositione interpretes; nil tale fit in Latino, v. g. Rom. 1. v. 1. Græcum ὁρισθέντος, Chrysostomus et Græci ver-

tunt, *qui declaratus est:* noster vero Interpres et Latini vertunt et legunt, *qui prædestinatus est.* Utrumque enim significat Græcum ὁρισθέντος. Quod si Paulus latine scripsisset, *qui prædestinatus est*, nulla foret hic lis, nulla varietas, nullum dubium; causa pro Latinis foret decisa, Latini omnes, Græcos ad Latinum Pauli autographum provocarent: quod tamen nemo hactenus fecit.

Addo tamen, probabile esse Græcum Pauli autographum mox à Tertio, vel alio interprete, quem, ut alibi dixi, Paulus semper ad manum habebat, conversum esse in Latinum sermonem, itaque Romanis et Latinis esse transmissum; hoc enim suadent rationes prioris sententiæ Salmeronis. Atque hac de causa, nimirum ob duritiem et obscuritatem interpretis, putavit Diodorus Tarsensis, hanc epistolam præ aliis tam hiulce et obscure esse conscriptam, ut dicam cap. 16. v. 22. Pari modo S. Marcus suum Evangelium, quod Romæ latine conscripserat, fertur Aquileiæ in Græcum transtulisse, cujus originale Venetiis etiamnum asservatur, uti testatur Petrus Episcopus Aquileiensis in Catalogo l. 4. c. 86. Sic et Irenæum, quem utpote Græcum græce scripsisse omnes consentiunt, mox à quopiam familiari ejus interprete in Latinum esse conversum opinantur nonnulli, inter quos est Fevardentius proœmio in Irenæum: hoc enim suadere videtur styli illius Latini vetustas et gravitas.

Denique scripta est hæc epist. anno Christi 58. ut ait Baronius, Corinthi, missa per Phœben, ut habent Biblia Græca, Syra, et Latina Regia in fine epistolæ; cum jam S. Petrus Roma jussu Claudii abiisset in Britanniam, tunc nimirum Paulus Romanos pastore destitutos, et inter se de quæstionibus jam dictis tumultuantes confirmavit, docuit, et in concordiam redegit. Unde mirum non est, quod Paulus hac epistola Petrum, utpote Roma absentem, non salutet.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PAULUS COMMENDANS SUUM APOSTOLATUM ET EVANGELIUM, SALUTAT ROMANOS, EOSQUE VISERE, ET EIS PRÆDICARE EXOPTAT.

HINC SECUNDO, V. 16. DOCET EVANGELIUM ET FIDEM CHRISTI ESSE VIRTUTEM DEI IN SALUTEM OMNI CREDENTI: JUSTUM ENIM EX FIDE VIVERE.

UNDE TERTIO, V. 18. DOCET ETHNICOS ANTE CHRISTUM, LICET DEUM EX CREATURIS AGNOVERINT, NON TAMEN EUM, SED IDOLA COLUISSE, INDEQUE A DEO TRADITOS IN REPROBUM SENSUM, IN ABOMINANDA, QUÆ HIC RECENSET, SCELERA INCIDISSE. DOCET ERGO, OMNES ANTE CHRISTUM, PECCATIS ET IRÆ DEI FUISSE OBNOXIOS; UT INDE CONCLUDAT, OMNES EGUISSE EVANGELIO, FIDE ET GRATIA CHRISTI REDEMPTORIS.

1. PAULUS, servus Jesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Evangelium
Dei, 2. quod ante promiserat per Phophetas suos in Scripturis sanctis
3. de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem,
4. qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Jesu Christi Domini nostri: 5. per
quem accepimus gratiam et apostolatum ad obediendum fidei in omnibus
Gentibus pro nomine ejus, 6. in quibus estis et vos vocati Jesu Christi:
7. omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis. Gratia vobis et pax à Deo Patre
nostro, et Domino Jesu christo. 8. Primum quidem gratias ago Deo meo per Jesum Christum
pro omnibus vobis: quia fides vestra annuntiatur in universo mundo. 9. Testis enim est mihi
Deus, cui servio in spiritu meo in Evangelio Filii ejus, quod sine intermissione memoriam
vestri facio, 10. semper in orationibus meis: obsecrans, si quomodo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos. 11. Desiderio enim videre vos: ut
aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis ad confirmandos vos: 12. id est, simul consolari in
vobis, per eam quæ invicem est, fidem vestram atque meam. 13. Nolo autem vos ignorare
fratres: quia sæpe proposui venire ad vos (et prohibitus sum usque adhuc), ut aliquem
fructum habeam et in vobis, sicut et in ceteris gentibus. 14. Græcis ac Barbaris, sapientibus
et insipientibus debitor sum: 15. ita (quod in me) promptum est et vobis, qui Romæ estis,
evangelizare. 16. Non enim erubesco Evangelium. Virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Judæo primum, et Græco. 17. Justitia enim Dei in eo revelatur ex fide in fidem: sicut
scriptum est: Justus autem ex fide vivit. 18. Revelatur enim ira Dei de cœlo super omnem
impietatem et injustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in injustitia detinent: 19. quia quod

notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestavit. 20. Invisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque ejus virtus, et divinitas: ita sint inexcusabiles. 21. Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum; 22. dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. 23. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium. 24. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam: ut contumeliis efficiant corpora sua in semetipsis: 25. qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium: et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam Creatori, qui est benedictus in sæcula. Amen. 26. Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. Nam feminæ eorum immutaverant naturalem usum, in eum usum qui est contra naturam. 27. Similiter autem et masculi, relicto naturali usu feminæ, exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes. 28. Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia: tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt, 29. repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, avaritia, nequitia, plenos invidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, susurrones, 30. detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum, parentibus non obedientes, 31. insipientes, incompositos, sine affectione, absque fœdere, sine misericordia. 32. Qui cum justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: et non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

1. Paulus.] De hoc nomine multi hic multa afferunt.

Primo, aliqui putant hoc nomen esse Græcum, et quietem, vel potius quietum significare, deducique ἄπο του παύειν, id est, à quiescendo. Sicut è contrario Saulus (ait Ambrosius) significat inquietudinem: σαλος enim Græcis idem est, quod commotio. Nam Saulus inquietus fuit, turbator et persecutor Ecclesiæ.

Secundo, S. Hieron. in Nominib. Hebraicis, vult nomen *Paulus* esse Hebræum, et significare mirabilem: hoc enim significat Hebræum פלא *pele*, unde Paulus. Alii Paulum interpretantur operarium, à radice פָּעַל *paal*, id est, operatus est.

Tertio, alii censent nomen *Paulus* esse mixtum ex Hebræo et Græco, et significare os tubæ, vel potius os tibiæ, quasi conflatum sit ex פה *pe*, id est os, et αὐλος, id est tibia. Rursum S. Damasus in carmine de S. Paulo putat Paulum in baptismo mutasse nomen Sauli in Paulus. Sed contra facit, quod post cap. 9. Actor. ubi Paulus baptizatur, semper vocetur Saulus, usque ad cap. 13. Ergo post baptismum diu Sauli nomen retinuit: non ergo in baptismo nomen Pauli assumpsit. Denique Origenes putat Paulum fuisse binominem, et in circumcisione illi tam Pauli quam Sauli nomen impositum esse, sicuti Matthæus vocatus est Levi.

Verum respondeo et dico: Verius est, Paulus esse nomen Latinum et Romanum. Rursum Saulum assumpsisse hoc nomen Pauli, Actor. 13. 9. ubi cum Barnaba segregatus est et designatus Apostolus Gentium; scilicet, mox ut cœpit prædicare Gentibus, puta Paulo Proconsuli Cypri, in quem primo è Gentibus incidit, eumque convertit: ut enim illi et aliis Gentibus Paulus quasi Romanus civis, etiam nomine suo facilius se insinuaret, Paulus, inquam, qui omnibus omnia fieri cupiebat, ut omnes lucrifaceret; propterea hac occasione Sergii Pauli, ut dixi, nomen Judaicum Sauli, levi mutatione unius litteræ, mutavit in nomen Romanum Pauli.

Id ita esse ex eo conjicitur, quod usque ad apostolatum suum ad Gentes, et conversionem Sergii Pauli, semper vocetur Saulus, vel Saul, à Saule primo rege suæ tribus Benjamen; quia inter Judæos agebat: post illam vero Sergii Pauli conversionem semper vocetur Paulus, quia deinceps inter Romanos et Gentes, quasi Gentium doctor et Apostolus agit. Ita S. Augustinus lib. 8. Confess. c. 3. S. Hieron. in epist. ad Philemonem, Beda et Salmeron. hic, et Lorinus in c. 9. Actor. v. 18.

Non ergo Sergius Paulus Saulo suum Pauli nomen ex amicitia imposuit, ut aliqui volunt; sicut Josephus fatetur, se Flavii nomen accepisse à familia Flavia Titi et Vespasiani: cum potius Sergius Paulus, quasi cathecumenus et discipulus à Paulo nomen accipere debuerit, quasi à magistro suo: sicuti S. Cyprianus Cæcilii nomen à Cæcilio presbytero, à quo baptizatus est, assumpsit: sed tantum occasione illius Pauli, qui nomen sibi affine gerebat, quemque primo è Gentibus convertit Paulus, sponte inter Gentes nomen Pauli assumpsit.

Hinc patet etymon Pauli esse Latinum, et Paulum idem esse quod parvum, pusillum, modicum. Unde et à parva statura Pauli nomen adhæsisse familiæ Æmiliæ, auctor est Sigonius in Nominibus Romanis, quasi dicat Paulus: Ego olim Judæis fui Saulus, nunc vobis Romanis Romanus sum Paulus: olim ante christianismum altus et superbus eram, quasi alter Saul: nunc Christianus effectus parvus sum Paulus, parvus inquam, tum corpore, tum magis animi demissione. Ita S. Thomas, et S. August. lib. de Spirit. et litt. c. 7. Et in psalm. 72. *Paulus, inquit, primo Saulus, postea Paulus, id est, primo superbus, postea humilis. Saul enim, unde dictum est nomen Sauli, nostis quia rex superbus et infrænis fuit. Non quasi aliqua jactantia nomen sibi mutaverit Apostolus: sed ex Saulo factus est Paulus, ex superbo modicus. Paulum enim modicum est.* Et lib. 1. de Verbis Domini serm. 13. *Tu es ipse Paulus, in te parvus, in Domino magnus: in te*

infirmus, in Domino firmissimus. Eris exaltatus, quia non es ingratus.

Quare quod S. Hieron. loco jam citato, Pauli nomen censet esse nomen victoriæ et triumphi, licet à parte rei vere hoc nomen ita accipi possit; tamen hæc non est vera hujus nominis ratio ex mente et intentione Pauli, qui, ut dixi, Pauli nomen non tam sublimitatis, quam familiaritatis et humilitatis studio assumpsit. Asscribam hic verba S. Hieronymi, quia pulchra sunt. *Uti Scipio*, inquit, *subjecta Africa, Africani sibi nomen assumpsit, et Metellus Creta subjugata, Cretici cognomentum reportavit, et Imperatores nunc usque Romani ex subjectis gentibus Adiabenici, Parthici, Sarmatici nuncupantur: ita et Paulus, ad prædicationem Gentium missus, primo Ecclesiæ spolio proconsule Sergio Paulo, victoriæ suæ trophæa retulit, erexitque vexillum, ut Paulus diceretur è Saulo.* Aptius S. Augustinus, serm. 25. de Sanctis tom. 10. *Patitur*, inquit, *Paulus quod fecerat Saulus. Saulus lapidavit, Paulus lapidatus est. Saulus Christianos virgis affecit, Paulus pro Christo quinquies quadragenas una minus accepit. Saulus persecutus est Ecclesiam Dei, Paulus submissus est in sporta. Saulus vinxit, Paulus vinctus est. Et dum Paulus sæviens quærit minuere numerum Christianorum, etiam ipse accessit ad numerum Confessorum.*

Apostolus igitur, ut ipsemet ait, *præsentia corporis* fuit *infirma*. Fuit enim nomine et corpore Paulus, id est parvus: sed ingenio, animo, virtute et factis magnus. *Animus* enim *non mensuratur corpore*, sed corpus transscendit. Pulchre et vere Sapiens Eccli. 11. 3. *Brevis*, μικρὰ, id est parva, *in volatilibus est apis, et initium* (ἀπαρχὴν primas. principatum) *dulcoris habet fructus illius.* Ita corpore parvus, sed animo celsus fuit S. Hieronymus, ut habet ejus Vita apud Ribadeneiram et alios. Idem de se innuit S. August. hom. de transfigur. Domini. *Quæso*, inquit, *per Dominum, ne vos homuncionis fœditas offendat, dummodo qualibet occasione, de cordibus vestris peccatorum sordes abstergat.* Et serm. 6. inter commun. *Obsecro*, ait, *vos fratres*, etc., *ut oretis pro me exiguo et pusillo*, etc. S. Antoninus, memoriæ portentum, æque ac sanctitatis et miraculorum, ab exigua statura nomen accepit: vocabatur enim Antonius. Nimirum ut ait Poeta:

> Major in exiguo regnavit corpore virtus.

Et è contrario:

> Nulla in tam vasto corpore mica salis.

Et Cicero: *Valentissimo quisque; corpore longissime abest à sapientia.* Experientia docet communiter in parvo corpore magnos inesse animos. Virtus enim unita fortior est seipsa divisa. Virtus autem animæ in corpore parvo unitur, in magno dividitur et dispergitur. Atque ac de causa naturaliter, parvis quam magnis facilior est magnanimitas, difficilior humilitas. Eleganter et cordate S. Gregorius Nazianz. scribens ad Nicobulum, qui Alypianæ uxori suæ, Gorgoniæ Gregorii sororis filiæ exiguam staturam exprobrabat, ita rescribit epist. 155. *Alypianam apud nos cavillis incessis ut parvam, et tua proceritate indignam, ô magne et vaste ac gigantine tum forma, tum robore. Nunc demum intelligo animum mensuræ subjici, ac rupes margaritis præstantiores esse, corvosque lusciniis augustiores. Tu vero magnitudine tua et cubitis fruere.* Deinde subdit: *Quod si hoc quoque adjicias, eam orationis causa curvam esse, ac per ingentes mentis agitationes, perpetuam cum Deo consuetudinem habere; quid hic de tua sublimitate, corporisque mensura te jactabis? Vide tempestivum silentium: loquentem audi, quam non incompta sit animadverte, quam ut fœmina fortis ac strenua, quas rei domesticæ utilitates afferat, quam viri amans, ac tum illud Laconis dices: Certe animus in mensuram minime cadit, atque externum hominem oculos conjectos in internum habere oportet. Ita eam ut parvam deridere desines, et tuum conjugium faustum ac felix judicabis.*

Servus Jesu Christi.] *Servus*, scilicet honorarius, qui hebraice vocatur משרת *mescaret*, id est, minister, de quo plura dicam Philip. 1. v. 1.

Vocatus Apostolus.] Id est, vocatus ad apostolatum, vocatione Apostolus. Græce enim non est participium κεκλημένος, id est, vocatus, appellatus; sed nomen κλητὸς, id est, vocatitius. Unde Syrus vertit קריא ושליחא *karia vaschelicha*, id est, vocatitius et Apostolus. q. d. Evocatus Deique Apostolus. Ita S. Chrysost. Sic Hispani gloriantur, quod sint *criados del Rey*, id est, servi Regis, evocati à Rege, vocatitii Regis. Unde teste Hesychio *vocatus* dicitur nobilis. Alludit ad Isaiæ 48. v. 12. ubi pro eo quod nos habemus: *Audi Israel quem ego voco*, hebraice est מקראי *mecorai*, id est *vocate mi*, uti vertunt Aquila, Symmachus, Vatabl. et alii: Israel enim typus fuit S. Pauli et fidelium. Vide ibi dicta. Rursum alludit hic Paulus per nomen Hebræum et Syrum *scelicha*, id est Apostolus, ad prius suum nomen regium Saul. Saul enim hebraice significat vocatum et postulatum, scilicet à Deo ad regnum, sicut Saulus hic noster ex eadem tribu Benjamin est vocatus et postulatus ad apostolatum: estque paronomasia Hebraica, q. d. Paulus: Qui olim fui Saulus vel Saul; nunc sum *scelicha*, id est, vocatus ad legationem et munus Apostolicum. Pari modo in voce *karia*, id est vocatus, alludit ad duodecim principes vocatos à Deo et Mose, ut duodecim tribubus præessent, Num. 1. 16. uti ibi dixi. Quare parerga hic est Anselmi expositio, qua censet Paulum se non Apostolum, sed vocatum Apostolum nuncupare ex studio humilitatis. q. d. Ego non voco me Apostolum, sed ab aliis vocatus et dictus sum Apostolus: quomodo S. Bernardus ex humilitate non Abbas, sed vocatus Abbas Clarævallis dici et nuncupari voluit: repugnat enim huic expositioni textus Græcus, ut patet ex dictis.

Nota Primo. Actor. 9. vocatus à Christo Paulus Apostolus, id est legatus, missus à Christo per totum orbem evangelizare et docere Gentes, fundare et regere Ecclesias Christi, de quo plura dicam vers. 5.

Nota Secundo. Præter duodecim Apostolos, qui Matth. 10. à Christo in terris vivente vocari et missi sunt prædicare regnum Dei, nomen Apostoli extensum quoque est ad Paulum, Barnabam, Silam, Lucam, Marcum, aliosque, qui pene idem officium sunt sortiti, quod primi illi duodecim à Christo vocati. Unde S. Hieron. in c. 1. ad Tit. v. 1. Apostoli titulum in Paulo, et Apostolicam dignitatem suspiciens, inquit, *Quod ait Paulus de se, Apostolus autem Jesu Christi, tale mihi videtur, quale, si dixisset, Præfectus prætorio Augusti Cæsaris, magister exercitus Tiberii. Ut enim judices sæculi hujus, quo nobiliores esse videantur, ex regibus quibus serviunt, et ex dignitate qua intumescunt, vocabula sortiuntur; ita e*

Apostolus grandem inter Christianos sibi vendicans dignitatem, Apostolum se Christi titulo, prænotavit, ut ex ipsa nominis auctoritate lecturos terreret, indicans omnes qui in Christo crederent, debere sibi esse subjectos. Apostoli enim à Christo in totum orbem, et in omnes fideles auctoritatem et imperium acceperunt.

Nota Tertio. Paulus hoc Apostoli nomine, quasi titulo muneris, dignitatis et professionis, se initio epistolarum, suis insinuare solet. Sicut enim reges et principes præfantur: Nos Albertus, Dei gratia Archidux Austriæ, Dux Brabantiæ, etc. Ita Paulus: *Ego Paulus, Dei gratia et vocatione Christi Apostolus:* non autem per me, vel amicos, vel potestatem laicam in apostolatum intrusus; hoc enim proprium est pseudo-apostolorum et hæreticorum, ut docet S. Cyprian. lib. de Unitate Ecclesiæ. *Ii sunt*, ait, *qui se ultro apud temerarios convenas sine divina dispensatione præficiunt, qui se præpositos sine ulla ordinationis lege constituunt*, (Nota nomen Ordinationis, quæ sane non à magistratu, sed à Christo Jesu, ejusque vicariis Episcopis, manuum impositione ritu veteri in Sacramento Ordinis suscipitur.) *qui nemine episcopatum dante, Episcopi sibi nomen assumunt.* Imo S. Paulus, Hebr. 5, vers. 4. *Nec quisquam*, inquit, *sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo, tanquam Aaron.* Et Jeremias de falsis prophetis, se per amicos aut reges intrudentibus, sic ait carpens et culpans eos cap. 23. vers. 21. *Non mittebam Prophetas, et ipsi currebant; non loquebar ad eos, et ipsi prophetabant.* Sicut enim magistratus est ordinare civilia et civicos præfectos; ita Episcoporum est ordinare sacra et sacros Præsules: hic enim est Hierarchicus ordo Ecclesiæ à Deo institutus. *Scriptum est*, ait Ambros. l. 5. epist. 33. ad Marcellinam sororem: *Quæ Dei, Deo; quæ Cæsaris, Cæsari; ad Imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem ecclesiæ: publicorum tibi mœnium, ô Imperator, jus commissum est, non sacrorum.* Et Hosius Constantio: *Tibi*, inquit, *Deus Imperium commisit, nobis quæ Ecclesiæ sunt, credidit.*

Segregatus in Evangelium Dei,] tanquam in rem arduam et sublimem, quæ omnem naturæ modum et rationem transscendat. Alludere rursum videtur Spiritus sanctus ad etymon Hebræum nominis Pauli. Sicut enim *Saul*, vel *Saulus*, significat vocatum et postulatum ad munus Apostolicum, ita פלא *pele* (unde Paulus), significat arduum, excellentem, mirabilem, ideoque à vulgo segregatum. Idem innuit Græcum ἀφορισμένος ἀφορίζειν, enim significat secernere aliquid et segregare tanquam eximium, puta tanquam organum electum, quale fuit Paulus. Unde et medici ἀφορισμοὺς vocant sententias selectas, raras et eximias. Sic Christus Isaiæ 9. 6. vocatur פלא *pele*, id est admirabilis, eximius, segregatus. Et angelus nuntians Manue Samsonis ortum, Judicum 13. 18. *Quid quæris*, inquit, *nomen meum, quod est mirabile*, hebraice, quod est פלא *pele.*

2. Quod ante promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo.] q. d. Non novum, non nuper inventum, aut ex meo alteriusve hominis cerebro fabricatum est Evangelium, sed ab æterno à Deo institutum et decretum, ideoque jam olim per omnes sanctos Prophetas promissum tanquam res rara, mira, salutifera, divina, certissima et verissima; utpote quæ confirmata est et corroborata tot sæculorum tempore: temporis enim filia est veritas, ait Cicero lib. 2. de Oratore.

3. Qui factus est ei ex semine David secundum carnem.] Syrus, Valla et Erasmus vertunt, *qui genitus est*, vel *natus est.* Sed melius vertit noster Interpres, *qui factus est:* græce enim non est γεννηθέντος vel γεννομένου à γεννάω, id est gigno; sed γενομένου à γίνομαι, id est fio. Unde S. Cyrillus l. 11. Thesauri sub medium, dicit totam SS. Trinitatem dici et esse ἀγένητον, id est increatam, infectam, sive non creatam, non factam; solum vero Patrem esse et dici ἀγέννητον, id est ingenitum, et ita Patres Christum hic non natum, sed factum interpretantur; ut Tertullianus contra Praxeam, Irenæus, l. 3. c. 32. S. August. lib. 2. de Trinit. c. 5. Vox enim *factus* magis significat humanam naturam Christi contra Marcionem, illamque Christum non è cœlo in Virginem intulisse, ut voluit Valentinus; sed in Virgine, et ex Virgine formatam, idque non ex copula viri, ut voluit Ebion; sed virtute Spiritus sancti, factam et productam accepisse: ita ut Christus est ἀπάτωρ, id est sine patre, secundum humanitatem, sicut est ἀμήτωρ, id est sine matre, secundum deitatem.

3. Qui prædestinatus est Filius Dei.] *Qui prædestinatus est*, græce ὁρισθέντος, quod apte et plane Syrus et Græci vertunt, *qui declaratus et agnitus est Filius Dei.* Ita Chrysost. Theophyl. Œcum. Origen. Theodor. imo Toletus sic exponit Latinum, *prædestinatus*, sive *definitus*, scilicet non quoad rem, sed quoad notitiam hominum, ut *prædestinatus* idem sit quod *certificatus, certo cognitus hominibus.* q. d. Christus demonstratus et declaratus est præ aliis Sanctis, qui sunt filii Dei adoptivi, quod ipse solus sit Filius Dei naturalis. Sed hoc est torquere Latinum verbum *prædestinatus* et *prædemonstratus*, vel declaratus. Quare hoc sensu melius Ambros. subaudit hic verbum, declarari, dum sic exponit: Christus latens in incarnatione, prædestinatus est, ut declararetur Filius Dei in resurrectione. Secundo, rectius et profundius noster Interpres, quidquid obstrepat Calvinus, Græcum ὁρισθέντος vertit, *qui prædestinatus est*, et ita legunt S. Irenæus l. 3. c. 32. Hilarius l. 7. de Trinit. August. l. de Prædest. Sanctorum cap. 15. Ambros. et alii. Græcum enim ὁρίζειν, licet apud profanos sæpe significet declarare, tamen auctore S. Dionysio lib. de Divinis nomin. cap. 5. passim in Scriptura significat definire, constituere, prædestinare, ut Act. 2. 23. *Hunc definito consilio et præscientia Dei traditum*, græce est ὡρισμένη βουλῆ. Actor. 10. 42. *Ipse est qui constitutus est judex vivorum et mortuorum*, græce ὡρισμένος κριτής. Actor. 17. 26. *Definiens statuta tempora*, græce ὡρισμένους καιρούς.

Adde, etiamsi Origenes, Hieron. Tertullian. Cyrillus, Theodor. Chrysost. Œcumen. legant in Græco ὁρισθέντος, quod est ad verbum, *destinatus est*, scilicet, ab æterno, quod in re idem est cum eo, quod noster Interpres vertit, *prædestinatus est;* tamen alii, ut Ambros. August. Irenæus locis jam citatis, et Epiphan. hæresi 54. in fine, et Athanas. lib. 3. de Assumpt. hominis, clare legunt in Græco προορισθέντος: hoc autem ad verbum idem est, quod *prædestinatus est*, non autem *prædeclaratus est.* Sic enim hic verti non posse patet ex sequentibus, vox enim *præ*, falsum induceret sensum.

Ubi Nota. Putat Origines Christum solum dici

ὁρισθέντα, id est destinatum, quia antequam nasceretur homo, erat Deus, Deique Filius: nos vero dici προορισθέντας, id est, prædestinatos, quia non eramus antequam nasceremur. Sed hæc distinctio subtilior est, quam verior et solidior: *destinatus* enim hic idem est, quod *prædestinatus*, uti jam dixi. Quare non recte Origenes hunc locum sic exponit, q. d. Paulus: Christus existens Filius Dei, destinatus est ut sit princeps et primogenitus ex mortuis, scilicet, ut in eos virtutem divinam exerceat, eisque det Spiritum sanctificationis et vivificationis.

Sensus ergo Apostoli est, q. d. Homo Christus, qui factus est ex semine David, seu cui data est essentia et existentia humanæ naturæ, prædestinatus est ad hoc, ut subsisteret in persona Filii Dei: id est, prædestinatus est Jesus ad hoc, ut scilicet qui futurus erat secundum carnem filius David, idem secundum hypostasin esset Filius Dei: hoc est, prædestinatum est, ut hic homo, qui dicitur Jesus, estque filius David, esset simul Filius Dei, quia scilicet prædestinatum est, ut hic homo assumeretur à Filio Dei, illique hypostatice uniretur, ita ut idem esset homo et Deus, sive filius hominis et Filius Dei. Ita S. Aug. de Prædestin. Sanctor. c. 15. S. Anselm. Concil. Toletan. 11. c. 1. et passim Scholastici 3. p. q. 24.

Dices, Pronomen *qui* refert Filium Dei, qui præcessit. Filius autem Dei non est prædestinatus, ut fieret Filius Dei, quia semper fuit Filius Dei. Ita Calvinus.

Respondeo, Pronomen *qui*, refert Filium Dei, non formaliter, sed materialiter, scilicet non quatenus est Filius Dei, sed quatenus factus est secundum carnem ex semine David, uti præcessit, id est, refert hunc hominem Christum, qui assumptus est à persona Verbi, estque Filius Dei. Hic enim homo non fuit ab æterno Filius Dei, sed prædestinatus est Filius Dei, sicut in tempore factus est Filius Dei.

Ubi nota, S. Scripturam de Christo ita loqui, ut jam de ejus divinitate loquatur, mox ad ejus humanitatem transeat, rursum ad divinitatem redeat. Hinc fit, ut Christo det attributa, quæ Deo sunt propria, et mox eidem tribuat alia quæ nonnisi in hominem cadunt. Id clare videre est Hebr. 1. v. 2. ubi sic loquitur Apostolus: *Novissime diebus istis locutus est* (Deus) *nobis in Filio, quem constituit heredem universorum.* Ecce hic loquitur de Filio, ut homo est; et mox loquitur de eodem, uti Deus est. Subdit enim, *Per quem fecit et sæcula, qui cum sit splendor gloriæ;* ac rursum redit ad eumdem Filium qua homo est, cum statim subjungit: *Purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram majestatis in excelsis.*

Dices Secundo, Hic homo non tantum Christi naturam humanam, sed et personam, quæ Verbum est, includit: et relativum *qui*, non potest referre naturam humanam; quia sic dicendum esset, *quæ;* ergo refert personam: atqui in Christo non fuit alia persona, quam divina Verbi; hæc autem non potuit prædestinari ad unionem Verbi. Sic enim prædestinatum esset, ut idem cum eodem, sive ut idem cum seipso uniretur: quod est impossibile. Unde passim Doctores dicunt; solam naturam humanam prædestinatam et elevatam esse ad hanc unionem cum Verbo. Est hoc argumentum Toleti, quo probare contendit *prædestinatus*, hic debere exponi per declaratus.

Respondeo, Relativum *qui*, refert naturam humanam Christi in concreto, id est, hunc hominem, non subsistentem, sed existentem ex semine David. Licet enim idem materialiter subsistat in persona Filii Dei, uti præcessit; tamen in nova hac propositione, mens inde, puta ab hac subsistentia et persona Verbi, præscindit, et tantum in subjecto *hic homo* hominem existentem, non autem subsistentem sive personatum concipit, donec accedat prædicatum *Filius Dei.* Sic fit in omni propositione essentiali; nam in ea semper subjectum re idem est cum prædicato, sed conceptu distinctum et quasi præcisum: ut, homo est animal, leo est brutum.

Respondeo Secundo, Pronomen *qui* referre potest personam hujus hominis, seu hoc suppositum humanitatis Christi confuse, abstrahendo ab eo, quod idem sit suppositum divinum Filii Dei: licet enim in re idem in Christo sit suppositum humanitatis et divinitatis; tamen in conceptu nostro, quem per enuntiationem hanc exprimimus, unum ab altero seorsum concipi, itaque quasi separari et præscindi potest; ut scilicet idem hoc suppositum in subjecto concipiam tantum catenus quatenus est suppositum humanitatis; in prædicato vero idem concipiam, quatenus est suppositum divinitatis, sive Filii Dei; ut sensus sit, prædestinatum est ut persona Christi hominis esset non humana, uti est aliorum hominum, sed ut eadem esset cum persona Filii Dei. Ita subtiliter et erudite docet Franciscus Suarez 3. p. q. 24. Et hoc sensu patet, Christi non tantum naturam humanam, sed et personam in confuso, sive in abstracto esse prædestinatam, ut ibidem docet Suarez et D. Thomas.

Denique notat D. Thom. 3. p. q. 24. et Scholastici, hanc Christi prædestinationem fuisse medium, finem et exemplar nostræ prædestinationis: quia, ut August. l. de Prædest. Sanct. cap. 15. ait: *Ea gratia fit ab initio fidei suæ homo quicumque Christianus, qua gratia homo ille ab initio suo factus est Christus. De ipso spiritu et hic renatus est, de quo ille natus. Eodem spiritu fit in nobis remissio peccatorum, quo factum est ut ille nullum habeat peccatum:* scilicet tam Christo, quam cuilibet Christiano id datur sine ullis alicujus meritis, ex mera Dei gratia.

In virtute secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Jesu Christi Domini nostri.] Primo, S. Chrysost. et Græci hæc sic explicant, q. d. Declaratus est Christus esse Filius Dei, Primo, *in*, id est ex, *virtute* miraculorum. Secundo, quia dabat Spiritum sanctum. Tertio, ex resurrectione ex mortuis, quia inde quasi mortis Dominus resurrexit.

Secundo, Theodoret. et Toletus sic explicant, q. d. Christus declaratus est Filius Dei, per virtutem à Spiritu sancto et sanctificante Apostolis collatam, qua miris signis et factis resurrectionem Christi confirmarunt: hoc autem factum est, postquam ipse Dominus à mortuis resurrexit. Huc pertinet Ambrosii expositio: Christus inquit, prædestinatus est per Spiritum sanctum, ut manifestaretur esse Filius Dei, in virtute, qua resurrexit à mortuis.

Verum noster Interpres, ut dixi, vertit non, declaratus, sed *prædestinatus est.* Hujus ergo nostræ versionis hic est sensus: Christus *prædestinatus est Filius Dei in virtute*, id est, cum potentia divina (græce enim est δύναμις non ἀρετή

et *in* ponitur pro *cum*; sic enim sæpe sumunt Hebræi ב pro עם) ut scilicet, licet esset Filius David secundum carnem fragilem et infirmam, haberet tamen tam potentiam, quam hypostasin divinam; nimirum ut per hanc potentiam, hic homo unitus Verbo faceret miracula; remitteret peccata, sanctificaret homines: quam potentiam habuit *secundum*, id est per, et à natura divina, qua est *spiritus sanctificationis*, id est, fons omnis sanctitatis, vel planius, à Spiritu sancto, qui totum hoc unionis hominis cum Deo opus in Christo peregit, eumque ita sanctificavit ut illi virtutem dederit omnes homines sanctificandis, quæ potentia Spiritus sancti maxime se ostendit, maximeque patuit *ex resurrectione* ex mortuis, id est, in resurrectione, qua Christus se et alios mortuos suscitavit. Unde de ea tunc dixit Christus Matth. 28. *Data est mihi omnis potestas in cœlo et in terra.* Et Joannes Apocal. 5. *Dignus est Agnus, qui occisus est, accipere virtutem et divinitatem et sapientiam.* Ita S. August. et passim interpretes.

Aliqui etiam sic explicant: Christus prædestinatus est, ut esset Filius Dei, *in virtute*, id est, in unione hypostaticas quæ opus fuit præstantissimum virtutis et potentiæ tum Dei Patris, tum Spiritus sancti, sive sanctificantis: per quam potentem unionem ipse Deus et Spiritus sanctus resurrectionem mortuorum induxit, fecitque ut Christus et alii Christiani à morte corporis ad vitam beatam, peccatores vero à morte peccati ad vitam gratiæ resurgerent. Hæc expositio subtilior est; sequitur tamen et cohæret cum priori; quæ planior et solidior est. Ubi Nota Primo, hic esse ellipses: supplenda enim verba, *habuit, patuit.* Vide can. 37.

Nota secundo: resurrectionem, græce ἀνάστασις hic tam passive, qua Christus resurrexit, quam active, qua Christus se et alios resurgere fecit, capi posse. Ita Ambrosius.

Nota Tertio hebraismum, *Jesu Christi Domini nostri*, id est, ipsius vel sua: Hebræi enim pro pronomine demonstrativo, sæpe repetunt nomen antecedens. Addit ergo hic Paulus τὸ *Jesu Christi*, tum ut exprimat, doceatque hoc nomen esse proprium Filii Dei, de quo locutus est, tum quia hoc dulcissimum Salvatoris nomen in deliciis, ac consequenter in corde et ore semper habebat.

Denique S. Anselm. et ex eo Salmeron, probabiliter, plane et facile ita hunc locum explicant, ut Christus dicatur hic *prædestinatus esse Filius Dei*, non simpliciter et ab solute, sed cum addito, scilicet, *in virtute resurrectionis*, id est, prædestinatus esse ut resurgeret, *in virtute*, id est, in potentia, gloria et majestate immortalitatis, ut tunc quasi plene et perfecte videretur regenerari et renasci Filius Dei gloriosus et immortalis. q. d. Paulus: Prædestinatum et definitum est à Deo, ut Christus homo esset Filius Dei, non in infirmitate, et humilitate, qualis initio nascens, vivens et moriens apparuit, sed in virtute et gloria resurrectionis; ut scilicet resurgeret à mortuis, essetque Filius Dei immortalis, et gloriam deitatis per corpus ostenderet: quod factum est per Spiritum et sanctificantem; qui sicut in incarnatione animam Christi per gratiam et gloriam, ita in resurrectione corpus Christi per immortalitatem et gloriam, ac consequenter totum Christum plene et perfecte sanctificavit *Christus*, inquit Anselmus, *qui prædestinatus est secundum carnem* (*quoniam Deus ab æterno prædestinavit, ut Verbum ejus caro fieret, quam et resuscitans glorificaret*) *prædestinatus est ut sit Filius Dei in virtute immortalitatis et potentiæ, de qua post resurrectionem ait: Data est mihi omnis potestas in cœlo et in terra.* Nam cum de electis ipse dicat, quod sunt filii Dei, quia sunt filii resurrectionis, cur non ipse magis, qui *secundum divinitatem naturaliter est semper Dei Filius, in resurrectione secundum humanitatem factus esse dicatur Filius Dei?* Unde et Pater resuscitans Filium, dixit ei, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, Actor. 13. 33. Hic sensus planus et speciosus apparet, evaditque difficultates de prædestinatione Christi paulo ante allatas; sed nonnihil coarctat, deflectit et enervat generalia Apostoli verba, scilicet, quod Christus sit Filius Dei non absolute, sed in virtute et gloria resurrectionis; quodque tunc tantum habuerit Spiritum sanctificationis, quem ei absolute hic tribuit Apostolus. Explicatio ergo prior jam allata, licet paulo difficilior, magis tamen genuina, et ex mente phrasique Apostoli, magisque sublimis, solida et universalis esse videtur.

5. PER QUEM ACCEPIMUS GRATIAM ET APOSTOLATUM AD OBEDIENDUM FIDEI IN OMNIBUS GENTIBUS PRO NOMINE EJUS.] Maldonat. in notis ejus manuscriptis quas vidi Romæ, censet esse hendiadyn: *gratiam et apostolatum*, id est gratiam apostolatus, et recte. Hinc, et ex vers. 1. omnium pene epistolarum S. Pauli, cum S. Chrysostomo et Origene Nota, contra Calvinum et Erasmum, apostolatum non tantum significare legationem et missionem, aut missionis et legationis functionem, ut sonat ejus etymon; sed etiam significare officium, potestatem et dignitatem primam et summam in Ecclesia. Sicut enim jam Legatus Summi Pontificis vocatur Nuntius, vel Legatus Apostolicus; estque hæc magna dignitas: ita pariter Apostoli dicebantur et reipsa erant legati Christi, Matth. 28. 19. atque hoc ipso obtinebant auctoritatem summam in Ecclesia. *Pro Christo legatione fungimur*, inquit Paulus 2. Corinth. 5. 20. Apostoli ergo erant primi à Christo, Christi vices gerebant, et Christi personam repræsentabant: sicut regis legatus regem ipsum repræsentat. Licet ergo Apostoli omnes subditi essent S. Petro, quasi Pontifici, et capiti Ecclesiæ, eique obedire deberent; tamen parem cum eo potestatem habebant, Primo, toto orbe prædicandi Evangelii, *ad obediendum fidei in omnibus Gentibus*, id est, ut obediatur fidei ab omnibus Gentibus, scilicet, ut Apostoli sua prædicatione inducant omnes Gentes, ut se submittant, credant et obediant Evangelio. Ita S. Chrysost. et alii. Secundo, fundandi ubique Ecclesias, id est, creandi Episcopos et Presbyteros, instituendi ritum sacrorum et Sacramentorum, totumque ordinem Ecclesiæ disponendi. Tertio, mandandi, prohibendi, puniendi quosvis fideles. Adde Quarto, scribendi libros canonicos. Unde Paulus hunc dignitatis et potestatis suæ titulum suis præfigit epistolis, dicens, *Paulus vocatus Apostolus:* ut jam faciunt Legati Pontificis, dicendo, *Nos Octavius Dei gratia Legatus Apostolicus.*

Dices, Si in hisce quatuor muniis Apostoli omnes pares erant S. Petro, quomodo ergo Petrus erat eorum et Ecclesiæ totius caput?

Respondeo, Quia S. Petrus poterat aliis Apostolis quasi superior præcipere; et, si errarent, Petri erat eos corrigere; et, si dissiderent, ejusdem erat lites eorum dirimere, onera insuper

et provincias cuique distribuere. Ita S. Cyprianus lib. de Unitate Eccles. Sic ἐπισκοπή, sive episcopatus, non tantum est functio, sed etiam est ipsa dignitas episcopalis, sive præsulatus. Unde psal. 108. dicitur : *Episcopatum ejus accipiat alter*, ubi hebraice est, פְּקֻדָּתוֹ *pekuddato*, id est, præfecturam ejus accipiat alter.

Pro nomine ejus.] Aliqui hæc referunt ad τὸ *obediendum*. Unde Syrus vertit, *ut omnes Gentes obediant* fidei nominis ejus. Verum aptius hæc referas ad τὸ *accepimus apostolatum*. q. d. Nomine et vice Christi apostolatum accepimus, et legatione fungimur. Ita Ambrosius; vel, ut Chrysost. et Theopyl. *Accepimus apostolatum pro nomine ejus*, id est, pro gloria et fide nominis Christi propaganda et divulganda.

6. In quibus estis et vos vocati Jesu Christi.] *Vocati*, id est, vocatitii, quasi famuli vel filii Jesu Christi. Sic v. seq. *Vocatis sanctis*, inquit, id est, vocatis ad sanctitatem, vocatis ad christianismum, ut sint sancti. Omnes enim Christiani vocatione sunt sancti, quia vocati sunt ad sanctimoniam; et, si vocationi suæ respondere velint, debent studere sanctitati, esseque sancti. Vide dicta v. 1.

7. Omnibus qui sunt Romæ.] Est hic hyperbaton et perturbatus ordo. Hæc enim verba referenda sunt ad prima capitis; *Paulus servus Jesu Christi:* unde aliqui omnia à vers. 2. hucusque per parenthesin intercipiunt et legunt. Vide can. 37. Deinde subintelligendum hic est verbum *optat*, vel *orat*. q. d. *Optat Paulus ut omnibus qui sunt Romæ, gratia et pax*, subintellige rursum, *adimpleatur*, vel *multiplicetur;* aut certe cum ait, *Paulus omnibus qui sunt Romæ*, subaudi, *scribit hanc epistolam.*

Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.] Notat Tertull. l. 5. contra Marcion. cap. 5. quod Judæorum, quos Christus secutus est, hæc erat salutatio : שלום לכם *schalom lachem, pax vobis*, id est omnia prospera et fausta sint vobis. Apostolorum vero hæc erat salutatio: *Gratia et pax vobis*, eo quod gratiæ per Christum allatæ præcones essent. Idem secuti Pontifices Romani et concionatores, virique Religiosi in suis concionibus et epistolis præmittunt gratiam, pacem; Pontifices etiam Apostolicam benedictionem.

Nota Secundo. *Gratia* non est tantum benevolentia et favor Dei (ut vult Beza) sed et quod ex eo, utpote non inani, sed liberali et efficaci, sequitur, scilicet gratia, et omne Dei beneficium gratuitum, quo homo dirigitur ad salutem : qualia sunt fides, spes, charitas, virtutes, earum augmenta, remissio peccatorum, illuminationes intellectus, impulsus voluntatis ad piam vitam, bona opera, in iis perseverantia, et ipsa denique vita æterna.

Pax vero hic intelligitur illa, quam habet anima justa cum Deo: item pax conscientiæ, ut conscientia olim cogitatione suorum peccatorum, et terrore iræ Dei perturbata, jam peccatis per gratiam Dei remissis, in quiete sit, et quieta Deo serviat.

Moraliter notat S. Chrysost. in 2. Timoth. 1. 1. Pauli salutationes non tantum esse signa benevolentiæ, sed et causas benedictionis et gratiæ. *Sufficit*, inquit Chrysost. *sola Pauli salutatio gratia implere eum, qui ita salutatur.* Sanctorum enim salutationes sunt tacitæ preces et benedictiones, potentes et efficaces, quæ à Deo impetrant ea bona, quæ Sancti iis, quos salutant, apprecantur : unde Christus Matth. 10. jussit Apostolis, ut hospitibus sua salutatione bene precarentur et benedicerent. *Intrantes*, inquit, *domum, salutate eam, dicentes : Pax huic domui.* Et ne verbalem tantum ac cæremonialem hanc salutationem putes, subdit ejus fructum et efficaciam, dicens : *Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam.* Tanti est à Sanctis salutari. Ita B. Virgo sua salutatione Elisabetham et Joannem Baptistam replevit Spiritu sancto, Lucæ 1. v. 44. Vide hic, quam potens, quamque optanda et ambienda sit Sanctorum salutatio.

8. Primum quidem gratias ago Deo.] D. Nazianzen. in Apologetico, τάξις, inquit, ἀρίστη παντος ἀρχομένου καὶ λόγου καὶ πράγματος, ἐκ Θεοῦ τε ἄρχεσθαι, καὶ εἰς Θεὸν ἀποπαύεσθαι. Ordo, inquit, optimus incepti et sermonis et negotii est, à Deo incipere, et in Deum desinere; ut Deo canamus, *A te principium, tibi desinet.*

Per Jesum Christum,] tanquam mediatorem nostrum, à quo fides, gratia, et omnia bona, pro quibus Deo gratias agimus, nobis proveniunt, ait Ambrosius. Et tanquam summum sacerdotem nostrum, cujus oblatione omnia nostra grata sunt Patri, ait Origenes; ac consequenter et nostra gratiarum actio grata est Patri per Christum, qui tanquam Pontifex illam Patri offert.

Pro omnibus vobis : quia fides vestra annuntiatur in universo mundo.] q. d. Gratias ago Deo, cujus gratia est fides vestra. Quod enim Christo credideritis, non per vos, sed per gratiam Dei effectum est. Rursum gratias ago Deo, quia ejus gratia factum est, ut fides vestra, id est, fama, excellentia et constantia fidei vestræ; quod scilicet vos, qui Romam estis rerum domini, credideritis Evangelio, in eoque generose persistatis et proficiatis; vulgetur toto orbe Romanis subjecto, sive ubicumque nomen Romanorum est celebre, ait Chrysostomus et Theodoretus.

Hanc Pauli de Romanis sententiam et laudem, non tantum ad præsentes et illius ævi Romanos, sed et ad posteros eorum pertinere docet Hieron. lib. 3. contra Ruffin. cap. 4. *Ad Romanos*, ait, *Apostolico ore laudatos perfidia non habet accessum*, nec à tempore S. Hieronymi hucusque habuit : numquam enim hactenus ad nostra usque tempora hæresis Romam, sicut alias urbes occupavit. Vere Tertull. lib. de Præscript. adversus hæreticos cap. 36. *Habes*, ait, *Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est; statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt.*

Quare S. Hieron. in præfat. lib. 2. in epist. ad Galat. *Vultis*, inquit, *scire, ô Paula et Eustochium, quomodo Apostolus unamquamque provinciam suis proprietatibus denotarit; usque hodie eadem vel virtutum vestigia permanent vel errorum. Romanæ plebis laudatur fides: ubi aliquando tanto studio et frequentia ad Ecclesias et ad Martyrum sepulchra concurritur? ubi sic ad similitudinem cœlestis tonitrui reboat Amen, et vacua idolorum templa quatiuntur? non quod aliam habeant Romani fidem; nisi hanc quam omnes Christi Ecclesiæ, sed quod devotio in eis major sit, et simplicitas ad credendum.*

Amplius vero quippiam dicit S. Cyprian. nimirum hæc prophetice dicta esse à S. Paulo, prævidente Romanorum futuris sæculis in fide

constantiam. Sic enim ait epist. 57. ad Cornelium, ubi ejus et populi Romani, tempore persecutionis Decii, fidei robur collaudat : *Dum apud vos unus animus et una vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est; claruit, fratres charissimi, fides, quam de vobis B. Apostolus prædicavit, et præconio futurorum merita vestra contestans, dum parentes laudat, filios provocabat.*

Ulterius progreditur S. Chrysost. hic, urgetque τὸ *annuntiatur;* cum ait Paulus, *Fides vestra annuntiatur in universo mundo,* quod scilicet sicut Ecclesia Romana Petro et Paulo prædicante crediderat, ita instar illius quasi matricis, ceteræ Ecclesiæ et nationes credere deberent, quod illa credidisset. *Non dixit Paulus,* inquit Chrysost. *Manifestatur, sed, Annuntiatur fides vestra; planum faciens, quod dictis nihil addendum, vel demendum esset. Angeli seu nuntii hoc est opus, ea sola, quæ dicuntur deferre : ob quod sacerdos angelus vocatur, quod non sua ipsius, sed ea tantum nuntiat, quæ ab eo acceperit, à quo delegatur : quamquam Petrus inibi prædicavit; sed illius facta, sua esse ducit Paulus.*

Hinc *Romanus* apud veteres, non tantum orthodoxos, sed et hæreticos, idem erat quod Catholicus. Sic Jocundus Arrianus ad Theodoricum regem : *Si Armogasten,* inquit, *gladio peremeris; Romani Martyrem prædicabunt;* Romani, id est Catholici. Ita refert Victor Uticensis in Persec. Wandalica, ubi et alium Martyrem commemorat, qui ab eisdem Arrianis de fide rogatus, respondit, *Romanus sum;* Romanus, id est Catholicus. Pari modo Bicemer Gothus et Arrianus scribit ad Ligures : *Si est Catholicus, est Romanus.* Theodosius quoque Imp. epistola ad Acacium Beroensem : *Decet,* ait, *vos probatos sacerdotes esse Romanæ religionis.* Cujus nomenclaturæ æque ac præeminentiæ et constantiæ Romanæ Ecclesiæ vera ac justa causa est, quod S. Petrus suum episcopatum Antiochia Romam transtulerit, et in Rom. Ecclesia cum episcopatu, primatum quoque ipsum, ipsamque petram fidei et Ecclesiæ constituerit et collocarit : idque *divino consilio,* inquit S. Leo serm. 1. de Nativ. S. Petri et Pauli, nimirum ut Evangelium et fides à Roma, quasi à capite et arce imperii citissime per totum orbem diffunderetur, et diffusa conservaretur. Erat enim Roma ἐπιτομὴ τῆς οἰκουμένης quasi epitome et compendium totius orbis : omnium enim nationum inquilini versabantur Romæ : unde Polemon apud Galenum vocat populum Romanum δῆμον τῆς οἰκουμένης.

Alii veteres Romam compellant παμβασίλεια, virtutum domicilium, mundi caput, urbium regina, mater et nutrix heroum, patria legum, terrarum dea Gentiumque, communis nostra patria, patria omnium, quæ, ut canit Poeta Æneid. 6.

> Imperium terris, animos æquavit Olympo.
> Tu regere imperio populos, Romane, memento.

Unde et apposite Roma græce ῥώμη robur, hebraice vero sublimitatem et celsitudinem à radice רום *rum*, id est, altus, excelsus fuit, significat, ut annotavi S. Hieron. lib. 2. contra Jovinian. ubi sic Romam alloquitur : *Te alloquar, quæ scriptam in fronte blasphemiam Christi confessione delesti, urbs potens, urbs orbis domina, urbs Apostoli voce laudata, interpretare tuum vocabulum : Roma aut fortitudinis nomen est apud Græcos, aut sublimitatis juxta Hebræos.* Quocirca ab Ecclesia Romana, quasi à matrice veritatem fidei et traditionis Apostolicæ petendam esse docet S. Irenæus lib. 3. cap. *Quoniam,* inquit, *valde longum est in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum enumerare successiones; maximæ et antiquissimæ, omnibus cognitæ, à gloriosissimis duobus Apostolis Petro et Paulo Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ, eam quam habet ab Apostolis traditionem et annuntiatam hominibus fidem, per successiones Episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo vel per sui placentiam malam, vel vanam gloriam, vel per cæcicate, malamque sententiam, præterquam oportet colligunt. Ad hanc enim Ecclesiam propter potentiorem principalitatem, necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his qui sunt undique conservata est ea, quæ est ab Apostolis traditio.*

9. Testis enim mihi est Deus, cui servio in spiritu meo, etc.] Ostendit hic Paulus suum eximium in Romanos affectum, ut ita facilius se suaque deinceps iis insinuet et instillet. Hic autem affectus causa erat excitans Paulum, ut gratias ageret Deo pro fide Romanorum. Hanc enim causam significat vox causalis *enim.*

Cui servio,] quem (Deum) colo latria; græce enim est ᾧ λατρεύω quod verbum usu Ecclesiæ significat, cultum soli Deo, quasi omnium Domino debitum. Ita S. Aug. l. 10. de Civit. c. 1. Pari modo δουλεία Sanctis datur, usu Theologico: neque vero dulia elidit latriam, sed potius eam includit. Sicut enim amor proximi non impedit, imo includit et refertur ad amorem Dei; ita et dulia et honor Sanctorum refertur ad honorem Dei; ut is, qui mirabilis est in Sanctis suis, in iis honoretur; perinde ac rex honoratur, dum principes ejus et amici honorantur, honore scilicet inferiori, quam est honor, quo rex in sua persona honoratur.

Nota *cui* (scilicet Deo) *servio,* græce λατρεύω, magna nimirum reverentia et sollicitudine : ideoque subdit dicens : *In spiritu meo;* nam λατρεύειν dictum volunt à λα, quæ particula auget in compositione, et πεῖν, quod est tremere.

In spiritu meo.] q. d. Servio Deo, Deumque colo spiritu et mente, non cæremoniis Judaicis. Sic enim Christus jussit Patrem adorari in spiritu et veritate, Joan. 4. 23. ita Origenes, Chrysostomus, Theophylactus.

Secundo, non male alii per τὸ πνεῦμα, sive spiritum, hic spiritum vitalem intelligunt. q. d. Paulus, Ego vitam et omnes spiritus meos, sudorem et sanguinem Deo impendo, ad ultimum usque spiritum Deo deservio, pro eoque laboro et decerto.

10. Quomodo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate (id est, per voluntatem) Dei veniendi ad vos, etc. 12. id est, simul consolari in vobis, per eam quæ invicem est, fidem.] Pro *simul consolari* græce est συμπαρακληθῆναι id est, ut simul consolationem et lætitiam capiamus, per mutuam fidei communicationem. Ita Chrysost. et Theodor.

Secundo, aptius Origenes τὸ *simul consolari,* refert ad τὸ *confirmandum:* q. d. Desidero videre vos ut confirmem vos instruendo et docendo in fide Christi; et hæc mea confirmatio fiat mutua consolatio nostra, ex communi fide mea et vestra, jam per me aucta et confirmata. Colligitur hic sensus ex versu sequ. Unde etiam patet, me-

lius nostrum Interpretem τὸ, συμπαρακληθῆναι vertere, *simul consolari*, quam Bucerus et Beza, qui vertunt, *mutuo exhortari* : nec enim Apostolus exhortationem accipere, sed dare volebat Romanis, ut ait v. seq. Quo simul tacite premit factum Romanorum, ait Chrysost. et insinuat eos sua instructione et monitis indigere : consolationem autem Romanis et dare, et vicissim ab eis accipere volebat.

14. Græcis ac Barbaris, sapientibus et insipientibus debitor sum.] *Barbarus* est vox Græca, et à Græcis per onomatopœiam facta. Barbarus ergo à Græcis sapientiæ et eloquentiæ deditis, dictus est omnis is qui alia quam Græca lingua loqueretur, et hac ratione etiam Romani Græcis erant Barbari : unde Paulus hic qui hactenus inter Græcos egerat, Græcorum more et phrasi, Græcis opponit Barbaros. Sic et Cicero lib. 2. de Divinat. gentes omnes dividit in Græcos et Barbaros. Unde et Plautus in prologo Asinariæ, Latinam linguam barbaram vocat. De quo rursum dicam 1. Corinth. 14. 11.

Notant hic Chrysost. et Theophyl. modestiam Pauli, qua ait *Debitor sum*, q. d. Debitum irrecusabile evangelizandi mihi incumbit. Creditum enim et demandatum est mihi à Deo hoc munus prædicandi. Unde 1. Corinth. 9. 16. ait, *Væ mihi si non evangelizavero.*

15. Ita (quod in me) promptum est et vobis evangelizare.] q. d. Itaque quod ad me attinet, promptitudo mihi adest; et, ut Syrus vertit, מרחפט *merchappat*, satago evangelizare vobis.

16. Non enim erubesco Evangelium,] uti erubescunt Judæi, qui Evangelium de Christo crucifixo et Salvatore contemnunt, habentque pro scandalo; et Gentiles qui illud idem rident quasi stultitiam, 1. Corinth. 1. 23. Tertull. lib. 5. contra Marcion. cap. 13. legit, *Non enim me pudet Evangelii.*

Hanc vocem Pauli generose æque ac congrue usurpavit perillustris Palatinides, Paulus Kostka, frater B. Stanislai Kostka, uti refertur in ejus Vita; qui parentibus demortuis, heres amplorum et nobilium dominiorum, fratrem secutus, omnia sua Christi amore contempsit, et in pauperes erogavit : quin et hospitalem domum, inter alia, extruxit et dotavit, in qua ipse inter pauperes vivere, mori et sepeliri voluit, ut Christum pauperem, ejusque Evangelium, quod beatos prædicat pauperes, quam proxime pauper sequeretur, vetus S. Paulæ Romanæ exemplum æmulatus, ideoque suo inter eos sepulcro inscribi jussit : *Non erubesco Evangelium.* Significans vitam sibi inopem, licet mundo ignobilem, ultro delectam, quod scolæ et libro Christi, non mundi, se addixisset : nec rubori sibi, sed splendori ducere, quod cœlestis Magister re et oratione optabile et gloriosum demonstrarat, imo fecerat. Quocirca apud Principes Poloniæ magnam sanctitatis famam obtinuit, eosque simili pio Evangelicæ paupertatis et perfectionis sensu perstrinxit. Præclare enim S. Ambros. lib. 1. Offic. cap. 30. *Neminem*, inquit, *debet pudere, si ex divite pauper fiat, dum largitur pauperi : quia Christus pauper factus est, cum dives esset, ut nos sua inopia ditaret.* Digna ergo principe Christiano vox : *Non erubesco Evangelium.*

Virtus enim Dei est in salutem omni credenti.] q. d. Evangelium, id est, non ipsa vox vel scriptura Evangelii, sed prædicatio et fides, vel potius res prædicata per Evangelium, scilicet Christi mors, merita, Sacramenta, præcepta, promissa, licet incredulis pudori sint, scandalo et risui; nobis tamen Dei virtus sunt et potentia græce enim est δύναμις) per quam Deus potenter in credentibus operatur salutem, id est, fidem, justitiam et vitam æternam.

Objicit Lutherus, Ergo fides sola salvat et justificat. Respondeo neg. consequentiam. Fides enim operatur salutem non se sola et immediate, sed per spem, pœnitentiam bona opera, Sacramenta, ad quæ hominem excitat. Vide canonem 3.

Nota hic obiter, hanc Apostoli sententiam extendi quoque posse ad salutem corporis ; est enim generaliter vera : nam Evangelium est virtus et causa instrumentalis salutis et vitæ non tantum futuræ, sed et præsentis, idque non solum voce, sed etiam scripto. Nam, ut docet S. August. tract. 7. in Joannem, Evangelii scriptus codex, cum ægrotis applicatur, morbos eorum sanat. *Cum caput*, inquit, *tibi dolet, laudamus si Evangelium ad corpus tibi apposueris, et non ad ligaturam cucurreris.* Rationem dat D. Thom. 2. 2. q. 96. art. 4. *Verbum Dei*, inquit, *non est minoris efficaciæ, quam reliquiæ Sanctorum sed reliquiis utimur ad salutem ; ergo pari modo, imo majori, ad eamdem licet uti verbo Dei scripto, sive Evangelio.*

Atque hinc orta est consuetudo fidelium, ut Evangelium S. Joannis contra venena, veneficia, morbos, aliaque incommoda gestent et circumferant. Verum Apostolus proprie non de corporali, sed de spirituali salute hic loquitur, quam conciliat Evangelium non solum voce et prædicatione, quod proprie hic intendit Apostolus, sed etiam scripto. Hinc de B. Cæcilia canimus : *Virgo gloriosa semper Evangelium Christi gerebat in pectore.* Nimirum ut per illud conciliaret sibi fortitudinem ad Martyrium, atque ad maritum, aliosque fidei hostes ad fidem convertendos : quod et factum est. Hinc etiam in vita S. Barnabæ Apostoli legimus, illius corpus repertum fuisse sub Zenone Imper. in Cypro, habens ad pectus Evangelium S. Matthæi, ipsius Barnabæ manu scriptum : videtur enim Barnabas Evangelium hoc secum sepeliri voluisse, ut illud haberet quasi pignus cœleste resurrectionis Evangelio promissæ. Verum Apostolus, ut dixi, de Evangelii non scriptura, sed prædicatione hic loquitur.

Judæo primum (Quia primum ac potissime à Christo et Apostolis, Matth. 10. v. 5. annuntiatum est Evangelium Judæis, quibus promissus erat Christus) et, id est deinde, Græco,] id est, Gentili : quia enim Græci post Alexandrum lætissime linguam cum regno propagarunt; hinc *Græcus* idem est quod Gentilis. Ita S. August. epist. 200.

Nota. Copula *Et*, hic significat deinde, vel secundo : opponitur enim *primum*. Vide can. 25.

17. Justitia enim Dei in eo (Evangelio) revelatur.] Quæres, quænam hic intelligatur *justitia Dei.*

Respondent Origenes, Ambros. et Chrysost. intelligi illam, qua Deus in se justus est, scilicet qua juste retribuit justis præmium, impiis et injustis supplicium, ut vult Origenes ; aut, ut Ambrosius, qua in se justus, id est verax, est in promissis; aut, ut Chrysost. qua in se justus, id est, bonus est et benignus hominibus propter Christum.

Secundo, Theodor. Justitia Dei, inquit, est illa, qua Christus ex rigore justitiæ Deo Patri pro nobis satisfecit.

Tertio, genuine et aptissime, S. August. l. de Spiritu et litt. c. 9. Justitia Dei, inquit, est justitia, divina, non Judaica, non philosophica, qua scilicet nos Deus justificat per Christum, quæque nos revera in oculis Dei justos facit : hæc justitia revelatur et clare docetur in Evangelio Christi. Simili modo sumitur *salus*, psal. 3. 9. ubi dicitur, *Domini est salus*, qua scilicet salvos nos facit. q. d. Domini est salvare et dare nobis salutem.

Ex fide in fidem.] Primo, S. Anselmus hoc tripliciter exponit. Primo, ex fide unius Dei, in fidem Trinitatis. Secundo, ex fide primi adventus Christi ad salvandum, in fidem secundi adventus ejus ad judicandum. Tertio, ex fide humanitatis Christi in fidem divinitatis.

Secundo, S. Augustinus l. de Spiritu et litt. c. 11. Ex fide, inquit, prædicantium, in fidem audientium et credentium.

Tertio, S. Thomas : *Ex fide in fidem*, id est, ait, per fidem Christi in omni ætate necessariam ad salutem. q. d. Ex fide patrum, in fidem nepotum.

Quarto, Ambros. Ex fide, inquit, promittentis Dei, in fidem hominis credentis Dei promissis.

Quinto, Theodoretus et Œcumen. Ex fide, inquiunt, rerum præteritarum in Christo, in fidem rerum futurarum in nobis.

Sexto, aptius Origenes, Chrysost. Theodor. et Toletus : Ex fide, inquiunt, veteris testamenti obscura, in claram fidem novi testamenti, ad quam vetus illa nos ducit quasi pædagogus.

Septimo, Beda : Ex fide, ait, hic obscura, in fidem, id est, in claram visionem in cœlis. Sic et S. Augustinus lib. 2. Quæst. Evang. c. 39.

Octavo, et aptissime, Theophyl. Œcumen. Adamus et Pererius : *Ex fide*, inquiunt, incipiente et imperfecta, *in fidem* proficientem, perfectam, charitate formatam, similive modo augescentem, vel in se intrinsece, vel extrinsece per charitatem in virtutes alias, quas fides excitat. q. d. In Evangelio revelatur vera justitia, quæ est et proficit ex fidei in fidem, id est, quæ incipit, alitur, augescit per fidem indies crescentem, donec credentem ad salutem perducat, quæ Evangelii est virtus, uti præcessit. Et hic sensus optime cohæret ei, quod sequitur, *Sicut scriptum est, justus autem ex fide vivit ;* ut ibi patebit : estque hebraismus hic simplicissimus et creberrimus. Sic enim Hebræi significant rei profectum et augmentum, per geminationem rei mediante præpositione *in :* ut psal. 83. *Ibunt de virtute in virtutem*, id est, ibunt in profectum et augmentum omnis virtutis. Simili sensu 2. Cor. 2. 16. vocatur *odor mortis in mortem, et odor vitæ in vitam*. Et c. 2. v. ult. *Transformamur* inquit, *à claritate in claritatem*, id est, in majorem claritatem. Sic in hac epist. c. 6. 19. *Exhibuistis*, inquit, *membra vestra servire iniquitati ad iniquitatem*, id est, ad incrementum iniquitatis, ut de scelere rueretis in scelus. Eadem phrasis alibi passim occurrit.

Sicut scriptum est (Habacuc 2. 4.) Justus autem ex fide vivit.] q. d. Vita gratiæ, qua vivit justus, Primo, incipit à fide sola : Secundo, crescit et perficitur fide, licet non sola, sed crescente ad fidem vivam gratiæ et charitatis, per observationem mandatorum, ut ea facias, quæ fides jubet. Nam alioquin implicat vivere sine vita, aut fide viva. Sicut ergo dicitur Proverb. 4. v. 23. quod ex corde vita procedit, id est, quod homo ex corde vivat, et vitam hauriat ; quia scilicet cor est radix vitæ, estque in homine primum vivens et ultimum moriens ; per hoc tamen non excluduntur cerebrum, pulmo, jecur, stomachus, et cetera, quin ex iis quoque vivat et vitam suam hauriat homo : ita pariter dicitur quod justus ex fide vivat, quia fides est initium, radix, et quasi cor vitæ spiritualis gratiæ ; per hoc tamen non excluditur spes, charitas, aliæque virtutes, quin ex iis quoque vivat justus. Vide can. 2. et 3.

Citat hic Paulus Habacuc Prophetam, qui cum cap. 1. graviter questus fuisset de prosperitate impiorum, quod scilicet impii Chaldæi in victoriis et imperiis essent fortunatissimi, adeoque populo Dei, id est Judæis, tyrannice dominarentur, quodque Deus populum suum pium et fidelem, adeoque res humanas negligere videretur; respondet ei Deus c. 2. se brevi ostensurum suam providentiam et judicium, missurum scilicet se Cyrum, qui Babylonios impios subigat et evertat, Judæos pios liberet et salvet, ut recte ibidem annotavit Ant. Guevara, et patet ex v. 5. et seq. Sub Cyro vero allegorice intelligit Christum, eumque hic præcipue significare intendit Spiritus sanctus, qui Babylone, id est, regno impietatis et diaboli everso, inde veros spirituales Israelitas, id est fideles Christianos, eruet et salvabit. *Si moram*, inquit Habacuc 2. 3. *fecerit, expecta illum : quia veniens veniet* (scilicet Deus justus judex et vindex, tam impiorum, puta Babyloniorum, quam piorum et fidelium, puta Judæorum, per Cyrum, et longe verius per Christum) *et non tardabit. Ecce qui incredulus est, non erit recta anima ejus in semetipso : justus autem in fide sua vivet.* Hæc enim verba allegorice de Christo explicat Paulus Hebr. 10. 37. dum eos ad constantiam in fide ex Christi secundo ad judicium adventu, adhortatur : *Adhuc modicum*, inquit, *et qui venturus* (græce ὁ ἐρχόμενος) *veniet*, etc. Solet enim Christus dici ὁ ἐρχόμενος, id est, venturus, ut vertit noster Interpres : ut patet Apoc. 1. 4. Matth. 11. 3. Joan. 1. 15. Actor. 19. 4.

Hinc sequitur Primo, Habacuc loqui de fide generatim, qua Deo quavis in re credimus, quaque proprie credebant Judæi Deo per Habacuc, aliosque Prophetas promittenti liberationem è captivitate Babylonica per Cyrum. Hac enim fide in Deum, quilibet justus pie, juste, sancte, pacate et divine vivere incipit, pergit et proficit ; dum in quavis tribulatione et miseria, hac fide et spe in Deum, vitam animæ sustentat, conservat et adauget. Dicit ergo, *Justus ex fide vivit ;* q. d. Qui incredulus et injustus est, Deo displicet, ac consequenter vera, recta, pacata et felici vita fidei, gratiæ, justitiæ præsentis et gloriæ futuræ non vivet, quia me habet infensum : et quia non in Deo, sed in hominibus et in humanis præsidiis, rebusque creatis spem metumque suum ponit et defigit ; hinc inquietus erit, misere vivet, iisque semper agitabitur : fidelis autem et justus, qui credidit Deo, meisque hisce ex Deo prophetiis de liberatore Cyro et ejus antitypo Christo ; hic vivet vita recta, suavi, quieta, felici, sancta et imperturbata ; quia in Deo, qui vera est vita, Deique

promissis per fidem et spem defixus, Deo charus, Deoque curæ erit.

Sequitur Secundo, quod Apostolus hanc sententiam Prophetæ, *Justus ex fide vivit*, recte applicet fidei in Christum: tum quia fides vera est illa, quam sanxit et instituit Deus; jam autem Deus sanxit fidem veram esse fidem in Christum redemptorem, tum quia fides de Cyro repræsentabat allegorice fidem de Christo. Intendit enim Spiritus sanctus per Cyrum, Cyrique liberationem repræsentare Christum, Christique redemptionem qua suis fidelibus Christus vitam, justitiam, gratiam et gloriam impertit; adeo ut in Christo verissima sic hæc sententia, *Justus ex fide* (Christi) *vivit*.

Sequitur Tertio, perinde esse, sive legas absolute cum Paulo, *Justus ex fide vivit;* sive legas, *in fide sua*, uti habent Hebræa, Aquila, Symmachus et Theodot. sive legas, *in fide mea;* uti vertunt Septuag. legerunt enim ipsi in Hebræo אמונתי *emunati*, cum alii legant אמונתו *emunato*, id est, in fide sua. Nam fides quæ in seipsa fides est, nostra est subjective, quia nobis inhæret; Dei vero est objective, quia Deum habet pro objecto. Credit enim Christum esse redemptorem, quia Deus hoc dixit et revelavit.

Sequitur Quarto, Habacuc loqui de vita non corporis, sed animæ; non naturali, sed supernaturali, gratiæ scilicet et justitiæ, qua justus, quatenus justus est, vivit. De illa enim hanc Prophetæ sententiam explicat S. Paulus hic, imo Propheta ipse: opponit enim hæc duo, scilicet *vivere*, quod tribuit justo et fidei, et *non habere rectam animam*, sive displicere Deo, quod tribuit incredulo et injusto, ait enim: *Qui incredulus est, non recta erit anima ejus in semetipso*, pro quo Septuag. vertunt, *non placebit* (id est displicebit) *animæ meæ; justus autem in fide sua vivet*. Ergo à contrario per vivere intelligit habere animam rectam, qua placeas Deo; ita scilicet, ut exinde à Deo tanquam amico et benevolo audeas sperare opem, liberationem et salutem, tum corporalem per Cyrum, tum potius spiritualem per Christum.

Sequitur Quinto, Habacuc et Apostolum loqui tam de inchoatione vitæ supernaturalis, seu de prima justificatione, quam de secunda justificatione, seu de incremento justitiæ et vitæ spiritualis, uti patebit ad Hebræos 10. 38.

Est enim hæc sententia, *Justus ex fide vivet*, generalis et universalis pertinens tam ad Judæos, quam ad Christianos; tam ad peccatores, qui primo justificantur, quam ad eos qui jam justificati sunt. Omnis enim horum vita spiritualis incipit, conservatur et crescit per fidem. Licet ergo Habacuc hanc sententiam ad litteram applicet Judæis in Babylone captivis, credentibus Deo promittenti Cyrum liberatorem; tamen affert eam, quasi generalem sententiam, et commune quoddam axioma aut proverbium: quod proinde recte à Paulo Christianis quoque applicatur. Adde, Judæos illos fuisse typos Christianorum. Rursum, Judæos, per fidem illam suam dictam, non tantum conservatos esse in vita gratiæ et justitiæ acceptæ; sed per eamdem fidem inchoasse et disposuisse se ad hanc vitam, si necdum erant justificati. Credendo enim et sperando in Deum liberatorem et protectorem, sensim accedebant ad Deum, seque disponebant ad Dei gratiam et amicitiam, præsertim accedente fide Christi, qui per Cyrum hic adumbrabatur. Quare recte Paulus hanc sententiam tam justis jam, quam justificandis adhuc applicat. Simili modo applicat utrisque illud Genes. 15. *Credidit Abraham Deo; et reputatum est illi ad justitiam*, ut dicam c. 4. v. 3.

Denique cum in Hebræo dicitur, *Justus in fide sua vivit;* τὸ *sua* significat causam tam inchoantem, quam conservantem vitam: sensus enim est, Justus in fide sua vivere pergit, uti in eadem vivere cœpit. Sic dicimus, Animal calore suo vivit, id est, vivere pergit, uti cœpit. Hic homo in sua turpitudine vivit, id est, vivere pergit in eadem turpitudine, in qua vivere cœpit; eadem, inquam, generice. licet in individuo, imo in specie alia et alia sæpe sit turpitudo, in qua vivere pergit, ab ea, in qua vivere cœpit. Eodem modo, *Justus in fide sua vivit*, id est, justus, uti cœpit, ita pergit vivere in eadem fide, eadem, inquam, quoad objectum formale et genericum, quod est credere Deo, licet quoad objecta materialia et specifica, alia sæpe sit fides, quæ inchoat, alia quæ continuat vitam gratiæ et justitiæ. Fides enim quæ inchoat justitiam, proprie et proxime est fides in Christum redemptorem; fides vero quæ justitiam continuat et auget, quælibet alia potest esse fides, uti hic erat fides, qua Judæi credebant Deo promittenti libertatem per Cyrum. Generice ergo verum est, *Justus in sua fide vivit*, id est, justus credens et sperans in Deum incipit vivere spiritualiter, incipit habere rectam animam, qua placeat Deo: ac rursum pergens et proficiens in hac sua fide et spe in Deum, pergit pariter et proficit in vita spirituali, in rectitudine et justitia animæ, in gratia et amicitia Dei, ut magis magisque Deo placeat.

18. Revelatur enim ira Dei de coelo super omnem impietatem et injustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in injustitia detinent.] *Enim* ponitur pro autem, et γὰρ pro δὲ ait Maldonat. in Notis manuscript. Verum melius proprie et causaliter accipias. Nam probat hic Apostolus id, quod dixit, scilicet quod Evangelium sit virtus Dei in salutem omni credenti; quodque justitia Dei in eo reveletur: id est, probat Christum, Christique Evangelium et fidem, necessaria esse ad justitiam et salutem. Quod hoc probare intendat, patet ex voce causali *enim*, quæ significat eum hic afferre rationem et causam eorum quæ immediate ante dixerat. q. d. Recte dixi justitiam veram revelari per Christi Evangelium, illudque esse virtutem Dei in salutem: quia è contrario revelatur tum in eodem Evangelio, tum experientia, tum maxime revelabitur in die judicii impietas et injustitia hominum infidelium, revelabitur, inquam, omnes homines, qui fide Evangelii destituti fuerunt, veritatem Dei in justitia detinuisse, ideoque esse peccatores impios, et injustos, ac consequenter Dei iræ et vindictæ æternæ obnoxios esse. Ita S. Chrysost. Theodor. et Œcumenius.

Est hæc sententia Apostoli, quasi thesis ejus generalis, primumque principium; ex quo probat omnes homines, utpote peccatores, indiguisse Christo redemptore, Christique Evangelio et fide. Hanc autem thesin probat inductione; scilicet omnes Judæos sine Christi fide, veritatem Dei in injustitia detinuisse, esseque peccatores probat c. seq. omnes vero Gentes veritatem Dei in injustitia detinuisse, esseque peccatores iræ Dei obnoxios, probat hic versibus seqq. ex eo

quod omnes coluerint idola omnes, inquam, non solum simplices et plebeii, sed etiam sapientes et Philosophi, quos maxime et acerrime hic insectatur. Indeque c. 3. v. 23. concludit, omnibus tam Judæis quam Gentibus ad justitiam et salutem omnino opus esse fide et gratia Christi, qui est scopus totius hujus discursus Paulini, adeoque totius hujus epistolæ.

QUI VERITATEM DEI IN INJUSTITIA DETINENT.] Nota. Non ait, Qui veritatem Dei in errore et ignorantia detinent, licet et hoc verum fuerit, nam homines ante Christum multos errores Deo affinxerunt; uti Deum esse corporeum, agere fato, non curare res humanas: sed ait Paulus, *Qui veritatem Dei detinent in injustitia*, quia scilicet homines plerique ante Christum, licet agnoscerent veritatem Dei, scilicet unum esse Deum verum, opificem et rectorem universi; tamen hunc Deum non coluerunt, sed justum et Deo debitum cultum creaturis et idolis injustissime dederunt. Ergo quasi incarcerarunt veritatem, eamque detinuerunt seris iniquæ voluntatis, ne exiret ad effectus et opera conformia veritati notæ; itaque vim illi intulerunt, illique summam injuriam irrogarunt. Ita S. Chrysost. et August. serm. 55. de Verbis Domini secundum Joan. Hi ergo quasi in vinculis tenuerunt judicem, nec recta dictare permiserunt legislatorem menti suæ à Deo impressum, scilicet rectæ rationis et veritatis dictamen.

Idem tropologice facit quilibet peccator, dum contra veritatis et rationis dictamen operatur et peccat. Unde S. Basil. in Regul. brevior, interrog. 65. quærit: *Quomodo veritatem in injustitia aliquis destinet?* ac respondet: *Quotiescumque datis sibi à Deo bonis ad proprias voluntates abutitur, quod vitium in se fuisse negavit Apostolus, cum dixit: Non enim sumus, sicut plurimi, adulterantes verbum Dei. Et: Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, neque in sermone avaritiæ (Deus testis est) nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab aliis.*

19. QUIA QUOD NOTUM EST DEI, MANIFESTUM EST IN ILLIS: DEUS ENIM ILLIS MANIFESTAVIT.] Occurrit hic Paulus objectioni. Dicet enim aliquis, Gentes non detinuisse veritatem Dei in injustitia, quia eam non cognoverunt: unde enim verum Deum agnovissent? Resp. Apostolus, asseritque plane eos Deum Deique veritatem agnoscere potuisse et debuisse; quin et reipsa cognovisse. Quia hæc veritas naturaliter est aperta et manifesta, eamque docet et dictat ipsa natura. Deus ergo per lumen naturæ eis hanc veritatem manifestavit, quam tamen ipsi sua malitia in injustitia detinuerunt. Ait ergo Paulus, *Quod notum est Dei*, græce γνωςὸν τοῦ Θεοῦ, id est, quod naturaliter de Deo est cognoscibile, ut, Deum esse unum, æternum, mundi principem et vindicem.

MANIFESTUM EST IN ILLIS.] *In illis*, id est, illis, in illorum mente, intellectu, conscientia. Syrus vertit דידיעותה דאלהא גליא הי בהון *didiute dalaha galia hi behun*, id est, *cognitio Dei patefacta est in ipsis*, idque, ut recte Chrysost. hom. 9. ad Popul. non per angelos, non per Prophetas, non per Evangelistas; sed quia invisibilia attributa Dei creatoris à creatura intellecta conspiciuntur. Ita et alii Patres mox citandi. Solus fere Anselmus, cum aliquot recentioribus, addit Deum hanc veritatem, sive seipsum Gentilibus manifestasse per lumen non tantum naturale, sed etiam supernaturale, quasi sine lumine supernaturali, et sine fide, non potuerint Gentiles per solum lumen naturæ agnoscere unum esse Deum verum. Sed hoc est præter mentem Apostoli et Patrum, qui asserunt Deum Gentilibus se manifestasse per creationem et res creatas. Ex illis enim Gentiles per lumen naturæ Deum creatorem agnoscere potuerunt et debuerunt. Addunt aliqui, *in illis*, id est, inquiunt, in ipsorum anima et mente, adeoque toto homine maxime relucet et cognoscitur Dei virtus et majestas, est enim homo speculum et imago Dei. Sed hoc arctius est. Subdit enim Apostolus à creatura qualibet generatim cognosci posse creatorem.

20. INVISIBILIA ENIM IPSIUS A CREATURA MUNDI PER EA QUÆ FACTA SUNT INTELLECTA CONSPICIUNTUR: SEMPITERNA QUOQUE EJUS VIRTUS ET DIVINITAS.] Quæres, quænam sunt hæc *invisibilia* Dei, et quæ est Dei *virtus* et *divinitas?*

Respondet Primo, Origenes: Dei *invisibilia*, inquit, sunt angeli; *virtus* Dei est potentia, qua Deus regit omnia; *divinitas* est essentia Dei, quæ continet universa. Verum de angelis hic nullus est sermo, sed tantum de Deo: præcessit enim, *Quod notum est Dei;* et sequitur, *Sempiterna quoque ejus* (scilicet Dei) *virtus et divinitas.*

Secundo ergo, S. Thomas hæc tria sic explicat et distinguit: *Invisibilia*, inquit, Dei est essentia divina invisibilis, quæ cognoscitur per viam negationis; *virtus* Dei est potentia Dei, quæ cognoscitur per viam causalitatis; *divinitas* est esse ultimum finem et summum bonum, quo omnia tendunt, quod cognoscitur per viam excellentiæ. Verum hæc subtilior quam solidior est expositio: nam divinitas non est aliud, quam essentia divina.

Tertio, S. Ambros. l. 2. de Spiritu sancto c. 2. et Cyrillus l. 1. Thesauri c. 5. et Anselmus hic sic explicant: *Invisibilia* est Pater invisibilis, *virtus* est Filius, *divinitas* est divina bonitas, quæ tribuitur Spiritui sancto. Sed hoc est accommodatitium: nam ad litteram, certum est Philosophos ex creaturis non cognovisse SS. Trinitatem, atque sine fide, lumine ac revelatione supernaturali eam non posse cognosci; data tamen fide potest homo in creaturis advertere vestigia quædam et quasi umbras SS. Trinitatis. Quod ergo Platonici de Deo et Dei Verbo obscure et tenuiter cognoverunt, quodque dixit Trismegistus, *Monas genuit monadem, et in se reflexit ardorem:* q. d. Pater genuit Filium, et se reflexe amando spiravit Spiritum sanctum; id totum à Mose et Hebræis didicerunt, ut docet Eusebius l. 10. de Præparat. Evangel. c. 1. l. 13. c. 10. hinc et Plato vocatus est Moses Atticus.

Dico ergo, *Invisibilia* Dei sunt attributa Dei spiritualia; ut esse æternum, immensum, omniscium, optimum, maximum: *virtus* Dei est potentia, per quam Deus omnipotens omnium rerum causa est efficiens, regens et providens: *divinitas* est essentia Dei et majestas, scilicet Deum esse primum ens perfectissimum, à quo omnia pendent, à quo omnia bona expetuntur, et mala omnia avertuntur; Deum esse ultimum finem omnium rerum et operum, maxime humanorum, ideoque colendum esse latria, precibus, votis, sacrificiis, gratiarum actione.

Ubi Nota. *Virtus* quasi potentia Dei continetur quoque inter invisibilia Dei: est enim æque ut alia, attributum Dei; eam tamen præ aliis hic exprimit Paulus, quia inter alia maxime relucet

et resplendet illa in creatione et rebus creatis. Sic Marci 16. 7. dicit angelus mulieribus : *Ite, dicite discipulis ejus, et Petro;* non quod Petrus non esset discipulus, sed quod inter discipulos Christi, quasi primus emineret.

Dices, 1. Corinth. 1. v. 21. dicitur contrarium hujus sententiæ, quod scilicet mundus in sapientia Dei Deum non cognoverit.

Respondeo. Loquitur ibi Paulus de practica cognitione Dei, quæ conjuncta est cum Dei amore et cultu, non autem de speculativa.

Secundo, etiam speculative non cognovit mundus multa Dei attributa, quia mentem ab eo avertit, et vitiis excæcavit : cognoscere tamen illa potuit et debuit.

A CREATURA MUNDI, PER EA QUÆ FACTA SUNT, INTELLECTA CONSPICIUNTUR.] Per *creaturam mundi*, Anselm. intelligit hominem, qui dominus est, participium, nodus et vinculum omnis creaturæ. Homo enim ex seipso, suisque partibus et potentiis tam corporis quam animæ, vel maxime cognoscere potest creatorem suum Deum.

Secundo, planius, generalius et melius Chrysost. Theodor. Theophyl. et S. August. tract. 2. in Joan. *per creaturam mundi*, accipiunt fabricam et creationem mundi, aut potius res ipsas creatas in mundo, sive mundum ipsum, qui est creatura Dei. Utrumque enim significat Græcum κτίσις; scilicet tam creaturam, resque creatas, quam ipsam creationem.

Nota. Vox *intellecta*, significat opus esse discursu, collatione et illatione, ut per opera sensibilia, resque creatas ascendamus ad cognoscenda invisibilia Dei. Et hoc est quod Sapient. 13. 5. dicitur : *A magnitudine speciei et creaturæ cognoscibiliter*, græce ἀναλόγως, id est, per analogiam, *poterit creator horum videri.* Syrus vertit, בסכלא *besachala*, id est intellectu conspiciuntur et videntur, quæ oculis corporis sunt invisibilia. Pulchra paronomasia idipsum insinuant Græca; habent enim, τὰ ἀόρατα καθορᾶται, id est, invisibilia videntur, scilicet per creaturas, quasi διὰ κάτοπτρον, id est, per speculum.

Hinc patet Primo, Deum esse, non esse per se notum, scilicet ex ipsis terminis : sicut cognitis terminis, per se notum est, unum et duo facere tria; sed ad hoc, ut quis scilicet cognoscat Deum esse, opus esse discursu, scilicet ex iis quæ facta sunt, colligendo ipsum factorem Deum. Ita Scotus et D. Thomas 1. p. q. 2. a. 1. Unde S. Bernard. serm. 31. in Cant. *Tanta hæc*, inquit, *formarum varietas, atque numerositas specierum in rebus conditis; quid, nisi radii sunt deitatis? monstrantes quidem quia vere sit, à quo sunt; non tamen definientes prorsus quid sit : ita quod de ipso sit vides, sed non ipsum. Cum autem de eo quem non vides, cetera vides, scis indubitanter existere quem oportet inquirere : ut inquirentem non fraudet gratia, ignorantem negligentia non excuset. Verum hoc videndi genus commune. In promptu enim est juxta Apostolum, omni utenti ratione invisibilia Dei per ea quæ facta sunt, intellecta conspicere.* Hinc idem lib. de Interiori domo c. 12. et 13. docet, quod speculum ad videndum Deum sit animus intuens seipsum. *Frustra*, inquit, *oculum cordis erigit ad videndum Deum, qui nondum idoneus est ad videndum seipsum. Prius enim necesse est, ut cognoscas invisibilia spiritus tui, quam possis esse idoneus ab cognoscenda invisibilia Dei. Et si non potes cognoscere te, non præsumas apprehendere ea quæ sunt supra te. Præcipuum et principale speculum ad videndum Deum, est animus intuens seipsum.*

Secundo, ex hoc loco, et ex Sap. 13. 5. patet naturali lumine cognosci posse Deum esse unum, esse liberum, habere providentiam non tantum in universali, sed cujusque hominis in particulari. Tali enim soli agendæ sunt gratiæ ab unoquoque, quod hic urget Apostolus v. seq. Ita S. Chrysost. Ambros. Beda, Ansel. et S. Dionysius c. 7. de Divin. nomin. et S. August. de Spirit. et litter. c. 12.

Idem experientia ipsa didicerunt et docuerunt ipsimet Gentiles : nam Trismegistus dixit mundum esse librum divinitatis, et speculum divinorum, in quo nimirum Deus seipsum, quasi Apelles summus, clare expressit et depinxit. In hoc libro non solus studuit S. Antonius, ut de eo testatur Athanasius, aliique eremi incolæ : nec solus SS. Bernardus, Franciscus, aliique Sancti; sed etiam Plato, Socrates, Aristoteles, omnesque Philosophi. Idem agnovit et docuit Orpheus cum ait : *Mundi machina est musica et admirabilis consonantia, prædicans et laudans Deum: cœli enim enarrant gloriam Dei.* Hæc etiam est musica cœlorum, quam prædicabat Pythagoras. Unde Philo lib. de Unitate Dei, et duplici templo, mundum vocat Dei templum : *Dei*, inquit, *templum alterum summum verumque existimandum est; mundus scilicet hic universus, cujus sacrarium sit cœlum, in tota rerum natura præstantissimum; donaria vero sint sidera, sacerdotes et æditui sint potestates angelicæ, ratione sinceritatis unitati similes : alterum vero templum est manufactum*, etc. Vide hac de re pulchre disserentem S. Chrysost. hom. 9. ad Pop. et S. Basil. in princip. parabol. Salom. Ansel. hic, Bernard. initio lib. 5. de Consider. Auctorem Soliloq. c. 31. tom. 9. operum S. August. et Prosperum lib. de Vocat. Gent. c. 1. qui liber falso adscribitur S. Ambrosio. *Quod est*, inquit Prosper, *testimonium, quod semper Domino deservivit, et nunquam de ejus bonitate ac potestate conticuit; nisi ipsa totius mundi inenarrabilis pulchritudo, et enarrabilium beneficiorum ejus dives et ordinata largitio? per quam humanis cordibus quædam æternæ legis tabulæ præbebantur, ut in paginis elementorum, et voluminibus temporum, communis et publica divinæ institutionis doctrina legeretur. Cœlum ergo, mare, terra, et omnia quæ in eis sunt, consono speciei suæ ordinationisque concentu protestabantur gloriam Dei, et prædicatione perpetua majestatem sui loquebantur auctoris; et tamen maximus hominum numerus hanc vocem non intellexit*, etc. Hinc vere et pie S. August. *Cœli*, inquit, *et terra clamant : Domine, ut amemus te*, et, *Fecisti nos, Domine, ad te, et inquietum est cor nostrum donec requiescat in te.* Ita ipse lib. 1. Confess. 1.

21. CUM COGNOVISSENT DEUM, NON SICUT DEUM GLORIFICAVERUNT, AUT GRATIAS EGERUNT (Deo pro mundi fabrica, suique ac rerum omnium ad suum usum creatione et conservatione), SED EVANUERUNT, græce ἐματαιώθησαν, id est, vani et inanes facti sunt, IN COGITATIONIBUS.] Græce διαλογισμοῖς, id est, disquisitionibus et discursibus, quos ex creaturis de Deo creatore fecerant; quia scilicet iis relictis, ad vana idola, quæ non erant Deus, colenda deflexerunt. Ita S. Chrysost. Origenes, Theodor.

Secundo, *evanuerunt* in sua cogitatione et cognitione Dei; quia finem et fructum cognitionis

Dei, qui est actio (de qua re pulchre S. Bernardus disserit serm. 36. in Cantica) honesta et cultus Dei, non sunt assectati. Hinc *et obscuratum est insipiens cor eorum*, adeoque stulti facti sunt, quia veram sapientiam, quæ in praxi et pietate consistit, respuerunt, et stultissime idola pro diis habuerunt et coluerunt.

Tertio, ex S. Augustino Anselmus: *evanuerunt*, inquit, id est, superbierunt hac Dei cognitione. Sed primus sensus est optimus, et hoc loco genuinus. Ita enim seipsum explicat Paulus v. 13.

23. Mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, etc.] q. d. Hi sophi, cæci et stulti, gloriosum divinitatis nomen, adorationem et confessionem, quæ Deo immortali præstare et exhibere debebant, converterunt et collocaverunt *in similitudine* (Græcum enim ὁμοιώματι potest proprie capi pro, *in similitudine*) vel, *in similitudinem* (capiendo ἐν pro εἰς uti sæpe capitur) sive assimilationem *imaginis hominis*, id est, in maginem hominis, non naturalem, sed arte factam et assimilatam. q. d. Idola pro Deo coluerunt hi sophi. Ita S. Chrysost. Theophyl. et Œcumen. Quare non recte Erasmus et Beza sic exponunt, *in similitudinem* vel *assimilationem*: quia, inquiunt, Gentiles assimilarunt Deum incorporeum rebus corporeis, puta homini, bobus, crocodilis, quia in horum simulacris, quasi in imagine, Deum coluerunt.

Ubi Nota. Multi Gentiles putabant ipsa idola ignea et lapidea esse deos; aliqui tamen sapientiores, uti Philosophi, sciebant ipsa idola non esse deos, et tantum in idolis ipsis deos ipsis repræsentari: verumtamen omnes tam hi, quam illi, non Deum verum in idolo, quasi in imagine, ut vult Calvinus; sed ipsa idola, uti Deum vel Numen aliquod adorarunt, et adoranda crediderunt: idque, quia putabant idolum esse corpus Dei, aut esse simulacrum Dei, Deumque similem esse idolo, et similia habere membra, aut esse locum et sedem Dei, cui quasi naturaliter adhæreret, et præsens esset Deus. Denique censebant omnes, idolum habere aliquid numinis, ut cum ad illud irent, ad deos ire se putarent, ait Cicero l. 1. de Natura deorum; idque quia videbant idolum loqui et oracula dare. Excipe hic paucos Gentilium sapientissimos, qui idola colebant non ex animo, sed metu legum suarum, et ut populum metu deorum in officio continerent, ut testatur ibidem Cicero.

Peccarunt ergo Primo, quia dæmonem quasi animam idoli pro Deo coluerunt, eumque ex falsis oraculis, malis consiliis, et sua propria confessione, aliisque circumstantiis, non Deum, sed dæmonem esse agnoscere potuerunt et debuerunt.

Peccarunt Secundo, quia ipsa idola quasi aliquid esset Dei, adorarunt, placarunt, invocarunt; hoc enim, quidquid neget Calvinus, clarissimum est ex psal. 113. Baruch 6. et Sapientiæ 14. Idem expresse docent Patres, Tertullian. Lactant. Justinus, Athanas. Athenagoras, Cyprianus, et alii, qui passim rident Gentiles, quod lapides et ligna pro diis colant, ut etiamnum faciunt Indi et Japones. Nil ergo idolo cum imagine Christianorum, quæ nihil habet numinis, sed nudam rationem imaginis, quæ est repræsentare suum prototypon, ut docet S. Basilius et Damasc.

Nota Secundo. Licet Catharinus de Socratis et Platonis salute bene speret et existimet; tamen Xenophon et Plato docent, Socratem diis Græcorum sacrificasse, et inter alia gallum Æsculapio. Sic Plato eosdem colendos censuit, quod lex Gentium ita juberet, uti testatur Eusebius lib. 13. de Præpar. Evang. c. 8. et 11. Sic et Seneca sacrificia laudat, non quasi diis placita, sed quia legibus jussa, uti testatur S. August. l. 6. de Civit. cap. 10. Idem Plato in Epinomide, divinum cultum tribuit cœlis, astris et dæmonibus. Denique Trismegistus dæmonum simulacra colenda esse docet, ut benefaciant, inquit S. August. l. 8. de Civit. c. 23. Eadem colenda esse ob metum legum politicarum docuit Cicero l. 1. de Natura deor. En quo labitur humana, etiamsi docta, infirmitas et cæcitas, si Deum deserat, et à Deo deseratur, ut merito in eos hic ita detonet Apostolus.

Volucrum, et quadrupedum, et serpentium.] Nam aves, serpentes, feles, crocodilos, imo allia, porros et herbas, quin et stercutium, cloacinam, pestem, febrem, aliaque his absurdiora veteres pro diis coluisse, fuse docet S. August. l. 3. de Civit. c. 12. et l. 4. c. 10. et seq. et l. 18. cap. 15. Unde et Juvenalis satyra penultima Ægyptios, quod sua cepe colerent, quasi numina, ita ridet:

> Porrum et cepe nefas violare ac frangere morsu.
> O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
> Numina!

24. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam.] *Propter quod*, q. d. Sicut illi gloriam Dei serpentibus, aliisque immundis et ignominiosis creaturis tradiderunt, ita etiam Deus tradidit illos immunditiæ, *ut contumeliis afficiant*, græce τοῦ ἀτιμάζεσθαι, id est, ut ignominia afficiant, *corpora sua*. Nota, Deus hos ita tradidit, non proprie immittendo, vel impellendo eos ad mala, ut vult Calvinus: hæc enim blasphemia est nimis evidens et atrox in Deum, ejusque infinitam bonitatem et sanctitatem: sed tradidit eos Deus in peccata, quia permisit eos suæ concupiscentiæ, dæmoni et occasionibus peccati, ut fornicatione et adulterio corpus suum dedecorarent. Unde psal. 80. Dominus idem explicans ait, *Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinventionibus suis*. Sic S. August. l. 5. Contra Julian. c. 3. et de Grat. et lib. arbitr. c. 21. docet Deum tradere peccatores in prava desideria, quando non solum non apponit gratiam, sed etiam ponit occasiones et offendicula peccandi (licet alio et pio fine) in quæ eos per suam malitiam gravius ac turpius impacturos prævidet; non autem præfinit, prædeterminat vel impellit. Talis occasio sunt opes, honores, deliciæ, quibus impios Deus cumulat, ut iis bene utantur; scit tamen id eos non facturos, sed iis ad peccata abusuros. Vide can. 14. et 15.

Objicit Beza: Deus quasi judex tradit impios carnifici, scilicet peccato; ergo non tantum permittit, sed positive tradit eos peccato.

Respondetur: Aliter permittit homo peccata, aliter Deus: homo negative, Deus positive: quia Deus voluntates omnium hominum arctissime omnipotentiæ suæ manu, quasi lupum vel feram fune constrictas tenet, quam positive laxare debet, ut male agere possit. Unde recte hæc laxatio et permissio dicitur actio et traditio, maxime quando fit à Deo, ut vindice, ad puniendum præcedens peccatum, ut dixi can. 21.

Hinc docent Theologi peccata sequentia præcedentium peccatorum esse pœnas. Ita Magister Sentent. in 2. dist. 36. et August. l. 5. contra Julian. c. 5. ubi sic ait : *Crimina criminibus vindicantur, et supplicia peccantium non tantum sunt tormenta, sed et vitiorum incrementa.* Et in psalm. 57. in illud : *Supercecidit ignis. Inter primum,* ait, *peccatum apostasiæ et ultimam pœnam ignis æterni, media quæ sunt, et peccata sunt, et pœna peccati.* Et paulo superius, in illud ejusdem psalmi : *Iniquitatem manus vestræ concinnant,* docet quamdam esse peccatorum inter se colligationem, et velut catenam, in qua alia sint causa sequentium peccatorum, alia pœnæ præcedentium, qua de re vide quoque S. Gregorium lib. 25. Moral. c. 9.

25. Commutaverunt veritatem Dei in mendacium.] Id est, in mendax falsum idolum, εἴδωλον enim Græcis est res vana, inanis, umbratica, fallax et mendax; sicque idola mentiuntur se esse deos, sunt que mendaces umbræ deorum, de quo plura dicam 1. Corinth. 8.

26. Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ.] Græce, εἰς πάθη, id est, in libidines pathicas et pudendas; ut nimirum contra naturam non tantum masculi et pathici pueri cum masculis, sed, ut sequitur, et feminæ cum feminis omnes naturæ et honestatis limites transcendentes commistæ sint. Ita Ambros. Theodor. Anselm. et alii. Dicitur hæc præpostera et vesanati libido πάθος, non tantum quia in ea activæ libidini præpostera ut passiva respondet : sed etiam quia hæc passio ita vehemens est, ut homo illi immersus, adeo ab eo absorbeatur, ut potius pati quam agere videatur, sitque instar equi equæ adhiunientis et ad eam furentis. Jam vero Gentiles, non tantum plebeios, sed et Philosophos, ac nominatim Socratem, infami hoc pæderastiæ vitio laborasse, tradit Philo lib. 2. de Vita contemplat. Quin et Laertius in Vita Socratis tradit, eum in judicio, quo ad mortem damnatus est ducentis octoginta sententiis, accusatum fuisse Primo, quod deos patrios respueret, et nova dæmonia induceret. Secundo, quod contra fas et jus juvenes corrumperet. Idem vitium Platoni ascribit Laertius, Gellius lib. 18. c. 2. et lib. 19. c. 11. et Plutarch. lib. de Educandis liber. ante finem : licet Cardin. Bessarion Platonis propugnator eum ab hoc vitio purgare conetur, l. 4. in Calumniatorem Platonis c. 2. Addit S. Chrysost. Solonem, et alios Philosophos non tantum pæderastiam fecisse, sed et eam quasi honestam laudasse et legibus sanxisse, statuisseque ut illam exercere possent liberi, non autem servi; quasi pæderastia non servos, sed liberos tantum deceat, sitque et ipsa ars libera et liberalis. Talia monstra quoque ab hæresi nata nostra vidit et protulit ætas. Contra hos fulminat hic S. Chrysost. et Patres sæpe.

Denique ut videas verissimam esse hanc Apostoli sententiam, atque Philosophos fuisse impurissimos et spurcissimos, audi ex uno Diogene Laertio, seriatim singulorum hac de re emblemata.

Periander, inquit, Cratea propria matre sua abusus est. *Lib.* 1.

Socrates Alcibiadi in deliciis fuit. *Lib.* 2.

Theodorus ait, sapientem publice absque pudore et suspicione scortis congressurum.

Phædon captus ab hostibus, infami se quæstui addixit.

Stilpo, præter uxorem, Micarete pellice utebatur.

Menedemus notatur nimium familiaris fuisse amasio Asclepiadis.

Aristippus l. 4. de Antiquis deliciis, ait Platonem captum fuisse amore Stellæ astrologi et Dionis : alii Phædrum addunt, alii etiam Alexim. Plura de eo habet Laertius. *Lib.* 3.

Bion Borysthenites Theodotæ et Philetæ, scortis, palam congrediebatur : item duos adolescentes, Demetrium et Myrleanum Leocharem, turpiter amavit. Unde et ab Aristone Chio, Corruptor juvenum dictus est. Idem adoptabat juvenes, ut eis abuteretur. *Lib.* 4.

Aristoteles Hermiæ concubinam amavit, eique sacrificavit. *Lib.* 5.

Demetrius Phalereus, qui 360. statuis æreis honoratus est, à Cleone turpiter est perpessus.

Antisthenes dicebat, sapientem formosissimis quibusque mulieribus congressurum. *Lib.* 6.

Diogenes dicebat, debere esse communes mulieres et filios.

Zeno uxores communes in republica statuebat. *Lib.* 7.

Chrysippus in libro de Republ. congredi jubet matribus, filiabus et filiis.

Eudoxius fuit in deliciis Theomedonti medico. *Lib.* 8.

Epicurus Leontiam et Themistiam meretrices, et Pythoclem formosum adolescentem in deliciis habebat. *Lib.* 10.

Eant nunc politici et naturalistæ nostri, Philosophos hosce ut viros probos prædicent, eosque ut sanctos et beatos canonizent, quos infandæ veneris mancipia Asmodæus auctoravit, Orcoque addixit. Præclare S. Bernardus, contra Petrum Abailardum platonizantem epist. 109. ad Innocentium Pontificem. *Ubi,* inquit, *dum multum sudat, quomodo Platonem faciat* (Abailardus) *Christianum, se probat Ethnicum.*

Feminæ eorum immutaverunt naturalem usum, in eum usum qui est contra naturam.] Nota, diabolico invento feminas instar virorum cum feminis active congredi. Docet id et plura Seneca epist. 95. *Feminæ,* ait, *cum virorum licentiam æquaverint, corporum quoque virilium vitia æquaverunt : non minus pervigilant, non minus potant, oleo et mero viros provocant, libidine vero nec maribus cedunt, pati natæ. Dii illas deæque malæ perdant, adeo perversum commentæ genus impudicitiæ, viros ineunt.* Græcis hæ feminæ Tribades dictæ, id est, frictrices, quarum meminit Tertull. lib. de Pallio. Unde τριβαδικὴ ἀσέλγεια dicitur, tribadum illa insana et nefaria libido, cujus inventrix creditur fuisse Philænis, et ob hanc male audiit Sappho. De his agit impurissimus Lucianus dialog. Clonarium et Leæna. Hæc invitus licet scripsi ad hoc, ut sciant confessarii quanta sit libidinum vorago, sciantque feminas quoque, ut viros, peccatum mollitiei committere, ut Galenus, medici et experientia docet; et sicut illud in se exercent, ita et in alios idem exercere modis infandis.

Mercedem (quam oportuit) erroris sui in semetipsis recipientes.] Pro *mercedem,* græce est ἀντιμισθίαν, id est, recompensationem, sive mercedem pro meritis; ut quia contra naturæ ordinem cum ignominia creatoris, eo relicto ad creaturæ idololatriam se converterunt; hac de causa juste à Deo permissi sint naturæ ordinem pariter in actu generationis invertere, et pudenda libidine se dedecorare. Ita Anselmus.

Porro idololatriam esse causam libidinis et obscœnitatis, docet quoque Sapiens c. 14. 12. *Initium, inquit, omnis fornicationis est exquisitio idolorum, et adinventio illorum corruptio vitæ est,* idque Primo, quia idola iis cæremoniis colebantur, quæ ad omnem obscœnitatem homines impellerent; ut patet ex sacris Priapi, Veneris, Bacchi. Et hoc permittente Deo in supplicium idololatriæ, ut ait hic Paulus. Secundo, quia idololatræ, ut ait hic Ambros. *Deum incuriosum colentes, atque per hoc negligendum, magis hebetati sunt, et ad omnia mala admittenda facti promptiores.* Exardescit enim concupiscentia, cum vindicem non timet Deum. Quis autem timeat Deum ligneum, aut saxeum? Tertio, quia, ut ait S. Athan. orat. contra idola, *Idololatria instituta est desiderio eorum, qui stupris et propudiis pleni, figmentis repræsentantur.* Jupiter enim adulter cum ut Deus colitur, quis non putet licere, imo pulchrum esse adulterari, quod ea in re deo suo similis sit? Addit S. Athan. *Et pene omnes civitates omnibus libidinibus scatent, ob immanitatem morum quam in suis diis conspiciunt; neque est in hoc genere deorum quem castum appelles. Olim certe Phœnissæ mulieres ante idola prostituebantur, dedicantes numinibus suum quæstum, persuasæ meretricatu ea propitiari, ac prosperitatem rerum inde nasci.* Idem factitarunt virgines Babylonicæ, Syræ, Medæ, Persicæ, Lydiæ, et aliæ, uti dixi Baruch 6. 42. Pergit S. Athanasius, *Viri quoque abdicato sexu, nec se amplius mares esse ferentes, mulierum naturam affectaverunt, tanquam ita honorifica grataque matri deorum facturi essent. Omnes autem in turpissimis vivunt, et certamen inter se pravitatis suscipere videntur, et, ut dixit S. Paulus, Mulieres eorum mutaverunt usum.*

Hinc patet, infidelitatis, impietatis et hæresis pœnam esse monstrosas libidines, atque hujus rei causa est. Primo, quia ubi non est fides, ibi non est gratia Dei; ubi non est gratia Dei, ibi non est castitas, sed omnis concupiscentia : ut merito dixerit Lutherus, concubitum homini tam necessarium esse, quam cibum, et passim apud Novantes personat hoc axioma, castitatem esse impossibilem : quia vere Luthero et hæreticis impossibilis est. Vere ergo dixit S. Hieron. lib. 2. comment. in Osee c. 9. *Difficile est invenire hæreticum qui diligat castitatem, etiamsi eam verbis commendet et præ se ferat.*

Secundo, quia hæresis et infidelitas oritur ex superbia, superbiæ autem pœna est libido, sicut humilitatis præmium est castitas. Unde efficacissimum remedium ad castitatem, est humilitas. Hæc enim justa est Dei ordinatio, ut si mens Deo, et iis, quibus debet, se subdat, etiam sibi subditum habeat corpus suum : sin Deo Deique vicariis subdi nolit, etiam corpus suum sibi sentiat rebelle, ut pulchre docet Greg. 26. Moral. 12. *Sic, sic,* inquit, *elati justa fuerant retributione feriendi, ut, quia superbiendo se hominibus præferunt, luxuriando usque ad jumentorum similitudinem devolvuntur. homo enim cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus,* etc. *Intus ergo videt Deus, quod mentem elevat, et idcirco permittit foris invalescere, quod deponat, ergo per humilitatis custodiam servanda est munditia castitatis. Si enim spiritus pie sub Deo premitur, caro illicite supra spiritum non levatur : et contra. Unde et primus ille inobediens Adam, mox ut superbiendo peccavit, pudenda contexit.* Ita virgo illa, de qua Pallad. in Lausiaca c. 34. à dæmone superbiæ obsessa, deserta fuit ab angelo temperantiæ, et turpiter lapsa.

28. Sicut non probaverunt (græce οὐκ ἐδοκίμασαν, id est, non placuit eis, non est eis visum, non curaverunt) Deum habere in notitia, id est, ait Ambrosius credere Deum res nostras curare, vel, ut alii, Deum habere præ oculis, ut illi placere et servire intenderent. Verum simplicius, et magis proprie S. Chrysost. Theodor. et Toletus sic explicant, q. d. Siculi non curarunt Deum verum vere nosse, ut recte de eo sentirent, sed idolis adhæserunt, eaque pro Deo agnoverunt et coluerunt; ita pariter juste tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt.] Nam, ut docet S. Gregor. 25. Moral. 9. *Qui errant in Dei cognitione, juste tradantur ut errent pariter in agendis;* qui mentem et rationem ab errore non servant, exponunt se pecuinis cogitationibus et vitiis, tum quia errante duce errant comites; cognitio autem est dux actionis : tum quia recedentes à Deo, recedunt à virtute et gratia : tum quia ubi non est cognitio Dei et timor, ibi dominatur effrænis concupiscentia.

Nota. *Reprobum sensum* vocat Paulus improbam et perversam mentem, quæ probat non probanda, et probanda improbat ac reprobat (hoc enim est Græcum ἀδόκιμος), v. g. quæ judicat et probat mollitiem, fornicationem, vindictam, ebrietatem esse appetenda et sectanda; ac tandem, cum mens per consuetudinem peccandi est excæcata, judicat hæc ipsa vix esse peccata, esseque licita.

Tota hujus loci elegantia consistit in paronomasia, et antithesi verbi δοκιμάζειν, et epitheti ἀδόκιμον, q. d. Quia reprobarunt Dei notitiam et cultum, hinc traditi sunt in reprobam et perversam mentem; ἀδόκιμον ergo significat eos, non expertes fuisse judicii, ut vertit Beza (hoc enim minus est malum, et sæpe naturale) sed pravo, distorto et perverso fuisse judicio, quo scelera infanda judicabant esse licita et honesta.

Repletos, id est, ut repleantur : pendet enim τὸ *repletos*, à verbo *tradidit.* q. d. Hoc ipso, quo tradidit eos Deus in reprobum sensum, factum est ut replerentur, fuerintque repleti, omni iniquitate, dolo et malignitate.] Pro *malignitate,* græce est κακοηθείας, quod, ait Aristoteles, vitium est, quo omnia in deteriorem partem accipiuntur : alii *morum asperitatem* vertunt; sed hanc significat vox *incompositi,* quæ sequitur. Syrus *fraudem* vertit.

30. Deo odibiles.] θεοστυγεῖς, id est, Deo odibiles, vel Dei osores, à quibus Deus abhorret, vel qui execrantur Deum, S. Cyprian. epist. 68. legit *Deo abhorrentes,* στυγέω enim abhorrere significat; unde Styx palus inferni, ita dicta est ab horrore.

31. Elatos.] ἀλάζονας, id est, gloriosos et jactabundos.

Incompositos.] ἀσυνθέτους, id est, inciviles, barbaris moribus, ab omni societate et conversatione honesta alienos, turbulentos, qui non possunt in civitate aut familia cum aliis componi. Ita ex Demosthene Suidas. Œcumen. vertit, Separantes se ab omnibus, id est, omnes odio prosequentes et adversantes.

Sine affectione.] ἀστόργους, id est, inhumanos, qui neminem, aiunt Theophyl. Œcumen. et Syrus, amant, nec habent amicum. Sic in India versus Peru, Indi quidam sunt Uri nuncupati,

qui ita fugiunt homines, ut rogati qui sint, respondeant se non esse homines, sed Uros, ut refert oculatus testis Josephus Acosta lib. 2. de Novo orbe. Talis erat ille, de quo Satyricus, *nec amat, nec amatur ab ullo.* Rursum ἀστόργους, verti potest, sine pietate, hoc est, impios in parentes et cognatos.

Absque foedere.] Id est, fœdifragos. Densat hic Apostolus synathroismum, per rerum congeriem, ut ostendat quantum malum sit Dei ignorantia et neglectus, atque in quot quantaque scelera Gentiles per hunc Dei neglectum inciderint.

Sine misericordia.] Id est, immisericordes et crudeles, qui hebr. vocantur אכזרי *aczari.* Syrus vertit, cum quibus *nullum est fœdus, nulla charitas, nulla pax, nulla* denique *misericordia in eis.* Hi ergo sunt fructus, idololatriæ, infidelitatis, et à pari hæresis.

32. Qui cum justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt (noluerunt intelligere, considerare, et practice sibi persuadere) quoniam qui talia agunt, digni sunt morte : et non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.] Kemnitius, Valla, Erasmus et Faber hic volunt corruptum esse nostrum textum, quia Græca sic habent : οἵ τινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι, id est, *qui cum justitiam Dei cognovissent,* videlicet, *quod qui talia agunt digni sunt morte, non solum ea faciunt, sed etiam facientibus consentiunt.* Hoc enim consentire majus et pejus est, quam facere. Fit enim ex malitia, cum facere sæpe ex mera infirmitate promanet. Ita quoque legunt et explicant S. Chrysost. Theophyl. et Œcumen. Verum variare et olim variasse exemplaria Græca patet ex Œcumenio, Origene, et quibusdam manuscriptis. Rursum nostro Interpreti per omnia consenti Ambros. Sedulius, Haymo, Ansel. Hesychius lib. 6. in Levit. 20. Symmachus Papa in Apologet. contra Anastasium Imper. et S. Cyprian. l. 1. epist. 4. Denique nostra lectio planior et facilior est intellectu, ideoque verisimilior. Videtur enim Apostolus hic taxare Philophos sapientiores, qui idolorum cultum, aliaque vitia jam dicta, licet mala esse scirent, nec passim ea facerent et perpetrarent, illa tamen ab aliis facta probarunt, vel dissimularunt, sive metu legum, sive amore suis placendi, et timore eisdem displicendi. Vide dicta vers. 23.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Idem docet de Judæis, quod cap. 1. docuit de Gentibus, scilicet eos esse in peccatis, et egere fide et gratia Christi.

Primo ergo redarguit Judæos, qui ex data sibi lege Gentiles quasi peccatores condemnabant, cum ipsi eadem patrarent. Unde docet Deum justum judicem cuique tam Judæo, quam Gentili redditurum secundum opera.

Hinc Secundo, v. 13. asserit non auditores sed factores legis justificari, atque non solos Judæos, sed et Gentes habere legem a natura sibi inditam.

Tertio, v. 17. arguit Judæos, quod ex lege sua alios doceant, non seipsos; quodque faciant eadem, quæ in aliis carpunt.

Quarto, v. 25. docet circumcisionem veram esse, non externam, sed internam, quæ consistit in observatione legis; quæ est circumcisio cordis in spiritu, non littera; coram Deo, non coram hominibus.

1. Propter quod inexcusabilis es, ô homo omnis, qui judicas. In quo enim
judicas alterum, teipsum condemnas : eadem enim agis quæ judicas.
2. Scimus enim quoniam judicium Dei est secundum veritatem in eos qui
talia agunt. 3. Existimas autem, ô homo, qui judicas eos qui talia agunt,
et facis ea, quia tu effugies judicium Dei ? 4. An divitias bonitatis ejus, et
patientiæ, et longanimitatis contemnis ? ignoras quoniam benignitas Dei ad
pœnitentiam te adducit ? 5. Secundum autem duritiam tuam, et impœni-
tens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ, et revelationis justi judicii Dei, 6. qui reddet uni-
cuique secundum opera ejus : 7. iis quidem, qui secundum patientiam boni operis, gloriam et
honorem, et incorruptionem quærunt, vitam æternam : 8. iis autem, qui sunt ex contentione,
et qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira et indignatio. 9. Tribulatio, et
angustia in omnem animam hominis operantis malum, Judæi primum, et Græci : 10. gloria
autem, et honor, et pax omni operanti bonum, Judæo primum, et Græco : 11. non enim est
acceptio personarum apud Deum, 12. Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege
perhibunt : et quicumque in lege peccaverunt, per legem judicabantur. 13. Non enim

auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur. 14. Cum enim Gentes quæ legem non habent naturaliter ea, quæ legis sunt, faciunt, ejusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: 15. qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, et inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus. 16. In die, cum judicabit Deus occulta hominum, secundum Evangelium meum per Jesum Christum. 17. Si autem tu Judæus cognominaris, et requiescis in lege, et gloriaris in Deo, 18. et nosti voluntatem ejus, et probas utiliora, instructus per legem, 19. confidis teipsum esse ducem cæcorum, lumen eorum qui in tenebris sunt, 20. eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiæ et veritatis in lege. 21. Qui ergo alium doces, teipsum non doces: qui prædicas non furandum, furaris: 22. qui dicis non mœchandum, mœcharis: qui abominaris idola, sacrilegium facis: 23. qui in lege gloriaris per prævaricationem legis Deum inhonoras. 24. (Nomen enim Dei per vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est.) 25. Circumcisio quidem prodest, si legem observes: si autem prævaricator legis sis, circumcisio tua præputium facta est. 26. Si igitur præputium justitias legis custodiat; nonne præputium illius in circumcisionem reputabitur? 27. et judicabit id, quod ex natura est præputium legem consummans, te, qui per litteram et circumcisionem prævaricator legis es? 28. Non enim qui in manifesto, Judæus est: neque quæ in manifesto, in carne, est circumcisio: 29. sed qui in abscondito, Judæus est: et circumcisio cordis in spiritu, non littera: cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

1. PROPTER QUOD INEXCUSABILIS ES, O HOMO OMNIS, QUI JUDICAS. IN QUO ENIM ALTERUM JUDICAS, TEIPSUM CONDEMNAS, etc.] q. d. Quia Gentes, quæ non intellexerunt gravitatem et supplicia peccatorum, uti præcessit in fine cap. præced. ob peccata tamen, quæ faciunt, aut quibus consentiunt, dignæ sunt morte; hac de causa multo magis vos, ô Judæi, qui intellexistis ex lege Mosaica gravitatem peccatorum, et pœnas, quas Deus peccatoribus intentat; quique Gentes ob peccata sua judicatis et condemnatis, et tamen eadem facitis et perpetratis, digni estis morte. Taxavit Apostolus cap. præced. Gentes, Gentiumque scelera, quibus veritatem Dei in injustitia detinuerunt; hic eadem, imo potiori de causa taxat Judæos. Nam, ut dixi cap. præced. vers. 18. proposuit thesin, quod scilicet sine fide et gratia Christi omnes sint peccatis et iræ Dei obnoxii: illam ibidem probavit ostendendo Gentes fuisse et esse in peccatis et ira Dei: hic eamdem probat, idem ostendendo in Judæis, indeque concludit cap. 3. omnes tam Gentes, quam Judæos indigere Christo, Christique fide et gratia, ut justificentur et salventur. Secundo, probabiliter Maldonat. in Notis manuscriptis, Respicit, ait, Paulus ad vers. 20. et 21. cap. 1. *Ita ut sint inexcusabiles*, etc. q. d. Cum Deus eos qui se cognoverunt, sed non sicut Deum glorificaverunt, tradiderit in passiones ignominiæ, eos, inquam, qui veritatem detinent in injustitia; sequitur eos inexcusabiles esse cum alios male agentes damnant: ipsi enim similia, imo pejora et fœdiora faciunt: sed mutat personam tertiam in secundam, quia convertit se ad eos, eosque alloquitur et redarguit, ad majorem emphasin. Adhuc enim generatim culpat Apostolus omnes fide et gratia Christi destitutos, tam Gentiles quam Judæos, ut patet v. 9. usque ad v. 17. ubi se convertit ad Judæos.

4. AN DIVITIAS BONITATIS EJUS, ET PATIENTIÆ, ET LONGANIMITATIS CONTEMNIS?] *Divitias bonitatis* vocat exuberantem Dei benignitatem. Sic passim per catachres in *divitias* sumit Paulus pro copia et abundantia, ut c. 11. 33: *O altitudo divitiarum sapientiæ!* Sic alibi vocat *divitias gloriæ, divitias gratiæ*, etc. Et profani τὸ πλουτεῖν pro εὐπορεῖν capiunt. *Divitias bonitatis Dei*, inquit Orig., *ille agnoscere potest, qui considerat quanta in terris mala quotidie homines gerant et quomodo pene omnes declinantes et simul inutiles facti latam et spatiosam perditionis ambulant viam: si quis consideret quanti in Deum quotidie blasphemant, et in cœlum extendunt linguas suas. Jam quid de fraudibus, de sacrilegiis et piaculis dicam? Si quis ergo hanc bonitatem Dei, et sustentationem ejus, et patientiam contemnit, ignorat quod per hæc ad pœnitentiam provocatur, sed nos non dissolvat hoc, et tardos ad conversionem faciat: quia rursus patientiæ ejus et sustentationis certa mensura est.* Vide Plutarch. l. de Sera numinis vindicta; ubi illud Euripidis de Deo pertractat, *cunctatur; talis est enim numinis natura.*

5. AD PŒNITENTIAM TE ADDUCIT?] Græce εἰς μετάνοιάν σε ἄγει, id est, ad pœnitentiam te agit et impellit? *Adducit* ergo, id est, adducere cupit et conatur, et quantum in se est adducit. Vide can. 32.

SECUNDUM DURITIAM TUAM, ET IMPOENITENS COR THEZAURIZAS TIBI IRAM.] *Thezaurizas*, inquit Bernardus serm. de triplici misecicord. *tibi thesauros iræ, pro prorogatis thesauris misericordiæ, quos contemnis, et evacuas in te misericordiam Dei.* Pulchre S. August. in psalm. 100. ad illa verba, *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine*, ex hoc Apostoli loco docet jam tempus esse misericordiæ, futurum autem tempus esse judicii.

Nota. *Cor durum est*, inquit Origenes, *cum mens humana velut cera frigore iniquitatis obstricta, signaculum imaginis divinæ non recipit.* Egregie vero idipsum depingit S. Bernardus lib. 1. de Consider. ad Eugenium. *Quid est*, inquit, *cor durum? idipsum est quod nec compunctione scinditur, nec pietate mollitur, nec movetur precibus, minis non cedit, flagellis induratur; ingratum ad beneficia est, ad consilia infidum, ad judicia sævum, inverecundum ad turpia, impavidum ad pericula, inhumanum ad humana, temerarium ad divina; præteritorum obliviscens, præsentium negligens, futura non providens. Ipsum est, cui*

præteritorum, præter solas injurias, nihilominus non præterit, præsentium nihil non perit, futurorum nulla nisi forte ad ulciscendum prospectio, seu præparatio est : et, ut in brevi cuncta horribilis mali mala complectar, ipsum est, quod nec Deum timet, nec hominem reveretur.

Nota Secundo. *Iram* vocat hic Apostolus ultionem, quæ more thesauri collecta deprometur, et universa in peccatores in die judicii effundetur. Simile dat S. Hieron. *Sicut*, inquit, *qui paulatim arcum intendit, tempus dat alteri ut fugiat; qui si fugere noli, tanto fortius sagitta emissa configitur, quanto majori tempore arcus intensio fuit facta : sic Deus, qui laneos habet pedes, sed ferreas manus, tarditatem supplicii gravitate compensat.*

IN DIE IRÆ ET REVELATIONIS JUSTI JUDICII DEI.] Hoc est, in die judicii, quæ dicitur *dies iræ;* quia tunc Deus omnem suam iram et justam vindictam in impios effundet, ut videatur ira Dei sua omnia tela, fulmina, tonitrua et tormenta in eos depluere et detonare. Unde hujus diei acerbitatem et terrorem ex Joele, Sophonia et Isaia graphice describit hic Origenes, quem vide, si lubet. Egregie quoque S. Bernardus, vel quisquis est auctor tractatus de Interiori domo, cap. 38. *Attende*, ait, *quam cito venit dies ultima. Præsentaberis ante tremendum judicem, accusaberis multis et magnis offensis, non dubiis, sed certis; non brevi accusatione, sed tam longa, quam longa est vita tua; non uno accusatore, sed tot quot sunt delicta tua. Ipse judex erit districtus accusator tuus, omnes etiam spiritus boni et mali coram Deo te accusabunt. Undique erunt tibi angustiæ : hinc erunt accusantia peccata, inde terrens justitia, subtus patens horridum chaos inferni, desuper iratus judex, intus urens conscientia, foris ardens mundus. Si justus vix salvabitur, peccator sic deprehensus in quam partem se premet? latere erit impossibile, apparere erit intolerabile.*

Audi et Christum judicem, in illa die iræ exprobrantem peccatori, apud S. Aug. serm. 67. de tempore. *Ego*, inquiet Christus, *te, ô homo, de limo manibus meis feci, ego terrenis artubus infudi spiritum, ego tibi meam imaginem conferre dignatus sum; tu vitalia mandata contemnens deceptorem sequi, quam Deum maluisti. Cum expulsus de paradiso mortis vinculis propter peccatum tenereris, carnem assumpsi, in præsepio expositus, et pannis involutus jacui, infantiæ contumelias, humanosque dolores pertuli, irridentium palmas et sputa suscepi, flagellis cæsus, vepribus coronatus, cruci affixus expiravi. En clavorum vestigia, quibus affixus pependi. En perfossum vulneribus latus. Cur quod pro te pertuli, perdidisti? cur ingrate redemptionis tuæ munera renuisti? cur non habitaculum, quod mihi in te sacraveram, luxuriæ sordibus polluisti? cur me graviore criminum tuorum cruce, quam illa, in qua quondam pependeram, afflixisti? Gravior enim apud me peccatorum tuorum crux est, in qua invitus pendeo, quam illa, in quam tui misertus, mortem tuam occisurus, ascendi. Et quia post omnia mala tua, ad medicamenta pœnitentiæ confugere noluisti, ab auditu malo non mereberis liberari : despexisti enim in judice veniam.*

6. QUI REDDET UNICUIQUE SECUNDUM OPERA EJUS.] Nota vocem *reddet*, scilicet, quasi mercedem, ut fatetur Calvinus; sed negat inde sequi meritum, seu justos bonis operibus mereri vitam æternam, quia, inquit, hæc est mala consequentia : Est merces, ergo est meritum. Verum perperam et imperite hoc asserit : nam Primo, merces et meritum sunt correlativa, merces enim meriti est merces, et meritum est mercedis meritum : ergo si vita æterna est merces bonorum operum, bona opera sunt meritum vitæ æternæ.

Secundo, fatetur Calvinus, malos malis operibus mereri mortem æternam : ergo à pari, justi bonis operibus merentur vitam æternam, atque idipsum clare et diserte docet Apostolus vers. sequenti. Respondet Calvinus, esse disparitatem, quia bona opera non habent valorem, nec proportionem cum gloria æterna, mala vero opera habent proportionem cum sua pœna. Sed errat : nam etiamsi bona opera non habeant proportionem cum gloria cœlesti, quatenus sunt opera hominis; habent tamen proportionem cum ea, quatenus sunt opera gratiæ Christi. Gratia enim est semen gloriæ, tum ex natura sua, tum ex ordinatione et promissione Dei.

Tertio, idipsum patet ex eo, quod Apostolus non tantum dicat, *reddet*, sed *reddet unicuique secundum opera :* nam reddere secundum opera significat, reddere mercedem pro merito operum. Ita enim vulgo loquimur, itaque vulgo omnes hanc phrasim intelligunt et explicant, ac nominatim S. August. lib. de Gratia et lib. arbitrio c. 8. 9. 15, 16. 20.

Nota, per *opera* etiam passiones hic intelligi : nam et passiones remunerabitur Deus, qui passiones pro operibus et quidem perfectis reputantur : difficilius enim est pati, quam agere. Unde *patientia*, ut ait S. Jacobus, *opus perfectum habet*, id est, operis perfecti rationem et præmium, uti clare patet in Martyrum passione et gloria. Adde passiones non esse sine opere, saltem interno voluntatis. Voluntas enim patiendi, et libera acceptatio passionis arduum et heroicum est opus.

7. IIS QUI SECUNDUM PATIENTIAM BONI OPERIS, GLORIAM ET HONOREM ET INCORRUPTIONEM QUÆRUNT, VITAM ÆTERNAM.] Quæres, quinam hic dicantur esse *secundum patientiam boni operis?* Cajetanus respondet, esse eos qui ob bona opera, quæ faciunt, multa patiuntur : perfectio enim Christiana in duobus sita est, scilicet in bene agendo, et si, quia bene agis, mala patiaris.

Secundo, Ambrosius censet esse eos, qui patientia Dei, de qua vers. 4. recte utuntur, bene operando et pœnitendo.

Tertio, alii hæc Apostoli verba ita trajiciunt et distinguunt, qui per patientiam quærunt boni operis gloriam et mercedem.

Quarto, et optime, S. Chrysost. Syrus et Origenes sic explicant, q. d. Iis qui secundum patientiam, id est, patientibus, qui patienter et constanter in omni tentatione et molestia perseverantes in bono opere et vita, quærunt et patienter expectant futuram gloriam, Deus illis eam reddet in vita æterna. Est græcismus. Sic οἱ, vel τὰ κατὰ μουσικὴν ἀρετὴν, sunt qui, vel quæ ad musicam, ad virtutem, pertinent scilicet, puta musici, virtute præditi. Sic v. 8. οἱ ἐξ ἐριθείας, id est, *qui sunt ex contentione*, vocantur contentiosi. Si hic τοῖς καθ' ὑπομονὴν, idem est quod τοῖς ὑπομένουσιν, id est, *iis qui sunt secundum patientiam*, idem est quod patientibus, sustinentibus. Posset etiam sic exponi, *secundum patientiam*, id est, pro merito patientiæ, vel per patientiam, uti vertit noster Interpres Græcum ητν cap. 3. v. 2.

vi detur enim respicere et explicare Apostolus id quod dixit : *Reddet unicuique secundum opera sua.*

Nota. Græcum ὑπομονὴ et patientiam, et perseverantiam, quæ opus bonum coronat, significat.

Nota Secundo. Ex hoc Apostoli loco patet, pium et sanctum esse operari intuitu mercedis æternæ, uti definit Concilium Trident. sess. 6. c. 11. et can. 31.

8. IIS QUI SUNT EX CONTENTIONE.] Id est contentiosis est græcismus. Sic τους ἐκ περιτομῆς, id est, *eos qui sunt ex circumcisione* vocat circumcisos, sive Judæos. Sic et Græci τους ἐκ στώας Stoicas vocant. Sic et c. 3. 26. οἱ ἐκ πίστεως, id est, *ii qui sunt ex fide.* vocantur fideles. Notat Paulus hisce verbis Judæos contra Gentes contendentes et rixantes.

IRA ET INDIGNATIO,] scilicet reddetur et retribuetur à Deo : vox enim *reddet* hic repetenda et revocanda est ex vers. 6. sed per enallagen Hebræam verbi passivi, pro activo : *reddetur*, scilicet à Deo, pro *reddet*, scilicet Deus, hoc enim in re idem est.

Notat Photius, de præmiis dici *reddet*, quia Dei proprium est benefacere : de malis vero et suppliciis dici *reddetur*, quia Deus ex se illa nobis non infligit, sed ultro nos vobis illa accersimus, Deo nolente, imo dolente. Pro *ira et indignatio*, græce θυμὸς και ὀργὴ, quæ duo ita distinguit S. Basilius in psalm. 29. θυμὸς μὲν γάρ ἐστιν ἡ κρίσις του ἐπαχθῆναι τάδε τινὰ σκυθρωπὰ τῷ ἀξίῳ ὀργὴ δὲ ὁ πόνος ἤδη, και ἡ κολασις, ἡ ἀπὸ του δικαίου κριτοῦ κατὰ τὶ μετρον της ἀδικίας ἐπαγομένη. *Ira*, inquit, *judicium est ad infligenda talia et talia atrocia commerito, indignatio vero labor suppliciumque est à justo judice, pro mensura justitiæ inductum.*

Verum Secundo, simplicius dici potest, indignationem ad auxesin addi iræ, et significare iram vehementem et indignantem, ut sit hendiadys : *ira et indignatio*, id est, ira, indignabunda, ira indignatione plena, ira spirans ignem et indignationem, quæ fumos narribus efflat.

9. TRIBULATIO ET ANGUSTIA (supple, à Deo retribuetur et immittetur) IN OMNEM ANIMAM HOMINIS OPERANTIS MALUM, JUDÆI PRIMUM, ET (id est deinde) GRÆCI, id est Gentilis. 10. GLORIA AUTEM ET HONOR ET PAX OMNI OPERANTI BONUM, JUDÆO PRIMUM, ET (id est deinde) GRÆCO.] Id est Gentili. Nota. Per *bonum*, Apostolus intelligit absolute bonum, quod nos coram Deo bonos et justos facit; vel bonum constans et continuum, quod est observatio totius legis, quæ fieri et observari non potest sine fide et gratia Christi, ut cap. 3. docebit Apostolus; quia *sine fide non est ulla recta et bona vita*, ait S. Aug. lib. de Fide et operibus c. 23. et hæc sola meretur gloriam, scilicet veram et æternam, de qua hic agit Apostolus.

Cave hic errorem Origenis, quo asserit Gentes cum sola naturali Dei cognitione, et naturaliter bona rectaque vita potuisse vitare damnationem et consequi præmium, scilicet gloriam, honorem et pacem; licet non vitam æternam, quæ solis credentibus datur. Idem asserit de Judæis, qui persuasione aliqua muniti Christo non credunt, si tamen probe vivant. Hæc enim falsa sunt : nam sine fide nemo acceptus est Deo, nec sine fide vita ulla recta et bona est, quæ vitare possit omne peccatum, et consequenter pœnam æternam evadere, ut docet S. August. loco citato, et alii passim. Apostolus ergo loquitur de Gentibus et Judæis tum post, tum ante Christum, qui ex Christi fide et gratia bene operati sunt, quales fuerunt Melchisedec, Job, Ninivitæ, Cornelius Centurio, ait S. Chrys. nam per *bonum* hic accipit absolute et perfecte bonum, ut dixi.

11. NON ENIM EST ACCEPTIO PERSONARUM APUD DEUM.] q. d. Non respicit Deus an Judæus quis sit, an Gentilis; sed utrumlibet peccantem æque punit, et utrumlibet bene agentem præmiat.

Nota Primo. Hæc *acceptio personarum*, vel, ut hebraice est, פנים *panim*, et, ut Syrus vertit, אפא *appe*, id est, facierum, vitium est contra justitiam distributivam, qua judex vel distributor bonorum vel onerum communium respicit ad qualitatem personæ vel faciei, v. g. quod sit amica, grata, speciosa, dives et nobilis, etc. ideoque plus distribuit diviti quam pauperi, amico quam inimico, placenti quam displicenti. Non ergo acceptio personarum locum habet in his, quæ indebita et mere gratuita sunt : ut si dives det eleemosynam pauperi amico, non autem inimico, non est acceptor personæ.

Nota Secundo. Cum Scriptura negat in Deo hanc acceptionem personarum, non accipit eam proprie pro hoc vitio, de quo jam dixi, sed quatenus acceptio hæc personarum opponitur liberali indifferentiæ Dei erga omnes homines. q. d. Deus non respicit personam, non curat an Judæus sis an Græcus, an dives an pauper, sed indifferenter suas gratias suaque dona distribuit, tam Gentibus quam Judæis, tam pauperibus quam divitibus. Id quod dixi, patet ex eo, quod nec Judæi nec Gentes, nec pauperes nec divites, jus habuerint ad hæc Dei dona. Si enim Judæis peccantibus parceret Deus, non autem Gentibus; aut si Judæos bene agentes præmiaret, non autem Gentes, vel contra; non faceret contra justitiam distributivam, nec peccaret, quia libertate et jure dominii sui uteretur, nec enim cuipiam aliquid debet, ac consequenter nec ordinem, nec indifferentiam personarum in gratiarum suarum distributione servare tenetur; sicut in regni et reipubl. officiis distribuendis ordinem et indifferentiam hanc servare tenetur princeps et magistratus. Qua de re plura dicam 2. Timoth. 4. 8. Vide et S. August. epist. 95. et Fulgent. de Gratia Christi c. 21.

12. QUICUMQUE ENIM SINE LEGE (scripta scilicet, et Mosaica, uti fuerunt Gentiles) PECCAVERUNT, SINE LEGE PERIBUNT.] Id est, sine sententia legis Mosaicæ, quæ mortem suis transgressoribus intentat, damnabuntur : sed mitius quam Judæi, quia punientur juxta severitatem legis, non scriptæ et Mosaicæ, sed tantum naturalis, in quam cognitam peccaverunt. Ita Œcumen. Probat hic Apostolus, quod non sit personarum acceptio apud Deum, quodque Deus indifferenter tribulet et puniat operantem malum, sive is Judæus sit, sive Græcus, ut dixit v. 9.

13. NON ENIM AUDITORES LEGIS JUSTI SUNT APUD DEUM, SED FACTORES LEGIS JUSTIFICABUNTUR.] Nota, *Justificari* tripliciter in Scriptura sumi. Primo, significat ex peccatore fieri justum. Secundo, ex justo fieri justiorem. Tertio, modo forensi, justum vel justiorem censeri et pronuntiari. Omnibus hisce modis hic capitur (est enim indefinita et generalis hæc Apostoli sententia) sed maxime Tertio, nam τὸ *justificari*, opponit hic Apostolus τῷ *perire et judicari*, sive condemnari vers. præced. Primo ergo *factores legis justificabuntur*, quia opera fidei, timoris, spei, pœnitentiæ, quæ fiunt ex legis præscripto, peccatorum disponunt et præparant ad justitiam, itaque dispositive et meritorie de congruo

ex peccatore faciunt justum, eumque justificant.

Secundo, quia opera charitatis omnisque virtutis, quæ fiunt ex præscripto legis, si fiant à justo ex charitate aut gratia, de condigno merentur justitiæ augmentum, atque justitiam justi conservant et augent.

Tertio denique, quia eadem declarant operantem esse justum. Qui enim facit justitiam sive opera justa, hic est justus, et ab omnibus habetur justus.

Nota. Apostolum supponere hæc opera fieri ex fide et gratia Christi; agit enim de tota legis observatione, deque operibus vere bonis, Deoque acceptis ad vitam æternam, quæ non possunt esse, nisi nascantur ex fide, ut patebit c. 3. in fine. Tantum enim Apostolus hic probare intendit, solam legis notitiam non sufficere ad justitiam, sed insuper ad eam requiri bonam actionem et observantiam legis. Quod valde notandum est contra hæreticos, qui solam fidem volunt justificare. Calvinus ut hoc Apostoli telum effugiat, respondet Apostolum loqui tantum de justitia politica, ut scilicet, quis videatur justus coram hominibus : ad hanc enim requiri opera externa.

Verum hoc falsum esse patet ex ipsis Apostoli verbis, quibus ait de hisce justificatis : *Justi sunt apud Deum.* Deus ergo (non autem homines, ut vult Calvinus) judicabit eos esse justos, eo quod legem et justa opera legis fecerint, quibus facti sunt justi vel justiores revera apud Deum, et in oculis judicioque Dei; ac consequenter Deus non nude credentibus, sed bonum operantibus reddet quasi mercedem gloriam, et vitam æternam, ut dixit Apostolus vers. 7. et 10. *Justificari* ergo *apud Deum*, est apud Deum justum fieri; et justum declarari. Apostolus enim τὸ *justificari*, hoc versu exponit per τὸ *justum fieri*, cum ergo dicat, non credentes, sed factores legis justificari, patet justitiam non ex fide, qua quis credit, sed ex operibus, quibus facit legem, homini obvenire.

Secundo, idem patet ex eo, quod, ut fatetur Beza in cap. 3. vers. 20. justitiæ Dei repugnet, ut aliquem pro justo habeat, qui vere justus non sit : prius ergo factor legis justificari, id est justus fieri, debet, quam à Deo justus declarari possit.

Dices, eum justum fieri et factum esse per fidem præviam operibus, quam fidem et justitiam per fidem jam acceptam, postea justus per opera bona declarat et demonstrat; ita ut justificatio proprie fiat per fidem, declaratio vero justificationis postea fiat per opera bona. Verum hoc dici nequit. Primo, quia, ut dixi, Apostolus pro eodem habet *justificari* et *fieri justum*, ergo cum ait : *Factores legis justificabuntur*, τὸ *justificabuntur* non tantum significat, Justi declarabuntur, sed etiam significat, Revera justi fient et erunt.

Secundo, hæc responsio ex diametro repugnat verbis Apostoli : ait enim, *Non auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur.* Subsumo, atqui dum quis tantum pure credit per fidem, est tantum auditor, non factor legis : ergo si credens, hoc ipso quo credit, sine operibus, imo ante opera, justificatur, verum erit quod auditor legis, non autem factor legis justificetur, cujus contrarium directe hic asserit Apostolus.

Tertio, quia Judæi credebant Deo et legi; et tamen contra eos hanc sententiam intorquet Apostolus; dicens : *Non auditores, sed factores legis justificabuntur.* Ergo clarum est ex mente Apostoli, non per solam fidem, sed per opera fidei nos justificari.

Objicit Beza, loco jam citato : Si ex operibus justificamur, ergo Deus non justificat nos, sed ipsi nos facimus justos per opera nostra. Resp. Primo, idem posse inferri ex fide speciali Bezæ, hoc modo : Si credendo Christum pro me esse passum, hoc ipso justificor, ergo justifico me ipsum, hoc enim credere meum est : nam credere est actus non Dei, sed hominis credentis.

Respondeo ergo Secundo, negando consequ. non enim homo, sed Deus homini præparanti se ad justitiam, atque pœnitenti gratis infundit justitiam : homo ergo pœnitens dicitur se disponere ad justitiam; Deus autem solus proprie dicitur eum justificare. Quod si homo jam justus sit, tum per bona opera meretur quidem augmentum justitiæ, id est, charitatis et gratiæ; sed illud ipsum solus Deus justo infundit, ac consequenter et hunc proprie solus Deus magis justificat.

Ex dictis patet, perperam Calvinum et Bezam hunc locum Apostoli sic exponere, quasi in se quidem verus sit, sed tamen contineat conditionem et rem impossibilem. q. d. Apostolus. Si quis facere posset legem, hic justificaretur : verum, quia nemo potest facere legem, utpote cum omnes sint peccatores, hac de causa quærenda est alia justificatio, ut scilicet justificentur non ex operibus, sed ex fide Christi, per quam justitia Christi nobis applicetur et imputetur; itaque fiamus justi, non justitia operum nobis inhærente, sed justitia Christi nobis imputata. Hæc enim sunt tria principia et axiomata Calvini. Primum, *Impossibile est nobis præstare quæ lex jubet.* Secundum, *Promissio legalis annexa conditioni impossibili nihil probat. Talis est : Si sis factor legis, justificaberis.* Tertium, *Qui præ aliis multum progressi sunt* (inquit Calvinus lib. 3. Instit. cap. 19. sect. 4.) *in via Domini, si legem Domini intueantur, quidquid tentant aut meditantur operis, maledictum esse vident.* Equidem talem esse Calvini ejusque sequacium progressum in via Domini facile crediderim. Verum hæc expositio perversa, violenta, inepta et blasphema est, planeque evertit et pervertit sententiam et mentem Apostoli. Nam Primo, Apostolus hic nostram justitiam non in auditu fidei, nec in fide, sed in factura et impletione legis constituit, uti jam ostendi : ergo si nulla, imo impossibilis est hæc justitia, quæ consistit in observatione legis, nulla prorsus erit in homine justitia, eritque justitia homini impossibilis.

Id rursum plane patet ex iis, quæ dixit Paulus in præced. vers. 5. 6. 9. ad quos hic respicit et refert sese : ibi enim dixit, quod Deus reddet unicuique secundum opera, scilicet, quod iis qui sunt secundum patientiam boni operis, reddet vitam æternam; quodque gloria, honor et pax sit omni operanti bonum. Si enim bono operi, et bene operanti quasi merces redditur gloria et vita æterna, ergo in bono opere sita est justitia : nam vita æterna nonnisi justitiæ est merces et præmium.

Secundo, hæc propositio, *Factores legis justificabuntur*, non est conditionalis, ut patet, sed assertiva : sicuti ergo, si dicas, Non spectatores, sed luctatores et victores in agone coronabuntur; recte ex hac propositione inferam, ali-

quos posse esse victores, posseque luctari et vincere in agone : ita pariter, cum ait Apostolus, *Non auditores, sed factores legis justificabuntur;* recte inde sequitur, aliquos posse esse factores legis, posseque facere et implere legem. Unde et subdit Apostolus hic; quod *Gentes naturaliter ea quæ legis sunt faciunt.*

Tertio, si hæc Apostoli propositio est conditionalis, habens conditionem impossibilem, ergo est impossibilis, significatque rem impossibilem. Nam cum conditio est impossibilis, etiam id quod hanc conditionem requirit, est impossibile. Ut si dicam, Homo habens alas volare potest; hæc propositio est quidem conditionate vera, absolute tamen est falsa et impossibilis. Nam cum conditio, scilicet habere alas, sit homini impossibilis, impossibile quoque homini est volare, quod hanc conditionem, scilicet alas, requirit. Pari ergo modo justitia homini erit impossibilis, cum conditio, quam requirit hic Apostolus, scilicet factura legis, sit homini impossibilis, secundum Calvinum; ac consequenter, secundum Calvinum hæc Apostoli proprositio, *Factores legis justificabuntur*, simpliciter et absolute erit falsa.

Quarto, dicere quod homini, etiam per gratiam Christi adjuto, legem implere sit impossibile, est ingens blasphemia in Deum, et in Christum : hoc enim reipsa est dicere, Deum esse tyrannum, utpote qui præcipiat nobis impossibilia; legem enim Dei sive quam præcipit Deus implere, secundum Calvinum nobis est impossibile. Rursum hoc ipsum est dicere, Christum non sufficienter nos redemisse, Christique gratiam esse infirmam et inefficacem ad implendam legem, et ad superandum peccatum.

Vere et christiane S. August. et ex eo Concil. Arausican. et Trident. sess. 6. c. 11. *Deus,* inquit, *impossibilia non jubet, sed jubendo monet et facere quod possis, et petere quod non possis, et adjuvat ut possis.*

14. Cum enim Gentes, quæ legem non habent, naturaliter ea, quæ legis sunt, faciunt, ejusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex.] Occurrit hic Paulus tacitæ objectioni : Quomodo Gentes, si legem non habent, possunt contra legem peccare? Respondet eas aliam habere legem naturaliter inditam, quam faciunt, et contra quam peccant. Itaque sibi ipsi sunt lex, id est instar legis, qua damnantur. Redit enim ad v. 12. quasi ad scopum hujus capitis et præcedentis, scilicet, ut probet tam eos, qui sub lege, quam eos, qui sine lege vixerunt, id est, tam Judæos, quam Gentiles peccatores esse, et opus habere fide et gratia Christi.

Dices, Quomodo Gentes naturaliter ea quæ legis sunt faciunt?

Respondet Primo, Zuinglius : Numa, inquit Cato, Scipio, et similes Gentiles probi et justi sine fide Christi salvi facti sunt naturaliter, id est, virtute legis naturalis quam servabant. Sed Lutherus hoc arguit ut Pelagianum, et recte : id enim docet hic Origenes, qui semina jecit pelagianismi, et ipse Pelagius epist. ad Demetriadem : ac proinde hæc ejus expositio damnata est à Concil. Milevitano can. 5.

Secundo, S. Thomas, et mordicus Andreas Vega lib. 6. in Concil. Trident. cap. 21. volunt Apostolum loqui de Gentibus, quæ cognitionem quidem Dei, boni et mali tantum habent naturalem ; sed tamen in voluntate habent supernaturale gratiæ auxilium quo legem totam impleant, et Deo placeant. Verum hoc acriter oppugnat Michael Medina lib. 4. de Recta fide, c. 7. Nam certum est ex Apostolo Hebr. 11. 6. et ex toto ejus discursu hic, atque ex Concilio Trid. sess. 6. can. 3. sine fide et cognitione supernaturali impossibile esse legem implere, et justificari, ac Deo placere.

Tertio, Lyranus censet Apostolum loqui de Gentibus, quibus Evangelium necdum erat prædicatum , habentibus fidem supernaturalem unius Dei, sed non Christi; qui servantes legis naturalis præcepta salvabantur. Verum et hoc falsum est. Nam semper fides saltem implicita Christi, et observatio legis charitatis, quæ est supernaturalis, fuit necessaria ad salutem.

Quarto, commentar. asscriptus S. Ambrosio hunc locum explicat de Gentibus fidelibus. Hæ, inquit, faciunt legem, id est, credunt in Christum naturaliter, quia recta rectio naturalis testatur eis fidem Christi, tot miraculis et signis testatam, esse amplectendam. Sed hoc contortum est, nec satisfacit : quia licet Gentes sic crederent naturaliter, tamen naturaliter non implerunt legem; quod tamen hic asserit Apostolus.

Quinto, melius S. August. de Spirit. et litt. à cap. 26. ad 30. Prosper contra Collat. 22. Fulgentius de Gratia Christi cap. 26. Anselmus et Pererius putant Apostolum loqui de Gentibus conversis ad fidem Christi, quæ naturaliter, id est non ex lege Mosaica, sed natura per Christi gratiam (quæ naturæ conformis est : sicut enim vitium est contra naturam; ita virtus et gratia est secundum naturam, illique conformis) sanata, reparata et roborata, legem implent, de his enim immediate ante dixit : *Factores legis justificabuntur.* Et v. 10. *Gloria et pax omni operanti bonum, Judæo primum, et Græco.* De his etiam agit v. 26. et 28.

Huc refertur et Salmeronis expositio : loqui scilicet Apostolum de Gentibus ante Christum pie et sancte in lege naturæ Deo servientibus, per fidem et gratiam Dei; quales fuerunt Job, Jethro, Melchisedec, Naaman Syrus et alii.

Sexto, planius, et plenius ad litteram Chrys. Theodoret. Theophylact. Œcumen. Primasius, Sedulius, Haymo, Cyprian. lib. 3. ad Quirinum cap. 99. Hieron. ad Algas. q. 8 (S. August. etiam c. 28. jam citato expositionem hanc admittit, licet priorem præferat) D. Soto, Cajetan. et passim recentiores, accipiunt hunc locum Apostoli de Gentibus in gentilismo viventibus; itaque debere accipi, patet ex voce *naturaliter, et quæ legem non habent,* scriptam scilicet Mosis, vel Christi (nam Gentes ad Christum conversæ habent legem Evangelicam, quæ plenior et perfectior lex est, quam fuerit lex Mosis data Judæis) sed tantum conscientiæ legem, et vermem accusantem et defendentem habent. Idipsum Secundo, patet ex eo, quod hic Apostolus probare velit tam Gentes, quam Judæos egere gratia et fide Christi : ergo tam hos, quam illos intelligit, qui sine fide Christi sunt. q. d. Nolite superbire, ô Judæi, contra et supra Gentes, propter legem Mosaicam, quasi auditores legis justificentur : Gentes enim non habentes scriptam legem, illam naturaliter habent inditam, quæ eos dirigit et impellit, ut pleraque opera legis naturalis perficiant naturaliter, id est ductu, lumine et virtute naturæ.

Dices cum S. Augustino : Paulo ante dixit Apostolus, *Factores legis justificabuntur :* atqui Gentes sine fide non possunt justificari : ergo cum eas vocat factores legis, non intelligit illas sine fide, sed conversas ad fidem.

Respondeo. *Factores legis*, scilicet totius, *justificabuntur;* Gentes autem licet faciant ea legis quæ facilia sunt, ut honorare parentes, dare eleemosynam, cavere furta et cædes ; non tamen possunt totam legem facere et implere sine fide et gratia Christi : tum quia legem fidei, spei, charitatis, et alias quæ supernaturales sunt, per naturam et naturæ vires implere non possunt; tum quia etiam difficiles leges naturæ, ut Non concupisces, diliges Deum magis quam te, et alias quasvis, si ingruat gravis tentatio, sine ope et viribus gratiæ implere non possunt. Nam gravi tentationi diu suis viribus resistere nequeunt, sed ad hoc egent gratia Dei. Ubi diligenter attende : Non dicit Apostolus, Gentes facere, vel implere legem; sed *ea quæ legis sunt*, id est aliqua puta faciliora, legis præcepta facere : cum vero, ait, justificari eos, qui faciunt; non dicit *ea quæ legis sunt*, sed legem, scilicet totam et integram. Hoc autem fieri nequit sine fide et gratia Christi.

15. et 16. QUI OSTENDUNT OPUS LEGIS SCRIPTUM IN CORDIBUS SUIS, TESTIMONIUM REDDENTE ILLIS CONSCIENTIA IPSORUM, ET INTER SE INVICEM COGITATIONIBUS (ita legendum est cum S. Cypriano et Bibliis Romanis, non *cogitationum*, uti legunt alii] ACCUSANTIBUS, AUT ETIAM DEFENDENTIBUS, IN DIE CUM JUDICABIT DEUS OCCULTA HOMINUM, SECUNDUM EVANGELIUM MEUM PER JESUM CHRISTUM.] Pro *cogitationibus*, græce est λογισμῶν, id est ratiocinationibus, vel disceptationibus, *accusantibus*, scilicet hominem, etiam Gentilem, cum male agit (ut quod pollutio sit peccatum, dictat homini naturaliter conscientia; quia de ea juvenes erubescunt, anguntur, et in aliis judicant illam esse rem à ratione et naturali honestate et pudore abhorrentem, fœdam et turpem) et *defendentibus* hominem, cum bene agit : quibus scilicet cogitationibus et disceptationibus conscientia utitur, ut hominem bene aut male egisse convincat, quæ conscientia testis est omni exceptione major; Gentes habere legem menti inditam; iisque testis maxime apparebit *in die judicii*, ubi propria conscientia, vel excusabit, vel accusabit quemque apud Deum, qui judicabit *per* hominem *Jesum Christum*. Ita Theophyl.

Nota hic insigne documentum morale. In basilica cordis humani Deus tribunal constituit, legesque in ejus tabulis incidit digito suo, rationem creavit judicem conscientiam actorem, testes cogitationes, quæ vel accusant vel defendunt ipsum hominem reum. Hoc enim hisce verbis clare significat Paulus. Et hoc voluit Menander, cum dixit, βροτοῖς ἅπασι συνείδησις θεός, id est, *mortalibus cunctis conscientia est Deus*, id est, *instar et vice Dei*. Et Psaltes psalm. 4. 6. cum ait : *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine*. Hinc ad judicium hoc ipsius hominis causas Deum retulisse legimus : nam Davidi proposita est causa propria sub specie litis alienæ, et rogatus judicium tulit contra seipsum sententiam dicens : *Vivit Dominus, quoniam filius mortis est vir qui hoc fecit*, 2. Reg. 12. 5. Et ab Achab simili stratagemate exorta est adversus seipsum mortis damnatio, illis verbis pronuntiata : *Hoc est judicium tuum, quod ipse decrevisti*, 3. Reg. 20. 40. Et quorsum ista, rogabis ænigmata? ne scilicet humani cordis vafricies delictum suum elevaret, et Dei justitiam criminaretur; data opera est, ut ipse reus peccati gravitatem liber ab affectu examinans, contra seipsum pro meritis supplicium decerneret. Atque hoc sibi voluit David, cum protestatur : *Tibi soli peccavi*, etc. *ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris*, id est, ego me fateor graviter deliquisse, ut hac confessione tua resplendeat justitia, et obtrectatorum ora claudantur.

Merito fidelis David delictum suum palam fatetur : audet enim aliquando cor humanum sagax Deo ipsi mentiri velle, ut videre est apud Jerem. c. 2. 23. *Quomodo dicis : Non sum polluta, post Baalim non ambulavi? vide vias tuas in convalle*, etc. Et iterum v. 33. *Quid niteris bonam ostendere viam tuam? Ego judicio contendam tecum, eo quod dixeris : Non peccavi*, etc. Et Petrus ait Act. 5. 3. *Cur tentavit satanas cor tuum, mentiri te Spiritui sancto?* Et Achaz ad Isaiam cap. 7. 12. *Non petam*, inquit, *et non tentabo Dominum*. De Deo se bene mereri dixit impius Achaz, quod nolit illum tentare, cum revera illi potius diffidat. Et Saul gloriatur 1. Reg. 15. v. 20. dicens : *Imo audivi vocem Domini, et ambulavi in via, per quam misit me Dominus*, etc. *Tulit autem de præda populus oves et boves, ut immolet Domino*, etc. Sed infra se prodit : *Peccavi timens populum, et obediens voci eorum*. Has ergo larvatas et mendaces conscientiæ excusationes revelat et dispellit Deus, cum conscientiam sibi ipsi ob oculos ponit, ut ipsa se accuset et condemnet, quod maxime faciet in die judicii, ideoque addit Apostolus dicens : *In die, cum judicabit Deus occulta hominum*. Ita Prado in se 8. Ezechiel.

Jam si ita conscientia nostra nosipsos, imo seipsam accusabit in die judicii, cogita quomodo te accusabunt dæmones tui jurati hostes. Audi S. Aug. in Conc. ad catechum. tom. 6. *Præsto erit adversarius diabolus, recitabuntur verba professionis nostræ. Et si talis inventus fuerit quisque, ut debitor ex hac vita migret : exultabit ille adversarius in conspectu severissimi judicis, superiorem se esse declamans, agensque talem causam apud talem judicem : Æquissime, inquiet, judex judica; justitia et judicium præparatio sedis tuæ. Judica meum esse, qui tuus esse noluit; meus est, mecum damnandus est. Post renuntiationem, ut quid invasit pannos meos? Quid apud eum impudicitia faciebat, cui ipse renunciaverat? Quid intemperantia, quid avaritia, quid ira, quid cetera mea postremo, æquissime fugientem à me, confugientem ad te; postea cum meis quibus renuntiaverat apprehendi, invasorem detinui. In ipsa quodammodo mea possessione à me apprehensus est. Quid in theatro faciebat renunciator turpium voluptatum? Thesaurizavit sibi iram in die iræ. Hæc omnia mea post renunciationem invasit, meus esse voluit, et mea concupivit judicia; judica æquissime, quoniam quem tu non dedignatus es tanto pretio liberare, ipse mihi se postmodum voluit obligare. Poteritne os aperire is, qui post professionem suam talis invenitur, ut juste diabolo addicatur?* Unde concludit : *Videte quid agatis, filii mei, fratres mei, videte quid agatis, quomodo hanc professionem vestram custodiatis. Contestamur vobis ipsum judicem; omnesque potestates cœlestes, quæ et nos audiunt admonentes, et vos excipiunt profitentes, ne in*

vacuum gratiam recipiatis, sed corde integro, tota virtute renuntiate tam damnosam diaboli hereditatem.

SECUNDUM EVANGELIUM MEUM,] secundum quod de die judicii, ejusque et premiis evangelizare et docere soleo, edoctus à Christo. ita Theophylactus.

Hinc disce, contra hereticos, ad Evangelium pertinere, non solum prædicationem fidei, gratiæ et salutis per Christum promissæ, sed etiam justi judicii, quo Deus reddet unicuique secundum opera sua, ut hic ait Apostolus.

18. SI AUTEM TU JUDÆUS COGNOMINARIS, ET REQUIESCIS IN LEGE.] Supple ex præced. *et tamen ipsam legem non facis, nec observas; gravius hac de causa damnaberis.* q. d. Si tu, ô Judæe, gloriaris, quod sis Judæus, quodque legis sis peritus, ita ut in doctrina legis conquiescas, et tamen legem ipsam non facis, non imples, merito sane acerbius punieris. Pro *si autem*, legit noster Interpres εἰ δὲ. Sic etiam legit Origen. Ambr. et Theoph. Jam legunt græce ἴδε, *ecce*. ita quoque legunt Theod. et Œcumen. et sic sententia independens est et absoluta.

ET PROBAS UTILIORA.] δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα, quod alii vertunt, *examinas ea quæ discrepant.* Sed noster Interpres planius cum Theophylacto vertit, *probas utiliora :* quia ut recte Budæus annotavit, διαφέρειν, aliquando idem est, quod συμφέρειν, id est, utile esse.

19. 20. CONFIDIS TEIPSUM ESSE DUCEM CÆCORUM, etc. HABENTEM FORMAM SCIENTIÆ ET VERITATIS IN LEGE.] *Habentem formam*, græce μόρφωσιν, id est formationem, formulam, regulam agendorum et credendorum q. d. Putas, ô Judæe, te habere in lege, qua alios doceas eamdem legem, scientiam et cultum Dei, ut eos ad virtutem et pietatem efformes. ita Theophyl.

21. QUI ERGO ALIUM DOCES, TEIPSUM NON DOCES : QUI PRÆDICAS NON FURANDUM, FURARIS.] Pulchre et vere S. Prosper : *Bene*, inquit, *docere et male vivere, quid aliud est quam se sua voce damnare?* Et S. Bernar. lib. 2. de Consider. ad Eugen. ante medium : *Monstrosa*, inquit, *res est gradus summus, et animus infimus; sedes prima, et vita ima; lingua magniloqua, et manus otiosa, sermo multus et fructus nullus; vultus gravis, et actus levis; ingens auctoritas, et nutans stabilitas; facies rugosa, et lingua nugosa.* Idem Bernard. serm. 3. in vigil. Nativ. Domin. damnat eam doctrinam, quæ operibus bonis destituitur, solamque veram esse scientiam docet eam, quæ vitam componit, et mores emendat. *Scientia*, inquit, *ista in primo gradu operatur pœnitudinem et dolorem, ut risum in luctum, cantum in planctum, gaudium in mœrorem convertat : et incipiant tibi displicere, quæ vehementer ante placuerant, et illa specialiter horreas, quæ specialiter et appetebas. Sic enim scriptum est : Quia qui addit scientiam, addit et dolorem, ut veracis et sanctæ scientiæ sit dolor subsequens argumentum. In secundo vero gradu operatur correctionem, ut jam non exhibeas membra tua arma iniquitatis peccato, sed coerceas gulam, jugules luxuriam, superbiam deprimas, et facias servire corpus sanctitati, quod iniquitati ante servierat. Pœnitudo enim sine correctione non proderit, sicut Sapiens ait, unus ædificans, et unus destruens, quid prodest eis nisi labor? qui enim baptizatur à mortuo, et iterum tangit eum, nihil proficit lavatio ejus. Sed quia hæc diutius haberi non possunt, nisi circa se multa circumspectione mens indefessa vigilet et attendat; intertio gradu operatur sollicitudinem, ut jam sollicitus incipiat ambulare cum Deo suo, et ex omni parte scrutetur, ne vel levissima re, tremendæ illius majestatis offendatur aspectus. In pœnitudine accenditur, in correctione ardet, in sollicitudine lucet, ut interius et exterius renovetur.*

In Vitis Patrum lib. 5. c. 10. ait Abbas Pastor : *Si quis docet aliquid, et non facit quod docet, similis est puteo, qui omnes ad se venientes satiat, et sordes delet; seipsum autem purgare non potest, sed omnis spurcitia et immunditia in eo est.*

22. QUI ABOMINARIS IDOLA, SACRILEGIUM FACIS,] dum scilicet avaritia victus, res idolis consecratas, vel dæmoniis immolatas, contra legem usurpas, ait S. Chrys. et Theoph. vel etiam dum vota violas, aut res sacras suffuraris, aut vendis et profanas. Hoc enim est sacrilegium, et qui hoc facit, est sacrilegus.

25. CIRCUMCISIO QUIDEM PRODEST, SI LEGEM OBSERVES.] *Circumcisio prodest*, non per se ad justificandum saltem adultos; sed quia facit te esse ex populo Dei signato, cui Deus credidit sua eloquia, ut ait Paulus cap. seq. v. 2. Erat enim circumcisio Primo signum distinctivum populi Dei ab aliis populis, qui verbi Dei ac cultus divini, veræque religionis et pietatis erat heres.

Secundo, erat signum rememorativum peccati originalis, quod per generationem in posteros transfunditur : hæc enim generatio, et consequenter transfusio peccati originalis fit membro illo, quod circumcidebatur.

Tertio, circumcisio erat signum præfigurativum Messiæ, pariter et participativum : nam circumcisis primo Messias et Evangelium, uti promissum, ita et revelatum est.

Quarto, erat signum commonitorium circumcisionis spiritalis, ut scilicet vitia à corde suo resecarent.

26. SI AUTEM PRÆVARICATOR LEGIS SIS, CIRCUMCISIO TUA PRÆPUTIUM FACTA EST.] q. d. Si legem violes, licet circumcisus sis, perinde tamen es, ac si incircumcisus Gentiles esses, ac si præputium haberes, et gentilismum induisses. Reprimit hic Paulus arrogantiam Judæorum gloriantium de sua circumcisione, Ita Theophyl.

SI IGITUR PRÆPUTIUM, id est, præputiatus Gentilis, JUSTITIAS LEGIS CUSTODIAT, NONNE PRÆPUTIUM ILLIUS IN CIRCUMCISIONEM REPUTABITUR?] q. d. Si Gentilis legem custodiat, tunc incircumcisio illi non oberit, sed reputabitur potius ac si esset circumcisus, quia custodia legis tantum, imo amplius, illi valebit quam Judæo valeat circumcisio : quia, ut Theoph. ait, vera circumcisio est præcisio non carnis, sed peccatorum, sive est ipsa actio vera et bona præcisa à vitiis; præputium vero est mala et turpis actio.

Nota *præputium* hic posteriore loco capi proprie pro incircumcisione, priore vero capi pro præputiato, id est Gentili. Sic etiam capitur v. 27. et sæpe inferius. Per hebraismum enim ponitur abstractum pro concreto. vide can. 21. Adde, quod Judæi ad majorem Gentilium detestationem, vocabant eos non præputiatos, sed *præputium :* se vero ad majorem honorem, vocabant non circumcisos, sed *circumcisionem;* ut patet Ephes. 2. v. 11.

Nota Secundo. Præcepta moralia vocantur hic *justitiæ*, græce δικαιώματα, id est, justificationes legis, quia præscribunt id quod æquum et justum est, quoque hominem justum facit, ut dixi psalm. 118. in initio.

27. ET JUDICABIT, id est damnabit, ID QUOD EX NATURA EST PRÆPUTIUM, id est, ex genere et nativitate præputiatus, sive Gentilis (sic Galat. 2. 15. dicitur : *Nos natura*, id est genere et prosapia, *Judæi*) LEGEM CONSUMMANS, puta, si legem faciat et consummet, TE, QUI PER LITTERAM ET CIRCUMCISIONEM, id est, te, qui habes litteram legis et circumcisionem, et tamen PRÆVARICATOR ES LEGIS.]

Nota græcismum, *per litteram*, id est, habens litteram. Sic enim sumitur à Græcis διὰ. Simile est 1. Timoth. 2. 15. *Salvabitur per filiorum generationem*, id est salvabitur filios generans, *si permanserit in fide*, etc.

Secundo tamen et melius τὸ *per* proprie hic capias : quia littera nuda legis sine Christi gratia irritat concupiscentiam et peccatum, ut ait Paulus cap. 7. v. 13. Hinc 2. Cor. 3. v. 6. et 7. ait, litteram legis occidere, et Mosis ministerium in legislatione vocat *ministrationem mortis et condemnationis* : hinc rursum 1. ad Corinthios 15. 56. dicit, quod *virtus peccati* sit *lex*. Sic ergo Judæus per litteram sive legem, quasi occasionem incitantem, prævaricator est legis.

Nota Secundo. Solet Apostolus legem Mosaicam vocare γράμμα, id est, *litteram*, vel *scripturam*.

Primo, quia illa lex à Deo in tabulis lapideis fuit scripta.

Secundo, quia lex hæc indicabat Christum, et ad eum homines deducebat : sicut scriptura et littera indicat conceptum scribentis, ipsamque rem quæ scribitur.

Tertio, quia lex nuda, et à Christo separata erat, quasi γράμμα, id est quasi mortua quædam scriptura, quæ ad salutem parum, vel nihil proderat; quia videlicet morbum, puta peccatum et concupiscentiam in visceribus nostris latentem indicare dumtaxat, non autem sanare poterat : quin vero eamdem magis irritabat et acuebat, uti jam dixi. Hac de causa litteræ huic Apostolus opponit spiritum, et gratiam Christi animas vivificantem.

NON ENIM QUI IN MANIFESTO, JUDÆUS EST (per externam et publicam judaismi observationem et professionem :) NEQUE QUÆ IN MANIFESTO, IN CARNE, EST CIRCUMCISIO.] Subaudi, hic verus Deoque placens Judæus, hæc vera Deoque placens circumcisio est.

29. SED QUI IN ABSCONDITO, JUDÆUS EST,] qui scilicet in corde et spiritu, per legis observantiam, fidem et gratiam, Christum (qui scopus est legis, quemque lex tota clamat et profitetur) confitetur. Subaudi, hic vere apud Deum Judæus est, et filius Abrahæ spiritalis. Alludit ad nomen patriarchæ Judæ (ab hoc enim, utpote patriarcha, omnes posteri dicti sunt Judæi, non autem à Juda Machabæo, ut aliqui opinati sunt.) hebraice enim dictus est יהודה *Jehuda*, id est, confitens sive laudans, scilicet Deum, Genes. 29. 35 et 49. v. 8. Sic à Juda natus Judæus est confitens Deum, in Christo, quasi Messia à Deo misso, qui tum ex Deo, tum ex Juda et Judæis natus est : juxta promissa Judæ facta, Genes. 49. 10.

ET CIRCUMCISIO CORDIS,] quæ cor, id est mentem, circumcidit à vitiis et passionibus; scilicet, hæc vera et Deo grata est circumcisio. Vide S. Cyprianum tractatu de Circumcisionis ratione, tom. 3.

IN SPIRITU, NON LITTERA.] Primo, Toletus sic explicat, q. d. Hæc circumcisio cordis fit *in spiritu*, id est, in anima per præcisionem vitiorum, *non littera*, id est, non in corpore, cujus circumcisio justa est littera legis.

Secundo, hæc cordis circumcisio fit spiritu, id est secundum sensum spiritalem legis, non autem litteralem, qui est de circumcisione carnali. ita S. August.

Tertio, hæc circumcisio cordis fit *spiritu*, id est gratia adjuvante et sanante, non *littera* docente et minante, id est, fit per gratiam, non per legem. ita S. August. de Spir. et litt. cap. 8. Hoc tertium magis genuinum est, magisque ex mente ac phrasi Apostoli. Sic enim ipse loquitur 2. Cor. 3. 6.

Quarto, concinnius ad Greca Maldonat. τὸ *in spiritu, non littera*, refert, non ad τὸ *circumcisio* (hæc enim non fit in littera, sed in carne) sed ad τὸ *Judæus*. q. d. Non qui scripta lege, legisque littera, sed qui animo et spiritu Judæus est. Judæum enim esse vocat legem habere. Id constat ex relativo , id est cujus, uti jam dicam.

CUJUS (scilicet Judæi, non autem circumcisionis : Græcum enim , cum sit masculinum, Judæum respicit, non circumcisionem) LAUS NON EX HOMINIBUS, SED EX DEO EST.] q. d. Talis absconditi, interni et spiritalis Judæi laudator est Deus cardiognostes. Ita Œcumen. Vel secundo, *cujus laus est*, cujus laus quæritur et expectatur, à Deo. q. d. Qui se Deo interius, non autem hominibus exterius probare et placere contendit, qui non ab hominibus, sed à Deo Laudari cupit et quærit, hic vere Judæus est spiritalis, eo sensu quem dixi v. 28.

Hinc tropologice S. Hieronymus (vel potius Paulinus, ut vult Erasmus; aut certe Maimus Taurinens. ut vult Marianus) epist. ad Terasiam de vera circumcisione, quæ extat tom. 4. oper. S. Hieronymi, quærit cur Deus, non in aure, digito, aliave patenti corporis parte, sed in membro, quod absconditum est, circumcisionem instituerit. Et respondet, hancque dat causam : *Illud*, inquit, *figuravit Dominus, quod postmodum monstravit, ne justitiam nostram coram hominibus faceremus; sed in occulto, coram eo solo, cui soli nihil est occultum, et quem solum remuneratorem bonorum novimus esse factorum. Unde non in carne palam, sed in occulto cordis Judæi esse debemus, non littera sed spiritu. Nam littera oculis subjacet nostris, spiritus nobis carnalem refugit aspectum, ut laus juxta Apostolum ex Deo, non ex hominibus acquiratur.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ex dictis cap. 1. et 2. concludit, omnes homines, tam Judæos, quam Gentiles, esse sub peccato, et egere gratia Christi.

Primo ergo, ne Judæos offendit, dicit eos præ cellere Gentibus in eo, quod Judæis credita sint eloquia et promissa Dei, quæ Deus fideliter adimplet, etiamsi nonnulli eorum fuerint et sint increduli : est enim Deus verax; omnis autem homo mendax.

Secundo, v. 9. æquat Judæos Gentibus, in eo quod omnes sint sub peccato, idque multis Scripturæ testimoniis probat.

Tertio, v. 20. docet eosdem à peccato liberari et justificari, non ex operibus legis, in quibus gloriabantur Judæi, sed ex fide in Christum propitiatorem.

1. QUID ergo amplius Judæo est? aut quæ utilitas circumcisionis? 2. Multum
per omnem modum. Primum quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei;
3. quid enim si quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas
illorum fidem Dei evacuabit? Absit. 4. Est autem Deus verax : omnis
autem homo mendax, sicut scriptum est : Ut justificeris in sermonibus
tuis : et vincas cum judicaris. 5. Si autem iniquitas nostra justitiam Dei
commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus, qui infert iram?
6. (secundum hominem dico.) Absit. alioquin quomodo judicabit Deus hunc mundum. 7. Si
enim veritas Dei in meo mendacio abundavit in gloriam ipsius : quid adhuc et ego tanquam
peccator judicor? 8. et non (sicut blasphemamur, et sicut aiunt quidam nos dicere) faciamus
mala ut veniant bona : quorum damnatio justa est. 9. Quid ergo? præcellimus eos? Nequaquam.
Causati enim sumus, Judæos et Græcos omnes sub peccato esse, 10. sicut scriptum est : Quia
non est justus quisquam : 11. non est intelligens, non est requirens Deum. 12. Omnes declina-
verunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. 13. Sepul-
chrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant : Venenum aspidum sub labiis
eorum. 14. Quorum os maledictione et amaritudine plenum est : 15. Veloces pedes eorum ad
effundendum sanguinem : 16. Contritio et infelicitas in viis eorum : 17. et viam pacis non
cognoverunt. 18. Non est timor Dei ante oculos eorum. 19. Simus autem, quoniam quæcum-
que lex loquitur, iis, qui in lege sunt, loquitur; ut omne os obstruatur, et subditus fiat omnis
mundus Deo : 20. quia ex operibus legis non justificabitur omnis caro coram illo. Per legem
enim cognitio peccati. 21. Nunc autem sine lege justitia Dei manisfestata est : testificata à lege
et Prophetis. 22. Justitia autem Dei per fidem Jesu Christi in omnes et super omnes, qui
credunt in eum : non enim est distinctio. 23. Omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei.
24. Justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Jesu, 25. quem
proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius, ad ostentionem justitiæ suæ, propter
remissionem præcedentium delictorum, 26. in sustentatione Dei, ad ostensionem justitiæ ejus
in hoc tempore : ut sit ipse justus, et justificans eum, qui est ex fide Jesu Christi. 27. Ubi
est ergo gloriatio tua? Exclusa est. Per quam legem? Factorum? Non : sed per legem fidei.
28. Arbitramur enim justificari hominem per fidem sine operibus legis. 29. An Judæorum Deus
tantum? nonne et Gentium? Immo et Gentium? 30. quoniam quidem unus est Deus, qui
justificat circumcisionem ex fide, et præputium per fidem. 31. Legem ergo destruimus per
fidem? Absit : sed legem statuimus.

1. Quid ergo amplius Judæo est?] Occurrit hic Apostolus objectioni; q. d. Si vera sunt quæ dixi cap. 2. de inani Judæorum lege et circumcisione, quodque Deus Gentilem æque ac Judæum præmiet si servet legem; et puniat, si eam non servet; ergo in nullo videtur Judæus præcellere Gentilem. Respondet, negando id ex dictis suis sequi. Ostendit ergo hic, in quibus Judæus præcellat Gentilem.

Nota. Pro *quid amplius*, græce est τί τὸ περισσον,

id est, quid eximium Judæo est? quid magni, quid insigne et illustre habet Judæus præ Gentili? περισσὸν enim aliquando supervacaneum, aliquando ἐξαίρετον, id est selectum et eximium significat.

1. 2. AUT QUÆ UTILITAS CIRCUMCISIONIS? MULTUM,] scilicet utilis est circumcisio, multumque amplius habet Judæus, quam Gentilis.

2. PER OMNEM MODUM.] Id est omnino, omnimode.

PRIMUM QUIDEM QUIA CREDITA SUNT ILLIS ELOQUIA DEI. Aliqui putant, τὸ *primum* tantum esse exordium sententiæ sermonis.

Secundo, Origenes censet τὸ πρῶτον esse principium enarrationis et enumerationis, quasi Apostolus in sequentibus multa Judæorum privilegia enumeret; quod tamen nusquam apparet.

Unde Tertio, optime S. Ambr. *primum*, inquit, id est præcipuum, primarium, et unum è primis est, quod Deus illis, Judæis scilicet, tanquam populo præ alii selecto, et circumcisione distincto, quasi depositariis et custodibus credidit, velut depositum, *eloquia sua*, id est, ut Chrys. et Theodor. legem suam; et ut alii, Scripturas sacras, in iisque promissiones et pacta divina, futurorumque mysteriorum prædictiones: hæc enim sunt eloquia vetera Dei. Unde græce est λόγια, q. d. oracula, teste Hesychio; hæc enim primitus Judæis à Deo sunt revelata, illisque scripto per Prophetas tradita: ita ut illa non nisi per Judæos ad Gentiles devenerint. Hæc ergo eloquia Dei solum affert Apostolus, quibus Judæus præcellit Gentilem; licet plura alia afferre potuisset, ut divinam erga Judæos benevolentiam, protectionem et beneficentiam, veram fidem et religionem, miracula, Sacramenta, sacrificia, sanctos Prophetas, judices, reges, Messiam eis promissum, et ex eis natum, atque his similia: hæc, inquam, afferre hic potuisset Apostolus; sed noluit, quia hæc omnia vel explicite vel implicite continentur in eloquiis Dei. Unde subdit Apostolus:

3. QUID ENIM SI QUIDAM ILLORUM NON CREDIDERUNT? NUNQUID INCREDULITAS EORUM FIDEM DEI EVACUABIT?] Occurrit novæ objectioni: Quomodo credita sunt Judæis eloquia Dei, cum multi eorum iis non crediderint? Respondet: Esto aliqui non crediderint, Deus tamen ex parte sua credidit eis sua eloquia ac promissa, eaque fideliter adimplevit: nec enim hominum incredulitas vel infidelitas evacuare vel enervare potest Dei fidem, id est fidelitatem, ut scilicet Deus non stet promissis, quæ fecit patribus, maxime de Messia ex Judæis nascituro, omnesque fideles justificaturo, in eloquiis S. Scripturæ ipsis creditæ. Hic vides per *eloquia Dei*, complecti Apostolum promissa Dei.

Nota. Objicit sibi hanc Judæorum incredulitatem Apostolus, ut quasi aliud agens, pungat et perstringat eorum infidelitatem, qua Christo et Evangelio credere noluerunt.

Nota secundo. Pro *evacuabit*, græce est καταργήσει, id est otiosam, evanidam, inefficacem, irritam reddet. Respondet enim Hebræo פרע *para*, vel הפיר *hephir*. De quo plura Galat. 5. 4.

4. ABSIT. EST AUTEM DEUS VERAX, OMNIS AUTEM HOMO MENDAX.] Vox *autem*, ponitur hic pro *enim*, ut vertit Syrus. vide can. 25 Dat enim causam, cur incredulitas hominum, Dei fidem evacuare non possit: quia scilicet Deus est verax, omnis autem homo mendax. Græca pro *est* significantius habent γινέσθω, id est, sit q. d. Absit, quin potius sit et statuatur Deus verax; uti omnis homo est mendax. Unde Salmeron putat nostrum. Interpretem vertisse *esto*, et pro eo jam corrupte legi, *est*. Verum S. August. Ambr. Cyprian. epist. ad Cornelium, et passim Latini tam codices, quam interpretes, constanter legunt *est*, non *esto*.

EST DEUS VERAX.] Nota. Veracitas virtus est inclinans hominem, ut in verbis veritatem custodiat, opponiturque mendacio. Fidelitas vero virtus est inclinans, ut pacta, et id quod promissum est servetur et impleatur. Omnis ergo fidelitas est veracitas, non contra; sæpe tamen, ut hic, pro eodem sumuntur.

OMNIS AUTEM HOMO MENDAX.] Habraice psalmus 115. quem hic citat Paulus, habetur כל ארם כזב *col adam coseb*. quod Primo, Theodor. vertit, *omnis homo deficit*, q. d. ait Theod. et Euthym. in psalm. 115. *Nihil est stabile in rebus humanis; sed universa vanitas, omnis homo vivens*, psalmis 38. 6.

Hinc Secundo, Aquila vertit, *omnis homo est mendacium*. Sic et Hieron. (legunt hi in Hebræo alio puncto כזב *casub*, pro *coseb*) id est ut explicat Hier. in psalm. 115. *Omne quod in hac vita videmus, omne quod intelligimus, mendacium est*, id est, umbra et imago, et sæpe error est. In Deo enim solo et cœlo est veritas, stabilitas, æternitas. Vel, ut alii explicant, *Omnis homo est mendacium*, id est, omnis homo est res nihili, futilis, vana, et indigna cujus Deus curam suscipiat, ut idem sit, quod dicitur psal. 30. 23. *Ego dixi in excessu mentis meæ, projectus sum à facie oculorum tuorum*. q. d. videtur mihi Davidi in hac mea trepidatione, quod obliviscaris mei, ô Domine, quia sum homo mendax, id est vanus, nihili. Unde huic mox opponit dicens: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum*. q. d. Licet homo sit tam vilis, tamen eos qui sancti sunt, non negligit Deus, sed caros habet et curat.

Tertio, Symmach. vertit, *omnis homo mentitur*. Quod S. Basilius in psal. 115. sic explicat: quia David, inquit, coram Achis coactus est se simulare stultum, et quasi mentiri; hinc ait, Omnis homo cogitur subinde mentiri, uti ego hic cogor; vel, ut idem Basilius, *Omnis homo mentitur*, id est spem datam et de se conceptam fallit; sicut leges mentitur, cum spem et laborem agricolæ fallit. q. d. Homo tantum habet mendacem speciem et spem et larvam veritatis.

Quarto, optime noster Interpres vertit, *omnis homo mendax*, id est, ex naturæ corruptæ vitio et proclivitate, habitu etiam et consuetudine quivis homo potens et pronus est ut mentiatur, et fidem datam fallat: rursum homo sæpe, id quod dicit, nescit; et quod promisit, obliviscitur, vel per infirmitatem implere non potest, itaque reipsa mentitur. Hinc S. August. in Sententiis num. 322. *Nemo, ait, habet de suo nisi peccatum et mendacium. Si quid autem habet homo veritatis atque justitiæ ab illo fonte est quem debemus sitire in hac eremo, ut ex eo quasi quibusdam guttis irrorati non deficiamus in via.*

Nota. Citat hic Apostolus psal. 115. ubi dicitur: *Ego dixi in excessu*, id est ut explicat S. Basilius, in extasi et raptu mentis; vel potius, ut ex Hebræo vertunt Hier. Aug. et Aquila, *in stupore*,

pavore et perturbatione mentis (hoc enim est חפזי *chiappazou*) *omnis homo mendax.* q. d. Ego David, cum essem in tot malis, ut in me oriretur diffidentia salutis et regni promissi, ex præcipitatione animi perturbati, dixi: *Omnis homo mendax.* Ecce enim Samuel promisit mihi regnum, Saul filiam, amici et milites, quibus in castris præfui, suam promiserunt mihi fidem et opem; et ecce ego miser et pauper hic pereo, omnes me deserunt, et fidem mihi datam fallunt, Saule me persequente.

Dices, Ergo hæc verba non sunt Scriptura sacra, nec Spiritus sancti, sed Davidis agitati malo et falso diffidentiæ spiritu; quia vere evasit rex postea, hominesque non mendaces, sed veraces expertus est.

Resp. Verum est, scilicet hæc verba non esse Spiritus sancti, quatenus dicta sunt à Davide; sed tamen quatenus illa ipsa hic dicuntur et confirmantur à S. Paulo, eatenus sunt Spiritus sancti, qui hæc verba Davidis hic sua facit, quia à parte rei vera sunt eo sensu, quem paulo ante dedi. Adde, etiam quatenus dicta sunt à Davide, esse Scripturam sacram hactenus, quia nimirum Spiritus sanctus psal. 115. testatur, Davidem ea dixisse, sicut in Evangelio testatur, Judæos dixisse de Christo, *Dæmonium habet*, etiamsi animo turbido, imo maligno, idipsum dixerint.

Nota Secundo. Loquitur Paulus hic de homine secundum statum naturæ corruptæ. Sic enim est mendax: nam per gratiam homo fit quasi Deus, et desinit esse homo et mendax, ait S. Hier. et S. August. in psal. 115.

Nota tertio, hic morale documentum. Ex natura corrupta, quatuor maxime in homine pullulant propensiones ad malum. Prima est ad voluptatem et libidinem. Secunda est ad excellentiam, et ad excusandum peccata. Tertia est propensio ad vana, curiosa et caduca bona. Quarta est propensio ad mentiendum et fallendum, ubi res propria agitur. Unde Aquila vertit, *omnis homo est mendacium*, id est, ita sæpe mentitur, ut videatur totus consutus ex mendaciis, fraudibus et vanitatibus. Hinc videas, perperam ex hoc loco probare Lutherum, omne opus hominis justi, etsi sanctum, peccato aliquo infectum esse, esseque peccatum. Ratio Lutheri hæc est: *Facilius, inquit, est verum dicere, quam bonum agere,* atqui nequit homo verum dicere, quia omnis homo mentitur, ut ait hic Apostolus: ergo nequit quoque homo bonum agere. Sed et fallit et fallitur Lutherus: nec enim semper major propositio ipsius est vera: nam furi in eculeo, Martyri in tormentis difficillimum est fateri et profiteri veritatem; illudque illi longe difficilius est, quam dare eleemosynam, orare, aut aliud opus bonum facere. Deinde in minori assumit ipse falsum: non enim dicit Apostolus, omnem hominem semper mentiri, sed tantum, omnem hominem esse mendacem.

Sicut scriptum est.] Probat quod *Deus sit verax, omnis autem homo mendax*, ex ps. 50. 6. ubi dicitur: *Ut justificeris in sermonibus tuis. Ut* significat hic non intentionem, sed eventum homicidii et adulterii Davidis q. d. Peccavi, Domine, sed parce et miserere mei, atque ita fiet, ut per peccata mea, quæ condonas, justus et verax ostendaris, ô Deus, in tuis promissis. ita Theodor. et hunc esse sensum mox clarius patebit

Et vincas cum judicaris.] Primo, S. Hier. in ps. et Greg. in ps. 4. pœnit. hoc de Christo sic explicant. q. d. Tu solus inter omnes judicatos, ô Christe, à peccato immunis, injuste adjudicatus cruci vincis; quia à morte gloriosus resurgis, et judices tuos æternæ morti adjudicabis. *Judicatus*, ait S. Greg. *Dominus vicit, quia unde in passione succubuit, inde majorem sui gloriam resurgendo manifestavit. Judicatus vicit, quia quorum ad tempus judicium moriendo subiit, eos justo judicio condemnatos æterna morte mulctavit.* Verum hic sensus non est litteralis, sed allegoricus, vel potius accommodatitius: ad litteram enim sunt hæc verba Davidis pœnitentis, et petentis à Deo veniam sui peccati, uti patet ex titulo ps. 50.

Secundo, Theod. Euthym. et Jansenius in psalm. 50. sic hæc explicant, q. d. David: In judicio, quo me homicidii, ô Domine, per Nathan arguis, fateor me à te vinci, et homicidii, adulterii ac ingratitudinis reum peragi et damnari. Hic sensus satis convenit Davidi psalmo 50. sed non bene cohæret hic apud Paulum, cum præcedentibus. Vult enim per hunc versum psalmi 50. Paulus probare, quod Deus sit in promissis verax, et omnis homo mendax.

Tertio, Hesychius et Didymus in catena Græcorum in psal. 50. sic exponunt: *Ut vincas in sermonibus tuis,* quibus dixisti, ô Domine, omnes declinasse, et esse peccatores. Cum enim ego David insolentius contra hos de mea virtute et constantia gloriatus sim, dicens psal. 29. *In virtute mea non movebor in æternum;* jam lapsus in cædem Uriæ agnosco me fragilem peccatorem, atque pristinæ meæ gratiæ et constantiæ non me, sed te auctorem fuisse. Verum Paulus hic agit de victoria non humanæ arrogantiæ, quam Deus contundit et vincit, subtrahendo suam potentiam et gratiam; sed de victoria fidelitatis Dei, qua Deus nostram infidelitatem et ingratitudinem vincit et superat. Ut patet ex vers. 3. et 4.

Quarto aptissime et congruentistime tam Davidi, quam Paulo hæc sententia sic explicanda est. q. d. Fateor ego David, me coram te, ô Domine, peccasse, sed parce, et promissa mihi olim à te facta restitue, indeque fiet, ut vincas, et reipsa evertas judicia hominum, qui censent et mentiuntur, te non staturum promissis, quibus tum cuivis pœnitenti veniam (ita S. Gregorius) tum mihi Davidi proprie regnum perpetuum in Salomone et Messia filiis promisisti. Promisis, inquam, non conditionatis: nam hæc non servata conditione evacuari et irrita fieri posse constat, salva fide et veritate promittentis; sed absolutis; ita S. Thomas, scilicet ut homines hanc tandem sententiam ferant: Justus est hic Deus, qui sua pacta servat, etiam his (puta mihi Davidi meisque posteris) à quibus post pacta injuria afficitur. Sicque ergo David mendax et fallax ostendor; atque ex me meoque hoc exemplo et similitudine, quivis alius homo mihi similis pariter mendax, id est, Deo infidelis et peccator; Deus vero verax et fidelis ostenditur; hoc enim probare intendit Apostolus.

5. Si autem iniquitas nostra justitiam Dei

COMMENDAT, QUID DICEMUS? NUNQUID INIQUUS EST DEUS, QUI INFERT IRAM? 6. SECUNDUM HOMINEM DICO.] Occurrit hic Apostolus objectioni hominum insipientium. Unde ait: *Secundum hominem dico*, id est ea hic oppono et objicio, quæ homo non sapiens, sed carnalis objiciat. Scilicet, si Davidis et nostra iniquitas, in causa est ut Dei justitia et fidelitas erga nos magis illustretur; ergo iniquus videtur Deus, si nos iniquos puniat, et non potius præmiet, quasi auctores, ut ejus justitia magis eluceat. Respondet Apostolus.

ABSIT, scilicet ut iniquus sit Deus, utque iniquitas nostra per se, et natura sua Dei commendet justitiam. Hæc enim illustratio gloriæ et justitiæ Dei per accidens ex peccato sequitur. Unde subdit Apostolus dicens.

7. SI ENIM VERITAS DEI IN MEO MENDACIO ABUNDAVIT IN GLORIAM IPSIUS,] ut nonnulli colligunt ex eo quod dixi: *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris.* q. d. Si mendacium et peccatum per se cedit in gloriam veracitatis et fidelitatis Dei, qua hominibus, licet peccatoribus et ingratis, promissa sua servat Deus.

QUID ADHUC ET EGO TANQUAM PECCATOR JUDICOR?] et non potius laudor, tanquam illustrator gloriæ divinæ?

8. ET CUR NON FACIAMUS MALA, UT VENIANT BONA? SICUT BLASPHEMAMUR, id est, sicut calumniamur, ET SICUT AIUNT QUIDAM NOS DICERE,] quasi doceamus, mendacia et peccata nostra natura sua in gloriam Dei cedere, illiusque fidelitatem et misericordiam provocare et commendare. Si enim hoc verum esset, utique peccandum esset, et injustus esset Deus ulciscens peccatum. Ita passim interpretes cum Theoph. Videntur hi vecordes hujus calumniæ occasionem sumpsisse ex eo, quod sæpe doceret Apostolus, superabundasse gratiam Dei, ubi superabundavit hominum iniquitas, et eam cecisse in laudem gratiæ et justitiæ Dei.

QUORUM, scilicet tam ita sentientium, quam nos columniantium, DAMNATIO JUSTA EST.] Hi enim perinde syllogizant, et perinde faciunt, atque si quis de viro pio et patiente ita concluderet: Hic vir miræ est patientiæ, omnia tolerat, omnia dissimulat; ergo vexemus eum, milleque injurias ei irrogemus, ut ejus patientiam exerceamus et illustremus. Hic enim est paralogismus et perversa argumentatio: nam tam virtus et gloria hujus viri ex injuriis protervorum, quam gloria Dei ex peccato nostro, non per se, et natura sua provenit, sed per sapientiam viri sancti, et per sapientiam Dei, qui malum ordinare novit ad bonum misericordiæ vel justitiæ suæ; ut docet S. Aug. in Enchirid. c. 96. et lib. 3. de Gen. ad lit. c. 24. *Deus*, ait Aug. *rerum optimus est conditor, et peccatorum justissimus ordinator.* Idem docet S. Dionysius de Divin. nominib. c. 4. ubi agit de malo, sub finem: et Boetius lib. 4. de Consol. prosa 6. ubi sic ait: *Divina est vis cui mala quoque bona sunt, cum eis competenter utendo, alicujus boni elicit effectum. Ordo enim quidam cuncta complectitur, ut quod ab assignati ordinis ratione discedit, hoc idem licet in alium, tamen in ordinem relabatur, ne quid in regno providentiæ liceat temeritati.*

Nota hic cum Cajetano, nullum peccatum, nec minimum quidem veniale, medium esse eligibile, aut faciendum ut peccata etiam gravissima evitentur.

Dices S. Greg. 32. Moral 20. videtur contrarium docere. ait enim: *Dum mens inter minora et maxima peccata constringitur, si nullus omnino sine peccato evadendi aditus pateat, minora semper eligantur.*

Respondeo, S. Gregorius loquitur de scrupulosis et perplexis. His enim si videatur se peccaturos quidquid agant, eligant minus, scilicet id quod eis minus malum esse videtur; si facultas doctos consulendi, aut alia ratio nodum conscientiæ perplexum dissolvendi, non suppetat.

9. QUID ERGO? PRÆCELLIMUS EOS?] Judæi Ethnicos, quasi ob merita nostra, legem, aut circumcisionem præ eis vocati simus ad fidem et justitiam Christi? reddit enim hic Paulus ad propositum suum, quod tetigit v. 2. Respondet, *Nequaquam* præcellimus nos Judæi ipsos Gentiles.

CAUSATI ENIM SUMUS.] Id est causam antea attulimus; unde Græca clarius habent, προῃτιασάμεθα, præcausati sumus.

10. 11. SICUT SCRIPTUM EST, QUIA NON EST JUSTUS QUISQUAM, NON EST INTELLIGENS, NON EST REQUIRENS DEUM.] Docet S. Hier. præfat. in lib. 16. comment. in Isaiam, sumptos esse hos versus sequentes, quos hic citat Paulus, ex variis locis Scripturæ, ex psal. 13. 1. psal. 52. 3. psal. 5. 11. psal. 139. 4. psal. 9. 7. Isaiæ 59. 7. Prov. 1. 16. Atque omnes hi versus ita separati, ex hoc loco Apostoli, qui omnes hic jungit, simul translati sunt in psal. 13. Latinæ versionis, etiam in editione Romana, sed sub eodem versu. Pari modo simul omnes habentur in Syra et Ægyptia versione psal. 13. et in codice Anglicani psalterii Hebraici (quem citat Arias in Apparatu, et Lindanus l. 1. de Optimo genere interpret. S. Script.) inventi sunt omnes hebraice in psal. 13. Sed codicis illius Anglicani auctoritas et antiquitas est incerta. Nam passim hi versus in Hebræo non extant psal 13. sed sparsim in Scripturæ locis jam citatis. Vide Franc. Lucam in Notis ad psal. 13.

Nota. Significant hi versus corruptionem hominis et naturæ, per fidem et gratiam non sanatæ, ut mox fusius ostendam; hæc enim omnis peccato est subdita, non cuivis, sed una huic, altera alteri. Quod enim particulatim c. 1. de Gentibus, et c. 2. de Judæis probavit Apostolus, scilicet omnes esse sub peccato; hic more Rhethorum generatim, per complexionem et exagerationem concludit et amplificat.

NON EST JUSTUS QUISQUAM, NON EST INTELLIGENS, NON EST REQUIRENS DEUM.]

Nota primo. Citat hic Apostolus quædam non quoad verbum, sed quoad sensum. Nam τὸ *non est justus*, et, ut Græca addunt, οὐδ'εἷς, id est, *ne unus quidem*, nusquam scriptum est hisce verbis, sed aliis æquivalentibus, puta his: *Non est qui faciat bonum, non est intelligens, non est requirens Deum.* Itaque videtur Apostolus omnes sequentes Scripturæ versus, in quibus particulatim hominum peccata enarrat, una generali sententia quasi synopsi et argumento complexus, dicens et præmittens, *Non est justus quisquam:* eamque deinde quasi in partes dividit, dicens, *Non est intelligens, non est requirens Deum.* Licet enim hæc verba de quolibet impio à Psalte psal. 13. dicta esse videantur; tamen Tò *non est intelligens*, proprie convenit Gen-

tilibus, qui idola coluerunt, et Deum verum non agnoverunt : τὸ vero, *non est requirens Deum*, proprie competit Judæis, qui Deum quidem agnoverunt, sed Dei legem et voluntatem non requisiverunt, nec observarunt, et hoc videtur hic velle Paulus, q. d. Quidam non intelligunt, nec cognoscunt Deum, quales sunt Gentiles : quidam vero Deum cognoscunt, sed Dei mandata non requirunt, nec custodiunt, quales sunt Judæi : atque ideo nec Judæus, nec Gentilis, adeoque nemo justus est inter filios hominum.

Nota Secundo. Citat hic Paulus psal. 13. v. 2. ubi sic dicitur : *Dominus de cœlo prospexit super filios hominum, ut videat, si est intelligens aut requirens Deum.* q. d. Quæsivit Deus an quis hominum esset intelligens aut requirens Deum: et quantumcumque quæsierit, neminem tamen invenit. Nam, uti præcessit ibidem, *non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Unde et Paulus non verba, sed sensum reddens vertit, *non est intelligens, non est requirens Deum.* Vocula enim *si*, quæ est in psal. 13. Hebræis sæpe negantis est, idemque valet quod *non*. Id patet in juramentis Hebræorum, ut, *Hæc mihi faciat Deus, si steterit caput Elisei super ipsum*, 4. Reg. 6. 31. id est, Juro quod non stabit caput Elisei super ipsum, juro quod demam Eliseo caput. Sic hic, *Prospexit, ut videat, si est intelligens aut requirens Deum;* idem est, ac si dicat, Prospexit et vidit Deus, quod non est intelligens quisquam, aut requirens Deum.

Quæres, an hæc Psaltis verba, *Non est intelligens, non est requirens Deum*, de omnibus omnino hominibus, an tantum de certo hominum genere dicta sint? Genebrard. Jansen. et alii in psal 13. volunt illa dicta esse de solis atheis, quasi Apostolus suam universalem propositionem, scilicet omnes esse peccatores, probet tantum per exemplum atheorum, qui maximi sunt peccatores, uti omnem hominem esse mendacem, probavit per exemplum Davidis v. 4. Nam de solis atheis dicitur ibidem v. 1. *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus*, hebraice אין אלהים *en Elohim, non est Elohim*, id est, non est Deus, judex et vindex bonorum et malorum : et, ut Chaldæus vertit, *non est potestas Dei in terra. Elohim* enim Dei non essentiam significat, sed providentiam, qua Deus mundum regit, judicat, punit, vel præmiat. Homines enim qui negant hanc Dei providentiam, sine Numinis aut vindicis metu, ruunt in omnia scelera, quæ ibi deinceps enarrat Psaltes, ut notant Chrys. et Theod. in psal. 13.

Verum Respondeo et dico, cum Salmerone, Toleto et aliis, hæc Psaltis verba non de solis atheis, sed de quibusvis hominibus intelligenda esse. Patet id clare ex hoc Apostoli, qui verus est Davidis interpres, loco. Nam ex hisce Psaltis verbis Apostolus hic plene et adæquate, totoque conatu probare intendit, omnes omnino homines esse sub peccato. Illud autem non plene, nec adæquate ex iis probaret, si illa de solis atheis intelligenda essent. Responderent enim Judæi Paulo, hæc Psaltis verba objicienti ; Davidem de idololatris et atheis loqui, ad se illa non pertinere, utpote qui sint jurati atheorum hostes, itaque rueret nervus et vis argumenti Paulini. Unde Paulus ut hoc elidat, v. 19. ait : *Scimus autem quoniam quæcumque lex loquitur, iis qui in lege sunt loquitur.*

Secundo, id patet ex ipso Psalte, qui clare initio psalmi insinuat se non de atheo tantum, sed de quovis insipiente loqui. *Dixit*, inquit, *insipiens. Insipiens* autem phrasi Davidis et Sapientis est quivis impius, qui insipienter Deum suæ concupiscentiæ, et æterna bona caducis, quæ adamat, posthabet et postponit. Unde de talibus mox subdit: *Non est, qui faciat bonum usque ad unum.* Primus ergo insipiens fuit Adam pater noster, qui insipienter credidit Evæ et serpenti, adeoque uno pomo se et nos omnes perdidit; indeque nos omnes insipientes facti et nati sumus.

Describit ergo Psaltes psal. illo 13. insipientiam et corruptionem humanæ naturæ, omniumque hominum, si sola eorum natura peccato vitiata, sine Dei gratia illam reparante et restaurante consideretur. Tali enim statu homines in omnia peccata proclives ruunt, adeoque tandem eo deveniunt, ut vel explicite, vel implicite dicant : Non est Deus judex et vindex malorum, ut scilicet licentius, et magis impune peccent.

Tertio, idipsum patet ex eo, quod tam hoc psal. 13. 1. quam alibi Psaltes opponat hunc statum insipientiæ et corruptionis humanæ naturæ, statui gratiæ, quo Deus naturam lapsam sanat, redimit, reparat et justificat. Ait enim : *Quoniam Dominus in generatione justa est. Quis dabit ex Sion salutare Israel? cum averterit Dominus captivitatem plebis suæ, exultabit Jacob, et lætabitur Israel.* Quod ergo dicit Psaltes psal. 13. 1. *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus*, proponit hoc non quasi argumentum et scopum totius psalmi, sed quasi extremum et summum malorum, ad quod tandem pervenit hominem insipientia. Unde versibus seqq. gradus peccatorum explicat, quibus sensim eo conscendunt homines. Aliter respondet et explicat illum versum Salmeron : Omnis, inquit, insipiens, id est impius et peccator, hoc ipso quo peccat, in corde suo implicite et virtualiter dicit, *Non est Deus :* quia ita libere et impudenter in Deum peccat, ac si Deus peccatum ejus non videret, vel punire non posset, aut non vellet, adeoque ac si Deus judex et vindex non esset: atque huic expositioni favet, quod ita se explicare videatur Psaltes v. 2. dicens, ut hic vertit Paulus: *Non est intelligens, non est requirens Deum.*

12. Omnes declinaverunt (hebraice סר *sar*, id est recesserunt, scilicet à Deo) simul inutiles facti sunt.] Hebraice נאלחו *neelachu*, id est computruerunt, fœtuerunt ; Chaldæus vertit, obtorpuerunt, indeque inutiles facti sunt, nullos ferentes bonos fructus fidei et bonorum operum, sed tantum malos, vanos, putidos et fœtidos gulæ, luxuriæ, superbiæ, aliorumque scelerum.

Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.] *Unum*, scilicet Christum, qui excipitur, quique solus per se facit bonum, ait S. August. p. 13. Verum hic sensus non respondet Hebræo in ps. 13. ibi enim hebraice habetur אין גם אחד *en cham echad*, hoc est, non est quidem unus, id est, nullus est.

Unde Secundo, Cajetan. sic exponit. Non est qui faciat per omnia bonum, ut nunquam peccet saltem venialiter. Sic et Chsysost. in ps. 13. qui hanc sententiam nimis laxe extendit etiam ad B. Virginem, quam in Christi passione putat

ipse defectum et deliquium fidei cum Apostolis circa Christum Christique resurrectionem passam fuisse. Verum hic jam est error: totius enim Ecclesiæ sensus et consensus est, B. Virginem nunquam ne venialiter quidem peccasse, uti declarat Concil. Trid. sess. 6. can. 23.

Tertio, S. Thomas censet hic esse hyperbolen, *non est unus*, sive nullus est, id est, pauci sunt, qui faciant bonum.

Quarto, Ambros. putat Psaltem loqui, non de piis, sed de impiis: horum enim nullus est bonus. Sed hoc non satisfacit; quia Apostolus ex hoc Psaltis versu probat neminem esse pium et bonum, sed omnes omnino homines esse sub peccato et ira Dei.

Quinto ergo, hic est genuinus hujus loci sensus: *Non est qui* ex se, sine Dei, id est Christi, gratia *faciat bonum* absolute, tale scilicet, ut inde bonus et justus coram Deo dici, dignusque Dei gratia, aut æterna gloria censeri possit: quia omnes peccato Adæ corrupti, et concupiscentia infecti in peccata varia proclives declinant. Ita S. August. in psal. 13. Hinc ergo non sequitur, omnia opera infidelium esse mala et peccata, sed tantum esse inepta ad justitiam et gratiam Dei promerendam. Hoc enim hic vocatur *bonum*.

13. Sepulcrum patens est guttur eorum.] q. d. Quilibet homines peccato et concupiscentia corrupti, instar sepulchri patentis, spurca, tetra, fœtida, dolosa, maledicta exhalant, proloquuntur et eructant. Guttur eorum, quasi sepulcrum patens, fœditatem, putorem et abominationem lethalem mortui cordis, quasi cadaveris intus sepulti, semper exhalat. Addit S. August. in psalm. 13. per *sepulcrum patens* significari voracitatem cibis inhiantis gulæ.

14. Venenum aspidum sub labiis eorum.] q. d. Iidem homines labia et os venenata habent, ut vix aliud in eos quibus irati et offensi sunt, proferant, quam contumelias et maledicta, quin et verbis addant verbera et cædes. Unde subdit Apostolus: *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.*

16. Contritio et infelicitas in viis eorum.] q. d. Viæ, gressus et conatus eorum eo tendunt, ut alios et sese invicem conterant, miserosque faciant. Patet ex Hebræo. Aliter Thophyl. *Contritio et infelicitas*, inquit, est peccatum, quia peccatum conterit et infelicem facit animam. De corruptione humanæ naturæ, tam quoad animam, quam quoad corpus, vide S. August. l. 22. de Civit. c. 22.

19. Scimus autem quoniam quæcumque loquitur, iis qui in lege sunt loquitur.] Est occupatio. q. d. Ne dicas, ô Judæe, hos versus, qui omnes homines de tam gravibus peccatis arguunt, de solis Gentilibus loqui. Nam hi versus, sunt versus legis, puta Psaltis et Prophetarum, qui non tam Gentilibus, quam iis qui in lege sunt, id est Judæis, loquuntur, eorumque vitia increpant et castigant. ita S. Chrys. et Theoph.

Ut omne os obstruatur (ut nemo audeat se à peccato excusare) et subditus fiat omnis mundus Deo.] Pro *subditus*, græce est ὑπόδικος, id est condemnationi (δίκη enim causam, crimen, condemnationem, vindictam et pœnam significat) obnoxius. Ita Syrus, Chrysost. et Theoph. q. d. S. Scriptura versibus jam citatis ita omnes de peccatis redarguit, ut omnis homo qui est in mundo, fateri debeat, se coram Deo reum esse, seque Dei iræ et vindictæ obnoxium et subditum esse, ob crimina in Deum admissa. Unde S. August. lib. de Gratia Christi c. 8. legit, *ut reus fiat omnis mundus Deo;* Secundo, Amb. *ut mundus*, inquit, *subditus*, id est prostratus et supplex, *fiat Deo, itaque ad suorum peccatorum indulgentiam et Dei gratiam pervenire queat.* Addit Tertio, Theophyl. *ut mundus*, inquit, ὑπόδικος, id est condemnatus, hoc est, libertate ac fiducia carens; et indigus opis alienæ, agnoscat se egere Dei gratia et clementia. Sed primus sensus maxime proprius et genuinus est.

20. Quia ex operibus legis non justificabitur omnis caro (omnis homo, est synecdoche.) coram illo.] Est occupatio altera. q. d. Excipies iterum, ô Judæe, et obtendes dicendo: Esto sim peccator, et in peccata incidam; tamen habeo opera legis, aspersiones, lustrationes et sacrificia pro peccato, quibus peccatum expiem. Respondet Apostolus, hæc opera posse quidem purgare et expiare carnem; et irregularitatem externam, sive carnalem et politicam, non tamen posse animam purgare et justificare à peccato: tum quia sacra Scriptura omnes omnino homines etiam qui sub lege sunt, post omnes hasce suas lustrationes, peccati condemnat; tum quia lex et opera legis tantum indicium et demonstratio, non autem expiatio sunt peccati.

Nota. Cum Apostolus asserit hic neminem justificari ex operibus legis, veteris intellige, seu iis quæ prescribit lex vetus, seclusa fide et gratia Christi, idque patet ex eo, quod v. 22. et passim opponat hæc opera fidei Christi. Cum ergo fidem Christi justificantem iis opponit, non excludit, sed potius includit in fide opera facta ex fide. Sic enim pari modo sub lege includit opera legis, seu quæ facienda dictat lex. Ita S. Aug. lib. de Gratia et lib. arbitr. c. 7. Vide can. 2. et 3.

Per legem cognitio peccati.] Lex docet quid faciendum sit, quid cavendum, quid virtus sit, quid vitium et peccatum. Hinc de ea dicitur Prov. 6. *Mandatum lucerna est, et lex lux, et via vitæ.* Unde et hebraice vocatur תורה *thora*, id est doctrina et institutio.

Nota. Pro *cognitio*, græce est ἐπίγνωσις, id est agnitio. Differunt autem *cognitio* et *agnitio*: nam cognoscimus nova, agnoscimus vetera. Lex ergo non erat proprie *cognitio*, sed agnitio peccati. Quia jam ante legem à Mose latam, cognoscebant homines peccatum per lumen et legem naturæ. Verum quia hæc lex sensim obscurabitur in homine, hinc Deus per Mosen tulit legem clare explicantem, quid licitum et peccatum. Unde per legem hanc Mosis agnoverunt rursum Judæi peccatum, quod antea cognoverant, licet obscure per lumen naturæ.

21. Nunc autem sine lege, (id est, ut Theodor. et Ambros. lege veteri cessante) justitia Dei, id est justificatio, qua nos Deus à peccatis absolvit, infundendo nobis suam justitiam, id est gratiam, charitatem, aliasque virtutes, per Christi Evangelium manifestata est, quæ olim ante tot sæcula testificata est a lege et Prophetis.] Hi enim quasi testes divini et certissimi hanc justitiam per Christum dandam prænuntiarunt et asseverarunt. ita S. Aug. lib. de Spir. et litt. cap. 9. et 11. *Non dixit Apostolus*, inquit Aug., *Justitia hominis, vel, Justitia propriæ volun-*

tatis; sed, Justitia Dei, non qua Deus justus est, sed qua induit homine, cum justificat impiam, etc. Unde idem præclare sententia 320. *Qui*, ait, *dedit legem, ipse dedit et gratiam: sed legem per servum suum misit, cum gratia ipse descendit: ut quia lex ostendit peccata, non tollit, volentes suis viribus legem exequi nec valentes, cogantur ad gratiam, quæ et impossibilitatis morbum, et inobedientiæ aufert reatum.*

22. JUSTITIA AUTEM (*autem*, id est, inquam, vide can. 25.) DEI (quæ proponitur et datur) PER FIDEM JESU CHRISTI IN OMNES, dum scilicet omnibus offertur, ET SUPER OMNES (dum scilicet omnibus reipsa datur, et desuper infunditur) QUI CREDUNT IN EUM,] scilicet *qui credunt;* non, ut dæmones, fide nuda et inani, sed, ut amici, fide charitate formata: *credunt*, inquam, Christo; ita ut illi ejusque præceptis obediant: sive *qui credunt* fide humili, efficaci et obedienti, ut faciant mandata, quæ fides docet implenda esse. Si vulgo dicitur duci exercitus. Si credas huic conciliario, obtinebis victoriam, scilicet si credas practice, id est, si juxta ejus præcepta aciem et bellum instruas. Pari modo qui credunt non speculative, sed practice Christo, id est, qui Christi dictis et monitis obediunt, hi justificantur et salvantur.

Nota. Cum ait hic Apostolus justitiam Dei per Christum esse *in omnes, et super omnes; τὸ in omnes*, significat universalitatem et diffusionem justitiæ, quod scilicet justitia hæc offeratur et diffundatur in omnes homines qui credunt in Christum: τὸ vero *super omnes*, significat sublimitatem justitiæ, quod scilicet illa supra naturæ vires et merita, desuper è cœlo homini infundatur. Ita Anselmus.

23. OMNES ENIM PECCAVERUNT, ET EGENT GLORIA DEI.] *Egent*, græce ὑστεροῦνται quod Syrus vertit, *destituuntur;* Chrysost. *carent.* Proprie vertas, *posteriores sunt gloria*, id est, gratia Dei gloriosa et munifica, qua justificentur; nec eam viribus naturæ assequi possunt; sed egent alia priori et præveniente Dei gratia, qua ad justificationem se præparent, ideoque gratis justificantur. Utraque enim gratia, et præveniens et justificans gratis datur; prœveniens tamen per opera pœnitentiæ ad justificationem præparat hominem et disponit. ita Œcum. Theod. et S. Aug. de Spir. et lit. c. 9.

Nota. Cum ait Apostolus, *Omnes egent gloria Dei*, Cyrillus l. de recta fide per *gloriam* intelligit Christum, qui est gloria Patris hoc ipso, quo est redemptor et justificator noster. q. d. Paulus: Omnes egent Christo redemptore.

Secundo, S. Chrysost. sic vertit et explicat: Omnes, inquit, peccaverunt, et destituuntur gloria Dei, quia ad peccatorem non gloria, sed dedecus et confusio pertinet. Unde aliqui *gloriam* hic proprie accipiunt, beatam scilicet, quam pro gratia vitaque bene acta rependet justis Deus in cœlis. Hac enim destituuntur et indigent peccatores.

Tertio, alii, ut dixi, magis genuine ad mentem Apostoli, per *gloriam* hic accipiunt gratiam, qua glorificatur Deus. Unde S. Hieron. l. 6. in Isaiam sub fin. et August. lib. 1. de Peccat. meritis c. 27. citantes non tam verba, quam sensum Apostoli, legunt. *Omnes egent gratias Dei.* Quanquam omnes hi sensus eodem fere tendunt. Nam Christi gratia est gloria quædam inchoata, sicut gloria est gratia consummata. Egemus enim Christo et gratia Christi ad hoc, ut per eam, gloriam, qua indigemus ut bene beateque semper vivamus, in cœlis adipiscamur.

Hæc est ergo sententia, quam quasi judicialiter audita utraque parte, ex ore Dei pronuntiat Paulus, qua utramque partem, scilicet tam Judæos quam Gentiles, et prosternit et condemnat. q. d. Vos, ô Judæi, arroganter contra Gentes insolescitis, vosque justos ex lege reputatis: vos vicissim Gentes Judæos quasi recutitos contemnitis, et ob morales virtutes vobis justitiam arrogatis: ego vestram utrimque causam, justitiam, vitam et mores examinavi c. 1. et 2., atque ex allegatis et probatis judico: Omnes tam Judæi, quam Gentes peccaverunt, et egent gratia Dei.

Hæc sententia sternit omnium hominum superbiam, omnium cristas dejicit, omnesque peccati condemnat, omnes peccatores iræ Dei obnoxios pronuntiat, omnes mendicos et egentes Dei gratia, omnes supplices Deo facit; ut nonnisi ad Dei gratiam, clementiam, misericordiam et indulgentiam provocare et appellare possint. Qui ergo propriæ virtutis aut sapientiæ opinione inflatus tumet, audiat hanc Dei sententiam: *Omnes peccaverunt, et egent gloria Dei*, sibique eam applicans, dicat, Ergo et ego peccavi, ergo et ego peccator sum, et egeo magna et gloriosa Dei gratia et misericordia: ut quid ergo superbiam? ut quid tumeam? quid sapientiæ, virtutis, honoris et laudis mihi arrogabo? præsertim si considerem illud, quod ait S. August. lib. 50. homil. hom. 23. tom. 10. *Nullum est peccatum quod fecit homo, quod non possit facere alter homo, si desit rector, à quo factus est homo.* Rursum, si considerem, quod, sicut in peccato conceptus et natus sum; ita pariter in peccatis vivo, et in peccatis moriar: peccator ergo in mundum veni, peccator vivo, peccator moriar.

24. JUSTIFICATI, id est, ut justificentur, fiantque justi, et sint justificati, GRATIS.] Pendent enim hæc verba ab eo quod præcessit, *Omnes egent gloria Dei.* Hinc et græce est participium præsentis temporis, δικαιούμενοι, quod more Hebræo ponitur pro indicativo δικαιοῦνται, quo carent Hebræi. Unde clare vertit Syrus, *justificantur autem gratis.* Simplicius tamen vertas, *ut justificetur gratis*, tum quia in Græco non est *autem:* tum quia, ut dixi, pendent hæc verba à præcedentibus, et Hebræorum participia sæpe capiuntur pro subjunctivo. Noster Interpres ad verbum vertit, *justificati*, scilicet per participium præteritum, quia Latini carent participio præsenti in verbis passivis, quale hic est *justificati:* coguntur ergo uti participio præterito pro præsenti.

GRATIS.] Id est, sola fide, ait Beza; sed perperam: nam *gratis* idem est, quod sine meritis præcedentibus fidem, aut etiam sequentibus. Gratis enim dare significat gratuito dare sine merito: gratia enim et gratuitum opponitur merito. Unde cum dixisset Paulus, *justificati gratis*, explicans subdit, *per gratiam ipsius.* Ubi alludit ad Hebræum חנם *chinnam*, quod à תחנה *techinna*, sicut Latinum *gratis* à gratia deducitur. Itaque vox *gratis*, in hac justificatione non excludit dispositiones (spei, timoris, doloris de peccatis admissis, propositi novi de vita emen-

danda) prævias ad justificationem; quas alibi requirit Scriptura (sic enim et ipsa fides prævia excludenda foret) sed merita sola excludit. ita Conc. Trid. sess. 6. c. 8. Sic dives dicitur pauperem gratis adoptare in heredem, etiamsi requirat ab eo, ut prius bonos mores et disciplinas addiscat: quia hæc non meriti, sed dispositionis locum obtinent. Par enim est ut futurus filius talis tantique viri ad hoc apposite per bonos mores et disciplinas sese disponat. Vide can. 5. Gratis ergo justificamur, ut dicamus cum Apostolo: *Gratia Dei sum id quod sum.* Et cum Jeremia et Psalte: *misericordiæ Domini, quia non sumus consumpti; Misericordias Domini in æternum cantabo.* Et cum Isaia c. 1. 9. *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen* (tropologicum gratiæ) *quasi Sodoma fuissemus, et quasi Gomorrha similes essemus.*

Per gratiam ipsius (quam nanciscemur) per redemptionem quæ (facta) est in Christo Jesu.] Id est, per Christum Jesum. Hebræum enim ב id est *in*, significat *per*, vel *propter*. Vide can. 25.

Nota τὸ *per redemptionem*. Hinc enim inferebat Marcion; ergo homo non est creatura Dei, sed diaboli. Nemo enim emit quod suum est; Deus autem emit et redemit hominem. Ita refert Epiphan. hæresi 41. Respondet Origenes homil. 6. in Exod. *Omnes, ait, creatione eramus Dei, sed pretio peccatorum vendidimus et tradidimus nos dæmoni: ideo pretio sanguinis Christi liberati à potestate dæmonis, dicimur* non tam empti, quam *redempti.*

25. Quem (Christum) proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius.] *Propitiationem.* Ita legunt Biblia Romana. Græcum ἱλαςηριὸν verti potest cum Theophyl. *propitiatorium*, ut alludat Paulus ad propitiatorium, sive tabulam auream tegentem arcam, (hanc enim Septuag. quos sequi solet Paulus, vocant ἱλαςήριον) quæ erat quasi thronus clementiæ Dei, ex quo propitiatus dabat responsa, indeque hebraice vocatur כפרת *capporet*, id est placatorium, reconciliatorium, propitiatorium: eratque figura Christi propitiatoris, Exodi 25. 17. ita Theodor. Theophyl. Origenes. q. d. Paulus, Pro veteri typico propitiatorio, dedit jam Deus antitypum verum propitiatorium, ipsum scilicet Christum.

Unde secundo, clarius, *propitiatio* hic idem est, quod propitiator (ita Syrus, vide can. 21.) scilicet victima propitians, et placans Deum hominibus, idque *per fidem in sanguine ipsius*, id est, per fidem sui sanguinis et passionis. q. d. qui fide credunt Christum passum et mortuum esse, itaque factum esse propitiatorem pro peccatis nostris; his voluit Deus Christum esse propitiatorem. Ita Anselmus. Vel plenius sic, q. d. *Propitiationis* vel reconciliationis Christi voluit nos Deus participes fieri per fidem, qua credimus eum esse nostrum propitiatorem, qua fide excitamur in spem veniæ, amorem Dei, et peccatorum dedestationem; itaque disponimur ad justificationem. ita Conc. Trid. sess. 6. c. 2. et c. Pulchre S. Anselmus lib. *Cur Deus homo*, c. 9. *Quid, ait, misericordius intelligi valet, quam cum peccatori damnato æternis tormentis, et unde se redimat non habenti, Deus Pater dicit: Accipe unigenitum meum, et da pro te: et ipse Filius, Tolle me, et redde pro te?*

Nihil ergo hic habent hæretici pro fide speciali justificante, qua scilicet certissime credam mihi, mihi, inquam, in particulari et in individuo per Christum esse remissa peccata; itaque hoc ipso, quod id credo, peccata mihi remitti, meque justificari, ut ipsi volunt. Nil enim tale dicit hic Apostolus; sed verbis ejus generalia sunt: *Per fidem*, ait, *in sanguine ipsius*, id est, per fidem passionis Christi.

Aliter Chrysost. Theodor. Ambros. et Toletus, τὸ *in sanguine*, referunt ad *propitiatorem.* q. d. Christus sanguine non animalium aut alieno, sed suo factus est propitiator. Sed hi trajiciunt et interjiciunt τὸ *per fidem.* Prior ergo sensus planior est. Adde, tunc vertendum esset, *in sanguine suo*, non *ipsius*, ut vertit Noster. Alioqui si Græca solum spectes, et phrasin Apostoli, sensus hic S. Chrysostomi probabilior est: solet enim Apostolus verba trajicere, ut dixi c. 38.

Ad ostensionem justitiæ suæ.] Refert hæc verba ad *quem proposuit Deus propitiationem*, ad hoc scilicet, ut per eum ostenderet justitiam suam. Jam per *justitiam* hic Theodor. intelligit bonitatem: hanc enim vel maxime ostendit Deus in Christo.

Secundo, Ambrosius per *justitiam* accipit fidelitatem, qua Deus, sicuti hanc propitiationem et justitiam per Christum dandam nobis promisit; ita et reipsa præstitit et exhibuit.

Tertio, Origenes *justitiam* Dei interpretatur justam peccati vindictam, qua Deus noluit gratis remittere peccata, sed pro peccato voluit justum pretium sanguinis Christi sibi persolvi. Verum quia hæc ostensio justitiæ Dei consistit in remissione peccatorum, et justificatione nostra, ut sequitur; hinc

Quarto, magis genuine Chrysost. August. Anselm. *justitiam* hic proprie accipiunt, uti et paulo ante capitur, hoc sensu. q. d. Proposuit nobis Deus propitiatorem Christum, hoc fine, ut scilicet divitias justitiæ, qua Deus in se justus est, ostenderet, communicando nobis peccatoribus eamdem justitiam; ostenderet, inquam, se esse illum, qui justificat peccatores per Christum, suamque esse hanc justitiam, non hominum. Hæc enim justitia in lege veteri non erat ostensa, nec manifestata. Hunc esse sensum patet ex eo, quod paulo post v. 26. ita se explicet Apostolus, dicens: *Ut sit ipse* (Deus) *justus, et justificans eum, qui est ex fide Jesu Christi.*

Nota. In hisce Apostoli verbis notari et designari omnes causas justificationis. Nam prima causa, efficiens est Deus. Secunda, meritoria est Christus. Tertia, instrumentalis est sanguis Christi. Quarta, applicans est fides. Quinta, formalis est remissio peccatorum, per gratiam sanctificantem. Finalis denique, est ostensio justitiæ Dei.

Propter (id est ad) remissionem præcedentium delictorum,] scilicet Adæ, et aliorum ante Christum, vel *propter*, id est, *per remissionem.* græce enim διὰ cum accusativo apud atticos significat *per.* q. d. Christus omnia etiam præcedentia peccata abolevit; jam ergo amplius non est peccandum, post tantum amorem et pretium nobis exhibitum: sat vitiis, sat veneri ventrique datum, nunc vivite Christo.

Nota. Pro *remissionem*, græce est πάρεσιν, quod Primo, condonationem significat. Ita explicat Anselm. Origenes et noster Interpres, ut πάρεσιν, idem sit quod ἄφεσιν. Παριέναι enim quandoque

significat aliquid de suo remittere et transilire, id est condonare, ut notat Budæus.

Secundo, πάρεσις significat tabem, corruptionem, virium remissionem et debilitatem; ita explicat S. Chrys. et Theodor. q. d. διὰ πάρεσιν, id est, propter tabem præcedentium delictorum, ut scilicet antiqua, et quasi tabida peccata et vitia aboleret, et mundum quasi languidum et paralyticum sanaret; hac de causa venit Christus Christique justitia in mundum.

Tertio, S. Augus. de Spir. et lit. cap. 3. et Ambros. pro πάρεσιν legunt πρόθεσιν, id est propositum. Jam per *propositum præcedentium delictorum*, intelligunt ipsi benignam Dei voluntatem et beneplacitum, sive εὐδοκίαν, qua placuit Deo peccatoribus subvenire, eosque à præteritis suis delictis liberare. Verum primus sensus clarissimus et planissimus est.

26. Præcedentium delictorum, quæ fuerunt in sustentatione Dei.] q. d. Quæ delicta Deus sustentavit, id est toleravit, diu expectavit, donec Christus veniret, eaque expiaret, itaque ostenderet justitiam veram in hoc tempore gratiæ, eamque credentibus daret; ita Anselmus.

Ut sit ipse justus, et justificans eum, qui est ex fide Jesu Christi.] *Justus*, id est, fidelis in promissis; vel potius *justus*, id est sanctus et rectissimus. Adeo odit peccatum Deus, ut ideo Filium dederit in mortem, ut pro peccato ex justitia satisfaceret, et à peccato homines ad sanctitatem et rectitudinem suam originalem, in qua à Deo conditi erant in paradiso, traduceret; itaque ipse justus suam justitiam nobis communicaret, nosque justificaret per Christum; vide dicta v. 25.

27. Ubi est ergo gloriatio tua?] qua, ô Judæe, gloriaris et arrogas tibi ex circumcisione, sacrificiis, aliisque operibus legis Mosaicæ, justitiam.

Exclusa est. Per quam legem? Factorum? Non; sed per legem fidei.] Nota ex S. August. l. de Spir. et litt. c. 13. et passim contra Pelag. lex factorum est ea, quæ jubet quid sit faciendum; lex fidei, est ipsa fides, quæ impetrat gratiam faciendi quod lex jubet.

Lex factorum, est lex vetus; lex fidei est lex nova.

Lex factorum, continet præceptum; lex fidei, auxilium.

Lex factorum dat lucem, ut sciamus; lex fidei dat virtutem, ut faciamus.

Lege factorum dicit Deus, Fac quæ jubeo; lege fidei dicimus, Da quod jubes.

Lex factorum est ea, quæ externa opera et facta, eaque multa præscribit; lex fidei est ea, quæ actiones interiores ordinat, inter quas prima est fides et amor.

Denique quod hic dicit Apostolus, justitiam quærendam esse ex lege fidei, non autem ex lege factorum, idem est cum eo, quod dixit c. 2. v. 29. circumcisionem cordis fieri spiritu, non littera.

28. Arbitramur.] Græce λογιζόμεθα, id est, colligimus et ratiocinamur.

Enim.] Græce οὖν, id est, igitur; est enim hæc omnium hactenus dictorum conclusio. q. d. Igitur ex dictis colligimus et concludimus, *justificari hominem per fidem sine operibus legis*.

Justificari hominem per fidem.] Lutherus addit *solam*, q. d. Apostolus, Sola fide sine ullis operibus justificamur. Cumque Catholicus quidam hoc ei objiceret, eumque quasi falsarium argueret, Lutherus ita respondit, ut patet tom. 4. operum German. Lutheri, quæ excusa sunt Wittembergæ anno Christi 1551. fol. 475. pag. 2. *Doctor Martinus Lutherus vult sic habere, et dicit, Papistam et asinum rem esse unam. Sic volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas. Nolumus enim Papistarum scholares esse, sed judices. Lutherus ita vult, et ait se Doctorem super omnes Doctores totius Papatus.* Audisti Luciferum Lutheri ore loquentem. Dico ergo, Apostolus ait nos justificari per fidem, non solam, sed tanquam radicem, fundamentum et initium justificationis. Ita Conc. Trid. sess. 6. c. 8. *per fidem*, inquam, talem, quæ ad spem, pœnitentiam et charitatem se diffundat, ut patet Galat. 5. v. 6. 1. Cor. 13. 3. Adde, justitiam ab Apostolo fidei præ aliis virtutibus tribui, eo quod fides clare ostendat homines justificari, non propria virtute aut merito, sed Christi, in quem credentes salvi fiunt. Hæc enim initio Ecclesiæ maxime inculcanda erat mundo.

Ubi Nota. Cum Apostolus hic passim fidem ab operibus separat et distinguit, opera intelligit legis, non solum cæremonialia et judicialia, ut volunt Ambr. et Theoph. sed et moralia, sive decalogi (ut recte docet S. August. de Spir. et lit cap. 4.) solo legis dictamine, et solis naturæ viribus facta. Sub fide vero gratiam, spem, charitatem, ceterasque virtutes Christianas collocat et complectitur. Id ita esse patet Primo, ex c. 12. v. 3. ubi gratias, dona, virtutes quas Deus variis varie distribuit, vocat Paulus *mensuram fidei*, quam cuique Deus dividit. Idem clare patet ex epist. S. Jacobi c. 2. v. 21. et seq. ubi sic ait: *Abraham pater noster, nonne ex operibus justificatus est, offerens Isaac filium suum super altare? vides quoniam fides cooperabatur operibus illius: et ex operibus fides consummata est? et suppleta est Scriptura dicens: Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam.* Quid clarius contra Novantes, qui ex sola fide hominem justificari volunt, dici posset?

Secundo, idipsum patet ex scopo Apostoli. Tantum enim vult Apostolus hic probare necessitatem fidei et gratiæ Christi, ex eo quod opera sive legis, sive naturæ, sine hac fide et gratia Christi non potuerint nos à peccato justificare; alioquin enim gratis mortuus esset Christus. Hoc autem non sequitur, si dicamus justificari nos ex operibus factis ex gratia Christi, quia illa habemus à Christo; unde de illis, non in nobis, sed in Christo gloriamur, imo per illa magis illustramus fidem et gratiam Christi. Ita Patres et S. Augustinus de Fide et operib. c. 4. Agit enim Apostolus contra Judæos, qui jactabant opera non fidei, sed legis. Vide can. 2. et 3.

Dices, Non videtur Apostolus hic agere contra Judæos: nam Judæi habuerunt ante Christum fidem Christi venturi, et ex ea justificati sunt.

Respondeo, Ita est: sed, cum Christus venit, tunc Judæi hanc fidem in Christum amiserunt, et sine fide Christi, quem recipere noluerunt, asseruerunt sibi deberi justitiam ex operibus legis, puta ex circumcisione, sacrificiis, aliisque lustrationibus et observantiis legis; itaque à justitia et salute exciderunt. Unde solerter annotavit S. Aug. loco jam citato; quod S. Jacobus timens, ne quis ex S. Paulo erraret, putaretque solam fidem justificare, scripserit suam episto-

tam hoc fine, ut doceat opera requiri ad justificationem. Cum ergo S. Paulus negat opera justificare, intelligit opera legis et naturæ, quæ fiunt per legem et naturæ vires, seclusa fide et gratia Christi. Cum vero S. Jacobus asserit opera justificare, opera intelligit facta ex fide et gratia Christi. Atque, ut ait S. Aug. lib. 83. qu. c. 76. Paulus intelligit opera quæ fidem præcedunt, Jacobus vero intelligit opera quæ fidem sequuntur.

Licet vero Paulus generatim loquatur de operibus cujuslibet legis, etiam naturalis et decalogi, ut patet, v. 20. *Per legem*, ait, *cognitio peccati*, et c. 2. v. 12. 13. 14. ubi ait factores legis, non auditores justificari, et Gentes naturaliter facere ea quæ legis sunt; tamen, cum ait nos justificari per fidem sine operibus legis, per opera legis præcipue accipit opera cæremonialia et lege cæremoniali præcepta, qualia sunt circumcidere præputium, lustrare se aqua lustrali, offerre victimas pro peccato, etc. Nam loquitur de ea lege quæ opponitur fidei, fidei autem proprie opponitur non decalogus, sed lex cæremonialis, quia figura erat, sicut fides est veritas : figura autem et veritas opponuntur. Id patet ex hoc versu, ubi fidem opponit operibus legis, illique, non his, justificandi vim tribuit. et v. 30. *Unus*, ait, *est Deus, qui justificat circumcisionem* (circumcisum) *ex fide, et præputium* (præputiatum Gentilem) *per fidem*. et v. 31. *Legem ergo destruimus per fidem? absit : sed legem statuimus.* Ex quibus omnibus liquet, Apostolum præcipue agere hic de lege, quæ tanquam umbra et figura opponitur fidei, tanquam veritati et corpori : ac consequenter *opera legis* vocari ab eo opera legis cæremonialis potius quam naturalis et decalogi. Ita Maldon. Vult enim nos justificari per fidem, non per circumcisionem, aliasque cæremonias et sacrificia legis veteris, quibus se justificari putabant Judæi.

29. An Judæorum Deus tantum? nonne et Gentium?] Est novum argumentum, quo probat Paulus ex absurdo, nos justificari, non ex operibus legis, sed ex fide Christi : quia scilicet si ex operibus legis justificaremur, ergo justitia alligata esset legi Mosaicæ, et Judæis, ac consequenter Deus videretur tantum Judæorum habere curam, esseque Judæorum Deus tantum, non Gentium, quod est absurdum.

30. Unus est Deus (Judæorum et Gentium) qui justificat circumcisionem (id est circumcisos, puta Judæos) ex fide, et præputium (id est præputiatos, puta Gentiles. Vide can. 21.) per fidem.]

31. Legem ergo destruimus per fidem?] Occurrit objectioni Judæorum dicentium : Tu Paule, justitiam adimis legi, eamque arrogas fidei, ergo legem destruis per fidem. Respondet Paulus :

Absit : sed (potius) legem statuimus.] Quia lex statuitur et confirmatur ex eo, quod illa quæ lex illa significabat et promittebat, per Evangelium (quod fidem hic appellat Paulus) completa sunt. Messias enim in lege nova adimplevit, et adimplendo quasi stabilivit et confirmavit, quidquid Moses præfiguravit in lege veteri.

Nota. Opponit Paulus verbum ἱστάω (quod respondet Hebræo הָקִים *hekim*) id est statuo, stabilio, facio ut aliquid stet, alioqui vacillans et casurum; verbo καταργέω (quod respondet Hebræo הפיר *hephir*) id est destruo, aboleo, irritum facio. q. d. Ego per Evangelium adeo legem non destruo, non dejicio, ut eam per hoc stare faciam, stabiliam et confirmem. Evangelium enim est confirmatio, ratificatio, obsignatio legis et Prophetarum. Præclare S. Prosper in Sententiis excerptis ex S. Aug. quæ habentur in fine tomi 3. S. August. n. 44. *Lex*, ait, *data est ut gratia quæreretur, gratia data est ut lex impleretur. Neque enim suo vitio non implebatur, sed vitio prudentiæ carnis, quod vitium per legem demonstrandum, per gratiam sanandum fuit.*

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit probare exemplo Abrahæ, non per opera legis aut naturæ, sed per fidem Christi, omnes justificari. Ita Origen. et Œcumen.

Primo ergo urget illa verba Genes. 15. Credidit Abraham Deo : et reputatum est illi ad justitiam.

Secundo, v. 10. docet hæc verba dicta esse Abrahæ, ante datam ipsi circumcisionem quam postea Abraham accepit, ut esset signaculum justitiæ jam acceptæ per fidem · indeque concludit nos pari modo, non per circumcisionem, aut legem, sed per fidem justificari.

Tertio, v. 13. docet non per legem, sed per fidem nos amplecti et participare benedictionem, id est, justitiam et salutem Abrahæ ejusque semini gratuito promissam, adeoque omnes eos, qui Abrahæ fidem imitantur, sive ii Gentiles sint, sive Judæi, veros esse Abrahæ filios et hæredes.

Quarto, v. 18. exaggerat Abrahæ fidem, quod contra spem in spem crediderit se senem ex Sara anu et sterili generaturum Isaac, et semen a Deo promissum; indeque v. 23. infert hanc Abrahæ fidem nobis imitandam esse, si justificari et salvari velimus.

1. Quid ergo dicemus invenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem?
2. Si enim Abraham ex operibus justificatus est, habet gloriam, sed non
apud Deum. 3. Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo : et
reputatum est illi ad justitiam. 4. Ei autem, qui operatur, merces non
imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. 5. Ei vero, qui
non operatur, credenti autem in eum qui justificat impium, reputatur
fides ejus ad justitiam secundum propositum gratiæ Dei. 6. Sicut et David
dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert justitiam sine operibus : 7. Beati, quorum
remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. 8. Beatus vir, cui non imputavit Domi-
nus peccatum. 9. Beatitudo ergo hæc in circumcisione tantum manet, an etiam in præputio?
Dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad justitiam. 10. Quomodo ergo reputata est? in
circumcisione, an in præputio? Non in circumcisione, sed in præputio. 11. Et signum accepit
circumcisionis, signaculum justitiæ fidei, quæ est in præputio : ut sit pater omnium credentium
per præputium, ut reputetur et illis ad justitiam : 12. et sit pater circumcisionis, non iis tantum
qui sunt ex circumcisione, sed et iis qui sectantur vestigia fidei : quæ est in præputio patris nostri
Abrahæ. 13. Non enim per legem promissio Abrahæ, aut semini ejus, ut hæres esset mundi :
sed per justitiam fidei. 14. Si enim qui ex lege, hæredes sunt; exinanita est fides, abolita est
promissio. 15. Lex enim iram operatur. Ubi enim non est lex; nec prævaricatio. 16. Ideo ex
fide, ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini, non ei qui ex lege est solum, sed et
ei qui ex fide est Abrahæ, qui pater est omnium nostrum. 17. (Sicut scriptum est : quia patrem
multarum gentium posui te) ante Deum, cui credidit, qui vivificat mortuos, et vocat ea quæ non
sunt, tanquam ea quæ sunt. 18. Qui contra spem in spem credidit, ut fieret pater multarum
gentium, secundum quod dictum est ei : Sic erit semen tuum. 19. Et non infirmatus est fide,
nec consideravit corpus suum emortuum, cum jam fere centum esset annorum; et emortuam
vulvam Saræ. 20. In repromissione etiam Dei non hæsitavit diffidentia, sed confortatus est fide,
dans gloriam Deo : 21. plenissime sciens quia quæcumque promisit, potens est facere.
22. Ideo et reputatum est illi ad justitiam. 23. Non est autem scriptum tantum propter ipsum,
quia reputatum est illi ad justitiam; 24. sed et propter nos, quibus reputabitur credentibus in
eum, qui suscitavit Jesum Christum Dominum nostrum à mortuis, 25. qui traditus est propter
delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram.

1. Quid ergo dicemus invenisse Abraham?] q. d. Quam justitiam, an fidei, an operum legis dicemus Abraham invenisse, id est, accepisse? et, ut Syrus, adeptum esse? hoc enim Hebræis est מצא *matsa*, id est, invenire. Sic dicitur Lucæ 1. et alibi : *Invenisti gratiam apud Deum*, id est, nacta es Dei favorem et benevolentiam.

2. Si enim Abraham ex operibus justificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum.] q. d. Si Abraham tantum habet eam justitiam, quæ ex operibus est legis aut naturæ, seclusa fide ; sane ea parva est et politica, tantum habens gloriam et laudem justitiæ apud homines, qui opera externa vident et mirantur; non autem apud Deum, qui internam mentem et fidem videt et æstimat, in eaque collocat veram justitiam. Hisce tribus primis capitis versibus nonnulla supplenda sunt : ea ergo sic supple et connecte : *Quid ergo dicemus Abraham patrem nostrum invenisse secundum carnem* (sic etiam græca habent, ut verbum *invenisse* in Latino trajiciendum sit et jungendum cum τῷ *secundum carnem*) quasi dicat, quid fructus invenit, id est adeptus est, Abraham ex circumcisione carnis, et ex ceremoniis nudam carnem tangentibus? subaudi, nihil. Hujus responsionis mox causam reddit vers. 2. dicens. *Si enim Abraham ex operibus* (ex circumcisione sui et suorum) *justificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum* : hoc est, si enim ex operibus carnis jam dictis justitiam consecutus esset, habuisset gloriam, sed non apud Deum; jam autem certum est eum etiam apud Deum gloriam habuisse, scriptum est enim : *Credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam.* Ergo non ex operibus carnis sed quia credidit, id est ex fide, justitiam consecutus est. Hinc ergo patet Apostolum maxime de operibus cæremonialibus loqui. Possunt tamen generatim opera accipi, quæcumque solis naturæ viribus sine fide et gratia Christi sunt facta, uti communiter exponunt interpretes, sicut dicam v. 4. et 5. hæc enim à negotio justificationis excludit Apostolus.

3. Quid enim dicit Scriptura.] Probat Paulus ex Scriptura Genes. 15. quod Abraham justitiam et gloriam apud Deum adeptus sit, non ex operibus legis, sed ex fide.

Credidit Abraham Deo] promittenti sibi et Saræ conjugibus, senibus, sterilibus, infirmis, et impotentibus ad generandum, semen, id est, posteritatem tum carnalem ex Isaac, tum spiritualem ex Christo credentium et Christianorum. Unde hoc credere *reputatum est illi ad justitiam*, quia hic actus Dei in Abrahamo fuit valde heroicus ut patebit v. 8.

Et reputatum est illi ad justitiam.] Genes. 15. 6. in Hebræo habetur ויחשבה לו צדקה *vajacsceucha lo tsedaka*, id est, et reputavit *illam* scilicet fidem, *Deus illi ad justitiam* : non quasi justitia Christi, id est Christo inhærens, per fidem imputetur Abrahæ, et nobis; nosque justos formaliter non efficiat, sed denominet, uti fingunt Novantes. Sic enim dixisset Scriptura, Imputavit Deus Abrahæ justitiam Christi : jam autem contrarium dicit, scilicet quod Deus ipsi Abrahæ fidem, non Christi, sed ipsiusmet Abrahæ, imputarit ad justitiam.

Sensus ergo hujus phrasis est : Fides tam Abrahæ quam nostra, quæ ex natura sua, uti actus est hominis, non est justitia nec justitiam parere aut producere potest : à Deo tamen acceptatur ad justitiam tam Abrahæ, quam nobis tribuendam, ut scilicet propter hanc fidem, Deus Abrahæ et nobis justitiam largiatur et infundat, reputetque nos justos, amicos et filios suos. Et hoc est, quod subdit Apostolus v. 5. *Secundum propositum gratiæ Dei*, id est, secundum gratiosam, benevolam, et liberalem Dei voluntatem, quæ statuit, ut per actum fidei formatæ, id est, per contritionem, gratia justitiaque detur sine operibus, id est sine merito operum : reputari enim dicitur pro tali, quod in se tale non est, uti voluntas pro facto reputari dicitur. Ita Concil. Trident. sess. 6. Ubi Nota Plane aliud est imputare fidem ad justitiam, vel pro justitia, aliud imputare justitiam, ut patebit vers. 6.

Alii sic explicant, q. d. Paulus : Abrahæ fides reputata est ei pro justitia, scilicet incohata, id est pro via et dispositione ad justitiam.

Verum quia S. Jacobus c. 2. 23. addit: *Et amicus Dei appellatus est*, hac de causa, justitia hic non incohata, sed completa accipienda videtur.

Dices, Abraham jam erat justus, et per hoc credere, tantum factus est justior et sanctior; quomodo ergo concludit Apostolus : Si Abraham ex fide factus est justior, ergo necesse est ut impius et peccator per fidem pariter justificetur, fiatque justus? Alia est enim ratio primæ alia secundæ justificationis : alioque modo justificantur peccatores, alio justi, dum fiunt justiores.

Respondent aliqui, negando Abraham fuisse justum : ita Anselm. et S. August. præfat. in psalm. 31. Verum Abraham jam tum fuisse justum, sat patet Genes. 15. 1. ad Hebræos 11. 8. et idipsum docent passim alii interpretes.

Unde respondet Secundo Pererius, esse hic argumentum à minori ad majus : Si Abraham jam justus adeptus est augmentum justitiæ non per opera legis sed per fidem, quia credidit Deo promittenti magnam seminis posteritatem, Genes. 15. ergo multo magis initium justitiæ; seu primam justificationem, adipisci non possumus viribus naturæ sed gratiæ tantum et fidei jam in Christum, et per Christum propositæ, uti vers. 5. et sequenti explicat Paulus. Hæc expositio est probabilis.

Tertio et optime, respondet Toletus : hæc verba, *credidit Abraham*, etc. referenda esse non tantum ad immediate præcedentia, sed ad omnia antecedentia, Genes. 12. et 13. Vult enim Scriptura Abrahamum, qui pater est credentium et justorum, statuere exemplar justificationis, tum impii, ut docet hic Paulus vers. 5. tum justorum, ut docet Paulus vers. 20. et sequ. et Jacobus cap. 2. vers. 23. Vult ergo sacra Scriptura dicere et asserere, Abrahamum tam primo justificatum esse per fidem, cum primo Deo credidit, quam secundo justificatum esse, hoc est, justiorem factum esse, et in justitia accepta crevisse, per fidem, qua secundo et deinceps Deo dicenti, loquenti, promittenti et præcipienti credidit.

Nota in Abrahamo non fuisse fidem nudam, sed sperantem, diligentem, invocantem, obedientem, et vestitam charitatis et obedientiæ operibus, quibus Deum vocantem secutus est, peregrinans tanto tempore per tot labores in Chanaan, quibusque postea obtulit Deo filium suum Isaac in holocaustum, ut docet S. Jacobus

c. 2. 23. et Paulus Hebr. 11. 8. et Moses Genes. 12. 1. et seq.

Dices, Abraham hic sua fide non credidit in Christum, sed in Deum promittentem sibi semen; quomodo ergo ex ac Abrahæ fide, qua ipse justificatus est, infert hic Apostolus, ad justificationem nostram requiri fidem in Christum?

Respond. Abraham etiam in prima sua justificatione credidisse in Christum. Hoc enim licet in Genesi non exprimat Moses, tamen ex hoc aliisque Pauli locis, atque ex Evangeliis idipsum certo constat. Passim enim Evangelistæ et Paulus docent neminem post lapsum potuisse justificari sine fide in Christum propitiatorem. In secunda vero justificatione non est necesse, quod Abraham actu explicito crediderit in Christum, uti nec jam idipsum in secunda nostra justificatione necessarium est.

Rursum ex fide Abrahæ in Deum promittentem semen, recte infert Apostolus fidem nostram in Christum, quia fides jam requisita à Deo ad justitiam, est fides in Christum; Genes. autem 15. Deus ab Abraham tantum requisivit et exegit fidem seminis sui.

Adde, Abrahamum, dum credidit hoc semen, implicite credidisse in Christum, qui primus, imo principium et finis erat in hoc semine Abrahæ promisso.

Denique credere ex tam impotentibus parentibus, Abrahamo scilicet et Sara, nasciturum tale semen, tum carnale, tum spiritale, quod credidit Abraham; arduus fuit fidei actus et amplissimus, omnia alia credenda tacite complectens. Unde recte proponitur tam à Mose, quam à Paulo quasi exemplar fidei, etiam primo justificantis.

Quæres, an Paulus hic de eadem justificatione loquatur, de qua loquitur Jacobus cap. 2. 23. cum ait, Abraham ex operibus justificatum esse. Negat Toletus, et alii nonnulli : putant enim Paulum loqui de prima justificatione, quæ non est ex operibus. Id est ex merito operum : Jacobum vero loqui de secunda justificatione, seu de justitiæ augmento; hoc enim meremur per opera bona.

Verum melius censent alii, tam Paulum, quam Jacobum de utraque justificatione, prima scilicet et secunda loqui.

Primo, quia uterque producit justificationis Abrahæ exemplum : hæc autem justificatio Abrahæ, tam prima, quam secunda accipi debet, uti paulo ante ostendi.

Secundo, quia Jacobus profert exemplum Raab, quæ impia erat et meretrix. Ergo cum ipse ait eam adeptam esse justitiam, primam intelligit. Fuse idipsum ex testimonio S. Augustini, et aliorum Doctorum probat Gabriel Vasquez tom. 2 in 1. 2. disp. 210. c. 8. Paulus ergo cum excludit à justificatione opera, intelligit opera viribus naturæ facta, ut dixi c. 3. v. 30. Jacobus vero dum ad justificationem requirit opera, intelligit opera ex fide et gratia facta : hæc enim ad utramque justificationem requiruntur; quia tam acquirendæ, quam augendæ justificationis in hoc æqua est ratio, sed in modo est differentia, ad primam enim justificationem opera tantum disponunt; secundam vero merentur non quatenus sunt opera hominis, vel naturæ, sed quatenus fiunt ex fide et gratia Christi (sic enim non hominis sed Christi Dei-que sunt opera.) Unde sub fide ea Paulus complectitur.

Atque hæc est causa, cur tam secunda, quam prima justificatio dicatur fieri gratis. Sicut enim gratis facti sumus justi, ita gratis quoque magis justificare dicimur, eo quod gratis fidem et gratiam, qua meremur secundam justitiam, id est, justitiæ augmentum, accepimus. *Quid enim aliud* (ait S. August.) *Deus dum nostra opera, quam sua dona coronat?* Quo sensu Apostolus quoque vitam æternam, quam tamen meremur, vocat gratiam c. 6. v. ultim. Denique hinc docent Theologi, actum fidei esse meritorium in homine justificato, uti fuit in Abrahamo.

4. EI AUTEM, QUI OPERATUR MERCES NON IMPUTATUR SECUNDUM GRATIAM, SED SECUNDUM DEBITUM. ET VERO, QUI NON OPERATUR (id est qui non affert sua opera suæ naturæ viribus facta, nec ex iis quærit aut sperat justitiam, quasi mercedem iis debitam) CREDENTI AUTEM IN EUM QUI JUSTIFICAT IMPIUM, REPUTATUR FIDES EJUS AD JUSTITIAM (id est, hic per fidem justificatur, ut dixi vers. 3.) SECUNDUM PROPOSITUM, id est, liberale decretum, GRATIÆ DEI.] De hoc proposito plura dicam cap. 8, 28. Hæc est argumentatio Apostoli : Abraham justificatus est gratis per fidem, quia scilicet credidit Deo, qui sua gratia justificat impium; non autem, quia bene suo macte operatus est, aut quia suis bonis operibus meritus est hanc justitiam : ergo et nunc hæc justificatio impiis et peccatoribus obtingit, non ex eorum operibus et meritis, sed gratis ex fide Christi, quem Deus proposuit nobis redemptorem et propitiatorem. Nam quod datur per fidem et gratiam, non merces est, sed gratia : quod vero datur pro operibus sive pro merito operum, merces est, non gratia. Cum ergo justificatio Abrahæ et nobis obtingat gratis per fidem, sequitur eam non obtingere ex operibus, ut operum et meritorum nostrorum sit merces.

6. SICUT ET DAVID DICIT (psal. 31. 1.) BEATITUDINEM HOMINIS (græce μακαρισμὸν, id est, beatificationem, scilicet justificationem, illius hominis esse, id est beatum et justum esse hominem illum :) CUI DEUS ACCEPTO FERT, græce λογίζεται, id est, censet, reputat, ascribit, JUSTITIAM; hoc est, quem Deus censet et reputat esse justum, SINE OPERIBUS,] id est, non ex virtute aut merito operum, sed ex propria sua gratia.

Nota hæc tria idem esse Apostolo, scilicet reputari, imputari, et accepto ferre justitiam, eumque hæc phrasi uti, quia potissimus effectus justitiæ est Deo placere. Deo esse gratum et acceptum, à Deo reputari pro amico, justo et sancto. Deus enim justificans gratuito remittit peccata et acceptat hominem ad suam amicitiam, ideoque infundit homini inhærentem justitiam, sicut rex munificus, quem Equitem sibi socium creat, dat ei vellus aureum : idque vel ex eo patet, quod v. 3. 4. 5. dicit Apostolus fidem, quæ homini utique inhæret, imputari, id est acceptari, ad justitiam : et operanti mercedem imputari, id est computari, pro debito; quia revera omnium judicio et computu debetur operario merces, operi promissa. Unde Budæus λογίζεσθαι, inquit, verbum est arithmeticum, sicut ἁρμόζειν, musicorum, ἀναλύειν geometrarum : λόγος enim rationem et computum significat. Sicut ergo merces, quæ computatur et numeratur fossori aut messori, non per fieri imputationem

vel æstimationem, sed per propriam laboris computationem, rationem et æstimationem est merces : ita pariter justitia à Deo computata et annumerata non per solam computantis imputationem, sed per seipsam, suamque intrinsecam rationem, computatur, æstimatur, et reipsa est vera et realis justitia.

Secundo idipsum patet ex eo, quod v. 8. simili modo dicit Apostolus, peccata imputari homini. Certum est enim, teste Calvino, peccata revera inhærere homini peccatori. Sic violatio voti dicitur reputari in peccatum, Deuter. 23. 21. et Deut. 24. 15. detentio mercedis alienæ dicitur reputari in peccatum. Constat autem hæc non tantum reputari, sed etiam revera in se esse peccata. Nec enim Deus, qui juste judicat, in peccatum reputare, et quasi peccatum punire potest opus aliquod quod vere in se non est peccatum. Unde evidens est, hanc justitiam, quam Deus nobis reputat, imputat, et computat, non esse justitiam Christi nobis imputatam : hæc enim homini est intrinseca : justitia autem nostra nobis est intrinseca et inhærens; sicut et peccatum, dum peccamus, nobis intrinsecum est, intimeque inhæret.

Dicitur tamen hæc justitia nobis à Deo reputari, vel imputari; quia Deus in homine vere reputat, imputat et æstimat id quod in homine est et existit, non autem id quod in eo non est, sed inesse putatur et fingitur. Est enim Deus verissimus æstimator ac ponderator omnis justitiæ et peccati, virtutis et vitii. Imputare ergo Deum alicui justitiam est, Deum æstimare eum esse justum, quia scilicet ei Deus condonavit peccata, et justitiam inhærentem infudit.

Dices, Si ita est, cur ergo Paulus idipsum hic clare non expressit? cur non dixit inhærere nobis justitiam potius quam reputari?

Respondeo. Paulus toties hic utitur verbo imputandi, quia eo usus erat Moses in fide Abrahæ : hæc enim Abrahæ, ut ait Moses, reputata est ad justitiam. Hoc enim fidei et justificationis Abrahæ exemplum hic perurget Apostolus ideoque verbis Mosis mordicus insistit : Abrahæ autem non dicitur imputata justitia Christi, sed fides propria, ut patet ex ipsis Mosis et Pauli verbis.

Nil ergo habent hic Novantes pro sua justitia imputativa Christi : imo potius contrarium hinc evincitur. Fides enim Abrahæ non fuit imputata illi in se, quasi hæc fides Christi, vel alicui alteri fuerit propria; Abrahæ vero fuerit à Deo imputata : quia hæc fides Abrahæ fuit propria, non aliena, non imputata, illique vere et proprie inhæsit : sed fides hæc dicitur illi imputata ad justitiam, quia ratione et respectu fidei quam Deus acceptavit tribuit ei et donavit justitiam, λογίζομαι enim, à λόγος, significat cum ratione, vel ob rationem, aliquam aliquid æstimare. Sic hic Deus æstimavit, acceptavit, habuit Abraham justum, et acceptando fecit eum justum justitiamque inhærentem ei infudit, respectu et ratione fidei illius, quia scilicet ipse credidit Deo promittenti rem tam novam, arduam, naturaliter impossibilem, et incredibilem : quod ita Deo placuit, ut eum ad suam amicitiam acceptarit, eumque gratia et justitia sua dignatus sit. Atque hæc est causa, cur Moses in justificatione Abrahæ usus sit verbo חשב *chasab*, sive λογίζομαι, id est, æstimare, imputare.

BEATI QUORUM REMISSÆ SUNT INIQUITATES,] gratuita nimirum condonatione, non meritis operum : hoc enim vult probare Paulus, et hoc proprie est remittere offensas et peccata, scilicet gratis ea condonare.

ET QUORUM TECTA SUNT PECCATA.] *Tecta*, non quasi peccata in justo maneant et lateant, ut vult Calvinus; vel quod Deo dissimulante non imputentur ad pœnam, ut vult Lutherus. Hoc enim non patitur perspicax et integra Dei justitia. Sed *tecta*, id est, oblitterata, obruta; ita ut non sint, nec existant amplius : quomodo tegitur hiatus terra injecta, et nuditas tegitur vestibus et maculæ atræ teguntur et auferuntur albo colore inducto. Ita se explicat David psal. 50. cum ait : *Asperges me, Domine, hyssopo et mundabor; lavabis me, et super nivem dealbabor.* Quod enim sic omnino tectum est, ut nec à Deo videatur, hoc omnino non est. Ita S. August. lib. 1. contra duas epistol. Pelagian. cap. 13. *Tecta*, ait, *sunt peccata, non quasi ibi sint cooperta, et vivant, sed tecta sunt, et abolita sunt. Si texit peccata Deus, noluit advertere, si noluit advertere noluit animadvertere, noluit punire, noluit, agnoscere; maluit ignoscere;* si ignovit peccata, ergo sustulit. Sic et Nazianz. orat. in S. Lavacrum; et Gregor. in psal. 2. pœnitentialem dicunt peccata tegi à Deo in justificatione, eo modo, quo vulnera à medico teguntur emplastro, per quod plane curantur et abolentur, ita ut nusquam appareant. Origenes quoque hic, et Theodor. in psal. 31. dicunt tegere peccatum, significare, peccatum ita stirpitus eradicare, ut ne vestigium quidem remaneat.

Notat Origenes hic, et S. Ambros. lib. 2. de Pœnitent. cap. 5. peccatum per pœnitentiam remitti, sed per bona opera tegi. Unde et S. Gregor. hom. 4. in Ezech. *Peccata*, inquit, *tegimus, cum bona facta malis actibus superponimus : quando ergo abdicamus mala quæ fecimus, et eligimus bona quæ faciamus, quasi tegumen ei rei superducimus, quam erubescimus videre.* Hic sensus tropologicus est.

Secundo, S. Hieron. in psalm. 31. dicit peccata tegi, quia peccata, inquit, quæ hic deleta sunt per pœnitentiam, in die judicii non manifestabuntur, sed tegentur et celabuntur. Verum hoc sane accipi debet; nam in die judicii omnia cujusque opera revelabuntur et judicabuntur. Unde et peccata, licet per pœnitentiam remissa, tunc manifestabuntur (hoc enim exigit publicum, plenum et exactum tam de peccatis, quam de eorumdem pœnitentia, Dei Christique judicium.) Dicuntur tamen tegenda, quia per pœnitentiam tecta et condonata declarabuntur; itaque pœnitenti non ad ignominiam, sed ad laudem et gloriam cedent.

Tertio, Greg. Nazianz. orat. in S. baptisma, censet peccata tegi tunc, cum ea remittuntur, sed ita ut eorum reliquiæ et habitus pravi in anima adhuc remaneant; remitti vero peccata tunc, cum plane peccatum cum suo habitu et radice ex anima evellitur et expugnatur.

Quarto, alii apud Ambrosium in Apologia David cap. 9. dicunt peccata remitti per baptismum, tegi vero per confessionem et pœnitentiam. Idem Ambrosius ibid. c. 23. asserit peccata remitti ratione gratiæ, tegi ratione charitatis, deleri ratione sanguinis Christi.

Quinto, et genuine, peccata dicuntur remitti per Dei condonationem, tegi vero per infusionem justitiæ, id est, gratiæ et charitatis : hæc enim sunt vestes spirituales et pulcherrimæ, quibus

animæ nuditas per peccatum inducta tegitur et ornatur. Hæc est enim stola illa prima, qua indutus est filius prodigus, Lucæ 15. hæc enim est vestis nuptialis, de qua dicit Christus Matth. 22. *Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem?*

Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.] Nota τὸ *non imputavit* non sic esse accipiendum, quasi homo peccet, et tamen Deus ei hoc peccatum non imputet, hoc enim implicat. Sensus ergo est : Beatus est vir cui Deus peccatum condonavit, et consequenter non amplius illud ei imputat; quemque deinceps Deus protegit ne faciat peccatum, quod illi imputet : ratio enim peccati in eo sita est, quod sit offensa Dei, quodque illud Deus nobis imputet ad culpam et pœnam, maxime æternam. Dico æternam : remissa culpa, justam satisfactionem exigit Deus, pro pœna temporaria, quam vult peccantem luere. Cui ergo Deus offensam non imputat ad culpam, hoc ipso eamdem illi condonat et aufert. Ita B. Justinus in fine Dialogi contra Tryphon. *Beatus, inquit cui non imputabit Dominus peccatum, hoc est, cui pœnitenti peccata remittet : non autem, sicut prædicatis vosmetipsos fallentes, etiamsi peccatores fuerint, modo Deum noverint, non imputabit eis Deus peccata.*

Notat Nazianz. oration. in S. baptisma, Deum tunc non imputare peccatum, quando opus in se vitiosum non deputat culpæ, ob ignorantiam, vel rectam intentionem operantis.

Secundo, S. August. lib. de Diligendo Deo, c. 12. asserit, quod remittere peccata, sit ea non ulcisci, tegere vero peccata, sit eadem non improperare; non imputare autem peccata, sit plane et ex corde illa condonare, cum scilicet Deus eum qui peccavit, ita diligit ac si numquam peccasset.

Tertio, Origenes, Peccata, inquit, remittuntur; cum ab iis peccator per pœnitentiam se avertit teguntur, cum bonis operibus obruuntur, non imputantur, cum omnis peccati radix ex animo evellitur. Idem habet quoque Nazianz. supra.

Quarto, Lyranus, Peccata, inquit non imputare, est ea non deputare ad æternam pœnam, sed remittere et condonare tam culpam, quam pœnam æternam.

Quinto, S. Hier. in psal. 31. Peccata inquit remittuntur per baptismum, teguntur per charitatem, non imputantur per martyrium.

Sexto et genuine, Deum non imputare alicui peccatum, est aliquem non habere peccatum : ex eo enim quod quis peccatum non habeat, sed vitet et caveat, sequitur quod Deus illi peccatum imputare non possit. Ponit enim hic Psaltes duas beatitudines hominis justi. Prior est, de qua dicit : *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata.* q. d. Beati sunt qui à peccatis sunt expurgati, justificati, et charitatis stola tecti et amicti. Posterior, cum mox subdit : *Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum*, q. d. Beatus, imo beatior est, qui postquam à peccatis expurgatus est, juste deinceps vivit, omnique studio vitat peccata; ita ut nihil mali faciat, quod ei Deus in peccatum imputare possit.

9. Beatitudo ergo hæc in circumcisione tantum manet, an etiam in præputio?] Græce non est verbum, *manet*, sed tantum ἐπὶ τὴν περιτομὴν ἢ καὶ ἐπὶ τὴν, id est, in circumcisionem, an etiam in præputium, supple, cadit et convenit hæc beatitudo? q. d. Justitia hæc, quæ teste Davide, nos beat, quæque inchoata est beatitudo, an ad solos circumcisos, puta Judæos, manavit, an etiam ad præputiatos, puta Gentiles? Interrogatio hæc Apostoli, more Hebræo non interrogatio, sed acris et vehemens est assertio et conclusio. q. d. Ex citatis Davidis verbis, *Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum*, clare concludere potestis, ô Judæi, quod hæc ejus beatitudo et justitia non ad solos circumcisos, sed etiam ad Gentiles pertineat; tum quia verba ejus indefinita sunt et generalia tamque viro Gentili, quam Judæo conveniunt, tum quia dicit beatitudinem et justitiam nostram sitam esse, non in operibus legis, sed in liberali clementia et condonatione Dei, qui gratis nobis remittit peccata. Justificatio ergo opus est non legis, quam vobis arrogatis, ô Judæi, sed gratiæ, quæ communis est omnibus, tam Gentibus quam Judæis.

Dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad justitiam.] Est secunda ratio, qua probat Paulus justitiam non ad solos Judæos, sed etiam ad Gentiles pertinere : hanc enim suam conclusionem, quæ totius epistolæ est scopus non tantum Davidis, sed et Abrahæ testimonio probat. Est autem hæc Apostoli ratiocinatio: Abraham ante legem, imo ante circumcisionem justificatus est, non ex circumcisione, aliisque operibus legis, utpote quæ nondum erant, sed ex fide : unde et circumcisionem postea accepit, ut esset signum justitiæ acceptæ per fidem; Ergo justitia hæc non est ex lege et circumcisione, nec pro lege et circumcisione sola, sed pro omnibus, qui fidem Abrahæ sectantur.

10. Quomodo ergo reputata est? in circumcisione, an in præputio? non in circumcisione sed in præputio.] *Quomodo*, id est, in quo statu circumcisionis, scilicet, an præputii, judaismi; an gentilismi, ut hic se explicat Apostolus. q. d. Circumcisusne erat Abraham, an præputiatus, cum justificatus est? certum est, quia præputiatus erat : ergo justitia Abrahæ non tantum pertinet ad vos, ô Judæi, sed etiam ad præputiatos Gentiles. Rursum ergo Abraham est justificatus, non ex circumcisione, nec ex operibus legis, ex quibus vos, ô Judæi, dicitis petendam esse omnem justitiam sed ex fide et gratia, quæ communis est tam incircumcisis, quam circumcisis, Vides hic Apostolum passim tantum velle à justificatione excludere opera et cæremonias legis, non autem opera quæ manant ex fide et gratia Christi.

11. Et signum accepit circumcisionis signaculum justitiæ fidei, quæ est in præputio.] Prosequitur suam assertionem Apostolus, taciteque eam probat. q. d. Adeo Abraham non est justificatus in vel ex circumcisione, ut circumcisionem post justitiam acceperit, ad hoc ut esset signum justitiæ, quam adeptus est ipse per fidem apte circumcisionem, cum adhuc esset præputiatus.

Nota, ex Genes. 19. circumcisionem primario fuisse signum fœderis, quod pepigit Deus cum Abraham, quo sanxit in semine ejus, scilicet Christo, benedicendas esse omnes gentes.

Secundo, circumcisio fuit signum distinguens Abraham posteros ab aliis gentibus.

Tertio, circumcisio, ut ait hic Apostolus, fuit *signaculum justitiæ fidei*, id est, fuit sigillum, quo claudebatur et occultabatur quasi secre-

tum ingens, justitia fidei revelanda per Christum, inquit Origenes.

Quarto, et proprie ad mentem Pauli hic, sanctus Chrysostomus, Theod., Theophyl., Œcum., August., lib. 2. de Nuptiis et concupisc. c. 2. Cyril. lib. 4. in Joan. cap. 51. circumcisio erat *signaculum*, græce σφραγίς, (quod respondet Hebræo חותם *chotam*) id est sigillum *justitiæ*, quo scilicet testificabatur Deus Abrahæ justitiam certam esse ac legitimam, justitiam, inquam, adeptam ante per fidem, cum adhuc esset præputiatus.

Ubi nota. Licet in Abrahamo ita se res habuerit, in posteris tamen ejus secus fuit: nam in iis circumcisio non fuit signaculum justitiæ acceptæ, sed potius accipiendæ.

QUÆ EST IN PRÆPUTIO.] Addit hoc, ut significet Abrahamum per præputium designatum fuisse patrem omnium gentium (hæ enim habent præputium) id est, ipsum præputium significasse eum fore patrem omnium gentium, sicut circumcisio significavit, eum patrem fore Judæorum, utpote pariter circumcisorum. Vide simile capit. 6. 4. et cap.7. 4.

UT SIT (Abraham) PATER OMNIUM CREDENTIUM PER PRÆPUTIUM.] Id est, omnium in præputio manentium, omnium præputiatorum puta omnium Gentilium, ut eorum fides eis reputetur ad justitiam, et ex fide sua illi quoque justificentur, sicut Abraham ex fide sua justificatus est.

Nota. Abraham dicitur pater Gentilium credentium, non naturalis et carnalis, sed spiritualis et mysticus: quia scilicet iis omnibus illustre fidei exemplum dedit. Rursum, quia posteris ejus secundum fidem et spiritum, iis scilicet, qui fidem Abrahæ imitaturi essent, promissa est à Deo benedictio, justitia et salus; hancque promissionem primus inter omnes patres à Deo accepit Abraham, et nomine omnium posterorum acceptavit; omnium, inquam, tam Gentilium, quam Judæorum. Nam Abraham cum hanc promissionem accepit, incircumcisus erat et Gentilis.

12. ET SIT PATER CIRCUMCISIONIS, NON IIS TANTUM QUI SUNT EX CIRCUMCISIONE, SED ET IIS QUI SECTANTUR VESTIGIA FIDEI, QUÆ EST IN PRÆPUTIO PATRIS NOSTRI ABRAHÆ.] q. d. Ait Anselmus, *Et sit pater circumcisionis*, id est, circumcisorum puta Judæorum; et non tantum horum, sed etiam omnium credentium, licet circumcisi non sint qui sectantur fidem Abrahæ: ut sit repetitio prioris sententiæ, complectens utrosque Abrahæ posteros, scilicet, Gentiles, et Judæos credentes, quorum pater spiritualis est Abraham.

Secundo, S. Chrysostomus, Theophylactus, Œcum. et Toletus sic exponunt. q. d. Ut Abraham sit *pater circumcisionis*, id est circumcisorum, non eorum qui tantum exteriorem habent in carne circumcisionem, sed eorum qui cum carnis circumcisione sectantur quoque vestigia fidei Abrahæ. Si enim hanc ejus fidem non sectentur, licet carne circumcisi sint, non censebuntur Abraham habere patrem, Nam, ut ait Apostolus cap. 9. 8. *Non qui filii carnis, hi filii Dei, sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine.* Verum hic sensus non satis verbis Apostoli respondet, planeque invertit et trajicit voculam *tantum.*

Tertio ergo, plane et genuine, *circumcisionem* proprie videtur hic accipere Apostolus, non autem metonymice, pro ipsis circumcisis. Sic enim dicere debuisset, Et sit pater credentium per circumcisionem; sicuti dixit, *Ut sit pater credentium per præputium*: jam autem ita non loquitur, sed mutat phrasin dicens, *Et sit pater circumcisionis. Pater* ergo id est, auctor et institutor circumcisionis. q. d. Abraham accepit signum circumcisionis; ut scilicet esset ipse signaculum justitiæ acceptæ per fidem, cum adhuc esset præputiatus. Unde factum est, ut Abraham fuerit pater credentium Gentilium. fuerit quoque *pater*, id est auctor et institutor, *circumcisionis*: circumcisionis, inquam, quæ fuit signum fœderis inter Deum et Abraham, ejusque posteros initi, quo scilicet testabatur Deus, se patrem fore, protectorem et amicum Abrahæ, ejusque posterorum, quodque eos benediceret, justificaret et salvaret, sicuti benedixerat, justificaverat et salvaverat Abrahamum.

Porro circumcisio tale fuit signum: *non iis tantum qui sunt ex circumcisione*, id est, non solis Judæis, *sed et iis* (Gentilibus) *qui sectantur vestigia fidei, quæ est* (id est, quæ fuit et apparuit) *in præputio patris nostri Abrahæ*, cum scilicet Abraham adhuc esset præputiatus et Gentilis. Hisce enim verbis explicat Apostolus cur Abrahamo incircumciso circumcisio data sit in signaculum justitiæ, nimirum ut significaret quod, sicut Abraham ante circumcisionem est justificatus et benedictus per fidem, sic et omnes, qui Abrahæ fidem imitarentur, etiamsi circumcisi non essent, justificandi et benedicendi forent per fidem. Paulus, inquit Cyrillus lib. 4. in Joan. c. 51. *In signum fidei, quam in præputio habuit Abraham, ei in circumcisionem datam asseruit: voluit enim vocationem et justitiam fidei, omni legali mandato priorem et superiorem ostendere, ut facilius persuaderet Hebræis ne justitiam fidei, prævaricationem legis putarent, sed reditum quemdam atque recursum in priorem hominis statum.*

Ubi Nota, sub circumcisione Apostolum intelligi totam legem veterem, omnesque legis cæremonias et opera, quia circumcisio horum omnium initium erat et professio: sicuti jam baptismus est professio christianismi, totiusque legis Evangelicæ. Dum ergo Apostolus circumcisionem à justitia Abrahæ et posterorum excludit, hoc ipso omnia legis opera, omnesque cæremonias à justitia excludit. Sicut v. 4. ἐργαζόμενον vocavit eum qui circumcisionem aliasque legis cæremonias observat, ita nunc πίστιν et πιστεύοντα, vocat eum qui credit, habetque fidem et opera moralia, etiamsi cæremonialia non habeat.

13. NON ENIM PER LEGEM PROMISSIO ABRAHÆ.] Supple, contigit, sed ante legem et ante circumcisionem; hanc enim accepit Gen. 17. promissionem vero accepit Gen. 12. licet ea repetita sit, post circumcisionem, Gen. 22. Promissio vero hæc est, prosequitur: *Ut hæres esset mundi.* Probat Apostolus hic id, quod præcessit, scilicet Abraham patrem esse omnium credentium, etiam præputiatorum, et consequenter justitiam nobis obtingere non per circumcisionem et legem, legisque opera, sed per fidem. Probat autem idipsum ex promissione facta Abrahæ, hoc argumento: Abrahæ promissa fuit benedictio, id est, justitia et salus omnium gentium, non per legem et circumcisionem, sed ante eam, ex eo quia credidit Deo;

ergo posteri Abrahæ hujus promissionis, benedictionis et justitiæ participes quoque fient, non per opera legis, sed per fidem. In fide enim, non in lege hanc justitiam constituere voluit Deus; et in fide, non in lege, imo ante legem justitiam hanc accepit Abraham, ut esset exemplar posterorum, significans eos, non ex lege, sed ex fide pariter justificandos esse.

Ut heres esset mundi,] ut scilicet in semine ejus benedicerentur omnes gentes. Hæc enim est promissio facta Abrahæ, Gen. 22. 18. ut nimirum Abrahæ fides, benedictio, et filius, scilicet Christus, omnes gentes sibi subigeret, sicque regnum Christi per omnes gentes dilataretur, uti dicitur psal. 2. 8. *Postula à me, et dabo tibi Gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ.* Ita Chrysostomus, Theophyl. Sic ergo Abraham heres est mundi, quia totum mundum habet pro filiis, et sic quasi universo mundo potitur, sed per filium suum, puta per Christum, perque *justitiam fidei*, id est, fide acceptam. Hæc enim fides et justitia Abrahæ et Christi, pervasit et occupavit omnes gentes, et hæc est promissio, benedictio et hereditas Abrahæ, scilicet Ecclesia toto orbe diffusa, quæ est regnum fidelium, in quo rex est Christus, pater et patriarcha est Abraham.

Nota hic justam et amplam mercedem fidei et obedientiæ Abrahæ. Abraham enim credidit et obedivit Deo se evocanti ex Ur Chaldæorum, atque pro Deo parvam quam in Ur habebat hereditatem dereliquit, sed pro ea accepit hereditatem totius Chananææ, imo totius mundi. Tam liberalis est Deus, tamque magnifice suos remuneratur.

14. Si enim qui ex lege, heredes sunt: exinanita est fides, abolita est promissio.] *Heredes*, scilicet et promissionis et benedictionis Abrahæ jam dictæ.

Nota. Τὸ *heredes* capi potest vel active et proprie, vel passive, ut idem sit quod ipsa possessio hereditaria, scilicet populus Christo et Abrahæ in hereditatem promissus, uti præcessit. Aptius tamen priori modo, scilicet active, capitur. Urget et perurget Apostolus tam hic, quam Galat. 3. v. 18. justitiam nobis obtingere ex fide, non ex lege, et legis operibus: quia si per legem obtingeret, non per fidem, sequeretur ingens absurdum, scilicet fidem et promissionem Abrahæ esse abolitam et abrogatam, Abrahæ enim promissa est benedictio, non ex lege, utpote ante legem; sed ex fide, quia scilicet credidit Deo promittenti. Rursum si ex lege datur justitia, ergo non ex promissione: pugnant enim lex et promissio, lex et fide (fides enim respondet promissioni, estque promissionis acceptatio et applicatio) quia promissio libera est et liberalis, quodque promissum est, datur liberaliter, gratuite et ex gratia; quod vero ex lege et operibus legis datur, id datur non gratuite, nec ex gratia, sed ex justitia, et merito operum.

15. Lex enim iram operatur.] Hic versus non videtur directe cohærere cum præcedenti, remotius ergo ad vers. 13. more Hebræo est referendus. Reddit enim causam cur Abrahæ non potuerit promissio, id est promissa salus et justitia, per legem obtingere: quia scilicet tantum abest ut lex hereditatem promittat, ut potius iram operetur. Est hæc nova ratio probans per legem non obvenire nobis justitiam; quia scilicet lex non justitiam sed iram operatur: quia nimirum lex causa et occasio est, non benedictionis, non justitiæ, non hereditatis, sed prævaricationis, et consequenter maledictionis, iræ et vindictæ divinæ. Si enim non esset lex, non esset prævaricatio legis; et quia lex quasi per antiperistasin, concupiscentiam accendit: nam semper nitimur in vetitum, intellige, nisi lex jungatur fidei et gratiæ, quæ legem adjuvet, et concupiscentiam reprimat: quod intendit Apostolus. Scopus enim ejus est ostendere necessitatem fidei et gratiæ Christi, ad eamque Judæos omnesque homines deducere, ut justitiam et salutem assequantur.

16. Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio.] Deducit et concludit hunc versum Apostolus ex v. 14. q. d. Ex lege non potest accidere nobis hereditas et justitia Abrahæ: sic enim abolenda esset fides, et promissio Dei; ergo ex fide ea nobis obvenit, puta per Christum, non per Mosen, idque *ut secundum gratiam firma sit promissio:* vel, ut habent Græca, Syrus, et quidam Latini codices manuscripti, *ut secundum gratiam*, ut *firma sit promissio.* q. d. Ideo ex fide obtingit nobis justitia, ut illa sit nobis gratuita, sitque ex gratia, non ex debito et justitia, uti ita consequenter firma sit promissio, qua Deus, uti per gratiam liberaliter promisit, ita per gratiam gratuito et liberaliter præstat et donat nobis hanc justitiam.

Nota. Cum ait Apostolus, *ut firma sit promissio*, non intelligit promissionem remissionis peccatorum in particulari, qua hæreticus credit fide divina sibi remissa esse peccata per fidem et pœnitentiam, nam nil tale habent verba Apostoli; sed hoc est glossema, quod apponunt Novantes: glossema, inquam, Aurelianense, quod textum evertit. Nam ut alia taceam, nemini certo constat ut talem actum fidei divinæ, vel pœnitentiæ habeat: potest enim credere fide naturali, non divina, et agi spiritu naturæ, vel dæmonis, putans se agi Spiritu sancto. Quin vero sine speciali Dei revelatione constare nemini potest, se credere fide divina: multo minus certo constare potest cuipiam per talem actum, qui sibi incertus est, sibi remissa esse peccata.

Loquitur ergo Apostolus de promissione facta Abrahæ in genere, scilicet quod in semine ejus benedicerentur, id est, justificarentur et salvarentur omnes gentes, non tantum Judæi ex eo carnaliter nati, sed et Gentes, quæ spiritualiter ex eo per fidem nascuntur; quia Abraham quasi patrem in fide imitantur. Tantum enim vult dicere, hanc benedictionem, id est, justitiam, per fidem, non tantum promissam esse Judæis filiis Abrahæ, carnalibus, sed et Gentilibus filiis spiritualibus; non autem vult dicere, mihi, tibi, isti in particulari promissam esse justitiam; sed tantum in genere, et nonnisi sub conditione, et per consequentiam hujus syllogismi, *Omnibus, qui credunt, et fidem Abrahæ imitantur promissa est benedictio, id est, justitia; atqui ego credo; ergo mihi promissa est justitia.* Ubi major est de fide: Verum minor non est certa de fide, sed tantum certa certitudine quadam morali et conjecturali, ac consequenter nec consequens est de de fide, sed tantum conjecturale.

Firma sit promissio omni semini (posteritati Abrahæ) non ei qui ex lege est solum (non soli Judæo) sed et ei (Gentili) qui ex fide est Abrahæ (qui Abrahæ patris fidem quasi genui-

nus ejus filius consectatur) QUI PATER EST OMNIUM NOSTRUM,] tam Gentilium, quam Judæorum. Est, inquam, pater propagatione non carnis, sed fidei et spiritus. Nam dum Abrahæ fidem imitamur, tunc ipse Abraham per Christum suam justitiam, gratiam et spiritum in nos quasi filios suos transfundit, nosque sibi asciscit et adoptat.

17. SICUT SCRIPTUM EST (GEN. 17.) QUIA PATREM MULTARUM GENTIUM POSUI TE.] *Posui*, id est, ponam et constituam te: more enim prophetico ob certitudinem rei futuræ ponitur præteritum pro futuro.

ANTE DEUM CUI CREDIDIT.] Primo, OEcumenius hæc verba refert ad τὸ *sicut scriptum est*. q. d. Sicut scriptum est ante Deum, id est, coram Deo, cui nos fides commendat; vel, sicut scriptum est ex persona Dei.

Secundo, Origines sic explicat, *Ante Deum*, id est à Deo Abraham factus est pater noster.

Tertio, Anselmus, *Ante Deum*, inquit, quia Abraham per fidem factus est pater, quæ fides Dei oculis patet, non hominum.

Quarto, S. Chrysostomus, Theodoretus et Theophylactus Græcum κατενάντι, exponunt è regione, ex adverso, id est, ad exemplum et similitudinem. Hanc enim sibi ex adverso opponunt et proponunt pictores, cum eam exprimere volunt. q. d. Paulus, ad exemplum et similitudinem Dei, qui universalis est omnium pater, Abraham pariter factus est pater multarum gentium.

Quinto, alii sic explicant: *Posui te patrem ante Deum*, id est, patrem spiritualem per generationem et cognationem spiritualem, quæ coram Deo locum habet, et Deo nos gratos reddit. Sed hoc alienius et obscurius est.

Sexto ergo planissime: *posui te patrem ante Deum*; id est, in præscientia et decreto divino, immobili certo et irrevocabili; necdum enim Abraham actu erat pater multarum gentium, sed tantum in præscientia et prædestinatione Dei. Unde explicans subdit Paulus: *Qui vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt.* Ita sanctus Augustinus in psal. 105.

QUI VIVIFICAT MORTUOS.] *Mortuos*, id est peccatores, ait Anselmus: sed hoc mysticum est.

Secundo, Ambrosius, *Mortuos*, inquit, id est, ad generandum invalidos, senes, imbecilles, pene enectos, et mortuos, quales erant Sara et Abraham, cum genuerunt Isaac.

Tertio, S. Chrysostomus. Proprie, inquit, Deus vivificat mortuos, cum eos à morte resuscitat. Hisce enim verbis Paulus commendat Dei omnipotentiam. q. d. Sicut Deus potest suscitare mortuos, ita potest facere, ut Gentes natæ in paganismo, spiritualiter renascantur per fidem, fiantque filii Abrahæ, idque credidit Abraham, cum credidit Deo dicenti: *Patrem multarum Gentium posui te.*

Quarto, Toletus putat Apostolum hic respicere ad fidem Abrahæ, qua jussus immolare filium Isaac credidit quod Deus eum à se immolatum, à morte suscitaret. Verum de hac Abrahæ fide non agit hic Paulus nec Moses Gen. 17. sed tantum de fide, qua credidit Abraham Deo Primo promittenti, sibi ex Sara nasciturum esse Isaac, ut patet ex verbis Apostoli, maxime sequentibus, et ex Genes. c. 17. nam immolatio Isaac præcepta fuit postea, Gen. 22. Tertius ergo sensus S. Chrysostomi magis litteralis et appositus esse videtur. Alludit tamen ad Isaac quem Abraham immolavit credens posse Deum illum à mortuis suscitare, ut explicat idem Paulus Hebr. 11. v. 19. quæ suscitatio signum erat suscitationis Christi, cujus fide nos eramus justificandi, ut ait v. 24. Licet enim Gen. 17. necdum reipsa immolatus et suscitatus esset Isaac, erat tamen immolatus et suscitatus in præsentia et prædestinatione Dei; atque per eum Abraham futurus erat pater multarum gentium.

ET VOCAT EA QUÆ NON SUNT, TANQUAM EA QUÆ SUNT.] Primo, Deus, ait Anselmus, vocat Gentes, *quæ non sunt*, quia viles erant et nihili utpote infideles, à Deo primo ente remotissimæ, ut sint nobiles et fideles, adhærentes Deo primo enti.

Secundo, Ambros. Deus, ait, vocat Gentes *quæ non sunt* semen, ut sint semen et populus Abrahæ.

Tertio, Pererius, Deus, ait, ab æterno homines qui non erant, elegit ac prædestinavit ad vitam æternam, quasi actu essent, et quasi essent ab æterno.

Quarto, alii sic explicant. q. d. Paulus: Deus ita clare et distincte videt ea quæ non sunt, sed longe post futura sunt, sicuti videt et cognoscit ea quæ jam actu sunt. *Vocat* ergo, id est, videt et cognoscit, ut ea vocare possit. Hinc dicitur Eccli. 23. *Domino Deo antequam crearentur, omnia sunt agnita; sic et post perfectum respicit omnia.*

Quinto, planissime et optime, Deus *vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt;* quia Deus æquale habet imperium in ea quæ non sunt, atque in ea quæ sunt, et ea quæ non sunt, facit ut sint: v. g. hic facit, ut Gentes, quæ non erant, sint filii Abrahæ.

Ubi nota. Dei *vocare* est creare et facere: omnia enim possibilia cum nondum actu sunt, sunt tamen et latent in omnipotentia Dei quasi in virtute et semine, et cum Deus suo jussu illa inde evocat, hoc ipso facit ut sint: Dei enim dicere et vocare est efficax, idemque est, quod nostrum facere. Ita S. Chrysostomus. Unde Græcum καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα verti potest, *qui vocat ea quæ non sunt, quasi sint.* Ita S. Augustinus in psal. 105. Sic Deus è tenebris et thesauris suæ potentiæ vocat (uti loquuntur Prophetæ) famem, gladium, siccitatem, dum facit ut sint dumque illa quasi famulos et lictores orbi et hominibus immittit. Inde enim sumpta est metaphora: quasi Deus evocans famem, pestem, gladium dicat: Tu fames quasi satelles veni, et puni tales impios homines; tu gladio lictor adesto, vade, plecte Flandriam; tu grando adesdum, percelle Franciam. Hoc significat Hebræum קרא *kara*, id est, vocavit. Sic *stellæ*, inquit, Baruch c. 3. 34. *lumen dederunt in custodiis* (id est, stationibus et excubiis: stellæ enim sunt quasi milites Dei, ad ejus obsequium semper excubantes) *suis: vocatæ sunt, et dixerunt* (non verbo sed facto et reipsa) *adsumus.* Atque hinc dicitur Deus *sabaoth*, id est exercituum, quia omnes angeli: stellæ, creaturæ quævis, etiamsi non existentes, sunt exercitus, Deo ad nutum obsequentes, et pro eo depugnantes.

18. QUI (Abraham) CONTRA SPEM (naturæ et naturalis potentiæ generativæ) IN SPEM, id est, in rem speratam gratiæ et promissionis divinæ, CREDIDIT, quod scilicet, FIERET PATER MULTARUM GENTIUM.] Nota. Sicuti sperare desperata, est spe-

rare contra spem, sic et credere futura, quorum nulla est spes, est credere contra spem, quod scilicet seni Abrahæ, et sterili Saræ nascetur Isaac, quia idipsum promisit Deus. Ita Theophyl., Anselmus, et Theodor.

Nota, quantam fidem et spem exegerit Deus ab Abrahamo, et quantum præstiterit Abraham, ut merito pater fidei et spei appelletur: nimirum, ut contra spem in spem crederet, ut speraret et crederet ea, quæ naturaliter erant impossibilia, ut contra omne medicorum et physicorum judicium, supra naturæ vires, ad Deum Deique promittentis omnipotentiam heroica fide se erigens, certissimo sibi persuaderet, ex sterili et anu Sara, nasciturum sibi prolem à Deo promissam; hacque fide meruit et impetravit non tantum prolem hanc, sed omnem Dei benedictionem. Adeo grata fuit Deo hæc fides et spes in se: unde eam in Abrahamo, quasi in speculo nobis imitandam hic proponit, idque Primo, in rebus et articulis fidei quæ nostrum captum et naturæ vim transcendunt. v. g. jubet Deus credi se esse Deum unum in essentia, et tamen trinum in personis: jubet credi, Christi corpus realiter esse præsens in Eucharistia, etiamsi visus et sensus aliud nobis dictent. Hic fidelis contra spem naturæ credet in spem divinæ omnipotentiæ, ut transcendat exilitatem dictaminis oculorum, aurium, phantasiæ, et judicii naturalis, et in Deum se erigens firmissime credat id quod ipse, qui est prima et infallibilis veritas quæ nec mentiri, nec fallere potest: dixit: nimirum, *Ego et Pater* (pariter et Spiritus sanctus) *unum sumus: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur, Hic est sanguis meus*, etc.

Secundo, et magis ad mentem Apostoli, in rebus arduis, in gravi tentatione et tribulatione, in perfectione, in infamia, in morbis, morte, et martyrio, in apostolatu ad Indos, Anglos, Hollandos, capescendo, si quis ad eos mittatur, et naturalis suæ infirmitatis conscius trepidet, contra spem in spem credat; cogitet homini Christiano multa supra naturam esse facienda et toleranda; cogitet gratiam superare et transcendere naturam; cogitet Deum, qui olim misit, et mittendo fecit Apostolos et Prophetas, se quoque mittere et mittendo facturum Apostolum, dicatque: Omnia possum, non in me, sed in eo qui me confortat. Hac spe subnixi et roborati Apostoli orbem subegerunt Christo, hac spe Martyres omnia supplicia et tyrannos vicerunt, hac spe tenerrimæ virgunculæ SS. Agnes, Agatha, Febronia, aliæque innumeræ, carnem et mundum, omniaque diaboli tentamenta et tormenta superarunt. Hæc spes multis deest, ideoque humi repunt, nec ad magna assurgunt: radix hujus mali est debilitas fidei, quia non vive apprehendunt et credunt, sibique plane persuadent Deum esse omnipotentem; Deum neminem sinere tentari supra vires; Deum esse suorum fidelissimum protectorem, Deum nostri curam gerere magis, quam pater, mater, etc. Et sane non parva est injuria Dei, tam parvam de ejus bonitate, potentia, providentia, et paterna cura habere opinionem; cum moneat sapiens, *Sentite de Domino in bonitate.* q. d. Bene, pie, sancte sentite de Dei providentia, clementia, aliisque attributis; non male et impie cum Epicureis et atheis, non timide et contracte cum timidis et pusillanimibus. Vult enim Deus haberi à nobis optimus et clementissimus, æque ac potentissimus; honori sibi ducit cum talis qualis revera est, à nobis creditur, speratur, colitur: sicut rex vult haberi à suis clementissimus, quodque in omnes regali utatur munificentia. Magnum ergo gratissimumque obsequium, reverentiam ac honorem Deo deferimus, cum magna ab eo speramus, cum magnam in eo, quibusvis in rebus quamvis arduis, collocamus fiduciam; ac tum magna largitur, tum magna operatur. Quis enim speravit in eum et confusus est?

Vide quanta fecerit Deus per Athanasios, Gregorios, Vincentios, Laurentios: imo per teipsum subinde; modicæ ergo fidei in hac tentatione, in hac difficultate, quid dubitas, quid trepidas? Deus adest, Deus regit et pascit te. Sane Christiano, præsertim generoso, et ad magna anhelanti, excitanda maxime est spes, ut etiam sæpe contra spem in spem credat: sciatque spem nunquam esse nimis magnam nec tanta sperari à Deo, quin Deus plura à se sperari velit, itaque faciet admiranda supra vires, supra naturam. *Nescitis*, inquiebat sanctus Ignatius, *quantas vires habeat spes in Deum. Spes quæ videtur, non est spes.* S. Xaverius una spe adeo armarat se, ut in rebus difficillimis nihil timeret nisi diffidentiam de Dei ope; hac spe invasit Indiam solo Deo nixus, hac spe totum Orientem evangelizando percurrit; hac spe undecim annis, quibus ibi vixit, quanta, quam stupenda supra vires, supra humanam prudentiam aggressus est, et feliciter ad Dei gloriam perfecit?

Vere S. Bernardus serm. 15. in psalm. Qui habitat: *Sperate in eo* (Deo) inquit, *omnis congregatio populi: quemcumque enim locum calcaverit pes vester, vester erit: pes vester utique spes vestra est, et quantumcumque illa processerit, obtinebit. Si tamen in Deum tota figatur ut firma sit, et non titubet; quid timeat aspidem aut basiliscum? quid leonis rugitus, aut draconis sibilos expavescat? Quoniam in me speravit, liberabo eum: porro liberatum, ne iterum egeat liberari, protegam eum et conservabo, si tamen cognoverit nomen meum, ne sibi tribuat quod liberatus est, sed nomini meo det gloriam.*

S. August. vero in illud psal. 102. *quoniam secundum altitudinem cœli à terra corroboravit misericordiam suam super timentes se*, etc., pulchre exemplo cœli terram longe superantis et transcendentis declarat, quam Dei cura et providentia circa nos transcendat omnem cogitationem et spem, ac consequenter, quantum in eam spem nostram erigere et dilatare debeamus. *Confirmavit*, inquit, *Dominus misericordiam suam super timentes se; secundum quid? secundum altitudinem cœli à terra, Quid dixit? si aliquando potest cœlum abscedere à protectione terræ, aliquando poterit Deus non protegere timentes se. Attende: cœlum ubique atque undique protegit terram, et nulla pars terræ est quæ non cœlo protegatur. Peccant homines sub cœlo, faciunt omnia mala sub cœlo, cœlo tamen teguntur. Inde lux ad oculos, inde aer, inde spiritus, inde pluvia ad terram propter fructus, inde omnis misericordia à cœlo. Tolle auxilium cœli à terra, statim deficiet: sicut ergo protectio cœli permanet super terram, sic protectio Dei permanet super timentes eum. Times Deum? supra te est protectio ipsius. Sed forte flagellaris, et putas quia deseruit te Deus: si deseruit protectio cœli terram? quoniam*

secundum altitudinem cœli à terra confirmavit misericordiam suam Dominus super timentes eum. Sicut miseretur pater filiorum, sic misertus est Dominus timentibus eum. Jam sæviat quantum vult, pater est; sed afflixit nos, sed contrivit nos, pater est.

SECUNDUM QUOD DICTUM EST EI : SIC ERIT SEMEN TUUM.] Citat Apostolus, Gen. 15. v. 5. ubi Dominus dicit ad Abraham : *Suspice cœlum, et numera stellas, si potes : sic erit semen tuum*, scilicet, sicut stellæ cœli (uti addunt hic aliqui Latini codices.) q. d. Posteritas tua, ô Abraham, tum ad litteram carnalis Judæorum, tum potius allegorica credentium et Christianorum, erit instar stellarum. Primo, innumera et maxima : Secundo, sublimissima et cœlestis ; Tertio, constans, ordinatissima et æterna ; Quarto, potentissima : Quinto, famosissima ; Sexto, splendidissima et gloriosissima, maxime post resurrectionem : *Qui enim docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates*, Dan. 12. 3. Atque huc alludit Ecclesia, cum canit pro defunctis : *Signifer tuus Michael repræsentet eas in lucem sanctam, quam olim Abrahæ promisisti, et semini ejus.*

19. ET NON INFIRMATUS EST FIDE, NEC CONSIDERAVIT CORPUS SUUM EMORTUUM.] Græce νενεκρωμένον, id est, mortificatum, viribus effœtum, et ad gignendam sobolem ineptum.

Dices, Quomodo ergo postea Abraham genuit filios ex Cetura.

Respondet August. q. 35. in Genesim, fuisse Abrahæ corpus emortuum respectu Saræ vetulæ, non autem respectu Ceturæ junioris.

Secundo, respondet S. Thomas, vere Abraham tunc fuisse impotentem præ senio ad generandum ex qualibet femina, sed divino miraculo redditam ei fuisse virtutem, qua ex Sara, Cetura, et quacumque alia proles suscitare et generare posset. Prior explicatio est verior, uti ostendi Gen. 17. v. 17.

20. IN REPROMISSIONE ETIAM DEI NON HÆSITAVIT.] Græce, οὐ διεκρίθη, id est, non dijudicavit non disquisivit, quomodo scilicet id fieri posset.

Dices, Abraham Gen. 15. v. 8. audita hac Dei promissione illam signo confirmari petit et cupit, dicens : *Unde scire possum, quod possessurus sim eam*, (Chananæam ?) ergo videtur hæsitasse et dubitasse Abraham de Dei promissione.

Respondeo, Abraham ibi non dubitat de re et substantia promissionis divinæ ; nam paulo ante ibidem v. 6. dicitur : *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam.* Sed tantum modum illius in executione servandum cognoscere, et ejus quod crediderat similitudinem aliquam sibi ostendi exoptat. Ita S. August. Chrysost. et Theodor. in Genes. 15.

Secundo, ut Rupertus et Tostatus ibidem, hisce verbis cupit et rogat Abraham, ut Deus promissum suum confirmet, nec ullus posterorum demeritis illud irritet et revocet.

Tertio, petit Abraham signum, inquit Cajetan. ibidem non sibi, sed posteris, ut scilicet ipsi firmius idipsum crederent, quod jam firmiter credebat Abraham. Hinc patet, fidem justificantem, non esse fiduciam, quæ est in voluntate, sed esse assensum et actum intellectus : quia per hanc fidem, ut hic ait Paulus, Abraham *non consideravit corpus suum emortuum, et plenissime scivit; quia quæcumque promisit Deus, potens est et facere.* Deinde actum ejus non vocat fidere ; sed credere Deo promittenti posteritatem.

Dices, Quomodo ergo ait Paulus de hac fide Abrahæ ; quod *non hæsitavit diffidentiæ?* hæc enim opponitur fiduciæ.

Respond. *diffidentia* hic idem est quod incredulitas, græce enim est ἀπιστία. Unde Syrus vertit, *nec de promissione Dei dubitavit tanquam expers fidei.* Eodem sensu accipitur *diffidentia* ac Ephes. 5. 6. De quo plura ibidem.

21. DANS GLORIAM DEO, PLENISSIME SCIENS QUIA QUÆCUMQUE PROMISIT DEUS, POTENS EST ET FACERE.] Pro *plenissime sciens*, græce est πληροφορηθεὶς, id est, plenissime persuasus, de quo plura dicam c. 14. 5. q. d. Abraham dedit gloriam Deo Deumque glorificavit sua fide, scilicet, hoc ipso, quo plane sibi persuasit, Deum sua promissa quantacunque, et posse et velle implere. Ille enim glorificat Deum, qui de Deo, Deique potentia et fidelitate ; ut par est sentit, credit et prædicat.

Nota. Cum ait Paulus, *Potens est et facere*, est miosis significans, et potens est, et faciet utrumque enim credidit Abraham, de qua phrasi plura dicam 2. Cor. 9. 8. Ubi adverte, dicit Paulus *Potens est*, non autem, Verax est, aut, sapiens, vel fidelis est; quia potentia divina præ aliis Dei attributis in rebus arduis proponenda est humanæ infirmitati, ut naturam et omnia hominum auxilia transscendes in Deum Deique potentiam se erigat, ab eaque certo speret opem, et rem promissam. *Ideo*, inquit, Fulgent. lib. 1. ad Monimum. *in Dei promissis nulla est falsitas, quia in faciendis nulla omnipotentis difficultas.* Hinc Patres docent, in tentationibus et rebus afflictis ac difficilibus, non ad homines, sed ad orationem et Deum confugiendum esse, ut anchoram spei jaciamus, non in mare, sed in cœlum, sicque animæ nostræ navem ab omni turbinum et tempestatum æstu tutam et fixam fore.

22. REPUTATUM EST ILLI AD JUSTITIAM.] q. d. Ob tam heroicam fidem Abraham justificatus est.

23. NON EST SCRIPTUM TANTUM PROPTER IPSUM QUIA (quod) REPUTATUM EST ILLI AD JUSTITIAM : 24. SED ET PROPTER NOS, QUIBUS REPUTABITUR (nostra fides ad justitiam) CREDENTIBUS (sic credamus), IN EUM, QUI SUSCITAVIT JESUM CHRISTUM DOMINUM NOSTRUM A MORTUIS.] q. d. Abraham datur et proponitur nobis in exemplar justificationis : ac proinde sicut ipse, ita et nos non ex circumsione lege et Mose, sed ex fide et Christo justitiam quærere et consequi debemus.

Nota. Hic et alibi inculcat Apostolus fide credendam esse resurrectionem Christi quia hic erat articulus mundo tunc incredibilis, et quia hic articulus maxime est necessarius, et compendium, quasi ceterorum : nam qui eum credit, credit Jesum esse Christum et Messiam, Deum et hominem, salvatorem mundi, qui pro peccatis nostris et salute nostra mortuus est, et resurrexit. Tertio quia fides et spes resurrectionis maxime nos excitat ad bene et christiane vivendum, omniaque dura tolerandum.

25. QUI TRADITUS EST (tum à Juda et Judæis, tum potius à Patre æterno, in mortem et crucem,) PROPTER DELICTA NOSTRA, ET RESURREXIT PROPTER JUSTIFICATIONEM NOSTRAM.] Nota. Christus in passione sua omne meritum, pretium et lytrum redemptionis nostræ consummavit, unde

per suam resurrectionem non meruit nostram justificationem.

Dices, Quomodo ergo hic dicitur, quod *Christus resurrexit propter justificationem nostram?*

Respondet commentarius Ambrosio asscriptus sensum Apostoli esse, q. d. Illi qui baptizati sunt ante passionem Christi, solum tunc remissionem peccatorum acceperunt: post resurrectionem vero Christi et missum Spiritum sanctum fuerunt justificati. Sed hic est error, qui satis arguit hos commentarios non esse Ambrosii. Resp. ergo cum Franc. Suarez 3. p. qu. 56. præpositionem *propter*, quatuor causas hic posse significare, Primo, materialem seu objectivam. ita Cajetan. et Adam q. d. *Christus surrexit propter justificationem nostram*, qua scilicet per fidem resurrectionis, qua credere cœpimus Christum esse Dei Filium et redemptorem mundi, perducti sumus ad justificationem, et quia Christus ipse resurrectione sua fidem suæ passionis et deitatis roborando, spemque nostram acuendo, justificationem nostram procuravit.

Secundo, ut S. Anselmus, Origenes et S. Thomas, præpositio *propter* significare potest causam exemplarem: q. d. Christus mortuus est, ut nos ejus exemplo moriamur delictis; et resurrexit, ut nos resurgamus ad novitatem vitæ: resurrexit ergo Christus ad hoc, ut nobis daret typum et exemplar resurrectionis animæ.

Tertio, τὸ *propter* potest significare causam efficientem, nam. ut docet D. Thom. 3. p. q. 56. art. 2. resurrectio humanitatis Christi, est instrumentum divinitatis ejusdem, efficiens justificationem nostram: instrumentum, inquam, non physicum, ut volunt aliqui: resurrectio enim, quæ per tot sæcula transiit, quomodo physice jam agere, influere et operari potest? sed morale, quia scilicet destinavit Deus resurrectionem Christi ad nostram justificationem, decrevitque nos non justificare, nisi post illam, et quasi per illam, sicut rex qui promisit subditis, per coronationem filii sui, certa privilegia, nonnisi post eam, et quasi per eam ea elargitur: et hoc sensu dicitur Joan. 7. 39. *Nondum erat Spiritus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus.*

Quarto, et optime præpositio *propter* significat causam quasi meritoriam: Christus enim officium suum et meritum passionis in resurrectione, quasi in termino suo absoluit: resurrectio enim fuit terminus et complementum passionis, meritorum et totius œconomiæ Christi. Unde resurrectio et passio censentur unum opus redemptionis, et una actio moralis Christi completa, qua simul et semel meruit Christus tum remissionem peccatorum, tum justificationem nostram: sed ob similitudinem apposite Apostolus tribuit remissionem passioni, quasi satisfactioni; resurrectioni vero justificationem, quia per resurrectionem, quam suis meritis et virtute propria adeptus est Christus, factus est plenus redemptor et justificator; utpote victor mortis, et consequenter victor regni peccati et injustitiæ, quod mortis erat causa, tuncque simul suum induxit regnum vitæ, sanctitatis et justitiæ. Unde post resurrectionem misit Spiritum sanctum justificatorem, misit et Apostolos, qui vi verbi sui, et sanctis Sacramentis à se institutis nos justificarent.

Adde, nisi Christus resurrectione sua mortem vicisset imbellis et inefficax fuisset ad vincendum et debellandum omnino peccatum, quod mortis est causa, quodque morti quasi effectui suo adstrictum et colligatum manet, ac consequenter imbecillis et impotens fuisset Christus ad justificandum nos. Unde Syrus vertit, *resurrexit ut justificet nos.* Qua de re plura dicam 1. Cor. 15. 17.

Denique τὸ *propter* significat causam finalem, eamque mutuam. Nam et Christus resurrexit hoc fine, ut mitteret Apostolos et Spiritum sanctum, qui nos justificarent, et vicissim finis nostræ justificationis est, ut laudetur et celebretur resurrectio Christi, sive Christus resurgens, qui ejus causa est et auctor. Christus ergo moriens et resurgens, nosque secum suscitans, fuit phœnix; cui proinde recte illud phœnicis ænigma attribuas:

> Vita mihi mors est, morior si cœpero nasci.
> Sed prius est satum, lætæ quam lucis origo.
> Sic solos manes ipsos mihi dico parentes.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HACTENUS DOCUIT PAULUS, NOS JUSTIFICARI NON PER LEGEM, SED PER FIDEM CHRISTI : NUNC OSTENDIT, QUANTA SIT EXCELLENTIA ET CELSITUDO, TUM UTILITAS HUJUS JUSTITIÆ, QUAM CHRISTUS NOBIS ATTULIT.

PRIMO ERGO RECENSET SEX FRUCTUS HUJUS JUSTITIÆ, QUOS ENUMERABO V. 2. EX QUIBUS FIT UT GLORIEMUR NON TANTUM IN SPE BEATITUDINIS, SED ETIAM IN TRIBULATIONIBUS, QUIA ET CHARITAS DEI ET CHRISTI DIFFUSA EST IN CORDIBUS NOSTRIS.

SECUNDO, VERS. 12. OPPONIT ET PRÆPONIT GRATIAM CHRISTI PECCATO ADÆ, DOCETQUE QUOD SICUTI PER UNIUS ADÆ INOBEDIENTIAM PECCATORES FACTI SUMUS, ET MORTI OBNOXII, ITA PER CHRISTI OBEDIENTIAM JUSTITIAM, ET VITAM ÆTERNAM ADIPISCAMUR.

TERTIO, VERS. 20. DOCET LEGEM INTER ADAMUM ET CHRISTUM SUBINTRASSE, UT ABUNDARET DELICTUM IDQUE AD HOC, UT UBI ABUNDAVIT DELICTUM, IBI ABUNDET ET GRATIA CHRISTI.

1. JUSTIFICATI ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum : 2. per quem et habemus accessum per fidem in gratiam istam, in qua stamus, et gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei. 3. Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus scientes quod tribulatio patientiam operatur. 4. Patientia autem probationem, probatio vero spem. 5. Spes autem non confundit : quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. 6. Ut quid enim Christus, cum adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est? 7. Vix enim pro justo quis moritur : nam pro bono forsitan quis audeat mori. 8. Commendat autem charitatem suam Deus in nobis : quoniam cum adhuc peccatores essemus, secundum tempus. 9. Christus pro nobis mortuus est : multo igitur magis nunc justificati in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum. 10. Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filii ejus : multo magis reconciliati, salvi erimus in vita ipsius. 11. Non solum autem : sed et gloriamur in Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. 12. Propterea sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors, et ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt. 13. Usque ad legem enim peccatum erat in mundo : peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset. 14. Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen etiam in eos, qui non peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ, qui est forma futuri. 15. Sed non sicut delictum, ita et donum : si enim unius delicto multi mortui sunt : multo magis gratia Dei et donum in gratia unius hominis Jesu Christi in plures abundavit. 16. Et non sicut per unum peccatum, ita et donum : nam judicium quidem ex uno in condemnationem : gratia autem ex multis delictis in justificationem. 17. Si enim unius delicto mors regnavit per unum : multo magis abundantiam gratiæ, et donationis, et justitiæ accipientes, in vita regnabunt per unum Jesum Christum. 18. Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem : sic et per unius justitiam in omnes homines, in justificationem vitæ. 19. Sicut enim per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt multi : et per unius obeditionem, justi constituentur multi. 20. Lex autem subintravit ut abundaret delictum. Ubi autem abundavit, delictum, superabundavit gratia, 21. ut sicut regnavit peccatum in mortem, ita et gratia regnet per justitiam in vitam æternam : per Jesum Christum Dominum nostrum.

1. JUSTIFICATI ERGO EX FIDE, PACEM HABEAMUS AD DEUM PER DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM.] *Pacem habeamus.* Ita legunt Biblia Romana, Origenes, Chrysost. Theodoret. Ambros. Theophyl. sed Syrus et Græce jam habent ἔχομεν, id est *habemus pacem.* Hoc enim apte infert Apostolus ex præcedentibus. q. d. Ut Ambros. et Toletus explicant, *Pacem*, id est, reconciliationem et amici-

tiam cum Deo habemus, ex eo quod jam sumus justificati per fidem Christi. Verum, legendo cum Romanis aliisque, non *habemus*, sed *habeamus*, *pacem*, Primo, Œcumenius et Anselmus hunc dant sensum, q. d. Paulus : Cum jam simus justificati per Christum, hinc par est ut omnes pacem in Christo servemus, nec judæi cum Gentibus de justitia, deque prælatione contendere pergant. Sed huic sensui repugnat vox *ad Deum*, quæ significat Apostolum loqui de pace, quam habemus non cum hominibus, sed cum Deo.

Unde Secundo, S. Chrysost. et Theodor. sic explicant, q. d. *Pacem*, id est, amicitiam cum Deo in justificatione, acceptam, *habeamus*, id est, conservemus. Hoc valde litterale videtur.

Tertio, et maxime genuine, ad mentem Pauli sic exponemus, q. d. Cum jam simus justificati per fidem et gratiam Christi, uti hactenus demonstravi, *pacem habeamus*, id est, pacato et tranquillo simus animo, nullam posthac metuentes Dei vindictam et condemnationem; simus animo à terroribus quos ingerere solet mala conscientia, libero, læto et sereno, utpote jam reconciliati cum Deo, Deique amici et filii. Pax ergo hæc est tranquillitas, serenitas et fiducia justæ et bonæ conscientiæ, orta non ex certitudine fidei divinæ, qua quis certissimo credat sibi per Christum remissa esse peccata, ut volunt Novantes : sed ex conjecturis et signis quæ moralem quamdam certitudinem dant, nos esse justos; cum conscientia, scelerum remissione et venia, in baptismo, aut pœnitentiæ Sacramento, uti confidit, accepta, nullius peccati sibi jam conscia mentem non angit aut mordet; sed placida et pacata studet puritati et sanctimoniæ, spem et amorem in Deum et cœlestia defigens, rectaque tendens ad beatitudinem, et gloriam æternam. Pax hæc conscientiæ ingens est bonum, ut merito dixerit S. Tiburtius Martyr : *Omnis nobis vilis est pœna, ubi pura comes est conscientia.* De quo plura 1. Timoth. 1. 5. Rursum hæc pax est scutum impenetrabile, quo omnia hostium tela excipimus, et elidimus. Audi S. Leonem serm. 6. de Nativit. Christi : *Totus mundus in maligno positus est : et insidiante diabolo et angelis ejus, hoc innumeris tentationibus laboratur, ut hominem ad superna nitentem aut adversa terreant, aut secunda corrumpant : sed major est qui in nobis est, quam qui adversus nos est : et pacem cum Deo habentibus : ac semper Patri cum toto corde dicentibus. Fiat voluntas tua, nulla prævalere certamina, nulli possunt nocere conflictus,* Causam subdit : quia *consensum animi carnis concupiscentiis denegantes, inimicitias quidem adversus nos ejus, qui peccati est auctor, commovemus : sed inexpugnabilem cum Deo pacem gratiæ ipsius serviendo firmamus, ut regi nostro non solum obedientia subjiciamur, sed etiam judicio copulemur.* Quocirca *ipse jam pro nobis omnia bella conficiet : ipse qui dedit velle, donabit et posse, ut simus cooperatores operum ejus, et propheticum illud cum fidei exultatione dicamus : Dominus illuminatio mea, et salus mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, à quo trepidabo?*

2. Per quem et habemus, accessum in gratiam tuam.] Justificationis et remissionis peccatorum, ex qua pax ista sequitur.

Nota, τὸ *et* hic non tam copulativum est quam explicativum et causale, idemque valet, quod *utpote*. q. d. Justificati habeamus pacem per Jesum Christum, utpote per quem accessum habemus ad gratiam istam. ita S. Chrysost.

In qua stamus.] Id est, constanter perseveramus, græce ἑστήκαμεν, id est, erecti consistimus, firmi permanemus.

Gloriamur in spe.] ἐπ' ἐλπίδι, id est, sub spe, vel propter spem, seu quia speramus gloriam præparatam filiis Dei : græce deest τὸ *filiorum*.

Nota. Primus fructus et excellentia justitiæ est pax, v. 1. Secundus est, spes gloriæ, v. 2. Tertius est, magnitudo animi, et lætitia in adversis ob spem gloriæ. *Et facere et pati fortia, non Romanum*, ut aiebat Scevola, *sed Christianum est.* Quartus est, quod per eam efficimur Deo amici et dilecti per charitatem v. 5. Quintus est, quod per eam à Deo adoptamur in filios, eoque patre gloriamur, v. 11. Sextus est, merces vitæ æternæ, v. ultimo.

3. Non solum autem, scilicet gloriamur in spe ista, inquit Theophyl, sed et gloriamur in tribulationibus,] quas propter Christum, aut pro Christo, et vita Christiana patimur, reputantes eas esse insignia Dei dona et beneficia, quibus nos ipse donat, perficit, ac promovet ad patientiam, omnemque virtutem, ac præsertim ad spem certam futuræ gloriæ. Hanc enim causam dat ipse Apostolus, cum subdit : *Scientes quod tribulatio patientiam operatur.* Eamdem causam dat S. Bernardus serm. 17. in psalm. 90. *Siquidem*, inquit, *in tribulationes spes gloriæ, imo et ipsa in tribulatione gloria continetur, sicut spes fructus in semine, sic et ipse fructus in semine est.* Addit secundam : quia Deus promittit, dicitque, *Cum ipso sum in tribulatione.* Hoc est quod S. Martinus diabolo Christum se mentienti, et apparenti in gloria, respondit : *Christus suis in hac vita non nisi in cruce apparet.* ita Sulpit. in ejus Vita. Jam quis non aveat, quis non gaudeat esse ubi Christus, ubi Deus est? *Bonum*, ait S. Bernard. ibidem, *mihi, Domine, tribulari, dummodo ipse sis mecum, quam regnare sine te, epulari sine te, sine te gloriari. Bonum in tribulatione magis amplecti te, in camino habere te mecum, quam esse sine te vel in cœlo. Quid enim mihi est in cœlo, et à te quid volui super terram?* Præclare S. Augustin. in Sentent. nu. 226. *In præsenti*, ait, *vita et deliciæ temporales dulces sunt, et temporales tribulationes amaræ sunt. Sed quis non bibat tribulationis poculum, metuens ignem gehennarum? Et quis non contemnat dulcedinem sæculi, inhians bonis vitæ æternæ?*

Scientes quod tribulatio patientiam operatur.] *Operatur*, ut causa non efficiens, sed materialis, scilicet ut occasio, objectum et excitamentum pœnitentiæ : de quo vide Chrysost. in morali homil. 9. Simili modo et sensu vulgo dicitur, quod tortores Martyribus, et impii piis quos vexant, fabricant coronam in cœlis. Loquitur enim Paulus de justis constantibus et cordatis, qui ex tribulatione robustiores et perfectiores evadunt, non de timidis et levibus, qui tribulationi cedunt et succumbunt. Addit hic notatque S. Chrysost. Deum in hoc statu lapso, quo concupiscentia diffluimus; necessario immisisse nobis tribulationes ad eam castigandam et stringendam. Sicut enim silvestres aves cicurantur cavea, equi indomiti fræno, canes loro : sic per tribulationes homo alias incompositus et indomitus fit mitis, patiens, flexilis, obediens Deo.

Unde notat Hugo Cardinalis Apostolum hic innuere, patientiam esse veluti terram fructiferam, quam tribulatio operatur, id est arat, colit, ut fructum ferat meritorium, eo sensu, quo Genes. 2. Adam dicitur positus in paradiso, ut operaretur illum. Hinc patet, quam alacri animo excipiendo sit quævis tribulatio, utpote quæ velut diligens agricola, nostram patientiam, quasi tellurem exerceat, ut uberem meritorum segetem proferat.

4. Patientia autem (operatur) probationem,] quia scilicet nos nostramque virtutem probat ut fornax probat aurum. Secundo et melius *patientia* operatur *probationem*, id est, terminum probationis, experimentum scilicet (hoc enim significat Græcum δοκιμή, quod non active, sed passive tantum capitur) ut sit probatus et exploratus animus patientis; pateatque quanti Deum et cœlestia faciat (utpote pro quibus tanta tam generose patitur) ac consequenter, quam laudabilis et excelsus sit. ita Cajetan. et Toletus. Aliter ergo sumit probationem S. Jacobus cap. 1. cum è contrario ait, quod probatio fidei patientiam operetur; scilicet pro ipsa tribulatione et persecutione, quæ hominem exercet et probat: hæc enim operatur et excitat patientiam eo sensu, quem paulo ante dedi. Quocirca S. August. in Sententiis (quas ex eo excerpsit S. Prosper et habentur in fine tomi 3. S. August.) nu. 186. *Non queratur*, ait, *homo quando in his quæ juste habet patitur aliquas adversitates. Per amaritudinem enim inferiorum docetur amare meliora, ne viator tendens ad patriam stabulum pro modo diligat.*

Probatio vero (operatur) spem,] id est, spei robur et vigorem. Ita S. Chrysost. et Anselmus: nam alioqui simpliciter spes præcedit et operatur patientiam et probationem. Hinc contra Novantes Nota. Licet spes primario Die ope et gratia nitatur, secundario tamen bonis quoque operibus patientiæ, et aliis ex gratia factis nititur. Tria hæc spem roborant, ait Bernardus in Sententiis. Primum, est humilitas collata sapientiæ; Secundum firmitas constantis patientiæ; Tertium, veritas inspirationis occultæ.

4. Spes autem non confundit.] οὐ καταισχύνει, id est, non solet pudefacere: quia scilicet sperantem non frustratur, nec fallit, sed eum certo perducit ad assecutionem rei speratæ à Deo. Secus se habet spes fallax, quam collocamus in hominibus, quæ sæpe fallit, ideoque pudorem afficit. ita Theophyl. et Anselm. Quid enim sunt spes mortalium, nisi (ut aiebat Plato) somnia vigilantium, aut potius desiderantium; *Spes*, inquit S. Bernard. ser. 37. in Cant. *non confundit; quia infundit certitudinem, per hanc enim ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, quod simus filii Dei.* Vere S. August. in illud Psalmi 30. *Odisti observantes vanitates supervacue: ego autem in Domino speravi. Ego*, inquit, *qui non observo vanitatem, in Domino speravi. Speras in pecunia, observas vanitatem; speras in honore et sublimitate aliqua potestatis humanæ, observas vanitatem; speras in aliquo amico potente, observas vanitatem. In his omnibus cum speras, aut tu expiras, et ea hic dimittis; aut cum vivis, omnia pereunt, et in spe tua deficis. Istam vanitatem commorat Isaias, dicens: Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus, quasi flos fœni. Aruit fœnum et flos ejus decidit: verbum autem Domini manet in æternum. Ego autem, non quomodo illi qui sperant in vanitates et observant, sed in Domino speravi, qui non est vanitas*, sed ipsa veritas et stabilitas.

Idem in illud psal. 9. *Sperent in te qui noverunt nomen tuum: Ne sperent*, inquit, *in his rebus, quæ temporis volubilitate præterfluunt, nihil habentes, nisi Erit et Fuit. Quoniam quod in illis futurum est, cum venerit fit statim præteritum, et quod exspectatur cum cupiditate, amittitur cum dolore. In Dei autem natura non erit aliud, quasi nondum sit aut fuit; quasi jam non sit; sed est tantum id quod est, et ipsa est æternitas. Desinant igitur sperare et diligere temporalia, et se ad æternam spem conferant, qui cognoscunt nomen ejus, qui dixit: Ego sum qui sum.*

Egregie vero, ex hoc Apostoli fundamento, quod scilicet spes non confundat, S. Bernard. omnes ad spem in Deum excitat, serm. 9. in psal. *Qui habitat: Quoniam*, inquit, *tu es, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. Quidquid agendum sit, quidquid declinandum, quidquid tolerandum, quidquid operandum, tu es, Domine; spes mea. Hæc una mihi omnium promissionum causa, hæc tota ratio meæ exspectationis. Prætendat alter meritum, sustinere se jactet pondus diei et æstus, jejunare se bis in sabbatho dicat; postremo non esse sicut ceteros homines glorietur: mihi autem adhærere Deo bonum est, ponere in Domino Deo spem meam. Speret qui vult in incerto divitiarum. Ego vero, ne ipsa quidem nisi abs te victui necessaria aspero, nimirum verbo tuo confidens, in quo abjeci omnia. Nempe tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adjutor.*

Deinde in particulari quolibet casu sperandum esse in Deo, ita docet: *Si mihi præmia promittuntur, per te obtinenda sperabo. Si insurgant adversum me prælia, si sæviat mundus; si fremat malignus, si caro adversus spiritum concupiscat, in te ego sperabo. Qui dicit: Quoniam tu es, Domine, spes mea; jactet cogitatum suum in Domino, sciens quod enutriendus sit ab illo: sicut scriptum est, Omnem sollicitudinem vestram projicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis. Ut quid enim, si hæc sapimus, ut quid cunctamur abjicere omnino spes miseras, vanas, inutiles, seductorias, et huic unitam solidæ, tam beatæ spei, tota devotione animi inhærere?* Et causam hujus soliditatis spei assignans, subdit: *Si quid illi impossibile, si quid vel difficile est, quære aliud in quo speres: sed verbo omnia potest. Quid facilius dictu? An vero de facilitate jam non dubitas? sed ipsa tibi est suspecta voluntas? quando in se speranti desit illa majestas; quæ tam studiose monet in se sperare? plane non derelinquit sperantes in se. Adjuvabit eos*, ait, *et eruet eos à peccatoribus. Quære, quibus meritis? quia speraverunt in eo. Dulcis causa, attamen efficax et irrefragabilis. Quis speravit in eo, et confusus est?*

Atque hic est acer stimulus, qui sanctos heroes excitavit, et etiamnum excitat ad audendum magna, ad res heroicas arduasque fortiter pro Deo vel aggrediendas, vel sustinendas. Sciebant enim se non confundendos: quia spes non confundit. De his S. Bernard. serm. 32. in Cant. *Jam vero*, inquit, *magni patris familias, seu regiæ majestatis schema apparere existimo his, qui accedentes ad cor altum, de majori spiritus libertate, et puritate conscientiæ magnanimiores facti, consueverunt audere majora.* Dat exempla, *Talis erat Moyses, qui audebat dicere Deo: Si inveni gratiam in oculis tuis, ostende mihi teipsum. Talis*

Philippus qui sibi et suis condiscipulis Patrem flagitabat ostendi. Talis et Thomas, qui nisi sua manu tangeret vulnus et fossam latus, credere recusabat. Pusilla fides, sed de magnitudine animi miro modo descendens. Talis quoque David qui et ipse dicebat Deo: Tibi dixit cor meum, exquisivit te facies mea: faciem tuam, Domine, requiram. Tales itaque magna audent, quoniam magni sunt: et quæ audent obtinent, juxta verbum promissionis ad ipsos, quod est istius modi: Quemcumque locum calcaverit pes vester, vester erit. Magna siquidem fides magna meretur: et quatenus in bonis Domini fiduciæ pedem porrexeris, catenus possidebis. Et paulo inferius. *Igitur istius modi magnis spiritibus magnus occurrit sponsus, et magnificabit facere cum eis, ita ut dicat qui ejusmodi est, Quia fecit mihi magna qui potens est, Regem in decore suo videbunt oculi ejus præeuntem se ad speciosa deserti, ad flores rosarum, et lilia convallium, ad amœna hortorum, et irrigua fontium, ad delicias cellariorum, et odoramenta aromatum, postremo ad ipsa secreta cubiculi. Beatus qui implevit desiderium suum ex ipsis.*

Quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.] Quæres, quænam hic intelligatur *charitas Dei?* S. Chrys. Theoph. Ambr. Cajetan. et Toletus, respondent, quod charitas Dei fit charitas, quæ est in ipso Deo, qua Deus nos diligit: hæc *diffusa*, vel, ut græce est, ἐκκέχυται, id est effusa *est in cordibus nostris.* Quia in iis efficit charitatem, gratiam omniaque dona et virtutes Spiritus sancti. Huic sensui valde favent sequentia, maxime v. 8. Simili modo vulgo dicitur, Liberalitas regis effusa est in hunc principem. q. d. Paulus, Spes non confundit, quia Dei in quem speramus, charitas et liberalitas in nos effusa et profusa est, quia scilicet jam non per legis, sed per fidei justitiam accepimus ex Dei charitate Spiritum sanctum, quo sumus effecti divinæ consortes naturæ, Deo amici, chari, dilecti, ab eoque omnibus gratiis et virtutibus dotati et ditati. Si autem antequam tales essemus, Deus dedit pro nobis Filium suum in mortem, multo magis jam postquam tales sumus effecti, dabit nobis quasi amicis et filiis suis, tanquam pater amantissimus, ea quæ speramus et postulamus ab eo, quæque ipse filiis suis promisit.

Secundo, S. August. de Spiritu et litt, cap. 32. S. Bernardus epist. 107. Anselm. et passim Doctores Scholastici, imo Concilium quoque Trident. sess. 6. c. 7. *charitatem Dei* hic intelligunt non eam, quæ est in ipso Deo increata et æterna, sed eam quæ est in nobis à Deo creata et donata in tempore, quam scilicet Deus nobis infundit, ut eum diligamus: illa enim proprie diffundi vel effundi dicitur. q. d. Paulus: Spes æternorum non confundit nos, quia charitatem habemus, qua Deum diligimus, sumusque Dei amici: Deus autem amicos suos in se sperantes non confundet, imo vero iisdem diligentibus se hæc sperata æterna bona præparavit: nam vocula *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet spes non confundat.

Nota. Verbo effundi, innuit Paulus charitatem ad omnes motus et actus animæ perficiendos se extendere, ita S. Thomas.

Tertio, plenissimus erit sensus, si charitatem Dei utramque accipias, scilicet creatam et increatam: et de utraque hunc locum explicat Origen. Theodor. Œcum. et D. Thomas; q. d. Paulus, Charitas Dei increata effudit se per charitatem creatam à se diffusam et effusam in cordibus nostris; ideoque spes, quam habemus in Deum, nos non confundet, nec pudefaciet, eo sensu, quem jam dedi.

Nota quod ait Paulus, *Per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Hinc enim patet, in justificatione non tantum gratiam Spiritus sancti, sed et ipsum Spiritum sanctum quasi primum Dei donum nobis dari, non solum enim Spiritus sanctus nobis charitatem et dona sua communicat, sed et per ea in nobis ipse Spiritus sanctus inhabitat: licet enim antea ipse inanima fuerit per essentiam, potentiam, præsentiam; datur tamen rursum animæ, dum illa justificatur, ut sit in ea novo modo; scilicet quasi in templo suo, eamque per charitatem sanctificet, faciatque participem sui amoris. Est enim ipse primus et increatus amor.

Hinc refellitur error Magistri Sentent. lib. 1. sent. dist. 16. et 17. docentis, charitatem quæ in nobis est, non esse qualitatem creatam et infusam, sed esse ipsummet Spiritum sanctum, qui per se solum sine habitu charitatis infuso operatur in nobis, et nobiscum actum amoris, nam Apostolus asserit hic charitatem diffundi in cordibus nostris: spiritus autem sanctus diffundi non potest, nisi per charitatem, aliaque dona creata et infusa.

Secundo, quia Apostolus distinguit hic charitatem à Spiritu sancto, tanquam effectum à sua causa: ait enim, *Charitas Dei diffusa est per Spiritum sanctum;* ergo charitas alia et diversa est à Spiritu sancto. Sicuti lux effusa in hac domo per lampadem, alia est à lampade lucem diffundente.

Dices, S. August. l. de Trinitate c. 7. et 8. et alibi, dicit charitatem, qua nihil melius est, esse Deum, nosque Deum diligere charitate, quæ Deus est. Hæc sententia Magistro Sentent. errandi occasionem dedit.

Respondeo, Augustinum loqui more Platonicorum: fuit enim ipse ante conversionem Platonicus. Platonici autem hac phrasi utebantur, ut dicerent nos esse bonos bonitate Dei, amantes amore Dei, sapientes sapientia Dei, nos verum cognoscere veritate incommutabili, quæ Deus est, qua phrasi tantum significare volebant, quod bonitas, amor, sapientia, veritas, quibus sumus formaliter boni, amantes, sapientes, veri, sint participatio quædam bonitatis, amoris, sapientiæ et veritatis increatæ, quæ est in Deo, non autem quod per amorem, sapientiam, bonitatem, quæ est in Deo, simus formaliter amantes, sapientes, boni: hoc enim est impossibile. Est ergo metonymia in hac phrasi; cum enim dicitur, Charitas nostra Deus est, sensus est, Charitas nostra creata manat à charitate increata, quæ est Deus ipse: et sic charitas nostra non formaliter, sed originaliter, causaliter et participative est ipse Deus.

Rursum, ex hoc Apostoli loco probari potest, justitiam esse qualitatem et donum nobis inhærens. Hoc enim insinuat verbum, *Effunditur in cordibus nostris:* et τὸ *per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Ita Conc. Trident. loco jam citato. Unde S. Aug. l. 3. de Doctrina Christi, c. 10. *Charitatem,* inquit, *voco animi motum ad fruendum Deo, propter ipsum: et se atque proximo, propter Deum.* Et lib. de Moribus Ecclesiæ: *Virtus,* inquit, illa (charitas sive dilectio) *quæ ipsius*

animi nostri rectissima affectio est, si in alio est, favet ut conjungamur Deo; si in nobis est, ipsa conjungit. Insuper S. Aug. sententia 348. ex hoc loco docet multos Christianos per unum Spiritum sanctum, et unam charitatem fieri unum unitate dilectionis, *Multorum*, ait, *hominum multæ sunt animæ, et multa sunt corda : sed ubi per dilectionem fidemque adhærent Deo, una anima, et unum cor fiunt. Si ergo charitas Dei diffusa in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis, tantam unitatem multarum animarum et multorum cordium facit; quanto magis in Patre, et Filio, et Spiritu sancto, æterna et incommutabilis unitas manet, ut indifferens Trinitas, unus Deus, unum lumen, et unum principium.*

DIFFUSA EST,] tum in baptismo, tum in operibus pœnitentiæ, charitatis, aliarumque virtutum, quibus vel primo, vel magis justificamur; tum proprie et peculiariter in impositione manuum, ait S. Aug. l. 6. contra Julian. c. 11. puta in Sacramento Confirmationis : in eo enim datur et diffunditur robur et plenitudo Spiritus sancti. Nota hunc Augustini locum : ex eo enim contra Novantes patet, Confirmationem conferre gratiam, imo plenitudinem gratiæ; ac consequenter esse Sacramentum legis novæ. Hæc enim impositio manuum non est Ordinatio, sed Confirmatio : quia hæc charitatis diffusio, quæ per eam sit, non solis Clericis, sed omnibus Christianis competit. Omnibus enim Christianis loquitur hic Apostolus, qui olim mox à baptismo Sacramentum Confirmationis suscipiebant, cum soli Clerici Ordinationem susciperent.

Porro hanc charitatem in nobis diffundit Spiritus sanctus, ut per eam facilem et suavem reddat legem, jugumque Christi. Audi S. August. in Sententiis num. 222. *Omne præceptum Dei leve est amanti. Nec ob aliud intelligitur dictum ; Onus meum leve est ; nisi quia per Spiritum sanctum diffunditur charitas in cordibus nostris, ut diligendo liberaliter faciamus : quia quod quis timendo facit, serviliter facit. Nec est animus rectus, quando mallet, si fieri posset, id quod rectum est non juberi.*

6. UT QUID ENIM CHRISTUS, CUM ADHUC INFIRMI ESSEMUS, SECUNDUM TEMPUS PRO IMPIIS MORTUUS EST ?] Est occupatio. Dicet enim quis : Quomodo sequitur, Amicitia et charitas Dei diffusa est in cordibus nostris : ergo spes non confundit. Sequelam hanc probat hic Apostolus eo modo quo dixi ex Chrysostomo jam paulo ante v. præced.

Nota. *Infirmos* vocat hic Apostolus peccatores : hi enim infirmi sunt ex morbo peccati, et consequenter impotentes ad opera salutis, ipsamque salutem sibi accersendam. Ita Theodoret.

SECUNDUM TEMPUS.] Græce κατὰ καιρὸν, id est, opportune, opportuno tempore; cum scilicet, ut ait S. Hieron. ad Algasiam epist. 151. q. 2. et 7. *Omnia plena essent infidelitate et peccato, et maxime egerent redemptione et medico.* Vel, ut Theodor. *Cum tempus à Patre præscriptum esset expletum.* Sic et Theoph. Vel, ut Sedulius, *Cum ultima esset mundi ætas.* Sic enim Hebræi dicunt כעת *keet*, id est, secundum tempus, pro eo quod nos dicimus, Hoc tempore, hac ætate.

Aliter id explicat Ambros. et S. Anselm. *Secundum tempus*, inquiunt, id est, ad tempus, breve scilicet mortuus est Christus, quia tertio die resurrexit.

Aliter quoque Chrysost. qui hæc nectit cum τῷ *infirmi*; q. d. Cum infirmi essemus secundum tempus, id est, pro eo tempore quo eramus infirmi; quando scilicet tempus erat infirmitatis et legis, non gratiæ, tunc mortuus est Christus : sed primus sensus germanior est, magisque congruit phrasi Græce, et menti Paulinæ.

7. VIX ENIM PRO JUSTO QUIS MORITUR : NAM PRO BONO FORSITAN QUIS AUDEAT MORI.] S. Hieron. ad Algasiam epist. 151. q. 7. quinque hujus loci affert sensus.

Primus, est Marcionis, qui duos faciens deos, unum veteris testamenti, secundum novi, illum aiebat hic vocari *justum* et severum, pro quo nulli vel pauci mortem subierunt; hunc vero *bonum* et benignum, pro quo plurimi Martyres mortui sunt.

Secundus, est Arii, afferentis *justum* esse Christum, *bonum* esse Patrem.

Tertius est aliorum, quos posteà secutus est Eucherius, in Quæst. novi testamenti, dicentium *justum* esse legem veterem : hæc enim erat lex justitiæ. *Bonum* vero esse Christum et legem Evangelii : hæc enim est lex bonitatis et clementiæ, unde et plurimos habet Sanctos ac Martyres.

Quartus, est eorum qui censent eumdem hic vocari *justum et bonum*, Christum scilicet.

Quintus, qui S. Hieron. placet, est, *pro justo et bono*, id est, pro justitia et re bona, v. g. pro tuenda veritate, vix et raro se morti quis objicit.

Sextus, est commentarii Ambrosiani, *justum* esse virum perfectum, *bonum* esse simplicem et innocentem, cujus commiseratione facilius quis pro eo moriatur.

Septimus, est Cajetani, *justum* esse virtute præditum, *bonum* esse excellentem sanctitate et religione.

Octavus, est S. Thomæ, eumdem esse *justum* et *bonum*, hoc sensu, q. d. Vix pro justo quis moritur, Dixi Vix, quia fieri potest ut aliquis pro bono, id est justo, moriatur, q. d. Vix sunt; sunt tamen aliqui, qui pro viro bono et justo morti se exponant.

Nonus, est aliorum, qui sic explicant, *Pro justo*, id est pro justitia vix aliquis; *pro bono* viro, id est pro utilitate propria, nonnulli mori audent.

Decimo, optime et maxime genuine Catharinus et Vatablus censent *justum* hic vocari virum sanctum, *bonum* vero eum qui beneficus est, quique beneficentia sua multorum amorem sibi conciliat; ut τὸ ἀγαθοῦ, ponatur pro ἀγαθοποιοῦ, vel ἀγαθοποιοῦντος, sic enim ponitur et sumitur 1. Reg. 25. 15. psal. 72. 1. Galat. 5. 22. (ubi *bonitas*, quæ est fructus Spiritus sancti, idem est, quod beneficentia) 1. Reg. 29. 6. Prov. 22. 9. in Hebræo, ubi sic dicitur, טוב עין *tob ain*, id est, bonus oculo; hæc est, ut noster Interpres vertit, *pronus ad misericordiam, benedicetur :* Sic Codrus, Decii, Samson, et alii pro patria sua sibi bona, id est benefica, mortem oppetierunt. Sic et Leonides rex Lacedæmonum cum trecentis in castra Xerxis irrupturus, cum ab Ephoris rogaretur, num quid vellet : *Ego*, inquit, *nomine tenus vado quasi pro Græcis pugnaturus, sed reipsa pro patria moriturus.* Et ad suos, *Prandete*, ait, *commilitones, quasi apud inferos cœnaturi;* itaque in hostes irrumpens, et fortissime dimicans occubuit.

Nota. Pro *audeat*, græce est τολμᾷ, id est, sustineat.

8. COMMENDAT AUTEM CHARITATEM SUAM DEUS IN NOBIS (in eos, erga nos :) QUONIAM CUM ADHUC PECCATORES ESSEMUS, CHRISTUS PRO NOBIS MORTUUS EST.] Ecce hæc est charitas Dei et Christi

in nos, de qua egit v. 5. et deinceps, q. d. Inter homines nullus est tantæ charitatis, ut pro viro justo mori velit, pauci vero et rari sunt, qui pro benefactoribus suis mortem subeant : atqui Christus ex charitate sua et Patris in nos, pro nobis, iisque injustis et malefactoribus peccatoribusque mori voluit : ergo Christus longe omnem omnium hominum charitatem superat et transscendit.

Vide hic et obstupesce immensitatem amoris Dei et Christi. Objectum amoris est bonum : nec homines quid amant nisi quia pulchrum, sapiens, dives, delicatum, nobile, et in summa bonum. Quid in nobis, Domine, boni invenisti, quid pulchri quod amares ? Fœdi eramus, insipientes, mendici, putidi, viles, miseri et miserabiles. Fœdos amavi, inquit, ut pulchros efficerem : inimicos amavi, ut amicos facerem : insipientes amavi, ut sapientes redderem; mendicos amavi, ut divites, viles, ut nobiles, miseros, ut beatos et gloriosos efficerem. Hæc est celsitudo et nobilitas amoris divini, qua omnes creatos amores transscendit, ut objectum non inveniat, sed amando creet. Ratio enim amandi in Deo petitur, et fundatur non in objecto amato, sed in ipso Deo amante. Ideo enim amat, ut sua bona malis communicet, ut suum amorem in hostes transfundat, eosque ex hostibus faciat amicos, imo filios et heredes, uti docet S. Dionys. lib. de Divin. nomin. Porro hunc Dei amorem facit admirabilem et stupendum, quod non angelum, non Seraphinum, sed seipsum dederit pro nobis vilissimis terræ vermiculis : dederit autem non quomodocumque, sed in mortem et crucem. Poterat nos mille modis redimere et salvare, sed ut divinum et immensum amorem in nos ostenderet, voluit seipsum pro nobis dare lytrum, omnemque sanguinem, spiritum et vitam pro nobis profundere. O amor quantum amasti nos! ô amor! ô stupor!

9. Salvi erimus ab ira per ipsum.] *Ab ira*, id est, à justa vindicta, qua Deus punit et puniet peccatores, maxime in die judicii. Ita S. Aug. l. 3. de Trin. c. 16. Clara est hæc ratiocinatio Apostoli.

10. Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filii ejus : multo magis reconciliati, salvi erimus in vita ipsius.] *In vita*, qua scilicet ipse Christus, postquam à morte resurrexit, jam vivit vita beata et gloriosa. Hæc est argumentatio Apostoli : Si Christus dignatus est mori pro nobis, et moriens per mortem suam reconciliavit nos Deo Patri; multo magis ipse jam vivens in gloria, perficiet opus, quod cœpit, atque salvabit nos jam reconciliatos sibi et Patri, atque quasi mediator efficiet resurrectionem animæ et corporis nostri : jam enim nullus ei mortis aut passionis est labor:, estque in summa gloria, potestate et amore nostri, ita ut sine ulla sui fatigatione aut molestia, unico verbo et nutu, idipsum efficere possit, ita Œcumen. Totus hic Apostoli discursus eo tendit, ut probet spem electorum et probatorum non confundere : ad hoc enim probandum inducit et exaggerat charitatem Dei erga nos. Vide S. August. lib. 13. de Trinit. 10.

11. Non solum autem.] q. d. Non solum gloriamur in spe gloriæ, nec in solis tribulationibus, ut dixi v. 3. eo enim redit post longam parenthes. vide can. 38.

Sed et gloriamur in Deo, id est, gloriamur et prædicamus Deum nos habere patrem, amicum, familiarem, tutorem, protectorem, ac supra modum dilectorem, ait S. Chrysost. idque per merita Domini nostri Jesu Christi, per quem nunc reconciliationem accepimus.] Aliter Anselmus, *gloriamur*, ait, *in Deo*, in eo quod consideramus nos cum illo futuros in gloria. Denique Theodor. hæc ad proxime præcedentia refert. q. d. Paulus : Non tantum in futuro speramus salutem, sed etiam in præsenti in Domino gloriamur. Verum prima Chrysostomi expositio magis est ex mente et spiritu Apostoli.

12. Propterea sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit.] *Propterea*, quia scilicet tanta charitate, uti jam ostendi, nos Christus amavit, ut sua morte reconciliaret nos Patri. Pergit enim hic Apostolus ostendere magnanitudinem charitatis Christi erga homines, q. d. *Propterea*, id est jam ut amplius declarem charitatem Christi in homines, propterea dico eum esse secundum Adam, eumque propter charitatem, et beneficia in homines collata magis nostrum esse parentem, quam fuerit Adam ; cum hic mortis, Christus vero vitæ sit auctor filiis suis omnibus.

Sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit.] Est ἀνανταπόδοτον. Deest enim altera similitudinis sive collationis pars, eaque supplenda est hoc modo : Ita per unum hominem, puta Christum, fuit justitia in mundum ingressa, et per justitiam vita. Itaque vita in omnes pertransiit, in quo omnes justificati et vivificati sunt, quicumque ex Christo per baptismum et gratiam renati sunt: hæc enim supplenda esse patet ex v. 15. et sequ. imo, ut recte annotavit Origenes et Cajetan. ipsemet Apostolus post longum hyperbaton, quo more suo alio abripitur, hæc eadem supplet et explet v. 18. Similiter facit ad Ephes. 3. ubi sententiam v. 1. inchoatam, post longam digressionem tandem explet et perficit v. 14. Vide can. 38. Aliter hæc adaptat Salmeron. Scilicet, ut hæc pendeant à præcedentibus, q. d. Paulus, *Propterea* (ut scilicet gloriemur de Christo, et per Christum) reconciliationem accepimus per Christum : sicuti è contrario peccatum, mortem et damnationem per unum hominem, puta Adamum, accepimus et incurrimus. Sed hæc magis difficilis et implexa est præcedentium revocatio et subintellectio. *Per unum* Erasmus vertit, *propter unum*. Sed perperam, et contra omnes interpretes : Græcum enim διὰ cum genitivo, significat *per*, non *propter*.

Quæres, Quis est hic unus homo?

Respondet Ambrosius esse Evam. Sed patet ex sequentibus non esse Evam, sed Adamum : hunc enim Paulus opponit Christo. Licet enim prima Eva peccarit, tamen Adam primaria fuit causa, uti generationis, ita et peccati originalis, ejusque propagationis : quia in ipso quasi capite constituta fuit nostra innocentia et justitia originalis. Unde valde verisimilis est sententia eorum qui sustinent Adamo non peccante, licet Eva peccaret, non transfundendum fuisse peccatum originale. Ita 1. 2. q. 81. art. 5. sentiunt multi, cum D. Thoma : licet aliqui contrarium teneant probabiliter, dicentes sub Adamo etiam Evam accipi. Erant enim Adam et Eva una caro, et quasi una persona : unde videtur consequi quod tam sola Eva peccante, quam solo Adamo peccante, peccatum originale ex ea contraxissent omnes ejus posteri.

PECCATUM INTRAVIT.] Pelagiani negantes peccatum originale, uti et Anabaptistæ, Faber et Zuinglius (quibus viam hic stravit Erasmus) docent *peccatum* hic vel metonymice accipi, pro pœna peccati, id est morte, quam solam dicunt in omnes Pertransisse, vel Secundo, peccatum ipsum pertransisse dicunt non propagatione, sed imitatione, quia omnes deinceps peccantes post Adam, etiam inscii ipsum secuti et reipsa imitati sunt. Unde Commentarius S. Hieronymo asscriptus, qui non est Hieronymi, sed Pelagii: *Peccatum*, ait, *intravit in mundum*, per Adamum; intravit, inquam, exemplo vel forma, quia scilicet Adam omnibus dedit peccati exemplum et formam. Verum hæ expositiones, vel potius evasiones et effugia cum verbis Pauli consistere nequeunt: nam, ut recte annotavit S. Aug. l. de Peccat. meritis c. 8. 9. et 10. Apostolus dicit peccatum intrasse, et per peccatum mortem: ergo per peccatum non intelligit mortem, sed peccatum proprie dictum, quod est causa mortis.

Secundo, quia Apostolus ait; peccatum intrasse per Adam, sicut justitia intravit per Christum: atqui justitia in mundum per Christum intravit, non imitatione, nec in solo effectu suo; sed proprie per se, perque propagationem et communicationem Christi: ergo pari modo peccatum in mundum intravit per Adamum.

Tertio, ut omittam Indos et alios Paganos, qui Adami peccatum, de quo nihil audierunt, imitati fuisse vere dici non possunt; Apostolus docet omnes homines peccasse in Adamo; ergo et infantes in Adamo peccarunt: infantes autem nullum habere possunt peccatum actuale: ergo necessum est ut habeant peccatum originale propagatum ex Adamo.

Quarto, quia Concil. Milevitanum can. 2. docet hunc Apostoli locum debere intelligi de peccato originali, quod generatione transfunditur. Respondet Erasmus Conc. Milevitanum fuisse particulare, ideoque se ejus decretis non teneri. Sed errat: nam approbatum est hoc Concilium ab Innocentio I. ut patet ex ejus epistola ad illud Concilium: et idem decretum iisdem verbis renovavit Conc. Trid. (quod fuit Œcumenicum) sess. 5. can. 4.

Dices, S. Chrysost. ad hunc versum, et ad v. 29. ait nos ex Adamo peccatores et inobedientes nasci et esse; non proprie, sed improprie, scilicet peccatores, id est, supplicio obnoxios, et mortis reos, puta mortales, passibiles, miseros.

Respondeo. Vult S. Chrysost. dicere nos ex Adamo nasci peccatores, non proprie, id est, non proprio actu, sed alieno, scilicet Adæ, ex quo reatum peccati originalis contrahimus, quo sumus rei et obnoxii morti. Nam S. Chrysostomum credidisse et docuisse peccatum originale inhærens cuique homini, patet tum ex aliis ejus locis, tum maxime ex homilia ipsius 40. in priorem ad Corinth.

Secunda, priori non absimilis, hujus loci expositio est Theodoreti, qui asserit peccatum Adæ in posteros transisse non propagatione, sed occasione et incitatione; quia scilicet ex peccato Adæ omnes nascimur mortales, miseri, cupidi; indeque fit, ut in multa peccata labamur. Unde patet Theodoretum hic peccatum non proprie capere, sed metonymice, ut nimirum peccatum idem sit, quod propensio et proclivitas ad peccandum, scilicet ut peccatum idem sit, quod concupiscentia.

Verum hæc expositio iisdem argumentis quibus prior refellitur. Porro argumentum Theodoreti est hoc: Quia, inquit, Apostolus v. 19. ait, peccatum hoc transisse in multos, non autem in omnes, uti dixisset, si peccatum ipsum originale intellexisset: ergo per peccatum intelligit pronitatem ad peccandum: non enim omnes, sed multi proni sunt ad peccatum. Verum hæc ratio debilis et nulla est: nam multi hic, uti et alibi idem sunt, quod omnes. Ita enim explicat ipse Apostolus v. 12. et 18. Nota tamen Theodoretum credidisse peccatum originale, ut patet c. 12. in Epitome decretorum divinorum, ubi illud confitetur et adstruit.

Tertio, Cajetanus docet hic tantum Apostolum dicere, quod omnes Adæ posteri incurrant debitum, seu necessitatem contrahendi peccatum originale et mortem: non autem quod de facto omnes incurrant ipsum peccatum: nam probabile, inquit, est beatam Virginem non incurrisse peccatum originale: rursum probabile est non omnes Adæ posteros incurrisse mortem: nam Core, Dathan et Abiron vivi descenderunt ad inferos.

Sed certum est hunc Apostoli locum intelligi debere non tantum de necessitate contrahendi peccatum originale, sed etiam de ipso peccato originali, quod de facto omnes contrahunt. Vult enim dicere, omnes Adæ posteros de facto hoc peccatum ex Adamo trahere et incurrere. Ita enim hunc locum intelligit et intellexit semper Ecclesia, quæ in Concil. Arausicano, Milevitano sess. 5. can. 2. 3. 4. ex hoc Apostoli loco probat et definit, omnes homines, etiam parvulos, peccatum originale contrahere. Idque patet ex ipsis verbis Apostoli: ait enim ipse, non necessitatem peccandi, sed peccatum ipsum mundum intrasse, et per peccatum mortem, additque, *Et ita in omnes homines mors pertransiit;* scilicet, sicut peccatum in omnes homines pertransiit: atqui non tantum necessitas moriendi, sed et ipsa actualis mors in omnes pertransit: ergo pari modo non tantum necessitas peccandi, sed et ipsum peccatum actu in omnes pertransit.

Ad argumentum Cajetani respondeo: Privilegium et exceptionem unius beatæ Virginis, vel paucorum aliorum, de quibus alibi dicendum est, non infirmare legem generalem. Nulla est enim lex tam generalis, quæ non patiatur exceptionem.

ET PER PECCATUM MORS, ET ITA IN OMNES HOMINES MORS PERTRANSIIT.] Errat ergo Seneca, et cum eo Philosophi, quorum hæc est communis sententia: *Mors homini natura est, non pœna;* imo vero *mors homini pœna est, non natura,* ut hic docet Apostolus, et Sapiens cap. 2. *Deus,* inquit, *creavit hominem inexterminabilem,* id est, immortalem et incorruptibilem, græce ἐπ' ἀφθαρσία, id est, immortalitati, vel, ad immortalitatem, ut scilicet esset immortalis, si vellet Deo obedire, et persistere in sua innocentia: *invidia autem diaboli* peccatum intravit, et per peccatum *mors introivit in orbem terrarum.* Male ergo Cicero naturam, quod in homines crudelis esset, eosque morbis et morti addiceret, accusavit. Male rursum Pythagoras, et ex eo Origenes, peccata quæ anima, antequam corpori conjungeretur, in cœlo commisisset, mortis et ærumnarum hominis causam esse censuerunt.

Pulchre de iis S. August. l. 5. contra Julianum cap. 12. et 15. sic ait : *In libro tertio de Republica Tullius hominem dicit, non ut à matre, sed tanquam à noverca natura editum in vitam, corpore et nudo et fragili, et infirmo; animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines : in quo tamen inesset tanquam obrutus quidam ignis ingenii et mentis.* Hæc Cicero. Post hæc subdit August. *Neque hoc iste auctor dixit male viventium moribus effectum, sed naturam potius accusavit. Rem vidit, causam noscivit : latebat enim eum cur esset grave jugum super filios Adam à die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturæ, cum enim sacris Litteris eruditus non esset, ignorabat originale peccatum.* Et mox de Hortensio, et aliis paulo altius assurgentibus subdit : *Qui nos ob aliqua scelera suscepta in vita superiore pœnarum luendarum causa natos esse dixerunt, aliquid vidisse videntur; ut verum sit illud, quod est apud Aristotelem : simili nos affectos esse supplicio, atque eos, qui quondam, cum in prædonum Hetruscorum manus incidissent, crudelitate excogitata necabantur, quorum corpora viva cum mortis, adversa adversis accommodata quam aptissime colligabuntur : sic nostros animos cum corporibus copulatos, ut vivos cum mortuis esse conjunctos.* Verum hic et alibi docent scripturæ peccatum primis parentis Adæ causam esse mortis ipsius et omnium posterorum, ac consequenter omnium quoque ærumnarum hujus vitæ.

Ubi Nota Primo. Simul cum peccato introivit mors in hominem, ut, sicuti lictores immituntur in domos et bona reorum, mox ut peccarunt, ita mors immissa sit in homines reos, eosque sensim arrodat et consumat. Dum ergo vivimus, mortem (puta mortis principia et causas) gerimus in visceribus, quæ non cessat nobis morbos et ærumnas procreare, donec plane nos mortificet et absumat. Hinc Apostolus ait, *Corpus mortuum est propter peccatum : mortuum*, id est, mortis necessitati et ærumnis ita obnoxium, ut videatur non tam esse vivum quam mortuum cadaver. Magna ergo animæ pœna est quod huic cadaveri sit alligata, et cum eo quasi tabescere et mori debeat, ut aiebat Hortensius apud S. Aug.

Nota Secundo. Effectus et quasi filia peccati est mors : peccatum enim suum lictorem procreat, culpa parit pœnam, crimen parens est et causa mortis. Unde S. Jacobus cap. 1. 15. *Concupiscentia*, inquit, *cum conceperit, parit peccatum; peccatum vero cum consummatum fuerit, generat mortem.* Ubi adverte : mater peccati est ipsa concupiscentia habitualis, pater est ipsa libera voluntas; semen matris est titillatio et delectatio, quam ingerit concupiscentia; semen patris est ipse consensus voluntatis in fieri; proles est peccatum in ipso facto esse, proles hæc vel est imperfecta, ut embryo, et fœtus incompletus; talis est peccatum veniale ex indeliberatione commissum, vel est proles omnino formata; talis est peccatum mortale deliberatum, et consensu voluntatis consummatum, nepos vero hujus patris et matris est mors tum præsens, tum futura et æterna gehennæ. Hinc Job. 18. 13. dicitur : *Consumat brachia illius* (impii) *primogenita mors.*

Quæres, quænam hic dicitur *primogenita mors?* S. Gregorius superbiam intelligit, quia ipsa est initium peccati; ipsa enim fuit prima mors angeli et animæ hominis. Secundo, Philippus presbyter et Beda in 18. accipiunt diabolum, quia ipse mortem in orbem terrarum, et ipse suæ mortis inventor est. Sic capitur mors Apoc. 20. vers 14. Tertio, Lyranus intelligit mortem præcocem et præmaturam. Quarto, Hebræi intelligunt morbum, qui impium primo corripiet. Vatablus et Titelmannus intelligunt morbum gravissimum et lethalem. Quinto, subtiliter Pineda et Mercerus accipiunt mortem non vulgarem, sed maxime acerbam, funestam et violentam, qualis est mors juvenum et divitum : quomodo Isaiæ 14. vers. 30. *primogeniti pauperum* vocantur maxime pauperes.

Verum sapidior, pientior, magisque genuinus videtur esse sensus, quem dat Chaldæus, ut mors proprie dicta ipsiusmet peccatoris et peccati vocetur *primogenita*, id est, primæva filia, princeps et regina : quia ipsa quasi ex jure primogenituræ, in regno peccati, quasi patris sui hæres successit et dominatur : *primogenita* enim refertur ad τὸ *illius*, scilicet impii et ad impietatem in impio inclusam, cujus primogenitam filiam Baldad, apud Job mortem vocat; optatque ut, sicut impietas impio dominata est, sic eidem dominetur mors, quæ est filia et hæres impietatis, idque ex asse, ut quam late patet regnum impietatis, tam late pateat et regnum mortis. q. d. Mors, quæ prima per peccatum invecta est in mundum adeoque quasi primogenita peccati filia, in regno peccati princeps successit et imperat; illa, inquam, mors devoret eum, scilicet impium, et instar viperæ matrem suam, hoc est peccatum et peccatorem consumat. Unde vers. seq. illud ita explicans subdit : *Calcet super eum quasi rex interitus.* Sic sumitur *primogenitus* psalm. 88. 28. *Et ego*, inquit Deus, *primogenitum ponam illum* (Salomonem, et ejus antitypum Christum) *excelsum præ regibus terræ.* q. d. Deus, Salomon et Christus in Israele et regno meo succedent, et latissime imperabunt, tanquam primogeniti mei, qui sum Rex regum, et Dominus dominantium, filii. Vere dixit ille : *Tria potentia sunt, mas, Mars, mors; sed potentissima est mors. Sicut enim Mars marem, ita mors Martem domat.*

Denique moraliter, vide hic quantum malum sit peccatum, quod generat tot morbos, mortemque ipsam, tum præsentem, tum æternam. Vis scire quid sit peccatum? intuere tantum unicum Adæ peccatum, et considera quot millionum hominum morbos, fames, ærumnas, neces, hoc unum peccatum pepererit; quam multi et parvuli et adulti propter illud damnentur; quod Dei Filius ad illud expiandum mori debuerit; et videbis quantum malum sit unum peccatum mortale, dicesque, cum te voluptas ad peccatum sollicitat : Ego tantillo pretio mortem et æternum pœnitere non emo.

In quo omnes peccaverunt.] *In quo*, supple, non peccato, sed uno homine. Græcum enim ᾧ est masculinum; ἁμαρτία vero est femininum. Ita S. August. lib. de Peccat. meritis cap. 10. qui et rationem addit : *Quia*, inquit, *omnes homines fuerunt ille unus homo, scilicet Adam*, quod intellige, non formaliter, sed originaliter, radicaliter, seminaliter, et repræsentative, quia scilicet omnes homines in primo illo homine, quasi radice, parente et principio suo contenti, censi et comprehensi fuerunt, quodque Adam fecit, omnes ejus posteri fecisse censentur. Adam enim quasi pater et princeps omnes suos pos-

teros repræsentabat, sicut rex repræsentat regnum, et magistratus repræsentat civitatem. Ita Origenes, Chrysost. Theoph. Œcumen. et passim Patres Græci et Latini.

Quare perperam Erasmus, Theodor. et Pelagiani, τὸ ἐφ'ᾧ, vertunt, quatenus, in quantum, eo quod scilicet in Adamo omnes peccaverunt. Quam expositionem S. August. lib. 6. contra Julian. 15. ait esse novam et falsam. Nec mirum aut rarum est, ἐπὶ cum dativo significare *in;* nam ad Hebr. 9. v. 17. ἐπὶ νεκροῖς, idem est, etiam teste Erasmo, quod *in mortuis.* Simile est hic v. 14. Sic dicunt Græci, ἐφ' ἵππῳ ἐφ' ὑμῖν, in equo, in vobis. Et patet legenti Paulum et Lucam, eos indifferenter uti ἐπὶ, εἰς, ἐν, pro *in.* Imo ἐπὶ cum dativo etiam causam significat conditionem et pactum. Sic Xenophon, ταῦτα, inquit, ποιεῖν ἐπὶ τῷ κέρδει, id est, hæc facere lucri causa. Sic passim dicunt Græci, ἐπὶ τῷ μισθῷ, id est, pro mercede, ex pacto mercedis. Sic pariter hic τὸ ἐφ'ᾧ accipi potest, q. d. Paulus, Cujus, scilicet Adami, causa et pacto, quod ipse cum Deo inierat, omnes peccaverunt. Et licet vertas et legas, *quatenus omnes peccaverunt*, sat adhuc ex eo colligitur, peccatum originale; quomodo enim omnes homines, etiam infantes peccaverunt, nisi per unum hominem et patrem suum, scilicet Adamum?

Nota. Sicut in peccato actuali actus peccati transit, sed relinquit post se habituale peccatum, scilicet maculam in anima, quæ non est quid physicum, sed moralis quædam turpitudo, et quasi nota et infamia ex peccato admisso reliqua, scilicet est moralis aversio à Deo, et offensa Dei, ex qua homo moraliter censetur aversus à Deo, et Dei hostis, Deusque illi infensus; et ex qua denominatur peccator, estque reus coram Deo, iræque Dei obnoxius, et pœna dignus. Sicuti qui regem offendit aliquo actu rebellionis post actum adhuc censetur rebellis, hostis, reus, iræque et vindictæ regis subjectus, donec rex illi condonet. Ita originale peccatum partim actuale est scilicet est actus inobedientiæ Adami, quo pomum vetitum comedit, partim vero est habituale, scilicet est macula cuique homini propria, quam quisque nascendo contrahit ex Adami illo primo peccato. Unde errant Albertus Pighius, et Catharinus, dum peccatum originale non inhærens cuique, sed tantum primum ipsum Adæ peccatum esse voluerunt cuique imputatum ad culpam et pœnam. Hic enim error satis refellitur ex dictis v. 12.

Ubi adverte, juxta hanc sententiam Pighii de peccato Adæ nobis imputato, pari modo hæreticos docere, Christi justitiam similiter nobis non inhærere, sed tantum imputari. Verum ex ipsiusmet Lutheri, Calvini, et aliorum passim Novantium sententia, potius contrarium colligimus, et concludimus hoc modo : Adam vere transfudit in nos concupiscentiam et peccatum, ut ipsimet Novantes sentiunt et docent; ergo et pari modo Christus vere et proprie transfundit in nos justitiam inhærentem.

Nota Secundo. Actus ille inobedientiæ Adami jam dictus partim personalis fuit et proprius, ac inhærens ipsi Adamo, et hic est ei remissus per pœnitentiam, ut dicitur Sapient. 10. 2. partim generalis fuit, et communis totius naturæ humanæ, omniumque Adæ posterorum. Hi enim illo actu Adamo actualiter peccante, in eo quasi capite, fonte et seminario contenti, et quasi conclusi, originaliter idem peccatum commiserunt : quod enim Adam egit et comedit, nos censemur egisse et comedisse; quia voluntas nostra posita fuit à Deo summo omnium Domino in voluntate Adami, tanquam communis omnium parentis : sic ergo Adam peccans omnes nos eodem peccato infecit. Et sic peccatum originale nobis voluntarium est, voluntate aliena : dicitur tamen et proprium, tum quia Adæ voluntas censebatur nostra et propria, tum quia cuique proprie inhæret ejus macula habitualis; quam post se reliquit et transfudit actus Adami.

Nota Tertio. Hic actus Adæ non qua personalis, sed qua toti hominum generi et naturæ fuit communis, scilicet quatenus eodem actu nos originaliter, cum nondum essemus, peccavimus in Adamo, et per Adamum, causa est, ut, cum ex Adam nascimur, aversi à Deo, et maculati, ac peccatores nascamur. Commentum enim frivolum est id, quod fingit Magister Sent. in 2. disp. 31. scilicet qualitatem quamdam morbidam carni et semini Adæ inhærentem fuisse, quæ deinde infecerit, et indies successive animas prolium et posterorum ejus peccato originali. Nec enim qualitas corporea parere potest peccatum spiritale in anima.

Multo major error est Tertulliani, putantis animam filii esse ex traduce, id est traduci et produci ab anima parentis, sicque simul trahere ab ea peccatum originale : ut enim omittam hoc esse contra philosophiam, et damnatum in Concilio Lateranensi, sub Leone X. sess. 8. ubi definitur animas singulas singulis hominibus creari et infundi à Deo; huic Tertulliani sententiæ obstat, quod anima filii trahit hoc peccatum à parente, etiam tunc cum parens justificatus est ab originali, omnique alio peccato : quomodo ergo peccatum hoc à parentis anima, in qua amplius non est, ad animam filii traduci potest.

Hinc nota Quarto. Aliud est in Adamo peccare, aliud est peccatum Adami in omnes pertransire, sive omnes ex Adamo peccatum contrahere : illud enim actuale fuit, hoc vero habituale est, et cuique proprium ac inhærens peccatum originale, ut dixi. Cum ergo ait Paulus, *in quo*, scilicet Adamo *omnes peccaverunt*, sensus est, quod actus ille Adami, quo ipse peccavit, omnibus imputetur, et censeatur omnium fuisse proprius, indeque fit, ut quilibet Adæ filius necessitatem peccati hujus ex Adamo, una cum natura sua trahat; et necessario, cum nascitur, peccator nascatur, nisi à Dei gratia et misericordia præveniatur. Sic B. Virgo in Adamo peccavit, et hanc necessitatem contrahendi peccatum originale incurrit : sed peccatum ipsum originale de facto in se contraxit, nec habuit : quia à gratia Dei fuit præventa primo conceptionis suæ instanti, quæ peccatum omne ab ea exclusit.

13. Usque ad legem enim peccatum erat in mundo.] Nota. *Peccatum* hic vocat quodlibet peccatum, scilicet primum originale, et quodvis actuale, quod ex eo secutum est, quod est regnum peccati. Hic Apostolus probat id, quod dixit, scilicet omnes homines in Adamo peccasse; adeoque probat ipsum peccatum originale. Probat autem hoc argumento : ante legem datam peccatum, et peccati reatus ac corruptio erat in mundo : licet enim peccatum tunc non imputaretur, id est, vix reputaretur, vix æstimaretur ab hominibus, solam naturam et concupiscentiam suam sequentibus, nec legem, quæ peccati fœditatem ostenderet, habentibus,

tamen peccatum tunc fuisse in mundo, clare demonstrat ipsa mors omnium hominum : nam effectus, pœna, et comes individua peccati est mors. Cum ergo mors etiam ante legem regnaverit, et extenderit se in omnes homines, sequitur peccatum quoque, quod mortis est causa, in omnes homines regnasse, et se diffudisse.

Occurres et excipies : ante legem fuisse quidem peccatum in mundo, verum non originale, sed actuale, quod quisque fecerat et commiserat. Hanc exceptionem disjicit et elidit Apost. dicens:

14. Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, etiam in eos, qui non peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ.] q. d. Ante Mosen et legem, uti mors, ita et peccatum hoc commune fuit etiam iis, *qui non peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ*, id est iis qui non peccaverunt actu, sicuti peccavit Adam legem prævaricando, puta infantibus. Ita Theoph. Theod. Anselmus, Chrys. et S. Aug. l. 1. de Peccator. meritis, c. 11. relinquitur ergo, peccatum originale fuisse in infantibus, et in mundo etiam ante legem. Cur enim infantes tunc æque ac jam mortui sunt, nisi ob peccatum, non actuale, quod perpetrare non possunt, sed originale, quod ex Adamo contraxerunt?

Aliter hæc explicat Toletus, q. d. Paulus, Erat quidem peccatum actuale in mundo ante legem, sed non imputabatur ad pœnam certam, verbi gratia mortis. Hæc enim tantum statui solet per legem, non naturalem, sed positivam divinam vel humanam, quæ tunc necdum erat : ergo cum videamus ante legem à Deo peccato statutam fuisse certam pœnam, scilicet mortis; omnes enim etiam ante legem ob peccatum mortui sunt; hinc sequitur, adeoque mors ipsa indicat, quod ante legem in mundo fuerit peccatum aliquod, non actuale, uti jam probavi : ergo originale, cui à Deo juste decreta et inflicta est certa pœna mortis. Verum hic sensus plus satis remotus, obscurus et implexus videtur.

Nota τὸ *qui non peccaverunt* : ita enim legendum est cum Græcis et Latinis. Male enim Origenes et Ambros. tollunt negationem, *non*, leguntque affirmative, *qui peccaverunt*.

In similitudinem prævaricationis Adæ.] Sancti Chrysost. hæc refert ad *regnavit mors*, q. d. *Regnavit mors in similitudinem prævaricationis Adæ*, id est, regnavit mors in nos, quia nascimur similes Adæ prævaricanti, puta peccatores.

Secundo, alii sic explicant, q. d. Regnavit mors etiam in eos, qui non peccarunt contra legem aliquam positivam sibi datam à Deo, uti peccavit Adam, sed tantum peccarunt contra legem naturæ.

Tertio, planius, ut dixi, similitudo hæc prævaricationis Adæ sita est in actu et peccato actuali, quo peccavit Adam, legem sibi datam à Deo prævaricando. Sensus ergo est, mors regnavit in eos, *qui non peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ*, id est, mors regnavit etiam in eos, qui non peccarunt actu, uti fecit Adam, puta in infantes : ex morte enim infantium recte colligit Apostolus eorumdem peccatum, quod cum non possit esse actuale, sequitur debere esse originale contractum ex Adamo.

Adæ, qui est forma futuri.] q. d. Qualis fuit Adam, tales post se genuit filios, puta peccatores, mortales, miseros, inquit S. August. lib. 1. de Peccatorum meritis, c. 11.

Secundo et magis genuine, sic exponas : Adam fuit forma, typus et figura Christi venturi. q. d. Uterque, scilicet tam Christus, quam Adam, fuit pater noster, sed in contrarium, uti recte ostendit S. August. l. 2. de Nuptiis et concupisc. cap. 27. Nam Primo, sicut Adam solus sine concubitu maris et feminæ, ex terra non maledicta, sed pura et integra est formatus : ita Christus ex sola purissima Virgine est natus. Secundo, sicut Adam solus totam posteritatem peccando perdidit, ita Christus solus moriendo reparavit.

Hinc recte adverterunt docti quidam et sapientes viri, causam, cur Deus nostram voluntatem, meritum et demeritum posuerit in voluntate Adæ, præter summum Dei dominium et libertatem, qua quidvis potest facere et statuere; hanc fuisse, ut scilicet Adam hac ratione esset typus Christi, in cujus manu et voluntate Deus ponere volebat nostram salutem, ut ille pro nobis mereretur gratiam et gloriam; sicut Adam nobis meritus est reatum et pœnam. Antequam enim peccaret aut crearetur Adam, Deus ab æterno per præscientiam conditionatam omnia futura præsciebat et prævidebat, et secundum eam absolute voluit et decrevit Adamum et omnia Adami esse propter Christum, esseque typum Christi, rerumque à Christo gerendarum. Deus enim in Christo omnem suam sapientiam et gloriam ostendere voluit, ideoque statuit et decrevit ut Christus esset omnium non tantum electorum, sed et operum suorum principium, exemplar et finis. Ut patet Coloss. 1. 15. et seqq.

Fuit ergo non tantum in ipsa executione, sed etiam in ipso decreto divino mutua contradependentia Adæ et Christi. Nec enim Adam futurus fuisset pater omnium hominum ea ratione, ut suam vel justitiam vel peccatum in eos transfundere posset, nisi hoc ipso simul fuisset typus et figura Christi, qui omnium Dei filiorum futurus erat parens : nec vicissim Christus incarnatus et natus fuisset in mundo nisi Adam peccasset, nosque perdidisset, uti verior et communior habet Theologorum sententia.

Nota hic, sacram Scripturam uti aliquando allegoriis in contrarium sensum. Sic Osee cap. 1. et 3. jussus est à Deo fornicariam accipere in uxorem, ut significaret, filios Israel fornicaturos, id est relicto Deo Synagogæ marito, idolis adhæsuros, eaque adoraturos : ubi pium Osee factum, et legitimum ejus cum fornicaria matrimonium significat impiam Judæorum idololatriam.

Pari modo, multi Patres explicant allegorice Davidis adulterium, per castum amorem Christi, scilicet quod David permissus sit à Deo adulterium committere cum Bethsabee, ut significaret Christum exarsurum amore Ecclesiæ ex Gentibus et idololatris congregandæ. Hanc enim allegoriam assignat S. August. lib. 22. contra Faustum cap. 27. et S. Ambros. Apologiæ David c. 3. Similemque afferunt Angelomus, Eucherius et Rupertin. in lib. 2. Reg. cap. 11. Sic ergo et hic Adam dicitur forma, sive typus Christi in genere, non specie, quia contrario modo se habuerunt Christus et Adam : hic mortis, Christus vero vitæ et salutis fuit parens. Sed in ipsa contrarietate est similitudo quædam proportionis et propagationis uti paulo ante ostendi.

15. Sed non sicut delictum, ita et donum.] *Delictum*, græce παράπτωμα. Ita vocat Paulus ipsum Adami casum, ruinam et offensam : ex qua quasi causa manat effectus, scilicet ἁμαρτία, id est,

peccatum originale, quod est macula et reatus singulis ex Adamo natis inhærens. Huic delicto et offensæ opponit χάριν, δωρεὰν, χάρισμα, id est, gratiam, donationem, et gratuitum beneficium Christi, scilicet ejus redemptionem, satisfactionem, meritum gratiæ, et remissionis peccatorum; ex quo, quasi causa, manat effectus τὸ δώρημα et δικαιοσύνη, id est, donum gratiæ et justitiæ nobis inhærens.

Secundo, Adæ delictum dicitur παράπτωμα, q. d. Non casus, sed quasi casus, non ruina, sed pœne ruina; non lapsus, sed offensio. Præpositio enim παρὰ minuit rem, cui in compositione jungitur. q. d. Parvus fuit et exiguus casus et ruina Adæ præ reparatione et gratia Christi; quia bona et beneficia Christi longe potiora et efficaciora sunt peccato Adæ sicuti paupertas Iri comparata cum divitiis Crœsi, eam sublevare et ditare parantis, parva, vel nulla est.

Si enim unius delicto multi mortui sunt : multo magis gratia Dei et donum in gratia (per gratiam) unius hominis Jesu Christi in plures abundavit.] *Multi*, id est, omnes : dicit tamen potius Multi, quam Omnes, ut multitudinem posterorum significet, quia omnes possunt esse pauci, ait S. August. q. d. Paulus, Si per unius Adæ delictum omnes ejus posteri reatum et pœnam mortis, tam præsentis, quam æternæ incurrerunt; scitote longe majus fuisse beneficium quod Christus nobis exhibuit : nam longe majora bona et dona nobis contulit gratia Christi, quam Adam abstulerit, scilicet tot gratias et dona Spiritus sancti, quæ Christus contulit Apostolis, Martyribus, Doctoribus, Eremitis, Episcopis, Virginibus, aliisque filiis novi testamenti, quibus caruit Adam, ac tandem ipsam gloriam et immortalitatem, ejusque dotes maximas, plurimas et diversissimas. Vide S. Chrysost. hic, de Christi gratiarum thesauro.

Alii sic explicant. q. d. Paulus, *Multo magis*, id est multo majori potentia, virtute, robore sua dona nobis contulit Christus, quam Adam eadem abstulerit : quia difficilius est construere, quam destruere. Hinc recte Doctores inferunt cum S. Leone sermone 12. de Passione, quod valor meritorum et satisfactionis Christi longe excedat demerita Adæ : idque non ex acceptatione divina; sed ex rigida justitia, et valore ipsorum operum, quem habebant per se, ex dignitate personæ operantis et patientis : sic enim peccatum Adæ, per se sua indignitate et gravitate ex summa æquitate et justitia iram Dei, pœnasque præsentes et æternas merebatur.

Nota. Pro *in plures*, græce est εἰς τοὺς πολλοὺς, in multos, id est, in omnes jam dictos. q. d. Sicut Adam omnibus nocuit, ita Christus omnibus profuit, sed amplius quam ille nocuerit. Ita Theophylactus.

16. Et non sicut per unum peccatum, supple, Adam infecit omnes, ita et donum,] supple, Christi ab uno tantum peccato liberat, sed à multis, quæ posteri peccato Adæ addiderunt, et addent. Ita Theophyl. Hæc est secunda dissimilitudo Adæ et Christi. Græca habent, ὡς δι᾽ ἑνὸς ἁμαρτήσαντος : *Sicut per unum peccantem*, supple mors venit in mundum. Et sic legit August. l. 1. de Peccat. meritis. Sed idem est sensus.

Nam judicium quidem ex uno in condemnationem gratia autem ex multis delictis in justificationem.] *Judicium*, græce κρῖμα, id est reatus, scilicet fluxit ex uno peccato Adæ, in κατάκριμα, id est, in condemnationem : ut omnes, etiam parvuli, essent obnoxii condemnationi, id est, pœnæ damni, etsi non sensus, ut docent plerique Scholastici. E contrario beneficium, et gratia Christi ex multis delictis processit ad justificationem, ut scilicet non ab uno, sed à multis, imo ab omnibus peccatis nos justificaret. Opponit Paulus χάρισμα καὶ κρῖμα, id est, gratiam et reatum : rursum δικαίωμα καὶ κατάκριμα, id est, justificationem et condemnationem. Hinc S. Aug. lib. 2. de Nuptiis et concupiscentia cap. 27. docet peccatum originale sufficere ad condemnationem.

17. Multo magis abundantiam gratiæ, et donationis, et justitiæ accipientes, in vita regnabunt per unum Jesum Christum.] *In vita regnabunt*, q. d. Adam invexit regnum mortis, Christus vero eminentius, et gratia, justitia, bonisque omnibus abundantius invexit regnum vitæ : in quo nos reges fecit, ut vitam hic gratiæ divinam, et postea sine morte æternam et gloriosam adipiscamur in cœlis. Ita Theophyl.

Nota. Non dicit Paulus, Vita regnavit, sicut dixit, Mors regnavit, quia suavius et gloriosius sonat, *justificati regnabunt in vita per Christum*, quam si dixisset, Vita regnabit in justificatis per Christum. Præclare S. Bernardus epist. 190. ad Innocentium Pontif. contra errores P. Abailardi, qui docebat Christum esse nostrum doctorem, non redemptorem. *Si gratia*, inquit, *venumdatus sum, gratis non redimor? Quod si dixerit : Pater tuus addixit te, respondebo, Sed frater meus redemit me. Cur non aliunde justitia, cum aliunde reatus? Alius qui peccatorem constituit, alius qui justificat à peccato. Alter in semine, alter in sanguine. Sed justitia, inquiet, sit cujus est : quid ad te? Esto. Sed sit etiam culpa cujus est : quid ad me?*

18. Sicut per unius delictum in omnes homines, supple, reatus pertransiit, in condemnationem : sic et per unius Christi justitiam, græce δικαίωμα, id est meritum, quod est causa nostræ justificationis et justitiæ, in omnes homines,] supple, donum et beneficium Christi pertransiit, scilicet in omnes qui à Christo spiritaliter descendunt, et baptismo in illo renati sunt. Nam Paulum proprie loqui de gratia justificante, non præveniente patet tum ex v. seq. tum quia Christum opponit Adamo, qui omnibus ex se natis efficax est causa damnationis : sicut Christus omnibus ex se renatis efficax est causa justificationis et immortalitatis.

Nota. Δικαίωμα, id est meritum Christi, distinguit hic Apostolus à δικαίωσις, id est, à justificatione, et à δικαιοσύνη, id est, à justitia. Hæc enim tertia est in nobis, prima vero est in Christo. Secunda autem effective quidem est in Christo, quasi agente, sed subjective est in nobis, quasi eam recipientibus. Id ita esse constat ex oppositione του δικαιώματος et του παράπτωματος. παράπτωμα enim Apostolus vocat delictum, et offensam Adæ transfusam in posteros : ergo δικαίωμα illi oppositum vocat obedientiam et justitiam Christi in posteros ejus, puta in credentes transfusam. Unde quod hoc loco vocat δικαίωμα, v. 13. vocat ὑπακοὴν, id est obedientiam. Lege vers. 19. qui hunc explicat.

In justificationem vitæ,] qua à morte peccati ad vitam gratiæ et gloriæ revocamur. Patet v. 16. ita S. August. l. de Peccat. meritis c. 15.

Aliter hæc explicat Toletus. Putat enim *justi-*

ficationem vitæ hic appellari actionem et operationem, qua Deus ex justitia et merito Christi justi omnes homines, etiam reprobos, à morte suscitabit ad vitam perpetuo duraturam, non ipsorum merito ac justitia, sed Christi, ut dixi: verum nusquam sic accipitur justificatio vitæ.

19. Sicut per inobedientiam unius hominis (Adæ) peccatores constituti sunt multi (omnes Adæ posteri) ita et per unius (Christi) obeditionem justi constituentur multi,] omnes scilicet, qui ex Christo per fidem et gratiam renascuntur.

Adverte hic, quis et quantus fuerit fructus unius obedientiæ, et unius inobedientiæ. Ex hoc loco recte Doctores inferunt concluduntque hoc modo: In Adamo fuit vera inobedientia, ergo et in Christo fuit vera et proprie dicta obedientia, quæ præcepto Superioris se subjicit et conformat, ac consequenter datum fuit Christo præceptum à Patre moriendi, et sic redimendi nos. Hoc enim fuit objectum obedientiæ Christi, cui Christus obedivit.

Nota. Ab Apostolo affertur hic triplex antithesis et dissimilitudo inter Adam et Christum.

Primo, Adam omnes perdidit, Christus omnes reparavit.

Secundo, Adam unicum peccatum ad posteros transmisit, Christus ab omnibus peccatis actualibus eosdem liberat.

Tertio, Adam unum malum, quod nullo modo intendi potest, scilicet peccatum originale, propagavit; Christus abundantiam gratiarum effudit. His adde, uberiorem et potentiorem esse gratiam Christi quam fuerit peccatum Adæ.

Quarto, quia Adæ peccatum tantum pœnam damni in nos induxit; Christus et à pœna damni, et à pœna sensus, quæ actualibus peccatis debetur, nos liberat. Rursus ex Adamo trahimus concupiscentiam, sed per Christum illa facta est materia magnæ tam luctæ, quam victoriæ et triumphi: eamque per gloriam in cœlo Christus extirpabit.

Quinto, per Adam amissa est gratia, qua homo perseverare posset; per Christum datur gratia crebrior et uberior, ut in tanta infirmitate, inter tot hostes fortior stet, et actu perseveret. Ita S. August. toto lib. de Bono perseverantiæ.

Sexto, per Adam omnes morimur temporaliter; per Christum resurgemus ad vitam tum animæ, tum etiam corporis immortalem et gloriosam.

Septimo, non peccatum Adæ, sed gratia Christi se extendit ad B. Virginem, quæ est mare gratiarum, et plus habet gratiæ, quam omnes homines simul. Addit Pererius, Suarez et alii, etiam ad angelos Christi gratiam se extendisse, eosque per merita Christi justificatos esse, ad quos peccatum Adæ pertingere non potuit.

Octavo, licet Adam actu plures inficiat, quam ex Christo renascantur: Christi tamen gratia quoad sufficientiam et oblationem se extendit ad omnes, non tantum ex Adamo genitos, sed quoquo modo producibiles, v. g. Si Deus eos de novo crearet.

Nono, per Adamum reducti sumus quasi ad statum puræ naturæ; per Christum elevati sumus ad statum magis spiritualem et sublimiorem, quam in quo Adam fuit conditus, et ad vitam plane cœlestem.

Decimo, per Adam facti sumus similes bestiis, per Christum angelis, imo natura nostra in Christo et B. Virgine exaltata est super omnes angelorum choros.

Undecimo, Adam privavit nos ligno vitæ; Christus dat panem, qui de cœlo descendit, et dat vitam æternam; puta seipsum totum, Deum scilicet et hominem, in cibum dat nobis in Eucharistia.

Duodecimo, Adam privavit nos gratia justitiæ originalis; Christus dat copiam gratiarum et virtutum. Primo, quia dat virtutes, quæ non fuissent in statu innocentiæ, scilicet patientiam, pœnitentiam, martyrium, virginitatem, apostolatum, et virtutes religiosas. Secundo, harum et aliarum omnium majorem quam fuisset in statu innocentiæ, dat copiam, intensionem et continuum augmentum.

Nota Secundo, sicut in Adam omnes peccavimus; sic in Christo omnes justificati sumus, id est juste pro peccatis satisfecimus, et meriti sumus justitiam: sed sicut ad contrahendum peccatum originale necesse est ex Adamo naturaliter nasci; ita ad justitiam Christi participandam, necesse est ex eo nasci spiritualiter per baptismum.

Nota Tertio, hinc sequi contra hæreticos, quod, sicut inobedientia et peccatum Adæ realiter inhæret nobis, non autem tantum imputatur nobis ita quoque, imo magis, inhæreat nobis gratia Christi, non autem tantum imputetur nobis: alioqui enim longe efficacius esset peccatum Adæ, quam gratia Christi, quæ peccatum tollere non posset, sed tantum abscondere.

20. Lex autem subintravit ut abundaret delictum.] Nota vocem *subintravit*. q. d. Obiter, et quasi furtim ad tempus breve, scilicet usque ad adventum Evangelii, intravit lex in mundum, ut esset Judæorum quasi pædagogus ad Christum. Græcum παρεισῆλθεν significat, ait Budæus, irrepere et fallere introeundo, et se insinuando. Sic hic lex quasi latenter se insinuavit, et, ut noster Interpres vertit, *subintravit*, directe quidem ad hoc, ut dissolutos hominum mores restringeret, illosque duceret ad Christum, qui eos sanaret: sed indirecte ad id, quod sequitur, scilicet, *ut abundaret delictum*. q. d. Unde factum est, ut abundaret delictum. Vocula enim *ut*, consequentiam significat, non causam. *Nitimur* enim *in vetitum semper, cupimusque negata*. Vide c. 24. *Lex*, inquit S. August. in psalm. 102. *ideo data est, ut crescente peccato, humiliarentur superbi, humiliati confiterentur, confessi sanarentur*. Idem tract. 3. in Joann. *Lex*, inquit, *minabatur, non opitulabatur; jubebat, non sanabat, languorem ostendebat, non auferebat*. Quare minus genuine S. Ambr. ep. 71. ad Irenæum *subintravit*, inquit, lex, quia quasi fortuito intravit, ut succederet legi naturali, quæ in mentibus hominum erat obscurata. Nec enim legis naturalis mentionem hic fecit Apostolus, nec ob eam solam instaurandam data fuit lex Mosis.

Dices, Lex publice tanta pompa in Sina rogata est et accepta, ergo non furtim intravit.

Respondeo. Nego consequentiam, quia Deus Hebræos ex Ægypto media nocte, quasi latenter eduxit in desertum Sina, ibique nil tale expectantibus legem promulgavit.

Alii vertunt, Lex præterea intravit, q. d. Præter morbum ex Adamo contractum, accessit lex quæ morbum auxit.

Occurit hic Apostolus objectioni. Dicet enim aliquis, Dixisti, Paule vers. 13. *Usque ad legem peccatum erat in mundo :* ergo post legem, et per legem Mosaicam ablatum est peccatum : ad quid enim aliud data est lex? Respondet Paulus, adeo per legem non esse ablatum peccatum, ut magis per eam sit auctum, vitio quidem hominum, sed occasione accepta ex lege, quæ multiplicavit præcepta, nec tamen hominibus infirmis vires dedit ad ea implenda.

Notat hic Apostolus tres mundi status. Primus fuit ab Adam ad Mosen; secundus à Mose ad Christum; tertius à Christo ad finem mundi : in primo regnavit peccatum et mors, in secundo lex, quæ peccatum auxit; in tertio gratia, quæ peccatum et mortem sustulit.

Unde Apostolus hic quasi comœdiam instituit in tres scenas distinctam, et per prosopopœiam, cuique scenæ suam personam, quasi choragum, assignat, quæ quasi rex dominetur et regnet : Tres ergo reges hic, qui inter se confligunt, sunt peccatum, lex, gratia, sive Adam, Moses, et Christus : quorum quisque suum habuit regnum; et regnandi tempus et spatium.

Pulchre quatuor hominis status inter se comparat S. August. lib. 83. quæst. qu. 69. *Prima*, inquit, *est actio ante legem, secunda sub lege, tertia sub gratia, quarta in pace. Ante legem actio est, cum peccatum ignoramus, et sequimur carnales concupiscentias. Sub lege est actio, cum jam prohibemur à peccato, et tamen consuetudine ejus victi peccamus. Tertia actio est, cum non vincimur delectatione consuetudinis malæ, sed per gratiam ei resistimus. Quarta actio, cum omnino nihil est in homine, quod resistat spiritui. In prima ergo actione, quæ est ante legem, nulla pugna est cum voluptate. In secunda quæ est sub lege, pugnamus, sed vincimur. In tertia pugnamus et vincimus. In quarta non pugnamus, sed perfecta et æterna pace requiescimus.*

Notanda hic est sententia D. Thomæ, de triplicis legis fine, respectu triplicium hominum. *Circa finem legis*, inquit, *sciendum est, quod in populo Judæorum tria fuerunt hominum genera, sicut et in quolibet alio populo, scilicet duri, id est peccatores et rebelles, proficientes, et perfecti. Quantum igitur ad duros, lex fuit data in flagellum, et quantum ad præcepta moralia, ad quorum observantiam cogebantur, per pœnæ comminationem, ut patet Levit. 20. et quantum ad cæremonialia, quæ ideo sunt multiplicata, ne liceret eis diis alienis alium cultum superaddere, Ezech.* 20. *In manu valida et brachio extento, et in furore effuso regnabo super vos. Sed proficientibus, qui dicuntur mediocres, lex fuit in pædagogam, secundum illud Galat. 3. Lex pædagogus noster fuit in Christo. Et hoc quantum ad cæremonialia, quibus ad justitiam promovebantur. Perfectis autem fuit, quantum ad cæremonialia quidem in signum, secundum illud Ezech. 20. Sabbata mea dedi eis, ut essent signum inter me, etc. Quantum ad moralia vero in solatium, secundum illud, quod c. 7. ait Paulus : Condelector legi Dei secundum interiorem hominem.*

Ubi autem abundavit delictum, superabundavit gratia.] *Ubi*, id est postquam in mundo, occasione legis invaluit peccatum; postquam mundus ad summum malorum et peccatorum venerat in statu legis; tunc mox venit Christus, quasi medicus potentissimus et clementissimus, qui abundantiam et efficaciam gratiæ suæ ostendit in curando et abolendo peccato, regnoque peccati.

21. Ut sicut regnavit peccatum in mortem, pertrahens scilicet peccatorem in mortem corporalem et æternam : ita et gratia regnet per justitiam in vitam æternam,] ut scilicet per justitiam assequamur vitam æternam, ad quam justitia dat jus, q. d. Gratia Christi superabundavit, ad hoc, ut mortis et peccati regno destructo, regnum justitiæ et æternæ vitæ instauraretur, et longe lateque propagaretur per Christum. Vide hic duo regna, unum mortis, in quo regnavit Adam et Adæ peccatum; alterum vitæ, in quo regnat Christus, Christique gratia quæ prius regnum mortis evertit. Inter hæc duo subintravit lex, ut faceret quasi interregnum; sed frustra : nam lex regnum peccati potius auxit, quam suspendit. Unde necesse fuit venire Christum, qui sua gratia regnum peccati et mortis exscinderet. Præclare S. Aug. in Sententiis num. 194. *Rationalis anima*, inquit, *est domina corporis sui, quæ inferiori non bene imperabit, nisi superiori se Deo tota charitatis subjectione servierit.*

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HOC CAPITE, DE MORE, APOSTOLUS POST DOGMATA, AD MORES DOGMATIBUS CONFORMES TRANSIT, HORTATURQUE FIDELES, UT JUSTITIÆ PER CHRISTUM ACCEPTÆ SERVANDÆ ET AUGENDÆ STUDEANT.

PRIMO ERGO, DOCET NOS IN BAPTISMO CHRISTO CONSEPULTOS, COMPLANTATOS, ET COMMORTUOS ESSE PECCATO, UT DEINCEPS IN NOVITATE VITÆ AMBULEMUS : SICUT CHRISTUS SEMEL MORTUUS, AD NOVAM VITAM, NON AMPLIUS MORITURUS RESURREXIT, UT ET NOS QUANDOQUE CUM EO AD GLORIAM RESURGAMUS.

SECUNDO, V. 12. DOCET IN CHRISTIANIS NON DEBERE REGNARE PECCATUM, UT OBEDIANT CONCUPISCENTIIS EJUS; UTPOTE QUI PER CHRISTI GRATIAM LIBERATI SUNT A PECCATO, ET SERVI EFFECTI JUSTITIÆ : ITAQUE PAR ESSE, UT MEMBRA SUA TRADANT IN OBSEQUIUM JUSTITIÆ, AD VITAM, QUÆ PRIUS TRADIDERANT IMMUNDITIÆ AD MORTEM. NAM, UT AIT V. ULTIMO : STIPENDIA PECCATI, MORS : GRATIA AUTEM DEI VITA ÆTERNA.

1. QUID ergo dicemus? permanebimus in peccato ut gratia abundet? 2. Absit.
Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in illo? 3. An
ignoratis, quia quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ip-
sius baptizati sumus? 4. Consepulti enim sumus cum illo per baptismum
in mortem : ut quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriam Patris,
ita et nos in novitate vitæ ambulemus. 5. Si enim complantati facti sumus
similitudini mortis ejus : simul et resurrectionis erimus. 6. Hoc scientes,
quia vetus homo noster simul crucifixus est, ut destruatur corpus peccati, et ultra non servia-
mus peccato. 7. Qui enim mortuus est, justificatus est à peccato. 8. Si autem mortui su-
mus cum Christo, credimus quia simul etiam vivemus cum Christo : 9. scientes quod
Christus resurgens ex mortuis jam non moritur, mors illi ultra non dominabitur.
10. Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel : quod autem vivit, vivit Deo.
11. Ita et vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo, in
Christo Jesu Domino nostro. 12. Non ergo regnet peccatum in vestro mortali cor-
pore, ut obediatis concupiscentiis ejus. 13. Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniqui-
tatis peccato : sed exhibete vos Deo, tanquam ex mortuis viventes : et membra vestra arma
justitiæ Deo. 14. Peccatum enim vobis non dominabitur : non enim sub lege estis, sed sub
gratia. 15. Quid ergo? peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit.
16. Nescitis quoniam cui exhibetis vos servos ad obediendum, servi estis ejus, cui obeditis,
sive peccati ad mortem, sive obeditionis ad justitiam? 17. Gratias autem Deo quod fuistis
servi peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ in quam traditi estis. 18. Li-
berati autem à peccato, servi facti estis justitiæ. 19. Humanum dico, propter infirmitatem
carnis vestræ : sicut enim exhibuistis membra vestra servire immunditiæ, et iniquitati ad iniqui-
tatem; ita nunc exhibete membra vestra servire justitiæ in sanctificationem. 20. Cum enim
servi essetis peccati, liberi fuistis justitiæ. 21. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in
quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est. 22. Nunc vero liberati à peccato, servi
autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam æternam.
23. Stipendia enim peccati, mors. Gratia autem Dei, vita æterna, in Christo Jesu Domino nostro.

1. QUID ERGO DICEMUS? PERMANEBIMUS IN PECCATO UT GRATIA ABUNDET?] Est prolepsis, qua Apostolus occurrit quorumdam objectioni. Dicet enim quis : Si, ô Paule, verum est, quod dixisti cap. superiori in fine : *Ubi abundavit delictum, superabundavit gratia.* ergo peccata peccatis addenda, ut gratia Dei magis abundet.

Respondet Paulus : *Absit*, ita Patres. Unde patet peccatum hic proprie accipi, licet aliqui metonymice pro fomite peccati accipiant.

2. QUI ENIM MORTUI SUMUS PECCATO, QUOMODO ADHUC VIVEMUS IN ILLO?] Nota. Tò *peccato*, potest hic accipi dupliciter, scilicet Primo, ut sit ablativi casus, idemque sit *mortui peccato*, quod

mortui per peccatum, quomodo loquitur Apostolus Ephes. 2. 5. Secundo, ut τῷ *peccato*, sit dativi casus, et tunc mori peccato, idem est quod renuntiare peccato, abdicare peccatum. S. Chrysost. utroque modo hic accipit, unde duplicem affert expositionem. Primo. *Qui mortui sumus peccato*, id est inquit, qui vitam spiritualem per peccatum amisimus. Vel secundo, qui peccato deleto amplius ei non obedimus, sed illi jam renuntiavimus, illudque abdicavimus. Verum secundus hic sensus potior est, magisque genuinus; opponitur enim directa anthithesi ei, quod subdit Apostolus, *Quomodo adhuc vivemus in illo?*

Nota. Vivere justitiæ, vel peccato, est operationes vitæ circa justitiam vel peccatum, seu opera peccati vitalia facere et exercere, scilicet cum homo rationalis per voluntatem, amorem, desiderium, gaudium obedit, delectatur, sequitur, fruitur concupiscentiis et appetitibus, qui sunt contra legem Dei, nec divinæ, sed suæ voluntati indulget. Sic è contrario peccato mortuus dicitur, cum hæc opera vitæ, hos amores non habet, sed à se præscindit et abdicat. Mors enim est plena derelictio, et separatio ac præcisio. Sicut ergo Religiosi mortui debent esse mundo, ut non delectentur, nec misceant se rebus mundanis, ita omnes Christiani mortui debent esse peccato. Vide dicta Gal. 6. 14.

Nota. Hoc cap. peccatum et peccati fomitem considerat Apostolus, quasi dominum quemdam, aut regem in homine tunc regnantem, quando pravis ejus motibus et desideriis obsequitur: persistit enim in prosopopœia, de qua dixi cap. præced. v. 20.

3. QUICUMQUE BAPTIZATI SUMUS IN CHRISTO JESU, IN MORTE IPSIUS BAPTIZATI SUMUS.] *Baptizati in Christo*, id est baptizati in virtute, nomine, meritis non Johannis, sed Christi; ita Origenes et Anselm.

Secundo Pererius, *in Christo*, inquit, id est per Christum. Sed Græca habent εἰς Χριστὸν, in Christum, et ita legit Tertull. lib. de Resurrect. carnis. q. d. Paulus, Per baptismum estis inserti in Christum quasi rami in novam arborem, et facti estis de ejus corpore, mystico scilicet, quod est Ecclesia. Ex hoc loco et similibus putarunt nonnulli validum esse baptismum, si quis hac forma baptizet: *Ego te baptizo in nomine Christi*, omisso nomine Patris et Spiritus sancti. ita censent Magister in 4. dist. 3. Adrianus ibid. q. 1. 2. Cajetan. 3. p. qu. 66. a. 6. Idem videtur sensisse ut privatus Doct., Nicol. I. Pont. respondens ad consulta Bulgarorum. Ait enim: *Hi profecto si in nomine Trinitatis, vel tantum in nomine Christi, sicut in Actis Apostolorum legitur, baptizati sunt, rebaptizari non debent.* Idem docet S. Ambros. lib. 1. de Spiritu sancto cap 3. et Beda in Actor cap. 10.

Secundo, S. Thomas, 3. p. q. 66. a. 6. censet Apostolos ex Dei dispensatione baptizasse in nomine Christi, ad nomen ejus illustrandum; nunc autem id non licere, nec valere baptismum, nisi conferatur exprimendo tres personas SS. Trinitatis.

Verum alii Patres et Doctores passim censent, non valere, nec unquam valuisse baptismum, nisi nominentur singulæ personæ SS. Trinitatis. Citat eos Suarez 3. p. q. 66. art. 6. Imo idipsum definivit Pelagius Pont. c. *Si revera* de consecrat. dist. 4. ubi talem qui baptizatus est in nomine Domini, id est Christi, dicit esse rebaptizandum in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Idem asseverat Zacharias Pontifex eadem dist. cap. *In Synono Anglorum.* Cum ergo ait Paulus, nos baptizari in Christo, et Lucas in Actis, in nomine Jesu; intellige, *in Christo*, id est, Primo, in auctoritate virtute et meritis Christi. Secundo, in baptismo à Christo instituto, qui confertur in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Tertio, in nomine Christi, sed non solo. Quarto, probabile est Apostolos addidisse in baptismo hæc verba, *Jesu Christi* dicendo: Ego te baptizo in nomine Patris, et Filii ejus Jesu Christi, et Spiritus sancti. Hoc enim plurimum conducebat ad illustrandum novum hoc nomen Christi apud Judæos et Gentes; præsertim cum sic Christus poneretur cum Patre et Spiritu sancto, auctor sanctificationis. Ita S. Basilius lib. de Spiritu sancto c. 12. aperte asserit in baptismi forma nullam trium personarum posse omitti; et ideo cum Paulus ait, nos baptizari in Christo, vel in Spiritu sancto, ceteras quoque personas intelligendas esse. *Siquidem*, inquit, *Christi appellatio, totius deitatis est professio: quippe quæ simul declarat et Deum* (Patrem) *qui unxit, et Filium qui unctus est, et Spiritum sanctum qui est unctio, sicut à Petro in Actu didicimus: Jesum Nazarenum, quem unxit Deus Spiritu sancto. Item in Isaiæ cap.* 61. *Spiritus Domini super me, eo quod unxit me. Et psaltes psal.* 44. *Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, ultra participes tuos.*

IN MORTE.] Græce εἰς τὸν θάνατον, in mortem, id est, in similitudinem et repræsentationem mortis Christi baptizati sumus. Qui enim baptizantur, et aquis immerguntur, Christum mortuum et sepultum repræsentant allegorice, idque ut tropologica similitudine significent, sicut Christus mortuus est vitæ temporali, ita se mori peccato, ait S. Chrys. per baptismum, quo peccata merguntur et sepeliuntur: mori, inquam, peccato tum per vim et efficaciam baptismi, ut ait S. August. Enchir. 51. (ubi hinc probat infantes habere peccatum originale, quia scilicet baptizantur) tum per propositum sanctum novæ vitæ, quod concipit baptizatus, ita Tertull. l. de Pœnitentia.

Probat hic Apostolus nos mortuos esse peccato, nec illi vivere debere, ex eo, quod per baptismum inserti sumus Christo, ut vivamus vita Christi, et Christiana: hæc enim ex diametro peccato repugnat.

4. CONSEPULTI SUMUS CUM ILLO PER BAPTISMUM IN MORTEM.] Probat Apostolus nos esse mortuos peccato, ex mystica baptismi sepultura; unde ait, *consepulti sumus* q. d. Nos tanquam mortui peccato sepulti sumus in baptismo: sicut Christus mortuus corporaliter traditus est sepulturæ, nemo enim sepelitur nisi mortuus. Ritus ergo baptismi, scilicet trina mersio allegorice repræsentat tres dies sepulturæ Christi, et tropologice repræsentat sepulturam et mortem peccati. Unde ex hac causa et repræsentatione, in die sepulturæ Christi scilicet sabbatho sancto, solemnis baptismus celebrari solet. Vide Damascen. l. 4. de Fide c. 10.

Nota hic dissimilitudinem inter sepulturam Christi, et baptismum. Christus enim prius mortuus est, quam sepultus: hæc vero baptis-

mi sepultura, quia Sacramentum est, mortem peccati in nobis efficit : itaque morte peccati est prior et anterior, non tempore, sed natura, ut recte advertit Peretius et Toletus, et hoc est quod ait Paulus, *Consepulti sumus in mortem.* q. d. Cum Christo in baptismo quasi sepelimur, ad hoc ut moriamur peccato : hanc enim peccati mortem affert et inducit hæc sepultura baptismi. Hinc moraliter Patres monent nos, ut semper ante oculos habeamus professionem, quam fecimus in baptismo, dicentes, *Abrenuntio Satanæ*, et consequenter peccato.

Ingressus es, inquit S. Ambr. lib. De iis qui mysteriis initiantur, cap. 2. *regenerationis sacrarium, repete quid interrogatus sis, recognosce quid responderis. Renuntiasti diabolo et operibus ejus, mundo et luxuriæ ejus ac voluptatibus; tenetur vox tua non in tumulo mortuorum, sed in libro viventium. Præsentibus angelis locutus es, non est fallere, non est negare.* Et S. Aug. lib. 4. de Symbolo ad Catech. c. 1. to. 9. *Exclusus est*, inquit, *inimicus de cordibus vestris, huic vos renuntiare professi estis in qua professione non hominibus sed Deo et angelis ejus conscribentibus dixistis : Renuntio. Renuntiate non solum vocibus, sed et moribus; non tantum sono linguæ, sed et actu vitæ; nec tantum labiis sonantibus, sed et operibus pronuntiantibus. Scitote vos cum callido, antiquo et veternoso inimico suscepisse certamen : non in vobis post renuntiationem inveniat opera sua, non jure vos attrahat in servitutem suam : deprehenderis enim, et detegeris, Christiane, quando aliud agis, et aliud profiteris : fidelis in nomine, aliud demonstras in opere, non tenens promissionis tuæ fidem : modo ingrediens ecclesiam orationes fundere, post modicum in spectaculis cum histrionibus impudice clamare. Quid tibi cum pompis diaboli, quibus renuntiasti?* Hinc etiam baptizatis sacerdos dat vestem candidam, quasi tesseram puritatis et innocentiæ, dicens : *Accipe vestem candidam, sanctam et immaculatam, quam perferas sine macula ante tribunal Christi ut habeas vitam æternam.* Qua de re ita Lactantius canit in carmine paschali :

Candidus egreditur niveis exercitus undis,
Atque vetus vitium purgat in amne novo.
Fulgentes animas vestis quoque candida signat,
Et grege de niveo gaudia pastor habet.

Quare pathetice Muritta Diaconus apud Victorem Uticensem l. 3. Persecution. Wandal. ad Elpidophorum apostatam, et carnificem tam suum quam aliorum orthodoxorum, expandens et ventilans lintea illa, quibus Elpidophorum olim è sacro fonte susceperat. *Hæc*, inquit, *sunt lintea, Elpidophore, minister erroris, quæ te accusabunt, dum majestas venerit judicantis, custodiente diligentia mea ad testimonium tuæ perditionis, ad demergendum te in abysso putei sulphurantis. Hæc te immaculatum cinxerant de fonte surgentem. Hæc te acrius persequentur flammantem gehennam cum cœperis possidere, quia induisti te maledictionem sicut vestimentum, scindens atque amittens veri baptismatis et fidei sacramentum. Quid facturus es, miser, cum servi patris familias ad cœnam regiam congregare cœperint invitatos? Tunc te aliquando vocatum, terribiliter indignatus, exutum stolam Rex conspiciet nuptialem, dicetque, tibi : Amice quomodo huc venisti, vestem non habens nuptialem? Non video quod contuli, non nosco quod dedi. Perdidisti militiæ chlamydem, quam in tela virgineorum membrorum decem mensibus texi, et tendiculas crucis, quas extendens aqua mundavi, et purpura mei sanguinis decoravi, non conspiciunt oculi mei; characterem non video Trinitatis; talis non poterit interesse epulis meis : ligate cum pedibus et manibus*, etc.

Ut quomodo Christus resurrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus.] *Per gloriam Patris*, id est, per divinam virtutem; vel, ut Theod. et Theophylus per propriam divinitatem suam : eadem enim est gloria, sive gloriosa divinitas Patris et Filii.

Secundo et aptius, Cajetan. ut plenior sit comparatio inter Christum et nos, sic explicat, *per gloriam Patris*, id est inquit, per vitam gloriosam et immortalem, quam Christus resurgens accepit à Patre. q. d. Christus resurrexit ad hoc, ut gloriosam et divinitati convenientem vitam ageret, qualis decet filium Dei. Unde congruum, ut et nos baptismo resurgentes novam vitam dignam filiis Dei agamus, idque continuo et constanter in ea pergendo, et proficiendo : hoc enim significat verbum, *ambulemus*.

Posset tertio, Græcum διὰ verti *propter*, vel, ut Syrus vertit, *in gloriam Patris.* Valde enim glorificatus est Pater in resuscitatione et resurrectione Christi. Præclare S. August. in Enchiridio cap 53. *Quidquid*, inquit, *gestum est in cruce Christi, in sepultura, in resurrectione tertia die, in ascensione in cœlum, et sede ad dexteram Patris, ita gestum est, ut iis rebus non tantum mystice dictis, sed etiam gestis, configuraretur vita Christiana, quæ hic geritur. Nam propter ejus crucem dictum est : Qui Jesu Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum vitiis et concupiscentiis. Propter sepulturam : Consepulti sumus cum Christo per baptismum in mortem. Propter resurrectionem. Ut quemadmodum Christus resurrexit à Mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus. Propter ascensionem sedemque ad dexteram Patris : Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens : quæ sursum sunt sapite; non quæ super terram.*

5. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ejus, simul et (supple, complantati similitudini) resurrectionis erimus.] Excitat hic Apostolus ad novitatem vitæ, per spem resurrectionis.

Nota. Pro *complantati*, græce est σύμφυτοι quod non est participium, sed nomen; quasi dicas, *consititii*. Jam sensus est, si Christo insiti sumus, perinde ac rami inseruntur arbori, ut ex ea succum sugant et hauriant : sic ut ex morte Christi, cujus similitudinem gessimus in baptismo, tanquam è radice similem quamdam peccati mortem sugamus, ut nimirum per mortem Christi, in qua baptizati sumus, mortui simus peccatis; si inquam ita inseramur christo, participes quoque erimus resurrectionis Christi. Ergo τὸ *similitudini* ex hebraismo accipitur pro, in similitudinem, id est, in conformationem mortis Christi. Posset tamen cum Syro sic accipi, *similitudini*, id est, per similitudinem, vel in similitudine puta in baptismo, quæ est similitudo et repræsentatio mortis et sepulturæ Christi.

Verum antithesis sequens primum sensum exposcit : nam pari modo tacite subdit Apostolus, quod aliquando complantati et insiti erimus Christo, *similitudini*, id est, ad similitudinem, resurrectionis ejus, ut nimirum ex Christo quasi arbore resurgente, similem nos ipsi resurrectionem sugamus et participemus. Persistit Paulus in metaphora plantæ. Sic enim sacra Scriptura Christum vocat virgultum, et vitem, nos palmites, et Christus in nobis dicitur crescere, nosque in Christo dicimur adolescere, esseque arbores frugiferæ, quas ministri Christi dicuntur plantare et rigare. Dicit ergo : Sicut ramus in arbore insitus, moriente quasi per hiemem arbore, illi pariter etiam ipse commoritur; et rursum arbore tempore veris quasi resurgente, una quoque ramus resurgit : sic qui Christo coinsitus, peccato commoritur, in hieme hujus vitæ et passionis; et hic Christo quoque in vere illo universali resurrectionis, cum novum cœlum et nova terra repullulascent, consurget ad gloriam. Ita Origen. Unde et Tertull. lib. de Carnis resurrect. c. 47. sic legit : *Si enim consati sumus simulacro mortis Christi, simul et resurrectionis erimus?* illudque sic explicat : *per simulacrum* (per repræsentationem) *enim morimur in baptismo, sed per veritatem resurgemus in carne, sicut et Christus.*

Sensus ergo est, q. d. Paulus : Sicut mortis et passionis Christi in hac vita consortes facti sumus, ita pariter et resurrectionis Christi in futura vita consortes fiemus : nam et huic insiti sumus, utpote cujus, æque ac mortis Christi, in baptismo gessimus similitudinem. Nam sicut immersione, quæ fit in baptismo, configuramur Christo mortuo et sepulto : ita vicissim emersione ex aquis baptismi, configuramur Christo resurgenti, quod si autem resurrectionis Christi participes futuri sumus, fierique debemus; ergo pariter in novitate vitæ, quam resurrectio Christi significat, quamque resurrectio nostra postulat et prærequirit, ambulandum nobis est.

Pulchre Nazianz. orat. 1. in Pascha : *Heri*, inquit, *cum Christo in crucem agebar, hodie simul cum illo glorificor : heri commoriebar, hodie simul vivificor : heri consepeliebar, hodie simul resurgo* etc. Et Tertul. l. de Corona militis c. 14. *Christus*, inquit, *avos post fella gustavit, nec antea rex gloriæ à cœlestibus est salutatus, quam Rex Judæorum proscriptus in cruce : minoratus, primum à Patre modicum quid citra angelos, ita gloria et honore coronatus est.* Ita et nos si hic fella gustemus, postea favos cum Christo gustabimus.

Aliter hæc explicant Toletus et Adamus; nimirum ut complantari resurrectioni Christi, sit idem, quod in novitate vitæ ambulare, uti præcessit. q. d. Paulus, Si tanquam surculi quidam insiti sumus Christo per baptismum, sic ut similitudinem mortis ejus in nobis habeamus, moriendo peccatis : erimus quoque hoc ipso complantati, sive insiti, vel ingenerati similitudini resurrectionis ejus : quæ similitudo posita est in novitate vitæ; ut nimirum sicut Christus ad novam et beatam vitam resurrexit, ita quoque nos ad novitatem vitæ resurgamus et in ea vivamus et ambulemus. Verum si hoc voluisset Apostolus, dixisset potius, *simul et resurrectionis sumus :* jam autem non dicit *sumus*, sed *erimus* : unde magis genuine et proprie videtur spectare futuram resurrectionem.

Nota vim præpositionis σὺν, id est *cum* in Græcis Apostoli vocibus σύμφυτοι συνθάπτεσθαι, συσταυροῦσθαι, συζῆν, συμπάσχειν, συμμορφοῦσθαι, συμβασιλεύειν, συνδοξάζεσθαι, id est, *complantati sumus, consepulti, concrucifixi, conviventes, compatientes, conformati, conregnantes, conglorificati* Christo, σὺν enim significat Primo : similitudinem nostram in his cum Christo.

Secundo, significat causam omnium horum in nobis esse hanc, quod scilicet simus uniti Christo, quasi rami arbori, ita ut hæc omnia quasi succum arboris Christi à Christo Christique cruce et passione sugamus.

Tertio, σὺν significat effectum et fructum quem Christus à nobis requirit, ut scilicet hæc conemur cum Christo in nobis perficere, Christumque in hisce assiduæ imitari et prosequi, ut cum ipso pariter glorificemur.

6. Hoc scientes, quia (quod) vetus noster homo simul crucifixus est.] Τὸ refert *hoc scientes*, ad omnia præcedentia : sed maxime ad τὸ *mortui sumus, et ad* τὸ *complantati facti sumus similitudini mortis ejus, ut in novitate vitæ ambulemus.* q. d. Debemus mortui esse peccato, et in novitate vitæ ambulare, *hoc scientes*, id es cum sciamus (per hebraismum enim ponitur participium pro verbo) quod vetus noster homo crucifixus sit.

Nota. *Vetus homo*, inquit D. Thomas. Primo, est macula ex actu peccati relicta; secundo, ipsa consuetudo peccandi, Tertio, concupiscentia; Quarto et clarius, Toletus, *Vetus homo*, inquit, dicitur is qui peccatum et concupiscentias, nascendo ex veteri Adamo, traxit et sequitur. Puta, vetus vita, veteres mores, vetus in concupiscentiis et peccatis, instar veteris Adami, vivendi ratio, uti pluribus dicam cap. 7. Hic ergo jam dictus vetus homo crucifixus est cum Christo. Primo, per repræsentationem; baptismo enim repræsentamus crucem Christi, et vitiorum scilicet nos cum Christo esse crucifixos, et crucifixisse nostra vitia. Secundo, per efficientiam, quia scilicet virtute Christi in cruce mortui, quæ baptismo nobis applicatur, peccata nostra deleta sunt. Crux enim peccatorum nostrorum est mors et destructio.

Ut destruatur corpus peccati.] Primo Orig. Chrys. Amb. Ans. et Toletus, *Corpus peccati*, inquiunt, est tota peccatorum massa, quæ quasi unum est corpus hominis veteris, cujus membra sunt libido avaritia, fornicatio cuilibet Christiano mortificanda, ut ait Apostolus Coloss. 3. v. 5. Hanc peccatorum massam vocat Apostolus *corpus peccati*, ut persistat in metaphora crucis, de qua dixit, *Vetus noster homo crucifixus est :* non enim accidentia, nec spiritus, sed corpora hominum crucifigi solent.

Nota hic peccata non tegi per justitiam imputativam, sed omnino mori et deleri in baptismo, per gratiam et justitiam infusam, ut hic coactus fatetur Calvinus sui oblitus.

Secundo, idem Origenes sic explicat, *ut corpus peccati*, id est, corpus in peccato conceptum, nutritum, et peccare solitum, *destruatur*, non substantia, sed qualitate, id est, enervetur : hoc enim est Græcum καταργηθῇ. Unde et Tertull. lib. de Resurr. carnis c. 47. sic legit, et explicat : *Ut evacuetur corpus delinquentiæ*,

per emendationem vitæ, non per interitum substantiæ.

Tertio, Theodoret. sic legit, *ut corpus nostrum evacuetur peccato*, id est, ut peccatis sit vacuum. verum primus sensus Apostoli menti et phrasi magis est conformis.

7. QUI ENIM MORTUUS EST, JUSTIFICATUS EST A PECCATO.] Causam dat cur ultra non debeamus servire peccato : Quia, inquit, qui confirmatus Christo crucifixo, et morti Christi in cruce morientis mortuus est peccato, seu vitæ veteri; hic *justificatus*, id est absolutus est prorsus, à peccato, ut non debeat habere cum eo commercium : sicut homo mortuus absolutus est ab hujus vitæ negotiis, ut iis se miscere non debeat, nec possit.

Secundo, S. Basilius lib. de Baptismo : *Qui*, inquit, *Mortuus est, hic justificatus, id est purgatus est à peccato per justitiam à Deo datam et infusam.*

Tertio, specialius et profundius, juxta primum sensum S. Chrysost. et Theodoret. sic explicant; tanquam alludat Paulus ad servum, qui dum vivit, servituti astringitur, sed in morte ab eadem absolvitur et liberatur : hanc enim mataphoram servi v. 16. et seq. urget Apostolus. q. d. Sicut servus mortuus, per mortem justificatus, id est absolutus et liberatus est à jure et dominio heri, puta à servitute, ita ut herus in eum nullum herile habeat jus vel imperium; pari modo et nos à servitute peccati justificati, id est liberati et absoluti sumus hoc ipso quo eidem mortui sumus per baptismum, ut proinde amplius peccato vacare et servire non debeamus.

8. SI MORTUI SUMUS CUM CHRISTO, CREDIMUS QUIA SIMUL ETIAM VIVEMUS CUM CHRISTO.] *Simul vivemus*, in vita nimirum futura, beata et æterna. Ita Origen. Chrys. Theodor. et Anselm. Secundo, Toletus, Credimus, inquit, id est confidimus, quod simul cum Christo in nova vita gratiæ vivemus, id est, vivere pergemus. Sed prior sensus planior est : Apostolus enim more concionatoris, identidem Christianis proponit præmium æternæ vitæ, ut eos ad bonam sanctamque vitam alliciat et excitet, ideoque ab anagoge baptismi, salit ad tropologiam, puta à resurrectione salit ad mortificationem vitiorum, et novitatem vitæ; et mox ab ea ad resurrectionem reddit, idque facit secundo et tertio, sed aliis et aliis verbis. Nam hanc baptismi anagogem sive resurrectionem proposuit v. 5. et eamdem hoc v. 8. et rursum v. 9. et 11. aliis verbis inculcat. Rursum eidem tropologiam de novitata vitæ præposuit, v. 4. et iterum subnexuit v. 6. 7. 9. 11. et seq.

Idem faciendum est cuivis ecclesiastæ, ut scilicet misceat præmia cum virtutibus, utque suis auditoribus jam cœlum et cœlestes coronas, jam fugam vitiorum et Christianos mores; quibus cœlestes coronæ acquiruntur proponat.

9. SCIENTES QUOD CHRISTUS RESURGENS (Græce ἐγερθεὶς, id est, suscitatus, vel qui resurrexit. est enim præteriti temporis) EX MORTUIS JAM NON MORITUR, MORS ILLI ULTRA NON DOMINABITUR.] Pendent hæc à præcedentibus q. d. Si mortui sumus peccato, credimus quia simul etiam vivemus cum Christo, in vita scilicet beata et immortali. Scimus enim Christum, postquam resurrexit à mortuis, talem vitam jam vivere, nec amplius moriturum, imo mori non posse. Cum ergo vita nostra beata post resurrectionem similis et conformis sit futura vitæ Christi, sequitur nos quoque tunc amplius non morituros, imo mori non posse. Ex quo discursu tacite Christianis colligendum relinquit Apostolus, eos utpote jam mortuos peccato, et traductos in novitatem vitæ, adeoque ordientes hic beatam vitam, et tendentes ad gloriosam immortalitatem, constanter in hac via vitaque sancta persistere debere, ut mortem peccati non recidant, sed sanctam et felicem immortalitatem per constantiam vitæ piæ et Christianæ repræsentent atque inchoent. Infert Origenes ex eo quod ait Apostolus, *Mors illi ultra non dominabitur*; ergo mors antea, puta in cruce, dominata est Christo. Porro Origenes per mortem intelligit diabolum : sed clarum est ex præcedentibus mortem proprie hic accipi. Mors ergo quasi dominus et rex hic inducitur, quæ Christo, omnibusque hominibus fuit dominata, sed per Christum dominio hoc suo est spoliata.

10. QUOD ENIM MORTUUS EST PECCATO, MORTUUS EST SEMEL.] S. Hilarius l. 9. de Trinit. putat τὸ *quod*, esse relativum, sicque vertit, et legit, *quod mortuum est, peccato mortuum est semel, quod autem vivit, vivit Deo.* q. d. Mortuum est Christi corpus semel propter peccatum, sed vivit et vixit, vivetque semper ejus divinitas. et ita vertendum esse contendit Faber Stapulensis, qui nostrum taxat Interpretem, quod vertat *mortuus*, non *mortuum*. Verum nostrum Interpretem defendit Erasmus, et alii passim, imo et Beza, Græcum enim ὅ, id est, *quod* pro ὅτι capitur, vel certe, subaudiendum est, κατὰ q. d. καθ' ὅ, id est, in eo quod mortuus fuit, vel quantum ad mortem Christi attinet, semel ipse peccato mortuus est : aptius enim dicitur Christus mori et vivere, quam corpus Christi; ne scilicet videatur cum Nestorio separare in Christo corpus et hominem à deitate.

PECCATO MORTUUS EST SEMEL.] Hilar. lib. 9. de Trinit. et Œcumen. *Peccato*, inquiunt, id est, corpore, puta corporaliter, mortuus est semel Christus. Corpus enim dicitur *peccatum* metonymice, quia peccati est subjectum. Simili sensu vocatur *caro peccati*, licet in Christo tantum fuerit similitudo carnis peccati : vel ut Pererius explicat, *mortuus est Christus peccato*, id est vitæ passibili et mortali, qualis est in corpore hoc peccatis subdito.

Secundo, S. Ambrosius serm. 18. in psal. 118. v. 7. mortuus, inquit, est Christus *peccato*, id est peccatori, puta propter peccatores.

Tertio et optime, S. Chrysost. et Theodoret. mortuus est Christus *peccato*, id est, propter peccatum, ad peccatum in nobis mortificandum et abolendum. hanc enim vim habet *lamed* dativi Hebræis. Aliter ergo Christus mortuus dicitur peccato, aliter nos : Christus effective; nos subjective : Christus semel ἀπέθανεν, est mortuus; nos autem νεκροὶ nominaliter, quasi semper mortui peccato esse et permanere debeamus.

QUOD AUTEM VIVIT, VIVIT DEO.] *Vivit Deo*, id est, divinitate et anima. Ita Œcumen.

Secundo, S. Chrys. et Toletus, *vivit Deo*, id est, per Dei virtutem.

Tertio, et optime, Christus jam post resurrectionem *vivit Deo*, id est apud Deum, et similem

Deo vivit vitam, cœlestem, divinam, beatam, immortalem. Rursum *vivit Deo*, id est ad Dei gloriam, ut Deum perpetuo laudet et celebret: sicut enim mortuus est propter peccatum, sic vivit propter Deum et Dei gloriam.

2. ITA ET VOS EXISTIMATE VOS MORTUOS QUIDEM ESSE PECCATO, VIVENTES AUTEM DEO.] Quis sit mortuus peccato, pulchre et minutim explicat S. Prosper lib. de Vita contempl. c. 21. *Quid est*, inquit, *mori peccato : nisi damnandis operibus omnino non vivere, nihil concupiscere carnaliter, nihil ambire? Ut sicut qui mortuus est carne, nulli jam detrahit, nullum aversatur, despicit, nullius pudicitiam callida circumventione corrumpit, nemini violentus existit, neminem calumniatur aut opprimit, non invidet bonis, aut insultat afflictis, non luxuriæ carnis inservit, non vinolentiæ deditus in se bibendi sitim bibendo magis ac magis accendit, non odiorum facibus inardescit, non compendia injusta sectatur, non potentibus aut divitibus adulatur, non inquieta curiositate raptatur, non domesticæ sollicitudinis cura distenditur, non officiosis occurrentium salutationibus delectatur, nec superborum injuriis fatigatur; non eum superbia inflat, non ambitio ventosa præcipitat, non vana gloria turpiter jactat, non desiderium gloriosæ opinionis inflammat, non distentio alieni actus illaqueat, non ad societatem turpium turpitudinis amor invitat, non rabies insani furoris exagitat, non sumptuosarum deliciarum studium mactat, non ardor animosæ contentionis exanimat.* Deinde alio schemate per epitheta singulorum vitiorum propria idipsum prosequitur, dicens: *Quem non facit impudentem audacia, iniquum injustitia, ferum inclementia, varium inconstantia, pertinacem contumacia, insanum vesania, deliciosum gula, rebellem inobedientia, vanum jactantia, infidelem perfidia, levem facilitas, sævum crudelitas, manducatorem turpis edacitas, impatientem mobilitas, mobilem instabilitas, vagum spiritualis infirmitas, iracundum animositas, suspiciosum perversitas, verbosum vanitas, injuriosum malignitas : qui remotus est prorsus à secularibus illecebris, remotus ab immunditiis et inimicitiis, remotus ab insidiis alienis, remotus à rapinis vel occultoribus vel apertis, remotus à mendaciis sive perjuriis, postremo remotus ab omni genere flagitiorum atque facinorum, quibus carnaliter viventes, Deum offendunt : sicut, inquam, carne mortuus nec facere ea potest, quæ dixi, nec pati, ita et his, et talibus vitiis omnino non vivunt, qui viventes Deo, carnem suam cum vitiis et concupiscentiis crucifigunt.*

VIVENTES AUTEM DEO.] Ut scilicet spiritu Dei, sive vita spiritali et divina, puta vita gratiæ, non peccato, sed Deo servientes, vivatis, id est, vitam hanc gratiæ in baptismo acceptam conservetis, τὸ enim *viventes* hic significat actum, non inchoatum sed continuatum juxta can. 32. Unde ait *existimate*, id est, reputate, cogitate, perpendite, resolvite, concludite, et omnino decernite, vos Deo deinceps semper debere et velle vivere.

IN CHRISTO.] Id est per Christum, vel ut Toletus, ad similitudinem Christi, quia ita vivit ut amplius non moriatur. q. d. Pari modo, nec vos amplius mori debetis per peccatum. Sæpe Hebræi sumunt כ, id est, *in* pro כ similitudinis, ut *in Christo* idem sit, quod instar Christi.

12. NON ERGO REGNET PECCATUM IN VESTRO MORTALI CORPORE, UT OBEDIATIS CONCUPISCENTIIS EJUS.] *Peccatum* intellige, proprie dictum. Sic enim accepit peccatum Apostolus v. 1. 2. 6. 7. 10. 11.

Notat S. Chrys. et Theod. non dici : Non tyrannizet quasi invitis vobis peccatum : quia peccatum in nobis regnare non potest, nisi nobis volentibus, illudque sponte acceptantibus, ac consequenter nobis invitis imperare et tyrannizare non potest.

Alii, non improbabiliter, metonymice capiunt hic *peccatum*, ut idem sit, quod fomes peccati et concupiscentia. Unde notant S. August. in psal. 35. et Greg. 14. Moral. 9. non dicere Apostolum, Non sit, non habitet : hoc enim est impossibile; sed, *Non regnet in vobis peccatum*, ut scilicet illi vos subjiciatis, ejusque desideriis et concupiscentiis obediatis, ut sequitur.

Perperam ergo Beza sic explicat τὸ *non regnet peccatum*, q. d. Apostolus, Peccato et concupiscentiæ reluctetur spiritus, attamen illam non vincat. Sed perperam, ut dixi : nam si in hac lucta spiritus non vincit carnem et concupiscentiam, ergo concupiscentia ipsa vincit et regnat. Nimirum fallitur Beza, nec videt, quod aliud est, esse vel existere peccatum; aliud, vincere peccatum et concupiscentiam. Est quidem in homine caro, et concupiscentia, et in hac vita plane extirpari nequit, sed tamen in justo vincitur et supprimitur à dominante ratione et spiritu.

Nota τὸ *mortali* : cum Ait Apostolus, *In vestro mortali corpore*, stimulum dat ad pugnam, et ad resistendum concupiscentiis, quia scilicet hæc fluxæ et evanidæ sunt, unaque cum mortali hoc corpore intermorituræ. Unde notat hic S. Chrys. breve in hac vita et corpore, peccati æque ac luctæ contra peccatum esse tempus, cum victoriæ et gloriæ sit æternum et immensum : *Quid ergo, ô homo, longa hic, quid solida gaudia quæris; breve est et caducum, quidquid hic vides.* Dicit ergo Apostolus : Per Christum, gratia ejus quasi rex regnat in mentibus fidelium : ergo in iis non regnet peccatum. Graviter et eloquenter S. Leo serm. 1. de Quadragesima : *Si*, inquit, *mens rectori suo subdita, et supernis muneribus delectata, terrenæ voluptatis incitamenta calcaverit, et in suo mortali corpore regnare peccatum non siverit, ordinatissimum tenebit ratio principatum; et munitiones ejus nulla spiritualium nequitiarum labefactabit illusio : quia tunc est vera pax hominis, et vera libertas, quando et caro animo judice regitur, et animus Deo præside gubernatur.*

13. SED NEQUE EXHIBEATIS MEMBRA VESTRA ARMA INIQUITATIS PECCATO. *Arma*, id est, instrumenta servientia peccato : sic enim Hebræi vocant כלי חמס *kele chamas*, vasa, id est arma, iniquitatis, quomodo vocantur Simeon et Levi, Genes. 49. 5.

Nota in anima duplex et contrarium esse regnum, peccati et justitiæ peccatum ad regni sui dilatationem utitur membris nostris, quasi armis, dum manu ad verbera, lingua ad detractiones, oculis ad curiositatem abutitur. Contra fit in regno justitiæ, dum illa, manu ad eleemosynam, lingua ad Dei laudem, oculis ad studium utitur. Hac de causa Apostolus membra nostra vocat arma tam peccati quam justitiæ.

SED EXHIBETE VOS DEO TANQUAM EX MORTUIS VIVENTES.] q. d. Quin potius ita vivite, ut os-

tendatis vos ex morte peccati resuscitatos esse ad vitam gratiæ. Videtur enim Paulus respicere ad vers. 11.

Secundo et plenius. q. d. Servite Deo, uti facere oportet eos, qui semel peccato mortui in baptismo, jam vivunt justitiæ et Deo, in nova vita Christiana, ad quam cum Christo et instar Christi resurrexerunt. Hunc esse sensum patet ex antecedentibus.

Tertio, aliqui sic explicant. q. d. Ita exacte, timorate et fervide servite Deo, ac si à morte naturali ad vitam revocati essetis. Cogitate quam pie et sanctè vixerint, Deoque servierint qui in morte ad Dei tribunal rapti, ejus rigorem, æque ac inferorum pœnas, et cœlitum gloriam spectarunt, ac deinde vitæ sunt restituti. Cogitate quantam pœnitentiam egerit S. Diethelmus; quam narrat V. Beda l. 5. Hist. Aug. l. 13. qui causam tantæ austeritatis rogatus, non aliud respondebat quam: *Austeriora vidi, frigidiora vidi.* Similia habet Beda de sancto Furseo l. 3. c. 19. Cogitate quales cruciatus sponte subierit S. Christina mirabilis, à morte rediens ad vitam, quæ se injiciebat in fornaces ardentes, in stagna gelidissima, in rotas molendinorum, ut cum iis volveretur et laceraretur, etc. idque ad hoc, ut animas (quarum horrendas pœnas in raptu viderat) è Purgatio liberaret, uti refert Card. Jac. à Vitriaco in ejus Vita. Vos ergo hosce imitamini, ac oculis fidei mentisque spectate mortis horrorem, judicii terrorem, gehennæ acerbitatem, æternitatis immensitatem, ac ita vivite, quasi ea oculis, æque ac ipsi, spectassetis, et à morte ad vitam rediissetis: certo enim certius illa vos manent, uti certa fides vos docet. Hic sensus pius est, sed accommodatitius potius quam genuinus, uti patet ex dictis.

14. Peccatum enim vobis non dominabitur,] id est, dominari nequit, *enim dominabitur* sumitur per hebraismum δυνητικῶς, sive pro modo potentiali. Occurrit Paulus objectioni huic: Quomodo possumus servire justitiæ, non peccato, cum imbecilles sumus ad resistendum peccato ejusque tentationibus; et hactenus totus mundus, adeoque nos ipsi servierimus peccato? Respondet Apostolus. Licet peccatum in mundo, tempore Adæ, et tempore legis Mosaicæ dominatum sit; vobis tamen, ô Christiani, qui per baptismum mortui estis peccato, et gratia Christi roborati, peccatum dominari non potest: intellige, per se et jure suo, uti dominatum fuit ante Christum, nisi videlicet vos ipsi sponte gratiam Christi abjiciatis: et dedatis vos peccato. Unde explicans, causamque assignans subdit Apostolus.

Non enim sub lege estis, sed sub gratia.] q. d. Peccatum iis, qui sub gratia sunt, dominari nequit, nisi ipsi libere se peccato subjiciant; iis vero qui sub lege sunt, non sub gratia, quasi jure hereditario ab Adamo hucusque præscripto dominatur peccatum. Licet ergo peccatum fideles: qui sunt sub gratia, oppugnet, eisque bellum moveat; tamen iis suo nutu et imperio dominari nequit, quin vero facile ab iisdem per gratiam Spiritus sancti vinci et domari potest. Præclare S. Leo serm. 7. de jejunio decimi mensis. *Fremuit, inquit, adversarius, et cruentas inimicitias ad quietas convertit insidias, ut quos vincere fame et gelu, flammis ferroque non poterat, otio tabefaceret, cupiditatibus irretiret, ambitione inflaret, voluptate corrumperet. Sed iis malis, atque aliis omnibus destruendis habet acies Christiana potentes munitiones, et arma victricia, Deo scilicet instruente milites suos, ut spiritu veritatis mansuetudo iram, largitas avaritiam, benignitas extinguat invidiam. Commutante etenim dextera Excelsi corda multorum, rediit in novitatem vetustas, et de iniquitatis famulis ministri prodiere justitiæ. Subegit luxuriam continentia, humilitas arrogantiam propulsavit: et qui impudicitia sorduerant, castitate nituerunt.*

Secundo, Maldonat. in Notis manuscript. sic explicat: *Non estis sub lege*, id est, non accepistis spiritum servitutis, ut dicit cap. 8. sed spiritum adoptionis filiorum Dei. Itaque non debetis permittere, ut quidquam aliud vobis dominetur. Atque ita sequitur, *Quid ergo? peccabimus?*

15. Quid ergo? Peccabimus, quia non sumus sub lege, sed sub gratia?] Occurrit novæ objectioni. Objiciet enim quis: Dixisti, ô Paule, nos non esse sub lege, sed sub gratia, ideoque peccatum nobis non posse dominari, ergo licenter et impune legem transilire et peccare possumus, atque indulgere nostris concupiscentiis et peccatis, quia liberi sumus, et quidquid faciamus, peccatum nobis dominari nequit: sed nos potius peccato et concupiscentiis dominabimur, si pro libito eas accersamus, vel repellamus, hoc enim est argumentum libertinorum etiam modernorum. Respondet Paulus, Absit: quia licet simus sub gratia, non sub lege, tamen legem aspernari aut prævaricari non licet, sed potius per gratiam legem adimplere debemus. Rursum licet peccatum nobis per se et suo jure dominari nequeat, tamen nobis dominari potest, et de facto dominabitur, si sponte nos illi addicamus, et quasi servos ejus dominio subjiciamus. Et hoc est quod subdit Apostolus dicens:

16. Nescitis quoniam cui exhibetis vos servos ad obediendum, servi estis ejus, cui obeditis, ejus peccati (quod ducit) ad mortem; sive obeditionis (quæ ducit) ad justitiam.] Proponit hic Apostolus duos reges, eosque sibi invicem opponit. Prior rex est peccatum, sive inobedientia divinæ legis: hujus servi sunt omnes peccatores, qui illi obediunt, quorum stipendium et finis est mors. Posterior rex est obeditio, sive obedientia Dei et legis divinæ, puta Evangelii: hujus servi non sunt omnes fideles, qui Evangelio obediunt, horum stipendium, fructus et finis est justitia, et vita æterna. Hæc est quasi major propositio Apostoli, sub qua tacite hanc minorem subsumendam, et hanc conclusionem inferendam relinquit: Atqui, ô fideles Christiani, in baptismo renuntiastis peccato, et devovistis vos servos Christo et fidei, ad obediendum Evangelio: ergo non estis servi peccati, nec peccato servire debetis, sed Christo et obedientiæ, id est, fidei et Evangelio.

Nota. Lex Christi, dicitur lex obedientiæ, quia docet homines obedire Deo, et (quod proprie hic spectat Apostolus) fidei, Christo, Evangelio, Prælatis, Principibus; facitque sibi subditos, flexiles et obedientes, uti experienta constat, et confitentur ipsi quoque Ethnici principes moderni in Japone et India.

17. Gratias autem Deo, quod fuistis (esse desiistis) servi peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ, in quam traditi estis.] Græce εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον, διδαχῆς. q. d. Obedistis

doctrinæ Evangelicæ, in quam, quasi in typum immissi estis à Deo et Apostolis, ut illi, quasi formæ et typo vos apprimatis et conformetis. Sicuti enim charta typis typographorum impressa in se exprimit typorum litteras, et doctrinam litteris contentam : ita pariter vos vestra obedientia Evangelicæ doctrinæ, quasi formæ, typo, et norme recte vivendi vos apprimentes et conformantes, vita vestra et moribus eamdem exprimitis et repræsentatis.

18. LIBERATI AUTEM A PECCATO SERVI FACTI ESTIS JUSTITIÆ.] Pendet hæc sententia à præcedenti, scilicet, *gratias autem* (ago) *Deo, quod fuistis servi peccati*, eamque continuat et explet.

19. HUMANUM DICO, PROPTER INFIRMITATEM CARNIS VESTRÆ : SICUT ENIM (q. d. Humanum enim est ut sicut) EXHIBUISTIS MEMBRA VESTRA SERVIRE IMMUNDITIÆ ET INIQUITATI AD INIQUITATEM : ITA NUNC EXHIBETE MEMBRA VESTRA SERVIRE JUSTITIÆ, IN SANCTIFICATIONEM.] Tertull. lib. de Resurrect. carnis cap. 47. legit : *Sicut exhibuistis membra vestra famula immunditiæ et iniquitati, ita et nunc exhibete membra vestra famula justitiæ in sanctificium.*

Sensus est, Ego à vobis, ô Romani Christiani, rem exigo humanam, id est, æquam; moderatam et facilem (similis phrasis est 2. Reg. 7. 14. et 1. Corin. 10. 13.) ut scilicet, tantum tantoque conatu studeatis justitiæ *in sanctificationem*, id est, ut in dies magis magisque sanctificemini, quanto olim studuistis *iniquitati ad iniquitatem*, ita scilicet, ut ex una iniquitate rueretis in aliam, fieretisque semper sceleratiores. q. d. Majora à vobis, ô fideles, possem exigere cum Baruch. 4. 28. ubi sic ait : *Sicut fuit sensus vester ut erraretis à Deo, decies tantum iterum convertentes requiretis eum :* verum ergo ex humanitate, non tantum, non amplius, sed par studium, requiro.

Pulchre hæc explicat ex S. Augustino, Anselm. *Sicut*, inquit, *ad peccandum vos nullus cogebat timor, sed ipsius libido voluptasque peccati : sic ad juste vivendum non vos supplicii metus urgeat, sed ducat delectatio charitasque justitiæ. Sicut ergo ille iniquissimus est, quem ne pœnæ quidem temporales deterrent ab immundis operibus sordidæ voluptatis : ita justissimus ille est, qui ne pœnarum quidem temporalium timore revocatur à sanctis operibus luminosissimæ charitatis.*

Et Origenes, *Pudorem*, inquit, *hisce verbis auditoribus incutit Apostolus, ut hoc saltem obsequii impendant justitiæ, quod prius impenderunt iniquitati, quasi dicat : Currebant prius pedes vestri ad effundendum, nunc autem ad liberandum sanguinem currant. Protendebantur manus prius ut aliena diriperet, nunc protendantur ut propria largiantur. Circumspiciebant prius oculi alienum ad concupiscendum, nunc circumspiciant pauperes ad miserendum, et unius cujusque membri ministerium, quod exhibuit vitiis, aptet virtutibus, et actum quem exhibuit immunditiæ, ad castitatem nunc sanctitatemque convertat.*

Videtur hanc *justitiam* hic pro omnibus simul virtutibus nominasse : sicut è contrario *iniquitatem* pro omnibus simul vitiis posuisse. Opponit enim Apostolus à vers. 12. hucusque regnum justitiæ et regnum peccati, sive iniquitatis et injustitiæ. Quare nimis arcte aliqui per *iniquitatem* et *injustitiam* intelligunt adulterium, per *immunditiam* alias libidines, quæ sine proximi injuria fiunt; per sanctitatem et *justitiam*, intelligunt castitatem. Moraliter vide quoque S. Gregor. 19. Moral. cap. 25. et Bernardum tractatu de Vita solitaria. Nimirum multi, ut luxuriæ, lucris, crapulæ serviant, ad omnia patienda fortes sunt : post conversionem ad virtutem vires sibi deesse causantur.

Alii cum Syro sic explicant : *Humanum dico*, id est, loquor hominum more, ut ad vestrum captum me dimittam, utendo nomine servitutis et libertatis in rebus spiritualibus.

Alii volunt hæc esse verba, quasi præmollientis, et veniam petentis, quia de rebus inhonestis locuturus erat. Sed primus sensus jam datus est genuinus.

20. CUM ENIM SERVI ESSETIS PECCATI, LIBERI FUISTIS JUSTITIÆ.] *Justitiæ*, id est, à justitia, ejusque pulcherrimo statu. q. d. cum serviretis peccato, expertes fuistis justitiæ : subtraxistis enim vos dominio justitiæ, et quasi omni lege soluti, in peccata ruistis. Ita Anselmus, quem vide. Dat enim Apostolus hic causam cur sub peccato servierint iniquitati, in iniquitatem; curque fuerint effusi in omnia scelera; quia scilicet omnino expertes erant justitiæ, ac proinde quasi omni freno soluti currebant ad omnes voluptates vetitas. Rursum opponitur hæc sententia illi, vers. 18. *Liberati à peccato, servi facti estis justitiæ.*

Objicit Beza. Hi peccatores sunt servi peccati, eique mancipati, ergo non habent liberum arbitrium : *Miror*, ait, *qua fronte Sophistæ suum audeant tueri liberum arbitrium, liberum sane justitiæ, servum autem peccati.* Insulte, quasi liberum vocetur arbitrium quod peccato servit. Itaque

Resp. cum S. Bernardo lib. de Gratia et liber. arbitr. Triplex est libertas, naturæ, gratiæ, gloriæ. Prima opponitur necessitati naturali, facitque liberum arbitrium : tertia opponitur morti, et ærumnis hujus vitæ, facitque beatum : secunda opponitur peccato, facitque justum et sanctum. De ea, non autem de prima aut tertia hic agit Apostolus. Alludit enim ad servos Hebræos septem annis servientes, Exodi 21. 2. Peccatores enim sponte sua et voluntaria obedientia addicunt se peccato, quasi domino, ut hic docet Apostolus : sicuti vice versa, iidem sponte sua addunt se justitiæ, quasi dominæ, cum gratia Dei adjuti ad justitiæ regnum libere se transferunt.

Hæc justitiæ libertas, ut ait Anselmus, libertas est et dicitur, propter recti facti justitiam, et quia liberaliter operatur eadem tamen etiam est servitus, propter præcepti obedientiam. Sic servi boni libere et libenter serviunt dominis suis; adeoque omnes et boni et mali in servitute sua servant liberum arbitrium : quidni ergo idipsum servent homines, sive justitiæ, sive peccato serviant? Moral. peccatores servi sunt suarum cupiditatum. Vide dicta Exodi 23. v. ult.

22. HABETIS FRUCTUM VESTRUM IN SANCTIFICATIONEM,] continuam scilicet, ut eatis de sanctitate in sanctificationem, ut indies magis magisque sanctificemini. Est hebraismus. *In sanctificationem*, id est, ipsam sanctificationem, ejusque continuationem et incrementum, habetis pro fructu justitiæ; quia scilicet justitia facit et parit hunc fructum, ut qui eam habet, pure sancteque vivat, sancta, et præclara faciat opera, et continuis virtutum operibus se magis sanctificet, quibus promereatur, et aliquando adi-

piscatur quasi finem et mercedem vitam æternam.

23. Stipendia enim peccati mors, Gratia autem Dei, vita æterna in Christo.] Id est per Christum. *Stipendia*, græce ὀψώνια, quod significat id, quod cum pane comeditur, vel quasi ὀψώνιον, pretium quod vesperi datur: quod apte respondet ei, quod præcessit, *Finem vero vitam æternam.*

Secundo, ὀψώνιον, ait Nazianz. orat. 23. quæ inscribitur de suis sermonibus, ad Julianum tributorum exactorem, significat τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον, καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς, id est, regium commeatum, et dona quæ ex lege dignitatibus tribuebantur: et, ut ait Theophylact. ὀψώνιον significat cibarium quod militibus ab imperatore datur. Sic hic peccatum servientibus sibi quasi cibarium, scilicet vile stipendium, dat mortem. Unde passim omnes ὀψώνιον hic vertunt, stipendium, sive, ut Syrus, האגורתא *tegureta*, id est, merces, melius sane quam Erasmus, qui vertit Auctoramentum.

Gratiæ, id est gratuitum Dei donum, est vita æterna.] Tertull. lib. de Resurrect. carnis c. 47. legit: *Donativum Dei vita æterna.* Donativum, est donum quod ab imperatore militi donatur.

Nota. Apostolus hic describit duplex regnum, Dei et peccati: in utroque sunt arma membra nostra, milites et servi illius sunt homines justi, hujus impii; hujus stipendium est mors, illius vita æterna. Unde Secundo, apta antithesis ejus quod præcessit, *Stipendia peccati mors* exigebat ut pari modo diceret. *Stipendium vero justitiæ est vita æterna;* perinde ac alibi eamdem vocat coronam justitiæ? maluit tamen dicere, *Gratia Dei est vita æterna;* quia hæc epistola contra Judæos et Gentiles operibus legis vel naturæ præfidentes, necessitatem gratiæ Christi passim inculcat; et quia dissimilis est hic ratio peccati et justitiæ: peccato enim non gratis, sed quasi stipendium omnino debitum redditur mors et damnatio; non sic justitiæ meritis redditur vita æterna. Hæc enim merita manant ex gratia, quasi semine et radice; gratia, inquam, indignis collata, unde et ipsa vocari possunt, et reipsa sunt gratia, ita S. August. epistol. 105. Unde idem S. August. primam gratiam vocat gratiam; vitam vero æternam vocat gratiam pro gratia: et *Deus cum coronat nostra merita, quid aliud coronat quam sua dona?* ait ex S. Augustino Cœlestinus Papa ad Episcopos Galliæ, c. 12. et Conc. Trid. sess. 6. cap. 16.

Secundo, vita æterna dicitur, *gratia*, quia licet operibus ex gratia factis debeatur vita æterna, tamen, si labor noster nude spectetur, ipsa est gratiæ; quia non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam, ita Theodoret. Gratia ergo est vita æterna, quia exiguis operibus, laboribus et passionibus obtinetur. Sicuti sic rex pauperem adoptaret in filium, hac lege, si vellet sibi obedire, diceretur eum adoptare ex gratia.

Tertio, vita æterna dicitur *gratia*, quia gratuita sua ordinatione Deus decrevit et promisit justorum operibus vitam æternam, sine qua promissione vita hæc non esset eis debita. Adde, Apostolum vitam æternam noluisse vocare stipendium; quia græce est ὀψώνιον, scilicet vile et cibarium stipendium: hoc autem non convenit excellentissimo præmio justitiæ, quod est vita æterna.

Sensus ergo Apostoli est hic: Sicuti peccatum hominem ducit ad mortem, quasi ad finem et stipendium suum: ita gratia, quæ nos à peccato liberat, facitque servos Dei justitiæ et sanctitatis, ducit nos ad vitam æternam, quasi ad finem, terminum et coronam suam: hoc enim est quod paulo ante dixit, quodque hic urget Apostolus, *Habetis*, inquit, *fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam æternam.* Gratia ergo est vita æterna, non in se, et formaliter; sed finaliter, quia finem et coronidem habet vitam æternam. Est metonymia.

Hinc contra Eunomium, Begardos et Beguinas, patet homines solo naturæ lumine, solisque naturæ viribus non posse videre Deum et beari: alioquin enim vita æterna non esset gratia.

Nota. Præmium Beatorum non vocatur deliciæ, non opes, non honores sed *vita æterna.* Primo, quia hæc directe opponitur stipendio et supplicio Ade et peccatorum, quod est mors æterna. Secundo, quia hæc vita includit quasi radix omne bonum; nec enim vita in tormentis, vita dicitur, sed, mors potius. Ergo hæc vita vitalis est et perfecta qua animalis, qua humana, qua angelica, qua divina est. Vivit ibi memoria, recordatione omnium præteritorum. Vivit ibi intellectus, cognitione et visione Dei. Vivit ibi voluntas, fruitione omnis boni. Pari modo, vivunt ibi appetitus concupiscibilis, irascibilis, et sensus omnes, suisque fruuntur deliciis. Includit ergo hæc vita omnes delicias, opes, honores, et omnium vitarum, sensuum, potentiarum oblectamenta.

Secundo, vita hæc non est mille annorum, non mille millionum annorum, sed est æterna. Æterna enim esse debet, ut sit beata. Audi S. August. lib. 83. quæst. quæst. 35. *Quid*, ait, *est aliud beate vivere, nisi æternum aliquid cognoscendo habere? Æternum est enim de quo solo recte fiditur, quod amanti auferri non potest*, etc. *Omnium enim rerum præstantissimum est quod æternum est. Et propterea id habere non possumus, nisi ea re qua præstantiores sumus, id est mente.* Et mox: *Et quoniam id quod amatur, efficiat ex se amantem necesse est, fit ut sic amatum quod æternum est, æternitate animam afficiat. Quocirca ea demum vita beata, quæ æterna est. Quid vero æternum est, et quod æternitate animum afficiat, nisi Deus?* Unde Christus ait Joan. 17. *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum et quem misisti Jesum Christum.* Quid est æternitas? est duratio semper præsens, est unum perpetuum hodie, quod non transit in præteritum aut futurum. Quid est æternitas? est ævum ævorum, ait S. Dionysius cap. 10. de divinis nominibus, quod non interit, sed eodem modo semper se habet. Quid est æternitas? est circulus, cujus, centrum est semper, circumferentia nunquam, quia nunquam, nullove tempore claudi aut terminari potest. Quid est æternitas? est stabilis immutabilitas et immortalitas. Quamdiu durabit æternitas? semper; post mille annos, post centum millia annorum, post mille milliones annorum, necdum finis, necdum medium, necdum principium æternitatis; sed ejus mensura est semper: quamdiu durabit semper, tamdiu durabit æternitas. Quamdiu cœlum erit cœlum, quamdiu terra erit terra, quamdiu Deus erit Deus, qui tempus ab ævo ire jubet, stabilisque manet dat cuncta moveri; tamdiu durabit æternitas, tamdiu Beati erunt beati, tamdiu

damnati erunt damnati : sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Quid est æternitas? est axis stabilis et immobilis circa quem voluitur rota mundi, temporis et sæculorum omnium. Quid est æternitas? est interminabilis vitæ tota simul et perfecta possessio, inquit Boet. l. 5. de Cons. prosa 6. *O chara veritas, vera æternitas, æterna felicitas, Deus meus!* ait S. Aug. O æternitas, æternitas! quam longa es æternitas! quam raro versaris in mentibus hominum! Si hanc sæpe cogitaremus, quam leve videretur et momentaneum quidquid est tribulationis nostræ, quam nihil esset arduum, quam alacres essemus ad omne bonum, quam bene expenderemus momentum hoc, unde pendet æternitas nostra! Merito Regius Propheta : *Cogitavi*, inquit, *dies antiquos; et annos æternos in mente habui.* Nam *durum, quod cruciat, æternum : felix, quæ beat, æternitas. A morte pendent : mors à vita : hæc à momento, elige. Vixisse semel : periisse semel, æternum est.*

Hanc æternam vitam, et hujus vitæ bona ac felicitatem pulchre describit S. August. lib. 22. de Civit. cap. 30. *Quanta*, inquit, *erit illic felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus! Beati qui habitant in domo tua, Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te. Omnia membra et viscera incorruptibilis corporis proficient in laudibus Dei. Vera ibi gloria erit, ubi laudantis nec errore quisquam, nec adulatione laudabitur. Verus honor, qui nulli negabitur digno, nulli deferetur indigno, sed nec eum ambiet ullus indignus, ubi nullus permittetur esse nisi dignus.* Mox præmium Beatorum essentiale describit. *Præmium virtutis erit ipse qui virtutem dedit, et qui seipsum, quo melius et majus nihil possit esse, promisit. Quid est enim aliud quod per Prophetam dixit : ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi plebs : ego ero quæcumque ab omnibus honeste desiderantur, et vita, et salus, et victus, et copia, et gloria, et honor, et pax, et omnia bona? sic enim et illud recte intelligitur, Erit Deus omnia in omnibus; ipse finis erit desideriorum nostrorum. Atque id etiam beata civitas illa magnum in se bonum videbit, quod nulli superiori ullus inferior invidebit, sicut in corpore non vult oculus esse, qui est digitus; cum membrum utrumque contineat totius carnis peccata compago.* Deinde inferius : *Quantum*, inquit, *attinet ad scientiam rationalem, erit anima memor præteritorum malorum suorum : quantum autem ad experientis sensum prorsus immemor : carebunt enim præteritis malis, ita ut penitus deleantur de sensibus eorum. Ibi perficietur : Vacate et videte, quoniam ego sum Deus. Ibi vacantes in sabbato requiei videbimus, quoniam suavis est Dominus quoniam ipse est Deus, quo pleni erimus, quando ipse erit omnia in omnibus.*

Audi et auctorem libri de Spiritu et anima, to. 3. operum S. August. cap. 60. hanc vitam compellantem. *Non est in te corruptela, nec defectus, nec senectus, nec ira; sed pax perrenis, gloria solemnis, lætitia sempiterna, solemnitas continua. Vere tantum gaudium et exultatio, flos et decus juventutis, et perfectæ salutis. Non est in te heri, nec hesternum, sed est idem hodiernum. Tibi salus, tibi vita, tibi pax est infinita, tibi Deus omnia. Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei; sicut enim lætantium omnium habitatio est in te. Nullus in te timor, tristitia nulla : desiderium omne transit in gaudium, dum præsto est quidquid optatur, et quidquid desideratur abundat.* Et infra : *Ipsi vero qui redempti fuerint à Domino, quam devote confitebuntur, et dicent : Quam bonus Israel Deus! quoniam in sæculum misericordia ejus. Lætitia siquidem sempiterna erit in eis, et exultationes Dei in gutture eorum in æternum, et in sæculum sæculi, in perpetuas æternitates. Beati omnes, qui habitant in domo tua, Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te. Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos. Quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen : cum videbimus te in te, et nos in te, et te in nobis visione continua, et felicitate perpetua.*

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

QUOD CAP. PRÆCEDENTI DIXERAT NOS NON ESSE SUB PECCATO, EX EO, QUOD NON SIMUS SUB LEGE, SED SUB GRATIA; FUSIUS HIC PROBAT EXEMPLO UXORIS, QUÆ SOLVITUR A LEGE VIRI SI IS MORIATUR. PARI ENIM MODO LEGEM NOBIS, ET NOS LEGI MORTUOS ESSE DOCET.

INDE V. 7. DOCET, QUOD LEX LICET IN SE SANCTA SIT, PER OCCASIONEM TAMEN, NIMIRUM INDICANDO ET VETANDO PECCATUM, MAGIS ILLUD IN HOMINE PRONO IN VITIA AUXERIT.

TERTIO HAC OCCASIONE V. 14. TRANSIT AD CONCUPISCENTIAM, QUÆ EX PECCATO ET LEGE EST RELIQUA, DOCETQUE VIROS ETIAM JUSTOS, LICET INVITOS, EAMDEM PATI, ET CONTRA EAM ASSIDUE LUCTARI.

1. AN ignoratis fratres (scientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur, quanto tempore vivit? 2. Nam quæ sub viro est mulier, vivente viro, alligata est legi : si autem mortuus fuerit vir ejus, soluta est à lege viri. 3. Igitur, vivente viro, vocabitur adultera si fuerit cum alio viro : si autem mortuus fuerit vir ejus, liberata est à lege viri : ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro. 4. Itaque, fratres mei, et vos mortificati estis legi per corpus Christi : ut sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit ut fructicemus Deo. 5. Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum, quæ per legem erant,

operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti. 6. Nunc autem soluti sumus à lege mortis in qua detinebamur, ita ut serviamus in novitate spiritus, et non in vetustate litteræ. 7. Quid ergo dicemus? lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognovi, nisi per legem: nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces. 8. Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine lege enim peccatorum mortuum erat. 9. Ego autem vivebam sine lege aliquando. Sed cum venisset mandatum, peccatum revixit. 10. Ego autem mortuus sum: et inventum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem. 11. Nam peccatum occasione accepta per mandatum, seduxit me, et per illud occidit. 12. Itaque lex quidem sancta et mandatum sanctum, et justum, et bonum. 13. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem: ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum. 14. Scimus enim quia lex spiritualis est: ego autem carnalis sum, venumdatus sub peccato. 15. Quod enim operor, non intelligo, non enim quod volo bonum, hoc ago: sed quod odi malum, illud facio. 16. Si autem quod nolo, illud facio: consentio legi, quoniam bona est. 17. Nunc autem jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. 18. Scio enim quia non habitat in me, hoc est in carne mea, bonum. Nam velle, adjacet mihi: perficere autem bonum, non invenio. 19. Non enim quod volo bonum hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago. 20. Si autem quod nolo illud facio: jam non ego operor illud, sed quod habitat in me, peccatum. 21. Invenio igitur legem, volenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adjacet. 22. Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem: 23. video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. 24. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? 25. Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum. Igitur ego ipse mente servio legi Dei; carne autem, legi peccati.

Hoc capite identidem dicit urgetque Apostolus, quod nos Christiani non simus sub lege quod nos Chrysostom. intelligit de lege cæremoniali. *Quia*, inquit Chrysost. *non sumus sub cæremoniis legis, ideo non sumus sub lege.* Sed hæc expositio non est ad mentem Apostoli hoc loco: nam, ut patet vers. 7. et seq. loquitur Apostolus etiam de lege naturali et decalogo. Unde Nota. Aliud est lege teneri, aliud esse sub lege. Nam lege veteri mortali, id est decalogo, tenemur, sed non sumus sub illa, id est, sub ejus statu et dominio: quod est hominem obligare, nec tamen dare gratiam ad eam implendam, ut quasi servus ea teneatur, et captivus possideatur et tanquam reus ab ea damnetur. Ab hoc enim legis statu nos gratia Christi liberat, quæ charitatis dat spiritum, ut quæ lex jubet faciamus sponte, libenter, amore virtutis, non timore pœnæ.

1. AN IGNORATIS QUIA LEX IN NOMINE DOMINATUR, QUANTO TEMPORE VIVIT?] *Dominatur* jubendo, terrendo, reum faciendo, accusando, condemnando: hic enim est dominatus legis. *Quanto tempore vivit*, scilicet ipsa lex, inquit, Orig. et Ambros. Secundo, *quanto tempore vivit*, scilicet ipse homo, ita S. Chrysost. Theodor. S. August. lib. 83. quæstionum, q. 66. S. Thomas, Theoph. et Œcumen. Sed eodem uterque hic sensus redit. Toletus hæc arctat ex sequentibus ad legem matrimonii: sed nihil est quod cogat generalem Apostoli sententiam arctare ad unam matrimonii legem: quod enim de ea subjicit Apostolus, non per modum plenæ et adæquatæ explicationis, sed per modum exempli subjicit.

2. NAM QUÆ SUB VIRO EST MULIER, VIVENTE VIRO, ALLIGATA EST LEGI.] Ex unica lege matrimonii apposite, ut statim ostendam probat Apostolus ea, quæ in genere de lege dixerat. Nota Primo. Pro *quæ sub viro est*, græce est unica vox. ὕπανδρος, q. d. Subvira. Nota Secundo, *alligata est legi*, scilicet matrimoniali præcipienti fidem et obedientiam marito. S. Ambros. legit, *vivente viro alligata est lege;* alii vertunt, *viventi viro alligata est lege.* ita Græca, Syrus et Erasmus. Tertull. lib. de Monogamia cap. 13. legit: *viventi viro vincta est.* Sed eodem hæc omnia redeunt: nam uxor hoc ipso, quo legi matrimoniali, etiam marito, quamdiu is vivit alligata est.

Apostolus hoc capite pulchra utitur metaphora vel potius allegoria; nimirum peccatum, mors et lex, quæ occasionaliter peccatum et mortem fovet, est maritus; anima nostra est uxor; proles sunt opera mala: hoc marito mortuo, transiit anima ad secundum maritum, nupsitque Deo, et peperit proles bonorum operum. ita S. August. q. 66. jam citata, et lib. 15. contra Faustum c. 8. Idem docet Theophyl. hancque esse mentem et phrasin Apostoli, patet ex vers. 4. et seq.

SI MORTUUS FUERIT VIR EJUS, SOLUTA EST A LEGE VIRI,] scilicet à lege matrimonii, qua sub viri potestate mulier tenebatur. Græce est ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός: quod potest etiam verti *à lege viro*, quia lex matrimonialis est quasi legalis uxoris maritus, sicut vicissim maritus uxori est quasi lex viva.

4. ITAQUE, FRATRES MEI, ET VOS MORTIFICATI ESTIS LEGI PER CORPUS CHRISTI.] Vox *itaque*, significat hanc esse conclusionem, quam Apostolus deducit ex exemplo uxoris jam allato. Hæc enim est argumentatio Apostoli: Uxor marito mortuo soluta est vinculo et lege mariti: atqui lex quæ erat quasi maritus noster, jam mortua est, et esse desiit per Christum: ergo nos pariter lege liberati, et soluti sumus, nec sub lege, sed sub gratia degimus.

Nota. Cum ait Apostolus, *Vos mortificati estis*,

est hypallage. q. d. Lex quæ erat quasi maritus vester, jam per Christum mortificata et mortua est, quia scilicet in vobis mortuum est et esse desiit legis illud imperium, quo lex minatur, accusat, terret, damnat, et punit, de quo dixi vers. 1. Hac enim de causa lex homines vitiosos pejores facit, quia dat eis occasionem prævaricationis et contemptus, contrarium facit gratia, contra quam hic legem distinguit Apostolus.

Hinc Secundo, lex, id est, legis reatus et prævaricatio, quam lex per litteram, cui gratia defuit, faciebat occasionaliter et objective, mortua est, ait S. August. l. 15. contra Faustum cap. 8. Verum Apostolus prudenter et caute, ne Judæos offendat, si dicat legem esse mortuam, et ut ab utroque conjuge mortuo (per Christum enim sicuti lex nobis, ita nos legi mortui sumus) dissolutum ostendat matrimonium; hac de causa non dicit. Lex mortua est; sed dicit, *Vos quasi uxores mortificati mortuique estis, et soluti lege*, quasi marito jam mortuo, quia Christo jam vivitis et ei in Evangelica gratia servitis; ita Chrysost. Œcumen. Ambros. Anselm.

Aliter Toletus. Homo, inquit, quoad naturam est uxor; hujus maritus fuit homo vetus, cujus lex erat lex vetus: hoc mortuo, successit alter huic uxori maritus, scilicet homo novus, cujus lex est lex fidei et Christi. Sed hoc est obscurius et alienus: nam Apostolus uxoris hujus maritum facit non hominem novum aut veterem, sed ipsam legem.

Nota. Cum Apostolus dicit, *nos mortuos esse legi per corpus Christi*, intellige immolatum in cruce, id est, per corporalem Christi passionem et mortem. Per hanc enim mortua est lex vetus nobis, et nos legi.

Alii, *per corpus Christi*, inquiunt, id est, quia incorporati estis Christo per baptismum. Verum prior sensus planior et simplicior. Hic est ergo discursus Apostoli: Lex non dominatur homini nisi quasi vivens viventi: atqui vos non vivitis, sed estis mortui legi, et lex vobis per Christi crucem et mortem mortua est: ergo non estis sub lege, id est, sub dominatu legis.

Ut sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit.] Hic clare patet, Apostolum, uti dixi, distinguere duo matrimonia unius hominis et animæ quasi uxoris. Prius cum veteri homine, ut vult Toletus, vel potius cum lege et dominante veteri homini. Hic prior hominis maritus (puta lex) mortuus est et mortificatus in passione corporis Christi. Unde idem homo et anima secundum matrimonium iniit cum homine novo, id est, cum Christo resurgente; quia illi per baptismum incorporatus, et cum eo quasi factus est una caro. Ex hoc matrimonio novas proles concepit: unde sequitur.

Ut fructificemus Deo.] Id est, ut vivas proles ex hoc cum Christo matrimonio pariamus Deo; scilicet opera fidei, spei, charitatis et aliarum virtutum; quæ ex semine, id est gratia Christi et Dei concepimus, ut illa Christo et Deo quasi eorum parenti offeramus.

5. Cum essemus in carne,] cum scilicet carnalibus desideriis astricti teneremur, inquit Anselm.

Passiones peccatorum.] Id est, passiones incitantes ad peccata, puta affectus vitiosi.

Quæ per legem erant.] Id est, quæ acuebantur et excitabantur occasione legis.

Operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti,] ut scilicet fructus peccatorum parerent, qui nos ducerent ad mortem æternam.

6. Nunc autem (per Christi crucem et mortem) soluti sumus a lege (quæ erat occasio peccati, et consequenter) mortis, in qua detinebamur.] *Soluti sumus*, græce κατηργήθημεν, id est, enervati sumus: quod opponit Apostolus τῷ ἐνεργεῖσθαι, id est, intimæ et efficacissimæ operationi passionum, vers. præced. Est hypallage, *enervati sumus*, id est, enervata in nobis est lex; quia lex vires et nervos suos, scilicet dominium et jus quasi maritale, quod in nos habebat, amisit. Simili modo Galat. 5. vers. 4. dicit: *Evacuati estis à Christo*, id est, Christus Christique redemptio vobis facta est per judaismum vacua, cassa et inutilis.

Nota. Pro, *mortis*, noster interpres in Græco legit θανάτου, jam legunt ἀποθανόντες, id est, mortui sumus, scilicet legi, in qua detinebamur. Alii legunt ἀποθανόντος, scilicet νόμου, id est, mortua lege, in qua detibamur.

Ita ut serviamus (Deo et Christo) in novitate spiritus, et non in vetustate litteræ,] non in veteri vivendi genere, animali et carnali, cujus magistra est legis littera, non gratia. Ita Anselm. Lex enim homini vetustatem suam indicabat quidem et vetabat, sed adeo non auferebat, ut per occasionem etiam eamdem auxerit: magis enim refricabat, irritabat et incitabat veteres concupiscentiæ affectus.

7. Quid ergo dicemus? lex peccatum est? Absit.] Crebras hic Apostolus interjicit occupationes, iisque gaudet. Talis est hic: poterat enim quis ex eo, quod Paulus vers. 5. et 6. legem vocaverat legem mortis, dixeratque passiones peccatorum per legem esse et excitari, objicere: Ergo lex ipsa est peccatum. Quod enim est causa peccati et mortis, hoc peccatum est. Respondet Apostolus, *Absit.* Non enim lex in se peccatum est.

Sed peccatum non cognovi, nisi per legem: nam concupiscentiam nesciebam (esse peccatum,) nisi lex diceret: Non concupisces.] Nota. Concupiscentia in Decalogo vetatur speciali præcepto, scilicet nono et decimo, ex eo quod plerique existimarent, sexto præcepto, *Non mœchaberis;* et septimo. *Non facies furtum*, vetari tantum actum externum: internum autem non esse vetitum aut cavendum. Quin et post datam legem Josephus, lib. 12. Antiq. cap. 13. et Judæi alii, quos corrigit Christus Matth. 5. v. 12. et 28. idem putasse videntur: unde præceptum *Non concupisces*, sic explicabant, quod illo non vetaretur concupiscentia mere interna sed tantum conatus et machinatio exterior ad eam explendam, et ad facinus opusque perpetrandum. Verum hic conatus et hæc machinatio, et inchoatio est et pars quædam operis; unde eodem præcepto vetatur, quo ipsum opus, puta sexto et septimo.

Adde, ut demus illa seorsim vetari præcepto nono et decimo, nihilominus certum et clarum est, illa non tam vetari ideo, quod exterius se prodant, quam quia à mala voluntate prodeunt. Voluntas enim in se mala et vetita, virus malitiæ suæ actui externo instillat, eamque proprie hæc verba significant et prohibent, cum dicitur, *Non concupisces.* Unde colligas, omnem alium voluntatis morum præceptis aliis adversantem iisdem pariter vetari. Si enim hic concupiscentia, ad quam naturaliter maxime proclives sumus, tanquam mala et illicita vetatur; ergo multo magis

actus voluntatis, quo volumus, id quod lege vetitum est, ipsa lege vetatur.

Hæretici, Lutherus, et Calvinus in alio sunt extremo. Putant enim concupiscentiam peccato originali reliquam, id est, motus appetitus sensitivi et voluntatis inordinatos, qui preveniunt rationem et liberum voluntatis assensum, hic prohiberi. *Mandatur*, ait Calvinus in c. 20. Exod. *præcepto Non concupisces, ne quis impurus appetitus animos nostros incitet. Hinc perspicitur quibus præstigiis fascinarit Satan scholas omnes Papales, in quibus personat axioma istud concupiscentiam in baptizatis non esse peccatum, quia stimulus est ad virtutem.* Et in cap. 6. Levitici. *Quamvis*, inquit, *neque adulteri, neque fures, neque homicidæ simus; nemo tamen est quem non reatu constringat, ultimum legis præceptum, Non concupisces.*

Verum hæc esse falsa et præcepto *Non concupisces*, vetari; non deliberatam et involuntariam, sed tantum voluntariam et liberam concupiscentiam, sive consensum voluntatis in illicita, patet Primo. Quia pro *non concupisces*, in Hebræo est verbum חמד *chamad*, quod non significat concupiscere, vel habere concupiscentiam, quæ naturæ nostræ vitium est; sed nude significat tantum appetere et desiderare, unde et rebus cœlestibus tribuitur. Concupiscentia autem, quæ naturæ vitium est et morbus, proprie significatur nomine תשוקה *tescuka*, et nomine בצע *betsa*. Cum ergo dicitur, *Non concupisces*, significatur, ut patet ex Hebræo *chamad*, et prohibetur tantum libera voluntatis appetentia ad sibi vendicandum rem alienam vel illicitam.

Secundo, idipsum patet ex eo, quod præceptum hoc, uti et cetera, non detur brutis, non pueris, sed creaturæ rationali, ratione et libera voluntate utenti, quæ sola legis est capax, solaque potest legem implere vel transgredi. Hi autem motus concupiscentiæ rationem et libertatem præveniunt, nec magis sunt humani actus, aut in potestate, ratione et arbitrio hominis, quam iisdem sint in potestate equi, canis, leonis, alteriusve bruti. Sicut ergo leoni imperari nequit, ne irascatur, cani, ne ringat; equo, ne adhinniat: sic nec homini imperari potest, ne primos similes concupiscentiæ motus sentiat, et qui eos puniret, tyrannus esset. *Peccatum enim* (inquit S. Aug. lib. 1. Retr. 15. estque hic communis hominum et naturæ sensus) *ita in sua essentia includit voluntarium, ut, si hoc desit, desinat esse peccatum.* Unde Apostolus, vers. 17. et seq. *Jam*, inquit, *non ego operor illud*, q. d. τὸ concupiscere non est actus meus: quia non est humanus et liber: unde mihi imputari, vitio verti, aut puniri non potest: sed potius quia, ut idem ait vers. 16. 22. 25. *Condelector, consentio, mente servio legi:* hinc hic meus actus, utpote mentis rationalis et liberæ, censeri debet; quod scilicet mente detestando motus concupiscentiæ legi contrarios, legi ipsi adhæream et obediam.

Tertio, id patet ex eo, quod Paulus cap. præced. vers. 12. et S. Scriptura alibi ita se explicet; ut Eccli. 18. 30. *Post concupiscentias tuas non eas.* Et S. Jacobus cap. 1. vers. 15. concupiscentiam et tentationem non peccatum esse, sed peccatum parere, si videlicet pater peccati consensus voluntatis accedat, diserte asserit.

Quarto, ita hoc præceptum explicant omnes Patres. Vide Chrysost. homil. 12. in Matth. Cyrill. lib. 3. contra, Julian. sub medium, Basil. de Constit. monast. cap. 2. Nyssen. lib. de Octo beatitud. Ambros. lib. 1. Offic. 21. Hieronym. ad Eustoch. de custod. virg. Prosperum lib. 2. de Vita comtemplat. cap. 3. et lib. 3. cap. 4. Gregor. 21. Moral. 3. Aug. lib. 1. contra duas epist. Pelag. 10. et 13. et lib. 6. contra Julian. 11. et lib. 2. de Peccat. meritis, cap. 4. 33. et 34. ita denique explicat et definit Concil. Trident. sess. 5.

Dices, August. epist. 200. ad Asellicum, dicit hoc præceptum, *Non concupisces*, in hac vita non impleri, sed in ea nos tantum tendere et contendere ad locum, in quo illud compleamus, puta ad cœlum. Idem docet lib. 1. de Nuptiis et concup. cap. 23. et 29. et lib. de Spiritu et litt. cap. ultim.

Respondeo. D. August. in explicatione hujus præcepti jungit sensum litteralem et anagogicum: litterali enim sensu hic præcipitur ut concupiscentias et desideria prava non sequamur, sed iis resistamus; eaque sensim omnino evellere et eradicare conemur, eoque conari possumus et debemus in hac vita: anagogico vero sensu præcipitur, ut nulla omnino in nobis talia desideria sint; quomodo hoc præceptum, uti et omnis alia anagoge Scripturæ non ad præsentem vitam sed ad futuram in cœlo pertinet. Sic ergo hoc non præcipitur hic, ut in hac vita impleatur; sed præsentis luctæ erit merces, fietque tunc cum Deus mandabit virtuti suæ, et omni ex parte præcipitabit peccatum et mortem in infernum. Vult ergo dicere S. August. præcepto, *Non concupisces*, nobis præcipi, ut per virilem et constantem in hac vita luctam contra concupiscentiam, eo tendamus et connitamur, ut scilicet mereamur omnino ab ea liberari in cœlo, utque ibi plenissime impleatur in nobis τὸ *non concupisces:* ut scilicet nec consentiamus, nec sentiamus motus concupiscentiæ. Simili modo explicat S. August. præceptum dilectionis Dei, lib. de Spiritu et litt. cap. ultim.

8. Occasione autem accepta peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam.] Quæres, quidnam hic vocetur et sit *peccatum?* Respondet Primo, Œcum. Ambros. et Methodius apud Epiphan. hæresi 64. peccatum hic esse diabolum.

Secundo, S. Chrysost. vult esse socordiam; socors enim ex lege accipit occasionem augendi concupiscentiam.

Tertio, Anselmus putat *peccatum* hic esse concupiscentiam, sive peccati fomitem: hic enim quasi sopitus et canis dormiens, occasione legis sibi adversæ excitatus et irritatus, exarsit in omnis generis pravos motus, iræ scilicet, superbiæ, gulæ et ceterorum vitiorum.

Quarto, Hieronym. ad Algasiam, q. 8. censet *peccatum* hic esse legis objectum, seu id quod lege prohibetur.

Quinto et optime, Toletus proprie hic accipit *peccatum.* Sic enim paulo ante illud accepit Apostolus, et sensus est. q. d. Homo in statu peccati peccatum ipsum occasione legis auxit. Peccatum enim nisi deleatur, in nova peccata hominem pertrahit, quia vires gratiæ et bonorum habituum, quibus peccato resistimus, homini vel adimit, vel imminuit, et sui delectationem animo ingerit, idque magis data lege, per quam peccatum, quasi canis dormiens, ut dixi, excitatus exarsit in omnem concupiscentiam: ideoque lex

peccati et mortis causa, vel potius occasio fuit: quod docere et probare hic intendit Apostolus.

SINE LEGE ENIM PECCATUM MORTUUM ERAT.] Primo, Theodoret. et Cajet. sic explicant, q. d. Paulus: Ante legem, puta in statu innocentiæ, *peccatum mortuum erat*, id est, non erat. Sed quid hoc facit ad rem et rhombum?

Secundo, Ambrosius, *Peccatum*, inquit, id est, diabolus mortuus erat; quia quasi dormiens, utpote securus de homine peccatore quem possidebat, parum curabat eum ulterius sollicitare et trahere ad peccatum: sed hoc longe remotius est.

Tertio et optime, *sine lege peccatum mortuum*, id est sopitum, *erat:* per legem enim excitatum revixit, ut dixi v. præced.

9. EGO AUTEM VIVEBAM SINE LEGE ALIQUANDO.] q. d. Ego aliquando legem non cognoscebam, quando nimirum nondum poteram habere usum rationis, et tamen motus concupiscentiæ sentiebam, qui tamen defectu rationis peccata non erant. Ita S. August. lib. 6. contra Julian. cap. 11. et S. Hieron. ad Algas. q. 8. Vel potius, *ego vivebam sine lege*, nimirum tunc, cum adolescere inciperem et peccare, nec tamen legem Mosis edoctus essem: tunc enim vivebam quasi exlex, ac consequenter peccatum non curabam, non agnoscebam, non æstimabam; hinc ad illud non multum incitabar.

Secundo, S. Chrysost. Œcumen. Toletus hic, et S. August. lib. 1. Contra duas epist. Pelagian. cap. 9. S. Ambros. lib. 1. de Jacob, et vita beata, censent Apostolum loqui in persona eorum, qui ante Mosen et legem vixerunt. Sed prior sensus planior est, et aptior verbis Apostoli.

10. SED CUM VENISSET MANDATUM in notitiam meam, hinc PECCATUM, quasi per antiperistasim legis se intendit, et REVIXIT, et per illud EGO MORTUUS SUM: itaque INVENTUM EST MIHI MANDATUM, QUOD (datum) ERAT AD VITAM (mihi demonstrandam et procurandam) HOC ESSE (cedere mihi) AD MORTEM.

11. PECCATUM OCCASIONE ACCEPTA PER MANDATUM SEDUXIT ME (in suas partes me dolose traxit) ET PER ILLUD OCCIDIT,] infigens animæ vulnus culpæ letalis, per exardescentem occasione legis concupiscentiam, uti dixi v. 8. In verbo *seduxit* alludit ad primorum parentum seductionem, quæ occasione mandati facta est, cum serpens tentaret, diceretque, *Cur præcepit vobis Dominus?* Gen. 3. 2.

ITAQUE LEX QUIDEM SANCTA, ET MANDATUM SANCTUM ET JUSTUM ET BONUM.] Id est, mandata legis sancta, justa et bona sunt: *sancta*, quia præscribunt quomodo Deus sancte coli debeat; *justa*, quia præscribunt in proximum non lædas, sed ei quod suum est tribuas; *bona*, quia præscribunt ea, quibus quisque in se bonus sit, ac bonis moribus virtuteque præditus. Et quia hæc tria apposite fiunt per triplicia legis veteris præcepta, scilicet per cæremonialia, quibus sanctus cultus et religio erga Deum; per judicialia, quibus justitia erga proximum; per moralia, quibus bonitas et continentia erga seipsum præscribuntur.

Hinc S. Thomas 1. 2. q. 99. a. 4. putat hic mandatum legis vocari *sanctum*, propter præcepta cæremonialia; *justum*, propter judicialia; *bonum*, propter moralia, et forte eo etiam respexit Apostolus: proprie tamen videtur agere de quolibet particulari legis mandato: hoc enim significat Græcum ἐντολὴ ut sic distinguat mandatum à lege, quasi partem à toto. Respicit enim ad mandatum, *Non concupisces;* quod paulò ante citavit. q. d. Hoc mandatum, *Non concupisces*, et quodvis aliud in se *sanctum* est, quia facit hominem purum, castum, sanctum; et *justum* est, quia hominem cohibet, ne injuste alienam uxorem, aut rem concupiscat; et *bonum* est, quia hominem bonum facit, omnesque animi vires et motus bene et rite ordinat ac componit.

13. QUOD ERGO BONUM EST, MIHI FACTUM EST MORS?] q. d. Objicies: Ergone, mandatum, quod erat bonum in seipso; mutatum est, factumque mihi *mors*, id est, causa et occasio peccati, et consequenter mortis? Respondet, ABSIT: non fuit hæc mutatio vitium et culpa ipsius mandati, sed peccati et hominis mandato abutentis.

PECCATUM UT APPAREAT PECCATUM, ut robur et vires peccati manifestentur, PER BONUM (per mandatum, occasionaliter) OPERATUM EST MIHI MORTEM, animæ præsentem et æternam: UT FIAT SUPRA MODUM PECCANS PECCATUM PER MANDATUM,] S. Hieronym. ad Algas. qu. 8. legit *ut fiat peccantius peccatum*. S. August. lib. 1, ad Simplic. quæst. 1. legit, *ut fiat supra modum peccator peccatum*. Græce enim est ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία, quasi dicas, sceleratum scelus, vel peccatrix peccantia, id est, malitia peccati ingens et exuberans. q. d. Inde apparet ingens peccati vis et malitia, quod per rem bonam, puta per legem, magis malitia ejus increverit; quodque per eamdem hominem magis invaserit et occiderit. Est prosopopœia: peccatum enim hic inducitur quasi persona, quæ habeat artem peccandi, et peccata fingendi, suggerendi, machinandi, eamque exerceat, uti faciunt lenones et lenæ. Cave hic commentarium S. Hieronymo adscriptum, qui negat traducem peccati originalis.

14. UT APPAREAT PECCATUM.] Maldonat. in Notis manuscript. paulo aliter vertit et explicat, nimirum, sed peccatum dum *apparet peccatum, per bonum operatum est mihi mortem, dum fit supra modum peccans peccatum*, ut ἵνα id est *ut*, capiatur pro ὅταν, id est *dum*. Sed Nostra versio uti propria, uti genuina est. Ubi Nota. τὸ *ut* non significat causam finalem, puta finem intentum, sed consecutionem, uti paulo ante explicui.

SCIMUS ENIM QUIA LEX SPIRITUALIS EST; EGO AUTEM CARNALIS SUM, VENUMDATUS SUB PECCATO.] Probat hic Apostolus id, quod dixit, scilicet legem esse sanctam, et legem non esse causam mortis, sed peccatum lege declaratum et prohibitum, hominemque peccato subditum, qui prava carnis et peccati desideria sectatur. Id autem probat ex eo, *Quia lex*, inquit, *spiritualis est*, id est, spiritalia præcipit, non carnalia: *Ego autem carnalis sum*, id est, sector ea, quæ carni et concupiscentiæ placent; utpote *venumdatus sub peccato*. Ego ergo sub dominatu peccati vivens mihi ipsi carnalis vitæ et peccati, ac consequenter mortis sum causa, non autem lex.

Nota. Lex dicitur spiritualis, Primo, ut explicat S. Chrysost. quia præscribit ea, quæ spiritus et hominis spiritualis sunt: scilicet virtutes sequi, vitia fugere. Secundo, quia lex homines dirigit ad cultum unius Dei, qui purissimus est spiritus, à quo etiam data est. Ita Ambros. Tertio, quia lex impleri non potest, nisi per spiritum et gratiam à viris spiritualibus. Ita S. August. hic in expositione quarumdam propositionum hujus epistolæ, num. 41. Quarto, ut S. Thomas, quia

lex cum spiritu hominis congruit, et, ut Cajetan. spiritum hominis dirigit et regulat, tam circa Deum, quam circa seipsum, et proximum. Quinto, quia lex spiritualiter accepta ducit et præparat homines ad legem Evangelicam, quæ est lex spiritus et vitæ.

Ego autem carnalis sum.] Notant Græci, Paulum hic usque ad vers. 25. inducere personam hominis peccatoris constituti sub lege, qui nondum gratia Christi liberatus est à servitute peccati. Ita Origenes, Chrysost. Theoph. Basilius in Regul. brevior. in resp. ad 16. interrog. Commentar. Ambros. S. Hieron. ad Algas. quæst. 8. Imo S. August. hic et ad Simplic. lib. 1. qu. 1. quos libros ipse scripsit, dum esset junior. Et probant ex eo, quod ait Apostolus Primo, *ego carnalis;* Secundo, *venumdatus sub peccato;* Tertio, *video aliam legem captivantem me in lege peccati:* hæc enim non videntur esse viri sancti et perfecti, qualis erat Paulus, sed peccatoris aut certe recens conversi, ut vult Origenes. *In quo,* inquit, *remanet infirmitas et proclivitas ad pristina vitia, ut licet velit ea vincere et facere omne bonum, non tamen statim voluntatem sequatur effectus, sed sæpe cadat, et à vitiis solitis vincatur v. g. decernit quis, et vult cohihere iram, sed quia longa consuetudine ira ei dominata est, obsistit ejus voluntati ac proposito, et in solita sibi rursus itinera vis furoris erumpit. Sic et in virtutibus vult bene agere, sed non statim voluntatem sequitur effectus: sicut qui vult esse sapiens, non statim ut vult, sapiens effectus est; sed prius adhibendus est labor, studium, sollicitudo, vigiliæ, doctrinæ institutio, et vix aliquando longo usu, meditatione continua, sapiens efficitur.*

Secundo tamen, idem S. Augustinus postea senior et doctior effectus, dum scribit contra Pelagianos, docet hunc locum omnino explicandum esse de viris sanctis, ipsoque Paulo; illiusque hic concupiscentiæ et spiritus luctam graphice ab eodem depingi. Ita ipse lib. 1. Retract. 23. lib. 6. contra Julian. 11. ubi ait, hanc esse expositionem S. Hilarii, Nazianzeni, Ambrosii (unde colligitur commentaria in has epistolas, et in hunc locum S. Ambrosio asscripta, revera non esse S. Ambrosii, habent enim hoc loco contrarium) et ceterorum Ecclesiæ Sanctorum, et notorum Doctorum. Sic quoque explicant S. Gregor. lib. 19. Moral. cap. 6. S. Hieron. lib. 2. contra Pelagianos, Anselmus, Primasius, D. Thomas, Pererius, Adamus, et alii.

Hæc ergo expositio verior et germanior esse videtur. Idque probatur Primo, quia non ait Apostolus, *Eram*, vel *vivebam*, uti dixit vers. 9. sed ait, *Sum, consentio, condelector*, in præsenti. Ergo hoc versu transit à statu præterito legis et peccati ad statum gratiæ, sed cum concupiscentia luctantis. q. d. Vis legis, vel potius peccati lege abutentis, quam dixi, ex eo apparet, quod etiamnum sub gratia licet constitutus, tantos tamen adhuc ejus effectus et incitamenta concupiscentiæ sentiam, ut videar esse carnalis.

Secundo, idem patet ex eo, quod ait, *Jam non ego operor illud:* hæc enim verba indicant Apostolum non loqui de peccatore: peccator enim operatur peccatum. Loquitur ergo de viro justo et sancto.

Tertio, idem indicat, cum ait: *Condelector legi secundum interiorem hominem;* et, *Ego ipse servio mente legi Dei*, et cum ait cap. seq. *Nihil ergo nunc damnationis est iis, qui sunt in Christo Jesu*, quæ omnia non cadunt nisi in virum justum et sanctum.

Tertia explicatio hujus loci est Cassiani, qui collatione 23. vult hic describi luctam Marthæ et Magdalenæ, vitæ scilicet activæ et contemplativæ. Verum hoc non litterale est, sed mysticum, vel potius accommodatitium.

Venumdatus sub peccato.] Nota Primo, peccatum hic idem esse, quod ante, sed materialiter tantum, sive objective, id est, capi pro objecto peccati, sive fomite et concupiscentia. Unde hanc vers. 23. vocat *legem in membris repugnantem legi mentis.* Ita S. Hieronymus et Anselmus supra. Neque novum est Apostolum à peccato formaliter sumpto, transire ad peccatum materialiter sumptum. Sic enim ipse sæpe ludit in vocibus, ut dixi can. 31.

Unde Nota Secundo, concupiscentiam hic dici peccatum, non formaliter et proprie, ut vult Calvinus; sed Primo, quia ipsa est materiale peccatum: est enim concupiscentia contra Dei legem, illique ad rationem formalem peccati nihil deest, nisi consensus voluntatis. Secundo, quia ipsa incitat ad peccatum. Tertio, quia ipsa est effectus peccati. Ita Concil. Trident. sess. 5. Quarto, quia ipsa est pœna peccati. Quinto, quia ipsa est instrumentum, quo per actum generationis, peccatum originale transfunditur in posteros Adæ.

Hinc S. August. lib. 5. Contra Julian. c. 3. docet, concupiscentiam et peccatum esse, et pœnam peccati, et causam peccati. *Sicut*, inquit, *cæcitas cordis, quam solus removet illuminator Deus, et peccatum est, quo in Deum non creditur; et pœna peccati, qua cor superbum digna animadversione punitur; et causa peccati, cum mali aliquid cæci cordis errore committitur: ita concupiscentia carnis, adversus quam bonus concupiscit spiritus, et peccatum est, quia inest illi inobedientia contra dominatum mentis; et pœna peccati est, quia reddita est meritis inobedientis; et causa peccati est, defectione consentientis vel contagione nascentis.*

Ubi adverte, concupiscentiam ab Augustino dici peccatum eodem sensu, quo explicui eamdem hic peccatum dici ab Apostolo: vult enim docere August. concupiscentiam non esse naturalem conditionem, proprietatem, et perfectionem manantem ex natura hominis, ut volebat Julianus; sed esse peccatum, id est, esse vitium natum et propagatum ex peccato originali, quod negabat Julianus, utpote Pelagianus. Unde c. seq. docet S. August. concupiscentiam esse perpetuam materiam luctæ, virtutis et victoriæ, ac consequenter non esse peccatum formaliter et proprie, nisi ei succumbat et consentiat libera voluntas.

Nota Tertio. Dicit Apostolus de se, quod *sit venumdatus*, scilicet ab Adamo, pretio pomi, et traditus (Hebræum enim מכר *machar*, et vendere, et tradere significat; quod enim venditur, traditur ementi, quasi domino) *sub peccatum*, ut habent Græca, id est, in servitutem peccati originalis; et consequenter, quod ipse etiamnum, justificatus licet, sit tamen concupiscentiæ (quæ in locum peccati originalis quasi successit, ut in justis remaneat) obnoxius, quasi servus emptitius, ut ejus motus, velit, nolit, ubique sentiat. Unde Syrus vertit מזכן לחמיתא *mezabban lachatita*, id est, venditus sum peccato, hoc est, traditus sum concupiscentiæ.

Sic Achab 3. Regum 21. dicitur *venumdatus, ut faceret malum*, id est, sua mala voluntate servum se addixit peccato, quasi vendidisset se, vel locasset se et suas operas, non ad aliud, quam ad peccandum. Alludit enim Scriptura hac phrasi ad servos Hæbreorum, qui se vendebant ad opera servilia dominis præstanda. q. d. Achab tradidit et totum se impendit idolis, quasi eorum mancipium, quasi idololatriæ à dominis suis idolis tanquam servus addictus esset, non quasi esset rex Israelitarum liber, et ingenuæ conditionis. Sic S. August. in expositione propositionum hujus epistolæ, num. 42. *Quisque, ait, peccando animam suam diabolo vendit, accepta, tanquam pretio, dulcedine temporalis voluptatis.* Concupiscentiæ ergo quasi tyranno traditi sumus, etiam justi; non tamen proprie peccato: nec enim concupiscentia cogit nos ad peccatum, quia ejus motus sentire non est peccatum, sed eis libere consentire peccatum est, ait S. Bernardus.

15. QUOD ENIM OPEROR, NON INTELLIGO.] Primo, hæc verba sic explicat S. Chrysost. q. d. Peccator quibus modis deceptus sit, ut peccatum operetur, non cognoscit.

Secundo, Theodoretus sic explicat, q. d. Peccator peccati malitiam perfecte non noscit.

Tertio, Toletus, Peccator, inquit, quod operatur non intelligit, quia contra judicium intellectus, quo speculative judicat hoc non esse faciendum, operatur et peccat.

Quarto, Anselmus sic exponit, q. d. In regulis præceptorum Dei non invenio, quæ concupiscentia mea appetit.

Quinto, Methodius apud Epiphan. hæresi 62. sic. q. d. Qui bonum operatur, sæpe distractiones et malas cogitationes patitur, ut non intelligat suas passiones et sua opera.

Sexto et optime, S. August. lib. 1. Contra duas epist. Pelagian. c. 11. hunc dat sensum. *Quod operor, non intelligo*, id est, par rationem et voluntatem non approbo opera et motus concupiscentiæ meæ. Hunc esse sensum patet ex seq. Sic psal. 1. dicitur: *Novit* (id est, amat et approbat) *Dominus viam justorum.* Et Matth. 7. *Non novi vos*, id est, non amo vos, non approbo: hæc enim est scientia practica. Rursum eosdem concupiscentiæ motus *non intelligo*, quia hi motus rationem et intellectum præveniunt.

Probat hic Apostolus se venundatum sub peccato, id est, esse servum concupiscentiæ, ex eo, quod faciat non illa quæ sibi facienda videntur, sed illa quæ Dominus, scilicet concupiscentia, sibi imperat, puta concupiscere: id deinde probat verbis consequentibus.

NON ENIM QUOD VOLO BONUM, HOC AGO: SED QUOD ODI MALUM, ILLUD FACIO.] Ita legunt Biblia Romana, aliaque correctiora (licet Græca non habeant τὸ *bonum*, illud tamen habent v. 19.) Jam quod ad sensum, Primo, S. Chrysost. sic explicat, q. d. In peccatoribus est quædam velleitas boni, et odium quoddam imperfectum mali, etiam dum peccant.

Secundo et melius, S. Augustin. et Anselmus, qui hæc exponunt, non de peccatore, sed de justo, qualis erat Paulus, ut dixi; Malum, inquiunt, quod justus odit, et tamen facit, est concupiscentia, quam justus naturaliter, sed involuntarie operatur, vel potius patitur et sentit invitus, bonum vero quod justus non agit, cum tamen velit, est bonum opus facere alacriter, et totis viribus sine concupiscentia repugnante. Vel brevius, non concupiscere bonum est, quod vult et optat justus; malum vero, quod odit, est concupiscere. q. d. Paulus: Vellem non concupiscere, et nollem concupiscere, et tamen concupisco.

Nota. *Facio* significat hic actionem hominis imperfectam, id est, actum concupiscendi appetitus, citra rationis assensum: idque patet ex phrasi Hebræorum, de qua dixi can. 32. Præsertim quia motus concupiscentiæ non tantum sunt in appetitu sensitivo, sed et in voluntate, quæ naturaliter ex origine sua in Adamo vitiata propendet in bona delectabilia, honorifica et curiosa. Unde explicans subdit Apostolus: *Jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.* Hic actus concupiscendi non est meus, non est humanus, quia non est liber et deliberatus, sed est actus inhabitantis in me peccati, id est, concupiscentiæ. Hinc S. August. in Sententiis sent. 383. *Approbare*, inquit, *falsa pro veris, ut erret invitus, et resistente repugnatione carnalis vinculi, non posse ab illicitis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed pœna damnati.*

16. SI AUTEM QUOD NOLO, ILLUD FACIO, id est, si concupisco, quod tamen nolo et nolens facio, vel potius patior; CONSENTIO LEGI, id est, ratione et voluntate approbo, QUONIAM (quod lex in se) BONA EST.] Unde Syrus vertit, *suffragium fero legi, quod bona est*, quasi dicat, Si concupisco nolens et invitus, mens et voluntas mea integra est et intacta; quia legi adhæret, et cum ea consentit.

17. NUNC AUTEM (nunc ergo) JAM NON EGO OPEROR ILLUD, scilicet humane, id est deliberate, SED QUOD HABITAT IN ME PECCATUM.] Id est, concupiscentia, ut dixi vers. 14. hæc enim habitat in carne mea, non autem ipsa virtus et bonum, id est, bonitas. Hoc est enim quod subdit Apostolus.

18. SCIO QUIA NON HABITAT IN ME, HOC EST IN CARNE MEA, BONUM. NAM VELLE, ADJACET MIHI: PERFICERE AUTEM BONUM, NON INVENIO.] q. d. Facultas et bona voluntas volendi id, quod bonum est, est in me justificato; sed vix, et non nisi difficulter illud perficere possum. *Spiritus enim promptus est, caro autem infirma*, imo reluctans spiritui. Ita S. August. Anselm. S. Thom. Primas. et Syrus. Idem explicat, repetit et inculcat Apostolus v. 21. Vere S. Bernard. serm. 84. in Cantica, *Jacet*, inquit, *voluntas, ubi non suppetit facultas.* Et S. August. l. 10. Confess. c. 40. in terra gemens et suspirans ad cœlum: *Recido*, inquit, *in hæc ærumnosis ponderibus, et resorbeor solitis, et teneor, et multum fleo, sed multum teneor. Tantum consuetudinis sarcina degravat. Hic esse valeo, nec volo; illic volo, nec valeo: miser utrobique.*

Merito S. Gregorius Nazianzenus in carmine ad virgines, carnem vocat echineida, sive Remoram pisciculum. Sicut enim Remora navis, ita caro hominis in cœlum cursum inhibet et sistit. Hanc ergo Remoram amovendam esse docet, dum canit:

> Ne vitæ ipsa tuæ immittas echineida, carnem,
> Quæ velut injecta properantem compede puppim
> Detinet, ac tantum cogit subsistere molem.

Vide et Abbatem Theonam apud Cassianum collat. 23. ubi fuse hanc Apostoli sententiam pertractat.

21. Invenio igitur (in meipso) legem, quæ sequitur scilicet, quoniam (quod) mihi volenti facere bonum, malum adjacet,] et inest, malum, inquam, concupiscentiæ mihi innatæ, quæ bono et legi Dei repugnat. Adverte hic, et in teipso experire, cum bonum aliquod, præsertim heroicum vis aggredi, maxime senties insurgentem et sese opponentem concupiscentiam.

Nota hic Hebraicam trajectionem : vox enim *quoniam*, quam posponit Paulus dicens : *Invenio, volenti bonum facere, quoniam mihi malum adjacet*, præponenda est hoc modo, *Invenio, quoniam mihi volenti bonum facere malum adjacet.* Aliter alii hæc explicant, quos vide, si lubet, apud Toletum.

22. Condelector legi Dei secundum interiorem hominem.] Quæres, quis dicatur interior, quis exterior homo? Primo, Manichæi ex hoc loco docuerunt in homine duas esse animas, unam bonam, à qua virtutes; secundam malam, à qua vitia manent: ac consequenter in ipso homine esse quasi duos homines, unum interiorem, alterum exteriorem.

Secundo, Illyricus rigidus Lutheranus, Interior homo, inquit, est anima et spiritus Dei : exterior homo est peccatum originale, quod quasi forma substantialis animum afficit. Putat enim ipse peccatum non esse accidens, sed formam et substantiam quamdam tetram et horridam, talemque, qualem vulgo imaginamur diabolum.

Tertio, Calvinus, Interior homo, inquit, est superior pars animæ, sive mens consentiens legi Dei : exterior est eadem mens quatenus concupiscit mala. Putat enim Calvinus in eadem omnino animæ portione et facultate hanc esse pugnam, ideoque hominem etiam justum simpliciter tam esse peccatorem, quam justum; quod implicat. Porro hæc ejus doctrina sequitur ex altero ejus principio, quo homini re ipsa vere et proprie partem superiorem, id est rationem et liberum arbitrium, adimit : tunc enim necessario sequitur, quod in parte inferiori tam dominetur concupiscentia, quam virtus; quodque inferior hæc pars non re ipsa, sed nomine tenus in superiorem et inferiorem dividatur. Verum hæc omnia ἀδύνατα sunt, erronea et hæretica.

Quarto, Photius et Toletus sic explicant : Homo interior est ratio, quæ etiam in peccatoribus reluctatur exteriori, id est, sensui et appetitui.

Verum Nota. In homine una tantum est anima, quæ simul est rationalis et sensitiva; et post privationem justitiæ originalis peccato contractam; hæc contra illam, scilicet sensitiva contra rationalem, maxime gratia imbutam, adeoque ipsa anima contrariis appetitibus secum pugnat, etiam in homine justificato : ita ut ex operationibus ejus duplex in eo videatur esse anima et duplex homo. Cujus rei causa est eminentia animæ rationalis, quæ virtute in se continet animam sensitivam, et vegetativam; facitque in homine una anima, quod in tribus, scilicet in planta, in equo, in homine faciunt tres animæ, scilicet vegetativa, sensitiva, et rationalis.

Dico ergo, unus idemque est homo, sed ratione diversorum statuum, affectionum et operationum, dicitur exterior vel interior. Interiorem Apostolus nunc novum vocat, nunc renovatum, scilicet à Christo, nunc spiritualem, nunc mentem : exteriorem, animalem vocat, vel veterem, quem scilicet à veteri Adamo traximus; eumdem vocat carnem, vel membra synecdochice et metonymice : quia scilicet, maxime vim suam ostendit in membris, carne, et appetitu sensitivo. Hæc enim corruptio derivata ex carnali Adamo, maxime se pandit et exerit in carne, et carnalibus desideriis, imo per ea animam sollicitat et commovet, licet proprie in anima resideat. Hinc Apostolus Galat. 5. superbiam, invidiam, rixas, vocat opera carnis, id est, concupiscentiæ et veteris hominis.

Interior homo est mens, ut recte Cajetanus; vel aptius, ipse homo gratia, charitate et spiritu Dei imbutus et vivens : hujus anima, est gratia et charitas : hujus lex, est lex divina, ejusque dictamen; ut Esto castus, sobrius, humilis, obediens, Deum time et ama : hujus vitalis operatio, est Deum amare, colere, obedire.

Exterior, sive vetus homo est concupiscentia, seu vitiositas, omnibus animæ potentiis, ipsique etiam menti et voluntati insidens; vel est mens, aut potius est ipse homo omnibus suis potentiis vitiatus et corruptus : hujus anima, est concupiscentia : hujus lex, est vitiosa inclinatio, vel aliquod dictamen concupiscibile, Dei legi contrarium, v. g. Inebria te, fornicare, superbi : hujus operatio vitalis, est concupiscere vinum, opes, delicias, amicas. Concupiscentia ergo, et homo exterior est in anima, voluntate et mente; sed qua parte naturaliter agunt, et in objecta sua feruntur motu naturali : virtus vero et homo interior est in eadem anima voluntate et mente, sed qua parte ratione et libertate utitur, et suis actibus, ipsique concupiscentiæ dominatur, maxime cum gratia Dei pollet.

Est hic locus moralis pro lucta concupiscentiæ et spiritus, quam graphice depingit in se S. Aug. lib. 8. Confess. c. 11. et serm. 45. de Tempore, tom. 10. Asscribam hic verba S. Augustini, quia rem hanc plane ob oculos ponunt, ut qui in se hanc luctam cum Paulo et S. Augustino sentiunt, sed explicare nequeunt, in Augustino expressam et explicatam videant, discantque, qua ratione victoria potiri possint, præsertim cum vitam commutare, et à statu peccati ad statum gratiæ transire moliuntur. *Dicebam*, inquit, *apud me intus : Ecce modo fiat, modo fiat. Et cum verbo jam ibam in placitum, jam pene faciebam, et non faciebam; nec relabebar tamen in pristina, sed de proximo stabam et respirabam : et item conabar, et paulo minus ibi eram : et paulo minus jam jamque attingebam et tenebam; et non ibi eram, nec attingebam, nec tenebam, hesitans mori morti, et vitæ vivere : plusque in me valebat deterius inolitum, quam melius insolitum : punctumque ipsum temporis, quo aliud futurus eram, quanto propius admovebatur, tanto ampliorem incutiebat horrorem; sed non recutiebat retro, nec avertebat, sed suspendebat.* Hactenus audivimus primum concupiscentiæ insultum in Augustino.

Sequitur secundus. *Retinebant me nugæ nugarum, et vanitates vanitatum, antiquæ amicæ meæ et succutiebant vestem meam carneam, et submurmurabant : Dimittisne nos? et à momento isto non erimus tecum ultra in æternum? et à momento*

non tibi licebit hoc et istud, ultra in æternum? Et quæ suggerebant in eo, quod dixi, Hoc et istud! quæ suggerebant, Deus meus, avertat ab anima servi tui misericordia tua: quas sordes suggerebant, quæ dedecora! Et audiebam eas jam longe minus quam dimidius, non tanquam libere contradicentes, eundo in obviam, sed veluti à dorso mussitantes, et discedentem quasi furtim vellicantes ut respicerem; retardabant tamen me cunctantem abripere atque excutere ab eis, et transilire quo vocabar, cum diceret mihi consuetudo violenta, Putasne sine istis poteris?

Et tertius concupiscentiæ insultus, sed remissior, prævalente gratia et constantia S. Augustini. *Sed jam tepidissime hoc dicebat. Aperiebatur enim ab ea parte, qua intenderam faciem, et quo transire trepidabam, casta dignitas continentiæ, serena, et non dissolute hilaris, honeste blandiens, ut venirem, neque dubitarem, et extendens ad me suscipiendum et amplectandum pias manus, plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri et puellæ, ibi juventus multa, et omnis ætas, et graves viduæ, et virgines anus, et in omnibus ipsa continentia nequaquam sterilis, sed fœcunda mater filiorum gaudiorum de marito te, Domine. Et irridebat me derisione exhortatoria, quasi diceret: Tu non poteris, quod isti et istæ? An vero isti et istæ in semetipsis hoc possunt, ac non in Domino Deo suo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te stas et non stas? Projice te in eum, noli metuere; non se subtrahet, ut cadas. Projice te securus, excipiet te, sanabit te. Et erubescebam nimis, quia illarum nugarum murmur adhuc audiebam, et cunctabundus pendebat. Et rursus illa quasi diceret: Obsurdesce adversus immunda illa membra tua super terram, ut mortificentur. Narrant tibi delectationes, sed non sicut lex Domini Dei tui. Ista controversia in corde meo, non nisi de meipso adversus meipsum.* Hæc Augustinus.

Secundo, luctæ hujus utilitatem docet S. Gregorius lib. 19. Moral. 6. *Optima*, ait, *virtutis custos est infirmitas, vel præssurarum, vel tentationum: et fit certo moderamine, ut, dum quisque Sanctorum jam quidem interius ad summa rapitur, sed adhuc tentatur exterius, nec desperationis lapsum, nec elationis incurrat: sicque cognoscimus in profectu, quod accepimus; in defectu, quid sumus; et sic subtilissima inter judicii moderatione infra summa, et supra infima, in quodam medio anima libratur.* Et S. Bernardus serm. in cœna Domini de baptism. et Sacramento altaris. *Ad humiliandos nos ipsam* (concupiscentiam) *adhuc patitur vivere in nobis, et graviter affligere nos, ut sentiamus quid nobis gratia præstet, et semper ad illius auxilium recurramus: sic et de minoribus istis peccatis pia dispensatione nobiscum agitur, ut non penitus auferantur, sed in illis nos erudiat Deus, ut, cum minima cavere non possumus, certi simus quod non nostris viribus majora superemus, semperque timorati, et omnino solliciti simus quomodo ejus gratiam non amittamus, quam nobis tam multipliciter necessariam esse sentimus.*

23. VIDEO ALIAM LEGEM IN MEMBRIS MEIS, REPUGNANTEM LEGI MENTIS MEÆ, ET CAPTIVANTEM ME IN LEGE PECCATI.] *Repugnantem*, græce ἀντιστρατευόμενον, id est, contra militantem, rebellantem. Est metaphora à lucta et pugna.

Rursum, *captivantem me*, non voluntatis consensione, ut vult Chrysost. (putat enim ipse hæc omnia de statu peccati, et de peccatore dici) sed commotione, ait S. Augustin. ut scilicet captivus reddar et subjiciar legi peccati, id est concupiscentiæ; ita ut etiam invitus et reluctans, vitiosas ejus inclinationes, dictamina, impulsus sentire cogar, et ejus laqueos et motus evadere non possim.

Aliqui ex S. Augustino sic explicant: *Captivantem*, id est, captivare conantem: sed græce est αἰχμαλωτίζοντά με id est, capientem me; et syriace est שבאלי *sabeli*, id est, quod captivum me reddit. De facto enim omnes, non sub peccato, sed sub concupiscentia quasi captivi tenemur.

Nota hic hebraismum, *in lege peccati*, id est sibi ipsi. Eadem enim est lex peccati et membrorum, scilicet concupiscentia, ut dixi. Sic dicitur Genes. 19. 24. *Pluit Dominus à Domino*, id est, à seipso. Dicitur concupiscentia lex peccati, quia est fomes ad peccatum sollicitans, peccatum dictans et suggerens.

24. INFELIX, græce ταλαίπωρος, id est, miser, ærumnosus, EGO HOMO, QUIS ME LIBERABIT DE CORPORE MORTIS HUJUS?] Id est, à congerie omnium peccatorum, inquit Calvinus; vel, ut Commentarius Ambrosii, ab universitate vitiorum. Sed hæc expositio impropria, remota et aliena est. Unde dico, *de corpore mortis*, id est, à corpore moribundo, et peccandi affectibus, ac consequenter morti et corruptioni obnoxio; quodque, ut ait S. Hieron. tum corporalem, tum, ut Photius, animæ sæpe spiritualem mortem inducit. Ita S. Augustin. l. 1. Contra duas epist. Pelag. 11. Est metalepsis. *Liberari à corpore mortis*, inquit S. August., *est omni sanato languore concupiscentiæ carnis, non ad pœnam recipere corpus, sed ad gloriam. Non enim à corpore mortis impii liberabuntur unquam, quibus in resurrectione eadem corpora ad æterna tormenta reddentur.*

Nota. Mors Hebræis per metonymiam et catachresin sæpe morbum, pestem, luem et afflictionem quamlibet gravem significat. Sic Pharao Exodi 10. v. 17. *Rogate*, inquit, *Dominum, ut auferat à me mortem istam: mortem*, id est, plagam locustarum depascentium herbas et germina. Sic 4. Reg. 40. dicitur, *mors*, id est amaricies colocyntidarum, *in olla est*. Pari modo hic *corpus mortis* accipi potest corpus obnoxium multis morbis, afflictionibus et ærumnis. Est hoc ardens Apostoli ex hoc misero et mortali corpore ad beatam et cœlestem vitam anhelantis suspirium.

Audi pari modo suspirantem auctorem (Hugonem Victorinum, si credimus Trithemio) lib. de Spir. et anima, qui extat tom. 3. operum S. August. c. 62. *Audi*, inquit, *ô anima; qualis sis, onerata es peccatis, irretita vitiis, capta illecebris, affixa membris, confixa curis, distenta negotiis, contracta timoribus, afflicta doloribus, erroribus vaga, suspicationibus inquieta, sollicitudinibus anxia, advena in terra inimicorum, coinquinata cum mortuis, deputata cum iis qui in inferno sunt.* Et c. 60. *Quando veniam et apparebo ante faciem Domini, ad videndum eum in bonitate electorum suorum, ad lætandum in lætitia gentis suæ, ut laudetur cum hæreditate sua? Quando videbo civitatem illam, de qua dictum est, Plateæ tuæ Jerusalem sternentur auro mundo, et in te cantabitur canticum lætitiæ, et per omnes vicos tuos ab universis dicetur Alleluia? O civitas sancta,*

civitas speciosa, de longinquo te soluta, ad te clamo, te requiro; desidero enim videre te, et requiescere in te: sed non sinor carne retentus. O civitas desiderabilis! muri tui lapis unus, custos tuus ipse Deus, cives tui semper læti; semper enim gratulantur in visione Dei, etc.

25. Gratia Dei per Jesum Christum.] Supple, Liberabit me quandoque à corpore mortis hujus, puta in futura resurrectione, dando mihi corpus immortale et gloriosum.

Nota. Pro *gratia Dei*, noster interpres legit in Græco χάρις τοῦ Θεοῦ. Ita quoque legit S. Ambrosius, Origen. Hier. S. August. et alii. Verum S. Chrysost. Theodor. Œcumen. Theophyl. Hieron. ad Algasiam, et Græci codices jam legunt εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, gratias ago Deo qui scilicet me liberabit à corpore mortis, per Jesum Christum.

Verum nostra lectio aptior, ideoque verior est: nec enim gratiarum actio: sed gratia respicit futurum. Nam gratiæ proprie non aguntur pro beneficio futuro et accipiendo, sed præterito et jam accepto: τὸ autem *liberabit*, hic est futurum, non præteritum.

Adde, τὸ *gratia Dei*, tacite includit τὸ *gratias ago Deo*. Nam dicere, Gratia Dei per Christum me liberabit, hancque gratiam confiteri et celebrare, est re ipsa gratias agere Deo.

Igitur ego ipse mente servio legi Dei; carne autem, legi peccati,] eo sensu, quem jam dedi v. 22. et 23. Totum hunc Apostoli locum de lucta carnis et spiritus, sive concupiscentiæ et continentiæ, egregie tractat. S. August. lib. de Continentia tom. 4. hunc enim librum non esse Hugonis Victorini, ut suspicatur Erasmus, sed ipsius Augustini, ex Beda, Possidio, et aliis docent DD. Lovanienses, qui accurate et correctissime opera omnia S. August. ediderunt. In illo ergo lib. docet Primo, August. sub fin. cap. 2. in hac vita perpetuam esse hanc luctam, et sufficere nobis, si non consentiamus malis concupiscentiæ, itaque futurum ut in altera beata vita illam non sentiamus. *Nunc quamdiu*, inquit, *concupiscit caro adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, sat est nobis non consentire malis, quæ sentimus in nobis. Nam ipsa continentia cum frænat cohibetque libidines, simul et appetit bonum, ad cujus immortalitatem tendimus; et respuit malum, cum quo in hac mortalitate contendimus.*

Deinde docet eos tantum hanc luctam sentire, qui concupiscentiæ reluctantur, non autem eos qui illi cedunt et consentiunt. *Hanc pugnam*, inquit, *non experiuntur in semetipsis nisi bellatores virtutum, debellatoresque vitiorum. Non expugnat concupiscentiæ malum, nisi continentiæ bonum. Sunt autem qui legem Dei omnino nescientes, malas concupiscentias nec in hostibus deputant, eisque miserabili cæcitate servientes, insuper etiam beatos se putant satiando eas, potius quam domando.*

Tertio, docet Christianos quasi Christi milites ad hanc pugnam ab Apostolo accendi, ut non permittant concupiscentiam in se regnare; quod fit, cum illi obediunt: sed illi resistant, eamque resistendo doment et minuant, licet eam extinguere nequeant; sic enim ait: *Milites Christianos Apostolica tuba isto sonitu accendit in prælium, Non regnet peccatum in vestro mortali corpore ad obediendum desideriis ejus. Tunc autem regnare ostenditur, si desideriis ejus obeditur, quibus non est obediendum, ne obedientibus regnet. Cum hortatur Apostolus, ut spiritu facta carnis mortificemus, tuba utique canit; bellum, in quo versamur, ostendit, et ut acriter dimicemus, et hostes nostros mortificemus, ne ab eis mortificemur, accendit.*

Quarto, hostes nostros describit, et hujus pugnæ milites utrimque recenset: hinc scilicet opera carnis, inde fructus spiritus in aciem producens. *Hostes autem nostri*, inquit, *opera sunt carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes*, etc. *In hoc prælio adversus carnalem exercitum velut aliam producens aciem spiritalem: Fructus spiritus est*, inquit, *charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia. Hæc est actio continentiæ, si opera carnis mortificantur.*

Quinto, c. 7. docet non esse duas in homine naturas ex contrariis inter se principiis ortas, et inter se assidue confligentes, unam boni, alteram mali; ut voluerunt Manichæi. Sed hoc bellum oriri ex languore concupiscentiæ, quam peccatum in naturam hominis bonam, et bene à bono Deo conditam invexit. *Languorem autem istum*, inquit, *culpa meruit, natura non habuit; quam sane culpam per lavacrum regenerationis Dei gratia fidelibus jam remisit; sed sub ejusdem medici manibus adhuc natura cum suo languore confligit. In tali autem pugna sanitas erit tota victoria, cum justus dicet, Benedic anima mea Domino, qui sanat omnes languores tuos.*

Sexto, ostendit carni ipsi bonum esse, ut ejus pravis desideriis resistatur, ut ita ipsa caro à suis vitiis purgetur. *Audi*, inquit, *Apostolum dicentem: Scio quod non habitat in me* (*quod ut exponeret, addit*) *hoc est, in carne mea, bonum. Se itaque; dixit esse carnem suam. Non ergo est ipsa inimica nostra; et quando ejus vitiis resistitur, ipsa amatur; quia ipsa curatur: nemo enim unquam carnem suam odio habuit, ut ipse Apostolus dicit: et ipse alio loco ait, Mente, servio legi Dei; carne, legi peccati. Quomodo carne, legi peccati? numquid concupiscentiæ consentiendo carnali? Absit: sed motus desideriorum illic habendo, quos habere nolebat, et tamen habebat: sed eis non consentiendo, mente serviebat legi Dei, et tenebat membra, ne fierent arma peccati.*

Septimo, ostendit quo sensu dicat Apostolus se propter concupiscentiam, velle quidem bonum, non tamen perficere. *Fiunt*, inquit, *itaque in nobis concupiscentiæ malæ, quando id quod non licet, libet: sed non perficiuntur, cum legi Dei mente serviente libidines continentur, et bonum fit, cum id, quod male libet, vincente bona delectatione, non fit: sed boni perfectio non impletur, quamdiu legi peccati carne serviente libido illic, quamvis contineatur, tamen movetur; non enim opus esset ut contineretur, nisi moveretur. Erit ergo perfectio boni, quando erit consumptio mali; illud erit summum, hoc erit nullum. Quod si in ista mortalitate sperandum putamus, fallimur; tunc enim erit, quando mors non erit, sed summum bonum erit*, etc.

Octavo, cap. 13. docet continentiam luctari non solum contra libidinem, verum etiam contra quoslibet alios concupiscentiæ motus, eamque illos frænare et compescere. *Continentia*, inquit, *omnibus prorsus delectationibus concupiscentiæ, quæ adversantur dilectioni sapientiæ, coercendis atque sanandis invigilat, ut homo non secundum hominem vivens, jam possit dicere,*

Vivo autem non ego, vivit vero in me Christus : ubi enim non ego, ibi felicius ego, ut quando secundum hominem reprobus ullus motus exurgit, cui non consentit, qui mente legi Dei servit, dicat etiam illud : Jam non ego operor illud.

Nono denique, demonstrat per continentiam ad mortificandos esse concupiscentiæ motus, tum ne in opus exeant, tum ne voluntas in mente et cogitatione iis inhæreat et consentiat, ut iis mortui, Christo et justitiæ vivamus. *Mortificate,* inquit Apostolus, *membra vestra, quæ sunt super terra, fortificationem, immunditiam,* etc. *Et quomodo ista mortificantur opere continentiæ, nisi cum eis mente non consentitur, neque exhibentur eis arma corporis membra? Et quod est vigilantia majore continentiæ curandum, ipsa etiam nostra cogitatio, si eorum quadam suggestione, et quasi susurratione tangatur, tamen ab eis, ne oblectetur, avertitur.*

Præsentissimum porro concupiscentiæ antidotum est cogitatio et inspectio mortis, et morientium, ac mortuorum.

Abbas Elias apud Sopronium in Prato Spirit. cap. 10. narrat de se, quod visitatus à femina religiosa post ejus abitum gravem senserit tentationem libidinis, à qua victus exiverit ad eam cum illa explendam. *Cum vero,* inquit, *ferme uno stadio ab ejus adhuc spelæo distarem, urente graviter æstu libidinis, repente factus in extasi, vidi apertam terram, et me hiatu terræ absortum. Aspicioque illic cadavera putrida jacentia et resoluta, et incredibili fœtore plena, quemdamque reverendi habitus virum ea mihi demonstrante, ac dicentem : Ecce istud mulieris est, istud viri, istud pueri; fruere jam ut vis, et quantum libet concupiscentiæ tuæ : hujus tamen voluptatis gratia vide quot labores amittere voluisti : vide propter quod peccatum vos ipsos privare vultis regno cœlorum. Væ humanæ miseriæ! propter unius horæ voluptatem tanti laboris mercede frustramini. Ego autem præ nimio fœtore in terra corrui. Tunc accedens vir ille venerabilis, qui mihi apparuerat, erexit me. Et gratias agens Deo, reversus sum in locum meum.* Plura vide Numer. 11. v. 20. et 34.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hactenus explicavit Apostolus infirmitatem legis, peccati et concupiscentiæ : hic vires gratiæ et spiritus Christi explicat, seu quanta bona justis per Christum Christique spiritum dentur.

Primo ergo ex dictis concludit, eos qui Christo per fidem et gratiam sunt insiti, ab omni culpa et damnatione esse liberos, eos scilicet, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum vivunt.

Unde Secundo, v. 12. multis probat nos secundum spiritum, quem accepimus, debere vivere, spiritum, inquam, adoptionis, in quo clamamus, Abba, pater, qui nos Dei filios, ac futuræ gloriæ cum Christo coheredes efficit.

Inde Tertio, v. 19. ostendit, quanta, quamque ambienda sit hæc gloria, utpote ad quam suspiret non solum omnis creatura, quæ in hac vita vanitati subjecta est, sed et hi, qui spiritus primitias acceperunt. Unde v. 26. asserit spiritum adjuvare infirmitatem nostram, et postulare pro nobis.

Denique v. 28. exaggerat charitatem Dei, erga se diligentes, qua omnia eis cooperantur in bonum, utpote, quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri Christo, et pro quibus tradidit Christum in mortem. Ex quo vers. 35. concludit, Quis ergo nos separabit a charitate Christi ?

1. Nihil ergo nunc damnationis est iis, qui sunt in Christo Jesu, qui non se-
cundum carnem ambulant. 2. Lex enim spiritus vitæ in Christo Jesu libe-
ravit me à lege peccati et mortis. 3. Nam quod impossibile erat legi, in
quo infirmabatur per carnem : Deus filium suum mittens in similitudinem
carnis peccati, et de peccato damnavit peccatum in carne, 4. ut justificatio
legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secun-
dum spiritum. 5. Qui enim secundum carnem sunt : quæ carnis sunt, sa-
piunt; qui vero secundum spiritum sunt : quæ sunt spiritus, sentiunt. 6. Nam prudentia carnis,
mors est : prudentia autem spiritus, vita et pax. 7. Quoniam sapientia carnis inimica est Deo :
legi enim Dei non est subjecta : nec enim potest. 8. Qui autem in carne sunt, Deo placere non
possunt. 9. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu : si tamen spiritus Dei habitat in vobis.
Si quis autem Spiritum Christi non habet : hic non est ejus. 10. Si autem Christus in vobis
est : corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus vero vivit propter justificationem.

11. Quod si Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum à mortuis, habitat in vobis : qui suscitavit Jesum Christum à mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra, propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis. 12. Ergo fratres debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus. 13. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini : si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis. 14. Quicumque enim spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei. 15. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus : Abba (Pater). 16. Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei. 17. Si autem filii, et heredes : heredes quidem Dei, coheredes autem Christi : si tamen compatimur, ut et conglorificemur. 18. Existimo enim quod non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis. 19. Nam expectatio creaturæ, revelationem filiorum Dei expectat. 20. Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum, qui subjecit eam in spe : 21. quia et ipsa creatura liberabitur à servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. 22. Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit, et parturit usque adhuc. 23. Non solum autem illa, sed et nos ipsi primitias spiritus habentes; et ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei expectantes, redemptionem corporis nostri. 24. Spe enim salvi facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes : nam quod videt quis, quid sperat? 25. Si autem quod non videmus, speramus : per patientiam expectamus. 26. Similiter autem et Spiritus adjuvat infirmitatem nostram : nam quid oremus, sicut oportet, nescimus : sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. 27. Qui autem scrutatur corda, scit qui desideret Spiritus : quia secundum Deum postulat pro sanctis. 28. Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis, qui secundum propositum vocati sunt sancti. 29. Nam quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. 30. Quos autem prædestinavit, hos et vocavit : et quos vocavit, hos et justificavit : quos autem justificavit, illos et glorificavit. 31. Quid ergo dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos? 32. Qui etiam proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum : quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit? 33. Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui justificat. 34. Quis est qui condemnet? Christus Jesus, qui mortuus est, imo qui et resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis. 35. Quis ergo nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an persecutio? an gladius? 36. (Sicut scriptum est : Quia propter te mortificamur tota die : æstimati sumus sicut oves occisionis.) 37. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos. 38. Certus sum enim, quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, 39. neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro.

1. NIHIL ERGO DAMNATIONIS, nihil damnatione dignum, nihil damnabile, nulla damnabilis culpa (ita Concil. Trident. sess. 5. can. 5.) etiam si motus concupiscentiæ sentiant, EST IIS, QUI SUNT IN CHRISTO JESU.] Id est, qui sunt justificati, Christoque in baptismo insiti per fidem, spem et charitatem. Cum justitia ergo non consistit reatus culpæ damnabilis, sed bene reatus pœnæ, puta obligatio ad pœnam temporalem. Hinc patet Primo, nec concupiscentiam, nec aliud quippiam in renatis esse peccatum, damnatione dignum. Secundo, gratiam justificantem, et baptismum non tantum tegere aut radere peccata, sed eradere omnino et tollere, ac Tertio, vere nos justificari, non recte, non imputative.

Dices, Quomodo ergo dicit S. August. lib. 1. Contra duas epist. Pelag. 13. concupiscentiam in justis transire reatu, manere actu.

Respondeo. Sensus est, concupiscentiam, quæ peccatum originale erat, vel potius cum eo conjuncta erat, reatu peccati hujus in baptismo absterso, remanere actu. Patet enim culpa peccati originalis in baptismo remissa, concupiscentiam actu remanere ad luctam. Videtur enim S. August. putasse concupiscentiam in non renatis esse peccatum originale, cujus contrarium multi doctores docent, idque videtur verius. Videtur enim peccatum originale, uti et habituale, consistere non in ipsa concupiscentia, sed in morali aversione à Deo, quæ remanet ex actu præterito, vel Adæ, vel proprio : sicque explicari potest S. Augustin. ut hanc aversionem vocet reatum cum concupiscentia conjunctum, qui transit cum in baptismo tollitur et remittitur, remanente nihilominus ipsa concupiscentia.

2. LEX SPIRITUS VITÆ IN CHRISTO JESU (id est, per Christum Jesum) LIBERAVIT ME A LEGE PECCATI ET MORTIS.] Pro *liberavit*, Tertull. lib. de Resurrect. carn. c. 46. legit, *manumisit*. Fuimus enim quasi mancipia peccati et mortis; sed à Christo manumissi, et libertate donati sumus.

Jam *lex spiritûs vitæ*, id est, lex spiritus vivificantis, puta, lex gratiæ et charitatis per Christum liberavit me à lege peccati et mortis, hoc est, à dictamine, jure, dominatu, reatu concupiscentiæ; ut licet eam sentiam, non tamen

consentiam. Ita S. August. l. 1. Contra duas epist. Pelag. 10. Theophyl. Ansel. et alii. Est enim concupiscentia lex peccati, quia est fomes, ut dixi, ad peccatum sollicitans : consequenter est lex mortis, quia *stipendium peccati est mors.*

Alii *à lege peccati*, id est, inquiunt, à lege Mosi, quæ occasio erat peccati et mortis. Sic enim eam vocat c. 7. 6. Verum prior sensus videtur planior et germanior : nam paulo ante cap. præced. v. 23. et ult. concupiscentiam vocavit legem peccati ; de lege vero proprie dicta, absolute subdit Apostolus dicens :

3. NAM QUOD IMPOSSIBILE ERAT LEGI (Mosaicæ, etiam naturali et decalogo) IN QUO INFIRMABATUR PER CARNEM) q. d. Quatenus lex impotens erat et invalida propter carnem nostram peccato et concupiscentia infectam, quæ sanare non poterat. Ita Theophyl. Aliter Origen. qui per *carnem* intelligit crassam, litteralem et carnalem legis intelligentiam; atque istam legis infirmitatem et impotentiam in eo collocat, quod impossibile fuerit legis cæremonias omnes secundum carnem, id est secundum litteram, observare. Verum hic sensus impertinens videtur et improprius. Ista enim infirmitas non legis erat, sed hominis.

DEUS FILIUM SUUM MITTENS (græce πέμψας id est, cum misisset, q. d. misso filio) IN SIMILITUDINEM CARNIS PECCATI] id est, carnis peccatricis. q. d. Deus mittens filium suum, præstitit et supplevit legis et carnis impotentiam; vel hebraismo, mittens, id est, misit Christum, ut assumeret carnem humanam similem carni peccatrici aliorum hominum. Ita Theophyl. Scilicet Christus natus est mortalis, vitæ nostræ ærumnas mortemque est passus; quæ debentur peccatoribus. Unde et per æneum serpentem à Mose erectum Num. 21. præsignatus est, utpote qui cum videretur habere venenum peccati, revera tamen non haberet.

Quare non bene commentarius Hieronymo ascriptus, *caro peccati*, id est, ait, in qua erat non peccatum, sed proclivitas ad peccatum. Perperam etiam Manichæi similitudinem carnis peccati, carnem non veram, sed apparentem, et similem veræ interpretantur : quia Christus, inquiunt, non veram, sed phantasticam carnem assumpsit. Nam, ut bene annotavit S. Basilius epist. 65. non ait Apostolus, in similitudinem carnis humanæ, sed, Carnis peccati; et Tertull. l. 5. contra Marcion. c. 14. *Similitudo, inquit, ad titulum peccati pertinet, non ad substantiæ mendacium. Nam nec addidisset, Peccati, si substantiæ similitudinem vellet intelligi, ut negaret veritatem. Tantum enim Carnis posuisset, non et, Peccati : cum vero sic struxit, Carnis peccati, et substantiam confirmavit, id est carnem, et similitudinem ad vitium substantiæ retulit, id est, ad peccatum.* Et Paulo ante : *Voluit Deus peccati carnem simili substantia redimere, id est carnea, quæ peccatrici carni similis esset, cum peccatrix ipsa non esset. Nam et hæc erit Dei virtus, in substantia pari perficere salutem.*

ET DE PECCATO DAMNAVIT PECCATUM IN CARNE.] S. August. l. 3. Contra duas epist. Pelag. 6. tres affert expositiones, quarum Prima est, *de peccato*, id est, per peccatum, hoc est, per hostiam expiatricem peccati, scilicet, per corpus suum crucifixum, damnavit, id est abolevit, sustulit, peccatum. Sic etiam Origen. Ita enim alibi sæpe peccatum metonymice significat hostiam destinatam expiando peccato, ut dicam 2. Corinth. 5. v. ult.

Secunda est, *de peccato*, id est, per peccatum Judæorum quo Christum crucifixerunt, deletum est peccatum.

Tertia, *de peccato*, id est, per carnem Christi, quæ similis erat carni peccati, delevit peccatum. Sed repugnat Græcum περί, quod non *per*, sed *de* significat.

Quarta, est Anselmi, *de peccato*, id est, morte sua, quæ erat peccati effectus, Christus damnavit peccatum. Sed et hoc remotum et alienum est.

Quinta, est Theophyl. *de peccato*, id est, pro peccato, vel propter peccatum expugnandum et abolendum, *damnavit*, id est dextruxit et sustulit, *peccatum in carne* sua moriens : sed Græcum περί non significat *propter*. Adde, quod hic sensus tautologicus videatur.

Sexto, Hilarius in psal. 67. Christus, inquit, damnavit peccatum; id est diabolum, *de peccato*, in carnem Christi admisso, quia ejus mortis fuit auctor. Sed hoc quoque incommodum et durum videtur, ut scilicet ipse dæmon dicatur peccatum, cum peccatum paulo ante, et passim hic proprie capiatur.

Septimo, optime S. Chrysost. Theodor. Theophyl. Christus, inquiunt, in carne patiens et moriens damnavit et sustulit peccatum, quasi reum peccati, eo quod injuste vim intulerit Christo, illumque occiderit innocentem ; eo quod videret eum habere similitudinem carnis peccati : hac enim de causa juste peccatum suo dominio, quod habebat in alios homines, privatum est. Qui enim manum extendit in aliena, juste privatur suis. Est prosopopœia : peccatum enim quasi tyrannus hic regno privatur. Sic Christus morte sua damnavit et occidit mortem. Simile est Joan. 16. 8. ubi dicitur, quod Spiritus sanctus arguet mundum de peccato, de justitia, et de judicio.

4. UT JUSTIFICATIO LEGIS IMPLERETUR IN NOBIS.] q. d. Ut totum quod lex præcipit, quasi justum et debitum, impleremus. Alii δικαίωμα pro δικαίωσις accipiunt, q. d. Ut justificatio à peccatis quam lex exigebat, impleretur in nobis, et hoc planius est. Hinc patet per solam naturam et legem, sine gratia Christi, hominem in hac corruptione non posse totam legem totumque decalogum implere.

5. QUI SECUNDUM CARNEM SUNT, QUÆ CARNIS SUNT, SAPIUNT (id est, cogitant, amant, quærunt, iisque se pascunt et oblectant;) QUI VERO SECUNDUM SPIRITUM SUNT (homines spirituales, secundum spiritum viventes) QUÆ SUNT SPIRITUS, SENTIUNT,] id est sapiunt : græce enim idem est verbum, quod ante scilicet φρονοῦσιν. q. d. Homines carnales bona carnalia sectantur, probant, eligunt, ambiunt : spirituales vero spiritualia ambiunt ut scilicet per legem charitatis sua studia, curas et actiones dirigant; ut motibus et instinctibus Spiritus sancti obsecundent, et secundum illos vitam et mores componant; ut bona non terrena, sed spiritualia et æterna adament, omnique studio conquirant ; τὸ enim sentire et sapere hic actiones sunt non tam intellectus, quam appetitus et voluntatis.

6. NAM PRUDENTIA CARNIS, MORS EST.] Id est, sapere ac vivere secundum carnem mortem affert tum corporis, tum animæ, tum præsentem, tum maxime æternam. Hic sensus patet ex textu

Græco, v. 5. ubi φρονεῖν τὰ τῆς σαρκὸς, est sapere carnalia. Unde φρόνημα, vocat hanc prudentiam, sive sapientiam, id est, hoc sapere. Sic prudentia spiritus, est sapere et vivere secundum spiritum. Unde eamdem prudentiam v. sequ. *sapientiam* vocat. Ibi enim in Græco idem est φρόνημα. Idem ergo hic sunt hæc quatuor, scilicet sapere, sentire. sapientia et prudentia; quæ non aliud significant quam amorem, affectum, curam et studium carnis, id est rerum carnalium; vel spiritus, id est, rerum spiritualium.

Nota vocem causalem *nam :* ex illa enim patet Apostolum hic dare causam præcedentium, scilicet illius, quod dixit v. 4. justificationem legis impleri in iis, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulant. Causa hæc est, quod prudentia, id est amor et studium, carnis mortem afferat : inde enim sequitur, eamdem, non justitiam, sed peccatum afferre : peccatum enim mortis est causa, et inseparabiliter cum morte conjunctum. Prudentia vero et studium spiritus, vitam et pacem afferat : inde enim sequitur eamdem afferre quoque justitiam; utpote quæ vitæ est causa, et necessario cum vita et pace conjuncta est.

Prudentia carnis, inquit Ansel., *est cor machinationibus tegere, sensum verbis velare, quæ falsa sunt vera ostendere, quæ vera sunt fallacia demonstrare, honorum culmina quærere, adepta temporalis gloriæ vanitate gaudere, irrogata ab aliis mala multiplicius reddere, cum vires suppetunt nullis resistentibus cedere; cum virtutis possibilitas deest, quidquid explere per malitia non valet, hoc impacifica bonitate simulare. Prudentia vero spiritus, id est justorum sapientia, est nihil per ostensiones fingere, sensum verbis aperire, vera, ut sunt diligere, falsa evitare, bona gratis exhibere, mala libentius tolerare quam facere, nullam injuriæ ultionem quærere, pro veritate contumelias pati lucrum putare.* Ubi nota, hæc tantum esse partem prudentiæ carnis, illaque apud Latinos proprie vocari prudentiam carnis : nam Græcum φρόνημα, ut dixi, ad omnes carnales affectiones, sapores et amores se extendit.

Prudentia autem spiritus (est) vita et pax.] Id est, sapere, amare, sectari spiritualia; vitam æternam, et pacem, id est, omnium bonorum proventum et tranquillam possessionem conciliat, Rom. 2. 7.

7. Quoniam sapientia carnis (sapere carnalia) inimica est Deo.] Dat hic causam cur prudentia et sapientia carnis non vitam, sed mortem afferat; quia nimirum ipsa inimica est Deo, et legi divinæ : vita autem nostra animæ, maxime beata, à Deo pendet, et donatur Dei amicis, non inimicis : nam inimicos suos Deus æterna morte punit.

8. Qui in carne sunt (qui carnis affectibus serviunt, eosque explent, qui carnaliter vivunt) Deo placere non possunt.] τὸ *autem* capitur pro *enim :* dat enim hic causam cur prudentia et sapientia carnis inimica sit Deo; quia nimirum Deus, qui purissimus est spiritus, impuros carnis affectus et opera odit et execratur, quo fit, ut ii qui carnales sunt, Deo placere non possint.

9. Vos in carne non estis, sed in spiritu.] q. d. Vos carnales non estis, carnalia non quæritis, non amatis, sed spiritualia : anima enim magis est ubi amat, quam ubi animat. Ita S. Leo serm. 1. de Resurrectione : *Quamvis*, inquit, *spe salvi facti sumus, et corruptibilem adhuc carnem mortalemque gestamus; recte tamen dicimur in carne non esse, si carnales nobis non dominentur affectus, et merito ejus rei deponimus nuncupationem, cujus non sequimur voluntatem.*

Si tamen spiritus Dei habitat in vobis.] Ecce quid sit esse in spiritu, nimirum spiritum Dei non transire, sed habitare sedemque permanentem figere in aliquo.

Nota. *Spiritus* hic tam Spiritum sanctum, quam spiritum charitatis et gratiæ nobis à Spiritu sancto communicatum et infusum significat : hic enim ab illo separari nequit; nam Spiritus sanctus per spiritum gratiæ inhabitat in anima nostra. Pulchre S. August. in Sententiis num. 168. *Sicut, ait, non est à carne, sed supra carnem, quod facit eam vivere; sic non est ab anima, sed supra animam, quod eam facit beate vivere : quia ut vita carnis anima est, ita beata vita hominis Deus est.*

Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.] Nota hic, eumdem esse Spiritum Christi et Dei, et consequenter Christum esse Deum. Rursum si hic est Spiritus Christi, æque ac Dei, ergo Spiritus sanctus à Filio æque ac à Patre procedit, inquit S. Ambrosius lib. 3. de Spiritu sancto c. 9. Examinet hic quisque, an sentiat in se spiritum, affectus, amores et studia, quos in se habuit, vitaque sua expressit Christus, ut videat an ipse sit Christi, an vero mundi, vel diaboli. Spiritus enim Christi humilis et cœlestis est spiritus mundi vanus, terrenus et carnalis; spiritus diaboli superbus est, arrogans et invidus.

Si Christus in vobis est,] per Spiritum suum sanctum, ejusque gratiam et charitatem.

10. Corpus quidem mortuum est propter peccatum.] *Corpus mortuum*, græce es νεκρὸν id est mortale, mortis necessitati subjectum.

Notat S. August. contra Pelag. et Philosophos, qui docent hominem etiam ante lapsum moriturum, et mori ex naturæ necessitate (quod idem docuit Eugubinus in Genes. 2.) hic ab Apostolo dici *corpus mortuum*, non propter naturam, sed *propter peccatum*. Secundo, dici *mortuum*, non mortale : quia ante lapsum poterat esse mortale, licet non moriturum, si nimirum in innocentia persisteret. *Mortuum* ergo est post peccatum, id est, mortis necessitati factum est obnoxium, ita brevi et certo, ut quasi jam habeatur et dicatur mortuum. Ita S. August. lib. 1. de Peccat. meritis c. 4.

Spiritus vero vivit propter justificationem.] Legit noster Interpres ζῇ, id est, *vivit.* Jam legunt ζωὴ id est, vita. q. d. Spiritus sanctus, qui in se est vivens, ipsaque vita essentialis et increata, est causa vitæ nostræ spiritualis, eamque nobis communicat, dum nos facit vivere vitam non carnis, sed spiritus in charitate et gratia. Ita legunt et intelligunt S. Chrsyost. Ambros. August. et alii : et huic sensui favent sequentia. Nam v. seq. spiritus intelligitur non noster, sed Spiritus sanctus idem, ut videtur, qui hic.

Verum noster Interpres, Origen. et Theodor. legunt, *spiritus vivit*, id est, mens nostra vivit, tum jam vita gratiæ : tum *vivit*, id est vivet vita gloriæ in resurrectione : sicut corpus jam mortuum est propter peccatum. *Vivit*, inquam, *propter justificationem :* græce διὰ δικαιοσύνην, id est, propter justitiam, ut nimirum serviat justitiæ, inquit Origen. Putat enim ipse τὸ *propter*, significare hic causam finalem. Verum

aptius τὸ *per*, vel *propter*, (utrovis enim modo vertas) significat vel causam formalem (vitæ enim spiritualis causa formalis et justitia, sive gratia infusa) vel meritoriam, hoc sensu. q. d. Vivit, id est vivet, corpus nostrum in resurrectione et cœlo propter justitiam. Justitia enim meretur hanc vitam, illius enim merces et præmium est gloria et vita æterna. Pari enim modo dicitur corpus mortuum propter peccatum, quia scilicet merito, vel potius demerito peccati pœnam mortis incurrimus.

11. QUOD SI SPIRITUS EJUS (Spiritus Patris) HABITAT IN VOBIS : QUI SUSCITAVIT JESUM A MORTUIS (ipse Deus Pater) VIVIFICABIT ET MORTALIA CORPORA VESTRA, PROPTER INHABITANTEM SPIRITUM EJUS IN VOBIS.] *Vivificabit*, nimirum in resurrectione, hoc est, donabit vobis corpora immortalia et gloriosa : nam alioquin et reprobi tunc vivificabuntur, sed ad pœnam.

Nota τὸ *propter inhabitantem spiritum.* Hinc enim patet Spiritum sanctum per spiritum charitatis in nobis inhabitantem esse causam resurrectionis, et vitæ gloriosæ. Est enim hic Spiritus in se vita, omnia animans, vegetans et vivificans : ac proinde sicut Christi corpus, ita et nostrum vivificabit in resurrectione, si ipse in nobis inhabitet. Significat ergo hic Paulus justitiam esse causam moralem et meritoriam resurrectionis. Ita Molina de Opere sex dierum, disp. 28.

12. ERGO DEBITORES SUMUS NON CARNI, UT SECUNDUM CARNEM VIVAMUS.] Supple, Sed debitores sumus spiritui, ut secundum spiritum vivamus.

Nota τὸ *ergo :* colligit enim Apostolus hanc conclusionem ex dictis. q. d. Dixi hactenus vos non esse in carne, sed in spiritu, et à Christo translatos esse à carne ad spiritum : Christus enim novam spiritus vitam induxit. Ergo cum in baptismo nos obstrinxerimus Christo, quasi parenti et capiti nostro; sequitur pariter nos obstrictos et debitores esse non carni, ut carnaliter; sed spiritu, ut spiritualiter vivamus : Christus enim est et vivit non in carne, sed spiritu.

13. SI SECUNDUM CARNEM VIXERITIS, MORIEMINI; SI AUTEM SPIRITU (per spiritum) FACTA CARNIS MORTIFICAVERITIS, VIVETIS.] Probat hic Apostolus sex argumentis, Christianis esse vivendum non secundum carnem, sed secundum spiritum; eaque proponit sex seqq. versibus. Primum, est hoc versu : quia si secundum carnem vivant, morientur morte gehennæ et æterna : si autem secundum spiritum vivant, non morientur, sed vivent vita beata et æterna.

Secundum, est v. 14. quia si secundum spiritum vivant, et dicentur et erunt filii Dei.

Tertium, est v. 15. quia ad hoc acceperunt spiritum adoptionis, ut nimirum secundum spiritum vivant.

Quartum, est v. 17. quia si id faciant erunt hæredes Dei.

Quintum, est v. 18. quia non sunt condignæ passiones, quas pro vita spirituali tuenda patimur, ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis.

Sextum indicat v. 20. quia alias, si non spiritui, sed carni et creaturis serviant, servient vanitati : omnis enim caro et creatura vanitati et corruptioni subjecta est.

Pulchre S. Augustin. ser. 13. de Verbis Apostoli, Epicurei, inquit, posuerunt suam beatitudinem in carne, carnisque voluptatibus : Stoici in anima, puta in virtute sua. *Dicebat Epicureus, Mihi frui carne bonum est. Dicebat Stoicus, Mihi frui mea mente bonum est. Dicebat Apostolus, Mihi autem adhærere Deo bonum est. Errat Epicureus, fallitur Stoicus. Tunc enim recte anima vivit, si non secundum carnem, nec secundum seipsam, sed secundum Deum vivat. Sicut enim anima carnis, ita Deus animæ est vita.*

Nota τὸ *mortificaveritis.* Vivunt enim in appetitu nostro carnalia desideria, actusque concupiscentiæ, quibus vitaliter concupiscimus vina, veneres, honores, aliasque res carnales. Sed hæc ipsa per continentiam et mortificationem domanda, frenanda, eradicanda sunt, iis scilicet resistendo, eaque supprimendo : quod fieri nequit, nisi hæc desideria mortificemus, id est, mortem iis afferamus. Mori enim debent, ut amplius non vivant, sed vivat in nobis virtus et continentia. Atque hinc est quod hæ concupiscentiæ, utpote vitales, sine magno animæ sensu et dolore mortificari nequeant. Magis enim vitaliter inhærent animæ, quam dens capiti, immo quam anima ipsi corpori : si ergo dens à maxilla, et anima à corpore evelli nequit sine ingenti dolore; sequitur concupiscentias quoque has vitales ex appetitu et anima sine ingenti dolore evelli non posse : necesse est enim, ut tam hic, quam ibi mors et dolor mortis interveniat.

QUICUMQUE SPIRITU DEI AGUNTUR, non ut bruta, sed ut homines, ratione et libertate præditi, II SUNT FILII DEI.] Unde S. August. ser. 13. de Verbis Apostoli. *Dicet*, inquit, *mihi aliquis, Ergo agimur, non agimus. Respondeo, immo et agis et ageris; et tunc bene agis, si à bono agaris. Spiritus enim Dei, qui te agit, adjutor est agentibus. Nemo autem agitatur, si ab illo nihil agatur. Spiritus enim adjuvas infirmitatem nostram.* Idem l. de Corrept. et gratia c. 2. *Intelligant*, inquit, *si filii Dei sunt, se spiritu Dei agi, ut quod agendum est agant; et cum egerint, illi à quo aguntur, gratias agant. Aguntur enim, ut agant, non ut ipsi nihil agant, et ad hoc eis ostenditur, quid agere debeant; ut quando id agunt, sicut agendum est, id est, cum dilectione et dilectatione justitiæ. suavitatem quam dedit Dominus, ut terra eorum daret fructum suum, accepisse se gaudeant.* Vide eumdem de Pugna animæ tom. 9. Sicut ergo Samson ad heroica fortitudinis opera patranda spiritu Dei correptus agebatur; unde antequam ea aggrederetur Samson, dicit sacra Scriptura, *Irruit spiritus Domini in Samson;* ita pariter justi et sancti ad spiritualia opera, utpote heroica opera, spiritu Dei aguntur.

15. NON ACCEPISTIS SPIRITUM SERVITUTIS IN TIMORE.] Græce εἰς φόβον, id est, ad timorem. q. d. ait S. Chrysost. et Theodor. Non accepistis spiritum servorum ad timendum, ut Judæi, qui metu pœnæ à peccatis coercebantur; ut timore suppliciorum adigendi sitis ad legem Dei implendam.

Quæres, Quis sit hic spiritus timoris? Est lex, ait S. August. ser. 13. de Verbis Apostoli. Secundo, et planius, est Spiritus sanctus, inquit Anselmus, qui Judæis dedit legem timoris, quasi servis; nobis autem dat spiritum amoris, gratiam et veniam, quasi filiis. Tertio, et planissime, spiritus timoris est spiritus servilis, quem acceperunt Judæi, ut quasi servi legi obedirent. Spiritus ergo timoris est ipse timor Judæis à Deo injectus, qui eos quasi servos agebat et impellebat, ad implendum id, quod præceptum erat; quique

eos cohibebat ab opere externo contra legem patrando; sed internam cupiditatem compescere et evellere non poterat.

Accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba, pater.] *Spiritum adoptionis*, id est, charitatem et gratiam Spiritus sancti, vel potius ipsummet Spiritum sanctum, per quem adoptati sumus in filios Dei. Nam de Spiritu sancto subdit, quod *testimonium reddat spiritui nostro, quod sumus filii Dei.* Unde ex hoc loco Nota. Filiatio et adoptio nostra in eo videtur consistere, quod, sicuti Deus Christo homini dedit seipsum, id est, deitatem et Verbum, ut hunc hominem qui dicitur Christus, faceret filium Dei : ita nobis dat Spiritum sanctum ejusque deitatem, ut nos faciat suos filios, nosque adoptet. Sic enim apud homines pater dicitur, qui naturam suam filio communicat. Cum ergo pari modo Deus dando nobis Spiritum sanctum, naturam suam divinam nobis communicet : sequitur eum tunc nos facere, et adoptare in filios. In Eucharistia dat quidem nobis seipsum Filius, suamque naturam, sed ad cibum proprie, non autem ad generationem, vel adoptionem; uti in justificatione facit Deus et Spiritus sanctus. Porro S. Spiritus nos sibi in filios adoptat dupliciter. Primo, per gratiam, quasi accidentaliter. Secundo, per naturam, quasi substantialiter. In justificatione enim ipsa natura et substantia deitatis se homini communicat, miroque modo eidem se unit, uti docet Franc. Suarez l. 12. de Deo trino et uno cap. 5. De qua re plura dixi Osee 1. v. 10. ac rursum dicam 2. Petri 1. 4. ad illud : *Ut efficiamini divinæ consortes naturæ.*

In quo, per quem Spiritum sanctum, clamamus, non voce, sed filiali et fiduciali affectu, Abba, id est, pater] præ dulcedine et teneritudine amoris, quasi infantes teneri, qui carissimum parentem balbutientes blandula et iterata vocula compellare solent, pater, pater. Hinc et maxime ex v. 26. patet, ait S. August. epist. 105. *Quod sicut sine spiritu fidei non est quisquam recte crediturus, ita sine spiritu orationis nemo est salubriter oraturus.*

Nota hic, gratiam, et adoptionem, ejusque operationes et effectus, licet communes sint SS. Trinitati, appropriari tamen Spiritui sancto; quia Spiritus sanctus procedit per voluntatem et amorem, et primus ac notionalis est amor : alioqui re ipsa, sicut se dat et communicat justis Spiritus sanctus, sic et Pater et Filius, eosque SS. Trinitas sibi in filios adoptat, in iisque habitat. Hoc est enim, quod dicitur Joan. 14. 23. *Ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus.*

Abba, pater] ὁ πατὴρ, id est, pater est nominativus, quem ad auxesin, pro vocativo hic poni putat Syrus. Vertit enim ipse אבא אבין *abba abum*, id est, abba pater noster.

Secundo et proprie, q. d. Paulus, *Abba*, quod significat *pater*. Pater enim nominativi est casus, aditurque ut explicet Hebræum, vel potius Chaldæum *Abba*. Unde Biblia Regia et Romana τὸ (*pater*) includunt parenthesi. Sic dicitur Joan. 1. 38. *Rabbi* (*quod dicitur interpretatum magister.*) et Joan. 9. 7. *Siloe* (*quod interpretatur Missus.*) Alludit enim Paulus hic ad Evangelium S. Marci, quod Romæ sciebat esse conscriptum notumque Romanis. Nam Marci 14. v. 36. dicitur *Abba* (scilicet id est) *pater*. Christus enim non dixit Græce, vel latine τὸ *pater*, sed tantum dixit hebraice, vel potius Syro chaldaice, τὸ *Abba*, quod explicat Marcus dicens, *pater*. Tangit autem has duas linguas Apostolus hic, et ad Galat. 4. 6. ait S. August. de Spir. et lit. c. 32. et Anselmus, ad hoc ut significetur idem esse Deus, eademque apud Deum esse adoptio Judæorum, et Gentium. *Abba* enim Judæorum, *pater* Græcorum et Gentium est idioma et vox.

16. Ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei. *Testimonium reddit*, græce συμμαρτυρεῖ, id est, contestificatur spiritui nostro. Quod Primo, sic potest accipi, quasi verbum compositum ponatur pro simplici; ut *contestificatur* idem sit, quod testificatur, uti vertit noster Interpres, et Græci.

Secundo, potest accipi proprie, ut *contestificatur*, idem sit, quod *simul cum spiritu nostro testatur :* quasi duos hic testes filiationis nostræ producat Paulus, nimirum Spiritum sanctum, et spiritum nostrum. q. d. Spiritus sanctus simul cum spiritu nostro testificatur nos esse filios Dei, scilicet dum nos excitat, et spiritum nostrum, ut dicamus : Abba, pater.

Spiritus sanctus, inquit Bernard. serm. 2. in Pentecost. *donat animæ*, Primo, *pignus salutis, scilicet testimonium quod filius Dei sis.* Secundo, *robur vitæ, ut in laboribus, vigiliis, et in omnibus observantiis delectabiliter incedas.* Tertio, *scientiæ lumen, ut cum omnia bene feceris, te servum inutilem putes, et quidquid boni in te inveneris, illi tribuas, à quo omne bonum est.*

Nota. Hoc testimonium Spiritus sancti, quo nobis testatur nos esse filios Dei, non est certum certitudine fidei, ut volunt hæretici : hoc enim damnat Concil. Trident. et Apostolus 1. Corint. 4. 3. et alibi; nec etiam certum est certitudine infallibili, ut volunt Catharinus et Cajetan. sed tantum certum est certitudine conjecturali; quæ tamen certitudo cum sanctitate crescit, adeo ut Andreas Vega, Ruardus, et eos secutus Pererius putent, aliquos viros valde sanctos sine speciali Dei revelatione, ex signis et affectibus Spiritus sancti, quos valde crebros et claros et efficaces in se experiuntur habere certitudinem non quidem infallibilem, ita ut ausint jurare se esse in gratia Dei; sed talem et tantam, quæ omnem metum et formidinem oppositi excludat non solum ab affectu et fiducia, sed etiam ab intellectu et persuasione : ita ut tales tam certo sciant se esse in gratia Dei, quam certo scimus et credimus Constantinopolim vel Alexandriam esse, ex eo quod passim omnes dicunt illas urbes esse et existere.

Dices, Testimonium hoc est à Spiritu sancto, ergo est omnino certum.

Respond. In se quidem est certum, nobis tamen non est certum; quia non sumus certi omnino illud esse à Spiritu sancto, non autem à diabolo. Unde 1. Joan. 4. 1. dicitur, *Probate spiritus si ex Deo sint*, an à diabolo, à natura, et à φιλαυτια. Experientia enim quotidiana docte plurimos hic falli. Nam hæretici omnes jactant Spiritum sanctum; qui tamen contraria docent et credunt, suntque in sectas quam plurimat divisi, et quisque certo sibi persuadet se agi es illuminari à Spiritu S. cum constet plerosque, immo omnes, falli : nec enim Spiritus sanctus contraria, præsertim erronea et hæretica, docet vel inspirat. Si in fide et certitudine fidei suæ falli possunt, multo magis in certitudine gratiæ et charitatis falli possunt. Unde 1. Corinth. 4. v. 4. Apostolus de se dubitat dicens : *Nihil mihi*

conscius sum, sed non in hoc justificatus sum. Apostolus ergo hic per hoc testimonium Spiritus sancti non vult inducere fidem specialem justitiæ cujusque fidelis, sed tantum vult corroborare spem nostram. Spes autem non exigit sui objecti plenam certitudinem, sed potius cum incertitudine et timore illud amittendi conjuncta est.

Quæres, Quodnam est hoc testimonium? Respond. Primo, Origen. esse hoc, quod experimur nos ex amore legem Dei implere, non ex timore.

Secundo, Ambros. et Anselm. respondent esse imitationem Dei, et Christi : per illam enim simus similes Deo, ac consequenter filii Dei.

Tertio, Theodoret. respondet testimonium hoc esse sacram doctrinam, quæ docet Deo quasi patri obedientes, eumque invocantes esse filios Dei.

Quarto, Sedulius respondet esse Spiritum sanctum qui datus est nobis. Hic enim testatur nos esse filios Dei.

Quinto, optime S. Chrysost. et Toletus respondent, testimonium hoc esse clamorem, de quo locutus est Apostolus v. præced. dum enim clamamus filiali affectu, *Abba, pater,* per Spiritum sanctum ; ipse clamor noster, et Spiritus sanctus auctor hujus clamoris nobiscum testatur, ut habet Græcus, spiritui, id est, menti nostræ, nos esse filios Dei, maxime si accedat pia vita, mundi contemptus, cœlestium desiderium, innocentia, pax conscientiæ, libenter audire et cogitare de Deo et rebus salutis, zelus honoris Dei, et salutis animarum, pro Deo multa pati, ac præsertim, si, ut Cajetanus solerter annotavit, quis in se hæc duo sentiat, Primo, amorem Dei, ad prompte obediendum Spiritui sancto ; Secundo, continuam Dei gubernationem, quasi paternam, qua se ad bona opera dirigat, et à peccatis gravioribus custodiat. Addit Tertio, S. Gregor. l. 1. Dialog. 1. humilitatem, si illa cum aliis virtutibus jungatur. Addit Quarto, S. Basilius, odium ingens peccati, ac zelum ad illud in se et in aliis extirpandum.

Ita enim ipse interrogat. 296. in Regul. brevioribus quærit : *Qua ratione,* inquit, *persuaderi possit animæ cuipiam, quod à peccatis sit libera* et expurgata, ac consequenter quod Dei sit amica et filia ? ac respondet, *Si quis in seipso animi affectionem illam similem David inesse animadverterit, apud quem est, iniquitatem odio habui, et abominatus sum; aut assecutum se præceptum illud Apostoli, qui dixit, Mortificate igitur membra vestra, quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam et avaritiam, quæ est simulacrorum servitus; propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis : ut vere dicere illud possit, Non adhæsit mihi cor pravum, declinantem à me malignum non cognoscebam.* Deinde hujus odii peccati hoc dat signum. *Porro intelligit aliquis se in hujusmodi affectione positum, si etiam adversus peccantes admirabilem, et horrore plenam sanctorum virorum misericordiam illam imitatus sit, velut David quidem, apud quem est, Vidi prævaricantes, et tabescebam : Apostoli vero, qui ait, Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror? Quandocumque igitur quis vel in suis, vel in alienis peccatis eo modo, quo diximus, animo affectum se esse animadverterit, tunc sine dubio credat se liberum esse à peccato,* ac consequenter se esse in gratia adeoque esse filium Dei.

Denique tria his similia signa dat S. Bernard. s. de quatuor orandi modis. At fortasse *quæras,* inquit, *unde, aut quomodo nosse poteris, utrum hanc consecutus sis indulgentiam. Sic nimirum conservandæ humilitatis gratia, divina solet pietas ordinare, ut quanto quis plus proficit, eo minus se reputet profecisse.* Ac post pauca : *Tunc ait Dominus paralytico, Surge, tolle lectum tuum, et ambula. Et tu ergo* Primo, *si jam surgis desiderio supernorum.* Secundo, *si grabatum tollis, corpus scilicet à terrenis elevans voluptatibus, ut jam non feratur anima concupiscentiis ejus; sed magis ipsa, ut dignum est, regat illud, et ferat quo non vult.* Tertio, *si demum ambulas, quæ retro sunt obliviscens, et ad ea, quæ ante sunt te extendens. Desiderio et proposito proficiendi; curatum te esse non dubites : neque enim surgere poteras, si non aliquatenus onus esset alleviatum, nec grabatum tollere, nisi exoneratus magis : quia nec ambulare in fervore conversationis cum peccatorum gravi mole possibile est.*

Ex hisce signis et testimoniis oritur in anima nostra certitudo conjecturalis justitiæ et sanctitatis nostræ, quæ nobis sufficere debet, nec alia quærenda est : Deus enim vult nostram spem mixtam esse formidine, nosque sollicitos ac suspensos tenere, ut securitate non torpescamus, sed cum metu et tremore, vigilanter et studiose nostram salutem operemur. Unde pulchre S. Gregor. epistola 186. quæ est libri sexti 22. ad Gregoriam cubiculariam Augustæ, petentem sibi dari plenam certitudinem (qualem pollicentur Novantes nostri) et revelationem de remissione peccatorum suorum, ita rescribit : *Quod vero dulcedo tua in suis epistolis subjunxit, importunam se mihi existere, quoadusque scribam mihi esse revelatum, quia peccata tua dimissa sunt, rem et difficilem, etiam et inutilem, postulasti. Difficilem, quidem, quia ego indignus sum, cui revelatio fieri debeat : inutilem vero, quia secura de peccatis tuis fieri non debes, nisi cum jam in die vitæ tuæ ultimo plangere eadem peccata minime valebis. Quæ dies quousque veniat, suspecta semper ac semper trepida metuere culpas debes, atque eas quotidianis fletibus lavare.* Deinde idipsum exemplo S. Pauli confirmat dicens, *Certe Paulus Apostolus jam ad tertium cœlum ascenderat, in paradisum quoque ductus fuerat, arcana verba audierat, quæ homini loqui non liceret; et tamen adhuc trepidans dicebat, Castigo corpus meum, et servituti subjicio, ne forte aliis prædicans, ipse reprobus efficiar. Adhuc timet, qui jam ad cœlum ducitur, et jam timere non vult, qui adhuc in terra conversatur?* Denique causam hujus incertitudinis subdit, dum ait, *Perpende, dulcissima filia, quia mater negligentiæ solet esse securitas : habere ergo in hac vita non debes securitatem, per quam negligens reddaris. Scriptum est enim, Beatus vir qui semper est pavidus. Et rursus scriptum est : Servite Domino in timore, et exultate ei cum tremore. In pauco ergo hujus vitæ tempore mentem vestram necesse est ut tremor teneat, quatenus per securitatis gaudium sine fine post modum exultet.*

17. Si autem Filii (Dei sumus, ergo) et heredes.] Dei sumus. Dices, ergo non opus est bonis operibus. Si enim vita æterna nobis obtingit ex hæreditate, ergo non ex meritis bonorum operum.

Resp. Nego consequent. quia filiatio hæc accepta in baptismo, et consequenter jus ad hæreditatem cœlestem conservanda et augenda sunt per bona opera, præsertim patientiæ; qui-

bus eamdem hæreditatem et gloriam, atque gloriæ augmentum mereamur. Sic enim Deus ordinavit, ut qui facit justitiam justus sit, et hæres Dei, utque tanta felicitas et gloria nonnisi per labores, dolores et cruces, magnamque et multam patientiam, cum Christo nobis obtingat. Unde subdit Apostolus : *Si tamen compatimur* (patimur cum Christo) *ut et* (cum eo) *conglorificemur*. Nervose S. Cyprianus. serm. 2. de zelo et livore : *Si hominibus, ait, lætum est et gloriosum filios habere consimiles, et tunc magis generasse delectat, si ad patrem lineamentis paribus soboles successive respondeat; quanto magis in Deo Patre lætitia est, cum quis sic spiritualiter nascitur, ut actibus ejus et laudibus divina generositas prædicetur?* Et S. August. Epist. 85. ad Consentium : *Cogitemus nos tanto similiores Deo, quanto esse poterimus ejus participatione justiores.*

Nota. Apostolus duodecim hic argumentis hortatur fideles ad patientiam, et opera patientiæ : singula enim ejus verba pondus habent, et pleraque novam rationem et stimulum suggerunt.

Primo enim ait : *Si tamen compatimur.* q. d. Christus dux noster in cruce præit, quidni eum quasi milites generosi sub crucis vexillo subsequamur?

Secundum est, cum subdit, *Ut et conglorificemur.* q. d. Non qualem qualem, sed ipsam Christi filii Dei gloriam, pro præmio assequemur, ut, sicut communis fuit nobis passio cum Christo, ita communis sit et gloria.

Tertium est, quod ait v. 18. *Non sunt condignæ passiones.* q. d. Modica passione emes gloriam immensam; quasi si obolo emeres totum orbem. Si quis etiam hostis coronatos aut gemmas in dorsum tuum conjiceret, non doleres, sed gauderes, colligeres eas; et, ut aiebat S. Juniperus : Talibus lapidibus lapidari vellem Parisiis, Aureliam usque. Hæ gemmæ, hi lapides pretiosi, sunt tribulationes.

Quartum est, quod ibidem addit, *Hujus temporis.* q. d. Momentanea passione emes beatam æternitatem.

Quintum est, v. 19. *Nam expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat.* q. d. Omnes creaturæ nobiscum patiuntur et expectant, ut per nostram patientiam nobiscum gloriam et renovationem adipiscantur. Ergo pati oportet illarum tam exemplo, quam commodo; quia nostra patientia omnibus hanc gloriam conciliabimus.

Sextum est, quod ait ibidem, *Revelationem filiorum Dei expectat.* q. d. Cœpimus esse filii Dei, sed perficere oportet hanc filiationem, ut per patientiam adoptionem et hæreditatem filiorum Dei in cœlis assequamur.

Septimum est, quod affert v. 22, *Omnis creatura ingemiscit et parturit usque adhuc.* q. d. Aliæ creaturæ ab exordio mundi hucusque patiuntur; homo autem brevi tempore vitæ suæ : quidni ergo fortiter ferat brevem crucem, quam constanter creaturæ aliæ per tot sæcula tulerunt?

Octavum, quod habet v. 23. *Expectantes redemptionem corporis nostri.* q. d. Corpus hoc miserum et ærumnosum per patientiam fiet impassibile et gloriosum : patientiam ergo hanc animose amplectamur.

Nonum est, v. 24. *Spe*, inquit, *salvi facti sumus.* q. d. Certam habemus spem, nos brevi omni passione liberandos : spes hæc animos excitet ad dura quævis toleranda. *O passi graviora! Dabit Deus his quoque finem*, et finem celerem.

Decimum est, *Spiritus*, inquit, *adjuvat infirmitatem nostram, et postulat pro nobis :* quidni ergo tali adjutore et succollatore fortiter crucem nostram humeris excipiamus?

Undecimum est, v. 28. et seqq. *Diligentibus*, inquit, *Deum omnia cooperantur in bonum.* Feramus ergo alacriter infamiam, morbos, famem, ærumnas, persecutiones, mala omnia; quia hæc omnia nobis Deus in bonum convertet.

Duodecimum est, v. 29. quod patientes sint prædestinati : Deus enim suos amicos et electos prædestinavit ut sint conformes filio suo, tam in patientia, quam in gloria. Denique si Deus pro nobis, quis contra nos?

18. NON SUNT CONDIGNÆ (S. August. legit, *indignæ sunt*), PASSIONES HUJUS TEMPORIS AD FUTURAM GLORIAM] scilicet quatenus passiones humanæ sunt et temporaneæ : eadem tamen ad gloriam futuram condignæ sunt, quatenus sunt passiones gratiæ Christi meritis innixæ : seu quatenus hæ passiones per gratiam Christi suscipiuntur et tolerantur. Explico : si passionum nostrarum naturam, vim, dignitatem, in se, et ut nostri sunt arbitrii, cum libere et voluntarie sufferuntur; si earumdem acerbitatem, multitudinem, durationem, aliasque circumstantias naturales spectes; non sunt condignæ ad futuram gloriam, si vero passiones hasce spectes, prout gratia et charitate Dei informantur, ab eaque manant, sive prout ex Dei amore, fide, spe, cultu, obedientia et patientia Christiana suscipiuntur et tolerantur; sic condignæ sunt ad futuram gloriam : sic enim sunt actus gratiæ, charitatis, patientiæ, etc.; gratia autem semen est gloriæ. Itaque sicut semen, licet in se exiguum, vim tamen et efficaciam seminalem habet producendi flores, frondes et fructus : ita tam passio, quam actio manans ex gratia et charitate Dei, licet in se exigua sit, vim tamen habet et efficaciam producendi tum physice et dispositive (est enim gratia dispositio ad gloriam, illique connaturalis) tum potius moraliter et meritorie gloriam cœlestem et beatam. Hujus sententiæ et axiomatis parallela est ista quam S. Furseus audivit concinentes angelos : *Nullus labor durus, nullum tempus longum quo gloria æternitatis acquiritur*, uti refert Ven. Beda, lib. 3. Historiæ Anglic. cap. 19.

Ergo nihil hic habent hæretici ut tollant meritum : nam eodem modo de Christo dicere poterat, imo dixit Apostolus : *Non sunt condignæ passiones hujus temporis*, tam Christi, quam nostræ scilicet, *ad futuram gloriam.* Sicut ergo modicum auri valet equum aut bovem, tum sui valore et pretio, tum ex institutione et æstimatione hominum : sic modicum in se opus ex gratia factum meretur vitam æternam, tum sua ipsius dignitate et pretio; tum ex promissione et institutione Dei. Pari modo non sunt condignæ voluptates hujus sæculi ad pœnas æternas; quas tamen juste eos mereri qui iis indulgent, nemo negat.

Hisce tamen jam dictis ad plenam explicationem sententiæ hujus Paulinæ adde : etiamsi opus bonum spectes, quatenus ex gratia et charitate fit, adhuc tamen proprie et adæquate non est condignum ad tantam gloriam : licet enim cum ea proportionem quamdam habeat, non tamen æquam dignitatem : quæ enim proportio est

inter terrenam passionem et martyrium unius horæ, cum æterna et immensa gloria cœlesti?

Audi S. August. in Sententiis num. 272. *Sæviat*, ait, *et fremat mundus, increpet linguis, coruscet armis; quidquid fecerit, quantulum illud erit ad illud quod accepturi sumus? Appendo quod patior contra id quod spero : hoc quidem sentio, illud spero; et tamen incomparabiliter majus est quod speratur, quam quod aufertur. Quidquid est quod contra Christi nomen sævit, si potest vinci, tolerabile est : si non potest, proficit, præmio citius consequendo; et fidelis sine temporalis mali, transit in perceptionem æterni boni.* Eodem dilemmate S. Sebastianus Martyr (ut habetur in ejus Actis) S. Marco et Mercelliano acerrime tentatis à suis parentibus, et jam nutantibus, persuasit constantiam in fide et martyrio, dicens : Omnis labor et dolor hujus vitæ obitus pro Christo, aut lentus et longus est, aut acer et intensus. Si acer, brevis est, et diu durare nequit, mortemque accelerat : si lentus, tolerabilis est. State ergo fortiter, tolerate et lentos et acres dolores, quia hi parient vobis coronam et gaudium immensum æque ac æternum.

Rursum, *Si quotidie*, ait idem August. serm. 2. de Festo omnium Sanct., *oporteret nos tormenta perferre, si gehennam ipsam parvo tempore tolerare, ut Christum videre digni essemus venientem in gloria, et Sanctorum ejus numero sociari; nonne erat dignum pati omne quod triste est, ut tanti boni, tantæque gloriæ participes haberemur!* Vide eumdem serm. 37. et 44. de Sanctis. Hinc aiebat S. Franciscus : *Tanta est gloria, quam exspecto, ut omnis me pœna delectet, omnis morbus, humiliatio omnis, persecutio omnis, mortificatio omnis.* Et Abibus diaconus, et Martyr, ut habetur in Actis ejus, cum in persecutione Licinii sub annum Christi 316. Edessenam civitatem obiret, omnes confirmans ad pietatem et constantiam in fide, captus à Lysania, ungulis laceratus, suspensus, omnibusque membris distortus atque luxatus, rogatus à Præside, quamnam ei utilitatem tormenta conciliarent, quæ corpus illius tantum consumebant; respondit Christi Martyr : *Non ad præsens usque tempus*, inquit, *nostra consistunt, nec ea solum sequimur, quæ cernuntur. Quod si tu quoque volueris aspicere ad spem et promissam nobis renumerationem, forte etiam dices cum Paulo : Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis.* Qua de causa in ignem conjectus ore flammam excipiens, spiritum Martyr Deo reddidit.

Huc quoque pertinet illud S. Gregorii l. 6. Moral. c. 8. *Sancti viri*, inquit, *foris despecti sunt, et velut indigni omnia tolerant, sed dignos se supernis sedibus confidentes, æternitatis gloriam cum certitudine expectant.* Refert Joan. Moschus in Prato spirit. (qui liber in II. Nicena Synodo generali citatur) c. 180. quod Abbas Athanasius audierit choros laudantium Deum, cumque vellet ad eos ingredi, audiit : *Nemo huc ingreditur negligens : abite, certate, contemnite vanitatem sæculi.*

Pulchre et apposite S. Bern. de Conversione ad Cleric. c. 30. *Non sunt condignæ*, ait, *passiones hujus temporis ad præteritam culpam quæ remittitur, ad præsentem consolationis gratiamque immittitur, ad futuram gloriam quæ promittitur nobis.* Et alibi : *Propter quatuor totam vitam nostram debemus Christo. Totos nos debemus satisfactioni pro peccatis præteritis, totos creatori, totos redemptori, totos futuræ gloriæ. Ecce quatuor creditores, quibus nos totos debemus.*

19. Nam expectatio creaturæ, revelationem filiorum Dei expectat.] Nota τὸ *nam* dat rationem præcedentium. q. d. Certissimo in nobis, totique mundo revelabitur hæc gloria, quia omnis creatura eam avidissime expectat : videturque innatum et insitum à Deo illi hoc desiderium : quod sicut Deus illi inseruit, ita et explebit.

Expectatio.] Græce ἀποκαραδοκία, id est, sollicita, anxia, ut ait Theoph. et quasi erecto exsertoque capite exspectatio. S. Hilar. l. 12. de Trinitat. vertit, *longinqua;* Ambros. *frequens expectatio*, scilicet ab origine mundi. Componitur enim hæc Græca vox, ex ἀπὸ, id est, à, et κάρα, id est caput, et δοκεῖν, id est videre; quia qui valde aliquid videre desiderant, porrecto capite subinde illud prospiciunt, aut suspiciunt in altum, uti in montes aut in cœlum, quasi rem desideratam inde expectent.

Nota emphasim. Non dicit : Creatura expectat, sed, *Expectatio creaturæ expectat;* q. d. Creaturæ ita avide hanc gloriam expectant, ut videantur esse ipsa expectatio.

Creaturæ.] Primo, Origenes, Theodor. et Nazianz. orat. 1. contra Julian. et Cyrill. l. 3. Thesauri c. 1. et 7. per *creaturam* intelligunt angelos, qui vanitati et servituti corruptionis non suæ, sed hominum, maxime electorum serviunt, et ab hac servitude liberabuntur in hominum resurrectione. Verum hæc expositio distorta, et pene violenta videtur : nec enim angeli, cum sint beati, propter hominum vanitatem proprie dici possunt subjecti vanitati, et in ea esse inviti, ab eaque fore liberandi, ut recte annotavit D. Thomas.

Secundo, S. Aug. hic in expositione proposita supra, et lib. 83. quæst. q. 67. Anselm. Gregor. l. 4. Mor. 41. Andr. Masius in Josue c. 6, v. 15. Catharinus et Cajetan. hic *omnis creatura*, inquiunt, id est omnis homo, qui est nodus et vinculum omnis creaturæ, et microcosmus, et mundi miraculum, ut aiebat Trismegistus : quia nimirum homo ab omnibus creaturis aliquid participat, scilicet ab elementis esse, à plantis vegetari, ab animalibus sentire, ab angelis ratiocinari : et sic omnes creaturæ in homine et cum homine patiuntur, optantque inde liberari. Homo enim, qui constantiæ statum volens deseruit, pressus justo mortalitatis pondere, nolens vanitati, id est mutabilitati, corruptionis suæ servit. Sic *creatura* capitur pro homine, Marcic. ult. v. 15. Aliter etiam S. August. supr. *Creatura*, inquit, id est homo infidelis, liberabitur à servitute corruptionis, id est à peccato; quia vocabitur ad fidem, fietque filius, ut postea libertatem gloriæ filiorum assequatur. Verum Apostolus loquitur hic de liberatione à corruptione, non peccati in hac vita, sed mortalitatis in futura.

Tertio, et optime, *creatura* hic proprie accipitur. Nam v. 22. opponitur hominibus, et filiis Dei. Ita S. Chrysost. Theodoret. Theophyl. Œcumen. Ambr. lib. 4. Hexameron, Hilarius lib. 12. de Trinit. Sotus, Adamus, Pererius, et Toletus. *Creatura* ergo hic sunt cœli, elementa, omniaque creata; ut sit prosopopœia. q. d. Paulus, Omnes creaturæ avidissime naturali appetitu expectant tempus, quo filii Dei gloriâ donabuntur, ut cum eis quibus servierunt, quasi dominis, ipsæ quoque suam gloriam, renovationem ac perfectionem, tanquam famuli accipiant. Sic

arbor per appetitum, non rationalem, nec animalem, sed naturalem, dicitur expectare suum fructum, et semen suam messem. q. d. Apostolus : Atque hoc magnum est argumentum, gloriam illam nobis præparatam, ingentem esse et inæstimabilem; quod omnes creaturæ etiam insensibiles totæ ad illam anhelent.

20. Vanitati creatura subjecta est non volens, sed propter eum, qui subjecit eam in spe.] *Vanitas* hic est defectus mutabilitatis, et opera servilia, labores, passiones et corruptiones, quibus creaturæ occupantur propter hominem, ut patet ex sequent. Hinc Chrysost. Theodoret. Theoph. Œcum. aiunt cœlos esse corruptibiles, intellige qualitate, non substantia.

Secundo, Erasmus Græcum ματαιότητα vertit frustrationem. q. d. Natura non assequitur quod intendit, dum unum individuum ex alio propagat, ne species intercidat, ea re moliens quasi immortalitatem quamdam; sed frustra : nec enim eam assequetur ante resurrectionem nostram.

Tertio, Origen. l. 1. Periarchon 7. *Vanitas*, inquit, hæc sunt corpora, in quæ animæ ante corpus existentes ob peccata sua sunt detrusæ : et talia corpora sunt etiam sol, luna imo et terra et cœli. Hæc enim omnia habent animas quæ ante ea extiterunt, ac consequenter possunt ipsa peccare, judiciumque Christi æque ac homines subibunt. Hæc ergo corpora proprie exspectant resurrectionem, et ut à corruptione liberentur, proprie sperant et ingemiscunt. Hæc est Origenis hæresis, de qua Epiph. hæresi 64. et S. Hier. ad Avitum, absona sane et absurda. Est enim contra omnem rationem, philosophiam, experientiam.

Non volens.] Id est, non sponte (uti legit comment. S. Hieronymo asscriptus, et Hilarius superius, citatus) hoc est, non ex naturali inclinatione : quæque enim creatura naturaliter amat suum esse, et conservari, suamque perfectionem, ideoque abhorret ab hac vanitate et corruptione. Ita D. Thomas. Creatura ergo vanitati huic subjecta est non sponte sua, *sed propter eum* (Deum Deique ordinationem) *qui* huic vanitati eam *subjecit*, propter hominem, ut scilicet illi serviat in hoc mortali statu.

In spe,] sub spe liberationis et commutationis in melius in communi hominum rerumque omnium resurrectione, et renovatione.

21. Creatura liberabitur a servitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei.] Primo, Ambros. legit *in libertate*, cum scilicet in illa erit, q. d. Cum libertatem, id est incorruptionem, adepta fuerit. Sic et Theodoret.

Secundo, S. Chrysost. *in*, id est, propter, vel in commendationem libertatis, et gloriæ filiorum Dei. Sicut enim nutrix pueri regii, cum puer coronatur, et ipsa propter ipsum de bonis regiis participat : ita pariter, cum homo gloria donabitur, hanc ejus gloriam ceteræ creaturæ, quæ homini servierunt, participabunt, inquit Chrysost.

Tertio, et planius, *in libertatem*, id est, in imitationem, vel ad exemplum libertatis filiorum Dei ut similem quamdam libertatem, stabilitatem et immortalitatem creaturæ aliæ accipiant. *In* ergo exemplarem, vel etiam finalem causam significat. Ita Pererius et Toletus.

Nota. *Libertas gloriæ* hic idem est, quod libertas gloriosa. Secundo, libertas hæc non naturæ, nec gratiæ, sed gloriæ, est liberatio ab omni miseria, infirmitate, afflictione, corruptione adeoque, ab omni malo animi et corporis culpæ et pœnæ.

22. Scimus quod omnis creatura ingemiscit et parturit usque adhuc.] Hinc hæretici quidam apud S. Augustinum q. 67. inter 83. multa impia et inepta de angelis tradiderunt. v. g. quod omnes in dolore et gemitibus sint, donec nos homines penitus ab omni miseria liberemur. Verum hæc frivola sunt : et Apostolus non loquitur de angelis, ut dixi, sed de creaturis inanimis et irrationabilibus. q. d. Omnes creaturæ inanimes anxie, et magno cum dolore finem malorum exspectant. Est enim prosopopœia, ut notat S. Chrysost. et Theophyl. per quam Apostolus duo significat. Primo, continuas et magnas passiones, corruptiones et mutabilitates creaturarum. Secundo, ab eis vehementem aversionem, ita ut si haberent sensum, gemerent quasi parturientes, idque ab exordio mundi et lapsus hominis, usque nunc.

23. Sed et nos ipsi primitias spiritus habentes; et ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei expectantes.] Nota τὸ *primitias spiritus habentes*, Primo, S. Aug. l. 83. quæst. q. 67. sic explicat, q. d. Nos Christiani, qui nos quasi primitias Deo obtulimus.

Secundo, et melius, S. Ambros. et Anselm. q. d. Nos Apostoli, qui prima et potiora Spiritus sancti dona accepimus, videmurque vobis admirabiles, gemimus tamen sub hoc onere corporis.

Tertio, et optime, S. Chrysost. Theodoret. et Cyrill. l. 14. Thesaur. c. 1. Omnes, inquiunt, Christiani (præsertim primitivæ illius Ecclesiæ) cum justitia accipiunt primitias spiritus, quia primos fructus et pinguedinem spiritus, scilicet veram Dei cognitionem, et amorem, ac veræ felicitatis spem habent et prælibant, idque sæpe cum affluentia divinæ consolationis : hæc enim gratia et hæc vita pia et Christiana, sunt primitiæ redemptionis et liberationis à peccato, cui accedet consummata gratia, scilicet felicitatis et gloriæ; et perfecta redemptio ac liberatio ab omni malo, quæ fiet in resurrectione : hæc enim erit corporis nostri redemptio à morte omnique miseria, ad quam gemimus et anhelamus. Nam Paulus hic non solis Apostolis, sed omnibus Christianis loquitur : ut patet v. 15. et 24.

Adoptionem.] Nota. In primo instanti justificationis infunditur homini charitas et gratia, per quam homo particeps fit divinæ naturæ, et consequenter acceptus ad gloriam, et hæres Dei; ideoque hoc ipso fit filius Dei adoptivus, sicut Christus est Filius Dei naturalis, ut patet v. 17. Itaque adoptio nostra, qua adoptamur in filios et hæredes Dei, contingit nobis in ipsa justificatione. Quod ergo hic Apostolus ait, in cœlis demum dandam esse hanc adoptionem, intellige consummatam, quæ est ipsa possessio juris et hæreditatis, ad quam adoptati sumus, videlicet redemptio corporis nostri, quæ partim erit liberatio à mortalitate et concupiscentia, partim gloria corporis ex animæ gloria dimanans, ita S. Chrysost. et S. Ambros. epist. 22. Adoptio ergo inchoata fit hic, sed perfecta erit in cœlo. Pari modo de salute bifariam loquitur Apostolus : nam ad Titum 3. 5. dicit, *Salvos nos fecit per lavacrum regenerationis;* è contrario vero hic ait, *Spe salvi facti sumus.* Eadem enim

ratio est salutis, quæ adoptionis, scilicet salus inchoata est justitia, qua salvamur à morte animæ, puta à peccato; hæc nobis contingit in baptismo, ut ipse dicit ad Titum 3. Perfecta vero salus ab omni miseria et malo continget nobis in cœlo: unde eam necdum habemus, sed speramus; et hoc est quod hic ait, *Spe salvi facti sumus*, q. d. Speramus salutem, quam hic per gratiam inchoavimus, complendam fore in nobis per gloriam in cœlo.

24. Spe enim salvi facti sumus.] Τὸ *enim* dat causam cur dixerit nos exspectare hanc adoptionem filiorum in cœlis, quia scilicet necdum re, sed tantum spe salvi facti sumus: per spem enim tendimus ad salutem, quam speramus nos adepturos in cœlo. Hinc patet non solam fidem, sed et spem requiri ad salutem.

Tropologice vide S. Augustinum serm. 25. de verbis Apostoli, de longanimi et constanti spe.

Spes autem quæ videtur, non est spes.] q. d. Spes, id est res sperata, si adsit, si possideatur, non amplius speratur. Transit Apostolus ab actu et habitu spei. ad ejus objectum; unum enim cum altero connexum est. Pendent hæc à sequentibus. Hisce enim verbis solatur Apostolus fideles, qui hic multa patiuntur, hoc spem gloriæ; suggerit enim sæpe mens afflicta homini afflicto: Ubi est quod speras? vides tua mala quæ pateris, non vides gloriam propter quam pateris. Huic suggestioni occurrit hic Apostolus dicens, nos mala præsentia videre, sed futura bona necdum videre, verum ea sperare, et per patientiam expectare debere.

Nam quod videt quis, quid sperat?] Cur speret? q. d. Frustra quis sperat id, quod jam videt, tenet et possidet. Est enim hic catachresis in verbo *videt;* videre enim hic ponitur pro quovis sentire, cognoscere, frui, possidere. Sic vulgo dicitur quispiam cernere hæreditatem, id est, eam adire et possidere. Est enim visus sensuum omnium certissimus et nobilissimus, per quem mens objecta visa, quasi tangit et possidet. Loquitur enim Apostolus non de visione Dei, sed de gloria corporis possidenda: hæc enim est redemptio corporis nostri, uti dixi.

Nota. Hæc Apostoli verba pari modo recte intorqueas contra fidem specialem hæreticorum, si videlicet sic argumenteris: Peccator pœnitens sperare jubetur in Scriptura veniam per Christum, non ergo certus est de ea: quod enim videt quis, quid sperat? Pulchre S. Aug. serm. 29. de Verbis Apostoli, spem comparat ovo: *Spes* enim, inquit, *nondum pervenit ad rem, et ovum est aliquid, sed nondum est pullus.*

26. Similiter et spiritus adjuvat infirmitatem nostram.] Quæritur hic, quo pertineat τὸ *similiter*. Respondeo, Pertinet ad omnes effectus et dona Spiritus sancti, quæ toto hoc cap. hucusque recensuit Apostolus. Dixit enim v. 11. quod *Spiritus sanctus habitans in nobis, vivificabit mortalia corpora nostra,* et v. 14. quod *Spiritus nos faciat filios et hæredes Dei.* Rursum ibidem dixit, quod Spiritus sanctus faciat nos clamare Abba, pater. Denique v. 23. (ad quem maxime hic respicit Apostolus) dixit, quod nos primitias spiritus habentes gemimus, adoptionem filiorum Dei exspectantes. Jam ulterius dicit, quod præterea Spiritus sanctus adjuvet nostram infirmitatem quam patimur. q. d. Dixi hactenus spiritum sanctum varia in nobis operari, ac præsertim facere ut gemamus et suspiremus ad gloriam cœlestem: jam dico eumdem Spiritum, sicuti jam dicta in nobis operatur, ita similiter operari in nobis robur et auxilium, quo adjuvat infirmitatem nostram.

Rursum τὸ *et*, hic idem est, quod *præter* vel *insuper*. q. d. Spiritus sanctus præter gemitum, spem et patientiam, quæ in nobis operatur, insuper adjuvat etiam in hoc gemitu infirmitatem nostram, ut scilicet magna alacritate et fortitudine toleremus infirmitates animæ et corporis vitæque hujus corruptibilis, propter quas gemimus et suspiramus ad cœlum, utque eas constanter superemus, maxime per orationem. Docet enim nos Spiritus sanctus quid orare, et à quibus infirmitatibus liberari, à quibus non liberari sed in iis confortari, petere et orare debeamus. De infirmitate enim orandi hic vel maxime agi patet ex vocula causali *nam,* quam subdit dicens: *Nam quid oremus, sicut oportet, nescimus.* Oratio enim proprium remedium est infirmitatum nostrarum ad eas superandas.

Est hic decimum argumentum, ut dixi v. 17. quo fideles excitat Apostolus ad patientiam, scilicet, quod in omni passione et infirmitate habeamus opem et auxilium Spiritus sancti, qui nos roborat et consolatur in omni tribulatione, quique postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.

Nota primo, Spiritus sancti et Dei proprium est nos adjuvare. Hinc Cicero l. 2. de Natura deor. *Jupiter,* inquit, *id est, juvans pater, à Poetis pater divumque hominumque dicitur; à majoribus autem nostris optimus maximus; et quidem ante optimus, id est beneficientissimus, quam maximus: quia majus est, certeque gratius prodesse omnibus, quam opes magnas habere.*

Nota secundo, Novem sunt præcipuæ hominis infirmitates ortæ ex peccato, contra quas robur dat Spiritus sanctus. Prima, sunt morbi, ærumnæ, et mala quævis illata corpori vel animo, in his roborat nos Spiritus sanctus, ut ea de manu Dei accipiamus, Deumque in eis laudemus.

Secunda, est in intellectu ignorantia, quid hic et nunc agere aut fugere oporteat; et improvidentia, quid in futurum providere aut cavere homo debeat.

Tertia, est in voluntate infirmitas ad amandum bona solida et æterna, quæ nobis sunt abscondita; et ad contemnendum bona præsentia et caduca, quæ sensus feriunt et alliciunt.

Quarta, est in memoria infirmitas, ut recordemur tum beneficiorum Dei, ut iis grati simus; tum judiciorum Dei, quibus malos punit, bonos præmiat; tum præceptorum Dei; tum peccatorum nostrorum, ut iis compungamur et pœniteamus.

Quinta infirmitas, est in spiritu et appetitu concupiscibili, ut spiritus concupiscentiæ carnis reluctetur.

Sexta, est in irascibili, ut iram, odium et vindictam contra eos, qui nobis malefaciunt aut maledicunt, compescamus.

Septima infirmitas, est ad aggrediendum opera ardua et heroica.

Octava, est ad perseverandum in Dei obsequio et primo fervore.

Nona, est ad orandum Deum, sicut oportet. De nona hac maxime, ut dixi, agit hic Apostolus.

Nam quid oremus, sicut oportet, nescimus,] quia sex modis in orando erratur. Primo, si bo-

nium temporale petamus animæ nociturum. Quocirca S. August. in Sentent. sent. 212. *Fideliter*, ait, *supplicans Deo pro necessitatibus hujus vitæ, misericorditer non auditur. Quid enim infirmo utile sit, magis novit medicus quam ægrotus. Si enim id postulat quod Deus præcepit et promittit, fiet omnino quod poscit; quia accipiet charitas quod parat veritas.* Secundo, si tentatione aut malo aliquo (uti Paulus stimulo carnis) quod prosit nobis ad humilitatem et alias virtutes, liberari oremus. Tertio, si quid petamus ex ambitione; uti filii Zebedæi petebant primas in regno Christi. Quarto, si quid petamus ex zelo indiscreto; uti iidem optarunt ignem de cœlo mitti in Samaritanos Christum respuentes. Quinto, si petatur id quod utilius est differri, ut per hanc dilationem studium orationis, et meritum perseverantiæ ac virtutis in nobis accrescat. Sexto, et maxime, si petamus statum, aut vitam, modumque certum: v. g. vivere in Religione, sacerdotio matrimonio; cum Deus sciat alium statum nobis et nostræ complexioni, magis convenire, ut in eo salvemur, vel plus gloriæ adipiscamur. Plurimi enim in matrimonio et in sæculo damnantur, qui in cœlibatu salvarentur, et contra. Hinc optima oratio est, petere quotidie ut Deus iis mediis et viis nos regat et ducat, quæ peccati non habent scandalum; quibus prævidet nos recta ad finem; id est vitam æternam, perventuros, et in ea sanctiores ac beatiores futuros, ut in omni negotio, priusquam illud aggrediamur, oremus cum Propheta: *Domine quid me vis facere? paratum cor meum Deus; vias tuas, Domine, demonstra mihi, et semitas tuas edoce me:* et cum Josaphat rege 2. Paral. 20. 12. *Cum ignoremus*, Domine, *quid agere debeamus, hoc solum habemus residui, ut oculos nostros dirigamus ad te:* tu me dirige per illas vias, officia, exercitia, actiones et passiones, quibus prævides me ad cœlum majoremque gloriam perventurum: hæc pie et sapienter et Pererius et Salmeron.

Ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.] Quæres, quis sit hic *spiritus?* Respondet Primo, Lyranus, esse angelum: angelus enim Custos postulat pro nobis. Verum toto hoc capite angeli non meminit Paulus, et cum toto hoc capite sæpius nominarit spiritum, nunquam tamen intellexit angelum.

Secundo, S. Chrysost. Theoph. Œcumen. per *spiritum* accipiunt virum spiritualem, puta ministrum Ecclesiæ, cui in primitiva Ecclesia gratia orandi pro populo, qui sæpe inutilia postulasset, data erat à Spiritu sancto, qualis jam est sacerdos vel diaconus; illi enim ministro primitivæ Ecclesiæ jam successit diaconus pro populo supplicans, et ministrans sacerdoti et Ecclesiæ.

Tertio, S. Aug. tract. 6. in Joan. *Spiritus*, inquit, *id est, charitas ipsa gemit, charitas ipsa orat;* contra hanc aures claudere non novit, qui illam dedit. Sic etiam explicat S. Anselmus Augustinum de more secutus.

Quarto, Theodoretus vult *spiritum* esse gratiam Spiritus sancti, qua excitati oramus; vel esse spiritum orationis.

Quinto, alii volunt *spiritum* esse superiorem animæ portionem gratia Dei illustratam et adjutam, quæ *spiritus* vocatur, et carni contraria est, Galat. 5. 17. Hæc enim pars docet nos, ut petamus *secundum Deum*, id est ea quæ Deo placent, et ut respuamus ea, quæ carni grata sunt: et quanto magis caro suas voluptates concupiscit, tanto magis spiritus gemit, et petit pro nobis instantius ea quæ nobis videt esse salutaria: unde Ethnici dicunt mentem deprecari semper ad optima. Hic sensus aptus est et commodus: sic enim sæpe etiam hoc nomen *spiritus* accipit Apostolus.

Sexto, optime et planissime *spiritus* hic est ipse Spiritus sanctus: hic enim est qui adjuvat infirmitatem nostram, quique docet nos quid orare debeamus, cum ipsi hoc sæpe nesciamus: unde Apostolus hunc Spiritum opponit nobis, sive spiritui nostro, qua noster, id est, naturalis et humanus est. Hic sensus est plurimorum Patrum, ut Origenis hic, Nazianzeni orat. 5. de Theologia, Ambrosii epist. 23. ad Horont. Hilarii in psal. 64. Augustini epist. 121. quæ est de orando Deo, c. 15. et aliorum.

Quæres Secundo, quomodo Spiritus sanctus postulet pro nobis? Respondet Primo, Arrius et Macedonius, quia Spiritus sanctus non est Deus, sed minor Patre, ideoque proprie Patrem orat et postulat pro nobis. Hanc hæresim refellit S. August. lib. 1. contra Maxim. post initium, et alii.

Secundo S. August. epist. 121. de orando Deo c. 15. Greg. lib. 2. Moral. c. 22. et Anselm. Spiritus sanctus, inquiunt, *postulat*, id est, postulare et gemere nos facit, ut sit hebraismus, quo *cal* ponitur pro *hiphil.* Sic Matth. 10. 20. dicitur, *Spiritus Patris, qui loquitur in vobis*, id est, qui loqui vos facit. Pulchra similitudine hunc sensum illustrat Origenes hic. Sicut, inquit, magister ut rudem plane discipulum litteras doceat; ad ejus ruditatem se dimittit, primusque litteras pronuntiat, pueroque præit, ut puer repetens id quod pronuntiavit magister, idipsum addiscat: ita Spiritus sanctus, ubi perturbationibus carnis perturbari nostrum spiritum viderit et nescientem quid orare debeat; uti oportet, ipse quasi magister orationem præmittit, animoque nostro immittit, quam noster spiritus (si tamen discipulus esse Spiritus sancti desiderat) prosequatur; ipse gemitus proponit et excitat in nobis, quibus noster spiritus discat ingemiscere, ut repropitiet sibi Deum. Hæc et plura Origenes.

Tertio et genuine, Spiritus sanctus postulat, id est, desideria amicorum suorum, eorumque gemitus inenarrabiles in consistorio SS. Trinitatis quasi paracletus, id est advocatus, noster exponit magna instantia, magno pondere et magna auctoritate. Hæc enim omnia significat Græcum ὑπερεντυγχάνει, id est, superexpostulat: nam ὑπὲρ notat præeminentiam Spiritus sancti in postulando; quasi ipse præsit omnibus postulationibus, sitque quasi magister et præfectus libellorum supplicum nostrorum apud Deum: et Latinum postulare, inquit Ulpianus l. 1. tit. de postulando, est desiderium suum, vel amici sui in jure apud eum, qui jurisdictioni præest, exponere. Simili modo v. 34. dicitur filius interpellare pro nobis. Ita Nazianz. orat. 2. de Filio, qui pro ὑπερεντυγχάνει vertit, πρεσβεύει, id est, legatione fungitur, legatum agit, et tanquam legatus, internuntius et interpres noster postulat pro nobis Spiritus sanctus. Ita quoque exponit D. Thom. 3. p. q. 21. a. 4.

Exponit autem Spiritus sanctus hæc vota, et hos gemitus nostros Sanctissimæ Trinitati, hoc ipso, quo illa per intellectionem divinam cog-

noscit, et intellectu ea proloquitur cum affectu et amore coram SS. Trinitate: licet enim intellectio hæc et locutio essentialis sit, et tribus personis communis; attribuitur tamen vel Filio, cum nuda est et sola; vel Spiritui sancto, cum jungitur amori, et ex eo promanat, ut hic fit. Charitas enim, amor et gratia attribuuntur Spiritui sancto, ut sapientia attribuitur Filio, potentia Patri. Vide D. Thom. et DD. 1. p. q. 37. et 38.

Gemitibus inenarrabilibus.] Primo, S. Ambros. epist. 23. *inenarrabilibus*, inquit, id est, cœlestibus et divinis: hi enim gemitus sunt Spiritus sancti, cujus potentia et efficacia et modus agendi ac postulandi est inenarrabilis.

Secundo, S. August. loco jam citato: *inenarrabilibus*, inquit, id est ignotis: gemimus enim et suspiramus ad gloriam, quam non videmus, nec agnoscimus. Sic et Anselmus.

Tertio, Toletus, *inenarrabilibus*, inquit, id est, occultis et inexplicabilibus: quia nimirum Spiritus S. sæpe per nostros gemitus alia petit et impetrat, imo contraria iis quæ nos cupimus et petimus. Viæ enim particulares, quæ cuique ut in cœlum recta tendat, convenientes sunt et congruæ, homini sæpe ignotæ sunt et ineffabiles, solique Spiritui sancto cognitæ. Unde de eo subdit Apostolus dicens: *Qui autem scrutatur corda, scit, quid desideret spiritus.*

Quarto proprie et genuine, hi gemitus, quos in nobis excitat, et excitatos proponit SS. Trinitati ipse Spiritus sanctus, dicuntur *inenarrabiles*, quia major est affectus interior charitatis suscitans illos gemitus, omni externo sermone; adeo ut cum viri sancti effari et sæpe eloqui non possint, maxime dum cœlestem gloriam, ejusque perfectissimam pacem flagrantissimo gemitu desiderant. Sic Apostolus gemit ineffabiliter, primo, ex tædio exilii et corporis hujus moribundi, dicens: *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Secundo, ex desiderio cœli, dicens: *Cupio dissolvi et esse cum Christo.* Tertio, ex dolore et desiderio salutis aliorum, et pereuntium, dicens: *Quis infirmatur, et ego non infirmor?* et *Optabam anathema esse pro fratribus.* Ex dictis patet, hos gemitus inenarrabiles in nobis esse subjective; in Spiritu sancto vero eos esse partim effective, quia eos efficit in nobis, partim objective, quia eos ipse sibi totique SS. Trinitati objicit et proponit, dum postulat pro nobis

Rursum ex hoc loco disce, donum et efficaciam orationis, non in verbis sed gemitu, affectu, desiderio, orationibus jaculatoriis et suspiriis ignitis consitere.

27 Qui scrutatur corda (puta Deus Pater) scit quid desideret spiritus: quia secundum Deum postulat pro sanctis.] Pendent hæc ab immediate præcedentibus. q. d. Dixi nos nescire quid oremus, sed Spiritum sanctum inspirare nobis orationes nostras easque offerre Deo, ac postulare pro nobis: idque nobis convenit et perutile est. Nam nos ipsi sæpe non intelligimus orationes nostras, et per eas petimus res nobis noxias vel inutiles: spiritus sanctus autem eas intelligit, et per eas non intendit impetrare nobis nisi id quod nobis proficuum et salutare est. Deus autem scit, respicit et attendit, non quid nos desideremus, sed quid desideret et intendat Spiritus impetrare nobis à Deo, per preces quas nobis suggerit. Porro spiritum sanctum tantum intendere id quod nobis bonum est et salutare, patet ex eo, quod ipse *secundum Deum postulat pro sanctis*, quia nimirum illis postulat ea, quæ sunt secundum Deum, Deique mentem et voluntatem, quæque Deo grata, sancta et accepta sunt; hæc autem nobis salutaria sunt. Ita S. Chrys. Theodor. Ambr. Aliter Origen. Spiritus sanctus, inquit, postulat secundum divinitatem, seu quatenus ipse Deus est: Christus vero postulat secundum humanitatem, seu quatenus homo est. Sed hoc alienus est, nec satis cohæret cum præcedentibus quæ enim hæc est ratio, Pater scit quid desideret Spiritus, quia ipse Spiritus qua Deus est, postulat pro sanctis?

28. Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis, qui secundum propositum vocati sunt sancti.] Toletus hæc connectit proxime præcedentibus: q. d. Paulus, quod postulatio spiritus sancti sit efficax, et proficua ipsis Sanctis, patet ex effectu: nam sive detur sanctis, sive negetur id, quod ipsi petunt; Spiritus tamen impetrat semper et efficit ut omnia eis cooperentur in bonum, uti de facto fieri scimus et experimur. Verum juxta hunc sensum, pro *scimus autem*, dicendum fuisset, *scimus enim*, vel, *unde et scimus*. Potius ergo videtur Apostolus hæc connectere cum v. 17. 18. et seq. ubi agit de passionibus, afflictionibus, vanitate, corruptione et ærumnis, quas Sancti patiuntur in hac vita, et propter quas gemunt et suspirant ad cœlum, q. d. Multa, ut dixi, Sancti patiuntur in hac vita, verumtamen iis omnia cooperantur in bonum: animose ergo et læto animo omnia ista perferant. Est enim hic xi. Apostoli argumentum, quo fideles incitat ad patientiam, ut dixi v. 17. *Omnia* ergo, id est, omnes tribulationes, inquit Ambr. et Hier. de his enim hactenus egit Apostol. S. Aug. l. de correp. et grat. c. 1. addit *omnia* etiam peccata Sanctis cooperari in bonum. *Nam prædestinati*, ait, *ex casu humiliores, cautiores et ferventiores resurgunt*; ita etiam explicat Anselm. et S. Thomas S. Augustinum secuti. Sic è contrario S. Aug. serm. 78. de Temp. et Soliloq. c. 28. *Improbis*, ait, *et reprobis omnia cooperantur in malum, et ipsa oratio eorum vertitur eis in peccatum.* Quod intellige non proprie et per se, sed per accidens, quia scilicet omnis gratia omniaque dona Dei, ac consequenter ipsa etiam oratio cedit reprobis in graviorem culpam, et graviorem damnationem, hoc ipso, quo hisce Dei donis abutuntur, dum iis uti et per illa se convertere, suamque salutem procurare nolunt. Est enim hæc ingens eorum ingratitudo, neglectus et contemptus gratiæ Dei.

Adde, reprobos sæpe orare perperam, scilicet, illa, quæ faciunt ad explendas suas concupiscentias et libidines: aut, si orent ea quæ bona sunt, non serio tamen orare, sed esse in sua impietate obstinatos, in eaque indies se magis obdurare; itaque ex oratione, omnibusque rebus adeo nihil proficere, ut potius pejores fiant itaque omnia vertant in majorem duritiem, et consequenter damnationem suam. Verum hæc sunt præter mentem Apostoli, qui hic non de peccatis, sed de tribulationibus agit ut dixit. Ipsius enim mens est hortari fideles et Sanctos, ad omnes tribulationes fortiter perferendas, ex eo quod eis cedant et cooperentur in bonum.

Nota. Græcum συνεργεῖ, tam verti potest in singulari *cooperatur*, quam in plurali *cooperan-*

tur, ut sensus sit : Spiritus sanctus diligentibus Deum omnia cooperatur in bonum, facitque ut omnia quantumvis tristia et adversa, eis cedant in bonum ; ita legit et intelligit Theodor.

Notat S. Bernard. serm. de fallacia vitæ præsentis, Sanctis omnia cooperari, non ad libitum, non ad voluptatem, sed ad bonum. Quia sæpe sibi, suoque appetitui contraria, dura et molesta perferre coguntur ; hæc tamen ipsa, puta molestia, dolor, morbi, mors, omniaque acerba Sanctis, licet non ad voluptatem, ad bonum tamen eorum, sive patientiæ, sive humilitatis, sive continentiæ, sive aliarum virtutum, et ad bonum gloriæ tam præsentis, quam æternæ cooperantur. Ita persecutiones Martyribus in bonum heroicæ fortitudinis et laureæ martyrii cesserunt, atque aliis in exemplum et stimulum, ut iis semper creverit Ecclesia. Hinc canit Prudentius hymno 4. in Cæsaraugust. Martyr.

> Nec furor quisquam sine laude nostrum
> Cessit, aut clari vacuus cruoris :
> Martyrum semper numerus sub omni
> Grandine crescit.

Plures efficimur, ait Tertull. in Apolog. *quoties metimur à vobis : semen est sanguis Christianorum.* Et S. Hieron. epist. ad Theophilum *Persecutionibus*, ait, *Ecclesia crevit, martyriis coronata est.* Et S. Cyprian. ser. 5. de lapsis. *Adest*, ait, *militum Christi cohors candida, qui persecutionis urgentis ferociam stabili congressione fregerunt, parati ad patientiam carceris, armati ad tolerantiam mortis. Repugnastis fortiter sæculo, spectaculum gloriosum præbuistis Deo, secuturis fratribus fuistis exemplo. Quam vos læto sinu excipit mater Ecclesia de prælio reverentes! quam beata, quam gaudens portas suas aperit, ut adunatis agminibus intretis de hoste prostrato trophæa referentes! cum triumphantibus viris et feminæ veniunt, quæ cum sæculo dimicantes, sexum quoque vicerunt. Veniunt geminata militiæ suæ gloria virgines, et pueri annos suos virtutibus transeuntes, nec non et circumstantium cetera multitudo vestram sequitur, etc.*

Atque hos triumphos sæpe in hac vita Deus miraculis illustravit. S. Joanni Damasceno Leo Isaurus Imp. amputari jussit manum, qua pro SS. imaginum cultu scripserat, recisam hanc ei ad imaginem suam oranti restituit B. Virgo. Ariani in Africa Orthodoxos Confessores lingua mutilarunt : hi postea Dei miraculo sine lingua æque ut ante locuti, Christi divinitatem celebrarunt. Theophylus Imp. iconoclasta monachum quemdam Lazarum, pictorem tunc celeberrimum, crudelibus excruciatum modis conjecit in vincula, eo quod sanctas imagines pinxisset : qui cum ex plagis recreatus, iterum pio picturarum operi se dedisset, ignitis laminis ei manus aduri jussit : sed Dei nutu factum est, ut nihilominus postea probe pinxerit, ac si nihil passus esset.

Quisquis ergo inique pateris calumnias, opprobria, verbera, damna, morbos, etc., tolera, supera : hæc adversa fac instrumenta virtutis et gloriæ. *Electi*, inquit S. Gregorius, *in tentatione proficiunt, et quod eis diabolus præparat ad ruinam, hoc Deus eis convertit in gloriam.* Fallere enim nequit Apostolus, imo Spiritus sanctus per eum promittens ac dicens : *Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.* Quocirca. S. August. in Sententiis sent. 158. *Inimici Ecclesiæ*, ait, *si accipiant corporaliter potestatem affligendi, exercent ejus patientiam : si tantummodo male sentiendo adversantur, exercent ejus sapientiam ; et ut etiam inimici diligantur, exercent ejus benevolentiam : quia Deus iis qui eum diligunt, omnia cooperatur in bonum.*

IIS QUI SECUNDUM PROPOSITUM VOCATI SUNT SANCTI,] id est, iis qui vocati sunt ad sanctitatem. Vide dicta. c. 1. v. 1.

Quæres, quodnam sit hoc *propositum*, et quinam dicantur *vocati secundum propositum*,

Primo, Origen. Theodoret. et commentarii S. Ambros. et Hieron. asscripti hæc sic explicant : omnia diligentibus Deum cooperantur in bonum, iis scilicet, qui ad hanc dilectionem vocati sunt à Deo secundum propositum non Dei, sed suum ; quia scilicet Deus eos solos vocavit ad fidem, gratiam et amicitiam suam, quos proposito suo, id est prompta sua voluntate, fidem hanc et gratiam à Deo oblatam acceptaturos prævidit. Verum hoc quasi dogma Pelagianum passim, sed maxime in lib. de Prædest. Sanctorum egregie refellit et confutat. S. August.

Secundo, S. Chrysost. Theophyl. et Œcumen. pari modo intelligunt hic propositum non Dei, sed ipsorum hominum, qui à Deo vocati sunt : ita ut bonum hoc eorum propositum non quidem sit causa et ratio cur à Deo vocati sint, sed tamen sit conditio et determinatio eorum qui vocati sunt. q. d. Paulus, Non omnibus vocatis omnia cooperantur in bonum, sed iis qui suo proposito vocationi Dei consentiunt et obediunt : hoc sine errore dicitur : sed præter mentem Apostoli. Nec enim Apostolus hic propositum hominum, sed Dei ipsius intelligit.

Unde tertio optime S. August. l. de Corrept. et grat. c. 7. et passim alibi, Anselm. et alii per *propositum* hoc accipiunt æternum Dei beneplacitum, liberale decretum, voluntariam et gratuitam Dei Constitutionem, quæ Actor. 2. 23. vocatur *definitum consilium*, idque vel ex eo patet, quod 2. Tim. 1. 9. et alibi, Paulus opponit opera nostra huic proposito liberali et gratiæ Dei. Propositum ergo hoc est liberale et gratuitum Dei consilium et decretum, quo proposuit, statuit et decrevit Deus ab æterno ex mera sua bonitate et clementia, homines peccato perditos per Christum vocare ad gratiam et sanctitatem, sine ullo eorum merito uti fuse explicat Apostolus Ephes. 1.

Nota τὸ *secundum propositum* est epitheton significans causam dilectionis, directionis, et protectionis justorum, cur videlicet eis omnia cooperentur in bonum, quia scilicet Deus illos amat, dirigit et protegit, *secundum propositum*, id est serio, ex corde, et certo proposito. Unde iidem hic sunt diligentes Deum, et ii *qui secundum propositum vocati sunt sancti*, ut patet ex Græco, τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν, et τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς q. d. Diligentibus Deum, et vicissim dilectis à Deo, utpote vocatis à Deo ad fidem et dilectionem ex benevoli cordis proposito, omnia Deo dirigente ad suorum dilectorum commodum, cooperantur in bonum. Nec Græcum πρόθεσιν, nec latine *propositum* aliud includit aut innuit. Sic enim dicimus, proposui hoc facere, id est statui, decrevi, hoc est meum propositum, ut te vocem ad prandium ; quos rex diligit ex proposito, nemo eos lædere aut nocere potest. Hinc Apostolus 2. Timoth. 1. 9. Ephes. 1. v. 5. 9. 11. Ro-

man. 4. 5. et alibi, expresse propositum hocce Dei opponit operibus quæ jactabant Judæi.

Cum ergo ait nos vocatos *secundum propositum*, tantum vult excludere meritum operum. q. d. Quod sumus vocati ad fidem, gratiam, sanctimoniam, est tribuendum liberali Dei proposito, voluntati et gratiæ, non nostris meritis. Sic Luc. 2. dicitur: *Pax* (sit) *hominibus bonæ voluntatis*, græce εὐδοκίας, id est, beneplaciti et benevolentiæ divinæ, ubi τὸ *bonæ voluntatis*, non est particula limitans, τὸ *hominibus* q. d. Pax sit hominibus, non omnibus, sed iis tantum, qui sunt bonæ voluntatis: uti aliqui explicant: sed est particula causalis. Dat enim causam cur nato Christo pax optanda et danda sit hominibus; quia nimirum Deus suam bonam voluntatem, id est, benevolentiam, reconciliationem et amicitiam hominibus jam per Christum exhibere destinavit et decrevit. Ita Theoph. Euthym. et alii ibidem. Quod enim Apostolus hic vocat πρόθεσιν, id est, propositum, Lucas c. 2. vocat εὐδοκίαν, id est, beneplacitum.

29. NAM QUOS PRÆSCIVIT ET PRÆDESTINAVIT CONFORMES FIERI IMAGINIS FILII SUI, UT SIT IPSE PRIMOGENITUS IN MULTIS FRATRIBUS.] Primo, Pelagiani, quibus hic favere videtur Theodoret. Chrys. et Theoph. sic explicabant hunc locum, q. d. Paulus: Quos Deus præscivit et prævidit, sua vocatione et gratia, si illa eis daretur, bene per liberum suum arbitrium usuros, hos prædestinavit ad hanc vocationem, gratiam, justitiam et vitæ sanctitatem, ut in ea conformentur Christo. Verum hunc errorem acriter passim scribens contra Pelagian. sed maxime lib. de Prædest. Sanctor. confutat S. August. Et ratio est, quia prima gratia est mera gratia, nec Deus eam dat nobis, quia prævidet nos fore sanctos, sed ut simus sancti, ut ait Apostolus Ephes. 1. v. 4.

Secundo, aliqui Scholastici 1. p. q. 23. sic explicant, q. d. Paulus: Quibus gratis Deus dare gloriam decrevit ante prævisa merita, hos prædestinavit, ut merita ad eam promerendam acciperent. Verum hac ratione alii cum Ambrosio et Haymone, pari jure contrarium supplent, hoc modo, quos Deus præscivit fore devotos, sanctos, et conformes Christo in vita et passionibus, hos prædestinavit ut sint Christo conformes in gloria: hoc enim proprie innuit verbum *præscivit*. Præscientia enim est rerum nostrarum et operum, quæ facimus, sicut prædestinatio est Dei et divini arbitrii ac voluntatis.

Tertio, alii hunc locum exponunt de Dei præscientia conditionata. Ita Dionys. Carthus. et Lud. Molina 1. p. quæst. 23. art. 4. disp. 1. memb. 11. q. d. Paulus: Quos Deus præscivit per præscientiam conditionatam, futuros pro sui arbitrii libertate, in sanctitate conformes Christo, futuros, inquam, tales non absolute, sed ex hypothesi: si nimirum ex parte sua Deus vellet eis dare gratiam suam, eaque auxilia, quæ eis misericorditer postea dedit; hos et prædestinavit, ut tales forent; decernendo nimirum absolute illam gratiam illaque auxilia suo tempore illis dare et exhibere, quibus de facto sanctificarentur et conformarentur Christo.

Quarto, non improbabiliter satisque apposite Gabriel Vasquez 1. p. q. 23. sic explicat: Quos Deus præscivit sibi amicos et dilectos per gratiam suam futuros, hos etiam prædestinavit ad hoc, ut paterentur, et fierent conformes filio suo in patientia, utpote qui pro nobis tot labores et ærumnas sustinuit. Jam hinc colligendum relinquit Apostolus, quod sicut Deus omnes passiones et cruces Christi fecit ei cooperari in bonum et gloriam; ita pariter sanctorum et dilectorum suorum passiones, ad quas eos cum Christo prædestinavit, convertet illis in bonum et gloriam. Ita Orig. et Cyril. apud Œcumen. Hoc enim intendit hic probare Apostolus: nam hoc capite hortatur fideles ad passionum tolerantiam ex spe secuturi fructus et gloriæ patet. v. 17. 18. et omnibus seqq. Subdit deinde Apostolus: *Quos autem prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, hos et justificavit: quos autem justificavit, illos et glorificavit.* Quibus verbis recenset omnia media, per quæ Deus ipsos fideles ad hunc finem patiendi pro Christo, et ad hanc conformitatem, qua Christo patienti sunt conformes, perduxit. Ad hanc enim patientiam et conformitatem Christi primo illos Deus vocavit: deinde per tribulationes eos magis magisque justificavit et sanctificavit: ac denique tot laboribus et ærumnis fortiter superatis, eosdem cum Christo gloriosos, celebres et magnos effecit. Græcum enim ἐδόξασε, quod noster Interpres vertit, *glorificavit;* alii vertunt, *magnificavit*, vel nos magnos effecit; ita Vasquez.

Quinto, Toletus sic explicat, q. d. Quos Deus Præscivit fore suos, se diligentes, hos etiam prædestinavit, ut sint conformes Christo; ut, sicut Christus est filius Dei naturalis, ita ipsi sint filii Dei adoptivi, per gratiam, charitatem, amicitiam et patientiam in hac vita, et in iis perseverando, per gloriam in futura. Sicque conformentur Christo filio Dei naturali in adoptione gratiæ, patientiæ et gloriæ.

Ubi Nota. Scire Dei, phrasi Apostoli et Scripturæ practicum est, et connotat favorem et affectum Dei, ut patet c. 11. 2. Gallat. 4. 9. 1. Petr. 1. 2. et 2. Tim. 2. 19. unde *præscivit*, est prædilexit, ait Origen. et S. Aug. et præsciti idem sunt quod prædilecti; unde et alibi dicit Apostolus *novit*, id est noscens diligit *Dominus qui sunt ejus.* Præscivit ergo Deus hic proprie hosce fideles fore suos, quodque Deum essent dilecturi, et vicissim ipsos præscivit, id est, eosdem suos amicos et dilectores fore præsciens, prædilexit. q. d. Omnia diligentibus Deum, Deique amicis cooperantur in bonum, quia Deus eos præscivit fore suos, suique dilectores, eosque tales fore præsciens, prædilexit: atque hac de causa eosdem prædestinavit, ut sint conformes filio suo, tam in gratia et patientia, quam in gloria. Sicut ergo Deus filio suo etiam tormenta acerbissima cooperatus est, et convertit in bonum: sic et his filiis suis adoptivis omnia quantumvis dura et acerba cooperabitur et convertet idem Deus in bonum.

Verum mihi sæpius et diutius hunc locum expendenti, hic visus est esse sensus planissimus, maximeque obvius et congruus, ideoque genuinus: ut nimirum hic versus et hæc sententia jungatur cum versu et sententia proxime sequenti, quasi ab eo pendeat, ibique sensus ejus expleatur: quia enim de more exspatiatur hic Apost. in verbo *prædestinavit*, ut explicet qualis et quanta sit hæc prædestinatio, atque ad quid eos Deus prædestinarit, nimirum ad hoc ut sint conformes filio suo; hac de causa hoc versu cœptum sermonem incidit, quem ut perficiat v. seq. eumdem resumit dicens: *Quos autem prædesti-*

navit. q. d. Quos, inquam, præscivit et prædestinavit, ut dixi v. præcedenti, hos et vocavit. Hunc esse sensum probatur Primo, quia dispar est modus loquendi hic, et v. sequent. hic enim ait, *Quos præscivit et prædestinavit :* v. seq. vero ait, *Quos prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, hos et justificavit.* Ergo τὸ *præscivit et prædestinavit*, non divellenda, sed jungenda sunt, et referenda ad idem, scilicet ad τὸ *conformes fieri filio suo.* Alioqui enim dixisset Apostolus, Quos præscivit, hos et prædestinavit, sicuti paulo post dixit : *Quos prædestinavit, hos et vocavit.*

Secundo, hunc esse sensum patet, quia hoc sensu nihil supplendum est, sed ipse sensus seipso consistit, et per se plenus ac perspicuus est; cum alii multa supplere debeant, ut, *quos præscivit*, scilicet fore diligentes Deum : ubi rursum supplere debent τὸ *hos et prædestinavit.*

Tertio, quia hic sensus respondet mori et spiritui Paulino, qui ita excurrere et abripi, atque post multa redire, et prius dicta resumere solet, ut ostendi c. 5. v. 12. Tantum huic expositioni objici posset, quod hoc sensu vox *autem*, ponatur pro *inquam :* quod novum et inusitatum videtur. Verum facile ad hoc respondetur, hanc adverbiorum enallagen non esse novam, sed frequentem Apostolo, ut ostendi can. 25.

Nota Primo, copulam *Et*, hic dare auxesin, vel causam, idemque valere, quod *imo vero, imo etiam*, vel *quia, quoniam*, q. d. Quos Deus præscivit, imo vero prædestinavit, ad hoc ut sint conformes filio suo; vel quos Deus fore præscivit conformes filio suo, quia eos ad hoc prædestinavit, præscientia enim hæc utpote absoluta, posterior est prædestinatione, tanquam effectus sua causa : ideo enim præscit Deus nos fore conformes filio suo, quia ad hoc nos prædestinavit, suaque gratia vocavit et deduxit. Utrumque ergo verbum, scilicet tam *præscivit*, quam *prædestinavit*, directe et expresse respicit τὸ *conformes fieri filio suo;* indirecte vero, oblique et tacite τὸ *præscivit* respicit diligentes Deum : *prædestinavit* vero respicit propositum, de quibus egit Apostolus v. præced. hoc enim Dei propositum æternum est ipsa æterna Dei prædestinatio.

Unde Nota Secundo. Vox *nam*, dat hic causam cur diligentibus Deum omnia cooperentur in bonum; simulque explicat, qui sint *sancti vocati secundum propositum;* scilicet ii, quos Deus præscivit et prædestinavit, ut sint conformes Christo quasi imagini, id est, exemplari suo. Ubi adverte. Non dicit Apostolus, *Quos præscivit, hos et prædestinavit;* sed tantum, *Quos præscivit et prædestinavit :* ut innuat eosdem esse præscitos et prædestinatos, scilicet diligentes Deum et sanctos, vocatos secundum propositum et beneplacitum Dei. Hi enim diligentes Deum, et sancti vocati secundum Dei propositum sunt præsciti et prædestinati à Deo, ad hoc ut sint conformes filio.

Sensus ergo est : Diligentibus Deum et sanctis vocatis secundum propositum, omnia etiam tristissima cooperantur in bonum : quia hi sunt illi, quos Deus ab æterno præscivit et prædestinavit fore conformes filio suo, tam in dilectione hac, sanctitate, patientia et gratia, quam in futura gloria : si nimirum ipsi in dilectione, sanctitate, gratia et patientia sua perseverent. Atque sicuti hos ab æterno præscivit et prædestinavit Deus tales per gratiam suam fore : ita et in tempore eosdem eodem per gratiam suam vocavit; vocatos, vocationique obedientes justificavit; justificatos vero, et in justitia constanter in omni tentatione et persecutione permanentes glorificabit. Vides ergo quomodo in bonum, nimirum ad gloriam cœlestem et æternam, diligentibus Deum, ipso Deo dirigente, omnia cooperentur.

Unde Nota Tertio, tria argumenta et incitamenta patientiæ; quæ fidelibus tacite suggerit et objicit hic Apostolus, scilicet Primum, quod ait, *Præscivit et prædestinavit.* q. d. Passiones, cruces et ærumnas nostras non carni, non dæmoni, non hosti, sed Deo asscribere debemus. Ipse enim ab æterno eas præscivit, imo prædestinavit, et cuique suas dare decrevit, ut per eas quisque conformetur Christo patienti et resurgenti. Deus ergo, qui omnia constituit in numero pondere, et mensura, ipse ab æterno cuique diligenti se, suam crucem definivit et limitavit, ut tantum, non minus, nec amplius pateretur. Ipse per crucem eum in patientia, puritate, gratia et charitate expolire et perficere decrevit, ipse per crucem ad gloriam eum deducere constituit. Quis ergo horreat aut fugiat crucem à Deo patre amantissimo sibi ab æterno decretam et admensam? Secundum argumentum patientiæ suggerit τὸ *conformes Filio.* q. d. Per crucem conformamur Filio Dei et Christo crucifixo : quæ ingens est dignitas et utilitas. Sicut enim hic conformamur Christo in tribulatione; ita conformabimur eidem in beatudine. Quis ergo non ambiat crucem cum Christo? Tertium argumentum patientiæ innuit vox *fratribus.* q. d. Per crucem non tantum fimus conformes, sed et fratres Christi, ac consequenter fimus filii et hæredes Dei. Quis ergo non optet crucem? quis patientiam, quæ tanti boni est causa, non amplectatur et exosculetur? unde Syrus vertit, *et à principio cognovit eos, et ipsos obsignavit in similitudine filii sui.*

Conformes fieri imaginis filii sui.] D. Thomas et Adamus hæc verba exponunt de Filio, quatenus Deus est. q. d. Nos filii adoptivi imitabimur Filium dei naturalem. Prædestinavit enim nos Deus, ut illi simus conformes in gloria. Unde et Origenes sic explicat : Prædestinavit nos Deus, ut in sapientia, justitia et veritate Deo simus conformes.

Verum melius, S. Chrys. Hieron. Anselm. et alii passim per *filium* hic intelligunt Christum, qua homo est, quia Christus ut homo primogenitus est in multis fratribus. Simile est Philip. 3. v. ult. q. d. Paulus, Electi omnes Christo homini conformes erunt in gratia et gloria, idque hoc fine, ut nimirum ipse Christus sit tanquam prima mensura, primaque imago, id est, exemplar ceterorum.

Unde ulterius Nota. Origenes, per *imaginem Filii*, primo, Christi animam accipit, quæ speciali ratione imago Filii Dei dicitur, quia Filium, sive Verbum Dei in se integre suscipit, illumque perfectissime refert sua sapientia et gratia.

Secundo, Theodor. Ambros. et Hieron. Imago, inquiunt, hæc est corpus, vel humanitas Christi gloriosa.

Tertio, S. Athanas. ad Serap. de Spiritu sancto, et S. Basil. lib. 5. contra Eunom. Imago, inquiunt, hæc est Spiritus sanctus, qui est imago Filii q. d. Prædestinavit suos Deus, ut sint conformes imagini Filii, id est, ut sint conformes ipsi Spiritui sancto, ut nimirum sint puri et

sancti, sicuti Spiritus sanctus purissimus et sanctissimus est. Verum hæc licet ingeniosa, obscuriora tamen et alieniora à phrasi et mente Pauli esse videntur.

Dico ergo plane et simpliciter, imago Filii Dei, est exemplar Filii Dei, puta est ipse Filius Dei, qui est nostrum exemplar, ex quo gratia nostra et gloria, quasi imago ex suo exemplari expressa est. Christus enim qui est Filius Dei naturalis, omnibus sanctis hominibus, qui sunt filii Dei adoptivi, est exemplar sanctitatis, gratiæ, virtutum, consequenter et gloriæ ac felicitatis æternæ adeoque omnis nostra sanctitas, dilectio, patientia, gratia et gloria quasi imago ex Christi sanctitate, dilectione, patientia, gratia et gloria, quasi ex suo exemplari depicta et expressa est. *Imago* ergo hic metonymice capitur pro suo exemplari, cujus est imago, uti et capitur Gen. 1. 26. cum dicitur : *Faciamus hominem ad imaginem* (id est, exemplar) *et similitudinem nostram.* Potest tamen *imago* hic proprie capi, uti capit Toletus; ut Filius hic dicatur *imago*, non respectu nostri, sed respectu Patris æterni. Christus enim hoc ipso quo est Filius Dei Patris naturalis, eo ipso est imago Dei Patris. q. d. Paulus : Prædestinavit nos Deus, ut simus conformes Filio Dei, in quantum ipse filius, et consequenter imago est patris, ut nimirum pari ratione nos ipsimet Patri per Filium, assimilemur et conformemur.

Ut sit ipse (Christus Dei Filius) primogenitus in multis (in omnibus) fratribus,] puta fidelibus, sanctis, amicis, electis et dilectis Dei.

Nota. Christus filiorum Dei est primogenitus, Primo, quia ipse est filius Dei naturalis, cum ceteri sint tantum adoptivi. Secundo, quia ante omnes prædestinatus fuit Christus ad hanc filiationem et unionem cum Verbo, et consequenter ad omnem suam gratiam et gloriam. Tertio, quia Christus finis, scopus et exemplar fuit et est omnium prædestinatorum et electorum : uti ex hoc loco, aliisque docet S. August. lib. de Prædest. sanct. c. 15.

30. Quos autem prædestinavit (ab æterno) hos et vocabit,) in tempore, dando eis gratiam et vocationem, ad quam eos prædestinavit. *Vocavit*, inquam eos tum vocatione externa, per exempla, flagella, conciones; tum maxime interna, per gratiam prævenientem et excitantem ; quæ æternæ vocationi respondet et commensa est, ex liberali Dei ordinatione.

Nota, *vocavit*, id est, vocat, vocavit, aut vocabit. Sic et τὸ *justificavit*, quod sequitur, idem est, quod justificat, justificavit aut justificabit : et τὸ *glorificavit*, idem est, quod glorificat, glorificavit, aut glorificabit. Præterita enim hæc more Hebræo ponuntur pro quolibet tempore : utitur autem Apostolus potius præteritis, quam futuris, quia hæc præterita congrue, utpote in eodem tempore, respondent primo verbo et præterito *prædestinavit*, ex quo alia hæc præterita, quasi effectus ex sua causa certissimo, quantum est ex parte Dei, manantes deducit et derivat Apostolus.

Quos autem justificavit, illos (in justitia ad finem vitæ perseverantes) et glorificavit.] S. Chrysost. Theophyl. Theodor. et commentarii S. Hieron. et Ambrosio asscripti, gloriam hic accipiunt non æternam; sed præsentis vitæ, quod scilicet sint filii Dei ; hæc enim ingens Sanctorum et justorum est gloria, puta adoptio, et filiatio divina. Unde Græcum ἐδόξασε, id est *glorificavit*, verti quoque potest, celebres, magnos, gloriosos reddidit, scilicet ærumnis, tentationibus, martyriis, aliisque patientiæ et virtutum heroicis actibus, et meritis. Origenes tamen, S. August. de prædest. sanct. Fulgent. ad Monimum c. 11. et jam passim Theologi. τὸ *glorificavit* accipiunt de gloria beatitudinis æternæ, qui sensus planior est, aptior et sublimior.

Hinc Scholastici tres ponunt effectus prædestinationis, nimirum vocationem, justificationem, glorificationem : ac consequenter colligunt gloriam et beatitudinem æternam esse effectum prædestinationis.

31. Quid ergo dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos ?] Ecce hic est scutum impenetrabile patientiæ Sanctorum, quo excipiunt et elidunt omnia hostium jacula : nimirum, *Si Deus pro nobis quis contra nos*, scilicet ; dæmonum vel hominum insurgat, ut nostram salutem impediat, cum Deus eam curet per æternum propositum prædestinationis suæ, perque temporaneam vocationem, justificationem et glorificationem suam ? Deo autem nemo est potentior, supple, si Deum sequi et obedire pergamus, nec impedire salutem nostram : Deus enim non vult nolentes, nec invitos salvare. *Si Deus pro nobis quis contra nos ? Quis contra nos ?* ait S. Chrysost. *Terrarum orbis contra nos, et tyranni, et populi, et cognati, et cives*, etc. *Verum hi etsi contra nos stent, tantum abest ut nobis incommodent, ut vel nolentes coronarum, nobis auctores existant; ipsa Dei sapientia illorum insidias in nostram salutem et gloriam convertente.* Plura vide apud eumdem.

Tradunt Hebræi, uti R. Isaac Benhole, Reuchlin. lib. 3. Cabal. Marcerus in Abbreviatur. Hebr. Sixtus Senens l. 1. Biblioth. et Genebrard. in Chronolog. simili emblemate pro scuto usos fuisse Machabæos, nimirum illo versiculo cantici et triumphi Hebræorum, merso Pharaone Exodi 15. 11. *Quis similis tui in fortibus, Domine?* quod quasi insigne belli et victoriæ ubique præferebant, hostesque fortissimos et numerosissimos parva manu prosternebant : indeque tradunt eos dictos esse hebr. מכבי *Machabi*, id est, Machabæos, nimirum à litteris Hebraicis, quæ sunt initiales singularum dictionum versiculi jam dicti, qui in Hebræo sic habet, ילים יהוה
מי כמך בא *mi camocha baelim Jehova.* Si enim à prima dictione *mi* capias primam litteram M, à secunda primam C, à tertia primam B, à quarta I, easque conjungas, facies *Machabi*, id est, Machabæus.

32. Qui etiam proprio Filio suo non pepercit.] Hinc Adrian. Papa epist. ad Episc. Hispan. Concil. Francofurt. et DD. docent Christum, in quantum homo est, id est, secundum humanitatem, vere ac proprie esse filium Dei, scilicet ob gratiam unionis cum Verbo : sive cum persona Filii Dei, quia in quantum homo traditus est pro nobis in mortem, quod de eo hic asserit Paulus.

Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit. ?] *Omnia* quæ scilicet spectant vocationem, justificationem, glorificationem et salutem nostram, ut nulla adversa, vel prospera, nulli hostes, nulli persecutores eam impedire possint, nisi sponte iis cedamus et succumbamus.

33. Quis accusabit adversus electos Dei ?] *Electos* hic et alibi intelligit Paulus, non eos ;

qui electi sunt efficaciter et immediate ad gloriam cœlestem, sed eos qui electi sunt ad fidem et gratiam christianismi. Omnes ergo veri Christiani sunt electi, nimirum complete ad gratiam, inchoate vero ad gloriam, ut dixi vers. 28. et can. 13. unde sequitur:

34. 35. DEUS QUI JUSTIFICAT, QUIS EST QUIS CONDEMNET?] q. d. Deus est qui hosce electos, puta fideles suos, verosque Christianos à peccatis et ut ab intenta peccati et dæmonis actione absolvit, justosque pronuntiat. *Quis ergo diabolus*, ait Anselm. *vel homo contrariam damnationis sententiam in eos ferat?* q. d. Nemo, nisi frustra: aut quid noceant eis accusationes et damnationes hominum, cum eos justificat? Alludit Paulus ad Isaiæ 50. v. 8. Deus et 9. ubi sic dicitur; *Juxta est qui justificat me, quis contradicet mihi? Ecce Dominus Deus auxiliator meus, quis est qui condemnet me?* Pro *condemnet me?* hebraice est ירשיעני *iarscieni*, id est, injustum vel impium me faciet, hoc est, impium me judicabit et declarabit? opponit enim hæc duo הצדיק *hatsdic*, et הרשיע *harscia*, id est, justificare et injustum facere, sive injustum judicare, quod est condemnare.

Excitat Paulus omnibus hisce versibus fideles ad fiduciam, patientiam, magnanimitatem, amorem in Deum. Unde duo elidit hic diffidentiæ jacula. Primum est persecutio exterior hostium, quales tunc erant Ethnici permulti, qui Christianos bonis et vita non raro spoliabant, ne ergo huic cedant, Deoque diffidant Christiani opponit illi S. Paulus hic scutum divinum, dicens v. 31. *Si Deus pro nobis, quis contra nos?* alterum diffidentiæ jaculum est interior metus et conscientiæ anxietas ob peccata olim admissa, ne forte illa à nobis quandoque exigantur et repantur, hoc hic elidit dicens, *Deus est qui justificat, quis est qui condemnet?*

CHRISTUS JESUS (supple, est) QUI (pro nobis) MORTUUS EST, IMO QUI RESURREXIT, QUI EST AD DEXTERAM DEI, QUI ETIAM INTERPELLAT PRO NOBIS.] Repete ex præcedentibus, *Quis* ergo *accusabit adversus electos Dei? quis* eos *condemnet?* q. d. Christus adeo eos non accusabit, ut pro eis mortuus sit, et resurrexerit ad hoc, ut ad dexteram Dei sedens interpellet pro eis. Dixerat Apostolus v. 26. de Spiritu sancto, quod adjuvet infirmitatem nostram, et postulet pro nobis. Dixerat quoque de Patre v. 32. quod proprium Filium tradiderit pro nobis. Supererat ipse Filius: de eo hic dicit, quod mortuus sit, quodque interpellet pro nobis. q. d. Tota ergo SS. Trinitas non fideles suos impense amat, fovet, tuetur. Quid ergo timeamus, quem metuamus accusatorem? cum talem, imo tales habeamus advocatos et patronos, qui nos nostraque curant sedulo; ac consequenter efficiunt, ut omnia nobis cooperantur in bonum, cedantque nobis ad salutem et gloriam æternam.

Notat. Cajetan. τὸ *pro nobis*, referendum esse ad omnia præcedentia, scilicet ad τὸ *mortuus est*, et ad τὸ *resurrexit*, et ad τὸ *sedet ad dexteram Dei.* Magis tamen refertur ad τὸ *interpellat pro nobis.* Ubi adverte, τὸ *imo quo resurrexit*, habere emphasim et tacitam præoccupationem: ne quis enim diceret Christum quidem mortuum esse pro nobis, sed post mortem nihil amplius pro nobis pati vel agere; occurrit Apostolus dicens, imo vero post mortem magis satagit pro nobis, curatque nostra et nostram salutem; nam sicuti mortuus est pro nobis, ita multo magis pro nobis resurrexit, ut nimirum viam ad resurrectionem et beatitudinem cœlestem nobis panderet, utque post resurrectionem scanderet in cœlum, ibique sedens ad dexteram Patris interpellaret pro nobis.

QUI ETIAM INTERPELLAT PRO NOBIS.] Quæres, quomodo Christus in cœlis interpellet et oret pro nobis?

Respondeo. Primo, orat Christus oratione interpretativa, scilicet exhibendo se et cicatrices suas, quas in passione acceptas adhuc servat, et Patri ostendat; ac consequenter orat, sua merita, suos labores, suas passiones allegando divino conspectui: et hoc est, quod ait Apostolus Hebr. 9. 24. *Introivit* (Christus) *in ipsum cœlum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis.* ita docet D. Thom. ibid. S. Greg. lib. 22. Moral. c. 18. Rupertus lib. 9. de Divinis. officiis c. 3. et aliis.

Secundo, proprie Christus, qua homo, in cœlis orat pro nobis, perinde ac in terra oravit. Est enim ibi, æque ut hic, advocatus, mediator et pontifex noster, cujus proprium est orare pro populo. Videtur id negare Rupert. loco citato: verum alii Patres passim idipsum asserunt, imo Christus ipse Joan. 14. 13. ubi loquens de sua ascensione ad Patrem in cœlum: *Ego*, inquit. *ad Patrem vado, et quodcumque petieritis in nomine meo, hoc faciam. Si diligetis me, mandata mea servate; et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis.* Quid est *rogabo*, nisi postulabo, petam, precabor? Rursum idipsum significat hic Paulus, cum ait, *Interpellat pro nobis.* Quid est enim *interpellat*, nisi intercedit, orat, obsecrat pro nobis? Idem patet ad Hebr. 7. 27. Unde Nazianz. orat. 4. de Theolog. *interpellat*, inquit, id est pro nobis mediationis ratione supplicat. Et S. Greg. in psal. 5. pœnit. *Quotidie*, inquit, *orat Christus pro Ecclesia, de quo testatur Apostolus, quia sedens ad dexteram Patris interpellat pro nobis.* Idem docet S. August. in psal. 29. Theodor. Chrysost. Theophyl. Bonavent. Abulens. Sotus et alii, quos citat et sequitur Franc. Suarez 3. p. disp. 45. sect. 2.

Ubi Nota. Orat Christus in cœlis pro nobis oratione proprie dicta, non qua denuo mereatur vel impetret aliquid, uti fecit in hac vita, in qua omne suum meritum consummavit, omniaque quæ impetranda erant impetravit, ac proinde nihil jam ei merendum vel impetrandum restat; sed qua petat exigendo jus suis meritis debitum, et præmium à Patre impetratum, scilicet gratiam et salutem nostram, dum illa quasi promerita sibique à Patre promissa reipsa nobis dari, erogari et applicari poscit et exigit; ea tamen reverentia, humilitate et submissione, quam homo et creatura debet suo creatori. In hac ergo vita Christus oravit Patrem anxius, sollicitus et cum lacrymis, jam vero Patrem orat lætissimus, liberrimus et beatissimus. Omnis enim humilitas, anxietas, et vilitas Christo glorificato indigna, jam ab ejus oratione removenda est, inquit Nazianz. et August. loco citato.

Objicies, Christus est jam beatus, cui Pater omnia dedit in manus; ergo non est quod Patrem oret.

Respondeo. Licet Christus sit beatus, omniumque habens potestatem, tamen est et homo, et qua homo est creatura, quæ Dei creatori ac Domino suo debitum cultum religionis exhibere, eumque agnoscere, revereri et honorare tenetur, scilicet illum adorando, laudando, gratias

agendo; cur non etiam interpellando proprie et postulando? hoc enim est advocati et pontificis, præsertim cum Christus, qua homo, omnem suam potestatem, dignitatem et gloriam à Deo continuo accipiat, totusque à Deo pendeat, omnisque gratia et gloria à Deo ad nos derivari et descendere debeat per merita et preces Christi. Sic ergo Deus Pater omnia dedit in manus Christi, quia Christo nihil negat, sed illi concedit quidquid petit: et sic Christus ut homo, omnia potest, non immediate et independenter: hoc enim est proprium Dei, sed mediate et dependenter à Deo, tanquam mediator et pontifex, cujus est à Deo sua petere et impetrare.

Objicies Secundo, Si Christus, in cœli oret pro nobis: ergo licebit orare hoc modo, *Christe, ora pro nobis.*

Respondeo, licere, si intelligas Christe, qua homo; Ecclesia tamen ita non orat, quia Christo redemptori tribuit id, quod habet dignius et præstantius, oratque Christum, non ut intercedat qua homo, sed ut det, qua Deus, id quod petitur.

35. Quis ergo nos separabit a charitate Christi?] Quæres, quænam hic dicitur *charitas Christi;* an illo quæ est in ipso Christo, ipsoque Deo, qua scilicet Deus per Christum nos diligit: an vero illa quæ est in nobis, qua nos Christum Deumque diligimus? Hæretici, et nonnulli Catholici, uti Toletus et Pererius, intelligunt charitatem, non eam quæ est in nobis, sed eam quæ est in ipso Christo, ipsoque Deo, qua scilicet Deus nos amat per Christum mediatorem, quem pro nobis dedit in mortem, facitque dilectis suis omnia cooperari in bonum, qua scilicet eos prædestinat, vocat, justificat, glorificat: ut pergat Apostolus in commendanda charitate Dei erga diligentes se, et vocatos secundum propositum. q. d. Nec gladius, nec fames, nec dæmon, nec angelus, nihil denique erit quod possit Deum revocare ab hoc amore, ut eos desinat diligere, regere, protegere, ut sinat eos à se et salute excidere.

Verum S. Chrysost. Origen. Theodor. Ambros. Theoph. Anselm. et passim alii Patres, et recentiores intelligunt hic charitatem non quæ in Deo, sed quæ in nobis est, qua nos Christum et Deum diligimus: hanc enim elicit, protegit, conservat et accendit in nobis ipsa Christi et Dei charitas. q. d. Si ita (ut ostendi v. 29. et sequent.) nos Christus et Deus dilexit et diligit, quomodo non vicissim eum diligemus et diligere pergemus? ecquid erit, quod nos ab ejus amicitia et amore divellat? Hunc esse sensum patet, quia sequentia ostendunt animos Pauli, et cujusvis Sancti, amore Dei flagrantis. Nec enim recte dicitur, quod angustia, fames, nuditas, gladius charitatem quæ in Deo est, separet à nobis, aut separare possit: de nostra autem charitate optime dicitur, Nec fames, nec gladius me separabit ab amore Christi, hæc omnia superabo charitate Christi.

Secundo, quia, si Paulus loqueretur de Christi amore erga nos, non diceret: *Quis nos separabit à charitate Christi?* sed, Quis Christum separabit à charitate nostra?

Tertio, quia de hac charitate, quæ in nobis est, mox subdit. *Sed in his omnibus superamus, propter eum qui dilexit nos: et clarius v. ult. certus sum quod neque mors, neque vita,* etc., *poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo.* S. Bernard. serm. de duplici baptism. et de relinquenda propria voluntate, quærit: *Quis nos separabit à charitate Christi?* ac respondet: Neque mors, neque angeli, nec aliquid quod extra hominem est, sed sola propria hominis voluntas hanc separationem efficere potest. Verum hoc non est ad mentem Apostoli, quia Apostolus voluntate fervida, resoluta, constanti, de eaque non dubitans, asserit, quod nemo se suique similes separabit à charitate Christi: perinde ac si amicus amicum ardentissime amans, et pro eo mori resolutus diceret, Quis me separabit à te, quin te sequar usque ad mortem? uti de Niso et Euryalo narrat Virgilius. Dicit ergo Apostolus, Christum tam fortiter, quam suaviter diligens: *Quis nos separabit à charitate Christi.*

Tribulatio?] Certe non, quia gloriamur in tribulationibus.

An angustia?] Multo minus: quia licet foris instent pugnæ, intus timores; in omnibus tamen superamus, propter eum, qui dilexit nos. Angustias omnes devorat, imo absorbet latitudo charitatis Christi; perinde ut balæna parvos deglutit pisciculos, et ignis maximus guttas aquæ vix sentiens haurit: aquæ enim multæ non poterunt extinguere charitatem, nec flumina obruent illam.

An fames?] Minime: quia meus cibus est Christus, quo cum semper vescar, non possum fame perire: imo fames, serpens, sitis, ardor, arenæ, dulcia virtuti, dulcia charitati. Charitas hæc omnia non fugit, non patitur, sed ambit et invadit.

Scribit Seneca de seipso epist. 65. *In quacumque, inquit, positione mentis sim, cum lego Sextium, libet omnes casus provocare, libet exclamare: Quid cessas fortuna? congredere paratus sum, illius animum induo, qui quærit ubi se experiatur, virtutem suam ostendat:*

> Spumantemque dari, pecora inter inertia, votis
> Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.

Libet aliquid habere quod vincam, cujus patientiá exercear. Hæc Ethnicus; quid hic dicat Christianus? quid Paulus? utique dicet: Cum Christum in cruce intueor, et lego purpureos toto corpore amoris mei characteres, libet exclamare: Veni inedia, veni dolor, veni crux, venite leones, vos ambio, ut amorem meum in Christum ostendam, ut amorem amori rependam: vobis gaudeo, vobis glorior, vobis exulto.

An nuditas?] Neutiquam: quia vestit me charitas Christi, et libens sequar nudus eum, qui cum dives esset, et amictus lumine sicut vestimento, propter me egenus et nudus fieri dignatus est.

An periculum?] Nequaquam: sum enim miles veteranus Christi, qui pericula non fugio, sed ambio; qui adversus principatus et potestates tenebrarum harum millies bella suscepi, pugnavi, et vici: tot victoriis assuetus, hostes timere, in periculis trepidare non possum.

An persecutio?] Nullo modo, persecuti sunt me Judæi, Gentiles, Barbari, Græci, principes, magistratus, lapidibus, virgis, verberibus, mulctarunt: sed quid? Christum mihi adimere non potuerunt. Ecce vivo vegetior et fortior Christoque intimius amore conjungor.

An gladius?] Minime gentium: resecet ille caput à corpore, ut anima ad Christum, qui amor meus est, evolet; mihi vivere Christus est

et mori lucrum. Omnibus his aliisque ærumnis et tormentis excelsior est charitas Christi : animus in cœlis, in Christo, in æternitate defixus ridet omnia quæ sub cœlo sunt, tanquam vilia et exilia; reges et tyrannos non pluris facit, quam pulices; plagas et verbera pulicum morsus æstimat, ut ait Chrysost. cruces et mortes, qui si brevem, facilem et certum ad Christum et beatitudinem transitum et januam reputat et ambit. Quid mirum ergo, si charitate Christi flagrans in tribulationibus non tribuletur; sed exultet : in angustiis non coarctetur, sed consolatione diffluat : in fame non esuriat, non sitiat, sed Christi gratia, patientia et fortitudine satur sit et ebrius : in nuditate non frigeat, sed caleat et æstuet charitate : in periculis, non mutuat, sed secure in Christi protectione obdormiat : in persecutione hostes non fugiat, sed iis cum Christo libere et intrepide se quasi athela invictus offerat : in gladio et morte non doleat, non pereat, sed quasi Martyr laureatus triumphet ? Idipsum pulchre et pie canit Prosper in Epigram. de dilectione Christi.

> Et quid erit (*inquit*) quod me separet à Domino ?
> Ignem adhibe : rimare manu mea viscera tortor,
> Effugiunt pœnas membra soluta tuas.
> Carcere si sæco claudar, nectarque catenis,
> Liber in excessu mentis adibo Deum.
> Si mucrone paret cervicem absindere lictor,
> Impavidum inveniet mors cita, pœna brevis.
> Non metuo exilium, mundus domus omnibus una est :
> Sperno famem, Domini fit mihi sermo cibus.

Contempserunt Philosophi Gentiles mortem studio humanæ vel virtutis, vel gloriæ. Ita Damindas conversus ad eos qui timebant Philippum Macedonem : *O semiviri*, inquit, *quid nobis acerbi potest accidere, qui mortem contemnimus ?* testis est Plutarchus.

Alius tyranno necem comminanti : *Hemina*, ait, *sanguinis in tua est potestate; eam accipe, amplius quod mineris non habes.*

Theodorus Lysimacho tyranno mortem minitanti et crucem *Nihil*, ait, *interest, homine an in sublimi putrescam.* Ac rursum : *Præclaram*, inquit, *rem effecisti, si cantharidis vim consecutus es.* Cantharis enim insectum et animalculum vilissimum suo veneno hominem occidere potest. testis est Cicero Tusc. 5.

Plura de Anaxarcho, Empedocle, et aliis habet Tertul. Apolog. c. 50.

Quid ergo faciet philosophus et miles Christianus amore Dei et spe cœlestis gloriæ ? Audi quid fecerint philosophi Christiani. S. Basilius cum à Valente Imp. in exilium pro fide cogeretur, exhibitus est ad tribunal præfecti, terroribusque et minis maximis coactus, ut, nisi præceptis principis obediret, sciret sibi impendere interitum, tum ille intrepidus ad præfectum : Atque utinam aliquid mihi esset digni muneris, quod offerrem huic, qui maturius Basilium de nodo follis hujus absolveret. Cumque daretur ei nox quæ erat media ad deliberandum, denuo respondit : Ego cras idem ero qui nunc sum, tu te utinam non mutares. Ita Eccles. histor. l. 1. c. 9.

Tales tamque celsos et leoninos animos ostendit S. Chrysostomus, cum ab Eudoxia in exilium pelleretur, et extrema quæque metueret. Scribens enim ad Cyriacum epist. 3. to. 5. ita ait : *Ego cum è civitate fugarer, nihil eorum curabam, sed dicebam intra memetipsum : Si quidem vult me regina exulem, agat in exilium : Domini est terra, et plenitudo ejus. Et si vult secare, secet : idem passus est Isaias, subscribat illi. Si vult in pelagus mittere; Jonæ recordabor. Si me lapidare vult, lapidet me : Stephanum habeo primum Martyrem socium. Si et caput tollere vult, tollat : habeo socium Joannem Baptistam. Et si substantiam auferre, auferat : nudus exivi de utero matris meæ, et nudus revertar illuc*, etc.

36. Sicut scriptum est (psalm. 43. 22.) Quia propter te magnificamur (in mortem mortisque pericula, plagas et ærumnas tradimur. Unde S. Cyprianus legit, *occidimur*) tota die, æstimati sumus sicut oves occisionis.

Nota τὸ *propter te*, q. d. Propter fidem, amorem, confessionem et cultum nominis tui : sunt enim hæc verba Machabæorum, aliorumque Judæorum ab Antiocho Epiphane afflictorum, et plagis ac morte mulctatorum, ut notat ibidem Theodoret. Allegorice vero sunt hæc verba Ecclesiæ, Apostolorum et Martyrum, qui à persecutoribus et tyrannis vexantur, et carceribus, verberibus mortique traduntur. Hunc vers. ita legit Tertull. Scorpiaci c. 13. *Tui causa mortificamur tota die, deputati sumus, ut pecora jugulationis*, id est, ut pecora certæ et proximæ neci destinata, et jamjam jugulanda.

37. Sed in his omnibus superamus : græce ὑπερνικῶμεν, id est, plus quam victores sumus, supervincimus, scilicet, insigni et illustri victoria, ait Theophyl. et Œcumen. quam consequimur, dum non resistendo, sed patiendo et moriendo, superamus hostes omnes, et quævis adversa, in iisque gloriamur, idque propter eum, id est, amore et exemplo Christi, vel, ut græci et Syrus habent, *per eum*, id est, per auxilium gratiæ Christi, qui dilexit nos.

Triplicem ergo rationem hujus supervictoriæ affert hic Apostolus. Prima, est à facilitate vincendi; quia sola ipsa tolerantia contra hostes ubique trophæa erigimus. Secunda, quia per ipsa tormenta et persecutiones superamus : quæ nova est et mira vincendi ratio. Tertia, ob victoriæ certitudinem : plusquam enim superare est, aliquem sic ad certamen descendere, quasi jam victoriæ dominus sit. Unde ait, *Certus sum enim, quia neque mors, neque vita*, etc.

Hoc, inquit S. Chrysost. hom. 25. in Matth., *testantur Apostoli, qui torrente totius orbis in se pariter irruente, tyrannorum scilicet atque populorum, Judæorum atque Gentium, suorum et alienorum, pulsata fluctibus rupe firmius constiterunt.* Et infra : *Hoc est enim maxime mirabile, quia cum plurimas illi paterentur insidias, maximeque in illos tempestatum turbines frequentes irruerent, nequaquam tamen eorum animos labefactare potuerunt, nec eis aliquem incutere mœrorem. Exagitat te undique inimicus, et afflictionibus mille circumdat, sed clariorem tibi profecto texit coronam. Quod autem præcipue mirandum est, non modo nihil omnino lædunt, qui talibus insidias machinantur, sed eos etiam faciunt oppugnatione meliores.* Deinde idipsum probat, eosdem apposite comparando adamanti, stimulo et igni, dicens : *Et qui adversus stimulum calcitrat, sine dubio ipse compungitur, suisque propriis ictibus vulneratur; et qui impugnat virtutem tenentes, ipse profecto subruitur, et malitia tanto efficitur infirmior, quanto contra virtutem diutius præliatur. Et sicut qui ignem ligat in vestimento, illum quidem non extinguit,*

vestimentum vero comburit : ita etiam qui in virtute positos persequebantur, comprehendebant, ac sæpius colligabant, illos quidem reddebant ex his omnibus clariores, se autem perdebant.

38. 39. CERTUS SUM ENIM, QUIA NEQUE MORS, NEQUE VITA, etc. POTERIT NOS SEPARARE A CHARITATE DEI.] *Certus sum;* ergo, aiunt hæretici; electi fide credunt esse se impeccabiles, et ad gloriam electos. Respondent aliqui, Paulum de se loqui, eique revelatum fuisse se esse prædestinatum et confirmatum in gratia.

Alii putant Paulum hic loqui in persona electorum. q. d. Electi finaliter non possunt separari à charitate, aut mori in peccato.

Verum Respondeo, pro *certus sum*, græce est πέπεισμαι, id est, certam in Domino spem habeo, persuasum habeo, confido, ut legit Ambros. Hier. q. 4. ad Algasiam, Syrus, imo Erasmus, Beza et Vatabl. Hoc enim sensu τὸ πέπεισμαι usurpat Paulus c. 15. 14. Hebr. 6. 9. et 2. Tim. 1. 5. et alibi. Significat ergo Paulus hisce verbis, ait S. August. lib. de Moribus Eccles. c. 11. et seq. potentiam et efficaciam charitatis. q. d. Nullus est terror, qui possit permovere hominem, qui charitate flagrat, ut Deum offendat; tamen ibidem docet S. August. charitatem posse amitti, et diligentissime esse servandam. Sic miles animosus et ardore belli ac victoriæ accensus diceret; Certus et resolutus sum, quod nec tela, nec saxa, nec ignes me arcebunt à mœnibus, quin ea conscendam, uti de Sinone ait Virgilius :

In utrumque paratus,
Aut versare dolos, aut certæ occumbere morti.

Adde, ipsos hæreticos, qui hunc locum pro sua fide speciali nobis objiciunt, aliosque Doctores Catholicos hæc accipere de charitate Dei, non nostra. q. d. Paulus, Charitas qua Deus suos dilectos amat, curat, dirigit ad salutem, ita fida, certa et immutabilis est; ut nulla omnino creatura ab ea nos possit divellere, aut efficere ut illa nos desinat amare, vel ut amor ejus frustretur suo effectu, puta gratia, justitia, salute nostra, *quæ est in Christo*, id est, per Christum, qui hanc Dei charitatem, sua morte nobis conciliavit. Intellige nisi nos sponte per peccatum ab ejus amore avellamus, et nollimus ab eo amari et regi. Et hoc est quod ait S. Bernardus : *Nulla creatura à Dei charitate separare non potest, sed sola propria voluntas id ipsum potest.* Certitudo ergo hæc ex parte Dei summa est, estque certitudo fidei : sed ex parte nostra moralis tantum est certitudo, qualem affert firma resolutio, firmumque propositum hominis; de quo loqui hic Apostolorum verius est, ut dixi.

Exclamat hic S. Chrysost. *O animam furentem insania, sed quæ sobrietatem pariat ! omnia quæ in cœlis, quæ in terra, quæ sub terra, quæ supra cœlos sunt, visibilia et invisibilia, præ amore Christi transscendens nihil æstimabat : unum hoc metuebat, ne à Christi dilectione excideret. Hac charitate Paulus ornatus*, inquit idem Chrysost. homil. 2. de laudibus Pauli, *tyrannos ipsumque adeo Neronem, velut quosdam culices æstimabat, hac mortem, cruciatus, et mille supplicia, ludum putabat esse puerorum; hac Paulus vinctus Jesu Christi, magis quam diademate coronatus gloriatur : etenim coarctatus carcere cœlum habitabat; hac libentius verbera excipiebat et vulnera, quam alii bravia diripiunt; hac labores non minus quam requiem, dolores non minus quam præmia quam triumphales pompas et trophæa diligebat. Ego*, inquit, *in laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus*, etc.

Hac charitate succensus S. Tiburtius Martyr, ut habent ejus acta, ad Torquatum judicem insultans, et quasi triumphans dicebat; *Applica eculeos, suspende Christianos, damna, percute, incende, universa denique supplicia adhibe : si exilium minaris; hoc philosophantibus est totus mundus : si mortis supplicium; evadimus mundi carcerem : si ignes; majora his in cupiditatibus incendia vincimus, decerne quidquid libet, omnis nobis vilis est pœna, ubi pura comes est conscientia.* Tiburtium mox secuti Marcus et Marcellianus fratres, cum pedes eorum clavis acutis stipiti confixi essent, psallebant dicentes : *Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum! nunquam tam bene epulati sumus, quia modo cœpimus esse fixi in amore Christi, utinam, ô judex, nos sic esse permittas, quandiu hujus corporis tegimur indumento.*

Pulchre de hac charitatis suavi vi et violentia, qua amantis cor totum in Deum quem amat, abripitur, S. Bern. serm. 79. in cant. in illud c. 3. *Num quem diligit anima mea, vidistis? O amor*, inquit, *præceps, vehemens, flagrans, impetuose, qui præter te aliud cogitare non sinis, fastidis cetera, contemnis omnia præter te; te contentus, captivam ducis rationem et intellectum, mirabiliter triumphum agens rerum omnium. En omne quod cogitat, ista quod loquitur, te sonat, te redolet, et aliud nihil : ita tibi ipsius et cor vendicasti et linguam. Num quem diligit anima mea, vidistis? Quasi vero hi sciant quid cogitet ipsa, non explicat verbis sponsi nomen; ut perpendas amorem hunc sanctum, non lingua æstimandum esse et verbo, sed opere et veritate. Et præterea quoniam sicut idioma Græcum, qui græce peritus non est, intelligere non valet; sic et proprios amoris terminos ac nomina solus amans intelligit : aliis autem illa loquens apparebit barbarus. At isti vigiles, quia idioma amoris callebant, docent dilectam. Tenui eum, nec dimittam.* Deinde idipsum exemplo Jacobi Patriarchæ declarat : *Dixit Jacob angelo, cum quo luctabatur usque mane, postulanti uti eum dimitteret, quia viderat appropinquantem auroram : Non dimittam te, nisi benedixeris mihi : et benedixit ei in eodem loco, et post hoc dimisit illum. Sponsa autem etiam benedictionem consecuta, invento eo, quem diligit anima ejus, ait : Tenui eum, nec dimittam, dimittere eum non vult, nec ille forsan minus teneri vult, de quo dicitur : Deliciæ meæ esse cum filiis hominum. Quid hac copula fortius, quæ una duorum tam vehementi voluntate firmata est? Tenui eum, nec dimittam, et tenetur illa, juxta illud, Tenuisti manum dexteram meam, non teneret, nisi teneretur misericordia Dei.*

NEQUE FORTITUDO.] Ita legunt Biblia Romana. Sed delent hoc Græca, Syra, et Ambros. nec habet sibi respondens quid; uti habent cetera, quæ paria sunt, quodque enim suum habet compar, ut patet cum dicit, *Neque mors, neque vita, neque instantia* (id est, præsentia bona, vel mala, inquit Ansel.) *neque futura.*

39. NEQUE ALTITUDO, NEQUE PROFUNDUM.] Id est, nulla prosperitas, nulla adversitas; nulla gloriosa, vel humilia, inquit Œcumen. et ex eo Toletus.

Secundo, D. Thomas et Anselmus sic expli-

cant : *Neque altitudo*, scilicet arcis et rupis, ex qua quis minaretur præcipitium, ni à Dei amore r cedas : *neque profundum*, puta mare aut flumen, in quo pari modo minaretur quis submersionem, nos seperabit à charitate.

Tertio et efficacius, Theodoret. *neque altitudo, neque profundum*, id est, nec cœli, nec inferi. q. d. Etiamsi promittas regnum cœleste, etiamsi gehennam mineris Deum amanti, ut separes eum à charitate, nihil tamen apud eum effeceris, ait S. Chrysost. Est hyperbole. Subintelligitur enim, si videlicet hoc promittere, vel hoc minari tali conditione quis posset. q. d. Paulus : Hoc unum non tam timeo, quam aversor, adhorreo et detestor, scilicet separationem à charitate et dilectione Dei, *quæ est in Christo* (id est, per Christum ; qua scilicet Deo per Christum Christique fidem, gratiam et amorem jungimur et unimur. Vide cau. 25.) præ hac separatione omnia quasi ludicra contemno, nam separari à Christo ipsa gehenna mihi magis horrendum est : sicut vicissim in Christi charitate perdurare quovis regno mihi jucundius est, ait S. Chrys.

Pulchre, subtiliter et nervose sigillatim hæc explicans S. August. lib. 1. Moribus Ecclesiæ cap. 11. tom. 1. *Nemo*, inquit, *nos separat à charitate Domini, minando mortem : idipsum enim quod diligimus Deum, mori non potest cum mors ipsa sit non diligere Deum. Nemo ab ea separat pollicendo vitam : nemo enim ab ipso fonte separat, pollicendo aquam. Non separat angelus : non enim est angelus, cum inhæremus Deo, nostra mente potentior. Non separat virtus quæ potestate habet in hoc mundo : nam toto mundo omnino sublimior est mens inhærens Deo.* Pergit August. *Non separant instantes molestiæ : hoc enim leviores eas sentimus, quo ei unde nos separare moliuntur, arctius inhæremus. Non separat promissio futurorum : nam et quidquid boni futurum est, certius promittit Deus; et nihil est ipso Deo melius, qui jam bene sibi inhærentibus præsens est. Non separat altitudo neque profundum : quid enim mihi cœlum polliceatur, ut à cœli fabricatore sejungar? aut quid terreat infernus, ut Deum deseram? quem si nunquam deservissem, inferna nescivissem. Postremo, quis me locus ab ejus charitate divellet, qui non ubique totus esset, si ullo contineretur loco?*

Ita resoluta et solidata fuit in amore Christi præ aliis Sanctis S. Agatha, virginum heroina, ut, cum esset nobilissima, ditissima, honestissima et pulcherrima, ac Præses Siciliæ Quintianus ejus amore captus, non tam judicem ageret, quam procum, sed frustra, ideoque tandem eam tradidisset Aphrodisiæ ut eam suis lenociniis flecteret, Præsidique obsequentem efficeret, illaque quasi siren nocte et die voluptates et delicias illi occineret, S. Agatha quasi surda mentem in Deo defigens immobilis persisteret : cumque illa finem sollicitandi non faceret, demum ei virgo sancta respondit : *Tuas voces, Aphrodisia, tuamque linguam, non ut tuam, sed ut dæmonis organum et linguam accipio. Pudeat te mihi hæc fœda et indigna proponere. Si non pudet, cessa tamen : operam enim perdis, surdo canis. Ego enim ita fundata et firmata sum in amore Domini mei Jesu, tamque constans in voto virginitatis meæ quod ipsi nuncupavi, ut per ipsius gratiam confidam quod prius soli deficiet sua lux, igni calor, nivi albedo, quam ego mutem meam voluntatem et propositum. Præparet Quintianus leones, accendat rogum, distendat eculeos, aperiat portas inferni si potest, omnemque dæmonum vim et tormenta contra me concitet, libens omnia excipiam ut moriar Christiana et virgo. Nullam Quintiani violentiam timeo, quia Deus, cui animam et corpus consecravi, me tutabitur.* Quocirca Aphrodisia referens ad Quintianum ea, quæ in Agatha viderat et exploraverat : Facilius, ait, est lapides molles et teneros facere, aut ferrum in plumbum convertere, quam mentem Agathæ à Christi amore et castitate ad te traducere. Ego enim et filiæ meæ per triginta dies, noctu diuque nihil aliud egimus, quam ejus animum pulsare et tundere, nunc blanditiis, nunc minis, nunc promissis; sed ipsa omnia quæ sub cœlo sunt, propter Christum non pluris facit quam terram quam pedibus calcat, imo noctu diuque non aliud cogitat, non aliud somniat quam ut moriatur pro Christo. Quintianus ergo Agatham accersens, novis modis, artibusque cunctis ejus rursum animum pertentavit, promittens ei quidquid desiderari potest in hoc mundo, si sibi obsequeretur. Cui sancta : *Ego extra Christum nec vitam, nec salutem, nec quid aliud opto aut desidero. Nec est, ô Quintiane, quod putes me tuis minis, sævitia et tormentis percellere. Scias enim non esse cervam fessam et sitibundam, quæ ita desideret limpidam aquam, atque ego desidero et sitio tua tormenta, ut per ea Christum meum amplectar, eique uniar. Si velis in me stringere gladium, ecce collum meum : si flagella, ecce dorsum meum : si ignem, ecce totum meum corpus. Ecce meas manus, meos pedes, membra mea omnia tibi offero, excrucia ea ut lubet. Ure, seca, stringe, lacera, distende, liga, excrucia, occide : quanto in me eris crudelior, tanto majus in me beneficium conferes, tanto plus consolationis et gloriæ à dulci meo sponso accipiam. Quid tardas? quid moraris? animo sitenti omnis mora longa est.* Dixit, et præstitit, Nam mamillæ abscissionem, ignes, testas : aliaque dira tormenta alacri fortique animo perpessa, Martyr in cœlum evolavit die 5. Februarii.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DOCET JUDÆOS REJECTOS ESSE A JUSTITIA ET SALUTE, OB INFIDELITATEM; GENTES VERO AD EAM ASCITAS ESSE PROPTER FIDEM.

PRIMO, ERGO OSTENDIT HIC PAULUS SUUM AMOREM IN JUDÆOS, ET DOLOREM DE EORUM RUINA ET REPULSA.

SECUNDO, V. 6. OSTENDIT NON PROPTEREA IRRITAS ESSE PROMISSIONES A DEO ABRAHÆ EJUSQUE FILIIS SIVE ISRAELITIS FACTAS; EO QUOD ILLÆ NON PERTINEANT AD FILIOS CARNIS, PUTA JUDÆOS; SED AD FILIOS PROMISSIONIS ET ELECTIONIS DIVINÆ, PUTA AD CHRISTIANOS, QUI CREDENDO IN CHRISTUM ABRAHÆ FIDEM IMITANTUR.

TERTIO, V. 14. DOCET HOC NON ESSE INIQUUM, EO QUOD DEUS, CUM SIT OMNIUM DOMINUS, CUJUS VULT MISEREATUR, ET QUEM VULT INDURET : INDURET, INQUAM, NON DURITIEM EIS IMMITTENDO, SED SUSTINENDO EOS IN MULTA PATIENTIA, QUASI VASA IRÆ APTA IN INTERITUM, UT IPSE APOSTOLUS EXPLICANS AIT. V. 22.

QUARTO, VERS. 24. HOS FILIOS PROMISSIONIS DOCET PARTIM ESSE JUDÆOS CREDENTES IN CHRISTUM, SED PAUCOS PARTIM GENTES, EASQUE PLURIMAS.

DENIQUE, V. 30 PROPRIAM, DIRECTAM, ET ADÆQUATAM DAT CAUSAM, CUR JUDÆI A JUSTITIA ET SALUTE SINT REPULSI, GENTES VERO AD EAM ASCITÆ; NIMIRUM QUOD JUDÆI NOLUERINT CREDERE IN CHRISTUM. GENTES VERO IN EUM CREDIDERINT. OMNIS ENIM JUSTIFICATIO ET SALUS NOSTRA (DEO ITA VOLENTE ET DECERNENTE) AB UNO CHRISTO PETENDA ET EXPECTANDA EST.

1. VERITATEM dico in Christo, non mentior : testimonium mihi perhibente
conscientia mea in Spiritu sancto : 2. quoniam tristitia mihi magna est, et
continuus dolor cordi meo. 3. Optabam enim ego ipse anathema esse à
Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem,
4. qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum, et gloria, et testa-
mentum, et legislatio, et obsequium, et promissa : 5. quorum patres, et
ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus bene-
dictus in sæcula. Amen. 6. Non autem quod exciderit verbum Dei. Non enim omnes qui ex
Israel sunt, ii sunt Israelitæ : 7. neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filii : sed in Isaac
vocabitur tibi semen : 8. id est, non qui filii carnis, hi filii Dei : sed qui filii sunt promissionis,
æstimantur in semine. 9. Promissionis enim verbum hoc est : Secundum hoc tempus veniam :
et erit Saræ filius. 10. Non solum autem illa : sed et Rebecca ex uno concubitu habens, Isaac
patris nostri. 11. Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali (ut
secundum electionem propositum Dei maneret) 12. non ex operibus, sed ex vocante dictum
est ei : 13. Quia major serviet minori, sicut scriptum est : Jacob dilexi, Esau autem odio
habui. 14. Quid ergo dicemus? nunquid iniquitas apud Deum? Absit. 15. Moysi enim dicit :
Miserebor cujus misereor ; et misericordiam præstabo cui miserebor. 16. Igitur non volentis,
neque currentis, sed miserentis est Dei. 17. Dicit enim Scriptura Pharaoni : Quia in hoc ipsum
excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam : et ut annuntietur nomen meum in universa
terra. 18. Ergo cujus vult miseretur, et quem vult indurat. 19. Dicis itaque mihi : Quid
adhuc queritur? voluntati enim ejus quis resistit? 20. O homo, tu quis es, qui respondeas
Deo? Nunquid dicit figmentum ei, qui se finxit, Quid me fecisti sic? 21. An non habet po-
testatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in con-
tumeliam? 22. Quod si Deus volens ostendere iram, et notam facere potentiam suam susti-
nuit in multa patientia, vasa iræ, apta in interitum, 23. ut ostenderet divitias gloriæ suæ in
vasa misericordiæ, quæ præparavit in gloriam. 24. Quos et vocavit nos non solum ex Judæis,
sed etiam ex Gentibus, 25. sicut in Osee dicit : Vocabo non plebem meam, plebem meam :

et non dilectam, dilectam : non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam. 26. Et erit : In loco, ubi dictum est eis : Non plebs mea vos : ibi vocabuntur filii Dei vivi. 27. Isaias autem clamat pro Israel : Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ salvæ fient. 28. Verbum enim consummans et abbrevians in æquitate : quia verbum breviatum faciet Dominus super terram : 29. et sicut prædixit Isaias : Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissemus. 30. Quid ergo dicemus? Quod gentes, quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam : justitiam autem, quæ ex fide est. 31. Israel vero sectando legem justitiæ, in legem justitiæ non pervenit. 32. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus : offenderunt enim in lapidem offensionis, 33. sicut scriptum est : Ecce pono in Sion lapidem offensionis, et petram scandali : et omnis, qui credit in eum, non confundetur.

Descendit hic Apostolus à thesi ad hypothesin. Hactenus enim docuit, non legalia, sed fidem Christi unicam esse viam ad justitiam et salutem : nunc tribus capitibus sequentibus docet Gentes electas esse ad hanc justitiam et salutem; quia hanc fidei Christi viam iniverunt : Judæos vero ab eadem rejectos esse non defectu vocationis, ut patet cap. 10. vers. 12. vel gratiæ, utpote quam maximam, imo Christum ipsum totum soli ipsi habuerunt; sed quia carnali patri Abrahamo et Mosi legislatori, legisque operibus præfisi, inde sibi salutem et justitiam arrogarunt; Christi vero, quasi hominis abjecti fidem et gratiam contempserunt. Id diserte patet cap. 11. vers. 20. 30. et seqq.

Hoc ergo cap. docet Primo, idipsum non esse contra promissa, nec etiam contra justitiam Dei : nam *Abrahæ semen*, id est filii, cui *benedictio*, id est justitia, amicitia, Dei protectio, et salus, promissa fuit à Deo, non intelliguntur filii secundum carnem, puta Judæi, sed secundum spiritum et fidem, puta Christiani.

Secundo, docet, causam cur Deus filiis non carnis, sed spiritus, id est, non Judæis, sed Christianis promissam hanc benedictionem consignari voluerit, esse non illorum demeritum, vel horum meritum; sed puram voluntatem, electionem, et misericordiam Dei, qui novam posteritatem, non carnalem, sed spiritualem, scilicet fidelium Christianorum, eligere et adoptare voluit ad hæc promissa; cum ad eadem carnalem Abrahæ posteritatem puta Judæos, adoptare potuisset si voluisset, (uti eos in lege veteri adoptavit sibi in filios) vel alium ordinem et viam et benedictionis et justificationis instituere.

Unde patet, Apostolum hoc cap. proprie et directe non agere de vocatione Judæorum et Gentium ad fidem, sed hanc utrorumque vocationem præsupponere : nec rursum agere eum de gratia præveniente, ejusque disparitate, quasi docere velit, Judæis minorem datam esse gratiam Gentibus majorem; Judæis inefficacem, Gentibus efficacem : sed agere de gratia justificante, ut patet toto cap. præced. et aliis omnibus, hucusque. Vide et lege præ aliis caput III. et IV. et ita esse videbis. Totius enim epistolæ quæstio est hæc, unde justificetur homo? Cui respondet Apostolus, hominem justificari per fidem et gratiam Christi; non per cæremonias aut opera legis. Ex qua responsione recte hoc cap. et seq. infert et concludit : Gentes justificatas esse, quia fidem et gratiam Christi amplexæ sunt; non autem Judæos, utpote qui eam amplecti noluerunt.

Secundo, idipsum, scilicet quod Apostolus non agat hic de gratia præveniente, sed justificante, patet ex eo : quia hæc est benedictio promissa Abrahæ et semini ejus, scilicet : *Ero Deus tuus et seminis tui*, nimirum ad hoc, ut te et posteros tuos secundum fidem et spiritum, quasi justos, filios et amicos meos amem, protegam, complectar : ergo benedictio hæc Abrahæ non est aliud quam justitia et amicitia Dei.

Tertio, idipsum patet ex eo, quod hæc benedictio jam dicta præsupponat et requirat, ut jam natus quis sit filius Abrahæ, non secundum carnem, sed secundum spiritum; puta, ut quis per fidem et baptismum renatus sit in Christo : hic enim est filius Abrahæ, et hæres benedictionis, id est justitiæ et salutis. Promissa ergo hæc Abrahæ benedictio non est fides, nec vocatio, aut gratia præveniens; utpote quam jam filius hic et hæres præsupponitur habere : per hanc enim debet nasci quis filius spiritualis Abrahæ, ut capax fiat hujus benedictionis ejusdem : perinde ac in humanis aliquis prius debet nasci, fierique filius patris sui, antequam ejusdem hæres fieri, vel jus ad hæreditatem acquirere possit.

Quarto, idipsum clare patet ex conclusione totius hujus disputationis, quam colligit Apostolus hoc cap. vers. 30. et sequ. ubi concludit Gentes justitiam adeptas esse, quia crediderunt Christo : Judæos vero ab ea excidisse, quia eam non in fide Christi, sed in lege Mosis quæsiverunt. Ex his omnibus patet, Apostolum hoc cap. et seqq. proprie non agere de gratia præveniente congrua, vel incongrua; multo minus de electione et electis ad gloriam, deque reprobatione, et reprobis ad pœnas æternas : sed agere de gratia justificante, quam per fidem Christi adeptæ sunt Gentes, à qua Judæi exclusi sunt propter incredulitatem. Atque hoc punctum maxime hic notandum est : ex illo enim pendet genuina applicatio pariter et explicatio totius capitis, omniumque illius antithesium, adeoque tota mens Apostoli, uti fusius ipso capitis decursu declarabo.

1. Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto.] Nota τὸ *in Christo*. q. d. Veritatem dico, uti facere par est eum, qui Christum revereatur; vel *in Christo*, id est, per Christum, quem testem invoco. q. d. Testor Christum, juro per Christum me verum dicere. *Beth* enim, id est *in*, apud Hebræos subinde est nota et vox jurantis, ut patet Genes. 22. 16. Josue 2. 12. Addunt Theophyl. et Œcumen. Paulum hic per tres testes jurare, scilicet per Christum, per conscientiam, per Spiritum sanctum. Verum

illud, *testimonium perhibente mihi conscientia,* non videtur esse juramentum, sed tantum asseveratio se non mentiri, cum conscientia hoc illi dictet et attestetur; conscientia, inquam, mota et excitata ac impulsa à Spiritu sancto: hoc enim significat τὸ *in Spiritu sancto,* quod idem valet, ac per Spiritum sanctum.

2. Quoniam (quod) tristitia mihi magna est, et continuus dolor cordi meo.] Scilicet ob rejectionem et reprobationem Judæorum à justitia et salute. Hanc enim causam doloris sui in seqq. exprimit Paulus, sed hic initio eamdem artificiose celat et tegit, ut prius ostendat suum in Judæos affectum; itaque eos sibi devinciat, ne putent eum ex odio legis et Judæorum hæc dicere, neve initio statim eos tam tristi nuntio percellat.

3. Optabam ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis.] *Optabam,* S. Chrysost. Origenes, Theophyl. vertunt, *optarem,* vel *optarim,* si videlicet possibile esset, et si divina dispositio id pateretur. Intelligunt ipsi in Græco ἐάν et videntur legisse εὐχόμην. Nam ηὐχόμην, uti jam legitur, non video quomodo aliud esse possit, quam præteritum imperfectum, *optabam.* Optabam ergo, idem est ac si dicat. Jam pridem optavi, et continuo opto, et, ut ait Anselm. jamdiu optare cœpi. Cajetanus vero sic explicat, q. d. Modo non opto, sed optabam in judaismo existens, esse anathema, id est, separari à Christo.

Verum non recte: nec enim optat quis separari ab eo, à quo omnino jam separatus est: Paulus autem in judaismo plane erat separatus à Christo, Christique hostis acerrimus. Adde, non recte probare Paulum amorem suum in Judæos præsentem ex præterito. Nam dixissent Judæi: Tu quidem Judæus existens nos Judæos amasti, sed jam cum religione affectum in nos mutasti.

Nota. Quia Paulus hic dicturus erat ea, quæ Judæis sciebat fore valde odiosa, scilicet eorum repudium à Deo et justitia; hinc eos initio sibi conciliat tot tamque gravibus verbis, intimum animi sui dolorem et sensum, indeque eximium suum in eos amorem ostendens: unde optat pro eis fieri anathema.

Anathema esse.] Primo, aliqui apud Œcumenium sic explicant: Optarim me nondum esse ad Christum conversum, sed adhuc esse anathema à Christo, si hoc ad fidem Judæorum conferret. Sed hoc votum est illicitum et impium.

Secundo, S. Thomas et Lyrannus sic explicant: Opto diutius abesse à Christi gloria, ut vivens in hac vita Judæis prosim.

Tertio, Ambrosius, Anselmus et Toletus hunc dant sensum, Cum essem Judæus, eram Christi hostis; adeo ut anathema et velut execratio ac maledictio à Christo et Christianis haberi vellem. Verum huic sensui obstant ea, quæ paulo ante produxi.

Quarto, Dionysius Carthus. et Abulensis in cap. 32. Exodi censent esse hyperbolen, qua tantum Paulus velit significare et testari eximium suum in Judæos amorem, quo quidvis pro eis optet perpeti.

Quinto, Origenes et S. Hieron. ad Algas. q. 9. Optabam, inquiunt, esse anathema, id est occisionem et martyrium, ac mortem corporis pro Judæis subire. Sed huic expositioni repugnat vox *à Christo.* Mors enim separat hominem à vita, sed non à Christo: quin imo Martyrem cum Christo maxime conjungit.

Verum omnes hi sensus pectus et amorem Paulinum non explent, non satisfaciunt illius incenso zelo et spiritui, ut recte annotavit S. Chrysost. Œcumen. et Theodor.

Unde Nota. *Anathema* Syrus vertit, חרמא *cherma;* alludit enim Apostolus ad votum חרם *cherem,* quod Septuaginta vertunt et vocant anathema, quo res Deo consecrata moriebatur, aut civiliter, aut naturaliter, atque in æternum separabatur à domino suo, et usibus profanis. Pro quo adverte, Hebræum *cherem* significare occisionem, excisionem, succisionem, à radice חרם *charam,* id est occidit, excidit, succidit. Inde votum *cherem* dicebatur votum maximum, quo res vota Deo ita consecrabatur, ut destrui vel occidi deberet. *Cherem* ergo idem est, quod occisio, interfectio, consecratio, anathema, sive res ita Deo devota, et in totum consecrata, ut in ejus honorem vel occidi, vel consumi debeat. Patet hoc Levit. 27. 28. *Omne,* inquit, *quod Domino consecratur* (hebraice omne *cherem,* quod יחרם *iacharom,* id est, plane et plene consecrabitur Domino tamquam *cherem*) *sive homo fuerit, sive ager, non væniet* (non vendetur), *nec redimi poterit. Quidquid semel fuerit consecratum* (hoc voto et hac consecratione *cherem,* id est anathematis) *sanctum sanctorum,* (id est, omnino sanctum et consecratum) *erit Domino. Et omnis consecratio* (hebraice omne *cherem,* id est anathema) *quæ offertur ab homine, non redimetur, sed morte morietur.* Cujus exemplum est Numer. 21. 2. *At Israel,* inquit, *voto* (cherem) *se Domino obligans ait: Si tradideris populum istum* (chananæum) *in manu mea, delebo* (והחרמתי *vehacharamti,* id est succidam, excidam) *urbes ejus. Exaudivitque Dominus preces Israel, et tradidit Chananæum, quem ille interfecit subversis urbibus ejus, et vocavit nomen loci ejus Horma* (sive *Cherem.* cheth enim Hebræum alii pronuntiant per h, alii per ch: unde alii dicunt *herem* et *horma,* alii vero *cherem* et *chorma*) *id est anathema.* Vide dicta Levit. 27. 28.

Significat itaque *cherem* vel *anathema,* teste Budæo, separationem, succisionem, exitium æternum et extremum. Optat ergo Paulus heroico quodam excessu, quasi cæcæ charitatis, quæ abstrahit, nec considerat an res sit possibilis, an secundum Dei ordinationem, nec ne: vel si non abstrahit, optat sub tacita conditione. Si Deus vellet, et si fieri posset (Ita S. Chrysost. Orig. Theophyl. qui legunt *optarem*) optat, inquam, sibi *cherem* et *anathema,* id est, æternam separationem, non à charitate, sed à beatitudine et gloria futura cum Christo (id enim significat vox, *à Christo*) ut Judæi salventur. Ita Theodoret. Œcumen. Anselm. Theophyl. Sotus, Catharinus; imo optat, ait Chrysostomus, in æternum perire; et, ut Cassianus ait collat. 32. c. 6. æternis addici pœnis, idque tum pro gloria Dei, ut ait Chrysost. ne scilicet Deus à Judæis blasphemetur, sed in æternum laudetur; tum pro salute ipsorum Judæorum. Optat ergo hic Paulus illud idem, quod in simili casu optavit Moses Exaudi 32. v. 31. dicens: *Aut dimitte eis hanc noxam, aut, si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti.*

Hinc patet cuilibet viro sancto idem licere optare, scilicet, ut deleatur de libro vitæ, et separetur à fruitione, et beata societate Christi

et Sanctorum in cœlis, sine tamen sua culpa; dummodo hac ratione et conditione posita, multi alii Deum agnoscerent, diligerent, et bearentur; ut inter alios docet Lud. Molina 1. p. q. 24. in fine. Hoc enim majus est Dei bonum et gloria, quam sit mea unius beatitudo; et consequenter hoc optare non minuit, sed auget charitatem et propriam perfectionem, ad quam magis inclinat charitas, quam ad propriam gloriam et beatitudinem : præsertim quia ipsa novit et scit, Deum, utpote liberalissimum, tam liberali animo, qui sua commoda, suamque beatitudinem divinæ gloriæ et fratrum saluti posthabet et postponit, liberaliter quoque charitatis, gratiarum, et aliorum donorum cumulos et incrementa repensurum ; nec passurum ut liberalitate suæ creaturæ vincitur.

Nota hic illustre exemplum pro dignitate et nobilitate animarum earumque zelo. *Quid ais, Paule?* ait Chrysost. *nonne jam dixisti, Quis nos separabit à charitate Christi? imo ait, Quia amo Christum, cupio separari à fruitione Christi, ut plures, imo omnes eum ament et laudent.* Addit S. Chrysost. *Quia nos*, inquit, *longe sumus ab hac dilectione, idcirco intelligere hæc ejus dicta non possumus.* Sic Christus fieri voluit pro nobis maledictum. *Et quid mirum*, inquit Origenes, *si, cum Dominus* (Christus) *pro servis maledictum sit factus, servus* (Paulus) *pro fratribus anathema fiat?* Optatio ergo hæc Pauli pia, sancta et efficax fuit ex parte et voluntate ipsius; ex parte tamen objecti, non fuit omnino absoluta et efficax. Optabat enim rem impossibilem et repugnantem ordinationi divinæ. Deus enim ordinavit ut mea salus et beatitudo sit medium ad Dei gloriam et salutem, ac beatitudinem proximorum promovendam et augendam : non autem ordinavit ut privatio beatitudinis meæ sit medium et procuratio salutis alienæ, idque optime sciebat Paulus : unde simpliciter loquendo actus hic, sive votum et optatio hæc in eo non potuit esse plane absoluta et efficax.

4. Qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ.] Qui sunt posteri Israelis, sive Jacob magni illius Patriarchæ. Omnia enim hæc quæ hic sequuntur, spectant ad laudem Judæorum, iisque se Paulus, ad eorum amorem mirifice accendi insinuat.

Quorum adoptio est filiorum.] Quos Deus adoptavit in filios, cum sibi suoque cultui cos addixit, Exodi 4. 22. dicens : *Filius meus primogenitus Israel :* et jam per Christum vult eosdem sibi adoptare præ omnibus in filios et hæredes.

Et gloria.] Judæorum gloria, inquit Chrysost. et Anselm. est hæc quod ipsi soli præ omnibus gentibus vocati sint, et reipsa fuerint populus et Ecclesia Dei.

Secundo, Theodoret. Judæorum, inquit, gloria hæc est, quod Deus Judæis solis seipsum per tot tamque gloriosa miracula et prophetias, atque per tam singularem protectionem et providentiam, perque tot tantaque beneficia, tamque patrem amantissimum, et tanquam Deum gloriosum, potentissimum æque ac clementissimum ostendit et exhibuit.

Tertio, Toletus, Judæorum gloria, inquit, erat arca testamenti, quæ Dei potentiam et gloriam referebat : Deus enim gloriosus in templo Judæorum sedebat super propitiatorio sustentato à Cherubinis, ita ut arcam haberet pro scabello pedum suorum. Unde arca à Philisthæis capta, uxor Phinees parturiens filium quem peperit, vocavit Ichabod, id est, ubi gloria? dicens : *Translata est gloria de Israel, quia capta est arca Dei*, 1. Reg. 4. 21. q. d. *Fuimus Troes, fuit Ilium, et ingens gloria Teucrorum*, puta Israelitarum. Omnes hi sensus accommodi sunt; secundus tamen planior est et plenior.

Et testamentum.] q. d. Quibuscum pactum sæpius Deus iniit, græce enim est διαθῆκαι, id est testamenta. Vel quibus datum est vetus testamentum, et novum promissum. Tertio, simplicius Noster vertit, *testamentum*, vetus scilicet. Græcum enim διαθήκη, cum significat testamentum, plerumque pluriter usurpatur, inquit Budæus.

Nota. Græcum διαθήκη, et testamentum et pactum significat. Hinc sæpe noster Interpres testamentum usurpat pro quovis pacto, ut dicam ad Hebr. 9. v. 15.

Legislatio.] q. d. Qui (scilicet Judæi) præ ceteris gentibus legem à Deo, è cœlo, in Sina acceperunt, et jam novam accipiunt in Sion. Nam cui populo data est lex vetus, eidem nova promissa est, et per Christum exhibita, indeque per omnes gentes propagata.

Obsequium.] Græce λατρεία, id est, cultus et religio Dei, Deoque soli competens et debitus. q. d. Deus solis Judæis dedit verum sui cultum, veramque religionem.

Promissa.] q. d. Benedictio Abrahæ promissa, omnesque aliæ promissiones Dei, quas ipse tam veteri, quam novo testamento hominibus fecit, primo et primario ante omnes alias gentes spectant ad Judæos. Harum autem promissionum maxima est ipse Messias, sive Christus, puta redemptio, justitia ac salus præstanda per Christum.

5. Quorum patres, scilicet sunt illi inclyti et insignes Patriarchæ Abraham, Isaac et Jacob; qui Primo virtutum facinora ediderunt : et Secundo, ex quibus est Christus.] q. d. Judæorum patres sunt etiam parentes Christi. Secundo et aptius, *quorum*, supple parentes, sunt patres, id est, Patriarchæ nostri celebres, puta Abraham, Isaac et Jacob. Hi enim antonomastice vocantur et sunt patres.

Et ex quibus, scilicet Israelitis, est Christus secundum carnem.] Mira enim dignitas Judæorum est, quod Christus ex eis sit natus. Ita distinguit hæc Syrus, ut τὸ *quorum patres*, referat ad præcedentem versum : ex τῷ vero *et ex quibus est Christus*, inchoet seq. v. cum ergo ait *Ex quibus*, supple, non, patribus, sed, Judæis sive Israelitis, de quibus egit vers. 4. hucusque atque hæc ita dividi et explicari postulat conjunctio *Et*.

Qui (Christus) est super omnia.] Supple quæ sunt extra Deum. Non ergo est Christus supra Spiritum sanctum. Ita S. Gregor. homil. 8. in Ezech. Ambros. et alii. Male ergo hinc inferébant Macedoniani, Spiritum sanctum esse Deo Christoque minorem, esseque creaturam.

Qui est super omnia Deus benedictus in sæcula.] Hinc S. Athanasius, Augustinus, Hilarius, Tertullianus, et alii passim probant contra Arium, Filium esse Deum. Respondet Erasmus, vocem *Deus*, forte esse additam : nam Hilarius in psalm. 122. et Cyprian. lib. 2. Contra Judæos illam non legunt. Sed errat; nam omnes codices Latini, Græci et Syrus legunt τὸ *Deus*. Ita

quoque legunt Patres passim ac nominatim ipse Hilar. lib. 8. de Trinit. ubi integrum citat hoc testimonium : Cypriani quoque exemplaria antiqua extant, in quibus loco citato τὸ *Deus* legitur.

Rursum Erasm. hic contra omnes ponit punctum post *omnia*, et sequentia ab eo divellit. q. d. Paulus : *Ex quibus est Christus qui est super omnia*, punctum. *Deus* (Pater) *sit benedictus in sæcula.* Quis non videt hanc novam, hiulcam, distortam et absonam esse diastolen ?

6. NON AUTEM QUOD EXCIDERIT VERBUM DEI.] *Non autem*, græce οὐχ οἷον δὲ, quod Photius vertit, *non taliter vero*, vel *non autem velut exciderit verbum Dei.*

Secundo, Toletus vertit, *non possibile est autem, quod exciderit verbum Dei*, itaque explicat nostram versionem. q. d. *Non autem*, supple, fieri potest, quod exciderit verbum Dei. Verum prior Photii explicatio planior est. q. d. Paulus : Hæc autem quæ jam dixi de Judæorum repulsa et reprobatione à justitia et salute, dico, non quasi *exciderit*, id est irritum sit, *verbum et promissum Dei :* nimirum quasi Deus aliis, scilicet Judæis, promiserit justitiam et salutem per Christum ; aliis vero, scilicet Gentibus, eamdem dederit. Ita Theophyl. Occurrit hic Paulus objectioni Judæorum. Qui indigne ferebant in Ecclesia et christianismo Gentes idololatras sibi præferri, dictitantes hoc esse contra promissa Dei.

Objiciebant ergo ipsi Paulo : promissio Messiæ, justitiæ et salutis à Deo facta est Abrahæ et semini ejus : atqui nos Judæi sumus semen Abrahæ, non autem Gentiles : ergo si hæc promissio à nobis ad Gentes (ut tu, ô Paule, asseris et prædicas) translata est; sequitur quod promissio Dei revocata, cassata et irrita facta sit; quodque Deus sit instabilis et infidelis in suis promissis. Huic objectioni et cavillationi Judæorum respondet Apostolus v. sequ. hanc promissionem factam esse posteris Abrahæ, non carnalibus, sed spiritualibus, puta Christianis, non Judæis.

Nota. Hoc verbum, sive hæc promissa benedictio, est justitia, salus, et vita æterna promissa credentibus in Christum, ejusque gratiam amplectentibus. Id patet Primo, ex sequentibus : soli enim credentes censentur filii Abrahæ, scilicet spirituales, ac consequenter hæredes ejus benedictionis, Secundo, idem patet ex c. 3. ad Galat. v. 14. et ex hac epist. c. 4. v. 3. et 24. Tertio, idem ostenditur ex eo, quod Apostolus non respiciat ad promissionem Abrahæ factam de terra Chanaan possidenda, deque multiplicanda ejus sobole ad instar stellarum cœli : utrumque enim hoc etiam tempore Christi habebant Judæi, non Gentes : hæ enim nunquam possederunt terram Chanaan. Apostolus autem docet hic promissam Abrahæ benedictionem non in Judæis, sed in Gentibus, puta Christianis, adimpletam esse. Ergo respicit ad promissionem. non illam temporalem jam dictam, sed ad aliam spiritualem, nimirum ad illam, quæ continetur Gen. 12. v. 2. et Gen. 17. 7. estque talis : *Benedicam tibi, erisque benedictus : ero Deus tuus, et seminis tui post te:* quia nimirum, ut sequitur Genes. 12. 3. et Genes. 22. 18. *In te, et in semine tuo*, scilicet in Christo per fidem *benedicentur*, id est justitiam, gratiam, gloriam assequentur, *omnes gentes.*

Ubi adverte, in Genesi locis jamjam citatis Abrahæ semini promissas esse duplices benedictiones ; unas carnales, datas carnalibus Abrahæ filiis, puta Judæis, de possidenda terra Chanaan, deque ejus fertilitate, et copia prolis; secundas spirituales, promissa spiritualibus filiis, id est credentibus et fidelibus, ut sunt hæ quas hic citat Apostolus. Rursum utrasque benedictiones jam dictas in Genesi locis citatis miscet Scriptura, sicuti Prophetæ futuram Judæorum redemptionem et felicitatem temporalem miscent cum spiritali. Hæreditas enim et possessio terræ Chanaan à Judæis inita significabat hæreditatem cœli, ad quam asciscuntur, et jus acquirunt credentes, in fide et baptismo Christi regenerati, quasi filii justificati et adoptati à Deo. Apostolus ergo relicta temporali Abrahæ benedictione (utpote de qua nulla erat inter Judæos et Gentiles contentio, quin ea solis Judæis cederet) solam spiritualem urget et persequitur: ad hanc enim asciti sunt Gentiles, Judæis exclusis.

NON ENIM OMNES QUI EX ISRAEL SUNT (qui ex Jacob Patriarcha prognati sunt) II SUNT ISRAELITÆ.] Veri scilicet secundum mentem Scripturæ, ad quos pertineat divina promissio spiritualis Abrahæ et Israeli facta, de qua jam dixi. Pertinet enim hæc promissio non ad carnales, sed ad spirituales Abrahæ et Israelis, sive Jacobi, filios, ad eos scilicet, qui Abrahæ et Jacobi fidem imitantur, quos Apostolus v. 8. vocat *filios promissionis :* idque probat v. 7. et 9. duobus similibus exemplis, scilicet Isaaci et Jacobi, ut ibi videbimus.

7. NEQUE QUI SEMEN SUNT ABRAHÆ, OMNES FILII.] *Neque qui*, græce οὐδ' ὅτι, neque quia semen sunt Abrahæ. Sic quoque legunt Syrus et Ambrosius, estque hæc lectio nervosior. q. d. Non omnes qui ex semine Abrahæ carnaliter sunt progeniti, eo ipso censentur filii Abrahæ : tales nimirum ad quos pertineat benedictio et hæreditas Abrahæ, nam, ut sequitur : SED, subaudi, dictum est Genes. 21. 12. ad Abraham, id quod sequitur.

IN ISAAC VOCABITUR TIBI SEMEN.] Est hebraismus. q. d. Isaac erit et vocabitur tuum semen, id est, verus et genuinus tuus filius, ac consequenter tuæ benedictionis hæres, non autem Ismael. Sic apud Hebræos, et in S. Scriptura super aliquem vocari semen aut nomen Jacob, est aliquem vocari filium Jacobi aut Jacobæum. Simili hebraismo dicitur hic vers. 8. *Æstimantur in semine*, id est, æstimantur semen.

Secundo, et simplicius, *in Isaac*, id est, in posteris Isaac. q. d. Posteritas tua, ô Abraham, censebitur per Isaac, qui Dei promissione et virtute supernaturali natus est tibi seni, et sterili Saræ; non per Ismael, qui filius est carnis, id est, sola naturali virtute generatus; ac consequenter Isaac et Isacidæ erunt hæredes tui, non autem Ismael, nec Ismaelitæ, neque alii tui filii, quos ex Cetura genuisti, q. d. Paulus : Ita ergo etiam jam veri spirituales Israelitæ et filii Abrahæ sunt, non quos naturalis generatio ejus, sed quos gratia et virtus promissionis spiritualis regeneravit per fidem et gratiam : et sic patet ex illis non excidisse promissam à Deo Abrahæ benedictionem, scilicet justitiam Dei, gratiam, amicitiam et salutem: hi enim eorum sunt hæredes, id est, pauci Judæi,

et plurimi è Gentibus, per baptismum in Christo renati.

8. ID EST, NON QUI FILII CARNIS, HI FILII DEI.] q. d. Non Ismael, nec alii carnaliter ex Abrahamo geniti, sunt filii Dei, quos scilicet Deus adoptavit et promisit Abrahæ, ut in iis suas promissiones, puta benedictiones Abrahæ et semini ejus promissas, adimpleret.

SED QUI FILII SUNT PROMISSIONIS, ÆSTIMANTUR IN SEMINE.] q. d. Sed filii à Deo Abrahæ promissi æstimantur *in semine*, id est, æstimantur semen, sive filii et hæredes Abrahæ, et consequenter ipsius Dei, divinæque promissionis Abrahæ factæ.

Nota. Duplex est hujus loci sensus. Loquitur enim Apostolus de utraque filiatione et promissione, scilicet tam de spirituali quam de temporali Abrahæ facta. Nam Isaac duplici modo fuit filius promissus Abrahæ: Primo, temporalis, et sic ipse cum posteris Judæis, non autem Ismael hæres fuit terræ Chanaan, aliarumque promissionum temporalium Abrahæ patri suo factarum: atque hoc sensu Isaac et Isacidæ, sive Judæi, vocantur filii et hæredes Dei temporales.

Secundo, Isaac quoque fuit filius promissus Abrahæ spiritualis, tum quia Isaac secutus est fidem et gratiam patris sui Abrahæ, tum quia Isaac hæres fuit promissionum spiritualium, quas Deus Abrahæ pollicitus erat, nimirum in semine ejus (puta in Christo) benedicendas, id est justificandas et salvandas, esse omnes Gentes. Christus enim ex Abrahamo per Isaac, non per Ismael descendit. Et hoc sensu omnes fideles et Christiani censentur filii Isaac æque ac Abrahæ; atque de hisce maxime loquitur Paulus. Hi enim vocantur proprie filii Dei, et hi sunt filii non carnis, sed promissionis, horumque typus fuit Isaac et Isacidæ, sive Judæi ex Isaac temporaliter prognati. Unde priorem sensum obiter solum perstringit, et quasi tantum ad eum alludit hic Apostolus, ut ex eo assurgat ad secundum, eumque stabiliat. Scopus enim ejus est probare benedictiones spirituales, puta justitiam et salutem Abrahæ ejusque posteris promissam, non promissam esse carnalibus Abrahæ filiis, puta Judæis; sed spiritualibus, puta Christianis.

Nota, fideles et Christianos esse filios promissionis, id est, promissos à Deo. Primo, quia promisit Deus per Prophetas fore Christianos, sive gentem Christianorum. Secundo, quia eis à Deo per eosdem Prophetas promissa est justitia et salus, eo quod Christo credant et obediant: hæc enim fidelium generatio non naturalis est, sed libera, fitque per gratiam, quasi patrem; et per consensum voluntatis, quasi matrem.

Nota Secundo. Apostolus loquitur hic non de hoc, vel illo Christiano in particulari, sed in genere de Christianis in Christum credentibus: hi enim rejectis judæis incredulis, successerunt in spiritualem filiationem et familiam Abrahæ, et consequenter in hæreditatem benedictionis, puta justitiæ et salutis illi promissæ.

9. PROMISSIONIS ENIM VERBUM HOC EST.] Scilicet quod sequitur, citaturque ex Genes. 17. Probat hic Apostolus, id quod dixit, scilicet Isaac fuisse Abrahæ filium, non carnis, id est, carnali virtute genitum; sed promissionis, id est, virtute divina à Deo promissa conceptum et genitum. Probat, inquam, ex eo quod dicitur Genes. 18.

SECUNDUM HOC TEMPUS VENIAM, ET ERIT SARÆ FILIUS.] q. d. Anno proximo, sub hoc anni tempus veniam ad te, et tunc Sara conjux tua, licet sterilis et vetula, filium habebit. Sunt hæc verba angeli ad Abraham promittentis ei filium Isaac ex Sara conjuge sua, Genes. 18. 10.

10. NON SOLUM AUTEM ILLA (Sara) SED ET REBECCA.] Scilicet idipsum experta est, filios nimirum à Deo censeri non carnaliter genitos, sed eos qui divinitus promittantur, eligantur et adoptentur. Nam Jacob filius ejus (Rebeccæ) licet junior, quia promissus et electus à Deo, prælatus fuit Esau seniori, factusque est successor et hæres Isaac patris sui.

EX UNO CONCUBITU HABENS.] Scilicet conceptum vel fœtum. Noster Interpres in Græco legit ἐξ ἑνὸς κοιτοῦ, *ex uno cubili*, vel *concubitu*. Et ita legit S. Hieron. Ambrosius. August. Anselm. et alii passim. Jam Græci legunt ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα, id est, *ex uno*, scilicet Isaac, *concubitum habens*, id est concipiens, unde Beza et Erasmus volunt nostrum textum hic esse corruptum. Sed verisimile est nostrum Interpretem habuisse emendatius exemplar Græcum, quia Patres eum sequuntur, estque versionis ipsius pressior sensus et ordinatior. q. d. Ne dicas Ismaelem neglectum à Deo, et ab Abrahamo, quia genitus est ex Agar serva; Isaac vero electum, quia ex Sara libera est natus: en Rebecca, una ex uno eodemque concubitu simul duos edidit filios, è quibus tamen minor, scilicet Jacob, fuit dilectus et electus à Deo. Esau vero senior fuit neglectus et rejectus. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Sensus ergo est, q. d. Paulus: Gloriaris, ô Judæe, te filium esse Abrahæ; arrogas tibi ejus benedictionem, justitiam et salutem; quia filius ejus es secundum carnem; falleris, nam filius carnis fuit et Ismael et Esau, hi tamen à familia Abrahæ sunt exclusi: Isaac vero et Jacob electi et adsciti sunt ad eam, quia filii erant non carnis, sed promissionis divinæ. Quid miraris ergo, si jam Deus Judæos in filiatione carnali insistentes et gloriantes repellat, Christianos vero credentes, quasi filios promissionis, adsciscat in familiam Abrahæ, ut sint hæredes benedictionis, id est justitiæ et salutis Abrahæ promissæ? nonne vides in hisce non excidisse promissa Dei; esto in Judæis incredulis ea exciderint, utpote quibus nunquam fuerunt promissa?

11. CUM NONDUM NATI FUISSENT (ex Rebecca Jacob et Esau) AUT ALIQUID BONI EGISSENT, AUT MALI.] Probat hic Paulus Rebeccæ filium juniorem, scilicet Jacob, prælatum esse Esau seniori, non ex præcellentia ætatis, nativitatis aut etiam meritorum, sed ex electione et promissione divina, quia nimirum ante eorum nativitatem et operationem dictum est à Deo, *Major*, scilicet Esau, *serviet minori*, scilicet Jacobo.

UT SECUNDUM ELECTIONEM PROPOSITUM DEI MANERET.] Primo, Theodor. sic explicat, q. d. Paulus, ideo Jacob, prælatus est Esau, ut electio divina, qua hos probat, illos reprobat, juxta ipsorum varia proposita bona vel mala prævisa, maneret firma. Sed hoc est contra mentem et verba Apostoli; ait enim ipse, *Ut propositum Dei*, non hominum, *maneret* (firmum) *secundum electionem*, utique non hominum, sed Dei pariter, illius enim est electio, cujus est propositum.

Secundo, SS. Chrysostomus et Ambrosius sic explicant : *Ut propositum*, sive decretum *Dei*, quo Esau repulit, Jacob amavit, *maneret secundum electionem ;* quæ electio facta est ex præscientia, qua prævidit Esau malum, Jacob bonum fore. Electio enim, inquiunt ipsi, unius præ alio non potest esse, nisi sit distinctio in ipsis electis : et constat ex Malachiæ c. 1. Esauitas odio habitos esse à Deo ob sua peccata. Verum hic sensus pari modo, quo prior, verbis et magis scopo Apostoli repugnat, ut mox patebit

Hinc Tertio S. August. lib. 3. ad Simplic. q. 2. eodem modo quidem electionem hanc intelligit; sed τὸ *ut secundum electionem propositum maneret*, nectit præcedentibus : *Cum nondum aliquid boni egissent, aut mali;* quasi ea explicet, imo ex iis educatur. q. d. Elegit Deus Jacob, cum nondum aliquid boni egisset; et Esau repulit, cum nondum aliquid mali egisset : ita nimirum, ut propositum hoc Dei quo Jacob elegit præ Esau non potuerit esse et manere secundum electionem operum; quia scilicet eligi solet is, qui est melior, sanctior et dignior.

Verum nota Dei electionem v. seq. opponi operibus, ac consequenter eam versari circa paria, et æque digna vel indigna. Sensus ergo est: Deus Jacob ante nativitatem et ante ejus opera bona prætulit Esau; hac de causa, ut nimirum firmum esset id, quod per se et sponte sua elegerat Deus, et secum constituerat, videlicet Jacob extollere et honorare præ Esau : ex tunc enim Deus suo decreto Jacobum præferebat Esau. q. d. Sicut Deus Jacobum, non quia ipse id merebatur, sed quia ipse filius erat electus et promissus à Deo, prætulit Esau fratri, quasi filio secundum carnem seniori et digniori, fecitque Jacobum solum hæredem benedictionum Abrahæ avi sui; ita allegorice, non carnales posteros Abrahæ, sed spirituales elegit idem Deus, qui essent filii Abrahæ, et benedictionis ejus hæredes ; idque non ex eorum merito prævio, sed ex libera sua electione et dignatione.

Si ergo quæras, ô Judææ, Cur Deus noluit posteritatem nostram carnalem; sed aliam, quæ secundum fidem esset, elegit? Respondeo, Quia ita placuit eligere Deo. Si quæras, Cur in posteris Abrahæ, non secundum carnem, puta in Judæis; sed secundum fidem, puta in Christianis, benedictiones promissas Abrahæ impleri voluit? Respondeo, id ita factum est, non quia Judæi id demeriti sunt; aut Christiani, antequam essent Christiani, id meriti sunt; sed quia id ita Deo placuit. Ita Toletus annot. 21. et seq. qui primus genuinum sensum Apostoli hic annotavit. Hunc verum esse sensum Apostoli, patebit ex seqq.

12. NON EX OPERIBUS (Jacob et Esau præviis et à Deo prævisis) SED EX VOCANTE (ex gratuita Dei vocatione et electione) DICTUM EST EI (Rebeccæ matri) 13. QUIA MAJOR SERVIET MINORI.] Puta Esau Jacobo serviet, non in sua persona, sed in suis posteris : Judæi enim Jacobi posteri soli, quasi hæredes Abrahæ, possederunt terram promissam Chanaan, et beneficiis Dei locupletati sunt, eisque servierunt Idumæi posteri Esau, tempore Davidis et Salomonis (ut patet 2. Reg. 8.) Jam hæc Judæis sibi applicanda, et allegoriam Jacobi et Esau adaptandam relinquit Paulus, hoc modo. q. d. Pari ergo ratione qua Jacob et Esau, nec vos, ô Judæi, propter opera legis aut naturæ adepti estis benedictionem Abrahæ, ut in justitia præferremini Gentibus, imo vero, ut dicetur v. 31. quia operibus legis superbe præfisi estis, et fidem ac vocationem Christi respuistis; post positi et rejecti estis. E contrario vero Gentes, quæ in Dei cognitione, cultu et Ecclesia vobis sunt juniores, quia non operibus suis confisæ, sed gratiæ et vocationi Dei obsecutæ sunt, vobis prælatæ sunt in hæreditaria benedictione salutis et justitiæ Abrahæ promissa, et per Christum exhibita : ut explicat ipse Paulus v. 30. Unde pariter et proportionaliter ad hunc sensum asserit S. August. lib. 1. ad Simplic. q. 2. quod Esau odio sit habitus et reprobatus, ex eo, quod vocationem Dei contempserit.

Ut hæc plenius intelligas : Nota Primo, hic filios promissionis, quos significat Jacob, allegorice esse Christianos baptismo et gratia Christi renatos : filios vero carnis, quos significat Esau, esse Judæos. Cum ergo ait Paulus : *Major serviet minori,* sensus litteralis est, Esau serviet Jacobo: sensus vero allegoricus, quem hic directe intendit Apostolus, est: Judæi servient et postponentur Christianis, perinde ac lex vetus servivit novæ. Ita S. Augustinus, lib. 16. de Civitate cap. 35.

Nota secundo. Hæc promissio, uti et vocatio Dei non excludit, sed potius includit liberum arbitrium, quod Dei vocationi respondet et consentit, ut filius adoptionis nasci et adoptari possit. Opera enim quæ hic negat Paulus, non sunt ex fide et gratia facta; nec etiam est ipsum opus, quo fidelis fidem et gratiam acceperat, credit, sperat, pœnitet, ut ad remissionem peccatorum et justitiam se præparet et disponat : sed per opera, quæ hic excludit Paulus, intelligit opera legis et naturæ sine fide, et ante fidem ac gratiam Christi facta : hæc enim jactabant Judæi, quasi ob ea eligendi essent ad justitiam et salutem.

Dices, Jacob, utpote infans, vocatus est et electus sine ullis operibus; ergo allegorice Christiani, qui à Deo vocantur ut sint filii et hæredes Abrahæ, sine ullis operibus et sine consensu liberi arbitrii vocantur.

Respondeo. Nego consequens, non enim per omnia hic est similitudo, sed in eo tantum, quod neutri ex operibus, id est meritis præviis; sed utrique, id est, tam Jacob, quam Christiani, ex Dei gratia, vocentur, ut sint filii et hæredes Abrahæ ; ita tamen ut Christiani jam, utpote viri, vocationi Dei libere consentire debeant, itaque fieri filii Abrahæ, quod Jacob, utpote infans, facere non potuit, ut nimirum suæ generationi et nativitati ex Abrahamo libere consentiret.

Rursum cum Apostolus ait, *Non ex operibus*, *sed ex vocante*, non tantum excludit opera jam actu facta, licet id velit S. Chrysostomus et Theodoretus, clarum enim est talia non potuisse esse tunc, cum nondum nati erant operantes ; sed etiam exclusit opera futura, quæ à Deo prævisa sunt. Hisce enim omnibus opponit vocationem et electionem Dei : alioqui enim vere ex operibus, et non ex pura vocatione et gratia facta esset hæc electio. Sicuti ex sententia Theologorum docentium, Deum nos elegisse ad gloriam ex prævisis meritis, falsum esset dicere, electionem hanc factam esse ex vocante, et non ex operibus : licet enim non sit facta ex operibus actu existentibus, facta est tamen ex operibus futuris et prævisis, quæ in Dei præscientia

quasi præsentia sunt et existunt. Vere ergo et absolute dicendum est, quod hæc electio facta sit ex operibus, et non ex solo vocante Deo : pari ergo modo per opera hic non solum actu existentia, vel facta, sed etiam futura, quæ à Deo prævisa, intelligenda sunt.

Nota Tertio, ex dictis duo hic tacite infert Apostolus. Primum, non esse irrita promissa Dei Abrahæ facta, sed in Christianis, quibus promissa sunt, impleri. Hoc enim intendit probare à vers. 6. hucusque.

Secundum est, reconciliationem cum Deo obtingere homini non ex operibus justitiæ, sed gratis, per Dei vocationem et gratiam. Ex ea enim Deus jam non carnales posteros Abrahæ, sed spirituales filios elegit et vocavit, qui essent filii Abrahæ, ac consequenter justitiæ et benedictionis hæredes : hæc enim electio et adoptio est ex mera Dei voluntate, neutrius merito vel demerito ; placuit tamen Deo eam Christianis et credentibus dare et consignare, cum æque camdem Judæis et circumcisis, posterisque Abrahæ carnalibus dare et consignare potuisset, si voluisset.

Nota Quarto. Non loquitur hic Apostolus, ut dixi initio capitis, de electione et vocatione ad gratiam prævenientem, sed ad filiationem, justitiam et salutem. Hæc enim est benedictio et hæreditas Abrahæ, quæ proinde supponit illos nasci filios, non carnis, sed spiritus : filii autem spiritus nasci non possunt, nisi per fidem baptismo renascantur Christiani : hæc ergo præsupponuntur benedictioni et hæreditati, imo et filiationi à Deo jam institutæ et acceptatæ. Deus enim in filios suos jam adoptare et acceptare statuit eos solos, non qui circumcisione et lege, sed qui baptismo et fide Christi spiritualiter renascuntur. Prius ergo natura sic renasci debent, quam à Deo in filios Abrahæ adoptentur. Sicut olim Judæi prius ex Abraham nasci debebant, quam ejus filii secundum carnem esse possent.

Sicut scriptum est (Malachiæ 1.) : Jacob dilexi, Esau autem odio habui.] Probat hic Apostolus, promissionem, qua dixit, Major serviet minori, puta Esau serviet Jacobo, reipsa impletam esse, ex eo, quod Malachias, vel potius Deus per Malachiam, dicit : *Jacob dilexi, Esau autem odio habui.*

Jacob dilexi.] Primo S. Chrysost. Theodoret. Œcumen. Theophyl. sic explicant, q. d. Jacob ad æternam vitam et coronam dilexi et elegi : Esau vero in æternum reprobavi, antequam quidquam boni vel mali actu et re-ipsa egissent; quia hujus opera pessima, illius vero opera optima fore prævidi. Sed hoc est contra mentem Apostoli v. 11. et 12. Patet enim non opera facta, quæ satis excludit, cum ait, *Cum nondum nati fuissent ;* sed futura omnia à Deo prævisa ab eo hic excludi : his enim omnibus opponit unam Dei electionem. Ita S. August. et passim alii.

Secundo, alii plane ex adverso prædestinationem et reprobationem, saltem quoad primum effectum, volunt esse ante omnem prævisionem operis et peccati, etiam originalis. q. d. Seposita omni prævisione peccati, etiam originalis, Jacob, id est prædestinatos, elegi ; *Esau*, id est reprobos, *odio habui*, id est, permisi labi in peccatum et damnari. Ita Petrus Lombardus lib. 1. Sentent. d. 41. et alii.

Tertio, S. Thomas, *Jacob*, inquit, *dilexi*, id est, prædestinavi sine ejus meritis, sed *Esau odio habui*, id est, reprobavi et damnare decrevi, sed ob prævisa ejus demerita. Hinc aliqui sic exponunt, q. d. Sine meritis Jacob ad gloriam dilexi et elegi : et hoc tantum, inquiunt, vult hic probare Apostolus. *Esau autem odio habui*, post prævisa demerita ; id est, Esau post prævisa ejus peccata reprobavi et damnavi. Ponunt enim ipsi duplicem reprobationem : Primam permissivam vel negativam, qua permittitur reprobos peccare, et in peccato mori. Hæc prædestinationi opponitur non contrarie, sed contradictorie, sicuti opponuntur misereri et non misereri. Secundam positivam, qua Deus mortuum in peccato reprobat et damnat. Jam priorem censent fieri ante demerita, secundam post demerita.

Quarto, Cajetan. et alii multi, *Jacob dilexi*, id est, inquiunt, gratiam talem tamque congruam dare Jacobo decrevi, qua peccato originali, omnique alio liberetur, et ad vitam æternam perveniat : *Esau* autem ob peccatum originale *odio habui*, id est, sibi permittere decrevi, ut in peccata labatur et damnetur : et utrumque hoc factum est ante prævisa utriusque merita. Huic sensui favere videtur S. August. epist. 105.

Pro genuino hujus loci sensu Nota, nec Paulum, nec Malachiam loqui de Jacob et Esau, personaliter tantum ; sed et vel maxime, de posteris eorum. Rursum non loqui eum in singulis prædestinatis et reprobis, nec de dilectione vel electione ad gloriam, et reprobatione ad infernum ; sed ad litteram loquitur directe Malachias de posteris Jacob et Esau ; aitque illos dilectos et electos esse ad bona potissimum temporalia, præ posteris Esau, ut patet intuenti Malachiam. Nam verisimile est salvatum esse ipsum Esau : et multo magis Job, ejusque filios, et alios oriundos ex Esau. (S. Job enim prognatum esse ex Esau, docent S. August. Origenes, Chrysost. Ambros. Gregor. Sedulius, Abulens. et alii, quos citat et sequitur Pineda in Job c. 1. v. 1. n. 32.) Idem patet intuenti Apostolum hic, maxime v. præced. Apostolus tamen ex electione Jacobæorum sive Judæorum præ Idumæis ad bona temporalia, allegorice assurgit ad prædestinationem Christianorum præ Judæis ad benedictionem et bona spiritualia.

Sensus ergo est : Quod dixi Jacob prædestinatum à Deo vocante, et prælatum fuisse fratri Esau, sive quod *major serviet minori*, id patet ex eventu. Ita enim, ut alia priora taceam, evenisse docet suo tempore Malachias, videlicet quod, cum tam vos, ô Judæi, quam Idumæos propter peccata Chaldæis vastandos tradidissem, vos tamen diligens, dilectionemque pristinam conservans, ex captivitate Babylonica reduxerim, et in patriam restituerim : Idumæos autem in vastitate et captivitate Babylonica reliquerim, et eorum terram in solitudinem redactam draconibus habitandam dederim, ut ait Malachias. Ecce hoc est ad litteram : *Jacob dilexi, Esau autem odio habui.* Unde patet hæc verba non referri ad v. 11. *Cum nondum nati fuissent :* quia tunc Malachias necdum scripserat, *Jacob dilexi :* sed ad illud v. præced. *Non ex operibus, sed ex vocante dictum est : Major serviet minori.* Quod enim hæc vocatio et prophetia, quæ dicit, *Major serviet minori*, vere impleta sit, probat ex eo quod de facto Deus dilexerit Jacob, postquam is natus est; Esau autem odio habuerit, ut testatur Malachias.

Dilexi ergo Jacob, non ex operibus, sed ex

mea vocatione et dignatione, quia ante omnem prævisionem meritorum statui eum ejusque posteros eligere in populum et Ecclesiam meam, illosque ornare bonis temporalibus, adde et spiritualibus. Ex hac enim mea dilectione secuta est tanta Jacobæorum multiplicatio, liberatio ex Ægypto, sustentatio per manna in deserto, ducatus per columnam ignis et nubis, legislatio, instructio, sacerdotium, protectio singularis in mille difficultatibus, tot revelationes, ut Deus inter eos assidue versari videretur; tot victoriæ, spolia, tot regnorum ejectis incolis fortissimis possessiones, tot judices, sacerdotes sancti, Prophetæ. Hanc dilectionem in vos, ô Judæi, ego Deus vester continuo, et in ea pergo, uti ipsemet assevero per Malachiam; cum è captivitate vos reduco in patriam, cumque ibi vos protego, et deinceps protegam, evehamque per Machabæos, ac denique dabo vobis Christum Sanctum sanctorum, cum matre ejus dilecta et electa, cumque Apostolis aliisque primis Christianis et sanctis : hi enim ex Judæis sunt orti. Pari modo allegorice ante omnem prævisionem meritorum *dilexi Jacob*, id est Christianos, qui sunt posteri Abrahæ et Jacobi secundum fidem et spiritum, donando scilicet eos mea justitia, gratia, amicitia, ac tandem si in ea perseverent, vita æterna, uti mox fusius dicam.

Esau autem odio habui.] Id est neglexi. Sic Lia dicitur à Jacobo *odio habita*, id est, neglecta præ Rachele. Genes. 29. 31. Sic Lucæ 14. 26. jubemur odio habere, id est, minus diligere et postponere patrem, matrem, uxorem, et animam Christo et amori Christi. q. d. Non elegi in populum et Ecclesiam meam Idumæos, et coegi eos servire Judæis, dedique eis terram sterilem, montes Seir, et proprie eos odio habui; cum ob peccata eos Chaldæis vastandos tradidi, et in captivitate dereliqui, quod proprie intendit Malachias.

Dices, Si ob peccata derelicti et odio habiti sunt Idumæi, ergo non ex vocante, sed ex operibus odio sunt habiti : quod negat Apostolus vers. præced.

Respondeo. Etiam ante peccata neglecti fuerunt à Deo Idumæi præ Jacobæis, ut dixi; post peccata tamen proprie sunt odio habiti et derelicti : sed æque et forte magis peccarunt Judæi quam Idumæi; unde et eadem captivitate Babylonica cum eis puniti sunt. Non ergo ex operibus, id est, ex discrimine operum fuit quod Jacob dilexerit, et è captivitate reduxerit; Esau vero odio habuerit, et in captivitate reliquerit; cum utrique hac misericordia indigni essent. Sed hæc discretio et electio Jacobæorum facta est ex gratia et vocatione Dei, qui Jacob, ejusque posteros dilexit, et diligere perrexit etiam post peccata male de se meritos; Esau autem neglexit et negligere perrexit.

Hinc allegorice tacite infert Apostolus : Sic etiam jam Jacob, id est, credentes Christianos, qui sunt filii promissionis, et semen spirituale Abrahæ et Jacobi, per fidem et gratiam generatos, quasi filios dilexi, quia eos ad justitiam et viam salutis promovi; Esau vero, id est, semen carnis, puta Judæos, de operibus et patre Abraham gloriantes, et Christi fidem spernentes, à justitia et salute repuli et rejeci. Ita S. Aug. de l. 16. Civit. 35. Idque *non ex operibus*, quia tam Christiani ante fidem, quam Judæi, nulla habebant operum merita : nam utrique erant in peccatis; sed ex gratia et vocatione Christi, quam amplexati sunt Christiani, ideoque dilecti; respuerunt Judæi, et ideo odio sunt habiti. Apostolus enim hic totus in eo est, et hoc tantum intendit ostendere, cur scilicet Gentes justitiam sint adeptæ, Judæi vero ab ea sint rejecti et reprobati, uti probavi initio capitis.

Rursum idem patet ex eo, quod hic versus, uti et alii præced. et sequentes pendeant et educantur ex v. 6. Omnes enim eo diriguntur, ut demonstrent filios, non carnis, sed fidei et spiritus, puta fideles Christianos, esse filios et hæredes benedictionis, id est, justitiæ Abrahæ promissæ; ideoque non excidisse promissa Dei Abrahæ facta, utpote quæ filiis Abrahæ spiritualibus, non autem carnalibus, promissa et præstita à Deo sint. Hæc autem promissa benedictio facta Abrahæ ejusque filiis secundum fidem et spiritum, non est alia quam justitia et amicitia cum Deo, uti initio capitis ostendi : ergo dilectio hæc Jacobi præ Esau pariter est justitia et amicitia cum Deo. Nam Deus dilexit Jacob ad hoc, ut eum benedictionis Abrahæ faceret hæredem : *Jacob* ergo *dilexi*, id est, Jacobo et Jacobi filiis secundum fidem et spiritum, puta Christianis, contuli benedictionem Abrahæ; hoc est, eos in Christum credentes justificavi, sanctificavi, et in filios meos adoptavi : *Esau autem odio habui*, id est Idumæos, Judæos, aliosque infideles, qui sunt posteri Abrahæ secundum carnem, et quorum typus fuit Esau, repuli à mea justitia, sanctitate et adoptione.

Non ergo intendit hic Apostolus ostendere, ut recte docet Toletus annot. 24. cur aliquis in particulari, Petrus v. g. electus sit ad gloriam, Judas vero reprobatus sit ad gehennam.

Huic tamen speciali prædestinationi et electioni nonnulli hæc verba Apostoli sic accommodant : Ante prævisionem meritorum Petrum dilexi, id est, Petro gratiam prædestinationis dedi; scilicet talem, cui prævidebam eum cooperaturum, perseveraturum, et consequenter salvandum : Judam vero odio habui, id est, Judæ gratiam non dedi talem, sed aliam, cum qua prævidebam eum non perseveraturum, sed casurum et damnandum; licet hoc non intenderem : quia serio et sincere dedi ei gratiam, sicuti dedi Petro; intendens ut et ipse cooperaretur et perseveraret, quod ipse tam facile ac Petrus facere poterat, si voluisset, sed præsciebam ipsum hoc non facturum, idque ex mera sua libertate. Hæc enim præscientia futuræ vel non futuræ cooperationis et effectus, distinguit gratiam prædestinationis, quæ datur electis, à gratia communi, quæ datur reprobis. Hæc autem gratia prædestinationis non datur ex operibus, sed ex gratia et liberali voluntate, proposito et intentione Dei. Verum, uti jam dixi, hic sensus est accommodatitius, non autem proprie destinatus vel intentus ab Apostolo.

14. Quid ergo dicemus? numquid iniquitas, græce ἀδικία, id est, *injustitia*, est apud Deum?] Apostolus hic occurrit tacitæ objectioni : Si Deus sine merito Jacob dilexit, Esau vero illi æqualem odio habuit; ergo injustus videtur : hoc autem dicere est impium. Respondet Apostolus : absit, et rationem reddens, atque objectionem solvens subdit :

15. Moysi enim dicit (Exodi 33. 19.) Miserebor cujus misereor.] Id est, cujus voluero misereri

Est hæc generalis Mosis sententia ubique vera, Apostolus tamen eam applicat ad suum propositum, q. d. Prædestinatio hæc et electio Jacobi præ Esau, et allegorice filiorum fidei Abrahæ, id est Christianorum, præ filiis carnis, id est Judæis, non est cuipiam debita, nec opus justitiæ, sed misericordiæ, ac consequenter mihi liberum et gratuitum; nunquam ergo iniquum. q. d. Ergo nulla est iniquitas in carnalium Judæorum repulsa, et credentium acceptatione ad justitiam, gratiam et salutem, quæ sunt benedictio Abrahæ et semini ejus promissa, quia acceptatio hæc nulli est debita, sed plane est in Dei arbitrio, ut eam det gratis et gratiose, cui voluerit, non ergo Judæis feci injuriam, cum Gentibus feci misericordiam; potui enim, prout volui, in fide collocare benedictionem Abrahæ: sicut poteram in carnali generatione et circumcisione eamdem collocare; sed nolui: volui enim tam Gentes, quam Judæos per fidem facere Ecclesiam meam. Quare non genuine, nec ad mentem Apostoli Anselmus hæc sic explicat. q. d. Cujus miserebor per vocationem, ejusdem miserebor per operationem, id est, faciam ut talis credat et recte operetur.

16. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.] Tollitur, inquit Calvinus, hic cooperatio liberi arbitrii, interior per (*volentis,*) exterior per (*currentis:*) quia totum opus bonum est *miserentis,* id est, gratiæ Dei. Respondeo. Verum est, in hac causa et quæstione quam hic agitat Apostolus, tollitur liberum arbitrium, quia hæc causa et quæstio solum Deum tangit, non hominem, uti mox ostendam: ergone illud ipsum in humanis operibus, meritis, consiliis, quæ humani sunt arbitrii et electionis, tollendum est?

Secundo, Origen. Ambros. et Hieron. q. 10. ad Hedibiam volunt hæc esse verba abjicientis Judæi. Unde et S. Chrysost. et Theodoret. aiunt Paulum his verbis augere quæstionem.

Tertio, Photius et Chrysost. sic explicant: Non est volentis, neque currentis tantum, sed etiam Dei miserentis. Verum hoc refellit D. Aug. quia sic pariter dicere potuisset Paulus: Non est Dei miserentis, scilicet tantum, sed et hominis volentis, atque currentis; intelligit ergo S. August. id, quod hic ait Paulus, solius Dei miserentis esse. Sed respondere posset S. Chrys. S. Augustino, Paulum non pari ratione hoc dicere potuisse, quia potiores partes in bono opere, conversione et justificatione sunt gratiæ Dei miserentis, ac prævenientis, non hominis volentis; hocque tantum hac phrasi Hebraica Paulum significare voluisse. Hebræi enim ita comparationem suam efferre solent, ut quod majus est affirment, quod minus est negent; ut *misericordiam volo, non sacrificium,* id est, misericordiam magis volo, quam sacrificium. Vide canonem 36.

Quarto, aliqui Doctores Scholastici ex S. Augustino epist. 105. aptant hæc ad prædestinationem singulorum, quæ non est ex operum prævisione, sed ex sola Dei voluntate. Misereri enim, inquiunt, est dare gratiam congruam, cum qua videt Deus hominem cooperaturum et salvandum: ut autem Deus det talem gratiam nobis, non aliam incongruam, cum qua prævidet nos non cooperaturos, hoc mereri non possumus.

Quinto, Lud. Molina ex S. August. Enchiridii c. 32. exponit: *Non est volentis, scilicet velle; neque currentis, scilicet currere; sed Dei, qui sua gratia et misericordia nos excitat ad velle, eique cooperatur: nam velle etiam nostrum est; sed præparatur, ut velit voluntas, à Domino.* q. d. Velle id quod bonum est, hoc, inquam, velle non est vitium naturæ, sed gratiæ, quæ tamen gratia et misericordia non excludit, sed includit liberum gratiæ amplexum, sive liberum arbitrium gratiæ consentiens, et per gratiam operans: est enim hic liber gratiæ amplexus gratiæ prævenientis effectus; gratiæ vero cooperantis et comitantis concausa, vel potius concausatio.

Verum et dictis patet, omnes hasce expositiones directe non tangere scopum et sensum S. Pauli. Non enim ipse hic disputat de causa boni operis, nec etiam de prædestinatione ad gloriam vel ad gratiam congruam; sed disputat de justitia et gratia justificante, quæritque unde ea nobis obveniat, an à nostra bona voluntate et conatu, an vero à gratia et misericordia Dei?

Sexto, ergo optime et planissime ad litteram Anastasius in quæst. S. Scripturæ, q. 59. sic explicat, q. d. Paulus: Benedictio Abrahæ et Isaac non fuit Esau volentis et currentis in campum ad venandum; ut, cum ex sua venatione comedisset pater, benediceret ei; sed fuit Jacobi, cujus Dei misertus est, ut in eum caderet, non in Esau, licet is senior esset et primogenitus. Rursum, ut recte explicat Toletus, Jacob benedictionem, et ex ea filiationem hæreditatemque Isaaci patris sui, et consequenter Abrahæ avi sui, est consecutus, ut nimirum Abrahæ et Isaaci familia censeretur esse familia Jacob et Jacobæorum, non autem familia Esau et Idumæorum: idque obtinuit Jacob, non ex eo quod ipse monitu matris suæ volens et currens citius attulit hœdum, quam Esau, sed quia Deus ita voluit et misertus est ejus, non Esau.

Pari modo allegorice, quod populus Christianus, cujus typus fuit Jacob, ex Gentibus et Judæis adunatus per fidem Christi, in posteritatem Abrahæ reciperetur, ut nimirum ipse esset Ecclesia et populus Dei, et consequenter hæres justitiæ et salutis, indeque hæres donorum Spiritus sancti, amicitiæ et protectionis Dei (quæ fuit benedictio Abrahæ promissa;) Judæi vero carnales rejicerentur à justitia, ac consequenter à populo et Ecclesia Dei, ut non essent ex amicis et ex filiis Dei, hoc, inquam, non contigit ex voluntate, aut præviis operibus horum, vel istorum, sed ex sola Dei voluntate, cui placuit in fide Christi collocare benedictionem et filiationem Abrahæ, ut fideles Christiani sint populus, filii et Ecclesia Dei; sicut olim erant Judæi secundum carnem ex Abraham nati: quia tunc ita placebat Deo: nunc autem aliter illi visum est.

Opera ergo quæ hic excludit Apostolus, quibusque negat non meruisse hanc benedictionem et justitiam, sunt, non opera ex fide facta, sed circumcisio, aliaque opera lege Mosaica præscripta, ex quibus Judæi hanc filiationem et benedictionem Abrahæ sibi deberi putabant, sed falso. Unde hisce eorum operibus opponit Apostolus Dei vocationem, dilectionem, misericordiam, gratiam, et fidem per Christum exhibitam et propositam, atque ex hac, non autem ex operibus Mosaicis jam dictis, nos justificari et salvari docet, urget et inculcat. Hic enim est

scopus totius capitis, imo totius epistolæ, uti dixi initio.

Dices, In Christianis fides est dispositio ad justitiam, et meretur de congruo ipsam justificationem : nam, ut ait S. August. epist. 105. *Nec ipsa remissio peccatorum sine aliquo merito est, sed fides hanc impetrat.* Et epist. 106. *Si quis,* inquit, *dixerit, quod gratiam bene operandi fides mereatur, negare non possumus, imo vero gratissime confitemur.* Ergo justificatio non est meræ gratiæ, nec solius miserentis Dei.

Respondeo. Nego consequentiam, quia meritum hoc, de congruo non aliud est quam dispositio; dispositio autem proprie non dat meritum, nec vim justificandi, sed tantum est dispositio ad justitiam, quia Deus ita voluit, cum posset aliter statuere; quinimo sine dispositione posset nos justificare. Fidelis ergo licet et pœnitens quis sit, gratis tamen et misericorditer, ac indebite accipit remissionem peccatorum, et justificatur, quia ita placuit Deo miserenti. Sicuti si rex reis læsæ majestatis daret veniam, restitueretque in suam gratiam, et pristinam dignitatem ; sed eos solos qui ad aulam regiam venirent, et veniam peterent : omnes rei ita veniam adepti, non suo labori aut petitioni, sed regis misericordiæ veniam hanc et restitutionem attribuerent : ita et hic cum Deo res nostra se habet.

Adde τὸ *miserentis* τῷ *volentis et currentis,* scilicet viribus naturæ, et suis, non vero opponi volenti et currenti viribus gratiæ et misericordiæ Dei : sed potius illud includere aut præsupponere. Non enim miseretur, id est, justificat Deus aliquem, nisi quem nasci secundum spiritum, id est, fidelem et pœnitentem viderit. Hic enim solus est Abrahæ filius, cui hæc misericordia promissa est.

17. Dicit Scriptura, Exodi 9. 16. Pharaoni : Quia in hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam.] Probavit Apostolus v. 15. et 16. præced. non esse iniquum quod Deus gratuita electione et voluntate Jacob dilexerit, ejusque misertus sit, sine illius operibus et meritis. Hic probat secundam antithesis suæ partem, scilicet quod Esau odio habuerit, et noluerit ejus misereri, id non ex demeritis Esau præ Jacob accidisse, sed ex Dei voluntate, qui noluit ejus misereri. Est enim hoc Deo liberum, ut patet in Pharaone, quem quia obduratus erat in suis peccatis, sibi suisque peccatis permisit, et dimisit, ac tandem punivit mergendo eum in mari rubro; cum tamen misertus sit Nabuchodonosoris, et aliorum, qui æque ut Pharao mali et obdurati fuerunt.

Excitavi te,] te, ô Pharao, regem constitui, sustinui, ut vertit Chaldæus ; et Septuag. conservavi, permisique, ut in populum meum tyrannus insurgeres ; ut ego vicissim in te, quasi hostem, tot plagis potentissimis insurgerem, tandemque te mergerem in mari rubro ; ut sic omnes meam justitiam ac potentiam agnoscant, timeant et colant. Ita S. Chrysost. et Photius.

Aliter Anselm. Excitavi, inquit, tuam malitiam sopitam per mea signa et plagas, ut durior fieres. Sic etiam explicat D. Thom. et S. August. lib. 3. contra Julian. c. 2.

Ut ostendam in te virtutem meam.] Nota. Hæc non prima et præcipua, sed una inter alias et ultima causa fuit cur Deus excitarit Pharaonem. Prima enim causa fuit, ut Pharao Deo creatori suo obediret, et bene beateque viveret, qui finis est omni homini à Deo præstitutus. Sed quia prævidebat Deus eum contumaciter monitis suis et potentiæ obluctaturum, hinc hanc ejus malitiam ordinavit ad suam gloriam, ut eum per miraculosas plagas castigando comprimeret, corrigeret et converteret : sed cum iis magis indurari cerneret, plagas plagis addere decrevit, et tandem cum suis mergere eum in mari rubro, ad hoc, ut hæ plagæ et clades omnibus hominibus Dei virtutem, non longanimitatem, ut interpretatur Œcumen. sed ut græce est, δύναμιν, id est potentiam, ob oculos ponerent, atque impiis et rebellibus metum Dei incuterent.

Nota, Pharaonem et impios tolerari à Deo primaria voluntate ad hoc, ut se corrigant et salventur. Id enim docet Paulus Roman. 2. v. 4. Vocula ergo *ut,* hic eventum vel causam remotam significat, uti jam explicui. Vide can. 24.

18. Ergo cujus vult miseretur, et quem vult indurat.] Hinc horrendum suum dogma de reprobatione, et prædestinatione deducit Calvinus ; docetque quod Deus post lapsum Adæ, ut efficaciter singulos electos elegit et destinavit ad gloriam, quasi ad finem suum, et consequenter eosdem destinavit ad fidem et gratiam quasi ad media tali fini congrua ; ita pariter singulos reprobos ante omnem prævisionem operum et demeritorum destinavit ad pœnas æternas, quasi ad finem suum, et consequenter eosdem destinavit ad actus malos, quibus has pœnas mererentur : atque ex hac prædestinatione, inquit ipse, manat executio efficax gratiæ et gloriæ in bonis et electis, in malis vero et reprobis manat certus et necessarius lapsus in peccata quælibet, atque in iis obduratio, excæcatio, mors et damnatio æterna ; ita ut homo in negotio salutis vel damnationis suæ æternæ nihil libere agat, sed agat actus et adactus in omnibus à Deo : perinde ac agitur et adigitur globus à rotante, securis à secante, lutum à figulo, cui reniti nequit, imo à quo non tam agit, quam agitur et patitur. Hoc est fatum Calvini longe generalius, efficacius et violentius fato Stoicorum.

Verum si hoc fatum demus, ut taceam illius impietatem in Deum, recte reprobi dicent cum Luciano in Jove confutato : *Si Parca omnium rerum est causa : ergo si quis patrem occiderit, Parca in culpa est. Si Minos recte velit uti judicio ; multo æquius fatum pro Sisypho puniet, et Parcam pro Tantalo. Quid enim illi injuste egerunt, quando jussis dicto audientes fuerunt?* Sæpe mirari soleo, quomodo tam atrox blasphemia, tam horribilis sententia, imo quævis aliæ hominibus à Calvino persuaderi potuerint; cum ex hoc uno quasi ex ungue leonem agnoscere possint et debeant. Hinc enim sequitur, ut alia omittam, hominem necessario velit, nolit peccare, quoties peccat; necessario blasphemare et execrari Deum, quoties blasphemat et execratur ; ac consequenter omnes eos qui damnantur, damnationem hanc non potuisse avertere, sed necessario et inevitabiliter damnari, et æternis ignibus cruciari. Hoc enim Dei decretum prævium, quod ponit Calvinus, homini reprobo est inevitabile et ineluctabile, ejusque pariter executio ineluctabilis est.

Imo ex hoc ejus principio et fato sequitur, non hominem, qui tantum motum Dei necessario recipit, sed Deum solum, qui motum imprimit,

et ad actum malum impellit et prædeterminat, ex mera et libera sua voluntate; Deum, inquam, solum causare actum peccati, et consequenter solum peccare. Quæ est blasphemia à sæculis non audita, nimirum quod aliquis Deum, qui ipsissima est bonitas per essentiam, et omnis boni fons, faceret omnis malitiæ fontem, id est, ex Deo faceret dæmonem, hoc nostro sæculo fecit Calvinus, ô tempora! ô monstra! horruit hoc Manes et Manichæi, et ne Deo bono tam essent injurii, illi Deum quemdam malum opposuerunt, quasi fontem omnis mali. Longe hoc erat tolerabilius.

Omitto quod hoc fatum Calvini hominem in desperationem adigat: si enim quos libuit Deus damnationi et gehennæ addixit, sine ullo præviso eorum demerito, quis non timeat, non percellatur? quis non semper anxius decretum hoc Dei capiti suo imminens suspiciat, dicatque, Quid si Deus damnationi me addixerit? quis scit an inter reprobos me collocarit? si ita est, actum est de me; perii, æternum ero miser et damnatus, ut quid de bona vita laboro? pereundum mihi est, imo peccandum. Ad hoc urgeor Dei fato, cui reluctari, à quo me subducere tam est impossibile, quam contra Deum pugnare.

Pulchre et graviter S. August. c. 23. de Gratia et libero arbitrio: *Deus*, inquit, *reddit mala pro malis, quia justus est, bona pro malis, quia bonus est; bona pro bonis, quia bonus et justus est: solum non reddit mala bonis, quia injustus non est.*

Nota. τὸ *reddit* non prædefinit, non prævenit, non prædeterminat. Quod ergo ad verum et orthodoxum sententiæ Paulinæ sensum attinet; putant aliqui hanc ejus illationem: *Ergo cujus vult miseretur, et quem vult indurat*, non inferri ex mente ipsius Pauli, sed ex mente Judæorum, Paulo adversantium et obstrepentium, qui hanc sententiam, quasi ingens absurdum, ex dictis Pauli colligant, illique objectent. Ita censent Origen. et Hieron. ad Hedibiam q. 10.

Verum non hæc, sed proxime sequentia verba esse objicientium Judæorum, patet ex iis ipsis. Sequitur enim, *Dicis itaque mihi*, etc.

Dico ergo Apostolus hic ex illo testimonio, *Miserebor cujus misereor*, scilicet Jacobi, et allegorice populi fidelis, sive Christiani, quem dilexi, infert: *Ergo cujus vult miseretur.* Ex illo vero, *In hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam*, infert et colligit: *Ergo quem vult indurat*, scilicet Pharaonem; et per consequens non ex operibus, sed quia vult, odio habet Esau, et allegorice carnales Judæos, quos repellit à benedictione Abrahæ. Hoc enim est, quod toto hoc capite probare contendit, scilicet Dei voluntate credentes adscitos, et Judæos repulsos esse à benedictione Abrahæ. Omnes ergo hæ sententiæ pendent, et connexæ ac concatenatæ sunt cum v. 13. deducuntur enim omnes hæ antitheses ex prima illa v. 13. *Jacob dilexi, Esau autem odio habui*, illiusque probatio et explicatio sunt.

Nota Primo. Deus *indurat*, id est, indurat proprie, et consequenter odio habet, ut Esau, et punit ac punivit, uti Pharaonem, ad hos enim omnes jam dictos, puta Esau, Pharaonem, etc., se extendit τὸ *indurat*, per metalepsin.

Nota Secundo. Deus indurat peccatorem, quia ejus non miseretur, sed eum in sua duritia et peccatis relinquit; eamque aut indulgendo aut flagellando augeri permittit: opponit enim Apostolus hæc duo misereri et indurare. Ergo indurare est non misereri: cum ergo misereri sit liberare à peccato (peccatum enim maxima est miseria, quæ maxima indiget misericordia) et justificare; sequitur, quod non misereri, sive indurare, sit idem, quod in justitia et peccatis duritiaque sua peccatorem relinquere et negligere: sic enim se explicat Apostolus vers. 22. Nam peccatores se sua malitia proprie et directe obdurare docet Isaias cap. 1. 16. et David psal. 94. 8. Idem patet in Pharaone, qui in Scriptura quasi speculum et exemplar obdurationis proponitur, de quo proprie hic loquitur Apostolus. Quod enim Pharao non à Deo, sed à seipso suaque malitia proprie et directe sit obduratus, demonstratur.

Primo, ex eo quod Deus misso Moyse Pharaoni decies præcepit dimissionem populi Judaici: ergo voluit, ut missum faceret populum; non ergo eum obdurare voluit. Hoc enim proprie velle, est velle efficaciter ut Pharao nolit populum dimittere: velle autem ut dimittat, idque præcipere, ac rursum efficaciter id nolle, ideoque obdurare, manifeste inter se pugnant Rursum si Dei voluntas erat obdurare Pharaonem, ergo Pharao ei se conformans non peccabat: Dei enim voluntas omnis bonæ voluntatis mensura est.

Secundo, Deus reluctantem Pharaonem gravissime punivit: atqui *Deus non est auctor eorum, quorum est ultor*, inquit S. Fulgentius l. 1. ad Monimum c. 3.

Tertio, Pharao ipse paulatim Deo, Moysi et Hebræis cessit, dum Primo, eos sine prolibus et armentis; Secundo, cum prolibus, sed sine armentis; Tertio, omnino cum suis abire permisit: ergo ipse se flectebat et obdurabat, quin vero Pharao ipse non tam impius fuit ut duritiei suæ causam in Deum evomeret, sed sibi eam tribuit Exodi 10. 16. *Peccavi*, inquit, *in Dominum.* Quod enim Calvinus Deum culpa liberare contendat, peccatum Pharaoni, obdurationem Deo tribuendo, tam impie quam imperite id facit: si enim durities Pharaonis peccatum est, cur pariter peccatum non sit obduratio, quæ duritiei est causa? causa enim ad peccatum impellens utique peccat, Joannes 8. 34. Rom. 1. 32. et vel maxime tunc, cum efficaciter impellit, ut ei alter resistere nequeat. At instar Calvinus: Obdurare in Deo non esse culpam: quia justum hoc Dei judicium est. Sed frivola est et inanis hæc larva, si enim durities culpa est quocumque fine, quocumque judicio ad eam impellas, culpam admittis: quod enim in se malum est et culpa, nullo fine licet, ideoque non justum est hoc, sed impium Calvini judicium: tantumque est dicere ac si aperte pronunties, Deus peccati auctor est, sed hoc fine, ut judicium suum et præcedentium peccatorum vindictam exerceat.

Quarto, non Pharao tantum sibi, sed et Scriptura culpam et obdurationem eidem tribuit, cum eum jam immunem et liberum à pœna, ad ingenium sponte rediisse narrat Exodi 8. 15. *Videns*, inquit, *Pharao quod data esset requies, ingravavit cor suum.* Et c. 9. 34. *Videns Pharao quod cessasset pluvia, auxit peccatum, et ingravatam est cor ejus*, id est, ut habetur in Hebræo, יכבר לבו *iahbed libbo*, id est, *aggravavit*

ipse cor suum. Idem patet c. 8. v. ult. in Hebræo. Unde quoties noster Interpres in Exodo vertit, *Ingravatum est*, accipe *ingravavit se*, *cur*, id est voluntas, *Pharaonis;* sic enim Hebræa ubique vertas. Ipse ergo Pharao proprie et positive se induravit, Deus vero permissive et negative: quia cum voluntatem ejus sua manu contineret, illam à malo non compescuit, sed illi laxavit fræna, ad Hebræorum oppressionem: sicut in canem venaticum funibus ligatum tenet, in leporem eum dicitur immitere, si eum vinculis solvat, et in leporem ferri sinat. Rursum Deus subtrahendo et suspendendo flagella sua, quæ Pharaonem molliebant, eum induravit, quia iis cessantibus ipse mox ad ingenium et duritiem suam rediit. Quando enim Deus plagas infligebat Pharaoni, Pharao promittebat quod dimitteret Hebræos; quando vero plagas subducebat, rursum indurabatur Pharao. Unde Exodi 8. v. 15. dicitur: *Videns Pharao quod data esset requies, ingravavit cor suum.* Ita Anastas. Nicenus in Quæstionibus S. Scripturæ, q. 29.

Adde, sicut pueri nequam verberibus fiunt duriores, sic et Pharao verberibus Dei indices factus est durior. Unde sicut præceptor flagellando puerum pervicacem, dicitur eum flagellis suis obdurare, magisque pervicacem efficere: ita Deus suis plagis dicitur indurasse, et durius reddidisse cor Pharaonis durum et pervicax, non effective, sed objective, id est, non efficiendo et immittendo illi duritiem, sed objiciendo flagella, quibus ipse magis seipsum obduravit, fortiusque Deo restitit. Ita explicant hunc locum Patres omnes, et interpretes Catholici.

Nota Tertio. *Misereri* hic in Apostolo generale est; sed Apostolus illud applicat Jacobo, quod scilicet Deus è captivitate Babylonica eum reduxerit: et allegorice credentibus, quod scilicet Deus è captivitate Babylonica eum reduxerit: et allegorice credentibus, quod scilicet ipsi à servitute peccati à Deo gratis sint liberati, et justificati, ut dixi. Poterat enim Deus, si voluisset, credentes, imo et pœnitentes, non justificare, id est, eorum non misereri.

Nota Quarto. Ut omnia dicta in unum colligamus, hæ omnes antitheses, quas Apostolus à v. 7. hucusque conglomerat, applicandæ et explicandæ sunt per hoc, quod Christiani, qui sunt filii spiritus, promissionis, gratiæ et fidei, credendo in Christum, eique obediendo, benedictionem Abrahæ, id est justitiam, sint adepti: Judæi vero, qui sunt filii carnis, id est, carnaliter nati ex Abraham, quique ex operibus vi legis et naturæ factis, id est humanis et carnalibus, justitiam quærebant, eamque parere et producere contendebant, repellendo fidem Christi, à benedictione pariter et justitia, ac via salutis sint repulsi. Quod ut clarius demonstrem, applicabo singulas antitheses.

Prima est, v. 7. Non Ismael filius carnis, sed Isaac filius promissionis æstimatur filius Abrahæ et hæres: sic non Judæi filii carnis increduli, sed Christiani credentes, quasi filii promissionis æstimantur filii hæredes benedictionis justitiæ Abrahæ.

Secunda est, v. 13. *Major serviet minori*, id est, Judæi postponentur et servient Christianis.

Tertia est, ibid. *Jacob dilexi, Esau odio habui*, hoc est, Christianos credenter dilexi, Judæos incredulos odio habui.

Quarta est, v. 16. *Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei:* id est, justitia non est Judæi volentis et currentis ad eam naturæ viribus et operibus, sed est Christiani credentis, cui Deus justitiam misericorditer largiri et donare voluit.

Quinta est, v. 18. *Cujus vult*, v. g. Isaaci, Jacobi, Nabuchodonosoris, *miseretur, quem vult*, v. g. Ismael, Esau, eorumque posteros et Pharaonem, *obdurat.* Id est, Deus miseretur populi Christiani fidelis, dando ei justitiam; Judæos vero fidei rebelles indurat, id est, in sua injustitia, duritia, rebellione permittit ac deserit, et à vera justitia ac salute arcet et repellit.

Sexta est, v. 21. 22. 23. ubi Apostolus Christianos credentes vocat *vasa in honorem*, et *vasa misericordiæ;* Judæos vero incredulos vocat *vasa in contumeliam, iræ, apta in interitum.*

Ubi Nota Quinto, Judæos semper hic accipi debere incredulos, et fidem Christi repellentes, suæque legi insistentes: sicut in Christianis involvitur acceptatio fidei et gratiæ, et obedientia erga Christum: nec enim Christiani electi sunt ad justitiam, nisi prius prævisa fuerit eorum fides et obedientia: nec Judæi ante rejecti à justitia, quam prævisi sunt fidem et gratiam Christi repellere. Sicut ergo in Christianis fides præsupponitur eorum dilectioni et benedictioni, id est, justificationi, ita in Judæis semper includitur et præsupponitur eorum incredulitas, quasi objectum odii. Ob incredulitatem enim suam à Deo rejecti et hodio abiti sunt: ita ut à parte rei prius sit eos esse incredulos, quam odio haberi à Deo; sicuti vice versa, prius est Christianos credere et obedire Christo, quam diligi et justificari à Deo. Hæc est ergo perpetua antithesis Apostoli, quam tot probat exemplis; nimirum, *Judæi increduli repulsi sunt à justitia, Christiani vero credentes justitia donati sunt.* Ad hanc omnia collimant, per hanc resolvenda sunt omnia, hic est scopus, hæc mens Apostoli.

Nota Sexto. Apostolus utrumque horum dicit factum esse ex vocante et miserente Deo, non ex operibus præviis: quia quod credentes justificentur; alii vero non credentes repellantur à justitia, est misericordiæ Dei, cui placuit in fide constituere justitiam, et credentes gratis justificare; cum potuisset non credentes in Christum justificare, et alia in re justitiam constituere, aliumque justificationis modum præscribere, v. g. circumcisionem, aut naturalem descensum ex Abraham, milleque alios modos, quos Deus ipse habet in thesauris suæ sapientiæ et providentiæ.

Ex dictis clarum est, Apostolum non agere hic de vocatione congrua vel incongrua ad primam gratiam vel gloriam; nec de gratia efficaci, vel inefficaci: sed agere de vocatione ad justitiam.

Nota Septimo. Apostolus primario hic intendit ostendere, quod Isaac Ismaeli, Jacob Esau fratri suo, id est, Christiani Judæis sint prælati et prædilecti, non esse ex meritis eorum præviis; secundario tamen ostendit, quod Ismael, Esau et Judæi sint odio habiti, id est neglecti, postpositi et repulsi à familia, benedictione et justitia Abrahæ, id non accidisse ex eorum demerito prævio, prævio inquam, ante fidem vel repulsam fidei, quasi in judaismo demeruerint

præ Gentibus repelli, sed utrumque hoc fuisse voluntatis et electionis Dei, qui ante omne meritum utriuslibet, voluit Isaac præ Ismael censeri et esse filium et hæredem Abrahæ, ac Jacobum præ Esau benedici ab Isaac, ejusque et per illum Abrahæ censeri filium et hæredem; ac consequenter utriusque posteros, Isacidas scilicet et Jacobæos, præ Ismaelitis et Idumæis, filios esse et hæredes Abrahæ.

Si dicas, postea Idumæos odio esse habitos ob peccata, cum, ut ait Malachias, capti et eversi sunt; Respondebit Paulus, et Jacobæos peccasse, et captos esse ob sua peccata. Non ergo ex operibus et demeritis, in quibus erant pares, hi præ illis dilecti et reducti sunt; sed quia hos, et horum parentes præ illis dilexit et elegit Deus in populum et Ecclesiam suam. Similiter quod Pharaonem præ Nabuchodonosore et aliis induravit, id est, in sua malitia et duritia reliquerit et oppresserit Deus, non fuit ex demerito Pharaonis, quasi durior et deterior fuerit Nabuchodonosore et aliis similiter obduratis: sed quod voluerit Nabuchodonosoris misereri, eique regnum restituere, Pharaoni noluerit. Ita plane in sensu allegorico (quem maxime hic significare intendit Apostolus, ita tamen, ut priorem sensum litteralem tantum obiter quasi perstringat, et præsupponat suæ allegoriæ) quod Judæos incredulos præ Christianis credentibus repulerit, et odio habuerit idem Deus, non fuit ex demeritis præviis, quasi Judæi in judaismo præ Gentibus in gentilismo id demeruerint, cum utrique fuerint in peccatis, et magis Gentes: sed fuit ex voluntate Dei, qui voluit credentes eligere ad justitiam, incredulos ab ea repellere.

Si ergo quæras, cur Christiani electi sunt ad justitiam, Judæi vero ab ea repulsi? Respondet Apostolus v. 30. et sequ. quia Christiani fidem Christi amplexi sunt, Judæi eam repulerunt. Si pergas quærere, cur Judæi fidem repellentes rejecti sunt, Christiani vero amplectentes fidem electi? Respondit semper hucusque Apostolus causam esse, quod Christiani credentes sunt filii promissionis, quos elegit Deus, eisque promisit misericordiam, puta justitiam. Hoc est, quia placuit Deo in fide Christi collocare benedictionem et filiationem Abrahæ, ipsam scilicet justitiam; non autem, quia Gentes hoc meruerunt, vel Judæi in judaismo demeruerunt, aut meruerunt ea privari præ Gentibus. Ecce hoc est quod toties per tot sententias hic volvit, revolvit et inculcat Apostolus.

19. Dicis itaque mihi : Quid adhuc queritur?] Græce μέμφεται, id est queritur, conqueritur: non autem quæritur, conquiritur licet ita legat et intelligat S. Thomas. Est occupatio querula. Objiciet enim quis, si Deus *cujus vult miseretur, et quem vult indurat :* cur ergo queritur, conqueritur, et succenset Deus Pharaoni, aliisque impiis per Prophetas, eosque punit? Ipse enim Deus, ut ais, ô Paule, eos indurat.

Voluntati enim ejus quis resistit?] aut, ut græce est, ἀνθέστηκε, id est, restitit unquam. Hanc objectionem Apostolus Primo, retundit objectu absoluti dominii et majestatis Dei, contra quam nemo queri possit aut debeat. Deinde directe illi respondet v. 22.

Nota statim illi respondere potuisset Paulus, Deum juste queri de impiis, quia propria voluntate peccant. Verum quia agit contra superbos et quærulos impios, qui irreverenter et arroganter queruntur, seque opponunt Deo, Deique voluntati et judiciis : hinc Primo, eorum superbiam, et superbam querelam retundit objectu reverentiæ et celsitudinis divinæ; maxime quia hoc ipso, licet non respondeat ad ipsam eorum interrogationem et objectionem, ad originem tamen et causam ejusdem respondet.

Causa hæc est, quod impii nolint subesse voluntati divinæ, ejusque imperio, illudque vellent excutere si possent, utpote per quod sciunt se plectendos et damnandos. Dicunt ergo ipsi: Si Deus cujus vult miseretur, et quem vult indurat, quid mirum est nos esse miseros et induratos? voluntate enim Dei tales sumus: voluntati autem ejus quis resistit? Hanc causam aufert et elidit Apostolus dicens, voluntatis divinæ, utpote sapientissimæ, et optimæ et eminentissimæ à creatura non esse quærendam rationem; neminem enim de ea queri, vel illi obstrepere debere, sed illam omnes silentio venerari, illique summa humilitate et reverentia se submittere debere. Ait ergo:

20. O homo, (græce, μὴν οὖνγε, *atqui ô homo)* tu quis es, qui respondeas Deo?] Pulchre S. Gregor. l. 9. Moral. c. 8. inquit: *Respondere Deo non posse convincitur, qui homo nominatur; qui per hoc quod de humo sumptus est, judicia superna discutere dignus non est.*

21. Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit: Quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam?] Pergit Apostolus retundere et reprimere importunam et arrogantem impiorum contra Deum objectionem, dicens, quod non magis Deo factori et creatori suo resistere vel oggannire debeant, quam lutum figulo.

Nota Primo. Apostolus hic Deum comparat figulo, et homines luto, non quasi homines æque ac lutum electione et libera voluntate destituantur : contrarium enim hic significat Apostolus v. 22 et v. 24. et quia alioqui pari ratione homines æque ac lutum anima et ratione carerent, inquit S. Chrysost., sed ut significet, quod homines non magis Deo miserenti vel induranti, punienti vel præmianti obstrepere debeant, quam lutum figulo, ut statim planius ostendam. Ad hoc enim tantum inducitur hæc figuli et luti similitudo : nam alludit hic Paulus ad Jerem. c. 18. 6. ubi sic ait Dominus, *Ecce sicut lutum in manu figuli, ita et vos in manu mea.* q. d. Sicut vas luteum est in manu figuli, ut illud frangat, et ex eo faciat aliud vas, vel prius renovet : sic et ego vos, ô Judæi, à me destinatos Chaldaico excidio, si pœnitueritis, reformabo, mutabo sententiam, et calamitatem vestram in felicitatem convertam. Ita Theodor. ut ex vasis contumeliæ, id est ingloriis, fiatis vasa in honorem, id est honorifica.

Nota secundo. S. August. et alii censent Apostolum hic loqui de massa, id est communitate, hominum non tantum originali, sed et actuali peccato respersa (loquitur enim hic Paulus de impiis et incredulis Judæis) ex qua hos Deus liberat, et eligit ad gloriam; alios relinquit, et destinat ad pœnam æternam. Ita S. August. l. 1. ad Simplician. q. 2. et Fulgent. ad Monimum l. 1. c. 26.

Ubi adverte. Ex massa peccati originalis, Deus non intendit positive facere aliquem vas in contumeliam, uti demonstravi v. 13. sed tantum

permissive, imo Deus intendit, quantum est ex parte sua, omnes ex hac massa corrupta et perdita eripere et salvare per Christum. Ideo enim Christum mediatorem omnibus dedit, volens quantum est ex parte sua, ut per Christum omnes salventur. Ex massa vero et complemento peccatorum actualium, quæ peccatores ipsi faciunt, et adjiciunt peccato originali, etiam positive facit Deus vasa in contumeliam; quia destinat eos ad pœnam et opprobrium æternum, quos videt in peccatis hisce suis mori. Ex hoc ergo Apostoli loco etiam juxta mentem S. Augustini intellecto non recte elicitur aut concluditur, Deum aliquem reprobasse, vel decrevisse à regno cœlorum excludere ob solum prævisum peccatum originale ejus, vel ante actualia ejus peccata, in quibus prævidebatur ipse moriturus. Imo Greg. de Valentia. p. q. 23. puncto 3. col. 463. docet ad hanc perditionis massam ex mente S. Augustini pertinere, et in eam recidere eos, qui post originale peccatum sibi remissum, actualia peccata committunt. Hoc est enim quod ait S. August. Enchir. 29. *Creatura rationalis quæ in hominibus erat, peccatis atque suppliciis, et originalibus, et propriis tota perierat.* Et epist. 105. *Una*, ait, *est ex Adam massa peccatorum et impiorum, in qua et Judæi et Gentes, remota gratia Dei, ad unam pertinent conspersionem.* Et l. 1. ad Simplic. q. 2. *Propter hoc*, ait, *inexcusabilis est omnis peccator, vel reatu originis, vel additamento etiam propriæ voluntatis.* Et paulo post: *In vasis*, inquit, *propter meritum massæ, in contumeliam debitum factis* (id est, in omnibus iis qui ob peccata destinati sunt ad gehennam) *iniquitatem damnare novit Deus, non facere.* Et l. 83. quæst. q. 68. docet reprobos non posse dicere Deo, Cur me fecisti vas in contumeliam? quia jam sunt massa luti, id est peccati, post Adæ prævaricationem. Et Concludit: *Si vis hoc posse dicere Deo: Cur me fecisti? noli esse lutum, sed efficere filius Dei per ipsius misericordiam.* Quocirca graves Theologi ex mente S. Augustini censent, Deum neminem reprobasse, id est cœlo exclusisse, et destinasse gehennæ, nisi post prævisum ejus finale peccatum; quod scilicet, in originali, vel actuali peccato moreretur. Audi Cardin. Bellarm. l. 2. de Gratia et lib. arbitr. c. 16. *Dicimus*, inquit, *causam reprobationis esse prævisionem peccati originalis, vel actualis: quia non omnes Deus reprobat propter originale peccatum, cum illud vere nonnullis reprobis per baptismi gratiam remittatur; sed alios propter originale tantum, ut parvulos non baptizatos; alios propter actuale tantum, ut baptizatos adultos; alios propter utrumque, ut infideles adultos, de qua re vide Aug. de Correp. et grat. c. 13. et Prosperum in respons. ad c. 2. Gallorum.* Verum quidquid sit de hac massa peccatorum, eorumque electione et reprobatione: dico de ea non loqui hic Apostolum.

Ut ergo genuinam Apostoli mentem explicem; assero Deum tantum in eo comparari hic figulo; quod, sicut figulus potest ex eodem luto facere vas unum in honorem, aliud in contumeliam: ita Deus ex eadem massa hominum, cujus vult miseretur, et quem vult indurat. Cujus ergo miseretur, id est, quem à peccato liberat et justificat, uti Christianos credentes, hos facit vasa in honorem: quem vero indurat, uti Pharaonem, et Judæos incredulos, hoc facit vasa in contumeliam: sed sicuti Deus positive et directe miseretur; sic positive et directe facit vasa in honorem: et sicut permissive et indirecte tantum indurat; sic permissive et indirecte tantum facit vasa in contumeliam. Non ergo vas in honorem hic est electus ad gloriam, nec vas in contumeliam est reprobatus ad gehennam: sed vas in honorem est justificatus, vas in contumeliam est impius qui est in peccato.

Posset Secundo, τὸ *misereri* temporaliter accipi, pro dare bona et præmia temporalia, qualia Deus dedit Jacobe et Judæis; *indurare* vero per metalepsim, ut dixi, pro punire, et malis afficere, uti plagis affecit Deus Pharaonem. Unde Toletus censet Apostolum hac similitudine tantum velle significare, quod Deus pro libito nulla alia causa ex jure dominii summi et potentiæ eminentissimæ, quam habet in homines, possit quævis bona vel mala cuilibet immittere: sicut figulus pro libito vasa facit aut vilia aut honorifica, et sic vas in contumeliam non est peccator formaliter: sic enim Deus non facit vas in contumeliam: sed est is cui Deus pœnas et mala irrogat, uti Pharao, Esau, Judæi: contra is est vas in honorem cui Deus bona et beneficia confert, uti Jacob et Christiani. Sed prior sensus quem dedi, pressior est, profundior, et præcedentibus magis connexus.

Denique in hac antithesi græce elegans est paronomasia. Vocatur enim σκεῦος εἰς τιμὴν καὶ σκεῦος εἰς ἀτιμίαν, id est, vas decoris, et vas dedecoris.

Tropologice Nota. Lutum est homo, quia ex limo factus: ut cum timore et humilitate Deo se subdat, in cujus manu est status noster, gloria, divitiæ, virtus, salus, et omne bonum nostrum; nimirum ut discat homo totus pendere à Deo, quasi figulo suo, illique se totum restituat, cujus potestatem effugere non potest. Sic ergo hac phrasi tacite jubet et monet nos Deus, ut cum Jerem. c. 18. jam citato, sæpe descendamus ad domum figuli; ut videamus originem patris nostri Adami ex luto, hebraice Adami ex a dama, lutei ex luto, nobisque dicamus: Quid superbis terra et cinis, imo lutum vilissimum, quod pecudum pedibus calcatur?

Secundo, sicut lutum tantum est lutum; sed ex manu figuli hanc vel illam formam sortitur: ita homo ex sua humo nil nisi humum et lutum habet; sed ex Deo habet quod sit homo rationalis, dives, nobilis, sapiens, felix, gratiosus. Deus enim cuique dat suam formam, et *cuique dividit sua dona prout vult*, Eccli. 33. v. 14. ipse enim fecit nos, non ipsi nos.

Tertio, hinc sequitur quod quisque sua sorte contentus esse debeat: sicut enim lutum non potest dicere fugulo, Cur me fecisti sic? nec nos Deo dicere possumus, Cur nos fecisti pauperes, ignobiles, rudes, infirmos; illos vero divites, nobiles, sapientes, validos et fortes?

22. 23. Quod si Deus volens ostendere iram, et notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia, vasa iræ, apta in interitum, ut ostenderet divitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparavit in gloriam.] Apostolus hic perfecte respondet querelæ, quam proposuit v. 19. Si Deus homines indurat, cur queritur et induratos punit? Respondet ergo hic hoc modo, q. d. Indurati ipsi positive se fecerunt, et aptarunt vasa iræ; Deus ergo non fecit eos, sed *sustinuit*, id est, patienter peccare per-

misit, differens diu supplicium, sicque eos indurasse dicitur. Idque duplici de causa. Prior est ut iram, id est justam et potentem suam vindictam, in eos ostenderet, uti fecit, dum Pharaonem mersit in mari rubro. Putabat enim Pharao, Dei patientiam, per quam non puniebat eum Deus, impotentiam esse. Posterior est, ut ex hac severitate Dei in induratos appareat gloriosa Dei misericordia, opulentia, et liberalitas *in vasa misericordiæ*, id est, in sanctos et electos, quibus non pœnam, sed gloriam præparavit.

Nota primo, *Quod si Deus sustinuit vasa iræ ;* supple, quid ad te? vel tu quis es, qui respondeas Deo? quid habes quod queri possis? Est enim hic aposiopesis, sive reticentia, frequens Apostolo.

Nota Secundo. *Vasa misericordiæ* hic non vocantur efficaciter electi ad gloriam, sed credentes et justi; quos gratia sua dirigit et ordinat Deus ad gloriam, ut patet ex sequentibus : consequenter vasa iræ sunt mali et indurati, qui se ordinant et disponunt ad iram et pœnam æternam.

Nota Tertio. *Vasa misericordiæ* eadem sunt cum iis, quæ v. præc. vocantur *vasa in honorem;* sic *vasa iræ* vocantur ea, quæ sunt *in contumeliam.*

Nota Quarto. *Vasa iræ* non aptavit Deus, sed *apta*, græce κατηρτισμένα, id est, aptata et apparata sunt, propria scilicet culpa et impœnitentia (ita Græci Patres, D. Thomas, et passim interpretes) ad interitum et condemnationem, unde et Deus non fecit, sed sustinuit ea in multa patientia, patienter scilicet expectans eorum resipiscentiam et pœnitentiam : quam utique non expectasset, nisi ipsa in illorum fuisset manu et potestate; quia scilicet paratus erat Deus eos sua gratia adjuvare, si eam illi implorare, eique cooperari voluissent. E contrario, vasa misericordiæ Deus præparavit in gloriam. Bonum enim et prædestinatio à Deo est; malum vero et reprobatio à nobis est : homo solus peccare potest et peccat; Deus vero solus à peccato liberat.

24. QUOS ET VOCAVIT NOS NON SOLUM EX JUDÆIS, SED ETIAM EX GENTIBUS.] Nota. Tò *quos* refert *vasa misericordiæ*, quæ præcesserunt, puta sanctos: τὸ *quos* ergo idem est, ac si dicat, Hæc vasa misericordiæ, non lutea, sed humana sunt ii, quos Deus ad se, suamque gratiam, amicitiam et filiationem *vocavit*, nempe *nos* fideles, tum ex Judæis, tum ex Gentibus. Putabant Judæi se solos à Messia vocandos esse ad ejus regnum, Ecclesiam, et bona omnia. Contrarium hic probat Apostolus ex Prophetis, nimirum Gentes quoque ab eo ad eadem bona vocandas esse.

25. SICUT IN OSEE DICIT : VOCABO NON PLEBEM MEAM, PLEBEM MEAM.] q. d. Vocabo Gentes idololatras, quæ non fuerunt plebs mea, ad meam fidem et cultum, ut, cum fuerint ad me conversæ, vocem eas plebem meam. S. Paulum recte citare Osee locum, eumque de Gentibus explicare ostendi Osee 1. v. 10

ET NON MISERICORDIAM CONSECUTAM, MISERICORDIAM CONSECUTAM.] Delent hoc Græca, Origen. Ambros. Chrysost. Theoph. Œcumen. Sedul. et alii ; sed legunt Biblia Roman , aliaque Latina, et S. Hieron. in Osee 1. ibique habent illud Hebræa. Illud vero (*non dilectam, ai ctam*) quod non habet Syrus, nec Hebræus, habent Septuag. quoad sensum in Osee, et Græca ac Latina hic. Vide Notationes Franc. Lucæ in S. Script. Jam sensus hic planus est. Gentes enim, quas paulo ante dixit ex non plebe factas esse plebem Dei, hic ex statu derelictionis, dicit esse translatas in statum misericordiæ et gratiæ Dei, ut plebs Gentilis, quæ antea non erat misericordiam consecuta, jam vocaretur misericordiam consecuta.

26. ET ERIT : IN LOCO, UBI DICTUM EST EIS : NON PLEBS MEA VOS ; IBI VOCABUNTUR FILII DEI.] q. d. In loco, ubi antea non erat plebs mea, puta in Italia, Gallia, Germania, India, *ibi vocabuntur*, id est, erunt filii Dei. Tò enim *vocari* per metonymiam sæpe in Scriptura significat, esse. Quod enim re ipsa tale est, hoc per sermonem tale dici et vocari potest.

27. ISAIAS AUTEM CLAMAT PRO ISRAEL.] Probat hic Paulus ex Isaia priorem partem v. 24. scilicet quod Deus ad se suamque gratiam vocabit per Christum Judæos ad Christum convertendos, sed paucos. Plerique enim omnes, ut ait Paulus v. 32. offenderunt in lapidem offensionis, puta in Christum. Posteriorem partem v. 24. de Gentibus ad Christum vocandis et convertendis, jam probavit Paulus v. 25. ex Osee Propheta. Ait ergo Isaias :

SI FUERIT NUMERUS FILIORUM ISRAEL TANQUAM ARENA MARIS (innumerabilis) RELIQUIÆ (id est pauci) SALVÆ FIENT.] Isaias habet, *Convertentur ad Dominum.* Unde patet ceteros omnes Judæos rejectos esse, uti hactenus docuit Paulus, et in eorum locum Gentes surrogatas accepisse promissa Dei ; ac proinde ea non excidisse, sed in Gentibus impleta esse, quod à v. 6. hucusque probare intendit et contendit Apostolus.

28. VERBUM ENIM CONSUMMANS ET ABBREVIANS IN ÆQUITATE,] supple, Deus est. Ut patet ex Græco, ubi *consummans* est nominativi casus; *verbum* vero accusativi. Sic enim habet Græcus, λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων. q. d. Deus consummabit et abbreviabit verbum, id est, rem, puta numerum fidelium ex Israel brevem, id est exiguum, conficiet : idque *in æquitate* et justitia ; tum qua juste incredulos et impios Judæos ita abbreviavit, consumpsit et attrivit (quod proprie hic spectat Paulus) ; tum qua vice versa primos credentes piosque Judæos, puta Apostolos, et per eos omnes gentes fecit abundare æquitate, justitia et sanctimonia. Sicut enim Deus justus est in infideles et impios, eos puniendo et consumendo : ita justus est in fideles et pios, eos præmiando, faciendo scilicet ut in eis et per eos in aliis gentibus abundet gratia et justitia. Utrumque hunc sensum, sed magis posteriorem, significant verba Isaiæ, qui habet : *Consummatio abbreviata inundabit justitiam.*

Pro quo Nota. Citat hic Paulus Isaiam c. 10. qui ad litteram loquitur de Judæis ex vastatione Sennacherib reliquis; de eisque ait, *Consummatio abbreviata inundabit justitiam.* q. d. Tempore Ezechiæ vastatio illa Sennacherib, quæ plurimos Judæorum consumpsit et abbreviavit, id est, paucos fecit ; faciet ut in paucis reliquis Judæorum superstitibus, *inundet*, id est instar aquarum exundantium abundet, justitia, tum puniens impietatem, tum præmians pios, quos hoc terrore et clade perculsos ad Deum verum invocandum et colendum compellet; uti re ipsa evenisse patet 2. Paralip. 30. 7. Hinc allegorice (quod maxime hic intendit Spiritus sanctus)

hanc sententiam de suis Judæis explicat S. Paulus, q. d. *Consummatio abbreviata inundabit justitiam*, id est consummam, faciamque finem, et quidem brevissimum, judaismi et Judæorum per Titum, ita tamen ut pauci ex iis relinquantur et convertantur ad Christum; et tum justitia, quæ ex fide est, inundabit et propagabitur per omnes gentes, orbemque pietatis quasi altero diluvio obruet. Hoc est ergo *verbum breviatum*, *quod faciet Dominus super terram*, uti prædixit Isaias.

Secundo, *verbum abbreviatum* hoc accipi potest brevissimum Evangelicæ fidei et electionis præceptum, quod pro cunctis laciniosæ et sinuosæ legis cæremoniis et prophetiis successit. Ita Origen. August. Anselm. Œcumen. et alii veteres. Evangelium enim est compendium legis, quia ex duobus ejus præceptis, *Diliges Deum et proximum*, *tota lex pendet et prophetæ*.

Addit S. Chrysost. idem verbum dici consummatum in justitia, quia justitiam, quam lex dare non poterat, dat Evangelium; aut, ut Ambros., quia verbum hoc fidei et Evangelii consummationem attulit peccatorum : vel, ut Photius, quia Evangelio non succedit aliud Evangelium sicuti legi successit Evangelium; quia Evangelium plenam docet justitiam et perfectionem hominis.

Tertio, S. Hieron. ad Algasiam, quæst. 10. et S. Cyprian. l. 2. contra Judæos 3. *Verbum incarnatum*, inquiunt, *est Verbum ad hominis usque naturam abbreviatum, et exinanitum, ut quod cœlo non capiebatur, præsepio caperetur*, ait S. Bernard., quod salvas fecit reliquias Israel, quodque absolvit et consummavit tot promissiones dilatas, tot historias acephalas, tantarum rerum initia et elementa vix delineata veteri testamento, et justitiæ exundationem induxit orbi. Addit Haymo, consummationem abbreviatam esse passionem Christi, quæ tribus diebus fuit consummata, itaque abbreviata, per quam justitia et sanctitas totum orbem inundavit. Rursum in passione Christus omnia consummavit, dixitque, *Consummatum est :* ipse quoque tunc fuit abbreviatus in fama et vita, et capite quasi minutus.

29. Et sicut prædixit Isaias : Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissemus.] q. d. Nisi Dominus reliquisset nobis semen, id est, aliquos superstites; fuissemus juste, ut Sodoma, omnino deleti. Loquitur Isaias ad litteram de Judæis qui superfuerunt captivitati Babylonicæ. Allegorice, S. Paulus idipsum explicat hic de paucis Judæis, qui in communi ceterorum infidelitate crediderunt in Christum. q. d. Nisi tempore Christi parum reliquiarum, videlicet B. Virginem, Apostolos, et paucos electos ex Judæis credentes elegisset Deus, reprobatus fuisset totus Israel ob infidelitatem, et periisset, uti Sodoma. Ita S. Hier. Cyrillus, Rupertus, Haymo in Isaiæ 1. et S. August. l. 1. ad Simplician. q. d.

Hoc tropologice sibi applicet dicatque pœnitens, et grata Deo anima : Nisi semen gratiæ et sanctarum inspirationum reliquisset Deus in me, periissem in peccatis meis, ut Sodoma.

Alii, ut Origenes et Photius apud Œcumenium, per *semen* hoc accipiunt Christum, vel doctrinam Christi.

30. Quid ergo dicemus? quod Gentes, quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam : justitiam autem quæ ex fide est. 31. Israel vero sectando legem justitiæ, in legem justitiæ non pervenit.] q. d. Judæi sectantes *legem justitiæ*, id est, legem ipsorum opinione justificantem, *in legem justitiæ*, id est, in legem vere justificantem, venerunt quidem, hoc est (per legem quasi radicem) venire cœperunt, sed non pervenerunt. q. d. Falsus est Israel putans se habere legem justitiæ, cum lex justitiæ non sit lex vetus, sed lex gratiæ.

Græca pro *non pervenit*, habent οὐκ ἔφθασε, id est proprie, non antevertit, non prævenit, scilicet Israel Gentes, in acquirenda justitia.

Nota. Hic Apostolus post longam totius capitis disputationem resolvit quæstionem, et dat propriam causam cur rejecti sint Judæi à justitia et salute, Gentes vero ad eam sint ascitæ et electæ : nimirum quia Judæi eam quæsierunt, ubi non debebant, scilicet in operibus legis, non in fide Christi, ubi eam posuit Deus : hoc est enim quod subdit Apostolus.

32. Quare? quia non ex fide, sed quasi ex operibus,] supple, justitiam quæsierunt Judæi : Gentes vero fidem Christi amplexæ sunt, et per hanc fidem quæsierunt et invenerunt veram justitiam. Hic versiculus cum sequenti diligentissime notandus et perpendendus est : directe enim solvit nodum litis et controversiæ Judæorum et Gentium.

Nota. Cum ait Paulus, *quasi ex operibus*, τὸ *quasi* non est similitudinis, nec comparativum, sed assertivum. Adde, τὸ *quasi* sonare præsumptionem vel fastum : præsumebant siquidem Judæi sibi propter opera legis deberi justitiam, sed falso.

33. Offenderunt enim in lapidem offensionis (in Christum) sicut scriptum est, Ecce pono in Sion lapidem offensionis, et petram scandali.] Citat Paulus Isaiæ c. 28. 16. et 8. 14. cap. 28. sic habet Isaias : *Ecce ego mittam in fundamentis Sion*, id est, Ecclesiæ, quæ in Pentecoste cœpit in Sion, *lapidem angularem*. Cap. vero 8. sic habet : *Timorem ejus* (scilicet regis Syriæ Rasin) *ne timeatis, neque paveatis : Dominum exercituum sanctificate* (id est glorificate, sperando in eum, illique placendo et obediendo, sicque vobis eum conciliando) *ipse* (sit) *pavor vester, et ipse terror vester* (tum passive, quem ut terribilem revereamini : tum active, qui faciat vos regi Syriæ et hostibus terribiles) *et erit vobis in sanctificationem*. q. d. Dominus credentes et sperantes in se sanctificabit, et ut sanctos suos proteget, eritque eis quasi sanctuarium et asylum. Hoc enim significat Hebræum מקדש *micdas*. *Incredulis autem ex duabus domibus*, hoc est, ex duobus regnis, puta Juda et Israel, sive duarum et decem tribuum Israel, erit *in lapidem offensionis*, in quem impingant. Dicent enim, Deus noster non est tam potens et fortis, quam putabamus, non potest liberare nos, itaque ab hoste conteremur. Est metaphora ab iis sumpta, qui per viam incedentes, in lapides quos non vident, pedibus impingunt.

Allegorice Apostolus hic hæc verba Isaiæ de Christo explicat. Nam Christus Judæis fuit lapis offensionis; quia videntes Judæi Christi humilitatem, paupertatem, mortem, noluerunt eum agnoscere Messiam, offensi ejus abjectione : expectabant enim Messiam, quasi filium Davidis et Salomonis opulentum et magnificum, qui eadem

pompa regali veniret, et Judæos ditaret et bearet. Sed iste modus, utpote nimis carnalis, non placuit Deo. Hinc alium modum justificandi et salutis elegit, scilicet proponere Christum pauperem, et crucifixum mediatorem, ut per eum justitiam et salutem speremus; cum mille alios modos eligere potuisset. Et sic originaliter et remote est electionis Dei, proxime vero et immediate est culpa Judæorum, quod ipsi sunt rejecti à justitia et salute. Sicut è contrario, obedientia et fides in Christum, in Gentibus causa est quod ipsæ sint acceptæ et electæ ad justitiam et salutem.

Nota. Idem hic est *lapis offensionis*, et *petra scandali*. Augustinus tamen in psal. 45. hæc duo distinguit : Christus, inquit, in vita fuit lapis offensionis, in quem sua incredulitate impegerunt Judæi; post resurrectionem vero fuit eisdem petra scandali, quando ut gravis petra cecidit supra Judæos, eosque per Titum et Vespasianum contrivit.

Omnis qui credit in eum, non confundetur.] Citat Paulus Isaiæ c. 28. v. 16. ubi pro *non confundetur*, Interpres noster vertit, *non festinet*, scilicet fidelis, volens sibi statim Christum ab Isaia et Prophetis promissum exhiberi; sed expectet patienter, quia certissime ego Deus promissionem meam de Christo complebo. Septuag. vero, et ex iis S. Petrus 1. ep. 2. 7, et Paulus hic vertunt, *non confundetur*, scilicet tum hic, tum in die judicii. q. d. Qui credit in Christum, non confundetur, non pudefiet, sua fide et spe non frustrabitur; sed certo videbit et assequetur ea, quæ de Christo credidit et speravit, scilicet justitiam et gratiam in hac vita, et salutem ac gloriam in futura. Hoc enim sensu dixit Apostolus cap. 5. quod spes in Christum non confundat.

Atque hoc idem est, quod significat Isaias dicens : *Qui crediderit in eum* (Christum) *non festinet*. q. d. Fidelis non discurrat huc illuc, ad quærendum et videndum Christum, uti solent discurrere homines anxii et metu trepidi. *Non festinet* ergo idem est ac si dicat, *non trepidet:* non enim confundetur, sed certo consequitur rem à se creditam et speratam. Itaque in verbo *festinet* est metalepsis. Simili modo loquitur Virgilius de apibus :

> Illæ intus trepide rerum per cerea castra
> Discurrunt.

Qui enim trepidant, festini huc illucque discurrunt, uti faciunt apes.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Veram causam repulsæ Judæorum a justitia, quam cœpit dare cap. præced. v. 30. puta Judæorum infidelitatem in Christum, hoc cap. persequitur et perurget Apostolus. Unde primo, usque ad vers. 12. justitiæ legis opponit et anteponit justitiam Dei, eamque sitam esse docet in fide Christi.

Secundo, a v. 12. ad finem ostendit Deum ad hanc fidem et justitiam vocasse, non solos Judæos, sed omnes Gentes, ac proinde eis prædicari debuisse Evangelium, idque probat testimonio Isaiæ, Davidis et Mosis.

Denique vers. ultimo, ex Isaia probat Deum vocare Judæos ad Christum, sed eos Christo nolle credere, eique contradicere.

1. Fratres, voluntas quidem cordis mei, et obsecratio ad Deum, fit pro illis
in salutem. 2. Testimonium enim perhibeo illis quod æmulationem Dei
habent, sed non secundum scientiam. 3. Ignorantes enim justitiam Dei,
et suam quærentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti. 4. Finis enim
legis, Christus ad justitiam omni credenti. 5. Moyses enim scripsit,
Quoniam justitiam, quæ ex lege est, qui fecerit homo, vivet in ea. 6. Quæ
autem ex fide est justitia, sic dicit : Ne dixeris in corde tuo : Quis ascendet
in cœlum ? id est, Christum deducere : 7. Aut quis descendet in Abyssum ? hoc est, Christum
à mortuis revocare. 8. Sed quid dicit Scriptura ? Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo :
hoc est verbum fidei, quod prædicamus. 9. Quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et
in corde tuo credideris, quod Deus illum suscitavit à mortuis, salvus eris. 10. Corde enim
creditur ad justitiam : ore autem confessio fit ad salutem. 11. Dicit enim Scriptura : Omnis
qui credit in illum, non confundetur. 12. Non enim est distinctio Judæi et Græci : nam idem
Dominus omnium, dives in omnes qui invocant illum. 13. Omnis enim quicumque invocaverit
nomen Domini, salvus erit. 14. Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt?
Aut quomodo credent ei quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante?
15. Quomodo vero prædicabunt nisi mittantur? sicut scriptum est : Quam speciosi pedes evan-
gelizantium pacem, evangelizantium bona! 16. Sed non omnes obediunt Evangelio. Isaias

enim dicit : Domine quis credidit auditui nostro? 17. Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi? 18. Sed dico : Nunquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. 19. Sed dico : Nunquid Israel non cognovit? Primus Moyses dicit : Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem : in gentem insipientem, in iram vos mittam. 20. Isaias autem audet, et dicit : Inventus sum à non quærentibus me : palam apparui iis, qui me non interrogabant. 21. Ad Israel autem dicit : Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, et contradicentem.

1. Fratres, voluntas quidem cordis mei, et obsecratio ad Deum, fit pro illis (Judæis) in salutem.] Pro *voluntas* græce est εὐδοκία, id est, propensus animi affectus, et vehemens desiderium mihi est erga Judæos, ut salventur. Unde oro et obsecro pro illis, idque, ne putent ipsi hæc tristia de ipsorum repudio et repulsa à Christo me dixisse ex odio, sed potius ex commiseratione. Ita S. Chrysostomus, Theodoretus, Œcumenius.

2. Testimonium enim perhibeo illis, quod æmulationem Dei habent, sed non secundum scientiam.] Verum secundum errorem, q. d. Judæi zelum errantem pro lege Mosaica tuenda habent, putantque se agi zelo Dei, sed errant; quia vere contra Dei honorem et veritatem agunt, cum fidem et legem Christi, quæ vera est lex Dei, oppugnant.

3. Ignorantes enim justitiam Dei, et suam quærentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti.] *Justitiam Dei* Paulus intelligit eam, quæ nos facit justos, non coram hominibus, sed coram Deo; quæ sita est in reconciliatione hominis cum Deo, per fidem Christi, sicuti Judæorum justitia sita erat in impletione legis coram hominibus. Unde eam Paulus vocat *justitiam suam*, id est, ex suis et naturæ viribus et legis operibus partam : huic enim opponitur *justitia Dei*, id est, à Deo et Dei gratia proveniens. Pro *non sunt subjecti*, Græca clarius habent, οὐχ ὑπετάγησαν, non subdiderunt se illi, non obedierunt. q. d. Quia Judæi suam justitiam ex lege quæsierunt, hinc noluerunt se subdere fidei Christi, ac consequenter nec veræ justitiæ Dei. Hanc enim Deus in fide et obedientia Christi constituit. Unde sequitur.

4. Finis enim legis est Christus, ad justitiam omni credenti.] Quæres, quomodo finis legis sit Christus? Respondet Primo, S. Augustin. quia Christus legis umbras implens eam terminavit, et cessare fecit. Ita ipse lib. 2. Contra advers. legis et Prophet. c. 7. et S. Gregor. homil. 16. in Ezech.

Secundo, Chrysost. et Photius, *Finis*, inquiunt, id est perfectio et consummatio, legis est Christus; quia quod lex non potuit, scilicet justum facere hominem, hoc fecit Christus. Hebræum enim כלה *cala*, perinde ut Græcum τέλος (id est finis) tam consummationem, quam consumptionem significat.

Tertio, Anselm. *Finis*, inquit, id est perfectio, legis est Christus, quia scilicet sine fide Christi lex perfici et impleri non potuit, nec potest.

Quarto, et aptissime, Theodor. *finis*, id est, ut Syrus vertit, סכה *sache*, hoc est scopus, legis est Christus, quia tota lex ad Christum, quasi ad finem, terminum et scopum suum, refertur, tendit, ducit et vocat. Alludit hic eleganter et ingeniose Paulus in Hebræa voce תורה *tora*, id est lex, ad radicem ירה *iara*, id est jacere, sagittare, quasi lex sit sagitta, quæ collimat in Christum, quasi scopum suum, idque *ad justitiam omni credenti* ut scilicet per fidem Christi omnes credentes in eum justitiam assequantur. Fidem hic intellige non nudam et solam, sed quæ se in proles spei, pœnitentiæ et bonorum operum, quasi mater fœcunda porrigit et extendit, vide can. 3.

Moraliter S. August. in Sentent. n. 106. *Finis*, ait, *fidelium Christus est, ad quem cum pervenerit currentis intentio, non habet quod possit amplius invenire, sed habet in quo debeat permanere.*

5. Moyses enim scripsit (Levit. 18. 5.) quoniam justitiam, quæ ex lege est, qui fecerit homo vivet in ea.] Probat hic Apostolus id quod dixit v. 3. nimirum Judæos, eo quod suam ex lege justitiam velint statuere, justitiæ Dei, quæ sola vera est justitia, non esse subjectos. Probat autem idipsum ex eo, quod justitia ex lege plane diversa, imo adversa et opposita sit justitiæ Dei : tum quia hanc suam justitiam Deus constituit non in lege, sed in fide Christi; tum (quod proprie hic urget Apostolus) quia Moses justitiæ legali, et justis secundum legem promisit tantum vitam temporalem : Deus vero justitiæ fidei, sive fidelibus suis justis promittit salutem, et vitam æternam.

Nota. *Facere justitiam quæ ex lege est*, sive facere justitiam legalem, est facere et implere præcepta legis. Hæc enim præcepta sunt justitiæ legalis objectiva, id est, sunt ipsum justum legale, sive justum et æquum, quod lex præscribit, quodque legaliter et civice observantem facit justum, ex eo, quod ipse se suæ legi et regulæ conformet. Hanc ergo *justitiam* legalem *qui fecerit homo, vivet in ea* : vita nimirum spirituali per justificationem, inquit S. August. q. d. Paulus, Atqui lex sine fide Christi impleri non potest; ergo tacite monet et indicat lex ipsa, ut Christi gratiam flagitemus : hanc enim subsumptionem intelligendam hic et supplendam relinquere Apostolum, censet S. August. lib. de Spiritu et littera c. 29. Sic fere explicat quoque S. Chrysost. et Œcumen.

Verum aptius Theodoret. Ambros. Ansel. sic explicant, q. d. Paulus : Qui fecerit justitiam legis; puta justum, quod lege præscriptum est, hic vivet in ea; hoc est, hic non punietur morte, quam lex transgressoribus sui sæpe intentat; vivetque vita temporali prospera, quam lex servantibus se promittit Ezech. 20. Levit. 18. supple hic alteram antitheseos partem, q. d. E contrario vero, qui fidem Christi amplexus fuerit, hic vivet vita justitiæ in hoc mundo, et in futuro vivet vita salutis, gloriæ, et felicitatis æternæ. Hanc enim antithesim tacite Paulus significat hic, et v. 9.

6. Ne dixeris in corde tuo : Quis ascendet in cœlum? id est, Christum deducere : 7. Aut

QUIS DESCENDET IN ABYSSUM ? HOC EST, CHRISTUM A MORTUIS REVOCARE.] Nota. Τὸ *id est*, vel, ut græce est, τουτέςι, hoc est, hoc significat, explicat verba Deuter. 30. v. 14. per significationem allegoricam, uti mox explanabo. q. d. Moses dixit, *Quis ascendet in cœlum?* quod allegorice significat : Quis ascendet in cœlum, Christum deducere? id est, ut è cœlo Christum deducat? *Quis descendet in abyssum?* quod allegorice significat. Quis descendet in abyssum, Christum à mortuis revocare? id est, ut Christum à mortuis revocet? Subaudit enim Paulus (in sua allegoriæ Mosis explicatione, quam subdit post, *id est*) et legenti repetendum relinquit, τὸ *quis descendet*, et *quis ascendet*. Sic enim explenda est hæc ejus sententia; Quis ascendet in cœlum? id est, quis ascendet in cœlum, Christum deducere ? quis descendet in abyssum? id est, quis descendet in abyssum, Christum à mortuis revocare?

Unde clare Syrus vertit, *quis scandit cœlos et Meschicho, id est Christum Messiam, deduxit? quis descendit in abyssum inferorum, et eduxit Meschicho ex mortuis*? Ubi Nota. Recte et clare Syrus vertit infinitivos Apostoli per præterita, quia infinitivus Hebræus ponitur vice omnium temporum. Sensus ergo est : Ne dicas, Ad certitudinem fidei, et ad justificationem opus est Christo præsente, ut eum videamus, ejusque aspectu et præsentia sanemur et justificemur. Itaque ipse vel cœlo, vel inferno revocandus est. Non putes hoc à te peti : propinquus enim et facilis justificationis jam modus est, si in Christum credas mortuum et resuscitatum, licet absentem; et corde ac ore idipsum profitearis. q. d. Ne dicas, ô Judæe, legi assuete, Lex Mosi nobis vicina est, et plana; fides et justitia Christi salutem quidem promittit, sed obscura est et remota : nam erras et falleris, non enim ita se res habet, quia, ut sequitur :

8. PROPE EST VERBUM (justitiæ et salutis) IN ORE TUO, ET IN CORDE TUO : HOC EST VERBUM FIDEI, QUOD PRÆDICAMUS.] Idque clarius verbis proxime sequentibus explicat Paulus. Hunc genuinum hujus loci esse sensum patet tum ex anteced. et sequent. tum ex ipsis verbis Mosis Deuter. 30. 12. quæ hic citat Paulus, quæque paulo post hic transscribam.

Nota. Apostolus copia et vehementia sapientiæ ac spiritus quasi abreptus, et in omnes partes sese versans, ut Judæis fidem Christi persuadeat, eorumque objectiones et difficultates discutiat et dispellat, parenthesim hanc interserit more suo, ut dixi can. 38. nam antithesin versus præced. de justitia Dei opposita justitiæ legis, infra demum vers. 9. ponit et explet.

Aliter Chrysost. hoc explicat, q. d. *Ne dixeris*, id est, ne incredibilis tibi videatur incarnatio et resurrectio Christi, et, ut ait Theodor. ne sis nimis curiosus in iis scrutandis. Unde et Anselmus sic explicat, Ne dicas, Nemo in cœlum ascendit, quia hoc est negare Christum ascendisse. Nec dicas neminem descendisse ad inferos, quia hoc est revocare Christum ab inferis, id est, negare eum passum esse et descendisse ad inferos. Sic fere et Vatablus : Ne dicas, inquit, ô Judæe incredule, Quis ascendet in cœlum, hoc est Christum ex alto deducere ? q. d. Dicere, Quis ascendet in cœlum ? est velle Christum è cœlo in terram evocare, et affirmare eum nondum ad nos descendisse. Quis descendet in abyssum, ut inde afferat ad nos Evangelium ? id est Christum ex mortuis revocare. q. d. Dicere, Quis descendet in abyssum? est affirmare Christum à morte et inferno, in quem moriens descendit, nondum resurrexisse. Sed hæc omnia coactiora sunt et implicatiora.

Longe coactius hæc torquent Beza et Calvinus, cum sic explicant : Ne dicas, Quomodo justificabor, ut ascendam in cœlum, evadam infernum? quia Christus in cœlum conscendit, ut tibi viam sterneret eo ascendendi; atque descendit ad inferos, ut te inde liberaret. Hic enim sensus evertit verba Apostoli et Mosis. Illud enim, *quis descendet*, ut alia taceam, optantis est et ambientis, non fugientis, æque ut τὸ *quis scendet*. Primus ergo sensus planissimus est et aptissimus. Citat hic Paulus Deuter. 30. 13. Ubi Nota. Pro *quis descendet in abyssum*? Moses habet, *quis transfretabit mare*? quia Paulus non tam citat litteram et verba Mosis, quam allegorice tantum alludit ad dicta Mosis : unde non per omnia verbum verbo reddit.

Hinc Nota Secundo. Licet Cajet. Adamus, Pererius, Toletus putent Mosem ad litteram loqui de Christo et Christi justitia; referunt enim hæc ejus verba ad pœnitentiam, de qua eodem cap. egerat Moses v. 1. Pœnitentia enim et dilectio Dei, ac consequenter peccatorum venia, ipsaque justitia sine fide Christi haberi non potest; tamen longe planius est, ut non litteraliter, sed allegorice tantum alludat Apostolus ad Mosem. Moses enim ad litteram, sive in sensu litterali loquitur non de Christo ejusque Evangelio, sed de lege data Judæis, ut patet eum intuenti. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Œcumen. Abulens. Soto.

Idque rursum patet ex eo, quod ibidem subdit Moses : *Considera quod hodie proposuerim in conspectu tuo vitam et bonum, et è contrario mortem et malum : ut diligas Dominum, etc., benedicatque tibi in terra, ad quam ingredieris possidendam*, quæ verba Mosen ad Judæos suos loqui clarissimum est. Quæ ergo hisce verbis Moses præmittit, dicens : *Mandatum hoc quod ego præcipio tibi hodie, non supra te est, neque procul positum, nec in cœlo situm, ut possis dicere : Quis nostrum valet ad cœlum ascendere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus atque opere compleamus? neque trans mare positum, ut causeris, et dicas, Quis ex nobis poterit transfretare mare, et illud ad nos usque deferre : ut possimus audire, et facere quod præceptum est? Sed juxta te est sermo valde, in ore tuo, et in corde tuo :* id est, habes legem ad manum; ut in corde, id est memoria et mente, eam rumines, et ore proloquaris : hæc, inquam, verba æque ac sequentia Mosen ad suos Judæos litteraliter loqui plane certum, evidens et manifestum est : ita tamen ut eadem hæc ejus verba allegorice Evangelio ejusque catechumenis et fidelibus optime conveniant. Æque enim, imo magis, ad manum est omnibus jam Evangelium et fides Christi, quam olim fuerit lex Mosis : ità ut fidem hanc omnes facillime corde, id est mente, complecti, et ore proloqui, itaque justificari et salvari possint. Unde sequitur :

9. SI CONFITEARIS IN ORE TUO DOMINUM JESUM, ET IN CORDE TUO CREDIDERIS QUOD DEUS ILLUM SUSCITAVIT A MORTUIS, SALVUS ERIS.] *Salvus eris*, scilicet à peccato, et consequenter à morte ac damnatione, per beatam et gloriosam cum Christo resurrectionem. Sive *salvus eris*, hic in-

choate per justificationem, complete vero salvus eris in cœlo per glorificationem. Hæc enim est duplex salus, quam Christus nobis attulit. Hinc patet, fidem justificantem, non esse specialem, qua credam mihi in particulari remissa esse per Christum peccata. Apostolus enim non docet, illud esse objectum fidei, esseque credendum, sed hoc, quod scilicet Christus resurrexit à mortuis.

Nota. Ut quis justificetur, non solam Christi resurrectionem, sed plura alia debet credere de Patre, de Spiritu sancto, et de ipso Christo, scilicet quod ipse pro nobis sit factus homo, quod sit crucifixus, quod descenderit ad inferos, quod sit filius Dei, redemptor, etc. Apostolus tamen solum hic ponit resurrectionis Christi articulum, quia ille quasi terminus ceteros præsupponit et complectitur, et difficillime à Judæis, qui Christum occiderant, credebatur; quem si crederent, factum suum ipsi retractarent, pœniterent, et omnia de Christo credenda crederent. Vides ergo Apostolum cum uni rei salutem nostram tribuit, alias res æque necessarias ad justitiam et salutem non excludere: sic, nimirum, cum ipse fidei justitiam tribuit, non excludit spem, timorem, pœnitentiam, charitatem. Vide can. 3.

10. Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.] q. d. Fides cordis valet et necessaria est ad acquirendam justitiam; professio vero fidei, quæ fit ore, valet et necessaria est ad justitiam hanc conservandam et augendam, et consequenter ad salutem æternam promerendam et consequendam.

Nota τὸ *corde*, id est, mente et voluntate: licet enim fides sit actus intellectus, tamen ob ejus inevidentiam, actusque difficultatem, necessarius est concursus et imperium piæ voluntatis, quæ intellectui imperet, ut tam obscura et difficilia credat; eoque actus hic sit liber et meritorius. *Cor* ergo hic et voluntatem et intellectum significat. Sic *cor* pro mente et intellectu capitur Eccli. 21. 29. *In ore fatuorum, cor illorum; et in corde sapientium, os illorum.* Et Osee 7. 11. *Factus est Ephraim quasi columba seducta, non habens cor.* Sic dicitur:

> Cor sapit, et pulmo loquitur, fel commovet iram,
> Splen ridere facit, cogit amare jecur.

Veteres enim putabant, mentis et sapientiæ sedem, aut certe fontem esse in corde; uti est iræ in felle, amoris in jecore.

Hinc patet necessitas bonorum operum. Apostolus enim non solam fidem, sed etiam professionem fidei (quæ utique heroicum et fortitudinis et pietatis opus) quasi ad salutem necessariam; hoc loco requirit. Hoc telum et argumentum ut defugeret quidam Illyricanus in colloquio Altenburgensi; hanc Apostoli sententiam ita vertit, et pervertit, *Ore confessio fit de salute:* sed imperite et inepte. Sicut enim corde creditur non de justitia, sed ad justitiam: sic et ore confessio fit non de salute, sed ad salutem: hoc enim exigit antithesis Apostoli, et hoc significat Græcum εἰς, scilicet, in; vel, ad; non autem, de.

Secundo, hanc versionem repugnare Apostolo, patet ex voce *enim*, quæ dat causam præcedentium, cur scilicet dixerit: *Si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et in corde tuo credideris, salvus eris.* Hujus enim sui dicti rationem et causam Apostolus mox subdit dicens: *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Ex hac enim propositione recte sequitur: ergo, *Si corde credideris, et ore confitearis, salvus eris.* Quis non videt hic utrobique tam in antecedente, quam in consequente salutem non soli fidei, sed etiam professioni fidei tribui, ipsamque æque ac fidem salvare, et salvos nos facere.

Nota Secundo. Hanc propositionem Apostoli licet invertere et transponere hoc modo, *Corde etiam creditur ad salutem, et ore quoque confessio fit ad justitiam;* antequam enim quis adultus baptizetur et justificetur, ore profiteri debet fidem Christi. Aptius tamen Apostolus fidei cordis tribuit justitiam; professioni vero oris salutem: quia fidei et pœnitentiæ proprie respondet justificatio? professioni vero salus, uti patet in Martyribus, qui per fidei professionem, salutem et gloriam æternam adepti sunt. Adde, Apostolus justitiam et salutem fere pro eodem accipit. Est enim justitia salus inchoata, et salus est justitia completa: suntque hæc duo connexa; justitia enim justum perducit ad salutem. Unum ergo sub alio intelligit Apostolus, ut patet ex sequentibus. Sic cap. seq. v. ait reliquias Israel salvas factas, id est, justificatas esse. Denique hinc S. August. l. de Fide et symbolo, docet fidem exigere officium non tantum cordis, sed et linguæ, scilicet fidei professionem.

Ita S. Gordius Martyr, cum ob fidem Christi damnatus esset ad rogum, multique ei condolentes flerent, dixit: *Nolite flere super me, sed super inimicos Dei, qui ignem nobis parant, sed sibimet gehennæ incendia thesaurizant. Ego pro nomine Domini mille mortes, si necesse sit, adire paratus sum.* Cumque alii instarent, ut Christum ore saltem negaret, corde retineret: *Lingua*, inquit, *quam Christi beneficio retineo, adduci non potest, ut auctorem suum neget. Corde credimus ad justitiam, ore ad salutem confitemur.* Ergo vultu alacri in ignis supplicium volens se immisit. Testis est S. Basilius serm. de Gordio Martyre.

Sic Eleazarus sub Antiocho jussus porcinam contra legem comedere, cum amici aliam carnem ei afferrent, ut simularet eam esse porcinam, eamque comedens mortem evaderet, *Non*, inquit, *ætati nostræ dignum est fingere, uti multi adolescentes propter meam simulationem decipiantur. Nam etsi in præsenti tempore suppliciis hominum eripiar, sed manum Omnipotentis nec vivus nec defunctus effugiam. Quamobrem fortiter vita excedendo, senectute quidem dignus apparebo; adolescentibus autem exemplum forte relinquam, si prompto animo ac fortiter pro gravissimis ac sanctissimis legibus honesta morte perfungar*, 2 Machab. 6. v. 24.

11. Dicit Scriptura (Isaiæ 28. v. 16.) Omnis qui credit in illum, non confundetur,] non pudefiet, non frustrabitur sua fide et spe, sed justitiam et salutem speratam omnino assequetur. Hebr. est לא יחיש *lo iachis*, id est *non festinabit*, hoc est *non confundetur:* pudibundi enim dum confundetur, festinant ut abeant, seque abscondant præ pudore. Forte pro *lo iachis*, Septuag. legerunt לא יבוש *lo iabos*, id est *non confundetur.* Hic clarum est sub fide professionem quoque fidei, ac consequenter bona opera intelligenda esse. Vult enim probare Apostolus id quod dixit,

scilicet: *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Id probat ex Isaia, qui dicit, *Omnis qui credit in illum* (Christum) *non confundetur.* Ergo cum ait, *Omnis qui credit*, subaudi, et qui ore profitetur, quique obedit Christo, hic non confundetur, sed salvus erit. Tam enim Apostolo hic probandum est, professionem fidei, quam fidem ipsam requiri ad justitiam et salutem. Sic vulgo dicimus: Si credideris huic advocato, causam obtinebis: si credideris, id est, si illi obediveris, si ejus consilium secutus et executus fueris. Vide can. 3. et 4.

12. NON EST DISTINCTIO JUDÆI ET GRÆCI.] Urget Apostolus in verbis Isaiæ vocem, *omnis.* q. d. Omnis sive Judæus, sive Græcus, qui credit in Christum, hic salvus erit. Deus enim in negotio justitiæ et salutis non distinguit, non curat, an Judæus sis an Græcus, id est Gentilis. Dicit hoc contra Judæos, qui sibi solis justitiam, curam et amicitiam Dei arrogabant. Transit ergo hic Apostolus à priori capitis parte (qua hucusque probavit veram justitiam consistere in fide et obedientia Christi, ideoque Judæos Christo incredulos à justitia excidisse;) ad alteram partem, qua probat Gentium vocationem. Sanxit enim decrevitque Deus, ut Gentes fideles Judæis incredulis exclusis succederent in Dei Ecclesia, justitia et salute.

13. IDEM est DOMINUS OMNIUM, DIVES IN OMNES, QUI INVOCANT ILLUM.] *Dives*, id est affluens, liberalis, munificus, et copiose suas gratias suaque dona elargiens. Est metalepsis.

QUICUMQUE INVOCAVERIT NOMEN DOMINI SALVUS ERIT.] Vides salutem, quam v. 11. tribuit fidei, hic tribui invocationi Dei. Quicumque ergo invocaverit Deum prout oportet, scilicet cum debita fide, spe, contritione et charitate, hic salvus erit. Alioqui enim certum est, Turcas, hæreticos, et improbos Christianos, etiamsi Deum invocent, non salvandos, sed damnandos esse. Porro hanc sententiam citat Paulus ex Joele c. 2. 32.

Nota. Apostolus hic opponit Dei invocationem, fidei internæ. Unde sub invocatione professionem, gratiarum actionem, laudem, votum, sacrificium, juramentum, omnemque externum cultum Dei intelligit: sicut eumdem intelligit nomine juramenti, psal. 62. 12. et alibi. Est synecdoche.

14. QUOMODO ERGO INVOCABUNT, IN QUEM NON CREDIDERUNT?] Torquent hæc Novantes contra invocationem Sanctorum: Si, inquiunt, in Sanctos non credimus, sed in Deum, quomodo eos invocabimus? Respondeo. Vox *ergo* significat hanc sententiam referri et inferri ex præcedenti sermone Joelis, qui habet; *Omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Hic ergo repetendum est τὸ *nomen Domini*, hoc modo, *Quomodo invocabunt nomen Domini, in quem non crediderunt?* q. d. Quomodo invocabunt Deum, quasi Dominum et auctorem salutis omnisque boni, in quem non credunt? Sic enim solus Deus invocatur à fidelibus in Ecclesia, scilicet quasi Dominus et auctor salutis eorum. Nam alioquin etiam τὸ *invocari*, hominibus tribui, cum eorum opem imploramus, patet Isaiæ 34. 12. Osee 7. 11. Et sic sanctos invocamus, non quasi auctores, sed quasi opitulatores et intercessores nostros apud Deum.

QUOMODO ERGO?] q. d. Si non solis Judæis, sed omnibus sine discrimine Gentibus Deum invocantibus à Deo promissa est justitia et salus: ergo necessaria est omnibus fides, et fidei prædicatio. Nemo enim potest invocare Deum et Christum, in quem non credit. Nemo autem credere potest, nisi ei annuntietur et prædicetur quid credendum sit, quidque credi velit et jubeat Deus. Sensim enim et gradatim eo tendit Apostolus, ut ostendat, non solis Judæis, sed et quibusvis Gentibus (Deo ita ordinante) prædicandum esse Evangelium, ut non mirentur Judæi, si ipse Paulus non Judæorum, sed Gentium sit Apostolus, prædicator et doctor.

Nota. Apostolus hanc interrogationem educit, quasi consequentiam ex versu præced. Ibi enim dixit: *Omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit:* ex illa propositione hic infert, *Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt?* q. d. Si, ut salvi sint homines, debent invocare Deum Salvatorem, ergo prius in eum credere, eumque agnoscere debent, tanquam suum salvatorem. Nemo enim invocat eum, in quem non credit, quem non agnoscit, utpote à quo nihil opis vel auxilii sperat.

Interrogatio ergo hæc, *Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt?* resolvenda est in negationem hoc modo: q. d. Ergo necesse est credere in Deum, ut eum invocent, quia nemo potest invocare Deum, in quem non credit. Si ergo generalis est, omnibusque gentibus communis hæc Dei invocatio, erit pariter iisdem et fides fideique prædicatio communis. Destruit hic Paulus errorem Judæorum, qui uti sibi solis justitiam, ita et fidem et prædicationem Evangelii arrogabant. Contrarium enim hic ipse docet, nimirum omnibus Gentibus prædicandum esse Evangelium, ut credant et justificentur ac salventur; *quia Deus dives est in omnes qui invocant illum:* si in omnes, ergo tam in Gentes quam in Judæos.

15. QUOMODO CREDENT EI QUEM NON AUDIERUNT? QUOMODO AUTEM AUDIENT SINE PRÆDICANTE? QUOMODO VERO PRÆDICABUNT, NISI MITTANTUR?] Est climax, sive elegans et nervosa gradatio, qua ex eo quod Deus per Joelem omnibus se invocantibus salutem promiserit, colligit Apostolus omnibus gentibus prædicandum esse Evangelium. Probat autem sic: Deus est dives in omnes, vultque omnes salvare: atqui salvari non possunt nisi Deum invocent; invocare non possunt nisi in eum credant; credere non possunt nisi ejus præcones audiant; audire non possunt nisi præcones prædicent; prædicare hi non possunt nisi mittantur: ergo à primo ad ultimum colligendum est, quod Deus qui vult omnium gentium salutem, voluerit et decreverit mittere præcones suos, puta Apostolos, ad omnes gentes, ut eis prædicent Evangelium, per quod ipsæ credant, justificentur et salventur.

Nota τὸ *quomodo prædicabunt, nisi mittantur?* utique non à rege aut civili magistratu, sed à Deo, qui ministros suos mittit, ut vocet homines ad fidem, justitiam, et regnum suum: hoc enim solius est Dei. Hinc patet, neminem esse audiendum, nisi legitime mittatur ad prædicandum à Deo, ut satis patet ex Isaia, quem citat hic Apostolus. A Deo, inquam, vel proxime et immediate, et tunc opus est miraculis, vel signis supernaturalibus, quibus is qui mittitur, hominibus probet se mitti à Deo; vel mediate, ut nimirum mittatur à Christi vicariis et successoribus,

scilicet Pontificibus et Episcopis, uti ordinarie sit ex institutione Christi. Vide dicta c. 1. v. 1.

Nota Secundo. Pulchre hic Paulus describit ordinem justificationis, sive ordinem rerum, quibus pervenitur ad justitiam et salutem. In hoc enim ordine Primo, est missio prædicantium; Secundo, ipsa Evangelii prædicatio; Tertio, audientium fides; Quarto, eorumdem invocatio et cultus Dei; Quinto, salus, tum præsens, scilicet justificatio à morbo peccati; tum futura, scilicet liberatio à morte et corruptione per gloriam cœlestem.

Sicut scriptum est (Isaiæ 52. v. 7.) quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!] Sensus est, Quam pulcher, suavis et gratus erit adventus et discursus annuntiantium Evangelium, ejusque bona et læta nuntia, scilicet pacem cum Deo, gratiam, justitiam et salutem! seu, Quam grati et accepti erunt auditoribus suis Apostoli, hæc bona hominibus per totum orbem annuntiantes et evangelizantes! Est synecdoche; *pes* enim pro homine ponitur: pedes ergo evangelizantium sunt homines, puta Apostoli discurrentes et evangelizantes per totum orbem.

Notat pulchre Toletus, Apostolorum pedes posse laudari, Primo, à velocitate, qua celerrime discurrerunt per totum orbem; Secundo, à fortitudine; Tertio, à munditia; sed, Quarto et maxime à specie: quia non armis, non minis, sed specie et pulchritudine; id est suavitate sanctissimæ vitæ et doctrinæ, efficaciter hominum mentes ad fidem traxerunt; quin et reges, philosophos et Barbaros, hominesque sceleratissimos converterunt; idque toto mundo, et brevissimo tempore: quod ingentis miraculi instar est. Species ergo hoc pedum significat splendorem sapientiæ, doctrinæ, virtutis et pietatis Apostolorum. Et hujus rei symbolo docet Origenes, Christum lavisse pedes Apostolorum in ultima cœna, tumque impleri cœpisse hoc Isaiæ vaticinium.

Nota. In Isaia pro *quam speciosi*, hebraice est מה באוו *ma navu:* quod Toletus et aliqui alii vertunt, *quam desiderabiles et concupiscibiles sunt pedes evangelizantium!* ut τὸ *navu* sit *niphal* à radice אוה *ava*, id est affectavit, desideravit, concupivit. Verum doctiores Hebræi censent τὸ נאוו *navu* non esse *niphal*, sed *cal:* idque ita esse patet ex eo, quod littera *nun* in *navu* habeat *camets*, uti verba in *cal* habent. Si enim esset *niphal*, deberet habere *chiric* vel *patach*. Rursum id patet ex LXX. S. Hieron. Pagnino, Aria, et aliis passim qui vertunt, *quam pulchri et speciosi pedes!* Radix ergo נאין *navu* est גורה *nava*, quæ uti litteris, ita et significatione affinis est, et alludit ad radicem אורה *ava*. Sicut enim *ava* significat desiderare et concupiscere, ita *nava* significat esse amœnum, jucundum, decorum, formosum, pulchrum, volupe, gratiosum, quodque invitat et abblanditur, allubescit et incitat ad concupiscendum: ac proinde *nava* recipit sæpe litteram *aleph*, ut significetur ista relatio et mutua benevolentia; qua res pulchra et amœna excitat sui cupidinem et desiderium; ac vicissim cupido et desiderium fertur et rapitur in rem pulchram et amœnam.

Tales ergo fuerunt pedes Apostolorum, ipsique Apostoli, qui sua gratia, decore et venustate eloquii ac morum mundo fuerunt grati, accepti, concupiti et desiderati, omnesque in sui et Christi amorem et reverentiam rapuerunt.

Septuag. pro *quam speciosi*, vertunt, ὡς ὥρα, id est, *sicut hora super montes, pedes annuntiantis auditum!* Vocabulo ὥρα, ait S. Hieron. significatur tempus, pulchritudo, cura; sollicitudo evangelizantium. Unde Tertull. lib. 4. contra Marcion cap. 13. legit: *Adsum dum hora est, in montibus, ut evangelizans auditionem pacis.* Idem vero l. 5. contra Marcion. cap. 2. legit, *quam tempestivi pedes evangelizantium pacem!* S. Cyrill. ὥραν accipit pro vere, q. d. Sicut ver, quod post hiemem pura luce fulget super montes, homines exhilarat, omnes agros et montes versicoloribus complet floribus, et facit omnia vernantia mira amœnitate: sic Christi et Apostolorum adventus omnia fecit vernare et florere cœlestibus virtutibus et ornamentis. Ita Cyrill. Unde S. Ambros. epist. 11. ad Irenæum secundum Septuag. legit, *tanquam maturitas in montibus*, atque sic explicat, *Christus nobis*, inquit, *tanquam maturitas advenit, ut nihil acerbum, nihil immaturum in nostris consiliis sit, nihil immite, nihil asperum in operibus ac moribus.* Et Tertull. lib. 5. contra Marc. c. 5. legit, *quam maturi pedes evangelizantium bona!*

Verum mihi omnino verisimile est, jam olim corruptos esse codices Septuag.; videntur enim ipsi pro ὡς ὥρα, uti corrupte jam legimus, vertisse ὡς ὡραῖοι, *quam speciosi.* Sic enim habent Hebræa, et S. Paulus hic, qui sequi solet Septuag. Hujus quoque rei indicium est, quod Tertull. alias legat, *Dum hora est;* alias. *Quam tempestivi*, vel, *Quam maturi pedes.* Ubi satis insinuat quædam exemplaria Græca legisse ὡς ὡραῖοι, quædam ὡς ὥρα, indeque ipse falsus est, putans ὡραῖοι ab ὥρα deductum et corruptum esse, ac significare tempestivos, vel maturos, cum significet speciosos et pulchros, ut patet ex Hebræo.

16. Sed non omnes obediunt Evangelio.] Occurrit Paulus objectioni. Dicet enim quis Judæus: Si tam speciosi sunt pedes et voces Apostolorum, cur tam multi eis non credunt, cur Judæi plerique eos explodunt? Respondet Paulus, causam esse, quod multi suis vitiis, aut suo judaismo affixi, nolint credere et obedire Evangelio, ideoque oculos, aures et animum avertant ab hac specie et pulchritudine Evangelii et evangelizantium.

Isaias enim dicit.] Probat hic Paulus non omnes credere Evangelio, ex Isaia, qui cap. 53. vers. 1. dicit, *Domine, quis credidit auditui nostro?* q. d. Domine, quam pauci crediderunt nostræ prædicationi!

Nota τὸ *enim* significat hic causam non rei, sed sermonis, sive propositionis. Dat enim causam non incredulitatis et inobedientiæ Judæorum, sed veritatis et certitudinis propositionis, sive cur hæc propositio et assertio Pauli, *Non omnes obediant Evangelio*, sit vera, certa et infallibilis. Prædictio enim Isaiæ, qua inobedientiam et incredulitatem Judæorum prædixit, non fuit causa hujus inobedientiæ et incredulitatis; sed fuit causa cur hæc propositio vere et certo asseri possit, nimirum quod judæi sint increduli et inobedientes. Hoc enim prædixit Isaias, vel potius Spiritus sanctus, qui falli aut fallere nequit. Simile est, si dicam: Hic homo est homicida: nam idipsum testantur Petrus et Paulus, hoc enim testimonium non est causa cur hic homo sit, sed cur vere asseri et vocari possit homicida.

DOMINE QUIS CREDIDIT AUDITUI NOSTRO?] hoc est, sermoni nostro, quem scilicet nos Apostoli à Deo et Christo audivimus. Ita Ambros. aut potius, ut Chrysost. quem ipsi à nobis evangelizantibus audierunt: sequitur enim, *Ergo fides ex auditu.* Loquitur Isaias in persona Apostolorum, q. d. Pauci admodum ex Judæis crediderunt nostro sermoni, nostræque evangelizationi. Est hebraismus. שמעה *schemua* enim, id est auditus, ponitur pro prædicatione, quæ auditur, tanquam actus pro suo objecto. Vide can. 30.

17. ERGO FIDES EX AUDITU: AUDITUS AUTEM PER VERBUM CHRISTI.] Infert Paulus ex verbis Isaiæ citatis suam propositionem, quam proposuit v. 14. scilicet neminem posse fide credere, nisi prius id quod credendum est sibi proponi et prædicari audiat. Hoc probat ex Isaia qui ait: *Domine, quis credidit auditui nostro?* Inde enim sequitur, quod fides qua credimus Christo et Evangelio, sit ex auditu: auditus autem sit *per verbum Christi*, puta per prædicationem Apostolorum, qui quasi legati missi à Christo, ejus verbum prædicant.

Minus recte aliqui sic explicant: *Per verbum Christi*, id est, inquiunt, ex mandato Christi, qui Apostolos mittit, ut prædicent, itaque Gentes audiant Evangelium.

18. SED DICO, NUNQUID NON AUDIERUNT?] Τὸ *sed*, idem valet quod, *jam vero*, vel, *quin vero.* Instat enim et perurget Apostolus id quod dixit, scilicet fidem esse ex auditu, et auditum esse per verbum Christi. q. d. Dixi fidem debere nasci ex auditu, auditum autem debere nasci ex prædicatione verbi Dei et Christi: jam vero, vel quin vero, dico et interrogo. Nunquid non de facto hunc auditum habuerunt, nunquid non audierunt Evangelium omnes gentes? q. d. Omnino audiverunt: nam *in omnem terram exivit sonus eorum.* Hisce enim omnibus probat Apostolus, contra Judæorum opinionem, Gentibus prædicandum esse Evangelium.

Nota Primo, τὸ *audierunt*, id est, partim audierunt, partim audient, uti mox clarius ostendam. Rursum, audierunt, supple, non, Judæi, ut aliqui volunt, sed, Gentes; de his enim sequitur: *In omnem terram exivit sonus eorum.* Nam de Judæis subdit v. 19. *Nunquid Israel non cognovit?*

Nota Secundo. Hæc opinio, quod Judæis solis prædicandum esset Evangelium salutis, quodque ipsi soli essent vocandi à Messia ad ejus regnum et Ecclesiam, non autem Gentes, ita insedit Judæorum animis, ut et S. Petrus et Apostoli quandoque dubitarint, ut patet Actor. 10. an Gentibus liceret prædicare Evangelium: idque Primo, quia Abrahæ et semini ejus, non autem exteris, promissus erat Messias. Secundo, quia hactenus soli Judæi habuerant Ecclesiam Dei: unde eam transferendam esse ad Gentes videbatur incredibile. Tertio, quia Judæi Gentes quasi idololatras et incircumcisas oderant, easque hac gratia omnino indignas esse censebant.

ET QUIDEM: græce μενοῦνγε, id est, *atqui*, ut vertit Vatablus et Erasmus. Simile vidimus cap. 9. vers. 20. q. d. Atqui, vel, imo vero, David, Judæus licet, testatur omnes gentes audivisse prædicationem Evangelii, cum psal. 18. ait: IN OMNEM TERRAM EXIVIT SONUS EORUM.

Quæres, quis sit hujus versiculi Davidici sensus litteralis; et an de facto hoc tempore, quo hæc Paulus scripsit, vox et prædicatio Apostolorum exiverit in omnem terram, et in omnes gentes?

Primo, S. Chrysost. et Theophyl. putant prædicationem Evangelii factam esse apud omnes gentes ante excidium Hierosolymæ per Titum. Huic sententiæ favet quod de S. Thoma Apostolo (teste S. Stapletono in ejus vita) scribunt veteres, eum plurimis et remotissimis, etiam Indiæ, populis evangelizasse. Unde et Emmanuel Nobrega Soc. nostræ in Brasilia Provincialis, scribit in Brasilia extare in ripa fluminis vestigia pedum hominis sancti, qui ut infideles se persequentes effugeret, super fluvium ambulavit et pertransiit, eumque ab incolis vocari Zome, qui non videtur esse alius quam S. Thomas. Rursum clarius est quod scribit P. Nicol. Trigautius in Expedit. Sinens. lib. 1. in fine, S. Thomam convertisse Sinenses, idque constare ex Breviario Chaldæo Ecclesiæ Malabaricæ S. Thomæ, quod sic habet: *Per D. Thomam Sinæ et Æthiopes conversi sunt ad veritatem.* Unde et Episcopus Ecclesiæ Malabaricæ se vocare solet *Metropolitam Indiæ et Chinæ.* Denique Josephus Acosta lib. 1. de Novo orbe c. 11. docet Indias veteribus fuisse cognitas. Christus enim suos Apostolos misit per totum orbem, Matth. 28. 19. *Euntes, ait, docete omnes gentes;* cui præcepto obedientes ipsi, post Christi ascensionem inter se orbem diviserunt, et quisque provincias et gentes sibi assignatas adiit et convertit. Hoc de plerisque et potioribus eo tempore provinciis verum est, non tamen universim de omnibus omnino. Quocirca:

Secundo, negat hoc S. Chrysostomi dictum August. epist. 80. ad Hesych. Anselm. Origen. et alii. Idque recte negari patet ex regionibus et populis Indiæ Occidentalis, ac quotidianis in ea Hispanorum navigationibus, quibus hoc sæculo novæ gentes plurimæ et maximæ, hactenus incognitæ, repertæ sunt, quæ nihil de Christo et Evangelio audierunt.

Tertio, Ambros. et S. Thomas dicunt, quod ad omnes gentes olim pervenerit fama Evangelii, licet non prædicatio, nec fundatio Ecclesiarum. Sed hoc non satisfacit, nec videtur verum, uti navigationum, de quibus jam dixi, experientia constat.

Alii sic explicant: *In omnem terram*, scilicet Romanis subjectam, et nobis nostroque orbi cognitam, exivit sonus et prædicatio Evangelii.

Verum Respondeo et dico, Psaltem psal. 18. (ut patet ex ipsis ejus verbis planis et apertis) ad litteram loqui de cœlis materialibus, qui per universum orbem sua pulchritudine, motu, magnitudine, stellarum varietate, splendore, influentiis enarrant et enarrabunt semper gloriam Dei: in sensu tamen allegorico, quem maxime intendit hic Spiritus sanctus, loquitur Psaltes de Apostolis eorumque prædicatione.

Cœli ergo, qui enarrant gloriam Dei, non litteraliter, uti vult Toletus et alii, sed allegorice sive symbolice, sunt Apostoli, aliique præcones Evangelii: horum sonus exivit partim, partim exibit in omnem terram. Paulatim enim impletum est, et etiamnum impletur hoc Davidis vaticinium. Præteritum ergo hic ponitur pro futuro, prophetico more, ob rei futuræ certitudinem: quod enim Prophetæ futurum prædicunt, tam certo fiet ac si jam factum esset. Hisce enim omnibus tantum probat Apostolus, ut dixi, non solis Judæis, sed omnibus Gentibus prædicatum aut prædicandum quandoque esse Evangelium.

19. Sed dico (q. d. Quin vero, vide dicta v. 18.) Nunquid Israel non cognovit?] scilicet Gentibus etiam prædicandum esse Evangelium. Licet enim hoc scire nolit et invideat; scire tamen debuit et potuit ex Mose et Isaia, qui hoc prædixerunt, uti patet ex eorum verbis, quæ hic cito et subnecto. Ita Origenes. q. d. Adeo verum est Gentibus prædicandum esse Evangelium, in idipsum futurum Prophetæ Judæis prædixerint, ideoque Judæis hoc ipsum cognitum est aut esse debet.

Aliter hæc exponit S. Chrysost. ita scilicet, q. d. Paulus. Nunquid Israel non audivit Evangelium? nunquid non ejus vim et efficaciam cognovit? q. d. Omnino audivit, omnino cognovit, sed sua pertinacia et obstinatione non vult illi credere, illique obedire.

Verum priorem sensum esse genuinum, patet ex sequentibus Mosis et Isaiæ verbis, quibus significant Judæos ex Gentium vocatione ad invidiam concitandos esse.

Primus Moses dicit (Deuter. 32. 21.): Ego ad æmulationem vos adducam (hoc est, ego Deus vos, ô Judæi, qui repellitis Evangelium, ad iram et invidiam concitabo) in, id est per, non gentem, puta per Gentiles, qui non fuerunt hactenus gens mea; quos ad Christi gratiam vocabo, vobisque, ô Judæi, in hac gratia et Ecclesia mea præponam, in, id est per, gentem insipientem, puta per Gentiles, qui hactenus insipienter vixerunt, et stulte adorarunt idola, in iram vos mittam,] bilem et invidiam jam dictam vobis commovebo. q. d. Ego Deus per Christum et Apostolos vocabo ad salutem homines viles, puta Ethnicos, Paganos et Barbaros, quos ne gentis quidem appellatione dignamini, ô Judæi, sed belluas potius, vel canes, soletis appellare. Unde vos verecundati ad imitationem eorum provocemini, si sani et sapientes sitis; sin minus, ad æmulationem et indignationem concitemini, uti re ipsa futurum prævideo et prædico. Ita S. Hieron. ad Fabiolam tract. de 42. mansionibus Hebræorum in deserto, mansione ult.

20. Isaias autem audet,] audacter et libere loquitur, non veritus suorum offensionem. Nam propter hæc et similia libere et animose à se dicta et prophetata serra dissectus est Isaias à Manasse et Judæis, ut habet certissima traditio Hebræorum, ait S. Hieron. lib. 15. in Isaiam fine. Idem tradit et canit Tertull. lib. 3. carm. contra Marcionem dicens:

> Quem (Isaiam) populus sectum ligno, sine labe repertum,
> Immeritum demens crudeli morte peremit.

Ex eo quod Tertull. ait sectum ligno, colligas Isaiam lignea serra dissectum fuisse, itaque ligneæ crucis Christi typum prætulisse.

Inventus sum, id est, inveniar (prophetice enim ponitur præteritum pro futuro) per cognitionem, fidem, amorem, sequelam et cultum, a non quærentibus me, puta à Gentibus, quæ antea non me, sed idola sua quærere, consulere et colere solebant. Per Apostolorum ergo prædicationem palam apparui iis, qui me non interrogabant,] puta illis ipsis Gentibus, quæ non me, sed suum Jovem, Martem, Venerem consulebant et interrogabant.

21. Ad Israel autem dicit.] Nota. Τὸ *ad Israel*, Erasmus vertit, *contra Israel:* sed melius alii vertunt, *de Israel autem dicit:* hoc enim sæpe significat Hebræum לא *el*, cui respondet. Græcum πρὸς, et Latinum *ad*. Sic Hebr. 1. 7. dicitur, *Ad angelos*, (hoc est de angelis) *dicit*, imo τὸ אל *el* potest accipi pro *lamed* dativi. Unde Syrus vertit, לאיסראל *lisrael*, id est, *Israeli autem dicit.*

Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, et contradicentem.] q. d. Toto tempore, quo ego Christus cum Judæis versatus sum, sed maxime in cruce, ait Theodoret. In Isaiæ 65. expandi, et quotidie expando manus meas, quasi profundens in eos mea munera, ut eos ad me alliciam, eosque in sinum fidei ac gratiæ meæ recipiam: apud Judæos enim totam vitam docendo insumpsit Christus, plurimaque miracula fecit ipse et Apostoli; ut taceam oracula Script. per quæ assidue Deus ad Christum eos vocavit, et vocat, Christumque eis demonstravit, et demonstrat. Sed frustra: Judæi enim Mosi suo præsidentes, et judaismo suo affixi, Christum agnoscere nolunt, ait S. Chrysost. Ambros. Origen. et alii.

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docuit Paulus cap. 9. et 10. Gentes per fidem ad justitiam et salutem adscitas, Judæos vero ob infidelitatem, ab eadem repulsos esse : nunc ad Judæorum solatium monet Gentes, ne Judæorum incredulitati et repulsæ indignentur et insultent ; sed potius ei compatiantur et condoleant, utque eos ad sui imitationem provocent ; idque

Primo, quia non omnes Judæi sunt increduli, et rejecti : nam ipse Paulus et alii, quasi reliquiæ Israel salvæ factæ sunt.

Secundo, v. 8. quia etsi plures excæcati sint, tamen eorum cæcitas salus est Gentilibus. Nam Judæorum incredulitas causa fuit cur prædicatio Evangelii, justitia, et salus deflexerit ad Gentes.

Tertio, v. 16. qui Judæi sanctorum patriarcharum sunt filii, in quibus ipsi Deo quasi consecrati et sanctificati sunt.

Quarto, v. 17. quia Gentes, quæ erant quasi oleaster paganismi, per gratiam insertæ sunt in oleam Judæorum, puta in Ecclesiam Dei, a qua facile per infidelitatem, superbiam et inobedientiam rursum excidere possunt.

Quinto, v. 23. quia Judæi, si recedere velint a sua infidelitate, rursum inserentur suæ oleæ, id est Ecclesiæ.

Sexto, v. 25. quia in fine mundi, cum plenitudo Gentium intrarit, tunc omnis Israel credet, et salvus fiet.

Septimo, vers. 30. quia ipsæ etiam Gentes ante Judæos fuerunt incredulæ, et neglectæ a Deo, uti nunc Judæi, increduli et neglecti sunt. Unde v. 32. concludit dicens : Concludit Deus omnia sub peccato, ut omnium misereatur. Atque hanc vicissitudinem et successionem Judæorum et Gentilium in obsequio et Ecclesia Dei admirans, exclamat : O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei !

1. Dico ergo : Nunquid Deus repulit populum suum? Absit. Nam et ego
Israelita sum ex semine Abraham, de tribu Benjamin. 2. Non repulit
Deus plebem suam, quam præscivit. An nescitis in Eliæ quid dicit Scrip-
tura : quemadmodum interpellat Deum adversum Israel? 3. Domine, Pro-
phetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt : et ego relictus sum solus
et quærunt animam meam. 4. Sed quid dicit illi divinum responsum? Re-
liqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal.
5. Sic ergo et in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ salvæ factæ sunt.
6. Si autem gratia, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia. 7. Quid ergo? quod
quærebat Israel, hoc non est consecutus : electio autem consecuta est : ceteri vero excæcati
sunt. 8. Sicut scriptum est, Dedit illis Deus spiritum compunctionis : oculos ut non videant,
et aures ut non audiant, usque in hodiernum diem. 9. Et David dicit : Fiat mensa eorum in
laqueum, et in captionem, et in scandalum, et in retributionem illis. 10. Obscurentur oculi
eorum ne videant : et dorsum eorum semper incurva. 11. Dico ergo : Nunquid sic offenderunt
ut caderent? Absit. Sed illorum delicto, salus est Gentibus, ut illos æmulentur. 12. Quod si
delictum illorum divitiæ sunt mundi, et diminutio eorum divitiæ gentium : quanto magis ple-
nitudo eorum? 13. Vobis enim dico Gentibus : Quandiu quidem ego sum Gentium Apostolus,
ministerium meum honorificabo, 14. si quomodo ad æmulandum provocem carnem meam, et
salvos faciam aliquos ex illis. 15. Si enim amissio eorum, reconciliatio est mundi : quæ assumptio,
nisi vita ex mortuis? 16. Quod si delibatio sancta est, et massa : et si radix sancta et rami. 17. Quod
si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cum oleaster esses, insertus es in illis, et socius radicis, et
pinguedinis olivæ factus es. 18. Noli gloriari adversus ramos. Quod si gloriaris : non tu radicem

portas, sed radix te. 19. Dices ergo : Fracti sunt rami ut ego inserar. 20. Bene : propter incredulitatem fracti sunt. Tu autem fide stas : noli altum sapere, sed time. 21. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit : ne forte nec tibi parcat. 22. Vide ergo bonitatem, et severitatem Dei : in eos quidem, qui ceciderunt, severitatem : in te autem bonitatem Dei, si permanseris in bonitate, alioquin et tu excideris. 23. Sed et illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur : potens est enim Deus iterum inserere illos. 24. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, et contra naturam insertus es in bonam olivam : quanto magis ii, qui secundum naturam inserentur suæ olivæ? 25. Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc : (ut non sitis vobis ipsis sapientes) quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo Gentium intraret, 26. et sic omnis Israel salvus fieret, sicut scriptum est : Veniet ex Sion, qui eripiat, et avertat impietatem à Jacob. 27. Et hoc illis à me testamentum : cum abstulero peccata eorum. 28. Secundum Evangelium quidem, inimici propter vos : secundum electionem autem, charissimi propter patres. 29. Sine pœnitentia enim sunt dona, et vocatio Dei. 30. Sicut enim aliquando et vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum : 31. ita et isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, ut et ipsi misericordiam consequantur. 32. Concludit enim Deus omnia in incredulitate : ut omnium misereatur. 33. O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei : quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus? 34. Quis enim cognovit sensum Domini? Aut quis consiliarius ejus fuit? 35. Aut quis prior dedit illi et retribuetur ei? 36. Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia : ipsi gloria in sæcula. Amen.

1. DICO ERGO, NUNQUID DEUS REPULIT POPULUM SUUM.] Nota. Τὸ *dico ergo*, phrasis est Apostoli, qua utitur, cum sibi aliquid objicit, uti hic facit. Sensus ergo est. q. d. Dixi c. 9. et 10. Judæos repulsos esse à Deo, et à justitia; Gentes vero ad eam ascitas : verum ergone Deus plane repulit populum suum, puta Judæos omnes? Respondet; *Absit*. Nam et ego sum Judæus et Israelita, fidelis tamen et Christianus. Tales quoque sunt Apostoli, multique alii, ex Judæis credentes. Non ergo repulit Deus absolute populum suum, sed tantum eos, qui Christo credere nolunt.

2. NON REPULIT DEUS PLEBEM SUAM, QUAM PRÆSCIVIT.] Nota. Τὸ *præscivit*. Quod Primo, S. Chrysost. sic explicat. q. d. Deus non repulit totam plebem Judæorum, sed eos vocavit ad Ecclesiam, quos prævidit fore dignos. Hoc si de prima vocatione ad fidem et gratiam intelligatur, Pelagianum est; sin de secunda vocatione ad justitiam intelligatur, sanum est et Orthodoxum : de sesecunda ergo hac vocatione explicandus est S. Chrysost.

Secundo, Œcumen. *Præscivit*, inquit, Deus Judæos ante Gentes, quia Judæi ante Gentes vocati sunt ad Christum, illique crediderunt. Hos ergo Deus *præscrivit*, id est, scivit esse suos suamque plebem, antequam Gentiles vocaret, et sciret esse suos.

Tertio, S. August. lib. 2. de Bono persever. cap. 18. *Non repulit Deus plebem suam, quam præscrivit :* hoc est, inquit, quam prædestinavit, quam scilicet ab æterno decrevit ad se trahere, suamque facere. Unde alii sic explicant, *quam præscivit*, id est, quam prædilexit, quamque multis olim beneficiis affecit.

Quarto, planius et simplicius, *Non repulit Deus plebem suam, quam præscivit*, id est, quam prævidit Christi fidem et gratiam sponte sua complexuram, foreque fidelem, ideoque fore plebem suam. Vide dicta cap. 8. vers. 29.

AN NESCITIS IN ELIA QUID DICIT SCRIPTURA?] *In Elia*, hoc est de Elia. Est hebraismus : *bet* enim ponitur pro על, vel *in Elia*, hoc est in historia Eliæ, 3. Reg. 19. ubi Elias apud Deum queritur, eumque interpellat adversum Israelitas, puta adversum Achab regem Israel, ejusque uxorem Jesabel, eorumque asseclas, dicens :

3. DOMINE, Israelitæ PROPHETAS TUOS OCCIDERUNT, ALTARIA TUA SUFFODERUNT.] *Altaria* scilicet, in excelsis locis et collibus Deo vero erecta : Unde hæc altaria vocantur *Excelsa* in Scriptura. Quæ licet lege Deuteron. 16. 2. vetita essent, ac proinde pie ab Ezechia et Josia eversa sint : tamen impium erat evertere ea ex odio cultus divini, verique Dei, uti fecerunt Achab et Jesabel idololatræ.

ET EGO RELICTUS SUM SOLUS, ET QUÆRUNT ANIMAM MEAM.] Dixit hoc Elias mœrens, afflictus, et ex mœstitia pusillanimis, æstimans omnia perdita esse, et longe deteriora quam revera erant : unde pusillanimitatem ejus pariter et errorem corrigit hic Dominus, dicens :

4. RELIQUI MIHI SEPTEM MILLIA VIRORUM, QUI NON CURVAVERUNT GENUA ANTE BAAL.] q. d. Ne putes, ô Elia, te solum Dei superesse cultorem; reliquos vel esse occisos, vel ad Baal deflexisse. Ecce septem millia mea providentia et gratia conservari, et à nece et ab idololatria; qui me æque colant, ut tu. Si etiam hoc tempore Christi et Pauli reliquias Judæorum mihi meoque cultui, et Ecclesiæ conservari, scilicet eos, qui fidem Christi amplexi sunt. Itaque verbum *reliqui* proprie significat, reservavi mihi in famulos, cultores et amicos ; scilicet eos qui noluerunt adorare Baal. Hæc enim antithesis optime accommodatur scopo Apostoli, qui est ostendere etiamsi repulerit Deus à justitia et gratia plerosque Judæos, quia incredulos Christo; paucos tamen ex iis sibi, suo cultui et amicitiæ servasse, scilicet eos, qui Christo crediderunt. Rursum per verbum *reliqui* Deus suæ gratiæ virtutem ostendit et innuit. Non enim ait : Ipsi se reliquerunt, sed, Ego reliqui, græce κατέλιπον, hebraice השארתי *hisarti*, id est, reservavi; quia licet ipsi etiam servarint se, tamen potius à Dei gratia servati sunt; virtus enim gratiæ in opere

bono potior est liberi arbitrii concursu. Ita S. August. lib. de Bono persever. cap. 11.

Nota contra Novantes nuper ex tenebris natos, hunc locum pro conservatione et duratione Ecclesiæ. Nam graviter hic errant, Primo, Melanchthon, qui in Locis communibus, cap. de Ecclesia, docet tempore Eliæ Ecclesiam constitisse in solis Elia, Eliseo, et paucis sacerdotibus. Secundo, Calvinus, qui in præfatione Institutionum ex hoc Eliæ loco probare nititur, Ecclesiam posse deficere. Tertio, alii Novantes, qui hæc Ecclesiæ suæ invisibili, id est non existenti ante Lutherum et Calvinum, adaptant, quasi fuerint ante ipsos aliqui Lutherani, qui eamdem fidem docerent, quam postea Lutherus et Calvinus docuerunt; sed pauci, quales fuerunt tempore Eliæ, incogniti et absconditi.

Primo enim hoc gratis dicunt. Probandum enim eis est, tales revera fuisse. Dicant quæso, ubi, quando, sub quo rege vel Pontifice exstiterint? Nominent eos saltem nomine communi suæ sectæ, vel historicos proferant qui eos exstitisse testentur: sic enim in Israel fuisse veros deicolas tempore Eliæ, licet Eliæ incognitos, testatur sacra historia lib. 3. Reg. cap. 19. quam citat hic Paulus.

Secundo, licet Ecclesia Dei, cum persecutionem à Jesabele pateretur in Israel, id est in Samaria, ibidem paucos haberet fideles, eosque latentes, vel absconditos; tunc tamen eadem Ecclesia spectabilis erat et florens in Juda, id est, in duabus tribubus, ubi sub Josaphat rege fideli et pio, publice templo, sacrificiis, et cæremoniis Deus verus colebatur, quo qui vere fideles erant, se recipiebant, quasi ad fidei et religionis oraculum et asylum, et hoc est quod Dominus dicens: *Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal*, significat, dum subdit, *In Israel*, id est, in Samaria, non autem in Juda; de eo enim non loquitur.

Licet ergo concederemus, in Israel defecisse tunc Ecclesiam, inde tamen non sequitur eam omnino defecisse: quia perstitit in Juda. Dicat nunc Lutherus, si ante sua tempora Lutherani fuerint et latuerint in Saxonia, Germania, Gallia, ubi gentium aut terrarum visibiles et spectabiles fuerint, ut eo se recipere possent, qui veram fidem, religionem et Ecclesiam aut sectabantur, aut inquirebant? Ubi fuit Ecclesia Lutheri ante Lutherum, quæ à Luthero nomen et exordium sumpsit? sane ibidem fuit, ubi fuit Lutherus, antequam nasceretur.

Tertio, in ipso Israel, id est Samaria, Ecclesiam tempore Eliæ non defecisse, sed multos habuisse veri Dei cultores, patet ex eo, quod paulo ante ex iis Jesabel plurimos occiderat Prophetas, ex quibus adhuc superstites erant Elias, Eliseus, Michæas, Abdias dispensator ipsius Achab et Jesabelis, et alii centum Prophetæ, quos abscondit Abdias jam dictus, ne occiderentur à Jesabele, ut patet 3. Reg. 18. 13. aliique insuper Prophetæ, de quibus fit mentio 3. Reg. 20. v. 22. 28. et 35. Quod ergo dicit Elias ad Deum, *Prophetas tuos occiderunt, et ego relictus sum solus;* subaudi, solus qui publice et intrepide oppono me Baal et Jesabeli: alii enim Prophetæ, ne occiderentur, latebant, sicut latebant Pontifices et sacerdotes tempore Decii et Diocletiani. Ex laicis vero multo plures tunc fuisse fideles in Israel, patet ex verbis Domini: *Reliqui*, inquit, *mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal.* Denique totus Israel paulo ante sub Davide et Salomone, veræ fidei et Dei cultor fuerat, sed sub Jeroboam multi cum eo ad idololatriam vitulorum desciverunt.

Ostendat jam Lutherus, ostendat Calvinus non septem millia, non mille, non centum, sed viginti, sed decem, sed quinque, imo vel unum, quia ante sua tempora eamdem secum fidem per omnia docuerit; ostendat fidei suæ continuationem, descensum, et derivationem per singula sæcula; ostendat quinam Patres singulis annorum centuriis docuerint in Eucharistia non esse verum corpus, sed tantum signum corporis Christi: Pontificem Romanum esse Antichristum: Sanctos non esse invocandos: non esse liberum arbitrium: non operum merita: solam fidem justificare: Deum esse auctorem omnium operum tam malorum, quam bonorum.

Hactenus id præstare, imo promittere ausus fuit nemo, ne ipsi quidem Centuriatores Magdeburgenses: nimirum hæc est causa, quæ eos in has angustias compellit, cogitque eo confugere, ut dicant Ecclesiam errare et deficere posse, imo defecisse per tot annorum centurias, quot à S. Gregorio (tunc enim aiunt Ecclesiam defecisse, et Antichristum in ea præsidere cœpisse) ad Lutherum interfluxerunt. Durum est telum necessitas. Itane Christus per tot sæcula sponsam suam Ecclesiam deseruit? Ita fefellit promissionem suam datam Matthæi 16. *Tu es Petrus et super hanc petram* (id est, super hunc Petrum, ut habet Syrus, et Petri in cathedra Romana successores) *ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam?* Itane concidit Ecclesia, templum et domus Dei, quam Apostolus 1. Tim. 3. ait esse *columnam et firmamentum veritatis:* quam Prophetæ docent esse regnum æternum Christi? Itane per tot sæcula delituit invisibilis Ecclesia; quæ est magistra fidei, doctrix veritatis, quam Isaias c. 2. docet esse montem in vertice montium, et elevatum super omnes colles? quam Christus in dubiis et difficultatibus adiri et audiri jubet, Matth. 18. *Dic*, inquit, *Ecclesiæ: si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi ethnicus et publicanus?* Deus per suam bonitatem aperiat oculos omnium errantium, et miserorum, qui à Luthero et Calvino, eorumque asseclis decepti, quasi oves errantes à causa Ecclesiæ se segregarunt, ut Ecclesiam priscam et stabilem, Catholicam et Apostolicam, Romanam scilicet, videant, agnoscant, et ad eam quasi matrem amantissimam postliminio recurrant, cum eaque in gratiam, et mutuum amplexum redeant. Amen.

Septem millia.] Hoc est multa millia: Septenarius enim numerus significat multitudinem, et Hebræis est familiaris, propter sabbatum; sicut et denarius propter decalogum, ait S. Hieronym. in cap. 4. et 54. Isaiæ. Sic Eccles. 11. 2. dicitur, *Da partem septem*, hoc est, multis pauperibus, *nec non et octo*, id est, multo pluribus. Sic 1. Reg. 2. 5. in Hebræo habetur, *Donec sterilis peperit septem*, quod noster Interpres vertit, *donec sterilis peperit plurimos.*

Qui non curvaverunt genua ante Baal.] Græce est feminine, τῇ Βάαλ, τῇ scilicet, εἰκόνι, hoc est, imagini Baal. Nisi malis dicere, à Jesabele femina Tyria, Astartem deam Tyriorum Israelitis ad cultum fuisse propositam, quasi Baal feminam. Baal enim Hebræis generale deorum nomen est. Verum facillime et solidissime dici potest, hic,

uti et alibi, mendum irrepsisse in textum Græcum, et pro τῇ restituendum esse masculinum τῷ. Sic enim Interpres noster et veteres legisse videntur. Blasphemat hic Beza, dum ait, Catholicos curvare genua ante Baal, cum B. Virginem et sanctos invocant, eamque communi omnium gentium voce vocant *Dominam nostram: Baal* enim hebr. significat dominum; sed usu gentium significat Deum, qui summus omnium est dominus. Nemo autem B. Virginem ut deam invocat: cur autem non liceat eam vocare *Dominam nostram*, cum cives ita vocent reges et principes, famuli suos heros, imo Beza Calvinum vocet suum dominum et magistrum?

5. SIC ERGO ET IN HOC TEMPORE RELIQUIÆ, hoc est, pauci Judæi, credentes Christo; pauci inquam, præ innumeris incredulis, ita ut ex tanta incredulitate et clade videantur hi pauci esse tantum reliquiæ, et reliqui; SECUNDUM ELECTIONEM GRATIÆ, id est gratuitam, SALVÆ FACTÆ SUNT,] id est, justificatæ sunt. Non enim egit hic Paulus de electione immediata ad gloriam, vel ad primam gratiam et fidem, sed de electione ad justitiam, uti initio c. 9. ostendi. Justitia enim est salus à peccato, estque salus inchoata, quæ perficietur in cœlesti gloria Electio ergo hæc Dei, est dilectio Dei, de qua dixit c. 9. *Jacob dilexi*, quam et alio nomine ibidem miserationem vocavit, dicens: *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.*

Nota, huic electioni gratiæ non repugnare consensum liberi arbitrii, ejusque liberam acceptationem gratiæ, nec etiam fidem, pœnitentiam, aliasque liberas hominis dispositiones ad justitiam: hæ enim omnes nullum meritum, nullam efficaciam, nullum jus proprie dictum homini tribuunt ad justitiam. Sed his omnibus positis meræ est electionis Dei et gratiæ, quod tales justificet, non alios qui istis carent, ut diserte ait Apostolus c. 4. v. 5. et ex eo Concil. Trident. sess. 5. et 6.

Utrumque ergo verum est, et utrumque vere responderi potest, si quæras, cur fidelis pœnitens justificetur præ infideli pœnitente? Respondebo enim Primo, quia ipse se disposuit, hic non. Respondebo Secundo, quia gratis Deus voluit illum justificare, et acceptare illius dispositiones; non autem hunc, qui eis caret. Fides enim est dispositio ad justitiam, non sua natura aut naturali vi et efficacia, sed quia Deus ita voluit et constituit. Et juxta priorem responsionem videtur loqui S. Chrysost. cum ait, Deum ad justitiam et salutem eligere hunc præ illo, quia hunc suæ gratiæ consensurum prævidit, non illum. E contrario S. Aug juxta posteriorem sensum quærenti cur hic præ illo eligatur à Deo, respondet causam esse non humanum meritum, sed electionem et gratiam divinam. Utrumque enim verum est, eo sensu quem dixi.

Denique Apostolus hic tantum electionem gratiæ opponit electioni ex operibus legis, vel naturæ; ut patet ex sequentibus, et ex tota epistola. Sub gratia ergo amplexum liberum gratiæ, et eos qui per gratiam excitati sponte obediunt et subjiciunt se gratiæ, intelligit. Liber enim amplexus gratiæ, est quædam gratia: fit enim à gratia præveniente et cooperante. Unde et ipsi fideles et Sancti qui gratiæ obediunt, filii gratiæ sunt et nuncupantur. Fusius idipsum docet hic Toletus notat 4.

Dices. Τὸ *salvæ* non legit S. August. et in Græco tantum est λεῖμμα γέγονεν, id est, *reservatio facta est.*

Respondeo, *reservatio:* supple salvatorum. id est eorum qui salvi facti sunt, ut vertit Noster, hoc est, eorum qui justificati sunt, facta est per electionem gratiæ justificantis.

Si tamen cum nonnullis ex S. August. hanc reservationem, æque ut τὸ *reliqui*, sive reservavi v. præced. velis extendere, et accipere de gratia vocante et præveniente, quasi per hanc facta sit ista reservatio salvandorum, id est justificandorum; Respondeo etiam hoc vere posse dici, scilicet divinæ electionis et gratiæ vocantis esse, quod hi conversi sint, non illi: quia licet utrique physice æqualem habuerint gratiam vocantem; hæc tamen gratia cum libero arbitrio in his operata est conversionem, non in illis; id est, hi virtute gratiæ se converterunt, non illi: quod enim hi se converterunt, virtus et efficacia fuit gratiæ, qua usum et cui cooperatum fuit liberum arbitrium, prout exigebat gratia, et prout intendebat Deus gratiam hanc tribuens: quod vero alii noluerint converti, liberi arbitrii fuit malitia. Justificati ergo suam justitiam, licet libere à se acceptatam, gratiæ tribuere debent; perinde ac pauper divitis gratiæ tribuit, quod ejus pane sustentetur; non autem sibi hoc arrogat, licet ipse panem à divite oblatum libere debeat acceptare et comedere, si ex eo sustentari velit. Hæc enim ejus acceptatio nihil habet laudis, nihil illustre, præsertim si comparetur cum liberalitate et liberali donatione divitis

6. SI AUTEM (hæc electio est gratiæ, uti dixi, ideoque ipsa est) GRATIA, JAM NON EX OPERIBUS.] q. d. Si hæc electio ad justitiam, ipsa scilicet justificatio, fit ex Dei gratia, ergo non obtingit nobis ex merito operum nostrorum. Opera hic intelligo legis naturæ, imo et fidei; quatenus nimirum hæc hominis opera sunt, quia dispositiones fidei, spei, pœnitentiæ, uti actus humani sunt, nec habent meritum, nec efficaciam justificandi; sed tantum ex gratuita Dei ordinatione disponunt hominem ad justitiam, uti dixi.

Ex ultimis hisce verbis perperam intellectis quidam argumento à contrariis ducto, ita concluserunt: Si dispositiones fidei, spei, pœnitentiæ, uti actus hominis sive humani sunt, non habent meritum, nec efficaciam justificandi, sed tantum ex gratuita Dei ordinatione: ergo iidem actus spei, etc., considerati uti actus hominis sunt, id est uti sunt actus solius naturæ et liberi arbitrii seclusa gratia, esto ex se non habeant meritum, nec efficaciam justificandi, illud tamen habent ex gratuita Dei ordinatione. Ex ea ergo actus hominis pure naturales, sine gratia, merentur saltem de congruo justificationem, ad eamque hominem disponunt. Verum hic est error Semipelagianorum, censentium solam naturam per bonum liberi arbitrii usum nos disponere ad gratiam: quem semper detestatus sum. Mentem ergo meam explico: Dum dico: *actus hominis*, vel *actus humani*, non excludo sed includo gratiam. Clarum enim est actus fidei, spei, pœnitentiæ non posse elici ab homine nisi per gratiam: sed posita gratia, quodque homo ex gratia illos libere eliciat, dico, hos actus humanos nec ex gratia, nec ex cooperatione hominis proprie mereri justificationem, vel ad illam dare jus et meritum homini; sed quod ad

justificationem sint dispositiones, ad eamque dirigantur et ducant, totum id esse gratuitæ Dei ordinationi, beneplacito et liberalitati tribuendum, quia scilicet Deus ita statuit.

Id me voluisse vidissent, si considerassent verba mea ultima, scilicet τὸ *uti dixi*, nam v. 5. col. præcedenti ex adverso verborum jam citatorum. §. *Nota, huic electioni gratiæ non repugnare*, etc. ita diserte scribo, mentemque meam explico.

Igitur actus fidei, spei, pœnitentiæ plene considerati, uti scilicet manant tam ex gratia quam ex libero arbitrio, ex se non tribuunt jus vel meritum ad justitiam, sed ex gratuita, dumtaxat Dei ordinatione illos acceptante, itaque gratis statuente, disponunt ducuntque ad justitiam. Hæc est veritas, hæc mens mea.

Porro, quod ibi et alibi dispositionem distinguo à merito; id facio ex communi Theologorum phrasi et sententia, qui dicunt docentque actus fidei, spei, timoris, etc., esse dispositiones ad justificationem, non autem eam mereri, scilicet proprie de condigno. Esto enim de congruo eam mereantur, tamen meritum hoc exile est et restrictum, nec absoluti et rigidi nomen meretur.

Denique justificatio dupliciter sumitur, scilicet Primo, formaliter: formalis autem justificatio fit, cum Deus homini infundit gratiam justificantem et charitatem. Secundo, dispositive, cum scilicet per actus fidei, spei, timoris pœnitens se præparat et disponit ad justitiam, gratiam et charitatem. Jam cum Apostolus ait, nos sine operibus gratis justificari, nonnulli cum S. August. epist. 105. τὸ *justificari*, accipiunt secundo modo q. d. Quod homo concipiat actus fidei, spei, pœnitentiæ, quibus se disponit ad justitiam, id habet non ex se suisque naturæ viribus; sed gratis, id est ex gratia Dei præveniente. Nec ego huc extendi posse verba Apostoli; sed tamen assero ea proprie ab Apostolo dici de justificatione formali. Id ita esse, diserte, fuse et ex professo docet Concil. Trident. sess. 6. c. 8. ut mirum sit nonnullos dixisse, de alia justificatione loqui Concilium, de alia Apostolum. Et ipse Apostol. c. 3. v. 21. *Nunc autem*, inquit, *sine lege justitia Dei manifestata est*, etc. *Justitia autem Dei per fidem Jesu Christi.* Et v. 24. *Justificati gratis per gratiam ipsius*, etc., *propter remissionem præcedentium delictorum : ad ostensionem justitiæ ejus in hoc tempore : ut sit ipse justus, et justificans eum*, etc. Et c. 4. 3. *Credidit Abraham Deo : et reputatum est illi ad justitiam.* Et v. 7. *Beati, quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata.* Hæc omnia formalem justificationem et justitiam significant. Pluribus idipsum confirmavi initio cap. 9.

ALIOQUIN GRATIA JAM NON EST GRATIA.] Calumniatur Kemnitius detractum esse in nostris codicibus, quod habetur in Græcis, scilicet εἰδὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐςὶ χάρις, ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐ ἔτι ἐςὶν ἔργον, id est, *si vero ex operibus, jam non est gratia; alioqui opus, jam non est opus.* Et ita legit Cajetan. et Theophyl. sed hoc non legunt Origen. Chrysost. Ambros. et alii, imo Erasmus ait esse superfluum. Et sane nostra Latina lectio brevior et nervosior, ideoque verior est. Nota τὸ *ex operibus*, semper hic significat meritum operum : hoc enim solum opponitur gratiæ; sivæ gratuitæ donationi et electioni.

7. QUID ERGO, supple, dicemus, et ex dictis hucusque concludemus? nimirum id quod sequitur, QUOD QUÆREBAT ISRAEL, justificari, scilicet ex meritis operum legalium, HOC NON EST CONSECUTUS; ELECTIO AUTEM CONSECUTA EST,] id est, electi secundum gratiam ex Judæis, puta Judæi qui Christi fidem et gratiam amplexi sunt, hi electi à Deo ad justitiam, eam consecuti sunt. Abstractum ponitur pro concreto, nimirum *electio* pro electis, juxta can. 30.

CETERI VERO, Judæi scilicet, non electi, sed rejecti et repulsi à Deo et à justitia, ob suam incredulitatem, EXCÆCATI SUNT,] proprie et directe à se suaque malitia, quia obstinate inhæserunt legi Mosis, et Christi fidem contempserunt : indirecte vero à Deo eos deserente, et dimittente suæ infidelitati et obstinationi.

8. SICUT SCRIPTUM EST (Isaiæ 6. 9.) DEDIT ILLIS DEUS SPIRITUM COMPUNCTIONIS.] *Dedit*, permittendo, deserendo, et occasiones præbendo, bonas quidem in se, sed quibus illi se magis indurarent suo vitio et culpa. Ita S. August. Chrysost. Theophyl. Œcumen.

Quæres, quis hic vocetur *spiritus compunctionis?* Primo, Anselmus per *spiritum compunctionis*, intelligit spiritum impellentem ad malum, instar stimuli, qui compungens boves incitat ad cursum.

Secundo, Ambros. intelligit dolorem Judæorum ortum ex zelo judaismi, cum eum viderent aboleri per Evangelium.

Tertio, alii intelligunt spiritum æmulationis et invidiæ Judæorum in Christum, et Christianorum multitudinem.

Verum Nota. Citat hic Paulus Is. c. 6. 10 ut vult Orig. et Chrysost. vel potius et clarius, Isaiæ c. 29. 10. ut censet. Ansel. ubi noster Interpres vertit, *miscuit vobis Dominus spiritum soporis; claudet oculos vestros; Prophetas et principes vestros, qui vident visiones, operiet.* Cujus loci sensus est hic : Deus vobis; ô Judæi, velabit et operiet Isaiam, et alios Prophetas, ne eos intelligatis. Ita Hier. et Cyrill. ibid. Ubi adverte. Pro *soporis*, hebr. est. תרדמה *tardema*, quod Theodotion. vertit, ἔκςασιν, id est mentis excessum; Aquila, καταφορὰν, id est, gravem somnum; Chaldæus, spiritum erroris; Syrus : spiritum stupiditatis. Hebræum *tardema* significat altissimum veternum, qui homini oculorum et aurium usum, omnemque sensum adimit. Unde Septuag. quos sequitur hic S. Paulus, vertentes κατάνυξιν, videntur hoc posuisse pro κατανύςασιν, id est, soporationem νὺξ enim est nox; et νυςάζειν, dormire significat. Ita Hesychius.

Narrat antiquitas Philosophum quemdam sapientissimum, cerebro lapide percusso oblitum fuisse litteras, ita ut ne quidem legere sciverit. Et Grammaticum, qui cum asino, quo vectabatur, excidisset, accepto in cerebro vulnere, prorsus omnem Grammaticam oblitum. Et Hermogenem Rhetorem, qui cum doctissimus suæ ætatis esset adolescens, senem factum omnia esse oblitum. Majus miraculum hic accidit, cum Deus Judæorum legis doctores eminentissimos fecit stupidissimos, in pœnam obstinationis suæ in judaismo.

Verum noster Interpres, Chrysost. Theoph. Vatabl. Erasmus, et alii proprie κατανύξεως vertunt, *compunctionis.* Sic Actor. 2. 37. dicitur, *His auditis compuncti sunt corde ;* ubi Lucas in Græco posuit idem hoc verbum κατενύγησαν. Excæcationem enim et obdurationem, quam Isaias per soporem et veternum significat, Septuag. et Paulus per

aliam metaphoram, scilicet per compunctionem, significarunt : *compunctio* autem hic idem est quod transpunctio, et *compungi* idem est quod transpungi. Transpunctio hæc significat excæcationem Judæorum.

Primo, quia cum oculus clavo aut cultro transpungitur, tunc effoditur et excæcatur; et cum auris cultro transfoditur et transpungitur, auditus extinguitur, et homo sit surdus: sic Judæi mentem habent expunctam, id est transpunctam, tum clavo invidiæ in Christum et Christianos, tum clavo perfidiæ et obstinationis, ut ea quæ Christi, Dei, fidei Christianæ ac salutis sunt, videre et audire non possint, perinde ac si oculos et aures mentis haberent transpunctas et transfossas, omnisque audiendi, videndi et intelligendi vis ac sensus in eis esset extinctus. Spiritus ergo compunctionis, id est transpunctionis, est obstinatio et livor, sive dolor et invidia à propria malitia, et à dæmone Judæis aspirata et suggesta, quæ quasi clavus terebravit, transpunxit et excæcavit eorum oculos et mentem.

Ubi Nota. Sicut vehementia doloris sensum tandem superat et extinguit, ut homo vi doloris incidat in animi deliquium, fiat stupidus, insensibilis, imo subinde amens et demens; ita livor hic et dolor invidiæ adeo vehemens fuit in Judæis, ut eorum sensus, oculos, aures et mentem stupefecerit, fecerit que eos insensibiles, et quasi dementes in rebus fidei et salutis. Et hoc est quod ait S. Cyprian. l. 1. epist. 3. *Judæi*, inquit, *transpunctæ mentis alienatione dementes Dei præcepta contemnunt, medelam vulneris negligunt, agere pœnitentiam nolunt, ante admissum facinus improvidi, post facinus obstinati.* q. d. Vehementia livoris et doloris et invidiæ in Christum et Christianos, tanta fuit in Judæis, ut eos alienarit à mente, fecerit que quasi dementes, ut res Christianas ac divinas non magis capiant, quam saxa aut bruta, quæ mente destituuntur.

Secundo, sicut cacabus aut vas cum transpungitur et pertunditur, nihil retinet aquæ, aut alterius liquoris : et speculum cum transpungitur, speciem rei visibilis non retinet, sed quasi pertusum sinit eam effluere : ita Judæorum aures, oculi et mens invidia et obcæcatione et transpuncta et pertusa nihil retinent, sed sinunt effluere quæcumque audiunt aut vident de Christo et Christianis. Unde oculos habentes non vident, et aures habentes non audiunt. Et hoc est quod S. Cyprian. loco jam citato addit et dicit : *Pertusa est illis mens, hebes animus, et sensus alienus à Deo, fide, pœnitentia.*

Tertio, sicut clavus nummum aliquem transpungens, eumdem sibi inserit et affigit : ita invidia hæc, perfidia et obstinatio in sua lege et judaismo, Judæorum animos ita transpunxit et penetravit, ut eisdem quasi clavis trabalibus, videantur confixi et affixi ; adeo ut à sua perfidia sint immobiles; ac consequenter excæcati in fide Messiæ, omne lumen Scripturarum, omnem sensum rerum cœlestium amiserunt. Compunctio ergo hæc est pertinacia in sua perfidia, quæ Judæos penetravit, transpunxit, sibique immobiliter affixit. Sic explicant compunctionem hanc S. Chrysost. Theoph. Œcumen. Vide quo hominem adducat livor, pervicacia, proprii judicii tenacitas, et obstinata voluntas.

Oculos ut non videant, et aures ut non audiant.] Nota hic quinque signa et effectus obstinatæ mentis. Primum est cæcitas animi, de qua Job 12. 25. *Palpabunt*, ait, *quasi in tenebris, et non in luce, et errare eos faciet quasi ebrios.* Et c. 24. 13. *Ipsi fuerunt rebelles lumini, nescierunt vias ejus.*

Secundum est voluntaria surditas. Job. 21. 14. *Qui dixerunt Deo, Recede à nobis, et scientiam viarum tuarum nolumus.* Talis fuit Pharao dicens Exodi 5. 2. *Quis est Dominus, ut audiam vocem ejus? nescio Dominum.* De utraque Isaias c. 42. 18. *Surdi audite, et cæci intuemini ad videndum, quis cæcus nisi servus meus? et surdus, nisi ad quem nuntios meos misi?*

Tertium est contemptus Dei et hominum. Proverb. 18. 3. *Impius, cum in profondum venerit peccatorum, contemnit : sed sequitur eum ignominia et opprobrium.* Vicissum talis à Deo contemnitur et despicitur. Proverb. 1. 25. *Despexistis omne consilium meum : ego quoque in interitu vestro ridebo, et subsanabo, cum vobis, id quod timebatis advenerit.*

Quartum est incorrigibilitas. Eccles. 7. 14. *Considera opera Dei, quod nemo possit corrigere quem ille despexerit.* Huic connexa est impudentia et perfricta frons. Jerem. 3. 3. *Frons meretricis facta est tibi, noluisti erubescere.* Prov. 2. 14. *Lætantur cum male fecerint, et exultant in rebus pessimis.*

Quintum est stupor Proverb. 23. 34. *Eris sicut dormiens in medio mari, et quasi sopitus gubernator amisso clavo : et dices : Verberaverunt me, et ego non sensi.* Huic conjuncta est difficultas, et quædam quasi impossibilitas resipiscendi. Jeremiæ 13. 23. *Si mutare potest æthiops pellem suam, et vos poteritis benefacere, cum didiceritis malum.* Et c. 17. 1. *Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem cordis eorum.*

9. Et David (psal. 68. 23.) Fiat mensa eorum in laqueum, et in captionem, et in scandalum.] Primo, nonnulli hæc sic explicant : *Mensa*, id est esca fellis et acetis, quam mihi Christo appararunt Judæi in cruce, tali et ipsi fruantur in obsidione sub Tito, et deinceps.

Secundo, Theodor. in psal. 68. *mensa*, ait, *fiat laqueus*, hoc est, lætitia eorum vertatur in tristitiam.

Tertio, S. August. *Mensa fiat laqueus, hoc est*, inquit, fides eorum fiat incredulitas et perfidia.

Quarto, S. Hilar. in eumdem psal. 68. *mensa fiat eis laqueus*, hoc est, ait, sacrificia vetera eis obsint.

Quinto, *mensa*, hoc est agnus Paschalis, *fiat* Judæis *in laqueum*, ut nimirum occasione paschatis omnes Hierosolymam conveniant, ibique à Tito obsideantur, et capiantur : ita enim re ipsa evenisse narrat Josephus lib. 7. Belli c. 17.

Sexto, planior et simplicior sensus est, q. d. Sicut aves et pisces esca hami, vel retis capiuntur : ita Judæorum mensam, id est cibum, potum et omnem rerum temporalium affluentiam (usuris sæpe partam) qua vita sustentatur et recreatur, Deus vertat Judæis in exitium, ut iis superbiant, lasciviant, et Romanos provocent ad sui deprædationem et excidium ; utque iis, utpote per usuram partis, et incentivis ad omnem luxum et fastum, sibi viam sternant ad infernum. Ita S. Chrysost.

Rursus, mensa spiritalis animæ, ait Ansel. Origen. et Cajet. scilicet mensa legis Dei S. Scrip-

turæ, quas Judæi unas reputant delicias, et summum suum bonum, fiat eis in scandalum, et in retributionem, id est, in pœnam demeritorum, ut scilicet justo Dei judicio, quia ea abusi sunt, et quia ex ea Christum agnoscere noluerunt, jam inde mortem et excæcationem petant, unde vitam et lumen captabant.

10. Et dorsum eorum semper incurva.] q. d. Magis magisque, ô Deus! onera illos, eo modo quo potes, erroribus, scandalis, calamitatibus, servitute, ait Theodor., ut oneribus pressi, ceu silicernia curvati in terram, incedant.

Secundo, *dorsum eorum incurva*, hoc est, effice ut voluntas affectusque eorum curvati in terram lucro et terræ affigantur, nec adspiciant, aut requirant bona cœlestia. Sic Poeta dicit:

O curvæ in terris animæ, et cœlestium inanes!

tales jam videmus Judæos.

11. Dico ergo, Nunquid sic offenderunt, ut caderent?] q. d. Si hæc dicta Davidis de Judæis tam funesta, vera sunt, ergo Judæi in Christum, quasi in lapidem offensionis ita impegerunt et offenderunt, *ut caderent*, sine ulla spe resurgendi: hoc est, ut pleno et irreparabili casu elisi et attriti corruerint. Ita S. Chrysost. et Theophyl.

Objicit sibi (nam τὸ *dico ergo* objicientis est, ut dixi v. 1.) hoc Apostolus, ad leniendam, ruinæ Judæorum invidiam et acerbitatem. Unde respondet:

Absit. Sed illorum delicto, per dilectum, ruinam et lapsum Judæorum, salus est Gentibus, ut illos æmulentur.] q. d. Adeo non sprevit omnino Deus Judæos, ut voluerit uti vocatione Gentium ad Judæorum conversionem: ideo enim Judæis, fidei obluctantibus, vocavit ad justitiam et salutem Gentes; et Apostoli ad Gentes suam prædicationem transtulerunt: ut Judæi Gentium sanctimoniam, ac dona fidei, et gratiæ Spiritus sancti videntes, sancta quasi invidia excitarentur ad eos imitandos, fidemque Christi reciperent. Et hoc est quod ait, *ut eos æmulentur*, id est, ut Gentes provocent *eos*, scilicet Judæos, ad æmulationem, et sui imitationem. Hoc enim est τὸ *æmulentur*: nam idipsum significat Hebræum קנא *kinna*, id est æmulari: et sic sumitur Græcum παραζηλόω, v. 14. ita Origen. Chrysost. Theodor. et Ambros.

Nota. Uno cadente et excidente à gratia et gloria, alius mox à Deo eregitur, et destinatur ad cadentis coronam. Sic angelis labentibus, homines; Judæis incredulis, Gentes; uni genti cadenti altera surrogatur et succedit. Hinc Apoc. 3. 11. quisque monetur: *Tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam.*

12. Quod si delictum illorum divitiæ sunt mundi, et diminutio eorum divitiæ Gentium.] q. d. Si Judæorum incredulitas et diminutio, id est paucitas credentium, Gentibus occasio fuit tanti boni, et tantarum divitiarum spiritualium, scilicet prædicationis Evangelii (hæc enim à Judæis repulsa ad Gentes deflexit) fidei, justitiæ et salutis, ut quantum Judæi tum gratia, tum numero credentium imminuti sunt, tantum Gentes tam numero, quam gratia credentium ditarentur et crescerent.

Quanto magis plenitudo eorum,] cum videlicet plena eorum multitudo, atque universus Israel in fine mundi credet Christo, supple, ditabit et provocabit, confirmabitque Gentes ad se imitandum; maxime cum multi ex Israelitis ab infantia in sacris Litteris versati, cum Elia et Henoch per orbem prædicabunt, et Christum è Scriptura efficaciter et clare Judæis demonstrabunt.

Nota. Non dicit Apostolus, Conversio, eorum, sed *plenitudo*; quia hanc apposite opponit eorumdem diminutioni. Est argumentum à minori ad majus: hoc enim contingit, et sequitur per se, illud vero per accidens. Magis autem verisimile est futurum esse id, quod per se ex re quapiam natum est sequi, quam id quod tantum per accidens sequitur. q. d. Si de malo quod per se adversatur bono, puta de Judæorum incredulitate, per accidentarium occasionem divina sapientia tantum elicuit bonum, puta conversionem omnium Gentium, quæ millies plures sunt Judæis; quanto magis ex bono, quod per se ordinatur ad bonum, puta ex Judæorum fide et conversione, eliciet idem Deus ingens bonum, puta Gentium in fide propagationem et confirmationem, ut ita per Judæos totus mundus ad florentem optimumque statum, adeoque ad salutem et gloriam æternam perducatur? En quam Apostolus Gentibus facit desiderabilem Judæorum fidem et conversionem; ut Judæis incredulis non insultent, sed iis condoleant et compatiantur, eosque verbo et exemplo convertere satagant. Ad idipsum mox Gentes incitat suo exemplo, dum subdit:

13. Ministerium meum honorificabo.] Nota τῷ *honorificabo*, id est laudabo, honorifice peragam, illustrabo et exornabo prædicationem Evangelii apud Gentes; ut Spartam quam nactus sum, quæque mihi commissa est, hanc exornem, quod Hebræi dicunt אכבד *acabbed*, id est, condecorabo, glorificabo tam verbis quam factis. Unde Syrus vertit; משבח *mesabbach*, id est gloriosam efficiam, encomiis celebrabo. Ita S. Bernardus epist. 28. ad Ardutionem Gebennensem Episcopum, eum hisce verbis exstimulat: *Paulum, inquit, imitari curato in honorificando ministerium tuum. Honorificabis autem gravitate morum, maturitate consiliorum, actuum honestate. Hæc sunt quæ officium Episcopale maxime nobilitant et ornant.* Et epist. 42. ad Henricum Senonensem Archiepiscopum. *Non in corrigendis, inquit, sis remissior, non severior in parcendis, non pusillanimis in exspectandis. Nec superfluus in victu, nec notabilis in vestitu. Non citus ad promittendum, non ad reddendum tardus, nec prodigus dator. Istorum consilium longe semper faciet à vobis malum tempori vetus, sed cupiditati novum, simoniam et matrem ejus avaritiam, quæ est idolorum servitus. Et ut brevi omnia sermone concludam, si his credideritis in omnibus exemplo Apostoli, honorificabitis ministerium vestrum: ministerium inquam, non dominium. Ipsum itaque honorificabitis, non vos. Nam qui quærit quæ sua sunt, se cupit honorari, non ministerium.* Novum deinde modum honorificandi subjicit: *Honorificabitis autem non cultu vestium, non equorum fastu, non amplis ædificiis, sed ornatis moribus, studiis spiritualibus, operibus bonis. Quam multi aliter! Cernitur in nonnullis sacerdotibus vestium cultus plurimus, virtutum aut nullus, aut exiguus.* Et paulo post: *Non Christi stigmata sunt hæc, quæ isti Martyrum exemplo circumferant in corpore suo: muliebria potius esse noscuntur insignia.*

14. Si quomodo ad æmulandum provocem carnem meam,] puta Judæos, qui mihi secundum carnem cognati et consanguinei sunt: q. d.

Tanti facio Judæos, eorumque salutem, ut non tam Gentium, quam Judæorum me Apostolum esse profitear. Nam ideo Gentium sum Apostolus, ut nimirum hoc meo apostolatu apud Gentes, provocem Judæos ad sanctam quamdam æmulationm; ut scilicet ipsi tam me, quam Gentes quas converto, imitentur in fide et zelo Christi.

15. Si enim amissio, abjectio, reprobatio: græce enim est ἀποβολή; S. Augustinus legit, *si rejectio*, eorum (Judæorum) reconciliatio est mundi, puta occasio est conversionis et reconciliationis omnium gentium totius mundi, juxta sensum jam datum v. 12. quæ qualis et quam læta erit assumptio, id est, ut Syrus, restitutio et adjunctio Judæorum ad Christum? sane non erit alia, nisi talis qualis est vita ex mortuis,] si nimirum mortuus quis, vel potius plurimi mortui ad vitam resurgant. q. d. Si Judæorum incredulitas et abjectio Gentibus et universo orbi attulit occasionem reconciliationis, quia videlicet fides à Judæis repulsa ad Gentes pertransiit: quam gaudenda res erit, si etiam ipsi Judæi rursum assumantur ad fidem? videlicet perinde erit ac si mortuus quis ad vitam revocetur: imo ac si mundus ipse, qui Gentibus constat et Judæis, altera parte demortuus, integer plane reviviscat; quomodo mortuo ad vitam redeunte, gaudent omnes, et nemo dolet, aut detrimentum patitur. Ita Ambrosius.

Secundo, *nisi vita ex mortuis*. q. d. Judæis assumptis et conversis ad Christum, nihil jam restabit amplius (Gentes enim omnes ad Christum jam tum conversæ erunt) nisi ut veniat finis mundi, et mortuorum resurrectio, et redemptionis hominum consummatio, ut nimirum omnes tam Judæi, quam Gentes fideles et electi cum Christo transeant ad vitam et gloriam æternam. Ita S. Chrysostomus, Theodor. Anselm. Cajetan.

16. Quod si delibatio sancta est, et massa.] q. d. *Si delibatio*, hoc est, primitiæ pastæ, ciborum et panum Deo consecrentur, etiam tota reliqua massa vel pasta censetur quasi Deo consecrata. Alludit enim Apostolus ad Numer. 15. 20. ut patet, si Græcos textus utrobique conferas. Utrobique enim est ἀπαρχὴ et φύραμα, pro quo noster Interpres ibi *pulmenta*, hic *massam* vertit. Jam sensus est, q. d. Quandoquidem Judæorum primitiæ, id est, ut Chrysost. Patriarchæ et Prophetæ; et, ut Theodor. Christus; et, ut aptissime, Ambros. et Anselmus, Apostoli et primi Christiani ex Judæis, ceu primitiæ oblati sunt Deo, et deputati ad fidem et sanctitatem; etiam reliquum corpus Judæorum Deo censetur oblatum et deputatum, atque morali quadam æstimatione, et analogica quadam sanctitatis aspergine sanctificatum, quasi in spe, præparatione, semine, ac familia, scilicet in sanctis progenitoribus. Est nova ratio, qua Paulus probat Judæos non esse respuendos, quasi à Deo rejectos et reprobatos, ex eo, quod ipsi sanctorum patrum sint filii, ideoque sancti, juxta sensum jam datum.

Nihil ergo hic habet Calvinus quo probet infantes fidelium esse sanctos, nec egere baptismo, ut sanctificentur: pari enim modo probaret Judæos incredulos esse sanctos, quia eorum parentes fuerunt sancti. De his enim ad litteram loquitur Apostolus. Simili modo 1. Corint. 7. 14. non tantum filios, sed et conjugem vocat sanctum, si alter conjux sit sanctus, id est Christianus; quem tamen proprie per alterum conjugem sanctificari, nemo, ne ipse quidem Calvinus, dixerit.

Et si radix sancta, et rami.] Idem dicit alia metaphora: q. d. Si Patriarchæ sancti fuerunt et sunt: ergo filii eorum, puta Judæi, à sanctitate non sunt repellendi, inquit Theodoretus; imo ipsi in suis parentibus morali quadam denominatione jam sancti et sanctificati esse videntur, adeoque re ipsa sancti sunt, si suæ radici, id est, fidei et sanctitati suorum parentum, inhæreant et insistant, Unde sequitur:

17. Quod si aliqui ex ramis (ex Judæis) fracti sunt.] Græce ἐξεκλάσθησαν, defracti sunt, puta à sua radice, scilicet à fide et justitia suorum parentum exciderunt, eo quod fidem, quam in Christum venturum habuerunt, in eum venientem abjecerunt. Pendet sensus hujus sententiæ à sequentibus, ibique expletur. Subdit enim Paulus.

Tu autem, ô popule Gentilis, cum oleaster esses, ἀγριέλαιος, agrestis olea, et infrugifera bonorum operum, ob infidelitatem et impietatem, quia Gentilis; socius (particeps) radicis et pinguedinis olivæ factus es.] Puta fidei, gratiæ et pinguedinis Spiritus sancti, quam Judæorum parentes habuerunt, maxime Abraham pater credentium, ejusque posteri, qui fuerunt Ecclesia Dei: hæc enim est oliva.

Nomen olivæ, ait Ansel. sumptum est ex Jeremiæ 11. 16. ubi de populo Israel dicitur: *Olivam uberem* (hebraice רענן *raanan*, id est, virentem) *pulchram, fructiferam, speciosam, vocavit Dominus nomen tuum*. q. d. O Israel, ô Synagoga, eras Domino quasi oliva virens et florens, cum eum sincere et fideliter coleres, in summa pace et rerum abundantia felix, beata, ac famosissima inter Gentes. Sæpe Scriptura Ecclesiam et fideles comparat arboribus. Sic Christus est vitis, nos palmites, nos in hac vite et olea illi complantamur, et quasi plantæ et rami adolescimus. Vide dicta cap. 6. vers. 5.

18. Noli gloriari adversus ramos (jam fractos, puta contra Judæos incredulos.) quod si gloriaris: non tu radicem portas, sed radix te.] q. d. Tu, ô Gentilis fidelis, insultas Judæo infideli: respondebitur, et dicetur tibi; te tantum insertum esse radici, id est, fidei et Ecclesiæ sanctorum Patriarcharum, Prophetarum et Apostolorum, qui omnes Judæi fuerunt, ab eaque te omnem gloriam et utilitatem surgere, idque gratis, ideoque rursum exscindi posse; ut et rami naturales, id est Judæi, ob superbiam effracti et evulsi sunt.

19. Dices ergo: Fracti sunt rami, ut ego inserar.] Tò *ut* hic et alibi, non finem, aut scopum à Deo intentum, sed tantum eventum et consecutionem significat. q. d. Fracti sunt et rejecti Judæi ab Ecclesia: unde factum et consecutum est, ut ego Gentilis Judæorum vice illi aggregarer et insererer.

20. Bene, et recte dicis; sed scito, quod propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas. Male Erasmus et Cajet. putant vertendum, *stetisti*, vel *constitisti*: nam Græcum ἕστηκας licet sit præteritum, vim tamen habet præsentis. Hoc enim creberrimum est Hebræis. *Stas* ergo, id est, insertus es oleæ, per fidem, noli ergo altum sapere, id est superbire, sed time.] Gluten enim quo radici et oleæ jam dictæ uniris

scilicet fides, non est ita firma, quin ab ea excidere, et consequenter à radice separari possis, uti jam multas gentes ab Ecclesia separatas, et à fide excidisse videmus.

Nota hic contra Calvinum, hominem posse excidere à fide et gratia; Gentes enim hæ veram habebant fidem, et tamen Apostolus minatur eis excidium à fide et Ecclesia. Sicut Judæi veram habentes Christi fidem, eo veniente illam perdiderunt.

Rursum locus hic totus moralis est, excitans quemlibet fidelem ad timorem et diligentiam in officiis christianismi, ne, si in iis negligens sit, à fide vel statu, vocatione et gradu suo excidat, sicuti Judæi exciderunt, et nostri apostatæ quotidie excidunt. *Optimus virtutum et beneficiorum custos est timor*, ait Ansel. *Ideo*, inquit S. August. epist. 107. *non perseveraturi perseveraturis providentissima Dei voluntate miscentur, ne regenerati et pie vivere incipientes securi alta sapiamus.* Rursum ex hoc loco docet S. Chrysost. in morali, patrum merita filios degeneres non juvare. Audi et S. Bernard. epist. 42. ad Henricum Senonensem Archiepisc. *Noli*, ait, *altum sapere, sed time. In alto positum non altum sapere difficile est, et omnino inusitatum: sed quanto inusitatius, tanto gloriosius. Timor de adepta jam altitudine, tædere magis quam placere facit altiora. Non vos ergo felicem, quia præestis: sed si non prodestis, infelicem putate. Ut autem secure præesse possitis, subesse et vos si cui debetis, non dedignemini. Dedignatio quippe subjectionis, prælationis reddit indignum. Sapientis est consilium: Quanto major es, tanto humilia te in omnibus. Sapientiæ vero præceptum: Qui major est vestrum, fiat sicut junior.*

21. Si enim Deus naturalibus ramis (Judæis, expellendo eos à sua Ecclesia, amicitia et salute) non pepercit, time, ne forte nec tibi (Gentili insititio, si in fidem aut vitam Christianam pecces) parcat.

22. In eos quidem, qui ceciderunt, severitatem: (quia incredulos Deus exclusit à se, sua gratia, amicitia et salute) in te autem bonitatem (χρηστότητα, id est benignitatem, qua scilicet te ad suam gratiam, amicitiam et gloriam adscivit et acceptavit) Dei, si permanseris in bonitate.] Hoc est, in fide Christi, ait Clemens Alexand. lib. 1. Pædag. c. 8.

Secundo, Anselmus, *In bonitate*, inquit, hoc est, in gratia et bonis operibus. Verum hæc non sunt genuina: nam bonitas hæc non est hominis, sed Dei. Est enim eadem cum ea, de qua paulo ante dixit: *Vide in te bonitatem Dei.* Græce enim utrobique est χρηστότης, id est bonitas, benignitas. Sensus ergo est, q. d. Vide, ô fidelis, Dei erga te bonitatem et benignitatem, si tu in hac Dei bonitate permanseris, nimirum si digne vivas illa benignitate, quam tibi præstitit Deus, illam laudando, illi gratias agendo, illi serviendo, et obediendo, ut te semper eadem Dei bonitas suis favoris et curæ paternæ brachiis stringat, teneat, foveat et complectatur. *Alioquin* enim, si huic Dei bonitati ingratus sis, inobediens et rebellis, *et tu excideris* ex hac olea Dei, id est Ecclesia.

Nota τὸ *si permanseris.* Hinc enim patet Primo, quod perseverantia certum est signum et causa electionis et prædestinationis ad salutem et gloriam æternam. Hinc patet Secundo, quod de perseverantia hac nemo sit certus. Vide S. Aug. lib. 11. de Civit. cap. 12.

23. Sed et illi (Judæi increduli) si non permanserint in incredulitate, inserentur (in hanc oleam Ecclesiæ, de qua dixi v. 17.) potens est enim Deus iterum inserere illos.] Nota in voce *potens est* miosin: τὸ *potens* enim non nudam Dei potentiam, sed et actum effectumque significat. q. d. Si Judæi suam perfidiam mutent in fidem, Deus per suam potentiam potest eos inserere, adeoque re ipsa potenter rursum inseret eos suæ Ecclesiæ. Similis est phrasis 2. Corinth. 9. 8.

24. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro (puta ex gentilitate et paganismo, qui sterilis, incultus et agrestis fuit instar oleastri, sive oleæ agrestis et silvestris) et contra naturam (oleastri hujus) insertus es in bonam olivam (Ecclesiæ, quæ culta est, fertilis et suavis, instar oleæ) quanto magis ii qui secundum naturam; puta Judæi, qui secundum naturalem propagationem prognati sunt ex hac olea, puta à fidelibus et sanctis Patriarchis, quibus promissio Messiæ facta est, qui proinde erant populus et Ecclesia Dei: Abrahæ enim dictæ sunt promissiones et semini ejus: Judæi, inquam, si suam perfidiam deserant, et credant in Christum, rursum inserentur suæ olivæ,] pristinæ scilicet Ecclesiæ Dei?

Hunc locum pulchre tractat S. August. in psal. 72. ubi in hac oleastri in olivam, puta Gentilis populi in Judaicum et fidelem, insitione duo annotavit miracula. Prius est, quod dicat Apostolus oleastrum insertum esse in oliva; cum è contrario oliva inseri soleat in oleastro. Posterius est, quod oleaster ille insertus in oliva, non oleastri, sed olivæ fructus protulerit, cum in naturali insitione contrarium accidat: siquidem in quod inseritur ipsum est quod crescit, fructumque fert non arboris cui inseritur, sed surculi proprii qui fuit insertus. Atque hac de causa Paulus hanc insitionem appellat *contra naturam.*

25. Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, quod sequitur, scilicet, quia (quod) cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo Gentium intraret.] Probat hic Paulus id quod dixit, non ita Judæos esse exclusos ab Ecclesia et regno Dei, quin rursum illi inseri possint, ex eo, quod de facto rursum illi inserendi sint post conversionem et insitionem Gentium. Idque Apostolus vocat *mysterium*, id est mirabile, arcanum et stupendum Dei judicium, et dispositionem, providentiam, permissionem et ordinationem, qua factum est et consecutum, ut misso Christo primo Judæi excæcarentur, hoc consilio ut Gentes vocarentur ad salutem; ac deinde omnes Judæi illuminarentur, crederent et salvarentur.

Ut non sitis vobis ipsis sapientes.] Ne vos prudentes seu sapientes rati, efferamini, et aliquid vobis insolenter arrogetis. Ita Theodoret. Unde aliqui vertunt, Ne sitis insolentes, vel elati. Est ergo metalepsis, *ne sitis sapientes*, id est superbi. Sapientia enim parit superbiam. Loquitur Apostolus Gentibus fidelibus ne de sua fide, sapientia et prudentia superbiant et insolescant contra Judæos in sua incredulitate et cæcitate manentes.

Quia cæcitas ex parte (id est aliquibus) inquit S. Chrys. et Theodor. contigit in Israel.]

Pro *cæcitas* græce est πώρωσις, id est obduratio. Sed πώρωσις subinde idem est quod πήρωσις, id est cæcitas. Ita Theodoret. Syrus, et alii.

Donec plenitudo Gentium intraret.] Τὸ *intraret* per enallagen ponitur hic pro *intret*, q. d. Cæcitas erit in Israel, donec numerus eorum, qui ex Gentibus credituri sunt, plene compleatur, intretque in ovile Christi. Et sic post eos omnis Israel salvus fiet, et ex utraque Gentium ac Judæorum plenitudine, una plena et perfecta consurget existetque Ecclesia.

Et sic omnis Israel salvus fieret.] Græce σωθήσεται, id est salvus erit, salvabitur. Aliqui hic *Israel* non carnalem, sed spiritalem accipiunt, puta omnes ex Judæis et Gentibus credentes et salvandos. Ita Theodoret. Aug. Hieron. in c. 11. Isaiæ, Cæsarius apud Nazianzen. dialog. 4. Verum patet Apostolum toto hoc capite agere de Israele carnali, non spirituali. Ita docent alii omnes Patres et interpretes Græci et Latini.

Unde Secundo, melius S. Chrysost. Ambros. Origen. et Hilarius in psal. 58. *Omnis Israel*, inquiunt, hoc est, omnes Judæi. Quare ex hoc loco S. Chrysost. S. Thom. Cajetan. et Sotus censent omnes omnino Judæos in fine mundi convertendos et salvandos esse.

Tertio et optime, *omnis Israel*, id est, pene omnes, plurimi ex singulis tribubus Israel, excepta una tribu Dan, in fine mundi convertentur et salvabuntur. Excipio tribum Dan, quia ex hac nulli signantur inter 144. millia signatorum ex 12. tribubus Israel, Apocal. 7. Unde multi putant Danitas adhæsuros contribuli suo Antichristo. Sane S. Hippolytus lib. de Consumm. sæculi, et multi alii docent, quod Antichristus præcipuos sectatores et propugnatores habebit Judæos. Idque satis significat Christus Joan. 5. 43. et Paulus 2. Thessal. 2. 10. ut ibi dicam. Ergo omnes omnino Judæi in fine mundi non convertentur ad Christum.

Sicut scriptum est. (Isaiæ 59. 20.) Veniet ex Sion qui eripiat, et avertat impietatem a Jacob.] Puta ab Israel. Jacob enim ab angelo vocatus est Israel Genes. 32. 28. indeque omnes ejus posteri, puta Judæi, vocatur familia Jacob, vel Israel.

Nota. Pro *ex Sion*, hebraice est לציון *letsion* quod noster interpres in Isaia vertit, *veniet Sion*, id est, Sioni; Septuag. et ex iis Cyrillus vertunt, prout jam in iis legimus, ἕνεκεν Σιὼν, *propter Sion*. Sed S. Hieron. docet eos vertisse, ἐκ Σιὼν, *ex Sion*: idque verum esse, patet hic ex S. Paulo; et Hebræum ל subinde significat *de*, ut patet 2. Regum 15. 19. Jam sensus est, q. d. Isaias: Ex gente et tribu Juda, quæ habitat in Sion, nascetur Christus, qui Jacobi, id est omnium tribuum Israel, iniquitatem auferet.

27. Et hoc illis a me testamentum,] hoc est, fœdus (de quo dicam 1. Corinth. 11. 25.) quod ego Deus cum hisce Judæis credentibus inibo. Hoc fœdus Isa. cap. 59. sequentibus verbis explicat, dicens: *Spiritus meus qui est in te, et verba mea quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, et docere seminis seminis tui usque in sempiternum.* q. d. *Spiritus* sanctus *qui est in te*, ô Christe (ita Procop. et Cyrill. ibidem: volunt enim ipsi hæc esse verba Patris ad Filium) vel potius, *qui est in te*, ô Jacob et Sion, id est, ô Ecclesia ex Judæis congreganda, *et verba mea*, id est, lex mea et præcepta mea, *non recedent de ore tuo;* sed ea exequeris et præstabis, tum fide, tum fidei professione et vita sancta, per gratiam et opem ejusdem Spiritus: novum enim testamentum est fœdus gratiæ et Spiritus; sicut vetus testamentum fuit fœdus legis, minarum et pœnarum, uti fusius describit Jeremias cap. 31. 33.

Addit et explicat non Isaias, sed Apostolus, id fore, cum abstulerit Deus peccata eorum, in fine scilicet mundi, ut ait S. Chrysost. et S. August. lib. 20. de Civit cap. 29. per prædicationem Eliæ et Henoch, ut patet Malach. 1. 5. et Apocal. 11. 3. Ex hoc ergo Apostoli loco, uti et ex Malachia, certissime statuitur traditio Ecclesiæ, de conversione Judæorum ad Christum in fine mundi.

28. Secundum Evangelium, cui adversantur, Judæi inimici sunt Dei, propter vos.] Ut vos, ô Gentes, hac occasione recipiatis prædicationem et fidem. Ita Ambros. et alii. Urget, repetit et inculcat hoc Apostolus, ut Gentes beneficium Evangelii, sibi occasione Judæorum præstitum agnoscant, ideoque illis, licet incredulis, non indignentur, sed commisereantur.

Secundum electionem autem, qua Deus olim Judæos in populum sibi elegit, Deo charissimi sunt propter patres,] scilicet sanctos Patriarchas, Deo amicos, quibus Deus promisit se filios eorum in fine mundi ad Christum conversurum, electurum ad suam amicitiam, Ecclesiam et salutem, postquam Gentium plenitudo intrarit: Deus autem promissa sua servabit et complebit, ac propterea, cum in fine mundi Judæi fidem suscipient, lætissime suscipientur ab Ecclesia propter eorum patres. Ita Ambros. Origen. August.

29. Sine pœnitentia sunt dona, et vocatio Dei.] *Sine pœnitentia*, græce ἀμεταμέλητα, *impœnitibilia*, id est immutabilia. Unde codex Basileensis legit ἀμετάβλητα, et Syrus vertit, *non mutavit Deus donum suum et vocationem.* Sensus est: Licet Judæi jam sint increduli, Deus tamen non revocat id, quod absolute dedit, vel promisit, ac consequenter quod Patriarchis promisit, puta vocationem, protectionem et amorem erga filios eorum, maxime convertendos in fine mundi: hoc re ipsa præstabit, q. d. Deus Judæos, quos olim ad se per mosem vocavit, et promisit decrevitque ad Christum vocare, donisque gratiæ et gloriæ afficere, hosce jam de facto vocat, et maxime vocabit in fine mundi, eisque bona spiritualia quæ promisit largietur: tunc enim Judæi pertæsi tot malorum, et tam longæ suæ cæcitatis et desolationis, per prædicationem et miracula Eliæ et Henoch, aperient oculos, credentque in Christum.

Notat S. Thomas et Cajetan. hanc propositionem Apostoli: *Sine pœnitentia sunt dona, et vocatio Dei*, veram esse de vocatione efficaci et absoluta, quæ effectum suum consequitur, qualis est prædestinatorum. Hoc verum est, atque hoc loco ex præscientia conversionis Judæorum in fine mundi talis efficax intelligitur Dei vocatio. In genere tamen hæc propositio Apostoli etiam de inefficaci vocatione et gratia vera est, quantum est ex parte Dei. Sic Deus vocavit Hebræos, eisque promisit fertilitatem terræ Chanaan, sub conditione: Si impleatis legem meam, Judæi hanc conditionem non servarunt; unde Deus re ipsa non implevit subinde promissionem hanc suam. Sed quantum est ex parte sua, promissionem adimplevit, quia paratus erat dare, et de facto dedisset eis hanc fertilitatem, si

ipsi conditione et pactis, id est lege sua, stetissent.

Secundo, Ambros. sic explicat : *Sine pœnitentia sunt dona Dei*, q. d. Donum baptismi non indiget pœnitentia, sed sola fidei professione, quod sic intellige : Baptismus non indiget pœnitentia, scilicet satisfactoria. Nam alioqui baptizandus pœnitere debet et dolere de peccatis admissis. Ita S. Thom. Verum hic sensus non est ad mentem Apostoli.

Nihil ergo hic habent Novantes pro sua certitudine gratiæ singulorum fidelium et electorum, etiam teste Calvino : quia, ut ipse fatetur, Apostolus hic loquitur de electione, non cujusque, sed totius gentis Judaicæ. Multo absurdius hinc inferat alius quispiam Novator. *Sine pœnitentia sunt dona Dei;* ergo sine pœnitentia, per solam fidem Deus dat peccatoribus veniam et gratiam.

30. SICUT ALIQUANDO ET VOS (ô Gentes) NON CREDIDISTIS, etc., PROPTER INCREDULITATEM ILLORUM (Judæorum) 31. ITA ET ISTI (Judæi) NUNC NON CREDIDERUNT IN VESTRAM MISERICORDIAM, ut vos, ô Gentes, ea occasione misericordiam prædicationis, fidei et gratiæ à Deo reciperetis : UT ET IPSI (Judæi) MISERICORDIAM CONSEQUANTUR,] ut provocati scilicet vestro exemplo, maxime cum viderint plenitudinem Gentium intrasse, credant in Christum, itaque misericordiam, gratiam et gloriam consequantur.

32. CONCLUSIT ENIM DEUS OMNIA IN INCREDULITATE, UT OMNIUM MISEREATUR.] *Conclusit*, id est, convicit Deus successive omnes homines infidelitatis. inquit S. Chrysost. et Theodoret.

Secundo et melius, Origenes, *Conclusit*, id est concludi permisit, Deus omnes sub peccato, et sub incredulitate. Peccator enim peccato, quasi saxo vel carcere clauditur; quia ex eo sine Dei gratia egredi nequit.

Concludit Apostolus totam hanc disputationem suam cœptam c. 9. eadem propositione, quam proposuit cap. 1. et 2. scilicet, omnes homines tam Judæos quam Gentes, esse peccatores, et sub peccati jugo concludi, atque indigere gratia Dei et Christi; ut hac ratione tam Gentes quam Judæos humiliet, itaque utrosque ad concordiam redigat, utque donum Dei et gratiam, ac beneficium Christi illustret. Sed quod cap. 1. et 2. dixit et ostendit de variis peccatis, id jam fidei necessitate demonstrata, concludit de uno peccato infidelitatis. q. d. Deus tam Judæos quam Gentes tenebris longæ infidelitatis successive et vicissim concludi permisit, ut eos ad fidem et gratiam suam vocaret ac liberaret; itaque gloriosam suam misericordiam omnibus patefaceret.

Nota Primo, *Omnia*, id est omnes, ut habet Græcus et Syrus, scilicet tam Judæos, quam Gentes.

Nota Secundo. Pro *incredulitate*, græce est ἀπείθεια quæ idem est quod pertinacia non credendi etiam auditis quibuscumque rationibus. q. d. Impersuasibilitas. Verum Apostolus hic ἀπείθειαν tribuit etiam Gentibus : unde videtur ἀπείθειαν pro ἀπιςία, puta pro infidelitate sumere.

Nota Tertio, cum ait : *Ut omnium misereatur. Omnium*, intellige non hominum, sed nationum, id est, tam Gentilium quam Judæorum. Est enim distributio pro generibus singulorum, non autem pro singulis generum. Ne quis ergo hinc cum Origene concludat, dæmones et damnatos aliquando salvandos fore. Ita S. August. lib. 21. de Civit. cap. 24.

33. O ALTITUDO DIVITIARUM! ô profundas divitias! græce ὦ βάθος πλούτου, ô profundum divitiarum, vel thesauri! q. d. O alta profunditas et profunda altitudo! ὦ βάθος! ὦ ἄβυσσος, ô profundum!! ô abyssus! ô profundum abyssi et abyssalem profunditatem *divitiarum* SAPIENTIÆ ET SCIENTIÆ DEI!

Nota. *Altitudo* sæpe pro profunditate sumitur, quia profunditas licet respectu nostri climatis descendat, tamen respectu alterius orbis et hemisphærii tendit in altum : sic altus puteus, vocatur profundus; et fossa alta, id est profunda.

Nota Secundo. Τὸ *divitiarum* Ambros. et Aug. jungunt cum sapientia et scientia Dei, q. d. O altas divitias! ô profundos thesauros, sapientiæ et scientiæ Dei! ô abyssalem et immensam sapientiam Dei! Vide S. August. serm. 11. de Verbis Apostoli. Nomen enim *divitiarum* copiam et exuberantiam significat, uti et nomen *altitudo*. Verum S. Chrysost. Origen. et Theodor. melius ista distinguunt : Græca enim et Syrus hæc tria distinguunt per copulam *et :* sic enim habent, ὦ βάθος πλούτου, καὶ σοφίας καὶ γνώσεως θεοῦ. *O profundum divitiarum et sapientiæ et scientiæ Dei!* Huic distinctioni favent antecedentia et sequentia. Primo, quia Apostolus hic divinæ misericordiæ, de qua præcessit, non minus quam sapientiæ abyssum admiratur. Secundo, quia hæc tria ita distincta distinctim probat tribus sequentibus interrogationibus, scilicet profundum sapientiæ, cum ait : *Quis cognovit sensum Domini?* profundum scientiæ, cum addit : *Aut quis consiliarius ejus fuit?* profundum divitiarum, cum subdit : *Aut quis prior dedit illi?*

Ubi adverte. Per *divitias* accipit hic Paulus magnitudinem misericordiæ Dei, qua nos divites fecit in omnibus donis gratiæ et gloriæ, ut patet Ephes. 1. Sensus ergo est, q. d. O profundam misericordiam sapientiam et scientiam Dei! Misericordiam, qua omnium misertus est, sapientiam, qua, ut ait Gregor. lib. 29. Moral. 28. omnia concludi permisit sub peccato et infidelitate, quaque ita omnia dispensavit, ut primo negligeret Gentes, ut sic Judæos eligeret; deinde Judæos rejiceret, ut sic eligeret Gentes : denique utrosque in fine eligeret et complecteretur. Scientiam, qua omnia futura distinctissime novit antequam fiant, ut Judæorum rejectionem, Gentium adoptionem et justitiam : quod hoc loco spectat Apostolus. Ob hoc enim exclamat : *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei!* Et hoc ipsum est, quod à cap. 9. hucusque per tria hæc capita docere et demonstrare intendit.

Si enim Deus Messiam misisset cum pompa, divitem, splendidum et magnificum quasi alterum Salomonem, Judæi eum recepissent. Rursum Deus mille alios modos habebat, quibus Judæos ad se traheret : sed noluit eos Judæis exhibere, voluitque unicum hunc justitiæ et salutis modum proponere, scilicet Messiam pauperem et crucifixum, quem sciebat à Judæis repudiandum, à Gentibus vero acceptandum. Si quæras, Cur ita statuit, elegit et fecit Deus? non aliud respondere possum, quam quod Paulus hic respondet : *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei!*

Nota Tertio, quanta sit altitudo divinæ scientiæ : nam undecim modis et rationibus Dei scientia excellit et transscendit omnem scientiam

angelicam et humanam. Primo, ratione objecti: Deus enim sua scientia cognoscit omnia præterita, præsentia, futura, omnia possibilia, atque seipsum quasi pelagus rerum omnium. Secundo, ratione modi et perfectionis in cognoscendo: cognoscit enim Deus omnia perfectissime, omni modo quo sunt cognoscibilia, ideoque omnia comprehendit. Tertio, ratione medii: Deus enim non per species, nec per effectus, sed per suam essentiam, quasi speculum clarissimum omnia cognoscit. Quarto, ratione celeritatis: in instanti enim, et uno mentis intuitu Deus omnia simul cognoscit. Quinto, ratione certitudinis: quia omnia, etiam contingentia, per se incerta, certissime cognoscit. Sexto, ratione æternitatis: quia nunquam ejus cognitio incepit, nunquam desinet. Septimo, ratione uniformitatis: quia cognitio Dei est invariabilis, et eadem semper, non proficiens, nec deficiens. Octavo, ratione simplicitatis et unitatis: quia uno et simplicissimo actu intelligendi Deus et seipsum, et alia omnia cognoscit. Nono, ratione entitatis: cognitio enim Dei non est accidentaria, ut est in hominibus et angelis, sed est substantialis Deo, estque ipsemet Deus. Decimo, ratione causalitatis: quia cognitio Dei est idea et causa omnium rerum quæ fiunt. Undecimo, ratione fœcunditatis et communicationis: quia Dei sapientia et scientia, quasi lux maxima, seipsam diffundit ad angelos, homines, omniaque animalia; facitque cognosci et cognoscere omnia. Apostolus hic maxime considerat et miratur primum, quintum et decimum. Ita Pererius.

Quam incomprehensibilia (Tertull. contra Hermogen. in fine legit, *ininvisibilia*) sunt judicia ejus, et investigabiles, ἀνεξιχνίαστοι, id est, non investigabiles, impervestigabiles, viæ, id est consilia, modi, opera, rationes providentiæ, ejus!

34. Quis enim cognovit sensum, græce νοῦν, hoc est, mentem, cogitationem, Domini?] Hæc judicia Dei sternunt quamcumque superbiam. *Dii* (ait Comicus) *homines quasi pilas habent.* Et Zeno Imp. *Ludibrium Dei est homo*; ut homine quasi pila ludat Dei Sapientia in orbe terrarum. Hinc abyssus humanæ miseriæ invocat abyssum divinæ misericordiæ, ait S. Augustin. Pari modo abyssus humanæ ignorantiæ et insipientiæ invocat abyssum divinæ scientiæ et sapientiæ.

Aut quis consiliarius ejus fuit? *Consiliarius*, non tantum qui det consilium Deo, uti explicat Isaias (ad quem hic Paulus alludit) c. 40. 13. sed etiam qui particeps et conscius sit consilii Dei; hic enim est σύμβουλος. q. d. Nemo est conscius consiliorum et arcanorum divinorum, ac proinde nemo scrutari debet cur Judæis relictis Gentes sibi jam asciverit Deus. Pulchre S. Bernardus epist. 107. *Quis*, inquit, *cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit? non equidem nullus, sed rarus. Soli sanè qui veraciter dicere possunt: Unigenitus qui est in sinu Patris, ipse enarravit nobis. Væ mundo à strepitu. Clamat in populis iisdem Unigenitus tanquam magni consilii angelus: Quis habet aures audiendi, audiat. Et quoniam dignos non invenit sensus, quibus Patris committat arcanum, texit parabolas turbis; ut audientes non audiant, et videntes non intelligant. Ceterum amici seorsum audiunt: Vobis datum est nosse mysterium regni Dei. Quibus et loquitur: Nolite timere pusillus grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum. Qui sunt hi? utique quos præscivit et prædestinavit conformes fieri imaginis filii Dei, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Magnum secretumque innotuit consilium, novit Dominus qui sunt ejus. Sed quod notum, erat Dei, manifestatum est hominibus. Nec alios sane dignatus est tanti participatione mysterii, nisi eos ipsos quos suos præscivit et prædestinavit.*

35. Aut quis prior dedit illi,] quod non acceperit ab eo. Patet ex seqq. tali enim titulo gratitudinis vere et proprie obstringeretur Deus, deberetque illi gratias agere, et par pari retribuere. Sensus ergo est, q. d. Nulli Deus ullo jure aut titulo obstringitur: quia nihil ab ullo accepit, quod prius non dederit illi. Ergo Deus est debitor: ac proinde non est injustus, infidelis aut ingratus, si Gentes illuminet, Judæos vero in sua cæcitate relinquat.

Unde patet nihil hic contra merita dici. Nam, ut recte ait S. August. de Verbis Apostoli serm. 16. *Debitor nobis factus est Deus non aliquid à nobis accipiendo; sed quod ei placuit promittendo nobis, ut dicamus ei, Redde quæ promisisti; quia fecimus quod jussisti; et hoc ipsum quod fecimus tu fecisti, quia nos laborantes juvisti.* Hanc sententiam sumpsisse videtur Apostolus ex Job 41. 2. ubi ait Dominus; *Quis ante dedit mihi ut reddam ei?* Porro neminem Deo quippiam primo dedisse, quod non acceperit ab eo, probat Apostolus illa sententia quam subdit, dicens:

36. Quoniam ex ipso et per ipsum, et in ipso sunt omnia: ipsi gloria in sæcula. Amen.] *Ex ipso*, scilicet ut primo effectore, omnia esse acceperunt: *Per ipsum*, quasi directorem, omnia disponuntur, diriguntur, perficiuntur: *In ipso*, hoc est ejus virtute, omnia conservantur, durant, operantur. Græce εἰς αὐτον, in ipsum, scilicet omnia respiciunt et tendunt.

Nota. Licet hæc tria conveniant Deo, id est, tribus personis SS. Trinitatis; tamen, ut docet S. August. lib. 1. de Trinit. c. 6. et ex eo passim DD. præpositio *ex* appropriatur Patri, cumque insinuat, tanquam primum omnium principium, à quo omnia promanant, et à quo omnis potestas actio et effectio profluit.

Per vero appropriatur Filio, quia *per* significat originem à Patre, et sapientiam per quam facta sunt omnia. Hinc et Gentiles Deum, puta Jovem, vocarunt Δία, id est *per*, de quo audi Aristidem hymno in Jovem: *Est*, inquit, *Jupiter omnium rerum auctor et opifex, et per eum tum cœlestia, tum terrestria omnia efficiuntur, ut et nomen ipsum, à causæ vocabulo non procul remotum, declarat, cum Δία eum vocamus. Ζεὺς quidem vocatur, quod vitæ omnibus et essentiæ sit auctor: rursum, efficienti causæ cognominem ipsum dicimus, Δία appelantes, quod per ipsum facta sint et fiant omnia.* Διὰ enim Græcis idem est quod *per, propter*; unde notat causam efficientem. Rursum *per* significat mediatorem, ostium, pastorem et viam nostram ad Patrem: quæ omnia competunt Filio. Ita S. Basil. l. de Spiritu sancto, c. 5. et 26.

In denique appropriatur Spiritui sancto, utpote cui attribuitur bonitas, amor, unio et perfectio. Est enim Spiritus sanctus amor notionalis Patris et Filii, estque ipse in SS. Trinitate, quasi finis, à quo ad aliam personam, non fit progressus. Denique cum dicitur, *Ipsi gloria*, significatur unitas essentiæ, ut Athanas. Hilarius, August. Origen. Gregor. et alii docent contra Arrianos.

Ex ipso ergo Deo sunt *omnia*, scilicet quæ habent verum esse, ait D. Thom. Peccata autem non habent verum esse, sed potius ab eo deficiunt; unde non sunt ex Deo. Hæc enim est ratio formalis peccati, quod sit defectus à bono, et consequenter ab esse : quidquid tamen materiæ et entitatis est in peccatis, id totum est ex Deo. Ita D. Thomas,

Hunc locum tractat S. Basil. lib. de Spiritu sancto contra Arrianos, qui, ut ipse ait, syllabas observant. Unde c. 2. Per τὸ *ex quo*, Arriani, inquit, volunt significari conditorem mundi : per τὸ *per quem* operis ministrum et instrumentum : per τὸ *in quo* tempus et locum operis. Ita ut Filius tantum sit instrumentum Patris : Spiritus sanctus vero tantum locum aut tempus præbuerit rebus conditis. Contra hos c. 3. et seqq. ostendit S. Basil. indifferenter Scripturam hisce præpositionibus uti, easque singulas omnibus personis tribuere. Unde c. 5. hunc locum explicat de Deo et omnibus personis junctim. Ex ipso enim Deo omnibusque personis omnia creata sunt; per ipsum omnia conservantur; in ipsum (græce enim est, εἰς αὐτὸν, universa se convertunt invincibili atque insedabili quodam desiderio et arcano affectu, tanquam ad principem suum et gubernatorem vitæ ac totius universi respicientia.

Rursum c. 26. ostendit quomodo præpositio *in* tribuatur Spiritui sancto, idque varie. Primo enim Spiritus sanctus in nobis est tanquam forma in materia. Ipse enim in nobis est quasi forma divina, à qua spirituales dicimur. Secundo, Spiritus sanctus in nobis est, quasi habitus, vel ars in artifice; sic enim ipse adest Sanctis ad opera virtutum et miraculorum exercenda. Tertio, Spiritus sanctus in nobis est, velut totum in partibus; quia totas suas gratias partialiter in suos fideles distribuit. Quarto, Spiritus sanctus in nobis est, uti locatum in loco : sic enim in Sanctis est, quasi in templo suo. Hæc vera sunt; sed huic loco non congruunt : Apostolus enim hic non dicit Spiritum sanctum esse in nobis, sed è contrario nos et omnia esse in ipso, scilicet Spiritu sancto.

Pari modo S. Chrysost. Theophyl. et Œcum. nullam hic personam distinctionem significant, quasi hæc tria, *ex ipso, per ipsum, et in ipso*, proprie ipsi Deo, et consequenter singulis personis, competant; idque faciunt ne Arrianis dent occasionem dicendi Filium esse *per*, id est, instrumentum Patris.

Verum melius Latini censent, quod, licet hæc tria seorsim posita, dentur cuivis personæ, tamen cum junguntur, singula singulis approprientur. Ita S. August. loco jam citato : ubi ex hisce tribus præpositionibus probat Trinitatem et æqualitatem in una essentia divina. Sic et S. Ambr. Anselmus et Gregor. lib. 29. Moral. 28.

Unde idem S. Aug. lib. 1. de Doct. Christ. c. 5. *Nec facile*, ait, *invenio nomen, quod tantæ excellentiæ conveniat, nisi quod melius ita dicitur : Trinitas hæc, unus Deus, ex quo, per quem, in quo omnia; eumdem una substantia; unus tamen non est alter; eadem tribus potestas, eadem æternitas, eadem incommutabilitas, eadem majestas; in Patre unitas, in Filio æqualitas, in Spiritu sancto unitatis æqualitatisque concordia. Et tria hæc, unum omnia propter Patrem, æqualia omnia propter Filium, connexa omnia propter spiritum sanctum*, scilicet singulis appropriando hæc, quæ tamen re ipsa omnibus sunt communia. Ut nimirum omnia dicantur æqualia propter Filium; quia Filius primum est æquale Patri : pari modo omnia dicantur connexa propter Spiritum sanctum; quia spiritus sanctus procedit, ut nexus, amor et concordia Patris et Filii.

Præclare et subtiliter S. Bernard. lib. 5. de Consider. c. 6. *Quid est*, inquit, *Deus? non sane occurrit melius, quam, Qui est. Hoc ipse de se voluit responderi, hoc docuit, dicente Moyse ad populum, ipso quidem injungente : Qui est, misit me ad vos. Quid item Deus? Sine quo nihil est. Quid est Deus? Principium. Qui est Deus? Cui sæcula nec accesserunt, nec decesserunt, nec coæterna tamen. Quid est Deus? Ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia. Ex quo omnia, creabiliter, non seminabiliter.* q. d. Deus creavit omnia non ex semine (sic enim semen esset increatum, nec Deus illud, ac consequenter non omnia creasset) *Per quem omnia, ne alium auctorem atque alium opificem arbitreris; in quo omnia, non quasi in loco, sed quasi in virtute. Ex quo omnia, tanquam uno principio auctore omnium per quem omnia, ne alterum inducatur principium artifex, in quo omnia, ne tertium inducatur locus. Ex quo omnia, non de quo, quia non est materia Deus. Efficiens causa est causæ materialis; frustra Philosophi materiam quærunt, non eguit materia Deus. Non enim officinam quæsivit, non artificem. Ipse per se, in se omnia fecit. Unde? de nihilo. Nam si ex aliquo fecit; illud non fecit, ac per hoc nec omnia.*

Ipsi gloria.] Hinc ex Apostolorum institutione et usu, ut docet S. Basil. lib. de Spir. Sancto. c. 7. 27. 29. et ex eo Baron. tom. 3. anno Christi 325. cœpit à tempore Apostolorum hæc doxologia SS. Trinitatis, Christianis mente et ore frequentanda : *Gloria Patri, et Filio et Spiritui sancto;* cui, ut habet Concil. Vasense cap. 5. Concil. Nicenum addidit : *Sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in sæcula sæculorum, Amen.* Idque ut retunderet Arrianos, qui dicebant. *Erat, quando non erat;* id est; erat, scilicet tempus, quando non erat Filius.

Hieron. epist. ad Damasum rogat eum ut post singulos psalmos jubeat addi : *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto.* Sed hæc epistola non videtur esse Hieronymi, videturque conficta. Hic enim mos addendi psalmis, *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto*, etc., fuit ante S. Hieron. ut dixi ex S. Basilio. Quin et Cassianus c. 8. l. 1. testis est suo tempore in Occidente post psalmos, quasi ex usu veteri, totum populum conclamare solitum : *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto.*

Gloria ergo Patri, ex quo omnia; gloria Filio, per quem omnia : gloria Spiritui sancto, in quo omnia. Gloria Patri, ex quo omnis paternitas in cœlo et in terra; gloria Filio, per quem omnis filiatio; gloria Spiritui sancto, in quo omnis sanctitas et sanctificatio. Gloria Patri, ex quo æternitas; gloria Filio, per quem omnis species et pulchritudo; gloria Spiritui sancto, in quo omnis felicitas et fruitio. Gloria Patri, ex quo omnis unitas; gloria Filio, per quem omnis æqualitas; gloria Spiritui sancto, in quo omnis amor et concordia. Gloria Patri, ex quo omnis potentia; gloria Filio, per quem omnis sapientia; gloria Spiritui sancto, in quo omnis bonitas.

Gloria Patri, qui me creavit; gloria Filio, per quem redemptus sum; gloria Spiritui sancto, in quo justificatus sum. Gloria Patri, qui me prædestinavit; gloria Filio, per cujus sanguinem ablutus sum; gloria Spiritui sancto, in quo glorificabor in æternum. Amen.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Incipit hic secunda pars epistolæ, qua Apostolus a fide et dogmatibus transit ad mores fidei consonos. Hoc ergo capite monet fideles, ut exhibeant se hostiam Deo, utque probent et sapiant quæ sit voluntas Dei bona, beneplacens et perfecta, nimirum Primo, vers. 3. ut de susceptis donis non se efferant, sed sapiant ad sobrietatem, atque in modum membrorum ejusdem corporis, quisque suo dono contentus, eo rite utatur ad proximorum utilitatem.

Secundo, v. 9. ut dilectioni sinceræ, prudenti, patienti et forti dent operam. Unde dilectionis officia et conditiones recenset.

Tertio, vers. 16. ut dilectioni jungant humilitatem, qua etiam bonum pro malo reddant, et vincant in bono malum. Christianis enim maxime commendandæ sunt hæ duæ virtutes, scilicet charitas ac humilitas. Hæ enim sunt compendium ceterarum, et in his duabus vita et perfectio Christiana consistit.

1. Obsecro itaque vos fratres per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. 2. Et nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in novitate sensus vestri : ut probetis quæ sit voluntas Dei bona, et beneplacens, et perfecta. 3. Dico enim per gratiam quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos : Non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem : et unicuique sicut Deus divisit mensuram fidei. 4. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eumdem actum habent : 5. ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alterius membra. 6. Habentes autem donationes secundum gratiam, quæ data est nobis; differentes : sive Prophetiam secundum rationem fidei, 7. sive ministerium in ministrando, sive qui docet in doctrina, 8. qui exhortatur in exhortando, qui tribuit in simplicitate, qui præest in sollicitudine, qui miseretur in hilaritate. 9. Dilectio sine simulatione. Odientes malum, adhærentes bono : 10. Charitate fraternitatis invicem diligentes. Honore invicem prævenientes : 11. Sollicitudine non pigri : Spiritu ferventes : Domino servientes : 12. Spe gaudentes. In tribulatione patientes : Orationi instantes : 13. Necessitatibus sanctorum communicantes : Hospitalitatem sectantes. 14. Benedicite persequentibus vos : benedicite, et nolite maledicere. 15. Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus. 16. Idipsum invicem sentientes : Non alta sapientes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos : 17. Nulli malum pro malo reddentes : providentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus. 18. Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes : 19. Non vosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum iræ. Scriptum est enim : Mihi vindicta : ego retribuam, dicit Dominus. 20. Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum : si sitit, potum da illi. Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ejus. 21. Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.

1. Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei διὰ τῶν οἰκτιρμῶν, *per miserationes*, scilicet vobis, ô Gentes, à Deo per Christum exhibitas, de quibus dixi totis tribus capitibus præced. q. d. Docui hactenus vos, ô Gentes, per Dei gratiam et misericordiam ascitas esse ad justitiam et salutem; Judæos vero ab ea repulsos esse : nunc, ut à dogmatibus ad mores transeam, obsecro vos ô Gentes fideles, qui tantam Dei misericordiam, gratiam et justitiam consecuti estis, ut Deo grati sitis, ut digne Deo, tantaque gratia vivatis, ut opere præstetis quod fides dictat, quodque Deus et Christus à vobis efflagitat.

Nota Οἰκτιρμοὶ, hoc est miserationes, sunt illæ quas Hebræi vocant רחמים *rachamim*, id est viscera misericordiæ, hoc est, visceralis misericordia, et ex intimis visceribus commiseratio, cum scilicet quis alterius miseria ex intimis medullis

commovetur et tangitur, ut videatur velle sua viscera in eum effundere. Talis enim fuit hæc Dei in nos miseratio, cum viscera sua, ipsumque unigenitum suum Christum in nos effudit. De qua canit Zacharias Lucæ 1. *Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos oriens ex alto.* Viscera hæc ingens habent πάθος. Rursum per τὸ *fratres*, Apostolus gratiam sibi et benevolentiam fidelium, etiam Judæorum, conciliat.

Secundo vox *fratres*, vim habet et energiam ad charitatem, aliaque quæ hic Apostolus fidelibus commendat, persuadendum. Nam, ut pulchre et vere ait Tertull. Apolog. 39. scribens contra Gentiles : *Fratres, inquit, vestri sumus, jure nostræ matris unius; etsi vos parum homines, quia mali fratres. At quanto dignius fratres et dicuntur et habentur, qui unum Patrem Deum agnoverunt, qui unum spiritum biberunt sanctitatis, qui de uno utero ignorantiæ ejusdem, ad unam lucem expaverint veritatis? Rursum ex substantia familiari fratres sumus, quæ penes vos* (ô *Gentiles*) *pene dirimit fraternitatem. Itaque quia anima animoque miscemur, nihil de rei communicatione dubitamus: omnia indiscreta apud nos præter uxores.* Unde addidit ibidem Tertullian. hanc Gentilium de Christianis fuisse vocem et sententiam : *Vide ut invicem se diligant : ut pro alter utro mori sint parati.*

Ut exhibeatis corpora vestra.] Græce παραστῆσαι, id est, ut Syrus, דתקימין *dattekimum*, hoc est, ut sistatis. q. d. Sistite et offerte Deo corpora vestra, alienate illa à vobis, ac transferte ea tanquam hostiam vivam in Dei dominium, ut iis utamini, non ad libitum, sed ad Dei cultum et honorem; ita S. Chrysost.

Hostiam viventem,] id est virtutibus deditam, quia caro vitiis dedita mortua est inquit S. Greg. hom. 22. in Ezech. et S. Ambros. hic : sic 1. Petri 2. dicitur, *Ut peccatis mortui justitiæ vivamus.* Verum hic sensus mysticus est. Secundo, alii *viventem*, inquiunt, id est charitate formatam. Tertio, *viventem*, id est, quæ vitam, scilicet Christum, in se gerat et dicat, Mortem Jesu in corpore circumferimus, ut et vita Jesu in corpore nostro manifestetur. Sed et hæc mystica sunt.

Dico ergo, alludit hic Paulus ad veteres Judæorum et Gentium hostias, quæ occidebantur, illisque, teste S. Chrysostomo, opponit novas hostias viventes, q. d. Cum dico, ut corpora vestra exhibeatis hostiam Deo, non intelligo sic ut illa occidi debeant, uti hostiæ boum mactantur, sed ut ex corporibus vestris, non occisis, sed viventibus et mortificatis, faciatis hostiam Deo. Corpus ergo fidelium et sanctorum est hostia vivens. Primo, quia manet vivum; Secundo et melius, quia se vivum per viva opera novæ vitæ spiritualis, puta charitatis, eleemosynæ, Orationis, et quarumvis virtutum Deo offert ita Origenes et S. Chrysost. Omne enim opus, ait S. Aug. in lib. 10. de Civit. c. 5. quod fit, ut sancta societate Deo inhæreatur, generali nomine sacrificium est et hostia. Tertio et propriissime, per actus mortificationis corpus fit hostia vivens; quia vivens, mortificatur, castigatur, et spiritui ad omne spiritus officium exequendum, ad Dei honorem et obsequium subditur.

Est enim mortificatio, viva quædam mors : facit enim in corpore mori concupiscentias carnis, dum eas truncat, per vivos continentiæ, abstinentiæ, patientiæ et pœnitentiæ actus; ita ut corpus proprie sit hostia mortua, quia moritur suis vitalibus concupiscentiis, easque mortificat, occidit et immolat Deo : sit tamen idipsum quoque hostia viva, per vivos contrariarum virtutum actus. Vult ergo Apostolus, nos semper cor nostrum exhibere Deo hostiam vivam; ut scilicet semper mortificationi corporis, id est, concupiscentiarum corporis, incumbamus; itaque ad vitam quietam, sanctam et perfectam, adeoque ad martyrium, si opus sit, pro Christo et pietate subeundum, nos comparemus. Hostes enim nostri sunt concupiscentiæ : si ergo eas vincamus et occidamus, hostiam offeremus Deo. Inde enim dicta est victima et hostia, uti canit Poeta :

> Victima quæ cecidit dextra victrice, vocatur,
> Hostibus à domitis hostia nomen habet.

Pulchre Origenes: *Si superbiam*, inquit, *corporis tui vincas et resecces, immolas Deo vitulum; si iracundiam, arietem; si libidinem, hircum; si vagos et lubricos cogitationum volatus, columbam et turturem.* Rursus idem Origen. *Prima*, inquit, *post Apostolos hostia, est martyrum; secunda, virginum; tertia, continentium: quarta conjugatorum.*

Similiter notat hic D. Thomas triplicem esse hostiam : Primam animæ, scilicet orationem; secundam corporis, scilicet mortificationem, jejunium, abstinentiam, castitatem; tertiam operum, scilicet eleemosynam. Ita S. Cyprian. lib. 3. epistol. 25. Nemesianum, ceterosque ad metalla ob Christi fidem damnatos, dolentes quod ibidem Eucharistiæ sacrificio destituerentur, consolatur dicendo, ipsosmet factos esse hostias vivas Deo. *Celebratis, inquit, et offertis sacrificium Deo et pretiosum pariter et gloriosum, et plurimum vobis ad retributionem præmiorum cœlestium profuturum, cum Scriptura divina dicat: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum et humiliatum Deus non despicies. Hoc vos sacrificium Deo offertis, hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, hostiæ facti Deo, et vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exibentes, sicut Apostolus adhortatur et dicit: Oro ergo vos fratres per misericordiam Dei, ut constituatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, et placentem Deo.*

Sanctam.] *Sanctum* est, quod Deo, et Dei cultui dicatum, et ab omni, non tantum immundo, sed et profano usu separatum est. Jubet ergo Paulus hic corpus nostrum separari ab omni servitio iniquitatis, ut sanctissimo Dei servitio et cultui addicatur. q. d. Antea, ô Romani, corpus vestrum servivit idolis, veneri, ventri, ambitioni; fuistis Martyres mundi et diaboli : jam serviat Deo soli, quasi Deo sanctum et consecratum.

Secundo, *sanctum* idem est quod purum et illibatum. Hostia ergo sancta, et corpus impollutum et incontaminatum, ipsaque corporis castitas, puritas, integritas. Sic virgo dicitur *sancta*, id est pura, *et corpore, et spiritu*, 1. Corinth. 7. 34.

Deo placentem.] Τὸ *Deo* potest referri ad *placentem* cum nostro Interprete, vel ad *exhibeatis*, et ad omnia sequentia : idque aptius et plenius, ut patet ex Græco. Vult enim Paulus nos sistere

Deo corpus nostrum, quasi hostiam viventem, sanctam, placentem, ut nimirum ipsum sit Primo, hostia viva Deo; Secundo, sit hostia sancta Deo; ac denique sit hostia placens Deo. Sic enim habent Græca : Παραςῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεςον τῷ Θεῷ. Addit Apostolus *to placentem*, quia potest esse hostia in se sancta, sed non placens Deo, si nimirum eam offerens Deo displiceat.

Sic multi jejunant, peregrinantur, mortificant corpora sua, non mentem, non animum; quia superbi sunt, capitosi, rebelles et invidi, etc. Hinc Deo non placent ipsi, nec hostiæ eorum, utpote quæ à peccatoribus, qui in peccatis suis manent, offeruntur. Ideoque licet in se bonæ sint, tamen apud Deum nec gratiam, nec gloriam merentur. Ita S. Aug. lib. de Falsa et vera pœnit. c. 15. et S. Greg. lib. 7. epist. 126.

Nota. Alludit hic Paulus ad conditiones victimarum Judaicarum. Primo enim victima Aaronica debebat esse sine macula, integra et sana. Hinc *viventem* requirit Paulus. Secundo, per ipsam immolationem sanctificabatur, ut fas non esset eam contingi ab immundis. Sic hic requirit Paulus *sanctam*, ut scilicet per devotionem mentis corpus Deo consecremus. Tertio in ipsa crematione victimæ dicebatur ipsa fieri et esse in odorem suavitatis Deo. Sic hic requirit Paulus *Deo placentem*. Quarto, sal victimæ addebatur, ut patet Levit. 2. 13. Sale autem significatur sapientia spiritualis. Unde Christus Marci 9. 49. dicit. *Habete in vobis sal*, quo scilicet cum ratione et sapientia spirituali omnia agatis, et ad Dei gloriam referatis.

Hujus hostiæ altare, inquit Gregor. hom. 22. in Ezech. est cor, in quo scilicet ex mœrore compunctionis ignis ardet, et caro consumitur. Et tales, ait, quotidie in templo videmus, qui æterni judicii memores se Deo sacrificium in lamentum compunctionis mactant, ut corpora sua castigantes, ea exhibeant hostiam, sanctam, Deo placentem.

Rationabile obsequium vestrum,] q. d. ait Anselmus. Sic opera bona facite, ut eorum rationem reddere possitis.

Secundo, S. Basil. in Brevior. regul. regula 230. Rationabile, inquit, sit obsequium vestrum, ut scilicet considerate et circumspecte, sana ratione, rectoque consilio divinam impleatis voluntatem; ut rationem ducem sequamini, non animi impetum ac libidinem.

Tertio, D. Thomas sic explicat *rationabile obsequium*, q. d. Paulus : Corporum afflictio non sit nimia, sed moderata et rationabilis. Nam, ut inquit S. Bernardus serm. 40. in Cantica, *Discretio est moderatrix et auriga virtutum, affectum, morum; omni virtuti ordinem ponit, ordo modum tribuit, et decorem et perpetuitatem. Tolle hanc, virtus vitium erit.* Unde idem Bernardus alibi docet eum, qui in corpore edomando et mortificando indiscretus et nimius est quatuor hæc injuste rapere, scilicet, *corpori effectum, animo affectum, proximo exemplum, Deo honorem.* Indeque concludit, *eum sacrilegii crimen incurrere cum templo Dei vivo abutatur, Deoque debitum honorem deroget : quia nimirum casus unius alios quam plurimos terret, et à via spiritualis vitæ retrahit*. cum nimirum vident aliquem per nimium vitæ rigorem, nimiasque pœnitentias incidere in morbos, phantasias, ineptitudinem, et subinde mortem ipsam incurrere.

Quarto, et optime, *rationabile*, id est, non corporale, uti olim erat Judæorum; sed spirituale sit *obsequium*, id est cultus vester et latria, ut habet Græcus. Rursum cultus vester hic non sit irrationalis, uti erat Gentium stulte idola colentium; sed sit rationabilis, qui scilicet rationales homines decet; nimirum non pecudibus, sed fide, spe, charitate sacrificate: non idolis, sed Deo. Ita S. Chrysost. Photius et Theodor.

Unde græce est, λογικὴν λατρείαν, logicam, id est rationalem, latriam vel cultum, quo Deus colitur rationaliter, exhibete et præstate Deo. Porro λογικὴ, sive *rationabilis*, cultus est, quem recta ratio dictat. Recta autem ratio dictat, Deum magis interna fide, spe, pietate, amore et puritate mentis, quam externis corporis cæremoniis colendum esse. q. d. Paulus : Volo, ô fideles, ut exhibeatis corpus vestrum, quasi hostiam Deo, non corporalem, non irrationalem, sed rationalem et spiritualem; ut scilicet à pura et sancta mente, ratione et spiritu, quasi animatum, vivificatum, directum et gubernatum Deo offeratur ipsum corpus, omnesque corporis motus et actus.

Quinto, alii *Rationabile obsequium*, inquiunt, est sacrificium Eucharistiæ, scilicet corpus Christi humanum et rationabile, Deo oblatum : quia in Canone Missæ, et in Liturgiis S. Basilii et S. Chrysostomi Eucharistia vocatur *rationalis hostia*. Verum verba præcedentia hic exigunt alium sensum, scilicet illum quem assignavi : ait enim Apostolus, *Ut exhibeatis corpora vestra*, non autem corpus Christi, *hostiam Deo*.

2. Et nolite conformari huic sæculo.] Dixit Paulus de corporis hostia, jam agit de animæ oblatione; cujus perfectio sita est in duobus. Primo, ut se retrahat à noxiis et maculantibus : Secundo, ut se convertat ad ea, quibus proficit et perficitur. Unde de primo ait Apostolus, *Nolite conformari huic sæculo :* de secundo, *Reformamini in novitate sensus vestri.* Nam, ut ait S. August. lib. 22. de Civit. c. 16. *Ubi reformamur ne conformemur huic sæculo, ibi conformamur filio Dei.*

Nota. Non ait, Nolite uti sæculo : hoc enim est impossibile. Utendum enim est nobis cibo, potu, quiete, recreatione? hominibus : sed, *Nolite conformari*, græce μὴ συσχηματίζεσθε, ne configuremini, id est, ne figuram mundi induatis, ut tales fiatis qualis est mundus et mundani, scilicet vani, superbi, ambitiosi, terrena tantum quærentes, non cœlestia.

Sed reformamini in novitate sensus vestri.] q. d. Figuram mundi fugite, et novam mentis formam assumite, abjicite figuram fragilem veteris et carnalis vitæ, atque novam et stabilem formam vitæ spiritualis induite. Ubi adverte. Sæculo tribuit Paulus σχῆμα, id est *figuram*, figura enim parum durabilis est, et externa. Significat ergo figura, sæculi inconstantiam et apparentiam potius quam existentiam. Novitati mentis tribuit μορφὴν, id est formam, qua significatur soliditas rerum spiritualium, ac permanentia : forma enim constantior est et interior, et ad substantiam pertinet. Ita sanctus Chrysostomus.

Pro *reformamini*, græce est μεταμορφοῦσθε, id est, ut S. Cyprianus legit epist. 77. ad Nemesian. *Transformamini*, ut scilicet, transeatis ex veteri figura in novam formam. q. d. Studete quotidianæ renovationi mentis vestræ ; ut resecando

vitia, virtutibus mens quotidie innovetur : sicque hac metamorphosi fiet, ut in dies transmutemini magis et magis in alios homines. Semper enim nobis quantumcumque profecerimus, hac metamorphosi et transformatione opus est.

Nota Primo. Non ait, innovamini, nova opera facite; sed, *reformamini*, et formam pristinæ novitatis assumite. Sicut enim ignis vehementius et diutius calefacit, quia formam habet et calorem, à quo manat calefactio : ita vult Paulus, ut novitatem, quasi formam induamus, ut per eam novitatis opera assidue operemur. q. d. Induite formam novitatis sensus, id est, ut græce est νοος, mentis; ut mentem virtutibus innovetis, ut diligatis et quæratis ea quæ sunt mentis et spiritus, ut opera nova, spiritalia et divina edatis ex hac nova et divina forma Spiritus sancti.

Nota Secundo. Sicut vetustas in Scriptura est peccatum Adæ et omnia ex illo secuta, tum peccata, tum pœnæ et ærumnæ, uti concupiscentia, ignorantia, error, etc.; ita ex adverso novitas et remissio peccatorum, gratia, charitas, virtutes, alacritas, zelus, atque sicut in vetustatem jam dictam per peccatum recidimus, ita vicissim ab eadem renovamur per pœnitentiam ac fervorem, studiumque novæ vitæ.

De qua re pulchre S. Gregor. 22. Moral. c. 4. *Animus noster*, inquit, *dum igne amoris excoquitur, semper in se servat claritatem pulchritudinis quotidiana innovatione fervoris : nescit enim mens per torporem veterascere, quæ studet per desiderium semper inchoare. Hinc namque per Paulum dicitur : Renovamini spiritus mentis vestræ. Hinc Psalmista, qui ad perfectionis jam culmen pervenerat, quasi inchoans dicebat : Dixi, Nunc cœpi, quia videlicet nisi lassescere ab inchoatis volumus, valde necesse est ut inchoare nos quotidie credamus.*

Quare S. Antonius moriturus suis discipulis hoc unicum vitæ præceptum, quasi stimulum ad omnem virtutem dedit, teste S. Athanasio in ejus Vita : *Hoc*, inquit, *sit primum cunctis in commune mandatum, nullum in arrepti propositi vigore lassescere, sed quasi incipientem augere semper debere quod cœperit. Ego quidem, filioli, secundum eloquia Scripturarum, patrum gradior viam : jam enim Dominus me invitat, jam cupio videre cœlestia. Sed vos, ô viscera mea, admoneo, ne tanti temporis laborem repente perdatis; hodie vos Religiosum studium arripuisse arbitramini, et cœptæ voluntatis fortitudo succrescat.*

Simile præceptum Barlaam moriturus Josaphat olim regi, jam discipulo suo et Anachoretæ dedit, teste Damasceno in Historia Barlaam et Josaphat c. 39. *Nunc*, inquit, *quandoquidem mortis meæ tempus instat, atque collactanea et mihi æqualis ea cupiditas, quæ, ut cum Christo essem, semper me tenuit, jam expletur; tu quidem corpus meum terræ corde, pulverique pulverem redde. Post autem ipse in hoc loco hære, susceptum spiritualis vitæ genus persequens, meæque tenuitatis memoriam retinens. Tu vero fili, ne religiosæ exercitationis laborem metuas, neque ad temporis longitudinem, ac dæmonum insidias elanguescas : quin potius ipsorum imbecillitatem Christi virtute communitus audax irride.* Addit deinde stimulum dicens : *Ad laborum autem duritiam ac temporis diuturnitatem animo ita comparatus esto, tanquam quotidie discessum è vita expectans, atque eumdem diem tibi vitæ monasticæ tum initium, tum finem esse existimans. Sic semper ea, quæ à tergo sunt, obliviscens, atque ad ea quæ à fronte sunt teipsum extendens, ad destinatum persequere, ad bravium supernæ vocationis Dei in Christo Jesu.*

Simili stimulo se et fratres suos ad vitæ revocationem et spiritus fervorem sub vitæ finem incitabat S. Franciscus, ut refert S. Bonaventura in ejus Vita cap. 14. *Incipiamus fratres*, ait, *servire Domino Deo nostro, quia usque nunc parum profecimus. Flagrabat etiam S. Franciscus*, inquit Bonaventura, *desiderio magno ad humilitatis redire primordia, ut leprosis, sicut à principio, ministraret, corpusque jam præ labore collapsum revocaret ad pristinam servitutem. Proponebat Christo duce se facturum ingentia, et fatiscentibus membris, spiritu fortis et fervidus, novo sperabat certamine de hoste triumphum : neque enim languor, vel desidia locum habet, ubi amoris stimulus semper ad majora perurget.*

Ut probetis quæ sit voluntas Dei bona, et beneplacens, et perfecta.] *Ut probetis*, hoc est, ut exquiratis et consideretis, inquit Origines.

Secundo et melius, *ut probetis*, hoc est, experiamini, et quodam judicio ac gustu spirituali agnoscatis, et, ut Syrus, distinguatis, sapiatis et sentiatis, quid à vobis requirat Deus, quid sit ab eo volitum, puta quid sit bonum, quid beneplacens, quid perfectum.

Ubi adverte. Quo magis reformamur spiritu mentis nostræ, eo magis illustramur à Deo, magisque purgata mente probamus et sapimus quid sit bonum, melius et optimum, à Deo volitum, Deoque gratum.

Nota. Apostolus hic distinguit triplicem voluntatem Dei : alia enim est *bona*, alia *beneplacens*, alia *perfecta*.

Quæres quomodo hæc tria distinguenda sint. Respondet Primo S. Anselmus : *Voluntas Dei bona*, inquit, est in incipientibus et conjugatis; *beneplacens* est in proficientibus et continentibus : *perfecta* est in perfectis et in virginibus.

Secundo, alii : *Voluntas bona*, inquiunt, est ea quæ non est ab irato Deo. Rursum, *voluntas bona* est ea quæ vult id quod absolute bonum est : talis autem non est ea quæ vult id quod tantum permittitur ex indulgentia; quomodo permittuntur secundæ nuptiæ, ait comment. S. Hieron. ascriptus.

Tertio, S. Chrysostomus : *Voluntas bona*, inquit, est lex vetus : *beneplacens*, est Evangelium, quod præstat legi veteri. Rursum S. Basilius in regulis brevior. interrog. 276. *Voluntas Dei bona* est, inquit, ut velimus id, quod in se, et ex genere suo bonum est. *Beneplacens*, cum fit illud Apostoli : omnia ad gloriam Dei facite. Et : Omnia honeste, et secundum ordinem fiant. *Perfecta*, cum nulla ex parte manca est, sed quoad omnia recta et perfecta.

Quarto et optime, *voluntas* hic idem est quod volitum, seu id quod vult Deus à nobis fieri. Sensus ergo est, q. d. Ut sciatis quæ sit voluntas Dei bona, id est, quid Deus à nobis velit fieri bonum; et beneplacens, id est melius; et perfectum, id est optimum et sibi gratissimum. Sunt enim hi tres gradus boni voliti à Deo, seu boni quod à nobis requirit Deus. Idipsum clarius significat textus Græcus, qui sic habet : Τι το θέλημα του θεου τὸ ἀγαθὸν και ευαρεςον και τέλειον. Quod S. August. lib. 10 de Civit. c. 6. Ambros. et

Chrysost. vertunt, *ut probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum et beneplacitum et perfectum*, id est, quid sit bonum, melius et perfectum, ut habet comment. Hieron.

Loquitur Apostolus de voluntate signi, sive præcepti et consilii, quam Deus hominibus adimplendam proponit: non autem loquitur de voluntate beneplaciti Dei; hæc enim necessario adimpletur. Non bene ergo Cajetan. Τὸ *beneplacens* refert ad homines, quibus Dei voluntas grata est et suavis, ideoque placet: vult enim Apostolus per gradus sensim in dies nos proficere et ascendere: ut primo bona, secundo meliora, tertio optima Deoque gratissima sapiamus et operemur.

Videtur autem Apostolus in sequentibus hanc triplicem Dei voluntatem explicare, et in particulari describere; nimirum voluntatem bonam describere à versu 2. ad 3. quod scilicet ea consistat in eo, ut sapiamus ad sobrietatem, utque officio nostro juxta gratiam nobis datam rite et modeste perfungamur: voluntatem vero Dei beneplacentem videtur describere à v. 9. ad 16. scilicet, quod illa consistat in dilectione sincera, fervida, forti et liberali. Denique voluntatem Dei perfectam videtur describere à versu 16. ad finem capitis, scilicet, quod illa consistat in charitate perfecta, quæ sibi conjunctam habet humilitatem insignem, qua etiam inimicos amore præveniamus, eisque bonum pro malo reddamus, adeoque vincamus in bono malum. Hæc enim est perfecta charitas et Deo gratissima, ideoque perfecta Dei voluntas. Quocirca S. Clemens lib. 2. Constit. Apost. c. 65. hæc refert ad salutem animarum: *Nos*, inquit, *audivimus ex ore Domini nostri Jesu Christi, et optime edocti dicimus, quænam sit voluntas Dei bona, beneplacens et perfecta, quæ nobis per Jesum Christum declarata est; scilicet ne ullus pereat, sed potius omnes homines, cum ei uno consensu crediderint, laudibus eumdem uno animo et ore celebrantes, iidem in sempiternum vivant.* Hinc inter hujus bonæ voluntatis actus et officia Apostolus v. 7. ponit doctrinam, exhortationem, misericordiam, hospitalitatem, etc.

Vult ergo Apostolus, ut primo bene, mox melius, ac demum perfectissime sanctissimam Dei voluntatem in omnibus cognoscere et complere studeamus: hæc enim Dei voluntas regula est, mensura, fons et origo omnis virtutis et sanctitatis, cui proinde nostra voluntas plane conformanda est, si sancti et perfecti esse velimus.

Cujus rei memorabile exemplum narrat Divus Taulerus in colloquio Theologi et mendici pag. 685. quod quia rarum est, et clare ostendit punctum et apicem perfectionis Christianæ, quem hic tangit et præscribit Apostolus, multisque ad illum magno fuit documento et incitamento, hic adscribam. *Fuit*, inquit, *olim insignis quidam Theologus, qui annis octo precibus continuis à Domino id cupiebat obtinere, ut ipsi hominem quemdam ostenderet, qui eum viam veritatis edoceret. Cumque vice quadam vehementissimo hujus rei flagraret desiderio, vox quædam cœlitus lapsa, ita ipsum allocuta est: exi foras ad limina templi, et offendes illic hominem, qui te viam veritatis edoceat. Exiens igitur invenit mendicum quemdam diruptis, sordidis, lutosis pedibus, cujus vestes in universum vix tribus obolis supputares: quem salutans ita affatus est: Det tibi Deus prosperum mane. Respondit mendicus: Non memini unquam adversum mane habuisse. Et Magister: Eia, inquit, ut fortunatum te faciat Deus. Quid ita loqueris? respondit mendicus: Sed nec infortunatus aliquando fui. Et ille: Felix esto, ait: quid sibi hæc tua verba volunt? Et pauper: Nunquam, ait, infelix fui. Rursus itaque Magister: Salvet, inquit, te Deus. Jam, nunc apertius loquere; neque enim cupio quid dicas.*

Audi jam divinum animum: *Tum pauper respondit: Id faciam libenter. Optabas mihi, Magister, prosperum mane, et ego me nunquam adversum mane habuisse respondi: quando enim fame premor, Deum laudo; si frigus patior, si grando, si nix, si pluvia cadit, si aura serena est vel turbulenta, Deum laudo; si miser sum atque despectus, Deum similiter laudo, et ideo nunquam triste mihi mane contigit. Optabas etiam me fortunatum fieri, et ego nunquam me infortunatum fuisse respondi: novi enim cum Deo vivere, certusque sum, quidquid ille facit, non posse non esse optimum. Unde quidquid ipse vel dabat, vel evenire mihi permittebat, sive gratum id esset, sive contrarium, dulce vel amarum, lætus id tanquam optimum ab ipso suscepi, et ideo nunquam infortunatus fui. Dicebas præterea, ut felicem me faceret Deus; ad quod similiter, nunquam me infelicem fuisse subjunxi: soli namque divinæ voluntati inhærere statui, in quam sic integre omnem meam transfudi voluntatem, ut quidquid ille vult, et ego velim, et meam ipsi voluntatem ex integro resignarem.*

Audi sublimiorem Philosophiam. *Hæc cum mendicus ille retulisset, ita eum rursus Magister affatus est: Quid, obsecro, dicturus esses, si te Dominus majestatis in abyssum demergere vellet? Et ille, in abyssum, inquit, me demergeret? Et revera si id faceret, duo mihi brachia sunt; in quibus eum amplexarer. Unum est vera humilitas, et hoc illi suppono, atque per ipsum sacratissimæ humanitati ipsius unitus sum. Alterum, idemque dexterum, est amor, qui divinitati ipsius unitus est, atque per hunc ipsum circumplector, ita ut mecum ad infernum descendere cogeretur. Optatius autem mihi foret in inferno cum Deo esse, quam vel in cœlis sine illo. Ex his igitur Magister ille didicit, veram resignationem cum humilitate profunda compendiosissimam ad Deum semitam esse.*

Audi sapientiæ apicem. *Dehinc iterum ex illo mendico percunctatus est, unde venisset. Cui ille, à Deo se venisse respondit. Cumque Magister, ubi eam reperisset, sciscitaretur; Ibi, inquit ille, ubi creaturas omnes dereliqui. Et Magister, ubi vero, ait, Deum reliquisti? Respondit pauper: In mundis cordibus, et hominibus bonæ voluntatis. Et Magister: Quisnam, ait, es tu? Respondit ille se regem esse. Sciscitante Magistro, ubinam esset regnum ipsius; in anima sua id esse respondit. Sic enim, ait, et externos et internos sensus meos regere novi, ut cunctæ affectiones et vires animæ meæ mihi subditæ sint. Quod perfecto regnum cunctis mundi hujus regnis præstantius esse nullus ambigit. Et rursus Magister: Quid, inquit, ad hanc te perfectionem perduxit? Respondit pauper: Nimirum silentium meum, sublimes meditationes, et unio cum Deo. In nulla re quæ Deo minor foret, quiescere potui. Jam vero Deum meum inveni, et in ipso pacem et quietem habeo sempiternam.*

3. Dico enim.] q. d. Hæc quæ jam dicam sunt opera Deo placentia et perfecta, quæ dixi vos debere facere: nam vox *enim* dat causam præcedentium, cum eisque hæc sequentia connectit. q. d. Dixi, ut probetis quæ sit voluntas Dei.

Hæc est enim voluntas Dei, ut non plus sapiatis quam oportet, sed sapiatis ad sobrietatem, etc. quæ plene vos facere convenit, si vere Christiani esse velitis. Addit Apostolus se hæc dicere *per gratiam* sibi *datam*, hoc est, per peritiam spiritualem et sapientiam à Spiritu sancto sibi aspiratam. Ita Ambrosius.

Secundo, *per gratiam*, qua scilicet se gratum et acceptum esse sciebat Romanis fidelibus, ut libere quidvis eis dicere auderet. Ita Origenes.

Tertio et optime, *per gratiam*, id est, per apostolatum, vel munus Apostolicum gratis mihi à Deo datum. q. d. Ex munere, officio et auctoritate Apostolica dico et edico ea quæ sequuntur.

Non plus sapere quam oportet sapere; sed sapere ad sobrietatem,] q. d. Servare oportet modum et medium in omni virtute; virtus enim, si in extrema defluat, sit vitium, inquit Origenes.

Secundo, S. Irenæus lib. 5. c. 20. S. August. epist. 47. Greg. hom. 3. in Ezech. et Ansel. sic explicant, q. d. Ne sitis curiosi in rebus fidei perscrutandis, ut sapere velitis plura et ultra quam fides sana doceat aut permittat; hic enim est fons heresium.

Tertio, S. Chrysostomus sic exponit, q. d. Non plus de se existimare oportet, quam par est; sed existimare sobrie, parce, et cum modestia, ut vertit Syrus; maxime ne superbe et petulanter sibi quis aliquid tribuens et arrogans, ut sequitur, ultra sui talenti mensuram sese extendat, et alieno talento officioque se ingerat, v. g. ut Grammaticus judicium sibi arroget de rebus Theologicis, ut plebeius de rebus sacris decernere velit. Ita Ambrosius et Basilius in Reg. brevior. regul. 264. Hunc esse sensum patet ex sequentibus.

Sed sapere ad sobrietatem.] Græce εἰς τὸ σωφρονεῖν, id est, εἰς σωφροσύνην, quod Irenæus lib. 5. c. 20. vertit, *sapite ad prudentiam;* Hieronymus l. 1. Contra Jovinian. *sapite ad pudicitiam;* S. August. epist. 47. *sapite ad temperantiam. Temperantia autem*, ait Augustinus, *est modus et temperamentum, quo quisque uti debet, ut intra suos terminos se coerceat.* Et hoc noster Interpres vult, cum vertit, *sapere ad sobrietatem.* Hoc enim proprie est σωφροσύνη, vel, ut pulchra paronomasia habent Græca, φρονεῖν εἰς σωφρονεῖν, quasi dicas, *Sapere ad sapere sobrie.* Hinc S. Chrysostomus et Syrus vertunt, *sapite ad modestiam*, id est, ad humilitatem. Græcum σωφροσύνη, ait S. Chrysostomus dicitur ἀπὸ τοῦ σῶας τὰς φρένας ἔχειν, id est, ab eo quod mentes habeantur sanæ; sanas autem facit modestia et humilitas. Nam immodestus et superbus mente valere nequit, id est, firmus consistere, sani et constantis judicii ac propositi esse nequit, sed desipit, exorbitat, et quovis demente furiosior sit, inquit S. Chrysostomus.

Hinc moraliter hæc Apostoli verba explicans S. Bernardus serm. in illud Proverb. 3. *Beatus homo qui invenit sapientiam : Sobria*, inquit, *sapientia est, in pœnitudine peccatorum præteritorum, in contemptu præsentium commodorum, in desiderio futurorum præmiorum. Invenisti plane sapientiam, si prioris vitæ peccata defleas; si hujus sæculi desiderabilia parvipendas : si æternam beatitudinem toto desiderio concupiscas. Invenisti sapientiam : si tibi horum singula sapiunt prout sunt, ut hæc quidem amara et omnino fugienda, ista quoque velut caduca et transitoria contemnenda, illa vero ut perfecta bona totis appetenda desideriis, intimo quodam animi sapore dijudices et discernas.* Subdit deinde : *Atque hæc quidem sobria est sapientia, et vomitum nescit, ubi et timoris frigus ex recordatione peccatorum, et charitatis fervor ex appetitu divinarum promissionum, tepiditatem amovet earum quæ non sunt pessimarum occupationum; ut nec evomas sapientiam, nec evomaris ab ea.*

Et unicuique sicut Deus divisit.] Τὸ *et* legunt Romana, non Græca, estque legendum ut sensus constet. Sensus enim est. q. d. Dico quemque debere sapere ad sobrietatem, et sapere (τὸ enim *sapere* hic repetendum est) eo modo et mensura sicut Deus unicuique divisit.

Unicuique sicut.] Est hyperbaton. Rectus enim ordo exigit, ut hæc verba transponas, et dicas: *Sicut unicuique divisit Deus;* nisi malis referre hæc altius ad verbum *Dico*, q. d. Dico unicuique vestrum, ut sapiat, sicut Deus ei divisit et dispertitus est suam mensuram fidei et sapientiæ.

Mensuram fidei.] Primo, S. Augustinus et Irenæus locis jam citatis sic explicant, q. d. Intra fidei mensuram et terminum debet se omnis intellectus humanus continere.

Secundo, Toletus per *mensuram fidei* accipit mensuram fidelitatis, hoc est, ea talenta, functiones et gratias, quas quisque accepit à Deo et Ecclesia; ut fideliter eas dispenset et administret; ut sit metonymia, qua functiones cujusque fidei commissæ vocentur fides, sive mensura fidei.

Tertio et optime, S. Chrysost., Theodor., Origenes, Ambrosius, et Œcum. Fides, inquiunt, metonymice capitur pro donis fidei et gratiæ, maxime externis et visibilibus, quæ in primitiva Ecclesia fidelibus conferebat Spiritus sanctus. Unde v. 6. et sequ. hanc mensuram fidei vocat Paulus charismata, id est, donationes Spiritus sancti differentes, scilicet, quod Spiritus sanctus huic deperit prophetiam, illi doctrinam, tertio exhortationem, quarto ministerium, etc. uti mox patebit q. d. Quisque se contineat intra mensuram doni; gratiæ, talenti; officii sibi commissi, quod per fidem credendo accepit; nec alia attentet, v. g. cui datum est ministerium : ille ministret, non doceat : vicissim, cui data est doctrina, ille doceat, nec se ingerat ministerio alteri tradito. Ex hoc ergo loco patet, quomodo superius tota hac epistola fidem acceperit Paulus, nimirum pro charitate, gratia et donis fidem sequentibus. Hæc enim metonymice dicuntur fides, quia ex fide quasi radice et matrice nascuntur, ut dixi can. 3.

4. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus; omnia autem membra non eumdem factum (actionem, functionem, operationem) 5. habent: ita multi (hoc est, omnes nos fideles, qui sumus quasi varia membra, varias gratias et functiones habentia) unum corpus sumus in Christo.] Puta una Ecclesia sumus, cujus nexus interior est per fidem et gratiam; exterior per Sacramenta à Christo instituta. Per hæc enim omnes nectimur et jungimur cum Christo, et in Christo; hujus enim corporis, id est Ecclesiæ, caput est Christus.

Nota. Sicut in corpore sunt quatuor; Primo, unitas corporis. Secundo diversitas membrorum; Tertio, diversitas officiorum in membris singulis; Quarto, aptitudo et dos cujusque mem-

bri ad suum officium exequendum : ita prorsus per omnia se res habet in Ecclesia, ejusque singulis membris, puta fidelibus Christianis. Probat hic Apostolus, quemque fidelem debere sapere ad sobrietatem, utique ea mensura et dono fidei ac gratiæ quod ei divisit Deus : non autem ultra debere sapere, nec sibi arrogare donum et munus alteri commissum. Probat autem hoc à simili, puta à membris corporis humani; hæc enim singula suis muniis et funtionibus contenta sunt, nec se officiis alterius membri ingerunt, illave usurpant. Pari ergo modo facere debent fideles, qui sunt membra ejusdem corporis Christi, puta Ecclesiæ.

Singuli autem alter alerius membra.] Non ut corporis, sed ut commembri, *membra*, id est, commembra sumus, q. d. Ergo quodque membrum, puta fidelis quilibet, non sibi soli, sed etiam aliis operari debet, uti fit in corpore naturali.

6. Habentes, id est habemus, autem.] Est hebraismus : Hebræi enim *benoni*, sive participium, usurpant pro indicativo, quo carent. Unde patet hic novum incipere sensum, non autem hæc cum priori versu nectenda esse, uti volunt recentiores. Explicat ergo hic Paulus varios actus et functiones membrorum Ecclesiæ : hoc enim exigit similitudo allata de corpore, ut, sicut in corpore quodque membrum suam habet gratiam et functionem, sive actum : ita in Ecclesia fidelis quisque suum habeat talentum, sive officium et charisma, ejusque functionem. Dicit ergo.

Habentes autem donationes secundum gratiam, quæ data est nobis, differentes.] *Donationes*, græce χαρίσματα, id est dona, talenta diversa. Ecce hic explicat Paulus mensuram fidei quam Deus variis varie dividit, ut dixi v. 3. nimirum hæc mensura fidei sunt dona et gratiæ differentes, quas Deus varie fidelibus dispersit, ut quisque sua gratia, suoque dono utatur et contentus sit, nec aliud ambiat.q. d. Hæc gratiarum distributio, hic donorum ordo et limes à Deo est, quisque eum perturbat, et plus quam oportet sapit, donaque quæ non accepit, sibi arrogat, et aliorum officia ambit; hic Dei ordinationi et providentiæ resistit in his, quæ omnino gratis à Deo accepit; Deus enim sua providentia cuique suam distribuit et admensus est gratiam et functionem, quam quisque bene et fideliter obire, et intra quam se continere debet, nec ultra sapere; ne audiat, Sutor ultra crepidam. Hæc enim est voluntas Dei v. 2. qui ita suam cuique gratiam, pensum, ac Spartam distribuit ac limitavit.

Porro, hæc charismata et dona in sequentibus enumerat Apostolus : ac primo quidem illa propria, quæ Ecclesiasticas res et personas concernunt : hæc enim ante omnia recte ordinanda sunt. Deinde v. 9. recenset illa dona, quæ omnibus Christianis, etiam laicis et plebeiis, sunt communia. Incipit ergo ab Ecclesiasticis, dicitque :

Sive prophetiam secundum rationem fidei, sive ministerium in ministrando.] Multi hæc generatim accipiunt de quavis prophetia et ministerio: verum magis genuine dicemus Apostolum enumerare hic charismatum et functionum Ecclesiasticarum genera. Sunt enim duo : unum est *prophetia*, secundum est diaconia, sive *ministerium Prophetiæ* nomine intelligit Paulus doctrinam; et ea quæ ad docendi munus pertinent (ut ostendam 1. Corinth. 14. initio.) Diaconiæ vero nomine intelligit alia externa Ecclesiastica munia, quæ à se abdicarunt, et in Diaconos rejecerunt Apostoli, dicentes Actor. 6. v. 2. *Non est æquum nos derelinquere verbum Dei, et ministrare mensis. Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonii septem, plenos Spiritu sancto et sapientia, quos constituamus super hoc opus : nos vero orationi et ministerio verbi instantes erimus.* Vides hic Apostolos Ecclesiasticas functiones stabiles et perpetuas in duo divisisse, scilicet in doctrinam, sive prædicationem verbi Dei, quæ hic *prophetia* vocatur, et in diaconiam : ac priorem, quasi præcipuam sibi reservasse; posteriorem in Diaconos transtulisse.

Hanc Apostolorum divisionem sequitur Paulus hoc loco, et 1. Timoth. 3. ubi Ecclesiæ ministros, qui Ecclesiæ munia obeunt, dividit tantum in Episcopos et Diaconos : sub Episcopis Parochos et Presbyteros, sub Diaconis ceteros inferiores Ordines intelligens. Episcopi enim sunt Prophetæ, id est, doctores Ecclesiæ : Diaconi vero ceterique eis subservientes, sunt eorum administri. Prophetia ergo, id est doctrina, cessit Apostolis, Episcopis et Parochis : diaconia vero, sive ministerium, cessit Diaconis, eorumque administris.

Deinde Apostolus hæc duo genera, scilicet prophetiam et diaconiam, in suas species partitur et dividit; nimirum Prophetæ alii sunt doctores, quales erant Apostoli et Episcopi : alii sunt exhortatores sive pastores, quales sunt Presbyteri et Parochi. Pari modo Diaconi et ministrantes, alii sunt eleemosynarii, qui eleemosynas distribuunt; alii præfecti, qui præsunt in sollicitudine; alii hospitalarii, qui ægros et miseros curant. Hæc omnia magis patebunt ex sequentibus.

Nota. Cum ait Apostolus, *secundum rationem fidei*, fides hic non tantum est fides, qua credimus articulis fidei quæ fides est omnibus fidelibus communis; sed potius fides hic est intelligentia perfecta rerum divinarum, et Scripturarum, quæ non tam humano studio, labore et industria, quam Dei illuminantis operatione et inspiratione acquiritur. Unde 1. Corinth. 12. 9. ponitur hæc fides inter gratias gratis datas. *Alteri*, ait, fides (datur) *in eodem spiritu*. Dicit ergo, *Habemus prophetiam*, hoc est, gratiam explicandi doctrinam, et Scripturam sacram, *secundum analogiam*, ut habent Græca, id est secundum proportionem et mensuram *fidei*, id est intelligentiæ et sapientiæ à Deo nobis concessæ. Ergo juxta eam quisque prophetet, non plura suo ingenio comminiscatur : inde enim ortæ sunt hæreses. Huc accedit Anselmus, qui ita explicat, *secundum rationem fidei*, id est, ut nihil extra regulam fidei loquamur, aut sapiamus.

Secundo, Ambrosius vult Apostolum hic præscribere prophetæ, hoc est doctori, ut doceat *secundum rationem fidæi*, hoc est, prout fides credentium exigit, seu prout fert auditorum capacitas et salus. Huic enim Spiritus sanctus donum suum, quod prophetæ, id est doctori dat, attemperat, et ab eodem pari modo attemperari vult.

Tertio, posset *fides* hic capi, uti eam accepit Apostolus v. 3. pro dono et charismate fidei; ut idem sit mensura fidei, quod ratio vel analogia

fidei. Verum, quia Apostolus jungit hic fidem prophetiæ, hinc melius, ut dixi, *fidem* specialius accipiemus pro dono intelligentiæ sacræ Scripturæ et mysteriorum fidei, quod initio Ecclesiæ multis communicabat Spiritus sanctus.

7. SIVE MINISTERIUM IN MINISTRANDO.] Græce εἴ τε διακονίαν ἐν τῇ διακονίᾳ, id est, *sive diaconiam in diaconia*, repete *habemus*. Priore loco διακονία, munus ipsum significat : posteriore vero ipsam muneris functionem. q. d. Fungimur diaconia, id est, ministerio secundum gratiam aut munus ministrandi. Nemo enim in Ecclesia ministrat, qui ad tale ministerium non habet titulum, gratiam aut ordinem, quo ei deputatur.

Nota. Per *diaconiam* aliqui accipiunt episcopatum, presbyterium, et reliquos ordines. Ita Salmeron. Verum melius, ut jam dixi, Toletus et alii censent, *diaconiam* sive *ministerium*, esse secundum functionis Ecclesiasticæ genus, oppositum prophetiæ versarique circa res et munia charitatis externa, eaque varia, ut patebit ex sequentibus.

Syrus et recentiores supplent hic ; Qui ministrat, versetur in ministrando, qui docet, versetur in docendo; qui præest, versetur in sollicitudine, et ita de aliis. Verum Paulus videtur potius id, quod generatim dixerat: *Habemus donationes secundum gratiam* et talenta, *differentes*, hic tantum per species explicare, enumerando illas donationes, sive charismata, scilicet ministerium, quod consistit in ministrando; doctoratum, qui consistit in doctrina: exhortationem, quæ consistit in exhortando, etc. Inde tamen consequenter ex v. 3. repetendum et inferendum relinquit in singulis, Ut quisque sua gratia et talento, ac donis jam dictis utatur pro mensura sibi data à Deo, uti mox particularius explicabo.

SIVE QUI DOCET IN DOCTRINA.] Hic duas dat species prophetiæ, prima est, *qui docet*, id est, qui habet functionem docendi, eam habet *in doctrina*, ἐν διδασκαλίᾳ, id est, secundum gratiam doctrinæ et magisterii, quam à Deo accepit; non enim omnes eamdem habent peritiam divinorum. Secunda est :

8. QUI EXHORTATUR IN EXHORTANDO.] Græce ἐν παρακλήσει, *in exhortatione*, in exhortationis gratia et talento, quod accepit, id facit, puta exhortatur. Sub exhortatione etiam consolationem accipe. Exhortatorem vocat hic Apostolus eum, quem 1. Corinth. 12. 28. *doctorem*, et Ephes. 4. v. 11. vocat *pastorem;* eum scilicet, qui ex officio doctrinam cum exhortatione, monitione, adeoque cum Sacramentorum administratione conjungit, uti jam faciunt Parochi. Ex hisce Apostolis sententiis tacite collige, q. d. Quisque ergo, tam qui docet, quam qui exhortatur, doceat et exhortetur, suoque talento utatur, pro gratia et mensura sibi à Deo concessa.

QUI TRIBUIT IN SIMPLICITATE.] Enumeratis speciebus et functionibus prophetiæ, enumerat hic functiones diaconiæ, sive ministerii, easque tres, cum suis charismatibus, seu donationibus differentibus. Prima est, *qui tribuit*. q. d. Qui habet functionem et officium distribuendi eleemosynas, uti olim habebant diaconi, Actor. 6. 5. eam habet *in simplicitate*, id est, secundum gratiam simplicitatis. Hanc enim gratiam simul cum officio tali dare solet Spiritus sanctus. q. d. Videat ergo quisque eleemosynarius, ut secundum hanc simplicitatem tribuat et distribuat eleemosynas.

Quæritur, quænam sit hæc *simplicitas*? Primo, Origenes sic explicat : Qui tribuit, inquit, tribuat in simplicitate, id est, non ex vana gloria. Duplex enim est, qui actu externo videtur alteri dare eleemosynam, cum interno proprium commodum scilicet laudem, quærit.

Secundo, Chrysost. et Theodoret. *Simplicitas*, inquiunt, et liberalitas. Hæc enim simpliciter dat manu extensa: cum avarus manum contrahat, ægre ac tarde modicum quid eroget.

Tertio, Theodoret. *qui tribuit*, inquit, tribuat *in simplicitate*, hoc est, simpliciter, libere et resolute, nimirum, ut non cogitet an ea quæ habet sibi sufficiant, an ad futuros casus sint necessaria; sed Deo confidat, quod ille sibi et futuris omnibus providebit.

Quarto, alii recentiores, *in simplicitate*, inquiunt, *tribuit*, qui non expectat ut sibi retribuatur, multi enim dant hoc fine ut majora recipiant, sed hi non dant simpliciter, neque tam dant, quam vendunt sua dona. Qua de re pulchre Seneca lib. 1. de Benefic. c. 1. *Demus*, inquit, *beneficia non fœneremus*, *Dignus est decipi*, *qui de recipiendo cogitavit* : *cum daret*.

Quinto, alii, *In simplicitate*, inquiunt, *tribuit* is, qui ita et sincere et pure tribuit, ut non velit allicere eum, cui tribuit, ad peccatum aut aliam turpitudinem.

Sexto et optime, Ansel. *Simplicitas*, inquit, hæc opponitur duplicitati, id est dolo, fraudi, hypocrisi, acceptioni personarum, item et curiositati. Simplex ergo est, qui non aliud intendit, quam quod intendi debet: duplex vero est qui aliud intendit, vel spectat quam debet. Simplex itaque in eleemosyna danda est, qui non considerat an is cui dat, sit amicus, familiaris, commodus, vel utilis, aut gratus futurus, sed an indigeat. Rursum, qui non nimis curiose inquirit an bonus sit, an dyscolus, an fictus is cui dat eleemosynam (de qua re pulchre tractat hic S. Chrys. in morali hom. 21.) sed ut ait Ambros. in omnes indigentes puro se fundit affectu; et candide, prudenter tamen, sua sibique commissa erogat : tales enim ad functionem eleemosynarii aptissimi, ideoque eligendi sunt. De hac simplicitate eleemosynæ rursus dicam 2. Corinth. 8. 2.

QUI PRÆEST IN SOLLICITUDINE.] Id est, qui habet functionem in Ecclesia, ut præsit; eam habeat secundum gratiam *sollicitudinis*, græce σπουδῆς, id est studio, ut totus serio illi vigil incumbat, et diligentiæ, ut sedulus et celer sit in executione : qui enim hanc gratiam acceperunt, sunt aptissimi, et eligendi ut præsint.

Nota. Per præsidem hunc Apostolus non tam intelligit Pastorem et prælatum qui præest in spiritualibus (hunc enim, ut dixi paulo ante, intellexit nomine exhortatoris) quam præfectum qui præest rebus temporalibus et externis, quique politiam Ecclesiasticam administrat, quales erant Archidiaconi, qui præerant ceteris Diaconis eleemosynariis et hospitalariis. Hunc enim præsidem Apostolus numerat inter Diaconos, qui in ministrando versantur; estque hæc præsidentia secunda species diaconiæ, quam Paulus 1. Cor. 12. v. 28. *gubernationem* vocat. Jam ex eo quod dicit Apostolus, *qui præest in sollicitudine*, tacite colligendum relinquit.

q. d. Ergo qui præest, in gratia sollicitudinis se contineat, in eaque præsit, ut debitam eorum qui sibi commissi sunt curam et sollicitudinem gerat.

QUI MISERETUR IN HILARITATE.] Hæc est tertia species diaconiæ maxime pertinens ad hospitalarios, et olim ad viduas illas, de quibus ait Apostolus 1. Tim. 5. 9. q. d. Qui functionem misericordiæ in tractandis et curandis pauperibus et ægris (de ægris enim et miseris proprie hic est sermo) in Ecclesia exercent, id faciant secundum donum hilaritatis; quæ in tribus consistit. Primo, in animi lætitia, ut vincant tædium et nauseam ulcerosorum et morbidorum. Secundo, in vultus alacritate, ut per eam ægros, qui ex ægritudine mœrore laborant, consolentur et sublevent. Tertio, in verborum affabilitate, qua ægros multis indigentes, et multa petentes à se non absterreant, sed alliciant, ut suam opem et operam fideliter implorent. Jam ex eo quod dicit Paulus: *Qui miseretur in hilaritate*, tacite colligendum relinquit. q. d. Ergo cum misereris, utere dono *hilaritatis*, quod Deus tibi cum officio dedit, ut hilarem te præbeas miseris et ægrotis.

Nota. Hilaritas maxime requiritur in misericordia: nam, ut ait Chrys., hominibus nihil ita turpe et indecorum videtur, atque esse miserum, indigere, et ab aliis ea quibus indigent, accipere: ac proinde, inquit, nisi excellenti hilaritate suspicionem illam sustuleris, ostenderisque quod magis à miseris beneficium accipias quam des, magis dejicies accipientem, quam refocillabis.

Hinc idem Chrysost. hom. 33. ad Pop. *Vera*, ait, *eleemosyna est, sic dare, ut gaudeas te dare, putans te accipere magis quam dare. Non enim tam pauperibus, quam nobis prosumus, plura accipientes quam dantes.* Pauper enim Christum repræsentat, et Christo datur quidquid in pauperem erogatur. Christus autem se liberalitate vinci non patitur, sed plura dat quam accipiat. Merito ergo Sapiens Eccli. 35. v. 11. *In omni*, inquit, *dato hilarem fac vultum tuum, et in exultatione sanctificata decimas tuas.* Et Nazianz. *Beneficentiæ*, inquit, *gratia promptitudine geminatur.*

Est tamen hilaritas alioi quoque perutilis, adeoque ipsa est quasi flos ornans, et quasi mel dulcorans, ac perficiens omnes alias virtutes. Unde B. Prosper sent. 1. 12. *Cum bonum*, inquit, *facis hilariter fac. Si enim tristis facis, magis de te fit, quam facis.* Hinc S. Aug. lib. de Perfectione justitiæ, ait peccare justum, si in beneficentia ei surrepat tædium, quo fuscetur hilaritas, in qua datorem diligit Deus.

Hucusque recensuit Apostolus donationes, sive charismata Ecclesiastica, modumque eis utendi præscripsit: ita tamen ut laici eumdem modum sibi suisque officiis multis in rebus adaptare et accommodare possint ac debeant. Deinceps ergo recenset Apostolus charismata et officia virtutum Christianis omnibus et laicis communia. Præscribit ergo eis dilectionem, docetque qualis illa esse, qualesque virtutum actus exercere et imperare debeat. Dilectio enim est auriga et regina virtutum omnium, præsertim si conjunctam habeat humilitatem; tunc enim pene omnia officia hominis Christiani comprehendit, eaque recte ordinat et disponit juxta voluntatem et beneplacitum Dei. Itaque dicit:

9. DILECTIO, scilicet sit, SINE SIMULATIONE,] id est, sincera sit candida, et, ut græce est, ἀνυπόκριτος, id est non sit hypocritica et ficta, ut scilicet, sicut ait S. Joannes epist. 1. c. 3. v. 18. *non diligamus verbo, neque lingua, sed opere et veritate.*

Hactenus ostendit Paulus quæ sit voluntas Dei in iis qui habent functionem in Ecclesia: nunc in omnibus Christianis idipsum ostendit.

Unde de dilectione Christianorum docet Primo, eam esse debere sinceram.

Secundo, nos per eam proximum diligere debere, ut tamen ejus mala et peccata odio habeamus, virtutes vero illius amplectamur.

Tertio, requirit ut hæc dilectio sit fraterna, ut quasi fratres ex uno patre Christo nati, invicem amemus.

Quarto, ut eadem sit sine superbia et fastu, ut scilicet honore invicem præveniamus.

Quinto, ut eadem sit celeris et sedula, non pigra.

Sexto, ut eadem sit ardens et fervens.

Septimo, ut non sibi suisque commodis et gloriæ, sed Deo serviat, ut patet v. 11. ita Salmeron. Sequitur ergo de hac dilectione.

ODIENTES, ἀποστυγοῦντες, abhorrentes, MALUM. Hoc non sufficit, sed requiritur, ut ADHÆRENTES, græce κολλώμενοι, id est, *agglutinati*, BONO,] et virtuti, supple simus. ita S. Chrysost. et Origenes.

Nota Primo, sequentia omnia participia usque ad finem capitis, more Hebræo per imperativum, vel optativum exponenda sunt, hoc modo, *odientes*, id est odiamus, vel odite, *malum? adhærentes*, id est adhæreamus, *bono: diligentes*, id est diligamus: *honore invicem prævenientes*, id est præveniamus: *spiritu ferventes*, id est ferveamus: *Domino servientes*, id est serviamus, vel servite: et ita de aliis. Porro utitur continuo hisce participii hic Apostolus, ut ostendat hæc omnia virtutum officia, quæ per hæc participia ad finem usque capitis recenset, pendere à dilectione, illique conjungi, et ab ea imperari, adeoque hæc esse quasi epitheta et emblemata dilectionis. Similiter facit 1. Corinth. 13. dicens *Charitas, patiens est, benigna est*, etc. Licet enim sequentes gnomæ, sive sententiæ breves et illustres, sint de variis et disparatis virtutum officiis, quas more Hebræo mixtim, sine ordine et connexione proponere solet Apostolus; tamen hic, ut dixi, omnes ad dilectionem aliquo modo referri possunt, idque indicant omnia hæc participia.

Nota Secundo, τὸ *odientes:* nam in Christiano requiritur ingens odium peccati; quia hoc odium perficit virtutem contrariam, et quantum crescit odium mali, tantum et crescit amor boni. Sunt enim qui amant virtutem, verbi gratia temperantiæ: sed quia ebrietatem non detestantur, hac de causa temperantiam ex animo, serio ac resolute non amplectuntur.

10. CHARITATE FRATERNITATIS, græce φιλαδελφία, hoc est, *charitate fraterna*, qua fratres se diligunt; eadem et nos Christiani, quasi filii Dei in Christo, et quasi invicem fratres, INVICEM DILIGENTES,] id est diligamus, eoque magis, quo fraternitas spiritualis perfectior est carnali, ait S. Ambros. serm. 9. et S. Aug. serm. 27. de Verbis Apostoli.

Nota Primo. Male quidam hic legunt: *Charitatem fraternitatis invicem diligentes*, quasi ip-

sam charitatem diligi velit Apostolus : nam vox *Invicem*, et clarius Græcum εἰς ἀλλήλους, clare significant Apostolum non loqui de amore charitatis ipsius, sed de amore fratrum.

Secundo, fratres hic vocat non quosvis proximos, etiamsi Gentiles sint et Pagani, sed Christianos tantum. Hi enim invicem olim vocabant *fratres*, et amabant ut fratres, tanquam qui ex eadem matre Ecclesia, et eodem patre Christo geniti essent. Hos enim, utpote nobis et Christo conjunctiores, magis quam infideles et Paganos diligere tenemur novo dilectionis præcepto, de quo Joan. 13. v. 34. dicit Christus : *Mandatum novum do vobis : Ut diligatis invicem, sicut dilexi vos*, de quo ibidem fusius egi.

Tertio, φιλαδελφία componitur ex φίλος, id est *amicus*, et ἀδελφὸς, id est *frater* : compositio autem hæc intensam charitatem significat, inquit Theodoretus, scilicet qua invicem diligamus, non solum tanquam amicos, sed etiam tanquam fratres conjunctissimos, q. d. Amicitia non qualis qualis sit inter vos, ô fideles, sed summa, intima et arctissima, qualem decet esse inter fratres amantissimos.

Quarto, pro *diligentes* græce est φιλόστοργοι : στοργὴ autem significat naturalem et ingentem affectum pietatis, quo parentes feruntur in liberos, fratres, cognatos, idque permanenter. Hoc enim est φιλόστοργοι, id est, non, amantes, sed amatores, scilicet affectuosi et stabiles, quasi ex habitu; est enim nomen, non participium. Unde Tertull. lib. 5. contra Marcion. c. 14. legit : *Amore fraternitatis invicem affectuosi*. Vult ergo Paulus ut tam dulces affectus sentiant et gerant Christiani erga invicem, quales gerunt parentes erga filios, et contra : utque ex tali affectu omnibus opitulentur et subveniant. Hinc Tertull. l. 1. contra Marcion. Prismasius, Sedulius, Haymo, Comment. Ambrosii et Hieronymi pro *diligentes* legunt, *benigni*.

Honore invicem prævenientes.] *Invicem*, scilicet pares, impares etiam, cum hoc charitas exigit, vel cum hoc necesse est, ac ad aversionem tollendam inter Superiorem et subditum : aut certe cum ad hoc superiorem excellens humilitas impellit. Est enim hic heroicus actus humilitatis, qui ordinarie non est præcepti, sed concilii. Non enim ait Apostolus Honorem debitum reddentes, sed *honore invicem prævenientes*, ut scilicet Christiani instar Christi, quo majores sunt, eo magis se demittant, et aliis submittant, eisque primas deferant in incessu, in mensa, in confessu, aliisque rebus omnibus. Ut hoc exterius fiat, oportet interius facere id, quod monet Apostolus Philip. 2. 3. dicens : *Superiores sibi invicem arbitrantes*. Qua de re plura ibi dicenda sunt.

Sollicitudine non pigri.] q. d. Non tantum honore, sed et favore, officio, ope, cura invicem præveniamus, idque non pigræ, sed sedulo. Græce enim est σπουδῇ, id est studio, diligentia, scilicet invicem juvandi, ne sitis pigri. Contra hoc peccant, qui opem præstant, sed seram, cum proximus vel malo suo liberatus est, vel desperatus, ut juvari non possit.

Spiritu ferventes.] *Spiritu*, id est, charitate, vel Spiritu sancto, quasi igne; vel simplicius *spiritu*, hoc est, impetu quodam animi succensi, ferveamus ad faciendum officium : sic enim erimus sollicitudine non pigri.

Nota. Loquitur Apostolus de fervore, non tantum ad benefaciendum proximo; sed ad omne virtutis officium. Est enim hæc ejus indefinita et generalis sententia : et dilectio sive charitas (à qua hæc omnia aliquo modo pendent) dictat et imperat ut ferveamus non tantum in charitatis, sed etiam in aliarum virtutum officiis omnibus.

In tribus consistit hic fervor, ait S. Basil. in Regulis breviorib. resp. 259. Primo, ut in ea re quam agimus sit tota animi intentio; Secundo, ut adsit inexplicabilis cupiditas bene operandi; Tertio, ut accedat assiduitas et continuatio, qua nullum charitatis erga proximum aut virtutis officium recusemus. Sicut enim olla quæ fervet, non quiescit, sed semper bullit, in altum se erigit, atque ignitas bullas et vapores sursum ejaculatur : ita charitas otiosa esse non debet, nec potest; sed oportet ut continuo ad majora semper proficiat et exiliat, atque per sinceram intentionem, orationem, desideria ac gemitus, quasi vapores ad Deum ascendat. Opponitur hic fervor tepori, de quo Apocal. 3. 15.

S. Bernardus serm. 6. de ascensione, hominem spiritu ferventem sic describit : *Advertere potes in omnibus fere religiosis congregationibus viros repletos consolatione, superabundantes gaudio, jucundos, semper hilares, ferventes spiritu, nocte dieque meditantes in lege Domini, crebro suspicientes in cœlum, et puras manus in oratione levantes, sollicitos observatores conscientiæ et devotos sectatores bonorum operum; quibus amabilis disciplina, labor manuum delectabilis, et universa denique conversationis hujus austeritas refrigerium videatur.*

Deinde, ut ex hoc quasi simulacro ferventis hominis trepidus cognoscatur, descriptionem trepidi subjungit in hunc modum : *Contra sane*, inquit, *invenire est homines*, primo, *pusillanimes et remissos*, secundo, *deficientes sub onere*; tertio, *virga et calcaribus indigentes*; quarto, *quorum remissa lætitia, pusillanimis tristitia est*; quinto, *quorum brevis et rara compunctio*; sexto, *animalis cogitatio*; septimo, *tepida conversatio*; octavo, *obedientia sine devotione*; nono, *sermo sine circumspectione*; decimo, *quorum oratio sine cordis intentione*; undecimo, *lectio sine* (sui nempe) *ædificatione* : duodecimo, *quos vix gehennæ metus inhibet*, decimotertio, *vix pudor cohibet*; decimoquarto *vix ratio frænat*; decimoquinto, *vix displicina coercet*.

Audi Ruffinum lib. 3. in vitis Patr. n. 204. *Quidam senex*, inquit, *dixit : Sicut ad succensam ollam muscæ non appropinquant; si vero tepida fuerit, insident in ea, et faciunt vermes : ita et monachum succensum igne divini amoris fugiunt dæmones; tepidum vero illudunt et insequuntur.*

Domino servientes.] Ambrosius et Erasmus legunt, καιρῷ, id est tempori *servientes*, q. d. Ne fervor vester sit importunus, sed modeste et honeste suo tempore fidem et charitatem promovete. Sic Pittacus dixit : γίνωσκε καιρόν, *nosce tempus*, id est, temporis opportunitatem próspice et capta, ne importuno et incongruo tempore quippiam aggrediaris.

Alii sic explicant, *Tempori servientes*, q. d. Apostolus : Nolite tanta tamque præclara temporis salutiferi opportunitate abuti. Ecce enim nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis quo Christus in mundum et carnem veniens gratiam et salutem è cœlo nobis attulit;

sollicite ergo tempore hoc utimini, illud jam habetis, paulo post non habituri. Ergo tempori servit, qui temporis occasione utitur ad bonum, quique diligenter cavet ne nugis aut rebus parum proficuis se occupans, temporis ad serviendum Deo, et ad lucra ac præmia in cœlis comparanda concessi, jacturam faciat. Verum Syrus, Latina et Græca passim legunt non καιρῷ sed κυρίῳ, id est *Domino*, scilicet Christo, non idolis *servientes*, hoc est servite, etiam in persecutionibus, per novam vitam Christianam, ideoque spiritu fervete, uti præcessit.

12. SPE GAUDENTES.] Tantorum enim bonorum quæ suis fidelibus Deus in cœlo præparavit, expectatio et spes, ingens parit gaudium, ita ut in quavis etiam gravi tribulatione Christianus gaudeat et exultet. Ita sanctus ille Abbas Apollo apud Palladium in Lausiaca c. 52. cum aliquem è suis tristem ac pusillanimem videret, ut eum ad lætititiam et gaudium erigeret: *Tristentur*, inquit, *mundani*, *tristentur Judæi*, *tristentur peccatores*, *qui aliam spem non habent : nos vero*, *qui tanta spe cœlestis gloriæ digni habiti sumus*, *quomodo non perpetuo lætabimur?* Hinc Philo *spem* vocat *gaudium ante gaudium*.

Ita S. Athanas. de S. Antonio scribit eum semper tam in adversis quam in prosperis lætum fuisse, mentisque lætitiam prætulisse, atque ex ea agnitum fuisse ab ignotis. *Si quis enim*, inquit, *ignarus ejus inter multitudinem monachorum eum videre desiderasset*, *nullo indicante*, *ceteris prætermissis ad Antonium currebat*, *et animæ puritatem agnoscebat ex vultu*, *et per speculum corporis gratiam sanctæ mentis intuebatur : nam semper hilarem faciem gerens*, *liquido ostendebat se de cœlestibus cogitare.*

IN TRIBULATIONE PATIENTES.] Tertull. lib. 5. contra Marcion. c. 14. legit *pressuram sustinentes.*

ORATIONI INSTANTES.] προσευχῇ προσκαρτεροῦντες, hoc est, in oratione assidue perdurantes, vel instantes cum assiduitate; προσκαρτερεῖν enim est cum patientia et perseverantia quadam insistere, incumbere, multum esse et assiduum in aliqua re. Quod 1. Tessal. 5. v. 17. dicitur : *Sine intermissione orate.* et Lucæ 18. v. 1. *Quoniam oportet semper orare.*

13. NECESSITATIBUS SANCTORUM COMMUNICANTES.] Ambros. pro χρείαις, id est *necessitatibus*, legit μνείαις, id est *memoriis*. Ita quoque legit S. Hilarius lib. contra Constantium in fine : *Apostolus*, inquit, *jubet communicare nos Sanctorum memoriis*, *tu* (ô Constanti) *eas damnare elegisti.* Ita quoque legit Origenes (et ex eo Commentar. Hieronimo ascriptus) duplicemque dat sensum. Primo, *Memoriis sanctorum communicate*, hoc est, ex recordatione Sanctorum proficite. Secundo, mementote Sanctorum in solemnibus collectis; quomodo Ecclesia eorum meminit in Canone Missæ, cum ait : *Communicantes*, *et memoriam venerantes imprimis gloriosæ semperque Virginis Mariæ*, *sanctorum Apostolorum Petri*, *Pauli*, etc. Ex qua explicatione Origenis discant Novantes veterem in Ecclesia ritum et morem invocationis, et commemorationis Sanctorum in duplicis Ecclesiæ precibus.

Verum passim Græca, Latina, Syrus, interpretes Græci et Latini, teste Francisco Luca, legunt χρείαις, quod S. Hier. vertit, *usibus*; Noster, *necessitatibus*, id est, inopiæ sanctorum, puta Christianorum, communicate. *Sancti fratres discipuli* olim erat nomenclatura Christianorum; quia erant ipsi Deo dedicati, et per baptismum sancti effecti.

Urget S. Chrysost. *communicantes*, id est communicate. q. d. Communes facite cum sanctis opes vestras, ut commune cum eis lucrum habeatis, et sitis participes meritorum, patientiæ, et coronæ ipsorum.

HOSPITALITATEM SECTANTES,] διώκοντες, id est persequentes, scilicet nolentes et recusantes cogendo ad hospitium, uti fecit Abraham. De hospitalitate Christianorum plura dicam Hebr. 1. 3. 2.

14. BENEDICITE PERSEQUENTIBUS VOS,] hoc est, benеprecamini, et orate pro eis. Male ergo Erasmus vertit, *Bene loquamini de his qui vos insectantur.* Non est hoc præcepti, ut vult Calvinus, qui addit vix ullum hoc præceptum implere : nimirum, quia docet ipse Deum homini præcipere impossibilia : quod ne tyrannus quidem faceret, sed est consilii, uti et præcedentia, *Orationi instantes : honore invicem prævenientes : spe gaudentes : spiritu ferventes.*

ET NOLITE MALEDICERE.] Græce μὴ καταρᾶσθε, id est, *ne execramini*; et, ut Syrus, *ne imprecamini eis mala*, scilicet ex animo vindictæ cupido : nam ex zelo justitiæ mala quandoque impiis imprecati sunt Sancti, ut Eliseus, Job, et ipse Paulus Actor. 23. v. 3.

GAUDERE (ita legendum cum Bibliis Romanis et Græcis, non *gaudete. Gaudere* scilicet oportet; vel potius infinitivus χαίρειν, id est gaudere, attice ponitur pro imperativo χαίρετε, id est gaudete) CUM GAUDENTIBUS.] q. d. Ea sit sympathia inter vos, Christiani, ut fratrum bona vel mala æque vos ac illos tangant. Ita S. Basilius homil. in Julittam Martyrem : *Flendum*, inquit, *nobis cum flentibus; tu enim simul atque videris fratrem*, *ob eorum quæ admisit pœnitentiam*, *se proluentem lacrymis*, *huic collugeto et condole : ita enim fiet*, *ut ex alienis malis castiges proprium. Talis erat*, *qui dicit : Dejectio*, *sive defectio*, *animi tenuit me pro peccatoribus relinquentibus legem tuam. Fle igitur super peccatum. Peccatum est animæ ægritudo*, *peccatum est mors animæ alioqui immortalis*, *peccatum luctu et implacabilibus lamentis est dignum. Flebat Paulus inimicos crucis Christi. Flebat et Jeremias internecionem pereuntis populi*, *qui sane quod lacrymas suapte natura profluentes non satis essent illi ad planctus magnitudinem*, *cupide expetebat sibi infundi lacrymarum fontem*, *et extremum solitudinis diversorium dicens : Et sedebo*, *et plorabo populum hunc dies multos eos qui pereunt. Sane istiusmodi luctum ac lacrymas deprædicat Apostoli sententia*, *et felices astruit.*

Sapide quoque S. Bern. serm. de B. Magdalena : *Vere*, inquit, *meliora sunt ubera sponsæ vino isto. Quænam*, *ais*, *sunt ista? Procedat in medium Paulus Apostolus*, *et ubera felici lacte manantia nobis assignet. Gaudete*, *inquit*, *cum gaudentibus*, *flete cum flentibus. O quam brevi sermunculo totius religionis depinxit insigne! quam eleganti clausula proposuit pietatem*, *æquitatem statuit*, *submovit invidiam! His uberibus mater Ecclesia lactat proficientes*, *nutrit perfectos. Gaudete*, *inquit*, *cum gaudentibus. Facessat hinc sæcularis plausus*, *insania*, *et lætitia mundialis abscedat : quia non est gaudere impiis*, *dicit Dominus.* Et mox : *Mens enim ab hujus mundi aspergine pure presseque detersa*, *et in divinæ*

contemplationis acumen totum desiderii sui figens affectum, gaudens gaudet in Domino, et exultat anima sua in Deo salutari suo. Talis anima minas aspernatur, nescit timorem, spem falsam eludit, et omnium scandalorum immunis, in pace in idipsum dormiens requiescit. Subjicit deinde: *Secunda est, flere cum flentibus. Nunquid Apostolus præcipit flere rerum amissionem, filiorum mortes, morborum instantiam?* etc. *Absit. Plorandi enim sunt qui taliter plorant. Religiosa enim tristitia aut alienum luget peccatum aut proprium. Hæc est mamilla compassionis, prior fuit congratulationis.* Et post pauca : *Amator innocentiæ, pacis amicus, patientiæ cibus, patientibus compatiens, et congaudens gaudentibus, perfectionis metam cursu consummate contingit.* Ergo congaudere et condolere sunt signa perfectionis, imo actus virtutis perfectæ.

16. Idipsum invicem, græce εἰς ἀλλήλους, id est, ad alterutrum, sentientes,] ut scilicet non sint, ait Anselmus, in vobis schismata, sed animo et affectu mutuo consentiatis. Unde Maldonat. in Notis manuscr. sic explicat. *Idipsum sentite, vel sapite in invicem,* id est invicem consentite, tam judicio, quam voluntate, vel unus sapiat quæ sapit alter, nec velit videri plus sapere quam ceteri, ut judicium suum et sententiam ceterorum judicio, et sententiæ præferat superbe. Hic sensus satis est verisimilis et appositus.

Secundo, *Idipsum invicem sentite,* hoc est, inquit Chrysost. æqualia de invicem cogitate. Et Ambrosius. Considera de te quod de aliis, scilicet, quod homo sis, et Christianus æque ac proximus tuus; ac consequenter non te efferas, licet alio sis ditior et honoratior. Unde Syrus vertit, *quæ sentitis de vobis ipsis, de fratribus vestris sentite.*

Tertio et optime, Origenes sic explicat. q. d. Eodem animo inter vos, et erga vos mutuo sitis affecti; ut quisque quod sibi sentit et sapit, id est quærit, diligit, curat, vult (hoc enim est Græcum φρονοῦντες) hoc ipsum alteri sapiat, id est quærat, velit quod sibi non sapit, id est, nollet sibi, hoc nec alteri sapiat, id est velit.

Posset etiam sic explicari, *Idipsum invicem sentientes.* q. d. Idipsum invicem sentite, ut, si proximus gaudeat, sentiatis ejus gaudium, et cum eo gaudeatis; si fleat, cum eo fleatis : ut τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, idem sit, quod ὁμοφρονεῖτε, vel τὴν αὐτὴν φρένα ἔχετε, id est, eamdem mentem, eumdem sensum habete; mente, animo et sensu consentite. Sed tunc idem diceret Paulus quod dixit vers. præced. *Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.* Unde prius, quod dixi, est aptius; præsertim quia Apostolus, cum solum vult significare et commendare eumdem sensum, et affectus consensum, tantum dicere solet, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, idem sapite, vel, το ἓν φρονοῦντες, unum idemque sentientes : hic vero addit εἰς ἀλλήλους, id est, in alterutrum idipsum sapite, quod non tantum consensum, sed et benevolentiam et beneficentiam vel in actu, vel in voluntate, desiderio et sollicitudine significat.

Nota. Apostolus à v. 9. usque ad 12. descripsit qualis debeat esse dilectio Christianorum, à v. vero 12. hucusque describit quibus rebus dilectio hæc adjuvetur, excitetur et roboretur, nimirum Primo spe cœlestis gloriæ; Secundo, patientia tribulationum ; Tertio , orationis instantia ; Quarto, bonis operibus eleemosynæ, hospitalitatis et dilectionis inimicorum; Quinto, et maxime sympathia, eodemque sensu et consensu, ut, nimirum quis proximi dolores, bona et mala sua faciat, eaque in se sentiat; quasi unam cum eo habens animam : et hoc est quod de primis Christianis dicitur Actor. 4. 32. *Multitudinis credentium erat cor unum, et anima una.*

Non alta, non elate, de vobisipsis sentientes,] ut velitis supra alios eminere, ut ambiatis honores. Nota. Prima virtus Christianorum Deo beneplacita est charitas, de qua hactenus egit Apostolus. Secunda est humilitas, quæ charitatis debet esse comes et adjutrix. Docet ergo hic Apostolus charitatem debere esse humilem, sibique sociare humilitatem, ut sit ambidextra.

Humilitatis itaque, sive charitatis humilis, novem actus recenset. Primum, non alta sapere; Secundum, humilibus rebus, et personis vilibus delectari; Tertium, apud se non esse prudentem; Quartum nulli malum pro malo reddere; Quintum, providere bona coram hominibus; Sextum, pacem cum hominibus colere; Septimum, se non ulcisci; Octavum, dare locum iræ; Nonum, inimicis benefacere.

Simili fere modo Cassianus lib. 4. Institut. renunt. cap. 39. alia, sed similia humilitatis indicia et officia enumerat. *Humilitas,* ait, *his indiciis comprobatur.* Primo, *si homo in se mortificatas habeat omnes voluntates.* Secundo, *si non solum actuum suorum, verum etiam cogitationum nihil suum celaverit seniorem.* Tertio, *si nihil suæ discretioni, sed judicio ejus universa committat, ac monita ejus sitiens libenter auscultet.* Quarto, *si in omnibus servet obedientiam, mansuetudinem, et patientiæ constantiam.* Quinto, *si non solum injuriam inferat nulli, sed ne ab alio quidem sibimet irrogatam doleat atque tristetur.* Sexto, *si nihil agat, nihil præsumat, quod non vel communis regula, vel majorum exhortantur exempla.* Septimo, *si omni vilitate contentus sit, et ad omnia se, quæ sibi præbentur, velut operarium malum, judicarit indignum.* Octavo, *si semetipsum cunctis inferiorem non superficie pronuntiet labiorum, sed intimo cordis credat affectu.* Nono, *si linguam cohibebat, vel non sit clamosus in voce.* Decimo, *si non sit facilis ac promptus in risu.*

S. Anselmus vero lib. de Similit. cap. 10. humilitatem ponit in sui contemptu, cujus septem gradus ita describit. Primus, inquit, *est contemptibilem se esse cognoscere;* Secundus, *de hoc dolere;* Tertius, *hoc confiteri;* Quartus, *hoc aliis persuadere loco et tempore;* Quintus, *patienter sustinere dum id ab aliis dicitur;* Sextus, *æquo animo ferre se contemptibiliter tractari;* Septimus, *hoc ipsum gratum habere, appetere et amare.* Ex horum contrariis facile est assignare gradus superbiæ, iisque assignandi sunt retrogrado ordine. sicut enim bonum procedit construendo, ita malum destruendo, id autem quod in constructione est ultimum, in destructione est primum : v. g. in domo construenda proceditur à fundamenta ad culmen; in destruenda, à culmine ad fundamentum.

Primus ergo gradus superbiæ est, refugere et odisse sui contemptum, qui opponitur ultimo gradui humilitatis. Secundus est, indigne ferre sui contemptum, qui opponitur sexto gradui humilitatis : et ita deinceps retrocedendo. Vide et duodecim gradus humilitatis apud S. Benedictum in Regula cap. 7. qui etiam recensetur apud S. Bernardum appendice 2. pag. 103.

Audi et Climacum gradu 25. cujus titulus est,

De victrice passionum omnium altissima humilitate; ubi Primo humilitatem ex variis Patrum sententiis ita describit: Humilitatem alius dicebat esse recte factorum intentissimam oblivionem. Alius, extremum se omnium magisque peccatis obnoxium putare. Alius, suam imbecillitatem agnoscere. Alius, in irritationibus anticipare proximum, primumque iracundiam solvere. Alius, gratiæ Dei et misericordiæ agnitionem. Alius rursum, contriti animi sensum, et voluntatis propriæ abnegationem. Ego vero eam ineffabilem divitiarum Dei thesaurum esse dico.

Secundo, proprietates ejus ita assignat. Prima et præcipua est, ignominiæ suavissima et jucundissima perpessio, quam anima, ut morbos suos et peccata maxima sedet atque consumat, supinis manibus exspectat et complectitur. Secundo, est omnis iracundiæ victoria. Tertio, ut bonis suis nunquam aliquis infideliter credat, jugiterque addiscere desideret. Quarto, sicubi hypocrisis apparet, detractio, vel alius serpens occultus, humilitas statim eum ex cordis cavernis in lucem adducit, et occidit. Denique humilis non increpat, non judicat, non appetit dominari, est mitis, placidus, ad compunctionem facilis, misericors, super omnia autem tranquillus, serenus, obtemperans, fræni patiens, hilaris, vigil, impiger, placida animi tranquillitate beatus.

Tertio, humilitatis commoda, merita et præmia ita recenset. Primo, humilitas est protectio divina, ex qua fit ut recte facta nostra non videamus. Secundo, humilitas est vilitatis abyssus, furibus omnibus inviolabilis. Tertio, humilitas est turris fortitudinis à facie inimici. Quarto, humilis anima est vallis inter medium montium sita, sine arrogantia semper atque immobilis permanens, omniumque frugum parens. Quinto, si quem intra paucos annos altissimam videas acquisivisse tranquillitatem, noli hunc existimare aliam, quam hanc beatam celeremque viam iniisse. Sexto, superbia ex angelis dæmones fecit: humilitas ex dæmonibus angelos facit.

Quarto, media humilitatem acquirendi hæc suggerit. Primo, considerare peccata præterita. Secundo, perpendere passionem et humiliationem Christi. Tertio, intueri suos quotidianos defectus, tentationes, morbos et lapsus.

Quinto, hos ejus actus, et quasi gradus ita promiscue enumerat. Primo, suam voluntatem alteri subjicere; qui enim mente est humili, voluntatem suam ut deceptricem detestatur, Deique et Dei vicariorum voluntati prompte obtemperat, seque Dei curæ fidelissimæ committit, qui per asinam quoque Balaam docuit et direxit. Secundo, sui præsidentiam, et loquacitatem relegare. Tertio, paupertatem colere, et mendicorum vita vivere. Quarto, nobilitatem, sapientiam, virtutes et dotes suas occultare. Quinto, sicut summa superbia est virtutes quæ non adsunt, simulare: ita summa humilitas est, culpas quæ non insunt, confingere. Sexto, honores et laudes constanter fugere: hæc omnia B. Climacus pene ad verbum. Ita S. Hilarion, teste sancto Hieronymo, honorem fugiens et importunitatem, silentium desiderabat et vitam ignobilem; ideoque vagus huc illuc semper fugit: ubique tamen ejus sanctitas prodebatur per miracula, et per energumenos.

Sed humilibus consentientes.] q. d. Humilis conditionis hominibus (ita Syrus et Chrysost.) vos accommodantes, condescendentes et obsecundantes; non autem eos aspernantes, Græce τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι q. d. Impetu quodam simul abrepti et abducti cum humilibus, id est, vilibus et abjectis: hi enim sunt ταπεινοί. Unde Tert. l. 5. contra Marc. c. 14. legit, *Humilibus assentantes.*

Secundo, potest τὸ ταπεινοῖς esse neutrum, et opponi altis. q. d. Vilia ambite, non alta; fugite honores, fugite divitum nobilium et commercia; ambite abjectionem, paupertatem, atque plebeiorum et pauperum consortia.

Nolite esse prudentes apud vosmetipsos.] Primo, Origenes sic explicat, Ne putetis vos esse prudentes.

Secundo, Ambros. q. d. Prudentiam vestram non in vestros tantum, sed in aliorum quoque usus convertite.

Tertio S. Basil. in Reg. brevior resp. 260. q. d. Ne humanæ prudentiæ innitamini, sed divinæ.

Quarto, et plane S. Chrysost. et Theodor. q. d. Ne putetis vestra consilia vobis sufficere, quasi aliorum consilio non egeatis, ne nimirum vestræ prudentiæ et judicio tribuatis.

Apud vosmetipsos.] Id est, in opinione vestra, in oculis vestris.

17. Providentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.] Respicit Paulus ad Proverb. cap. 3. v. 4. juxta Septuag. qui ita habent: Προνοοῦ καλὰ ἐνώπιον κυρίου, καὶ ἀνθρώπων. *Provide bona coram Domino et hominibus*: licet hic apud Paulum in Græco exciderit τὸ *coram Domino*. q. d. Ita honeste, amice, juste et sancte vivite, ut vita vestra et conversatio bona et amicabilis non tantum Deo, sed et hominibus probetur, nec à quoquam jure culpari possit, sed ceteris in exemplum virtutis luceat et præfulgeat. *Deo debemus*, ait S. Bernard. *conscientiam, proximo famam.*

Secundo, Græci jungunt hoc cum eo quod præcessit: *Nulli malum pro malo reddentes.* q. d. Paulus, Non sufficit vobis malum pro malo non reddere, sed oportet ut bona quoque provideatis, id est, benefaciatis omnibus, etiam inimicis. Verum hic sensus arctior est. Succulente S. Bern. serm. de triplici judicio: *Tribus*, inquit, *modis providemus bona coram hominibus, id est habitu, actione, sermone. Habitu, ne sit notabilis: actione, ne sit reprehensibilis: sermone, ne sit contemptibilis. Tribus etiam modis coram Deo, cogitatione, affectione et intentione. Nam et cogitatio debet esse sancta: unde scriptum est. Cogitatio sancta servabit te: et affectio pura et intentio recta.*

19. Non vosmetipsos defendentes charissimi.] Pro *defendentes*, græce est, ἐκδικοῦντες, id est vindicantes. Ita S. Chrysost. unde et Tertull. legit: *Non vosmetipsos ulciscentes.* Ita quoque Syrus et alii. Sic etiam alibi noster Interpres vertit, ut Judith 1. 12. et c. 2. 1. Sic Nonius Marcellus ex Ennio: *Serva*, inquit, *cives, defende* (id est vindica, ulciscere) *hostes.* Et Virgilius: *Solstitium pecori defendite.* Et Tertull. l. 2. contra Marcion. pro eo quod nos habemus: *Mihi vindicta, et ego retribuam*, legit *mihi defensa, et ego defendam*, et Gellius lib. 1. cap. 9. *Defendere*, inquit, *idem est quod depellere.* Unde patet tempore nostri Interpretis *defendere* usitatum fuisse pro vindicare. Hinc S. Cyprian. lib. de Patientia. *Nec defendi, ait, ante Dominum servi irreligiosa festinatione properemus; defendi*, id est vindicari.

Vetat ergo Paulus hic vindictam, et ultionis appetitum : contra quem egregia documenta et pharmaca assignat Tertull. lib. de Patient. c. 9. et 10.

Hæc, inquit, *ulciscendi libido negotium curat aut gloriæ, aut malitiæ : sed gloria ubique vana est; et malitia Domino odiosa, hoc quidem loco maxime : quia malum duplicat, quod semel factum est. Quid enim refert inter provocantem et provocatum, nisi quod ille prior in maleficio deprehenditur, iste posterior?*

Uterque læsi Domini reus est, qui omnem nequam prohibet et damnat, quique præcipit malum malo non rependendum.

Quem honorem litabimus Domino, si nobis arbitrium defensionis (id est ultionis) *arrogaverimus?*

Quid credimus judicem illum, si non et ultorem? Hoc se nobis repromittit dicens : Vindictam mihi, et ego vindicabo; id est, patientiam mihi, et ego patientiam remunerabo.

Qui vindicat se, honorem unici judicis, id est Dei, abstulit.

Post vindictam sequitur pœnitentia, fuga, et reatus, ut pari modo plectamur.

Nihil impatientia susceptum, sine impetu transigi novit : quidquid impetu actum est, aut offendit, aut corruit, aut præceps abiit.

Si levius defendaris, insanies : si uberius, oneraberis.

Quid mihi cum ultione, cujus modum regere non possum per impatientiam doloris?

Si patientiæ incubabo, non dolebo : si non dolebo, ulcisci non desiderabo.

Sed date locum iræ,] supple, divinæ, ait Chrysost. Theodor. Œcumen et S. August. in psalm. 78. q. d. Relinquite Deo vindictam vestræ injuriæ. Huic expositioni nonnihil favent sequentia.

Secundo, Ambros. et Anselm. *Da locum iræ*, id est, inquiunt, fuge, tace, cede irato et furenti : et, ut Origenes ait, fer patienter iratum fratrem, nihil contradicendo aut faciendo : sic enim ira ejus subsidet, illumque æque ac te sibi et paci restitues.

Tertio et perfectius, S. Basilius in Regulis breviorib. resp. 244. et ex eo Toletus sic explicant : *Da locum iræ*, donec scilicet ira compleatur, itaque cesset; ut si iratus dextram tuam maxillam feriat, porrigas ei et sinistram potius, quam vindices te. *Da*, inquit Basilius, *locum iræ quasi torrenti, qui obvia quæque impetu suo rapidissimo devolvit.* Sic fere S. Athanasius ad Antiochum quæst. 129. *Da locum iræ*, inquit, hoc est, da veniam iræ, iram et injuriam tibi illatam condona.

Quarto et perfectissime, Abbas Joseph apud Cassianum collat. 16. cap. 27. *Date locum iræ, Hoc est*, inquit, *non sint corda sic impatientiæ et pusillanimitatis angustiis coarctata, ut violentam commotionis procellam, cum irruerit, sustinere non possint : sed dilatamini in cordibus vestris, suscipientes adversos iracundiæ fluctus in illis extensis sinibus charitatis, quæ omnia suffert, omnia sustinet. Et ita mens vestra amplitudine longanimitatis ac patientiæ dilatata habeat in se consiliorum salutares recessus* (Nota) *in quibus receptus quodammodo, atque diffusus teterrimus iracundiæ fumus protinus evanescat. Date* ergo *locum iræ*, id est, excipite iracunda verba et verbera in sinibus cordis; patientiæ et charitatis vestræ, ibique ea extinguite et obruite charitate. Sic etiam Livius dixit l. 1. Decad. 1. *Date iræ spatium.*

Solet enim Paulus ad perfectiora gradatim assurgere. Verum secundus sensus simplicior est et genuinus.

Hoc Apostoli malagma, imo philtrum suis Constantinopolitis Catholicis inculcavit S. Greg. Nazianzenus : dum enim ipsi ab Arrianis sub Valente Arriano Imp. vexati et oppressi, eo mortuo sub Theodosio Orthodoxo Imp. par pari eis reddere, eosque paribus molestiis afficere cogitarent, hæc ad eos dixit Nazianzenus : *Non hæc mi grex, à nobis poscit Christus; neque sic Evangelium nos docet. Hæc mea sit ultio, ut qui nos affecerunt injuriis, salutem consequantur. Præstate illis beneficia qui vos odio prosequuntur. Quod si animus vehementer exæstuat, neque coerceri se ira patitur, quod ab hoc alterum est præstate, ut hæc Christo permittatis, ac futuro tribunali reservetis. Mea enim est ultio, ego rependam, ait Dominus.* His dictis populum placavit, et in suam sententiam pertraxit. Neque segnius re ipsa præstitit quod suos verbo docuit. Cum enim in Concilio Constantinopol. simultates quorumdam Episcoporum et dissidia essent exorta, eo quod Nazianzenus ipsis inconsultis ab aliis esset consecratus Episcopus Constantinopolitanus, loco suo et gradu sponte cessit, atque ita eos allocutus est : *Suppliciter vos per Trinitatem ipsam oro, ut inter vos omnia recte pacificeque constituatis : quod si ego dissensionis inter vos causa sum, nequaquam Jona vate venerabilior videri debeo, abjicite me in mare, ac turbarum tempestas hæc inter vos sedabitur. Lubens equidem patiar quidquid volueritis, quanquam innocens, vestræ concordiæ causa. Ejicite me solio, ab urbe pellite, tantum veritatem et pacem diligite. Valete pastores sacri, meorumque laborum perpetuo recordamini.* His dictis abiit ad Theodosium Imper. dimissionem petens : *Supplex*, inquit, *oro ut laboribus hisce liberer, esto finis invidiæ, pacem colant Antistites, idque tua opera. Hoc ego munus à te flagito, hoc mihi postremum beneficium largire.* Admiratus virtutem viri Theodosius vix tandem acquievit, ac Nectarium ei substitui passus est. Ita Gregor. Presbyter in Vita Nazianzeni.

Scriptum est enim : Mihi vindicta, supple, competit, ego retribuam, dicit Dominus.] Citat Paulus Deut. 32. 35. ubi habetur לי נקם ושלם *linakam vescallem*, id est, mihi, ultio, et retribuere, sive retributio, subaudi competit. Noster Interpres vertit, *mea est ultio*, id est, ad me pertinet, mihi debetur ultio; Vatablus vertit, *meum est ulcisci.* q. d. Ego Deus sum omnium justissimus provisor, judex et vindex, cujus proprium munus est injurias ulcisci, et pœnas de iis sumere.

Est occupatio : occurit enim hic Paulus objectioni, q. d. Objicies mihi, Si me non ulciscar, ergo mea injuria manebit inulta. Respondeo, nequaquam, quia Deus ulciscetur, idque gravissime : erit enim non hominis, sed Dei, cujus opera ingentia, magnifica et terrifica sunt, hæc ultio. Ex eo enim quod Deus sibi hanc vindictam reservat, colligimus ingentem et terribilem eam fore. Nam, ut hæc verba rursum citans ad Hebræos 10. 30. eaque explicans subjicit Apost. : *Horrendum est incidere in manus Dei viventis.* Non debet ergo homo seipsum ulcisci : quia hoc esset præripere et invadere officium Dei, de ejusque vin-

dicta diffidere, quæ tanta erit, ut potius commiseratione et compassione digni sint, qui cum nobis leves injurias irrogant, in manus Dei viventis et irati incident, in quas horrendum est incidere. Experientur enim non humanam, sed divinam, Deoque divinam ultionem. Pulchre et acute S. Bernard. serm. 3. de Annuntiat. *Mihi vindicta, et ego retribuam, dicit Dominus. Ita prorsus est. Ipse retribuet, sed si ei vindictam serves, si non tollas ab eo judicium, si non reddas retribuentibus tibi mala. Faciet judicium sed injuriam patienti: in æquitate judicabit, sed pro mansuetis terræ.* Et paulo ante : *Alioquin qui patientiam non servaverit, perdet justitiam, hoc est, vitam perdet, hoc est, perdet animam suam.*

Ex hac Mosis et Pauli sententia, Manichæi, Anabaptistæ, Lutherus et Erasmus docent, apud Christianos non licere magistratui bello, aliove modo vindicare reipublicæ injurias, et improborum peccata. Sed errant gravissime: nam vindicta magistratus est Dei, ut patet c. sequenti initio. Privata ergo vindicta hic tantum prohibetur, non autem illa quæ fit per justitiam et potestatem publicam. Nam, ut ait S. August. epist. 5. *Agenda sunt multa etiam cum invitis, benigna quadam asperitate plectendis, quorum potius utilitati consulendum est quam voluntati. Nam cui licentia iniquitatis eripitur, utiliter vincitur : quoniam nihil est infelicius felicitate peccantium, qua pœnalis nutritur impunitas ; et mala voluntas velut hostis interior roboratur.*

Si esurierit inimicus tuus, ciba illum.] Hæc sententia sumpta est ex cap. 25. Prov. vers. 21. Pro *ciba*, græce est verbum ψωμίζειν, quod emphasim habet, significatque indulgenter pascere, veluti minutatim insipato pane, sive bolos in os ingerere, sicut matres parvulis, aves pullis cibum in os inserunt; aut frustulatim concisum cibum ad comedendum offerre, id quod apud aliquos fit erga eos, quibus singulariter favetur in conviviis.

Moraliter S. August. lib. 1. de Serm. Domini in monte cap. 33. et 34. sex dat gradus patientiæ erga inimicum. Primus est, nolle lædere aliquem; Secundus, si læsus sit, velle tantum lædere, quantum læsus est, non amplius; Tertius, minus velle ludere, quam læsus sit; Quartus, nolle lædere, licet læsus sit; Quintus, si læsus sit, paratum se exhibere ut amplius lædatur; Sextus, et perfectissimus est, si læsus lædenti benefaciat, et subveniat.

Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ejus.] Primo, Origen. Chrysost. Theodor. et Eucherius in Quæst. novi Testamenti sic explicant, q. d. Si cibes inimicum, hac ratione eum, si persistat nocere, gravioris pœnæ et ignis æterni reum facies. Sed hoc non est ad rem, et hoc intendere esset gravissimum odium. Nisi dicas hoc tantum ab Apostolo quasi sponte sua eventurum dici, ad consolationem justorum patientium persecutionem ab impiis; scilicet quod impii non evadent vindictam Dei, si in malitia persistant, justis hoc non intendentibus, sed permittentibus.

Unde Secundo, simpliciter sic aliqui explicant: *Carbones ignis congeres,* id est, rubore suffundes faciem illius, ut tua beneficentia pudefactus, et charitate victus cedat, odiumque in amorem convertat. Ita noster Gasp. Sanchez in Isaiæ 13. n. 15. *Carbones*, inquit, *ignis congeret super caput ejus, id est, faciem ejus ardere facies co sanguine, quem pudor ad maxillas evocat; non secus atque si supra caput carbones congessisses, qui faciem inflammarent. Quomodo enim ille non pudefiat, qui videt tam liberalem atque ingenuum animum à se fuisse offensum, à quo pro injuria tale recepit beneficium?*

Tertio, idem Isaiæ 35. in fine alium affert sensum, q. d. *Pro injuriis acceptis beneficia confer in inimicos : tunc enim beneficia erunt instar carbonum, quos congeres in inimicos : quia eo modo excruciantur inimici, cum videant injurias, pro quibus ipsi plagas exspectabant, beneficiis compensari. Fert autem omnium linguarum consuetudo, ut quos aut verbis ignominiose, aut operibus dure et inclementer accipimus, eos urere dicamur.*

Quarto et genuine, idem et S. Hieron. ad Hedibiam quæst. 1. et S. August. serm. 168. de Tempore : *Congeres*, inquiunt, *super caput*, inimici (eum cibando) *carbones ignis*, id est, ignitos, non iræ, sed charitatis et amoris, qui eum inflamment ad redamandum. *Nulla major,* ait S. Aug. tract. de Catechiz. rudibus, *est provocatio ad amandum, quam prævenire amando,* nimirum efficacissimum est philtrum, ut ameris ama.

Hosce duos versus mutuatus est Apostolus ex Prov. 25. v. 21. et 22. juxta Sept. qui ibi vertunt, τοῦτο γὰρ ποιοῦν ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, id est, *hoc enim faciens, carbones ignis congeres*, vel *coacervabis, super caput ejus;* cum hebræi tantum sit : *quia prunas tu accipis*, vel *incendis* super caput ejus S. Cyprian. lib. 3. an Quirin. legit, *carbones vivos superfundes in caput ejus.* Significat Sapiens hac phrasi, prunas (id est amorem et beneficia) sic in acervum magnum congerendas, ut earum vis caput hominis, puta hostis, excedat, totusque homo calefiat à pedibus usque ad caput. Si enim prunæ tantum in imo ponantur, non mox totus homo calescit, sed id fiet, si congerantur super caput ejus : à capite enim spiritus, motus, sensus et calor in totum corpus derivatur. q. d. Ciba et pota inimicum, omniaque in eum beneficia congere : ita fiet, ut quasi prunis acervatim appositis, earum vis caput excedat, ipsumque et ex eo totum hominem calefaciat, faciatque ut inimicus omni inimicitia deposita, et velut beneficiorum igne consumpta; totus ascendatur in amorem ejus quem prius oderat. Hinc vincendi rationem etiam in Cicerone laudavit Valer. Maxim. lib. 4. 2. subjiciens : *Speciosius aliquanto injuriæ beneficiis vincuntur, quam mutui odii pertinacia pensatur.* Ita Jansen. in Proverb. 25. Adde, potius dicit *caput*, quam manus, vel pedes : quia caput est sedes sensuum, phantasiæ, mentis, et affectus, v. g. amoris vel odii : unde et facies vel serena et blanda, vel austera et torva, mox amorem vel odium capitis et mentis indicat. Frigus ergo odii in mente et capite, beneficiis quasi carbonibus in caput congestis resolvendum, et in calorem amoris commutandum, apposite dicit et monet.

Denique sicut serpens virus habet in capite, ita et hostis ibidem habet odium; unde Script. caput ejus petendum et conterendum docet. Sicut ergo Hercules dicitur hydræ capita resecando, non potuisse eam interimere; quia uno resecto, mox renascebatur aliud; sed ea ustulando et torrendo, confecisse hydram : ita et hydra hæc inimicitiæ tolli nequit gladiis, perimendo inimicos : quia uno cæso, mox alii filii vel nepotes succedunt, qui suorum necem ulciscantur. Igne ergo charitatis et carbonibus beneficiorum in caput eorum congestis, ustulanda

suffocanda et comburenda est hæc hydra, hoc frigidum virus invidiæ et inimicitiæ. Alludit Salomon ad illud patris sui Davidis psalm. 119. *Sagittæ potentis acutæ cum carbonibus desolatoriis*, q. d. Contra linguam hostilem et dolosam unicum remedium est verbum Dei, acutum ut sagitta, urens, consumens et desolans hostilitatem et dolum, ut carbo. Ita S. August. ibidem, qui et addit, exempla Sanctorum et actus charitatis, esse carbones desolatorios terrenæ et inimicæ cogitationis : et hoc est quod hic dicit Salomon, et ex eo Paulus.

Tropologice, carbones ignis sunt urentes pœnitentiæ gemitus, quibus superbia sanatur ejus, qui dolet se inimicum fuisse hominis, à quo ejus miseriæ subvenitur. Ita S. August. l. 3. de Doctr. Christ. cap. 16.

21. Noli vinci a malo.] *A malo,* scilicet ab injuria illata, et consequenter à dæmone, qui injuriam hanc et injuriantem excitat, ut et suam et tuam pacem, pariter ac conscientiam turbet. Rursum, *noli vinci à malo,* à tua scilicet impatientia; nemo enim læditur et vincitur nisi à seipso, ait S. Chrys. nam, ut ait S. Ambr. l. 1. Off. cap. 36. *Vindicare se non est actus fortitudinis, sed abjectionis et timiditatis. Vincitur ab inimico, non vincit, qui se vindicat.* Nam si læsus ab aliquo doleas, et impatienter agas, te ille vicit : si hilariter sustineas, si benefacias, tu vicisti. Nempe *idcirco quis te lædit* (ait Tertullian. lib. de Patientia) *ut doleas; quia fructus lædentis in dolore læsi est. Ergo cum fructum ejus everteris non dolendo, ipse doleat necesse est amissione fructus sui : tunc tu non modo illæsus abibis, sed insuper et adversarii tui frustratione delectatus, et dolore defensus.* Hucusque Tertull.

Imo Aristot. l. 4. Ethicor. c. 3. docet magnanimi esse oblivisci injuriarum. *Sicut enim,* inquit, *debilis stomachi est, cibum duriorem non posse concoquere; ita pusillanimi est, verbum duriusculum non posse sustinere.* Hinc de Julio Cæsare ait Cicero orat. pro Marcello : *Cæsar nihil oblivisci solet nisi injurias :* sive hoc dixerit vere Cæsarem laudando, sive ficte eidem adulando, ait S. August. epist. 5. Quam longe ab hac virtute abest vulgus hominum, qui (uti dicere solet B. Thomas Morus) beneficia pulveri, maleficia marmori insculpunt!

Sed vince in bono malum.] Id est, malefacta benefactis supera, malitiam vince bonitate, tum ut per maleficium alterius beneficentia tua sit illustrior atque augustior; tum ut vincas ejus improbitatem beneficiis, ut ex improbo probus et bonus fiat, ex hoste amicus. Porro S. August. in Sententiis sentent. 247. *Non vincit,* ait, *in bono malum, qui in superficie bonus est, et in alto malus : opere parcens, corde sæviens; manu mitis, voluntate crudelis.*

Pulchre de hac victoria disserit hic in morali S. Chrysost. ubi docet vinci inimicum non talione, sed patientia, contemptu, risu. *In Olympicis,* ait, *certaminibus diabolo consecratis lex est, malefaciendo vincere; in stadio Christi omnino lex est contraria : hic enim non eum, qui percutit, sed qui percutitur, coronari decretum est. Illud demum est divinæ virtutis, illud cœleste stadium, illud angelorum theatrum. Si mansuetudinem exhiberemus, essemus omnibus insuperabiles, nec ulla ad nos injuria perveniret. Roga inimicum, an non doleat, an non censeat se victum, cum rides, cum contemnis ejus injurias?* Vide et Senecam in Sapiente.

Audi Cleobuli, qui unus fuit è septem Græciæ Sapientibus, pium æque ac prudens diligendi præceptum : *Amicum tibi beneficio adjunge, ut te impensius amet : inimicum vero sic tractabis, ut eum tibi aliquando amicum speres. Cautio tamen hic adhibenda erit, ut illorum infamiam, horum vero insidias vitemus.*

Narrat Ælianus lib. 12. quod Phocion innocentissimus, et imperator, damnatus ad mortem et ad venenum hauriendum, cum lictor illi poculum obtulisset, rogatus à propinquis, quidnam filio mandaret; responderit : *Mando,* inquit, *ei ut obliviscatur potus hujus, quem nunc ab Atheniensibus oblatum bibo.*

Non minus rarum et mirabile fuit exemplum Lycurgi regis Lacedæmoniorum, qui cum à feroce juvene Alcandro oculo orbatus esset, eumque à populo accepisset in suam potestatem, ut ad libitum eumdem tractaret et plecteret, nihil gravius in juvenem statuit : imo vero illum optime instituit, vitia correxit, et ad omnem honestatem efformavit; itaque bonis moribus jam præditum in theatrum ad populum produxit, dicens : *En juvenem, quem à vobis injurium et violentum accepi, jam fregi et popularem vobis restituo.* Auctor est Plut. in vita Lyc. et alii.

Tyrrhæum Pittaci filium Cumis faber occiderat. Cumani homicidiam vinctum miserunt ad Pittacum, ut de eo supplicium sumeret : at ille cognita causa, dimisit hominem dicens : *Ignoscentia potior pœnitentia,* sentiens utilius esse condonare quam meminisse injuriæ et ulcisci.

Antigonus rex dicere solebat, *clementiam plus posse quam violentiam.*

Darius rex invidebat clementiæ Alexandri Magni, et à diis precabatur, *ut aut superare posset clementia Alexandrum; aut, si ipse regno spoliaretur, solus Alexander in Persarum regno imperaret.*

Trajanus amicis culpantibus quod nimis clemens esset, ait : *Talis sum Imperator privatis, quales mihi Imperatori privatos opto.*

Titus Imp. Domitianum fratrem insidias molientem non est ultus, sed his verbis admonuit : *Quid opus te parricidio petere, quod me volente obventurum est, imo quod jam habes, imperii particeps?*

Theodosius junior rogatus cur neminem eorum à quibus lædebatur, supplicio afficeret? respondit : *Utinam mihi liceret et mortuos ad vitam revocare!*

Ad privatas injurias oportet principem esse facilem ad ignoscendum, in eos vero qui lædunt rempubl. decet esse servum.

Augustus Cæsar Cinnæ machinanti sibi necem condonavit, aitque : *Cinna, tibi iterum vitam do prius hosti, nunc insidiatori ac parricidæ;* eique consulatum obtulit. Vis exitum? Cinnam habuit perpetuo amicissimum, solus illi fuit hæres. Sueton. in Augusto.

S. Basilius homil. 11. de patientia, tria trium illustrium sapientum recenset exempla. Primum : *Probris,* inquit, *plebeiis quidam afficiebat Periclem, ille vero ea negligebat : et sane tota die perseverabant, ille quidem conviciando, hic vero nihili pendendo. Deinde cum jam advesperasceret, et ille præ tenebris vix discederet, cum lumine ipsum Pericles domum deduxit, ne ipse inquinaret Philosophiæ studium.* Secundum : *Cædebat quidam*

Socratem, in ipsam faciem impetu facto : ille vero non obvium ibat, sed permittebat, ut se temulentus ille ira expleret, ita ut jam intumesceret, et præ plagis saniosa ejus facies esset. Ubi autem ille cædere destitisset, Socrates nil aliud fecisse dicitur, quam quod eum fronti suæ, veluti statuæ cujusdam opificem, inscripserit, atque ita ultus es hominem. Tertium : *Euclidi quidam mortem minatus est, ac juravit se eum occisurum : at ille contra juravit, se eum placaturum, ac ne animo in se hostili sit, effecturum.*

Egregie vero Christiana illa virgo sanctitate illustris apud D. Taulerum in Inst. c. 31, moriens rogata, quomodo ad tantam sanctitatem pervenisset? respondit, Primo, *Afflictiones meas nulli nisi Deo questa sum, et statim aut consolabar, aut confortabar à Domino.* Secundo : *Corde semper fui liberalissimo, et si quando opere non poteram, animo saltem dabam.* Tertio, *Iis à quibus læsa fui, beneficium singulare rependi : quod non fecissem, nisi læsa ab eis fuissem.* Ecce hæc est voluntas Dei bona, beneplacens et perfecta, quam à v. 2. huc usque per singula persequitur, hicque complet et perficit Apostolus.

Excelluit in hac virtute S. P. N. Ignatius, ut cum compilatorem pecuniæ suæ Rothomagi, ægrotantem et ab omnibus desertum, Parisiis advolans, toto triduo nec comedens, nec bibens, adiit, eleemosynis à se conquisitis juvit, sanitati restituit, et in Hispaniam cum litteris commendatitiis misit. Rursum, cum accusatorem suum in Societatem recepit. Notum est eum Cardinales, aliosque sibi et Societati infensos una visitatione ita immutasse, ut, qui antea impugnatores, jam patroni et nutricii ejus essent. Nonne carbones ignis congessit super capita eorum ? Denique in Formula orandi præscripsit nobis, ut assidue pro regibus, Prælatis, benefactoribus, ac præsertim pro inimicis Societatis oraremus.

CAPUT DECIMUMTERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

A CHARITATE ET HUMILITATE TRANSIT HIC APOSTOLUS AD OBEDIENTIAM, DOCETQUE OCTO RATIONIBUS (QUAS COLLIGAM V. 1.) CHRISTIANOS MAGISTRATIBUS SÆCULARIBUS DEBERE PARERE, NON SOLUM PROPTER IRAM, SED ETIAM PROPTER CONSCIENTIAM.

SECUNDO, V. 8. URGET RURSUM DILECTIONEM PROXIMI, DOCETQUE QUOD PLENITUDO LEGIS SIT DILECTIO.

TERTIO, V. 11. URGET FIDELES, UT SPLENDENTE LUCE EVANGELII DE SOMNO PECCATORUM SURGANT, UTQUE FUGIENTES GULAM, LIBIDINEM, AMBITIONEM, INDUANTUR DOMINUM JESUM CHRISTUM. QUARE APOSTOLUS PRIMA PARTE CAPITIS, VIDETUR HOMINEM RECTE COMPONERE PER OBEDIENTIAM ERGA SUPERIORES : IN SECUNDA PARTE, PER CHARITATEM ERGA ÆQUALES ET INFERIORES : IN TERTIA, PER TEMPERANTIAM, CONTINENTIAM, ET MODESTIAM ERGA SEIPSUM.

1. OMNIS anima potestatibus sublimioribus subdita sit : Non est enim potestas
nisi à Deo : quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt. 2. Itaque qui resistit
potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt, ipsi sibi damna-
tionem acquirunt : 3. nam principes non sunt timori boni operis, sed mali.
Vis autem non timere potestatem ? Bonum fac, et habebis laudem ex illa :
4. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time :
non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est; vindex in
iram ei, qui malum agit. 5. Ideo necessitate subditi estote non solum propter iram, sed etiam
propter conscientiam. 6. Ideo enim et tributa præstatis : ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum
servientes. 7. Reddite ergo omnibus debita : cui tributum, tributum; cui vectigal,
vectigal : cui timorem, timorem; cui honorem, honorem. 8. Nemini quidquam
debeatis : nisi ut invicem diligatis : qui enim diligit proximum, legem implevit. 9. Nam : Non
adulterabis : Non occides : Non furaberis : Non falsum testimonium dices : Non concupisces : et
si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur : Diliges proximum tuum sicut teipsum.
10. Dilectio proximi malum non operatur. Plenitudo ergo legis est dilectio. 11. Et hoc
scientes tempus : quia hora est jam nos de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus,
quam cum credidimus. 12. Mox præcessit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera
tenebrarum, et induamur arma lucis. 13. Sicut in die honeste ambulemus : non in comessatio-
nibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudicitiis; non in contentione et æmulatione :
14. sed induimini Dominum Jesum Christum, et carnis curam ne feceritis in desideriis.

1. OMNIS ANIMA (omnis homo) POTESTATIBUS SUBLIMIORIBUS, id est principibus et magistratibus qui potestate regendi et imperandi sunt præditi (ponitur enim abstractum pro concreto, *potestatibus*, hoc est, potestate præditis) SUBDITA SIT,] scilicet iis in rebus, in quibus potestas illa sublimior et superior est, habetque jus et jurisdictionem, puta in temporalibus, subdita sit regi et potestati civili, quod proprie hic intendit Apostolus; per potestatem enim, civilem intelligit, in spiritualibus vero subdita sit Prælatis, Episcopis et Pontifici.

Nota. Pro *potestatibus sublimioribus*, græce est ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις, *potestatibus* supereminentibus, vel *præcellentibus*, uti Noster vertit 1. Petri 2. *Sive regi quasi præcellenti.* Syrus vertit, *potestatibus dignitate præditis :* id est magistratibus sæcularibus qui potestate regendi præditi sunt, sive duces, sive gubernatores, sive Consules, Prætores, etc.

Sæculares enim magistratibus hic intelligere Apostolum patet, quia his solvuntur tributa et vectigalia, quæ hisce potestatibus solvi jubet ipse v. 7. ita S. Basilius de Constit. monast. c. 23.

Nota, ex Clemente Alexand. lib. 4. Stromatum, et S. August. in psal. 118. conc. 31. Initio Ecclesiæ, puta tempore Christi et Pauli, rumor erat, per Evangelium politias humanas regna, et resp. sæculares everti; uti jam fit ab hæreticis prætendentibus libertatem Evangelii: unde contrarium docent, et studiose inculcant Christus, cum solvit didrachma, et cum jussit Cæsari reddi ea quæ Cæsaris sunt; et Apostoli : idque ne in odium traheretur Christiana religio, et ne Christiani abuterentur libertate fidei ad omnem malitiam.

Ortus est hic rumor ex secta Judæ et Galilæorum, de qua Actor. 4. in fine, qui pro libertate sua tuenda omne dominium Cæsaris et vectigal, etiam morte proposita abnuebant, de quo Josephus l. 18. antiqu. 1. Quæ secta diu inter Judæos viguit; adeoque Christus et Apostoli in ejus suspicionem vocati sunt, quia origine erant Galilæi, et rerum novarum præcones. Hos Galilæos secuti sunt Judæi omnes, et de facto Romanis rebellarunt; quod dicerunt populum Dei liberum non debere subjici et servire infidelibus Romanis; ideoque à Tito excisi sunt. Hinc etiam eadem calumnia in Christianos, qui origene erant et habebantur Judæi, derivata est : unde Apostoli, ut eam amoliantur, sæpe docent principibus dandum esse honorem et tributum.

Quare octo argumentis probat hic Apostolus, principibus et magistratibus deberi obedientiam.

Primum est, hoc versu : Quia hæc est ordinatio Dei et præceptum divinum.

Secundum, v. 4. Quia ministri sunt Dei, Dei vices gerunt : iis ergo quasi Dei vicariis reverentia et obedientia præstanda est.

Tertium, versu eod. Quia gladium portant, ut inobedientes plectant.

Quartum, v. 5. Quia eis parendum est propter conscientiam : hæc enim peccati fiet rea, si inobediens eis sis.

Quintum, v. 2. Quia Deus iis, qui eis resistunt, minatur damnationem. S. August. in illud psalmi 118. *A verbis tuis formidavit cor meum, Habuerunt*, ait, *principes sua verba. Occido, proscribo, in exilium mitto. Sed hæc non possunt comparari huic : Hic potest corpus et animam mittere in gehennam; ob id à verbis tuis formidavit cor meum.* Jam verbum et præceptum Dei est, ut sub pœna damnationis obediamus magistratibus, etiam sæcularibus.

Sextum, v. 6. Quia hanc subjectionem et obedientiam indicant tributa, quæ subditi pendunt magistratibus : his enim tributis testantur et profitentur se eis esse subjectos.

Septimum, v. 8. Quia charitas Christiana hoc exigit, nimirum, ut omnes, quemque pro suo gradu et modo diligamus; pares ut pares amando; superiores ut superiores reverendo, eisque obediendo.

Octavum, v. 13. et 14. Quia lex Christiana arcta est, vetat comessationes et libidines, præcipit omnem disciplinam et sanctimoniam, ut induamur Dominum Jesum Christum. Multo ergo magis præcipit obedire magistratui et legi civili; quæ civilem honestatem tantum, et communem reip. pacem et concordiam spectat. Hanc enim tuendam esse, ideoque magistratibus obediendum esse, dictat lex naturæ et jus Gentium.

His rationibus probat Apostolus et Evangelium, et christianum regna et magistratus non evertere, sed firmare et stabilire : quia nil regna et principes ita confirmat, ac subditorum bona, Christiana et sancta vita. Adeo, ut etiam nunc principes Japones et Indi Gentiles ament Christianos, at suis copiam faciant baptismi et christianismi suscipiendi; quia subditos Christianos, magis quam Ethnicos, faciles et obsequentes, regnaque sua per eos magis firmari, pacari et florere experiuntur.

NON EST ENIM POTESTAS NISI A DEO] q. d. Principatus et magistratus non à diabolo, nec à solo homine, sed à Deo ejusque divina ordinatione et dispositione conditi et instituti sunt : eis ergo obediendum est.

Nota Primo. Potestas sæcularis est à Deo mediate; quia natura et recta ratio, quæ à Deo est, dictat, et hominibus persuasit præficere reip. magistratus, à quibus regantur. Potestas vero Ecclesiastica immediate est à Deo instituta; quia Christus ipse Petrum et Apostolos Ecclesiæ præfecit.

Nota Secundo. Nero, Diocletianus, Domitianus, aliique similes, qui legitime creati sunt Imperatores, licet tyrannice imperarint, tyranni tamen non fuerunt, sed veri Imperatores, ideoque potestatem à Deo acceperunt, cui proinde omnes, etiam Christiani, in conscientia parere debebant : quanquam ipsi hac potestate contra Christianos, eos persequendo et occidendo, abusi sunt.

Pulchre S. August. l. 5. de Civit. c. 21. *Non tribuamus*, inquit, *dandi regni atque imperii potestatem nisi Deo vero, qui dat felicitatem in regno cœlorum solis piis, regnum vero terrenum et piis et impiis, sicut ei placet, cui nihil injuste placet.* Et infra : *Qui dedit*, inquit, *Mario, ipse et Cæsari; qui Augusto, ipse et Neroni; qui Vespasiano vel patri vel filio suavissimis Imperatoribus ipse et Domitiano crudelissimo : et ne per singulos ire necesse sit; qui Constantino Christiano, ipse Apostatæ Juliano.*

QUÆ AUTEM SUNT, A DEO ORDINATÆ SUNT.) Ita legunt Biblia Romana, Græca et Syrus. Græce ergo τὸ, ἀπὸ Θεοῦ ponitur pro ἀπὸ Θεοῦ. Dicit itaque Apostolus hic Primo, quod potestates etiam

Gentilium, quæ sunt et existunt, à Deo institutæ et ordinatæ sint, ad hoc scilicet, ut homines, à multis peccatis retraherent, et ut omnes justitiam pacemque colerent, nec se more piscium devorarent. Secundo, asserit hasce potestates carere ataxia, et esse apto ordine inter se distributas, et subordinatas à Deo, vel sub Deo: utrumque enim significat Græcum ἀπὸ θεοῦ. Tertio, affirmat hunc earum ordinem non tantum institutum sed et præceptum sancitumque esse à Deo; ita ut illi resistere aut contraire non liceat. Græcum enim τεταγμέναι, id est ordinatæ, constitutæ, decretæ, non tantum ordinem, sed et constitutionem, decretum, et præceptum, illudque stabile et firmum significat.

Hæ ergo potestates non sunt ordinatæ eo modo, quo condita et ordinata à Deo sunt natura et ordines rerum naturalium; v. g. appetitus et societates leonum, luporum, ursorum, cum quibus hominibus sæpe bellandum est: sed eo modo, quo leges et sanctiones ordinatæ sunt, quibus resistere non licet. Est enim magistratus lex quædam viva et sancta; sicut è converso lex est magistratus quidam silens et mutus. Aut eo modo, quo dux ordinat suos milites: hic enim non simplicem eis ordinem ponit sed cuique suum locum et munus injungit, in quo firmus ad mortem usque consistere debet, à quo nemo nisi hostis eum depellere audeat. Pari enim modo Deus potestates has ordinans et subordinans, cuique sum munus injungit, cui nemo, nisi hostis Dei haberi velit, resistere audeat; ita ut earum τάξις et ordo sit διάταξις, id est ordinatio, constitutio et sanctio quædam firma et inviolabilis, cui omnes auscultare et obedire debeant. Unde idipsum explicans Apostolus subdit.

2. Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt.] *Damnationem*, tum ab ipsa potestate temporaliam, tum à Deo æternam in inferno. Ita S. Chrysost. Theophyl. Œcumen. Hunc patet mortale esse peccatum resistere potestati civili. Ita S. August. epist. 50. Ambros. Bernard. lib. de Præcept. et dispensatione.

3. Nam principes non sunt timori (οὐκ εἰσὶ φόβος, non sunt timor et terror); boni operis, sed mali.] Loquitur Paulus de timore supplicii, non reverentiæ, quem vulgus metum reverentialem vocat. Hunc enim habent boni, non mali.

Vis non timere potestatem? bonum fac, et habebis laudem ex illa.] Tum quia punitio malorum quam facit magistratus, laus est bonorum; tum quia idem magistratus bonos laudat et præmiat. Pulchre S. Gregor. Nazianz. orat. 17. *Cum Christo imperium geris, cum Christo munus hoc administras: ab illo gladium accepisti, non tam ut eo utaris quam ut mineris, ac terreas: quare tibi videndum est, ut illum tanquam donarium quoddam, purum et integrum ei qui dedit serves.*

4. Dei minister est tibi in bonum,] ut ad bona, lege, laude et præmiis te provocet, et adversus impios et violentos te tueatur.

Si malum feceris, time: non enim sine causa gladium portat.] *Gladius* enim significat, magistratum habere potestatem vitæ et necis. Hac de causa iis qui habent merum imperium gladius nudus præfertur: et Romani Consules lictores cum fascibus virgarum et securibus ante se ducebant.

Dei enim minister est: vindex in iram,] scilicet ad iram, hoc est supplicium sumendum de malefactoribus. Ad hoc enim institutus est magistratus, ut pacem publicam conservet, et vitæ communis honestatem et societatem tueatur; ideoque eo qui eam perturbant, plectit. Metonymice hic *ira* significat pœnam: quia pœna est effectus iræ et vindictæ.

5. Ideo necessitate (aliqui legunt, *necessitati*) subditi estote] q. d. Ideo necesse est, ideo oportet vos subdi potestati. Ita Syrus et Græci, scilicet tum propter iram, vindictam, et gladium, quem gerit et minatur; tum propter obligationem et ordinationem divinam, quæ etiam conscientiam ad hanc subjectionem obstringit: unde sequitur:

Non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam.] *Conscientiam* non aliorum, quos scandalo offendis, uti aliqui recentiores explicant; non etiam propter conscientiam beneficiorum, quæ à magistratibus pacem communem tuentibus recipis, et ob quæ tributa præstas, ut exponunt Græci: sed proprie propter tuam conscientiam, ne scilicet ea fiat rea inobedientiæ coram Deo: Dei enim minister est magistratus, ut præcessit. Unde conscientia dictat, ei quasi Dei ministro obediendum esse, et consequenter in Deum peccare illum, qui ei non obedit.

Nota ex hoc loco contra Gersonem, leges Ecclesiasticas, et contra Almainum, leges civiles, etiam Gentilium, impiorum et infidelium principum secluso quoque scandalo, obligare in conscientia, sub peccato mortali; si res gravis gravi obligatione, vel interminatione præcipiatur ab eis. Apostolus enim loquitur de legibus Impp. Romanorum, qui tum erant infideles.

6. Ideo enim et tributa præstatis.] Est novum argumentum à signo, quo probat Paulus magistratibus esse obediendum. q. d. Tributum, quod vos, ô fideles, datis et præstatis regibus et principibus, signum est tum vestræ subjectionis, tum illorum potestatis, ministerii, oneris, pervigilisque laboris.

Ministri Dei sunt, in hoc ipsum servientes,] toti scilicet in hoc ipsum incumbentes. Græcum enim προσκαρτεροῦντες, quod S. August. l. 4. de Doctrina Christiana c. 29. vertit, *perseverantes*, significat continuam, diligentem et intensam curam, ut Dei loco bonis sunt in tutelam, malis in ultionem, utque sibi subditos à malis retrahant, et ad virtutes promoveant.

Notent hic principes, tributis quasi mercede se alii, et conduci à republ. ut illi serviant, illamque defendant.

Reddite omnibus debita: cui tributum debetis, tributum reddite; cui vectigal debetis, vectigal reddite.] *Tributum*, græce φόρος, est tributum vel census facultatum et personarum. Unde et latine *tributum* dicitur à tribuendo, vel contribuendo. *Vectigal*, græce τέλος, est id quod pro mercibus importatis vel exportatis penditur. Ita ex Strabone Budæus. Unde latine *vectigal* à vehendo dicitur: quia solvitur ex his quæ advehuntur vel evehuntur, ad securitatem et restaurationem viarum, pontium, aggerum, etc.

Cui timorem debetis, illi reddite timorem,] id est reverentiam, et inde consequentem obedientiam. Ita S. Chrysost. et Theophyl. Est metalepsis. Sic alibi sæpe dicitur: *Timete Dominum*, id est reveremini Dominum.

8. Nemini quidquam debeatis : nisi ut invicem diligatis] q. d. Mature debita vestra exsolvite, statim debitis omnibus vos liberate, excepto debito charitatis; quo nunquam exsolvi potestis, tum erga pares, tum erga Superiores et parentes, quos diligere semper debetis, eos honorando et obediendo. Hoc enim debitum semper manet, ut nunquam illi ita solvendo sitis quin semper ulterius debitum est. Ita S. Chrysost. August. et Fulgent. serm. de charitate. Audi S. August. epist. 62. ad Cœlestinum : *Semper*, inquit, *debeo charitatem, quæ sola etiam reddita detinet debitorem.* Et rursum : *Mutuam charitatem libens reddo, gaudensque recipio : quam recipio, adhuc repeto : quam reddo, adhuc debeo.* Nihil ergo hic habent Anabaptistæ et Trinitarii, ut ex hoc loco apud Christianos aboleant magistratus, et judices ac judicia, quibus civilia justitiæ, debita repetantur. Charitas enim, et debitum charitatis dictat, ante omnia solvendum esse debitum justitiæ, si quod sit, uti jam explicui : nam alioqui hic versus everteret omnes versus præcedentes, quibus civilem potestatem, judices et judicia sanxit et confirmavit Apostolus.

Qui enim diligit proximum, legem implevit.] *Legem*, scilicet eam quæ proximum spectat, quam subdit Apostolus, dicens : *Diliges proximum tuum, sicut teipsum.*

Nota. Pro *proximum* hic græce est τὸν ἕτερον, id est *alterum.* Lege ergo charitatis diligendus est omnis alter homo, sive amicus sit, sive inimicus; sive domesticus, sive peregrinus; sive fidelis, sive infidelis. Id ita esse patet ex eo, quod rem cujusvis barbari et Pagani furari, occidere, concupiscere, sit contra legem charitatis secundæ tabulæ, quæ proximum et hominum socialem vitam spectat. Hunc genuinum esse hujus loci sensum patet ex ratione quam subjicit Apostolus, dum ait :

9. Nam : non adulterabis non occides, non furaberis. non falsum testimonium dices, non concupisces : et si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur : Diliges proximum tuum, sicut teipsum.] Vides, ut hic recenseat tantum præcepta secundæ tabulæ quæ proximum spectant, illaque omnia in uno dilectionis proximi præcepto concludi asseveret. Cum ergo exinde inferendum relinquit, quod *qui diligit proximum, legem implevit;* non dubium est ipsum eamdem legem, nimirum secundæ tabulæ tantum, quæ proximum spectat, intelligere : de eadem enim lege loquitur in consequente, de qua locutus est in antecedente.

Secundo tamen S. August. l. 8. de Trinit. c. 8. sic explicat : *Qui diligit proximum, legem implevit;* legem, scilicet omnem tam primæ, quam secundæ tabulæ. Et ratio est, quia dilectio proximi includit et præsupponit dilectionem Dei, ut sui causam et fontem. Proximus enim diligendus est propter Deum : proximus ergo vera charitate diligi nequit, nisi simul, immo prius, diligatur Deus. Unde S. Joannes senex per singulas collectas hoc solum prædicabat, *Filioli diligite invicem :* rogatus causam respondit, *Quia præceptum Domini est : et si solum hoc fiat, sufficit.* Testis est S. Hieron. in cap. 6. epist. ad Galat.

Pulchra circuli et centri similitudine idipsum declarat B. Dorotheus tom. 3. Biblioth. SS. Patrum doctrina 6. in fine : Circulus, inquit, est mundus, centrum est Deus, lineæ à circumferentia ad centrum ductæ significant hominis varias affectiones, actiones, et amores : sicut ergo lineæ, quo magis à circumferentia distant, magisque accedunt ad centrum, eo sibi invicem magis appropinquant adeoque tandem in centro coeunt : ita amor noster quo magis à carne et mundo avellitur, magisque ad Deum accedit, eo magis et ad proximum accedit, tandemque in Deo ipso coit et unitur. *Quo enim magis*, inquit, *à Dei dilectione recedimus, eo magis et à proximi amore distamus : quantum vero Dei charitati adhæremus, tantum et proximi, quantumque proximo, tantum et Deo conjungimur.*

Præclare quoque S. August. tract. 7. in epist. 1. S. Joannis : *Semel*, inquit, *breve præceptum tibi præcipitur : Dilige, et fac quod vis : sive taceas, dilectione taceas : sive clames, dilectione clames : sive emendes, dilectione emendes : sive parcas, dilectione parcas, radix sit intus dilectionis, non potest de ista radice nisi bonum existere.* Idem lib. 1. de Doctrina Christ. c. 22. *Cum autem ait, Toto corde, tota anima, tota mente, nullam vitæ nostræ partem reliquit, quæ vacare debeat, et quasi locum dare, quasi alia re velit frui; sed quidquid aliud diligendum venerit in animum, illuc rapiatur, quo totius dilectionis impetus currit. Quisquis ergo recte proximum diligit, hoc cum eo debet agere, ut etiam ipse toto corde, tota anima, tota mente diligat Deum. Sic enim eum diligens sicut seipsum, totam dilectionem sui et illius refert in illam dilectionem Dei, quæ nullum à se rivulum duci extra se patitur, cujus derivatione minuatur.*

Et si quod est aliud mandatum.] *Aliud*, videlicet secundæ tabulæ tangens proximum : omittit enim hic Paulus primum mandatum secundæ tabulæ, scilicet, *Honora patrem et matrem :* idque facit, quia de honore parentibus, puta Superioribus, quos ut parentes colere debemus, debito, hactenus tractavi.

In hoc verbo instauratur.] S. August. epist. 29. legit, *recapitulatur*, id est summatim comprehenditur, hoc enim est Græcum ἀνακεφαλαιοῦται, ad caput, ad summam, ad compendium revocatur. Et hoc forte voluit Ambros. vertens, *consummatur :* idem intelligit noster Interpres, dum vertit, *instauratur.* Sic enim Ephes. 1. v. 10. idem verbum Græcum vertit, dicitque omnia instaurari in Christo, tam ea quæ in cœlis, quam quæ in terris sunt : quia nimirum omnia hæc ad Christum, quasi ad caput suum revocata sunt. Quanquam Salmeron putat nostrum Interpretem hic in Græco legisse ἀνακαινοῦται, id est instauratur, renovatur. *Merito*, inquit Tertull. l. 5. contra Marcion. c. 14. *totam Creatoris disciplinam principalis præcepto ejus conclusit : Diliges proximum tanquam te.*

Diliges proximum tuum sicut teipsum.] Citat Apostolus Levit. 19. 18. ubi habetur : *Diliges amicum tuum sicut teipsum.* Ex quo loco Judæi à contrario sensu colligebant, et inferebant. Ergo inimici odio habendi sunt, uti refert Christus Matth. 5. v. 43. Verum illa collectio omnino est invalida : nec enim consequentia valet, nec antecedens est verum, prout ipsi intelligebant. Nam amicus non significat hic benevolum nobis, sed omnem proximum. Id patet ex Septuag. qui τὸν πλησίον, id est proximum, vertunt : et ex Chaldæo, qui vertit, חברך *chabrach*, id est, socium tuum : sic et Hebræum רע *rea*, non tantum amicum proprie dictum significat, sed et per metaphoram Hebræis usitatam, transfertur ad eum quin obis-

cum quavis ratione conjunctus est, sive quicum nobis quidpiam intercedit negotii. Talis autem est omnis homo : nam ut minimum omnis homo cuivis alteri communi creatione et similitudine Dei amicus et conjunctus est; uti et communi ex primo parente origine, communi redemptione, communi Ecclesia et Sacramentis, communi gratia, charitate, ordinatione et cursu ad vitam æternam. Ita August. Hieron. et Theophyl. in Matth. 5. 43. Nam dilectionem inimicorum præceptam esse Judæis, patet Exodi 23. 4.

Unde hic S. Paulus v. 8. ut dixi, hoc Levitici præceptum vertit græce, ἀγαπήσεις τὸν ἕτερον, *Diliges alterum.* Quanquam Salmeron valde probabiliter pro ἕτερον putet legendum esse ἑταῖρον. Ita enim habent Hebræa, Septuag. et Chaldæus, uti jam ostendi.

Nota. Præceptum hoc, *Diliges proximum tuum sicut teipsum*, explicatur per duo. Primo, per affirmativum, Matth. 7. *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, et vos facite illis.* Secundo, per negativum, Tob. 4. 16. *Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias.*

Unde patet, τὸ *sicut* non significare æqualitatem dilectionis (nam ordinata charitate magis se diligere debet homo, quam proximum) sed similitudinem et formam. q. d. Ea officia charitatis exhibe proximo, et eo modo, quæ, et quomodo tibi exhibes et exhiberi cupis : maxime ut ex charitate eum diligas sincero amore amicitiæ, non concupiscentiæ : ut scilicet velis proximo bonum honestum, utile, delectabile, non quia hoc tibi, sed quia hoc illi bonum est et commodum : sicut hæc eadem bona tibi cupis, non propter alienum, sed propter tuum bonum et commodum. Ita Cajet. Sic accipitur τὸ *sicut* Deuter. 18. 15. Joan. 17. 21. Malach. 3. 4.

10. Dilexio proximi malum non operatur] imo multa bona operatur præsertim ea quæ jam dicta sunt v. 8. et deinceps : implet enim totam legem, et servat politiam, convictumque humanum, atque proximo bona quæ potest procurat. Est miosis.

Plenitudo ergo legis est dilectio.] *Plenitudo*, hoc est consummatio; Syrus, *adimpletio.* q. d. Ex dictis v. 8. et deinceps patet, quod totalis adimpletio et plena observatio legis est dilectio, et quod is qui diligit proximum, leges omnes quæ proximum tangunt, quæque nos ad eumdem rite ordinant, adimplet. Sic et qui Deum diligit, implet præcepta primæ tabulæ, quæ Deum concernunt. Sicut ergo odium et charitatis defectus totius legis est dissolutio; ita è contrario charitas est principium, et causa efficiens et imperans, ut ceteræ omnes leges impleantur. Est argumentum à proportione : Si dilectio proximi implet legem spectantem proximum; ergo dilectio simpliciter implet legem, ita ut sine ea lex omnino impleri non possit; cum ea vero, et per eam omnino impleatur, uti sæpe ex hoc aliisque locis docet et asserit S. August.

Secundo, Toletus, *plenitudo*, inquit, id est finis et scopus, *legis est dilectio;* tota lex intendit nos ducere ad charitatem.

Tertio, *plenitudo legis est dilectio :* quia charitas impellit hominem ut perfecte legem adimpleat : qui enim charitate caret, imperfecte legem implet, et sæpe ab ea deficit et aberrat. Unde S. August. in Sentent. n. 223. *Plenitudo*, ait, *legis est charitas : quia per charitatem lex impletur, non per timorem. In tantum enim fiunt mandata justitiæ, in quantum adjuvat spiritus gratiæ.*

Quarto, *plenitudo legis est dilectio*, quia qui ex charitate implet legem, meritum habet; qui ea caret, caret et merito et mercede. Hæ expositiones veræ sunt et morales; sed prima quam dedi litteralis est, genuina, et ex mente Apostoli.

Ex hoc loco Nota, legem non impleri sola fide, credendo, sed præter fidem requiri charitatis opera, ut hic se explicat Apostolus : ait enim, *Plenitudo legis est*, non fides, sed *dilectio.* Huic Paulinæ sententiæ consentit Aristot. lib. 8. Ethicor. et post eum Tullius lib. de Amicitia, *Amicitia*, inquit, *continet civitates, et si homines sint amici, non est opus justitia : si vero sint justi egent amicitia, et quod est maxime justum, ad amicitiam pertinet.* Et hoc est quod ait S. August. lib. de Natura et grat. c. 7. *Charitas inchoata, inchoata justitia est; charitas provecta, provecta justitia est; sed charitas de corde puro, conscientia bona, et fide non ficta*, Idem lib. 15. de Civit. c. 22. sic ait : *Definitio brevis et veræ virtutis est, ordo amoris. Unde sponsa, Ordinavit, inquit, in me charitatem.* Idem lib. de Moribus Eccles. c. 15. vult omnem virtutem definiendam esse per charitatem, perinde ac Socrates olim omnes virtutes definiebat per prudentiam. Sanctus quoque Chrysost. *Charitas*, inquit, *est virtutum principium et finis : ipsa est radix, fundamentum et fastigium.*

Hinc Primo, erravit Marcion, dum ex hoc loco contra vetus Testamentum ita argumentatus est : Lex vetus moralis omnino jam cessavit; quia charitas est plenitudo legis : ergo lex illa jam non est necessaria. Erravit, inquam; nam charitas dicitur *legis plenitudo*, id est consummatio, compendium, et, ut Origen. ait, *epilogus :* sicut ergo epilogus non tollit præcedentes orationis partes, quin potius easdem summatim complectitur; ita et charitas non tollit legem, sed includit. Est enim lex objectum charitatis, quia charitas inclinat hominem, ut legem, quasi regulam vitæ, intueatur semper et impleat; præcepta legis sunt ergo præcepta charitatis. Amor enim Dei dictat servenda esse præcepta primæ tabulæ, amor proximi præcepta secundæ.

Secundo, ex hoc loco patet errare nostros Novantes, qui dicunt, in hac vita legem non posse impleri. Apostolus enim non hortatur nos hic ad legem implendam, quasi ad ideam aliquam Platonicam, vel futuram in cœlo; sed tanquam ad rem, quam pro infirmitate nostra in hac vita præstare possumus : nam omnimoda et plenissima legis impletio, ita ut ne venialiter quidem in legem unquam pecces, non hic præcipitur, sed in futuro. Ita Concil. Trident. ses. 6. can. 18.

11. Et hoc (scilicet quod jam dixi, præstemus) scientes tempus : quia hora est jam nos de somno surgere.] *Et hoc*, est emphasis. q. d. Reddite debita, diligite proximos, ut jam dixi (respicit enim hic Paulus ad v. 8. et seq.) *Et hoc scientes*, id est, idque cum sciamus, *tempus*, græce καιρὸν, id est opportunitatem, quam nobis affert Evangelium, scilicet ad diligendum proximos, ad reddendum omnibus debita, ad implendam totam legem, jam adesse : et quia jam tempus est et hora de somno peccatorum surgendi. Utamur ergo hoc tempore et hac opportunitate, dum

illam habemus: brevi enim eam non habebimus. Nam, ut Poeta canit,

Fronte capillata est, à tergo occasio calva;

ut postquam illa pertransiit, apprehendi et revocari non possit.

QUIA HORA EST JAM NOS DE SOMNO SURGERE.] *Hora*, scilicet dici. q. d. Nox, cæcitas, ignorantia, dissimulatio, excusatio infidelitatis et peccatorum ante Christum transiit. En tempus et opportunitas, scilicet hora diei gratiæ, fidei, et legis Christi jam adest, qua sol ipse Christus radios et lumen fidei per orbem spargere incepit, tenebris errorum depulsis. Ergo tempus est ut surgamus, græce ἐγερθῆναι, ut excitemur et expergiscamur à somno peccatorum.

Moraliter hinc infert S. Chrysost. homil. 62. ad Populum: *Paratos igitur*, inquit, *nos esse et expeditos ad hinc navigandum, et dicere oportet: Paratum cor meum Deus, in bello enim sumus in mundo: in circuitu impii ambulant, peccatores intendunt arcum. Recordemur fratres, quod tempus breve est, et judicium præ foribus est. Nox præcessit, expergiscamur jam à somniis: etenim jucunda sunt præsentia, sed somniis nihilo minus fallacia. Nemo debet dormire solem cernens.* Et infra vigiliam hanc exemplo militis, piscatoris, agricolæ, et pastoris perurget, dicens: *Opus est vigilantia, dilecti: nam et miles dormit, non in lecto, sed humi: piscator non dormiens piscatur, stans aliquando peragit noctem: agricola vigilat, ne domini vinea lædatur: et pastor sub dio stans noctem consumat, gregem custodiens, sicut Jacob dicebat: Æstus urebar et gelu, et somnus fugiebat ab oculis meis. Et quæ ipsius vigiliæ ratio? ne ulla ovis à fera voraretur. Si vero tanta de irrationali pecude cura; qualem esse decet de rationali anima sollicitudinem gerentis? propter hanc Jacob operarius lapidem ad caput sibi posuit dormiens, ut facilius evigilaret: unde scalam vidit ad cælos usque pertingentem. Nos esse vult Dominus paratos, proptereaque posuit incertum exitum nostrum, ut continue vigilemus et pugnemus.*

Pulchre quoque S. Augustin. à quo hanc vigiliam, qua à somno hoc evigilemus, petere debeamus, explicat in illud psal. 62. *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo. Quid est*, inquit, *vigilare? utique non dormire, quid est dormire? Est somnus animæ, et est somnus corporis; somnum corporis omnes debemus habere, alias deficit homo.* Et infra, *Illud autem cavere debemus, ne ipsa anima nostra dormiat; malus enim est animæ somnus. Somnus animæ est oblivisci Deum suum. Quæcumque anima oblita fuerit Deum suum, dormivit: Vita enim vestra et mores vestri vigilare debent in Christo, ut sentiant alii Pagani dormientes et ad sonum vigiliarum vestrarum excitentur et ipsi, excutiant somnum, et incipiant in Christo vobiscum dicere: Deus meus, ad te de luce vigilo.* De hac hora vide dicta 1. Corinth. 7. 29. et Ephes. 5. 15.

NUNC ENIM, in die et luce Evangelii, PROPRIOR EST et præsens, NOSTRA SALUS, justitiæ et gloriæ, QUAM CUM CREDIDIMUS,] id est, quam fuerit ante Christi adventum; cum sola fide absentem Christum, et gratiam, ac salutem futuram crederemus et speraremus. Hunc esse sensum patet ex sequent. et præcedent.

Ubi Nota. Loquitur hic generatim et confuse Apostolus de iis quæ Christum præcesserunt. Unde quædam hic intexit, quæ Judæis, alia quæ Gentibus magis conveniant. Judæis convenit τὸ *credidimus*: soli enim Judæi fere credebant, et sperabant Messiam venturum. Gentibus autem magis convenit τὸ *nox præcessit*, scilicet nox paganismi, idololatriæ, et omnium vitiorum: quanquam Judæis sua quoque fuerit nox ignorantiæ, cæremoniarum, judaismi (qui quasi velamen fuit legis novæ) errorum, et traditionum Pharisaicarum (uti ostendit Christus Matth. 5.) ac denique vitiorum et peccatorum à quibus liberari non potuerunt nisi oriente sole, puta Christo Domino, qui noctem hanc dispulit, et illuminavit omnes sedentes in tenebris, et in umbra mortis.

Aliter hunc locum explicat S. Chrysost. q. d. Paulus: Quo magis ætate, æque ac fide et meritis crescimus, eo proprius fini et beatudini æternæ accedimus nunc; quam cum credere incepimus. Quid enim est aliud vita nostra, quam cursus, et pernix cursus ad mortem, et per mortem ad immortalitatem? Curramus ergo fratres nostri pernici cursu ad metam hanc: grandis enim nobis restat via et tempus currendi breve est.

12. NOX PRÆCESSIT.] S. Cyprian. lib. de Zelo et livore et Syrus vertunt, *transivit*, et S. Hieron. in 26. Matth. legit, *præteriit*. Græcum προέκοψεν proprie significat *processit*, ut legi S. Augustin. epist. 80. et ita explicat S. Chrysost. et Theophyl. Origenes interpres homil. 35. vertit, *promovit*, id est progressa est, ad finem tendit, ac ferme jam præteriit. Sed eodem redeunt hæc omnia, et se invicem illustrant. Jam sensus esse potest.

Primo, nox hujus vitæ προέκοψεν, id est processit, et ad finem tendit: quia appropinquat dies scilicet judicii et resurrectionis: ejus ergo metu et spe vivamus honeste. Ita Athanasius in Quæstion. ad Antioch. q. 90. S. Chrysost. hic, S. August. epist. 80. ad Hesych. et S. Basil. in c. 13. Isaiæ.

Secundo, S. Gregor. l. 29. Moral. 2. *Nox*, inquit, est tempus ante Christum, *dies* est dies resurrectionis, aurora media est tempus Evangelii: hæc diei vicinior est, quam nox: ergo nobis vicinior est salus et dies, quam iis qui fuerunt ante Christum.

Tertio, Anselm. et Origen. *Nox*, inquiunt, est hæc vita; *dies* est vita post mortem, quæ cuique eo est vicinior, quo magis in dies mors appropinquat.

Quarto et optime, *nox* est tempus ante Christum, plenum tenebris infidelitatis et peccatorum: *dies* est tempus præsens Evangelii, quo sol Christus lucis suæ, id est gratiæ et fidei suæ, radios toto orbe diffudit. q. d. Præsente jam Christo, et luce Evangelii, nox peccatorum abiit; dies gratiæ, justitiæ et salutis adest: ergo in hoc die opera tenebrarum abjicere, atque honeste ambulare, et christiane vivere debemus. Ita S. Cyprian. lib. de Zelo et livore, Ambrosius in psal. 45. S. August. et Theodoret. hic.

ABJICIAMUS OPERA TENEBRARUM,] puta peccata, quæ tenebras quærunt, lucemque Dei et hominum et fugiunt: nam ut ait Poeta:

Nox et amor, vinumque nihil moderabile suadent:
Illa pudore caret; Liber amorque metu.

Et Job. c. 24. 15. *Oculus adulterii observat caliginem, dicens: Non me videbit oculus: et operiet vultum suum: perfodit in tenebris domus, sicut in die condixerant sibi, et ignoraverunt lucem. Si*

subito apparuerit aurora, arbitrantur umbram mortis: et sic in tenebris quasi in luce ambulant.

INDUAMUR ARMA LUCIS.] *Arma lucis* sunt opera fidei, gratiæ et virtutum, quibus veluti armis contra hostes tres, mundum, carnem, dæmonem, bello tam offensivo, quam defensivo depugnamus. Monet ergo tacite hic Paulus vitam Christianam esse militiam, illique contra hostes jam dictos hæc lucis arma suggerit. Secundo. Græci subinde ὅπλα, id est arma, latius capiunt. Unde et Homerus ὁπλίζεσθαι, id est armari capit pro εὐτρεπίζεσθαι, id est instrui, apparari. Hic ergo ὅπλα, id est arma, sunt habitus, vestitus, apparatus, quo homines in die et luce se tegunt et ornant. q. d. Paulus, Dies Evangelii nobis illuxit: ergo par est, ut armis lucis, id est habitu et vestitu qui lucem et diem decet, induamur. Unde sequitur:

13. SICUT IN DIE,] quo solliciti sunt homines honesti de tegenda nuditate, et cultu ac corporis habitu honesto et decenti: non autem noctu, cum à nemine conspiciuntur:

HONESTE,] εὐσχημόνως, composite, decore.

AMBULEMUS,] conversemur, ut omnis noster incessus, motus, gestus, sermo, actio talis sit, qualem decet esse in die et luce Evangelii, in qua spectaculum facti sumus mundo, angelis et hominibus.

NON IN COMESSATIONIBUS ET EBRIETATIBUS.] Comessationes sunt convivia, quæ non honestatis, sed gulæ causa fiunt.

Nota Chamos idolum fuit Moab, cui Salomon fanum ædificavit 3. Reg. 11. v. 7. Inde deducunt Græcum Κῶμος, qui Deus fuit temulentiæ, scilicet Bacchus apud Philostratum. Unde κωμάζειν significat lascivire. Inde Latinum comessari, et comœdia. Nam ab ebrietate, ait Athenæus l. 2. de Cænis Sapientum, comœdia atque tragœdia inventæ sunt in Icario, urbe Atticæ, idque ipsius vindemiæ tempore. Unde et Trygœdia ab initio fuit appellata. Forte Chamos, ut notat Stuckius l. 1. Convival. 10. à Syro Chaldæo כמס *camas*, id est occultare, latitare deducitur, ut per Chamos intelligatur Bacchus νυκτέλιος, sive cui noctu sacra faciebant per comessationes, et consequentes effrænes libidines teste Plutarcho et Pausania.

Atque huc alludit Apostolus, dum ait: *Non in comessationibus et ebrietatibus* (quæ noctu agitantur) *sed sicut in die honeste ambulemus.* Unde et κωμάζειν, dicebantur, qui coronati et bene poti in alienum convivium irruebant, non sine tibicine. Hinc κῶμοι quoque vocantur saltationes, et, ut Syrus vertit, cantiones lascivæ. Hinc ergo omnia vel significat, vel importat, κῶμος, sive commessatio.

NON IN CUBILIBUS.] Hoc est, non in fornicationibus, quæ fiunt in cubilibus et fornicibus, est metonymia.

ET IMPUDICITIIS.] Id est, aliis fœdioribus speciebus libidinis: Græcum enim ἀσέλγεια est lascivia, id est petulantior libido.

Hæc verba diremerunt litem et luctam castitatis et libidinis in August. *Ego*, inquit, ipse l. 8. Conf. c. ult. *sub quadam fici arbore stravi me nescio quomodo, et dimisi habenas lacrymis, et proruperunt flumina oculorum meorum, acceptabile sacrificium tuum. Et non quidem his verbis, sed in hac sententia multa dixi tibi: Et tu, Domine, usquequo? Usquequo irasceris in finem? Ne memor fueris iniquitatum nostrarum antiquarum. Sentiebam enim me ab eis teneri, et jactabam voces miserabiles: Quandiu, cras, et cras? Quare non modo? quare non hac hora finis turpitudinis meæ?* Audiant hæc juvenes, qui cum suis concupiscentiis luctantur, audiant et imitentur. *Dicebam hæc, et flebam amarissima contritione cordis mei. Et ecce audio vocem de vicina domo cum cantu dicentis, et crebro repetentis quasi pueri an puellæ, nescio: Tolle lege, tolle lege,* etc. *Audieram de Antonio, quod ex Evangelica lectione, cui forte supervenerat, admonitus fuerit, tanquam sibi diceretur quod legebatur: Vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cœlis, et veni sequere me; et tali oraculo confestim ad te esse conversum. Itaque redii ad eum locum, ubi sedebat Alipius; ibi enim posueram codicem Apostoli, cum inde surrexeram. Arripui, aperui, et legi in silentio capitulum, quo primum conjecti sunt oculi mei: Non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudicitiis, non in contentione et æmulatione; sed induite D. Jesum Christum, et carnis providentiam ne feceritis in concupiscentiis. Nec ultra volui legere, nec opus erat.* Et subitam Augustini mutationem. *Statim quippe cum fine hujusce sententiæ, quasi luce securitatis infusa cordi meo, omnes dubitationis tenebræ diffugerunt*, etc. *Dirupisti Domine vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Quam suave mihi subito factum est, carere suavitatibus nugarum! et quas amittere metus fuerat, jam dimittere gaudium erat: ejiciebas enim eas à me, vera tu et summa suavitas; ejiciebas et intrabas pro eis omni voluptate dulcior.*

Vide quam facilem et jucundam per gratiam Christi expertus sit Augustinus castitatem, et cælibatum, quem prius ut difficilium horrebat, imo impossibilem reputabat. Idem sensit et expertus est S. Cyprian. l. 2. epist 2. et Lactant. l. 3. Instit. c. 16. Vah! ergo Luthere, qui doces concubitum homini tam necessarium esse, quam cibum. Idem hodie non unus: sed multa cælibum millia experiuntur, qui Dei gratiam invocantes, eique collaborantes, tam suavem quam felicem et sanctam in virginitate et cælibatu vitam degunt.

NON IN CONTENTIONE ET ÆMULATIONE.] Contentio est concertatio pro gloria et honore, cui semper conjuncta est æmulatio, id est invidia boni alieni. Ecce hæc sunt tria capitalia vitia Christiano cavenda, scilicet gula, libido, rixa et invidia, de quibus vide D. Augustinus epist. 64.

14. SED INDUIMINI DOMINUM JESUM CHRISTUM,] ut scilicet Jesu, id est Jesu spiritus, gratia, virtus, vita, in vobis eluceant. Vide can. 37. Induimini ergo et ornate vos Christi virtutibus, maxime ut ex externa vita et professione, quasi veste agnoscant omnes, vos esse servos Christi. Ita S. Chrysost. Est hebraismus: Hebræi enim לבש *labas*, id est indui, dicunt aliquem pudore, decore, salute, justitia, maledictione, id est his repleri, copiose dedecorari. Indumentum ergo significat copiam undique circumfusam. Cyrill. l. 9. in Genes. censet Paulum hic alludere ad illud Isaiæ 61. *Gaudens gaudebo in Domino, et exultabit anima mea in Deo meo: quia induit me vestimentis salutis, et indumento justitiæ circumdedit me.* Vel, ut Septuag. vertunt, *induit me vestimentum salutis, et tunicam lætitiæ.* Vel, ut alii vertunt, *Induit mihi vestimentum Jesum*, id est,

induit mihi Jesum, tanquam vestimentum, et tanquam tunicam lætitiæ.

Pulchræ S. Basil. in psal. 44. explicans illud : *Omnis gloria filiæ regis ab intus, in fimbriis aureis, circumdata varietate. Induite*, inquit, *Dominum Jesum, non secundum exteriorem hominem, sed mens nostra Dei memoria circumamiciatur. Puto enim spiritalem pertexi tunc vestem, cum operatio comes attexitur verbo doctrinæ. Sicut enim pallium regendo corpori tunc pertexitur, dum subtegmen innectitur stamini : sic ubi verbum primas in ordiendo obtinuerit, si mox actiones verbo consentaneæ attexantur, tunc exornandæ animæ decentissimus, et plurimum habens honestatis amictus confici possit : animæ, inquam, secundum virtutem et verbo et opere suam absolventi vitam.* q. d. Sicut textor subtegmen intexit stamini, ita doctor Christianus vitam congruentem intexat suæ doctrinæ : itaque pertexet sibi vestem Christi, qua undique tegatur et ornetur.

Nota. Verbum *induendi* multa innuit : nam Primo. Christum induere, est Christi virtutes in se exprimere, idque copiose et perfecte.

Secundo. Christum induit, ait D. Thomas, qui Christum imitatur, quia sicut homo continetur vestimento, et sub ejus colore videtur : ita in eo qui Christum imitatur, solus Christus, ejusque indumenti color, id est sanctitas, apparet. Unde S. Chrysost. *Induere*, ait, *Christum, est undique in nobis per sanctimoniam et mansuetudinem Christum conspicuum esse. Homo enim indutus id esse videtur, quod indutus est : appareat itaque in nobis Christus.* Christianus ergo quasi viva imago, viva forma, vivus habitus Christi sit oportet, imo sit alter quasi Christus; ut in ejus vita, gestu, habitu et moribus omnes se Christum videre putent. Sane quot sunt Christiani, tot deberent esse et Christi. Cogita qualis et quanta fuerit in singulis dictis et factis Christi modestia, temperantia, circumspectio, charitas, patientia, gratia, quanta morum suavitas, gravitas et decor: hæc indue, hæc moribus exprime et Christum indues, Christum exprimes, Christus eris.

Tertio, sicut vestes totum corpus contegunt, ita Christi virtutes ad omnes nostras actiones pertingere, easque ornare et formare debent, ut Christum in omni opere et sermone referamus et exprimanus.

Quarto, cum jubemur Christum induere, monemur hoc ipso veterem hominem exuere, Coloss. 3. 9.

Quinto, uti vestis pretiosa corpus non tantum tegit, sed et ornat, ita Christi virtutes animam exornant.

Sexto, qui vestes induit, earum pondus non sentit; uti sentit qui eas involutas in sarcina gestat; ita qui Christum habet non involutum in speculatione, sed explicatum in actione et imitatione, non sentit virtutum Christi difficultatem.

Moraliter vide S. Chrysost. quomodo Christus quoad omnia, tam interna, quam externa sit plenitudo nostra, undique nos vestibus ornans, coronans. Est enim Christus noster vir, nostra via, sponsus, potus, cibus, vita, sacerdos, præceptor, pater, frater, hæres, domus, hospes, amicus noster; ut ei merito dicamus : *Amor meus, Jesus meus, et omnia.*

Et carnis curam ne feceritis in desideriis,] ad explenda desideria, et, ut græce est ἐπιθυμίας, id est cupiditates, scilicet intemperantes et immodicas, carnis : quia, ut aiebat Philosophus ille, *Nimia carnis et corporis cura, magna animi et virtutis est incuria.* Unde et alter dicebat : *Ad majora natus sum, quam ut me corporis mei mancipium efficiam.* Vide S. Gregor. lib. 6. Moral. c. 40. Nam alioqui moderatam curam carnis, id est corporis, laudat Apostolus Ephes. 5. 29, dicens : *Nemo unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit et fovet eam.* Efficaciter S. Bern. de Convers. ad Cleric. c. 13. *Unde*, inquit, *hæc tanta pusillanimitas, et abjectio tam miserabilis, ut egregia creatura capax æternæ beatitudinis et gloriæ magni Dei, utpote cujus sit inspiratione condita, similitudine insignita, cruore redempta, fide dotata, spiritu adoptata, miseram non erubescat sub putredine hac corporeorum sensuum gerere servitutem? Merito plane ne eos quidem apprehendere potest, quæ talem deserens sponsum, tales sequitur amatores, merito siliquas esuriit, et non accepit, qui porcos pascere maluit, quam paternis epulis satiari. Insanus siquidem labor, pascere sterilem quæ non parit, et viduæ benefacere nolle : omittere curam cordis, et curam carnis agere in desiderio : impinguare et fovere cadaver putridum, quod paulo post vermium esca futurum nullatenus dubitatur.*

CAPUT DECIMUMQUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet, eos qui sunt in fide firmiores debere eos qui infirmi sunt fovere, quodque nec hi, nec illi se invicem judicare debeant, si illi cibis lege veteri vetitis vescantur, hi iisdem abstineant; sed unusquisque, inquit, in suo sensu abundet. Nam omnes eumdem habemus Dominum, cui vivimus et morimur, quique solus omnium judex est.

Secundo, v. 13. docet firmiores, quod, etsi jam nullus cibus sit immundus, nemo tamen quidquam edere debeat, quod proximus scandalizetur.

Tertio, vers. 22. docet infirmos, ne quidquam comedant, aut agant contra suam conscientiam.

1. Infirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum
2. Alius enim credit se manducare omnia : qui autem infirmus est, olus
manducet. 3. Is, qui manducat, non manducantem non spernat : et qui
non manducat, manducantem non judicet : Deus enim illum assumpsit.
4. Tu quis es, qui judicas alienum servum? Domino suo stat, aut cadit :
stabit autem : potens est enim Deus statuere illum. 5. Nam alius judicat
diem inter diem : alius autem judicat omnem diem : unusquisque in suo
sensu abundet. 6. Qui sapit diem, Domino sapit. Et qui manducat, Domino manducat : gra-
tias enim agit Deo. Et qui non manducat, Domino non manducat, et gratias agit Deo. 7. Nemo
enim nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur. 8. Sive enim vivimus, Domino vivimus : sive
morimur, Domino morimur. Sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus. 9. In hoc enim
Christus mortuus est, et resurrexit : ut et mortuorum et vivorum dominetur. 10. Tu autem
quid judicas fratrem tuum? aut tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tri-
bunal Christi. 11. Scriptum est enim : Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne
genu : et omnis lingua confitebitur Deo. 12. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem red-
det Deo. 13. Non ergo amplius invicem judicemus ; sed hoc judicate magis, ne ponatis offendi-
culum fratri, vel scandalum. 14. Scio, et confido in Domino Jesu, quia nihil commune per ip-
sum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est. 15. Si enim propter cibum
frater tuus contristatur : jam non secundum charitatem ambulas. Noli cibo tuo illum perdere,
pro quo Christus mortuus est. 16. Non ergo blasphemetur bonum nostrum. 17. Non est enim
regnum Dei esca, et potus : sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto. 18. Qui enim in
hoc servit Deo, placet Deo, et probatus est hominibus. 19. Itaque quæ pacis sunt, sectemur :
et quæ ædificationis sunt, in invicem custodiamus. 20. Noli propter escam destruere opus Dei.
Omnia quidem sunt munda : sed malum est homini, qui per offendiculum manducat. 21. Bonum
est non manducare carnem, et non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut
scandalizatur, aut infirmatur. 22. Tu fidem habes? penes temetipsum habe coram Deo : Beatus
qui non judicat semetipsum in eo, quod probat. 23. Qui autem discernit, si manducaverit,
damnatus est : quia non ex fide. Omne autem, quod non est ex fide, peccatum est.

1. Infirmum in fide assumite,] id est fovete. Sic sæpe in Psalm. dicitur. *Dominus suscepit*, vel *assumpsit me :* et *Dominus est susceptor meus ; susceptor*, id est adjutor, fautor et protector meus.

Nota. Judæi aliqui conversi ad Christum putabant secundum legem veterem adhuc abstinendum esse cibis lege vetitis et idolothytis, id est cibis, qui idolis fuerunt oblati. Hos *infirmos* vocat Apostolus : errabant enim, idque vel quia nondum erant in fide satis instructi; vel certe, quia ab antiqua Gentilitia persuasione de idolis, et idolothytis quasi sacris, et quid numinis habentibus, aut à Judaica observantia et consuetudine ægre avocari poterant : unde et alios contra eam facientes damnabant.

Alii vero in fide Christiana perfecti, et plene edocti contrarium tenebant, et intrepide faciebant, maxime Gentiles, qui Judæis, et Judaicæ abstinentiæ libertatem Evangelicam opponebant. Sicque hi contra Judæos sæpe altercabantur de hac abstinentia, deque esu libero; atque

comedendo quoslibet cibos, etiam lege Mosaica vetitos, Judæos scandalizabant: Judæi contra eos judicabant et damnabant, quasi qui inique contra legem agerent, et cum idolis adhuc communionem haberent. Utrosque hoc cap. corripit Apostolus, et hos quidem perfectiores monet ne infirmos abjiciant, sed assumant et foveant, ac veritatem libertatemque Christianam edoceant. ita S. August. hic, et Clem. Alex. l. 2. Pædag. 1. et S. Basilius in Reg. brevior. reg. 64.

Succidit ergo hoc cap. Apostolus causam practicam dissidii Judæorum et Gentium; puta differentiam in abstinentia et observantiis Judaicis: sicuti initio epistolæ, et deinceps succidit ejuscem dissidii causam quasi speculativam; puta differentiam in causa et modo justificationis, docens nos non ex lege, sed ex fide Christi justificari. Itaque sicuti ab hoc Judæorum et Gentium dissidio, et dissidii succisione cœpit hanc epistolam; ita et in eodem eamdem terminat; hac enim de causa, et hoc scopo ac fine scripsit hanc epistolam.

Et quamvis in epistolis non sit necesse, imo non possit sæpe, unum caput alteri connecti, eo quod more epistolico res plane diversas et disparatas tractent: tamen possunt hæc præcedentibus ita connecti. q. d. Paulus: Inculcavi vobis, ô Romani, c. 12. et 13. dilectionem proximorum, utque omnes induamini Jesum: sed id ita à vobis præstari volo, ut tamen infirmos in fide et charitate Christi, qui Christum necdum plene induerent, non aspernemini; sed eadem charitate eosdem assumatis, toleratis, faveatis, doceatis et euretis.

Non in disceptationibus cogitationum,] id est opinionum. q. d. Assumite infirmos, verum non ita, ut cum ipsis contendatis, et disceptetis utri bene sentiant aut male, vos scilicet, an illi. Unde clarius Græca, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν, vertas, *nos in altercationibus disputationum.*

2. Alius enim credit se manducare omnia.] q. d. Alius putat licere vesci omnibus quasi mundis, eo quod in lege Evangelica nihil legaliter sit immundum. Τὸ enim *credit*, non significat fidem, sed opinionem, sive crudelitatem, uti dicam versu ultimo.

Qui infirmus est, olus manducet.] Ita legunt Biblia Romana; sed Græci, Chrysost. Theodoret. Œcumen. Hieron. et S. August. legunt, *olus manducat.* Jam varii varium hic dant sensum.

Primo, Origenes sic explicat: *Qui infirmus est, olus manducet*, id est, doctrinam facilem et communem quæ datur infirmis, sequatur.

Secundo, S. Chrys. *Qui infirmus est*, proprio *olus* tantum *manducet*, prætextu abstinentiæ, ne, si carnem comedat, et suilla casu apposita abstineat, deprehendatur ex legis observantia abstinere, esseque Judæus, et judaizare.

Tertio, S. August. *Qui infirmus est, olus* tantum *manducet*, ne, si carne vescatur, forte ex errore idolothytis, quibus scrupulose abstinendum putat, eum vesci contingat. Sic fere et Anselmus.

Quarto, Ambr. *Qui infirmus est, olus manducet:* Quia, inquit, erant tunc aliqui, qui putabant omni carne abstinendum esse Christianis.

Quinto, Toletus sic explicat, q. d. Aliqui sunt qui, etiamsi nullos alios cibos habeant præter olera quibus vesci liceat, iis eligunt potius, quam carne lege vetita, aut idolis immolata vesci.

Verum optime et planissime, Pererius per *olus* hic accipit herbas, et quidquid veteri legi edi non vetatur quasi immundum. Hoc enim infirmus judaizans comedat licet. Peculiariter *olus* nominat Apostolus; quia nil herbarum vetitum erat Judæis, cum multi pisces et aves, ac bestiæ vetita essent. In olere ergo infirmis nil erat periculi, nil scrupuli. q. d. Judæus qui infirmus est in fide et libertate Evangelica, putatque cibis lege veteri vetitis adhuc abstinendum esse, ille iis abstineat, et olera, aliaque lege permissa comedat.

3. Is qui manducat (quidlibet, puta Gentilis) non manducantem (certos cibos lege vetitos, puta Judæum) non spernat: et qui non manducat (Judæus) manducantem (Gentilem) non judicet,] non damnet quasi legis transgressorem, vel gulæ addictum.

Deus enim illum assumpsit.] q. d. Deus illum ad fidem et gratiam Evangelii vocavit, per charismata etiam sensibilia, quæ visibiliter tunc in baptismo dabantur, qualia erant donum linguarum, prophetiæ, etc. q. d. Quis ergo cum judicet et damnet, quem Deus probavit et advocavit? Probat hic Apostolus cavendum esse judicium temerarium, neminemque debere proximum suum judicare, quatuor rationibus. Prima est hoc vers. quia Dominus proximum sibi in servum assumpsit: servus autem domino suo stat aut cadit; non ergo ad te pertinet de eo judicare. Secunda est v. 5. quia in rebus adiaphoris servanda est regula hæc: *Unusquisque in suo sensu abundet.* Tertia est vers. 6. quia tam qui manducat, quam qui non manducat, Domino id facit, Domino enim morimur et vivimus: ergo neuter culpandus, sed uterque laudandus est. Quarta est v. 10. quia unus omnium est judex Christus Dominus: non ergo nostrum est invicem judicare. Si enim hoc facimus, Christo judicium suum præripimus.

4. Tu quis es qui judicas alienum servum?] Alloquitur Apostolus non manducantem, *qui judicat*, id est damnat, manducantem cibos lege interdictos. Patet ex verbis præced. et seqq. Τὸ enim *judicat* refert ad non manducantem. Jubet ergo, ut non manducans Judæus manducantem Gentilem non judicet, sed Dei, cujus servus est, judicio eumdem relinquat. Unde subdit:

Domino suo stat, aut cadit.] q. d. Sive male, sive bene faciat manducando, id ad domini sui, puta ad Dei honorem vel injuriam pertinet. Ita aliqui. Secundo et genuine: *Domino suo stat, aut cadit*, hoc est, apud dominum suum causa cadet, et condemnabitur: vel *stabit*, id est, absolvetur. q. d. Dei interest, et illius est judicium, cujus homo est servus, ipse videat et judicet an comedendo quidlibet bene vel male agat; tua nil interest: tu ergo eum noli judicare, sed Dei judicio eum relinque: agit enim Apostolus de vitando judicio temerario, et ad nos non pertinente.

Stabit autem: potens est enim Deus statuere illum.] q. d. Ne timeas, ô Judæe infirme, Gentiles, si vescantur idolothytis et cibis lege vetitis, facile ad gentilismum reversuros: vicissim, ô Gentilis, ne timeas Judæo, si legem servet, et cibis lege vetitis abstineat, eum ad judaismum reversurum; quia si in judaismum vel gentilismum cadit, non tibi, sed Domino Deo, cujus servus est, cadit: verum meliora spero, scilicet

quod non cadet, sed stabit in fide et sanctitate, cum ejus Dominus, puta Deus, potens sit eum statuere et stabilire. Ne ergo scrupulose aliquem judices aut damnes.

Secundo et aptius: *Stabit*, id est absolvetur, et non cadet causa in judicio Domini sui, quia scilicet falsum crimen violatæ legis illi manducanti infirmus imponit: nec enim manducans violavit legem, utpote quam scit abolitam. Potens est enim Deus illum statuere, id est absolvere, et de facto illum absolvet. Hoc enim per miosin significat *τὸ potens est*, uti dixi c. 11. v. 23.

5. NAM ALIUS JUDICAT DIEM INTER DIEM, ALIUS AUTEM JUDICAT OMNEM DIEM.] Vocula *nam*, non dat causam, nec est causalis hoc loco, sed distinctiva: græce enim est *μεν*, id est *quidem*.

Jam varii varium hic dant sensum. Primo, Origen. Chrysost. Theodor. Ambros. Anselm. sic explicant, q. d. Alius diebus interpositis jejunat, alius cunctis diebus: et uterque recte agit. Sed nulli erant illo tempore ita infirmi, qui ex lege putarent omni die esse jejunandum.

Secundo, Theodor. et Theophyl. sic explicant. q. d. Aliqui tantum certa die abstinent suilla, et alia immunda carne, aliqui vero omni die iisdem abstinent: sed prius hoc non est verisimile, cum lex suillam et similia vetaret omni die, et absolute.

Tertio, August. hic in propositionibus sic explicat. Alius, scilicet homo, cum judicet præsentia, *judicat inter diem et diem*, quia proximum, quem hodie judicat malum, cras invenit et judicat esse bonum et correctum, vel contra. q. d. Homo *in* dies judicium mutat; *alius autem*, id est Deus, *omnem diem judicat;* quia non tantum qualis quisque sit hodie, sed etiam qualis omni die futurus sit, præscit et cognoscit; ac proinde neminem, etiam improbum, judicare debemus: quia qualis futurus sit, ignoramus. Hic sensus subtilior et altior est: verum non est ad mentem et propositum Apostoli: Apostolus enim de variis variorum hominum, non autem de diversis Dei et hominum judiciis agit.

Quarto, S. Hier. l. 2. contra Jovinian. et Salmeron hunc dant sensum: *Alius*, scilicet Judæus, judicat diem alium præ alio esse festum, et sanctiorem ex legis præscripto, v. g. sabbatum, neomeniam, diem expiationis; alius autem, scilicet Gentilis, putat et judicat omnem diem esse æqualem, æque festum et sanctum. Hæc expositio valde verisimilis est. Verum quia Apostolus in præced. et seq. non agit de festis, sed tantum de delectu ciborum; hinc melius accipias hic dies, non festos, sed jejunii et abstinentiæ.

Quod ut intelligas, Nota. Duplex abstinentia ciborum judæis fuit præcepta: una perpetua, ut scilicet semper abstinerent suilla, leporina, et omni animali quod ungulam non dividit, aut non ruminat, Levit. 11.

Secunda temporaria, qua certis diebus jejunabant, vel quibusdam cibis abstinebant, ut in paschate abstinebant fermento; in diebus quibus votum habebant nazaræatus, abstinebant vino, aceto, uvis, Num. 6. Dicit ergo Apostolus de hac secunda abstinentia: Judæus in fide Christi adhuc infirmus, uno die secundum præscriptum legis veteris certis cibis abstinet, aliis diebus non abstinet: Gentilis vero judicat omnem diem esse æqualem, et omni die indifferenter quovis cibo vescitur fruens libertate Evangelii: et uterque bene facit. Est hebraismus: Hebræi enim verbum simplex sumunt pro compositis, quibus carent: sicut hic *κρίνω*, id est judico, sumitur pro *διακρίνω*, id est discerno, sicut v. 13. sumitur pro *κατακρίνω*, id est damno, condemno. Sensus ergo est, q. d. Alius judicat, id est, discernit et separat diem unum ut sanctum, et abstinentiæ dicatum, ab alio, quasi minus sancto, nec abstinentiæ dicato: alius vero judicat omnes dies esse æque sanctos, quibus vel vesci, vel jejunare liceat, pro cujusque libito.

Nota, Apostolum tantum loqui de festis et jejuniis Judaicis, ut fatetur Melanchton, Bucerus et Beza, idque patet ex præced. Et quia tum nondum erant Sanctorum festa, vel jejunia Christianis ab Ecclesia indicta et instituta. Unde male contra ea torquent hæc Novantes. Sane si ea ab Ecclesia tunc instituta ac præcepta fuissent, utique absolute ea servari jussisset Apostolus; uti alias similia Apostolorum decreta jussit servari, Act 16. v. 4.

UNUSQUISQUE IN SUO SENSU ABUNDET.] Pro *abundet*, græce est *πληροφορείσθω*, Budæus, Erasmus et alii vertunt, *plene persuasus sit*, plenam habeat probationem et certitudinem. Noster interpres passim magis proprie et fideliter ad verbum, ut bene probat Ribera in cap. 6. Hebr. v. 11. vertit, *Plenus sit*, plenitudinem habeat, expleat, *abundet*. Græcum enim *πληροφορεῖν* non deducitur *ἀπὸ τοῦ πλήρης*, id est *plenus*, et *φωρᾶν*, id est *comperire*, deprehendere, ut vult Erasmus; nam *φωρᾶν* per ω scribitur, *πληροφορεῖν*, per ο micron: sed *ἀπὸ τοῦ πλήρης* et *φέρειν*, id est *plenum ferre*, *plenitudinem habere*. Sic à *φέρειν* deducitur et componitur *καρποφορεῖν*, id est *fructum ferre; κερατοφορεῖν*, id est *cornua ferre; βιβλιοφορεῖν*, id est *librum ferre; δαφνοφορεῖν*, id est *laurum ferre; δωροφορεῖν*, id est *donum ferre:* et multa similia. Pari ergo modo *πληροφορεῖσθαι*, idem est, quod plenum esse, vel (active) explere, *abundare;* et *πληροφορία*, idem est quod *plenitudo*.

Hæc prima et genuina verbi hujus est significatio: inde tamen Græci hoc verbum intellectui et actui mentis attribuentes, sumunt pro plena persuasione, fide, certitudine: quia intellectus, rationis ac judicii plenitudo est plena ejus persuasio: sicut enim crumena impletur pecunia, stomachus et appetitus expletur cibo, ita intellectus capacitas, et cognoscendi aviditas impletur probatione tali, quæ plenam intellectui fidem faciat, illique rem persuadeat, itaque ejus veri desiderium, quod scilicet habet ad cognoscendam veritatem, satiet et expleat: quasi *πληροφορεῖσθαι* sit *πλήρη πίστιν φέρειν*, id est, *plenam fidem* et persuasionem *afferre*.

UNUSQUISQUE ergo IN SUO SENSU ABUNDET.] Hoc est, Quisque suo judicio perfruatur, plene illud sequatur, quisque suum sensum abunde expleat; hoc enim, ut dixi, proprie est Græcum *πληροφορεῖσθαι*, id est plenum esse, et Latinum *abundare in suo sensu;* atque ita in rebus indifferentibus vulgo dicimus: *Quisque in suo sensu abundet*, id est, quisque suum judicium, suum sensum sequatur: in aliis enim quæ indifferentia non sunt, hoc suadere et facere non licet. Hunc esse sensum hujus loci patet ex v. seq. ubi Apostolus tam manducantem, quam non manducantem laudat. Uterque enim suum sensum sequendo bene agit: nam uterque Domino manducat, vel non manducat. Ita Basilius in moral.

regul. 54. cap. 1. et Ambros. *Quisque*, ait Ambros. *suo consilio remittatur.*

Potest tamen Secundo, cum Erasmo, Budæo, Vatablo, et aliis Græcum πληροφορείσθω verti, *certus esto.* q. d. Paulus : Quisque in sua mente certus esto, et plene persuasus, scilicet, id quod facit manducando, vel non manducando, licitum esse, et Deo gratum. Unde Syrus, *Quisque*, inquit, *in scientia animæ suæ confirmetur.* Sic quoque accipi posset nostrum *abundet*, ut idem sit, quod plene et abunde certus sit. q. d. Quisque abunde et plene certus sit, id quod agit bonum esse ac licitum, nil agat semiplena, id est fluctuante et dubitante conscientia. Verum prior sensus, quem paulo ante attuli, est aptior et significantior.

Tertio, S. August. sic exponit : *Quisque in suo sensu abundet*, hoc est, Quisque quantum humano intellectui concessum est, tantum audeat judicare, altiora quæ homines superant, non sapiat, non judicet.

Quarto, recentiores aliqui sic explicant : *Quisque in suo sensu*, id est, sive hoc, sive illud sentiat, *abundet*, nimirum in charitate, ut scilicet ex charitate ad aliorum ædificationem id sentiat et faciat. Sed hæc non respondent Græco πληροφορείσθω.

Nota, Apostolum loqui de rebus indifferentibus, q. d. Quisque suum sequatur sensum, sive ut omnibus cibis, si in fide perfectus sit, etiam immundis, et vel semper, vel certo die per legem vetitis, vescatur, æque ut cibis in lege mundis et permissis : sive ut iisdem, si infirmus in fide sit et scrupulosus, abstineat, vel ob reverentiam legis Mosi, vel ob ignorantiam inculpatam, quæ putat illam adhuc obligare.

Unde Nota Secundo. Licet legales cæremoniæ, legisque obligatio abrogata et mortua fuerit post mortem Christi in Pentecoste : non tamen illæ cæremoniæ et observantiæ legales statim ubique, et apud omnes fuere mortiferæ, sed tantum post sufficientem promulgationem, explicationem et confirmationem Evangelii et fidei Christianæ. Poterant ergo illæ eo usque servari, ob scandalum infirmorum, et ad Synagogam cum honore sepeliendam; non autem tanquam necessaria ad salutem, vel tanquam obligantia ex lege veteri, nisi id fieret ex ignorantia inculpata, quali multi tunc laborabant, etiam Apostoli, usque ad visionem saltem S. Petri, quæ narratur Actor. 10.

Nota Tertio. Licet errarent hi Judæi; tamen in hoc errore permitti eos hoc cap. vult Apostolus, ob temporis immaturitatem, donec plenius in fide instruantur; ne, si statim revocentur à consuetis ritibus et observationibus, turbati resiliant à fide, quia infirmi. Hinc Apostoli permiserunt Judæis servare legem Mosi cum Evangelio ad tempus; tum ut cum honore legem, alias bonam et sanctam sensim commutarent in Evangelium, tum ut Judæos qui legi assueverant, facilius allicerent ad christianismum.

Dices, Cur ergo Apostolus Galatas tam dure increpat c. 1. quod legem veterem servarent?

Respondeo, quia Galatæ Gentiles erant, non Judæi; unde assumpserant ipsi sacra aliena, scilicet Judaica, quasi necessaria ad salutem, qui erat exploratus error, et recidendus Apostolo. Vide ergo quam contra mentem Apostoli Libertini hæc trahant ad libertatem fidei, ut cuique permittatur credere quod volet. Alii vero trahant hæc ad libertatem non jejunandi, non obediendi præceptis Ecclesiæ : cum hæc præcepta sint, uti supponitur; Apostolus autem loquatur de rebus, non præceptis, sed indifferentibus, uti jam ostendi.

6. Qui sapit diem, Domino sapit.] *Qui sapit*, hoc est, qui judicat et discernit diem abstinentiæ à die quo non est abstinendum. Est metalepsis. Sapore enim discernimus cibos : hinc *sapere* hic significat discernere, et discernendo observare diem abstinentiæ. qui ergo ita sapit, et discernit diem abstinentiæ; *Domino sapit;* hoc est, ad Dei legislatoris obsequium id facit et discernit. ita S. Chrysost. Græca addunt καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν κυρίῳ οὐ φρονεῖ. *Et qui non sapit*, aut *discernit diem, Domino non discernit.* q. d. Sive quis discernat diem, sive non, bene de eo existimandum est, et bene interpretandum (nisi contrarium constiterit) quod scilicet id faciat ad honorem Dei : cujus signum est, quod gratias agat Deo. Unde explicando subdit Apostolus :

Et qui manducat (idolothyta, et cibos lege vetitos) Domino (ad Domini Dei honorem) manducat. Et qui non manducat, qui idolothytis et cibis lege vetitis abstinet, Domino non manducat, id est, ad Domini honorem iis abstinet : et gratias agit Deo,] non tam quia vetitis abstinet, quam quia lege concessis utitur.

Ubi Nota, τὸ *non manducare*, non esse puram negationem, sed mistam habere affirmationem, atque idem esse quod vesci cibo lege permisso, rejecto vetito; de hoc enim gratias agit. Nota, Judæos ex prisco patrum more in cibi sumptione gratiarum actionem usurpasse : qua de re plura dicam 1. Timoth. 4. 4.

7. Nemo enim nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur.] q. d. Non ad nostrum usum et commodum præcipue, sed ad Dei obsequium vivimus et morimur : ille enim est dominus nostræ vitæ et mortis, in cujus usum et laudem omnia nostra, ac consequenter omnis tam abstinentia, quam manducatio nostra tendere debent : sicut servi omnia sua in dominorum suorum usum et commodum referre solent et debent.

8. Sive enim vivimus, Domino vivimus : sive morimur, Domino morimur. Sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus.] q. d. Nos quasi servi, ad Dei quasi Domini creatoris et redemptoris nostri honorem referimus nostram vitam, mortem, et omnia : si omnia, ergo et dierum et ciborum observationem et discretionem, vel eorumdem indifferentiam et libertatem : ergo hæc non sunt peccata. Peccatum enim est contra honorem Domini, estque inobedientia contra Dominum. q. d. Totum, quod sumus, quod agimus, quod vivimus, quod morimur, est Christi Domini : ejus enim servi sumus. Ad ejus ergo obsequium et usum vita, mors, et omnia nostra cedunt et tendunt, eoque sponte, quasi servi ejus, referimus omnia : ipse enim est Dominus et judex noster; ab eo judicandi sumus : non ergo invicem judicemus. Utrumque enim Apostolum spectare, scilicet Primo, in hoc ciborum delectu, vel abstinentia non esse peccatum : quia utrumque fit ad honorem Domini, cui vivimus et morimur; patet ex vers. præced. *Domino*, inquit, *manducat*, vel *non manducat; gratias* enim *agit Deo.* Et Secundo, in hoc delectu non debere fideles se invicem judicare, cum sint servi; sed totum judicium relinquere Christo Domino, patet ex v. 10.

Secundo, non male Anselm. sic exponit, q. d. Domini gloriam vivendo et moriendo quærimus, ut possideamur ab eo quasi servi, sive viventes, sive mortui simus. Hinc pro ejus gloria lubentes vitam et omnia impendimus, mortem et sanguinem profundimus: non ergo de cibis ciborumque libero delectu minute et anxie disputemus aut tricemur. Hic sensus consequitur ex priori, eumque perficit et complet. Unde etiam S. Chrys. *Per hæc verba*, inquit, *ostendit Paulus, quod majorem nostri habeat curam Deus, quam nos ipsi, et quod vitam nostram divitias suas, et mortem damnum æstimet: non enim nobis ipsis tantum morimur, sed et si morimur, Domino morimur: mortem vero hic eam, quæ ex fide est vocat.*

Tropol. Gregor. hom. 22. in Ezech. *Sibi*, inquit, *sancti nec vivunt, nec moriuntur. Sibi non vivunt, quia per omne quod agunt, ad lucra spiritualia anhelant, atque orando, prædicando; sanctis operibus insistendo, cœlestis patriæ cives multiplicare desiderant. Sibi minime moriuntur, quia in conspectu hominum Deum sua morte glorificant, ad quem pervenire etiam moriendo festinant.*

9. In hoc enim Christus mortuus est, et resurrexit; ut et mortuorum vivorum dominetur.] Probat Apostolus id quod præcessit: *Sive vivimus, Domino vivimus: sed morimur, Domino morimur:* id est, probat vivos et mortuos esse Domini, sive Christum Dominum dominari vivis et mortuis. Probat inquam ex causa: hac enim de causa est Christus mortuus, et resurrexit, ut ex morte et resurrectione sua, dominium in vivos et mortuos, vel potius dominii hujus sui usum et exercitium adipisceretur, utque omnibus dominaretur.

Notandum est enim, non dicit, Ut fiat dominus, scilicet ut accipiat jus et potestatem dominandi; sed *ut dominetur*, id est, ut exerceat acceptæ potestatis et dominii usum. Nam Christus à primo instanti suæ incarnationis, ratione unionis hypostaticæ, fuit Dominus omnium: sed post mortem hujus dominii plenum exercitium accepit. Pari modo Christus potestatem judiciariam, æque ac corporis gloriam, licet ratione unionis hypostaticæ sibi debitam, patiendo et moriendo meruit, eamque merito suæ humilitatis et mortis adeptus est post resurrectionem. Adde, meminisse Apostolum hic resurrectionis Christi; quia hæc exemplar est nostræ resurrectionis. Sicut enim Christus mortuus est ut dominetur mortuorum, ita resurrexit ut dominetur vivorum: ergo resurgemus in vitam æternam, ut Christus nobis vivis dominetur in æternum.

10. Tu quid judicas fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.] q. d. Unus erit judex, scilicet Christus: ergo invicem non judicemus. Non enim sumus domini nostri, vel aliorum; sed omnes alienæ sumus potestatis, omnes servi Christi, ac consequenter omnes ab eo judicandi; non autem judices aliorum constituti sumus. Moraliter S. Chrysost. *Recordemur*, inquit, *perpetuo terribilis illius tribunalis, fluminis ignei, vinculorum insolubilium, profundarum tenebrarum, stridulorum dentium, venenosique vermis.*

11. Scriptum est enim (Isaiæ 45. v. 24.) Vivo ego (juro per vitam meam) dicit Dominus quoniam (quod) mihi flectetur omne genu (omnes gentes me colent et adorabunt: est enim hoc loco prophetia de conversione omnium gentium ad Christum) et omnis lingua confitebitur Deo.] q. d. Omnes homines me Christum hominem agnoscent pro Deo et judice summo, laudabuntque meam clementiam vel justitiam, sed boni voluntarie, mali invite et coacte. Isaias habet: *Mihi jurabit omnis lingua. Jurabit*, id est confitebitur. Est enim jusjurandum, vera ac aperta ejus Dei professio, quem ut testem et perjurii vindicem appellamus; adeo ut aliquando synecdochice jusjurandum declaret universum Dei cultum; et jurare in Deo, vel per Deum verum, idem sit quod Deum verum colere, ut patet Isaiæ 19. v. 18. psal. 62. v. 12. *Laudabuntur*, inquit Psaltes, *omnes qui jurant in eo*, id est, omnes qui eum colunt.

13. Hoc judicate (decernite, statuite) magis, ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalum.] Syrus hæc duo pro eodem accipit: sed Apostolus disjungit, et distinguit. *Offendiculum* ergo, græce πρόσκομμα, id est, in quod impingis, offendis, cadis et peccas. Unde πρόσκομμα, ait Budæus, est πταῖσμα, id est casus, offensio, peccatum. *Scandalum* vero id est, in quo impingis, id est titubas, turbaris et tentaris; sed non cadis, non corruis, non peccas.

Nota. σκάνδαλον à σκαμβὸς, id est obliquus, Græcis est lignum incurvum, sive obliquum, quo muscipula sustinetur, cui esca alligatur, ut mus eam arrodens, muscipulam in se evertat. Hinc Theologi *scandalum* vocant id, quod alteri est occasio peccati et ruinæ; uti hic est comedere idolothyta, vel cibos lege vetere vetitos, coram Judæis in fide Christi novellis, qui id putant esse illicitum.

14. Scio et confido, πέπεισμαι, id est, ut Chrysost. *persuasus sum*, compertum habeo plenissime, vel fido, fidenter teneo et doceo, securus sum me non decipi; in Domino Jesu, à quo dedici, et scio id quod dico et doceo, quia (quod) nihil commune per ipsum. q. d. Scio per Christum, id est, per Christi legem et libertatem, nullam escam esse communem, id est immundam, nisi ei qui per errorem vel conscientiam erroneam existimat quid commune esse, illi commune, id est immundum et vetitum, est.] Quia enim cibis apud Judæos per legem Mosaicam immundis Gentiles omnes promiscue et communiter utebantur et vescebantur, itaque immunda hæc Judæorum Gentilibus erant communia; hinc *commune* idem est, quod immundum; et *communicare*, sive commune facere idem est, quod polluere et profanare, ut patet Actor. 10. v. 14. Marci 7. v. 18. Vide Hieron. in 15. Matth.

Secundo, Origenes, Chrysost. Theophyl. et Syrus sic explicant, *per ipsum*, scilicet cibum, q. d. Nullus cibus per seipsum est immundus. Ubi Nota, cibum in se mundum, fuisse immundum, quia erat lege vetitus: rudiores tamen putabant cibos prohiberi, quod in se immundi essent: sed errabant, quia ignorabant veram legis mentem et causam, scilicet significationem moralem et mysticam hujus abstinentiæ; de qua dixi Levit. 11. Vide S. Augustinus, lib. 6. contra Faust. 7.

15. Si enim (græce εἰ δὲ, *si vero*) propter cibum frater tuus contristatur jam non secundum charitatem ambulas.] q. d. Si frater tuus existimat cibum esse communem, et vitandum; et tu tamen eum comedis, itaque fratrem contristas et scandalizas; peccas contra charitatem: provocas enim illum, ut contra conscientiam eumdem cibum comedat; vel ut hoc tuo scandalo

offensus à te, et tua fide ac religione resiliat, et redeat ad pristinum suum judaismum, vel gentilismum.

16. NOLI CIBO TUO ILLUM PERDERE, PRO QUO CHRISTUS MORTUUS EST.] Est hic acer stimulus et aculeus, quo Paulus pungit fideles, ut diligentissime caveant scandala. q. d. Christus dedit vitam pro fratre tuo, tu pro eo da, aut potius relinque cibum : Christus ei mortuo vitam sua morte restituit, tu hanc illi tua vili esca noli adimere, noli eum perdere.

NON ERGO BLASPHEMETUR à Gentilibus propter vestram discordiam et scandalum, BONUM NOSTRUM.] Ita legunt Biblia Roman. et Syrus; sed Græca legunt ὑμῶν, id est *vestrum*. Quæres, quodnam sit hoc *bonum?* Respondet Primo, Origenes, est Christiana religio; Secundo, Theodoret. est fides; Tertio, Ambrosius, est doctrina Christi; Quarto, Chrysost. est spes futuri præmii, aut perfecta pietas; Quinto, Anselm. est manducans bona et licita. Hæc omnia eodem redeunt. Scilicet *bonum* hoc est libertas et fides Christiana, quam ut fideles per scandalum non objiciant blasphemiæ Gentilium. monet et urget hic Apostolus. Ita Anselm. et S. Thomas. Gentes enim scandalizabantur, et à christianismo avertebantur, cum videbant Christianos ita inter se contendere de cibis, et ciborum delectu.

17. NON EST REGNUM DEI ESCA ET POTUS; SED JUSTITIA, ET PAX, ET GAUDIUM IN SPIRITU SANCTO.] q. d. Pietas, fides et charitas, quibus Deus regnat in nobis, non consistunt per se in certo cibo et potu, quasi hæc per se necessaria sint ad gratiam et beatitudinem assequendam, et per hæc grati fiamus Deo, cum sint per se adiaphora. Dico, per se, quia ex obedientia possunt esse necessaria, uti patet in Adamo, cui esus ligni scientiæ boni et mali vetitus fuit, et cetera concessa sunt: idem patet in jejuniis Ecclesiæ; cum enim hæc ab Ecclesia indicuntur, tunc tanquam obedientiæ et temperantiæ vel objecta, vel actus, pariunt justitiam, pacem, et gaudium Spiritus sancti, in quibus proprie et per se consistit regnum Dei jam dictum.

Addit; non dicit Paulus, Regnum Dei non est abstinentia, sed *regnum Dei non est esca.* Quod notent Novantes, qui ut pro suis escis pugnent, impugnant jejunia Ecclesiæ. Sic 1. Cor. 8. 8. *Esca*, inquit, *nos non commendat Deo.*

Nota. Apostolus hic et alibi *regnum Dei* vocat gratiam, per quam Deus regnat in nobis, qua peccata delentur, quaque Deo reconciliamur, vel gratiores efficimur, atque jus ad regnum et beatitudinem æternam acquirimus: patet ex sequent. Gratia ergo dicitur *regnum Dei*, inchoative, quia per gratiam incipit Deus regnare in nobis, et quia gratia est inchoatio gloriæ et regni cœlestis, in quo Deus plene et perfecte regnabit in nobis. Est metonymia. Regnum enim hic idem est quod modus, ratio, forma regni et regiminis Dei: hæc enim forma et norma non est sita in esca et potu, sed in justitia, pace et gaudio Spiritus sancti.

Posset Secundo, alia metonymia *regnum* hic pro subditis, qui reguntur, capi, ut *regnum Dei* vocet hic ipsos Christianos et sanctos, quos Deus regit et gubernat; hi non sunt esca et potus, id est, non fiunt per escam et potum : ut vox *sunt* sumatur non formaliter, sed causaliter pro *fiunt*, per metonymiam. q. d. Non propterea reddimur sancti et boni Christiani, in quibus Deus regnet, quod cibis lege interdictis libere vescamur; sed justitia, pace et gaudio spiritus sancti reddimur sancti, verique Christiani, et consequenter simus regnum Dei.

Tertio, Anselmus proprie accipit regnum cœlorum, hoc sensu, q. d. In cœlo non erunt carnales deliciæ, non esca, non potus; sed justitia, pax et gaudium. Verum hoc anagogicum est.

Moraliter audi S. Bernard. serm. 2. in hæc ipsa Apostoli verba : *Filii hominum usquequo gravi corde? quia corpore pingui, ut quid diligitis vanitatem, et veritatem negligitis? Pinguedo carnis, deliciæ corporis, saturitas ventris, aut ante mortem vos deserent, aut vos in morte illas relinquetis. Quoniam* (*inquit sanctus*) *cum interierit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria ejus. Sicut oves in inferno positi sunt, mors depascet eos. Quam bene sicut oves? quia detracto vellere mundialium divitiarum, dure presseque detonsi sempiternis nudi deputabuntur incendiis. Mors depascet eos : quia semper morientur ad vitam, et semper vivent ad mortem. Ergo hic caro vermibus, illic anima ignibus deputatur : donec rursus infelici collegio colligati tormentis pœnalibus socientur, qui socii fuerunt in vitiis. O delicate, qui deliciis et divitiis circumfusus atque confusus, confusionem expectas et mortem; non est regnum Dei esca et potus, non purpura et byssus : quia dives illa utroque circumfluus, in puncto ad inferna descendit, sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto.*

18. QUI IN HOC (in hisce quæ dixi, puta in pace, justitia et gaudio Spiritus sancti, in quibus consistit regnum Dei) SERVIT CHRISTO, PLACET DEO.

20. NOLI PROPTER ESCAM DESTRUERE OPUS DEI.] *Opus*, puta ædificium Dei, scilicet fidem, charitatem et religionem Christianam in proximo. Vel *opus Dei*, hoc est proximum ipsum, quem Deus fecit Christianum, fidelem, pium, imo domum et templum suum. Vide dicta v. 16. Sic Ephes. 2. v. 10. dicitur: *Ipsius sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis*, etc.

21. BONUM EST NON BIBERE VINUM, NEQUE aliud quid simile facere, IN QUO FRATER (proximus) TUUS OFFENDITUR.] Ita legunt Biblia Romana; alii legunt, *offendit :* nam et græce est προσκόπτει, id est *offendit*, impingit, hoc est scandalizatur, idem ergo hic est *offendit* et offenditur : qui enim scandalizatur offendit et offenditur.

22. TU FIDEM HABES? PENES TEMETIPSUM HABE CORAM DEO.] Primo, Toletus *fidem* hic proprie accipit, scilicet fidem veram et Christianam, qua recte credis quemlibet cibum esse mundum, itaque eum comedis.

Secundo et melius, fides idem est, quod persuasio certa et secura : *fidem* ergo *habes*, hoc est, in conscientia certus et securus es, nihil apud Christianos esse immundum legaliter, omnes escas etiam lege veteri vetitas eis esse permissas. Ita S. Chrysost. et Ambros. idque ex mente Apostoli, ut patebit v. ult. Occurrit hic Apostolus tacitæ objectioni dicentium : Fides mihi dictat legales cæremonias esse abolitas, meque licite quibuslibet posse vesci : sequar ergo fidem meam, escas lege vetitas manducabo, esto infirmiores inde offendantur. Respondet Apostolus : Tu fidem habes, sed eam habes.

HABE PENES TEMETIPSUM.] q. d. Noli illam jactare, illaque uti, cum fratris scandalo. Fides enim confitenda est semper, non autem semper profitenda : profiteri enim, est sponte fidem publicare : confiteri, est respondere interroga-

tum, ait S. Cyprianus epist. 83. Idem dico de fide, id est persuasione, vel credulitate conscientiæ, de qua proprie hic agit Apostolus.

BEATUS QUI NON JUDICAT SEMETIPSUM IN EO QUOD PROBAT.] Occasione ejus quod dixit : *Tu fidem habes*, transit hic Apostolus ad instructionem infirmi, qui vel exemplo doctoris comedentis, vel gula illectus, edebat suillam, aut aliud lege vetitum contra conscientiam, sicque peccabat. Dicit ergo : *Beatus qui non judicat*, (qui non condemnat scrupulose. Ita Ambr. et Theodor.) *semetipsum in eo quod probat*, quod eligit, quod amplectitur. q. d. Beatus est qui nihil agit contra conscientiam, qui non movet sibi dubia, et scrupulos in re alias licita et adiaphora, qualis est vesci idolothytis, aut cibis Judæis vetitis.

Secundo, Salmeron : *Beatus est*, inquit, *qui non judicat semetipsum* bene agere, ut sibi de virtute blandiatur, se justum reputet et sanctum; sed potius cum Apostolo dicit : *Nihil mihi conscius sum; sed non in hoc justificatus sum : qui autem judicat me, Dominus est.*

Tertio, alii sic exponunt. q. d. Beatus est qui judicium illius rei, quam approbat, agit, exequitur, non sumit ex se et suo capite, sed à viris peritis, probis et sapientibus : nam in rebus agendis prudentis est, non suo, sed sapientum consilio niti.

Quarto, Toletus : Beatus, inquit, est qui non judicat se recte facere, dum comedit cum scandalo proximi id quod alias probat, id est, quod alias per fidem approbat, scilicet cibum hunc quem comedit, uti et quemlibet alium, permissum et licitum esse. Verum primum sensum exigit id quod sequitur.

QUI DISCERNIT cibum à cibo, quasi illicitum et vetitum à licito et permisso, SI MANDUCAVERIT, DAMNATUS EST (peccati et damnationis reatum incurrit) QUIA NON EX FIDE,] hoc est, quia non ex conscientiæ dictamine et credulitate, qua credit licere hoc cibo vesci, supple, *manducat.* q. d. Quia manducat, et agit contra conscientiam, hinc peccato et damnationi se obstringit. Ita S. Chrysost. Pro *qui discernit*, græce est διακρινόμενος, quod etiam verti potest, qui disceptat, qui dubitat, sitne licitum, v. g. vesci suilla, necne. Ita S. Chrysostomus, Theophyl. Œcumen.

OMNE QUOD NON EST EX FIDE, PECCATUM EST.] Nota, *fidem* hic non tantum includere veritatem generalem, et speculativam, sed et particularem et practicam. Fides ergo est dictamen conscientiæ sive persuasio et credulitas, qua juxta regulas fidei et prudentiæ credis te hic, v. g. comedendo idolothyta, aut cibos lege veteri vetitos, non male, sed recte agere, et Deo placere : quod enim non est secundum hanc credulitatem, id est, quod est contra conscientiam, hoc peccatum est. Ita S. Chrysost. Theodoret. Ambros. Theophyl. Œcumen.

Hunc esse sensum, et hoc significare hic fidem, patet tum ex Græco πίστις. Fides enim græce dicitur πίστις, id est, persuasio, ἀπὸ τοῦ πείθειν, id est *suadere*, persuadere : tum ex ipso discursu Apostoli. Loquitur enim Apostolus infirmis, id est errantibus et scrupulosis, qui ex errore conscientiæ putabant non licere sibi vesci cibis lege vetitis. His ait : Qui discernit cibum hunc quasi illicitum ab alio licito, si manducat id quod discernit quasi illicitum, damnatus est; quia non ex fide, id est, quia non ex credulitate quod id liceat, sed contra conscientiæ dictamen manducat. Idem patet ex 1. Cor. 8. 1. ubi fidem hanc explicans Apostolus, eam vocat scientiam. Ait enim : *De iis autem quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus.* Et vers. 4. *De escis autem, quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, et quod nullus est Deus, nisi unus.* Fides ergo est scientia, qua quis scit idolum nihil esse, ac consequenter idolothyta nihil contrahere numinis falsi, aut vitii ex idolo cui immolantur, ut propterea esus eorum fidelibus sit illicitus : ac consequenter licere fideles iis posse, perinde ac si idolo non essent immolata. Rursum, sicuti fides dicitur credulitas qua quis credit quid esse verum, et à Deo revelatum : ita pariter fides dici potest (uti hic dicitur) credulitas qua quis credit quippiam esse licitum; hoc enim est verum practicum, quod quasi objectum spectat fides hæc practica : sicut prior fides speculativa pro objecto habet verum speculativum. Insuper Cicero lib. 1. Officior. *Fides*, inquit, *est dictorum conventorumque constantia et veritas. Ex quo credamus, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.* Pari ergo ratione cum sit, quod in mente dictum est, puta quod mens et ratio faciendum dictat, fides est dicique debet : et qui hoc agit, fideliter, et ex fide, ac fide bona agere dicitur.

Hinc Theologi docent conscientiam, licet erroneam, semper ligare, ut nunquam contra eam agere liceat; sed eam deponere per prudens rationis, aut viri sapientis consilium; vel, si id non possit, sequi eam oporteat; si videlicet resolutio, et res ipsa differri non possit.

Dices S. August. lib. 4. contra Julian. 3. et lib. de Gratia Christi cap. 26. et epist. 105. Prosper quoque lib. 8. de Vita contempl. cap. 1. et 5. Bern. lib. de Præcept. et dispens. fidem hic proprie accipiunt : ergo cum ait Apostolus, *Omne quod non est ex fide, peccatum est;* hinc recte inferam, quod omnia omnium infidelium opera, etiam bona, uti sunt eleemosynæ, cum non sint, nec fiant ex fide, sint peccata. Admittunt illationem hanc nonnulli Doctores Scholastici, ut Gregorius Arimin. Capreolus. Catharinus.

Verum Respondeo, S. August cum suis τὸ *quod non est ex fide*, per miosin sic accipit. q. d. Apostolus, Quod est ex infidelitate, vel, quod est contra fidem, quodque sit ad cultum idoli, hoc peccatum est, uti patet. Et quia S. August. putabat pleraque opera ab infidelibus fieri hoc fine, scilicet ad colendum indolum; hinc consequenter pleraque eorum opera putavit esse peccata. Sed hoc de omnibus non est verum; imo certum est infideles posse facere, et de facto facere multa opera moraliter bona; ut honorare parentes, dare eleemosynam, servare promissa, non ad cultum idoli sui : (de quo sæpe non cogitant) sed tantum hac de causa, quia illa honesta sunt, quia recta ratio illa dictat, ita ut hæc eorum opera moraliter bona sint, nec ullo malo fine, aut circumstantia vitientur.

Rursum, Origen. Anselm. S. Leo serm. 2. de jejunio Pentecostes, et Prosper per auxesin sic exponunt : *Omne quod non est ex fide, peccatum est*, id est, peccato conjunctum est : quia omnis infidelium virtus vana, inanis et falsa virtus est, nec hominem peccato liberare, aut absolute bonum coram Deo efficere valet. *Omnis infidelium vita*, inquit Prosper in Sentent. excerptis ex S. August. sentent. 106. *peccatum est, et nihil*

est bonum sine summo bono. Ubi enim deest agnitio æternæ et incommutabilis veritatis, falsa virtus est, etiam in optimis moribus.

Verum, ut dixi, hæc non sunt hoc loco genuina, nec ad mentem Apostoli : Apostolus enim per fidem hic non intelligit fidem Christianam, sed credulitatem, persuasionem, et dictamen conscientiæ.

CAPUT DECIMUMQUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

CONCLUDIT, TAM GENTES QUAM JUDÆOS AD FIDEM ET GRATIAM CHRISTI VOCATOS, DEO GRATIAS, INVICEM GRATULATIONEM ET PACEM DEBERE.

PRIMO ERGO DOCET, QUEMQUE PROXIMORUM UTILITATI, ET MUTUÆ PACI STUDERE DEBERE, QUODQUE CHRISTUS TAM JUDÆOS EX PROMISSIONE, QUAM GENTES EX MISERICORDIA AD SE ET SALUTEM VOCAVERIT.

SECUNDO, V. 15. EXCUSAT SE QUOD LIBERIUS ROMANIS SCRIPSERIT, TANQUAM GENTIUM APOSTOLUS OSTENDENS QUOMODO HOC MUNUS SIT EXECUTUS, NIMIRUM QUOD AB JERUSALEM AD ILLYRICUM PRIMUS IPSE UBIQUE EVANGELIZAVERIT.

TERTIO VERS. 24. DESTINAT IRE IN HISPANIAM, PRIUS TAMEN DEFERRE ELEEMOSYNAM IN JUDÆAM, AC DEINDE IN TRANSITU VIDERE ROMANOS, PETENS UT PRO SE INTERIM ORENT.

1. DEBEMUS autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, et non
nobis placere. 2. Unusquisque vestrum proximo suo placeat in bonum, ad
ædificationem. 3. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est :
Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. 4. Quæcumque enim
scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt : ut per patientiam, et
consolationem Scripturarum, spem habeamus. 5. Deus autem patientiæ
et solatii det vobis idipsum sapere in alterutrum secundum Jesum Christum : 6. ut unanimes, uno ore honorificetis Deum, et Patrem Domini nostri Jesu Christi.
7. Propter quod suscipite invicem, sicut et Christus suscepit vos in honorem Dei. 8. Dico enim
Christum Jesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum : 9. Gentes autem super misericordia honorare Deum, sicut scriptum est :
Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, et nomini tuo cantabo. 10. Et iterum dicit :
Lætamini Gentes cum plebe ejus. 11. Et iterum : Laudate omnes Gentes Dominum : et magnificate eum omnes populi. 12. Et rursus Isaias ait : Erit radix Jesse, et qui exurget regere
Gentes, in eum Gentes sperabunt. 13. Deus autem spei repleat vos omni gaudio et pace in
credendo : ut abundetis in spe, et virtute Spiritus sancti. 14. Certus sum autem fratres mei,
et ego ipse de vobis, quoniam et ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita ut possitis
alterutrum monere. 15. Audacius autem scripsi vobis fratres ex parte, tanquam in memoriam
vos reducens . propter gratiam, quæ data est mihi à Deo, 16. ut sim minister Christi Jesu in
Gentibus : sanctificans Evangelium Dei, ut fiat oblatio Gentium accepta, et sanctificata in Spiritu sancto. 17. Habeo igitur gloriam in Christo Jesu ad Deum. 18. Non enim audeo aliquid
loqui eorum, quæ per me non efficit Christus in obedientiam Gentium, verbo et factis : 19. in
virtute signorum et prodigiorum, in virtute Spiritus sancti : ita ut ab Jerusalem per circuitum
usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi. 20. Sic autem prædicavi Evangelium hoc,
non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem : sed sicut scriptum est : 21. Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt : et qui non audierunt, intelligent.
22. Propter quod et impediebar plurimum venire ad vos, et prohibitus sum usque adhuc.
23. Nunc vero ulterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi
ad vos ex multis jam præcedentibus annis : 24. cum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quod
præteriens videam vos, et à vobis deducar illuc, si vobis primum ex parte fruitus fuero. 25. Nunc
igitur proficiscar in Jerusalem ministrare sanctis. 26. Probaverunt enim Macedonia et Achaia
collationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt in Jerusalem. 27. Placuit enim eis :
et debitores sunt eorum. Nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles : debent et

in carnalibus ministrare illis. 28. Hoc igitur cum consummavero, et assignavero eis fructum hunc : per vos proficiscar in Hispaniam. 29. Scio autem quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Evangelii Christi veniam. 30. Obsecro ergo vos fratres per Dominum nostrum Jesum Christum, et per charitatem sancti Spiritus, ut adjuvetis me in orationibus vestris pro me ad Deum, 31. ut liberer ab infidelibus, qui sunt in Judæa, et obsequii mei oblatio accepta fiat in Jerusalem sanctis, 32. ut veniam ad vos in gaudio per voluntatem Dei, et refrigerer vobiscum. 33. Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.

1. Debemus imbecillitates infirmorum sustinere.] βαςάζειν, id est *ferre*, portare instar bajulorum, opitulari illis, et, ut explicat S. Basil. in Regul. brevioribus regul. 177. eas curare, *Sicut Christus*, inquit Basilius, *nostras infirmitates portavit, id est curavit.* Sic Galat. 6. 2. ait: *Alter alterius onera portate.* Qua de re plura dicam ibi.

Et non nobis placere,] non nostro animo morem gerere, ut quæ grata nobis sunt et utilia, sectemur cum proximi scandalo, vel incommodo, v. g. ut idolothyta et escas lege vetitas comedamus cum offendiculo infirmorum, de quibus egit cap. præced. eo enim alludit, imo redit: repetit enim dicta initio capitis præced. ut patet verba utrimque conferenti.

2. Unusquisque vestrum proximo suo placeat, condescendat, morem gerat, obsecundet, illi se accommodet, non in malum, sed in bonum, ad ædificationem,] ut scilicet illum sua charitate, continentia, modestia ædificet, pelliciatque ad omne bonum.

3. Etenim Christus non sibi placuit.] Imitamini Christum. Nam Christus suæ voluntati, naturæ, quieti, et commodis non servivit, ut nos et nostra negligeret, sed ea omnia et vitam suam pro nostra salute exposuit: ita ergo et nos Christiani debemus facere pro fratrum salute, eorumque infirmitates sustinere ; et, ne nos scandalizemus, à multis etiam licitis et nobis commodis abstinere, atque impense eorum salutem procurare.

Sed, supple, nostris commodis servivit Christus, sicut scriptum est, psalm. 68. 10. Improperia improperantium tibi ceciderunt super me.] q. d. Opprobria et peccata contra te, ô Deus, facta, ita me Christum afflixerunt, atque si in me facta essent; adeoque pro eis indolui, et me humiliavi, ut susceperim ea in me punienda et eluenda in carne mea. Idque Primo, ut honorem tibi per peccata hominum quasi ablatum, mea satisfactione redderem, et restituerem. Secundo, ut iram tuam in homines placarem. Hoc enim secundum hic innuit Apostolus : primum vero directe innuit Psaltes, ut recte annotavit Jansenius in psalm. 68.

4. Quæcumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt.] Hisce verbis ostendit Paulus se versiculum psalm. 68. jam citatum, licet is in persona Christi dictus et scriptus sit, non male ad Romanorum institutionem hic citasse, et translulisse, quia quæcumque scripta sunt in sacra Scriptura, præsertim de Christo ad nostram, qui Christiani sumus doctrinam, institutionem et imitationem scripta sunt.

Ut per patientiam, et consolationem Scripturarum spem habeamus,] futuræ gloriæ et vitæ æternæ. Pro *per consolationem,* græce est διὰ τῆς παρακλήσεως. Quod Secundo, verti potest cum Ambros. *per exhortationem*, scilicet ad bona opera; hæc enim spem exacuunt. Facit hoc Scriptura per exempla, quæ narrat, per exhortationes, per promissiones, et præmia, quæ Deus servis suis promittit in Scriptura. His enim nos consolatur, exhortatur, et in spem beatitudinis excitat.

Nota. *Patientia Scripturarum* est ea, quam nos docent Scripturæ : *consolatio* autem, qua nos consolantur, ita Maldon. in Notis manusc. Alii *patientiam* per se sumunt, et distinguunt à *consolatione Scripturarum.* Porro *patientiam* intelligit, qua instar Christi infirmitates infirmorum sustineamus, ut patet v. 1. et 3.

5. Deus autem patientiæ et solatii,] scilicet auctor, dator. Sic et vers. 13. et 33. vocatur *Deus pacis* et *spei*, scilicet largitor; ita Theoph.

Secundo, *Deus patientiæ et solatii.* Hoc est Deus patientissimus, et summe consolans, ita ut in sua deitate includat patientiam et consolationem, sitque per essentiam ipse totus consolatio, imo mare et oceanus consolationis, quam in servos suos etiam in hac vita, ita effundit subinde, in acerrimis quoque tribulationibus et doloribus, ut cor mortale illam non capiat, sed exclamare cogatur cum S. Xaverio : *Satis est Domine, satis est.*

Dei vobis idipsum sapere, consentire, esse concordes, tum judidio, tum affectu, eumdemque affectum, benevolentiam et beneficientiam invicem exhibere. Vide dicta cap. 12. vers. 16. idque secundum Jesum Christum,] id est, secundum legem, vitam, exemplum et præscriptum Christi, sive prout requirit Christus et christianismus.

7. Propter quod suscipite invicem, sicut et Christus suscepit me.] Pro *suscipite*, græce est προςλαμβάνεσθε, hoc est, ultro excipite invicem, mutuo vos juvate et fovete, remotis dissidiis, tum ex ciborum delectu, tum ex diversitate nationum, scilicet Judæorum et Gentium, ortis. Quia Christus utrosque suscepit, pro utrisque mortuus est, utrisque salutis media dedit, utrosque beare, et in cœlo unire cupit.

Nota Primo. *Suscipere* in Scriptura, maxime psalmis, significat juvare, fovere, promovere, uti dixi cap. 14. v. 1.

Nota Secundo. Postquam dixit Apostolus, *Suscipite invicem, sicut et Christus suscepit vos,* addit, *In honorem Dei:* quia cum Christi redemptio, qua nos in filios suscepit et adoptavit, cessit in honorem Dei; tum mutua Christianorum susceptio et concordia, ad quam Christus quasi pater eos suscepit in unam Ecclesiam et familiam, in Dei honorem tendit et vergit. Multum enim religioni detrahitur ex discordia eorum qui sub uno militant nomine Christiano, ut notat Ambros. Et contra ex concordia fidelium plurimum illi accedit; adeo ut Gentilium admirantium et collaudantium illa olim vox communis

de Christianis fuerit: *Videte ut isti invicem diligant*, uti superius ex Tertull. ostendi.

8. DICO ENIM CHRISTUM JESUM MINISTRUM FUISSE CIRCUMCISIONIS,] non proprie: Christus enim circumcisionem et legem veterem abrogavit, aut potius implevit: sed *circumcisionis*, id est circumcisorum, minister, id est, prædicator et operator salutis, ac doctor fuit Christus. Intra Judæorum enim fines docendo et evangelizando se continuit Christus. ita Anselm. Unde dicit ipse Matth.. 15. 24. *Non sum missus nisi ad oves qui perierunt domus Israel.*

Aliter explicant S. Chrysost. et Theoph. nimirum Christum dici *ministrum circumcisionis*, quia Christus circumcisus est, et legem veterem servavit. Jam sensus est, q. d. Paulus: Ergo, ô Gentes quasi novitiæ in fide, humiliter vos gerite erga Judæos, eosque in judaismo suo quasi inveteratos tolerate, utpote quos Christus toleravit: imo quorum minister fuit et Apostolus; idque *propter veritatem*, id est veracitatem, *Dei, ad confirmandas promissiones patrum:* ut nimirum Deus ostenderet se veracem in promissis patribus factis: hac enim de causa Deus Judæis Christum à se promissum dedit et exhibuit, quasi ex fidelitate et justitia; Gentibus vero eumdem dedit gratis, et ex pura misericordia. Et hoc est quod subdit Paulus dicens:

9. GENTES AUTEM (repete, *dico*) SUPER MISERICORDIA (pro misericordia sibi per Christum exhibita) debere HONORARE DEUM, SICUT SCRIPTUM EST, psalm. 17. 50. PROPTEREA, (propter vocationem, gratiam, aliaque beneficia Gentibus præstita, quæ in sensu allegorico recensuit Psaltes psalmo illo 17.) CONFITEBOR TIBI IN GENTIBUS, DOMINE.] q. d. Inter Gentes, ô Domine, aperte profitebor et celebrabo tuum nomen, misericordiam, et beneficia eis exhibita.

10. ITERUM DICIT (Deut. 32. 43. juxta Septuag.) LÆTAMINI GENTES CUM PLEBE EJUS,] cum Judæis conversis. Conglomerat Apostolus hic testimonia Script. de vocatione Gentium, tum ut Judæis eam magis persuadeat, tum ut Gentes hoc beneficium magis ponderent, Deoque gratias agant.

11. ET RURSUS ISAIAS AIT (cap. 11. 10.) ERIT RADIX JESSE, UT QUI EXURGET REGERE GENTES.] Nota. Metonymice *radix* hic est virga ex radice pullulans. Sic Isaiæ 53. 2. de Christo dicitur: *Ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitienti.* Et Isaiæ 11. 1. *Egredietur virga de radice Jesse.* Radix ergo Jesse, est Christus ortus ex stirpe Davidis et Jesse.

Subtilius et sublimius hic aliqui philosophantur: nam Apocal. 5. ubi rursum Christus vocatur *radix David*, Andræas Cæsar. et Rupertus id ita explicant: Christus, inquiunt, quoad divinitatem est radix David, licet quoad humanitatem ipse fuerit ex radice David. Nam Christus, qua homo, natus est ex semine David; sed qua Deus, fuit radix, id est creator et dominus, Davidis.

Tertio, Aretas et Ansbertus ibidem: Christus, inquiunt, est radix David, quia David non fuit radix, sed tantum semen, ex quo ortus est Christus quasi radix, germinans omnes fideles, omnem gratiam et gloriam.

Quarto, Pererius ibidem: David, inquit, fuit radix Christi, quoad humanam naturam: Christus vicissim fuit radix Davidis, quoad eximiam sanctificationem, exaltationem et glorificationem Davidis. Ob hoc enim ita exaltatus fuit David, et tot donis cumulatus à Deo, quod ex ejus stirpe nasciturus erat Christus, qui appellandus erat filius David.

Verum primus sensus est litteralis et genuinus; tum quia cum exposcit phrasis Hebræa: tum quia ita explicat se Scriptura Apoc. 22. 16. cum dicit: *Ego sum radix et genus David.*

ET QUI EXURGET REGERE GENTES, IN IPSUM GENTES SPERABUNT.] *Et*, hic significat id est. q. d. Radix hic ille est, vel idem est, qui reget Gentes, uti prædixit Isaias cap. 11. 10. ubi ad verbum sic habetur: *Qui stat in signum populorum*, hebraice לנס עמים *lenes ammim*, id est, in vexillum Gentium, ut scilicet ad Christi regis castra et vexillum Gentes confluant: itaque *ipsum Gentes deprecabuntur.* q, d. Cum surculus iste ex radice Jessæa germinans, scilicet Christus, in crucem exaltatus et erectus fuerit in signum et vexillum, omnes tam Judæos quam Gentiles trahet ad se et sua castra, ait S. Hieron. in 11. Isaiæ, ut in illum credant, sperent, invocent, et ab eo accipiant gratiam, justitiam, salutem et gloriam: ac consequenter ipse Christus quasi dux belli, suo vexillo omnes Gentes quasi milites suos sibi subdet et reget, ut pugnent contra diabolum, peccatum, carnem et mundum, ac pugnando vincant et triumphent.

13. DEUS AUTEM SPEI, scilicet auctor, cujus gratia factum est, ut in eum speretis, vide dicta vers. 5. ET REPLEAT VOS OMNI GAUDIO ET PACE IN CREDENDO,] ut nimirum in fide suscepta nullas contentiones cum fratribus habeatis, uti hactenus habuistis Judæi cum Gentibus; sed perennem pacem, et concordiam mutuam colatis. Aut, q. d. Deus efficiat, ut credatis, id est, pergatis credere, et in fide suscepta sitis firmi et constantes, utque ex hac fide vestra gaudio et pace repleamini. ita Maldon. in Notis manuscr.

UT ABUNDETIS IN SPE ET VIRTUTE SPIRITUS SANCTI.] Græce ἐν δυνάμει, id est, in fortitudine accepta à Spiritu sancto, puta in gratia et donis Spiritus sancti, quibus anima sit robusta et potens ad quodlibet bonum arduum et magnificum operandum.

14. CERTUS SUM AUTEM,] πέπεισμαι, persuasum habeo, confido in Domino, mihi certo persuadeo. Certitudo hæc ex affectu charitatis bene de suis sentientis, et ex rumore ac sermone hominum fide dignorum oriebatur.

CERTUS SUM ERGO DE VOBIS, QUONIAM (quod) ET IPSI PLENI ESTIS DILECTIONE, REPLETI OMNI SCIENTIA, ITA UT POSSITIS ALTERUTRUM MONERE.] Nota hic modestiam Apostoli, qua se mire insinuat Romanis. q. d. Ego vos, ô Romani, hac epistola doceo et admoneo, non quasi ignaros, torpidos aut improbos, quique non possitis invicem monere: certus enim sum, vos plenos esse dilectione et scientia; sed tantum, ut ostendam animi mei affectum erga vos, utque memoriam eorum quæ scitis vobis refricem, tanquam Apostolus vester, uti ipse se explicat v. sequenti.

Nota Secundo, hæc duo in monitore requiri, scilicet Primo, *dilectionem*, quæ inducat eum ad proximi salutem procurandam, et per quam monendum sibi conciliet, ut monita sua placide accipiat; unde pro *dilectione* græce est ἀγαθωσύνη, id est bonitas, sive benigna charitas. Secundo, *scientiam*, ut sciat monitor quid, quando quomodo monere debeat. De quo pulchra et practica documenta dat S. Gregor. in Pastorali.

15. AUDACIUS SCRIPSI VOBIS, FRATRES, EX PARTE, TANQUAM IN MEMORIAM VOS REDUCENS, PROPTER

GRATIAM (apostolatum) QUÆ DATA EST MIHI A DEO.] Discant hinc Superiores subditis non superbe, sed humiliter imperare, scribere, monere, sicut Apostolus hic : *Scripsi*, inquit, hæc non docens, sed *in memoriam vos reducens*, ut officio et muneri, puta apostolatui meo, satisfaciam. Monitioni enim et correctioni magnam suavitatem, gratiam et efficaciam dat humilitas.

16. UT SIM MINISTER CHRISTI JESU.] *Minister*, supple sacrorum, id est sacerdos : græce enim non est διάκονος sed λειτουργός. q. d. Sacerdos sum hoc ipso quod Apostolus.

SANCTIFICANS EVANGELIUM DEI.] Id est, sacris operans prædicando Evangelium sanctum, et per quod Gentes sanctificantur. Græce enim est ἱερουργοῦντα (quo nomine Septuag. reddunt Hebræum כוהן *cohen*, id est, sacerdos sacrificans) τὸ εὐαγγέλιον. quod S. August. vertit, *consecrans Evangelium*, id est, Evangelii prædicationem. *Sanctificare* ergo hic, est sacrificare, sive sanctam victimam (puta Gentes fideles et sanctas per Evangelii prædicationem) facere, consecrare, offerre Deo. Sic Joan. 17. vers. 19. ait Christus : *Pro eis ego sanctifico meipsum*, id est, meipsum in sanctam victimam in cruce consecro et offero pro ipsis. Adde, voce *sanctificans*, significat hic Apostolus prædicationem Evangelii, quasi rem sacram, non ad sartores et laicos, sed ad Presbyteros Deo consecratos pertinere.

UT FIAT OBLATIO GENTIUM ACCEPTA, ET SANCTIFICATA IN SPIRITU SANCTO.] q. d. Ad hoc sum Sacerdos mysticus, puta præco Evangelii, ut nimirum per meam prædicationem Gentiles placeant Deo, et sanctificentur per Spiritum sanctum, itaque quasi victima munda et acceptissima Deo offerantur, et consecrentur, ait S. Aug., ipsique deinde opera sancta Deo quasi victimas offerant.

Nota. Ex Græco patet hic esse illustrem metaphoram, vel potius allegoriam, petitam ex victimarum immolatione. Est enim hic Sacrificium, ipsa Gentium conversio, et oblatio Deo : Victimæ sunt ipsæ Gentes conversæ et oblatæ Deo : Sacerdos est Paulus, et quivis præco Evangelii : Consecratio est ipsa prædicatio Evangelii, qua Gentes convertuntur, à Deo sanctificantur : Ignis quo Deo incenduntur et comburuntur, est Spiritus sanctus; ita S. Chrysost. et Theophyl.

Simili ergo modo omnes qui convertunt animas, sunt Sacerdotes : labor docendi et concionandi est Consecratio : Victimæ præstantissimæ sunt ipsæ animæ : Sacrificium est ipsa earumdem conversio. Vide hic qua puritate, religione et studio concionatores, aliique similes tractare debeant suas conciones, suaque munia circa proximorum salutem obire, nimirum perinde ac si sacrificarent, et sacris (uti re ipsa faciunt) operarentur.

Nota Secundo. Ex hoc loco hæretici contendunt non aliud in Ecclesia esse sacrificium, quam prædicationem Evangelii. Sed errant, quia nemo non videt hæc omnia esse metaphorica. Et simili metaphora vers. 25. eleemosynam vocat Apostolus liturgiam; uti et S. Corinth. 9. 12. in Græco. Sic et cap. 12. 1. corpora nostra vocavit *hostiam viventem*. Nam solam Eucharistiam esse sacrificium proprie dictum, patet 1. Corinth. 10. 20. et 21. Hebr. 7. 17. Hebr. 13. 10. Act. 13. 2. in Græco.

17. HABEO IGITUR GLORIAM IN CHRISTO JESU AD DEUM.] q. d. Ex eo quod sim minister Christi atque sacerdos, et Apostolus Gentium, uti jam dixi, habeo unde glorier, non in me, sed *in Christo*, qui per me operatus est, et in dies operatur salutem Gentium; idque *ad Deum*, id est, in iis rebus quæ ad Deum pertinent, puta in rebus salutis, quæ ad gratiam et gloriam divinam spectant. Hoc enim est græce τὰ πρὸς Θεόν.

18. NON AUDEO ALIQUID LOQUI EORUM, QUÆ PER ME NON EFFICIT CHRISTUS, IN (circa, conversionem et) OBEDIENTIAM GENTIUM.] q. d. Habeo unde glorier, si cogitem et loquar, non falsa, sed vera, puta ea quæ vere per me efficit Christus, in tam mira et magnifica tot Gentium conversione. Est miosis. Ex modestia enim Paulus non dicit expresse se mira hæc efficere, sed id tantum ex contrario colligendum relinquit, dicens : *Non audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus* : inde enim recte à contrario sequitur : ergo quidquid loquor et glorior de iis quæ per me efficit Christus, idipsum vere loquor et glorior. In verbo *audeo*, respicit ad id quod dixit vers. 15. *Audacius autem scripsi.* q. d. Audacius scripsi ob gratiam, quam vident omnes mihi datam à Deo : non enim audeo scribere et gloriari de meis viribus et gestis, quasi meis, uti faciunt vani et superbi.

19. IN VIRTUTE SPIRITUS SANCTI,] ἐν δυνάμει, hoc est, in potentia, robore, efficacia, puta in potenti et efficaci operatione Spiritus sancti, quam explicat dum subdit :

ITA UT AB JERUSALEM USQUE AD ILLYRICUM (quæ nunc Sclavonia, vel Bosnia dicitur) REPLEVERIM (plene annuntiaverim ubique) EVANGELIUM CHRISTI,] est Hebraica catachresis. *Replere* enim *Evangelium* est plene illud prædicare. Ita Vatabl. Potest Secundo, *Evangelium* hic accipi pro prædicatione Evangelii, et *implere* pro perficere. q. d. Ut impleam et perficiam prædicationem Evangelii. Sic enim 3. Reg. 1. 14. dicit Nathan ad Bethsabee : *Ego complebo*, id est perficiam, *sermones tuos* : sic sæpe alibi *implere* significat perficere.

Tertio, Toletus sic explicat. q. d. Ego Evangelium quasi rete implevi multitudine Gentilium quos converti, quasi piscibus. Hic sensus acutior est quam germanior : potius hac ratione per Hebræam hypallagen, *replere Evangelium* significaret, Evangelio replere provincias ab Jerusalem usque ad Illyricum. Sic enim Hebræi loquuntur : replere lapides vel gemmas in ephod, hoc est, ephod replere et ornare gemmis et lapidibus pretiosis, ut patet Exodi 39. 10. et Exodi 31. 5. in Hebræo. Indeque Hebræi gemmas Rationalis vocant אבני מלאים *abne milluim*, id est, lapides plenitudinum, ut patet Exod. 25. v. 7. in Hebræo : quia, ut explicat Caldæus, hæ gemmæ cælaturas ephod et Rationalis implebant, perinde ac smaragdus palam annuli implere solet. Pari enim hebraismo dici hic posset, Paulum Evangelium implevisse, hoc est, Evangelio quasi gemma pretiosissima implevisse, et ornasse mentes hominum, omnesque provincias, quæ sunt quasi annuli, ephod et Rationale Christi. Atque hic sensus forte pluribus placebit videbiturque ad hebræam phrasim maxime accedere.

Nota hic ingentem zelum et circuitum Apostoli; duos in hoc loco prædicationis suæ terminos statuit, Jerusalem et Illyricum; medias omnes

regiones, Arabiam, Damascum, Antiochiam, Seleuciam, Cyprum, Pamphyliam, Pisidiam, Lycaoniam, Syriam, Ciliciam, Phrygiam, Galatiam, Mysiam, Troadem, Achaiam, Epirum, et alias quasi fulmen, omnes fide Christi illustrans, et charitate inflammans, paucis annis ipse pervasit.

20. Sic autem prædicavi.] οὕτω φιλοτιμούμενον, sic magno studio connisus sum et ambivi evangelizare. In græco est hebraismus. Accusativus enim per antiptosin ponitur pro nominativo, scilicet φιλοτιμούμενον pro φιλοτιμούμενος: idque fit quia præcesserunt accusativi, ut nimirum cum illis hic quoque consentiat et concordet.

Sicut scriptum est, Isaiæ 52. 15. ubi extat de vocatione Gentium prophetia, quam partim per Paulum impleri voluit Christus, partim per alios Apostolos: ait enim Isaias, 21. Quibus non est annuntiatum de eo (puta Gentes Deum et Christum ignorantes) videbunt,] cognoscent eumdem.

22. Impediebar plurimum (τὰ πολλὰ, id est, pluries: ita Syrus) venire.

Ulterius locum non habens in his regionibus.] *Locum*, scilicet vacuum, cum in eis repleverim, ut dixi vers. 19. Evangelium, ubique fundatis Ecclesiis, ubique constitutis et ordinatis Episcopis, et presbyteris, qui mea cœpta perficiant.

24. Cum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quod præteriens videam (videbo) vos.] Nota, plerosque omnes Patres docere, Paulum, uti promisit hic, ita revera ivisse in Hispaniam, scilicet post liberationem ex primo carcere Romano sub Nerone, quæ contigit anno Christi 61. ubi Lucas finit acta Pauli et Apostolorum. Postea enim octo annos supervixit Paulus: occisus enim est anno Neronis 14. Christi 69. Licet gesta hisce octo annis nec Lucas, nec quis alius scripserit, ita docent S. Hippolytus, Athanas. Cyrill. Sophron. Epiphan. Chrysost. Theod. Hieron. Gregor. Isidorus, Beda, Ado, Metaphrast. quos citat et sequitur Baronius anno Christi 61. et Pererius hic. Negat tamen idipsum S. Thom. ac D. Soto, et videntur favere Gelasius Papa, et Innocentius I. epist. ad Decentium; sed eos facile excusat Pererius. Astipulatur et Rom. Martyrol. 23. Septemb. dum ait: *Narbonæ in Gallia natalis S. Pauli Episcopi, quem tradunt fuisse Sergium Paulum Proconsulem, qui à Paulo Apostolo baptizatus, et, cum in Hispaniam pergeret, apud Narbonam relictus, ibidem episcopali dignitate donatus est: ubi prædicationis officio non segniter expleto, clarus miraculis migravit in cœlum.*

Audi quæ de Probo, Xantippe, Philotheo et aliis in Hispania à S. Paulo conversis, narrat ex Sophronio Joan. Vasæus in Chron. Hispan. Sophronius, inquit, Patriarcha Hierosolymitanus scribit, Italias, Gallias et Hispanias transitu B. Pauli illustratas: qui cum in domo Probi, illustris cujusdam viri, hospitio susceptus in Hispania fuisset, et Xantippe uxor ejusdem Probi modestiam hospitis sedulius in eum intenta, admiraretur; divina voluntate factum est, ut, dum sic intenta vultui peregrini inhæreret, appareret ante frontem Pauli quasi litteris aureis scriptum: *Paulus Apostolus, prædicator Christi.* Quæ cum prænuntia fama multa de Apostolo audisset, et diu desiderasset vultum ejus videre, gaudio pariter resoluta et stupore, cum lacrymis corruit ad ejus pedes. Edocta autem mysteria Christi, cum viro et familia Christo regenerata est. Sed et traditur Philotheus, ejus regionis princeps, Paulo adhæsisse, factus Christi Confessor. Quin et Menologia Græcorum S. Xantippes à Paulo in Hispania conversæ diem natalem consignant 25. Septembr.

Si vobis primum ex parte fruitus fuero.] Nota τὸ *ex parte*. q. d. Inexplebile habeo vestri desiderium, ut nunquam totum illud saturare possim, sed dumtaxat ex parte: præsertim si tantum in transitu vos videam et salutem, uti destino, ita Theophyl.

Nota Secundo. Pro *fruitus fuero*, græce est, ἐμπλησθῶ, id est expletus fuero, scilicet jucunditate honestæ delectationis, quam ex vestra præsentia et consuetudine capiam: hoc enim est frui. Sic enim fruitio distinguitur ab amore, qui abstrahit ab amati præsentia, et à desiderio, quod est rei absentis. Ita Theologi ex S. Aug. lib. 1. de Doctrina Christ. cap. 33.

25. Proficiscar in Jerusalem ministrare sanctis,] ut Judæis Christianis in paupertate et necessitate constitutis deferam collectam eleemosynarum, quam pro eis feci in Macedonia et Achaia. Pro *ministrare* græce est λειτουργῆσαι, quasi eleemosyna sit liturgia et sacrificium, ipsique eleemosynarii sint λειτουργοί, sive sacerdotes, et sacrifici Dei: quia eleemosyna est generale quoddam sacrificium, Deoque gratissimum. Nam de ea dicit Dominus: *Misericordiam volo, non sacrificium.* Vide dicta vers. 16.

26. In pauperes sanctorum.] Hoc est, in pauperes sanctos, puta in pauperes Christianos. Sic Plinius *ovorum oblonga* dixit, pro ova oblonga.

27. Si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles, debent et in carnalibus (in temporalibus bonis) ministrare illis.] Nota. Spiritualia bona à Judæis acceperunt Gentiles, Primo, quia Christum, Apostolos, fidem, etc. Gentes à Judæis, quibus hæc promissa et data sunt, acceperunt: Secundo, quia per preces, obsequia, et ministeria sua subserviebant Christiani qui erant in Judæa, Apostolis et Evangelio apud Gentes.

28. Cum assignavero eis fructum hunc.] *Pro assignavero*, græce est σφραγισάμενος, obsignavero, id est obsignatam à Gentilibus pecuniam fideliter tradidero; ne quis putet me inde quid usurpasse. Solent enim veteres annulis suis obsignare ea, quæ fideliter servata vel translata cuperent. En quam caute providet Paulus bona coram Deo et hominibus, in pio opere eleemosynæ.

Nota. *Fructum*, vocat eleemosynam, quæ, ut ait Chrysost. fructus est et commodum, non tam accipienti, quam danti. Nam Christus inquit: *Beatius est dare quam accipere. Beatius*, quia liberalius, generosius, virtuosius, et magis meritorium.

Apostolus tamen proprie eleemosynam hic vocat *fructum*, non dantium, sed accipientium eam, fructum scilicet spiritualium honorum, quæ Judæi communicarant Gentibus, ut dixi vers. 27. Sicuti præcones fructum suæ prædicationis habent sustentationem et alimoniam.

29. In abundantia benedictionis Evangelii Christi veniam.] Ita lege cum Roman. et Græco. Per *benedictionem*, Primo, Ambros. accipit miracula; Secundo, Theod. pericula quæ passurus erat Paulus propter Evangelium; Tertio, Theophyl. eleemosynas, quæ Romæ erat collecturus

pro Hierosolymitanis; Quarto, Chrysost. sic explicat, q. d. Scio cum veniam, inveniam vos plenos omnibus donis spiritualibus; Quinto et optime, benedictio hæc est gratia et charismata Evangelii, q. d. Deus per meum adventum, prædicationem et conversationem copiosam vobis impertietur Evangelicorum mysteriorum cognitionem, amorem, consolationem, gratiam et fructum. Ita Origen. et Ansel.

30. Obsecro vos ut adjuvetis me in orationibus vestris ad Deum.] Pro *adjuvetis me*, græce est συναγωνίσασθαί μοι, id est, *ut concertis in agone mecum.* Præsagiebat Apostolus certamen, quod postea habuit Hierosolymis Actor. 21. 27. ubi captus fuit ab infidelibus Judæis, contra quos precibus certabat, et Romanorum, ut secum certent, presces hic implorat. Ita S. Chrysost.

Multo ergo magis licet invocare sine ulla Dei injuria, opem Sanctorum in cœlis cum Christo regnantium. Si enim Paulus hic sine injuria Dei, id est, honoris, invocationis, et adorationis Dei petit: O Romani, orate pro me; cur sim Deo injurius, si dicam: S. Petre, ora pro me?

31. Obsequii mei (ministerii eleemosynarum, quas defero Christianis pauperibus in Judæa degentibus) oblatio accepta fiat in Jerusalem sanctis.] q. d. Orate pro me, non tantum ad hoc, ut eleemosyna quam perfero, secure ad Hierosolymitanorum manus perveniat; sed etiam ad hoc, ut grata sit illis, et hilariter accepta, neve propter me displiceat, aut minus arrideat. Erat enim Paulus Judæo-Christianis suspectus, quasi hostis judaismi, et Gentium patronus.

32. Ut refrigerer vobiscum.] q. d. Ut refociller, et ex tot laboribus recreer videns vestrum profectum in Evangelio, et vos pariter recreemini videntes me, de quo multa inaudistis.

CAPUT DECIMUMSEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Totum caput continet salutationes. Unde colligas humanitatem Pauli, benevolentiam, et charitatem maternam erga singulos. Discant hic Præcones, imo Christiani omnes, illud: Saluta libenter, resaluta libentius.

Interim Secundo, v. 17. jubet ut caveant eos qui faciunt dissensiones et offendicula.

Tertio, v. 25. Deo, qui omnes Gentes, per Christum vocavit ad Evangelium et salutem, optat et tribuit honorem et gloriam æternam.

1. Commendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est in ministerio
Ecclesiæ, quæ est in Cenchris: 2. ut eam suscipiatis in Domino digne
sanctis: et assistatis ei in quocumque negotio vestri indiguerit: etenim
ipsa quoque astitit multis, et mihi ipsi. 3. Salutate Priscam et Aquilam
adjutores meos in Christo Jesu; 4. (qui pro anima mea suas cervices
supposuerunt: quibus non solus ego gratias ago; sed et cunctæ Ecclesiæ
Gentium) 5. et domesticam Ecclesiam eorum. Salutate Epænetum dilec-
tum mihi, qui est primitivus Asiæ in Christo. 6. Salutate Mariam, quæ multum laboravit in
vobis. 7. Salutate Andronicum, et Juniam cognatos et concaptivos meos: qui sunt nobiles in
Apostolis, qui et ante me fuerunt in Christo. 8. Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in
Domino. 9. Salutate Urbanum adjutorem nostrum in Christo Jesu, et Stachyn dilectum meum.
10. Salutate Apellen probum in Christo. 11. Salutate eos, qui sunt ex Aristoboli domo.
Salutate Herodionem cognatum meum, salutate eos qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in
Domino. 12. Salutate Tryphænam, et Tryphosam: quæ laborant in Domino. Salutate
Persidem charissimam, quæ multum laboravit in Domino. 13. Salutate Rufum electum
in Domino, et matrem ejus, et meam. 14. Salutate Asyncritum, Phlegontem, Her-
mam, Patrobam, Hermen: et qui cum eis sunt fratres. 15. Salutate Philologum,
et Juliam, Nereum, et sororem ejus, et Olympiadem, et omnes, qui cum eis
sunt, sanctos. 16. Salutate invicem in osculo sancto. Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi.
17. Rogo autem vos, fratres, ut observetis eos, qui dissensiones et offendicula præter
doctrinam quam vos didicistis, faciunt, et declinate ab illis. 18. Hujuscemodi enim
Christo Domino nostro non serviunt? sed suo ventri: et per dulces sermones, et benedictiones
seducunt corda innocentium. 19. Vestra enim obedientia in omnem locum divulgata est.
Gaudeo igitur in vobis. Sed volo vos sapientes esse in bono, et simplices in malo. 20. Deus
autem pacis conterat Satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri Jesu
Christi vobiscum. 21. Salutat vos Timotheus adjutor meus, et Lucius, et Jason et Sosipater
cognati mei. 22. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam, et Domino. 23. Salutat vos

Caius hospes meus, et universa Ecclesia. Salutat vos Erastus arcarius civitatis, et Quartus, frater. 24. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen. 25. Ei autem qui potens est vos confirmare juxta Evangelium meum, et prædicationem Jesu Christi, secundum revelationem mysterii temporibus æternis taciti, 26. (quod nunc patefactum est per Scripturas Prophetarum secundum præceptum æterni Dei, ad obeditionem fidei) in cunctis Gentibus cogniti, 27. soli sapienti Deo, per Jesum Christum, cui honos et gloria in sæcula sæculorum, Amen.

1. Commendo vobis Phœben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ: quæ est in Cenchris.] Nota. Paulus vocat Phœben *sororem*, ob cognationem, non carnis, sed fidei et religionis. Sicut enim omnes viri Christiani vocabantur fratres, ita omnes feminæ Christianæ vocabantur sorores. Male ergo quidam recentiores *sororem* interpretantur uxorem Pauli, cum qua, inquiunt, vivebat jam cœlebs. Nam Paulus ipse innuptis se annumerat 1. Corinth. 7. vers. 8. Phœbe hæc, ut hinc patet, Corintho profecta fuit Romam, atque adeo latrix fuit hujus epistolæ ad Romanos, ut habent Græca, Syra, et Latina Complur. in fine epistolæ.

Nota Secundo. Fuit hæc Phœbe *in ministerio Ecclesiæ*, græce διάκονος, id est, ut explicant S. Chrysost. et Origen. *diaconissa*. Quænam fuerint olim diaconissæ, dicam 1. Timoth. 5. 9.

Nota Tertio. Cenchri erat portus et pagus Corinthi. Ita Origen. Ergo etiam in pagis jam tum Christi fides erat pervulgata et celebris.

2. Ut eam suscipiatis in Domino.] Domini nomine et amore, propter Dominum, vel in Domini gratia, et charitate Christiana. Vide can. 25. Unde subdit Paulus :

Digne sanctis,] scilicet, uti decet Christianos excipere Christianos, qui quasi sancti recipi debent. Ita S. Chrysost.

Ipsa quoque astitit multis.] προστάτις ἐγγυνήθη, id est, assistrix fuit, quod Eustathius et Græci nonnulli exponunt πρόξενος, id est, præfecta hospitum fuit. Videtur ergo hæc Phœbe fuisse ex illis, de quibus 1. Timoth. 5. 10. dicitur : *Si hospitio recepit, si pedes sanctorum lavit*, etc.

3. Salutate Priscam et Aquilam.] Judæos scenopegos, qui nuper Roma à Claudio ejecti, sed jam eo reversi erant, ut hic docet Apostolus. vide Actor 18. 2.

4. Qui pro anima mea suas cervices supposuerunt.] q. d. Qui pro vita mea tuenda suam objecerunt periculo, vel in illa seditione Ephesi per Demetrium excitata, de qua Actor. 19. v. 24. vel in Corinthiaca, de qua Actor. 18. 12. vel in alia simili.

5. Et domesticam Ecclesiam (familiam Christianam) eorum.

Salutate Epænetum, qui est primitivus Asiæ.] Ita Biblia Romana : nam Syrus et Græca jam habent *Achaiæ*, pro *Asiæ*. q. d. Salutate Ephænatum qui primus in Asia ad fidem Christi est conversus. Unde Græca habent, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας, qui est primitiæ Achaiæ. Ita Chrysost. et Theodor.

7. Andronicum et Juniam cognatos meos,] gentiles meos, qui scilicet mecum ejusdem sunt gentis, puta sunt Judæi. Sic enim Paulus cap. 9. 3. omnes Judæos vocat suos *cognatos*.

Qui sunt nobiles in Apostolis.] q. d. Qui inter Apostolos et doctores sunt insignes et illustres. Ita S. Chrysost. et Theodor. Non enim soli illi illi duodecim vocati à Christo; sed et Paulus, Silas, Barnabas, aliique similes apud Ethnicos et infideles evangelizantes, fuerunt et etiamnum sunt Apostoli. De personis et Sanctis hisce vide Baron. in Annalibus et in Martyrologio.

Qui et ante me fuerunt in Christo.] In fide Christi. q. d. Qui ante me crediderunt, et Christiani fuerunt.

10. Salutate Apellen probum, (græce δόκιμον, probatum) in Christo,] hoc est, christianismo. Vide can. 37.

11. Salutate eos qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt Domino,] qui sunt in Domini nostri Jesu Christi fide et Ecclesia. q. d. Salutate ex Narcissi domo omnes qui credunt Christo. Unde videntur in eadem domo aliqui fuisse infideles, quos salutari non jubet.

14. Hermam.] Hic Hermas auctor est libri, qui inscribitur Pastor, eo quod in ipso angelus pastor, protector et custos ipsius Hermæ, qui et Angelus pœnitentiæ ipsius dicitur, inducatur duodecim præcepta vitæ bene agendæ præscribens : qui liber apud veteres magnæ fuit auctoritatis.

16. Salutate invicem in osculo sancto,] non Gentili, sed *sancto*, id est Christiano, religioso, honesto, modesto, casto, sincero, fraterno, de quo plura dicam 2. Corinth. 13. 12.

Quæres, cur S. Petrum non salutet hic Paulus? An quia Romæ Petrus nunquam fuit, ut ex hoc loco contendunt Novantes? Respondeo, Minime; sed causa est, vel quod ad Petrum peculiares litteras dederit Paulus, vel quod Petrus, utpote Judæus, ante aliquot annos Roma pulsus à Claudio Imp. etiamnum abesset : discurrebat enim ad alias in Italia, Hispania, Africa et Britannia Ecclesias fundandas et juvandas, ut tradit et docet Innocentius I. epist. ad Decentium, et ex ea Baron. Bellarmin. et alii. Nam alioqui Priscilla et Aquila, aliique Judæi, quos hic salutat, Romam redierant, edicto Claudii jam oblitterato, vel revocato; aut certe illo stante, furtim et clanculum irrepentes.

Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi.] Non quod ab eis salutandi Romanos accepisset Paulus mandatum : longe enim aberant; sed quia earum charitatem et affectum noverat, quo Romanos salvere et prospere agere cupiebant : et quia ipse erat caput omnium Ecclesiarum, omnes ecclesias repræsentans, sicut rex regnum. Sicut ergo regnum per regem loquitur et salutat : ita Ecclesiæ per Paulum; ut quod ipse fecit, Ecclesiæ censeantur fecisse.

Sic 1. Corinth. ult. vers. 19. dicit Paulus : *Salutant vos Ecclesiæ Asiæ.* Sic quoque vulgo et vere amicis et familiaribus scribimus : Salutat te ille vel iste familiaris tuus, et meus; etiamsi nobis nil tale dixerit; quia novimus ejus mentem, qua alium salvere et bene agere desiderat. Hæc enim mens est hominum invicem scri-

bentium, hic usus communis, verus et mendacii expers.

17. Rogo observetis eos, qui dissensiones præter (id est contra, ut vertit Erasmus) doctrinam, quam vos didicistis, faciunt.] Sic Galat. 1. 8. dicit Apostolus anathema iis qui aliud evangelizant, præter (id est contra) id, quod evangelizatum est.

18. Hujuscemodi per dulces sermones et benedictiones (hoc est, adulationes, assentationes, inquit Theophyl.) seducunt corda innocentium.] Per *dulces sermones*, græce διὰ τῆς χρηστολογίας. Ubi Nota. à Græco χρηστός, id est utilis vel commodus, Gentilibus vocabantur *Christi*, homines utiles vel benefici. Unde Lucianus in Philopatro, *Pauci*, inquit, *chresti*, id est frugi, sunt, *quemadmodum ubique video*. Contra vero *chrestologi* dicebantur, qui cum bene loquerentur, male tamen agebant : qua de causa Pertinacem Imper. Chrestologum esse appellatum, auctor est Julius Capitolinus. Tales chrestologos Apostolus hic vocat hæreticos et pseudodoctores, eorumque chrestologiam, id est blandiloquentiam, cavendam esse monet.

19. Vestra obedientia, qua prompte et perfecte Evangelio credidistis, in omnem locum divulgata est.] q. d. Ergo, ô Romani, uti cœpistis, ita pergite tueri hanc fidem et obedientiam. Vide dicta cap. 1. vers. 8.

Volo vos sapientes esse in bono, et simplices in malo.] *Sapientes*, id est prudentes et cautos, ne à bono quod accepistis, illorum seductorum dulcibus et blandis persuasionibus excidatis. Ad malum autem *simplices*, id est rudes, quasi nescientes male agere, qui nullam nocendi artem teneatis.

Nota. *Simplex* græce dicitur ἀκέραιος, quod deducitur à κέρας, et α privativo, q. d. Sine cornu, placidus, innocens; vel ἀπὸ τοῦ κερᾶν, id est miscere, et α privativo, q. d. Immistus, purus, sincerus, et exinde metaphorice, simplex, qui non novit adulterare, miscere, corrumpere, vitiare. Sic Matth. 10. 16. jubet Christus, ut simus ἀκέραιοι ὡς περιστεραί, simplices sicut columbæ.

20. Deus pacis (amator et auctor) conterat Satanam (qui magister et omnium dissensionum) sub pedibus vestris velociter.] q. d. Deus conterat cito dissensiones vestras cum suo principe. Ita S. Chrysost. et Theodor.

Secundo, Origen. *Deus conterat Satanam*, hoc est, inquit, omnem spiritum qui adversatur credentibus, quique per suos ministros, quasi serpens insidiatur calcaneo vestro, et vos ad defectionem à fide sollicitat. Alludit ad Genes. 3. 15. *Ipsa* (vel, ut directe habent Hebræa, הִיא *hu*, id est ipsum semen, sive, proles mulieris, puta Christus) *conteret caput tuum*.

Tertio, proprie *Satan*, id est diabolus, conteri, hoc est dejici, calcari ac vinci hic dicitur, cum ejus populus, scilicet idololatræ et infideles, maxime reges et principes qui Evangelio adversantur, dejiciuntur. Orat ergo hic Paulus, ut populus Christianus his omnibus fiat potentior, ut pro Imperatoribus et principibus idololatris Christiani surrogentur, utque Deus pacis persecutores Ecclesiæ convertat, eosque illi subjiciat. Ita Ansel. Sic inter alios S. Sempronius Martyr productus ad Martis simulacrum, jussusque illud adorare, dixit : *Conterat te Dominus Jesus Christus filius Dei vivi :* ac mox simulacrum ipsum sensim liquefactum defluxit : ut habent acta S. Nemesii Martyris.

Hic sensus accommodus et illustris est : primus tamen sensus quem dedi, magis respondet præcedentibus, puta versui 17. et sequ.

22. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam, in Domino.] Hoc est, propter Dominum, aut potius q. d. Salutem, quæ à Christo Domino est et proficiscitur, vobis precor.

Nota. Pro *Tertius*, aliqui legunt, *Terentius*, sed perperam. *Tertius* ergo hic nomen est proprium scribæ, qui dictante Paulo epistolam scripsit. Estque hæc ejus sententia Scriptura sacra, uti reliqua epistola, quia illam ipsam vel Paulo, ut videtur, vel Spiritu sancto dictante scripsit Tertius. Hunc factum esse Episcopum Iconii Diodorus Tarsensis hic, et Dorotheus in Synopsi testantur : ubi et martyrio coronatus est 21. Junii, ut habent Martyrologia. De hoc Tertio ita ex Diodoro Tarsensi scribit Sixtus Senensis lib. 2. in Tertio : *Tertius*, inquit, *Iconii Episcopus, Pauli discipuli et amanuensis, scripsit dictante Apostolo eam, quæ est ad Romanos epistolam : in cujus fine salutationem quoque suam apponens ait, saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam hanc, in Domino. Is cum esset parum sermone peritus, nec satis in scribendo exercitatus, epistolam, quæ propter multitudinem ac sublimitatem quæstionum, ceteris Pauli epistolis obscurior est, longe reddidit obscurissimam, dum sensus et cogitationes Pauli elocutionibus interdum confusis, et in absolutis sententiis, ac transposita nonnunquam ordinis serie conatus est explicare. Diodorus Tarsensis Episcopus in expositione epistolæ ad Romanos hujus rei testis est. Theodolus Cœlesyriæ presbyter in expositione epistolæ ad Romanos, pro Tertio, Terentium legit.*

23. Salutat vos Caius hospes meus.] Ad hunc Caium scripsit S. Joannes tertiam suam epistolam Catholicam, in qua eum ab hospitalitate et misericordia in pauperes dilaudat.

Et universa Ecclesia.] Scilicet quæ est Corinthi; unde hanc epistolam scripsit Paulus. Videtur ergo ex hoc loco, Caii domus fuisse Ecclesia, sive locus ad quem ad Synaxes congregabantur Christiani, qui erant Corinthi. Unde Ambros. Syrus, et Græca legunt, τῆς ἐκκλησίας ὅλης. q. d. Caius est hospes non tantum meus, sed etiam universæ Ecclesiæ Corinthiacæ.

Erastus arcarius, græce οἰκονόμος, id est quæstor, civitatis.] Corinthi, ut dixi, cui nimirum commissa erat cura publici ærarii.

24. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.] Nota. Apostolus passim epistolis suis et præmittit et subjungit apprecationem gratiæ, ut doceat nil ita Christiano in votis esse debere, ac Dei gratiam, gratiæque augmentum, qua scilicet non hominibus, sed Deo grati simus, ac placeamus : sic enim ad omnia virtutum opera validi ac potentes efficimur, degimusque in perpetua pace ac lætitia. Sicut enim famulus qui regi servit, apud quem gratiosus est, nihil tristitiæ sentit, quidquid inimicitiæ vel adversitatis aliunde occurrat : ita nos nihil mœroris sentiemus, sive amici aliique nos deserant et infestent, sive pericula et tribulationes ingruant, si in Dei gratia simus, si Deus nos gratia sua roboret et confirmet.

Sic insuper inquit S. Chrysost. hom. 10. in epist. 2. ad Timoth. in morali : *Si in gratia Dei sis, terribilis eris non tantum hominibus, sed et*

dæmonibus. Tales fuere Apostoli, qui calcatis divitiis Domini sui imperio sunt potiti. Ille, aiebant, morbo liberetur, ille dæmonibus : illum liga, hunc solve. In terris fiebant ista, sed è cœlis proficiscebantur. Et rationem subdit dicens, *Hic enim honor redundat in Dominum. Quo enim potentior est famulus, eo majori admirationi est dominus.* Addit deinde Chrysost. nos omni vi et violentia nobis et concupiscentiis illata, ad hanc gratiam assequendam conniti debere.

25. Et qui potens est vos confirmare juxta Evangelium meum (supple, sit honor et gloria, ut patebit v. ult. in fine) et prædicationem Jesu Christi (de Jesu Christo Salvatore) secundum revelationem mysterii.] q. d. Prædicatio Evangelii Christi non est prædicatio veritatis et rei humano lumine cognitæ, sed est prædicatio rei cognitæ per revelationem divinam : nimirum est prædicatio magni illius mysterii, quod tota hac epistola tractatum est : scilicet omnes omnino homines, etiam Gentiles et paganos, justificari ex fide Christi, idque gratis, et sine ullis cujuspiam meritis.

Temporibus æternis.] Nota, nec mundum, nec tempus esse ab æterno, uti voluit Plato. Dicuntur ergo tempora æterna, non secundum rem, sed secundum imaginationem, quæ scilicet fingimus ante mundum æternitati coextitisse. Ita Anselm. q. d. Paulus, Non est recens inventum Evangelii : sed ab æterno semper fuit ipsum Evangelium in secreto divinitatis consilio, menteque divina tacitum et occultum, et nunquam hactenus in mundo propalatum aut prædicatum. Unde subdit :

26. Quod (scilicet mysterium jam dictum : Græcum enim φανερωθέντος referri debet ad μυστηρίου) nunc patefactum est (declaratum et demonstratum est) per Scripturas Prophetarum, qui Christum, Christique Evangelium prædixerunt, secundum præceptum æterni Dei, ad obeditionem fidei,] ut nimirum omnes Gentes Evangelium fidemque Christi audiant, illique credant et obediant.

In cunctis (quibusvis sine discrimine) Gentibus cogniti.] Scilicet mysterii : eo enim τό *cogniti*, referri patet Ex Græco, et ex parenthesi Romana, quæ omnia à τῷ *quod nunc patefactum est*, hucusque duobus semicirculis includit. Græcizat ergo hic noster Interpres; cum alioqui clare uti cœperat dicere debuisset : *Mysterii, quod nunc patefactum est, et in cunctis Gentibus cognitum;* vel, ut græce est, γνωρισθέντος, id est, notificatum et manifestatum est.

27. Soli sapienti Deo per Jesum Christum.] Hæc refert ad *Ei qui potens est*, vers. 25. q. d. Soli sapienti et potenti Deo per Christum et Christianam religionem, omnis sit honor et gloria sempiterna.

Nota. Gloria sit *soli*, non Patri, ut Arriani ; sed *Deo*, id est, SS. Trinitati, cui per Christum hominem omnis honor defertur. Ita S. August. lib. 3. Contra Maxim. 13. Nam Christus Deus et homo cum sit, ut Deus honorem recipit cum Patre et Spiritu sancto, ut homo vero illum defert. Detulit autem, cum prædicavit in mundo SS. Trinitatem, et jussit baptizari in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti omnes gentes.

Nota secundo. Vox *sapienti* innuit, per nullam hominum sapientiam hominem potuisse viam salutis agnoscere : quia solus Deus à seipso, et per essentiam sapiens est, qui eam per fidem nobis manifestavit. Hinc solus sapiens dicitur : respicit enim Paulus ad mysterium, de quo dixit vers. 25. ita Anselm. Vide Baruch 3. v. 32. et 37.

Cui honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.] Τὸ *cui*, hebraismo redundat. Ita S. August. Hebræi enim repetunt relativum cum antecedente. Unde Græca et Syrus non habent τὸ *cui*. Sic ergo hæc omnia ordinanda sunt : Ei qui potens est vos confirmare, videlicet soli sapienti Deo, sit honor et gloria. Amen.

Vide S. Chrysost. hic in morali hom. ult. pulchre et pathetice ostendentem quantum S. Paulus suo zelo, labore et fervore honorarit et glorificarit Deum.

O Rex sæculorum, ô revelator mysterii temporibus æternis taciti, ô æterne Deus, immortalis et invisibilis, ô qui habitas in celsis montibus æternitatis, qui ex alto despicis arcta vitæ nostræ, omniumque temporum sub te labentium spatia; tibi honor, tibi gloria in sæcula sæculorum. Tu nobis beatæ æternitatis aditum devicta morte reserasti : fac nos semper ejus memores ita sobrie, juste et pie vivere, ut ejus participes efficiamur : da nobis ita sancte et heroice hoc vitæ momentum transigere, ut in sæcula sæculorum te frui, te laudare, te cum omnibus angelis et Sanctis celebrare mereamur, ô vera charitas, ô chara æternitas, Deus meus et omnia, Amen.

COMMENTARIUS

IN PRIMAM EPISTOLAM

AD CORINTHIOS.

ARGUMENTUM.

Achaia sive Peloponnesus, quæ nunc vulgo Morea dicitur, olim celebres habuit urbes; harum metropolis et nobile emporium erat Corinthus, inquit Chrysost. duobus inclyta portubus, quorum Lechæum Jonio, Schonus Ægeo imminet mari. Unde à duplici hoc mari Poetæ *Corinthum bimarem* vocarunt; ut Ovid. 4. Fastor.

Adriacumque patens late, bimaremque Corinthum.

Fertur autem Corinthus primo à Sisypholatrone Æoli filio condita fuisse, et Corcyra nominata, auctore Strabone l. 8. Geogr. postea Ephyre: deinde eversa, et instaurata à Corintho Marathonis, seu Pelopis (ut Suidæ placet) sive (ut alii malunt) Orestis filio, Corinthus appellata. Hanc urbem Cicero, *pro lege Manilia*, Græciæ totius lumen appellat. Eo enim potentiæ propter situs opportunitatem pervenit, ut vix Romanæ urbi concederet.

Abundabat ergo Corinthus opibus, mercibus et metallis, ac præsertim ære, fuitque æs Corinthiacum celeberrimum et laudatissimum; adeo ut Plinius l. 4. c. 2. tradat illud auro et argento æquiparari. Ex hac opulentia manavit Corinthiorum fastus, ingluvies, luxus, libido, magnificentia, ut ea abierit in proverbium: *Non cuivis homini contingit adire Corinthum.* Ubi Demosthenes mulierculæ, pro roratio usu corporis, deposcenti octona auri talenta, respondit: *Ego tanti pœnitere non emo.* Hac de causa in hac eorum vitia subinde, ac præsertim c. 6. invehitur Apostolus.

Rursum Secundo, Corinthi erat Oratorum et Philosophorum frequentia: inter quos fuit Periander, unus è septem Græciæ sapientibus. Adiit ergo Paulus Corinthum, ut in urbe tam frequenti et celebri disseminaret Evangelium, in eaque annum, et sex menses evangelizavit, ac multos ad Christum convertit, confirmante eum Domino, qui ei per visionem Corinthi apparens, *Noli*, inquit, *timere, sed loquere, et ne taceas, propter quod ego sum tecum, et nemo apponetur tibi ut noceat te, quoniam populus est mihi multus in hac civitate,* Actor. 18. 9. Hac Pauli prædicatione Corinthii Christiani mire profecerunt, adeo ut eorum sapientiam, prophetiam, aliasque eis à Deo datas c. 1. v. 5. c. 14. gratias v. 26. et alibi celebret ipse Paulus.

Hinc Tertio, inter Corinthios orta est superbia, ambitio, et contentiones, præsertim postquam Apollo vir eloquens et potens in Scripturis, supervenit Corinthum. Act. 18. 27. tunc enim nonnulli hunc Apollo prætulerunt Paulo, quasi in sermone minus eleganti et eloquenti, indeque orta sunt schismata, uno jactante et dicente, *Ego sum Pauli;* altero, *ego sum Apollo*, etc. Paulus ergo hanc ad eos scribit epistolam, in qua statim per quatuor prima capita, eos ab humanæ sapientiæ et eloquentiæ fastu, atque inani magistrorum suorum Pauli vel Apollo venditatione, ad humilitatem crucis, ad Christi fidem et doctrinam abducit.

Quarto, scripserant Corinthii ad Paulum varia dubia proponentes, ut patet. c. 7. v. 1. quæ ipse hac epistola resolvit: unde postquam primis quatuor capitibus, eorum schismata et vanæ sapientiæ ambitionem retudisset: deinde c. 5. jussisset excommunicari et vitari incestuosum, ac, c. 6. litigia eorum coram judice infideli, atque fornicationem insectatus fuisset; c. 7. primum eorum dubium de matrimonio et virginitate enodat, docetque quæ sint jura matrimonii Christiani, eique opponit et anteponit consilium Evangelicum virginitatis et cælibatus. Mox c. 8. et 10. dubium secundum eorum de idolothytorum esu aggreditur, asseritque illum in se licitum esse, sed cavendum, ubi est scandalum infirmorum. Deinde c. 9. ut ostendat, quam idolothytorum scandala sint cavenda, asseverat se ob ædificationem proximorum, abstinuisse stipendio sustentationis, sibi evangelizanti debito, ac labore manuum victum sibi comparasse. Inde cap. 11. tertium Corinthiorum dubium, de mulierum velatione, et quartum de cœna Eucharistica, ejusque agape resolvit. Mox c. 12. disputat de gratiis gratis datis, easque varie variis à Spiritu sancto distribui docet, Cap. 13. demonstrat inter Dei dona et gratias excellere charitatem. Cap. 14. quinto Corinthiorum dubio; An donum linguarum præstet prophetiæ? negative respondet. Cap. 15. sextum dubium eorum resolvit, probando multis resurrectionem, ejusque dotes, modum et ordinem docendo. Cap. 16. jubet fieri collectam eleemosynarum pro pauperibus Hierosolymitanis: ac denique salutationibus claudit epistolam.

Nota Quinto. Scripta est tam hæc prima, quam secunda ad Corinthios, ante epistolam ad Romanos: nam, ut notat Chrysost. Apostolus 1. Corinth. 16. v. 2. Corinthios ad collectam, qua sublevent famem pauperum Hierosolymitanorum, adhortatur, quam Roman. 15. v. 25. et 26. jam factam esse docet. Rursum scriptam esse hanc epistolam Philippis, et missam per Timotheum habent Græca, Syra, et Regia Latina in fine epistolæ: sed videtur potius ex cap. 16. v. 8. et aliis Ephesi scripta (Actor. 19. v. 1.) anno Christi 57. ita Baronius, Œcumenius, et alii.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Agit gratias Deo, pro gratia Corinthiis data, spondetque quod Deus in ea illos confirmabit. Deinde v. 10. insectatur eorum schisma, quo hic dicebat, Ego sum Pauli; ille, Ego sum Apollo; cum omnes sint Christi.

Tertio, v. 11. radicem schismatis succidit, dum docet non debere Corinthios spectare eloquentiam Apollo, vel alterius prædicatoris; sed rem prædicatam, scilicet crucem, quæ licet Judæis sit scandalum, Gentibus stultitia, fidelibus tamen est Dei virtus et sapientia.

Hinc Quarto, v. 26. consequenter docet Deum non vocasse ad prædicationem et fidem crucis et salutis sapientes, potentes, et nobiles mundi, sed stultos, infirmos et ignobiles Apostolos, aliosque primos fideles, idque ne quis in se, sed tantum in Deo glorietur.

1. Paulus vocatus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, et Sosthenes
frater, 2. Ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Jesu,
vocatis sanctis, cum omnibus, qui invocant nomen Domini nostri Jesu
Christi, in omni loco ipsorum, et nostro. 3. Gratia vobis et pax à Deo
Patre nostro, et Domino Jesu Christo. 4. Gratias ago Deo meo semper pro
vobis in gratia Dei, quæ data est vobis in Christo Jesu : 5. quod in omni-
bus divites facti estis in illo, in omni verbo, et in omni scientia : 6. sicut
testimonium Christi confirmatum est in vobis : 7. ita ut nihil vobis desit in ulla gratia, expec-
tantibus revelationem Domini nostri Jesu Christi, 8. qui et confirmabit vos usque in finem
sine crimine, in die adventus Domini nostri Jesu Christi. 9. Fidelis Deus : per quem vocati
estis in societatem filii ejus Jesu Christi Domini nostri. 10. Obsecro autem vos, fratres, per
nomen Domini nostri Jesu Christi : ut idipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata :
sitis autem perfecti in eodem sensu, et in eadem sententia. 11. Significatum est enim mihi de
vobis fratres mei, ab iis qui sunt Chloes, quia contentiones sunt inter vos. 12. Hoc autem dico,
quod unusquisque vestrum dicit : Ego quidem sum Pauli : ego autem Apollo : ego vero Cephæ :
ego autem Christi. 13. Divisus est Christus? Nunquid Paulus crucifixus est pro vobis? aut in
nomine Pauli baptizati estis? 14. Gratias ago Deo, quod neminem vestrum baptizavi, nisi
Crispum, et Caium : 15. ne quis dicat quod in nomine meo baptizati estis. 16. Baptizavi
autem et Stephanæ domum : ceterum nescio si quem alium baptizaverim. 17. Non enim misit me
Christus baptizare, sed evangelizare : non in sapientia verbi, ut non evacuetur crux Christi.
18. Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est : iis autem, qui salvi fiunt, id est
nobis, Dei virtus est. Scriptum est enim : 19. Perdam sapientiam sapientium; et prudentiam
prudentium reprobabo. 20. Ubi sapiens? ubi scriba! ubi conquisitor hujus sæculi? Nonne stul-
tam fecit Deus sapientiam hujus mundi? 21. Nam quia in Dei sapientia non cognovit mundus
per sapientiam Deum : placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes.
22. Quoniam et Judæi signa petunt, et Græci sapientiam quærunt : 23. nos autem prædica-
mus Christum crucifixum : Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam; 24. ipsis
autem vocatis Judæis, atque Græcis, Christum Dei virtutem, et Dei sapientiam : 25. quia
quod stultum est Dei, sapientius est hominibus : et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus.
26. Videte enim vocationem vestram fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non
multi potentes, non multi nobiles : 27. sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat
fortia : 28. et ignobilia mundi, et contemptibilia elegit Deus, et ea quæ non sunt, ut ea quæ
sunt destrueret : 29. ut non glorietur omnis caro in conspectu ejus. 30. Ex ipso autem vos estis
in Christo Jesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio :
31. ut, quemadmodum scriptum est : Qui gloriatur, in Domino glorietur.

1. SOSTHENES.] Erat hic princeps synagogæ Corinthi; conversus ad Christum à Paulo, pro fide coram Gallione Proconsule acriter verberatus, Actor. 18. v. 17. ac post mortem relatus inter Sanctos, 28 Novembr.

2. ECCLESIÆ DEI, QUÆ EST CORINTHI SANCTIFICATIS IN CHRISTO JESU, VOCATIS SANCTIS, supple, scribit, et salutem dicit Paulus, precando: GRATIA VOBIS ET PAX A DEO. Pro *vocatis sanctis;* Syrus vertit, *vocatis et sanctis.* Græce enim semper non est participium λεγόμενος, aut κεκλημένος, id est vocatus, dictus, appellatus; sed κλητὸς, nomen, quasi dicat, Vocatitius sanctitatis, vel vocatione sanctus, vocatus ad sanctimoniam.

Nota Primo, hoc beneficium vocationis Paulum toto hoc capite, et passim alibi admirari.

Secundo, illud et omnia cetera humiliter ac pie divinæ benevolentiæ et potestati adscribere. De humilitate locum hic habet insignem Chrysost. in morali homil. primæ.

Tertio, hinc patet contra Pelagium, non nostris meritis, sed mera Dei gratia non vocatos esse ad fidem et gratiam Christi. Ita Chrysost. et passim August. Rursum, hinc omnes Christiani olim dicti sunt Sancti; non actu, sed vocatione, professione, debito.

Quarto, hos Sanctos dicit *in Christo*, id est per Christi merita, sanctificatos; scilicet in baptismo et deinceps.

Quinto, τὸ *Ecclesiæ*, et τὸ *vocatis sanctis* idem sunt. Est enim appositio, sive explicatio Ecclesiæ: ut si quæras, quid sit Ecclesia? respondebo hinc ex S. Paulo; Sunt vocati Sancti; sive, Est congregatio et cœtus fidelium, qui vocati sunt ad sanctitatem.

Unde Sexto, hinc patet, Ecclesiam esse visibilem. Scribit enim Paulus hæc non ideæ abstractæ, sed Ecclesiæ, quæ est Corinthi, quæ ejus litteras legere et videre poterat, ut patet.

Septimo, ex hoc loco liquet, eamdem ubique esse Ecclesiam, cujus pars erat Ecclesia Corinthiorum. Unde ait: *Cum omnibus qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi, in omni loco ipsorum et nostro,* id est, omnibus Christianis ubicumque consistant; sive mecum hoc in loco nostro, sive in alio quolibet suo loco. *Ipsorum* ergo, scilicet Corinthiorum, *et nostro*, scilicet meo et Sosthenis. Addit hoc, ne quis putaret cum dixit, *Domini nostri Jesu Christi,* dicere voluisse, Christum dominum esse solius Pauli et Sosthenis. Ita Chrysost. *Eoque, ait, tacite innuit Paulus, Corinthios semotis contentionibus debere esse concordes, quasi membra ejusdem Ecclesiæ et capitis Christi.* Deinde innuit se scribere hanc epistolam proprie quidem ad Corinthios, sed tamen cupere esse circularem ad omnes Christianos, uti circulares erant epistolæ aliorum Apostolorum et Episcoporum primis illis sæculis. Nam quod Cajet. τὸ *nostro*, interpretatur, q. d. Nostra juridictio se extendit Corinthum, et ad Corinthios, ut urbs et locus Corinthi sit et ipsorum et noster coactum est. Denique cur dicatur Ecclesia, vel evocatio, vel cœtus vocatorum ad fidem, quæ olim synagoga, id est congregatio, dicebatur, et quid sit, qualis, quæ ejus notæ, vide Bellarm. de Ecclesia l. 1. c. 1. 2. et seq. solide et docte edisserentem.

4. GRATIAS AGO DEO MEO SEMPER PRO VOBIS IN GRATIA DEI, QUÆ DATA EST VOBIS IN CHRISTO JESU.] *In gratia,* Syrus על טיבותא *al tabuta*, græce ἐπὶ τῇ χάριτι, id est, propter gratiam Dei, *quæ data est vobis in Christo*, id est, per Christum. Vide can. 25. *Origo,* inquit S. Bernardus serm. 13. in Cantica, *omnium fontium et fluviorum mare est: virtutum autem et scientiarum origo est Dominus Jesus Christus: continentia carnis, cordis industria, voluntatis rectitudo ex illo fonte manant; remittatur* (per gratiarum actionem) *ad suum principium cœleste profluvium, quo ulterius terræ refundatur; Gloriam meam alteri non dabo, inquit Deus,* Isaiæ 48.

5. QUOD IN OMNIBUS DIVITES FACTI ESTIS IN ILLO (per illum Christum) IN OMNI VERBO (prædicationis Evangelii (ET IN OMNI SCIENTIA,] id est, spiritali ejus intelligentià. q. d. Gratias ago Deo, quod vobis copiosam per me et Apollo exhibuerit prædicationem et doctrinam Evangelii, ejusque sensum et intelligentiam.

6. SICUT TESTIMONIUM CHRISTI CONFIRMATUM EST IN VOBIS,] id est, quibus, ceu testimoniis duobus Christiana fides fundata et firmata est in vobis. Nam Græci Græcum καθὼς, id est *sicut*, per enallagen interpretantur, δι ὧν, *per quæ*, scilicet verbum et scientiam. Alii sic explicant, *sicut testimonium*, etc. q. d. Quibus rebus, scilicet, prædicatione Evangelii, ejusque scientia, quasi certo testimonio cognoscitur vos esse fideles et discipulos Christi.

7. EXPECTANTIBUS REVELATIONEM DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI,] in secundo illius adventu, quando omnium gratiarum copiam et consummationem in gloria cœlesti à Christo accipietis.

8. QUI ET CONFIRMABIT VOS, quantum est ex parte sua, id est gratiam dabit, quæ vos confirmare possit et actu confirmabit, si eam recipere, ea uti, et vos confirmare in Christi fide et charitate velitis, de quo rursum v. 9. *confirmavit*, inquam, ad hoc, ut sitis et persistatis USQUE IN FINEM (vitæ) SINE CRIMINE] græce ἀνεγκλήτους, id est inculpati, quos nemo culpare aut criminari possit, quasi, crimen aliquod contra fidem et charitatem Christi commiseritis. τὸ enim *sine crimine* referri ad *confirmabit*, patet ex Græco βεβαιώσει ἀνεγκλήτους, id est, confirmabit inculpatos, sive incriminales, ut scilicet tales sint et perseverent. Loquitur Apostolus toti Ecclesiæ, in qua plerique erant sancti et inculpati, etiamsi pauci alii qui schismata sererent, quos mox versu sequenti redarguit et culpat.

IN DIE ADVENTUS DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI.] Est ellipsis, frequens Apostolo; supplendum enim est, ut sitis et appareatis sine crimine, illo die adventus et judicii Christi: nisi malis ἐν ἡμέρᾳ poni pro εἰς ἡμέραν, *in die*, pro in diem (sæpe enim ἐν et εἰς confundit Apostolus) ut explicat τὸ *in finem*, τὸ *in die adventus Christi:* hic enim ultimus noster et rerum omnium erit finis.

9. FIDELIS DEUS: PER QUEM VOCATI ESTIS IN SOCIETATEM FILII EJUS JESU CHRISTI.] Nota. *Fidelis* S. Paulo idem est quod constans, verax, ut ostendam 1. Timoth. 1. 15. non quasi, ut vult Calvinus, solum efficaciter à se vocatos, eosque omnes Deus salvet; et quemque illorum se salvum fore firma fide credere jubeat et efficiat. Ut quid enim mox v. sequenti de Corinthiorum salute sollicitus, schismata eorum incusat? An non crediderant Corinthii? et tamen in schismata lapsi, periculum damnationis incurrerant, ideoque illud ab eis avertere satagit Paulus. Possunt ergo fideles in peccata labi et damnari.

Dicitur itaque Deus *fidelis*, quia non sine

causa suum vobis, ô Corinthii, subtrahet auxilium, quod dare cœpit, et deinceps se daturum promisit, ut persistatis et confirmemini in fide et societate Jesu; nec vos deseret; nisi prius à vobis deseratur, ut docet Concil. Trid. (ex S. Augustino) sess. 6. c. 11. et 13. ubi tria docet eadem quæ hic Apostolus.

Primo, justificatis omnibus Deum gratiam Christi dare; quia in justitia perseverare possunt, si velint. Secundo, eos sua voluntate posse ab ea excidere. Tertio, neminem scire an sit perseveraturus, an sit de numero electorum, nisi specialem hac de re à Deo revelationem habeat.

Nota Secundo, *Societatem filii* hic vocat Paulus communionem fidei, gratiæ et gloriæ Christi, quæ habetur in Ecclesia Christi, sive ipsum christianismum, in quo habemus societatem filiationis, hereditatis, Sacramentorum, et omnium bonorum Christi. q. d. Vocati estis, ut sitis filii Dei, socii, membra, fratres et cohæredes Christi. Ita Anselm. Ambr. Theophyl. Chrysost. quem vide. Sic S. Joannes ait epist. 1. c. 1. 3. *Ut et vos societatem habeatis nobiscum, et societas nostra sit cum Patre, et cum Filio ejus Jesu Christo.*

Ubi adverte. Licet, ut ait Apostolus, omnes fideles Christiani sint de societate Christi, tamen alii aliis magis sunt de hac societate; scilicet, qui magis Christi vitam et gratiam participant; ut qui non tantum præcepta, sed et consilia Christi sequuntur : sicut de societate Christi magis erant Apostoli, quâm alii Christiani.

Insulse cavillantur hæretici : Paulus omnes Christianos dicit esse vocatos in societatem filii Dei : ergo perperam Jesuitæ sibi solis arrogant nomen Societatis Jesu. Pari enim modo inferrent : Omnes Christiani colunt SS. Trinitatem, B. Virginem, angelos : ergo perperam Ecclesia instituit Ordines et Sodalitates nomine SS. Trinitatis, B. Virginis, angelorum, etc. Hæ enim Sodalitates alios non excludunt ab horum cultu, sed nomen aliis commune sibi appropriant, ut eo excitentur ad majorem et singularem pietatem erga SS. Trinitatem, B. Virginem, angelos, utque alios quoque ad eumdem excitent.

Sciant vero, Jesuitas hoc nomen sibi non dedisse, sed Summos Pontifices Romanos, ipsumque fundatorum S. Ignatium, qui ex humilitate, et gloriæ vitandæ causa, suos non voluit vocari Ignatianos, sed Societatis Jesu; idque ex visione quadam, qua agens de Societate fundata, vidit Jesum crucem bajulantem, sibique dicentem, *Ego vobis Romæ propitius ero :* quando divinitus ita illustratus fuit, ut non dubitaret hanc esse Dei voluntatem, hoc nomen Jesu Societati huic dandum esse. Audiant Ribadeneiram lib. 2. Vitæ S. Ignatii c. 11. *Societatem Jesu appellari voluit, ut qui huc vocati fuerint, non se in Ignatii Ordinem aliquem ascriptos, sed in Societatem filii Dei Jesu Christi Domini nostri vocatos agnoscant : sub illo summo Imperatore mereant; ejus signa sequantur, crucem suam cupide tollant, et in auctorem fidei et consummatorem Jesum aspiciant, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta. Et ne defatigentur animis deficientes, certum illis atque persuasum sit, ducem suum sibi præsto esse : illum non Ignatio solum et sociis, ut videmus hactenus fuisse, sed sibi quoque futurum semper propitium sperent.* Et Pium V. Pontif. in Bulla Societ. pag. 74. *Qui*, inquit, *sicut nomen Sociorum Jesu assumpserunt; ita opere, doctrina et exemplis D. N. Jesum Christum imitari, et ejus vestigia sequi nituntur.* Sicut ergo S. Paulus Timotheum epist. 2. c. 2. v. 3. hortatur ut laboret ac certet, *sicut bonus miles Christi Jesu :* ita *Societas Jesu* suo nomine monetur et excitatur, ut pro gloria Dei et salute animarum laboret, *quasi militia, seu legio, seu cohors militum sociata sub duce Jesu.* Plura Vide apud Julium Nigronium de hoc titulo, et apud Jac. Gretserum, Franc. Montanum, et alios, qui apologias pro Societate hac scripserunt.

10. Obsecro vos, fratres, per nomen Domini nostri Jesu Christi, in cujus unam eamdemque societatem, familiam, domum et Ecclesiam vocati sumus omnes, quicumque fideles et Christiani sumus, ut idipsum dicatis omnes] scilicet, quasi fratres germani, verbis et voce consentiatis, dicatisque omnes simul, *Ego sum Christi;* non autem hic dicat, *Ego sum Pauli;* ille, *Ego sum Apollo.* Rursum non tantum voce, sed et mente consentiatis : alioqui enim ficta et simulata foret verbalis vestra oris confessio. Unde subdit quasi radicem concordiæ dicens :

Sitis perfecti in eodem sensu, et in eadem sententia.] Legunt aliqui in Græco, γνῶσιν, id est *scientia*, itaque legunt Latina Plantiniana, sed corrigendum est γνώμῃ, id est, *sententia:* itaque legunt Latina Romana. Pro *perfecti*, græce est κατηρτισμένοι, id est, ut Theophyl. *Sitis coagmentati*, sive *perfecte compacti in eodem sensu, et in eadem sententia*, ut idem sentiatis, et inter vos consentiatis in Christo, ut vobis invicem apte cohæreatis in una mente et sensu in Christo. καταρτίσειν enim significat ita apte et congruenter aliquid componere et coagmentare, ut partes inter se, et cum toto congruant : atque quia tunc res perfecta atque absoluta est, cum concinne et congruenter hoc modo composita est; hinc hoc verbum significat quoque perficere, ut psalm. 8. 3. *Ex ore infantium et lactentium perfecisti* (græce κατηρτίσω) *laudem* 2. ad Corinth. ult. v. 11. *De cetero, fratres, gaudete, perfecti estote*, id est, inter Vos mutuo, et cum capite vestro congruite. Hoc enim significat Græcum καταρτίζεσθε. Psal. 39. 7. *Aures autem perfecisti mihi*, græce κατηρτίσω μοι.

11. Significatum est enim mihi ab iis qui sunt Chloes.] Putant aliqui τὸ *Chloes*, esse nomen loci : sed hic locus alibi nusquam legitur : nec Græca satis patiuntur Chloes esse locum. Unde verius Chrysost. et Syrus putant hoc esse nomen familiæ vel feminæ. q. d. Ex familia Chloes audivi. Simili græcismo dicitur Roman. 16. v. 10. *Salutate eos qui sunt ex Aristoboli, Narcissi*, scilicet domo et familia.

12. Quod unusquisque vestrum, hoc est, quilibet ex iis, qui inter vos contendunt. et schismatis partem aliquam fovent (Erant enim inter Corinthios multi alii cordati et pacifici; à schismate, et consequenter à verbis sequentibus alieni.) dicit; vicissim, alternative, vel respective : non enim quisque dicebat; Ego quidem sum Pauli, Ego Apollo, Ego vero Cephæ,] sed vicissim, cum diceret unus, *Ego sum Pauli;* alter dicebat, *Ego Apollo;* alter, *Ego vero Cephæ.* In voce ergo *unusquisque*, est acceptatio distributiva et disjunctiva familiaris Hebræis : quisque enim ambitiose et contentiose dicebat, *Ego sum Pauli;* vel, *Ego Apollo; Ego vero Cephæ.* Ego sum Pauli, scilicet discipulus, catechumenus : Ego Cephæ, scilicet à B. Petro Pontifice edoctus, vel baptizatus,

Antiochiæ, Romæ, aut alibi. Nam hucusque Petrus Corinthi non fuerat, ut colligitur c. 4. 15. Unde Baronius vult hæc verba esse eorum, qui declinabant schismata, quæ proprie ob Paulum et Apollo exorta erant : ut patet c. 3. 4, utque ea vitarent, aliis suos magistros jactantibus, ipsi dictitabant se nec Pauli, nec Apollo, sed Petri Præsidis Ecclesiæ esse discipulos; quasi dicerent, Hic dicit et jactat se esse Pauli discipulum, ille Apollo : ego vero dico me esse Cephæ, id est, me esse discipulum Petri, qui caput est Ecclesiæ, et vicarius Christi : illi enim adhæreo, illo glorior, ille per Paulum vel Apollo, aliumve me convertit et baptizavit. Unde alius altius assurgens dicebat, *Ego sum Christi*, qui scilicet est ipse summus princeps Apostolorum et Ecclesiæ, cujus vicarius est Petrus, cujus ministri sunt Paulus et Apollo.

Notandum enim quod addit : *Ego autem Christi*, non male, sed recte loquentium esse, si absit contentio, et contemptus Apostolorum et vicariorum Christi, uti jam Anabaptistæ contemnunt Prælatos : omnes enim decebat dicere, Nos sumus Christi, puta Christiani. Taxat ergo Corinthios, ex quibus non omnes, ut par erat, sed aliqui tantum Christianos se esse dicerent; alii vero aut Pauli, aut Apollo, aut Cephæ sese discipulos nuncuparent. Ita Ambros. Theoph. D. Thom. Occasio schismatis videtur fuisse, quod Apollo, qui eloquens, acer et potens erat in Scripturis, Corinthi tum docebat, Actor. 18. 27. ita ut ejus respectu nonnullis Paulus visus sit frigidior et jejunior, utpote qui studio sermonis et scientiæ cultum et ornatum vitaret, ut ipse ait c. 2. v. 4.

Denique hinc Hier. ad Titum 1. putat Episcopum presbyteris juridictione esse prælatum, ut schismata hæc tollerentur, cum antea, ait, communi presbyterorum consilio Ecclesiæ gubernarentur, quæ verba Hieronymi ad Titum 1. elucidanda sunt.

13. NUNQUID IN NOMINE PAULI BAPTIZATI ESTIS?] q. d. Unus est Christus, in cujus nomine æque omnes baptizati estis : ergo frustra pro nobis, baptismi ministris, de præcellentia contenditis. Hinc Theologi docent baptismum et Sacramenta non valere, nec operari ex opere operantis, vel ministri; sed ex opere operato.

Ubi Nota. Baptizari *in nomine Christi*, idem est, quod in invocatione, professione, virtute, merito, et baptismo Christi baptizari; ac consequenter in nomen Christi transscribi, ut à Christo dicamini Christiani, non Pauliani, vel Apolliniani. Ita Græci. Vide de potestate excellentiæ, quam habet Christus in baptismo et aliis Sacramentis, S. Thomam.

Secundo, hinc S. Thomas et alii, adeoque Græcorum historia docet, Græcos accepisse hanc suam baptismi formam, ut non dicant, Ego te baptizo; sed, *Baptizetur servus Christi in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti;* ne quis dicat, Ego sum Pauli, Ego sum Apollo.

Tertio, inepte hinc Erasm. Faber, et Novantes à pari inferunt : Ergo perperam dicit hic, Ego sum Scoti; ille, Ego D. Thomæ : hic, Ego sum Francisci; ille, Ego sum Dominici alumnus et discipulus : quia Apostolus tantum insectatur contentiones de præeminentia, et schismata quibus Corinthii aliqui superbiebant, et Ecclesiam scindebant in studia partium; quasi fidei et baptismi vim et excellentiam tribuerent ipsi ministro, Paulo, vel Apollo, non autem Christo. Neutiquam vero carpit monastica instituta, vel Philosophorum aut Theologorum scholas et academias : quæ licet exercitiis, ritibus, sententiis discrepent, tamen in eadem fide Christi, caritate, et humilitate Christiana connexa sunt. Si quis aliter faxit, vanus is erit, et hujus vanitatem et contentionem cum Paulo ad Corinthios hos amandabimus, hominis hoc vitium est, non Ordinis : uti Corinthiorum quorumdam hoc vitium erat, non Ecclesiæ. Longe verius aptiusque hæc in schismata Novantium retorqueas; ipsi enim dicunt, Ego sum Calvini, Ego Lutheri, Ego Mennonis, idque in rebus fidei et religionis : aliam enim fidem inducit Calvinus, aliam Lutherus, aliam Menno. Hæc enim Religionum et Ordinum varietas ad majorem Ecclesiæ tum decorem, tum fortitudinem, tum unionem inducta est : sic enim castra in suas legiones distributa, sunt magis decora, fortia et unita. Si enim hac distributione carerent, magna in eis esset confusio. Religiosi variorum Ordinum uniti sunt; non tantum sub uno capite Summo Pontifice in una Ecclesia; sed etiam in eo, quod non in statu laico; vel Ecclesiastico, sed in Religione simul omnes versantur. Religiones enim in Ecclesia unam quasi legionem, eamque fortissimam constituunt. Sicut ergo unius corporis membra inter se unita sunt; et sicut unius legionis milites magis inter se, quam cum alia legione uniti sunt : ita prorsus Religiosi qui ad apicem perfectionis contendunt, et arctiori nexu religionis et voti Deo devincti sunt, arctius quoque sibi invicem astringuntur.

Si quis ergo est inter eos, qui alteri Ordini detrahit, invidet, impedit, hujus vana est religio; hic non Religiosus, imo non Christianus, sed profanus est; nec spiritu Dei, sed dæmonis agitur.

Verus enim Religiosus cum S. Bernardo in Apolog. dicet : *Unum Ordinem opere teneo, ceteros charitate,* Franciscanus sum Ordine, sed charitate Dominicanus, Augustinianus, Benedictinus, etc. Itaque omnium Ordinum et Religionum Religiosus sum, unius opere, reliquorum charitate, quare omnium Ordinum bonis lætor, omnium prospero successu gaudeo, nulli invideo : omnes enim mei sunt, et ego omnium. *Nunquid divisus est Christus* in diversis Religiosorum Ordinibus? Absit. Idem enim Christus omnium Religionum est institutor, auctor et rector, idque ad majorem earum inter se unionem. Quod ergo causa esse debet majoris unionis, non sit causa turpissimæ, Deoque exosæ divisionis; ne audiamus illud, *Cum sit inter vos zelus et contentio, nonne carnales estis?* et illud, *An oculus tuus nequam est quia ego bonus sum?* Si Deo placuit Ordines alios aliis addere, novos veteribus in subsidium submittere, novam eis gratiam et spiritum dare, quis Deum carpat? quis novis invideat? Quis Ecclesiam talibus operariis defraudet. Esto palmam ferant : gaudebo Deum per eos honorari, animasque plures salvari; itaque laborum eorum particeps fiam : non enim meam, sed Dei gloriam quæro.

16. BAPTIZAVI STEPHANÆ DOMUM.] Stephanas, ait Theophyl., vir erat Corinthi celebris, quem proinde à fide et charitate laudat Paulus c. 16. 17.

17. NON MISIT ME CHRISTUS BAPTIZARE, SED EVANGELIZARE.] Hæc duo sunt officia Pastorum, scilicet prædicatio, et Sacramentorum administratio; sed illud principalius. Unde Episcopo-

rum, Archiepiscoporum, et Primatum præcipuum munus est prædicatio Evangelii; quod per se nisi legitime impediantur, exercere debent, inquit Concil. Trident. sess. 5. c. 2. et sess. 24. c. 4. Baptismum vero, aliaque Sacramenta Parochis, eorumque adjutoribus cum Paulo committere possunt.

Non in Sapientia verbi, id est, cum eloquentia et sermonis ornatu non Evangelico. Græce enim est σοφία, unde Sophi et Sophistæ dicti sunt oratores, maxime forenses, ait Plutarch. in Themistocle. Talis fuit Libanius Sophista, tales sunt et nostri Novantes spermologi, qui se recte verbi Ministros indigitant. Non ita Paulus; idque ut non evacuetur crux Christi,] id est, inanis reddatur, dum putant homines se salutem assecutos, et sibi fidem persuasam esse vi humanæ eloquentiæ, non vi passionis Christi. Hæc fuit origo schismatis dicentium. Ego sum Pauli, Ego Apollo : quod scilicet Apollo eloquens placeret nonnullis Corinthiis delicatis, et eloquentiæ studiosis; aliis vero spiritum magis quam verba quærentibus, placeret Paulus, imperitus quidem sermone, sed non scientia. Unde Paulus hic, et per tria sequentia capita, multis eloquentiam et sapientiam sæcularem insectatur et deprimit. Hinc Secundo, *sapientia verbi*, græce σοφιαλόγου, accipi potest naturalis Philosophia, q. d. Rationalis sapientia : hanc enim opponit cruci v. 18. deinde v. 19. 20. 27. explicat illam esse Philosophiam, et humanam rationem ac prudentiam. Ita Maldon. in Notis.

18. Verbum crucis per euntibus stultitia est.) q. d. Sermo de cruce salvatrice, sive quod per crucem et passionem Christi redempti sumus, incredulis ac perversis hominibus, ideoque perituris stultitia apparet. Et hoc est quod Isaias c. 8. in persona Christi ait : *Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et in portentum Israel*, de quo plura dicam Hebr. 2. v. 13.

Dei virtus est.] *Virtus*, græce δύναμις, id est, potentia, robur, fortitudo, de quo plura v. 24.

19. Scriptum est enim.] Isaiæ 29. 14. ubi sic ait, *Peribit sapientia à sapientibus ejus, et intellectus prudentium ejus abscondetur*, passive. Sed Septuag. quos sequitur Paulus, vertunt active, ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν κρύψω. *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium abscondam.* Pro quo Paulus habet ἀθετήσω, *reprobabo*; et, ut Tertull. vertit, *irritam faciam* : estque idem sensus : peribit enim sapientia, quia Deus eam perdet et abjiciet. Forte etiam Septuag. pro אבדה *abeda*, id est peribit, legerunt אבדה *abbeda* pro אאבדה *aabbeda*, id est *perdam*, per crasim in futuro Piel. Nota, Paulum referre ad universum genus sapientiæ sæcularis id, quod Propheta proprie de Judæorum sapientia, quæ Pharisaica erat, dixit : Est enim par quoad hoc, utriusque, imo omnis sapientiæ sæcularis, ratio. q. d. Faciam ut sapientia sæculari omnes ad salutem uti nolint, sed Evangelio et cruce Christi.

20. Ubi sapiens? id est, philosophus Gentilium : ubi scriba?] id est, doctor Judæorum. Citat Paulus Isaiæ 33. v. 18. *Ubi, inquit, est litteratus? ubi legis verba ponderans?* (id est scriba) *ubi doctor parvulorum?* qui re ipsa est *conquisitor sæculi.*

Nota. Sicut Græci suos sapientes vocabant Philosophos, Chaldæi Magos; ita Judæi suos doctores vocabant *Sopharim :* quod Septuag. γραμματεῖς, Noster Scribas vertit; à ספר *sepher*, id est littera vel scriptura : quasi dicas, litterati aut scribæ, eo quod circa sacras Litteras versarentur. Illorum enim officium erat sacram Scripturam incorruptam servare, correctæ ejus descriptioni invigilare, illam interpretari, tum scripto, tum voce, et inde responsa conscribere, vel enarrare. Ita Epiphan. hæresi 16. Unde *sopher* potest etiam deduci à ספר *saphar*, id est, enarrare, recensere, ut *sopher* idem sit quod enarrator et explicator legis. Sed Noster et Septuag. ad *sepher* respiciunt. Sic Grammatici olim dicti sunt, qui grammata et litteras versabant, et dubias Poetarum sententias explicabant. Judæorum enim studium omne erat in sacris Litteris, nec alias fere norant. Ita Jansen. Toletus, Maldon. et alii in Evangelia, ubi crebra Scribarum est mentio.

Ubi conquisitor sæculi?] Physicus, qui naturæ et mundi arcana curiose scrutatur. q. d. Abjecti sunt Philosophi et Scribæ, omnesque mundi sapientes depressi et confusi sunt, per prædicationem Apostolorum, et gloriam Evangelii. Ita Chrysost.

Notat hic Paulus, et in seqq. tum veteres, tum novos Philosophos; non Christianos, ut volunt Anabaptistæ : tales enim erant Dionysius Areopagita, Hierotheus, Paulus, Clemens Romanus, Nathanael, Gamaliel, Apollo; sed Ethnicos, qui hoc eodem tempore, quasi æmuli Apostolorum orbem circumibant, et specie pietatis, sapientiæ et eloquentiæ populos à Christo et Apostolis ad se traducere, quasi ipsi soli docerent veram sapientiam et viam ad virtutem, justitiam et salutem, conati sunt, qualis fuit Musonius, Dio, Epictetus, Damys, Diogenes minor, Apollonius Tyaneus, qui hoc eodem tempore sua magia ita Græcis admirationi fuit, ut Ephesi statua donatus, et inter divos relatus sit; testis Philostrat. l. 4. vide Baron. ann. Christi 77. pag. 777.

Eleganter et nervose more suo Tertull. lib. de Idol. c. 9. *Post Evangelium*, inquit, *nusquam invenias aut sophistas, aut incantatores, aut conjectores, aut magos, nisi plane punitos. Ubi sapiens? ubi litterator? ubi conquisitor hujus ævi? Nonne infatuavit Deus sapientiam hujus sæculi? Nihil scis mathematice, si nesciebas te futurum Christianum: sin sciebas, hoc quoque scire debueras, nihil tibi futurum cum ista professione. Ipsa te de periculo suo instrueret, quæ aliorum climacterica præcavit. Non est, tibi pars, neque sors in ista ratione. Non potest regna cœlorum sperare cujus digitus aut radius abutitur cœlo.*

Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi?] *Stultam fecit*, id est stultam ostendit : ponitur verbum reale pro mentali vel verbali, juxta can. 36. *Stultam*, inquam, in crucis et Christi ac salutis cognitione : ad hanc enim fide opus est, non acumine. Ita Chrysost. Patet ex seq. vide Baruch 3. 22. *Scientia piscatorum*, inquit Ambros., *stultam fecit scientiam Philosophorum*, cum scilicet suos et naturæ terminos egressa est.

Sic enim in creatione stultum ostendit Deus illud axioma Philosophorum, quo dixerunt, *Ex nihilo nihil fit*, ideoque putarunt mundum esse increatum et æternum. Sic in incarnatione stultum ostendit illud eorum dictum, *Deus corpore, loco, tempore claudi nequit.* In passione illud, *Deus pati et mori non potest.* Sic in Eucharistia, stulta ostendit Deus hæc eorum, uti et Novantium nos-

trorum principia : *Accidens non potest esse sine subjecto : corpus nequit esse in puncto : duo corpora non possunt esse in eodem loco.* Licet enim hæc naturæ, non tamen Deo (qui omnipotens est, omnemque naturam transscendit) impossibilia sunt.

Hunc locum Pauli citans S. Paulinus epist. 27. ad Aprum, ex advocato ad vitam monasticam conversum, ideoque hominum ludibriis expositum ; ita eum in proposito confirmat, docetque hominum risus et sannas contemnere. *Gratulor,* inquit, *quod illam reprobatam à Deo sapientiam respuisti, et cum parvulis Christi quam cum sapientibus mundi habere consortium maluisti. Inde jam et hanc gratiam mereris à Domino, ut te oderint homines : quod non fieret, nisi verus imitator Christi esse cœpisses.* Et inferius, fructum et dignitatem propositi illius demonstrans, *Gaude,* inquit, *et exulta, ecce enim merces tua copiosa est in cœlis : non enim te, sed illum, qui in te cœpit, oderunt, cujus opus est in te, et humilitas quas contemnunt, et castitas quam detestantur : in quo te bono Prophetarum Apostolorumque participem esse lætus agnosce. Ab initio sæculorum Christus in suis patitur et triumphat : in Abel, occisus est à fratre ; in Noe, irrisus à filio ; in Abraham, peregrinatus ; in Isaac, oblatus ; in Jacob, famulatus ; in Joseph, venditus ; in Mose, expositus et fugatus ; in Prophetis, lapidatus et sectus ; in Apostolis, terra marique jactatus ; in Martyribus, toties et tam varie occisus. Ipse et in te patitur opprobria, et ipsum in te odit hic mundus : sed gratias ipsi, quod vincit cum judicatur, et triumphat in nobis.* Deinde laudans et admirans vitæ ejus commutationem, *Ubi,* inquit, *nunc tu ille es aliquando terribilis advocatus et judex? Quis daret mihi pennas, et volarem ad te, videns te, non te, et videns ex leone vitulum ; videns in Apro Christum, nunc versa ferocitatis et virtutis vice aprum sæculo, agnum Deo ? non enim de silva, sed te segete aper es, qui bonis disciplinarum fructibus opimaris, et in fruge virtutum tibi pastus es.*

21. Quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum : placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes.] Nota τὸ *in Dei sapientia,* quam scilicet ostendit in sapientissima, et tam stupenda mundi fabrica et gubernatione, ait D. Thomas. q. d. Mundus stultus non cognovit in hac sapienti fabrica Deum practice, ut auctorem salutis, et ducem ad bonam et beatam vitam ; nec etiam speculative, quia Deum finxerunt etiam Philosophi impotentem ad creandum, cumque putarunt necessario agere, carere providentia, etc.

Hinc Deus per rem, quæ mundo videtur stulta, scilicet per crucem, mundo se salutem veram revelavit, ut stultis se accommodaret, et cum eis quasi stultesceret, uti præceptor cum pueris respuerascit et balbutit. Sic Christus, qui non intelligebatur ut Deus, hominibus se revelavit, ut homo et passibilis : hoc autem ingens est sapientia. Ita D. Thom. Anselm. et alii.

Præclare S. Leo serm. 5. de Nativit. citatis hisce Apostoli verbis : *Mundo ergo,* inquit, *id est prudentibus mundi, sapientia sua cæcitas facta est ; nec potuerunt per illam cognoscere Deum, ad cujus notitiam non nisi in sapientia ejus acceditur. Et ideo quia mundus de vanitate suorum dogmatum superbiebat, in eo constituit Dominus salvandorum fidem ; quod et indignum videretur et stultum, ut et deficientibus omnibus opinionum præsumptionibus, sola Dei gratia revelaret quod comprehendere humana intelligentia non valeret.*

22. Quoniam et Judæi signa (miracula) petunt : nos autem prædicamus Christum crucifixum.] Thebanus ille rogatus quid de Romanis sentiret, respondit : *Romani in lanceis, Græci in eloquentia, Thebani in virtutibus gloriantur.* At Apostolus dicit se et Christianos in Christo crucifixo gloriari : hæc nostra est lancea, hæc eloquentia, hæc virtus.

23. Nos autem prædicamus Christum crucifixum : Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam.] Videtur alludere ad paronomasiam Hebræam. q. d. Christi sive Messiæ crux Judæis est מכשל *michscal,* id est scandalum ; Gentibus מסכל *miscal,* id est stultitia. *Ipsis autem vocatis* ad fidem est שכל *schel,* id est, industria, sapientia et virtus, sive potentia (græce enim δύναμις est) Dei. Hinc auctor Lexici Bibliorum Complutensium, in rad. שכל *sachal* docet משכל *mascal,* tam Chaldæorum, quam Indorum Christianorum S. Thomæ) qui cum à Babyloniis Episcopum accipiant, eorum quoque lingua, puta Chaldæa, quæ Hebrææ est dialectus, in sacris utuntur) lingua significare crucem ; atque à se, Indum quemdam Christicolam, qui crucem in manu semper gestabat, interrogatum, quo illam nomine lingua sua appellaret, respondisse משכל *mascal,* quasi dicas, Sapientiam, industriam ; indeque se collegisse, Paulum 1. Cor. 1. v. 24. eo allusisse, cum ait : *Prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam ; ipsis autem vocatis Judæis atque Græcis, Christum Dei virtutem et sapientiam.* Siquidem hæc vox commutatis tantum litteris symbolis et punctis, crucem, scandalum, stultitiam et sapientiam significat.

Nota, cum Chrysost. hom. 4. in moral. hic, et supra ad v. 17. Virtus crucis non tantum in se, sed etiam in sui prædicatione eluxit. Primo, in eo, quod Apostoli pauci, piscatores, pauperes, illitterati, obscuri, Judæi, toti mundo exosi, orbem tamen cruci subjecerint. Secundo, quod hostes infensissimos, dæmones, peccatum, mortem, infernum, reges, principes, philosophos, oratores, Græcos, Barbaros, leges, judicia, religiones antiquissimas, et temporis vetustatem pervicerint. Tertio, quod non armis, non sapientia, non eloquentia, sed simplici prædicatione persuaserint. Quarto, quod tam brevi tempore per totum orbem Christi fidem sparserint. Quinto, quod liberrime et fortissime tyrannorum minas, verbera, mortes et tormenta, naturæ viribus intoleranda superarint, per Christi gratiam. Sexto, quod doctrinam non de Deo glorioso, sed crucifixo, eoque Salvatore credendo et adorando, legemque Christi, naturæ et carni non gratam, sed repugnantem persuaserint. Quare pulchre et apte Tertull. lib. Contra Judæos, Christi regnum omnium regum et populorum regnis ita confert et præfert : *Salomon,* inquit, *regnavit, sed in finibus Judææ tantum à Dan usque ad Bersabee. Babylonis et Parthis regnavit Darius, non ultra : Ægyptiis Pharao, sed illis tantum. Nabuchodonosor ab India usque ad Æthiopiam habuit regni sui terminum. Alexander Macedo nunquam Asiam universam, et ceteras regiones, postquam devicerat, tenuit. Sic Germani, Britanni, Mauri, Romani, imperii sui habent terminos. Christi autem nomen et regnum ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus colitur, ubi-*

quæ regnat, ubique adoratur; omnibus æqualis, omnibus Rex, omnibus Judex, omnibus Deus et Dominus est.

Porro sapienter Arnob. lib. 1. contra Gentes exemplo Pythagoræ, Socratis, et aliorum injuste occisorum docet crucem Christo non attulisse infamiam, sed gloriam. *Nemo unquam innocens*, inquit, *male interemptus infamis est, nec turpitudinis alicujus commaculatur nota, qui non suo merito pœnas graves, sed cruciatoris perpetitur sævitatem : et tamen, ô isti! qui hominem nos colere vita functum ignominiosa ridetis : Nonne Liberum et vos patrem membratim ab Titanis dissipatum, fanorum consecratione mactatis? Nonne Æsculapium medicaminum repertorem, post pœnas et supplicia fulminis, custodem nuncupastis et præsidem sanitatis, valetudinis et salutis? Nonne ipsum Herculem magnum sacrificiis, hostiis et thure invitatis incenso, quem ipsi vos fertis vivum arsisse post pœnas; et concrematum in funestis busticetis? Nonne illum Atyn Phrygem abscissum, et spoliatum viro, magnæ Matris in adytis Deum propitium, Deum sanctum Gallorum conclamatione testamini? Nonne ipsum Romulum patrem, senatorum manibus dilaceratum centum, et Quirinum esse Martium dicitis, et sacerdotibus et pulvinaribus honoratis, et in ædibus adoratis amplissimis, et post omnia cœlum ascendisse juratis? Aut igitur ridendi et vos estis, qui homines gravissimis cruciatibus interemptos Deos putatis, et colitis : aut si certa est ratio, cur id vobis faciendum putetis, et nobis permittite scire, quibus istud causis rationibusque faciamus.*

25. Quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus : et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus.] Id est, stultitia et infirmitas Dei, id scilicet, quod in Deo et Christo nato et passo putant stultum et infirmum, scilicet Dei humanitas, mortalitas, passio, crux; fuit id, quo sapientissime et fortissime Christus quasi victus, vicit homines, Satanam, et totum orbem, ait Ambros. et Ansel. q. d. In eo patet mira Dei sapientia et virtus, quod per rem stultam et infirmam scilicet crucem, sapientiam omnem et fortitudinem vicerit. Unde illud Habacuc. 3. *Cornua in manibus ejus*, S. Hieron. et August. exponunt sic : Fortitudo et arma, quibus quasi cornibus hostes transfixit Christus, fuerunt brachia crucis, cui affixæ erant manus Christi. Hinc et Constantino Magno contra Maxentium pugnaturo crux è cœlo ostensa, cum hac inscriptione, *In hoc signo vinces*, ut testatur Eusebius l. 1. Vitæ Constant. c. 22.

Litteraliter et Moraliter Nota. Fortitudo et magis sapientia crucis, ut docet D. Thomas. 3. p. q. 46. a. 3. et 4. et S. August. 13. de Trinit. 12. patet Primo, quia summum Deus in cruce nobis ostendit amorem, ut hac arte nos ad se traheret : Deus enim nulla necessitate compulsus, nulla spe propriæ utilitatis illectus, solo nostri amore ad crucem sponte descendit; ita tamen sapienter, ut per hoc deitatis suæ celsitudini et gloriæ nihil detraheret. Deitas enim in se nihil est passa, sed omnem passionem in humanitate assumpta sustinuit. Secundo, quia in cruce redemit hominem, non per potentiam deitatis, sed per justitiam et humilitatem passionis, ut ait S. August. Tertio, quia in cruce perfectissimum obedientiæ, constantiæ, pœnitentiæ, patientiæ, fortitudinis, mortificationis vitiorum omniumque virtutum exemplar nobis imitandum proposuit. Quarto, quia in cruce mundi sapientiam et fastum confutavit, deditque homini lapso per superbiam et delicias, speculum vitæ, scilicet, modum per humilitatem et crucem reparandi se.

Quocirca S. Bernard. Ad milites templi c. 11. *Nec minus*, inquit, *profuit infirmitas Christi quam majestas : quia etsi ex deitatis potentia peccati jugum jubendo submovit, ex carnis tamen infirmitate mortis jura moriendo concussit. Unde pulchre ait Apostol. Quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. Sed et illa ejus stultitia, per quam ei placuit salvum facere mundum, ut mundi confutaret sapientiam, confunderet sapientes : quod videlicet cum in forma Dei esset, Deo æqualis, semetipsum exinanivit formam servi accipiens : quod dives cum esset, propter nos egenus factus est, de magno parvus, de celso humilis, infirmus de potente : quod esuriit, quod sitiit, quod fatigatus est in itinere, et cetera quæ passus est voluntate, non necessitate : hæc ergo ipsius stultitia nonne fuit nobis via prudentiæ, justitiæ forma, sanctitatis exemplum? Ob hoc item Apostolus : Quod stultum est, inquit, Dei, sapientius est hominibus. Mors ergo à morte, vita ab errore, à peccato gratia liberavit. Et quidem mors per justitiam suam peregit victoriam : quia justus exsolvendo quæ non rapuit, jure omnino quod amiserat accepit.*

Unde Simeon Salus, Franciscus, et maximi Sancti quæsierunt stulti haberi à mundo, ut Deo magis placerent; adeoque Religiones nonnullæ hunc quasi aspicem perfectionis et sapientiæ Christianæ suis præscribunt, ut tantum ament, cupiant, amplectantur sui contemptum, irrisiones, opprobria, injurias, quin et stulti haberi exoptent, quantum mundani sectantur sapientiæ famam, honorem, nominis celebritatem. Idque Primo, hac de causa, ut sic mundum perfecte contemnant. Secundo, ut seipsos maxime humilient, et innatum gloriæ, laudis, honoris ac celsitudinis appetitum extirpent. Tertio, ut magis conformentur Christo, ejusque vestibus et insignibus induantur, qui propter nos, et ut daret nobis exemplum virtutis et perfectionis, hæc ipsa elegit, voluit haberi stultus, factus est opprobrium hominum, et abjectio plebis. Dicunt ergo ipsi cum Paulo : *Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.*

Hæc omnia docet crux Christi, si eam sæpè contempleris; nimirum crux est fons sapientiæ. S. Bonaventura rogatus, unde tantam hausisset sapientiam, Crucifixum ostendit osculis pene attritum. B. Jacoponus vir nobilis et litteratus, cum ex cruce Christi didicisset mundo stultescere, rogatus à Christo sibi apparente amice et familiariter, cur hanc stultitiam ita adamaret; respondit pio lepore, ut solebat : *Quia stultior me fuisti, Domine.*

Denique virtutem et elogia crucis paucis ita complectitur S. Chrysost. homil. 4. de cruce et latrone : *Si nosse desideras virtutem cruci, et quanta possum ad ejus laudem dicere; audi : Crux spes est Christianorum, resurrectio mortuorum, desperatorum via, claudorum baculus, consolatio pauperum, refrœnatio divitum, destructio superborum, male viventium pœna, adversus dæmones triumphus, devictio diaboli, adolescentum pædagogus, sustentatio inopum, spes desperatorum, navigantium gubernator, periclitantium portus, obsessorum murus, pater orphanorum, defensor*

viduarum, justorum consiliarius, tribulatorum requies, parvulorum custos, virorum caput, senum finis, lumen in tenebris sedentium, regum magnificentia, scutum perpetuum, insensatorum sapientia, libertas servorum, Imperatorum philosophia, lex impiorum, Martyrum gloriatio, monachorum abstinentia, virginum castitas, gaudium sacerdotum, Ecclesiæ fundamentum, templorum destructio, idolorum repulsio, scandalum Judæorum, perditio impiorum, invalidorum virtus, ægrotantium medicus, esurientium panis, sitientium fons, nudorum protectio.

26. VIDETE ENIM VOCATIONEM VESTRAM, FRATRES, QUIA NON MULTI SAPIENTES SECUNDUM CARNEM, NON MULTI POTENTES.] Nota. Τὸ *enim* dat causam præcedentium : estque hic alia probatio ejus quod dixit v. 23. *Placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes;* idipsum enim probat duobus argumentis. Primo, vers. 23. ex objecto prædicationis, quia scilicet Deo placuit per crucem salvos nos facere, hoc autem mundo videtur stultitia. Secundo, idem probat hic ex ipsis ministris prædicationis, quia scilicet ipsi Apostoli prædicantes crucem et salutem fuerunt homines viles, rudes, abjecti, et stulti coram mundo.

Rursum, τὸ *enim* hunc versum cum vers. 25. proxime præcedenti apte connectit : ibi enim dixerat Apostolus, *Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus : et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus.* Quæ sententia indefinita et generalis vera est, tam in ipsa cruce, quam in ipsis crucis prædicatoribus, ut docet Athanas. q. 129. ad Antiochum.

Adeoque τὸ *enim* hic significat aptam convenientiam prædicatorum cum ipsa cruce : quasi dicat, Deus voluit stultitia et infirmitate crucis uti, eaque superare et sibi subdere omnium hominum sapientiam et potentiam, idque patet, non solum in ipsa cruce, crucisque victoria, sed etiam in Apostolis crucem prædicantibus : nam non elegit Deus sapientes et potentes mundi, sed pauperes, idiotas et stultos coram mundo Apostolos; qui crucis tropheum per totum orbem circumferrent, crucisque fidem toti mundo persuaderent, ut omnes homines crederent et sperarent se per crucem Christi justitiam et salutem adepturos.

Est ratio à simili, sive ab analogia : qualis enim fuit crux, scilicet vilis, abjecta et stulta mundo, tales decebat quoque esse crucis præcones. Deus enim cruci prædicandæ ita congrue omnia adaptavit mira sua sapientia, ut tam prædicatores, quam ipsi credentes quoque cruci congruerent : primi enim credentes et ad fidem vocati, fuerunt homines plebei, viles, obscuri, peccatores, publicani et meretrices.

VIDETE VOCATIONEM,] id est, rationem et modum vocationis vestræ : quia Apostoli qui vos vocarunt, non sunt sapientes secundum carnem, id est carnali, terrena, mundana sapientia, quæ spiritualem et divinam nescit. Ita S. Thomas loquitur enim maxime de vocantibus Apostolis. Secundo tamen, recte Chrysost. ex v. 2. etiam de vocatis et conversis accipit : nam plures indocti fuere conversi ad Christum, pauciores docti et nobiles, utpote superbi : ut, *Videte vocationem,* idem sit, quod videte vocantes et vocatos, quales scilicet sint, vide can. 21. et 30.

Nota. Aliqui sapientes et potentes fuere vocati, ut Dionysius Areopag. Paulus Proconsul, Nicodemus, Paulus hic noster, sed pauci; et Apostolus loquitur maxime de Apostolis, qui primi vocati sunt, cum essent pauperes et abjecti. Unde Ambros. lib. 5. in Lucam ad illud cap. 6. *Elegit duodecim ex eis : Adverte,* ait, *cœleste consilium, non sapientes aliquos, non divites, non nobiles, sed piscatores et publicanos, quos dirigeret, elegit, ne traduxisse prudentia, ne redemisse divitiis, ne potentiæ nobilitatisque auctoritate traxisse aliquos ad suam gratiam videretur : ut veritatis ratio, non disputationis gratia prævaleret.* Et sancti August. de Verbis Domini serm. 59. tom. 10. *Magna,* inquit, *artificis misericordia : sciebat enim quod, si eligeret senatorem, diceret senator, Dignitas mea electa est; si eligeret divitem, diceret dives, Opulentia mea electa est; si regem, diceret rex, Potestas mea; si oratorem, Eloquentia mea; si philosophum, Sapientia mea electa est. Interim,* inquit Dominus, *differuntur superbi isti, multum tument : da mihi prius istum piscatorem : veni tu pauper; nihil habes, nihil nosti, sequere me : tam largo fonti vas inane admovendum est : dimisit retia piscator, accepit gratiam, et factus est divinus orator : leguntur modo verba piscatorum, et subduntur colla oratorum.* Vanum ergo videtur, quod de nobilitate et purpura S. Bartholomæi Apostoli fabulantur nonnulli.

27. SED QUÆ STULTA SUNT MUNDI ELEGIT DEUS, UT CONFUNDAT SAPIENTES. Nota. *Stulta, infirma, ignobilia mundi,* per auxesin, vocat Paulus ipsos fideles vocatos ad Christum, vel potius ipsos vocantes, scilicet Apostolos : hos enim, quia rudes, pauperes, ignobiles, ideoque coram mundo stultos, mundique ludibria, opponit sapientibus, fortibus et potentibus mundi, eosdem vocat, EA QUÆ NON SUNT, id est, abjecta, quæ pro nihilo habentur. q. d. Deus elegit Apostolos abjectos, qui pro nihilo habebantur, UT EA QUÆ SUNT, id est, ea quæ habentur in pretio, puta sapientes et potentes mundi, DESTRUERET,] et quasi annihilaret.

Ubi Nota. Tria quæ mundus solet admirari, scilicet sapientia, potentia, et nobilitas, à Deo fuerunt neglecta in vocatione hominum ad fidem, justitiam et salutem : atque è contrario, tria his contraria fuerunt ab eo electa, scilicet insipientia, impotentia et ignobilitas. Primi enim vocantes Apostoli, æque ac primi vocati, tam Judæi, quam Gentiles, fuerunt secundum mundum insipientes, impotentes, ignobiles. Idque ut ostenderet Deus divinum hoc esse opus; Deique gratiæ, non autem humanæ excellentiæ, ascribendam esse hanc vocationem. Ita secundo post Apostolos sæculo legit Agnetem, virgunculam tredecim annorum, quæ sua admirabili fortitudine stupefaceret et confunderet Præsides, omnesque Gentiles. Unde merito in ejus Collecta orat Ecclesia ; *Omnipotens sempiterne Deus, qui infirma mundi eligis ut fortia quæque confundas : concede propitius, ut qui B. Agnetis, virginis et Martyris tuæ, solemnia colimus, ejus apud te patronicia sentiamus.* Tales fuere et S. Agatha, Lucia, Dorothea, Barbara, et sexcentæ aliæ, quas ad hoc excitasse videtur Deus, ut in earum debilitate gratiæ suæ vim ostenderet, quodque *virtus* divina *in infirmitate* humana *perficitur.* Quocirca in earum Collecta orat Ecclesia : *Deus qui inter cetera potentiæ tuæ miracula, etiam in sexu fragili victoriam martyrii contulisti : concede propitius, ut qui beatæ N. virginis et martyris natalitia colimus, per ejus ad te exempla gradiamur.*

29. Ut non glorietur omnis caro.] *Non omnis*, id est, nullus : est hebraismus. Rursum *caro*, id est homo : est synecdoche. q. d. Ideo Deus elegit et vocavit ad Christum non sapientes, nobiles, potentes; sed rudes, ignobiles et impotentes, ut nullus homo glorietur se vocatum ad christianismum ob suam sapientiam, opes, nobilitatem, fortitudinem, merita; sed sciat se vocatum ex mera Dei gratia. Ita Anselm.

30. Ex ipso autem vos estis in Christo Jesu.] *Ex ipso*, id est, ipsius, scilicet Dei, dono, per ipsius gratiam, et vos vocati estis ad fidem, Christoque creditis. Ita Anselm. *Esse* enim *in Christo*, est Christo esse incorporatum in baptismo, sive esse in Christi Ecclesia et christianismo, juxta can. 37.

Qui (Christus) factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio.] *Justitia*, imputativa, inquiunt Novantes; quia scilicet non per veram et inhærentem, sed tantum per externam Christi justitiam nobis imputatam coram Deo, videmur esse justi. Sed contra, insto : ergo sic et Christi redemptio activa (hanc enim addit Apostolus) nobis imputabitur, ac consequenter erimus nos redemptores nostri, quod est absurdum. Secundo, sapientia nobis inhæret et fides; ergo et justitia : eodem enim modo ait Apostolus Christum factum esse nobis justitiam et sapientiam.

Dico ergo ex can. 21. cum Chrysost. Theophyl. Anselm. Ambros. S. Thoma, sensus hujus loci hic est: Christus factus est nobis auctor et causa veræ et Christianæ sapientiæ, redemptionis, sanctitatis et justitiæ, Primo, satisfactorie et meritorie, idque maxime hic spectat Apostolus; quia Christus pro debito humano, justissimo sanguinis sui pretio satisfecit, et meruit nobis justitiam, sapientiam et sanctitatem, adeoque factus est nobis justitia, quia justitia, id est satisfactio, Christi nostra est, perinde ac si nos Deo satisfecissemus. Unde, ut Theologi docent, in justificatione per Sacramenta quasi prius natura, Christi satisfactio nobis applicatur; ut deinde posterius natura propter eam remittantur peccata, et gratia infundatur. Damnatur ergo hic error Petri Abailardi, quem jam sequuntur Sociniani, qui docent Christum fuisse doctorem orbis, non redemptorem, nimirum eum missum esse à Patre, ut daret hominibus exemplum perfectæ virtutis, non autem ut à peccatis eos liberaret, et redimeret. Quos insectans S. Bernardus epist. 190. ad Innocentium Pont. *Finis legis*, inquit, *Christus, ad salutem omni credenti*, Romanis 10. *Denique, qui factus est nobis*, inquit, *justitia à Deo Patre. Quæ ergo mihi justitia facta est, mea non est? Si mea traducta culpa, cur non et mea indulta justitia? Et sane mihi tutior donata quam innata. Nam ista quidem gloriam habet, sed non apud Deum. Illa autem cum sit salutis efficax, materiam non habet gloriandi, nisi in Domino. Nam et si justus fuero, non levabo caput*, inquit Job cap. 10. *ne videlicet responsum accipiat : Quid habes quod non accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Hæc est justitia hominis in sanguine Redemptoris; quam homo perditionis* (Abailardus) *exsufflans atque subsannans, in tantum evacuare conatur; ut totum quod Dominus gloriæ semetipsum exinanivit*, etc., *quod passus indignâ*, etc., *ad id solum putet et disputet redigendum, ut traderet hominibus formam vitæ vivendo et docendo, patiendo autem et moriendo charitatis metam præfigeret*, etc. Ratio Abailardi erat fallax et frivola : Diabolus, inquit, nullum jus habebat in hominem : ergo homo non egebat liberatore. Antecedens enim verum est de jure legitimo, non de jure usurpato, quo homo peccans sponte subdiderat se diabolo, peccato et inferno.

Secundo, exemplariter, quia Christi justitia perfectissimum est exemplar, ad quod omnis nostra justitia conformari debet : q. d. Paulus *Christus factus est nobis justitia*, id est, exemplar et speculum justitiæ.

Tertio, efficienter, quia justitiam hanc efficit Christus et producit per sua Sacramenta, et quia docet veram sapientiam ac scientiam Sanctorum; quomodo scilicet bene et christiane vivere, et qua via ad cœlum, et ad beatitudinem tendere debeamus.

Quarto, finaliter, quia ipse Christus et gloria Christi, finis est nostræ justitiæ et sanctitatis. Symbolice S. Bernard. serm. 22. in Cantica, hæc quatuor *sapientia, justitia, sanctificatio, redemptio* adaptat Primo, quatuor Christi operibus. *Christus*, inquit, *factus est nobis sapientia in prædicatione, justitia in absolutione peccatorum, sanctificatio in conversatione quam habuit cum peccatoribus, redemptio in passione quam sustinuit pro peccatoribus.* Et inferius : *Christus factus est nobis à Deo sapientia, docens prudentiam, et justitia, delicta donans; et sanctificatio in exemplum temperantiæ, continenter vivens; et redemptio in exemplum patientiæ, fortiter moriens. Ubinam quæso vera prudentia, nisi in Christi doctrina? Unde vera justitia, nisi de Christi misericordia? Ubi vera temperantia, nisi in Christi vita? Ubi vera fortitudo, nisi in Christi passione?* Secundo, consequenter S. Bernardus hæc quatuor adaptat quatuor virtutibus cardinalibus, prudentiæ, justitiæ, temperantiæ et fortitudini, quas Christus nobis communicat, dum subdit dicens : *Soli ergo qui ejus doctrina imbuti sunt, prudentes dicendi sunt; soli justi, qui de ejus misericordia veniam peccatorum consecuti sunt; soli temperantes, qui ejus vitam imitari student, soli fortes, qui ejus patientiæ documenta fortiter in adversis tenent. Incassum proinde quis laborat in acquisitione virtutum, si aliunde eas sperandas putat, quam à Domino virtutum; cujus doctrina, seminarium prudentiæ; cujus misericordia, opus justitiæ; cujus vita, speculum temperantiæ: cujus mors, insigne est fortitudinis.*

31. Ut qui gloriatur, in Domino glorietur.] Citat non verba, sed sensum Jerem. 9. 23. ita Ambros. Theophyl. Anselm. D. Thom. Jeremias sic habet : *Non glorietur sapiens in sapientia sua, et non glorietur fortis in fortitudine sua, et non glorietur dives in divitiis suis; sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire et nosse me :* hoc autem est *in Domino gloriari.*

Nota. Loquitur Jeremias de liberatione à manibus Nabuchodonosoris, et clade Chaldæorum, Judææ imminentium. q. d. Judæi gloriantur in consiliis suorum sapientium, in robore militum, in opibus Hierosolymæ; quasi iis tuti futuri sint contra Chaldæos, sed errant : vera enim gloriatio est scire et nosse Deum, id est Dei providentiam; quodque ipse solus est, qui facit misericordiam; et quos vult, misericorditer liberat; non autem homo sapiens, dives, aut fortis : quodque ipse solus justam pœnam infert, cui vult, à qua nemo sapiens, fortis aut dives libe-

rare potest; sicut vobis, ô Judæi, inferet, facietque, ut mors, id est Chaldæus hostis mortem inferens, ascendat per fenestras, ut per eas in domos penetrans, parvulos omnesque trucidet.

Id recte Apostolus hic, vocantibus et vocatis ad christianismum adaptat, ut nemo gratiam christianismi sibi, suis viribus, aut naturæ donis tribuat, sed gratiæ Christi, et consequenter tacite infert, q. d. Non ergo, ô Corinthii, in vobis, non in Paulo, vel Apollo, præceptoribus vestris, sed in Domino gloriamini : hoc enim initio probare proposuit Paulus, eoque omnia referenda sunt. *Ille*, ait Anselmus, *in solo Domino gloriatur, qui cognoscit non suum, sed illius esse, non solum ut sit, sed etiam ut non nisi ab illo bene sit sibi, à quo habet ut sit.* Rursum, qui habens aliquid, unde placeat Deo, non id suæ sapientiæ potentiæ, operibus, ingenio, meritis; sed soli gratiæ Dei acceptum fert. Tertio, qui in omnibus quæ facit, non suam, sed Domini gloriam quærit.

Scripsit in hæc Apostoli verba insignem sermonem S. Bernard. de triplici gloria. Idem s. 25. in Cantic. *Propterea*, inquit, *et omnis gloria Sanctorum intus, non foris est, hoc est, non in flore fœni, aut in ore vulgi, sed in Domino : quod conscientiæ solus sit arbiter Deus, cui soli placere desiderant, et cui placere sola vera et summa gloria est.* Et serm. 13. in Cantic. *Fratres nemo vestrum velit laudari in vita ista : quia quidquid hic favoris captas, quod ad Deum non retuleris, ipsis furaris. Tu enim putride pulvis, unde gloria tibi, unde?* Et in sententiis : *Noverat Apostolus gloriam propriam creatoris esse, non creaturæ : sed consideravit rationalem creaturam adeo affectare gloriam, ut aut vix, aut nunquam ab hoc compesci desiderio possit, quippe quæ ad imaginem facta est Creatoris. Propterea saluberrimum adinvenit consilium, dicens : Quandoquidem nobis persuaderi non potest, non gloriari; saltem qui gloriatur, in Domino glorietur.* Dicamus ergo jugiter cum Psalte : *Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam.* Et cum vigintiquatuor senioribus mittentibus coronas suas ante thronum : *Sedenti in throno, et Agno benedictio, et honor, et gloria, et potestas in sæcula sæculorum. Amen.* Apoc. 4. v. 11. et c. 5. v. 13. et 14.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit extollere Christi sapientiam spiritualem super omnem naturalem et animalem.

Unde dicit Primo, se nom aliud scire et prædicare quam Christum crucifixum; idque non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis.

Nihilominus Secundo, v. 5. asserit se sapientiam loqui inter perfectos; sapientiam, inquam, mundo absconditam, quam nec oculus vidit, nec auris audivit, sed solus Dei Spiritus revelavit.

Hinc Tertio, v. 14. docet animalem non percipere ea quæ Dei sunt; spiritalem autem omnia percipere et judicare.

1. Et ego, cum venissem ad vos, fratres, veni non in sublimitate sermonis, aut sapientiæ, annuntians vobis testimonium Christi. 2. Non enim judicavi me scire aliquid inter vos, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum. 3. Et ego in infirmitate, et timore, et tremore multo fui apud vos : 4. et sermo meus, et prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus, et virtutis : 5. ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. 6. Sapientiam autem loquimur inter perfectos : sapientiam vero non hujus sæculi, neque principum hujus sæculi, qui destruuntur : 7. sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam nostram, 8. quam nemo principum hujus sæculi cognovit : si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent. 9. Sed, sicut scriptum est : Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum : 10. nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum : Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. 11. Quis enim hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est? ita et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei. 12. Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum, qui ex Deo est, ut sciamus quæ à Deo donata sunt nobis : 13. quæ et loquimur non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus, spiritualibus spiritualia comparantes. 14. Animalis autem homo non percipit ea, quæ sunt Spi-

ritus Dei : stultitia enim est illi, et non potest intelligere : quia spiritualiter examinatur. 15. Spiritualis autem judicat omnia : et ipse à nemine judicatur. 16. Quis enim cognovit sensum Domini, qui instruat eum ? Nos autem sensum Christi habemus.

1. ET EGO, CUM VENISSEM AD VOS, FRATRES, VENI NON IN SUBLIMITATE SERMONIS, AUT SAPIENTIÆ.] Descendit Apostolus à thesi ad hypothesin. q. d. Dixi cap. præced. Deum in Evangelio prædicando, noluisse uti sapientia sapientum sæcularium, sed eam rejecisse et reprobasse; atque per stultitiam prædicationis voluisse salvos facere credentes, ideoque non multos nobiles et sapientes, sed ignobiles et rudes Apostolos elegisse, ad promulgandum Evangelium; ex hisce infero dicoque : *Et ego*, id est, itaque ego quoque quasi unus è grege Apostolorum, qui juxta electionem et voluntatem Dei non sunt usi eloquentia et sapientia sæculari; iisdem uti nolui, venique ad vos, non in sublimitate, sed in simplicitate sermonis et sapientiæ.

2. NON ENIM JUDICAVI ME SCIRE ALIQUID INTER VOS, NISI JESUM CHRISTUM, ET HUNC CRUCIFIXUM.] Nota *judicavi*. q. d. Non reputavi, non æstimavi aliam scientiam, quam eam quæ est de Jesu crucifixo, Salvatore nostro : unde ita me gessi inter vos, quasi nihil scirem sapientiæ humanæ, cum tamen multum ejus callerem, nam alibi Poetas Græcos cito : sed apud vos dissimulavi, ut simpliciter, uti alii Apostoli, prædicarem tantum Christum crucifixum : non quod alia fidei mysteria non prædicarim, sed quod præcipue docuerim et inculcarim in una Christi cruce esse gloriandum, et sperandam esse justitiam ac salutem, crucemque, ut addit Anselmus, imitandam esse, ac vitia crucifigenda esse Christiano. In Christo enim crucifixo, præter alia, videre est, hæc tria Christum elegisse et amplexum esse, scilicet summum dolorem, summam paupertatem sive nuditatem, et summam ignominiam. Christus ergo suo dolore crucifixit, nobisque crucifigendam docuit concupiscentiam carnis; pari modo sua paupertate crucifixit concupiscentiam oculorum, sive philargyriam; ac denique sua ignominia crucifixit superbiam vitæ : quæ tria sunt generalia mundi vitia, omniumque peccatorum fontes, ut docet S. Joannes, ep. 1. c. 2. v. 16. Vide de cruce Christi dicta c. 1. v. 23.

3. ET, itaque, EGO IN INFIRMITATE, id est, in ærumnis, tribulatione et persecutione, ET TIMORE, ET TREMORE MULTO (ob infestationem Judæorum et Gentium me persequentium) FUI APUD VOS.] Notat Chrysost. et Ansel. Apostolum hic et epist. 2. cap. 11. vers. 30. et cap. 12. v. 5. 9. 10. et alibi *infirmitatem* vocare ærumnas ex periculis, insidiis, exiliis, metu quotidiano, calumniis, odiis. Rursus Paulum ingentes ærumnas et persecutiones passum esse Corinthi, satis patet ex ea, quod oportuerit eum ibidem à Christo in visione contra eas corroborari. Actor. 18. 9. *Noli*, inquit Christus Paulo, *timere; ego sum tecum, nemo apponetur tibi ut noceat te.* Unde mox ibidem tumultum contra Paulum excitarunt Judæi, eumque pertraxerunt ad tribunal Gallionis Præsidis Achaiæ, ac publice coram eo Sosthenem Archisynagogum diverberarunt. Act. 18. 12.

4. ET SERMO MEUS (privatus et familiaris), ET PRÆDICATIO MEA (concio publica). Ita sermonem à prædicatione distinguit S. Thom. et Glossa, quin et Seneca, epist. 38. *Plurimum*, inquit, *proficit sermo, qui minutatim irrepserit animo; disputationes præparatæ, et effusæ audiente populo* (quas postea nominat conciones) *plus habent strepitus, minus familiaritatis.* Hic ergo sermo noster, æque ac prædicatio, NON (fuit) IN PERSUASIBILIBUS, id est persuasoriis, sive exquisitis ad persuadendum (sic *incredibilis* in Scripturis idem est, quod incredulus) HUMANÆ SAPIENTIÆ VERBIS.] In hisce enim excellebant, Paulumque superabant oratores et philosophi qui erant Corinthi. Paulus vero novam philosophiam, novo dicendi et agendi modo, Corinthiis persuadere debebat, in eoque præcelluit omnibus oratoribus et philosophis, scilicet, *in ostensione spiritus et virtutis.* Ita S. Martinus teste Sulpitio dicebat : *Regnum Dei non in eloquentia, sed in fide constat;* et S. August. serm. 1. de Accedentibus ad gratiam : *Non*, inquit, *vobis tonantia et poetica verba proferimus, non aliqua grammaticorum arte composita, nec eloquentia sæculari diserto sermone fucata, sed prædicamus Christum crucifixum;* et lib. contra Felician. c. 2. *Nec præsumam*, ait, *unquam in sapientia verbi, ne evacuetur crux Christi : sed Scripturarum auctoritate contentus, simplicitati obedire potius studeo, quam tumori.*

Hæc ergo fuit demonstratio Apostolorum; ostendere nimirum, primo, magnum zelum et spiritum eructantem sapientia et arcana; non humana, sed divina, ita ut manifeste cernerent auditores Spiritum sanctum per os eorum loqui; secundo, ostendere magnas virtutes, id est prodigia et miracula. Unde Origenes, lib. 1. contra Celsum : *Disciplina*, inquit, *nostra propriam quamdam habet demonstrationem, diviniorem quam sint Græcorum demonstrationes, quam Apostolus nominat demonstrationem spiritus et virtutis, utpote Spiritu per prophetias* (aliter hic explicat spiritum Origen. quam explicui, sed, ut videtur, minus genuine) *fidem adstruente iis quæ de Christo feruntur; virtute vero per prodigia quæ facta credimus.* Nam, ut ait Œcumenius, *demonstratio quæ per opera est et signa, firmior est ea quæ ex verbis producitur.* Hæc ergo fuit ratio prædicandi apostolica, eaque efficacissima, quam sibi proponant ac imitentur nostri concionatores, ut nimirum sermo eorum non sit comptus, fucatus, affectatus *in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis.* Ita evadent Apostolici, ac verba eorum erunt quasi ignitæ sagittæ corda penetrantes, et quasi mallei conterentes petras. Audi S. Hieron. Epist. 2. ad Nepotianum : *Docente*, inquit, *te in Ecclesia, non clamor populi, sed gemitus suscitetur : lachrymæ auditorum laudes tuæ sint.* Hic spiritus, uti et concionis fructus, oratione à Deo impetrandus est. Unde Origenes, lib. 6. contra Celsum, citans hæc eadem Apostoli verba : *Hæc verba*, inquit, *quid aliud sibi volunt, quam non satis esse, ut verum sit, et natum ad movendos animos hominum, quod dicimus, nisi doctori divinitus concessa sit vis quædam, et dictis ejus adsit gratiæ cœlestis energia? et hoc est quod ait David Psalm. 67. Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa.*

5. UT FIDES VESTRA NON SIT IN SAPIENTIA HOMINUM, SED IN VIRTUTE DEI.] q. d. Ideo Deus vult me evangelizare, non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis, *ut fides vestra*, id est, conversio vestra ad fidem Christi, tribuatur non hominum sapientiæ et eloquentiæ, sed virtuti, id est potentiæ et efficaciæ Dei; nimirum ut fides vestra sit fundata, non in hominum, sed in Dei sapientia et potentia. Ita Anselm. et alii.

6. SAPIENTIAM AUTEM LOQUIMUR INTER PERFECTOS.] *Sapientiam*, scilicet Christianam; de Christi cruce, gratia, salute, et gloria æterna nobis acquisita per Christum *loquor inter perfectos*, id est fideles; qui licet sint simplices, tamen in rebus salutis præ Aristotele, et quovis alio philosopho perfecte sapiunt. Ita Chrysost. et Ansel. quique non solum baptismo renati, sed etiam Sacramento Confirmationis confirmati, perfectionem christianismi adepti, perfecteque Christiani effecti sunt. Inde enim à S. Dionysio et aliis, Sacramentum Confirmationis dicitur τελείωσις, id est *perfectio*, vel *consummatio*; ipsique confirmati, vocantur perfecti, vel consummati. Ita Salmeron. Idemque insinuat Iren. l. 5. c. 6. cum ait: *Sapientiam loquimur inter perfectos, dicens perfectos eos qui acceperunt Spiritum sanctum, et omnibus loquuntur linguis per Spiritum Dei, quemadmodum et ipse loquebatur.*

Secundo, simplicius *sapientiam*, id est secretiora et altiora fidei mysteria, uti de resurrectione, Antichristo, reprobatione, prædestinatione : vel potius *sapientiam*, id est, profundiorem et altiorem rerum fidei explicationem, uti de modo, consilio et fine incarnationis, passionis et redemptionis Christi : ita enim hanc sapientiam Paulus explicat versibus proxime sequentibus. Hanc non rudibus initio, sed provectis perfectisque loquor et edissero. Unde hos perfectos v. 15. vocat spiritales; eosque animalibus, parvulibus ac carnalibus opponit. q. d. Licet, ut dixi vers. 4. expers videat sapientiæ humanæ, non tamen divinæ : tametsi enim vobis, quia parvulis, tantum lac, id est simplicem et facilem doctrinam, dederim, ut ait cap. sequ. vers. 2. tamen sapientiam arcanam et divinam loquor inter perfectos.

Tuetur Apostolus hisce verbis suam auctoritatem apud Corinthios, qui audito Apollo, viro eloquente et sapiente, Paulum quasi ineloquentem et imperitum parvi facere videbantur.

SAPIENTIAM VERO NON HUJUS SÆCULI, NEQUE PRINCIPUM HUJUS SÆCULI.] Anselmus, Ambros. Cajetan. et alii, per *principes hujus sæculi*, dæmones intelligunt, qui in hoc aere; et in impiis, filiisque hujus sæculi dominantur : indeque probant dæmonem ante passionem Christi, licet sciret Christum esse Deum et Messiam, nescisse tamen, an ejus morte dæmonis imperium esset destruendum, et homines redimendi, ut dicitur v. 8. Hoc verum est, verius idipsum est in hominibus.

Unde Secundo, simplicius Chrysost. Theoph. Anselm. Tertull. 3. Contra Marcionem cap. 6. Origen. homil. 2. in Cantica, per *principes sæculi*, accipiunt primores, qui inter homines sapientia, opibus, vel potentia præstant : unde ait, *Qui destruuntur*, id est, abolentur, transeunt, evanescunt. Hoc enim est Græcum τῶν καταργουμένων et hi proprie Christum crucifixerunt, ut dicitur vers. 8. Tales fuerunt Pilatus, Herodes, Annas, Caiphas, aliique principes Judæorum et Gentium.

7. SED LOQUIMUR DEI SAPIENTIAM IN MYSTERIO.] Est hebraismus, ponitur enim ב *bet*, id est *in*, pro regimine genitivi. *Sapientiam in mysterio*, id est, sapientiam mysteriis, puta magni illius et arcani consilii divini, de Verbi incarnatione et redemptione hominum : per Christum, quæ nulla ratione naturali cognosci potest ab homine; imo nec ab angelo. Patet Ephes. 3. v. 4. et 5. Unde 1. Timoth. 3. 16. hanc sapientiam mysterii vocat *magnum pietatis sacramentum*. Ita Theophylact. Ambros. Œcum. hic, atque Hieron. et Leo Castrius in Isaiæ cap. 64. Idem tamen Leo Secundo, etiam hanc sapientiam interpretatur de magnitudine gloriæ Beatorum : hæc enim finis fuit Verbi incarnati et passi, ut sequitur.

Secundo, simplicius τὸ *in mysterio*, refer non ad *sapientiam*, sed ad *loquimur*. q. d. *In mysterio*, id est, secreto et apud pauciores, scilicet eos, qui spiritales et perfecti sunt, sapientiam hanc profundiorem et occultam, quæ abscondita est, loquimur. Unde Syrus vertit, *loquimur Dei sapientiam in arcano*; et Tertulianus, *loquimur sapientiam Dei in occulto* : et quia, si voluisset dicere sapientiam mysterii, potius dixisset, Quod absconditum est; jam autem dicit, *Quæ abscondita est*. Denique quia hoc proprie est, loqui in mysterio : mystæ enim dictæ sunt, ait Eustath. ἀπὸ τοῦ μύειν τὸ στόμα, id est, à claudendo os : eo quod mysteria et arcana religionis suæ non vulgarent, sed celarent, et tantum ea secreto docerent paucos qui sacerdotes vel sapientiores erant. Hinc S. Dionysius et alii libros scripserunt de Mystica Theologia.

8. QUAM NEMO PRINCIPUM HUJUS SÆCULI COGNOVIT.] Pronomen *quam* refer tam, vel potius, ad *gloriam nostram*, quam ad *sapientiam*. q. d. Si hanc sapientiam, vel potius gloriam, ejusque per Christum prædestinationem cognovissent Pilatus, Annas, Caiphas, aliique principes Judæorum, nunquam Dominum ipsius gloriæ, scilicet Christum, cujus merito nobis, ante sæcula, puta ab æterno, prædestinata et præparata est hæc æterna gloria, crucifixissent. Advertit id solerter Gabr. Vasquez 1. p. disp. 2. c. 3. et patet ex seqq. Hinc tacite infert Apostolus, neminem aliorum principum hanc Christi sapientiam et gloriam cognovisse. Est enim argumentum ab exemplo primario : Judæi enim præ Gentibus erant sapientissimi, maxime in divinis, si ergo illi non cognoverunt multo magis alii ignorarunt.

9. SED,] scilicet abscondita fuit eis hæc sapientia et gloria, quæ finis est sapientiæ istius; idque probat ex eo, quod de ea scripsit Isaias : *Oculus non vidit nec auris audivit*. Est eclipsis. Vide can. 38.

SICUT SCRIPTUM EST : QUOD OCULUS NON VIDIT, NEC AURIS AUDIVIT, NEC IN COR HOMINIS ASCENDIT, QUÆ PRÆPARAVIT DEUS IIS QUI DILIGUNT ILLUM.] Nota, Isaiam cap. 64. quem hic citat Paulus, agere de incarnatione Christi, et vita præsenti. Unde hunc versiculum de miraculis Christi, deque sapientia, virtutibus, omnique gratia, quam Christus nobis hic vivens communicavit, accipiunt Chrysostomus, Ambrosius, Theophyl. Œcumen.

Secundo et aptius, videtur admirans Isaias avolare ab incarnatione et Christo homine, ad gloriam cœlestem, quæ fructus est et finis in-

carnationis Christi. Tales enim raptus et transitus Prophetis, ob lumen propheticum sublime et amplum sunt familiares.

Patet ex ipsis verbis, et quia ait, *Expectantibus*; et, *Occurristi facienti justitiam*. Ergo loquitur de fructu operum justorum, scilicet vita æterna, quam expectamus : nam fructus incarnationi et fides non occurrit facientibus justitiam, sed sedentibus in tenebris et peccatis. Ita Hieronymus in c. 64. Isaiæ, S. Dionysius de Cœlesti hierarchia 12. et Vasquez loco citato. Unde S. Bernard. s. 4. in vigil. Nativ. *Non vidit*, inquit, *oculus lucem inaccessabilem, non audivit auris pacem incomprehensibilem*, etc. *Sed quid est quod in cor hominis non ascendit? Utique quia fons est, et ascensum nescit. Scimus enim quia fontium natura est rivos sectari convallium, montium ardua declinare : quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.*

De hac beatitudinis magnitudine pie scribit et dissuaviatur August. in Meditationibus c. 22. et seqq. et Soliloquiorum c. 35. et 36, qui libelli collecti videntur ab aliquo pio ex operibus Augustini. Apposite vero ad hunc Apostoli locum auctor libri de spiritu et anima (qui extat t. 3. operum S. August.) c. 36. *Sicut*, inquit, *exterior homo circa ista temporalia quinque partito sensu afficitur, id est, visu, auditu, gustu, et ceteris; sic interior homo, in beata vita, circa quinque ineffabilia Dei, ineffabili amore afficitur : cum enim Deum suum amabit, quamdam lucem, quamdam vocem, quemdam odorem, quemdam cibum, et quemdam amplexum interiorem amabit : ibi enim fulget, quod non capit locus; ibi sonat, quod non rapit tempus; ibi olet, quod non spargit ventus; ibi sapit, quod non minuit edacitas; ibi hæret, quod non divellit satietas : ibi siquidem videtur Deus sine intermissione; cognoscitur sine errore; amatur sine offensione; laudatur sine fatigatione.*

Hæc Apostoli sententia olim S. Adrianum convertit Martyremque effecit : cum enim ipse miles esset florenti ætate, scilicet viginti octo annorum, videretque tantam Christianorum Martyrum in tormentis pro Christi fide tolerandis constantiam; interrogavit eos. Quid pro tantis pœnis expectatis? quid est quod vos tanta tormenta superare compellit? responderunt illi : *Speramus bona illa, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus se.* Hac voce tactus Adrianus conversusque, curat se illico inscribi catalogo Martyrum, durumque martyrium alacer subiit Nicomediæ (inspectante et incitante eum S. Natalia uxore), sub Diocletiano, anno Domini 306.

Tertio, plena erit hujus loci intelligentia, si utrumque sensum jam dictum conjungas, q. d. *Oculus non vidit*, etc., id est, superant omnem sensum, experientiam, cogitationem naturalem, et omne hominis naturale desiderium, ea bona, quæ tu, ô Domine Deus, præparasti per Christum, expectantibus te; tum in hac vita, scilicet iis qui aliquid de illis jam inaudierunt; tum maxime et propriissime in futura gloria : in illa enim Deus, qui est omnia bona, dabit se Beatis, et erit omnia in omnibus, ait Anselmus. Hisce enim Isaiæ verbis probat Apostolus id, quod dixerat; scilicet arcanam et absconditam esse sapientiam, æque ac gloriam Christi, uti dixi paragrapho præcedenti.

Nota, *in cor hominis non ascendit*, id est, in mentem hominis non venit, sive homo naturaliter cogitare, concipere, aut intelligere nequit : cor enim per catachresin, Hebræis mentem significat; nam quod cor est in corpore, scilicet prima et nobilissima corporis pars, adeoque fons et principium vitæ, hoc mens est in anima; adde, cor subministrat cerebro spiritus animales, qui imaginationi et consequenter intellectioni subserviunt. Hinc Aristot. de Somno et vigilia c. 2. refragante licet Galeno, omnibusque medicis, sensum communem non in cerebro, sed in corde collocavit. Pulchre quidam vitales hominis partes, per suas functiones distinxit atque secrevit hoc versu :

> Cor sapit et pulmo loquitur, fel commovet iram,
> Splen ridere facit, cogit amare jecur.

Rursum Hebræi mentis cogitationem vocant *ascensum*; et cogitare vocant *ascendere in cor* : quia res cogitata et intellecta primo à terra, aliove objecto ascendit in oculos vel aures, indeque ad sensum communem et phantasiam, inde denique ad mentem quasi arcem et culmen hominis : summum enim in homine est mens.

Nota Secundo. Pro *expectantibus*, ut habet Isaias, Paulus habet *diligentibus*, quia expectatio à dilectione manat naturaliter.

10. Nobis revelavit Deus per Spiritum suum.] Puta per Spiritum sanctum. Est prolepsis, sive occupatio : occurrit enim tacitæ objectioni huic; si hanc Sapientiam et gloriam quam Christus suis amicis præparavit, oculus non vidit, nec ea in cor hominis ascendit; unde ergo tu, Paule, eamdem te callere et prædicare jactitas? Respondet Paulus : se eamdem scire non per visionem, sensationem, vel conceptionem aliquam naturalem, sed per instinctum et revelationem Dei. Unde Clemens Alexand. lib. 1. Pædag. c. 6. sic interpretatur τὸ *nec auris audivit : Præter illam, inquit, solam, quæ in tertium cœlum rapta est;* puta Pauli, qui in paradiso, audivit hæc arcana verba; quæ non licet homini loqui. Ait ergo Paulus : *Nobis autem*, scilicet spiritualibus Prophetis et Apostolis, hæc Deus revelavit, et vos parvulos, ô Corinthii, aliosque eadem doceamus. Hinc patet, gloriam et beatitudinem nostram, non tantum esse supernaturalem in assecutione, sed etiam in cognitione; cognitione, inquam, non quid ditativa, sed obscura et ænigmatica, qualis erat Apostolorum et aliorum viatorum; et consequenter, non esse in homine perfectum et efficax desiderium, vel appetitum naturalem hujus beatitudinis. Ita Scholastici 1. p. q. 12. a. 1.

Spiritus omnia scrutatur, etiam profunda Dei.] Nota Primo, catachresin, *scrutatur*, id est, penetrat et perspicit : homines enim ut quid ignotum perspiciant, illud scrutari et inquirere solent; Deus autem sine inquisitione omnia uno mentis cernit in ictu et intuitu. Ita S. Thomas, Theodor. et Theophyl.

Secundo, *profunda Dei* vocat omnia intimà et secretissima Dei concilia; inter quæ maximum est hoc mysterium gloriæ, et redemptionis hominum per Christum; hæc omnia penetrat et pervidet Spiritus sanctus, quia unius cum Deo est essentiæ et cognitionis, ac consequenter ita profunda Dei scrutatur, ut nihil remaneat in Deo incognitum; sed ejus cognitio et visio objectum suum adæquet, Deumque tantum cognoscat quantum cognosci potest; id est,

comprehendat Spiritus sanctus, utpote Deus, tam Deum et Divinitatem, quam seipsum. Ita Molina 1. p. q. 14. a. 3. Theodor. S. Thom. Hinc Ambrosius et veteres contra Macedonium probant Spiritum sanctum esse Deum. q. d. Paulus : Hæc mysteria et arcana Dei revelavit nobis Spiritus sanctus, ille omnium secretorum Dei est conscius, ideoque scrutatur et pervidet profunda Dei.

QUIS HOMINIS SCIT QUÆ SUNT HOMINUM?] Quæ in hominis intimis, puta in corde et mente delitescunt, nimirum cogitationes, volitiones et intentiones, ipsumque profundum cordis humani.

11. QUÆ DEI SUNT (quæ in Dei mente sunt abscondita, puta cogitationes, consilia, et determinationes divinæ voluntatis) NEMO COGNOVIT NISI SPIRITUS DEI,] id est Spiritus sanctus, qui eorum æque ac sui ipsius est conscius : est enim Spiritus sanctus Deo intimus æque ac spiritus hominis ipsi est intimus : ac proinde sicut spiritus hominis humanitatis, ita Spiritus Dei divinitatis, divinæque omniscientiæ et omnipotentiæ est particeps.

Nota. Cum ait, *nemo cognovit nisi Spiritus*, subaudiendum est, et nisi is cui voluerit Spiritus ea revelare, uti mihi et Apostolis illum ea revelasse dixi v. 10.

Nota Secundo, cum dicit, *Nemo nisi Spiritus*, non excludit Filium : hic enim cum sit Verbum, etiam scit profunda Dei. Nam in divinis, cum vox exclusiva vel exceptiva tribuitur uni personæ, respectu essentialium attributorum, non excludit alias personas divinas; sed essentias alias à divina : nam tantum excludit ea, quæ naturæ sunt diversæ à Deo ; q. d. Nemo scit secreta Dei, nisi Spiritus Dei, et illi qui eamdem cum Spiritu habent naturam, intellectum, cognitionem, scilicet Pater et Filius; hi soli sciunt profunda Dei, nemo alius.

12. NOS NON SPIRITUM HUJUS MUNDI ACCEPIMUS, SED SPIRITUM QUI EX DEO EST.] Opponit spiritum mundi, spiritui qui ex Deo est, et hunc sibi et Apostolis, illum mundi sapientibus, et hominibus animalibus attribuit. Spiritus ergo mundi est, qui à mundo suggeritur, à mundana nimirum et animali prudentia, quique ad mundana, terrena et carnalia bona aspirat, facitque homines mundanos et animales; sicuti è contrario spiritus Dei est, qui à Deo et divina sapientia suggeritur, quique nos ad cœlestia et divina bona sectanda impellit, facitque homines spiritales et cœlestes. Unde subdit Apostolus :

UT SCIAMUS QUÆ A DEO DONATA SUNT NOBIS.] q. d. Hic spiritus ostendit et revelat nobis, quæ et quanta bona à Deo nobis, scilicet Apostolis, aliisque diligentibus Deum, donata sunt, nimirum tanta quanta nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, ut dixi v. 9. eo enim redit et respicit hic Paulus.

UT SCIAMUS.] Hinc hæretici stabiliunt fidem suam particularem, qua quisque fidelis et Christianus certo scit, imo fide divina credere debet, per Christum se habere dona Dei, scilicet remissionem peccatorum, gratiam, justitiam, et, ut Calvinus, se electum esse ad gloriam æternam. Verum hæc non est fides, sed stulta et falsa præsumptio, et impostura; quia non certo scimus, an os justitiam rite disposuerimus, et an credamus certo, et ita ut oportet; nec usquam in sacra Scriptura hoc scriptum et revelatum est, scilicet, me credere ut oportet, uti nec me esse justum et electum.

Respondeo ergo, Apostolum loqui in genere de donis, iisque tantum, quæ data sunt Apostolis, et Ecclesiæ. q. d. Ut sciamus nos Apostoli, quibus et quantis donis et beneficiis in genere, nos, id est Ecclesiam suam, ditarit Christus, scilicet, quanta gratia Spiritus sancti, redemptione, virtutibus, et maxime quanta gloria : de hac enim egit v. 9. et hæc sunt in Deo, ut ait v. 11. id est, Dei libera voluntate et prædestinatione : et hæc à Deo Ecclesiæ data esse, per Spiritum ejus et revelationem scimus : hæc enim loquimur et prædicamus, ut sequitur, quasi articulum fidei, sed me esse ex iis, vel eorum esse participem, non est fidei, sed conjecturæ; nec publice prædicandum, sed secreto sperandum est. Vide can. 9.

Quæ ut clarius et plenius intelligantur, Nota, *τὸ ut sciamus*, dupliciter, scilicet, Primo, objective; Secundo, subjective, posse accipi : objective enim sciebant Apostoli, et omnes fideles, ex prophetiis, miraculis, aliisque signis divinis Deum suæ congregationi, sive Ecclesiæ, per Christi Apostolos congregatæ, et deinceps congregandæ, promisisse, et juxta promissa dedisse suam gratiam, remissionem peccatorum, justitiam, aliaque gratiarum dona, ac denique spem certam vitæ æternæ : Ecclesiæ inquam, in communi; non autem in particulari huic vel illi fidei; quia in particulari nescimus an hic vel ille vere sit fidelis.

Hoc modo *τὸ ut sciamus*, idem est, quod ut credamus. Credimus enim Ecclesiam Catholicam esse sanctam, in eaque esse remissionem peccatorum, et vitam æternam. Deus ergo tantum revelavit Ecclesiam esse sanctam, non autem me esse sanctum : licet enim revelaverit et promiserit omnibus in Ecclesia rite credentibus et pœnitentibus remissionem peccatorum et justitiam; non tamen revelavit me rite credere et pœnitere : ac proinde nec revelavit, mihi remissa esse peccata meque esse justum.

Secundo, *τὸ ut sciamus* subjective capi potest, q. d. Ut nos Apostoli in nobis quasi subjectis, per experientiam sciamus, quantam sapientiam et gratiam nobis donarit Deus : et tunc *τὸ ut sciamus*, non significat *credamus*, sed *ut experiamur*. Nec enim quisquam Apostolorum fide divina credebat se habere hanc sapientiam et gratiam; sed ejus actus et effectus in se experiebatur ita vehementes, crebros, claros et certos, ut moraliter non dubitaret se habere veram Dei sapientiam et gratiam. Erant enim Apostoli pleni gratia et sapientia, eamque alios docere, totique mundo aspirare debebant. Licet ergo Apostoli sciverint per experientiam, se esse justos et sanctos, non tamen id sciebant, vel sciunt alii fideles; sed tantum sperant, atque ex signis probæ et honestæ vitæ conjectant et opinantur. Neutri tamen idipsum credunt fide divina : omnis enim experientia tantum generat fidem humanam, non autem divinam, quæ sola Dei revelatione nititur et gignitur.

13. QUÆ ET LOQUIMUR NON IN DOCTIS HUMANÆ SAPIENTIÆ VERBIS, SED IN DOCTRINA SPIRITUS.] *Non in doctis*, id est, non in verbis Ciceronianis, Demosthenicis, Aristotelicis, quæ et qualia docet humana sapientia; *sed in doctrina Spiritus*, id est, in iis verbis quæ et qualia docet Spiritus sanctus. Videtur legisse Interpres, ἐν διδαχῇ, id

est, in doctrina : jam græce legitur ἐν διδακτοῖς, id est, *in doctis*, uti præcessit, sed idem est sensus.

SPIRITUALIBUS rebus SPIRITUALIA verba et discursus COMPARANTES,] et conferentes. q. d. Doceo hanc spiritualem sapientiam è Scriptura, et aliis spiritualibus discursibus, non autem philosophicis, rhetoricis, aut terrenis rationibus. conceptibus et eloquiis. Ita S. Chrysostomus, v. g. *Si quæritur*, inquit Œcumen. *an surrexerit tertia die Christus? ex Jona probationes et testimonium adduco. Si quæritur an natus sit Dominus ex Virgine? ex sterilibus Anna et Elisabeth sumitur probatio et comparatio.* Hic causam et rationem à priori assignat Apostolus, cur Dei nutu abstinuerit ab eloquentia et sapientia mundana in sua prædicatione. Causa est, quod sapientia humana et divina plurimum inter se differant. Cum ergo sermo debeat rei esse accommodatus, plane decuit sermonem, quo prædicabatur divina sapientia; illi esse accommodatum, ac differre à sermone humanæ sapientiæ, nimirum ut esset simplex, gravis, efficax et divinus, tanquam à Spiritu sancto proficiscens, qui omnem orationis fucum respueret : hic enim ornari res ipsa vetat, contenta doceri. Nam seculi humanæ sapientiæ verba vehunt secum sapientiam et spiritum hominis dicentis : ita sermones Spiritus sancti invehunt in animam sapientiam Dei, et spiritus ejus, per Apostolos loquentis.

14. ANIMALIS HOMO NON PERCIPIT EA QUÆ SUNT SPIRITUS DEI.] *Animalis* hic dicitur, qui tantum sensus et naturale rationis lumen sequitur; sive qui *secundum animam est, et secundum animam sapit, quique animæ sensa et cogitata sequitur* : quales erant Apostoli ante Spiritum sanctum, et Corinthii hoc tempore, quærentes eloquentiam; et jam multi fideles etiam non mali, qui altiora non capiunt.

Nota, *Animalis* dicitur, qui anima vivit, sumiturque tripliciter, Primo, qui crescit, nutritur, eget cibo, ut animalia. Sic Adam, creatus licet in gratia, dicitur animalis, 1. Cor. 15. v. 45. et 46.

Secundo, qui sequitur animæ, id est concupiscentiæ, desideria. Sic Judas vocat *animales, spiritum non habentes.*

Tertio, qui scientiam, non spiritualem et sublimem, sed animæ sensibus obviam et facilem sequitur. Ita hic capitur. *Animalitas*, inquit Bernardus, vel quisquis est auctor tractatus de Vita solitaria, post initium *est vitæ modus sensibus corporis serviens, scilicet cum anima quasi extra se, per sensus corporis circa dilectorum delectationes corporum affecta, eorumque fruitione pascit vel nutrit sensualitatem suam; seu cum intra se regrediens, et corpora quibus forti glutino amoris et consuetudinis adhæsit, ad locum incorporeæ naturæ secum ferre non prævalens, eorum illuc secum trahit imagines, et amicabiliter ibi cum eis conversatur; quibus assuefacta, nihil putat esse nisi vel quale foris reliquit, vel quale intus contraxit : inde quandiu licet, jucundum habet secundum delectationes corporis vivere; cum autem ab eis avertitur, nescit nisi corporea imaginando cogitare.*

Sic spiritualis dicitur qui spiritu vivit.

Primo, quasi spiritus, non egens cibo : sic Christus post resurrectionem dicitur spiritualis, 1. Corinth. 15. v. 45.

Secundo, qui spiritus instinctum, dictamen et impulsum sequitur. Ita sæpe alibi.

Tertio, qui spiritus sublimem doctrinam capit et haurit. Ita hic vocatur spiritualis, inquit Chrysostomus, D. Thomas, et alii. Moraliter S. Bernardus loco jam citato : *Incipientium*, inquit, *status potest dici animalis; proficientium, rationalis; perfectorum spiritalis : sunt enim animales, qui per se nec ratione aguntur, nec trahuntur affectu, et tamen vel auctoritate permoti, vel doctrina commoniti, vel exemplo provocati, bonum approbant et imitantur : sunt rationales, qui per rationis judicium, boni cognitionem habent et appetitum, sed nondum habent affectum : sunt perfecti, qui spiritu aguntur, qui à S. Spiritu plenius illuminantur, unde et spiritales nominantur; et quoniam sapit eis bonum, cujus trahuntur affectu, sapientes vocantur.* Deinde hæc tria inter se comparans, ex eisque gradus et scalam virtutum conficiens, ista subdit : *Primus status circa corpus se habet : secundus circa animam se exercet : tertius nonnisi in Deo requiem habet : initium boni in conversione est perfecta obedientia; profectus, subjicere corpus suum; perfectio, usu boni consuetudinem vertisse in dilectionem. Initium vero rationalis est intelligere ea, quæ in doctrina fidei apponuntur ei; profectus, talia præparare qualia apponuntur, perfectio, cum in affectum mentis transit judicium rationis. Perfectio vero hominis rationalis initium est hominis spiritalis; profectus ejus, revelata facie speculari gloriam Dei; perfectio vero transformari in eamdem imaginem à claritate in claritatem, sicut à Domini spiritu.*

QUIA SPIRITUALITER, juxta rationes Spiritus sancti, et regulas fidei, EXAMINANTUR.] Ita Biblia Romana : male ergo quidam legunt, *examinatur*, id est examinando revocatur ad intellectum spiritualem et sublimem; dum scilicet in spiritualibus instituitur, vel cum spiritualia animali proponuntur, sive cum animalis in spiritualibus interrogatur et examinatur (hoc enim est ἀνακρίνεται) non potest ea intelligere.

15. SPIRITUALIS AUTEM JUDICAT OMNIA.] Vocatur, ut dixi, *spiritualis*, qui fidem et prudentiam, atque doctrinam Spiritus sancti sequitur, qui Spiritum rectorem animæ habet et doctorem. Ita Chrysostomus, Anselmus, D. Thomas.

JUDICAT OMNIA.] Hinc Calvinus et Anabaptistæ, cujusque spiritualis, id est fidelis, spiritum privatum et fanaticum, faciunt judicem controversiarum fidei; et Scripturæ interpretem; sed imperite, quia non omnes Christiani sunt spiritales, sed tantum perfecti, ut dixi v. 5.

Secundo, quia alii ignorant an quis habeat hunc spiritum, an sit spiritualis, imo an vere sit fidelis. Ergo spiritus hic privatus et occultus non potest publicus omnium esse judex : sed Concilia et Pontifex. Hos enim constat esse spirituales, regi à Spiritu sancto, qui eos constituit Doctores, et per eos regit et docet Ecclesiam.

Tertio, quia maxime spirituales erant Patres, qui tamen subinde errarunt.

Quarto, quia patet simplices fideles egere Pastoribus et Doctoribus, quos ad docendum posuit Deus in Ecclesia, ut ait Apostolus Ephes. 4. 11.

Respondeo ergo : *Spiritualis judicat omnia; omnia*, inquam, in genere, id est tam spiritualia, puta divina et sublimia, quam animalia, puta terrena et facilia; cum animalis tantum judicet animalia : ut sit distributio pro generibus

singulorum, non pro singulis generum. Sic dicimus, Ego omni, id est quolibet, cibo vescor.

Secundo, *Spiritualis omnia judicat*, id est examinat redarguit et discernit secundum regulas fidei, et prudentiæ divinæ: quæ habet, ut in eo quo quis spiritalis est, et à spiritu satis instructus, v. g. in rebus fidei claris et certis, omnia judicet secundum articulos fidei, hæresesque et errores illi contrarios condemnet. Sin autem nova oriatur quæstio in fide aut moribus, eaque obscura et dubia; eadem prudentia dictat homini spiritali, qui in hac quæstione necdum spiritalis est, nec à spiritu satis instructus, ejusdem Spiritus indicio recurrendum esse ad Superiores, ad Doctores, ad Ecclesiam Romanam quasi matricem, ut illa hanc quæstionem decidat et definiat. Hæc enim plane ad mentem Apostoli, spiritualis est, et omnia judicat per Spiritus sancti directionem et assistentiam. Hanc enim sancto Petro, et in eo successoribus Petri, promisit Christus, Matth. 18. 18. Lucæ 22. 32. Hi ergo maxime spiritales sunt, hique omnia judicant: secus est de aliis inferioribus, qui licet spiritales sint, sæpe tamen Superiorum judicium exquirere debent: alioqui enim qui spiritualis est, nec patris, nec magistri, nec Prælati judicio stare et parere deberet. Quatenus ergo spiritualis ductum Spiritus, vel per se docentis, vel ad doctores mittentis sequitur, eatenus errare non potest. Sic S. Joannes ait, eum, qui natus est ex Deo, peccare non posse, quatenus videlicet ex Deo natus, in eo manet. Ita D. Thomas, Anselmus, Ambrosius, Theophylactus, Chrysostomus. q. d. Paulus, vir spiritualis de arcanis fidei myteriis et rebus passim bene judicat, et si dubitet, scit quid agere, quos consulere debeat, ut instruatur. Sic Arist. 3. Ethic. 4. *Vir*, ait, *bonus recte in omnibus judicat, et virtuosus est regula et mensura omnium humanorum;* quia scilicet judicium et affectum habet bene compositum, et conformem rationi et legi, inquit D. Thomas: hic tamen in casibus difficilioribus debet consulere prudentiores, et magis legis peritos. Id magis patebit paragrapho sequenti.

Et ipse a nemine judicatur,] id est, redarguitur, condemnatur. Ita Chrysost. quatenus videlicet spiritualiter judicat: Alioqui enim et Petrus judicatus, id est redargutus, est à Paulo Galat. 2. 11. Contra animalis à spirituali spiritualiter examinatur, et judicatur: licet, ut dixit, non percipiat, nec intelligat: tantum enim toto hoc loco vult Apostolus per spiritualem excludere animalem et mundanam sapientiam, et conferre ac præferre spiritualem animali, qua gloriabantur Corinthii, et cujus imperitum Paulum postponebant Apollo. Unde tacite Corinthios vocat animales, quia quærebant docta humanæ sapientiæ verba, id est humanam sapientiam et eloquentiam, qualem mirabantur in Apollo: dicitque eos non posse judicare de spritualibus, et Pauli sapientia spirituali; se vero et sibi similes viros spirituales judicare debere tam de sapientia spirituali quam animali, et hoc, et non aliud, vult Apostolus.

16. Quis cognovit, per se scilicet, sensum Domini?] Alludit ad Isaiæ 40. v. 13. ubi pro *quis cognovit?* hebraice est מי תכן *mi ticken*, id est, quis mensuravit, hoc est, quis plene et adæquate perspexit et penetravit spiritum Domini? q. d. Cum spiritualis à Deo sit edoctus, ejusque regulas sequatur, hinc quatenus talis est, à nemine judicari potest (hoc enim quod præcessit probat hic Apostolus) qui enim eum judicare vellet, deberet spiritu Dei sapientior esse aut major, ut spiritum Dei penetrare et quasi mensurare posset. At quis is est? sane nullus. Ita Chrysostomus. Potest tamen et debet sæpe spiritualis judicari, quia nescitur esse spiritualis in tali re. Unde c. 14. 29. *Prophetæ*, inquit, *duo aut tres dicant, et ceteri dijudicent.* Imo multi se jactant spirituales, qui sunt animales; uti Anabaptistæ: secus de Paulo, quem omnes habebant pro spirituali. Unde sequitur:

Nos sensum Christi habemus.] *Sensum*, id est, mentem, intelligentiam, sapientiam Christi, puta spiritualem et divinam, non animalem et humanam: nostra enim sapientia non Platonis est, non Pythagoræ, sed Christi, qui sua ipsius dogmata menti nostræ infudit. Ita Chrysost.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

INSISTIT SCHISMATI CORINTHIORUM COMPONENDO, PER SUBJECTIONEM ET UNIONEM IN CHRISTO ET DEO.

UNDE PRIMO, DOCET, PAULUM ET APOLLO TANTUM ESSE MINISTROS CHRISTI, ADDITQUE EGO PLANTAVI, APOLLO RIGAVIT : SED DEUS INCREMENTUM DEDIT.

SECUNDO, V. 10. DOCET, ECCLESIÆ FUNDAMENTUM ESSE CHRISTUM : VIDEAT ERGO QUISQUE QUID ILLI SUPERÆDIFICET : SI ENIM FOENUM ET STIPULAM, SALVUS ERIT, SIC TAMEN QUASI PER IGNEM.

TERTIO, V. 16. VOS, INQUIT, ESTIS TEMPLUM DEI : VIDETE ERGO NE PER SCHISMATA ILLUD SCINDATIS ET VIOLETIS. AC TANDEM CONCLUDIT V. 21. NEMO ITAQUE GLORIETUR IN HOMINIBUS : OMNIA ENIM VESTRA SUNT, VOS AUTEM CHRISTI, CHRISTUS AUTEM DEI.

1. UT ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carna-
libus. Tanquam parvulis in Christo, 2. lac vobis potum dedi, non escam :
nondum enim poteratis : sed nec nunc quidem potestis : adhuc enim carnales
estis. 3. Cum enim sit inter vos zelus et contentio : nonne carnales estis,
et secundum hominem ambulatis? 4. Cum enim quis dicat : Ego quidem
sum Pauli; alius autem : Ego Apollo : nonne homines estis? Quid igitur
est Apollo? quid vero Paulus? 5. Ministri ejus, cui credidistis, et unicui-
que sicut Dominus dedit. 6. Ego plantavi, Apollo rigavit : sed Deus incrementum dedit.
7. Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat : sed, qui incrementum dat, Deus.
8. Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt. Unusquisque autem propriam mercedem acci-
piet secundum suum laborem. 9. Dei enim sumus adjutores : Dei agricultura estis, Dei ædifica-
tio estis. 10. Secundum gratiam Dei, quæ data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum
posui : alius autem superædificat. Unusquisque autem videat quomodo superædificet. 11. Fun-
damentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus
Jesus. 12. Si quis autem superædificat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides
pretiosos, ligna, fœnum, stipulam, 13. uniuscujusque opus manifestum erit : Dies enim Do-
mini declarabit, quia in igne revelabitur et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. 14. Si
cujus opus manserit quod superædificavit, mercedem accipiet. 15. Si cujus opus arserit,
detrimentum patietur : ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem. 16. Nescitis quia
templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? 17. Si quis autem templum Dei violaverit,
disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. 18. Nemo se seducat :
si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat ut sit sapiens. 19. Sapientia
enim hujus mundi, stultitia est apud Deum. Scriptum est enim : Comprehendam sapientes in
astutia eorum. 20. Et iterum : Dominus novit cogitationes sapientium, quoniam vanæ sunt.
21. Nemo itaque glorietur in hominibus. 22. Omnia enim vestra sunt, sive Paulus, sive
Apollo, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive præsentia, sive futura : omnia
enim vestra sunt : 23. vos autem Christi : Christus autem Dei.

1. 2. TANQUAM PARVULIS IN CHRISTO, LAC VOBIS POTUM DEDI, NON ESCAM.] Apostolus cap. præced. ut tueretur suam auctoritatem, et insipientiæ atque infantiæ in dicendo opinionem, de se conceptam, ex animis Corinthiorum eximeret, dixit se sapientiam loqui inter perfectos; sapientiam, inquam, absconditam, quam nec oculus vidit, nec auris audivit, sed Deus revelavit : nunc quasi occurrens tacitæ objectioni, causam dat cur hanc sapientiam non ostenderit apud Corinthios, culpamque à se in Corinthios declinat; quod nimirum ipsi quasi parvuli et carnales tantæ sapientiæ necdum essent capaces, ac proinde non esca, sed lacte nutriendi.

Ubi adverte. *Lac* vocat Apostolus faciliorem, suaviorem et simpliciorem doctrinam de Christi humanitate et gratia ac redemptione; qualis convenit catechumenis recens conversis, et adhuc carnalibus : *escam*, id est solidum cibum, vocat perfectiorem, robustiorem, et de altioribus mysteriis doctrinam; uti de Deo, de Dei spiritu, et spiritualibus, de crucis sapientia, potentia, amore; de quibus c. præced. Ita Ambrosius, Theophylus, S. Thomas, Anselmus,

quem vide hic pro morali. *Idem*, ait, *Christus homini est lac, per incarnationem; angelo solidus cibus, per divinitatem: idem Christus crucifixus, eadem lectio, eadem concio à carnalibus accipitur ut lac, à spiritualibus ut solidus cibus.*

Alludit hic Paulus more suo ad Isaiæ 28. 9. ubi dicitur: *Quem docebit scientia et quem intelligere faciet auditum? ablactatos à lacte, avulsos ab uberibus*, et ad Isaiæ 55. 1. ubi sic ait: *Omnes sitientes venite ad aquas, et qui non habetis argentum, properate, emite et comedite: venite, emite absque ulla commutatione vinum et lac.* q. d. ut vertit Chaldæus, Omnes discere, et sitim cupiditatis extinguere volentes, venite ad aquas doctrinæ et gratiæ Christi: ab eo accipite, haurite, et bibite spiritum Evangelicum.

Ubi Nota. *Vinum* vocat Isaia, id quod Paulus hic *escam*, sive solidum cibum, qui symbolice significat sapientiam spiritualem, et plenam perfectorum; sicut *lac* significat disciplinam imperfectorum et parvulorum. Hinc olim recens baptizatis, et alba veste indutis dabatur vinum et lac: qui mos, ait Hierosolymus in citatum locum Isaiæ, usque hodie in Occidentis Ecclesiis servatur. Alibi iisdem dabatur lac et mel teste Tertull. l. 1. contra Marcion. c. 14. ut significaretur Primo, eorum infantia et innocentia in Christo, lac enim utriusque est symbolum. Unde Homerus teste Clem. l. 1. Pædag 6. viros innocentes et justos vocat γαλακτόφαγους, id est, lacte vescentes. Secundo, ut assimilarentur Christo, de quo cecinit Isaias c. 7. 15. *Butyrum et mel comedet.* Tertio, ut significaretur vitæ Christianæ suavitas, humilitas et mansuetudo infantilis. Unde et primo Missæ sacrificio, qnod audiebant baptizati in paschate, scilicet Dominica in albis, recitabatur illa epistola B. Petri: *Quasi modo geniti infantes, rationabile sine dolo lac concupiscite.* Hinc B. Agnes dicebat: *Lac et mel ex ore ejus suscepi* teste Ambrosio serm. 90. De hoc lacte fuse disserit Clemens lib. 1. Pædag. cap. 6.

3. Cum sit inter vos zelus et contentio, nonne carnales estis?] Nota *Carnalis* hic vocatur, qui non tantum naturale sensus et rationis judicium, sed etiam carnis, id est sensualitatis et concupiscentiæ, dictamen et impulsus sequitur; itaque, ut recte advertit, S. Thomas, idem est carnalis, animalis, secundum hominem ambulans, scilicet spiritu Dei destitutus, qui sequitur motus concupiscentiæ, sive naturæ corruptæ.

Ubi Nota Secundo, hic et ad Galat. 5. 19. *opera carnis*, id est naturæ corruptæ, non tantum vocari gulam et libidinem (qui proprie sunt in carne) sed etiam zelum, æmulationem, contentiones, quæ sunt vitia mentis. Vide dicta Rom. 7. 22. et Galat. 5. v. 17. q. d. Paulus, Vos, ô Corinthii, estis carnales, id est contentiosi, quia ut pueri inaniter de dignitate magistrorum contenditis, dum hic suum Paulum, alter suum Apollo præfert et venditat.

5. Ministri ejus, cui credidistis.] Pro *cui*, græce jam est, δι' ὧν, per quod credidistis.

Et unicuique,] ministrorum scilicet, competit ministerium tale et tantum, quale et quantum cuique Dominus dedit. Ergo in uno Deo gloriandum est, non in ministris Paulo vel Apollo: hi enim non sunt domini, vel auctores fidei vestræ, ô Corinthii, sed tantum instrumenta, per quæ operatur Deus. Ita Anselm. Ambros. Theophyl.

6. Ego plantavi, Apollo rigavit: sed Deus incrementum dedit.] q. d. Ego primus Corinthi fidei semina jeci, primus evangelizavi, quæ deinde superveniens Apollo provexit, patet Actor. 18. 26. *Sed dedit Deus incrementum*, id est, interius dedit vitam et vigorem gratiæ ad crescendum et adolescendum in fide, virtute et christianismo; hoc enim solius est Dei. Vide August. tract. 5. in Joannem.

Nota. Deus plantis dat incrementum, non quasi speciale et quotidianum augmentum per se solum eis suggerat, ut intelligunt rustici; sed quia ad crescendum vim et vigorem ipsi naturæ seminis vel radicis indidit, et conservat, id est, quasi continuo indit et instillat (conservatio enim divina non est aliud quam primæ creationis, vel actionis divinæ continuatio) eique cooperatur; et quia pluviam, æstum, ventos, aliaque ad fruges opportuna sua dispositione regit ac contemperat, quorum contemperatione meliori vel minori, melior vel minor nascitur fructus. Pari modo se res habet in semine verbi Dei, ejusque messe, fructu et profectu in mentibus hominum.

Hinc patet Primo, exteriorem concionem, vocationem exempla, miracula non sufficere ad conversionem et vitam spiritualem inchoandam, vel promovendam. Secundo, hinc Prosper l. 2. de Vocat. Gent. c. 6. et 8. probat, quod, licet omnes æqualiter eamdem concionem audiant, alii tamen parum, alii vero multum ex ea proficiant: illi nimirum, quos Deus peculiari interna motione afficit, et quorum corda tangit, ut vitam mutent vel serio proficiant in melius. Unde illi tam concionatores, quam auditores in concione plurimum proficiunt, qui pro hac motione Deum sedulo precantur.

7. Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat: sed qui incrementum dat Deus.] q. d. Agricola qui plantat et rigat, parum est, parum affert, et quasi nihil præ Deo, nam tantum exterius agit, et quidquid agit, accipit à Deo, agitque ut instrumentum Dei: Deus autem, per se interius, ut principale agens, operatur, vimque et vigorem crescendi sufficit et suggerit: actio enim tribuitur principali agenti, et maxime causæ primæ, vide canon. 15. et 36. S. Thomas. Theophyl. Et pulchre S. August. tract 7. in epist. 1. Joannis: *Ministeria forinsecus*, inquit, *adjutoria sunt et admonitiones: cathedram tamen in cœlo habet, qui corda docet: sic sunt hæc verba quæ forinsecus dicimus, quomodo est agricola ad arborem. Forinsecus enim agricola operatur, quia adhibet aquam diligentiamque agriculturæ, sed tamen poma non format;* sed ea format Deus cum arbore concurrens, arborique vim poma gignendi indens et suggerens. Pari modo parum facit concionatoris vox: sonat enim tantum exterius; sed Deus est, qui cum ea concurrens interius per gratiam suam animam illuminat et convertit.

8. Qui plantat, et qui rigat, unum sunt.] *Unum sunt*, officio scilicet et ministerio, inquit S.Thom. Anselmus, et alii, id est, æque omnes sunt ministri. q. d. Ergo unus præ alio, puta Paulus præ Apollo, non est contemnendus aut extollendus. Rursum ergo omnes eadem charitate et unione complecti debetis, non autem

propter eos facere schismata : licet enim in se diversi sint, omnes tamen unum idemque officium obeunt, unumque sunt in Christo, qui odit schismata, amat unionem, suosque ministros, licet debiles, fovet ac tuetur, eosque non ut homines, sed ut suos vicarios ab omnibus coli, et in honore ac pretio haberi vult.

Unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.] Locus hic clare docet merita bonorum operum : ubi enim merces est, ibi et meritum est. Hæc enim sunt correlativa.

Nota. Non dicit, Quisque recipiet mercedem secundum fructum quem fecit, sed, *recipiet secundum laborem ;* quia fructus non est in nostra, sed Dei dantis incrementum, manu. Itaque integrum laboris præmium essentiale habebis ex concione, vel instructione tua, licet nullus sequatur fructus, nullus hæreticus vel peccator convertatur; imo sæpe majus, quia difficilius est, et magis arduum concionari, ubi nullus vel exiguus apparet fructus, quam ubi concioni multi applaudunt, vel ex concione proficiunt.

Dei enim sumus adjutores.] *Ingens hæc, angelica, imo divina est dignitas,* ait S. Dionys. Cœlest. Hierarc. c. 3. *Dei cooperatorem fieri in conversione animarum, divinamque in se operationem palam cunctis ostendere.*

Dei, non autem Pauli, vel Apollo, ut in iis gloriari possitis, agricultura estis.] Persistit in metaphora agricolæ. Agricola primarius est Deus famuli sunt Paulus et Apollo : Ager sunt Corinthii ; semen et gratia ; fructus sunt bona opera : Deus colit interius per Spiritum; Paulus juvat exterius per vocem. Ita Anselmus.

Dei ædificatio estis.] Idem dicit alia metaphora ædificii et architecti : primus enim architectus est Deus : secundus, et minister, est Paulus : ædificium est Ecclesia, et quævis animæ Christianæ. Ita Anselmus.

Nota, Hebræos et Syros gaudere metaphoris et parabolis, easque miscere et conglomerare, atque ab una ad aliam transilire.

10. Secundum (id est per) gratiam Dei, quæ data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum posui.] q. d. Non mea est hæc fabrica, non meum est hoc opus Ecclesiæ Corinthiacæ, licet enim ego quasi architectus, prima illius fundamenta, evangelizando jecerim : tamen quidquid ego in ea feci et perfeci, non meis, sed gratiæ Dei viribus effeci : tota hæc Ecclesiæ vestræ fabrica non mihi, sed gratiæ Dei tribuenda est.

11. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Jesus.] Τὸ *enim* dat causam præcedentium. q. d. Fundamentum Ecclesiæ vestræ ego posui : Apollo et alii videant quid illi superædificent, non autem quid de novo fundent. Nam non est quod in fundamento collocando occupentur : illud enim ego posui; et aliud ab eo poni nequit, cum hoc fundamentum sit ipse Christus Jesus. Fundamentum ergo Ecclesiæ, et cujusque in ea animæ fidelis, est Jesus Christus, id est, fides in Christum Jesum salvatorem nostrum, ac præsertim fides viva per charitatem, super quam Ego vos ædificavi. Ita Ansel. et S. Gregor. l. 7. epist. 47. Hoc sensu solus Christus est Ecclesiæ fundamentum ; puta fundamentum fundamentorum, ut ait S. August. in psal. 86. v. 1. quod scilicet seipso consistit, omnia sustinet, etiam Petrum. Alio sensu Petrus est fundamentum Ecclesiæ, idque secundarium, quia scilicet ipse firmus est in fide, ut publice errorem docere non possit, sed alios semper in ea confirmet et illuminet. Ita S. Thom. et passim DD. Catholici. Simili sensu non solus Petrus, sed omnes Apostoli vocantur fundamenta Ecclesiæ, psal. 86. v. 1. ubi dicitur, *fundamenta ejus* (Sionis, id est Ecclesiæ) *in montibus sanctis*, et Joan. Apocal. 21. v. 19. Duodecim Apostolos collocat et nominat fundamenta Jerusalem sive Ecclesiæ cœlestis.

12. Si quis superædificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam, 13. uniuscujusque opus manifestum erit : dies enim Domini declarabit, quia in igne revelabitur.] Est metaphora à domo per ignem conflagrante ; quæ si ex auro et lapidibus pretiosis constructa sit, igne non læditur ; sin ex ligno et stipula, aduritur.

Ubi obiter adverte, per lapides pretiosos hic intelligi marmoreos, Porphireticos, et similes, non autem adamantes et gemmas : non enim ex his sed ex illis, construi solent domus nobilium et principum : quemadmodum de Roma gloriabatur Augustus Cæsar, *Accepi civitatem lateritiam, relinquo marmoream.* Sensus ergo Apostoli est, q. d. Si oriatur incendium, domus ex marmoribus et auro structa, illo non lædetur, sed magis clarescet : vicina vero domus è ligno et stipulis conflagrabit, et qui eam inhabitat, elabetur quidem, sed ambustus : ita si quis Christianorum, præsertim Doctorum, et Prædicatorum Evangelii (de his enim egi hactenus à v. 4. et de hisce potissimum hic agi, patet conferenti v. 6. et 10. Ita Ambros. et Anselm.) fidei Christi superædificet aurum et argentum, id est opera sancta (ita Theodor. et Theophyl.) ac præsertim doctrinam sanam, proficuam et sanctam; hic mercedem accipiet. Ita Ambros. Ansel. et S. Thom. quem vide. *Aurum*, ait ipse, *est charitas; argentum, sapientia et contemplatio ; lapides pretiosi, sunt virtutes aliæ :* è contrario lignum, fœnum, stipulæ sunt peccata, non gravia illa et mortalia, ut vult Chrysost. Theophyl. et Turrianus l. 4. contra Magdeburg. 13. (hæc enim æs sunt et plumbum, ut notat S. Augustin. Enchiridii c. 68. Anselm. et S. Thom. nec etiam superædificantur, sed obruunt et destruunt ædificium, scilicet fidem vivam, quæ meretur mercedem à Christo) sed levia et venialia, quibus scilicet mens adhærescit ad vana, v. g. ad carnis commoda, nugas, vanam gloriam. Proprie vero ad mentem et scopum Apostoli, lignum, fœnum, stipula, est doctrina incerta, frivola, pomposa, phalerata, curiosa, inutilis. Ita Ambros. S. Thom. Theodor. Ansel. Qui enim hæc superstruit fundamento fidei Christi, hic salvus erit; sic tamen quasi per ignem, ut ait Paulus v. 15.

Nota. Hoc vers. et v. 10. digreditur Apostolus, transitque à Corinthiis ad eorum doctores, ac tacite monet Apollo et alios Evangelii præcones, maxime eloquentes, quibus periculum est à vanitate, ut eam caveant, et puræ veritatis sint magistri ne, si secus faciant, igne hoc expiari debeant : nam aliquos tales fuisse Corinthi, eosque contentionis et schismatis fuisse causam vel occasionem, satis insinuat Apostolus, tum hic, tum c. seq. v. 6. 10. 15. 18. 19. ut ibi dicam.

13. Dies enim Domini.] Græce tantum est ἡ ἡμέρα, illa dies scilicet albo, vel atro signanda lapillo, id est, dies judicii, maxime universalis; quia hæc in igne revelabitur. Illa enim Domini; jam nostra est dies, ait Anselmus, Theodoret. Ambros. S. Thomas. Et patet 2. Timoth. 4. 8. ubi ait, *Quam reddet mihi Dominus in illa die, justus judex.* 2. Timoth. 1. v. 12. *Potens est servare depositum meum in illam diem.* Hac epist. c. 5. v. 5. *Ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi.* Quibus aliisque locis per illam diem antonomastice intelligit diem celeberrimum judicii universalis.

Nota, sub hac die judicii universalis, etiam diem particularis judicii accipi. Est enim unum et idem utriusque judicium, eademque utriusque sententia.

In igne revelabitur.] Quæres, quis hic ignis? de eo enim tria hic dicit Apostolus. Primo, quod dies Domini in igne revelabitur; Secundo, quod cujusque opus probabit; Tertio, quod ædificantes lignum, fœnum, stipulam per illum transibunt, salvique erunt, *sic tamen quasi per ignem.*

Multi veterum, ut Origen. homil. 14. in Lucam, Ambros. in psal. 36. Lactant. l. 7. c. 21. Basilius in Isaiæ 4. Rupert. l. 2. in Genesim c. 32. accipiunt ignem verum, quem putant omnes animas etiam Petri et Pauli, in cœlum euntes transire debere, ut, si impuræ sint, per eum purgentur; sive is sit conflagrationis, in fine mundi, sive purgatorius sub terra, sive alius in æthere. Nam Beda l. 3. histor. 19. ait S. Furseum vidisse in via ad cœlum maximos ignes, per quos necessario transeundum erat. Sed hæc sententia, licet non sit damnata, nec eam reprobare audeat Bellarm. l. 2 de Purgatorio c. 1. caret tamen fundamento. Nam hic locus Apostoli, quo solo ejus auctores nituntur, alium habet sensum. Visio illa Fursei visio tantum fuit, quæ per speciem corpoream ignis, spirituale Dei judicium, pœnasque futuras hominibus carnalibus repræsentaret, uti inferius declarabo.

Secundo, S. Chrysost. et Theophyl. quos secuti sunt Græci in concil. Florentino, respondent esse ignem inferni, in quo peccator manebit salvus, id est vivens et incorruptus, ut semper puniatur. Sed hoc est contortum : salvum enim esse, ubique in Scriptura significat esse incolumen et felicem, non autem vivum manere in pœnis. Ita omnes alii interpretes, et Patres Latini initio Conc. Florent.

Ubi nota. Licet Chrysost. hunc locum de inferno intelligat, non tamen negat esse Purgatorium, ut falso asseruit Marcus Archiepisc. Ephesinus in Concil. Florent. imo illud diserte confitetur homil. 32. in Matth. et homil. 3. in epist. ad Philipp. et homil. 4. in epist. ad Hebræos, et alibi; quibus locis hortatur fideles ut orent pro fidelibus defunctis in Purgatorio existentibus : pro illis enim qui sunt in inferno, ubi non est redemptio, non est orandum.

Tertio, hæretici respondent hunc ignem esse ignem tribulationis hujus vitæ (quod etiam insinuat Anselm. et Greg. 4. Dial. 39. et S. August. in psal, 37. qui tamen etiam de purgatorio accipiunt) vel confusionis, quam ipsi commiscuntur Spiritum sanctum in vita, vel in morte, illustratione sua injicere Sanctis, qua verbi gratia, ut ipsi aiunt, S. Bernardo, Francisco, Dominico in morte demonstravit suos errores de monachismo, Missa, confessione, ut eos agnoscerent et retractarent.

Sed hoc fingitur gratis, nec talis extat retractatio horum aliorumque Sanctorum in morte, imo potius constans exhortatio ad suos, ut in vita monastica persistant et proficiant.

Adde, multos subito esse mortuos, et etiamnum mori quosdam in somno, et dormientes, qui peccatis venialibus inquinati decedunt : ubi hi purgantur? non utique in cœlo, quia nihil coinquinatum intrabit in illud, Apoc. 21. 27. non in inferno, quia hic est locus damnatorum : ergo in purgatorio. Post hanc vitam enim non est locus solitæ misericordiæ et condonationis, sed justitiæ, et justæ satisfactionis, vel potius satispassionis; ne quis dicat Deum sic mortuis gratis remittere peccata, id est omnem culpam et pœnam.

Denique dies mortis non dicitur dies Domini, sed dies judicii : nec ignis significat illam confusionem sed verum ignem.

Objicit Calvinus, Lignum, fœnum, stipula capiuntur metaphorice, ergo et ignis. Resp. negando consequentiam : quia patet diem Domini igne proprie dicto revelandum esse, ut mox pluribus demonstrabo.

Quarto, Sedulius, Lyran. Cajetan. Theodoret. Ambros. ignem hunc esse volunt, strictum et acre examen divini judicii, puniens peccata post mortem per ignem, aut, ut Bellarm. esse ignem partim Purgatorii, partim judicii. q. d. Sicut peccatorum opera suum habebunt ignem examinis, sic et ipsi male operantes suum habebunt ignem, sed ultionis in Purgatorio. Figurate enim et analogice ignis vocatur ipsum examen et judicium, quia instar ignis purissimum, sincerissimum, celerrimum, efficacissimum erit, Malach. 3. 2. Hebr. 12. 39. Sed verba Apostoli cum non nisi ignem sonent, et ingeminent secundo et tertio, plane et proprie significare videntur ignem verum et univocum, atque unum eumdemque, non metaphoricum, æquivocum et varium.

Dico ergo Primo, certum est hunc locum intelligi de igne purgatorio. Ita Concil. Florentinum, Ambros. Theodoret. S. Thomas, Anselmus hic, et passim Patres Græci et Latini, quos fuse citat Bellarm. et Salmeron hic, in fine disp. 6. Estque hæc traditio, et sensus communis Ecclesiæ et Doctorum, licet verba in particulari alii aliter explicent, et Purgatorio adaptent.

Dices, Si Concil. Florentinum intelligit hunc locum de igne purgatorio : ergo de fide est, de eo intelligi debere, et consequenter de fide est non tantum esse Purgatorium, sed et in eo igne animas purgari.

Resp. Nego conseq. quia licet Patres Latini in Florentino Concilio ita intelligant, ac consequenter certum sit esse ignem purgatorium; noluerunt tamen definire quasi de fide esse ignem; sed tantum esse Purgatorium : idque ne Græcos offenderent, qui concedebant quidem Purgatorium, negabant tamen in eo esse ignem, sed dicebant esse locum obscurum, et laborum plenum.

Dico secundo : ignis de quo Apostolus hic agit, proprie est ignis conflagrationis mundi. Patet, quia erit in die Domini, id est judicii extremi : hic autem dies passim in Scriptura describitur per ignem, quo conflagrabit mundus : ut psal-

mus 96. *Ignis ante ipsum præcedet.* 2. Thessal. 1. 8. dicitur judex Christus revelandus *in flamma ignis.* Idem dicit Joel c. 2. 3. et S. Petrus, epist. 2. c. 3. v. 12. et Ecclesia cum canit : *Qui venturus est judicare vivos et mortuos, et sæculum per ignem.* Hic enim ignis simul erit conflagrationis mundi, et simul probatorius et purgatorius eorum qui tunc vivent. Ita passim Theologi, eritque prævius, imo comes et lictor Christi judicis : et si non omnibus (v. g. puris omnino : hoc enim nimis durum videtur, ut recte advertit Franc. Suarez) certe impuris mortem et pœnam afferet, acrem magis vel minus pro meritis cujusque : damnatos deinde secum hic ignis in infernum convolvet, et sic dicitur, quod *dies Domini in igne revelabitur.* Quod licet Œcumen. referat ad *opus* quod sequitur, q. d. Revelabitur, et uniuscujusque opus probabit ignis : alii vero referant ad *Dominus*, quasi dicant; Dominus revelabitur in igne, quia dies non tam revelari videtur, quam alia omnia revelare; tamen melius dicitur, quod ipsa dies revelabitur, quod sit Domini : id est per ignem apparebit quod sit dies divinæ ultionis et judicii.

Petes, quomodo hic ignis purgat opera, quæ jam transierunt, et non sunt?

Respondeo, Quia Scriptura sic loquitur, quod opera bonorum et malorum sequuntur eos, quasi adhuc homini post mortem adsint et insint, quia scilicet reatus eorum manet in homine, quo hominem obligant ad pœnam, vel præmium.

Petes Secundo, Quomodo opera dicuntur ardere?

Respondeo, dupliciter; Primo, metaphorice, quia comparantur stipulæ, quæ proprie ardet; opera vero ardent mataphorice, id est puniuntur, reprobantur, abolentur; uti lignum quod igne consumitur.

Secundo, metonymice, quia ipse operans propter opera sua ardet et uritur.

Ubi Nota. Utitur hac metaphora et metonymia Apostolus, ut persistat in metaphora ædificii, quam cœpit à v. 9. hucusque, et quia alludit ad ignem conflagrationis, qui omnia ædificia mundi comburet. Homo enim operibus suis sibi quasi ædificium ædificat, sicut bombyces et crucæ serico quod nent, folliculos, quasi domos sibi conficiunt, quibus se involvunt, ut si folliculum aduras, bombyces aduras, et contra : ita hic metaphorice opus, quasi ædificium aduritur, quia ipse operans et ædificator, cui opera adhærent, et quasi inhærent, aduritur. Adde, opera dici exuri potius, quam operantem, quia operans non exuritur, sed salvus fit sic tamen quasi per ignem, operum autem reatus hoc igne exuritur et aboletur.

Petes Tertio, Quomodo aurum et argentum, id est bona opera, hic ignis probat?

Respondeo, hoc ipso quo ea non attingit, et operantes quasi omnino puros, illæsos et intactos relinquit, satis probat operum et operariorum perfectionem : lignum vero, stipulam, fœnum manifestabit et uret, id est puniet, cum eos qui venialia operati sunt, invadet et uret, et ab iis purificabit, ita ut salvi sint, sic tamen quasi per ignem. Sic olim dicebatur et fiebat (quod postea per Canones prohibitum est, quasi tentativum Dei) criminis proba per ferrum candens : offerebatur enim illud reo tractandum manibus, vel pedibus nudis : quod si vere reus erat urebatur; si innocens, non lædebatur, uti contigit S. Cunegundi uxori Henrici Imp. et tribus pueris in fornace Babylonia : illa enim suam castitatem ferro candente, super quo nudis plantis ambulavit; hi suam innocentiam, in fornace ignita illæsi, probarunt.

Dices, Quomodo ignis uniuscujusque opus probat? Paulus enim, et omnes jam mortui, non experientur ignem conflagrationis mundi.

Respondeo, Quia Paulus ita loqui solet, quasi sibi et suis instet dies mundi ultimus, et hic ignis; ut scilicet stimulet omnes, ut se parent ad istum diem, quasi incertum et vicinum.

Adde, ille ignis erit purgatorius totius mundi, et omnium quæ sunt in eo, adeoque si quid in aliquo olim mortuo necdum sat purgatum esset, id ab illo igne invaderetur et expiaretur, et sic cujusque, etiam olim mortui, opus hic ignis manifestabit : erit enim ultima hæc totius mundi proba et expiatio.

Dico Tertio, Sicut sub die Domini intelligit Apostolus diem mortis, et sub judicio extremo intelligi particulare, quasi unum et idem; ita à pari sub igne, Christum judicem ad universale judicium comitaturo, et purgaturo quidquid illo tempore pugnandum restabit, proportionaliter intelligi vult ignem, quo statim animæ purgantur post mortem. Per hunc ignem ergo intelligit ignem Purgatorii.

Nec obstat, quod ignis conflagrationis sit ante mortem, ut multi volunt; quia post mortem esse deberet; expiabit enim totius vitæ et mortis peccata; sed esse nequit post mortem, ita ut mortuos purget; quia mortui tunc à morte statim resurgent, et rapientur ad judicium.

Adde, si quis ante mortem non satis eo purgatus esset, post mortem eodem igne, quasi Purgatorio, plene expiabitur. Prob. hæc sententia, quia loquitur Apostolus præsentibus, qui vere ignem conflagrationis non erant visuri, sed suum Purgatorium hic post mortem, æque ut illi in morte habituri. Cur enim hi magis, quam illi sint immunes ab igne, si æque illum sunt meriti?

Secundo, quia græce est ἀποκαλύπτεται, id est revelatur, scilicet in præsenti, dies Domini, puta in præsenti vita cum morimur.

Tertio, quia uniuscujusque opus hoc igne Purgatorii expiabitur, cum igne conflagrationis tantum expiandum sit eorum opus, qui tunc vivent.

Quarto, quia de igne Purgatorii hunc locum accipiunt omnes Catholici Patres, et DD. Latini, et Concilium Florentinum initio, estque consensus et traditio Ecclesiæ.

Quinto, quia hoc proprie est opus Purgatorii, probare scilicet et purgare, et de eo propriissime dicitur, quod *salvus erit*, sic tamen quasi per ignem : salvus inquam statim à morte, cum plene purgatus ex purgatorio evolabit in cœlum, ante ignem conflagrationis et diem Domini.

Sicut ergo igni conflagrationis recte competit, quod ait Apostolus, quod per eum dies Domini reveletur : sic igni Purgatorii proprie competit, quod uniuscujusque opus probabit, et quod justus qui peccavit, salvus erit; sic tamen quasi per ignem.

Adde, graves Theologos, ut Franc. Suarez 3. p. tom. 2. disp. 57. sect. 1. negare ignem conflagrationis, homines occisurum, et purgaturum, sed tantum post resurrectionem, in ipso uni-

versali judicio, ignem illum fore, ad terrorem et raptum damnandorum, et ut post judicium mundum exuratet renovet; dici tamen subinde, quod bonos probabit et purgabit, quia testis erit Christo ferenti sententiam innocentiæ, et purgationis antea factæ in igne Purgatorii: ergo magis certum est probationem, de qua hic agit Apostolus, futuram per ignem Purgatorii, quam per ignem conflagrationis mundi.

Totus ergo hic Apostoli locus de die judicii, tam particularis, quam universalis, deique igne tam Purgatorii, quam conflagrationis mundi intelligendus est.

Petes Primo, Cur hæc ita commiscet Apostolus, ut mistim loquatur de utroque judicio, et utroque igne? Causa est, Primo, quia sicut unum et idem erit utrumque judicium, puta universale et particulare, ita quasi unus et idem est ignis Purgatorii et conflagrationis mundi: hic enim mundum, ille homines purgat: et ignis Purgatorii ad ignem conflagrationis, quasi ad universale mundi purgatorium, tanquam pars ad totum ordinatur, in eumque desinet, et forte commutabitur; ut idem numero ignis, qui jam est Purgatorii, purgatorio desinente et finito in fine mundi, fiat ignis conflagrationis.

Secundo, quia ita loqui solet Apostolus de die judicii universalis, ac si statim à morte, et judicio particulari instet et immineat, ac consequenter perinde ac si ab igne Purgatorii mox transeatur ad ignem conflagrationis, et consummationis mundi; idque ut omnes ad illum diem tam terribilem sancte et pie vivendo se comparent. id patet R. Thessal. 4. 15. Hebr. 11. v. ult. 2. Corinth. 5. v. 3. 4. Pari modo Prophetæ, sæpe, et Christus ipse Matth. 24. mistim loquuntur de typo et antitypo, puta de excidio urbis Jerusalem, et de excidio orbis totius, quasi de uno eodemque excidio, et quasi post excidium urbis Jerusalem mox secuturum sit excidium orbis; adeo ut ita revera futurum, tunc cum hæc diceret Christus, putarent Apostoli: licet postea melius edocti contrarium censerint et docuerint.

Petes Secundo, Quomodo judicio particulari applicari potest, quod ait Apostolus, *quia in igne revelabitur?* quis ignis assistet Christo judici in judicio particulari, ut probet et declaret cujusque hominis opera?

Respondeo, Christo in judicio particulari assistit ignis Purgatorii, quia Christo judici ad manum paratus adest, ut probet, puniat et purget cujusque opera.

Notanda enim est prosopopœia, qua utitur hic Apostolus, dum hoc examen et probationem tribuit igni Purgatorii; quasi ignis hic esset assessor judicis Christi, coram quo omnes mortui transire debeant, tanquam milites coram suo duce, ut ab eo lustrentur, ut si quos ineptos et impuros viderit corripiat et purget. Facit autem hoc Apostolus Primo, ut persistat in metaphora auri, et conflatoris, qui per ignem omnia probat et purgat. Secundo, ut apta proportione respondeat ignis hic purgatorius igni conflagrationis, et purgationis mundi, ad quem primario, ut dixi, respicit, dum ait, *Dies Domini in igne revelabitur.*

Ubi nota. Sicuti dum Prophetæ et Christus typum cum antitypo commiscent, mistimque loquuntur, verbi gratia, de Salomone et Christo, de excidio urbis et orbis, quædam quæ magis uni, puta typo, quædam quæ magis alteri, puta antitypo, conveniunt, commemorant: ita facit et Paulus hic: nam quod ait, *Dies Domini in igne revelabitur,* magis convenit igni conflagrationis mundi; quod vero addit, *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit, et ipse salvus erit, sic tamen quasi per ignem,* magis convenit igni Purgatorii, ut patet ex dictis.

Ignis ergo Purgatorii Christo judici, in particulari judicio paratus adest et assistit, tanquam explorator, lictor, carcer et vindex, ut singulorum opera examinet, scilicet bonorum aurea opera intacta relinquendo, aliorum vero lignum, fœnum, stipulam, quasi sibi proportionata corripiendo, urendo, puniendo, eo modo quo dixi conclusione secunda: et ita *detrimentum* quisque *patietur*, græce ζημιωθήσεται, id est pœna mulctabitur, operans, ita tamen, ut salvus fiat per ignem, et sic in die obitus et judicii particularis, cuique revelatur hic ignis. Et hoc significat dicta visio Fursei: cum enim ipse quasi mortuus videret ignem sibi appropinquantem, dixit angelo suo: *Domine, ecce ignis mihi appropinquat. Respondit angelus: Quod non accendisti, non ardebit te. Licet enim terribilis et grandis rogus videatur, tamen juxta merita operum singulos examinat, quia uniuscujusque cupiditas in hoc igne ardebit. Sicut enim quis ardet in corpore per illicitam cupiditatem, ita solutus à corpore ardebit per debitam pœnam.*

Sensus ergo totius hujus loci est, q. d. Paulus: Vide, ô Apollo, videte ô magistri, videte ô Corinthii, quid doceatis, quid discatis, an fœnum, an stipulam, an vana, an ventosa, an curiosa, an terrena: quia ignis Purgatorii Christo judici quasi explorator assistens, probabit cujusque opus, et doctrinam, statim post mortem, in judicio particulari: et consequenter ignis conflagrationis mundi, in quem desinet ignis Purgatorii, in judicio universali declarabit opus cujusque igne Purgatorii probatum et purgatum esse, ut in judicio hoc, coram toto mundo appareat, quale fuerit; adeoque si quod opus needum plene probatum sit igne Purgatorii, idipsum igne conflagrationis mundi probabitur et purgabitur, erit enim hæc ultima mundi proba.

IPSE SALVUS ERIT, SIC TAMEN QUASI PER IGNEM.] Perperam Isidorus Clarius vertit ex Græco, *ipsum,* scilicet, *fundamentum salvum erit.* Licet enim θεμέλιος, id est fundamentum, sit masculini generis, ut congruere possit cum αὐτος, id est *ipse:* tamen id huic loco et menti Apostoli non convenit. Vult enim Apostolus hac similitudine ostendere, igne puniendos esse doctores, qui fidei Christi vana et curiosa superædificant.

Rursum, τὸ *mercedem accipiet,* non ad *fundamentum,* sed ad *doctrinam,* referri debet, ut patet. Ergo et quod illi opponitur, scilicet, *ipse salvus erit, sic tamen quasi per ignem,* ad doctorem pariter, sed vana ædificantem et docentem, referendum est.

Nota. Τὸ *quasi* signum est veritatis, non similitudinis, ut et Joannis c. 1. 14. *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à Patre,* id est, vidimus eam gloriam Christi, quæ decebat vere unigenitum Patris: et alibi sæpe.

Secundo, potest τὸ *quasi* esse nota similitudinis: q. d. Salvus erit sicut is, qui ex incensa domo elabitur, et transit ambustus per ignem,

ut dixi v. 12. Hinc patet ergo esse Purgatorium, et esse ignem. Unde Chrysost. homil. 69. ad Popul. *Statuerunt*, ait, *Apostoli, ut in Missæ sacrificio oretur pro defunctis.* Et Dionys. Areopagita c. 7. p. 3. Eccles. Hierarch. tradit has orationes, easque ait se accepisse ab Apostolis. Nam, ut S. August. in psal. 37. ait: *Quia dicitur, Salvus erit, hinc ignis ille contemnitur, sed gravior erit, quam quidquid homo pati potest in hac vita.* Et S. Bern. de obitu Humberti: *Quod hic neglexi-mus, illic centupliciter reddemus.*

Unde ignem Purgatorii multi volunt eumdem esse cum igne inferni, cui vicinum est Purgatorium, sed ab eo differentem, quod hic æternus sit, ille temporarius. Ex quibus prudenter concludit Anselmus: *Si propter tormenta vitanda hic regi paremus, pareamus voluntati Dei, ut ignem illum acerbiorem omnibus tormentis evadamus.* Et S. Chrys. homil. 5. de Pœnitentia: *Pœnitentiæ*, inquit, *tempus nunc est, præoccupet pœnitentia pœnam, præoccupemus faciem ejus in confessione: rogum peccatorum extinguimus, non jam aquis multis, sed paucis lacrymis.* Sane satius et suavius est purgari fonte quam igne: satius est in Purgatorio pœnitentiæ per totam vitam degere, quam in Purgatorio ignis per annum commorari.

Tropolog. Totum hunc locum apposite pertractat S. Bernardus serm. de ligno, fœno et stipula. *Fundamentum*, inquit, *Christus est, lignum fragile est, fœnum molle, stipula levis. Lignum sunt, qui fortiter inceperunt, sed fracti non renodantur. Fœnum sunt, qui fugienda mollitie tepefacti, nec summitate digiti (ut dicitur) labores arduos attingere volunt. Stipula sunt, qui levitatis motibus exsufflati, nunquam in eodem statu permanent. Et timendum quidem est de istis, sed non desperandum: quia si in fundamento Christum habuerint, hoc est in hac via vitam finierint, salvi erunt, sic tamen per ignem.* Deinde ignem hunc non litteraliter; sed tropologice explicat. *Ignis*, inquit, *tria habet, fumum, lucem, ardorem. Fumus excitat lacrymas, lux vicina illuminat, ardor adurit. Ita et qui ejusmodi est, fumum, hoc est amaritudinem in mente habere debet; quia tepidus est, quia remissus est, quia levis, quia ordinem quantum in se est subruit et perturbat. Sed et lucem in ore, ut qualis est in mente, talem se in confessione et dicat et plangat; ut et linguam acuat conscientia, et conscientiam arguat lingua. Necesse est quoque ut ardorem sentiat in corpore, id est pœnitentiæ tribulationem, etsi non multimodam, aliquam tamen. Putas quia sic compunctos corde, ore confessos, corpore fatigatos abjiciet, qui omnes homines vult salvos fieri, et neminem vult perire?* Denique de aliis subdit: *Sunt et alii qui ædificant super fundamentum hoc aurum, argentum et lapides pretiosos, qui vehementer incipiunt, vehementius proficiunt, vehementissime perficiunt, non attendentes quid caro possit, sed quid spiritus velit.*

16. Nescitis quia templum Dei estis.] Respicit et redit Apostolus ad v. 9. *Dei ædificatio estis.* q. d. Estis ædificium non hominis, sed Dei, ac consequenter non profanum, sed sanctum, puta templum Dei, in quo Deus habitat per fidem, gratiam, charitatem et dona sua. Ita Anselmus et alii passim. De templo hoc plura dicam. 2. Cor. 6. 16.

Quomodo anima dedicetur Deo in templum, vide S. Bernardum serm. 1. de dedic. Ecclesiæ, ubi ait: Quinque sunt in dedicatione, aspersio, inscriptio, inunctio, illuminatio, benedictio; hæc et in anima spiritualiter fiunt: quæ fuse deinde explicat.

Nota. Hactenus egit Apostolus de iis Doctoribus, et fidelibus qui superædificant ædificio sancto, id est templo: jam de illis agit, qui evertunt illud; undè subdit.

17. Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus.] Pro *si quis violaverit*, græce est φθείρει, id est corrumpit vel vitiat, uti legit Tertullianus, scilicet per mortalem superbiam sapientiæ animalis et humanæ, per novam, erroneam et pestiferam doctrinam, per schismata, uti vos facitis, ô Corinthii, inquit Anselmus; et qui quovis alio modo Ecclesiam, vel animam fidelem, quæ est templum Dei, corrumpit, hunc disperdet Deus. Loquitur Apostolus maximè de corruptione, quæ fit docendo, et persuadendo falsam doctrinam, superbiendo, aliis invidendo, schismata concitando. De doctoribus enim uti cœpit, ita et finit hoc caput. Patet ex seqq. q. d. Hic corruptor non salvus erit per ignem, sed in igne æterno ardebit.

18. Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc sæculo (sapientia scilicet et eloquentia seculari, rhetorica, philosophica, mundana, terrena, ideoque quasi sapiens superbiat, et ex fastu alios despiciat) stultus fiat ut sit sapiens.] *Stultus*, nimirum humilitatis, fideique, et crucis Christi stultitia, de qua dixi c. 1. v. 21. et seq. coram mundo; quæque tamen coram Deo vera et sola est sapientia, ait Anselmus. Cùm enim sapientia hujus mundi stultitia sit apud Deum, et contra, sequitur nos non posse aliter vere sapere, nisi secundum mundum stulti simus, ut, licet magni sapientesque mundo videamur, tamen quasi pueri, imo quasi stulti subdamus nos fidei, disciplinæ, cruci et obedientiæ Christi. *Ita tres magi Puerum adorantes in præsepio* (inquit S. Bernar. serm. 1. de Epiphania) *insipientes facti sunt, ut fierent sapientes, et perdocuit eos Spiritus quod postea prædicavit Apostolus: Qui vult sapiens esse, stultus fiat, ut sit sapiens: ingrediuntur stabulum, inveniunt pannis involutum infantulum: non illis sordet stabulum, non pannis offenduntur, non scandalizantur lactentis infantia; procidunt, venerantur ut regem, adorant ut Deum; sed profecto qui illos adduxit, ipse et instruxit; et qui per stellam foris admonuit, ipse in occulto cordis edocuit.* Quærit S. Basilius in Regul. brevior. interrog. 274. *Quomodo efficitur aliquis stultus in hoc seculo?* ac respondet: *Si formidaverit judicium Domini dicentis, Væ qui sapientes estis in oculis vestris, et coram vobismetipsis prudentes; et illum fuerit imitatus, qui dixit, Ut jumentum factus sum apud te: atque objectâ omni cassâ opinione prudentiæ suæ, de iis quæ cogitaverit, nihil antea tanquam rectum approbaverit, imo ne initio quidem prorsus quidquam cogitaverit, priusquam ab ipso Domini mandato scire didicerit, quid placeat Deo, sive in opere, sive in verbo, sive in cogitatione.*

19. Sapientia hujus mundi, stultitia est apud Deum,] quia Deus reprobavit sapientiam sæcularem, et abjecit quasi fatuam: Primo, quia nihil sapit salutare et divinum, nihil etiam facit ad negotium salutis.

Secundo, Deus ea uti noluit in Evangelio prædicando, sed potius rudibus Apostolis.

Tertio, quia sæpe contraria est fidei, tum in

speculativis : uti mysterio Sanctissimæ Trinitatis, incarnationis, mortis Filii Dei, repugnant omnes sæculi sapientes, quasi illa impossibilia et incredibilia sint ; tum in practicis et moralibus. Christus enim jubet diligere inimicos, mundana sapientia jubet eos odio prosequi : Christus jubet vincere in bono malum; mundana sapientia jubet in malo vincere malum : Christus beatos prædicat pauperes, mites, flentes, esurientes, persecutionem patientes ; mundus vero beatos prædicat divites, elatos, ridentes, epulantes, dominantes.

Scriptum est enim : Comprehendam sapientes in astutia eorum.] Citat Job c. 5. 13. Pro *comprehendam* hebraice est לכד *loched*, græce ὁ δρασσόμενος, id est, capiens manu injectâ, participium ponitur pro verbo : capiens, id est capiam, comprehendam. Vide can. 29.

Sunt hæc verba non Job, sed Eliphaz, qui falso disputat contra Job, volens probare Job peccasse, et per peccata calamitates suas esse promeritum : unde redarguitur à Deo, Job 42. v. 7. ac proinde verba hæc Eliphaz non habent auctoritatem sacræ Scripturæ, sed viri sapientis, ut dixi Job. 4. Probat enim Paulus hanc Eliphaz sententiam, quia in se vera est, et sapienter à sapiente illo dicta.

Nota. Comprehendit Deus sapientes in astutia sua, quando per id, quo astute volebant evertere consilium Dei, Deus illud ipsum adimplet: ut cum fratres Joseph, volentes ejus somnia de principatu ipsius futuro evertere, illum depresserunt, et quasi servum vendiderunt in Ægyptum ; Deus vero per hoc, ipsum exaltavit, et principem Ægypti constituit, fratresque eum adorare coegit. Pari modo Deus comprehendit sapientiam Pharaonis in mari rubro, Saulis et Achitophelis volentium perdere Davidem, Aman in cruce, qua cogitabat perdere Mardochæum. Ita S. Thomas.

20. Et iterum (scriptum est ps. 93. v. 11.) Dominus novit cogitationes sapientium, quoniam vanæ sunt.] Pro *sapientium* psal. 93. 11. habetur *hominum*, scilicet non vulgarium, sed sapientum : hi enim sua sapientia multa cogitant et machinantur. Omnibus hisce sententiis et rationibus Apostolus docet Corinthios, vanam et inanem esse sapientiam et eloquentiam sæcularem, in qua ipsi gloriabantur, et ob quam Apollo præponebant Paulo. Veram autem sapientiam esse fidem et doctrinam Christianam, quam ipse eis, simplici licet sermone, ardenti tamen et efficaci spiritu prædicaverat.

Moraliter S. Hieron. in psalm. 93. *Vultis*, inquit, *scire, quoniam cogitationes hominum vanæ sunt : pater et mater nutriunt filium, promittunt sibi de illo felicitatem, mittunt ad studia, erudiunt, venit usque ad adolescentiam, disponunt ut etiam militet : cum omnia cogitaverint per annos triginta una febricula venit et tollit omnes cogitationes. O curas hominum ! ô quantum est in rebus inane! Una cogitatio felix est, cogitare de Domino.*

21. Nemo glorietur in hominibus, eloquentibus, vel sapientibus, Puta Apollo, Paulo, etc. 22. Omnia enim vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive præsentia, sive futura.] q. d. Noli tu in Paulo, ille in Apollo gloriari, quia tam Paulus quam Apollo et omnes alii homines, imo omnes creaturæ, cuivis vestrum communes sunt, vobisque communiter ad salutem vestram procurandam subserviunt.

Nota, *omnia vestra sunt*, non quasi omnia bona sint communia, uti erant in statu innocentiæ ; aut quasi justi omnium rerum sint proprie domini, ut delirant Hus, Wiclef, et alii : sed *vestra sunt*, non possessione, sed fine et usu, quia scilicet vobis in ministerium et auxilium salutis deputata et data sunt. Ita Anselm. Ambros. Theodor. S. Thomas, Chrys. data, inquam, ad usum vel realem, vel mentalem, qui est, in omnibus creaturis agnoscere et laudare creatorem, et hoc est quod vulgo dicicitur : *Fideli totus mundus divitiarum est.* Vide Theodor. serm. 10. de Providentia. Unde Chrysost. ait : *alia ratione nos Christi, alia ratione Christus est Dei: alia mundus est noster : nos enim Christi sumus, ut opus ; Christus autem est Dei, ut filius charissimus ; noster vero mundus est, non ut opus, sed quia propter nos factus est.* Vester ergo est mundus, id est, omnes creaturæ mundi corpori et animæ vestræ serviunt : vestra est vita, ut in ea merita colligatis : vestra mors, quia per mortem transitis ad vitam æternam ; vel mors, id est, martyrium vestrum est : vestra sunt præsentia, tam adversa quam prospera, quia illis utimini in bonum : vestra sunt futura bona, quia illis fruemini, unde jam vestra sunt in spe, re ipsa erunt in cœlo. Ita S. Thomas et Anselm. Vestra quoque sunt mala, infernus, et damnati, ut illis dominemini.

23. Vos autem Christi,] ut membra mystica Christi capitis et domini estis, ac consequenter Christi possessio estis, sanguine ejus empti. Ita Anselmus et S. Thomas. q. d. Ergo vobis, ô Corinthii, non in hominibus Paulo, vel Apollo, sed in Christo gloriandum est.

Christus autem Dei,] supple, est, idque Primo, quia qua Deus, Dei est Filius. Ita Chrysost. Theodor. Anselm. Ambros. qui ait : *Christus est Dei Filius ejus faciens voluntatem, ut et nos ipsius faciamus voluntatem.*

Secundo et aptius, Christus qua homo, Dei est, quasi domini et capitis sui, creatura et possessio, ait S. Thomas et Cajetanus.

Ex dictis patet, fideles sanctos, et maxime electos, esse finem, propter quem Deus omnia creavit : horum vero omnium finis est Christus, ut homo. Hæc enim gloria per se tali homini debebatur, scilicet, ut omnium creaturarum et hominum esset finis, ut omnia illi servirent, ut omnia ad ejus gloriam ordinarentur: Christus autem est propter Deum, et Dei gloriam. q. d. Apostolus : Ergo non in Paulo, vel Apollo, sed in solo Deo, ad quem alia omnia reducuntur, est gloriandum.

Pulchre in Morali hom. 10. Chrysost. *Omnia* ait, *nostra à Christo habemus, et quod sumus, et vitam, et lucem, et spiritum, et aerem, et terram, et si quid horum abstulerit, peribimus ; inquilini enim sumus et peregrini : Meum quippe et Tuum verba tantum inania sunt, re autem non existunt* (intellige ut ita sit tuum, sicut est Dei, ut scilicet absolutum, independens et perpetuum rei habeas dominium. Nam ad tempus tantum tibi concessit Deus dominium, quod si cum Dei dominio comparetur, potius usus est quam dominium.) *Licet domum tuam esse dixeris, inaniter loqueris, siquidem et aer, et terra, et materia, conditoris est, et tu ipse, qui eam effingis, item et alia omnia, quod si usus*

tuus est, incertus tamen est, non tantum propter mortem, sed ante mortem quoque propter rerum instabilitatem. Duplici namque ratione sumus Dei, creationis, et fidei : et anima tua non est tua, quomodo pecuniæ erunt tuæ? cum vero non sint tua, sed Domini, in conservos ea te erogare oportet. Noli ergo dicere, rem meam consumo : non tua est, sed aliena, imo communia sunt tibi et conservo, quemadmodum et sol, et aer, et omnia. Hactenùs Chrysostomus.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT IN SCHISMATE, FASTU ET GLORIATIONE CORINTHIORUM, AC PRÆSERTIM DOCTORUM ALIQUORUM ARROGANTIUM, QUI PAULUM DESPICIEBANT, EVELLENDIS.

IDQUE PRIMO, OSTENDENS SE NON CURARE, NEC CURANDA ESSE HOMINUM JUDICIA, SED SOLIUS DEI.

SECUNDO, V. 7. EORUM INFLATIONEM REDARGUIT, DICENS : QUID HABES QUOD NON ACCEPISTI?

TERTIO ET MAXIME, URGET EOS, V. 9. SUO ET ALIORUM APOSTOLORUM EXEMPLO, QUI IN OMNI HUMILITATE, AFFLICTIONE, ET DESPECTU, QUASI PURGAMENTA MUNDI, ET PERIPSEMA, UBIQUE EVANGELIZABANT.

QUARTO, PREMIT EOS V. 15. TANQUAM FILIOS SUOS, QUOD QUASI PATER ILLOS GENUERIT IN CHRISTO, MINATURQUE SE BREVI VENTURUM CORINTHUM, UT HOS PSEUDODOCTORES GLORIOSOS ET INFLATOS REDARGUAT ET PUNIAT.

1. SIC nos existimet homo ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei. 2. Hic jam quæritur inter dispensatores, ut fidelis quis inveniatur. 3. Mihi autem pro minimo est ut à vobis judicer, aut ab humano die : sed neque meipsum judico. 4. Nihil enim mihi conscius sum : sed non in hoc justificatus sum : qui autem judicat me, Dominus est. 5. Itaque nolite ante tempus judicare, quoadusque veniat Dominus : qui et illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium : et tunc laus erit unicuique à Deo. 6. Hæc autem, fratres, transfiguravi in me et Apollo, propter vos : ut in nobis discatis, ne supra quam scriptum est, unus adversus alterum infletur pro alio. 7. Quis enim te discernit? Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? 8. Jam saturati estis, jam divites facti estis : sine nobis regnatis : et utinam regnetis, et nos vobiscum regnemus. 9. Puto enim quod Deus nos Apostolos novissimos ostendit, tanquam morti destinatos : quia spectaculum facti sumus mundo, et angelis, et hominibus. 10. Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo : nos infirmi, vos autem fortes : vos nobiles, nos autem ignobiles. 11. Usque in hanc horam et esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et colaphis cædimur, et instabiles sumus, 12. et laboramus operantes manibus nostris : maledicimur, et benedicimus : persecutionem patimur, et sustinemus : 13. blasphemamur, et obsecramus : tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus; omnium peripsema usque adhuc. 14. Non ut confundam vos, hæc scribo, sed ut filios meos charissimos moneo. 15. Nam si decem millia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. Nam in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui. 16. Rogo ergo vos, imitatores mei estote, sicut et ego Christi. 17. Ideo misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charissimus, et fidelis in Domino : qui vos commonefaciet vias meas, quæ sunt in Christo Jesu, sicut ubique in omni Ecclesia doceo. 18. Tanquam non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam. 19. Veniam autem ad vos cito si Dominus voluerit : et cognoscam non sermonem eorum, qui inflati sunt, sed virtutem. 20. Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute. 21. Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate, et spiritu mansuetudinis?

1. SIC NOS EXISTIMET HOMO UT MINISTROS CHRISTI.] *Homo*, id est unusquisque. Hoc enim est Hebræum איש *isch.* q. d. Vetui ne in hominibus, Paulo et Apollo, gloriemini, ne quis hinc nos contemnat, dico : Sic nos quisque Apostolos existimet, id est æstimet, quasi ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Christi.

DISPENSATORES] Kemnitius cavillatur, hinc

Concilium Tridentinum probare, Pontificem posse dispensare in votis et legibus. Sed perperam, inquit, quia hic dispensare non significat relaxare, ut vult Concilium, sed distribuere. Respondeo, Concilium id optime intellexisse, sed tantum ita argumentari : si credita est Pontifici dispensatio rerum Ecclesiæ, ergo potest certis casibus, ubi res exigit, dispensare ; id est solvere vota, juramenta, pœnitentias, et debitum pœnæ temporariæ remittere : sicut dispensator in domo multa potest, ubi honor vel utilitas domini id exigit, dispensare, donare, vel relaxare ; hoc enim ad regimen domus sibi commissum spectat, modo ea bene dispenset, non temere dissipet, ut docet S. Bernardus lib. de Præcept. et dipens. et lib. 3. de Consider. ad Eugenium. *Quæritur*, inquit, *inter dispensatores ut fidelis quis inveniatur. Ubi necessitas urget, excusabilis dispensatio est. Ubi utilitas provocat, dispensatio laudabilis est. Utilitas dico communis, non propria : non cum nihil horum est, non plane fidelis dispensatio, sed crudelis dissipatio est.*

Ubi Nota. Pro *dispensator*, græce et œconomus, qui domus curam habet, in ea omnia regit, distribuit, ordinat: quin et donat, et debita relaxat, ubi sincere credit hoc domino suo placere, vel utile esse ad domini sui honorem. Ejus enim præcipua virtus est fidelitas et prudentia. Sic Pontifex in Ecclesia quasi domo Dei, omnia ordinat, dat indulgentias, relaxat vota, quasi œconomus et vicarius Christi.

Mysteriorum Dei] mysticæ, arcanæ et divinæ doctrinæ, atque Sacramentorum Christi. Utraque enim hæc sunt mysteria Christi, eaque Christus credidit Paulo et Apostolis, quasi œconomis suis. Unde Corinthiorum contentio et schisma maxime ex Sacramento baptismi oriebatur, quod hic jactaret se baptizatum à Paulo, ille ab Apollo, ut patet c. 1. 13.

2. Hic jam quæritur inter dispensatores, ut fidelis quis inveniatur] q. d. Avocavi vos, ô Corinthii, à sapientiæ et eloquentiæ humanæ examine, ad simplicem et humilem Christi doctrinam, ut non disputetis an Paulus, an Apollo sit sapientior vel eloquentior, dixique utrumque nostrum tantum esse dispensatorem hujus doctrinæ : forte vos in comparationem nostri proclives, jam de fideli nostra dispensatione disputare incipietis, et quærere quod de dispensatore homines quærere solent, an fideles simus, et an Paulus sit fidelior quam Apollo, an vero Apollo Paulo sit fidelior in suo prædicationis officio. Multi vestrum dicunt, Paulus est fidelior et efficacior, sed Apollo eloquentior. Alii alios suos catechistas et magistros, ostentantes suam sapientiam jactant, quasi nobis meliores et fideliores. Quare ut omnem hanc comparationem, et vestra judicia succidam, dico me non curare vestra et quorumvis judicia, sed solius Dei. Ita ex Chrysost. Theoph.

Nota. Præcipua dos dispensatoris est fidelitas, ut notat Christus Lucæ 12. 42. *Quis putas*, inquit, *est fidelis dispensator et prudens ?* ad quam Christi sententiam alludit hic Paulus. *Fidelis autem est*, inquit Theoph. *si herilia bona sibi non vendicet et attribuat, ut non veluti dominus res tractet, sed veluti aliena et herilia dispenset ; non sua esse dicens, quæ sunt heri, sed è diverso quæ sua sunt, heri esse.* Talis est doctor et prædicator, qui non suam, sed Dei unius gloriam, et animarum conversionem salutemque quærit et spectat, eamque omni diligentia non tantum prædicatione sua, sed et sanctimonia, perfectæque vitæ exemplo procurare satagit.

3. Mihi pro minimo est (parvi æstimarim) ut a vobis judicer, aut ab humano die] id est, ab humano judicio. Sic enim dies Domini vocatur et est judicium Domini : sic reis dicitur dies, cum citantur ut sistant se judicio, metonymice. ita Hieron. ad Algas. qu. 10. Ubi addit, Paulum ut pote ex Tarso Ciliciæ oriundum, ex Cilicum phrasi Græca, humanum diem vocasse humanum judicium.

Verum potius Paulus Hebræus, ab Hebræorum idiotismo hanc phrasim mutuatus videtur, alludit enim ad Jerem. 17. v. 16. ubi Jeremias à suis irrisus et afflictus ob suas prophetias, sic ait : *Diem hominis non desideravi*, Domine, *tu scis.* Ubi Nota. Dies hominis est ille, quo homo prosperatur, et tanquam potens, felix et gloriosus honoratur et laudatur ab omnibus. q. d. Jeremias : Non desideravi vitam longiorem, prosperitatem, opes, honores, delicias, plausus, hominum : si enim hæc spectassem, non tristia et dira eis prophetassem : sed eorum gloriæ et cupiditatibus applausissem : jam autem id minime feci, nec diem et plausum hominis desideravi. Scio enim quod homo sit אנוש *enosch*, id est miser, fragilis, et cito cum suo plausu omnibusque suis bonis periturus et moriturus : hoc sciens et cogitans, non homini, sed tibi soli, ô Domine Deus, in meis prophetiis et concionibus servire, placere, obedire, et à te solo commendari desideravi : ideoque te judicem et testem unicum hujus mei desiderii invoco, dicens, *Tu scis :* perinde ac Job invocat dicens c. 16. v. 20. *Ecce enim in cælo testis meus, et conscius meus in excelsis.* Ita S. Hieron. Raban. Hugo, S. Thom. Lyran. in Jerem. 17. Jeremiam ergo imitatus, Apostolus ait : *Mihi pro minimo est, ut à vobis judicer, aut ab humano die*, id est, à potentia et sapientia hujus mundi, ab hominum favore et commendatione, ab humano judicio. Nihil timeo quid vos me judicetis, aut potentissimi et clarissimi hujus mundi. Felix qui dicere potuit, *Diem hominis non desideravi;* ita ut hujus rei testem habeat Deum. Hæc summa perfectio est, qua omnia ut stercora reputamus, ut Christum lucrifaciamus. Id Moses jam grandis effecit (grandium enim hæc res est) negans se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem, Hebr. 11.

Egregie S. Chrys. in morali hic : *Ne igitur*, inquit, *aliorum laudes requiramus. Hoc enim illi* (Domino Deo) *injuria est, si tanquam non sufficiat ad nos laudandum, eo omisso, ad conservos festinemus. Quemadmodum enim qui in parvo theatro certant, magnum sibi inquirunt, ac si illud non satis sit ad præbendum de se spectaculum : sic qui in Dei conspectu certantes, inde hominum sibi famam quærunt, majori omisso theatro minoris cupiditate magnum sibi supplicium accersunt. Hoc igitur omnia pervertit, hoc universum orbem terrarum perturbavit, quoniam hominum respectu omnia facimus, et in bonis operibus nulla nobis cura est, ut laudatorem Deum habeamus, sed laudem nobis à conservis nostris inquirimus. In sceleribus rursum Deo contempto homines formidamus : et homine præsente nemo scortaretur, sed licet majorem in modum libidine flagraret, affectus tamen violentia, pudore ho-*

minum vinceretur. Cum autem Deus videat, non modò adulterantur, non modo scortantur, verum et alia longe graviora et ausi sunt, et audent. Nonne hoc vel solum satis esset, quo cœlitus innumeris peteremur fulminibus? Hinc omnia orta sunt mala, quod scilicet in rebus turpibus non Deum, sed homines timemus.

Idem Chrys. hom. 17. in epist. ad Rom. *Quemadmodum*, ait, *pueri ludentes ex fœno coronas invicem imponunt, coronatum autem sæpenumero, ejus rei ignarum, post tergum irrident: ita sane et nunc, qui te in faciem prædicant, apud seipsos clanculum subsannant, atque ita quid aliud fit, quam quod et nobis invicem fœnum coronantes imponimus? Et utinam nihil aliud quàm fœnum! Nunc autem multo etiam nocumento plena est hæc nostra corona: nam omnia nostra recte facta perdit. Considerata itaque ipsius vilitate, damnum illud effugio. Quod si centum, vel mille, vel innumeri extiterint laudatores qui applaudant, nihil tamen illi omnes à graculis desuper garrientibus different. Imo si angelorum theatrum perpènderis, apparebunt illi vermibus etiam viliores, illorumque præconium arenearum textura, fumisque et somniis infirmius. Dic ad animam tuam quemadmodum Paulus dixit: Ignoras quod angelos judicabimus? atque ab hoc cœno excitatam increpato deinceps, ac dicito: Angelos judicatura es, et vis ab immundis judicari?*

Prudenter quoque S. Hier. ad Pammach de obitu Paulinæ: *Prima*, inquit, *monachi virtus est, contemnere hominum judicia, et semper Apostoli recordari dicentis: Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem. Tale quid et Dominus loquitur ad Prophetas: quod posuerit faciem eorum quasi urbem æneam et lapidem adamantinum, et columnam ferream, ne paverent ad injurias populi, sed impudentiam subsanantium frontis rigore contererent.*

Denique Anselmus hic: *Justi*, inquit, *non humana judicia, sed æterni judicis examen aspiciunt, atque ideo derogantium verba cum Paulo despiciunt.* Hoc est ergo quod quidam Sanctorum dixit: *Si vis esse beatus, disce contemnere et contemni*

SED NEQUE MEIPSUM JUDICO] Græce ἀνακρίνω, id est dijudico, q. d. Non possum certo judicare me, mea opera, intentionem, conscientiam,

4. NIHIL MIHI CONSCIUS SUM, SED NON IN HOC JUSTIFICATUS SUM] q. d. Non judico me, nam licet nullius infidelitatis in munere Apostolico mihi conscius sim, non ideo tamen revera justus sum, non coram hominibus: horum enim judicium non curo, ut dixi; sed coram Deo: ipse enim forte in me peccata videt, quæ ego non video. Unde S. Basilius in Constit. monast. c. 1. *Cum in multis rebus*, inquit, *offendamus omnes, majorem tamen offensarum partem ne intelligimus quidem. Idcirco Apostolus dicebat: Nihil mihi conscius sum, sed in hoc justificatus non sum; quod idem est ac si diceret; Multa delicta committo, quæ committere me non intelligo. Propter hanc causam etiam Propheta ait: Delicta quis intelligit? Quare nihil mentitus sis, si te peccatorem appellaveris.*

Hinc patet contra Novantes, justos non certo scire, multo minus credere, se esse justos. Respondent ipsi, Apostolum nescisse se justum esse, spectando tantum opera sua, id tamen scivisse ex fide, et sacra Scriptura, quæ promittit omni in Christum credenti justitiam. q. d. Scio me esse justum, non quia vito peccatum, et sancte vivo, sed per misericordiam Dei, quia credo Christum gratis me justificare. Sed hæc responsio frivola est et commentitia: subdit enim Apostolus:

5. QUOADUSQUE VENIAT DOMINUS, QUI ET ILLUMINABIT ABSCONDITA TENEBRARUM,] id est tenebrosas, obscuras et occultas hominum cogitationes et actiones. Ergo vult soli Deo arcana hominis, maxime intentiones, secretas inclinationes, et fundum cordis, qui homini est profunda abyssus, ac consequenter justitiam certo patere; ita ut nemo alterum, imo nec seipsum judicare debeat, sive ex fide, sive ex operibus, sive ex gratia Christi, nisi solus Deus. Putamus enim sæpè nos bene agere, cum male agimus; nos ex gratia et Dei amore facere, quod amore nostræ gloriæ, vel cupididatis facimus. Ita Chrys. Ambr. hic et Hier. dial. 2. contra Pelag. initio, ac Basil. Constitut. monast. c. 2. ubi sic ait: *Cùm multis in rebus offendamus Deum, majorem tamen offensarum partem ne intelligimus quidem; idcircò Apostolus dicebat: nihil mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum: quod idem est ac si diceret, Multa delicta committo, quæ committere me non intelligo. Propter hanc causam Propheta ait: Delicta quis intelligit?* Pulchre quoque hac de re disserit S. August. in psalm. 41. ad illud: *Abyssus*, scilicet humanæ miseriæ et cæcitatis, *abyssum* divini luminis et misericordiæ *invocat.*

Confirmatur primo quia etiam Deus non scit nos esse justos ex operibus, sed ex fide; et hoc tam scimus nos quàm Deus, quia fide credimus secundum Novantes: ergo secundum ipsos falsum est quod ait Apostolus, nos id non scire, sed solum Deum.

Secundo, quia Deum illuminare abscondita tenebrarum, et manifestare consilia cordium, non est Deum pervidere et manifestare fidem, sed machinationes, intentiones et opera cujusque.

Tertio, quia, sicut opera nostra nobis incerta sunt, ita et fides, quæ sola juxta Novantes justificat, quia non certo scit homo, se credere in Christum fide firma et divina; ergo multo minus scit se per illam esse justum. Idem alibi sæpe docet Spiritus sanctus, ut Ecclesiast. 9. v. 1. *Nescit homo utrum amore, an odio dignus sit.* Proverb. 20. 9. *Quis potest dicere: Mundum est cor meum?* Job. 9. 21. *Si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea.* Jerem. 17. v. 9. *Pravum est cor omnium, et inscrutabile.*

6. HÆC AUTEM TRANSFIGURAVI IN ME ET APOLLO PROPTER VOS, UT IN NOBIS DISCATIS, NE SUPRA QUAM SCRIPTUM EST) quam scripsi cap. 2. v. 2. 3. Secundo, S. Chrysost. *ne supra*, id est contra, sacram Scripturam, quæ docet et non esse superbiendum. Insulse ergo hoc loco abutuntur Novantes contra traditiones) UNUS ADVERSUS ALTERUM INFLETUR PRO ALIO] *Hæc autem*, scilicet quæ dixi contra inanem discretionem et gloriationem magistrorum, et de non curanda laude et judicio hominum, sed Dei solius *transfiguravi*, græce μετεσχημάτισα, in figuram transtuli, typum et exemplum eorum constitui in me et Apollo. q. d. Aliorum personam in nos duos transposui, et de iis sub nostro nomine locutus sum, ne quos magistros, qui infideles sunt dispensatores, vanique doctores (contra quos maxime ego hoc capite) eorumve discipulos apud vos

vel nominando, vel generatim perstringendo offenderem. *Ut in nobis*, id est, sub persona et nomine nostro, qui primi vestri patres sumus, multo magis alios magistros (qui hujus schismatis vestri sunt occasio, cum ego et Apollo ab illo simus immunes et innocentes) intelligatis: utque nostro exemplo, modestia, concordia, vos, ô Corinthii, non inflemini, nec gloriemini *pro alio*, scilicet et catechista, vel præceptore, dicendo: Ego ab Apollo baptizatus sum: Ego à Paulo conversus. Vel potius vos, ô magistri, non superbiatis, et quasi aliis magistris sapientiores et eloquentiores, *pro alio*, id est, pro discipulis vestris quasi sapientioribus, præ aliorum magistrorum discipulis, non inflemini, supra quam à me jam scriptum est; non vos jactetis de vestra schola et disciplina, nec discipulis jactandi detis occasionem.

Deinceps enim magis ipsos magistros, quam Corinthios arguit, sed modeste et tacito nomine, magistros, inquam, qui hujus vanitatis, contentionis et schismatis inter discipulos suos Corinthios erant causa et fomes. Patet v. 15. 18. 19. et c. præc. v. 10. et 12. et cap. 11. toto epistolæ 2. Nam iidem videntur esse pseudodoctores, quos hic modestius, utpote latentes, et necdum satis se prodentes, et quos epist. 2. cap. 11. acrius utpote jam imposturæ, judaismi et pseudodoctrinæ convictos, taxat et redarguit. Unde in Græco, ut notant ex Chrysost. Theoph. et Œcum. prius Paulus taxat magistros. Habet enim, ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται, φρονεῖν, id est, ut discatis (vos ô magistri) in nobis Paulo et Apollo magistris, non sentire supra id quod scriptum est, scilicet à me, puta nos (et multo magis vos) tantum esse dispensatores Dei. deinde consequenter comprimit discipulos dicens: ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου, id est, ut unus non infletur contra alterum, pro alio, scilicet præceptore suo, quasi sapientiore vel eloquentiore. Videtur ergo Paulus hic ad Corinthios continuare sermonem: sed in eis, et per eos objurgat hic eorum doctores, et, ut v. 15. ait, pædagogos: sicut solers et discretus pædagogus volens filios principis increpare, honoris et reverentiæ causa, eorum famulos increpat, quasi facti auctores, ut idipsum sibi filii principis attribuant.

INFLETUR,] id est superbiat et intumescat typho elationis et arrogantiæ. Nota. Apte superbus dicitur *inflatus*, et *inflari*, id est superbire, metaphora sumpta ab utribus. Utres enim dicuntur inflari, cum intus licet inanes et vani, flatu tamen ac vento ita distenduntur et tument, ut corporis crassi molem et speciem præ se ferant. Pari modo superbus, qui ob scientiam, eloquentiam, similemve dotem turget et extollitur, intus vera scientia, sapientia et virtute vacuus, exterius vanæ præsumptionis et arrogantiæ vento ita inflatur et tumet, ut utri inflato et ventoso quam simillimus sit.

7. QUIS ENIM TE DISCERNIT?] Græcum διακρίνει tam anteponit et præfert, quam discernit, segregat, dijudicat, significat. Theophyl. vertit, ψηφίζει, q. d. Cujus suffragio tibi hæc discretio et præcellentia tribuitur! Jam sententiam hanc Chrys. et Theophyl. sic explicant: *Quis*, nimirum non homo, sed Deus, te *discernit?* ut redeat Paulus ad v. 3. et 4. Idem enim hic græce est verbum διακρίνω, quod ibi. q. d. Dei est te discernere, id est judicare, hominum judicia curare non debes.

Secundo et melius, q. d. Quis te discernit, id est segregat, aut eximit à cæterorum grege, tanquam iis præstantiorem, ô Corinthie catechumene? q. d. Nullus, nisi tu qui inflaris: licet enim à sanctiore, eloquentiore, doctiore esses baptizatus aut edoctus, non ideo es sanctior aut doctior. Ad hanc enim discipulorum discretionem Apostolum proprie respicere, patet ex omnibus præcedentibus, et docet Ambros. Anselm. Theodoret.

Tertio, et maxime ad mentem Apostoli, qui videtur, ut dixi, potius magistris loqui, quam discipulis, hic videtur genuinus hujus loci esse sensus: Quis te, ô magister discernit, quasi in christianismo aut evangelizando majorem et meliorem, nisi tu qui ob sapientiam et eloquentiam te vane præ aliis extollis, et tui, quos quasi Psaphonis aves, te quasi suum magistrum extollere et laudare docuisti! Si dicas: Labor, studium, industria mea me discernit ab aliis, quibus præsto. Respondeo: *Quid habes quod non accepisti?* q. d. Tuum laborem, et ingenium, et alia naturæ dona, in quibus gloriaris, accepisti à Deo: multo magis supernaturalia accepisti à Deo: ergo Deo dare debes omnem gloriam. Sapienter S. Ephrem. tract. de Pœnitentia: *Præbe*, inquit, *Deo non tua, ut tibi det quæ sunt sua.* Hinc Conc. Arausicanum can. 22. definit nos à nobis nihil habere nisi mendacium et peccatum. Hic est sensus litteralis, et mens Apostoli.

Ubi tamen Nota, quod S. August. sæpe, Prosper, Fulgent. et Conc. Arausican. II. can. 6. hanc generalem Apostoli sententiam: *Quis te discernit?* à discretione donorum naturalium, puta sapientiæ et eloquentiæ, de qua proprie loquitur hic Apostolus, ex paritate rationis transferunt ad discretionem donorum supernaturalium gratiæ et prædestinationis divinæ, tam enim alia naturæ dona, et bona opera solis naturæ viribus facta, quam labor, studium et sapientia magistrorum impertinentia sunt ad gratiam et sanctitatem: et si illa dona non discernunt hominem, ut in naturalibus gloriari possit quasi sapientior, eloquentior, excellentior; multo minus eadem discernent hominem in supernaturalibus rebus, ut glorietur, quod ex iis factus sit sanctus vel sanctior. Hac de causa itaque S. Aug. cum suis, τὸ *Quis te discernit?* refert ad gratiam et prædestinationem, hoc sensu, quod nemo se à massa perditionis et peccatorum secernere possit, et ordiri initium salutis suæ, per se et viribus naturæ suæ, uti volebant Pelagiani et Semipelagiani.

Sic ergo Deus discernit justum à non justo, non naturæ vires, quia Deus est prima et præcipua causa donorum, quæ sunt in justificato: ita ut nil habeat justificatus, quo à non justificato discernitur, quod à Deo non acceperit, atque adeo de quo gloriari possit, quasi id non acceperit: id tamen non tollit, quin illud ipsum simul pendeat à libera cooperatione voluntatis nostræ, sine qua illud ipsum non esset. Nam per liberum arbitrium adjutum gratia discernere se eum qui convertitur, ab eo qui non convertitur, docet S. Aug. de Spir. et lit. c. 34. ubi sic ait: *Consentire vocationi divinæ, vel ab ea dissentire, propriæ voluntatis est: quæ res non solum non infirmat quod dictum est. Quid enim ha-*

bes, quod non accepisti? verum etiam confirmat. Accipere quippe et habere anima non potest dona, de quibus hoc audit, nisi consentiendo, ac per hoc quid habeat, et quid accipiat, Dei est : accipere autem et habere utique accipientis et habentis est, puta consentientis libere Dei vocationi et gratiæ, ut antè dixit S. Aug. Breviter quoque et nervose S. Bernard. tract. de Gratia et l. arbitr. *Quod*, inquit, *à Deo soli datur libero arbitrio, tam absque consensu non potest esse accipientis, quam absque gratia dantis.*

Si ergo quæras : Quis discernit credentem à nolente credere, posito quod parem cum eo à Deo acceperit gratiam excitantem ad credendum? Respondeo : Credens sua libera voluntate, non per vires naturæ, uti voluit Pelagius, sed per vires gratiæ se discernit à non credente : in ipsius enim arbitrio erat gratiæ assentiri, vel non assentiri, ac consequenter credere, vel non credere : cum ergo credit, libere credit, libere gratiæ Dei assentitur, libere se à non credente discernit.

Dices : Ergo in eo, quod se discernit, gloriari potest.

Respondeo, non ita posse gloriari, quin præcipuum, imo totum tribuat Deo, et in eo glorietur, cujus gratia se discernit. Ratio est, quia neque actum illum quo se discernit, neque gratiæ amplexum, qui non distinguitur à consensu, neque ullum omnino conatum, motum aut nutum in illum actum fecit, aut facere potuit aut voluit virtute naturali, sed tantum viribus gratiæ. Nam in eo actu ne minima quidem est ratio formalis, quæ solis liberi arbitrii viribus sit effecta. Totum enim illud opus secundum substantiam suam, et omnes modos reales est à gratia, et totum à libero arbitrio : sicut quodque opus totum à Deo est, ut causa prima, et totum à causa secunda : sed à gratia habet, quod sit supernaturale, meritorium, omnemque suam dignitatem; à libero arbitrio tantum habet, quod sit opus liberum. Sic ergo quia ipse actus et cooperatio liberi arbitrii est à gratia excitante, et cooperante ; hinc non magis gloriari potest in sua cooperatione et electione homo, quàm pauper cui offeruntur centum aurei, gloriari potest se eos acceptasse. Et hoc tantum vult Apostolus, scilicet neminem in aliquo ita gloriari posse; quasi suum sit, et à Deo idipsum non acceperit. Alioqui enim omnis virtus, et virtuosus per se laude et gloria est dignus ; sed laus hæc ultimo, uti et virtus, Deo est danda : viribus enim non naturæ, non suis, sed gratiæ, id est, viribus Dei, se discernit et convertit, quicumque se convertit et discernit.

Nec aliud velle Apostolum patet, quia, ut dixi, loquitur ad litteram de discretione in sapientia, eloquentia, et aliis donis naturalibus, quæ clarum est hominem posse suo labore, industria ac studio parare, ut in iis excellat, ad se ab aliis minus doctis secernat, ac consequenter posse illa suo labori et studio tribuere, in eoque gloriari, sed modeste. Tantum ergo gloriationem illam excludit Apostolus, quæ ex superbia et aliorum contemptu oritur ; si videlicet ita superbe glorieris, quasi hæc dona de quibus gloriaris, à te habeas, nec à Deo acceperis, ut in Deum quasi primum auctorem illa non refundas : hoc enim est, quod se explicans, diserte subdit Apostolus, dum ait : *Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* Ergo si eamdem hanc Apostoli sententiam, *Quis te discernit?* accommodes gratiæ ; ac rebus supernaturalibus, tantum excludet illa ex usu et mente Pauli secretionem et gloriationem similem, scilicet ortam ex superbia, qua alios contemnas, omnia tibi tribuas, nec ultimate in primum fontem Deum, Deique gratiam referas : hoc autem non facis, si dicas te viribus ac robore gratiæ libere teipsum discernere et secernere à peccatoribus, volentibus in peccato remanere : tunc enim primam et ultimam laudem et gloriam das Deo, et gratiæ Dei : etsi liberum arbitrium suam quoque laudem et gloriam habeat, sed à gratia et à Deo acceptam.

Ex dictis sequitur eum qui convertitur, ab eo qui non convertitur, discerni et converti tum per gratiam, tum per liberum arbitrium : licet enim graciam prævenientem, cum alio sæpe physice æqualem tantum habeat, tamen insuper habet gratiam cooperantem, quam non habet ille qui non vult converti : cum ea enim libere se discernit, et convertitur. Rursum gratia ejus præveniens, prævisa est hic et nunc in eo fore efficax; et cum hoc præviderct Deus, illam illi destinavit, cum qua sciebat certissimo illum cooperaturum et convertendum : talem autem non dedit alteri, qui non convertitur; hoc autem in genere moris æstimandum est, utpote quo re ipsa convertimur et salvamur. Est enim hæc gratia efficax propria prædestinatorum et electorum, si nimirum in finem usque vitæ efficax perseveret. Ita S. August. Unde patet non tam liberum arbitrium, quam gratiam discernere justum à non justo : quia gratia operatur conversionem et justificationem in justo, qui non impedit efficaciam et operationem gratiæ, sed illi consentit et cooperatur. Id autem gratia non operatur in non justo : quia is ponit obicem et impedimentum gratiæ in eo, quod illi consentire et cooperari renuit : itaque fit, ut gratia in ipso sit inefficax et cassa. Quocirca sapienter monet S. Ephrem tract. in illud, *Attende tibi*, c. 10. *Charitatem*, ait, *cum omnibus habe, et ab omnibus abstine.* Hæc enim duo, beneficentia et continentia, summa sanctitatis sunt indicia, quæ homines, quantumvis barbaros, emolliunt sibique devinciunt. Ac proinde hæc duo sunt insignia Dei dona, duæque illustres Dei gratiæ, quæ præ aliis sanctum à non sancto secernunt ac segregant.

8. Jam saturati estis,] oppleti scilicet sapientia, gratia, et donis Spiritus sancti, quibus vos jactatis non tam Corinthii, quam magistri, quasi nil discendum vobis restet in christianismo, sed quasi doctores sitis perfecti : cum vix sitis discipuli veræ et perfectæ sapientiæ. Est ironia. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. *Paucis satiari*, ait Chrysost., *imbecillis est animæ, et parva accessione putare se ditescere, nauseabundæ est et miseræ : siquidem pietas insatiabilis est.*

Notat S. Thomas Paulum hic in Corinthiis, vel potius eorum magistris, tangere quatuor superbiæ species. Prima est cum qui bonum quod habet, id se non à Deo, sed à seipso habere putat : hanc tangit cum ait : *Quid gloriaris quasi non acceperis?* quibus verbis etiam tangit Secundam, quæ est, cum quis bonum, quod habet, suis meritis asscribit. Tertia est, cum quis jactat se habere quod non habet; hanc tangit, cum ait, *Jam saturati, jam divites facti estis.* Quarta est, cum quis alios despicit, vultque haberi

singularis : hanc tangit, cum ait, *Sine nobis regnatis.*

SINE NOBIS REGNATIS, sine nostro auxilio omnibus Dei bonis excellere et triumphare vos putatis, ô Corinthii : et magis vos, ô magistri, inter discipulos quasi comparato regno, summam dignitatem vobis vendicatis, nobis exclusis ; ET UTINAM REGNETIS UT ET NOS VOBISCUM REGNEMUS,] quasi sequaces et æmuli vestri, aut potius quasi patres vestri ; hoc enim revera sumus. Ita Theoph. Anselm. et Chrysostom. q. d. Non recuso socios in regno Christi, id est, in regenda Ecclesia modo regant ut oportet, hoc est, saluti fidelium incumbant.

9. PUTO QUOD DEUS NOS APOSTOLOS NOVISSIMOS OSTENDIT, TANQUAM MORTI DESTINATOS.] Opponit se et sinceros Apostolos vanis magistris, suamque gloriam et quomoda quærentibus. q. d. Dixi : Utinam nos Apostoli vobiscum regnemus : adeo enim nos non regnamus, non triumphamus, ut putem, quod *novissimos*, id est postremos et abjectissimos, *ostendit*, id est exhibuit, nos Deus, quasi fontes morti destinatos.

Secundo, et simplicius, *Deus nos Apostolos novissimos*, id est, qui sumus novissimi, quos scilicet ultimis hisce temporibus misit in mundum ; *ostendit*, græce ἀπέδειξεν, id est designavit, ὡς ἐπιθανατίους, tanquam homines morti destinatos et addictos, v. g. damnatos ad bestias. Unde Tertull. legit, *velut bestiarios*, q. d. Deus designavit et destinavit nos non regno et triumphis, sed morti, persecutioni et martyrio.

Nota. Apostolos *novissimos* vocat, respectu priorum, scilicet Isaiæ, Jeremiæ, et aliorum Prophetarum, quos Deus quasi Apostolos misit ad Judæos, Isaiæ 6. 9. et alibi : et maxime se vocat novissimum, quia post ceteros Apostolos à Christo in terris vivente vocatos et missos, ipse à Christo regnante jam in cœlis, vocatus est ad apostolatum.

Rursum, *ostendit*, id est Primo, designavit; Secundo, effecit, exhibuit, et, ut Syrus, *constituit.* Sic *ostendere* in Scriptura significat sæpe exhibere, et facere, ut psal 59. 5. *Ostendisti populo tuo dura;* psalm. 70. 20. *Quantas ostendisti mihi tribulationes? Ostendisti*, id est immisisti, exhibuisti. Tertio, *ostendit*, id est in ostentum et exemplum aliorum proposuit. Unde sequitur :

SPECTACULUM FACTI SUMUS MUNDO, ET ANGELIS, ET HOMINIBUS.] *Spectaculum*, græce θέατρον. Unde S. Hieron. in Epitaphio Paulæ legit : *Theatrum facti sumus*. q. d. Facti sumus ut damnati, qui in theatro morituri, vel cum bestiis pugnaturi ab omnibus spectantur. Videtur alludere ab bestiarios, cui Romæ et alibi inclusi caveis spectante populo bestiis objiciebantur. q. d. Mundus spectare non gestit, quasi stultos, magos, aut novitatum circumforaneos, vel potius ut homines ad bestias damnatos.

Nota. *Mundo*, id est angelis et hominibus : hi enim soli in mundo nos spectant. Unde angeli et homines carent Græco articulo, quem habet mundus : τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις, καὶ ἀνθρώποις. Angelis bonis spectaculum facti sumus compassionis, et pariter dignæ admirationis ac venerationis; malis autem odii et gaudii (gaudent enim mali angeli et homines de nostra contumelia, afflictione et morte) sed et pariter confusionis et terroris : hominibus bonis spectaculum sumus et exemplum fortitudinis, fidei, innocentiæ, patientiæ, mansuetudinis, constantiæ, et sanctæ conversationis, ait Titelman.

Moraliter vide de theatro hujus vitæ, in quo coram Deo omnia agimus, Chrysost. in morali hom. 12. Sic Augustus moriturus, ait Sueton. ad amicos astantes : Satisne, inquit, commode personam nostram hac scena, hoc theatro egimus ? Commode, responderunt amici, tum ille : Valete et plaudite; et reductis cortinis animam efflavit. Melius et aptius Edmundus Campianus nobilis Angliæ Martyr, vere Campianus, vere pugil et Athleta Christi, jam martyrio afficiendus in theatro hoc ultimum concionis suæ thema proclamavit : Spectaculum facti sumus mundo, et angelis, et hominibus. Tale enim theatrum et spectaculum hic ad litteram intelligit Apostolus. *Nullum theatrum virtute et conscientia*, (ac præsertim apud Christianos martyrio) *majus est*, inquit Cicero quæst. 2. Tuscul.

Apte quoque et pie magna illa Paula, ut refert Hieron. in ejus epitaphio, cuidam susurroni suggerenti, quod præ nimio fervore virtutum quibusdam videretur insana, et cerebrum illius dicerent confovendum, respondit; *Theatrum seu spectaculum facti sumus Deo et Angelis, et hominibus. Et, Nos stulti propter Christum, sed stultum Dei, sapientius est hominibus. Unde et Salvator loquitur ad Patrem : Tu scis insipientiam meam. Et iterum : Tanquam prodigium factus sum multis, et tu adjutor fortis. Ut jumentum factus sum apud te, et ego semper tecum.*

Denique S. Chrysost, homil. 17. in epist. ad Roman. hinc docet, nos fugere debere ophthalmoduliam, id est, oculorum humanorum servitutem, ut in oculos Dei oculos nostros conjiciamus, ei in illius conspectu theatroque perpetuo versemur. Duo, inquit, sunt theatra : alterum amplissimum, ubi Rex regum, hoc est Deus nobilissimis angelis stipatus, ad spectandum sedet : alterum angustissimum, ubi æthiopes pauci rerum ignari stant, id est homines. Magna igitur insania est, amplissimum Dei angelorumque theatrum repudiare; in paucorum vero æthiopum theatro versari, illorumque oculis magno labore inservire, cum habeas in cœlis theatrum constitutum : cur in terra spectatores tibi colligis ? Paulo aliter, apposite tamen ad mores, hæc verba tractat S. Bern. serm. 31. inter parvos : *Spectaculum*, inquit, *facti sumus mundo, et angelis, et hominibus. Ita plane et malis et bonis pariter. Illos enim sollicitat invidiæ passio, istos compassio misericordiæ, ut in nos incessanter intendant : illi quidem defectum nostrum, isti profectum desiderantes. Nimirum in probatione sumus, inter paradisum et infernum intermedii, velut inter claustrum et sæculum constituti. Diligenter consideratur utrimque quid agimus : utrimque dicitur : O si ad nos transeat! Intentione quidem dissimili, sed non dispari forsitan voluntate. Quod si ita omnium oculi in nos, nostri quo abierunt, aut quare soli recesserunt à nobis?* Et mox : *Exurgamus aliquando fratres, nec in vano accipiamus animas nostras, pro quibus alii tanto zelo, vel in bonum vigilant, vel in malum.*

10. NOS STULTI PROPTER CHRISTUM, VOS AUTEM PRUDENTES IN CHRISTO.] Pergit in ironia v. octavi, q. d. Nos stulti reputamur propter Christum crucifixum quem prædicamus et cujus causa temere videmur nos objicere tot periculis : hoc enim Gentibus videtur stultitia. Vos autem videmini vobis ipsis esse prudentes in

Evangelio Christi, ob eloquentiam et philosophiam, quæ illi miscetis, et quia sic prædicatis Christum, ut caute caveatis, ne quid periculi ejus causa incurratis : hinc.

Nos INFIRMI,] quia multa gravia et adversa, puta famem, sitim, nuditatem, labores, calumnias, maledicta, persecutiones, ut sequitur v. 11. sufferimus, nec resistimus : quod infirmitatis videtur.

Vos FORTES, et validi ; quia vestra sæculi eloquentia, sapientia, amicitia, mala et adversa quæ occurrunt facile avertitis : hinc vos NOBILES, id est gloriosi : NOS IGNOBILES,] inglorii, inhonorati, ignominiosi. Modeste, sed acriter, suo utpote magistri exemplo docet, non in gloria, opibus, sapientia, eloquentia, hominum favore, sed contumelia, gloriæ contemptu, Christique cruce gloriandum esse Christiano, præsertim doctori et prædicatori, ita Chrysost. Itaque ruborem injicit et ipsis magistris delicatis, vanis et mollibus, et Corinthiis, qui tales potius sectarentur, quam Christi Apostolos, qui labores, opes, famam, et vitam pro ipsis profundebant. Sic Isaias in persona tum sua et Prophetarum, tum Pauli et Apostolorum c. 8. 18. ait : *Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in portentum Israel.* Et, ut habent Annales Minorum. S. Franciscus dicebat se esse fatuellum Christi in mundo, ad hoc à Christo ipso delectum.

11. USQUE IN HANC HORAM ET ESURIMUS, ET SITIMUS, ET NUDI SUMUS, ET COLAPHIS CÆDIMUR, ET INSTABILES SUMUS.] Pro *instabiles sumus*, græce est ἀστατοῦμεν, certam sedem non habemus, incertis sedibus erramus et vagamur. Ita Syrus, Chrysost. et alii. Nota hic insignem descriptionem vitæ Apostolicæ : similis est epist. 2. cap. 11. v. 23. quam sibi præfigere debent et æmulari, qui ad eamdem vocantur; uti faciunt magno zelo viri Apostolici in Anglia, Hollandia, India, Japonia.

Præclare S. Chrysost. homil. 52. in acta Apost. exponens verba illa S. Pauli Actorum 26. *Opto omnes, qui audiunt, fieri tales, qualis et ego sum, exceptis vinculis his. Talis*, inquit, *est anima cœlesti amore sublimis, ut pro ingenti ducat gloria, vinctum esse pro Christo. Sicut enim procus non spectat nisi amasiam, et amasia fit ei omnia : sic qui igne Christi captus fuerit, talis fit, qualis esset homo solus super terram habitans, qui nihil curat gloriam et ignominiam. Tentationes enim sic contemnit ac flagella et carceres, quasi in alieno corpore pateretur, quemadmodum si adamantinum possideret corpus. Ea autem quæ suavia sunt in hac vita, ita ridet, et non sentit sicut nos, vel ipsi mortui corpora mortua : tantum autem abest ne ab affectione quidam capiatur, quantum aurum, quod digne probatur à macula absedit. Hæc omnia operatur amor hominis ad Deum, si ingens fuerit.* Nos autem hæc non capimus, quia frigidi sumus, et cœlestis hujus philosophiæ imperiti. Vidit hoc, sed eminus, et per umbram Diogenes philosophus, qui interrogatus, quinam essent nobilissimi ? respondit, *Contemptores opum, gloriæ, voluptatis, et vitæ; contrariis autem, puta paupertate, obscuritate, fame, ac morte superiores.* Testis est Laërtius et alii in ejus Vita. Vidit hoc Diogenes, sed præstare non potuit : fuit enim et ipse vanitatis et gloriæ mancipium.

12. MALEDICIMUR, ET BENEDICIMUS.] q. d. Infideles et Judæi nos subsannant, nobisque male precantur : dicendo : Mactentur, pereant, eant in malam crucem isti novi Dei crucifixi præcones : at nos iis bene precamur, ut Deus iis suam lucem, gratiam et salutem impertiatur. S. Basil. in regul. brevior. reg. 226. notat, hic ulterius per *maledicere* et *benedicere* significari malefacere et benefacere : *Nimirum*, inquit, *monemur, ut patientia utamur adversus omnes, et ut eos qui inique nos insectantur, benigne factis remuneremur : ut videlicet hoc non adversus maledicos tantum servemus, sed adversus quemcumque, qui malevolentiam suam adversum nos exerceat, et dicto illi pareamus : Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.*

13. BLASPHEMAMUR,] probris afficimur, vocamur magi et malefici. *Blasphemare* ergo est maledicere, conviciari. Sic ad Titum 3. v. 2. *Neminem Blasphemare*, id est conviciari.

ET OBSECRAMUS,] mansuete eos compellamus more obsecrantium, ita Græci, vel Deum pro iis obsecramus. Ita Cajetan. sed prius melius respondet Græco παρακαλοῦμεν. Aliter S. Basil. reg. 226. paulo ante citata, ubi παρακαλοῦμεν more communi vertit, *consolamur*, id est, inquit, explemus animos eorum in veritatis perceptione. Sic sumitur consolari Roman. 1. *Ut aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis ad confirmandos vos : id est simul consolari in vobis, per eam quæ invicem est, fidem vestram atque meam.*

TANQUAM PURGAMENTA HUJUS MUNDI FACTI SUMUS.] *Purgamenta* vocat fæces, excrementa, sordes, inquit Theophyl. et Thedoret. Unde Syrus vertit, נפתא *nephata*, id est, tanquam stercus mundi facti sumus, idque non semel, sed semper, usque ad hanc horam. Ita Theophyl. Græce est ὡς περικαθάρματα. q. d. Tanquam sordes undique everrendo collectæ facti sumus, hoc enim notat περὶ. q. d. Habemur contemptissimi, abjectissimi, indigni hominum consortio, mundo ejiciendi, exterminandi.

Alludit Paulus ad Jeremiam, qui Thren. 3. 45. ait : *Eradicationem et abjectionem posuisti me in medio populorum* : ubi hebr. סחי ומאס *sechi umaos*, id est abrasionem sive rasuram, et reprobationem sive sordes, quæ reprobantur et ejiciuntur, fecisti me : quod Paulus clare expressit, dum *sechi* sive abrasionem vertit, *purgamenta ; maos* sive reprobatam scobem et sordes, vocat *peripsema*. Jeremias enim à Judæis incarceratus, abrasus et reprobatus, adeoque damnatus ad mortem, fuit typus Pauli et Apostolorum qui à Judæis et Gentibus incarcerati, abrasi, rejecti, et tandem occisi fuerunt.

Secundo, Gagneius et alii legunt per diastolen, ὥσπερ καθάρματα, quasi piacula, aut piaculares hostiæ : unde Ambr. in psal. 118. serm. 8. legit : *Facti sumus instrumenta mundi.*

Ubi nota. Καθάρματα, vel anathema Gentilibus erant scelesti et exitiales homines, qui famis, tempestatis, alteriusve publicæ calamitatis sedandæ causa immolabantur : quales se fecerunt Decii devoventes se pro patria, et Curtius qui ad luem communem sedandam, et numen placandum, hostiam pro salute patriæ se devovit, atque armatus Romæ in terræ hiatum insiliit. Sic servius in illud Æneid. 3. *Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames!* notat famem dici sacram ex more Gallorum. Cum enim Massilienses peste laborarent, unus è pauperibus se offerebat alendum anno integro

publicis et purioribus cibis, postea verberibus vestibusque sacris ornatus circumducebatur per urbem, cum execrationibus, ut in eum inciderent omnia mala civitatis; sicque mactabatur, vel in aquas projiciebatur. Unde Budæus ex Suida et aliis : καθάρματα, ait, erant homines sacri, quos quasi onustos totius civitatis sceleribus in mare projiciebant, et Neptuno sacrificabant, addentes hæc verba : περίψημα ἡμῶν γένου. Esto nostrum peripsema, id est, nostra piacularis victima. Tale piaculum fuit apud Hebræos, caper emissarius, Levit. 16. v. 21. Sed, ut dixi, Noster et Græca passim legunt περικαθάρματα, id est purgamenta : unde prior sensus verior et simplicior est : agit enim Paulus de sui et suorum contemptu, quod quasi sordes, et res vilissimæ omnium linguis et pedibus calcarentur. Unde sequitur :

Omnium peripsema usque adhuc.] *Peripsema* est abjecta scobs, ramentum, resque vilissimæ, quæ abjiciuntur, et calcantur ab omnibus. Ita Chrysost. Theoph. Anselm. περιψᾶν enim abstergere, limare, radere significat. Œcumen. per *peripsema* intelligit vilem panniculum, vel strophiolum, quo sudores absterguntur. Secundo, alii ex Budæo, ut dixi, *peripsema* vertunt, piacularis hostia. Unde et Syrus transtulit, כופרא דכלנש *caphara decullenas*, id est piaculum omnium.

14. Non ut confundam vos hæc scribo, (ut scilicet vobis hæc exprobrem.) Nam in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui.] Ac per consequens ego solus vobis sum pater spiritualis; ceteri vero doctores vobis tantum sunt instar pædagogi, qui puerum à patre genitum format et instruit. Subindicat Paulus revera Corinthiis pudendum fuisse, quod postpositis Apostolis, qui ipsos ad Christum converterant, quique ipsorum causa tanta patiebantur, sectarentur gloriosulos quosdam magistros, eorumque discipuli dici vellent.

17. Qui vos commonefaciet vias meas,] meam scilicet doctrinam, et vitam Christianam, inquit S. Thomas et Anselm.

In Christo,] in Christi religione, in christianismo, vide can. 37.

19. Cognoscam non sermonem (facundiam) eorum, sed virtutem.] Græce δύναμιν, id est energiam.

20. Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute.] Id est virtus, energia spiritus, et perfectio Chistiana, et maxime Apostolica, qua Deus regnat, et Evangelii, suæque gratiæ et spiritus efficaciam ostendit in nobis et in Ecclesia, non est sita in eloquentia, sed in potenti operatione Spiritus sancti, scilicet in efficacia sermonis, potestate miraculorum, expulsione dæmonum : et potius, inquit Theophyl. et Cajetan. in tolerantia et vita Apostolica (quam descripsit v. 9. 10. 11.) morum conversione, et sanctimonia. Sic et Chrysost. et Anselm. nam S. Joannes Baptista nullum fecit miraculum, et tamen regnum Dei prædicare cœpit in virtute sanctæ vitæ, spiritu et efficacia sermonis et prædicationis. Simile est ad Roman. 14. 17. *Regnum Dei non est esca et potus.*

21. Quid vultis? in virga veniam ad vos,] quæ me quasi patrem vestrum, ut dixi v. 15. decet. *Virga*, inquam, id est severitate correptionis, et potestate puniendi. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm.

Nota hic potestatem puniendi in Ecclesia, et Prælatis Ecclesiæ, quam cap. sequ. exercet Paulus. Œcumen. et Cajet. Hæc Apostoli verba referunt ad caput sequens, in quo acriter objurgat Corinthios, ob incestum fornicarii. Recte tamen hæc verba aptari possunt præcedentibus, in quibus taxavit inflationem Corinthiorum.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Transit Apostolus a schismate Corinthiorum, ad scandalum incestus; itaque Corinthios reprehendit, quod in incestu publice viventem tolerarent; quare ipse eumdem jubet excommunicari, et tradi Satanæ.

Secundo, v. 6. mandat ut hoc et quodlibet aliud peccati fermentum expergent, quo puri pascha perenne celebrent, et jugiter epulentur in azymis sinceritatis et veritatis.

Tertio, imperat eis, v. 9. ne commisceantur Christianis palam criminosis; nam quod ad infideles et Paganos attinet, asserit eos non subesse suo et Ecclesiæ judicio.

1. Omnino auditur inter vos fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec inter Gentes, ita ut uxorem patris sui aliquis habeat. 2. Et vos inflati estis : et non magis luctum habuistis ut tollatur de medio vestrum qui hoc opus fecit. 3. Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu, jam judicavi ut præsens, eum, qui sic operatus est, 4. in nomine Domini nostri Jesu Christi, congregatis vobis et meo spiritu, cum virtute Domini nostri Jesu 5. tradere hujusmodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi 6. Non est bona gloriatio vestra. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit? 7. Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio,

sicut estis azymi. Etenim Pascha nostrum immolatus est Christus. 8. Itaque epulemur, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ et nequitiæ : sed in azymis sinceritatis et veritatis. 9. Scripsi vobis in epistola : Ne commisceamini fornicariis. 10. Non utique fornicariis hujus mundi, aut avaris, aut rapacibus, aut idolis servientibus : alioquin debueratis de hoc mundo exiisse. 11. Nunc autem scripsi vobis non commisceri : si is, qui frater nominatur, est fornicator, aut avarus, aut idolis serviens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax : cum ejusmodi nec cibum sumere. 12. Quid enim mihi de iis, qui foris sunt, judicare? Nonne de iis, qui intus sunt, vos judicatis? 13. Nam eos qui foris sunt, Deus judicabit. Auferte malum ex vobis ipsis.

1. OMNINO, non vago rumore, sed certa fama et judicio, AUDITUR INTER VOS TALIS FORNICATIO, QUALIS NEC INTER GENTES, ITA UT UXOREM PATRIS SUI, id est novercam, ALIQUIS HABEAT,] scilicet sibi concubinam. Nota, Gentes, non barbaras, sed civiles et honestas, ex dictamine et pudore naturali, aversatas esse congressum privigni cum noverca. Unde Poetæ laudant Hippolytum, qui maluit patris Thesei iram incurrere, quam Phædræ novercali libidini parere : sollicitatus enim à Phædra, cum renuisset facinus, accusatus ab ea falso, quod se sollicitasset, apud patrem, ab eo quatuor equis discerptus fuit. Extat tamen apud Valer. Max. l. 5. c. de parentum amore in liberos, hujus copulæ exemplum in Seleuco rege, qui Antiocho filio Stratonicem uxorem suam tradidit, cum Antiochus amore illius ægrotaret ad mortem, idque ex medico cognovisset Seleucus.

Notat Secundo, Theodor. in præfatione epist. et Chrysost. hic, hunc fornicarium fuisse insignem, potentem, et ducem factionis et schismatis inter Corinthios. Unde et ex schismate c. præc. statim ad eum transit hoc cap. 5.

Quæritur, an hic fornicarius, vel potius incestuosus, uxorem patris viventis, an mortui acceperit? Respondent aliqui, mortui : sed videtur potius viventis patris fuisse uxor : hæc enim proprie dicitur uxor patris. Et quia epist. 2. c. 7. v. 12. ait : *Hæc scripsi; non propter eum qui fecit injuriam, nec propter eum qui passus est*, scil. pater. Ergo vivebat adhuc pater ita Anselm. et alii. Erat ergo hic incestus simul, et adulterium, in quo contumaciter hic homo permanebat; sine contumacia enim non potuisset excommunicari.

2. ET VOS INFLATI ESTIS.] q. d. Et vos interim in vestris superbis contentionibus occupamini, et negligitis correctionem hujus incestus, nec curatis ut reus tollatur, id est expellatur, et cœtu vestro, et excommunicetur, ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Disce hic quanta cura satagere debeant non tantum Prælati, sed etiam fideles quique, ut scandala et scandalosi de Ecclesia tollantur.

3. EGO QUIDEM ABSENS CORPORE, PRÆSENS AUTEM SPIRITU, (uti Pastorem et Episcopum Ecclesiæ suæ cura sua et vigilantia præsentem semper esse oportet, etiamsi corpore ab ea sit absens) JAM JUDICAVI, id est, statui, et de facto hisce verbis statuo, judico, et impero eum excommunicari, et tradi Satanæ, idque IN NOMINE CHRISTI,] id est, auctoritate et vice Christi, qua fungor, dum impero et judico.

Chrysost. vero τὸ *in nomine Christi*, refert ad id quod sequitur, *congregatis vobis*, q. d. Nomine Christi vos congregante, pro quo convenistis. Vult enim Paulus, ut congregatis omnibus, sive in publica Corinthiorum congregatione ex Ecclesia excommunicetur hic fornicarius. Potest Tertio, *in nomine Domini nostri Jesu Christi*, referri ad *tradere Satanæ*. Quia traditio hæc et executio sententiæ fit virtute, nomine et vice Christi.

4. CONGREGATIS VOBIS ET MEO SPIRITU, CUM VIRTUTE DOMINI NOSTRI JESU, TRADERE HUJUSMODI SATANÆ.] q. d. Judico et jubeo, ut dum, vos ô Corinthii, in Ecclesia estis congregati, quibus *meo spiritu*, hoc est animo, affectu et auctoritate sum præsens cum potestate et virtute Christi mihi data; excommunicetur, et tradatur incestuosus Satanæ, qui extra Ecclesiam regnat, ibique excommunicatos solet in anima, et etiam in corpore hoc tempore affligere. Hinc patet, hoc non dici à Paulo, quasi in Ecclesia, id est tota congregatione, et plebe ac laicis sit potestas excommunicandi; non autem in Prælatis, ut volunt hæretici; contrarium enim dicit: *Ego, inquit, judicavi;* sed tantum, quod velit Apostolus publice excommunicationem fieri per præpositum Ecclesiæ, ad terrorem aliorum. Unde non dicit : Ut vos congregati tradatis eum: sed *congregatis vobis*, id est, in congregatione et Ecclesia vestra, judicavi tradere eum Satanæ, scilicet per illum, cujus est tradere, puta qui nomine Christi vice mea præest Ecclesiæ vestræ. Sic enim in omni rep. judicium facit respublica, non voce populari, sed per suos judices et magistratus.

Adde, hac phrasi uti Apostolum, ut significet hanc potestatem et spiritum Ecclesiæ esse datum, et se ac Prælatos nomine Ecclesiæ illa potestate fungi, eamque exercere : hoc sensu, non quod tota Ecclesia immediate eam à Christo acceperit, sed quod Christus hanc potestatem dederit Paulo et Prælatis non propter se, sed ad bonum Ecclesiæ, ut, quia Ecclesia non potest eam exercere (sic enim in ea esset magna confusio, si singuli deberent rogari et dicere sententiam) eam saltem exerceat per sua capita, et rectores. Denique, quia res odiosa est excommunicatio, vult Paulus eam ex communi Ecclesiæ consensu et spiritu fieri, ut sic omnes sibi conciliet, ne quis fornicarium virum potentem tueatur, et Paulum nimiæ severitatis accuset. Unde sponte sua defert illis tacite quasi judicium, et ex modestia Corinthios sibi adsciscit, quasi judices, id est approbatores et executores sententiæ à se latæ, ut fornicarium hunc publice excommunicent per Ecclesiæ propositum. Sic enim solent modesti principes, et duces exercitus in causa ardua et periculosa, si primarius aliquis miles plectendus sit, ne exercitum exacerbent, primariorum militum sententiam exquirere, imo illis quasi judicium

deferre. Ita Chrysost. Ambros. Theophyl. Anselmus.

Cum virtute Domini nostri Jesu.] Refer ad *tradere*, vel potius cum Ambrosio ad *Congregatis vobis et meo spiritu.* q. d. In hac actione, puta excommunicatione, Christi spiritus vobis adest, et maxime meo spiritui adest. Christus enim Ecclesiæ suam virtutem et potestatem communicavit, ut Ecclesia per suos rectores et Prælatos posset contumaces excommunicare, et tradere Satanæ.

5. Tradere Satanæ.] Putat Theophyl. his verbis Paulum actu excommunicare fornicarium; sed verius est, tantum iis jubere Paulum, ut excommunicetur à Prælatis in ipsa Corinthiorum Ecclesia. Ita Syrus. Hoc enim est, *Judicavi tradere*, id est, ut tradatur: alioqui dixisset, Trado. Hoc etiam significat *congregatis vobis*, q. d. In vestra congregatione et Ecclesia tradatur Satanæ.

Ubi Nota, veteres hunc locum accipere de excommunicatione et potestate excommunicandi, quæ est in Prælatis Ecclesiæ. Ita Chrysost. Ansel. August. etc., quos vide apud Baron. anno Christi 57. pag. 448.

Nota secundo. Excommunicati dicuntur *tradi Satanæ*, quia ejecti extra societatem Christi et Ecclesiæ, ejusque bonis privati, scilicet orationibus, suffragiis, sacrificiis, Sacramentis, Dei protectione, cura pastorali; tyrannidi et incursibus diaboli, cujus regnum est extra Ecclesiam, ita exponuntur, ut in eos magis quam ante grassetur, et in omne malum impellat. Ita Ambros. August. lib. 3. contra epist. Parmen. c. 2. Hieron. epist. 1. ad Heliod. 1. Innoc. apud S. August. epist. 51.

In interitum carnis,] ut ægritudine corporis, vulneribus, aut plagis ipsum maceret diabolus, ut caro ejus atteratur, carnisque vigor intereat, ut ita humiliatus resipiscat. Ita Theodor. Chrysost. Theophyl. Œcumen. Anselm.

Secundo, Ambros. et Anselm. hic, et S. Aug. loco paulo ante citato sic explicant, q. d. *In interitum carnis*, id est, ut carnalis voluptas in eo intereat, per hanc confusionem et pudorem; hac de causa trado eum Satanæ. Verum quia pudor hic, licet coerceat hominem ab actu externo, si periculum sit quod is in vulgus erumpet, non tamen internam concupiscentiam interimit; hinc prior plurium Patrum sensus est verior et aptior.

Ex quibus Patribus colligitur, excommunicatos olim dæmoni traditos (ut discerent excommunicationem timere) etiam ab eo corporaliter (quod aliqui hic negant) fuisse divexatos, et quasi possessos. Id enim diserte docet Theodor. tum hic, tum 1. Timoth. 1. v. 20. et ibidem Ambros. dicit hanc esse majorum traditionem, idque proprie significat hic interitus carnis. Hoc etiam illa phrasis innuit, qua excommunicati dicuntur possideri à diabolo, ut habetur c. *Audi*, etc. *Omnis*, 11. qu. 3. Hæc enim phrasis ex illa corporali vexatione, quam in primitiva Ecclesia dæmon in excommunicatos exercebat, manasse videtur.

Exempla crebra sunt in Vitis Patrum, ac nominatim in vita. S. Ambrosii scripta per Paulinum. Cum enim Ambrosius quemdam Satanæ tradidisset, dæmon eodem momento eum abripiens discerpere cœpit. Et hac de causa Matth. 10. dedit. Christus Apostolis potestatem spirituum immundorum, scilicet tum ad eos expellendum, tum ad eos immittendum, ad vexationem corporis, ait D. Thom. Denique excommunicatos, traditos ab Ecclesia Satanæ, possessos ac vexatos fuisse à dæmone multis exemplis docent Delrio de Magia l. 3. p. qu. 7. Petr. Tyræus de Dæmon. p. 2. c. 30. Serarius in Tobiæ c. 6. quæst. 20.

Ut spiritus salvus sit in die Domini.] q. d. Ut anima et mens hac pœna resipiscens et renovata, salva sit in die judicii. Hinc patet, finem excommunicationis eo ferri debere, ut pudorem et afflictionem excommunicato injiciat, quo humilietur, ut recipi oret, veniamque roget Ecclesiam et Deum : utque fideles pro eo secreto orent, et curent ut rursus sibi uniatur.

6. Non est bona gloriatio vestra,] jactantia vestra, qua vos jactatis de sapientia sæculari, quaque dicitis; Ego sum Pauli, ego Apollo; mala est et intempestiva; cum potius oculos et animos dimittere deberetis, eo quod tantum scelus inter vos sustineatis. Ita Anselm. Addit ex Chrysostomo Theophyl. *Obscure*, inquit, *et clanculum subindicat, quod ipsi Corinthii non permiserint hunc fornicarium resipiscere, gloriantes ejus nomine : erat enim unus ex ipsorum sapientibus.*

Modicum fermentum totam massam corrumpit?] Græce ζυμοῖ, id est, *fermentat*, puta totam farinæ conspersæ massam sapore et acore suo inficit. Unde Tertull. verti, *desipit*, id est, desipidam facit. Est ergo sensus Pauli, q. d. Hæc unius fornicarii labes omnes vos quasi fermentum pervadit et aspergit. Primo, ut propter unum ira Dei in vos omnes, totamque Ecclesiam, quæ illam tolerat labem, sævire possit. Ita Ambros. et Ansel. Secundo, ut unius hoc exemplum, si inultum maneat, alii sequantur, et scandalum hoc alios inficiat. Ita Chrysost. q. d. Agite ergo, scandalum hoc tollite, et separate ab Ecclesia per excommunicationem.

7. Expurgate vetus fermentum,] putidum istum fornicarium è cœtu vestro, ne eum totum quasi fermentum inficiat, ejicite. Ergo non soli prædestinati, aut peccatores occulti, sed et publici (qualis erat hic fornicarius) sunt in Ecclesia, donec excommunicentur. Ita Chrysost, et Anselm. qui secundo apte, generalius etiam accipiunt fermentum pro fornicatione, ejusque dissimulatione, et quavis malitia ac vitio, quod pari ratione jubet Apostolus ex anima cujusque et tota Ecclesia auferri, hoc v. et seq. et 11. q. d. Expurgate, et ejicite à vobis hoc fornicationis, et quodvis alius peccati alterius fermentum : proprie tamen et directe respicit Apostolus (uti jam dixi) ad fornicarium ejusque incestum.

Ut sitis nova conspersio,] id est nova, massa, hoc est, ut sit vestra Ecclesia nova et pura. *Conspersio* enim græce dicitur φύραμα (ἀπὸ τοῦ φυρᾶν, id est à miscendo) hebraice בצק batsac, id est, farina aqua mixta et macerata, massa conspersa, quæ vulgo pasta dicitur.

Sicut estis azymi.] Id est, ut Chrysost, et Anselm. sicut per baptismum facti estis *azymi*, id est, à fermento peccati puri et consequenter deinceps vocatione et professione estis, hoc est esse debetis, *azymi*, puri scilicet et sancti. Hebræis enim fieri dicitur, quod fieri debet; et, quod non fiet, significat id, quod fieri non debet. Sic Christiani vocantur Sancti, quia debent esse sancti. Alii proprie accipiunt τὸ *estis*. q. d.

Sicut præter unicum incestuosum, reliqui fere omnes reipsa estis azymi, id est puri.

Hæc vitæ et morum azyma tam verbis, quam cæremoniis in baptismo cuique proponit Ecclesia, dum post signatum chrismate verticem, baptizatum induit veste candida, et porrigens ardentem cereum, dicit illi : *Accipe vestem candidam, sanctam et immaculatam, quam perferas sine macula ante tribunal Domini nostri Jesu Christi, et habeas vitam æternam, et vivas in sæcula sæculorum, Amen.* Vel, ut S. Hier. habet in epist. ad Damasum : *Accipe lampadem ardentem irreprehensibilem, custodi baptismum tuum, serva Dei mandata, ut, cum Dominus venerit ad nuptias, possis occurrere ei una cum omnibus Sanctis, in aula cœlesti, habeasque vitam æternam, et vivas in sæcula sæculorum, Amen.* Tam enim candela ardente, quam veste candida significatur Primo, pura et exemplaris vita, et conservatio; Secundo, manumissio et libertas à potestate peccati et diaboli; Tertio de eisdem victoria et triumphus. Romani enim veste candida donabant servos, cum eos in libertatem asserebant; candida etiam triumphantes utebantur. De hac veste S. Ambros. l. De iis qui initiantur myster. c. 7. jam baptizatum alloquens: *Accepisti,* inquit, *vestimenta candida, ut esset indicium, quod exueris involucrum peccatorum, et indueris innocentiæ casta velamina.* De eadem Paulinus sic canit :

> Inde parens sacro ducit de fonte sacerdos
> Infantes niveos corpore, corde, habitu.

Vide S August. Lactant et Victorem Uticensem, quorum verba recitavi Rom. 6. 4.

Hinc et Sabbatum primum à festo paschæ, Sabbatum in albis, et sequens dies dominica in albis vocatur, quod tunc candidam vestem neophyti deponebant : ita tamen ut (sicuti recte annotavit Baronius anno Christi 58. pag. 606.) candidum agnum Dei (ut vocant) ex cereo paschali confectum, et à Pontifice benedictum acciperent, eumque ex collo suspensum gestarent ut perpetuo admonerentur puritatis et innocentiæ, atque à Christo Agno paschali discerent deinceps in omni opere esse azymi, puri, mites, et humiles corde.

Etenim pascha nostrum immolatus est Christus.] Nota τὸ *etenim*, q. d. Jure exigo ut sitis azymi et puri, quia pascha agitis, in quo omnia Judæis erant azyma : sicut enim pascha typus erat Christi, ita panes azymi erat typus Christianorum et innocentiæ baptismalis, ac vitæ puræ et Christianæ. Argumentatur Apostolus à sensu allegorico paschæ et Azymorum.

Pascha.] Nota. Ex Hebræo פסח *pesach*, Syri et Chaldæi de more addentes א, formant *pischa*, vel *paschu :* Noster Exodi 12. v. 11. et alibi transfert *phase*, ut si facilior vox, et magis vicina Græcis et Latinis : hi enim nullas habent voces quæ desinant in ch. unde Hebræum *chet* finale Septuag. in dissyllabis in E vertere solent. Sic pro *Noach* Hebræo vertunt Noe, pro *Corach* Core, pro *Thetach* Thare ; ita hic po *pesabh*, phase. Est ergo *pascha* Hebræa, vel potius Chaldæa, vox, non Græca ἀπὸ του πάχειν, à patiendo, quasi pascha idem sit quod passio Domini, ut nonnulli linguarum imperiti opinati sunt : deducitur enim ab Hebræo פסח *pasach*, quod transire, vel potius transilire significat: inde enim פסח *pisseach*, hebraice dicitur claudus quod quasi saltitans incedat. Unde Symmachus et Josephus pascha vertunt, υπέρβασιν, id est transscensum; S. Hieron. in nominib. Hebraicis, transgressum vel transscentionem. Pascha ergo dicitur, id est transscensus, quia angelus videns postes Hebræorum sanguine agni, pro hoc transitu vel transscensu immolati, illitos, transiliebat Hebræorum domos, ut in eis nullum primogenitorum perculeret, et in vicinas Ægyptiorum domos sanguine agni non notatas insiliebat, in iisque omnia primogenita occidebat. Hinc à felici hoc transitu vel transscensu agnus pro eo immolatus, dicitur phase, vel pascha, id est hostia paschalis, hoc est hostia pro hoc transitu et transscensu immolata, Exodi 12. v. 11. et sequ. Inde et dies ipse, et festum quo hoc contigit, quoque annua ejus memoria recurrit et celebratur, proprie dicitur Pascha.

Allegorice hic agnus significabat Christum : *Pascha* ergo *nostrum*, id est, agnus paschalis noster pro nobis immolatus est Christus, ut quicumque ejus sanguine et passione in baptismo et Sacramentis tinguntur, tuti sint et immunes à devastante angelo, qui eos transiliat, et insiliat in infideles et impios, qui non sunt tincti sanguine Christi, ut eos morte æterna occidat : tinctos enim à Pharaonis, id est diaboli et peccati, jugo eripuit Christus, eosque omni libertate, donis et gratiis cumulavit, et in dies cumulat. Græci addunt υπὲρ ἡμῶν, *pro nobis,* ut hæc sic sententia : *Etenim pascha nostrum pro nobis immolatus est Christus.* Vide de paschæ Origene et ritu dicta Exodi 12.

Moraliter S. Bernard. serm. 1. in die Paschæ : *Pascha,* inquit, *nostrum immolatus est Christus. Amplectamur commendatas nobis in cruce virtutes, humilitatem, patientiam, obedientiam et charitatem. In hac quoque tam præcipua solemnitate quid commendetur nobis sedula cogitatione pensemus : nempe resurrectio, transitus et transmigratio. Christus enim, fratres, non recidit hodie, sed resurrexit : non rediit, sed transiit : transmigravit, non remeavit. Denique et ipsum quod celebramus pascha, transitus, non reditus interpretatur : et Galilæa, ubi videndus nobis promittitur qui resurrexit, non remeationem sonat, sed transmigrationem.* Deinde illa applicans subdit : *Luximus his diebus, compunctioni et orationi, gravitati et abstinentiæ dediti. Si negligentias planximus, quid casus et ut nunc recidamus in easdem ? Inveniemur nunc iterum curiosi ut ante, verbosi ut ante, pigri et negligentes ut ante, vani, suspiciosi, detractores, iracundi, ceterisque impliciti vitiis quæ tam anxie deploravimus his diebus ? Lavi pedes meos : quomodo iterum inquinabo eos ? Proh dolor ! peccandi tempus, terminus recidendi, facta est resurrectio Salvatoris : ex hoc nempe comessationes et ebrietates redeunt, cubilia et impudicitiæ repetuntur : quasi ad hoc surrexerit Christus, et non magis ad justificationem nostram. Non est hic transitus, sed reditus. Propter hoc (ut ait Apostolus) multi infirmi, et imbecilles, et dormiunt multi. Propter hoc crebra in diversis regionibus hominum mortalitas, specialiter his diebus.* Idem notat S. Ansel. in 1. Cor. 11. 30. scilicet in paschate grassari morbos, et multos mori, ob indignam multorum communionem, et peccata vel non rite expiata, vel repetita.

8. Itaque epulemur.] Græcus, Syrus, et Ambr. legunt, *itaque festum agamus :* hoc enim est

Græcum ἑορτάζωμεν. Noster tamen vertit, *epulemur*, quia solebant festa solemnibus epulis celebrari, in signum lætitiæ.

Nota. Epulum et festum hoc, est vel agni paschalis, vel azymorum. Pro quo adverte ex Exodi 12. vesperam 14. lunæ, sive paschæ, proprie non fuisse festum, sed sequens mane, quod dicebatur solemnitas primi azymorum, quæ durabat dies septem, quibus nonnisi azymis vesci licebat, illisque diebus vice agni paschalis prius, puta præcedente decima quarta luna, sive die (Hebræi enim uti menses, ita et dies habebant lunares : nam novilunium erat prima dies mensis, et ab eo consequenter ceteros dies numerabant) mensis primi Nisan immolati, immolabant alias victimas paschales, puta holocausta et pacifica, de quibus Num. 28. 19.

Sensus ergo est : Christus pro nobis quasi phase immolatus, non redemit, nobisque initiavit solemnitatem azymorum. Itaque post hoc pascha, post Christi immolationem et redemptionem, agamus festum hoc azymorum spirituale, ut simus azymi et puri, ac consequenter vescamur azymis, id est, fruamur puritate vitæ per septimanam nostræ vitæ, id est, per totum ejus decursum (septem enim diebus revolutis omne nostrum tempus decurrit : unde septenarius universitatis est symbolum) eoque memoriam redemptionis Christi, agni paschalis nostri, puris et dignis moribus, sacrificiis et laudibus celebremus. Verum, quia vespera paschæ poterat etiam referri ad sequens mane primi azymorum : nam à vespera in vesperam celebrabant Judæi sua festa; hinc etiam hæc vespera festum dici potest, aut certe vocari festa, id est, festiva immolatio, et epulum agni. Unde Noster vertit hic, *epulemur*.

Hinc colligi potest secundus sensus, videlicet, q. d. Perenne habeamus pascha, unus continuusque sit nobis dies festus paschæ; ut Christo agno paschali, ejusque beneficiis et donis quotidie vescamur, et festive epulemur spiritualiter fide, spe, charitate : aut etiam realiter in Ven. Sacramento idque in asymis id est azymis, sinceritatis et veritatis. Vide Chrysost. et Ansel. Nam licet agnus paschalis quoad immolationem, figura esset sacrificii Christi in cruce, tamen quoad azyma et esum magis erat figura sacrificii incruenti, in Eucharistia. Ita per *pascha* hic, Christum in Eucharistiæ sacrificio immolatum et manducatum intelligunt S. Cyprian. serm. de cœna Domini, Nazianz. orat de pascha, Chrysost. serm. de prodit. Judæ, Ambros. in 1. Lucæ, Hier. et Origen. in 26. Matth. Unde S. Andreas Apostolus ad Ægeam tyrannum: *Ego*, ait, *quotidie Agnum immaculatum immolo, cujus carnem cum omnis populus comederit, agnus tamen qui sacrificatus est, integer perseverat, et vivus.* Hinc etiam Ecclesia hunc locum Apostoli, pro epistola legit in solemnitate paschæ, quando omnes communicare, et de hoc Agno paschali manducare præcipit; cum in primitiva Ecclesia de eodem fideles quotidie manducarent, uti hic hortatur Apostolus.

Moraliter Chrysost. epulandum dicit, non quia pascha est, aut pentecoste, sed quia omne tempus, tempus epulationis est Christianis, ob collatorum beneficiorum excellentiam. *Quid enim boni*, inquit, *non concessit filius Dei pro te natus, mortuus? te liberavit, et in regnum vocavit, quomodo ego non semper epularis?* Hinc S. Sylvester omnes dies vocavit ferias, ut dicamus feria prima, secunda, tertia, quia omni die Christiani à peccato feriari debent et Deo vacare, et festum agere spirituale. Hinc et Clemens Alexand. l. 7. Stromat. *Universa*, inquit, *vita viri justi est quidam celebris ac sanctus dies festus.*

Non in fermento malitiæ et nequitiæ.] *Nequitiæ*, græce πονηρίας, quod Vatabl. recte *versutiæ*; alii, *pravitatis*, vertunt : nequam enim est, qui meditate, et cum dolo ac fraude male egit. Veteres Latini per malitiam et nequitiam significabant omnia hominum vitia et scelera. Hinc illud Publii Africani apud Gellium l. 7. c. 11. *Omnia mala, probra, flagitia quæ homines faciunt, in duabus rebus sunt; malitia, atque nequitia.*

Sed in azymis sinceritatis et veritatis.] Est hebraismus, q. d. Epulemur, non in panibus azymis, non triticeis, sed spiritualibus, qui sunt *sinceritas* (id est puritas) et *veritas*, non intellectus, neque oris tantum; sed veritas vitæ, id est, justitia Christiana, hoc est, debitum quodvis Christianæ virtutis, seu id ad quod obligantur Christiani, quod est omnis virtutis honestas, maxime simplicitas, fidelitas, veracitas. Opponitur enim hic *sinceritas*, id est sincera ac pura vita, *malitiæ*; *veritas* vero, vel vita vera, *nequitiæ*; vel, ut Vatabl. vertit, *versutiæ*, id est, hypocrisi, dolo, fraudi. Ita Theoph. Alludit ad cœnas puras paschatis, in quibus non fermento, sed azymo, id est, puro pane vescebantur, quæ symbolum erant absolutissimæ puritatis.

9. Scripsi vobis] nimirum v. 2. hujus c. ita Theod. et Chrys. licet D. Thom. Glossa, Lyran. Cajet. putent alia anteriori epistola, quæ intercideri, id scripsisse Paulum : scripsi inquam, id quod sequitur :

9. et 10. Ne commisceamini, ne habeatis consortium cum fornicariis, non utique fornicariis hujus mundi. q. d. Cum dixi et scripsi, Ne commisceamini fornicariis, non intellexi fornicarios Paganos esse vitandos : alioquin debueratis de hoc mundo exiisse] totus enim mundus plenus est Paganis, eisque vel fornicariis, vel avaris, vel idolis servientibus, sed *si is qui frater est*, id est, si sit Christianus, ait Ambros., et publice male audiat, quasi fornicator, hunc vitate.

11. Si is, qui frater nominatur, est fornicator.] Τὸ *nominatur*, refer ad *frater*, quamquam ex Græco cum Œcumen. referri potest ad *fornicator*; q. d. Qui publice nominatur fornicator. Unde August. l. 3. contra Parmen. c. 2. *Nominatur*, inquit, id est, judicatur, condemnatur in judicio de fornicatione, tanquam fornicator.

Aut avarus, aut rapax.] *Avarus* est qui clam aliena capit per fraudes; *rapax* qui per vim apertam. Nec enim avarus qui tenacius sua retinet, cœlo excludetur, nisi neget eleemosynam pauperi in extrema vel gravi necessitate; multo minus à societate fidelium est excludendus : quod tamen hic jubet Apostolus. *Avarum* ergo intelligit furem, vel raptorem, ut dixi. Unde pro *avarus*, græce est πλεονέκτης, quod idem est atque πλεονεκτικός. Πλεονεκτικὸς autem Aristoteli dicitur fraudator et circumscriptor, ait Budæus. Πλεονεκτεῖν enim fraudare significat, ut patet 2. Cor. 7. v. 2. et c. 12. v. 18.

12. Quid mihi de iis, qui foris sunt, judicare? Nonne de iis, qui intus sunt, vos judicatis?] Nota. *Judicare* hic uti et alibi, idem est quod damnare et punire fornicarios, v. g. pœna sepa-

rationis et vitationis, quasi excommunicationis cujusdam, quæ fertur hoc ipso, quo aliis puris et innocentibus præcipitur ut cum fornicariis hisce non commisceantur. q. d. Hoc ipso quo edico, non commisceamini fornicariis, indirecte et consequenter judico et damno ipsosmet fornicarios, quasi sontes et noxios cavendos et fugiendos; idque hac de causa, ut nimirum ipsi, cum vident se hac lege ab aliis vitari, confundantur et resipiscant : damno, inquam, fornicarios, non eos qui *foris*, id est extra Ecclesiam, sunt, puta Paganos (hi enim cum sint extra Ecclesiam, pariter extra meam juridictionem sunt) sed eos qui in Ecclesia sunt, puta fideles, qui meæ curæ et juridictioni sunt subjecti.

Dices, Si eos qui foris sunt non possumus judicare : ergo Ecclesia non potest judicare et punire hæreticos et schismaticos; hi enim sunt foris, id est, extra Ecclesiam.

Resp. eos esse extra Ecclesiam, quia bonis Ecclesiæ sunt privati : intus tamen sunt, quia ejus juridictioni subsunt : hoc ipso enim quo characterem baptismi retinent, manent sua prima professione Ecclesiæ devincti, obligati, subjecti. Unde tenentur jejuniis, festis, aliisque legibus Ecclesiæ : suntque in Ecclesia, sicut mancipia in familia, et rei incarcerati in urbe.

13. Auferte malum ex vobis ipsis,] ejicite è cœtu vestro fornicarium : nam græce est τὸν πενηρον.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Transit Apostolus ad litigia et judicia, arguitque Corinthios, quod lites instituant coram judice Ethnico, easque subinde iniquas et injustas.

Inde Secundo, v. 9. docet, iniquos, quorum varias species enumerat, regnum Dei non possessuros.

Tertio, v. 13. transit ad fornicationem, eamque insectatur multis argumentis. Colligam ea in fine capitis.

1. Audet aliquis vestrum habens negotium adversus alterum, judicari apud iniquos, et non apud sanctos? 2. An nescitis quoniam sancti de hoc mundo judicabunt? Et si in vobis judicabitur mundus, indigni estis qui de minimis judicetis? 3. Nescitis quoniam angelos judicabimus? quanto magis sæcularia? 4. Sæcularia igitur judicia si habueritis : contemptibiles, qui sunt in Ecclesia, illos constituite ad judicandum. 5. Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratrem suum? 6. Sed frater cum fratre judicio contendit : et hoc apud infideles? 7. Jam quidem omnino delictum est in vobis, quod judicia habetis inter vos. Quare non magis injuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini? 8. Sed vos injuriam facitis, et fraudatis : et hoc fratribus. 9. An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare : Neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, 10. neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei possidebunt. 11. Et hæc quidam fuistis : sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. 12. Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. 13. Esca ventri, et venter escis : Deus autem et hunc et has destruet : corpus autem non fornicationi, sed Domino : et Dominus corpori. 14. Deus vero et Dominum suscitavit : et nos suscitabit per virtutem suam. 15. Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. 16. An nescitis quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur? Erunt enim (inquit) duo in carne una. 17. Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est. 18. Fugite fornicationem. Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est : qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. 19. An nescitis quoniam membra vestra, templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis à Deo, et non estis vestri? 20. Empti enim estis pretio magno. Glorificate, et portate Deum in corpore vestro.

1. Audet aliquis vestrum habens negotium (litem) adversus alterum, (puta fratrem, sive Christianum. Ita Syrus.) judicari?] Syrus נדון *dandum*, id est, judicio experiri, judicio contendere : sic enim Hebræi dicunt נשפט *nispat*, judicatus est, pro judicio contendit, ut 1. Reg. 12. 7. dicit Samuel, *Nunc ergo state, ut judicio contendam*, (hebraice אשפטה *isschapeta*, id est judicer) *adversum vos coram Domino*. Et Ezech. c. 20. 35. *Adducam vos in desertum populorum, et ju-*

dicabor (id est judicium subibo, litigabo) *vobiscum ibi facie ad faciem : sicut judicio contendi adversum patres vestros in deserto terræ Ægypti.* Et Jerem. c. 2. 35. *Ecce ego judicio contendam tecum*, hebraice נשפט אותך *nispat otach*, id est, judicabor tecum. Pari modo Græcum κρίνεσθαι, id est judicari, verbum medium est, tam activæ quam passivæ significationis : hic autem activæ est. Nam Apostolus non carpit eos, qui ad tribunalia Ethnicorum trahebantur; hi enim ea declinare non poterant; sed eos, qui fratres ad hæc tribunalia trahebant, aut communi utriusque litigantis consensu eadem adibant.

Judicari apud iniquos, puta apud Gentiles, infideles : *iniquos* enim opponit *sanctis*, cum ait, et non apud sanctos.] *Sancti* autem vocabantur fideles et Christiani, uti sæpe jam dixi. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Græce est, ἐπὶ τῶν ἀδίκων, id est, apud injustos, quia infideles carent fide, qua justus vivit, ac consequenter injusti sunt, et sæpe proprie injustitiam committunt. q. d. Cum sint injusti hi judices, ab eis justitia non est expectanda, cum sæpe uti fidem, ita et justitiam pervertant.

2. Si in vobis judicabitur mundus, indigni estis qui de minimis judicetis ?] q. d. Si per vos Christianos et sanctos judicabitur totus mundus, quanto magis per vos, quasi arbitros, minimæ vestræ lites componi debent ?

3. Nescitis quoniam angelos judicabimus ? Aliqui per *angelos* sacerdotes intelligunt : hi enim à Malachia c. 2. vocantur *angeli Domini exercituum.* Sed hoc alienum est à mente Pauli. Unde et Patres passim hic proprie angelos accipiunt.

Nota hic agi de die judicii generalis. Ita Chrysost. Theodor. Ambros. Anselm.

Hinc sequitur Primo, illo die judicandos esse non tantum homines, sed et angelos bonos et malos : (de malis angelis hunc locum accipiunt Chrysost. Theodor. Theophyl. Ansel.) Est enim una Ecclesia hominum et angelorum, unumque caput et judex Christus. Hoc etiam pertinet ad publicam gloriam divinæ justitiæ, et ad laudem angelorum.

Sequitur Secundo, quod Christus et Sancti non improprie, quomodo dicitur Matth. 12. 41. quod regina Austri, et Ninivitæ surgent in judicio, et condemnabunt generationem istam, gentem scilicet Judæorum; sed judicio proprie dicto (tali enim judicabant sæcularia Corinthii) judicabunt sua potestate et auctoritate angelos, uti et homines; bonos quidem judicio approbationis, laudis et glorificationis; malos vero propriissime judicio condemnationis et exprobationis : quod scilicet ipsi, cum homines essent in corpore fragili, Dei cultum omnemque puritatem amplexi sint; quod illi, cum essent incorporei, et puri spiritus, facere noluerunt, ait Theophyl. et Theodor. Rursum, quia Sancti victores dæmonis in hac vita fuerunt, hinc pro præmio in judicio malitiam ejus, superbiam et imbecillitatem coram toto mundo traducent, et quasi victo, vili, contemptibili, à Deo projecto, et in æternum damnato insultabunt; uti et Christus, Coloss. 2. 15. Quæ res dæmonibus superbissimis maxima et molestissima pœna erit, ut pulchre docet Franc. Suarez 3. p. q. 59. disp. 57. sect. 8. Adde, Apostolos et viros Apostolicos, qui relictis omnibus Christum proxime secuti sunt, judici Christo proximos fore, quasi primores et assessores regni : itaque una eadem cum Christo sententia, uti Cardinales cum Papa, omnes alios judicabunt, Matth. 19. 28.

Quanto magis sæcularia?] scilicet negotia, quæ ad communem hominum usum pertinent (hoc enim significat Græcum βιωτικά) subaudi, digni et apti sumus judicare : si nimirum hoc judicium ad nos deferatur à partibus litigantibus, aut si huic judicio præficiamur ab Ecclesia, vel à republica : nam si angelos judicare valemus, quidni et sæcularia? Angeli enim tantum sæcularibus præstant, quantum cœlum terræ præcellit.

4. Contemptibiles in Ecclesia, potius quam Gentiles, judices sive arbitros, constituite ad judicandum.] Ita Theodor. Unde subdit :

5. Sic non est inter vos quisquam sapiens, qui possit judicare inter fratrem suum?] Est mycterismus, sive ironia cum stomacho, et tacita subsannatione, et exprobratione. Paulo aliter hæc, quasi serio dicta accipiunt Sedulius, et Greg. l. 19. Moral. 21. *Contemptibiles*, inquiunt, *qui sunt, constituite ad judicandum. Quasi dicat. Qui minoris sunt meriti in Ecclesia, et nullis magnarum virtutum donis pollent, ipsi de terrenis negotiis judicent : quatenus per quos magna nequeunt, bona minora suppleantur.*

Nota. Hoc judicium causarum sæcularium postea inter Christianos commissum fuit presbyteris et Episcopis, ut patet ex Clemente l. 2. Consist. 49. 50. 51. et epist. 1. ad Jacobum fratrem Domini, *Si qui*, inquit, *fratres negotia habent inter se, apud cognitores sæculi ne judicentur, sed apud presbyteros Ecclesiæ quidquid est illud dirimatur, et omni modo obediant statutis eorum.* Idque postea lege Cæsarea, quæ exstat 11. q. 1. can. *Quicumque* et can. *Volumus*, statuit Theodosius Imp. et confirmavit Carolus Magnus, nimirum ut quisque, sive reus, sive actor, possit relicto tribunali sæculari, etiam post litem contestatam, adire judicem Ecclesiasticum. Unde hoc munere judicis inter fideles suos functi sunt Gregorius Thaumaturgus Neocæsariensis Episcopus, ut patet ex Nysseno in ejus Vita : S. Ambrosius, ut patet lib. 2. Offic. c. 29. ubi etiam Imperatorum injusta judicia irritasse se dicit : S. Augustinus, ut patet de Opere monach. c. 26. Synes., ut patet ep. 57. et 58. Sed crescente nimis numero Christianorum et litium, Episcopi hoc judicium ad judices sæculares, sed Christianos, rejecerunt : idque ex doctrina et institutione S. Petri, qui ad Clementem, et in eo ad quosvis Episcopos ita loquitur epist. 1. Clementis jam citata : *Nec enim judicem*, inquit, *aut cognitorem sæcularium negotiorum hodie te ordinatum vult Christus, ne præfocatus præsentibus non possis verbo Dei vacare, et secundum veritatis regulam secernere bonos à malis.*

Dices : Cur ergo Apostolus judicium non demandat hic Episcopo? Respondet Ambros. quia is nondum erat Corinthi : *Nec dum*, ait, *rector in eorum Ecclesia erat constitutus :* recenter enim à Paulo conversi erant Corinthii, erantque fideles adhuc pauci.

Sic non est, græce οὐκ ἔνι pro οὐκ ἔνεςι, inter vos sapiens, qui possit judicare inter fratrem?] Subaudi, et fratrem, hoc est, inter fratres, puta Christianos litigantes.

7. Jam quidem omnino delictum est in vobis.] *Delictum*, græce ἥττημα, quod Theophyl. vertit, *condemnatio* et *pudor.* Secundo, simplicius, ἥττημα, id est *minoratio*, diminutio, defectus; ut

cum quis ab alio vincitur, et per hoc viribus aut animo minuitur. q. d. Imperfectio, dejectio, impotentia animi est in vobis, quod scilicet iræ, lucri, contentionisque affectu vincimini, et quod nihil pati et sufferre potestis. Parvi enim et abjecti est animi, ab ira, ab injuria, ab avaritia, ab impatientia vinci : magnanimus enim animum habet supra hæc omnia elatum, et excelsum ; omnia ut se minora et indigna despicit, ideoque injurias non curat, sed contemnit : impotentia inquam animi, et lucri cupido sunt, quæ vos impellunt, ut in infidelium tribunali litigetis, cum scandalo aliorum, tum fidelium, tum infidelium, qui sic Christi fidem contemnunt.

Quare non magis injuriam accipitis?] Id est, ut græce, ἀδικεῖσθε, damnum patimini, ut decet Christianos novos in tanta paucitate, primo fervore, pacis et perfectionis professione.

Unde Nota. Hic locus non favet Anabaptistis, qui hinc volunt omnem potestatem judiciariam auferre magistratibus. Nam, ut Chrysost. Apostolus hic non judicium taxat, sed Primo, impatientiam litigantium ; Secundo, quod fratribus, id est Christianis, injuriam faciant : hoc enim est quod ait. v. 8. *Sed vos injuriam facitis, et fraudatis, et hoc fratribus.* Tertio, quod de his judicium infidelibus et injustis permittant. Quarto, quod apud eos per calumniam pauperes opprimant. Quinto, quod pacem fraternam, vinculum charitatis, fidemque ipsam hoc scandalo lædant. Addit Cajetan. alterutrum litigantium semper delinquere, quia alteruter fovet injustam causam, nisi per ignorantiam excusetur. Quare S. August. Enchirid. 78. lites etiam justas vix suscipi ait sine peccato, saltem veniali : quia fere procedunt ex nimio amore rerum temporalium, et vix carent periculo odii, malevolentiæ, calumniæ. Accedit jactura temporis, pacis, ac tranquillitatis internæ, quæ nisi bono majore compensentur, non sine peccato lites etiam justæ suscipiuntur. Hinc Christus Matth. 5. 40. ita sancit ; *Ei qui vult tecum in judicio contendere, et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium.* Bonum majus, est necessitas propria, publica, familiæ, pietas, justitiæ obligatio ; ut cum monasterii, aut pauperum bona vis tutari aut recuperare publico judicio. Sic Paulus ad judicium Cæsaris appellat. Actor. 25. 11. Denique Apostolus non reprehendit hic judicia ex parte judicis, sed ex parte litigantium. Itaque etiamsi peccatum esset litigare, non tamen peccatum esset judicare ; judicia enim finem imponunt litibus, quod valde bonum est. S. Paulo astipulatur S. Clemens Rom. illi coævus, imo discipulus, l. 2. Constit. Apost. c. 45. *Pulchra*, ait, *Christiani hominis laus est, cum nemine litigare : Sin autem alicujus opera aut tentatione quapiam factum fuerit, ut incidat ei lis, det operam, ut dirimatur, quamvis opus sit aliquid damni facere ; et ne adeat ad judicium gentilium, imo ne patiamini, ut sæculares magistratus de causis vestris judicent : per eos enim diabolus studet, ut famulis Dei probrum etiam excitet ; quasi non habeatis vos quempiam sapientem, qui possit inter vos jus dicere, aut controversiam dirimere.*

9 et 10. Neque fornicarii, neque adulteri, etc. regnum Dei possidebunt.] Hinc patet, non tantum adulterium, sed etiam fornicationem, qua solutus cum soluta peccat, esse contra legem, tam Christi quam naturæ. Erravit turpiter in hac re R. Moses Ægyptius l. 3. More c. 50. ubi congressum Judæ cum Thamar, Genes. 38. excusat, hoc nomine, quod ante legem Mosis licitum esset meretricari. Turpius errant nostri politici, qui licet concedant lege Christi vetitam esse fornicationem, negant tamen eam lege Mosis fuisse vetitam. Id enim admittit R. Moses, et alii Rabbini passim docent, Exod. 20. sexto Decalogi præcepto, *Non mœchaberis*, non solum mœchiam sive adulterium, sed etiam incestum, sodomiam, fornicationem, omnemque concubitum, et libidinem, quæ limites matrimonii egreditur, esse vetitam. Ita Tobias c. 4. *Attende*, inquit, *fili mi ab omni fornicatione, et præter uxorem tuam nunquam patiaris crimen scire.* Ita Apostolus hic fornicationem annumerat adulterio, idololatriæ, aliisque peccatis quæ sunt contra legem naturæ et Decalogi, hominesque natura sua excludunt à regno Dei : repugnat enim fornicatio primæ creationi hominis, et institutioni matrimonii, qua Deus naturæ omniumque Dominus alligavit usum membrorum generationi servientium, matrimonio, et extra illud homini utendi facultatem ademit : repugnat et fidei conjugali, atque bono prolis, quæ recte educari nequit in fornicatione, sed tantum in matrimonio. Hinc Deuter. 22. 21. jubetur lapidari puella, quæ ante nuptias in domo patris fornicata est. Et Sapiens Eccli 19. 3. ait : *Qui se jungit fornicariis, erit nequam : putredo et vermis hæreditabunt illum.* Denique ut alia taceam, Num 25. 9. ob fornicationem Hebræorum cum filiabus Moab, cæsa sunt ex eis 24. millia.

Molles.] Mollities est pollutio.

Avari.] Hi sunt qui per fraudes, injustos contractus, et dolosas lites aliena expilant. Distinguuntur enim hic à furibus, et à rapacibus. Vide dicta cap. 5. 10.

Ebriosi.] Græcum μέθυσοι, tam ebrium, quam ebriosum significat : quare *ebriosi* hic non proprie frequentiam, vel consuetudinem se inebriandi, sed actum denotat ; sic enim et cetera hic, ut fur, maledicus, adulter, actum significant ; unus enim eorum actus eos à cœlo excludet. Idem patet Galat. 5. 21. Una ergo perfecta ebrietas est peccatum mortale, quia privat hominem usu rationis, ut sit quasi bestia ; et hominem exponit periculo rixæ, libidinis et multorum peccatorum. Aliter S. Thomas, Ebrietas, inquit, non est peccatum mortale, ob ignorantiam fortitudinis vini, vel debilitatem proprii capitis : quæ tamen excusatio tollitur per frequentem experientiam : ideo signanter ait Apostolus ; *Ebriosus*, non Ebrius. Sed prior explicatio est solidior.

11. Sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis, per baptismum, in Spiritu Dei nostri,] per Spiritum sanctum. Ita Chrysost. Theophyl. Œcum. Pulchrum hujus ablutionis, et mutationis morum per baptismum et christianismum factæ exemplum de seipso narrat S. Cyprian. epist. 2. ad Donatum ; ubi candide confitetur, qualis fuerit ante baptismum, qualis subito evaserit per gratiam baptismi, quidque sibi contulerit christianismus, qui, ut ipse ait, est *mors, criminum et vita virtutum.* Similia habet Nazianz. orat. funebri in laudem Cypriani, ubi enarrat mirabilem ejus conversionem, et cordis vitæque commutationem, quam baptismo percepit.

12. Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.] *Omnia mihi licent*, per liberum arbi-

trium, inquit Theodor. et Œcumen. puta licet, et in mea potestate est fornicari, rapere, inebriari et cetera, quæ hic præmisit Apostolus : verum hæc non expediunt saluti animæ meæ quia peccata sunt.

Sed hunc sensum recte refellit Ambrosius, *Quomodo*, inquit, *licet quod prohibetur? aut certe si omnia licent, nihil potest esse illicitum.* q. d. Ambros. Illud dicitur licere quod nulla lege est prohibitum; non autem id quod est liberi arbitrii facere, vel omittere. Sensus itaque hujus loci est: *Omnia mihi licent, omnia*, nimirum adiaphora, et lege non prohibita. Ita Chrysost. qui cum Theophyl. hæc refert ad vers. sequent.

13. Esca ventri, et venter escis.] q. d. Licet mihi omnibus cibi vesci, sed non sinam gulam alicujus cibi mihi dominari, ut fiam mancipium ventris.

Secundo, Ambros. et S. Thom. referunt ad sumptus. q. d. Licet mihi evangelizanti à vobis accipere sumptus et victum; sed ego eos non accipiam, ne ulli fiam obnoxius, et meam libertatem perdam; ut more epistolico varia misceat Apostolus, quæ sciebat illos ad quos scribit, aliunde intelligere.

Tertio et aptissime, Anselm. et S. Thom. referunt hanc sententiam ad superiora de judiciis. q. d. Hæc contra judicia dixi, non quasi illicitum sit ex se in judicio sua repetere, sed quod nolim sub aliorum, scilicet judicum, advocatorum, procuratorum, maxime infidelium, potestatem vos redigi. Unde vertit Syrus, *nemo in me potestatem exercebit.*

Moraliter S. Bernard. l. 3. de Consider. ad Eugen. *Spiritualis*, inquit, *homo omne opus suum trina consideratione præveniet, primo, an liceat; deinde, an deceat; postremo, an expediat. Nam etsi constat, in Christiana utique philosophia non decere nisi quæ licent, non expedire nisi quæ decent et licent; non continuo tamen omne quod licet, decere aut expedire consequens erit.*

Esca ventri, scilicet destinata est, æque ac venter escis.] q. d. Cur lites suscipitis ob temporalia, quæ fere ad escas et ventrem tendunt? Esca enim res caduca est et vilis, ad hoc facta ut in ventrem projiciatur: venter autem vilissima pars hominis tantum est ad hoc, ut escas coquat, digerat, egerat, corrumpat, estque vas sordium; et tam esca quam venter peribunt, quia in morte fient esca vermium : et licet venter resurget, non tamen amplius escas admittet. Simul Secundo, transit hic ex composito ad gulam Apostolus, quia gula est mater libidinis, quam deinceps insectatur. Ita Theophyl. Unde S. Athanas. vel quisquis est auctor (nam non esse S. Athanasium Alexandrinum, patet ex eo quod qu. 23. citet ipsum Athanasium, et ab eo diversam sequatur sententiam; et ex eo, quod citet Epiphanium et Gregorium Nyssenum, qui S. Athanasio fuerunt posteriores) Athanas. inquam ac Antiochum q. 133. per ventrem hic intelligit ingluviem, et crapulam. q. d. *Esca ventri et venter escis, id est, ad crapulam venter habet desiderium, et hæc ad illum : verum qui crapulæ ventrique deditus est, non potest servire Deo, sed sui ipsius ventris servus est, ideo abolebit illum Deus.*

Deus et nunc (ventrem) et has (escas) destruet καταργήσει, abolebit, in morte et resurrectione, ut scilicet non sit amplius venter escarum, qui escis pascatur; nec escæ sunt ventris, ut ventrem inescent et impleant.

Corpus non fornicationi destinatum et datum est, ut fornicemur, sed ut Domino casto corpore serviamus, Christumque ut caput castis et sanctis moribus sequamur. Ita Anselm. et Chrysost. Unde sequitur, et Dominus corpori.] Christus scilicet corpori nostro datus est in caput, ut illi quasi immineat. q. d. Ergo corpora nostra non fornicationi, sed Christo capiti quasi membra, pure servire debent, semperque caput suum Christum, Christique puritatem æmulari. Secundo, *Dominus corpori*, id est, Christus corpori casto et puro erit præmium, eique incorruptionem et immortalitatem donabit. Ita Ambros. et Anselm. Prior sensus est simplicior, nam de resurrectione sequitur, cum subdit:

14. Deus vero et Dominum, Christum et crucifixum et mortuum, suscitavit : et nos, si cum Christo gulæ et libidini moriamur, eaque crucifigamus, suscitabit.

15. Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi?] Vos ipsi enim, ac consequenter corpus et anima vestra, estis membra Ecclesiæ Christi. Pulchre S. August. serm. 18. in hæc Apostoli verba : *Vita*, inquit, *corporis anima est, vita animæ Deus est. Spiritus Dei habitat in anima, et per animam in corpore, ut et corpora nostra templum sint Spiritus sancti, quem habemus à Deo.*

Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? absit] *Tollens*, non quasi avellens et separans à Christo : Christi enim et Ecclesiæ membrum manet fornicator; quandiu fidem veram retinet. Sed *tollens*, id est, accipiens, et, ut D. Thom. injuste subtrahens sua membra generationi destinata, obsequio et servitio Christi, cujus sunt. Fidelis enim fornicans hæc generationis membra et corpus suum, quasi membrum, Christo, cujus est, suffuratur, et dat meretrici. Tollit ergo à Christo corporis sui usum, non dominium.

16. Qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur. Erunt enim, inquit, duo in carne una.] *Unum corpus*, per corporum unionem et commixtionem, ut, sicut mercatores in societate unas habent opes, quia communes, sic fornicarii unum habeant corpus, quia utriusque corpus et utrique commune, ait Cajetan. Et sic sunt *duo in carne una*, id est, duo sunt una caro. q. d. E duobus fiet unus homo, non spiritalis, sed carnalis, et quasi totus caro.

Erunt enim, inquit Scriptura sacra, duo in carne una.] Citat hæc verba Paulus ex Gen. 2. 24. ubi dicuntur de conjugibus : bene tamen Apostolus ea refert ad fornicantes, quia actus externi seu conjugum, seu fornicantium, secundum speciem naturæ, non differunt; licet in genere moris specie, imo genere, differant : horum enim actus sunt libidinis et vitii, illorum vero actus sunt temperantiæ, justitiæ et virtutis. Ita S. Thom.

Nota. De conjugibus dicitur, quod *erunt duo in carne una*, id est, duo erunt una caro. Primo, per copulam carnalem, ut hic explicat Apostolus. Secundo, *erunt una caro*, synecdochice, id est, unus homo, una persona : vir enim et femina civiliter unum sunt, et censentur una persona civilis. Tertio, quia conjux est dominus corporis sui comparis, et sic unius caro est alterius caro. Patet cap. seq. v. 3. Quarto, affective, quia unam carnem, scilicet prolem, generant.

Nota Secundo. Hac phrasi utitur Scriptura hoc fine, ut ostendat inter humanas necessitudines arctissimum et inviolabile esse vinculum matrimonii. Hinc ex Adami costa fecit Deus Evam, quasi vir et femina non tam duo quam unus sint, debeantque unum esse amore et voluntate, adeoque si sit opus, conjux conjugis causa debeat patrem et matrem deserere, ut dicitur Genes 2. 24. Citat ergo Apostolus hunc locum, ut demonstret quantum se dejiciat et infamet fornicator, utpote qui tam arcte conjungantur cum meretricula vilissima, ut unum fiat cum illa, et in ipsam, in scortum scilicet et meretricem, se quasi transformet.

17. QUI AUTEM ADHÆRET DOMINO, (cum eo fit et) EST UNUS SPIRITUS.] *Unus*, non essentialiter, ut voluit Almaricus, et illuminati quidam fanatici, teste Ruisbrochio lib. de Alta contemplatione, sed accidentaliter : unus, inquam, charitate, voluntatis consensu, gratia et gloria, quæ hominem faciunt quasi divinum et Deum, ut cum Deo quasi unus idemque sit spiritus. Ita Ambros. Anselm. Œcum. Unde ex hoc loco S. Basilius lib. de Vera virginit. demonstrat animam castam et sanctam esse sponsam Dei, eamque, in divinæ imaginis excellentiam transferri, ut cum Deo unus fiat spiritus : atque ex hac cum Deo conjunctione haurire omnem puritatem, virtutem, incorruptionem, pacem et tranquillitatem. *Quodcirca*, inquit, *anima quæ Christo copulata est tanquam sapientiæ Verbi Dei sponsa, sapiens ac prudens sit necesse est, ut omni stultitiæ et insipientiæ nota jugi divinarum rerum meditatione explosa, sapientiæ, cui conjuncta est, ornetur pulchritudine : donec æternam sapientiam sibi penitus jungat, unumque cum eo, cui inhæsit, effecta, ex corruptibili fiat incorruptibilis, ex imperita prudens ac sapientissima, tanquam Verbi cui adhæsit costa, atque* (*ut breviter dicam*) *ex homine mortali immortalis Deus; sic ut ille, cui conjuncta est, omnibus manifestetur.*

Præclare vero S. Bernardus serm. 7. in Cantica hoc Dei cum anima (quæ pura et casta dilectione Deo adhæret) connubium, et ex eo manantem bonorum communicationem ita describit : *Anima*, inquit, *quæ diligit Deum, sponsa vocatur : hæc enim duo nomina sponsa et sponsus, maxime indicant internos affectus; his enim omnia communia sunt, una hæreditas, una domus, una mensa, unus lectus, una caro. Propter hunc relinquet homo Patrem et matrem, etc., et erunt duo in carne una.* Deinde eorumdem amorem et osculum prosequitur dicens : *Sponsa itaque dicitur illa, quæ amat; amat autem quæ osculum petit, non petit libertatem, non mercedem, non hæreditatem, sed osculum more plane castissimæ sponsæ, ac sacrum spirantis amorem, nec omnino valentis flammam dissimulare, quam patitur. Osculetur*, inquit, *me osculo oris sui. Quasi dicat, Quid mihi est in cœlo, et à te quid volui super terram?* Denique hujus amoris puritatem et vehementiam ita explicat : *Amat profecto caste quæ ipsum, quem amat, quærit, non aliud quid præter ipsum. Amat sancte : quia non in concupiscentia carnis, sed in puritate spiritus. Amat ardenter, quæ ita proprio inebriatur amore, ut majestatem non cogitet. Quid enim? respicit terram, et facit eam tremere; tangit montes, et fumigant; et ista se ab eo postulat osculari? ebria est? ebria certe, quia fortassis de cella vinaria egressa erat. O quanta amoris vis! quanta in spiritu libertatis fiducia! Perfecta charitas foras mittit timorem. Nec dicit : Me osculetur iste vel ille sponsus, vel amicus, vel rex; sed indeterminate loquitur, Osculetur me, quemadmodum et Maria Magdalena dixit, loquens de Christo Domino, quem in monumento non reperiens, sublatum credidit : Si tu sustulisti eum, dicito mihi, ubi posuisti eum? et ego eum tollam. Quem eum? non aperit : quia palam omnibus esse credit, quod à suo corde nec ad instans recedere potest. Sic sponsa: Osculetur me, ait, ille qui nunquam à corde meo absens est : quia amore accersa credit nomen sponsi omnibus conspicuum esse.* Plura de hac animæ Deo adhærentis cum Deo desponsatione et conjunctione dicam 2. Corinth. 11. v. 2.

Rursum idem Bernard. sive auctor tract. de Vita solitar. ante finem : *Unitas*, inquit, *spiritus cum Deo hominis cor sursum habentis, proficientis in Deum voluntatis est perfectio. Cum jam non solum vult quæ Deus vult, sed sic est non tantum affectus, sed etiam in affectu profectus, ut non possit velle nisi quod Deus vult : velle autem quod Deus vult, hoc jam simile Deo esse est : non posse velle nisi quod vult Deus, hoc est jam esse quod Deus est : cui jam velle et esse idipsum est. Unde bene dicitur, quod tunc videbimus eum sicuti est; cum sic similes ei erimus, hoc erimus quod ipse est, quibus enim potestas, data est filios Dei fieri, data est potestas non quidem ut sint Deus, sed sint tamen quod Deus est.*

Deinde prosequitur Bernard. triplicem similitudinem hominum cum Deo, ac deinde subjungit : *Dicitur autem hæc similitudo Dei unitas spiritus, non tantum quia efficit eam, vel afficit ei spiritum hominis Spiritus sanctus, sed quia est ipsa Spiritus sanctus, Deus charitas : qui cum sit amor Patris et Filii, et unitas, et suavitas, et bonum, et osculum, et amplexus, et quidquid commune potest esse amborum in summa illa unitate veritatis, et veritate unitatis; hoc idem homini suo modo fit ad Deum, quod cum substantiali unitate Filio est ad Patrem, et Patri ad Filium; cum in amplexu Patris et Filii mediam quodammodo se invenit hominis beata conscientia : cum modo ineffabili incogitabilique fieri meretur homo Dei, non Deus; sed tamen quod Deus est ex natura, homo ex gratia.*

18. FUGITE FORNICATIONEM.] Quia, ut Anselm. Cassian. et passim Patres docent, alia vitia pugnando, sola libido fugiendo vincitur, scilicet fugiendo feminas, objecta, occasiones libidinis, divertendo oculos et mentem, ut alia videat et cogitet. Si enim turpi tentationi te opponas, et cogitationi repugnes, cogitando magis commoves imaginationem earumdem, indeque carnem et concupiscentiam innatam, et in libidinem profusam magis accendis.

OMNE PECCATUM EXTRA CORPUS EST,] corpus proprium non maculat, non polluit.

Dices, Si quis se occidat, mutilet, castret, hic in corpus suum peccabit : ergo non omne peccatum à fornicatione distinctum extra corpus est.

Respondeo, *Omne peccatum*, id est, omne genus peccatorum, quod communiter et ordinarie committunt homines, extra corpus est. Septem enim sunt vitia capitalia, quæ Theologi ex S. Paulo dividunt in spiritualia, et corporalia sive carnalia; carnalia duo sunt, gula, et libido : spiritualia sunt quinque, puta superbia, avaritia, ira, invidia, acedia, ex quibus ira et invidia subinde per se prorumpunt in necem proximi, non autem in necem propriam nisi per accidens, raro et extraordinarie ; ac consequenter iracun-

dus per se et ordinarie non peccat in corpus proprium, sed alienum, quod lædit vel occidit. q. d. Apostolus : *Omne peccatum*, id est, pleraque omnia peccata, quæ ordinarie et communiter faciunt homines, extra corpus sunt. Non ergo sub τὸ *omne peccatum*, comprehendit sui mutilationem, vel occisionem, quæ per accidens, raro, et extravaganter fiunt: non etiam comprehendit gulam, uti mox dicam.

Qui fornicatur, in corpus suum peccat.] S. Hiero. epist. ad Amandum tom. 3. duas hujus loci expositiones affert, quarum Prima est: fornicator peccat in corpus, id est, in uxorem suam. Secunda, in corpore defigit stimulos veneris, qui etiam post peccatum, cum vult pœnitere, ad pristina eum titillent. *Alia*, ait S. Hier., *peccata forinsecus sunt, quæ post factum pœnitudinem habent, et licet invitet lucrum, mordet conscientia. Sola libido etiam in ipso tempore pœnitendi, præteritos stimulos patitur, et titillationem carnis et incentiva peccati, ut per hæc quæ corrigi cupimus cogitantes, rursum sit materia peccandi.* Id expertum se fatetur S. Hieron. epist. 22. ad Eustochium. Experta idipsum est et sancta Maria Ægyptiaca, quæ totidem annos quod veneri servierat, scilicet 17. hos stimulos pœnitens est passa, ut narrat Sophronius Hierosolymorum Patriarcha in ejus Vita.

Œcumen. decem alias hujus loci habet expositiones. Totidem adfert Isidorus Pelus. lib. 4. epist. 129. Verum sensus proprius et genuinus hujus loci est : *Qui fornicatur, in corpus suum peccat*, hoc est, qui fornicatur, corpori suo injurius est, corpori suo gravem injuriam irrogat; Primo, quia corpus suum polluit, coinquinat et maculat. Ita Nyssen. oratione in hanc Apostoli sententiam.

Secundo, quia corpus suum fornicando debilitat, exhaurit, et sæpe lue venerea, aliisque morbis inficit et consumit. Ita S. Athanas. apud Œcumenius. Utroque modo gulosus quoque et ebriosus in corpus suum peccat : quia illud phelgmatibus, vomitu, aliis que sordibus sæpe dedecorat, illiusque vires et calorem naturalem, debilitat, lædit et obruit. Unde sub fornicatione hic gula et ebrietas quasi illi affinis, imo mater, intelligi potest : qua de causa de gula paulo ante v. 13. egisse videtur Apostolus : hæc enim duo, scilicet gula et libido, propria sunt vitia corporis; unde et peccata carnalia vocantur : reliqua vitia sunt spiritus et mentis, uti paulo ante dixi.

Tertio, fornicator corpori suo injurius est, quia ipse solus corpus suum liberum, purum et nobile vilissimæ meretricis juri, servituti et potestati subjicit, ut cum ea quasi unum quid fiat. Perinde enim ac si quis corpus nobile, sanum et speciosum colligaret corpori alicujus putidi, leprosi, diceretur injuriam gravem facere corpori tam nobili et pulchro : ita qui corpus suum liberum, purum, ac nobile à Deo creatum, et sanguine Christi redemptum et ablatum meretrici sordidæ, abjectæ et infami commiscet, gravem corpori suo injuriam irrogat: hanc enim injuriam omnibus hisce versibus exaggerat Apostolus.

Quarto, fornicator in corpus suum peccat, et injurius est : quia in corpore fœdam et pudendam libidinem excitat, quæ ita mentem absorbet, ut in illius actu nihil aliud homo cogitare possit. Facit ergo fornicator corpus suum mancipium libidinis et concupiscentiæ, ut in eo fœdia libido dominetur, illudque totum sibi vendicet : nec gula, nec aliud vitium in corpore tam pudendam et tam vehementem concupiscentiam excitat, quæ ita sibi corpus mancipet, ut libido. Sola ergo libido dominatur corpori, illudque sua concupiscentia et peccato inficit, subjugat et corrumpit.

19. An nescitis quoniam membra vestra templum sunt Spiritus sancti? etc.] Ergo quasi sacrilegi sunt, qui per libidinem polluunt corpora sua, quæ sunt templa Spiritus sancti. Illi enim injuriam irrogant, dum corpus ipsi dica tum auferunt et transferunt ad veneris dæmonem. Porro corpora fidelium templum sunt Spiritus Christi, quia ipsi membra sunt Christi, et quia fideles cum Deo unus sunt Spiritus. Vide dicta v. 16. et 17. et quæ dicturus sum epist. 2. cap. 6. v. 16. Acute et eleganter Tertull. de Cultu femin. cap. 1. hujus templi æditUam et antistitem constituit pudicitiam. *Nam cum omnes* (inquit) *templum simus Dei, illato in nos et consecrato Spiritu sancto, ejus templi æditua et antistes pudicitia est, quæ nihil immundum, nec profanum inferri sinat, ne Deus ille qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat.* Fidelis ergo et justus est templum, in quo per gratiam habitat et colitur Spiritus sanctus, quem iis dedit Deus. ut in iis operetur sanctas cogitationes, affectiones, sermones, actus. Quare indignum est, ut ejus corpus et anima per fornicationem fiat fanum impuræ Veneris et Priapi : hæc enim gravis est injuria in Deum et Spiritum S. Hinc S. Seraphia virgo et Martyr, cum Præses ei diceret : *Ubi est templum Christi quem adoras, et quo sacrificio?* respondit : *Ego castitatem colens templum sum Christi, cui meipsam in sacrificium offero.* Ait Præses : *Si castitas tibi ablata fuerit, Christi templum esse desines?* Ad quem virgo : *Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus.* Immisit igitur Præses duos juvenes qui eam violarent : sed illa orante terræmotus extitit, juvenesque exanimati cecidere; verum illius precibus vitæ restituti sunt. Ita habet ejus Vita apud Surium 3. Septemb.

20. Empti estis pretio magno. Glorificate et portate Deum in corpore vestro.] q. d. Magni æstimate, magni facite vestra corpora, cum ea licetur dæmon turpi et brevi corporis voluptate. Ne corpus tuum vilipendas, ne gratis vendas, imo maximi ducas : hæc est enim gloria Dei, si magni fiant illa corpora, quæ Deus tanto sibi pretio comparavit, scilicet sanguine suo. Hinc nomen gloriosum Christiani est Emptus, et Redemptus, scilicet à peccato et gentilismo, idque pretio sanguinis Christi. Sic olim filii Christianorum empti à Turcis, et à christianismo ad turcismum traducti, vocabantur *mamluchi*, id est, empti. Cum enim Tartari subegissent Armeniam, vendiderunt pueros Christianorum : hos Melech-Sala Ægypti Sultanus emit magno numero, ipsosque in militia exerceri curavit, et vocavit *mamluchos*, id est emptos. מלך *malac* enim Arabice significat emere, et acquirere. Post mortem Sultani Melech-Sala cœperunt Mamluchi ex suo collegio, quod solis Christianis apostatis constabat, regem constituere anno Christi 1252. Ut autem cœperunt Mamluchi sub Frederico II. Imper. ita extirpati sunt à Selymo Ægyptum occupante, anno Christi 1516. Tunc enim Mamluchi regnare et esse desierunt.

GLORIFICATE DEUM IN CORPORE VESTRO,] castum illud servando in obsequium spiritus et Dei.

Nota. Τὸ *portate*, non est in Græco. Ut equus, ait D. Thomas, portat dominum et sessorem, et ad ejus voluntatem movetur; ita corpus Dei voluntati et obsequio mancipetur. Græca addunt : καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ, *et in spiritu vestro, quæ sunt Dei.* q. d. Glorificate et portate Deum, et in corpore, et in mente, quia utraque sunt Dei.

Nota, Corinthios fuisse in venerem, ac consequenter in gulam propensos. Id patet ex Suida verbo *Cothys*, qui ait : *Cothys dæmon apud Corinthios colitur, præses effeminatorum et impudicorum.* Idem docet Herodotus in Clio, et Strabo lib. 8. *Fanum Veneris*, ait Strabo, *Corinthi ita fuit locuples, ut plures quam mille habuerit sacrorum famulas meretrices, quas Deæ viri mulieresque dedicarunt.* Inde in proverbium abiit κορινθιάζειν, hoc est, lascivire, genio et libidini vacare. Hinc Apostolus impense Corinthios dehortatur à solita fornicatione; idque variis rationibus ex diversis locis petitis. Primo, à creatione; Secundo, à resurrectione corporis; Tertio, à fœditate libidinis et injuria in corpus; Quarto, à dignitate corporis.

Ex quibus colligas sex argumenta, quibus eos deterret à scortatione. Primum est, quia corpus non est nostrum, sed Domini, v. 13. Secundum, quia, si castum sit, resurget in gloria, v. 14. Tertium, quia corpus nostrum membrum est Christi, v. 15. Quartum, quia corpus castum templum est Spiritus sancti, ut per castitatem Deo adhærens fiat unus spiritus cum Deo, v. 17. Quintum, quia libido corpus dedecorat et contaminat, v. 18. Sextum, quia corpus nostrum Christi sanguine emptum est : ergo indignum est, et Deo, Christo ac Spiritui sancto injuriam, si quis illud det meretrici, vers. 20. Vide Chrysost. in morali.

Moraliter et S. Bernard. in psalm. *Qui habitat*, serm. 7. *Glorificate*, inquit, *dilectissimi, et portate interim Christum in corpore vestro onus delectabile, suave pondus, sarcinam salutarem, etiamsi premere aliquando forte videtur, etiamsi interdum latera tundit, et flagellat recalcitrantem etiamsi aliquando in chamo et fræno maxillas constringit, et coercet omnino feliciter. Esto ut jumentum, minime tamen jumentum patienter quidem sustinens onus, sed honorem intelligens : sapienter et delectabiliter cogitans tam ipsius oneris qualitatem, quam propriam utilitatem.* Sic S. Ignatius Martyr vocatus est Deifer et Christifer, idemque B. Virginem in suis ad eam epistolis *Christiferam consalutat*, ait sanctus Bernardus.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Respondet Corinthiorum quæstionibus de jure matrimonii, et consilio virginitatis ac cælibatus.

Prima quæstio est, An Christiano, utpote jam renato, et sanctificato, liceat matrimonium, ejusque usus? Respondet Paulus, licere, imo conjugi petenti debitum reddi debere: Uxori, inquit, vir debitum reddat, et uxor viro: adeoque melius esse nubere, quam uri.

Secunda est vers. 10. de divortio, An liceat facere divortium? respondet Paulus negative.

Tertia est v. 12. Quid si fidelis conjugem habeat infidelem, potestne cum eo manere et habitare? Respondet posse, imo debere, si infidelis consentiat pacifice habitare cum fideli.

Quarta est v. 17. An ob christianisnum mutandus sit status? ut conjux, v. g. qui servus fuit in paganismo, per christianismum fiat liber; qui Ethnicus fuit, fiat Judæus. Respondet negative, adeoque quemque in suo statu manere debere.

Quinta est v. 25. An saltem illæ quæ virgines convertuntur ad Christum, manere debeant virgines? Respondet, virginitatem nemini præcipi, sed omnibus consuli, quasi matrimonio meliorem ob sex rationes.

Prima est, ob necessitatem præsentis temporis, quod breve nobis datum est ad lucra, non temporalia, sed æterna comparanda: hisce autem comparandis tota insistit virgo, v. 26.

Secunda vers. 27. quia conjugatus, conjugio quasi vinculo alligatus est uxori; cælebs autem solutus est et liber.

Tertia v. 28. quia cælebs caret tribulatione carnis, quæ est in conjugio.

Quarta vers. 32. quia virgo tantum cogitat quomodo placeat Deo, conjugatus divisum habet cor et curam in uxorem et Deum.

Quinta v. 34. quia virgo sancta est et corpore et spiritu; conjugatus nec corpore, nec spiritu sæpe.

Sexta v. 35. quia cælibatus facultatem præbet virgini sine impedimento Dominum obsecrandi, cum conjugatus mille habeat impedimenta devotionis et pietatis.

1. De quibus autem scripsistis mihi: Bonum est homini mulierem non tangere:
2. propter fornicationem autem unusquisque suam uxorem habeat, et
unaquæque suum virum habeat. 3. Uxori vir debitum reddat: similiter
autem et uxor viro. 4. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir.
Similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier.
5. Nolite fraudare invicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis
orationi: et iterum revertimini in idipsum, ne tentet vos Satanas propter
incontinentiam vestram. 6. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium.
7. Volo enim omnes vos esse sicut meipsum: sed unusquisque proprium donum habet ex Deo:
alius quidem sic, alius vero sic. 8. Dico autem non nuptis, et viduis: bonum est illis si sic per-
maneant, sicut et ego. 9. Quod si non se continent, nubant. Melius est enim nubere, quam
uri. 10. Iis autem, qui matrimonio juncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus, uxorem à
viro non discedere: 11. quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et
vir uxorem non dimittat. 12. Nam ceteris ego dico, non Dominus. Si quis frater uxorem habet
infidelem, et hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam. 13. Et si qua mulier fidelis
habet virum infidelem, et hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum: 14. sanctificatus
est enim vir infidelis per mulierem fidelem, et sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem;

alioquin filii vestri immundi essent, nunc autem sancti sunt. 15. Quod si infidelis discedit, discedat : non enim servituti subjectus est frater aut soror in hujusmodi : in pace autem vocavit nos Deus. 16. Unde enim scis mulier, si virum salvum facies? aut unde scis vir, si mulierem salvam facies? 17. nisi unicuique sicut divisit Dominus, unumquemque sicut vocavit Deus, ita ambulet, et sicut in omnibus Ecclesiis doceo. 18. Circumcisus aliquis vocatus est? non adducat præputium. In præputio aliquis vocatus est? non circumcidatur. 19. Circumcisio nihil est, et præputium nihil est : sed observatio mandatorum Dei. 20. Unusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. 21. Servus vocatus es? non sit tibi curæ : sed et si potes fieri liber, magis utere. 22. Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini : similiter qui liber vocatus est, servus est Christi. 23. Pretio empti estis, nolite fieri servi hominum. 24. Unusquisque in quo vocatus est, fratres, in hoc permaneat apud Deum. 25. De virginibus autem præceptum Domini non habeo : consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus à Domino, ut sim fidelis. 26. Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse. 27. Alligatus es uxori? nolli quærere solutionem. Solutus es ab uxore? nolli quærere uxorem. 28. Si autem acceperis uxorem : non peccasti. Et si nupserit virgo, non peccavit : tribulationem tamen carnis habebunt hujusmodi. Ego autem vobis parco. 29. Hoc itaque dico, fratres : Tempus breve est : reliquum est, ut et qui habent uxores, tanquam non habentes sint : 30. et qui flent, tanquam non flentes : et qui gaudent, tanquam non gaudentes : et qui emunt, tanquam non possidentes : 31. et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur : præterit enim figura hujus mundi. 32. Volo autem vos sine sollicitudine esse. Qui sine uxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo. 33. Qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est. 34. Et mulier innupta, et virgo, cogitat quæ Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu. Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. 35. Porro hoc ad utilitatem vestram dico : non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id, quod honestum est, et quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi. 36. Si quis autem turpem se videri existimat super virgine sua, quod sit superadulta, et ita oportet fieri : quod vult faciat : non peccat, si nubat. 37. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis, et hoc judicavit in corde suo, servare virginem suam, bene facit. 38. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit : et qui non jungit, melius facit. 39. Mulier alligata est legi quanto tempore vir ejus vivit, quod si dormierit vir ejus, liberata est : cui vult nubat : tantum in Domino. 40. Beatior autem erit si sic permanserit secundum meum consilium : puto autem quod et ego Spiritum Dei habeam.

1. De quibus autem scripsistis mihi.] q. d. Quod attinet ad quæstiones quas mihi proposuistis de matrimoniis et cælibatus jure, usu, fructu, sic respondeo : *Bonum est homini mulierem non tangere.* Ubi Nota ex S. Anselm. et Amb. Pseudo-apostoli quidam, ut sanctiores viderentur, docebant nuptias esse spernendas; idque ex verbis Christi Matth. 10. v. 12. *Sunt eunuchi, qui seipsos castraverunt propter regnum cælorum* · quod ipsi de omnibus Christianis dictum interpretabantur; maxime cum actus fornicationis, quem tantopere insectatus est Apostolus cap. præc. non multum distare videatur, imo physice idem sit cum actu conjugii. Quæsierunt ergo Corinthii per litteras à Paulo, an Christiani tam sancti esse deberent, itaque vacare orationi, pietati, castitati, ut à re uxoria, prorsus abstinere tenerentur, etiam conjugati?

Bonum est homini mulierem non tangere.] *Bonum*, græce καλὸν, id est, pulchrum, res præclara, eximia est. Ita Theophylact. *Bonum* ergo non est hic idem, quod utile, vel commodum, ut vertit Erasmus; sed est bonum morale et spirituale, quod per se facit ad concupiscentiæ victoriam, pietatem et salutem, ut patet v. 32. 34. 35. Rursum *tangere*, vel cognoscere, *mulierem* Hebræis honeste et modeste loquentibus idem est, quod exercere actum conjugii.

Addit S. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. Apostolum dicere *tangere :* quia vel ipse mulieris tactus, quasi contagiosus est et viro fugiendus. Audi S. Hieron. *Non dicit Apostolus, Bonum est uxorem non habere; sed, Bonum est mulierem non tangere, quasi et in tactu periculum sit, quod qui illam tetigerit, non evadat; nempe quæ virorum pretiosas animas rapit, et facit adolescentium evolare corda. Alligabit quis in sinu ignem, et non comburetur? aut ambulabit super carbones ignis, et non ardebit? Quomodo igitur qui ignem tetigerit, statim aduritur : ita viri tactus et feminæ, sentit naturam suam, et diversitatem sexus intelligit. Narrant et Gentilium fabulæ, Mithram et Erichthonium, vel in lapide, vel in terra, de solo æstu libidinis esse generatos. Unde et noster Joseph, quia tangere eum volebat Ægyptia, fugit ex manibus ejus; et quasi ad morsum rabidissimæ carnis, ne paulatim virus serperet, pallium quod tetigerat, abjecit.* Hucusque S. Hieron. Notent hoc viri, notent adolescentes.

Refert Cardinalis Vitriaco vir gravis et doctus de S. Maria d'Oignies, quod ipsa jejuniis ita corpus macerarit et siccarit, ut per plures annos ne

primos quidem libidinis motus senserit; cumque quidam gravis vir casto et spiritali affectu manum ejus stringeret, indeque sentiret carnis motus, illa hoc ignorans audivit vocem de cœlo, *Noli me tangere*, nec intellexit, sed eam narravit alteri qui rem intellexit, et deinceps tali contactu abstinuit.

Narrat S. Gregor. lib. 4. Dialog. cap. 11. S. Ursinum presbyterum ab uxore separatum caste vixisse : cumque moriturus ultimum traheret spiritum, accessit uxor naribus ejus aurem admovens, ut sentiret si quod adhuc ei vitale spiramen inesset. Quod ille sentiens, cui tenuissimus inerat flatus, quanto valuit nisu vocem collegit, dicens : *Recede à me mulier, adhuc igniculus vivit, paleam tolle*. Vere Poeta :

Regulus ut visu, Siren Acheloia cantu,
Et necat affrictu Thessala saga levi :
Sic oculis, manibus, sic urit femina cantu ;
Sic trifidum fulmen Vætovis esse queat.

Infert hinc recte S. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. Ergo malum est Homini mulierem tangere : non dicit, Peccatum, ut Jovinian. et alii calumniati sunt S. Hieron. sed *malum est :* quia hoc tangere actus est concupiscentiæ, et carnalis pravæque delectationis, quæ tamen excusatur per bonum conjugii, sed plane tollitur per bonum cælibatus.

Dices, Genes. 2. 18. dicitur : *Non est bonum hominem esse solum;* ergo bonum est homini mulierem tangere.

Respondeo, Deus in Genesi loquitur de bono speciei, Paulus de bono individui : Deus tempore mundi vacui, Paulus pleni : Deus de bono temporali, Paulus de bono vitæ spiritalis et æternæ. In hac enim bonum est homini mulierem non tangere.

2. Propter fornicationem autem, ne scilicet in eam incidat, si cælebs sit, et tamen caste vivere nolit, unusquisque suam uxorem habeat.] Si *unusquisque*, ergo et sacerdos et monachus, aiunt Melanchthon et Bucerus, uxorem habere debet. Respondeo : *Unusquisque*, liber scilicet, nec voto, morbo, senio, aliove impedimento adstrictus : hic enim est incapax matrimonii. Leges autem et documenta accipienda sunt pro subjecta materia ; et tantum dantur capacibus, non impeditis : ei ergo qui liber est et solutus ac habilis, Apostolus non præcipit, sed consulit et permittit, ut, si timeat fornicationem, uxorem ducat, vel ducta utatur, potius quam in periculum fornicationis incidat. Ita Patres quos citabo vers. 9. in fine. Et patet : quia alioqui secum pugnaret Apostolus : nam toto capite suadet castitatem.

Adde, Apostolum proprie tantum loqui conjugatis, non autem iis qui cælibes sunt : hisce enim loqui incipit v. 8. ut patet ex conjunctione adversativa *autem*, cum ait, *Dico autem non nuptis et viduis*, et ex eo, quod hic dicit *habeat*, non autem, Ducat, quia scilicet loquebatur illis qui jam duxerant uxores. Ita Hieron. lib. 1. Contra Jovian. q. d. *Unusquisque* conjugatus *uxorem suam habeat*, id est habere pergat, retineat, non eam dimittat aut repudiet, sed potius, ea legitime et caste utatur; τὸ enim *habeat* significat actum, non inchoatum, sed continuatum. Sic 2. Tim. 1. 13. *Formam*, inquit, *habe sanorum verborum, habe*, id est, retine et conserva ea quæ habes et accepisti à me. Sic Lucæ 19. v. 26. *Omni habenti* (id est, talento suo utenti) dabitur; ab eo autem qui non habet, id est qui non utitur, non exercet talentum suum) *et quod habet auferetur ab eo:* alioqui enim proprie non potest auferri à quoquam id, quod non habet. Vide can. 32. Hunc esse sensum patet ex sequentibus : subdit enim explicans se Apostolus. *Uxori vir debitum reddat, similiter et uxor viro*, etc.

3. Uxori vir debitum reddat.] *Debitum* græce ὀφειλομένην εὔνοιαν, *debitam benevolentiam :* ita honesta periphrasi debitum conjugale circumscribit Apostolus.

4. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir.] *Sui corporis*, scilicet, secundum ea membra quæ sexum distinguunt, et quatenus ea serviunt actui conjugali, *potestatem*, ut pro sua voluntate possit continere, vel alteri se conjungere, *non habet mulier*, puta uxor; sed maritus, idque sibi tantum, non alteri. Ita S. Aug. lib. 5. contra Julian, cap. 4. Unde pro *potestatem non habet*, græce est, οὐκ ἐξουσιάζει, id est, jus non habet, scilicet ad continendum, vel ut alteri corpus suum tradat.

Similiter et vir (maritus) sui corporis potestatem non habet, sed mulier.] Unde patet, licet in administratione familiæ uxor inferior, et subjecta esse debeat marito; in jure tamen et debito conjugali exigendo et reddendo eamdem parem esse marito, et æquale cum eo jus mutui corporis habere, idque ex contractu matrimonii, in quo alter alteri æqualiter tradidit potestatem corporis sui, et parem potestatem in corpus alterius, puta conjugis, accepit : tam ergo maritus uxori, quam uxor marito in fide et debito conjugali obstringitur. Ita diserte ex hoc Apostoli loco docent S. Chrysost. Theophyl. Œcumen. Primas. Anselm. hic, et S. Hieron. citatus 32. quæst. 2. c. *Apostolus : Ad paria*, inquit Hieron., *judicantur vir et uxor. Cum ergo*, inquit Chrys. hic homil. 19. *ad tentandum meretrix accesserit, dicas non esse tuum corpus, sed uxoris; itidem et uxor dicat iis, qui volunt expugnare pudicitiam, Corpus meum non est meum, sed viri.*

5. Nolite fraudare invicem, negando debitum conjugale, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi.] Græca addunt καὶ τῇ νηστείᾳ, *et jejunio.* Hinc Nicolaus I. cap. 50. in Responsis ad quæstiones Bulgarorum, scribit eisdem, ut tota Quadragesima usu uxorum abstineant. Hoc consilii est.

Et iterum revertimini in idipsum.] Græce ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχεσθε, *in idem convenite*, scilicet ad consuetum debitum conjugale reddendum. Hinc P. Martyr, et Magdeburgenses volunt, non licere conjugibus ex mutuo consensu vovere perpetuam continentiam.

Verum Respondeo, Apostolum hic non præcipere, sed permittere conjugibus usum conjugii. Patet id Primo, nam subdit :

6. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium.] q. d. Copulam indulgeo, non præcipio. Imo S. August. Enchirid. cap. 78. legit, *Hoc dico secundum veniam.* Græcum enim συγγνώμη ignoscentiam, sive veniam significat, et inde colligit S. August. esse peccatum veniale misceri conjugi, non filiorum, sed carnalis voluptatis causa, ad vitandas tentationes Satanæ : peccato enim datur venia; sic et indulgentia est de peccato, vel certe minori bono, ut recte annotavit D. Thomas. Secundo. quia permittit Apostolus, ut conjuges ad tempus, quo vacant orationi et jejunio, contineant se. Ergo si tota vita velint

vacare orationi et jejunio, permittit eis, ut tota vita se contineant. Tertio, *Revertimini*, ait : et causam affert, *Ne tentet vos Satanas, propter incontinentiam vestram*, ut scilicet periculum sit ne labamini in adulterium, vel alias libidines, eo quod sitis incontinentes. Ergo si cesset causa, scilicet periculum incontinentiæ, uti cessat in iis qui eam generose frenant et domant, permittit, ut se semper contineant. Quarto, quia ait v. 7. *Volo enim omnes esse sicut meipsum*, id est, non castos quomodolibet, sed omnino continentes, cælibes, imo virgines, uti ego cælebs sum. Ita Ambros. Theodor. Theophyl. Anselm. Chrys. Œcumen. hic, et Epiphan. hæresi 78. Hieron. epist. 22. ad Eustochium. Quinto, quia primis Ecclesiæ temporibus multos conjuges juxta hæc monita Pauli, ex mutuo consensu perpetuam servasse castitatem, docet Tert. l. 1. Ad uxorem c. 6. et l. de Resurr. carnis c. 8. et l. de Veland. virg. 13. Idem testatur auctor commentariorum de Singularitate Clericorum apud S. Cyprianum.

Accipe exempla conjugum, non è plebe, sed illustrium tam genere, quam sanctitate et gloria, qui in conjugio continentiam et castitatem illibatam servarunt. Primum sit B. Virginis et Josephi, qui vexillum castitatis non tantum virginibus, sed et conjugatis erexerunt. Secundum, S. Cæciliæ et Valeriani nobilium Martyrum, ut merito S. Cæciliæ corpus hoc sæculo à Clemente VIII. post tot annorum centurias illæsum et integrum sit repertum. Tertium, S. Juliani et Basilissæ, quorum Vita illustris extat apud Surium. Quartum, S. Pulcheriæ Augustæ sororis Theod. Imp. quæ cum perpetuam Deo vovisset virginitatem, mortuo Theodosio, ea conditione nupsit Marciano, eumque creavit Imperatorem, ut suam castitatem Deo votam conservaret, quod et præstitit, teste Cedreno et aliis. Quintum, Henrici II. Imp. et Cunegundis, quæ ut suam virginitatem probaret, illæsa super ferrum candens ambulavit. Sextum, Boleslai V. Polonorum principis, qui inde Pudici nomen accepit, et Cunegundis Belæ Hungarorum regis filiæ. Septimum, Conradi regis filii Henrici IV. Imper. cum conjuge sua Mathilde. Octavum, Alfonsi II. Asturum regis, qui cum conjuge sua continentiam servans, Casti nomen accepit. Nonum exemplum det Richardis regina, quæ cum marito Carolo Crasso rege, cælebs permansit. Decimum det S. Pharaildis neptis S. Amelbergæ æque ac Pipini, perpetua in conjugio virgo. Undecimum det Eduardus III. et Egitha virgines et conjuges. Duodecimum det Ethelreda Orientalium Anglorum regina, quæ bis conjugata, semper virgo permansit. Denique decimumtertium dent duo conjuges Arvernenses, de quibus narrat Gregor. Turonens. lib. de Gloria Confess. c. 32. quod cum uxor obiisset, maritus elevatis in cœlum manibus dixerit : *Gratias tibi rerum omnium artifex ago, quod, sicut mihi eam commendare dignatus es, ità tibi reddo ab omni voluptatis conjugio impollutam. At illa subridens ait : Sile, sile, vir Dei, quia non est necesse prodere nostrum secretum. Paulo post mortuus est maritus alioque loco sepultus : et ecce mane facto, inventa sunt pariter esse sepulcra, quæ usque hodie sic perdurant : idcirco nunc incolæ, Duos amantes vocitant, et summo venerantur honore.* Hodie quoque exempla non desunt.

7. Volo enim omnes esse sicut meipsum,] quoad cælibatum et continentiam uti jam dixi. Nota *volo*, id est vellem, cuperem, optarem, si commode fieri posset. *Volo* ergo significat hic actum volendi inchoatum et imperfectum, juxta can. 32. Id patet ex eo quod hoc *volo* corrigens Apostolus subdit, *Sed unusquisque proprium donum habet ex Deo.* Rursum τὸ *omnes*, id est singulos, sive *omnes* seorsim, non collectim. Nam si collectim omnes abstinerent, nullum esset matrimonium, et species humana ac mundus interiret. Sic dicimur posse vitare omnia peccata venialia ; omnia, non collectim, sed seorsim, hoc est singula. Alii *omnes* collectim accipiunt : quia si Deus omnibus hanc mentem continendi inspiraret, signum esset jam compleri electorum numerum ; Deumque velle mundo finem inducere. Sed Paulus sciebat Deum pro illo tempore velle contrarium, scilicet ut adhuc Ecclesia Dei cresceret et propagaretur per matrimonia. Prior ergo explicatio verior.

Sed unusquisque proprium donum habet ex Deo : alius quidem sic, alius vero sic.] *Proprium donum habet*, scilicet propriæ voluntatis, inquit liber de Castitate falso asscriptus Sixto III. Pontif. qui extat tom. 5. Biblioth. SS. Patrum, est enim Pelagiani alicujus. Nam toto libro docet castitatem esse opus liberi arbitrii et propriæ voluntatis, non gratiæ Dei. Vide Bellarmin. l. 2. de Monachis cap. 31. et lib. 1. de Clericis cap. 21. ad 4. Verum hic est error Pelagii : propria enim voluntas, si ab ea tollas gratiam Dei, non potest dici *proprium* Dei *donum*. Nam propria voluntas non est aliud, quam electio libera propriæ voluntatis. Deus enim voluntatem liberam, similem et æqualem omnibus indidit : quare quod hic eligat castitatem ; ille matrimonium, non potest dici donum Dei, si tollas Dei gratiam ; sed idipsum tribuendum est cujusque liberæ electioni, quæ proinde in diversis dispar est et diversa.

Dico ergo *proprium donum*, castitatis nimirum conjugalis, virginalis, aut vidualis : Ergo, inquiunt hæretici, sacerdotes et monachi, si non habent donum virginitatis, possunt inire matrimonium. Sed sic pariter inferam ; Ergo conjuges, si non habent donum castitatis conjugalis, uti sunt multi qui adulterantur, poterunt adulterari, vel cum adulteris secundas inire nuptias. Rursum, si uxor absit, nolit, vel ægrotet, poterit maritus aliam adire, si dicat se non habere donum viduitatis. Quod licet admittat furens Lutherus, horrent tamen omnes, et instar monstri habuerunt Romani, aliique Gentiles ex ipso naturæ instinctu et dictamine.

Respondeo ergo cum Chrysost. et Patribus citatis, Apostolus hic consolatur et indulget infirmioribus et conjugatis, quod donum et statum castitatis conjugalis amplexi sint, cum antea virginalis amplecti potuissent. Nam de aliis non nuptis subdit, *bonum esse si sic permaneant*, id est, permanere velint. q. d. *Volo*, id est velim, *omnes esse sicut meipsum*, hoc est, esse virgines, uti ego virgo sum ; sed nolo id præcipere, imo consolor conjuges, eisque usum conjugii indulgeo, ut se solentur cogitando quod unusquisque proprium domum habet ex Deo ; se vero habere donum conjugii, id est castitatem conjugalem : nam et conjugium est donum Dei et à Deo institutum. Vult enim Deus ad complementum universi aliquos, sed in genere et indeterminate, esse in conjugio : licet donum hoc conjugii minus sit dono virginitatis.

Dices, Non tantum donum conjugii est à Deo, sed et quod illud sit huic homini proprium, aliud alteri, v. g. quod hic sit virgo, ille conjugatus, est à Deo.

Respondeo, Hoc subinde verum est, ut, cum Deus huic inspirat animum ad cælibatum, illi ad conjugium, v. g. reginæ alicui, quæ prolem probam et regno et Ecclesiæ perutilem gignere potest: non tamen semper id facit Deus, sed indifferenter sæpe se habet, ita ut in multorum arbitrio omnino relinquat ut eligant vel matrimonium, vel cælibatum.

Instabis, quomodo ergo, ait Apostolus: *Unusquisque proprium donum habet ex Deo?* Respondeo, *Donum* hoc dupliciter accipi potest. Primo, status ipse, v. g. matrimonii, cælibatus, Religionis. Secundo, gratia necessaria et propria huic vel illi statui. Si primo modo sumas, tunc donum cujusque proprium est à Deo; sed materialiter tantum: quia donum id, quod quisque elegit et sibi proprium fecit, est etiam à Deo. Deus enim conjugium, cælibatum, aliosque status vel per se, vel per Ecclesiam instituit, et volenti hunc illumve amplecti, hunc illum tribuit et concedit; atque sic proprium donum quisque habet partim ex Deo, partim ex se et suo voluntario amplexu. Nam proprie et formaliter, quod donum illud huic vel illi sit proprium, sæpe est à libera electione: potest tamen eatenus dici à Deo esse, quatenus omnis directio causarum secundarum et omnis boni providentia est à Deo. Deus enim communi sua providentia dirigit quemque per parentes, socios, confessarios, præceptores, et alias occasiones et causas secundas, quibus fit ut hic matrimonio, ille sacerdotio se addicat, sed libere. Nam omnis hæc directio, non necessaria est ei, sed libera.

Ubi Nota. Potuisset docere Apostolus, quisque proprium statum habet ex se, quem sua libertate elegit; maluit tamen dicere, *Quisque donum proprium habet ex Deo*, quia vult conjugatos consolari. Ne quis ergo eorum pusillanimis et pœnitens excruciet se et dicat: Paulus vult nos esse similes sui, virgines et cælibes; ut quid ergo ego miser et infelix conjugium inii? mea est culpa, quod statum virginitatis meliorem non sim amplexus, quod tanto bono me fraudaverim, quod in distractiones has et molestias conjugii me conjecerim. Hic enim mos est hominum pusillanimum afflictorum et melancholicorum: maxime cum in suo statu difficultates experiuntur, ideoque meliora et perfectiora appetunt, ut se excrucient, dum sibi et suæ imprudentiæ tribuunt lucri, vel boni alicujus jacturam, et miserias quas incurrerunt. Paulus ergo, ut hoc discutiat, dicit, non hominis hoc esse, sed Dei (eo sensu quo dixi) donum; ut quisque in suo statu et vocatione quasi Dei dono conquiescat, lætus vivat, sese perficiat, Deoque gratias agat.

Secundo, potest hoc *donum* esse gratia propria cuique statui: aliam enim gratiam requirunt conjuges, ut in fide conjugali: aliam virgines, ut in virginitate vivant, et hæc gratia propria cuique, formaliter est à Deo; quia posito quod elegeris statum certum, v. g. matrimonii aut cælibatus, Deus dabit tibi gratiam et donum proprium illi statui, ut in eo recte vivere possis, si velis. Hoc enim spectat ad rectam et ordinatam Dei providentiam, ut cum noluerit singulis statum certum præscribere, sed status electionem; uti et alia pleraque hominis arbitrio et electioni reliquerit; ubi is elegerit eum, hominem non deserat, sed gratiam illi statui necessariam ad honeste vivendum ipsi tribuat. Deus enim et natura non desunt in necessariis; maxime, quia Deus, ut ait Apostolus, vult omnes homines, in quovis statu, salvos fieri; ac consequenter omnibus media ad salutem necessaria suppeditat, quibus si uti velint, sancte vivere et salvari possunt. Alioqui enim multis impossibile esset salvari, puta Religiosis, aliisque qui se voto castitatis; conjugibus, qui se matrimonio cum certa persona, difficili, infirma, vel exosa astrinxerunt: ad quod superandum et præstandum gratiam propriam et sufficientem à Deo non acceperunt. Nec enim conjuges matrimonio, nec Religiosi voto suo absolvi possunt, ut alium statum sibi magis convenientem capessant.

Hoc modo sensus hujus loci, *Unusquisque proprium donum habet ex Deo*, est. q. d. Elige statum quemvis, et Deus dabit tibi gratiam competentem et propriam, ut in illo statu decenter et sancte vivas. Ita Ambros. Et hoc proprie hic intendit Apostolus, ut patet ex voce, *Volo autem*. q. d. Dixi me conjugatis usum conjugii indulgere, non imperare: vellem enim omnes eo abstinere, et colere castitatem, exercereque cælibatum; sed quisque proprium habet donum, eo se soletur, illud exerceat, ut scilicet cælebs, qui castitatem virginalem vel vidualem accepit, id est, gratiam qua possit se continere, eam acceptet quasi donum Dei; conjugatus, qui castitatem conjugalem accepit, id est gratiam caste utendi conjugio, eam acceptet quasi donum Dei, ea contentus sit, ea se soletur, ea utatur quasi dono Dei.

Hinc sequitur Primo, Deum monachis, etiam apostatis, dare donum et gratiam sufficientem, qua casti esse possint si velint; si videlicet Deum orent vacent jejunio, piæ lectioni, labori, perpetuæ occupationi: alioqui enim obligarentur ad impossibile, et Deus deesset in necessariis, nec haberent ipsi suo statui proprium donum, quod tamen hic asserit Apostolus: *Unusquisque*, inquit, scilicet, tam cælebs, tam virgo, quam conjugatus, *donum habet* castitatis, sibi et suo statui proprium.

Sequitur Secundo, si quis statum mutet in melius, Deum etiam mutare, et dare ei majus donum, et majorem propriamque illi statui gratiam. Hoc enim ad statum perfectiorem necessarium est. Ita definit Concil. Trident. sess. 24. can. 9. *Si quis dixerit*, inquit, *clericos in sacris Ordinibus constitutos, vel regulares castitatem solemniter professos, qui non sentiunt se castitatis habere donum, posse contrahere matrimonium, anathema sit, cum Deus id recte petentibus non deneget, nec patiatur nos supra id quod possumus tentari.*

DONUM HABET EX DEO.] Nota, duplicia Dei esse dona. Primo, quædam tota sunt ex Deo. Sic dona naturæ, id est Dei, quatenus est auctor et opifex naturæ, sunt ingenium, judicium, memoria, bona indoles. Dona vero gratiæ sunt fides, spes, charitas, omnesque virtutes infusæ à Deo, quatenus est auctor gratiæ.

Secundo, alia dona sunt quidem à Deo, sed requirunt quoad suum effectum nostram cooperationem: sic gratiæ prævenientes et inspirationes bonæ sunt dona Dei; sic opera bona et actus omnium virtutum sunt dona Dei, ait S. Aug., quia Deus gratiam dat, primo prævenientem, qua

excitat ad hæc opera et hos actus; secundo, cooperantem, qua cum homine eadem operatur et producit; sed ita ut velit ea libere fieri ab homine, esseque in ejus potestate, ut ea faciat vel non faciat, ut gratia data utatur vel non utatur. Sic ergo opera bona sunt dona Dei; sunt tamen homini libera, et in arbitrio hominis ac potestate. Tale donum castitatis, scilicet secundi generis, intelligit hic Apostolus. Donum ergo hoc castitatis proprie est habitus infusus, vel acquisitus castitatis in iis, qui habent hunc habitum: in iis vero qui nondum habent habitum, est sufficiens auxilium gratiæ, tum internæ, tum externæ, singulis præparatum à Deo, ut cum libera sua cooperatione castus in suo statu esse quisque possit, si velit illo auxilio uti. Quod patet, quia, ut dicitur v. 25. 35. 38. cælibatus est consilium Dei et Christi, qui illum omnibus proponit et consulit: non consulit autem, nisi quod in cujusque est potestate; in potestate autem cujusque non est cælibatus, nisi voluntas à gratia Dei adjuvemur. Ergo Christus cuique hanc gratiam ad cælibatum et virginitatem necessariam præparavit, et paratus est dare. Si cuique paratus est dare castitatem virginalem, ergo multo magis maritalem. Quisque ergo sui status proprium donum, id est, propriam gratiam habet in actu primo, in Dei præparatione, et habebit eamdem in actu secundo, si velit serio et constanter Deum orare, ut gratiam sibi præparatam exhibeat, et si gratiæ exhibitæ strenue velit cooperari.

8. DICO NON NUPTIS, ET VIDUIS: BONUM EST ILLIS SI SIC PERMANEANT, scilicet innuptæ uti sunt, SICUT ET EGO] innuptus permaneo. Hinc clarissimum est S. Paulum non habuisse uxorem, sed cælibem fuisse. Ita Patres citati v. 7.

9. SI NON SE CONTINENT, NUBANT, MELIUS (satius) EST ENIM NUBERE, QUAM URI.] Videtur Apostolus alludere ad verba Noemi, quibus nurus suas Moabitidas hortatur, ut in patriam suam Moab redeant, ibique nubant, dicens, Ruth cap. 1. v. 13. הלהן תעגנה לבלתי היות לאיש *halahen teagena lebilti heioch leisch*, id est, *nunquid aduremini absque marito?* Præstat vos juvenculas redire et nubere marito, quam mecum manere cælibes absque marito et uri; licet S. Hieron. vertat, *vetulæ eritis antequam nubatis*: accipit enim adustionem pro senecta, quæ vi caloris consumpto humido radicali adusta et consumpta videtur. Nam quod Pagninus et alii vertunt, *Nunquid eritis clausæ absque marito?* commentum videtur R. Kimchi, quem sequuntur: qui fingit radicem תעגנה *tcagena* esse עגנה *aga*, eamque significare claudere; cum nusquam alibi nec significatio hæc, nec radix hæc *aga* inveniatur. Radix ergo *teagena* non est *aga*, sed עוג *ug* usitata Hebræis, quæ significat urere, ustulare, adurere: unde עגות *uggot* vocantur panes subcineritii, qui sub prunis sunt cocti et ustulati.

Jam *melius est nubere quam uri*, scilicet, nisi jam per votum nupseris Christo. Vide S. Ambros. ad virgin. lapsam c. 5. Voto enim castitatis obstrictis, eamque professis, æque ut maritis, satius est uri et fornicari, quam secundo nubere. Nuptiæ enim hæ permanens sacrilegium sunt, vel adulterium, quod pejus est fornicatione, vel sacrilegio transeunte: sicut satius est peccare quam esse in statu continuo peccati, et peccare ex obstinatione et contemptu. Verum optimum est nec nubere, nec uri, sed continere, inquit Ambros. quod possunt facere omnes castitatem professi, ut dixi v. 7. licet gravissime tententur, uti fecit in sua tentatione tam molesta Apostolus, 2. Corinth. 12. v. 9. aliique sancti plurimi, ac nominatim ille, cui fortissime gravi tentationi resistenti acclamarunt dæmones ab eo victi et confusi: *Vicisti, vicisti; quia in igne fuisti, et non arsisti.*

Nota. *Uri*, non significat calere, aut tentari libidinis ardoribus, sed iis lædi, vinci, cedere et consentire: nam uri dicitur ab igne, non qui ejus calorem sentit, sed qui ab eo læditur et aduritur. Sic de Didone, quæ superata et capta erat amore Æneæ, canit Virgil. 4. Æneid.

Uritur infelix Dido totaque vagatur urbe furens.

Et Ecclesiasticus c. 23. v. 22. *Anima*, inquit, *calida*, æstuans libidine, *quasi ignis ardens non extinguetur donec aliquid glutiat.* Apostolus enim dat causam, cur velit incontinentes et fragiles nubere, ne scilicet urantur, id est fornicentur: nam alios Generosos pugiles vult continere. q. d. Qui se non continent, nubant: melius est enim nubere, quam non continere. Ita Theod. Ambr. Anselm. S. Thom. August. de Sancta virgin. c. 74. Hier. Apol. pro libris contra Jovin. Melius, inquit Hier. est nubere quam uri, id est, melius est maritum ducere, quam fornicari. Et Ambr. *Uri*, inquit, *est desideriis agi, vel vinci: cum enim voluntas calori carnis consentit, uritur: nam desideria pati, et non vinci, illustris viri est et perfecti.*

Dices, S. Cyprian. epist. 11. l. 1. ad Pompon. ait virginibus Christo dicatis: *Si perseverare nolint, aut non possint, melius est nubere, quam uri.*

Respondet bene ex Turriano et Hosio Pamelius, non loqui Cyprianum de virginibus Christo jam dicatis, sed dicandis; has monet ne se Christo dicent et devoveant, si perseverare nolint: nam eadem epistola docet illas esse adulteras Christi, si post votum castitatis viris copulentur. Loquitur ergo de liberis et solutis, nec voto astrictis, æque ut Apostolus hic. Perperam ergo et impudenter Erasmus more suo ad citatum Cypriani locum in margine annotat hæc verba: Virginibus sacris permittit Cyprianus nubere.

Dices Secundo, S. Aug. lib. de Sancta virgin. cap. 34. ait, quod illæ quæ voto adstrictæ fornicantur, melius facerent si nuberent, quam urerentur, id est, flamma concupiscentiæ vastarentur.

Respondeo Primo, Obiter hoc dicit S. August. hoc sensu, quod nimirum talibus melius, id est, minus malum sit nubere, quam fornicari: non ergo negat eas peccare nubendo, sed tantum asserit eas minus peccare nubendo, quam fornicando. Sic diceremus latroni, Melius est hominem spoliare, quam occidere: melius, id est, minus malum est. Secundo, talibus etiam absolute melius est nubere, quam uri, si videlicet legitime has nuptias ineant, puta cum consensu Ecclesiæ et dispensatione Pontificis in voto continentiæ. Tertio, forte S. August. fuit in hac sententia, quæ non videtur improbabilis, scilicet, quod etiam seclusa dispensatione talibus, voto licet astrictis, satius sit nubere, quam fornicari, videlicet assidue; quia nimirum vivunt et degunt in statu fornicationis et concubinatu. Et ratio est, quia talis si nubat peccat quidem graviter contra votum, nubendo; post nuptias tamen

potest servare votum castitatis, ita ut non peccet, si videlicet non exigat, sed tantum reddat debitum, uti fere sit in mulieribus, de quibus loquitur S. Aug. sin autem talis assidue fornicetur, tunc assidue iteratis actibus violat votum, ac consequenter gravius peccat quam si nuberet. Illi enim actus fornicationis assidue iterari, videntur longe gravius esse malum et graviora peccata, quam unus actus et contractus matrimonii contra votum continentiæ initus : licet enim hic unus actus virtute et implicite includat multos, puta petitionem et redditionem debiti conjugalis quoties conjugi lubebit; tamen hoc tantum sit remote et implicite : qui autem assidue fornicatur, proxime et explicite peccat, et quotidie iterat hosce actus; ergo gravius peccat : pejus enim est explicite et multis actibus peccare, quam uno tacito et implicito.

Ubi adverte, tempore S. Augustini illæ quæ voverant et professæ erant castitatem, licet peccarent nubendo, validum tamen contrahebant matrimonium : necdum enim illo tempore ab Ecclesia votum solemne constitutum erat impedimentum dirimens matrimonium, uti satis hic insinuat August. Denique, quod S. August. censeat tales simpliciter et absolute debere servare votum suum et continere, patet ex sequentibus; subdit enim : *Hæ quas pœnitet professionis, et piget confessionis, nisi correctum cor dirigant, et Dei timore rursus libidinem vincant, in mortuis deputandæ sunt.*

Ad extremum, quod Apostolus hic loquatur iis qui liberi sunt, non autem iis qui voto astricti sunt, diserte docent Chrysost. Theod. Theophyl. Œcumen. hic, Epiphan. hæresi 61. Ambr. ad virginem lapsam c. 5. August. l. 1. de Adulter. conjug. c. 15. Hier. lib. 1. contra Jovinian. Exactissime vero S. Ephrem ante 1300. annos rogatus, ad quem pertineat hæc Apostoli sententia, *Melius est nubere quam uri;* hac de re tractatum scripsit, in quo multis demonstrat, eam non ad Religiosos aut clericos, eosque qui castitatem voverunt, sed ad sæculares qui liberi et soluti sunt, pertinere.

10. Iis autem, qui matrimonio juncti sunt.] Transit Apostolus à quæstione de matrimonio ad quæstionem de divortio. Proposuerant enim Corinthii Paulo, ut patet ex ejus responsione hoc versu, secundam hanc de divortio quæstionem; nimirum, posito quod in matrimonio licitus, imo debitus sit usus illius, uti jam respondit Paulus, an saltem non liceat fideli conjugi matrimonium solvere, ac facere divortium. Rursum, an facto divortio non possit alteri nubere, vel aliam ducere. Huic quæstioni respondet hic Apostolus dicens :

11. Iis qui matrimonio juncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere : quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari.] *Manere innuptam.* Hinc sequitur divortium, etiam justum et licitum, non solvere matrimonii vinculum, sed tantum thori consortium, ut si conjux sit adultera, non liceat viro innocenti aliud inire matrimonium. Eadem est ratio uxoris, si vir sit adulter.

Hæc nota contra hæreticos et Erasmum, Cajetanum et Catharinum, qui dicunt id è Scriptura non posse probari, sed tantum è Canonibus. Verum errant, ut patet ex hoc loco Pauli : Nam Apostolum hic de justo divortio, (quod facit uxor cum est innocens, et læsa à marito, v. g. quia adulter est) loqui, patet, quia permittit, ut separata maneat, aut ut reconcilietur viro : si enim de divortio injusto (v. g. cum uxor fugit à marito sine ulla mariti culpa) loqueretur, non separationem permittere, sed omnino reconciliationem imperare deberet.

Dices, Vox *reconciliari* notat offensam et injustitiam in uxore, quæ fecit divortium : ergo intelligit divortium injustum.

Respondeo, negando antecedens : nam *reconciliari* significat tantum in gratiam mutuam redire, et tam offendens dicitur reconciliari offenso, quam offensus offendenti, ut 2. Macab. 1. 5. *Ut Deus exaudiat orationes vestras, et reconcilietur vobis.* Ita hunc locum explicant Concilia et Patres, indeque docent fornicationem solvere matrimonium quoad thorum et cohabitationem, non autem quod vinculum, ita ut liceat aliam ducere. Sic explicant et docent Concil. Milev. c. 17. Elibertinum c. 9. Florent. in instruct. Armen. de matrim. Trid. sess. 20. can. 7. Evaristus Papa epist. 2. S. Aug. l. 2. de Adulterinis conjug. c. 4. Hier. epist. ad Amandum, Theodor. Œcum. Haymo, Ansel. et alii hic.

Dices, Ambros. hic ait Apostolum tantum nominare uxorem, quia huic nunquam licet alteri nubere post divortium; viro autem licet, postquam adulteram uxorem dimiserit, aliam ducere, quia est caput mulieris.

Respondeo, Ex hisce et similibus patet hunc commentarium in Epistolas Pauli non esse S. Ambrosii, aut certe hæc ei inserta esse. Nam in matrimonio et divortio par esse jus tam uxoris, quam viri, docet verus Ambros. l. 8. in Lucam, et l. 1. de Abraham, c. 4. Apostolus ergo quod de uxore dicit, pari jure de viro intelligit : loquitur enim iis omnibus qui matrimonio juncti sunt, ut ipse ait; et v. 4. docuit par esse uxoris et viri in matrimonio jus, et parem mutui corporis potestatem.

Et vir uxorem non dimittat,] sine gravi et justa causa. Nam ob fornicationem et aliis justis de causis licet dimittere.

12. Nam ceteris ego dico, non Dominus. Si quis frater uxorem habet infidelem, et hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam.] *Ceteris,* scilicet conjugibus disparis cultus, *ego dico, si frater,* puta fidelis Christianus, habeat uxorem infidelem, etc., q. d. versu 10. et hactenus tacite locutus sum conjugibus utrimque fidelibus; uti satis innui v. 5. dicens, *Ut vacetis orationi :* hic autem iis loquor, quorum alter fidelis est, alter infidelis. Ita multi explicant cum S. Augustino mox citando.

Verum si ita est, valde mirum est cur hoc non clarius expresserit Apostolus, quod unico verbo addito facere potuisset, dicendo : *Fidelibus autem qui matrimonio juncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus : ceteris vero,* puta infidelibus, videlicet si fidelis ducat infidelem, *ego dico, non Dominus.* Jam vero dicendo, non *fidelibus;* sed *iis qui matrimonio juncti sunt,* videtur generatim et abstracte loqui de omnibus conjugatis, sive ii fideles sint, sive infideles : nam quod v. 5. ad fideles obiter se convertat, mirum non est. Excipit enim ibi à generali lege debiti conjugalis conjuges fideles, cum ex mutuo consensu vacant orationi. Hæc autem exceptio ad generales conjugii leges, quas hic omnibus conjugibus præscribit Apostolus, non est extendenda. Adde,

hactenus Apostolus ne verbum quidem fecit de infideli, vel de dispari cultu.

Unde Secundo et melius, *ceteris*, scilicet, qui matrimonio juncti non sunt. Opponit enim hunc versum versui 10. ut patet ex voce *nam*, et ex voce *ceteris* : quod mox clarius patebit.

Ego dico, non Dominus.] *Ego dico*, id est, ego præcipio, inquit Theodor. Secundo, et melius, S. August. l. 1. de Adult. conjugis c. 13, et seq. Ansel. et S. Thom. *ego dico*, id est, ego consulo id quod sequitur, scilicet, ut fidelis infidelem conjugem pacificam non dimittat.

Tertio et optime, Romana, Plantiniana, aliaque correctissima Biblia sic distinguunt, ut post τὸ *nam ceteris ego dico, non Dominus*, ponant punctum, sicque hæc verba à sequentibus disjungant, quasi referenda sint ad superiora, *Ceteris*, scilicet matrimonio non junctis et non nuptis, non Dominus præcipit (τὸ enim *præcipit* subaudiendum relinquit ex antithesi versus præcedentis, ubi sic ait : *Iis qui matrimonio juncti sunt, præcipio, non ego, sed Dominus; ceteris autem*, id est, non junctis matrimonio, *Dominus non præcipit*) sed ego dico et consulo id, quod paulo ante dixi et consului v. 8. scilicet : *Bonum est si sic permaneant*, puta innupti. Ad præcedentia enim debere hæc referri, non ad sequentia, patet ex puncto interjecto, ut dixi, et quia τὸ *ceteris* opponit Apostolus præcedentibus, scilicet iis qui matrimonio juncti sunt : ergo ceteri sunt qui matrimonio non sunt juncti, id est innupti, non autem conjuges disparis cultus; horum enim hactenus ne meminit quidem. Denique ita se explicat. v. 25. cum ait : *De virginibus autem præceptum Domini non habeo, consilium autem do ;* quod idem est cum eo quod hic ait : *Ceteris ego dico, non Dominus.*

Si quis frater uxorem habet infidelem.] Tertia est hæc quæstio à Corinthiis Paulo proposita, an conjux fidelis possit cohabitare conjugi infideli : S. August. et alii ut dixi, nectunt hæc præcedentibus, *Ceteris ego dico, non Dominus*, q. d. Quamvis Christus fideli permiserit dimittere uxorem infidelem ; tamen ego dico et consulo ut eam non dimittat ; quia eam dimitti non expedit saluti prolium et conjugis infidelis, si illa consentit, scilicet sine contumelia creatoris et fidei, fideli cohabitare. Hinc multi DD. quos citat Henriquez. l. 11. de matrim. c. 8. colligunt indirecte per antithesin : Ergo cum Paulus vetet quod Christus permittit ; poterit ex Christi permissione fidelis conjux conjugem infidelem nolentem converti dimittere, et alias inire nuptias. Sicut è contrario cum uterque fidelis est, neutrum licet, uti præcessit. Sed si disjungamus hæc, uti Romana, aliaque passim per punctum interjectum disjungunt, nihil tale hinc probari potest. Imo Thom. Sanchez tom. 2. de matrim. disp. 73. n. 7. qui legit sine puncto, ut S. Aug. ad sequentia hæc referendo, tantum vult hinc præcise evinci, Christum fideli conjugi permittere thori divortium, non autem matrimonii cum infideli initi dissolutionem. Posset Tertio, aliquis sic explicare, *Ego dico, non Christus;* quia Christus hac de re nihil statuit, sed permisit statuendum Apostolis et Ecclesiæ, pro varietate temporum, uti postea Ecclesia irritavit matrimonium fidelis cum infideli, si fidelis existens ducat infidelem : ergo secundum lectionem S. Aug. hæc sententia ex hoc loco obscure et dubie elicitur : secundum vero lectionem Romanam et veriorem, nullo modo hinc elici potest. Tantum enim vult Apostolus ut fidelis infidelem non dimittat; si consentit infidelis habitare cum fideli. De quo plura v. 15.

Nota infidelitas tempore S. Pauli nec erat impedimentum dirimens matrimonium cum fideli contractum, nec impediens contrahendum aut contractum, si fideli non erat periculum perversionis, sed infidelis consentiret cum fideli manente fideli pacifice habitare, ut hic docet Apostolus. Jam autem consuetudine inductum est in Ecclesia, ut non hæresis, sed infidelitas, non tantum impediat, sed et dirimat matrimonium, quod fidelis existens fidelis contrahere vellet cum infideli.

14. Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem] q. d. Matrimonium et conjunctio ista sancta est : unde non profanatur, nec polluitur fidelis per contactum infidelis, uti vos scrupulose timetis ; sed potius infidelis morali quadam denominatione, et quasi sanctitatis aspergine, ait Anselm. inde sanctificatur : tum quia maritus est sanctæ, id est, fidelis conjugis : tum quia eam in fide sua non impediendo, et benevole cum ea vivendo, quasi viam sternit sibi, ut per preces, merita, verba et exempla fidelis conjugis convertatur et ipse, fiatque sanctus : sicut S. Cæcilia maritum suum Valerianum convertit, Theodora Sisinnium, Clotildis Clodovæum. Ita Anselmus, Theophyl. Chrysost.

Illustris fuit S. Natalia uxor S. Adriani Martyris; quæ maritum non tantum ad fidem, sed et ad gloriosum pro ea martyrium obeundum provexit. Cum enim audisset vetitum esse feminis ne servirent Martyribus, neve ad eos in carcerem aditus illis aperiretur, totondit capillos suos, et veste virili induta carcerem ingressa Martyres suis officiis recreavit. Quam post secutæ sunt aliæ matronæ habitu similiter ementito. Ac tandem cum Maximianus tyrannus id comperisset; jussit incudem in carcerem inferri, et Martyrum pedibus subjici, vecteque ferreo manus ac tibias illorum confringi. Fecerunt lictores quod jussi fuerant. Id ut vidit B. Natalia, occurrit eis, rogavitque ut ab Adriano inciperent. Obtemperarunt carnifices, et cum imposuissent Adriani tibiam super incudem, B. Natalia pedem ejus apprehendens extendit super incudem. Carnifices vero multa vi cedentes, amputarunt pedes ejus, et crura confregerunt. Porro B. Natalia ait ad Adrianum : *Precor te, mi Domine, serve Christi, dum adhuc in te hæret spiritus, extende etiam manum, ut amputent eam, ut sanctis Martyribus similis efficiaris per omnia : majora enim supplicia illi perpessi sunt, quam tu.* Extendit ergo manum beatissimus Adrianus, et porrexit eam Nataliæ, illa imposuit illam incudi, et carnifices similiter eam amputarunt. Deinde amovent ab illo incudem, et mox spiritum reddidit. Ita Habet Vita ejus 8. Sep.

Memorabile est quod scribit Gennadius Patriarcha Constant. in expositione Concilii Florentini sess. 5. de Theophilo Imp. non Pagano, sed hæretico, Michaelis Balbi filio, precibus Augustæ uxoris ejus salvato. Cum enim ipse sacras imagines oppugnasset, os ejus admodum diductum est, ut viscera ejus conspicerentur : ad mentem ergo rediit, et sacram imaginem osculatus est. Paulo post inde ad Dei tribunal raptus est, pro quo cum assiduæ preces à sanctis viris

et a regina effunderentur, ei venia data est. Nam Theophilum in somnis regina conspexit vinctum tractumque ab innumerabili præcedentium et subsequentium multitudine. Ante illum ferebantur diversa instrumentorum genera ad torquendum accommodata, ipsaque videbatur eos sequi qui ad pœnam adducebantur, quousque ad conspectum terribilis judicis pervenerunt, Theophilumque ante ipsum statuerunt. Provoluta igitur ad judicis illius tremendi pedes enixe multis lacrymis Augusta pro viro suo deprecabatur. Ad quam terribilis judex dixit : *Mulier magna est fides tua, propter te, sacerdotumque tuorum preces conjugi tuo do veniam.* Tunc ministris suis dixit : *Solvite eum, uxorique ejus tradite.* Similiter et Patriarcha, Methodius scilicet, omnium hæreticorum, Theophilique ipsius, adnotatis scriptisque nominibus hæc eadem sub sacra mensa collocavit, eademque nocte qua regina visionem adspexit, vidit et ipse divinum angelum magnum templum ingredientem, qui dixit : *Episcope, exauditæ sunt preces tuæ, et veniam Theophilus impetravit.* Somno ergo experrectus ad sacram mensam venit, ibique cum legeret paulo ante conscriptum libellum, invenit (ô Dei judicia !) Theophili nomen abolitum. Ita Gennadius supra citatus, et Baron. tom. 9. Annal. ad annum Christi 842.

ALIOQUI FILII VESTRI IMMUNDI ESSENT. q. d. Si ab infideli conjuge faceretis divortium, filii vestri haberentur quasi nati ex illicito thoro, adulterini, illegitimi, NUNC AUTEM SANCTI SUNT] id est, mundi. Τὸ enim *sancti* opponitur immundis : mundi autem, id est, ex honesto et legitimo matrimonio concepti et nati. Ita Ambr. Anselm. Aug. lib. 2. de Peccat. meritis c. 26.

Secundo, proprie *immundi* essent, quia à parente infideli, in odium conjugis fidelis facientis divortium, pellicientur et educabuntur in infidelitate, præsertim si infidelis sit pater; quia in repudio plerumque proles sequuntur patrem. Nunc autem manente fideli cum infideli in conjugio, *sancti sunt*, quia connivente infideli, facile fidelis parentis fide, diligentia ac cura sanctificari, baptizari et christiane educari possunt. Ita S. Aug. lib. 3. de Peccat. meritis c. 12. et ex Tertull. Hieronymus epist. 153. ad Paulinum.

Hinc Calvinus et Beza suum dogma de traduce justitiæ hauserunt, docentque fidelium filios proprie esse sanctos, et sine baptismo salvari : quia hoc ipso quo fidelium sunt filii, censentur esse in Ecclesia nati, juxta fœdus divinum : *Ero Deus tuus et seminis tui*, Genes. 17. 7. Quemadmodum Jure civili censentur liberi, qui ex altero parente libero nascuntur.

Sed errant : quia pariter ait Apostolus sanctificari virum infidelem per conjugem fidelem : talis autem vir per conjugem suam præcise et proprie non sanctificatur, ut patet; ergo nec filius. Secundo, Ecclesia non est civilis respubl. sed supernaturalis, et in ea nemo nascitur Christianus, sed baptismo, uti et olim circumcisione, Genes. 17. spiritaliter renascitur quisque et fit sanctus, non civiliter, sed realiter per fidem, spem et charitatem animæ infusam. Ita Patres et tota Ecclesia. Tertio, quia Joan. 3. v. 5. absolute dicitur : *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei.* Ergo falsum est, quod aliquis non renatus ex aqua, scilicet, qui natus est ex parentibus fidelibus, possit introire in regnum Dei.

15. QUOD SI INFIDELIS DISCEDIT, DISCEDAT.] Si nimirum infidelis dissolutionem quærit, vel, non vult cohabitare sine Creatoris injuria, quia scilicet, vult conjugem pertrahere ad infidelitatem, aut aliud crimen, vel blasphemias jactat in Deum, fidem, aut Christum, ait ex communi Doctorum sententia, Thom. Sanchez tomo citato, disp. 74. hoc enim ipso moraliter censetur velle discedere et quærere separationem ; tunc discedat et fidelis à tali conjuge infideli : quia melius est, inquit Chrysostomus, divortium nuptiarum facere, quam pietatis.

Nota Apostolum permittere hoc casu non tantum thori divortium, ut vult Dominicus Soto in 4. d. 39. a. 4. sed etiam matrimonii : ita ut possit conjux fidelis aliud matrimonium inire: hoc enim in gratiam fidei concessit Christus. Alioquin enim servituti subjectus esset frater aut soror, id est, Christianus aut Christiana ; magna enim servitus est teneri matrimonio, et obstrictum esse infideli, ita ut alteri nubere non possis ; sed, etiamsi discedat infidelis, continere debeas et vivere cælebs. Ita S. Aug. l. 1. de Adulter. conjug. c. 13. S. Thom. et Ambros. qui ait : *Non debetur ei reverentia conjugii, qui horret Auctorem conjugii, sed potest alteri se jungere.* Et patet cap. *Quanto*, et c. *Gaudemus*, tit. de divort. et c. *Si infidelis*, 28. q. 2.

Imo multi DD. quos citat Henriquez l. 11. de matrim. c. 8. post initium, inter quos est S. Aug. l. 1. de Adulter. conjug. c. 19. et seq. ex hoc v. et v. 12. colligunt, fidelem, cujus conjux infidelis non vult converti, licet sine contumelia Creatoris velit fideli cohabitare, hoc ipso habere jus aliud matrimonium ineundi.

Sed S. Paulus et citata Jura canonica tantum exprimunt casum, quo infidelis vult discedere, vel est in fidem blasphemus. Unde alii DD. quos citat Henriquez, putant hoc tantum casu licere fideli nubere alteri. Idque sane verius est, quia, ut dixi, hoc tantum vult S. Paulus et canones citati. Et quia priores Doctores contrariæ sententiæ tantum nituntur glossis in capitula quæ paulo ante citavi, quæ glossæ subinde Aurelianenses sunt, et textui deformes ac reformandæ.

Adde, Glossam per se non posse condere jus aut legem novam : cum ergo constet fuisse verum matrimonium, quod conjuges infideles contraxerunt, nec constet per conversionem alterius conjugis illud solvi, eo quod nec jus divinum, nec Ecclesiasticum extet, quod illud solvat; sequitur in matrimonio jam contracto, quod natura sua est insolubile, illis esse persistendum. Confirmatur, quia uterque conjux est in possessione bonæ fidei : ergo ea depelli nequit, nisi constet, ad matrimonium hoc, alterutrum, vel utrumque nullum jus habere, aut hoc jure excidisse per conversionem alterius : hoc autem non constat, sed ut summum dubium est; in dubio autem melior est conditio possidentis, nec possessor ob dubium superveniens possessione justa depelli potest.

Addit tamen Sanchez disp. 74. n. 9. licere fideli converso alteri nubere, quia Ecclesia jam illi vetat, ne maneat cum infideli qui non vult converti, ob periculum perversionis, quod fere semper est : tunc enim censeri infidelem discedere, quia non vult licito et debito modo fideli cohabitare. Hoc autem, scilicet, ne maneat fidelis cum infideli, vult Sanchez, Ecclesiam jam passim vetare. Sed id negant Navarrus et alii :

quia licet Concil. Tolet. IV. can. 61. vetet conjugi fideli manere cum infideli, si infidelis sit, et manere velit Judæus, quia Judæi pervicacissimi sunt, et in sua secta perversissimi; non tamen id vetat si infidelis conjux sit Paganus : nec alia extat lex id vetans.

Adde, Concil. Toletanum fuisse particulare, et illum canonem varie à variis explicari, uti refert Sanchez disp. 73. num. 6. Et sane nimis durum esset et scandalosum, si in India, Japonia, China, ubi jam primum inducitur fides, sub regibus infidelibus cogerentur Christiani dimittere uxores, quas in infidelitate duxerunt : aut si uxores cogerentur deserere maritos, præsertim nobiles et principes, nolentes ad fidem Christi converti, qui inde caperent occasionem eliminandi Christianos, et Christianam fidem. Secus est in Hispania et inter Christianos, ubi Ecclesia hoc statuere posset sine scandalo, idque vel lege generali, qualis tamen nulla extat scripta, ut dixi; vel ex usu et consuetudine, vetando singulis in particulari, ne maneant cum infideli conjuge, ob periculum perversionis : cui præcepto parere debebit fidelis, et consequenter non ipse erit in culpa, sed infidelis (qui secundum legem conjugis fidelis et Ecclesiæ præceptum cum eo habitare non vult) cur fiat divortium censebiturque hoc ipso infidelis velle discedere, ac consequenter fideli fas erit, ad aliud matrimonium transire, ut docte dixit Sanchez. Ita Cæsara Regina uxor Persarum regis, tempore Mauritii. Imperatoris Constantinopolim secreto fugiens, ibique conversa et baptizata, cum maritus eam repeteret, ad eum redire noluit, nisi ipse Christianus fieret : quare ipse Constantinopolim veniens, ibique baptizatus, et ab Augusto de fonte levatus, accepta conjuge lætus ad suos rediit. Id contigit sub annum Domini 593. uti ex Paulo Diacono, et Gregorio Turon. refert Baron. Hæc omnia quæ dixi, intellige de matrimonio quod uterque conjux in infidelitate contraxit, si alter postea ad fidem convertatur, alter vero nolit converti. Nam matrimonium quo fidelis nubit infideli, non à Paulo, sed ab Ecclesia postea irritatum est : unde cultus disparitas est impedimentum dirimens matrimonium. Quare Theresia soror Adelfonsi regis Legionis, Abdallæ regi Arabum nubere noluit, nisi ipse Christianus fieret, promisit ille, sed ficte. Ergo Theresiæ advenienti et reluctanti vim intulit; sed morbo à Deo percussus sanari non potuit, nisi Theresiam ad fratrem remitteret, ita refert Roder. Vazæus, et Baron. anno Christi 983.

Et S. Eurosia Bohemiæ regis filia capta à Maurorum principe, mori maluit quam ei nubere, cumque ferientis gladium patienter expectaret, audita est hæc angelica vox : *Veni electa mea, sponsa Christi, accipe coronam quam tibi Dominus præparavit; et donum, ut, quotiescumque pro pluvia, vel contra quamcumque tempestatem fueris à Christi fidelibus invocata, erit eorum oratio exaudita.* Cum hoc audisset, brachiis detruncatis, et pedibus expiravit miraculis celebris, ut refert Lucius Marinæus Siculus l. 5. d Rebus Hispan.

In pace autem vocavit nos Deus.] *In pace*, id est, ut Syrus, ad pacem (ἐν de more ponitur pro εἰς) scilicet conscientiæ cum Deo, et concordiæ cum hominibus. q. d. Ergo ex parte nostra à maritis infidelibus non discedamus, sed quam possumus pacifice maneamus. Secundo, et aptius, per *pacem* hic accipias quietem, vitamque quietam, quam conjugi fideli suadet Apostolus, ut eam in divortio et solitudine præferat conjugio et conjugi infideli, qui vult discedere, dum suis jurgiis et litigiis fidelem incessit, pacemque illius perturbat : sic enim melius cum dicessione, de qua, proxime præcessit, hæc cohærent, de quo mox plura.

16. Unde scis, mulier, si virum salvum facies?] Sequendo priorem jam dictam pacis significationem, sensus erit. q. d. In pace mane et vive, quoad potes, ô fidelis, cum conjuge infideli, quia nescis bonum, quod inde consequi potest, forte manendo cum conjuge infideli eum convertes et salvum facies. Ita Chrysost. Ambr. Anselm. Theophyl. et alii.

Nota hebraismum *si*, id est forte : simile est Joelis 2. v. 14. et alibi. Dat enim causam, cur in pace vocarit nos Deus, velitque pacifice conjugem fidelem cum infideli manere et vivere, ut scilicet per pacem hanc fidelis infidelem convertat.

Secundo et planius, secundo posteriorem jam dictam pacis acceptionem, aptior sensus erit : hic : *In pace vocavit nos Deus. Unde enim scis, mulier, si virum salvum facies?* q. d. Donum Christi est pax, ad hanc, non autem ad servitutem inquietam et rixosam, vocati sumus à Christo. Si ergo infidelis rixis, probris, minis in fidem et fidelem conjugem discessionem quærit, discede, ô conjux fidelis, ab eo, ut pacifice vivas, neque prætendas spem conversionis ejus. Unde enim id speres in homine Pagano, blasphemo, rixoso? ac consequenter, unde scis, vel unde speras, quod eum salvum facies?

17. Nisi uniquique sicut divisit Dominus, unumquemque sicut vocavit Deus, ita ambulet.] Hæc clara syntaxi ita construe : Ita ambulet quisque; sicut unicuique divisit Dominus, et sicut unumquemque vocavit Deus.

Nota τὸ *nisi* hic, ut vertit Syrus, idem est quod ܐܠܐ *ello*, id est, sed, verumtamen, vel, hoc tamen salvo : vide can. 25. q. d. Hæc dixi de conjugio fidelis cum infideli; deque discessione et divortio, si infidelis illud quærat, deque pace et pacifica vita; ita tamen, ut nolim divortium quæri, aut pacem turbari, per cupidinem et desiderium mutandi statum, quod videlicet fidelis, quia fidelis et in Christianam libertatem assertus, cupiat et prætendat mutare statum et conditionem suam servilem in liberam, Gentilem in Judaicam. Edico ergo, ut quisque fidelis statum et conditionem, quam dedit Dominus, quamque habuit antequam esset fidelis, retineat; sive Judæus sit, sive Gentilis; sive servus sit, sive liber, quisque in sua sorte ambulet, ea contentus christiane vivat, nec ob christianismum statum mutet inquiete, et cum scandalo Gentilium. Græce pro *nisi*, est εἰ μὴ, quod recentiores vertunt, *an non*, et ad præcedentem sententiam referunt. q. d. Unde scis si mulierem salvam facies, an non? Sed Græcum εἰ μὴ significat etiam *nisi, alioqui.* Ita Noster, Erasm. et alii, qui id ipsum jungunt sequentibus.

Videtur hæc quarta fuisse quæstio, quam Corinthii proposuerunt Paulo : An scilicet Christiani, si ante conversionem fuissent servi, per christianismum fierent liberi, adeoque, an omnes servi et mancipia, si converterentur ad Christum, hoc ipso afferentur in libertatem?

hoc enim suadere et exigere videtur Christiana libertas, in quam à Christo redempti et asserti sumus. Rursum, an Gentiles, facti vel futuri Christiani, deberent circumcidi, fierique Judæi? quia enim Apostoli et primi Christiani fuerunt Judæi, et ex Judæis cœpit christianismus; hinc putabant nonnulli, neminem posse esse Christianum, nisi prius judaismo initiaretur. Utrique questioni respondet hic Paulus negative.

18. CIRCUMCISUS ALIQUIS VOCATUS EST? NON ADDUCAT PRÆPUTIUM.] Græce μὴ ἐπισπάσθω, id est, non attrahat, scilicet ferro, præputium. Ita Theophyl. et Photius.

Nota circumcisis præputium potuisse reduci, cute per instrumentum attractorium, quod spatisterem vocant, adducta, ut glandem rursus operiret, ut docet Celsus lib. 7. c. 25. Idque eos, qui à Judæis apostatabant ad Gentes, facere solitos, patet. 1. Machab. 1. v. 18. et ex Josepho lib. 12. Antiq. cap. 6. et ex Epiphanio lib. de Ponderibus et mensuris; ubi hujus reductionis auctorem ponit Esau, ideoque dictum esse, *Esau odio habui.* Indeque docet Judæos, cum ad Samaritas transirent, vel contra, secundo circumcidi solitos, et sic secundo, se circumcidisse Symmachum, qui æque ac Aquila et Theodotion celebris fuit sacræ Scripturæ interpres: sicuti Anabaptistæ suos transfugas secundo baptizant.

Inde putavit interpres apud Martialem, explicans illud epigrammatis 1. in Cæliam,

> Nec recutitorum fugis inguina Judæorum;

recutitos esse Judæos, ita dictos: Quoniam, inquit, Judæis pueris cutis inguinis rescindebatur, postea cum cutis succresceret, dicebantur Recutiti. Et Persius satyra 5. *Recutita sabbata*, vocat Judaica festa. Ubi interpres, Judæos, inquit, vocat recutitos, quibus nova cutis restituta est. Aliis tamen locis tam ipse, quam alii appellant recutitos, id est circumcisos, quasi recisos cute, ut recutitus sit idem, quod apella, id est, sine pelle, de quo Poeta.

> ——— Credat Judæus apella,
> Non ego.

Idque verius est: nam non est verisimile, naturaliter per se recrevisse cutem circumcisione præcisam, maxime in viris; et quia alioqui non arte, sed natura factum esset: cum tamen Celsus et Epiphanius arti id tribuant, eamque describant.

Aliter hunc locum explicat S. Hier. in cap. 53. Isaiæ: *Circumcisus, inquit, aliquis vocatus est, non adducat præputium, id est, ut aliis verbis subdit Apostolus: Absque uxore vocatus es, non ducas uxorem.* Sed hic sensus mysticus et symbolicus est, non litteralis et genuinus.

CIRCUMCISIO NIHIL EST.] q. d. Circumcisio nec prodest, nec obest ad salutem homini Christiano: agit enim de Judæis ad Christianismum conversis, ut patet ex præced. Vide Cajetan. Ambros. Ansel.

20. UNUSQUISQUE IN QUA VOCATIONE VOCATUS EST, IN EA PERMANEAT.] Ut si circumcisus, servus, conjugatus venerit ad christianismum, propter eum, statum non mutet, sed maneat circumcisus, servus, conjugatus. q. d. statum tuum retine, quisquis ille sit, scilicet si status sit licitus et honestus, nam alias S. Cyprianus noluit histriones ad Ecclesiæ Sacramenta admitti.

Præclare S. Ephrem. adhortatione 4. tom. 2. *In quo, ait, vocatus es opere, firma anchora ac funes* (ut ibi quasi in portu à procellis tutus consistas) *ne in pelagus tua navis impellatur.*

21. SERVUS VOCATUS ES? NON SIT TIBI CURÆ,] ne de eo sis anxie sollicitus, quod servus sis, quasi servus sit conditio Christianis hominibus indigna: sed de eo potius te consolare, quod à misera servitute peccati ac mortis, sis per Christum manumissus, Deique servus effectus, licet in hac vita homini servias, quandiu Deo visum fuerit, patet ex v. seq. Vide hac de re apophthegmata quæ citavi Exodi 1. v. 12.

Aurea est gnome S. Augustini in sententiis num. 53. *Justis*, ait, *quidquid malorum aliquis dominus irrogat, non pœna est criminis, sed examen virtutis. Nam etiam bonus si serviat, liber est: malus autem etsi regnet servus est, nec unius hominis, sed, quod gravius est, tot dominorum, quot vitiorum.* Et num. 124. *Libera semper est servitus apud Deum, cui non necessitas servit, sed charitas.*

SED ET SI POTES FIERI LIBER, MAGIS UTERE.] Scilicet ipsa servitute, ad Domini gloriam, humilitatis causa. Unde Theodor. sic exponit: Gratia, inquit, non novit differentiam servitutis et dominii. Ne fugias ergo servitutem tanquam fide indignam. Quod si fieri possit, ut libertatem assequaris, perge servire, et expecta remunerationem. Sic quoque explicant S. Chrys. Theophyl. et D. Thomas. Huic expositioni apte cohæret id quod sequitur: *Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini.*

Secundo, aptius et planius: *Si potes fieri liber*, si potes à servitute liberari, *magis utere*, hac scilicet potestate et commoditate, ac servitutem excute. q. d. Si potes fieri liber, libertatem amplectere, eaque fruere: hoc enim plane significat τὸ *magis utere:* hocque præ alio suadendum, æque ac optandum est. Quis enim non malit fieri liber, quam manere servus? præsertim si infideli serviat, ita ut libere Christo servire non possit, hoc etiam mox clare suadet Paulus dicens: *Pretio empti estis; nolite fieri servi hominum.*

Nota. Servos hic intelligit Apostolus, non mercenarios, quales jam sunt apud Christianos, sed mancipia, qualia habebant Gentiles, etiam conversi ad Christum, et etiamnum ex Turcis et Mauris habent Christiani. Opponit enim servos liberis.

S. Hieron. in Apolog. pro libris ad Jovinian. ex Origine initio libri 1. in epistol. ad Roman. aliter hæc explicat, nimirum de servitute matrimonii. q. d. Si tanquam servus alligatus es matrimonio *non si tibi curæ*, id est, non te excrucia, quasi in matrimonio pie vivere et salutem assequi nequeas. *Sed et si potes fieri liber, magis utere.* q. d. Si tamen potes persuadere uxori, ut separatim cælibes vivatis, magis hoc amplectere. Verum prior sensus planior est et germanior.

22. QUI ENIM IN DOMINO VOCATUS EST SERVUS.] Hæc verba non ad proxime præcedentia: *Sed et si potes fieri liber, magis utere:* sed ad præcedentia more Hæbræo referenda sunt, scilicet ad illa; *Servus vocatus es? non si tibi curæ:* hoc enim præcipue intendit hic Apostolus, scilicet, ut servos doceat sua servili conditione esse contentos, eamque patienter ferre, donec Dei providentia aliud statuat, eosque servitute liberet. Jam *in Domino*, id est, à Domino, et ad fidem gratiamque Domini Jesu. Vide can. 25.

Libertus est Domini.] A Domino, scilicet Christo, est manumissus, et in libertatem Christianam assertus. q. d. Servi heriles si fiant Christiani, non ambiant fieri liberi à servitute herili, sed glorientur, quod à servitute peccati asserti sint in libertatem gratiæ et adoptionis filiorum Dei. Vide Chrysost. hic et in morali hom. 19. quam servitus libertatis Christianæ non obsit.

23. Pretio empti estis : puta sanguine Christi, qui antonomastice dicitur *pretium*, utpote ingens et immensum. Ita Ambros. q. d. Christus vos pretio maximo è servitute peccati emit et redemit, fecitque sibi liberos : ergo nolite fieri servi hominum,] ne vos in servos vendatis, aut servituti mancipetis, si possitis libertate gaudere : hæc enim civilis libertas decet Christi libertum, ut eo melius toti Christo serviatis, quo minus ulli hero, Ethnico præsertim, servitis.

Hinc postea Constantinus Magnus, sub annum Christi 330. in honorem Christi, et favorem Christianæ religionis sanxit, ne ullo modo Judæus Christianum servum haberet, aut possideret : Judæum autem qui secus faceret, jussit capite plecti, et servum talem libertate donari, ut patet l. unica lib. 1. Codicis, tit. *ne Christianum mancipium hæreticus, vel Judæus, vel Paganus habeat :* neque enim fas esse censebat, Christi Redemptoris occisoribus, Christianos Christi morte redemptos, servitutis jugo subjici. Quam legem tres Constantini filii deinde confirmarunt, teste Sozomeno lib. 3. cap. 17. Sic S. Gregorius sanxit, ut servus Judæi volens converti ad Christianismum, hoc ipso fieret liber, ut patet lib. 3. epist. 9. Similia habet Concilium Toletanum IV. cap. 64.

Hæc intellige de Judæis et Paganis, qui jurisdictionis alicujus principis Christiani subjecti sunt : talium enim servi Christiani hoc ipso fiunt liberi, ac proinde possunt dominum deserere ; imo, si sint infideles, possunt fugere ad Ecclesiam, ut fiant Christiani et consequenter liberi. De his enim leges loquuntur : *In illis vero infidelbus, qui temporaliter Ecclesiæ, vel ejus membris non subjacent, prædictum jus Ecclesia non statuit, licet posset instituere de jure. Habet enim auctoritatem Dei; et infideles merito suæ infidelitatis merentur potestatem amittere super fideles, qui transferuntur in filios Dei. Verum hoc non facit Ecclesia, ad scandalum vitandum*, inquit S. Thomas, 2. 2. q. 10. art. 10.

Secundo, alii non male sic quoque explicant : *Nolite fieri servi hominum ;* ita videlicet, ut hominibus serviendo Dei obsequium negligatis. Illi enim fiunt servi hominum qui homines præcipue respiciunt, eisque adulantur etiam cum male agunt, atque eis per omnia obediunt et serviunt, etiamsi peccata præcipiant. Ita S. Chrys. et Hier. in cap. 6. ad Ephes. Sic enim Apostolus ad Ephesios 6. præcipit servis, ut serviant heris, non sicut hominibus, sed sicut Domino, et propter Dominum.

24. Unusquisque in quo vocatus est, fratres, in hoc permaneat apud Deum.] q. d. Verumtamen quisque in suo statu, sive herili, sive servili, in quo vocatus est, et venit ad christianismum, permaneat.

Nota τὸ *apud Deum*, cui scilicet servit et adhæret in christianismo et Ecclesia. q. d. In eodem statu, in quo vocatus et conversus est, quisque permaneat in christianismo et Dei obsequio, ne Gentes causentur per christianismum servos fieri inquietos, et ambire libertatem.

25. De virginibus (ut scilicet maneant virgines, et serviant Deo in virginitate) præceptum Domini non habeo : consilium autem do,] ut id faciant. Vide can. 38. Est hæc quæstio quinta Corinthiorum, An virgines in christianismo debeant manere virgines ? Respondet Paulus, lege Christi nulli præcipi virginitatem, sed eamdem omnibus consuli.

Ex hoc loco probatur communis illa Patrum sententia, qua asserunt cælibatum esse in potestate nostra, si illum à Deo petamus, et ad eum conemur heroica fortitudine, cooperemurque Dei gratiæ per debita media, ita ut quilibet sine conjuge cælebs vivere possit, si velit, quantumvis à natura vel habitu in libidinem proclivis sit. Ita docet Tertull. lib. de Monogamia prope finem, Chrysost. Origen. et Hieron. in cap. 19. Matth. Nazianz. orat. 13. Ambros. lib. de Viduis, August. in psalm. 137. *Qui hortatur*, inquit August. *ut voveas, ipse adjuvat ut reddas.* Et lib. 6. Conf. cap. 11. *Utique dares continentiam, si gemitu interno pulsarem aures tuas.* Idem satis insinuat Paulus hoc v. et 7. ubi omnibus communiter consulit virginitatem : non consulitur autem, uti nec præcipitur, nisi id, quod est in nostra potestate, id est, nisi id quod possumus facere cum gratia Dei, quam scilicet Deus nobis præparavit et offert, si eam imploremus ; eique cooperari velimus.

Idem docet Christus Matth. 19. ubi Apostolis dicentibus, ob onera et difficultates matrimonii non expedire nubere; Christus illud approbans, subjungit Primo, *Non omnes capiunt verbum istud.* græce, οὐ χωροῦσιν, quod Orig. et Nazian. orat. 31. de tribus eunuchorum generibus vertunt, *non omnes sunt capaces;* per capacitatem intelligentes propensionem naturalem ad castitatem, quam non omnes habent. Verum melius alii passim, τὸ οὐ χωροῦσιν, vertunt, tanquam vasa non suscipiunt in se, non approbant, non comprehendunt, non amplectuntur castitatem, utpote difficilem.

Hinc Secundo, subdit Christus : *Sunt eunuchi qui se castraverunt*, sua scilicet libera voluntate se castos effecerunt, idque perpetuo voto firmarunt. Hoc enim significat vos *eunuchi*, scilicet impotentiam moralem : idem significat vox *castraverunt.* Alioqui enim potius dixisset Christus : Sunt qui se castrant, aut, Castrare nituntur. Ita S. Hieron. ibidem, Epiphan. hæresi 58. Fulgent. lib. de Fide ad Petrum cap. 3. August. de Sancta virgin. cap. 30.

Tertio, addit Christus : hos eunuchos ita se castrasse, non propter molestias rei uxoriæ, non etiam propter Evangelium, ut melius illud prædicent, quemadmodum detorquent hæc Christi verba hæretici; sed propter *regnum cælorum*, scilicet promerendum. Ita Origen. Hilar. Chrysost. Euthym. ibidem, et S. August. c. 23. lib. de Sancta virgin.

Denique concludit Christus dicens: *Qui potest capere, capiat.* Quæ verba sunt cohortantis et excitantis ad heroicam virtutem, æque ac ad præmium illustre. Hisce ergo verbis Christus proponit omnibus consilium castitatis, quasi rem valde heroicam et eximiam. Non dicit Christus, inquit Chrysost. Non omnes possunt, sed, Non omnes capiunt, id est, omnes quidem capere possunt, sed tamen non omnes capere volunt ; et

Hieron. *Iis*, inquit, *datum est à Deo castrare se, qui petierunt, qui voluerunt, qui ut acciperent, laboraverunt.*

Dices, Quomodo ergo ait Christus: *Qui potest capere, capiat?* Hisce enim verbis significat, non omnes posse hoc capere. Respondeo, τὸ *qui potest*, tantum significat rem hanc esse arduam et difficilem. q. d. Qui vult sibi vim inferre, qui vult omnibus viribus ad rem tam arduam conniti; ille eam capiat et apprehendat. Sic ille apud Comicum: *Non possum*, inquit, *mater hanc uxorem accipere. Non possum*, id est, nolo, quia mihi difficile est, quia hæc uxor mihi non placet: et sic in Scriptura sæpe impossibile vocatur id, quod est difficile. Rursum, non omnes possunt continere potentia propinqua, remota tamen possunt; quia possunt orare, suaque oratione et cooperatione parere sibi potentiam propinquam continendi.

Licet ergo non omnes habeant donum continentiæ quo actu contineant, sicut non omnes justi habent donum perseverantiæ, quo actu in gratia perseverent: tamen sicut omnes justi habent donum perseverantiæ, quo possunt perseverare si velint; ita omnes possunt habere donum continentiæ, si scilicet vires ad hoc à Deo petant, et Dei gratiæ per debita media cooperentur. Secus est dono prophetiæ, aliisque gratiis gratis, quæ sæpe nec orando, nec collaborando impetrare possumus. Quia tamen nonnulli natura et consuetudine in libidinem proclives, non eos habent animos, nec eum adhibent conatum et constantiam heroicam, quam cum Dei gratia possent, sed facile sinunt se à natura et consuetudine abduci, ut tentationi venereæ succumbant; hinc talibus et tam infirmis præstat inire matrimonium: *Melius enim est nubere, quam uri.* Ita Apostolus. v. 2. 5. et 9.

Tanquam misericordiam consecutus a Domino, ut sim fidelis,] virginitatem, inquit, tanquam is qui misericorditer assumptus sum ad gratiam Apostolici muneris apud Gentes, ut fideliter illis consulam: ita Ambr. Anselm. Theodor. q. d. Quo præ aliis Apostolis indignior, majori gratia et misericordia vocatus sum ad apostolatum, eo magis in eo decet me esse fidelem, et fideliter consulere iis, ad quos à Christo missus sum Apostolus.

26. Existimo ergo hoc bonum esse.] *Hoc*, scilicet virginitatem. Ita S. Ambros. et alii. Vel aptius *hoc*, ut scilicet sint et maneant virgines, ut dixi v. præced.

Propter instantem necessitatem,] evangelizandi et discurrendi per totum orbem, inquiunt nonnulli: hoc enim cum uxore et multa prole tum fuisset difficile. Verum Paulus non scribit hæc Apostolis aut Evangelistis, sed Corinthi civibus. Unde alii accipiunt *necessitatem* persecutionum et fugarum in primitiva Ecclesia: virgines enim facile, conjugati vero ægre, utpote uxore et prole gravati, tyrannos effugere poterant. Tunc ergo ob hæc pericula et fugas satius erat esse cælibem, quam conjugatum. Ita hæretici.

Sed hoc carpit Calvinus: fatetur enim ipse, Apostolum *hoc*, puta virginitatem et cælibatum, omnibus sæculis, etiam peccatis et nostris. toto orbe jam Christiano consulere; necessitatem ergo intelligit Calvinus inquietudinem et afflictiones varias, quibus Sancti in hac vita agitantur, ob quæ magis consulendus est cælibatus, quam matrimonium. Sed hoc quoque remotius est generalius.

Dico ergo: *Instans* hæc *necessitas* est illa, quam in seq. determinat et explicat Apostolus vers. 28. et 29. estque duplex.

Pro quo Nota Græcum ἐνεστῶσα duo significat, Primum *instantem*, id est, præsentem necessitatem. Sic enim Paulus opponit ἐνεστῶτα καὶ μέλλοντα, præsentia futuris, Rom 8. 38. et 1. Corinth. 3. vers. 22. et Græcis ἐνεστὼς χρόνος, est *præsens tempus*. Secundo, proprie ἐνεστὼς, id est, *instans*, imminens, insistens, urgens, incumbens necessitas. Utraque significatio hic convenit. Rursum, *necessitas* Hebræis idem est quod angustia, afflictio, tribulatio, et quidquid hominem arctat, angustiat, stringit. Unde Psaltes: *De necessitatibus*, id est de angustiis, *erue me.* Et sic Apostolus suas angustias, sæpe vocat *necessitates.*

Primo ergo, instans hæc necessitas est imminens et incumbens matrimonio, urgensque rei uxoriæ difficultas, molestia, afflictio, scilicet onera uteri, partus dolores, educationes liberorum, curæ, timores, zelotypia, rixæ, familiæ apparatus; opum, affinitatum, statuum curandorum et augendorum sollicitudo; mariti dominatio, cholera, ebrietas, prodigalitas, paupertas, orbitates, et ex his perpetua animi distractio, et circa hæc occupatio. Hæc enim explicans vers. 28. vocat *tribulationem carnis*, quam conjugii voluptati opponit. Ita Ambros. Anselm. Chrysost. Theophyl.

Secundo, simplicius et planius, *Instans necessitas*, vel, ut vertit Erasmus, Vatablus et alii, *præsens necessitas* est, ut Syrus אננקיא רובנא *ananki desabna*, necessitas temporis, id est angustia præsentis vitæ, quæ nobis vitæque nostræ incumbit et imminet, eamque arctat et urget, ut properet ad mortem et æternitatem. *Instans* ergo *necessitas*, est brevitas temporis, quod nobis datur ad æternitatis conquisitionem; quæ proinde non mundo, conjugi, sed animæ et Deo danda est. Ita Chrysost. Anselm. et S. Hieron. lib. contra Jovinian. *Necessitas*, ait, *hæc est brevi moriendi*, q. d. Paulus: In hac brevi vita necessitas et placendi Deo, et studiose parandi victum et necessaria, scilicet bona opera, ut inde vivamus beati in tota æternitate. Ergo consulo virginitatem: hæc enim uni Deo intendere potest, cum conjugati per onera conjugii distrahantur: sicut fornica tota æstate colligit grana in hiemem, ita tu collige merita in æternitatem. Hanc enim necessitatem, explicans vers. 29. ait: *Hoc itaque dico, fratres: tempus breve est: reliquum est, ut qui habent uxores, tanquam non habentes sint*, etc., *præterit enim figura hujus mundi.* q. d. Ambis sponsam, prolem, uxorias voluptates? iis inhias, in eas omnes cogitationes et curas defigis? moliris perpetuare familiam, nomen, genus? opes congeris, fundos coemis, domos construis quasi perenniter hic victurus? memineris illius Horatiani:

> Linquenda tellus, et domus, et placens
> Uxor.

Primo, quid te fatigas, et laboribus excrucias? brevem voluptatem, famos nominis et familiæ, quantis doloribus emis? quid longa speras? breve est quidquid hic vides, quidquid ambis, arcta est præsens vita. Ex sæculorum et tempo-

rum decursu viceni, triceni anni vitæ tuæ assignati et circumscripti sunt. Audi Poetam :

Vitæ summa brevis spem nos vetat inchoare longam.

Secundo, urget te imminens mors : ad eam curris pernici cursu; instat judicium, instat æternitas, longa, inquam, et nunquam finienda æternitas : arctat te Deus, cogitque ut ad eam te compares et festines.

Tertio, præsentem hanc vitam, hoc breve tempus tibi dedit Deus, non ut hic in conjugio voluptueris, non ut familiam stabilias, non ut præsentibus fruaris, non ut sedem figas, quasi hic diu vel in æternum mansurus; sed tantum ad hoc, ut in eo quasi stadio virtutum decurras ad metam et bravium, beatam, inquam, æternitatem ; ut in illam oculis, animo, mente intendas, ut hunc tibi omnibusque actionibus tuis scopum præfigas. Quare licet mundus plenus sit insinia, nulla tamen major aut patentior est, quam quod adeo negligat summa et sempiterna, et tanto studio sectetur infirma et transitoria, cum tanto æternæ damnationis periculo.

Quarto, indies cogites : Tantum jam vitæ meæ demptum est, forte non tantum superet : quot diebus vivo, totidem arctor et urgeor ad mortem : quid si hodie, si cras illa obveniat? itane vixi, ut mori non dubitem? cibosne comparavi, merita, inquam, bonorum operum, quibus in omnem æternitatem mihi vivendum est? in hoc vertitur cardo salutis tuæ : quin ergo in id totus incumbis ?

Quinto, quid alia tractas ? quid partiris animum in uxorem, proles, familiam, ut per diem vix semel de Deo, de cœlo cogites ? quin totum colligis in illud unum quod est necessarium, ut cum Maria optimam partem eligas? Quid lucro, quid opibus, quid statibus, quid jungendis affinitatibus inhias ? *O curas hominum, ô quantum est in rebus inane! Stulte, hac nocte animam tuam repetent à te, quæ autem parasti cujus erunt?* Succedent immemores filii, pro quibus sudasti, laborasti, corpus morti, animam inferno oppignerasti, relinques ea ingratis hæredibus : si grati sint, te ex inferno liberare non poterunt.

Sexto, quin misereris animæ tuæ; quin, inquam, unius animulæ tuæ, quam Deus tibi curandam et salvandam dedit, curam geris? quin animum à conjugio, à sponsa, à liberis; cogitationes a familia, a negotiis et curis uxoriis, quæ te terræ et terrenis immergunt, distrahunt, absorbent, avocas ?

Septimo, quin cælibatum quem suadeo, amplecteris? dabit ille otium cogitandi, non quomodo mundo sed quomodo Deo placeas, quomodo ad iter in cœlum te compares, quomodo rationes tuas ad judicium futurum componas et adæques, quomodo Deo te sistas : scilicet dabit ille facultatem sine impedimento, libere et expedite Domino serviendi, Dominum assidue obsecrandi, ut orationibus, jejuniis, eleemosynis insistendo merearis pariter in cœlo, in gloria excellere, et vicinus Deo assistere, eoque beatissime frui in omnem æternitatem, ubi cum B. Agnete apud S. Ambrosium serm. 90. semper canas : *Illi sum juncta in cœlis, quem in terris posita tota animi in tentatione dilexi.* Et, *Regna mundi, et omnem gloriam eorum contempsi propter amorem Domini mei Jesu Christi, in quem credidi, quem dilexi, in quem speravi.*

Denique Maldonatus in Notis manuscr. *Propter instantem necessitatem*, id est, ait, propter instantem finem mundi, ut ad eum nos comparantes, non implicemur matrimonio et terrenis negotiis. Unde vers. 29. de eo ait : *Tempus breve est.*

Ex dictis ruit argumentum Joviniani et Calvini : Apostolus, inquiunt, instans vel præsens opponit futuro : ergo, si cælibatus bonus est tantum propter instantem necessitatem, non erit bonus ob futuram mercedem.

Respondeo, falsum est antecedens : imo, ut dixi, instans vel præsens necessitas est, quæ nos urget ut per cælibatum in hac brevi vita cogitemus et paremus nobis æternam mercedem. Quinimo S. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. Addit, inquit, Apostolus præsens futuro, ne quis putet virgines feliciores esse quidem quoad spiritualia, non autem quoad carnalia, cum in utroque conjugatis præstent, et utraque vita, tam in tempore, quam in æternitate. Idem docet, et diserte refellit hoc argumentum Calvini S. Aug. lib. de Sancta virginit. cap. 22. tom. 6. et Apostolus hic vers. 33. et 35. ut ibi fusius ostendam.

Quoniam bonum est homini sic esse.] Τὸ *quoniam* non causam reddit : redderet enim causam sui ipsius, quasi diceret, *Bonum est quoniam bonum est.* Vox ergo *quoniam* respicit et revocat, id quod præcessit : Apostolus enim per epanalepsin, repetit id quod dixit, ut illud inculcet. q. d. Existimo bonum esse manere virginem propter instantem necessitatem; *quoniam*, id est, quod, inquam, homini sit bonum sic esse, scilicet in virginitate.

Si nupserit virgo, habilis scilicet ad nubendum, puta libera et innupta, nec Deo consecrata. Ita Theodoret. Theophyl. Photius, et S. Hieron. supra : talis nubendo non peccavit,] vide dicta vers. 2.

Tribulationem tamen carnis habebunt hujus modi,] aperientes sibi per conjugii copulam dolorum officinam, inquit S. Basilius lib. de Sancta virginit. ante fin. Vocat Apostolus *tribulationem carnis*, conjugii, liberorum et familiæ onera, quæ jam dixi, de quibus S. August. lib de Sancta virginit. c. 16. S. Ambr. l. 1. de Virgin. et S. Hier. contra Jovinian *Tribulationem* ergo *carnis* appellat eam, quæ circa carnem et carnalia versatur, quæque carnem affligit. Hanc opponit voluptati carnis, quæ est in conjugio : illa enim per hanc tribulationem, utpote longe graviorem, ita opprimitur et eliditur, ut vix sentiatur. Voluptas enim quæ est in actu conjugali valde vilis est, brutalis, faciens hominem epilepticum, uti dicebat Alexander Magnus, et verecundiæ plena, et momento transit, statimque innumeris incommodis compensatur. Mox enim à conceptu subeunt fastidia, insomnia, vertigines, melancholiæ, præcordiorum angustiæ, absurdi appetitus, et naturæ totiu pertubatio. Sequuntur partus dolores acerrimi, qui multis mortem afferunt. Secundo, proles edita, mox quotidie et continuo mundanda est, cibanda, fascianda, vestienda, reponenda, cunis agitanda ut dormiat, eximenda ut surgat, disponenda ut exoneret, verbis et cantu assidue mulcenda ne ploret : ita ut matres totos dies et noctes circa infantes occupentur, nec aliud fere facere aut cogitare possint. Omitto sordes, pedorem, ejulatus, morbos, pericula tam matrum quam parvulorum. Tertio, proles grandior effecta majores affert curas et dolores. Quantus dolor si

contingat eam extingui, si malo consortio ad flagitia et dedecora abripi? si rebellem parentibus se præbeat? si alea et poculis bona parentum consumat? si inconsulto matrimonio se involvat? Etsi enim parentes sint sanctissimi, tamen sæpe contingit, ut filii sint scelerati, itaque gravissime parentes crucient. Exempla sunt in Adamo et Cain, in Noe et Cham, in Abrahamo et Ismael, in Isaac et Esau, in Jacob et Ruben, ceterisque omnibus fere ejus filii, in David, Amnon et absalom, aliisque plurimis.

Ob hæc conjugum onera, hancque tribulationem S. Augustinus secutus S. Ambrosium nulli unquam conjugem et conjugium suadere voluit, *Hæcque tria homini Dei servanda monebat*, inquit Possidonius in Vita S. Augustini cap. 27. *Primum, ut uxorem cuiquam nunquam posceret. Secundum, ut militare volentem ad hoc non commendaret. Tertium, ut in sua patria petitus ad convivium non iierit, causamque singulorum dabat. Primi, ne, dum inter se conjugati jungantur, eum maledicant, per quem conjuncti sunt. Secundi, ne militiæ commendatus male agens, suam culpam suffragatori tribueret. Tertii, ne per frequentiam in patriæ conviviis constitutus, temperantiæ amitteretur modus.*

Ego autem vobis parco,] quod eligatis statum tribulationum, scilicet matrimonium, indulgeo, non retraho. Ita Ambrosius

29. Hoc itaque dico, fratres : tempus breve est] ὁ καιρὸς συνεσταλμένος, *tempus*, id est, vitæ nostræ spatium, *contractum est;* et ut Tertull. legit, *in collecto est :* ut cogitemus nos hic non quasi inquilinos uxoribus, et rebus quibusvis præsentibus frui; sed iis quasi peregrinos ad breve tempus uti debere, ut tendamus ad gloriosam illam civitatem, in quam quasi cives æterni conscribemur. Amplius hoc tempus accipit Ambros. scilicet tempus sæculi hujus. q. d. Breve est omne hoc tempus, et imminet dies judicii : non ergo temporaneis sæculi voluptatibus immoremur, sed comparemus nos ad judicium.

Reliquum est, ut et qui habent uxores, tanquam non habentes sint,] ut scilicet non magnopere rei uxoriæ afficiantur, ut animum, mentem atque amorem magis in Domino, quam uxoribus defigant. Ita Ambros. et Anselm. Addit S. August. lib. 1. de Serm. Domini in monte cap. 14. in fine; ut pari consensu, si fieri potest, castitatem servent.

30. Et qui emunt, tanquam non possidentes,] perpetui nimirum, sed tanquam usufructuarii ad vitam. Vetat enim Paulus hic immodicum rerum usum et affectum, quasi non illas possideamus, sed ab illis possideamur, ut scilicet non apponamus cor rebus momentaneis, nec nimio affectu inhereamus ulli creaturæ ita fluxæ. Ita Anselmus. Pulchre S. August. tractatu 40. in Joannem, cuivis diviti modum utendi pecuniis prescribens : *Utere*, inquit, *nummo quemadmodum viator in stabulo* (in hospitio : hinc olim hospes vocabatur stabularius, ut patet Lucæ 10. 35.) *utitur mensa, calice, urceo; dimissurus non permansurus.*

Hoc ipsum et Judæos efficaciter doceret Deus, instituit annum quinquagesimum jubilei, sanxitque, ut illo anno omnes agri et prædia coempta ab emptore redirent sine pretio ad priorem dominum : qui ea vindiderat, cujus sanctionis causam dat Levit. 25. 23. dicens : *Terra quoque non vendetur in perpetuum : quia mea est, et vos advenæ et coloni mei estis. Unde cuncta regio possessionis vestræ sub redemptionis conditione vendetur.* q. d. Ego Deus altum transcendens, verum ac proprium in terram vestram habeo dominium; quare licet mihi quas volo conditiones venditioni ejus apponere, maxime cum in eam vos tanquam advenas et colonos induxerim, talesque semper manere velim. Quare volo et statuo, ut possessiones quælibet anno jubilei redeant ad priores dominos, idque hac de causa : ut nimirum sciatis, inquit Philo lib. de Cherubim, solum Deum proprie rerum omnium esse dominum et possessorem; homines vero, earum tantum habere usumfructum ad vitam, non vero dominium. *Hinc liquet*, inquit Philo, *nos alienis uti possessionibus : nec gloriam, nec divitias, nec honores, nec imperia, nec aliud quidpiam, vel corporis vel animi proprium, quasi hæc juris dominii nostri sint, possidemus; sed eorum usumfructum, dum hic vivimus, habemus solum.*

31. Et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur.] ὡς μὴ καταχρώμενοι, id est, *tanquam non abutentes*, scilicet non nimium eorum usui adhærentes. Noster Interpres verbum compositum in Græco accepit pro simplici, uti sæpe Græci faciunt : *tanquam non abutentes*, id est, *tanquam non utentes*, scilicet usu firmo et tenaci, quod est abuti. Utendum enim est re taliter, quali est. Mundo ergo fluxo fluxe et quasi obiter utendum est, tanquam eo non utaris : sin mundo adhærere vis, eo abuteris; quia re fluxa quasi non fluxa, sed firma, solida et stabili uteris. Abusus enim, ait Theoph. et superfluus usus, et modum ac naturam rei exuperans. Hinc Syrus vertit, *qui utuntur hoc mundo, preterquam usum non utantur.* Sic abuti, pro plene uti capitur cap. 9. 18. Quocirca S. Basilius in Regul, brevior. interrog. 70. *Abusum, inquit, damnat Apostolus, cum dicit : Tanquam utentes hoc mundo, non tanquam abutentes. Usus enim modum, ipsa inevitabilis rerum ad usum pertinentium necessitas definiit. Qui autem ultra necessitatem progreditur, is aut intemperantis habendi cupiditatis, aut voluptatis libidinis, aut inanis gloriæ morbum habet.*

Præclare S. Leo. serm. 5. de jejunio septimi mensis : *In dilectione Dei*, inquit, *nulla nimia : in dilectione autem mundi, cuncta sunt noxia. Et ideo æternis bonis inseparabiliter est inhærendum, temporalibus vero transeunter utendum est, ut peregrinantibus nobis, et ad patriam redire properantibus, quidquid de prosperitatibus mundi hujus occurrerit, viaticum sit itineris, non illecebra mansionis. Ideo Apostolus prædicat dicens : Tempus breve est; reliquum est, ut qui habent uxores, tanquam non habentes sint*, etc. *PrætErit enim figura mundi hujus. Sed quod de specie, de copia, de varietate blanditur, non facile declinatur, nisi in illa visibilium pulchritudine creator potius quam creaturæ diligatur.* Idem serm. 11. de Quadrag. citatis hisce Apostoli verbis; subdit : *Beata enim mens, quæ peregrinationis suæ tempora casta sobrietate transcurrit, et in iis per quæ necesse est eam ambulare, non remanet, ut hospita magis quam domina terrenorum, nec affectibus sit innexa humanis, nec promissionibus desit divinis.*

Præterit figura hujus mundi.] *Præterit*, Græcum παράγει, verti etiam potest, *decipit*, vel transversum agit, figura et species mundi. Nam ut ait August. ep. 39. ad Licentium : *Vincula hujus mundi asperitatem habent veram, jucunditatem*

falsum; certum dolorem, incertam voluptatem; durum timorem, timidamque quietem; rem plenam miseriæ, spem beatitudinis inanem: his tu inseras manus et pedes? Idem. serm. 23. de Verbis Apost. *Temporalia*, inquit, *bona non cessant nos inflammare ventura, corrumpere venientia, torquere transeuntia: concupita inardescunt, adepta vilescunt, amissa vanescunt.* Et S. Bern. *Noli*, ait, *amare præsentia, quæ possessa onerant, amata inquinant, amissa cruciant.*

Rursum D. Gregorius lib. 6. epist. ad Andream: *Vita*, inquit, *nostra naviganti est similis: is namque qui navigat, stat, sedet, jacet, vadit, quia impulsu navis dicitur. Ita ergo et nos sumus, qui sive vigilantes, sive dormientes, sive tacentes, sive loquentes, sive ambulantes, sive volentes, sive nolentes, per momenta temporum ad finem quotidie tendimus. Cum igitur finis nostri dies advenerit, ubi nobis erit omne quod modo cum tanta cura quæritur, et cum sollicitudine congregatur? Non ergo honor, non divitiæ quærendæ sunt, quæ dimittuntur. Sed si bona quærimus, illa diligamus, quæ sine fine habebimus: si autem mala pertimescimus, illa timeamus, quæ reprobis sine fine tolerantur.* Unde eidem Andreæ mox consulit parvo hujus vitæ et peregrinationis tempore *sacris lectionibus vacare cælestia, verba meditari, in æternitatis amore se accendere, de terrenis rebus secundum vires bona opere agere, et regnum perpetuum in eorum remunerationem sperare. Sic autem vivere jam in æternitatis vita partem habere est.* S. Hilar. ait S. Hieron. in ejus Vita, *singulos hortabatur præterire figuram mundi, et eam esse veram vitam, quæ vitæ præsentis emeretur incommodo*

Figura.] Græce σχῆμα, id est habitus, species ac status mundi fugax. Ita Ambrosius et Anselm.

Nota. Mundo non tribuit Apostolus formam: hæc enim solidior est et constantior; sed figuram, quæ mobilis est, fugax, evanida, ut dixi Rom. 12. v. 2. *Nolite*, ait Anselmus, *constanter mundum diligere, quando ipse, quem diligitis, non potest constare, incassum cor, quasi manenter figitis, dum fugit ipse, quem amatis.* Si mundus fugit, ergo et nuptiæ, et omnia quæ mundo clauduntur.

Præterit ista dies, nescitur origo secundi;
An labor, an requies: sic transit gloria mundi.

Et ut noster Lipsius vir tam sapiens, quam homine et humanis cunctis celsior, cum de scientiarum et rerum humanarum vanitate sæpe et familiariter colloqueremur, magno animi sensu solebat dicere, quod diu præmeditatum suo sepulchro inscribi jussit:

Vis altiore voce me tecum loqui?
Humana cuncta, fumus umbra, vanitas,
Et scenæ imago, et, verbo ut absolvam, nihil.

Est enim mundus instar scenæ, in qua peragitur fabula vitæ hujus, homines personæ sunt, intrant, abeunt: locus theatri est terra. *Generatio præterit*, inquit Ecclesiastes cap. 1. v. 4. *Et generatio advenit; terra autem in æternum stat.* Duæ in scena sunt portæ; ingredientibus ortus, egredientibus occasus, sive mors; vestes quisque hic commodato accipit: qui regem agit, non auferet secum purpuram, quam hic gestavit. Brevi finitur hæc comœdia. Audi Senecam:

Prima quæ vitam dedit hora, carpsit.

Vulgo dicimus, Dic mihi, ô villa, ô domus, ô præbenda, ô pecunia quot dominos habuisti, et quot adhuc habitura es? Dic, ubi Salomon ille rex sapientissimus, ubi Samson fortissimus, ubi Absalon pulcherrimus, ubi Cicero disertissimus, ubi Aristoteles acutissimus? Tot clari proceres, tot rerum spatia, tot ora Præsulum, tot membra fortia, tot mundi principes, tanta potentia? in ictu oculi clauduntur omnia. O esca vermium! ô massa pulveris! ô ros, ô vanitas, quid sic extolleris? quid quæris? quid ambis? felix qui potuit mundum contemnere.

Pulcherrime et brevissime singularum rerum quæ sunt in hoc mundo fugacem vanitatem, sigillatim et quasi punctim perstringens describit Nazianz. trac. de Vitæ itineribus, qui extat sub finem operum ejus: *Quis sum?* inquit, *unde in vitam veni? quis rursus, postquam aliquantisper terræ gremio retentus, à pulvere ad vitam rediero, futurus sum? ubinam tandem me Deus collocabit? multæ quippe ærumnosæ vitæ hujus viæ sunt, nec ullum bonum apud homines est, quod non aliquid vitii admixtum habeat. Atque utinam non majorem quoque partem mala sibi vendicarent! Insidiæ sunt opes, sublimiumque thronorum et dignitatum fastus mera sunt insomnia. Imperio alterius subesse, grave ac molestum; paupertas pedica; pulchritudo porro brevis, atque fulgetri similis; juventus nihil aliud, quam temporis fervor; canities, tristis vitæ occasus. Sermones vere alati, gloria aer, nobilitas vetus sanguis, robur cum apris commune, satietas petulans, matrimonium vinculum, liberorum copia curæ necessariæ mater, orbitas morbus, forum vitiorum schola, quies imbecillitas, artes abjectorum hominum, angustùs alienus panis, agricultura labor, navigantium major pars in orco, patria proprium barathrum, externa regio probrum.* Deinde omnia simul complectens eorum vanitatem multis aptisque similitudinibus spectandam proponit, aitque: *Omnia denique mortalibus laboriosa sunt, humana omnia metus, risus, lanugo, umbra, ros, flatus, volatus, vapor, insomnium, fluctus, navis, vestigium, aura, pulvis, orbis quidam perpetua conversione similia omnia volvens, nunc stabilis, nunc rotans, nunc labilis, nunc fixus anni temporibus, diebus, noctibus, laboribus, morte, mœroribus, voluptatibus, morbis, calamitatibus, secundisque rerum successibus. Nunc vero non sine magna sapientia hoc à te, Christe, constitutum est, ut res omnes hujus vitæ incertæ atque instabiles sint: nempe ut rerum firmarum stabiliumque amore ac desiderio inardescamus, utque discamus à stultæ carnis cogitatione mentem abrumpere, imaginemque, illam quam divinitus accepimus, puram atque integram conservare, vitam ab hac vita alienam ducere, ac denique cum altero mundo mundum hunc commutando, difficultates omnes hujus vitæ molestiasque forti animo perferre.*

Apte quoque S. August. in psal. 109. ad illud: *De torrente in via bibet: torrens* ait, *profluxio mortalitatis humanæ est: sicut enim torrens pluvialibus aquis colligitur, redundat, perstrepit, currit, et currendo decurrit, id est, cursum finit: sic est omnis iste cursus mortalitatis. Nascuntur homines, vivunt, moriuntur, et aliis morientibus alii nascuntur. Quid hic tenetur? quid hic non decurrit? quid non quasi de pluvia collectum it in mare, in abyssum?*

Figura hæc mundi facit eum personatum et

larvatum. Sicut ergo si quis tibi equum phaleratum venderet, phaleras demeres, equi corpus et membra considerares, antequam eum emeres : ita et hic facito. Personatos tibi honores, larvatas voluptates, phaleratas divitias mundus vendit : tolle phaleras, tolle larvas : introrsum quid lateat, considera : videbis omnia exilia, gracilia, inania esse.

Pathetice vero Sapiens c. 5. v. 8. impiorum querelam, et feram pœnitentiam hujus vanitatis adamatæ describens, eamdem comparat tenui umbræ, nuntio percurrenti, navi mare secanti, avi transvolanti, sagittæ emissæ, lanugini, spumæ, fumo, vento, hospitio unius diei. Hæc ipsa fusius explicat. S. Hieron. epist. ad Cyprianum, explanans verba illa psal. 89. *Mille anni ante oculos tuos tanquam dies hesterna quæ præteriit. Æternitati*, inquit, *comparata, brevis est omnium temporum longitudo.* Et inferius explicans v. 6. *Mane sicut herba transeat, mane floreat et transeat, vespere decidat, induret et arescat. Sicut enim*, inquit, *manevirens herba, et suis floribus vernans delectat oculos contemplantium, paulatimque marcescens amittit pulchritudinem, et in fœnum, quod conterendum est, vertitur : ita omnis species hominum vernat in parvulis, floret in juvenibus, viget in perfectæ ætatis viris : et repente dum nescit, incanescit caput, rugatur facies, cutis prius extenta contrahitur, et extremo fine, quod hic dicitur vespere, id est senectute, vix moveri potest : ita ut non cognoscatur quis prior fuerit : sed pene in alium commutetur : ac denique, ut Symmachus vertit psalmo illo* 89. v. 10. *succidimur repente, et avolamus.*

32. VOLO, Velim (vide dicta v. 7.) AUTEM VOS SINE SOLLICITUDINE ESSE,] ac consequenter in virginitate et cælibatu vivere.

33. QUI CUM UXORE EST, SOLLICITUS EST QUOMODO PLACEAT UXORI.] Mulier, inquit Plautus, et navis nunquam satis ornatur : qui ergo opus quærit, uxorem ducat, et navim instruat.

ET DIVISUS EST,] in multas nimirum curas distractus, ut uni Domino vacare non possit, sed partem Deus, partem et potiorem uxor et filii sibi vendicent. Ita Ambros.

Nota Græcos, Chrysost. Œcumen. Theophyl. Basil. et Syrum hæc sequentibus jungere, sic : μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, *divisa est mulier*, sive *uxor et virgo.* q. d. Diversa sunt uxoris et virginis studia, aut ut Chrysost. virginem à non virgine definit et dividit otium et negotium; virgo *otium*, *non virgo* negotium agit. Sed S. Hier. lib. 1. contra Jovin. asserit hanc lectionem non esse Apostolicæ veritatis : jamque Græca et Latina aliter distinguunt, eo sensu, quem jam dedi.

34. ET MULIER INNUPTA ET VIRGO COGITAT, μεριμνᾷ, sollicite meditatur, et curat QUÆ DOMINI SUNT, UT SIT SANCTA CORPORE, ET SPIRITU.] *Sancta*, id est, pura et immaculata. *Virgo*, inquit Œcumen. *corpore sancta est, propter castitatem; spiritu autem sancta est, propter familiaritatem cum Deo, et Spiritus sancti in habitationem.*

Nota hic locum apertissimum pro consiliis Evangelicis, et nominatim virginitatis : hanc enim crebro hic commendat et consulit Paulus, ut v. 7. 8. 25. 26. 34. 35. 40. Unde Petrus Martyr et Beza hic fatentur virginitatis custodiam, non tantum ad vitandas temporarias curas et molestias, meliorem esse matrimonio, uti voluit Lutherus; sed etiam hoc præstare, quod aptior sit cultui Dei. Addunt tamen, eamdem in se non esse Dei cultum vel certe non majorem, nec meliorem matrimonio.

Verum certum est virginitatem in hoc statu esse in se virtutem illustrem, qua Deus honoratur et colitur, longe meliorem et præstantiorem matrimonio, et præmia longe majora mereri, adeoque aureolam propriam in cœlis. Dico, in hoc statu : nam in statu innocentiæ virginitas non fuisset virtus, imo non fuisset, uti nec concupiscentia.

Jam quod dixi probatur Primo, quia Apostolus docet hic virginitatem esse sanctitatem corporis et spiritus, et per eam nos placere Deo. Sensus enim est : Sicut mulier conjugata cogitat quomodo se pulchram conservet et ornet, ut viro placeat; ita virgo cogitat quomodo servet corporis integritatem et sanctitatem, ut sit casta corpore et mente, ut ita placeat Deo (ita Anselm. Theoph. Œcum. Chrys. et alii passim) utque hanc castitatem orationibus, aliisque virtutibus ornet et augeat, quo magis placeat Deo, ut innuit Ambrosius : ergo per castitatem virginalem virgo placet Deo adeoque ipsa castitas et virginitas est sanctitas. Ita enim eam hic vocat Apostolus : si virginitas et sanctitas, profecto est et Dei cultus.

Secundo, v. seq. Apostolus cælibatum vocat honestum, id est, honestiorem matrimonio : ergo cælibatus est virtus. Virtutis enim proprium objectum est bonum honestum.

Tertio, virginitas et cælibatus per se est pars temperantiæ ejusque actus heroicus, elicitus scilicet à summa castitate, fortitudine et lucta, estque perfecta refrænatio concupiscentiæ; et sæpe à charitate, religione, voto imperatur. Unde sic argumentor : Sicut concupiscentia, maxime libidinis, mala est in se, ita eam frœnare in se bonum est, et Deo gratum; et magis eam frænare, magis bonum est, et magis Deo gratum : atqui virginitas magis, imo in totum refrænat concupiscentiam, cum conjugium illi indulgeat : ergo virginitas majus bonum est, et Deo gratior ac melior matrimonio, idque diserte docet Apostolus v. 38. *Qui matrimonio*, inquit, *jungit virginem suam, bene facit; et qui non jungit, melius facit :* quia nimirum facit opus melioris et præstantioris virtutis. Unde Fulgent. epist. 3. c. 4. *Adeo*, inquit, *virginitas virtus est, ut à virtute nomen acceperit virgo.* Et S. Hieron. lib. contra Jovinian. *Virginitas*, ait, *hostia Christi est.*

Denique id expresse contra Jovin. Calvinum, et similes docent S. Ambros. Augustin. Chrys, Athanas. Basil. libris quos ad hanc rem probandam de virginitate ex professo scripserunt, atque S. Thomas 2. 2. p. 152. et ibidem Scholastici, omnesque Catholici Doctores.

Præclare S. Aldhelmus Occidentalium Saxonum Episcopus sub annum Domini 680. tom. 3. Bibliothecæ SS. Patrum, in libello de Laudibus virginitatis cap. 9. *Cum tres*, inquit, *sint status in Ecclesia, virginitas, cælibatus, et conjugium, ex revelatione angelica didicimus, si meritorum ratio habenda est, cum has inter virtutes constituendum esse ordinem, ut sit virginitas aurum, cælibatus argentum, conjugium æramentum : virginitas divitiæ, cælibatus mediocritas, conjugium paupertas : virginitas pax, cælibatus redemptio, conjugium captivitas : virginitas sol, cælibatus lucerna, conjugium tenebræ : virginitas regina,*

cælibatus dominus, jugalitas ancilla. Hæc ille.

Tertull. quoque lib. de Pudicitia : *Pudicitia,* inquit, *flos morum, honor corporum, decor sexuum, fundamentum sanctitatis, præjudicium omnis bonæ mentis : quanquam rara, vixque perpetua, tamen aliquatenus in sæculo morabitur, si disciplina persuaserit, si censura compresserit.*

Denique S. *Martinus videns pratum, cujus unam partem boves depaverant; secundam porci suffoderant; tertiam illæsam, quæ diversis floribus quasi picta vernabat, dixit : Prima pars speciem gerit conjugii, quæ à pecore depasta, etsi non penitus gratiam amisit herbarum, nullam tamen florum retinet dignitatem. Secunda, quam porci pecora immunda foderunt, fornicationis fœdam imaginem prætendit. Tertia, quæ nullam sensit injuriam, gloriam virginitatis ostendit : unde herbis fœcunda luxuriat, fœni in ea fructus exuberat, et ultra omnem speciem distincta floribus, quasi gemmis micantibus ornata radiat.* Ita Sulpit. dialog. 2. c. 11.

Ex hisce collige octo prærogativas virginitatis et vitæ cælibis. Prima est, quod sit imitatio vitæ et integritatis angelicæ. Angeli enim non nubunt, sed toti Deo intendunt et famulantur : idem faciunt et virgines. Audi S. Athanas. lib. de Virginitate sub finem : *O virginitas opulentia indeficiens, corona immarcescibilis, templum Dei, domicilium Spiritus sancti, margarita pretiosa, mortis et inferni profligatrix, angelorum vita, corona Sanctorum,* etc. Et S. Chrysost. lib. de Virginit. c. 11. *Virginitas,* ait, *tanto nuptiis præstat, quanto cœlum terræ, quanto hominibus angeli antecellunt.* Et S. August. l. de Sancta virgin. c.13. *Virginalis,* ait, *integritas angelica portio est, et in carne corruptibili incorruptionis perpetuæ meditatio.* Rursum hæc est angelorum familia illa nova quam Christus in terra instituit; ut docet S. Hieron. epist. 22. ad Eustochium. *Statim,* inquit, *ut filius Dei ingressus est super terram, novam sibi familiam instituit, ut qui ab angelis adorabatur in cœlo, haberet angelos in terris.* Vide S. Fulgentius, epist. 3. ad Probam cap. 9.

Secunda est, quod virginitas sit holocaustum, ut ait S. Hier. in psalm. 95. corpus enim, et cum corpore mentem addicit et consecrat Deo, rebusque divinis : unde S. ignatius epist. ad Tarsenses, virgines vocat *sacerdotes Christi. Eas,* inquit, *quæ in virginitate degunt, in pretio habete, tanquam Christi sacerdotes.* Hinc S. Ambros. in psal. 118. 5. virgines vocat *Martyres :* graviorem enim sæpe habent luctam quam Martyres, cum amores et vitales animæ concupiscentias pro Deo obtruncant.

Tertia, quod virgo connubium spirituale ineat cum Christo, uti dicam epist. 2. c. 11. v. 2. Proles hujus conjugii sunt non corporales, sed spirituales; puta primo, opera virtutum : secundo, eleemosynæ, aliaque officia charitatis : tertio, exempla sancta, quibus plures animas ad Christi obsequium adducunt, itaque eas Christo pariunt. Ita S. Cæcilia Valerianum maritum, Tiburtium fratrem, aliosque non tantum Christianos, sed et virgines et Martyres effecit. Unde de ea canit Ecclesia : *Domine Jesu Christe seminator casti consilii, suscipe seminum fructus quos in Cæcilia seminasti.* Et : *Cæcilia famula tua quasi apis tibi argumentosa deservit.*

Quarta, quod virgines plus ceteris à Christo amantur : Christus enim quasi sponsus, virgines quasi sponsas suas adamat, uti docet S. Ambros. l. 1. de Virgin. Rursum amat eos tanquam milites suos. Unde ibidem Ambrosius : *Hæc est,* inquit, *militia illa cœlestis, quam laudantium exercitus angelorum promittebat in terris.* Vide de his militibus S. Chrysostomus homil. 71. in Matth.

Quinta, quod virgines sint nobilissima pars Ecclesiæ. Audi S. Cypr. lib. de Disc. et habitu virgin. *Nunc nobis ad Virgines sermo est, quarum quo sublimior gloria est, major et cura est. Flos est ille Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritualis, læta indoles, laudis et honoris opus integrum et incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi.* Et S. Hier. l. 2. contra Jovinian. *Virginibus,* ait, *et continentibus quasi gemmis pulcherrimis Ecclesiæ monile decoratur.* Et Ecclesiast. cap. 26. *Omnis,* inquit, *ponderatio non est digna animæ continentis* in conjugio (de eo enim loquitur) multo ergo magis omnino continentis in cælibatu.

Hinc S. Athanas. lib. de Virgin. docet virginitatem esse notam veræ religionis et Ecclesiæ. Nam vera religio virginitatem et cælibatum suadet, complectitur, extollit : infidelitas et hæresis dissuadet, abjicit, deprimit. Et S. Ambros. l. de Viduis : *Illi,* ait, *qui deorum suorum adulteria et probra venerantur, cælibatus et viduitatis statuere pœnas, ut æmuli criminum mulctarent studia virtutum.*

Quare hæretici et infideles non sunt, nec esse possunt virgines : sine gratia enim Dei (cujus initium est fides) impossibile est inter tot carnis illecebras et tentationes, virginitatem servare et tueri. Unde S. Athan. in Apol. ad Constantinum Imp. *Nusquam alibi,* inquit, *sanctum illud et cœleste æternæ virginitatis mandatum feliciter adimpletur, nisi dumtaxat apud Christianos.*

Sexta, quod, ut ait S. Cyprian. supra, *nuptiæ repleant terram, continentia cœlum;* adeoque, ut ait S. Basil. *virgines anticipent gloriam resurrectionis.* In hac enim, ut ait Christus, non nubent, neque nubentur.

Septima, quod virgines in cœlis eximium habeant præmium et coronam, quodque sequantur Agnum quocumque ierit, cantantes canticum novum, quod nemo alius canere potest Apocal. 14. v. 3. et 4.

Octava, quod virginitas faciat hominem similem Deo et S. Trinitati, de quo v. seq. Atque hæc omnia tam locum habent in virginibus quæ domi, quam in iis quæ in monasterio degunt. Tempore enim S. Pauli et Ignatii necdum erant monasteria. Eum ipsi ergo consulunt et laudant virginitatem, consulunt et laudant eam quæ domi servabatur. Ita Philippus diaconus domi habebat quatuor filias virgines, Actor. 21. 9. quæ etiam spiritu prophetico præditæ fuerunt, ut ibidem dicitur; idque in præmium virginitatis, ait S. Hieron. ad Demetr. Philippus Apostolus ante Apostolatum tres genuit filias, quarum duæ in virginitate consenuerunt, ut ait Polycrates apud S. Hier. lib. de Script. Eccles. in Polycrate. S. Thecla hortatu S. Pauli coluit virginitatem, uti testatur S. Ambros. lib. 2. de Virginit. Eamdem coluerunt S. Iphigenia filia regis hortatu S. Matthæi, ut testatur Abdias in ejus Vita; et S. Flavia Domitilla filia Clementis Consulis Romani, hortatu S. Clementis, teste Beda in martyrologio 7. Maii : et S. Pudentiana et Praxedes filiæ Pudentis senatoris, aliæque plu-

rimæ. Adeo ut S. Ambros. lib. 3. de Virgin. dicat, *in Ecclesia Orientali et Africana plures consecrari virgines, quam Mediolani, et in Italia nascantur homines : inde tamen non minui genus humanum, sed multiplicari.* Cujus ratio est, quia Deus non vult vinci liberalitate : si parentes ipsi unam vel alteram prolem offerunt, ipse octo vel decem reponit, fœcunditatem et felices partus tribuens et domum sua benedictione replens. Ita Annæ pro Samuele sibi oblato, quinque alias proles reposuit. Ita divitibus dantibus eleemosynam Deus majores opes, agrisque eorum majorem fertilitatem tribuit, ut ait S. August. serm. 219. de Tempore.

35. PORRO HOC AD UTILITATEM VESTRAM DICO,] ad majorem scilicet perfectionem, et profectum vestrum in spiritu et virtute, cœlibatum vobis consulo.

NON UT LAQUEUM VOBIS INJICIAM,] non quod vobis imponere velim necessitatem continendi, et vos eo cogere. Ita Œcumen. Theophyl. Chrysost. Hoc enim præceptum laqueus esset iis, qui ægre se continere possunt, quia spoliaret eos remedio suæ incontinentiæ, scilicet conjugio, et adigeret eos in peccatum fornicationis. Patet ex seq. quia laqueum, id est præceptum, opponit consilio, dum ait : *Sed ad id quod honestum est,* scilicet vos adhortans ; *ad honestum,* id est, honestiorem et meliorem vivendi conditionem in cælibatu. q. d. Hæc dico de commodis virginitatis, non ut laqueum injiciam, id est, quasi eam imperans, sed quasi consulens. Ita Theodorus, Theophylius, Anselmus, Œcumen.

Perperam ergo Petrus Martyr et Bucerus putant laqueum hunc esse necessitatem voti : hanc enim non Apostolus aut alius, sed sibi quisque injicit, dum sponte vovet castitatem : qui autem sponte vovet, non magis injicit sibi laqueum, quam is qui sponte illigat se matrimonio, et uni alicui conjugi sæpe molestæ et rixosæ.

Adde, vota non suscipi nisi post experimentum, et non nisi prævio maturo consilio et deliberatione ; uti in monasteriis novitiis datur annus probationis, ut vires suas explorent, et deliberent an velint vovere, necne. Quod si hunc annum haberent conjuges, ut eo se invicem probarent ante matrimonium, credo plures resilirent, et tamen jam contracto matrimonio manere coguntur cum ignota sæpe, inexperta et ingrata conjuge : quidni ergo illi qui solemni promissione Deo facta professi sunt castitatem, quam prius experiri potuerunt et debuerunt, adigantur ut reddant vota, quæ sponte voverunt Domino Deo suo ?

Longe verius est laqueus hoc dogma Buceri et Novantium : castitatem scilicet esse impossibilem, ac consequenter licere post vota nubere. Hoc enim laqueo multæ Religiosorum animæ, quin et conjugatorum, strangulant se, ut adulterentur, scortentur et damnentur : dum enim persuadent sibi impossibilem esse castitatem virginalem aut conjugalem, necessum est ut in adulteria et sacrilegia hac sua persuasione et phantasia adigantur.

QUOD FACULTATEM PRÆBEAT vobis virginibus, SINE IMPEDIMENTO DOMINUM OBSECRANDI.] Græce, πρὸς τὸ εὐπάρεδρον (Erasmus et Robert. Stephanus legunt eodem sensu εὐπρόσεδρον) τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως. q. d. Ad id quod assideat Deo indistracte, seu, ut in cœlibatu indivulse semper assideatis et adhæreatis Deo. Ita Theophyl. et Theodor. scilicet ut sit vobis facultas *Dominum* assidue *obsecrandi,* ut legunt Romana. Sed Plantiniana et alia passim legunt, *Dominum observandi :* S. Greg. p. 3. Pastor. admon. 38. legit, *Domino observiendi.* Omnes hæ lectiones Græcæ phrasi jam dictæ respondent : nam et per obsecrationem, et per observationem, et per servitium Deo adhæremus et assidemus ; atque ad hæc omnia magnam facultatem præbet cælibatus, ut hic ait Apostolus. Sic Magdalena sedens secus pedes Domini audiebat verbum illius, Lucæ 10. v. 39.

Secundo, S. Hieron. contra Jovinian. vertit, *Quod intente facit servire Domino absque ulla distractione ;* εὐπάρεδρον enim duo significat, Primo, esse assessorem constantem ; Secundo, esse assiduum in aliqua re. Sicut ergo Socrates dicitur suum habuisse genium paredrum, cujus consilio et monitu omnia agebat, et magi in annulis, atque hæresiarchæ in sua hæresi fabricanda (ut docet Irenæus l. 1. c. 9. et 20.) suggestores habent dæmones paredros, id est familiares : ita hic vice versa casti vocantur paredri, id est familiares et quasi assessores Dei, tanquam angeli quidam terrestres, qui semper ob castitatem vident faciem Patris. Hinc passim Patres comparant castos angelis. S. Bernardus epist 42. *Differunt,* inquit, *homo pudicus et angelus felicitate, non virtute : angeli castitas felicior, hominis fortior.* Climacus gradu 15. et Basilius de Sancta virgin. dicunt nos Deo similes per castitatem fieri, et habere speciem incorruptionis cœlestis et divinæ. Imo Gentilis. Cato aiebat vitam nostram similem fore vitæ deorum, si sine uxore esse possemus : itaque uxorem malum esse, sed necessarium. In quo erravit Cato : S. Paulus enim docet per gratiam Christi non esse necessarium, sed liberum cuique tam conjugium, quam cælibatum. Unde festive et acute B. Thomas Morus Martyr roganti cur tam parvam duxisset uxorem, respondit se è malis libere et prudenter elegisse minimum. Verissime Sapiens Sap. 6. v. 20. *Incorruptio,* inquit, *facit esse proximum Deo :* nam, ut ait Nazianz. in carmine de virgin. SS. Trinitas prima est virgo, quam omnes virgines imitantur :

> Prima (inquit) Trias virgo est ; siquidem Patre natus anarcho
> Filius est ; nec enim Pater ortum traxit ab ullo.

Et, ut ait Ambr. l. 1. de Virginibus : *Virginitas è cœlo accersivit, quod imitaretur in terris. Hæc nubes, aera, angelos sideraque transscendens Verbum Dei in ipso sinu Patris invenit. Elias etiam quia nullius corporei coitus fuisse permistus cupiditatibus invenitur, ideo curru raptus ad cœlum.* Atque hac de causa virgines non in monte, sed supra montem Sion à S. Joanne conspecti sunt, Apoc. 14. ante thronum Dei cantantes canticum novum, et sequentes Agnum quocumque ierit. Hinc et vitam cælibem dici quasi cælitem, illudque verum cælibis esse etymon censet S. Hieron. lib. 2. contra Jovinian. in fine (quidquid ibidem S. Hieronymo obstrepat Erasmus) et Caius Jurisconsultus, et nuper Lipsius. *Caius,* inquit Quintil. lib. 1. c. 10. , *cælibes dixit quasi cælites et cœlestes, quod onere gravissimo vacent nuptiarum. Per continentiam quippe colligimur et redigimur in unum, à quo in multa defluximus.*

Hoc præclare et intellexerunt et præstiterunt quatuor illæ heroinæ et reginæ sorores Theodosii Imp. inter quas eminuit Pulcheria, quæ virginitatem Deo voverunt, ad quas B. Cyrillus scripsit librum de Fide ad reginas, de quibus Nicephor. lib. 14. c. 2. pag. 612. tom. 1. Additque Nicephorus de hisce reginis : *Diu, inquit, noctuque hymnis laudibusque celebrabant Deum : institutum namque, propter quod virginitatem erant complexæ, nec ignaviam, nec otium decere existimabant.*

Atque hinc consequitur, cælibatum aptissimum esse ad sapientiam omnem acquirendam: quod Aristoteles quoque et Philosophi docuerunt, et Cicero reipsa præstitit : cum enim Terentiam uxorem repudiasset, rogatus cur aliam non duceret, respondit, se non posse simul philosophari et uxori operam dare. Non cælebs ab aliis curis liber totus sapientiæ intendit : rursum, animum purum ac sapientiæ capacem habet. Tertio, à Deo cui familiaris est, mire illustratur. Cum enim castus paredrus et assessor sit Dei, ut hic ait Apostolus, sequitur castum quoque esse assessorem divinæ et æternæ sapientiæ : hæc enim paredrus et assessor est Dei. *Da mihi,* (inquit Salomon Sapient. 9. v. 4.) *Domine, sedium tuarum assistricem* (Græce πάρεδρον, id est assestricem) *sapientiam.* Unde S. Hier. lib. 1. contra Jovinian. asserit. Sibyllas ob virginitatem obtinuisse à Deo donum prophetiæ.

Hinc sapientia et castitas quasi sorores S. Gregorium Nazianz. complexæ sunt. Nam, ut narrat Ruffinus in prologo apolog. et S. Aldhelmus de Laudib. virgin. cap. 13. *Cum B. Nazianzenus Athenis studiis vacaret, vidit per soporem sedenti sibi et legenti duas decoras dextra levaque feminas assedisse : quas ille castitatis instinctu oculo torviore inspiciens, quænam essent, quidnam vellent percunctabatur; at illæ familiarius eum et ambitiosius complectentes aiunt : Ne moleste accipias juvenis, notæ tibi satis et familiares sumus; altera enim ex nobis sapientia, altera castitas dicitur, et missæ sumus à Domino tecum habitare, quia jucundum nobis et mundum in tuo corde habitaculum præparasti.* En tibi sorores gemellæ castitas et sapientia.

Hinc Secundo, consequitur tanta Dei et angelorum cum virginibus communicatio, familiaritas et protectio, qua illarum vicissim quasi paredri easdem illæsas et inviolatas ab omni vi et petulantia tyrannorum servaverunt : cujus rei testis est S. Basil. de Vera virgin.

Illustre exemplum exstat in Vita S. Theoph. quæ sub Maxim. Imp. ad prostibulum damnata, cum eo duceretur, ita orabat: *Mi Jesu, meus amor, mea lux, meus spiritus, meus custos castitatis et vitæ, vide eam quæ tibi desponsata est, festina ne lupi tuam pecudem lanient, serva sponse sponsam, meam conserva castitatem fons castitatis.* Ingressa ergo prostibulum, librum Evangeliorum è sinu protulit, attenteque legit : affuit mox angelus, qui primum juvenem procacem ad eam ingredi volentem morte, secundum cæcitate, alios aliis pœnis mulctavit, ita ut nemo amplius ad eam ingredi auderet. Sed libidine in reverentiam versa, cum plures religione tacti locum intrassent, viderunt Theophilam honeste sedentem, et libro incumbentem : adolescentem autem quemdam prope eam stantem, luce quadam ineffabili, pulchritudine vero incredibili, veluti quædam fulguris tela emittentem ex oculis; qui tandem Theophilam educens ad Ecclesiam, eamque in vestibulo statuens, cum *pax tibi,* dixisset, recessit, attonitis Gentibus et exclamantibus : Quis est sicut Christianorum Deus? Similia sunt in Vita S. Agnetis, Cæciliæ, Luciæ, et aliarum virginum. Adeoque mirum hoc et notatu dignum in vita et martyrio SS. Virginum, quod, cum pulcherrimas virgines ab impurissimis tyrannis, promissis, metu et vi ad stuprum sollicitatas, imo publico judicio damnatas sæpissime legamus ; nullam tamen violatam, sed omnes Deo et angelis tutoribus virginitatem conservasse, adeoque auxisse martyrio conspiciamus.

36. Si quis turpem se videri existimat super virgine sua :] εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, id est, si quis indecens esse putat, et apud mundanos homines se suamque filiam despici, ait Syrus : quasi turpe sit et indecorum, quod illa virgo plus æquo sit superadulta, græce ὑπέρακμος, *superætanea,* super ætatem sit nubilis, nec tamen viro tradatur; quasi florem ætatis, vel ætatem maturam conjugio prætereat. Ita Theophyl. et Syrus.

Et ita oportet fieri,] et ita potius fieri debere putat pater, ut collocet illam viro in matrimonium, vel quia ipsa non vult continere, vel quia stirpem et prolem ex ea quærit, vel alias ob causas.

Quod vult faciat,] filiam tradat nuptui si vult; vel servet virginem, si id malit.

Nota, hanc Apostoli sententiam non significare in patris potestate esse filiam servare virginem, etiamsi ipsa nolit; aut patrem posse filiam dare marito cui ipsi libuerit, etiamsi filia in eum non consentiat; aut consensum filiæ in maritum non sufficere ad matrimonium, nisi et pater aut tutor in illud consentiat, uti statuerunt Jura civilia, dum sanxerunt filiorum vel filiarum familias matrimonia esse irrita, nisi is consentiat qui habet eos in potestate, ut habetur Instit. de nuptiis, et ff. de jure nuptiarum. Contrarium enim sanxit Jus naturale, divinum et Canonicum. Tantum ergo innuit Apostolus hic, et v. 37. consultum et congruum esse, ut parentes videntes filiæ vel filii propensionem ad nubendum, tanquam sapientiores conjugem idoneam, more veterum, quærant illi, filiumque ac filiam in hac re debere parentum consilium et voluntatem sequi, si prudentes sibi et familiæ consulere velit, nisi justam afferat excusationem. Sic Abraham, Isaac, Tobias filiis suis sponsas designarunt, quas filii parentis voluntatem et consilium secuti sponte amplexi sunt.

Si nubat.] Græca post *non peccat,* ponunt punctum, et pro *nubat* habent γαμείτωσαν, jungantur matrimonio, si videlicet illud eligant et malint. Utitur plurali, ut et virginem, et procum comprehendat, quem significavit aliquid in eam minus honestum committere, ut in procis et amasiis fieri solet : ne hoc ulterius fiat, dicit γαμείτωσαν, id est, copulentur matrimonio. Ita Maldonatus in Notis.

37. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, etc., servare virginem suam, bene facit.] Τὸ *nam* dat causam ejus, quod dixit, *Quod vult faciat :* nam sive nubat, non peccat; sive non nubat, sed virgo servetur, bene facit, imo melius facit, tam pater, quam virgo

filia. Unde Græca clarius habent ὁ δὲ, qui vero non dat nuptui, sed servat virginem, bene facit. q. d. Prior non male, hic vero bene, imo melius facit.

NON HABENS NECESSITATEM,] dare filiam nuptui, ob carentiam doni continentiæ, aiunt hæretici, q. d. Qui cogitur filiam dare nuptui, eo quod careat dono continentiæ, si eam servet virginem, male facit : qui autem non cogitur dare, eo quod filia habeat donum continentiæ, si eam servet virginem, bene facit.

Sed errant, quia τὸ *non habens necessitatem*, sicut et τὸ *habens potestatem*, refertur ad *servare virginem*. q. d. Bene facit qui servat filiam virginem, nisi necessitate cogatur eam servare virginem sine conjugio, ob inopiam, infamiam, aut quia nemo eam vult conjugem, aliisve de causis. Hoc enim necessitatis est, non virtutis : virtutis vero est, si nulla cogat necessitas, sed impellat pietas, ut virginitatem eligat libera voluntas. Ita Chrysost. Theophyl. Œcumen.

POTESTATEM AUTEM HABENS SUÆ VOLUNTATIS,] ut possit pater quod vult, id est, ut ei sit liberum servare virginem, quia videlicet virgo consentit manere virgo.

Nota hæc Apostoli verba, et ex iis disce hominem habere liberum arbitrium, etiam in moralibus et supernaturalibus, uti hic est perpetua virginitas. Pater enim non potest eam velle in filia, nisi filia eam eligat et amplectatur libere.

Posset Secundo, simpliciter sic accipi, *non habens necessitatem*, scilicet præcepti, sed *potestatem voluntatis*, id est, liberam electionem, ut sine peccato eligat quod vult. q. d. Virginitas non præcepti est, sed consilii : qui ergo vult filiam servare virginem, ad id nulla lege cogitur ; bene tamen facit, quia consilium Christi et meum adimplet.

39. QUOD SI DORMIERIT,] mortuus sit. Mors fidelium dicitur somnus : ex eo enim evigilabunt in resurrectione. Hinc pii Christiani cum quis defunctus est, obdormivit, inquiunt, in Domino, id est, mortuus est.

CUI VULT NUBAT, TANTUM IN DOMINO.] Græci Patres sic accipiunt τὸ *in Domino*, q. d. Secundum Dei legem, quæ jubet ut cum temperantia, et prolis, non libidinis causa matrimonium contrahas. Ita S. Basilius lib. de Vera virginit. *Quid*, ait, *est in Domino nubere? non ut vile mancipium voluptatibus carnis ad concubitum pertrahi, sed judicio, et commodioris vitæ ratione nuptias eligere. Ideo enim et matrimonii necessitatem Creator in natura constituit.*

Secundo, *in Domino*, id est religiose, cum Dei timore, et ad Domini gloriam : quod fiet maxime, si nubat viro probo et Christiano.

Unde Tertio, proprie ad mentem Apostoli, *in Domino*, id est, in Domini Ecclesia et christianismo. *Nubat* ergo *in Domino*, id est nubat viro Christiano. Vide can. 25. et 37. Ita Ambros. Theodoret. Theophyl. Anselm. Sedulius, D. Thom. August. lib. 1. de Adulter. conjug. cap. 21.

Hinc Ecclesia postea omnino vetuit ob periculum perversionis, et ob indecentiam, matrimonium Catholici cum hæretica, et irritavit matrimonium Christiani cum Pagana : estque peccatum mortale contrahere cum hæretico vel hæretica. Excipe Germaniam, Poloniam, Galliam : ubi cum Catholicis permisti vivunt hæretici ; ibi enim id licet, modo conjux Catholica libere permittatur, et absque perversionis periculo in fide permanere, et in eadem prolem educare, ut docet Thom. Sanchez disp. 72. n. 3. tom. 2. Sed quia hoc difficile fit, hinc passim cavenda et dissuadenda sunt talium connubia. Hinc denique contra Tertullianum, Montanistas, Novatianum patet licitas esse secundas nuptias.

40. BEATIOR AUTEM ERIT, tum hic in quieta et sanctiore vita ; tum in futuro, majori beatitudine felicior et gloriosior erit in cœlo, ait Ambrosius, SI SIC (separata in viduitate) PERMANSERIT.] Hinc patet consilium viduitatis, tanquam melioris matrimonio, et patet ex dictis et ex Patribus citatis vers. 7. vide S. August. lib. de Bono viduitatis tom. 4. et Ambros. lib. de Viduis tom. 1.

Quarto, *nubat in Domino*, hoc est secundum leges et ritus Ecclesiæ, ab ipsis Apostolis (qui Domini vice et auctoritate fungebantur) traditos. Ritus autem ab Apostolis instituti, et à tota Ecclesia recepti hi sunt potissimi. Primo, ut contrahatur in præsentia sacerdotis ad id legitime deputati. *Decet* enim, ut ait S. Ignatius ad Polycarp., *ut et ducentes uxores, et nubentes cum Episcopi arbitrio conjungantur, ut nuptiæ juxta præceptum Domini, non autem ob concupiscentiam coiisse videantur.* Secundo, ut in celebratione matrimonii sacrificium Missæ offeratur. Tertio, ut contrahentes Eucharistiam percipiant, etc. Unde Tertull. lib. 2. Ad uxorem in fine : *Unde* ait, *sufficiam ad enarrandam felicitatem ejus matrimonii, quod Ecclesia conciliat, et confirmat oblatio* (Missæ sacrificium) *et obsignatum angeli* (id est sacerdotes) *renuntiant?*

PUTO AUTEM, QUOD ET EGO SPIRITUM DEI HABEAM,] nimirum spiritum consilii, secundum quem puto me ista fideliter suadere : ita Anselm. et alii.

Nota τὸ *et ego*, q. d. Sicut et alii Apostoli, ita et ego Spiritum Dei habeo. Modeste suam auctoritatem interponit, ne videatur hæc humano, non divino spiritu dicere et consulere. Secundo, notat S. August. tract. 37. in Joann. τὸ puto non dubitantis esse, sed asseverantis et increpantis.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Tractat secundam quæstionem generalem sibi a Corinthiis propositam de idolothytis, an iis vesci liceat.

Ac respondet Primo, per se id non esse illicitum, cum idolum nihil sit.

Secundo, tamen docet id esse illicitum, si fiat repugnante conscientia, aut cum scandalo infirmorum, quod valde cavendum esse inculcat.

1. De iis autem, quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas vero ædificat. 2. Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire. 3. Si quis autem diligit Deum, hic cognitus est ab eo. 4. De escis autem, quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, et quod nullus est Deus nisi unus. 5. Nam etsi sunt qui dicantur dii sive in cœlo, sive in terra (siquidem sunt dii multi, et domini multi:) 6. nobis tamen unus Deus, Pater, ex quo omnia, et nos in illum: et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. 7. Sed non in omnibus est scientia. Quidam autem cum conscientia usque nunc idoli, quasi idolothytum manducant: et conscentia ipsorum cum sit infirma, polluitur. 8. Esca autem nos non commendat in Deo. Neque enim si manducaverimus, abundabimus: neque si non manducaverimus, deficiemus. 9. Videte autem, ne forte hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. 10. Si enim quis viderit eum, qui habet scientiam in idolio recumbentem: nonne conscientia ejus, cum sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta? 11. Et peribit infirmus in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est? 12. Sic autem peccantes in fratres, et percutientes conscientiam eorum infirmam in Christum peccatis. 13. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum: non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.

Pro intellectu trium sequentium capitum.

Nota Idolothyta sunt idolis immolata, puta carnes, panis, vinum, etc. quæ idolis offerebantur: ita dicuntur ἀπο του εἴδωλον καὶ θύειν, ab immolando idolis. Hæc idolothyta comedere per se non erat peccatum, ut docet D. Thomas 1. 2. quæst. 103. a. 4. ad 3. Erat tamen peccatum, Primo, si id fieret ex infidelitate; ut si quis idololatra ad idoli cultum ea comederet, vel si id fieret ex infirmitate fidei, quod crebrum erat tempore Pauli. Nam multi recens conversi et rudiores erant, qui vel non plene abjecerant opinionem suam de idolis et idolothytis, quasi aliquid numinis vel divini haberent: vel certe ex pristina consuetudine non poterant vincere phantasiam suam de diis suis, Jove, Minerva, Marte, (quos paulo ante quasi deos coluerant) et de sanctitate ciborum illis consecratorum. Semper enim cibos hos quasi sanctos et consecratos imaginabantur, etiamsi fides Christi illis contrarium dictaret.

Secundo, ex conscientia erronea; si quis putans esse illicitum comedere idolothytum, illud contra conscientiam comederet, putans scilicet hoc esse participationem cum idolis, et professionem idololatriæ; vel carnem ab idolo, sive dæmone, cui oblata est, esse contaminatam, et comedentem contaminare, ut docuit Apostolus, Rom. 14.

Tertio, ex scandalo; si quis sciens idolum nihil esse, tamen ad ostendendam suam scientiam et libertatem coram infirmis idolothyta comedat, itaque eos, provocet (ait Paulus, vers. 10.) ut et ipsi contra conscientiam eadem comedant, vel ut putent eum qui illa comedit peccare in fidem, vel redire ad idolorum cultum, et alios eodem trahere.

Quarto, ex præcepto Apostolico, quo Actor. 15. vers. 19. vetant Apostoli idolothytorum esum.

Quinto, si eo modo, et iis circumstantiis quis ea comedat, v. g. in idolio, cum peragitur sacrificium odololatricum, ut censeatur id fieri ad idolorum cultum, et comedens censeatur profiteri idololatriam; perinde atque is qui accedit ad cœnam Calvinisticam, censetur profiteri calvinismum. De quo casu ait S. August. lib. de Bono conjugali cap. 16. quod citatur 32. q. 4. cap. *Sicut satius: Satius est fame mori, quam idolothytis vesci.*

Quomodo Julianus Imper. ut Catholicos Constantinopolitanos ad speciem quamdam externam idololatriæ compelleret, omnes idolothytis vesci coegit. Rem gestam ita narrat Nectarius Episcopus Constantinopol. Oratione quam habuit in exordio jejunii Quadragesimalis: *Cuncta,* inquit, *cibaria, quæ venum publice in foris exponi solerent, sacrificiis diis immolatis infecit ac polluit, ut sic omnes illi cogerentur vesci cibis immolatitiis, nisi fame confici vellent; cum oraculo Theodori Martyris, quonam modo consulendum esset fidelibus fame periclitantibus, fuit divinitus demonstratum: nempe, ut tunc loco panis cocto frumento omnes uterentur in cibum; quod ditiores*

pauperioribus liberaliter elargiti sunt per totam hebdomadam, quando Julianus desperans se quod volebat perficere posse, victus Christianorum continentia et constantia, rursus puros cibos absque ulla labe in foris apponi jussit. Ubi.

Nota, quod ait *victus continentia Christianorum :* magna enim et spontanea fuit hæc eorum abstinentia. Licet enim potuissent cibis à Juliano contaminatis vesci, tanquam cibis communibus ; sed noluerunt, idque in odium Juliani et idolorum. Quod licite poterant iis vesci, patet, quia non poterat Julianus cibos communes hoc contactu vitiare, vel dæmonibus sacros efficere, ita ut qui illis vesceretur, censeretur idola colere, et idololatriam profiteri. Esto enim Julianus hoc intenderet, tamen unus ipse erat, nec poterat commune hominum judicium mutare, qui censebant rem hanc non esse idololatricam, sed adiaphoram. Unde Antiocheni cives, cum simili modo cibum et potum eorum infecisset Julianus, libere et sine scrupulo eumdem manducarunt et biberunt, ut narrat Theodor. lib. 1. histor. cap. 14. Hinc S. August. epist. 154. docet licere vesci olere, quod in horto idoli nascitur, et bibere de puteo, vel fonte, qui est in templo idoli, vel in quem cecidit idolothytum. De hac re plura dicam cap. 10. vers. 21.

Nota Secundo. Corinthi erant aliqui doctiores qui sciebant et sentiebant quod res erat, scilicet idola cum idolothytis nullam vim habere : itaque comedebant illa etiam cum scandalo rudiorum et infirmorum, idque ut ostentarent suam scientiam et libertatem. Alii vero rudiores, vel non plene abjecerant opinionem suam de idolis et idolothytis, vel certe ex pristina consuetudine de iis quasi sanctis et sanctificatis, non poterant vincere phantasiam suam uti dixi : unde facile ad ea relabi poterant. Hinc Apostolus timens illis periculum idololatriæ cap. 10. 14. ait, *Fugite ab idolorum cultura.* Proposuerunt ergo Corinthii quæstionem hanc Apostolo, an liceat idolothytis vesci? Unde

Nota Tertio. Apostolus illi quæstioni hic respondet Primo, idolum et idolothyta nullam vim habere ; secundo, idolothytis abstinendum esse, ubi est scandalum, idque agit hoc capite.

Nota Quarto. Apostolum hic tantum inchoare responsionem ad quæstionem de idolothytis comedendis : illam enim absolvit, et perfecte respondet cap. 10. vers. 20. et 21. nam non tantum ob scandalum non licet iis vesci, sed etiam cessante scandalo absolute in idoliis, id est templis, aris, vel mensis idolorum, ubi illa comedi solebant, coram idololatris illa offerentibus, iis vesci non licet. Hoc enim esset profiteri idololatriam, et colere idolum epulo, quo consummatur sacrificium illis oblatum : hoc enim epulum pars quædam erat et perfectio sacrificii. Et sic intelligendus est Apocal. 2. vers. 14. et 20. ubi angelus, id est Episcopus, Pergami et Thyatiræ redarguitur, quod permiserit suos manducare de idolothytis, nimirum quasi cibis sacris et divinis, idque in honorem idolorum. Hoc enim fuit scandalum, quod Balac rex instinctu Balaam misit coram filiis Israel ; hisce enim idolothytis pellecti sunt filii Israel ad cultum et adorationem Beelphegor, Num. 25. 2. Eadem de causa vetantur idolothyta in Concil. Gangrensi cap. 2. et in Concil. III. Aurelian. cap. 19.

Nota Quinto. Apostolum subticere præceptum Apostolorum Actor. 15. quod absolute vetant esum idolothytorum ; quia illud præceptum tantum dirigebatur ad Antiochenos, eorumque vicinos (ut patet ex vers. 23. ibidem) ubi plurimi erant Judæi, qui idola et idolothyta execrabantur. Ili enim cum Gentibus miserant legatos Hierosolymam ad Apostolos, ut quæstionem de legalibus servandis deciderent : quibus Apostoli respondent legalia non esse servanda ; sed tamen abstinendum esse ab esu idolothytorum, idque concordiæ Judæorum cum Gentibus causa : licet postea etiam aliæ Gentes ab Antiochia remotissimæ hoc præceptum Apostolicum amplexæ sint sponte, ob reverentiam Apostolorum, ut ostendit Baron. ann. Christi 51. post medium p. 441.

1. De iis autem quæ idolis sacrificantur, scimus,] quod, scilicet immolata idolis ab aliis cibis non differant, nec plus habeant numinis vel religionis, ut quidam vestrum, ô Corinthii, persuasi videntur. Vide Chrysost.

Quia omnes (bene et plene in fide Christi instituti) scientiam (id est, sufficientem rerum Christianarum cognitionem) habemus,] ex qua scimus idolothyta esse adiaphora.

Scientia inflat.] q. d. Scientia hæc vestra, qua scitis idola nihil esse, et consequenter licitum idolothytis vesci, iisque vescimini cum scandalo ignorantium hoc : hæc, inquam, scientia facit vos superbire contra ignorantes, eosque despicere. Pro *inflat* græce est φυσιοῖ, id est, tumet, turget instar follis vento distenti. Talis enim est ventosa scientia. Hinc superbus diabolus dictus est δαίμων quasi δαήμων, id est doctus, peritus, sciens, inquit Plato in Cratylo. Vere S. August. in Sentent. n. 241. *Humilium,* ait, *virtus est, de scientia non gloriari : quia communis est omnibus sicut lucis, ita participatio veritatis.*

Charitas vero ædificat,] scilicet infirmos et ignaros : ut eos enim in fide et pietate Christiana contineat et promoveat, id quod eis obesse potest, scilicet idolothytorum esum, dimittit. Superbum ergo facit ventosa scientia nisi charitate temperetur. Ita Anselmus.

Hinc patet, hanc scientiam inflantem contrariam esse charitati : inducit enim contemptum proximorum, cum charitas pro proximis sollicita sit, ut eos ædificet. Apposite S. Bernard. serm. 36. in Cantica : *Sicut,* inquit, *cibus indigestus malos generat humores, et corpus non nutrit, sed corrumpit, ita ex multa scientia ingesta stomacho animæ, qui est memoria, si igne Christi decocta non fuerit, et sic per quosdam artus animæ, mores scilicet atque actus, transfusa atque digesta, nonne reputabitur in peccatum, tanquam cibus conversus in pravos noxiosque humores?*

2. Si quis se existimat scire aliquid, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire.] Id est, qui putans se aliquid scire inde inflatur, hic necdum scit quis sit finis, usus et modus scientiæ, videlicet ut per scientiam non superbias, prosis quibus possis, nemini obsis, neminem scandalizes ; et sic à Deo agnoscaris et ameris, ut sequitur. Notat ostentantes suam scientiam de idolothytis quod liceret iis vesci, quodque iis vescerentur cum scandalo rudiorum.

Pulchre S. Bernardus serm. 36. jam citato explicans hunc Apostoli locum : *Vides,* inquit, *quoniam non probat multa scientem, si modum*

sciendi nescierit. Modus est, ut scias quo ordine, quo studio, quo fine quæque nosse opus. Quo ordine? ut id prius quod maturius ad salutem. Quo studio? ut id ardentius quod vehementius ad amorem. Quo fine? ut non ad inanem gloriam, curiositatem aut aliquid simile, sed tantum ad ædificationem tuam vel proximi. Sunt namque qui scire volunt, eo fine tantum ut sciant, et turpis curiositas est: et sunt qui scire volunt ut sciantur et ipsi, et turpis vanitas est qui profecto non evadent subsannantem Satyricum.

Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter. Et sunt qui scire volunt ut scientiam vendant, et turpis quæstus est. Sed sunt quoque qui scire volunt ut ædificent, et charitas est: et item scire volunt ut ædificentur, et prudentia est. Horum omnium soli ultimi duo non inveniuntur in abusione scientiæ, quippe qui ad hoc volunt intelligere ut benefaciant. Idem liber de Conscientia caput. 2. *Multi*, ait, *quærunt scientiam pauci conscientiam. Si vero tanto studio et sollicitudine quæreretur conscientia, quanto quæritur sæcularis et vana scientia, et citius apprehenderetur, et utilius retineretur.*

3. Si quis diligit Deum, et propter Deum proximum, ut eum idolothytorum esu aliave re non scandalizet, sed ædificet, hic cognitus est ab eo,] id est, hic à Deo approbatus et dilectus est, in hujus scientia complacitum est Deo.

Nota. Qui diligit Deum, diligit et proximum, quia dilectio Dei jubet et imperat ut proximus diligatur propter Deum: et in dilectione proximi probatur et cernitur dilectio Dei, ut ait Joannes epis 1. c. 4. 20.

4. De escis quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum. q. d. Idolum non est id quod existimatur, et quod repræsentat non est Deus. Unde explicans subdit: et quod nullus est Deus, nisi unus.] q. d. Idolum nihil est, id est, nihil tale est quale præ se fert, quia nihil habet numinis; materialiter est lignum, formaliter nihil: quia imago est falsæ rei, sive Dei qui non est; ac consequenter idolothytum qua tale, nihil est, id est nihil habet numinis vel sanctitatis ex idolo, cui est oblatum.

Alludit Apostolus ad hebræum אליל *elil:* nam idolum dicitur אליל *elil*, id est vanitas, res vana, inanis: vel potius, ut *elil* sit diminutivum ab אל *el*, id est, Deus fortis, q. d. *Elil*, id est deiculus, forticulus: vel, ut alii, *elil* quasi אל אל *al el*, id est, non Deus, non habens potentiam, fortitudinem Dei, inops ad consolandum et juvandum. q. d. Idolum non est Deus, sed vana, falsa et inanis umbra Dei. Sic idolum Græcis priscis erat imago quævis inanis et mendax, qualia sunt vana phantasmata, spectra, umbræ mortuorum, et, ut Virgilius ait, *Tenues sine corpore vitæ, et cava sub imagine formæ.* Id patet ex Platone in Theæteto, ex Luciano in dialogo de mortuis, ex Homero Odysseæ 11. et Eustathio ibidem; εἶδος *græce formam sonat, ab eo per diminutionem* εἴδωλον *deductum idem est quod formula*, ait Tertul. lib. de Idolol. c. 3. Unde sacra Scriptura et scriptores Ecclesiastici nomen idoli arctarunt ad imaginem Dei qui habetur Deus, revera non est, ut patet hic ex Apostolo. Et passim simulacra, deos Gentium Septuag. in veteri testamento vertunt et vocant idola.

Quare falluntur et fallunt Henricus Stephan. et Joan. Scapula in lexicis suis asserentes idolum apud scriptores Ecclesiasticos vocari omne simulacrum numen aliquod repræsentans, quod honore et cultu dignamur. Non enim omne simulacrum, vel imago numinis cujuslibet, est idolum, sed tantum numinis falsi. Ita Cyprianus de Exhort. mart. c. 1. Tertull. lib. de Idololatria, Athanas. orat. contra idola sub finem.

Fraus ergo illa Novantium cavenda, qui idolum cum imagine confundunt, ut, cum idola in Scripturis vetantur, inde concludant omnes imagines vetari. Vide Bellarm. lib. 2. de Imaginibus c. 5. ubi solide demonstrat quod idolum sit similitudo rei falsæ, imago vero rei veræ.

5. Nam etsi sunt qui dicantur dii, à Paganis, et apud eos sunt dii et domini multi, ut sequitur: dii, inquam, tam cœlestes, uti sol, luna, stellæ; quam terrestres, ut Jupiter, Apollo, Hercules: nobis tamen unus est Deus, Pater, ex quo omnia, et nos in illum,] in illius scilicet gloriam et cultum creati sumus

Nota. Scriptura tribuit Patri præpositionem *ex*, ut primo principio, Filio *per*, quia idea est et Verbum, per quod omnia facta sunt. Unde hic Apostolus, *Et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum*, scilicet creati et redempti sumus. Spiritui sancto tribuit *in:* quia Spiritus sanctus est vinculum et amor Patris et Filii. Vide dicta Rom. 11. v. ultimo.

Nota contra Arrianos. Cum ait Paulus, *Unus Deus*, excludit tantum falsos deos, non Filium et Spiritum sanctum: sic cum subdit, *Unus Dominus Jesus*, excludit tantum falsos dominos, puta deos, non Patrem et Spiritum sanctum.

7. Sed non in omnibus est scientia,] jam dicta, quod idolum et idolothytum nihil sit. Nam ut sequitur:

Quidam autem (id est, quidam enim, juxta can. 25.) cum conscientia idoli (ex erronea conscientia putantes quod idolum habeat aliquid divinitatis) quasi idolothytum manducant,] id est, cum reverentia, quasi venerandum, quod numini in idolo latenti sit oblatum et sanctificatum. Ita Anselmus.

Aliter explicat Theophyl. q. d. Paulus. Quidam comedunt idolothytum cum erronea conscientia, qua putant, quod idolothytum ab idolo sit immutatum, et physice à dæmone afflatum, perinde ac si halitu diabolico infectum esset, vel certe ac si moraliter vitiatum et pollutum esset ex eo, quod censeatur jam esse res diaboli et cibus dæmonis, itaque comedentem immutet et contaminet: comedunt ergo idolothytum cum conscientia quod per illud polluentur et inficientur.

Hic sensus etiam commodus et probabilis est: nam non est dubium inter Corinthios recens conversos, alios nimis scrupulosos, alios nimis superstitiosos fuisse.

Conscientia eorum cum sit infirma (non plene in fide instructa circa idolothyta) polluitur.] Quia contra conscientiam, aliorum exemplo manducant idolothyta. Ita Chrysost.

Insaniunt Libertini, dum ex hoc loco docent nec fornicationem, nec ebrietatem, nec quid aliud esse peccatum, nisi quis ea in re sibi formet peccati conscientiam et scrupulum. Suadent itaque ipsi deponendam esse omnem conscientiam, ut non pecces, quidquid agas. Libertini ergo nullam habent conscientiam; ac prinde videntur et hominem, et rationem, et virtutem omnem exuisse: quæ vero dementia est hoc Apostolo tribuere? Quis enim non videt Apos-

tolum hic loqui non de peccatis rebusve illicitis, sed adiaphoris, quale est manducare idolothyta?

8. ESCA AUTEM NOS NON COMMENDAT DEO.] q. d. Idolothytorum, vel aliorum ciborum esus per se nihil facit ad pietatem, qua Deo placeatur; ideoque non debemus nos firmiores, quasi pietatis causa, velle passim omnibus indifferenter uti. Convertit enim hic se Apostolus ad perfectiores, eos monens, ut vitent scandalum infirmorum.

Inepte ergo, imo perperam abutuntur hoc loco hæretici contra delectum ciborum et jejunia Ecclesiæ : esca enim non commendat nos Deo; quia non est virtus : sed abstinentia ab esca vetita est actus temperantiæ, obedientiæ et religionis, ideoque nos Deo commendat, sicut commendavit Danielem cum sociis, Rechabitas, Joannem Baptistam, et alios. Vide dicta Rom. 14. 17.

NEQUE ENIM SI MANDUCAVERIMUS (idolothyta] ABUNDABIMUS,] scilicet virtute, merito et gratia, quæ non commendet apud Deum, uti præcessit. q. d. Per esum idolothytorum nihil magnum, abundans, copiosum, nihil gratiæ spiritalis nobis accedet, ut iis inhiare non debeamus. Ita Chrysost.

Secundo, et simplicius, ut si nova ratio dissuadens esum idolothytorum. Sensus est, q. d. Sive edamus idolothyta, non ideo escis et deliciis, bonisque abundabimus; sive non edamus, non ideo escis et deliciis deficiemus : aliis enim vesci licebit. Sic vulgo dicimus, Sive ad convivium hoc vocer, sive non, non ideo saturabor vel esuriam, non ideo pinguior ero vel macrior, ditior vel pauperior. Ostendit quam escæ sint res viles et exiles, ideoque omittendæ ob scandalum, et postponendæ ædificationi proximorum. Ita Anselmus.

9. VIDETE, NE HÆC LICENTIA VESTRA (comedendi idolothyta) OFFENDICULUM FIAT INFIRMIS. 10. SI ENIM QUIS VIDERIT EUM, QUI HABET SCIENTIAM (idolothytum nihil esse) IN IDOLIO RECUMBENTEM : NONNE CONSCIENTIA IPSIUS, CUM SIT INFIRMA, ÆDIFICABITUR AD MANDUCANDUM IDOLOTHYTA?] *In idolio*, id est, inquit Erasmus, in epulo idolorum; Secundo, proprie, *in idolio*, id est, templo, vel mensa idolis consecrata. Nam ibi accumbebant comesturi idolothyta : tales enim epulas, utpote sacras, in templo instrui solere, docet Herodotus in Clio, Virgil. 8. Æneid. in sacrificio Evandri et epulo cum Trojanis. Sic et Judæi victimas pacificas comedebant in atrio templi, Deuter. 16. v. 11. Hinc Syrus hic vertit, Si quis te viderit accumbentem inter idola.

Unde patet, idolothyta edere in idolio, non tantum esse malum propter scandalum, sed etiam per se, quia est professio idololatriæ, ut dicetur c. 10.

Tropologice, Anselm. Scientia idolothytorum est scientia vanitatis philosophorum, poetarum, oratorum Gentilium; hæc cavenda est. Absit ut ore Christiano sonet : Jupiter omnipotens, et me Hercules, et me Castor, et cetera portenta magis quam numina.

Nota. *Ædificabitur*, id est provocabitur, erigetur ut comedat idolothyta quasi sacra, et quasi quid gratiæ inde accepturus, aut sacrificaturus numini cuipiam, sicque redeat ad idololatriam. Alii *ædificabitur*, inquiunt, id est provocabitur, ut contra conscientiam, qua putat cibum idolo oblatum ab eo esse afflatum et contaminatum, indeque se contaminandum, cum manducet, ut dixi v. 7.

12. SIC PECCANTES IN FRATRES, ET PERCUTIENTES (scandalizantes et per scandalum vulnerantes) CONSCIENTIAM EORUM INFIRMAM, IN CHRISTUM PECCATIS.] Christus enim sibi factum arrogat quod uni minimis suis factum fuerit, Matth. 25. 40. Rursum qui scandalizant proximum, in Christum peccant : quia Christi fabricam, puta proximorum probitatem et salutem, quam Christus suo sanguine construxit, malo suo exemplo destruunt et evertunt.

13. QUAPROPTER SI ESCA SCANDALIZAT FRATREM MEUM : NON MANDUCABO CARNEM IN ÆTERNUM.] *Hoc magistri* (inquit Chrysost.) *optimi est officium, suo exemplo docere quæ præcipit. Et non dicit, sive juste, sive injuste, sed quomodocumque. Et non dico, inquit, idolothytum, quod et propter aliam causam prohibetur : sed si quod licet et permittitur, scandalizat, etiam illo abstineo; neque una aut altera die, sed toto vitæ tempore. Non enim manducabo, inquit, carnes in æternum. Et non inquit, Ne perdam fratrem; sed simpliciter, Ut non scandalizem. Etenim ultimæ amentiæ est, quæ Christo pretiosissima sunt, et talia, ut eorum gratia mortem obire non recusaverit, ita nos despicatissima arbitrari, ut escis propterea non abstineamus.*

Vide de scandalo S. Basilium in Regulis brevior. reg. 64. ubi in fine ait, eo scandalum esse majus, quo is qui illud dat majori scientia aut gradu præditus est : additque quod Deus de manu ejus sanguinem peccantium, qui illis malum exemplum sequuntur, requiret et reposcet.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit suo exemplo docere, quam sint cavenda scandala, narratque se stipendium, sive alimenta prædicatoribus debita accipere noluisse, idque majoris tum meriti, tum ædificationis causa.

Hinc Secundo, vers. 7. probat sex argumentis (quæ colligam v. 12.) hæc alimenta sibi aliisque evangelizantibus deberi.

Tertio, vers. 20. eadem de causa ostendit se omnibus omnia esse factum, ut discant Corinthii, quam cuique ædificatio et salus proximi curanda sit.

Quarto, vers. 24. ad eamdem ædificationem incitat, docens vitam nostram esse stadium et agonem virtutis, in quo semper ad meliora, et ad bravium jugi abstinentia, et corporis castigatione currendum et certandum est.

1. NON sum liber? Non sum Apostolus? Nonne Christum Jesum Dominum
nostrum vidi? Nonne opus meum vos estis in Domino? 2. Et si aliis non
sum Apostolus, sed tamen vobis sum: nam signaculum apostolatus mei
vos estis in Domino. 3. Mea defensio apud eos, qui me interrogant, hæc
est. 4. Nunquid non habemus potestatem manducandi et bibendi? 5. Nun-
quid non habemus potestatem mulierem sororem circumducendi, sicut et
ceteri Apostoli, et fratres Domini, et Cephas? 6. Aut ego solus, et Bar-
nabas, non habemus potestatem hoc operandi? 7. Quis militat suis stipendiis unquam? Quis
plantat vineam, et de fructu ejus non edit? Quis pascit gregem, et de lacte gregis non man-
ducat? 8. Nunquid secundum hominem hæc dico? An et lex hæc non dicit? 9. Scriptum est
enim in lege Moysi: Non alligabis os bovi trituranti. Nunquid de bobus cura est Deo? 10. An
non propter nos utique hoc dicit? Nam propter nos scripta sunt. Quoniam debet in spe, qui
arat, arare, et qui triturat, in spe fructus percipiendi. 11. Si nos vobis spiritualia seminavimus,
magnum est si nos carnalia vestra metamus? 12. Si alii potestatis vestræ participes sunt, quare non
potius nos? sed non usi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus, ne quod offendiculum demus
Evangelio Christi. 13. Nescitis quoniam qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt, edunt?
et qui altari deserviunt, cum altari participant? 14. Ita et Dominus ordinavit iis, qui Evange-
lium enuntiant, de Evangelio vivere. 15. Ego autem nullo horum usus sum. Non autem scripsi
hæc ut ita fiant in me: bonum est enim mihi magis mori, quam ut gloriam meam quis evacuet.
16. Nam si evangelizavero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incumbit: væ enim mihi
est, si non evangelizavero. 17. Si enim volens hoc ago, mercedem habeo: si autem invitus,
dispensatio mihi credita est. 18. Quæ est ergo merces mea? Ut Evangelium prædicans, sine
sumptu ponam Evangelium, ut non abutar potestate mea in Evangelio. 19. Nam cum liber
essem ex omnibus, omnium me servum feci, ut plures lucrifacerem. 20. Et factus sum Judæis
tanquam Judæus, ut Judæos lucrarer. 21. Iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem (cum
ipse non esse sub lege) ut eos, qui sub lege erant, lucrifacerem. Iis qui sine lege erant, tan-
quam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem: sed in lege essem Christi) ut lucrifacerem
eos, qui sine lege erant. 22. Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem. Omnibus
omnia factus sum, ut omnes facerem salvos. 23. Omnia autem facio propter Evangelium: ut
particeps ejus efficiar. 24. Nescitis quod ii qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed
unus accipit bravium? Sic currite ut comprehendatis. 25. Omnis autem, qui in agone contendit,
ab omnibus se abstinet, et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant: nos autem incorrup-
tam. 26. Ego igitur sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerem verberans.
27. Sed castigo corpus meum, et in servitutem redigo: ne forte cum aliis prædicaverim, ipse
reprobus efficiar.

1. Non sum liber? Non sum Apostolus?] Quæres, Quomodo hæc cohærent præcedentibus? videtur enim ex abrupto hic loqui Paulus.

Resp. Dixerat Paulus in fine cap. præced. omnino cavenda esse scandala : hic ut illud persuadeat, proponit se in exemplum, quod tam ad cavendum scandalum, quam ad dandum raræ virtutis exemplum jure suo tot nominibus sibi debito, cesserit, nolens recipere stipendium prædicationis suæ, sed proprio labore victum sibi parans; ut et Corinthii suo jure decedant, ac præsertim non vescantur idolothytis, in gratiam proximorum, cum vident eos inde scandalizari, aut in periculum peccati induci. Simul tamen Paulus tacite, et quasi aliud agens contra pseudoapostolos suæ prædicationis sinceritatem et auctoritatem hac narratione tuetur, utpote qui gratis tanto labore evangelizarit, cum pseudoapostoli sua lucra ex Evangelio captarent. Dicit ergo, *Non sum liber? non sum Apostolus?* q. d. Nonne mei juris sum, ut tanquam Christi Apostolus sumptus et alimoniam à vobis exigere et accipere possim? hoc tamen non facio, ut ostendam quanti sit facienda proximi salus, et consequenter quam vos scandala idolothytorum, et alia quævis vitare debeatis. Ita Chrysostomus quem vide in moral. hic homil. 20. de cavendo scandalo.

Nota. Utitur hic crebra interrogatione Apostolus, tum ex phrasi Hebræorum, qui ea gaudent, cum se insinuare, vel aliquid inculcare volunt; tum ad majorem emphasim et energiam orationis.

Nonne Christum vidi? Nonne opus meum vos?] q. d. Hinc patet me esse Apostolum, quia Christum vidi, et ab eo ad evangelizandum missus sum, Actor. 9. v. 5. et Actor. 22. v. 18.

Secundo, quia vos meum estis opus in Christo Domino, id est, quia ego per Evangelium in Christo, vos genui; vestra Ecclesia à me ædificata est, vos estis mea structura. Alludit ad Hebræum בן *ben*, id est filius : dicitur enim בן *ben*, quasi בנין *biniam*, id est fabrica, vel ædificium, à radice בנה *bana*, id est ædificavit, quasi filius sit fabrica et ædificium patris. q. d. Vos estis mei filii, mea fabrica, meum ædificium in Christo.

2. Nam signaculum apostolatus mei vos estis in Domino.] *Signaculum*, græce σφραγίς, sigillum, id est, testimonium apostolatus mei extat, in vobis, scilicet in evangelizando, in edendis miraculis, in labore et periculis, quæ vel suscepi, vel feci apud vos ad vestram conversionem, quibus quasi sigillis divinis consignavi, confirmavi et corroboravi apostolatum meum. Hæc enim clare testantur me esse verum Apostolum, à Deo missum ad vos docendos et salvandos.

3. Mea defensio apud eos, qui me interrogant (qui inquirunt de mea vocatione et apostolatu) hæc est,] quæ extat in vobis, ut dixi vers. præced. Ita Anselmus. S. Chrysost. et Ambros. æque apposite hæc referunt ad sequentem versum.

Nota. *Interrogare*, id est inquirere, est judiciale verbum : Latini enim dicunt, interrogare aliquem de legibus, id est examinare secundum leges.

4. Nunquid non habemus potestatem manducandi?] scilicet de sumptibus vestris. q. d. Hæc est gloria et defensio mea, et mei apostolatus, quod nullo pretio, ut pseudoapostoli; imo nec ullo sumptu accepto, uti Apostoli alii, sed gratis evangelizem, cum tamen ad sumptum hunc jus ac potestatem habeam, æque ac alii.

5. Nunquid non habemus potestatem mulierem sororem circumducendi, sicut et ceteri Apostoli.] *Mulierem sororem*, græce; ἀδελφὴν γυναῖκα. Quod Beza, Petrus Martyr, Vatablus et Valla vertunt, *sororem uxorem*. Ergo, inquiunt, Paulus fuit conjugatus. Licet enim Græcum γυναῖκα et mulierem, et uxorem significet; hic tamen significare uxorem, patet ex verbo *circumducendi*. Virorum enim est circumducere uxores, non sorores.

Sed errant : Christus enim circumduxit, mulieres, non ut maritus uxores, sed ut doctor discipulas et quasi famulas, vel vitæ et victus administras, Lucæ 8. v. 3.

Secundo, quia inepte dicitur soror uxor, et redundat vox *soror*.

Tertio, quia in Græco non est articulus τὴν designans certam mulierem, scilicet uxorem.

Quarto, quia Paulum fuisse virginem, patet cap. 7. vers. 8. Ita diserte docent et explicant hunc locum S. August. de Opere monachor. c. 4. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. Chrysost. Ambr. Theodor. Theophyl. hic, et alii Patres passim, præter unum Clem. Alexand. lib. 3. Strom. Imo S. Hieron. docet inter Apostolos solum Petrum habuisse uxorem, idque tantum ante conversionem : idem tradit Tertull. lib. de Monogamia ante medium : *Petrum*, inquit, *solum invenio maritum*.

Dico ergo, *sororem mulierem*, esse Christianam matronam (sic in Actis Apost. dicitur, *Viri fratres*, id est, viri Christiani) quæ scilicet Paulo subministraret necessaria de suis facultatibus. q. d. Possem matronam quæ me aleret, circumducere, æque ut Petrus, sed nolo; quia scilicet hæc res Gentiles, quorum Paulus erat Apostolus, offendere, eisque malam suspicionem indere potuisset. Ita Ambr. Chrysost. Theodor. Œcumen. Anselm.

Dices, S. Ignatius epist. ad Philadelph. ponit Paulum inter conjugatos. Respondet bene Baronius anno Christi 57. pag. 518. et alii, Pauli nomen ibi insertum esse à Græcis clericis posterioribus, ut suo conjugio Pauli exemplum prætexerent : nam exemplaria epistolarum S. Ignatii Vaticana, Sfortiana et alia antiquissima et correctissima non habent nomen Pauli.

Dices Secundo, Clem. Alexand. 3. Strom. hic per γυναῖκα intelligit uxorem Pauli. Resp. Primo, Verum est; sed addit illum post apostolatum non habuisse eam ut uxorem, sed ut sororem : quod est contra hæreticos. Secundo, contra Clementem sunt omnes Patres.

Fratres Domini.] Est hebraismus : *fratres*, id est, cognati Christi, scilicet Jacobus, Joannes, Judas. Ita Anselmus.

Et Cephas,] imo Petrus princeps Apostolorum et Ecclesiæ.

7. Quis militat suis stipendiis unquam?] q. d. Sicut æquum est milites alii et vivere suis stipendiis; vinitorem pasci fructu suæ vineæ, pastorem lacte gregis quem pascit : ita par est præcones Evangelii vivere ex Evangelio, puta ex sua vinea, scilicet Ecclesia, et ex suo grege, id est, Christianorum bonis, sumptus et alimoniam accipere. Incipit hic Apostolus multis jus suum de accipiendo prædicationis stipendio probare, ut posteri omnes sciant illud plane prædicatoribus

verbi Dei deberi, utque ostendat, quanto et quam claro jure suo cesserit ipse, dum hæc stipendia recusavit in gratiam Corinthiorum, ut eos hac liberalitate et generositate sua pelliceret ad Christum, et ad salutem promoveret. Rationes ejus omnes colligam et digeram v. 12.

8. Nunquid secundum hominem hæc dico?] an humanis tantum rationibus et similitudinibus militis, vinitoris, pastoris jam allatis mea dicta probo et confirmo, minime. Quin vero illa ipsa ex lege et divina stabilio et communio.

9. Scriptum est in lege Moysi (Deuter. 25.) Non alligabis os bovi trituranti,] quia nimirum par est ut animalia laborantia comedant: unde ego Deus veto claudi capistro ora boum triturantium ne comedant ex sua tritura. Solebant enim in Palæstina, ut etiamnum in Canariis, et nonnullis regionibus fit, per boves, qui circumacti ungulis pedum suorum segetes terebant, grana excutere. Unde Poeta:

— Bobusque triturant.

Hunc esse sensum litteralem patet ex verbis, quæ legem hanc duris Judæis insinuant.

Dices, Apostolus hic videtur excludere hunc sensum: ait enim, *Nunquid de bobus cura est Deo?* Respondet Abulensis in Deuter. 25. hujus sententiæ: *Non alligabis os bovi trituranti*, duplicem esse sensum litteralem. Primum planum de bobus, ut verba sonant, quem jam dedi, qui tamen minus præcipuus est. Secundum, quem hic affert Apostolus de prædicatoribus, eumque esse præcipuum et magis intentum à Spiritu sancto. q. d. Apostolus, minus præcipuam Dei curam esse de bobus; præcipuam vero de prædicatoribus, ideoque magis ad litteram præcepisse ut prædicatores alantur, quam ut boves, cum dixit: *Non alligabis os bovi trituranti.*

Veram non esse utrumque hunc sensum litteralem, sed primum tantum, patet. Nam bos litteraliter non significat prædicatorem, sed tantum verum bovem, prædicatorem autem tantum significat typice. Alioqui enim omnis allegoria esset sensus litteralis. Quod plane est falsum. Nam sensus litteralis est is, qui primo per sententiam aliquam significatur; allegoricus autem vel typicus, qui secundo, seu mediante sensu litterali. Sicut ergo umbra corporis non est corpus, ita typicus sensus non potest esse litteralis, sed tantum litterali sensu adumbratus.

Dico ergo sensum litteralem esse quem diximus, typicum autem, vel tropologicum esse quem dat Apostolus, videlicet prædicatoribus dandam esse alimoniam, eosque posse vivere ex Evangelio; sicut bos alitur sua tritura: quorum quia præcipua Deo est cura, ut præcipue hac lege intenderet significare typice, prædicatores alendos esse; hinc Apostolus ait, *Nunquid de bobus cura est Deo?*

Ubi Nota. De fide est, Deo curam esse de bobus: Deus enim sua providentia curat, et prospicit passeribus de victu rebusque necessariis, Matth. 10. 29. et pullis corvorum invocantibus eum, psalm. 146. cunctisque animalibus et creaturis, ut docet Psaltes tum alibi, tum toto p. 103. Sensus ergo Apostoli est, q. d. Præcipua cura Dei in hac lege non fuit boum, sed altius quid spectavit, videlicet nos, et nostri similes, qui sumus boves typici laborantes et triturantes in agro et arca Dominica, ex Evangelio posse vivere, et hoc est quod subdit:

10. An non propter nos utique hoc dicit? nam propter nos scripta sunt.] Apostolus ergo hic, uti sæpe alias, argumentatur ex sensu, non litterali, sed allegorico; vel potius ex sensu litterali argumentatur ad allegoricum, per argumentum à minori ad majus. q. d. Si bos vivit ex tritura: ergo multo magis Apostolus ex Evangelio. Ita Tertull. lib. 5. Contra Marc. 7. et Theodor. quæst. 21. in Deut. Ubi.

Nota, licet sensus litteralis sit primus, allegoricum tamen posse esse primarium, et præcipuum, sive magis intentum à Spiritu sancto, uti hic fit.

Quoniam debet in spe, qui arat, arare.] Est nova ratio ab exemplo aratorum et triturantium. q. d. Qui arant et triturant, arant et triturant *in spe*, sperantes scilicet mercedem, et quod participes erunt messis et trituræ suæ. Ergo et prædicator sperare potest alimoniam ex sua prædicatione. Pulchre de hac spe canit Ovidius l. 1. de Ponto,

Spes fovet agricolas, spes sulcis credit aratis
Semina, quæ magno fœnore reddat ager.

Hinc à proportione minoris ad majus deducitur, et evincitur esse actum spei et virtutis, si quis spe mercedis æternæ operetur, et consequenter actum hunc bonum esse, et meritorium. Unde Facultas Parisiensis, ut testatur in hunc locum scribens Claudius Guiliaudus, ex hac, et similibus Apostoli sententiis, definivit hunc articulum cujusdam (*Qui præmii causa certat, non certaturus nisi sciat dandum præmium, is seipsum præmio frustratur.*) erroneum esse. Idem definit Concil. Trid. sess. 6. can. 31.

12. Si alii potestatis vestræ participes sunt, quare non potius nos?] *Potestatis vestræ*, id est, juris sui quod habent in vos. Unde græce clarius dicitur, ἐξουσίας ὑμῶν, *potestatis vestrum*, id est, quam habent in vos. *Vestræ* enim passive capitur, juxta can. 30. q. d. Si alii usi sunt jure accipiendi alimoniam, quod habent in vos, cur non et ego uti possim? P. Salmeron Græcum ἐξουσίας, id est *potestatis*, accipit pro οὐσίας, id est *substantiæ*. q. d. Si alii participes sunt vestræ substantiæ, facultatum et opum, cur non et ego? Sed velim videre locum et exemplum, ubi ἐξουσία significet opes.

Nota. Apostolus probat hic sex argumentis licere sibi aliisque ministris verbi Dei et Ecclesiæ, à suis sumptus accipere. Primo, exemplis aliorum Apostolorum, v. 5. Secundo, similitudinibus militum, pastorum et agricolarum, vers. 7. Tertio, ex lege Moysis, v. 9. Quarto, vers. 13. ex exemplo sacerdotum et Levitarum veteris testamenti, qui ex victimis et oblationibus altaris, cui serviebant, vivebant. Quinto, v. 14. ex Dei et Christi ordinatione. Sexto, v. 11. ex ipsa rei natura, sive jure, non tantum divino positivo, sed etiam naturali, quod dictat, sicut operario debetur merces, ita ministro verbi et Ecclesiæ debere stipendium non quasi pretium rei sacræ (hoc enim indignum esset et simoniacum), sed quasi stipendium sustentationis quod vocant, quo scilicet sustentetur, ut suas functiones sacras pro populo obire possit. Unde hoc stipendium ei debetur ex justitia. Ita Chrysost.

Sed non usi sumus hac potestate (jure accipiendi stipendium:) sed omnia sustinemus,] omnem scilicet penuriam, et omnem laborem, quo penuriam levemus, laborando manibus nostris suscipimus et toleramus.

NE QUOD OFFENDICULUM DEMUS EVANGELIO CHRISTI.] *Offendiculum* græce ἐγκοπήν, id est, interruptionem, interpellationem, remoram. q. d. Ne accipiendo sumptus demus occasionem, qua homines tenaces et indiscreti abutantur, et remorentur Evangelium, illique obloquantur. Nam non fuisse hic scandalum ab Apostolis datum, sed acceptum ab aliis; in Apostolo autem fuisse opus liberæ supererogationis, quod noluerint stipendium sibi debitum accipere, patet ex omnibus antecedentibus, et v. 15. ubi ait: *Bonum est mihi magis* (id est, melius et satius duco) *mori, quam ut gloriam meam* (quod gratis et liberaliter evangelizem) *quis evacuet.*

13. NESCITIS QUONIAM QUI IN SACRARIO, id est in templo, OPERANTUR, id est, sacris funguntur aut subserviunt, ut sacerdotes et Levitæ; QUÆ DE SACRARIO SUNT, id est, hostias aut templi proventus, puta decimas et primitias, participant et EDUNT.] Nota τὸ *operantur.* Sacerdotum enim erat jugulare, excoriare, secare, coquere, comburere victimas: quod operosum est, estque alias opus lanionum. Græca jam habent οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν, qui sacris operantur, de sacrario comedunt: Noster et Syrus aptius legerunt, οἱ ἐν τῷ ἱερῷ ἐργαζόμενοι, *qui in sacrario operantur.*

ET QUI ALTARI DESERVIUNT.] Græce τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, id est, *sacrario assistentes*, sive *assidentes.* Non dicit, ait Chrysost. sacerdotes, sed, qui assident altari, ut intelligamus assiduum cultum sacrorum requiri à ministris templi Christi, qui de bonis templi participant. Contra hodie nulli magis absunt ab altari, quam aliqui qui maxime participes sunt altarium et decimarum, quos Concilium Trident. damnat.

CUM ALTARI, de oblationibus altaris, PARTICIPANT.] Est metonymia.

14. ITA ET DOMINUS ORDINAVIT IIS QUI EVANGELIUM ANNUNTIANT, DE EVANGELIO VIVERE.] Ita enim sancit Christus Lucæ 10. 7. *In eadem autem domo manete edentes et bibentes quæ apud illos sunt. Dignus est enim operarius mercede sua.* Similia habet Matth. 10. v. 10. 11. et 14.

15. BONUM EST MIHI MAGIS (melius est) MORI, QUAM UT GLORIAM MEAM QUIS EVACUET.] *Gloriam meam*, evangelizandi scilicet ἀδαπάνως, sine sumptibus: sive *gloriam* de opere liberali, indebito et supererogationis, patet ex vers. 18. Hinc patet esse consilium Evangelicum, evangelizare gratis non accipiendo sumptus, quod modo nonnulli viri Apostolici et Religiosi sequuntur. Ita Theophyl. Theodor. Anselm. Vide Chrysost. et Anselm.

Nota. Pro *gloria* græce non est δόξα, id est gloria, sed καύχημα, id est *gloriatio*, qua scilicet gloriari poterat Paulus apud Deum, vel potius apud homines, maxime pseudoapostolos, qui Corinthiis graves erant et sumptuosi, se eis ἀδάπανον, prædicasse Evangelium. Unde contra hos gloriantur c. 11, ep. 2. 7. et seq. se nulli in sumptu oneri fuisse.

VÆ MIHI EST, SI NON EVANGELIZAVERO.] Hinc patet gravi præcepto præceptum fuisse Apostolis Matth. 28. 19: ut evangelizent, et doceant omnes Gentes, adeo ut, si neglexissent evangelizare, peccassent mortaliter: talibus enim intentatur væ iræ Dei et gehennæ. Eodem præcepto jam tenentur Pastores, Episcopi, Archiepiscopi, ut dixi cap. 1. 17.

17. SI ENIM VOLENS HOC AGO, MERCEDEM HABEO.] Id est, ut Chrysost. Theoph. Œcumen. Anselm. si voluntarius, liberaliter et gratis prædicem, habeo non qualem qualem mercedem operis præcepti, scilicet prædicationis, uti alii Apostoli, sed mercedem per excellentiam, scilicet copiosam gloriam operis indebiti et heroici (quale est gratis prædicare animique sponte sua tam liberalis apud Deum.

SI AUTEM INVITUS.] Græce ἄκων, non ultroneus, nec liberaliter aut gratis prædicem, sed quasi coactus præcepto Dei, vel metu pœnæ. Opponit enim Apostolus hæc duo, ἄκων et ἑκών: atqui ἑκών Græcis idem est quod sponte sua, sua voluntate, electione, et motu proprio rem agere: ergo ἄκων idem hic est, quod jussum, motum, et quasi coactum aliena voluntate et præcepto operari.

DISPENSATIO MIHI CREDITA EST.] q. d. Tunc non habeo gloriam illam singularem, sed neque peccato, quia officio fungor meo, et facio quod jubeor. Nam commissa est mihi et demandata hæc dispensatio, sive administratio Evangelii. Tunc non pecco, sed serviliter ago, sicut agit dispensans sibi credita non sponte, sed propter præceptum domini, eo quasi adactus, quia quod debuit facere fecit, ut ait Christus in parabola Lucæ 17. v. 8. Ita Patres, citati, et patet ex antecedentibus et sequentibus.

Aliter aliqui explicant, nimirum sic: *Si volens hoc ago*, id est evangelizo, habeo meritum et mercedem, quia libera voluntate præceptum Christi impleo: sin invitus et voluntate reluctante, careo merito et mercede, quia præcepto ad hoc cogor. *Dispensatio* enim Evangelii *mihi credita est*, commissa et præcepta: et sic per me licet invitum dispensatur et propagatur Evangelium Christi, ut aliis proficiam, licet non mihi: quia hoc verba proprie et simpliciter sonare videntur. Et huic explicationi favent S. Thomas, Lyran. et comment. Ambros. Sed antecedentia et sequentia priorem sensum, qui est Græcorum et communis, requirunt: mercedem enim non vocat qualem qualem, sed *gloriam*, id est gloriosam et singularem ex opere tam heroico, indebito et liberali, quale est evangelizare gratis.

18. QUÆ EST ERGO MERCES MEA?] gloriosa illa et singularis jam dicta.

Nota. *Merces* ponitur hic pro merito, sive opere heroico et meritorio magnæ mercedis per metonymiam. Sequitur enim: *Ut Evangelium prædicans, sine sumptu ponam*, tradam et annuntiem: Græca, ἀδάπανον, id est à sumptibus immune, reddam Evangelium: immunes enim civitates vocat Cicero, quæ nullum solvunt vectigal. Ecce merces, id est meritum, Pauli, scilicet sine sumptu prædicare Evangelium.

Ex hoc ergo loco clare patet, non omnia opera bona esse præcepti; sed nonnulla esse consilii et supererogationis, taliaque insignem et illustrem gloriam et coronam apud Deum promereri. Inter consilia itaque Evangelica ponit hic Apostolus prædicare gratis, ut dixi v. 10. Ita S. Chrys. Ambros. et S. August. lib. de Opere monachor. cap. 5. vide Bellarminum lib. 2. de Monachis c. 9.

Nota. Alii Apostoli, utpote zelo Dei pleni, æque ac Paulus gratis Evangelizassent, si inde majorem animarum fructum, et gloriam apud Deum sperassent. Verum hæc non sperabant: nam fideles in eos erant liberales, ac Judæi eis erant addicti, sponteque omnia sua eis offerebant, ut

patet Actor. 4. 34. Paulus autem quasi extra ordinem et numerum duodecim Apostolorum, post mortem Christi ad apostolatum vocatus, auctoritatem sibi conciliare debebat, ad eamque rem perutile fore censuit, si gratis prædicaret. Rursum Corinthii, licet divites, tenaciores tamen erant : ne ergo illi putarent Paulum non se, sed sua bona quærere, hac de causa Paulus gratis eis prædicavit. A Thessalonicensibus vero et Philippensibus, utpote liberalioribus, alimoniam accepit, ut infra videbimus. Denique voluit Paulus hac ratione Judæis, quibus invisus erat, et pseudoapostolis os claudere. Hanc causam ipsemet assignat epist. 2. cap. 11. vers. 12. ubi ait, *Quod autem facio* (quod gratis prædico) *et faciam : ut amputem occasionem eorum, qui volunt occasionem, ut in quo gloriantur, inveniantur sicut et nos.*

Ut non abutar potestate mea in evangelio.] Id est, ut non utar summo jure, et libertate mea in minus bonum Evangelii. Non quod recipere sumptus pro prædicatione revera sit abusus, sed quia minoris boni est usus. Unde recte Theophyl. *Abutar*, id est, inquit, omnino utar omni jure meo : sic enim κατάχρησιν pro χρήσει, abusum pro pleno usu posuit c. 7. v. 31. in Græco, ut ibidem annotavi. Sic vocem *abuti* capit S. Paul. epist. 11. cum ait : *Itaque prompto filii Imperatoris assensu, mater Augusta patefactis ad opera bona thesauris, toto abusa fisco est.*

Dices. Ambros. hic abusum intelligit proprie talem qui sit peccatum, ait enim : Qui utuntur jure suo cum non expedit, seu cum alius detrimentum patitur, rei fiunt : ergo peccant. Resp. Hoc verum est, cum facile possunt credere jure suo, et ni hoc faciant, alii grave damnum patientur; tunc enim charitas jubet ut cedas. Quod Ambrosio adscriptus commentarius hic videtur putare locum habuisse in Paulo et Corinthiis.

Verum contrarium est longe verius : nam valde difficile erat Apostolo cedere jure sustentationis sibi à Corinthiis debitæ; quia cedendo debebat ipse manibus laborando noctes ducere insomnes, ut sibi et suis victum compararet, cum Corinthii qui divites erant et permulti, facile eum alere potuissent : nec debuissent in eo scandalizari, quia alii Apostoli ita faciebant, et omnis lex et ratio dictat esse æquissimum, ut qui pro alio laborat, ab eo alatur. Voluit ergo Apostolus dare illustre exemplum paupertatis, sinceritatis, zeli, ad majorem apud teneros in fide et divites avaros, fidei et christianismi commendationem et propagationem. Hoc autem tam heroicum opus charitas non præcipit, sed consulit. Unde v. seq. dicit se in hisce fuisse liberum.

19. Nam cum liber essem ex omnibus, ab omnibus, q. d. Cum nemini essem obstrictus, omnium tamen me servum feci,] ad omnia me demisi, etiam ad inopiam et famem, omnium infirmitatibus me accommodavi, ut, cum Corinthios viderem in danda Apostolis sustentatione tardiores et parciores, ego noluerim quidquam ab eis in sumptum accipere, uti eorum infirmitati condescenderem, et sic omnes lucrifacerem.

21. Iis qui sub lege sunt (Judæis factus sum) quasi sub lege essem.] Mosaica nimirum. Factus est Paulus quasi sub lege, cum Timothæum circumcidit, ait Œcum. cum purificatus voti causa templum adiit, Actor. 21. 26.

Iis qui sine lege erant (Gentilibus factus sum) meque exhibui) tanquam sine lege essem,] quasi naturam tantum ducem et lucem sequerer, ut faciunt Gentiles. Ita Œcumen. et Theophyl. ex Chrysost.

12. Omnibus omnia factus sum,] non mentientis, vel peccantis actu, sed compatientis affectu, ut omnium moribus me contemperans quantum honestas et Dei lex patitur, omnium morbis mederi possem. Ita S. August. epist. 9. et 19. *Non mentiendo*, inquit, *sed compatiendo; non simulantis astu, sed commiserantis affectu omnibus omnia factus est Paulus.*

Non ergo vult Apostolus id quod volunt et agunt politici, ut nimirum per fas et nefas omnibus se accommodent, et simulent se cum hæreticis hæreticos, cum Turcis Turcas, cum castis castos, cum obscœnis obscœnos. Id enim reprobat Paulus ad Galatas 2. v. 11. et sequent. Quocirca prudens est dogma S. Ephrem in illud, *Attende tibi*, c. 10. *Charitatem cum omnibus habe, et ab omnibus abstine.* Et, illud S. Bernardi, quod omnem virtutem complectitur : *Vive cautus tibi, utilis aliis, gratus Deo.* S. Jordanes successor S. Dominici in Generalatu Ordinis, solebat dicere, ut habet ejus Vita, *Si cuicumque scientiæ aut disciplinæ tantum studuissem, quantum studui huic sententiæ S. Pauli, Omnibus omnia factus sum; essem doctissimus et eminentissimus in illa : quia tota vita mea studui me accommodare cuilibet, ut essem miles cum milite, nobilis cum nobili, plebeius cum plebeio, procurando semper hac ratione ipsorum emendationem, atque advigilando ne perderem aut læderem animam meam per lucrum alienæ.*

23. Omnia facio propter Evangelium ut particeps ejus efficiar,] ut nimirum fructum prædicati Evangelii suo tempore percipiam et participem cum aliis prædicatoribus. Græce enim pro *particeps* est συγκοινωνός, q. d. Comparticeps, consocius. Unde Secundo, Chrysost. Evangelii, inquit, id est, fidelium Evangelii. q. d. Ut coronarum fidelibus repositarum fiam particeps. Ubi recte advertit Chrysost. miram Pauli humilitatem, utpote qui aliis, etiam communibus fidelibus se æquat, cum omnium non tantum fidelium, sed etiam Apostolorum labores superasset, ut patet 1. Cor. 15. v. 10.

24. Ii qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium.] q. d. Ideo sine sumptu evangelizo, ideo omnibus omnia fio, ideo laboro, quia in stadio hoc curro, quia ad bravium concerto pro præmio, etiam primo et maximo.

Unus accipit bravium.] q. d. Sicut in stadio, ita in via et vita Christiana non omnes currentes accipient bravium, sed tantum bene et rite currentes ad metam usque. Rite, inquam, secundum leges stadii; quas agonotheta Christus cursoribus præscripsit, et secundum quas rite currentibus bravium promisit. Cum ergo ait *unus*, non negat plures accipere bravium. Non enim vult dicere, ut recte advertit Chrysost. quod unus tantum Christianus ceteris omnibus præcurrens et ferventior ad opera virtutis, bravium sit accepturus. Nam similitudo non debet per omnia esse similis, sed tantum in eo, in quo fit comparatio : hic autem fit in eo, quod sicut in stadio qui recte currit, accipit bravium, sic et qui recte currit in christianismo, coronam gloriæ accipiat. Quod patet, quia sic explicat se dicens : *Sic currite ut comprehendatis*, non unus, sed singuli. Adde : in stadio sæpe non tantum illi qui

primo metam attingit, et velocissime currit, sed et secundo, tertio, quarto, suum dari bravium.

Apostolus tamen dicit *unus*, non Tres, vel quatuor quia proprie respicit ad bravium, id est aureolam, et excellens præmium, quod non omnibus electis, sed paucis heroice certantibus datur, ut iis qui non tantum præcepta, sed et consilia Christi heroice sequuntur. Respicit enim Paulus ad bravium, quod sibi expectat ex eo, quod unus ipse præ omnibus Apostolis evangelizasset gratis, ingenti labore et charitate, *omnibus omnia factus*, v. 18. et 22. q. d. O Christiani currite non tantum rite, ut comprehendatis, sed et quam optime et velocissime currite, ut primum et nobilissimum gloriæ bravium reportetis. Socordis enim animæ est dicere : Sufficit mihi si salvet, si ad cœlum perveniam. Quisque enim conari debet ut in cœlo sit primus, primumque ibidem referat bravium, inquit Chrysost.

Alii hæc de mansionibus, vel coronis, et braviis singulis electis præparatis accipiunt. q. d. Unusquisque sic currat, ut suum bravium comprehendat. Sed id acutius est, quam simplicius.

Aliter quoque Anselmus, Currunt, inquit, Ethnici, hæretici, reprobi, sed unus Christianorum et electorum populus bravium accipit. Verum Apostolus solus Christianis loquitur quasi currentibus, eosque incitat ut currant, et comprehendant bravium, ad quod per Christi Evangelium vocantur.

Sic currite ut comprehendatis,] scilicet coronam gloriæ, et bravium victoriæ. Alludit ad stadiodromos, qui cursu certantes in stadio, coronam ex edito appensam, et certantibus propositam currendo manibus prendebant, itaque victores evadebant, eaque coronabantur, uti ex Agonisticis l. 2. cap. 7. Petri Fabri ostendi Apocal. 3. ad illud v. 11. *Tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam.* Vox *sic* notat rectitudinem, diligentiam, celeritatem et perseverantiam, quæ maxime in cursu ad bravium requiritur. Talis fuit cursus Christi, quem omnes Christiani imitandum sibi proponere debent. *Ipse* (inquit Bernard. epist. 254. ad Garinum) *hominis sæculique auctor, quandiu cum hominibus conservatus est, nunquid stetit? et quidem teste Scriptura pertransiit benefaciendo, et sanando omnes. Pertransiit ergo sicut non infructuose; ita non remisse, non pigre, non lento gradu, sed, quemadmodum de eo scriptum est : Exultavit ut gigas ad currendam viam. Porro currentem non apprehendit, qui et ipse pariter non currit : et quid prodest Christum sequi, si non contingas consequi? Ideo Paulus aiebat : Sic currite, ut comprehendatis. Hi Christiane fige tui cursus profectusque meta, ubi Christus posuit suam. Factus est, inquit, obediens usque ad mortem. Quantumlibet ergo concurreris, si usque ad mortem non perveneris, bravium non apprehendes. Bravium Christus est.* Deinde docet quod in stadio virtutis non currere, sed sistere, sit deficere et regredi. *Quod si, inquit, illo currente tu gradum sistis, non Christo appropriás, sed te magis elongas, timendumque tibi est, quod ait David : Ecce qui elongant se à te, Domine, peribunt. Itaque; si proficere currere est, ubi et proficere, ibi et currere desinis : ubi vero non currere, ibi et deficere incipis. Hinc plane colligitur, quia nolle proficere, nonnisi deficere est. Vidit scalam Jacob, et in scala angelos, ubi nullus residens, nullus subsistens apparuit; sed vel ascendere vel descendere videbantur universi, quatenus palam daretur intelligi, inter profectum et defectum in hoc statu mortalis vitæ nihil medium inveniri : sed quomodo ipsum corpus nostrum continue aut crescere constat aut decrescere; sic necesse sit et spiritu aut proficere semper aut deficere.*

25. Omnis qui in agone contendit, ἀγωνιζόμενος, id est agonizans, in agone decertans, gymnasticam exercens, ab omnibus, scilicet cum in agone impedientibus, se abstinet.] Nota. Alludit ad agones Olympicos, aliaque certamina Græcorum, maxime Isthmia, quæ Corinthi celebrabantur in honorem Neptuni et Melicertæ, in quibus victor donabatur corona pinea. De quibus Archias Poeta ita canit :

> Sacra per Argivas certamina quatuor urbes,
> Sunt duo facta viris, et duo cœlitibus :
> Ut Jovis et Phœbi, Melicertæque; Archemorique
> Præmia oleaster, poma, apium, picea.

Hinc Secundo, consequenter alludit ad athletas, palæstritas et pugiles, qui pugnis; ad stadiodromos, qui cursu in stadio certabant; ad acrochiristas, qui summis inter se manibus depugnabant; ad pancratiastas, qui toto corpore, manibus pedibusque certabant. Ubi

Nota Tertio. Hi omnes delicatis cibis abstinebant, et certo necessario victu utebantur; quem Aristoteles ἀναγκοφαγίαν, quasi cibi sumendi necessitatem apellat : et panis eorum coliphium dicebatur, ἀπὸ τοῦ κώλου και ἶφι, id est, à robore membrorum. Hinc Juvenal.

> Luctantur paucæ, comedunt coliphia paucæ.

Idemque ex Quintiliano, Cicerone, Aristotele docet Budæus in Pandectis, pag. 180. Inde dictus est victus athleticus, valetudo pugilica et athletica, id est firmissima. Et hoc est quod ait apostolus : *Qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet*, græce πάντα ἐγκρατεύεται, per omnia temperans est; et, ut Cyprianus, continens. Addit Clemens Alexandr. l. 5. Stromat. secutus Platonem l. 8. de Legibus, athletas abstinuisse venere. Sicut enim libido corpus debilitat, enervat et exhaurit; ita continentia et castitas roborat corpus, ac multo magis mentem. Et ita hoc Apostoli dictum, *ab omnibus*, id est, ab omni libibine, se abstinet, explicat S. Ephrem tractatu in illud Apostoli : *Melius est nubere, quam uri.*

Nota Quarto. Stadium est vita præsens, vel christianismus, vel cujusque status, maxime evangelizandi; stadiodromus, et pugil est quisque Christianus. Unde S. Dionys. de Ecclesiast. hierarch. c. 7. p. 3. docet eos qui baptizantur, oleo inungi, ut intelligant hoc signo se inungi quasi athletas Christi, ac consequenter vocari ad sacra certamina pro fide et pietate obeunda : additque etiam mortuis eisdem solere oleum infundi, quasi athletis morte consummatis. *Atque tunc quidem*, inquit, *olei unctio baptizandum avocabat ad sacra certamina : nunc autem* (in morte) *infusum oleum designat eum qui defunctus est, eadem sacra exegisse certamina, sicque fuisse consummatum.*

Nota Quinto. In hoc stadio et certamine antagonista est mundus, caro, dæmon : coliphium est victus sobrius et jejunium : pugna est castigatio corporis, et omnia ardua virtutis officia, quæ cum conflictu interno vel externo peraguntur; maxime autem talis et Evangelii prædica-

tio, et propagatio : ex quibus oritur victoria contra mundum, carnem, dæmonem. Bravium est corona incorrupta, id est, gloria æterna, ad quam jam victor anhelans Paulus 2. Timoth. 4. *Bonum*, inquit, *certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, qua reddet mihi Dominus in illa die justus judex.* Pœna victi est reprobatio et confusia æterna v. ult. q. d. Sicut athleta corpus abstinentia, exercitio, labore subigit, exercet, parat et cursum et luctam, ut in ea legitime et generose decertans vincat, et quasi victor coronam corruptibilem adispicatur : ita multo magis pro corona æterna nos Christiani, et ego imprimis Apostolus vester corpus meum inedia, labore, fatigatione subigo et exerceo, acerbe à me omnia officia pugilum exigo, quasi athleta certaminis divini ; ne corpus meum continentiæ, et severioris vitæ lacertos in delicias mutet, et in imbelliam vanescat licentioris vitæ. Sed potius ut luctaturus cum dæmone, carne et mundo athleticis viribus decertem, vincam, atquæ coroner. Agite ergo, ô Corinthii, in stadio hoc mecum decurrite, et non tantum idolothytis ob scandalum, sed et deliciis, vino et venere abstinete, ut luctaturi victoriam et bravium reporteris. Occasione enim idolothytorum, ut iis abstineant Corinthii, hæc dicit et hucusque excurrit Apostolus, ut dixi c. 8. initio.

Epaminondas dux Thebanus fortissime in bello dimicans, læsus ad mortem, moriens rogavit, an suus clypeus esset salvus, et an hostes essent cæsi ; cum et illum falvum, et hos cæsos audisset; *Nunc finis*, ait, *vitæ meæ ; sed melius et altius initium advenit : nunc Epaminondas nascitur, quia sic moritur.* Ita Valerius Max. Si Epaminondas pro victoria temporaria, pro laude et gloria corruptibili ita certavit, ita læte et gloriose mortuus est; quid faciet miles Christi pro corona incorruptibili, pro gloria sempiterna ?

Præclare Tertull. ad Martyres c. 4. *Si tantum*, inquit, *terrenæ gloriæ licet de corporis et animi rigore, ut gladium, ignem, crucem, bestias, tormenta contemnant, sub præmio laudis humanæ; possum dicere : Modicæ sunt istæ passiones ad consecutionem gloriæ cœlestis. Tanti vitrum, quanti verum margaritum? Quis ergo non libentissime tantum pro vero habeat erogare, quantum alii pro falso?*

De Junio Bruto jubente occidi filios, qui cum Tarquiniis contra Romanos conspiraverant dixit Virgilius,

Vicit amor patriæ, laudumque immensa cupido.

Christianum ergo

Vincat amor Christi, cœlique immensa cupido.

Audiat pugil Christi, classicum S. Chrysostomi serm. de Martyribus tom. 3. *Delicatus es miles, si putas te posse sine pugna vincere, sine certamine triumphare. Exsere vires, fortiter dimica, atrociter in prælio isto concerta. Considera pactum, conditionem attende, militiam nosce : pactum, quod spopondisti ; conditionem, qua accessisti ; militiam, cui nomen dedisti.*

Hinc patet, ait Chrysost. non solam fidem sufficere ad salutem, sed etiam opera requiri, imo labores athleticos, atque imprimis insignem continentiam ab omnibus mundi illecebris. Nam, ut ait S. Hier. epist. 34. ad Julianum : *Difficile, imo, impossibile est, ut præsentibus quis et futuris fruatur bonis, ut hic ventrem et ibi mentem expleat, ut de deliciis transeat ad delicias, ut in utroque sæculo primus sit, ut in cœlo et in terra appareat gloriosus.*

Moraliter S. August. athletas Christi pie ex Dei ope consolatur et animat serm. 105. ubi sic ait : *Adjuvat certantes, qui certamen indixit : non te sic spectat Deus in agone certantem, ut populus solet athletam : clamore enim populus monet athletam, adjuvare non novit. Coronam parare potest qui indixit certamen, vires autem subministrare non potest. Deus autem quando spectat certantes suos, adjuvat eos certantes, et invocantes. Nam vox athletæ ipsius est psal. 93. Si dicebam, Motus est pes meus, misericordia tua, Domine, adjuvat me.* Et S. Dionys. de Ecclesiast. hierarch. c. 2. sub finem : *Certantibus*, inquit, *Dominus præmia proponit ut Deus ; leges autem certaminis tulit ut sapiens, præmiaque vincentibus decora constituit et pulcherrima : et quod est perfecto divinius, ipse ut est summe clemens et bonus, in suis bellatoribus vincit, dum in illis habitans, pro illorum salute atque victoria adversus mortis et corruptionis imperium pugnat.*

26. Ego sic pugno, non quasi aerem verberans.] *Pugno*, id est, prælior in bello, inquit S. Thomas. Verum græce est πυκτεύω, id est, pugilem ago, pugnis certo. Persistit enim in palæstra et athletis.

Non quasi aerem verberans.] Id est, frustra et inaniter laborans : sed hostem verbero, scilicet corpus et carnem meam subigo, qua subacta facile duo reliqui hostes, scilicet dæmon et mundus, subiguntur. Nec enim dæmon et mundus nos, sibi per corpus nostrum, puta per oculos, aures, linguam aliosque sensus aggredi, tentare, ferire, sauciare, occidere possunt.

27. Sed castigo corpus meum, et in servitutem redigo.] *Castigo*, Ambrosiast. *jejuniis ango;* S. Basil. lib. de Virginit. *plagis affligo*, Origenes, *macero. Dæmon*, ait S. August. de utilit. jejunii, *sæpe assumit patronicium ipsius* (carnis) *contra animam, et dicit : Quid facis, quia jejunas? tibi ipsi pœna ingeris, tuus ipse tortor et trucidator existis. Responde ei : Castigo, ne me hoc jumentum præcipitet.* Caro enim nostra est instrumentum, imo *laqueus diaboli.* Ut ait S. Bernard. serm. 3. in psalm. 90. Græce υπωπιάξω, quod Erasmus ex Theophyl, et Paulinus epist. 58. ad S. August. vertunt, *lividum facio*, vel livoris et sanguinis nota suggillo oculos. Græce enim ἄπας, oculos vocant : υπώπια tales oculorum notas, teste Hyrechio et Suida. Et in gymnicis pugil, qui antagonistam in humum dejiciebat, eum supplantare dicebatur; suggillare vero, cum notam insignem faciei inflixisset.

Verum alii omnes generalius accipiunt hic ὑπωπιάξω, ut sit idem quod ὑπωπιέζω, id est, subigo, coerceo, contundo. Nostrum *castigo* utrique sensui convenit, sed melius secundo, qui planior et simplicior est, et Græco convenientior. Nam juxta priorem sensum ὑπωπιάζω non per ο micron, sed per ω mega scribendum esset : derivatur enim ab ὦπας, ut dixi. Jam autem communiter etiam veteres ligunt hic per ο micron; Theophyl. tamen Œcumen. et Erasmus legunt per ω mega, quæ lectio satis apte pugili congruit.

Porro castigatio corporis fit per jejunia, cilicia, humiliationes, plagas, aliasque carnis macerationes et afflictiones. Hinc nonnulli censent

Paulum corpori suo plagas et verbera inflixisse. Hoc enim proprie significat τὸ *castigo*, et ὑπωπιάζω, quod Beza, Melanchthon, Castalion, et Henr. Stephanus vertunt, *contundo* : contusio autem non fit sine percussione et verbere, sive baculo, sive flagellis, aliove instrumento et modo illa fiat. Et quia jejunium (quod nonnulli, ut Ambros. Gregor. et Chrysost. mox citandi putant fuisse hanc Pauli castigationem) non tam pugna et lucta est, quam præparatio ad luctam : de illo enim dixit : *Omnis qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet*. Pluribus id probat Jacobus Gretserus l. 1. de Disciplinis c. 4.

Rursum, ut notat Anselm. et S. Gregor. loco mox citando, Apostolus dum carnem castigat et flagellat, hoc ipso simul dæmonem antagonistam suum, cum concupiscentia nostra carnali confœderatum, et in lustro carnis delitescentem, per eamque nos tentantem et oppugnantem, flagellat et verberat.

Ne reprobus efficiar,] id est reprobatus. q. d. Ne reprober et rejiciar à Deo, cœloque excludar. Erudite Maldon. in Notis manusc. ἀδόκιμον, ait, id est reprobum, vocari arbitror hoc loco, qui in certamine vincitur, quia de pugilibus agitur. q. d. Ne cum ego doceam alios vincere, ipse vincar. Loquitur Apostolus non de reprobatione æterna, quæ est in mente divina, sed temporali, quæ est executio æternæ. Hanc enim significat verbum, *efficiar*. Alludit ad Jerem. c. 6. v. ult. ubi sic dicitur : *Argentum reprobum vocate eos, quia Dominus projecit*, hebr. מאס *maas*, id est reprobavit, *illos*.

Unde patet Apostolum non loqui, uti aliqui volunt, de reprobatione hominum, de qua loquitur epist. 2. c. 13. v. 7. q. d. Quod doceo, hoc, facio, nimirum non laute vivo, sed castigo corpus meum, ne ab hominibus rejiciar et reprober, quasi qui non faciam ea quæ doceo. Jeremias enim clare loquitur de reprobatione, non hominum, sed Dei : et hanc passim alibi significat reprobatio, et reprobus, cum absolute ponitur, et ab homines non restringitur, uti restringitur citato c. 13. epist. 2. Hinc patet incertitudo gratiæ et prædestinationis. Paulus metuit damnari, tu fide credes te salvandum?

Secundo, hinc colligitur, Paulum non habuisse revelationem de sua salute. Ita S. Gregor lib. 6. epist. 22. ad Gregoriam.

Tertio, non ita fuisse confirmatum in gratia, quin ab ea excidere potuisset.

Ex hoc Apostoli loco patet, pugnam et luctam Christianam, tum in aliis conflictibus, tum maxime in corpore et carne subigenda et castiganda sitam esse. Hic enim est internus et gravissimus noster hostis, ideoque præ ceteris omnibus carnis insidiæ formidandæ sunt, ut ait Origen. in c. 8. ad Rom. in fine. Atque ad hanc luctam per coliphium, id est sobrietatem, nos comparare debemus, adeoque in ipsa sobrietate hanc luctam inchoare, in eaque quotidie increscere roborari et perfici, à gula ergo debellanda Christiano incipiendum est : ea enim debellata facilius cetera vitia profligabit, ut Cassianus aliique docent. Hinc ergo patet, pugili et militi Christiano castigandum esse corpus, ne illius concupiscentiæ eum in perditionem abripiant, adeoque corporis castigationem per vigilias, jejunia, aliasque afflictiones et austeritates rectam esse ad salutem viam, esseque instrumentum aptissimum ad virtutem et perfectionem, plenamque vitiorum victoriam, si sit discreta, et viribus ac valetudini commensurata, ut docet S. Thom. 2. 2. q. 188. a. 7.

Sed veteres Ecclesiæ Doctores hac de re audiamus. Ambros. epist. ad Eccles. Vercellensem : *Audio*, inquit, *homines, qui dicunt nullum esse abstinentiæ meritum, delirare eos qui castigant carnem suam, ut menti subditam faciant, quod nunquam fecisset, neque scripsisset Paulus, si deliramentum putasset* (notent hoc Novantes nostri.) *gloriatur autem dicens : Castigo corpus meum, et in servitutem redigo, ne, cum aliis prædicaverim; ipse reprobus inveniar. Ergo qui non castigant corpus suum, et volunt prædicare aliis, ipsi reprobi habentur. Quæ istos Epicuros nova schola misit, qui voluptatem prædicent, delicias suadeant? Dominus Jesus, volens nos adversus diaboli tentamenta fortiores reddere, certaturus jejunavit, ut sciremus quia aliter illecebras mali non possemus vincere. Qua causa Christus jejunaverit, hi astruant, nisi ut nobis exemplo esset ejus jejunium?*

S. Gregor. l. 30. Moral. c. 26. *Muros Jerusalem coquorum princeps* (Nabuzardan) *destruit, quia virtutes animæ, dum non restringitur, venter perdit. Hinc est quod Paulus contra Jerusalem mœnia decertanti vires coquorum principi* (id est ventri) *subtrahebat, cum diceret : Castigo corpus meum, et servituti subjicio. Unde præmiserat : Sic pugno non quasi aerem verberans, quia cum carnem restringimus, ipsis abstinentiæ nostræ ictibus, non aerem, sed immundos spiritus verberamus; et cum hoc quod est intra nos subjicimus, extra positis adversariis pugnos damus. Hinc est quod, cum rex Babylonis succendi fornacem jubet, stuppæ et picis ministrari congeriem præcepit, sed tamen abstinentes pueros hoc igne minime consumit : quia antiquus hostis licet innumeras ciborum concupiscentias nostris optutibus opponat, quibus libidinis ignis crescat; bonis tamen mentibus superni Spiritus gratia insibilat, ut à carnalis concupiscentiæ æstibus illæsæ perdurent.*

Basilius hom. de Legendis Gentilium libris, *Est*, inquit, *corpus castigandum, ac feræ cujusdam instar cohibendum, et ab ipso adversus animam tumultus orientes, ratione veluti flagello compescendi, ne frænum voluptati omnino laxando, mens velut auriga ab equis contumacibus, et minime optemperantibus, feratur ac rapiatur, ac inter cetera Phytagoræ meminisse dicti oportet, qui videns quemdam excitationibus, ac sibis laute appositeque sese curantem ac saginantem, Heus, inquit, miser, non desinis continuo duriorem tibi carcerem præparare. Ideo et Platonem dicunt, cognito quod ex corpore est nocumento, Academia Athenis loco pestilenti elegisse, ut nimiam corporis prosperitatem, veluti vitem palmite luxuriantem amputaret. Ego vero bonam valetudinem quæ in summo sit, ex medicis sæpe audivi fallacem esse. Quando igitur ipsa corporis diligentia et corpori pariter et animæ inutilis esse apparet, hanc sarcina delinire, et illi famulari, manifesta fuerit insania. Si autem hoc condemnere studeamus, nihil aliud rerum humanarum facile admirabimur.* Idem Basilius in Regul. fusius disp. reg. 17. *Uti*, inquit, *optimus corporis habitus, et coloris bonitas pugilem à ceteris distinguit; sic Christianum à ceteris secernit macilentia corporis, pallorque deflorescens, qui continentiæ velut adjunctus est comes : indicio est enim Christi mandatorum vere pugilem esse, qui in infirmitate corporis adversarium suum in lucta prosternit; et quam potens sit in pietatis*

certaminibus, declarat convenienter verbis illis : Cum infirmor, tunc potens sum.

S. Chrysost. hic : *Castigo corpus meum. q. d. Multum sustineo laborem, ut sobrie vivam; siquidem intractabilis est cupiditas, ventris voracitas : verumtamen eam cohibeo, et non trado meipsum affectibus; sed affectus comprimo, et ipsam naturam multis sudoribus subjicio, hæc autem dico, ut nemo à certando desperet pro virtute : nam laboriosum est. Quare, inquit, castigo et in servitutem redigo; non dixit : Perdo et punio, non enim inimica caro est; sed, Castigo et redigo in servitutem, quod Domini est, non hostis; magistri, non inimici; exercitatoris, non adversarii : ne forte cum aliis prædicaverim, ipse reprobus inveniar. Quod si Paulus hoc timuit, cum talis esset præceptor, et post prædicationem; et orbis terrarum susceptum patrocinium formidavit; quidnam non dicemus?*

S. Hier. contra Jovinianum hæreticum hostem jejunii, castitatis et austeritatis, hæc ipsa mire tuetur et deprædicat, adeoque sub finem lib. 2. *Quod multi*, inquit, *acquiescunt sententiæ tuæ, ô* Joviniane, *indicium voluptatis est; et pro magna sapientia deputas, si plures porci post te currant, quos gehennæ succidiæ* (vel, ut alii legunt, succendio) *nutrias. Basilides magister luxuriæ, et turpissimorum complexuum post tot annos in Jovinianum, quasi in Euphorbum, transformatus est. ut Latina quoque lingua haberet hæresin suam. Vexillum crucis, et prædicationis austeritas* (notent hæc Novantes) *idolorum templa destruxerat. E regione luxuria penis, ventris et gutturis subvertere nititur fortitudinem crucis. Semper pseudoprophetæ dulcia pollicentur, et modicum placent. Amara est veritas, et qui eam prædicant, replentur amaritudine.*

Cassianus l. 5. de Instit. renunt. c. 17. et sequ. *Vis*, inquit, *audire verum athletam Christi, legitimo agonis jure certantem? Ego igitur, inquit, sic curro non quasi in incertum, sic pugno non quasi aerem verberans : sed castigo corpus meum, et servituti subjicio, ne aliis prædicans ipse reprobus efficiar. Vides ut in seipso, id est in carne sua, colluctationum summam, velut in base quadam firmissima statuerit, et proventum pugnæ in sola castigatione carnis, et in subjectione sui corporis collocarit?* Et aliquanto post repetitis hisce Apostoli verbis, subdit : *Quod proprie ad continentiæ labores et corporale jejunium atque afflictionem carnis pertinet : per hanc se pugilem quemdam strenuum suæ carnis esse describens, nec in vanum adversus eam ictus continentiæ exercuisse designans, sed triumphum pugnæ mortificatione sui corporis acquisisse: quo verberibus continentiæ castigato, et cæstibus jejuniorum eliso, victori spiritui immortalitatis coronam, et incorruptionis contulit palmam.* Et paucis interjectis : *Sic pugnat, jejuniis scilicet et afflictione carnali, non quasi aerem verberans, id est in vanum ictus continentiæ porrigens, per quos non aerem vacuum, sed illos spiritus qui in eo versantur, castigatione sui corporis verberabat. Qui enim dicit, Non quasi aerem verberans, ostendit, se tametsi non aerem vacuum et inanem, aliquos tamen in aere verberare.*

Porro non tantum ad libidinem, sed et superbiam, omniaque vitia frangenda, et quasvis virtutes comparandas, castigandum esse corpus, docet S. Hier. epist. 14. ad Celantiam. *Qui*, ait, *probabiliter ac scienter abstinentiæ virtutem tenent, eo affligunt carnem suam, quo animæ frangant superbiam; ut quasi de quodam fastigio contemptus sui atque arrogantiæ descendant ad implendam Domini voluntatem, quæ maxime in humilitate perficitur. Idcirco à variis ciborum desideriis mentem retrahunt, ut totam ejus vim occupent in cupiditate virtutum. Jamque minus jejuniorum et abstinentiæ laborem caro sentit, anima esuriente justitiam. Nam et vas electionis Paulus, dum castigat corpus suum, et in servitutem redigit, ne aliis prædicans ipse reprobus inveniatur, non ob solam, ut quidam imperiti putant, hoc facit castitatem : non enim huic tantummodo, sed omnibus omnino virtutibus abstinentia opitulatur.*

Denique prisci illi sanctissimi in eremo patres studio perfectionis ita corpus castigarunt, ut pene videatur incredibile. Deoque id placuisse, patet ex vita eorum tam sancta, quam longæva et felici. Videre est Hieronymum in Vita S. Hilarionis, S. Pauli, S. Malchi, Athanasium in Vita S. Antonii, Theodoretum in Vita Simeonis Stylitis, qui 80. annos perpetuo noctu diuque sub dio stetit in columna, vix cibum, vix somnum capiens, aliorumque plurimorum. Adeoque à viris prudentibus in Vitis Sanctorum solerter observatum est, nullos pene Sanctos miraculis, et gestorum rerumque admirandarum gloria claruisse, nisi illos qui jejuniis et vitæ austeritate excelluerunt, quique corpus afflixerunt, aut à Deo morbis, vel ab hostibus et tyrannis tormentis et ærumnis afflicti fuerunt; ceteros Sanctos qui communem vitam egerunt, multum quidem sibi et Ecclesiæ profuisse, sed miracula aut nulla aut rara patrasse.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

OCCASIONE AGONIS, IN QUO ABSTINENTES RITEQUE CERTANTES PRÆMIANTUR, INERTES LUXUIQUE DEDITI REPROBANTUR ET CONFUNDUNTUR, DE QUO EGIT IN FINE CAPITIS PRÆCEDENTIS; DIGREDITUR HIC APOSTOLUS AD VETERUM HEBRÆORUM MORES, CONCUPISCENTIAS, ET VITIA, MAXIME IDOLOLATRIAM; PUNITIONEM PARITER ET REPROBATIONEM; UT HORUM EXEMPLO DOCEAT CORINTHIOS, QUAM CAVENDA SINT VITIA ET TENTATIONES, MAXIME IDOLOLATRIA.

HINC CONSEQUENTER V. 18. DESCENDIT ET REDIT AD IDOLOTHYTA, QUÆSTIONEMQUE DE IIS C. 8. INCHOATAM ABSOLVIT: AC PRIMO, DOCET IIS NON LICERE VESCI, QUATENUS IDOLOTHYTA SEU IDOLIS IMMOLATA SUNT: HÆC ENIM ESSET IMMOLATIONI ET SACRIFICIO IDOLOLATRICO CONSENTIRE, ET PROFITERI IDOLOLATRIAM.

SECUNDO, V. 22. DOCET NON LICERE IDOLOTHYTIS VESCI, UBI INFIRMIORES HAC RE SCANDALIZANTUR. UNDE V. 31. ÆDIFICATIONEM MAXIME CORINTHIIS COMMENDAT, UTQUE OMNIA IN GLORIAM DEI, ET SALUTEM PROXIMORUM FACIANT.

1. NOLO enim vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube
fuerunt, et omnes transierunt: 2. et omnes in Moyse baptizati sunt in nube,
et in mari: 3. et omnes eamdem escam spiritalem manducaverunt, 4. et
omnes eumdem potum spiritalem biberunt: (bibebant autem de spiritali,
consequente eos, petra: petra autem erat Christus.) 5. sed non in pluribus
eorum beneplacitum est Deo; nam prostrati sunt in deserto. 6. Hæc autem
in figura facta sunt nostri, ut non simus concupiscentes malorum, sicut et
illi concupierunt. 7. Neque idololatræ efficiamini, sicut quidam ex ipsis: quemadmodum scrip-
tum est: Sedit populus manducare, et bibere, et surrexerunt ludere. 8. Neque fornicemur,
sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, et ceciderunt una die viginti tria millia. 9. Neque tentemus
Christum: sicut quidam eorum tentaverunt, et à serpentibus perierunt. 10. Neque murmura-
veritis, sicut quidam eorum murmuraverunt, et perierunt ab exterminatore. 11. Hæc autem
omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines
sæculorum devenerunt. 12. Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat. 13. Tentatio vos
non apprehendat nisi humana: fidelis autem Deus est, qui non patietur vos tentari supra id,
quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione proventum, ut possitis sustinere. 14. Propter
quod charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura. 15. Ut prudentibus loquor, vos ipsi judicate
quod dico. 16. Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi
est? et panis, quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est? 17. Quoniam unus
panis, unum corpus multi sumus, omnes qui de uno pane participamus. 18. Vide Israel secun-
dum carnem: nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris? 19. Quid ergo? dico quod
idolis immolatum sit aliquid? aut quod idolum sit aliquid? 20. Sed quæ immolant Gentes,
dæmoniis immolant, et non Deo. Nolo autem vos socios fieri dæmoniorum: non potestis calicem
Domini bibere, et calicem dæmoniorum: 21. non potestis mensæ Domini participes esse, et
mensæ dæmoniorum. 22. An æmulamur Dominum? Nunquid fortiores illo sumus? Omnia mihi
licent, sed non omnia expediunt. 23. Omnia mihi licent, sed non omnia ædificant. 24. Nemo
quod suum est quærat, sed quod alterius. 25. Omne quod in macello venit, manducate, nihil
interrogantes propter conscientiam. 26. Domini est terra, et plenitudo ejus. 27. Si quis vocat
vos infidelium, et vultis ire: omne quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter
conscientiam. 28. Si quis autem dixerit: Hoc immolatum est idolis: nolite manducare propter
illum qui indicavit, et propter conscientiam: 29. conscientiam autem dico non tuam, sed alterius.
Ut quid enim libertas mea judicatur ab aliena conscientia? 30. Si ego cum gratia participo, quid
blasphemor pro eo quod gratias ago? 31. Sive ergo manducatis, sive bibitis, sive aliud quid

facitis : omnia in gloriam Dei facite. 32. Sine offensione estote Judæis, et Gentibus, et Ecclesiæ Dei : 33. sicut et ego per omnia omnibus placeo : non quærens quod mihi utile est, sed quod multis : ut salvi fiant.

1. Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt.] Vox (*enim*) causam dat dictorum in fine cap. præcedentis. q. d. Ideo dixi post baptismum Christianis esse certandum in agone, ne reprobi fiant, et bravium amittant; quia sic Hebræi post typicum baptismum, et escam cœlestem, scilicet manna, terram promissionis et bravium inertes per peccata amiserunt, et è sexcentis millibus solus Josue et Caleb terram promissam ingressi sunt. Cavete ergo vos, ô Corinthii, ne pariter ob inertiam, et vitam fidei et baptismo difformem cœlo excludamini. Ita Chrysost. et Ansel. Argumentatur à typo seu figura ad rem figuratam.

Patres nostri.] Patres Judæorum, è quibus ego sum, et multi inter vos, ô Corinthii.

Sub nube.] Nubes hæc, fuit columna per diem obumbrans Hebræos ut nubes, per noctem lucens ut ignis, quæ eos duxit per desertum quadraginta annis arcæ incubans, et castra eorum præcedens, eaque protegens ab æstu, super castra universa se expandendo, cujus motor et quasi auriga erat angelus : de qua plura Exod. 13.

Et omnes mare (rubrum, sive sinum Arabicum) transierunt] sicco pede, Mose per virgam suam aquas percutiente, et dividente.

2. Et omnes in Mose baptizati sunt, in nube et in mari,] Exodi 14. Nota, transitum maris rubri typum fuisse baptismi, in quo sanguine Christi rubricamur, et mergimus Ægyptios, scilicet peccata : Moses typus est Christi, nubes est Spiritus sanctus æstum concupiscentiæ refrigerans, nosque illuminans. Unde Theodoretus, *Illa*, inquit, *erant nostrorum typus : mare enim imitabatur piscinam seu lavacrum, nubes autem gratiam spiritus, Moses vero sacerdotem, virga autem crucem ; Israel vero significabat eos qui baptizabantur, persequentes vero Ægyptii implebant figuram dæmonum; ipse autem Pharao erat imago diaboli.*

Nota Secundo. Pro *in Mose*, græce est, εἰς τὸν Μωυσῆν, *in Mosem*, scilicet legislatorem, id est, in legem Mosaicam, specie quadam baptismatis transeundo mare, initiati sunt Hebræi; uti nos in Christum baptizamur, id est, Christo et christianismo per baptismum initiamur et incorporamur. Unde Exodi 14. subditur post transitum maris rubri : *Crediderunt Domino, et Moysi servo*, id est legislatori, *ejus*. Ita aliqui.

Verum baptismus noster non fuit typus baptismi Hebræorum in mari rubro; sed contra Hebræorum transitus in mari, fuit typus nostri baptismi. Adde, in hoc transitu Hebræos non esse initiatos legi Mosaicæ, imo nondum eam accepisse, sed postea in Sina.

Dico ergo, simplicius, *in Mosem*, id est, *in Mose:* εἰς enim sæpe ponit Apostolus pro ἐν. Jam *in Mose*, id est, ut Syrus, Chrysost. Theophyl. per Mosem, duce Mose. Sensus itaque est, q. d. Omnes Hebræi per Mosem baptizati sunt spiritualiter et typice, seu typum gesserunt baptismi nostri, eo ipso quod cum viderunt per Mosem mare divisum, et primum Mosem mare transeuntem, ait Chrysost., etiam ipsi mari se credere ausi sunt; idque *in nube*, id est, sub ducatu et protectione nubis præeuntis; *et in mari*, scilicet, in quo demersis Ægyptiis in signum futuri baptismatis, ad Ægyptiaca servitute in libertatem et vitæ novitatem transibant, sicut nos per aquas baptismi transimus à servitute diaboli in regnum Christi. Ita Ansel. Chrysost. Ambros. Theophyl.

Ubi adverte cum Chrysost. Scripturam nomen typi antitypo tribuere, et contra. Ita hic transitus maris rubri vocatur baptismus, quia erat typus baptismi. Unde explicatur v. 6. *Hæc*, inquit, *in figura facta sunt nostri.*

3. Et omnes eamdem escam spiritalem manducaverunt.] *Eamdem*, non nobiscum, ut vult Calvinus, quasi tam Christiani quam Hebræi non verum Christi corpus, sed typicum comedant.

Dices, S. August. tract. 25. in Joan. et S. Thom. explicant, *eamdem* nobiscum. Respondeo. Intelligunt *eamdem*, analogice, quia Hebræi in signo recipiunt, quod nos re ipsa. Sed hoc est præter mentem Apostoli, qui intelligit *eamdem*, non nobiscum, sed inter se. q. d. Omnes Hebræi tam boni quam mali comederunt eamdem escam, id est, idem manna. Patet ex textu et sequent. ait enim : *Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo.* q. d. Licet omnes idem manna comederint, eamdem aquam de petra biberint; tamen non omnes placuerunt Deo. Sicut ergo illi unum habuere baptismum, et unum escam spiritualem, uti et nos : et tamen non omnes salvi facti sunt, sed multi ex iis perierunt : sic et verendum est ne multi ex nobis pereant, quamvis eamdem inter nos Sacramenta communia habeamus. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. et alii. Cum quibus Adverte, manna hic dici *escam spiritalem*, id est mysticam, sive typicam ; quia manna erat typus et figura Eucharistiæ. Sic aqua petræ dicitur *potus spiritalis*, quia typus erat sanguinis Christi. Alii *spiritalem* interpretantur miraculosam, scilicet non vi naturæ, sed spirituum, puta Dei et angelorum, productam. Tale enim fuit manna, de quo canit Psaltes : *Panem angelorum manducavit homo*, psal. 77. 25.

Nota. *Manna* allegorice significabat Christum in Vener. Sacramento, ut patet Joan. 6. v. 49. et 50. maxime vero manna significabat rem contentam et effectum Sacramenti, ut fuse in citatum locum Joannis docet Chrysost. Theophyl. et Cyrill. Unde et Apostolus hic ait : *Omnes eamdem escam spiritalem manducaverunt, et eumdem potum spiritalem biberunt.* Quod de sacra cœna etiam Calvinus accipit, dicitque manna fuisse typum corporis Christi. Ex quo recte colligas in Vener. Sacramento vere esse carnem Christi, si quidem manna rei veræ existentis, non autem chimericæ fuerit symbolum ; alioqui enim tam nos quam Judæi escam spiritalem, id est, carnem typicam et symbolicam, manducabimus, neque plus veritatis significatæ habebimus quam ipsi Judæi, imo longe minus. Manna enim sapidius erat nostro pane, et longe clarius repræsentabat Christi corpus quam aridus panis. Consequentiam hanc, utpote claram, quidam nuper ex novo hoc grege Minister concessit. Sed quis non videt id repugnare et S. Scripturæ, et rationi? lex enim nova præstantior est lege veteri ; ergo et Sacramenta nova præstant veteribus. Unde Apostolus ait, *Hæc in figura facta sunt*

nostri. Res autem figurata sua figura nobilior est, sicut corpus sua umbra, ac homo sua imagine nobilior est : ergo Sacramenta legis novæ, et præsertim Eucharistia, quasi res figurata, nobilior esse debet Sacramentis legis veteris, ipsoque manna, quod tantum typus fuit et figura Eucharistiæ nostræ. Rursum Joan. 6. Christus disertissime corpus suum in Eucharistia præfert ipsi manna, v. 48 et 59. *Hic est panis,* inquit, *qui de cælo descendit : non sicut manducaverunt patres vestri manna, et mortui sunt, qui manducat hunc panem* (scilicet divinum, consecratum, et transsubtantiatum in corpus Christi) *vivet in æternum.* Quod autem manna clarius repræsentet corpus Christi, quam panis, quis non videt? id enim multis ostendi potest.

Unde Nota Secundo. Aptissime congruit manna cum corpore Christi in Eucharistia, illudque pulcherrime adumbravit. Primo, idem est color specierum Eucharistiæ et manna : Secundo, sapor dulcis utriusque. Tertio, nonnisi relictis ollis Ægyptiacis, et carnis voluptatibus invenitur, aut sapit utrumque. Quarto, infidelibus et avaris in vermem et judicium vertitur utrumque. Quinto, manna non datum est nisi post transitum maris ; Eucharistia non datur nisi post baptismum. Sexto, post manna Hebræi cum Amalec pugnarunt, cum ante solus pro eis Deus pugnasset contra Ægyptios, pugnarunt, inquam, et vicerunt : sic vitæ cœlestis impedimenta et tentationes, quas nonnisi solidioribus objici patitur Deus, Eucharistiæ virtute superantur. Septimo, manna panis erat absque semine, absque ratione, aut alio humano opere ab angelis factus : sic Christi corpus ex sola Virgine et Spiritus sancti irroratione natum est. Octavo, manna bonis et piis omnem saporis varietatem dabat. Unde Sapient. 16. v. 20. dicitur de manna : *Angelorum esca nutrivisti populum tuum, et paratum panem de cælo præstitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem, et omnem saporis suavitatem :* ita Christus parvulis est lac, infantibus olus, perfectis solidus cibus, ait Nyssen. Nono, manna erat minutum : Christus parva hostia est circumscriptus. Decimo, manna pilo tusum fuit : Christus pilo crucis mortalitate exutus est. Undecimo, fideles admirabundi *man hu!* quid hoc, ut nobiscum sit Deus! exclamant. Duodecimo, omnes de manna æqualem mensuram, nimirum gomor unum, colligebant : sic totum Christum aqualiter omnes recipiunt, etsi species sive hostia major sit aut minor. Ita Rupertus. Decimo tertio, sex diebus tantum colligebatur in deserto manna : sic in sabbato æternitatis et in terra promissionis velamen Sacramenti cessabit, Christoque facie ad faciem in summa quiete perfruemur. Decimo quarto, sole liquescebat manna : sic resolutis calore speciebus Sacramentum dissolvitur. Hæc et plura dixi et ostendi Exod. 16.

4. Bibebant autem de spiritali, id est typica, consequente eos petra.] Petra enim quæ dedit aquam Hebræis, erat typus Christi, qui est vera petra, è qua fluxit sanguis sitim concupiscentiæ nostræ restinguens. Sed quomodo hæc petra consequens, id est secuta, dicitur Hebræos?

Respondent et tradunt Hebræi, et Chaldæus Num. 21. v. 16. petram hanc per miraculum Judæos in deserto assidue secutam fuisse usque in Chanaan, eisque aquam dedisse. Unde et Syrus hic vertit, *bibebant de petra spirituali quæ cum ipsis veniebat.* Et Tertull. lib. de Baptismo c. 9. hanc petram vocat comitem. *Hæc est,* inquit, *aqua, quæ de comite petra populo defluebat :* sed mox petram hanc interpretatur Christum, qui quoad divinitatem comitabatur et deducebat Hebræos per desertum. Unde idem lib. 3. contra Marcion. c. 5. *Petram,* inquit, *potui subministrando comitem, Christum adleget fuisse.* Et S. Ambros. in psal. 38. tomo 2. *Umbra,* inquit, *in petra, quæ aquam fluxit, et populum sequebatur. Nonne umbra erat aqua de petra, quasi sanguis ex Christo, qui fugientes se populos sequebatur, ut biberent, et non sitirent ; redimerentur, et non perirent?* Idem tamen pariter per petram accipit Christum lib. 5. de Sacramentis c. 1. *Non immobilis petra,* inquit, *quæ populum sequebatur. Et tu bibe, ut te Christus sequatur.* Sed velim hujus traditionis certiores habere auctores. Illi enim obstat, quod post hanc aquam è petra, Num. 20. v. 11. rursum murmurarunt ob aquæ inopiam. Num. 21. v. 5. Unde v. 16. dedit eis Deus puteum aquæ.

Hinc alii jam hoc emolliunt, et sic explicant : *De petra consequente,* quia, inquiunt, aquæ ex petra erumpentes per longum spatium fluebant, ac quasi torrentem faciebant, qui sequebatur Hebræos donec venirent ad locum, ubi aquarum erat copia : nam si fuisset hoc unius diei beneficium, fuisset postero die, et tertio, ac quarto iterum semper percutienda petra ad aquas ex ea eliciendum. Et probatur hæc expositio : nam manna materialiter hic accipitur, ergo et petra, et potus materialis intelligi debet : sed illa quæ diximus obstare priori sententiæ, etiam huic obstant.

Tertio, Photius pro *consequente,* vertit, *obsequente.* q. d. Petra hæc obsequebatur Hebræorum siti et desiderio : sed Græcum ἀκολουθεῖν proprie sequi et consequi significat, non obsequi.

Quarto, ergo certius et aptius accipio hæc de petra spiritali, id est typica, sed significata, non significante, scilicet Christo (vide can. 3.) q. d. Paulus, Christi divinitatis virtute, quæ erat petra spiritalis significata per petram dantem Hebræis aquam, quæque Hebræos semper comes per desertum sequebatur, data est Hebræis aqua de petra illa materiali. Ita S. Chrysost. Ambros. Anselm. Œcum.

Dices, Per *escam spiritalem* Apostolus accipit manna, non corpus Christi, et per *potum spiritualem* accipit ipsam aquam significantem sanguinem Christi, non autem ipsum sanguinem significatum : ergo pariter per petram spiritalem accipit petram realem significantem Christum, non autem ipsum Christum per petram significatum.

Resp. nego conseq. quia Apostolus in petra invertit phrasim, et transilit à signo ad significatum. Id patet, quia explicans hanc spiritalem petram, ait : *Petra autem erat Christus.* q. d. Cum petram spiritualem dico, Christum intelligo : quid clarius? non enim materialis, et significans, sed spiritalis et significata petra erat Christus.

Instabis : Græca pro *bibebant autem,* habent ἔπιον γὰρ, *bibebant enim :* ergo talem petram qualem potum intelligunt. q. d. Bibebant potum spiritalem, id est typicum : nam et petra dans hunc potum erat spiritalis, id est typica. Quæ enim esset connexio et ratio dicere : Bibebant

potum typicum, quia petra typica erat Christus.

Respondeo. Apta est connexio et ratio, quia vox *enim* dat et assignat causam efficientem tanti miraculi, et potus tam miraculosi. q. d. Bibebant Hebræi aquam typicam : Christus enim per petram typicam, quæ hanc aquam eructabat, adumbratus hanc aquam typicam miraculose eis dabat ut Christum eam dantem agnoscerent et colerent : quod tamen, ut sequitur, plurimi eorum non fecerunt.

Nota. Petra illa dans aquam, allegorice significabat Christum, quia scilicet Christus quasi petra firmissima sustinet Ecclesiam, et *percussus*, id est occisus, *à Mose*, hoc est à Judæis, idque *virga*, hoc est cruce, *aquas* uberrimas gratiarum effudit, incredulis *contradictionis*, fidelibus *sanctificationis*, maxime aquas sanguinis sui in Eucharistia, quibus nos in hoc vitæ deserto potat, ut iis roborati tendamus ad civitatem nostram in cœlis. Unde ipse Christus dicit Joan. 7. 37. *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat.* Et Joan. 4. 14. *Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Ita S. Aug. l. 16 contra Faustum c. 15.

Dices, Nonnulli Catholici juxta primam expositionem datam sic explicant : *Petra erat Christus*, id est, typus Christi; ergo pariter de Eucharistia dici poterit, *Hoc est corpus meum*, id est, figura corporis mei.

Resp. Primo Nego consequ. Quia petra est res disparata à Christo, qualis una non potest esse alia, ut lapis non potest esse lignum : pronomen autem *hoc* non est disparatum à Christi corpore, imo designat ipsum corpus : sed simile esset, si Christus dixisset, Hic panis spiritualis, sive typicus, est corpus meum; tunc enim exponi deberet sic, Hic panis est figura corporis mei.

Adde, Apostolum explicare se de petra non vera, sed spiritali : ait enim, *Bibebant autem de spiritali consequente eos petra ; petra autem*, scilicet spiritalis illa jam dicta, *erat Christus.* Dicitur enim petra spiritualis, id est typica, quia typus erat Christi et Christum typice repræsentabat : non ita loquitur Christus, nec S. Paulus de Eucharistia; sed tam ipse, quam omnes Evangelistæ constanter narrant Christum dixisse, *Hoc est corpus meum;* non autem, Hoc est spiritale vel typicum corpus meum. Secundo, ad antecedens Respondeo, illam aliquorum explicationem parum esse probabilem : nam petra illa spiritalis, id est typica et significata, vere erat Christus, non typus Christi, ut dixi. Id enim clare convincunt verba sancti Pauli, ut jam ostendi.

5. Nam prostrati sunt in deserto.] Omnes enim Hebræi, qui duce Mose egressi sunt ex Ægypto, ob peccata sua, præsertim murmurationem, mortui sunt in deserto, dempto Josue et Caleb, qui soli cum nova mortuorum sobole ingressi sunt terram promissam, Numer. 14. v. 29.

6. Hæc autem in figura facta sunt nostris.] *Figura*, hic tam exemplum, quam typum significat. Voluit enim Deus Hebræos statuere Christianis in exemplum, ut ex ipsorum punitione discerent Deum revereri, illique obedire, de quo plura v. 10. Unde sequitur :

Sicut et illi (patres nostri, de quibus dixi v. 1. scilicet prisci Hebræi) concupierunt) delicias carnium, in loco qui inde dictus est *Sepulchra concupiscentiæ*, eo quod Hebræi ibidem ob hanc carnium concupiscentiam cæsi sint à Deo, Numer. 11. v. 33. et 34.

7. Neque idololatræ efficiamini, sicut quidam ex ipsis : quemadmodum scriptum est (Exodi 32. v. 6.) Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere,] cum scilicet vitulum aureum conflarunt Hebræi, dedicarunt, adorarunt : tunc enim hujus sui idoli et festi lætitiam clauserunt læto epulo. Unde cœpit populus manducare ex hostiis pacificis vitulo immolatis, ut ita solemnitatem novi hujusce Dei sui more Ægyptiorum aliorumque Gentilium communi et sacro convivio, æque ac ludis celebrarent et consummarent. Unde et *surrexerunt ludere*, saltando nimirum, et choros agendo : hos enim paulo post descendens è monte vidit Moses, Exodi 32. v. 19. sic enim Gentiles post sacrificia, in honorem deorum suorum ludos agebant, eosque sæpe obscœnissimos. Unde Rabbini et Tertull. l. de Jejunio contra Psychicos, lusum hunc Judæorum interpretantur fornicationem et impudicitiam. Edebant et publica spectacula, quæ quia idolis, æque ac idolothyta, dicata, vetita esse Christianis, docet Tertull. l. de Spectaculis, quem ea de causa scripsit. Verum mox ita Dei in populum vitulantem et lascivientem desævit, cæsis per Levitas jubente Mose, viginti tribus hominum millibus. Inculcat hæc Corinthiis Paulus, quia est verisimile eos in gentilismo similes ludos et convivia agitasse, atque idolothyta comedisse in honorem deorum suorum, ac præsertim Veneris, cui mille puellas quotidie ad meretricandum exponebant, erantque in luxum et venerem propensissimi. Unde eos tantopere v. seq. et c. 6. v. 9. et seq. à scortatione deterret, ut ibi dixi. q. d. Paulus : Videte ergo, ô Corinthii, ne ad idola redeatis, neve idolothyta eis immolata comedatis, ut sacrificiorum idololatricorum participes efficiamini; nec lusibus, luxui et luxuriæ vos dedatis : alioqui æque ut Hebræi, quasi apostatæ et idololatræ, quasi helluones et ventres, à Deo puniemini.

8. Sicut quidam ex ipsis fornicati sunt,] cum scilicet Hebræi coluerunt Beel-phegor, id est Priapum, et in ejus gratiam et cultum fornicati sunt cum filiabus Moab, Numer. 25.

Et ceciderunt una die viginti tria millia.] Chrysost. Ansel. Cajetan. referunt hoc ad plagam ob fornicationem cum filiabus Moab, de qua jam dixi, quæ recensetur Num. 25. sed ibi v. 9. dicuntur cæsa viginti quatuor millia; hic autem sunt tantum *viginti tria millia :* licet aliqui respondeant, uno die tantum cæsa esse viginti tria millia; mille autem unum priore die esse cæsum. Sed hoc gratis dicitur : nam nihil tale dicit Scriptura. Secundo, Cajetanus respondet errore scribarum poni 23. pro 24. Tertio, Œcumen. ait quosdam legere 23. Num. 25. æque ut hic. Quarto, alii, respondent Apostolum dicere verum, quia major numerus scilicet 24. includit minorem, scilicet 23. Sed planius et apertius dicemus, Apostolum respicere ad Exodi 32. v. 28. ubi ob adoratum vitulum cæsa dicuntur 23. millia, ut habent Biblia Romana. Hanc ergo pœnam non refert Paulus ad fornicatores proximo præcedentes, sed remotius more Hebræorum ad idololatras, de quibus egit v. 7. nam oblitus pœnam tanto sceleri illatam exponere, quasi postliminio illam tradit : sic enim in sequentibus sceleribus pœnam semper subnectit; idque ut magis

Corinthios ab idolis et idolothytis avertat : maxime, quia idololatria vituli et luxus, cum cultu et fornicatione Beel-phegor, uti in culpa, ita in pœna valde consentit. Sane Græca Pauli verba consentiunt cum Græcis Exodi verbis, ut putem omnino olim Græca in Exodo ita habuisse, uti jam habet Paulus : scilicet, εἴνοσι τρεῖς χιλιάδες, id est, *viginti tria millia;* non autem, εἰς τρισχιλίους, id est, *ad tria millia,* uti jam habent Græca in Exodo, depravata, ut videtur, facili vicinoque litterarum lapsu.

9. Neque tentemus Christum,] quasi diffidentes ejus promissis, ut aliqui Corinthiorum dubitabant de resurrectione, ut patet cap. 15. ideoque signa petamus, 2. Petri 3. v. 4.

Sicut quidam eorum tentaverunt.] Citat Numer. 21. 5. ubi dicitur : *Et tædere cœpit populum itineris ac laboris, locutusque contra Dominum et Mosen, ait ? Cur eduxisti nos de Ægypto, ut moreremur in solitudine? Deest panis, non sunt aquæ : anima nostra jam nauseat super cibo isto levissimo.* Ubi Nota τὸ *contra Dominum.* Hunc enim Dominum Paulus explicat hic esse Christum ; ergo Christus est Dominus et Deus. Hinc Græci Patres docent angelum, qui Abrahæ, Isaac et Jacob apparuit, et Hebræos ex Ægypto eduxit, typum gessisse Christi in carne venturi, id est, secundæ personæ in SS. Trinitate, scilicet Filii : hic enim est Christus.

Et a serpentibus perierunt.] Patet Num. 21. ubi post murmur Hebræorum jam dictum hanc pœnam eis inflixit Deus v. 6. *Quamobrem,* inquit, *misit Dominus in populum ignitos serpentes.* Ubi Nota, *ignitos* dici serpentes, non quod essent naturæ igneæ; hoc enim repugnat naturæ serpentum; sed ab effectu, quia suo morsu et afflatu calidissimo tantum calorem inducebant, ut qui ab eis erant morsi sibi uri viderentur : qua de causa Græcis Præsteres et Causones vocantur, quales gignuntur in Libya, et Arabia, per quam transibant Hebræi in Palæstinam. Unde pro *ignitos* hebraice est שרפים *seraphim,* quod Vatablus *urentes* vertit ; Septuag. vertunt, θανατοῦντας, id est, morte afficientes.

10. Sicut quidam eorum murmuraverunt, et perierunt ab exterminatore,] angelo scilicet, per quem Deus pœnas Hebræis murmurantibus inflixit, ut Core cum suis à terra vivus absorberetur, alia 14. millia et 700. igne perirent, Numer. 16. v. 30. 35. 45. 40. ita Anselm. et patet Sapient. 18. 20. Hic angelus videtur fuisse Michael, dux populi, et legis in Sina dator et vindex, Exodi 23. 21. typusque Christi, ut dixi v. 9. Alii *exterminationem* hunc putant fuisse angelum malum, sive dæmonem, et favere videtur ps. 77. v. 49. ubi dicitur : *Misit in eos* (Ægyptios) *iram et immissiones,* puta plagas à Mose inflictas, *per angelos malos.* Verum loquitur ibi Psaltes de plaga Ægyptiis ; Paulus vero de ea quæ Hebræis à Deo est irrogata. Adde, verius est plagas Ægyptiis inflictas fuisse ab angelis bonis, non malis : nam, ut notat S. Aug. in citatum versum psal. 77. satis constat per bonos angelos Mosen vertisse aquas in sanguinem, ranas et cyniphes produxisse : hisce enim prodigiosis pœnis certabat Moses angelique boni cum Magis Pharaonis, eorumque dæmonibus : unde illi in tertio cyniphum prodigio victi exclamaverunt, *Digitus Dei est hic.* Boni ergo angeli vocantur psal. 77. 49. *mali,* id est mala et supplicia inferentes, per eaque nocentes Ægyptiis. Unde hebraice est מלאכי רעים *malache raim,* id est per *angelos malorum,* et, ut Symmachus vertit, per *angelos mala infligentes.*

Nota. Sæpius murmurarunt Hebræi in deserto, et fere semper punivit eos Deus, ut ostenderet quam præ aliis peccatis sibi displiceat murmur et rebellio. Sic Numer. 11. murmurantes ob concupiscentiam carnium occidit, indeque locus dictus est Sepulcra concupiscentiæ. Sic omnes murmurantes ob relationem exploratorum, dicentium terram Chanaan esse inexpugnabilem, illa exclusit, et interfecit in deserto, et è sexcentis millibus solus Josue et Caleb eam ingressi sunt. Numer. 14. 29. Sic clarissime et severissime punivit murmur Core cum suis, ut dictum est.

11. Hæc autem omnia in figura contingebant illi.] *Hæc omnia,* nimirum quæ jam dixi ; non autem absolute omnia quæ veteri testamento describuntur, quasi nihil in eo sit, quod non figurate aliquid futurum in novo testamento significet. Vere enim ait S. August. l. 17. de Civit. c. 5. *Mihi sicuti multum errare videntur, qui nullas res gestas in eo genere litterarum aliquid aliud, præter id quod eo modo gestæ sunt, significare arbitrantur; ita multum audere, qui prorsus ibi omnia significationibus allegoricis involuta esse contendunt.*

In figura.] Notat recte Gab. Vasquez in 1. p. qu. 1. a. 10. disp. 14. c. 6. *figuram* hic non tam sensum allegoricum, vel mysticum significare, quam exemplum quod per accommodationem plurimum valet ad suadendum. Unde figuram explicans Paulus subdit : *Scripta sunt autem ad correptionem,* vel, ut græce est, νουθεσίαν, id est admonitionem, *nostram,* q. d. Deus punivit Hebræos in figura nostri, hoc est, ad exemplum nostrum ; ut eorum pœna sapiamus. Unde Græca hoc v. et v. 6. habent, ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγγενήθησαν, quod Syrus vertit, *hæc nobis fuerunt figura, typi;* et, ut Vatablus, *exempla :* ut essent scilicet nobis exempla vitæ, et fugæ peccatorum et suppliciorum, quæ Deus peccatis infligit.

In quos fines sæculorum devenerunt.] *Fines sæculorum* sunt ultima mundi ætas. Hinc enim tempus Messiæ Prophetæ vocant *tempus novissimum,* et Joan. epist. 1. c. 2. 18. *horam novissimam ; horam,* id est tempus, synecdochice. Addit Ambros. et Chrysost. Apostolum ita solere loqui, tanquam instet finis mundi, ut teneat omnes suspensos, metuentes ne instet dies judicii, ut assidue ad eum singuli se parent. De quo plura 1. Thessal. 4. 15.

12. Qui se existimat stare, videat ne cadat.] Utile est, inquit S. August. l. de Bono persev. c. 8. omnibus, vel pœne omnibus, ut quales futuri sunt, scire non possint, ut quisque, dum nescit an sit in bono perseveraturus, humiliter et sollicite Dei gratiam imploret, cum eaque casum cavere et in gratia perseverare satagat.

13. Tentatio vos non apprehendat, nisi humana.] Græca jam, Chrysost. et Syrus legunt, εἴληφεν, in præterito, id est *apprehendit,* non εἰληφέτω, in imperativo, id est *apprehendat.* Unde et S. Cyprianus lib. 3. ad Quirinum c. 91. legit, *Tentatio vos non occupavit, nisi humana.* q. d. Esto, ô Corinthii, tentemini, et sollicitemini ad schismata, ad litigia, ad luxum et venerem, ad idola et idolothyta ; constantes tamen estote : quia hæ tentationes, quæ vos apprehen-

dunt et occupant, communes sunt et humanæ, quas facile, si velitis, vincetis.

Sed corrige cum Romanis, et lege, *non apprehendat :* hoc est, cum, ut sæpe fit, tentatio aliqua ex iis quas jam commemoravi, aut alia quælibet in animum irrepit, nolite eam fovere, et apprehendere, ita ut sensim increscat, fiatque tandem insuperabilis : nam humanas et leves tentationes omnino excludere, ut eas nunquam sentiatis, est impossibile. Dæmoniacum enim est, ait Anselm. maligna tentatione vinci, et peccare ex malitia; angelicum, eam non sentire; humanum, sentire et vincere. Idem habet S. Gregor. p. 1. Pastoral. c. 11.

Fidelis Deus est, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis.] Hinc Primo infero, si non patitur Deus nos tentari supra vires; ergo multo minus, imo nullo modo impellit nos Deus ad peccata, ut vult Calvinus.

Secundo, ergo Deus non præcipit impossibilia, ut vult Lutherus, imo nec permittit.

Tertio, hinc sequitur, nos posse tentari tam valide à dæmone et carne, ut resistere non possimus, nisi Dei gratia succurrat. Ita Chrysost. Anselm.

Quarto, de facto tentationem nullam esse tantam, quin Dei gratia vinci possit.

Quinto, optimum tentationis remedium esse orationem; ut Dei opem et gratiam invocemus nostris diffisi viribus, Matth. 26. 41.

Sexto, hanc gratiam non solum electis, hic et alibi promitti, sed omnibus Deum rite invocantibus. Ita Concil. Trid. sess. 24. can. 9. et sess. 6. c. 11. Loquitur enim Apostolus fidelibus, qui erant Corinthi, quorum multi non erant electi, sed aliqui contentiosi, scandalosi, ebrii, ut patet c. 11. v. 21. imo nemo eorum sciebat se electum, ut posset hanc consolationem sibi appropriare.

Septimo, hinc sequitur, in Christiani cujusque potestate esse habere auxilium sufficiens, ad vincendas omnes tentationes et peccata. Deus enim ad hoc, quasi fidelis, iis fidem suam obligat, ut docet hic Apostolus. q. d. Tentatio vos non apprehendat ex parte et negligentia vestra, nisi humana, nam ex parte Dei spondeo, quod Deus qui fidelis est, sicut promisit, sic et præstabit, ut non patiatur vos tentari supra id quod potestis, hoc est, nonnisi humana tentatione tentari vos permittet. Intellige, si ejus gratiam et opem, ut par est, imploretis, eique cooperemini. *Deus*, ait S. August. l. de Natur. et gratia c. 43. et ex eo Concil. Trident. sess. 6. c. 11. *Deus,* inquam, *impossibilia non jubet* (cum jubet ut cuivis tentationi resistamus) *sed jubendo monet et facere quod possis, et petere quod non possis, et adjuvat ut possis.* Hinc Christus Matth. 11. *Jugum,* inquit, *meum suave est, et onus meum leve.* et 1. Joan. 5. v. 3. dicitur : *Mandata ejus gravia non sunt.*

Pulchra similitudine jumentorum, et vasorum figuli hanc Apostoli sententiam declarat Sanctus Ephrem tractat. de patientia : Si enim, inquit, homines suis jumentis non plus oneris imponunt quam ferre queant, multo minus hominibus plus tentationum imponet Deus, quam ferre queant. Rursum, si figulus vasa sua igne excoquit eo usque, dum rite coquantur, nec ante ea eximit, ne minus cocta et solida sint : nec rursum ulterius ea sinit in igne, ne adurantur, fiantque inutilia : multo magis idem faciet Deus, ut igne tentationum eo usque nos coquat, dum percoquat et perficiat, ulterius vero tentatione aduri et consumi nos non sinet.

Sed faciet etiam cum tentatione proventum, ut possitis sustinere.] Græce est, ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, *faciet cum tentatione etiam evasionem,* et, ut S. August. in psal. 61. et epist. 89. legit, *exitum;* et, ut Erasmus, *eventum.* q. d. Deus qui sinit vos incidere in tentationem, idem faciet, ut tentatio bene eveniat : et, ut Anselm. eam prout vobis et vestræ saluti expedit, faciet provenire, ut ex ea evadere possitis sine læsione, imo cum victoria et gloria : et hoc significat nostrum *proventus.* Itaque Græcum ἔκβασις significat.

Primo, ut Theoph. Œcum. et Græci, felicem exitum tentationis, ut ea bene cedat, et ad bonum proveniat : quia Deus faciet, ut aut cito cesset tentatio, nec permittatur quarto die eam pati, qui scitur eam ultra triduum non posse tolerare, ait Ambros., aut, si prolixior fuerit, det tolerandi facultatem, ait idem Ambros. et Anselm.

Secundo, Græcum ἔκβασις non qualem qualem evasionem significat, sed qua miles è prælio vel duello evadit victor, gloriosior et fortior : tales enim Sancti è tentatione evaserunt, quod Noster advertens solerter vertit, *proventum.* Unde Græcum ἔκβασις in re hic idem est, quod πρόβασις vel πρόσβασις, id est progressus. q. d. Deus faciet, ut tentatio adeo vobis non obsit, ut cedat etiam in progressum, id est, in fortitudinis, virtutis, gratiæ, victoriæ et gloriæ augmentum, ut magis in via virtutis, et via ad cœlum et gloriam progrediamini. Ita Photius. Unde sequitur, *Ut possitis sustinere,* ubi pro *sustinere* græce est, ὑπερενεγκεῖν, id est, ita sustinere, ut supersint adhuc vires ad plus aliquid sustinendum : itaque tale tantumque auxilium Deus confert, ut cum magno excessu possit quis tentationem superare. Hinc notant Patres passim, per tentationes hominem maxime progredi in virtute, et per eas virtutes augeri et roborari : et ratio est, quia eis resisti non potest, nisi per contrarios virtutum actus, eosque fortes et intensos, quos dum elicit tentatus, per eos magis habitus earum corroborat et intendit.

Secundo, quia justus per tales actus meretur, impetrat et accipit à Deo infusum sibi earumdem virtutum et gratiæ augmentum.

14. Propter quod, charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura] non tantum, ut ea expresso sacrificio vel invocatione non colatis, sed etiam ne idolothyta, id est sacrificia eis immolata, comedatis, quasi sacra et sacrificia, uti ea comedunt Gentiles peracto sacrificio ad aras, vel in templis idolorum : sic enim participaretis hisce eorum sacrificiis, et censeremini iis consentire, et tacite ea laudare, imo et offerre. Ad idolothytorum enim esum descendit Apostolus in seqq. Ex quibus patet, Apostolum post longas digressiones c. 9. de stipendiis et gratuita prædicatione, deque Christiano agone, bravio et athletis, et hoc c. 10. de factis et pœnis Hebræorum, ad quæ occasione idolothytorum digressus est, hoc loco ad eadem redire, atque quæstionem de idolothytis c. 8. inchoatam hic absolvere. Unde per τὸ *propter quod,* significat se omnia præcedentia dixisse, ad hoc, ut absterreat eos ab idololatria et idolothytis.

16. Calix benedictionis, cui benedicimus,

NONNE COMMUNICATIO SANGUINIS CHRISTI EST?] Sensus est, q. d. *Calix benedictionis*, id est, potus calicis benedicti à sacerdote, et consequenter ipse calix continens hunc potum benedictum, nonne ipsum Christi sanguinem nobis communicat? Potest Secundo, dici calix benedictionis, quia nos benedicit, et gratia cumulat. Ita Anselm. et Chrysost. Tertio et præcise, dicitur *calix benedictionis*, quia Christus ante consecrationem benedixit, id est, Dei opem ad futuram transmutationem tam pani quam calici apprecatus est, Matth. c. 26. 26.

Unde Nota ex historia ultimæ cœnæ Christi, quam describit Matth. cap. 26. Lucas cap. 22. et Paulus hic et c. 11. Christum ante consecrationem Eucharistiæ primo gratias egisse Deo Patri, uti habent Lucas et Paulus, idque oculis de more suo in cœlum elevatis, ut habetur in canone nostro, et Liturgia S. Jacobi. Unde hoc Sacramentum dictum est *Eucharistia*, id est gratiarum actio, quia ipsum maxima est gratia, ac consequenter cum maxima gratiarum actione sumendum.

Secundo Nota, Christum benedixisse, non Patrem, ut volunt hæretici; sed panem et vinum, ut expresse habet hic Paulus : Τὸ ποτήριον, inquit, τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, id est, *calix benedictionis, quem benedicimus*. Benedixit autem Christus panem et calicem, hoc est, Dei benedictionem et omnipotentiam super panem et vinum invocavit ut præsto esset, et jam, et in futuris omnibus consecrationibus, ad panem convertendum in corpus, et vinum calicis in sanguinem Christi, quando legitime pronuntiantur verba consecrationis. Similis fuit benedictio panum, Lucæ 9. v. 16. Non ergo benedictio hæc fuit consecratio, licet id velit D. Thom. 3. p. quæst. 78. a. 1. ad 1. sed prævia oratio. Ita Concil. Trid. sess. 14. c. 1. Unde in Liturgia S. Jacobi, Basilii, et nostra, Christi exemplo petimus ut Deus benedicat hæc dona, ut divina virtus in panem et calicem descendat ad perficiendam consecrationem : et hinc dicitur *calix benedictionis*, id est à Christo benedictus.

NONNE COMMUNICATIO SANGUINIS CHRISTI EST?] Κοινωνία, id est communio, vel communicatio corporis et sanguinis Christi, non solum significat nos sumere idem corpus, et eumdem sanguinem Christi, sed etiam nos fieri unum corpus, et unum sanguinem, uti explicat v. 17. Ergo, non typus sanguinis, ut vult Calvinus, sed ipsissimus sanguis Christi est, et nobis communicatur in calice Eucharistiæ. Si dicam, Do tibi aureum; verum intelliges, non pictum : si te invitassem ad cœnam et epulum capti in venatione leporis, vel cervi, et pro lepore et cervo imaginem leporis, et pictum in scutella cervum tibi proponerem; an non ridiculus tibi essem? an non impostor audirem? Nonne ergo ridiculi sunt Novantes qui sanguinem et carnem, quam Christus se dare asserit, in typum et figuram sanguinis et carnis transformant? nonne Christum impostorem faciunt?

Secundo, si calix hic typus tantum est sanguinis, ut volunt Novantes, ergo non plus, imo minus habemus in Eucharistia, quam Judæi in manna, et potu aquæ miraculosæ habuerunt : et Apostolus debuisset dicere, nos edere corpus spiritale, et bibere sanguinem Christi spiritalem, id est typicum, sicut Judæos dixit comedisse escam spiritalem, id est manna, et bibisse potum spiritalem, id est aquam è petra : jam vero opponit sanguinem et carnem Christi in Eucharistia, quasi corpus et rem significatam, ipsi manna et aquæ, quasi figuræ et typo spiritali, carnem et sanguinem Christi significanti; et aquam vocat potum spiritalem : carnem vero Christi in Eucharistia vocat corpus, sanguinem vocat sanguinem. Quis ergo dubitet, sicut manna fuit vere typus et umbra, sic in Eucharistia vere esse sanguinem, carnem et corpus Christi?

Probatur idem Tertio, ex eo quod, sic ut dixi, hunc locum diserte explicant Theodor. Theophyl. Anselmus, S. Thomas. *Non dixit*, inquit Theophyl. μετοχή, *id est participatio, sed* κοινωνία, *id est communicatio, ut aliquid excellentius indicet, puta summam unionem; quod autem dicit hujus modi est : Hoc quod in calice est, illud est, quod effluxit de latere Christi, et ex eo accipientes communicamus, id est, unimur Christo : non pudet itaque vos, ô Corinthii, ad idolorum calicem recurrere, à calice hoc, qui nos ab idolis liberavit?*

Apertissime vero S. Chrysost. hic in morali homil. 25. ubi per S. Synaxin exhortans Christianos ad charitatem mutuam, ita ait : *Hæc ergo cum intelligamus, dilectissimi, velimus quoque invicem unitatem servare : ad hoc enim inducit sacrificium illud formidandum et admirabile, quod jubet nobis, ut concordia et charitate maxima ad se accedamus, et aquilæ in hac vita facti, ad ipsum cœlum evolemus, vel potius supra cœlum.* Et infra, quod et quale sit corpus Christi in Eucharistia ita explicat: *Si hominis vestem nemo temere attingeret, quo pacto Domini corpus purum et immaculatum, quod divinæ illius naturæ particeps est, propter quod et sumus et vivimus, propter quod portæ inferi fractæ sunt, et cœlorum apertæ, tanta cum ignominia suscipimus? Hoc corpus affixum, verberatum, morte victum non est : hoc corpus sol crucifixum videns radios avertit : propter hoc velum templi scissum est, et petræ, et universa terra tremuit : hoc idem corpus cruentatum, et lancea vulneratum, sanguinis et aquæ fontes universo orbi salutares scaturivit.* Et inferius, Christi corpus in Eucharistia idem esse cum eo, quod fuit in præsepi, ita docet : *Hoc corpus in præsepi reveriti sunt Magi, et cum timore et tremore plurimo adoraverunt : tu vero, non in præsepi, sed in altari; non mulierem quæ in ulnis teneat, sed sacerdotem præsentem et spiritum perabunde super proposito Sacramento diffusum vides. Excitemur ergo horrescamusque, et majorem quam barbari illi, præ nobis feramus pietatem.* Et nonnullis interjectis, nos in Eucharistia Deum ipsum tangere, et manducare, et ab eo omnia bona percipere clarissime asseverat, dicens : *Hæc mensa animæ nostræ vis est, nervi mentis, fiduciæ vinculum, fundamentum, spes, salus, lux, vita nostra. Si hinc hoc sacrificio muniti migrabimus, maxima cum fiducia sanctum ascendemus vestibulum. Et quid futura commemoro? nam dum in hac vita sumus, ut terra nobis sit cœlum, facit hoc mysterium : sicut enim in cœlis, ita in terra regium corpus tibi vivendum proponitur : non angelos, non Archangelos, non cœlos, non cœlos cœlorum, sed ipsum horum omnium Dominum tibi ostendo; neque eum conspicaris tantum, sed tangis, et comedis, non hominis regium puerum, sed unigenitum Dei filium accipis : quomodo non horrescis? et omnium sæcularium rerum amorem abjicis?* Hæc et plura S. Chrysost.

Respondit nuper quidam novus novi Dei verbi

præco, hæc concionatorie à S. Chrysostomo dici. Sed tam insulsum, quam nullum est hoc effugium. Nam sanctus Chrysostomus orator est, fateor, sed est et doctor: orator est; sed Christianus, et verax orator. Hinc in ipso commentario dogmatice loquitur, quia agit litteralem Apostoli interpretem: in morali vero subinde oratorie amplificat, sed ita ut non amplificet supra et contra veritatem rei, ut dicat v. g. lapidem esse lignum, hominem esse brutum, panem esse carnem: alioqui enim non concionator esset, sed impostor et mendax, idque in rebus fidei. Sicut enim concionator mendax esset et stolidus, qui aquam baptismi diceret esse ipsissimum Christi sanguinem, qui è latere Christi fluxit, quem Judæi suis clavis et plagis è corpore Christi elicuerunt, esse ipsum Deum ac Dominum omnium; intelligendo nimirum, aquam baptismi esse typum sanguinis Christi, eumque nobis applicare ad abluenda peccata: ita sane mendax est et stolidus, qui panem et vinum dicit esse ipsum sanguinem, ipsum corpus Christi, quod in præsepi adoratum est à Magis, quod in cruce suspensum, quod à Judæis flagellatum, cruentatum, crucifixum est, imo esse ipsum rerum omnium Dominum, atque unigenitum Dei filium, uti S. Chrysostomus hic loquitur. Apello te lector, qui sincero oculo, et æqua mente hæc Chrysostomi verba legis, de manna, de agno paschali, aliave figura et typo: hæccine vera sunt? hæccine de illis typis dixisset Chrysostomus? hæccine de sua cœna diceret Calvinus, Viretus, Zuinglius? aut alius ex eorum grege, quantumvis concionator facundissimus? Si ita auctorum sententias, Patrum dicta elevare et invertere licet; omnem fidem, omnem historiam, omnia eorum dogmata invertere, et plane in contrarium sensum torquere licebit. Denique hæc omnia magis patebunt v. sequentibus.

Panis quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est?] Sensus est, communicatio vel usus panis, quem frangimus, communicat nobis ipsum Christi corpus, ut illud revera singuli in Eucharistia participemus

Dices, Eucharistia hic dicitur *panis*, ergo non est caro Christi.

Respondeo, *Panis* hebraismo significat quemvis cibum, ut patet 4. Reg. 6. v. 22. et 23. Sic Joan. 6. v. 31. manna, et v. 41. ipse Christus vocatur *panis:* panis enim communis omnium, et necessarius, est cibus. Adde, non dici nude panem; sed, *panem quem frangimus*, id est Eucharisticum, sive transubstantiatum, qui est corpus Christi, panis tamen speciem et operationem retinet. Ita omnes Patres, et Doctores orthodoxi.

Nota. Christus tum alias, tum in ultima cœna dicitur panem fregisse, et distribuisse ex more Hebræorum, apud quos paterfamilias mensæ benedicens, discumbentibus convivis panem frangere, ac cibos dividere solebat: habebant enim Orientales non panes elevatos, ut nos habemus, ita ut scindendum cultro esset opus; sed latos pinsebant, atque subtiles instar placentæ, unde manibus eos frangebant, ut inter alios annotavit heterodoxus, licet Stuckius l. 2. Convival. c. 3. Hinc in Scriptura *frangere panem* significat convivari, et fractio panis significat quodvis convivium, cœnam, refectionem; et in novo testamento appropriatur ad hoc ut significet cœnam et communionem Eucharistiæ. Hinc *frangere panem*, est verbum ecclesiasticum et sacramentale. Unde Paulus hic Eucharistiam vocat *panem quem frangimus*, scilicet in Sacramento species corporis Christi frangentes, et comedentes; et in sacrificio illas offerentes, sumentes et consumentes; de quo plura c. seq. v. 24.

17. Quoniam unus panis, unum corpus multi sumus, omnes qui de uno pane participamus.] Ut, sicuti ex multis granis fit unus panis, ita ex multis fidelibus fiat unus panis sacer et vivus, puta unum corpus Christi mysticum, scilicet Ecclesia, non tantum generaliter et mystice, sed proprie et corporaliter, quia omnes realiter uniuntur corpori Christi, cum eoque fiunt unum in Eucharistia, sicut cibus fit unum cum comedente. Hinc recte contra Novantes inferri potest: Ergo idem corpus Christi omnes vere comedimus. Respondent ipsi, in Eucharistia omnes Christianos fieri unum, quia eumdem panem sacramentalem, qui est typus corporis Christi, omnes manducant. Sed contra: Quis unquam de talibus convivis dicet quod fiant unum corpus, et unus panis, eo quod de eadem mensa et pane comedant? hoc enim falso et inepte dicitur; vere autem et recte dicitur de corpore Christi, quod idem numero omnes manducamus; maxime quia hic panis sacer, ut ait S. Augustinus, comestus non mutatur in nostram substantiam, sed nos potius in se transmutat, sibique unit, et similes facit, quod non facit panis communis. Unde Cyril. Alexand. lib. 4. in Joan. c. 17. *Sicut*, inquit, *cera miscetur ceræ, et fermentum pani, sic et nos corpori Christi:* et Cyril. Hierosolymit. catechesi 4. *In sacra communione*, inquit, *fimus non tantum Christiferi, sed et concorporei et consanguinei Christi;* quia in ea et Christus nobis, et nos carni Christi, ac consequenter personæ, et divinitati, et omnipotentiæ ejus realiter comiscemur. Idem asserit Irenæus lib 4. c. 34. Hilar. de Trinit. l. 8. Chrysostomus hic.

Hac de causa à Patribus Eucharistia dicitur *communio*, quia realiter omnes unit corpori Christi, ita ut in eo, et cum eo omnes unum sint. q. d. Communio: id est, communis unio fidelium, qui edendo idem corpus Christi verum in Eucharistia, unum corpus Christi mysticum, id est una Ecclesia, efficiuntur. Ita ex sancto Augustino, Beda. Unde et Concilium Trident. sess. 13. c. 8. ait: *Hoc Sacramentum* (Eucharistiæ) *est signum unitatis, vinculum charitatis pacis et concordiæ symbolum;* quia nimirum singulari modo significat et perficit unitatem corporis Christi, scilicet fidelium Ecclesiæ. Hinc etiam infantibus olim dabatur Eucharistia post baptismum, ut perfecte incorporarentur Christo: nam ut ait Christus, Joan. 6. 55. *Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in eo.* Denique hac de causa Eucharistia à sancto Dionysio dicta est *Synaxis*, id est congregatio, eo quod solerent fideles congregari in Ecclesiam ad sumendam Eucharistiam: imo Tertull. l. de Oratione c. ultim. ait solvendam esse orationem corpore Domini accepto. Unde c. seq. v. 20. ait Apostolus, *Convenientibus vobis in unum, jam non est Dominicam cœnam manducare.* Licet enim Ecclesia per fidem et baptismum fiat corpus Christi, magis tamen realiter et proprie fit ipsum corpus Christi in Eucha-

Objiciunt hæretici, ergo soli boni et justi sunt partes et membra Ecclesiæ, quia Apostolus dicit, *Panis unus omnes sumus :* atqui panis fit ex granis tritici, non ex paleis : ergo et Ecclesia conflatur ex justis, et non ex injustis : justi enim sunt grana, injusti sunt paleæ.

Respondeo Primo : Nego consequentiam, quia similitudo non per omnia similis esse debet.

Secundo : Nego antecedens, quia sæpe paleæ, arenæ, lentes miscentur tritico, et cum eo conflant panem. Unde Apostolus c. 11. 29. ait etiam malos de hoc pane edere : atqui ait, omnes qui de hoc pane participant, esse unum corpus Christi, quod est Ecclesia : ergo et mali, qui hunc panem comedunt sunt de Ecclesia. Vide sanctum Cyprianum lib. 1. epist. 6. ad Magnum.

18. VIDETE ISRAEL SECUNDUM CARNEM : NONNE QUI EDUNT HOSTIAS, PARTICIPES SUNT ALTARIS?] *Altaris*, id est, victimæ in altari oblatæ : *altare* enim ponit pro sacrificio quod in altari offertur, est metonymia. Hæc omnia eo spectant, ut probet Apostolus non esse comedenda idolothyta, sensusque est : videte, ô Christiani Corinthii, carnales Israelitas : nonne ipsi dum comedunt hostias Deo oblatas, censentur participes esse sacrificii in altari Deo oblati, et consummare ipsum sacrificium, ac per hoc quodammodo sacrificare? q. d. Eodem modo qui comedunt de pane Eucharistico, participes sunt sacrificii Eucharistici; et qui comedunt idolothyta, participant de sacrificiis idololatricis, illaque consummant, ac per hoc quasi sacrificant idolis. Probat ab exemplo Judæorum, eos qui vescuntur idolothytis, consentire sacrificiis idolorum, et quasi tacite sacrificare idolis. Ita Patres.

19. QUID ERGO? DICO QUOD IDOLIS IMMOLATUM, SIT ALIQUID? AUT QUOD IDOLUM, SIT ALIQUID?] q. d. Minime : idolum enim : et consequenter idolothytum, nihil est, nihil habet numinis vel virtutis, ut dixi c. 8. 4.

20. SED dico, quod ea QUÆ IMMOLANT GENTES, DÆMONIIS IMMOLANT, ET NON DEO. NOLO AUTEM VOS SOCIOS FIERI DÆMONIORUM : 21. NON POTESTIS CALICEM DOMINI BIBERE, ET CALICEM DÆMONIORUM : NON POTESTIS MENSÆ DOMINI PARTICIPES ESSE, ET MENSÆ DÆMONIORUM.] *Mensæ*, sacræ scilicet, id est altaris, quæ est quasi mensa Dei, in qua Deus quasi convivatur nobiscum, ut dixi Levit. 1. et patet Malachiæ 1. 12. Ita Ambros. Anselm. et Concil. Trid. sess. 22. c. 1. ubi ex hoc loco docet Eucharistiam esse sacrificium. De ea enim Apostolum agere, non de sacrificio crucis, patet Primo, quia crucis victima transiit, et jam diu desiit : hic autem agit Apostolus de sacrificio, cujus Corinthii in dies erant participes.

Secundo, ex voce *panis*, et *mensæ Domini*, id est altaris : ubi enim est altare, ibi est sacerdos et sacrificium; hæc enim tria sunt correlativa. Si ergo Corinthii habebant altare, habebant et sacrificium; utique non aliud, quam Eucharistiæ.

Tertio, *calix Domini* non aliud significat quam calicem Domino sacrificatum : nam *calix dæmoniorum* non alius est quam iis oblatus et sacrificatus.

Quarto, ex ipsa comparatione et argumentatione Apostoli, quæ talis est : sicut Judæi comedentes victimas pacificas, participant et consentiunt earum sacrificio, in altari Deo oblato; ita et idolothyta comedentes in idolio, participant et consentiunt eorum sacrificio in altari dæmonibus oblato : sic et Christiani Eucharistiam sumentes, participes sunt sacrificii Eucharistici, et per sacerdotem Deo Eucharistiam sacrificant; ac consequenter indecens omnino est ut iidem dæmonii sacrificent, hoc ipso quo idolothyto participant, quasi partem et consummationem sacrificii idololatrici. Nemo enim potest sacrificare Deo simul et dæmoni. Ita S. August. lib. 1. contra advers. legis et prophet. cap. 19. tom. 6. Chrysost. in morali, Anselmus : et innuunt Theophyl. Œcumen. Ambros. Theodor. Diserte vero idipsum docet, multisque exemplis eorum, qui postquam idolothyta comedissent, accedentes ad Eucharistiam à Deo puniti sunt, confirmant, sanctus Cyprianus serm. de lapsis, additque : Non ferret terrenus Imperator aliquem ex militibus suis, per fugam in castris adversariorum agere, quanto minus permittat Deus, ut sui accedant ad epulas dæmoniorum?

Nota Primo. Post sacrificium peractum transferebantur ex altari mensaque idoli carnes illi immolatæ, ad mensam hominum, juxta altare vel templum positam, ut ex iis comederent illi, qui eas obtulerant, cum suis amicis et invitatis. Solebant enim sacrificia et festa epulo hoc sacro claudere. Sic Æneid. 8. post sacrificium, Evandrum et Æneam fecisse, docet Virgilius dicens :

> Tunc lecti juvenes certatim, aræque sacerdos
> Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
> Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant :
> Vescitur Æneas, simul et Trojana juventus
> Perpetui tergo bovis, et lustralibus extis.

Sic et Judæi de sacrificiis quæ obtulerant, commedebant in atrio ante templum, ut patet 1. Reg. 9. 13. et alibi. Sic et Christus sacrificium Eucharisticum, ejusdem epulo et distributione inter Apostolos conclusit : hinc et in primitiva Ecclesia omnes fideles in Missa communicabant, ut sacrificii participes fierent, illudque hoc epulo clauderent. Rursum Gentiles qui offerebant et immolabant victimas idolis suis, post sacrificium ex eis μερίδας, id est partes, secum domum asportabant, ut eas domesticis distribuerent, et ad amicos transmitterent, sicque absentes sacrificii participes, ut ex Herodoto et aliis docet Giraldus de Diis Gentium, in fine operis. Pari modo Christiani tempore persecutionis Eucharistiam domum deferebant, imo ad absentes mittebant, in symbolum amicitiæ et communionis, utque eos sacrificii participes facerent. Testis est Eusebius lib. 5. histor. c. 24. et 29.

Nota Secundo. Præcise hic Apostolus repondet quæstioni de idolothytis : an iis vesci liceat? respondet autem, nunquam licuisse, nec licere idolothytis vesci quasi idolothytis, id est, quasi idolo sacris, seu eo quod illi immolata et consecrata sunt : qui enim sic ea comedit, ipso facto tacite profitetur idolum esse sacrum, esse numen, per idolum carnem illi oblatam esse sacram, tanquam numini alicui oblatam : quod est idololatria. Hoc autem fit, quando eo loco, modo, et circumstantiis idolothytum comeditur, ut moraliter censeatur comedens ad idoli honorem et reverentiam illud comedere, ut cum has partes quasi sacras ea mente, scilicet idolum colendum, mittebant offerentes, et recipiebant ac comedebant amici. Rursum et clarius, si statim à

sacrificio juxta aram vel templum, in idolio cum offerentibus et sacrificantibus, coram idololatris idolothytum comedas, censeris in honorem idoli illud comedere : secus est, si postea et solus ex fame, aut etiam ex cupiditate illo vescaris, sive domi, sive etiam in idolio : tunc enim non censeris illo vesci quasi sacro ad honorem idoli, sed tantum videris velle satisfacere fami, aut cupiditati tuæ.

Dices : sanctus August. epist. 154. et lib. de Bono conjug. 16. et lib. 32. contra Faust. 13. quærit, an Christianus viator fame pressus, si nihil inveniat, nisi cibum in idolio positum, et nemo adsit, possit illum edere, an satius sit emori ? ac respondet : Aut certum est, idolothytum esse, aut certum est non esse, aut ignoratur : si certum est esse, melius Christiana virtute respuitur : si autem non esse scitur, vel ignoratur, sine ullo conscientiæ scrupulo in usum necessitatis assumitur : alias, ut dixi, melius respuitur, ne comedens idolis communicasse videatur. Ergo idolothyto, si constet esse idolothytum, abstinendum est.

Respondeo, Non dicit sanctus Augustinus : Abstinendum est idolothyto, si certum est esse; sed dicit, *Melius Christiana virtute respuitur* : satis ergo insinuat, licitum esse eo vesci, melius tamen et generosius eum facturum, qui eo abstineat, et malit mori quam eo vesci. Simile est in Carthusiano : huic enim in extrema necessitate licet carnibus vesci, ut vitam tueatur : melius tamen et sanctius ipse faciet, si ex professione sua iis abstineat, itaque moriatur, ut docet Victoria relect. de temperantia num. 8. Azor. lib. 5 Moral. c. 6. in fine, et alii. Non enim tenetur vitam omni modo et tempore conservare, sed potest eam voti, aut potius professionis suæ sanctitati postponere, idque ad dandum aliis virtutis exemplum, et sanciendam Ordinis sui disciplinam et rigorem : nec enim votum expressum abstinendi carnibus faciunt Carthusiani, sed tantum abstinentia hæc constitutionibus eorum præscribitur.

22. An æmulamur Dominum.] Græce παραζηλοῦμεν, id est, an provocamus Dominum ad iram et zelum ? an Domino æmulum rivalemque opponimus ? ut eo quasi sponso relicto, dæmoni, ejusque idolothytis adhæreamus, vel certe utrique adhærere, et dæmonem Deo jungere velimus. Ita Chrysost. Ansel. Theophylactus. Alludit Paulus ad Deuter. 32. v. 21 ubi dicitur, *Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat Deus ; et irritaverunt in vanitatibus* (idolis) *suis*. Recte sanctus Hieronymus in 2. Habacuc ait, omnibus idolis assidere immundos spiritus, qui idola invocantibus respondent, dantque oracula, vel opem ferunt.

Nunquid fortiores illo sumus ?] q. d. Minime, ergo non impune nobis cedet illa æmulatio, et Dei ad iram provocatio, de qua jam dixi.

23. Omnia mihi licent.] *Omnia* scilicet adiaphora, quale est comedere idolothyta, non quasi sacra, aut quasi idolothyta, sed tanquam communes cibos.

Ubi nota. Hactenus egit Paulus de idolothytis, qua talibus sicque vetuit ea comedere : unde v. 14. *Fugite*, ait, *ab idolorum cultura*, scilicet, ne sitis mensæ et calicis dæmoniorum participes, ut explicat v. 20. puta, comedendo cibos idolis oblatos, eo modo et iis circumstantiis, quibus censeamini eos quasi sacros, seu quasi idolothytum in honorem idoli velle comedere. Hoc vero versu transit ad secundum casum, scilicet, quo idolothytum non formaliter qua idolothytum, sed materialiter qua cibus vel caro est, comeditur, et de hoc ait : *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt ;* quia, ut sequitur, non omnia ædificant. q. d. Materialiter licet vesci idolothyto per se, per accidens tamen non licet, si sequatur scandalum, patet ex v. 27. 28. 33. Vere dixit Clemens lib. 3. Strom. post princip. *Qui faciunt quidquid licet, facile dilabuntur ut faciant quod non licet :* aliter hæc explicat Theophyl. sed præter mentem Apostoli.

24. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius.] q. d. Nemo quærat emat ve carnem, v. g. idolis immolatam, sibi commodam, gratam, sapidam, vilis pretii; sed in hac re aliisque similibus quærat alterius, proximi scilicet, ædificationem, ut non cum ejus scandalo, et damno spirituali illam emat et comedat. Ita Theophylactus.

25. Omne quod in macello venit, manducate, nihil interrogantes.] *Omne*, scilicet omnia tam idolis immolata, quam non immolata indifferenter comedite. *Nihil interrogantes*, græce μηδὲν ἀνακρίνοντες, id est nihil dijudicantes, vel discernentes ; Ambros. *nihil disquirentes ;* Theophylactus *nihil hæsitantes*.

In macello.] Græce ἐν μακέλλῳ, pro ἐν κρεοπωλίῳ, sic et Syrus retinet vocem Latinam *macelli :* sic *prætorium, Cæsar, denarius, spiculator*, etc. græce usurpant Evangelistæ, cum sint Latina : quia Græci à Latinis et Romanis sibi dominantibus ea quasi vulgo trita acceptarunt.

Nota ex Herodoto in Clio, et S. August. in expositione inchoata epist. ad Rom. c. 78. Solebant Gentiles carnes idolis sacrificatas et oblatas, post sacrificium et epulum superfluas, mittere ad macellum vendendas, quarum lucrum ad sacerdotes derivabatur. In macello ergo censebantur, uti aliæ carnes, ad profanum et communem usum redire. *Quidam*, inquit S. August, *infirmiores illo tempore abstinebant à carnibus, et à vino, et ne vel nescientes inciderent in ea quæ idolis sacrificabantur : omnis enim tunc immolatitia caro in macello venundabatur, et de primitiis vini libabant Gentes simulacris suis, et quidam ipsis torcularibus sacrificia faciebant.* Unde Apostolus hunc scrupulum dispellens, monet ut promiscue emant et comedant quæ in macello proponuntur, nihil discernentes vel interrogantes, an veniant ab idolio necne, propter conscientiam, quasi illa iis maculanda sit, si veniant ab idolio. Hoc Apostoli documentum sunt secuti Christiani Antiocheni, cum Julianus Apostata eos per idolothyta, ad idololatriam quasi cogere et irretire vellet. Rem gestam ita narrat Theodoret. lib 1. c. 14. *Julianus*, inquit, *primo fontes sceleratis victimis contaminavit, quo singuli qui aquam gustarent, tetra nequitiæ labe inficerentur. Deinde quæ in foro exponebantur, eadem sceleris macula inquinavit ; nam panes, carnes, fructus, olera, et alia omnia esculenta aqua lustrali aspergebantur, quæ cum viderent Christiani, etsi non poterant non gemere, et scelera illa detestari, tamen eisdem vescebantur, legi Apostoli obsecuti, ita jubenti : Quidquid in macello venit, comedite, nihil interrogantes propter conscientiam.*

Propter conscientiam,] quasi scrupulus sit faciendus, si vendant idolothyta, illudque ro-

gare debeatis, an scilicet carnes quas emere vultis, fuerint idolis oblatæ, nec tales emere et comedere liceat. Ita Anselmus, Ambrosius, Theodoretus. Unde patet Paulum non loqui de jejuniis Ecclesiæ, quasi quolibet die, etiam jejunii liceat comedere carnes, quæ in macello venales exponuntur. Hæc enim jejunia et abstinentiæ non sunt adiaphora, sed præcepta ab Ecclesia. Quare Paulus Actor. 15. et 16. jussit servari decretum abstinentiæ à sanguine et suffocato : quod mere est positivum et à solis Apostolis sancitum.

26. Domini est terra, et plenitudo ejus.] q. d. Omnis creatura, quia Domini est, bona est et munda : et sic idolothyta non immunda sunt; ut vos putatis esse, ex eo quod dæmoni sunt oblata; sed munda sunt, quia à Domino creata sunt. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Alium insuper sensum affert Theophilactus q. d Abstine a cibo isto idolis immolato : universa enim terra Domini est, ac licet tibi aliunde abunde satiari et impleri; in Græco enim codice Theophylactus pro ἄνωθεν, id est è supernis, corrigendum videtur ἄλλοθεν, id est aliunde. Sed hic sensus non aperte cohæret cum eo quod præcessit, *Omne quod in macello venit, manducate.*

27. Si quis vocat vos (ad prandium vel cœnam, ut habent hic nonnulli codices manuscripti) infidelium, et vultis ire : omne (etiamsi idolothytum sit) quod vobis apponitur, manducate. nihil interrogantes propter conscientiam,] scilicet eo sensu, quem jam attuli : idque, ait Theophylactus. *Ne sollicitiore cura, nimiave curiositate videamini formidare idola, utque liberam et illæsam vestram retineatis conscientiam.* Si enim rogetis, et respondeatur esse idolothytum, conscientia vestra constringetur, eoque vesci non poterit, unde sequitur :

28. Si quis autem dixerit (in prandio vel cœna) Hoc immolatum est idolis; nolite manducare, propter illum qui indicavit.] Carnem scilicet hanc esse idolis oblatam et sacram, ac consequenter religiose edendam, si videlicet indicans sit infidelis, qui te ad prandium vocavit, aut alius idololatra : si enim post illius indicium ea comedas, putabit ille te secum idololatriæ participem fieri; sin indicans sit Christianus, et scrupulosus, putans non licere ea vesci, tanquam per idololatriam polluta, post illius indicium noli ea vesci, ne eum scandalizes : alioqui enim si omne tam fidelium quam infidelium scandalum cesset, idolothytis etiam indicatis et cognitis vesci licet, ut dixi c. 8. initio.

Et propter conscientiam.] Ne scilicet lædas conscientiam fratris tui in fidei infirmi, tibi in mensa assidentis, dum eum tuo exemplo provocas, ut contra conscientiam suam idolothyta comedat. Unde explicans subdit Apostolus : *Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius.*

29. Ut quid enim libertas mea judicatur ab aliena conscientia?] q. d. Quare utar libertate mea cum scandalo, ut damner ab aliena conscientia? illa enim cum infirma sit et rudis, putat me rem damnabilem facere, si comedam idolothyta. q. d. Neutiquam id faciendum est. Ita Ambros.

30. Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quod gratias ago?] q. d. Etsi mihi licet vesci idolothytis ex gratia Evangelicæ libertatis gratias agendo Domino, quorsum tamen cum scandalo id faciens, *blasphemor*, id est, aliorum maledictis me exponam, ut male de me loquantur quasi idololatra sim, aut idolorum communione pollutus? Posset secundo, sic accipi *cum gratia*, id est, cum gratiarum actione. Unde sequitur explicationis ergo, *Pro eo quod gratias ago.* Hinc colligitur veterum more fuisse, ut ante mensam illi benedicerent, et post eam Deo gratias agerent, qua de re plura dicam 1. Thimoth. 4. v. 4. et 5.

31. Sive manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis : omnia in gloriam Dei facite.] Consilii hoc est, non præcepti : nec enim tenemur omnia actu, imo nec virtute, in Dei gloriam facere, licet id valde pium sit. Simili modo c. 16. ait : *Omnia vestra in charitate fiant.* Secundo, si quis præceptum esse velit, cum Anselmo, Ambrosio et Cajetano de aptitudine et habilitate exponat. q. d. Ita manducate, bibite, omniaque vestra ita facite, ut apta et habilia sint ad gloriam Dei promovendam, scilicet ut talia sint, ex quibus glorificari possit Deus, nemo offendi, nec Dei gloria lædi; sed potius omnes ædificari, et consequenter Dei gloria celebrari et propagari. Et secundum hic aptius esse, patet ex præcedentibus, ubi agitur de vitando scandalo. Unde sequitur : *Sine offensione estote Judæis, et Gentibus, et Ecclesiæ Dei.* Opponit enim Paulus gloriam Dei gloriæ dæmonum, cui serviunt qui idolothyta comedunt in honorem idoli, vel cum scandalo proximorum; cum è contrario gloriæ Dei serviant, qui idolothytis abstinent, eaque manducant et agunt, quæ Dei honorem et cultum, salutemque proximorum juvant et promovent.

Aliter sanctus Thomas 1. 2. q. 100. a. 10. ad 2. respondet, præceptum esse ut aliquando homo se et omnia sua in genere referat ad Dei gloriam, quasi ad ultimum finem. Verum Apostolus hic non de uno aut altero actu, sed de eo quod continuo et semper facere oportet, loquitur.

Tertio, plenior sensus erit, si exponas, q. d. Ita studiose Dei gloriam promovete in omnibus (quod est consilii) ut omnino caveatis, ne quid faciatis quod gloriæ Dei adversetur, aut scandalum in idolothytorum comestione (ad hanc enim proprie respicit) aut alia re detis, quo Deus vituperetur. Quod est præcepti. Licet enim sit affirmativum hoc dictum et concilium Apostoli, tamen negativum præceptum includit. Unde non sequitur hinc, omnia infidelium opera esse peccata, eo quod non faciant ea ad gloriam Dei veri, utpote quem ignorant : quia, ut dixi, omnia sua opera facere, actuque ea referre ad Dei gloriam, non est præcepti, sed consilii.

Moraliter hinc Tertullianus lib. de Corona militis, et S. Hieronymus ad Eustochium asserant, moris tunc fuisse apud Christianos, ut initio operis cujusque se signarent cruce, quasi dicerent : Hoc opus fiat ad gloriam Dei in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Quærit S. Basilius in Regul. Brevior. reg. 196. Quomodo quis manducat et bibit ad gloriam Dei? Respondet, si beneficiorum Dei memor, ita animo et corpore sit compositus, ut non tanquam securus omnino manducet, sed ut qui inspectorem habeat Deum, et si proponat, non ut ventris mancipium ob voluptatem manducare, sed ut operarius Dei, ut vires habeat ad fortius ei serviendum, et opera ac mandata Christi exequendum : hoc est (ut brevissime dicam) si comestionem et potum referat ad laudem Dei, non

quærens cibi voluptatem, sed ordinans eam et offerens ad Dei gloriam, quod sane facere et consuescere deceret omnes, non tantum Religiosos, sed et Christianos verosque Dei cultores. Quare pulchre idem Basilius hom. in Julittam Martyrem citans hunc Apostoli locum, *sive comeditis, sive bibitis, sive aliud quid facitis, omnia ad gloriam Dei facite;* ita nos adhortatur: *Accumbens mensæ ora: esitans panem largitori gratiam rependito: bibis vinum, memento ejus qui illud tibi dedit ad lætitiam, et infirmitatum solamen: tunicam indueris, gratias agito benigno datori: suspicis in cœlum et siderum pulchritudinem, procide Deo, et cole eum qui cuncta hæc in sapientia condidit. Pari modo, oriente sole et occidente in somno et vigilia, Deo gratias age, qui hæc omnia ad tuum commodum creavit et ordinavit, ut creatorem agnoscas, ames et laudes.*

33. Sicut et ego per omnia omnibus placeo,] id est, placere conor et satago, ut omnes ædificem, neminem offendam et scandalizem; licet actu nonnullis vel ignaris, vel æmulis, vel perversis displiceam. *Placeo* enim significat hic actum inchoatum, sive studium placendi, juxta can. 32. Unde explicans subdit Apostolus, *Non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant.*

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Transit Apostolus a secunda quæstione de idolothytis ad tertiam quæstionem principalem, de velamine mulierum. Quæsierant enim Corinthii a Paulo, an mulieres Christianæ essent velandæ, necne? Respondet hic Paulus eas debere caput velare, maxime dum publice orant, idque probat quinque rationibus. Prima est, v. 5. et 14. quia hoc exigit honestas et verecundia muliebris. Secunda, v. 7. et seq. quia subditæ sunt viris. Tertia, v. 10. quia si nudo capite prodeant, offendent angelos. Quarta, v. 15. quia natura dedit illis comam pro velamine. Quinta, v. 16. quia hæc est Ecclesiæ consuetudo.

Altera parte capitis vers. 17. agit de coena Eucharistiæ, carpitque in ea abusum, quod scilicet in agape sive coena communi divites excluderunt pauperes, et seorsim quisque cum suis genio et ebrietati indulgeret. Unde vers. 23. recenset Eucharistiæ a Christo institutionem, et scelus ac poenam indigne ad illam accedentium, jubetque ut prius seipsum probet, antequam accedat.

1. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi. 2. Laudo autem vos fratres,
quod per omnia mei memores estis: et sicut tradidi vobis, præcepta mea
tenetis. 3. Volo autem vos scire quod omnis viri caput Christus est: caput
autem mulieris, vir: caput vero Christi, Deus. 4. Omnis vir orans, aut
prophetans velato capite, deturpat caput suum. 5. Omnis autem mulier
orans, aut prophetans non velato capite, deturpat caput suum: unum enim
est ac si decalvetur. 6. Nam si non velatur mulier, tondeatur. Si vero turpe
est mulieri tonderi, aut decalvari, velet caput suum. 7. Vir quidem non debet velare caput
suum: quoniam imago et gloria Dei est, mulier autem gloria viri est. 8. Non enim vir ex
muliere est, sed mulier ex viro. 9. Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier
propter virum. 10. Ideo debet mulier potestatem habere supra caput propter angelos. 11. Verumtamen neque vir sine muliere: neque mulier sine viro in Domino. 12. Nam sicut mulier de
viro, ita et vir per mulierem: omnia autem ex Deo. 13. Vos ipsi judicate: decet mulierem non
velatam orare Deum? 14. Nec ipsa natura docet vos, quod vir quidem si comam nutriat,
ignominia est illi: 15. mulier vero si comam nutriat, gloria est illi: quoniam capilli pro
velamine ei dati sunt. 16. Si quis autem videtur contentiosus esse: nos talem consuetudinem
non habemus, neque Ecclesia Dei. 17. Hoc autem præcipio: non laudans quod non in melius,
sed in deterius convenitis. 18. Primum quidem convenientibus vobis in Ecclesiam, audio
scissuras esse inter vos, et ex parte credo. 19. Nam oportet et hæreses esse, ut et qui probati
sunt, manifesti fiant in vobis. 20. Convenientibus ergo vobis in unum, jam non est Dominicam
cœnam manducare. 21. Unusquisque enim suam cœnam præsumit ad manducandum. Et alius
quidem esurit: alius autem ebrius est. 22. Nunquid domos non habetis ad manducandum et
bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, et confunditis eos, qui non habent? Quid dicam

vobis? Laudo vos? in hoc non laudo. 23. Ego enim accepi à Domino quod et tradidi vobis, quoniam Dominus Jesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, 24. et gratias agens fregit, et dixit: Accipite, et manducate: hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem. 25. Similiter et calicem, postquam cœnavit, dicens: Hix calix novum testamentum est in meo sanguine. Hoc facite quotiescumque bibetis, in meam commemorationem. 26. Quotiescumque enim manducabitis panem hunc, et calicem bibetis: mortem Domini annuntiabitis donec veniat. 27. Itaque quicumque manducaverit panem hunc, vel biberit calicem Domini indigne: reus erit corporis et sanguinis Domini. 28. Probet autem seipsum homo, et sic de pane illo edat, et de calice bibat. 29. Qui enim manducat et bibit indigne, judicium sibi manducat, et bibit: non dijudicans corpus Domini. 30. Ideo inter vos multi infirmi et imbecilles, et dormiunt multi. 31. Quod si nosmetipsos dijudicaremus, non utique judicaremur. 32. Dum judicamur autem, à Domino corripimur, ut non cum hoc mundo damnemur. 33. Itaque fratres mei, cum convenitis ad manducandum, in vicem expectate. 34. Si quis esurit, domi manducet: ut non in judicium conveniatis. Cetera autem, cum venero, disponam.

1. IMITATORES MEI ESTOTE, SICUT ET EGO CHRISTI.] Cohærent hæc cum fine capitis præcedentis, q. d. Imitamini me, ô Corinthii, in eo, quod dixi me quærere non quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant: in hoc enim animarum zelo ego Christum imitor, qui non sua commoda quæsivit, sed nostram salutem, cum pro ea è cœlis in terram, et carnem nostram descendit, laboravit, sudavit, mortique et cruci se obtulit.

2. LAUDO VOS FRATRES, QUOD PER OMNIA MEI MEMORES ESTIS.] Est hæc transitio, et præmunitio ad novam quæstionem et admonitionem: quia enim Paulus mox seq. versu carpere incipit Corinthiorum abusus, de non velandis mulieribus et quod ad cœnam Eucharisticam temulenti ac discordes accederent; hinc correptionem suam de more præmollit, ut quasi pilulam saccharo oblitam facilius et suavius eam capiant et hauriant Corinthii. Dicit ergo, *Laudo vos, quod per omnia mei memores estis;* græce ὅτι πάντα μου μέμνησθε id est, ut Erasmus, *quod omnia mea memoria tenetis;* vel, ut Euth. *quod omnium quæ mea sunt memores sitis.* Noster intelligit τὸ κατα, id est secundum, per; sed idem est sensus. *Omnia,* intellige præcepta, documenta, monita, ut sequitur. Rursum hæc *omnia,* id est pleraque omnia, non quidem ab omnibus, sed à plerisque melioribus et potioribus vestrum observatur: nam alioqui hac epistola nonnulla Corinthiorum vitia, ac in primis hoc c. abusum cœnæ Eucharisticæ, quasi à suo et Christi præcepto dissidentem, Paulus carpit et redarguit.

SICUT TRADIDI VOBIS PRÆCEPTA MEA.] Græce παρέδωκα ὑμῖν παραδόσεις, id est, ut etiam Beza vertit, tradidi vobis traditiones. Unde cum hæ non sint scriptæ ab Apostolo; nec enim alia prior hac (est enim hæc prima) Pauli ad Corinthios extat epistola, qua hasce traditiones eis præscripserint; hinc manifeste sequitur, non omnia quæ fidem et mores spectant, esse scripta in sacra Scriptura, sed multa viva voce tradidisse Paulum et Apostolos, ut diserte docet Paulus hoc vers. et clarius vers. 33. et ult. Idque patet, quia antequam scripta essent ea, quæ de cœna aliisque hic scribit Apostolus, eamdem tamen à Paulo et à Christo, ut ipse ait v. 23. præcepta servare tenebantur Corinthii. Eadem est ratio eorum, quæ solum tradita, nec unquam scripta sunt: lex enim tradita æque obligat atque lex scripta. Ita ex Chrysost. Theophyl. et alii.

3. VOLO AUTEM VOS SCIRE, QUOD OMNIS VIRI CAPUT CHRISTUS EST: CAPUT AUTEM MULIERIS, VIR: CAPUT VERO CHRISTI, DEUS.] Hic materiam de velandis mulieribus aggreditur Apostolus. Pro quo Nota. Corinthiæ mulieres non tantum luxui, sed et cultui Veneris erant addictissimæ, adeo ut quotidie mille puellas in honorem Veneris, ad ipsius templum lenonibus et lenocinio exponerent, ut dixi c. 6. in fine, idque sibi honori et pietati ducerent, putarentque se hoc modo deam Venerem sibi suisque ad felix matrimonium ineundum, vel continuandum, conciliaturas. Hinc consequenter erant impudentes, et amasiorum illices, quos ut ad sui amorem allicerent, aperto vultu, oculis et capite incedebant, suam formam ostentantes; adeo, ut hic mos Corinthi honestus, decens et elegans haberetur, et Christianæ mulieres eumdem morem, quasi patrium, retinendum censerent. Monuerunt hac de re Paulum nonnulli Corinthii cordatiores, hancque quæstionem ei proposuerunt, an Christianis feminis liceat, vel conveniat, nudo capite incedere, vel versari, maxime in Ecclesia? Paulus respondet id non decere, nec licere, idque incipit hic probare; estque hæc prima ejus ratio: mulier est subjecta viro, quasi capiti suo; ergo velanda est: è contrario vir est subjectus Deo, tanquam gloria et imago Dei; ergo vir non est velandus. consequentiam utramque probabit vers. 7. et 10.

Nota. *Caput* hic idem est quod dominus, superior, rector; sic Christi hominis, sive humanitatis Christi, caput et rector est Deus: caput scilicet heterogeneum, sive alterius naturæ, et transscendens; Christus vero proprium et homogeneum est caput Ecclesiæ, idque quatuor modis, ait D. Thomas, Primo, ratione conformitatis naturæ cum aliis hominibus: Christus enim ut homo, est caput Ecclesiæ. Secundo, ratione perfectionis gratiarum. Tertio, sublimitatis super omnem creaturam. Quarto, ratione influentiæ in omnes, et maxime in Ecclesiam. Sic vir quatuor modis est caput mulieris, inquit D. Thomas. *Nam Primo, vir est perfectior muliere, non solum quantum ad corpus, quia, ut Philosophus dicit in libro de Generatione animalium, femina est mas occasionatus; sed etiam quantum ad animæ vigorem, secundum illud Eccl. 7. Virum de mille unum reperi, mulierem ex omnibus non inveni. Secundo, quia vir naturaliter supereminet feminæ, secundum illud Ephes. 5. Mulieres viris suis subjectæ sint, sicut Domino quoniam vir caput est mulieris. Ter-*

tio, quia vir influit gubernando mulierem, secundum illud Genes. 3. Sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui. Quarto, vir et femina conformes sunt in natura, secundum illud Genes. 2. Faciamus ei adjutorium simile sibi.

4. 5. Omnis vir orans, aut prophetans velato capite, deturpat caput suum : omnis autem mulier orans, aut prophetans non velato capite, deturpat caput suum.] Est hæc secunda ratio : Turpe est viro velari, adeoque honestas, libertas et virilitas viri requirit ut vir caput non velet, sed illud apertum liberumque exponat; è contrario turpe est mulieri non velari : nam honestas et pudor muliebris requirit ut mulier velet caput suum; ergo mulier velanda est, non autem vir. Nota τὸ *mulier orans, aut prophetans : prophetans* enim hic non sumitur proprie, ut idem sit quod prophetiam proloquens aut explicans; sed improprie, idemque est, quod sacris hymnis et psalmis Deum laudans, eosque Deo decantans. Nam loquitur hic Paulus de publico conventu, ubi non permittit mulieri loqui, nec docere, sed bene canere, cum scilicet totus cœtus canit. Sic *propheta* pro cantore capitur 1. Paralip. 25. v. 1. et 1. Reg. 10. 10. Sic Saul dicitur fuisse inter prophetas, id est, inter cantores, Dei laudes canentes. Sic filii prophetarum in libris Regum dicuntur ii, qui Dei laudibus et cultui serviebant.

Aliqui sic explicant, *prophetans*, id est prophetiam audiens. Verum nusquam sic capitur *prophetare* passive, sed semper active. Rursum mulierem hic quamlibet intelligit Apostolus, scilicet tam virginem et innuptam, quam nuptam et corruptam : omnes enim omnino velari jubet, ut docet Tertull. lib. de Velandis virgin. c. 4. et 5. additque ita Paulum intellexisse Corinthios, qui usque hodie, inquit, ex Pauli præcepto velant non tantum conjuges, sed et virgines suas.

Deturpat.] Græce καταισχύνει, id est dedecorat, probro afficit caput suum. q. d. Si non velet se mulier in templo, facit contra naturalem honestatem et verecundiam illi inditam à Deo.

Unum enim est (perinde est, æque turpe est mulieri si non veletur) ac si decalvetur.

6. Nam si non velatur mulier, tondeatur,] τὸ *nam* hic non est causale, sed continuativum cum emphasi, idemque valet, quod Atque adeo si non velatur mulier, tondeatur.

Tondeatur.] Græce, καὶ κειράσθω, id est, *etiam tondeatur*, quia par est turpitudo : scilicet tam turpe est mulieri non velari, quam tonderi, vel decalvari. Hinc inferunt hæretici : ergo perperam et turpiter Religiosæ virgines tondentur.

Resp. Nego consequentiam : quia Apostolus loquitur in genere de mulieribus sæcularibus, maxime maritatis, iis scilicet, quæ publice in templo spectantur, non autem loquitur de Religiosis aut reclusis. Hæ enim recte comam deponunt, ut ostendant Primo, se omnem sæculi ornatum contemnere; Secundo, se non esse sub potestate viri, sed sponsum habere Christum. Iisque mos fuit tempore S. Hieronymi, ut ipse ait ep. 48. ad Sabinianum. Idem faciebant Nazaræi Numer. 6.

Dices, Conc. Gangrense can. 17. vetat religionis prætextu virgines tonderi.

Respondeo ex Sozomeno lib. 3. cap. 13. Canon iste loquitur non de Religiosis, sed de hæreticis mulieribus, quæ relictis et invitis maritis, quasi Religionis prætextu, caput tondebant, et virilem habitum assumebant : has enim excommunicat, ut recte demonstrat Baronius in fine tomi 4. Annal. Adde, Religiosas pro coma habere sacram velum.

Ubi Notandum est, licet Theodosius Imper. lib. 27. *de Episcop. et Cler.* Cod. Theodos. vetuerit in Occidente virgines tonderi, illas nimirum quæ juniores essent, quæque extra monasterii claustra, in sæculo publice castitatem et vitam quasi religiosam profiteri vellent; idque ob periculum scandali, si, uti subinde fiebat, contingeret eas resilire, et labi, nam, ut bene advertit Baronius anno Christi 390. (hanc quoque legis hujus causam assigna Sozomen. lib. 7. c. 16.) eodem anno lata est à Theodosio lex hæc, quo Constantinopoli matrona illa nobilis et juvencula, diaconissaque, ut videtur, à diacono in ecclesia vitiata, cum de more jussu confessarii publicam quorumdam peccatorum confessionem perageret, longius progressa, etiam hoc fornicationis peccatum confessa est, magno populi scandalo : qua de causa Nectarius hunc publicum pœnitentiarium, et publicam confessionem sustulit, tamen communis usus semper fuit in Ecclesia, ut virgines dum Religionem ingrediuntur, tondeantur. Unde in Ægypto et Syria crines resecare solitas virgines Deo sacras, docet Hieron. dicta epist. 48. *Moris est*, inquit, *in Ægypti et Syriæ monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quæ se Deo voverint, et sæculo renuntiantes omnes delicias sæculi conculcarint, crinem monasteriorum matribus offerant desecandum, non intecto postea, contra Apostoli voluntatem, incessuræ capite, sed ligato pariter atque velato.* Tabennesiotas quoque sanctissimas virgines, quas S. Pachomius ab angelo monitus instituit, idem factitasse, auctor est Palladius in Lausiaca; imo S. Basilius in reg. monachorum præscribit, ut in ipsa initiatione conversionis monasticæ capita radant. Hunc enim habitum decere eum, qui luget peccata.

7. Vir non debet velare caput suum : quoniam imago et gloria Dei est.] Est hendiadys. Sicut enim dicit Poeta, *Aurum frænosque momordit*, id est, frænos aureos momordit : sic dicit hic Apostolus, quod vir sit Dei imago et gloria, id est, imago gloriæ vel gloriosa, in qua scilicet maxime elucet Dei majestas et imperium, est enim vir in supremo rerum gradu collocatus in hoc mundo, et tanquam secundarius aliquis Deus, dominans omnibus. Hæc est major propositio syllogismi Paulini, sub qua hanc subsume minorem : Atqui gloria Dei revelanda est, hominis vero gloria occultanda est : ergo cum mulier sit gloria viri, vir vero Dei; sequitur quod mulier velanda sit, non vir. S. Anicetus epist. ad Episcopos Galliæ hanc Apostoli sententiam intelligit maxime de viris qui sunt in clero, seu de sacerdotibus, qui ex ordinatione Apostolorum non tantum aperto capite, sed et tonso instar coronæ esse debent, uti fuit S. Petrus, ait Beda lib. 5. Hist. Angl. cap. 22. et Gregor. Turonensis lib. de Gloria Confess. cap. 28. ut scilicet repræsentent, et quasi gestent coronam spineam Christi, et opprobrium S. Petri, aliorumque Apostolorum, atque exinde coronam gloriæ in cœlis expectent.

Ubi Nota. In veteri testamento summus sacerdos nudis pedibus, et tecto capite, tiara nimirum redimitus, sacrificia et sacra perage-

bat, ut patet Exod. 28. 37. in novo vero testamento sacerdotes Missæ sacrificium calceati, et nudo capite peragunt : quia, ut docet Epiphan. hæresi 80. quæ est Messalianorum, in novo testamento Christus, qui caput nostrum est, nobis conspicuus et manifestus est, qui in lege veteri Judæis erat velatus et absconditus. Apostolus tamen hic non solis clericis, sed omnibus viris in genere loquitur, ut patet.

Nota. Non est contra hoc præceptum Apostoli, quod sacerdotes nostri dum celebrant, amictu utuntur inter vestes sacras : nunquam enim illo inter sacrificandum caput tegunt, *sed superos casulæ revolvunt*, ut ait Rupertus lib. 1. de Divin. offic. cap. 10. Non est ergo amictus ad tegendum caput, sed ad repræsentandum superhumerale pontificis in lege antiqua, ut scribunt Alcuinus et Rabanus : vel ad significandum velum quo Judæi texerunt oculos Christi, Matth. 26. ut docent Domin. Soto in 4. dist. 13. quæst. 2. art. 4. Hugo Victorinus lib. 2. de Sacrament. cap. 4. et alii.

Sed vult Paulus abolere Gentilium morem, qui (quemadmodum primus instituerat Æneas, ut scribunt Plutarchus et Servius) velato capite diis suis sacrificabant et supplicabant. Quod discrimen inter Christianos orantes et Gentiles annotavit in Apologetico Tertull. adeoque ipsas feminas Romanas inter sacrificandum fuisse capite velatas testatur Varro lib. 4. de Lingua Latina his verbis : *A ritu rica est dicta, quod Romano ritu, sacrificium feminæ cum faciant, capita velant.*

Mulier autem gloria viri est.] Id est, mulier facta est ad gloriam viri ex viro, velut ejus opificium et imago : unde illi subjecta est, et in signum subjectionis velanda.

Nota. *Mulier*, puta conjux, est *viri gloria*, id est gloriosa imago, ut dixi supra : quia Deus mulierem, scilicet Evam, formavit ex viro, ad viri similitudinem, ut virum tanquam suum exemplar ipsa quasi imago repræsentaret. Sita est hæc imago in mente et ratione; quod scilicet mulier instar viri sit prædita anima rationali, intellectu, voluntate, memoria, libertate, capaxque sit omnis sapientiæ, gratiæ et gloriæ, æque ac vir : ac proinde mulier est imago viri, non proprie : nam mulier in anima rationali par est et æqualis viro, et uterque, scilicet tam mulier quam vir, factus est ad imaginem Dei; sed improprie et analogice : quia scilicet mulier tanquam posterior et inferior facta est ex viro, illique similis creata est. Unde Apostolus non expresse dicit, Mulier est imago viri, sed tantum, *Mulier est gloria viri* : quia nimirum, ut recte annotavit Salmeron, mulier est insigne viri ornamentum, utpote quæ viro data est, tum in adjutorium ad propagandum liberos, et familiam gubernandam, tum in materiam, et quasi ditionem, in quam vir exerceat suam juridictionem et dominium. Dominium enim viri non tantum se extendit ad inanima, et animalia bruta, sed etiam ad rationalia, puta ad mulieres et conjuges.

8. Non vir ex muliere est, sed mulier ex viro.] Probat duabus rationibus vel indiciis, quod mulier sit gloria viri, quasi capitis sui.

Primum est, quia mulier est viro posterior, et ex viro producta, ac consequenter vir est origo et principium, ex quo orta est mulier.

9. Secundum est : Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum,] ut scilicet esset viro in adjutorium, ad vitæ societatem, et prolis propagationem; sicut ergo vir est principium ex quo, ita est et finis propter quem producta est mulier : ac consequenter mulier est gloria viri, non autem vir est gloria mulieris.

10. Ideo debet mulier potestatem habere supra caput.] Ita Græca et Romana legunt, scilicet, *potestatem;* non autem *velamen*, uti legunt aliqui.

Nota Primo. *Potestas* significat hic auctoritatem, jus, imperium, principatum, non ipsius mulieris, sed viri in mulierem : alludit enim ad Genes. 3. 16. *Sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui.*

Nota Secundo. *Potestas* metonymice hic significat signum potestatis viri, id est velamen, quod in capite gestat mulier, ut significet se subjectam potestati viri, ac quasi virum suo capiti insidere, et dominari. *Potestas* ergo hic active ex parte viri, passive vero ex parte mulieris capitur, vide can. 30. Velamen enim gestamen est illius, qui potestatem in alio reveretur : sicut enim caput nudum et liberum, signum est potestatis et dominii; ita si quis illud velet, signum est hanc potestatem in eo quasi velari, constringi, ac alteri astringi et subjici. Quam ob causam Tertull. lib. de Corona milit. c. 14. hoc velamen mulierum, vocat *humilitatis suæ sarcinam*, et lib. de Veland. virgin. c. 17, *jugum illarum*, Chrysost. vocat *insigne subjectionis*, Conc. Gangrensec. 17. vocat *memoriam subjectionis.*

Nota Tertio. Ab hoc velamine factum est, ut Latinis dicantur nubere mulieres, id est caput obnubere, sive velare, cum in viri potestatem transeunt : contra in viro etiam olim pileus libertinæ conditionis erat insigne, teste Livio in fine l. 45. Unde servi in necessitate militiæ asscribendi, ad pileum, id est ad libertatem, vocari dicebantur.

Propter angelos.] Primo, ad litteram sensus est, mulieres debere habere velamen supra caput, ob reverentiam angelorum : non quod illi corpus habeant, et ad libidinem incitentur, uti senserunt olim Justinus, Clemens. Tertull. Hic enim est error, ut dixi Genes. 6. Sed quia mulieres angelos habent testes honesti pudoris aut impudentiæ, item obedientiæ et inobedientiæ suæ. Ita Chrysost. Theophyl. Theod. S. Thomas Anselmus.

Secundo, Clemens l. 2. Hypotypos. per *angelos* viros bonos et sanctos accepit.

Tertio, Ambr. Anselm. S. Thomas, accipiunt sacerdotes et Episcopos, qui Apoc. 2. vocantur angeli, ne scilicet eos mulieres non velatæ forma sua ad libidinem provocent. Unde Clemens l. 2. Pædagogi cap. 10. hic præcipi putat, non tantum ut caput tegant, sed et frontem vultumque velamine obumbrent, quod honestiores in templis facere videmus. Verum primus sensus maxime litteralis est et genuinus.

Est hæc tertia ratio, qua probat Paulus mulieres esse velandas, videlicet quia id exigit reverentia angelorum, præsertim in templo : angeli enim templum oberrant, et singulorum habitum, gestus et vota explorant. Audi quid hac de re S. Chrysostomo contigisse, non semel, sed sæpius narrat S. Nilus S. Chrysostomi discipulus epist. ad Anastasium : *Joannes*, inquit, *sacerdos admirandus Ecclesiæ Constantinopolitanæ, et to-*

tius orbis splendor, vir animi perspicacis, omni fere tempore videbat domum Domini refertam angelorum cœtu, et tunc in primis cum divinum et incruentum sacrificium offerebatur : quo quidem tempore stupore et lætitia plenus, rem præcipuis amicis enarravit : Cum cœpisset, inquit, *sacerdos sanctissimum sacrificium, plurimæ statim ex illis virtutibus descendentes, stolis indutæ splendidissimis, nudis pedibus, intentis oculis, pronæ altare magno cum silentio et reverentia, quoad reverendum illud mysterium expletum fuit, circumsteterunt. Deinde huc illuc singulæ diffusæ, per totam domum Episcopis, Presbyteris et Diaconibus distributionem corporis, et pretiosi sanguinis ministrantibus adhæserunt, et satagentes et sedulo adjuvantes.*

Idem s. Chrysost. homil. de sacra mensa, admirans ait; *Ad quam assistunt Cherubini, descendunt Seraphini, qui senis alis præditi vultus demittunt : ubi omnes angeli cum sacerdote pro te legationem obeunt.* S. Ambros. in c. 1. Lucæ loquens de angelo qui apparuit Zachariæ : *Utinam*, inquit, *nobis quoque adolentibus altaria, sacrificium deferentibus assistat angelus, imo præbeat se videndum. Non enim dubites assistere angelum, quando Christus assistit, Christus immolatur.* S. Gregor. l. 4. Dialog. cap. 58. *Quis*, ait, *fidelium habere dubium possit, in ipsa immolationis hora, ad sacerdotis vocem cœlos aperiri, in illo Jesu Christi mysterio angelorum choros adesse, summis ima sociari, terrena cœlestibus jungi, unum quoque ex visibilibus atque invisibilibus fieri?* S. Dionys. Areopagita Cœlest. hierarch. c. 5. et 9. ait angelos extremi ordinis præesse Ecclesiasticæ hierarchiæ, et comministrationi sacrorum. Tertull. lib. de Orat. cap. 13. reprehendens abusum sedendi in Missa, sic ait : *Siquidem irreverens est assidere sub conspectu, contraque conspectum ejus, quem maxime reverearis ac venereris; quanto magis sub conspectu Dei vivi, angelo adhuc orationis astante, factum illud irreligiosissimum est, nisi exprobramus Deo, quod nos oratio fatigaverit?* Narrat Joan. Moschus in Prato spir. c. 150. Episcopum Rumeliæ celebrantem coram Agapito Papa, cum sisteret, eo quod non videret Spiritus sancti descensum, quem videre solebat, rogatum ab Agapito moræ causam, respondisse : Diaconum, qui stabellum tenet, removete ab altari. Eo remoto, solita signa apparuerunt, ipseque sacrificium perfecit. Idem S. Chrysostomo contigisse, ob Diaconum oculos conjicientem in mulierem, narrat Metaphrastes in Vita sancti Chrysostomi.

Nota, ad pudorem et honestatem, olim etiam ante Christum, velamine usas esse mulieres Judæorum et Gentium, Trojanas, Romanas, Arabes, Lacænas. Unde Valer. Maximus l. 6. cap. 3. horridum narrat C. Sulpitii maritale supplicium qui uxorem dimisit, quod eam capite aperto foris versatam cognorat.

Tertullianus lib. de Veland. virginib. cap. 17. *Judicabunt nos*, ait, *Arabiæ feminæ Ethnicæ, quæ non caput tantum, sed faciem quoque ita totam tegunt, ut uno oculo librato contentæ sint dimidia frui luce, potius quam totam faciem prostituere.* Idem Tertull. de Corona militis c. 4. *Judæis feminis*, inquit, *tam solemne est velamen capitis, ut inde cognoscantur.*

De Lacænis Plutarchus in Apophth. Laconicis in Charilla, testis est, quod earum virgines aperta facie, viris junctæ mulieres velata facie prodire solitæ sint; ut scilicet illæ maritos invenirent, istæ viros habentes aliis placere non curarent. Sed sicut probro adscribitur Lacænis, ait Clemens lib. 2. Pædagogi c. 10. quod super genua tantum vestes deductas inducrent, ita nec earum virgines aperta facie prodeuntes laudantur; quod sic virgineus pudor quasi venalis expositus proderetur.

Rursum Secundo, Tertull. l. de Veland. virgin. c. 2. culpat eas, quæ tenui velo utebantur, quod illud irritamentum magis sit libidinis, quam tegumentum pudoris, Gentilium potius feminarum usu, quam Christo credentium comparatum. Et c. 12. nundinatrices quasi pudicitiæ habet illas, quæ consilium formæ à speculo peterent : et speculum olim vitasse Christianos, satis indicat. S. Justinus ad Severum de vita Christiana. Denique hoc fine scripsit Tertull. librum de Velandis virginibus, ut probet omnes, non tantum nuptas, sed et innuptas, etiam sæculares, non obstante quavis consuetudine, velandas esse : quia id præcipit hic Apostolus; et sic, ait c. 4. intellexerunt Corinthii, qui usque hodie velant virgines suas : et rationes Apostoli omnibus omnino mulieribus conveniunt; ut merito abusus censeri et corrigi debeat, quod nonnullis in locis virgines nudo plane capite incedant, scilicet ut formam ostentent, et sponsum captent, cum revera tum alios, tum seipsas castitatis periculis exponant, et lenonum fraudibus sese in dies objiciant; unde tot pudicitiæ naufragia videmus et audimus.

Veletur igitur virgo, ut tecta in publicum prodeat; ne vel ipsa videat quæ non decent, vel in aliorum aspectum vultus ejus incurrat. Innumerabiles enim per aspectum vel ipsæ perierunt, vel alios occiderunt, ut summa cautio oculis merito sit adhibenda. Unde Tertull. loco mox citando, *Omnis*, ait, *publicatio virginis bonæ, stupri passio est :* nimirum quia quæ aperto vultu oculis suis libere vagatur, ut videat et videatur, facile in spiritu violatur. Et hæc ipsa evagatio index est animi non satis casti. Unde subdit Tertullianus, *Indue armaturam pudoris, circumduc vallum verecundiæ, murum sexui tuo strue, qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos.* Huic officio optime serviunt calyptræ Brabanticæ (quas Heucas vocant) superne coopertæ pileis, quos honestiores ita demittunt, ut pene totam faciem tegant et obumbrent.

Hinc Tertio, olim habitus sacrarum virginum fuit flammeum, seu sacrum velum, de quo Tert. de Velandis virgin. c. 15. *Pura*, ait, *virginitas semper timida oculos fugit, confugit ad velamen capitis, quasi ad galeam, contra ictus tentationum, contra jacula scandalorum, contra suspiciones et susurros :* additque hæc vela solemniter solere benedici, indeque virgines dici Deo nuptas et desponsatas. Unde et Innoc. I. ad Victr. ep. 2. c. 12. *Quæ*, inquit, *Christo spiritualiter nubunt, et à sacerdotibus velantur.* Ad hæc olim hæ virgines pulla veste induebantur, et operiebantur pallio. E contrario viri Christiani habitum priscum ita pungit Lucianus in Philopatro, *Pallium putre, sine calceis* (nudipedes ergo, vel certe soleis olim incedebant Christiani, uti jam Cappucini); *et tegmine, nudo capite, detonsa coma.*

11. Verumtamen neque vir sine muliere, neque mulier sine viro in Domino.] Refer hæc non ad versum proxime præcedentem (quem proinde apte Biblia Plantini parenthesi interci-

piunt) sed ad superiorem, vers. nonum: quod enim ibi dixit, mulierem creatam esse propter virum, ne viris superbiendi, mulieribus sibi indignandi occasionem dedisse videatur Apostolus; hic mitigat, dicens, neque mulierem sine viro, nec virum sine muliere esse posse in conjugio: alter enim alterius, utpote conjugis, ope indiget, idque *in Domino*, id est Domino ita volente et disponente, vel per Dominum, et Domino auctore. Ita Amb. et patet ex v. seq.

Posset Secundo, sic accipi, *in Domino*, scilicet Christo, hoc est, in re et lege Christiana: vide can. 25. et 37. q. d. Ad normam Christianæ legis, et ordinationis divinæ vir et mulier invicem se juvent, filios procreent, eosque pie educent. Videtur enim submonere conjuges sui officii, et Christianæ pietatis.

12. Nam sicut mulier (prima, Eva) de viro formata est, ita et vir per mulierem concipitur, formatur, nascitur, propagatur: omnia autem ex Deo,] fiunt, ordinantur et disponuntur.

Nec ipsa natura docet vos,] id quod præcedit, scilicet decere mulierem non velatam orare, sed potius ejus contrarium, scilicet id quod sequitur: *Quod vir si comam nutriat, ignominia est illi: mulier vero si comam nutriat, gloria est illi.* Hebræi enim, qualis erat Paulus, concise loquuntur, et multa subaudiunt, ut dixi canone 38. Unde Græca, et quædam Latinus clarius per interrogationem hæc legunt, ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς; hoc est, ut Syrus, *anne*, vel *non reipsa natura docet vos?* Noster Interpres non legit ἢ οὐδὲ sed οὐδὲ tantum.

15. Vir si comam nutriat, ignominia est illi.] Quia alere comam est contra decus virile, est animi mollis et effeminati, ni fiat valetudinis, aut frigoris causa. Hinc S. August. lib. de Opere monaco refellit monachos quosdam, qui comam promissam habebant usque ad humeros, ut speciem et nomen sanctitatis captarent. Rursum virum decet aperto capite orare, mulierem velato, uti hactenus probavit Apostolus: ergo mulier comam alere debet, non autem vir: coma enim à natura data est illi pro velamine. Comam longam et promissam hic intellige, qualis est mulierum.

Nota. Ut mulier comam alat, non autem vir, non est absolute præceptum naturæ, aut divinum, aut Ecclesiasticum. Unde, ut dixi vèrs. 6. feminæ Religiosæ comam resecant: è contrario gentes nonnullæ olim còmam in viris habebant pro decore et ornamento, ut Galli, à quibus dicta est Gallia Comata; et Achivi, quos passim Homerus vocat καρηκομόωντας Ἀχαιούς, id est crinitos Achæos. Romani quoque prisci comam alebant, et sero, nimirum sub tempore Scipionis Africani, tonsoribus uti cœperunt. Primi tonsores ex Sicilia, inquit, Plinius lib. 7. cap. 59. in Italiam venerunt, anno post Romam conditam 454. ante intonsi fuere. Lycurgus quoque Lacedæmones voluit comam retinere. Paulus ergo non præceptum hic, sed honestatem et decentiam naturæ insinuat, scilicet naturaliter decere, ut femina cum in publicum prodit, comata et velata prodeat, non autem vir: hanc tamen naturæ decentiam Paulus hic sancit, et instar præcepti à Corinthiis servari vult, unde subdit:

16. Si quis autem videtur contentiosus esse.] *Contensiosus*, ut scilicet contendat, non veritatis, sed et gloriæ et victoriæ studio (hoc enim significat Græcum φιλόνεικος) feminas Christianas velandas non esse, cum in templo orant, sed pristinum Gentilium morem et nuditatem retinere debere.

17. Hoc autem præcipio.] Est hæc quarta ratio probans mulieres esse velandas, petita ab ipsa natura, quæ mulieri comam dedit pro velamine, ut doceret eam esse velandam.

Hoc autem præcipio: non laudans, quod non in melius, sed in deterius convenitis.] q. d. Hoc de velandis mulieribus ita præcipio, ut interim vos non laudem in eo quod sequitur, scilicet, *quod non in melius, sed in deterius convenitis;* quod quid sit, explicat v. seq. dicens:

18. Convenientibus vobis in ecclesiam, audio scissuras esse inter vos.] Ubi Nota nomen *Ecclesiam:* inde enim sequitur, jam tunc tempore Pauli fuisse Ecclesias et templa. Vide de prisca Ecclesiæ forma, picturis, cruce, distinctione loci feminarum, virginum, virorum, Baronium in hunc Apostoli locum.

Transit hic Apostolus à velamine mulierum ad abusus Corinthiorum in cœna Eucharistica corrigendos.

19. Nam oportet et hæreses esse,] spectata nimirum humana inconstantia, superbia, novitate et pronitate, qualis erat Corinthiorum, ut dicerent, *Ego sum Pauli, ego Apollo*, Deo permittente ad suorum probationem, necesse est et oportet, sequi hæreses. Ita Cajet. Amb. Chrysost.

Hæreses.] Hoc est, schismata et sectas, tum in fide, tum in moribus, quales erant hic apud Corinthios in cœna Eucharistica, nimirum de loco recumbendi, de tempore cœnæ inchoandæ, de cibis et potibus, de sociis et conviviis: nam in cœna Dominica et agape Corinthii divites excludebant pauperes et seorsim illam peragebant, ut patet ex seq.

Ut et qui probati sunt (qui probi, solidi ac firmi sunt) manifesti fiant.] Tempore enim hæreseos et schismatis manifestatur quinam in fide et pietate fundati et constantes sint: uti hic apud Corinthios manifestabantur constantia et patientia pauperum, quos divites aspernabantur; rursum modestia et charitas divitum illorum, qui oderant schismata, et pauperes ad cœnas et agapes suas advocabant. Ita ex Chrysostomo, Theophyl. et Œcumen.

20. Convenientibus ergo vobis in unum, jam non est Dominicam coenam manducare.] q. d. Dum convenitis tali modo ad Eucharistiam, et cœnam Christi Domini, jam vestra cœna non est cœna dominica, uti solebat; et vestrum manducare jam non est Dominicam cœnam manducare, uti olim erat; non instituitis cœnam Domini (qui omnes Apostolos, quin et Judam cœnæ suæ sobriæ et piæ adhibuit) sed Bacchi aut Martis. Convenitis enim ad vos inebriandum, et pauperes excludendum: itaque quilibet in se ebrius, in pauperes vero violentus est. Ita Anselm. Chysost. Theophyl.

Potest Secundo, cum Vatablo et Erasmo Græcum οὐκ ἔςι, capi pro οὐκ ἔξεςι: *non est*, hoc est, non licet vobis Dominicam cœnam manducare, ob rationem quam subdit. Sed prior sensus penitior est et nervosior, magisque pungit Corinthios.

21. Unusquisque enim suam coenam præsumit.] Primo, S. August. epist. 118. *præsumit*, inquit, hoc est, sumit ante synaxin; hoc enim proprie est præsumere: et quia ad hanc præsumptionem tollendam, jubet v. 33. ut invicem sese ex-

pectent, scilicet in cœna ante sanctam synaxin: nam in ipsa sacra synaxi, vel post eam, non videtur opus fuisse expectatione, cum ea non celebraretur, nisi postquam omnes convenissent, eamque promiscue sumebant pauperes misti divitibus.

Ubi Nota. Tempore Pauli, Christiani, ut imitarentur Christum (qui post cœnam agni, et communem, Eucharistiam instituit) ante cœnam Eucharisticam, instituebant cœnam communem omnibus Christianis, tam pauperibus, quam divitibus, idque in mutuæ et Christianæ charitatis symbolum. Perduravit hic mos in nonnullis Ecclesiis per multa sæcula : nam Sozomeni adhuc tempore, ut ipse narrat lib. 7. histor. cap. 29. in Ægypto, multis urbibus et pagis, sumpta cœna vulgari, exemplo Christi celebrabant et sumebant sanctam synaxin. Idem de aliis quibusdam Ecclesiis indicat Concilium Carthagin. III. c. 29. Hunc morem, ubi et quandiu permissus fuit, non taxat hic Apostolus, sed ejus abusum, in iis, qui in hac cœna se inebriabant, sinentes alios pauperiores esurire. Hoc enim taxans, subdit : *Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est*, et, *Qui manducat indigne*, hoc est, in peccato mortali ebrietatis, et contemptus pauperum, *reus erit corporis et sanguinis Domini.* Rursum concludens v. 33. *Itaque fratres*, inquit, *cum convenitis ad manducandum, invicem expectate : si quis esurit, domi manducet, ut non in judicium conveniatis;* scilicet, dum convenitis, ut cœnam Dominicam, sive Eucharistiam manducetis, ut dixit v. 20. Ergo loquitur de conventu qui fiebat ante, non autem post cœnam Eucharisticam.

Secundo tamen, alii accipiunt τὸ *cœnam suam præsumit*, de agape post sanctam synaxin. Pro quo Nota, in primitiva Ecclesia, ad imitationem cœnæ Christi, solitos ditiores post sanctam communionem, cœnam in Ecclesia instruere omnibus, tam divitibus, quam pauperibus, in charitatis symbolum, ideoque agape vocabatur, quasi dicas, charitas : sed refrigescente charitate, crescente multitudine fidelium, res abiit in abusum. Divites enim privatim suam cœnam præoccupabant et instruebant sumptuosissime etiam ad ebrietatem, pauperibus vel non expectatis, multo minus invitatis, ut significatur vers. 33, et hoc videtur hic taxare Apostolus. Vide Chrys. in moral. sub finem homil. 23. Tertullianus Apolog. 29. et Baronium hic. Hac de causa Conc. Laodic. can. 28. agapes in Ecclesia fieri vetuit.

Verum prior explicatio verior et solidior est, ob rationes ibi allatas: agape enim hæc tempore Pauli fiebat, non post, sed ante sacram synaxin: licet paulo post prima hæc Ecclesiæ tempora, scilicet cum Ecclesia sanxit, ut Eucharistia ob reverentiam, nonnisi à jejuniis sumeretur, post Eucharistiam celebrata sit hæc agape, ut patet ex Tertulliano et Chrysostomo jam citatis, et ex Augustino epist. 118. Unde pari ratione hic Apostoli locus, iis qui post Eucharistiam celebrarunt divitum agapem, accommodari potest; Apostolus enim taxat ebrietates et arrogantias in agape, sive ea sit ante, sive post Eucharistiam. Quare inepte Novantes aliqui hunc Apostoli locum torquent contra Missas privatas, in quibus solus sacerdos communicat, quia scilicet nemo alius vult communicare; eos enim non excludit: imo optat Ecclesia, ait Concil. Tridentinum sess. 22. c. 6. et can. 8. ut qui Missam audiunt, etiam communicent. Nam Apostolus hac de re hic non agit, nec de cœna Eucharistica loquitur, sed de vulgari et communi, sive agape, uti ostendi.

Præsumit ad manducandum,] præsumit manducare, vel præsumit manducando, scilicet suam cœnam. Est hebraismus.

22. Nunquid domos non habetis ad manducandum et bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis: et confunditis eos, pudore afficitis pauperes, qui non habent,] opes et delicias, quas in commune symbolum cum divitibus conferant? q. d. Si multis convivari, et genio indulgere, inter æquales domi id facite, non in Ecclesia. Si enim in Ecclesia id facitis, dupliciter peccatis.

Primo, quod Ecclesiam vestra crapula contaminetis et polluatis.

Secundo, quod pauperes negligendo et pudefaciendo, Ecclesiam Christianam, quæ communis est pauperibus et divitibus, dividatis et disscindatis.

23. Ego enim accepi a Domino, quod et tradidi vobis,] non scripto, ut patet, sed viva voce. Nota hunc locum pro traditionibus, quas orthodoxi verbo Dei scripto adjungendas docent.

24. Dominus Jesus in qua nocte tradebatur à Juda et Judæis in mortem et crucem, accepit panem, et gratias agens fregit, et dixit: Accipite, et manducate: hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur.] Nota hic quinque actiones Christi. Primo, Christus accepit panem; Secundo, gratias egit Patri; Tertio, panem benedixit, ut habet S. Matth. c. 26. 26. Quarto, panem fregit; Quinto, porrexit, et inter porrigendum dixit, *Accipite et manducate, hoc est corpus meum.* Hæc enim verba tam porrigentis sunt, quam consecrantis.

Hinc ruit argumentum Calvini : Omnia, inquit, verba hic, scilicet, *accepit, benedixit, fregit, dedit*, respiciunt, et referunt panem : ergo panem acceperunt et comederunt Apostoli, non corpus Christi.

Respondeo ad antecedens. Hæc verba referunt panem, non qui manebat panis, sed qui inter dandum vi verborum et consecrationis Christi, convertebatur in corpus Christi. Sic dicere potuisset Christus in Cana Galilææ : *Accipite, et bibite, hoc est enim vinum ;* si per hæc verba mutare voluisset aquam in vinum. Sic vulgo dicimus, Herodes S. Joannem incarceravit, occidit, sepelivit, vel sepeliri permisit, cum tamen non incarceravit eumdem, quem sepelivit : quia hominem incarceravit, cadaver vero occisi sepelivit. Talis ergo, et consequenter æque vulgaris, est hæc Evangelistarum et Pauli de Eucharistia locutio.

Nota Secundo, ex eo quod Christus ait, *Accipite, hoc est enim*, etc., hinc videri Christum unum panem accepisse, eumque inter consecrandum fregisse in duodecim partes, simulque singulis Apostolis unum distribuisse, quam quisque videtur manu accepisse. Unde et diu in Ecclesia Christianis fidelibus Eucharistia in manus data fuit, ut patet ex Tertull. l. de Spectaculis, ex Cyrillo Hierosol. catechesi 5. mystagog. ex S. August. serm. 44. Postea tamen, periculi et reverentiæ causa, in os data est Eucharistia.

Hoc est corpus meum.] Hæretici tropum, alii metonymiam, alii alium esse volunt, et hunc esse sensum : Hoc est figura corporis mei, aut, Hoc significat corpus meum.

Sed nullum hic esse tropum, patet Primo, ex demonstratione pronominis *hoc*, et ex voce,

corpus meum, et sanguis meus, adeoque ex tota sententia, quæ clarissime hoc significat, ut clarius dici non potuerit. Accidit, quod Christus in ultimo hoc vitæ suæ die suum testamentum condiderit, et novum æternumque fœdus instituerit cum rudibus et charissimis suis discipulis, quodque præstantissimum Sacramentum, dogma pariter ac mysterium Christianæ religionis fundarit, et exhibuerit quæ omnia verbis clarissimis proponi solent, et debent. Quis enim credat summam Christi sapientiam ac bonitatem ultimis suis verbis dedisse inevitabilem occasionem falsi dogmatis, et perpetuæ idololatriæ? quod sane fecit, si verba hæc tam clara : *Hoc est corpus meum*, tropice tantum et figurate intelligi voluerit. Si enim ita est, ergo tota Ecclesia jam per 1500 annos in gravissimo errore et idololatria versata est, idque occasione verborum Christi, quæ ita aperta sunt, ut Luth. ad Argentin. scribat : *Quod si Carolstadius mihi persuadere potuisset, in Sacramento præter panem et vinum esse nihil, magno beneficio me sibi devinxisset: hac enim re valde papatui incommodassem. Verum ego me captum video, nulla elabendi via relicta : textus enim Evangelii nimis apertus est et potens, qui facile convelli non potest multo minus verbis aut glossis è capite vertiginoso confictis subverti.* Ita Luth. Et Philip. Melanch. ad Fred. Myconium : *Si pro corpore*, inquit, *figuram corporis accipias, quid non poterit eludi hac arte? Sic licebit totam religionis formam transformare.* Ita Philip. Scilicet sic cum Serveto Patrem, Filium, Spiritum sanctum tria tantum esse nomina unius Dei, non tres personas ; Christum assumpsisse carnem, sed phantasticam, passum mortuumque, sed tantum per imaginem et phantasma, cum Manichæis interpretari licebit: denique dicere à pari quis poterit, non nisi per tropum Evangelia esse Evangelia, Christum esse Christum, Deum esse Deum, ut tandem, quod multis eorum contingit, nil credant. Vide quam hic fenestram atheismo Sacramentarii aperiant. Verissime dixit et prædixit Cardinalis Hosius, hæreticos tandem fore atheos, et hæresis omnis finem esse atheismum. Nimirum dum à Catholica fide ad hæresim desciscunt, in eaque nihil inveniunt stabile, nihil constans, nihil solidum, quid restat, nisi ut hæresim abjiciant, nihil credant, fiatque id quod cecinit Psaltes psal. 13. *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus.* Utinam id in dies non experiremur!

Rursum non solum Paulus, sed et alii omnes, videlicet Matth. Marc. Luc. eodem modo, iisdemque verbis, *Hoc est corpus meum, hic est sanguis meus*, hanc cœnam et historiam enarrant, et Syrus interpres disertissime Marci 14. 22. פַּגְרִי אִיתַיְהִי *ithai pagri*, hoc est, ipsum corpus meum: nullus est qui tropum explicet, vel insinuet, uti alibi solet unus alium, cum obscurior est explicare. Quo argumento convictus Erasm. Conrad. Pellican. à quo ad Zuinglianismum sollicitabatur ita rescribit: *Ad id*, videlicet non esse in Eucharistia verum corpus Christi, *negavi semper me posse animum inducere, præsertim cum Evangelicæ atque apostolicæ litteræ tam evidenter nominent corpus quod datur, et sanguinem qui effunditur.* Et infra : *Si tibi persuasum est, in sinaxi nihil esse præter panem et vinum, ego membratim discerpi malim, et omnia perpeti, quam profiteri idem quod tu profiteris, nec patiar ut tui istius dogmatis me auctorem facias, vel comitem. Ita mihi contingat nunquam à Christo sejungi, amen.* Ita Erasm.

Secundo, si in Eucharistia est et manet panis: ergo figura panis successit figuræ agni. Quis autem perperam id fieri, et dici non videt? agnus enim occisus in lege veteri, clarius significabat Christum patientem quam panis in lege nova. Rursum frigide et inepte agnus fuisset typus Eucharistiæ, quæ nudus est panis secundum Calvinum. Quis enim non mallet agnum habere tam in se, quam in figuram Christi, potius quam panem?

Tertio, id magis patet in consecratione calicis: *Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro vobis effundetur :* quod clarissimum est in Græco apud Lucam c. 22. τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, hoc poculum est novum testamentum in meo sanguine, quod, scilicet poculum, pro vobis effundetur. Τὸ enim ad ποτήριον referri debet, non ad αἵματι cum αἵματι sit dativi casus, τὸ vero nominativi. Ergo poculum, sive calix sanguinis Christi pro nobis effusus est : ergo in calice hoc vere erat sanguis Christi, ita ut cum calix hic effunderetur, non effunderetur vinum, quod fuit ante consecrationem, et post eam manet, ut volunt hæretici; sed effunderetur sanguis Christi, qui erat in eo post consecrationem. Hoc enim significat, *calix sanguinis qui pro vobis effundetur.* Alioqui calix vini, non sanguinis, pro nobis effusus esset, nosque calice vini redemisset Christus, quod est absurdissimum. Id magis patebit ex v. seq. Nec dici potest cum Beza textum Græcum esse corruptum : quandoquidem omnes tam codices, quam interpretes ita legunt, olimque legerunt.

Quarto, omnes Evangelistæ, et Paulus, corpus hoc explicant, cum addunt, *quod pro vobis datur ;* aut ut Paulus, *Quod pro vobis tradetur;* vel, ut græce est, κλώμενον, *Quod pro vobis frangitur ;* atqui non figura corporis, sed verum Christi corpus pro nobis datum, traditum, fractum est: ergo verum Christi corpus à Christo datum est Apostolis. Rursum dicit Paulus, quod *qui manducaverit hunc panem indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini;* ergo hic vere est corpus et sanguis Domini, cui injurius est qui illud indigne tractat ac sumit.

Denique ita proprie ut sonant, hæc verba consecrationis explicant Patres Græci et Latini omnium sæculorum. Hic fuit sensus totius Ecclesiæ usque ad Berengarium per annos 1050 tunc enim cœpit Berengarius, qui homo indoctus, sed gloriæ cupidus, ut novi Doctoris nomen assequeretur, primus publice contrarium docuit. Nam J. Scot. et Bertram. qui ante Bereng. idem senserunt, obscuri fuerunt, et statim à Pasch. Raban. et aliis repressi sunt Bereng. hoc dogma quasi novum in lucem proferenti, statim se opposuerunt Lanfrancus Cantuariensis Archiepisc. Guidmundus, Algerus, et totus orbis Catholicus. Unde damnatus est Berengarii error in concilio Vercellensi sub Leone IX. rursum in Turonensi sub Victore II. ubi præsens convictus Beregarius publice hæresim ejuravit : sed relapsus, in Romano Concilio 113. Episcoporum sub Nicolao II. rursum convictus, libros suos cremavit, et palinodiam cecinit, quæ habetur de consecratione dist. 2. c. *Ego Berengarius*. Mox secundo relapsus, tertio in Romano Concilio sub Gregorio VII. errorem suum damnavit hac fidei professione, quam refert Thomas Waldensis t. 2. de Sacramentis c. 43. *Ego Berengarius corde credo, et ore confiteor, panem et vinum converti in veram et propriam ac vivificatricem carnem et sanguinem Domini nostri Jesus Christi, et post consecrationem esse*

verum corpus, quod natum est de Virgine; et verum sanguinem Christi, qui de latere effluxit, non tantum per signum, sed etiam in proprietate naturæ, et veritate substantiæ. Utinam qui hoc tempore Berengarium errantem secuti sunt, sequantur et pœnitentem. Berengarii hæresim primus hoc sæculo revocavit Andræas Carolstadius, cui statim sese Lutherus opposuit. Carolstadium secutus est Zuinglius, Zuinglium Calvinus: et tamen nullus fidei articulus ita omnium Patrum, totiusque Ecclesiæ consensu firmatus extat, ut hic de veritate corporis Christi in Eucharistia.

Eumdem Ecclesia in octo Conciliis generalibus definivit, scilicet in Niceno I. Niceno II. Romano sub Nicolao II. in Lateranensi, Viennensi, Constantiensi, Florentino et Tridentino: in provincialibus etiam plurimis. Videat qui dubitat, Joannem Garetium, qui per singulas, hoc est sedecim à Christo, annorum centurias testimonia omnium Patrum et Conciliorum cujusque sæculi ordine recenset, quibus omnes aperte et unanimiter hanc veritatem confitentur: affert etiam professionem ejusdem fidei Ecclesiæ Syriacæ, Æthiopicæ, Armeniacæ, Indicæ. Videat et Bellarminum de Eucharistia, exacte singulorum verba proferentem et discutientem. Sane qui hos leget, videbit hanc omnium ætatum omniumque sæculorum Ecclesiæ fidem fuisse; ut merito scripserit Erasmus ad Ludovicum Berum: *Nunquam*, inquit, *mihi persuaderi potuit, neque poterit, Christum, qui veritas est et charitas, tamdiu passurum fuisse dilectam sponsam suam hærere in errore tam abominando, ut crustulum farinaceum pro ipso adoraret.*

Atque hic apparet Zuinglii, Calvini, et similium ars et ingenium. Novam illi invehunt sectam et sententiam de Eucharistia; docent in ea revera non esse corpus Christi, sed corporis tantum figuram. Unde probant? è Scripturis: consulantur verba, legantur omnes Evangelistæ, legatur et Paulus; illis-ne favent, an potius nobis, ac receptæ in Ecclesia sententiæ? quid aliud omnes ingeminant quam corpus? idque pro nobis traditum: quam sanguinem? eumque pro nobis effusum. Ubi hic umbra? ubi figura? ubi typus? Atqui, inquiunt, per figuram hæc verba exponi debent fateare ergo verba Scripturæ non tibi favere, tibi, inquam, qui non aliunde, quam ex Scripturæ verbis Scripturæ mentem scrutandam doces. Unde igitur probas ea per figuram exponi debere? si dubia essent et ambigua, unde expositio petenda? quis litem dirimeret, nisi Ecclesia, quæ columna est et fundamentum traditæ sibi à Patribus veritatis? quis nisi veneranda Patrum antiquitas, majorum traditio, et sæculorum priorum consensus? Citamus et proferimus per singulas annorum centurias Patres, majores omnes, Concilia nationalia, et œcumenica quoque sæculo: omnes et omnia verba Christi, ut sonant, accipiunt, damnant tropum et figuram. Quid ergo restat, nisi ut plana Scripturæ verba, planam et claram Patrum et totius Ecclesiæ sæculis omnibus expositionem sequamini? et tamen mordicus in vestra tropica expositione persistitis. Quæ Scriptura? quæ aûctoritas? quæ ratio suadet? nulla, nisi hæc una, quod hæresis vestra ita elegerit, quodque Lutheri buccinam sequamini: Sic mihi videtur, sic placet, *sic volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas.* Hæc una hoc ipsum, et vestra omnia vobis et suadet et persuadet.

Melius proinde et sanius hac in re Philippus Melanchthon lib. de Veritate corporis et sanguinis Domini: *Si ob rationes humanas*, inquit, *neges Christum esse in Eucharistia, quid dicet in tentatione conscientia? quam afferet causam discedendi à recepta sententia in Ecclesia? tunc ista verba. Hoc est corpus meum, fulmina erunt, quid his opponet mens perterrefacta? quibus Scripturis, qua voce Dei si muniet, ac sibi persuadebit, necessario hic fuisse interpretandam metaphoram, cum verbum Dei præferri debeat judicio rationis?* ita Melanchthon.

Sane in hora mortis, in die illa terribili, cum sistemur tribunali Christi de fide et vita examinandi, si me roget Christus, Cur credidisti corpus meum in Eucharistia? fidenter dicam: Domine credidi quod tu dixisti, quod me docuisti: tu verba tua per tropum non explicuisti, nec ego per tropum explicare ausus fui. Ecclesia ea simpliciter accepit, et ego simpliciter accepi: hanc fidem, hanc reverentiam me verbis tuis, me Ecclesiæ tuæ debere plane mihi persuasi.

Si Calvinistam roget Christus, Cur tu verba mea à proprio sensu in tropum detorsisti? quid dicet? Ita mihi faciendum videbatur, quod ratio mea non caperet, qui id fieri posset aut deceret. Atqui, inquiet ille, utri potius assentiri debebas, rationi tuæ, quæ humana est et infirma; an verbo meo, quod omnipotens est et veracissimum? Ratio Gentilibus dictabat, in me, utpote Deum, in carne natum, passum, crucifixum credere, stultum esse; et tamen tu hoc credendum putasti, et credidisti, idque solis Scripturæ verbis, quæ hoc simpliciter asserunt, persuasus. Quid ergo in hoc uno Eucharistiæ articulo id, quod de illo tam diserte dixi, ad rationem tuam exigere, et juxta cerebrum tuum, tam depressum, infirmum et exiguum interpretari præsumpsisti? cur saltem Ecclesiæ omnium sæculorum expositioni et auctoritati non acquievisti? cur plus omnibus illis sapere voluisti? Quid respondebit ad hæc? qui se excusabit? quo se vertet? Cogitet jam quisque hoc serio, et verbo Dei atque Ecclesiæ, humili fide et obedientia suum judicium submittat, ne in illa die Domini confundatur, ne cum incredulis partem accipiat in stagno ignis ardentis pice et sulphure; ne fulmen illud audiat: *Ite maledicti, ite increduli in ignem æternum.*

Nec miretur tam mirabile mysterium in Eucharistia, cum Christus in omni vita et mysteriis suis fuerit et sit admirabilis, Isaiæ 9. 6. et de èo dicat idem Isaias cap. 45. 15. *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator.* Si angelus se insereret hostiæ, revera in ea esset, sed absconditus: non angelum, sed tantum panem videres, sentires, gustares; angelum tamen in eo latere crederes, si angelus aut Propheta quispiam id tibi asseverasset: cur ergo pari modo non credis Christum sub hac hostia latere, sed absconditum; cum Christus idipsum asseveret, qui mentiri non potest? modum enim hunc existendi spiritualem, invisibilem et indivisibilem, qui naturalis est angelo, Deus, cum sit omnipotens, potest supernaturaliter dare corpori Christi in Eucharistia. Nemo ergo incredulus dicat, Quomodo potest Christus esse totus in tam parva hostia? cogitet Christum ibi esse instar angeli, nec modum inquirat, sed amplectatur potius immensam Christi charitatem, cujus deliciæ sunt esse cum filiis hominum, qui transiturus

de mundo ad Patrem, ut ait S. Joannes cap. 13. *Cum dilexisset suos qui erant in mundo, in finem dilexit eos*, qui, ut canit S. Thomas:

> Se nascens dedit socium,
> Convescens in edulium,
> Se moriens in pretium,
> Se regnans dat in præmium :

ut nos sua charitate cogeret ad se redamandum, ut, quoties hæc mysteria videmus et agimus, cogitemus illum nos hisce verbis alloqui : Ecce Christus hic se totum tibi, tu te totum da, imo redde Christo.

Dices : Eucharistia subinde vocatur *panis* et *genimen vitis*, id est vinum, ut patet Joan. 6. v. 57. Matth. 26. 29.

Respondeo. In ipsa narratione institutionis Eucharisticæ à nemine vocatur *panis*, sed alibi : et tum *panis* significat omnem cibum, ut dixi cap. 10. v. 17. Sic posset et *vinum* significare omnem potum, quia apud Judæos, uti et in Hispania, Italia, Gallia, Germania communis potus erat, non cerevisia, sed vinum.

Sed verius est Christum *genimen vitis* vocasse, non id quod erat in calice Eucharistico, sed quod erat in calice agni paschalis. Nam sicut de agno dixit, ut habet Lucas : *Non manducabo ex hoc, donec impleatur in regno Dei;* ita et de calice agni dixit, *Non bibam de hoc genimine*, vel generatione, *vitis, donec veniat regnum Dei.* Ita enim diserte, quod Matthæus et Marcus convolvunt, distinguit S. Lucas, narratque utrumque dixisse Christum ante Eucharistiam c. 22. v. 17. Tantum enim voluit Christus dicere, se deinceps cum illis non victurum, communemque cœnam non sumpturum, ut hactenus vixerat et sumpserat, quia pergebat ad mortem ait Hieron. Theoph. et alii in illum locum.

Dices Secundo, τὸ *hoc est corpus meum*, est sacramentalis locutio : ergo typica, ergo figurata et tropica.

Respondeo, Nego consequentiam. Est enim hæc sacramentalis locutio, quia per eam conficitur Sacramentum verum, ut videlicet sub speciebus panis et vini, velut signo visibili, adsit verum Christi corpus : non autem est sacramentalis, id est typica, figurata, tropica : Sacramenta enim proprie significant id quod continent et efficiunt. Nam Sacramentum est signum visibile rei invisibilis, quam causat et efficit : ut, cum dicitur, *Ego te baptizo*, id est, abluo, non est sensus. Ego do signum, vel figuram ablutionis : sed proprie, Ego per hoc Sacramentum abluo corpus, et per hoc abluo animam à suorum sordibus peccatorum. Sic cum dicitur : Ego te absolvo, confirmo, inungo; non significatur figurata, sed sacramentalis, id est realis et propria, absolutio, confirmatio, inunctio corporis et animæ.

Itaque si Christus hic per corpus intellexisset figuram corporis, debuisset se explicare, et dicere ; Ego loquor non tantum sacramentaliter, sed figurate et metonymice; alioqui Apostolis et toti Ecclesiæ dedisset occasionem manifestam erroris gravissimi. Itaque non valet hæc consequentia : Christus est in Eucharistia, quasi in Sacramento, et signo vel figura, ut comment. Ambrosio asscriptus hic, et subinde Patres alii loquuntur : ergo revera ibi non est, sed figurate tantum et tropice; nam contrarium inferendum est, scilicet : Ergo non tropice, sed vere et proprie ibi est Christus. Quia Sacramentum signum est rei veræ et præsentis, non falsæ et absentis. Sicut ergo bene sequitur : Ibi est fumus, ergo ibi est ignis, quia fumus est signum ignis præsentis : In hoc corpore est halitus, ergo in hoc corpore est vita, quia halitus signum est vitæ præsentis : ita recte sequitur, corpus Christi est in Eucharistia, quasi in Sacramento, ergo vere ibi est; quia Sacramentum et species sacramentales significant se quasi Sacramentum verum corporis Christi, vere illud ipsum continere.

Dices Tertio, Joan. 6. agens de hoc Sacramento Christi, dicit, *Spiritus est qui vivificat, caro non prodest quidquam.* Ergo caro Christi non est præsens, nec comeditur in Eucharistia.

Respondeo, id non posse dici : quia hoc sensu impium esset dicere; quod caro Christi pro nobis passa et crucifixa non prodesset quidquam : cujus contrarium toto illo cap. 6. disertissime docet et inculcat Christus, scilicet se carnem suam daturum pro mundi vita et redemptione : ergo multum mundo et profuit et prodest caro Christi. Sensus itaque est, ut recte Cyrillus, Primo, virtutem vivificandi, quam habet caro Christi in Eucharistia, non à se habere, sed à spiritu, id est divinitate Verbi; cui hypostatice conjungitur.

Secundo, ut Chrysost. hanc manducationem carnis Christi in Eucharistia, non fieri modo carnali, eam laniando dentibus, instar carnis bubulæ; sed modo spirituali, et spiritui accommodato, scilicet occulte, sacramentaliter, invisibiliter. Perinde enim hic carnem Christi comedis, ac si angelum latentem comederes, et transglutires. Contrarium enim utriusque ex verbis Christi crasse intellectis colligebant et aversabantur crassi Capharnaitæ, contra quos tantum hæc dicit et affert Christus, ut patet ex præcedentibus. Unde sequitur; *Verba quæ locutus sum vobis, spiritus et vita sunt. Spiritus*, id est, spiritualia sunt et spiritualiter intelligenda, quia scilicet carnem meam non modo carnali, cruentam, dissectam, masticatam; seu modo spirituali, quasi spiritus esset, invisibiliter et indivisibiliter, in Ven. Sacramento latentem comedetis : itaque *Verba mea vita sunt*, id est vitalia sunt, et vitam audienti, credenti, et carnem meam comedenti conferunt.

Dices Quarto : Impossibile esse videtur, ut Christus tantus sit in tam parva hostia, et tot diversis altaribus. Videtur Secundo, incredibile, quod Christus ibi sit, ut comedi possit à muribus, conspui, evomi.

Resp. ad prius, *Non erit impossibile apud Deum omne verbum.* Hinc dicimus, *Credo in Deum Patrem omnipotentem.* Plura potest Deus facere, quam miser homo, imo omnes homines et omnes angeli possint concipere : alioqui non esset Deus. Rursum fides superat humanum captum : credenda sunt ista mysteria, non intellectu penetranda. *Fides*, inquit Augustinus tract. 27. et 40. in Joannem, *est credere quod non vides.* Et S. Gregor. hom. 26. in Evang. *Fides*, inquit, *non habet meritum, cum humana ratio præbet experimentum.* Præclare ergo S. Thomas de hoc Sacramento canit : *Quid non capis, quod non vides, animosa firmat fides præter rerum ordinem.*

Rursum in Eucharistia non est impossibile, ut Christi corpus sit in tam parva hostia, ex simili demonstrari potest. Nam Christi corpus natum est ex Virgine, clauso scilicet matris utero : ergo

penetravit matris uterum, ita, ut dum nasceretur Christus, in eodem loco esset, in quo erat uterus matris. Similiter Christus resurrexit clauso sepulcro, et ingressus est ad discipulos januis clausis: ergo tunc in eodem loco fuit cum lapide sepulcrali, et cum januis.

Nunc sic argumentor: Si duo corpora tota possunt esse in eodem loco, v. g. Christus et lapis; ergo et duæ partes ejusdem corporis, v. g. caput et pedes Christi, possunt esse in eodem loco, in eadem videlicet hostia. Si duæ possunt esse simul, ergo et tres, et quatuor, et quinque, et quotquot Deus in eodem loco ponere volet. Idem docet Christus Matth. 19. 24. ubi ait, *Facilius esse camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum cœlorum:* atqui Deus absolute potest divitem ducere ad cœlum: ergo et camelum per foramen acus, ergo et corpus Christi per parvam hostiam.

Jam si duo corpora possunt esse in eodem loco: ergo à pari idem corpus, scilicet Christi, potest esse in diversis locis et hostiis: utrumque enim paris est difficultatis, et paris potentiæ ac virtutis.

Tertio, idipsum esse possibile patet ex alio simili. Potest enim Deus angelum (imo angelus seipsum) in puncto existentem et contractum dilatare, et expandere, ut totum cubiculum occupet localiter: ergo à contrario potest Deus corpus per spatium expansum, contrahere in punctum. Si enim illud potest, cur non et hoc? præsertim cum sit omnipotens: per enim utrobique est ratio et difficultas; nec unum magis involvit contradictionem, quam aliud.

Ulterius, non tantum in angelo (ne excipias angelum esse spiritum, non corpus) sed et in corporibus naturaliter idipsum facit Deus, puta in rarefactione et condensatione. Ignis enim modicam aquam, v. g. unius scyphi, calefaciendo ita naturaliter rarefacit et extendit, ut totum cacabum, qui decem scyphos continet, impleat, imo exuberet et effluat: ac rursum frigus eamdem aquam ita rarefactam et extensam, deposito ab igne cacabo, ita condensat et stringit, ut eam redigat ad quantitam decuplo minorem, puta unius scyphi. Cur ergo Deus, qui in infinitum superat activitatem naturæ, non possit corpus Christi, quod sex pedum est, redigere ad quantitatem unius hostiæ, imo unius puncti? Deus enim, uti potest in infinitum rem unam augere, ita potest et imminuere: tam enim ad hoc, quam ad illud requiritur et sufficit virtus infinita, quam habet Deus.

Denique Christus seipsum, suumque Evangelium, ac Sacramenta comparat Matth. 13. 31. grano sinapis, quod parvum quantitate, maximum est latente substantia, quæ sua vi et energia, in amplissimos ramos se dilatat, fitque ingens arbor. Si hoc in grano sinapis naturaliter efficit Deus, quidni simile efficere possit, ac re ipsa, uti promisit et dixit, efficiat in Eucharistia?

Ad secundum respondeo: Christus hic nihil patitur, sed tantum species. Est enim Christus hic modo indivisibili et arcano, instar spiritus. Sicut ergo angelus hostiæ se includens, aut Deus qui est realiter in omni corpore et loco, nihil patitur si hostia, vel corpus aliud conspuatur, comburatur, rumpatur; sic nec Christi corpus in Eucharistia quidquam patitur: quia est ibi instar angeli *Deus*, inquit Erasmus præfat. in libros Algeri, *qui juxta naturam non minus est in cloacis, quam in cœlis, non lædi potest, nec inquinari: ita nec corpus Domini glorificatum.* Idem Erasmus ad Conradum Pellicanum: *Hactenus*, ait, *cum omnibus Christianis adoravi Christum pro me passum in Eucharistia, nec adhuc video quidquam, cur ab hac opinione debeam recedere: nullis humanis rationibus abduci potero à concordi sententia Christiani orbis: plus enim valent apud me quinque illa verba, In principio creavit Deus cœlum et terram, quam omnia Aristotelis ceterorumque philosophorum argumenta, quibus docent carere initio. Sic hic litteras divinas habemus: Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur; Hic est sanguis meus, qui pro vobis effundetur*, etc.

Hæc paulo fusius pertractavi, ob rei gravitatem et modernas novantium controversias, quibus non paucos vicinos nostros, præsertim Hollandos, alioqui in fidem priscam et orthodoxam proclives, ob hunc Eucharistiæ articulum, quasi incredibilem et impossibilem, à vera fide et salute avertunt, cum tamen nullus alius in sacra Scriptura, Patribus, Conciliis ita fundatus et stabilitus sit, atque iste.

Ex dictis patet Primo, in Eucharistia panem non manere, sed transsubstantiari in corpus Christi, et vinum in sanguinem: uti loquitur Concil. Lateran. et semper sensit Ecclesia: ac consequenter patet Secundo, sola panis et vini accidentia hic remanere sine subjecto. Patet Tertio, corpus Christi hic esse per modum substantiæ spiritalis, invisibile, indivisibile, totum in tota, et totum in qualibet parte hostiæ, uti docent passim Theologi. Jam singula hæc consecrationis Eucharistiæ verba expendamus,

Hoc] Nota, pronomen *hoc* non tam esse substantivum, et individuum vagum (ut volunt nonnulli, quasi *hoc* significet hoc ens, hanc rem, vel hoc contentum sub his speciebus, sive panis adsit, sive corpus Christi) quam esse adjectivum, idem, sed confuse significans, quod distincte et nominatim significat *corpus meum.* Sic enim accipitur in consecratione calicis: *Hic est sanguis meus.* Alioqui dicendum fuisset, Hoc est sanguis meus. Sic dicitur, Hic est servus, hic est homo, etc., ubi τὸ *hic* quasi adjectivum non aliud demonstrat quam servum et hominem, quem confuse significat.

Dices, Cum Christus dixit *hoc*, nondum erat corpus Christi: ergo τὸ *hoc* non poterat pro eo supponere. Respondeo, hanc orationem, uti est consecratoria, non esse enuntiativam, sed practicam et efficacem: ac proinde *hoc* demonstrare id, quod nondum est, sed quod per orationem fit, eaque finita erit.

Instabis, Hæc oratio practica, *Hoc est corpus meum*, significat, Hoc transsubstantiatur in corpus meum: ergo *hoc* designat panem; panis enim solus transsubstantiatur. Respondeo, Nego majorem, scilicet transsubstantiationem hic primo et directe significari: tantum enim primo significatur corpus Christi hic fieri et esse, ita ut designando specie designetur corpus inde tamen secundo et consequenter sequitur, panem esse transsubstantiatum et desiisse. Patet hoc ex verbis calicis, *Hic est calix sanguinis.* Si enim hæc primo significarent transsubstantiationem, deberet dici, *hoc*, scilicet vinum, est sanguis, vel est calix sanguinis mei, id est convertitur in calicem continentem sanguinem meum. Si ta-

men sic indirecte velis exponere: Hoc est, id est, hoc transsubstantiatur in corpus meum: tunc concedo, quod *hoc* designet panem: hic enim transsubstantiatur. Nec mirum est, pronomen *hoc* hic aliud et aliud designare; quia hæc una propositio. *Hoc est corpus meum*, significatione est multiplex, scilicet practica est et enuntiativa, imo dupliciter practica est.

Quæ omnia ut clare demonstrentur, et intelligantur, Adverte, si Christus accepisset solas species panis, subtracta panis substantia, easque deinde consecrasset; imo si nullas accepisset species, sed eas simul cum consecratione sui corporis creasset ex nihilo, dicendo, *Hoc est corpus meum;* tunc primario prorsus idem fecisset quod jam fecit, cum accepto pane eum consecravit et dixit, *Hoc est corpus meum:* atqui in utroque priori casu non transsubstantiasset, cum nulla præfuisset, sive præexstitisset substantia panis, nec pronomen *hoc* designasset panem, aliamve substantiam, sed tantum corpus Christi, quod ibi simpliciter et nude produceretur et fieret: ergo quoque in posteriore nostro casu, nostraque consecratione, non significatur primario transubstantiatio, nec pronomen *hoc* demonstrat panem, sed corpus Christi.

Simili modo in Genesi potuisset Deus creando cœlum dicere, *Hoc est cœlum;* id est, hoc creatur, producitur, fit, et est cœlum: *Hæc est terra,* id est, hæc creatur, fit, simulque hoc ipso est et existit terra: *Hæc est Eva,* id est, hæc producitur et fit, dumque fit, eodem instanti est et existit Eva. Pari ergo modo hic, dum dicitur, *Hoc est corpus, hic est sanguis meus,* sensus est: hoc consecratur, producitur et fit corpus et sanguis meus, ut in termino, sive completa consecratione re ipsa sit corpus meum, et sanguis meus.

Hæc ergo oratio et consecratio, *Hoc est corpus meum,* ut patet ex ipsis verbis, proprie et primario non significat terminum à quo scilicet panem converti et desinere, sed significat productionem et positionem termini ad finem, scilicet corporis et sanguinis Christi, eumque demonstrat pronomen *hoc,* et *hic.* q. d. Hoc quod sub his speciebus panis et vini producitur, et fit, simulque dum fit, est et existit, est corpus et sanguis meus: secundario tamen hæc eadem oratio innuit, involvit et significat desitionem termini à quo, scilicet panis, ejusque transubstantiationem: quia enim sub speciebus hisce prius existit substantia panis et vini, eaque cedere debent corpori et sanguini Christi, qui hac oratione et consecratione producitur et succedit; ita ut per τὸ *hoc* non aliud quam corpus, et per τὸ *hic* non aliud quam sanguis Christi designetur et demonstretur; hinc quando hac oratione significatur produci corpus Christi, hoc ipso significatur panem desinere, transubstantiari in idem corpus: nam pronomen *hoc* non aliud designat quam Corpus Christi: demonstrat enim facta consecratione hic non esse aliam substantiam, quam corporis Christi, quod solum demonstrat.

Hæc ergo oratio, *Hoc est corpus meum,* Primo, simpliciter practica est, significatque: Hoc fit corpus meum.

Indeque Secundo, est enuntiativa, significans: Hoc in fine consecrationis est corpus meum; sic ut pronomen *hoc* in utraque designet, non panem, sed corpus Christi in confuso.

Tertio, est conversiva et transubstantiativa, significatque *hoc;* puta hæc panis substantia, sub his speciebus contenta, convertitur et transsubstantiatur in corpus Christi, ita nimirum, ut facta consecratione, conversione, et transsubstantiatione panis non maneat, sed sit conversus in corpus Christi, adeoque jam hic non sit panis, sed esse desierit, ejusque loco sit corpus Christi, et tunc pronomen *hoc* designat panem, qui convertitur in corpus Christi.

Est.] Nota: Christum non videri dixisse *est:* quia Hebræi et Syri non utuntur verbo substantivo, sed illud subticent, imo præsentis temporis non habent. Unde etiamnum Syrus interpres hic, et Matth. 26. 26. et Luc. 22. 19. eo caret: vertit enim, הין פגרי *hana pagri,* hoc corpus meum. Sic et Lucæ 22. 20. in consecratione calicis: τουτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου. *Hic calix novum testamentum in meo sanguine.* Ac consequenter in Græca etiam et Latina lingua non videtur verbum *est* esse de essentia formæ consecrationis: in praxi tamen omitti non debet, et sine gravi peccato non potest; imo dubia esset forma et consecratio, si omitteretur.

Nota secundo. Apte tamen et clare illud verbum *est,* quia subintellectum, expressit Interpres, potius quam *fit.* Primo, quia non est transitus hic à non esse, ad esse, quem communiter innuit τὸ *fit:* caro enim Christi ante fuit.

Secundo, quia *est* significat instantaneam mutationem transsubstantiationis, in qua simul sunt fieri et factum esse.

Tertio, quia pronomen *hoc* proprie demonstrat id quod est, non id quod fit: quod enim nondum est, proprie videri et demonstrari nequit; consequenter tamen dicitur subinde demonstrari, cum demonstratur fieri, et produci ut sit, existat, et videatur.

Quarto, quia per *est* significatur constans veritas hujus Sacramenti.

Quinto denique, quia aptius dicitur, *Accipite, comedite, hoc est enim corpus meum,* quam, *Hoc fit corpus meum.*

Nota Tertio, Christum non ante, cum panem benedixit, sed hisce verbis, *Hoc est corpus meum,* consecrasse; quia illis ex Christi imitatione sacerdotes jam consecrant, ut contra Græcos docet Concil. Florentinum et Trident. et passim omnes Patres. Unde hæc verba à sacerdote dicuntur, primo, historicæ; intendit enim sacerdos narrare quid egerit Christus. Secundo, personaliter, quia intendit sacerdos simul eadem imitari, perindè ac si ipse esset Christus. Unde consecrans et transsubstantians induit personam Christi.

Corpus.] Nota, *corpus* hic non totum hominem significare, sed carnem tantum ab anima distinctam, quæ sola vi verborum hic ponitur; sicut in calice solus sanguis: anima vero et divinitas ponuntur per concomitantiam utrobique; sicut et sanguis cum corpore sub specie panis, et vicissim corpus cum sanguine in calice per concomitantiam ponitur. Ita Concil. Tridentinum.

Nota secundo, Christum hic instituisse Sacramentum Eucharistiæ, quod omnes sumerent; et simul sacrificium, quod sacerdotes Deo offerrent. Ita ex Apostolica traditione docet Ecclesia, et Conc. Trid. sess. 22. c. 1. idque unicum est legis novæ sacrificium, quod omnibus vete-

ribus successit: ac proinde hoc unum simul est eucharisticum, est pro peccato, est holocaustum, est pacificum.

TRADETUR.] Græce κλώμενον, id est, *quod frangitur*. Ita Ambr. scilicet, ut Theophyl., frangitur jam sub speciebus, vel per species panis, quæ franguntur, consumuntur, itaque Deo *datur*, ut habet Lucas, id est immolatur corpus Christi. Hæc enim omnia significat τὸ *frangere* per metalepsim. Olim enim in sacrificio *mincha*, cum panis Deo sacrificabatur, debebat ipse panis frangi, benedici et comedi, ut notat D. Thom. 1. 2. q. 85. a. 3. ad 3. Hinc confessio Catholica Berengarii, qua suum errorem de Eucharistia primo revocavit, habet, quod corpus Christi in veritate manibus sacerdotum tractatur, frangitur, et dentibus fidelium teritur, scilicet per species sacramentales panis, quæ tractantur, franguntur, teruntur. Hæ enim species non sunt amplius species panis, sed corporis Christi, quæ sola hic est substantia sub talibus speciebus, sive accidentibus; quo fit, ut, dum hæ species videntur, tanguntur, designantur, non alia substantia quam corporis Christi videatur, tangatur, designetur: sicut ante consecrationem per easdem species, non alia quam panis substantia videbatur, tangebatur, designabatur.

Secundo, *frangitur*, id est, paulo post frangetur, et immolabitur in cruce. ita Anselmus. unde Noster vertit, *tradetur*. Idque quia hoc frangi et immolari non tam futurum, quam præsens erat. Dies enim paschæ et passionis Christi inchoatus erat, cum hæc dixit Christus: unde erat tunc confusum præsens; frangetur autem flagellis in cute, clavis in manibus et pedibus, lancea in latere, ait Cajetanus.

Tertio, Bellarm. l. 1. de Missa c. 12. In Eucharistia, inquit, corpus Christi *frangitur*, id est dividitur et destruitur, dum scilicet sub distinctis et diversis speciebus panis et vini Deo immolatur, sumitur, consumitur, ut Christum passum et occisum repræsentet. Hinc Chrysost. *Fractio*, inquit, *corporis in Sacramento significatio est passionis et fractionis in cruce*. Unde et tropologice hæc fractio significat mortificationem. Vide S. Dionysium Ecclesiast. hierarch. c. 3.

SIMILITER ET CALICEM (accepit Christus) POSTQUAM CŒNAVIT, DICENS: HIC CALIX NOVUM TESTAMENTUM EST IN MEO SANGUINE] Nota. Christus postquam cœnavit cœnam mysticam agni paschalis, et deinde communem aliorum ciborum, tunc demum tertiam cœnam Eucharisticam instituit. Nota secundo. Gentiles post epulum sacrificabant; scilicet pro epulatione quasi gratias agentes Deo suo, illi libabant, illiusque laudes coronati decantabant. Vide Athenæum lib. 1. c. 9. et lib. 15. c. 20. Sic Æneid. 8. Evander Herculi libat:

> Postquam exempta fames epulis, mensæque remotæ, etc.
> Quare agite, ô juvenes, tantarum in munere laudum,
> Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris.
> Communemque vocate Deum, et date vina volentes.

Vide et Gyraldum de Diis Gentium in fine operis. Idem Judæos fecisse in sacrificio agni paschalis docent Ritualia antiqua Hebræorum: scilicet peracta cœna paterfamilias accipiebat tortam azymam; eamque frangebat in tot partes, quot erant discumbentes, sicque divisam singulis porrigebat, dicens: *Iste est panis ærumnæ, quem comederunt patres nostri in terra Ægypti: quisquis esurit, accedat, et peragat pascha*. Deinde ipse poculum accipiebat et benedicebat, dicens, *Benedictus es Domine, qui fructum vitis creasti*, etc. Sicque illud gustabat, gustatum dabat proximo, ille dabat vicino suo, et sic deinceps, donec per omnes circumferretur.

Horum morem Christus hic sequitur instituens Eucharistiam, idque ut hoc quasi ultimum vale, ac testamentum, atque extremæ charitatis suæ symbolum et demonstrationem discipulis et nobis daret; utque typus agni præiret veritatem Eucharistiæ. Atque hæc est causa cur prius Christus cœnaverit, et postea ultimo loco celebraverit et instituerit Eucharistiam. Jam autem (ut superius dixi) ob reverentiam tanti Sacramenti ex Apostolica traditione nonnisi à jejunis sumitur Eucharistia.

HIC CALIX NOVUM TESTAMENTUM EST IN MEO SANGUINE.] q. d. Hic est instrumentum authenticum, et quasi charta, in qua scriptum et consignatum est novum testamentum, id est, sancitum est novum fœdus, novaque promissio divina, et ultima voluntas mea consignata est, de æterna hæreditate vobis danda, si mihi credatis et obediatis: scriptum est, inquam, non litteris atramenti, sed in sanguine meo, quem continet hic calix, sicut charta continet scripturam testamenti.

Dices, Matth. et Marc. habent, *Hic est sanguis testamenti*; quomodo ergo Paulus ait, *Hic calix*, id est sanguis in calice contentus, *est testamentum?*

Resp. *Testamentum* dupliciter sumitur. Primo, pro ultima voluntate testatoris: sic Matthæus et Marcus vocant *sanguinem testamenti*, id est sanguinem, quo confirmata est ultima voluntas Christi.

Secundo, *testamentum* significat scripturam, vel instrumentum hujus ultimæ voluntatis. Sic sumit hic Paulus, ideoque ipsum sanguinem vocat *testamentum*.

Nota. Alludit hic Christus ad fœdus Moysis inter Deum et populum, sancitum sanguine victimarum Exodi 24. quod allegorice hoc fœdus Christi sanguine sancitum significabat.

Pro quo Nota Secundo. Solebant veteres fœdera victimis et sanguine sancire. Unde Livius l. 1. loquens de fœdere inter Romanos et Albanos inito: *Positis*, inquit, *fœderis legibus aiebat fecialis, Populus Romanus prior non deficiet: si prior defexit publico consilio, dolo malo, tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam; tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque, et mox porcum saxo silice percussit*. Et Virg. l. 8. Æneid. de Romulo et Tatio;

> Armati Jovis ante aram, paterasque tenentes,
> Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.

Unde et putant nonnulli fœdus dictum à fœdo, scilicet animali, puta porco, quia in fœdere mactabatur, indeque phrasim manasse, qua fœdus ferire, percutere, icere dicimur. Idem et multo ante inter fideles, et veri Dei cultores usu receptum fuit. Hinc Genes. 15. v. 9. 10. 17. Dominus in signum et confirmationem fœderis cum Abraham initi jussit immolari bovem, arietem et capram, dividique per medium: quo facto lampas Deum significans per medias divisiones pertransiit, indicans ita dividendum fore, qui

fœdus rumperet. Vide Jeremiam c. 34. v. 18. unde ברית *berit*, id est fœdus, hebraice plerique à בתר *batar*, id est dividere, per metathesin deducunt. Hinc Cyrill. lib. 10. contra Julian. sub finem, ex Sophocle docet apud posteriores id servatum, scilicet ut euntes per medium ignem, et ferrum manibus ferentes facerent juramenta. Idem factum in fœdere Dei cum Mose et Judæis, Exodi 24. Sanguis enim victimarum divisus est, ut significaretur eum qui pactum violaret, simili modo sanguine suo violatam fœderis fidem luiturum. Quia vero pactum feriebatur inter Deum et populum, oportebat ut tam Deus, quam Israel sanguinem dividerent, eoque aspergerentur; et cum Deus sit incorporeus; ut sanguine adspergi non possit, hinc altare sacrificiorum ejus vice sanguine tinctum fuit.

Simili modo Christus Dominus novum fœdus et testamentum sancivit seipso, et sanguine suo, quasi victima et sanguine victimæ fœderalis; præsertim quia hac victima et sanguine promeruit nobis redemptionem; gratiam, hæreditatem, et omnia bona, quæ in hoc fœdere suo nobis promisit, ad Hebr. cap. 9. v. 15. et seq. Idque expressit hic in institutione Eucharistiæ, dicens: *Hic calix novum testamentum est in meo sanguine*, id est, ut S. Matth. clarius explicat: *Hic est sanguis novi testamenti.* Unde contra Sacramentarios validum pro veritate corporis Christi intorqueas argumentum: si enim vero sanguine vetus sancitum est fœdus; isque intelligitur cum dicitur, Exodi 24. v. 8. *Hic est sanguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiscum;* utique et vero sanguine sancitum est fœdus novum, isque intelligitur cum dicitur, *Hic est sanguis novi testamenti.* Hic enim vetus, novi et veri erat typus, ad quem certum est Christum hic respexisse.

Dices, Christus vocat *sanguinem novi testamenti*, non fœderis, uti suum vocat Moses Exodi 24. ergo dissimilis est hæc sanguinis lustratio.

Respondeo, *testamentum* dupliciter accipi. Primo, speciatim pro ultima testatoris voluntate, vel ejus instrumento authentico, quæ quando conditionata est, promissio illius fœderis vel pacti rationem induit: imo licet absoluta voluntas sit, semper tamen mutuam involvit obligationem testatoris quidem ad dandam hæreditatem, hæredis vero ad debita voluntatem, et onera testatoris subeunda. Quia ergo testamentum ultimam voluntatem, quæ quasi pactum quoddam maximum et firmissimum est, continet et significat; hinc Secundo, extensa ejus significatione, accipitur *testamentum* pro quovis pacto, promissione, fœdere, ut docet S. Hieron. in 2. Malachiæ, et Innoc. c. *Cum Marthæ;* de celebrat. Miss. et S. August. lib. Locutionum in Genes. locut. 94. Sic Græcum διαθήκη, quod speciatim *testamentum* significat, aliquando pactum significat et promissionem, uti probat Budæus: et aperte pro fœdere accipitur Genes. 9. 13. psalm. 54. 21. Psalm. 88. v. 4. 29. 35. ps. 105. 45. Hinc factum est, ut Hebræum ברית *berit*, quod proprie fœdus significat, passim et hic et alibi Septuag. διαθήκη, testamentum, ut et S. Hier. Zachar. 9. v. 11. quasi idem sint ברית *berit*, διαθήκη, testamentum, fœdus et pactum. Sic ps. 82. 6. dicitur: *Adversum te testamentum disposuerunt* (id est fœdus inierunt) *tabernacula Idumæorum, et Ismaelitæ*, 1. Machab. 1. 12. *Eamus et disponamus testamentum cum Gentibus*, id est, fœdus pangamus cum Gentibus. Psalm. 77. 10. *Non custodierunt testamentum Dei*, id est pactum Dei, scilicet pacti conditiones, puta leges Dei, unde de more idipsum posteriore hemistichio explicans subdit: *Et in lege ejus noluerunt ambulare. Recte*, inquit S. Hier. in Jerem. 32. *Testamentum appellatur pactum, quia in eo voluntas atque testatio eorum qui pactum ineunt, continetur.*

Hinc rursum factum est, ut Christus, et S. Paulus Septuag. secuti, per *sanguinem testamenti* intelligant sanguinem fœderis, sive in genere, sive maximi et arctissimi illius, quod morte testatoris obsignatur: tam enim primo, quam secundo modo accipi potest hic *testamentum.* Primo quidem; Eucharistia enim sanguinem Christi, ut arrham nobis dat promissionis et pacti de æterna hæreditate, sive fœderis de ea nobiscum initi.

Secundo vero modo, quia fœdus hoc ultima fuit voluntas Christi, adeoque fœdus testamentarium maximum et firmissimum. Unde et docet Apostolus, Christum testatorem morte sua testamentum hoc obsignasse. De hoc Christi fœdere plura dicam ad Hebr. 8. v. 10.

HOC FACITE] quod ego jam feci: nimirum consecrate, offerte in sacrificium, sumite, distribuite Eucharistiam, uti ego consecravi, obtuli, sumpsi, distribui. Unde hic Apostoli ordinati sunt sacerdotes. Ita Conc. Trid. sess. 22. c. 1. ex Ecclesiæ perpetuo consensu.

Dices, Christus non dicit hic, Ego sacrificavi, vos etiam sacrificate.

Respondeo, Similiter non dixit: Ego Sacramentum institui, vos hoc Sacramentum, hanc cœnam celebrate. Nec in cruce dixit: Ego me offero in sacrificium, sed reipsa hoc fecit. Sic et consecratio hæc erat realis oblatio sacrificii, quia per eam, quasi realem transmutationem et transsubstantiationem in honorem Dei ponebatur et offerebatur nobilissima victima Deo, scilicet corpus Christi, idque in speciem occisi et mortui animalis; scilicet corpus separatum à sanguine, quantum est ex parte consecrationis.

Secundo, Eucharistiam esse sacrificium, innuit τὸ *postquàm cœnavit*, q. d. Post agni sacrificium typicum instituit Christus verum et nobile Eucharistiæ sacrificium per agnum adumbratum: cumque agnus paschalis fuerit sacrificium, et typus Eucharistiæ, ut omnes docent, sequitur et Eucharistiam esse sacrificium.

Tertio, vox testamenti innuit idem Eucharistiæ sacrificium: sanguis enim quo fœdera sanciebantur, erat sanguis victimarum. Sicut ergo cum dicitur Exodi 24. v. 8. *Hic est sanguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiscum*, intelligitur sanguis victimarum et sacrificii, quo sancitum est fœdus vetus: ita cum dixit Christus, *Hic est sanguis testamenti*, debet intelligi sanguis sacrificii, quo sancitum est novum testamentum, quod per vetus fœdus, sanguinem et sacrificium fuit præfiguratum. Denique in sola Eucharistia Christus proprie et perfecte est sacerdos secundum ordinem Melchisedech. Nam in cruce (si victimam ejusque mactationem, oblationes et sanguinis effusionem spectes) Christus non fuit sacerdos secundum ordinem Melchisedech, sed secundum ordinem, id est similitudinem, Aaron.

Ita Patres, quos vide apud Bellarm. l. 1. de Missa, c. 6. et 12. estque hic sensus Ecclesiæ, et consensus omnium sæculorum.

Dices. Eucharistia est commemoratio sacrificii crucis : ergo non est sacrificium. Resp. Nego conseq. sic enim vetera sacrificia erant vera sacrificia, etiamsi repræsentarent sacrificium crucis. Pari modo Eucharistia est verum sacrificium, etsi fiat in commemorationem sacrificii crucis.

26. Quotiescumque manducabitis panem hunc, et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis] tum verbo (hinc in Canone Missæ dicitur : *Unde et nos memores tam beatæ passionis.*) tum potius factis et rebus, repræsentabitis non tam vobis quam populo mortem Christi. Ita Anselm. Theophyl. Ambr. Pro *annuntiabitis*, Syrus vertit, *in memoriam revocabitis :* Hebræum enim הזכיר *hazkir*, significat commemorare, annuntiare, concionari, prædicare.

Moraliter Theophyl. *Eo*, inquit, *affectu debetis esse imbuti cum sumitis Eucharistiam, perinde quasi in illa ipsa Christi essetis vespera adeoque cœna, eidemque accumberetis thoro, et ab ipso Christo acciperetis sacrum istud : illa enim ipsa est cœna, et illam ipsam mortem annuntiamus, id est demonstramus, usque ad secundum ejus adventum.*

Nota. Mortem suam præ vitæ suæ gestis aliis jubet Christus annuntiari, quia morte consummatum est Christi testamentum et ultima voluntas, ac redemptio nostra, et extremus Christi in nos amor, quo pro nobis mortem subiit, quorum omnium memoriale est Eucharistia.

Tropologice, S. Basilius in Regul. brevior. reg. 234. *Mortem Domini annuntiamus cum morimur peccato, vivimus Christo; seu, cum mundus nobis crucifixus est, et nos mundo.*

Denique Nota cum S. Hippolyto, tract. de Consummat. Sæculi, Chrysost. Theoph. Eucharistiæ sacrificium, et Sacramentum publice duraturum usque ad secundum Christi adventum, et Antichristum, qui illud tollet, saltem ne publice fiat, fierive possit, ut prædixit Daniel c. 12. v. 11. Hoc significat Paulus dum ait : *Donec veniat,* supple, ipse Dominus gloriosus ad judicium. Unde, ut ait D. Thom., patet ritum hunc Eucharistiæ duraturum usque ad finem mundi.

27. Quicumque manducaverit panem hunc, vel biberit calicem Domini indigne : reus erit corporis et sanguinis Domini] violati nimirum, indigne sumpti et tractati, ut à Juda et Judæis tractatus fuit. Ita Photius, Theophyl. et Chrys. *Reus est talis,* ait Chrysost. et Theoph. *cædis Dominicæ, ac si Dominum occidisset, et Christi sanguinem effudisset.* Quod commode et per proportionem quamdam accipit : nam absolute majus peccatum fuit homicidium, imo deicidium Christi, quam communio et sumptio Eucharistiæ indigna, sicut major injuria est regem occidere, quam conspuere aut conspurcare. Chrysostomo consentit Ambros. in cap. 10. Hebr. *Hoc peccato,* ait, *conculcatur corpus Domini.* Et Cyprian. serm. de lapsis : *Vis,* inquit, *infertur corpori Domini, et ore ac manibus in Dominum delinquitur.* Vide eum, et optime id tractantem. Basil. serm. 2. de baptismo c. 3. Sicut enim regi gravem injuriam facit, qui ejus mensæ accumbit, retinens hostilitatem contra eum in animo : sic et qui cum peccato mortali accumbit mensæ Christi ; et longe magis, quia ipsum Christum manducat, et in corde hostili recipit.

Nota τὸ *vel biberit :* ergo sufficit altera species in communicando et manducando S. Eucharistiam.

Secundo, hinc patet, in Eucharistia verum esse Christi corpus. Non enim de nudo signo verum est, quod qui illud indigne sumit, reus erit corporis et sanguinis Domini. Adde, si cum Calvino dicas eum qui indigne communicat, reum esse corporis Domini, non quia illud in se, sed quia ejus imaginem, scilicet Eucharistiam, violavit : inde saltem sequitur, imagines (qualem aiunt esse Eucharistiam) esse venerandas, et iconoclastas qui eas violant, reos esse corporis et sanguinis, tum Christi, tum Sanctorum : quomodo ergo Calvinus cum suis eas frangere et temerare audet ?

28. Probet autem seipsum homo, et sic de pane illo edat] *Probet*, hoc est, se examinet, num aptus sit, et digne dispositus ad tanta mysteria · atque ad ea decenter et congrue se purget, et præparet, non ut examinet an habeat fidem, (ut vult Calvinus : illam enim præsupponitur habere ; loquitur enim Apostolus de fidelibus Corinthiis : et secundum Calvinum quisque certissimus est, et fide divina credere debet se habere hanc fidem, ut secundum Calvinum examine non sit opus) sed an sibi sit conscius alicujus peccati, maximè mortalis, v. g. ebrietatis ac superbiæ, ut dixit v. 21. illudque purget contritione et confessione. Hanc enim confessionis probationem ex jure divino, seu Christi institutione requirere et intelligere Apostolum docet Concil. Trident. sess. 13. can 7. Idem MCC. annis ante Concil. Trident pocuit 2 Leo epist. 91. ad Theodor. Porojul. et Cyprian. serm. de lapsis. Deinde *probet se* ita, ut venialia peccata, eorumque radices serio proposito, et pia ad Deum oratione evellere conetur. Ita Chrysost. et Ambros. Hinc Christus post cœnam agni et communem, ante Eucharistiam, lavit pedes discipulorum, etiam Judæ, ut significaret qua puritate ad tanta mysteria accedendum sit, Joan. 13.

Ad hanc probationem stimulus acer est, si serio cogitetur id, quod ait S. Gregorius l. 4. Dialog. 58. *Hæc singulariter victima ab æterno interitu animam salvat, quæ illam nobis mortem Unigeniti per mysterium reparat, qui licet resurgens à mortuis jam non moritur, et mors ei ultra non dominabitur ; tamen in semetipso immortaliter atque incorruptibiliter vivens pro nobis iterum in hoc mysterio sacræ oblationis immolatur.* Et Paulo inferius : *Quis enim fidelium habere dubium possit, in ipsa immolationis hora ad sacerdotis vocem cælos aperiri in illo Jesu Christi mysterio angelorum choros adesse, summis ima sociari, terrena cœlestibus jungi, unum quoque ex visibilibus atque invisibilibus fieri.* Unde mox cap. 59. subit : *Sed necesse est ; ut, cum hæc agimus, nos metipsos Deo in cordis contritione mactemus : quia qui passionis Dominicæ mysteria celebramus, debemus imitari quæ agimus. Tunc enim vere pro nobis hostia erit Deo, cum nos ipsos hostiam fecerimus.*

Cogitetur et istud nostri Thomæ Theodidacti l. 4. de Imitat. Christi c. 2. *Ita magnum, novum et jucundum tibi videri debet, cum celebras, aut Missam audis, acsi eodem die Christus primum in uterum Virginis descendens homo factus esset, aut in cruce pendens pro salute hominum pateretur et moreretur.* Hoc cogitabat, hoc faciebat S. Cassius Narniensis Episc. *Cui* ut scribit S. Gregor. hom. 37. in Evang. *mos erat quotidianus Deo hostias offerre, cumque*

ad horam sacrificii venisset, velut totus in lacrymis defluens, semetipsum cum magna cordis contritione mactabat. Unde à Domino audire meruit: *Age quod agis, operare quod operaris: non cesset pes tuus, non cesset manus tua: natali Apostolorum venies ad me, et retribuam tibi mercedem tuam.* Mortuus ergo in festo S. Petri et Pauli, evolavit in cœlum. Ita et S. Gregor. quotidie Missam magna cordis compunctione et præparatione celebrabat: cumque quadam vice comperisset quemdam pauperem in loco semoto mortuum esse repertum, Missa per aliquot dies abstinuit, deditque se lamentis ut expiaret culpam, quasi sua negligentia pauper ille fame mortuus esset, cum tamen ipsius charitas et sollicitudo esset tanta, ut omnibus pauperibus non tantam Romæ, sed et totius pene Italiæ de necessariis vitæ provideret. Ita S. Thomas de Aquino, etiam moriturus, per uberes lacrymas ad S. Synaxim se comparabat.

29. Qui enim manducat et bibit indigne, judicium sibi manducat et bibit, id est damnationem, ait Chrysostom. non dijudicans corpus Domini,] sed eo tanquam promiscuo, communi et indifferenti cibo utens. Ita Photius et Anselm. Nam, ut ait S. Justinus in orat. Ad Antoninus. Pium Imp. *Nos Christiani Eucharistiam non ut communem cibum sumimus, sed credimus, quod, sicuti per verbum Dei, Dei Filius factus est homo, ita per verba consecrationis in Eucharistia fiat et fit caro et sanguis Christi.* Quocircà S. Franciscus scribens ad sacerdotes Ordinis sui, ut habetur tom. 5. Biblioth. SS. Patrum in fine: *Audite,* inquit, *fratres mei, si B. Virgo honorificatur (ut per est) quæ ipsum portavit sanctissimo utero suo: si B. Joannes Baptista contremuit, et non audebat tangere Domini verticem: si sepulchrum, in quo per aliquod tempus jacuit, sic veneratur; quantum debet sanctus, justus et dignus, qui non jam moriturum, sed in æternum victurum, et glorificatum, in quem desiderant angeli prospicere, contrectat manibus, corde et ore sumit, et aliis ad sumendum præbet, percelli et contremiscere?* Et mox, *Magna et miseranda infirmitas, quando ipsum sic præsentem habetis, et aliquid aliud in toto mundo curatis. Totus homo paveat: totus mundus contremiscat, et cœlum exultet, quando super altare in manibus sacerdotis est Christus filius Dei vivi.*

30. Ideo inter vos multi infirmi.] Sic hodie, ait Anselm. multi post pascha variis morbis corripiuntur, quia indigne corpus Domini acceperunt.

Et dormiunt multi,] premature moriuntur, vel potius mortui sunt (ob indigne, et sine probatione sumptam Eucharistiam) et in morte quiescunt: hi enim proprie dormire dicuntur. Sic Anselm. et Chrys. Imo ob hoc peccatum vexabantur à dæmone. Testis est S. Chrysostom. in 1. ad Timoth. hom. 5. Exempla habet S. Cyprianus serm. de lapsis; scilicet quidam qui gustarat idolothyta, postea Eucharistiam, obmutuit: alius linguam discerpsit; puella gustatis idolothytis revomuit Eucharistiam. Hinc notat prudenter et pie Franc. Suarez, linguam sacerdoti, et communicatio maxime esse custodiam; quia lingua primum est membrum, quod Christum recipit, et quasi vehiculum illius in stomachum.

31. Quod si nosmetipsos dijudicaremus.] *Dijudicaremus*, id est Primo, puniremus. Ita. Latini. Secundo, condemnaremus. Ita Græci. Tertio, probaremus, examinaremus, discuteremus, ut si quid peccati inveniamus, illud contritione et confessione expiemus, ut jussit v. 28. Ita Cajetanus et Gagneius. Hoc tertium est aptissimum: nam hoc est proprie διακρίνειν, dijudicare.

Non utique judicaremur.] Non in judicio divino puniremur. Græce εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἐκρινόμεθα, *si nos ipsos judicassemus*, non utique *judicati*, id est per judicium Dei morbis et morte, ut dixit v. 50. puniti, *fuissemus.* Ita Erasmus, Vatablus et alii. Vere S. August. In Sententiis, sent. 210. *Peccata,* ait, *sive parva, sive magna, impunita esse non possunt; quia aut homine pœnitente, aut in judicio Deo judicante plectuntur. Cessat autem vindicta divina, si conversio præcurrat humana. Amat enim Deus confitentibus parcere, et eos qui semetipsos judicunt, non judicare.*

32. Dum judicamur autem (dum scilicet punimur in præsenti vita per morbos et mortem) a Domino corripimur, ut non cum hoc mundo, id est, cum infidelibus et peccatoribus mundi, damnemur,] sed ut hac Dei castigatione admoniti, per pœnitentiam peccatum hoc indignæ communionis expiemus. Itaque salvemur. Ita S. August. in sententiis n. 274. *Quando,* ait, *corripit Deus genus humanum, et flagellis piæ castigationis exagitat, exercet ante judicium disciplinam, et plerumque diligit quem flagellat, nolens invenire quem damnet.*

33. Itaque fratres mei, cum convenitis ad manducandum, invicem expectate. 34. Si quis esurit, domi manducet.] Nota Jubet hic Apostolus, ut post synaxim, invicem omnes expectent pro agape celebranda: vel potius, ut dixi v. 21. ut invicem expectent pro cœna prævia synaxi: ut scilicet ante synaxim simul ad cœnam hanc omnes conveniant communi charitate et concordia, in eaque modeste et sobrie sese reficiant, ut non indigne, scilicet in ebrietate et discordia, accedant deinde ad corpus Domini sumendum. Si quis commune hoc prandium, vel potius cœnam, expectare non possit, jubet Apostolus ut egrediatur potius domum, ibique comedat. Ad ruborem eorum hoc dicit. Ita Theophyl. Œcum. Chrysost.

Hinc deducitur moris tuum fuisse, ut communicaturi toto eo die jejunarent usque ad cœnam communem; ideo enim esurientes ad eam venisse ait Apostolus. Aliter Ansel. Si, inquit, non potest quis expectare sanctam synaxim jejunus, domi manducet, sed ita ut postea non communicet in ecclesia. Verum prior sensus genuinus est.

Ut non in judicium, puta in condemnationem, ob superbiam, gulam, ebrietatem, inobedientiam, conveniatis.

Cetera autem, cum venero, disponam.] *Cetera,* nimirum quæ spectant ad dignam et honestam Eucharistiæ celebrationem. Est hic locus illustris pro traditionibus Ecclesiasticis. Vide S. August. epist. 118. *Talis,* ait August., *traditio est, ut Eucharistia sumatur à jejunis, cum tamen Christus post cœnam eam instituerit.* Rursum, ut vino aqua immisceatur. Ita S. Cyprian. epist 63. ad Cæcilianum. Rursum, ut Missa pro vivis et defunctis offeratur, idque tali ritu, ornatu sacerdotis, altaris, etc.

Nota, olim hoc ritu Christianos communicasse. Primo, jejunabant usque ad cœnam Do-

minicam, ut colligitur v. 34. *Si quis esurit, domi manducet.* Secundo, populus panem et vinum offerebat in ecclesia certo loco Diaconis; hi ferebant ad altare: communicaturis apponebantur tabellæ, quasi mensulæ, uti hodie ad mensam linteo stratam communicat populus. Ante communionem clamabat præco: *Sancta sanctis.* tum sacerdos dabat dicens: *Corpus Christi.* Respondebat accipiens: *Amen.* Illud autem accipiebant non ore, sed manu, viri nuda dextera superposita sinistræ per modum crucis: unde et manus ante lavabant; feminæ vero manu velata mundo linteo, quod Dominicale vocabatur: ut jubet Conc. Altisiodorense, can. 36. *Non licet,* inquit Concil. *mulieri nuda manu Eucharistiam sumere.* Et can. 39. *Unaquæque mulier, quando communicat, Dominicale suum habeat. Quod si non habuerit, usque in alium diem Dominicum non communicet.* Et Cyrillus Hierosolym. catechesi 5. mystag. *Accedens autem ad communionem,* inquit, *non expansis manuum volis accede, neque cum disjunctis digitis, sed sinistram veluti sedem quamdam subjicias dexteræ, quæ tantum Regem susceptura est, et concava manu suscipe corpus Christi, dicens: Amen.* Quinimo idipsum sanxit VI. Synodus Constantinop. can. 101. qui sic habet: *Si quis immaculati corporis, in synaxis tempore esse particeps voluerit, etiam antequam ejus fiat communio, manus in crucis formam figurans sic accedat, et gratiæ communionem accipiat: eos enim qui ex auro, vel alia materia, quædam loco manus respestacula efficiunt, et per ipsa immaculatam communionem recipiunt, minime admittimus; ut qui inanimatam materiam Dei imagini præferant.* Deinde quisque manu sua acceptam Eucharistiam, in os ingerebat, scilicet sub una specie panis eamque quotidie jejuni sumebant. Tempore S. Cypriani sumebant quoque Eucharistiam sub specie vini, ut in persecutionibus per susceptionem sanguinis Christi magis animarentur ad martyrium, et sanguinis effusionem pro Christo. Unde et S. Cyprianus epist 56. ad Thibaritanos: *Gravior,* inquit, *nunc et ferocior pugna imminet, ad quam virtute incorrupta, et fide robusta parare se debent milites Christi, considerantes idcirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere, ut possint et ipsi propter Christum sanguinem fundere:* quia, ut ait S. Chrysost., *quasi leones ignem spirantes ab illa mensa recedimus, facti dæmonibus terribiles.*

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Transit Apostolus, et tribus seq. capitibus, disputat de gratiis, tum gratis datis, tum gratum facientibus. Hoc capite docet Primo, gratias gratis datas varie a Spiritu sancto distribui.

Secundo, v. 12. ad hoc utitur exemplo corporis humani, quod licet unum sit, multa tamen et varia habet membra: indeque concludit, quemlibet in Ecclesia suo gradu et gratia contentum, debere illo fungi et uti ad commune bonum; ut quasi membra invicem se omnes juvent et foveant.

Hinc Tertio, v. 28. asserit Christum providisse Ecclesiæ de variis hominum statibus, ut alii sint Apostoli, alii Prophetæ, alii Doctores, etc.

1. De spiritualibus autem, nolo vos ignorare fratres. 2. Scitis quoniam cum
Gentes essetis, ad simulacra muta prout ducebamini euntes. 3. Ideo notum
vobis facio, quod nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu. Et nemo
potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto. 4. Divisiones vero
gratiarum sunt, idem autem Spiritus: 5. Et divisiones ministrationum
sunt, idem autem Dominus: 6. Et divisiones operationum sunt, idem
vero Deus, qui operatur omnia in omnibus. 7. Unicuique autem datur
manifestatio Spiritus ad utilitatem. 8. Alii quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ: alii
autem sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum: 9. alteri fides in eodem spiritu: alii gratia
sanitatum in uno spiritu: 10. alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum,
alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum. 11. Hæc autem omnia operatur unus atque
idem Spiritus, dividens singulis prout vult. 12. Sicut enim corpus unum est, et membra habet
multa, omnia autem membra corporis cum sint multa, unum tamen corpus sunt: ita et
Christus. 13. Etenim in uno Spiritu omnes nos in unum corpus baptizati sumus, sive Judæi,
sive Gentiles, sive servi, sive liberi: et omnes in uno spiritu potati sumus. 14. Nam et corpus
non est unum membrum, sed multa. 15. Si dixerit pes: Quoniam non sum manus, non sum de
corpore: num ideo non est de corpore? 16. Et si dixerit auris: Quoniam non sum oculus, non
sum de corpore: num ideo non est de corpore? 17. Si totum corpus oculus: ubi auditus? Si
totum auditus, ubi odoratus? 18. Nunc autem posuit Deus membra, unumquodque eorum in
corpore sicut voluit. 19. Quod si essent omnia unum membrum, ubi corpus? 20. Nunc autem

multa quidem membra, unum autem corpus. 21. Non potest autem oculus dicere manui: Opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus: Non estis mihi necessarii. 22. Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt: 23. et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circumdamus: et quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent. 24. Honesta autem nostra nullius egent: sed Deus temperavit corpus, ei, cui deerat, abundantiorem tribuendo honorem, 25. ut non sit schisma in corpore, sed idipsum pro invicem sollicita sint membra. 26. Et si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra: sive gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra. 27. Vos autem estis corpus Christi, et membra de membro. 28. Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia primum Apostolos, secundo Prophetas, tertio Doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum, interpretationes sermonum. 29. Nunquid omnes Apostoli? nunquid omnes Prophetæ? nunquid omnes Doctores? 30. nunquid omnes virtutes? nunquid omnes gratiam habent curationum? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur? 31. Æmulamini autem charismata meliora. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.

Agit hic Paulus de gratiis gratis datis, ut prophetia, dona linguarum, gratia curationum, etc. hæc enim fidelibus initio Ecclesiæ affatim à Spiritu sancto donabantur, ut donata sunt Apostolis in Pentecote. Occasio agendi de iis erat, quia Corinthii de his donis se jactabant, alii aliis inordinate utebantur, alii dolebant, quod ea non acceperant, quæ aliis data erant. Docet ergo Apostolus, quæ, quales, quantæ sint istæ gratiæ, et quomodo iis uti quisque debeat.

1. De spiritualibus, donis scilicet Spiritus sancti, Nolo vos ignorare fratres] sed doceo vos ea quæ hic subtexto. Ita Anselm.

2. Scitis quoniam cum Gentes essetis, ad simulacra muta prout (ceu quædam mancipia) ducebamini (à consuetudine, institutione majorum, et sacrificulorum, atque à dæmonis impulsu) euntes,] id est ibatis. Græce, ἀπαγόμενοι, *abducti*, id est abducebamini. Ponitur hic de more Hebræorum participium pro verbo, scilicet præterito imperfecto, justa can. 29. Sic Rom. 12. 11. *Spiritu*, inquit, *ferventes*, id est fervete: *Domino servientes*, id est servite: *spe gaudentes*, id est gaudete, etc. Ita S. Chrysost. q. d. Mementote, ô Corinthii, quod, cum Gentiles essetis, colebatis idola, id est lapides et saxa muta, quæ nihil habent spiritus, sensus, loquelæ, vigoris, aut virtutis, et multo minus suis cultoribus illa communicare possunt. Jam vero facti Christiani colatis Deum, qui est purus spiritus, plenus omni gratia et sapientia, quique hæc ipsa spiritalia sua dona abunde in vos effudit, uti experimini: agnoscite ergo gratiam à Christo vobis factam, agnoscite mutationem vestram, agnoscite et colite horum omnium auctorem Christum, et Spiritum sanctum. Patet ex eo quod sequitur:

3. Ideo notum vobis facio, quod nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu.] Nota. τὸ *ideo* deducit hunc versum ex præcedenti, cjusque finem et scopum indicat et explet. q. d. Ideo renovavi vobis memoriam vestri gentilismi et vestrorum idolorum mutorum, ut nimirum cognoscatis, et digne ponderetis, æstimetisque vocationem vestram ex gentilismo, ubi simulacra muta invocabatis; et gratiam spiritus sancti, quam adepti estis in christianismo, ubi non idola muta, sed Christum et Spiritum sanctum auditis et invocatis, ab eoque dona linguarum, aliaque recipitis, ut sciatis fœcundum et facundum esse Spiritum sanctum, præ mutis idolis, qui vos facit tam disertos, tam sapientes, tam divinos; agnoscite ergo Spiritus sancti potentiam, ut non contendatis amplius, uti soletis, de gratiis gratis datis, cum omnia habeatis à Spiritu sancto, quia sua dona distribuit, prout vult; et qui minora accepit, non doleat; et qui majora, non superbiat. Ita Chrysost.

Nemo in Spiritu Dei (per Spiritum vel habens Spiritum Dei) loquens, dicit anathema Jesu,] id est, maledicit Jesu, execratur Jesum. Græce enim est accusativus λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν, id est, ut Syrus, *dicit anathema esse Jesum*, (ita legit quoque Hilarius et Tertull.) Sed potius talis Jesum agnoscit et invocat, quasi auctorem gratiæ, salutis, omniumque donorum spiritualium: hoc enim per miosim intelligendum relinquit Paulus.

Nota. Hæc Corinthiis dicit et inculcat Paulus, partim propter Judæos, qui etiam hodie perhibentur in synagogis suis dicere, *Horma*, id est anathema, Jesu et Christianis, ait Cajetan. partim et potius propter Gentiles, inter quos vivebant Corinthii; hi enim, et horum vates, sacerdotes præsertim, maledicebant Jesu. Imo hoc signo explorabant Gentiles, maxime Præsides, an quis esset Christianus, nec ne; jubebant enim maledicere Christo, uti jussise se fatetur Plinius epist. ad Trajanum: *Præpositus*, ait, *est libellus multorum nomina continens* (qui accusabantur quod essent Christiani) *qui negant se esse Christianos, aut fuisse, cum præsente me deos appellarent, et imagini tuæ* (*quam propter hoc jusseram cum simulacris numinum adferri*) *thure ac vino supplicarent: præterea maledicerent Christo, quorum nihil cogi posse dicuntur, qui sunt revera Christiani. Ergo dimittendos putavi. Alii se Christianos fuisse dixerunt, sed esse desiisse hi omnes imaginem tuam, et deorum simulacra venerati sunt, et Christo maledixerunt.* Ita Plinius.

Nemo potest dicere Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto.] Pro *Dominus Jesus*, græce est κύριον Ἰησοῦν, *Dominum Jesum*. Ita Syrus, Ambros. Hilarius lib. 2. de Trinitat. Prospes 2. de Vocat. Gent. 2. Origen. homil. 17. in Genes. Opponit enim Apostolus hæc duo dicere anathema Jesum et dicere Dominum Jesum, id est agnoscere, credere, invocare, et prædicare nomen

Domini Jesu, ejusque fidem profiteri, scilicet Jesum esse Dominum nostrum, ut vertit Syrus: profiteri, inquam, et invocare uti oportet, et uti proficuum est ad salutem. Hoc facere nemo potest, *nisi in Spiritu sancto*, id est nisi per Spiritum sanctum: fides enim, spes, et oratio sunt dona Spiritus sancti.

Nota. Non negat hic Paulus, infideles, cum solo concursu Dei generali, posse proferre nomen Jesu, aut de eo habere cogitationem aliquo modo bonam; sed tantum, neminem absque gratia Christi et Spiritus sancti, posse per veram fidem et pium affectum serio et ex corde, invocare Dominum Jesum, illumque confiteri esse Dominum et Redemptorem nostrum; aut etiam dicere in corde suo, et cogitare aliquid de eo, quod in suo gradu et ordine, ad remissionem peccatorum, gratiam et finem supernaturalem, id est ad beatitudinem, conferat et disponat. Ita Anselm. et Ambr. Et patet, quia loquitur Corinthiis fidelibus, eorumque statum, quo in donis et gratiis suis superbiebant, reprimit ex eo quod fidem Christi omniaque dono non à se habeant, sed à Spiritu sancto. q. d. Hæc dona adeo non sunt vestra, sed Spiritus sancti, ut nec Jesum agnoscere et invocare ex vobismetipsis possitis: sed agnitio hæc et invocatio sit Spiritus sancti donum.

4. Divisiones vero gratiarum sunt,] gratiæ divisæ sunt per Ecclesiam, hæc uni, illa alteri datur et dividitur. Hæ enim Hebræis vocantur מחלקות *machlecot*, id est divisiones.

Idem autem Spiritus,] scilicet est gratias has distribuens.

5. Et divisiones ministrationum (Græce διακονιῶν, *ministeriorum*) sunt.] q. d. Ministeria sacra varie distributa sunt per Ecclesiam.

Idem autem Dominus,] scilicet Jesus Christus est, à quo ut Deo, et per quem ut hominem illa accipimus, quique varie ministeria sua distribuit, ut ei varie à variis ministretur. Ita Anselm.

6. Et divisiones operationem sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus.] Nota. Apte Apostolus *gratias*, seu dona tribuit Spiritui sancto, seu fonti bonitatis; *ministeria* Filio, seu Domino; *operationes* Deo, scilicet Patri, quasi primo omnium principio. Ita Theoph. Ansel. et alii.

Nota Secundo. *Gratiæ* hic intelliguntur gratis datæ; *ministeria* sunt officia ministrandi Ecclesiæ, ut episcopatus, diaconatus, præfectura et cura pauperum; *operationes* sunt miracula, ut expulsio dæmonum, sanatio ægrorum, resuscitatio mortuorum: hæc enim propriissime dicuntur ἐνεργήματα, et, ut v. 10. se explicans addit, ἐνεργήματα δυνάμεων. Quod Erasmus vertit, *efficaciæ potentiarum*; Noster, *operatio virtutum*. Nam δύναμις est potentia, virtus, facultas; ἐνέργεια vero actio; ἐνέργημα opus, ut ex analogia linguæ Græcæ liquet, et ipse Paulus declarat, dum subdit: ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, *qui operatur omnia in omnibus*. Ita Maldonat. in Notis manuscr.

Verum plenius et apertius dicemus Apostolum omnes gratias gratis datis vocare, Primo, *gratias*, quia gratis dantur. Secundo, easdem vocare *ministrationes*, vel ministeria, quia per eas quisque ministrabat Ecclesiæ. Tertio, illas ipsas vocare *operationes*, græce ἐνεργήματα, q. d. Efficacias: quia per illas mirificam vim accipiebant fideles à Spiritu sancto, ut ea dicerent et facerent, quæ vim naturæ et captum hominum superant. Has ergo gratias operatur tam Spiritus sanctus, quam Pater et Filius. Omnia enim opera ad extra, ut loquuntur Theologi, quæ scilicet in res creatas dimanant, sunt toti Trinitati communia: eadem tamen apte, quæ operationes sunt, appropriantur Patri; qua ministrationes, Filio; qua gratiæ, Spiritui sancto, ut dixi.

Qui operatur omnia.] Primo, operatur Deus omnia naturalia per concursum universalem, concurrentibus tamen effective causis secundis, uti contra Gabrielem Biel docent Theologi. Sic Deus operatur omnia bona naturæ et fortunæ; et quod hic sit dives, ille pauper, Dei judicio et voluntati tribuendum est, ait Chrysost. de quo vide eum in morali homil. 29.

Secundo, operatur Deus omnia supernaturalia, tum gratum facientia; tum, quod proprie hic intendit Apostolus, gratis data, ut puta, miracula, quæcumque Sancti petunt et impetrant à Deo, vel nomine Dei fieri imperant, Deus ad preces vel nutum eorum eadem physice operatur proprie et per se.

Non ergo hinc sequitur, concursum Dei præcurrere et prædeterminare concursum causæ secundæ et liberi arbitrii in operibus bonis, et gratiæ gratum facientis: quia in his Deus operatur omnia per gratiam prævenientem, qua excitat voluntatem, et per gratiam cooperantem, quæ cum voluntate et libero arbitrio libere operante, simul operatur opus bonum; sed, ut dixi, Apostolus non agit proprie de operibus gratiæ gratum facientis, sed gratis datæ, ut patet ex sequentibus.

Nota. Pro *operatur*, S. Hilarius lib. 8. de Trinitate legit, *inoperatur*. Græcum enim ενεργει significat intimam præsentiam, vim et efficaciam, qua Deus intime omnia operatur, maxime miracula, et dona gratuita. De his enim agit toto cap. Paulus.

7. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus, donum scilicet Spiritus sancti, quo manifestatur ipse Spiritus sanctus, qui doni est auctor: datur inquam ad utilitatem,] non propriam, sed totius Ecclesiæ.

8. Alii quidem datur sermo sapientiæ,] facultas scilicet explicandi sapientiam, id est altissima mysteria Trinitatis, incarnationis, prædestinationis, ut explicat c. 13.

Alii autem datur sermo scientiæ,] ut scilicet explicet quæ ad agenda, moresque pertinent. Ita *sapientiam* à *scientia* distinguit S. Aug. l. 12. de Trinit. c. 14. et 15. et sic capit *scientiam* Apostolus c. 8. Alii *scientiam* intelligunt, qua res fidei per exempla, comparationes, rationes humanas et philosophicas explicantur.

9. Alteri fides in eodem Spiritu.] Paulus hic *fidem* intelligit, non theologicam, quam omnes Christiani habent; sed eam quæ mater est miraculorum, quæ excellens est fides, quæque fidem theologicam includit; estque insuper constans fiducia in Deum, ad quivis impetrandum, et ad miracula operandum, v. g. ut Christus ait, ad montes transferendum. Patet id c. 13. v. 2. Ita S. Chrysost.

Secundo, Ambrosius et Anselmus per *fidem* accipiunt donum intrepide profitendi et prædicandi fidem.

Tertio et optime, *fides* hic est intelligentia

magna mysteriorum fidei ad ea contemplandum et explicandum. Sic enim ad Rom. 12. 6. dicit Prophetas habere prophetiam, et debere prophetare, hoc est docere *secundum rationem fidei*, id est, juxta mensuram intelligentiæ rerum fidei sibi à Deo datam. Fidem ergo hic illustrem intelligit, quæ in paucissimis est, qua qui præditi sunt, facile rebus divinis assentiuntur, ait Maldon. in Notis manusc. Nam fides miraculorum videtur includi in operatione virtutum, quæ sequitur v. seq. ut inter alios recte advertit Toletus in Roman. 12. 6.

Alii gratia sanitatum in uno Spiritu,] per unum et eumdem Spiritum sanctum.

10. Alii operatio virtutum,] majorum scilicet miraculorum, quæque non corpus, et morborum curam; sed animam et quævis alia spectant : qualia sunt excitare mortuos, dæmones ejicere, punire incredulos et impios per miraculum, ut S. Petrus Ananiam et Sapphiram miraculosa morte punivit, Act. 5. Ita Chrysost. et Ambrosius. Et sic distinguitur *operatio virtutum* à gratia sanitatum.

Alii discretio spirituum,] cogitationum scilicet, et intentionum cordis, et consequenter actionum et sermonum, ut sciat an naturæ, an à dæmonis, an à Dei vel angeli spiritu et instinctu proficiscantur. Ita Chrysost. Ambros. Anselm. Tale donum habuit S. Hilarion teste S. Hieronymo in ejus Vita, et S. Monica apud S. August. l. 3. Confes. c. 11. et S. Vincentius Ferrerius, atque nonnulli hodie, præsertim qui animas regunt et dirigunt : estque confessariis hoc donum perutile, et à Deo expetendum, in quantum conscientiarum plena cognitio et cura illud requirit.

Alii interpretatio sermonum,] obscuriorum, maxime sacræ Scripturæ. Hinc olim in Ecclesia interpres erant : quorum officium erat interpretari Primo, eos qui in cœtu Ecclesiæ ex dono linguarum peregrina lingua prophetabant, vel hymnos canebant; Secundo, illos qui obscura et alta mysteria afflati Spiritu sancto eructabant; Tertio, epistolas S. Pauli et aliorum ad plebem suam missas publice exponere; Quarto, eas vertere in alias linguas. Sic multi censent S. Clementem epistolam ad Hebræos, ex Hebræo in Græcum vertisse. Hinc patet sacram Scripturam non esse claram omnibus, nec privato cujusvis spiritu interpretandam, ut volunt hæretici ; cum ad hoc posuerit Deus in Ecclesia interpretes.

Adverte hic. Illis interpretibus jam successerunt professores linguæ Hebrææ, Græcæ, et sacræ Scripturæ.

Ex hoc capite et seq. Theologi acceperunt divisionem gratiæ ingratum facientem, quæ perficit ipsum subjectum, ut sit Deo gratum, qualis est charitas, castitas, pietas, aliæque virtutes : et gratis datam, quæ ordinatur ad perfectionem aliorum : et licet Apostolus hic tantum novem numeret gratias gratis datas, plures tamen esse possunt.

Ubi Nota. Verisimile est ex novem hic ab Apostolo recensitis gratiis, quinque esse habitus permanentes, scilicet sapientiam, scientiam, fidem, genera linguarum, et interpretationes sermonum, et aliquando etiam discretionem spirituum : reliquæ quatuor non sunt habitus, sed motiones transeuntes, scilicet gratia sanitatum, operatio virtutum, prophetia, et discretio spirituum, ut recte Bellarm. annotavit lib. 1. de Gratia c. 10.

11. Dividens singulis prout vult.] Pro *dividens singulis*, græce est, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ, id est, *dividens unicuique* privatim, peculiariter, *proprie* vel potius *propria*, scilicet quique dona et charismata. Ita S. Hieron. dialogo 1. contra Pelagian.

Prout vult,] non homo, ut intelligebat Origenes ; sed Spiritus sanctus ; ergo, ait Theoph. Spiritus sanctus est Dominus et Deus, neque efficitur, sed efficit omnia æque ut Pater : quia operatur omnia in omnibus, ut dixit Apostolus v. 6. operari enim omnia, quod v. 6. tribuit Patri, hic tribuit Spiritui sancto.

Hinc patet Secundo, Spiritum sanctum, ut Deum, esse liberi arbitrii, ac libere operari.

Tertio, hinc refellas Abailardum, Wiclef, Calvinum, qui docent Deum non posse facere nisi id quod facit : hoc enim est tollere omnipotentiam à Deo, Deumque æque ac hominem subjicere fato, adeoque Deum divinitate spoliare, eamque fato consignare; sic enim Deus non operatur prout vult, sed prout voluerit fatum, rebus omnibus ipsique Deo dominans.

12. Sicut enim corpus (naturale et animale, puta hominis) unum est, et membra habet multa; omnia autem membra corporis cum sint multa, unum tamen corpus sunt : ita et Christus,] unum scilicet corpus habet, puta Ecclesiam, cujus varia sunt membra, et ipse est caput. Utitur enim Apostolus sæpe eclipsi, et multa subaudit, ut dixi can. 38.

Sed objicit S. August. lib. 1. de Peccat. meritis, c. 31. si hoc vellet Apostolus, tunc dicere debuisset : *Ita et Christi*, potius quam, *Christus* : Christi, scilicet corpus, id est Ecclesia, multa habet membra.

Unde Secundo, Jac. Faber Stabulensis hinc docet, Christi corpus, utpote toti divinitati indivulse unitum, localiter replere cœlum et terram, quasi suum locum et corpus : ut, sicut Plato Deum dixit : esse animam mundi, et per consequens esse quasi totum mundum; sic Christi corpus, utpote deitati intime conjunctum, sit instar divini Spiritus diffusum per totum mundum, cujus quasi partes et membra sint singula locorum spatia et corpora : quæ tamen respectu unius deitatis et corporis Christi quasi animæ suæ, unum sint corpus, puta unus mundus. Atque hinc suam hæresim, quod corpus Christi sit ubique, sumpsisse putantur Ubiquetarii : quod insulsum dogma multi, sed exactissime Greg. de Valentia refellit libris 5. contra Ubiquetarios.

Dico ergo Tertio : Simpliciter cum S. Augustino, sensus hujus loci est : *Ita et Christus*, scilicet est corpus unum, puta Ecclesia. Christus enim non tantum est caput Ecclesiæ, sed et Corpus : quia omnia Ecclesiæ membra sustentat, et in omnibus operatur per doctorem docet, per ministrum baptizat, per fidelem credit, per pœnitentem pœnitet. Sic enim Christus non localiter, sed mystice et virtualiter, sive operative, et per efficientiam est corpus, hypostasis, anima et spiritus totius Ecclesiæ : et sicut Ecclesia est corpus Christi, quasi capitis; sic vicissim Christus est corpus Ecclesiæ, quasi in omnia Ecclesiæ membra se per gratiam et operationem transfundens. Sic Apostolus sæpe ait nos unum esse in Christo, nos per baptismum incorporari

et complantari Christo. Et Christus ad Paulum : *Quid me*, id est Christianos meos, qui sunt membra mea, *persequeris*? Actor. 9. Sic Rursum Paulus : *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum.* Adeoque quod aiebat S. Franciscus, *Deus meus, amor meus, et omnia;* aiebat de Christo Paulus, *Amor noster, Christus noster, et omnia.*

13. In uno Spiritu (per unum eumdemque Spiritum sanctum) omnes nos in unum corpus baptizati sumus; sive Judæi, sive Gentiles, sive servi, sive liberi.] Probat Christum esse unum corpus habens multa membra, ex baptismo : quia scilicet per baptismum in unum corpus, scilicet Ecclesiæ, et consequenter Christi, renati et inserti sumus; in quo eadem anima, scilicet spiritu Christi, vivimus; et eadem esca, scilicet Eucharistia, alimur omnes, sive Judæi, sive Gentiles; sive servi, sive liberi.

Nota τὸ *in unum corpus*, scilicet Christi mysticum, quod est Ecclesia, ac consequenter in ipsum Christum, qui, uti jam dixit, est quasi corpus totius Ecclesiæ.

Baptizati, id est, baptismo incorporati, sumus, et omnes in uno Spiritu potati sumus,] scilicet in calice Eucharistiæ unum Christi spiritum cum sanguine bausimus. Unde Græca quædam habent, ut legit Clem. Alexand. lib. 1. Pædagogi c. 6. πάντες ἑνὶ πόματι ἐπίομεν, *omnes uno potu potati sumus*, ut scilicet unum eumdemque ex eo Christi spiritum participemus, qui per omnia permanens singula membra vivificat, et suis functionibus reddit idonea. q. d. Non tantum nati sumus, et quasi membra inserti in idem corpus jam dictum; sed et eodem alimento utimur, scilicet carne et sanguine Christi in Eucharistia. Nam ex una specie Eucharistiæ, scilicet vini, alteram panis, id est, ex potu cibum intelligit : uti è contrario ex panis specie vini speciem intelligit c. 10. 17. Ita Chrys. et pulchre Cajet. hic.

Hinc patet, omnes baptizatos, sive boni sint, sive mali, esse corpus Christi, id est, esse de Ecclesia, illique quasi membra per baptismum esse insertos : anima enim hujus corporis, scilicet Ecclesiæ, est fides quam habent omnes fideles, etiamsi improbe vivant. De quo plura dicam Ephes. 5. 27.

22. Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt.] S. Chrysost. et Theophyl. per hæc membra oculos accipiunt, qui parvi sunt et imbecilles, sed tamen maxime necessarii. Verum, quia v. præced. oculum inter nobiliora membra, quæ corpori dominantur, retulit; melius alii per *membra infirmiora* accipiunt ventrem et ventre contenta. Venter enim quasi culina et nutrix totius corporis, quæ singulis membris cibum concoquit et dispertit, maxime necessarius est vitæ et corpori.

23. Et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circumdamus.] *Membra ignobiliora* sunt pedes ait Chrysost. Ambros. et Theophyl. *His honorem abundantiorem circumdamus*, id est diligentius eos custodimus, vestimus, calceamus, elegantibus crepidis, calceis, vel ocreis eos ornamus et communimus, ne in saxa impingant, ne incedendo lædantur, ne nimio frigore vel humore aliquam intemperiem noxiam, quæ in stomachum et caput redundet, contrahant.

Nota. *Honor* hic vocatur, tum ipse vestitus, tum ornatus pedum per calceos, vel ocreas, in quibus multi præsertim juvenes, nobiles et milites, curiosi sunt et elegantes : qua de causa Homerus vocat ἐυκνήμιδας Ἀχαιούς, id est, bene vel eleganter ocreatos Achivos.

Quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent.] *Inhonesta*, intelligit verenda. Ita Chrysost. Ambros. et Theophyl. Vocantur, ait S. August. l. 2. Retract. 7. verenda *inhonesta*, non ex naturæ prima institutione, sed quia post peccatum in iis maxime regnat concupiscentia, quæ legi mentis repugnat, ideoque homini pudenda est : pudet enim hominem quasi dominum, quod membrum hoc ita sibi sentiat rebelle. Hæc *abundantiorem honestatem habent*, id est, hoc diligentius et honestius tegimus atque vestimus, ut, etiamsi quis toto corpore nudus sit, hæc tamen membra nudari non patiatur, ait Theoph. Rursus hæc membra honestantur in conjugio, tanquam illa quæ ad liberorum propagationem, et generis nostri æternitatem necessaria sint, ait Chrysost. Unde et legibus Romanis quisquis ea præscidisset, et se evirasset, gravissime puniebatur, quasi qui communi generi offecisset, et vim naturæ intulisset.

Alii eadem accipiunt membra infirmiora, ignobilia et inhonesta, scilicet ventrem, et membra ventri subjecta : sed Apostolus ea distinguit, et quasi distincta connectit per copulam *et*. Jam sensus est, q. d. Sicuti in corpore hæc membra infirmiora, et ignobilia et inhonesta præ aliis curamus, quasi magis utilia, vel necessaria : ita et in Ecclesia qui minores sunt, licet infirmi, ignobiles, contemptibiles videantur; subinde tamen magis sunt utiles, magisque juvandi, et curandi. Ita Chrysost. Theoph. Anselmus. Vide, quam mendici utiles sint Ecclesiæ, apud Chrysost. in moral. homil. 20. et contra invidiam homil. 31.

Sic apologo ventris à membris deserti, senatus Romani à plebe deserti causam apud plebem, quæ in Sacrum montem ex urbe secesserat, egit et peregit Menenius Agrippa, teste Livio lib. 2. dec. 1. *Tempore*, inquit, *illo, quo in homine non ut nunc, omnia in unum consentirent, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat; ferunt indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri, ventrem in medio quietum nihil aliud quam datis voluptatibus frui; conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, ne os acciperet datum, nec dentes conficerent : hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse : unde apparuisse ventris quoque haud segne ministerium esse, nec magis ali quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque divisum pariter in venas maturum confecto cibo sanguinem, comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexit Menenius mentes hominum.*

24. Honesta autem nostra (puta oculi, facies, manus quæ sunt membra honestiora et nobiliora corporis) nullius egent,] quia per se satis decoris et honoris habent.

Abundantiorem tribuendo honorem,] majorem scilicet custodiam, curam, amictum, ornatum, ut dixi v. 22.

25. Ut non sit schisma in corpore (quale jam retuli ex Menenio) sed idipsum pro invicem sol-

LICITA SINT MEMBRA.] *Idipsum*, ut scilicet eamdem et mutuam pro sese invicem sollicitudinem gerant: vel *idipsum*, id est in idem, scilicet bonum commune totius ejusdem corporis, sollicita sint singula membra.

26. ET SI QUID PATITUR UNUM MEMBRUM COMPATIUNTUR OMNIA MEMBRA.] *Compatiuntur*, ut sic membrum patiens dolore levetur, *non per communionem cladis, sed per solatium charitatis*, ait S. August. epist. 133. Unde S. Basil. in Reg. brevior. reg. 175. docet evidens signum dilectionis esse duplex. Primo, si quis proximi utilitate lætetur, et pro ea laboret. Secundo, si de ejus malo et peccato tristetur et mœreat. Qui hæc non habet, non diligit.

Hinc colligunt Doctores, animas beatas, utpote charitate nostri flagrantes, non in miseriis et periculis nostris orationibus suis juvare: et nos vicissim juvare debere animas in Purgatorio detentas; patiuntur enim illæ acrem ignem, ac proinde crudelis sit oportet, qui eis non compatiatur, easque juvet et liberet.

SIVE GLORIATUR,] gloria afficitur, græce δοξάζεται, id est, ut Ambrosius, *glorificatur;* Syrus, *sive exultat unum membrum, exultabunt omnia membra.* Pulchre ex S. Chrysostomo Salmeron: *Qui amat*, inquit, *habet quidquid est in corpore, scilicet Ecclesia: tolle invidiam, et tuum est quod habeo.* Rursum, *si patiatur oculus*, inquit Chrysost. *omnia dolebunt, omnia cessabunt, non pedes ibunt, non manus operabuntur, non frui jam consuetis cibis ventri lubebit, oculorum licet sit dolor. Quid ventrem ocule mordes? quid pedes remoraris? quid manus vincis? quia innexa natura sunt omnia, modoque ineffabili compatiuntur.*

27. VOS AUTEM ESTIS CORPUS CHRISTI, ET MEMBRA DE MEMBRO.] Nota, τὸ *membra de membro*, quod Primo, D. Thomas sic explicat: *Vos estis membra de membro principali*, quod est Christus: est enim Christus caput Ecclesiæ. Secundo, Anselmus, *estis membra de membro*, id est, estis membra Christi per ministerium alterius membri, scilicet Pauli, per quem Christo capiti, et corpori Ecclesiæ uniti estis.

Verum Nota. Pro *de membro*, græce est ἐκ μέρους, id est *ex parte* (et sic legunt hic aliqui Latini) vel ad invicem, seu vicissim, ut innuit Ambrosius. q. d. Estis membra ex parte, id est membra partialia: quod Noster vertit, *estis membra de membro*, id est membra membrorum, hoc est commembra, compartes. q. d. Estis confratres ejusdem societatis, et corporis mystici, scilicet Ecclesiæ. Ita Chrysost. Syrus vertit, *estis membra* ברוכתכון *beduchatchum*, id est, *in loco vestro*, ac si dicat, Quisque in parte sua et loco est membrum Ecclesiæ.

Adverte hic. Sicut in corpore, Primo, est unitas et unio corporis et animæ; Secundo, diversitas membrorum, Tertio, diversitas officiorum in membris singulis; Quarto, aptitudo et dos cujusque membri ad suum officium; Quinto, communio functionum, qua quodque non sibi soli, sed et aliis operari debet, idque quia sunt membra unius corporis; Sexto, quies, qua quodque suo gradu et officio contentum est, et non ambit aliud, nec invidet nobiliori; sed omnium summa est unio et concordia, compassio, gaudium: ita et omnino se res habet in Ecclesia, in qua quisque à Christo, quasi anima suum habet charisma, suum talentum, suum officium et gradum, suam functionem, qua non sibi modo, sed et aliis prosit, suum ordinem et limitem à Deo: quem qui perturbat, et alium ambit, Dei ordinationi et providentiæ resistit, in his quæ gratis à Deo accepit. q. d. Estis, ô Corinthii, membra ejusdem corporis Christi, puta Ecclesiæ; ergo non sint schismata inter vos, unus alium non spernat, non invideat, non doleat; sed juvet, amet, gaudeat; quisque suo loco, gradu, officio sit contentus: quia sic particeps erit non tantum sui boni, sed et aliorum; sicuti pes ambulat pro oculo, aure, ventre: sic vicissim oculus videt, auris audit, venter concoquit pro pede. Quod si invidat et nolit oculus pro pede videre, auris audire, venter concoquere; non tantum illud membrum, sed et seipsum lædet, inquit Chrysost. perinde ac si una manus aliam amputet, seipsam dedecorat et debilitat: robustior enim est, si habeat auxilium ab alia manu. Rursum, si natura tantam in corpore inter singula membra concordiam, curat et servat, nec sinit inter ea nullam discordiam aut seditionem; quanto magis gratia Dei, quæ multo est potentior, animorum concordiam efficiet, in Christi Ecclesia? neque perferet ut in uno hoc corpore aliquod membrum sit seditiosum, aut discors? Si magistratus in civitate, rex in regno seditionem non tolerat, sed acerrime punit; quid faciet Christus schismaticis Ecclesiam suam scindentibus?

28. QUOSDAM POSUIT DEUS IN ECCLESIA, PRIMUM APOSTOLOS, ut caput: SECUNDO PROPHETAS, ut oculos: TERTIO DOCTORES, ut linguam. Unde non principes sæculares, ut Brentius vult, sunt primi et caput Ecclesiæ; sed Apostoli, et eorum successores Papa et Episcopi. Deus enim in Ecclesia primum Apostolos posuit, ait Paulus. DEINDE VIRTUTES, græce δυνάμεις, id est, *potestates*, hoc est, miraculorum operatores: hi sunt quasi manus Ecclesiæ; EXINDE GRATIAS CURATIONUM,] curatores scilicet morborum.

OPITULATIONES,] qui aliis opitulantur, exercentque circa ægros, pauperes, miseros, peregrinos et hospites opera misericordiæ. Græce, ἀντιλήψεις, *susceptiones*, hoc est ut alii legunt, subsidia, subventiones.

GUBERNATIONES,] qui alios regant et corrigant, ut Parochi, ait D. Thomas, vel potius gubernationes sunt, ut Theophyl. et Cajetan. qui præsunt gubernationi rerum temporalium, quas fideles offerebant Ecclesiæ. Hi enim ultimi sunt quasi pedes in corpore Christi scilicet Ecclesia: tales fuerunt Diaconi electi ab Apostolis ut viduis et mensis præessent, Actor. 6.

Nota, abstracta hic poni pro concretis: *virtutes*, id est operatores virtutum; *gratias curationum*, hoc est curatores, vel potentes curare: *opitulationes*, id est opitulatores: *gubernationes*, hoc est gubernantes: *genera linguarum*, id est peritos linguarum variarum: hosce enim omnes subnectit Paulus Apostolis, Prophetis, Doctoribus, quasi alia membra Ecclesiæ. Vide can. 21. Ita Chrysost.

29. NUNQUID OMNES APOSTOLI? q. d. Minime: quisque ergo suo gradu, in quo à Deo in Ecclesia collocatus est, suaque gratia quam gratis à Deo accepit, contentus sit, Deoque gratias agat, et sua gratia ad Dei gloriam, et Ecclesiæ commodum utatur.

30. NUNQUID OMNES GRATIAM HABENT CURATIONUM.] *Ita*, ait S. August. epist. 137. *nec in omnibus memoriis Sanctorum Deus miracula fieri*

voluit, qui dividit unicuique prout vult. Itaque non mirum Deum hoc loco, hoc templo, ad hanc aut illam Deiparæ Virginis statuam miracula operari, non autem alio loco, templo, imagine : rursum huic Sancto hanc gratiam, alteri aliam concedere, v. g. ut S. Antonium invocantes peste; Apolloniam, dolore dentium; Barbarum, subitanea morte, ne sine confessione moriantur, liberentur : quia, ut ait Apostolus, Deus has gratias dividit prout vult. Sic Deus in Probatica piscina, non alibi, ægros et aridos miraculose sanabat, Joan. 5. Sic per virgam Aaronis, non alterius, miracula fecit, Num. 17. Sic ad imaginem ænei serpentis, non autem rei alterius, Judæos ignita lue liberavit, Num. 21. 9.

31. ÆMULAMINI, sectamini, scilicet petite à Deo, exercete si accepistis, è jam dictis v. 8. CHARISMATA MELIORA,] hoc est utiliora; puta apostolatum, prophetiam, sapientiam, scientiam, non autem donum linguarum, quod ambire, et in quo inaniter gloriari soletis vos, ô Corinthii. Ita Anselmus. Alii legunt per interrogationem, et in tempore præsenti, *æmulamini :* hoc est, si æmulamini meliora, ecce ostendo vobis viam excellentiorem. Ita Chrysost. Theophyl. Œcumen.

ADHUC EXCELLENTIOREM VIAM VOBIS DEMONSTRO.] *Viam* scilicet charitatis, quæ via est ad Deum, ad vitam, et gloriam æternam, de qua cap. sequent.

Nota. Commentarius Hieronymo adscriptus hic docet, charitatem separari ab Apostolo à charismatibus, hoc est gratiis gratis datis, quod hæc gratis dentur à Deo, charitas vero nostro labore et naturæ viribus acquiratur. Unde colligas hunc Commentarium non esse S. Hieronymi, sed Pelagii vel Pelagiani alicujus, ut dixi initio. Correxit hoc Primasius, qui multa ex hoc Commentario transscripsit, et patet charitatem esse donum Dei, Rom. 5. 5. *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris, per Spiritum sanctum qui datus est nobis.* Unde hic ait Paulus : *Excellentiorem viam*, ὁδὸν καθ' ὑπερβολὴν, *per hyperbolen*, per excessum, id est excessive meliorem et præstantiorem, *viam* scilicet charitatis, vobis ostendo. Ita ex Chrysostomo Theophyl. Unde et Cassianus collat. 11. c. 12. sic legit, *Et adhuc excellentiorem supra modum viam vobis demonstro.* Sic ergo gratiæ gratis datæ, quæ minores sunt, à Deo dantur multo magis charitas, quæ excessive illis est melior et eminentior, à Deo peti et dari debet. In hoc ergo distinguit Apostolus charitatem à charismatibus, quod hæc gratis dentur ad utilitatem Ecclesiæ, non ad sanctificationem ejus cui dantur : charitas vero detur ad hoc, ut is qui illam habet, sanctus et gratus Deo fiat. *Ille*, inquit S. August. serm. de laudibus charitatis, *tenet et quod patet, et quod latet in divinis eloquiis, qui charitatem tenet in moribus.*

CAPUT DECIMUMTERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DOCET INTER OMNIA DONA ET GRATIAS EXCELLERE CHARITATEM. PRIMO, ERGO ASSERIT SINE CHARITATE NULLUM DONUM AUT VIRTUTEM PRODESSE.

SECUNDO, V. 4. ENARRAT CHARITATIS SEDECIM CONDITIONES, SIVE OFFICIA IN PROXIMOS.

TERTIO, V. 8. OSTENDIT CHARITATIS PRÆCELLENTIAM EX EO QUOD ETIAM PERMANEAT IN COELO, CUM FIDES IBI MUTANDA SIT IN VISIONEM, SPES IN FRUITIONEM.

1. Si linguis hominum loquar, et angelorum, charitatem autem non habeam,
factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens. 2. Et si habuero
prophetiam, et noverim mysteria omnia, et omnem scientiam : et si
habuero omnem fidem ita ut montes transferam, charitatem autem non
habuero, nihil sum. 3. Et si distribuero in cibos pauperum omnes facul-
tates meas, et si tradidero corpus meum ita ut ardeam, charitatem autem
non habuero, nihil mihi prodest. 4. Charitas patiens est, benigna est :
charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur. 5. Non est ambitiosa, non quærit
quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, 6. non gaudet super iniquitate, congaudet
autem veritati : 7. omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. 8. Charitas
nunquam excidit: sive prophetiæ evacuabuntur, sive linguæ cessabunt, sive scientia destruetur.
9. Ex parte enim cognoscimus et ex parte prophetamus. 10. Cum autem venerit quod perfectum
est, evacuabitur quod ex parte est. 11. Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam
ut parvulus, cogitabam ut parvulus. Quando autem factus sum vir, evacuavi quæ erant parvuli.
12. Videmus nunc per speculum in ænigmate : tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex
parte : nunc autem cognoscam sicut et cognitus sum. 13. Nunc autem manent, fides, spes,
charitas, tria hæc : major autem horum est charitas.

Est toto hoc capite enconium charitatis. Agit vero de charitate tam fuse Apostolus, tum quia charitas omnium virtutum est regina, tum quia vult per charitatem quasi medicinam efficacissimam sanare Corinthiorum fastum et schismata. Charitas enim facit, ut superiores non contem-

nant inferiores, et ut inferiores non indignentur superiores sibi præferri. Maxime vero commendat eis charitatem, quasi donum præstantissimum, ut illam, non autem donum linguarum, prophetiæ, aut miraculorum, quæ maximi facere solebant Corinthii, consectantur. Et hoc est quod præparans transitum suum ad charitatem, dixit in fine capitis præcedentis : *Æmulamini autem charismata meliora, et adhuc excellentiorem viam*, charitatis, *vobis demonstro*.

1. Si linguis hominum loquar et angelorum.] *Angelorum linguam* aliqui Hebræam accipiunt, qua Deus, angeli et Adam locuti sunt in paradiso, de quo plura v. 8. Secundo, Glossa, Durandus, Gregor. Ariminensis in 2. dist. 9. q. 2. et Mollina. 1. p. q. 106. a. 1. ex hoc Apostoli loco putant angelos loqui ut homines, non tantum per species angelo audienti impressas, sed etiam per nutus et signa, sed spiritualia (quæ sint quasi spirituales quidam sermones et loquelæ) illis indita in creatione, sicut Adæ lingua hebræa fuit indita. Hinc Franciscus Albertinus 2. Corollariorum Theologic. corollar 11. quemque angelum ait propriam suam habere linguam, à cujusvis alterius angeli lingua distinctam, quia Apostolus inquit, *Si linguis loquar angelorum*, non, Lingua. Verum hinc sequi videtur, quod, si angeli hæc signa exhibeant, et loquantur uni, alios illa celare non possint : nihil enim naturale celare possunt, sed tantum id quod liberum est : hæc autem signa naturalia sunt, eisque cum natura indita et concreata.

Unde alii cum D. Thoma putant angelos sic loqui, ut conceptus suos ad alium dirigant, velintque illi innotescere ; tunc enim ex congrua Dei ordinatione et concursu fieri objectum proportionatum, et poni quasi intra sphæram cognitionis, fierique intelligibile illi, cui volunt loqui, non alteri : ita ut ille objectum hoc quasi jam ob oculos positum videat et intelligat, non alius. Ex quo aliqui concludunt, angelos natura sua non posse mentiri. Sed contrarium videtur verius, scilicet posse eos mentiri : quia possunt angeli conceptum falsum, et menti dissonum in intellectu suo formare, eumque dirigere ad alium, cui hoc modo loquuntur : sicut homo format loquelam falsam, et menti dissonam cum mentitur. Non enim angeli ipsos actus voluntatis in se, id est ipsas volitiones et intentiones suas videndas exhibent : sed horum actuum conceptus in mente efformant, vel veros, vel falsos, prout volunt, eosque repræsentant illi, cui loquuntur. Verum hæc Scholasticis fusius disputanda et dirimenda relinquamus.

Angelorum ergo hic *linguæ* non sunt sensibiles, ut vult Cajetan. sed intelligibiles, scilicet hæ linguæ sunt ipsi conceptus angelici, perfectissimi et pulcherrimi. Vel certe est prosopopœia, et hyperbole, *Angelorum lingua*, id est, elegantissima lingua. Sic vulgo dicimus : Divine loquitur : Simili hyperbole dicitur : Facies angeli, vel angelica, id est pulcherrima. Ita Theodor. et Theophyl. quia scilicet angeli in se sunt pulcherrimi, et pulcherrimos se exhibent et visu et voce, dum corpus assumunt. Sic ergo hic, uti et alibi subinde, per hyperbolen loquitur Paulus ex hypothesi, maxime emphaseos causa. q. d. Si essent linguæ angelorum super humanas, Hebræam, Græcam, Latinam, et ego eas calerem, neque tamen eis uterer ad commodum proximi, quid esset aliud quam inanis et obstrepera loquacitas? Ita Græci et Latini. Sic Galat. 1. 8. *Licet*, inquit, *angelus de cœlo evangelizet*. Sic Roman. 8. 39. cum omnes res creatas, summas, imas, medias nominasset, addit per hyperbolen : *Neque creatura alia*. Notat hic Paulus Corinthios, qui donum linguarum præ ceteris admirabantur.

Cymbalum tinniens,] inconditum et confusum sonum edens : græce ἀλαλάζον. Est enomatopœia, q. d. Sonans alala, alala. Sic Apion Grammaticus ob garrulitatem dictus est *Cymbalum orbis*, teste Suetonio lib. de Præclaris Grammaticis.

2. Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum.] Erasmus vult esse fictionem hyperbolicam, q. d. Claritas longe excellit fidem : sicut dicitur Nobilitas sola est atque unica virtus.

Sed hoc nimis frigidum est : nam de eleemosyna, et martyrio, si absit charitas, versu sequenti dicit, *Nihil mihi prodest*. Ergo *nihil sum*, id est nullius sum pretii et gratiæ coram Deo, et in veritate : quia justus est aliquid coram Deo, reliqui homines injusti in oculis et æstimatione Dei sunt quasi nihil. q. d. Sine charitate nihil prodest, nihil facit amicitiam cum Deo, nihil est quod homini conciliet justitiam et salutem, ne fides quidem maxima et excellentissima, quæ montes transferat, qualis fuit in Gregorio Thaumaturgo, qui sua fide montem loco movit, ut Ecclesiæ ædificandæ locum faceret, ut narrat Eusebius l. 7. histor. c. 25.

Dices : Ergo si pœnitens in bonis operibus se exerceat, ante reconciliationem, illa nihil ipsi prosunt. Respondent aliqui, prodesse quia pœnitens, inquiunt, habet charitatem, id est affectum sinceri amoris erga Deum, quo ad reconciliationem aspirat. Verum hic affectus non est, nec dici potest charitas : charitatem enim hic et alibi sacra Scriptura vocat eminentissimam virtutem, fide et spe majorem, quæ nos Dei amicos facit.

Secundo, quia affectus timoris, spei et fidei disponunt ad justitiam, ergo sunt aliquid, etiam sine affectu amoris illius.

Dico ergo : Nihil prosunt bona opera peccatori pœnitenti, nisi sequatur charitas : sic enim ait, eleemosynam non prodesse, ut patebit v. 3. Dispositio enim, qua dispositio, frustra est et nihil, nisi sequatur forma ad quam disponit : opera ergo sine charitate nihil sunt, id est, nullam justitiam aut salutem conferunt : et homo sine charitate *nihil est*, scilicet secundum esse spirituale, quo per regenerationem supernaturalem accipit esse supernaturale et divinum, fitque nova Dei creatura, filius et hæres Dei.

Hinc patet, fidem solam non justificare.

Respondet Beza, hic agi tantum de fide miraculorum. *Nam fides*, inquit, *justificans, quæ scilicet Dei misericordiam in Christo apprehendit, cogitatione quidem à charitate secerni potest, re ipsa nunquam, non magis quam lux ab igne.*

Sed contra ; quia fides miraculorum includit et supponit fidem proprie dictam, quæ principium est justificationis ; imo fides miraculorum excellentissima est fides, ut hic significat Apostolus dicens : *Si habuero fidem, ita ut montes transferam :* ergo si fides miraculorum esse potest sine charitate, etiam justificans esse poterit. Secundo, quia ait Apostolus, *omnem fidem*, quod

fraudulenter Beza vertit, *totam fidem:* si omnem, ergo etiam justificantem. Tertio, quia v. 8. et ultim. docet Apostolus, fidem, uti et spem, utique Theologicam et justificantem, in hac vita tantum manere, cum charitas maneat etiam in futura : ergo fides à charitate separatur. Ita Chrysost. Anselm. Theophyl. et alii, ac inprimis S. August. l. 15. de Trinit. c. 18. *Fides*, ait, *juxta Apostolum sine charitate esse potest, prodesse non potest.* Et sermone de tribus virtutibus, fide, spe, charitate, tomo 10. de sola charitate dicit, *quod distinguat inter filios Dei, et filios diaboli; inter filios regni, et filios perditionis,* ac rursum l. de Natura et gratia 5. ult. *Charitas inchoata,* inquit, *inchoata justitia est; charitas magna, magna justitia est; charitas perfecta, perfecta justitia est.* Vide Bellarminum l. 1. de justificatione c. 15. Quæ sit fides miraculorum dixi c. præced. v. 9. Qua ratione fidei tribuenda sit operatio miraculorum, docet D. Thomas de potentia q. 6. a. 9.

Porro S. Ambros. aliter hunc locum explicat l. 4. epist. 44. ad Horontianum : *Arbitror,* inquit, *propositi gratia hoc dixisse Apostolum : neque enim videtur mihi, qui habet omnem fidem ita ut montes transferat, charitatem non habere: quomodo et illud, si habeat aliquis omnia mysteria et omnem scientiam, quomodo non habeat charitatem, cum dicat Joannes epist. 1. c. 4. Omnis qui credit, quia Jesus, Christus est, de Deo natus est.* Ubi S. Ambros. censet Apostolum dixisse hoc propositi gratia, id est proponendo hypothesin, sive conditionem alias impossibilem, atque per *omnem fidem* accipit fidem perfectam, puta vivam et charitate formatam, uti ipse Ambros. ibidem explicat, quam certum est à charitate separari non posse. Sensum ergo esse, q. d. Si per impossibile omnis fides, id est fides plena, perfecta et viva (puta charitate formata), separari posset à charitate, nihil illa fides prodesset ad justitiam et salutem. Sic Apostolus passim in epist. ad Romanos ait, non legem justificare, sed fidem, puta charitate formatam, et S. Joannes ait eum qui credit, scilicet fide charitate formatas, esse natum ex Deo, uti ibidem explicat S. August. vide dicta can. 3. rerum in S. Paulum. Et sane licet fides illa quæ montes transfert, metaphysice, et de possibili separari à charitate possit; tamen moraliter et de facto vix unquam à charitate separatur. Nunquam enim legimus fidelem charitate carentem, puta existentem in peccato mortali, transtulisse montes : hoc enim Deus non facit nisi per amicos sibi valde charos. Simili modo id quod sequitur : *Si tradidero corpus meum ita ut ardeam, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest,* de martyrio hypothetice exponit S. Chrysost. uti mox dicam.

3. ET SI DISTRIBUERO. Græcum ψωμίζω significat frustulatim quasi concisum panem aut escam ingerere ori puerorum, vel ægrotorum, ut dixi Roman. 12. v. 20. hic vero significat omnem substantiam suam in talem usum expendere.

SI TRADIDERO CORPUS MEUM, ITA UT ARDEAM; CHARITATEM AUTEM NON HABUERO, NIHIL MIHI PRODEST.] Græca quædam pro καυθήσομαι, id est, *ardeam* legunt καυχήσομαι, id est *glorier :* et ita legit Hier. in fine cap. 5. ad Galatas : sed communis Græcorum, Latinorum, et Syri lectio est, ἵνα καυθήσομαι, *ut ardeam.*

Dices : Ergo martyrium esse potest sine gratia et charitate, cum peccato et damnatione.

Nota Primo. Sicut eleemosynam dare, ita et tradere quis potest corpus variis modis et motivis; v. g. pro patria, pro proximo, pro corporis castigatione, et vana gloria : rursum pro fide, pro Christi et Dei amore ; et tunc est martyrium.

Secundo, martyrium est actus elicitus à virtute fortitudinis, imperatus sæpe à charitate; potest tamen non à charitate, sed ab alia virtute imperari, ut à religione vel obedientia; puta, si quis se offerat martyrio, ut Deum honoret, vel illi obediat, quæ tamen manant etiam ex generali quadam dilectione Dei.

Tertio, martyrium ex quacumque virtute obitum confert gratiam justificantem, etiam primam, quasi ex opere operato, ut docent Theologi, et consequenter confert charitatem, nec ab ea ut termino suo separari potest.

Dico ergo Primo, Apostolum loqui in genere de quavis traditione corporis ut ardeat: sive id faciat quis pro patria, uti fecit Mutius Scævola, qui volens occidere regem Porsenam Romam obsidentem, cum errasset, essetque jam in potestate hostium, ut ostenderet quam mortem pro patria contemneret; manum combussit, *Ut scias* (aiebat ipse Porsenæ) *quam vile nobis sit corpus gloriam spectantibus.* Sive id faciat quis ob inanem gloriam, uti fecit Peregrinus, qui ob immortale nomen sibi comparandum, in certaminibus Olympicis se in rogum comburendum injecit, ut testis est oculatus Lucianus in Peregrino. Sive etiam quis se igne tradat ob fidem Christi, simul tamen servando odium proximi, aut voluntatem peccandi mortaliter : quod martyrium est materiale, non formale; tum enim est sine charitate et nihil prodest. Ita D. Thom. Anselm. Theodor.

Hinc dicto Secundo, Apostolum loqui quoque de traditione corporis in martyrio materiali et etiam formali; sed conditionate. q. d. Si martyrium esse posset sine charitate, nihil prodesset. Ita S. Chrysost. et Theophyl. Unde Theodor. et S. Basilius epist. 75. ad Neocæsarienses notant hic esse hyperbolen, si velis non tantum conditionate, sed et absolute Apostolum loqui.

Dico Tertio, Martyrium antecedenter, sive ex opere operantis, quatenus nimirum spectatur tantum opus ipsum in se, sive meritum ejus qui patitur martyrium, potest esse sine charitate. Ut si quis existens in peccato mortali pro fide Christi mori velit, necdum habens charitatem : et sic nihil prodest martyrium : consequenter tamen ex opere operato, in sui termino semper martyrium adducit charitatem : hoc enim ipso quo quis, etiam peccator, pro fide occiditur, infunditur ei quasi ex opere operato charitas et justitia ; et sic martyrium plurimum prodest. Hoc ergo modo sensus Apostoli hic erit : Martyrium nihil prodest, nisi vel antecedat, vel sequatur, vel adsit charitas, sive ut principium, sive ut terminus et effectus martyrii. Ita D. Thomas, Cajetan. et Francis. Suarez 3. p. q. 69. disp. 29. sect. 2. q. d. ait Anselmus. Sine charitate nihil, licet excellens, prodest; cum charitate vero omnia, licet vilia, prosunt, fiuntque aurea et divina.

NIHIL MIHI PRODEST,] ουκ ὠφελοῦμαι, *non juvor, non capio utilitatem* (scilicet ut justificer et salver.) Ita Syrus. *Tanta est charitas, quæ si desit, frustra habentur cetera : si adsit, habentur omnia,* ait S. August. sententia 326. in fine tom. 3.

4. CHARITAS PATIENS EST, BENIGNA EST.] Ambros. legit, *charitas magnanima est* (ita quoque sæpe legit S. Cyprian. et Tertull. lib. de Patientia c. 12.) *jucunda est.* Græce pro *patiens est*, habetur μακροθυμεῖ, *longanimis est.* Ita et Syrus.

Nota. *Charitas patiens est*, non formaliter, sed causaliter, quia parit patientiam et benignitatem : quia patientia æque ac benignitas, non est actus elicitus, sed imperatus à charitate. Pulchre Tertull. l. de Patientia c. 11. docet nullam esse perfectam virtutem quæ non habet comitem patientiam, itaque in omnibus beatitudinibus quas Christus Matth. 5. enumerat, patientiam quoque intelligendam esse. Et c. 12. docet thesaurum charitatis disciplina patientiæ contineri, et ipsam charitatem à patientia quasi à magistra erudiri. Expendens enim hæc Apostoli verba ; *Charitas patiens est*, sic ait : *Dilectio summum fidei sacramentum, Christiani nominis thesaurus, cujus nisi patientiæ disciplinis eruditur? Dilectio*, inquit, *magnanimis est, ita patientiam sumit : benefica est, malum patientiæ non facit : non æmulatur, id quidem patientiæ proprium est : nec protervum sapit, modestiam de patientia traxit : non inflatur, non proteruit, non enim ad patientiam pertinet : ceterum quid impatientiæ reliquisset? ideo, inquit, dilectio omnia sustinet, omnia tolerat, utique pia patiens est.*

Hinc S. August. l. de Morib. Eccles. c. 15. fortitudinem sic definit : *Fortitudo est amor omnia propter Deum facile sustinens.* Pari modo tres ceteras virtutes cardinales per amorem definit, scilicet eas esse varios amoris affectus : *Ut temperantiam*, inquit, *dicamus esse amorem, Deo sese integrum incorruptumque servantem. Justitiam esse amorem, Deo tantum servientem, et ob hoc bene imperantem ceteris, quæ homini subjecta sunt. Prudentiam esse amorem, bene discernentem ea quibus adjuvetur in Deum ab iis quibus impediri potest.* Ibidem c 22. *Amor*, inquit, *ille, quem tota sanctitate inflammatum esse oportet in Deum, in non appetendis istis temperans, et in amittendis fortis vocatur.* Et paucis interjectis : *Nihil tam durum, tamque ferreum, quod non amoris igne vincatur. Quo cum se anima rapit in Deum, super omnem carnis officinam, libera et admiranda volitabit pennis pulcherrimis et integerrimis, quibus ad Dei amplexum amor castus innititur.* Omnis ergo virtus est amor et charitas, puta actus charitatis, non elicitus, sed imperatus : quia à charitate imperatur, dirigitur, formatur et perficitur. Adde, virtus per se est amor honesti. Talis fuit charitas Christi in cruce erga suos crucifixores, de qua S. Bernard. ser. de Passione Domini, ait : *Flagellis cæsus est, spinis coronatus, clavis confossus, affixus patibulo, opprobriis saturatus : omnium tamen dolorum immemor, Ignosce, ait, illis, quia nesciunt quid faciunt. O quam multus es ad ignoscendum! ô quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine! O quam longe cogitationes tuæ à cogitationibus nostris! O quam firmata est super impios misericordia tua! Mira res! ille clamat : Ignosce; Judæi, Crucifige. Molliti tibi sermones ejus super oleum, et isti sunt jacula. O charitas patiens, sed et compatiens! Charitas patiens est, sufficit. Charitas benigna est, cumulus est : quia benigna charitas etiam quos tolerat amat, et amat tam ardenter.* Et Paulo inferius : *O Judæi lapides estis, sed lapidem percutitis molliorem, de quo resonat tinnitus pietatis, et ebullit oleum charitatis. Quomodo potabis Domine desiderantes te torrente voluptatis tuæ, qui sic perfundis crucifigentes te oleo misericordiæ tuæ.*

NON ÆMULATUR,] non invidet. Nam, ut ait S. Gregor. homil. 5. in Evang. *Voluntas bona* (quam parit charitas) *est, sic adversa alterius, sicut nostra pertimescere ; sic de prosperitate proximi, sicut de nostro profectu gratulari ; aliena damna nostra credere, aliena lucra nostra putare.* Ratio est, quia charitas non respicit meum, et tuum, sed quæ Dei sunt : nam, ut ait ibidem S. Gregor. *Quidquid in hoc mundo concupiscimus, hoc proximo invidemus.* Videtur enim nobis decedere, quod alteri accedit. Hanc ob causam charitas friget, ubi cupiditas viget : è contrario cum fraterna charitas regnat, tunc cupiditas exulat : nam, ut ait S. August. l. 3. de Doct. Christ. c. 10. *Quanto magis regnum cupiditatis destruitur, tanto charitatis augetur.*

NON AGIT PERPERAM,] perverse, procaciter, malitiose : Græce οὐπερπερεύεται, quod alii vertunt, *non garrit*; Secundo, Vatablus vertit, *non adulatur*; Tertio, Clemens l. 3. Pædag. c. 2. *non est fucata*, sive nimis compta. *Perperam enim*, inquit Clemens, *agere dicitur cultus, qui superfluitatem et inutilitatem aperte indicat. Nimium enim ornatus studium alienum est à Deo, ratione et charitate.* Quarto, Cajet. vertit, *non est inconstans*; Quinto, Theoph. *non est præceps, levis, temeraria, stolida*; Sexto, Syrus, *non est tumultuosa*, Septimo, Theoph. rursum, *non se extollit*, q. d. Οὐπειπτερὸς ἐςι. Sic etiam videtur exponere S. Basilius reg. 49. inter breviores. *Quid est*, inquit, περπερεύεται ? quod interpres Latinus Basilii vertit, *quid est impotenter gloriari et se jactare?* Respondet : *Id quod non ob necessitatem, sed ornatus superflui causa assumitur, perperiæ accusationem habet.* Verum ex hisce verbis sat patet interpretem non esse assecutum mentem S. Basilii, nec Basilium per περπερεύεται, intellexisse jactantiam et impotentem gloriationem, sed fucum et nimium ornatum, uti intellexit Clemens Alexand. loco jam citato. Octavo, optime Chrysost. vertit, *charitas non est procax* vel *proterva, uti est amor carnalis procorum, amasiarum et meretricum.* Unde Tertull. lib. de Patientia c. 12. legit, *charitas non facit protervum.* Sumpta est vox Græca περπερεύεται, et Latina *perperam*, à Perperis fratribus, ait Erasmus, qui et Cecropes sunt dicti, quorum procacia et improbitas fabulis Poetarum est nobilitata.

NON EST AMBITIOSA.] Græce ἀσχημονεῖ, quod Syrus vertit, *non patrat quod pudendum est*; Clemens l. 3. Pædag. c. 1. vertit, *non indecore se gerit*; noster Interpres cum Chrysost. Theodor. Theoph. Œcum. sic accipit, q. d. Charitas nihil putat sibi esse dedecus, vel indecorum, licet vile, licet ignominiosum, aut contumeliosum quid patiatur vel agat. Aut brevius : Non pudefit charitas, quia nihil, nullumque decus ambit. Noster ergo ex effectu intellexit et vertit causam; cur enim quis non pudefiat, causa est, quia nullum honorem vel decus ambit. Unde Chrysost. et Theophyl. putant hoc dici à Paulo contra fastuosos : *Probrum*, ait Chrysost. *et dedecus quid sit, ignorat charitas, alis aureis omnium quos complectitur vitia tegit.* Sic Christi charitas meretrices non est aspernata, non sputa, non flagella, non pedum lotionem. S. Basilius in Regul. brevior reg. 246. vertit, *charitas ab habitu et forma non discedit* : Œcumen. vero,

charitas non acerbe reum agit illum qui sibi inimicus est.

NON COGITAT MALUM.] Id est, si lacessitur ab aliquo charitas, non æstimat injuriam, nec petit vindictam, sed dissimulat, excusat, ignoscit. Græce enim est, οὐ λογίζεται, id est, ut Vatablus et Græci vertunt, *non imputat cuiquam malum.*

6. CONGAUDET AUTEM VERITATI.] *Veritati*, non tam oris aut mentis, quam vitæ, id est justitiæ. q. d. Charitas cum proximos videt juste et recte vivere, ac proficere non invidet, sed quasi de augmento proprii profectus gaudet et hilarescit, ait ex S. Gregorio Anselm. Opponitur enim hic veritas iniquitati: ait enim, *Non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati.* Veritas ergo hic est æquitas, probitas, justitia. Aliter explicant Græci, q. d. Non gaudet charitas, cum videt inimicum quid inique vel injuste pati, sed dolet; et congaudet veritati, si videat illi quod suum est dari.

7. OMNIA SUFFERT,] instar trabis, quæ impositum onus sustinet; vel potius instar palmæ, quæ non succumbit oneri suo, sed magis instar fornicis erigitur. S. Cyprian. tractatu de Simplicit. Prælatorum legit, *omnia diligit*, στέργει pro στέγει. Vere S. August. in Sententiis nu. 295. *Fortitudinem*, ait, *Gentilium mundana cupiditas, fortitudinem autem Christianorum Dei charitas facit, quæ diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis, non per voluntatis arbitrium quod est à nobis.*

OMNIA CREDIT,] scilicet quæ prudenter potest sine erroris periculo credere, facile aliis assentitur, charitas non est suspicax. Ait ergo Paulus: *Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.* q. d. Charitas omnia mala et injurias suffert, omnia meliora de proximo credit et sibi persuadet, omnia bona de proximo sperat, et ab eo mala verba et verbera sustinet. Ita Chrysost. et Græci. Aliter explicant Anselm. D. Thom. Lyranus. q. d. Charitas facit cuncta credenda credere, speranda sperare, et per patientiam expectare. Nam alioqui de quibusvis aliis rebus verum est illud Senecæ l. de Moribus: *Perinde vitium est omnia credere, ac vitium est nihil credere.* Sic quoque exponit S. August. qui ex hisce Apostoli verbis facit quadrigam charitatis, quatuor scilicet virtutum charitatis, puta fidei, spei, patientiæ et perseverantiæ; unde in serm. de quatuor virtutibus charitatis sic ait: *Omnis qui pie tolerat recte credit, et omnis qui recte credit aliquid sperat, et qui sperat sustinet ne à spe cadat.* Sed prior sensus genuinus est. Agit enim Apostolus toto hoc loco de officiis charitatis, non erga Deum, sed erga proximum, docetque qualem se charitas per omnia exhibeat proximo.

Notat Chrysost. hom. 34. initio hæc esse sedecim bona et fructus charitatis, quos Corinthiorum morbis quasi remedia opponit. *Charitas*, inquit, *patiens est, contentiosos notans: benigna, factiosos et clandestinos: non invidet, adversus eos qui ægre superiores fuerunt: non est procax, perstringit dissolutos: non inflatur, superbos: non est fastidiosa, contra eos qui se demittere et proximo inservire nolunt: non quærit quæ sua sunt, in eos qui ceteros despiciunt: non irritatur, non cogitat malum in contumeliosos: non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati, in invidos. Rursum, omnia suffert, ad solatium circumventis et oppressis: omnia sperat, ad solatium rejectis et desperatis: omnia sustinet, et nunquam excidit, in eos qui levi causa seditiones fovent.* Hæc officia charitatis ita describit S. Gregorius l. 10. Moral c. 8. *Charitas patiens est; quia illata mala æquanimiter tolerat. Benigna vero est; quia pro malis bona largiter ministrat, Non æmulatur; quia per hoc, quod in præsenti mundo nihil appetit, invidere terrenis successibus nescit. Non inflatur: quia cum præmium internæ retributionis anxia desiderat, de bonis se exterioribus non exaltat. Non agit perperam; quia quæ se in solum Dei ac proximi amorem dilatat, quidquid à rectitudine discrepat, ignorat. Non est ambitiosa; quia quæ ardenter intus ad sua satagit, foris nullatenus aliena concupiscit. Non quærit quæ sua sunt; quia cuncta, quæ hic transitorie possidet, velut aliena negligit, cum nihil sibi esse proprium, nisi quod secum permaneat, agnoscit. Non irritatur; quia et injuriis lacessita, ad nullos se ultionis suæ motus excitat, cum pro magnis laboribus majora post præmia expectat. Non cogitat malum; quia in amore munditiæ mentem solidans, dum omne odium radicitus eruit; versare in animo quod inquinet, nescit. Non gaudet super iniquitate; quia quæ sola dilectione erga omnes inhiat, nec de perditione adversantium exultat. Congaudet autem veritati; quia ut se ceteros diligens, per hoc quod rectum in aliis conspicit, quasi de augmento proprii profectus hilarescit.*

Cœlo ergo similis est anima charitate flagrans. Sicut enim cœlum amplissimum totam complectitur terram, eamque per solem calefacit et fœcundat, atque per pluvias etiam spinis horrentia loca irrigat: sic talis anima totius terræ incolas, etiam barbaros, etiam hostes, charitate amplectitur, et quibus valet benefacit; atque spinis odii et vitiorum horrentes sua dulcedine irrigat et confovet.

8. CHARITAS NUNQUAM EXCIDIT,] non intermoritur, nunquam cessabit, cetera dona in gloria cœlesti cessabunt. Inferunt hæretici, Si charitas nunquam excidit, ergo qui eam habet, peccare non potest, estque certus de sua salute. Resp. Nego consequentiam. Charitas enim nunquam excidit, scilicet per se; nam sponte sua numquam hominem deserit, nisi prius ab eo per peccatum deseratur. *Charitas*, inquit Cassian. collat. 3. c. 7. *est quæ sectatorem suum nunquam sinit cadere supplantatione peccati.* Quandiu ergo charitati studebis, eamque retinere voles, nunquam illa excidet, nunquam peccabis: sin peccas, per se non excidet charitas, sed per vim eam ipse ejicies.

SIVE PROPHETIÆ EVACUABUNTUR, SIVE LINGUÆ CESSABUNT] non tam ob obscuritatem, quam quia hic datæ sunt ob imperfectionem audientium, ut scilicet ipsi rudiores per prophetiam et linguas erudiantur. Sic in cœlo cessabit fides, quia ob inevidentiam imperfecta est: et spes, quia et ipsa ob rei speratæ absentiam imperfecta est, charitas vero nihil horum habet, sed in se perfecta est; unde manebit in cœlo.

SIVE LINGUÆ CESSABUNT.] Non dicit: Lingua cessabit, sed, *Linguæ cessabunt*, quia in cœlo cessabit varietas linguarum, non tamen omnis lingua; nam non tantum mente, sed et sensibili lingua unanimiter laudabimus Deum. Una ergo remanebit lingua, qua omnes utemur in cœlo, eamque fore Hebræam, qua usus fuit Adam in statu innocentiæ, omnesque Patriarchæ, Prophetæ, et Sancti ante Christum, imo totus mun-

dus ante divisionem et confusionem linguarum in Babel, docet Haymo, Remigius, Cajetan. hic, Galatinus l. 12. de Arcan. fid. c. 4. Viguerius in Institut. c. 9. 1. v. 8. ubi agit de dono linguarum. Unde in Apocalypsi græce scripta, dicitur quod Sancti in cœlo canent hebraice *Amen, Alleluia* : in cœlo enim, sublato peccato, auferetur quoque confusio linguarum, atque uti ad primævum innocentiæ statum, ita et ad linguam illius, ac labium unum ac primum redibimus. Sane si qua in cœlo remaneat lingua ex his, quibus in hac vita utimur, crediderim illam Hebræam fore. Sed an ulla remansura sit, non constat. Nam Apostolus tantum dicit, *Linguæ cessabunt* : quod sic intelligi potest, ut omnes cessent quæ jam inter homines in usu sunt. Cum quo tamen consistit, ut alia de novo infundatur Beatis in cœlo sensibilis lingua, eaque omni hac nostra longe nobilior et cœlestis, quæ deceat os et corpus gloriosum, qua Deum corporaliter laudent, quod an verius sit, felix nos docebit experientia. Verius id esse censet noster Joan. Salas, in 1. 2. tom. 1. q. 5 art. 5. tract 2. disp. 14. sect. 14. n. 106. Quia, inquit, lingua Hebræa suavitate, copia et perspicuitate caret : ergo non sola retinenda est post generalem resurrectionem. In cœlo ergo erit labium electum, ut ait Sophon. c. 3. 9. hoc est, specialis quædam lingua summe suavis, brevis et perspicua, communis omnibus nationibus, docenda à Deo. Unde S. Bernard. in Meditat. c. 4. Una, inquit, erit lingua omnium jubilatio indefessa, etc. non erit illa pace diversitas linguarum, scilicet ad communem usum. Præter hanc autem, loquentur cum libuerit, aliis linguis : omnes enim habebunt donum linguarum, et scient omnia idiomata revelatione divina. Addit noster Salmeron, et alii, in cœlo Deum omnibus linguis esse celebrandum : quia hoc videtur spectare ad majorem Dei gloriam, ut omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris. Et sic omnis lingua erit una, quia unum idemque sentiet et prædicabit : sicut Martialis epigram. 1. blandiendo Cæsari dixit :

Vox diversa sonat populorum, est tamen una,
Dum verus patriæ diceris esse pater.

Sive scientia destruetur.] *Scientia* græce γνῶσις, id est *cognitio*, scilicet ut Chrysostom. Theodor. Theoph. imperfecta, obscura et ænigmatica, ut ait Paulus v. 12, puta fides et quidquid fide nititur, qualis scientia est Theologia nostra, quæ ex principiis fidei conclusiones deducit : hæc omnis in cœlo cessabit. Nam erit ibi alia specie Theologia, utpote ex visione Dei et principiis evidentissimis evidentissima. Ita Cajet. Molina, Vasquez, et alii initio primæ partis.

Nota. Apostolum potius de actu scientiæ quam habitu loqui. Unde subdit : *Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus.* Et : *Cum essem parvulus, sapiebam ut parvulus.* Et : *Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam, sicut et cognitus sum.* Ex actu tamen cessante colligendum relinquit et habitum cessaturum : frustra enim esset habitus, cujus nullus erit usus, quia exibit in actum. Et hoc significat verbum, *Evacuabitur*, et *destruetur*, ut scilicet scientia, prophetia et linguæ plane et quoad actum, et quoad habitum intereant. Secundo, non male Photius sic explicat : *Scientia*, græce γνῶσις, id est doctrina et discentia, evacuabitur : in cœlo enim nec docebimus, nec discemus. Tertio, alii, scientia, inquiunt, id est, usus sermonis scientiæ, quo hic res fidei per scientias naturales explicantur et illustrantur, in cœlo cessabit.

9. Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus.] *Ex parte*, hoc est, imperfecte ; Syrus vertit, *modicum ex multo cognoscimus* : hoc enim modicum et imperfectum, quod partim per scientiam, partim per prophetiam cognoscimus, opponit perfecto, v. sequ. id est, perfecte visioni et cognitioni Dei in se, et omnium in Deo : quia revera totum quod est Dei, et omnia ejus attributa et perfectiones in hac vita non cognoscimus, sed soli et omnes Beati illa cognoscunt, idque probat exemplo parvuli, qui uti ætate, ita scientia adolescit ; Beati enim scientia sunt quasi viri, cum in ea nos simus pueri. Rursum scientia nostra Theologica licet certa sit, est tamen inevidens et obscura, quia fide nititur, ideoque tantum scientia est ex parte, sive imperfecta ; Beati vero clare et evidenter omnia cognoscunt, imo cominus vident et intuentur.

Cum essem parvulus.] Græce νήπιος, hebraice dicitur עולל oled, id est, puer, qui nunc incipit loqui, cogitare moliri, conari, studere, ludere et agere aliquid, uti faciunt nostri parvuli. Hoc enim significat Hebræa radix עלל *alal*. Unde subdit Paulus :

Loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus.] *Sapiebam*, græce ἐφρόνουν, id est *sentiebam*. Ita Vatablus. Parvuli enim, vel, ut græce, νήπιοι, id est *infantes*, non habent sapientiam, sed sensum q. d. Sicut parvulus existens cogitavi et sapui et sensi ut parvulus ; sed factus vir cogitavi et sapui ut vir : ita, *cum venerit quod perfectum est*, id est perfecta in cœlo sapientia ; evacuabitur partialis et imperfecta scientia, quam in hac vita habemus ; ut qui hic scientia sumus pueri, in cœlo eadem simus viri : alteram enim similitudinis partem ita supplendam relinquit Paulus ex v. præced.

12. Videmus (scilicet Deum et divina, quibus salvi et beati fimus, ut patet ex sequ.) nunc per speculum in ænigmate : tunc autem facie ad faciem.] Dices, si per speculum hic Deum videmus, ergo eum clare videmus et non in ænigmate : speculum enim non rei imaginem, ut vulgus putat, sed ipsam rem oculis exhibet.

Respondeo. Verum est quod speculum rem ipsam oculis exhibet ; id tamen facit per radium non directum, sed reflexum, ideoque non proprie, clare, distincte, sed quasi procul, obscure et confuse rem repræsentat : talis autem est cognitio de Deo et divinis, quam habemus in hac vita : quia in cœlo directe, prope, clare videbimus Deum in se facie ad faciem.

Secundo, pro *per speculum*, græce est δι ἐσόπτρου, id est, *per inspectorium*, videmus : ἔσοπτρον enim est id quod inspicimus, quasi medium alicujus rei videndæ, qualia sunt perspicilla senum, speculum oculare, sive vitrum viride quod scripturæ superponitur, ut oculos debiles in lectione confortet ; res tamen facit videri virides, subatras et obscuras : et tale speculum proprie facit videri litteras, et rem visam non in se immediate, sed per medium obscurum, et per similitudinem umbrosam, sive, ut Apostolus ait, in ænigmate ; tale ergo speculum hic accipi potest.

Tertio, aliqui δι ἐσόπτρου, vertunt, *per cancellos, per transennam.* Sicut enim mercatores per cancellos vimineos transeuntibus merces è domo ostentant, non prope et distincte, sed procul, summatim et confuso modo; sic Deus se nobis ostendit in hac vita.

Quæres, Quodnam est hoc speculum, per quod hic Deum et divina videmus in ænigmate? Respondeo, Primo, esse creaturas, quæ quasi speculum creatorem suum repræsentant. Ita S. Thom. Secundo, esse phantasmata, quæ sunt rerum specula. Tertio, esse humanitatem Christi, ejusque mysteria, quæ divinitatem ejus velant et repræsentant. Rursum esse Sacramenta, aliasque cæremonias et ritus. Ita Theodor. *In sanctissimo,* inquit Theodoret., *baptismo videmus figuram resurrectionis, tunc autem ipsam videbimus resurrectionem : hic videmus symbola Dominici corporis, illic autem ipsum Dominum videbimus : id enim significat τὸ ad faciem. Videbimus autem ejus, non quæ sub aspectum non cadit naturam, quæ à nullo cerni potest, sed eam quæ de nobis sumpta est.* In quibus ultimis Theodoreti verbis cavendus est illius error : videtur enim dicere, quod in cœlo tantum videbimus humanitatem Christi, quia divina natura, inquit, cerni nequit. Sed excusari potest, quod loquatur tantum de visione corporali, de qua verum est dicere, quod oculis corporis tantum videbimus humanitatem Christi. Verum hoc est præter mentem Apostoli : agit enim Apostolus de visione beatifica divinitatis vel maxime.

IN ÆNIGMATE,] per ænigma, id est, per obscuram orationem, cogitationem, phantasiam. Ita Anselmus. Ænigma enim est quæstio, quæ cum involucris verborum proponitur.

TUNC AUTEM FACIE AD FACIEM.] Alludit ad Moysen, de quo dicitur Exodi 33. 11. *Loquebatur ad Mosem facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum.* Et Num. 12. 8. *Ore ad os loquor ei: et palam, et non per ænigmata et figuras* (ut alii Prophetæ) *Dominum videt.*

NUNC COGNOSCO EX PARTE (imperfecte) ut dixi v. 9. 'TUNC AUTEM COGNOSCAM SICUT ET COGNITUS SUM.] q. d. Tum in cœlo perfecte cognoscam et intuebor Deum sicuti est in sua essentia, et reliqua Dei et fidei mysteria, sicut ipse me novit, et intuetur hoc quod sum per meam essentiam. Ita Ansel. Theophyl. Cajetan. Ambros. et Theodor. *Cognoscam,* inquit, *sicut et cognitus sum, id est, sicut notus et familiaris, qui vultum amici clare intuetur.* Extendit hæc Apostoli verba S. August. etiam ad cognitionem eorum, quæ hic in terris fiunt, et ad Sancti alicujus statum spectant. Unde ipse ex hoc loco probat, quod Sancti res nostras perfectius intelligant in cœlo, quam intellexerunt olim in terra, unde sequitur ipsos et preces nostras, quibus eos invocamus, cognoscere. Ita ipse l. 22. de Civit. c. 29. Aliter Chrysost. et Œcum. Tunc, inquiunt, cognoscam practice, et accurram ad eum per amorem et justitiam, sicut ipse me gratia sua prævenit et præcucurrit.

Tertio, alii sic explicant : Tunc cognoscam eo perfectionis gradu, ad quem ab æterno cognitus et prædestinatus sum à Deo. Sed primus sensus est genuinus : opponit enim cognitionem claram et plenam cognitioni ex parte, hoc est, imperfectæ et ænigmaticæ.

13. NUNC AUTEM MANENT, FIDES, SPES, CHARITAS, TRIA HÆC : MAJOR AUTEM HORUM EST CHARITAS.] *Nunc,* græce est νυνί, et v. præced. est ἄρτι, id est adhuc, scilicet in præsenti vita. Claro enim hoc capite docet Paulus fidem, spem et charitatem hic manere sed in patria solam charitatem. Ita Patres. Vide Gregor. de Valentia disp. 1. q. 5. de subjecto fidei, puncto 2.

Dices, Irenæus l. 2. c. 47. Tertull. de Patientia c. 12. *Nunc* intelligunt in cœlo : ergo in cœlo etiam erit et manebit tam spes quam fides.

Resp. Ii Patres per *fidem* accipiunt omnem firmam cognitionem, qualis est visio Dei; per *spem* vero firmam adhæsionem in Deo amato, quæ est fruitio Dei. Hoc enim est quod ait Tertull. *Permanent,* inquit, *fides, spes, dilectio : fides, quam Christi patientia induxit; spes, quam hominis patientia expectat; dilectio, quam Deo magistro patientia comitatur.* Sed hæc non sunt ad mentem Apostoli hic, ut patet.

MAJOR, id est maxima, EST CHARITAS.] Sic Catullus :

> Hespere qui luces cœlo jucundior ignis,

id est jucundissima stella.

Hinc patet fidem non esse fiduciam hæreticorum de remissis peccatis : quia illa fiducia non est aliud quam spes roborata; si quid est amplius, scilicet proprie dicta fides, qua certissimo credas te esse justum, te esse salvandum, sicut credis Deum esse; tunc superflua est spes. Quod enim certo credis, id non speras, nec sperare potes: sicut non speras Deum esse, Christum esse passum pro nobis. Spes enim quæ vere spes est, habet adjunctum metum et formidinem de opposito, qualis nulla est in fide. Insuper Apostolus hic spem sive fiduciam à fide distinguit, et tam spem quam fidem in hac vita requirit : ergo fides non est fiducia illa, quam jactant hæretici.

Patet rursum, charitatem omnium virtutum esse maximam et eminentissimam. Sicut enim inter elementa eminet ignis, inter metalla aurum, inter cœlos empyreum, inter planetas sol, inter angelos Seraphini : ita inter virtutes quasi regina eminet charitas. Ea enim est ignis cœlestis, qui animos omnium circum se inflammat : est autem fulgentissimum, quo cœlestes merces emimus : empyræum cœlum est, in quo habitat Deus et Beati : sol est, qui omnia illuminat, fœcundat, vivificat : seraphica virtus est, quæ Seraphinos ardentes efficit. Vide dicta Deuter. 6. v. 5. *Quod est in navigio gubernator, quod in civitate magistratus, quod in mundo sol; hoc inter mortales est amor. Navigium sine gubernatore labascit, civitas sine magistratu periclitatur, mundus sine sole tenebricosus efficitur; et mortalium vita sine amore vitalis non est. Tolle ex hominibus amorem, solem è mundo sustuleris. Venuste Plautinus senex amorem appellat Deum mundiciantem, id est, omnia munda et elegantia reddentem,* inquit Beroald.

CAPUT DECIMUMQUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DONO LINGUARUM PRÆFERT PROPHETIAM. PRIMO, QUIA PROPHETIA PERUTILIS EST AD ÆDIFICATIONEM ALIORUM : LINGUÆ VERO NON, NISI QUIS EAS INTERPRETETUR.

SECUNDO, V. 21. QUIA PROPHETIA DATUR FIDELIBUS : LINGUÆ VERO DATÆ SUNT IN SIGNUM, NON FIDELIBUS, SED INFIDELIBUS, IDQUE PROBAT EX C. 28. ISAIÆ.

DEINDE V. 23. TRADIT NORMAM QUA HIS DONIS RITE UTANTUR, PRÆSCRIBITQUE ORDINEM QUI SERVARI DEBEAT IN SACRO ECCLESIÆ CONVENTU; IN QUO VERS. 34. OMNINO MULIERES SILERE JUBET.

1. SECTAMINI charitatem, æmulamini spiritalia : magis autem ut prophetetis.
2. Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo : nemo
enim audit. Spiritu autem loquitur mysteria. 3. Nam qui prophetat, homi-
nibus loquitur ad ædificationem, et exhortationem, et consolationem.
4. Qui loquitur lingua, semetipsum ædificat : qui autem prophetat, Eccle-
siam Dei ædificat. 5. Volo autem omnes vos loqui linguis : magis autem
prophetare. Nam major est qui prophetat, quam qui loquitur linguis : nisi
forte interpretetur, ut Ecclesia ædificationem accipiat. 6. Nunc autem, fratres, si venero ad
vos linguis loquens : quid vobis prodero, nisi vobis loquar aut in revelatione, aut in scientia,
aut in prophetia, aut in doctrina? 7. Tamen quæ sine anima sunt vocem dantia, sive tibia, sive
cithara, nisi distinctionem sonituum dederint; quomodo scietur id, quod canitur, aut quod
citharizatur? 8. Et enim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum? 9. Ita et vos
per linguam nisi manifestum sermonem dederitis : quomodo scietur id, quod dicitur? eritis enim
in aera loquentes. 10. Tam multa; ut puta genera linguarum sunt in hoc mundo : et nihil sine
voce est. 11. Si ergo nesciero virtutem vocis, ero ei, cui loquor, barbarus : et qui loquitur,
mihi barbarus. 12. Sic et vos quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ
quærite ut abundetis. 13. Et ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur. 14. Nam si orem
lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est. 15. Quid ergo est? Orabo
spiritu, orabo et mente : psallam spiritu, psallam et mente. 16. Cæterum si benedixeris
spiritu : qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet, Amen, super tuam benedictionem? quoniam
quid dicas, nescit. 17. Nam tu quidem bene gratias agis : sed alter non ædificatur. 18. Gratias
ago Deo meo, quod omnium vestrum lingua loquor. 19. Sed in Ecclesia volo quinque verba
sensu meo loqui, ut et alios instruam : quam decem millia verborum in lingua. 20. Fratres,
nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote : sensibus autem perfecti estote. 21. In
lege scriptum est : Quoniam in aliis linguis, et labiis aliis loquar populo huic : et nec sic exau-
dient me, dicit Dominus. 22. Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus :
prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus. 23. Si ergo conveniat universa Ecclesia in
unum, et omnes linguis loquantur, intrent autem idiotæ, aut infideles : nonne dicent quod
insanitis? 24. Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis, vel idiota, convincitur
ab omnibus, dijudicatur ab omnibus : 25. occulta cordis ejus manifesta fiunt, et ita cadens in
faciem adorabit Deum, pronuntians quod vere Deus in vobis. 26. Quid ergo est, fratres? cum
convenitis, unusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam
habet, interpretationem habet : omnia ad ædificationem fiant. 27. Sive lingua quis loquitur,
secundum duos, aut ut multum tres, et per partes, et unus interpretetur. 28. Si autem non
fuerit interpres, taceat in Ecclesia, sibi autem loquatur, et Deo. 29. Prophetæ autem duo, aut
tres dicant, et ceteri dijudicent. 30. Quod si alii revelatum fuerit sedenti, prior taceat. 31. Po-
testis enim omnes per singulos prophetare : ut omnes discant, et omnes exhortentur : 32. et
spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt. 33. Non enim est dissensionis Deus, sed pacis :
sicut et in omnibus Ecclesiis sanctorum doceo. 34. Mulieres in Ecclesiis taceant, non enim
permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut et lex dicit. 35. Si quid autem volunt discere,

domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia. 36. An à vobis verbum Dei processit? aut in vos solos pervenit? 37. Si quis videtur propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis, quia Domini sunt mandata. 38. Si quis autem ignorat, ignorabitur. 39. Itaque, fratres, æmulamini prophetare: et loqui linguis nolite prohibere. 40. Omnia autem honeste, et secundum ordinem fiant.

Cœpit Apostolus c. 12. agere de variis donis et gratiis gratis datis, quæ varie variis Spiritus sanctus distribuit: atque ut Corinthiis jactantiam de illis et maxime de dono linguarum eximeret, idcirco c. 13. hortatus est omnes ad charitatem, quasi reginam omnium gratiarum et donorum: hoc vero capite redit ad gratias gratis datas, docetque non tantum charitatem, sed et prophetiam præcellere dono linguarum.

Quæres, quid hoc cap. intelligat Apostolus per *prophetare*, per *Prophetas?* hæc enim est præcipua hujus capitis difficultas.

Nota. *Propheta*, græce προφήτης, proprie dicitur is, qui ex Dei instinctu rem, antequam eveniat, prædicit. Derivatur enim *Propheta*, non à Latino *præ* et *fari*, sed ex græco πρὸ, id est ante, et φημὶ, id est dico, loquor: non autem, ut aliqui, ex πρὸ et φαίνω; ut sit Propheta is, cui prius aliquid apparet quam fiat. Hinc *Propheta* hebraice dicitur נביא *nabi*, quasi à radice, בוא *bo*, id est venit, ut notant doctiores Hebræi, tanquam *nabi* sit is, qui id quod venturum est, præloquitur. Hæc origo est nominis: extenditur tamen à pari nomen Prophetæ, ut significet eum qui arcana cordis aut alia secreta revelat, et eum qui conscius est mentis divinæ, interpres videlicet et internuntius cœlestis numinis, quique abstrusa et arcana voluntatis ingeniique divini perspecta habet et enuntiat. Sic Abraham Deo familiaris et carus, quem Deus suo colloquio dignatus est, dicitur Propheta, Genes. 20. 7.

Itaque prophetia generatim in Scripturis dicitur facultas illa Dei consilia et placita plenius ac certius tum cognoscendi, tum enarrandi ad Ecclesiæ profectum, quam Spiritus sanctus afflat et aspirat hominibus certis, qui inde Prophetæ vocantur. Hujus pars quædam est præsensio ac prædictio futurorum, aut etiam quorumvis reconditorum, sive præteritorum, sive futurorum. Pars altera, et quidem divinior et principalior, est de Deo, Deique pietate et virtutibus dexterius et divinius disserendi facultas non studio parta, sed ab eodem Spiritu aspirata: nam si studio parta est, scientia est et doctrina, non prophetia. Itaque S. Paulus, qui Evangelium suum non ab homine accepit, sed per revelationem Jesu Christi, Galat. 1. ex perpetua potius prophetia, quam doctrina docuit et prædicavit.

Primo, ergo *Prophetæ* vocantur qui futura vel arcana instinctu Spiritus sancti proloquuntur.

Secundo, doctores, non quivis, sed qui ejusdem Spiritus sancti instinctu docent et exhortantur ad pietatem.

Hinc Tertio, *Prophetæ* dicebantur, qui arripiebantur vi quadam spiritus, ut hymnis Deum celebrarent, et populum ad pietatem provocarent. Sic 1. Reg. 10. Spiritus insiluit in Saul, et prophetavit: et ut dicitur cap. 19. deposuit vestes, et nudus cecinit per diem et noctem. Rursum, quia Prophetæ Elias et Eliseus suos habebant discipulos, qui quasi viri religiosiores certis temporibus, tum decantandis psalmis orando et laudando Deum, tum excutiendo, meditando et docendo legem Domini, præ aliis se studiose occupabant, quique interdum singulari afflatu Spiritus arripiebantur; ut ille qui Jehu in regem unxit; hinc omnes hi dicti sunt Prophetæ, horumque filii vel discipuli dicti sunt filii Prophetarum, de quibus sæpe fit mentio lib. 4. Regum: præsertim quia inter eos semper erant aliqui veri Prophetæ.

Hinc Quarto, extenditur *Prophetæ* nomen ad cantores quosvis, ut prophetare sit idem quod psallere, et Dei laudes simpliciter canere. Sic 1. Paralip. 25. filii Asaph, Heman, Idithun dicuntur *prophetare in psalteriis, citharis et cymbalis*, hoc est, hæc instrumenta pulsare et Deo psallere. Erant tamen inter hos cantores veri Prophetæ, scilicet principes cantorum, Asaph, Heman, Idithun, qui ex afflatu sancti Spiritus composuerunt psalmos eorum nomine inscriptos, ut tradunt Hebræi.

Quinto, per catachresin *Prophetæ* vocantur deliri, qui ex afflatu spiritus mali insolentius delira et insana proloquuntur. Sic 1. Reg. 18. 9. *Invasit spiritus Dei malus Saul, et prophetabat in medio domus suæ*, hoc est, delirabat, et insolentia loquebatur, quasi actus enthusiasmo. Unde et profani poetas vocabant Vates et Prophetas, eo quod et ipsi viderentur Musarum quodam furore agi, instar Sibyllæ in componendis et decantandis carminibus. Ita Ovidius l. 6. Fastor.

> Est Deus in nobis, agitante calescimus illo,
> Impetus hic sacræ semina mentis habet.

Sic ad Titum c. 1. 21. Epimenides poeta dicitur *Propheta*.

Sexto, *prophetare* significat miracula facere. Hoc enim erat opus Prophetarum, qui erant viri sancti et divini, et quasi organa Dei, divinæque sapientiæ et potentiæ. Sic Ecclesiast. 48. dicitur corpus mortuum Elisei prophetasse, quia suo contactu mortuum resuscitavit, 4. Reg. 13. 21. Sic etiam sumitur Propheta, Lucæ 7. v. 16.

Septimo, *prophetare* est prophetiam confirmare. Sic Eccli. 49. ossa Joseph dicuntur post mortem prophetasse, id est, quando per castra, et cum castris Hebræorum egredientium ex Ægypto efferebantur simul ossa Joseph, tacite testabantur et loquebantur pristinam ejus de hoc egressu prophetiam veram esse, eamque confirmabant.

Ex his patet, veram et proprie dictam prophetiam, qualis erat ante Christum, et in primitiva Ecclesia frequens, jam magna ex parte cessasse, et apud paucissimos viros egregie sanctos, in testimonium sanctitatis eorum reperiri. Eorum enim donorum frequentia, quæ miraculo homini contingebant, qualia erant loqui linguis, prophetare, et similia, fere cum

Apostolis finem accepit, scilicet ut promiscue jam illa non dentur, uti tum dabantur, sed tantum paucis et raris. Miracula enim illa maxime propter infideles ad Evangelii Inquisitionem et confirmationem, Dominus voluit coruscare; jam vero quia satis fides est stabilita, et mundus conversus, ea subtrahit, vultque Ecclesiam solita docendi et exhortandi ratione perficere et proficere. Hæc Jansenius in capit. 47. Concordiæ.

Quæres Secundo, Quonam horum modorum hoc c. accipitur à Paulo nomen Prophetæ? Resp. Primo, Chrysost. et Theophyl. proprie hic capiunt, pro eo qui futura prædicit. Sic enim accepit hoc nomen Paulus c. 12. Secundo, Theodor. prophetiam hic accipit pro cogitationum, aliorumque occultorum manifestatione: favet vers. 24.

Verum Nota Apostolum hoc cap. describere omnia quæ fiebant olim in conventibus fidelium in Ecclesia, eaque comprehendere nomine linguarum, et nomine prophetiæ. Nam Spiritus sanctus olim in Ecclesia afflabat multos, ut exoticis et peregrinis linguis cantica spiritualia, preces, hymnos, orationes, psalmos, aliaque coram simplici et promiscua plebe canerent aut recitarent, uti factum erat in Pentecoste ab Apostolis, Actor. 2. Id patet ex S. Dionysio c. 3. de Divinis nomin. et Tertullianus, Apologic. 29. et hoc vocat hic Apostolus *donum linguarum*, sive *linguis loqui*. Aliis vero Spiritus sanctus dabat exponere sanctam Scripturam, vel docere, vel verba facere de divinis, vel prædicare et exhortari, vel hymnum aut psalmum canere, vel orationem insignem populo vulgari lingua præire: subinde etiam, ut notant Chrysost. et Theodor. hic, arcana cordis, aliaque occulta, imo et veras prophetias proloqui. Et hæc omnia comprehendit hic Paulus nomine prophetiæ, maxime concionem et doctrinam, opponitque dono linguarum. Id patet v. 4. 5. 6. 31. sed maxime v. 25. 26. Nam et prisci Prophetæ non tantum futura prædicunt, sed et docent et concionantur, et psalmos orationesque miscent. Unde prophetiam hanc Apostolus hic linguis præfert, et ad eam toto cap. hortatur, ordinatque quo modo et ordine fieri debeat, id est ordinat modum quo fieri debeant conventus et collationes spiritales in Ecclesia, tum ante, tum post sacram Synaxim. In his enim unus explicabat sacram Scripturam, alius exhortabatur, tertius hymnum, quartus psalmum canebat, etiam lingua subinde peregrina. Ita Ambros. Anselm. et pulchre Philo l. de Essæis, ita Essæos has collationes instituisse docet. Sic et superius c. 11. v. 4. et 5. accepit nomen Prophetæ.

Nota: Paulus hic non vocat Prophetas omnes illos, qui simpliciter explanant obscura Prophetarum et sacræ Scripturæ; nec omnes illos, qui alios docent, vel exhortantur, ut quidam putant; sed tantum eos qui id agunt ex afflatu Dei, et proprio instinctu Spiritus sancti, non autem ex eruditione, studio et labore acquisita. Patet hoc v. 30. *Quod si alii*, inquit, *revelatum sit, prior taceat*. Et v. 32. *Spiritus Prophetarum Prophetis subjecti sunt*. Ergo Prophetas hic intelligit eos, qui Spiritu sancto agebantur, et ab eo revelationem doctrinæ, vel exhortationis aut orationis alicujus accipiebant: quod tum frequens erat, ut patet v. 26. Jam autem illo Spiritus sancti afflatu cessante, in ejus locum successit sacra lectio concio, psalmodia ante Missam, in Missa, et post missam, ut dixi v. 26.

1. Sectamini charitatem.] Græce διώκετε, id est, *persequimini charitatem*. Significat ardens studium charitatis, ut eam insequamur, perinde ut venator feram insequitur.

Æmulamini spiritalia.] Hoc est, ut Chrysost. dona Spiritus sancti, scilicet gratis data, uti est donum linguarum, gratia sanitatum, et alia, de quibus c. 11. desiderate, et ad ea conamini, maxime orando; non studio excellendi ut vos præ aliis hisce donis jactetis, sed ex charitate, ut aliis et Ecclesiæ per ea prositis.

Magis autem ut prophetetis,] ut scilicet ex afflatu Spiritus sancti doceatis, dicatis, vel canatis ea, quæ alios ad pietatem excitent. Hoc enim est hic *prophetare*, uti jam dixi.

2. Qui enim loquitur lingua (alia et peregrina) non hominibus loquitur, sed Deo, causam explicat et subdit, dicens: nemo enim audit. Spiritu autem loquitur mysteria.] q. d. *Nemo audit*, id est, nemo intelligit loquentem lingua peregrina, licet ipse Spiritu afflatus loquatur subinde alta mysteria.

Nota S. August. l. 12. de Genesi ad litt. c. 8. Primas. et Cajetan. legunt in nominativo: *Spiritus autem loquitur mysteria*, q. d. Paulus: Spiritus sanctus in sacra Scriptura, arcana loquitur mysteria, quæ intelligi nequeunt, nisi quis Propheta vel doctor illa interpretetur. Verum hic sensus non facit ad rem et mentem Apostoli, planeque legendum est in ablativo: *Spiritu autem loquitur mysteria*, juxta sensum jam datum: ita enim legunt passim Græci, Latini et Syrus.

3. Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, et exhortationem.] Ecce quod dixi, prophetare hic est loqui ea quæ alios ædificant, exhortantur et consolantur: ac proinde præstat prophetare quam loqui linguis peregrinis, utpote quas nemo intelligit, ut proinde nemo iis instrui, ædificari, vel consolationem aliquam accipere possit.

5. Volo autem (hoc est, velim, optarim) omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare; 6. ut scilicet alios ad pietatem excitetis. Nunc autem, fratres, si venero ad vos linguis loquens: quid vobis prodero, nisi vobis loquar aut in revelatione: id est, nisi loquar revelationem, puta expositionem revelationis mihi factæ? aut in scientia: id est, ea quæ scio per scientiam, vel à Deo infusam, vel studio partam: aut in prophetia: id est, ea quæ scio per prophetiam tum proprie dictam, tum improprie, scilicet *prophetiam*, hoc est, occultorum et obscurorum, maxime sacræ Scripturæ, explicationem: aut in doctrina] scilicet per eam docendo et accommodando meum sermonem ad captum auditorum. Sic fere D. Thomas et Theophyl. Supple, Atqui nihil horum facere potero loquens linguis, nisi interpretationem adhibeam, ut intelligatis: ergo præstat prophetare quam linguis loqui; nisi quis linguam interpretetur.

Secundo et melius, aliter hæc accipiemus. Pro quo Nota: Hic *scientia* refertur et jungenda est cum *doctrina*, sicut *revelatio* jungenda est cum *prophetia*: sicut enim ex scientia sua cognoscebant scientes et docti ea, quæ aliis communicarent per doctrinam, eos scilicet docen-

do : ita ex revelatione percipiebant ea, quæ aliis per prophetiam enuntiarent. In hoc enim differt *prophetia* à *doctrina;* quod *prophetia* accipiatur per revelationem, *doctrina* per scientiam. Docemus enim id quod per scientiam et studium scientiæ assecuti sumus. Sensus ergo est, q. d. Paulus : Si linguis peregrinis loquar, nec vos instruam et doceam, vel per doctrinam labore et scientia partam, vel per prophetiam, revelatione acceptam, nihil vobis prodero. Ita Toletus et Jansenius loco citato.

Tertio, Cassianus collat. 14. c. 8. per hæc quatuor intelligit quatuor sensus sacræ Scripturæ : scilicet per *doctrinam* sensum litteralem, per *revelationem* allegoricum, per *scientiam* tropologicum, per *prophetiam* anagogicum. Sed hoc mysticum et symbolicum est.

7. Tamen.] Græce ὅμως, q. d. Etiam, quin etiam ex inanimatis hoc quod dico cognosci potest, scilicet linguas nihil prodesse, nisi intelligantur : nam pari modo cithara et tibia nisi distinctum dent sonum, ut intelligantur, nemini proderunt. Nemo enim sciet quid canatur, aut citharizetur, ac proinde nemo iis se pascet, vel oblectabit, aut movebitur ad tripudium, ut ad numeros saltet. Gagnius pro ὅμως legit ὁμοίως, id est *similiter*.

9. Ita et vos per linguam nisi manifestum (εὔσημον, bene significantem, intelligibilem) sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur ?] Lingua enim est character, imago, index et nuntius mentis. Nam, ut ait Aristotel. lib. 2. peri hermen. voces sunt notæ earum affectionum, quæ in anima delitescunt. Hinc Socrates ex voce mentem et animum cujusque qualis esset explorabat et pervidebat, dicebatque : *Loquere adolescens ut te videam.* Hoc autem fieri nequit nisi lingua loquentis audienti sit nota et manifesta.

10. Tam multa, ut-puta, genera, linguarum.] *Ut-puta*, id est nempe : græce εἰ τύχοι, *ut res tulerit*, uti varias linguas audire contingit. Ita Œcumen. Sed Erasmus et Vatablus non ad verbum, sed eodem sensu, εἰ τύχοι vertunt *vert gratia.*

Linguarum.] Græce φωνῶν, *vocum*, hoc est, linguarum, idiomatum vocalium..

Et nihil sine voce est,] nulla gens, nullus sermo est sine voce. Alii, nullum instrumentum est, v. g. cithara, tibia, quin propriam vocem et sonum reddat. Ita Œcumen. Alii proprie, *nihil*, id est nulla res, est sine voce. Nam, ut canit Auson. ad Paulinum,

Nil mutum natura dedit, non aeris ales,
Quadrupedesve silent, habet et sua sibila serpens,
Cymbala dant ictu sonitum, dant pulpita saltu
Tacta pedum, tentis reboant cava tympana tergis.

Quarto et optime, *nihil*, id est nulla linguarum est sine voce. Græce enim est οὐδὲν αὐτῶν, scilicet φωνῶν, ἄφωνον, *nihil vocum*, hoc est linguarum, et *sine voce.* q. d. Multæ sunt linguæ, et quæque suas habet voces.

11. Si ergo nesciero virtutem (hoc est vim et significationem) vocis ero ei, cui loquor, barbarus.) Hoc est, ut ait Ovid.

Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli.

Nota. *Barbarus* primo dictus est à Græcis per onomatopœiam is, qui aliam linguam quam Græcam sonaret : deinde à Romanis, qui aliam quam Græcam, vel, Romanam : postea qui aliam quamvis à patria lingua diversam loqueretur, dictus est Barbarus, quia à suis non intelligebatur. Unde Anacharsis Scytha cum ab Atheniensibus rideretur quasi Barbarus, apte respondit : *Scythæ barbari sunt apud Athenienses, et æque hi barbari sunt apud Scythas.*

12. Æmulatores estis spirituum,] donorum scilicet Spiritus sancti et gratiarum : de quibus cap. 12.

Ad ædificationem Ecclesiæ quærite, ut abundetis.] q. d. Petite et poscite à Deo hæc dona abunde vobis donari; sed ita ut iis utamini, non ad ostentationem, sed ad ædificationem Ecclesiæ.

13. Qui loquitur lingua, oret ut interpretetur.] Nota. Paulus hic loquitur de publica oratione, qua unus, privatus, licet afflatus Spiritu coram omnibus alta voce orabat, ceteris audientibus, et cum eo deprecantibus, suaque vota jungentibus, patet ex seqq. Aliter Chrys. Ambros. Anselm. : Oret, inquiunt, ut donum linguas interpretandi accipiat, ut se et suam linguam interpretari possit : sed *orare* aliter capitur vers. seq. ergo et hic.

14. Si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est.] *Spiritus meus orat*, hoc est, spiritu meo reficior. Secundo, Chrys. *Spiritus meus*, inquit, id est Spiritus sancti donum, quod est in me, *orat*, id est, facit me orare, publiceque orationem pronuntiare. Tertio, *spiritus*, hoc est, vox mea spiritu vitali et vocali prolata, *orat, mens autem mea sine fructu est*, quia significationem sermonis et orationis à se prolatæ non intelligit. Ita ex S. Basilio Theoph. et Erasm. qui pro *spiritu* vertit halitum. Unde et Primasius : *Spiritus*, inquit, *hic sermo intelligendus est, qui nonnunquam mente alia cogitante precatur.* Sed primus sensus est genuinus, ut patet ex sequentibus. Aliter D. Thom. hic *spiritum* tripliciter accipit (quem vide si lubet) sed non ad mentem Apostoli.

Mens autem mea sine fructu est.] S. Chrysost. Theophyl. Ambros. D. Thom. et Cajetanus, putant Apostolum hic loqui de iis, qui donum linguarum acceperant, quas tamen ipsi non intelligebant, instar asinæ Balaam, vel certe mysteria verbis contenta non penetrabant. Ita et S. August. lib. 12. de Genesi ad litt. cap. 8. et 9. et colligitur ex v. 28. Hi enim sine fructu orabant talibus linguis, quia licet spiritus pia devotione in Deum pasci posset, non tamen mens pascebatur intelligentia precum verbalium.

Verum dico, *Mens*, græce νοῦς, hic idem est quod sensus, ut vertit noster v. 19. et c. 2. v. ult. imo Aristot. Τίς ἐστι inquit, τούτων τῶν ῥημάτων νοῦς; quis est horum verborum sensus : sic etiam sumitur νοῦς. Apocal. 17. v. 9. ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν, id est, ut vertit noster interpres et alii passim : *Hic est sensus* (visionis bestiæ) *qui habet sapientiam :* νοῦς enim hisce locis respondet Hæbræo שׂכל *sechel*, uti declarabo v. 15. νοῦς ergo hic idem est quod διάνοια. et sicut Rhetores opponunt inter se statum ῥητοῦ καὶ διανοίας : ita Apostolus opponit hic γλῶσσαν καὶ νοῦν, id est, *linguam et mentem*, sive verbum et sensum. *Sensus* autem hic idem est quod intelligentia; non activa, qua scilicet sentiam, hoc est, intelligam, sed passiva, scilicet, qua sentiar, id

est, intelligar ab omnibus. Passive enim hic capitur *sensus*. Vide can. 30. Hæc ergo mens, id est sensus, significatio et intelligentia linguarum mearum, est sine fructu, quia nemo eam capit intelligitve, ut inde ad pietatem excitetur : hoc enim intendit Apostolus, ut mox pluribus dicam. Itaque hic sensus et genuinus, eumque tradere videtur S. Basil. in Reg. brevior. interrog. 278.

Secundo, non improbabiliter Œcumen. Mens, inquit, id est scopus et intentio, mea est sine fructu, non loquentis, sed audientis, quem intendit loquens ad pietatem excitare. Nam de fructu audientium loqui Apostolum patet ex v. 14. 16. 19. Ita quoque Theodor. Loquitur enim Apostolus de orationibus et canticis spiritualibus, quæ privati quique ex dono Spiritus sancti componebant, et publice pronuntiabant, vel canebant in Ecclesia tempore collationum spiritualium; idque in consolationem, instructionem, vel exhortationem populi : unde vult illa vulgari lingua fieri, ut ab omnibus intelligantur : alioqui enim sine fructu ea fore asserit.

Dices ergo Missa et Horæ canonicæ jam cani debent vulgari lingua.

Respondeo, Nego consequent., quia Apostolus loquitur de precibus, quas privatus quisque componebat ad ædificationem et excitationem populi, non de divinis et publicis officiis, quæ jam approbatione, imo ordinatione et nomine totius Ecclesiæ et populi obeunt Clerici, ad colendum, et gravi ac uniformi quadam majestate latine laudandum Deum. Si enim vernacula lingua dicerentur, Primo, rudes male res tam divinas apprehenderent, male intelligerent, errores et hæreses conciperent. Secundo, singulis provinciis, imo pene urbibus varianda esset lingua. Licet enim eadem communi lingua loquantur Germani omnes, tamen diversum linguæ idioma habent singuli : aliud enim habent Westphali, aliud Helvetii, aliud Hassi, aliud Juliacenses, etc., atque ita si vernacule diceretur divinum officium, in tanta idiomatum varietate schisma oriretur, risus et contemptus sacrorum.

Dices Secundo, populus non intelligit latine, quem ergo fructum ex Missa Latina percipit?

Respondeo Primo, particeps est istius sacrificii, et etiam Sacramenti, si velit. Secundo particeps est omnium precum, quas pro omnibus, maxime præsentibus, fundit sacerdos. Tertio, per ritus et cæremonias tam decoras ad devotionem et mentem privata oratione ad Deum elevandam excitatur, docetur et accenditur; præsertim cum illa in concione populo Parochi explicare debeant, ut jubet Concil. Trident. sess. 22. c. 8. Vide Bellarm. lib. 2. de verbo Dei c. 16.

15. QUID ERGO mihi vobisque faciendum EST? ORABO SPIRITU (ut spiritus meus oratione mea pascatur) ORABO ET MENTE.] Id est, orabo sensu et intelligentia, orabo intelligenter, ut alii me sentire, id est intelligere, possint. Alludit Paulus ad illud ps. 46. *Psallite sapienter :* pro quo hebraice est משכיל *maskil*, id est, in intelligentia : quod Septuag. vertunt, συνετῶς, id est, *psallite intelligenter*, ut nimirum vos ipsi intelligatis et sapiatis ea quæ psallitis, et ut alii qui vos audiunt, ea quæ psallitis intelligant. Hoc enim est communis psaltæ officium, ita nimirum psallere, ut possit ab aliis intelligi. Vox enim νοῦς qua utitur hic Paulus, respondet Hebr. שכל *sechel*, sive משכית *maskil*, et בינה *bina :* quæ passive capiuntur subinde, ut Isaiæ 33. 19 pro eo quod noster Interpres vertit, *Populum alti sermonis, ut non possit intelligere disertitudinem linguæ ejus, in quo nulla est sapientia;* hebraice est, *populum blæsum labiis, in quo non est* בינה *bina*, id est, *intelligentia*, qui scilicet ita blæsus est, ut non possit intelligi. Sic Nehemiæ 8. 8. dicitur Esdras legisse coram populo in libro legis *distincte et aperte ad intelligendum :* hebraice שום שכל *som sechel*, id est, ponendo vel dando intellectum, hoc est, intelligibiliter, ita ut omnes possent intelligere.

16. CETERUM SI BENEDIXERIS SPIRITU : QUI SUPPLET LOCUM IDIOTÆ, QUOMODO DICET, AMEN, SUPER TUAM BENEDICTIONEM? QUONIAM QUID DICAS, NESCIT.] *Si benedixeris*, id est, si Deum laudaris tua lingua et spiritu. Aliter S. Thom. Si sacerdos, inquit publice benedixerit populo : sic quoque explicat Primasius, Haymo et Salmeron, qui multis contendit probare Apostolum loqui hic de sacrificio Missæ, qua sacerdos benedicit non tam populum, quam Deum. Nam id videtur significare verba Græca hic εὐλογεῖν, et εὐχαριςεῖν quibus pariter utuntur Evangelistæ et Paulus in institutione Eucharistiæ, quæ inde dicta est εὐλογία, id est *benedictio ;* et Eucharistia, id est gratiarum actio. Accedit, quod in omnibus Liturgiis Missæ, tam Jacobi et Clementis, quam Basilii et Chrysost. post consecrationem panis et vini populus acclamare soleat, *Amen*. Videtur ergo hic velle Apostolus, ut publicæ benedictiones, preces, et Missæ in Ecclesia non celebrentur ignoto prorsus et peregrino sermone; sed ut apud Græcos celebrentur græce, apud Hebræos hebraice, apud Latinos latine. Nam magna ex parte hæc idiomata ab his, qui sunt ejusdem linguæ, intelliguntur : cum enim fieri non possit, ut una lingua ab omnibus, etiam diversis nationibus, qui eamdem sæpe Missam audiunt intelligatur; oportuit seligi unam magis communem, quæ à plerisque honestioribus intelligatur, qualis est apud nos Latina, ita ut multi in Missa Latina apud nos loco idiotæ respondere possint, Amen. Quod hic requirit Apostolus.

Verum Apostolum non loqui de publica et solemni benedictione Missæ, sed quavis alia, quam quisque privatim afflatus spiritu per hymnum, psalmum, vel orationem dictabat et recitabat, patet Primo, ex voce *Ceterum*, pro qua græce est ἐπεὶ, id est, *quandoquidem;* quæ vox dat causam cur v. præced dixerit, *Orabo spiritu, orabo et mente; psallam spiritu, psallam et mente.* Loquitur ergo Paulus de benedictione non Missæ, sed psalmorum et orationum, quas quisque ex spiritu fundebat. Idem indicat Græcum τῇ σῇ, id est *tua*, scilicet propria et privata, εὐχαριςία, id est *benedictione*. Secundo, idem patet ex decursu totius capitis, ac præsertim ex conclusione totius discursus Paulini v. 26. ubi sic ait : *Quid ergo est, fratres? cum convenitis, unusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet; omnia ad ædificationem fiant :* ergo loquitur Paulus de benedictione, psalmis et linguis, non sacerdotis et publici ministri; sed de privatis, quas unusquisque ex spiritu proferebat ad communem fidelium ædificationem. Tertio, idipsum patet ex v. 31. ubi ait : *Potestis omnes per singulos prophetare.* Et v. 29. *Prophetæ*,

inquit, *duo aut tres dicant, et ceteri dijudicent* : ergo loquitur de nova et privata cujuslibet prophetia et benedictione; hæc enim examinanda et dijudicanda est. Nam communis Ecclesiæ oratio et liturgia à tota Ecclesia probata et instituta examinari et dijudicari non debet. Hæc omnia magis patebunt §. seq.

IDIOTÆ.] Gagneius ex Severiano : Idiota, inquit, est catechumenus. Secundo, primasius, Idiota inquit, est neophytus. Tertio, et optime, idiota, est indoctus, rudis, linguarum expers. Ita Chrysost. Syrus, Theoph. S. Thom. et alii.

Nota. S. Thom. Primas et Haymo per idiotam hunc accipiunt ministrum, qui in Sacro et Collectis pro populos respondet, *Amen*. Unde significant hi Patres Paulum velle, ut saltem Missæ et sacrorum minister intelligat sacerdotem, illumque qui publice lingua alia, quam vernacula orat, ut pro populo respondere possit, *Amen*. Hoc consilium et documentum bonum et conveniens est non tamen absolute necessarium, nec genuinum ex mente Pauli.

Unde dico, *idiotam* hic non significare ministrum sacrorum, sed quemvis et plebe. Græce enim est ὁ ἀναπληρῶντη τόπον του ἰδιώτου, *qui implet*, vel *occupat, locum idiotæ*, id est, qui sedet inter idiotas, qui est idiota (alio enim loco sedebant Prophetæ et doctores, alio idiotæ et populus) uti est plebeius quisque et tota plebs indocta. Ita Chrysost et Theophyl. Tota enim plebs, et consequenter quivis idiota, olim in sacris conventibus respondebat *Amen*, ut patet ex Justino, Apolog. 2. in fine. Unde Hier. in fine commentarii in epistolam ad Galat. *In Ecclesia Romana*, ait, *ad instar cœlestis tonitrui reboat, Amen*. Id jam plebis vice facit minister, ut sacerdoti oranti respondeat, *Amen*, ne confusa vox plebis Ecclesiam turbet.

Nota Secundo. Loquitur hic Apostolus, ut dixi, de oratione nova et privata alicujus particularis, quæ proferebatur ad populi excitationem et ædificationem, et cui subesse poterat error, ut patet v. 29. Hanc enim vult vulgari lingua fieri, ut eam intelligat populus, ne respondeat, *Amen*, ad orationem alicujus, qui in oratione quam facit peregrina lingua, ridicula, absurda, errores et hæreses profert : non autem loquitur Apostolus de oratione publica ab Ecclesia probata et recepta, quæ non nomine hujus, vel illius, sed nomine totius Ecclesiæ profertur, in qua certum est nihil erroris contineri, cui unus minister respondet *Amen* pro populo; atque interim populus, qui hujus orationis est particeps, potest insuper alia oratione privata Deum orare. Adde Concil. Trindent. ut dixi, jubere, ut pro concione hæ orationes populo explicentur.

Denique licitum est orare lingua quam non intelligis, cum certo scis preces esse bonas; sicuti Moniales latine recitant Horas : et sic idiotæ, orante sacerdote latine, possunt cum illo orare, et mentem Deo jungere, ac petere, ut Deus concedat id quod sacerdos, pro se et toto populo nomine totius Ecclesiæ, optima, et utilissima oratione rogat et supplicat; quia licet eam, non intelligant, nec pascantur intelligentia et sensu precum ; habent tamen fructum devotionis erga Deum et reverentiæ erga preces sacras : imo plus merentur et impetrant, quam illi qui eas intelligunt, si majori humilitate, pietate et fervore orent.

Ita S. Jordanes rogatus, an placerent Deo hæ Monialium preces? respondit aposite : *Sicut gemma in manu rustici, qui non novit pretium ejus, tantum valet, quantum in manu aurificis et gemmarii, qui pretium novit : sic et preces tantum valent in ore indocti qui eas non intelligit, quantum in ore docti qui intelligit* : perinde ac libellus supplex qui à rustico et idiota regi porrigitur, tantumdem à rege impetrat, quantum impetraret alius qui à viro docto et litterato porrigeretur. Scriptum est enim : *Ex ore infantium, et lactentium perfecisti laudem*. Et, *Si hi* infantes, *tacuerint, lapides clamabunt*, Matth. 21. 16. Simili modo in Vitis Patrum, Abbas Pastor, cum quidam ei conquirendo diceret : *Ecce oro, et non est compunctio in corde meo : quia nescio virtutem* (significationem) *verbi; respondit : et tu tamen orare perge; quoniam sicut incantator licet virtutem verborum quæ dicit, nesciat, serpens tamen audit et intelligit ea, iisque subjicitur incantanti, et humiliatus : sic et nos, quamvis ignoremus virtutem eorum quæ loquimur, dæmones tamen audientes ea intelligunt, terrentur atque discedunt.* Vide D. Thom. et Cajetan.

Secus est de oratione Dominica, quam quisque vernacule discere, dicere et intelligere debet; ut sciat distincte quæ et qualia à Deo petere debeat, uti jam in multis Synodis Episcoporum statutum est. Infert hinc aliud Cajetan. scilicet satius esse organa et musicam excludi templis, ut sic Horæ et Missæ intelligibiliter canantur, ita ut ab audientibus responderi possit, *Amen*. Sed usus jam Christianorum habet contrarium, ut cum Davide ad excitandam devotionem populi, qui æque vocem Latinam non intelligeret, organis subinde et musica in sacris utantur, idque.

Primo, ut sicut non tantum spiritu, sed et corpore constamus, Deumque laudamus : sic non tantum voce, eaque concordi et pulcherrima, qualis est musica, sed et instrumentis Deum laudemus. Omnis enim spiritus, omnis creatura, omne instrumentum laudare debet Deum, quem omnis laus decet.

Secundo, ut audientes, præsertim plebeii, ad devotionem excitentur, sicut David et Eliseus per psaltes et psalteria excitabantur, et sicut excitabant Saulem et alios per musicam ad Dei laudem.

Tertio, ut major sit sacrorum decor, solemnitas et majestas. Ita Prudentius in Apotheosi contra Judæos ; et Facultas Pariensis in sua censura tit, 19. propos. ita hunc Pauli locum explicat : *Scibens Paulus, in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, quam decem millia verborum in lingua; de concionibus, seu sermonibus, qui habentur ad populum, tractat, in quibus inutilis est copia verborum non intellectorum ; non de cantibus Ecclesiasticis, quorum alia est ratio.*

Cavenda tamen est in hisce levitas, ut jubet Concil. Trident. Unde S. August. in psal. 32, conc. 1. dicit repulsas ab Ecclesia citharas et organa theatrica : quia scilicet Gentiles iis ad luxum et libinem ut theatris, conviviis et sacrificiis utebantur eo tempore. Uti ergo organis in Ecclesia, et subinde aliis instrumentis musicis, si fiat sobrie, pie, modeste et graviter, Davidis exemplo et exhortatione, psal. 159 v. 3. 4. 5. 6. patet esse pium : unde et S. Joannes in Apocal. c. 5. v. 8. et c. 14. v. 2. in cœlo ubi omnes sunt

perfecti; audivit citharas, licet nostris graviores et diviniores.

Amen.] *Amen* (ait Hieron. ad Marcellam epist. 137. tom. 3. et in fine Commentariorum in epist. ad Galat.) Aquila, Symmachus, et Theodot. verterunt, πεπιςωμένως, id est fideliter, sive vere: Septua. vertunt, γένοιτο, id est fiat. Significat ergo *Amen*, vere, vel etiam firmiter radix enim אמן *aman* firmare et stabilire significat. Unde אמת *emeth*, id est, firmitas, veritas. *Amen* ergo, non est particula jurantis, ut vulgus putat: sed affirmantis et confirmantis. Affirmantis est, cum orationi præponitur, ut *Amen, amen dico vobis.* Et hoc sensu S. August. tract. 41. in Joan. *amen* vocat jurationem Christi; quia Christi juratio non fuit proprie juramentum, sed simplex affirmatio et asseveratio, dicendo, *Amen, amen, dico vobis*, Matth. 5. v. 37. *Amen* vero est non confirmantis cum orationi postponitur. Rursum cum postponitur, et significat consensum audientis: nunc asserentis est et concedentis, nunc optantis. Concedentis est Deut. 28. ubi ad benedictiones legis servatæ, et maledictiones violatæ, populus quasi eas acceptans, respondet, *Amen*. In prece vero tantum est optantis. Sic in oratione Dominica subjungitur *Amen*, quasi signaculum orationis, et passim alias quasvis orationes Ecclesia obsignat per *Amen*, q. d. Verum sit, vere fiat quod hac oratione petimus. Talmudici dicunt, *Amen*, aliud esse perfectum, aliud imperfectum idque triplex: Primo, *amen pupillum*, cum dicens *Amen*, precem non intelligit, sed quasi pupillus ab orante sinit se et precem suam dirigi. Secundo, *subreptitium*, cum ante finem orationis respondet, *Amen*. Tertio, *sectile*, cum aliud agens animo distrato respondet, *Amen*.

18. Gratias ago Deo meo, quod omnium vestrum lingua loquor.] *Omnium vestrum.* Paulo aliter jam habent Græca: πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, quod Syrus, Chrysot. Hieron. ad Hedibiam et alii vertunt, *magis quam omnes vos, linguis loquor.* Sic fere posset et accipi noster Interpres, dum vertit, *omnium vestrum*, q. d. Omnes linguas, quas vos calletis, et ego calleo, et magis quam vos.

Dices, Quomodo ait, *Omnium vestrum linguis*, ut habent Græca, cum in Græcia, et maxime Corinthi, una tantum esset lingua. Respondet Haymo: *Omnium vestrum linguis*, id est dialectis, loquor. Secundo et melius, *Omnium*, quia nimirum Corinthum confluebant advenæ et mercatores omnium gentium et linguarum, quasi ad celeberrimum emporium; sicut etiam hodie Antuerpiæ, Parisiis, Venetiis, Gallorum, Italorum, Hispanorum, Anglorum, aliarumque gentium viget lingua æque ac mercatura. *Omnium* ergo *vestrum*, id est, omnium gentium, quæ vobiscum et inter vos versantur: *linguis loquor*, q. d. Non elevo, nec vitupero donum linguarum, nam et ipse eo utor, sed non eo modo, quo vos in Ecclesia ad ostentationem, sed ad ædificationem.

19. Sed in Ecclesia volo.] Id est, malo. Pendet enim τὸ *volo* à voce *quam*, quæ sequitur. Est hebraismus.

Quinque (paucissima) verba sensu meo (id est intelligentia, qua intelligar) loqui, ut et alios instruam; quam decem millia verborum in lingua,] peregrina, quam audientes non intelligant.

Nota. *Sensus* hic idem est quod intelligentia passiva, qua scilicet intelligor tam ego, quam sermo meus: unde explicans subdit, *Ut et alios instruam.* Opponit enim sensum hunc linguæ peregrinæ, quam nemo intelligit. Vide dicta v. 14.

Aliter Anselmus, *Sensu*, inquit, *meo*, id est, intelligentia mea, sed activa; scilicet, qua ego ipse intelligam ea quæ ipse loquor, ut ita melius eamdem aliis exponere possim.

Tertio, Chrysost. *In sensu*, inquit, id est, cum judicio, ut scilicet discrete et cum judicio loquar et doceam, ita ut audientes, licet rudes et imperiti, eadem intelligere, capere et retinere possint. Verum primus sensus est genuinus, ut ex dictis patet.

20. Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote: sensibus autem perfecti estote.] Nota. Hic aliud significat *sensus*, quam v. præc. Hic enim græce non est νοῦς uti habet versus præcedens, sed φρήν, id est, ut Chrysost. et Syrus, *mens.* q. d. Mente, judicio et ratione nolite effici pueri, ut pueriliter ostentetis donum vestrum linguarum.

Sed malitia parvuli estote.] Id est, in malitia estote simplices, ut illa sit vobis incognita quasi infantibus, græce enim est νηπιάζετε, id est ut Chrysost. Theophyl. et Syrus, *infantes sitis in malitia*; et, ut S. August. l. 83. quæstionum q. 61. legit, *sicut infantes sitis expertes malitiæ*: nimirum, ut, sicut infans dicitur qui fari non potest, multo minus nosse malitiam aut quidquam aliud; et græce νήπιος dicitur, quasi νὴ εἰπεῖν, q. d. sine loqui, infans, elinguis: sic et Christianus in malo sit infans, ut illud non norit, nec de eo fari aut disserere possit. v. g. non sciat quid sit æmulatio, pollutio, fornicatio. Ita ex Chrysost. Theophyl. Pulchre Tertull. l. contra Valent. c. 2. *Repuerascere*, inquit, *nos Apostolus jubet secundum Deum, ut malitia infantes per simplicitatem, ita demum sapientes sensibus simus.*

Quod etiam notavit Clemens Alexand. lib. 1. Pædag. c. 5. his verbis: *Hic autem par est attendere appellationem hujus vocabuli* νήπιος, *quod infantem significat; ut intelligatur* τὸ νήπιον, *non dici de insipientibus qui est enim insipiens, dicitur* νηπύτιος: νήπιος *autem, qui est* νεήπιος, *ut* ἤπιος, *qui est leni ac molli animo.* Vide eum hoc toto capite pulchre disputantem, quales pueri debeant esse omnes Christiani.

21. In lege.] Isaiæ 28. 11. Aliquando enim *lex* vocatur non solus Pentateuchus, sed et Prophetæ, totumque vetus Testamentum. Ita Chrysost.

Scriptum est: Quoniam in aliis linguis et labiis aliis loquar populo huic.] Locus hic est difficilis, qui ut intelligatur, oportet locum Isaiæ, quem hic citat Apostolus, explicare. Sic habet Isaias c. 28. 9. *Quem docebit scientiam? et quem intelligere faciet auditum? ablactatos à lacte, avulsos ab uberibus. Quia manda, remanda; manda, remanda; expecta, reexpecta; modicum ibi modicum ibi: in loquela enim labii, et lingua altera loquetur ad populum istum.* q. d. Deus docere solet scientiam et sapientiam eos, qui avulsi à deliciis puerilibus et vita imperfecta, quasi viri capaces sunt scientiæ: hi autem Judæi, qui, ut apud Isaiam præcessit, hisce deliciis vini et ebrietatis gaudent, nec supernas et solidas capiunt, quasi pueri sunt, et consequen-

ter doctrinæ et veræ sapientiæ incapaces : quia scilicet hi Judæi vinolenti, ridendo me Isaiam et alios Prophetas, qui eis ebrietatis aliorumque peccatorum pœnas et supplicia è cœlo intentamus, dicunt, *Manda, remanda :* hebr. צו לצו *tsaf, latsaf*, manda mandando, hoc est *manda remanda :* קו לקו *kaf lakaf*, expecta expectando, id est, *expecta, reexpecta.*

Notat S. Hieron. Haymo et Lyranus, in hisce verbis esse mimesim, sive ethopœiam, quæ est relatio dictorum alienorum cum derisu. Isaias enim et Prophetæ sæpe edicebant : *Hæc mandat Dominus.* Hinc isti vino dediti in conviviis per irrisionem hæc repetebant dicentes, *Manda, remanda*, id est, iterum manda : *expeta, reexpecta*, id est, iterum expecta. Quasi dicerent, Prophetæ obtundunt orbis aures toties repetendo, *Hæc mandat Dominus;* et minantur aut promittunt ea, quæ non eveniunt, jubent expectare modicum, nunc hic, nunc ibi, et nihil sequitur. Sic subinde etiamnum concionatoribus fit, ut improbi eorum conciones et minas rideant, repetant et subsannent. Quare hæc Isaiæ verba frigide Judæi R. David, R. Abraham, et post eos Vatablus, Isidorus Clarius, Pagninus et Forerius vertunt sic, *lineam post lineam, præceptum post præceptum ; parum ibi, parum ibi.* q. d. Isaias, Hi tanquam pueri ruditer et sensim lentissime docendi sunt lineam post lineam, præceptum post præceptum, perinde ac pueri docentur alphabetum : nam non puerorum docendorum, sed illusorum et sannionum hæc esse verba patet ex pœna, quam v. seq. eorum sannis intentat Isaias. Unde Septuag. sic vertunt, *tribulationem super tribulationem, expecta spem super spem, adhuc parum, adhuc parum, propter irrisionem labiorum, et linguam alteram, quia loquentur populo huic, dicentes eis : Hæc requies esurienti, et hæc est contritio, et noluerunt audire.*

Ubi Nota, Septuag. pro צו *tsaf*, id est *manda*, legerunt צר *tsar*, id est tribulatio : *vaf* enim et *resch* Hebræis vicinæ sunt litteræ. Hinc subdit Isaias : *In loquela enim labii* heb. בלעג שפה *belaagesapha*, id est, ut Lyranus, Forerius, Pagninus, *in balbutiem labii;* Arias, *in blæsitatibus labii*, uti solent irridentes cum gestu linguæ et labiorium ad balbutiem composito loqui. Quod Noster vertit, *loquelam labii*, Blæsi enim et balbi videntur labiis pene solis loqui, et pappare : unde clare Septuag. et alii vertunt, *in irrisione*, vel *subsannatione labii.* Hebraicum enim לעג *laac* proprie competit balbis, blæsis, sannionibus; et forte alludit Isaias ad Ephraimitas qui blæsi erant : unde Judicum 12. v. 6. pro *scibbolet*, dicebant blæse *sibbolet :* sic hic pro *tsaf*, id est, manda, dicebant Judæi sanniones blære *saf.* S. Paulus hæc Isaiæ verba non ad verbum, sed ad sensum reddit, dicens : *In aliis labiis*, quia locum Isaiæ adaptat dono linguarum Apostolis dato, qui aliis linguis non ad irrisionem, sed ad ædificationem loquebantur. Quanquam Salmeron tom. pag. 33. putet in Hebræo viciate *gimel* pro vicino *zain* irrepsise, et pro בלעגי *belaage*, uti jam legitur in Isaia, legendum esse בלעזי *belaaze*, id est, in barbaris linguis, ac consequenter aliis et diversis à vestra lingua : Hebræum enim לעז *loez*, barbarum significat.

Sensus ergo est, q. d. Isaias, vel potius per Isaiam Deus : Mea exhortatio ad pœnitentiam facta Judæis per Isaiam, aliosque Prophetas, visa est vobis, ô Judæi, molesta et ridicula, perinde ac si labiis blæsis, et lingua barbara locutus vobis fuissem : hinc Prophetarum quasi balbutiem imitando, et subsannando blæse et balbutientes dicitis et repetitis *manda, remanda*, Quare ego per Chaldeos (qui videntur vobis blæsi et balbi) milites, et ministros justitiæ meæ, vos puniam, ut sannis peregrinæ suæ linguæ Chaldaicæ vos incredulos arcessant et compescant, vosque jam devictos et captivos irrideant, vestraque Hebraicaverba suis Chaldaicis subsannent et reprobent : et horum typo, figura et similitudine, tempore Christi mittam Apostolos, qui dono variarum linguarum vestram pariter, ô Judæi, incredulitatem arguant, vobisque videbuntur blæsi et à vobis mundique sapientibus quasi stulti prædicatores crucis Christi subsannabuntur.

Ubi Nota, Isaiam loqui ad litteram de suo tempore, et de Chaldæis qai eversuri erant Jerusalem : allegorice vero loqui de dono linguarum dato Apostolis, quod proinde Apostolus non fidelibus, sed infidelibus docet esse signum, scilicet maledictionis qua incredulos Deus ulciscitur, non benedictionis, qua suos erudit. Hunc esse sensum Isaiæ, patet ex hoc loco Apostoli. Ita S. Hieron. et Cyrillus in Isaiæ 28.

Nota Secundo. Vox *enim*, non proprie, sed adversative hic accipitur pro *sed :* nam cum ait, *In loquela enim labii*, perinde est ac si diceret, *sed*, Vel *verumtamen in loquela labii et lingua altera loquetur* (Deus per Chaldæos et Aposlos) *ad populum istum*, ut eum arguat, compescat et puniat.

22. Itaque linguæ in signum sunt, non fidelibus, sed infidelibus.] Ex citato Isaiæ loco, et punitione Judæorum per linguas tam Chaldæorum, quam Apostolorum, infert Apostolus, Ergo linguæ sunt in signum, scilicet maledictionis, qua incredulos Judæos (his enim proprie loquitur Isaias et Apostolus, non Gentibus) Dominus ulciscitur, ut dixi : ac proinde hoc signum à vobis fidelibus usurpandum non est ad inanem janctantiam.

Prophetiæ, id est doctrinæ verbi Dei, et exhortationes, signum sunt non infidelibus, sed fidelibus.] *Signum*, inquam benedictionis, qua Deus suos erudit et benedicit, id est, ad omne bonum incitat et promovet. Vide v. 3. Non ergo *signum* hic idem est, quod miraculum : nec enim Chaldæi miraculum fecerunt, dum sua lingua Judæos increpuerunt; sed *signum* hic est signum, sive symbolum et nota correptionis, doctrinæ et institutionis. Intellige ea, quæ de fidelibus et infidelibus dixi, primario et præcipue : nam secundario sicuti linguæ etiam fidelibus, sic vicissim prophetiæ infidelibus quoque serviunt, ut patet v. 23 et 25.

23. Si conveniat universa Ecclesia in unum, et omnes linguis loquantur (simul, mistim, confuse et tumultuarie; intrent autem idiotæ, aut infideles : nonne dicent, quod insanitis ? 24. Si autem omnes prophetent, id est, doceant fidem ex Scripturis aliisque testimoniis, et concionentur de vita recte instituenda (vide dicta de prophetia initio capitis.) intret autem quis infidelis, vel idiota, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus,] quia nimirum ab omnibus Prophetis, id est doctoribus et concionatoribus, de sua infidelitate, malis moribus et vitiis arguitur et increpatur.

25. Occulta cordis ejus manifesta fiunt.] q. d. Ex dono discretionis spirituum, sive Deo ipsius Prophetæ, id est concionatoris, linguam regente, tangentur et arguentur occultissima cordis ejus vitia, ut putet sibi concionatorem prophetice loqui, quod tum frequens fuisse hinc patet. Proinde hos Prophetas, id est doctores et concionatores, etiam vere ac proprie Prophetas fuisse liquet.

Simile exemplum est in Vita S. Augustini per Possidon. c. 15. ubi narrat S. Augustinum in concione quadam præter mentem à sua materia deflexisse, et invectum esse in manichæismum, idque Deo flectente Augustini mentem et linguam Manichæi cujusdam tum forte præsentis conversionem, uti postea re ipsa cognovit S. Augustinus. Unde S. August. l. 4. de Doctr. Christ. c. 15. ante concionem docet esse orandum, ut Deus accommode ad auditorum captum et motum, mentem et linguam concionantis flectat.

Alii *occulta*, intelligunt peccata, quæ in infideli, vel idiota latent, quæque ipse nescit esse peccata, v. g. cum nescit idololatriam et fornicationem esse peccatum; hoc ipsum sciet, cum Prophetas ea arguentes et peccati insimulantes audiet. Sed prior sensus planior et simplicior est.

26. Quid ergo (faciendum) est, fratres? cum convenitis (in Ecclesia) unusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet; omnia ad ædificationem fiant.] Vox *unusquisque*, sumitur hic distributive : nec enim unus omnia jam dicta habebat, sed unus psalmum, alius doctrinam, alius aliud. q. d. Quisque vestrum vel *psalmum habet*, vel *doctrinam*, vel *apocalypsim*, vel *interpretationem*, vel donum linguarum, ut lingua peregrina Dei laudes, preces, aliaque proloquatur aut decantet.

Psalmum habet,] gratiam psallendi, qua psalmum, vel hymnum dictet aut canat. Sic Plinius ad Trajanum scribit, Christianos solitos canere antelucanos hymnos Christo.

Apocalypsim habet,] puta revelationem et explicationem aliquam vel loci alicujus S. Scripturæ obscuri, vel rei futuræ aut occultæ.

Ex hoc autem Pauli loco Nota : in Ecclesia primæva hic erat ritus et ordo sacrorum in sacris Christianorum conventibus (ut patet ex Justino Apolog. 2. ad Antoninum in fine, et Tertulliano in Apologet. cap. 39. et aliis) à Paulo et Apostolis institutus. Primo, canebant psalmos, etiam populus. Secundo, legebantur prophetiæ et sacra Scriptura. Tertio, Episcopus prædicabat. Quarto, fiebat cœna et Sacrum, quod tunc fere tantum oblatione, consecratione, communione, canone, et Pater noster, ac oratione aliqua, cui populus respondebat, *Amen*, constabat. Quinto, omnes communicabant. Sexto, quidam psalmos et hymnos in laudem Dei variis linguis quasi afflati spiritu dictabant et canebant : alii prophetabant. Septimo, alii more Judæorum sacras Scripturas interpretabantur, vel exhortabantur, iique duo vel tres, præsertim Prophetæ aut viri spirituales : alii audiebant, et subinde interrogabant, etiam feminæ (sed per abusum, quem Paulus hic corrigit) aliquid circa id quod dicebatur; cumque aliquid boni et pii pulchre dicebatur, simul inclamabant, *Amen, Amen*. Octavo, claudebant omnia agape, sive convivium omnibus commune in symbolum charitatis : post quod rursum succedebant hymni et orationes. Hæc enim ordine ita recenset Justinus loco paulo ante citato. *In omnibus*, inquit, *quas offerimus oblationibus benedicendo laudamus* (en primum; scilicet psalmodia et hymnodia) *factorem omnium per Filium ejus Jesum Christum et Spiritum sanctum. Et Solis qui dicitur die, omnium, qui in oppidis vel rури degunt, in eumdem locum conventus fit, et commentaria Apostolorum aut scripta Prophetarum leguntur.* En secundum; scilicet lectio sacræ Scripturæ.

Deinde lectore quiescente, præsidens orationem, qua populum instruit, et ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortatur, habet. En tertium; scilicet concio præsidentis, sive Episcopi.

Sub hæc consurgimus communiter omnes, et precationes profundimus, et, sicut retulimus, precibus peractis panis offertur, et vinum, et aqua : et præpositus item, quantum pro virili sua potest, preces et gratiarum actiones fundit, et populus fauste acclamat dicens, Amen. En quartum; scilicet Eucharistiæ oblatio et consecratio in Missa.

Et distributio communicatioque fit eorum, in quibus gratiæ sunt actæ, cuique præsenti; absentibus autem per Diaconos mittitur. Et quintum; scilicet communio omnium.

Sextum, septimum, et octavum ita mistum describit Tertullianus loco citato : *Cœna nostra de nomine rationem sui ostendit : vocatur enim ἀγάπη, id quod dilectio apud Græcos est. Non prius discumbitur, quam oratio ad Deum prægustetur. Post aquam manualem, et lumina, ut quisque de Scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium Deo canere : æque oratio convivium dirimit.* Similia habet Philo libro de Essæis.

Nota secundo, hæc dona, et hunc fervorem non diu durasse in Ecclesia, sed evanuisse; ita tamen ut ordinis jam dicti typum et methodum quoad potuit, retinuerit Ecclesia. Unde octo rebus et ritibus jam dictis hæc nostra successerunt.

Primo, puta cantui et psalmodiæ successit Matutinum, Laudes, et Horæ canonicæ.

Secundo, scilicet prophetiis, successerunt lectiones tum in Horis canonicis, cum sua expositione et homiliis, tum in Missa lectio Epistolæ et Evangelii.

Tertio, successit concio post Evangelium.

Quarto, æque ut olim etiam nunc fit Sacrum, in quo post Collectas clericus loco populi respondet, *Amen*.

Quintum intepuit, sicut et sextum et septimum et octavum, nisi quod hymni et Horæ minores post Sacrum canantur; et quod Monachi in sui conventibus de rebus spiritualibus colloqui soleant, ut patet ex Cassiano in Collationibus Patrum.

27. Sive lingua quis loquitur, secundum duos, aut ut multum tres, et per partes, et unus interpretetur.] Pendet hic versus ab eo, qui proxime præcessit, *omnia ad ædificationem fiant*. q. d. Sive quis psallat, sive doceat, sive lingua loquatur, omnia fiant ad ædificationem, ita nimirum, ut, si loquendum sit linguis, id fiat *secundum* (id est per) *duos, aut ut multum tres*. q. d. In singulis conventibus bini duntaxat, aut ut summum terni linguis loquantur (est græcismus) : idque *per partes*, puta vicissim, ne fiat confusio : *et unus interpretetur*, ut audientes intelligant.

29. PROPHETÆ DUO AUT TRES DICANT,] suas prophetias scilicet, sive dogmata, lumina, monita sibi à Deo aspirata. Vide dicta initio capitis.

ET CETERI (non vulgus, sed Prophetæ, ut præcessit) DIJUDICENT,] ex dono sibi concesso, an id quod dicit Propheta, sive doctor, sit vere prophetia, id est, doctrina sana et utilis, necne. Non ergo ad vulgus et laicos spectat judicare de doctrina religionis, ut hinc volunt hæretici. Tam enim ineptum et insulsum est, quod vulgus dijudicet prophetias, Prophetas, Doctores, Pastores, quam si discipulus suum præceptorem, ovis suum pastorem, miles suum ducem dijudicare et arguere vellet.

30. QUOD SI ALII aliquid melius REVELATUM FUERIT SEDENTI et audienti, surgat ille et loquatur, AC PRIOR PROPHETAS TACEAT,] et sedeat. *Hæc traditio synanogæ est*, ait Ambrosius, *quam nos Paulus vult sectari, ut seniores dignitate disputent sedentes in cathedris, sequentes in subselliis, novissimi in pavimento supra mattas; quibus si quid revelatum fuerit, dandum locum præcipit, nec despiciendos, quia membra corporis sunt.*

31. POTESTIS ENIM OMNES PER SINGULOS PROPHETARE. q. d. Possunt omnes Prophetæ sigillatim hac ratione, si nimirum servent modum et ordinem, quem jam præscripsi, exhortari, ut OMNES DISCANT ET EXHORTENTUR,] id est, exhortationem et consolationem accipiant. Passive enim capitur παρακαλῶνται, id est *exhortentur*. Simile est epist. 2. cap. 1. 6. Alii exponunt active, hoc modo, q. d. Ut omnes discant, cum audiunt; et doceant, dum loquuntur et exhortantur.

32. ET SPIRITUS PROPHETARUM PROPHETIS SUBJECTI SUNT,] ut possint Prophetæ spiritum prophetiæ cohibere et tacere cum volunt, aliisque Prophetis dare locum dicendi. Non enim aguntur ad verba eo impetu, quo fanatici idololatræ: Nam spiritus, vel donum prophetiæ, ait D. Thomas, non est habitus, sed partim est instinctus, et impressio lucis et veritatis, qua Deus illuminat mentem Prophetæ circa res futuras, obscuras, vel divinas : partim est vis, seu impetus, quo Deus cor tangit, movet et impellit ad prophetandum, sed libere. Unde Jonas et et Jeremias illi ad tempus restiterunt, uti et Moyses Exodi 4.

Aliter exponit Chrysost. q. d. Paulus, donum prophetiæ, quod habet Propheta subjacet judicio et censuræ collegii Prophetarum. Sed prior sensus aptior est. Dat enim hic causam Paulus, cur Prophetæ sibi invicem cedere et tacere debeant, quia nimirum spiritus propheticus eis subjectus est.

33. NON ENIM EST DISSENSIONIS DEUS,] ut cogat hos illosve simul prophetare, tumultuari et invicem interturbare.

DISSENSIONIS] ἀκαταστασίας, id est, confusionis et turbati ordinis, uti esse solet in tumultu et seditione.

34. MULIERES IN ECCLESIIS TACEANT,] etiam Prophetissæ, quia contra ordinem naturæ est et legis, Genes. 3. 16. ut in conspectu virorum feminæ eis subditæ loquantur. Ita Ambros. et ex eo Anselm. Secundo, quia idipsum est præter earum verecundiam et humilitatem. Ita Anselm. Tertio, quia vir melioris est judicii, rationis discursus et discretionis, quam femina. Quarto, jure, ait Anselmus, tacere jubetur femina, quæ cum loqueretur, viro suo suasit peccatum, Genes. 3. Quinto, ut frænum injiciatur ejus loquacitati. Nam

> Tot pariter pelves, tot tintinnabula dicas
> Pulsari,

cum duæ mulieres litigant : quod facile in Ecclesia contingeret, si eis docere permitteretur. De hoc mulieris silentio plura dicam 1. Tim 2. vers. 9. Quam ergo contra Apostolum, contra fas omne, jus et decus est, si mulier caput sit Ecclesiæ alicujus ?

Tropololigice, mulier est passio et concupiscentia, vir est ratio; illa ergo taceat, et rationi se subdat. Vide Chrysostomum homil. 37. in morali. *Mulier*, inquit Aristot lib. 9. de Natura animal. cap. 1. *misericors magis, et ad lacrymas propensior est, quam vir : invida item magis, et querula, et maledicentior, et mordacior : præterea anxia, et desperans magis quam mas, atque impudentior et mendacior, quin etiam facilior decipi.*

35. SI QUID VOLUNT DISCERE, DOMI VIROS SUOS INTERROGENT.] Hinc ait Primasius : Viri adeo docti esse deberent, ut uxores suas docere, et in rebus fidei instruere possent : sed, quid si indocti sint, ut sæpe fit, à quibus instruentur mulieres? Respondet Primasius, Habent concionatores, confessarios, et magistros, qui eas instruant. Secundo, melius est illis quædam non necessaria ignorare, quam cum scandalo et inverecundia in Ecclesia ea rogare et dicere.

Dices : Anna Prophetissa in templo loquebatur omnibus de Christo, Lucæ 2. Respondeo, Loquebatur omnibus, id est, singulis privatim, non in Ecclesia, id est, Ecclesiastico conventu, nec in templo proprie dicto : nam templum Judæorum nec mulier nec vir, sed soli sacerdotes ingredi poterant. Loquebatur ergo Anna mulieribus singulis in atrio feminarum : nam atrium distinctum ab atrio virorum habebant feminæ, teste Josepho.

Dices Secundo : Moniales in ecclesiis suis canunt. Respondeo, Ibi non est Ecclesia, id est fidelis populi conventus, sed est chorus Monialium tantum. Apostolus enim non vetat mulieres loqui aut canere inter mulieres, sed tantum id fieri vetat in communi Ecclesia, ubi scilicet tam viri, quam mulieres conveniunt. Ita Cajetan. Rursum loquitur Paulus de locutione, non publica et approbata, sed propria et privata, quæ fit docendo, exhortando, interrogando.

Adde, Apostolum proprie tantum loqui de mulieribus conjugatis : has enim jubet in Ecclesia tacere, et subjici maritis, eosque domi interrogare.

36. AN A VOBIS VERBUM DEI PROCESSIT ?] Est acris objurgatio concludens dicta hoc c. et præcedenti. q. d. Nonne ante vos credidit Ecclesia Judaica, Samaria, Palestina, Cyprus et Syria; inspicite ergo ordinem et morem illarum Ecclesiarum, an ita de suis donis contendant, an ita linguas suas jactitent, de iisque tam pueriliter glorientur, sicuti vos facitis? Ita Ambros. et Anselm.

37. SI QUIS VIDETUR PROPHETA ESSE AUT SPIRITUALIS, COGEOSCAT QUÆ SCRIBO VOBIS, QUIA DOMINI SUNT MANDATA.] *Domini* non per se, sed per me jubentis, ut hic ordo in vestris cætibus et collationibus servetur.

Nota hoc Pauli exemplum pro canonibus Pontificis et legibus Ecclesiæ.

Respondet Melanchthon, non posse episcopos condere novos canones, quia postquam conscripta jam est omnis sacra Scriptura, habent Episcopi verbum Dei plenum et sufficiens, quod sequantur; magistratum vero civilem posse novas leges condere, quia non habet verbum Dei, quod sequatur.

Sed hæc frivola sunt, quia magistratus habet non solum jus naturæ, sed etiam jus Cæsareum amplissimum et plenissimum : ergo si omnia eo non sint statura et difinita, sed magistratus et principes debeant plura statuere et definire, cur non et Episcopi? Nec enim verbo Dei omnia statuta sunt et definita, ut patet ex iis, quæ addidit jus Canonicum.

Secundo, Paulus hic leges condit non divinas, sed humanas et Ecclesiasticas, ut ex illis ipsis patet : atqui Paulus habebat verbum Dei, non quidem scriptum, sed traditione, vel revelatione divina acceptum, Gal. 1. idque tam plenum et perfectum, imo plenius et perfectius, quam nos habeamus : ergo si ipsi licuit verbo Dei suas addere leges, idem licebit Pontifici et Episcopis Pauli successoribus.

38. Si quis autem ignorat, ignorabitur.] q. d. Qui non vult agnocere has leges, et potestatem meam, *ignorabitur*, id est, improbabitur à Deo, dicente, *Nescio vos.* Nam *qui vos audit, me audit; qui vos spernit, me spernit.* Legit noster Interpres, ἀγνοήσεται, cum Ambrosio, Hieron. Syro; jam legunt, ἀγνοείτω, id est, *ignorans esto.* Quod perinde est atque illud, *Qui in sordibus est, sordescat adhuc.* Aut, ut alii, *qui ignorat ignorans esto*, id est, qui ignorat agnoscat et gerat se tanquam ignorantem, nec ingerat se judicet illos et illa quæ nescit : sed potius sequatur alios, qui duces sunt prophetiæ et doctrinæ. Sed prior lectio nostri Interpretis, uti planior, ita verior est et communior.

40. Omnia honeste, et secundum ordinem fiant.] Magna cura fuit Paulo, uti et S. Ignatio epist. ad Philipp., Tarsenses et alios, εὐταξίας, sive boni ordinis, in Ecclesia, etiam in rebus indifferentibus : tum quia hic ordo in se venustus est et decorus; tum quia confusionem et perturbationem excludit; tum quia alios, etiam infideles, valde ædificat. Vide dicta Colossens. 2. 5.

CAPUT DECIMUMQUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Probat resurrectionem mortuorum contra pseudodoctores eam negantes.

Primo, ex eo quod Christus resurrexit. Deinde vers. 23. tradit ordinem resurrectionis.

Secundo, vers. 29. resurrectionem probat auctoritate eorum qai baptizantur pro mortuis.

Tertio, vers. 35. docet, quale futurum sit corpus in resurrectione. Unde vers. 42. assignat quatuor dotes corporis gloriosi.

Quarto, vers. 51. docet, quod omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur, quodque in resurrectione, quæ fiet in momento canente tuba, mors plane absorbebitur.

1. Notum autem vobis facio, fratres, Evangelium, quod prædicavi vobis, quod
et accepistis, in quo et statis, 2. per quod et salvamini : qua ratione præ-
dicaverim vobis, si tenetis, nisi frustra credidistis. 3. Tradidi enim vobis
in primis quod et accepi : quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris
secundum Scripturas : 4. et quia sepultus est, et quia resurrexit tertia die
secundum Scripturas : 5. et quia visus est Cephæ, et post hoc undecim :
6. Deinde visus est plus quam quingentis fratribus simul : ex quibus multi
manent usque adhuc, quidam autem dormierunt : 7. Deinde visus est Jacobo, deinde Apostolis
omnibus : 8. Novissime autem omnium tanquam abortivo, visus est et mihi. 9. Ego enim sum
minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam
Dei. 10. Gratia autem Dei sum id, quod sum, et gratia ejus in me vacua non fuit, sed abun-
dantius illis omnibus laboravi : non ego autem, sed gratia Dei mecum. 11. Sive enim ego, sive
illi : sic prædicamus, et sic credidistis. 12. Si autem Christus prædicatur quod resurrexit à
mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis, quoniam resurrectio mortuorum non est? 13. Si
autem resurrectio mortuorum non est : neque Christus resurrexit. 14. Si autem Christus non
resurrexit, inanis est ergo prædicatio nostra, inanis est et fides vestra : 15. invenimur autem et
falsi testes Dei : quoniam testimonium diximus adversus Deum, quod suscitaverit Christum;
quem non suscitavit, si mortui non resurgunt. 16. Nam si mortui non resurgunt, neque Christus
resurrexit. 17. Quod si Christus non resurrexit, vana est fides vestra, adhuc enim estis in

peccatis vestris. 18. Ergo et qui dormierunt in Christo, perierunt. 19. Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. 20. Nunc autem Christus resurrexit à mortuis primitiæ dormientium, 21. quoniam quidem per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum. 22. Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur. 23. Unusquisque autem in suo ordine, primitiæ Christus : deinde ii, qui sunt Christi, qui in adventu ejus crediderunt. 24. Deinde suis : cum tradiderit regnum Deo et Patri, cum evacuaverit omnem principatum, et potestatem, et virtutem. 25. Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus. 26. Novissima autem inimica destructur mors : Omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Cum autem dicat : 27. Omnia subjecta sunt ei, sine dubio præter eum, qui subjecit ei omnia. 28. Cum autem subjecta fuerint illi omnia : tunc et ipse Filius subjectus erit ei, qui subjecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. 29. Alioqui quid facient qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt ? ut quid et baptizantur pro illis ? 30. ut quid et nos periclitamur omni hora ? 31. Quotidie morior per vestram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Jesu Domino nostro. 32. Si (secundum hominem) ad bestias pugnavi Ephesi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt ? manducemus, et bibamus, cras enim moriemur. 33. Nolite seduci ? Corrumpunt mores bonos colloquia prava. 34. Evigilate justi, et nolite peccare : ignorantiam enim Dei quidam habent, ad reverentiam vobis loquor. 35. Sed dicet aliquis : Quomodo resurgunt mortui ? qualive corpore venient ? 36. Insipiens, tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur. 37. Et quod seminas, non corpus, quod futurum est, seminas, sed nudum granum, ut puta tritici, aut alicujus ceterorum. 38. Deus autem dat illi corpus sicut vult : et unicuique seminum proprium corpus. 39. Non omnis caro, eadem caro : sed alia quidem hominum, alia vero pecorum, alia volucrum, alia autem piscium. 40. Et corpora cœlestia, et corpora terrestria : sed alia quidem cœlestium gloria, alia autem terrestrium. 41. Alia claritas solis, alia claritas lunæ, et alia claritas stellarum. Stella enim à stella differt in claritate : 42. sic et resurrectio mortuorum. Seminatur in corruptione, surget in incorruptione. 43. Seminatur in ignobilitate, surget in gloria : Seminatur in infirmitate, surget in virtute. 44. Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. Si est corpus animale, est et spiritale, sicut scriptum est : 45. Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem. 46. Sed non prius quod spiritale est, sed quod animale : deinde quod spiritale. 47. Primus homo de terra, terrenus : secundus homo de cœlo, cœlestis. 48. Qualis terrenus, tales et terreni : et qualis cœlestis, tales et cœlestes. 49. Igitur sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem cœlestis. 50. Hoc autem dico fratres : quia caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt : neque corruptio in corruptelam possidebit. 51. Ecce mysterium vobis dico : Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. 52. In momento, in ictu oculi, in novissima tuba : canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti : et nos immutabimur. 53. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem : et mortale hoc induere immortalitatem. 54. Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo, qui scriptus est : Absorpta est mors in victoria. 55. Ubi est mors victoria tua ? ubi est mors stimulus tuus ? 56. Stimulus autem mortis peccatum est : virtus vero peccati lex. 57. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum. 58. Itaque fratres mei dilecti, stabiles estote, et immobiles : abundantes in opere Domini semper, scientes quod labor vester non est inanis in Domino.

1. Notum vobis facio : in memoriam vobis revoco (ita Græci) Evangelium.

2. Qua ratione prædicaverim.] Repete, *Notum facio ;* vel refer hæc ad sequens, *Si retinetis*, ut sit trajectio.

3. Quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris, secundum Scripturas : et quia (quod) sepultus est, et quia resurrexit tertia die secundum Scripturas.] Nam Osee 6. 3. de Christo dicitur : *Vivificabit nos post duos : in die tertia suscitabit nos*, scilicet quando ipse à morte ad vitam tertio die resurget. Resurrectio enim Christi causa fuit cur nos suscitati sumus à morte peccati, et cur suscitandi simus à morte corporis, ut instar Christi resurgamus in die judicii ad vitam immortalem. Vide dicta Rom. 4. vers. 25. Ita Anselmus, Doroth. in Synopsi initio ; imo veteres Hebræi Galatin. lib. 8. cap. 22. Addit ex S. Chrysostomo Theophyl. quod Christus tertia die resurgeret, scriptum esse allegorice in Jona : Jonas enim tertia die è ventre ceti eductus, typus erat Christi ex morte et inferis tertia die reducti ad vitam.

Rursus idipsum scriptum est Genes. 22. in

Isaac, qui immolandus à patre præservatus fuit à morte, tertiaque die vivus et sanus redditus est matri suæ : Isaac enim fuit figura Christi à Patre in mortem traditi et immolati, ac tertia die resuscitati. Sed hæc testimonia petuntur ex sensu allegorico : prius vero Oseæ petitur ex sensu litterali.

5. ET QUIA VISUS EST CEPHÆ,] Petro. Hanc primam apparitionem Christi ponit Paulus : unde innuit, Christum inter viros primo apparuisse Petro. Idem innuit Lucas cap. 24. 34. Dico, inter viros ; nam Magdalenæ Christus apparuit prius quam Petro, Marci ult. v. 9.

ET POST HOC UNDECIM.] Scilicet in octava paschæ, præsente jam Thoma, Christus apparuit undecim Apostolis : nam duodecimus Judas jam se suspenderat. Vel potius *undecim*, id est, toti Apostolorum collegio, quod jam erat redactum ad undecim (licet unus Thomas abesset) apparuit Christus ipsa die paschæ, sive resurrectionis Christi. Græca habent εἶτα τοῖς δώδεκα, *deinde* visus est *duodecim*. Ita quoque legit August. lib. 1. Quæstionum Evang. q. 117. Quia (ait) licet Judas esset mortuus, censentur tamen duodecim, quia fuerunt duodecim. Sic dicuntur decem viri convenire, licet septem, vel octo tantum ex eis sint præsentes. Aliter Chrysost. Duodecim, inquit, quia Christus apparuit duodecimo Matthiæ post ascensionem. Sed nec hoc uspiam scriptum est, nec Paulus hic alias Christi commemorat apparitiones, quam quæ ante Christi ascensum contigerunt.

6. DEINDE VISUS EST PLUSQUAM QUINGENTIS FRATRIBUS. [Græcum ἐπάνω significat Primo, *plusquam ;* Secundo, significat è cœlo, *sursum ;* et ita vertit hic Chrysost. et Theophyl. Visus est enim, inquiunt, illis Christus, non quasi è terra gradiens, sed super caput illorum, quasi è sublimi lapsus, idque ut eis non tam resurrectionem, quam ascensionem suam ostenderet et firmaret : unde quis colligat, putasse Chrysostomum hanc Christi apparitionem post ejus ascensionem contigisse. Verum id nec verum est, neque necessario ex Chrysost. verbis colligitur.

Plane enim videtur hæc Christi apparitio ante ascensionem contigisse, Christo è loco superno quasi è cœlo, vel aere, quingentis fratribus se ostendente. Estque hæc communis Doctorum sententia : nam de apparitione aliqua publica post ascensionem facta nihil uspiam legimus.

QUINGENTIS FRATRIBUS.] Multi putant, hanc esse celeberrimam, et toties à Christo ante promissam apparitionem in monte Galilææ. Unde præmoniti eo confluxerunt omnes Christiani : fuitque non in ascensione, sed ante : nam Christus non in Galilæa, sed in Judæa ex monte Oliveti, ascendit in Cœlum. Ita Hieron. q. 7. ad Hedibiam, et interpretes in Matth. 28. 16.

7. DEINDE VISUS EST JACOBO] Alphæi, qui frater Domini dicitur, fuitque primus Episcopus Hierosolymitanus : voverat enim Jacobus (ait Hieron. lib. de Script. Ecclesiast. in Jacobo) se non comesturum, donec videret Christum resurgentem. Unde ei apparens Christus ait, *Frater mi, comede panem tuum, quia resurrexit filius hominis.* Sed incerta est hæc traditio, et ex aliquo apocrypho deprompta. Unde Hier. non approbat eam ; adeoque videtur hæc falsa et conficta traditio. Nam Primo, ex hoc Pauli loco patet, Jacobo apparuisse Christum post quingentos fratres, id est diu post resurrectionem, quousque inedia Jacobi naturaliter extendi non poterat.

Secundo, quia Apostoli omnes (inter quos erat Jacobus) in morte dubitarunt de resurrectione ; non ergo Jacobus juravit se usque ad eam non comesturum.

Tertio, quia hanc historiam ait Hieron. se sumpsisse ex Evangelio secundum Hebræos, quod est apocryphum. Unde et quod ibidem additur, Christum sindonem tunc habuisse, eamque dedisse servo sacerdotis, videtur esse falsum. Nam Christi lintea remanserunt in sepulchro, Matth. 28. et corpus gloriosum, quale erat Christi, non sindone, aut vestibus, sed splendore et radiis vestitur.

DEINDE APOSTOLIS OMNIBUS,] et discipulis in ascensione ad cœlum. Ita Anselm. et alii.

8. NOVISSIME AUTEM OMNIUM TANQUAM ABORTIVO, VISUS EST ET MIHI.] *Abortivo*, id est, contempto et abjectitio. Ita Theophyl. et Theodor. quia abortivi fœtus, utpote imperfecti, tenuiores et graciliores esse solent.

Secundo, *abortivo*, quia extra tempus, Christo scilicet in cœlos recepto, natus in Christo Paulus, novissimus apostolatum accepit. Ita Ambr. et Chrysost.

Tertio, *abortivo*, quia, ut ait Anselmus, vi divina prostratus in terram, coactus, et violenter renatus est Paulus : abortivi enim naturæ violentia ejiciuntur.

Quarto, *abortivo*, quia, ut idem Anselm. annotat, fœtus abortivi semimortui, et cæci sæpe nascuntur. Sic Paulus in conversione cæcitate percussus est.

Quinto, *abortivus* Judæorum fuit Paulus, quia non ad suos Judæos, sed ad exteras gentes missus est Apostolus. Ita aliquid apud Chrysost.

Aliter Baronius anno Christi 44. pag. 377. censet enim Paulum vocari *abortivum*, scilicet Apostolum, eo quod præter et extra numerum duodecim Apostolorum, Apostolus creatus sit. Solebant enim Romæ senatores, teste Suetonio in Octavio c. 35. *abortivi* vocari, qui supra numerum per gratiam in senatum allegebantur. Sed an huc alludat Paulus, incertum est : nam ipse Græcis græce hæc scripsit, Corinthiis scilicet, non Romanis.

Hinc patet Christum apparuisse Paulo, non per angelum, ut vult Haymo in Apocal. c. 2. sed per se ; nec per imaginationem, uti apparuit eidem Paulo Actor. 22. 18. nec in raptu, uti eidem contigit 2. Cor. 12. 2. sed in aere corporaliter : sic enim apparuit Christus Cephæ, Jacobo, et Apostolis, ut præcessit : et quia alioqui non sufficienter Paulus ex hac apparitione probaret resurrectionem Christi.

Nota. Facta est hæc Christi apparitio Paulo in ejus conversione, Actor. 9. v. 3. ubi Paulus vidit Christum, sed mox lumen eum excæcavit.

Hinc rursum patet, Christum tunc è cœlo descendisse : nam Paulus audivit vocem loquentis in aere. Ita S. Thomas, et alii. Unde iterum sequitur, Christum tunc fuisse in duobus locis, scilicet in cœlo empyreo, et in aere juxta Paulum. Nam cœlum empyreum, ad quod ascendit Christus, nunquam exinde relinquit, ut dicitur Actor. 3. vers. 21. Si Christus hic fuit in duobus locis, cur non possit esse in Eucharistia simul et in cœlo?

Sic pariter visus est Christus B. Petro Romæ, cum è fuga ad martyrium eum revocavit dicens,

Iterum venio crucifigi, ut narrat Hegesippus l. 3. Excidii Hierosolymitani c. 2. et alii.

9. Ego sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus.] *Dignus*, græce ἱκανὸς, id est *idoneus*. q. d. Non tantum minimus, et indignus ob peccata, sed et inidoneus sum ad apostolatum; qui enim persecutor fuit Ecclesiæ, inidoneus est ut in ea fiat princeps et Apostolus.

Moraliter. Nota hic humilitatem S. Pauli, qui se vocat minimum, et eo ipso erat maximus. Præclare S. Bernard. serm. 13. in Cant. *Magna et rara virtus profecto est, ut magna licet operantem, magnum te nescias, et manifestam omnibus, tuam te solum latere sanctitatem : mirabilem te apparere, et contemptibilem reputare, hoc ego ipsis virtutibus mirabilius judico. Fidelis revera famulus es, si de multa gloria Domini tui, etsi non exeunte ex te, tamen transeunte per te, nil tuis manibus adhærere contingat. Quamobrem audies : Euge, serve bone et fidelis, quia supra pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam.*

10. Gratia Dei sum id quod sum,] quod sum Apostolus, et doctor Gentium.

Gratia ejus in me vacua (græce κενὴ, *inanis*, otiosa, id est sine opere, et fructu) non fuit.] Ambrosius legit, *gratia ejus in me pauper non fuit*, q. d. Licet persecutus sim Ecclesiam Christi, non tamen ideo pauperem, exiguam, et minorem aliis Apostolis, sed potius majorem apostolatus gratiam accepi. Ita Ambros.

Sed abundantius illis omnibus laboravi.] Pulchre S. Hieron. epist. ad Paulinum : *Subitus*, inquit, *calor longum vincit teporem; Paulus Apostolus de persecutione mutatus, novissimus in ordine, primus in meritis est : quia extremus licet, plus omnibus laboravit.* Nam, ut ait S. Gregorius p. 3. Pastor. cap. 29. *Fit plerumque gratior Deo amore ardens post culpam vita, quam securitate torpens innocentia.*

Non ego (solus) autem, sed gratia Dei mecum.] Nota Primo. Ex hoc loco contra Lutherum et Calvinum, manifeste patet esse in homine liberum arbitrium, nec Deum solum omnia in nobis operari, sed ei cooperari liberum arbitrium, etiam in operibus supernaturalibus. Dicit enim Apostolus *Mecum*, non, in me, et, *Plus omnibus laboravi.*

Dices, Græca hic aliter habent, scilicet οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἡ σὺν ἐμοὶ, id est, *non ego vero, sed gratia Dei, quæ mecum est :* ergo soli gratiæ suum laborem attribuit Paulus.

Respondeo, Cum ait Paulus, ἡ σὺν ἐμοὶ, id est *quæ mecum*, supple, non, τὸ *est*, sed τὸ *laboravit.* Hoc enim verbum ἐκοπίασε, id est *laboravit*, quod præcessit, hic intelligendum et repetendum est. Nec mirum tunc mutari personam : hæc enim enallage crebra est Apostolo, ut dixi can. 38. Sensus ergo est, q. d. *Non ego solus, sed gratia Dei est, quæ mecum laboravit.* Id ita esse patet ex verbo, *laboravi*, scilicet ego. Cum ergo subdit Paulus : *Non ego, sed gratia Dei mecum*, non excludit propriam liberi arbitrii cooperationem, sed tantum gratiæ ut digniori operis causæ, operis laudes ascribit. Nec alius erit sensus, etiamsi cum Græcis nonnullis, et S. Hieronymo, legamus : *Non ego, sed gratia Dei, quæ mecum est.* Intelligitur enim, *gratia quæ mihi in auxilium adest, et opem præstat*, mecumque operatur. q. d. Ego quidem libero meo conatu valde laboravi, non tamen ita laboravi, ut laboris hujus decus et laudem mihi tribuam, vel arrogem; sed gratia Dei est, quæ ad hunc laborem me excitavit, adjuvit, roboravit : cui proinde primam et potissimam laboris mei laudem tribuo; dicoque et palam profiteor, non tam me, quam gratiam Dei, quæ mecum est, laborasse, opusque ipsum confecisse. Vide can. 36.

Verum nostra Latina lectio aptior est, ideoque verior : nam Græca verba in speciem secum pugnare videntur : si enim laboravi, ergo non laboravit gratia, nisi addas cum nostro Interprete *mecum*, scilicet *laboravit gratia.* Unde alibi passim gloriatur Apostolus in laboribus suis, patet 2. Cor. 11. v. 23. et seqq.

Hinc S. Bernardus lib. de Gratia et libero arbitrio sub finem dicit, *Paulus inquit, Non ego, sed gratia Dei mecum, præsumens se non solum operis esse ministrum per effectum, sed et operantis quodammodo socium per consensum. Denique et Paulus de se pronuntiat, Dei adjutores sumus.* 1. Cor. 3. 9. *Hinc et promeritores regni nos esse præsumimus quod per consensum, utique voluntarium, divinæ voluntati conjungimur.*

Idem docet Anselm. hic, Chrysost. Theodor. Hieron. lib. 2. contra Pelagianos ante medium, Gregor. 16. Moral. c. 10. et S. August. l. de Libr. arbitr. ad Valentinum c. 17. et serm. 13. de Verbis Apostoli : *Si non esset*, inquit, *operator, Deus non esset cooperator.*

11. Sive ego, sive illi, sic prædicamus et sic credidistis.] q. d. Tam ego, quam alii Apostoli, ita omnes, ut dixi vers. 3. prædicamus, et asseveramus tanquam oculati testes, Christum scilicet mortuum esse, et à mortuis resurrexisse, nobisque esse visum, et apparuisse. Eo enim post longam digressionem quasi ad scopum totius capitis redit Apostolus, ut scilicet ex communi et concordi omnium Apostolorum sententia et prædicatione probet resurrectionem Christi aliorumque mortuorum. Ita Chrysost. Anselmus, et alii.

12. Si Christus prædicatur quod resurrexit a mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis, quoniam resurrectio mortuorum non est?] *Quidam.* Hic fuit Cerinthus cum suis, qui primus post Simonem Magum hæresiarcha tempore S. Pauli negavit resurrectionem. Nam, ut refert Euseb. lib. 7. Histor. cap. 23. et lib. 3. cap. 28. ex Dionysio Alexandr. et Epiphanius hæresi 28. Cerinthus pro Judaismo pugnans, ex Judaicis traditionibus quæcumque de Ecclesia et felicitate legis Evangelicæ prædicta fuerant, referebat ad regnum terrenum, et ad divitias, ac corporis voluptates : ad hoc postea abusus est Apoc. 20. 4. et factus est parens Chiliastarum, sive hæreticorum Millenariorum. Unde aliqui putarunt Cerinthum auctorem Apocalypseos, ideoque eam rejiciendam esse. Vide Eusebium.

Hunc errorem cum auctore taxat etiam sanctus Ignatius epist. ad Smyrnenses, et epist. ad Trallianos. Resurrectionem quoque negarunt Hymenæus et Philetus, teste Apostolo 2. Tim. 2. 17.

13. Si autem resurrectio mortuorum non est : neque Christus resurrexit.] Tum quia Christus fuit unus ex mortuis, tum quia hæc primaria mortis et resurrectionis Christi causa fuit, scilicet plena abolitio mortis, vitæ reductio : fuitque Christi resurrectio exemplar nostræ, scilicet ut alii homines resurgant ad justitiam in hac vita, et ad gloriam in altera. Alias quinque causas, cur necesse fuerit Christum resurgere, vide apud D. Thomam 3. p. q. 53. a. 1.

17. QUOD SI CHRISTUS NON RESURREXIT, VANA EST FIDES VESTRA : ADHUC ENIM ESTIS IN PECCATIS VESTRIS.] Recte sequitur, Si Christus non resurrexit, quod adhuc sumus in peccatis. Nam Primo, si Christus non resurrexit, ergo fides in Christum resuscitatum, quæ justificationis est radix, falsa est; fides autem falsa non potest esse remissionis peccatorum, et veræ sanctitatis initium et fundamentum.

Secundo, quia mors Christi inefficax fuit ad remissionem peccatorum, si Christus in morte mansit, ab eaque victus est. Si enim resurrectione sua nequivit vincere mortem, ergo nec peccatum : hoc enim vincere gravius est et difficilius quam vincere mortem; adeoque peccatum plene non aboletur, nisi ejus effectus, id est mors, aboleatur. Ita Chrysost.

Tertio, quia resurrectio Christi causa est justificationis nostræ, ut dixi Rom. 4. v. ultim. Sublata autem causa tollitur effectus : sublata ergo resurrectione Christi, tollitur nostra justificatio à peccatis, ac consequenter adhuc sumus et manemus in peccatis pristinis.

18. ERGO ET QUI DORMIERUNT IN CHRISTO, qui scilicet in spe, fide, gratia et charitate Christi mortui sunt, PERIERUNT.] Quia si corpus non resurgit, sed plane in morte interit, interibit et anima, quæ in æternum sine corpore esse nequit, cum natura sua forma sit corporis; ut, nisi violente animæ suam quasi naturam, et naturalem statum adimat Deus, debeat ei suum corpus reddere, de quo rursus v. seq.

19. SI IN HAC VITA TANTUM IN CHRISTO SPERANTES SUMUS, MISERABILIORES SUMUS OMNIBUS HOMINIBUS.] Nota Primo, τὸ *sperantes*, significat hic non actum spei (hunc enim certum est existere tantum in hac vita) sed objectum spei, nimirum rem speratam. q. d. Si in Christo sperantes sumus tantum illa bona, quæ sunt in hac vita, tunc omnibus hominibus sumus miserabiliores, id est miserrimi sumus omnium hominum; puta, hominum stultissimi sumus, utpote qui falsa et inani spe resurrectionis, quæ nunquam continget jejunia, mortificationes, persecutiones, aliaque dirissima patimur; mundi carnisque voluptates abdicamus, cum alii iis indulgeant. Licet ergo iis feliciores simus ob bonum virtutis abstinentiæ, charitatis, et serenæ conscientiæ; miseriores tamen iis sumus quoad spem in Christum, imo stulti ex stulta spe. Ita Anselm. et Chrysost. Unde non dicit Apostolus, Pejores, sed, *Miserabiliores sumus :* miserabile enim est, ob virtutem se affligere, si non sequatur præmium; præmium autem Christianæ virtutis est resurrectio.

Dices, Anima potest suum habuere præmium esseque beata, licet corpus non resurgat.

Respondeo, Potuisset Deus instituere ut anima sola præmiaretur et bearetur visione Dei; sed noluit : nam de facto aliter instituit, scilicet ut, si anima beetur, beetur et corpus; si non corpus, nec anima : quia alioqui Christus non plene vicisset peccatum, quod in morte tam corporis, quam animæ dominatur.

Secundo, erat ea tum (ut dixit Paulus v. 17.) hominum opinio; ut, si eis animæ immortalitatem probasses, statim resurrectionem corporis admisissent : quia hæc naturaliter connexa sunt, ut dixi versu præcedenti. Est enim in anima naturalis ad corpus propensio, ut sine corpore nisi violente, et præter naturam esse non possit. Unde resurrectio quoad substantiam, et naturæ humanæ exigentiam, quasi naturalis est, licet in modo et executione sit supernaturalis : nec enim anima separata ulla creata vi, sed sola supernaturali Dei virtute rursum uniri potest corpori. Paulus ergo ex negatione resurrectionis, et beatitudinis corporis, recte, tam secundum opinionem communem hominum, quam secundum ipsam rei naturam et veritatem, infert negationem immortalitatis et beatitudinis animæ, ita nimirum, ut Christiani si non resurgant, sint omnium hominum miserrimi.

20. CHRISTUS RESURREXIT A MORTUIS PRIMITIÆ DORMIENTIUM.] q. d. Primus resurgentium fuit et est Christus; primus, inquam, ordine dignitatis et meriti; Secundo, quia in divina voluntate et intentione fuit primus; Tertio, causalitate. Per Christum enim omnes resurgemus.

Quarto, proprie primus tempore inter resurgentes ad vitam immortalem fuit Christus. Licet enim aliqui ante Christum suscitati ab Elia et Eliseo resurrexerint, tamen illi tantum resurrexerunt ad præsentem vitam mortalem, rursumque mortui sunt : Christus vero primus fuit, qui resurrexit ad vitam beatam, gloriosam et æternam. Ita Chrysost. Theodor. Theoph. Ambr. Anselm. et alii passim. Hoc enim proprie significat vox *Primitiæ*, et indicant sequentia. Sic dicitur Christus *primogenitus mortuorum*, id est, ante omnes resurgens, et quasi renascens ex mortuis.

Hinc de fide esse videtur neminem ante Christum resurrexisse ad vitam immortalem : qui ergo Christo moriente dicuntur resurrexisse Matth. 27. vers. 52. non resurrexerunt nisi post Christum, saltem posterius natura, quia ipsorum resurrectio fuit dependens à resurrectione Christi tanquam à sua causa, ut inter alios recte advertit Franciscus Suarez 3. p. q. 53. a. 3.

Nota. *Primitiæ*, dicuntur primus terræ fructus, qui olim in lege veteri Deo offerebatur. Sic Christus post resurrectionem quasi primitivus fructus è terra, in quam quasi granum frumenti ceciderat, repullulans et renatus per resurrectionem Deo oblatus est.

21. QUONIAM PER HOMINEM (Adamum) MORS inducta est in homines, SIC ET PER HOMINEM (Christum) inducta est RESURRECTIO MORTUORUM.] Vox *quoniam* dat causam cur Christus sit primitiæ resurgentium, quia scilicet per Christum, quasi antesignanum, et mortis dominatorem, in orbem invecta est resurrectio mortuorum.

22. ET SICUT IN (id est per, et propter) ADAM OMNES MORIUNTUR, ITA ET IN CHRISTO OMNES VIVIFICABUNTUR.] Quæritur, an etiam reprobi per Christum Christique merita, sint resurrecturi, et vivificandi? Negat S. August. epist. 28. quia horum resurrectio ad damnationem, non vita, sed mors potius dicenda est. Sic et D. Thomas ait Christum solis bonis esse causam meritoriam resurrectionis, sed efficientem omnibus.

Verum Respondeo, Omnibus, etiam reprobis, resurgendi causa est Christus. Primo, quia Christus omnino mortem ex toto humano genere abolere voluit per resurrectionem (hæc enim totius naturæ ingens est bonum) ergo etiam ex reprobis; non qua reprobi, sed qua homines sunt, sive abstrahendo à reprobatione. Ita S. Ambrosius lib. de Resurrect. cap. 21. et clarius Cyrill. lib. 4. in Joann. c. 12. Adde, Christum reprobis, qua reprobi sunt, meruisse resurrectionem, tanquam hostibus suis in justam

vindictam, scilicet ut gloria Christi hostium suorum æterna pœna celebraretur.

Verum hæc omnia sunt præter mentem Apostoli : Apostolus enim proprie agit non de misera reproborum, sed de beata Sanctorum resurrectione, ut patet ex sequentibus.

Nota. Huc usque probavit Apostolus sex rationibus Christum resurrexisse, ut inde concluderet nos quoque à mortuis resurrecturos. Harum rationum Prima est, v. 5. petita à testibus, estque talis, Christus post mortem vivus apparuit Petro, Paulo, Jacobo, aliis Apostolis, et quingentis fratribus : ergo vere resurrexit.

Secunda est, v. 14. Si Christus non resurrexit, ergo falsa et inanis est tam prædicatio Apostolorum, quam etiam fides Christianorum.

Tertia, v. 17. Si Christus non resurrexit, ergo adhuc sumus in peccatis. Probatur consequentia, quia fides justificans, et peccata expians est illa, qua creditur Christum pro nobis esse mortuum, et resurrexisse.

Quarta, vers. 18. Si Christus non resurrexit, ergo omnes, qui in Christo dormierunt, perierunt, et tam corpore, quam anima interierunt : anima enim sine corpore semper esse nequit.

Quinta, v. 19. Si Christo tantum servimus in hac tam arcta vita, et lege Christiana sine spe resurrectionis, ergo miserabiliores sumus omnibus hominibus.

Sexta, v. 21. Per Adamum omnes moriuntur, ergo per Christum omnes resurgent, et vivificabuntur : quantum enim nocuit Adam, tantum, et magis, nobis profuit Christus, qui ad hoc venit ut omnes Adæ et posterorum in eo lapsus et damna non tantum repararet, sed et altius eosdem eveheret et sublimaret.

Unusquisque in suo ordine, ut scilicet si justus sit, inter beatos; si impius, inter reprobos resurgat. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl.

Secundo, commentarius S. Hieronymo adscriptus : *Unusquisque*, inquit, *in suo ordine*, quia scilicet altior et beatior resurget, qui hic sanctior fuerit.

Tertio, Œcumen. et Primasius sic explicant : Omnes in Christo vivificandi hoc ordine resurgent; ut scilicet Christus sit primus, tum tempore, tum dignitate; secundo, justi resurgant; tertio, sequatur mundi consummatio. Hic sensus est genuinus. Ita enim se in sequentibus explicat Apostolus dum mox subdit : *Primitiæ Christus : deinde ii qui sunt Christi, qui in adventu ejus crediderunt. Deinde finis.* Simili modo loquitur Paulus 1. Thessal. 4. 16. ut ibi fusius ostendam.

Qui in adventu ejus crediderunt.] Nota Primo. Τὸ *crediderunt* non habent Græca, sed Rom. et in Græco intelligitur. Ἀπαρχὴ, inquit, Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, id est, *primitiæ Christus, deinde qui sunt Christi in ejus adventu*, supple, *credentes, hi post ipsum resurgent.* Licet Vatablus, et alii simpliciter sic accipiant : *in ejus adventu*, supple, *resurgent.*

24. Deinde finis,] supple, *erit;* finis inquam totius dispensationis Christi de salute generis humani; ac consequenter finis erit tunc sæculi, temporis, generationum, corruptionum, et totius universi. Ita Anselmus. Totius enim universi finis est Christus, ejusque electi, ut si hi finiantur, finiatur et universum.

Secundo, Græcum τέλος, quod Noster vertit, *finis*, potest etiam verti, *consummatio*, hoc est, ut Theodoret. generalis et consummata omnium, etiam impiorum, resurrectio; tunc enim finem accipient omnia.

Cum tradiderit regnum, id est, Ecclesiam fidelium, et congregationem electorum, Deo et Patri.] Non quasi in ea jam non regnet Deus, cum Christus dicat, *Regnum Dei intra vos est;* sed quod nonnihil in ea dominentur peccata, diabolus, mors, et mortalium ærumnæ. q. d. Tunc erit finis, cum obtulerit Christus Ecclesiam electorum, et quasi reddiderit illam Patri, quæ in hujus vitæ lucta regenda illi et custodienda commissa fuerat, ut in ea gloriose in æternum regnet, dicendo Patri, *Pater, tu me miseras in mundum, et postquam ascendi in cœlum ad te, hos semper rexi, et à dæmonis, carnis, mundi potestate et impugnatione protexi. Ecce hi tui sunt, qui jam tibi præsto sunt. Hæc est possessio mea, mihi à te tradita; hic labor meus, meo sudore ac sanguine partus; hoc regnum meum, et tuam, jam omni peccato, tentatione, perturbatione, afflictione liberum, purgatum, expolitum, ut in illis per gloriam et triumphum regnes in æternum.* Ita Ambros. et August. c. 8. et 10. lib. 1. de Trinitate tom. 3.

Nota Secundo, *Deo, et Patri*, id est Deo Patri : est enim hendiadys, qua hæc duo dividit Paulus, ut significet Christum, qua homo est, fideles suos Deo; qua filius est, Patri suo oblaturum.

Cum evacuaverit omnem principatum, et potestatem, et virtutem.] q. d. Cum aboleverit omnem dæmonum potestatem, et subordinationem, ut amplius Ecclesiam, quæ est regnum Dei, impugnare non possint, de qua impugnatione plura dicam Ephes. 6. 12. Ita Chrys. Theod. Theophyl. Ambros. Œcumen.

Nota. *Principatus, Potestates* et *Virtutes*, tria sunt chororum angelicorum nomina. Ex quibus, hinc patet, aliquos cecidisse, et factos esse dæmones, qui eadem nomina retinuerunt; quia, uti eamdem naturam et naturæ præcellentiam, ita et eumdem ordinem, gradum, ac potentiam, præsertim in impugnanda Ecclesia singuli servarunt. q. d. Cum aboleverit Christus omnem principatum dæmonum, qui sunt et vocantur Principatus et Virtutes, ne amplius fideles lacessant; tunc tradet regnum jam dictum Patri, eritque omnium finis et consummatio.

Aliter, nimirum de bonis angelis, hæc explicat S. August. lib. 1. de Trinit. cap. 8. q. d. *Cum evacuerit*, hoc est, cum amplius necessaria non fuerit, ideoque abolita, dispensatio et gubernatio Ecclesiæ per angelicos Principatus, Dominationes et Virtutes.

Sed prior sensus est verior. Nam de hostibus Christi hic agi, patet ex versu seq. ubi sic ait,

25. Oportet illum regnare; hoc est, Christum oportet regere Ecclesiam, donec ponat (Deus Pater) omnes inimicos (dæmones, et omnes reprobos.) *Donec*, id est, eo usque, non tantum, sed ulterius in æternum, quia victis hostibus non dubium est quin Christus vel maxime regnabit, licet alio modo, et alia gloria quam jam. Ita Chrysostomus.

Nota. *Donec*, significat tantum, quid antea sit factum, de quo dubitari poterat, non quid postea factum sit. Sic Joseph Matth. 1. 25. dicitur non cognovisse Mariam conjugem suam, *donec peperit*

filium; non quasi postea cognoverit, ut impurus inferebat Helvidius, sed quod usque ad conceptionem et partum non cognoverit. Tantum enim voluit Matthæus asserere rem miram, et naturaliter incredibilem, scilicet Christi conceptionem sine patre ex matre virgine. Sic hic asserit Paulus, Christum etiamnum, cum hostibus colluctante Ecclesia, in ea regnare : quod dubium esse poterat. Alterum vero, quod hinc consequitur, scilicet post luctam et triumphum Christum regnaturum, quasi certum omnibus relinquit, et præsupponit. Præclare S. Augustin. in Sententiis num. 169. *Quandiu*, ait, *vitiis repugnatur, plena pax* (male aliqui legunt, *nox*) *non est : quia et illa quæ resistunt, periculoso debellantur prælio, et illa quæ victa sunt nondum securo triumphantur otio, sed adhuc sollicito premuntur imperio.*

26. NOVISSIMA INIMICA DESTRUETUR MORS.] *Mors* quæ scilicet adhuc aliquatenus regnat in corporibus Sanctorum, omnino abolebitur in resurrectione. Ita Anselm. Potest Secundo, hic locus cum Hieronymo multis locis in Isaiam, cum Vatablo et aliis sic verti ex Græco, Ultimus inimicus destruetur mors. Est hysterologia : sensus enim est, q. d. Inter hostes mors ultimo destruetur; hoc enim significant Græca, ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. Primus enim inimicus Christi et Christianorum est diabolus, qui à Christo in cruce victus est. Secundus est peccatum, quod à Christianis per gratiam Christi in hac vita vincitur. Tertius est mors, quæ in resurrectione, ultima vincetur.

OMNIA SUBJECIT SUB PEDIBUS EJUS.] q. d. Omnes homines et angelos, bonos et malos, in rerurrectione plane subjiciet Deus Christo.

Nota. Prophetice *subjecit*, idem est quod certissimo subjiciet, ac si jam subjecisset.

26. CUM AUTEM DICAT : OMNIA SUBJECTA SUNT EI ; SINE DUBIO, PRÆTER EUM, QUI SUBJECIT EI OMNIA.] *Dicat*, id est dicit. Est enallage modi : noster Interpres fideliter ad verbum vertit : græce enim est εἴπῃ. Addit hæc Paulus, ne quis putet Patrem ita concessisse omnia Filio, ut seipsum eorum dominio exuerit, ita ut jam Pater sit minor Filio, eique quasi subjectus. Sic enim apud homines, parentes aliqui dum senescunt, solent se bonis et statibus suis exuere, eaque transferre in filios, sed plane aliter facit Deus Pater, uti dixi.

28. TUNC ET IPSE FILIUS SUBJECTUS ERIT EI, QUI SUBJECIT SIBI OMNIA.] Aliqui Primo, τὸ *subjectus*, accipiunt secundum divinitatem. q. d. Christus, qua Deus, ostendet se à Patre omnia ipsamque divinitatem accepisse; itaque quasi subjectum se esse Patri declarabit. Verum hoc durius dicitur : nec enim Filius ex eo quod omnia sua habet à Patre, ideo Patri est subjectus, sed honore per omnia par. Unde passim alii accipiunt hæc de Christo secundum humanitatem ; idque

Primo, ut Chrysost. *subjectus erit*, id est, subjectum se ostendet, tuncque omnibus patebit quam perfecta fuerit hic Christi obedientia et subjectio. Vide can. 36.

Secundo et aptius, Anselmus, Christus ut homo subjectus erit, id est, subjiciet et offeret se cum electis suis ad æternam Dei laudem, et participationem divinæ bonitatis, dominii et gloriæ. Idem enim est hoc subjici Christi, cum eo quod dixit vers. 24. scilicet, quod tunc tradet Christus regnum Deo et Patri, ut in se et suis omnibus Deus Pater plenissime et gloriosissime regnet. Hæc enim Christi et Sanctorum subjectio erga Deum non misera est et servilis, sed beata et gloriosa. Nam qui in cœlo Deo subjecti sunt, eos Deus habet pro filiis, quibus imperat et benedicit, quosque summa felicitate et gloria beat. Merito ergo sic subjici et servire Deo regnare est, atque talis servitus optanda est cum Davide psalm. 61. *Nonne Deo*, inquit, *subjecta erit anima mea? ab ipso enim salutare meum.* E contrario, reprobi, qui non erunt Deo subjecti, hoc ipso hostes Dei erunt, omniumque hominum infelicissimi : estque hic in nomine *subjectus*, quædam antistasis, sive ejusdem verbi contraria significatio, de qua dixi can. 31. Ita Gregor. Nyssenus orat. in hæc Apostoli verba, in qua sic ait : *Dei subjectio est perfecta et omni ex parte absoluta à malo abalienatio : Christus ergo in resurrectione subjicietur Patri : quia in ea omnes fideles et electi Christi semoti erunt ab omni malo, tuncque suscipient boni principatum, et arctissime conjungentur cum deitate, ejusque immortalitate, regno et felicitate : atque tunc Deus erit omnia in omnibus, quando nullum erit malum in iis quæ sunt. Non potest enim Deus esse in malo, sed necessario est in omni bono. Christus ergo subjicietur Patri, cum Ecclesia Christi Patri subjicietur, itaque liberabitur ab omni malo. Ecclesiæ enim subjectio, Christi dicitur subjectio.*

Tertio, ex can. 32. potest accipi verbum *erit* in actu continuato : *subjectus erit*, id est, in subjectione Patris, quam nunc habet Christus, in æternum perseverabit. Scripsit de hac Apostoli sententia contra Arrianos Hilarius lib. 11. de Trinit. S. Hieron. epist. ad Principiam, S. Aug. quæst. 66. inter 83. et lib. 1. de Trinitate cap. 8. ubi sic ait, *Christus, in quantum Deus est cum illo, nos subjectos habet : in quantum sacerdos, nobiscum illi subjectus.*

UT SIT DEUS OMNIA IN OMNIBUS.] Ut, scilicet, Deus sit omnem potestatem in omnia habens, et ostendens ; vel, ut Deus in electis sit omnia, id est, vice rerum omnium; scilicet, ut sit ipse nostra vita, salus, virtus, copia, gloria, honor, pax, omnia bona, et finis ac satietas desideriorum nostrorum. Ita Anselm. Sic in omnibus tunc per omnia dominabitur Deus omniaque sibi, et suæ gloriæ subjiciet. Ex hoc loco infert S. August. lib. 22. de Civit. cap. 29. quod Sancti preces et res nostras cognoscant in cœlo.

Apposite S. Hieron. epist. ad Amandum : *Quod*, inquit, *Apostolus ait : Ut sit Deus omnia in omnibus, hoc sensu accipiendum est. Dominus atque Salvator noster nunc omnia non est in omnibus, sed pars in singulis : verbi gratia, in Salomone, sapientia; in Davide, bonitas; in Job, patientia; in Daniele, cognitio futurorum; in Petro, fides; in Phinees et Paulo, zelus ; in Joanne, virginitas ; in ceteris, cetera. Cum autem rerum omnium finis advenerit, tunc omnia in omnibus erit, ut singuli Sanctorum omnes virtutes habeant, ut sit Christus totus in cunctis.* Ex hoc loco, ut refert S. August. lib. 1. de Trinit. c. 8. aliqui sunt opinati Christi humanitatem regnaturam usque ad diem judicii; tunc vero convertendam in divinitatem, et hanc conversionem esse illam subjectionem Christi ad Patrem, de qua subdit Paulus. Hoc delirum est. Est enim et secundum fidem, et secundum naturam ἀδύνατον.

Perperam ergo quidam contemplativi (qui nimiam quamdam et impossibilem unionem cum

Deo consecrati sunt) imo fanatici homines, ex hoc et similibus Scripturæ locis opinati sunt, quod in resurrectione omnes homines, omnesque res creatæ rediture sint ad suum esse ideale et divinum, quod ab æterno habuerunt in Deo, adeoque convertendæ sint in ipsum Deum; ita ut tunc omne esse creatum evanescere debeat, et absorberi ab ipso esse increato, puta ab ipsa divinitate. Quem errorem fuse impugnat Gerson; eumque impingit Ruisbrochio. Sed ab hoc errore se purgat ipse Ruisbrochius, eumdemque errorem acriter insectatur et ipse lib. de Vera cont. cap. 19. et lib. qui inscribitur Samuel, sive de alta contemplatione, et unione cum Deo: c. 2. 3. et 4.

Hic vero Apostoli locus huic errori non favet, sed potius contrariatur: nam si in resurrectione Deus erit omnia in omnibus; ergo omnia, id est omnes res creatæ, erunt et permanebunt. Alioqui enim Deus non esset omnia in omnibus, sed esset solus omnia in nullis sive in nihilo. Porro qua ratione et modo Deus sit futurus omnia in omnibus Beatis, recte declaratur per similitudines. Prima est, sicut aliquot guttæ aquæ infusæ dolio ingenti vini potentissimi, illico à vino absorbentur et incorporantur: ita et Beati omnes per visionem et amorem in Deo quasi se perdent, ut à Deo quasi summo bono summe amato absorberi et incorporari videantur. Secunda est, lucis solaris: Sicut enim lux Solis totum occupat aerem, ut aer jam non aer, sed lux esse videatur; ita et Deus lumine gloriæ ita replebit Beatos, ut non tam homines quam dii quidam esse videantur. Tertia est, ferri accensi et igniti. Sicut enim ferrum vi ignis igniri, et in ignem quasi transformari videtur: sic et Beati Dei amore et fruitione ita accendentur, ut in Deum transformari videantur. Quarto, sicut ingens vas sacchari, vel mellis, infusum inmodicam pultem, eam non tantum melleam, sed quasi mel et saccharum efficit: ita Deus sua dulcedine adeo dulcorat et inebriat Beatos, ut videantur esse ipsa dulcedo. Deus enim est pelagus dulcedinis, et oceanus gaudii et consolationis. Quinta, sicut suavissima musica et harmonica omnium audientium aures implet et mulcet. Rursum, sicut idem adamas, carbunculus, vel smaragdus, omnium intuentium oculos implet et rapit: ita et Deus omnium Beatorum mentes in se rapit, mulcet et implet. Sexta, sicut speculum omnium ante se positorum facies et species exhibet, repræsentat et continet, ut omnes videantur in speculo existere, vivere et moveri: ita Beati omnes in Deo existunt, vivunt et moventur. Deus enim rerum omnium est speculum lucidissimum æque ac ardentissimum.

Denique pulchre et pie S. Bernard. serm. 11. in Cantic. *Quis*, inquit, *comprehendat quam magna multitudo dulcedinis in brevi isto sermone comprehensa sit: Erit Deus omnia in omnibus? Ut de corpore taceam, in anima tria intueor, rationem, voluntatem, memoriam: et hæc tria ipsam animam esse. Quantum cuique horum in præsenti sæculo desit de integritate sua et perfectione, sentit omnis qui ambulat in spiritu. Quare hoc, nisi quia Deus nondum est omnia in omnibus? Hinc est quod et ratio sæpissime in judicii, fallitur, et voluntas quadruplici perturbatione jactatur, et memoria multiplici oblivione confunditur. Triplici huic vanitati nobilis creatura subjecta est non volens, in spe tamen. Nam qui replet in bonis desiderium animæ, ipse rationi futurus est plenitudo lucis, ipse voluntati multitudo pacis, ipse memoriæ continuatio æternitatis, O veritas, charitas, æternitas! O beata et beatificans Trinitas, ad te mea miseria trinitas miserabiliter suspirat, quoniam à te infeliciter exulat.* Et paulo inferius: *Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi: cum error videlicet à ratione, à voluntate dolor, atque à memoria timor omnis recesserit: et successerit illa quam speramus mira serenitas, plena suavitas, æterna securitas. Primum illud faciet veritas Deus, secundum charitas Deus, tertium summa potestas Deus, ut sit Deus omnia in omnibus ratione recipiente lucem inextinguibilem, voluntate pacem imperturbabilem consequente, memoria fonti indeficienti æternaliter inhærente. Videritis vos, rectene primum illud Filio, Spiritui sancto sequens, Patri ultimum assignetis.*

29. Alioquin quid facient, qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt?] *Baptizantur*, scilicet metaphorice, baptismo pœnæ, afflictionum, lacrymarum, precum, etc., ut suffragentur mortuis, ut à baptismo ignis in Purgatorio liberentur. *Baptizantur*, in quam, etiam ii ipsi judaizantes, qui resurrectionem negant, ut Cerinthus, et similes, aut certe eorum symmystæ Judæi, idque ex recepta fide et more Hebræorum: nam Hebræos suffragia facere solitos pro defunctis, patet ex 2. Machab. 18. 43. et ex modernis eorum ritualibus. Hic sensus optime cohæret cum sequentibus. Hoc sensu sæpe alibi *baptismus* accipitur, ut Marci 10. 38. Lucæ 12. 50. psalm. 31. 6. Passim enim in Scripturis aquæ et fluctus significant tribulationes et afflictiones.

Potest Secundo, accipi sic, *Baptizantur*, id est, purificantur ad sacrificia, quæ offeruntur pro mortuis: solebant enim Judæi baptizari ante sacrificium, preces, omnemque rem divinam. Vide Marci 7. 8. Hebr. 6. 2. et c. 9. 10.

Aliorum varias interpretationes fuse prosequitur Bellarm. l. 1. de Purgatorio c. 4. et Suarez 3. p. q. 56. disp. 50. sect. 1. illæque omnes fere referuntur ad baptismum proprie dictum. Atque ut eas compendio complectar; Primo, D. Thomas sic explicat, *Baptizantur pro mortuis*, id est, pro peccatis abluendis, quæ sunt opera mortua.

Secundo, Theodoretus, *pro mortuis*, id est, instar mortuorum à morte resurgentium, ut scilicet dum baptizantur, et è baptismo, quasi è sepulcro emergunt, significent resurrectionem ex mortuis.

Tertio, Epiphanius hæresi 28. *pro mortuis*, id est, cum imminet mors, et quasi habentur pro mortuis. Tunc enim qui baptismum distulerant, omnino baptizari volebant ob fidem et spem æternitatis et resurrectionis. Unde baptizandi recitabant Symbolum, in quo est hic articulus: *Credo resurrectionem mortuorum.*

Quarto, Claudius Guiliaudus Doctor Parisiensis, *Baptizantur*, inquit, *pro mortuis* Martyres, qui patiuntur et affliguntur pro fide et articulo resurrectionis mortuorum. Hic sensus cohæret apte cum sequentibus; sequitur enim: *Ut quid et nos periclitamur omni hora?*

Quinto, alii sic explicant, q. d. ad hominem. Ut quid è vobis quidam (uti Marcionistæ postea fecerunt) errantes et superstitiosi suscipiunt baptismum pro mortuis, qui defuncti sunt sine baptismo? Ita Ambros. et Irenæus hæresi 28. et Tertull. l. de Resurrect. c. 24. item Chrysost.

Sexto, aliqui sic explicant : Baptizari pro mortuis idem est quod baptizari à mortuis, hoc est à contactu vel pro contactu mortuorum eluendo et purgando. Nam Num. 19. præceptum erat, ut qui tangeret corpus mortui, immundus censeretur, donec ablueretur aqua lustrali, cujus ritus ibi præscribitur. Sic enim ait Eccles. c. 34. 30. *Qui baptizatur à mortuo, et iterum tangit eum, quid proficit lavatio illius?* Ad quem locum alludit hic Paulus : indeque apte probat resurrectionem mortuorum. q. d. Cæremonia illa baptismi, id est ablutionis et lustrationis post contactum cadaveris, inutilis omnino censenda foret, nisi corporum resurrectio futura esse crederetur. Ideo enim eam sanxit Deus, ut per eam indicaretur resurrectio futura : non enim alia causa ejus assignari potest. Quorsum enim propter contactum cadaveris, præsertim humani, præscribitur tam serio lotio et purificatio, nisi ad significandum carnem illam licet morte pollutam et corruptam, non perpetuo in morte mansuram, sed aliquando resurrecturam? quasi per hanc lustrationem et mundationem caro humana ad immortalem vitam videretur præparari, et apparari : ideoque tangens corpus humanum multo magis erat immundus, et purificandus, quam si cadaver animalis alterius tetigisset : qui enim tetigisset cadaver hominis, septem diebus erat immundus; qui vero alterius animalis, solum usque ad vesperam, ut patet Levit. 11. Ait ergo Paulus : *Alioquin quid facient, qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? ut quid baptizantur pro illis?* q. d. Potius ab hac cæremonia baptismi et lustrationis, quod inanis omnino esset, cessare deberent, si nulla esset spes resurrectionis. Ita Gabriel Vasq. 3. p. tom. 2. q. 69. disp. 157. cap. 3. n. 48. 51. et seq. Verum frigidior et exilior videtur hæc expositio ratioque ad probandam resurrectionem.

Septimo, idem S. Chrysost. paulo ante citatus, aliam expositionem profert et præfert, videlicet, q. d. Paulus, Ut quid proprie baptismum suscipiunt omnes fideles pro spe resurrectionis ex mortuis, vel pro statu mortuorum, ut in eo illis post mortem sit bene, si mortui non resurgunt? Utique frustra hoc faciunt. Atqui hoc non est credibile, cum hic sit communis omnium fidelium sensus; adeo ut multi jam baptismum differant usque ad finem vitæ et in lecto baptizentur, ut plene baptismo ab omni culpa et pœna purgati evolent in cœlum, beatam resurrectionem adepturi. Unde et Clinici dicuntur, quasi dicas Lectularii, de quibus à baptismo non repellendis multi canones exstant.

Hic sensus omnium videtur simplicissimus, et planissimus : hoc enim proprie significat vox, *Baptizantur.* Innuit etiam τὸ *pro mortuis : dum enim Sacramentum baptismi impenditur corpori, corpus consecratur immortalitati,* ait Tertullianus.

Ut quid et baptizantur pro illis?] scilicet, ut Græca habent, ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, *pro mortuis;* si nimirum à morte non est resurrectio ad vitam, nec mortui resurgunt, ut quid pro iis, id est, pro statu mortuorum, proque resurrectione ex mortuis baptizantur? Ita passim omnes.

30. Ut quid et nos periclitamur omni hora?] q. d. Stulte nos objicimus tot periculis et persecutionibus ob spem resurrectionis, si non est resurrectio. Est hæc nova ratio, vel potius nova pars rationis annectenda præcedenti parti et rationi, ut ex utraque integra hæc ratio confletur, q. d. Nos omnes resurrecturos esse, patet ex communi omnium fidelium sensu et instinctu, quem tum natura, tum fides eis indidit. Nam propter hanc resurrectionis spem omnes anhelant ad baptismum : rursum alii, ac nos in primis, propter eamdem spem, omnia pericula et labores audacter adimus, imo invadimus. Natura ergo et Deus, qui hunc sensum et hos animos nobis indidit causa et spe resurrectionis, liquido hoc ipso testantur nos esse resurrecturos.

31 Quotidie morior.] Id est, mortis periculis quotidie pro Evangelio et Gentium conversione me objicio.

Per vestram gloriam,] id est, propter gloriam vobis obventuram in cœlis, ut scilicet eam vobis conciliem; vel potius, *Per vestram gloriam,* id est per gloriationem, qua glorior de vobis, quasi meis in Christo filiis, tanquam Apostolus et pater vester, juro, et Deum in testem voco, quod *quotidie morior,* et morti me offero pro spe resurrectionis : græce enim est νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν : νὴ autem Græcis est particula jurantis, et καύχησις non tam gloriam, quam gloriationem significat. Hinc S. August. epist. 89. probat licitum esse jurare. Unde Syrus vertit, *juro ego per gloriam vestram;* Ambrosius legit, *pro gloria vestra.*

Quam habeo in Christo.] Hoc est, quam scilicet gloriam futuram in vobis habere spero, fretus Christo Domino. Ita Anselm. vel potius, quam gloriam, puta gloriationem, habeo, id est, qua glorior enim, quod illa mihi per Christi merita obvenerit. Aliter exponunt Gagneius et Photius, ut νὴ sit non tantum jurantis, sed et obtestantis : vertunt enim, *quotidie morior propter vestram,* vel, ut aliqui Græci legunt, *nostram, gloriationem,* ut scilicet gloriari possim de vobis, per me conversis, et Christo acquisitis.

Memento semper hic Apostolum, etiam ex sola immortalitate animæ probare corporum resurrectionem : quia hæc duo naturaliter sunt connexa, et quia homines tum non tam de resurrectione in se, quam de immortalitate animæ dubitabant; ita ut si quis animæ immortalitatem eis demonstrasset, resurrectionem statim admisissent. Ita S. Thomas.

32. Si (secundum hominem) ad bestias pugnavi Ephesi.] *Secundum hominem,* id est, inquit Photius, quantum homini fuit possibile.

Secundo, et melius, *secundum hominem,* hoc est, humana tantum spe, humano spiritu, audacia, temeritate, studio gloriæ, quo acti homines præcipites in pericula ruunt.

Alii exponunt sic, *secundum hominem,* ut scilicet hominum more loquar, qui libenter narrant suas pugnas et certamina.

Pugnavi ad bestias Ephesi.] Theophyl. Ansel. Primasius et Baron. per *bestias* accipiunt Demetrium, et socios ferinos et barbaros pro Diana contra Paulum atrociter et ferine depugnantes, Actor 19. Unde Græcum κατὰ ἄνθρωπον, verti potest, *si in hominem pugnavi, quasi in bestiam.* Sic Neronem Paulus vocat *leonem,* 2. Timotheo 4. 17. Tales alibi vocantur *tauri,* ut psalmis 67. 31. *Congregatio taurorum in vaccis populorum.* Sic S. Ignatius epist. ad Romanos, *Pugno,* ait, *quotidie cum bestiis,* id est, militibus et custodibus.

Verum Chrysost, Ambros. et alii, proprie Paulum Ephesii bestii objectum, cum eisque depugnasse, putant : hoc enim proprie significat Græcum ἐθηριομάχησα. Deinde quia pugna illa cum Demetrio Ephesi contigit post hanc epistolam scriptam : nam post illam tragediam, Demetrius cum suis tumultuans coegit statim Paulum Epheso excedere, ut tempus hæc scribendi Ephesi Paulus non habuerit; antea ergo hæc scripsit Ephesi : nam epistolam hanc Ephesi sub idem illud tempus ab eo esse scriptam verius est, et docet Baron. ergo pugna hæc cum bestiis de qua hic scribit, non fuit illa cum Demetrio, utpote nondum facta, sed alia anterior.

Dices Mirum est, rem tantam, tamque atrocem Pauli pugnam, Lucam in Actis siluisse.

Respondeo, Clarum est plura alia non minoris momenti Lucam tacuisse; ut quæ de se narrat Apostolus 2. Cor 11. 25. *Ter virgis cæsus sum semel lapidatus sum, ter naufragium feci*, etc. Hæc pene omnia omisit Lucas, ut ibi dicam. Unde pugnam hanc Pauli cum bestiis ad litteram, uti gesta est, traditione, ut videtur, acceptam narrat Nicephorus l. 2. Hist. c. 25.

Notat Gagneius, θηριομαχεῖν non tantum esse ad bestias pugnare, sed usque ad extremum spiritum, utpote pro vita, contra bestias pugnare. q. d. Paulus : Pro defensione Evangelii objectus bestiis, cum iis pugnavi usque ad ultimum halitum. et Deo juvante eas vel vici et occidi, non armis et pugnis, sed fide et oratione, vel effugi et evasi.

MANDUCEMUS, ET BIBAMUS, CRAS ENIM MORIEMUR.] Utitur Paulus verbis Isaiæ c. 22. 13. q. d. Qui resurrectionem negatis, vel non creditis, parum abestis ab hisce verbis impiorum apud Isaiam, si enim resurrectio non est, dicere nobis licebit, quod Epicurus dixit et Epicurei : *Ede, lude, bibe, post mortem nulla voluptas.*

33. CORRUMPUNT MORES BONOS COLLOQUIA PRAVA,] dicti, scilicet, erroris, puta colloquia cum athæis et incredulis, qui negant resurrectionem. Versus hic est senarius Menandri, ait S. Hieron. Græcum ὁμιλίαι non tantum colloquia, sed et commercia, omnemque conversationem significat : hæc enim æque ac colloquium cum malis est mala et noxia.

34. EVIGILATE JUSTI,] expergiscimini à peccato, ut justi sitis. Quapropter Græca habent, *evigilate* δικαίως, hoc est *juste;* Syrus, *excitate corda vestra juste*, id est, ad justitiam. Unde sequitur, *Et nolite peccare : ignorantiam enim Dei quidam habent.*

AD REVERENTIAM VOBIS LOQUOR.] Græce πρὸς ἐντροπὴν, id est, *ad pudorem :* pudor enim est Christiano, dubitare de resurrectione, et potentia divina. Sic Psaltes ait, *Tu scis confusionem meam, et reverentiam meam*, id est pudorem meum. Et sæpe in Psalmis *reverentia* sumitur pro confusione et verecundia.

35. SED DICET ALIQUIS : QUOMODO RESURGUNT MORTUI? QUALI AUTEM CORPORE VENIENT? 36. INSIPIENS, TU QUOD SEMINAS NON VIVIFICATUR, NISI PRIUS MORIATUR.] Tangit hic Apostolus radicem ulceris; et causam erroris, scilicet, nonnulli desperabant et negabant corporum resurrectionem, quia videbant ea in terra putrefieri, quasi incredibile et impossibile esset putrida corpora reformari et resuscitari. Hanc causam succidit hic Paulus, exemplo grani, quod seminatur : illud enim prius putrefit et moritur id terra; inde quasi renascens germinat, et ex grano uno non unum, sed multa producit; ut granum unum nudum, quod seminatur, in messe spicis et granis vestitum ac cumulatum, videatur in majori gloria resurgere. Pari modo corpora nostra putrescent, inde resurgent ad majorem gloriam.

37. ET QUOD SEMINAS, NON CORPUS, QUOD FUTURUM EST, SEMINAS.] q. d. Dum seminas, non seminas corpus ex semine nasciturum, puta arborem aut spicam, sed nudum semen, et granum pomi, v. g. vel tritici, et tamen Deus huic grano seminato et è terra renascenti reddi non aliud granum, sed integrum et pulchrum corpus, puta arboris vel spicæ, quod suo culmo, floribus, aristis et granis instruitur et ornatur. Hinc, ut ait S. August. epist. 146. tacite infert Apostolus, *Si Deus potest addere quod non erat in novo semine, multo magis potest in resurrectione reparare quod erat in hominis corpore.* Unde subdit Apostolus.

38. DEUS AUTEM DAT ILLI. (semini et grano) CORPUS SICUT VULT : ET UNICUIQUE SEMINUM PROPRIUM CORPUS.] *Proprium*, id est, propriæ naturæ et speciei, quia grano, v. g. tritici, Deus spicam et corpus dat, non hordei, vel avenæ, sed tritici : et sic de ceteris.

39. NON OMNIS CARO EADEM CARO.] Probat id quod præcessit, scilicet Deum dare cuique semini et rei proprium corpus, prout Deus ipse vult et statuit. Probat, inquam, exemplo : Deus, inquit, aliam et propriam carnem dat homini, aliam pecori, aliam volucribus, aliam piscibus; aliud corpus dat cœlis et cœlestibus astris, aliud rebus terrestribus. q. d. Sic et Beatis in resurrectione, quasi in regeneratione et recreatione proprium dabit Deus corpus, quale voluerit, et quale decet homines beatos et gloriosos; dabit, inquam, cuique tale, quale meritus est. Est enim similitudo et analogia inter naturam et meritum; quod, sicut natura talis, v. g. hominis, tale exigit, corpus, scilicet humanum; ita tale meritum tale exigat corpus gloriosum, ut qui minus meritus est, minus; qui magis, magis gloriosum corpus recipiat.

41. ALIA CLARITAS SOLIS, ALIA CLARITAS LUNÆ, ET ALIA CLARITAS STELLARUM.] Hinc Chrysost. Theodor. Theophyl. Primasius, Œcumen. Beda, August. l. de Sancta virg. c. 26. Hier. l. 2. contra Jovinian. probant non tantum gloriosam Sanctorum resurrectionem, sed et præmiorum disparitatem in cœlo, prout hic disparia sunt semina meritorum.

42. SIC ET RESURRECTIO MORTUORUM.] q. d. Sicut alia est claritas solis, alia lunæ, alia stellarum : ita pariter proprium, et pro meritis dispar, Deus cuique Beato dabit corpus beatum et gloriosum, uti explicat Paulus in seqq.

Apte Sancti et Beati comparantur stellis, ob causas quas attuli Rom. 4. 18. in fine. Rursum sicut una stella altari, ita et unus Beatus alteri, uti gratia et meritis, ita gloria et præmiis præfulget, atque

Micat inter omnes
Virginis sidus, velut inter ignes
Luna minores.

Ita B. Dominicus adhuc puer, nobili cuidam matronæ in visu apparuit, luculentam stellam

in fronte gerens, cujus immodico splendore totus orbis irradiabatur, ut habet ejus Vita l. 1. c. 1. et c. ult. in fine. Et de Simone pontifice Oniæ filio dicitur Eccli. 50. 6. *Quasi stella matutina in medio nebulæ, et quasi luna plena diebus suis lucet, et quasi sol refulgens, sic ille effulsit in templo Dei.* Similia de pluribus aliis Sanctis legimus. Notent vero viri docti, et doctores justitiæ et sanctitatis illud Daniel. 12. *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Illudque Sap. 3. *Fulgebunt justi.* Hinc et Christus Apoc. 22. 16. dicit. *Ego sum stella splendida, et matutina :* Et Apocal. 1. 20. *Septem stellæ, septem angeli* (hoc est, Doctores et Episcopi) *sunt septem Ecclesiarum.* Et Apoc. 12. 1. apparuit S. Joanni Ecclesia, quasi mulier habens in capite *coronam stellarum duodecim,* puta duodecim Apostolorum, qui Ecclesiæ ut stellæ præfulserunt, idque in capite, id est, in ipso ortu et initio Ecclesiæ Christianæ, uti id exponunt Primasius, Aretas, Andreas Episc. Cæsariensis, Beda et alii ibidem. Denique Apoc. 2. 28. *Qui vicerit,* inquit Christus, *dabo illi stellam matutinam,* id est gloriam et visionem beatificam, quæ stella dicitur propter claritatem luminis et visionis : dicitur matutina, tum quia datur post noctem hujus sæculi, tum propter inchoationem beatitudinis, quæ complebitur in resurrectione corporum. Ita Richardus Victorinus, Primasius et Aretas ibidem.

Seminatur in corruptione, surget in incorruptione.] *Seminatur,* scilicet in creatione, cum vel à Deo, vel à semine parentis corpus hominis corruptibile producitur. Ita Anselmus.

Secundo et aptius, *seminatur* corpus humanum, dum scilicet sepelitur, et quasi semen in terram abjicitur, ut corrumpatur in vermes et cineres. Sic enim granum, dum seminatur in terram, abjicitur, sepelitur, corrumpitur. Ita Chrysostomus, Ambrosius, Anselmus.

Hinc errarunt quidam putantes resurrectionem fore per vires naturæ, nosque resurrecturos virtute naturali; quasi in pulveribus cadaveris resoluti sint rationes quædam seminales effectivæ resurrectionis, ut refert hic D. Thomas. Hic enim error est contra fidem, veram philosophiam, quæ docent resurrectionem esse super omnes naturæ vires : nec Apostolus in eo ponit similitudinem; sed tantum in hoc, quod, sicuti Deus unicuique semini dat proprium corpus, ut ex tritico, v. g. triticum, non hordeum, nascatur; sic Beato cuique corpus dabit secundum opus et meritum. Id ita esse, patet ex seq. v. Ad hoc idem declarandum adduxit Paulus v. 39. et 40. similitudinem carnis, et corporum, quæ in variis animalibus et creaturis est varia, ut ibi dixi.

Nota insignis imago et argumentum resurrectionis est in semine moriente, et repullulante, ac quasi resurgente. Unde S. August. serm. 34. de Verbis Apostoli : *Tota,* inquit, *hujus mundi Administratio testimonium et resurrectio futuræ. Videmus certe hiemis tempore vel adventu, arbores spoliari pomis, nudari foliis : sed eas etiam verno tempore speciem resurrectionis exprimere; quæ primo quidem incipiunt turgere in gemmis, tunc ornari in floribus, vestiri et foliis, et postmodum pomis gravari. Interrogo te, infidelis homo, qui de resurrectione dubitas, ubi sunt ista, quæ tempore, quo Deus disposuit, producuntur? Dic mihi, ubi latitant, antequam producantur? quæ nusquam quidem videntur : sed tamen Deus, qui omnipotens est, et ea ex nihilo condidit secreta sua virtute producit. Hinc jam ad campos et prata respicite, quæ æstate transacta herbis suis spoliantur ac floribus, et nuda remanent ipsa spatia terrarum : sed iterum verno tempore revestiuntur, et novo ubique germine incipiente lætatur agricola. Certe herba, quæ ante vixit, et moritur, rursus reviviscit ex semine : sic etiam et nostrum corpus reviviscit ex pulvere.*

43. Seminatur in ignobilitate.] Puta corpus humanum dum sepelitur, et quasi semen in terram abjicitur, est ignobile, crassum, spissum, opacum. S. Ambros. legit, *seminatur in ignominia;* S. August. vero epist. 140. *seminatur in contumelia ;* Tertull. l. de Resurrect. carnis c. 52. *seminatur in dedecoratione.*

Surget in gloria,] resurget gloriosum, clarum, fulgidum. Succidit hic Apostolus alteram radicem erroris : fuerunt enim illo tempore, qui negarent resurrectionem corporum hoc argumento, quod corpora, utpote crassa et carnea, incongrua esse dicerent animabus beatis, et vita divina jam fruentibus, ut testatur eos refellens S. Dionys. c. 7. Eccles. hierarch. Hoc resecat hic Apostolus, dicens, in resurrectione animæ gloriosæ consimile dandum esse corpus gloriosum.

Seminatur in infirmitate] puta infirmum, tardum, lentum, pigrum corpus moritur et sepelitur.

Surget in virtute,] ἐν δυνάμει *in potentia,* id est potens, celer, agile.

44. Seminatur corpus animale,] id est, quod vivat, aut potius quod vixit vita vegetativa et sensitiva, ut animalia, egens cibo et potu; item crassum, durum, cedere nescium et impenetrabile. Tale enim fuit Adæ corpus etiam in paradiso. Corpus ergo animale est, quod edit, bibit, dormit, digerit, egerit, laborat, fatigatur, suoque pondere gravat et resistit.

Surget corpus spiritale.] Non quod corpus in spiritum, aut in corpus aereum sit vertendum, ut voluit Origen. et Eutychius Patriarcha Constant. tempore S. Gregorii (à quo convictus revocavit errorem) sed *spiritale,* id est spiritui subditum omnino et conformatum; ut cibo et potu non egeat, non laboret, non fatigetur, sed quasi cœleste sit et deificatum, atque, ut Tertull. ait, quasi in angelicum habitum sit commutatum. Ita S. August. de Fide et symbol. c. 6. *Spiritale,* ait, *dicitur corpus, non quasi in spiritum vertatur; sed quia ita spiritui subditum erit, ut cœlesti habitationi conveniat, omni fragilitate ac labe terrena in cœlestem stabilitatem mutata atque conversa.* Idem tamen ibid. c. 10. videtur dicere in resurrectione fore non carneum corpus, sed angelicum; unde id retractat c. 17. l. primi Retract. et fusius l. ult. de Civit. 5. et 21.

Secundo, *spiritale,* id est subtile, carens scilicet crassitie illa et duritie repletiva, hoc est, proprietate illa quantitatis corporeæ, qua hic quantitas ita locum replet, ut omne aliud corpus ab eo excludat : erit enim corpus hac proprietate carens, subtile, ut instar spiritus omnia alia corpora penetret et pervadat. Ita Damasc. l. 4. de Fide c. 28. Epiph. in hæresi Orig. Sicut enim Deus potest ab homine

auferre suam proprietatem, scilicet esse risibile, et ab igne potest auferre calorem igni proprium : sic à quantitate potest auferre hanc duritiem repletivam, quæ est quantitatis naturalis proprietas.

Nota. Non erit hæc dos subtilitatis qualitas animæ infusa; hæc enim non videtur possibilis: sed erit assistentia divinæ omnipotentiæ, intima animæ beatæ, ut per eam possit anima ad libitum deponere illam duritiem repletivam, et aliorum corporum exclusivam, cum vult aliud corpus penetrare; possit et illam retinere, cum vult locum replere, et alia corpora excludere. Et sic hæc assistentia divinæ potentiæ videtur esse quasi dos animæ beatæ inexistens : sicuti gratia miraculorum in Christo fuit assistentia Dei, qua Deus assistebat humanitati Christi, ut per eam posset ipsa ad libitum miracula facere. Vide Fran. Suarez 3. p. q. 54. a. 3.

Hinc Theologi colligunt quatuor dotes corporis gloriosi : impassibilitatem ex prima Apostoli antithesi, qua ait, *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione.* Claritatem ex secunda antithesi, qua ait, *Seminatur in ignobilitate, surget in gloria.* Agilitatem ex tertia, qua ait, *Seminatur in infirmitate, surget in virtute.* Subtilitatem ex quarta, qua ait, *Seminatur corpus animale, surget spiritale.*

Addit Suarez, agilitatem beatorum corporum talem et tantam fore, ut Beati in instanti ab uno loco in alium transire possint, non transeundo spatium medium; quia probabile est angelos naturaliter ita moveri. Sed alii, et fore verisimilius, utrumque negant. Et sane mens hominis vix concipere potest, quomodo quis ab extremo in extremum possit moveri, nisi transeat spatium medium quod interjacet.

S. Bonavent. in 4. dist. 49. p. 2. a. 2. q. 1. censet has quatuor dotes significari Sap. 3. 7. cum dicitur : *Fulgebunt justi, et tanquam scintillæ in arundineto discurrent.* Nam *in fulgore*, inquit significatur *claritas : in justitia, impassibilitas, quia justitia est perpetua et immortalis: in scintilla subtilitas, in discursu agilitas.* Addit deinde subtiliter, quod numerus harum quatuor dotium deduci possit ex duplici causa, scilicet formali, et materiali, sed magis ex materiali. Primo, ex formali, quia cum in corpore nostro, inquit, sit natura et forma duplex, scilicet elementaris, quæ modo dominatur; et cœlestis, quæ est natura lucis, quæ erit sicut formalis et completiva corporis gloriosi, hæc dominabitur in resurrectione. *Igitur quia lux habet quatuor istas proprietates, sicut patet in radio; scilicet claritatem quia illuminat : impassibilitatem, quia nihil ipsam corrumpit : agilitatem, quia subito vadit : penetrabilitatem, quia corpora diaphana sine eorum corruptione pertransit : sic etiam corpus gloriosum, in quo dominatur natura lucis, quatuor habet dotes. Secundo modo numerus dotium accipitur secundum causam materialem sic : corpus nostrum est compositum ex quatuor elementis. Et quia elementa sunt imperfecta, quadruplicem habet ab eis defectibilitatem. Ab aqua quæ est elementum humidum et passibile, habet passibilitatem et corruptionem. A terra vero habet obscuritatem, quia est elementum opacum. Ab igne animalitatem, quia calor consumit continue : ideo continua indiget alimonia ciborum. Ab aere vero habet infirmitatem : aer enim facillime immutatur, et cedit cuilibet impellenti. Quoniam igitur quatuor isti defectus debent per bona opposita removeri ad hoc, quod corpus sit perfectum perfectione completa, ideo quatuor sunt dotes : contra corruptionem impassibilitas, contra obscuritatem claritas, contra animalitatem spiritualitas, id est agilitas, contra infirmitatem virtus, sive penetrabilitas, id est subtilitas. Et hæc ultima sumptio convenientior est inter omnes, quoniam correspondet auctoritati et rationi. Auctoritati Apostoli. Ita enim sumit Apostolus dicens : Seminatur in corruptione, resurget in incorruptione : ecce impassibilitas. Seminatur in ignobilitate, surget in gloria : ecce claritas. Seminatur in infirmitate, surget in virtute : ecce penetrabilitas, id est subtilitas. Seminatur animale, surget spirituale : ecce agilitas. Unde Apostolus sumit dotes per comparationem ad illos quatuor defectus, quos removent. Similiter S. August. de Civit. Dei : Aberit, ait, à corporibus nostris omnis deformitas, omnis tarditas omnis infirmitas, omnis corruptio. Omnis deformitas per claritatem, omnis tarditas per agilitatem, omnis infirmitas per subtilitatem, vel penetrabilitatem, omnis corruptio per impassibilitatem,* Hucusque S. Bonaventura.

Sicut scriptum est.] Noster Interpres legit ὅπως, id est, *sicut.* Jam legunt οὕτω, id est, *ita.* Nota, hæc verba tantum referenda esse ad priorem partem versus seq. scilicet ad τὸ *Factus est primus homo Adam in animam viventem,* non autem ad posteriorem, scilicet *Novissimus Adam in spiritum vivificantem.* Hoc enim nusquam in Scriptura Scriptum est : tantum enim probat hic ex Scriptura Paulus, quod seminetur hic corpus animale, ex eo quod Adam parens omnium factus sit in animam viventem, ac consequenter fuerit animal, habueritque corpus animale tam in morte quam in vita : unde commodius et planius per hyperbaton Apostolo usitatum, hæc verba hoc modo trajicias et transponas : *Factus est primus homo Adam, sicut scriptum est* (Genes. 2. 7.) *in animam viventem.*

Possent tamen Secundo, cum Theophyl. hæc verba, *Sicut scriptum est,* ad totum vers. sequentem referri, esseque quasi explicatio et probatio ejus quod immediate præcessit, scilicet, *si est corpus animale, est et spirituale :* ut sit sensus, In universo hoc, ubi est corpus animale, oportet sit et spirituale. Hoc enim ad universi perfectionem et complementum requiritur, ut omnes rerum species et gradus sibi invicem contrarios complectatur; *sicut scriptum est,* id est, sicut innuit Scriptura Genes. 2. 7. Nam ideo expresse dicit, *Factus est Adam in animam viventem;* ut tacite et implicite innuat, quod Christus qui secundus est Adam, priori oppositus, futurus sit in spiritum vivificantem.

45. Factus est primus homo Adam in animam viventem,] hoc est, Adam factus est anima, id est animal vivens vita sensitiva et vegetativa; ac proinde cibo, potu, aliisque fomentis alendum, et in animali hac vita sua conservandum est, est synecdoche. Contra, novissimus Adam, id est Christus, factus est in spiritum vivificantem,] ut scilicet haberet post resurrectionem animam gloriosam, quæ instar vivifici spiritus corpus plane vivificaret, illudque redderet spiritale, id est instar spiritus gloriosum, cibi expers, impassibile et immortale; corpus, inquam, tum suum, tum nostrum. Et rursus hic synecdoche : Christus enim dicitur factus *in spi-*

ritum vivificantem, id est, factus est spiritus vivificans, quia recepit spiritum, id est animam, vivificantem tam se quam suos.

Unde Theoph. Chrys. Theod. notant non dici, *spiritum viventem*, sed *spiritum vivificantem* : anima enim, sive spiritus Christi, non tantum vivit gloriose in se, sed etiam vivificat, et eadem vita gloriosa donat tam animas quam corpora nostra. Hebræa pulchrius opponunt חיה נפש *nephesch chaia*, id est, anima vivens, et נשמת חיים *nismat chaiim*, id est, spiritus vitarum, sive vivificans. Rursum *nismat* alludit ad שמים *schamaim*, id est cœlum, unde subdit *Secundus homo de cœlo, cœlestis.*

Primus homo de terra terrenus : secundus homo de coelo, coelestis.] Græce, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος κύριος ἐξ οὐρανοῦ, *secundus homo Dominus de cœlo* : quod ita depravatum esse à Marcione, patet ex Tertull. l. 1. c. 5. contra Marcionem. Unde patet Latina Biblia præ Græcis esse incorrupta. Vera ergo lectio est, *secundus homo de cœlo cœlestis.*

Valentinus et Gnostici hinc voluerunt Christum habuisse corpus, non elementare et humanum, sed è cœlo cœleste attulisse, transiisseque per B. Virginem, non quasi per matrem; sed sicut aqua pluvia transit per canalem. Verum hæc est hæresis jam pridem damnata, ut testatur S. August. hæresi 11. et Irenæus, l. 1. c. 5. Vere ergo Tertull. de Carne Christi c. 8. et Beda Christus, inquiunt, dicitur cœlestis, quia cœlestem vitam duxit, semperque fuit impeccabilis : Adam vero dicitur terrenus, quia peccato fuit subditus. Unde sequitur: *Qualis terrenus, tales et terreni ; et qualis cœlestis, tales et cœlestes.*

Secundo, Christus dicitur *cœlestis*, quia supra totum naturæ ordinem, cœlesti virtute Spiritus sancti ex Virgine conceptus et natus est. Ita S. Amb. Hilar. l. 1. de Trinit. post principium, et S. August. dialogo ad Orosium q. 4.

Tertio, Christus dicitur *cœlestis*, ratione divini et cœlestis suppositi : sic dicitur Christus filius hominis, id est homo, qui de cœlo descendit, Joan. 3. 13. Sic fere Nazianz. orat. 51. circa medium, et indicat August. epist. 57. ad Dardanum.

Quarto genuine et aptissime, Christus dicitur *cœlestis*, id est gloriosus et incorruptibilis, uti sunt corpora cœlestia. Hanc cœlestem gloriam Christus in anima habuit re ipsa à principio nativitatis et conceptionis suæ; in corpore vero eamdem tunc habuit in actu primo, quia illi debita erat et connaturalis; sed ob passionem suspensa et dilata fuit, ut in actu secundo illam assumeret in resurrectione : obiter tamen ante mortem assumpsit Christus subinde hanc gloriam, sive quatuor dotes corporis gloriosi, nimirum claritatem in transfiguratione ; agilitatem, cum ambulavit super mare ; subtilitatem, cum penetravit uterum matris suæ ; impassibilitatem, in Eucharistia. Sic è contrario Adam dicitur *terrenus*, quia ex terra est factus, et inde atque ex peccato mortalitatem, aliasque qualitates corporis terreni, animalis, mortalis et corruptibilis contraxit. Ita S. Chrysost. August. l. 13. de Civit. c. 23. Tertull. de Resurrect. c. 49. Agit enim hic Apostolus de resurrectione, et corporum beatorum gloria, quorum exemplar est Christi corpus gloriosum, eaque de causa vocat Christum cœlestem et Christi corpus cœleste.

48. Qualis terrenus, tales et terreni : sicut Adam è terra terrenus mortuus est, et in terram rediit, ita et omnes terreni ab eo nati in terram redibunt : contra, qualis coelestis, tales et coelestes,] ut sicut Christus per resurrectionem adeptus est corpus cœleste, id est, immortale et gloriosum : ita ex eo renati Sancti fiant cœlestes, id est immortales et gloriosi.

49. Sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem coelestis.] *Portemus* : legit noster Interpres φορήσωμεν per ω ; jam per ο legunt φορήσομεν, *portabimus* (scilicet in resurrectione, ut præcessit) imaginem Christi cœlestis, ut ei in corpore cœlesti, id est glorioso, configuremur : sicut in hac vita Adamo terrestri, in vita animali comedendo, dormiendo, moriendo, configurati fuimus. Verum noster Interpres aptius ad sequentia legit, *portemus*, quia Apostolus more suo à littera transit ad tropologiam, et ad mores. q. d. Sicut aliquando viximus in infidelitate et peccatis quasi homines terreni, terræ affixi, et animales more animalium brutorum, similes Adæ terreno et peccatori : ita jam renati in Christo, et vocati ab eo ad societatem immortalis vitæ et gloriæ, totis viribus ad illam conemur et aspiremus, ac consequenter portemus imaginem Christi cœlestis, ut cœlestem hic vitam ineamus : nimirum Primo, simus, ut ille, impassibiles, id est imperturbabiles inter prospera et adversa, ut dicamus illud Socraticum: *In cœlum mente conscendi, solem hunc solumque hoc despicio.* Secundo, simus clari instar Christi, ut luceant coram omnibus opera nostra bona. Tertio, simus agiles, ut Christus, ad opera charitatis, obedientiæ et aliarum virtutum. Quarto, simus subtiles, sicut Christus fuit, id est, penetremus cœlos per orationem et contemplationem, ut mente à terra in Deum et cœlestia elevati, jungamur Sanctis, Deoque uniamur. Paulo aliter S. Cyrillus l. de Fide ad Theodosium imper. *Sicut*, inquit, *portamus imaginem terreni, portemus et imaginem cœlestis. Imaginem terreni peccandi propensionem et mortem, quæ hinc oritur, vocat. At vero per imaginem cœlestis, hoc est Christi, constantiam in sanctitate, reditumque et instaurationem ex morte et corruptione ad vitam et immortalitatem designat.*

Pulchre S. Bernard. explicans hæc Apostoli verba serm. 30. inter Parvos : *Duo*, ait, *homines sunt, vetus et novus : Adam vetus, Christus novus. Ille terrenus, iste cœlestis : illius imago vetustas, istius imago novitas. Est autem triplex vetustas, et è contrario triplex novitas. Est enim vetustas in corde, in ore, in corpore : in quibus tribus modis peccavimus, cogitatione, locutione et opere. In corde sunt desideria carnalia et sæcularia, id est amor carnis et amor sæculi. In ore est gemina vetustas, arrogantia et derogatio. Item gemina in corpore, flagitia et facinora. Hæc omnia sunt imago veteris hominis, et hæc omnia renovanda sunt in nobis.* Unde concludit : *Habitans igitur in corde est sapientia, habitans in ore est veritas, habitans in corpore justitia.*

50. Hoc autem dico fratres : quia caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt.] Primo, Orig. et Euthymius sic explicant : quia in cœlo Beati, inquiunt, non habebunt corpus carneum, sed aereum. Verum hic est apertus error repugnans v. 53. ut ibi ostendam. Secundo, Theophyl. et Ambros. *caro*, inquiunt, id est, opera carnis regnum Dei non possidebunt. Ter-

tio, et genuine, *caro et sanguis*, scilicet naturalis et corruptibilis, qualis fuit terreni Adam, et qualem habemus in hac vita, regnum Dei non possidebunt, quod enim v. 46. et 47. Apostolus vocavit corpus animale et terrenum, hic vocat *carnem et sanguinem*. Tantum enim vult ostendere, in cœlo non fore corpus animale et carnale, quale hic est; sed spirituale et cœleste, eo sensu quo explicui v. 47. Unde explicans subdit: *Neque corruptio*, id est caro animalis et corruptibilis, *incorruptelam possidebit*. Ita Theodor. Theoph. Ambros.

Secundo, hisce verbis Apostolus colligendum relinquit, in cœlo non fore vitam carnalem et animalem, quæ consistit in usu ciborum, et generatione filiorum, qualem vitam et beatitudinem expectant post resurrectionem Judæi et Mahometani.

Ac Tertio, insinuat, eos qui ad regnum Dei tendunt, non secundum carnem et sanguinem, sed secundum spiritum Christi vivere debere, ut sic portent imaginem non Adam terreni et carnalis, sed Christi cœlestis et spiritualis; ut mereantur cum Christo regnare, et agere in cœlo vitam beatam et cœlestem. Sic *caro* sæpe alibi carnis corruptionem significat. Vide August. epist. 146. ad Consentium.

51. Ecce mysterium vobis dico.] Hisce verbis Apostolus excitat attentionem legentium, atque insinuat se quid magnum, tremendum, secretum de resurrectione dicturum. Ita Theoph.

Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.] Nota triplicem hic esse lectionem. Prima est Græcorum et Syri: *non omnes dormiemus, sed omnes immutabimur*, quam sequentes Chrysost. Theodor. Theophyl. Origen. l. 2. contra Celsum, Theodorus Heracleotes, et Apollinarius apud Hier. epist. ad Minerium et Alexand. Tertull. de Resurrect. carnis c. 41. et 42. August. q. 3. ad Dulcitium, putant non omnes homines morituros; videlicet non eos qui in fine mundi vivi obviam rapientur Christo Domino, itaque glorificabuntur. Hæc enim mutatio, inquit ex Chrysostomo Theophyl. ipsis mors erit: morietur enim in eis corruptio mutata in incorruptibilitatem.

Secunda lectio est: *omnes dormiemus, sed non omnes immutabimur*, extat hæc apud S. Aug. l. 20. de Civ. Dei c. 20. eamque probat S. Hier. loco jam citato.

Tertia est Nostra: *omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur*, per gloriam scilicet: hanc lectionem præfert aliis S. August. supra, et sine dubio hæc lectio planior, verior, certior est; et aptius cohæret præcedentibus et sequentibus, et aliis locis S. Pauli, quibus docet statutum esse omnibus hominibus semel mori. Nam, ut ait ipse hic v. 22. *Sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.*

Prima sententia licet non videatur vera, non est tamen ob auctores, temeritatis, ut vult Sotus et Catharinus, nec erroris damnanda. Unde Franc. Suarez loco supra citato et alii, dicunt, hanc sententiam, quæ docet omnes omnino homines morituros et resurrecturos, tantum esse probabiliorem contraria.

52. In momento.] Repete *resurgemus*, quod præcessit. Græce, ἐν ἀτόμῳ, *in atomo*, id est indivisibili, uti est punctum temporis, et ictus sive nictus oculi, ut sequitur. *Atomus*, inquit S. Hieron. *est punctum temporis quod secari et dividi non potest.*

In ictu oculi,] ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, *in jactu celerrimo oculi*: ῥιπὴ enim jactum significat fulminis vel teli, à ῥίπτω, quod est jacio. Alii legunt ῥοπή, teste S. Hier. ad Minerium, quod significat motum, propensionem, devergentiam lancis vel libræ, quæ celerrime ad pondus attollitur vel deprimitur, unde vocatur *momentum stateræ* à Sapiente, Sap. 11. 23. Hinc ῥοπὴ etiam *momentum* significat, ut ῥοπὴ χρόνου, vocatur *momentum temporis*.

Ex hoc loco Theodor. Œcum. Anselmus, Nyssenus orat. de resurrect. Hieron. epist. ad Minerium jam citata, August. epist. 49. c. 1. colligunt resurrectionem non in tempore brevissimo, sed in instanti futuram: quod de corporum formatione, organizatione, animatione, vivificatione verum est, idque hæc Apostoli verba significant, cum ait *in momento*: sed de motu locali, v. g. ut partes corporis resuscitandi à variis locis in unum colligantur momento, valde dubium est. Asserit S. August. et fieri posse docet Suarez p. 3. q. 53. disp. 44. sect. 4. ut scilicet Dei virtute hæ corporis partes ab extremo ad extremum transeant sine medio, itaque in unum locum momento, temporis simul omnes coeant. Verum, ut dixi v. 44. natura spatii et motus non videtur id pati: sed exigere ut ab extremo in illud extremum res moveri non possit, quin prius transeat spatium medium.

Hinc aliis verisimilius videtur, Dei virtute in instanti posse mobile pertransire media omnia spatia, sicque in instanti posse ab extremo in extremum per medium tamen moveri: sicut enim à sole lumen per totum hemisphærium uniformiter difformiter in instanti diffunditur; cur similiter non possit corpus. Dei virtute, per varia loca in instanti se transfundere? si enim instantanea est hemisphærii illuminatio, cur etiam non possit esse instantanea corporum per varia loca transfusio?

Sed responderi commode potest, esse disparem rationem luminis et corporum: licet enim utriusque similis videatur esse diffusio; tamen in lumine non idem, sed aliud et aliud lumen, in aliud et aliud spatium suo ordine emittitur: hic vero in corpore idem omnino corpus in eodem instanti illud spatium relinquere, et transire per sequens, rursum in eodem instanti deberet transire spatium vicinum, et in eodem instanti deberet relinquere hoc secundum spatium, et transire per tertium, et ita consequenter per quartum, quintum, sextum, et omnia media usque ad extremum; quod videtur fieri non posse: sic enim in eodem instanti corpus idem spatium transiret et relinqueret; esset in spatio hoc, et non esset; imo in omnibus spatiis mediis esset, et non esset. Unde melius D. Thomas et alii negant hanc partium corporis ad eumdem locum translationem fore in instanti, præsertim quia illa fiet per angelos, qui corpora movent non in instanti, sed tempore brevissimo. Apostolus ergo hic loquitur de sola resurrectione, non autem de translatione corporum resuscitandorum, cum ait eam fore in ictu oculi, imo in momento.

In novissima tuba.] Dicitur tuba hæc *novissima* respectu omnium præcedentium: nam, ut patet Apocal. cap. 8. et 9. in fine mundi septem angeli, quibus demandata est universalis hominum cura, septem tubis clangent, ut iis extremas mundi calamitates, et pœnas tubali voce pro-

nuntient, et quasi evocent, efficiant, et proferant. Post has sequetur hæc tuba novissima clangens, *Surgite mortui, venite ad judicium :* de qua plura dicam 1. Thessal. 4. 16.

53. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem,] *Nota τὸ hoc :* inde enim patet contra Origenem, quod idem numero corpus resurget. Ita S. Hieron. ad Pammachium et Oceanum : pronomen enim *hoc*, idem individuum corpus demonstrat.

54. Tunc fiet sermo qui scriptus est : Absorpta est mors in victoria.] Quæres, Ubi hoc est scriptum ? Respondent aliqui scriptum esse Isaiæ 25. 8. ubi dicitur, *Præcipitabit mortem in sempiternum;* ubi Septuag. vertunt, κατέπιεν, id est, *devoravit mors prævalens. Devoravit* per hebraismum idem est, quod devorata est. Ita Eusebius l. 4. Demonstr. c. 12. et Athanas. l. de Passione et cruce. Vel *devoravit mors*, scilicet Christi, mortem mundi. Ita Ribera in Osee 13. n. 27.

Sed hæc nonnihil obscura et torta videntur. Nam in Isaia diserte Septuag. active vertunt, κατέπιεν, id est, *devoravit*, Paulus vero hic habet κατεπόθη, id est, *devorata est*, absorpta est : quæ contraria videntur. Quare aptius dicemus Paulum citare Isaiæ locum jam dictum non secundum Septuag. sed secundum textum Hebræum, atque pro בלע *billa*, id est, præcipitavit, absorpsit, aliis punctis legisse בלע *bulla*, id est absorpta est mors; לנצח *lanetsach*, quod Primo, verti potest, *in victoria,* ut vertit hic Paulus; Secundo, *in perpetuum;* ut vertit S. Hier. Isaiæ 25. Vide nostrum Gasparem Sanchez ibidem.

Secundo, alii censent hæc sumpta esse non ad verbum, sed quoad sensum ex Osee 13. 14. ubi dicitur, *De manu mortis liberabo eos, de morte redimam eos;* hoc enim in re idem est cum eo quod hic ait Apostolus, *Absorpta est mors in victoria.* Nam patet ex eodem Osee petita esse sequentia Apostoli verba, quæ continuo hisce subjungit, dicens :

55. Ubi est, mors, victoria tua ? ubi est mors stimulus tuus ?] Citat Paulus Osee c. 13. 14. ubi Noster vertit, *ero mors tua, ô mors ; morsus tuus ero, inferne.* Unde patet hic duplicem esse ex Hebræo versionem, utramque canonicam : tam enim Nostra in Osee, quam Septuag. quos sequitur hic Paulus, est canonica.

Ubi Nota Primo. Hebræum אהי *ehi* significat *ero*, ut vertit Noster in Osee c. 13. 14. jam citato. Secundo, ut R. Jona, *ehi* per metathesin sumitur pro איה *aiie*, id est *ubi*, ut vertunt Septuaginta, et Paulus hic : et ita τὸ *ehi* vertit Noster, Septuag. et Chald. Osee 13. 10.

Nota Secundo. Pro *mors tua*, hebr. est דבריך *devarecha :* quod si à דבר *deber* deducas, significat *pestes tuæ*, q. d. O mors, ero plenissima pestis et mors tua : et, ut Symmachus vertit, *ero plaga tua.* Sin à דבר *dabar*, id est verbum, deducas, significat, *ubi verba tua*, vel *sermones tui?* ut vertit Aquila et quinta editio. Septuag. vertunt δίκη, hoc est *causa;* pro quo Paulus hic habet νῖκος, id est *victoria*. Unde putant aliqui Paulum apud Septuag. legisse νῖκος vel νίκη pro δίκη ; sed omnia vetera exemplaria Septuag. interpretum, teste Hieronymo, habent δίκη, id est *causa*. Melius ergo dicemus, Apostolum immutasse verba, non sensum; cum pro *causa* posuit *victoriam*. Græcum enim δίκη quatuor significat: Primo, causam forensem : et, ut Hier. in Osee 13. vertit, contentionem. q. d. Ubi est, ô mors, causa tua contentiosa, qua in Dei judicio homines ab peccatum mortis reos peragebas et vincebas ? Secundo, significat δίκη sententiam, q. d. Ubi est, ô mors, sententia tua, qua scilicet omnes tibi, id est morti, adjudicati sunt? Tertio, significat jus, q. d. Ubi est jus quod olim habebas in omnes? Quarto, significat pœnam, q. d. Ubi est pœna illa durissima qua homines puniebas et perdebas? et hoc quartum alludit ad Hebræum *deber*, id est pestis; priora tria alludunt ad *dabar*, id est verbum. Ex quibus patet in re causam idem esse quod victoriam.

Nota Tertio. Pro *morsus tuus*, hebraice est קטבך *katabcha*, quod Symmachus *occursum* vertit; Thedotion et quinta editio, *plagam et conclusionem;* Septuag. κέντρον, id est *stimulus*, aculeus, quo scilicet mors homines confodiebat et occidebat. Proprie *katabcha* significat excisionem, qua Christus mortem omnia succidentem succidit. Hoc enim est קטוב *katob*, scilicet evulsio, excisio, excidium, seu exitium, hoc est lues subito evellens et exscindens, qualis est febris valida, pestis, apoplexia, quæ subito mortem adfert; ipsaque mors subitanea, quæ hominem avellit et exscindit.

Noster apte vertit, *morsum*. Ubi adverte, *morsus* hic tam passive quam active sumi potest, q. d. Ego Christus mordebor à te, ô mors, et ô inferne ; sed ita, ut à te morsus te vicissim mordeam, ita ut à te quasi absorptus viscera tua disrumpam, itaque fideles electos educam è ventre tuo.

Nota Quarto. Pro *inferne*, ut habent Hebræa, et Noster in Osee, et Græca hic : ποῦ σοῦ ᾅδη τὸ νῖκος; *ubi est, ô inferne, victoria tua?* Interpres noster hic vertit, *ubi est, mors, victoria tua?* eodem sensu ; *infernus* enim et *mors* significant statum mortuorum : omnes enim olim ante Christum, post mortem in limbum descendebant. Sic Act. 2. 24. et alibi Græcum θανάτου, id est *mortis*, noster Interpres vertit, *inferni*. Eodem ergo redit versio Septuag. quam sequitur Paulus, cum Nostra et Hebræo Osee 13. Sensus ergo est : *Ubi est, mors, victoria et stimulus tuus,* quo soles homines occidere eisque dominari ? q. d. Periit, confractus est à Christo, qui est mors tua, ô mors, et morsu suo te, ô inferne, disrupit et absorpsit.

Ubi Adverte. Hoc cœptum est impleri cum Christus resurrexit, et animas sanctorum è limbo reduxit; sicque ex inferis quasi morsu, hanc partem abstulit. Ita Anselm. et Origen. hom. 22. in Evangelia, et August. serm. 137. de Tempore : perfecte autem implebitur in communi resurrectione, ut hic docet Apostolus. Pulchre S. Hieron. in epitaphio Nepotiani ad Heliodorum, mortem alloquens, illique cum Paulo insultans : *Qui*, inquit, *per Osee quondam tibi rigidus minabatur, Ero mors tua, ô mors ; ero morsus tuus, inferne; illius morte tu mortua es ; illius morte nos vivimus : devorasti, et devorata es ; dumque assumpti corporis Christi sollicitaris illecebra, et avidis faucibus prædam putas, interiora tua adunco dente* (vel, ut alii legunt, *unco*) *confossa sunt. Gratias tibi, Christe Salvator, tua agimus creatura, quod tam potentem adversarium nostrum, dum occideres, occidisti.*

Ita S. Franciscus cum gravissimis arderet corporis doloribus, nullum aliud fomentum habebat, quam ut ipse divinas laudes caneret, et alios canentes audiret; cumque objurgaretur ab Elia dicente, illud tempus extremum pœnitentiæ dan-

dum, non gaudio, respondit, *Non licere sibi aliud facere, cum sciret se brevi cum Deo fore.* B. Reginaldus unus è primis S. Dominici sociis, cum moneretur, ut extrema se unctione, ut moris est, ad luctam cum dæmone præpararet : *Ego,* inquit, *hanc luctam minime reformido, quin potius lætus exspecto. Jam enim dudum mater misericordiæ me inunxit, in qua plurimum confido, et ad quam cupide proficiscor.* S. Bernard. serm. 26. in Cant. loquens de morte fratris sui Gerardi, qui animam agens, in illam Psaltis vocem eruperat : *Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis,* sic ait : *Jam tibi, frater mi, nocte adhuc media diescebat, nox sicut dies illuminabatur. Accitus sum ego ad id miraculi, videre exultantem in morte hominem, insultantem morti : Ubi est mors victoria tua? ubi est mors stimulus tuus? Jam non est stimulus, sed jubilus. Jam cantando moritur homo, et moriendo cantat.*

56. Stimulus autem mortis peccatum est,] *stimulus,* per quem scilicet mors nobis præcipue nocet, et pungit : sicut enim scorpius licet parvus sit, per aculeum, ita mors per peccatum omnes occidit, ait Theophyl. quæ sine peccato nihil poterat. Rursum, mors per peccatum, et per peccati conscientiam quasi stimulum nos stimulat et pungit, dicens animæ, Merito moreris, merito pateris, quia peccasti.

Virtus vero peccati lex] q. d. Peccatum maxime vires exerit per legem, id est, per occasionem legis vetantis : semper enim nitimur in vetitum, cupimusque negata, ut fusius dixi ad Rom. 7. v. 8. et 13. ita Theodor. Theophyl. Ambros. Anselm.

57. Deo gratias agimus, qui dedit nobis victoriam,] de peccato et morte.

58. Itaque, fratres mei, stabiles estote,] in fide scilicet resurrectionis, ut abundetis in operibus bonis, quæ Domino Deo placent, ad ea vos excitando per spem resurrectionis et præmii æterni : scientes quod labor vester non erit inanis, nec mercedis expers apud Dominum. Hoc enim est τὸ *in Domino.*

CAPUT DECIMUMSEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jubet fieri collectam pro pauperibus Hierosolymitanis.

Secundo, vers. 10. commendat eis Thimotheum, et vers. 15. Stephanam, Achaicum, et Fortunatum.

Tertio, v. 19. suos salutat, et v. 22. iis qui non diligunt Christum, intentat anathema maran ahta.

1. De collectis autem, quæ sunt in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiis Galatiæ, ita et vos facite. 2. Per unam sabbati unusquisque vestrum apud se seponat, recondens quod ei bene placuerit : ut non, cum venero, tunc collectæ fiant. 3. Cum autem præsens fuero : quos probaveritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestram in Jerusalem. 4. Quod si dignum fuerit ut et ego eam, mecum ibunt. 5. Veniam autem ad vos, cum Macedoniam pertransiero : nam Macedoniam pertransibo. 6. Apud vos autem forsitan manebo, vel etiam hiemabo : ut vos me deducatis quocumque iero. 7. Nolo enim vos modo in transitu videre, spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit. 8. Permanebo autem Ephesi usque ad pentecosten. 9. Ostium enim mihi apertum est magnum, et evidens : et adversarii multi. 10. Si autem venerit Timotheus, videte ut sine timore sit apud vos, opus enim Domini operatur, sicut et ego. 11. Ne quis ergo illum spernat : deducite autem illum in pace, ut veniat ad me : expecto enim illum cum fratribus. 12. De Apollo autem fratre vobis notum facio, quoniam multum rogavi eum ut veniret ad vos cum fratribus : et utique non fuit voluntas ejus, ut nunc veniret : veniret autem, cum ei vacuum fuerit. 13. Vigilate, state in fide, viriliter agite, et confortamini. 14. Omnia vestra in charitate fiant. 15. Obsecro autem vos fratres, nostis domum Stephanæ, et Fortunati, et Achaici : quoniam sunt primitiæ Achaiæ, et in ministerium sanctorum ordinaverunt seipsos : 16. ut et vos subditi sitis ejusmodi; et omni cooperanti, et laboranti. 17. Gaudeo autem in præsentia Stephanæ, et Fortunati, et Achaici : quoniam id, quod vobis deerat, ipsi suppleverunt : 18. refecerunt enim et meum spiritum, et vestrum. Cognoscite ergo qui hujusmodi sunt. 19. Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multum, Aquila et Priscilla cum domestica sua Ecclesia : apud quos et hospitor. 20. Salutant vos omnes fratres. Salutate invi-

cem in osculo sancto. 20. Salutatio, mea manu Pauli. 22. Si quis non amat Dominum nostrum Jesum Christum, sit anathema, Maran Atha. 23. Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. 24. Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Jesu. Amen.

1. DE COLLECTIS (eleemosynarum) QUÆ FIUNT IN SANCTOS, SICUT ORDINAVI ECCLESIIS GALATIÆ, ITA ET VOS FACITE.] *In Sanctos*, hoc est, in Christianos pauperes Hierosolymis agentes, de quibus v. 3. et Rom. 15. 26. Christiani enim qui Hierosolymis erant, à contribulibus suis, utpote Judæis, acerbissimis Christi hostibus, suis bonis sunt spoliati, et valde afflicti, ut patet Hebr. 10. 34. Unde S. Paulo in Concilio Hierosolymitano ita Gentium demandata fuit cura, ut tamen pauperum Judæorum memor esset Gal. 2. 10. Hinc studiose pro iis collectam fieri imperat, quæ deinceps perduravit usque ad tempora Theodosii, ut dicam 2. Corinth. initio capitis 8.

2. PER UNAM SABBATI, id est, in primo die hebdomadæ, videlicet Dominica, UNUSQUISQUE VESTRUM APUD SE SEPONAT,] id, quod volet dare ad hanc collectam.

Nota. *Unam*, id est primam : hebraismo enim ponitur numerus cardinalis pro ordinali. Secundo, *sabbatum* hic idem est quod hebdomada, quia à sabbato quasi præcipuo die, in sabbatum sequens numerabant Judæi dies hebdomadæ; ipsasque hebdomadas : ita scilicet, ut prima sabbati, sive postsabbatum, esset Dominica. Ita Ambros. Chrysost. Theophyl. Œcum. et omnes alii. Simile Actor. 20. 7. *Una* ergo, sive prima, *sabbati* vel hebdomadæ, est dies Dominica : Dominica enim conveniebant fideles in Ecclesia, et faciebant suas oblationes, uti etiamnum faciunt. Nam ex hoc Apostoli loco patet, ex Apostolica institutione collectam fieri solitam die Dominico. Unde cum Constantinopoli ea consuetudo exolevisset, Chrysostomus eam restitui curavit, deque ac re insignem habuit orationem illam de eleemosyna et collationibus. Rursum notat hic Chrysostomus apte juberi, ut hæc collecta fiat die Dominica; quia illo die Deus mundum creavit Genes. 1. et perditum recreavit, dum Christus die Dominica resurrexit, et die Dominica misit Spiritum sanctum; ut memores tantæ misericordiæ acceptæ illo die, in alios quoque indigentes nos ipsi misericordes et liberales simus.

Quare inepte Magdeburgici per *unam sabbati*, intelligunt sabbatum ipsum : quod non Christianorum, sed Judæorum erat festum.

Hinc rursum patet, tempore Apostolorum mutatum esse sabbatum in Dominicam, idque clare significatur Apoc. 1. 10. *Fui*, inquit Joannes, *in spiritu in Dominica.* Hinc Secundo, sequitur contra Novantes, servandas esse traditiones etiam non scriptas : nec enim usquam Scriptura jubet Dominicam servari pro sabbato.

SEPONAT RECONDENS QUOD EI BENE PLACUERIT.] S. Thomas et Cajetanus putant quemque fidelium domi seposuisse in Dominico die hanc collectam, ut non eodem die, sed postea eam daret in Ecclesia, tunc scilicet cum esset mittenda ad pauperes Hierosolymitanos. Verum contrarium docet praxis, ut dixi, qua ad altare, ipso die Dominico, fiunt oblationes; et Apostolus cum addit, *Ut non, cum venero, tunc collectæ fiant.* Vult ergo eas ante fieri, nimirum, ut dixit, *una sabbati*, hoc est Dominica, ut scilicet ante cœnam et agapem quisque apud se seponat, quod mox veniens in Ecclesiam ad cœnam offerat in eleemosynam et collectam. Nota. Pro *recondens* græce est θησαυρίζων, id est *thesaurizans.* Qui enim aliquid recondit et thesaurizat pauperibus, hic sibi ipsi thesaurum comparat et reponit in cœlo.

QUOD EI BENE PLACUERIT.] ὅτι ἂν εὐοδῶται, id est, ut Vatablus, *quod ei prospere à Deo obvenerit.* q. d. Offerat pro fortunis suis, pro prosperitate, quam à Deo accepit. Noster videtur legisse εὐδοκῇ, id est, *bene placuerit.* Sane, ut vidimus cap. præced. Græca multis in locis sunt corrupta.

3. MITTAM GRATIAM (eleemosynam) VESTRAM IN JERUSALEM.] Notat Œcumen. non vocari hic eleemosynam, quæ revera talis erat, quia miserum est nomen eleemosynæ, et indignum sanctis qui eam accepturi erant; sed civilius vocari *gratiam*, benedictionem, communicationem.

4. QUOD SI DIGNUM FUERIT UT ET EGO EAM, MECUM IBUNT.] Hisce verbis Paulus Corinthios stimulat ad largiorem collectam, ut scilicet tantam faciant, quam dignum sit ut ipsemet perferat.

8. PERMANEBO AUTEM EPHESI USQUE AD PENTECOSTEN,] quia scilicet Ephesi erat celeberrimum illud Dianæ templum, ibique residebant Asiæ Minoris primarii. Unde Ephesi habitabat Proconsul Asiæ, et, ut Philostrat. l. 8. Vitæ Apollonii testatur, plurimum Ephesi vigebat sapientia. Itaque major ibi messis erat S. Paulo : quæ causa fuit cur Ephesi morari et permanere statueret.

9. OSTIUM MIHI APERTUM EST MAGNUM.] Magna scilicet Ephesi mihi se aperit occasio et aditus Evangelii seminandi, et convertendi multos. Ita Ambrosius.

12. VENIET AUTEM (ad vos, O Corinthii, Apollo) CUM EI VACUUM, id est opportunum, FUERIT.] Ita Ambrosius.

14. OMNIA VESTRA IN CHARITATE FIANT.] *In charitate*, non supernaturali, sed *in charitate*, id est, sincero affectu et dilectione, qualem etiam pœnitentes, imo et infideles habere possunt. Ita aliqui. Verum hæc non est *charitas*, quam Scriptura et Paulus infidelibus commendat, sed tantum amor naturalis, quem etiam habent Ethnici et Pagani. Sensus ergo proprie est, q. d. Paulus: O Corinthii, non in contentione, non cum ambitione et schismate (ut dixi c. 2. et 14.) sed cum charitate Christiana, quæ virtus est divina à Christo vobis infusa, omnia vestra facite. Est hoc partim præceptum, partim consilium, ut dixi c. 10. 31.

15. OBSECRO VOS FRATRES.] Est hoc versu hyperbaton, quod sic cum Theophylacto ordinandum est : *Obsecro vos fratres, ut subditi sitis Stephanæ, Fortunato, Achaico* (*omni cooperanti et laboranti :*) *nostis enim domum*, id est, domos, puta familias, *eorum, quoniam* (quod) *primitiæ sunt Achaiæ*, primi scilicet qui ex Achaia crediderunt Christi, *quique se* suaque *ordinaverunt et addixerunt ministerio sanctorum*, ut scilicet exerceant hospitalitatem in Christianos egenos et peregrinos, maxime qui laborant in Evangelio.

Nota τὸ *subditi sitis*, nimirum honorando eos, eorum monita et exempla sequendo. Rursum *cooperantes et laborantes* vocantur hic illi, qui

viros jam dictos adjuvabant, eisque cooperabantur in re Evangelica, et pro ea cum iis laborabant.

17. Gaudio in præsentia Stephanæ, et Fortunati, et Achaici. *In præsentia,* quia scilicet hi viri vobis præsentes sunt, ut quod vobis deest in fide et doctrina Christiana; ipsi suppleant et doceant, vosque in ea confirment. Ita Anselm. Secundo et aptius, Theophyl. *gaudio in præsentia,* quia scilicet hi viri mihi Paulo præsentes sunt. Quoniam id quod vobis deerat circa meum ministerium, ipsi suppleverunt, ut pro vobis mihi ministrarent, suisque opibus et facultatibus me remque Christianam juvarent et promoverent; hoc est enim quod subdit Paulus : Refecerunt enim meum spiritum, et consequenter vestrum quoque,] quia mea refectio vestra quoque refectio et recreatio est. Putat Theophyl. hos viros à Paulo Corinthiis tam impense commendari, eo quod hi Corinthiorum schismata et vitia ad Paulum detulissent, ut eis nihil austerum vel triste ostendant; sed potius ut eos cognoscant, id est, ament, colant, honorent.

22. Si quis non amat Dominum nostrum Jesum Christum, sit anathema maran atha.] *Anathema* est res quæ cum execratione separatur, abjicitur, et destinatur ad extremum exitium; quod in hominibus est æterna damnatio. Non sunt ergo verba excommunicantis, sed execrantis et denuntiantis æternam damnationem iis, qui Christum non amant, et infidelibus. Hoc enim est Hebræum חרם *cherem,* ut vertit Syrus, de quo dixi Rom. 9. 3. Anathemati proxima censura erat catathema, quæ erat proprie eorum qui se damnatis conjugerent. Unde Justinus qu. 121. *Anathema,* inquit, *dicitur id quod reconditum est, et secretum Deo, nec jam ad communem usum sumitur,* (ut Hebræis cherem) *aut quod vitii culpæque causa à Deo abalienatum est : Catathema autem est assentiri iis qui anathematizant, id est, diris se devovent.*

Maran atha.] Ita Romana : non enim una est dictio *maranata* (ut pleraque Biblia hic male legunt) sed duæ, *maran atha,* ut mox patebit.

Quæres, quid sit *maran ata?* Primo, Erasmus, Beza et Bulingerus, putant idem esse quod *anathema,* ut, sicuti dicitur *abba pater,* ita è converso dicatur *anathema maran ata,* legendumque esse non *maran ata,* מחרם מותה sed *macharam mota :* ut sit idem quod Hebræum חרם *cherem,* id est, anathema, sive res addicta מותה *mota,* hoc est morti. Sed hoc tortum est, et longe distat *macharam mota* à *maran ata.* Nam *maram ata* hic constanter legunt omnes Latini, Græci et Syrus.

Rursum patet linguarum peritis, *maran ata* esse vocem Hebræo syriacam, esseque illud ipsum quod habet hic Syrus interpres מרן *maran,* hoc est Dominus noster, אתה *eta,* hoc est venit, uti passim omnes hic vertunt; quod pure hebraice diceretur מרנו אתא *morenu ata,* hoc est, magister vel Dominus noster venit. *More* enim hebraice magistrum et dominum significat, pro quo Chaldæi dicunt *mar,* Arabes *mir :* inde *mara* vel *maria,* id est domina, *mar* ergo idem est quod *sar,* pro quo Arabes dicunt *sir* (unde Galli suum *Sire* acceperunt) id est dominus. Inde dicitur *Sara,* id est domina. Sic etiamnum Christiani S. Thomæ in India et Babylonia Prælatos suos et Episcopos Chaldæos vocant *mar,* ut Mar Abraham, Mar Joseph, Mar Simeon, id est, ut Galli dicunt *Monsieur,* vel *Sire Abraham, Sire Joseph, Sire Simeon.*

Dices, Quid facit *maran ata,* id est, *Dominus noster venit,* ad rem et scopum Apostoli?

Respondet Chrysost. et Theoph. Paulum hac voce uti, ut ex Christi ad nostram carnem adventu et charitate, nos ad omnem virtutis ingressum incitet, et ut *insinuet,* ait S. Hieron. *quod superfluum sit odiis pertinacibus adversus eum velle contendere, quem venisse jam constet.* Unde Græci legunt ἦλθεν, id est, *venit,* in præterito. q. d. ait Chrysost. Ratio cur anathema denuntiem eis, qui non amant Jesum, est quod ipse jam venit, videlicet in humilitate ad salvandum, ut nulla possit esse eum non diligentibus excusatio. Christi enim adventus et passio adeo amorem conciliat, ut venia dignus non sit, qui eum non amaverit.

Verum hæc ratio frigidior videtur. Ergo Nota, *Maran ata* esse Syro-hebraicum, Hebræis usitatum, sicut Græcis anathema, et sicut Hebræis usitatum erat, *Amen, Osanna, Alleluia,* quæ proinde apud Latinos manserunt. Vide S. Hier. epist. 137. ad Marcellam, et S. August. epist. 178. Subjicit itaque Paulus post *anathema maran ata,* quia Hebræi quempiam condemnantes solebant id facere sub comminatione et contestatione præsentis divini judicii, ut patet Dan. 13. 55. et 59. psal. 9. 20. q. d. *Maran ata,* id est, Dominus venit, scilicet vendex ad judicium : aut potius *Maran ita,* id est, veniat Dominus judex, ut eum qui Christum non amat, anathemate feriat, damnet et puniat.

Ubi Adverte. Per euphemismum, boni ominis causa, solent Hebræi punitionem hanc tacere et subaudire. Sic dicunt jurando per execrationem : *Hæc faciat mihi Deus, et hæc addat,* non addentes, nec exprimentes, quam pœnam, ignem, aut mortem sibi addi velint, sibique imprecentur, si juramentum violarint, idque ex summa juramenti religione et reverentia, atque ex sacro quodam horrore timentes verentesque ne execratio hæc vel nominata quoquo modo eos afflet et invadat : sicuti apud nos qui excandescunt, dum execrantur, vel gravem pœnam aut cladem aliqui sibi amico imprecantur, solent mox addere, Deus hoc avertat, Deus prohibeat, Deus custodiat nos. Pari modo et hic cum dicitur, *maran ata,* hoc est, Dominus noster venit, sive veniat, supple et subaudi, ad judicium, ut scilicet extremam et æternam cladem et calamitatem infidelibus Christique hostibus afferat et infligat. Est enim *maran ata,* sicut et *anathema,* vox execrantis et condemnantis, unde Anselmus, *Si quis,* inquit, *non diligit Dominum Jesum, sicut ei non est utilis adventus ejus, qui jam completus est; sic ad damnationem sit ei secundus, qui adhuc futurus est.* Huc pertinet et illa Titolmanni expositio ; *sit anathema,* id est execratus, *maran ata,* id est, in adventu Domini, vel cum Dominus veniet ad judicium. Unde et S. Clemens ita videtur interpretari *maran ata,* cum huc alludens ita ait in fine epist. 2. *Hæc frater Jacobe, de ore Si Petri jubentis audivi : si quis præcepta hæc integra non custodierit, sit anathema, usque ad adventum Domini nostri Jesu Christi.* Quibus ultimis verbis quid aliud explicat, quam Petri et Pauli *maran ata?*

Alludit Paulus ad illud Malach. ult. v. 6. *Ne forte veniam, et percutiam terram anathemate :* et primitus ad prophetiam Henoch, quam citat

Judas v. 14. et 15. *Ecce,* inquit, *venit Dominus in sanctis millibus suis, facere judicium contra omnes, et arguere omnes impios.* Simile anathema est apud Rabbinos השם אתא *hasschem ata,* et contracte שמתא *scamata,* id est, Dominus venit: licet enim אתא *ata,* id est venit, sit præteritum, tamen hic accipitur pro optativo *veniat:* Hebræi enim sæpe commutant tempora, ut præteritum pro præsenti, vel futuro, aut optativo capiant.

Ex hoc *maran ata* Hispani Christiano-Judæos et Mauros, cum à christianismo apostatarunt, et resilierunt ad suum judaismum vel mahometismum, vocant Maranos, quasi anathemata. Ita ex diplomatibus antiquorum regum docet Joannes Mariana l. 7. Historiæ Hispaniæ, et Baron. tom. 9. in fine anni Christi 775., Maranus ergo idem est quod κάθαρμα, et excommunicatus ob apostasiam, qui scilicet à christianismo recidit in judaismum, vel mahometismum. Errat ergo vulgus, quod dici putat, Maranus quasi Mauranus, id est Maurus vel Judæus, qui abstinet porcina, quam vulgus Hispanorum inde vocat *marana.*

24. Charitas mea, qua vos diligo, cum omnibus vobis sit, ut simili charitate sincera vicissim me et invicem diligatis, in Christo, et propter Christum. Ita Ambrosius et Anselmus. Amen.

Æternitatem cogita, Anathema, Maranatha.

COMMENTARIUS

IN II. EPISTOLAM

AD CORINTHIOS.

ARGUMENTUM.

Consolatur Corinthios, quos objurgabat priori epistola, et fornicarium excommunicatum jam pœnitentem absolvit. Hinc agit de vera pœnitentia, de dignitate ministrorum novi testamenti, de infidelium societate cavenda, de patientia, de eleemosyna in pauperes Hierosolymitanos, de fuga pseudoapostolorum, qui Pauli æmuli, Corinthiis se insinuarunt, Paulumque deprimebant, contra quos apologiam, se laudando, texit; ac demum nonnullis Corinthiorum necdum resipiscentibus Apostolicam potestatem et minas intentat. Adeoque tota fere epistola hæc, est apostolatus Pauli apologia et encomium. Scriptam Philippis in Macedonia, missam par Titum et Lucam, habent Græca, Syrus, et Latina Complut. in fine epistolæ : Baronius tamen scriptam vult Nicopoli anno Christi 58. cum scilicet Apostolus Epheso, ubi primam scripsit epistolam, post tumultum Demetrii, cedere coactus, relicto Ephesi Episcopo Timotheo, venit Troadem, ut hic ait c. 2. ubi non inveniens Titum, perrexit in Macedoniam, ex Macedonia perrexit in Græciam, mari scilicet Ægeo Cycladas adnavigans attigit Cretam, ubi Titum reliquit, ad Titum. 1. v. 5. Inde tandem in Græciam Nicopolim, ubi scilicet statuerat hiemare et quiescere, devenit, ad Titum 3. v. 12. Ita Baron. tom. 1. pag. 575. Estque probabile ibidem in quiete et otio hanc epistolam scripsisse : nil tamen certi hic dici potest; potuit enim Apostolus per Asiam cursitans ire et redire Philippos, ibique hærere tantisper dum hanc scriberet epistolam : nec enim omnes Apostoli moras, cursus et recursus narrat Lucas Actorum 20.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, ostendit Paulus, ex quantis in Asia tribulationibus eripuerit eum Dominus, et ipse alios consolaretur.

Secundo, v. 12. insinuat se Corinthiis, declarando cordis sui et doctrinæ sinceritatem.

Tertio, v. 17. amolitur a se levitatis et inconstantiæ notam : quod ad eos, uti promiserat, non venerit : simulque asserit firmam et constantem esse suæ prædicationis veritatem.

1. Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, et Timotheus frater,
Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, cum omnibus Sanctis, qui sunt in universa
Achaia. 2. Gratia vobis, et pax à Deo Patre nostro, et Domino Jesu
Christo. 3. Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, Pater
misericordiarum, et Deus totius consolationis, 4. qui consolatur nos in
omni tribulatione nostra, ut possimus et ipsi consolari eos, qui in omni
pressura sunt, per exhortationem qua exhortamur et ipsi à Deo. 5. Quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis : ita et per Christum abundat consolatio nostra.
6. Sive autem tribulamur pro vestra exhortatione et salute, sive consolamur pro vestra consolatione, sive exhortamur pro vestra exhortatione et salute, quæ operatur tolerantiam earumdem passionum, quas et nos patimur : 7. ut spes nostra firma sit pro vobis : scientes quod sicut
socii passionum estis, sic eritis et consolationis. 8. Non enim volumus ignorare vos fratres de
tribulatione nostra, quæ facta est in Asia, quoniam supra modum gravati sumus supra virtutem,
ita ut tæderet nos etiam vivere. 9. Sed ipsi in nobismetipsis responsum mortis habuimus, ut
non simus fidentes in nobis, sed in Deo qui suscitat mortuos : 10. qui de tantis periculis nos

eripuit, et eruit: in quem speramus, quoniam et adhuc eripiet, 11. adjuvantibus et vobis in
oratione pro nobis: ut ex multorum personis, ejus quæ in nobis est donationis, per multos
gratiæ agantur pro nobis. 12. Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ,
quod in simplicitate cordis et sinceritate Dei: et non in sapientia carnali, sed in gratia Dei,
conversati sumus in hoc mundo: abundantius autem ad vos. 13. Non enim alia scribimus vobis,
quam quæ legistis et cognovistis. Spero autem quod usque in finem cognoscetis, 14. sicut et
cognovistis nos ex parte, quod gloria vestra sumus, sicut et vos nostra in die Domini nostri
Jesu Christi. 15. Et hac confidentia volui prius venire ad vos, ut secundam gratiam haberitis:
16. et per vos transire in Macedoniam, et iterum à Macedonia venire ad vos, et à vobis deduci
in Judæam. 17. Cum ergo hoc voluissem, nunquid levitate usus sum? Aut quæ cogito, secun-
dum carnem cogito, ut sit apud me Est et Non? 18. Fidelis autem Deus, quia sermo noster,
qui fuit apud vos, non est in illo Est et Non. 19. Dei enim filius Jesus Christus, qui in vobis
per nos prædicatus est, per me, et per Silvanum, et Timotheum, non fuit Est et Non, sed
Est in illo fuit. 20. Quotquot enim promissiones Dei sunt, in illo Est: ideo et per ipsum Amen
Deo ad gloriam nostram. 21. Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo, et qui unxit nos
Deus: 22. qui et signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris. 23. Ego autem tes-
tem Deum invoco in animam meam, quod parcens vobis, non veni ultra Corinthum: non quia
dominamur fidei vestræ, sed adjutores sumus gaudii vestri: nam fide statis.

1. Timotheus frater.] *Frater* id est coapostolus, uti Papa Episcopos, Episcopus Canonicos, Abbas Monachos *fratres* vocant.

3. Pater misericordiarum] misericordissimus: est Hebraismus, de quo dixi Rom. 15. v. 5.

Docte et pie S. Bernard. serm. 5. de Natali Domini: *Recte*, inquit, *non, Pater judiciorum, vel ultionem dicitur, sed, Pater misericordiarum: non modo quod pater videatur misereri potius, quam indignari, et quemadmodum pater filiorum misereatur timentium se: sed eo magis quod miserendi causam et originem sumat ex proprio; judicandi, vel ulciscendi, magis ex nostro* (*ex nostris scilicet peccatis*). *Sed si propter hoc Pater misericordiæ, quare Pater misericordiarum? Apostolus nobis in uno verbo, in Filio uno ipsam quoque duplicem commendat, Patrem dicens, non unius tantum misericordiæ, sed misericordiarum; et Deum non unius, sed totius consolationis: qui consolatur nos non modo in hac vel illa, sed in omni tribulatione. Misericordiæ Domini multæ, ait quidam: quia videlicet multæ tribulationes justorum, et de omnibus his liberabit eos Dominus. Unus est Dei Filius, unum Verbum, sed miseria nostra multiplex non modo magnam misericordiam, sed multitudinem quærit miserationum. Forte tamen propter substantiam duplicem, qua subsistit humana conditio, cum sit utraque tam misera, non incongrue duplex hominum dicatur esse miseria, licet sit multiplex in utraque. Siquidem corporis et cordis nostri tribulationes multiplicatæ sunt: sed ab utrisque necessitatibus eruit, qui totum hominem salvum facit.* Ubi adverte. S. Bernardus videtur τὸ *Pater misericordiarum* appropriare Filio, et recte; sed non ad mentem Apostoli. Apostolus enim illud tribuit Deo Patri, ait enim: *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, misericordiarum*, etc. Pater ergo Christi est Pater misericordiam.

5. Sicut abundat passiones Christi in nobis: ita et per Christum abundat consolatio nostra.] *Passiones Christi* vocat Primo, quas pro Christo patimur. Ita Ambros. Secundo, *Christi*, id est, quales passus est Christus; Tertio, *Christi*, id est, quas ut suas reputat Christus, dicens, *Quodcumque feceritis uni ex minimis istis, mihi fecistis:* et Saulo Actor. 9. *Quid me persequeris?* Ita Œcumen. sic Christus patitur in membris suis. Theophyl. addit dici hic *abundant*, quia Christus plura in membris, quam in seipso passus est. Extensive hoc verum est, non intensive. Sic in Laurentio ignem passus est Christus, in Stephano lapides, in Ignatio bestias: Christi enim passio et dolor his omnibus fuit major in se, et intentior. Sensus ergo est q. d. Theophyl. Ne despondeas animum, quisquis pateris afflictiones et mala, quia quantum exuberant mala, tantum exuberant consolationes.

Ubi Nota Primo, cum Theophyl. non dici, Æquatur consolatio passionibus, sed exuberat et longe major est consolatio ipsis afflictionibus, ut qui affligitur, eas patienter, imo lubenter et hilariter ferat, iis gaudeat, et dominetur. Secundo, id habent passiones Christi, ut pro earum mensura det Christus et mensuram consolationum, ut quantum crescit passio, tantum crescat et consolatio. Et contra passiones mundi sunt fel sine melle, et quantum illæ crescunt, tantum crescunt et desolationes, mœrores, angores. Tertio, hinc sequitur, quod non fugienda, sed ambienda sit crux et passio (utpote tot divinis consolationibus et gaudiis condita) cum S. Andrea, Ignatio, Xaverio, qui quotidie orabat pro cruce, nec ulla liberari volebat, nisi Deus illi graviorem immitteret.

6. Sive tribulamur, pro vestra exhortatione.] q. d. Tribulationes patimur, ut vos consolemur et salvemus, et ut patientia nostra, spe in Deum, ejusque consolatione vos animemus, ad afflictiones nobiscum pro fide fortiter ferendas. Ita Ambros. Vide Chrysost. in moral. hom. 1. de spe et fortitudine in tentationibus servanda.

Quæ (scilicet salus, quasi finis exhortatus) operatur tolerantiam.] Sic græce etiam Erasmus legit, τῆς ἐνεργούσης ὑπομονῆ, *quæ operatur in tolerantia*, vel, hebraismo, *tolerantiam* ut sit ב beth contractus. Alii passim legunt, τῆς ἐνεργουμενης ἐν ὑπομονῆ, id est, ut Theophyl. quæ, scilicet salus, *efficitur in tolerantia*; Ambrosius *per patientiam;* meritorie scilicet, ac proinde efficit tolerantiam in genere causæ finalis: efficiens enim et finis invicem sibi sunt causæ, sic ergo salus quasi finis imperat et operatur patientiam, et vicissim

patientia quasi efficiens operatur salutem. Adde, ἐνεργεῖσθαι, licet terminatione sit passivum, significatione tamen, quasi verbum medium, sæpe est activum, ut patet 1. Thess. 2. v. 13. Galat. 5. v. 6. et sic cum Vatablo optime vertit Noster, *quæ operatur in tolerantia*, id est *tolerantiam*. Sic enim Hebræi loquuntur : Tango in baculo, id est, tango baculum. Sensus ergo est, *Quæ*, scilicet tum exhortatio, tum salus, *operantur tolerantiam*, q. d. Exhortatio nostra excitat et animat vos ad spem salutis ; ut propter eam nobiscum pro fide Christi adversa quæque fortiter toleretis. Exhortatio ergo operatur tolerantiam effective ad eam excitando; salus vero inde sperata operatur tolerantiam objective : perinde ac intentio finis operatur amplexum et executionem mediorum.

8. QUÆ (tribulatio) FACTA EST IN ASIA.] Ephesi à Demetrio argentario Dianæ, qui seditionem populi contra Paulum excitavit, qua pene oppressus fuit Paulus, Actor. 19. v. 29. Ita S. Thom. et alii passim, unico excepto Cajetano, qui putat hujus tribulationis nusquam alibi in Scriptura fieri mentionem.

SUPRA MODUM GRAVATI SUMUS, SUPRA VIRTUTEM.] Hoc est, supra vires naturæ et corporis, non gratiæ et animi : nam ope gratiæ, invicto animo tribulationem hanc Paulus pertulit et superavit. *Fidelis enim Deus qui non patietur vos tentari supra id quod potestis* (per vires et auxilium non naturæ, sed gratiæ) inquit ipse 1. Cor. 10. v. 13. Adde, non dicit, Tentatio, sed Gravamen, sive afflictio fuit supra virtutem, quia hæc corpus obruit et extinguit, licet animus servet patientiam, et patientia tentationem vincat.

ITA UT TOEDERET NOS ETIAM VIVERE.] *Tæderet*, pe se scilicet seu naturaliter, ita ut natura maluisset mori, quam tantas afflictiones pati; non autem tædebat spectando charitatem et gratiam Dei, qua fortissime et libentissime ad Dei obsequium quasvis afflictiones tolerabat Paulus. Tale tædium fuit in pluribus Sanctis, uti S. Job c. 10. v. 1. *Tædet*, inquit, *animam meam vitæ meæ*. Et in Elia in persecutione Jesabelis 3. Reg. 19. 4. ubi sic orat, *Sufficit mihi Domine, tolle animam meam : neque enim melior sum quam patres mei.* Græcum ἐξαπορηθῆναι significat tædere, significat et anxium et perplexum esse. Hinc Chrysost. vertit, *ut dubitaremus;* Vatablus, *ut de vita desperaremus.* Unde sequitur : *In nobismetipsis responsum mortis habuimus.*

Nota. Pro *nos*, græce est ὑμᾶς, vos. sic et v. 11. facile ex ἡμᾶς corruptum ὑμᾶς, nam sensus exigit Nos, non Vos. Græcus enim textus multis in locis corruptus est, ut alibi ostendi.

9. SED (ἀλλὰ, id est *sed*, ponitur pro ἀλλὰ καὶ, id est, quin etiam) IPSI IN NOBISMETIPSIS RESPONSUM MORTIS HABUIMUS,] ut natura et animus aliud nihil præsagiret et expectaret, quam mortem ; mihique de vitæ statu cogitanti responderet mens et cogitatio mea, esse (ni Deus mire succurreret) moriendum. Ita Ambros. et Theophyl.

Græce est ἀπόκριμα, quod Primo, *responsum* significat. Secundo, Photius accipit pro crisi medicorum, q. d. Adeo afflicti fuimus, ut à natura, et ab aliorum opinione, à viris, inquam, rerum peritis, quasi à medicis, ex morbi et afflictionis crisi desperatæ vitæ judicati simus. Tertio, ἀπόκριμα potest capi pro κρῖμα, id est, sententia damnationis. q. d. Damnationis sententiam visi sumus accepisse, tanquam essemus à judice damnati et destinati ad certam mortem. Ita Syrus.

QUI (Deus) DE TANTIS PERICULIS NOS ERIPUIT.] Græce, ex τηλικούτου θανάτου, ex tali tantaque morte, id est, mortis periculis tam patentibus et evidentibus. Ita Theophyl. Ambros. legit, *De tantis mortibus.*

Est Hebraismus. Hebræi מות *mavet*, id est mortem, vocant ingentia discrimina, vehementissimas afflictiones, luctas et agones morti proximos, ipsamque mortem jamjam affore denuntiantes. Ita Chrysost. Sic psalm. 17. v. 5. et 6. *Circumdederunt me dolores mortis et inferni præoccupaverunt me laquei mortis.* Et Paulus 2. Cor. 11. v. 23. ait se fuisse in mortibus, id est, mortis periculis, sequenter.

11. UT EX MULTARUM PERSONIS FACIERUM.] Ita legunt multa Biblia. Primasius vero ita legit, *ut ex multarum comitatu personarum* (videlicet infantium, juvenum, senum) *pro eo quod vobis donati sumus, Domino gratiæ referantur :* sed corrige cum Romanis et Græcis, *ut ex multorum personis*, vel, ut græce, ἐκ πολλῶν προσώπων, ex multis personis, id est, ut multæ personæ gratias agant Deo pro dono in nos collato : Græcum enim πρόσωπον et faciem et personam significat; hic magis personam. Ambros. legit, *Ex multorum facie*, id est, ut multæ facies et ora multa Deo gratias agant. q. d. Ut per multos in magna hominum frequentia publice agantur gratiæ Deo pro liberato et recepto Paulo communi omnium parente et Apostolo.

EJUS QUÆ IN NOBIS EST DONATIONIS.] Refer ad *gratiæ agantur*, scilicet *donationis*, id est, ut Vatablus, pro dono in nos collato gratiæ agantur per multos pro nobis. Sicut enim sunt creationis, redemptionis, justificationis, educationis, promotionis, et quorumlibet beneficiorum gratiæ, quæ pro quolibet beneficio benefactori ex gratitudine sunt debitæ : ita et donationis sunt gratiæ, quæ pro donatione, sive dono liberationis, vel cujuslibet rei alterius donanti agendæ et referendæ sunt.

12. NAM GLORIA NOSTRA HÆC EST, TESTIMONIUM CONSCIENTIÆ NOSTRÆ.] Vocula *nam* dat causam præcedentium, cur scilicet Corinthii pro Pauli liberatione Deo gratias agere, pro eoque orare debeant. Causa hæc est, quod Paulus sit eorum Apostolus qui sincere, magnaque gratia et efficacia eis evangelizavit, eoque convertit : atque hujus rei conscientiam tum suam, tum ipsorummet in testem vocat.

Nota hic, quanta sit vis et quies bonæ conscientiæ. *Nullum theatrum*, inquit Cicero in Tusculanis, *virtuti conscientia majus est.* Et Juvenal. sat. 13.

Hæc est summa boni, mens quæ sibi conscia recti est.

Atque S. August. lib. contra Secundinum Manichæum c. 1. tom. 6. *Senti*, inquit, *de Augustino quidquid libet, sola me in oculis Dei conscientia non accuset.* Vide de hac re plura 1. Timoth. 1. 5.

NON IN SAPIENTIA CARNALI,] non humana philosophia aut eloquentia prædicavi, sed gratia, zelo, efficacia, ac spiritu divino.

14. GLORIA VESTRA SUMUS, SICUT ET VOS NOSTRA, id est, materia et objectum gloriæ vestræ sumus, sicut vos nostræ estis ; ut scilicet gloriemini nobis magistris, et nos gloriemur vobis tam bonis et morigeris discipulis, quod maxime patebit

IN DIE DOMINI,] id est, in die judicii, quo Dominus judicium exercebit in omnes.

15. VOLUI VENIRE AD VOS, UT SECUNDAM GRATIAM HABERETIS.] Vocat *secundam gratiam* duplex beneficium et geminatum : unum per priorem epistolam, secundum per suum ad eos adventum et præsentiam. Ita Theophyl. Vel prima gratia est primus Pauli adventus Corinthum, quo eos convertit : secunda gratia est secundus ejus adventus Corinthum ad eos in fide et gratia confirmandos.

16. PER VOS TRANSIRE IN MACEDONIAM,] scilicet obiter, ut iterum ex Macedonia venirem ad vos, diutius vobiscum mansurus, et omnia visitaturus : et hoc est quod ait 1 epist. c. 16. 5. se venturum ad eos postquam Macedoniam pertransisset, scilicet venturum ut apud eos moraretur : hic vero ulterius addit se etiam in transitu ad Macedoniam voluisse eos salutare. Ita Græci. Aliter Lyran. et D. Thomas hæc loca conciliant, sed non satis probabiliter. Vide quales gyros, cursus et recursus (quos Lucas in Actis tacet) Evangelii causa solitus sit facere Apostolus, ut dixi in argumento epistolæ.

17. CUM ERGO HOC (venire scilicet ad vos) VOLUISSEM (nec tamen id præstiterim) NUNQUID LEVITATE USUS SUM ?] Pro *levitate*, græce est ἐλαφρία, quæ ab ἔλαφος, id est cervus, deducitur. Nota est enim cervorum levitas et mobilitas, æque ac serpentis astutia, columbæ simplicitas, asini tarditas, elephantis gravitas.

AUT QUÆ COGITO (quæ delibero, statuo : græce enim est ὃ βουλεύομαι) SECUNDUM CARNEM COGITO ?] id est statuo, humana prudentia et levitate, quæ ob carnis commoda, lucra, personas nobiliores, imo ob solam naturæ et ingenii mobilitatem, mutabilitatem, et inconstantiam facile consilia mutat. Ita Ambros.

UT SIT APUD ME EST ET NON] ut in promissis instabilis sim et vanus, ut modo affirmem me ad vos venturum, modo revocem et negem, ut pueri facere solent. Ita Anselm. ναί affirmantis, οὐ negantis est.

18. FIDELIS DEUS, QUIA SERMO NOSTER QUI FUIT APUD NOS, NON EST ILLO, EST, ET NON] q. d. Deum veracem testor, vel novit Deus, qui fidelis et verax est testis, me vos docendo non fefellisse, ac proinde nec jam non veniendo ad vos, uti statueram, fallere voluisse.

Nota. Concionatori levitas morum et inconstantia cavenda, ne ex ea populus fidei et veritatis, quam prædicat, inconstantiam inferrat et redarguat.

NON EST IN ILLO (sermone qui præcessit) EST ET NON,] id est, affirmatio et negatio, ut scilicet mutem, et quod promisi, negem.

19. DEI ENIM FILIUS, q. d. Doctrina et prædicatio mea de Christo Dei Filio. Vide can. 37. NON FUIT EST ET NON (id est varia, inconstans, et sibi contraria) SED EST IN ILLO FUIT.] q. d. Fuit constans asseveratio : quia idem semper de Christo affirmavi et docui.

20. QUOTQUOT ENIM PROMISSIONES, in veteri testamento de Messia SUNT, IN ILLO EST] in Christo constantes et veraces fuere, in eoque impletæ sunt.

Nota, Apostolum pro *Est, est ; Non, non ;* usum paronomasia Hebræa כן כן אן אן *ken, ken, en, en;* vel *co, co, lo, lo;* et sic habet Evangelium Hebræum nunc Matth. 5. v. 47. quod noster interpres vertit, *Sit sermo vester Est, est; Non, non. Ken* autem, cui respondet Græcum ναί et Latinum *est*, significat Primo, sic etiam ; Secundo rectum, verum. Itaque triplex est ejus usus. Primo, notat constantem asseverationem, uti hic passim v. 17. 18. 19. opponiturque inconstantiæ et fallaciæ. Secundo, notat veritatem, seu id quod res est, opponiturque falsitati. Ita hoc v. 20. Tertio, notat simplicem affirmationem, opponiturque juramento. Ita capitur Matth. 5. 37. *Sic sermo vester Est, est; Non, non; quod autem his abundantius est,* (juramentum scilicet) *à malo est.* Sic et Jacobi 5, v. 12. Rursum Nota. *Est,* significat affirmationem, quia *est* affirmatum in enuntiatione facit et significat eam esse affirmantem; ut enim sit propositio negans, debet *est* copula propositionis negari. Secundo, *est* significat veritatem, scilicet id quod res est, reique constantiam.

IDEO ET AMEN,] supple, dicimus. Id est confirmamus, et veras illas fuisse declaramus ; *Amen* enim Hebræis vox est confirmantis. Ita Chrysost. et Ambros. De *Amen* dixi epist. 1. c. 14. 16.

Quibus adde, *Amen* communiter esse adverbium, significare vere, firmiter, fideliter, stabiliter : subinde tamen esse nomen, ut sit idem quod veritas, firmitas, fidelitas, stabilitas. Sic accipitur Isaiæ 65. 16. *Jurabit in Deo amen;* id est, veritatis, puta, in Deo vero : hoc enim exigit Hebræum regimen genitivi כאלח אמן *belohe amen,* id est, in Deo veritatis. q. d. Tempore Christi, Gentilis quisque non jurabit per Jovem, et deos falsos, uti solebat, sed jam Christianus effectus jurabit per Deum verum, per Christum, Christique Evangelia. Sic Deum amen Septuag. vertunt, Deum verum, Jeremiæ 11. 5. Sic Isaias c. 25. v. 1. vocat cogitationes Dei *fideles, Amen.* q. d. Cogitationes, quæ sunt amen, hoc est ipsa veritas et firmitas, id est, verissimæ et firmissimæ. Sic Christus vocatur *amen* Apocal. 3. v. 14. *Hæc dicit amen* (græce ὁ ἀμὴν *qui est amen* id est stabilis, constans, verus, ipsaque stabilitas, constantia veritas) *testis fidelis et verus, qui est principium creaturæ Dei.* Sic Apocal. 7. 12. angeli laudantes exclamant Deo : *Amen* (id est veritas) *benedictio, et claritas, et sapientia, et gratiarum actio, honor, et virtus, et fortitudo Deo nostro* (sic) *in sæcula sæculorum amen.* Id est, vere ita sit et fiat, hic enim ultimum *amen* est adverbium, cum paulo ante fuerit nomen. Sic et hic accipitur : *Per ipsum* (Christum) *amen,* (id est veritatem, fidelitatem, constantiam) *Deo,* supple, damus et tribuimus, dicentes : Omnia quæ Deus de Christo promittit, sunt amen, id est verissima, et verissime à Deo impleta.

AD GLORIAM NOSTRAM.] Noster vertit, ἡμῶν, jam legunt, δι' ἡμῶν, *per nos;* Amen, scilicet dicitur Deo ad gloriam, non nostram, sed Dei.

21. QUI AUTEM CONFIRMAT NOS.] Putant aliqui hic esse eclipsim et supplendum esse : ipse (scilicet Deus qui nos confirmat) impedivit executionem promissionis meæ, scilicet adventum meum ad vos. Longe melius alii hoc referunt ad id quod proxime præcessit, q. d. Per Christum impletæ sunt promissiones Dei. Qui autem sua potestate et imperio eas adimplet et præstat, est Deus ipse : Deus enim sicut promisit, ita re ipsa nos confirmat, ungit et signat in Christo. Possent Tertio, non male hæc referri ad id quod dixit v. 18. *Sermo noster non fuit Est et Non, sed Est in illo fuit.* q. d. ergo in sermone et prædicatione æque ac promissis meis non sum variabilis

et inconstans. Deus autem est is qui hanc constantiam mihi præstat, ne quis putet me illam meis viribus et fortitudini arroganter asscribere, cum illam non à me, sed à Deo me habere profitear. Sicut enim Deus est in se et promissis suis *est*, id est, stabilis perstat, firmus et immutabilis; ita et nos confirmat, ut simus in fide et promissis firmi et stabiles.

21. Qui unxit nos Deus, qui ait signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris.] Hoc signaculum, sive sigillum, ait Calvinus, est fides specialis et divina, qua quisque certo scit et credit se esse prædestinatum: sed hoc sigillum incertum est et fallax, et hæc fides mendax est, et stulta præsumptio. Nam Apostolus qui maximam habebat fidem, reprobari timet, 1. Cor. 9. v. 27. non ergo fide divina credebat certo se esse prædestinatum. Unde et passim inculcat, ut omnes fideles et sancti sollicite, cum metu et tremore suam salutem operentur: adimit ergo eis salutis suæ fidem et certitudinem.

Adde: nemo certus est talem se fidem divinam habere, et semper habiturum: imo multi à fide etiam hac Calvini defecerunt, qui antequam deficerent, putabant et credebant cum Calvino se esse prædestinatos.

Dico ergo, *signavit*, id est, confirmavit quasi sigillo impresso promissiones suas Deus, dando juxta eas pignus futuræ hæreditatis, scilicet gratiam, qua nos unxit et signavit in filios Dei, discrevitque à filiis diaboli. Ita Chrysost. Theodor. Œcumen. quod sigillum Deo omnino certum est et notum, nobis tantum probabile ex conjecturis. Sic ergo conformatio hæc, unctio, et signatio fit per unam eamdemque gratiam. Ita enim Ephes. 1. 13. ait nos esse signatos Spiritu sancto quasi pignore.

Secundo, accipi potest hic locus de baptismo, nam Primo, in baptismo unxit nos Deus oleo gratiæ suæ; Secundo, dedit pignus Spiritus, testimonium scilicet bonæ conscientiæ; Tertio, signavit nos charactere baptismi. Vide Bellarm. l. 2. de effectu Sacrament. c. 20. Huc refertur expositio Theophyl. et Chrysost. *Unxit*, ait, *nos, et signavit in reges, prophetas, et sacerdotes.* Vide Chrysost. in morali hic homil. 3. quomodo Christiani, qui cupiditatibus suis imperant, sint reges à Deo uncti.

Tertio, et maxime apposite dici potest, respicere hic Paulum ad Sacramentum Confirmationis, quod statim à baptismo omnes fideles olim suscipiebant ad se roborandum contra persecutiones, ait enim: *Confirmavit nos, dedit pignus Spiritus, unxit, signavit*, quæ singula distinguit Apostolus: hæc autem alibi, quam in Sacramento Confirmationis, distingui non possunt.

Hisce ergo verbis Sacramenti Confirmationis quatuor significat effectus. Primus est fidei. qua firmamur in Christo. q. d. Ideo, ut dixi v. 18. et 19. fides et prædicatio nostra de Christo firma est et constans, quia in ea per Sacramentum confirmationis roboravit nos et confirmavit Deus in Christo, id est, per Christum et Christi merita. Secundus effectus est charitatis et gratiæ, qua copiose ungimur quasi chrismate spirituali. Hinc græce pro *unxit*, est χρίσας, unde deducitur Chrisma, Christus, et Christiani, id est uncti. Hinc S. Augustin. in Sententiis n. 342. *Christi*, ait, *nomen à chrismate, id est ab unctione. Quia ideo omnis Christianus sanctificatur, ut intelligat se non solum sacerdotalis et regiæ dignitatis esse consortem, sed etiam contra diabolum fieri luctatorem.* Tertius fructus est pignus Spiritus, quod est testimonium bonæ conscientiæ, suggestum à Spiritu sancto, quodque est quasi arrha futuræ gloriæ à Spiritu sancto promissæ et dandæ. Quomodo Spiritus sanctus dicatur pignus, vel, ut græce est, arrha dicam Epher. 1. 14. Quartus fructus est, *signavit* græce σφραγισάμενος id est sigillavit, scilicet signo ac sigillos crucis in fronte, et in anima charactere, quo nos obsignavit quasi servos, imo quasi milites et duces suos. Ita Ambros. lib. de his qui mysteriis initiantur, c. 7. et Suarez 3. p. q. 63. a. 1. et 4.

23. Testem Deum invoco in animam meam.] Ergo licet Christiano jurare, ait August. q. 5. inter 83. Jurat enim hic Apostolus, idque juramento execratorio q. d. Si mentior Deus, vindex puniat et damnet animam meam.

Quod parcens vobis, non veni ultra Corinthum,] ne scilicet uti cogeret auctoritate Apostolica contra vitia, et deliquentes in vobis; sed parcens vobis abstinui, ne, cum correctione ad vos veniens, vos contristarem. Ita Anselm. et patet c. 2. v. 1. Hic Paulus assignat, veram causam mutatæ suæ promissionis, sive propositi veniendi Corinthum, fuisse scilicet ipsosmet Corinthios, qui à vitiis suis, de quibus priori epistola eos admonuerat, necdum plane abstinentes, merebatur acrius redargui et puniri: sed Apostolus humaniter cum eis agens, hac tantum absentia sua tacite, atque per hanc epistolam aperte voluit eos, officii sui denuo admonere, itaque leniter castigare et emendare.

Discant Prælati non importune semper carpere et increpare suorum vitia, et subditi obsurdescant et callum obducant. Adde, quorumdam, præsertim honestorum et verecundorum, vitia melius emendari, si patientia et dissimulatione quodam indicio tantum notentur, quam si aperta reprehensione aut punitione perstringantur et vindicentur ut docet S. Gregor. 3. p. Pastor c. 8. et 9.

Ultra,] post primam scilicet vicem aut epistolam.

Non quia dominamur fidei vestræ, sed adjutores sumus gaudii vestri.] Est figura, quæ ab oratoribus correctio dicitur, qua emollit correptionis potestatem jam dictam. q. d. Dixi me parcere vobis, nolle me vos punire, ut ita submoniti sponte vos ipsi corrigatis; id dixi, non quasi imperiosi simus, et quidvis pro arbitratu in religione statuamus, sed ut vos emendemus: itaque correcti gaudeatis et hic, et in cœlo. Correptio ergo hæc non tam correptio est quam procuratio et promotio gaudii vestri. Ita Anselmus.

Nam fide statis.] *Quæ per dilectionem operatur, non per dominium cogitur*, inquit Anselmus q. d: In fide vestra non habeo quod corrigam, sed tantum in moribus, quos, quia fideles estis, non imperiose redarguam, sed leni monitione hac epistola reformabo, ut leniter emendati mecum una omnes gaudeatis: quia enim vere fideles estis, hinc non dubito vos statim meis monitis obsequentes fore.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, ASSERIT SE AD EOS NON VENISSE, NE TAM SIBI QUAM ILLIS ESSET OCCASIO TRISTITIÆ.

SECUNDO, VERS. 6. HORTATUR UT FORNICARIUM A SE EXCOMMUNICATUM EPIST. 1. C. 5. JAM POENITENTEM IN GRATIAM RECIPIANT, EUMQUE V. 10. AB EXCOMMUNICATIONE ET POENITENTIA ABSOLVIT.

TERTIO, VERS. 14. DOCET SE UBIQUE BONUM CHRISTI ODOREM SPARGERE, EUMQUE BONIS ET FIDELIBUS ESSE AD VITAM, MALIS ET INCREDULIS AD MORTEM.

1. STATUI autem hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia venirem ad vos.
2. Si enim ego contristo vos: et quis est, qui me lætificet, nisi qui con-
tristatur ex me? 3. Et hoc ipsum scripsi vobis, ut non cum venero, tris-
titiam super tristitiam habeam, de quibus oportuerat me gaudere: confidens
in omnibus vobis, quia meum gaudium, omnium vestrum est. 4. Nam ex
multa tribulatione, et angustia cordis scripsi vobis per multas lacrymas:
non ut contristemini: sed ut sciatis, quam charitatem habeam abundantius
in vobis. 5. Si quis autem contristavit, non me contristavit: sed ex parte, ut non onerem
omnes vos. 6. Sufficit illi, qui ejusmodi est, objurgatio hæc quæ fit à pluribus: 7. ita ut è
contrario magis donetis, et consolemini, ne forte abundantiori tristitia absorbeatur qui ejus-
modi est. 8. Propter quod obsecro vos, ut confirmetis in illum charitatem. 9. Ideo enim et
scripsi, ut cognoscam experimentum vestrum, an in omnibus obedientes sitis. 10. Cui autem
aliquid donastis, et ego: nam et ego quod donavi, si quid donavi, propter vos in persona Christi,
11. ut non circumveniamur à Satana: non enim ignoramus cogitationes ejus. 12. Cum venissem
autem Troadem propter Evangelium Christi, et ostium mihi apertum esset in Domino, 13. non
habui requiem spiritui meo, eo quod non invenerim Titum fratrem meum, sed valefaciens eis,
profectus sum in Macedoniam. 14. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo
Jesu, et odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: 15. quia Christi bonus odor sumus
Deo in iis qui salvi fiunt, et in iis qui pereunt: 16. aliis quidem odor mortis in mortem: aliis
autem odor vitæ in vitam. Et ad hæc quis tam idoneus? 17. Non enim sumus sicut plurimi,
adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, coram Deo, in Christo loquimur.

1. STATUI AUTEM HOC IPSUM,] scilicet non venire ad vos et parcere vobis vestrisque delictis, ut dixi c. 1. v. 23.

2. SI ENIM EGO CONTRISTO VOS.] Hoc est etsi contristavi vos per epistolam primam objugatricem, tamen jam lætificor vobiscum in fornicarii et vestra pœnitentia et tristitia. Nota. Τὸ *si enim*, non causale est, sed διηγητικὸν et explicativum.

ET QUIS EST QUI ME LÆTIFICET NISI QUI CONTRISTATUR EX ME?] q. d. Maxime me lætificat is, qui ad meam objurgationem dolet et pœnitet, scilicet incestuosus ille fornicarius; quem excommunicavi epist. 1. c. 5. Ita Ambr.

3. UT NON CUM VENERO, TRISTITIAM SUPER TRISTITIAM HABEAM.] q. d. Volui per epistolam præmissam vos objugare et corripere, ne coram vos cogeret objurgare: quod mihi valde triste foret.

CONFIDENS IN OMNIBUS VOBIS,] omnino confisus sum fore, ut quod mihi displicere intelligeretis, statim tolleretis: quia mea gaudia estimatis vobis esse communia, et consequenter dolores meos æstimatis esse vestros, ut quod mihi displicet, et vobis displiceat. Hæc omnia eo spectant ut interim Corinthii se præparent ad Pauli adventum, seque emendent, ne, si videat eos necdum emendatos, tristetur plurimum.

4. QUAM CHARITATEM HABEAM IN VOBIS] εἰς ὑμᾶς, ergo vos.

5. NON ME (scilicet solum) CONTRISTAVIT,] fornicarius, de quo epist. 1. c. 5.

SED EX PARTE,] quia mecum multos alios bonos contristavit, ait Anselmus, qui eum excommunicatum à me è cœtu suo cum objurgatione ejecerunt.

UT NON ONEREM OMNES VOS,] hac infamia et suspicione, quasi putem non esse multos qui doleant propter illum incestùm. Priori enim epistola c. 5. v. 2. videbatur omnes culpasse, quasi consentientes vel dissimulantes illum incestum: *Et vos*, ait, *inflati estis, et non magis luctum habuistis.*

6. SUFFICIT ILLI OBJURGATIO HÆC,] illa publica scilicet separatio et confusio, qua à tota Ecclesia ejectus est incestuosus. Hinc patet eum post excommunicationem pœnituisse. Unde laxat et absolvit eum Apostolus hic.

7. ITA UT MAGIS DONETIS,] hoc est condonetis illi incestuoso longiorem hanc suam pœniten-

tiam canonicam, cum ad communionem vestram admittendo, et moras diuturnioris pœnæ relaxando, de quo plura v. 10.

8. Ut confirmetis in illum charitatem.] Id est, ut publico Ecclesiæ consensu declaretis vos denuo illum pro fratre complecti. Græce enim pro *confirmetis*, est κυρῶσαι, id est, ut ratum faciatis et decernatis quasi publicis Ecclesiæ comitiis illius restitutionem : κυρία enim sunt comitia, et stati judiciorum dies. Ita Erasmus et Budæus.

9. Ideo et scripsi,] scilicet hanc epistolam, ut confirmetis in illum charitatem, ut præcessit.

Ut cognoscam experimentum,] ut habeam obedientiæ vestræ experimentum.

10. Cui autem aliquid donastis : cui gratiam et remissionem fieri per Titum rogastis, et ego,] scilicet donari illi et condonari rogo. Ita Theodoret. et colligitur ex c. 7. v. 7. vide can. 36. Græce est, ῷ δέ τι χαρίζεσθε καὶ ἐγὼ : *cui donatis, et ego*, scilicet dono : nam condonationem hanc necdum fuisse factam patet v. 7. ubi eam fieri imperat. q. d. Sicut congregatis vobis et meo spiritu, illum excommunicavi epistolæ 1. c. 5. sic nunc me vobis adjungo, ut quod me hortante ei condonabitis, et ego condonem.

Nota contra Lutherum, hoc scribi Ecclesiæ præfectis, vel potius ipsi Ecclesiæ, non ut per omnes, etiam laicos, sed ut per Prælatos hanc potestatem absolvendi exerceat, ita tamen ut ex quadam humanitate velit laicos huic absolutioni cooperari, et suo consensu, voto, desiderio, precibus, commiseratione, convictu quodammodo etiam ipsos condonare hoc scandalum sibi et Ecclesiæ suæ datum, illiusque justam pœnam sive pœnitentiam canonicam : Vide dicta epist. 1. c. 5. v. 4. Unde sequitur : *Nam et ego quod donavi, propter vos in persona Christi.* Ex quo patet Paulum proprie per potestatem et juridictionem quasi Christi vicarium condonasse : idque publice in Ecclesia Corinthiorum per Episcopum vel alium Prælatum declarari et promulgari jussisse; Corinthios vero condonasse tantum per preces, consensum et executionem sententiæ et absolutionis Paulinæ.

Id clare docet hic Chrysostomus. *Sicut, ait, cum juberet hominem resecari, non passus est penes illos esse auctoritatem condonandi, dicens, Decrevi tradere ejusmodi Satanæ : ac rursus assumpsit eos in consortium, dicens, Congregatis vobis tradere illum, duas res curans, ut et proferretur sententia, et ne fieret absque illis, ne videretur hic illos hoc facto lædere: ac neque solus eam pronuntiat, ne videretur Apostolus esse præfractus, ipsosque contemnere : itidem et hic facit.*

Ego quod donavi, si quid donavi, propter vos in persona Christi.] *Donavi*, id est, donare statui, et rogavi v. 7. et vero nunc per litteras has, perque harum latorem Titum, vel quem alium, dono, vide can. 36. et est hebraismus, quo præteritum ponitur pro præsenti, *donavi*, id est dono : Hebræi enim carent indicativo, proque eo præterito utuntur.

Quæritur quid donarit Apostolus? Respondeo, Absolutionem ab excommunicatione : et simul, imo magis, indulgentiam plenam illius incestus, scilicet remissionem omnis pœnæ illi debitæ. Patet, quia hoc erat vinculum illi injectum epist. 1. c. 5. scilicet excommunicatio, et simul pœna tum infamis ejectionis ex Ecclesia, tum carnis, qua scilicet corporaliter affligeretur à Satana. Hic autem ab omni vinculo quo eum alligarat, absolvit. Ita Ambros. Anselm. Chrysost. S. Thomas, Primas.

Secundo, quia *donare*, id est condonare, et ut Syrus, *remittere*, proprie dicimur culpam vel pœnam : nam de excommunicatione sola melius dicitur, Absolvo. Ita Ambros. Id clarius significant græca : ῷ δέ τι χαρίζεσθε, *cui aliquam gratiam et indulgentiam præstatis.*

Tertio, quia in gratiam et ob zelum Corinthiorum, obque fornicarii contritionem, pœnam ejus et confusionem, et, ut ait, v. 6. objurgationem relaxat, ne nimia tristitia desperet, ut patet v. 6. et 7. et c. 7. v. 7. et 11. ergo dat ei Indulgentias, et has significat vox *aliquid*, cum ait, *Cui aliquid donastis, et ego.* q. d. Aliquam pœnæ partem, quam ei condonari rogastis, et ego dono et condono.

Quarto, quia non tantum coram Ecclesia, ut vult Calvinus, sed in judicio divino coram Deo, ei pœnam remittit : hoc enim significat *in persona Christi;* quia alioqui non fuisset hic indulgentia, aut misericordia fornicario exhibita : præstat enim hic infamia, et quavis pœna corporali puniri, quam ad Dei tribunal et ignem vel inferni vel Purgatorii remitti.

Hinc ergo D. Thomas et alii recte docent Apostolum et Ecclesiam dare Indulgentias. Sic olim Martyres in carcere detenti lapsos mittebant ad Episcopos, orantes ut pœnam eis relaxarent, ut patet ex Tertulliano ad Martyr. c. 1. et Cyprianus epist 11. 21. et 22. et Concil. Nicen. cap. 11. et 12. concedit ut lapsis pro animi ardore, quo injunctam pœnam suscipiunt, possit Episcopus Indulgentiam præstare, vide Baron. tom. 1. pag. 592. Nota, causam dandæ Indulgentiæ esse ne pœnitens desperet. Hinc olim non dabatur indulgentia, nisi bona pars pœnitentiæ esset expleta, idque ne satisfactionis, quæ tertia pœnitentiæ est pars et disciplinæ vigor laxaretur : ita Cyprian. ad Martyr. lib. 3. epist. 6. Et Concilium Tridentinum sess. 25. in decreto de Indulgentiis, jubet in Indulgentiis moderationem adhiberi juxta veterem Ecclesiæ usum, ne nimia facilitate Ecclesiastica disciplina enervetur.

Si quid donavi.] Modeste extenuat suam liberalitatem. Unde Græca addunt; εἴ τι κεχάρισμαι ᾧ κεχάρισμαι, *si quid donavi cui donavi, in persona Christi*, scilicet hoc feci, et donavi.

In persona Christi.] Græce ἐν προσώπῳ, quod primo verti potest, *in facie Christi*, coram Christo. Ita Theodor. Vatabl. quod avide arripit Calvinus et Beza. q. d. *Coram Christo* ex animo, vere et non fucate condono. Secundo, et proprie, πρόσωπον est vera persona. q. d. Condono vice et auctoritate Christi, cujus personam gero, qui dixit : *Quidquid solveritis super terram, erit solutum et in cœlo*, inquit Ambrosius, Anselmus, Syrus, Theophylactus, Theodoretus. Hinc pulchre et nervose vertit Theophylactus, ὡς ἀντιπρόσωπος ὢν Χριστοῦ, quod interpres ejus, vel teste Erasmo, recte vertit, *ac si Christus ei donasset*, cum proprie ad verbum sonet, *quasi persona existens Christi;* uti prorex dicitur regis esse prorex et propersona : quia vice, auctoritate et quasi in persona regis mandat, sancit, regit, imperat, absolvit et remittit. Sicut enim Paulus epist 1. c. 5. v. 4. hunc fornicarium excommunicavit in nomine et virtute Jesu Christi, ut ibidem ait : ita hic eumdem absolvere non

potuit, nisi in nomine, virtute et persona Christi, perinde ac damnatus à prorege, nonnisi à prorege absolvi potest.

11. UT NON CIRCUMVENIAMUR A SATANA.] Ne decipiamur, ne scilicet fornicarius ille ob nimium rigorem à Satana in desperationem impellatur. Græce, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν, ne occupemur et usurpemur velut ab injusto possessore Satana. Nam πλεονεκτεῖν, est fraudare, extorquere, occupare quod tuum non est, ut faciunt avari, feneratores et tyranni. Vide Chrysostomus, Theophylactus. Unde Ambrosius vertit; *ne possideamur à Satana*, non enim, ait Theophyl. Satanas ad se pertinentia, sed nostra et quæ Christi sunt, rapit, cum animas capit et decipit. Unde pro eo quod sequitur: *Non enim ignoramus cogitationes ejus;* Tertull. l. de Pudicit. c. 13. legit, *Non enim ignoramus injectiones ejus*, puta rapinas ejus.

NON ENIM IGNORAMUS COGITATIONES EJUS.] Dixit olim, teste Plutarcho in Lacon. Chabrias, et vere: *Optimus est imperator, qui maxime cognitas res habet hostium.* Pari modo optimus est dux pariter et miles Christianus, qui optime novit consilia et machinationes hostium, præsertim Satanæ: ipse enim transfigurat se in angelum lucis, ut videatur nobis esse amici et angeli consilium et suggestio, quæ est inimici et diaboli. Experimur sæpe nobis suggeri suspiciones sinistras, amaritudines animi, iras, tristitias noxias, pusillanimitates, etc., putamusque nos justa causa et ratione moveri, hæcque à nobis provenire, cum proveniant et suggerantur à diabolo in nostram perniciem. Quare Christianus in talibus reflectat, an tales suggestiones sint secundum charitatem, humilitatem, patientiam, gratiam et legem Christi; sicque videat eis esse contrarias, sciat esse diaboli: si dubitet, cum Superiore, confessario, aut viro prudente conferat. Longa experientia id didicit et docuit S. Antonius, qui proinde assidue has diaboli cogitationes et technas suis discipulis detegere et explicare, modumque eas dissipandi suggerere solebat, uti patet ex ejus Vita apud S. Athanasium. Idem sæpius fecit S. Franciscus, itaque multos è suis à diabolica tentatione liberavit, uti refert S. Bonaventura l. 1. Vitæ ejus c. 11.

Ita ergo Satanas hic concitabat primores Ecclesiæ Corinthiorum ad iram et indignationem in hunc fornicarium, quasi qui primum nitorem suæ Ecclesiæ hac tam turpi nota maculasset, ut ei se duros et rigidos præberent; itaque ipse omni consolatione et spe destitutus, animum abjiceret, et desperaret. Hoc Satanæ consilium vidit Paulus, illudque hic discutit, monens ut in gratiam eum recipiant, eique jam pœnitenti veniam et remissionem indulgeant.

12. CUM VENISSEM TROADEM, ET OSTIUM (aditus magnus) MIHI APERTUM ESSET IN DOMINO (in negotio Domini, scilicet ad propagandum ejus Evangelium. Ita Anselm). 13. NON HABUI REQUIEM SPIRITUI MEO (in spiritu, id est, in animo meo) EO QUOD NON INVENERIM TITUM,] interpretem meum, ait Hieronymus ad Hedibiam, qui divinorum sensuum meorum majestatem Græci eloquii digno explicaret sermone. Fuit et alia causa cur Paulus Troade perrexit in Macedoniam ad occurrendum Tito: quod scilicet à Tito quem Corinthum submiserat, avebat cognoscere statum Corinthiorum, antequam Corinthum, uti promiserat, rediret. Unde cap. 7. v. 6. dicit se in Macedonia consolatum fuisse in adventu Titi referentis Corinthiorum fletum et desiderium Pauli. Videtur autem Titus renuntiasse Paulo necdum esse maturum tempus redeundi Corinthum. Unde Paulus iter suum ad Corinthios distulit, et hanc ad eos præmisit epistolam, qua viam sibi ad eos sterneret, defectusque Corinthiorum corrigeret.

14. DEO GRATIAS, QUI SEMPER TRIUMPHAT NOS IN CHRISTO.] *Triumphat*, id est, triumphare facit, vide can. 32. Ita Ambros. Anselm. Huc pertinet versio Syri et Theophylacti *triumphat nos*, id est, conspicuos facit et ostendit, triumphus enim dicitur, per mediam urbem cum trophæis, aliisque victoriæ signis progressio imperatoris victoris: sic et Deus nos victoria et trophæis de diabolo relatis conspicuos quasi triumphare facit: quæ enim videntur passiones esse et contumeliæ, sunt gloria et triumphus noster, ait Theophylactus. Secundo, idem Anselmus *triumphat nos Deus*, id est, de nobis, vel per nos triumphum agit de dæmone, Coloss. 2. 15. Ita et Græci.

Videtur Apostolus in Macedonia acres persecutiones pertulisse, unde cap 7. 5. dicit se ibi omnem tribulationem passum: foris pugnas, intus timores: sed Dei gratia hæc omnia superavit cum gloria et triumpho. Pulchre S. Hieronimus epist. 1. 50. ad Hedibiam q. 11. docet Apostolum hic agere gratias Deo, quod dignum se elegerit, in quo ageret triumphum Filii sui in victoria tot persecutionum et malorum, quæ subibat in Gentium conversione ad Christum. *Triumphus enim Dei est*, inquit Hier. *passio Martyrum pro Christi nomine, cruoris effusio, et inter tormenta lætitia. Cum enim quis viderit tanta perseverantia stare martyres atque torqueri, et in suis cruciatibus gloriari: odor notitiæ Dei disseminatur in Gentes, et subit tacita cogitatio, quod, nisi verum esset Evangelium, nunquam sanguine deffenderetur.* Sic ergo triumphat in Apostolis prædicatio Evangelii, in qua fides vincit infidelitatem, veritas mendacium, charitas Christi malevolorum odia, patientia cruces omnes, persecutiones et mortes.

ET ODOREM (famam et suavissimam cognitionem) NOTITIÆ SUÆ MANIFESTAT.

15. CHRISTI BONUS ODOR SUMUS,] bonam Christi famam verbo et exemplo spargimus in honorem Dei.

Nota. Bonus odor ex præstantibus herbis, vel pretiosis aromatibus exhalatur. Talis est Apostolorum et prædicatorum fama, gloria, et decus ex virtutibus ipsorum ortum, et meritis ipsorum debitum. Hinc sponsa, id est Ecclesia, Cant. 7. 1. seipsam comparat areolis aromatum, in quibus videre est venustatem, amœnitatem et pulchrum ordinem vernantium herbarum et odoratorum florum, ex quibus fragrantes spiritus exhalantur. Et hoc est quod jubet Christus Matth. 5. 16, cum ait: *Sic luceat lux vestra coràm hominibus ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum.* Ubi alia metaphora gloriam et bonam famam appellat splendorem ex bonorum operum luce manantem et productum.

Præclare S. Bernardus serm. 12. in Cantic. *Paulus*, ait, *vas electionis, revera vas aromaticum, vas odoriferum, et refertum omni pulvere pigmentario; Christi enim erat bonus odor in omni loco. Multæ profecto suavitatis fragrantiam*

longe lateque spargebat pectus illud, quod sic affecerat sollicitudo omnium Ecclesiarum. Vide enim quales species et aromata coacervarat sibi. Quotidie, inquit, morior propter vestram gloriam. Et rursum : Quis infirmatur, et ego non infirmor?

Ubi Nota Secundo. Sicut aromata quo magis conteruntur, eo majorem spirant fragrantiam : ita Christus Apostoli, Martyres, omnesque Sancti, quo magis persecutionibus et tribulationibus pressi et quasi contriti fuerunt, eo suaviorem virtutis suæ sparserunt odorem.

Vide Ambrosium et Anselmum, vide et Bernardum serm. 71. in Cant. de spirituali colore et odore virtutum, in illud : *Ego flos campi, et lilium convallium. Habent*, inquit, *mores colores suos, habent et odores ; odorem in fama, colorem in conscientia. Colorem operi tuo dat bonitas, et cordis intentio ; odorem modestiæ et virtutis exemplum. Justus lilium est in se candidum, sed proximo odoratum : proximo enim famam, nobis debemus et providemus conscientiam.* Huc alludens S. Hieronymus : *Ea*, inquit, *debet esse conversatio et vita Pontificis* (pastoris et doctoris) *ut omnes motus et gressus, atque universa ejus opera cœlestem redoleant gratiam.*

Quin et subinde profani scriptores, odoris metaphora in moribus taxandis utuntur. Sic Martialis,

Postume non bene olet, qui bene semper olet :

insinuans, cum de pudicitia esse suspectum, qui peregrino semper odore, morbi sui pudendi fœtorem moliebatur dissipare. Certe de S. Catharina Sennensi virgine accepimus, eam solitam nares occludere, cum sibi forte quis obscœnior, et venereis criminibus obnoxius occurrisset, tam scilicet gravis ei erat etiam ipsorum scelerum odor, Deo id in virgine illa castissima permittente. D. Basilius refert epist. 175. aucupes quosdam consuevisse columbarum cicurum pennas inficere odore quodam qui columbis aliis gratissimus sit, quo pellectæ pleræque in decipulam abducuntur. Ita faciendum Christiano, ut suarum virtutum odore perditos ad Christum adducat. Quemadmodum Cæcilia virgo Valerianum sponsum suum lucrata est Christo, cum ille prima nuptiarum nocte fragrantissimum castitatis odorem instar vernarum rosarum, in conclavi sponsæ suæ erat odoratus.

16. Aliis quidem odor mortis in mortem, alius autem odor vitæ in vitam] q. d. Inquit, Theophyl. *Sumus vera acerra,* (thuribulum) *regia, et quocumque abierimus, odorem spiritalis unguenti circumferimus cognitionis videlicet Dei bono suffitu in omni loco hominis afflamus.* Rursum, *Sicut fragrantia unguenti columbam vegetat, scarabæum necat*, inquit ex Niceno Œcumen. *et sicut lumen solis oculos sanos recreat, debiles offendit : ignis aurum purgat, stipulam absumit : sic Christus malis in ruinam, bonis in resurrectionem.* Apostoli bonis odor vitæ fuerunt; malis, odor mortis; et Eucharistia *mors est malis, vita bonis.* Nota hebrahismum : *Odor mortis in mortem*, id est, odor mortifer, mortem afferens : *Odor vitæ in vitam*, id est, odor vitalis, vitam afferens. Fragrantia enim et fama vitæ, prædicationis et conversionis Apostolorum, bonis aspirabat vitam, improbis mortem : quia tantum sanctitatis fulgorem improbi non ferentes, in sua improbitate, invidia, odiove sese magis obfirmabant. Porro Clemens Alexandrinus lib. 2. Pædagogi legit, *odor ex morte, et odor ex vita*, q. d. Prædicatio crucis et mortis Christi est odor ex morte incredulis, qui oritur ex morte Christi, et cedit in eorum exitium qui mortem Christi tantum ut mortem considerant, quibus illa videtur esse stultitia, vel scandalum : credentibus vero est odor ex vita, quia ipsi vitam in hac morte propositam amplectuntur. Hæc enim mors in Christo fuit causa resurrectionis ad vitam gloriosam, in nobis vero est causa resurrectionis ad vitam gratiæ in hoc sæculo, et ad vitam gloriæ in futuro.

Et ad hæc quis tam idoneus?] q. d. Quam pauci tam idonei ministri, qui ubique sint bonus odor Christi? Ita Ambrosius.

17. Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei.] Significat vox *enim* Paulum cum paucis aliis Apostolis per Dei gratiam idoneum esse ministrum Christi, qui Evangelii bonum odorem passim dispergat, uti præcessit : cum plurimi alii sint Evangelii præcones inidonei, mali odoris et famæ.

Nota τὸ *adulterantes.* Adulterat, inquit Salmeron, qui se uxori non suæ conjungit : adulterat ergo verbum Dei, qui veritati falsitatem conjungit. Unde S. Gregorius 22. Moral. c. 12. *Adulterari*, inquit, *verbum Dei, est aut aliter de illo sentire quam est, aut ex eo non spirituales fructus, sed adulterinos fœtus quærere laudis humanæ. Ex sinceritate vero loqui, est nil in eloquio extra quam oportet, scilicet et autoris et creatoris gloriam quærere.* Idem l. 16. Moral. c. 25. *Adulter*, ait, *non prolem, sed voluptatem quærit. Et perversus quisque ac vanæ gloriæ serviens, recte adulterare verbum Dei dicitur, quia per sacrum eloquium non Deo filios gignere, sed suam scientiam desiderat ostentare. Quem enim libido gloriæ ad loquendum trahit, voluptati magis quam generation operam impendit.*

Verum pro *adulterantes* in Græco non est μοιχεύοντες, quod proprie mœchiam et adulterium significat, sed καπηλεύοντες, id est cauponantes, quibus opponit Paulus sinceros et sinceritatem. Cauponantur verbum Dei, qui instar cauponum prædicant Evangelium ad quæstum ex eo colligendum, illudque referunt ad sua lucra. Noster tamen recte vertit, *adulterantes :* quia sicut caupones sæpe vina aliaque, quæ vendunt, aliis rebus commiscent, vitiant et adulterant pro quæstu : ita et avari pseudopræcones Evangelii, sua lucra miscent Evangelio, itaque Evangelicam prædicationem quæ pura esse debet, pureque referri ad unius Dei gloriam, sua avaritia vitiant, contaminant et adulterant, dum ea ad quæstum abutuntur : uti exposuit S. Gregorius. Sic *Non cauponantes bellum, sed belligerantes*, aiebat Pyrrhus rex. Capitanei enim ignavi metuentes prælium, illud transactione et pretio redimunt ; alii fidem suam duci datam, urbes et arces sibi creditas, pretio quasi caupones, hosti qui cum eis cauponatur, vendunt.

Rursum iidem pseudopræcones, ut hæc sua lucra hominumque gratiam captent, sæpe docent et concionantur placentia principibus aut populo, cujus aures scalpunt, itaque vana et falsa dogmata miscent Evangelio, illudque corrumpunt et adulterant. Videtur enim Apostolus hic obiter taxare hostes suos pseudoapostolos, qui christianismum judaismi mixtione adulterabant, quos acriter et ex professo insectatur

c. 10. et 11. Unde καπηλεύοντες, id est, *adulterantes*. cap. 4. 2. exponit δολοῦντες, id est, dolose tractantes verbum Dei. Hinc etiam hisce dolosis et falsariis c. 3. seq. opponit se aliosque sinceros Christi Apostolos, de quibus mox hic subdit :

Sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo coram Deo, in Christo loquimur.] q. d. Non sum caupo, ut pseudoapostoli, sed sincerus verbi Dei præco, qui non alia prædico quam à Deo didici; quamque ex Dei ore quasi illius legatus accepi : quique scio, et assidue memor sum, cogitoque me coram Deo stare et prædicare; omnia mea ab eo videri, audiri et notari, ut à me in hora mortis omnium rationem exigat.

Nota. Τὸ *in Christo*, idem est quod pro Christo, ait Hieron. ad Hedibiam, vel de Christo, de re et doctrina Christi, de religione Christiana. q.d. Unius Christi doctrinam et religionem prædico, unius Christi honorem et gloriam propago et specto. Ita Ambros. et Anselm.

Potest Secundo, τὸ *in Christo* accipi efficacius pro in Christi veritate, fidelitate et sinceritate, scilicet loquor et prædico. Vide can. 35. et 37. Aliter S. Chrysost. *In Christo*, inquit, id est, per Christum et Christi gratiam.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, asserit Paulus se non captare, nec indigere commendatione hominum, uti pseudoapostoli judaizantes eamdem captabant : cum fructus suæ prædicationis se satis commendet.

Secundo, vers. 6. causam hujus rei adfert, quod scilicet Apostoli aliique ministri novi testamenti ac spiritus majori honore et gloria a Deo decorati sint quam Moses, aliique ministri veteris testamenti et litteræ.

Tertio, v. 13. docet quod Judæi velamen adhuc habeant super cor suum in lectione veteris testamenti, ut Christum in eo non agnoscant; illum agnituri, cum velamen hoc in fine mundi per Christum auferetur.

1. Incipimus iterum nosmetipsos commendare, aut nunquid egemus (sicut quidam) commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis? 2. Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris, quæ scitur et legitur ab omnibus hominibus. 3. Manifestati quod epistola estis Christi, ministrata à nobis, et scripta non atramento, sed spiritu Dei vivi : non in tabulis lapideis sed in cordis carnalibus. 4. Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum : 5. non quod sufficientes simus cogitare aliquid à nobis, quasi ex nobis : sed sufficientia nostra ex Deo est : 6. qui et idoneos nos fecit ministros novi testamenti : non littera, sed Spiritu : littera enim occidit, Spiritus autem vivificat. 7. Quod si ministratio mortis litteris deformata in lapidibus, fuit in gloria, ita ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysi propter gloriam vultus ejus, quæ evacuatur : 8. quomodo non magis ministratio Spiritus erit in gloria? 9. Nam si ministratio damnationis gloria est : multo magis abundat ministerium justitiæ in gloria. 10. Nam nec glorificatum est quod claruit in hac parte, propter excellentem gloriam. 11. Si enim quod evacuatur, per gloriam est : multo magis quod manet in gloria est. 12. Habentes igitur talem spem, multa fiducia utitur : 13. et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, ut non intenderent filii Israel in faciem ejus, quod evacuatur, 14. sed obtusi sunt sensus eorum. Usque in hodiernum enim diem idipsum velamen in lectione veteris testamenti manet non revelatum, (quoniam in Christo evacuatur) 15. sed usque in hodiernum diem, cum legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum. 16. Cum autem conversus fuerit ad Dominum, auferetur velamen. 17. Dominus autem Spiritus est. Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. 18. Nos vero omnes, revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tanquam à Domini Spiritu.

1. Incipimus iterum nosmetipsos commendare.] Quia in fine præced. capitis visus erat Apostolus se laudare, captareque Corinthiorum gratiam : hinc suspicionem cenodoxiæ hic à se amolitur.

2. Nunquid egemus commendatitiis epistolis ad vos aut ex vobis?] *Ex*, id est, à vobis scriptis epistolis, quibus apud alios commender?

Epistola nostra vos estis.] Vos ô Corinthii, mea opera conversi, estis mihi instar epistolæ commendatitiæ ab omnibus lectæ et intellectæ, quam pro mea commendatione exhibeo, quibus volo, sicut enim opus commendat opificem, et sigillum rei signatæ facit fidem : sic vos quasi epistola commendatitia à vobis obsignata me

commendatis. Omnes enim sciunt quales fueritis ante conversionem, scilicet intemperantes, gulæ, libidini, aliisque vitiis et cupiditatibus addicti (erat enim Corinthus emporium celeberrimum, uti omnium mercium, ita et vitiorum.) Jam vero vident vos per meam prædicationem totos esse mutatos in alios homines, temperantes, castos, mites, humiles, pios, eleemosynarios. Hæc ergo vestra conversio est mea epistola commendatitia, id est, testimonium et commendatio publica meæ prædicationis apud omnes gentes.

Rursum : EPISTOLA NOSTRA VOS ESTIS SCRIPTA IN CORDIBUS NOSTRIS.] q. d. Vos à me conversi estis indelebiliter animo meo inscripti insculptique. Ubi Nota. Paulus hanc epistolam bis scripsit. Primo, in seipsa ; cum in Corinthiorum mente fidem et spiritum Christi inseruit et inscripsit. Secundo, eamdem scripsit et impressit in corde suo per eorum curam et amorem. Tertio, vos etiam *estis epistola Christi*, quorum scilicet in cordibus, ministerio meo quasi calamo inscriptus est Christus, ipseque Christus in iis per me, et meam prædicationem suam fidem, spem, charitatem, et reliqua bona inscripsit non attramento, sed spiritu Dei vivi, id est, Spiritu sancto, ejusque afflatu et aspiratione, qua spiritum charitatis et virtutum mentibus vestris inseruit. Ita Anselmus, et passim Græci et Latini.

3. SCRIPTA IN TABULIS CORDIS CARNALIBUS.] Græce σαρκιναις, id est *carneis*, puta in corde molli, ductili, docili, non in lapide duro; ut lex Moysi. Alludit ad Jeremiam, 31. v. 33. Ita Ambrosius.

Nota. Distinguit Apostolus hæc duo σάρκινος et σαρκικὸς, σάρκινον vocat *carneum*, constantem carne, sive naturali carnis conditione et teneritudine : σαρκικὸν vero vocat *carnalem*, qui carnis habet, vitia et corruptatas, ut Rom. 6. v. 14. *Ego autem carnalis* (σαρκικὸς) *sum, venundatus sub peccato*. 1. Corinth. 3. 3. *Cum sit inter vos zelus et contentio, nonne carnales* (σαρκικοὶ) *estis?* Sic alibi carnalia vocat desideria. Alii tamen auctores hæc non distinguunt. Unde Nazianz. τὸ σαρκικὸν του Χριςου vocat incarnationem et humanitatem Christi.

4. FIDUCIAM TALEM HABEMUS PER CHRISTUM AD DEUM.] Pro *fiduciam* græce est πεποίθησις, quæ est persuasio cum animi confisione et confidentia, qua animus se erigit, tenditque in bonum aliquod arduum quod concupiscit, quasi certo idipsum consecuturus sit. Talis est fiducia quæ suggeritur Sanctis à Spiritu sancto ad facienda miracula, vel opera virtutum heroica, quam Deus non tantum in patrante sed etiam in suscipiente miraculum, aliudve Dei donum, quasi congruam dispositionem exigere et præmittere, priusque donare et inspirare solet, ut anima per confidentiam hanc se dilatans et erigens, miraculi vel doni illius fiat capax. q. d. Persuasionem hanc et confidentiam, quod scilicet vos scitis epistola nostra scripta spiritu Dei vivi, habemus per gratiam Christi apud Deum, scilicet in Deum sperantes, et certo confidentes, quod ipse, uti cœpit, ita perget epistolam hanc spiritu suo perscribere et perficere. Hinc Secundo, *fiduciam*, id est confidentiam, habemus ad Deum, quia confidenter gloriamur in Deo de hac Dei, nostraque epistola, deque ministerii nostri dignitate et fructu præ ministerio Mosis et aliorum veteris testamenti ministrorum. Ita Anselm. et patet ex sequentibus.

5. NON QUOD SUFFICIENTES SIMUS COGITARE ALIQUID A NOBIS.] *Aliquid*, scilicet boni, quod spectet et ordinetur ad fidem, gratiam, meritum, et salutem æternam, ut quis idoneus sit minister novi testamenti, ut præcessit. Quod si ex se nemo potest cogitare tale aliquid, ergo multo minus operari. Ita Concil. Arausicanum can. 7. et D. August de Prædest. Sanctorum c. 2.

Hinc Primo, contra Semipelagianos docet ibidem August. et ex eo Scholastici, voluntatem credendi, et omne fidei salutisque initium ac desiderium non esse ex libero arbitrio, sed ex gratia præveniente. Unde falso hic Beza impingit Scholasticis, quasi hinc doceant nos à nobis principium habere boni, sed infirmum et insufficiens : omnes enim docent principium bonæ et sanctæ vitæ, cogitationis actionis et salutis esse supernaturale, et à Dei gratia oriri, non à natura aut bonitate voluntatum.

Secundo, falso Calvinus ex hoc loco putat in libero arbitrio nullas esse vires quas exerat in operibus gratiæ; sed omnem sufficientiam, id est, omnes vires, omnemque conatum et actionem esse gratiæ : nam Apostolus tantum ait, liberum arbitrium ex se esse insufficiens, non autem nullas habere vires : sicut ergo homo infirmus debiles habet vires, sed insufficientes, ad ambulandum ; sufficientes autem, si quis eas erigat, juvet et sustentet, sicque mortui et ambulationi det initium et adjumentum : ita et liberum arbitrium ad bona opera ex se debile est et infirmum; sed sufficiens, si à gratia præveniente excitetur, roboretur, adjuvetur.

Dices : Sufficientia hic capi potest pro virtute, viribus et potentia cum Theophylacto et Syro. Respondeo : Et hoc verum est; nam potentia et vires liberi arbitrii ad opus supernaturale et gratiæ, qua supernaturale est, Deo gratum, et dignum ac meritorium vitæ æternæ, non sunt ex libero arbitrio, sed ex gratia excitante et cooperante : qua habita sufficiens est liberm arbitrium ut libere credat, amet et quidvis supernaturale operetur. Nam liberum arbitrium in omne opus habet vires naturales, ut producat opus liberum : ergo duæ hic concurrunt causæ ad idem opus : una naturalis, scilicet liberum arbitrium; secunda supernaturalis, scilicet gratia, et cuique suus respondet effectus; gratiæ respondet, quod sit opus virtutis supernaturalis; libero vero arbitrio, quod sit liberum et humanum, vide can. 15. Sic homo valde infirmus non tantum insufficiens, sed et impotens est ad ambulandum, quia supra vires ejus est ambulare ; fit autem potens si robur ei aliud à socio aut aliunde addatur, tuncque viribus ipse suis (licet infirmis) simul influit cum viribus socii vel roboris sibi additi in motum et ambulationem : sed ita ut robur additum eum prævenire, et quasi ambulationem inchoare debeat, omnisque vis et energia ad ambulandum hic et nunc sit in robore addito. Quod enim supra vires suas infirmus conetur ambulare, et ambulet, id habet non à se, aut viribus suis, ut patet, sed à robore addito eo tamen addito ipse viribus suis simul connititur ambulare, et in ambulatione facit quod potest, nisumque et motum viribus suis respondentem et commensuratum efficit et producit. Ita plane simili modo liberum arbitrium gratiæ cooperatur excitanti, ejusque

affluxu supernaturali in opus supernaturale concursum præbet naturalem, sibi suæque naturæ viribus commensuratum.

Moraliter ex hoc loco discimus in omni opere bono agnoscere infirmitatem nostram, omnemque illius bonitatem et dignitatem tribuere gratiæ Christi. Ita S. Gregor. lib. 22. Moral. c. 19. *Nemo*, inquit, *se alicujus virtutis æstimet etiam cum quid fortiter potest : quia si divina protectio deserat, ubi repente enerviter obruetur, ubi se valenter stare gloriatur.* Et S. August. l. 2. contra Julianum c. 8. laudat hanc S. Cypriani vocem, qua Pelagianos confutat, dicens : *Ipsi* (Pelagiani) *confidunt in virtute sua et clamant, Perfectio nobis virtutis à nobis est tu* (ô Cypriane) *autem reclamas : Nemo suis viribus fortis est, sed Dei indulgentia et misericordia tutus est.* Idipsum canit Psaltes psalm. 58. *Fortitudinem*, ait, *meam ad te custodiam*, id est, fortitudinem meam apud te quasi custodiæ locum secure reponam, sperans non meis, sed tuis viribus fore me semper hostibus meis superiorem, quia tu es fons omnis virtutis et fortitudinis; ut ait ibidem S. August. Unde Cassiodorus sic exponit, *Fortitudinem meam per te custodiam :* Genebrardus vero sic, *Fortitudinem meam ad te referam*, eamque tibi acceptam feram. Peccavit in hoc Pharao rex Ægypti dicens Ezech. 29. v. 3. *Meus est fluvius* (Nilus fœcundans, sapiens, et tutans Ægyptum) *et ego feci memetipsum* (regem tam potentem Ægypti) ideoque audivit à Deo v. 5. *Projiciam te : bestiis terræ ut volatilibus cœli dedi te ad devorandum.*

Rursum ex hoc Pauli loco discimus orare Deum assidue ut nostras cogitationes dirigat, piasque et sanctas immittat. Illæ enim omnium bonorum operum fons sunt et principium. Qua de re ita orat Ecclesia : *Largire nobis, quæsumus, Domine, semper spiritum cogitandi quæ recta sunt propitius, et agendi : ut qui sine te esse non possumus, secundum te vivere valeamus.* Denique docte et pie S. Bernard. serm. 32. in Cant. *Non quod sufficientes simus cogitare aliquid ex nobis tanquam ex nobis* (subaudi *bonum*) *sed sufficientia nostra ex Deo est. Cum ergo mala in corde versamus, nostra cogitatio est : si bona Dei sermo est, illa cor nostrum dicit, hæc audit. Audiam, ait, quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam. Itaque pacem, justitiam, pietatem Deus in nobis loquitur : nec talia nos cogitamus ex nobis, sed in nobis audimus. Ceterum homicidia, adulteria, furta, blasphemiæ, et his similia de corde exeunt, nec audimus ea, sed dicimus :* aut certe diabolus ea nobis immittit et suggerit.

6. Qui et idoneos nos fecit.] Græce ἱκάνωσεν, fecit nos sufficientes, ut vertit Noster v. præced. Syrus, *fecit nos dignos ministros novi testamenti.*

Non littera sed spiritu,] non lege, sed gratia. q. d. Minister sum novi testamenti, non ita ut tabulas legis et fœderis ejusque verba et voces afferam, uti in veteri testamento fecit Moses : sed ut per verba mea Deus spiritum suum, sanctosque impulsus vobis immittat. Ita Ambros. Anselm, Chrysost. Vide August. lib. de Spiritu et litt. tom. 3. Unde Græca clarius habent, διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος, fecit nos *ministros novi testamenti, non litteræ, sed Spiritus.*

Littera enim occidit.] Primo, Chrysost. Ambros. August. l. 3. de Doctrina Christ. c. 4. sic explicant. q. d. Littera legis redarguit, et pœna mortis condemnat eos, qui huic littera, id est, legis præceptis justitiæ et charitatis, non obsequuntur : hæc enim littera legis dictat, itaque sancit, *Qui legem violarit, morte moriatur*, Levit. 20. et alibi. Secundo, idem August. ibidem : *littera occidit*, si videlicet nudis verbis, neglecto vero Scripturæ sensu, ad errores abutaris, uti faciunt hæretici et Judæi. Tertio, idem c. 5. et 6. *littera occidit*, si quæ metaphorice dicuntur, ad litteram ut sonant capiantur. Quarto, idem ibidem : *littera occidit*, si quæ in lege veteri quasi typi novæ legis dicuntur, jam ad litteram servanda intelligantur. Et hoc sensu explicandi sunt Origen. l. 5. Contra Celsum, Didymus l. 3. de Spiritu sancto, et alii veteres, dum aiunt *litteram*, id est litteralem legis sensum, *occidere : spiritum* vero, id est spiritalem et allegoricum, *vivificare.* Quia videlicet jam Christianis cæremonias et ritus lege veteri præceptos ad litteram servare non licet sub pœna mortis; sed id eis faciendum est quod illæ cæremoniæ allegorice significabant, ut vitam gratiæ et gloriæ assequantur. Quinto, idem August. l. de Spiritu et litter. c. 4. et seq. *littera* tam legis novæ quam veteris, *occidit*, si à spiritu separetur : sed ideo de sola lege veteri hic dicitur, *lex occidit*, quia Moses cum legem dedit, nihil nisi litteram dedit; Christus autem simul cum lege spiritum dedit. Unde hinc docet August. legem non posse impleri solis naturæ viribus, sed ad hoc Christi gratiam requiri. Sexto, August. ibidem, et Anselm. hic *littera occidit*, per occasionem : occasionaliter enim lex acuit et incitat concupiscentiam et peccatum, quod occidit animam. Hic sensus et primus maxime sunt litterales.

Sic contra, Spiritus vivificat.] Primo, quia Spiritus gratiæ et charitatis vitam supernaturalem dat animæ. Secundo, quia impellit et indit motum et agilitatem ad bona opera, et ad legem implendam. Tertio, quia dirigit ad vitam æternam, quam suis observatoribus lex promittit. Hujus vitæ et spiritus ministri à Christo missi fuerunt Apostoli.

7. Si ministratio mortis et damnationis, id est, si ministerium et promulgatio legis veteris mortem et damnationem comminantis et inferentis, fuit in gloria, vel ut Syrus vertit v. 9. *fuit gloria*, id est valde gloriosa; scilicet cum tonitru, tuba cœlesti, terræ motu montis Sina, splendore vultus Mosis, gloriose magnificeque lex vetus promulgata fuit, et deformata.] Græce, ἐντετυπωμένη, *impressa* et inscripta tabulis lapideis, Exodi 19. 20. et 34.

Nota. Paulus hic legem veterem vocat mortis ministram et quasi lictorem : eo quod ipsius esset occidere quidem reos, non autem vivificare obsequentes. Ex hisce satis patet Paulum hæc scribere contra pseudoapostolos, eosque fuisse Judæos, atque judaismum voluisse inducere, et miscere cum christianismo. Hac enim enim de causa Judæos ita hic deprimit et pungit Paulus, adeoque tam legem veterem, quam Mosem vocat ministros mortis et damnationis : se vero et Apostolos, legemque Evangelicam vocat ministros justitiæ, spiritus et vitæ. Idem magis patebit c. 10. et 11. ubi aperto marte hosce Judæos obtrectatores suos insectatur.

8. Quomodo non magis ministratio spiri-

TUS ET JUSTITIÆ (id est ministerium et promulgatio legis Evangelicæ spiritum et justitiam afferentis) ERIT IN GLORIA?] Ita Chrysost. Ambros. Ansel. Patet hæc gloria legis novæ in spiritu vehementi, ac linguis variis et igneis, quæ in Pentecoste, cum lex nova est promulgata, Apostolos omnibus gentibus gloriosos effecerunt Actor. 2. Rursum in dono linguarum, prophetiæ, et aliis, quæ olim in baptismo visibiliter recipiebant Christiani, ut patet 1. Corinth. 14. 26. uti jam invisibiliter gratias, virtutes, et dona Spiritus sancti accipiunt.

7. ITA UT NON POSSENT INTENDERE FILII ISRAEL IN FACIEM MOSI, PROPTER GLORIAM VULTUS EJUS.] Nota. Exodi 34. v. 29. et seq. Deus Mosi et Judæis tabulas legis à se scriptæ daturus, et cum Mose hac de re in Sina monte colloquens, quasi sol radiantissimus Mosi suam gloriam, id est radios suæ lucis afflavit adeo fulgidos, ut Judæi in faciem Mosis quasi in alterum solem intueri non possent, sed ab eo facies suas avertere cogerentur. Hinc Moses, ut, cum eis loqui posset, velamine suam velabat faciem et gloriam. Unde Exodi 34. v. 29. dicitur : *Cum descenderet Moses de monte Sinai, tenebat duas tabulas testimonii, et ignorabat quod cornuta esset facies sua ex consortio sermonis Domini.* Ubi Nota, *cornutum* metaphorice sumi : non enim cornua habebat in fronte Moses, ut ei affingunt pictores, sed ita lucida erat facies ejus, ut radios luminis vibraret, ejusque quasi cornua emitteret. Vide dicta Exodi 34. 29.

QUÆ EVACUATUR.] *Quæ* scilicet gloria, auferenda erat à Mose : hi enim radii, et hic splendor, uti et vita, Mosem morientem deseruerunt, ut significarent legem veterem desituram, ejusque gloriam adveniente nova emorituram.

10. NAM NEC GLORIFICATUM EST, QUOD CLARUIT IN HAC PARTE.] *Nam* hebraismo hic assertivum est, non causale, juxta can. 24. et 25. q. d. Atque adeo gloria Mosis in Sina non est dicenda gloria hac in parte, si videlicet comparetur cum Apostolici muneris gloria, propter ejus gloriam excellentem, qua longe præcellit Mosi. Ita Chrysost. Sicut, ait Theodor. lux lucernæ noctu fulget, sed in meridie à sole obscuratur : sic gloria Mosis à Christo obscurata est. Hoc enim significat τὸ *propter excellentem gloriam*, scilicet Christi et novi ejus testamenti.

Ubi Nota. Pro τῷ *propter* græce est ἕνεκεν, quod perperam Beza vertit, *quod attinet.* Melius Maldon. vertit, *respectu*, ut ἕνεκεν respondeat Hebræo נגד *neged*, id est coram, respectu. q. d. Lex vetus claruit, sed tantum ex parte; si respicias et conferas ejus gloriam cum gloria legis novæ : illa enim exigua fuit et obscura, hæc vero excellens est et illustris. Proprie ἕνεκεν significat causam : unde Noster optime vertit, *propter*, juxta sensum datum.

11. SI ENIM QUOD EVACUATUR (Moses scilicet et lex evacuanda et abolenda per Christum) PER GLORIAM EST (in gloria est, gloriosa est) : MULTO MAGIS QUOD MANET (scilicet lex nova Christi) IN GLORIA EST.

12. HABENTES IGITUR TALEM SPEM.] Quod Dominus per nos Apostolos spiritum gratiæ diffundat, nosque ita glorificabit deinceps præ Mose, uti fecit hactenus. Ita Chrysost.

MULTA FIDUCIA UTIMUR,] confidenter evangelizamus, cum libertate, ingenue, aperte. Ita Chrysost. Græcum enim. παῤῥησία, alii *fiduciam*, alii *libertatem*, alii *evidentiam* vertunt : omnia enim hæc significat, omniaque huic loco conveniunt.

13. ET NON SICUT MOYSES PONEBAT VELAMEN.] q. d. Moyses velabat faciem suam, nos contra non velamus faciem Christi, sed illum magna libertate omnibus proponimus. Nota. Exodi 34. 33. dicitur de Mose : *Impletisque sermonibus* (id est præceptis quæ audierat à Domino in Sina, ut præcessit) *posuit velamen super faciem suam.* Ex quo loco colligitur, quod Moses præcepta Dei populo promulgavit primo colloquio aperta facie et radiante ob majestatem, reverentiam et testimonium legis : sed post primam illam promulgationem deinceps quando loquebatur cum populo, velabat faciem, ut colloquii liberioris daretur copia; quando vero tabernaculum adibat, de quo c. 33. 8. collocuturus cum Domino, velum auferebat.

Allegoricam hujus velationis causam dat Apostolus hic v. 14. 15. 16. Judæis enim vetus testamentum est velamine obductum, ut non videant internam ejus lucem novi testamenti et Christum eo contenta : hoc velamen nobis in lege nova abstulit Christus, et auferet in fine sæculi à Judæis ad fidem convertendis.

Tropol. Gregor. p. 3. Pastoralis c. 5. Necesse est, inquit, ut prædicator (instar Mosis) auditoribus se attemperet : alta etenim quæque debent multis audientibus contegi, et vix paucis aperiri.

UT NON INTENDERENT FILII ISRAEL IN FACIEM EJUS.] *In faciem.* Ita legunt jam constanter Latini : alioqui videri posset (*faciem*) pro (*finem*) hic irrepsisse : nam Græca hic, Syrus, et veteres etiam Latini, ut Ambros., legunt εἰς τέλος, *in finem*, id est Christum mystice significatum per faciem revelatam et splendentem Mosis, uti explicant Ambros. et Theodor. Alii vero magisque ad litteram : *in finem*, inquiunt, id est, in perfectionem et consummationem splendoris faciei ejus, scilicet Mosis; vel *in finem*, id est extremitatem, sive extremam superficiem faciei Mosi intendere non poterant filii Israel. Unde Noster clarius vertit, *in faciem ejus.* Tertio, aliter Theophyl. Rudes, inquit, Israelitæ videre non potuerunt quod finem haberet lex, essetque abroganda, sed hoc mysticum est; secundus ergo sensus litteralis est.

QUOD EVACUATUR.] q. d. Qui Mosis splendor abolendus erat; vel quæ facies Mosis tam scilicet gloriosa abolenda erat. Græcum enim τοῦ καταργουμένου tam ad πρόσωπον, id est faciem, quam ad κάλυμμα, id est velamen, referri potest : sed Noster aptius retulit ad κάλυμμα, velamen, non ad faciem : sic enim vertere debuisset *quæ*, non *quod.* q. d. *Quod*, scilicet velamen Mosis, abolendum erat per Christum : de velaminis enim hujus revelatione per lucem et legem novi testamenti agit in seqq. Ita Anselm. Ambros. Theophyl.

Nota cum Theodoret. Splendor vultus Mosis instar Solis significabat claritatem et gloriam Christi et legis novæ; velamen vero significabat umbram, crassas cæremonias, obscuritatemque legis Mosis. Judæi non nisi velatam faciem Mosis videre potuerunt, quia increduli suis umbris cæremoniisque insistunt, et à luce Evangelii excæcantur. Unde subdit :

14. SED OBTUSI SUNT SENSUS EORUM.] Id est, ut habent Græca, ἐπωρώθη, *occaluerunt*, hoc est, ob-

duruerunt, occæcati sunt Judæorum oculi à splendore vultus Mosis, et allegorice excæcati sunt à splendore Evangelii. Τὸ enim *sed obtusi sunt*, refertur et opponitur tum litteraliter, tum allegorice illi quod dixit : *Ut non intenderent in faciem ejus*, Mosis.

USQUE IN HODIERNUM ENIM DIEM IDIPSUM VELAMEN IN LECTIONE VETERIS TESTAMENTI MANET.] Prosequitur hic Apostolus allegoricum sensum et causam velaminis Mosis, ejusque splendoris, quo repercussi et quasi obtusi, excæcatique sunt Judæorum oculi q. d. Moses et vetus testamentum usque hodie Judæis et velatum, ut Christum illo testamento per tot figuras, prophetias, cæremonias et sacrificia significatum non intelligant, non videant, non agnoscant. Rursum vetus testamentum eis velatum est, quia illud legunt, sed non intelligunt, nec ejus sensum, finem, scopum, lucem et splendorem, qui Christus est, pervident, quasi obtusos et hebetatos haberent mentis oculos, uti olim obtusos habuerunt corporis oculos, cum in fulgentem Mosis faciem intenderent.

QUONIAM IN CHRISTO EVACUATUR.] q. d. Per gratiam et fidem Christi evacuatur et tollitur hoc velamen, ut clare vetus testamentum, Christumque eo significatum intelligamus et videamus,

15. SED USQUE IN HODIERNUM DIEM, CUM LEGITUR (à Judæis in Synagoga) MOYSES] lex; et vetus testamentum.

VELAMEN POSITUM EST SUPER COR EORUM.] Hoc velamen est pertinax et crassa ac obstinata inhæsio, qua Judæi mordicus adhærent carnalibus sacrificiis et ritibus legis veteris, itaque excæcantur, ut non videant Christum per illos ritus adumbratum. Hoc ergo est Judæorum velamen : nam legis velamen est ipsa ejus obscuritas et umbra.

17. DOMINUS AUTEM SPIRITUS EST.] Primo, Pater, Filius, et Spiritus sanctus, non corpus, sed spiritus sunt ; ut *spiritus* sumatur essentialiter, sitque communis toti sanctissimæ Trinitati. Ita sanctus Ambrosius. Secundo, notionaliter sumi potest pro Spiritu sancto : unde Græca habent articulum τὸ πνεῦμα, q. d. Ille Spiritus : et Biblia Romana, aliaque (*Spiritus*) per magnum S. scribunt quasi proprium nomen. Nam Judæi agnoscunt unum Deum et Dominum, sed negant plures personas, et Spiritum sanctum esse Deum. q. d. Cum Judæi ablato hoc velamine legis conversi fuerint ad Dominum, ut credant SS. Trinitatem, adeoque Spiritum sanctum esse Dominum et Deum ; tunc huic Deo et Domino servient non littera, crassis corporalibusque cæremoniis, sed spiritu ; hic enim Dominus ad quem convertentur, est Spiritus, et Spiritus sanctus dabit eis legem spiritus et libertatis ; ut spiritualibus oculis et sensibus videant Christum in lege velatum et absconditum, illumque adorent et colant in spiritu et veritate. Hoc est enim quod dicit Christus Joan. 4. v. 23. *Venit hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate. Nam et Pater tales quærit qui adorent eum. Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare.* Quem locum S. Athanasius ad Serapionem sic explicat : Oportet, inquit, adorare Patrem in veritate, id est in Filio, et Spiritu sancto. q. d. Oportet adorare tres personas SS. Trinitatis Patrem, Filium, et Spiritum sanctum. Verum hoc mysticum est.

Unde ad litteram Nota hæc dicere Christum contra Samaritanos et Judæos. Samaritani enim falso et à se conficto cultu Deum adorabant, adeoque Deum cum idolis adorabant, ac consequenter Deum non verum, sed falsum et fictitium, utpote qui esset idolorum socius, adorabant. Judæi vero, colebant quidem verum Deum, sed certis et corporeis signis, quæ erant umbræ futurorum. His utrisque opponit Christus Christianos, qui pro signis corporeis, in spiritu; pro umbris, falsitate et ignorantia, in veritate Deum, qui incorporeus et purissimus est spiritus, adorant. Spiritus ergo ibi significat spiritalem cultum fidei, spei, charitatis, et aliarum virtutum, quibus non per umbras, sed in veritate, id est verissime, rectissime et propriissime Deus colitur. Quare Sacramenta novæ legis et cæremoniæ, cum non sint umbræ legis veteris, sed ornamenta et adjumenta spiritus, ad spiritum pertinent. Ita hunc locum explicant Theophyl. Theodor. Chrysost. qui ex eo probant contra Macedonium Spiritum sanctum esse Deum.

Dices : Idem Spiritus mox dicitur *Spiritus Domini;* quomodo ergo est Dominus ? Resp. Est *Dominus*, quia Deus : est *Domini*, quia à Patre et Filio procedit, q. d. Est Spiritus Domini Patris et Domini Filii.

UBI AUTEM SPIRITUS DOMINI, IBI LIBERTAS.] Pro *libertas*, græce non est παῤῥησία, ut ante, sed ἐλευθερία, id est spontanea, ingenua, libera, et clare illuminata voluntas : ut scilicet ablato legis Mosis velamento clara et spontanea voluntate ambulemus secundum legem Dei. Ita Theophyl.

Unde Nota. *Libertas* hic opponitur non obligationi legis humanæ, vel divinæ, ut volunt hæretici; sed tum velo Mosis, id est obscuritati et crassitiei legis veteris, tum litteræ, id est legis servili coactioni, timori et torpori, de qua dixit v. 6. *Idoneos nos fecit ministros novi testamenti, non littera sed spiritu*, ac consequenter duplex est hæc libertas.

Prima, ut Chrysost. est intellectus, estque clara notitia mysterii Trinitatis, incarnationis, etc., quæ Judæis obscura erant : item veræ religionis et divini cultus, quem Judæi putabant consistere in mactatione boum et arietum, cum Deus coli velit et adorari in spiritu et veritate, Joan. 4. 23. Ubi Adverte. Sicut crassities, hebetudo, obscuratio, ignorantia intellectus, qua mens, quasi tenebris, vinculis et carcere constricta tenetur, recte dicitur servitus et servilis conditio : ita è contra, illuminatio, claritas, et clara intellectus cognitio recte dicitur libertas : quia mens ignorantia, erroribus, crassisque rerum speciebus libera, libere veritati, Deo, rebusque divinis et spiritualibus vocat et intendit. Unde Aristoteles, Plutarchus, Seneca, et alii dixerunt solos sapientes esse liberos.

Secunda libertas, ut docet S. August. est affectus, estque amor justitiæ, non timor vindictæ, ut scilicet sponte et libere legem impleamus ex amore virtutis, non ex formidine pœnæ. Hæc enim libertas et spiritus amoris Christianorum opponitur servituti et timori servili Judæorum. Patet ex antecedentibus et sequentibus hic. Tam ergo impie quam imperite et insulse ante 300 annos Begardi, et jam Suencfeldiani, et Liber-

tini hinc, et ex versu 6. respuunt verbum Dei scriptum, quasi litteram occidentem, soloque spiritu interno dictante nos regi volunt. Secundo, hominem sanctum et perfectum liberum esse à lege, nec peccare etiam fornicando. Tertio, hinc male alii passim abolent leges humanas. Vide can. et Bellarm. lib. 4. de Justificatione cap. 3. et et 4. Belliolan. libris 25. quos scripsit de Libertate Christi. Præclare August. lib. de Continentia c. 3. *Non sumus, ait, sub lege bonum quidem jubente, non tamen dante : sed sumus sub gratia; quæ id, quod lex jubet, faciens nos amare, potest liberis imperare.* Vide eumdem de Spiritu et litt. c. 10. et de Natura et gratia c. 57.

18 Nos vero revelata facie (Christi scilicet incarnati et mysteriorum fidei) gloriam Domini (gloriosam divinitatem et gratiam, opusque nostræ redemptionis in Mose et veteri testamento adumbratum) speculantes.] *A speculo, non autem à specula dixit, speculantes, id est per speculum videntes, non de specula prospicientes*, inquit S. August. l. 15. de Trinit. c. 8. Et patet ex Græco : nam græce est κατοπτριζόμενοι, id est *quasi in speculo intuentes.* Erasmus vero vertit, *in speculo repræsentantes*, quia, inquit, hoc est speculum gloriæ Dei. Sed vox Græca proprie significat in speculo intueri, ut dixi, non autem representare : nam de repræsentatione hæc subdit cum ait, *In eamdem imaginem transformamur.* q. d. Cum Dei gloriam in Christo, ejusque Evangelio, quasi in speculo intuemur, per hoc quasi in eamdem Dei gloriam transformamur, eamque in nobis repræsentamus : speculum ergo hoc et speculatio, causa est repræsentationis, non autem ipsa repræsentatio.

Nota. Apostolus *speculum* hic vocat Verbum carne vestitum, et spectabile factum, quodque in Evangelio et Ecclesia spectandum proponitur, et Mosi velato opponitur. Unde c. seq. vocatur *imago Dei :* Christus enim, qua Deus, est Verbum et speculum Patris; qua homo, est speculum deitatis, ejusque gratiæ et gloriæ : ac consequenter Evangelium Christi non est aliud quam speculum gloriæ Dei, idque clarissimum et lucidissimum. Hinc S. August. suas sententias ex Evangelio et S. Scriptura collectas de vita et moribus Christianis vocat Speculum, quod extat tom. 3. operum August.

Potest Secundo, per *speculum* hoc accipi fides, per quam quasi speculum, sed ænigmaticum et obscurum, Deum et divina contemplamur, de quo speculo dixi 1. Corinth. 13. 12.

In eamdem imaginem transformamur.] *Transformamur* non essentialiter, quasi essentia nostra transformetur in essentiam divinam, sive in suum esse ideale, quod habuit antequam crearetur, in Deo ab æterno : de quo dicit S. Joann. cap. 1. *Quod factum est, in ipso vita erat.* Hic enim est error Almarici, et aliorum Fanaticorum, quos refellit Gerson epistolis duabus contra Ruisbrochium scriptis, et ipse Ruisbrochius lib. de Vera contemplatione : sed *transformamur* accidentaliter, ut scilicet, quasi per reflexionem radiorum lucis Christi quasi speculi in nos, fiamus lucidi luce fidei et gratiæ Christi (hoc enim significat κατοπτριζόμενοι) adeoque fiamus quasi specula jubar divinum emittentes, et quasi soles quidam alios illuminantes, inquit Chrysost. et Theoph. imo fiamus quasi dii, divinæ consortes naturæ, ut ait S. Petrus, *quos*, ut ait Paulus Rom. 8. *præscivit et prædestinavit* (Deus) *conformes fieri imaginis Filii sui.* Alludit ad Mosem, qui intuens Deum, cum eoque colloquens, reflexos à Deo lucis radios accepit, ut dixi v. 7. nec enim Moses Deum in se vidit, sed in corpore glorioso assumpto quasi in speculo. Tertull. l. 5. contra Marcion. pro *transformamur* legit, *transfiguramur :* quasi alludat Paulus ad Christi transfigurationem in monte Thabor, qua Christus sua gloria et luce coruscus, eadem Mosem, Eliam et Apostolos aspersit, et quasi transfiguravit. Pari enim modo nos per Evangelium, fidem et gratiam Christi transformamur et transfiguramur, dum per eam fimus divinæ veritatis, splendoris et gloriæ participes, adeo ut eamdem aliis aspergamus et communicemus, tandemque in Deum ipsum à quo primo manavit, eamdem reflectamus.

Tota vita Christi, ait S. August. per hominem quem in terris gessit, morum disciplina et speculum fuit. Vide eum lib. de Vera religione cap. 16. tom. 1. Quam sapientes sunt qui hoc speculum assidue intuentur, illique mores suos conformare satagunt, itaque transformantur in alios viros, cœlestes, angelicos et divinos!

A claritate in claritatem,] *à claritate* Christi *in claritatem* nostram ut fiamus clari et lucidi sapientia et gratia adinstar Christi. Secundo *à claritate* fidei, in *claritatem* speciei et visionis. Tertio, Anselm. *à claritate* creationis *in claritatem* justificationis. Quarto, et optime, ut dixi Rom. 1. 17. *à claritate in claritatem*, id est, clarius in dies ac clarius, et usque ad claritatem visionis beatificæ. Ita Ambrosius. Porro Maldon. in Notis manuscrip. sic explicat, q. d. Progredientes *à claritate*, id est à gloria veteris testamenti, *in claritatem*, id est gloriam novi. Simili modo dixit Rom. 1. 17. *Ex fide in fidem.*

Tanquam a Domini Spiritu.] Id est, idque per Spiritum Domini. Vox *tanquam*, redundat hebraismo : vel potius cum Chrysost. et Ambros. significat causam congruam et dignam tantæ transformationis. q. d. *Tanquam*, id est, sicut decet spiritum Dei nos transformare. S. Basil. lib. de Spiritu Sancto, et Chrysost. hic legunt, *Tanquam à Domino Spiritu;* sic enim verti possunt Græca ἀπὸ κυρίου πνεύματος. Unde hinc contra Macedonium probant Spiritum sanctum esse Deum, eumque auferre velamen, dareque intellectum Scripturarum. Denique Tertull. l. 5. contra Marcion. c. 11. legit, *tanquam à Domino spirituum.*

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, EX EO QUOD DOCUIT CAP. 3. TAM NOBILE ET GLORIOSUM ESSE MUNUS PRÆDICANDI EVANGELIUM, HOC C. 4. INFERT, ASSERITQUE SE CASTE, SINCERE ET CLARE ILLUD PRÆDICARE: IDEOQUE ILLUD OMNIBUS COGNITUM ESSE ET MANIFESTUM, PRÆTERQUAM IIS QUORUM MENTES EXCÆCATÆ SUNT.

SECUNDO, VERS. 7. ASSERIT SE ET APOSTOLOS PRO EVANGELIO MULTA ADVERSA PATI, NEC SUCCUMBERE, SED FORTITER SEMPER MORTIFICATIONEM JESU CIRCUMFERRE IN CORPORE, PROPTER SPEM MELIORIS VITÆ, ET RESURRECTIONIS.

TERTIO, V. 17. DOCET, QUOD MOMENTANEA ET LEVIS SUA NOSTRAQUE TRIBULATIO, ÆTERNUM GLORIÆ PONDUS OPERETUR.

1. IDEO habentes hanc ministrationem, juxta quod misericordiam consecuti
sumus, non deficimus; 2. sed abdicamus occulta dedecoris, non ambu-
lantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei, sed in manifestatione
veritatis commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum
coram. 3. Quod si etiam opertum est Evangelium nostrum: in iis, qui
pereunt, est opertum: 4. in quibus Deus hujus sæculi excæcavit mentes
infidelium, ut non fulgeat illis illuminatio Evangelii gloriæ Christi, qui
est imago Dei. 5. Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Jesum Christum Dominum nostrum:
nos autem servos vestros per Jesum: 6. quoniam Deus, qui dixit de tenebris lucem splendes-
cere, ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei, in facie Christi
Jesu. 7. Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus: ut sublimitas sit virtutis Dei, et
non ex nobis. 8. In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur: aporiamur, sed
non destituimur: 9. persecutionem patimur, sed non derelinquimur: dejicimur, sed non
perimus: 10. semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita Jesu
manifestetur in corporibus nostris. 11. Semper enim nos, qui vivimus, in mortem tradimur
propter Jesum: ut et vita Jesu manifestetur in carne nostra mortali. 12. Ergo mors in nobis
operatur, vita autem in vobis. 13. Habemus autem eumdem spiritum fidei, sicut scriptum est:
Credidi, propter quod locutus sum: et nos credimus, propter quod et loquimur: 14. scientes
quoniam qui suscitavit Jesum, et nos cum Jesu suscitabit, et constituet vobiscum. 15. Omnia
enim propter vos: ut gratia abundans, per multos in gratiarum actione, abundet in gloriam
Dei. 16. Propter quod non deficimus: sed licet is, qui foris est, noster homo corrumpatur:
tamen is, qui intus est, renovatur de die in diem 17. Id enim quod in præsenti est momen-
taneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus ope-
ratur in nobis, 18. non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim
videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna sunt.

1. IDEO HABENTES HANC MINISTRATIONEM.] τὴν διακονίαν ταύτην, *tale ministerium*, apostolatus scilicet novi testamenti, de cujus excellentia hactenus dixi, ad quod per suam misericordiam nos indignos Deus gratis assumpsit.

NON DEFICIMUS,] οὐκ ἐκκακοῦμεν, non cedimus, non frangimur malis et afflictionibus, non fatigamur, *non segnescimus*, ut vertit Erasmus; κακὸς enim subinde significat inertem et segnem.

2. SED ABDICAMUS (græce, ἀπειπόμεθα, abnegamus, renuntiamus; Syrus, אסלינן *aslinam*, id est execramur) OCCULTA DEDECORIS,] occulta dedecora et crimina: turpitudo enim amat latebras, adeo ut etiam impudica quærentibus illud sit in ore: Si non caste, saltem caute. q. d. Nihil admitto ne occulte quidem quod culpari possit, non sum hypocrita, uti multi pseudoapostoli. Ita Ambrosius Pulchre idem lib. 2. Officior. c. 3. alludens ad annulum Gygis, quo ipse omnes videns, et à nemine visus stuprum reginæ, necem regi intulit, itaque Lydiæ regnum adeptus est: *Da* inquit, *hunc annulum sapienti, ut beneficio ejus possit latere, cum deliquerit; non minus fugiet peccatorum contagium, quam si non possit latere. Non enim latebra sapienti spes est impunitatis, sed innocentiæ. Denique lex justo non est posita, sed injustis: quia justus legem habet mentis suæ et æquitatis, ac justitiæ suæ normam.* Hinc aurea illa vox Senecæ, *Etiamsi scirem homines ignoraturos, et Deum ignosciturum, tamen peccare nollem ob peccati turpitudinem.* Adde etiamsi peccantes lateamus homines, Deum tamen ocula-

tissimum judicem et vindicem latere non possumus. Hinc quisque cum Paulo abdicet à se occulta dedecoris, itaque caste vivat castamque mentem servet, ac si coram Deo consisteret.

NON AMBULANTES IN ASTUTIA], ut aliud palam ostendamus, aliud occulto faciamus. Notat libidines pseudoapostolorum, et voluptates occultas. Nam, ut ait Ephes. 5. 12. *Quæ in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere.*

NEQUE ADULTERANTES (græce, δολοῦντες, cum dolo tractantes; Erasmus, *falsificantes*) VERBUM DEI,] uti faciunt pseudoapostoli, quia scilicet illud permiscent cum lege Mosis, et judaismo, aut quia pro loco, tempore et personis aliud et aliud docent. Quæ tria fecit egregie Lutherus. Primo, falsificavit illud Roman. 3. 28. *Arbitramur hominem justificari per fidem;* addendo *solam.* Illud 2. Petri 1. 10. *Magis satagite, ut per bona opera certam vestram vocationem et electionem faciatis;* demendo, *per bona opera.* Secundo, traxit ad suas cupiditates Dei verbum, quando mulierculæ cuidam persuadere tentavit, dormiente marito, secum eam posse concumbere: ita explicans illud 1. Corinth. 7. *Quod si dormierit vir jus, liberata est.* Tertio, pro loco, tempore et personis aliter et aliter exposuit verba consecrationis; ita ut Gasparus Querhamer Saxo, in tabula contradictionum Lutheri, triginta sex contradictiones ipsius de sola communione Eucharistiæ vulgarit, collectas ex ejus operibus, etiam tum vivente Luthero.

COMMENDANTES NOSMETIPSOS AD OMNEM CONSCIENTIAM.] q. d. Qui student conscientiæ, et ex conscientia rem judicant, hi vident me vera dicere, ut, si velint dicere quod sentiunt, negare non possint me sincere prædicare, et quasi coram Deo, ac si ubique Deum inspectorem, testem et judicem intuear et reverear.

3. SI ETIAM OPERTUM EST (ut non intelligatur, non credatur) EVANGELIUM NOSTRUM.] Alludit ad velamen Mosis, de quo c. 3. v. 13. Est occupatio. q, d. Dicet aliquis, Si tu, ô Paule, manifestas, ut dicis, in veritate Dei verbum, commendans te ad omnem conscientiam; qui fit ergo quod hoc tuum Dei verbum non sit omnibus manifestum? cur non omnes illi credunt? Respondet, illud bonis et fidelibus esse manifestum, impiis autem et infidelibus opertum et incognitum, utpote perditis et reprobis.

EVANGELIUM,] non scriptura Evangelii, ut volunt hæretici, quasi illa sit clara omnibus electis; sed mysteria Evangelii seu articuli fidei cuivis Christiano obvii et cogniti, ut Christum esse natum, passum, resurrexisse, etc. quæ evangelizabat Paulus et Apostoli, etiam antequam Evangelia essent conscripta; uti, cum hæc scriberet Paulus, quædam necdum erant conscripta.

IN IIS QUI PEREUNT:] in reprobis et infidelibus. q. d. Illud est signum et causa reprobationis illorum; quod velamen cæcitatis et infidelitatis habeant super cor, ut non videant nec credant Christo, ejusque mysteriis in Evangelio et novo testamento propositis tam clare et evidenter.

4. IN QUIBUS DEUS HUJUS SÆCULI EXCÆCAVIT MENTES INFIDELIUM.] Quæres, quis dicatur *Deus hujus sæculi?* Primo, Marcion apud Chrysost. hinc docebat Deum quemdam esse justum, non tamen bonum, qui sit opifex sæculi. Secundo: Manichæi respondebant esse diabolum, hunc enim esse opificem sæculi, rerumque corporalium. Tertio, Chrysost. Anselm. Theodor. et Theophyl. sic ordinant: Deus, scilicet verus, qui hujus sæculi infidelium mentes excæcavit, vel Deus verus, sæculi auctor et opifex, infidelium mentes excæcavit, vel Deus verus, sæculi auctor et opifex; infidelium mentes excæcavit, Quarto Œcumen. et S. Thomas: *Deus,* inquiunt, *hujus sæculi* est diabolus, qui Deus est sæculariter viventium, non creatione, sed sua perversitate, exemplo, imperio et suggestione; et hoc videtur simplicissimum: ideo enim non Deum vocat, sed alienando, *Deum hujus sæculi,* id est sæcularium, qui temporalia et caduca præferunt cœlestibus et æternis bonis. Simile est Ephes. 6. 12. Quinto, S. Thomas, *Deus hujus sæculi* est mammona, sive opes et pompæ, in quibus sæculares ultimum finem et omne bonum quasi in Deo constituunt. Sic Philip. 3. 19. dicitur: *Quorum Deus venter est.*

INFIDELIUM.] Refer ad *in quibus:* est hebraismus; q. d. *Infidelium, quorum Deus excæcavit mentes.* Hebræi enim sæpe repetunt et jungunt antecedens cum relativo, quod præcessit. Sic ergo hæc connecte: *Evangelium in iis infidelium, qui pereunt, opertum est; in quibus,* id est quorum, *Deus hujus sæculi excæcavit mentes.*

UT NON FULGEAT ILLIS ILLUMINATIO EVANGELII.] Pro *fulgeat,* græce est, αὐγάσαι, *irradiet;* Syrus. *oriatur* αὐγὴ, ait Chrysost. et Theophyl. est sublustre quiddam, et prægustus claræ lucis, sive φωτισμοῦ, hoc est illuminationis et gloriæ divinæ, quæ revelabitur in cœlis. Sicut enim aurora et lucifer, sive stella Veneris, præit et prælucet soli: sic fides in hac vita quasi lucifer præit et prælucet clarissimæ gloriæ et visioni in cœlis. Simile est 2. Petri 1. v. 19.

EVANGELII GLORIÆ CHRISTI.] Est appositio: Evangelium enim dicitur *gloria Christi,* quia illo glorificatur Christus, Christi redemptio, resurrectio, divinitas. Ita Anselm.

QUI EST IMAGO DEI.] Nota Primo. Filio proprium est quod sit et procedat à Patre quasi imago Patris. Secundo, *imago* dicitur, quia ita producitur à Patre, ut ex vi productionis suæ simillimus sit Patri, eumque perfectissime repræsentet. Est enim Verbum divinum sive terminus intellectionis Patris, qua se Pater notionaliter intelligit; Verbum autem mentis est conceptus et imago rei intellectæ, et sic distinguitur à Spiritu sancto: qui licet Patri sit simillimus, tamen hoc non habet ex vi productionis suæ: nam ex ea tantum habet quod sit amor notionalis, id est terminus voluntatis et amoris Patris et Filii. Tertio, Filius est *imago* Patris ratione essentiæ divinæ, quatenus scilicet eam Filius à Patre accipit: quatenus enim eam accipit à Patre, realiter ab eo diversus est, sicut imago diversa est à suo exemplari; quatenus vero eamdem habet cum Patre, illi simillimus est, eumque per omnia repræsentat. Vide Scholasticos 1. p. q. 27. et 29.

Nota profunditatem Apostoli, q. d. Mundus ab Apostolis fidei lucem accipit; hi à Christo, uti Moses ab angelo, qui Christi typus erat; Christus à Patre, quasi lumen de lumine, et radius à sole emanat.

DEI.] Complutensia addunt, τοῦ ἀοράτου, *invisibilis.*

5. NOS AUTEM SERVOS VESTROS PER JESUM,] διὰ

Ἰησοῦν, *propter Jesum.* (Ita Syrus, Œcumen. Ambros.) supple, exhibemus: vel potius repete, *prædicamus nos servos vestros.* Licet enim Græcum διὰ cum accusativo attrice significet, *per;* communiter tamen significat, *propter.*

6. Quoniam Deus, qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris] *Qui dixit*, scilicet Genes. 1. v. 2. *Fiat lux.* Nota in Genesi et creatione mundi ante omnia formatam esse lucem, quia lux qualitas est nobilissima, jucundissima, lætissima, commodissima, efficacissima et potentissima. Vide Dionys. de Divinis nomin. c. 4. ubi triginta quatuor proprietates lucis et ignis recenset, Deo divinisque rebus mire congruentes. Quæ et qualis fuerit hæc lux dixit Genes. 1. 2.

Allegorice, Hugo lib. de Sacram. p. 1. cap. 10. et alii notant, primo die, cum facta est lux, et à tenebris divisa, bonos angelos esse in bono confirmatos, malos in malo, et à bonis esse segregatos: atque ita, quod agebatur in mundo sensibili, imago erat illorum quæ in intelligibili agebantur, quin imo August. passim vult hunc de angelis sensum esse litteralem.

Tropologice, lucem hanc explicat hic Apostolus, q. d. Uti Deus olim produxit de tenebris lucem, ita nunc ex infidelibus nos fideles fecit, fideique luce illustravit. Sic et August. l. 1. Contra advers. leg. c. 8. per hoc, quod tenebris, sive nocti, quæ luce fuit prior, lux et dies successit, et huic successerunt rursum tenebræ; significari docet, quid in homine fiat spiritualiter, peccato scilicet gratiam, et gratiæ peccatum, cum in illud recidimus, succedere. Vide S. Dionys. supra.

Ad illuminationem (ut scilicet illuminemur à Deo. Ita Græci, et vicissim, ut illuminemus et alios, ut ait Ambros.) scientia et cognitione claritatis (hoc est, clara et gloriosa) Dei (id est, quæ est de Deo) quæ resplendet in facie Christi] hoc est, in clara, vel per claram cognitionem Christi, et redemptionis ejus: vulgo enim clare cognoscitur quisque per faciem. Hinc cognoscere in facie significat cognoscere clare et aperte. Sicut ergo noctu teda vel fax accensa omnia tenebrosa illuminat, ideoque ambulantibus præfertur, ut viam præeat et illustret: ita et Christus quasi fax nos illuminat in nocte hujus sæculi, ut Deum certo et manifeste cognoscamus, viamque ad eum videndum, ad beatam inquam vitam, in cœlum ineamus. Unde Glossa symbolice sic explicat: *In facie Christi Jesu, id est per Christum Jesum, qui est facies Patris: quia sine ipso non cognoscitur Pater.* Persistit in allusione velaminis, et faciei Mosis velatæ, et Christi apertæ, de qua c. 3. v. 15. Ita Chrysost. Græcum ἐν προσώπῳ, quod Noster hic et cap. præced. V. 8. recte vertit, *in facie;* potest verti cum Syro, *in persona*, id est nomine, vice et auctoritate Christi, quasi ejus vicarii, illuminamus alios. Ita Gagneius, Faber, et alii. Unde S. Cyrill. lib. de Fide ad Theodos. Imp. *Illuxit*, inquit, *ipse cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei, in facie Christi Jesu. Ecce aperte evidenterque illuminatio scientiæ Dei Patris in persona Christi effulsit.*

7. Habemus autem thesaurum istum,] id est, Evangelii ministerium et prædicationem mihi creditam à Deo. Patet initio capitis v. 1. et quia de hac immediate ante egit v. 5 et 5. et 6.

In vasis fictilibus,] Græce, ὀστρακίνοις, *testae, eis,* id est in corpore luteo, fragili, caduco. q. d. Paulus, Vas fictile corpus nostrum est. Sicut enim vas fictile non est aliud quam lutum igne coctum: ita et corpus nostrum nihil est aliud quam lutum animæ calore solidatum. Tolle animam, corpus in lutum ex quo formatum est, redibit: *Ipse cognovit*, inquit David psal. 102. *figmentum nostrum, recordatus est quoniam pulvis sumus.* Ita Chrysost. Vel Secundo, *in vasis fictilibus*, id est in nobis, qui licet simus Apostoli; sumus tamen homines personæque luteæ et fragiles, tam anima, quam corpore, quique quasi testacea vasa, viles sumus, ignobiles, inopes, abjecti, contempti, calcati, omniumque injuriis expositi.

Huic sensui favent sequentia. Sequitur enim, *In omnibus tribulationem patimur, angustiamur, aporiamur*, etc. Sic epist. 1. c. 1. v. 27. Ait, Deum Apostolos quasi infirma, ignobilia, et contemptibilia mundi elegisse. Et c. 2. v. 1. Paulus ait se ad Corinthios venisse non in sublimitate sermonis aut sapientiæ, sed in infirmitate, timore et tremore. Et c. 4. v. 9. Ait: *Puto quod Deus nos Apostolos novissimos ostendit, tanquam morti destinatos: usque in hanc horam et esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et colaphis cædimur*, etc.

Symbolice, Origen. hom. 9. in Numer. Thesaurus hic est Spiritus sancti gratia abscondita *in vasis fictilibus*, id est, in sermonibus rudibus, impolitis et inelegantibus legis et Evangelii.

Ut sublimitas sit virtutis δυνάμεως, id est potentiæ et fortitudinis) Dei, et non ex nobis] Pro *ut sublimitas*, Ambros. legit, *ut eminentia:* sic et Augustinus sæpe: græce enim est ὑπερβολὴ q. d. Ideo vult Deus me thesaurum istum habere in vase fictili, ut excellentia quæ in me est, et fructus quem facio in conversione tot gentium, non mihi, sed potentiæ et efficaciæ Dei, ac gratiæ Christi adscribatur. S. Hieron. in Dialog. contra Pelag. legit, *ut abundantia fortitudinis nostræ sit ex Deo.* Vide Chrysost. hic in moral.

8. In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur.] Pro *non angustiamur, græce est* οὐ στενοχωρούμενοι, *non coarctati*, non anxii redditi; alioqui necessarium est, ut qui premitur, is adigatur in angustum, et angustietur: sed Apostolo rebus in angustis mens erat lata, ampla et excelsa. Syrus vertit, *premimur, sed non suffocamur.* Ita canit et David psalm. 4. *Cum invocarem exaudivit me Deus justitiæ meæ, in tribulatione dilatasti mihi* (me).

Aporiamur, sed non destituimur.] Hoc est, ut Ambros. Theophyl. Erasm. Cajetan. rerum omnium penuria premimur, at non opprimimur. Patet ex Græco, ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι, est paronomasia, quam imitatur Budæus dum vertit, *egentes; sed egestati non succumbentes.* Egestas enim in animo patienti, sapienti, tranquillo, et in Deum defixo, quietem, sufficientiam, imo et copiam parit. Ut Christianos taceam, docuit hoc Favorinus philosophus apud Gellium l. 9. c. 8. *Verum est*, inquit, *quod observato rerum usu sapientes viri dixere: multis egere qui multa habeat; magnamque indigentiam nasci non ex inopia magna, sed ex magna copia. Multa enim desiderari ad multa quæ habeas tuenda. Quisquis igitur multa habens cavere atque prospicere velit, ne quid egeat, neve quid desit;*

jactura opus esse, non quæstu, et minus habendum esse ut minus desit.

Possunt, secundo, Græca jam dicta sic verti : Inopes consilii et perplexi sumus in mediis malis et difficultatibus : attamen nec iis, nec anxietate et tædio vincimur : non desperamus ; sed in Deo consilium, remedium, exitum speramus, invenimus et vincimus. Ita Theophyl. Chrysost. Œcumen. et hoc magis significat Græcum *aporiamur*. Est enim aporia inopia non tantum corporis, sed et animi, puta consilii inopia, dubitatio et perplexitas, cum mens undique se malis obseptam videns anxia hæret, nescitque quid consilii capere, quid aggredi debeat. Sed Deus Apostolis, suisque in hac aporia succurrit, suggeritque viam evadendi. Id se suosque in Indorum conversione experiri, testes sunt S. Xaverius et Gaspar Barzæus, dictitantes in India plus in quavis re et dubio docere Spiritum sanctum quam apud nos omnes doctores et sapientes docere possint.

9. Persecutionem patimur, sed non derelinquimur.] Acute et pie S. Gregorius Nyssenus in lib. de Beatitudinibus, explicans ultimam beatitudinem, quæ est : *Beati qui persecutionem patiuntur*, expendit vocem illam *persecutionem*, quæ currentium, imo præcurrentium est. Ponit ergo ob oculos virum pium et tribulationem quasi duos esse cursores cui simul currant ; sed cum ille tribulationi non cedit, quasi victorem antecedere et præcurrere : tribulationem vero a tergo viri pii subsequi, et post eum currere, ideoque appellari *persecutionem*, non consecutionem, quia persequitur verum pium, sed eum non assequitur. Docet ergo hac voce indicari. Sanctos per patientiam velocissime currere ad bravium gloriæ, et in persecutionibus maxime elucere Sanctorum in currendo vigorem et fortitudinem. *Martyrium*, inquit, *nobis stadium ostendit, et fidei cursum designat : nam persecutio vehemens studium celeritatis significat, imo vero etiam, in currendo victoriam indicat : non enim aliter currendo quis vincere potest nisi post se reliquerit eum qui simul currit? Quoniam igitur qui propter præmium ab inimico exagitatur, à tergo habet persequentem (hi autem sunt, qui martyrii cursum in certaminibus pro pietate susceptis conficiunt, quos inimici quidem persequuntur, sed non assequuntur) videtur caput et summam in spem propositæ beatitudinis, velut coronam quamdam in postremis proposuisse verbis : Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.*

Dejicimur, sed non perimus.] Alludit ad vasa fictilia, de quibus dixit v. 7. quæ mirum est ex altissima turri dejici, et tamen non frangi, non perire. q. d. Licet simus vasa fictilia, et ex altissimis quasi persecutionum turribus dejiciamur, non tamen frangimur, nec perimus : quia igne charitatis decocti, durati, et solidati à Deo, frangi et perire non possumus. Quidam addunt : *Humiliamur, sed non confundimur ;* sed hoc non habent Græca, nec Latina Romana.

10. Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes.] Græce νέκρωσις, id est *mors*, ut legit Ambros. vel potius, ut Noster vertit, *mortificatio*, Jesu est passio mortis similis passioni Jesu Christi, quæ via est et inchoatio mortis, adeoque longa et viva mors sive mori id fieri, non in facto esse. Passio hæc est, de qua v. 8. et 9. ait : *Tribulationem patimur, sed non angustiamur*, etc. scilicet externa, et ab alio illata, licet etiam extendi possit ad quamvis sponte assumptam mentis et corporis castigationem. Ita Anselmus. Dicitur ergo *mors*, vel *mortificatio Jesu*, quia illius exemplo toleratur ; secundo, quia pro ejus fide et Evangelio subitur ; tertio, et optime ut Ambros. quia ipsam Christi mortem et passionem nos ejus ministri in corpore nostro quasi repræsentatione quadam gestamus et circumferimus, ut servi gestant insigne et stigma domini sui. Galat. 6. v. 17. Sic Hebr. 11. 26. ait Mosen tulisse improperium Christi, illudque adamasse præ thesauro Ægyptiorum. Vide ibi dicta. *Dubium non est*, ait Ambros., *quin in Martyribus occidatur Christus, et in iis qui pro fide vincula aut verbera patiuntur, quin eadem in iis patiatur et Christus.*

Dat hic causam Paulus cur in tribulatione et mortificatione non angustietur et moriatur, sed dilatetur et vivat. Causa hæc est, quod per tribulationem similis fiat Christo tam crucifixo et mortificato, quam suscitato et vivificato : itaque in ea gaudeat et sibi placeat.

Hinc moraliter Salvianus l. 1. de vero Judicio et Providentia Dei, docet neminem esse miserum, qui sua miseria est contentus, imo potius in ea esse beatum, quia ex voto suo in miseria vivit. Nam labor, jejunium, paupertas, humilitas, infirmitas, persecutio non sunt molesta patientibus, sed pati nolentibus. Ita Gentilibus quoque Fabriciis, Fabiis, Regulis, Camillis, paupertas et afflictio onerosa non fuit. *Nemo*, inquit, *aliorum sensu miser est, sed suo : et ideo non possunt, esse falso judicio miseri, qui sunt, vere sua conscientia beati ;* et rursum : *Nulli, ut opinor, beatiores sunt quam qui ex scientia sua atque voto agunt. Humiles sunt Religiosi, hoc volunt : pauperes sunt, pauperie delectantur : sine ambitione sunt ambitum respuunt : inhonorati sunt, honorem respuunt : lugent, lugere gestiunt : infirmi sunt, infirmitate lætantur. Cum infirmor, inquit, Apostolus, tunc potens sum. Itaque quidquid acciderit iis quicumque vere religiosi sunt, beati esse dicendi sunt : quia inter quantumlibet aspera nulli lætiores sunt, quam qui hoc sunt quod volunt.*

Ut et vita Jesu manifestetur in corporibus nostris.] *Vita*, scilicet tum futura, ut nimirum cum Christo resurgamus ad gloriam, ut sequitur v. 14. tum præsens, ut scilicet ad instar resurrectionis Christi corpora nostra, licet afflicta, vegetiora fiant ex Spiritu ob spem resurrectionis, et opem Dei, qua nos à tot in dies periculis liberat et roborat. Unde sequitur :

11. Semper enim nos, qui vivimus, in mortem tradimur.] q. d. In media hac quali quali vita perpetuis mortis periculis et ærumnis exponimur. Ita Chrysost.

Hoc est ergo quod nos in omni tribulatione animat, consolatur et roborat, scilicet quod cogitemus in ea nos conformari Christo patienti et resurgenti. Nam sicuti in corpore nostro tribulato et mortificato repræsentatur mors Christi : ita in eodem liberato, salvato et roborato repræsentatur vita et resurrectio Christi : ut cum objicimur leonibus aliisque bestiis, quasi certissime ab iis devorandi, illæ vero nobis parcunt et abblandiuntur : cum projicimur in ignem, ignis autem à nobis refugit, imo leni aura nos recreat ; cum dejicimur in mare submergendi, sed mare nos sustentat, servatque incolumes : cum lapidarer Lystræ, et pro mortuo

relinquerer, mox tamen inventus sum vivus, Actor. 14. 18. In hisce, inquam, et similibus plagis et afflictionibus particeps sum, conformor, et repræsento corpus Christi passum, mortuum et sepultum: quod tamen mox Dei virtute ad sitam eamque beatam et gloriosam revocatum fuit. Atque hac de causa in omni tribulatione fortis sum, imo lætor et glorior. Ex hisce enim spem certam concipio futuræ vitæ immortalis et gloriosæ. *Propterea,* inquit Œcum. *à Deo permittitur tradi in mortem, ut manifestetur quod à morte surrexit Christus. Qui enim indies nos suscitat, certe seipsum quoque excitavit, nosque aliquando plane ad immortalitatem suscitabit.*

Ut et vita Jesu (tum sancta hic, fortis læta et alacris, ex forti vegetoque spiritu; tum beata in cœlis, ut dixi v. præced.) manifestetur in carne nostra mortali.

12. Ergo mors in nobis operatur, vita autem in vobis.] q. d. Vestra spiritualis vita per fidem et gratiam, id est salus animæ vestræ, nostra corporali morte procuratur. Ita Ambros. nam Apostolorum et martyrum passio et mors vita est Ecclesiæ. *Sanguis Martyrum semen est Christianorum*, ait Tertull. Aliter Chrysost. q. d. Vos quiete vivitis, nec illas pro fide persecutiones sustinetis, quas ego; itaque vos vivere videmini, ego vero mori quotidie videor.

13. Habentes autem eumdem spiritum fidei.] q. d. Sicut David tentationibus immersus, et à solo Deo ereptus, dixit: *Credidi,* id est credo, *quod Deus juxta promissa sua me à meis malis liberabit semper.* Unde et idem audacter *locutus sum, et etiamnum proloquor :* ita et nos credimus et speramus, ac animose profitemur, opem, robur, liberationem et resurrectionem nostram à Deo uti promissam, ita et certissimo præstandam. Ita Theophyl. Chrysost. Œcumen.

Nota. Psalmus 115. quem hic citat Paulus, est Eucharisticus, quo David Deo liberatori suo gratias agit. Unde incipit : *Credidi*, q. d. Ego David cum in mediis periculis et malis ; hinc Saule cum suis me persequente ; inde Achis et Philistinis meum caput petentibus; constitutus essem, vidererque omni humana ope destitutus, et quasi desperatus ; credidi tamen Deo, mihi salutem, imo et per Samuelem regnum promittenti : quare idipsum intrepide locutus sum, me scilicet credere, nec dubitare, quin Deus ab omnibus hisce malis me liberaret, et ad regnum à se promissum proveheret, ut me de facto jam liberavit, et ad regnum vel provexit, vel disponit. Unde subdit, *Pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum ejus.* q. d. Rara et magni ponderis ac pretii apud Deum est mors mea, aliorumque Sanctorum : ideoque illi curæ et cordi est, ut eam mihi aliisque Sanctis vix et raro, nec sine magna causa et lucro, permittat Deus, sed nos mire passim liberet et tutetur : uti ego David in spelunca, et alias sæpe, cum manibus Saulis aliorumque hostium concluderer, expertus sum, ideoque cum laude et gratiarum actione exclamo : *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi ? calicem salutaris accipiam :* vel, ut hebraice est, *calicem* ישועות *iescuot,* id est salutem, scilicet multarum ; puta calicem qui testis sit et professio publica, me multas à Deo salutes consecutum esse, meque sæpius à morte, et mortis periculis à Deo salvatum esse, *accipiam.*

Ubi. Nota Primo. Judæi triplex habebant sacrificium : Primo, holocaustum ; Secundo, pro peccato; Tertio, pacificum, sive salutare pro pace et salute alicujus vel privati, vel familiæ, aut reipubl. obtenta, vel obtinenda. Nota Secundo. In omni sacrificio quasi epulo Dei adhibebant libamen quasi potum ; *calix* ergo *salutaris* est calix vini, qui pro salute accepta Deo libabatur, offerebatur et sumebatur ab offerentibus. Nota Tertio. Hic calix figura erat calicis Eucharistiæ : qui salutis per Christum factæ non tantum memores, sed et participes nos facit.

Tropologice *calix* hic est martyrium et afflictiones, et pertinax conatus, ait Basilius in psalm. 115. quo ad mortem usque peccato resistimus : Paulus enim, ait idem Basil. martyrium ardenter sitiebat : unde non crucem, sed calicem salutaris vocat. q. d. Prompte hauriam quidquid mihi Dominus immiserit, etiamsi mortem et martyrium : ideoque sciens, ait August. martyrium non esse meæ virtutis, sed gratiæ Dei; hinc eam per nomen Domini *invocabo*, vel, ut aptius verti potest Hebræum אקרא *ecra*, vocabo, publica voce prædicabo et celebrabo gratiam et nomen Domini. Pari modo Christus suam passionem et mortem calicem vocat, quem Apostolis, Martyribus, nobisque omnibus propinat, Matth. 20 22. et Matth. 26. 42. Sicuti ergo Christianus quivis Christo liberatori in gratiarum actionem offert calicem et sacrificium Eucharisticum : ita Paulus hic passiones suas, mortificationes et mortem eidem Christo, quasi calicem gratissimum libat et sacrificat; uti Martyres, cordis fidem ore profitendo, pro eaque moriendo, omnes eidem Christo calicem sui martyrii libarunt et consecrarunt.

Credidi] האמנתי *heemanti*, id est *credidi*, in præterito, et *credo* in præsenti : Hebræi enim præsenti tempore carent, et pro eo utuntur præterito. Secundo, *credidi*, vel *credo*, id est credere pergo ; jam pridem enim Deo crediderat David. *Credo* ergo non tam actum inchoatum, quam continuatum significat ; ut dixi can. 32. maxime quia David non tantum in sua persona, sed et Pauli, ut hic patet, et nostra omnium dixit, *Credidi*, suamque *credidi* nobis imitandum et repetendum quovis tempore, proponit.

14. Constituet nos vobiscum.] in gloria cum vobis ressuscitatis. Nota. Ex modestia ait, non Vos nobiscum, sed *Nos vobiscum,* quia vos causa et objectum uti Evangelii mei, ita et gloriæ meæ estis.

15. Ut gratia abundans (refer ad *abundet in gloriam Dei*) per multos in gratiarum actione,] id est, per gratiarum actionem multorum, vel dum multi propter illam gratiam, gratias agunt Deo. Unde clarius Græca sic habent : ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα δια τῶν πλειόνων την ευχαριςίαν, περισεύσῃ εἰς την δόξαν του θεου ; *ut gratia illa copiosa per multorum gratiarum actionem, exuberet in gloriam Dei;* et Syrus, *ut, cum abundet gratia per multos, multiplicetur pariter gratiarum actio ad gloriam Dei.*

16. Propter quod nos deficimus,] ουκ εκκακοῦμεν, non cedimus, non succumbimus afflictionibus, Syrus, *non est nobis tædium.* Vide dicta vers. 1.

Sed licet is, qui foris est, noster homo corrumpatur : tamen is, qui intus est, renovatur de die in diem.] Id est, ut Theophyl. Ambros. Ansel. licet externus homo, id est corpus, cor-

rumpatur pressuris, plagis, fame, siti, frigore,, nuditate, flagellis, et morbis; tamen *qui intus est*, id est anima et spiritus renovatur et proficit fide, spe, charitate, animi alacritate, et fortior et fulgidior, quasi aurum in igne, evadit, ait Chrysost.

Nota, aliter hæc accipi Rom. 7. 22. nam ibi exterior homo est concupiscentia, vel homo concupiscens interior est, caritas et spiritus, vel homo spiritu renovatus: hic autem homo exterior est corpus, interior est mens. Vel apposite magis: homo exterior est ipse homo corporalis, sive quatenus corpore visibilis, tangibilis, passibilis, et injuriarum extrinsecus illatarum susceptibilis est; interior vero homo est idem homo animatus, sive quatenus anima et mente invisibili constat, qua afflictiones corpori inflictas fortiter et alacriter sustinet: homo enim quia duabus partibus adeo contrariis constat, corpore scilicet externo, et anima interna, ipsaque anima in homine quasi duplex esse videtur (quatenus enim animat, seque in corpore exterius per operationes et passiones spectandam præbet, externa, animalis et corporata videtur; quatenus vero in se consistens, menti et mentalibus operationibus insistit, interna videtur et invisibilis,) hinc et homo hac duplici parte constans, juxta priorem externus, juxta posteriorem internus est, et dicitur.

Hinc patet contra Illyricum, peccatum originale et concupiscentiam non esse substantiam malam ex homine à dæmone formatam, hominisque substantiæ conjunctam quasi formam: hæc enim deberet esse interior homo isque in se corruptissimus, ut renovari non possit: cujus contrarium dicit hic Apostolus:

Male etiam hinc Tertull. ait S. Thomas, censuit animam esse corpoream, suamque habere figuram et membra ad modum corporis, ut interior homo respondeat exteriori. Sic Joannes Huartus Medicus nuper in suo Examine ingeniorum censuit damnatorum animas torqueri igne, quia, inquit, habent sua quasi membra sive membrorum simulacra, habent suos sensus et sensationes. Hinc dives Epulo, dicit se lingua torqueri Lucæ 16.

Verum hoc de membris falsum est: anima enim uti non est corporea, ita proprie nulla membra habet: sed de sensu et sensatione est probabile. Anima enim rationalis cum simul sit sensitiva, habet in se radicem sensus et sensationis, v. g. tactus, ut calorem, ignem, ustionem, ejusque dolorem sentiat: quam sensationem licet naturaliter sine corpore exercere non possit, supernaturaliter tamen Deus potest in anima separata hunc sensum et sensationem educere: ejus enim radicem et inchoationem habet et retinet in se anima. Ita censent jam multi subtiles Philosophi; eaque ratione facile explicant, quomodo ignis agat in animam. Et favet ratio: quia tota sensatio est in anima; cum enim oculo videmus, aure audimus, manu tangimus: ipsa visio, auditio et tactus perceptio non est in oculo, aure, manu, sed in anima. Non enim corpus, sed anima est quæ per oculum videt, per aures audit, sentitque per manum; cur ergo anima separata à corpore easdem sensationes per Dei virtutem et omnipotentiam elicere et recipere non possit? licet enim oculus, auris, manus sit organum et conditio requisita, ut naturaliter fiat sensatio: supernaturaliter tamen eam Deus supplere potest: sicut supplere potest præsentiam et approximationem objecti, ut quis oculo corporeo videat per murum ea quæ in cubiculo clauso geruntur, vel ea quæ remote fiunt in India; uti S. Anselmo, aliisque Sanctis concessum legimus.

De die in diem.] q. d. Sicut externus homo. id est corpus, in dies per tot plagas et erumnas deficit et senescit: ita interior, hoc est mens, in dies renovatur et juvenescit, idque ob spem resurrectionis. Unde subdit: *Id enim quod in præsenti*, etc. Ita Abbas Barnabas apud Sophron. in Prato spir. c. 10. spinam infixit pedi, nec tolli voluit, hinc putruit pes, mirantibus ait, *Quanto magis homo exterior patitur, tanto magis interior viget.* Ibidem c. 8. Myrogenes hydropicus, *Orate*, ait, *pro me patres, ne interior homo hydropicus fiat: ego enim Deum oro, ut in hac infirmitate diutius durem.* Nimirum hi Sancti hanc Apostoli sententiam generalem recte adaptarunt morbis et mortificationi,

Ita admirabilis ille Martyr Clemens Ancyranus cum Agathangelo sub Imp. Diocletiano, cum omnis generis tormentis cruciaretur, corpore licet confracto, animo tamen indies fiebat valentior et robustior, ut nova semper appareret tormenta, ad eaque excipienda vitam sibi quam diutissime prorogari à Deo petierit et obtinuerit, scilicet ad viginti octo annos, quibus assidue tortus et excarnificatus fuit: cumque Diocletianus et præsides stuperent ad tantam Martyris fortitudinem et animi magnitudinem, rogarentque eum in tormentis qui sese haberet, quomodo illa tolerare posset? respondit hanc Pauli sententiam, *Licet is qui foris est, noster homo corrumpatur: tamen is qui intus est, renovatur de die in diem.*

17. Id enim, quod in præsenti est momentaneum et leve tribulationis nostræ.] Græce τὸ γαρ παραυτίκα ἐλαφρὸν της θλίψεως ημῶν, *quod in momento est leve* vel, potius ad verbum, *momentanea levitas afflictionis nostræ;* ut τὸ ἐλαφρὸν ponatur pro nomine substantivo, sitque idem quod levitas; et τὸ παραυτικα fungatur vice adjectivi, sitque idem quod momentanea: quod Græcis est perfamiliare. Sic Demosthenes ait: ἡ παραυτίκα ἡδονὴ, id est *momentanea voluptas.*

Ubi Nota. Τὸ *in præsenti* non est in Græco expresse, sed tacite includit in momento, vel momentaneo. Secundo, ἐλαφρὸν, ait Erasmus, id est *levitas*, hic dicitur de afflictione, non quasi levis sit toleratu, sed quod leviter et cito transeat. Sic et βάρος, id est *pondus*, quod levitati opponit; non vocat id quod gravat, sed quod solidum est, et permanet. Sic enim Græcis ἐλαφρὸς dicitur quasi ἐλαφηρὸς ab ἐλαφρος, id est, *cervus*, q. d. Levis et celer instar cervi. Verum sic tautologiam committeret Apostolus, et quod clarius dixit: *Momentaneum et æternum;* idem obscurioribus verbis repeteret, dicens, et explicans *momentaneum* per *leve, æternum* per *pontus.* Unde aptius ἐλαφρόν significat hic, uti et alibi sæpe, id quod in se facile est et leve; opponitur enim gravi, sive ponderi. Sic dicitur ἐλαφρὰ ἐσθὴς, *levis vestis*, non ponderosa, apud Xenophontem. Sic dicunt Græci ἐν ἐλαφρῷ ποιεῖσθαι, hoc est, *leve ducere*, parvi æstimare. q. d. Omnis nostra tribulatio momentanea est et levis, si cum æterno illo et gravissimo gloriæ pondere conferatur, perinde ac si plumam unam, vel favillam levissimam cum plumbo totius universi conferas.

Hinc pulchre S. August. in psal. 59. explicans illud Christi: *Jugum enim meum suave est, et onus* (pro quo Augustinus legit, *sarcina*) *meum leve*, sic ait: *Alia* (mundi) *sarcina premit et aggravat te; Christi autem sarcina sublevat te: alia sarcina pondus habet; Christi sarcina pennas habet. Nam et avi si pennas detrahas quasi onus tollis, et quo magis onus abstulisti, eo magis in terra remanebit: redeat onus, et volat. Talis est Christi sarcina.*

Hoc cogitabat S. Joannes Chrys. cum in exilium Cucusum duceretur. Unde cum debili et infirmo corpore, febri æstuans, nocte et die à militibus cogeretur proficisci continuo per septuaginta dies (qui eum hac ratione conficere et occidere volebant, ut gratificarentur Eudoxiæ Imperatrici, prout eum confecerunt et occiderunt, ita ut revera sit Martyr) in summa fame, siti, paupertate; Solis ardoribus, periculis Arabum; hæc omnia alacriter et generose superabat, ita ut sui oblitus nobiles matronas, Olympiadem, Pentadiam, aliosque amicos propter se afflictos consolaretur et erigeret, ad fortiter carceres, ac dura quævis pro Christo toleranda. Scripsit tunc quoque tractatum illum divinum, *quod nemo læditur nisi à seipso*, in quo seipsum superavit. Vivis enim rationibus ostendit, omnem veri doloris causam et materiam non ab alio, sed à nobis ipsis proficisci. Eo quod veri doloris materia et causa tantum si peccatum (hoc enim solum verum est malum, ideoque de eo solo dolendum) quod non nisi propria et libera voluntate quisque admittit. Cetera enim mala et dolores, quicumque; in mundo sunt, si cum peccato comparentur, non veros, sed pictos tantum et fictos esse; utpote leves, exiles et breves; cum peccatum inducat gravissimos, plurimos, et æternos.

SUPRA MODUM IN SUBLIMITATE.] q. d. Ait Ansel. Ut sublimetur ad cœlorum angelorumque celsitudinem. Sed Nota Græce est καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν, *secundum excellentiam ad excellentiam*, id est excellenter excellens, ait Theophyl. sive mire, et supra modum celsum, sublime et immensum, gloriæ videlicet pondus. Ita Œcum. Sic enim Hebræi per geminationem vocis significant vehementiam et superlativum, ut מאד מאד *meod meod*, id est valde valde, hoc est, supra modum, et plurimum. q. d. Incomparabiliter majus et excellentius est pondus gloriæ futuræ tribulatione, quam hic patimur.

Nota Chrysost. et Theodor. pulchra antithesi momentaneo opponi æternum, levi pondus, in præsenti in sublimitate, tribulationi non quietem tantum, sed insuper et gloriam. Sic v. seq. opponit τὰ βλεπόμενα καὶ τὰ μὴ βλεπόμενα, *ea quæ videntur, et ea quæ non videntur*; πρόσκαιρα καὶ αἰώνια, *temporalia* sive ad tempus duratura, *et æterna*. Sic Machabæis, Vincentio, Laurentio, Stephano, lapides, sartagines, eculei et tormenta omnia præ gloria cœlesti erant quasi momentum respectu infiniti temporis; quasi pluma, vel bulla levissima, respectu cœli, vel universi alicujus plumbei, aut potius aurei; quasi punctum, respectu totius mundi.

Pulchre S. August. in psal. 93. Deum dicere ait, *Venale habeo: quid Domine? Regnum cœlorum: quo emitur? paupertate regnum, dolore gaudium, labore requies, vilitate gloria, morte vita.* Scriptum est enim: *Beati pauperes, quoniam ipsorum est regnum cœlorum: beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur: beati qui esuriunt, quoniam ipsi saturabuntur*, etc. Apposite ergo Paulus gloriæ pondus attribuit, tribulationi levitatem: huic momentaneam durationem, illi æternitatem: huic præsens tempus et locum, illi sublimitatem et perennitatem: huic nostram esse tribulationem; quippe quam quasi manu apprehendimus, et pugno concludimus; illi vero, ut supra modum supraque omnem mensuram, sine ulla intermissione operetur in nobis.

ÆTERNUM GLORIÆ PONDUS (Syrus, *gloriam infinitam in sæcula sæculorum*) OPERATUR,] non physice et efficienter, sed moraliter et meritorie. Hinc patent merita bonorum operum. Negat id Calvinus et ex eo Beza, tantumque ait hic significari ordinem, vel quo itinere ad gloriam perveniatur, scilicet per tribulationes. Sed hoc nimis est frigidum: nec enim iter, sive via dicitur operari ipsum itineris terminum; nisi per iter, non viam, sed ipsam itinerationem, sive profectionem accipias: quæ sane termini est causa, non tantum mortalis, sed et physica, proprieque efficiens: quam si concedat Calvinus in operibus bonis et meritis respectu mercedis æternæ, plus iis dabit, quam dent Catholici, qui non physicam et propriam, sed moralem tantum et meritoriam eis dant causalitatem et efficientiam. Deinde non tantum ordinem hic significari patet ex Græco κατεργάζεται, id est per operatur, conficit, perficit: quod utique causam non qualem qualem, sed potentem efficacemque significat. Ita Ambros. et maxime Chrysost. in morali: *Deus*, ait, *justus judex eo modo reddit justis beatitudinem, quo malis infernum*, atqui malis reddit infernum, quasi meritas scelerum pœnas: ergo et justis reddit beatitudinem, quasi meritam bonis operibus mercedem et præmium. Et S. Bernard. in psal. 90. serm. 17. *Non dixit*, inquit, *Remunerabitur, sed, Æternum pondus gloriæ operatur in nobis. Latet gloria, fratres mei, abscondita nobis est in tribulatione: in momentaneo hoc latet æternitas, in hoc levi pondus sublime et supra modum.* q. d. In levi tribulatione latet et continetur pondus gloriæ, sicut messis latet et continetur in semine: unde cum hoc suam vim exseserit, tunc illam operatur et producit: Unde subdit: *Interim ergo festinemus nobis emere agrum istum, emere thesaurum istum, qui absconditus est in agro. Omne gaudium existimemus, cum in varias inciderimus tribulationes. Dicamus ex animo: Bonum magis ire ad domum luctus, quam ad domum convivii.*

Dices, quomodo ergo passiones vocat leves, et alibi ait, *Non sunt condignæ?*

Resp. Non sunt condignæ, quatenus passiones, seu quatenus opera pœnalia naturæ, quia sic proportionem non habent cum tanta gloria: condignæ tamen sunt, quatenus passiones hæ tolerantur ex gratia et charitate; sic enim sunt opera gratiæ et charitatis; hæc enim gratia semen est gloriæ. Sicut ergo semen messi condignum est et commensuratum, ita et gratia gloriæ. Secundo, condignæ sunt, quatenus sunt passiones Christi, id est ex Christi meritis profectæ, eisque subordinatæ: Christus enim meruit nobis hanc patientiam passionum et afflictionum, itemque meruit ut hac patientia nostra quasi sua, et ex se suisque meritis manante, æternam gloriam mereremur.

Præclare S. Bernard. serm. 1. de Diversis singula verba Apost. perurgens, *Perge ergo*, inquit, *murmurare et dicere: Longum est, grave est, non pos-*

sum tam immania et tam diuturna portare. Apostolus momentaneum et leve perhibet esse quod tolerat : et certe necdum à Judæis quinquies quadragenas una minus accepisti, necdum plus omnibus laborasti, postremo necdum usque ad sanguinem restitisti : Vide ergo quam non sunt condignæ passiones ad gloriam. Primo, *quid in incertum dies et horas numeras? transit hora, transit et pœna : nec accedant sibi, sed cedunt potius et succedant. Non sic gloria, non sic remuneratio, non sic merces ipsa laboris : nescit vicissitudinem, nescit finem, manet tota simul, et manet in æternum.* Secundo, *guttatim pœna bibitur, liquando sumitur, per minutias transit. Nam in remuneratione torrens est voluptatis, et fluminis impetus, torrens inundans lætitiæ, flumen gloriæ, et flumen pacis.* Tertio, *non enim nobis gloriosa vestis, non gloriosa domus, sed ipsa gloria promittitur. Nam in veritate justorum expectatio, non aliquod lætum, sed ipsa lætitia est. Gaudent in cibis, gaudent in pompis, gaudent in divitiis, gaudent et in vitiis homines : sed luctus extrema occupat ejusmodi gaudiorum. Nobis autem non favum mellis, sed purissimum et liquidissimum mel reposuit Deus, ipsam plane lætitiam, vitam, gloriam, pacem, voluptatem, amœnitatem, felicitatem, jucunditatem, et exultationem thesaurizavit nobis Dominus Deus noster : et hæc omnia unum, ut sit participatio Jerusalem in idipsum. Et hoc unum et idipsum non nisi ipse, dicente Apostolo, Quoniam erit Deus omnia in omnibus. Hæc merces nostra, hæc corona nostra, hoc bravium nostrum : ad quod utinam sic curramus, ut comprehendamus!*

Moraliter Auctor libri de Anima et Spiritu, qui extat tom. 3. operum S. Augustini (Trithemius putat esse opus Hugonis Victorini, nam non esse S. Augustini patet ex c. 37. ubi citat Boethium qui Augustino fuit posterior) graphice hoc gloriæ pondus, et hæc gaudia Beatorum c. 57. et sequ. depingit : ac Primo, describit mutuam omnium Beatorum charitatem, et exinde mutuum gaudium, quo quisque non sua solius, sed et singulorum aliorum beatitudine gaudebit, eritque beatus non semel, sed centies millies. Secundo, describit delectationem quam Beati percipient ex visione Dei. Tertio, ob oculos ponit plenissimam eorum pacem et suavitatem. Quarto, c. 64. exaggerat possessionem immensi boni, quod est ipse Deus. Quinto, affert pulchritudinis, sanitatis, sapientiæ, melodiæ, honoris, divitiarum, et omnium bonorum, quæ hic vel gustare, vel concipere possumus, copiam et affluentiam. *In cœlo*, inquit, *est quidquid amatis, quidquid desideratis. Si delectet pulchritudo, fulgebunt justi sicut sol; si velocitas aut fortitudo, erunt similes angelis Dei; si longa et salubris vita, ibi est sana æternitas, et æterna sanitas; si satietas, satiabuntur cum apparuerit gloria Domini; si ebrietas, inebriabuntur ab ubertate domus Dei; si melodia, ibi angeli sine fine concinunt Deo; si quælibet mundi voluptas, torrente deitatis suæ potabit eos Dominus; si sapientia, omnes erunt docibiles Dei; si concordia, cibus erit illis voluntas Dei; si potestas, introibunt in potentias Domini, et omnipotentes erunt suæ voluntatis, uti Deus suæ. Nam sicut poterit Deus quod volet per seipsum : ita poterunt illi quod volent per illum : si honor et divitiæ, Deus servos suos bonos et fideles super multa constituet; si vera securitas, certe ita certi erunt nusquam illud bonum sibi defuturum, sicut certi erunt nec se sua sponte illud amissuros, nec dilectorem Deum illud dilectoribus suis invitis ablaturum.* Ex quibus omnibus recte infert S. Gregorius homil. 32. in Evangel. *Ad magna*, inquit, *præmia perveniri non potest nisi per magnos labores. Unde et Paulus egregius prædicator dicebat : Non coronabitur nisi qui legitime certaverit. Delectet igitur mentem magnitudo præmiorum, sed non deterreat certamen laborum.* Tempus enim præsens, ut quidam Sanctorum ait, est laboris et pœnitentiæ : futurum vero erit quietis et lætitiæ.

18. Quæ enim videntur, temporalia sunt : quæ autem non videntur, æterna sunt.] Præclare S. August. in Sententiis num. 270. *Inter temporalia*, ait, *atque æterna hoc interest, quod temporalia plus diligantur antequam habeantur, vilescant autem cum advenerint. Non enim satiat animum, nisi incorruptibilis gaudii vera et certa æternitas. Æternum vero ardentius diligitur adeptum quam desideratum. Nemo enim plus de illo æstimat quam de se habet, ut fiat vilius quia speratum est amplius. Sed tanta est ibi excellentia, ut multo plus adeptura sit charitas, quam vel fides credidit, vel spes desideravit.* Vide S. Gregor. homil. 36. in Evangel. initio, ubi idem discrimen inter voluptates carnales et spirituales assignat, fusiusque pertractat.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, PERGIT INCULCARE FUTURAM GLORIAM, AD EAMQUE EX HOC EXILIO ET TABERNACULO SUSPIRAT, OPTANS PEREGRINARI A CORPORE, ET PRÆSENS ESSE AD DOMINUM.

SECUNDO, V. 9. OSTENDIT SE CONTENDERE, NON UT HOMINIBUS, SED UT UNI CHRISTO, UTPOTE NOS JUDICATURO, PER OMNIA PLACEAT.

TERTIO, V. 14. DOCET SE AD HOC URGERI CHARITATE CHRISTI, QUI SUA MORTE NOS RECONCILIAVIT, ITAQUE SE JAM NEMINEM NOSSE SECUNDUM CARNEM, SED TANTUM SI QUA IN CHRISTO NOVA CREATURA.

QUARTO, VERS. 18. PROFITETUR SE ESSE MINISTRUM ET LEGATUM CHRISTI, AC PRO CHRISTO OBSECRAT UT RECONCILIENTUR DEO.

1. SCIMUS enim, quoniam, si terrestris domus nostra hujus habitationis dissol-
vatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam,
æternam in cœlis. 2. Nam et in hoc ingemiscimus, habitationem nostram,
quæ de cœlo est, superindui cupientes: 3. si tamen vestiti, non nudi inve-
niamur. 4. Nam et qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus gravati:
eo quod nolumus expoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur quod mortale
est, à vita. 5. Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis
pignus spiritus. 6. Audentes igitur semper, scientes quoniam dum sumus in corpore, peregri-
namur à Domino: 7. (per fidem enim ambulamus, et non per speciem) 8. audemus autem, et
bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, et præsentes esse ad Dominum. 9. Et
ideo contendimus sive absentes, sive præsentes placere illi. 10. Omnes enim nos manifestari
oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bonum,
sive malum. 11. Scientes ergo timorem Domini, hominibus suademus, Deo autem manifesti
sumus. Spero autem et in conscientiis vestris manifestos nos esse. 12. Non iterum commenda-
mus nos vobis, sed occasionem damus vobis gloriandi pro nobis: ut habeatis ad eos, qui in
facie gloriantur, et non in corde. 13. Sive enim mente excedimus, Deo: sive sobrii sumus,
vobis. 14. Charitas enim Christi urget nos: æstimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus
mortuus est, ergo omnes mortui sunt: 15. et pro omnibus mortuus est Christus: ut, et qui
vivunt, jam non sibi vivant, sed ei, qui pro ipsis mortuus est et resurrexit. 16. Itaque nos ex hoc
neminem novimus secundum carnem. Et si cognovimus secundum carnem Christum: sed nunc
jam non novimus. 17. Si qua ergo in Christo nova creatura, vetera transierunt: ecce facta sunt
omnia nova. 18. Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliavit sibi per Christum: et dedit nobis
ministerium reconciliationis. 19. Quoniam quidem Deus erat in Christo mundum reconcilians
sibi, non reputans illis delicta ipsorum, et posuit in nobis verbum reconciliationis. 20. Pro
Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo,
reconciliamini Deo. 21. Eum, qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos
efficeremur justitia Dei in ipso.

1. SCIMUS ENIM, QUONIAM SI TERRESTRIS DOMUS (id est scimus, si corpus mortale, in quo brevi tempore quasi in tabernaculo (hoc enim Græcum σκήνη significat) tanquam peregrini et viatores moramur) DISSOLVATUR; QUOD DOMUM, et, ut Syrus, *ædificium*, puta firmum et stabile, HABEMUS NON MANUFACTAM,] puta gloriam animæ et vitam æternam. Ita Photius, Anselmus, S. Thomas, Lyran., et ita respondet versui 6. et 8. ubi ait, *Audemus peregrinari, et præsentes esse ad Dominum.* Unde ex hoc sensu et Patrum explicatione, et certius ex v. 8. contra Tertull. Græcos, Armenos, Lutherum, Calvinum evincitur beatitudo animarum statim à morte, nec eas dormire sub altari usque ad resurrectionem.

Secundo, et aptius: *Domum,* id est, corpus resurrectione glorificatum, *habemus,* id est, habebimus certo in resurrectione: et hoc magis respondet versui 4. etc. præced. excitat enim Apostolus ad mortificationis et passionis corporalis tolerantiam per spem resurrectionis, in qua recipiemus corpus gloriosum. Sic. 1. Cor. 15. dicit, *Seminatur,* scilicet corpus, *in ignobilitate, surget in gloria,* id est gloriosum: et tale corpus proprie domus est animæ beatæ, sicut corpus mortale domus est animæ hic viventis et patientis. Ita Chrysostom. Theodoret. Theophylact. Ambros.

Dices : Ipsa gloria, in quam intrat anima beata, dici potest animæ domus ; sic enim dixit Christus, *Intra in gaudium Domini tui.* Respondeo, dici, *Intra in gaudium,* non quasi gaudium sit domus in quam intratur, ut volunt aliqui; sed gaudium metonymice dicitur locus ipse gaudii. q. d. Intra in nuptias cœlestes, intra in cœlum, ubi locus est gaudiorum plenissimorum et æternorum : minus enim recte ipsa gloria , vel gaudium dicitur domus, in quam intrabunt Beati.

Moraliter Chrysost. hom. 5. in epist. ad Hebræos. Eadem, inquit, facilitate corpus exuere debemus qua vestem, uti Joseph pallium reliquit Ægyptiæ : et B. Aloysius Gonzaga moriturus ita de morte sua loquebatur, quasi de una domo tantum in aliam migraret.

2. NAM ET IN HOC INGEMISCIMUS, HABITATIONEM NOSTRAM, QUÆ DE CŒLO EST, SUPERINDUI CUPIENTES.] Id est, ut Syrus, ad hoc gemimus et suspiramus; scilicet ut domus hæc terrestris et misera, id est corpus hoc mortale, dissolvatur, et habitationem, id est domum nostram, quæ de cœlo est, corpus videlicet beatum et gloriosum, superinduamus, ut sequitur. Secundo et melius : propter hoc, scilicet mortem et dissolutionem, quæ intervenire debet, ut à vita hac transeamus ad æternam, ingemiscimus : nam mors hæc contra naturam est : optaremus enim superindui gloria, non spoliari vita, ut sequitur v. 4. Hic sensus magis constabit ex v. seq. Unde S. Gregorius l. 31. Moral. 26. *Ecce*, inquit, *Paulus et mori desiderat, et tamen carne exspoliari, formidat. Cur hoc? quia, etsi victoria in perpetuum lætificat, ipsa nihilominus ad præsens pœna perturbat. Sicut enim vir fortis cum vicino jam belli certamine armis accingitur, et palpitat et festinat, tremit et sævit, quasi pavere per pallorem cernitur, sed per iram vehementer urgetur : ita vir sanctus cum passioni se propinquare conspicit, et naturæ suæ infirmitate concutitur, et spei suæ soliditate roboratur; et de vicina morte trepidat, et tamen quod moriendo verius vivat, exultat. Ad regnum quippe non potest nisi interposita morta transire : et idcirco confidendo quasi ambigit, et quasi ambigendo confidit; et gaudens metuit, et metuens gaudet.*

Dices, Quomodo metaphora domus et habitationis congruit cum veste quæ superinduitur? Resp. Apostolus duas hic metaphoras conjungit : una petitur à domo, secunda à veste. Solent enim Hebræi, quos hic imitatur D. Paulus, multas metaphoras simul implicare et convolvere. Id videre est tum in Prophetis, tum in Psalmis, tum in parabolis Christi.

3. SI TAMEN VESTITI, NON NUDI INVENIAMUR.] Pro *vestiti* nonnulli legunt *exspoliati :* facilis enim lapsus est Græci ν in κ ut pro ἐνδυσάμενοι, scribatur ἐκδυσάμενοι : itaque legit August. et ex eo Beda hic, Ambros. Tertull. et Paulinus mox citandi, sicque explicat Augustinus, q. d. Supervestiemur cœlesti gloria, si quidem exspoliati hoc corpore Christum fuerimus induti, eoque vestiti.

Nota. Distinguit hic tria Apostolus; Primo, esse nudos et exspoliatos; Secundo, esse indutos ; Tertio, superindui ut clarius patet ex Græco : sicut enim v. præced. gloriam cœlestem vocavit domum et habitationem : sic etiam hic eamdem alia metaphora vestem vocat. Jam locum hunc sic explicant aliqui, q. d. Cupimus superindui cœlestem habitationem, scilicet corpus cœleste et incorruptibile, sic tamen ut cum immortalitate gloria quoque donemur, gloriaque non nudi, sed vestiti inveniamur : Nam, ut ait Apostol. 1. Corinth. 15. 51. *Omnes quidem resurgemus* ad immortalitatem, *sed non omnes immutabimur* ad gloriam. Verum de solis reprobis et damnatis hoc verum est. Illi autem licet habituri sint corpus immortale, non tamen dici possunt habituri corpus cœleste, soli enim beati, hoc habituri sunt. Cæleste ergo corpus est, quod ita est immortale, ut pariter sit et gloriosum : ac consequenter qui illud habent, necessario vestiti, et non nudi inveniuntur. Apostolus autem hic ab iis qui cupiunt habere corpus cæleste, excipit, et conditionate dicit : *Si tamen vestiti, non nudi inveniamur.*

Secundo ergo aliter explicant hunc locum S. Chrysost. Theophyl. Theodor. Ambros. q. d. Domus illa, id est cœlestis gloria, nobis obtinget, si ea digni inter electos, non inter reprobos inveniamur; videlicet si gratia, charitate et bonis operibus vestiti, non autem iis nudi inveniamur, et, ut ait S. Paulinus epist. 8. ad Severum Sulpit. *Si dispoliatus à corpore, non inveniaris nudus ab opere :* si enim iis simus vestiti, tunc Deus non superinduet, quasi nova veste induta, stola gloriæ immortalis. Verum, quia v. seq. nuditatem hanc explicat separationem animæ à corpore : ait enim, *Nolumus exspoliari,* scilicet corpore, ut anima nuda solaque beetur, *sed supervestiri;* videtur potius, ut recte notavit Tertull. l. de Resurrect. carnis c. 42. nudos et expoliatos nos vocare, cum mortui sumus, et anima corpore spoliata est; ac consequenter vestitos, cum anima corpori est conjuncta, illudque quasi vestem inquit; superindutos vero, vel supervestitos, cum corpus gloria cœlesti quasi veste induitur et ornatur ; ut, sicut anima corpore ita corpus gloria vestiatur; sic enim anima corpore vestitur, sed gloria supervestitur et superinduitur. Cupimus ergo ea superindui, *si tamen vestiti, non nudi inveniamur.*

Ubi Nota Secundo. Vox *si* aliquid peculiare exigit, non commune omnibus electis, sed aliquibus proprium, videlicet iis, qui in fine mundi vivi, et corpore vestiti invenientur ; sicque vivi, vel ita morientes, ut mox resurgant, videanturque non esse mortui sed vivi, supervestientur immortalitate. Sensus itaque est, ut recte Cajetanus, q. d. Nobis continget non dissolvi , non mori, quod naturaliter abhorremus, et propter quod gemimus, sed gloria superindui, quod tantopere cupimus; si inveniamur in fine mundi residui, nondumque mortui, sed vestiti corpore, non eo nudati, ut non, vel non nisi brevissimo tempore, moriamur, sed transeamus ex hac vita ad æternam. Patet ex sequentibus.

4. NAM ET QUI SUMUS IN HOC TABERNACULO (corporis scilicet) INGEMISCIMUS GRAVATI, scilicet, ut Syrus, ob ejus (corporis) onus et pondus ; ita tamen, ut cum S. Gregor. Nazianzen. dicamus : *Domine aufer à me tunicam hanc ita gravem* (corpus scilicet terrestre, ponderosum, ærumnosum) *sed et da mihi leviorem,* EO QUOD NOLUMUS EXPOLIARI.] Græce ἐκδύσασθαι, *exui,* scilicet corpore, sed ἐπενδύσασθαι, *superindui* , scilicet gloria : si tamen ἐνδυσάμενοι . id est , *vestiti* carne et corpore, non ea nudati per mortem inveniamur. Apostolus enim ita loqui solet de resurrectione et die judicii, quasi ea instet, et quasi eam ipse cum aliis tunc viventibus sit visurus. Unde 1. Thessal. 4. v. ult. *Deinde,* inquit. *nos qui vivimus,*

qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera, et sic semper cum Domino erimus. De quo ibi.

EO QUOD NOLUMUS EXPOLIARI,] corpore scilicet. Erravit ergo Plato, qui σῶμα, id est corpus, quasi σῆμα, id est sepulcrum, dici putavit, et ex illo Origen. qui animas ob peccata in corpus hoc quasi carcerem detrusas censuit : quis enim non cuperet suo carcere spoliari? anima autem non cupit corpore spoliari; est ergo corpus animæ amicum, socium et compar, animaque corpus expetit, sicut forma materiam : et contra. Videtur ergo Platonis et Platonicorum, quorum scholæ florebant Corinthi, errorem hunc perstringere hic Apostolus.

UT ABSORBEATUR QUOD MORTALE EST, A VITA,] mortalitas ab immortalitate.

5. QUI AUTEM EFFICIT NOS IN HOC IPSUM, DEUS.] Græce ὁ δὲ κατεργασάμενος, *qui operatus est*, perfecit, formavit nos, scilicet *qui* Primo, creavit *nos in hoc ipsum*, scilicet ad hanc beatitatem, et vitam immortalem, Deus est. Secundo, qui æterno suo decreto paravit et destinavit nos ad eamdem illam beatitatem, idem Deus est. Tertio, et optime, qui per suam gratiam voluntatem, intellectum, totumque hominum nostrum ita format, præparat, componit, quique facit nos ita vivere, ut digni simus, qui hac immortalitate beemur, ille idem est Deus. Ita Ambros.

QUI DEDIT NOBIS PIGNUS SPIRITUS.] Id est, ut Ambrosius legit, *spiritum*. q. d. Non dedit nobis Deus pignus auri vel argenti, id est aurum vel argentum in pignus, sed dedit nobis Spiritum sanctum, cum ejus charitatem, virtutes et sanctitatis spiritum, quo fiducialiter Deum Patrem invocamus, clamantes quasi filii, *Abba pater*, nobis infudit. Hic enim Spiritus pignus est futuræ gloriæ et hæreditatis nostræ cœlestis : ad hoc enim dedit nobis Deus hunc Spiritum, ut per illum, quasi pignus est arrham certos nos faceret de futura hæreditate, si pergamus quasi morigeri filii Deum Patrem invocare, illique obedire, ejusque Spiritum quasi pignus retinere et conservare.

AUDENTES] θαῤῥοῦντες, *confidentes*, id est audemus, confidimus, audacter et fidenter pericula et mortem pro Christo et Evangelio suscipimus, imo optamus. Ita Theophyl. Hebræi enim participium præsens usurpant pro indicativo, juxta can. 29.

IGITUR.] Quia scilicet hanc gloriam, et vitam æternam quasi hæreditatem speramus, ejusque pignus Spiritum sanctum accepimus : ideo audemus quævis ardua et agere et pati.

SCIENTES QUONIAM, DUM SUMUS IN CORPORE, PEREGRINAMUR A DOMINO.] Hoc est, quandium sumus in hoc corpore, tamdiu à Domini Dei patris nostri conspectu et hæreditate elongati et absentes, quasi peregre in terra aliena, scilicet in vita hac et corpore mortali, versamur. q. d. Hic peregrini sumus, quia conscripti sumus cives cœli, et hæredes Dei; festinamus ergo ex peregrinatione hac tendere, et consequi patriam nostram cœlestem, Deique patris nostri hæreditatem adire : unde audacter in pericula et necem ruimus, eaque quasi viam in cœlum invadimus. Secundo, per metalepsin, *peregrinamur*, id est absentes sumus, à Domino (de quo v. 9.) festinamus ergo, et peroptamus illi præsentes esse.

Unde S. Bernard. tract. de Præcepto et dispens. c. 27. *Illa*, inquit, *circa corpus occupatio quid est, nisi à Deo quædam absentatio? et absentatio quid, nisi peregrinatio? Et peregrinamur ergo à Domino, et in corpore peregrinamur, cujus, nostra nimirum, et intentio præpeditur œrumnis, et curis charitas fatigatur.*

7. PER FIDEM ENIM AMBULAMUS, ET NON PER SPECIEM,] quia scilicet necdum ipsam speciem, id est, naturam et pulchritudinem Dei, in se contemplamur facie ad faciem. Ita Chrys. Theodor. Theophyl. Œcumen.

Perperam ergo hinc quis doceat videri Deum à Beatis non se solo per essentiam, sed per speciem mediam, quæ essentiam repræsentet, sicut species coloris oculo impressa, oculo colorem, qui in pariete est, repræsentat : nec enim talem speciem hic intelligit Apostolus, sed speciem, qua res in se coram clare spectatur : opponit enim speciem fidei, qua non spectamus, sed obscure credimus futura et absentia.

8. AUDEMUS AUTEM,] audemus, inquam : repetit enim et inculcat id quod dixit v. 6. *Audentes igitur.*

ET BONAM VOLUNTATEM HABEMUS (græce εὐδοκοῦμεν, *bene volumus* ; Syrus, *peroptamus*; Chrysost. vertit, ἐπιδοκοῦμεν, omnibus votis cupimus) MAGIS, id est malentes, PEREGRINARI A CORPORE, ET PRÆSENTES ESSE AD DOMINUM,] id est, eligentes potius abesse à corpore, ut liceat adesse Deo, ejusque præsentia, specie et facie perfrui.

Hinc probatur, animas à morte statim videre Deum : ideo enim ait nos malle peregrinari à corpore, ut præsentes simus ad Dominum, vel, ut Græcum ἐνδημῆσαι πρὸς τον κύριον, ad verbum proprie vertit Erasmus et Vatablus, *ut domi simus apud Dominum*, quasi in patria patri nostro cœlesti præsentes : si enim peregrinantes, et separati à corpore, domum ad Deum patrem nostrum statim non veniremus, sed alibi in via hærendum nobis et peregrinandum esset; non desideraremus peregrinari à corpore, imo in eo, utpote loco naturali animæ, peregrinari mallemus, quam alibi loco incognito : sed de Græco ἐνδεμέω plura v. 9.

9. ET IDEO CONTENDIMUS] φιλοτιμούμεθα, certatim, omni studio, ministerio, conatu et nisu nostro contendimus, certamus et ambimus Deo placere, ut in hoc studio non patiamur nos à quoquam superari.

SIVE ABSENTES, SIVE PRÆSENTES.] Deo scilicet et consequenter corpori, sed per antithesin : hoc enim ipso, quo sumus absentes Deo, præsentes sumus corpori; et hoc ipso, quo præsentes sumus Deo, absentes sumus à corpore, uti præcessit v. 6. et 8.

Ubi Nota. Græcum ἐν δημεῖν, proprie significat domi, in populo suo agere : δῆμος enim populum significat; hujus contrarium ἐκδημεῖν, significat foris, extra populi sui fines agere, sive peregrinari. Unde Vatablus et Erasmus vertunt, *sive domi præsentes, sive foris peregre agentes.* Sed apostolus paulo generalius hæc sumere videtur : tam enim in corpore quam apud Deum nos dicit ἐνδημεῖν και ἐκδημεῖν, non possumus autem proprie domi esse, et in corpore existentes, et separati à corpore, Deoque præsentes : sicut vicissim non possumus dici esse peregre, et in corpore, et apud Deum. Itaque ἐνδημεῖν sumit pro incolere, inhabitare, esse præsentem; ἐκδημεῖν vero pro migrare, abire, absentem esse : dum enim corpus hoc præsentes incolimus; abimus, et absentes sumus à Domino : et con-

tra, dum cœlum incolimus præsentes apud Dominum: tum abimus, et absentes sumus à corpore. Unde Noster clare vertit, *sive absentes, sive præsentes,* scilicet sive à Deo, sive à corpore, ut præcessit.

Verum nil obstat, quominus ἐνδημεῖν, et ἐκδημεῖν, proprie capiat Apostolus pro domi esse, et peregre esse.

Pro quo Nota. Apostolus v. 1. dixit nos duas habere domos, unam terrestrem, aliam cœlestem, et utrobique nos esse domi, scilicet tam in corpore, quasi domo naturali, quam in cœlis apud Deum, quasi domo Dei gratuita, et gratis nobis data. Consequenter duplex est peregrinatio nostra, duobusque locis peregrinamur. Uno, cum in hoc corpore et exilio à patria cœlesti et Deo semoti quasi peregre agimus, et vivimus. Secundo, cum à corpore quasi domo, separati per mortem, peregre in aliam regionem et orbem, in cœlum ad Deum concedimus. Hinc ergo Apostolus ait nos ἐνδημεῖν, domi esse, et in corpore apud Deum; ac rursum, ἐκδημεῖν, peregrinari, peregre agere, et in corpore, et apud Deum. Id patet ex verbis ipsis expressis Apostoli v. 6. et 8. Hoc vero v. 9, ubi simpliciter dicit, εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες, *sive domi agentes, sive peregre agentes;* licet non addat, nec exprimat τὸ in corpore, vel apud Deum; refert se tamen ad illa eadem quasi jam præmissa v. 6. et 8. indeque hic eadem addenda et supplenda relinquit. q. d. Ideo, sive absentes à Deo, et corpori præsentes, sive præsentes Deo, et à corpore absentes, id est ubicumque et in quocumque statu simus, contendimus placere Deo, ut scilicet possimus præsentes esse apud Dominum, ejusque præsentia et facie perpetim frui: nisi enim Deo placeamus, nec hic corpori præsentes, et à Deo absentes tendere poterimus ad ejus præsentiam; nec à corpore absentes et Deo præsentes poterimus in ejus præsentia permanere, eaque frui et beari: utrumque autem contendimus peragere et perficere, dum sumus in hac vita; quia scilicet in hac vita per omnia conando Deo placere, tendimus ad ejus præsentiam et visionem, ac secundo meremur, ut ejus præsentia semel donati in eadem perpetuo maneamus: qui enim hic Deo placet, illic non desplicebit, ait Ambros. et Anselmus.

Alii planius vertunt, εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες, *sive incolentes,* sive *migrantes* à corpore ad Dominum. q. d. Tota vita usque ad mortem et ultimum halitum, quo anima migrabit à corpore, Deo placere satagimus: unde et Tertull. l. de Resurrect. carn. c. 43. legit. *Et ideo gestimus sive peregrinantes, sive immorantes, placibiles illi esse.* Sed hi verba Apostoli generalia, et tam Deo quam corpori communia, ut dixi, restringunt ad solum corpus; prior ergo sensus, quem dedi, genuinus videtur.

10. Omnes enim.] Vox *enim* dat causam præcedentium. q. d. Contendimus placere Deo in omni opere nostro, ut in tribunali Christi, cui sistendi sumus, donemur gloria corporis, et beata Dei præsentia (ut dixit v. 8.) ac visione; non autem ea privemur cum illis, qui Deo per opera mala displicuerunt.

Nos manifestari oportet tum judici Christo, tum omnibus hominibus, ante tribunal Christi,] ut quisque singulorum et bona, et mala videat. Hinc patet Paulum quoque et Apostolos judicandos esse, sed ita, ut simul ipsi aliorum sint judices, et condemnent eos qui sibi credere noluerunt. Matth. 19. 28.

Ut referat unusquisque propria corporis (scilicet gesta et facta) prout gessit] πρὸς ἃ ἔπραξεν, *secundum ea quæ fecit* et gressit per corpus proprium; Vatabl. *pro eorum, quæ fecit, portione,* id est pro disparitate meritorum demeritorumque, disparem quisque gloriam recipiet, vel pœnam.

Nota. Quæ propria sunt corporis, sunt et animæ propria: nam anima in hoc statu et vita nihil agit, nec agere potest sine corpore: adeo ut ad cogitationem et intellectionem ipsam corporali phantasmate indigeat: itaque propria corporis sunt, quæ anima proprie per corpus gerit et operatur.

Notat Secundo, Chrysost. dici *propria,* quia aliena et parentum merita in tribunali Christi filios non juvabunt, adeoque, ut ait Ezech. c. 14. v. 14. et 20. Noe, Daniel et Job, non liberabunt filium et filiam, sed tantum animas suas. Si tribunal hoc cogitaremus, cum à sociis, à libidine, à fastu, à gula tentamur; facile omnia superaremus, nulloque metu aut aupiditate à Dei lege et obedientia nos abduci pateremur. Vide Chrysost. in morali homil. 10.

Hinc inferebant Pelagiani, infantes nullum habere peccatum, nec esse peccatum originale: quia Christus in judicio tantum examinabit peccata propria quæ quisque gessit in corpore: atqui infantes nihil gesserunt, nec gerere potuerunt quasi proprium: ergo peccatum non habent, quod Christus examinet et judicet.

Respondet S. August. epist. 107. hanc Apostoli sententiam etiam ad infantes pertinere: peccatum enim originale habituale esse eis proprium et inhærens, ipsum vero actuale Adami, ex quo propagatur in singulos ex Adamo nascentes peccatum originale habituale, licet Adamo fuerit proprium, id est physice inhærens (fuit enim esus pomi vetiti, quod comedit Adam:) tamen et parvulis moraliter dici proprium, quia actus hic Adami ad eos pertinuit, censeturque eorum actus proprius fuisse, sicque peccatum hoc gesserunt et commiserunt, non per se, sed per Adamum: voluntas enim Adami censebatur omnium posterorum etiam parvulorum esse voluntas.

Sed planius magisque ad Apostoli mentem responderi potest, Apostolum non loqui de infantibus, sed adultis: illos enim exhortatur ut satagant Deo per omnia placere, ut referant præmium à Deo, quisque pro gestis: infantes enim licet in Christi judicio comparituri sint, operum tamen examine non indigebunt, nec demeritis, sed soli originali peccato debitam pœnam recipient, ut docet S. August. serm. de omnibus Sanctis tom. 1. et Nazianz. orat. 60. quæ est de sancto lavacro.

11. Scientes igitur hæc quæ dixi de Christi tribunali, à quo quisque referet prout gessit: Secundo, et simplicius, *scientes* timorem Domini, id est, quia scimus timendum esse Dominum judicem et vindicem, hinc eumdem hunc timorem hominibus suademus,] ut eo Dominum timeant.

Timorem Domini.] *Timor* capi potest duobus modis. Primo, active, quo Dominum timemus; Secundo, passive, quo Dominus est timentibus quasi judex terribilis. Unde Syrus et Vatablus vertunt, *scientes igitur terrorem illum Domini, suademus hominibus.* Sic Jacob Deum vocat timorem patris sui Isaac, id est timoris objectum,

seu, quem timuit Isaac pater suus, Genes. 31. v. 42. Ita hic *timor* vocatur objectum timoris, res timenda, terror. q. d. Scientes timendum, id est terribilem, esse Deum; sive, scientes timendum et formidandum esse Dominum. Vide can. 30. Sic Isaiæ 8. 13. dicitur : *Dominum exercituum sanctificate ; ipse pavor vester, et ipse terror vester.*

DEO AUTEM MANIFESTI SUMUS.] q. d. Deus scit me sincere Deum timere, et timorem hunc aliis suadere : quia enim Paulus ex hoc timore et cupidine Deo placendi, et fruendi quam hic præ se fert, aliquibus, maxime æmulis et pseudoapostolis, qui occasionem eum calumniandi quærebant, videri potuisset se quasi sanctum laudare ; hinc vanitatem hanc laudisque cupiditatem hic et in sequentibus à se amolitur.

12. UT HABEATIS] occasionem scilicet gloriandi (hoc enim repetendum relinquit) de me.

AD EOS (contra eos) QUI IN FACIE GLORIANTUR,] qui externa se specie jactant, cum sibi non sint in conscientia bene conscii, sintque hypocritæ et pseudoapostoli.

13. SIVE ENIM MENTE EXCEDIMUS, DEO : SIVE SOBRII SUMUS, VOBIS.] Aliqui manuscripti codices legunt : *si mente excidimus.* Græcum enim ἐξέστημεν, significat raptum, quo mens emota extra se abripitur, sive vehementia naturæ, morbi, choleræ, melancholiæ aut apprehensionis in objecta nova et insolita ; sive à Deo in contemplationem et ecstasin : sive à furore et insania in delirium. Omnibus his modis accipi hic potest. Imo Syrus, Chrysost. Theophyl. Vatablus, Erasmus vertunt, *sive insanimus :* huic enim opponit εἴτε σωφρονοῦμεν, *sive sana mente simus.* q. d. Sive desipimus, sive sapimus. Nam, ut ait Plato lib. 1. de Republ. τὸ σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ τῷ μαίνεσθαι, id est, sapere sive sana mente esse contrarium est illi quod est desipere vel insanire, sic μανίαν, sive insaniam, opponit τῷ σωφρονεῖν. Paulus Actor. 26. 25. *Non insanio,* inquit, *optime Feste, sed veritatis et sobrietatis verba loquor.* Sic de Christo dicunt consanguinei Marci 3. v. 21. *Quoniam in furorem versus est*, ubi græce est idem verbum ἐξέστη quod hic.

Rursum raptus hic et insania accipi potest, vel laudis propriæ, vel amoris divini et contemplationis. De laude propria proprie et genuine loqui videtur Apostolus, ut sentit Ambros. et Chrysost. de ea enim præcessit. Verum quia hæc laus est de excellentia ministerii novi testamenti, deque excessu amoris, et claræ speculationis Dei ; hinc consequenter et Secundo, de illo etiam intelligendus est, videturque alludere ad raptum Mosis, quo in Sina legem accepturus vidit gloriam Dei, ut dixit c. 3. 7. Laudavit enim se Apostolus præ Mose, Mosisque raptu c. 3. 18. *Nos vero,* inquit, *omnes revelata facie gloriam Domini speculantes in eamdem imaginem transformamur à claritate in claritatem.* Hinc c. 4. et 5. laudat se à tribulationibus et laboribus pro Evangelio susceptis, quibus ad hanc gloriam, Deique præsentiam aspirat.

Sensus ergo est Primo ; q. d. Si nostri obliti vehementia aliqua aut zelo abripimur, quem mundani putant insaniam, ut scilicet quasi insani abripiamur in laudes ministerii nostri, ac gloriosius diviniusque de nobis loquamur (superbia enim et jactantia videtur, et est insania, ait Ambros. seipsum laudare). *Deo* hoc est ad Dei honorem, id facimus. *Sive sobrii sumus*, in sermone scilicet, laudibusque nostris ; *vobis* id fit, ut nimirum vos modestiam doceamus. Ita Chrysost. Hinc consequenter, ut dixi, Secundo, S. August. Anselm. Theophyl. et alii sic explicant, q. d. Si rapimur in excessum vel ecstasin divini amoris, contemplationis et locutionis, dicentes : *Nos autem revelatâ facie gloriam Domini speculantes : et, Contendimus, sive absentes, sive præsentes placere illi : et, Bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, et præsentes esse ad Dominum ;* qua in re gloriari, et nos laudasse visi sumus. Vel, ut vertit Chrysost. *si insanimus*, hoc est, si videmur quandoque amore et contemplatione ebrii et insani, uti Apostoli Actor. 2. 13. et Actor. 26. 24. *Deo*, id est ad Dei gloriam, id facimus, etc.

Nam Plato in Phædro quadruplicem docet esse furorem sive insaniam ; Primum, vatum ; Secundum, mystarum ; Tertium, poetarum ; Quartum, amantium, huncque quartum esse optimum et felicissimum. *Divinæ*, inquit, *insaniæ sive maniæ quatuor species statuuntur, quibus totidem præsunt dii. Et vaticinii quidem inspirationem tribuunt Apollini ; mysteriorum vim atque efficaciam Libero, poeticam vero Musis ; amatorum furorem Veneri et Amori. Optimum illud præstantissimumque furoris genus quarto loco attribuimus.* Hunc quartum furorem fuisse in Paulo docet hic Theophyl. utpote qui non in se, sed quasi raptus et mente emotus in Christo dilecto suo vixerit (amantis enim anima non tam est ubi animat, quam ubi amat) quique pro fratribus optarit fieri anathema. Sic enim habet Theophyl. *Si insanimus Dei causâ, ita insanimus ut vos ad ipsum perducamus. Insaniebat itaque Paulus amatoriâ quâdam insaniâ Deum amans, ac amatoris instar illi vivens, nempe ab amato extra seipsum raptus, ac totus in Deum translatus, nec suam ipsius vitam vivens, sed illius quem amat, amatoriam, plane dilectam et valde charam.*

Sanctus vero Augustinus, Beda et Anselmus, qui hunc locum accipiunt non de insania, sed de raptu et ecstasi Pauli, sic explicant. *Quid est,* inquit August. apud Bedam, *Mente excedimus Deo?* ut illa videamus quæ non licet homini loqui. *Quid est, Temperantes sumus* (sic legit August. pro eo quod nos habemus, *Sobrii sumus*) *vobis : Non,* inquit, *judicavi me scire aliquid inter vos, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum.* Idem August. in psal. 103. *Quid est, mente excessimus Deo? Excessimus omnia ista carnalia, et quod vidimus effari non possumus. Quid est, temperentes sumus vobis? Sic loquimur ut capere possitis : quia et Christus talem se fecit nascendo et patiendo, ut possent de illo homines loqui.*

Excessus, inquit Anselmus, *mentis, est intentio ad superna*, ita ut quasi de memoria labantur infima. In hoc mentis excessu Sancti omnes fuere, quibus arcana Dei, mundum istum excedentia, revelata sunt. Sic Apostolus hic excedens mente omnem humanam fragilitatem, et sæculi temporalitatem, omnia quæ nascendo et occidendo vanescunt, transeuntia ; habitabat corde in ineffabili quadam contemplatione eorum de quibus dicit, quod audivit ineffabilia verba, quæ non licet homini loqui : sed propter alios descendit. Unde ait, *Sobrii sumus vobis*, q. d. Licet alta contemplemur, sobrie tamen de iis loquimur, ut vos ea capere possitis. Ita Anselmus.

Pulchre piam hanc Pauli insaniam describit S. Bernard. l. de Natura et dignitate amoris c. 3.

Audi, inquit, *sanctam insaniam : sive mente excedimus, Deo ; sive sobrii sumus, vobis. Vis ad hæc audire insaniam? Si dimittis, inquit, eis peccatum, demitte : sin autem, dele me de libro vitæ*, Exodi 32. *Vis aliam? Ipsum audi Apostolum : Optabam, inquit, anathema esse à Christo pro fratribus meis. Nonne mentis bene affectæ sana quædam videtur insania, cum impossibile sit effectu, habere fixum in affectu, pro Christo anathema velle esse à Christo? Hæc ad sancti spiritus adventum Apostolorum fuit ebrietas, hæc Pauli insania, cum diceret ad eum Festus, Insanis Paule*, Rationem subdit : *Mirumne erat si insanire pronuntiabatur, qui in ipso mortis periculo ipsos judices suos, à quibus pro Christo judicabatur, ad Christum convertere nitebatur? Non hanc insaniam multæ litteræ in eo faciebant, sicut dicebat rex veritatem intelligens, sed dissimulans, sed (ut dictum est) sancti Spiritus ebrietas, in qua et in parvo et in magno similes eos sibi facere gestiebat, qui eum judicabant. Et ut cetera omittam, quæ major, quæ magis inopinata insania, quam hominem relicto sæculo desiderantem et ardentem inhærere Christo, pro Christo rursum necessitate obedientiæ et charitatis fraternæ, inhærere sæculo; tendentem in cælum, semetipsum mergere in cœnum? Hic est Benjamin adolescentulus, qui in mentis excessu nec se, nec suum aliquid sentit, sed eum solum in quem totus excessit. Hac insania insane erant Martyres inter tormenta ridentes. Ita insanire libet.*

Et idem serm. 8. 5. in Cantic. in fine, *Pergat*, inquit, *quis forsitan quærere à me, verbo frui quid sit? Audi expertum. Sive, inquit, mente excedimus Deo, sive sobrii sumus vobis, hoc est : Aliud mihi cum Deo, solo arbitro Deo ; aliud vobiscum mihi. Illud licuit experiri, sed minime loqui : in hoc ita condescendo vobis, ut et ego dicere, et vos capere valeatis. O quisquis curiosus es scire quid sit verbo frui, para illi non aurem, sed mentem. Non docet hoc lingua, sed gratia. Absconditur à sapientibus et prudentibus, et revelatur parvulis.*

14. CHARITAS ENIM CHRISTI (non tam passiva, quam activa, quâ scilicet Christus homines dilexit, seque totum iis impendit) URGET NOS,] ut et nos Christi exemplo et amore idem faciamus. nosque totos hominibus impendamus, ut eos faciamus salvos à morte; ideoque, prout eis expedit, nunc mente excedamus, nunc sobrii simus. Unde sequitur :

QUONIAM SI UNUS, scilicet Christus, PRO OMNIBUS MORTUUS EST, ERGO OMNES MORTUI SUNT.] Pendet hic totus versus à seq. qui ejus sensum et connexionem cum v. 13. significat et explet. Sensus vero est, q. d. Tanta fuit Christi charitas, ut pro omnibus moreretur. Unde sequitur nos fuisse mortuos : ideo enim mortuus est, ut nos à morte, et corporis, et animæ, quam per peccatum incurreramus, eam in se suscipiendo, liberaret. Ex quo magis patet Christi miseratio et charitas, quod scilicet è tanta mortis miseria, eam in se suscipiens nos eripuerit, quæ profecto *urget nos*, ut Christum redamemus, ejusque amore in proximi salutem modis omnibus incumbamus, et neminem excludamus, sed pro omnibus, etiam miseris et pauperibus, laboremus, uti fecit Christus. Aliter S. Thomas, *mortui sunt*, id est, inquit, omnes mortui esse debent vitæ veteri, seseque mortuos æstimare, ut non sibi, sed Christo vivant. Sed hoc obscurius est et remotius idemque cum eo quod clare dicit versu sequenti, quem ab hoc distingui verba indicant.

OMNES MORTUI SUNT] dempta B. Virgine, ait Anselmus, quæ peccatum originale, et animæ mortem nunquam incurrit. Secundo, et potius, *omnes mortui sunt*, scilicet in Adamo, quia in eo peccati et mortis necessitatem contraxerunt omnes, etiam Deipara, ita ut et ipsa, et omnes omnino homines Christo redemptore, ejusque morte eguerint : peccavit ergo et mortua est B. Virgo in Adamo, sed in seipsa peccatum et animæ mortem non contraxit, quia à Deo Deique gratia fuit præventa, ut dixi Rom. 5. 12.

15. ET, repete ex v. præced. (*Æstimantes quoniam*) PRO OMNIBUS MORTUUS EST CHRISTUS, UT ET QUI VIVUNT, JAM NON SIBI, non suæ gloriæ, voluntati, voluptati, VIVANT, SED Christi, QUI PRO IPSIS MORTUUS EST ET RESURREXIT] quique nos omnes jure redemptionis sibi servos effecit, ut sicut servus non sibi laborat et vivit, sed domino; ita et singuli nostrum possit dicere : *Vivo ego, jam non ego, vivit vero in me Christus : et, Anima mea illi vivet. Debet enim*, ait Anselmus, *anima humana in se deficere ; et proficere in Christo, qui mortuus est, ut nos moreremur peccatis, et resurrexit, ut ad justitiæ opera resurgeremus; et quid est aliud : Non sibi, sed ei vivant, quam ut non secundum carnem vivant in spe terrenorum et corruptibilium bonorum, sed secundum spiritum in spe resurrectionis, quæ jam ex ipsis in Christo facta est ?* hactenus Anselmus.

16. ITAQUE NOS EX HOC NEMINEM NOVIMUS SECUNDUM CARNEM.] q. d. Quia Christi tanta in nos est charitas, nosque urget, idcirco nihili æstimamus carnalia ; id est externa et præsentia, extra Christum; puta famam, valetudinem amicitias, cognationes. Ita Chrysost. ut sit persona pro re; *neminem*, hoc est nihil, ait Vatabl. Ita pariter τὸ *neminem* accipit S. August. l. 9. Contra Faustum c. 7. Sed per *carnem* intelligit carnis corruptionem et mortalitatem. q. d. *Neminem novimus secundum carnem*, hoc est non novimus amplius vitam hanc carnalem et mortalem : quia certa spe meditamur et ambimus vitam futuram, spiritalem, et beatam post resurrectionem, in qua jam est Christus nobisque locum parat. Hic sensus aptus est, sed paulo remotior : Apostolus enim opponit carni, sive homini carnali, novam creaturam, quæ in hac vita est, et vivit per fidem et gratiam in Christo : ait enim, *Si quæ ergo in Christo nova creatura.*

Quare Tertio, sic magis vicine et propre explices : *Ex hoc*, id est amplius, *neminem novimus, secundum carnem*, id est speciem externam, scilicet quod nobis sit cognatus, amicus, Judæus, nobilis, elegans, doctus; his affectibus naturalibus mortuus sum, quia in Christo regeneratus illi soli vivo, ipsum solum, et omnes in ipso secundum charitatis spiritum, non secundum carnem amo. q. d. Ego non quæro placere hominibus, aut laudes et gloriam hominum, sed Dei. Quia enim pseudoapostoli Judæi, æmuli Pauli, ut patebit c. 11. gloriabantur se esse Hebræos, et semen Abrahæ, quod c. 11. 18. vocat *secundum carnem gloriari ;* hinc eos tacite perstringens, ait se neminem nosse notitia amoris et gloriationis, id est, in nemine gloriari secundum carnem, seu carnalis propinquitatis et amicitiæ causa, ne quidem in ipso Abraham. Sic Philipp. 3. 3. *Gloriamur*, inquit, *in Christo Jesu, et non in carne fiduciam habentes.* q. d. Aliquando

gloriati sumus nos esse Hebræos, et nobiles secundum carnem, jam illis affectibus mortui sumus, quia laus omnis nostra et gloriatio est Christus. Ita Gagneius.

Et si cognovimus secundum carnem Christum.] Hoc est, si aliquando Christum æstimavimus et vidimus (si non ego Paulus, certe alii Apostoli nostri) præsentem, mortalem, carnis passionibus, fami, frigori obnoxium, hominem nobis similem; nunc non novimus nisi immortalem et impassibilem. Ita Chrysost. Theodor. et Synodus VII. generalis act. 6. et favent sequentia.

Secundo, et potius, Gagneius, ut dixi, Si olim novimus, hoc est, magni æstimavimus, et gloriati sumus de Christo secundum carnem, hoc est, Christum carnali generatione esse Judæum, contribulem nostrum, et nos esse Hebræos Christi cognatos secundum carnem, uti pseudoapostoli gloriantur, quodque cum Christo præsente viximus, aut etiam familiariter conversati sumus; jam illis terrenis affectibus mortui sumus, et per Christum recreati augustius de eo sentimus, et Christum tantum novimus secundum spiritum, id est, ut hominem divinum, orbis redemptorem, doctorem, auctorem gratiæ et salutis, atque ut tali vivimus et servimus, talemque orbe toto prædicamus.

Tertio, alii non improbabiliter putant Paulum de se loqui pro eo tempore, quo Christum persequebatur. q. d. Et si aliquando secundum carnem, id est carnaliter judicantes, indignam de Christo æstimationem habuimus, v. g. quod Christus futurus esset rex temporalis, qualem Messiam Judæi expectant, jam tamen non ita novimus vel existimamus.

Hinc Quarto, perperam Faustus Manichæus explicabat sic. q. d. Ego Paulus in principio putavi Christum veram habuisse carnem; sed errorem postea correxi. Unde et Phipp. 2. ait, *In similitudinem hominum factus*, q. d. Similem et phantasticam, sive apparentem nobis habuit carnem, non veram, non humanam. Rursum Eutyches sic ad suam hæresin hunc locum torquebat; *Non novimus*, inquit, *Christum secundum carnem*, quia incarnatione caro et humana natura Christi absorpta fuit à divinitate: ponebat enim ipse in Christo unam naturam æque ac personam, divinam.

Vides hic quam hæretici Scripturam, quasi nasum cereum, quovis ad sua phantasmata flectant trahantque. Sic olim Iconomachi, et nuper Calvinus admonitione de reliquiis, hæc Apostoli verba detorserunt contra venerationem reliquiarum et imaginum Christi et Sanctorum: quasi diceret Apostolus, Jam post resurrectionem non novimus Christum secundum carnem, id est, quiquid in Christo carnale fuit, oblivioni tradendum est, et missum faciendum, ut in eo secundum spiritum quærendo et possidendo omne studium ponamus. Sed hoc non velle Apostolum, clarissimum est: quia sic vellet nos oblivisci carnis, mortis et passionis Christi, ejusque esse immemores et ingratos; cujus contrarium voluit, et sanxit Christus, quando in mortis suæ memoriam perpetuam instituit Eucharistiam. Unde ipsemet Paulus 1. Cor. 11. *Quotiescumque*, inquit, *manducabitis panem hunc, et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis donec veniat*. Non ergo hoc quod vult Calvinus, sed illud quod dixi, intendit hoc loco Apostolus. Ita Concil. II. Nicenum act. 6. ex Epiphanio et Cyrillo.

17. Si qua ergo in Christo nova creatura. q. d. Si quis ergo mecum est in Christo regeneratus, et quasi in alium hominem et novam creaturam recreatus et transmutatus (uti ego jam non sum ille qui fuit puta Saulus, sed Paulus) in hoc vetera transierunt,] veteres scilicet; tum judaismi ritus, tum potius affectus et judicia, quale est novisse aliquem secundum carnem, quod præcessit. Ecce enim in tali facta sunt omnia nova, ut novos habeat affectus, nova judicia de re et spe Christiana, novam vitam, novam spem resurrectionis, novam gratiam, sanctitatem, justitiam. Vide de hac novitate Anselm. et S. August. tract. de Cantico novo tom. 9.

Causam dat S. Bernard. serm. 5. de Assumptione B. Mariæ: *Facta*, inquit, *sunt omnia nova, id est, novum castellum veteri everso. Sublata quippe cupiditate expanditur ingens sinus desiderii: ut ad ejus adventum multo magis anhelet mens ad cœlestia, quam prius terrenis incubuerat. Jam ponitur murus continentiæ, antemurale patientiæ. Surgit autem hoc opus à fundamento fidei, et crescit per dilectionem proximiusque ad charitatem Dei.*

18. Omnia autem nova jam dicta ex Deo, (ex Dei donatione et gratia facta et data sunt) qui nos reconciliavit sibi per Christum et dedit nobis ministerium reconciliationis,] ut per nostram prædicationem persuadeamus hominibus Christi fidem et pœnitentiam, novam et Christianam vitam, itaque ipsos Deo reconciliemus.

19. Quoniam Deus erat in Christo,] quasi Filio per unitatem essentiæ. Ita Ambrosius et Primasius: unde S. Ambros. l. 3. de Fide ad Gratiam 5. *Deus*, ait, id est, *sempiterna divinitas*, *erat in Christo*. q. d. Christus reconciliavit mundum, quia erat Deus Secundo, et melius, *Deus erat in Christo*, id est per Christum, *mundum reconcilians sibi*. Ita Græci. Tertio, Cajetan. *Mundum in Christo*, hoc est mundum Chrito credentem, reconciliavit sibi Deus. Sed hoc coactum et distortum videtur.

Non reputans illis delicta ipsorum.] q. d. Non imputans, sed gratis remittens delicta per justitiæ Christi, non imputationem, ut volunt hæretici, sed realem infusionem. Ita Chrysost. et Anselmus.

Nota hebraismum. Scriptura dicit Deum statuere, imputare ad peccatum, vel non imputare, non quasi in re ita non sit; sic enim falleretur Deus: sed potius, quia sincerissimum est Dei judicium, reputatque res et peccata vere ut sunt. Secundo, quia ex Dei judicio, puta ex lege æterna quæ est in mente Dei, pendet omnis lex, ac consequenter peccatum contra legem. Tertio, et maxime, quia omnis peccati remissio pendet ex Dei condonatione; condonare autem est quasi non imputare: peccatum enim ens morale est, offensa scilicet Dei, quæ pariter morali causa, scilicet condonatione, tollitur; sed Dei liberalis clementia cum hac simul gratiam, charitatem, et virtutes omnes infundit, ut iis quasi realibus Dei donis ornemur, justificemur, flamusque digni amicitia Dei.

Et posuit in nobis verbum reconciliationis,] prædicationem scilicet verbi Dei, quo Deo homines reconciliemus, ut dixi v. præced. Posset Secundo, *verbum* pro re metonymice, quasi signum pro signato accipi: sic *verbum reconciliationis* esset ipsa reconciliatio, sive potestas et ministerium, ut dixi v. præced. reconciliandi homines Deo.

20. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo.] q. d. Obsecramus vice Christi, quasi legati Christi, et quasi Christus per nos vos obsecret; ut velitis Deo reconciliari. En qua industria, efficacia, zelo utitur Apostolus, ut Corinthios convertat.

21. Eum qui non noverat peccatum,] scilicet per experientiam, qui tamen noverat illud per simplicem notitiam, ait D. Thomas, id est Christum, qui peccatum nunquam fecerat.

Pro nobis peccatum fecit,] qui eramus peccatum, ait Illyricus; quia peccatum, inquit, est substantia et forma animæ nostræ. Sed hoc de nobis dicere, delirium est, de Christo, blasphemia. *Peccatum* ergo, id est hostiam pro peccato nostro, fecit Deus Christum pro nobis, ne nos quasi victimæ piaculares, illud æterna morte et igne lueremus. Ludit ergo Apostolus in voce *peccatum*, quia dum ait. *Eum qui non noverat peccatum*, peccatum proprie; dum vero addit, *Pro nobis peccatum fecit*, peccatum metonymice accipit: juxta can. 3. ita Ambros. Theoph. Anselm. Hinc Christus psal. 21. 2. nostra delicta sua vocat. Ita Theodor. ibi. Secundo, *peccatum*, ait D. Thomas, id est in similitudinem carnis peccati, ut esset Christus passibilis, uti peccatores ex Adæ peccato passionibus sunt obnoxii. Tertio, *peccatum*, id est, ut Christus æstimaretur ab hominibus peccatum, id est peccator insignis, dum quasi infamis latro suspensus et crucifixus est. Ita Græci.

Ex hisce tribus sensibus primus ceteris plenior, significantior et nervosior est magisque ex usu et phrasi Scripturæ, quæ sæpe *peccatum* vocat ipsam victimam piacularem sive expiatricem peccati: ut Osee 4. 8. *Peccata* (id est hostias pro peccato oblatas) *populi mei comedent* (sacerdotes.) Levit. 4. 24. *Quia* חטאת הוא *chattat hu*, peccatum est, id est *hostia pro peccato:* uti vertit noster Interpres. Ibidem v. 21. חטאת *chattat*, peccatum, id est, *victima pro peccato multitudinis est.* Ezech. 44. 29. *chattato*, peccatum suum, id est, *victimam pro peccato suo, ipsi comedent* (peccatum enim in se comedi nequit: est enim cibus nimis durus, nec ulli stomacho digestibilis). Cujus phrasis et metonymiæ ratio hæc est, quod in hostiam piacularem tota peccati pœna, noxa et ultio transcribatur, itaque in eamdem peccatum ipsum transscribi et transponi videatur. Noxa enim caput nocens sequitur. Hujus rei symbolo solebat sacerdos hostiæ manus imponere, illique peccata populi imprecari. Per manus enim significantur actiones et peccata, utpote quæ manibus plerumque peraguntur, inquit Theodor. in Levitici cap. 1. Manuum ergo impositio super victimam, et symbolum erat oblationis, et testimonium reatus in hostiam translati, ut hostia fieret piaculum, itaque peccatum ipsum, id est omne pondus, pœnam et vindictam peccati, in se susciperet. Hoc modo in die solemni expiationis pontifex hirco emissario peccato totius populi imprecabatur, eumque deinde quasi peccatis onustum per certum hominem extra castra deducebat, et dimittebat in desertum à feris devorandum. De quo ita scribitur Levit. 16. v. 20. *Offerat hircum viventem, et posita utraque manu super caput ejus, confiteatur omnes iniquitates filiorum Israel, et universa delicta atque peccata eorum: quæ imprecans capiti ejus, emittet illum per hominem paratum in desertum. Cumque portaverit hircus omnes iniquitates eorum in terram solitariam, et dimissus fuerit in deserto, revertetur Aaron, etc.*

Ut nos efficeremur justitia Dei in ipso.] q. d. Ut nos efficeremur justi apud Deum, justitia à Deo infusa per merita Christi. Vide can. 21. et 30. Ita Chrysost. Dicit *justitia*. Non Justi, ait Theophyl., ut excellentiam gratiæ significet, qua fit ut nullus in justo sit nævus, nulla peccati macula, sed omnis et tota gratia ac justitia. Secundo, *justitia Dei*, id est ut effectus, similitudo, justitiæ Dei increatæ nobis per creatam et infusam justitiam communicaretur. Ita Cyrillus 12. Thesauri c. 3. Tertio, *justitia Dei*, quia Deus debet non nobis, sed Christo, et Christi meritis, ut justitiam nobis infundat, et peccata remittat. Ita August. Enchirid. c. 41. Simile 1. Cor. 1. v. ult.

Objiciunt hæretici: Christus factus est pro nobis peccatum, quia peccatum nostrum illi imputatum est, et in illo punitum: ergo nos efficimur justitia Dei, quia illa nobis imputatur.

Resp. non esse simile, nec enim Christus vere potuit esse peccator, uti nos vere possumus esse justi; neque hanc analogiam urget Apostolus; sed tantum quod Christus ideo suscepti nostra peccata, ut nos per eum justificaremur. Adde: Christus vere factus est peccatum, id est hostia pro peccato (hanc enim significat hic peccatum) ergo et nos vere fimus justitia Dei: sic enim apte et solide hoc argumentum in ipsos Novantes retorquemus.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, HORTATUR NE OBLATAM RECONCILIATIONIS (QUAM IN FINE CAP. PRÆCEDENTIS COMMENDAVIT GRATIAM NEGLIGANT.

SECUNDO, V. 4. DOCET, QUALES ESSE DEBEANT MINISTRI, PRÆSERTIM APOSTOLI, ET PRÆCONES EVANGELII.

TERTIO, V. 11. COR SUUM CHARITATE IN CORINTHIOS DILATATUM PANDIT, EOSQUE AD SIMILEM CHARITATIS DILATATIONEM PROVOCAT.

QUARTO, V. 14. MULTIS ANTITHESIBUS DOCET QUAM CAVENDA SINT FIDELIBUS INFIDELIUM, COMMERCIA ET CONNUBIA.

1. ADJUVANTES autem exhortamur, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. 2. Ait enim : Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis, 3. nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum : 4. sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, 5. in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, 6. in castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, 7. in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma justitiæ à dextris, et à sinistris; 8. per gloriam, et ignobilitatem; per infamiam, et bonam famam : ut seductores : et veraces; sicut qui ignoti, et cogniti : 9. quasi morientes, et ecce vivimus : ut castigati, et non mortificati : 10. quasi tristes, semper autem gaudentes : sicut egentes, multos autem locupletantes : tanquam nihil habentes, et omnia possidentes. 11. Os nostrum patet ad vos, ô Corinthii, cor nostrum dilatatum est. 12. Non angustiamini in nobis : angustiamini autem in visceribus vestris : 13. eamdem autem habentes remunerationem, tanquam filiis dico : dilatamini et vos. 14. Nolite jugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate? Aut quæ societas luci ad tenebras? 15. Quæ autem conventio Christi ad Belial? Aut quæ pars fideli cum infideli? 16. Quis autem consensus templo Dei cum idolis? Vos enim estis templum Dei vivi, sicut dicit Deus : Quoniam inhabitabo in illis, et inambulabo inter vos, et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus. 17. Propter quod exite de medio eorum, et separamini, dicit Dominus; et immundum ne tetigeritis : 18. et ego recipiam vos : et ero vobis in patrem, et vos eritis mihi in filios et filias, dicit Dominus omnipotens.

1. ADJUVANTES AUTEM.] Græce συνεργοῦντες, id est *cooperantes* Deo, ut propositam reconciliationem, de qua dixi cap. præced. vers. 18. 19. et 20. quod *Deus nos reconciliavit sibi per Christum, et dedit nobis ministerium reconciliationis, etc.*, assequamini.

EXHORTAMUR, NE IN VACUUM GRATIAM DEI RECIPIATIS.] In vacuum gratiam recipit, qui cum ea non laborat, ait Anselmus, nec ei suum studium adjungit, quique per desidiam facit ut in se gratia sit otiosa; dum eam bonis explere operibus non satagit. q. d. Ne putetis quod sola fides sit reconciliatio, quia ad eam bona vita et opera sunt necessaria. Ita Theophyl. ex Chrysost.

Nota *Gratiam* vocat generale beneficium reconciliationis mundi, et redemptionis Christi : de illo enim egit in fine capitis præcedentis; sub illo tamen intelligit gratiam particularem, quam cuique meruit Christus, et quam cuique dat Deus, ut hujus generalis Christi redemptionis quisque particeps fiat.

2. AIT ENIM (Deus per Isaiam c. 49. 8.) TEMPORE ACCEPTO EXAUDIVI TE.] Probat Apostolus nunc esse tempus gratiæ et reconciliationis, ut hanc gratiam non in vacuum recipiamus, ex eo quod Isaias tempus hoc fore gratiæ prædixerit. Estque tacita hic occupatio. Dicere enim quis poterat : Non est in mea potestate Dei gratiam recipere : nam gratiam dare vel non dare pendet à libera voluntate Dei : quomodo ergo, ô Paule, ad eam recipiendam me hortaris? Resp. Paulus : En tibi tempus acceptabile, en tempus salutis, en tempus gratiæ; quo, ut Isaias prædixit, Deus suam gratiam omnibus offert, omniumque preces et vota exaudit.

TEMPORE ACCEPTO,] id est placito, vel placabili, ut habet Isaias. Nota. Hoc tempus est legis gratiæ, sive præsens Christianorum vita, in qua bene operandi merendique tempus est, et post illam non dicitur placitum; quia in hoc placuit Deo gratiam suam, benevolentiam, reconciliationem et salutem per Christum omnibus proponere. Dicitur acceptum et acceptabile, id est acceptissimum maxime acceptandum, dignumque

quod ab omnibus plausu et exultatione mira suscipiatur, utpote salutem afferens mundo per Christum.

Nota Secundo. Sunt hæc verba Patris ad Filium, q. d. *Exaudivi*, id est exaudiam (prophetice enim ponitur præteritum pro futuro) te, Fili mi, pro membris tuis, et in membris fidelibus deprecantem, opem, gratiam et salutem postulantem: *et in die salutis*, id est, in illo tempore gratiæ, quo omnes homines per te, ô Christe, vocabo ad æternam salutem, *adjuvi*, id est adjuvabo te, ut in tuis membris, scilicet Christianis, salutem eis à te propositam assequaris. Ita Ambros. Chrysost. Anselm. Unde Christus Isaiæ 61. 2. à Spiritu sancto unctum, et missum se dicit, *ut prædicarem*, inquit, *annum placabilem Domino, et diem ultionis Deo nostro, ut consolarer omnes lugentes*. Pro *anno placabilem*, hebraice est שנת רצון *schemat ratson*, quod Septuag. εὐδοκίας vertere solent, q. d. annum divinæ benevolentiæ et liberalitatis, qualis erat jubileus, ad quem alludit; jubileus enim typus erat hujus anni Evangelici. Totum ergo tempus prædicationis Christi, et deinceps totum legis novæ tempus Christo obedientibus, ejusque liberalitatem acceptantibus, annus fuit et jubileus, id est annus misericordiæ, pacis, remissionis, salutis, libertatis: in quo post longam iram Dei in nos, restituimur in ejus gratiam, acceptationem, benevolentiam, hæreditatem, gloriam, omniaque bona pristina, quæ in paradiso in statu innocentiæ habuimus. Idem tempus, et annus hostibus fuit ultionis dies; (dies enim hic synecdochice ponitur pro tempore) quo scilicet Deus genus humanum ultus est de inimicis suis, puta dæmonibus, illos sua tyrannide expellendo.

3. Nemini dantes (nemini date, vel demus. est hebraismus: ponitur enim participium pro præsenti conjunctivi vel imperativi) ullam offensionem (ullum scandalum. q. d. Cum illum diem agamus, quo omnes ad salutem à Christo vocantur, caveamus ne cui scandalum demus, ne quis licentiori vita, aut morositate, vel impatientia nostra offensus viam salutis, scilicet christianismum, suscipere, aut in ea progredi recuset:) ut non vituperetur ministerium nostrum] quo nos Apostoli prædicatione, verbo, vita omnes ad hanc salutem pellicere satagimus.

4. Exhibeamus nos.] Græce συνιστῶντες, quod Erasmus vertit, *commendantes*; alii, *declarantes*; optime Syrus, *præstantes*, sive *exibentes*. Rursum hoc participium capitur pro verbo sive indicativi modi: *præstantes*, id est præstamus, exibemus, et, ut legit Ambrosius, *commendamus*, ut hisce omnibus Paulus se contra pseudoapostolos commendet et laudet: sive potius pro optativi modi, *præstantes*, id est præstemus; exhibentes, id est exibeamus et commendemus nos. Hæc enim omnia sunt adhortantis, simul tamen et tacite laudamus se suumque apostolatum. Nam exhortatur hic Paulus omnes Christianos sed maxime Evangelii præcones, quales multi erant Corinthi, ad vitam Evangelicam et Apostolicam; et simul hoc ipso tacite se, suam vitam, passiones, patientiam et virtutes hic describit, ut illas imitentur, easque pseudoapostolorum arrogantiæ, mollitiei, impatientiæ et vitiis opponant: contra hos enim sui æmulos et calumniatores sese hac epistola laudare cogitur, ut patebit c. 11.

Proponit ergo hic vivam veri et genuini Apostoli et doctoris Evangelici imaginem, quam omnes Doctores et Pastores imitentur, et ad quam quisque doctores de fide et integritate suspectos examinet; ut videant Corinthii, quam inique ventosos suos pseudoapostolos et thrasones prætulerint Paulo ejusque sociis verbi Dei Apostolis, utpote in quos solos omnes sequentes genuini Apostoli notæ apprimè conveniant.

Sicut Dei ministros in multa patientia.] Exhibitio enim et ostensio patientiæ, non unius, sed multæ, est demonstratio, quæ hominibus claro ostendit et demonstrat non esse ministros Dei.

Nota τὸ *in patientia*, referri ad sequentia. q. d. Exhibeamus nos quasi Dei ministros patientes in multis tribulationibus, necessitatibus, angustiis, plagis, aliisque, quæ sequuntur: hanc enim patientiam quasi altiorem se philosophiam mirantur homines (qui in vexationibus irasci, indignari, verbis et verberibus ulcisci se solent) ex eaque colligunt veram doctrinam, fidem, religionem, Dei spiritum. Ita S. Xaverius, et socius ejus J. Fernandez in Japone diu concionantes nihil profecerunt, donec à Japone sputo, in faciem appetiti, modeste deterso sputo, quasi nihil passi in concione sua perrexerunt, probra, irrisiones, aliaque plurima patientissime pertulerunt: hanc enim patientiam admirati Japones ingenio acres, quasi homines cœlo lapsos colore, eorumque doctrinam et fidem certatim amplecti cœperunt, Idem intellexit Gentilis Epictetus, suosque docuit, ut se suamque sapientiam non tam per verba quamper opera, præsertim patientiæ et constantiæ, ostenderent et docerent. Ita enim præscribit suis Enchiridii c. 29. *Et tu igitur ne verba celeriter ostendas imperitis, sed opera quæ verborum concoctionem sequuntur. Nam et oves non fœnum afferunt opilionibus, ut demonstrent quantum comederint, sed pastu intra se concocto extra ferunt lanam et lac.* Ita Christus Matth. 7. 16. de falsis Prophetis ait: *A fructibus eorum cognoscetis eos* Et Luc. 8. 15. loquens de Evangelii semine, quod in terram bonam cadit; *Hi sunt*, inquit, *qui in corde bono et optimo audientes verbum retinent, et fructum afferunt in patientia.*

In necessitatibus,] egestatibus scilicet, cibi, potus, vestium, ait Anselmus. Secundo, generalius Theophyl. necessitatem, inquit, vocat tribulationis intentionem et exaggerationem; cum illa adeo invalescit, ut inestricabilis videatur, hominemque in extremam necessitatem adigit, et quasi suffocat.

5. In seditionibus] ἐν ἀκαταστασίαις, in agitationibus et expulsionibus crebris, ut locum non habeam ubi pedem figam, sed cogar huc illucque discurrere. Ita Theoph. Secundo, tamen verti potest, *In* tumultibus, confusionibus, *seditionibus:* ita enim capitur ἀκαταστασία, Luc. 21. 9.

6. In castitate] ἐν ἁγνότητι, *in puritate*, scilicet omnibus in rebus, tum quod munerum corruptelam Paulus non admiserit, et à suis admitti vetuerit, tum quod citra sumptum aliorum prædicarit, ait Theophyl. Noster pressius vertit, *in castitate:* pura enim et plena castitas, ut scilicet omni libidinis usu abstineas, et castitatem angelicam colas, ut fecit Paulus et Apostoli, signum est hominem esse divinum Deique ministrum: omnis enim hæresis et infidelitas putat, et vere putat, sibi esse impossibilem castitatem: solis enim Catholicis, fide vera, Deique gratia præditis possibilis est. Hinc apud hæreticos non est invenire

virgines, et virginum contubernia, nec monachos et monasteria, imo nec sacerdotes, aut cœlibes ministros; uti à Paulo et Apostolis quasi ducibus et magistris didicit et habuit omni ætate Ecclesia Catholica et Romana.

In scientia.] q. d. Demus operam, ne videamur nonnullis rudes et indocti rerum Christianarum agendarum et vitandarum : sed potius ostendamus nos hæc scire docendo alios, quæ bona agere, quæ mala vitare debeant, ut salutem assequantur : ex quo omnes agnoscant nos esse Dei ministros, præcones et Apostolos. Ita Ambros. Non male etiam Anselm. per *scientiam* intelligit cognitionem sacræ Scripturæ.

In suavitate,] ne per rancorem iis, qui non vexant, simus asperi, sed per suavitatem mentis, verborum et operum iis simus dulces, benigni, benefici, sic dicent omnes nos esse ministros Dei. Adamantini enim plane animi est, ait Theophyl. si quis, cum undique exacerbatur et pungitur, non solum longanimis sit, verum etiam mitis et benignus; supra hominem hoc est, christianum est, divinum est.

Talis fuit S. Athanasius, de quo Nazianz. orat. in laudem ejusdem, *Athanasius*, inquit, *vita sublimis erat, verum animo humilis : ea erat comitate, ut ad eum aditus omnibus pateret, clemens, ab ira alienus, miseratione præditus, sermone jucundus, moribus jucundior, forma angelicus, animo magis angelicus, in objurgando placidus, in laudando erudiendi vim habens, ne aut mollities dissoluta, aut severitas fastidiosa et importuna esset : erat denique percutientibus adamas, dissidentibus magnes.*

In Spiritu sancto,] in donis et operibus ope et instinctu Spiritus sancti factis. q. d. Omnia tam pio, benigno, sincero, incenso spiritu agamus, ut pateat nos non vanitate, aut superbia agi, sed à Spiritu sancto. Ita Anselm. Theophyl. Chrysostom.

7. In verbo veritatis,] ut veritatem Evangelicam vere et sincere prædicemus.

In virtute Dei,] ἐν δυνάμει, *in potentia*, faciendo scilicet miracula, aut potius : ut Chrysost. in constantia Christiana et fortitudine in tot adversis totque laboribus, et in vehementia sermonis, et concionis efficacia : hæc enim per Dei potentiam nobis aspirata, probant nos veri Dei ministros esse potentes et admirabiles.

Per arma justitiæ a dextris, et a sinistris.] Refer ad v. 4. *Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros;* inde enim omnia sequentia pendent usque ad v. 11. q. d. *A dextris et à sinistris*, hoc est, tam in prosperis, quam in adversis, ubique justitiæ, id est justæ ac sanctæ vitæ, virtutumque, actionibus tanquam armis utamur, ut nec prosperis elevemur, nec turbemur adversis, aut desperemus. Ita Anselmus.

Aliter Chrysost. et Theoph. Arma, inquiunt, sinistra sunt adversa, dextera sunt prospera quæ alternando Dei servos quasi arma communiunt, ut nec in superbiam erigantur, nec in pusillanimitatem deprimantur.

8. Per gloriam, et ignobilitatem] q. d. Sive honoremur et laudemur, sive inhonoremur et vituperemur : ut cum Lycaonii voluerunt Paulum ut Deum adorare, et mox ut impostorem lapidare, Actor. 14. Τὸ enim *per* capitur pro *in* : de quo plura 1. Timoth. 2. 15.

Per infamiam, et bonam famam,] sive infamemur, sive fama simus celebres.

Ut seductores,] quasi seductores æstimati, cum veraces simus. Ita Ambros.

Sicut qui ignoti, et cogniti,] quasi qui in fidelibus et improbis habemur ignoti et obscuri; cum noti simus Deo et conscientiis vestris. Ita Amb.

9. Quasi morientes,] quasi qui videmur propter quotidiana pericula, flagella et ærumnas semper mori; cum Deus ecce nos vivos conservet, illæsos et vegetos.

Ut castigati, et non mortificati] ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι, ut correpti, vel castigati, et non occisi : sive ut qui corripiamur et castigemur, sed non occidamur : omnia enim pendent à v. 4. *Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros*, ut dixi.

10. Sicut egentes, multos autem locupletantes,] tum divinis et cœlestibus, tum terrenis bonis : colligebat enim Paulus eleemosynas pro pauperibus, maxime Hierosolymitanis.

Tanquam nihil habentes, et omnia possidentes.] Necessaria enim habeo, nec plura opto, imo quasi ima, mihique subjecta, contemno : unde perinde habeo ac si omnia possiderem. Secundo, quia licet pauperes simus nos Apostoli, principes tamen sumus fidelium, qui ditissimi ad nostros pedes omnia deponunt. Ita Ambros. et Anselm. Vide Chrysost. hic, et in morali. Posset Tertio, sic accipi : *omnia possidentes*, scilicet libros, vestes, omniaque necessaria, ut sit distributio pro generibus singulorum, non pro singulis generum, *omnia*, id est, aliqua ex omnibus, puta ex cibo, calceis, vestibus, aliisque omnibus, quantum sufficit. Alii, Deum, qui est omnia, et in Deo omnia possidentes. Sed hoc mysticum est et symbolicum.

Notat Anselm. in tristibus hic addi *quasi*, non in prosperis, quia omnis tristitia Sanctorum hic *quasi* habet : nam brevi et in somnis quasi transit, videturque esse quasi umbra et somnium, nec esse tristitia, sed quasi tristitia : gaudium autem Sanctorum non habet *quasi*, quia solidum est ob spem certam æternæ beatitatis. Contra vero impiorum gaudium hic habet *quasi*, quia breve et umbraticum videtur esse somnium; sed tristitia eorum non habebit *quasi*, quia solida erit et æterna.

Nota Secundo hic, qualis fuerit vita Pauli et Apostolorum; nimirum talis, qualem Cœnobitarum et Religiosorum (quales quorumque parentes fuerunt Apostoli) vitam esse scribi Nazianz. orat. 1. de pace, dum ait : *Vita eorum sunt opes in egestate, possessio in peregrinatione, gloria in contemptu, patientia in infirmitate, proles egregia in cœlibatu : qui delicias aspernari pro deliciis habent, qui regni cœlestis causa humilitatem amplectuntur, qui in mundo nihil habent, et mundo superiores sunt, qui cum in carne sint, extra carnem tamen vivunt, qui pro portione Deum habent, qui propter regni spem inopia laborant, et propter inopiam regnant.* Talis fuit vita Episcoporum et virorum Apostolicorum. S. Martinum laudat Sulpitius, quod ita impleret Episcopi dignitatem, ut monachi propositum, paupertatem et officium non desereret. De S. Augustino memorat Possidonius, eum in mensa tam frugalem fuisse, ut ad panem olera semper, carnem vero rarius et nonnisi propter hospites adhiberet : cumque morti esset proximus, nullum testamentum condidisse. *Quia*, inquit, *unde conderet, pauper Christi non habebat.* Hic tamen vir Arrianos, Manichæos, Donatistas, Pelagianos debellavit, et ex primis fuit Ecclesiæ columnis et Doctoribus.

De Exuperio Tolosæ Episcopo ita scribit S. Hier. *Esuriens*, inquit, *pascit alios, et ore pallente jejuniis fame torquetur aliena.*

Hæc ergo est norma et forma vitæ Apostolicæ præscripta à S. Paulo, quam omnes sectentur perfectionis et salutis animarum studiosi : ex qua desumptum est breviarum Instituti Societatis nostræ, quod typis cusum singuli nostrum circumferre, jugiterque oculis et menti præfigere solent, quasi domesticum monitorem, et tanquam acrem virtutis et zeli stimulum, imo quasi vivum vocationis et professionis suæ speculum. Estque tale : *Homines mundo crucifixos, et quibus mundus ipse sit crucifixus, vitæ nostræ ratio nos esse postulat : homines inquam novos, qui suis se affectibus exuerint, ut Christum induerent, sibi mortuos, ut justitiæ viverent. Qui, ut D. Paulus ait, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, se Dei ministros exhibeant : et per arma justitiæ à dextris et à sinistris; per gloriam, et ignobilitatem; per infamiam, et bonam famam; per prospera denique et adversa magnis itineribus ad cœlestem patriam et ipsi contendant, et alios etiam quacumque possunt ope studioque compellant, maximam Dei gloriam semper intuentes. Hæc est summa, hic scopus nostrarum Constitutionum.* Jesus.

11. Os NOSTRUM PATET AD VOS, ô CORINTHII,] cor meum gestio in sinum vestrum effundere q. d. Os meum patet, hiat, plura vult dicere, totumque meum in vos affectum expromere, nec valet; quidquid enim et quantum dicam, minus est affectu meo, nec illum dicendo æquare et expromere illive satisfacere possum.

Dicit hoc Apostolus, ut ostendat se ea quæ jam dixit de sua patientia, tribulationibus et virtutibus, non ex philautia, sed ex amicitia, confidentia, intimoque gaudio et amore Corinthiorum dixisse. Solent enim amici invicem sua secreta gaudia, intimaque omnia tam bona quam mala communicare, et in amici suum confidenter effundere, itaque internum benevolentiæ affectum testari et patefacere : quem, cùm ingens est, exprimere magis magisque satagunt, nec tamen dicendo exæquare possunt. Ita facit hic Paulus.

COR NOSTRUM DILATATUM EST,] amore erga vos. q. d. Vehementissime vos amo.

Nota. Hebræi opponunt passim hæc duo צרה *tsara* et רחב *rochab*, id est θλίψιν καὶ ἄνεσιν, angustias et latitudinem vel dilatationem. Per latitudinem intelligunt cor lætum, amicum, liberale, munificum : per angustias cor triste, pusillanime, suspiciosum, avarum. Sicut enim tristitia et avaritia cor, frontem et manus arctant et contrahunt; ita lætitia, alacritas et charitas eadem dilatant et diffundunt. Sic psal. 118. dicitur : *Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum.* Sic 3. Reg. 4. 29. dicitur Deus Salomoni dedisse *latitudinem cordis*, id est, cor latum, liberale, regium, magnificum et magnanimum, *quasi arenam quæ est in littore maris*, ut scilicet instar arenæ in maxima esset quantitate, copia et abundantia.

12. NON ANGUSTIAMINI IN NOBIS,] sed plene et spatiose in corde meo habitatis, latissima vos cordis charitate complector. Loquitur de corde et animo, quasi domicilio.

ANGUSTIAMINI AUTEM IN VISCERIBUS VESTRIS,] angustam vos et exiguam charitatem habetis in corde et visceribus vestris, præcordia vestra angusta sunt, ut parum in eis loci habeam q. d. In amore et benevolentia mihi non respondetis. Videntur Corinthii obtrectatione pseudoapostolorum nonnihil aversi fuisse à S. Paulo; unde tantam charitatem in eos ostendit, ut vicissim eorum in se amorem provocet et accendat.

Rursum videbatur Paulus priore epistola arctasse Corinthios prohibendo eis idolothyta, litigium coram judice infideli, agapes et convivia opulentiora : et v. 14. erat eos arctaturus ad matrimonium cum fideli (licet impari) ineundum : præmunit ergo et excitat eos ut latis charitatis Christi visceribus hæc in speciem arcta, non tam sua, quam Christi præcepta excipiant.

13. EAMDEM AUTEM HABENTES REMUNERATIONEM (parem amorem rependentes mihi) DILATAMINI ET VOS,] Græce, τὴν αὐτὴν ἀντιμισθίαν, *eamdem remunerationem*, scilicet amoris, supplet Theophyl. εἰσενέγκατε, *adferte*; vel, ut noster, *habentes*. Secundo, Chrysost. refert ad sequentia, ὡς τέκνοις λέγω, *tanquam filiis dico*, edico præcipio et exigo à vobis hanc charitati remunerationem. Tertio, et planissime, ut intelligatur κατὰ, id est, secundum eamdem remunerationem charitatis, πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς, *dilatamini et vos*. q. d. Eamdem charitatis mensuram et latitudinem mihi reddite et reponite, pari mensura cor charitatem vestram in me extendite et dilatate. Aliter enim Vatabl. nam subintelligit, *propter* : itaque vertit, *propter eamdem remunerationem dilatamini et vos*, hoc est, propter repensionem benevolentiæ nostræ amplificate cor vestrum, ut nos æqua latitudine capiat et diligat.

Nota. Loquitur de remuneratione et redditione amoris, non præmii cœlestis, ut volunt aliqui, qui hunc dant sensum, q. d. Cum idem præmium et mercedem in cœlis mecum sitis habituri dilatate et vos charitatem vestram in me. Sed alium esse genuinum sensum patet ex dictis.

14. NOLITE JUGUM DUCERE (participationem et commercium habere) CUM INFIDELIBUS,] in iis quæ ad religionem pertinent, aut ita arcte et familiariter, ut vos sensim inclinemini ad eorum infidelitatem et vitia; quale est iis matrimonio jungi. q. d. Separate vos ab infidelium cœtibus, templis, sacrificiis, conviviis, conjugiis, omnique eorum commercio vel per se impio aut injusto, vel periculoso aut scandaloso. Nolite facere uti Judæi, de quibus dicitur psal. 10. 5. v. 35. *Commisti sunt inter Gentes, et didicerunt opera eorum, et servierunt sculptilibus eorum.* Ita Chrysost. Ambros. Theophyl. S. Hieron. vero l. 1. contra Jovin. accipit de matrimonio cum infidelibus cavendo. Videtur Apostolus alludere ad psal. 105. 28. *Initiati sunt Beelphegor* : ibi enim hebr. est ויצמדו *iitsamedu*, id est, jugati sunt Beelphegor. צמד *tsemed* enim idem est quod par vel conjugatio duorum boum, v. g. vel hominum. Sicut enim Hebræi Num. 25. fornicando cum Madianitis in honorem Beelphegor, illi quasi jugati, et jugo religionis, copulati sunt : ita et qui arcto commercio, v. g. conjugio, copulatur cum infideli, videtur quasi Beelphegor, id est dæmoni, qui infidelium est præses, copulari. Aliter Anselmus : infideles enim (græce ἀπίστους, id est, ut vertit Syrus, *incredulos*, intelligit pseudoapostolos judaizantes, qui fidem Christi evacuare, et legis Mosis cœremonias statuere

conabantur; ut horum societatem velit vitari Apostolus: hi enim magis perniciosi Christianis sunt magisque vitandi quam Gentiles ipsi et infideles. Hic sensus bonus est, sed partialis; Apostolus enim quorumvis infidelium et incredulorum commercia vitari vult.

Transit hic Apostolus more et licentia epistolari ad aliud punctum Corinthiis tum necessarium, scilicet, ut vitent arctas familiaritates infidelium. Frustra ergo quis quærat, quomodo hæc cum præcedentibus connexa sint.

Nota. Græce est μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες, quod probe, ait Erasmus, Noster vertit, *ne jungamini eodem jugo cum infidelibus*. Nam si Christianus ducat uxorem Ethnicam, aut Christianus in gerendo magistratu collega sit Ethnico, dicetur ἑτερόζυγῶν. Hujusmodi matrimonia Hieronymus imparia vocat.

Ubi Adverte, ἕτερον apud Græcos interdum significat alterum è duobus, interdum diversum, sive è duobus, sive è pluribus. Sic dicitur ἑτερόφθαλμος, qui altero caret oculo; ἑτερόδοξος, vero, qui diversæ est opinionis. Unde incertum est an Paulus dicat ἑτεροζυγοῦντας, qui alteram jugi partem sustinent, an qui cum diversæ conditionis homine jugum ducunt.

Priorem ἑτέρου acceptionem, scilicet communem, sequitur Budæus, qui ἑτεροζυγοῦντες interpretatur per ὁμοζυγοῦντες, qui simul cum socio alteram jugi partem trahunt. q. d. Nolite cum infidelibus alteram jugi partem trahere; uti in Campinia eamdem carrucam trahunt duo boves, in idem jugum unus à dextera, alter à sinistra parte, caput inserentes.

Secundo, posteriorem acceptionem ἑτέρου sequuntur alii, et proprie vertunt. Nolite aliud, diversum, vel impar, jugum trahere, quod sit, quando juguntur diversæ conditionis homines æque ac jumenta, ut equus et asinus in eodem curru, quod olim lege veteri Deuter. 22. 10. vetitum erat: quo forte alludit Apostolus. Et hic secundus sensus est probabilior ex his quæ sequuntur, *Quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate?*

Tertio, Theophyl. vertit, *nolite in alteram jugi*, vel *lancis* (de libra enim ipse accipit) *partem vos inclinare*, conjugi vestro, scilicet infideli, impio et injusto, vos inclinando et accommodando: nam ἑτεροζυγεῖν, ait, est alteri lanci incumbere, et de injusta libra dicitur, quando videlicet altera lanx gravior est, ut libra in alteram partem magis pendeat. q. d. Sic pariter injusto conjugi et compari infideli, nolite vos inclinare.

Quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate?] id est, justis cum iniquis, puta fidelibus cum infidelibus.

Nota. Durum erat Corinthiis in tanta paucitate Christianorum arctari ad commercia et conjugia cum fidelibus ineunda. Multi enim inter eos sibi nec genere, nec opibus, nec statu, nec aliis dotibus pares inveniebant: itaque vel conjugio eis abstinendum erat, aut ducenda conjux nobilitate, gradu et divitiis impar et inferior. Rursum jure naturæ et divino eis aliisque fidelibus simpliciter et absolute prohibitum non erat ducere infidelem conjugem: erat tamen id indecens et periculosum, ideoque ab Apostolo hic prohibetur. Apostolus ergo ut hanc duritiem emolliat, eisque legem hanc suam persuadeat, quinque utitur rationibus sive antithesibus ab ipsa rei repugnantia petitis.

Primum affert cum ait: *Nolite jugum ducere*, scilicet impar et dispar (hoc enim est Græcum ἑτεροζυγεῖν ut dixi) *cum infidelibus*. q. d. Conjugium dispar ingens est onus et jugum, perinde ac si bos et equus idem currus jugum subeant, ingens uterque ob disparem et incongruum socium, jugum et laborem subit. Ergo nollite illud jugum vobis ipsis imponere. Secundam affert cum ait: *Quæ societas luci ad tenebras?* q. d. Lux et tenebræ in eumdem locum aut subjectum convenire simul nequeunt: ergo congrue fieri nequit ut fidelis habens lucem fidei in idem jugum conveniat cum infideli, qui plenus est tenebris infidelitatis. Tertia est, *Nulla*, inquit, *est conventio Christi ad Belial*: atqui fideles pertinent ad Christum, infideles ad Belial: ergo hi convenire nequeunt. Quarta, fidelis cum infideli nullam habet partem aut communicationem, sed ab eo toto genere dissidet, tantumque distat quantum fides distat ab infidelitate, cœlum ab inferno. Ergo hi conjungi non possunt. Quinta, templum Dei non potest associari idolis et templis dæmonum: ergo nec fidelis infideli. Fidelis enim est templum Dei, infidelis vero est templum et simulacrum diaboli.

15. Quæ conventio Christi ad Belial?] Græce τίς συμφώνησις, id est, *quæ consonantia*, quis concentus, quæ concordantia, quod conjugium Christi, qui est omnis disciplinæ, obedientiæ, justitiæ pater, *cum Belial*, id est diabolo, ejusque asseclis infidelibus?

Nota. Non *Beliar*, ut Græci corrupte legunt, sed *Belial*, hebraice dicitur, ut vult R. Kimchi quasi בלי יעל *beli iaal*, id est, sine utilitate, qui non prodest, qui inutilis est: quo alludit noster Interpres Proverb. 6. 12. *Apostata homo Belial* (ita enim est in Hebræo) id est, *vir inutilis*. Vel potius à בלי על *beli ol*, id est, sine jugo: ita enim vertit S. Hieron. et Aquila. Hinc *Belial* significat Primo, obedientiam, rebellionem, impietatem; Secundo, inobedientes, rebelles, impios; Tertio, significat diabolum, qui princeps fuit omnis apostasiæ et inobedientiæ, quique primus apostata, legis, fidei et obedientiæ Dei jugum excussit. Hinc *viri*, vel *filii Belial* vocantur apostatæ. q. d. Filii diaboli, vel filii inobedientiæ, rebellionis, impietatis, hoc est, improbissimi et impiissimi.

Quæ pars fideli cum infideli?] Quid commune habet fidelis, quod participet cum infideli? Sic 3. Regum 12. 16. dicitur: *Quæ nobis pars in David? vel quæ hæreditas in filio Isai?* q. d. Nulla communicatio, nulla participatio nobis est cum Davide, nihil commune, nullam partem, aut hæreditatem cum eo communem habere volumus. Hæc antithesis explicat tres præcedentes; vult enim dicere: non convenire, ut fidelis jungatur infideli, sicut non convenit, justitiam iniquitati, lucem tenebris, Christum Belial, templum Dei idolis jungi et sociari.

16. Vos enim estis templum Dei vivi,] per fidem, gratiam, sanctitatem. Præclare S. Cyprian. tract. de Orat. Domin. *Conversemur*, ait, *quasi Dei templa, ut Deum in nobis constet habitare, ut qui cœlestes et spiritales esse cœpimus, non nisi spiritalia et cœlestia cogitemus et agamus.*

Nota. Templum, hebraice dicitur היכל *hechal*, à radice יכל *iachol*, id est potuit, prævaluit. q. d. *Hechal*, id est basilica, dominica, regia, palatium, in quo Dominus aut rex præpotentem se ostendit, quodque illius majestatem et potentiam os-

tentat, tum ædificii apparatu, tum auri copia, tum instrumentorum supellectile, numero, tum ministrorum dignitate et sanctitate. Hinc Chrysost. homil. 17. in epist. ad Hebr. Jussit, inquit, Deus templum Salomonis cum magna magnificentia fieri, ut Hebræi, qui corporalibus magis attrahebantur et alliciebantur, per illud Dei majestem conciperent et agnoscerent. Quidni ergo Christiani ornent templa, ut domum Dei, Deumque honorent, ac Christi præsertim corpus præsens; aliosque excitent ad Dei reverentiam et devotionem? Tale templum, talis basilica regia, imo divina, allegorice est Ecclesia, tropologice quævis anima sancta, ut hic docet Apostolus in qua Deus per magnificam gratiam, magnifica et honorifica virtutum opera, magnifica Sacramenta, magnificam gloriam, magnificentiam suam ostendit.

Potest Secundo, ut docet Villalpando, in Ezech. tom. 2. p. 256. per metathesim היכל *hechal*, dici quasi הליך *halich*, à rad. הלך *halach*, id est ambulavit, ingressus est; quia tabernaculum vetus erat quasi templum mobile, in quo habitans Deus ambulabat cum Hebræis per desertum in terram promissam; additque Villalpando *hechal*, proprie dici sanctum, quia per illud ibatur in Sanctum sanctorum : ut huc alludat Psaltes psalm. 67. 25. *Viderunt ingressus tuos Deus, ingressus Dei mei; regis mei, qui est in sancto.* Et Paulus hic, cum subdit : *Quoniam inhabitabo in illis, et inambulabo.* Sic latine, *templum*, Primo, ut vult Isidor. l. 15. c. 4. dicitur quasi tecum amplum, q. d. Basilica. Secundo, ut Varro, templum dicitur à tuendo, quia Deus templum quasi domum suam intuetur, tuetur et curat; et in templo, Dei tutela protegimur ab omnibus injuriis : homines etiam in eo quasi Deum intuentur, illudque quasi Dei domum tuentur ab injuria. Sic cœlum, ait Varro, quod tuemur, id est intuemur, dicitur templum. Huc alludens Paulus cum dixisset : *Vos estis templum Dei*, causam assignans subdit : *Sicut dicit Deus : Quoniam inhabitabo in illis, et inambulabo, et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus*, quem scilicet inter eos, quasi in templo meo inhabitans ntuear, tuear et protegam.

Inambulabo.] Anthropopathœs id est undique vos protegam, quasi undequaque custos inambulans, et spiritualiter per potentias et virtutes animæ inambulabo.

Nota cum Anselm. Citat Apostolus litteraliter Ezech 37. 27. Tropologice Levit. 26. 12. ubi sic dicitur : *Ponam tabernaculum meum in medio vestri. et non abjiciet vos anima mea. Ambulabo inter vos. et ero Deus vester, vosque eritis populus meus.* Ubi ad litteram loquitur de tabernaculo fœderis, quod erat quasi mobile templum et domus Dei ambulantis cum Hebræis per desertum. q. d. In hoc tabernaculo præsens vobis adero, et illo per desertum ambulante, vobiscum et ego ambulabo, tantamque vestri curam geram, ac si inter vos corporaliter ambularem undequaque, ut nullis hostibus vos oppugnandi locus detur, cum circumquaque vos protegens inambulem.

Allegorice, hoc tabernaculum significabat Christi Ecclesiam, ut explicat Ezech. 37. v. 27. quem citat et sequitur hic D. Paulus : *Et erit* (in diebus Messiæ) *tabernaculum meum*, id est Ecclesia mea, *in eis*, inquit Ezech., *et ero eis Deus, et ipsi erunt mihi populus.* Consequenter tropologice hoc tabernaculum est anima sancta, quæ templum est Dei, et ab hoc exilio in cœlum perambulat.

Ubi Nota. Deus inambulat in anima quasi in tabernaculo suo, cum ex memoria in intellectum, inde in voluntatem transit per actus fidei, spei et charitatis : est enim anima sancta quasi templum, imo cœlum, in quo sol est intellectus, vel zelus justitiæ; luna, fides et continentia; astra, reliquæ virtutes, ait Bernard. serm. 27. in Cant. Secundo, Deus inambulat in anima, id est, inambulare eam facit per virtutes, cum scilicet sua gratia efficit, ut eamus de virtute in virtutem, ait Anselm. et Theophyl. et sicut in tabernaculo ibatur in Sancta sanctorum per Sanctum, scilicet per altare thymiamatis, mensam et candelabrum : ita facit ut eamus in cœlum per vitæ sanctitatem, scilicet per orationem, eleemosynam, castitatem et puritatem vitæ : altare enim thymiamatis symbolum erat orationis, mensa eleemosynæ, candelabrum puritatis et splendoris vitæ. Tertio, Deus in anima inambulat contemplatione, quia facit ut mente sequamur sua templa, scilicet Christum salientem è templo cœli in templum et uterum Virginis; inde in templum et montem Calvariæ, in infernum, inde in cœlum. Quarto, corporaliter, Ambros. *Verbum caro factum habitavit* et ambulavit *in nobis*, et quotidie per sanctam communionem habitat, et per membra nostra, omnemque locum nobiscum inambulat.

17. Propter quod dicit : Exite de medio eorum.] Nota, Isaiam c. 52. v. 11. jubere ad litteram, ut Apostoli et fideles exeant de infideli et immunda non Babylone, ut aliqui, sed Jerusalem per Titum vastanda : Verum Apostolus tropologice, vel à pari, hinc fidelibus jubet, ut infidelium nimia commercia vitent, et *immundum*, id est immundos infideles, non tangant, hoc est, cum eis non conversentur, ne eorum immunda vitia, puta crapulam, luxuriam, fastum, impietatem et improbitatem sibi affricent, ipsoque tactu et conversione contrahant. Ita Hieron. cum Cyrillo in Isaiæ 52. et Chrysost. Ambros. Anselm. hic.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, OSTENDIT AMOREM, SINCERITATEM ET CONFIDENTIAM ERGA CORINTHIOS.
SECUNDO, GAUDIUM DE EORUM POENITENTIA ET EMENDATIONE, V. 6.
TERTIO, V. 10. DAT SIGNA ET ACTUS VERÆ POENITENTIÆ CORINTHIORUM.
QUARTO, V. 13. HUJUS POENITENTIÆ, AMORIS ET OBEDIENTIÆ CORINTHIORUM TESTEM ALLEGAT TITUM.

1. HAS ergo habentes promissiones, charissimi, mundemus nos ab omni inqui-
namento carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei.
2. Capite nos. Neminem læsimus, neminem corrupimus, neminem cir-
cumvenimus. 3. Non ad condemnationem vestram dico, prædiximus enim
quod in cordibus nostris estis ad commoriendum, et ad convivendum.
4. Multa enim fiducia est apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis, repletus
sum consolatione, superabundo gaudio in omni tribulatione nostra. 5. Nam et
cum venissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed omnem tribulationem
passi sumus: foris pugnæ, intus timores. 6. Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus
in adventu Titi. 7. Non solum autem in adventu ejus, sed etiam in consolatione, qua consolatus
est in vobis, referens nobis vestrum desiderium, vestrum fletum, vestram æmulationem pro me,
ita ut magis gauderem. 8. Quoniam etsi contristavi vos in epistola, non me pœnitet: etsi pœni-
teret, videns quod epistola illa (etsi ad horam) vos contristavit; 9. nunc gaudeo: non quia
contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. Contristati enim estis secundum
Deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis. 10. Quæ enim secundum Deum tristitia
est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur: sæculi autem tristitia mortem operatur.
11. Ecce enim hoc ipsum, secundum Deum contristari vos, quantam in vobis operatur sollici-
tudinem: sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulatio-
nem, sed vindictam, in omnibus exhibuistis vos, incontaminatos esse negotio. 12. Igitur, etsi
scripsi vobis, non propter eum, qui fecit injuriam, nec propter eum, qui passus est: sed ad
manifestandam sollicitudinem nostram, quam habemus pro vobis, 13. coram Deo: ideo con-
solati sumus. In consolatione autem nostra, abundantius magis gavisi sumus super gaudio Titi,
quia refectus est spiritus ejus ab omnibus vobis. 14. Et si quid apud illum de vobis gloriatus
sum, non sum confusus: sed sicut omnia vobis in veritate locuti sumus, ita et gloriatio nostra,
quæ fuit ad Titum, veritas facta est, 15. et viscera ejus abundantius in vobis sunt: reminis-
centis omnium vestrum obedientiam: quomodo cum timore et tremore excepistis illum.
16. Gaudeo quod in omnibus confido in vobis.

1. HAS ERGO HABENTES PROMISSIONES,] nimirum, Christianos fore templa Dei, ejusque filios et filias, atque habituros Deum in se inhabitantem et inambulantem, uti præcessit.

MUNDEMUS NOS AB OMNI INQUINAMENTO CARNIS ET SPIRITUS.] Hinc Theologi sumunt divisionem peccati: in carnale, quod versatur circa objectum carnale, facitque hominem quasi bestiam, uti est gula, libido, ebrietas; et spiritale quod versatur circa objectum spiritale facitque hominem quasi dæmonem, ut est ira, superbia, invidia.

Secundo, apposite S. Basil. reg. 53. inter breviores, Inquinamentum, inquit, carnis est, carnalia agere: inquinamentum spiritus est, talia agentibus se miscere, cum iisque versari et communicare; uti Corinthii hi miscebant colloquia, et communicabant cum fornicario, quem omnino vitari volebat Apostolus.

PERFICIENTES SANCTIFICATIONEM,] ἁγιωσύνην, *sanctimoniam*, ut mens purgata omni inquinamento carnis et spiritus, perfecte sit sancta et pura, sanctisque operibus dedita in timore Dei: quia timor Dei, inchoatio et perfectio est veræ sapientiæ et sanctitatis, Ecclesiastici 1. v. 16. et 19. v. 18. et quantum crescit timor Dei, tantum crescit et sanctimonia, adeoque perfectus Dei timor est perfecta sanctimonia. Præclare S. Basil. r. 53. jam citata, *Sanctificatio, inquit, est, Deo ex toto continenter dedicatum adhærere, iis sollicite exquirendis, ut in studio habendis, quæ ipsi grata sint. Siquidem etiam in his quæ dona Deo offeruntur, ea repudiantur ut minime grata, quæ curta aut mutila sunt: aut quod semel Deo dedicatum donum est, id deinceps in communem usum humanum retrahere, nefarium est ac sceleratum.*

2. CAPITE NOS.] Græce χωρήσατε, id est, *amplexamini* nos latis visceribus charitatis, sicut ego

vicissim toto vos animo complector. Ita Theophyl. vide c. 6. v. 11. 12. et 13. Proprie χωρήσατε ἡμᾶς significat *locate nos*, facite locum nobis, ut scilicet apud vos locum inveniam, non arctum, sed amplum, ut excipiar lato sinu charitatis vestræ : quod Noster dixit, *capite nos;* Maldonat. in Notis manuscr. vertit, *ferte nos æquo animo, si quid de me laudabilius dixero.*

Neminem circumvenimus,] οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν, neminem fraudavimus, nullius rem extorsimus, vel vi aut fraude occupavimus. Vide dicta c. 2. v. 11.

3. Non ad condemnationem vestram dico,] quasi damnem, culpem et arguam vos talia de me suspicari, quod scilicet aliquem læserim aut circumvenerim. Ita S. Anselm.

In cordibus nostris estis ad commoriendum, et ad convivendum.] q. d. Ita vos amo, ut vobiscum, et pro vobis et mori et vivere paratus sim. Quomodo hæc cohæreant cum præcedentibus, patebit v. 4. Alludit ad actissime amantes et amasios, quibus uti vita communia, ita communis erat et mors, ut uno occumbente, occumberet et alter : quales fuerunt Nisus et Euryalus apud Virgil. 9. Æneid. ubi capto Euryalo inclamat Nisus :

> Me, me adsum qui feci, in me convertit ferrum,
> O Rutili; mea fraus omnis, nihil iste nec ausus,
> Nec Potuit,
> Tum super examinem sese projecit amicum
> Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.

Quales etiam in bellis fuerunt illi, quos Galli Soldurios vocant, Cæsar devotos interpretatur l. 3. de Bello Gallico. Talis quoque erat apud Thebanos ἱερὸς λόχος, *sacra cohors*, cujus meminit Plutarchus in Pelopida. Addit Erasmus et alii, Apostolum alludere ad illud veteris amicitiæ genus, quo amico forte extincto, amicus alter ultro sibi mortem consciscebat : quod Soldurios etiam fecisse narrat Cæsar, quale amicitiæ genus significat Horatius sibi fuisse cum Mæcenate. Unde, dicti sunt συναποθνήσκοντες, *commorientes*, uti et hic habet Paulus. Sic etiamnum in Peru et Mexico uxores et famuli chariores, marito, vel domino defuncto, in rogum, vel sepulcrum vivi se cum domini cadavere injiciunt. Et apud Japones, nobiles morte damnati, sibi cum intimis suis ventrem dissecando, mortem consciscunt. Quorum sui homicidium damnat Apostolus, amicitiam laudat et amplexatur. q. d. Sicut illi invicem ad mortem usque diligunt : ita et ego vos, ô Corinthii, usque ad mortem amo, cupioque vobiscum vivere, vobiscum mori, non autem ut illi, cupio mihi mortem conscicere. Sed necesse non est tam longe Apostoli verba et amorem, præsertim ad illicitas et parricidales amicitias extendere : horum enim amicitia in simultanea morte, suique interemptione maxime consistebat, ac proinde à parricidio separari non potest : scelesta ergo fuit, non laudanda, sed damnanda.

4. Multa mihi fiducia est apud vos.] Græce παῤῥησία, id est *libertas*, confidentia, quæ oritur ex amore. q. d. Liberrime me apud vos effundo, admoneo, corripio; quia intime vos amo, uti jam dixi. Unde *glorior pro vobis*, id est, de vobis mihi tam addictis et obsequentibus. Ita Theophyl. et Ambros. Hæc omnia dicit Paulus, ut Corinthiis eximat diffidentiæ suspicionem, ne scilicet ex diffidentia videatur dixisse : *Neminem læsimus*, etc. q. d. Hoc non dixi quasi diffidens vestræ de me bonæ opinioni, sed ex animi quadam libertate et confidentia, quam parit ingens amor vestri. Hinc soleo de vobis gloriari. Discant hinc à S. Paulo, Superiores cavere, ne subditi sibi diffidant, putantes Superiorem sibi non credere, non fidere, vel non audentes se et sua Superiori committere, quasi minus sibi faventi; curentque potius, ut fidenter secum agant, ac sciant se amari, ostendant illos sibi esse curæ et cordi, bonamque se de eis ac eorum virtute habere opinionem : ita eorum animos sibi devincient, et quocunque volent, inflectent.

Superabundo gaudio in omni tribulatione.] Quia scilicet vos correxistis ea, quæ priori epistola condemnavi, replestis me tanta consolatione, ut ea non solum abundem, sed superabundem : græce est ὑπερπερισσεύομαι, id est *superexubero*, ut hæc gaudii exuberantia omnem afflictionum sensum, non secus ac copia aquarum modicum ignem extinguat. ita Theophyl.

Nota, amicitiam in amicis amicorum quatuor affectus gignere. Primus affectus est fiduciæ, de quo Paulus hic ait, *Multa mihi fiducia est apud vos.* Secundus est gloriationis, de quo subdit, *Multa mihi gloriatio pro vobis.* Tertius est consolationis, de quo subjungit, *Repletus sum consolatione.* Quartus est exuberantis gaudii, de quo sequitur *Superabundo gaudio in omni tribulatione.*

5. Foris pugnæ,] ab infidelibus aperta inimicitia mihi fuit.

Intus timores,] in animo habui anxietates et sollicitudines tum ob falsos fratres, tum pro infirmis Christianis, ne ob tot meas et suas persecutiones à fide abducerentur. Ita Anselmus et Ambrosius.

7. Consolatus est (consolationem accepit Titus) in vobis.] Τὸ *consolatus* capitur hic passive : Græcum enim παρεκλήθη passivum est.

Referens nobis vestrum desiderium (emendationis) vestrum fletum (pro peccatis pœnitentiam ita ut magis gauderem, quam scilicet ante tristatus fuerim ob schismata vestra et peccata, videns audiensque tantam æmulationem vestram pro me,] qua scilicet me, meumque honorem et apostolatum zelatis contra obtrectatores tueri et propugnare.

8. Contristavi vos in priori epistola, vitia vestra arguens : videns quod epistola illa (etsi ad horam) vos contristavit.] Est eclipsis : supplendum enim est, Tamen profuit vobis, vosque commovit ad agendam pœnitentiam, quæ vobis jugem conscientiæ pacem et lætitiam conciliavit.

Etsi ad horam,] etsi ad breve tempus. q. d. Epistola mea tantum ad breve tempus vos contristavit et excitavit ad pœnitentiam. Unde gaudeo et de epistola mea, et de vestra pœnitentia.

9. Contristati estis ad poenitentiam,] tristitia hæc adduxit vos ad pœnitentiam; ad fletum v. 7. ad indignationem et vindictam v. 11. ergo pœnitentia non est nuda resipiscentia, uti mox pluribus ostendam.

10. Quæ enim secundum Deum tristitia est.] Nota. Apostolus ponit hic et distinguit duplicem tristitiam, unam *secundum Deum*, secundam sæculi. Tristitia sæculi, vel carnalis est, quæ nascitur ex nimio amore et amissione bonorum sæculi, uti propter opes et voluptates amissas, amicos vel potentes offensos. Hæc sæpe mortem animæ operantur; quia incitat ut per Dei offen-

sam hæc bona recuperes. Non raro etiam operatur morbos et mortem corporis : multi enim dum nimis sua vel suos lugent, luctu opprimuntur, tabescunt et moriuntur. *Multos*, inquit Eccles. 30. 25. *occidit tristitia, et non est utilitas in ea.* Tristitia *secundum*, vel divina, est quæ concipitur propter Deum offensum (inquit S. Basil. in Reg. brev. interrog. 192. et 194. hæc est contritio, et parit *pœnitentiam*, id est sui castigationem, *in salutem stabilem*, id est salutarem, firmam, solidam, græce ἀμεταμέλητον *impœnitibilem*, et, ut Augustin. *impœnitendam*. Unde recte Chrysost. et Erasmus *stabilem* referunt ad *pœnitentiam*, non ad *salutem*.

Nota Secundo, Tristitiam hanc distinguit Apostolus à pœnitentia tanquam causam ab effectu : tristitia enim, id est contritio, efficit pœnitentiam, id est, sui castigationem.

Hinc patet tristitiam hanc et pœnitentiam non esse nudam resipiscentiam et novam vitam, ut volunt hæretici; nec ut Erasmus, nudam esse retractationem præteritorum peccatorum, sed esse contritionem, suique castigationem.

Patet Secundo, non sola fide, sed etiam pœnitentia peccatores justificari et salutem assequi.

Patet Tertio, pœnitentiam hanc includere contritionem, peccati agnitionem sive confessionem et satisfactionem : hasque esse tres partes pœnitentiæ. Unde vers. 11. pœnitentiam explicans Apostolus : *Operatur*, inquit, *sollicitudinem*, scilicet reconciliandi et satisfaciendi Deo, *vindictam*, etc. de quo v. 11.

Quare notanda est aurea sententia D. Chrysost. hom. 5. ad Populum, de usu, fine et fructu tristitiæ : *Tristitia*, ait, *ob id nobis data est, non ut in morte, aut alia redoleamus, sed ut deleamus peccatum, quasi morbi illius remedium : sicuti ergo remedium lippitudinis illam tollit, non alios morbos; sic tristitia peccatum tollit, non alias ægritudines, verbi gratia, pecuniam quis mulctatus est, doluit, non emendavit; filium amisit, doluit, non resuscitavit mortuum; contumeliis affectus est, doluit, non revocavit contumeliam; infirmatur, dolet, morbum non aufert; imo auget : at peccavit quis, tristatus est, peccata delevit : nam quæ secundum Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur : ergo tristitia tantum facta est propter peccatum, à quo nata est, ideo ut tinea ipsum corrodit et absumit.*

9. Ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis.] Præceptor enim, ait Theophyl., tum discipulo damnum infert, quando delinquentem non objurgat; lucrum vero adfert, si eumdem increpet et corrigat.

10. Quæ enim secundum Deum tristitia est.] Distinguit, ut dixi, *tristitiam secundum Deum* à tristitia sæculi. Priorem ex S. Chrysost. magistro suo ita describit Cassian. l. 9. c. 10. cum ait : *Utilis nobis una re tantum tristitia judicanda est, cum hanc vel pœnitudine delictorum* (de hac proprie agit hic Apostolus) *vel desiderio perfectionis accensi, vel futuræ beatitudinis contemplatione concipimus.* Deinde c. 11. ejus notas, signa et effecta ita describit. *Hæc*, inquit, *tristitia, quæ pœnitentiam ad salutem stabilem operatur, obediens est, affabilis, humilis, mansueta, suavis ac patiens, utpote ex Dei charitate descendens, et ad omnem dolorem corporis ac spiritus contritionem, infatigabiliter semetipsam desiderio perfectionis extendens, et quodammodo læta, ac spe profectus sui vegetata, cunctam affabilitatis et longanimitatis retinet suavitatem, habens in semetipsa omnes fructus Spiritus sancti, quos enumerat idem Apostolus : Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, pax, longanimitas, bonitas benignitas, fides mansuetudo, continentia.* Tristitiæ vero sæculi hæc dat emblemata : *Asperrima est, impatiens, dura, plena rancore et mœrore infructuoso, ac desperatione pœnali; eum quem complexa fuerit, ab industria ac dolore salutari frangens ac revocans, utpote irrationabilis, et intercipiens non solum orationum efficaciam, verum etiam universos quos prædiximus fructus spiritales evacuans, quos novit illa* (prior) *conferre.*

11. Ecce enim hoc ipsum, secundum Deum contristari vos, quantam in vobis operatur sollicitudinem : sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam.] Ponit hic, teste Calvino, septem effectus tristitiæ secundum Deum et veræ pœnitentiæ. videlicet quod operetur Primo, *sollicitudinem* expiandi offensam, et in gratiam cum Deo redeundi. Secundo, *sed defensionem. Sed*, idem est quod *sed et*, ut legit Anselm. id est, imo. q. d. Pœnitentia operatur in vobis *sollicitudinem*, imo et defensionem, ut me scilicet defenderetis contra pseudoapostolos et obtrectatores. Pro *defensionem*, græce est ἀπολογίαν, quod Ambros. vertit, *excusationem*; Erasmus, *satisfactionem*; Maldon. *refutationem objecti criminis*, quæ, inquit, non verbis, sed factis, puta bene vivendo fit. Tertio, *sed*, id est imo et, *indignationem*, ut jam agnoscentes vestra schismata, dissimulationem incestus, aliaque peccata, quæ prima epistola redargui, dolentes et pœnitentes vobisipsis indignemini, vosque ipsi redarguatis dicentes : Quid feci? quem offendi? quo prolapsus sum? ubi fuit mens mea, ubi sensus? itane demens fui? Quarto, *sed*, id est imo *timorem*, ut timeatis deinceps non tam me, quam Deum offendere. Quinto, *sed*, hoc est imo, *desiderium*, ut desideretis vos corrigere, mihique ac potius Deo satisfacere. Sexto, *sed*, id est imo, *æmulationem*, hoc est zelum Dei, ut Dei honorem zelantes, incestuosum illum ex Ecclesia ejiceretis, ait Anselm. et Chrysost. Septimo, *sed*, id est imo, *vindictam*, ut desidiam et peccata vestra vindicaretis, tum dolere et lacrymis, ut dixit v. 7. vos affligendo, tum aliis modis corpora animasque vestras macerando et puniendo. Ita Theodor. Theophyl. Ambros. S. Thomas, imo et Calvinus l. 3. Instit. c. 13. §. 16. *Postremo*, ait, *est vindicta; quo enim severiores in nos sumus, et acriore censura quæstionem habemus de peccatis nostris, eo sperare debemus magis propitium ac misericordem Dominum. Et certe fieri non potest, quin anima divina judicii horrore perculsa, partes ultionis in exigenda de se pœna occupet.*

Nota. In hisce septem effectis et fructibus pœnitentiæ est gradatio. Gradatim enim à minoribus ad majores ascendit Apostolus, idque indicat vocula *sed*, quæ ponitur pro *imo*. q. d. Tristitia hæc de Deo offenso, non tantum induxit sollicitudinem reconciliationis, sed et defensionem Pauli; imo indignationem contra peccatum, insuper timorem sanctum cavendi deinceps peccata, quin imo desiderium satisfactionis, imo vero æmulationem et zelum contra peccatores; adeoque tandem vindictam et castigationem peccatorum, qui summus est pœnitentiæ gradus et fructus.

Hic ergo locus aperte docet pœnitentiam non

esse nudam vitæ mutationem, et propositum novæ vitæ, sed et veteris detestationem, castigationem, satisfactionem. Unde Concil. Trident. sess. 14. c. 8. Ex veteri Ecclesiæ usu jubet, ut confessarii in taxanda satisfactione non tantum respiciant ad novæ vitæ custodiam, sed etiam ad peccati admissi ultionem, licet per absolutionem remissi quoad culpam.

Idem clarissime docet vetustissimus Tertull. l. de Pœnit. cap. 9. *Exhomologesis*, inquit, *est prosternendi et humilificandi hominis disciplina, conversationem injungens misericordiæ illicem : de ipso quoque habitu et victu mandat sacco et cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum mœroribus dejicere, illa quæ peccavit tristi tractatione mutare, pastum et potum pura nosse, non ventris, sed animæ causa; jejuniis preces alere, ingemiscere, lacrymari et mugire dies noctesque ad Dominum, presbyteris advolvi, et caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suæ injungere.*

Sic et Climacus de pœnitentia gradu 5. *Pœnitentia*, ait, *est seipsum condemnans cogitatio, est consolationis corporeæ perpetua repudiatio, est voluntaria rerum omnium quæ affligunt toleratio, est cruciatuum sibi semper opifex, est valida ventris afflictio, animæque in sensu firmissimo jugis reprehensio, est abyssus humilitatis.*

Hinc docti censent dici pœnitentiam quasi pœnæ tenentiam. Unde Ausonius inducens Metanœam, id est pœnitentiam, loquentem sic ait :

Sum dea, quæ facti non fatique exigo pœnas,
Ut te pœniteat, sic Metanœa vocor.

Adverte quam hæc repugnent genio molli Lutheri et Calvini, qui pro omnibus peccatis quantumvis plurimis et enormibus non aliam pœnitentiam injungunt, quam fidem. Crede, inquiunt, Deum tibi condonasse peccata per merita Christi, et hoc ipso omnem tibi culpam et pœnam condonabit. Scilicet crede te esse in campis Elysiis; crede te esse regem, et hoc ipso eris, utique si non re ipsa, certe per tuam imaginationem et phantasiam. Ita sane et amantes sibi somnia fingunt. Credat ita, qui non tam fide, quam cerebro et elleboro indiget, quique non arctam paucorum viam, quæ ducit ad vitam, sed latam et spatiosam multorum, quæ ducit ad perditionem, inire suo malo et periculo cupit ac destinat. Nimirum ut Sibylla canit apud Virgilium :

Facilis descensus Averni :
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras :
Hoc opus, hic labor est : pauci, quos æquus amavit
Jupiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,
Diis geniti potuere.

Audiant Novantes Hieronymum, vel auctorem epistolæ (quisquis est, certe gravis est et antiquus, imo Erasmus et Marianus ex stylo suspicantur esse S. Augustinum) ad Susanam lapsam, illi et cuivis pœnitenti lamentationis et pœnitentiæ formam prescribentem : *Quis consolabitur te, virgo filia Sion, quia magna facta est sicut mare contritio tua? Effunde cor tuum sicut aquam coram facie Domini, extolle ad eum manus tuas pro remedio peccatorum tuorum. Accipe igitur lamentum, et primo quidem nullo die quinquagesimus psalmus prætermittatur, qui in negotio tali cantatur, quem usque ad versiculum illum, Cor contritum et humiliatum Deus non despicies; gemitu lacrymisque percurre.* (Nota, pœnitenti quodie psalmus *Miserere* cum gemitu et lacrymis recitandus est.) *Insuper hanc lamentationem, non sine compunctione cordis in conspectu Dei judicis funde, Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum, ut defleam vulnera animæ meæ? Heu me, quia facta sum sicut Sodoma, et combusta sicut Gomorrha! Quis miserebitur cinere meo? Durius offendi quam Sodoma, quia legem nesciens illa deliquerat, ego accepta gratia peccavi. Si homo peccet in hominem, erit qui interveniat; ego peccavi in Dominum, quem propitiatorem inveniam? O quam acerbus fructus luxuriæ, amarior felle, crudelior gladio! Quomodo facta sum in desolationem? subito defeci, perii propter iniquitatem meam, velut somnium surgentium. Ideo in civitate Domini vilificata est imago mea, deletum est de libro nomen meum. Væ diei illi, in quo me infelicem genuit uterus, et lux ista crudelis accepit. Oportuerat me potius fuisse non natam, quam sic in gentibus fabula fierem. Propter me confusio et improperium factum est famulis Domini, et eum digne colentibus. Lugete me montes et flumina, quia fletus filia ego sum. Meum peccatum, et mea iniquitas non sunt similia offensis hominum, quia horribilis est hæc impietas, carne polluere virginem et castitatem professam. Mentita sum in Dominum altissimum, verumtamen clamabo ad Dominum : Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me. Quoniam sagittæ tuæ,* etc. Similia præscribit Ambros. virgini lapsæ, Cyprian. serm. de lapsis, Chrysost. homil. 41. ad Pop.

Exempla vero et mores pœnitentium Climacus loco citato enarrans hæc habet, quæ merito cuivis peccatori acres compunctionis stimulos admoveant. *Cum pervenissem*, inquit, *ad pœnitentium monasterium, imo vero ad Religionem fugientium, vidi revera res et verba quæ Deo vim inferre possent : quosdam ex reis illis vidi noctibus totis usque sub diem stare pervigiles, pedesque immobiles tenere, contra somnum vim naturæ inferre, nullam sibi ipsis requiem indulgere, sed seipsos increpare. Alios in oratione reorum more vinctis post terga manibus humi luridas facies suas inclinantes, indignos se, qui cœlum aspicerent, vociferantes, nihil petentes, sed tacitam mutamque Deo mentem offerentes confusione plenam. Nonnullos in pavimento strato cilicio et cinere sedentes, et faciem genibus operientes, et frontem in terram collidentes. Alios pectora jugiter tundentes, animamque suam ac vitam suspirio ingenti revocantes, alios lacrymantes, alios quod id non possent lamentantes. Vidi nonnulos veluti æneos ex mœrore effectos, et insensibiles ad omnia. Alios fixis obtutibus in terram caput assidue movere, et leonum rugitum edere.* Et paulo post cum multa eorum verba et facta vere admirabilia retulisset, subjungit, vidisse se in illis *æstuantes linguas instar canum ex ore procedentes. Ex his alii sub ardentissimo solis æstu seipsos cruciabant, alii acerrimo frigore se affligebant, quidam modicum aquæ gustantes, ne omnino siti arescerent, ita quiescebant; aliqui cum panis exiguum quid accipissent, reliquum tunquam illo indigni projiciebant. Quem locum apud illos risus habuit? quem sermo otiosus? quem iracundia? quem furor, ubi tenuis vini cogitatio? ubi pomorum degustatio? Jugiter ad Dominum clamabant, soluque orationis*

vos audiebatur. Qui plura desiderat, apud eumdem leget rara et mira ad stuporem usque. Concludit ibidem : *Vidi et feliciores existimavi, qui post lapsum ita lugent, quam qui nunquam lapsi sunt, et seipsos non sic deflent.*

Audi denique nobilis illius S. Paulæ ob parva delicta pœnitentiam et planctum apud Hieron. in ejus Epitaphio : *Mollia, etiam in gravissima febre lectuli strata non habuit, sed super durissimam humum stratis ciliciolis, quiescebat; si tamen illa quies dicenda est, quæ jugibus pene orationibus dies noctesque jungebat, illud implens Psalmistæ : Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo. In qua fontes crederes lacrymarum, ita levia peccata plangebat, ut illam gravissimorum criminum crederes eam. Cumque à nobis crebrius moneretur, ut parceret oculis, et eos servaret Evangelicæ lectioni, aiebat : Turpanda est facies, quam contra Dei præceptum purpurisso et cerussa et stibio sæpe depinxi. Affligendum est corpus, quod multis vacavit deliciis. Longus risus perpeti compensandus est fletu. Mollia et serica pretiosissima, asperitate cilicii commutanda. Quæ viro et sæculo placui, nunc Christo placere desidero.*

Hæc paulo fusius in gratiam tum Novantium, tum pœnitentium deduxi, ut locus Apostoli de pœnitentia tam illustris magis illustraretur.

In omnibus exhibuistis vos, incontaminatos esse negotio.] Syrus, *ostendistis quod pari sitis in illo negotio*, id est, à fornicarii peccato alieni et immunes ; licet enim id initio punire neglexeritis, jam tamen displicentiam ejus ostendistis illud vindicando et pœnitendo. Ita Anselmus et Theophyl.

12. Scripsi vobis, non propter eum qui fecit injuriam (non propter fornicarium) nec propter eum qui passus est,] ἀδικηθέντος, id est, *qui injuria affectus est*, nimirum pater, cujus uxore, sua scilicet noverca, ille incestuosus abusus est. Hinc patet ipsius patrem fuisse superstitem q. d. Cum priore epistola acrius scripsi non particulares incestuosi, vel parentis ejus, injurias persequi volui; sed ostendere sollicitudinem, quam pro communi Ecclesiæ vestræ salute gero, ut scilicet ab ea commune hoc scandalum et publicam infamiam depellerem.

13. Ideo consolati sumus,] ob vestram pœnitentiam, zelum, æmulationem, etc., ut dixi vers. 6. 7. 9. 11. Græca jam pleraque (dico pleraque, nam quædam habent ut Noster, teste etiam ipso Beza) aliter hæc distinguunt, sicque habent : Διά τουτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῃ παρακλήσει ὑμῶν περισσοτέρως και μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνευμα ἀυτου ἀπὸ πάντων ὑμῶν, id est, *idcirco consolationem accipimus ex consolatione vestri; quin uberius insuper gavisi fuimus ob gaudium Titi; quod recreatus sit spiritus illius ab omnibus vobis.*

Ubi Nota, quod ait *ex consolatione vestri*, id est, quia vos pœnitentes et in pœnitentia lacrymis consolationis perfusos, ac spiritu fervidos, ut dixi vers. 11. inaudivi, *Lacrymæ pœnitentium vinum sunt angelorum*, ait S. Bernard. imo vero vinum sunt et pœnitentium : nihil enim animam ita lætificat atque compunctio. O quam dulce pœnitenti cum Magdalena ad Jesu pedes flere, eos lacrymis rigare, tergere, deosculari, ibique audire, *Remittuntur tibi peccata tua!* Hoc nemo nisi expertus novit.

Refectus est spiritus ejus,] recreatus fuit vestra correctione, fletu, zelo, ut dixi v. 7.

14. Gloriatio nostra, quæ fuit ad Titum, veritas facta est,] patuit Tito veram fuisse gloriationem nostram, qua apud illum gloriari soleo de vobis tam morigeris bonisque discipulis.

15. Viscera ejus abundantius in vobis sunt,] cor et viscera ejus magis jam in vos propendent, quam ante : plus jam vos diligit Titus, quam ante.

16. Confido in vobis.] Græce θαρρῶ q. d. Audeo et libere loquor et ago vobiscum, sive laudando, sive arguendo : semper enim obeditis, ut proinde audeam quoque et secure possim optima sentire et gloriari de vobis. Ita Chrysost. Theophyl. Ambros. Notat Anselm. Pauli prudentiam quasi medici, qui jam pene sanata vulnera lenissimis medicamentis consolationis et laudis curat, ut prioris increpationis ustura sanetur.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, hortatur Corinthios ad eleemosynam pauperibus Hierosolymitanis faciendam, exemplo Macedonum, qui in eosdem tam liberales fuerunt.

Secundo, v. 9. exemplo Christi, qui propter nos egenus factus est, ut nos sua inopia ditaret.

Tertio, v. 10. ex ipsorum proposito et quasi promissione urget, ut eam jam quisque re ipsa pro sua facultate præstet.

Quarto, v. 13. ex eo quod per eleemosynam fiat æqualitas divitum et pauperum, qui pro temporalibus bonis rependunt spiritalia.

Quinto, vers. 16. ex eo quod Titum aliosque Apostolos ad eam colligendam miserit, ne, si parci sint, eos pudefaciant, ipsique coram eis pudefiant.

1. Notam autem facimus vobis, fratres, gratiam Dei, quæ data est in Ecclesiis Macedoniæ: 2. quod in multo experimento tribulationis abundantia gaudii ipsorum fuit, et altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum: 3. quia secundum virtutem testimonium illis reddo, et supra virtutem voluntarii fuerunt, 4. cum multa exhortione obsecrantes nos gratiam, et communicationem ministerii, quod sit in sanctos. 5. Et non sicut speravimus, sed semetipsos dederunt primum Domino, deinde nobis per voluntatem Dei, 6. ita ut rogaremus Titum: ut quemadmodum cœpit, ita et perficiat in vobis etiam gratiam istam. 7. Sed sicut in omni bus abundatis fide, et sermone, et scientia, et omni sollicitudine, insuper et charitate vestra in nos, ut et in hac gratia abundetis. 8. Non quasi imperans dico: sed per aliorum sollicitudinem, etiam vestræ charitatis ingenium bonum comprobans. 9. Scitis enim gratiarum Domini nostri Jesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, cum esset dives, ut illius inopia vos divites essetis. 10. Et consilium in hoc do: hoc enim vobis utile est, qui non solum facere, sed et velle cœpistis ab anno priore: 11. nunc vero et facto perficite: ut, quemadmodum promptus est animus voluntati, ita sit et perficiendi ex eo, quod habetis. 12. Si enim voluntas prompta est, secundum id quod habet, accepta est, non secundum id quod non habet. 13. Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio, sed ex æqualitate. 14. In præsenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat: ut et illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, ut fiat æqualitas, sicut scriptum est: 15. Qui multum, non abundavit: et qui modicum, non minoravit. 16. Gratias autem Deo, qui dedit eamdem sollicitudinem pro vobis in corde Titi, 17. quoniam exhortationem quidem suscepit: sed cum sollicitior esset, sua voluntate profectus est ad vos. 18. Misimus etiam cum illo fratrem, cujus laus est in Evangelio per omnes Ecclesias: 19. non solum autem, sed et ordinatus est ab Ecclesiis comes peregrinationis nostræ in hanc gratiam, quæ ministratur à nobis ad Domini gloriam, et destinatam voluntatem nostram: 20. devitantes hoc, ne quis vos vituperet in hac plenitudine, quæ ministratur à nobis. 21. Providemus enim bona non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus. 22. Misimus autem cum illis et fratrem nostrum, quem probavimus in multis sæpe sollicitum esse: nunc autem multo sollicitiorem, confidentia multa in vobis, 23. sive pro Tito, qui est socius meus, et in vos adjutor, sive fratres nostri, Apostoli Ecclesiarum, gloria Christi. 24. Ostensionem ergo, quæ est charitatis, et nostræ gloriæ pro vobis, in illos ostendite in faciem Ecclesiarum.

Nota. Originem hujus eleemosynæ, ad quam hoc cap. et sequ. hortatur Apostolus, narrat Lucas Actor. 11. vers. 28. *Surgens*, inquit, *unus ex eis* (Prophetis Antiochiæ) *nomine Agabus, significabat per spiritum famem magnam futuram in universo orbe terrarum, quæ facta est sub Claudio* (anno ejus 4. ut multi, vel, ut Baronius, anno ejus 2. qui fuit Christi 44.) *Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerunt singuli in ministerium mittere habitantibus in Judæa fratri-*

bus : quod et fecerunt, mittentes ad seniores per manus Barnabæ et Sauli. Ita Lucas. Ubi Nota. Antiocheni Christiani ex fervore prævenerunt famem mittentes eleemosynam per Barnabam et Paulum : nam multis annis post, hæc collecta, de qua hic Apostolus, facta est Corinthi et locis vicinis, anno Christi 58. Adde Secundo, potiorem et magis durantem causam paupertatis Hierosolymitanorum fuisse, quod à nece Stephani persecutionem à Judæis ibi passi sint Christiani et patria pulsi, ac bonis privati, Actor. 8. vers. 1. et Hebr. 10. 34. ubi dicitur : *Rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis.* Itaque deinceps Christiani à Judæis juratis Christi hostibus acerbissima assidue passi sunt; ideoque, et quia Hierosolymitana Ecclesia fuit prima et quasi matrix ceterarum, perduravit hic mos apud Christianos, ut, ad pauperes istius Ecclesiæ fovendos, fideles ex toto orbe eleemosynas mitterent. Quem morem ad Theodosii tempora durantem cum carperet Vigilantius, ita eum confirmat et laudat Hieron. contra Vigilant. *Hac in Judæis*, inquit, *usque hodie perseverante consuetudine, non solum apud nos, sed et apud Hebræos, ut qui in lege Domini meditantur die ac nocte, et partem non habent in terra nisi solum Deum, synagogarum et totius orbis foveantur ministeriis.* Hic ergo ad eleemosynam hanc excitat apostolus Corinthios, utpote divites : erat enim Corinthus emporium Græciæ celeberrimum, et in ea mercatores opulenti, uti sunt jam Fuggeri Augustæ Vindelicorum.

1. Notam autem facimus vobis, fratres gratiam Dei,] puta patientiam magnam, liberalitatem et misericordiam, quam Deus dedit Christianis et Macedoniæ. Hoc enim est quod explicans subdit :

2. Quod in multo experimento tribulationis abundantia gaudii ipsorum fuit.] q. d. Cum in variis tribulationibus quasi experimentis probarentur, erant in magno gaudio, eoque abundabant.

Et altissima (κατα βάθος, id est profundissima, et quasi ad fundum usque exhausta) paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum,] hoc est, in copiam et abundantiam benignitatis et eleemosynæ eorum. q. d. Macedones copiosissime et benignissime sua elargiti sunt, cum essent pauperes.

Nota. *Simplicitas* hic, et cap. 9. vers. 11. et 13. significat candidam, liberalem et alacrem elargiendi voluntatem : non enim ex donorum multitudine, sed ex animi promptitudine liberalitas æstimatur, ait Chrysost. et Theophyl. *Simplicitas*, ait Ambros. epist. 10., *nihil discutit, nihil contractum, nihil suspectum, nihil fraudulentum putat, sed puro se fundit affectu.* Vide dicta Rom. 12. v. 8.

3. Quia secundum virtutem,] secundum vires et opes suas, imo supra eas, ut sequitur.

Voluntarii fuerunt,] αυθαίρετοι, non rogati, non provocati, motu proprio sponte et ultro tam liberales fuerunt, ut supra vires facultatesque contribuerent.

4. Obsecrantes nos (intellige, quod addunt Græca δέξασθαι ἡμᾶς, *ut susciperemus*) gratiam et communicationem ministerii,] id est, gratiosum hoc ministerium colligendi eleemosynas, ut scilicet in eo communionem et partem caperemus ; hanc enim vocat *communicationem ministerii.* q. d. Obsecrarunt nos, ut in partem oneris veniremus, participaremus in ministerio colligendi eleemosynas pro pauperibus Christianis Hierosolymitanis : hos enim vocat sanctos.

Nota. χάριν, id est *gratiam*, Apostolus hic et alibi sæpe vocat gratuitum munus, beneficium, munificentiam ; et sic sæpe Cicero sumit nomen gratiæ : itaque hic ministerium ipsum et obsequium conquirendi eleemosynas, vocat *gratiam;* vers. vero. 7. et alibi, ipsam eleemosynam vocat *gratiam.*

5. Et non sicut speravimus.] Supple, fecerunt. q. d. Multo amplius dederunt quam speraveramus ; sua largitate spem nostram superarunt.

Semetipsos dederunt primum Domino, deinde nobis.] q. d. Macedones resignarunt se primo Domini voluntati, deinde nostræ, parati facere et dare, quidquid voluissem.

Nota hic, eos qui faciunt eleemosynam, ut congrue eam faciant, debere primo seipsos et cor suum dare Deo, atque in signum hujus, quod scilicet seipsos jam Deo tradiderint, facere eleemosynam, qua quasi profiteantur se jam cor suum resignare Deo, idque velle ac eleemosyna, quam in honorem Dei faciunt, quasi tributo quodam testari.

Per voluntatem Dei.] διὰ θελήματος θεοῦ, ex voluntate Dei, id est, Deo ita volente, ut scilicet Dei voluntatem circa hanc eleemosynam, per meam agnoscerent, interpretarentur et sequerentur : vult enim Deus nostræ quasi vicariorum suorum voluntati populum obedire, nosque esse interpretes suæ voluntatis, ut quod nos volumus, idem Deus velit à nostris subditis fieri : ipse enim dicit : *Qui vos audit, me audit.* Ita Anselmus et Theophyl.

6. Ita ut rogaremus Titum : ut, quemadmodum coepit, ita et perficiat in vobis etiam gratiam istam.] Syrus, *hanc beneficentiam*, colligendi scilicet eleemosynas. q. d. Rogavimus Titum, ut, sicut nos in Macedonia, ita ipse colligeret Corinthi eleemosynas ; non dubitantes, quin vos divites et liberales Macedonibus pauperibus in promptitudine et liberalitate non cederetis. Stimulat exemplo Macedonum Corinthios, ut largi sint in contribuendo.

7. Ut et in hac gratia abundetis.] Supple, rogo, vel curate q. d. Curate, ut sicut fide, sollicitudine, charitate erga me abundatis, ita pariter et eleemosyna in pauperes abundetis. Ita Anselm. Vide can. 37.

8. Non quasi imperans dico : sed per aliorum sollicitudinem.] Scilicet per exemplum Macedonum, qui tam solliciti fuerunt subvenire pauperibus.

Etiam vestrœ charitatis ingenium bonum comprobans.] Pro *ingenium bonum*, græce est, γνήσιον, id est, *ingenuum* (ut legit hic Primasius, Sedulius, Gagneius) germanum, genuinum q. d. Hæc dico, ut charitatis vestræ ingenuitatem, germanitatem, bonitatem comprobem, experiar, perspiciam, eamque aliorum exemplo acuam et accendam. Non ergo *ingenium* hic significat charitatem ingeniosam, ut vult Anselm. q. d. Ut comprobem et ostendam vestram charitatem habere bonum ingenium, cum sine jussu meo, sua sponte, facit quod bonum illi ingenium suggerit, dictat et suadet. Græce enim γνήσιον non tale ingenium, sed ingenuum, seu germanam indolem significat : hanc enim Noster vocat *ingenium.* Secundo, pro *comprobans* græce est

δοκιμάζων, quod Primo, verti potest proprie, ut probem, explorem, experiar, perspiciam germanam vestram charitatem. Ita Syrus et Vatablus. Secundo, ut eam quasi probatam et exploratam quod Macedonibus non cedat, imo superet, approbem, laudem et prædicem, et, ut inquit Theophyl. probatiorem et fulgentiorem demonstrem. Unde Maldon. in Notis manusc. vertit, *probare aliis cupiens* : δοκιμάζειν enim, inquit, hic non effectum, sed affectum significat.

9. SCITIS ENIM GRATIAM DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI.] Novo argumento, Christi scilicet exemplo, ad eleemosynam incitat. q. d. Christus Rex regum propter vos egenus factus est, cum natus in stabulo, *quia non erat ei locus in diversorio*, pro throno regali, habuit præsepium ; pro culcitris, fænum ; pro igne, halitum bovis et asini ; pro peristromatis, aranearum telas ; pro odoramentis, excrementa boum ; pro purpura, viles panniculos ; pro equitatu bovem et asinum ; pro procerum turba, Joseph et Mariam. Sic et tota deinceps vita egenus fuit Christus, et, ut græce, ἐπτώχευσε, hoc est, *mendicavit*, inquit Erasmus. Unde patet Christum non tantum pauperem fuisse, sed et vere mendicasse, fuisseque mendicum.

UT ILLIUS INOPIA VOS DIVITES ESSETIS,] spiritualibus divitiis, doctrina scilicet pietatis, peccatorum remissione, justitia, sanctimonia, aliisque vertutibus. q. d. Ergo et vos, ô Corinthii Christiani, exemplo Christi eleemosyna vestra pauperes ditate, imo vos depauperate, ut, alios ditetis, si Christo esse velitis simillimi. Vide Anselm. de divitiis et paupertate Christi, et Christi, et Chrysost. in moral. homil. 17. ubi docet quam non sit erubescenda Christiano, nec extimescenda paupertas.

Pulchre etiam Gregor. Nazianz. orat 1. in pascha, hæc Christi beneficia per antitheses oculis subjicit. *Pauper*, inquit, *factus est Christus, ut nos illius paupertate ditescamus : servi formam accepit, ut nos libertatem recipiamus : descendit, ut evehamur : tentatus est, ut vincamus : contemptus est, ut nos gloria afficiat : mortuus est, ut servet : ascendit, ut ad seipsum trahat humi provolutos in peccati lapsu.* Pulcre quoque S. August. *Quid facturæ sunt*, inquit, *divitiæ ejus, cujus paupertas nos divites fecit?* Denique ex hisce Apostoli verbis sic infert Beda hic : *Omnes ergo boni fideles sunt divites, nemo se contemnat : pauper in cella, dives in conscientia, securior dormit in terra quam auro dives in purpura.*

10. ET CONSILIUM IN HOC DO.] Græce γνώμην, quod Beza vertit : *sententiam meam edo* ; sed perperam : non enim fert sententiam, sed consulit. Nam consilium hoc opponit præcepto, de quo dixit vers. 8. *Non quasi imperans dico.* Adde, si sententiam significaret, non dixisset δίδωμι, id est do ; sed λέγω, id est dico.

HOC ENIM VOBIS UTILE EST, QUI NON SOLUM FACERE, SED ET VELLE COEPISTIS.] *Velle*, ultro scilicet, ac nemine impellente : hoc enim, ut insinuat Paulus, plus est, quam *facere*, scilicet rogatum. Ita Anselm. Sic Gregor. hom. 18. in Ezech. *Habet*, inquit, *improperium hæc ipsa consolatio, dum dicitur, Ab anno prior. Bonum quippe, sed tarde fecerant : atque ideo hoc magister non sine reprehensione laudat. Medicus quippe est qui medicamentum vulneri apponit, quod et ea quæ purgata sunt refovet, et ea quæ putrida inveniuntur, mordet.*

11. UT, QUEMADMODUM PROMPTUS EST ANIMUS VOLUNTATIS, ITA SIT ET PERFICIENDI EX EO, QUOD HABETIS.] Nota. Cum ait, *Promptus animus voluntatis*, græcizat : græce enim est, προθυμία τοῦ θέλειν, quod latinius et clarius vertas, *ut, quemadmodum inest vobis promptitudo volendi, sic insit et exequendi* : id est, ut Syrus, ut, sicut incessit vobis voluntatis hujus cupido, sic et facto exequamini *ex eo quod habetis*, id est, pro facultate vestra et opibus. Scitum est illud Luciani :

> Celeres gratiæ dulciores : quod si tardior fuerit,
> Cujus gratia vana, neque gratiæ nomine digna.

Et illud :

> Bis dat qui cito dat.

12. SI ENIM VOLUNTAS PROMPTA EST : SECUNDUM ID, QUOD HABET, ACCEPTA EST, NON SECUNDUM ID, QUOD NON HABET. *Secundum id, quod habet*, ut scilicet det secundum facultates et opes suas. q. d. Date quod potestis. Ita Ambros. Chrysost. Anselm. Græce est καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις εὐπρόσδεκτος, id est, *secundum in quod habet, quis, acceptus est, non secundum in quod non habet.* Et ita in Latinis Bibliis legendum censet Maldon. in Notis manus. Verum Romana, et alia Biblia passim legunt, *secundum id quod habet accepta est*, scilicet προθυμία, id est prompta voluntas ; idque significantius est et nervosius, ac proinde germanius.

Nota hic, perfectionem et meritum eleemosynæ, omnisque virtutis consistere in promptitudine voluntatis, non in multitudine donorum et magnitudine ; ita ut coram Deo, ubi promptitudo hæc major est, ibi major sit et virtus, etiamsi ob paupertatem, aut aliam causam in actum externum, sive donationem, exire non possit. Unde ait, Promptitudo accepta est, non donum. Idem patet Marci 12. v. 43. Secundo tamen, ut hæc promptitudo sit accepta Deo, ait D. Thom. quasi vera, seria et efficax, debet exire in actum, secundum id, quod habet, id est ita ut pro viribus et opibus det quod potest. Alioqui tantum velleitas esset, non seria et prompta voluntas ; non ergo exigitur ab ea, ut det id quod non habet, ut ait Apostolus. q. d. inquit Theophyl. Qui habet, opus impleat ; qui non habet, jam sua voluntate opus implevit. Hinc S. Leo serm. 4 de jejunio 10. mensis : *Subinde*, ait, *æquatur merito, qui distat impendio : quia potest par esse animus, ubi dispar est census.* Et Anselmus : *Hic omnes*, ait, *tam pauperes quam divites æqualiter dant, si quisque ex tanto det, quantum habet.* Hinc Tertio, inter æque divites, vel æque pauperes liberalior est, et plus meretur qui plus dat ; inter inæquales vero, hoc est, inter ditiores, vel pauperiores, plus meretur, qui proportionaliter secundum suas opes plura dat, licet geometrice minus det quam is qui ditior est. Patet Marci 12. 43. Sensus ergo est, q. d. ut v. 11. diximus, *facto perficite ex eo quod habetis* : quia προθυμία promptitudo et voluntas accepta est et meritoria, *secundum id quod non habet*, id est, si det id quod habet : non enim requiritur ut id det quod non habet. Ita Tobias c. 4, 9. filio suo præcipit : *Quomodo potueris*, inquit, *ita esto misericors : si multum tibi fuerit, abundanter tribue ; si exiguum tibi fuerit, etiam exiguum libenter impertiri stude.* Et S. August. in psal. 103. *Si potes*, ait, *dare, da : si non potes, affabilem te fac. Coronat Deus intus bonitatem, ubi non invenit facultatem. Nemo dicat, Non*

habeo: charitas de sacculo non erogatur. Unde et subdit hic Paulus:

13. NON ENIM ut ALIIS SIT REMISSIO, VOBIS AUTEM TRIBULATIO.] *Remissio*, id est relaxatio. q. d. Non impero ut tantam eleemosynam detis, qua pauperes lautius vivant, vos necessitatem subeatis; sed ut quisque pro viribus ita alienæ consulat necessitati, ut suam non negligat. Ita Theophyl. Dico, non impero, quia id consulere possum: est enim consilium Evangelicum, dicit D. Thomas et Anselm. ideoque majoris perfectionis, si omnia bona des pauperibus, ipseque omnino fias pauper. Ita enim consulit Christus Matth. 19. 21. *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, et da pauperibus;* idque non tantum si Religionem ineas, sed etiam si maneas in sæculo, uti fecit vidua illa dans duo minuta, Marci 12. quæ vivebat labore quotidiano, totumque lucrum dabat templo, ut ipsa cum Christo pauper fieret, et paupertatis incommoda forti animo subiret. Intellige quæ dixi: dummodo tamen quis in extremam necessitatem se non conjiciat, nec familiam habeat cui providere teneatur. Addit Theophyl. v. seq. Apostolum hortari Corinthios ut dent supra vires, cum ait, *In præsenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat.* q. d. Si vis non parvam, sed abundantem mercedem habere, da abundanter: si totam, da totum: ut *abundantia* significet eleemosynam profusam, et supra vires abundantem, qualem in Macedonibus laudavit Paulus v. 3. Ratio est: quia hic est actus summæ et heroicæ eleemosynæ, paupertatis, fortitudinis, et spei in Deum.

Ita fecit S. Paulinus Nolanus Episcopus, qui suis omnibus in pauperes erogatis, seipsum demum pro viduæ filio in servitutem Wandalis tradidit; cujus liberalitatem laudat S. August. l. 1. de Civit. Dei c. 10. Et gratam Deo fuisse exitus declaravit; cum servus existens, Dei monitu declaratus et agnitus à Wandalis, honorifice cum suis omnibus domum remissus est. Idem fecit S. Paula Romana, quæ ita profusa fuit in pauperes, ut, quod toties Deum oraverat, ex voto ei contigerit, nimirum ut moriens debuerit aliena veste et sumptu sepeliri, cum ne tantillum quidem quod ad funus necessarium esset, sibi reliquium fecisset: qua de causa mire eam laudat S. Hier. in ejus Vita. Idem fecerunt S. Martinus, S. Johannes Eleemosynarius, et alii multi. Verum *abundantia* hic magis et aptius significat abundantes opes Corinthiorum: hasce enim opponit Paulus inopiæ Hierosolymitanorum, quam ex iis levari et suppleri cupit.

13. et 14. SED EX ÆQUALITATE, IN PRÆSENTI TEMPORE VESTRA ABUNDANTIA ILLORUM INOPIAM SUPPLEAT,] q. d. Non impero tantam eleemosynam, qua fiat vobis res angusta domi, pauperibus ampla et laxa: sed qua superflua (hæc enim sunt propria eleemosynæ materia, quam ipsa erogare in pauperes non tantum suadet, sed etiam præcipit) quibus abundatis, eis communicando, suppleatis eorum inopiam, ut utrique habeatis vitæ necessaria, neutri nimis angusta, vel nimis laxa, sicque utrique inter duo extrema inopiæ et abundantiæ ad mediocritatem quamdam et æqualitatem redigamini, ut et dantium copiæ nihil supersit, quasi superfluum; et accipientium inopiæ nihil desit, quasi necessarium. Ita Theophyl.

UT ET ILLORUM ABUNDANTIA, in fide, spe et omni gratia, VESTRÆ INOPIÆ spiritualis SIT SUPPLEMENTUM,] dum oratione, et meritis suis eam apud Deum sublevant in hac vita: in altera vero vos morientes recipient in æterna tabernacula: pauperum enim Christi est regnum cœlorum. Ita Anselm.

UT FIAT ÆQUALITAS,] tam in remuneratione, et eleemosyna spiritali, quam temporali, eo modo quo explicui v. 13.

SICUT SCRIPTUM EST.] Exodi 16. 18. juxta Septuag. Ex quo loco probat Paulus per exemplum collectionis et comestionis manna, Deum velle ut homines in communione bonorum quamdam colant æqualitatem.

15. QUI MULTUM (scilicet manna collegerat) NON ABUNDAVIT præ eo qui minus collegerat: ET QUI MODICUM manna collegerat, NON MINORAVIT,] id est non minus habuit illo qui plus collegerat.

Nota ex hoc Exodi 16. 18. Ita continuo miraculo per 40. annos Deum in deserto per tot centenis millibus Hebræorum pluisse manna, ut, licet maxima ejus esset copia, singuli tamen illud colligentes, sive avariores multum, sive pigriores parum, cum domum reversi illud metiebantur, unam tamen mensuram gomor, quæ ad diurnum victum cuique sufficeret, omnes reperirent, Deo vel angelo invisibiliter addente, si minus quam gomor; demente, si amplius quam gomor collegissent. Sic ergo una tunc sibi mensura erat parvulis, viris, feminis, scilicet gomor, quæ mensura tantum continebat, quantum communiter homo per diem comedere solet. Ita Nyssen. de Vita Moysis, Chrysost. hic, Anselm. Vatabl. Theophyl.

Causa erat Primo, ut Judæorum avaritiam, gulam, nimiamque cibi et rerum terrenarum curam Deus hac ratione compesceret, ait Chrys. et Theopyl. Secundo, ut hoc continuo miraculo testaretur Deus in omni necessitate ad ejus providentiam esse recurrendum, Deumque suam cuique sufficientem victus mensuram comparare, etsi laboribus minus consequi posse videatur, ut, cum assidemus mensæ, cogitemus Deum nobis pluere è cœlo manna. Sic enim et hodie non divitibus modo, sed et pauperibus, ægris etiam et debilibus, insuperque multa prole oneratis quotidianam tamen annonam, quæ satis sit vitæ omnium tuendæ, Deus suppeditat. quæ res consideranti mirabilis et incredibilis videtur, si censum et lucrum exiguum quod faciunt, cum sumptu tanto, et expensis tot capitum familiæ conferat, ut vel ex hoc solo experimento colligere liceat suavem et miram Dei in omnes providentiam. Hinc pauperes suam sortem non doleant, nec multa desiderent. *Nam cum omnes*, ait Chrysost. *unum ventrem impleamus, et uno tempore vivamus, et unum corpus tegamus, nihil magis habet dives ex abundantia, neque ex paupertate minus habet pauper; sed uterque victum habet, et amictum, et in hoc sunt æquales.*

Nota Secundo. Ex allegoria manna Exodi 16. 18. juxta Septuag. pulchre invitat Apostolus ad eleemosynam. q. d. Deus æqualem omnibus mensuram dabat manna; ergo par est ut et Christiani paritatem quamdam colant, ut qui abundant opibus, egentibus tribuant, itaque illos in vitæ necessariis sibi æquent, ut ita omnes suis contenti, et necessaria habentes æqualiter vivant. Ita Theophyl. ex Chrysost.

Ubi adverte. Sicuti divites superflua dando pauperibus eos sibi pares faciunt: ita et pauperes communione meritorum divites sibi adæquant non omnino et geometrice, sed proportionaliter: ita ut neutri in neutro deficiant, vel nimis præ aliis abundent. Nam alioqui nec divites dando pauperibus tantum dant, ut eos sibi æque divites faciant; nec pauper reddendo diviti preces et spiritualia, dat æquale, sed multo amplius quam temporale quod accepit: nec rursus tantum dat spiritualium, quantum habet. Ita D. Thomas.

Anagogice, Chrysost. et Anselm. hæc referunt ad gloriam cœlestem, in qua omnes erunt æquales: quod intellige de beatitudine objectiva: omnes enim eumdem Deum videbunt, illoque erunt saturi et beati: sed in hac visione ac consequenter in gaudio et gloria gradus erunt et disparitas pro ratione meritorum; sicut idem erat manna, imo æquale et æqualiter omnes satians, aliter tamen his, aliter illis sapiebat.

16. Gratias Deo qui dedit eamdem sollicitudinem pro vobis in corde Titi,] ut scilicet Titus sollicitus pro vobis vestroque profectu ac lucro spiritali vox exhortetur ad beneficentiam in pauperes, ut sequitur.

Nota *Eamdem*, scilicet mecum, qua videlicet et ego sollicite ad hanc contributionem vos exhortor.

17. Quoniam exhortationem, puta munus exhortandi vos ad eleemosynam, Titus suscepit.] Ita Anselmus.

Sua voluntate (αὐθαίρετος, sponte sua, me non jubente, aut rogante) profectus est ad vos,] ut ad hoc opus tam pium vox exhortaretur.

18. Misimus etiam cum illo fratrem cujus laus est in Evangelio,] prædicando, scilicet Barnabam: hic enim Actor. 13. v. 3. ordinatus est socius Pauli. Ita Theodor. Chrysost. Œcumen. Verum, quia jam Paulus à Barnaba secesserat, assciveratque sibi Silam Actor. 15. v. 40. hinc melius cum Baronio Silam accipe, aut simpliciter cum Anselmo et Hier. Lucam: hic enim non Apostolus, sed *frater* vocatur, scripsitque Evangelium, et individuus fuit Pauli comes. Unde et S. Ignat. ad Ephesios scribens hoc idem elogium Lucæ tribuit dicens: *ut testatur Lucas, cujus laus est in Evangelio.*

19. Non solum autem (supple, laudem habet in Evangelio) sed et ordinatus est ab Ecclesiis comes peregrinationis nostræ in hanc gratiam,] hoc est, ad gratuitum hoc ministerium colligendi eleemosynas, ut dixi v. 4.

Nota. Pro *ordinatus* est, græce est χειροτονηθεὶς, manus ei impositæ sunt, id est, consecratus est diaconus, vel etiam sacerdos. Diaconi enim erat habere curam pauperum, iisque distribuere eleemosynas; sacerdotis vero erat juvare Apostolum peregrinantem in prædicatione et Sacramentorum administratione χειροτονία enim à Græcis vocatur ordinationis Sacramentum; eo quod in illo Episcopus ordinandis manus imponat, ut patet 1. Timot. 4. v. 14. et c. 5. v. 22. Ita Actor. 14. 22. ubi Noster vertit, *et cum constituissent illis per singulas Ecclesias presbyteros;* græce est, χειροτονήσαντες πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, id est, *cum manus imposuissent presbyteris per singulas Ecclesias.* Unde patet quod manus imponere presbyteris, idem sit quod ordinare, et ordinando constituere presbyteros.

Pro *comes* græce est συνέκδημος, id est socius, collega.

Quæ ministratur a nobis ad Domini gloriam, et destinatam voluntatem nostram.] Hoc est, ad alacritatem animi nostri declarandam in hoc tam pio Dei et pauperum obsequio: græce enim est προθυμία, id est, *animi promptitudo*, ut dixi v. 11. *Destinatam* ergo non significat hic prædestinatam à Deo, ut exponit S. Thomas, sed promptam, paratam, alacrem.

Nota. Pro ἡμῶν, id est, *nostram*, jam Græci legunt ὑμῶν, id est, *vestram* promptitudinem. q. d. ait Theophyl. Hanc gratiam, hoc ministerium eleemosynarum suscepimus ad hoc ut Deus hac eleemosyna glorificetur, et vos ad eam promptiores reddamini per exhortationem Titi et Lucæ.

20. Devitantes hoc, ne quis nos vituperet in hac plenitudine,] eleemosynarum et pecuniæ collectæ. Græce ἐν ἁδρότητι, in abundantia, in exuberantia, nummorum scilicet. q. d. Misi Titum et Lucam ad eleemosynas tam largas colligendas, ne quis suspicetur eas me mihi ad privatos usus colligere. Ita Anselm. Solet enim magna pecuniarum vis obnoxia esse fraudis suspicioni; quia ex tanta copia facile multa clam demi possunt, ita ut nemo sciat, vel persentiscat.

21. Providemus bona non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus.] Græcum καλὰ significat et *bona* et *honesta*, ut vertit Vatab. q. d. Procuro et satago honeste agere non tantum coram Deo, sed et coram hominibus, ne homines etiam suspicaces occasionem habeant aliquid mali, vel inhonesti de me suspicandi. Quapropter ut juste et honeste me hanc collectam administrare ostendam, testes mihi adscisco Titum et Lucam, illis pecuniam bursamque committo, ego eam tractare nolo. Hinc nota, et disce hoc practicum axioma: Conscientiam Deo, proximo famam debemus: et qui famam negligit, in proximi salutem crudelis est. Vide Anselm.

22. Misimus autem cum illis et fratrem nostrum.] Incertum quis hic. Aliqui suspicantur esse Apollo, ait Anselm. Sed suspicantur tantum, quia Paulus eum nec nominat, nec describit, sed Corinthiis ex præsentia cognoscendum relinquit.

23. Confidentia multa in vos. q. d. Confidens multum, et sperans, illas, uti par est, à vobis honeste et amanter excipiendos, idque sive pro Tito,] id est, partim ob amorem et venerationem Titi, qui socius est meus et adjutor apud vos, hinc patet Titum, cum hæc scriberet Paulus, fuisse Corinthi: eo enim ad eleemosynas hasce, aliaque peragenda miserat eum Paulus.

Porro Maldon. supplens verbum ἐνδείξητε, id est *ostenderitis*, sic vertit, *sive pro Tito aliquid charitatis ostenderitis, erga me ostenderitis: socius enim meus est.* Verum non est necesse hic quippiam supplere: sensus enim per se constat, uti jam ostendi.

Sive fratres.] Hoc est, sive pro fratribus ceteris qui sunt Apost. est antiptosis: Hebræi enim carent casibus. vide can. 37. Ita Theophyl. q. d. Partim propter fratres cum Tito submissos, qui sunt Apostoli Ecclesiarum; partim propter Titum ipsum confido, quod illos digne, ut par est, suscipietis.

Gloria Christi.] q. d. Qui Apostoli sunt gloria

Christi, id est, promovent et illustrant gloriam Christi. Sive ergo, inquit Chrysost. eos ut fratres volueritis excipere, sive ut Apostolos Ecclesiarum, sive ut aliquid in gloriam Christi facientes; multas habebitis occasiones benevolentiæ erga illos.

Est metonymia, *gloria*, id est causæ et curatores gloriæ Christi.

24. OSTENSIONEM, QUÆ EST CHARITATIS VESTRÆ, ET NOSTRÆ GLORIÆ PRO VOBIS, IN ILLOS OSTENDITE.] Pronomen *quæ* habet epitasin. q. d. Charitatem ostendite insignem in Titum et socios, scilicet eam, quæ decet vos, vestramque tam liberalem charitatem pariter et gloriam, id est, gloriationem nostram de vobis, ut habent Græca. Noster Interpres solet ad verbum vertere, *pro vobis*, quod nos latinius vertimus, *de vobis*; græce enim est ὑπὲρ ὑμῶν.

OSTENDITE IN FACIEM, In conspectum scilicet omnium ECCLESIARUM.] Ita Anselmus: significantius tamen dicitur *ostendite in faciem*, quam, Ostendite in conspectum.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, PERGIT HORTARI CORINTHIOS AD ELEEMOSYNAM, EX HUMANO PUDORE ET LAUDE, NE SCILICET CORAM MACEDONIBUS, QUI TAM LIBERALES FUERANT, ERUBESCANT.

SECUNDO, VERS. 6. EX FRUCTIBUS ELEEMOSYNÆ, QUOD SCILICET IPSA SUOS ELEEMOSYNARIOS DITET BONIS ET PRÆSENTIBUS ET FUTURIS.

TERTIO, V. 11. EX GRATIARUM ACTIONE INDE IN DEUM REDUNDANTE, ET LÆTITIA PAUPERUM CHRISTIANORUM EAM EXCIPIENTIUM, ATQUE PRO CORINTHIIS SUIS BENEFACTORIBUS OBSECRANTIUM.

1. NAM de ministerio, quod sit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis.
2. Scio enim promptum animum vestrum: pro quo de vobis glorior apud
Macedones. Quoniam et Achaia parata est ab anno præterito, et vestra
æmulatio provocavit plurimos. 3. Misi autem fratres: ut, ne quod gloria-
mur de vobis, evacuetur in hac parte, ut (quemadmodum dixi) parati
sitis: 4. ne, cum venerint, Macedones mecum, et invenerint vos imparatos,
erubescamus nos (ut non dicamus vos) in hac substantia. 5. Necessarium
ergo existimavi rogare fratres, ut præveniant ad vos, et præparent repromissam benedictionem
hanc paratam esse sic, quasi benedictionem, non tanquam avaritiam. 6. Hoc autem dico: Qui
parce seminat, parce et metet: et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus et metet.
7. Unusquisque prout destinavit in corde suo, non ex tristitia, aut ex necessitate: hilarem
enim datorem diligit Deus. 8. Potens est autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis:
ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum, 9. sicut
scriptum est: Dispersit, dedit pauperibus: justitia ejus manet in sæculum sæculi. 10. Qui
autem administrat semen seminanti, et panem ad manducandum præstabit, et multiplicabit
semen vestrum, et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ: 11. ut in omnibus locupletati
abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo. 12. Quo-
niam ministerium hujus officii non solum supplet ea, quæ desunt sanctis, sed etiam abundat per
multas gratiarum actiones in Domino, 13. per probationem ministerii hujus glorificantes Deum
in obedientia confessionis vestræ, in Evangelium Christi, et simplicitate communicationis in
illos, et in omnes, 14. et in ipsorum obsecratione pro vobis, desiderantium vos propter emi-
nentem gratiam Dei in vobis. 15. Gratias Deo super inenarrabili dono ejus.

1. NAM DE MINISTERIO, QUOD FIT IN SANCTOS. q. d. Commendavi vobis in fine cap. præced. Titum cum sociis, non autem eleemosynam, pro qua veniunt: *nam de ministerio*, id est, subministratione hujus eleemosynæ, quæ sit in sanctos, id est pauperes Christianos, EX ABUNDANTI EST,] id est, superfluum est scribere vobis, cum ad illam prompti sponte vestra procurratis. Ita Anselm. Nota artem emendicandi eleemosynas commodam esse, si laudes dantium liberalitatem: hanc callent egregie publici viarum et templorum mendici.

2. QUONIAM ET ACHAIA PARATA EST. Refer ad *glorior*. q. d. Glorior apud Macedones, quod vos, ô Corinthii, et reliqua Achaia parati sitis ad hanc contributionem eleemosynæ, ita ut VESTRA ÆMULATIO, id est, zelus misericordiæ vestræ, quam apud alios prædico, et de quod glorior, PLURIMOS ad imitationem PROVOCARIT.] Videte ergo, ut ipso facto ostendatis, me vere gloriatum esse, ne et ego confundar et vos.

3. NE QUOD GLORIAMUR DE VOBIS, EVACUETUR IN HAC PARTE.] Græca clarius, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κενωθῇ, *ne gloriatio nostra de vo-*

bis inanis fiat in hac parte, ne scilicet falsa appareat, ne inaniter videar gloriatus et falso, vos esse tam promptos et liberales; si parcos et imparatos vos inveniant Macedones.

4. In hac substantia,] in hac materia laudis et vituperii circa eleemosynas et tenacem avaritiam.

5. Ut præveniant ad vos.] Ita Romana: hoc enim est Græcum προέλθωσιν, male ergo passim, etiam Plantiniana, legunt, *perveniant*. *Præveniant*, inquam, meum et Macedonum ad vos adventum.

Et præparent repromissam benedictionem,] beneficentiam et eleemosynam vestram.

Paratam esse.] Ut parata sit: græcismus.

Sic, quasi benedictionem,] ut videatur spontanea et liberalis beneficentia, non vere ab avaris extorta. Ita Anselm. et Theophyl. ex Chrysost. Cur liberalis eleemosyna vocetur *benedictio*, dicam v. seq. Græcum εὐλογία tum benedictionem, tum bonam uberemque collationem sive eleemosynam significat. Ita hic Erasm. εὐλογία, enim derivatur ab εὖ, id est *bene*, et λέγω, id est, *dico*, vel colligo. Unde hasce eleemosynæ collectiones et collationes λογίας vocavit Apostolus 1. Corinth. 16. v. 1. et 2. Utraque significatio hic locum habet, hortaturque Apostolus Corinthios tam ad ultroneam et hilarem (quod significat *benedictio*) quam ad uberem et liberalem λογίαν, sive collationem eleemosynarum. Docet hic Apostolus quo animo danda sit eleemosyna; nimirum alacri et liberali, non coacto, constricto, avaro et sordido.

6. Qui seminat in benedictionibus (id est, largiter et liberaliter, ut scilicet multas benedictiones, id est beneficencias, quasi semina in pauperes effundat) hic easdem metet.] Deus enim, qui sibi factum putat quod pauperibus sit, non sinit se liberalitate nostra vinci, sed in liberales longe liberalior est, redditque eis majori copia bona tum corporis, tum animæ.

Nota duplicem hebraismum. Primo, εὐλογία hebraice ברכה *beracha*, id est *benedictio*, significat beneficentiam; et in plurali benedictiones significant multas et copiosas beneficentias: has enim opponit parcitati, sive parce seminanti. Sic Axa Josue 15. 19. Patri Caleb dicit: *Da mihi benedictionem*, eamque explicat subdens, *Terram Australem et arentem dedisti mihi, junge et irriguam.* Sic Abigail 1. Reg. 25. 27. offerens sua dona Davidi: *Suscipe*, inquit, *benedictionem hanc, quam attulit ancilla tua.* Sic Jacob Genes. 49. v. 25. Joseph filio suo imprecatur dicens: *Benedicet tibi Deus benedictionibus cœli desuper, benedictionibus abyssi jacentis deorsum, benedictionibus uberum et vulvæ.*

Atque hæc causa est, quam hic innuit Jacob, quare Hebræi beneficentiam vocent *benedictionem.* Quia nimirum sermone pio imitari et significare volunt Dei beneficentiam, quæ omnis nostræ beneficentiæ fons est et origo, ab ejusdem benedictione promanere: Dei enim benedicere est efficax, idemque in re quod benefacere, adeoque Deus solo dicto et jussu suo nobis bona cuncta largitur. Secunda causa est, quod Patriarchæ et prisci fideles, uti et Eremitæ aliique Sancti novi testamenti, sua dona cum fausta apprecatione et benedictione communi carent; unde ea vocabant εὐλογίας. Tertia causa est, quod suavius et mollius tam dando quam petendo donum quodvis vocetur *benedictio* potius quam beneficentia. Sic enim et petentes et dantes donum suum modeste extenuant. Unde pauperes honesti eleemosynam petentes quasi rem facilem et exiguam, vulgo petunt benedictiones, et divites vicissim eam dantes quasi rem parvam, vocant pariter benedictionem. Addit Theophyl. hac voce Paulum incitare ad eleemosynam hilarem. q. d. Benedictio est quod das: benedictio, inquam, tam pauperis quam tua. Nemo autem benedictionem dans contristatur, sed hilariter eam impertit.

Secundus hebraismus pariter et græcismus est, cum ait ἐπ' εὐλογίαις, *in benedictionibus*, vel beneficentiis, id est, valde benefice, vel beneficentissime: Græcum enim ἐπὶ cum nomine pro adverbio ponitur, ut *in justitia*, id est juste; *in sanctitate*, id est sancte.

Nota Secundo. Apostolus hic alludit ad Prov. 22. 9. ubi dicitur: *Qui pronus est ad misericordiam, benedicetur.* q. d. *Qui parce seminat, parce et metet*; et è contrario, qui benefice seminat, benefice et metet. Idem suadet Sapiens Eccles. 11. v. 1. *Mitte*, inquit, *panem* (eleemosynam) *tuum super transeuntes aquas* (id est pauperes, qui in hac vita viventes præterfluunt ut aquæ, 2. Reg. 14. v. 14.) *quia post tempora multa invenies illum.* q. d. Semina eleemosynam, ut metas ejus fructus: atque licet pauperes sint, aut videantur fore ingrati vel impotentes, ad reddendum, ut beneficium tuum in eos quasi in aquas jactum ac proinde periturum videatur; benefac tamen eis, quia ingens et certa ab eisdem, vel certe à Deo tibi merces reddetur. *Da partem septem* (id est multis) *nec non et octo* (id est est pluribus. q. d. Da multis, imo multo pluribus, da tot pauperibus quot potes) *quia ignoras quid futurum sit mali super terram*, à quo scilicet per eleemosynam poteris te liberare. Eccles. 11. v. 3. *Si repletæ fuerint nubes, imbrem super terram effundent.* q. d. Uti nubes fœcunda copiosam effundit pluviam: pari modo oportet ut cor plenum uti divitiis, ita et charitate, magnas et multas eroget eleemosynas. Ita Olympiodorus, Gregor. Neocæsar. et Vatablus in illum locum.

Nota Tertio, verba *seminat* et *metet.* q. d. Eleemosyna, uti et alia bona et opera sunt semen, quod producit messem gratiæ, imo et bonorum temporalium, explicat v. 8. et 10. Unde inferas contra Calvinum, bona opera efficere et mereri præmium, semen enim virtute sua naturali producit fructum et messem: ergo et eleemosyna vere parit præmium, non physice, ut patet, ergo meritorie.

7. Unusquisque prout destinavit in corde suo, non ex tristitia, quam parit avarus animus, aut ex necessitate,] consulendi suæ famæ et pudori. q. d. Quisque det sponte quod vult, non inductus, et quasi coactus mea vel Titi auctoritate; non quia pudet eum minus aliis dare, ut suo honori consulat.

Hilarem enim datorem diligit Deus.] Citat Prov. 22. 8. juxta Septuag. Pro *deligit.* editio Septuag. Caraffæ legit, εὐλογεῖ, *benedicit.* De hilaritate vide dicta Rom. 12. 8. Pulchre S. August. in psal. 42. *Si panem*, inquit, *dederis tristis, et panem et meritum perdidisti.* Idem serm. 45. *Si bona semina sunt bona opera, quare seminantur cum lacrymis?* Et D. Chrysost. tom. 4. homil. in dictum Pauli. *Oportet hæreses esse: Si alacriter*, inquit, *demus, duplex erit eleemosyna; et quia damus, et quia hilariter damus.* S. Gregor. quo-

que Moral. 21. c. 11. exponens illud Jobi : *Si negavi quod volebant pauperibus, et oculos viduæ expectare feci; Petentem*, inquit, *viduam expectare noluit, ut non solum ex munere, sed ex celeritate quoque muneris bonorum operum merita augeret.* Unde Proverb. 3. 28. scriptum est : *Ne dicas amico tuo, Vade et revertere : cras dabo tibi, cum statim possis dare.* Et Ecclesiast. 35. v. 11. *In omni*, inquit, *dato hilarem fac vultum tuum.* Hilari ergo animo, non tristi, non torpido, non tardo, danda eleemosyna; itaque imitabimur Deum, qui hilariter sua bona communicat et effundit.

Charites, seu Gratias, deas pingunt Ethnici veluti tres sorores, mutuo se amplectentes, alio respectantes. Qua pictura significabant dona quomodo sint distribuenda. Prima appellatur Aglaia, generositatem significans : melius est enim dare quam accipere. *Nam beneficium qui accipit, libertatem vendit*, ait P. Syri mimus. Secunda Thalia nuncupatur, id est in medio florens cursu. Tertia autem Euphrosyne, gaudium indicans. Lætatur enim in beneficiis, qui dat, et qui accipit. *Hilarem quippe datorem diligit Deus.* Vide Senecam de beneficiis.

8. POTENS EST AUTEM DEUS OMNEM GRATIAM ABUNDARE FACERE IN VOBIS.] Occurrit objectioni. Dices, inquit, mihi, Si multa dedero, fiam pauper, non potero deinceps domesticis, aliisque magis indigentibus succurrere. Ita Theophyl. Huic respondet Apostolus : Ne id metuas; crede et spera in Deum, qui *potens est omnem gratiam* (id est, ut Syrus, *beneficentiam*) *abundare facere in vobis*, ut semper sufficentiam bonorum habeatis, ex qua abundetis in omne opus bonum, ut scilicet assidue, continue et abunde facere possitis eleemosynas, aliisque et aliis benefacere. q. d. Deus eleemosynarios ditare potest, et assidue ditat, cum eis continuo sufficientia bona suggerit et tribuit, ut habeant semper quod erogent, sicque in beneficentia abundent. Id verum esse docet experientia, et patebit v. 10.

Ubi Nota. Τὸ *potens est facere*, non tantum potentiam Dei, sed et actum significat. q. d. Deus potens est facere, et faciet *abundare omnem gratiam et sufficentiam in vobis*, uti exponit v. 10. est enim miosis et metalepsis. Sic rex dicere solet duci belli : Vade, bellum confice, nullis parce sumptibus, ego potens sum et eos ferre, et te ditare, id est, ego eos feram, et te insuper ditabo ac promovebo.

Nota Secundo. In Græco pulchre et emphatice Paulus ludit in verbo πᾶς, illud duplicando, imo triplicando, ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, ut in omni, scilicet negotio, omni tempore, omnem sufficientiam habentes. q. d. Non in aliqua, sed in omni necessitate; non in aliquo, sed in omni tempore occurrente; non aliquam, sed omnem sufficientiam, ex qua abunde cuivis succurratis, dabit vobis Deus.

Nota Tertio. Non dicit, ait Theophyl. abundantiam vel exuberantiam, sed αὐτάρκειαν, id est *sufficientiam*, habebitis; αὐτάρκεια est sufficientia, qua quis sibi suisque sufficit. Vel Secundo, qua quis sua sorte contentus, sibique ac suis sufficiens plura non desiderat. Sic Deus solus proprie dicitur αὐτάρκης, ut qui nullo egeat, et totus in seipso acquiescat : talis est eleemosynarius. Avarus contra insatiabilis est : nam *quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ*, sic et divitiæ. Hinc *semper avarus eget.* Αὐτάρκεια, id est sufficentia inquit Clemens l. 2. Pædag. c. 12. est virtus per quam contenti sumus, sive, est habitus contentus rebus iis, quibus oportet, et qui per se ea acquirit quæ ad beatam vitam conferunt. Unde Hippias (teste Suida verbo *Hippias*) finem bonorum constituebat αὐτάρκειαν, id est, animum sua sorte contentum. Quin et Epicurus dicere solebat : *Sufficientia res est omnium ditissima*, uti narrat Clemens Alexandr. l. 6. Stromatum. Quo sensu dixit Cicero paradoxo 1. *virtutem ad beate vivendum seipsa contentam esse.* Et Socrates apud Platonem dialogo 3. de Legibus ita precatur et optat : *Tantum mihi sit auri, quantum ferre queat, non alius quam vir temperans.* De hac sufficientia plura dicam 1. Timoth. 6. 6. et Philipp. 4. 11.

9. SICUT SCRIPTUM EST (psal. 111. 9.) DISPERSIT,] scilicet ubique, omni necessitate, loco, tempore, vir misericors (qualis fuit S. Laurentius, uti de eo canit Ecclesia) sua bona et suas eleemosynas : sicut qui seminat, undique spargit suum semen. Vult enim Apostolus probare quod Deus in eleemosynariis faciat abundare omnem gratiam, id est beneficentiam, et ad illam det omnem sufficentiam, uti præcessit. Id probat, quia ex hac sufficientia eleemosynarius *dipersit*, id est, undequaque sparsit et spargit, suum eleemosynæ semen, non in convivas, non in veneres; sed in pauperes. Unde Œcum. verbo *Dispersit*, inquit, significat exuberantiam eleemosynæ. Secundo, ita *dispersit*, ut tamen non abjecerit, aut perdiderit, quia, ut sequitur :

JUSTITIA EJUS MANET IN SÆCULUM SÆCULI.] *Manet*, scilicet in Dei memoria et æterna mercede, quasi segete et messe. Sicut agricola dum spargit semen, non perdit illud, sed terræ mandat, ut cum fœnore decuplum recipiat. Immortalis ergo est eleemosyna, et eleemosynarium immortali gloria beat. Unde et subjicit, *In memoria æterna erit justus, ab auditione mala non timebit, et cornu ejus*, id est dignitas, robur, ut ait ibidem Theodor. ac potentia ejus, *exaltabitur in gloria;* id est gloriosæ accrescet indies, usque dum summe exaltetur in gloria cœlesti.

JUSTITIA.] Id est, beneficentia ejus non perit, sed manet coram Domino, ut eam remuneretur præmiis et presentibus et æternis. *Mercatura et negotiatio, cœlum est : da panem, et accipe paradisum : parva da, et magna suscipe : da mortalia, et recipe immortalia*, ait S. Chrysost. homil. 9 de pœnitent.

Nota. in Script. eleemosynam, quæ est actus misericordiæ, vocari *justitiam*, tum quia magna pars est justitiæ generalis, quæ est complexio omnium virtutum, tum quia justitiæ et sanctitatis indicium est; sancti enim sunt misericordes; contra *viscera impiorum crudelia*, inquit Sapiens Proverb. 12. 10. Tertio, quia ad justitiam disponit, eam meretur, (primam quidem de congruo, secundam autem, hoc est, augmentum justitiæ, de condigno) conservat et auget. Unde solis misericordibus Christus dat coronam justitiæ, Matth. 25. 35. Hinc duris et obstinatis in malo suadenda est quasi ultimum remedium eleemosyna, uti Daniel superbo Nabuchodonosori suasit : *Peccata tua eleemosynis redime*, Dan. 4. 24.

10. QUI AUTEM ADMINISTRAT SEMEN SEMINANTI : ET PANEM AD MANDUCANDUM PRÆSTABIT, ET MULTIPLICABIT SEMEN VESTRUM.] Occurrit secundæ ob-

jectioni ortæ ex versu psalmi jam citato, *Dispersit*, etc, *justitia ejus manet in sæculum*, etc. q. d. Objiciet rursum aliquis ex illo versu psalmi: Bene probas, Paule, eleemosynam manere in mercede cœlesti; sed nondum video, quomodo inde probes nos per eleemosynam non depauperandos: manet ergo prior objectio nostra, Si largam dem eleemosynam, fiam pauper, nec potero aliis deinceps succurrere. Huic respondet, contrarium tacite significari et educi ex eodem versu psalmi citato: sicut enim herus, qui colono suo semen administrat, ut suum agrum seminet, eidem panem ad manducandum præstat; et in messe, cum messis eum facit participem, multiplicat ei semen, id est grana seminata, ut pro uno modio quem seminavit, tres recipiat, quos rursum seminare possit, ut rursus longe plura in messe recipiat, et ita deinceps seminando semper amplius, semper longe plus metat: ita multo magis Deus, qui eleemosynariis dat bona quæ dispergant in pauperes, dabit et panem ceteraque vitæ necessaria; insuper et multiplicabit semen, id est, bona quæ rursum seminent, et dispergant in pauperes: est enim Deus, quasi herus noster; nos, coloni ejus; ager Dei, sunt pauperes; semen, eleemosyna. Deus itaque nos quasi colonos suos vult hoc semen, id est eleemosynam, in hunc agrum, hoc est in pauperes, dispergere; multo ergo magis dabit nobis ipsis alimoniam et messem, id est bona, quæ rursum et assidue in hunc agrum vult seminari. Notent hic divites opes sibi datas à Deo quasi semen, quod assidue in pauperes disseminent, non ut iis arcas impleant, vel in vestium, domorum ac conviviorum luxum profundant. *Est liberale officium*, inquit Cicero, *serere beneficium, ut possis metere fructum.*

Tiberium Imp. Christianum ab eleemosyna mire laudat Gregor. Turon. l. 5. Hist. Gallic. c. 39. ejusque ait fuisse hanc vocem Imperatore dignam: *Non deerit fisco nostro, tantum pauperes eleemosynam accipiant, aut captivi redimantur. Hic est enim magnus thesaurus, dicente Domino: Thesaurizate vobis thesauros in cœlo. Ergo de quo Deus dedit, congregemus per pauperes in cœlo, ut Dominus nobis augere dignetur in sæculo.* Hinc Deus ejus opes mire adauxit: cum enim crucem in pavimento sculptam, ex veneratione attolli juberet, ingentem sub ea repetit thesaurum, in quo erant plus quam mille auri centenaria. Cumque inde copiosius solito largiretur pauperibus, Deus alium majorem thesaurum à Narsete duce Italiæ olim paratum, ei dedit. Inventus fuit is in cisterna quadam, quam, dum effodiunt, tantum auri argentique repererunt, ut per multos dies vix evacueri posset, de hoc thesauro lege Baron. tom. 7. anno Christi 582. n. 6. et 7.

Præstabit.] Græce est χορηγῆσαι, πληθῦναι, αὐξῆσαι, quod Theophyl. Erasm. et Vatabl. vertunt per optativum, *præstet, multiplicet, augeat*; Noster cum Syro vertit in futuro, *præstabit, multiplicabit, augebit*, idque melius; nam vult eis metum eximere paupertatis, ut dixi: hunc autem nemo eximet optando, sed asserendo, et promittendo panem, semen et fruges. Videtur ergo Noster legisse χορηγήσει, πληθυνεῖ, αὐξήσει, in futuro; aut, ut Erasmus, intellexit μέλλει, futurus est præstare, id est, *præstabit*: vel potius, ut Vatabl. respicit ad δυνατὸς δὲ ὁ Θεὸς v. 8. ut idem hic repetendum relinquat. q. d. *Potens est Deus* χορηγῆσαι, πληθῦναι, αὐξῆσαι (qui sunt infinitivi) *præstare, multiplicare, augere* semen vestrem, etc.

Multiplicabit semen vestrum,] id est bona temporalia. *Sicut enim semen* (ait Basil. hom. 13. de eleemosyna) *in terram jactum fructum fert centuplum: ita et eleemosyna data pauperi. Si ergo*, ait, *unus tantum tibi sit panis, et ad fores rogatur, deprome illum, et tollens manus in cœlum dic: De modico do fratri, et tu, Domine, da mihi periclitanti; nec dubita, quin panis, quem in hac dabis penuria, agriculturæ semen ad copiam ministrabit.* Idem Basilius in illud Luc. 12. *Destruam horrea mea: Sicut*, ait, *putei continuo exhausti, et copiosiore et pulchriore fluunt aqua; dimissi vero et quieti, facile putent: sic et opes reconditæ inutiles sunt, translatæ in pauperes fructum pariunt.* Idem eadem putei similitudine confirmat Clemens Alexand. l. 3. Pædagogi c. 7. qui et aliam adhibet uberum similitudinem: Sicut, inquit, ad ubera quæ suguntur, vel mulgentur, lac solet confluere; ita et opes confluunt ad eos qui erogant illas.

Idem docet S. Cyprianus tract. de Opere et eleemosyna, additque optimam hæreditatem, quam parentes liberis relinquunt, esse eleemosynam, et quo plures sunt filii, eo majorem faciendam eleemosynam: idque probat exemplo viduæ Sareptanæ 3. Reg. 17. Tobiæ 4. v. 7. Hinc Sapiens ait Proverb. 28. 27. *Qui dat pauperi, non indigebit; qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam.* Et David psal. 36. 26. *Tota die miseretur et commodat, et semen illius in benedictione erit.*

Exempla sunt plurima et stupenda apud Léontium in vita S. Joannis Eleemosinarii, qui cum Tito Imp. diem se perdidisse deflebat quo non dedisset eleemosynam. *Et si totus*, ait, *orbis veniret Alexandriam, non arctaret nostram et liberalitatem et opes:* idque didicit ex visione quadam virginis, id est misericordiæ, quæ Deo astans omnia ab ipso visa est sibi impetrare. Hinc sanctus hic Joannes, cum non haberet quod erogaret, suo eleemosynæ studio non raro per miraculum stannum et mel in aurum mutabat, et quo plus dabat, eo plus ei offerebatur quod erogaret, adeoque tam ipse cum Deo, quam Deus cum ipso de liberalite decertare videbatur. Tandem moriens cum dimidium nummi illi restaret, Hoc, ait, fratribus ac Dominis meis, meis pauperibus dari jubeo, ut totum Christo reddam.

Sic Sophron. in Prato spirituali (qui liber citatur et laudatur in Synodo Nicena II. generali actione 4.) c. 185. narrat marito cuidam rem suam augere volenti consilium ab uxore datum, ut id quod habebat in pauperes errogaret: fore enim ut cum lucro illud reciperet. Hoc ipse secutus solidos suos distribuit in egenos, et pro quinquaginta recepit trecentos.

Pulchrius vero exemplum habet idem Sophronius cap. 195. de Evagrio philosopho, qui cum audisset in ecclesia, centuplum dari in cœlo pro eleemosyna, libras sexaginta dedit Synesio Episcopo distribuendas pauperibus, accepta ab eo syngrapha quod pro una centum in cœlo esset accepturus, jussitque moriens filiis, ut syngrapham hanc manui suæ dum sepeliretur insererent. Quo facto die tertio à morte apparuit Evagrius in somniis Episcopo dicens: Vade ad

sepulcrum meum, et recipe chirographum tuum, nam debitum commune recepi, imo centuplum à Christo et à te promissum. Mane Episcopus cum clero ivit ad sepulcrum, ex manu Evagrii syngrapham accepit, cujus hic erat tenor : *Evagrius philosophus Episcopo suo. Noluerim te puter ignorare quod pecuniam omnem quam tibi vivens dedi, centuplicatam, sicut promiseras, recepi, quare nulla debiti ratione mihi astringeris.*

Similia sunt in Vita S. Liduinæ, et aliorum Sanctorum. Hinc Chrysost. *Eleemosyna*, ait, *dicitur semen, quia non est sumptus, sed reditus.* Quod probe intellexisse credibile est S. Deusdedit, qui, ut refert Martyrologium Romanum x. die Augusti : cum ipse inops esset, tota tamen hebdomada quæstum omnem, quem fecerat labore manuum suarum erogabat in pauperes die sabbathi, spe reditus illius cœlestis adipiscendi.

Si prolis tuæ curam geris, relinque eis chartulam scriptam (bona scilicet pauperibus testamento relicta) *in qua Deum debitorem habes*, inquit S. Chrysost. Cujus rei exemplum illustre exstat in Sophronio cap. 201. de nobili quodam patricio Constantinop. qui moriens bona sua relinquens pauperibus, filio dedit curatorem Christum, nec spes eum fefellit : Christus enim filio nobilem et divitem æque ac piam sponsam procuravit. Et homiliam 33. ad populum Chrysost. scripsit hoc titulo : *Quod eleemosyna est ars omnium quæstuosissima.* Si vis ergo fœnerari, fœnerare Deo dando eleemosynam : quia, ut scriptum est Prov. 19. 17. *Fœneratur Domino, qui miseretur pauperis, et vicissitudidem suam reddet ei.*

Et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ,] augebit proventus justitiæ et charitatis vestræ, scilicet dabit incrementum gratiæ hic, et gloriæ in cœlo. Ita Theophyl. *Fruges* enim intelligit divinæ et æternæ remunerationis, ait Anselm. Triplicem enim eleemosynæ fructum hic videtur assignare Apostolus. Primum, cum ait, *Panem ad manducandum præstabit;* Secundum, cum subdit, *Et multiplicabit semen* (opes) *vestrum;* Tertium spiritalem, cum concludit, *Et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ.* Hoc sensu S. Anselmus (ut refert Edinerus in ejus Vita) cum Cantuariensium urbem ingressus ad visitandum Lanfrancum Archiepiscopum, magno honore et amore à civibus exciperetur, eis charitatis laudem et meritum explicans et rependens dixit, *eos qui charitatem faciunt, aliquid majus habere quam is cui charitas sit et exhibetur. Hic enim, inquit, recipit aliquid temporale tantum : illi vero recipiunt spiritalia; et æternas gratias à Deo expectant.* Hoc significat Christus illo suo apud mundanos divites paradoxo, cum ait : *Beatius est magis dare quam accipere*, Actor. 20. 35.

Secundo, idem Anselm. simpliciter hic accipit fruges bonorum temporalium. q. d. Deus fruges et opes vestras crescere faciet, ut semper magis ac magis eleemosynam dare sufficiatis, et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ. Id est, multo abundantiora dabit incrementa frugibus, quas promeretur justitia vestra : justitia enim est, ut quia Deus homini dat, retribuat ex eo homo, et det illi qui deest : et quia vos hujusmodi justitiam servatis, ut, sicut Deus vobis non habentibus tribuit, ita et vos aliis qui non habent tribuatis, idcirco divinitus augentur incrementa frugum vestrarum. Hinc recte eleemosyna dicitur *semen*, quia semel eam seminans bis metet, in hoc scilicet sæculo, temporalium; in futuro cœlestium bonorum copiam, hactenus Anselm. et recte : videtur enim Apostolus explicare quod dixit, *multiplicabit semen vestrum*, illudque inculcare, quod scilicet eleemosyna dantem non depauperet, sed ditet, ut omnem paupertatis timorem, qui passim homines ab eleemosyna avertit, quemque passim concionatoribus et monitoribus objiciunt, ex animis Corinthiorum, omniumque Christianorum evellat.

Ubi tamen Nota. Simplicius *fruges justitiæ* hic intelliguntur fruges beneficentiæ, sive natæ ex beneficentia, videlicet opes, quas beneficis Deus quasi messem seminantibus reddit. Incrementa enim frugum non sunt aliud quam seges et messis quæ ex semine jam dicto succrescit. Cum ergo clarum sit Apostolum dum dixit, *Multiplicabit semen vestrum*, per semen intellexisse opes in pauperes erogandas ; clarum quoque esse videtur, dum mox subdit : *Et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ*, eum per hoc non aliud intelligere quam segetem et messem similium opum, bonorum temporalium ex semine eleemosynæ Dei nutu succrescentem. Quale enim est semen, talis est et seges, sive messis. Hanc enim semini quasi correlativum opponit Apostolus; perinde ut merces merito opponitur et correspondet. Atque hic videtur esse genuinus sensus et mens Apostoli : idque patet tum ex jam dictis, tum ex eo quod hoc, ut dixi, respondeat objectioni avarorum, qui se ab eleemosynis excusant, quod per eam redigendi sunt ad paupertatem bonorum non spiritualium, sed temporalium. Unde contra eos asserit hic Paulus, eleemosynam non depauperare, sed potius eos qui eam dant, ditare bonis temporalibus : tum denique ex eo quod de bonis spiritualibus quæ affert eleemosyna, jam egerit v. 8. et 9. eaque rursum resumat vers. 11. ut patebit ibidem ex Græco. Idem clarius significant Græca hoc versu: καὶ πληθύναι τὴν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν, *multiplicabit semen vestrum, et augebit fruges*, vel fructus, *justitiæ vestræ*: γέννημα enim est fructus, qui à justitiæ, id est beneficentiæ, semine generatur, semen scilicet ipsum in messe cum fœnore auctum et redditum, dum pro uno seminato semine viginti aut triginta succrescunt et renascuntur. Idem ergo in eleemosyna solere Deum facere, et rependere docet hic Paulus.

Nota Secundo. Alludit ad divitum possessiones et latifundia. q. d. Beneficentia est quasi ager, et prædium fertilissimum, quod eleemosynariis copiosas et perennes fruges profert et progerminat ex semine suæ eleemosynæ. Primo enim dat panem, id est victum, eleemosynario; Secundo, multiplicat semen, id est opes seminandas in pauperes ; Tertio, auget insuper incrementa frugum, dando copiosam messem et opes, quibus eleemosynarius in se suaque familia et statu accrescat et locupletetur. Hæc enim tria herus temporalis præstat colono suo fideli et sedulo : multo ergo magis eadem præstabit Deus eleemosynario, qui est quasi Dei colonus, ut dixi supra.

11. Ut in omnibus locupletati abundetis.] Τὸ *ut* non est in Græco, sed tantum, ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι in omnibus locupletati : quod referendum est et

connectendum cum v. 8. (versum enim nonum et decimum quasi per parentheses interjicit Apostolus). q. d. Ut abundetis in omne opus bonum, πλουτιζόμενοι, *locupletes et copiosi, abundetis*, inquam, *in omnem simplicitatem*. Simile hyperbaton est c. 8. v. 20. et c. 9. v. 4. Vide can. 38.

Simplicitatem (candidam liberalitatem, ita Chrysost. vide dicta c. 8. 2.) quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo.] q. d. Hæc vestra simplicitas et liberalitas facit, ut ego, omnesque mei, imo et Christiani, apud quos eam deprædico, gratias agant Deo quod vobis tam pium misericordiæ affectum indiderit.

12. Quoniam ministerium hujus officii non solum supplet ea quæ desunt sanctis; sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino.] *Ministerium hujus officii*, administratio scilicet hujus collectæ eleemosynarum, græce est ἡ διακονία τῆς λειτουργίας, hoc est, diaconia hujus liturgiæ: quasi in hoc officio, id est, in collecta eleemosynarum, sit liturgia, id est, Missæ sacrificium, scilicet mysticum, in quo Corinthii quasi offerentes victimam eleemosynæ, sint sacerdotes; altare, sint pauperes; sacrificium, sit eleemosyna; Paulus, sit diaconus, hoc est, minister exhortans, procurens, colligens, deferens, distribuens eleemosynam, per quem omnes tum pauperes eleemosynam recipientes, tum divites eam dantes, Christique gratiam et spiritum videntes et collaudantes, excitentur ad gratiarum actionem in Domino, id est, apud Dominum. *Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemosynis atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur*, ait S. Cyprian. tract. de Opere et eleemosyna. Ita Chrysost. qui in morali homil. 20. *Cum vides*, inquit, *pauperem, corpus Christi aram Christi te videre, puta, et reverere, ac eleemosynæ sacrificium offer; ex quo gloria, et gratiarum actio quasi fumus ascendat ad Deum.* Sic eleemosyna est εὐχαριστία, id est gratiarum actio, et sacrificium eucharisticum non proprie dictum, ut patet, sed metaphoricum et mysticum: sic prædicationem Evangelii, et Gentium conversionem vocat sacrificium, ut dixi Romanis 15. 16. Hinc pulchre Nazianz. orat. de cura pauperum: *Nulla*, inquit, *ex omnibus re Deus perinde ac misericordia colitur: quoniam nihil aliud tam peculiare est Deo, quam illa; utpote ante quem misericordia et veritas gradiuntur.* Mox idipsum probat exemplo Christi, qui factus est pauper, ut nos ejus deitate locupletemur. Deinde ostendit nos per misericordiam Deum imitari, et quasi deos fieri. *Fias*, inquit, *infortunato Deus, misericordiam Dei imitando. Nihil enim adeo divinum habet homo, quam benefacere. Discas ergo viscera aperire indigentibus. Da pro magno promptitudinem (si nihil aliud habes) vel lacrymulam. Magnum enim remedium afflicto est misericordia.*

13. Per probationem ministerii hujus.] q. d. Dum probant et collaudant homines hoc pium ministerium eleemosynarum, excitantur, ut Deum Christumque glorificent, eique gratias agant, utpote cujus lex et gratia hanc vobis Christianis eleemosynam suasit et persuasit. Secundo, sic accipi potest, *per probationem*, id est, explorationem et experientiam, et hoc etiam significat Græcum δοκιμή. q. d. Dum probant et experiuntur vestram charitatem et eleemosynam, quam eis ministramus, tunc Deum glorificant.

Glorificantes, dum glorificant Deum, est hebraismus: participium ponitur pro præsenti, juxta can. 29. et intelligitur, Deum. Hebræi enim sæpe litteras serviles, adverbia, et conjunctiones subaudiunt.

In obedientia confessionis vestræ, in Evangelium Christi.] Est hypallage, pro *in confessione obedientiæ vestræ*. q. d. Glorificant Deum, quia vos factis et eleemosynis confitemini et profitemini obedientiam erga Evangelium Christi, id est, vos obedire Evangelio, præceptis scilicet et consiliis Christi, qui tantopere suadet et præcipit charitatem et misericordiam. Ita Chrysost. Secundo, si quis proprie, eoque ordine quo posita sunt, verba hæc accipere velit, sensus erit: glorificant Deum in obedientia vestra qua confitemini et profitemini Evangelium Christi. Unde Syrus, *Glorificant Christum quod subditi sitis confessioni Evangelii Christi.*

Nota hebraismum, *in Evangelium*, id est, erga Evangelium, vel Evangelii. Hebræum enim ב *bet*, id est in sæpe ponitur pro regimine genitivi.

Et simplicitate communicationis in illos, et in omnes.] q. d. Non solum in obedientia vestra glorificant Deum, sed etiam in eo quod vos simpliciter, id est, tam candide et liberaliter, communicatis vestra bona ipsis, omnibusque aliis egentibus. Quid sit simplicitas, dixi c. 8. 2.

14. Et in ipsorum obsecratione pro vobis.] Refer ad *glorificantes Deum*. q. d. Pauperes Hierosolymitani, qui vestram eleemosynam recipiunt, dum pro vobis orant et obsecrant, glorificant etiam Deum: sicque *dum gratiarum actio* (ait Cyprianus, serm. de Opere et eleemosyna) *ad Deum pro eleemosynis pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur.*

15. Desiderantium (refer ad *ipsorum*, nimirum pauperum Hierosolymitanorum) vos,] scilicet videre, vobisque frui.

Gratias Deo super inenarrabili dono ejus.] *Dono* scilicet charitatis et eleemosynæ vestræ, ex quo tam multa bona, totque Dei laudes undequaque redundant, ut merito dicatur inenarrabile. Vide Chrysost.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, hoc cap. et duobus sequentibus Paulus pro suo Apostolatu apologiam texit contra pseudoapostolos, qui Paulum quasi vilem et abjectum deprimebant, eumque nimiæ severitatis, audaciæ et insolentiæ accusabant. Hic ergo docet Paulus arma sua non esse carnalia, sed spiritualia, eaque potentissima, utpote quibus tum omnes mundi munitiones, consilia et sapientiam prosternat, tum ulciscatur omnem inobedientiam.

Secundo, v. 12. pseudoapostolis se opponit, quod illi falso provincias a se obitas et conversas jactarent, cum ipse verissime plurimas obivisset et convertisset.

1. Ipse autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem, et modestiam Christi, qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confido in vobis. 2. Rogo autem vos ne præsens audeam, per eam confidentiam qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tanquam secundum carnem ambulemus. 3. In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus. 4. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, consilia destruentes. 5. Et omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei, et in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi, 6. et in promptu habentes ulcisci omnem inobedientiam, cum impleta fuerit vestra obedientia. 7. Quæ secundum faciem sunt videte. Si quis confidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se; quia sicut ipse Christi est, ita et nos. 8. Nam, et si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra quam dedit nobis Dominus in ædificationem, et non in destructionem vestram: non erubescam. 9. Ut autem non existimer tanquam terrere vos per epistolas: 10. Quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graves sunt et fortes: præsentia autem corporis infirma, et sermo contemptibilis: 11. Hoc cogitet qui ejusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas absentes, tales et præsentes in facto. 12. Non enim audemus, inserere, aut comparare nos quibusdam, qui seipsos commendant; sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, et comparantes nosmetipsos nobis. 13. Nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundum mensuram regulæ, qua mensus est nobis Deus mensuram pertingendi usque ad vos. 14. Non enim quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos: usque ad vos enim pervenimus in Evangelio Christi. 15. Non in immensum gloriantes alienis in laboribus: spem autem habentes crescentis fidei vestræ, in vobis magnificari secundum regulam nostram in abundantiam, 16. etiam in illa, quæ ultra vos sunt, evangelizare, non in aliena regula in iis quæ præparata sunt gloriari. 17. Qui autem gloriatur, in Domino glorietur. 18. Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Deus commendat.

Agit contra pseudoapostolos.

Nota, hos pseudoapostolos gloriæ Pauli invidisse, eamque elevare, et sua eloquentia, jactantia, calumniis obscurare voluisse. Hos fuisse Judæos patet cap. 11. vers. 22. fuisseque lucri et gloriæ avidos, jactabundos ac importunos homines, patet cap. 11. 20. Christum prædicasse saltem in speciem, patet cap. 11. vers. 4. sed sensim occulte et subdole judaismum voluisse inducere, et errores suos ac hæreses, patet c. 11. v. 3. 12. 13. Tales fuere Cerinthus, Ebion, aliisque judaizantes, qui Paulum quasi legis suæ apostatam dire sunt insectati. Unde et contra Cerinthus toto c. 15. epist. 1. resurrectionem fore demonstravit, ut ibi diximus.

1. Ipse autem ego Paulus.] q. d. Hactenus aliorum scilicet pauperum, personam et negotium egi, jam meum ago, et ex meo affectu loquor.

Obsecro vos,] ut monita mea et jussa de recta et Christiana vita, quæ præscripsi quasi vester Apostolus, observetis.

Per modestiam (ἐπιείκειαν, comitatem, lenitatem, humanitatem) Christi.] Obsecrat per mansuetudinem et lenitatem Christi, ait Theoph. ut eam revereantur, ejusque reverentia et amore Paulum obsecrantem amanter audiant, excipiant, obediant. Secundo, ut significet se Christi mansuetudinem imitari, non severitatem. q. d. Non impero, cum ex apostolatu id possem, sed obsecro per mansuetudinem Christi, quam imitor, et præ me fero: Christus enim in corripiendis, docendis, dirigendisque hominibus,

miram ostendit patientiam, clementiam, modestiam, ut cum Matthæum, Magdalenam, aliosque peccatores in gratiam recepit, omnem eis culpam et pœnam sine ulla verberum aut verborum asperitate benignissime condonavit.

In facie quidem humilis sum (quando præsens sum, facie et specie externa humilis et abjectus videor, de quo v. 10.) absens autem confido in vobis.] Græce θαῤῥῶ, liber et audax sum erga vos. Est mimesis : ita enim dicebant, ut v. seq. colligitur, Pauli detractores pseudoapostoli : Quid tanti facitis Paulum? humilis est, vilis, abjectus homunico inter vos; Apollo vero et alii longe plus habent gratiæ et eloquentiæ; ipse coram illis comparare non audet; illis comparatus, imperitus videtur et barbarus : quid ergo sibi arrogat, quid præsumit absens; cum tam minaces ad vos mittit litteras, cum ita arguit, imperat, objurgat, excommunicat? Sunt ergo hæc pseudoapostolorum verba, quæ usurpat, repetit et imitatur Paulus. q. d. Non sum tam imperiosus; tam audax, tam severus, tam minax, cum absens sum, ut ipsi me, mihi detrahentes, describunt : sed obsecro vos per mansuetudinem Christi. Simile v. 9. et 10. Ita Chrys.

2. Rogo autem vos (ut mea monita amanter excipiatis, uti v. præced. obsecravi) ne præsens quorumdam videns inobedientiam, rebellionem, contumaciam, audeam (audacia ac potestate mea utar, eisque excommunicationem, aliamve pœnam spiritalem infligam) per eam confidentiam, id est libertatem, qua existimor audere in quosdam,] hoc est, quam putant me insolentius in quosdam exercuisse. Ita Anselm. Sed Theoph. Græcum λογίζομαι non passive, id est existimor, sed active accipit pro existimo. q. d. Cogito et in animum induco audere, et audacter punire quosdam malevolos.

Qui arbitrantur nos, tanquam secundum carnem ambulemus,] tanquam carnaliter vivamus. Secundo, et genuine ad mentem Apostoli, tanquam carnalibus mediis, carnali, scilicet, humanaque ac politica prudentia, industria, astutia utar, ut, cum non ausim præsens comparare, vel imperare, absens id faciam per audaces et minaces litteras.

Nota. Apostolus secundum carnem ambulare, militare, gloriari dicit eos, qui carnalium et politicorum hominum more animaliter vivunt, ambulant, gloriantur in specie et apparentia externa, in rebus et dotibus externis, videlicet in nobilitate, prosapia, eloquentia, gratia, prudentia, iisque quasi armis nituntur ad favorem et plausum hominum, ut omnes sibi concilient ac subjiciant; adversarios vero dejiciant, confundant, supplantent. Patet : quia armis hisce carnalibus opponit v. 4. spiritalia, id est internam ac spiritalem suam potestatem ac gratiam, quam à Christo accepit. Sic cap. seq. v. 18. ait pseudoapostolos gloriari *secundum carnem*, id est carnali, externa, humana nobilitate, prosapia, eloquentia, gratia, etc. Sic c. 5. v. 15. et 16. dixit se neminem, ne Christum quidem, nosse secundum carnem. Sic cap. 2. epist. 1. animalem et carnalem philosophorum oratorumque sapientiam Christi et Christianorum, ac maxime apostolorum spiritali sapientiæ opponit. Sic ad Galatas 3. 3. ait : *Sic stulti estis, ut cum spiritu* (id est spirituali doctrina et lege Christi) *cœperitis, nunc carne* (hoc est carnali circumcisione et lege Mosis) *consummemini*, ait Chrysost.

4. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt.] *Carnalia* vocat, quæ serviunt militiæ aut vitæ carnali et corporali, ut honores, voluptates, potentia sæculi hujus; hisce enim non sunt usi Apostoli ut mundum expugnarent, Christoque subjicerent. Vel potius, ut dixi, *arma carnalia* sunt artes, scientiæ, rationes, praxes humanæ, facundia, adulationes, jactantia, simulationes, affectata gravitas et prudentia, quibus mundi homines utuntur, ut apud suos sibi auctoritatem parent, et reverentiam concilient; cum vera et seria auctoritas sit donum Dei, et non tam donis externis, vel assumpta gravitate, quam virtutis, prudentiæ et sanctimoniæ ostensione et opinione comparetur, ut Paulus et Apostoli sibi eam compararunt.

Sed potentia Deo,] valida et efficacia per Deum; et, ut Syrus, חילא *chaila*, id est virtus, sunt Dei; quia Deus per ea potenter operatur in animis audientium, eosque ad fidem convertit, et prædicationem nostram persuadet, nobisque et Christo subjicit, et dicto audientes facit, ut quidquid volumus, dicimus, suademus, eis persuadeamus, et ab eis impetremus. Hæc arma, ait Anselm. sunt Primo, vehementia spiritus et zeli; Secundo, efficacia prædicationis, ut Deus videatur verbis nostris pondus ac energiam indere et inflare; Tertio, sapientia; Quarto, comitas; Quinto, sanctitas; Sexto, miracula; Septimo, crebra oratio; Octavo, pura intentio; Nono, patientia; Decimo, charitas, scilicet cum vident homines nos innocentissimæ vitæ non opes eorum, non honores, sed salutem tantum quærere, idque tot laboribus, impendiis, afflictionibus, quotidiana morte et martyrio; eisque concionari tanto zelo, tanto ardore ut omnes Christum agnoscant, eumque et Patrem glorificent : hisce omnibus quasi telo efficacissimo in conscientia feriuntur, penetrantur, vulnerantur, ut cedant, credantque nostris dictis, doctrinis, concionibus. Hisce ergo armis vitia, diaboli regnum, totumque orbem expugnarunt Apostoli. Unde patet apostolatum et Evangelii prædicationem recte vocari militiam. De quo plura 1. Timoth. 1. 18.

Ad destructionem munitionum.] *Munitiones* vocat omnes rationes, syllogismos, sophismata, eloquentiam, virtutes philosophicas, sæcularem potentiam, gratiam, amicitiam et quidquid Gentiles ac dæmones objecerunt et opposuerunt Apostolis et Evangelio. Ita Chrysost. Anselm. et alii.

Consilia destruentes.] Quibus, scilicet armis, consilia destruimus : hoc enim duplici hebraismo sæpe utitur Apostolus. Primo, ut intelligat Hebræum relativum אשר *ascher*, id est qui, quæ quod, quibus, quos, etc. Secundo, ut participium ponat pro indicativo, *destruentes*, pro destruimus. Simile vidimus cap. 4. vers. 13. et hoc c. v. 5. 6. 12. 15. vide can. 29. Nisi quis referri velit ad *arma*, dicatque esse antiptosin, non casus, sed generis masculini pro neutro : *destruentes* pro destruentia. q. d. Arma nostra potentia sunt, et consilia destruentia. Verum Tertio facillime et planissime hæc referas ad v. 3. *Non secundum carnem militamus.* q. d. *Militamus nos ipsi consilia destruentes*, hoc est destruendo, ut τὸ *nam arma militiæ*, etc., usque ad *munitionum*, quasi per parenthesin inseratur, ad hoc, ut militiæ jam dictæ arma explicet.

Nota. Pro *consilia* græce est λογισμούς. Quod

Theophyl. vertit, *syllogismos*, et humanas Philosophorum rationes; Syrus et Erasm. *cogitationes;* Noster, *consilia*. q. d. Nostris armis destruimus omnia prudentium hujus sæculi consilia, quibus Evangelium nostrum evertere, suum gentilismum, suos doctores et philosophos statuere et stabilere, Christoque et nobis præferre moliuntur.

5. ET OMNEM ALTITUDINEM,] omnem celsitudinem tum sapientiæ humanæ et philosophicæ, tum magiæ diabolicæ Simonis Magi et similium, tum nobilitatis et potentiæ, etiam regalis, vel imperialis. Nota. Duas has machinas quasi turres Ethnici Christo opposuerunt et Apostolis, consilia scilicet, et altitudinem, quarum illa callida sua machinatione, arte, dolo; hæc sublimitate et robore suo videbatur inexpugnabilis: utraque tamen Apostolorum armis cessit et expugnata est.

EXTOLLENTEM SE ADVERSUS SCIENTIAM DEI.] *Scientiam*, græce γνῶσιν, id est, cognitionem Dei, quam attulit et docuit Christus, quamque nos Christi Apostoli toto orbe docemus, fidem scilicet de Deo trino, et uno, de Dei Filio, ejusque incarnatione, morte, cruce, redemptione.

ET IN CAPTIVITATEM REDIGENTES.] Refer, quemadmodum et τὸ *consilia destruentes*, ad *militamus*, ut dixi v. 4. q. d. Hac malitia nostra vincimus et captivamus omnes hostes nostros. Græce αἰχμαλωτίζοντες παν νοημα εις την υπακοην του Χριςοῦ, id est, ut Syrus, *captivum ducimus omnem intellectum;* vel ad verbum, *omnem cogitationem, ad obedientiam Christi*, ut scilicet omnis cogitatio, omnis intellectus quantumcumque in consiliis versutus, quantumcumque in sapientia altus et sublimis, quasi hostis nostris devictus armis, se dedat obediatque Evangelio Christi.

Nota. Per hoc quod dicit *omnem cogitationem*, *omnem intellectum*, non vult significare omnes philosophos, sapientes, potentes, qui prædicationem Apostolorum audiverunt, fuisse conversos; hoc enim falsum est : sed quod Arma Apostolorum fuerint tam potentia, ut quasvis cogitationes et rationes naturalis intellectus quantumvis artificiosas, quantumvis sublimes, fidei Christi subjicere potuerint, et de facto subjecerint in illis qui hæc arma exceperunt, et in cor ac mentem admiserunt, quique iis conversi sunt. Est ergo commoda acceptio, *omnem intellectum*, id est, quemlibet intellectum, quantumvis validum ac sublimem, eorum scilicet, vel in iis, qui ex gentilismo ad christianismum traducti, ex infidelibus fideles facti sunt. Multi enim ex quolibet genere sapientum et oratorum prudentia et sapientia illustres Apostolicis armis captivati Christo credidere : quales fuerunt Dionysius Areopagita, Clemens Rom. Paulus Proconsul, Justinus Philosophus, Athenagoras, et alii.

6. ET IN PROMPTU HABENTES ULCISCI OMNEM INOBEDIENTIAM.] Dixit Paulus arma sua potentia esse ad debellandum quovis Ethnicos et sapientes Gentium; hic eadem potentia esse ostendit ad ulciscendum quosvis fideles inobedientes et hæreticos. q. d. Promptum quoque mihi est et facile ulcisci rebellium et pseudoapostolorum, qui mihi detrahunt, inobedientiam, scilicet eos excommunicando.

CUM IMPLETA FUERIT VESTRA OBEDIENTIA.] Nolo enim vos eadem pœna involvere; malo ut vos ipsi quæ corrigenda sunt, corrigatis, expecto ut plene impleatis quod jussi; eousque vindictam differo, donec vos plane correcti et obedientes sitis, tum denique in contumaces illos obtrectatores ostendam et exeram gladium excommunicationis, quem nonnisi in inobedientes, et præviis monitionibus rebelles et contumaces exerendum esse, hinc docent Doctores.

7. QUÆ SECUNDUM FACIEM SUNT, VIDETE,] videte quæ aperte et manifeste sunt vera, vestrisque oculis evidenter subjecta, me scilicet non tantum esse Christi discipulum, sed et Apostolum cum tanta gratiæ efficacia ac potestate, quantam ipsi oculis vestris videtis. Ita Anselm. Est catachresis : nam quæ in facie videntur, clare videntur : homines enim per faciem dignoscuntur.

8. DE POTESTATE (ulciscendi, puniendi et excommunicandi) QUAM DEDIT NOBIS DOMINUS IN ÆDIFICATIONEM.] Hinc Conc. Trid. sess. 25. c. 3. monet gladium excommunicationis sobrie et caute ad ædificationem esse exerendum; alias enim videmus eum magis contemni quam formidari, et perniciem parare potius quam salutem, non excommunicati modo, verum etiam aliorum fidelium totiusque Ecclesiæ.

10. QUONIAM QUIDEM INQUIUNT (mei obtrectatores et pseudoapostoli) EPISTOLÆ, quas ad vos scribit Paulus, ô Corinthii, GRAVES SUNT ET FORTES, hoc est duræ et acres, severæ et minaces : PRÆSENTIA AUTEM (græce ergo legendum παρουσια non παρρησια, id est *libertas*, ut habent Regia) CORPORIS INFIRMA,] vilis, abjecta, pusilla, contracta. Staturam et figuram Pauli ita Nicephor. lib. 2. c. 37. ex traditione et priscis imaginibus describit : *Paulus*, ait, *corpore erat parvo et contracto atque incurvo, et paululum inflexo, facie candida, annosque plures præ se ferente, capite modico : oculis multa inerat gratia, supercilia deorsum versus vergebant, nasus pulchre inflexus, idemque longior, barba densior et satis promissa, eaque non minus, quam capitis coma canis erat respersa.* Unde patet, Paulum parvo et abjecto corpore fuisse. Hinc et Chrysost. hom. de Princ. Apost. tom. 5. *Paulus*, ait, *tricubitalis est, et cœlos transscendit.* Lucianus insuper Paulum quasi recalvastrum ridet in Philopatro.

ET SERMO CONTEMPTIBILIS,] rudis, inconcinnus, inelegans. Vide dicta epist. 1. cap. 1. v. 1. et 4.

11. HOC COGITET QUI EJUSMODI EST, obtrectator, qui jactat de me : *Epistolæ Pauli graves sunt et fortes : præsentia autem corporis infirma;* cogitet hoc, QUIA (id est quod) QUALIS SUM VERBO PER EPISTOLAS ABSENS, TALIS SUM ET PRÆSENS IN FACTO.

12. NON ENIM AUDEMUS INSERERE (id est annumerare) AUT COMPARARE NOS QUIBUSDAM, QUI SEIPSOS COMMENDANT (pseudoapostolis, qui se suaque supra veritatem extollunt, q. d. Non ea jacto, quæ non habeo, ut ipsi :) SED METIENTES ET COMPARANTES NOS METIPSOS NOBIS,] id est, metior me meo pede, meis dotibus, et Dei donis, rebusque à me per Dei gratiam gestis, ait Photius, illis me comparo, confero et adæquo, ut non amplius mihi arrogem quam revera à Deo acceperim et gesserim. Pro *non enim audemus*, græce est, ου γαρ τολμωμεν quod Mald. in Notis vertit, *nihil audacter*, aut *arroganter facimus*, dum nos cum illis comparamus, qui sese magnopere commendant. Verum magis apte et magis proprie vertit Noster, *non enim audemus inserere*, etc.

Est ironia, et primum quasi scomma in pseudoapostolos. Elevabant illi Pauli dicta et facta, quasi in eo nihil esset grande præter epistolas, quæ nescio quid magniloquum spirarent, sed cum ad rem ventum esset, ac præsens compareret Paulus, sermone, vultu, forma nihil illo esse abjectius : se in hac parte illi longe præstare. Ergo, inquit Paulus, fastum illorum ridens, non ausim ego homuncio istos inter gigantes comparere, eis me inserere, necdum me cum illis comparare : sed nimirum falso se tantos jactitant; ego vero de me quidquid prædico, vere prædico, meque mea magnitudine, mea gratia et factis, quæ vere gessi, metior.

Nota. Græca addunt οὐ συνιοῦσιν, *non intelligunt*. Unde Syrus, Vatablus et alii hæc non de Paulo, sed de pseudoapostolis accipiunt, ut sit hyperbaton, quod οὐ συνιοῦσιν præponendo, sic ordinant et vertunt : pseudoapostoli seipsos commendant, sed non intelligunt quod se ipsi seipsis metiantur, et se sibi comparent. q. d. Inepte ipsi se attollunt, et gigantes faciunt : nam perinde faciunt ac si quis sese non externa aliqua mensura (puta ulna) sed seipso vellet metiri : ut si quis pumilio jactet se gigantem esse, nec aliam jactantiæ suæ causam rationemve adferat, quam quod ita sit, ita asserat, ita sibi persuadeat. Unde Photius supplet. Non intelligunt quam scilicet omnibus sint ridiculi, vel, ut S. August. in psalm. 34. *non intelligunt*, ea scilicet, quæ loquuntur, quæ affirmant, quæ jactant.

13. Nos autem non in immensum gloriabimur. Est secundum scomma et antithesis Pauli et pseudoapostolorum : pseudoapostoli in immensum se suaque jactant, adeoque, ait Theophyl. se usque ad fines orbis evangelizasse; sed falsissime jactant. Ego autem glorior, non falso, non in immensum, sed secundum mensuram regulæ, qua mensus est nobis Deus. Id est, ego me vera mensura ac regula metior, donorum videlicet et provinciarum, quam mihi sua designatione quasi mensoria regula admensus est et attribuit Deus : *mensura*, inquam, vel *secundum*, mensuram pertingendi usque ad vos,] id est, evangelizandi à Judæa per interjacentes omnes provincias, Corinthum usque. q. d. Glorior, et vere glorior, de mea mensura ac magnitudine, id est, multitudine provinciarum, quas Christo et Ecclesiæ adjeci, quod scilicet à Judæa Corinthum usque me meamque prædicationem extenderim. Sicut ergo gloriantur principes, si longissime latissimeque imperium propagarint; ita Christi doctor Paulus gloriatur, quod eousque principis sui ditionem propagarit, sperans fore, ut longius etiam imperium proferat.

Nota. Regulam hic intelligit mensuram qua limites agrorum et locorum mensuram geometræ, ut dicam vers. 16. Mensura vero significat Primo, illud quo quippiam metimur, uti est regula, ulna, cubitus, pes, etc. Secundo, significat hujus mensuræ mensurantis quantitatem : alia enim est mensura, id est quantitas ulnæ, alia cubiti. Tertio, ipsam mensurandi actionem. Quarto, ipsum mensuratum seu id quod per mensuram nobis admensum est, ut cum modium frumenti, jugerum terræ, id est, frumentum ad modium, terram ad jugerum admensam, frumenti et terræ certam mensuram vocamus. Hic tribus ultimis modis accipi potest, sed optime in secunda acceptione.

14. Non enim quasi pertingentes ad vos, super extendimus nos.] Est tertium scomma et sales, quibus pseudoapostolos aspergit. Ipsi, inquit, se extendunt et superextendunt suis verbis et bombis, sed age, in re quid afferunt? quos convertunt? quas urbes, quas provincias obiverunt? nullas sane, cum è patria et vestris finibus nunquam excesserint. Forte vos Corinthios ad fidem et Ecclesiam adduxerunt? atqui vos non illorum sed meum opus estis in Domino, vos ego cepi, vos debellavi, vos mea sors, mea possessio estis mihi à Domino attributa; de vobis reliquisque provinciis, Judæam usque, à me subactis triumphare possum : et sicut imperatores gentium bello domitarum nomina sibi assumebant, verbi gratia, ut P. Scipio diceretur Africanus, L. Scipio Asiaticus : ita et ego Paulus dici possum, Corinthiacus, Achiacus, Macedonicus, Thracicus, Asiaticus, etc.

In Evangelio,] prædicando, et, ut Anselmus, propagando.

15. Non in immensum.] Græcum τὰ ἄμετρα, et immensum significat, et ea quæ non sunt nostræ mensuræ, regiones scilicet, quas Deus nostræ prædicationi non destinavit, nec admensus est. Rursum notat pseudoapostolos, qui falso gloriabantur de regionibus multis à se obitis et conversis.

Gloriantes in alienis laboribus.] Est quartum scomma in pseudoapostolos, qui Corinthi, ubi Apostolus fundamenta fidei jecerat, subintrarunt in ejus labores. Ita Chrys. Sic notant Doctores, quod hæretici nunquam zelo Evangelii et martyrii infideles adierint, eosque primo ad hæresin converterint, sed tantum fideles, eosque perverterint.

Dices, Valens Imper. Gothis cupientibus ad christianismum converti, submisit Arrianos Episcopos qui eos Arrianos fecerunt, teste Freculpho tom. 2. l. 4. c. 20.

Resp. Verum est, sed ipsi Arriani sua sponte Gothicam barbariem non audierunt zelo fidei, ut Apostolorum morte, in fame, siti, persecutionibus, mortibus fidem plantarent : vocati enim à Gothis volentibus Valenti Imper. Arriano reconciliari, venerunt : nulla autem difficultas est volentibus venenum instillare. Adde, Gothos plerosque antea orthodoxos fuisse, sed ab Ulphila suo Apostolo ab Arrianis decepto, pariter deceptos et ipsos, factosque Arrianos, ut expresse docet Theod. l. 4. hist. c. ult.

Spem autem habentes crescentis fidei vestræ.] Spero, quod, cum fides vestra crescet, me ulterius non egebitis, quodque per vos aditus mihi fiet ad vicinas gentes, ut possim ulterius evangelizare, et superextendere me meamque prædicationem. Ita Chrysost.

In vobis magnificari,] ut per vos majorem laudem et meritum apud Deum consequar. Unde Gagneius vertit, Spero crescente fide vestra nos non parum ex vobis magnificatum iri, et spero in illis etiam regionibus, quæ ultra vos sunt, prædicare ac multam inde reportare gloriam. Tunc enim magni fit præceptor, ait Theophyl. cum discipuli proficiunt et in sapientia crescunt.

Secundo, et aptius, refer *magnificari*, ad sequentia, *secundum regulam nostram in abundantiam*. q. d. Spero per vos in fide crescentes magnificari secundum regulam nostram, id est majorem facere et extendere regulam nostram, puta fines et terminos apostolatus mei ultra vos

in vicinos vestros; ut scilicet illi videntes vestram fidem, sanctimoniam, gratiam, provocati vestro exemplo avide me expectant, et Evangelium excipiant.

Unde Græca sic habent; Ἐλπίδα δὲ ἔχοντες αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν. Quæ clarius sic verti possunt, *spem habentes fore, ut crescente fide vestra in vobis amplier* (hoc est, amplius et ulterius me extendam) *in assignata mea mensura et regula in abundantiam* (hoc est admodum) ad evangelizandum iis regionibus, quæ ultra vos sunt.

Ubi Nota. *Regulam*, ut dixi, vocat regiones sibi suæque prædicationi addictas, et quasi ad regulam admensas à Deo: cuique enim Apostolo suas Deus in orbe provincias quasi ad mensuram diviserat, attribueratque. Adeoque sicut duodecim tribubus, et filiis Jacob partitus erat olim certis funibus et mensuris terram sanctam: qua de re dicitur psalm. 77. 54. *Sorte divisit eis terram in funiculo distributionis*: ita pariter eorum antitypo duodecim Apostolis diviserat quasi per mensuram totum orbem terrarum, ut eum sibi et Christo subjugarent. Ita Thomas Indiam, Andreas Achaiam, Joannes Asiam, alii alias provincias subjecerunt Evangelio.

In abundantiam.] Id est abunde, ut scilicet amplius semper et ulterius regulam et terminos Evangelii proferret. q. d. Necdum mihi certum terminum provinciarum constitui, nec Deus ipse præstituit, sed ulteriora semper specto et molior.

16. Etiam in illa quæ ultra vos sunt. ὑπερέκεινα ὑμῶν, quæ ulteriora sunt vobis, *quæ ultra vos sunt*, id est longius in alias gentes ac populos, evangelizare,] spero. Hæc enim referenda sunt ad τὸ *spem habentes*.

Non in aliena regula,] non attingo limites et terminos, id est, provincias et plagas, quæ admensæ sunt et assignatæ, vel occupatæ ab aliis Apostolis, ut in ea quæ ab aliis *præparata sunt*, subintrem, et sic de alienis laboribus quasi meis glorier: *præparata* enim vocat regiones ab aliis præparatas et excultas prædicatione Evangelii ad ferendum fructum. q. d. Nolo aliorum novalia excolere, sed prius mea ipse navalia facio, deinde excolo, ipse primus ubique fidem planto et prædico, Rom. 15. 20.

Nota. Κανόνα Græci vocant regulam mensoriam, qua geometræ et agrimensores agros dimetiuntur: ita hic Apostolus regulam suam vocat omnes suas regiones, seu quidquid terrarum Deus velut regulam illi admensus erat, ut totum illud spatium excoleret, sereret verbo Dei, suæque prædicationi et Christo adjiceret. Secundo, hanc regulam et mensuram in dies protendebat Apostolus, cupiens ubique prædicare, *quasi ad possessionem terrarum et opimam hereditatem accessisset*, ait Chrysost., *et tanquam fabricator*, ait Theophil. *orbis terrarum esset Paulus, ut illum sua regula dimetiretur, et ad suam regulam ædificaret.* Græcum enim κανών etiam regulam significat, ad quam architecti muros, trabes et opus suum exigunt et metiuntur, atque talem regulam hic intelligit Theoph. magis tamen genuine videtur ad regulam agrimensorum Paulus alludere, ut dixi.

17. Qui autem gloriatur, in Domino glorietur.] *In Domino*, id est in veritate, et coram Domino. Secundo, et melius, *glorietur in Domino*, id est, cum illa gloria illi fuerit à Domino delata et approbata. Subdit enim rationem: *Non enim qui se ipsum commendat*, sua falso jactando, ut faciunt pseudoapostoli, *ille probatus est, sed quem Deus commendat*, id est, commendabilem facit et ostendit ex miris, quæ per eum operantur. Hic sensus est genuinus: opponit enim hæc duo gloriari in se, et gloriari in Domino. Gloriari in se, est seipsum commendare: in Domino autem gloriari, est à Domino commendari, et in Domini commendatione gloriari. Unde tamen consequenter Tertio, sequitur, ut qui vere gloriatur, non in se, sed in Domino glorietur, illi scilicet, cujus dona sunt, omnia accepta ferendo, illi omnem gloriam dando, et ad illius laudem et gloriam omnia dirigendo. Ita Chrysost.

Nota. His verbis ostendit ubi, quando, qua in re sit gloriandum: simul tamen Secundo, amolitur à se Apostolus ostentationis, et vanæ gloriæ cupidinem. q. d. Hæc tam ampla et speciosa de me dico, non quod in me rebusque meis, sed quod in Domino gloriari velim, à quo omnem gloriam, et gloriæ materiam accepi. Vide dicta 1. ad Corinthios 1. 31.

Moral. Disce hic veram laudem et gloriam non esse nisi apud Deum, eamque omni humanæ longe præstare. Nam Primo, laus et gloria hominum et parva est et exilis. Quid enim sunt homines nisi culices terræ? Gloria vero Dei immensa est, quia ipse immensus est. Secundo, gloria hominum externa est et in speciem tantum; intus enim inanis est et evanida: gloria vero Dei interna est et solida; hinc animam replet et satiat. Tertio, gloria hominum infida est, fucata et larvata: laudant multi te in facie, à tergo irrident te. Gloria Dei fidelis est et sincera. Quarto, gloria hominum instabilis est, et minima rumoris aura mutatur quasi arundo. Qui hodie te laudant, cras vituperabunt; qui hodie tibi applaudunt, cras subsannabunt. Gloria vero Dei stabilis est et constans. Quinto, gloria hominum brevis est et momentanea, laudant te mortales cras morituri, et cum morientibus morietur laus tua. Ubi sunt laudes Cæsaris, Pompeii, Augusti? Transierunt, ut fumus evanuerunt. Laus vero Dei perpetua est et æterna. Deus coram sanctis angelis et Beatis in omnem æternitatem laudabit te, quo vanam mundi gloriam contempseris, quod veram et perennem apud Deum consectatus sis. Sexto, gloria hominum manca est, mutila et mista. Qui enim laudatur ab his, culpatur ab illis. Quot enim sunt homines, tot sunt sensus, tot judicia. Gloria vero Dei integra est, omnimoda et perfecta, Quem enim Deus laudat, hunc omnes cœlites laudant. Septimo, gloria hominum erronea est et mendax. Homines enim glorificant nobiles, divites, potentes, imo sæpe scurras, sceleratos et tyrannos. Gloria vero Dei verissima est et certissima: Deus enim non laudat nisi vera sapientia et virtute præditum. Rursum gloriantur homines in seipsis, in sua prudentia, virtute, fortitudine, quæ nullæ sunt: ac proinde gloriantur in falso, in eo quod est nihil, quod non est: gloria vero Dei, est in Deo, cujus omne est bonum, et à quo omnia in nos dimanant, gloriari, ac dicere, Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam: in te laudabimur tota die. Octavo, gloria hominum consistit in ore laudantium, nihilque tibi confert, nihil boni imprimit: quare non est in te, sed in glorificante: sicut

honor non est in honorato, sed in honorante. Gloria vero Dei est in Deo et in te: est enim efficax et fœcunda. Nam beat te in animo lumine gloriæ, et in corpore dotibus gloriosis, adeoque Deus Beatis ipsissimam suam gloriam divinam et increatam fruendam et possidendam communicat. O cæci et insensati filii Adæ, natura avidi laudis, creati et nati ad gloriam, quid non gloriam, sed fumos et umbras gloriæ sectamini? quid gloriam non veram, sed falsam et fallacem captatis? quid ambitis, quid quæritis gloriam, ubi ipsa non est? quæritis eam in terra: ipsa non est in terra, sed in cœlo: quæritis eam apud homines; ipsa non est apud homines, sed apud Deum et angelos: quæritis eam in tempore et sæculo; ipsa non est in tempore, sed in æternitate. Tu ergo, ô Domine, es gloria mea, tu exultatio cordis mei: in te gloriabor et exultabo tota die; pro me autem nihil nisi in infirmitatibus meis. Quærant Judæi, quærant mundani gloriam quæ ab invicem est: ego hanc requiram quæ à solo Deo est. Omnis enim gloria humana, omnis honor temporalis, omnis altitudo mundana æternæ tuæ gloriæ comparata, vanitas est, stultitia est, vituperium est. O veritas mea, misericordia mea, gloria mea, Deus meus, Trinitas beata, tibi soli laus, decus et gloria; tibi soli benedictio, claritas, sapientia et gratiarum actio; tibi Deo nostro honor, virtus et fortitudo in secula seculorum, Amen.

18 Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est: sed quem Deus commendat.] Dices, Quomodo ergo Sancti subinde seipsos commendarunt? ut Ezechias Isaiæ 38. 3. *Obsecro*, inquit, *Domine, memento quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, et in corde perfecto, quod bonum est in oculis tuis fecerim.* Et S. Paulus cap. sequens sua enarrans præclare gesta seipsum commendat. Et 2. Tim. 4. 7. *Bonum*, inquit, *certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona justitiæ.*

Respondeo, Hi quidem seipsos commendant; sed omnem commendationem in Deum Deique gratiam quasi primam causam tacite simul referunt, dicuntque, *Gratia Dei sum id quod sum.* Secundo, hæc ipsorum sui commendatio non ab ipsismet, sed à Spiritu sancto, qui per os illorum loquebatur, manebat, eisque suggerebatur. Sic enim Spiritus sanctus singulis scriptoribus Sanctæ Scripturæ ea quæ scriberent suggessit.

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, ostenso suo erga Corinthios amore, pergit suum apostolatum contra pseudoapostolatos tueri, vers. 4. quod ipsi nihil majoris spiritus vel doctrinæ Christianæ afferant, quam Paulus tradiderit.

Secundo, v. 7. quod ipsi pro lucro, Paulus gratis evangelizaverit.

Tertio, v. 22. quod æque ut illi, hebræus sit, et plusquam illi ministri Christi. Unde apostolatus sui insignia recenset, labores scilicet pro Christo, persecutiones, pericula, plagas, passiones, sollicitudines et curas pro Ecclesiis omnibus, in iisque gloriatur.

1. Utinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ, sed et supportate me.
2. Æmulor enim vos Dei æmulatione. Despondi enim vos uni viro virginem
castam exhibere Christo. 3. Timeo autem, ne, sicut serpens Hevam
seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri, et excidant à simpli-
citate, quæ est in Christo. 4. Nam si is, qui venit, alium Christum præ-
dicat, quem non prædicavimus: aut alium spiritum accipitis, quem non
accepistis: aut aliud Evangelium, quod non recepistis: recte pateremini.
5. Existimo enim nihil me minus fecisse à magnis Apostolis. 6. Nam etsi imperitus sermone,
sed non scientia. In omnibus autem manifestati sumus vobis. 7. Aut nunquid peccatum feci?
meipsum humilians, ut vos exaltemini? quoniam gratis Evangelium Dei avangelizavi vobis?
8. Alias Ecclesias expoliavi, accipiens stipendium ad ministerium vestrum. 9. Et cum essem apud
vos et egerem; nulli onerosus sui: nam quod mihi deerat, suppleverunt fratres qui venerant à Mace-
donia: et in omnibus sine onere me vobis servavi, et servabo. 10. Est veritas Christi in me,
quoniam hæc gloriatio non infringitur in me in regionibus Achaiæ. 11. Quare? quia non diligo
vos? Deus scit. 12. Quod autem facio, et faciam: ut amputem occasionem eorum, qui volunt
occasionem, ut in quo gloriantur, inveniantur sicut et nos. 13. Nam ejusmodi pseudoapostoli,
sunt operarii subdoli, transfigurantes se in Apostolos Christi. 14. Et non mirum: ipse enim
Satanas transfigurat se in angelum lucis. 15. Non est ergo magnum, si ministri ejus transfi-
gurentur velut ministri justitiæ: quorum finis erit secundum opera ipsorum. 16. Iterum dico,
(ne quis me putet insipientem esse, alioquin velut insipientem accipite me, ut et ego modicum

quid glorier.) 17. Quod loquor, non loquor secundum Deum, sed quasi in insipientia, in hac substantia gloriæ. 18. Quoniam multi gloriantur secundum carnem: et ego gloriabor. 19. Libenter enim suffertis insipientes: cum sitis ipsi sapientes. 20. Sustinetis enim si quis vos in servitutem redigit, si quis devorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos cædit. 21. Secundum ignobilitatem dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte. In quo quis audet (in insipientia dico) audeo et ego: 22. Hebræi sunt, et ego: Israelitæ sunt, et ego: Semen Abrahæ sunt, et ego: 23. Ministri Christi sunt, (ut minus sapiens dico) plus ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. 24. A Judæis quinquies, quadragenas, una minus, accepi. 25. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte et die in profundo maris fui, 26. in itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in civitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus: 27. in labore et ærumna, in vigiliis multis, in fame et siti, in jejuniis multis, in frigore et nuditate, 28. præter illa, quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, sollicitudo omnium Ecclesiarum. 29. Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror? 30. Si gloriari oportet: quæ infirmitatis meæ sunt, gloriabor. 31. Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui est benedictus in sæcula, scit quod non mentior. 32. Damasci præpositus Gentis Aretæ regis, custodiebat civitatem Damascenorum ut me comprehenderet: et per fenestram in sporta dimissus sum per murum, et sic effugi manus ejus.

Utinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ,] id est gloriationis, quæ videtur esse insipientia, ego tamen sapientissime eam usurpo ex zelo, ut Evangelium meum et fidem apud vos tuear contra pseudoapostolos. Ita Anselm. et Chrysost. Est preoccupatio, se enim laudaturus, præoccupat et excusat, ne vanus vel ambitiosus videatur. Græca habent, ὄφελον, ἀνείχεσθέ μου μικρὸν ἐν ἀφροσύνῃ, ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου, id est, *utinam sustinuissetis*, vel *tolerassetis, me paulisper in imprudentia; imo et suffertis*, sive *toleratis, me*; ἀνέχεσθε enim hic potius videtur esse indicativi modi quam imperativi. Corrigit enim id quod dixerat: Utinam sustineretis vel sustinuissetis me: imo, inquit, sustinetis me, et quod opto factum, idipsum facitis.

Paulus hic seipsum laudare insipiens, iterum iterumque resilit, ac ter se excusat. Primo, cum ait, *Utinam sustineretis*. Secundo, cum vocat se insipientem. Tertio, cum subdit, *sed et supportate me, æmulor enim vos:* idque ut ostendat quantam sibi vim inferat cum ad laudes suas descendit. *Sicut*, inquit Chrys., *equus præcipitium aliquod præruptumque clivum transiturus se colligit, quasi hunc uno saltu exuperaturus; verum profundum dispiciens hiatum obstupescit: deinde equite urgente rursum aggreditur, necessitatemque et vim indicans subsistit aliquandiu, tandem resumpto animo se ultro fidenter adigit: sic et Paulus quasi se daturus in præceps in laudum suarum recitatione, semel, iterum ac tertio retrocedit, ac tandem adigit se ad suas laudes.*

2. Æmulor enim vos Dei æmulatione.] Græce ζηλῶ, zelor, zelotypus sum erga vos zelo Dei. q. d. Non patior æmulos pseudoapostolos, qui vos quasi virginem mecum ambiunt. Appellat enim Paulus zelum, ingentem et immodicum quemdam amorem: quasi ambiat, ut apud Corinthios in amore et zelo sit primus, nec quisquam sibi in eo præferatur. Unde Maldon. in Notis manusc. vertit, *zelotypia laboro.*

Notat Chrys. *æmulationem*, id est zelum, *Dei* dici, q. d. Non ambio mihi hanc sponsam, sed Christo et Deo; non meæ gloriæ, commodis, lucris, sed Christi, omnia hæc adorno: Christus enim sponsus est, ego tantum sponso ductor et paranymphus.

Despondi enim vos uni viro] ἡρμοσάμην, id est *aptavi*, ut legit August. lib. 2. de Gen. contra Manichæos Ambros. *paravi;* Theophyl. *agglutinavi.* ἁρμόζειν enim est apte et concinne applicare et connectere, exempli causa, ea quæ glutino, vel ferrumine committuntur. Potest ergo ἡρμοσάμην verti, Primo, *conciliavi;* Secundo, *despondi;* Tertio, *connubio junxi.* Hæc enim sunt tria munia paranymphi et pronubi: Primo, ut virginem conciliet illi sponso, cui eam in matrimonium dare satagit; Secundo, ut illi despondendam curet; Tertio, ut desponsam matrimonio jungat. Noster optime vertit, *despondi:* quia sequitur, *Ut exhibeam*, scilicet in matrimonio, cum nuptiæ celebrabuntur, *virginem castam* q. d. Ego quasi paranymphus spiritualium nuptiarum mea prædicatione, *despondi vos uni viro*, scilicet Christo, et despondendo persuasi, *exhiberi*, id est, ut vos exhibeatis Christo quasi sponsam virginem. Vel potius, ut Anselmus et Theophyl. per fidem, baptismum, Christianismum, jam despondi vos Christo, ut ego ipse vos exhibeam in die judicii virgines, id est, integros fide, spe et charitate nuptiali thalamo gloriæ Christi.

Notat Chrysost. in hac vita sponsalia agi, thalamum in futura, quando Ecclesia sponsa, id est electi omnes, ad Agni nuptias; et regnum æternum inducentur, Apoc. 21. 2.

Adverte. Ecclesia Corinthiorum, et quævis anima est quasi virgo et sponsa Christi sponsi, cujus paranymphus est Paulus. Unde Christi ipsius sponsi zelotypiam in se transfert, nec patitur Christo sponsam surripi, et pseudosponsis, falsis Apostolis et hæreticis violandam tradi: sunt enim sinceri Apostoli et prædicatores, quasi Ecclesiæ et Christi paranymphi, Joan. 3. 29. Sicut è contrario pseudopræcones sunt lenones Satanæ.

Est hic locus de virginis, id est Ecclesiæ, et animæ cujusque, fidelis desponsatione illustris,

maximæque consolationis, et à plerisque Patribus egregie pertractatus, quisque etiamnum sæpe usuvenit, et in cathedris pulpitisque pertractatur. Ut ergo genuine et plene intelligatur, hic paulo fusius explicandus est. Unde Nota Primo. Desponsatio hæc fit per fidem, spem, aliasque virtutes. Nam, ut ait S. August. tract. 13. in Joan. tom. 9. *Virginitas mentis est integra fides, solida spes, sincera charitas.* Contra meretrix et adultera fit anima, cum infidelitati, peccatis, suggestionibus, et voluntati dæmonis consentit. *Si ergo,* inquit Origenes hom. 12. in Levit. c. 2. *susceperis, ô homo, in cubili animæ tuæ adulterum diabolum, meretricata est anima tua cum diabolo. Si spiritus iræ, si invidiæ, si superbiæ, si impudicitiæ, ingressus fuerit ad animam tuam, et receperis eum, et consenseris ei loquenti, et in corde tuo delectatus fueris his quæ tibi secundum suam mentem suggerit, meretricatus es cum eo.*

Nota Secundo. Hæc desponsatio communia facit utriusque conjugis bona, adeoque bona Christi sponsi immensa communicat sponsæ, scilicet Ecclesiæ et cuique animæ fideli. Hinc quia sponsus est rex, sponsam animam, sive serva, sive vilis et pauper sit, facit reginam. *De qua,* inquit, Basil. lib. de Vera virg. *dicitur* ps. 44. *Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato circumdata varietate. Quare quæ nunc pannoso vestitu, ac servili habitu vilis putatur, in regno cœlorum regina, et nobilis regi astans reperitur. Contemnat igitur quidquid oculis apparet, et nuda mente, amore sponsi satietur, totas vires suas proprii sponsi ancillas faciens, et in nulla parte oportet virginem adulteram esse: non lingua, non auribus, non oculo, non alio omnino sensu, imo neque cogitatione; sed corpus quidem velut templum quoddam aut thalamum sponsi habeat præparatum: non enim latet aliqua adulterans illius conspectum, de quo dicitur psalm.* 93. *Qui plantavit aurem, non audiet: aut qui finxit oculum, non considerat?*

Et Bern. serm. 2. Dom. 1. post Epiph. Primo, hujus sponsæ electionem, dignitatem et gloriam ita describit: *Propter æthiopissam istam Filius Dei de longinquo venit, ut sibi desponsaret illam. Moses quidem æthiopissam duxit uxorem, sed non potuit ejus mutare colorem: Christus vero quam adamavit ignobilem adhuc et fœdam, gloriosam sibi exhibuit Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam. Unde tibi, ô humana anima, unde tibi hoc? Unde tam inestimabilis gloria, ut ejus sponsa merearis esse, in quem desiderant angeli prospicere? Unde tibi hoc, ut ipse sit sponsus tuus, cujus pulchritudinem sol et luna mirantur, ad cujus nutum universa mutantur?* Secundo, sponsæ obligationem ad gratiarum actionem et amorem reciprocum ita prosequitur: *Quid retribues Domino pro omnibus quæ retribuit tibi, ut sis socia mensæ, socia regni, et socia thalami, ut introducat te rex in te cubiculum suum? Vide quibus brachiis vicariæ charitatis redamandus et amplectendus sit, qui tanti te æstimavit, imo qui tanti te fecit. Desere carnales affectus, sæculares mores dedisce, consuetudines noxias obliviscere: quid enim putas? nonne stat angelus Domini, qui secet te mediam, si forte (quod avertat ipse) alterum admiseris amatorem?* Tertio, harum nuptiarum prandium et cœnam ita distinguit: *Jam enim desponsata es illi, jam nuptiarum prandium celebratur; nam cœna quidem in cœlo paratur: sed ibi vinum non deficiet: inebriabimur enim ibi ab ubertate domus Dei, et torrente voluptatis ejus potabimur. Paratum est profecto illis nuptiis flumen vini, vini inquam, quod lætificat cor, siquidem fluminis impetus lætificat civitatem Dei.*

Nota tertio. Ex hac desponsatione et animæ cum Deo connubio pulcherrimæ concipiuntur et nascuntur proles, quas describit Origen. hominum 20. in 25. Num. cum ait: *Dum igitur anima adhæret sponso suo, et audit verbum ejus, et ipsum complectitur, sine dubio et ipso semen suscipit, et sicut ille dixit, De timore tuo, Domine, in utero concepi et parturivi, et spiritum salutis tuæ feci super terram. Inde nascetur generosa progenies, inde pudicitia orietur, inde justitia, inde patientia, inde mansuetudo et charitas, atque omnium virtutum proles veneranda succedet.* Deinde è contrario conceptionem et proles quas anima concipit è diabolo, explicat dicens: *Quod si infelix anima divini Verbi dereliquerit sancta connubia, et in adulterinos se complexus diaboli tradiderit, generabit sine dubio etiam inde filios, sed illos, de quibus scriptum est: Filii autem adulterorum imperfecti erunt, et ex iniquo concubitu semen exterminabitur. Omnia ergo peccata filii sunt adulterii, et filii fornicationis.*

Nota quarto. Licet, ut dixi, hæc desponsatio fiat per quasvis virtutes, maxime tamen fit per charitatem: hæc enim secum in Deum rapit omnes animæ vires et affectiones, et quo magis crescit in homine charitas, eo magis crescit hæc animæ cum Deo unio et desponsatio, ita ut animæ charitate flagrantes, in eaque se assidue exercentes, nuptiis cum Deo, et nuptialibus bonis ac gaudiis divinis fruantur. Est enim charitas connubium, conspiratio et confirmatio duarum voluntatum, humanæ scilicet et divinæ, in unam, qua sibi mutuo in omnibus consentiunt et conformantur Deus et homo. Hinc oritur communicatio et familiaritas animæ cum Deo, oritur quies et mira voluptas animæ, æstusque tantus divinis amoris, ut eo absorbeantur, et in Deum immergantur omnes aliæ animæ affectiones. *Talis conformitas,* inquit D. Bern. serm. 38. in Cant. *maritat animam Verbo, cum cui videlicet similis est per naturam, similem nihilominus ipsa se exhibet per voluntatem, diligens sicut dilecta est. Ergo si perfecte diligit, nupsit. Quid hac conformitate jucundius? quid optabilius charitate? qua fit ut humano magisterio non contenta per te met, ô anima, fiducialiter accedens ad Verbum Verbo constanter inhæreas, verbum familiariter percuncteris, consultesque de omni re, quantum intellectu capax, tantum audax desiderio. Vere spirituali sanctique, connubii contractus est iste. Parum dixi, Contractus; complexus est. Complexus plane, ubi idem velle et nolle idem, unum facit spiritum de duobus. Nec verendum, ne disparitas personnarum claudicare faciat convenientiam voluntatum, quia amor reverentiam nescit. Amor sibi abundat; amor ubi venerit, ceteros in se omnes traducit et captivat affectus. Propterea, quæ amat, et aliud novit nihil. Sponsus et sponsa sunt. Quam quæris aliam inter sponsos necessitudinem, vel connexionem, præter amari et amare?*

Si dicas, animæ conditionem et amorem longe inferiorem et imparem esse Deo, ac consequenter inter Deum et animam non posse esse amicitiam (hæc enim est inter pares) multo minus connubium ac desponsationem; respondet S. Bern. *Non plane pari ubertate fluunt amans et amor, anima et Verbum, sponsa et sponsus, crea-*

tor et creatura, non magis quam sitiens et fons. Quid ergo? Peribit propter hoc, et ex toto evacuabitur nupturæ votum, desiderium suspirantis, amantis ardor, præsumentis fiducia, quia non valet ex æquo currere cum gigante, dulcedine cum melle contendere, lenitate cum agno, candore cum lilio, claritate cum sole, charitate cum eo qui et charitas est? Non, nam etsi minus diligit creatura, quoniam minor est, tamen si ex tota se diligit, nihil deest, ubi totum est. Propterea dixi, Sic amare nupsisse est: nisi quis dubitet, animam à Verbo et prius amari, et plus. Prorsus et prævenitur amando, et vincitur. Felix quæ meruit præveneri in tanta benedictione dulcedinis.

Hinc consequenter Quinto, hæc desponsatio perfectissime fit per virginitatem, et vota castitatis ac Religionis. Ita S. Augus. tract. 9. in Joan. *Quæ virginitatem*, inquit, *Deo vovent, quanquam ampliorem honoris et dignitatis gradum in Ecclesia teneant, sine nuptiis non sunt: nam et ipsæ pertinent ad nuptias cum tota Ecclesia, in quibus nuptiis sponsus est Christus.* Et ratio est, quia, sicut sponsa totum amorem omniaque sua secum tradit marito, ita virgo et Religiosus se suaque omnia consecrat et tradit Christo. Hinc Religio vocatur et est status perfectionis, sive perfectæ charitatis. Secundo, sicut sponsa contrahens matrimonium cum sponso dicit, Accipio te in meum: ita Religiosus dicit, Voveo Deo paupertatem, castitatem, obedientiam: quibus ita astrictus et devinctus est Christo, sicut uxor obligata est marito. Hinc Tertul. de velandis virginis c. 16. *Nupsisti*, inquit, *Christo, illi tradidisti carnem tuam, illi desponsasti maturitatem tuam, incede secundum sponsi tui voluntatem.* Hac de causa S. Hier. epist. 27. matrem virginis Deo consecratæ Dei socrum ausus est nominare: quod, Hieronymum carpere volens Ruffinus, nimium criticus, inter alia ei objecit. In signum nuptiarum dabatur virginibus annulus, quo quasi desponderentur Christo: *Annulo*, inquit S. Agnes apud Ambros. serm. 90. *fidei suæ subarrhavit me.* Ad hæc velabantur virgines (sicut velantur illæ, quæ maritis nubunt) idque solemni pompa à sacerdotibus, et nonnisi certis diebus, ut docet Gelas. ad Episcopos Lucaniæ caput 14 et Optatus Milev. l. 6. *Spirituale*, inquit, *nubendi hoc genus est: in nuptias sponsi jam venerant voluntate, et professione sua, et ut sæcularibus nuptiis se renuntiasse monstrarent, spirituali sponso solverant crinem, jam cælestes celebraverant nuptias.* Et Ambrosius ad virg. lapsam: *Ceterum*, inquit, *quæ se spopondit Christo, et sanctum velamen accepit, jam nupsit, jam immortali juncta est viro, et jam si voluerit nubere communi lege, adulterium perpetrat, ancilla mortis efficitur.* Sic Cyprianus epist. 62. easdem vocat adulteras Christi. Ex quibus omnibus patet, recte Ecclesiam (quidquid ogganiat hic Marloratus) huc Apostoli locum accommodare virginibus, illumque legere in Missa pro epistola sanctissimarum virginum

Perpendant hæc virgines, suamque dignitatem agnoscant, ut has nuptias religiose colant et tueantur, unique sponso Christo intendant. *Audi*, inquit Hieronymus ad Eustochium, *filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui, et concupiscet rex decorem tuum. Non sufficit tibi exire de terra tua; nisi obliviscaris populi tui, et domus patris tui, ut carne contempta sponsi jungaris amplexibus. Dices: Exivi de domo infantiæ meæ, oblita sum domum patris mei, renascor in Christo. Quid pro hoc mercedis accipio? Sequitur: Et concupiscet rex decorem tuum. Hoc ergo magnum illud est Sacramentum: propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt ambo; jam non, ut ibi, in carne una, sed in spiritu uno. Non est sponsus tuus arrogans, æthiopissam duxit uxorem: statim ut audire volueris sapientiam veri Salomonis: et ad eum veneris, confitebitur tibi cuncta quæ novit, et inducet te rex in cubiculum suum; et mirum in modum colore mutato sermo tibi ille convenit, Quæ est ista, quæ ascendit de albata?* Et infra sponsam comparat arcæ fœderis, dicens: *Sponsa Christi arca est testamenti, intrinsecus et extrinsecus deaurata, custos legis Domini. Sicut in illa nihil aliud fuit, nisi tabulæ testamenti, ita et in te nullus sit extrinsecus cogitatus. Super hoc propitiatorum quasi super Cherubim sedere vult Dominus. Curis te sæcularibus solvere vult Dominus, ut paleas et lateres Ægypti derelinquens Moysem sequaris in eremo, et terram repromissionis introeas. Ubi in pectore virginali sæcularium negotiorum cura æstuat, statim velum templi scinditur, sponsus consurgit iratus, et dicit, Relinquetur vobis domus vestra deserta.* Et inferius sponsi et sponsæ colloquia ita describit: *Tu semel sæculi onere projecto, sede ad pedes Domini, et dic: Invenit quem diligit anima mea, tenui eum, nec dimittam. Et ille respondebit: Una est columba mea, perfecta mea. Semper te cubiculi tui secreta custodiant, semper tecum sponsus ludat intrinsecus. Oras, loqueris ad sponsum: legis, ille tibi loquitur. Et cum te somnus oppresserit, veniet post parietem, et expergefacta dices, Vulnerata charitate ego sum: et rursus ab eo audies, Hortus conclusus soror mea sponsa.*

Virginem castam exhibere (S. Cyprianus legit, *assignare*) Christo.] Nota quid mirum in hisce nuptiis. In mundo, ait Theoph. ex Chrysostomo, sponsæ post nuptias non manent virgines: Christi autem sponsæ quasi prius virgines non fuerint, post nuptias cum Christo virgines fiunt, id est purissimæ in fide, ac moribus integræ et incorruptæ: sic Ecclesia tota est virgo. *Virginitas carnis, corpus intactum: virginitas animæ, fides incorrupta*, ait S. August. in Sent. n. 79.

Ita nobilis illa virago et Martyr sub Dunaan tyranno apud Homeritas, cum primo duas filias per virginitatem Deo despondisset, secundo easdem eidem per martyrium una secum despondit et consecravit. Cum enim eas ense confodi videret, earumque sanguinem sibi à tyranno porrigi; eum accipiens, gustans, et in cœlum suscipiens, *Tibi*, inquit, *Christe, Domine, hoc meum offero sacrificium, et tibi Martyres exhibeo castas virgines, quæ egressæ sunt ex utero meo, cum quibus me quoque connumeratam introduc in tuum thalamum, et ostende matrem propter filias lætantem.* Quare et ipsa per martyrium Christo copulata est. Rem fuse narrat ex Procopio Baron. tom. 7. an. Christi 522. pag. 91.

Ita S. Paulus Iconii Theclam nobilissimam virginem ad Christum convertit, à conjugio avocavit, Christoque despondit. Testis est S. Greg. Nyssen. hom. 4. in Cantic. *Talem*, ait, *myrrham olim Paulus infundebat ex ore suo, mixtam cum puro pudicitiæ lilio, in sanctæ virginis aures. Ea vero erat Thecla, quæ præclare animo suo defluentibus de lilio guttis hominem externum morte opprimit, omni cupiditate extincta.* Et S. Epiph.

hæres. 78. *Thecla*, ait, *incidit in S. Paulum, et à nuptiis exsolvitur, cum sponsum haberet formosissimum, ditissimum, generosissimum et illustrissimum.* Et S. August. l. 30. Contra Faust. c. 4. *In vita,* ait, *contemnit terrena Sancta illa* (Thecla) *ut cœlestium potens fiat, et oppignorata thalamo in amorem perpetuæ virginitatis Pauli eloquio succensa est.* Quocirca Thecla ignes, leones, tauros et serpentes superavit: atque ob virginitatem in mediis flammis, quasi amiantus, illæsa permansit. Ita S. Paulus Poppæam pellicem, et virgines contra Neronis illecebras armavit, ut ejus thalamo spreto Christo se consecrarent: quocirca à Nerone ad gladium damnatus, virginitatis et martyrii laureas adeptus est, ideoque ex cervice ejus abscissa pro sanguine rubeo lac candidum et virgineum emanavit.

3. Timeo autem ne corrumpantur, à pseudoapostolis quasi stupratoribus virginitatis vestræ sensus vestræ (νοήματα, sensa, judicia vestra) et excidant a simplicitate quæ est in Christo,] à nativa et germana doctrina Christiana, simplicem scilicet fidei veritatem errorum mistione corrumpendo. Ita Ansel. et Theophyl. q. d. Cavete pseudoapostolo quasi lenones Satanæ, et quasi adulteros genuine Christi doctrinæ, consequenter et Ecclesiæ, et animarum vestrarum.

4. Si alium Christum prædicat,] id est, prædicaret. Est enallage: ponitur enim indicativus pro subjunctivo. q. d. Si pseudoapostoli aliam doctrinam perfectiorem de Christo, vel Christi prædicarent, quam ego non prædicavi; quasi prædicatio mea ad salutem et christianismi perfectionem non sufficiat. Est metonymia: Christus enim ponitur pro christianismo, ejusque perfectione. Vide can. 37. Eamdem mox vocat *aliud Evangelium:* nam alioque non modo non tolerari, vel audiri, sed et anathemati devoveri jubet eum, qui contrarium afferat evangelium, Galat. 1. 8. *Aliud* ergo *Evangelium* hic vocat aliam clariorem, vel sublimiorem, Evangelii explicationem.

Si alium spiritum accipitis.) q. d. Si alia dona Spiritus sancti, quæ per me non accepistis, acceperetis à pseudoapostolis istis) recte patemini.] Taxat pseudoapostolorum fastum, qui se majus quiddam quam Paulus adferre jactabant. Ita Theoph. q. d. Ubi est ille alius Spiritus, alia dona, quæ jactant? sane nusquam comparent. Testes vos appello, qui nihil aliud, quam ventosa verba ab eis accepistis.

5. Existimo enim nihil me minus fecisse, græce μηδὲν ὑστερηκέναι, in nullo inferiorem fuisse, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, iis qui sunt supra modum excellentes et eximii Apostoli: Quod noster vertit, a magnis apostolis,] id est præ magnis, vel, quam magni Apostoli. Objicit Beza, si in nullo Paulus inferior est eximiis Apostolis, ergo nec Petro in potestate et auctoritate; ac consequenter Petrus non est primus Apostolorum et Ecclesiæ. Respond. In nullo scilicet dictorum vers. præced. scilicet in prædicatione Christi, in donatione Spiritus, in sinceritate Evangelii, puta in laboribus, et in gratiis Apostolicis nulli cedo, ut explicat v. 23. Non ergo agit de potestate et primatu: sic enim eum sibi arrogaret. Quod est vanissimæ ambitionis. Adde: licet per magnos Apostolos Chrysost. Theophyl. Œcum. intelligant Petrum, Jacobum, Joannem, idque simplicius videatur et verius; recentiores tamen plerique accipiunt pseudoapostolos, qui se quasi magnos jactabant, ut sit ironia.

6. Imperitus sermone,] scilicet Græco, polita nempe et verbosa eloquentia Græcorum, qualis est Isocratis, Demosthenis, Luciani. Unde in Paulo tot sunt hyperbata, eclipses, quin et solecismi Græci. ita Chrys. Theophyl. et Hieron. epist. 151. q. 10. ad Algasiam, ubi sic ait: *Illud quoque quod crebro diximus, Et si imperitus sermone, non tamen scientia; nequaquam Paulum de humilitate, sed de conscientiæ veritate dixisse, etiam nunc approbamus. Profundos enim et reconditos sensus lingua non explicat: et cum ipse sentiat quid loquatur, in alienas aures plura non potest sermone transferre.* Idem asserit epistola ad Hedibiam, ubi addit, quod hac de causa Paulus Titum græce doctum penes se habuerit; sicut et B. Petrus Marcum. Vide dicta epist. 1 cap. 2. v. 1. et 4. Contra S. August. l. 4. Doct. Christ. c. 7. putat Paulum se hic vocare *imperitum sermone,* non ex sua, sed ex obtrectatorum sententia: ibi enim fuse August. Ostendit eloquentiam Apostoli, scilicet nervosam artis et rerum, suaque habere schemata: quod etiam verum est: Rhetorica enim Apostoli non verbosa est, sed seria, efficax, mascula, divina, adeoque Apostolus imperitus fuit non tam Rhetoricæ, quam Grammaticæ: patet enim Apostolum sua Rhetorica omnes commovisse, Dei metu perculisse, ad fidem, pietatem, misericordiam, adeoque quocumque voluisset, miro artificio, ac dicendi vi perpulisse.

Præclare S. August. in Sententiis n. 266. *Bonorum,* ait, *ingeniorum clara est indoles, in verbis disserentium verum amare, non verba. Quid enim prodest clavis aurea, si aperire quod volumus non potest? Aut quid obest lignea, si hoc potest, quando nihil quærimus, nisi patere quod clausum est?*

7. Aut nunquid peccatum feci?] Græcum ἢ significat *an* et *aut*. Hic aptius vertas cum Syro et aliis, *an peccatum feci meipsum humilians*, dejiciens ad scenopegiam, et labores manuum, quibus victum mihi pararem, humiliter nempe et tenuiter, sumptu meo victitans; ne vobis essem oneri, sed vos potius exaltarem et honorarem hac mea humilitatione? q. d. An hoc ipsum quod gloriæ est et beneficentiæ, improperatis mihi? Patet ex seq. ita Ansel. Est ironia aut potius sarcasmus. Exprobrat enim Paulus Corinthiis in faciem eorum ingratitudinem, quod, cum potuisset evangelizando petere et accipere ab eis stipendium alimoniæ, nec tamen fecerit, sed ab aliis Ecclesiis pauperioribus sustentari voluerit agens et prædicans Corinthi: ipsi nihilominus Corinthii hæc Pauli beneficia parvipenderint, magisque auscultarint pseudoapostolis Pauli æmulis, qui ipsorum bursas emungebant.

8. Alias ecclesias exspoliavi] ἐσύλησα, *deprædatus sum*, accipiens scilicet ab eis stipendium et subsidia vitæ, ut vobis inservirem, et aliunde accepto sumptu, gratis vobis prædicarem. Utitur epitasi juxta can. 36. ut gravius pungat Corinthios, q. d. Videte continentiam meam et charitatem: alias Ecclesias etiam pauperes quasi dispoliavi, ut vobis parcerem, vosque ditarem, idque ne putaretis (uti divites et mercatores, quales erant Corinthi, sæpe putant) me non vos, sed vestra quærere, utque pseudoapostolis os clauderem: agnoscite ergo me vestrum sincerum et germanum Apostolum.

9. NULLI ONEROSUS FUI.] Græce, κατενάρκησα οὐδενός. Quod verbum dictum est à torpore et otio : nam otiosi premunt et imminent aliis assidue precando : quod est onerosum esse ; ναρκεῖν enim est *torpere*. Unde et νάρκη dicitur *torpedo* piscis. Ad verbum vertas κατενάρκησα οὐδενός, *non obtorpui in aliquem*, ut scilicet mea torpedine incumberem in aliquem, qui me aleret, eique essem oneri, sed strenue meis manibus laboravi : nec tamen in prædicatione obtorpui, sed æque diligenter omnibus et singulis, docendo, monendo, consulendo me impendi, atque si nihil aliud, nulla vitæ sustentandæ necessitas curaque mihi incubuisset.

10. EST VERITAS CHRISTI IN ME] in veritate Christi loquor, testor Christi veritatem ; vobis ego per Christum (Ambrosius, *sub Christi testimonio*) vere sancteque affirmo ac juro, me nihil pro sumptu à vobis accepturum. Ita Theophylactus.

HÆC GLORIATIO, quod gratis vobis evangelizaverim, NON INFRINGETUR (Græce οὐ σφραγίσεται, id est, *non sigillabitur*, non occludetur IN ME.] εἰς ἐμὲ, Vatablus, *contra me*, vel potius *circa me*, ista mea, scilicet libertas et liberalitas, ac consequenter nec os meum, quin de ea glorier. Metaphora à fontibus et fluminibus, quæ obice occludi non possunt. Ita Chrys. et Theoph. Unde Maldonatus in notis manusc. vertit, *nemo os meum obstruere poterit, quo minus vere de hac re gloriari possim.*

Secundo, et melius ex hebraismo, ponitur simplex pro composito, σφραγίζω, pro ἀνασφραγίζω, vel ἀποσφραγίζω, id est, signo vel sigillo, pro resigno, signum tollo ; quod noster vertit, *infringo*. Hæbræi enim carent compositis, sed illa per simplex exprimunt. q. d. Conclusi firmo decreto me nihil à vobis accepturum, illudque constantiæ et juramenti mei sigillo ita communivi, ut nunquam sigillum hoc sim resignaturus, nec propositum hocce meum infracturus, quæcumque egestas aut necessitas mihi ingruat.

11. DEUS SCIT,] an vos non diligam.

12. QUOD AUTEM FACIO (ὃ δὲ ποιῶ sed quod facio) ET FACIAM (etiam deinceps faciam) non quia vos non diligo, sed UT AMPUTEM OCCASIONEM,] carpendi me, quod nihil singulare, nihil aliis amplius afferam.

UT IN QUO GLORIANTUR, INVENIANTUR SICUT ET NOS.] Gloriantur in prædicatione se esse mihi pares cum sint inferiores ; ego enim gratis, ipsi lucri causa evangelizant. Patet. v. 21. Ita Anselm. Chrys. et Theophyl.

13. TRANSFIGURANTES SE IN APOSTOLOS CHRISTI.] Hinc patet hos obtrectatores Pauli fuisse non fideles, qui sola vanitate, aut Pauli invidia laborarent, sed fuisse hæreticos : vocat enim eos *pseudoapostolos*, et *ministros Satanæ*, v. 15.

Secundo, notat eorum dolum, quod scilicet, ut Christianis imponerent, assumebant sibi figuram, speciem, nomen Apostolorum Christi, quasi Christi forent, Christianæque pietatis præcones, uti nostri Calvinistæ, qui omnia sacra, ritus, Sacramenta, templa, monasteria, sacerdotia, altaria, pietatem, Dei cultum et religionem deformant ac profanant, reformatores tamen haberi dicique volunt.

14. IPSE ENIM SATANAS TRANSFIGURAT SE IN ANGELUM LUCIS.] Dicit *lucis :* solent enim angeli boni, utpote beati, lucidi et gloriosi apparere, cum se ostendunt hominibus. Secundo, *lucis*, id est, veritatis, justitiæ, pietatis : hæc præ se fert Satanas, hæc promittit hominibus, quorum vel oculis visibiliter apparet, vel phantasiæ se suaque consilia insinuat, ostendit, imprimit, cum vere sit angelus tenebrarum ; quia nonnisi peccata, errores, dolos suggerit : quem ut detegas, ejusque dolos agnoscas, non sanius (ut Patres. ut viri sancti, utque ipsa docet experientia) consilium est, quam si tuas cogitationes et suggestiones viro prudenti, pio, docto, præsertim Superiori aut confessario aperias, ejusque judicium sequaris. Sed Satanas lucifuga, qui prodi non vult, hoc odit, hoc suis dissuadet et prohibet. Unde hujus consilii neglectu multi, etiam Eremitæ, ab eo gravissime decepti sunt, In Vitis Patrum multa et luctuosa hujusce rei exempla extant : uti inter alia, Hieronis monachi, cui diabolus persuasit, ut in puteum se præcipitem daret, affirmans fore, ut inde eum Deus ob sua merita gloriose educeret. Sic quam fœda, horrenda et abominanda diabolus persuaserit Ophitis, Artotyritis, Cajanis, Circumcellionibus, aliisque hæreticis, videre est apud S. Epiph. Irenæum, et August. in eorum hæresibus.

Ita dæmon boni angeli specie, decipere conatus fuit. S. Abraham eremitam, teste S. Ephrem in ejus Vita. Cum enim media nocte psalleret, lux instar Solis in cella ejus refulsit, et vox audita est dicens : *Beatus es Abraham nullusque tui similis, qui omnes voluntates meas explesti.* Sed vir humilis agnoscens dolum diaboli, exclamavit : *Obscuritas tua tecum sit in perditionem, ô plene dolo atque fallacia. Ego enim homo peccator sum : sed nomen Domini mei Jesu Christi ; quem dilexi et diligo, mihi murus est, in quo te increpo immunde canis.* Et mox ut fumus ab oculis ejus evanuit.

Simili modo dæmon fulgens in splendore, cum equis igneis et quasi currus igneus apparuit juxta columnam, in qua stabat S. Simeon Stylites, dicens : *Dominus misit me angelum suum, ut rapiam te sicut rapui Eliam. Ascende ergo mecum in currum, et eamus in cœlos : optant te videre sancti Angeli, Apostoli, Martyres et Prophetæ cum Maria matre Domini.* Cumque Simeon elevans dextrum pedem ut ascenderet in currum, faceret signum crucis, mox dæmon disparuit. Testis est Antonius ejus discipulis in ipsius Vita.

Alius quoque audiens à dæmone, *Ego sum Christus*, clausit oculos, dicens, *Ego in hac vita Christum nolo videre, sed in altera vita.* Hinc Patres monebant dicentes : *Etiamsi angelus in veritate tibi appareat, non suscipias facile, sed humilia te dicens : Non sum dignus angelum videre vivens in peccatis.*

S. Johannes, qui Theodosio Imper. prædixit victoriam contra tyrannos, vidit dæmones instar exercitus et currus ignei, dicentes : *In omnibus te, ô homo, recte gessisti : de cetero me adora, et quasi Eliam te assumam* Cui Iohannes : *Dominum meum et Regem habeo Deum, quem semper adoro : tu autem non es rex meus.* Mox ille evanuit. Testis est Palladius in Lausiac. cap. 46.

S. Pachomio apparuit diabolus specie Christi, dicens : *Pachomi, ego sum Christus, et venio ad te fidelem amicum meum.* Agnovit inspiratione divina fraudem Pachomius, cogitans intra se, *Adventus Christi tranquillus est, ego autem nunc turbatus variis cogitationibus æstuo.* Ergo formans signum crucis, et exsufflans in eum dixit : *Discede à me diabole : quia maledictus es tu et visio tua, et artes insidiarum tuarum, nec habes locum apud famulos Dei.* Mox ille relicto fœtore disces-

sit, dicens : *Lucratus te fuissem, nisi præcelsa virtus Christi impediisset : verumtamen quantum possum, vos impugnare non desinam.* Ita Dionysius in Vita Pachomii.

Valentem monachum decepit dæmon, crebro ei apparens quasi angelus. Inde enim superbia intumuit Valens, quasi qui cum angelis versaretur. Tandem dæmon apparuit ei fingens se esse Christum, cum mille angelis lampades tenentibus, et rotam igneam; dixitque ei unus, *Christus dilexit tuam vivendi libertatem et confidentiam, et venit ut videat te : egredere ergo et adora eum.* Egressus est, et pro Christo diabolum adoravit : unde factus est ita emotæ mentis, ut Ecclesiam ingressus diceret, *Ego non opus habeo communione : Christum enim vidi hodie.* Quare Patres eum vinxerunt, et in ferreas compedes conjecerunt. Testis est Palladius c. 31.

16. Alioquin velut insipientem accipite me.] q. d. Quod si aliud impetrare non possum, accipite me velut insipientem, tantum ut mihi paululum gloriari liceat : nam, ut ait Cato :

> Non te collaudes, nec te culpaveris ipse :
> Hoc faciunt stulti, quos gloria vexat inanis.

Nota. Valde præmollit, ut ostendat quam invitus, et non nisi coactus, descendat ad laudes suas. Ita Chrysost.

17. Quod loquor,] quod loqui propono et intendo, meas scilicet laudes. Vide can. 32.

Non secundum Deum] erit, si secundum se spectetur; erit tamen *secundum Deum,* si charitas et necessitas spectetur, ne videlicet, me contempto, pseudoapostolos glorificetis.

In hac substantia (in hoc subjecto, in hac materia) gloriæ,] qua gloriari de meis laboribus in sequentibus intendo.

18. Quoniam multi gloriantur secundum carnem in rebus carnalibus et externis (puta in nobilitate, divitiis, sapientia, circumcisione, parentibus Hebræis gloriantur pseudoapostoli) hinc et ego iisdem gloriabor.] Ita Chrysost. Vide dicta c. 10. v. 2.

19. Libenter enim suffertis insipientes : cum sitis ipsi sapientes.] Est ironia. q. d. Sustinuistis insipienter jactantes se gloriabundos illos pseudoapostolos, sustinebitis spero et me apud sapientes sapienter et utiliter gloriantem. Theophyl. tamen et Anselm. serio hoc dictum putant ad exaggerationem et increpationem. q. d. Cum sitis in Christo sapientes, deberetis pseudoapostolorum insipientiam explodere, quomodo ergo libenter eos suffertis ?

20. Sustinetis enim si quis vos in servitutem redigit.] Notat pseudoapostolorum insatiabilem arrogantiam, avaritiam, tyrannidem. q. d. Sustinetis pseudoapostolos, qui imperiose vobis utuntur ut mancipiis, quique vos devorant, id est, bona vestra extorquent; quique extolluntur, hoc est, seipsos laudant, se suaque magni faciunt et deprædicant; quique vos in faciem cædunt, non alapis, sed contumeliis. Unde sequitur, *Secundum ignobilitatem dico*, de quo mox. Est ergo hic acris objurgatio. q. d. Illi emungunt vestras opes, libertatem et honorem auferunt, vos insuper quasi servos onerant conviciis : ego autem humiliter me gessi, meo sumptu vixi, leve jugum Christi vobis imponere volui; et tamen illos præfertis mihi, quasi non satis nobilis, non satis potens, non satis facundus præ illis tam imperiosis dominis, imo tyrannis, forem. Unde S. Bernard. l. 1. de Consid. c. 3. *Sustinetis, si quis vos in servitutem redigit. Non bona,* inquit, *patientia, cum possis esse liber, servum te permittes fieri. Nolo dissimules servitutem, in quam certe indies dum nescis redigeris. Hebetati cordis indicium est, propriam non sentire continuam vexationem. Vexatio dat intellectum auditui, sed si nimia non fuerit : nam si sit, non intellectum dat, sed contemptum.*

Solentur se Superiores et Prælati exemplo Pauli, cum rite officio suo fungentes à suis contemnuntur aliisque posthabentur. Fuit hæc semper mundi consuetudo, eritque in finem usque (ut recte advertit hic noster Salmeron) contumaciter resistere Dei servis, ad minimas occasiones, obstrepere et obmurmurare, de severitate moderata conqueri, abhorrere ab omni disciplina; impostoribus autem, libertinis et pseudoapostolis serviliter se subdere, omnia illis permittere, quidquid oneris imponere ipsis libuerit, patienter sustinere. Ita Israelitæ contempto Samuele sancto ac modesto maluerunt ferre jugum fastuosi et tyrannici regis, 1. Regum 8.

21. Secundum ignobilitatem dico] κατα ἀτιμίαν λέγω: quod proprie vertas, *quam ad ignominiam* et contumeliam *dico;* sic enim Græci usurpant κατα. Hæc referenda sunt ad ea quæ præcedunt q. d. Cum dico pseudoapostolos in faciem vos cædere, non simplicitur dico, sed quoad ignominiam et convitia, quæ in vos jactant, et in faciem exprobant : quæ sane non minor est injuria, quam si vos instar mancipiorum alapis cæderent.

Nota. Per *ignobilitatem* Noster intelligit ignominiam, contumeliam : hanc enim significat Græcum ἀτιμία. Alii sic explicant, quasi dicat, Ad vestram ignominiam et contumeliam hoc dc illorum tyrannide et avaritia dixi dicoque, ut vos pudeat qui me legitimum Apostolum vestrum tam modestum contemnitis præ illis spuriis et tyrannis. Ita Chrysost. Sed tunc, non κατὰ id est *secundum,* sed πρὸς ἀτιμίαν, id est, *ad ignominiam*, potius dixisset. Unde Maldonatus in Notis manuscr. κατ' ἀτιμίαν λέγω, sic vertit, *ignomiose de me loquor, quasi ego vos in servitutem redegerim, quasi devoraverim, quasi acceperim*, id est spoliaverim, etc. Nam quæ v. 20. dixerat de ipso, dixerat ex adversariorum persona, qui S. Paulum esse talem criminabantur. Ita ipse.

Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.] Refert hæc ad *sustinetis*, etc. q. d. Sustinetis fortes, audaces, minaces et imperiosos pseudoapostolos; me vero non sustinetis, sed contemnitis tanquam infirmum, pusillanimem et timidum, quasi qui imperiosius agere non potuerim quam feci. Est mycterismus, sive ironica naso velut contracto subsannatio, qualis erat illius qui aiebat: *Egregiam vero laudem et spolia ampla refertis.* q. d. Paulus, Potui sane eadem licentia et imperio in vos uti, quo pseudoapostoli usi sunt : sed nolui ex humilitate, modestia et charitate eximia. Ita Chrysost.

In quo quis audet, supple gloriari (in insipientia, id est, quasi insipiens, vel insipienter, dico) audeo et ego,] scilicet gloriari. Sic enim Hebræi adverbia per nomen et propositionem exprimunt, ut dicant : in justitia, id est juste; in sanctitate, id est sancte.

22. Hebræi sunt, et ego.] Nota. Hebræi dicuntur vel à radice עבר *abar*, id est transivit, quia scilicet ex Chaldæa oriundi transierunt Euphra-

tem, ut habitarent in Palæstina, q. d. Transamnani, uti nos dicimus transmarinos, transalpinos. Unde primus Abraham, post transitum Euphratis Gen. 14. v. 13. dicitur Hebræus : ubi Septuag. et Aquila vertunt, περάτην, id est *transitorem;* S. August. q. 39. in Gen. vertit, *transfluvialem;* ita et Chysost. Origen. Theodor. ibi. Vel certe *Hebræi* dicti sunt, quia posteri fuerunt Heber atavi Abrahæ, qui in confusione linguarum in Babel Genes. 10. 21. et c. 11. v. 1. et sequentibus, solus cum suis cum vera fide, religione,. pietate, linguam Hebræam primævam retinuit. Male ergo quidam Hebræos quasi Abrahæos dictos putant. Ita sensit aliquando S. August. lib. 1. de Consensu Evangel. c. 14. sed id retract. l. 2. Retractationum c. 14. Sensus ergo est q. d. Apostolus : Pseudoapostoli hi glorientur de sua nobili stirpe, se videlicet Hebræos esse posteros Heber, Abrahæ, Isaac, Jacob, ac sanctæ patrem illorum et vitæ religionis et vocationis, æque ut linguæ tenaces et sequaces : sed et ego Hebræus sum, et Abrahæus prosapia, idiomate, fide, religione.

Ministri Christi sunt.] Per concessionem hoc dicit : esto vocent se Christi ministros, et ego sum, imo plus quam ipsi.

23. Ut minus sapiens dico.] Hoc est quasi insipiens, ut dixi v. 21. interpres Chrysost. vertit, *delirans loquor.*

In laboribus plurimis] ἐν κόποις περισσοτέρως, *in laboribus abundantibus*, id est pluribus, quam pseudoapostoli. Notent hoc Pauli exemplum Prælati et doctores, ut auctoritatem apud suos non pompa externa, sed cum Paulo laboribus et vita concilient. Ita suadet et discernit Concil. Carthagin. IV. c. 15. *Episcopus*, inquit, *vilem supellectilem, mensam ac victum pauperem habeat, et dignitatis suæ auctoritatem fide ac vitæ meritis quærat.* S. Bernard. citans hunc locum lib. 2. de Consid. ad Eugenium Pont. cap. 6. exclamat : *O præclarum ministerium! Quo non id gloriosius principatu? si gloriari oportet, forma tibi Sanctorum præfigitur, Apostolorum proponitur gloria. Parvane tibi illa videtur? Quis mihi tribuat similem fieri in gloria Sanctorum? Clamat Apostolus: Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi. Agnosce hæreditatem tuam* (ô Eugeni Pont.) *in Christi cruce, in laboribus plurimis. Felix qui dicere potuit : Plus omnibus laboravi. Gloria est, sed nil in ea inane, nil molle, nil resupinum. Si labor terret, merces invitet. Etsi ille plus omnibus laboravit, non tamen totum elaboravit, et adhuc locus est; exi in agrum Domini tui, et considera diligenter quantis hodie de veteri maledicto silvescat spinis ac tribulis. Exi inquam in mundum : ager est enim mundus, isque creditus tibi. Exi in illum non tanquam Dominus, sed tanquam villicus, videre et procurare unde exigendus es rationem.*

In plagis supra modum,] ὑπερβαλλόντως, *excessive*, supra quam dici vel credi potest.

In mortibus,] mortis periculis ubi comites mei, aut alii vel à latronibus, vel à seditiosis cædebantur, aut jugulabantur : simile habes c. 1. v. 10. et 1. ad Corinth. c. 15. v. 31.

24. A Judæis quinquies, quadragenas, una minus, accepi.] Jusserat Dominus Deut. 25. 3. ut plagarum numerus quadragenarium non excederet : cui ut certius et plenius satisfacerent Judæi, non 40. sed unam minus, scilicet 39. reis infligebant. Ita Talmudici.

25. Ter naufragium feci,] ἐναυάγησα, naufragatus sum, naufragium passus sum.

In profundo maris fui.] Græce ἐν βυθῷ, *in profundo*, quod tam de puteo et carcere, quam de mari dicitur. Unde Primo, aliqui, ait Theophyl. intelligunt de puteo, cui à profunditate nomen erat Bythus, in quo tradunt Paulum, postquam periculum apud Lystrios effugerat, latuisse, Actor. 14. 18.

Secundo, Baronius an. Christi 58. ex Beda et Theodor. per *profundum* intelligit profundissimum et teterrimum omnium carcerem Cyzicenum, in quem conjectus sit Paulus famosissimo illi carceri similem, qui Athenis dictus est Barathrum; illique Romano, quem Tullianum appellabant.

Tertio, melius Noster vertit, *in profundo maris*: explicat enim naufragii ærumnas, quod scilicet facto naufragio νυχθήμερον, inquit, ἐν βυθῷ πεποίηκα, *noctem et diem in profundo egi*, q. d. Tam immani tempestate jactatus sum, ut dies ac noctes sub profundo maris viderer esse, ait Maldon, in Notis manuscr. Aut post naufragium non in navi aut tabula sed natans in profundo, id est alto et medio mari, diem noctemque undis jactatus egi. Ita Theophyl. Ambr. S. Thom. Imo Anselm. hinc docet sub aquis in profundo, id est maris alveo, diem noctemque egisse Paulum, et miraculo non præfocatum aquis, non devoratum à piscibus, sed vivum inde à Deo quasi alterum Jonam in littus eductum : hæcque, inquit Haymo, est traditio SS. Patrum.

Nota. De fustigatione, de naufragio hucusque, scilicet usque ad tempus quo hæc scripsit Paulus, nihil habetur in Actis Apostolorum : nam Melitense naufragium Actor. 27. diu post contigit, cum scilicet vinctus Paulus Romam missus est flagellationem tantum unum invenimus Actor. 16. lapidationem pariter unam Lystris, Actor. 14. Multa ergo silentio præterit Lucas in Actis.

26. Periculis ex genere,] ex gente mea. Insidias intelligit, quas sæpe ipsi Judæi struxerunt. Ita Anselmus.

27. In labore,] ἐν κόπῳ, in fatigatione.

In ærumna,] καὶ μόχθῳ, Ambros. et Vatabl. *in molestia. Ærumna*, ait Cicero, est *ægritudo laboriosa*, veluti cum delassatus aliquis pro quiete cogitur labores novos capessere. Unde μοχθηροὶ vocantur calamitosi.

En, quibus in rebus glorietur Apostolus, iis scilicet, de quibus jam multi non modo Christiani sed et clerici Ecclesiæque ministri erubescerent, ulti multis deplorat. B. Bern. in declamat. in illud : *Ecce nos reliquimus omnia.* Quo abiimus? quo abiit spiritus Apostolicus? quo simplicitas Christiana? quo humilitas, labores, passiones, zelus primitivæ Ecclesiæ? Apostoli Principes Christi, primates Ecclesiæ non in palatiis, non in rhedis, non in sericis togis, non in nobilium famulorum, militum, equorum, canum venaticorum turba, non in convivis et symposiis, non in opimis Beneficiis, non in molli, delicata ac splendida vita triumphant : sed exultant et gloriantur in fame, in siti, in labore et ærumna, frigore et nuditate, in perenni ad barbaras gentes peregrinatione, persecutione, prædicatione, fustigatione, flagellatione, lapidatione, morte, martyrio, fatigationibus nocturnis et diurnis; omnibus omnia fiunt, neminem

aspernantur; patres sunt pauperum et afflictorum; barbaros rudes, inopes docent, evangelizant, solantur, eleemosynas corrogant. Hæc Apostolorum fuit vocatio; hæc Principum Ecclesiæ dignitas, de qua ita gloriatur Paulus; hic spiritus fuit primorum Ecclesiæ tum ministrorum, tum Christianorum: nec adhuc (Deo laus) hoc ævo deferbuit. Habuit et habet nostra ætas suos Borromæos, Pios, Xaverios, Manesios, Gaspares, Hosios.

Non ergo te pudeat, ô Antistes, ô Præposite, ô Doctor, ô Pastor, hosce imitari, horum exemplo pauperes adire, hospitalia et carceres invisere, rusticorum audire confessiones, miseris consulere, simplices ac rudes instruere, omnibus omnia fieri, omnium salutem zelari. In his non pigeat laborare, fatigari, desudare usque ad mortem, pro hac causa ludibria, quin et verbera perpeti libeat et delectet: hæc ipsa fecit et passus est Christus, fecit Paulus, fecerunt Apostoli. In his eorum virtus, sanctitas, apostolatus constitit. In ultimo illo et decretorio mundi die, cum princeps ille Pastorum et doctorum Doctor judex considebit singulorum facta examinaturus, et singulis æternitatis vel felicissimæ, vel miserrimæ, sententiam laturus', non te rogabit quot Beneficia, quot opes, quot famulos, quantum scientiæ habuisti? sed quomodo iis usus es? quot iis convertisti? quot pauperes cibasti? potasti? quot in carcere visitasti? quantum Evangelium, fidem, gloriam meam propagasti? quot pro ea labores, pericula, quot irrisiones et persecutiones, quantum famis aut frigoris, quantum ærumnarum pro ea tolerasti? Faxit Deus hæc, dum tempus habemus, cogitemus, hæc agamus, ut primævum Ecclesiæ et Apostolorum spiritum in nobis nostrisque omnibus exsuscitemus, Christum ducem, Apostolos principes sequamur, mundum senescentem et frigescentem ignita charitate et zelo succendamus: ut cum Apostolis aliquando audiamus: *Amen dico vobis, quod vos, qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et vos super sedes duodecim judicantes duodecim tribus Israel.*

Vide has passiones, victorias et animos Pauli laudantem Chrysost. in moral. hom. 25. et 26. ubi inter cetera, *Paulus*, ait, *luctator orbis et pugil omni luctæ genere certat et vincit: hic ei Apostolicus character, hisce luctis contexuit Evangelium, et quasi flamma inextinguibilis ignis si in mare lapsa fluctibus undique mergitur, et iterum fulgida ascendit: sic et S. Paulus undique pressus, nec oppressus, cedere nescius, clarior semper reddit patiendo victor, et millies Martyr.*

Idem Chrysost. hom. 2. de laudibus S. Pauli in fine tom. 3. *Paulus*, ait, *præ devotionis abundantia dolores pro virtute susceptos quodammodo non sensit; quin etiam virtutem ipsam pro mercede pensavit quotidie celsior quotidie assurgebat ardentior, ovans in omni impugnatione referebat victoriam, verberibus et injuriis affectus triumphabat, mortem potius appetens, quam vitam; paupertatem potius, quam opulentiam; multo amplius laborem desiderans, quam alii requiem; urbes, gentes, provincias, potestates, quasi arenam vilia reputabat; horum, quæ hic habentur, nihil asperum nihil etiam suave æstimabat; tyrannos quasi culices quosdam reputabat; mortem cruciatus, mille supplicia, quasi ludum putabat esse puerorum, dummodo propter Christum aliquid sustineret; adamas erat, imo adamante durior et fortior; tanquam pennatus totum docendo pervolavit orbem, et velut incorporeus labores omnes periculaque contempsit, et quasi jam cœlum possidens cuncta prorsus terrena despexit*: hactenus Chrysostomus.

28. PRÆTER ILLA QUÆ EXTRINSECUS SUNT: INSTANTIA MEA QUOTIDIANA.] *Instantia*, hoc est, negotiorum moles mihi instans, circumstans et incumbens. Patet ex sequentibus: Græcum enim ἐπισυςάναι, teste Budæo, significat agmen cogere, factionem ciere, v. g. cum plebs agmine facto coit, et in nobiles ac magistratus involat. Inde ἐπισύςασιν hic vocat Apostolus curas multiplices, quæ quasi agmine facto undique irruebant, ipsumque pene obruebat, idque non semel, sed assidue. Unde August. in psal. 98. legit *Incursus in me quotidianus*, scilicet sollicitudinum omnium Ecclesiarum; et Ambrosius, *Urgentes*, inquit, *omnium Ecclasiarum curæ*. Aliter explicat Chrysost. Theophyl. et Syrus q. d. Factiosa conspiratio in me, seditiones, tumultus, turbationes, obsidiones populorum, urbium insidiæ undique in me concitantur: hoc enim, ut dixi, significat etiam Græcum ἐπισυςάναι et ἐπισύςασις. Sed hæc satis jam enarravit v. 26. in totundequaque periculis suis. Prior ergo sensus melior est unde explicans subdit, *Sollicitudo omnium Ecclesiarum*. Pulchre Anselm. et Theophyl. *Docet ubique Paulus, sed et tanta patitur: patitur sua, et simul aliorum infirmitates tolerat et solatur: tolerat infirmitates singulorum, et simul de communi salute et de toto orbe sollicitus est.*

Præclare S. Chrysost. hic hom. 18. suo exemplo docet nihil esse hac sollicitudine, cura, studio, labore et dolore boni Pastoris pro Ecclesia suavius. *Nam et mater*, inquit, *pro filio dolore dolens delectatur, sollicita gaudet: cura in se amara licet sit, pro liberis tamen impensa voluptatis multum habet.* Avent viri magni et cœlestes perpetuis laboribus curisque agitari, atque instar cordis aut cœli semper moveri, et, quod Vespasianus, teste Suetonio, dixit, *stantes mori*. Quodcirca Pacatus in Panegyr. Theodosii: *Gaudent*, ait, *divina perpetuo motu, et jugi agitatione se vegetat æternitas, et quidquid homines vocamus laborem, vestra natura est: ut indefessa vertigo cœlum rotat, ut maria æstibus inquieta sunt, et stare sol nescit; ita tu Imperator continuis negotiis, et in se quadam orbe redeuntibus, semper exercitus es.*

29. QUIS INFIRMATUR, dolet, affligitur, ET EGO NON INFIRMOR, non doleo, non affligor? QUIS SCANDALIZATUR, ET EGO NON UROR.] Græce πυροῦμαι, hoc est, ut Theophyl. ignesco, incendor, ardeo, tum dolore, quasi meum esset malum, quod subit proximus cum scandalizatur: tum zelo, ut illum curem, et scandalum tollam.

Unde S. Gregor. homil. 12. in Ezech. in illud. c. 4. *Sume tibi sartaginem ferream*, putat per satarginem significari animum Ezechielis, qui conspecta Hierosolymæ eversione per compassionem quasi in sartagine frigeretur, ejusque rei à Deo admoneri, cum jubetur inter se et urbem sartaginem ponere, talemque fuisse Paulum cum dixit, *Quis scandalizatur, et ego non uror? Ipsum suum cor* (inquit Gregor.) *quod animarum zelo succenderat, sartaginem fecerat Paulus, in quo amore virtutum contra vitia ardebat*, et proximorum miseriis per compassionem frigebatur.

30. QUÆ INFIRMITATIS MEÆ SUNT, id est, de af-

flictionibus, flagellis, persecutionibus et passionibus pro Christo susceptis GLORIABOR,] ob quæ videor infirmus, hoc est, abjectus, afflictus, imbecillis et contemptibilis. Ita Chrysost. Nota. Gloriatur Paulus, non in suis miraculis, sed infirmitatibus, quia in his relucet potentia et efficacia gratiæ Dei. Secundo, quia his superabat pseudoapostolos. Tertio, quia hæc sunt signa veræ virtutis et Apostoli.

32. PRÆPOSITUS GENTIS ARETÆ.] Græce ἐθνάρχης Ἀρέτα, satrapa Aretæ regis: fuit hic socer Herodis, ait Theophyl. Herodes enim Antipas qui Johannem Baptistam occidit, filiam Aretæ uxorem duxerat, teste Josepho.

33. PER FENESTRAM IN SPORTA DIMISSUS SUM.] Nota. Contigit hæc Pauli fuga per sportam, Damasci, Actor. 9. 25. an. Christi 39. tunc enim Aretas rex Arabiæ, et vicinæ Damasci Dominus, ait Josephus, intulit bellum Herodi, quia Herodes repudiaverat Aretæ filiam, ut duceret Herodiadem. In bello hoc succubuit Herodes; ergo cæsus ab Areta, in eum incitavit Tiberium Cæsarem, qui misit Vitellium Syriæ præsidem, ut Aretam caperet vel occideret, teste Josepho lib. 18. Antiquit. c. 7. Hac occasione usi Judæi, infensi Paulo, eum apud præfectum Aretæ accusasse videntur, quod per speciem et prætextum Evangelii turbas moveret, et cives à gentilismo, et consequenter ab Areta averteret, foreque ut ille Damascum Judæis et Vitellio proderet. Hinc præfectus timens et credulus Paulum quærit: ille monitus per sportam è muro dimissus dilabitur. Ita D. Baron. tom. 1. pag. 304. et alii.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, UT SE CORINTHIIS PRÆ PSEUDOAPOSTOLIS COMMENDET, NARRAT SUUM RAPTUM IN TERTIUM COELUM.

SECUNDO, V. 7. NE INDE EXTOLLATUR, DATUM SIBI AIT STIMULUM CARNIS: NAM VIRTUS IN INFIRMITATE PERFICITUR.

TERTIO, V. 11. A PHILAUTIA SE EXCUSAT, QUOD IPSI COMPULERINT EUM, UT SE LAUDARET, CUM AB ILLIS POTIUS DEBUISSET COMMENDARI A PATIENTIA, MIRACULIS, PRÆDICATIONE GRATUITA, CHARITATE ET SOLLICITUDINE.

QUARTO, V. 17. REFUTAT CALUMNIAM SIBI OBJECTAM, QUOD DOLOSE NON PER SE, SED PER TITUM A CORINTHIIS PECUNIAS CORROGARIT.

QUINTO, VERS. 21. METUIT NE AD EOS VENIENS INVENIAT ALIQUOS DISSENSIONIBUS ALIISQUE VITIIS INVOLUTOS: QUOS TACITE HOC IPSO MONET NE EOS CUM LUCTU ET DOLORE CASTIGARE COGATUR.

1. Si gloriari oportet (non expedit quidem:) veniam autem ad visiones et
revelationes Domini. 2. Scio hominem in Christo ante annos quatordecim,
(sive in corpore nescio, sive extra corpus nescio, Deus scit) raptum
hujusmodi usque ad tertium cœlum. 3. Et scio hujusmodi hominem, (sive
in corpore, sive extra corpus, nescio, Deus scit) 4. quoniam raptus est
in paradisum: et audivit arcana verba, quæ non licet homini loqui. 5. Pro
hujusmodi gloriabor: pro me autem nihil gloriabor nisi in infirmitatibus
meis. 6. Nam, et si voluero gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam: parco autem,
ne quis me existimet supra id, quod videt in me, aut aliquid audit ex me. 7. Et ne magnitudo
revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, qui me colaphizet.
8. Propter quod ter Dominum rogavi, ut discederet à me: 9. et dixit mihi: Sufficit tibi gratia
mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut
inhabitet in me virtus Christi. 10. Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contu-
meliis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis pro Christo. Cum enim infirmor, tunc
potens sum. 11. Factus sum insipiens, vos me coegistis. Ego enim à vobis debui commendari:
nihil enim minus fui ab iis, qui sunt supra modum Apostoli: tametsi nihil sum: 12. signa
tamen apostolatus mei facta sunt super vos in omni patientia, in signis, et prodigiis, et virtu-
tibus. 13. Quid est enim, quod minus habuistis præ ceteris Ecclesiis, nisi quod ego ipse non
gravavi vos? Donate mihi hanc injuriam. 14. Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos: et
non ero gravis vobis. Non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. Nec enim debent filii parentibus
thesaurizare, sed parentes filiis. 15. Ego autem libentissime impendam, et superimpendar
ipse pro animabus vestris: licet plus vos diligens, minus diligar. 16. Sed esto: ego vos non

gravavi: sed cum essem astutus, dolo vos cepi. 17. Nunquid per aliquem eorum, quos misi ad vos, circumveni vos? 18. Rogavi Titum, et misi cum illo fratrem. Nunquid Titus vos circumvenit? nonne eodem spiritu ambulavimus? nonne iisdem vestigiis? 19. Olim putatis quod excusemus nos apud vos? Coram Deo in Christo loquimur: omnia autem charissimi propter ædificationem vestram. 20. Timeo enim, ne forte cum venero, non quales volo, inveniam vos: et ego inveniar à vobis qualem non vultis: ne forte contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, inflationes, seditiones sint inter vos: 21. ne iterum cum venero, humiliet me Deus apud vos, et lugeam multos ex iis, qui ante peccaverunt, et non egerunt pœnitentiam super immunditia, et fornicatione, et impudicitia, quam gesserunt.

2. Scio hominem in Christo,] hominem Christianum: ut pateat, ait Theophyl., raptum esse Paulum Christi gratia, non ope dæmonis, uti raptus fuit in aerem Simon Magus.

Ante annos quatuordecim.] Hinc deducitur, raptum hunc Pauli contigisse novem circiter annis ab ejus conversione, quæ contigit anno Christi 36. Raptus ergo fuit Paulus anno Claudii Imp. 2. Christi 44. qui fuit nonus ab ejus conversione; quo anno jubente Spiritu sancto ordinatus est cum Barnaba Apostolus et doctor Gentium, Actor. 13. 2. paulo videlicet ante quam hunc Apostolatum ordiretur. Id patet, quia (ut dixi initio epistolæ) hæc scripsit Paulus anno Christi 58. qui fuit Neronis 2. à quo si retrorsum computes annos 14. ut ipsemet hic ait, incides in annum Christi 44. Non ergo hic raptus contigit anno conversionis Pauli (Actor. 9. 12.) qui fuit Christi 36. licet id putarint aliqui cum S. Thoma.

Notat Theophyl. Apostoli modestiam, quod per quatuordecim annos rem tantam siluerit. Secundo, si tantus et tam altæ contemplationis fuerit Paulus ante annos 14. quantus ergo jam fuit tot annorum, laborum, meritorum incrementis adauctus? ita Chrysost. et Theophyl.

Sive in corpore, nescio; sive extra corpus, nescio.] Licet Apostolus asserat se hac de re nihil certo scire probabiliter tamen D. Thomas 2. 2. q. 175. a. 5. et alii opinantur Pauli animam quasi formam mansisse unitam corpori: alioqui enim Paulus mortuus fuisset, et mox resurrexisset; Deum autem non decet, ut, cum homines in ecstasin, rapit, eos occidat; imo sic non fuisset hic raptus et ecstasis, sed occisio et mors, multaque hic intervenissent miracula, quæ frustra multiplicamus, cum sine iis suavius et naturalius manens in corpore rapi potuerit, ut alii Sancti rapti sunt.

Raptum.] *Raptus*, ait D. Thomas, *est ab eo quod est secundum naturam, in id quod est supra naturam ex vi superioris naturæ elevatio.* Unde angeli, et animæ beatæ non rapiuntur cum Deum vident: quia licet supra naturam eleventur, non tamen alienantur ab eo, quod est secundum naturam, id est, à naturali animæ statu qui est in homine ut per sensus corporeos, et phantasmata sua objecta cognoscat et intelligat: in raptu ergo alienatur et abstrahitur anima à sensibus et phantasmatibus, et sic ab iis abstractus fuit Paulus; alioqui enim scivisset se essse in corpore. Hæc autem abstractio, ait D. Thomas, fieri potest vi morbi, cum tantus est, ut homo incidat in deliquium mentisque alienationem; vel etiam virtute dæmonum, ut fit in arreptitiis: sed non dicitur raptus vel ecstasis, nisi fiat virtute divina, qua scilicet mens abstracta à sensibus elevatur ad supernaturalia contemplanda.

Usque ad tertium coelum.] Quæritur: quodnam hoc cœlum? Primo, hinc Basilius homil. 1. Hexameron docet non unum, ut Chrysost. non duos, ut Theophyl. sed tres ut minimum esse cœlos. Addunt alii tantum esse tres; tertium enim hic esse summum. Sed his litem intentabunt veteres omnes Astronomi, qui ut minimum octo; et moderni, qui ut minimum undecim cœlos statuunt.

Secundo, D. Thomas 2. 2. qu. 175. art. 3. ad 4. *Alio modo*, inquit, *per tertium cœlum potest intelligi aliqua visio supermundana, quæ potest dici tertium cœlum triplici ratione. Uno modo, secundum ordinem potentiarum cognoscitivarum; ut primum cœlum dicatur visio supermundana corporalis, quæ fit per sensum, sicut visa est manus scribentis in pariete, Danielis* 5. *Secundum autem cœlum sit visio imaginaria, puta quam vidit Isaias, et Joan. in Apocal. Tertium vero cœlum dicatur visio intellectualis, ut August. exponit* 12. *super Genes. ad litteram.*

Secundo modo potest dici tertium cœlum secundum ordinem cognoscibilium, ut primum cœlum dicatur cognitio cœlestium corporum: secundum, cognitio cœlestium spirituum: tertium, ipsius Dei cognitio.

Tertio modo dici potest tertium cœlum contemplatio Dei secundum gradus cognitionis, qua Deus videtur: quorum primum pertinet ad angelos infimæ hierarchiæ secundum ad angelos mediæ, tertium ad angelos supremæ. Hactenus D. Thom. ut raptus fuerit Paulus ad *tertium cœlum*, hoc est, ad tertiam et summam angelorum hierarchiam, ibique cum Seraphinis existens clarissime viderit Dei essentiam, indeque ardorem illum, et charitatis ignem conceperit, quo deinde orbem universum accendit.

Sed Resp. dici *tertium cœlum*, id est summum, scilicet empyreum, quod est Beatorum sedes. Unde v. 4. vocatur paradisus. Dicitur *tertium* hebraismo: ternarius enim numerus significat omnia, et complementum rei, sive summam; tria enim sunt omnia, de quibus scilicet primo dicitur quod sint omnia: nam non de uno aut duobus, sed de tribus primo dicimus quod sint omnia. Hic Poeta *O terque quaterque beati*, id est, summe beati. Amos 1. 3. *Super tribus*, id est omnibus, *sceleribus Damasci.* Et hic v. 8. *Ter Dominum rogavi; ter*, id est sæpissime, ad ultimum usque, donec respondit mihi *Sufficit tibi gratia mea.*

Secundo, et simplicius, ut docet D. Thomas loco citato: *Primum cœlum est sidereum, secundum crystallinum, tertium empyreum:* vel potius, *cœlum primum est aereum, secundum sidereum, tertium empyreum.* Ita Theoph. Julianus Pomerius apud Theophyl. Damascenus l. 2. de Fide c. 6. et jam alii passim: aer enim in Scriptura

ex vulgi phrasi dicitur *cœlum*, unde vocantur *volucres cœli*, hoc est, aeris : aer ergo cœlum primum est, nimirum aereum, orbes omnes cœlestes sunt cœlum secundum, videlicet æthereum, tertium vero est empyreum. Unde male Cajetanus rejecto cœlo empyreo, tertium et summum cœlum, in quo Beati habitant, vult esse crystallinum in quo sunt aquæ, quæ Genes. 1. et alibi dicuntur esse supra cœlos.

Mystice S. Bernard. tract. de Gradibus humilitatis, tres cœli sunt tres personæ SS. Trinitatis : item tres virtutes et dotes, quibus ad eas, et ad gratiæ et gloriæ culmen ascendimus, scilicet humilitas, charitas et perfecta unio. *Nam*, inquit, *quos verbo et exemplo prius Filius humiliavit, super quos deinde Spiritus sanctus charitatem effudit, hoc tandem in gloria Pater recepit. Filius facit discipulos, Paracletus consolatur amicos, Pater exaltat filios. Primo, scilicet instruit ut magister. Secundo, consolatur ut amicus vel frater. Tertio, astringit ut filios pater. Ex prima conjunctione Verbi et rationis, humilitas nascitur. Ex secunda conjunctione Spiritus Dei et voluntatis humanæ, charitas efficitur. Ac tandem gloriosam sibi sponsam Pater conglutinat; ita ut nec ratio de se, nec voluntas de proximo cogitare sinatur; sed hoc solum beata illa anima dicere delectetur : Introduxit me rex in cubiculum suum. Putas hos gradus Paulus non transierit, qui usque ad tertium cœlum se raptum fuisse testatur?*

Quæres Secundo, Verene et realiter raptus fuerit Paulus in cœlum empyreum; ut in eo localiter existeret, an vero tantum imaginarie, vel intellectualiter; ut scilicet per imaginationem videretur sibi esse in cœlo, videretque ea quæ ibi geruntur licet corpore et anima maneret in terris? Putant aliqui probabiliter, non vere sed imaginarie raptum fuisse : quia vocat hunc raptum *visiones*, et *revelationes Domini* v. 1. et 7. Potest enim facere Deus, ut ego existens in Belgio videam ea quæ fiunt in India, imo et ea quæ fiunt in cœlo, videam, inquam, vel per intellectum, vel per imaginationem, vel etiam oculis corporis, elevando scilicet eos, et cum illis concurrendo supra naturam, itaque reborando et extendendo vim visivam, ut se porrigat in cœlum usque : si enim illa conspiciliis et pharmacis ultra naturales vires aliquo usque protendi potest, et si naturaliter hinc stellas in firmamento videmus; cur non ulterius, et ulterius vires has augere et extendere possit Deus? Ita concurrit cum S. Anselmo, ut visu corporeo cerneret per murum ea quæ post murum gerebantur, illorum species ejus oculis indendo. Sic S. Diethelmus apud Ven. Bedam et alii per imaginationem viderunt pœnas Purgatorii, cur non et Paulus cœlum empyreum, eaque quæ in eo gerebantur, ita viderit?

Alii, et forte probabilius, censent vere et realiter raptum fuisse in cœlum empyreum. Primo, quia græce non est ἐξέςη, id est raptus est in ecstasin, sed ἡρπάγη, quod mere et simpliciter raptum abreptumque fuisse significat. Ergo non ecstatin tantum, sed raptum realem est passus.

Secundo, quia Paulus dubitat an anima rapta sit cum corpore, an sine corpore; ergo eam revera et realiter raptam præsupponit : nam in visione imaginaria tantum, nullum est dubium, sed certum, non corpus, sed animam solam per imaginationem rapi.

Tertio, quia ibi revera audivit arcana verba, ut scilicet orbis jam doctor futurus, è cœlo prodire videretur, ibique visa et audita quæ volebat Deus illum hominibus communicare, enarraret, cœlestemque sapientiam quasi è cœlo hominibus afferret : de quo plura v. 4.

Jam si realis fuit raptus animæ, et anima mansit corpori conjuncta (ut dixi hujus versus initio ad illud, *sive in corpore*) videtur et Pauli corpus cum anima raptum esse in paradisum : hoc enim Deo æque est facile, atque solam animam rapere, et congruum dignumque Paulo, qui non Judæorum tantum, ut Moses, sed et Gentium omnium cœlestis futurus erat doctor et Apostolus, ut totus è cœlo et Dei alloquio quasi alter Moses prodiret.

3. Sive in corpore, sive extra corpus nescio.] S. Athanas. serm. 4. contra Arrianos putat Paulum scivisse modum quo raptus fuit : dicere tamen Nescio; quia illum aliis revelare non poterat, quomodo Christus Marci 13. v. 32. ait se nescire diem judicii. Licet enim illum in se sciat; tamen quoad nos eum nescit : nobis enim illum indicare non potest. Verum alii melius simpliciter accipiunt τὸ *Nescio*, quasi Paulus vere et proprie nescierit an in corpore, an extra corpus raptus sit, illudque exigit simplex narratio ipsius.

4. In paradisum,] Ambros. Œcumen. Haymo, Anselm. et Theophyl. putant Paulum bis raptum fuisse; primo, in tertium cœlum; secundo, altius in paradisum : sed sic tertium cœlum foret cœlum Lunæ, Solis aut stellarum : ibi autem quid egisset Paulus? unde alii passim dicunt eumdem esse raptum, idemque esse tertium cœlum et paradisum.

Dices : Quare ergo post raptum in tertium cœlum, ait Paulus se raptum in paradisum quasi altius? Resp. quia in cœlo empyreo vastissimo separatus est paradisus, id est locus Beatorum, quasi pars cœli nobilior et eminentior, utque innuat se non tantum intellectu raptum altissima vidisse mysteria, sed et voluntate ineffabilem inde voluptatem hausisse : hanc enim significat græce et latine paradisus, locum scilicet voluptatis.

Nota. *Paradisus* non est vox Græca, ut vult Suidas, ἀπὸ του δεύειν, id est, ab irrigando, q. d. hortus irriguus; nec, ut alii, παρα την δεῖσαν ποιεῖσθαι, id est, ab herbarum collectione, q. d. Hortus herbidus : sed est vox Persica, ut vult Pollux; vel potius Hebræa significans hortum amœnis arboribus et fructibus consitum, ut patet Ecclesiastæ 2. 5. Nehemiæ 2. 8. in Hebræo. Cant. 4. 11. *Emissiones tuæ paradisus pomorum punicorum;* פרדס *pardes* ergo hebraice (unde Græcum et Latinum *paradisus*) deducitur à radice פרה *para*, id est protulit, fructificavit, et הדס *hadas*, id est myrtus : quia myrtus odore saporeque recreat, et in hortis excellit : *pardes* ergo est hortus myrtorum : inde ad quosvis hortos, sylvas et saltus voluptarios, et tandem ad quævis loca amœnissima hoc nomen translatum est. Unde hic tertium cœlum vocatur paradisus.

Quæres, An Paulus hic divinam viderit essentiam. S. August. epist. 112. c. 13. tom. 2. Clemens 5. Stromaton, Anselm. D. Thom. 2. 2. q. 175. a. 5. affirmant, estque probabile : ideo enim raptus est in paradisum, id est, locum Beatorum videntium Deum. Secundo, ideo audivit arcana quæ homini loqui non licet, et, ut græce

est, ἄῤῥητα, hoc est *ineffabilia*; reliqua enim præter divinam essentiam effari licet.

Dices, Tunc dicere debuisset se vidisse res, non audisse verba.

Resp. Hebraismo *audire verba* significat videre res, ait Theodor.; ergo sicut in Prophetis visio vel videre, et audire, idem sunt, ita et in beatis mentibus.

Sed contrarium videtur probabilius: proprie enim audire etiam animæ separatæ, non significat clare rem intueri, sed Dei, angeli aut hominis locutionem excipere: alioqui enim clare dixisset, Vidi ineffabilia, vidi Deum. Secundo, quia 1. Tim. 6. 16. de Deo dici: *Quem nullus hominum vidit.* Tertio, quia si Deum vidit, vidit et statum suum, an in corpore esses, nec ne; quod tamen hic negat. Quarto, quia, parce suas hic visiones recenset, majoraque se subticere ex humilitate docet v. 6. Ita S. Greg. l. 18. Moral. c. 5. Hier. Cyrillus, Chrysost. et passim alii Patres et Scholastici. Vide Lud. Molinam 1. p. q. 12. a. 11. disp. 2. Denique quia de Mose clarius innuit Scriptura, quod Dei essentiam viderit, et tamen satis clare demonstravi Exodi 33. Mosen non petiisse Dei essentiam videre, neque si petierit, impetrasse: diserte enim v. 20. negative respondet ei Dominus, *Non poteris videre faciem meam: non enim videbit me homo, et vivet.* Ac tantum v. ult. concedit ei, ut posteriora, id est, regnum corporis ab angelo, qui Deum repræsentabat, assumpti videat: petebat enim Moses, ut Deus, vel potius angelus vice Dei nube se tegens, et per nubem cum ipso colloquens, eam explicaret, ut clare eum videre, et facie ad faciem cum eo colloqui posset. Respondet ei angelus, hominis oculos non ferre, nec posse videre faciem suam, sed dorsum tantum: facies enim illa ab angelo assumpta radiantissima erat, et tam admirando lumine ac majestate augusta, ut Deum Deique gloriam quadam tenus referret: vincebat ergo solis splendorem, quem cum oculis directis et irretortis homo intueri non possit, quin potius ab eo præstringatur, et quasi excæcetur; sequitur multo minus faciem hanc angeli longe splendidiorem à Mose videri potuisse, quin ab ea statim excæcaretur. In dorso vero corporis illius à se assumpti ita lumen angelus attemperaverat, ut Mosis aspectus ferret. Unde permisit posteriora sua, hoc est dorsum suum, ab eo videri: quo mirifice recreatus est Moses, tantoque lumine perfusus et aspersus, ut facies ejus pariter radiaret, lucisque radiis quasi cornibus quibusdam cornuta videretur, ut ibi dixi. Hæc itaque Mosis visio fuit corporalis: corporeis enim oculis vidit corpus hoc angeli à tergo: longe ergo abfuit Moses à visione divinitatis, essentiæque divinæ. Si Moses abfuit; ergo et Paulus, qui multo obscurius et humilius de sua visione loquitur.

Audivit arcana verba, quæ non licet homini loqui.] Quæres, quæ arcana viderit vel audierit Paulus in paradiso. Resp. Narrantur hæc in libro, qui inscribitur Apocalypsis, id est revelatio, Pauli: sed hic liber falso asscribitur S. Paulo, plenusque fabulis est. Ita August. tract. 98. in Joan. Beda, Theophyl. et Epiphan. librum hunc tribuit Cajanis in eorum hæresi.

Dico ergo, nihil hic certo dici posse, cum ea Paulus siluerit; opinari tamen licet Paulum vidisse et audisse mira de angelorum natura, dotibus, gratia, gloria, ordinibus, ait S. Greg. hom. 4. in Ezechiel. Unde S. Dionysius de Cælesti hierarchia ex S. Pauli doctrina ita ordines angelorum describit, quasi oculis omnia spectarit. Rursum audisse mira de divinis quibusdam attributis nobis hic incognitis; vidisse insuper gloriam Christi: à Christo enim doctus est Evangelium, Galat. 1. 12. Raptus enim fuit, ut ei auctoritas adderetur, ne minor esset aliis Apostolis, qui Christum in carne viderant, ab eoque edocti erant, ait Chrysost. Addit Theodor. vidisse paradisi pulchritudinem, Sanctorum choreas et gaudia, numerosam ac modulatam hymnorum cœlestium vocem audisse. Unde postea admirabundus exclamavit: *Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor homini ascendit, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum.*

Secundo, et potius, videtur audiisse arcana de secreto, ratione, modo, ordine divinæ reprobationis et prædestinationis, ac vocationis hominum, maxime Gentium et provinciarum per se convertendarum: hoc enim secretum passim miratur Paulus Rom. 11. 33. Et alibi, hocque maxime ad ipsum attinebat, eoque proxime mittendus erat. Ita Baronius.

Rursum audivit, ut videtur, arcana quædam Christi redemptionis ac Evangelii mysteria: hoc enim per revelationem, in hoc scilicet raptu, accepisse se dicit à Christo, Galat. 1. v. 12. Denique audivit, ut apparet, arcana de œconomia, regimine ac successu Ecclesiæ præsentis ac futuræ: hoc enim ad ipsius et statum et officium pertinebat: jam enim designatus erat Ecclesiæ doctor et rector: sicque ineffabilia vocat, tum, quæ fari prohibitum est, tum, quæ fando adæquare, et plene explicare non possumus.

5. Pro hujusmodi (ὑπὲρ του τοιούτου, pro tali, scilicet homine à Deo rapto) gloriabor: pro me autem nihil.] Loquitur de se rapto quasi alio à se, suaque naturali conditione, ad φιλαυτίαν vitandam, ait Œcumen.

Nisi in infirmitatibus,] calamitatibus, passionibus, Nota. Per Hebræam metonymiam passim hic infirmitas ponitur pro dolore: sic Hebræi infirmari ponunt pro dolere, quia ejus causa est, vel effectus, vel utrumque. De quo rursum v. 9. Sic Michææ v. 10. Dicitur: *Dole et satage filia Sion quasi parturiens.* Ubi pro *dole* in Hebr. est חולי *chuli*, id est infirmare. Sic Osee 4. 3. *Propter hoc lugebit terra, et infirmabitur* (id est dolebit) *omnis qui habitat in ea.* Sic Isaiæ 53. 3. Christus vocatur *vir dolorum, sciens infirmitatem.* Quæ duo in re idem sunt, adeoque: more Hebræo posterius explicat prius. Vir enim dolorum est qui scit, id est experitur, infirmitates, id est dolores. Sic psal. 15. 4. *Multiplicatæ sunt infirmates* (id est dolores) *eorum, postea acceleraverunt.*

6. Parco autem, ne quis me existimet supra id quod videt in me,] ne videlicet quis me angelum, vel Deum aliquem putet, ut Lycaonii, qui de me et Barnaba dixerunt, *Dii similes facti hominibus descenderunt ad nos*, Actor. 14. 10. Nota. Potuisset de se mirabilia magis referre, sed ea modestiæ humiliatisque studio tegit et opacat: omnes enim Sancti, ait Anselm. non modo gloriam supra modum omnino non appetunt, sed et hoc ipsum refugiunt, quod esse meruerunt. Præclare S. Bernard. epist. 18. ad Petrum, *Laudamus*, inquit, *mendaciter, delectamur inaniter, ut et vani qui laudantur, et mendaces qui laudant. Alii adulantur, et ficti sunt; alii laudant quod putant, et falsi sunt: alii utrorumque præconiis gloriantur,*

et vani sunt. Solus sapiens, qui cum Apostolo dicit, Parco autem, ne quis me existimet supra id quod videt in me, aut audit aliquid ex me.

7. ET NE MAGNITUDO REVELATIONUM EXTOLLAT ME.] Hinc patet Paulum quasi cœlestem orbis doctorem multas et magnas habuisse revelationes, iisque quasi assuetum et innutritum fuisse. Illarum nonnullas describit Lucas. Primam, qua conversus est Paulus, Actor. 9. 3. Secundam, qua vocatus est in Macedoniam, Actor. 16. v. 9. Tertiam, Actor. 18. v. 9. qua Corinthi contra Judæos jussus est constanter evangelizare. Quartam, Act. 22. 17. qua ad Gentes missus est. Quintam, Actor. 27. 23. qua didicit se cum suis naufragium evasurum. Unde S. August. illud psal. 77. *Ibi* (scilicet inter Apostolos) *Benjamin in mentis excessu*, de Paulo intelligit, qui fuit ex tribu Benjamin.

DATUS EST MIHI STIMULUS CARNIS MEÆ ANGELUS SATANÆ, QUI ME COLAPHIZET.] *Datus est*, non à diabolo, sed à Deo; non quod Deus tentationis sit auctor, sed quia diabolo tentare Paulum parato, id permisit, idque tantum in specie et materia libidinis, ad eum humiliandum. Ita August. de Natura et grat. c. 27. *Hic monitor*, ait Hieron. epist. 25. ad Paulam de obitu Blæsillæ, *Paulo datus est ad premendam superbiam, uti in curri triumphali triumphanti datur monitor suggerens: Hominem te esse memento.* Uti et Pontifici cum inauguratur, stupa accensa et mox extincta, accinitur: *Pater sancte, sic transit gloria mundi.* Unde optimum remedium ad evadendas tentationes carnis, est humilitas; si in ea tanto te magis fundes, et profunde demittas, quantò te magis Deus donis suis et gratiis attolit: si enim tu ipse id facias ac prævenias, Deo non erit opus hunc stimulum, ut te in humilitate conservet, adhibere. Vide dicta Rom. 1. v. 24.

STIMULUS CARNIS.] Tertull. lib. de Fuga in persecut. c. 2. legit *sudes*. Quæritur, quis hic? si enim est stimulus, quomodo colaphizat ut colaphus? quomodo est angelus Satanæ? Respondet August. de Natura et grat. c. 16. se nescire, quis sit. Duo hic certa sunt. Primum, fuisse dæmonis vexationem: *Datus*, inquit, *mihi est angelus Satanæ, qui me colaphizet*, ut me vexet. Unde orat ut discedat, vel, ut græce, ἀποςῇ, id est desistat. Secundum, fuisse aliquid instar aculei carnis ejus infixum, quod eum assidue pungeret et cruciaret.

Verum in particulari quid fuerit, certum non est. Primo, Anselm. Beda, Sedul. et Hieron. in 4. Galat. 13. (ubi infirmitatem carnis in se agnoscit Apostolus) putant fuisse corporis ægritudines, sive capitis perpetuum dolorem, ut vult Hieron. sive viscerum iliacos dolores, ut alii apud S. Thomam: sive renum infirmitatem, et podagram, ut vult Nicetas in orat. 30. Nazianzeni, quam habuit in mortem S. Basilii: sive, ut alii, stomachi ægritudinem: sive aliquem alium morbum. Unde et S. Basil. in Reg. fusius disp. c. ult. et August. in psal. 130. stimulum hunc putant fuisse morbum Paulo, æque ac S. Job à dæmone immissum: sed nusquam alibi de morbis suis queritur Apostolus, et morbi magno illi fuissent impedimento, in sua prædicatione, Evangeliique propagatione.

Secundo, Chrysost. Theophyl. Theodoret. OEcumen. Ambros. Erasm. stimulum hunc putant fuisse persecutiones, et adversarios Pauli, de quibus sequitur v. 10. sed hi externi erant stimuli, non carnis, et interni; et de his gloriari solet, non queri.

Tertio, alii probabilius censent, Satanam sæpe pugnis ac verberibus Paulum (uti et aliquando S. Antonium et alios) impetivisse: ita ut dolor remaneret in corpore quasi stimulius, ex colaphis et plagis à dæmone acceptis: hoc enim plene et proprie verba significant; sed tunc apertius et ordinatius dixisset, Datus est mihi angelus Satanæ, qui me colaphizet et stimulet; nec de hoc ita quereretur generosus Pauli animus, qui omni hominum dæmonumque verberatione excelsior, de ea solet gloriari.

Quarto ergo, communiter alii censent stimulum carnis fuisse concupiscentiæ motus, libidinisque tentationes; hæc enim concupiscentia stimuli telive instar carni nostræ ita infixa est, ut evelli in hac vita non possit. Unde græce dicitur σκόλοψ, id est palus, stipes præacutus, stimulus, spiculum, aculeus, τῇ σαρκὶ, hoc est carni, videlicet impressus et infixus, et, ut Syrus, *stimulus in carne mea;* Noster vertit, *stimulus carnis*, hoc est, carni inhærens, in carne, et à carne excitatus.

Dices, Quomodo ergo vocat eum *angelum Satanæ*, id est, Luciferi ministrum, vel, ut Cajatan. Ex Græco vertit, *angelum Satanam; Satan* enim est indeclinabile, et omnis casus apud Hebræos.

Respondeo, angelum Satanæ, vel etiam Satanam, vocat ipsum dæmonem, hunc stimulum et concupiscentiam suscitantem et accendentem; vel potius ipsum stimulum et concupiscentiam à dæmone Satana, id est suo, suæque pudicitiæ adversario, suscitatam et accensam; ut sit metonymia qua causa pro effectu, et auctor pro opere suo ponitur. Dæmon enim humores commovendo, sanguinem accendendo, spiritus generationi subservientes excitando et inflammando, Pauli phantasiæ turpes imagines objiciendo, concupiscentiam quasi sopitam, totque laboribus, inediis, ærumnis pene mortificatam suscitabat, et ad turpes libidinis motus commovebat et acuebat.

Probatur Secundo, quia hanc concupiscentiam fuisse in Paulo, patet Rom. 7. 23. ubi propter eam æque, et magis quam hic, luget et gemit. Hinc etiam castigat corpus suum, 1. Corinth. 9.

Tertio, quia si quid aliud fuisset, clare explicuisset jam autem rem ita verecundam et pudendam tegit, vocatque metaphorice stimulum.

Quarto, quia hic stimulus datus est ei ad eum humiliandum; nihil autem castos ac virtutis amantes ita humiliat, atque hæc carnis tentatio, nihilque eos ita continet, ut cum metu et tremore suam salutem operentur, atque dum carnis suæ fragilitati lapsum in tam periculosa, et proclivi ad consensum tentatione semper timent: in morbis enim, verberibus, persecutionibus, et aliis ærumnis gloriantur potius et exultant, præsertim si pro Christo, Christique fide et gloria illa patiantur, uti patiebatur Paulus.

Quinto, quia hæ tentationes carnis proprie Sanctos non lædunt, sed colaphizant, id est, ruborem ac mœrorem incutiunt, sicut qui à socio colaphum accepit, non tam dolore, quam pudore suffunditur.

Sexto, quia contra has tam instanter et toties rogat obsecratque ut iis liberetur; in aliis, non liberationem, sed fortitudinem et constantiam

petiisset; hæ enim solæ non tam fortiter patiendo, quam fugiendo vincuntur. Rogat igitur ab iis liberari, auditque, *Sufficit tibi gratia mea:* quæ in hac materia unice est necessaria, et tentatis assidue imploranda, ut hosti domestico, et in visceribus suis latenti, semperque bellum moventi resistant, cumque superent.

Denique ita sentiunt S. August. conc. 2. in psal. 58. Hieron. ad Eustochium de custodia virginit. Salvianus ser. de circumcif. qui ascribitur (sed falso) Cyprian. Haymo, Theophylact. Anselm. Beda. S. Thom. Lyran. et alii: videturque communis fidelium sensus, qui hinc libidinis tentationem stimulum carnis vocant: vox autem populi est vox Dei.

Quod vero addit Hugo Cardinal. hanc carnis tentationem in Paulo ortam fuisse ex familiaritate pulchræ virginis S. Theclæ, quam à se baptizatam circumducebat, falsum est et commentitium. Nullam enim mulierem circumduxit Paulus, ut ipse docet 1. Cor. 9. v. 5. Et licet circumducere eam cœpisset, debuisset tamen sub pœna peccati eam dimittere, cum tantæ tentationis et vexationis illi fuit occasio et fomes. Rursum quid opus erat Paulo Deum tam instanter orare, ut hic stimulus discederet à se, cum ipse eum dimittere facillime potuisset? Adde, hæc fabella sumpta est ex libro, qui inscribitur *Pauli et Theclæ periodi*, quem S. Hieron. Tertullianus et Gelasius quasi apocryphum rejiciunt.

Objiciunt Erasmus et Faber Primo, stimulum libidinis indecorum et indignum fuisse tanto Apostolo, eoque jam sene.

Respond. In statu lapso non esse indignum, imo utilem. Vide Gregor. 19. Moral. c. 5. et 6 et ex eo Anselm. quam utili et prudenti consilio electi inter raptus et elevationes, hinc inde inter infirmitates et depressiones jam in altum elati, jam quasi in abyssum demersi quasi ancipites librentur, ne vel in superbiam, vel in desperationem corruant, sed media inter utrumque via recta in cœlum gradiantur. Unde hanc concupiscentiam fuisse in Paulo patet ad Rom. 7. 23. Fuisse et esse in Sanctis jam senibus experientia constat. Sic enim Nazianz. sæpe de carnis suæ malo conqueritur, ut epist. 96. et in carmine de carne sua, et de calamitate animæ suæ. Adde, Paulum non fuisse senem: juvenis enim conversus est forte 25. annorum, aut 27. Actor. 7. 58. Hæc autem scribit anno 22. à conversione sua; fuit ergo tum circiter quinquaginta annorum.

Objiciunt Secundo, Apostolus statim subdit, *Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis:* de libidine autem et concupiscentia non licet gloriari: ergo non hanc, sed alias infirmitates et stimulos intelligit.

Respond. Apostolus non tantum ad stimulum carnis immediate præcedentem, sed etiam, et quidem magis, respicit ad omnes passiones pro fide obitas, quas numeravit cap. præced. in iisque gloriatus est, et assidue gloriatur: ample enim sumit nomen *infirmitatis*, et in eo ludit, ut dicam v. 10. Adde, de hac carnis tentatione gloria licet, non in se, quatenus incitat ad malum, sed ut afflictio est à dæmone immissa. Secundo, quatenus in ea perficitur virtus Christi: uti Julius Cæsar gloriabatur, et optabat hostes validissimos, ut in eos suam virtutem et fortitudinem bellicam ostenderet. Sic Sancti plures Deum orarunt, et petierunt habere tentationes, in iisque gloriati sunt. Hinc dicitur Jacobi 1. 2. *Omne gaudium existimitate fratres mei, cum in tentationes varias incideretis.* et v. 12. *Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam, cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, etc.*

Moral. Nota, tentationem viris justis non esse causam ruinæ, sed stimulum virtutis: sic enim eam hic vocat Apostolus. Sicut enim calcari stimulati equi etiam generosi, animosius et velocius progrediuntur: ita et Sancti stimulo tentationis excitantur, ut animosius pergant in virtute, ne succumbant et pereant. Hinc nonnulli Sancti generosi non tristabantur, sed gaudebant in tentationibus. Ita in vitis Patrum lib. 3. c. 8. narratur de quodam Seniore, qui videns discipulum graviter tentari fornicatione, *Si vis*, inquit, *ô fili, deprecor Dominum, ut auferat à te istam impugnationem.* Cui discipulus: *Video, pater, quia etsi laborem sustineo, sentio tamen fructum in me perficere bonum: quia per occasionem impugnationis hujus et amplius jejuno, et amplius in vigiliis et orationibus tolere. Sed deprecor te, ut exores pro me misericordiam Domini, ut det mihi virtutem, quatenus possim sustinere, et certare legitime.* Mox senior: *Nunc*, ait, *cognovi fili, quia fideliter intelligis, quod hoc spirituale certamen per patientiam ad salutem æternam animæ tuæ proficiat. Ita enim S. Apostolus dixit Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona justitiæ.*

Narrat S. Dorotheus de quodam sancto monacho, quod dolebat tentatione se liberatum, plangebatque dicens et orans: *Ergone, Domine, non sum dignus, qui patiar, modicumque affligar et tribuler pro amore tuo?* Climacus gradu 29. narrat de S. Ephrem, quod videns se in altissima pace et tranquillitate animi, quam ipse vocat impassibilitatem et cœlum terrestre, rogaverit Deum ut sibi restitueret pristinas tentationum impugnationes et bella, ut non perderet materiam merendi et augendi coronam suam. Sic Alexander Magnus, et similes duces optabant validissimos hostes, ut eo gloriosiorem de iis reportarent victoriam, quo acrius cum iis iniissent certamen. Narrat Palladius Abbatem Pastorem cuidam dicenti, Oravi Deum, et liberavit me ab omni tentatione, respondisse: *Ora Deum, ut tibi tentationes tuas reddat, ne fias deses et negligens.* Retulit id ipse ad Deum. Cui Deus: Recte dixit tuus magister Pastor, simulque ei tentationem restituit.

8. PROPTER QUOD TER (id est, sæpe et frequenter. Ternarius enim symbolum est multitudinis et universitatis.) DOMINUM ROGAVI; ET DIXIT MIHI: SUFFICIT TIBI GRATIA MEA,] ut in te licet debilis, in me tamen sis fortis ad hanc tentationem superandam. Hinc patet Paulum non fuisse in sua prece exauditum, nec hoc stimulo liberatum. Causam dat S. August. in psal. 130. Sicut, inquit, æger cum ei applicatur pharmacum molestum et ardens, rogat medicum ut illud auferat: medicus autem ægrum consolatur et hortatur ad patientiam, quia novit quam utile sit quod apposuit: pari modo egit hic Deus cum Paulo. *Ego novi*, inquit S. August., *quid apposuerim, ego novi unde ægrotes, ego novi unde saneris. Sufficit tibi gratia mea.* Sicut ergo medicus theriacam contra viperas et venena, ex ipsa viperæ carne conficit: sic Deus ex nostra infirmitate contra infirmitatem, adeoque ex una concupiscentia contra aliam, v. g. ex stimulo

carnis contra superbiam, medecinam et theriacam conficit.

9. NAM VIRTUS IN INFIRMITATE PERFICITUR] Sententia generalis est, et quasi axioma morale de quavis infirmitate, proprie tamen et proxime ad stimulum carnis, qui præcessit, id est concupiscentiæ infirmitatem, respicit. Pro *virtus*, græce est δύναμίς μου, *potentia*, fortitudo *mea* (quam scilicet ego Deus tibi ô Paule, aliisque Sanctis communico et indo. Sunt enim hæc verba Dei precibus Pauli respondentis :) hæc in infirmitate perficitur : quia quo major infirmitas, id est carnis tentatio, eo major à Christo fortitudo contra eam suggeritur. Unde sequitur, *Ut inhabitet in me virtus Christi* : et *Cum infirmor, tunc potens sum.* Hoc proprie vult apostolus.

Ubi Nota Primo. Virtus hæc et fortitudo est Pauli quasi accipientis : sed est Dei tanquam eam efficientis, et donantis. *Virtus* ergo *in infirmitate perficitur*, id est virtus et potentia divina maxime illustratur, Primo, cum in infirmis tantam fortitudinem, patientiam, aliaque mira opera operatur. Secundo, cum is per quem operatur, infirmitatis suæ conscius nihil inde sibi vendicat, sed universam laudem uni tribuit Deo. Ubi Adverte : diversam esse virtutem et potentiam mundi, et Dei; illa vi viribusque, hæc contra tolerando innotescit. Tertio, *Virtus in infirmitate perficitur*, quia infirmitas est objectum patientiæ, fortitudinis et temperantiæ, ut nimirum infirmi magis sint sobrii si ægrotent. Quarto, quia infirmi sibi diligentissime cavent, ac contrariis caute resistunt, sicque fiunt exercitatiores et fortiores, ait S. Thom. Nimirum crescit adversis, agitata virtus, adeoque in tentatione constans castitas, et quævis virtus robustior fit, ut patet in Patriarcha Joseph, Susanna, Paulo et aliis. Quinto, spiritualiter S. August. lib de Gratia Christi c. 12 et Anselm. *Fortitudo*, inquiunt, *nostra est infirmitatis in veritate cognitio, et in humilitate confessio.* Et Hieron. ad Ctesiphontem : *Hæc una præsentis vitæ perfectio est, ut te imperfectum agnoscas*, ut scilicet tibi diffidens, ut de tuis viribus desperans, te totum per spem firmam in Dei potentiam conjicias : Deus enim humiles, et in se sperantes roborat, et quasi omnipotentes facit, ait S. Bern. serm. 85. in Cantica, ut nullis tentationibus, laboribus, periculis frangantur.

Exemplum de se narrat S. August. l. 8. Confess. c. 11. *Cum diceret*, inquit, *mihi consuetudo violenta : Putasne sine istis* (concubinis quibus jam assuevisti) *poteris* (vivere?) *aperiebatur ab ea parte, qua intenderam faciem, et quo transire trepidabam; casta dignitas continentiæ, honeste blandiens, ut venirem, neque dubitarem; et extendens ad me suscipiendum et amplectendum pias manus plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri, et puellæ, ibi juventus multa, et omnis ætas, et graves viduæ, et virgines anus. Et irridebat me irrisione exhortatoria, quasi diceret : Tu non poteris quod isti et istæ? An vero isti et istæ in semetipsis possunt, ac non in Domino Deo suo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te stas, et non stas? Projice te in eum, noli metuere, non se subtrahet ut cadas. Projice te securus, excipiet te, et sanabit te.* Hæc ille.

Virtus denique *in infirmitate perficitur* : quia, ut ait S. Bernard. epist. 254. in robusto ac vegeto corpore animus mollior atque tepidior jacet; ac rursum in corpore debili et infirmo fortior viget promptiorque spiritus. Scilicet quemadmodum ingenio pollet, cui vim natura negavit; sic cui corporeas vires negat, illi dat Deus animi robur et vigorem; et mens in corpore infirmo afflicta ad cœlum et resurrectionem anhelat, aspernatur quidquid fluxum est, turbulentum, ævo interituique obnoxium, nec præsenti sed futuro vivit, mortisque meditationem, ut aiebat Plato, hanc vitam existimat, denique totam se Deo et cælestibus addicit. *Anima morbo affecta Deo propinqua est*, ait Nazianz. orat. ad cives Nazianzenos. Audi quid illustris senex in Vitis Patrum l. 3. n. 157. discipulo suo infirmato dixerit : *Non contristeris, fili, ex infirmitate vel plaga corporis tui : summa enim religio est, ut in infirmitate quis agat Deo gratias. Si ferrum es, per ignem æruginem amittis : si vero aurum es, per ignem probatus à magnis ad majora procedis. Ne anxieris ergo frater : si enim Deus te vult in corpore torqueri, tu quis es, qui moleste feras? Sustine ergo, et roga Deum, ut quæ ipse vult, illa concedat.*

Anno Domini 816. B. Theophanes Abbas Sigriani ægrotus, Leoni Armeno Imp. Iconoclastæ minanti dira quælibet, nisi damnaret cultum imaginum, respondit, *Si ut pueros parum generosos magistri scutica perterrefaciunt, ita tu me morbo* (laborabat autem calculi doloribus, adeo ut non posset incedere) *et senectute confectum, minis territum iri speras : rogus accendatur, parentur tormenta, et omnia cruciatuum genera, ut scias planissime Christi virtutem in meis infirmitatibus perfici. Ego qui per humum iter facere nequeo, valetudinis infirmitate superata, in ignem insiliam.* Dixit, et præstitit : nam post alias tentationes carceri inclusus, cum nulli ad eum aditus concederetur, fame, squalore et morbo acerrimo sensim confectus, post biennium animam, quasi suavem hostiam, Deo obtulit, ac post mortem miraculis claruit : quocirca ejus memoriam annuam recolit Ecclesia die 12 Martii. Ita Baron. tom. 9. anno Christi 816. Vide de infirmitatum et tribulationum utilitate Chrysost. in moral. homil. 26. et S. Thom.

Denique pie S. Bernard. tract. de Grad. humil. *Virtus*, ait, *in infirmitate perficitur. Quæ virtus? Ipse Apostolus respondeat : Libenter gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi. Sed nondum forsitan intelligis, de qua specialiter dixerit, quia Christus omnes virtutes habuit. Sed cum omnes habuerit, præ omnibus tamen unam, id est humilitatem, nobis in se commendavit, cum ait : Discite à me quia mitis sum, et humilis corde. Libenter igitur et ego, Domine Jesu, gloriabor, si potero, in infirmitate, in nervi mei contractione, ut tua virtus, id est humilitas, perficiatur in me. Nam sufficit mihi gratia tua, cum defecerit virtus mea.*

LIBENTER IGITUR GLORIABOR IN INFIRMITATIBUS MEIS, UT INHABITET IN ME VIRTUS CHRISTI.] Nota. Ex humilitate gloriatur non in fortitudine sua, sed in infirmitate, ut sic provocet in se virtutem ac fortitudinem Christi, tacite quasi in eam se conjiciens, eamque invocans. Hinc per *infirmitatem* significat omnem passionem, tribulationem, tentationem, humiliationem, ut explicat v. seq. *Infirmitas* enim generatim sumitur pro quovis dolore et afflictione, quæ vel corpus, vel animum premit, dejicit, ægrum et infirmum reddit. Unde Primo, *Infirmitas* hæc complecti potest morbos, quos fuisse stimulum carnis in Paulo docet Basil. August. Anselm. Secundo,

labores de quibus cap. præced. v. 27. Tertio, tentationes carnis, de quibus v. 7. et alias quasvis. Quarto, jejunia, vigilias, aliasque carnis castigationes, quibus eam macerabat infirmabatque ut spiritui subderet, c. præced. v. 27. Quinto, contumelias, persecutiones, pericula, verbera, omnesque ærumnas, quas pro fide et Evangelio tolerabat, de quibus fuse gloriatur c. præced. et has præcipue hic intelligit, ut explicat v. seq.

Solentur se infirmi in infirmitatibus suis, quod in iis quasi in domo propria, et tabernaculo suo inhabitet virtus, græce δύναμις, id est, fortitudo Christi. Græcum enim ἐπισκηνώσῃ, significat inhabitare quasi in tabernaculo suo: ibi enim maxime se ostendit Dei potentia, ubi maxima est infirmitas et inopia, ibique succurrit maxime, ubi maxima est necessitas. *Tibi*, ait Propheta, *derelictus est pauper, orphano tu eris adjutor*. Licet enim naturaliter *imbecillitas corporis animæ quoque vires secum trahat*, ut ait S. Hier. præfat. in l. 2. comment. in Amos; ac *corpus quod corrumpitur aggravet animam*, Sap. 9. 15. tamen supernaturaliter secus fit. Per gratiam enim roborata anima roborat et corpus. Ita in S. Francisco cum languore corporis, crescebat vigor mentis, in tantum ut gratias agens Deo, oraret morbos in centuplum augeri. *Nam tuæ*, inquiebat, *ô Domine voluntatis adimpletio, mihi est consolatio superplena*, uti refert S. Bonavent. in ejus Vita.

Notat. S. Bernard. serm. 34. in Cant. *Non dicit*, inquit, *patienter se ferre infirmitates suas, sed et gloriari, et libenter gloriari in illis, probans etiam sibi bonum esse, quod humiliaretur. Hilarem enim datorem diligit Deus. Et enim sola gratiam quam præfert meretur læta et absoluta* (non tristis, non coacta) *humilitas*. Et serm. 25. *Optanda*, ait, *infirmitas, quæ Christi virtute compensatur. Quis mihi dabit non solum infirmari, sed et destitui ac deficere penitus à memetipso, ut Domini virtutum virtute stabiliar? Nam virtus in infirmitate perficitur. Quod cum ita sit, pulchre sponsa convertit sibi ad gloriam, quod ei pro opprobrio ab æmulis intorquetur, non modo formosam, sed et nigram se esse glorians. Nil sibi gloriosius proinde putat, quam Christi portare opprobrium. Grata ignominia crucis ei, qui crucifixo ingratus non est.*

10. Propter quod placeo mihi in infirmitatibus.] Non quod eæ per se expectendæ sint, et expetendæ sint, et oblectent, aut etiam menti placeant, si tentationes sint; sed placeo mihi in eis, quatenus per illas perficitur et inhabitat in me virtus Christi, ut præcessit. Verum, ut dixi, alias potius infirmitates hic intelligit, quas explicat, dum subdit: *In contumeliis, in necessitatibus*) famis, sitis, nuditatis, frigoris, ac similium) *in angustiis pro Christo*. Pro *placeo*, græce est εὐδοκῶ, delector. q. d. Non tantum eas fortiter fero, sed et iis pascor et oblector. Ita Theophylactus.

Cum enim infirmor, cum affligor eaque quæ jam dixi patior, tunc potens sum,] tunc roboror, potens, fortis et validus fio, gratiæ, patientiæ, magnanimitatis, humilitatis, spei ipsiusque Dei viribus, qui tunc adest, viresque suas exerit, ac mihi suggerit. Ita Chrysost. Aliter Œcum. *tunc potens sum*, hoc est, etiam tum, licet infirmus, potenter edo miracula. Aliter et S. Basil. in psal. 32. *Cum*, ait, *infirmor, tunc potens sum: virium enim corporis multitudo saluti spiritus est impedimento*. Pulchre et vere S. Bernard. serm. 29. in Cant. *Vides*, inquit, *quia carnis infirmitas robur spiritui augeat, et subministret vires? Ita è contrario noveris carnis fortitudinem debilitatem spiritus operari. Et quid mirum si hoste debilitato, tu fortior efficeris? Nisi forte illam tibi insanissime ducas amicam, quæ non cessat concupiscere adversus spiritum.* Subdit: Hinc *prudenter sagittari et impugnari salubriter postulat Sanctus: Confige timore tuo carnes meas. Optima timor iste sagitta, qui configit et interficit carnis desideria, ut spiritus salvus sit. Sed et qui castigat corpus suum, et in servitutem redigit, nonne is tibi videtur etiam manum contra se pugnantis ipse juvare?*

11. Factus sum insipiens,] laudando me videor fuisse insipiens, sed vos qui minorem, quam par erat, de me opinionem habuistis, et magis pseudoapostolis hostibus meis, quam mihi credidistis, coegistis me ad hanc laudem, ut scilicet per illam, opinionem et auctoritatem meam apud vos reciperem.

Nihil enim minus fui (οὐδὲν ὑστέρησα, *nihilo inferior fui*, in apostolatu scilicet Apostolicis laboribus, gratiis, passionibus) ab iis, qui sunt supra modum, id est, ab iis, qui eximii sunt et excellentissimi Apostoli.] Non ergo negat præeminentiam juridictionis Petri, nec cum eo de primatu contendit, ut dixi c. 11. v. 5.

Tametsi nihil sum,] ex me: quod enim sim Apostolus, non meum est, sed gratiæ Christi. Ita Anselm.

Signa apostolatus mei facta sunt super vos in omni patientia, insignis et prodigiis et virtutibus.] Nota hic genuinum apostolatus signum esse Primo, patientiam in sui contemptu, paupertate, persecutionibus, plagis, periculis. Ita Anselm. Secundo, esse miracula. Hæc enim vocat *signa* veræ fidei, cœlestis et divinæ doctrinæ, sive signa Dei supra naturam omnipotenter operantis, ac consequenter testantis Pauli doctrinam à se hisce signis confirmari, esseque veram, et à Deo profectam; eadem vocat *prodigia*, id est portenta, stupenda et portentosa facta. Denique eadem nuncupat *virtutes*, græce δυνάμεις, potentias, fortitudines, id est, potentia gesta, omnipotentiæ opera, quæ Deus solus potenter operatus est per me.

Nota Secundo: Apostoli novam mundo afferentes doctrinam Evangelii, debuerunt miraculis quasi signis suum apostolatum, suamque doctrinam probare alioqui fidem hominum temere exegissent, et temere eis credidissent fideles, nec ab impostoribus et pseudoapostolis secerni potuissent; miraculis ergo probare debuerunt se Apostolos, hoc est, à Deo missos ad orbem reformandum, et luce Evangelii illuminandum. Notent hoc Novantes, et à suis novis Apostolis, Calvino, Luthero novam doctrinam et reformationem inducentibus miracula exigant: quæ cum nunquam exhibuerint (nisi miraculum putent, quod spondentes, se mortuum suscitaturos, ex vivo mortuum effecerent: sed à talibus miraculis, talibusque Apostolis liberet nos Dominus) certo cibi persuadeant, non Apostolos, sed impostores fuisse.

13. Quid est enim, quod minus habuistis præ ceteris ecclesiis (à me et Apostolis fundatis) nisi quod ego ipse non gravavi vos.] οὐ κατενάρκησα ὑμῶν, non obtorpui, torpens non incubui vobis, ut à vobis alerer, sed ipse nocte vigilans et laborans

victum mihi comparavi. Vide dicta c. 11. 9. Est ironia, quasi tacite exprobrantis : hoc ipso enim non minor, sed major erat Apostolus, plurisque à Corinthiis æstimandus, quod scilicet eis gratis evangelizasset. Unde ironice subdit, *Donate mihi hanc injuriam* : quia revera non est injuria, sed insignis et generosa abstinentia et beneficentia, ob quam, si recordati essetis, ô Corinthii, me magis amare, colere et suspicere deberetis.

14. ECCE, TERTIO HOC (tertia hac vice) PARATUS SUM VENIRE AD VOS.] Primo veni, cum vos converti : Secundo, venire paratus, justa de causa distuli c. 1. 23. Tertio, paratus fui cum scriberem, et re ipsa post hanc epistolam veni ad vos. Ita S. Thom. et Lyran.

NEC ENIM DEBENT FILII PARENTIBUS THESAURIZARE.] Est euphemismus. q. d. Carnales parentes filiis thesaurizant, spirituales à filiis suis, id est catechumenis et fidelibus, alendi sunt : ego vobis ita spiritualis sum pater, ut carnalis esse velim ; nec opes modo, sed et me meaque omnia pro vobis impendere. Tangit eos, ut intelligant quantus sit Apostolus, quam excelso animo, quantæ charitatis; ut confundantur quod eum non redamat, sed potius colant pseudoapostolos, se suaque lucra aucupantes, eorumque bonis inhiantes.

15. EGO AUTEM LIBENTISSIME IMPENDAM mea omnia, ET post omnia, libentissime SUPERIMPENDAR.] ἐκδαπανηθήσομαι, expendar, ut meum sanguinem, meos spiritus ac vitam insumam, exhauriam et profundam pro vobis. Ita Anselmus.

16. SED CUM ESSEM ASTUTUS, DOLO VOS CEPI.] D. Thom. 2. 2. q. 55. a. 4. ad 1. putat abusive hic astutiam et dolum in bonam partem capi. q. d. Artificiosa solertia, et cauta prudentia ego vos à gentilismo ad christianismum converti. Sed Resp. hæc esse verba detractorum ; ea enim per mimesin usurpat Apostolus, q. d. Ipsi obtrectant mihi dicentes, Paulus per se quidem nihil in sumptum exigit admittitve, sed dolo vos capit, quia scilicet Titum et alios submittit, qui vos vestraque emungant. Ita Chrysost. Patet ex sequentibus : hæc enim refellens subdit :

17. NUNQUID PER ALIQUEM CIRCUMVENI VOS ?] *Circumveni*, ἐπλεονέκτησα, fraudavi, occupavi et extorsi ; Vatabl. *expilavi ;* Ambros. *avarus in vos fui.*

19. OLIM PUTATIS QUOD EXCUSEMUS NOS APUD VOS.] Græce πάλιν, id est, *rursum*. Noster legit πάλαι, hoc est, *olim*. q. d. Sunt inter vos qui putent ab olim, ab olitanis et antiquis temporibus hæc à me dici in excusationem admissi criminis avaritiæ et fraudulentiæ, vel quasi subdole excusem et recusem dona vestra, ut majora offeratis.

CORAM DEO IN CHRISTO LOQUIMUR.] q. d. Sine fuco sincere et vere loquimur, uti par est eum loqui, qui se in Christo, id est Christi membrum et discipulum, profitetur. Vel Secundo, *in Christo*, id est, in Christi et Christiana sinceritate et veritate loquimur, ut Christus pro Christi attributis, scilicet virtutibus sumatur, juxta can. 37. Posset Tertio, sic accipit : *coram Deo*, supple, sincere veritatem, *loquimur in Christo*, id est per Christum, quem testem invoco. Sicut enim nos Latini juramus dicentes, Per Deum, per Christum : sic Hebræi jurant dicentes *in Deo, in Christo;* est enim ב *bet* jurantis. Unde Vatabl. vertit, Testis est Deus et Christus eorum quæ loquimur. Simile est Rom. 9. 1. *Veritatem dico in Christo.* Aliter Anselm. *Loquimur in Christo*, id est, secundum Christum, Christique doctrinam, quæ nos docet candide et veraciter loqui. Aut, *in Christo*, id est per Christum, qui in me, et per me loquitur. Sed primus sensus est simplicissimus, ac maxime genuinus.

20. TIMEO, etc. NE FORTE ANIMOSITATES SINT INTER VOS.] Θυμὸς Græcis est ea pars animi, quæ dicitur vis irascibilis, quam Plato posuit in præcordiis, quæque obstrepit rationi ; cui sedem tribuit in cerebro. Inde θυμοὶ dicuntur animositas, iræ, audax arrogantia, impetus animi effervescentis, cum quis à sua sententia decedere non vult, sed eam mordicus tuetur, aliisque omnibus fervide sese opponit, ut suos animos ostentet : hos enim actus vis irascibilis, cum ei indulgetur producit.

SUSURRATIONES.] Ψιθυρὸς significat susurrum, vel sibilum, qui tenuiorem et exiliorem sonum edit. Inde ψιθυρισμοὶ vocantur *susurrationes*, id est, occultæ et clandestinæ obtrectationes, quibus maledici et invidi quos volunt, in odium adducunt, et amicorum amicitias dissociant ; dum vicissim alteri apud alterum detrahunt, eaque insusurrant, quæ inimicitiam concilient. Talis susurro fuit Antipater Herodis filius, qui ut in regnum patri succederet, seniores fratres suos ita exosos et suspectos suis susurris fecit Herodi, ut eos occideret. Verum justas numini vindici pœnas dedit Antipater, cum fraude detecta ipse ab Herode patre jam animam agente, pariter occisus est, ut fuse narrat Josephus.

INFLATIONES.] φυσιώσεις, tumores, fastus, quibus tument, turgent, inflantur superbi, elati et tumidi.

21. NE ITERUM HUMILIET ME DEUS (id est, ut Chrysost. contristet, deprimat, affligat me) ET MULTOS VESTRUM LUGEAM,] hoc est, lugere cogar et castigare cum luctu : quia scilicet in peccatis suis persistunt; ut nimirum eos excommunicare, vel publicam pœnitentiam injungere cogar : ad publicam enim pœnitentiam illorum, qui inde olim proprie Pœnitentes dicebantur, hæc Apostoli verba spectare, docet August. ad Salvinam epist. 108. sub finem.

Nota. Sicut Apostolus et prædicator maxime exultat in suorum profectu, ut dicat, Vos estis gaudium meum, corona mea : ita maxime dejicitur et mæret in suorum defectu, et in vitia prolapsu, cum exhortationum suarum fructum videt deperire, seque in vanum laborasse.

Rursum talis invitus, et cum luctu ad vindictam descendit : hoc est enim animi principis et regii. Celebris est illa Neronis in imperii sui initiis mansuetissimi vox, qua sententiæ mortis in reos latæ subscribere coactus exclamavit : *O si nescirem litteras !*

QUI ANTE PECCAVERUNT, ET NON EGERUNT POENITENTIAM SUPER IMMUNDITIA,] id est, mollitie aliisque libidinibus, quibus contra naturam peccatur, naturæque vis et injuria infertur. Distinguit enim Apostolus *immunditiam*, à fornicatione.

ET IMPUDICITIA.] Græcum ἀσέλγεια est petulantior libido in libidinosis osculis et tactibus.

CAPUT DECIMUMTERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ERANT CORINTHI ALIQUI LIBIDINI, ALII SUPERBIÆ ET CONTENTIONIBUS (UT PATET CAP. 11. VERS. 20 ET 21.) ALII ALIIS VITIIS DEDITI, PAULIQUE MONITA PARVI PENDEBANT: HISCE COMMINATUR, UT EOS AD POENITENTIAM PROVOCET.

SECUNDO, VERS. 3. MONET, UT GRATIAM ET POTESTATEM A CHRISTO SIBI DATAM, EJUSQUE OPERA MIRA A SE EDITA CONSIDERENT ET REVEREANTUR.

TERTIO, V. 7. ORAT UT NIHIL MALI AGANT, NE IN EOS SUAM POTESTATEM PUNIENDI EXERCERE COGATUR.

QUARTO, V. 11. HORTATUR AD PERFECTIONEM, DILECTIONEM, PACEM ET OSCULUM SANCTUM; EOSQUE SALUTAT.

1. ECCE tertio hoc venio ad vos: In ore duorum aut trium testium stabit omne
verbum. 2. Prædixi, et prædico, ut præsens, et nunc absens iis, qui ante
peccaverunt, et ceteris omnibus, quoniam si venero iterum, non parcam.
3. An experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur Christus, qui in
vobis non infirmatur, sed potens est in vobis? 4. Nam etsi crucifixus est ex
infirmitate: sed vivit ex virtute Dei. Nam et nos infirmi sumus in illo: sed
vivemus cum eo ex virtute Dei in vobis. 5. Vosmetipsos tentate si estis in
fide: ipsi vos probate. An non cognoscitis vosmetipsos, quia Christus Jesus in vobis est? nisi
forte reprobi estis. 6. Spero autem quod cognoscetis, quia non sumus reprobi. 7. Oramus autem
Deum, ut nihil mali faciatis, non ut nos probati appareamus, sed ut vos quod bonum est
faciatis: nos autem ut reprobi sumus. 8. Non enim possumus aliquid adversus veritatem, sed
pro veritate. 9. Gaudemus enim, quoniam nos infirmi sumus, vos autem potentes estis. Hoc
et oramus vestram consummationem. 10. Ideo hæc absens scribo, ut non præsens durius agam
secundum potestatem, quam Dominus dedit mihi in ædificationem, et non in destructionem.
11. De cetero, fratres, gaudete, perfecti estote, exhortamini, idem sapite, pacem habete, et
Deus pacis et dilectionis erit vobiscum. 12. Salutate invicem in osculo sancto. Salutant vos
omnes sancti. 13. Gratia Domini nostri Jesu Christi, et Charitas Dei, et communicatio sancti
Spiritus sit cum omnibus vobis. Amen.

1. ECCE TERTIO HOC (tertia hac vice) VENIO (venire propono) AD VOS,] vide can. 32. ut scilicet puniam vos, qui per duos vel tres testes peccasse, nec pœnitentiam egisse convincentur. ita Anselm. et Cajetan.

IN ORE DUORUM AUT TRIUM TESTIUM STABIT OMNE VERBUM,] per dicta et depositionem duorum vel trium testium *stabit*, græce σταθήσεται, *statuetur*, rata erit, confirmabitur omnis accusatio, omnis quæstio, omnis causa et crimen: ut scilicet crimen per duos vel tres testes quasi satis superque probatum et confirmatum sententia mea condemnem, puniam et plectam. Aliter hoc explicant nonnulli, quod scilicet tres testes vocet Apostolus tres suos adventus Corinthum. Respicere enim videtur id quod præcessit, *Ecce tertio hoc venio ad vos.* q. d. Ego unus sum, sed tertio ad vos adveniens (Primo, reipsa; Secundo, per epistolam priorem; Tertio, rursum reipsa) trium quasi testium habebo auctoritatem. Unde Maldonat. in Notis manusc. quæ in Collegio Romano extant, sic habet: Quod autem addit: *In ore duorum aut trium testium*, testes vocat promissiones, q. d. Cum tertio jam promittam, non possum expectationem vestram fallere, et, ut hispan. dici solet, *A tres va la venida.* Verum hoc frigidius est: amplius aliquid et augustius spectat mens alta Apostoli. Rursum hoc alienius videtur. Citat enim Apostolus Deut. 19. v. 15. ubi sic dicitur, *Non stabit testis unus contra aliquem: sed in ore duorum aut trium testium stabit omne verbum.* Cujus loci planus sensus est hic, Ex testimonio non unius, sed duorum vel trium testium, in judicio reus quisque, vel condemnabitur, vel absolvetur.

Ubi Nota. Licet lex hæc, quatenus judicialis est legis veteris, cum reliquis jam per Christum sit abolita: tamen quatenus jus naturæ vel potius jus gentium eamdem dictat, catenus adhuc viget, Jureque tam Civili quam Canonico recepta est. Ratio enim naturalis omnes gentes docuit æquum esse et convenire, ut nemo unius, sed duorum minimum testium depositione damnetur. Unus enim testis facile corrumpi, falli et fallere potest: duo non item. Legem ergo hanc uti sonat, in plano suo sensu accipit hic et sequitur Paulus: uti et Christus Matth. 18. 16.

2. PRÆDIXI, ET PRÆDICO, UT PRÆSENS, (subau-

di, ita) ET NUNC ABSENS] q. d. Uti præsens prædixi, ita et nunc absens prædico: Hebræi enim *caph* similitudinis sæpe subticent, id videre est in Proverbiis, singulis sæpe versibus. Græca addunt τὸ δεύτερον, iterum, vertuntque Græci sic: Prædico ut præsens, iterum et nunc absens scribo. q. d. Idem quod ante præsens prædixi, nunc iterum absens tanquam præsens, pari scilicet auctoritate et interminatione ac si præsens essem, prædico et scribo.

3. AN EXPERIMENTUM QUÆRITIS EJUS, QUI IN ME LOQUITUR] q. d. Vultisne præcepta mea negligere, ut experiamini, an audeam et possim inobedientes punire per potestatem mihi à Christo datam? sic præceptor dicit discipulo rebelli: Visne experiri brachium meum, virgas meas?

QUI IN VOBIS NON INFIRMATUR,] non infirmum se, sed potentem ostendit, cum scilicet in vobis per me tot mirabilia potenter est operatus, et novissime fornicarium excommunicatione mea ita punivit, et Satanæ quasi tortori cruciandum tradidit: hanc enim puniendi potentiam, et vindicandi potestatem maxime significare et ostendere intendit.

4. NAM ETSI CRUCIFIXUS EST (Christus) EX INFIRMITATE, humanitatis et carnis: SED VIVIT, id est, vivit tamen et resurrexit, EX VIRTUTE DEI,] ex potentia divinitatis.

NAM ET NOS INFIRMI SUMUS IN ILLO.] *In illo*, id est, cum illo, et pro illo, nimirum Christo; infirmamur, hoc est, patimur et affligimur. Nota Secundum hoc *Nam* non causam, sed similitudinem significat, idemque valet quod *sic*: refert enim et assimilatur priori *Nam*. Est hebraismus: Hebræi enim similitudinem explicant per conjunctionem copulativam, aut quamvis aliam, præsertim si illa geminetur: quia geminatio significat similitudinem in utroque, ut כמני כמוך *camoni camocha*, sicut ego sicut tu, id est, ego sum sicuti tu, vel similis tui.

SED VIVEMUS CUM EO EX VIRTUTE (ἐκ δυνάμεως, ex potentia) DEI IN VOBIS.] Hoc est, per illum, et cum illo ostendemus vitam et vigorem, puta potentiam Christi, de qua jam dixit, vim scilicet et spiritum Evangelii, ac nominatim potestatem puniendi contumaces, in vobis. Ita Theophyl. Aliter Anselm. et Theodor. q. d. Resurgemus vobiscum per Dei virtutem ad beatam æternamque vitam. Sed prior sensus magis est ex mente Apostoli: tum quia græce est εἰς ὑμᾶς, quod licet verti possit, *in vobis* (Apostolus enim sæpe sumit εἰς pro ἐν) tamen proprie significat *in vos*, vitam scilicet, et vigorem meum: puta potentiam Christi jam dictam, ejusque vindictam, exercebo: tum quia intendit demonstrare et inculcare non resurrectionem, sed hanc suam Apostolicam potestatem et energiam tum in docendo et persuadendo, tum in operando tot signa, tot miracula, tum in vindicando ac puniendo rebelles, q. d. Sicut Christus in se licet infirmus, potenter tamen resurrexit ad vitam beatam et immortalem: ita pariter in nobis, et per nos Apostolos, licet infirmos, potenter tamen operatur et operabitur deinceps miras virtutes, conversiones, miracula, punitiones et vindictas.

5. VOSMETIPSOS TENTATE SI ESTIS IN FIDE.] Est acris objurgatio, q. d. Videmini, ô Corinthii à pseudoapostolis infatuati non habere fidem, esseque infideles; tentate ergo vos, et probate an ita sit, an credatis, nec ne; si enim fidem retinetis, et in ea perstatis, credetis, immo videbitis, Christum ut præcessit ac sequitur, in vobis esse potentem, potenter per me operari tot miracula, tot hominum conversionem, tantam etiam vindictam incredulorum et inobedientiam; videbitis Christum per me loqui, meque vivere et vigere in vobis: quia vos ad fidem converti, ac omnium Dei donorum tam large participes feci. q. d. Si Christo et Evangelio creditis, et mihi credetis, quia ego Christi ac Evangelii minister sum: et, sicut miraculis aliisque signis probo ac confirmo Evangelii veritatem, sic iisdem consequenter demonstro me verum esse Apostolum Christi, ac veritatis doctorem.

Aliter Theoph. et Gagneius. q. d. *Tentat*, id est periculum facite de vobis ipsis, an non per Christum habitantem in vobis potentes sitis, adeo ut per illum miracula faciatis: nam in primitiva Ecclesia etiam laici credentes miracula faciebant. Itaque intelligunt ipsi hic miraculorum fidem, cum prophetiæ et linguarum dono conjunctam: quæ fides signum est inhabitantis Christi in eo fidelium cœtu, in quo ipsa viget.

Tertio, alii sic explicant. Tentate vos an fidem habeatis, quæ per charitatem operatur, id est, an sitis in charitate et amicitia Christi. Sed primus sensus genuinus est, magisque præcedentibus connexus simul et sequentibus, ut jam dictum est.

Nota verba Apostoli, *Vosmetipsos tentate si estis in fide: ipsi vos probate:* ex illis enim patet non certo scire fideles, multo minus credere debere aut posse, se fidem habere, ac consequentèr certos non esse de sua justitia.

Dices: Subdit, *An non cognoscitis, quia Christus in vobis est?*

Resp. Non est sensus: *quia Christus est in vobis*, hoc est, in cordibus vestris, vel in fide vestra vos justificante, vel in vobis, scilicet singulis; sed in vobis, scilicet omnibus simul, hoc est, in Ecclesia vestra: videbant enim suæ Ecclesiæ tot miracula, tot gratias ac dona collata, ut non dubitarent Christum in ea esse et operari. q. d. singuli ergo Corinthii huic Ecclesiæ ac Christo per fidem omnino adhærere debetis, ac consequenter et mihi ejus præconi et vicario, meque ut talem revereri. Ita Theophyl.

Patet hinc Secundo, objectum fidei non esse hoc: Me esse justum; sed, Christum Jesum esse in nobis, id est, in Ecclesia nostra, in eaque per Paulum et Apostolos potenter operari, ac consequenter nos esse veram Christi Ecclesiam, verosque doctores esse Paulum et Apostolos, eorumque sequaces.

Dices: August. l. 3. de Trinitate c. 1. et S. Thomas hic, dicunt nos habere certam scientiam, quod fidem habeamus. Resp. Certo scimus nos credere, et adhærere Christo, verum an hoc faciamus fide divina an humana, an tam serio, firmiter, divine, et ita ut opus est ad justitiam et salutem, hoc nescimus, sed tantum ex conjecturis opinamur.

NISI FORTE REPROBI ESTIS.] *Reprobi*, id est improbi. *Reprobus*, ait Anselm, *est qui probitatem fidei, et bonæ opinionis, quam in baptismo accepit, vel ignorat, deseruit.* Unde Theophyl. Tacite, ait, innuit Corinthios vita et moribus corruptos esse. q. d. Ideo Christum non agnos-

citis esse in vobis, quia improbi et corruptis moribus estis : corrupti enim mores sunt initium et causa apostasiæ et hæreseos. Ita libido et superbia Lutherum, Calvinum, Bucherum Ochinum, omnesque primos illos Novantes vel sacerdotes, vel monachos, Catholicæ fidei, et Ecclesiæ Romanæ excucullarunt, exauctorarunt, in sacrilegas nuptias, apostasias et hæreses adegerunt.

Secundo et melius ut patebit v. 7. *Reprobi*, id est reprobati, rejecti, adeoque viles, inglorii, abjecti, contempti. q. d. Ex signis gratiæ et miraculorum, quæ Christus potenter operatur in vobis, cognoscitis, quod Christus est in vobis, nisi forte à Christo rejecti et reprobati, ejus fide, gratia, luce ac cognitione privati in tenebras pristinas ignorantiæ vel infidelitatis retrusi et repulsi recidistis, et relapsi estis, itaque viles et abjecti effecti estis. Hinc dixi : *Si estis in fide ipsi vos probate*, probate scilicet an vestra fides sit proba et sincera : si enim proba est, cognoscetis quod Christus est in vobis : quia si hoc non cognoscitis, signum est reprobam esse, vitiatam, corruptam, vosque à Christi fide rejectos et reprobatos excidisse, nec fideles amplius, sed infideles esse.

6. SPERO AUTEM QUOD COGNOSCETIS, QUIA NOS NON SUMUS REPROBI,] à Christo reprobati, rejecti, cujusque gratia, efficacia et potestate privati, ideoque viles et inglorii, contrarium enim videtis, Christum scilicet per me potenter operantem, Gentiles convertentem, rebelles punientem, meaque omnia probantem, mihi cooperantem, et in omnibus felicem successum dantem, ita ut me toti Achaiæ, imo toti orbi conspicuum et gloriosum efficiat.

7. ORAMUS AUTEM DEUM UT NIHIL MALI FACIATIS.] Hinc S. August. contra Pelag. docet non tantum gratiam requiri ut bona operemur, sed etiam ut nihil mali faciamus scilicet ut tentationibus resistamus, vel ab ipsis præservemur, et illæsi evadamus mundi et carnis illecebras. Tentationes enim graviores superare solis naturæ viribus, et sine gratia Dei est impossibile.

NON UT NOS REPROBATI APPAREAMUS, δόκιμοι, probi, probati, insignes, celebres. q. d. Non laboro de mea fama et protestate, ut à vobis mea probentur, egoque vobis virtutem meam et auctoritatem probem ac ostendam, præsertim efficaciam puniendi illos, qui inter vos delinquunt; spectari, probari, celebrari non ambio, honoris punctum non curo, unum curo UT VOS QUOD BONUM EST FACIATIS : NOS AUTEM UT REPROBI SIMUS.] *Ut* græce non est ἵνα, sed ὡς, id est quasi, tanquam, velut. q. d. Nos autem tanquam reprobi simus et æstimemur. *Reprobi*, id est improbi, inquit Gagneius. Secundo et genuine, *reprobi*, græce ἀδόκιμοι, rejecti; abjecti, potestate privati, inglorii, ignobiles reputemur, quasi qui non habeamus potestatem puniendi et vindicandi, cum eam ostendere non possimus in vos, si obsequentes sitis et quod bonum est faciatis, quod unice optamus. Hinc patet *reprobum* hic non opponi prædestinato, nec etiam pio et sancto, sed probato, spectato, honorato. Ita Theoph. Anselmus et alii. Habear, inquit Theodhyl. *reprobus*, id est infirmus, abjectus, potestate vacans : quippe qui non inveniam locum puniendi vos, utpote jam vel bonos et probos, vel pœnitentes et emendatos. Sic quoque *reprobum* pro vili et abjecto accipitur, 1. Reg. 15. 9. opponiturque electo, pulchro et pretioso; cum dicitur : *Pepercit Saul et populus Agag, et optimis gregibus ovium et armentorum, vestibus, et arietibus, et universis quæ pulchra erant*, etc., *quidquid vero vile fuit et reprobum, hoc demoliti sunt.* Et psal. 117. 22. *Lapidem*, inquit, *quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli :* id est Christum, quem quasi lapidem vilem, rudem, impolitum et ineptum æstimarunt, et à sua fabrica, id est à sua Synagoga, rejecerunt Scribæ et Judæi, hunc ipsum Deus fecit in domo sua, id est in Ecclesia Christiana, lapidem angularem, primarium et capitalem.

8. NON ENIM POSSUMUS ALIQUID ADVERSUS VERITATEM, SED PRO VERITATE.] Nota. *Veritas* hic intelligitur non oris aut mentis, sed vitæ aut justitiæ : veritas ergo hic est æquitas et justitia, sive officium hominis Christiani, ut bonum faciat, sicut dixit v. præc. q. d. Non possumus aliquid contra justitiam, contra juste et christiane viventes, contra facientes id quod bonum est, ut scilicet in eos ostendamus nostram puniendi potestatem : sed pro veritate, id est equitate, justitia, honestate possumus quidvis, ut scilicet puniamus eos qui illam violant, laudemus et præmiemur illos qui illam sectantur.

Secundo, Theophyl. *Non possumus*, ferre scilicet sententiam aversus veritatem, ut nimirum puniamus eum, qui vere puniri non meretur, quia id quod bonum est operatur; sed possumus et debemus ferre sententiam pro veritate, ut plectamus eum qui reus est, vereque plecti meretur. Hic sensus sequitur ex priori, et planior est ac facilior.

Alii sic explicant, q. d. Sicut non possumus, scilicet dissimulare si quid adversus veritatem faciatis, hoc est adversus æquitatem et officium; ita, si secundum veritatem hoc est officium, agatis, punire non possumus; quia nihil contra veritatem possumus, sed omnis nostra potestas pro veritate est in æquitate jam dicta tuenda et facienda.

9. GAUDEMUS ENIM, QUONIAM NOS INFIRMI SUMUS.] q. d. Gaudeo si infirmus habear et abjectus, quasi qui non possim ostendere potestatem vindicandi in vos, utpote potentes gratia et virtutibus, culpaque vacuos. Ita Theodor. Theoph. Anselmus.

Nota. Innocentes vocantur et sunt potentes; quia non est quod metuant vel Apostolum, vel dæmonem, vel angelum, vel mortem, vel infernum, vel quidquam in mundo. Pro *quoniam* grece est, id ὅταν, est quando, vel, ut legit Ambros. cum nos infirmi sumus, vos autem potentes : non enim asserit se esse infirmum, illos vero potentes; sed conditionate loquitur. Gaudeo si ita sit, vel quando sic se res habet, gaudeo.

HOC ET ORAMUS, nempe VESTRAM CONSUMMATIONEM.] Grece κατάρτισιν, id est perfectionem, ut sitis perfecti et consummati in omni gratia et virtute, ita Theophyl.

10. UT NON PRÆSENS DURIUS AGAM.] ἵνα μὴ ἀποτόμως χρήσομαι, ne rigide, præcise, severe me geram χρῆσθαι enim non tantum uti, sed et subinde gerere, et res administrare significat, ut καλῶς χρῆσθαι φίλοις, *honeste se gerere erga amicos.*

11. PERFECTI ESTOTE.] καταρτίζεσθε, significat hoc, vestem laceram sarcire et reconcinnare. Notat vitia, solutos mores, maximeque desidiam Corinthiorum q. d. Redintegramini, inte-

gri estote, corrigite priora vitia, stringite vitæ licentiam, resarcite discissam amicitiam, unionem, concordiam, ut nihil habeatis quod corrigere, et in quo potestatem meam exercere debeam. Rursum καταρτίζεσθε significat, apte inter vos mutuo et cum capite vestro, congruite, sicut in corpore apte artus et membra tam capiti quam aliis membris congruunt et coagmentantur. Vide dicta 1. Cor. 12. 16.

Exhortamini,] invicem ad meliora, græce παρακαλεῖσθε, quod Vatabl. vertit, *consolationem habete.* in mutua scilicet concordia et amicitia.

Idem sapite,] judiciis et voluntatibus consentite, unanimes et concordes estote.

Pacem habete, et deus pacis auctor, donator et remunerator, cui complacitum est in pace, ut quasi Deus paci præsit et præsideat, erit vobiscum.] Hinc Anselm. (teste Edinero in ejus Vita dicere solebat, eos qui in hac vita salva æquitate se conformant aliorum voluntati; et pacem colunt, id à Deo mereri, ut Deus post hanc vitam se accommodet eorum voluntati, et cum eis pacem et amicitiam colat. E contrario vero eos qui hic ab aliis voluntate discordant, pari modo post hanc vitam neminem reperire qui suæ concordet voluntati. Hanc enim esse justam divinæ justitiæ censuram : *Qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Idem in aliis virtutibus præmiandis, et vitiis puniendis pari modo facit Deus.

12. Salutate invicem in osculo sancto.] Quæritur : quodnam hoc osculum? Nota. Gentiles sibi invicem obviantes sese invicem osculo salutabant in signum amicitiæ, teste Xenophonte l. 1. Pædiæ Cyri, et Herodoto in Clio : quod frustra vetare conatum Tiberium docet Suetonius. Idem mos fuit apud Hebræos, ut patet ex osculo Amasiæ et Joab, 2. Reg. 20. 9. Item ex osculo quo Judas quasi de more Christum exosculans eum prodidit. Magis vero solemne fuit primis Christianis, ut tum alias, tum præsertim in sacris conventibus ante sacram synaxim sese osculo sive amico amplexu salutarent dicentes: *Pax tecum.* Erat hoc communicaturis reconciliationis, ac injuriæ omnis remissæ, puræque charitatis symbolum, ut docet Cyrillus catech. 5. mystagogica. Unde et Tertull. lib. de Orat. Osculum vocat *orationis symbolum.*

Mysticam causam dat hic Chrysost. quia per os nostrum ingreditur corpus Christi; illud ergo osculamur, perinde ac januas osculamur, per quas in ecclesiam ingredimur. (Ubi Nota. Olim Christiani osculabantur januas templorum, ex reverentia loci sacri.) Vide eum, quomodo hoc os à turpibus custodire, et Dei laudibus dedicare debeamus. Hoc osculum etiamnum in quibusdam Ecclesiis ante sacram synaxim usurpant Canonici. Verum quia olim fraus irrepsit, cum viri, licet locis à mulieribus distincti, furtim tamen irrepentes, eas oscularentur, hinc pro osculo oris successit osculum tabellæ pacis, quam vocant.

Osculo ergo *sancto*, id est, non Gentili, non carnali, non ficto, sed Christiano, religioso, casto, sincero. Ita Chrysost. et August. serm. 83. de Diversis. Vide Baron. anno Christi 45.

Notat auctor libri de amicitia, qui extat tom. 4. operum S. August. quatuor de causis honeste dari osculum. Primo, in signum reconciliationis, cum inimici in mutuam gratiam et amicitiam redeunt. Secundo, in signum pacis, ut fit in sacrificio Missæ. Tertio, in signum lætitiæ, et quasi renovatæ dilectionis, ut cum amicus amicum post longam absentiam peregre redeuntem osculo salutat. Quarto, in signum Catholicæ communionis, ut cum hospes suscipitur et excipitur osculo. Sed in his quid ferat cujusque regionis mos, et gentis conditio, spectandum et sequendum est, cavendumque ne osculum hoc proserpat nimis, et in sensuale ac carnale degeneret.

13. Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus sit cum omnibus vobis.] Notant Chrysost. Ambr. Theod. significari hic SS. Trinitatem ὁμούσιον consubstantialem, eam scilicet ejusdem esse naturæ, potentiæ, operationis, præsertim in opere redemptionis et salutis nostræ, de quo proprie hic agit Apostolus. *Trinitatis,* ait Ambros. *hæc complexio est, et unitas potestatis, quæ totius salutis perfectio est; dilectio enim Dei misit nobis Salvatorem Jesum, cujus gratia salvati sumus : et, ut possideamus hanc gratiam salutis, communicatio facit Spiritus sancti.*

Ubi Nota Primo. Cum ait, *charitas Dei*, scilicet Patris Dei nomen Patri appropriatur : quia Pater est primum principium in deitate, ac fons et origo ceterarum in SS. Trinitate personarum.

Nota Secundo. Apte charitatem tribuit Patri, gratiam Filio, communicationem Spiritui sancto : quia à Patre, Patrisque charitate cœpit nostræ redemptionis exordium, Patris inquam, qui *sic dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret* pro nobis in mortem. Per Filium venit gratia, utpote qui nos nihil promeritos, imo male meritos sua morte redemit, omnemque gratiam promeruit : gratiæ vero, gratiæque donorum distributio, communicatio et participatio per Spiritum sanctum facta est. Unde Anselm. sic explicat : *Gratia Domini nostri Jesu Christi*, qua gratis peccata condonantur, atque salus tribuitur : (*et charitas Dei*) Patris qua pro vobis Filium dedit : (*et communicatio sancti Spiritus*) qui in utraque re, id est, in prædicta gratia et charitate, communicavit Christo et Deo, communiter et pariter operans cum illis humanam salutem, (*sit cum omnibus*) majoribus atque minoribus. *Amen.* sic ille.

Nota Tertio. *Communicatio* tam passive, quam active accipi potest. Passive communicatio idem est, quod participatio. q. d. Ut communicetur vobis Spiritus sanctus, ut ejus gratiam et dona participetis, imo in spiritum sanctum quasi permutemini non essentia, sed participatione Spiritus sancti, ait Theoph. Secundo, active, q. d. Spiritus sanctus, qui cum Patre et Filio uti essentia, ita charitate, potentia et operatione communicat, communiter cum eis gratiam suam, charitatem et dona eis connexa vobis communicet et infundat : maxime ut sublatis dissidiis et contentionibus (de quibus in fine cap. præcedentis, et sæpe alibi hac epistola et præced.) communi unione et charitate jungamini, uti Spiritus sanctus est κοινωνία, id est, quasi communis et socialis unio Patris et Filii, et consequenter omnium fidelium, qui communicant et participant eumdem Spiritum sanctum, in eoque ejusque charitate connectuntur et uniuntur. Communicationem ergo eis optat, quæ Corinthiorum schismata tollat; κοινωνία enim est mutua communio, societas, consortium, conjunctio, commercium.

Nota Quarto. *Gratia, charitas, communicatio*, tam creata, quam increata, accipi possunt. Gratia et charitas increata est benevolentia et amor Patris et Filii, qua nos amant : sic dicimur invenire gratiam, id est benevolentiam et favorem, in oculis Dei. Sic ad Tit. 2. 11. *Apparuit gratia Salvatoris nostri Dei;* dum scilicet ex suo in nos amore dignatus est pro nobis carnem nostram assumere ; similiter et communicatio Spiritus sancti increata, est communio et societas, quam habet Spiritus sanctus cum Patre et Filio : sive, est ipsa participatio divinitatis, omniumque bonorum divinorum, quæ Pater et Filius cum essentia communicat Spiritui sancto, quæque deinde Spiritus sanctus nobis communicat. Creata vero gratia est, quæ nobis infunditur, facitque nos Deo gratos : creata charitas est, qua nos Deum diligimus : creata communicatio Spiritus sancti est, participatio donorum ejus nobis communicata.

Primo ergo de increata gratia, charitate, communicatione Spiritus sancti hæc verba accipiendo, hic est sensus. q. d. Gratia, id est benevolentia Christi, et charitas qua Pater vos amat, et communicatio, id est, communis ille amor et divina societas ac participatio Spiritus sancti, qua scilicet ipse cum Patre et Filio communicat et participat omnia bona divina, quæ deinde nobis communicat, sit et maneat vobiscum; ut eumdem amorem et societatem omniaque bona divina vobis communicet et communicare pergat.

Secundo, si de creata gratia, charitate, communicatione Spiritus sancti, quæ ex increata manant, accipias, æque apte hic erit sensus : gratia, quam Christus ; et charitas, quam Pater ; et dona, quæ vobis communicat Spiritus sanctus, sint semper et maneant vobiscum : et præsertim socialis ille amor, sive dilectio mutua et fraterna, quæ clarissima est, Deo gratissima, et vobis, ô Corinthii, maxime necessaria Spiritus sancti communicatio. Similiter utroque modo accipitur charitas Dei ad Rom. 5. 5. cum dicit, *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris.*

Da nobis jugem tuam gratiam ô Jesu Christe, redemptor noster : tuam jugem charitatem ô Pater, creator et glorificator noster : tui jugem communicationem ô Spiritus sancte, justificator noster; ut in tempore et ÆTERNITATE amemus et glorificemus te Deum Patrem, te Deum Filium, te Deum Spiritum sanctum, ô una Deitas, ô divina TRINITAS, ô trina ÆTERNITAS. *Quid enim mihi est in cœlo, et à te quid volui super terram? Deus cordis mei, et pars mea Deus in* ÆTERNUM.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD GALATAS.

ARGUMENTUM.

Galatæ Gentiles erant, qui è Gallia in Græciam commigrarunt; unde Gallo-græci dicti sunt. Putat Suidas hos Gallos fuisse Senonenses, qui duce Brenno Romam invaserunt, sed à Camillo repulsi in Græciam trajecerunt, cumque Delphos spoliare conarentur, imbre et grandine obruti sunt: pauci vero, inquit, qui evaserunt, Gallo-græci, sive Galatæ, dicti sunt. Sed diversa ab his tradit Justinus lib. 25. S. Hieron. et alii. Galatæ ab Oriente habent Cappadociam, ab Occidente Bithyniam, à Meridie Pamphyliam, à Septentrione Pontum Euxinum: tresque habuerunt nobilissimas civitates Tanium, Pessinuntem et Ancyram, inquit Plinius lib. 5. cap. ult. Quod ad eorum linguam, *Galatæ*, inquit Hieron. in fine proœmii in lib. 2. comment. in epist. ad Galat. *excepto sermone Græco, quo omnis Oriens loquitur, propriam linguam eamdem pene habent, quam Treviri*, Germanicam scilicet. Unde Gallos olim (inde enim hanc linguam, uti et originem sortiti sunt Galatæ) germanice locutos nonnulli opinantur; adeoque Francos ex Franconia Germaniæ prodiisse, et nomen accepisse asseverant. Quin et Clodovæus primus in Gallia Francorum rex Christianus, Sicamber vocatur. Sic enim eum ad baptismum accedentem allocutus est S. Remigius: *Mitis depone colla Sicamber. Adora quod incendisti, incende quod adorasti;* uti refert Greg. Turonensis lib. 2. de Gestis Francor. cap. 31. constat autem Sicambros Germanos fuisse, præsertim Geldrenses. Denique S. Hieron. Josephus et Isidorus tradunt Galatas ortos esse ex Gomer, puta ex Gomaris sive Cimbris, qui vel Germani, vel Germanis affines fuerunt.

Hos Galatas nonnulli è Judæis ad Christum conversi commoverant ad judaismum una cum Evangelio suscipiendum, allegando ad hoc exemplum Petri aliorumque Apostolorum, qui legem Mosis servabant. Illos hic acri cum objurgatione revocat Apostolus, docetque Christianos liberos esse à servitute legis veteris, nec ei posse subjici: licet enim Judæi legem illam suam ad tempus servare possent, ut eam cum honore sepelirent; Gentes tamen, quales erant Galatæ, nec hanc, nec aliam justam habebant causam legis Mosis amplectendæ. Unde si eam fuissent amplexæ, censæ fuissent id facere hoc nomine, quod lex videretur ad salutem cum Evangelio esse necessaria, maxime cum Judæochristiani tum ita sentirent, vellentque Gentes cogere ad judaismum, æque ac christianismum: qui exploratus est error; hæc enim professio judaismi, est eversio christianismi: nam Christiana religio docet judaismum abrogatum esse, nec aliam religionem admittendam esse, præterquam Christi, hanc enim solam et necessariam esse et sufficere ad salutem profitetur. Hunc ergo errorem acriter hic insectatur Apostolus.

Unde idem argumentum spectat Apostolus in hac epistola, quod in epistola ad Romanos, adeoque hæc illius ad Rom. est quasi epitome et compendium, et multas easdem cum illa habet sententias, rationes, phrases et discursus. Ita Hieron. Anselm. Theophyl. Chrysost. nisi quod in epistola ad Romanos tam Judæos, quam Gentes arguat, in hac solas Gentes: ibi rejicit opera tam legis, quam naturæ, hic legis tantum, ut fidem Christi et fidei opera stabiliat. Hoc igitur facit priori parte epistolæ à c. 1. ad c. 5. Posteriori deinde, videlicet à c. 5. vers. 12. usque ad finem mores instruit.

Scriptam Romæ habent in fine Syrus, Græca, Hieronymus c. 5, Athanas. in Synopsi, Theodor. præfatione in epistolas Pauli et alii. Negant id Chrysost. et Baron. tom. 1. pag. 657. quia non meminit vinculorum, uti solet in aliis Romæ scriptis. Eam ergo scriptam volunt ante epistolam ad Roman. idque vel Ephesi, vel in alia urbe Græciæ. Verum de tempore et loco scriptionis hujus epistolæ nihil certi ex ipsa, vel aliunde definiri potest, estque quoad hoc omnium epistolarum Pauli incertissima. Extat in hanc epistolam genuinus ac fusus commentarius S. Hieron. uti et Augustini.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, INCREPAT GALATAS, QUOD AB EVANGELIO A SE PRÆDICATO AD JUDAISMUM ABDUCI SE SINERENT A NOVANTIBUS, ALITERQUE EVANGELIZANTIBUS, QUIBUS DICIT ANATHEMA.

SECUNDO, V. 11. CERTITUDINEM SUI EVANGELII OSTENDIT EX EO, QUOD A CHRISTO ILLUD IMMEDIATE IPSE ACCEPERIT.

TERTIO, V. 13. NARRAT QUOMODO A JUDAISMO, QUEM ACERRIME PROPUGNABAT, CONVERSUS SIT AD CHRISTUM, AB EOQUE SEGREGATUS AD EVANGELIZANDUM, ARABIAM, DAMASCUM, SYRIAM ET CILICIAM PERAGRAVIT.

1. PAULUS Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, et Deum Patrem, qui suscitavit eum à mortuis: 2. et qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ, 3. Gratia vobis, et pax à Deo Patre, et Domino nostro Jesu Christo, 4. qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos de præsenti sæculo nequam, secundum voluntatem Dei et Patris nostri, 5. cui est gloria in sæcula sæculorum: Amen. 6. Miror quod sic tam cito transferemini ab eo, qui vos vocavit in gratiam Christi, in aliud Evangelium: 7. Quod non est aliud, nisi sunt aliqui, qui vos conturbant, et volunt convertere Evangelium Christi. 8. Sed licet nos, ut angelus de cœlo evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit. 9. Sicut prædiximus, et nunc iterum dico: Si quis vobis evangelizaverit præter id quod accepistis, anathema sit. 10. Modo enim hominibus suadeo, an Deo? An quæro hominibus placere? Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem. 11. Notum enim vobis facio, fratres, Evangelium, quod evangelizatum est à me, quia non est secundum hominem: 12. neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per revelationem Jesu Christi. 13. Audistis enim conversationem meam aliquando in judaismo: quoniam supra modum persequebar Ecclesiam Dei, et expugnabam illam, 14. et proficiebam in judaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum. 15. Cum autem placuit ei, qui me segregavit ex utero matris meæ, et vocavit per gratiam suam, 16. ut revelaret Filium suum in me, ut evangelizarem illum in Gentibus: continuo non acquievi carni et sanguini, 17. neque veni Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos: sed abii in Arabiam: et iterum reversus sum Damascum: 18. Deinde post annos tres veni Hierosolymam videre Petrum, et mansi apud eum diebus quindecim: 19. alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Jacobum fratrem Domini. 20. Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior. 21. Deinde veni in partes Syriæ, et Ciliciæ. 22. Eram autem ignotus facie Ecclesiis Judææ, quæ erant in Christo: 23. tantum autem auditum habebant: Quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc evangelizat fidem, quam aliquando expugnabat: 24. et in me clarificabant Deum.

1. PAULUS APOSTOLUS NON AB HOMINIBUS.] Quia scilicet ceteri Apostoli missi sunt à Christo mortali adhuc homine, Paulus vero à Christo jam toto quasi deificato, hoc est, ex omni parte immortali. Ita S. August. Verum simplicius accipias: *Non ab hominibus*, scilicet puris, sed à Christo homine ac Deo.

Quadruplex est missio, ait Hieron. Alii à Deo solo mittuntur, ut Paulus; alii à Deo per hominem, ut Josue per Moysen; alii per hominem solum, ut qui hodie per amicos promoventur ad abbatias, decanatus, episcopatus; alii à seipsis, ut hæretici. Præpositio ergo *ab* hic causam principalem, *per* vero instrumentalem significat. Vult enim dicere se non ab homine, neque à Deo per hominem, sed immediate ab ipso Deo vocatum esse.

4. QUI DEDIT SEMETIPSUM,] in victimam piacularem, in lytrum et pretium redemptionis nostræ in mortem et crucem.

PRO PECCATIS NOSTRIS.] *Ut injustitiam*, ait Hieron., *quæ erat in nobis, justitia ipse subverteret; tradidit se sapientia, ut insipientiam expugnaret; sanctitas et fortitudo sese obtulit, ut spurcitiam infirmitatemque deleret.*

DE PRÆSENTI SÆCULO NEQUAM.] Cur *sæculum* vocat *nequam?* Respondent Manichæi: quia mundus hic corporeus malus est et creatus à diabolo. Sed hoc stultum est. *Sæculum* ergo *nequam* est sæcularis et carnalis vita et conversa-

tio, qualem agit, et ad quam invitat hic mundus, mundanique homines, qui hujus tantum sæculi bona, opes videlicet, honores ac voluptates per fas et nefas aucupantur. Est metonymia : *sæculum* ponitur pro iis, quæ sunt et fiunt in sæculo : hoc enim est Hebræis עולם *olam*, et Græcis αἰών, id est *sæculum*. Sic, inquit Hieron. S. Joannes epist. 1. c. 5. ait, *Mundus omnis in maligno positus est : non quod mundus ipse malus sit, sed quod mala in mundo fiunt ab hominibus. Et ipse Apostolus : Redimentes, inquit, tempus, quoniam dies mali sunt. Infamantur et saltus, cum latrociniis pleni sunt : non quod terra peccet et silvæ, sed quod infamiam homicidii loca quoque traxerint : ita et sæculum, quod est spatium temporum, non per semetipsum, aut bonum, aut malum est, sed per eos qui in illo sunt, aut bonum appellatur aut malum.* Ita Hieron. Anselm. Theophyl.

Nota. Pro *nequam*, græce est πονηροῦ, quod S. Hieron. vertit, *malo;* August. *maligno;* Erasmus, *versuto*, vel *misero* et *laborioso;* Vatablus, *ærumnoso*, maxime scilicet ob peccata, quæ admittimus in præsenti vita, quæ tot peccandi occasiones habet, cum futura vita et sæculum, ad quod nos ducit Christus, à peccato sit immune et impeccabile.

Hinc suos æones, id est sæcula, confinxit Valentinus, dicens hos æones esse animalia, et per quadradas, ogdoadas, decadas et dodecadas tot edidisse numeros sæculorum, quot Æneia fœtus scropha generavit, ait Hieron.

6. Miror quod sic tam cito transferimi.] Græce est, μετατίθεσθε : quod ad verbum significat, *transponimini*, à christianismo scilicet in judaismum, à libertate Evangelii in servitutem legalium ceremoniarum, ab Ecclesia in Synagogam. Alludit, ait Hieron. ad rad. Hebræam גלה *gala*, id est transmigravit, גלל *galal*, id est volvit, revolvit, puta globum aut rotas. q. d. Estis Galatæ, id est, transmigrantes et volubiles instar globorum et rotarum, quod tam cito vos sinitis transferri et transponi ab Evangelio Christi, ad legem Mosis. Alioquin idem Hier. proœmio in lib. 2. comment. in ep. ad Galat. ex Lactantio : *Galli*, inquit, *antiquitus à corporis candore Galatæ nuncupabantur* (Græci enim γάλα, lac vocant, inde Galli et Galatæ, q. d. Lactei.) *quod significare voluit Poeta cum ait :*

Tum lactea colla
Auro innectuntur.

cum enim dicere posset Candida, maluit dicere Lactea, ut insinuaret fuisse Gallos sive Galatas.

Ab eo qui vos vocavit.] q. d. Apostatatis ab Evangelio, imo à Deo et Christo Jesu, idque in summam injuriam et contemptum Dei et Christi, qui vos vocavit sine meritis, imo cum demeritis vestris ex liberali amore ad gratiam, reconciliationem, amicitiam Dei et salutem. Undè pro eo, quod habemus, *ab eo qui vos vocavit in gratiam Christi*, græce, ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ. Quod pressius et ordinatius sic invertens ordinat et vertit S. Hieron. et Vatablus, Miror quod à Christo, qui vos vocavit per gratiam (ex puro scilicet amore et gratuita benevolentia) tam cito transferamini in aliud Evangelium. q. d. Miror quod apostatatis tam facile à Deo et à Christo, qui vos vocavit tam gratiose et amanter, quod gratiæ ejus sitis tam ingrati et immemores, eamque aspernemini.

In aliud Evangelium,] in aliam doctrinam de salute et Salvatore Christo, quasi mea non sufficiat, nec Christi; sed Christo addendus sit Moses, et Evangelio jungenda sit lex cœremonialis : licet ergo hi Judaizantes prædicarent Evangelium amplectendum esse cum lege Mosis, hoc ipso tamen aliud Evangelium prædicabant, et verum Pauli Evangelium destruebant, ut dicit v. seq. Pauli enim et Christi Evangelium doctrina hæc erat : Evangelium, sive lex Christi necessaria est et sufficit ad salutem, nec alia lex est admittenda : qui aliam inducit, vel admittit, Christo, Christique legi, quasi insufficienti, injurius est, adeoque Christum sua Redemptoris unici dignitate dispoliat, aliumque Salvatorem inducit. Judaizantes vero contrarium prædicabant, scilicet, Lex Christi non sufficit, illi addenda est lex Mosis, sine ea salvari et beari non potestis : afferebant ergo aliud, imo contrarium Evangelium, et Pauli Christique Evangelium evertebant. Unde sequitur :

7. Quod non est aliud.] S. Hieron. et Syrus legunt, *quod non est.* q. d. Transfertis vos ad aliud Evangelium, quod profecto non est Evangelium : Græca tamen et Noster legunt, *quod non est aliud*, ut sit hebraismus, quo antecedens relativo supperadditur. q. d. Transfertis vos ad aliud Evangelium, quale tamen aliud non est; nullum enim verum Evangelium aliud est ab eo quod ego vobis prædicavi. Addit Syrus : *Sed prout sunt aliqui, illud est.* q. d. Quales sunt doctores, videlicet apostatæ, Judaizantes, mendaces, fallaces, tale est et eorum Evangelium, scilicet apostaticum, Judaizans, mendax et fallax. Si Judaizantes, qui Evangelium et doctrinam Pauli atque Ecclesiæ intactam relinquebant, solum ei addendo legem Mosis, evertebant Evangelium et Christi Ecclesiam; longe magis Novantes, qui nova dogmata afferunt contraria Ecclesiæ Catholicæ, eam evertunt.

Nisi sunt aliqui.] Refer ad *miror*, q. d. Miror quod tam cito deficitis ab Evangelio, nisi quod sunt aliqui qui vos conturbant : quod dum cogito, ex parte mirari desino, nec tam vobis, quam illis hanc defectionem imputo : non enim defecissetis, nisi ab illis illecti et decepti.

Qui vos conturbant, et volunt convertere Evangelium Christi.] *Convertere*, id est subvertere, ut Græcum μεταστρέψαι, ponatur pro καταστρέψαι. Ita Chrysost. Secundo, proprie *convertere*, id est invertere, sicut vestis exterius detrita convertitur dum invertitur, ut pars interior et integrior fiat exterior. Vel, ut Hieron. dum id quod in facie est, post tergum ponitur, et ea quæ post tergum sunt, in faciem vertuntur. Sic Ecclesia est quasi vestis una, cujus pars anterior, vel extima et jam detrita erat Ecclesia vetus, sive Synagoga cum sua lege Mosis : pars posterior, vel interior et integrior erat Ecclesia nova et Evangelium Christi. Christus ergo eam transposuit, ut extimam; utpote detritam, interiori supponeret, et posteriorem vel interiorem, scilicet Evangelium, faceret anteriorem et exteriorem, illamque omnibus quasi justitiæ ac salutis vestem spectandam et amplectendam proponeret. Hi pseudodoctores contra vestem hanc à Christo inversam rursum volebant convertere, et legem præferre, illique Evangelium supponere denique spiritum pietatis, quam aspirat Evangelium, ad Judaicas cæremonias invertere. Sic ergo Judaizantes convertebant, id est invertebant, Christi Evangelium, dum pro eo legem

Mosis substituebant, eamque Evangelio præponebant, ac consequenter Evangelium aliud invehebant. Ita Hieronymus.

8. SED LICET NOS, AUT ANGELUS DE CŒLO EVANGELIZET VOBIS PRÆTERQUAM QUOD EVANGELIZAVIMUS VOBIS, ANATHEMA SIT.] Supple, si id fieri posset : nam de facto hoc est impossibile : angeli enim uti in beatitudine, ita et in omni veritate confirmati sunt. Est hyperbole similis illi 1. Corinth. 13. 1. *Si linguis hominum loquar et angelorum.* Hinc, ut ait Hieron. eleganter Tertull. adversus Apellem et ejus virginem Philumenem, quam angelus quidam diabolici spiritus et perversus impleverat, hunc esse scribit angelum, cui multo ante quam Apelles nasceretur, Spiritus sancti vaticinio anathema per Apostolum prophetarum fuit. Talis fuit angelus, qui Lutherum docuit, et qui Zuinglium de Eucharistia instruxit, de quo ipsemet lib. de Supplemento Eucharistiæ scribit, nescire se an albus, an ater fuerit : sed hinc certum est atrum fuisse, illique quasi novum Evangelium, novam fidem, nova dogmata receptæ fidei contraria afferenti ab Apostolo intentatum esse anathema.

Nota, quanta sit certitudo fidei ab Apostolis traditæ, tot signis, tot miraculis à Deo confirmatæ, et ad nos per continuam tot jam sæculorum traditionem transmissæ, quamque in illa firmi et constantes esse debeamus ; ut scilicet id potius negemus, quod sensus, quod ratio, quod demonstratio, quod auctoritas omnium hominum et angelorum (etiamsi facerent miracula ad id probandum ; quod tamen est impossibile suggerit, quam id negemus quod fides docet : quia fides primæva Dei revelatione, qui prima est et immutabilis veritas, nititur ; reliqua omnia falli et fallere possunt. Imo si per impossibile Deus revelaret contrarium fidei nostræ, quam jam primo revelavit, primæ ejus revelationi credendum foret, non secundæ : quia si revelaret contrarium, mutaretur, et consequenter desineret esse Deus et prima ac infallibilis veritas, quæ omnia cum sint impossibilia, sequitur Deum contrarium revelare non posse, ac consequenter qui contrariam doctrinam afferunt non illam Dei, sed cerebri sui, vel dæmonis revelatione accepisse.

Hic est ergo canon fidei, quem tradit hic Apostolus : Si novum dogma oriatur alicubi, examinetur, an concordet cum recepta et antiqua Ecclesiæ Catholicæ fide, quam primitus prædicavit Paulus et Apostoli : quod si inveniatur ab ea dissentire, habeatur hæreticum et anathema. Hunc canonem sequuntur Patrés omnes.

B. Irenæus lib. 3. cap. 4. *Si de aliqua modica quæstione disputatio orta fuerit, nonne oportebit in antiquissimas recurrere Ecclesias, et ab eis sumere de præsenti quæstione quod certum et liquidum est?*

Tertull. de Præscript. cap. 21. *Quid prædicaverint Apostoli, quid illis Christus revelari' et hic præscribam, non aliter probari debere, nisi per easdem Ecclesias, quas ipsi Apostoli condiderunt. Si hæc ita sunt, constat, perinde omnem doctrinam, quæ cum illis Ecclesiis Apostolicis et matricibus originalibus fide conspiret, veritati deputandam, reliquam vero omnem de mendacio præjudicandam.* Et c. 31. *Ex ipso ordine monstratur id esse Dominicum et verum, quod si prius traditum; id autem extraneum esse et falsum, quod sit posterius immissum.*

Origenes in Matth. hom. 19. *Hæreticus habendus est omnis ille, qui Christo quidem credere se profitetur, aliud tamen de fidei veritate credit, quam habet definitio traditionis Ecclesiæ.*

S. Hieron. ep. ad Pammachium et Oceanum : *Quisquis assertor es novorum dogmatum, quæso te, ut parcas humanis auribus, parcas fidei, quæ Apostolico ore laudata est. Cur post quadringentos annos* (dicamus nos, Cur post mille quingentos annos, ô Luthere, ô Calvine, ô Menno) *docere nos niteris, quod ante nescivimus? usque in hanc diem, sine vestra illa doctrina, Christianus mundus fuit.*

Vincentius Lirinensis aureo illo libello Præscriptionum adversus profanas hæresum novitates non aliud facit, quam ut regulam hanc sanciat : *Retinenda est antiquitas, explodenda est novitas. Cum tales quidem* (Novantes, inquit c. 12. 1.) *circumeuntes provincias et civitates, atque errores venalitios circumferendo, etiam ad Galatas devenissent : cumque his auditis Galatæ nausea quadam veritatis adfecti, Apostolicæ Catholicæque doctrinæ manna revomentes, hæreticæ novitatis sordibus oblectarentur, ita sese Apostolicæ potestatis exeruit auctoritas, ut summa cum severitate decerneret : Sed licet aut nos, inquit, aut angelus de cælo evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus, anathema sit. Quid est quod ait : Sed licet nos? cur non potius, Sed licet ego? Hoc est, etiamsi Petrus, etiamsi Andreas, etiamsi Joannes, postremo etiamsi omnis Apostolorum chorus evangelizet vobis, præterquam quod evangelizavimus, anathema sit. Tremenda districtio : propter asserendam primæ fidei tenacitatem, nec sibi, nec ceteris coapostolis pepercisse, parum est : Etiamsi angelus, inquit, de cælo evangelizet vobis, præterquam quod evangelizavimus, anathema sit. Non sufficiebat ad custodiam traditæ semel fidei humanæ conditionis commemorasse naturam, nisi angelicam quoque excellentiam comprehendisset. Licet nos, inquit, aut angelus de cælo. Non quia sancti cœlestesque angeli peccare jam possint : sed hoc est, quod dicit; Si etiam, inquit, fiat quod fieri non potest, quisquis ille sit qui traditam semel fidem mutare tentaverit, anathema sit.*

S. Joannes Damascenus quasi leo rugiens contra Leonem Isaurum Imper. Iconoclasticam orat. 2. de Imag. *Audite*, inquit, *populi, tribus, linguæ, viri, mulieres, pueri, senes, adolescentes, infantes, gens Christianorum sancta : Si quis evangelizaverit vobis præter id quod Ecclesia Catholica à sanctis Apostolis, à Patribus atque Conciliis acceptam ad hunc usque diem servavit, eum non audieritis, neve serpentis consilium acceperitis, sicut fecit Eva, ex quo mortem est assecuta. Licet angelus, licet rex evangelizet vobis præter id quod accepistis, aures occludite. Vereor enim illacusque progredi, quo progressus est Paulus. Anathema, inquiens, sit.* Id ideo dicit, quod sciret esse Episcoporum, non monachorum (qualis ipse erat) inferre anathema, uti docte observavit Cardin. Baronius in fine anni Christi. 730.

S. August. lib. 2. contra Cresconium cap. 31. et 32. *Non accipio quod de baptizandis hæreticis B. Cyprianus sensit : quia hoc Ecclesia non accipit pro qua B. Cyprianus sanguinem fudit.* Ita et reliqui Patres, estque ratio evidens ; quia *Ecclesia*, ut ait Apostolus 1. Timoth. 3. v. 15. *columna est et firmamentum veritatis.* Qui ergo novi aliquid contra ejus sententiam ac dogmata comminiscitur, à domo veritatis, ipsaque veritate absce-

dit et aberrat, ut nervoso dilemmate concludit S. August. lib. 2. contra Gaudentium cap. 8. *Responde*, inquit, *utrum Ecclesia* (oriente Donato) *perierit, an non perierit? Elige quod putaveris. Si jam tum perierat, Donatum quæ peperit? si autem tot in eam sine baptismo aggregatis perire non potuit, responde quæso, ut ab ea se, tanquam malorum communionem devitans, pars Donati superaret, quæ dementia persuasit?*

Pari modo jam concludam : Oriente Luthero, Calvino, Menone, et quovis alio Novatore, vel Ecclesia veraque fides periit, vel non periit : hæc enim duo necessario connexa sunt, vera fides et vera Ecclesia, adeo ut, si vel in uno puncto; verbi gratia, Sanctos esse invocandos, à vera fide aberraret Ecclesia, hæretica sit oportet, nec Ecclesia Dei, sed Satanæ : sicut privatus quisque, qui vel unam hæresim tuetur, licet in ceteris articulis recte credat, et aliis orthodoxis consentiat, non orthodoxus est, sed hæreticus. Dico ergo : Oriente Calvino, vel periit Ecclesia, vel non periit; si periit, adeoque periit à tempore Gregorii Magni, ut aiunt Novantes; ergo mundus per annos 900. vera fide, religione, Sacramentis, Ecclesia, saluteque caruit; ergo Christus per annos 900. sponsam suam deseruit; ergo æternum Christi regnum concidit (regnat enim Christus in Ecclesia;) ergo adversus Ecclesiam portæ inferi prævaluere; ergo Calvinus natus est extra Ecclesiam, nec Ecclesiæ membrum fuit, sed infidelis, hæreticus, vel Paganus; ergo à populo, à mundo quasi fidelis recipi audirique non debuit; sed tanquam infidelis ad Ecclesiam non pertinens, contemni ac rejici. Si non periit, sed in vera fide et Ecclesia natus, baptizatus, educatus, institutus est Calvinus; ergo cum in Catholica, Apostolica, Romana Ecclesia natus, baptizatus, educatus, institutus fuerit, illa utique vera erat Ecclesia, veram habens fidem ; ergo cum ab ea discessit, ac segregavit se per nova dogmata Calvinus, à vera se fide et Ecclesia separavit, ab eaque apostatavit; ergo cum aliam Ecclesiam reformatam instituit, non veram et Apostolicam, sed apostaticam, schismaticam, hæreticam, non fidei, sed novorum dogmatum, sed hæresum magistrum et scholam instituit. Æquus lector, qui fidem veram, extra quam salvari non potest, sincere quærit et fluctuat, consideret ac perpendat hoc dilemna, an non hæc recte consequatur, an non concludat ac convincat hæc ratio? an non hæc regula sit Lydius lapis veri dogmatis, veræque fidei?

PRÆTERQUAM QUOD EVANGELIZAVIMUS VOBIS, ANATHEMA SIT.] Inferunt Novantes : ergo Conciliorum decreta et Pontificum canones sunt anathema, quia multa afferunt quæ non habentur in Evangelio, et consequenter sunt præter Evangelium.

Respondeo, *Præterquam* hic idem est quod contrarium fidei acceptæ et receptæ, qualia afferunt hæretici.

Id patet Primo, quia loquitur Paulus contra Judaizantes, qui judaismum *præter*, id est contra, Evangelium inducere volebant : non secus ac si quis christianismo vellet ingerere calvinismum, vel turcismum, is præter christianismum, id est contra christianismum novam legem et sectam induceret. Unde vers. 6. vocat hoc *aliud Evangelium*, ejusque præcones v. 7. dicit *convertere*; id est, ut Chrys. evertere, *Evangelium Christi*.

Secundo, quia clarum est et certum non angelum modo, sed et Paulum plura scivisse, et consequenter evangelizare potuisse quam fecerit, ut patet 2. Cor. 12. v. 1. et 6.

Tertio, quia Paulus passim, uti et Christus, jubet servari præcepta Apostolorum et Superiorum; Actor. 16. vers. 4. Hebr. 13. vers. 17. et alibi.

Denique ita explicant hunc locum Hieron. August. Ambros. Chrysost. Œcumen. Sic Apostolus 1. Corinth. 3. v. 11. παρὰ, id est præter, accipit pro contra, cum ait, *Fundamentum aliud nemo potest ponere præter* (id est contra) *id quod positum est, quod est Christus Jesus* : qui enim alium Christum induceret, Antichristum induceret : sicut qui alium Papam inducit, antipapam inducit; qui alium in regno regem inducit, veri regis hostem inducit et tyrannum. Sic ad Roman. 11. vers. 24. *Si tu ex naturali excisus es oleastro, et contra naturam* græce παρὰ φύσιν, hoc est, *præter naturam*, *insertus es in bonam olivam*. Imo sic latine sæpe loquimur per miosin cum Terentio in Andria : *Præter civium morem atque legem*, id est contra morem ac legem. Sic et Græci, uti Aristoteles 1. de Cœlo c. 1. loquuntur παρὰ φύσιν, *præter*, id est contra, *naturam* παρὰ νόμον, *præter*, id est contra, *legem*.

Simili modo Deuter. 4. 2. dicit Dominus : *Non addetis ad verbum, quod vobis loquor, nec auferetis ex eo*, id est, ad præcepta, quæ ego præcepturus sum, non addetis aliquid eis repugnans novi præsertim numinis, vel idoli cultum et religionem inducens; hæc enim excludere toto illo capite, et passim in Deuteron. intendit. Secundo, *non addetis*, ut dicatis esse verbum meum, quod est vestrum : nam nulli hominum licet scripta, aut præcepta sua venditare pro præceptis à Deo datis, aut Scripturis sacris.

Similis est phrasis Apocal. ult. v. 18. *Contestor enim audienti verba prophetiæ hujus : si quis apposuerit ad hæc, apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto. Etsi quis diminuerit de verbis libri prophetiæ hujus, auferet Deus partem ejus de libro vitæ.* Alioqui enim Prophetæ et Apostoli huic Scripturæ et præcepto multa addiderunt. Imo secum pugnaret Moyses : nam infra cap. 17. v. 10. jubet sub pœna mortis, sacerdotis decreto obediri. Quare præclare S. August. tract. 99. in Joann. hunc locum ita explicat : *Non ait* (Apostolus) *Plusquam accepistis, sed præterquam quod accepistis. Nam si illud diceret, præjudicaret sibi ipsi, qui cupiebat venire ad Thessalonicenses, ut suppleret quæ illorum fidei defuerunt. Sed qui supplet quod minus erat, addit; non quod inerat tollit : qui autem prætergreditur regulam fidei, non accedit in via, sed recedit devia.*

Dices : Cur ergo Apostolus non dicit, Contrarium, sed *præterquam*? Respondet Chrysost. ut ostendat anathema esse eum qui vel indirecte minimum Evangelii dogma labefactat. Secundo, quia Judaizantes, contra quos hic agit proprie, præter Evangelium inducebant judaismum, Judaica sacra et Sacramenta, quæ tamen hoc ipso erant contra Evangelium et legem novam Christi, ut dixi.

EVANGELIZAVIMUS.] Scilicet verbo vel scripto : non ergo excludit, sed includit traditione solo verbo traditas, quas diserte servari jubet 2. Thessal. 2. v. 14. et alibi.

ANATHEMA.] Syrus חרם *cherem*, de quo vide dicta ad Rom. 9. v. 3.

10. Modo enim hominibus suadeo, an Deo?] Græce ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν θεόν, *num homines suadeo an Deum?* id est, ut Theoph. Vat. Erasm. an humana suadeo, an divina? quasi velit Apostolus ostendere, non cui, sed quid suadeat, id est, quid credendum proponat, neque de auditoribus, sed de doctrina ipsa loquatur : jactabant enim Judaizantes se sequi Petrum, Joannem, Jacobum, qui legem veterem servandam suo exemplo docere videbantur. Contra clamat Paulus se non homines, hominumve doctrinam, sed Deum, Deique doctrinam sequi, ac aliis suadere: quasi dicat, A Deo accepi quod evangelizavi, Deus mihi Evangelium meum revelavit, Dei, non hominum dogmata prædico non humana, sed divina doceo.

Secundo, non male, quidquid obstrepat Beza, imo melius vertit Noster : *Modo* (id est, nunc) *hominibus suadeo, an Deo?* id est, ut Chrysost. vertit, *an apud homines causam dico, an apud Deum?* Græcum enim πείθω (id est, suadeo, ut etiam notavit Erasmus) verbum est forense et advocatorum, quo dicuntur πείθειν κριτάς, hoc est, *suadere judices,* in accusativo personæ, dum eis suam causam, suum jus persuadere conantur. Unde S. August. hic *suadeo,* interpretatur, ut idem sit quod *probatum me reddere cupio.* Et Amb. *suadeo,* interpretatur pro satisfacio. Sic Xenophon Hell. 6. Καὶ ἦσαν μὲν τινες οἱ τὸν Ἀγεσίλαον ἔπειθον, *erant,* inquit, *qui Agesilaum,* id est Agesilao, *suadebant.* Unde Henricus Stephanus in Lexico docet, πείθω, cum significat suadeo, recipere et regere accusativum personæ. Adde : Græcum πείθω, ut docent Græci, et fatetur Beza, cum significat *persuadeo,* construitur cum accusativo non rei, sed personæ. Hic autem πείθω ἀνθρώπους, hoc est, *homines suadeo,* idem est quod persuadeo, hoc est persuadere conor, in actu scilicet inchoato, juxta can. 32. Hoc autem idem est quod *suadeo,* ut vertit Noster.

Hic sensus aptior est. Primo, nam suadere Deum et homines significat non rem, quæ suadetur (sic enim obscura valde et intricata foret hæc phrasis) sed proprie personas, quibus persuadetur. Secundo, quia explicans subdit : *An quæro hominibus placere?* q. d. Hominibus uti placere, ita et suadere non quæro. Unde S. Hier. *Suadere,* inquit, *quis dicitur, cum id quod ipse habet et semel imbibit, ceteris etiam conatur inserere.*

Sensus ergo est : Ego Paulus ita audacter et sincere loquor, et Judaizantibus, illudque evangelizantibus, anathema intento : quia licet olim acerrime pro Judæis ac judaismo Evangelium impugnarim : *modo* tamen, id est nunc, Evangelii luce illustratus, non hominibus, præsertim Judæis, me et causam hanc meam, meumque hocce Evangelium probare satago, sed Deo, cui uni placere contendo : ut in illius tribunali sincere et fidenter illius reddam rationem. q. d. Non curo quid de me Judæi, aliive homines censeant, quasi rigidior sim, aut patriæ et judaismi hostis : quæro enim uni Deo placere; cum enim illis olim placui, Deo displicui : quod si adhuc eis placere vellem, Deo displicerem, quia legem Mosis statuerem, Christique gratiam destruerem.

Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem.] Notant S. Hieron. et Anselm. ἀνθρωπαρέσκειαν, id est studium placendi hominibus, vitium esse, quo quis ita hominibus assentatur, hominum favorem et gloriam captat, ut paratus sit Dei legem violare, Deumque offendere : qui enim hominibus placere studet hoc modo et fine, ut eos ad Deum Deique cultum trahat, nam tam hominibus, quam Deo placere studet. *Homo,* inquit S. August. *hic non placet utiliter, nisi cum propter Deum placet, id est, ut Deus placeat et glorificetur, cum dona ejus attenduntur in homine, aut per ministerium hominis accipiuntur. Cum autem sic placet homo, non jam homo, sed Deus placet.* Sic Paulus 1. Cor. 9. v. 21. omnibus omnia factus est, ut omnes Christo lucrifaceret. Vide Chrysost. in moral. hom. 29. in epist 1. ad Corinth. quam favor et gloria mundi hujus umbratica sit et contemnenda. Pie et cordate S. Hieron. ad Asellam : *Gratias,* inquit, *ago Deo quod dignus sim, quem mundus oderit.*

11. Quia non est secundum hominem.] q. d. Non est humanum, sed divinum Evangelium meum, non est hominis, sed Dei, et, ut Syrus, non est ab homine : non est scilicet ab hominum opinione vel inventione profectum, sed Dei, unde explicans subdit :

12. Neque enim ego ab homine accepi illud, sed per revelationem Jesu Christi.] Tunc scilicet cum ab eo raptus fui in tertium cœlum, ut dixi 2. Corinth. 12. v. 1.

13. Persequebar Ecclesiam Dei, et expugnabam illam.] Hoc est expugnare et evertere satagebam, sive expugnabam in actu inchoato, id est impugnabam illam, juxta can. 32. Sic psal. 128. dicitur : *Sæpe expugnaverunt me à juventute mea,* id est, sæpe expugnaverunt me, non autem re ipsa expugnaverunt : sequitur enim, *Etenim non potuerunt* (id est prævaluerunt) *mihi.* S. Hieron. et Syrus vertunt, *vastabam,* vel devastabam, *illam,* quasi videlicet quidam grassator et prædo, inquit Hieron. Unde Græcum ἐπόρθουν, venit à πέρθω, quod affine est, et, ut aliqui volunt, deducitur per metathesin à πρήθω, id est, *incendo,* quod hostis urbes expugnans et agros vastans, omnia circumquaque populetur incendiis : licet alii, inquit Erasmus, πέρθω, dictum velint quasi πορθέω, id est, *circumcurso,* uti facit hostis omnia vastans : sic et Paulus cursitabat per urbes et Synagogas, ut Christianos caperet, vinciret, occideret. Dicit hæc Paulus, ut amoliatur à se suspicionem odii Judæorum. q. d. impingunt mihi quod sim hostis Judæorum et judaismi, sed falso, ut patet ex vita mea anteacta. Nam ego ipse Judæus sum, et pro judaismo acrius quam ipsi pugnavi, donec Deus vocatione sua cor meum immutavit, et Christi fide ac luce illustravit.

14. In genere meo (in gente mea, scilicet inter Judæos ; Syrus, *id cognatione mea*) abundantius æmulator,] id est, ardentior amator et imitator. Secundo, et melius, q. d. Ardentior zelator fui pro patriis institutis mihi à majoribus traditis; græce enim est ζηλωτής ; zelotem ergo se vocat legis, eo quod, ut vertit Syrus, majorem in modum zelaverit doctrinam patrum suorum : nimirum, uti zelotes fuit legis per ignorantiam, putans se recte facere : ita multo magis cognita veritate zelotes fuit Evangelii, et zelum falsum zelo vero, eoque ardentiore expiavit. Hinc videtur Paulus natura et ingenio acri fuisse præ aliis Judæis coætaneis suis, eaque fuit illi administra et cos virtutis : fervida enim natura non humi

sed ad magna se ignis instar extollit, arduaque molitur.

Pulchre et solerter S. August. l. 22. contra Faustum c. 70. *Animæ*, inquit, *virtutis capaces ac fertiles præmittunt sæpe vitia, quibus hoc ipsum indicent, cui virtuti sint potissimum accommodatæ, si fuerint præceptis excultæ. Sic ille animi motus, quo Moses peregrinum fratrem à cive improbo injuriam perpetientem inultum esse pertulit, non servato ordine potestatis, vitiosa quidem, sed magnæ fertilitatis signa fundebat. Sic cum Saulum Ecclesiam persequentem Deus de cælo vocavit, prostravit, erexit, implicuit, tanquam percussit, amputavit, inseruit, fœcundavit: illa namque Pauli sævitia, cum secundum æmulationem paternarum traditionum persequebatur Ecclesiam, putans officium Deo se facere, tanquam silvestre erat vitium, sed magnæ fertilitatis indicium.* Hactenus Augustinus.

15. Cum autem placuit ei.] Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς, Vatablus, *cum Deo visum est*: sed plus significat εὐδοκία, benevolentiam scilicet, amorem et beneplacitum Dei, quo Deo complacuit in nobis, ut gratis et benevole nos vocaret ad suam gratiam ac salutem. Hoc enim significat Hebreum חפץ *chapets*, quod Septuag. vertunt εὐδόκησεν. Unde subdit:

15 et 16. Qui me segregavit ex utero matris meæ: Deus scilicet, qui per dictam suam benevolentiam segregando me ex utero matris in hunc mundum nasci me fecit, et in hanc lucem edidit, eo scilicet fine, ut revelaret Filium suum in me,] ut dicitur, v. seq. eo enim hic præcedens totus versus refertur, ut indicant Græca; quod scilicet Deo placuit, et quod me Deus ex utero segregavit, et quod vocavit me hoc scilicet fine, *ut revelaret filium suum in me*. q. d. Deus ante omne meum meritum, me necdum natum prædestinavit, et prædestinatum segregavit ex utero, nascique fecit; ac natum vocavit, *ut revelaret Filium suum in me*, hoc est, ut me ad Christi et Evangelii agnitionem adduceret, et consequenter ad apostolatum, ut evangelizarem Christum in Gentibus. Ita Ambros. Anselm. Theophyl.

Sic de Jeremia, ait Hieron. dicitur c. 1. *Priusquam reformarem in utero, novi te: et antequam exires de vulva, sanctificavi te, et prophetam in Gentibus dedi te*: eoque alludit hic Paulus: fuit enim Jeremias typus Pauli. Unde pro *sanctificavi* est קדשתי *cadasti*, quod et sanctificavi et segregavi significat, res enim sancta dicitur quasi segregata à patre, matre, rebusque terrenis, ut Deo dicetur et consecretur. Sic Paulus ab utero per Dei prædestinationem fuit quasi Deo segregatus, et consecratus Evangelio, ut esset Propheta, doctorque Gentium.

Mystice, ait Anselm. *ex utero matris*, id est, ex cæcitate Synagogæ, *segregavit me Deus*, ut vocatus ab eo Evangelii lucem intuerer.

Nota. *Segregatus* dicitur, qui est è grege selectus sic prædestinati ex hominum grege Deo seliguntur: sic multo magis Apostolus et præco verbi Dei segregatur à vulgo, itaque vulgaribus præstare debet sicut gregem universum pastor excellit, inquit alibi Chrysost.

Hac de causa Isaias Propheta cap. 6. v. 5. gemens exclamat: *Væ mihi, quia vir pollutis labiis ego sum, et in medio populi polluta labia habentis ego habito*, q. d. Miserum me, qui nihilo sum civibus sanctior, cum ipsi sint mere profani. Alludit hic Paulus ad etymon sui nominis פלא *pele*, id est excellens, eximium, mirabile, ideoque à vulgo segregatum, ut dixi Roman. 1. 1.

16. Ut revelaret Filium suum in me.] *In me*, id est mihi, in anima mea. Est hebraismus: *bet enim* Hebræis est adhæsivum.

Nota. Dicit potius *in me*, quam *mihi*, ut significet se non nudam auribus vel oculis revelationem excepisse, sed Christum, Christique doctrinam et spiritum intimo totoque corde imbibisse, ita ut Christus in eo esset, et per eum loqueretur. Ita Theophyl. Unde Secundo, Hieron. et Vatabl. apte vertunt: *ut revelaret Filium suum per me*. Addit Tertio, S. Hieron. non dici *mihi*, sed *in me* quia in Paulo jam erat Christus: erant enim in ipso principia virtutum et Dei, ac fidei semina; sed hæc non agnoscebat, nec iis credebat Paulus, donec hæc in ipso, ejusque corde revelaret Deus. Hoc subtilius est, quam germanius.

Non acquievi carni et sanguini.] q. d. Non adjunxi me ulli homini, non contuli de hac mea vocatione et revelatione, modoque eam exequendi, nec in consilium adhibui consanguineos vel ullum hominem; sed certo sciens me à Deo vocari et doceri, Deum unum doctorem et ductorem secutus sum. Græce est προσανεθέμεν quod noster cap. 2. v. 2. et 6. vertit *non contulerunt*, ἀνατίθεσθαι, ait Budæus, est consilia et arcana communicare; et in sinum amicorum effundere, ut illi quasi consiliarii, ac sinceri judices, ea probent, improbent, addant, demant, suadeant, ac dissuadeant prout eis è re nostra esse videbitur. Sic et S. Hieron. Chrysost. Theophyl. et Syrus, qui vertit, *non patefecit carni et sanguini*, id est, ulli homini.

Nota. *Caro* et *sanguis* significant synecdochice hominem carne et sanguine constantem. Sic Matth. 16. 17. *Caro et sanguis non revelavit tibi*, id est, nullus homo, *sed Pater meus qui in cælis est*. q. d. Ab homine Evangelium non sum edoctus, quia cum nullo homine illud contuli, sed à Deo solo illud per revelationem accepi. Videte ergo, ô Galatæ; ne illud repellendo, et judaismi mistione contaminando, contaminetis et repellatis Dei verbum, Deumque ipsum, qui illud mihi revelavit, et prædicandum demandavit.

Dices: cur ergo postea Paulus venit Hierosolymam videre Petrum v. 18. imo cum eo Evangelium contulit c. 2. v. 2. Respondeo, contulisse non quasi dubium: aut non satis instructum, ut plenius ac certius instrueretur, sed ut fideles quos docebat, cernerent eum in fide et doctrina communicare et consentire cum Petro, aliisque Apostolis, sicque plus fidei ejus Evangelio tribuerent.

Aliter respondet Hieron. illud *continuo*, referendum esse ad præcedentia; sicque esse dispungendum: *Ut revelarem illum in Gentibus continuo, non acquievi carni et sanguini*. q. d. Cum statim juberer à Deo Gentibus evangelizare, statim acquievi, ita ut tum cum nullo mortalium conferrem, aut consilium inirem, postea tamen contuli cum Petro, Jacobo, Joanne. Sed prior solutio solidior est. Rursum τὸ *non acquievi carni et sanguini*, sic exponi potest. q. d. Non invisi, non adjunxi me parentibus carnalibus et consanguineis, sed illis relictis, Deum vocantem secutus sum. Ita August. et Œcumen.

Moraliter, hoc S. Pauli exemplum sequatur

is, qui à Deo ad apostolatum, ad Religionem, ad perfectionem Evangelicam, ad heroica opera vocatur, ut non acquiescat carni et sanguini, sed statim abeat ad id, ad quod vocari se sentit. Audiat S. Hieron. ad Heliodorum : *Quid facis*, ait, *in domo paterna delicate miles? ubi vallum? ubi fossa? ubi hiems acta sub pellibus? Recordare tirocinii tui diem, quo Christo in baptismate consepultus, in sacramenti verba jurasti, pro nomine ejus non te patri parciturum esse, non matri. Ecce, adversarius in pectore tuo Christum occidere conatur. Ecce donativum quod militaturus acceperas, hostilia castra suspirant. Licet parvulus ex collo pendeat nepos, licet sparso crine et scissis vestibus ubera quibus te nutrierat, mater ostendat : licet in limine pater jaceat, per calcatum perge patrem, siccis oculis ad vexillum crucis evola. Solum pietatis genus est, in hac re esse crudelem.* Et infra : *Facile rumpit hæc vincula amor Dei et gehennæ timor. Si credunt Christo, faveant mihi pro ejus nomine pugnaturo : si non credunt, mortui sepeliant mortuos suos.*

Idem ad Furiam viduam nobilissimam : *Contristabitur pater, sed lætabitur Christus : lugebit familia, sed angeli gratulabuntur. Faciat pater quod vult de substantia sua : non es cui nata es, sed cui renata, qui te grandi pretio redemit sanguine suo. Cave nutrices et gerulas, et istiusmodi venata animalia, quæ de corio tuo satiare ventrem suum cupiunt : non suadent quod tibi, sed quod sibi prosit.*

Audiat et S. Bernard. serm. *Ecce nos reliquimus omnia. Quantus*, ait, *mundi sapientia maledicta supplantat, et in eis conceptum extinguit spiritum ; quem voluerat Dominus vehementer accendi? Noli, inquit, præcipitanter agere, diu considera, magnum est quod proponis, experire quid possis, amicos consule, ne post factum pœnitere contingat. Hæc sapientia mundi terrena, animalis, diabolica, inimica salutis, suffocatrix vitæ, mater tepiditatis, quæ solet Domino vomitum provocare.*

17. NEQUE VENI HIEROSOLYMAM.] Dices : Actor. 9. v. 26. mox à conversione cum Damasco fugeret Paulus, venisse Hierosolymam. Respondet Hieron. et Lorinus in Actor. 9. venisse Hierosolymam statim à conversione necessitate fugæ compulsum, non autem, ut Petrum videret, cum eoque conferret Evangelium ; hoc enim tantum hic negat. Aliter respondet Baron. Actor. 9. non dicit Paulum statim à conversione venisse Hierosolymam, sed post dies multos : puta triennium, partim in Arabia, partim Damasci exactum ; cum scilicet eo venit videre Petrum, ut hic dicit v. 18. indeque venit in partes Syriæ et Ciliciæ, ut hic dicit v. 21. quod Lucas Actor. 9. declarat dicens v. 30. *Deduxerunt eum Cæsaream, et dimiserunt Tarsum*, quæ est metropolis Ciliciæ. Ita ut Lucas Act. 9. taceat Pauli profectionem in Arabiam, quia in ea nihil memorabile acciderat.

Utraque sententia est probabilis. Priori favet id, quod subdit Lucas : *Omnes timebant eum, non credentes quod esset discipulus. Barnabas autem apprehensum illum duxit ad Apostolos, et narravit illis quomodo in via vidisset Dominum.* Conversio enim tam miraculosa Pauli non videtur potuisse per triennium latere Apostolos et alios fideles Hierosolymis. Quod si ita est, vide et admirare cum Chrysost. gratiam Dei, quæ ex Paulo persecutore tanto tantum subito doctorem effecit, ut statim à conversione publice docere et disputare cum Judæis inciperet.

AD ANTECESSORES MEOS APOSTOLOS.] πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους, ad eos qui ante me fuerunt Apostoli, id est, qui ante me vocati sunt à Christo ad apostolatum.

18. DEINDE POST ANNOS TRES VENI HIEROSOLYMAM VIDERE PETRUM.] Græce ait Chrysost. et Theophyl. non est ἰδεῖν sed ἱστορῆσαι, quod dicitur de iis, qui visunt et lustrant splendidas urbes, v. g. Romam, et cum observatione intuentur ejus reliquias, Pontificem, Cardinales, clerum, virosque sanctos. q. d. Paulus : veni Hierosolymam *videre Petrum*, non ut ab eo aliquid discerem (licet id quoque Græco ἱστορῆσαι significari velit Erasmus) qui divinitus eram edoctus, sed ut tantum virum, Apostolorum scilicet principem, viderem ac honorarem. Ita Theodor. Chrysost. Ambros. Hieron. (Aliam etiam causam suæ Hierosolymam profectionis dat Apostolus c. 2. v. 2.) *Petrus*, inquit Chrysost. homil. 87. in Joannem, *os erat Apostolorum et princeps, propterea et Paulus eum præter alios visurus adscendit.* Et Hieron. hic : *Venit Paulus videre Petrum, non ut oculos, genas, vultumque ejus aspiceret : utrum macilentus an pinguis, adunco naso esset an recto, et utrum frontem vestiret coma, an (ut Clemens in Periodis ejus refert) calvitiem haberet in capite. Nec puto Apostolicæ fuisse gravitatis, ut post tantam triennii præparationem aliquid humanum in Petro voluerit aspicere. His oculis Paulus vidit Cepham, quibus nunc à prudentibus quibusque Paulus ipse conspicitur. Quod si cui non videtur, cum superiori sensu jungat hæc omnia, quod nihil sibi Apostoli contulerint. Nam et quod visus sit ire Hierosolymam, ad hoc isse, ut videret Apostolum; non discendi studio, qui et ipse eumdem prædicationis haberet auctorem; sed honoris priori Apostolo deferendi.* Hinc patet Paulum non vidisse Petrum, ut ab eo doceretur, ut volunt Erasmus et Vatabl. hoc enim negat c. 2. v. 6. *Mihi*, inquit, *nihil contulerunt.* Et hic v. 11. et 12. diserte asserit se non ab homine, sed à solo Deo edoctum esse.

19. ALIUM AUTEM APOSTOLORUM VIDI NEMINEM, NISI JACOBUM FRATREM DOMINI.] Christi scilicet consobrinum, vel cognatum; Hebræi enim cognatos vocant fratres. Addit S. Hieron. præ aliis Apostolis etiam Christo cognatis Jacobum vocari fratrem Domini ob egregios mores, incomparabilem fidem et sapientiam, quibus videbatur Christo similis quasi frater. Unde et Jacobus hic cognomento dictus est Justus. Secundo, quia filios matris suæ, primos scilicet in Judæa credentes, huic Jacobo quasi fratri Christus ad Patrem vadens commendavit, ait Hieron. Fuit enim hic Jacobus Alphæi, filius Mariæ uxoris Cleophæ, unus è duodecim Apostolis, primus Episcopus Hierosolymorum. Unde et in primo Concilio Hierosolymitano primus post Petrum sententiam dixit Actor. 15. 13. Hujus Jacobi extat epistola Canonica. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm.

Innuit tamen S. Hieron. tam hic, quam libro de Scriptura Eccles. in Jacobo, hunc Jacobum non fuisse ex duodecim Apostolis, dici vero hic Apostolum, quia Christum viderat, eumque prædicarat. Ita ut tres fuerint Jacobi. Primus, frater Joannis, quem Herodes occidit. Secundus, Alphæi, ambo Apostoli. Tertius, frater Domini. Sed cum hic frater Domini vocetur Apostolus,

nihilque cogat alium hunc facere à Jacobo Alphæi Apostolo, imo multa, multique eumdem esse suadeant; hisce de causis prior sententia verior videtur.

20. CORAM DEO (supple, affirmo et assero) QUIA id est quod, NON MENTIOR.] Unde brevius, et planius vertit Vatabl. *quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo*, scilicet scribo, *non mentior :* Græcum enim tantum habet vim asseverandi, non ita Latinum *quia :* unde omisso *quia* facilius nuda hæc asseveratio intelligitur apud Latinos. Ita Theophylactus, Ambrosius tamen et Augustinus putant esse formulam jurantis : *coram Deo*, id est, Deum testor.

Nota. Tam serio et graviter asserit se alios Apostolos non vidisse, ne quis dicat Paulum secreto eos adiisse, et ab eis, non à Deo edoctum esse. Ita Hieron.

22. ERAM AUTEM IGNOTUS FACIE,] secundum faciem non viderant me Christiani; qui erant in Judæa. Id dicit, ait Chrysost., ut probet se in Judæa non docuisse, nec prædicasse circumcisionem et legem veterem, sicut illi Judaizantes objectabant.

23. QUÆ ERANT IN CHRISTO. In Christi fide et religione id est, quæ erant Christianæ. Vide can'. 37.

AUDITUM HABEBANT,] rumorem habebant. Græce ἀκούοντες ἦσαν, *audientes erant*, auditum ab illis erat, id est audierant.

24. EXPUGNABAT,] oppugnabat. Vide dicta v. 13.

CLARIFICABANT.] Græca ἐδόξαζον, *glorificabant ;* Ambrosius legit, *magnificabant.*

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DOCET PAULUS SE SUUM EVANGELIUM CUM PETRO, JACOBO ET JOANNE CONTULISSE, ILLUDQUE AB EIS APPROBATUM ESSE PER OMNIA, ITA UT NIHIL AB EIS DOCTRINÆ ILLIUS ADDITUM AUT DEMPTUM SIT.

SECUNDO, V. 7. DOCET SE AB EIS ACCEPISSE DEXTRAS SOCIETATIS, UT IPSI JUDÆIS, PAULUS VERO GENTIBUS EVANGELIZARET.

TERTIO, VERS. 11. NARRAT SE PALAM PETRUM REPREHENDISSE, QUOD INCAUTE JUDAISMUM SIMULARET, ITAQUE GENTES AD JUDAIZANDUM INCITARET.

QUARTO, V. 16. PROBAT NOS JUSTIFICARI NON EX OPERIBUS LEGIS, SED EX FIDE CHRISTI, IDQUE TRIBUS RATIONIBUS. PRIMA EST, V. 17. QUIA ALIOQUI CHRISTUS LEGEM ABOLENS ESSET PECCATI MINISTER. SECUNDA, VERS. 19. QUIA LEX IPSA PROFITETUR SE IN CHRISTO DESINERE ET MORI. TERTIA, V. 21. QUIA ALIOQUI GRATIS CHRISTUS MORTUUS ESSET.

1. DEINDE post annos quatuordecim, iterum ascendi Hierosolymam cum Bar-
naba, assumpto et Tito. 2. Ascendi autem secundum revelationem : et
contuli cum illis Evangelium, quod prædico in Gentibus, seorsum autem
iis, qui videbantur aliquid esse : ne forte in vacuum currerem, aut cucur-
rissem. 3. Sed neque Titus, qui mecum erat, cum esset Gentilis, com-
pulsus est circumcidi : 4. sed propter subintroductos falsos fratres, qui
subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo
Jesu, ut nos in servitutem redigerent. 5. Quibus neque ad horam cessimus subjectione, ut
veritas Evangelii permaneat apud vos : 6. ab iis autem, qui videbantur esse aliquid (quales
aliquando fuerint, nihil mea interest. Deus personam hominis non accipit) mihi enim qui
videbantur esse aliquid, nihil contulerunt. 7. Sed è contra cum vidissent quod creditum est
mihi Evangelium præputii, sicut et Petro circumcisionis : 8. (qui enim operatus est Petro in
apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi inter Gentes) 9. et cum cognovissent gratiam,
quæ data est mihi, Jacobus, et Cephas, et Joannes, qui videbantur columnæ esse, dextras
dederunt mihi et Barnabæ societatis : ut nos in Gentes, ipsi autem in circumcisionem :
10. tantum ut pauperum memores essemus : quod etiam sollicitus fui hoc ipsum facere. 11. Cum
autem venisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. 12. Prius
enim quam venirent quidam à Jacobo, cum Gentibus edebat : cum autem venissent, subtrahebat
et segregabat se, timens eos qui ex circumcisione erant. 13. Et simulationi ejus consenserunt
ceteri Judæi, ita ut et Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem. 14. Sed cum vidissem
quod non recte ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ coram omnibus : Si tu, cum
Judæus sis, gentiliter vivis, et non judaice : quomodo Gentes cogis judaizare ? 15. Nos natura
Judæi, et non ex Gentibus peccatores. 16. Scientes autem quod non justificatur homo ex ope-
ribus legis, nisi per fidem Jesu Christi : et nos in Christo Jesu credimus, ut justificemur ex fide

Christi, et non ex operibus legis: propter quod ex operibus legis non justificabitur omnis caro. 17. Quod si quærentes justificari in Christo, inventi sumus et ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit. 18. Si enim quæ destruxi, iterum hæc ædifico: prævaricatorem me constituo. 19. Ego enim per legem, legi mortuus sum, ut Deo vivam. Christo confixus sum cruci. 20. Vivo autem, jam non ego: vivit vero in me Christus. Quod autem nunc vivo in carne: in fide vivo filii Dei, qui dilexit me, et tradidit semetipsum pro me. 21. Non abjicio gratiam Dei. Si enim per legem justitia, ergo gratis Christus mortuus est.

1. Post annos quatuordecim iterum ascendi Hierosolymam.] Petes: Unde hi anni inchoandi sint, à conversione Pauli, de qua dixit c. 1. v. 15. an à triennio post eam acto Damasci et in Arabia, de quo c. 1. v. 18. S. Hieron. numerat à triennio post vocationem exacto, cui adde hos quatuordecim annos, fiet annus à vocatione Pauli 17. Christi 54. (à Christi enim anno 36. quo conversus est Paulus, si 17. annos numeres, pertinges ad annum Christi 54.) Claudii Imp. 12. quo hic Pauli ascensus contigit.

Verum cum Claudius sequenti anno 13. regnare desierit, eique statim successerit Nero, cujus anno S. Paulus vinctus missus est Romam, ut describitur Actor. 27. hinc sequeretur, omnia gesta Pauli, quæ describuntur ab Actor. 15. (idem enim est iter Pauli hic, et Actor. 15. ut mox dicam) ad cap. Actor. 27. gesta esse biennio, ab anno scilicet Claudii 12. ad Neronis 2. quod non videtur verisimile; illa enim gesta tot et tanta plus temporis exigunt: cum præsertim ex Actor. 18. 11. constet post hæc acta Hierosolymis, Paulum permansisse Corinthi anno cum dimidio, rursumque tres annos egisse Ephesi, ut patet Actor. 20. 31. Quare Baronius et alii verius putant, hos quatuordecim annos inchoando esse à Pauli vocatione, de qua dicit cap. 1. v. 15. eo enim respicit: à vocatione enim sua tam illustri annos numerat et consignat, sicuti nos vocationis ad papatum, episcopatum, Religionem, annos numeramus, et cuique hanc quasi æram statuimus.

Nota. Hæc Pauli Hierosolymam profectio eadem est cum illa, qua Actor. 15. ad Concilium Hierosolymitanum profectus est: eadem enim causa, idem locus, eædem personæ sunt utrobique, ita Patres, præter Chrysostomus cujus hoc est argumentum; Actor. 15. missus est Paulus Hierosolymam ab hominibus, Christianis scilicet Antiochenis: hic vero v. 2. ait se Hierosolymam ascendisse, *secundum*, id est per, *revelationem;* ergo hoc iter non fuit idem, sed diversum.

Respondeo, nego consequ. utrumque enim verum est, missum scilicet Paulum ab Antiochenis, et ascendisse secundum revelationem: quia scilicet, ut notat Beda, monitus fuit oraculo divino, ut missionem hanc et legationem ab Antiochenis delatam pro eis susciperet; idque tum communis illius quæstionis de servandis legalibus, ut habetur Actor. 15. decidendæ, tum propria sui ipsius causa, ut scilicet cum Apostolorum principe, primariisque Apostolis conferret suam doctrinam et Evangelium, ut hic dicitur v. 2.

Ex dictis sequitur, Concilium Hierosolymitanum celebratum esse post 14. annos a conversione Pauli, puta an. 16. à passione Christi, qui fuit an. Claud. Imp. nonus, Christi 51. Ita Baron.

2. Contuli cum illis Evangelium, quod prædico.] ἀνεθέμην, contuli, communicavi, in medium proposui Evangelium meum Petro et Apostolis, illos quasi judices Evangelii mei constituens, ut quod illi de eo decernerent, ac communi concilio probarent, improbarent, adderent, demerentque, id ego sic credendum, sic docendum susciperem. Vide dicta c. 1. v. 16.

Nota, Apostolum non contulisse cum Apostolis suum Evangelium, quod dubitaret de ejus veritate, vel integritate, aut certe an concordaret cum Petri aliorumque Apostolorum Evangelio: sciebat enim certissimo, Deo revelante, se idem cum ceteris Apostolis Evangelium plenum et perfectum à Deo accepisse, ut patet c. 1. v. 11. et 12. Contulit ergo cum Apostolis Evangelium non propter se, sed propter alios ad Christi fidem conversos, apud quos à pseudoapostolis judaizantibus diffamatus erat Paulus, quod apud Gentes legi Mosi detraheret, cum contrarium docerent et facerent Petrus, Jacobus et Joannes, imo ipse Paulus apud Judæos judaizaret: Paulus ergo ut contrarium ostendat, suamque doctrinam doctrinæ Apostolorum consentientem, pariter et auctoritatem tueatur confert cum eis Evangelium: *Ne forte*, inquit, *in vacuum currerem, aut cucurrissem.*

Cum illis,] puta Hierosolymitanis primis ac primariis Christianis: nam illud adjectivum latens in substantivo Hierosolyma, quod præcessit, more Hebræo demonstrat pronomen *illis*, scilicet hierosolymitanis ad quos Hierosolymam ascendi.

Qui videbantur aliquid esse,] id est, qui videbantur esse columnæ (ut ait v. 9.) Ecclesiæ, ac primarii Apostoli. Ita Hieronymus. Græca hic, et v. 6. tantum habent, τοῖς δοκοῦσι, qui videbantur, id est, ut Œcumen., qui habebantur in pretio. Græci enim δοκοῦντες vocant eos, qui magnæ sunt auctoritatis; ἀδοξοῦντες, quorum nulla, vel parva est auctoritas.

Ne in vacuum currerem,] ne pseudoapostolis jactantibus doctrinam meam ab Apostolis reprobari, mihi, fideique meæ fideles non credant, et sic meus omnis labor cassus reddatur. Ita Hier. epist. 11. Ad August. inter epist. Augustini; Tertull. 4 contra Marcionem, et disserte August. 28. contra Faustum cap. 4. ubi hinc contra Lutherum docet verbum Dei etiam sincerissimum, omnesque ejus præcones opus habere testimonio et auctoritate hominum. *Quis est*, ait S. August. loco citato, *tam demens, qui hodie credat esse epistolam Christi, quam protulerit Manichæus, et non credat facta vel dicta esse Christi, quæ scripsit Matthæus? aut si etiam de Matthæo, utrum ipse ista scripserit, dubitat, de ipso quoque Matthæo non potius id credat, quod invenit in Ecclesia, quæ ab ipsis Matthæi temporibus ad hoc usque tempus certa successionum serie declaratur: et credat nescio cui transverso de Perside, post ducentos vel am-*

plius annos venienti, et suadenti, ut illi potius, quid Christus dixerit feceritve credatur: cum ipse Apostolus Paulus post ascensionem Domini de cœlo vocatus, si non inveniret in carne Apostolos, quibus communicando Evangelium, ejusdem societatis esse appareret, Ecclesia illi omnino non crederet?

Notent hæc, sibique applicent Novantes, qui Calvino post 1500 annos venienti, et dogmata novo afferenti potius quam Ecclesiæ, totque sæculorum consensioni credere malunt.

Nota, testimonium hoc non pertinere ad laicos etiam magistratus, sed ad Petrum et Apostolos, id est, ad Roman. Pontificem et Episcopos Apostolorum successores, sive seorsim, sive in communi eorum Concilio: hoc enim suæ et doctrinæ et apostolatus testimonium petiit Paulus ab Hierosolymitano Concilio, in quo judices erant Apostoli, Petrus quasi Præses præloquebatur et sententiam dictabat. Sic à tempore Apostolorum hucusque orbis Christianus universus in fidei dubiis, novis dogmatibus, subnascentibusque hæresibus à Pontifice Romano et Conciliis, quibus vel per se, vel per legatos præest Pontifex Romanus, veritatis decisionem et testimonium petiit, ab eisque damnata dogmata, vel doctores, pro hæresibus ac hæreticis habet. Soli hæretici, quia hæretici, ab ea damnandi, hoc judicium, hoc testimonium declinarunt, omnique ætate subterfugerunt. Unde non mirum si nostri Novantes idem defugiant: nimirum hoc ipsum novitatis, malæ fidei, hæresis certum est argumentum.

3. Neque Titus, cum esset Gentilis compulsus est circumcidi.] Nota, ait, *compulsus est*, q. d. Urgentibus licet, et quasi impellentibus Judæis falsis fratribus, nolui cedere et concedere, ut Titus, utpote Gentilis, circumcideretur: sic enim visus fuissem ipso facto Gentilibus asserere necessariam esse circumcisionem et legem Mosis. Unde quod postea Actor. 16. 3. Timotheum circumcidi, non id compulsus, sed sponte feci, ne Judæos irritarem: erat enim Timotheus non pure Gentilis, sed ex Judæa matre semijudæus, et ex Gentili patre semigentilis.

Gentilis,] Græce ἕλλην, *Græcus*, id est Gentilis: nam tempore Alexandri Græci inter Gentiles celeberrimi et notissimi erant Judæis.

4. Sed.] Repete hebraismo *neque* ex v. præced. q. d. Ne quidem urgentibus Judæis, qui erant falsi fratres, Titus est circumcisus. Ita Chrysost. Œcum. Secundo, S. Hieron. tollit *sed*, ut cohæreat cum v. præced. q. d. Neque Titus compulsus est circumcidi propter subintroductos falsos fratres. Tertio, aptissime et clarissime Græcum διὰ δὲ, quod Noster vertit, *sed propter*, accipias pro δὴ, vel δῆτα, id est *nempe*, cujus enallages Budæus habet exempla, q. d. Non compulsus est, nempè, vel: ut Gagneius vertit, etiam cum falsi fratres urgerent cum circumcidi.

Quod enim aliqui cum Primasio voculam *sed* proprie et adversative accipiunt, quasi velit dicere Paulus, Titum ab Apostolis quidem non fuisse compulsum circumcidi, sed tamen propter importunitatem falsorum fratrum fuisse circumcisum, plane repugnat tum sequentibus verbis, cum ait, *Quibus neque ad horam cessimus:* tum sanæ fidei. Jam enim abrogata circumcisione, et promulgato Evangelio ac baptismo, illicitum erat Gentilibus circumcidi: Titus autem plane et utroque parente Gentilis erat. Ita de Tito diserte præter alios docet S. Augustinus, epist. 19. ad Hier. et lib. de mendacio c. 5.

Subintroductos, παρεισάκτους, quod Vatablus vertit, *obiter ingressos;* melius Noster, *subintroductos*, id est subinductitios, qui (scilicet nobis aliud agentibus, quasi exploratores insidias molientes) subintroierunt] παρεισῆλθεν, id est, clanculo et insidiose irrepserunt: hoc enim innuit παρὰ, quod sæpe in vitium accipitur; notatque fraudes et insidias, de quo dixi Roman. 5. 20.

Explorare libertatem nostram à servitute et onere tam multiplicium cæremoniarum et observantiarum legalium, quam habemus in Christo Jesu,] per Christum, in Christi fide, Ecclesia, religione.

5. Quibus neque ad horam cessimus subjectione,] per subjectionem, subjiciendo nos Judaizantibus. Malè quidam legunt in dativo, *subjectioni.*

6. Ab iis autem qui videbantur esse aliquid, supple, nihil, doctrinæ mihi collatum est, abripitur enim more suo Apostolus, et interjicit subdens (quales aliquando fuerint, nihil mea interest) et mox redit, sed priore casu mutato in eum, quo abreptus fuerat, dum subjicit: mihi enim qui videbantur esse aliquid, (scilicet, Petrus, Joannes Jacobus primarii Apostoli) nihil contulerunt.] Ita Anselmus.

Quales aliquando fuerint,] quod scilicet hi primarii Apostoli, qui videntur esse aliquid, fuerint indocti, piscatores, pauperes, abjecti, cum ego civis Romanus zelo et scientia legis excellerem. Ita Ambros. et Anselm quia enim aliorum Apostolorum quasi judaizantium auctoritate premebatur Paulus, eam elevat, ut suam auctoritatem, et consequenter doctrinam erigat, modeste tamen. Unde subdit, *Deus personam hominis non accipit*, ut hic patet, cum piscatores in Apostolos elegit.

Secundo, August. *quales*, scilicet peccatores. q. d. Non est ergo quod mihi quis objiciat peccata persecutionis meæ, aut certe et Petro objiciat, quod Christum in passione negarit.

Tertio, Chrysost. et Hieron. *quales fuerint*, scilicet in doctrina, et observatione circumcisionis et legalium, nihil ad me, Deo reddent rationem; Deus enim nullius personam accipit. Primus sensus maxime planus videtur esse ex mente Apostoli.

Deus personam hominis non accipit.] *Personam*, id est, personæ conditiones, quæ impertinentes sunt ad gratuitam Dei vocationem: has enim attendere in conferendis beneficiis ac officiis, in homine vitium est oppositum justitiæ distributivæ, quod προσωποληψία, hoc est personarum acceptio, dicitur: in Deo non esset vitium, sed minus congruum ejus liberalitati et celsitudini, ut dixi Rom. 2. 11.

Mihi nihil contulerunt.] Valla, Nihil addiderunt: sed græce est, οὐδὲν προσανέθεντο, nihil communicarunt, contenti mea sufficienti communicatione et expositione doctrinæ meæ, quam evangelizo. Vide dicta c. 1. v. 16.

7. Creditum est mihi Evangelium præputii (id est, Gentium præputiatarum) sicut et Petro circumcisionis,) id est, circumcisorum Judæorum. Ita Theophyl. Vide can. 21.

Dices: Ergo Petrus non fuit caput Ecclesiæ, sed tantum Judæorum Apostolus et Papa. Ita Il-

lyricus et alii. Respondent aliqui, hæc tantum dici de cura et divisione patrocinii: Petrum scilicet esse constitutum, ut Judæos; Paulum, ut Gentiles protegerent; sed quia subdit, *Qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis*, id est, ut circumcisorum Apostolus foret, *operatus est et mihi inter Gentes*, ut scilicet Gentium essem Apostolus; munus haberem, gratias, charismata Apostolica inter Gentes.

Hinc melius respondet Hieron. illo tempore, initio scilicet Ecclesiæ, quo Judæi à Gentibus naturaliter adhuc, ut patet v. 12. abhorrebant, Petrus et Paulus partiti sunt non potestatem, sed operas, ut Paulus Judæis exosus primo ac præcipue Gentibus prædicaret, Petrus Judæis: nam alioqui et Paulum Judæis evangelizasse, patet Act. 9. et Petrum Gentibus, patet Act. 10. et quia sedem suam Romam ad Gentes transtulit, ut historici omnes, Patres, chronica et monumenta consentiunt. Vide illa apud Bellarminum: adeo, ut hac de re et traditione velle dubitare, non sani sit cerebri, sed mentis emotæ, aut certe frontis perfrictæ.

8. Qui operatus est Petro (ὁ ἐνεργήσας Πέτρῳ, qui inoperatus est Petro, qui in Petro suam energiam, vim et efficaciam ostendit) in Apostolatum circumcisionis] id est, ut fieret Apostolus Judæorum circumcisorum: is eamdem in me Paulo ostendit apud et inter Gentes. Syrus vertit, *qui efficax fuit in Petro*, in me quoque efficax fuit, in tot videlicet miris et miraculis patrandis, in tanta sermonis efficacia, in tot Gentium per me facta conversione.

9. Cephas.] Putavit Clemens Alexandrin. apud Euseb. lib. 2. Hist. c. 12. et Dorotheus in Synopsi, Cepham hunc non fuisse Petrum Apostolum, sed unum è LXX. discipulis. Verum alium Cepham nec novit, nec celebrat Ecclesia, quam S. Petrum, eumque hic designari patet ex eo quod subdit. *Qui videbantur columnæ esse;* erat ergo Apostolus, imo princeps Apostolorum. Unde illi, quasi primario præ Jacobo et Joanne opposuit se hic Paulus v. 14. Qui ergo syriace in Syria, nimirum Antiochiæ, Cephas vocabatur, idem græce à Græcis dictus est Petrus. Unde quem hic Cepham, v. 7. Petrum vocat. Ita Hieron. Anselm. Baron. Bellarmin. et alii.

Dexteras dederunt mihi et Barnabæ societatis,] id est, dextras sociales in societatis symbolum, quia in fide et dogmate utrique eramus concordes et associati. Ita Anselm.

Ut nos in Gentes (ad Gentes, erga Gentes; Syrus; *inter Gentes*, supple, apostolatu fungeremur) ipsi autem (Jacobus, Cephas, Joannes) in circumcisionem,] id est, apud circumcisos Judæos. Ut, sicut Judæis quasi primis et primariis promissus et datus est Christus, qui inde vocatur *minister circumcisionis*, id est circumcisorum, ad Rom. 15. v. 8. Ita primarii Apostoli primas suas operas apud eosdem collocarent.

10. Tantum (supple, submonuerunt, vel rogarunt) ut pauperum memores essemus.) *Pauperum*, scilicet Judææ, qui propter Christi fidem à Judæis spoliati erant bonis, ad Hebr. 10. 34. Ita Chrysost. Idipsum evincit particula *tantum*, quæ alioqui non bene cohæreret. Vel, ut Hieron. voluntarie *pauperum*, qui possessiones suas vendiderant, pretiumque dederant Apostolis inter fideles, maxime pauperes, quorum magna erat copia, distribuendum, Actor. 2. 45.

Quod etiam sollicitus fui hoc ipsum facere.] Redundat hebraismo *hoc ipsum:* Hebræi enim repetunt antecedens cum relativo.

11. In faciem ei (Cephæ) restiti.] *In faciem*, id est, in speciem, exterius, simulate, et ex composito. Ita aliqui cum Erasmo. Secundo, planius et verius, *in faciem*, id est, ut vulgo dicimus, in os, in barbam, aperte, palàm Petro restiti, idque ut hac ratione scandalum ejus publicum publica correptione emendaretur. Ita August. Ambros. Beda, Anselm. et alii passim.

Quia reprehensibilis erat] ὅτι κατεγνωσμένος ἦν, quia reprehensus erat, ab aliis scilicet fratribus, qui hoc Petri facto fuerant offensi, ignorantes legitimam Petri mentem et causam, ait Chrysost. et Hieron. Unde et Syrus vertit, *quia offendebantur in eo.*

Secundo, ut Theophylact. et Œcumen. reprehensus erat Petrus ab aliis Apostolis, quod cum Cornelio Gentili sumpsisset cibum Cæsareæ. Hinc veritus ne rursum ab eis aliisve Judæis reprehenderetur, subduxit se à Gentium mensis et conversatione.

Tertio et melius, Ambros. reprehensus erat scilicet à veritate, et libertate Evangelica, quæ Gentes à judaismi umbris et servitute liberat et eximit.

Quarto, optime Noster vertit, *reprehensibilis:* hebraismo enim participia passiva sumuntur sæpe pro verbalibus terminatis in *bilis*, quibus carent Hebræi. Ita Latini passim, et patet ex anteced. et consequentibus: dat enim causam cur restiterit ei, scilicet hanc: *quia reprehensibilis erat*, puta in simulatione judaismi, ut sequitur.

Quæritur, an vere reprehensibilis, et reprehensus fuerit Petrus à Paulo. Acris hac de re per multos annos fuit dissertatio inter S. Hier. et August. ut patet ex epistolis utriusque tom. 2. operum Augustini 8. 9. et seq. Negant Hieron. Chrysost Theophyl. Baron. putantque tantum utrimque simulatam fuisse reprehensionem: Petrus scilicet, qui Hierosolymis cum Judæis judaice vixerat, idque licite, veniens Antiochiam cum Gentibus gentiliter vixit; sed supervenientibus Judæis à Jacobo Hierosolyma Antiochiam missis, ne eos offenderet, utpotè primos et primarios in fide et Ecclesia Christi, ut dixi v. 9. à Gentibus ad Judæos se subduxit; simul ut daret occasionem Paulo Gentium Apostolo se reprehendendi; utque, ei cedens, ipso facto doceret Judæos, non esse amplius judaizandum. E contrario S. Aug. asserit Petrum vere fuisse reprehensibilem, et reprehensum à Paulo: id enim verba clare significant.

Hinc Secundo, inter Hieronymum et Augustinum orta est quæstio de simulatione et mendacio. Hieronymus enim asserit licere subinde simulare instar Petri hic. Negat August. Petrum simulasse, docetque nunquam licere mentiri aut simulare, præsertim in negotio fidei et religionis. Sed in hac secunda quæstione non videntur Hier et August. satis se invicem intellegisse. non enim dixit Hier. Petrum mentitum esse, aut simulasse judaismum exterius, quem interius in corde detestaretur, uti Hieronymum videtur intellexisse Augustinus, cum in eum tam acriter insurgit, quasi doceret Petrum licite judaismum simulasse: sic enim cuilibet fideli licita foret falsæ fidei hæreseosque professio, qui est error in fide. Sed tantum docet Hieron. ut

et Chrysost. non veram, sed simulatam fuisse reprehensionem Petri à Paulo: ex composito enim utriusque consensu Paulum reprehendisse Petrum incautæ, non simulationis, sed dissimulationis jam dictæ, Petrumque reprehensionem hanc admisisse ex composito, ut Petro in speciem reprehenso judaizantes vere reprehenderentur, et cum Petro agnoscerent non esse judaizandum, quod licitum esse non negat August. negat tamen ita accidisse, cum ex ejus sententia, vera, et non simulata fuerit hæc reprehensio.

Quare malè ex hoc loco Cassianus collat. 17. c. 17 usque ad 25. Origenes, Clemens, Erasmus, et alii apud Sixtum Senensem l. 5. annotat. 105. putant licere subinde mentiri, approbantque illud Platonis axioma: *Licet res mala sit mendacium, eo tamen aliquando utendum est, perinde ac utimur helleboro, vel alio medicamine.* Hic enim jam certus est error damnatus ab Innocent III. tit. *de usuris*, c. *Super eo.* imo ab Ecclesiastico c. 7. v. 14. *Noli*, inquit, *velle mentiri omne mendacium.* Et contra eum diserte scripsit. August. l. de Mendacio et l. Contra mendacium. Neque est, quod quis objiciat Hieron. et Chrysost. hic: quia illi, ut dixi, non mendacium in Petro, sed facti, puta reprehensionis simulationem, vel potius occultam compositionem tantum admittunt, et excusant: hæc enim subinde licita est, ut patet in stratagematibus militum quibus hostes, fugam simulando, in latentes insidias pelliciunt.

Fuit et tertia quæstio inter S. Hieronymum et Augustinum, quando cessarit lex vetus, et legalia præcepta. Sed hæc alio spectat, de qua tamen dico breviter: Quoad obligationem lex vetus cessavit in Pentecoste; tunc enim promulgata fuit lex nova, cœpitque obligare; ac proinde abolita est lex vetus, desiitque obligare: non tamen ita cessavit, quin adhuc tempus servari posset, donec Judæi sensìm et suaviter ab ea abducerentur, eamque cum honore sepelirent. In hoc dissidio Augustini et Hieronymi, verior videtur S. Augustini sententia.

Dico ergo Primo. In hoc Petri facto fuit aliquod peccatum, non erroris in fide, ut quidam temere asseruerunt; sed in facto, incautæ videlicet simulationis et professionis judaismi, quodque scandalum daret Gentibus ut secum judaizarent, subducendo scilicet se à Gentibus, quibus hactenus convixerat, et ad Judæos advenientes subito transiens, cum eisque judaice vivens. Unde Gentes jure opinari poterant judaismum tam sibi, quam illi esse necessarium ad salutem, et Christianos obligare: licet enim necdum mortiferæ essent lex et cæremoniæ veteres, servarique possent ad legem suaviter et cum honore sepeliendam, et Judæorum animos ad Christi fidem alliciendos; erant tamen mortuæ, et insuper mortiferæ, si quis eas servaret, putans, vel ita se gerens, quasi ad eas teneretur, et quasi lex vetus Christianos obligaret. Petrus autem licet id non putaret, ita tamen incaute se gessit, ut Gentibus hoc suspicandi justam occasionem dederit.

Patet, quia id clare secundo et tertio hic docet Paulus: *Ei*, inquit, *restiti, quia reprehensibilis erat.* Et v. 14. *Cum vidissem quod non recte ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ: Quomodo Gentes cogis judaizare?* tua scilicet simulatione, et, ut græce, hypocrisi: quæ omnia Petrum peccasse evincunt: vel (quod absit) mentitur Paulus, ait S. August. epist 8. 9. et 19. ad Hieron. Cyprian. epist. ad Quintum. Gregor. homil. 18. In Ezech. Ambros. et passim Latini veteres et moderni.

Dico Secundo. Hoc tamen peccatum Petri leve fuit et veniale, aut materiale tantum, ex inconsideratione nimirum vel defectu luminis et prudentiæ: putabat enim bona fide Petrus se Judæorum, quorum præcipue hactenus fuerat doctor et Apostolus, offensionem cavere debere potius quam Gentium, et Gentes idipsum scire, aut facile cogitare posse. Sed in hac sua opinione erravit Petrus; licet enim, ait D. Thomas, Spiritus sanctus in Apostolos descendens in Pentecoste, eos deinceps confirmaverit in prudentia et gratia, ut evitarent omnia peccata mortalia, non tamen ut omnia venialia effugerent.

Nota, uti in verbis, ita et in factis esse mendacium. Verbi gratia, si quis exterius se gerat ut amicum vel probum, cum sit inimicus vel improbus; hic mentitur, estque hoc mendacium facti, quod proprie dicitur hypocrisis. Sic si quis Christianus Romæ gestet pileum flavum, mentitur se esse Judæum.

Ubi tamen Adverte cum Cajetano, facta facilius quam verba excusari à mendacio, vel hypocrisi. Ratio est, quia verba proprie et expresse sunt signa conceptuum mentis, et ad illos significandos sunt instituta: facta non item, sed latiorem patiuntur interpretationem. Unde si milites metum et fugam simulent, ut hostem pelliciant in insidias, non est proprie hypocrisis vel mendacium: esset tamen mendacium, si idipsum verbo enuntiarent dicentes, Nos fugimus, quia timemus vestrum, ô hostes, robur.

Ubi Nota Secundo, hanc regulam: cum in facto aliquo justa est causa veritatem regendi et dissimulandi, nulla in eo est hypocrisis vel mendacium. Sic in hoc facto et dissimulatione sua Petrus ex parte justam habuit causam, scilicet metum ne offenderet Judæos: abducere enim se à Gentibus, et accedere ad Judæos, non est dicere absolute, Ego sum Judæus, et judaizo; sed est dicere, Ego malo Judæis servire et adhærere, quam Gentibus: hujus enim rei justam habeo causam, scilicet quod sum Apostolus et doctor Judæorum potius quam Gentium. Dico, Ex parte aliqua: nam omni ex parte et in totum non fuit justa hæc causa: debebat enim Petrus ita curare Judæos, ut tamen non negligeret, nec offenderet Gentes; erat enim omnium tam Judæorum quam Gentium pastor et rector. Unde hac ex parte, quod scilicet Gentes offenderet, peccavit Petrus ex inconsideratione et venialiter. Vix enim potest humanæ mentis infirmitas in rebus perplexis omnes circumstantias ita considerare et librare, ut non aliquando cæcutiat, eligatque id quod sibi bonum videtur respectu unius, non considerans id malum esse respectu alterius.

Dices: Ergo Paulus, utpote corripiens ac corrigens Petrum; Petro auctoritate par fuit, vel superior, ac consequenter Petrus Pauli et Apostolorum caput et princeps non fuit.

Resp. Nego consequentiam: nam ab inferioribus corrigi posse superiores cum humili charitate, pro veritate tuenda, hinc docet August. epist. 19. Cyprian. Gregor. S. Thomas et alii su-

pra, qui clare docent Petrum superiorem à Paulo inferiore correptum esse. Unde infero: cum Paulus ceteris Apostolis fuerit par, hos etiam Petro inferiores fuisse, ac consequenter Petrum Apostolorum totiusque Ecclesiæ, cujus Apostoli sunt capita, caput esse. Unde apte Greg. homil. 18. in Ezech. *Tacuit Petrus ut qui primus erat in apostolatus culmine, primus esset in humilitate.* Et August. epist. 19. ad Hier. *Rarius,* ait, *et sanctius exemplum Petrus posteris præbuit, quo non dedignarentur à posterioribus corrigi, quam Paulus, quo confidenter auderent minores majoribus pro defendenda veritate, salva charitate resistere.*

11. Cum Gentibus edebat,] sine delectu suillam aliosque cibos, quos Judæis vetuit Moses Levit. 11. hac facto docens, hujus delectus totiusque legis observationem non esse necessariam. Ita Anselm.

13. Et simulationi ejus consenserunt ceteri Judæi] q. d. Ceteri Judæi simulabant cum Petro. Ita Græci.

Quæritur, quæ et qualis fuerit hæc simulatio? Resp. Hieron. Chrysost. Œcumen. fuisse dispensationem, prudentiam et cautionem, ne scilicet Judæos offenderent, prudenterque texisse immunitatem à lege. Melius August. Anselm. et Latini censent vitium fuisse hypocrisis, quod simplicitati ac veritati opponitur. Unde Græce est συνυπεκρίθησαν αὐτῷ, *hypocritice egerunt cum ipsis.* Simulabant enim legis observationem, cum vere non intenderent eam servare: sciebant enim eam abolitam esse, se tamen aliis Judæis accommodare intendebant. Hos secutus Barnabas et ipse finxit, id est, ita se gessit, ac si cibos cum Judæis discerneret, et Gentium conversionem abhorreret quasi Judæi præferendi essent Gentibus conversis, et quasi lex vetus ad salutem esset necessaria: ita enim se gerebant, ut jure ex eorum facto id opinari possent Gentes; licet id non intenderent, imo forte non adverterent Petrus et Barnabas.

14. Sed cum vidissem quod non recte ambularent ad veritatem Evangelii.] Pro *recte ambularent*, significatius græce dicitur ὀρθοποδοῦσι, quod respondet Hebræo אשר *isscher* et ישר *iaschar*, significatque recto pede incedere, recta dirigere gressum, ut non cespites, neque ad dextram, vel sinistram deflectas.

Dixi Cephæ: Si, tu cum Judæus sis, gentiliter vivis, et non Judaice, quomodo Gentes cogis Judaizare?] *Gentiliter vivis*, id est, communi cibo et mensa indifferenter cum Gentibus hactenus vixisti, sciens nimirum abolitas esse legis cæremonias per Christum, et mortuas esse, licet necdum mortiferas, donec sufficienter promulgetur Evangelium. Ita Anselmus. q. d. Si tu, ô Petre, cum sis Judæus, cum Gentibus gentiliter vivere soles, et hactenus vixisti; quare jam eos fugis, vivisque judaice, ac tuo exemplo cogis Gentes judaizare?

15. Nos natura (naturali generatione, origine, prosapia) Judæi sumus, non ex Gentibus peccatores,] non gentiles peccatores. Judæi enim Gentes idololatræ erant, vocabant arroganti contemptu *peccatores;* quasi ipsi essent justi, aiunt August. et Anselm.

16. Non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi.] *Nisi*, id est sed; Græcum enim ἐὰν μὴ respondet Hebræo אך id est *veram*, verumtamen: sic etiam Latini usurpant voculam *nisi*, ut Cicero l. 13. epist. Famil. *De re*, inquit, *nihil judicare possum, nisi* (id est sed) *mihi certo persuadeo te talem virum nihil temere fecisse.* Ita Syrus, et passim alii, Beza quoque et Œcumen. et patet ex antithesi: vult enim justificationem non tribui operibus legis, sed fidei Christi. Cum ergo hanc antithesin significet per *nisi*, eoque opponat fidem operibus, sequitur *nisi* hic esse adversativum, idemque esse, quod *sed.* Secus esset, si simpliciter sine antithesi poneretur. Verbi gratiâ, cum dico: Homo non vivit, nisi per animam, Nisi, hic idem valet quod tantum: hæc enim propositio exceptiva idem valet, quòd hæ duæ, per quas exponi debet; scilicet, Homo vivit per animam, et per nullam aliam rem vivit homo, quàm per animam. Malè ergo Novantes hic exponunt *nisi per fidem Christi*, id est, inquiunt, sed tantum per fidem Christi.

Adde: licet id vellet ac diceret Apostolus, nihil tamen diceret pro eorum fide sola justificante; hanc enim propositionem hic admittit D. Thomas et Adamus Sasboul: Homo non justificatur ex operibus legis, sed tantum ex fide Christi: hic enim vocula, Tantum, solum excludit opera legis, non spei, timoris, charitatis, pœnitentiæ, quæ fides gignit et producit; hæc enim sub fide quasi filiæ sub matre intelliguntur, ut dixi can. 3.

Nos in Christo Jesu credimus.] Græce εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, *in Christum Jesum.* Nota. Idem est Hebræis *credere Deo, credere in Deo, et credere in Deum:* sic idem est, *credere Christo, credere in Christo*, et *credere in Christum*, credere scilicet illum esse Christum, id est Messiam, salvatorem et redemptorem mundi: est enim hebraice ב contactus mentalis scilicet. Itaque dicunt Hebræi האמין בארני *heemin badonai, credidit in Domino* vel *in Dominum*, id est, credidit Domino. Id pluribus exemplis demonstrat Franc. Ribera in Jonæ 3. n. 29.

Credimus ut justificemur.] Græca ὑπιςεισαμεν, *credimus ut justificaremur.* Ita Hieron. Vatablus et alii. Et hoc aptius respondet v. sequ. qui hinc pendet, quasi ex conditione jam posita et præterita.

Propter quod (διότι, id est *quia*, propterea quod) ex operibus legis non justificabitur omnis caro.] Id est, nullus homo, *non omnis* enim Hebræis idem est quod nullus, et *caro* Synecdochice idem est quod homo.

17. Quod si quærentes justificari in Christo, inventi sumus et ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est?] q. d. Si adhuc sumus in peccato, quia peccati remissionem et justitiam quæsivimus in Christi fide, cum ibi non sit quærenda, sed in lege, ut volunt Judaizantes, ergo Christus peccatum fovet; sustulit enim legem, quæ sola peccatum tolit. *Nunquid* ergo *Christus peccati minister est.* q. d. An Christus peccato inseruit illud fovendo et conservando, hoc ipso quo legem tollit ad justificationem, et peccati deletionem, ut ipsi aiunt, necessariam, et suam statuit legem gratiæ, quasi quæ sola justificet, cum, ut ipsi aiunt, sine lege justificare non possit? ac si dicat: minime. Ita Hieron. Chrysost. Primas. Anselm Theophyl.

Secundo, Vatabl. peccatorem, ait, inveniri, est, docere cum lege Evangelica Mosaicæ legis observationem esse necessariam ad justificatio-

nem : hoc enim docere, peccatum est et error in fide. q. d. Si ita aliquando (ut nobis imponunt Judaizantes, sed mendaciter et per calumniam) falso nos docuimus, nunquid propterea Christus peccati minister est? nunquid Christi lex et doctrina Evangelica ministra est peccati? ut scilicet idem doceat, puta legem Mosi necessariam esse ad justitiam; hoc enim docere, peccatum est.

Tertio, alii. q. d. Quod si nos quoque, qui nos jactamus per Christum justificatos, inveniamur peccatores, quia scilicet non minus indulgemus cupiditatibus nostris, quam Judæi vel Gentes à Christo alienæ : num adcirco dicendum erit falsam esse hanc doctrinam de justificatione ex fide Christi? quasi Christus nisi lege conjunctus peccatores, non autem justos, nos reddat. Absit; quod enim aliqui Christi fidem sequentes carni indulgent, et peccant, non id Christi, nec fidei, sed eorum qui Christi gratia abutuntur, vitium est.

Primus sensus, qui est Patrum, pressior est et melior, quia nihil aliunde supplet, uti secundus supplet, peccatores dici, quod doceant legem cum Evangelio servandam esse; tertius, quia cupiditatibus indulgent. Deinde, quia magis est ex mente et scopo Apostoli : vult enim probare ex fide Christi, non ex lege Mosis nos justificari : alioqui si fidem Christi sectantes adhuc invenimur peccatores, sequitur quod Christus nos decepit, promittens justitiam ex fide, quam præstare non potuit; eritque peccati non victor, non destructor, sed fotor, fautor et minister, præsertim quia legem, ut ipsi aiunt, justificantem, et peccati victricem, abolevit, et consequenter peccati regnum restituit et stabilivit.

Nota hebraismum. Hebræi enim consequentiam enuntiant per interrogationem, præsertim cum absurdum quid inferunt. *Nunquid Christus peccati minister est?* id est, ut Syrus et alii, ergo Christus peccati minister est, quod est absurdum. Unde id explicans subdit : *Absit.* Sic *nunquid* pro ergo capitur, Rom. 3. 5. Joan. 8. 53. Jerem. 18. 20. Adde : ἄρα, si non circumflexo, sed acuto notetur accentu, significat utique, ergo, igitur, ut patet hic v. ult. cum circumflexo enim significat nunquid, nonne, ut legit et vertit hic Noster et Græci.

18. SI ENIM QUÆ DESTRUXI (si vim justificandi, quam detraxi legis observantiæ) ITERUM HÆC ÆDIFICO, id est, rursum legi eam assero, ut calumniantur Judæi me occulte judaizare, ergo PRÆVARICATOREM ME CONSTITUO,] quia quasi Proteus ad omnem ventum fidem muto. Est aliud argumentum probans perstandum esse Christianis in abolitione legis, vel potius occurrit tacitæ objectioni, et mentali calumniæ. Dicetis, inquit, vel cogitabitis id quod Judæi, sed falso, vobis inculcant, me apud Judæos, et secreto judaizare; sed absit hæc à me hypocrisis : si enim quæ publice destruo, hæc eadem privatim vel apud meos reædifico, sane prævaricator sum, quia hypocrita et impostor : quod nemo dixerit.

19. EGO ENIM PER LEGEM (ostendentem Christum, in eoque desinentem et mortuam) LEGI MORTUUS SUM,] id est, desii legi obnoxius esse; cæromoniali quidem absolute et omnino, morali vero, et decalogo non absolute; sed quatenus lex illa pædagogus tantum, accusator ac vindex erat scelerum. Per legem ergo legi mortuus sum, quia lex ipsa dictabat moriendum esse legi, vivendum autem Christo. Ita August. vide Chrysost. Est hæc secunda (prima enim fuit vers. 17.) ratio probans nos justificari non ex lege, sed ex fide Christi. q. d. Lex ipsa mihi Christum indicavit et ostendit, ipsa me ad Christum remisit, imo deduxit, ipsa se in Christo desinere, mori et finiri testata et professa est. Cur ergo, ô Judæi, legem sponte sua mortuam, Christoque cedentem resuscitare et restituere vultis invitam? Hinc tamen nullo modo sequitur, legem decalogi quoad obligationem per Christum desiisse, esseque abrogatam. Est enim lex illa hac parte non vetus, non Mosaica, sed naturalis, æterna et immutabilis. Vide dicta Rom. 7. 1.

Quare impie Lutherus in hunc locum, et rursum in cap. 4. hujus epistolæ : *Legi*, inquit, *mori, nihil aliud est, quam ad legem non esse obligatum, ab eaque liberum esse, sive cæremonialis sit, sive moralis; certum enim est decalogum solis Judæis esse datum, et non nobis.* Idem lib. de Libertate Christiana : *Christiano*, inquit, *neque opera, neque lex necessaria est, quia per fidem liber est ab omni lege.* Idem rursum tom. 1. Wittenberg. editionis, fol. 189. et 190. *Oportet*, inquit, *cor humanum legem Dei, atque adeo Deum ipsum supra modum odisse.* Audite hæc, qui ab eo ejusque asseclis misere decepti estis, et exhorrescite vocem non hominis, sed Satanæ : quid enim Satanas Dei et hominum juratus hostis, de Deo magis blasphemum et horrendum dicere, ac hominibus in suam perniciem suggerere posset?

Non absimilis est Calvinus, cujus hic est dialogismus lib. 3. Instit. cap. 19. §. 2. 4. 7. *Conscientia dicente Peccasti; responde, Imo peccavi : ergo Deus puniet et condemnabit : Non, at lex hoc dicit : Sed nihil mihi cum lege. Quare? Quia libertatem habeo.*

Hoccine est purum putum Evangelium? Hoccine sensit docuitve Paulus? *Legem, inquit* ad Roman. 3. 31. *destruimus per fidem? absit : sed legem statuimus.* Audi S. August. lib. 3. contra epist. Pelag. cap. 4. *Quis, inquit, ita impius est, ut dicat se propterea præcepta non servare, quod Christianus sit non sub lege, sed sub gratia?* Quis credat Lutherum et Calvinum doctores et reformatores Ecclesiæ à Deo missos, qui jugum omne, legem omnem, non modo humanam, sed et divinam ac naturalem, excutiunt, enervant, abolent?

19. et 20. CHRISTO CONFIXUS SUM CRUCI : VIVO AUTEM JAM NON EGO, VIVIT VERO IN ME CHRISTUS.] q. d. Ego per baptismum cum Christo crucifixus, atque peccato et veteri vitæ, cæremoniis, ac legi, ut jam dixi, mortuus sum, indeque quasi ab arbore veteri resectus sum, ut arbori novæ crucis Christi novus quasi ramus inserar, ab eaque vitam ac succum gratia sugam, ita ut non tam ego quam vivat in me Christus : quia non lex, non natura, non concupiscentia, non voluntas propria, sed Christus ipse suæ gratiæ quasi animæ, et virtutum quasi potentiarum motibus me agit ad omne bonum, et ad vitales virtutum actiones, ut Christi humilitas, fortitudo, sapientia, gaudium, pax, aliæque virtutes in me vivant et vigeant. Ita Hieron. Chrysost. Anselm. et S. Gregor. hom. 32. in Evang. quem audi : *Tunc, inquit, nos ipsos relinquimus, tunc nos ipsos abnegamus, cum mutamus quod per*

vetustatem fuimus, et ad hoc nitimur quod per novitatem vocamur. Pensemus quomodo se Paulus abnegaverat, qui dicebat : Vivo autem jam non ego. Extinctus quippe fuerat sævus ille persecutor, et vivere cœperat pius prædicator. Si enim ipse esset, pius profecto non esset. Sed qui se vivere denegat, dicat unde est quod sancta verba, per doctrinam veritatis clamat. Protinus subdit : Vivit vero in me Christus. Ac si aperte dicat : Ego quidem à memetipso extinctus sum, quia carnaliter non vivo: sed tamen essentialiter mortuus non sum, quia in Christo spiritualiter vivo. Vide, inquit S. Chrysost., *exactam vitæ rationem, et admirare. Quoniam enim seipsum Christo et cruci totum præbuerat, et ad illius voluntatem omnia faciebat, non dixit, Vivo ego Christo; sed, quod longe majus est, Vivit vero in me Christus. Non vivit*, ait S. Hieron. *ille qui quondam vivebat in lege, quippe qui persequebatur Ecclesiam. Vivit autem in eo Christus sapientia, fortitudo, pax, gaudium, ceteræque virtutes, quas qui non habet, non potest dicere, Vivit autem in me Christus.*

Unde S. Bernardus serm. 7. in Quadragesima, *Vivo*, inquit, *jam non ego, vivit vero in me Christus. Ac si diceret : Ad alia quidem omnia mortuus sum, non sentio, non attendo, non curo : si quæ vero sunt Christi, hæc vivum inveniunt et paratum. Nam si non aliud possum, saltem sentio : placet quod ad ejus honorem fieri video, displicent quæ aliter fiunt. Imo vivo non tam ego, quam Christus in me.*

Christus ergo in me docet, concionatur, orat, laborat, pátitur, omniaque opera mea in me operatur : ita ut Paulus non tam Paulus quam Christus, et Paulus in Christum, ac vicissim Christus in Paulum transformatus videatur. *Talis enim quisque nostrum est, qualis est ejus dilectio; terram diligis, terra eris : Deum diligis, Deus eris*, ait S. August. tract. 2. in epist. 1. Joan. Amor enim transformat amantem in rem amatam, ut ait S. Dionys. Unde et Osee c. 9. 10. *Facti sunt*, ait, *abominabiles sicut ea quæ dilexerunt.*

Est metaphora, vel allegoria, Lex vetus est quasi arbor vetus, lex nova et crux quasi arbor nova; ab illa præcisi sumus, ut huic inserti, novam ab ea gratiæ vitam sugeremus. Sic Rom. 6. dixit nos complantatos, consepultos, concrucifixos, commortuos, conresurgentes Christo, ut ibi dixi. Unde clarius ad verbum vertas ex Græco, Χριςῷ συνεςαύρωμαι, Christo concrucifixus sum, quasi arbori crucis Christi insertus et complantatus, ut communem arboris succum et vitam hauriam, gratiam videlicet et charitatem. Hinc S. Ignatius epist. ad Rom. ἔρως ἐμὸς ἐςαύρωται, *amor*, inquit, *meus crucifixus est*, Christus scilicet, qui est amor meus, vita mea, anima mea, ita nimirum, ut cum Christo simul quasi amor meus, anima mea, ipseque ego totus crucifixus sim.

Nota hic amoris charitatis proprietates. Prima est, quam tradit S. Dionys. de Divin. nomin. cap. 4. *Amor*, inquit, *est virtus faciens unionem.* Hanc significat Apostolus hic cum ait : *Christo confixus sum cruci.* q. d. Unitus sum et quasi unus cum Christo crucifixo.

Secunda proprietas amoris est, mutua inhæsio, qua se mutuo amant et redamant Deus et homo, sibique vicissim bona volunt et procurant, ut dicant cum sponsa in Cant. *Dilectus meus mihi, et ego illi.* Hanc significat hic Paulus, cum ait se in Christo, et Christum in se vivere.

Tertia charitatis proprietas est, cogitare assidue, et in oculis mentis habere Christum et Deum : est enim amor nexus animarum ; jam nectere non potest animos, si non jungat cogitationes. Hanc significat Paulus per verba *vivo* et *vivit*, utique vita rationali memoriæ, intellectus et voluntatis.

Quarta est, ecstasis. *Ecstasin*, inquit Dionys. loco citato, *facit divinus amor, amatores suo statu dimovet, et sui juris esse non sinit, sed in ea quæ amant penitus transfert. Idcirco et Paulus ille magnus, cum divino amore flagraret, excessive illius virtutis particeps factus, Vivo, inquit, jam non ego, vivit vero in me Christus ; tanquam verus amator, mentis excessum patiens. Audebimus et id loqui, quod ipse quoque actor omnium pro amatoriæ bonitatis magnitudine extra se sit, ad omnia quæ sunt pertingendo multiplicis providentiæ ratione.* Nimirum ecstaticus amor rapuit Deum, tum ut se suaque bona communicaret creaturis per creationem, tum potius ut suam Verbi hypostasin communicaret humanæ creaturæ quam assumpsit per incarnationem: *exinanivit* enim *semetipsum pro nobis formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo.* Ecstasis ergo Verbum transformavit in hominem, eumque crucifixum, ac habentem speciem peccatoris, quia nos peccatores eramus, reique mortis et crucis : nostram enim formam, excepto peccato, quoad omnia Christus assumpsit ex ingenti et ecstatico nostri amore.

Hæc ecstasis amoris Pauli cor in cor Christi dilatando transmutavit, et Paulum in Christum quasi transformavit : perinde ut de Catharina Senensi legimus, eam ex vehementia amoris Christi ab eo flagitasse, ut cor suum, proprio sublato, ei communicaret : Christumque ei annuentem cor exemisse, novumque Christiforme ei indidisse. Hoc est quod ait S. Chrysost. hom. 23. in epist. ad Rom. in morali, ubi citans hæc verba Pauli, *Vivo jam non ego, vivit vero in me Christus*, subdit : *Cor itaque Christi erat cor Pauli, tabulaque Spiritus sancti, atque charitatis volumen.* Unde idem paulo superius cor Pauli vocat *cor orbis*, datque rationem : *Cor enim istud adeo fuit latum, ut in se susceperit et integras urbes, et populos, et gentes. Cor enim meum, inquit, dilatatum est. Verumtamen ut latum fuerit, tamen sæpe occupavit et pressit illud, quæ ipsum dilatabat dilectio. Ex multa quippe tribulatione, inquit, et anxietate cordis scripsi. Et dissolutum etiam vellem videre cor istud, erga unumquemque pereuntium accensum et ignitum, secundo parturiens filiorum abortus, cor Deum videns cœlis ipsis sublimius, orbe latius, radiis solaribus exhilaratius, igne ferventius, adamante solidius, fluvios emittens aquæ vivæ, ubi erat fons exiliens, et irrigans non terræ superficiem, sed animas hominum.*

Hanc Christi ecstasin Sancti in Christi amorem abrepti persenserunt. S. Dominicus in Missa Christi corpus elevans in altum sublatus est, et ab igne quo intus ardebat, corpus ejus subvectum velut in ignem conversum, terram deserens in cœlum ferebatur, ut Christo amori suo jungeretur et immergeretur. S. Franciscus ab illo Seraph. qui sibi in nocte apparuerat, mirabilem in mente, ut ait S. Bonavent. recepit ardorem, et in carne non minus mirabilem admisit effigiem, ut jam non tam terrestris homo quam cœlestis Seraph. et imago crucifixi crederetur, cum quinque Salvatoris vulnera, quasi totus in

Christum transformatus, et quinque ignis charitatis Christi ustiones de monte detulit, toti mundo prodigium et portentum factus.

Audi et Greg. Nyssen. hom. 15. in Cant. *Mihi vita Christus est : Hisce verbis*, ait, *tantum non clamat Apostolus, nullam in se affectionem humanam vivere, non factum, non timiditatem, non voluptatem, non dolorem, non iram, non metum, non audaciam, non injuriarum memoriam, non invidiam, non vindictæ, avaritiæ, honoris aut gloriæ cupidinem; sed his omnibus abrasis, solus (inquit) ille mihi superest, qui nihil est horum, qui est ipsa sanctificatio, et puritas, et immortalitas, et lumen et veritas, qui pascitur inter lilia in splendoribus Sanctorum.*

Ita in cruce Christi gloriabatur, eamque ambiebat S. Andreas Apostolus. Dum enim crucem prædicat, ad crucem ab Ægea Proconsule Achaiæ damnatus, accedens ad crucem sibi paratam exclamavit, et dixit: *O bona crux diu desiderata, sollicite amata, sine intermissione quæsita, et aliquando concupienti animo præparata, securus et gaudens venio ad te: et tu exultans suscipias me discipulum ejus, qui pependit in te magister meus; ut per te me recipiat, qui per te me redemit.* Cruce ita salutata et oratione facta, expoliavit se vestibus, easque tradidit carnificibus, qui accedentes, levaverunt eum in crucem, et extendentes funibus totum corpus ejus (quasi in eculeo) suspenderunt. In qua cruce suspensus populum docens biduo supervixit : et rogato Domino, ne eum sineret de cruce deponi, circumdatus magno splendore de cœlo, abscedente postmodum lumine, emisit spiritum. Ita habent Acta ejus fidelissima.

Ita S. Petrus ad crucem à Nerone damnatus, petiit et impetravit, ne capite sursum ut Christus, sed deorsum inverso corpore suspenderetur.

Apud Hierapolim Asiæ civitatem, Claudio imperante, S. Philippus Apostolus Scythis fidem annuntiavit, multisque baptizatis, ab infidelibus tandem crucifixus, et lapidibus obrutus, felici martyrio obiit. Ita Eusebius, et ex eo Baronius anno Christi 54.

In majori Armenia sub Astyage rege S. Bartholomæus Apostolus, per Lycaoniam verbo Dei disseminato, templo Astaroth in inferiore India vero Deo dicato, et rege Polemio cum universa regia civitate baptizato, paucis post diebus comprehensus, fustibus primum cæsus, deinde cruci suffixus, è vivo corpore detracta pelle, die vigesimaquarta sequenti, abscisso capite, extinctus est.

Romæ Decio et Valeriano Imp. S. Sixtus Papa in Tullianum carcerem conjectus, deinde cruci affixus est, teste Prudentio περὶ ϛεφάνων in hymno 2. de S. Lorentio, ubi sic ait :

> Fore hoc sacerdos dixerat, jam Sixtus affixus cruci,
> Laurentium flentem videns crucis sub ipso stipite :
> Desiste decessu meo fletum dolenter fundere.
> Præcedo frater, tu quoque post hoc sequeris triduum.

Parisiis sub Adriano Imp. S. Dionysius Areopagita, flagellis primum contusus, deinde igni ferisque objectus non læditur, mox in crucem tollitur, è qua sublatus et cæsus iterum, amputatum caput suum ad duo millia passuum propriis manibus gestavit. Ita Baron. in Martyrol. 9. Octobris.

S. Calliopius, pius adolescens ad convivium in deorum celebritatem paratum invitatus, respondit : *Christianus sum, et Christum jejuniis celebro, nec quæ sunt flagitiosis atque impuris idolis immolata, licet in os eorum qui Christum colunt, ingredi.* Quod cum audisset Præses, jussit eum immaniter cædi : et tandem dixit post multa verbera et increpationes, Nunc saltem ab insania discede, et Imperatorum decretis obtemperans, diis sacrifica ut vivas : alioquin ut magister tuus, suffigeris in crucem. *Admiror*, inquit Calliopius, *impudentiam tuam, qui cum sæpe ex me audieris Christianum me esse, et Christianum esse moriturum, et in Christo victurum, tam impudenter pergis veritatem oppugnare. Festino eamdem, quam magister meus pertulit, mortem oppetere.* Hæc cum ille dixisset, Præfectus ex responsis Martyris animavertens eum à proposito deduci non posse, sententiam tulit, ut quinta sabbatorum paschæ in crucem ageretur. Quod mater ejus intelligens, quinque nummos ministris dedit, ut eum contraria ratione, quam Christus Dominus crucifixus fuit, affigerent cruci. Quinto igitur sabbatorum pronus in caput crucifixus est, et die parasceves animam egit. Et vox de cœlo audita est, ita sonans : *Veni civis Christi, et cohæres sanctorum angelorum.* Ita habet ejus Vita apud Surium 7. Aprilis.

Mirus vero fuit S. Wernheri pueri crucis amor, et in ea martyrium : hic enim confessus, et communione sacra percepta, furtim captus à Judæis, in die parasceves instar Christi, in ejus odium, ab eis ad columnam ligneam suspensus, acriter flagellatus, cultro per totius corporis venas barbara immanitate incisus, forficibus quoque summo cruciatu in pedibus, manibus, collo et capite insectus fuit, ut omnem sanguinem exprimerent, ita ut totus vulneribus confectus videretur. Mansit autem sanctus puer ita triduo ad columnam suspensus, donec sanguis fluere desineret. Hos cruciatus tolerans summa patientia, in laudibus, Dei spiritum Christo crucifixo reddidit. Ita habet ejus Vita apud Surium 2. April. Similia de pueris à Judæis crucifigi solitis scribit Socrates lib. 7. Hist. c. 16.

Ado in Martyr. 22. Maii, et ex eo Baron. anno Christi 440. narrat simile de Julia ancilla sancta : hæc capta fuit à Felice principe, cumque ei Felix blanditiis non posset suadere, ut idolis sacrificaret, præcepit eam alapis cædi, deinde crinibus torqueri, flagellari, et tandem crucifigi, et sic in cruce sanctum efflavit spiritum, de cujus ore columba exivit et in cœlum evolavit. *Mulierem fortem quis inveniet? procul et de ultimis finibus pretium ejus.*

Nuper in Japone à Tiacosama rege sex Fratres Franciscani, tres è nostra Societate, septemdecim laici Japones, inter quos erat Aloisius puer annorum duodecim, et Antonius annorum tredecim, singuli singulis crucibus affixi, mucrone dextero latere transverberati, hilares et exultantes martyrii agonem peregerunt.

20. Qui dilexit me, et tradidit semeptisum pro me.] Nota *se* et *me*, non nos, vel nobis; ita enim loquitur, Primo, ex vehementia et deliciis amoris. Secundo, quia præ omnibus judicabat se peccatis obnoxium, ac mortis Christi reum. Tertio, ut Chrysost. quia quisque Christo pro sua passione ac morte gratias eas agere debet, ac si pro se solo passus fuisset, quia singulis tantum profuit quantum omnibus, et pro uno solo redimendo æque mori debuisset Christus. *Beatus multumque felix*, ait Hieronymus, *qui vi-*

vente in se Christo per singulas cogitationes et opera potest dicere : In fide vivo filii Dei, qui dilexit me, et tradidit semetipsum pro me. Christus se totum tibi, tu te totum da, imo redde Christo.

21. Non abjicio gratiam Christi.] οὐκ ἀθετῶ, *non rejicio*, non repello, non aspernor; Ambros. *Non sum ingratus gratiæ Dei;* August. *non irritam facio gratiam Dei*, ut faciunt illi, qui volunt statuere legem et justitiam ex lege, ait Hier. ut et illi, inquit, qui potest baptismum peccatis fordidantur. Sed hoc morale et prius vero litterale, et ex mente Apostoli.

Si enim per legem justitia, ergo gratis Christus mortuus est.] Quia mortuus est Christus ad justitiam suæ mortis prætio nobis comparandam : hoc autem pretium frustra dedit, frustra impendit, ex lege eamdem justitiam habere poteramus. Est argumentum tertium ab impossibili q. d. Nemo tam vecors est, ut dicat Christum frustra tot et tanta passum, ac mortuum : atque hæc omnia passus, et mortuus est pro justitia nobis promerenda : ergo hæc justitia non contingit nobis à Moyse, sed à Christo; non ex lege, sed ex fide.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit probare quinque rationibus, nos justificari non per legem et opera legis, sed per fidem Christi.

Prima petitur ab experientia vers. 2. quia scilicet experti erant Galatæ se non in circumcisione, sed in baptismo Spiritum sanctum ejusque dona accepisse.

Secunda, v. 6. ab exemplo Abrahæ, qui justificatus est, quia credidit Deo, id est, ex fide.

Tertio, v. 10. quia qui sub lege sunt, sunt sub maledicto, quod lex omnibus sui prævaricatoribus intentat, a quo Christus nos liberavit factus pro nobis maledictum.

Quarto, v. 11. ex Habacuc, qui dicit, Justus ex fide vivit.

Quinto, v. 16. quia Abrahæ et posteris ejus promissa est benedictio, id est justitia et salus : ergo ex promissione, quam fide apprehendimus, non autem ex lege justificamur : lex enim, ut ait v. 24. tantum data fuit ad hoc, ut quasi pedagogus Judæos duceret ad Christum, ut ex fide Christi justificarentur, Christumque induerent, et unum cum eo omnes fierent.

1. O insensati Galatæ, quis vos fascinavit non obedire veritati, ante quorum
oculos Jesus Christus præscriptus est, in vobis crucifixus ? 2. Hoc solum à
vobis volo discere : Ex operibus legis Spiritum accepistis, an ex auditu
fidei ? 3. Sic stulti estis, ut, cum spiritu cœperitis, nunc carne consum-
memini ? 4. Tanta passi estis sine causa ? si tamen sine causa. 5. Qui ergo
tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis: ex operibus legis, an
ex auditu fidei ? 6. Sicut scriptum est : Abraham credidit Deo, et repu-
tatum est illi ad justitiam. 7. Cognoscite ergo, quia qui ex fide sunt, ii sunt filii Abrahæ.
8. Providens autem Scriptura, quia ex fide justificat Gentes Deus, prænuntiavit Abrahæ : Quia
benedicentur in te omnes Gentes. 9. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.
10. Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim, Maledictus
omnis, qui non permanserit in omnibus, quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. 11. Quo-
niam autem in lege nemo justificatur apud Deum, manifestum est : quia justus ex fide vivit.
12. Lex autem non est ex fide, sed, Qui fecerit ea, vivet in illis. 13. Christus nos redemit
de maledicto legis, factus pro nobis maledictum : quia scriptum est, Maledictus omnis qui
pendet in ligno. 14. Ut in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Jesu, ut pollicitationem
Spiritus accipiamus per fidem. 15. Fratres (secundum hominem dico) tamen hominis confir-
matum testamentum nemo spernit, aut superordinat. 16. Abrahæ dictæ sunt promissiones, et
semini ejus. Non dicit : Et seminibus, quasi in multis, sed quasi in uno : Et semini tuo, qui
est Christus. 17. Hoc autem dico, testamentum confirmatum à Deo, quæ post quadringentos
et triginta annos facta est lex, non irritum facit ad evacuandam promissionem. 18. Nam si ex
lege hereditas, jam non ex promissione. Abrahæ autem per repromissionem donavit Deus.
19. Quid igitur lex ? Propter transgressiones posita est, donec veniret semen, cui promiserat,
ordinata per angelos in manu mediatoris. 20. Mediator autem unius non est : Deus autem unus

est. 21. Lex ergo adversus promissa Dei? Absit. Si enim data esset lex, quæ posset vivificare, vere ex lege esset justitia. 22. Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus. 23. Prius autem quam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi in eam fidem, quæ revelanda erat. 24. Itaque lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide justificemur. 25. At ubi venit fides, jam non sumus sub pædagogo. 26. Omnes enim filii Dei estis per fidem, quæ est in Christo Jesu. 27. Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. 28. Non est Judæus, neque Græcus: non est servus, neque liber: non est masculus, neque femina. Omnes enim vos unum estis in Christo Jesu. 29. Si autem vos Christi: ergo semen Abrahæ estis, secundum promissionem heredes.

1. O INSENSATI.] Græce *ὦ ἀνόητοι*, *ô stulti*. Ita August. Syrus חסירי רעינא או *o chasere reina!* ô destituti mente! *Quæque provincia*, ait Hier. *suas habet proprietates: Cretenses mendaces notat Epimenipes; vanos Mauros, feroces Dalmatas Latinus pulsat historicus; timidos Phryges omnes Poetæ lacerant. Græcis, inquit Tullius pro Flacco, ingenita inest levitas, et erudita vanitas: in hunc modum arbitror Apostolum Galatas regionis suæ proprietate pulsasse, quod vitio gentis indociles sint, vecordes, et ad sapientiam tardiores.* Idem Hieron. proœmio l. 2. comment. in epist. ad Galat. *Sic*, inquit, *et Hilarius Latinæ eloquentiæ Rhodanus, Gallus ipse, et Pictavis genitus in hymnorum carmine Gallos indociles vocat* (sui scilicet ævi, cum plerique adhuc infideles essent, indeque barbari.) Et infra: *Scit mecum qui vidit Ancyram Galatiæ metropolim, quod nunc usque schismatibus dilacerata sit. Omitto Cataphrygas, Ophitas, Borboritas et Manichæos. Quis unquam Passalorincitas, et Ascodrobos, et Artotyritas, et cetera magis portenta, quam nomina in aliqua parte Romani orbis audivit? Antiquæ stultitiæ usque hodie manent vestigia.* Ita Hieron. quibus verbis Galatas stolidos fuisse probat, ex eo, quod tot stolidas invenerint vel admiserint hæreses.

Nota. Est hoc convicium Apostoli non indignationis, sed charitatis, contumelia scilicet materialis, non formalis, quia non conviciandi animo prolata, sed ex amore et zelo, ut duros Galatas feriat, molliat, corrigat. Ita Greg. 3. p. Pastoral. c. 8. Sic enim parentes, qui filios, verberibus castigant, multo magis verbis eosdem castigare possunt, et convicio, eorum vitium quasi mordaci sale inurere. Sic Christus Matth. 22. 13. Scribas vocat *hypocritas*. Sic Paulus Elymam vocat *filium diaboli*, Actor. 13. 10.

Nota Secundo. Convicium hoc emollit, cum dicit: *Quis vos fascinavit.* q. d. Vestram cæcitatem non tam vestræ dementiæ, quam fascino Judæorum tribuo.

QUIS VOS FASCINAVIT?] Græcum *βασκαίνειν*, significat Primo, invidere. q. d. Quis Judæus vobis invidit Evangelii libertatem. Ita Theophyl. et Ansel. Secundo, significat fascinare, incantare, et perstringere oculos, ut putes te videre, quod revera non vides, vel ut non videas quæ coram te sunt, quæque alii vident. Id aptius huic loco convenit. Unde sequitur: *Ante quorum oculos præscriptus est Christus*, oculis enim maxime teneris fascinum hoc imponi per oculos et intuitum fascinantis solebat, indeque Græci *βασκαίνειν* dictum putant *παρὰ τὸ φάεσσι καίνειν*, quod oculis, et per oculos noceat. Unde Virgilius:

Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

q. d. Quis oculus nequam et invidus vos in fide Christi teneros et novellos, ô Galatæ, in hanc fraudem, cæcitatem, et erronem judaismi induxit? ita Hieron. et Ansel. *Dicitur enim fascinum*, ait Hieron., *proprie infantibus nocere, et ætati parvulæ, et his qui firmo necdum vestigio figunt gradum.* Ait ergo Paulus: Quis vos, ô Galatæ, fascinavit, ut clarissimam Evangelii lucem ante oculos vestros radiantem non videatis? unde subdit:

ANTE QUORUM OCULOS JESUS CHRISTUS PRÆSCRIPTUS EST IN VOBIS CRUCIFIXUS.] S. Anselm. et alii legunt, *proscriptus*, id est exheredatus, et, ut Ambrosius, *spoliatus* et condemnatus. q. d. Vos Christum Ecclesia vestra quasi sua hereditate privastis et expulistis: sed corrige cum Roman. *præscriptus*.

Quod Primo, S. August. inquit Erasmus, accipit de præscriptione juris qua bona per possessionem certi temporis puta triennii in mobilibus, decennii in immobilibus à possessore præscribuntur, et in ejus jus ac dominium transeunt; Christus ergo præscriptus est, id est, præscriptione legis veteris, quæ per tot centenos annos nomen veræ legis, veræque Dei Ecclesiæ possidens præscripsit, Christus exclusus est sua possessione, Ecclesia scilicet vestra, ô Galatæ, à Judaizantibus. Ita enim in Augustino toto hoc loco vult legi Erasmus, *præscriptus* pro *proscriptus*, sed fallitur: nam omnes codices, tam Basileenses, quam Lovanienses correctissimi hoc loco August. habent *proscriptus*, non *præscriptus*; sicque explicat Augustinus, cum ait, *Judæis illam* (scilicet hæreditatem) *auferentibus, eumque* (scilicet Christum) *expellentibus*: quod sane non præscribentium, sed proscribentium est:

Secundo, S. Hier. *præscriptus*, id est, inquit; jam ante descripta sunt in Prophetis et Sacramentis legis veteris, ô Galatæ, passio, crux et mors Christi.

Tertio et optime, maximeque, genuine *præscriptus*, id est, præ oculis vestris scriptus, et, ut Syrus, pingendo depictus est (Græcum enim *προεγράφη* commune et scripturæ et picturæ, in vobis, id est ante vos, in oculis vestris, Christus crucifixus. Est hyperbaton: sic enim verba ordinanda sunt, *Ante quorum oculos Christus in vobis est præscriptus crucifixus.* q. d. Christus velut depictus in cruce pendens vobis exhibitus est: neque enim vere apud Galatas fuit Christus crucifixus, sed illis per prædicationem et fidem repræsentatus est crucifixus. Τὸ enim *crucifixus*, idem est quod *ut crucifixus*: subauditur enim vocula similitudinis *ut* vel *sicut*, more Hebræorum.

Ubi Nota, τὸ in *vobis* per pleonasmum Hebraicum, quo antecedens cum relativo repetitus, interjici: idem est enim *οἷς κατ' ὀφθαλμούς*, id est *quibus coram oculis*, et *ἐν ὑμῖν*, *in vobis*. Unde cla-

tius illud omittens Syrus, ita vertit, *ecce quasi pingendo depictus fuerat coram oculis vestris Iescua Meschicho crucifixus :* nam multa alia interjicit et trajicit sæpe Apostolus, ut dixi can. 38.

Sensus ergo est, q. d. Licet Christus Hierosolymæ crucifixus sit, tamen per prædicationem meam quasi vivam et expressam imaginem depicta vobis est, ô Galatæ, passio, vita et crux Christi, ut in illa prædicatione mea per fidem Christum crucifixum in vobis quasi præsentem ante oculos vestros intuiti sitis; ita ut fidei oculis videritis exactius crucem Christi, quam ipsi Judæi, qui Hierosolymæ cruci astiterunt, Christumque in ea pendentem conspexerunt, inquit Theophyl. et Chrysost. q. d. Qui potuerunt oculi vestri fascinari, quibus ad vivum prædicatione mea depinxi et repræsentavi Christum crucifixum?

Potest Quarto, accipi plane ut verba sonant, idque efficacius. q. d. Nuper vestra hac ætate, quasi ante oculos vestros, ac forte aliquibus vestrum Hierosolymæ præsentibus et spectantibus Christus descriptus et depictus est, cum scilicet in vobis, id est, vestra ætate, vestro tempore et sæculo, vel in vobis, id est in vicinia vestra, scilicet in Judæa, pene inter vos, et ante oculos vestros est crucifixus; in cruce enim Christus clavis, spinis, flagellis, lancea, quasi calamis; sanguine, quasi atramento descriptus et depictus est, quasi victima mactata pro peccatis nostris, ut ab eis justificaremur, id est, depictus est quasi redemptor, justificator, propitiator et salvator noster. q. d. Fierine potest vestros sic oculos fascinari, ut Christum redemptorem vestrum pene adhuc ante oculos vestros pendentem non intueamini, ut tam vivi recentisque beneficii, redemptionis, inquam, vestræ obliviscamini? ut Christum non agnoscatis vivis adeo coloribus, imo sanguine proprio in cruce depictum? quomodo enim ita pingitur, nisi quia peccati expiator et justificator est peccatoris? ita Chrysost.

Hoc sensu Christus ipse crucifixus quasi imago vel liber proponitur, in quo sanguineis litteris descriptus et depictus est ipse Christus. Vis scire quis qualisve sit Christus? librum hunc lege, crucem inspice, in ea scriptum leges libri titulum : Jesus Nazarenus, id est servator, vel sanctificator et consecrator, qui scilicet nos Deo consecravit et sanctificavit; Rex Judæorum : Leges, *Christus factus est pro nobis peccatum, ut nos efficeremur justitia Dei in ipso :* solus enim ipse peccatum nostrum in se suscepit et expiavit : quid enim est peccatum, nisi christicidium, nisi deicidium? Leges quoque in libro hoc, in Christi inquam vulnere, vibice, livore : Amore, amor, amor tui, ô homo, ita me pinxit, ita me rubricavit, ita me figuravit. Cernis ut in toto corpore scriptus, imo sculptus amor? Hic denique liber omnem Christi sapientiam, ipsumque Christianæ philosophiæ apicem legenti et contemplanti demonstrabit.

2. Ex operibus legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei?] *Spiritum*, id est Spiritum sanctum cum visibilibus suis donis linguarum, prophetiæ, et aliis, quæ olim in baptismo dabantur, quasi indices spiritus sancti, ejusque donorum invisibilium, scilicet gratiæ, charitatis, aliarumque virtutum, quas in baptismo infundit Spiritus sanctus. q. d. Unde, ô Galatæ, accepistis spiritum gratiæ, justitiæ, et donorum Spiritus sancti? clarum est, quod non ex circumcisione, et operibus legis, sed ex auditu fidei, puta in baptismo Christi, non ante.

Ex auditu fidei,] id est, ex prædicatione fidei, quam audistis, vel ex auditu, quo fidem audistis, eique obedistis : auditus enim et active et passive sumi potest hic, uti et Isaiæ 53. 1. vide can. 30.

3. Ut cum spiritu coeperitis : cum spirituali Christi doctrina, baptismo, Sacramentis, spiritualibus gratiis ab eo acceptis, spirituali vita et conversatione cœperitis vivere; carne, id est circumcisione, et aliis carnalibus legis cæremoniis, consummemini.] Alii, *carne*, inquiunt, id est, carnalibus vitiis, gulæ, libidinis : sed hoc est præter scopum et mentem Apostoli. Unde Sanctus Bernardus serm. 33. in Cantic. hæc explicat, vel potius applicat iis, qui indiscreto fervore per nimias orationes, pœnitentias, labores, etc. Ita vires exhauriunt, ut fiant inutiles : hi enim postea fiunt ignavi, et carne consummantur, dum toti student valetudini, itaque fiunt sensuales et carnales. Vide de carne dicta 1. Cor. 3. 2.

Consummemini.] Græca ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε, *qui cœpistis spiritu, carne consummamini;* Syrus, *absolvitis.* q. d. Carne finitis, et in eam desinitis. Notat Theophyl. non dici active, consummetis, perficiatis, sed passive *consummemini*, perficiamini, ut innuat quod brutorum instar paterentur se concidi et circumcidi à Judaizantibus. Secundo, non dicit τελεῖσθε, id est *consummamini* sed ἐπιτελεῖσθε, id est, *post consummamini.* q. d. post consummationem à Christo acceptam, aliam ex veteri lege, quasi quintam in curru rotam, vultis superinducere. Ita Chrysost.

4. Tanta passi estis, scilicet ab infidelibus propter Christi fidem, sine causa,] id est frustra, si videlicet ab illa ad Mosen transeatis.

Si tamen sine causa.] Id est si tamen frustra; supple, quod erit nisi resipiscatis. q. d. Hortor ergo ut resipiscatis, et in Christi fide persistatis. Ita Hieronymus.

5. Qui ergo tribuit, ὁ ἐπιχορηγῶν, qui (scilicet Deus vel Christus) *subministrat*, suggerit, et, ut Syrus, *indit*, et operatur] ἐνεργῶν, qui inoperatur per intimam et divinam suam energiam, vim et potentiam. Vide dicta 1. Cor. 12. 6.

Virtutes,] miracula. Supple : facitne ea ex lege, an ex fide? q. d. Clarum est, et experientia scitis quod non ex lege, sed ex fide, id est, per fidem Christi. Unde subdit :

6. Sicut scriptum est : Abraham credidit Deo, et reputatum est illi ad justitiam.] Est secundum argumentum petitum ab exemplo Abrahæ, quo probat nos non justificari ex lege, sed ex fide; non à Mose, sed à Christo. q. d. Abraham incircumcisus, et ante legem accepit Spiritum, et justificatus est non ex operibus legis, quæ necdum erat, sed ex fide Christi venturi : ita et vos ex Christi fide justificamini. Ita Anselm.

Reputatum est illi ad justitiam,] id est, inde justificatus est. Vide de hac phrasi, deque ipsa Abrahæ justificatione, dicta ad Rom. 4. 3.

7. Ergo qui ex fide sunt : græcismus, id est, fideles, Abrahæ fidem imitantes, ii sunt filii Abrahæ,] spirituales scilicet, non per generationem, sed per imitationem, ac consequenter ad eos pertinet benedictio, justitia et salus Abrahæ promissa. Ita Hieron.

8. Providens Scriptura,] longe ante prospiciens : hoc enim est Græcum προϊδοῦσα.

Prænuntiavit Abrahæ] προευηγγελίσατο, *prævangelizavit*, lætissimum ei tulit nuntium hoc de futura posterorum ejus, id est fidelium, benedictione per Christi fidem. q. d. Ergo non est novum Evangelium de Christo, fide, justitia fidei, sed Abrahæ tempore notum.

Quia (quod) benedicentur in te omnes Gentes.] Notat Cajet. Genes. 12. Deum, cum Abrahamum evocaret, ut egrederetur de terra sua, scilicet Chaldæa, et de cogitatione sua, veniretque in terram, quam illi monstraturus erat, septem Abrahamo benedictiones, sive bona ingentia promisisse. Septenarius autem symbolum est universitatis, id est omnium bonorum.

Primum, quod promisit, fuit principatus, seu paternitas magnæ gentis; cum ait, *Faciamque te in gentem magnam.* Secundum, frugum opumque copia, cum ait, *Et benedicam tibi.* Tertium, nominis celebritas et gloria, cum ait, *Et magnificabo nomen tuum.* Quartum, complexio omnium benedictionum et bonorum, cum ait, *Erisque benedictus.* Ubi hebraice est תהי ברכה *tehi beracha*, sis benedictio, id est, ita plene per omnia sis benedictus, ut ipsa videaris esse benedictio, utque homines cuipiam benedicere volentes te in exemplum statuant, dicentes : Fiat tibi, benedicat tibi Deus, sicut fecit et benedixit Abrahæ : quemadmodum inaugurando Cæsari acclamabant, Sit Augusto felicior, sit Trajano melior. Quintum, quod non solum tibi, ô Abraham, sed et amicis tuis benefaciam, inquit Dominus, cum ait, *Benedicam benedicentibus tibi.* Sextum, quod inimicos tuos, tuasque injurias ulciscar, cum ait, *Maledicam maledicentibus tibi.* Hæc sex fere corporalia sunt et temporalia. Septimum vero ac præcipuum, spiritale est et æternum, cum ait, *In te benedicentur universæ cognationes terræ.*

Pro quo Nota. *In te*, id est, in semine tuo, ut exponitur Genes. 22. 17. hoc est in Christo, qui ex Abraham natus est, ut hic exponit Apostolus v. 16. q. d. Per Christum filium tuum, perque fidem in Christum omnes gentes benedicentur, id est justificabuntur, fientque amici et filii Dei, ac consequenter hæredes regni Dei, ut aliquando audiant : *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.* Est ergo quod gaudeas Abraham; quia per Christum, filium tuum patereris omnium credentium, justorum, et electorum. Ita Hieron. Anselm. et alii.

Posset Secundo, etiam sic accipi ; *in te*, id est, instar tui, ad tui imitationem et exemplum. q. d. Sicut tu per fidem, ita et omnes Gentes per fidem, non per opera legis, *benedicentur*, id est justificabuntur. Hebræi enim litteram ב *bet*, id est *in*, sæpe sumunt pro affini servili littera כ *caph*, quæ est nota similitudinis et comparationis. Ita Chrysost. Augustin. Theoph. Œcum. S. Thom.

Adverte hic. Sicut dicere Dei, utpote efficax, idem est, quod facere (*ipse* enim *dixit, et facta sunt :*) ita benedicere Dei, idem est, quod benefacere, et bona largiri, quæ quo majora sunt, eo major est benedictio. Jam quia maximum bonum est gratia et justitia, per quam simus divinæ consortes naturæ, amici, filii, hæredesque Dei et gloriæ cœlestis; hinc benedictio absolute posita eamdem per antonomasiam significat. Hæc ergo Abrahæ benedictio proprie hanc Abrahæ justificationem significat, ac posterorum ejus, hoc est, fidelium, qui per Christum renati Abrahæ fidem imitantur. Unde recte explicant Patres : *benedicentur*, id est, inquiunt justificabuntur, benedictionem, id est justitiam assequentur; nec enim majus bonum benedictionemve Deus nobis donare potest, quam suam justitiam, amicitiam, filiationem.

Denique hinc patet, non bene Pagninum vertisse, *in te benedicent se omnes gentes*, dicendo scilicet : Utinam sim tam felix et benedictus, quam Abraham fuit. Hebræum enim נברכו *nibrechu*, pure passivum est, conjugationis scilicet passivæ *niphal*, proprieque significat *benedicentur;* non ergo significat actionem reflexam agentis in seipsum, scilicet, *benedicent se :* hæc enim significatur ultima conjugatione *hitpael*. Rursum versionem ac sensum Pagnini plane hic excludit versio ac sensus S. Pauli.

9. Igitur qui ex fide sunt benedicentur cum fideli Abraham.] Infert hanc conclusionem ex antecedente præmisso v. præced. q. d. A Deo prædictum et promissum est Abrahæ, *In te*, id est in semine tuo, scilicet Christo, id est, per Christum, ac Christi merita, *omnes Gentes*, quæ illi credent et obedient, hac Christi fide et obedientia, *benedicentur*, hoc est, justificabuntur; igitur vere hæc eis benedictio et justitia obveniet. Probatur consequentia : quia Dei prædictio ac promissio falli aut fallere non potest. Ex secundo sensu jam dicto v. 8. simile est argumentum : Prædictum et promissum est Abrahæ, *In te*, id est instar tui, *benedicentur omnes Gentes :* atqui tu ô Abraham ex fide justificatus es, ut v. 6. probavi ex verbis Geneseos c. 15. ergo et Gentes per fidem justificabuntur, ac consequenter, qui ex fide sunt, id est fideles, *benedicentur*, hoc est justificabuntur, *cum fideli Abraham.* Hunc secundum sensum magis innuit τὸ *cum fideli Abraham.* q. d. Instar fidelis Abrahæ Gentes per fidem æque ipsæ justificabuntur.

Nota rursum græcismum : *Qui ex fide sunt*, hoc est fideles; sic *qui ex circumcisione sunt*, id est, Judæi circumcisionis legisque veteris sectatores. Eosdem v. sequ. vocat eos *qui sunt ex operibus legis*, hoc est, qui opera legis sectantur, iis nituntur, ex iis sperant et arrogant sibi justitiam. Secundo pro *benedicentur*, græce est εὐλογοῦνται, id est *benedicuntur*, in præsenti.

10. Quicumque ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt.] Quæsivit v. 5. unde justitia obtingat, an ex lege, an ex fide? tacite respondit ex fide, idque hucusque probavit exemplo Abrahæ : jam idem probat Tertio, alteram adversamque partem destruendo, videlicet quod non ex lege : *Quia*, inquit, *quicumque ex operibus legis sunt* (id est qui iis nituntur, fidunt, justificari volunt,) *sub maledicto sunt*, hoc est maledictioni et execrationi, puta æternæ damnationi, sunt obnoxii; ergo lex non benedictionem, sed maledictionem adfert.

Antecedens probat hoc syllogismo : Quicumque non facit totam legem, est maledictus à lege : atqui nemo sine fide et gratia Christi facit totam legem, uti suppono, tanquam vobis experientia notum; scitis enim legem sine gratia impleri non posse, et legem non dare gratiam, sed Christum, legemque tantum docere, minari et punire) ergo sine fide nemo est immunis à maledicto legis, quod lex sui violatoribus in-

tentat, sed omnes maledicti sunt à lege : q. d. Ergo lex maledicit, sola fides benedicit.

Magis dialectice, videlicet in prima figura in *barbara*, ita hoc argumentum dispones : Quicumque aliquam legem violat, est maledictus à lege : atqui omnes, qui sub lege sunt seclusi à fide et gratia Christi, legem violant : ergo omnes qui sub lege sunt, sunt ab ea maledicti. Majorem probat verbis sequentibus, sententia scilicet Deut. 27. 26. Minorem, ut dixi, supponit ut certam et notam ; infert ergo conclusionem æque certam et infallibilem. Ubi Nota, necessario hanc minorem supplendam esse : si enim sola major ponatur, nihil concludet, potuissetque dicere Galatis Judaizantes : Nos sumus tam sub benedictione quam sub maledictione ; sicut enim lex sui violatores maledicit, ita sui observatores benedicit, Deut. 28. 2. si ergo legem veterem servaveritis, eritis nobiscum benedicti sed hoc necessario minore jam dicta suppleta corruit.

SCRIPTUM EST ENIM : MALEDICTUS OMNIS QUI NON PERMANSERIT IN OMNIBUS, QUÆ SCRIPTA SUNT IN LIBRO LEGIS.] Aquila vertit, *maledictus, qui non statuerit ;* Symmach. *qui non firmaverit ;* Theodot. *qui non suscitaverit verba legis hujus, ut faciat ea.* Id est, ut Syrus, qui ea non præstiterit. Septuag. non verbum, sed sensum reddunt : ὃς οὐκ ἐμμένει, *qui non immanserit.* Sed major vis est in Hebræo הקים *hekim*, id est, stare fecerit, qui enim firmiter et constanter per omnia legem observat, eam facto et exemplo quasi stabilit, statuit, erigit, firmat et sancit. Unde ut vim vocis exprimant Septuag. et Paulus, addunt τὸ *in omnibus* quod non est in Hebræo : Hæc est major syllogismi supra dicti.

Nota. Relinquit minorem ut experientia notam, non hanc, ut vult Calvinus : Atqui nemo potest facere legem ; ergo lex impossibilis est et omnes necessario sunt sub legis maledicto : hoc enim impium est, sed istam : Atqui nemo sine fide et gratia Christi facit universam legem : ergo sine fide Christi, omnes sunt sub maledicto. Ita Hier. Sic enim lex non est impossibilis, et Deus non præcipit impossibilia ; licet enim per naturæ legisque vires tota impleri non possit, potest tamen tota impleri per vires gratiæ, quam Deus credentibus et orantibus omnibus tam Judæis quam Gentibus per mediatorem Christum paratus est dare.

Nota Secundo, non omnes, qui aliquam legem violabant, fuisse maledictos : quædam enim leges etiamsi divinæ essent, et à Deo latæ, tamen ob materiæ parvitatem tantum obligabant sub peccato veniali, ut lex vetans in nido capi matrem simul cum pullis, Deuter. 22. 6. et lex vetans vineam seri altero semine, ibid. v. 9. et lex vetans vestem ex lana linoque contextam, v. 11. Loquitur ergo lex Deuter. 27. quam citat hic Paulus, de legibus Decalogi, quæ graves sunt, ac de rebus magni momenti : ideoque obligant sub peccato mortali, quarum qui vel unam violat, maledictus est. Inspice citatum c. 27. Deuter. ac ita esse videbis. Supponit Apostolus sine gratia Christi totum Decalogum, à nemine impleri posse : ideoque concludit, omnes, qui sub lege sunt, esse ab ea maledictos.

11. QUONIAM AUTEM.] Est nova et quarta ratio, probans nos non ex lege, sed ex fide Christi justificari ; conglomerat enim Apostolus rationes et Scripturæ loca, ut Galatis id persuadeat. Unde sicut v. 6. usus est argumento petito ab exemplo Abrahæ, et v. præced. idem probavit ex maledictione quam lex suis intentat Deut. 27. ita hic idem probat ex Habacuc c. 2. 4. ubi dicitur : *Justus* non ex lege, sed *ex fide vivit*, quem locum explicavi Rom. 1. v. 17.

12. LEX AUTEM NON EST EX FIDE, lex non docet, non affert fidem et gratiam, qua legem impleamus, justificemur, juste, sancte ac beate vivamus : sed supple, tantum de lege dicitur Ezech. 20. 11, Levit. 18. 9. QUI FECERIT EA (videlicet quæ lex jubet) VIVET IN ILLIS,] id est, non punietur morte, quam lex transgressoribus intentat ; sed donabitur vita et bonorum temporalium abundantia, quam lex sui observatoribus promittit. Idem dixit Rom. 10. 5. est enim hæc epist. ad Galatas epistolæ ad Rom. ut dixi, quasi compendium.

Ubi Nota antithesin fidei et legis. De fide dicitur : quia justus, qua scilicet talis, ex ea vivet, puta vita justitiæ, gratiæ et gloriæ, quæ absoluta, perfecta et beata est vita. De lege vero non dicitur absolute, quod qui eam fecerit vivet, sed, *vivet in illis*, q. d. Vivet ea vita, iisque bonis, quæ præcepta legis suis promittunt, scilicet in abundantia frumenti, vini et olei.

13. CHRISTUS FACTUS EST PRO NOBIS MALEDICTUM.] Græce κατάρα, maledictio, execratio. Nota. Christus in se suaque persona benedictus, factus est maledictio, quatenus personam subiit peccatorum, quorum peccata et execrationes in se luendas et expiendas suscepit : non secus ac si quis debitum tertii in se suscipiat, debitor fit et dicitur ; sic et hic Christus pro nobis fit et dicitur maledictum et peccatum, licet non tam proprie : nam debitum pecuniarium vere in alium transferri potest, peccatum vero in alium proprie tranferri nequit, sed dicitur transscribi æstimatione et denominatione civili in eum, qui pœnam peccati subit. Est ergo catachresis, et metonymia. Quemadmodum ergo 2. Cor. 5. 21. Christus dicitur factus pro nobis *peccatum*, id est, hostia pro peccato, cui olim manum impositione peccata omnia imponebantur ; sic dicitur hic factus *maledictum pro nobis*, hoc est, maledictus, execrabilis : quia, ut Rupert. maledictiones humani generis Deus in Christum transposuit, ut videlicet pro nobis infame execrabile crucis supplicium subiret, idque tum ad ostendendam peccati enormitatem, quamque peccatum sit res execranda, tum ad patientiæ omniumque virtutum exemplum, *Ut non solum nullam mortem, sed etiam nullum mortis genus Christiana libertas, sicut Judaica servitus, formidaret*, ait S. August. l. contra Adimant. 21. et Tertull. l. de Patientia c. 8. *Dominus*, ait, *ipse maledictus in lege est, et tamen solus est benedictus. Igitur Dominum servi consequamur, et maledicamur patienter, ut benedicti esse possimus.*

QUIA SCRIPTUM EST (Deut. 21. 23.) MALEDICTUS OMNIS QUI PENDET IN LIGNO.] Deut. 21. 23. dicitur, *Maledictus à Deo est, qui pendet in ligno* hebraice קלת אלהים תלוי *killat elohim talui*, id est, ut Aquila et Theodot. *maledictio Dei est suspensus ;* Symmachus, *in blasphemiam Dei est suspensus ;* Ebion hæresiarches semijudæus et semichristianus, ait Hier. vertit, ὕβρις θεοῦ ὁ κρεμάμενος, id est *injuria*, sive *contumelia, Dei est, qui pendet ;* alius vertit, λοιδορία, hoc est, *convicium Dei est suspensus.* Hebræa enim radix in *piel* scilicet קלל *killel*, significat conviciari et blasphemare. Addit Hieron. *Dicebat Hebræus qui me docuit*

(Barhanlna nomine) *etiam sic posse verti, Contumeliose Deus suspensus est.* Paulus omittit nomen Dei. Unde S. Hieron. putat Dei nomen in Deuter. olim non fuisse, sed postea ab aliquo Judæo insertum, ut infamiam nobis inureret qui in Christum à Deo maledictum credimus. Sed hoc non videtur probabile : omnes enim codices Hebræi, Latini, Græci, et Septuag. (teste S. Hieron. quos sequi solet Paulus) habent in Deuter. nomen Dei, vel à Deo. Paulus ergo studio Dei nomen omisit propter Judæos, ac propter Galatas à Christo semiaversos, ne eos magis ab ipso averteret, si audirent eum à Deo fuisse maledictum.

Nota Primo. Hinc et aliis locis, ut Num. 25. 4. Josue 8. v. 29. 2. Reg. 21. v. 9. patet Judæos, ut lapidatione, gladio, igne, ita et crucis pœna in plectendis sontibus uti potuisse, quod male negarunt nonnulli.

Secundo. Pœna crucis utebantur in summis sceleribus puniendis, videlicet blasphemiæ, idololatriæ, tyrannidis, uti Christum quasi Judææ regnum affectantem crucifixerunt. Hinc præ aliis sontibus suspensi habebantur execrabiles, et maledicti à Deo et hominibus, ut hic dicitur, eratque non solum Romanis, sed et Judæis hac ex lege crux supplicium summè infame, ignominiosum et execrandum.

Hinc Tertio Nota. Loco Deut. citato, ita de cruce et suspensis sancit Deus : *Quando,* inquit, *peccaverit homo quod morte plectendum est, et adjudicatus morti appensus fuerit in patibulo; non permanebit cadaver ejus in ligno, sed in eadem die sepelietur : quia maledictus à Deo est qui pendet in ligno; et nequaquam contaminabis terram tuam.* Quod licet abulensis argumento à simili extendat ad lapidatos, gladio, aliove instrumento peremptos, quasi lex velit omnes occisos quolibet supplicio tanquam maledicta sepeliri ante vesperam; tamen contrarium longe verius est : lex enim præcise tantum suspensis hoc assignat et irrogat, hi enim præ aliis habebantur execrabiles.

Quæres, quæ fuerit causa hujus legis, cur videlicet voluerit Deus corpora suspensorum ante vesperam sepeliri? Respondet Andr. Masius in Josue 8. 28. *Quia,* inquit, *cadaver hoc censetur contaminare terram : imbuit enim homines terræ habitores impiissima et perniciosissima mortalitatis animæ opinione, dum scilicet humana corpora bestiarum instar honore sepulturæ carere, negligi et projici vident.* Hæc ratio sublimior est, quam germanior : nec enim est adæquata suspensis, sed omnibus quacumque morte peremptis : lex autem jubens cadavera sepeliri, tantum de suspensis loquitur. Melius ergo Cajet. et alii causam dant, quod scilicet vellet Deus suspensos, utpote facinorosissimos, omnino deleri de terra, adeo ut nec eorum cadavera superessent; in pœnam scilicet et infamiam tantorum scelerum, ob quæ omnino interimi, et quasi annihilari merebantur, utpote toti execrabiles, et indigni terram tangere et afflare : sic veneficæ, incendiarii, sodomitæ flammis puniuntur, et in cineres rediguntur, quasi sceleratissimi et abominabiles, ideoque omnino de terra eradendi, ac in nihilum redigendi.

Ubi notanda est Scripturæ phrasis : solet enim dicere terram sceleribus pollui, gemere, clamare, irasci, vindictam expetere, imo habitatores suos evomere, uti de Chananæis dicit Levit. 18. 28. Per prosopopœiam enim ad majorem emphasim rei inanimæ, scilicet terræ, tribuitur vita, sensus, gemitus, ira, vomitus; ut significetur enormitas criminum incolarum terræ, quæ tanta fuit, ut ipsa terra, elementa, aliæque creaturæ irrationales suo semper creatori obedientes, et pro illo pugnantes, tantos peccatores detestarentur, eosque quasi evomerent, cum illi ab ea per Deum ac Hebræos expulsi sunt, detestarentur, inquam, appetitu naturali, quo naturæ pondere in ordinem suum, ac totius universi bonum, Deique vindicis voluntatem implendam feruntur, et aversantur ea quæ his sunt contraria, puta peccata : idem facturæ appetitu rationali, ac humana detestatione, si eam haberent, ejusque capaces ac compotes essent.

Denique juxta hanc legem Deut. Christus, utpote suspensus, eadem die, qua crucifixus est ante vesperam, quia sabbatum et requies ab operibus incipiebat, à cruce depositus, et sepultus est, quanquam nec Christus, utpote innocentissimus ac injustissime ad crucem et suspendium condemnatus, hac lege Deuter. contineretur. Unde Hebræus ille jam dictus S. Hier. præceptor ex Hebræo prophetice ita verti posse censuit : *Non permanebit cadaver ejus* (Christi) *in ligno, quia contumeliose Deus suspensus est.* Nec etiam Judæi hanc legem Christi de cruce depositioni prætexuerunt, sed potius indecori speciem, ne scilicet sabbati insequentis celeberrimi, utpote paschalis, decorem tam infami spectro Christi crucifixi funestarent, ut patet Joan. 19. 31.

Ubi adverte. Hæc Deuter. lex, judicialis fuit, ideoque jam per Christi legem et mortem abrogata est, uti et aliæ omnes judiciales et cæremoniales leges veteres. Hinc jam nec præ aliis sontibus suspensi sunt maledicti, nec eadem die sepeliuntur, sed per dies, menses et annos pendent in patibulo ad terrorem ceterorum malefactorum.

Moraliter ac pie S. Hieron. Hic : *Domini* (Christi) *injuria,* inquit, *nostra est gloria. Ille mortuus est; ut nos viveremus. Ille descendit ad inferos, ut nos ascenderemus in cœlum. Ille factus est stultitia, ut nos sapientia fieremus. Ille se de plenitudine, et de forma Dei evacuavit, formam servi accipiens, ut in nobis habitaret plenitudo divinitatis, et Domini fieremus è servis. Ille pependit in ligno, ut peccatum, quod commiseramus in ligno scientiæ, ligno deleret appensus. Crux ejus amaras aquas vertit in dulcem saporem, et securim perditam, in profundumque demersam, missa influenta Jordanis levavit. Ad postremum factus est ille maledictio, factus, inquam, non natus, ut benedictiones quæ promissæ fuerunt Abrahæ, ipso auctore et prævio trasferrentur ad Gentes, et spiritus repromissio per fidem illius compleretur in nobis.* Vide et Chrysost. et Anselm.

14. Ut in gentibus benedictio Abrahæ fieret. Pendet ex v. præced. Christus nos redemit de maledicto legis *factus pro nobis maledictum,* ut pro maledictione induceret in Gentes benedictionem Abrahæ promissam : nimirum : ut pollicitationem Spiritus, id est, Spiritum sanctum nos justificantem et sanctificantem, filiis Abrahæ, id est credentibus, promissum accipiamus per fidem,] qua credimus in Christum Abrahæ filium, in quo hanc benedictionem constituit et consignavit Deus, dicens Abrahæ : *In te,* id est in semine tuo, quod est Christus, *benedicentur omnes Gentes,* ut dixi v. 8.

15. SECUNDUM HOMINEM DICO,] id est, juxta morem et consuetudinem hominum loquor. Τὸ enim *secundum* respondet Hebræo *caph,* quod est nota similitudinis, significans sicut, juxta, secundum, ad instar. Sic Job 31. 33. dicitur : *Si abscondi quasi homo* (hebraice כאדם *caadam,* id est, secundum vel juxta hominem, instar hominis, uti homines facere solent) *peccatum meum,* et psal. 81. 7. *Vos autem sicut homines* (hebraice *caadam,* id est, juxta hominem, more hominum) *moriemini,* et Osee 6. 7. *Ipsi autem sicut Adam* (hebraice *caadam*, id est, secundum Adam vel hominem, uti Adam fecit, et homo facere solet) *trangressi sunt pactum.*

Sensus ergo Pauli est, q. d. In hac spiritali divinaque re, humano ac vulgari utor exemplo testamenti et testatoris, ut probem nos benedictionem Abrahæ jam dictam hæreditare non per legem, sed per fidem Christi, juxta Dei pactum cum Abraham initum; ut merito pudere vos debeat, ô Galatæ, quod minus tribuatis Dei, quam hominis testamentis et pactis. Est hic nova et quinta ratio, petita ex Dei pacto et promissione, qua probat nos justificari, non ex lege, sed fide.

TAMEN (tametsi) non nisi HOMINIS TESTAMENTUM, id est pactum, sit CONFIRMATUM, NEMO illud SPERNIT AUT SUPERORDINAT,] id est immutat, aliter ordinat, et disponit ultra quam à testatore ordinatum et dispositum est, hoc est, nec demit, nec addit, nec derogat, nec arrogat. Nota. Græcum ὅμως, id est tamen, subinde tametsi significat. Unde Vatabl. et alii passim vertunt, *hominis licet testamentum, tamen si sit comprobatum, nemo illud rejicit, aut aliquid illi addit.*

16. ABRAHÆ DICTÆ SUNT PROMISSIONES, ET SEMINI EJUS,] scilicet Genes. 22. 16. et seq. ubi dicitur : *Quia fecisti hanc rem* (ut mihi obediens velles immolare filium tuum Isaac) *benedicam tibi,* etc., *et benedicentur in semine tuo omnes gentes.* Unde colligunt interprete Abraham hac obedientia, filiique victima meruisse, ut ex sua potius stirpe, quam alia, imo ex eodem Isaac, quem immolare voluerat, nasceretur Christus, per quem omnes gentes benedicerentur, et implerentur benedictiones et promissiones Abrahæ factæ. Unde recte Apostolus docet hic promissiones has factas Abrahæ et semini, id est filio, videlicet Christo ex Abrahæ semine nascituro. Licet enim Genes. 22. tantum dicatur eas Abrahæ factas in semine, non autem, et semini ejus : hoc ipso tamen, quo factæ sunt Abrahæ, et semine, non tam Abrahæ, quam semine ejus factæ sunt; non secus ac si rex Comiti promittat ac dicat. In filio tuo exaltabo familiam tuam, faciamque eum Ducem et Principem, non tam Comiti, quam Comitis filio benedicit, et Ducatum familiæque exaltationem pollicetur : ita et hic Deus dicens Abrahæ, *In semine tuo benedicentur omnes gentes;* non tam personæ Abrahæ, quam Christo hanc benedictionem, hoc est justificationem ac salutem gentium omnium, pollicetur, illarum scilicet, quæ Christi fidem amplectentes Christo credent, et obedient.

NON DICIT : ET SEMINIBUS, QUASI IN MULTIS; SED QUASI IN UNO ; ET SEMINI TUO QUI EST CHRISTUS.] Dices : Semen idem est, quod posteritas, et posteri ; ergo multos significat numero etiam singulari : est enim collectivum nomen sicut populus; quomodo ergo Apostolus concludit, Dicit Scriptura *Semini,* non, *Seminibus;* ergo in uno, scilicet Christo, non in multis Abrahæ promissiones implentur?

Respondeo, *Semen*, subinde collectivum est, et posteros omnes significat, ut cum dicitur: *Erit semen tuum sicut stellæ cæli;* subinde vero certam tantum personam significat, idque ex adjunctis colligi debet : sic sumitur Gen. 21. 13. *Sed et filium ancillæ tuæ* (Ismael) *faciam in gentem magnam, quia semen tuum,* id est filius tuus, *est :* sic et hic debere sumi patet tum ex S. Pauli hoc loco, et communi omnium interpretum, veterumque Rabbinorum expositione, qui omnes per *semen* hoc intelligunt Christum, per quem Deus omnes gentes benedicet : tum quia alioqui, si *semen* priore significatione ut collectivum acciperetur hic, falsa esset hæc prophetia et promissio : constat enim in posteritate Abrahæ, id est, in populo Judaico, omnes gentes non esse benedictas, imo Judæos aliæ omnes gentes aversabantur, erantque Judæi probrum et maledictum Gentium.

17. HOC AUTEM DICO, TESTAMENTUM CONFIRMATUM A DEO : QUÆ POST QUADRINGENTOS ET TRIGINTA ANNOS FACTA EST LEX, NON IRRITUM FACIT AD EVACUANDAM PROMISSIONEM.] q. d. Si, ut dixi v. 15. hominis testamentum et pactum nemo irritare audet aut potest : multo ergo minus testamentum, id est, pactum Dei cum Abrahamo initum *in Christum* (ut addunt Græca) id est, de Christo omnes gentes benedicturo, irritare potuit lex longe posterior, utpote quæ demum post 430. annos ab hac promissione data est in Sina. Ita Œcumen.

Nota. Hic et alibi hæc tria, scilicet Hebræum ברית *berit,* Græcum διαθήκη, et Latinum *testamentum,* idem sunt, significantque quodvis pactum. Hoc enim adæquate in Scriptura significat Hebræum *berit,* quod Septuag. vertunt διαθήκη, scilicet ut sit idem quod συνθήκη. Ita Hier. Chrysost. Theophyl. Œcumen. idem est Aristophane et Demosthene ostendit Budæus, de quo plura dixi 1. Cor. 11. 25. S. August. tamen proprie capit hic testamentum Dei : *Quia,* inquit, *quod mors testatoris valet ad confirmandum testamentum, hoc incommutabilitas promissionis Dei valet ad firmandum suam promissionem.*

QUÆ POST QUADRINGENTOS ET TRIGINTA ANNOS FACTA EST LEX.] Gravis hic quæstio est de hisce annis, inde inchoari debeant : nam de fine et termino illorum satis constat, terminari scilicet illo anno, quo data est lex Judæis in Sina per Mosen, ut hic dicitur. Videtur enim hic Pauli annorum computus pugnare cum exodi 12. 40. ubi dicitur, *Habitatio autem filiorum Israel, quo manserunt in Ægypto, fuit quadringentorum triginta annorum :* habitare enim cœperunt in Ægypto cum Jacob urgente fame vocatus à Josepho filio eo descendit. Ab hoc Jacobi in Ægyptum descensu usque ad exitum Hebræorum ex Ægypto, sunt 430. anni, quomodo ergo Apostolus ab Abraham totidem tantum numerat, cum ab Abraham usque ad descensum hunc Jacobi effluxerint plusquam ducenti anni, et consequenter ab Abraham usque ad exitum Hebræorum ex Ægypto non tantum 430. sed 630 numerare debuisset?

Dico breviter cum August. quæst. 47. in Exod. cum Athanasio, vel potius Anastasio in Synopsi S. Scripturæ in Exodo, cum Eusebio in Chronico, cum Ruperto, Abulensi, Cajetano in Exodi 12. eosdem esse annos quos Paulus hic

numerat, cum illis quos Moses computat loco Exodi citato, 12, scilicet c. v. 40. ac utrosque inchoandos esse non à descensu Jacobi in Ægyptum, sed ab anno 75. Abrahami, quo anno Abraham evocatus à Deo cœpit à domo ac patria sua, Haran scilicet, peregrinari versus terram Chanaan: hoc enim anno 75. vitæ suæ benedictiones et promissiones illas, de quibus hic Apostolus, accepit, ut patet Genes. 12. initio capitis.

Patet hoc Primo: nam clarum est Hebræos à descensu Jacobi non habitasse 430. annos in Ægypto, ex eo quod Caath descendit cum avo suo Jacob in Ægyptum, Caath autem vixit 133. annos, cujus filius Amram 137. annos vixit. Hic Amram genuit Mosen, Mosis autem anno 81. egressi sunt Hebræi ex Ægypto. Quæ omnia patent Exodi 6. v. 18. et 20. et Exodi 7. 7. quos annos si simul omnes jungas, non summam 430. sed 351. tantum conficient. Ab hisce vero annis demendi sunt anni Caath, quibus vixit postquam genuit Amram, et anni Amram, quibus vixit postquam genuit Mosen: illi enim anni Caath in annis Amram, et reliqui illi anni Amram in annis Mosis, quibus patri suo Amram convixit, continentur. Hinc sequitur hos annos 430. Exodi, non à descensu Jacob, sed longe anterius, à peregrinatione scilicet Abrahæ ex Haran versus Chanaan, arcessendos et inchoandos esse, idque diserte exprimunt Septuag. Exodi 12. cum vertunt, *at habitatio filiorum Israel, quam habitarunt ipsi et patres eorum in terra Ægypti et Chanaan, fuit quadringentorum triginta annorum.*

Prob. Secundo, quia Apostolus hic post 430. annos non à Jacobi, sed ab Abrahæ vocatione, peregrinatione et promissione numerandos factam ait legem: atqui lex eodem anno est data, quo egressi sunt Hebræi ex Ægypto, mense videlicet tertio post egressum, ut dicitur Exodi 19. v. 1. Vide quæ dixi Exodi 12. 40.

18. NAM SI EX LEGE HÆREDITAS (si ex lege Mosis hæredes efficimur benedictionis Abrahæ, hoc est, justitiæ et salutis) ergo NON EX PROMISSIONE.] Sed hoc est falsum, quia hanc benedictionem donavit Deus per repromissionem, promittens scilicet Abrahæ semen, id est Christum, in quo, et per quem omnes gentes quæ in eum crederent, benedicerentur: si ex promissione Christi, ergo ex fide Christi, non ex lege Mosis hæc benedictio Abrahæ promissa gentibus omnibus obtigit: promissio enim jam dicta fidem Christi involvit, uti patet eam perlegenti.

19. QUID IGITUR LEX?] Ad quid lex post promissionem subinducta fuit, si Dei non explet promissionem, si promissam Abrahæ benedictionem non complet? Respondet, legem à Deo positam et datam esse propter transgressiones, scilicet puniendas et coercendas, ait Hieron. et Chrysost.; hoc enim directe intendit legislator Deus, cum legem tulit; indirecte vero, ut ait August. propter transgressiones, scilicet declarandas, posita est lex; ut nimirum populus superbus visa lege, agnosceret peccata sua quæ contra legem committit, sibique Christi gratia opus esse ad eam implendam, itaque lex tacite homines ad Christum transmittebat. Unde subdit:

DONEC VENIRET SEMEN, hoc est Christus, CUI PROMISERAT.] Deus scilicet, per eum benedicendas esse gentes, hoc est justificandas, ut pie deinceps ac juste vivere, legemque implere possint. q. d. Data est lex quasi pædagogus noster, usque ad Christum; ergo Christo jam præsente, officio suo perfuncta est, quid ergo ulterius eam prorogare vultis, ô Judæi? ita Chrysost.

PROPTER TRANSGRESSIONES POSITA EST,] διαταγεῖς, disposita est suo ordine, uti miles suo loco et ordine in acie à duce disponitur: sic et lex suo et apto ordine, tempore, loco, modo disposita, et quasi in acie ordinata fuit.

Primo, suo ordine, quia inter legem naturæ et Evangelium, quasi media intercessit: quia perfectior fuit lege naturæ, sed imperfectior Evangelio, fuitque via et præparatio ad Evangelium.

Secundo, suo tempore, quia populo illi rudi, mox ut Ægypto eductus in unam gentem, remp. et Ecclesiam ab aliis gentibus separatam coalescere cœpit, data est lex, ne ad idololatriam et libertatem aliarum gentium difflueret.

Tertio, suo loco, quia in Sina ante ingressum in Chanaan facta est quasi conditio fœderalis: promisit enim Deus se Hebræos in Chanaan inducturum, eamque illis in possessionem traditurum, si legem quasi prævium ducem sequerentur, eamque quasi pacti ac fœderis conditionem observarent.

Quarto, suo modo, quia legem illam angelus ex Sina voce tubali, cum terrifico terræ motu, fulguribus ac tonitru toti populo proclamavit et promulgavit, quasi legem timoris et terroris, ad duros ac rebelles Judæos quasi servos ejus metu et pœnis in officio continendos. His quatuor modis exterius ordinata fuit lex.

Quinto, interius ordinata fuit, quia ipsa legis præcepta rectissime ordinata sunt, ordinabantque Hebræos Primo, ad Deum per cæremonias et sacrificia rite colendum; Secundo, ad proximum non lædendum, vel, si læsus esset, ad ei juste satisfaciendum per leges judiciales; Tertio, ad hominem in seipso rite componendum per leges morales decalogi.

Consequenter simili modo longe ordinatior fuit lex nova Christi, quæ veteri successit. Primo, quia data fuit suo ordine, ultimo scilicet loco quasi perfectissima, et apex legum omnium.

Secundo, suo tempore, ultima scilicet mundi ætate, cum venit Christus ejus legislator, data est et promulgata in pentecoste, quinquagesima scilicet die à paschate, que plenæ remissionis, libertatis, felicitatis, æternitatis, æternique jubilei est symbolum.

Tertio, suo loco, scilicet non in Sina, sed in Sion, quæ typus est ac quasi specula gloriæ cœlestis, ad quam hæc lex nos inducit, de quo cap. seq.

Quarto, suo modo, quia cum spiritu vehementi, et linguis ineis, Spiritusque sancti efficacia ac zelo prædicandi, et convertendi gentes quaslibet, data et lata est, quasi lex igniti amoris et incensæ charitatis.

Quinto, quia in se ordinatissima est per præcepta fidei, spei, justitiæ, charitatis et Sacramentorum.

ORDINATA PER ANGELOS.] Hinc patet, Deum non per se locutum fuisse Mosi, sed per angelum, qui tamen Dei personam sustinuit, loquiturque quasi Deus, cum ait, *Ego sum Dominus Deus tuus*, Exodi 20. 2. sicut legatus regis loquitur in persona, nomine et auctoritate regis sui. Angelus ergo vice Dei immediate legem decalogi ex

Sina promulgavit toti populo, Exodi 20. Alias vero cæremoniales leges de fabrica tabernaculi, arcæ, Cherubim, de sacrificiis, de lustrationibus, quæ Levitico enarrantur, et judiciales, quæ Exodi 21. et 22. et sparsim in Pentateucho præscribuntur, angelus cum Mose in Sina colloquens Mosi tradidit, ut ipse eas populo promulgaret.

In manu mediatoris.] Nota hebraismum *in manu*, id est per. q. d. Per mediatorem : quia enim manus est membrum, per quod operatur homo, et quasi organum organorum, hinc *manum* Hebræi vocant quodvis instrumentum per quod Deus, vel angelus, vel homo operantur : sic dicitur verbum Domini factum in manu Eliæ, Isaiæ, et aliorum Prophetarum, id est, per Eliam, Isaiam, et alios Prophetas tanquam Dei organa et instrumenta.

Mediatoris.] μεσίτου, Vatabl. *intercessoris ;* Erasmus, *conciliatoris ;* Noster ad verbum et adæquate vertit, *mediatoris :* mediator enim latius patet quam conciliator : qui enim mediat inter duos et intervenit, sive quasi internuntius, sive quasi interpres, sive quasi conciliator, utriusque dicitur mediator.

Quæritur, quis hic intelligatur *mediator?* S. Hieron. Chrysost. August. Ambros. intelligunt Christum Dominum : licet enim Christus tempore Mosis necdum esset actu, ac consequenter necdum mediator esset, erat tamen in decreto et destinatione Dei. q. d. Lex vetus data fuit potestate et auctoritate Christi mediatoris jam prædestinati à Deo : ergo sicut in Christi potestate fuit legem per Mosen dare, ita et in ejusdem potestate fuit eamdem per se jam natum abrogare.

Secundo, et melius Cyrillus 12. Thesauri c. 10. Nazianz. orat. 6. coram Gregor. Nysseno, Catharinus, Adamus, et alii, immo et Beza, intelligunt Mosen, qui Deut. 5.5. dicit se sequestrum fuisse et medium inter Deum et populum.

Patet Primo, quia Christus dici non potest mediator ut Deus, sed ut Deus homo factus : atqui tempore Mosis necdum erat homo : ergo necdum dici poterat mediator. Major patet, quia Christus qua Deus tantum, sicut et qua homo tantum, pars est et alterum extremorum : ergo ut sic, mediator non est, sed ut est Deus homo : ut enim est Deus homo, sic utramque partem et extremum, scilicet tam Deum, quam hominem in se quasi medio junxit et univit, atque qua Deus, mediatoris auctoritatem et dignitatem ; qua homo, mediatoris opera, passiones et merita exercuit.

Dices, Tempore Mosis Christus erat non actu, sed potestate et prædestinatione Dei. Contra, Apostolus mediatorem hic intelligit non potestate, sed actu ; quia per mediatorem hunc dicit ordinatam esse legem veterem, actu scilicet cum illa lex data est Hebræis : atqui Christus, utpote necdum existens, non potuit illam legem ordinare cum data est Hebræis in Sina ; ergo non potuit tunc esse mediator illius legis : quod enim non est, operari non potest, aut quidquam ordinare.

Secundo, τὸ *per angelos in manu mediatoris* significat angelos per ministerium mediatoris dedisse legem : atqui Christus dici non potest minister angelorum, sed angelorum dux est et princeps, ad Hebr. 1. ergo hic mediator non est Christus.

Tertio, lex vetus proprie data est per Mosen, sicut nova per Christum : ergo sicut Christus novæ legis et novi testamenti est mediator, ita Moses veteris.

Quarto, id docet Apostolus ad Hebr. 8. v. 5. et 6. et c. 9. v. 15. 19. 20.

Quod Nota contra Novantes, si enim Moses dicitur μεσίτης, id est *mediator*, sine Christi mediatoris injuria, ut etiam Beza fatetur, mediator, inquam, non quia conciliator, pacificator et redemptor Hebræorum fuit, sed quia eorum internuntius fuit apud Deum ; cur non magis Sancti mediatores nostri, sive Christi mediatoris et redemptoris injuria, dici possint, qui suis meritis et precibus gratiam Dei nobis conciliant ? Mirum sane est Novantes ita de hoc nomine tricari, et plebi fucum et umbras facere, cum de sensu et re ipsa, imo et de nomine, ut hic patet constet.

Sensus ergo Apostoli est, q. d. Lex vetus ab angelis data est, et lata per Mosen, nova vero per Christum ipsum, qui Deus est et homo, quique uti qua Deus legem veterem per Mosen tulit, ita potuit eamdem, cum natus est homo, per se abrogare, ut juxta promissiones Abrahæ factas, in semine ejus, hoc est, in seipso ex Abraham nato, Gentes omnes benediceret, id est, justificaret et salvaret.

20. Mediator autem unius non est.] Sed duorum, scilicet populorum, puta Judæorum et Gentium mediator est Christus, ait Ambros.

Secundo, *mediator Christus unius non est*, naturæ scilicet, sed duarum, puta humanæ et divinæ.

Tertio, *mediator* Moses *unius non est*, scilicet voluntatis, decreti et consilii, sed est mutabilis : quia homo est ; Deus autem in sua voluntate et promissione est immutabilis. In hanc propendet Adamus. Sed hæc omnia remota sunt à phrasi Scripturæ, et mente ac scopo Apostoli ; ergo

Quarto, et melius, *mediator est Christus, non unius*, sed duorum, non Deorum, quasi unus sit Pater, alter sit Filius, uti commenti sunt Arrius et Nestorius : Deus enim unius est et idem, non duo. Non etiam Christus mediator est duorum, scilicet Dei et angelorum, ut videlicet angelos Deo conciliet, quia angeli sancti eo non indigent, dæmones vero, utpote damnati, eo juvari non possunt : sed mediator duorum, vel inter duos, videlicet Deum et homines. q. d. et inferat : Ergo non lex, sed Christus nos homines redimit, justificat, Deoque reconciliat. Ita August. Theophyl. Anselm.

Quinto, et planissime, hæc videtur Apostoli esse mens, ut *mediatoris* nomen explicet. q. d. Mediator, quem dixi, Moses, *non est unius*, sed duorum certorum et determinatorum, Dei scilicet et Hebræorum, non autem Christianorum (ad quos vel maxime spectat benedictio, id est justitia et salus, Abrahæ promissa) Moses fuit mediator et interpres : Deus vero unus est, non duo. Itaque in hisce verbis vim argumenti non ponit Apostolus, nisi oblique et inchoate, sed tantum in iis explicandis ludit per antithesin, ut scilicet opponat mediatorem qui duorum est, Deo, qui unus est, in quo facit præcipuam vim, uti jam dicam.

Deus autem unius est.] q. d. Non sunt duo dii, quorum unus sit Deus legis et Judæorum, alter sit Deus Abrahæ et Christianorum, uti voluerunt Manichæi et Judæi : sed unus est Deus Judæo-

rum et Christianorum, idem auctor legis et Evangelii, ac consequenter hic unus et idem Deus per legem, quam dedit Judæis, noluit promissionem suam Abrahæ factam revocare, de benedictione nimirum et justitia acquirenda per semen Abrahæ, id est, per Christum Christique fidem et Evangelium : alias enim fuisset inconstans et sibimet contrarius ; quod vel cogitare est impium ; sed potius legem dedit, ut per eam quasi prædagogum ad Christum nos perduceret, ut à Christo benedictionem et justitiam Abrahæ promissam consequeremur. Unus ergo idemque Deus fecit Mosen mediatorem inter se et Hebr. modo eo revocato alium, puta Christum, fecit mediatorem inter se et Christianos omnium Gentium, atque per Christum benedixit et justificavit omnes Gentes, uti promiserat Abrahæ.

Hunc esse sensum Apostoli patet ex simili loco 1. Tim. 2. 5. ubi ex eo quod unus est Deus omnium gentium et hominum, probat illum velle omnes homines salvos fieri, et ex eodem principio deducit quod unus sit mediator Dei et hominum homo Christus Jesus. q. d. Deus vult non solos Judæos, sed et omnes Gentes salvas fieri. Rursum non soli Judæi, sed et omnes Gentes in peccatum prolapsæ indigent redemptore et mediatore. Is autem non potest esse Moses, utpote qui tantum Judæorum fuit mediator; ergo is sit Christus oportet : illi ergo Moses cedere debet. Christus enim est semen illud Abrahæ, in quod promisit Deus benedicendas esse omnes Gentes. Ita Gennad. apud Œcumen. et ex eo Salmeron.

21. Lex ergo adversus promissa Dei?] Occurrit objectioni, ut recte Hier. cujus occasionem dedisse videtur v. 19. cum ait : *Lex propter transgressionem posita*, vel, ut græce, προσετέθη, *adjuncta est*, *donec veniret semen :* inde enim quis colligat : Si lex promissioni adjuncta est, et quasi adrepsit, videtur quod sibi usurparit officium vivificandi et justificandi homines, ut scilicet illud, quod promissio continebat, exequeretur, eoque fungeretur donec veniret Christus; ad quid enim aliud adjungeretur promissioni? ad quid aliud præverteret Christum? nisi, ut tu ipse ais, *propter transgressiones*, scilicet abolendas per viva virtutum opera, quæ lex præscribit, ut iis justificemur. Quod si ita est, ergo lex adversatur promissis Dei : Deus enim hanc vivificationem et justificationem promisit fidei in Christum, non legi, imo hoc ipso ab ea legem exclusit.

Hunc esse sensum, patet ex seq. hanc enim interrogationem et objectionem excludens subdit : *Absit*, id est, hoc de lege dici non potest. *Si enim data esset lex, quæ posset vivificare, vere ex lege esset justitia.* q. d. Lex non potest vivificare; ergo non est contra Dei promissa, quæ vitam spiritalem promittunt dandam per Christum. Antecedens probatur, quia si lex vivificare posset, posset et justificare : hoc autem non potest, quia *conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus.* Lex itaque tantum data est, ut esset pædagogus noster ad Christum, ut ex fide justificaremur. q. d. Cum dixi legem positam propter transgressiones, intellexi, ut scilicet eas metu pœnæ coerceret, ne in opus externum prorumperent, non autem quasi internam concupiscentiam potuerit sola lex compescere, suggerendo spiritum vitalem gratiæ, quo vivaci amore gratia et spiritu legem impleamus.

Absit.] q. d. ait Anselm. Fieri hoc nequit ut dederit Deus legem, quæ adversaretur promissis suis; quia jam in hoc sibiipsi Deus foret contrarius : nunquam lex subsequens adversata est præcedentibus promissis, sed ut homines digne se præpararent ad ea à Christo Christique fide accipienda, jugiter admonuit : hactenus Anselmus. Ergo lex non est contraria promissioni, sed potius eam juvat, stabilit et firmat.

Si enim data esset lex, quæ posset vivificare, vere ex lege esset justitia.] *Vivificare*, hoc est, animæ vitam, nempe justitiam, tribuere : sed quia ex vita hac infert justitiam quasi distinctam; hinc Secundo, et melius, *vivificare* est facere ut viva sint hominis opera : quod fit dum homo vitalia opera et actiones virtutum ex interno charitatis et gratiæ spiritu exercet. Argumentatur ab effectu ad causam, à vitali scilicet opere ad vitam, sive animam; sicut enim recte sequitur : Hic homo comedit, loquitur, discurrit; ergo habet animam et vitam : ita similiter, si lex posset in nobis vitalia spiritus opera edere, sequeretur posse eumdem nobis spiritum charitatis et gratiæ, ipsamque justitiam tribuere; nec enim opera spiritus edi exercerive possunt sine spiritu, sicut nec opera vitæ sine anima.

22. Sed (ex lege non est justitia, quia) conclusit, id est, declaravit, et sententiæ suæ auctoritate pronuntiavit Scriptura, omnia, id est omnes, concludi sub peccato.] Hoc est, omnes esse peccatores, peccati reos, peccato obnoxios. Est hebraismus : verbum reale ponitur pro mentali vel vocali, juxta canticum 36. Scripturam hoc concludentem et pronunciantem citat Rom. 3. 9. Nota : ad auxesin pro omne dicit *omnia.*

Ut promissio (promissa Abrahæ benedictio, id est justitia, salus et hæreditas) ex fide, hoc est, per Christi fidem, daretur credentibus.] Ita Anselmus.

23. Prius autem quam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi, quasi servi in disciplina, in custodia et carcere onerosæ legis, quæ suis pœnis quasi cancellis et septis nos à peccato continebat, et coercebat in eam fidem, quæ revelanda erat,] ut scilicet per legis reprehensionem, minas et ostensionem pœnarum formaremur, præpararemur, aspiraremus ad fidem, libertatem et justitiam per Christum dandam. Ita Anselm. et Theoph.

24. Itaque lex pedagogus noster fuit.] *Pædagogus*, id est, puerum agens et ductans, ait Hieron. Græcis dicebatur servus, qui puerum quocumque iret, ducebat, curabat, regebat, quique primam ejus ætatem lascivientem, et in vitia proclivem, virgis coercebat, formabat, disciplinis puerilibus imbuebat, et ad altiora præparabat. Talis fuit lex, quæ Hebræos quasi pueros instituit, coercuit, formavit, præparavit.

In Christo, græce εἰς Χριστὸς, ad Christum, ut fide ejus renati justificemur.] Pulchre per prosopopœiam pædagogi personam tribuit legi et Mosi; fidei vero et Christo personam patris, quia Christi fide renascimur, fimusque Christi ac Dei filii, atque ex parvulis, quales eramus sub lege, subito quasi transformamur in ætatem, staturam et formam virilem.

26. Omnes enim, sive Judæi, qui fuistis sub

lege, quasi pædagogo; sive Gentiles, qui hoc pædagogo caruistis, hoc ipso, quo credidistis per fidem Christi, FILII DEI ESTIS.] Nota. Conjunctio causalis *enim*, causam significat cur non simus sub lege, quasi pædagogo, quia scilicet sumus filii Dei. Pueri enim cum sint quasi servi, ut ait c. 4. v. 1. imo quasi animalia et bestiolæ, quæ solo sensu reguntur, pædagogo egent: qui vero sunt pueritiam hanc transgressi per fidem Christi, factique filii Dei, creverunt in virum perfectum: ridiculum ergo esset eos quasi infantes adhuc et pueros pædagogo, id est legi, subjici: perinde enim esset, ait Theophyl. ac si, cum dies illuxerit, solem quis videre nollet, sed lucernam. Id magis explicat Apostolus initio c. seq. Pungit Judaizantes, q. d. Christus quasi pater nos quasi filios adultos regit et provehit, quid ergo ad legem et Mosen quasi pædagogum recurritis? quid rursum tanquam pueri ferulæ manum subditis?

PER FIDEM QUÆ EST IN CHRISTO,] in Christum; idem enim est credere Christo, in Christo, et in Christum, ut dixi c. 2. 16.

OMNES ENIM ESTIS FILII DEI PER FIDEM.] Non solam, sed baptismo, ut patet v. seq. et aliis fidei actibus declaratam et protestatam. Vide can. 3.

27. QUICUMQUE ENIM IN CHRISTO (hoc est, in fide ac baptismo Christi, non Mosis, non Joannis Baptistæ baptismo) BAPTIZATI ESTIS.] Nota. Mutat personam primam in secundam, vers. enim præced. dixit, *non summus*, scilicet nos Judæi, sub pædagogo: hic autem in secunda dicit, *Omnes enim estis*, quia à se Judæis transit ad alios, Galatas videlicet et Gentes.

CHRISTUM INDUISTIS,] copiosam Christi gratiam, dona, virtutes accepistis in baptismo, iis quasi veste circumfusi et amicti estis (Hebræis enim induere significat copiose et abunde aliqua re perfundi et imbui, ut dixi can. 28.) ita scilicet ut facti sitis consortes divinæ naturæ et filiationis, ac consequenter divinarum operationum, per quas Christus in vobis moribusque vestris reluceat; *Ut conversatio vestra quasi vestis splendida sit sanctitas Christi et christianitatis*, ait Anselm.

Hinc Secundo, et melius: sicut materia formam, corpus animam quasi vestem substantialem induit, ut ea suam deformitatem, nuditatem et ruditatem tegat et ornet: ita vos in baptismo Christum per gratiam induistis, ut Christi spiritus sit quasi forma et anima vestra; ac consequenter ad unam cum Christo cognationem, compositionem et filiationem reducti estis, ut, sicut Christus filius Dei est per naturam, ita vos sitis filii Dei per gratiam et adoptionem. Ita Chrysost. et Theophyl. Vult enim (ut patet ex rationali *enim*) probare eos esse filios Dei ex eo quod Christum, qui filius Dei est naturalis, induerint, suntque unum cum ipso, et quasi ipse Christus: de quo dixi 1. Corinth. 12. 12.

Nota efficaciam baptismi, quod non tantum gratiam et dona, sed et ipsum Christum nos induat, ut ait Apostolus, eoque nos vestiat et ornet. Quid ad hæc Novantes, qui docent baptismum nudum esse signum justitiæ per fidem acceptæ?

Pulchre de hac veste baptismali Christi tum interna et spiritali, tum externa et corporali, quæ pulcherrima adultis olim, in baptismo dabatur in signum et symbolum internæ, S. Agnes apud S. Ambros. serm. 90. *Ornavit me*, inquit, *inæstimabili dextrocherio, dextram meam et collum meum cinxit lapidibus pretiosis, tradidit auribus meis inestimabiles margaritas, et circumdedit me vernantibus atque coruscantibus gemmis, posuit signum in facie mea, ut nullum præter ipsum amatorem admittam; induit me cyclade auro texta, et immensis monilibus ornavit me.* Et infra: *Jam mel et lac ex ore ejus suscepi; jam amplexibus ejus castis astricta sum; jam corpus ejus corpori meo sociatum est, et sanguis ejus ornavit genas meas*, scilicet Eucharistia, quæ olim baptizatis dabatur, ut perfecte unirentur et incorporarentur Christo: iisdem dabatur lac et mel in symbolum suavitatis Christi, et legis Christianæ, quam inibant.

28. NON EST JUDÆUS, NEQUE GRÆCUS.] Supple, *in Christo*, ut sequitur, id est in christianismo, ait Hieron. In baptismo et fide Dei jam dicta nulla apud Deum et differentia generis, conditionis aut sexus: sed omnes, sive Judæi, sive Græci, id est Gentiles; sive servi, sive liberi; sive masculi, sive feminæ, unum sunt corpus mysticum, scilicet Ecclesia, cujus caput est Christus.

Secundo, et aptius: *unum*, vel, ut Chrysost. legit, *unus estis*, id est, unam formam, unam vitam et animam, quasi vestem jam dictam, unam eamdemque figuram, scilicet non angeli alicujus, sed Christi, induistis et habetis omnes, puta fidem, charitatem, Christique mores, ut videamini omnes esse unus homo, esse unus Christus. Ita Chrysost. Theophyl. et Anselm. qui inquit, *Unum estis unitate fidei et charitatis Christi.* q. d. Apostolus: Nihil ergo Judæi ex judaismo peculiare habent, quo ipsi vos Galatas, aliosque Gentiles invitent ad judaismum, cum tantum ex Christo et christianismo participent Gentes, quantum Judæi.

29. SI AUTEM VOS CHRISTI, scilicet quasi capitis estis membra, et quasi animæ estis corpus mysticum jam dictum; ERGO uti Christus, ita et vos SEMEN, id est filii, ABRAHÆ ESTIS,] ac consequenter benedictionis Abrahæ promissæ, id est, justitiæ et salutis, estis hæredes. Unde clarius et apertius sic præcedentia legit Ambros. *Sic ergo vos unum estis in Christo; ergo semen Abrahæ estis.*

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur id quod dixit in fine cap. 3. scilicet Judæos quasi parvulos et servos sub lege quasi tutore et pædagogo fuisse : Christianos autem quasi filios jam adultos non lege, sed spiritu adoptionis agi, et clamare, Abba Pater; ac proinde indignum esse si ad infirma et egena legis elementa revertantur.

Secundo, vers. 13. ostendit, quanta aviditate, studio et reverentia Galatæ se, suamque prædicationem antea complexi sint, ut pudeat eos, si tam leviter ab ea resiliant.

Tertio, vers. 21. novum argumentum adfert ex allegoria Abrahæ, cujus ex Sara libera filius et hæres Isaac significabat Christianos, quasi ingenuos Dei filios, liberos esse a lege veteri, et benedictionis Abrahæ fore hæredes : Ismael vero ex serva Agar genitus et ejectus, significabat judaizantes a benedictione Abrahæ Deique excludendos.

1. Dico autem : Quanto tempore hæres parvulus est, nihil differt à servo,
cum sit Dominus omnium : 2. sed sub tutoribus et actoribus est usque ad
præfinitum tempus à patre : 3. ita et nos cum essemus parvuli, sub
elementis mundi eramus servientes. 4. At ubi venit plenitudo temporis,
misit Deus Filium suum factum ex muliere, factus sub lege, 5. ut eos,
qui sub lege erant, redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus.
6. Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum filii sui in corda vestra
clamantem : Abba, Pater. 7. Itaque jam non est servus, sed filius. Quod si filius : et heres per
Deum. 8. Sed tunc quidem ignorantes Deum, iis, qui natura non sunt dii, serviebatis. 9. Nunc
autem cum cognoveritis Deum, imo cogniti sitis à Deo : quomodo convertimini iterum ad infirma
et egena elementa, quibus denuo servire vultis ? 10. Dies observatis, et menses, et tempora, et
annos. 11. Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis. 12. Estote sicut ego, quia et ego
sicut vos : Fratres, obsecro vos : Nihil me læsistis. 13. Scitis autem quia per infirmitatem carnis
evangelizavi vobis jam pridem : et tentationem vestram in carne mea 14. non sprevistis, neque
respuistis : sed sicut angelum Dei excepistis me, sicut Christum Jesum. 15. Ubi est ergo beatitudo
vestra ? Testimonium enim perhibeo vobis, quia, si fieri posset, oculos vestros eruissetis, et dedis-
setis mihi. 16. Ego inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis? 17. Æmulantur vos non bene :
sed excludere vos volunt, ut illos æmulemini. 18. Bonum autem æmulamini in bono semper :
et non tantum cum præsens sum apud vos. 19. Filioli mei, quos iterum parturio donec formetur
Christus in vobis. 20. Vellem autem esse apud vos modo, et mutare vocem meam : quoniam
confundor in vobis. 21. Dicite mihi qui sub lege vultis esse : legem non legistis ? 22. Scriptum
est enim : Quoniam Abraham duos filios habuit : unum de ancilla, et unum de libera. 23. Sed
qui de ancilla, secundum carnem natus est : qui autem de libera, per repromissionem.
24. Quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamenta. Unum quidem in monte
Sina, in servitutem generans : quæ est Agar : 25. Sina enim mons est in Arabia, qui conjunctus
est ei, quæ nunc est Jerusalem, et servit cum filiis suis. 26. Illa autem, quæ sursum est
Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra. 27. Scriptum est enim : Lætare sterilis, quæ
non paris : erumpe, et clama, quæ non parturis : quia multi filii desertæ, magis quam ejus
quæ habet virum. 28. Nos autem fratres secundum Isaac promissionis filii sumus. 29. Sed
quomodo tunc is, qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritum :
ita et nunc. 30. Sed quid dicit Scriptura ? Ejice ancillam, et filium ejus : non enim heres erit
filius ancillæ cum filio liberæ. 31. Itaque, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ; qua
libertate Christus nos liberavit.

1. Dico autem.] Redit ad dicta c. præc. v. 24. et 25. ubi dixit, *Lex pædagogus noster fuit in Christo : at ubi venit fides, jam non sumus sub pædagogo.* Id latius hic probat et prosequitur, incipitque ab exemplo parvuli, qui sub tutoribus est : græce enim pro dico *autem*, est λέγω δὲ, quod clarius verti potest, Quod dico, tale est; aut, illud autem est, quod dico : sic enim solet loqui Paulus cum sua dicta interpretari incipit, dicitque λέγω δὲ.

Quanto tempore hæres parvulus est, græce νήπιος, id est, *infans*, hoc est, ea quæ nondum sapit ætate, nihil differt a servo.] Quia quasi servus regitur à tutore et pædagogo, nec dominio hæreditatis suæ uti potest, perinde atque si servus esset, non Dominus; imo servo, scilicet pædagogo suo, subjectus est, estque sub tutoribus et actoribus.

2. Actoribus.] οἰκονόμοις, id est, *œconomis* et dispensatoribus, qui res et bona parvuli administrant; Syrus, *procuratoribus.*

Ad præfinitum tempus.] Græcum προθεσμία significat, teste Budæo, diem præscriptam, ad quam durabat jus et administratio tutorum, eaque adveniente expirabat, scilicet, qua parvulus annorum erat vigintique : uti multis in locis etiamnum moris et juris est.

3. Ita et nos.] Scilicet Judæi, de quibus dixit cap. præc. v. 25. *Jam non sumus sub pædagogo :* eo enim redit, ut dixi hoc cap. v. 1.

Cum essemus parvuli,] pueri rudes et imperfecti, tum in cognitione, tum consequenter in amore Dei, justitiæ et salutis. Ita Anselm.

Sub elementis mundi eramus servientes,] id est sub littera, et quasi alphabeto legis veteris : lex enim imperfecta primò data est mundo, hoc est Judæis, et per Judæos omnibus mundi gentibus, ut totius mundi homines doceret fidei et pietatis rudimenta : Evangelium vero, quod legi successit, horum perfectionem docet. Ita Hieron. Sicut ergo Justinianus suas Institutiones vocat *elementa juris*, id est principia et rudimenta; et sicut vocamus elementa Grammaticæ, Philosophiæ, Musicæ, harum artium principia : ita hic *elementa* vocat Apostolus elementalem, introductoriam et institutoriam legem. Sicut enim pueri, ait Anselm., discunt elementa, et conjunctionem elementorum, sed ipsas voces et sententias ex elementis conflatas non intelligunt, donec ad altiores disciplinas perveniant, ad quas non pervenissent, nisi elementa præmisissent : ita Judæi elementa habuerunt suarum cæremoniarum, quarum significationem non intellexerunt, donec ad Christi fidem per hæc elementa, quasi elevamenta pervenerunt.

Nota. *Mundum* vocat homines mundi. Primo, Judæos, deinde alios omnes metonymice : voluit enim Deus in uno mundi angulo, Judæa scilicet, scholam aperire, ubi rudimenta fidei et pietatis doceret homines, donec doctissimas veritatis scholas aperiret per Christum in toto mundo.

Secundò, magis propriè et naturaliter *elementa mundi* dicuntur illa, quæ v. 10. explicat dicens : *Dies,* scilicet festos Judæorum, *observatis, et menses, et tempora, et annos :* hos enim dies, menses et annos vocat *elementa mundi :* tum quia alludit ad Gen. 1. ubi per dies septem Deus elementa mundi creavit et produxit, ac denique die septimo, id est sabbato, requievit; ideoque in creationis illius et quietis memoriam jussit à Judæis observari et coli sabbatum; ut dies hi dicantur *elementa :* tum quia in illis elementa sunt creata, et die sabbati eorum creatio metonymice est repræsentata, tum quia per dies, menses et annos, quasi et elementa tempora mundi omnia, et omnium, quæ in mundo sunt, generatio, corruptio, successio, mundusque ipse decurrit, regitur, perficitur. Unde in memoriam et gratiarum actionem divinæ providentiæ, et gubernationis Dei, qua singula et tempora, totumque mundum per solis ac lunæ vices per dies, menses et annos disponit, regit, gubernat et perficit Deus, voluit sabbata, neomenias, aliosque dies et menses festos coli à Judæis; ut per hæc quasi rudimenta corporalia discerent Deum creatorem et gubernatorem omnium agnoscere et colere, donec per Evangelium melius edocti, altiusque provecti et promoti scirent Deum adorare in spiritu et veritate.

Aliter Erasmus : *Mundum,* inquit, vocat per catachresin quidquid est visibile, caducum, temporarium, visibiles scilicet et corporales cæremonias legis veteris : nam hæc vocat *elementa mundi,* Colos. 2. v. 20. in quibus sita erat Judaizantium superstitio, dicentium : Ne gustaveritis, ne tetigeritis, ne contractaveritis, ut ibidem refert Apostolus : sed nomen *mundi* non ita accipitur; nec eo ita abuti solet Apostolus, et Coloss. 2. alio sensu accipit *elementa mundi*, ut ibi ostendam. Dicam etiam plura de his elementis v. 9.

Eramus servientes.] Græca, δεδουλωμένοι, *in servitutem redacti.* Theophyl. hic adaptat parabolam parvuli, qui sub tutoribus est. q. d. Sicut parvulus nihil differt à servo, et servit quasi ac regitur à suis tutoribus et actoribus : ita et nos cum essemus parvuli in Christi cognitione et amore Dei ac salutis, quasi servi sub elementis mundi jam dictis, et lege veteri quasi tutoribus et actoribus serviebamus.

4. At ubi venit plenitudo temporis,] quæ est quasi præfinitum tempus à patre, ut dixit in parabola v. 2. q. d. Ubi impletum est tempus à Deo Patre præfixum fini legis et initio gratiæ ac Evangelii, quo à lege quasi pædagogo, tutore et actore, hoc est, à statu et conditione servili, transferremur in libertatem fidei et filiationis Christi. Ita Anselm. Theophyl. et alii. Aliter S. Bernard. serm. 1. de Adventu. *Quando venit,* inquit, *plenitudo temporis, misit Deus Filium suum. Nimirum plenitudo et abundantia temporalium, oblivionem et inopiam fecerat æternorum. Oportune ergo tum advenit æternitas, quando magis temporalitas prævalebat.* Verum hoc symbolicum est, non litterale. Ad litteram enim *plenitudo temporis* non est copia temporalium, sed temporis præfixi adimpletio.

Misit. Græce non est ἔπεμψε, sed ἐξαπέστειλεν, id est *emisit,* legavit quasi legatum vel Apostolum cum mandatis suis Deus Pater legans et mittens Filium suum,] ad homines : misit ergo Filium, non ut Filius locum mutaret, cœlum relinqueret, terram adiret; sed ut manens ubi prius erat, tam se, in terra, quam in cœlo, novam personam, scilicet hominis et legati pro Deo apud homines, assumeret.

Factum ex muliere.] S. August. 3. de Trinit. legit, *natum ex muliere, factum sub lege :* et sic habent Græca Regia, γεννώμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον. sed Noster cum Theophyl. et aliis Græ-

cis, legunt utrobique γενόμενον per o micron, id est *factum*, idque melius, ut dixi Rom. 1. 3.

Nota. *Mulier* hic non corruptionem, sed sexum muliebrem significat, competitque virgini, quales fuit beatissima Virgo Maria. Secundo, τὸ *factum ex muliere*, significat, Christum sine patris semine conceptum et formatum ex sola matris substantia, et purissimis sanguinibus. Hinc Tertio patet, Christum non sumpsisse corpus è cœlo, quod transeundo per beatam Virginem quasi per canalem in terram detulerit, uti olim docuerunt Valentiniani, et jam Anabaptistæ; sed Christi corpus ex virgine factum ac formatum esse.

Factum sub lege,] quia Christus licet legi etiam qua homo, non esset subjectus, utpote persistens in persona Filii Dei, qui legis fuit dator et conditor; tamen eam sponte sua servavit, sponte se circumcisioni, aliisque cæremoniis lege præceptis submisit ac subjecit: *factum* ergo significat, non obligationem, sed usum; non jus, sed factum. Ita Anselm.

5. Ut eos qui sub lege erant redimeret.] ἐξαγοράσῃ, id est *mercaretur*, inquit Erasmus, emendo eximeret, ac dato pretio in Christianam vindicaret libertatem, et, ut Noster vertit, *redimeret* non à peccato, sed à servitute legis veteris, de qua præcessit.

Ut adoptionem filiorum reciperemus.] Nota voculam, *ut*, q. d. Ideo Filius Dei factus est ex muliere filius hominis, ut filios hominis faceret et adoptaret filios Dei. *Ideo*, ait Bernard. *Deus factus est homo, ut homo fieret Deus.*

Nota Secundo. Hæc adoptio fit per gratiam, qua non tantum jus ad hæreditatem Dei Patris, sed et naturæ divinæ participationem, ipsumque Spiritum sanctum, ac Dei filiationem nanciscimur, ut dixi Rom. 8. 15.

Nota Tertio, omnes justos, etiam ante Christum, fuisse filios Dei adoptivos; Apostolos tamen omnes ante Christum vocat servos. Primo, quia licet justi vere essent filii Dei, non habebant tamen statum filiorum, sed servorum, quia erant sub lege, ac consequenter sub spiritu timoris ac servitutis. Secundo, quia jus filiationis non habebant ex lege, sed ex fide et gratia Christi venturi, et sic magis ad legem novam quam veterem pertinebant, ut fuse et eleganter docet S. August. lib. 3. Contra duas epist. Pelag. c. 4. Tertio, quia pro illo statu carebant fructu adoptionis: nec enim poterant cœlestem hæreditatem cernere, antequam Christus eam aperiret. Quarto, quia Christus à jugo et servitute legis nos liberando, iis unicum adoptionis et amoris spiritum in lege nova substituit. Ita Chrysost. Anselm. et August.

6. Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum filii sui,] id est Spiritum sanctum, qui à Filio æque ac à Patre procedit.

Nota. Est argumentum à signo vel effectu ad causam, vel potius ad causæ ostensionem, ut cum dico, Quia ibi fumus est, ibi ignis est: licet enim ignis sit prior et causa fumi; fumus tamen prius ostendit se nobis, ut ex eo colligamus ibi esse ignem: ita hic prius est Deum in nos mittere Spiritum suum, quam nos esse filios Dei, quia per Spiritum filii fimus: ex eo tamen quod sumus filii, quasi à posteriori recte colligimus Deum jam ante misisse in nos Spiritum suum. Vox ergo *quoniam*, vel quia, non causam in se, sed causam cognitionis, vel potius necessariam consequentiam et connexionem significat.

Secundo, et simplicius, *Quoniam* proprie significat causam non filiationis, et clamoris. q. d. Quia estis filii Dei, Deus misit Spiritum suum, non qui filios vos faciat, sed qui vos filios jam factos doceat clamare, *Abba*, *Pater*. Aliter hoc ex Græco vertit Maldonat. in Notis manuscr. ὅτι enim, id est *quoniam*, accipit pro *quod*; sic ergo transfert, *quod autem filii sitis* (hinc apparet quod) *miserit Deus* (in vos) *Spiritum filii sui*. Verum sic multa supplenda et addenda sunt, quæ non habentur in textu, scilicet omnia parenthesi hic inclusa. Melius ergo Noster, magisque proprie τὸ ὅτι vertit *quoniam*.

Clamantem,] hoc est clamare (id est, magna piæ mentis devotione precari) facientem, ut scilicet devote, ardenter et fidenter, filiali affectu invocemus Deum Patrem: hic enim est non tam oris quam mentis clamor, de quo Dominus ad Mosem licet silentem, *Quid*, inquit, *clamas ad me*? Exodi 14. 15. Ita Theodor. Anselm. et alii.

Abba.] Hebraice אב *ab*, chaldaico et syriace *Abba*, et terminatione Latina et Græca *Abbas*, idem est quod pater. Vide dicta Rom. 8. 15. Hic locus uti terret torpidos et tepidos, qui raro hunc spiritum filiationis et filialis clamoris experiuntur; ita pios et ferventes, qui eum persentiscunt, consolatur, et in spem salutis et cernendæ hæreditatis paternæ, scilicet divinæ, erigit.

7. Itaque jam non est servus,] aliquis scilicet inter vos, ô Christiani Galatæ. Est enallage personæ, transit enim à secunda ad tertiam, idque familiare est Apostolo, ut dixi canon. 38. Græca tamen quædam habent in secunda persona, sed singulari, οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος *non es* (scilicet quisquis per Christum Dei filius factus es) *amplius servus*, sed filius.

Quod si filius: et hæres per Deum.] Ita legit quoque August. et Ambros. sed S. Hier. legit, *Hæres per Christum;* Græca vero et Syrus κληρονόμενος θεοῦ διὰ Χριστοῦ, *hæres Dei per Christum:* idque plenius est: per Christum enim cui inserti sumus, hæreditas æterna Dei, et omnia bona obveniunt nobis à Deo, Deique gratia et misericordia.

8. Sed tunc,] cum infideles et Pagani essetis: hoc enim ex antithesi sequente, et tempore præterito, quo versabantur in ignorantia Dei, intelligendum relinquit Apostolus.

Iis qui natura non sunt dii, sed fictione falsaque opinione hominum, puta idolis, serviebatis,] id est, colebatis ea latria et sacrificiis.

9. Nunc autem cum cognoveritis Deum, imo cogniti sitis a Deo: quomodo convertimini iterum ad infirma et egena elementa?] Nota, *cogniti sitis à Deo*, scilicet quasi filii à patre cogniti et dilecti. Ita S. August. et Hier. *Nullum*, inquit, *ignorat Deus, sed tamen eos cognoscere dicitur, qui errorem pietate mutaverint.* Secundo, et melius, *cogniti*, id est scire facti, edocti à Deo; est enim hebraismus, sive significatio participii passivi *hophal* הודיע *hodia* enim in *hiphil*, significat scire fecit, docuit; in passiva vero *hophal* הודע *huda* significat scire factus, id est edoctus, est. Jam Latini et Græci, quia idem per verbum per *hiphil* et *hophal* transferre non possunt in tam activam et passivam significationem; hinc suo verbo, vel participio sæpe neutro, vel passivo, illud exprimunt; sed vim ejus et energiam adæ-

quare non possunt. Simile 1. Cor. 8. v. 3. Sic et alibi dicitur Deus cognoscere, cum nos cognoscere facit. Sic Spiritus sanctus dicitur clamare, postulare, cum nos clamare facit et postulare, Rom. 8. 26. Hæc enim verba sunt significationis *hiphil*. q. d. Cum edocti sitis ab ipso Deo, qui interius per illustrationem gratiæ suæ, exterius per os nostrum vos docuit, Christi fidem ac viam ad justitiam et salutem; quomodo iterum ad rudimenta legis convertimini, ut ab eis edoceamini? ita Chrysost. Ambros. D. Thom. Unde Græca Regia v. sequ. habent, οἷς πάλιν ἄνωθεν, *quibus denuo ab alto*, id est ab initio, servire vultis, veluti si vir repuerascat, ad pædagogum redeat, eisque serviat et subsit, aut veluti si metaphysicus ex Metaphysica ad primam Grammaticæ classem descendat, aut cursor à meta ad carceres recurrat q. d. Metæ id est justitiæ et saluti, eratis proximi, quomodo ad carceres recurritis? eratis Theologi docti à Deo, quomodo ad legem, quasi ad Grammaticæ elementa postliminio revertimini?

CONVERTIMINI.] ὑπιςρέφετε, convertimini, revertimini, gressum cursumque reflectitis, retrogredimini.

AD INFIRMA ET EGENA ELEMENTA.] Quæritur, quænam hæc? Resp. Primo, August. et Ambros. solem, lunam et idola accipiunt, quæ olim Galatæ cum Gentiles essent, adorabant: de idolis enim falsisque ipsorum diis egit v. præced. Hinc. Tertull. lib. de Præscriptionib. c. 33. *Notat Apostolus*, inquit, *Hermogenem, qui materiam non natam introducens, eam Deo non nato comparat, et ita matrem elementorum deam faciens, potest ei servire, quam Deo comparat.* Verum obstat, quod Galatæ non volebant reverti ad gentilismum, sed ad judaismum, quodque tota epist. Apostolus non contra idola, sed contra Judaicas cæremonias agit.

Secundo et probabilius, Chrysost. Theophyl. Œcumen. hæc *elementa*, inquiunt, sunt sol et luna, ad quæ volebant converti Galatæ non ut iis servirent quasi diis uti olim fecerant ante susceptum christianismum; sed ut per eorum cursum sabbata neomenias, aliaque festa Judaica describerent et observarent. Vocat hæc *infirma et egena*, respectu Dei, cujus ope et influxu assiduo egent ut firma consistant, et sine quo infirma, egena, immo evanida sunt: si enim Deus manum suam conservantem subtraheret, statim in nihilum, ex quo venerunt, reciderent. Quod de sole et luna loquatur: patet: hæc sunt proprie elementa mundi, id est, primæ mundi partes, uti ea vocavit v. 3. Secundo, quia ait, *Quomodo iterum convertimini*, ad ea scilicet, quæ prius colebatis? Galatæ autem, utpote Gentiles, nunquam Judaicas cæremonias, sed solem et lunam ante coluerant.

Verum Tertio et optime, Hieron. Theodor., Anselm. et Tertull. l. 5. contra Marcion. c. 5. per hæc *elementa* intelligunt Sacramenta et observantias dierum et mensium festorum, ac aliarum cæremoniarum legis veteris, quæ quasi prima religionis et pietatis rudimenta data fuerunt Judæis, ac per eos toti mundo, quæque creationis et gubernationis mundi sunt elementa, principia, symbola, ut dixi v. 3. Hæc sunt *egena*, et, ut Tertull. legit *mendica*, quia gratiam, sanctitatem, Dei cultum et religionem non continent, nec conferunt, sed ad hoc Christi fide, gratia, Sacramentis indigent. Sunt et infirma, quia per se inefficacia ad justificandum, ut justos, pios, sanctos, spiritu et virtute præditos efficiant: nam sine fide Christi justificare neminem poterant; imo cum ea non justificabant per se, et ex opere operato, uti novæ legis Sacramenta, sed tantum ex opere operantis, id est, ex fide et devotione ea suspicientis: unde et quasi infirma abolita sunt per mortem et legem Christi.

Patet hic sensus clare ex sequentibus: has enim ceræmonias Judaicas explicans subdit, *Dies observantis, et menses, et tempora, et annos.* q. d. Hæc sunt elementa, quibus servitis, quæque colitis, videlicet dies, menses, et anni Judaici.

Secundo, quia hic sensus planus est et proprius: hæc enim elementa, nimirum hos dies ex lege festos colebant et observabant, non autem solem et lunam: valde enim improprie dicitur, quod qui primam diem mensis festam colit, lunam colat et novilunium; aut qui diem Dominicum colit, colat et solem, cui quasi primo et nobilissimo planetæ prima ac nobilissima dies tribuitur, scilicet Dominica, quæ inde Solis dies dicitur.

Dices, Huic sensui obstat vox *iterum*, cum ait, *Convertimini iterum ad infirma et egena elementa, quibus denuo servire vultis:* quia Galatæ, utpote Gentiles, antea non sacris, non sacrificiis judaicis, sed soli, lunæ, idolisque servierant: unde dici poterant ad hæc, non autem ad illa, iterum se convertere.

Resp. *Convertimini iterum*, id est, conversione cultuque vestro, sacra Judaica jam abolita, iterum stabilire vultis: respicit enim ad statum legis, de quo v. 2. promiscue dixit omnes fuisse sub lege quasi pædagogo. q. d. Fuimus primo sub lege; nunc Christus eam abolevit, quomodo ergo iterum eam stabilire, et ad eam vos convertere vultis?

Secundo et melius respondet Adamus: Vox *iterum* non ad totam orationem, sed tantum ad partem refertur; tantum enim significat iteratam servitutem in genere, licet in specie alia fuerit et alia. Primo enim idolis servierant; secundo jam judaismo serviebant: unde c. 5. v. 1. in genere ait, *Nolite iterum jugo servitutis contineri.* q. d. Nolite iterum fieri servi, servistis dæmonibus nolite iterum servire umbris legalibus. Sic Lutherano converso ad Catholicam fidem, si postea labatur ad calvinismum, dicere possumus, Quomodo iterum ad calvinismum, hoc est, iterum ad errores, relaberis? vox enim (iterum) non afficit, nec denominat calvinismum, sed vocem (relaberis); est enim relapsus in hæresim, licet aliam et aliam, quia primo fuit Lutheranus, nunc Catholicus factus relabitur in hæresim, et fit Calvinista.

10. DIES OBSERVATIS, ET MENSES, ET TEMPORA, ET ANNOS.] S. August. epist 119. et Enchirid. 70. et Anselm. uti per elementa acceperunt solem, lunam, et idola, ita per dies hos consequenter accipiunt dies faustos vel infaustos juxta astrologiam judiciariam vel Gentilium superstitionem. Secundo et melius, Chrysost. Hieron. et alii supra sic explicant: *Dies observatis*, scilicet Judaicos, uti sabbata. Secundo, *et menses*, id est, neomenias sive novilunia, atque mensem septimum, qui totus pene sacer erat et festus in lege veteri. Tertio, *et tempora*, stata scilicet festa quatuor temporum anni, puta fes-

tum veris, videlicet pascha; festum æstatis, scilicet pentecostes; festum autumni, nimirum festum expiationis; festum hiemis, videlicet encænia. Quarto, *et annos*, annum scilicet septimum remissionis, et quinquagesimum jubilei: hi enim anni festi erant. Nota Synedochen: per observantias dierum, mensium, annorum intelligit omnes cæremonias legis veteris, quasi ex parte totum.

Hinc patet contra hæreticos, festa Christianorum hic non damnari: nam sic et dies Dominicus damnaretur, quem tamen et ipsi servant hæretici; sed tantum damnari festa Judæorum, quæ à Christianis pulchre distinguit Nazianz. orat. in sanctam pentecosten dicens, *Festos dies Judæus agit, verum juxta litteram; legem enim corpoream consectans, ad spiritalem legem non pervenit: festa enim Gentilis agit, verum juxta corpus, luxu scilicet et comessatione:* (unde Lucian. in Saturnal. *Ne quid intra festi tempus agito, neque publicum, neque privatum, nisi quæ ad lusum, quæ ad voluptatem, animique oblectationem pertinebunt:* immo sæpe festa et sacra Gentium obscœna erant, ut sacra Veneris, Priapi, Bacchi, in quibus omnem turpitudinem exercebant.) *Festos Christiani agimus, verum ut spiritui gratum est.* Ita Nazianz.

Et diserte Hieron. *Dicat*, inquit, *aliquis, si dies observare non licet, et menses, et tempora, et annos: nos quoque simile crimen incurrimus quartam sabbati observantes, et parasceven, et diem Dominicam, et jejunium Quadragesimæ, et paschæ festivitatem, et pentecostes lætitiam, et pro varietate regionum diversa in honore Martyrum tempora constituta. Ad quod, qui simpliciter respondebit, dicet non eosdem Judaicæ observationis dies esse, quos nostros; nos enim non azymorum pascha celebramus, sed resurrectionis et cruci; nec septem juxta morem Israel hebdomadas in pentecoste numeramus, sed Spiritus sancti veneramur adventum:* hæc ille. Ubi Nota, tempore S. Hieron. ab Ecclesia festa Martyrum celebrari solita, eaque laudari hic à S. Hieronymo.

11. Timeo vos,] id est, vobis vel de vobis. Est antiptosis Hebraica, juxta can. 20.

12. Estote sicut ego] ut, sicut me videtis Judaica festa cæremoniasque negligere, nec observare, utique Evangelica libertate: ita et vos ea non observetis, sed eadem mecum libertate utamini. q. d. Ego, Judæus licet, ducem me libertatis vobis præbeo, intrepide ergo me sequimini, quidquid alii Judæi de necessitate legis veteris vobis suggerant et jactent.

Quia et ego sicuti vos,] ego gentiliter vivendo, me vobis Gentilibus accomodo quantum possum salva conscientia. Ita Hieron.

Nihil me læsistis,] sed vos ipsos læsistis. q. d. Non iratus hæc dico, sed vos amans, et vestri miserans. Notat Hier. Apostolum increpationem c. 3. v. 1. factam, blanditiis hic et obsecratione emollire.

13. Per infirmitatem carnis evangelizavi vobis.] Primo, S. Hier. sic explicat, q. d. *prima et infirma tantum fidei rudimenta vobis dedi*, atque per hæc rudimenta rudes vos tantum ruditer erudivi. Secundo, idem Hier. accipit, per *infirmitatem carnis*, Pauli morbos et capitis dolorem. Tertio, optime idem accipit persecutiones, labores, paupertatem, ærumnas, afflictiones, pericula, ut videretur omnino abjectus Apostolus, vilis, infirmus et miserabilis. Eamdem vocat tentationem in carne, quia inde Galatæ tentari potuissent, Paulumque cum suo Evangelio abjicere. Ita et Chrysostom. Theophyl. et alii.

13 et 14. Et tentationem vestram in carne mea non sprevistis.] πειρασμόν μου tentationem meam, sive mei. *Tentationem* active accipit Erasmus, qua scilicet ego Paulus vos Galatas sermone humili et incondito tentavi: sed melius passive capitur, ut tentatio sit idem, quod objectum tentationis, per metonymiam, juxta can. 30. q. d. *Tentationem vestram*, id est, me tot contumeliis, oneratum, persecutionibus agitatum, flagris cæsum, pauperem, afflictum et abjectum, qui vobis poteram esse tentationis objectum, ut me meumque Evangelium aspernaremini, non sprevistis, sed tanquam angelum; immo tanquam Christum ipsum excepistis.

15. Ubi est ergo.] Græce τίς οὖν, *quæ ergo erat*: sed Noster, uti et Syrus, legit ποῦ idque melius est et significantius, et facile ποῦ vicino litteratum lapsu in τίς verti et depravari potuit.

Beatitudo vestra?] Græca, μακαρισμός, id est *beatificatio vestra*, qua me tanta fidei causa patientem beatum, ac vos propter me, prædicabatis, atque ab aliis prædicabamini. Ita Theophyl. Nimirum dicebatis: O nos beatos, qui talem habemus Apostolum! ô felices, quibus Paulum, videre et audire contingit! Uti fertur S. August. tria in votis habuisse, scilicet Primo, videre Christum in carne conversantem; Secundo, Romam in flore imperii triumphantem; Tertio, Paulum in cathedra concionantem et fulminantem. Quasi ergo dicat: Ubi sunt pristinæ vestræ de me voces, laudes, judicia, ô Galatæ? quomodo tam cito, tam temere animos erga me et Evangelium mutastis? ita me deperibatis, ut oculos vestros, si fieri potuisset, mihi didessetis: quo abiit amor et ardor? *Ergone inimicus factus sum vobis verum dicens vobis?* neminem scilicet ex lege, sed omnes ex Christi fide justitiam petere debere.

17. Æmulantur vos.] Judaizantes depereunt vos, ambiunt vos, vos sibi conciliare, sibi suæque legi subjicere satagunt. Est metaphora à procis deducta, qui sponsas ambiunt cum zelo et zelotypia: græce enim est ζηλοῦσιν, *zelantur* vos, de quo dixi. 2. Corinth. 11. v. 2.

Non bene, quia non ad bonum et profectum vestrum: sed excludere vos volunt,] à Christo et Christiana libertate. Noster et alii passim legunt in Græco ἐκκλεῖσαι, id est *excludere*; quædam tamen, ut Regia, legunt ἐγκλεῖσαι, id est *includere*, quæ lectio sensum habet aptum et commodum; nam alludit ad procos callidos, qui cum divites ambiunt sponsas, eas quasi dominas honorant, eis serviunt, per omnia se eis accommodant; sed ubi eis potiti sunt, matrimoniumque cum eis inierunt, illas cubiculis includunt, custodes apponunt, habentque quasi servas captivas. q. d. Sicuti proci jam dicti, sic Judaizantes blandiendo, mira et magna pollicendo vos ambiunt, ut judaismo subjiciant: et includant legi et servituti legis quasi ergastulo et custodiæ, sicque libertate vos privent, et excludant à christianismo.

Ut illos æmulemini,] q. d. Non æmulantur, non insectantur vos amore amicitiæ, ut vobis consulant, sed amore concupiscentiæ, ut scilicet, ad se, et sui amorem illiciant, ut illos insectemini, ut de vobis quasi suis discipulis et

asseclis apud plebem jactare se possint. q. d. Suam gloriam, non salutem vestram, æmulantur, ideoque vos excludere volunt à Christo, ut non Christum, sed illos æmulemini et consectimini.

18. Bonum autem æmulamini in bono semper.] Græca jam habent, χαλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, hoc est *bonum autem*, scilicet est, *æmulari in bono semper*. Ita legit Aug. et Syrus. q. d. Bonum est alios imitari et sectari, sed non in quavis re, verum in re bona. Vel simpliciori hebraismo, *bonum est æmulari in bono*, id est bonum, ut sit *beth* contactus : sic enim Hebræi dicunt, tangere, percutere in manu, id est tangere, percutere manum ; sic hic æmulari in bono, est, æmulari bonum. Noster legit ζηλοῦσθε, per epsilon, in imperativo : *bonum æmulamini*, id est, ambite et ardenter sectamini, sed *in bono*.

Ubi Nota. *Bonum* potest accipi vel in genere neutro q. d. Id quod bonum et honestum est zelate, sed eatenus, qua bonum est, qua bene et honeste fit. Secundo, et apte præcedentia et sequentia, *bonum* hic accipi potest in genere masculino. q. d. Nolite Judaizantes æmulari in malo, videlicet in judaismo : hi enim non bene æmulantur vos, quia excludere vos volunt à Christo, sed viros bonos, et Christianos imitamini et æmulamini, me videlicet meique similes ; sicuti me non judaice, sed gentiliter viventem, in bono, puta in libertate vitaque Christiana (hic enim *bonum* capi debet in genere neutro, scilicet, *in bono*, id est in re bona) æmulati estis cum præsens essem vobis : idem ergo facite cum absens sum, bonum enim semper sequendum est, etsi absit is qui illud docuit. Innuit Apostolus absentiam suam fuisse in causa ut alio dilaberentur, et ad judaismum abducerentur. Ita Chrysost.

19. Filioli mei (vos enim ego per Evangelium genui Christo) quos relapsos à Christo ejusque adoptione ad judaismum, iterum parturio, ut à judaismo revocem, Christoque rursum pariam, donec formetur Christus, id est Christi fides, spes, libertas, in vobis, ut scilicet non à lege, sed Christo, et Christi fide omnem gratiam, justitiam, salutem expectetis. *Apostolus hic*, inquit Chrysost., *matrem refert de liberis trepidantem : vides paterna, imo materna viscera, vides anxietatem, vides qualem emittat ejulatum multo tristiorem, quam solet esse parturientium.* q. d. Uti B. Virgo Christum corporaliter peperit, at sine dolore, sic et ego quasi spiritalis puerpera Christi, pario, immo ingenti cum labore et dolore parturio et enitor, ut Christum, Christique fidem et spiritum in vobis efformem, ut Christus sit omnia in omnibus vobis.

Præclare et pie S. Ambros. l. de Isaac et anima c. 8. *Illic* (in cruce et baptismo) inquit, *parturivit te mater tua, illic parturivit te quæ genuit te. Ibi renascimur : pariuntur enim, in quibus Christi imago formatur. Unde quoniam formatus in sponsa Christus erat, ait : Pone me ut signaculum in cor tuum, ut sigillum in brachium tuum. Sigillum Christus in fronte est, ut semper confiteamur : in corde, ut semper diligamus : in brachio, ut semper operemur; ut, si fieri potest, tota ejus species exprimatur in nobis. Ipse est signaculum nostrum, quem Pater signavit Deus*, etc.

Notent, qui animas convertere, Christoque parere student, sibi laborandum et sudandum esse parturientis instar. Hinc illud Job 39. 1. et 3. *Numquid parturientes cervas considerasti? incurvantur ad fœtum, et pariunt, et rugitum emittunt* (cervarum enim partus, de quo ad litteram loquitur, difficillimus est, teste Aristotel. et Plinio, ideoque seseli herba illum adjuvant cervæ) mystice accipit S. Gregor. in cit. Jobi locum de prædicatoribus, qui quasi cervæ in dolore, lacrymis et rugitu parturiunt Christo proles. *Video*, inquit, *Paulum, quasi quamdam cervam quosdam in partu suo magni doloris rugitus emittentem : ait enim, Filioli mei, quos iterum parturio, etc. Consideremus quid doloris habuerit, quid laboris; quæ et postquam potuit concepta edere, rursum compulsa est extincta suscitare.* Ita Gregor. 39. Moral. c. 21.

Rursum à S. Paulo discant Episcopi et Prælati, ut non tam patres, quam matres suis subditis se exhibeant. Pulchre S. Bern. Prælatos alloquens serm. 25. in Cant. *Discite*, ait, *subditorum matres vos esse debere non dominos. Studete magis amari, quam metui : et si interdum severitate opus est, paterna sit, non tyrannica.*

20. Vellem autem esse apud vos modo, et mutare vocem meam,] ut affectus, quos epistola scripta non capit, voce viva exprimerem, ut scilicet quasi mater nunc blandirer, nunc gemerem, nunc obsecrarem, nunc objurgarem vos, ut solent matres naturales se in omnes affectus versare, nunc orare, nunc plorare, nunc gemere, nunc arguere, ut filios permoveant, eisque persuadeant, id quod cupiunt : viva enim vox longe est efficacior litteris mortuis. Ita S. Hieron. Chrysost. et D. Thom.

Ecce quo se dimittit amor : Paulus quasi pater videtur cum pueris suis huic puer fieri et repuerascere. Agesilaus rex, ut filiolo suo blandiretur, deposita purpura et sceptro solebat cum ipso ludere, et equitare in arundine : cumque hac de causa à quodam è suis levitatis notaretur, *Nunc*, inquit, *tace, cum vero filios et ipse habueris, tunc tibi per me licebit regis insaniam illudere.* Idem hic diceret Paulus : modum nescit, pudorem nescit, laborem nescit maternus amor, nil sibi puerile, nil indecorum æstimat.

Confundor in vobis,] pudore suffundor, erubesco. Ita aliqui : sed male, nam græce est ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν, id est hæreo, inops sum consilii, perplexus sum, nesciens quomodo debeam scribere apposite vobis, ut vos permoveam, quod Noster proprie vertit, *confundor*. Aliud enim est pudere et erubescere, aliud confundi, hoc est animo turbari, ut nescias quid sit agendum. Rursus Maldon. in Notis manuscr. duas alias affert explicationes. Prior est, *confundor in vobis*, id est, non sum consecutus fructum prædicationis meæ quem expectabam, itaque confundor. Secundus, ἀποροῦμαι, id est hæsito et dubito an Christiani sitis, an Judæi.

21. Legem non legistis.] νόμον οὐκ ἀκούετε, *legem non auditis?* hoc majoris est energiæ, q. d. Si me non audistis, legem ipsam quam ambistis, audite; ipsa vos à se ad Christum amandabit.

22. Abraham duos filios habuit, unum, scilicet Ismael, de ancilla, videlicet Agar, quæ, utpote ancilla, secundaria erat uxor Abrahæ; unum scilicet Isaac, de libera,] nimirum Sara, quæ primaria fuit uxor Abrahæ, domina, et materfamilias, cujus filius erat hæres : nam concubinarum, qualis erat Agar, filii non erant hæredes, sed eis pater dabat munera, quæ volebat, ut dicitur Gen. 25. v. 5. et 6.

23. SED QUI DE ANCILLA, SECUNDUM CARNEM NATUS EST.] Ismael genitus est naturaliter, nimirum per carnis vires, per carnalem ac naturalem generationem, quæ habet, ut ex juvencula, qualis erat Agar, Abraham, licet senex, posset suscitare proles.

QUI AUTEM DE LIBERA, PER REPROMISSIONEM.] Isaac genitus est non virtute carnali et naturali, quia hæc in anu et sterili Sara defecerat, ut ex ea naturaliter suscitare prolem non posset senex et ipse Abraham; sed *per repromissionem* genitus est, puta per virtutem divinam et supernaturalem Dei, qui Abrahæ ex Sara supra naturam generationem Isaaci promiserat, Genes. 17. v. 18.

24. QUÆ SUNT PER ALLEGORIAM DICTA.] Allegoria Rhetoribus est continua metaphora, estque in verbis et vocibus : hic vero, et passim apud Ecclesiasticos scriptores significat typum et figuram, qua non voces, sed res et gesta in veteri testamento significabant res et Sacramenta novi testamenti. Unde subdit :

HÆC ENIM, græce ἅυται, *ipsæ*. Sara videlicet et Agar. SUNT, id est per allegoriam, significant, DUO TESTAMENTA,] novum scilicet et vetus. Ita Hier. Chrysost. Theodor. Anselm. vide can. 6. ubi dixi hoc loco quatuor esse Scripturæ sensus. Primus, litteralis, est planus litteræ sensus, scilicet Abraham ex Agar genuisse Ismaelem naturaliter, Isaacum ex Sara supernaturaliter. Secundus, allegoricus, cum ait, *Quæ sunt per allegoriam dicta; hæc enim sunt duo testamenta.* Tertius, tropologicus, cum ait v. 92. *Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat persequebatur eum qui secundum spiritum : ita et nunc.* Quartus, anagogicus, cum ait v. 26. *Illa autem, quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra.*

SUNT DUO TESTAMENTA,] duo pacta, duo fœdera : hoc enim significat Græcum διαθήκη ut dixi 1. Cor. 11. 25. Prius pactum et fœdus, fuit initum cum Mose et Hebræis in Sina, quo Deus promisit se Hebræorum fore Deum, tutorem et protectorem, daturumque se illis terram Chanaan : Hebræi vicissim acceptantes tam benignum Dei pactum, eique consentientes promiserunt se decalogum, aliasque Dei leges judiciales et cæremoniales servaturos, Exod. 24. Secundum pactum et fœdus fuit initum cum Christo et Christianis in Jerusalem et Sion, quo Deus Christo promisit se fore Christianorum Deum, amicum, patrem, eisque quasi filiis daturum hæreditatem suam cœlestem : Christiani vicissim per Christum et Apostolos tacite tam liberale Dei pactum amplectentes, Christique voluntati, dictis, promissis et præceptis consentientes, promiserunt se Christi fidem et præcepta servaturos, ut patet ex toto Evangelio, sed maxime ex ultima Christi cœna, quam describit S. Joan. c. 13. et seq. in qua sanguine suo in Eucharistia, fœdus hoc sanxit et firmavit, ut narrant S. Matthæus, Marcus, Lucas et sanctus Paulus.

UNUM QUIDEM A MONTE SINA. Ita Græca, Syrus, et passim Latina, Latinique, Hieron. Ambr. et alii; aliqui tamen legunt, *In monte Sina :* sed idem est sensus. q. d. Vetus testamentum à monte Sina traditum et promulgatum est, IN SERVITUTEM GENERANS,] hoc est, servos generans, videlicet Judæos, servientes umbris multiplicium, onerosarum et prægravium cæremoniarum, idque timore pœnarum, ac spe honorum terrenorum, abundantia videlicet frumenti, vini et olei, quæ Deus promisit Judæis si legem pactumque servarent.

QUÆ EST AGAR.] August. et Ambros. paulo clarius legunt, *quod est Agar.* q. d. Quod testamentum vetus et servile significat Agar serva. Ita Hieron. Chrysost. Anselm.

25. SINA ENIM MONS EST IN ARABIA.] Græca addunt, Agar ; sic enim habent, τὸ γαρ Α γαρ Σινᾶόρος ἐςὶν ἐν τῇ Α'ραβία, hoc est, *Agar enim Sina mons est in Arabia*, et ita legunt Syrus, Chrysost. Theoph. Œcumen. qui docent Agar esse Montem Sina ; montem enim Sina ab Arabibus vocari Agar. q. d. Apte Agar serva significat montem Sina, et testamentum in Sina conditum pro servis, unde et Arabes Sina vocant Agar. Sed hoc ut ita sit, hiulcum est et distortum : nam v. præced. dixit Agar esse, id est significare, testamentum vetus quomodo ergo mox subderet Agar esse montem Sina ? Videntur ergo Græca hic, uti et alibi, esse corrupta, legendumque ut Noster legit, uti et Beza fatetur : hæc enim lectio plana est, vera et certa.

IN ARABIA.] q. d. Etiam Arabes hanc Judaicam servitutem significant; soliti enim sunt ipsi servire : unde adagium, *Arabis tibicen*, cujus meminit Julius Pollux, quia olim sola mancipia musicam exercebant quæ plerumque ex Arabia producebantur. Unde congrue in Arabia, nimirum in Sina, vetus servorum testamentum edidit Deus. Addit Chrys. *Agar hebraice significat incolatum, Sina tentationem, Arabia occasum; Ismael idem est quod Auditio Dei. Significatur ergo,* ait Hier., *per Agar, vetus testamentum non fore perpetuum; per Sina, tentationem fore; per Arabiam occasurum; per Ismael qui tantum audiat præcepta Dei, non faciat, hominem scilicet rusticum, sanguinarium, qui fratribus hostis sit, significari Judæos duros, feros, hostes Christianorum, qui legem audiunt et non faciunt.*

Tropologice, idem Hieron. *Christiani de Agar nati sunt, qui sacræ scripturæ corticem tantum sectantur, et in timore serviunt; de Sara vero nati sunt, qui spiritum et allegoriam legis veteris sectantur, serviuntque ex amore.* Vide hac de re disserentem S. August. lib. 3. Contra duas epist. Pelag. cap. 4. ubi docet Abraham, Noe, Moysen, omnesque justos in veteri testamento, filios esse novi testamenti; quia eadem fide incarnationis et passionis Christi justificati sunt, eodem spiritu, eadem gratia, eodem Christi amore vixerunt; contra Christianos, qui jam timore pœnæ et coacti faciunt legem, filios esse veteris testamenti, non novi.

QUI CONJUNCTUS EST EI QUÆ NUNC EST JERUSALEM,] q. d. Sina mons confinis, conterminus et vicinus est Hierosolymæ. Ita Hieron. Chrys. Syrus. Idque Primo, et proprie quoad locum : quia, ut tradunt Borchardus, Adrichom. Zieglerus in Descriptione terræ sanctæ, Judæa, in qua est Jerusalem, confinis est deserto, in quo est Sina; tantum enim interjacet mons Idumææ. Sed mons hic tota est Idumæa, quæ montosa est, et bene magna, ideoque Judæa non tam conjuncta, quam longe à Sina disjuncta dicenda videtur.

Secundo, S. Thomas, conjuncta est Sina Hierosolymæ non vicinia loci, sed continuatione itineris, quia Hebræi ex Ægypto recto et continuo itinere per Sina iverunt in Judæam. Sed et hoc remotius est : sic enim mare rubrum, ipsa-

que Ægyptus, id est, Ægypti limites et fines, quæ transiverunt Hebræi euntes in Chanaan, dicerentur conjuncta Judææ.

Unde Tertio et melius, Theoph. Vatablus et alii passim conjunctionem non loci, sed similitudinis accipiunt.

Hinc Glossa Ordinaria, *conjunctus*, inquit, *hoc est similis*. Græce enim est συςοιχεῖ, id est, cognationem et similitudinem habet; ςείχειν enim est ordine progredi, sive in serie stare. Inde Grammatici litteras vocant ςοιχεῖα, quod certa serie una alteri jungatur; Philosophi rerum elementa vocant ςοιχεῖα, puta terram, aquam, aerem et ignem, quod horum quodque suo ordine et consistat, et aliis nectatur. Idem versus ςίχοι dicuntur, et acies ordine compositæ ςίχαι vocantur. Unde σοςοιχα, inquit Budæus, vocantur cognata, et συςοιχία, est series et dispositio rerum inter se cognatarum et similium. Sic ergo mons Sina συςοιχεῖ, id est cognationem habet et similitudinem, estque in eadem quasi serie, proportione et ordine rerum cum Hierosolyma : quia scilicet illam apta quadam convenientia et allegoria significat et repræsentat.

Primo, quia sicut Sina mons sterilis est in deserto, ita Jerusalem in cæremoniis sterilis est et arida. Rursum in Sina data est lex, in Jerusalem servata. Secundo, sicut Sina est extra terram promissionis : ita Jerusalem hæc legalis est extra Christi Ecclesiam, tum militantem, tum triumphantem. Tertio, et magis ad mentem Apostoli : sicut Sina genuit et aluit servos tum Arabes, tum Judæos, qui in Sina servilem legem acceperunt cum tuba, tonitru, terræmotu, ut iis quasi servi terrerentur, et horum, aliarumque pœnarum, metu ac timore ad legem servandam adigerentur ; ita jam Jerusalem quoad vitam et doctrinam Sinaica et legalis generat Judæos servos, qui umbris serviant, et timore pœnarum æque ut illi Sinaici, ad custodiendam legem compellantur. Denique Sina cognationem habet cum Jerusalem, quia Sinaici illi Judæi qui in Sina legem acceperunt, parentes fuerunt Judæorum, qui jam vivunt in Jerusalem ; et sicuti in natura, sic et in indole servili, moribusque Judaicis utrique conveniunt.

Est metonymia, qua Sina et Jerusalem suos incolas civesque significant, scilicet Judæos. q. d. Quemadmodum Agar serva significabat servile testamentum Judæorum ; sic et mons Sina Judæos servos generans, significabat Jerusalem Judæos servos generantem : hoc siquidem innuit vox *enim*, nimirum ut probet testamentum vetus Judæorum, quorum metropolis erat Jerusalem, à Sina ortum in servitutem, hoc est, servos generare. Sic autem probat : Qualis fuit Sina, talis fuit et Jerusalem : atqui Sina generavit servos, uti jam declaratum est ; ergo et Jerusalem servos generavit, et generat, veteris scilicet testamenti.

Accipe schema hujus συςοιχίας, æquè ac ἀντιςοιχίας illi oppositæ

σύςοιχα	ἀντίςοιχα	σύςοιχα
Servitus		Libertas
	Uxores duæ	
Agar. serva		Sara libera
	Filii duo	
Ismael ex carne, servus	Testamenta duo	Isaac ex promissione, ingenuus
Lex in Sina		Evangelium in Sion
	Civitates duæ	
Jerusalem terrestris, Synagoga Judæorum, serva		Jerusalem cœlestis et divina, per gratiam mater omnium fidelium, libera
	Filii duo	
Judæi qui in cæremoniis et umbris legis manent.		Fideles qui gratiam Christi amplectuntur.

Accipe simile schema in Elementis.

σύςοιχα	ἀντίςοιχα	σύςοιχα
Ignis, Aër		Aqua, Terra

Hinc Physici ἀντίςοιχα elementa vocant symbola, ἀσύςοιχα vocant asymbola.

Accipe simile in Numeris.

Impar (σύςοιχα)	ἀντίςοιχα	Par (σύςοιχα)
1		2
3		6
5		10
7		14
9		18

Numeri enim pares imparibus sunt ἀντίςοιχοι : pares autem paribus sunt σύςοιχοι, æque ac impares imparibus.

Quæ nunc est Jerusalem.] q. d. Quæ nunc appellatur Jerusalem, cum olim dicta sit Jebus et Salem, deinde velut ex utrisque composito vocabulo Jerusalem quasi Jebusalem vocata est, quod nomen nunc retinet : postea ab Ælio Adriano Ælia est dicta. Ita Erasmus.

Secundo et melius, *quæ nunc est Jerusalem*, id est, præsens Judaica Jerusalem : hanc enim opponit Jerusalem illi, quæ sursum est, versu sequenti, hoc est Ecclesia Christi.

Tertio, *quæ nunc est*, id est quæ mortalis est, caduca et brevi peritura.

Adde, nomen *Jerusalem* non esse conflatum (ut vult Erasmus et alii) ex Jebus et Salem, sed ex יראה *iire*, id est videbit, et antiquo urbis nomine *Salem*: quia enim Abraham Gen. 22. immolaturus filium Isaac in monte Sion, roganti Isaac ubinam esset victima holocausti immolanda, respondit, Deus videbit et providebit sibi victimam, fili mi; hinc mons ille dictus est Dominus videbit, vel Moria, id est, visio Dei, ut patet Genes. 22. v. 3. 3. et 14. ac consequenter urbs monti huic Sioni, sive Moria, subjecta, dicta est Jerusalem. Ergo conflatur ex *iire*, id est videbit, et *Salem*, hoc est pacem. q. d. Visio pacis. Ita Andreas Masius in Josue 10. Unde patet scribendum esse Jerusalem, non Hierusalem, per I videlicet, ut habet origo Hebræa, non per H.

Et servit cum filiis suis,] scilicet Agar, hoc enim requirit Græcum pronomen femininum αὐτῆς. Unde Lovaniensia Biblia correctissima, verba illa, *Sina enim mons est in Arabia, qui conjunctus est ei, quæ nunc est Jerusalem*, parenthesi includunt, ut sequentia, *Et servit cum filiis suis*, referantur ad finem versus præc. *Quæ est Agar.* q. d. Sicut Agar serva Ismaelem, et posteros ejus servos generat, ita allegorice significat testamentum vetus generare servos. Et contra, sicut Sara libera liberum genuit Isaac, et posteros ejus (partus enim sequitur ventrem) ita allegorice significat, novum testamentum generare liberos, ut sequitur.

Nota. Servitus veteris legis et testamenti consistebat maxime in duobus. Primo, quod cogeret homines metu pœnæ, non amore justitiæ, Deo et legi obsequi. Secundo, quod crassis et corporalibus cæremoniis ad justitiam et salutem inutilibus occuparentur sub illa lege Judæi, earumque multitudine et gravitate, quasi servi onerarentur, et quasi opprimerentur.

Contra libertas Evangelii et legis Christianæ in eo sita est, Primo, quod amore et spiritu nos ducit ad Deo legique serviendum; Secundo, quod nos docet Deum in spiritu veritateque colere, ac licet suas ipsa etiam cæremonias habeat, et tamen spiritui subserviunt, eumque excitant et acuunt.

26. Illa autem quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra.] Ita vocat præsentem Ecclesiam novi testamenti. Pro quo Nota, Ecclesiam Christianam, quam significat Sara, id est, princeps vel domina, quæque opponitur Synagogæ Judæorum, quam significat Agar serva, quatuor his notis insigniri. Primo, quod sit de sursum; Secundo, quod sit Jerusalem; Tertio: quod sit libera; Quarto, quod sit mater fœcunda.

Quæritur Primo, Quomodo *de sursum est?* Resp. Primo, quia Christus ejus caput è cœlo descendit, ac rursum in cœlos ascendit, indeque Ecclesiam regit. Secundo, quia perfectio Ecclesiæ in superis ac cœlestibus rebus est, nimirum in fide, spe, charitate. Tertio, quia virtus Sacramentorum ejus è sursum provenit, et Deum ipsum in Ecclesia quasi de sursum advenientem; præsentem habet. Quarto, quia disciplina et conversatio ejus in cœlis est, cor et thesaurum habet in cœlo apud sponsum suum. Quinto, quia ad æternam coronam et quietem in cœlo anhelat ac tendit. Ita Hieron. Ambrosius, Anselmus. Vide Apocal. 21. v. 1.

Quæritur Secundo, Cur dicitur *Jerusalem?* Resp. quia Jerusalem, ut dixi vers. præc. idem est quod visio pacis: hanc enim Ecclesiæ providet ac procurat Deus, ut scilicet gaudeat pace, non terrena, sed spiritali et cœlesti; quam Christus abiens Joann. 14. 27. ei legavit dicens, *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis:* quæ est pax conscientiæ cum Deo, secum, et cum omnibus hominibus quantum est ex parte sua. Secundo et magis ad litteram; quia, sicut in Sina lata est lex vetus; ita in Sion et Jerusalem lata est lex nova, ibique cœpit Ecclesia nova et Christiana. Hinc passim Prophetæ Ecclesiam Christianam vocant Sionem, vel Jerusalem.

Quæritur Tertio, Cur vocatur *libera?* Nota. Quadruplex est libertas. Prima, civilis quæ opponitur servituti civili mancipiorum. Secunda, moralis, quæ excludit servitutem cupiditatum et vitiorum, metumque rerum adversarum, in qua Stoici perfectionem et beatitudinem ponebant, si videlicet quis de seipso vere dicere posset: *Etiamsi fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinæ.* Tertia, spiritualis ex perfecta charitate, quæ foras pellit timorem, proveniens; per quam non servili timore, sed amore filiali, reverentiaque servitur Deo, idque non corporalibus cæremoniis, sed in spiritu et veritate, ut dixi vers. præced. et hoc est, quod proprie hic spectat Apostolus. Quarta, cœlestis quæ excludit omnem corporis et animi servitutem, quæ quibusvis ærumnis corporis et animi subjacet, estque consummata hominis felicitas. Dico ergo: Ecclesia jam habet libertatem moralem et spiritualem; spe vero ac voto cœlestem præcipit et prægustat, illam re ipsa post resurrectionem adeptura.

Quæritur Quarto, Cur nuncupatur *mater* fœcunda? Resp. quia ex sterili gentilitate, quæ dæmonibus serviebat, collecta Ecclesia Christi multos ei filios spiritales peperit, et parit; non ex solis Judæis, ut Synagoga, sed ex omnibus et Judæis et Gentibus; eosque Christo ad cœlum transmittit. Unde sequitur:

27. Lætare, ô Ecclesia ex Gentibus vocata et collecta, quæ eras sterilis antea, et deserta à Deo, fide et lege, quæ non paris, quæ hactenus non soles Deo filios parere; Deo jam desponsata, erumpe et clama.] Ita Septuag. quos sequitur Paulus, et, ut habet ad verbum Isaias, *decanta laudem*, vel, ut hebraice est, *jubilum, et hinni*, quia per Christum Christique fidem *fœcundata es*, ut multos ei parias filios spiritales præ ea *quæ habet virum*, id est, præ Synagoga, cujus maritus erat lex vel ipse Deus, non qua clemens pater, sed qua terribilis legislator et vindex. Synagoga enim quoad carnem genuit solos Judæos; Ecclesia vero quasi mater omnes Gentes credentes in Christum complexa est: quoad spiritum vero longe pauciores Deo peperit Synagoga, Prophetas scilicet, Patriarchas, et paucos alios viros sanctos, idque non viribus suis, sed gratia et virtute Christi, qui parens est novi testamenti, Ita Hieron. Anselm. Theophyl.

Citat Apostolus caput Isaiæ 54. quod licet Judæi interpretentur de restauratione terrenæ Jerusalem: Chiliastæ vero, sive Millenarii, de mille annis felicitatis, quos fingunt Sanctos post diem judicii in terra acturos in omni carnis voluptate, ut testis est ibidem Hieron. tamen ex hoc Pauli loco patet Isaiam loqui de felicitate et fœcunditate Ecclesiæ Christianæ. De qua pulchre S. Ambrosius lib. 1. de Virginibus: *Sancta*, in-

quit, *Ecclesia immaculata coitu, fœcunda partu, virgo est castitate, mater est prole : parturit itaque nos virgo non viro plena, sed spiritu; parit nos virgo, non cum dolore membrorum, sed cum gaudio angelorum; nutrit nos virgo non corporis lacte, sed Apostolorum : virgo est Sacramentis et virtutibus, mater est populis, cujus fœcunditatem Scriptura testatur, Quoniam plures filii desertæ, quam ejus quæ habet virum et sponsem; eo quod sive Ecclesia in populis, sive anima in singulis Dei verbo, sine ullo flexu pudoris quasi sponso innubit æterno.* Et S. Hieron. hic : *Ecclesia*, inquit, *diu sterilis non peperit antequam Christus de Virgine nasceretur : sed cum Christum quasi Isaac, id est risum, mundo, peperit de Abrahamo, id est, de electo patre cum voce sublimium dogmatum resonante, proles plurimas Deo peperit.* Abraham enim Hieronymo dicitur hebraice quasi אב בר המון; *ab bar hamon*, id est, pater electus cum sonitu.

Nota. Abraham primo vocatus fuit Abram, quasi dicas אב רם *ab ram*, id est, pater excelsus : tuncque ex Agar genuit Ismael. Deinde fœdus iniens cum Deo, accipiensque promissionem de Isaaco à se generando, et terra Chanaan ab eo possidenda, mutatum illi à Deo fuit nomen, et pro Abram, ut Genes. 17. 5. dictus est Abraham. q. d. אב רב המון *ab rab hamon*, id est, pater magnæ multitudinis, scilicet ex Isaac secundum carnem, et ex Christo secundum spiritum nasciturae et descensuræ ab Abraham. Hæc genuina est ratio et significatio nominis Abraham : S. Hieron. tamen vult etiam alludere alio nomen Abraham, scilicet ad אב בר המון; *ab bar hamon*, id est, pater electus cum sonitu et tumultu, vel cum turba et multitudine; hæc enim omnia significat *hamon*.

Nota Secundo. Symbolice Abraham est Deus; hic ex Agar serva, hoc est ex Synagoga, genuit Ismael servum, id est Mosen et Judæos servos legis veteris, eisque fuit Abraham, id est pater excelsus, qui ab alto tonuit legem ex Sina, eisque exhibuit quasi Dominum majestate, venerandum et vindicta terribilem : Abraham vero, hoc est idem Deus ex Sara, id est Ecclesia, libera genuit Isaac (hoc est, risum et gaudium) quasi liberum et hæredem, puta Christum et Christianos, eisque fuit Abraham, id est pater magnæ multitudinis, scilicet ex omnibus Gentibus per Christum, Christique fidem et baptismum regenerandæ; vel, ut Hier. fuit Abraham, id est pater electus cum sonitu, quia per Joannem Baptistam, Christum et Apostolos magna voce prædicavit regnum Dei, omnesque credentes eo vocavit, et ad illud elegit omnes, qui in fide et obedientia Christi; in qua baptizati et renati sunt, persistunt.

Ubi Nota Tertio, Isaac, id est Christum, dici natum ex Sara, hoc est Ecclesia. non quasi Ecclesia fuerit à parte rei mater Christi, aut prior Christo, cum à Christo cœperit et fundata sit; sed quod in mente Dei et idea divina quodammodo Ecclesia fuerit prior, ac Christi mater. Deus enim voluit primo existere Synagogam, deinde ei surrogare Ecclesiam : itaque habuit Deus primo in mente et intentione ideam Synagogæ, deinde Ecclesiæ, et ex hac voluntate, decreto et intentione voluit et decrevit quasi in secundo instanti et signo rationis, ut loquuntur Scholastici, creare et producere Mosen, quasi primum ideæ hujus filium, qui reliquum ideæ exequeretur, ipsamque Synagogam inchoaret et institueret. Pari modo ex voluntate ac decreto condendi Ecclesiam voluit creare et producere Christum quasi primum ideæ hujus, id est Ecclesiæ, prout erat in mente Dei, filium, qui reliquum ideæ exequeretur, ipsamque Ecclesiam quasi primus et angularis illius lapis inchoaret, fundaret, instrueret. Sic Christus et Christiani vocantur v. seq. et alibi. *filii promissionis, et prædestinationis Dei* : quia eorum, uti et matris, id est Ecclesiæ, productio pure et mere fuit opus et creatio solius Dei, divinæque voluntatis et prædestinationis tanquam patris, et divinæ conceptionis ac ideæ tanquam matris.

28. Nos autem fratres secundum Isaac, instar Isaac, qui non virtute carnis, sed promissionis divinæ natus est ex anu et sterili Sara, promissionis filii sumus.

29. Sed quomodo tunc is, qui secundum carnem natus fuerat, hoc est Ismael carnali virtute et generatione prognatus ex Agar, persequebatur eum qui secundum spiritum,] id est Isaac, qui natus est ex Spiritus sancti promissione et virtute supra naturam ex Sara, quasi typus fidelium et spiritualium filiorum legis novæ. Ita Anselmus.

Nota. Alludit Apostolus, vel potius citat rem gestam Genes. 21. 8. ubi dicitur, *Crevit itaque puer* (Isaac) *et ablactatus est, fecitque Abraham grande convivium in die ablactationis ejus : cumque vidisset Sara filium Agar Ægyptiæ* (Ismaelem) *ludentem cum Isaac filio suo, dixit ad Abraham : Ejice ancillam hanc, et filium ejus; non enim erit hæres filius ancillæ cum filio meo Isaac.*

Ubi Adverte, lusum hunc Ismaelis cum Isaac fuisse irrisionem, subsannationem, vexationem, imo persecutionem, uti hic interpretatur Apostolus, sic ludunt canes cum felibus, et feles cum muribus : sic duellum Joab cum Abner vocatur lusus, 2. Reg. 2. vers. 14. *Surgant*, inquit Abner, *pueri, et ludant coram nobis*, id est, coram nobis digladientur, pugnent, duellent. Cur Ismael irriserit et persecutus sit Isaacum, causam fuisse putat Hieron. et alii, quod invideret convivio in ablactatione Isaaci celebrato, ac consequenter primogenituræ ac hæreditati Isaaci, itemque promissioni de semine benedicto, id est, Christo, ex Isaac nasciture. Agar vero Ismaelem filium irridentem non repressit, unde tam in eam, quam in Ismaelem excanduit Sara, et tam Agar, quam Ismaelem, ejici voluit.

Ita et nunc.] q. d. Uti olim Ismael ironice lusit cum Isaac, eum vexando et persequendo, ita nunc Judæi Christum regem libertatis irriserunt, vexarunt, crucifixerunt, ejusque libertos Christianos pertinaci odio persequuntur, uti jam vos Galatas vexant et persequuntur, ut sibi subjiciant, pessumdent atque pervertant. Ita Ambros. Anselm. Vide Hieron. et clarissime Rupert. in Gen. 21. 9.

30. Sed quid dicit Scriptura ? Ejice ancillam.) Sunt verba Saræ Genes. 21. quibus petit ab Abraham marito, ut ejiciat Agar cum Ismaele vexante suum Isaac, quod licet Abraham ægre tulerit; Deus tamen hæc verba et postulata Saræ probat, jubetque Abrahamo, ut Saræ in illis obsequatur, tum quia in se æqua erant et justa, tum ob typum et significationem futurorum : volebat enim Deus hac ejectione Agar et Ismaelis ex domo et hæreditate Abrahæ, significare, pari modo repudiandam à Deo Synagogam

cum Judæis, eosque benedictione, justitia, amicitia, Ecclesia et hæreditate Dei expellendos esse, quia Christum et Christianos persequuntur. Ita Patres jam citati.

Nota. Pro eo, quod habet Paulus, *Non erit hæres filius ancillæ cum filio liberæ;* Sara in Genesi dixit, *Non erit hæres filius ancillæ cum filio meo Isaac.* Non ergo verba, sed sensum sacræ Scripturæ reddit Paulus, idque ad majorem energiam et antithesin : Isaac enim solus mansit hæres, quia liber, et filius liberæ; Ismael vero expulsus fuit, quia servus et servæ filius, invidens ac persequens fratrem suum liberum, ideoque hæredem Isaac.

Sic allegorice Christiani, quia liberi, sunt hæredes benedictionis et justitiæ Abrahæ; Judæi vero ab ea repelluntur, quia servi sunt invidentes, et Christum Christianosque persequentes, qui liberi sunt, ideoque hæredes; idque hic voluit significare Paulus, ideoque Isaac non vocavit Isaac, sed *filium liberæ*.

31. QUA LIBERTATE CHRISTUS NOS LIBERAVIT.] Pro *liberavit* Tertull. legit, *manumisit.* q. d. Non nostris meritis, prosapiæ, talentis, sed Christi gratiæ tribuendum est, quod simus filii novi testamenti et Ecclesiæ quasi liberæ, liberi, et liberati à veteris legis, testamenti et Synagogæ quasi ancillæ servitute.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT URGERE GALATAS, UT JUGUM LEGIS VETERIS NON ADMITTANT, NE EXPERTES FIANT FRUCTUS ET JUSTITIÆ CHRISTI, IN QUO NEC PRODERIT CIRCUMCISIO, NEC PRÆPUTIUM, SED FIDES QUÆ PER CHARITATEM OPERATUR.

HINC SECUNDO, VERS. 13. VOCAT EOS AD LIBERTATEM CHRISTIANAM, EAMQUE SITAM ESSE DOCET IN CHARITATE ET SPIRITU, ITAQUE A PRIORI EPISTOLÆ PARTE, SCILICET DOGMATICA, TRANSIT AD ALTERAM, PUTA ETHICAM.

UNDE TERTIO, V. 17. DOCET CARNEM CONCUPISCERE ADVERSUS SPIRITUM, ET CONTRA : ATQUE TAM CARNIS QUAM SPIRITUS OPERA RECENSET.

1. STATE, et nolite iterum jugo servitutis contineri. 2. Ecce ego Paulus dico
vobis : quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. 3. Tes-
tificor autem rursus omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est
universæ legis faciendæ. 4. Evacuati estis à Christo, qui in lege justifica-
mini : à gratia excidistis. 5. Non enim spiritu, ex fide, spem justitiæ
expectamus. 6. Nam in Christo Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque
præputium : sed fides, quæ per charitatem operatur. 7. Currebatis bene ;
quis vos impedivit veritati non obedire? 8. Persuasio hæc non est ex eo, qui vocat vos.
9. Modicum fermentum totam massam corrumpit. 10. Ego confido in vobis in Domino, quod
nihil aliud sapietis : qui autem conturbat vos, portabit judicium, quicumque est ille. 11. Ego
autem, fratres, si circumcisionem adhuc prædico : quid adhuc persecutionem patior? Ergo
evacuatum est scandalum crucis. 12. Utinam et abscindantur qui vos conturbant. 13. Vos enim
in libertatem vocati estis fratres : tantum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per
charitatem Spiritus servite invicem. 14. Omnis enim lex in uno sermone impletur : Diliges
proximum tuum sicut teipsum. 15. Quod si invicem mordetis, et comeditis : videte ne ab
invicem consumamini. 16. Dico autem : Spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis.
17. Caro enim concupiscit adversus spiritum : spiritus autem adversus carnem : hæc enim sibi
invicem adversantur : ut non quæcumque vultis, illa faciatis. 18. Quod si spiritu ducimini, non
estis sub lege. 19. Manifesta sunt autem opera carnis : quæ sunt fornicatio, immunditia,
impudicitia, luxuria, 20. idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes,
iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, 21. invidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, et his
similia, quæ prædico vobis, sicut prædixi : quoniam qui talia agunt, regnum Dei non conse-
quentur. 22. Fructus autem Spiritus est : charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas,
bonitas, longanimitas, 23. mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas. Adversus
hujusmodi non est lex. 24. Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis et
concupiscentiis. 25. Si spiritu vivimus, spiritu et ambulemus. 26. Non efficiamur inanis gloriæ
cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes.

STATE,] firmi et constantes persistite in fide et libertate Christi, de qua præcessit in fine c. præced. Imo Græci, Ambros. Syrus, Augustin. nectunt *state* cum ultimis verbis cap. præced. sicque ordiuntur hoc caput: τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν, (hanc enim notam illationis habent Græca) ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἐλευθέρωσε, στήκετε, , hoc est, *libertate igitur, qua Christus nos liberavit, state.*

NOLITE ITERUM JUGO SERVITUTIS CONTINERI.] q. d. Olim servistis idolis et dæmonibus, cur iterum servire vultis, non idolis, sed umbris, et crassis onerosisque cæremoniis legis Mosi? Nota. Pro *contineri*, græce est ἐνέχεσθε, id est, ut Vatabl. *ne implicemini;* Erasm. *ne illaqueemini.* q. d. Judaizantes ad legem vos quasi ad retia et laqueum pelliciunt, iisque vos illaqueant, ac ita implicant, ut vos è tot tamque variis sinuosæ legis præceptis et ambagibus expedire et extricare non possitis.

2. SI CIRCUMCIDAMINI, CHRISTUS VOBIS NIHIL PRODERIT,] si circumcisionem apprehenditis, ut necessariam ad salutem, si spem justitiæ et salutis in ea ponitis, Christus, id est Christi redemptio, fides, gratia, baptismus, religio, scilicet christianismus ipse, nihil vobis proderit. Hoc autem videmini facere, ô Galatæ; hocque vobis Judaizantes persuadent : cum enim sitis Gentiles, et in gentilismo baptizati, factique Christiani, cur baptismo circumcisionem adjungitis? nullam sane justam aliam causam huic vestro facto prætexere potestis, nisi quod putetis circumcisionem ad justitiam et salutem prodesse, nec baptismum ad eam sufficere; nec enim prætexere potestis quod Judæi prætexunt, videlicet ad honorem suæ legis et gentis adhuc se circumcidere : hic enim adhuc justus est titulus et causa servandæ legis, modo salutis spem in ea non ponant. Ita Anselmus.

TESTIFICOR (μαρτύρομαι, contestor quasi testis fidelissimus et verissimus, imo quasi vester Apostolus denuntio) OMNI HOMINI CIRCUMCIDENTI SE, QUONIAM DEBITOR EST UNIVERSÆ LEGIS FACIENDÆ,] quia per circumcisionem adscribi si curat militiæ Ecclesiæque Judaicæ, ac illam illiusque leges et onera, sponte sua subit, amplectitur et profitetur : est enim circumcisio tacita legis veteris onerosissimæ professio, quemadmodum baptismus est professio legis novæ et christianismi. Ita Anselm. et alii. Et nova ratio petita ab obligatione tot onerum legis pene importabilium. q. d. Ut quid circumcidimini? ut quid leges veteres tam multas, tam duras, tam molestas suscipitis? ut quid sponte jugum hoc induitis? quid enim aliud est circumcisio, quam harum legum, et horum onerum spontanea susceptio et obligatio?

4. EVACUATI ESTIS, scilicet per vos ipsos, vos ipsi evacuastis vos A CHRISTO,] id est, à Christi redemptione, gratia, salute, omnique efficacia et influxu meritorum ejus, ut amplius nihil boni in vos influxu et derivare possit, sed vos omnibus suis beneficiis quasi vacuos relinquat.

QUI IN LEGE JUSTIFICAMINI : id est, qui justitiam ex circumcisione aliisque legis operibus quæritis. Unde explicans subdit : A GRATIA, id est, à gratuita significatione, quam per Christi fidem et gratiam in baptismo adepti estis, EXCIDISTIS,] quia scilicet gratiæ Christi, diffidendo illi, et ad legem recurrendo, fuistis et ingrati et injurii, ut propter injuriam hanc gravem et mortiferam, Christus gratiam suam et justitiam datam vobis subtraxerit.

Nota. Κατηργήθητε, id est, *evacuati estis*, passivum est, sed hic accipitur in conjugatione et significatione *hitpael*, ut scilicet passionem ab eodem agente significent, sive actionem reflexam in seipsum, in qua idem est agens et patiens, q. d. Evacuati estis à vobis ipsis, ipsi vos evacuastis.

Hinc Secundo, dicit *à Christo*, sicut enim puteus ruderibus obrutus, ab eis evacuatur et exhauritur : ita vos Christo, Christique gratia antea pleni, jam eam et cordibus vestris evacuastis et exhausistis, itaque fructum omnem passionis ac redemptionis Christi perdidistis et abjecistis. Rursum *evacuati estis à Christo*, quia Christus in sua Ecclesia antea vos continens, jam ab ea vos rejecit, et quasi evacuavit. Unde Græcum κατηργήθητε plane et clare verti posset, Aboliti estis à Christo et christianismo, id est, non estis amplius Christiani; et, ut Syrus vertit, descivistis à Christo.

Posset Secundo, per hypallagen accipi cum Vatablo : *evacuati estis à Christo*, id est, Christus evacuatus est à vobis. q. d. Christus factus est vobis vacuus, id est otiosus, inefficax, inutilis, et quasi enervatus (hoc enim est καταργεῖσθαι, illique respondens Hebræum פער *para*) Christi labor vobis inanis est et cassus, Christi passio et redemptio in vobis est irrita, quia vim nullam, nullam efficaciam, nullumque fructum, hoc est nullam gratiam in vos transfundit : vacant in vobis Christi insignia, nomen et dignitas Christiani : ergo vel ista ponite, si legem ambitis; vel, si retinere vultis, valedicite legi : alterutrum enim vacet necesse est. Similis hypallage in hoc eodem verbo Græco est Roman. 7, v. 5. ut ibi dixi.

5. NOS ENIM SPIRITU EX FIDE SPEM JUSTITIÆ EXPECTAMUS.] Probat, Judaizantes, qui justificari volunt ex lege, excidisse à Christo et christianismo, nec esse amplius Christianos : quia *nos*, inquit, qui veri et puri Christiani sumus, non ex lege, circumcisione, aliisve corporalibus cæremoniis, sed *spiritu*, id est, per spiritum gratiæ et charitatis, *ex fide*, scilicet Christi, acceptum, *spem justitiæ*, id est justitiam speratam, *expectamus*.

Nota. Vocat *spiritum ex fide*, quia fides est, quæ hominem excitando ad spem, pœnitentiam et orationem, impetrat spiritum gratiæ Dei quo justificamur. Rursum *spem justitiæ* aliqui accipiunt gloriam æternam, quam speramus per justitiam nostram adipisci. Secundo et melius, per hypallagen *spem justitiæ* explices justitiam spei, id est sperantem. q. d. Justitiam, quam omnes speramus, quam omnes habemus in votis, ad quam omnes anhelamus, illam Judæi expectant ex lege carnali, sed falso : nos vero Christiani vere illam expectamus, quærimus et accipimus ex spiritu, quem accepimus ex fide Christi.

6. NAM IN CHRISTO JESU, in Christi doctrina, Ecclesia, religione, id est in christianismo (juxta can. 37.) NEQUE CIRCUMCISIO ALIQUID VALET (supple, ad justitiam, Christianamque, hoc est sanctam et beatam, vitam) NEQUE PRÆPUTIUM, id est, neque judaismus, neque gentilismus. Vide quam deprimat judaismum, cum ei gentilismum æquiparat. Ita Chrysost. SED FIDES, QUÆ PER CHARITATEM OPERATUR,] id est, fides non sola, nec inanis

et otiosa, sed quæ charitate perficitur, ut vertit Syrus, et in charitatis opera se diffundit, qualis fuit fides Magdalenæ pœnitentis, Christique pedes lacrymis abluentis : nam fides, quæ charitatem et opera non habet, fides est dæmonum, non Christianorum, ait Anselmus. Quod notent Novantes, qui soli fidei justitiam arrogant. Quocirca hoc syllogismo hinc deducto noster Campianus, Angliæ Martyr (ut habet ejus Vita) in carcere disputans cum Lutheranis, eos convicit : Fides quæ valet coram Deo ad justitiam Deique amicitiam, sive in qua est vis et valor justificandi, est illi, teste Apostolo, quæ per charitatem operatur, ideoque charitati plane unita et conjuncta est : atqui fides sola justificans quam statuunt Lutherani, non est fides quæ per charitatem operatur; præsupponitur enim ab iis esse sola, ideoque à charitate sejuncta in valore justificandi : ergo fides sola justificans quam statuunt Lutherani, non est fides quæ coram Deo valet ad justitiam Deique amicitiam; adeoque contradictionem involvunt hæc duo, fidem esse solam, et tamen esse justificantem : ut enim justificet fides, sibi jungi postulat charitatem : non ergo est sola, quæ charitati est sociata.

Nota. Fides non operatur per charitatem, sicut causa efficiens operatur per instrumentum suum; sed sicut dispositio operatur per formam ad quam disponit : uti calor per formam ignis dicitur operari ligni inflammationem, lignumque ignire et in ignem convertere : ita fides per charitatem operatur opera bona, efficiendo scilicet actus charitatis Dei et proximi, ac imperando actus aliarum virtutum. Charitas enim est quasi forma non essentialis, sed accidentaria, quæ fides et omnibus bonis operibus vitam, valorem et meritum tribuit in ordine ad ultimum finem. Charitas enim fidei, et reliquis omnibus virtutibus dat Primo, statum virtutis : ubi enim est charitas, ibi exulat vitium, regnat virtus, suumque habet statum et regnum, aliasque virtutes hoc eodem statu et regno suo donat, ut inde homo absolute virtute præditus, justus, sanctus denominetur. Secundo, charitas tribuit eisdem dignitatem, vim et efficaciam merendi : facit enim hominem divinum, Dei amicum et filium, ac consequenter opera illius efficit divina, digna et grata Deo, ut iis Deus promittat æterna præmia. Tertio, tribuit eisdem ordinem ad ultimum finem : charitas enim totum hominem omniaque quæ in eo sunt, dirigit ad Deum, Deique amorem et laudem. Ita D. Thomas.

Nota Secundo. Pro *operatur*, græce est ἐνεργουμένη, quod verbum significat internam vim, occultam efficaciam et energiam. q. d. Fides charitate formata, eaque quasi anima sua animata per intimam quamdam vim et spiritualem suum influxum opera virtutum vitalia operatur.

7. Currebatis bene,] in vita et doctrina Christiana, quasi in via et stadio ad æternæ gloriæ consequendum bravium.

Quis vos impedivit, græce ἐνέκοψε, id est, interpellavit à cursu hoc, eumque incidit : S. Anselmus, legit, *qui vos fascinavit*? non obedire, ut à cursu aversi, eumque reflectentes, non obedi retis veritati, doctrinæ Christi et Christianæ : sed delaberemini et decurretis ad errores judaismi? Notat Hieron. in vetustis codicibus non inveniri τὸ *non obedire veritati*, et sine eo sensus plane sibi constat.

Nemini consenseritis.] Judaizanti scilicet, volenti vos pellicere à cursu Evangelii ad judaismum. Sed Nota. Hæc verba delenda sunt; delent enim ea Biblia Romana et Græca.

8. Persuasio hæc (qua vobis persuasum est, aut potius qua Judæi, qui vos in cursu Christianæ vitæ impediunt, vobis persuadere conantur, legalia necessaria esse Christiano ad salutem) non est ex eo, qui vocat vos,] id est, non est ex Deo Patre, qui vos ad fidem, gratiam et salutem vocavit per Christum : sed potius ex diabolo est ejusque ministris. Ita Anselmus.

9. Modicum fermentum totam massam corrumpit.] Græce, μικρὰ ζύμη ὅλον φύραμα ζυμοῖ, id est, ut Hieron. comment. vertit, *modicum fermentum totam conspersionem* (id est, farinam conspersam et subactam, quam vulgo pastam vocant) *fermentat*, hoc est suo acore imbuit, inficit, corrumpit et acidam facit. Est adagium significans parvum alicujus partis vitium, totum pervadere ac depravare; unde ad varia aptari potest. Hinc 1. Corinth. 5. 6. aptat illud fornicario, qui quasi fermentum totam Corinthiorum Ecclesiam suo exemplo et infamia aspergebat et corrumpebat : ita et hic aptat Judaizantibus. q. d. *Modicum fermentum*, etc. hoc est, pauci Judaizantes et errantes totam Ecclesiæ vestræ, ô Galatæ, multitudinem corrumpunt : de hisce enim Judaizantibus agit in præcedentibus et sequentibus vers. 7. 8. 10. 12. ita Anselm. et Hieron. qui ait : *Arrius in Alexandria una scintilla fuit, sed quia non statim oppressa est, totum orbem ejus flamma populata est : quia sermo eorum uti cancer serpit in corpore, et unius pecudis scabies totum commaculat gregem.*

Secundo, recte ac valde apte hoc adagium accipi potest de ipsa doctrina et errore Judaizantium. q. d. *Modicum fermentum*, etc., id est modicus, imo unus, error in fide, qualis est hic de servandis legalibus, totam fidei substantiam, ipsamque religionem ac christianismum evertit : vel, ut magis præcise et proprie Chrysost. et Theophyl. modicum fermentum est circumcisio, quæ sola, si eam recipiatis, in perfectum judaismum vos trajiciet, sicuti fermentum, licet modicum, totam massam ad se rapit, et in suum saporem et acorem transmutat : de circumcisione enim egit vers. 2. 3. 6. et de ea dixi v. 3. quod qui se circumcidit, debitor est universæ legis : videntur enim Judaizantes præcipue Galatis circumcisionem persuasisse, quasi rem modicam et levem, sed tacuisse reliqua legis onera, quæ circumcisi subibant et profitebantur. Unde ea hic detegit Paulus, dicitque circumcisionem esse possessionem totius judaismi, totiusque christianismi corruptionem, uti fermentum exiguum massam totam inficit et corrumpit.

10. Confido in vobis, id est, de vobis, in Domino, in clementia et gratia Domini, quod ipse vos in fide Christi : ad quam vos vocavit, stabiliet, quo fiet quod nihil aliud sapietis,] id est, quod non credetis aliud scilicet, quam quod à Domino per os meum accepistis, et edocti estis de lege et libertate Christiana; non sequemini novitios doctores, novasque eorum persuasiones.

Qui autem conturbat vos, judaismum novasque sectas inducendo, itaque totam Ecclesiam vestram turbando et lacerando, portabit judicium,] id est pœnam et vindictam Dei, quam scilicet Deus acerrimus hæresum vindex justo suo judicio illi infliget, est metonymia : *judicium*, id

est condemnationem et pœnam judicio et judicis sententia irrogatam.

11. EGO AUTEM, FRATRES, SI CIRCUMCISIONEM ADHUC PRÆDICO, QUID ADHUC PERSECUTIONEM PATIOR?] Fingebant Judaizantes Paulum apud Judæos judaizare, apud Gentes judaismum impugnare: hoc figmentum hic refellit Paulus: Cur enim, inquit, Judæi tam acerbis odiis me persequuntur, nisi quia publice contrarium doceo, et ubique Evangelium stabilio, circumsionem tollo et aboleo quantum possum?

Rursum ERGO EVACUATUM (κατήργηται, abolitum est) SCANDALUM CRUCIS] q. d. Si ita est de me, ut ipsi fingunt, ergo non est quod ipsi scandalizentur in cruce Christi, quam prædico: crucem enim et ipsi admittunt, voluntque videri Christiani, modo simul cum cruce Christi lex Mosis admittatur. Imo et puri Judæi, qui non nisi pro judaismo pugnant, non adeo curant prædicationem crucis, nisi quia per illam evertitur lex et judaismus; adeo, ut, si crucem cum judaismo combinarem et prædicarem, me non persequerentur. Jam vero cum ita in mea prædicatione crucis Christi scandalizantur et offenduntur, patet me passim et aperte docere, per crucem Christi legem esse abolitam, atque ex cruce, non ex lege nos justificari, ideoque eos mihi tam esse infensos, me ubique insectari, quia scilicet ita prædico crucem Christi unam et solam viam et medium ad justitiam et salutem, ut tollam legem et circumcisionem.

12. UTINAM ET ABSCINDANTUR QUI VOS CONTURBANT.] *Abscindantur* scilicet ab Ecclesia, vestroque consortio, ne quasi fermentum totam Ecclesiam corrumpant: sic enim fornicarium ab Ecclesia abscindi jussit 1. Cor. 5. v. 3. Hic sensus planus est, et gravitate Apostolica dignus.

Aliter tamen Ambros. Chrysostom. Theophyl. Hier. August. et alii. q. d. Utinam exsecentur omnino membro genitali, cujus occasione delinquunt, dum se et vos circumcidere volunt.

Dices: Quomodo Apostolus mala Judaizantibus imprecatur! hoc enim est contra charitatem, ac indicium animi impatientis, et vindictæ cupidi. *Tam enim detestanda*, ait Hier., *est abscissionis passio, ut et qui invitis eam intulerit, legibus publicis puniatur; et qui seipsum castraverit, infamis habeatur.*

Respondet Primo, Hieron. Apostolum ut hominem hoc ex passione dixisse: sed absit non modo ab Apostolo, sed et à Spiritu sancto, hæc passio maledicentiæ.

Unde aliam responsionem addit Hieron. scilicet non ex odio, sed partim ex zelo justitiæ (quomodo S. Petrus Simoni Mago Actor. 8. 20. et Eliseus pueris se irridentibus maledixit; 4. Reg. 2. 24.) partim ex amore exsectionem eis imprecatum esse, ut scilicet in eo quo peccant, scilicet in sua circumcisione puniantur, et puniti, hac ignominia corrigantur et emendentur.

Respondet Tertio, S. Chrysost. et Theophyl. non esse maledicentiam, sed astysinum et licentiam: Apostolus enim festiva urbanitate jocatur in circumcisos. q. d. Si volunt, non solum circumcidantur, sed et exsecentur.

Quarto, S. August. et Anselm. putant non esse maledictionem, sed benedictionem. q. d. Utinam Judaizantes spadones fiant et castrent se spiritualiter per castitatem et continentiam propter regnum cœlorum, ut sic desinant cogitare et prædicare Judaicam circumcisionem, incipiantque cœlum ac cœlestia cogitare, et ad ea per legem et consilia Christi tendere. Inter has quatuor responsiones secunda planior est et solidior.

Denique hinc Origenes castravit se, ne concupiscentiæ motus ejus castitatem turbarent: sed perperam, ut rectè Chrysost. Nec enim hæc mens Apostoli, nec membra corporis, sed vitia resecanda sunt; alioqui et oculos et aures et linguam resecare liceret. Adde, hac castratione, membrum, non concupiscentiam truncari: hæc enim in castratis sæpe etiam magis, quam in viris (ut docet S. Basilius lib. de Virginitate) in turpia desideria et tactus inardescit. Unde Eccli. 20. v. 2. dicitur, *Concupiscentia spadonis devirginabit juvenculam.* et cap. 30. v. 31. *Videns oculis, et ingemiscens, sicut spado complectens virginem, et suspirans.*

QUI VOS CONTURBANT.] οἱ ἀναστατοῦντες, id est, ut Chrysost. qui vos statu, scilicet libertatis, Evangelii et Christianismi dimovent et labefactant. Ambros. legit, *qui vos subvertunt.*

13. VOS ENIM IN LIBERTATEM VOCATI ESTIS,] ut per Evangelium sitis liberi ab onerosa et inutili servitute tot legalium cæremoniarum: hæc enim est libertas Christiana, quam tota epistola opponit servituti Judaicæ.

Vide ergo quam contra mentem Apostoli hæc torqueant Novantes, dum volunt Christianos esse liberos ab omni lege positiva, id est non debere obedire Prælatis et magistratibus, ac consequenter nec parentibus: hoc enim est contra legem naturæ et decalogi, quæ jubet honorari patrem et matrem, estque evertere omnem politiam, omnem rempublicam, omnem ordinem hierarchicum, omnemque societatem et convictum humanum: cum nulla unquam gens fuerit quantumvis barbara, quæ non suos habuerit magistratus, quorum legibus et directioni se subjiceret. Videbant enim omnes aliter pacem et quietem publicam servari non posse, nec gentem posse subsistere. Si enim semel persuasum sit hominibus, legem Præpositorum sive civilium, sive Ecclesiasticorum, non obligare in conscientia, sed tantum ad pœnam in foro exteriori luendam; liberrime homines legem violabunt, quandocumque putabunt id se vel secreto, vel impune facturos. Unde Christus, Paulus et Apostoli passim jubent Christianis, ut obediant Cæsari et magistratibus etiam infidelibus, non modo propter eorum iram vindictam, sed etiam propter conscientiam, Rom. 13. 5. Vide can. 19.

Dices, saltem à pari Christiani cum sint liberi, non debent gravari tot canonibus et legibus, quia alioqui par subeunt onus et parem servitutem, atque si subjicerentur tot legibus veteris testamenti.

Respondeo, non esse paritatem. Primo, quia pauciores longe sunt leges Ecclesiæ quæ populum spectant; omnes enim ad quinque Ecclesiæ præcepta revocantur: canones vero, qui clericorum vitam, mores ac ritus spectant, plures sunt; sed nemo eos subire cogitur, nisi qui sponte sua vult fieri clericus: et Pontificis ac Episcoporum est providere, ne nimis multi edantur canones et censuræ, sed potius contrahantur: quod multi viri cordati exoptant ne nimis grave jugum, quale fuit Judæorum, clericis imponatur, illorumque conscientiæ illaqueentur. Secundo, quia leges veteres onerosiores erant ac

difficiliores, ut patet in tot sacrificiis et lustrationibus. Tertio, quia umbræ erant legum novi testamenti; hæ ergo faciliores in illarum locum succedunt, et tolerabilius est veritati, quam umbris servire. Quarto, veteres leges inutiles erant quia internam pietatem et justitiam non promovebant, sed populum continebant, ne ad idola et idololatriam deflueret, ut passim docent Patres: leges vero Ecclesiasticæ ad spiritum devotionis, pietatis, charitatis excitandum feruntur et ordinantur, ut patet ex lege jejunii, lege audiendi Sacri, lege confitendi, et communicandi.

TANTUM, scilicet cavete, et providete, NE LIBERTATEM hanc à Judaicis cæremoniis IN OCCASIONEM DETIS CARNIS,] ut occasione hujus libertatis volentes (ut fit, et ut jam faciunt Novantes) nimium eam extendere, libere ruatis in omnia carnis desideria, ut caro, et carnalis concupiscentia ex hac libertate occasionem accipiat plura concupiscendi, magisque suas concupiscentias explendi. Unde Græca clarius habent τῇ σαρκί, ne carni, supple detis occasionem, libere scilicet quidvis concupiscendi, et carnaliter vivendi, quasi jam libera sit, nullisque præceptis teneatur, sed velut equus indomitus facere possit quidquid libuerit. Ita Hieron.

SED PER CHARITATEM SPIRITUS SERVITE INVICEM.] Vocem *spiritus* non habent jam Græca, nec S. August. nec Hieron. recte tamen additur, ut opponatur tum carni, tum cæremoniis legis.

Cum legis jugum, inquit Chrysost., *detraxisset, ne subsilirent, aliud illis imponit jugum, nimirum charitatis, illo quidem validius; sed multo levius ac jucundius.* q. d. Nolo vos servire cæremoniis, nec carni, sed ab eis esse liberos, ut serviatis invicem per spiritum charitatis, et ex spiritali charitate alter alteri succurrat, opituletur, serviat. Charitas spiritus opponitur Charitati carnis, quam obscœni et infames Adamitæ aliique carnales jactant et exercent.

Notat Primo, Chrysot. Apostolum hic tangere mali, puta erroris et schismatis, radicem, cur scilicet aliqui Galatarum alios ad judaismum abducere voluerint, fuisse arrogantiam, et dominandi studium: illi hic adhibet remedium, scilicet charitatem, q. d. *Quoniam dum aliis alii vultis dominari, dissecti fuistis, servite vobis invicem, sic denuo in unum redigemini: sicut enim ignis admotus ceræ facile mollit eam, sic et amoris calor omnem fastum et arrogantiam vehementius quam ignis solvit.* Hucusque Chrysost.

Notat Secundo, Chrysost. non dici, Amate, sed, *Servite*, quia charitas liberos facit servos non coactionis, sed charitatis, ut ex charitate qui ea flagrat, ad infima et servilia obsequia quibuslibet, præsertim afflictis, ægris et pauperibus, exhibenda se demittat: quæ servitus spontanea et sancta, non servitus, sed ingenua et ambienda Christianis libertas est.

Nota Tertio. Commoda transitione à libertate legis ad libertatem carnis transit ad alteram epistolæ partem, id est, à dogmate ad ethicam et mores Galatarum componendos.

14. OMNIS LEX, scilicet proximum spectans, qua, ut præcessit, per charitatem servitur invicem, IN UNO SERMONE IMPLETUR: DILIGES PROXIMUM TUUM SICUT TEIPSUM.] Patet ex dictis Rom. 13. 8. Aliter S. August. l. 8. de Trinit. S. Thom. Ansel. q. d. Omnis lex est de charitate vel Dei, vel proximi: charitas autem proximi indicat, includit et præsupponit charitatem Dei: propter Deum enim amandus est proximus; ergo qui diligit proximum, et implet legem, quæ dicit, *Diliges proximum*, etc., diligit et Deum, impletque legem, quæ dicit, *Diliges Dominum Deum tuum, etc.*

15. SI INVICEM MORDETIS, ET COMEDITIS: Ambrosius pro *comeditis*, legit, *criminatis*. q. d. Si invicem roditis et laceratis detractionibus, odiis, calumniis, invidiis, VIDETE NE AB INVICEM CONSUMAMINI.] Sicut enim duo canes rixantes, invicem mordent et conficiunt, ita et duo invidi, duo obtrectatores, duo rixantes invicem, imo seipsos ipsi conficiunt. Vere Poeta:

> Justius invidia nihil est, quæ protinus ipsum
> Auctorem rodit excruciatque suum.

Ideoque

> Invidia Siculi non invenere tyranni
> Tormentum majus.

Vide invidiæ proprietates, quas enumero Philipp. 1. v. 18. Sapienter et pie S. August. in Sententiis nu. 179. *Homini, ait, religioso parum esse debet inimicitias non excitare, vel excitare male loquando; nisi etiam eas extinguere studeat bene loquendo.*

16. DICO AUTEM, q. d. Epitome, fundamentum, radix, caput et summa totius epistolæ, meæque scriptionis est hæc: SPIRITU AMBULATE,] non lege, non carne. q. d. Radix omnis vestri mali est defectus spiritus: si enim eum haberetis, excluderetis tam legalem quam carnalem vitam.

SPIRITU AMBULATE,] vitam, actiones et mores instituite secundum dictamen, instinctum, impulsum Spiritus, ac gratiæ immissæ et inditæ vobis à Spiritu sancto, qui suadet et monet vos ut spiritualiter vivatis, spiritualia virtutum opera, orationis, fidei, spei, charitatis, misericordiæ, pietatis edatis. Hunc Spiritum copiosum et vehementem acceperunt in Pentecoste Apostoli, et primi Christiani, eisque obsequendo, ac ferventer cooperando, angelice scilicet vivendo, ignea charitate et zelo prædicando, discurrendo, laborando, patiendo, satagendo omnes trahere ad Christum et salutem, hunc spiritum in dies magis auxerunt et accenderunt. Quo jam abiit ille spiritus? Accende, Domine Jesu, illum ignem in nobisquem venisti mittere in terras, voluistique vehementer accendi.

17. CARO CONCUPISCIT ADVERSUS SPIRITUM.] Hinc Manichæi voluerunt in homine duas esse animas; unam spiritualem et bonam, à bono Deo datam; secundam carnalem et malam, à malo Deo. Philosophi nonnulli volunt in homine duas esse animas, unam sensitivam, qua cum bestiis sentit, comedit, generat; secundam rationalem, qua cum angelis ratiocinatur et intelligit: hoc enim videntur arguere contrarii appetitus et operationes in eodem homine.

Verum Nota Primo. Certum est tantum in homine unam esse animam rationalem, sed quæ simul eminenter contineat animam vegetativam et sensitivam. Unde in seipsa habet utriusque potentias, appetitus et functiones; ergo non mirum in eadem anima esse appetitus contrarios, eosque ferri in contraria objecta, iisque præsentibus excitari et irritari: quia anima hominis virtute duplex est, imo triplex.

Nota Secundo. *Caro* metonymice significat concupiscentiam, quæ in carne, quasi figulus in figulina et luto, suas ideas et imagines imprimit, sua desideria excitat, et format causas, ut dixi can. 34.

Nota Tertio. Concupiscentia hæc non tantum residet in appetitu sensitivo, scilicet in concupiscibili et irascibili, sed etiam rationali, ut docet S. August. l. 8. Confess. c. 5. Nam sicut in concupiscibili excitat appetitum gulæ et veneris, in irascibili appetitum invidiæ, iræ, rixæ; ita in rationali, id est in voluntate et ratione, suscitat appetitum excellentiæ, curiositatis, vanæ scientiæ: omnes enim potentiæ per peccatum originale hoc concupiscentiæ fermento infectæ sunt: dicuntur tamen caro, vel carnalis appetitus per synecdochen à potiori parte, quia hic est potissimus, creberrimus, vehementissimus appetitus in homine, qui fere semper carnales concupiscentiæ motus in eo suscitat. Hinc *opera carnis*, id est concupiscentiæ, vocat hic Apostolus non tantum fornicationem, ebrietates, comessationes, quæ vere carnalia sunt opera appetitus sensitivi et carnalis; sed etiam idolorum servitutem, invidias, etc. quæ sunt opera spiritualia, id est, mentalia appetitus rationalis: hæc inquam vocat opera carnis, id est concupiscentiæ, quæ residet non in appetitu sensitivo, sed rationali.

Nota Quarto. *Caro concupiscit adversus spiritum*, quia carnalia concupiscit; *et spiritus adversus carnem*, quia spiritalia, cœlestia et æterna bona appetit. Hoc bellum, vel potius duellum in anima gerit hinc caro, inde spiritus: unde utriusque ducis aciem et milites disponit, et invicem opponit Apostolus: ac primo carnis, dicens, *Manifesta sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia*, etc. Deinde spiritus aciem instruit, subdens: *Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, pax.* Vide hoc bellum graphice descriptum à Prudentio in Psychomachia. Idem in se ad vivum depingit S. August. l. 8. Confess. c. 11. Audi et de eo Cassianum collat. 4. c. 11. *Caro*, inquit, *luxuriis ac libidine delectatur: spiritus ne ipsis quidem naturalibus desideriis acquiescit. Illa concupiscit satiari somno, repleri cibo: hic vigiliis et jejuniis ita saginatur, ut ne ad ipsum quidem necessarium vitæ usum, somnum cibumque velit admittere. Illa cupit exuberare copiis universis: hic ne ipsius quidem exigui panis quotidianam substantiam habere contentus est. Lavacris illa nitescere, et quotidianis adulantium cuneis appetit constipari: hic squalore sordium et inaccessibilis eremi vastitate congaudet. Honoribus illa et laudibus confovetur: hic irrogatis sibi persecutionibus injuriisque lætatur.* Vide et Thomam à Kempis in aureo suo libello de Imitat. Christi lib. 3. c. 55. motus naturæ et gratiæ, hoc est carnis et spiritus, simplici stylo, sed solerter et solide opponentem.

Hinc recte dixit Abbas Pimenius in Vitis Patrum lib. 7. c. 22. *Concupiscentia, puta voluntas mala, est dæmon nos impugnans:* aut, ut ibidem ait Abbas Achille, *est manubrium dæmonis.*

Denique duellum hoc intelligi et geri putat Augustinus in homine peccatore sub lege, non sub gratia constituto: verum id retractat l. 1. Retractationum c. 24. patet enim etiam in Sanctis hoc duellum, hanc luctam esse, eoque majorem et sensibilem magis, quo magis spiritualiter vivere, et carni resistere nituntur. Unde idem August. serm. 43. de Verbis Domini: *Spiritus*, inquit, *concupiscit adversus carnem, in hominibus bonis, non malis, qui Spiritum Dei non habent, contra quem caro concupiscat.* Præclare vero idem in illud psal. 75. *Et factus est in pace locus ejus*, hujus luctæ modum describit: *Indicitur*, inquit, *tibi bellum non solum adversus suggestiones diaboli, sed adversus teipsum. Quomodo adversus teipsum? adversus tuam consuetudinem malam, et adversus vetustatem vitæ tuæ malæ, quæ trahit te ad solitam consuetudinem et refrænatur à nova, indicitur enim tibi quædam nova vita, et tu vetus es; novitatis gaudio suspenderis, vetustatis onere prægravaris, incipit tibi esse bellum adversum te: sed ex qua parte tibi displices, jungeris Deo; et ex qua parte jam jungeris Deo, idoneus eris ad vincendum te, quia ille tecum est qui omnia superat. Attende quod dicit Apostolus: Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati. Unde mente? quia displicet tibi vita tua mala. Unde carne? quia non desunt suggestiones, et delectationes malæ: sed ex eo quod mente jungeris Deo vincis, quod in te non vult sequi;* (scilicet tuam carnem et concupiscentiam reluctantem.) *Præcessisti enim ex parte, et ex parte tardaris. Trahe te ad illum, qui te sursum tollit: pondere quodam vetustatis gravaris, clama et dic, Infelix ego homo quis me liberabit de corpore mortis hujus, ab eo à quo gravor? corpus enim quod corrumpitur, aggravat animam.* Deinde hujus luctæ causam et finem modumque victoriæ ita describit: *Quare autem permittitur ut diu contra te litiges, donec absorbeantur omnes cupiditates malæ? ut intelligas in te pœnam tuam. In te ex teipso est flagellum tuum, fit rixa tua tecum. Sic vindicatur in rebellem adversus Deum, ut ipse sibi sit bellum, qui pacem noluit habere cum Deo. Sed tene membra tua adversus concupiscentias tuas malas: surrexit ira, tene tu manum conjunctus Deo. Potuit surgere, sed non invenit arma. Apud iram tuam impetus est; apud te arma sunt, fit impetus inermis, et discit jam non surgere, qui frustra surrexit.* Vide dicta Rom. 7. in fine.

Hæc enim sibi invicem adversantur, ut non quæcumque vultis, illa faciatis.] Velletis enim non concupiscere, non sentire motus iræ, gulæ, libidinis, iis non impediri à prompta et perfecta charitate, temperantia, castitate, oratione; et tamen hoc non facitis, nec facere in hac vita potestis. Rursum multa heroica virtutum opera fervide et alacriter facere velletis, sed sæpe non potestis, quia resistit nimis et reluctatur caro. Pulchre Ansel. *Concupiscentiæ non permittunt vos implere quod vultis, nolite et vos eis permittere implere quod ipsæ volunt: et ita nec vos, nec illæ facietis quod vultis: Quamvis ergo concupiscentiæ fiant in vobis, non tamen perficiuntur, quia eis non consentitis: sic et quamvis bona spiritus opera fiant, non tamen perficiuntur, quia sine dolore, lucta et resistentia concupiscentiæ, plene, hilariter et perfecte ea facere non potestis.* Hæc et plura Anselm.

18. Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege.] Occupatio: Objicere poterant Galatæ: Tu nos solvis à lege veteri, et ecce graviori servituti subjicis, dum perenni concupiscentiæ ejusque rebellioni nos facis obnoxios, ut sub ea, ac consequenter sub lege quæ motus hos concupiscentiæ prohibet, gemamus. Respondet Apostolus: *Si spiritu ducimini*, si spiritus ac gratiæ instinctum, ductum, impulsum sequimini, non estis sub concupiscentia, sed illi dominamini, ac consequenter non estis sub lege: quia non coactione legis, aut metu pœnæ, quam lex minatur, et transgressoribus intentat, sed spontanee ac proprio motu et spiritu, facitis quæ lex

jubet, et cavetis ac restringitis concupiscentiæ motus quos lex prohibet.

Non estis sub lege] cogente scilicet et terrente, ac multo minus estis sub lege accusante et damnante : estis tamen sub lege obligante, sed ita ut sponte et liberaliter ex spiritu faciatis ea quæ lex jubet. Hinc potius videmini esse extra, vel supra legem ; nec esse sub lege, sed sub spiritu. Unde enumeratis fructibus Spiritus, subdit : *Adversus hujusmodi non est lex.* Ita Anselm. et Theophyl.

19. Manifesta sunt opera carnis.] Hoc est opera et actus, ad quos excitat caro, hoc est concupiscentia, ut dixi v. 17.

Fornicatio.] Græca addunt μοιχεία, πορνεία, *adulterium, fornicatio :* et sic legit Ambros. De singulis carnis operibus vide Hieron., Anselmum, et D. Thomam.

Immunditia.] Est mollities, qua se molles contra naturam polluunt et contaminant.

Impudicitia.] Gestus, oscula, tactus impudici. Huic nihil jam respondet in Græco.

Luxuria.] Ἀσέλγεια, *lascivia*, quævis alia libido petulantior, et, ut Hieron. extraordinaria, qui addit : *Ipsarum quoque opera nuptiarum si non verecunde et honeste, ac quasi sub oculis Dei fiant, ut tantum liberis serviatur, immunditiam et luxuriam nominavit Apostolus.* Quod accipe, si inverecundia et libido sit mortalis ; puta si in opere conjugali utantur alio vase et membro, quam illo quod natura generationi destinavit, aut si extra vas naturale semen profundant, vel profusionis periculo se exponant, tunc enim conjuges peccant mortali libidine, quæ eos excludit à regno cœlorum : alias fere in conjugio venialis tantum est libido.

20. Idolorum servitus.] Græce εἰδωλολατρεία, *idololatria ;* servitus ergo idem est quod cultus idolorum. Ita Syrus.

Iræ.] Ira est appetitus vindictæ : si gravem vindictam et grave malum appetas, optes, vel pares ei cui irasceris, ira est mortifera, et excludet te à regno cœlorum; non autem, si ira tantum sit venialis, id est, si sit excandescentia tantum animi, appetitus vindictæ et mali, sed levis. Apostolus ergo iram, rixam, dissensiones, etc. sumit in actu et gradu perfecto : tunc enim excludunt hominem à regno cœlorum, ut ait v. sequenti.

Sectæ.] Græca, αἱρέσεις, *hæreses*, id est electiones, cum quis communem Ecclesiæ doctrinam relinquens, novum dogma eligit, ut in religione malit suam opinionem et electionem, quam majorum traditionem sequi, quæ magna est temeritas et præsumptio.

21. Comessationes.] Dices, Ergo comessari, hoc est, intempestive epulari et convivari, est peccatum mortale, qui excludit à regno Dei, ut ait Apostolus.

Respondeo Primo. Hinc ex Apostolo aliqui censent tam gulam in comedendo, quam in bibendo ebrietatem esse peccatum mortale, non tantum si rationem adimat, sed et si gravis sit ingurgitatio et ingluvies. Probatur Primo : quia dives Epulo damnatus est, non quia ebrius, sed quia quotidie epulabatur splendide. Secundo, quia Isaias 5. v. 22. *Væ*, id est damnationem æternam, minatur iis qui potentes sunt ad bibendum. Tertio, quia potest esse tanta cibi ingurgitatio, ut sit valde turpis et difformis rationi, sitque plusquam bestialis; si ergo pollutio est peccatum mortale, quæ tamen rationem non eripit, cur non sit ingurgitatio, quæ æque difformis rationi videtur ?

Verum communis Doctorum sententia mitior est, docetque comessationem et excessum in comedendo non esse peccatum mortale, nisi quis graviter sanitatem lædat, et gravem morbum incurrat : aut nisi quis sponte ita se ingurgitet ut vomere cogatur, (quod ipsum adhuc nonnulli asserunt non esse peccatum mortale) vel certe si satur et repletus, ea mente ac fine vomat ut rursum se ingurgitare possit : hoc enim valde turpe est et bestiale. Unde cum communi horum sententia respondeo, et

Dico Primo. Pro *comessationes*, græce est κῶμοι, id est temulenta et lasciva ebriorum dicta et facta, ut sunt turpes cantiones, saltationes, verba, tactus, oscula, contumeliæ. Unde Comus apud Philostratum dicitur Bacchus, et κωμάζειν est comessari, vel, ut alii dicendum volunt, comessari, et lascivire. Ita Theophyl. Photius, Hesych. et Græci in Lexicis, favetque Hieron. quin et Anselm. *Comessationes*, ait, *id est inhonesta et luxuriosa convivia.* Vide dicta Rom. 13. v. 13.

Secundo, si cum Latinis *comessationes* solas et proprias intelligere hic malis, completas accipe, id est, longa et nocturna convivia, quibus ita sese ingurgitant, ut à mensa non recedant, nisi et mentem et corpus cibo et potu obruerint, uti gentes aliquæ satis notæ faciunt; de quibus Isaias c. 28 v. 8. *Omnes mensæ eorum plenæ sunt vomitu,* hi enim rationem, tempus, et sæpe castitatem ac valetudinem prodigunt, et consequenter peccant mortaliter. Sicut ergo in præcedentibus Apostolus iræ subjungit rixas quasi iræ perfectionem, et dissensionibus sectas, invidiæ homicidia : ita et ebrietati comessationem subjungit, quasi ebrietatis perfectionem, de qua Proverb. 23. v. 20. *Noli esse in conviviis potatorum, nec in comessationibus eorum.*

Ad Primum Respondeo, epulari splendide per se tantum esse veniale ; sed, si excessus sit ad vomitum usque et crapulam, esse mortale, ut dixi. Secundo, per accidens sæpe esse mortale, quia conjungitur cum ebrietate, libidine, detractione, fastu, immisericordia, contemptu pauperum et aliorum ; uti dives Epulo negligebat Lazarum in gravi necessitate constitutum.

Ad Secundum Respondeo eodem modo. Adde, Isaiam se explicare, dum subdit : *Væ vobis qui potentes estis ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendam ebrietatem*, vel, ut hebraice est, *ad miscendam siceram*, id est inebriativa varia, verbi gratia, varia vina fortia, quæ commista magis inebriant; posterius enim hemistichium more Hebræorum explicat prius; ergo idem est esse potentes ad bibendum vinum, quod fortes ad miscendam ebrietatem : quales multi sunt, qui se suosque convivas inebriare student, ut, nisi è convivio ebrii, suique et mentis impotes recedant, nec hospes convivas bene excepisse, nec convivæ bene se exceptos arbitrentur : qui sensus et opinio brutalis est, nec hominum, sed porcorum.

Ad Tertium. Ingluvies est res fœda in se, uti et egestiones fæcium per nares, os, alvum, in homine fœdæ sunt : sed tamen bono hominis et rationi non ita repugnat, ut ei graviter contrariari censeatur; nisi rationem homini adimat, vel crapulam aut morbum conciliet, uti jam dixi. Secus est de pollutione : seminis enim ef-

fusio à natura et à Deo tantum ad prolis productionem ordinata et permissa est, ideoque matrimonii septis et legibus inclusa. Alias enim proles rite concipi et educari non posset, ac proinde qui extra matrimonii usum semen effundunt, rem valde fœdam valdeque difformem rationi, naturæ, et Dei ordinationi faciunt, ideoque peccant mortifere.

22. Regnum Dei non consequentur.] Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν, *regnum Dei non hæreditabunt*, vel, ut Ambros. *regni Dei hæreditatem non consequentur.*

Fructus autem Spiritus est : charitas, gaudium.] Opponit operibus carnis, id est concupiscentiæ, *fructus*, id est opera, *spiritus*, quæ scilicet à spiritu gratiæ procedunt, quæque Spiritus sanctus per suam gratiam in nobis parit et producit, ut iis Dei regnum mereamur et consequamur, à quo opera carnis suos operantes excludunt.

Nota, hos fructus esse habitus, vel potius actus (fructus enim actum et opus significat) diversissimos variarum vel virtutum vel proprietatum et effectuum, quos virtutes in anima pariunt, uti est gaudium, pax, etc. Secundo, non omnes fructus Spiritus hic numerantur ; (omnes enim virtutes sunt fructus spiritus et gratiæ, ipsiusque Spiritus sancti,) sed tantum aliqui vulgo magis conspicui, et operibus carnis jam enumeratis oppositi. Unde Tertio, notat Anselm. et Theoph. primum fructum Spiritus poni charitatem : quia primus et nobilissimus est, ac ceterorum parens : reliqui enim sequentes charitatis sunt fructus.

Gaudium] quod oritur ex conscientia serena, sancta, purgata à peccatis, vitiis, animi perturbationibus : *secura enim mens est quasi juge convivium.* Et Cyprian. l. de Disciplina et bono pudicitiæ, *Voluptatem*, inquit, *vicisse voluptas est maxima : neque enim ulla major est victoria, quam quæ à cupiditatibus refertur.* E contrario fructus carnis et concupiscentiæ est dolor et tristitia. Nam, ut docet Chrysost. homil. 13. in Acta : *Impura voluptas similis est voluptati qua afficiuntur scabiosi cum se scalpunt. Huic enim voluptati, quæ brevis est succedit longior dolor et molestia.*

Pax] qua tranquilla mens nullis passionibus perturbatur, ait Hier. Sancta enim anima sentiens se terrore peccatorum et pœnarum liberatam, esse in gratia et Dei amicitia, mira animi pace et tranquillitate perfruitur, eamque in proximos derivat, ut cum omnibus, quantum potest, pacem colat. Hæc pax tantum est bonum, ut exuperet omnem sensum, ait Apostolus Philipp. 4. 7. adeoque licet nullam aliam Deus virtuti posuisset mercedem quam pacem hanc, præmium dignissimum foret quod merito omnes excitaret ad quosvis etiam arduos virtutis labores subeundos, ut pace hac fruerentur.

Patientia.] Ut pacem habeas et cum aliis serves, patientia est opus, et ut adversa quævis, et maxime mores aliorum tibi difformes sæpe et inconditos, præsertim cholericos et fastuosos, prudenter et patienter feras. Pro *patientia* græce est μακροθυμία, id est *longanimitas*, vel, ut Ambr. *lenitas;* itaque *patientia* proprie non est in Græco jam.

Benignitas,] χρηστότης, suavis et benignus affectus, ut in loquendo, respondendo, benefaciendo benignum te ostendas. Potest enim quis esse bonus et beneficus, qui tamen non sit benignus, cujus scilicet natura et modus agendi est rudior, rusticior, asperior : contra quæ militat benignitas, ut naturam, et conversationem flectat ad comitatem, civilitatem et dulcedinem verborum et morum. Hæc magnum est indicium sanctitatis, et Spiritus sancti, qui, ut dicitur Sap. 7. v. 22. sanctus est, suavis, benignus, humanus, adeoque vulgus benignitate, hominis sanctitatem metitur, eaque trahi, capi, flecti et regi vult.

Bonitas.] Græce ἀγαθωσύνη, id est bonus et benevolus affectus ad benefaciendum proximo. *Bonitas* ergo idem est, quod beneficentia, quam Zeno ita definit, ait Hieronymus. *Bonitas est virtus quæ prodest, sive virtus ex qua oritur utilitas, aut effectus, qui sit fons utilitatum.* Hæc evidens est nota Spiritus sancti, eaque insignis fuit in Christo. *Vos scitis*, ait Petrus Act. 10. v. 38. *Jesum à Nazareth, quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute, qui pertransiit benefaciendo et sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.* Si vis habere spiritum Christi, nemini malefac, benefac omnibus.

23. Mansuetudo.] *Mansuetus*, ait Anselmus, *dicitur, quasi manu assuetus, tractabilis, ductilis, flexilis ; tractari, duci, pati, facere, ferre assuetus.* Opponitur iræ et animositati, quæ nihil vult pati, nullius jugum aut mores ferre, sed statim sese vindicare, imo pro verbis verbera reddere.

Fides.] Est virtus Theologica, ait Hieron. quæ hæresi opponitur, qua credimus omnia credenda, etiamsi naturam, sensum, et rationis captum superent : sed hæc fides non tam est fructus, quam radix et principium spiritus et gratiæ. Unde Secundo, et aptius Anselmus: *Fides*, inquit, *est fidelitas et veracitas in promissis*, quæ opponitur fraudi et mendacio : Spiritus enim sanctus ut dicitur Sap. 7. 23. est *stabilis, certus, securus*, ac consequenter fidelis, suosque stabiles, veraces, fideles, hoc est sui similes facit. Tertio, non improbabiliter cum nonnullis accipi potest *fides*, ut sit idem quod credulitas, qua facile et simpliciter quis proximo credit, non eum suspicatur fallere vel mentiri. Sic enim 1. Cor. 13. dicitur, *Charitas omnia credit*, quia scilicet non est suspicax. Hæc enim fides ac candida simplicitas indicium est animi candidi, columbini et sancti, ac consequenter Spiritus sancti.

Modestia.] Virtus est, quæ modum ponit, et moderatur omnes actiones exteriores, scilicet incessum, vestitum, sermonem, risum, lusum, ac totum hominem exterius recte componit, provenitque ex interna mentis et passionum moderatione. Nam, ut ait Ambros. 1. Offic. 18. *Ex actibus exterioribus homo cordis nostri absconditus, aut levior, aut jactantior, aut turbidior, aut gravior, aut constantior, et purior, et maturior æstimatur.* Et ut Sapiens Eccli. 19. v. 27. *Amictus corporis, et risus dentium, et ingressus hominis enuntiant de illo.* Hinc recte præcipit S. August. in regula 3. *In omnibus motibus vestris nihil fiat, quod cujusquam offendat aspectum, sed quod vestram deceat sanctitatem.*

Continentia] à nimio cibo et potu, id est temperantia, ut vertit Vatablus. Secundo, ut Anselm. *continentia* à venere et libidine, et differt à castitate : quia *continentia*, ait Anselm. *in luctamine est, castitas in pace.* Non enim castitas, sed continentia dicitur, ubi adhuc ei resistit adversitas voluptatis. Continentia ergo est inchoata et militans ac pugnans castitas. Tertio et melius,

continentia juxta Aristotelem generalis est virtus, aut potius complexio virtutum, qua continens vitiorum omnes illecebras et tentationes frænat ac cohibet. *Continentiam*, ait Hier. *Non solum in castitate debemus accipere, sed etiam in cibo et potu : in ira quoque et vexatione mentis, et detrahendi libidine, inter modestiam autem et continentiam hoc interest, quod modestia in viris perfectis est consummatæque virtutis, de quibus Salvator ait, Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram : et de seipso, Discite à me, quoniam mitis sum et humilis, et mansuetus corde. Continentia vero in via quidem virtutis est, sed necdum pervenit ad calcem : quia cupiditates adhuc in ejus, qui se continet, cogitatione nascuntur, et mentis polluunt principale, licet non superent, nec ad opus pertrahant cogitantem : non solum autem in desideriis et cupiditate, continentia necessaria est, sed etiam in tribus reliquis perturbationibus, dolore scilicet, lætitia et timore.*

Nota. Græca hic, uti et alibi, decurtata sunt : in Græco enim deest *patientia, modestia, castitas.* Unde novem tantum fructus numerant Græca, ut et August. et Hieron. De his fructibus et virtutibus tractat Augustinus tract. 78. in Joan. et D. Thomas in 2. 2. ubi agit de singulis virtutibus.

Adversus hujusmodi non est lex,] nulla est lex quæ hos fructus Spiritus et eorum observatores arguat, compescat, condemnet : ac proinde *si spiritu ducimini, non estis sub lege,* ut dixit v. 18. eo enim respicit ac redit.

24. Qui sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis et concupiscentiis.] Est complexio præcedentis antithesis sive belli, quod est inter opera carnis et fructus Spiritus. q. d. Hi sunt milites, hæc acies, hæc opera tam carnis, quam spiritus; qui vero miles est Christi, ejusque spiritu agitur, vivit, militat, hic carnem suam crucifixit cum vitiis et concupiscentiis, id est, non tantum vitia et concupiscentias, sed ipsam carnem corruptam, quasi fomitem concupiscentiarum castigat et crucifigit per jejunia, cilicia, labores, pœnitentias. Ita Anselmus.

Secundo et melius, *caro* non carnem proprie, hoc est corpus, sed concupiscentiam in carne residentem significat; ita enim carnem accipit v. 17. et deinceps. q. d. Qui Christi spiritu aguntur, hi carnem, id est concupiscentiam et naturam vitiatam, cum suis habitualibus vitiis, et cum suis motibus actualibus, scilicet concupiscentiis, crucifixerunt et *compresserunt*, inquit S. August. *timor ille casto, qui permanet in sæculum sæculi, quo cavemus offendere illum, quem toto corde, anima, mente diligimus.*

Nota. Concupiscentia est quasi anima : vitia sunt ejus quasi potentiæ; concupiscentiæ, illius sunt actus. Hæc Christiani crucifigunt, id est comprimunt et mortificant cum dolore instar Christi crucifixi, qui propterea in cruce summo dolore mortificatus fuit. Alludit enim ad carnem Christi crucifixam quasi ideam et exemplar mortificationis.

Nota secundo : sancti crucifigunt et comprimunt vitia hæc, Primo, per metum gehennæ et Dei ; Secundo, per rationem et voluntatis constantiam ac fortitudinem, firmumque Deo placendi propositum ; Tertio, per custodiam oculorum et sensuum ; Quarto, per orationes ; Quinto, per jejunia, vigilias, aliasque austeritates.

25. Si Spiritu vivimus,] si internam habemus vitam et animam gratiæ, spiritus et justitiæ.

Spiritu et ambulemus,] secundum spiritus et gratiæ dictamen ductumque incedamus, conversemur, agamus, operemur. Græcum enim ςοιχῶμεν significat certo ordine, serie et norma incedere, de quo dixi cap. 4. v. 25. Aliter Chrysost. et Theoph. q. d. Ordine, lege et norma Spiritus Christi et christianismi incedamus, extra hunc ordinem ad legem, ad judaismum non deflectamus, pedem non efferamus.

26. Non efficiamur inanis gloriæ cupidi,] κενόδοξοι, id est inanis, vel vanæ gloriæ cupidi. Qui enim laudem quærit apud homines, inanem, id est vacuam, laudem quærit : quia hæc gloria est quasi bulla tumida et vento inflata ac turgida, sed inanis et vacua, quæ nihil habet rei, soliditatis et substantiæ, qua mentem et appetitum hominis implere et explere valeat : plena enim et solida gloria, quæ mentem explet, tantum est apud Deum. *Plenæ gloriæ*, ait Hier. *cupidi sunt quia gloriam Dei desiderant, et laudem virtute condignam,* à Deo scilicet commendari et laudari.

Invicem provocantes] ad rixas, lites, jurgia, pugnas : has enim, uti et invidiam, suscitat cupidi gloriæ et excellentiæ, dum, verbi gratia Pompeius non patitur parem; Cæsar non patitur superiorem.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, HORTATUR AD BONA OPERA, PRÆSERTIM MISERICORDIÆ ET BENEFICENTIÆ IN CHRISTIANOS, MAXIME DOCTORES ET CATECHISTAS, UTQUE NON QUÆRANT LAUDES ET GLORIAM HOMINUM, SED STUDEANT SEMINARE BONA OPERA, QUIBUS METANT VITAM ÆTERNAM.

SECUNDO, V. 12. GLORIATIONI JUDÆORUM IN CIRCUMCISIONE OPPONIT SUAM IN CRUCE CHRISTI, DICENS: MIHI ABSIT GLORIARI NISI IN CRUCE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, IN QUO NEQUE CIRCUMCISIO ALIQUID VALET, NEQUE PRÆPUTIUM, SED NOVA CREATURA.

1. FRATRES et si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spiri-
tuales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans teipsum,
ne et tu tenteris. 2. Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis Legem
Christi. 3. Nam si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se
seducit. 4. Opus autem suum probet unusquisque, et sic in semetipso
tantum gloriam habebit, et non in altero. 5. Unusquisque enim onus suum
portabit. 6. Communicet autem is, qui catechizatur verbo, ei, qui se
catechizat, in omnibus bonis. 7. Nolite errare: Deus non irridetur. 8. Quæ enim seminaverit
homo, hæc et metet. Quoniam qui seminat in carne sua, de carne et metet corruptionem:
qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. 9. Bonum autem facientes, non
deficiamus: tempore enim suo metemus non deficientes. 10. Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. 11. Videte qualibus litteris scripsi
vobis mea manu. 12. Quicumque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi,
tantum ut crucis Christi persecutionem non patiantur. 13. Neque enim qui circumciduntur,
legem custodiunt: sed volunt vos circumcidi, ut in carne vestra glorientur. 14. Mihi autem
absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est,
et ego mundo. 15. In Christo enim Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium,
sed nova creatura. 16. Et quicumque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos, et misericordia, et super Israel Dei. 17. De cetero nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata Domini
Jesu in corpore meo porto. 18. Gratia Domini nostri Jesu Christi, cum spiritu vestro, fratres.
Amen.

1. FRATRES, ET SI PRÆOCCUPATUS FUERIT HOMO IN ALIQUO DELICTO, VOS, QUI SPIRITUALES ESTIS, HUJUSMODI INSTRUITE IN SPIRITU LENITATIS.] Nota. Præcipit hic Apostolus correptionem fraternam cujuslibet delicti: (hoc enim significat, cum ait, *in aliquo delicto*) oculos tamen maxime intendit; ut recte annotavit Hieron. ad delictum, quod tota epistola est insectatus, scilicet judaismi, jubet ergo Judaizantes corripi, sed leniter. Idem jussit Rom. 14. v. 1. quem enim ibi vocat *infirmum in fide*, hic vocat *præoccupatum in aliquo delicto;* illum ibi jubet assumi, hic instrui: est enim hæc epistola quasi epitome et compendium epistolæ ad Rom. cum eaque in sententiis, rationibus et discursu valde consentit, ut dixi in procemio. Unde sicut prioribus cap. epistolæ ad Rom. acriter judaismum est insectatus, ita et hic, et sicut ultimis, id est c. 14. et 15. ad Rom. lenit istam acredinem, jubetque Judaizantes tolerari: ita et hic jubet eosdem leniter instrui.

Nota. Non loquitur de obstinatis in malo: hi enim docente S. Gregor. quia destinata malitia et voluntate peccant, dure sunt increpandi: duritia enim, ait Tertull. frangenda est et vincenda, non suadenda: sed de præoccupatis, qui in fide et moribus fragiles, recentes et imbecilles falsa Judæorum persuasione seducti, et in judaismum aliaque vitia impulsi sunt: hi enim dicuntur præoccupati, id est præventi, antequam lapsum advertere, vel cavere possent. Unde pro *delicto* græce est παράπτωμα, quod lapsum non destinatum, sed casualem significat, cum quis alio respiciens, vel non advertens, in lapidem impingens, vel in fossam incidens, ruit et collabitur.

INSTRUITE,] καταρτίζετε, id est, ut Syrus, *erigite*, vel, ut magis genuine. Vatab. *instaurate*, redintegrate, restituite. q. d. Sicuti restaurantur artus et membra hominis lapsu luxata: ita fidem et mores luxatos proximorum restaurate. Hinc Erasmus putat nostrum Interpretem vertisse. *instaurate*, et corrupte jam legi, *instruite*, pro *instaurate*. Sed non est verisimile: omnia enim exemplaria habent *instruite:* itaque recte, non verbotenus, sed clariori sensu vertit interpres. nam instauratio fidei et morum, non est aliud quam in iisdem lapsorum instructio.

IN SPIRITU LENITATIS,] id est, cum mansuetudine, blande, leniter. Nota. *Spiritum* vocat affectum internum lenitatis, qui est donum Spiritus sancti, ait Chrysost., quique spirare, et quasi inhalare dicitur verbis monitoris suam lenitatem et dulcedinem, ut ipsa verba et gestus spirent in-

ternam quamdam lenitatem et suavitatem corripientis, correptio enim est quasi pilula per se amara, quia correpti vitium detegit et incusat; hinc saccaro et dulcedine vocis, et commodæ insinuationis, vel etiam extenuationis culpæ, oblinenda est, et amarities illius dulcoranda.

Pulchre et vere S. Chrysost. hom. 52. ad Populum, asserit linguam nostram quasi fieri linguam Christi, si in loquendo, docendo, corripiendo, imitemur Christi mansuetudinem. Et S. Dionys. epist. 8. ad Demophilum, quæ est de benignitate, docent Mosen propter mansuetudinem (erat enim teste Scriptura mortalium mitissimus) meruisse colloquium et familiaritatem Dei tantam, ut Dei famulus κατ' ἐξοχήν diceretur, cum quo præ ceteris Prophetis Deus ore ad os, facie ad faciem quasi amicus cum amico loqueretur. Moxque subjungit : Hoc eximiæ in se dilectionis argumentum Christus capit, si pascamus gregem ipsius modestissima gubernatione. Atque in fine addit pulchrum exemplum visionis cujusdam S. Carpo ostensæ, qua Christus Carpi indignationem et vindictæ appetitum contra Gentiles quosdam, qui duos à fide Christi abduxerant, redarguens eidem dixit : *Percute adversum me, paratus enim sum etiam iterum pro salvandis hominibus pati : gratum mihi illud est, dum non alii homines peccent.*

Hinc et S. Aug. hoc loco in praxi hunc correptionis modum perutilem præscribit : *Nunquam*, inquit, *alieni peccati objurgandi suscipiendum est negotium, nisi cum internis interrogationibus examinantes nostram conscientiam, liquido nobis coram Deo responderimus, dilectione nos facere*, scilicet sola dilectione proximi nos moveri ad eum corripiendum, additque, *Dilige, et dic quod voles, nullo modo maledictum erit, quod speciem maledicti sonuerit, si memineris senserisque te in gladio verbi Dei liberatorem hominis esse velle ab obsidione vitiorum.* Quod si quis impatientiæ motus nobis surrepat, nosque dum nobis bene monentibus restitit, irasci contingat, cogitmus, inquit, *quam non debeamus super aliorum superbire peccata, quando et ipse eorum objurgatione peccamus, cum facilius non ira peccantis iratos, quam miseria misericordes facit.* Et S. Basil. in Reg. fusius disputatis reg. 51. docet, Superiores, aliosque qui animarum morbos curare satagunt, debere imitari probos medicos, videlicet *ut ægris non irascantur, sed adversus morbum ipsum pugnent.*

Considerans teipsum, ne et tu tenteris.] Est enallage numeri : nam transit à plurali numero ad singularem, consequenter enim dicere debuisset, Considerantes vos, ne et vos tentemini : sed quia pluralis hic distribuit, et supponit pro singulis (vos enim, id est, singuli vestrum) hinc apte hanc distributionem explicat dicens in singulari, *considerans teipsum ne et tu tenteris.* Præsertim, quia hoc mollius dicitur : durius enim dicitur toti communitati, Considerate vos, ne et vos tentemini; quia hoc est totam Ecclesiam vel communitatem monere, et monendo tacite culpare et incusare. Efficax hæc est ratio persuadens misericordiam et misericordem ac lenem correptionem, si cogites te ejusdem tentationis et miseriæ consortem et obnoxium, Deumque solere permittere tentari eos, qui in lapsos duri sunt et inclementes. Hinc sæpe in Vitis Patrum legimus, Seniores, qui durius discipulos suos libidine aliove vitio tentatos arguerant, eadem mox tentatione pulsatos fuisse; ut discerent misereri, et tentatis compati, ac eos consolari et animare.

Refert Cassianus lib. 5. de Instit. renunt. 2. 30. Abbatem Machetem dixisse, Tribus in rebus judicavi fratres meos, et in eosdem tres defectus prolapsus sum, *ut sciant gentes quoniam homines sunt.* Alius ex Patribus antiquis quoties audiebat aliquem cecidisse, flebat amare dicens : *Ille hodie, et ego cras.* Ita quisque dicat dum proximi lapsum videt : Homo sum, et humanum à me nihil alienum puto. Nam, ut ait S. Greg. hom. 34. in Evang. *Vera justitia compassionem habet, falsa justitia dedignationem.* Narrat Cassianus collat. 2. c. 13. quod monachus quidam junior graviter tentatus spiritu fornicationis, Seniorem quemdam, sed rudem et indiscretum, adierit; cumque tentationem ei declarasset ab eo duriter acceptus et objurgatus, desperans decreverit redire ad sæculum, et uxorem ducere. Rem ex vultu monachi deprehendit Abbas Apollo; igitur suaviter eum demulcens consolatus est, et in proposito corroboravit : ac mox adiens cellam Senioris, qui juvenem ita dure acceperat, oravit Deum ut Seniori tentationem juvenis immitteret. Ut in senectute, inquit, discat compati junioribus dum tentatur. Mox tentatio Seniorem invasit, adeo, ut quasi amens huc illucque discurreret. Rem eminus spectabat Apollo, ac seniorem adiens, Scito, ait, Deum permisisse te hac tentatione pulsari, ut per experientiam discas compati junioribus in tentatione, nec austere eos repellas, adigasque in desperationem, uti istum juvenem pene adegisti, utpote qui teipsum jam videas parva tentatione ita agitatum, ac pene superatum fuisse; sed benigne eos excipias, consoleris et corrobores, juxta illud Isaiæ 50. v. 4. *Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lassus est verbo.* Sic enim fecit Christus, de quo prædixit Isaias cap. 42. v. 3. *Arundinem quassatam non confringet, et linum fumigans non extinguet :* idque re ipsa præstitisse Christum refert. Matth. c. 12. 20.

Quare prudenter et apposite S. Aug. l. 2. de serm. Domini in monte cap. 20. in particulari hasce tres regulas corripiendi proximum assignat. *Pie*, inquit, *cauteque vigilandum est, ut, cum aliquem reprehendere vel objurgare nos necessitas coegerit*, Primo, *cogitemus utrum tale sit vitium quod nunquam habuimus, vel quo jam caruimus; et si nunquam habuimus, cogitemus et nos homines esse, et habere potuisse.* Secundo, *si vero habuimus et non habemus, tangat memoriam communis fragilitas, ut illam reprehensionem aut objurgationem non odium, sed misericordia præcedat : ut, sive ad correctionem ejus, propter quem id facimus, sive ad perversionem valuerit (nam incertus est exitus) nos tamen de simplicitate oculi nostri securi simus.* Tertio, *si autem cogitantes nosmetipsos invenerimus in eo esse vitio, in quo est ille quem reprehendere parabamus; non reprehendamus, neque objurgemus : sed tamen congemiscamus, et non illum ad obtemperandum nobis, sed ad pariter cavendum invitemus.*

2. Alter alterius onera portate.] Græce ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, id est, *alii vicissim aliorum onera bajulate*, q. d. ut Chrysost. Anselm. Theophyl. Infirmitatum mutuarum pondera ferte, ea vicissim tolerando, eis compatiendo, verbi gratia tu feras proximi choleram et verba

cholerica, ille ferat tuam melancholiam et phlegmaticos mores; *ut qui celer est et iracundus*, ait ex Chrysost. Theoph. *ferat segnem tardumque, segnis autem ferat vehementem illius impetum*, nimirum cogitet esse onus, quod proximum gravat magis quam se illique compatiatur.

Secundo et generalius, *onera*, vel, ut græce est, βάρη, hoc est, *gravamina* quæcumque proximum gravant, sive vitia, sive morbi, sive curæ, sive melancholia, seu quidvis aliud eum gravans; feras cum eo, ei compatiendo, illum adjuvando, roborando, sustendando, et quasi onera cum eo succollando, ut nimirum sis pes claudo, oculus cæco, baculus seni. De qua re vide S. Augustinum in psal. 126.

Tertio, et genuine ad mentem Apostoli, Basil. in Regul. brevior. reg. 278. *Peccatum*, ait, *est onus grave animam premens, imo deprimens et detrahens ad infernum;* sicut enim jumentum bajulans onus nimis grave, ac viribus suis impar, sub eo collabitur: ita sub peccato quasi sub onere collabitur anima in reatum gehennæ et sub onere gemit, nec ab eo se relevare et surgere potest. De peccato enim hic agi patet ex versu præced. ubi hoc onus vocavit *delictum* et ex eo quod subdit v. 5. *Unusquisque enim onus suum*, peccatorum scilicet suorum, *portabit*.

Ex quo patet omne peccatum quidem hic vocari onus; Apostolum tamen proprie oculum intendere ad peccatum apostasiæ et judaismi: ad hoc enim proprie respexit v. 1. Unde judaismum apte vocat *onus*, sicut c. 5. v. 1. vocat eumdem *jugum servitutis*, quia onerosas leges et cæremonias suis subditis judaismus imperabat. q. d. Si quis præventus sit aliquo delicto præsertim infidelitatis aut judaismi, ut sub eo collapsus quasi sub onere gemat, noli eum dure increpare, pungere, stimulare; sed leniter eum instrue et sublevа, et quasi porta cum eo onus tua doctrina, consilio, consolatione, confortatione, ut à peccato et judaismo resurgat, sibique, Ecclesiæ et Christo restituatur: explicat enim quod dixit v. 1. *Hujusmodi instruite in spiritu lenitatis*. q. d. Tanta debet hæc esse lenitas, ut quasi cum eo quem corripitis, portetis et bajuletis illius onus et delictum, vel potius hoc onus ab eo devolvatis, et devolvenda quasi in vos ipsos suscipiatis, ut is qui lapsus est, à peccato resurgere possit; sicut qui asinum sub onere lapsum sublevat, onus ab eo devolvit, illudque inter brachia quasi in se suscipit, ut hoc onere levatus asinus resurgere possit.

Unde S. Basilius supra, *Hoc onus*, ait, *inter nos vicissim alii ab aliis tollimus* (et tollendo quasi in nos suscipimus) *quoties operam damus, ut hi, qui peccarunt, et lapsi sunt, resipiscant*. Sic Christus, inquit Isaias c. 53. v. 4. *vere languores nostros tulit, et dolores nostros ipse portavit*: quia peccata nostra et peccatorum pœnas in se suscepit, bajulavit, ac bajulando solvit et expiavit.

Ergo portamus onus, id est peccata proximi, eumque hoc onere levamus, Primo, per compassionem et lenitatem, lenemque instructionem et correptionem; et hoc proprie intendit Apostolus hic. Secundo, per orationem, si oremus pro eo, ut eum Deus hoc onere levet. Tertio, et perfectissime per pœnitentias, si Christi exemplo proximi peccata voluntariis jejuniis, ciliciis, aliisque pœnis luenda et expianda suscipiamus.

Nota, hic peccata esse et dici *onera*, eaque maxima et gravissima. *Videte*, inquit S. August. homil. 22. in hæc Apostoli verba tom. 10. *hominem oneratum sarcina avaritiæ, videte illum sub hac sarcina sudantem, anhelantem, sitientem, et laborando sarcinam addentem. Quid exspectas, ó avare, amplectens onus tuum et sarcinam sub humeros tuos? Quid expectas? Quid laboras? Quid inhias? Quid concupiscis? nempe satiare avaritiam: Illa te potest premere, tu illam non potes satiare. An forte non est gravis? Usque adeo sub hac sarcina sensum etiam perdidisti? Non est gravis avaritia? Quare ergo te de somno excitat, quæ te aliquando etiam dormire non sinit? Et fortasse habes cum illa alterum onus pigritiæ, et ista duo nequissima onera sunt, secumque pugnantia premunt te, et dilaniant te. Non enim paria imperant, non enim similia jubent. Pigritia dicit, Dormi: avaritia dicit, Surge: pigritia dicit, Noli pati frigidos dies: avaritia dicit, Tolera in mari etiam tempestates, illa dicit, Quiesce: illa non sinit quiescere, jubet non solum Procede, sed et Naviga trans mare, quære terras quas ignoras.* Addit S. August. Christum nobis excutere hanc sarcinam cupiditatis, et suam charitatis imponere, quæ non gravat, sed levat, sicut alæ avem non gravant, sed levant.

Nota Secundo, quomodo hæc onera invicem portare debeamus, hocque esse charitatis proprium officium pulchra similitudine cervorum docet S. August. ibidem hom. 21. et lib. 83. quæst. q. 71. ubi ait: *Dilectionis officium est invicem onera nostra portare. Sicut enim de cervis nonnulli scripserunt, cum fretum ad insulam transeunt pascuorum gratia, sic se ordinant, ut onera capitum suorum, quæ gestant in cornibus, super invicem portent: ita ut posterior super anteriorem cervice projecta caput collocet. Et quia necesse est unum esse, qui ceteros præcedens non ante se habeat cui caput inclinet, vicibus id agere dicuntur; ut lassatus sui capitis onere ille qui præcedit post omnes redeat, et ei succedat, cujus ferebat caput cum ipse præiret. Ita invicem onera sua portantes, fretum transeunt, donec veniant ad terræ stabilitatem istam. Fortasse cervorum naturam intenderat Salomon, cum ait, Cervus amicitiæ et pullus gratiarum tuarum colloquantur tecum: nihil enim sic probat amicum, sicut oneris amici portatio v. g. iram fratris tui tunc portabis, cum tu adversus eum non irasceris, ut rursus eo tempore quo te ira præoccupaverit, ille te tranquillitate sua supportet. Et item si quis loquacitatem in se vicerit, et pertinaciam nondum vicerit; alius vero adhuc loquax sit, sed jam pertinax non sit; debet ille hujus loquacitatem, et iste illius pertinaciam, donec illud in illo, et hoc in isto sanetur, charitate portare.* Deinde exemplo Pauli et Christi idipsum demonstrat, dum subdit: *Et Paulus dixit: Non quæ sua sunt unusquisque quærat, sed quæ aliorum. Cui sententiæ connexuit, Hoc sentite in vobis, quod et in Christo Jesu; ad hoc dumtaxat, ut quemadmodum in eo quod Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, et sine peccato cum esset, peccata nostra suscepit, non attendens sua, sed nostra; ita et nos libenter ad ejus imitationem invicem onera nostra portemus; Hoc ergo exhibeamus illi, cujus infirmitatem portare volumus, quod ab illo nobis vellemus exhiberi, si forte nos in ea essemus, et ipse non esset. Omnibus omnia factus sum, ut omnes lucrifacerem, ait Paulus. Omnibus omnia factus est, cogitando scilicet, etiam in eo vitio se esse potuisse unde cupiebat illum libera.*

Hos onerum et infirmitatum proximi bajulos eleganter ossibus comparat S. Basil. in ps. 33. ad

illa verba : *Custodit Dominus omnia ossa eorum. Quemadmodum, ait, ossa ingenita sibi vi præteneram carnis mollitiem suffulciunt, et pressius contrahunt : itidem sunt in Ecclesia quidam, qui possint sua ipsorum constanti firmitudine debilium fulcire ac ferre imbecillitatem. Et sicuti ossa inter se connectuntur secundum commissuras articulorum, et hæ consortiones nervis firmantur et ligamentis, quæ ossibus adhærescunt : idem prorsus contigerit, si charitatis pacisque colligatio in Ecclesia Dei veluti cognationem quamdam conficiet spiritualium ossium, et in unum conspirantem. De ejusmodi ossibus à concordi partium harmonia emotis solutisque, et quasi à commissuris suis et artubus eluxatis, Propheta inquit : Dissipata sunt ossa nostra secus infernum. Et quidem ossa hæc si qua interim turbela, si qua conquassatio occupaverit, orans ait : Sana me, Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea. Ubi vero propriam servaverint harmoniam, à Domino custodita, ait : Ne unum quidem his ex his conteretur. Quum sane digna sunt, quæ in Deum transscribant gloriam ac referant, inquit : Omnia ossa mea dicent, Domine, quis similis tibi? Vidisti itaque ; ossium naturam ratione præditorum.*

Hinc sequitur Tertio, eos qui aliorum onera portant, aliorum infirmitatibus condolent et compatiuntur, esse in virtute osseos et robustos, et consequenter hanc compassionum signum esse perfectionis Christianæ ; sicut è contrario non compati, sed rigide proximum peccantem arguere et condonare, signum est latentis alicujus vitii et imperfectionis. Docet id Cassian. col. 11. c. 11. *Evidens, ait, indicium est animæ necdum vitiorum fæcibus eliquatæ, in criminibus alienis non affectu misericordiæ condolere, sed rigidam judicantis tenere censuram. Nam quemadmodum perfectionem cordis poterit obtinere, is qui non habet illud quod Apostolus plenitudinem legis consummare signavit? Alterutrum, inquiens, onera vestra portate, et sic adimplebitis legem Christi : sed nec illam virtutem possidet charitatis, quæ non irritatur, non inflatur, non cogitat malum, quæ omnia suffert, omnia sustinet, omnia credit. Justus enim miseretur animas pecorum suorum, viscera autem impiorum sine misericordia ; ideoque iisdem vitiis monacham subjacere certissimum est, quæ in alio inclementi atque inhumana severitate condemnat. Rex enim rigidus incurret mala, et qui obturat aures suas, ne audiat infirmum, et ipse invocabit, et non erit qui exaudiat eum.* Citat hæc verba Cassianus ex Proverb. c. 21. juxta Septuag. Exempla compatientium et supportantium alios attuli Num. 11. v. 12.

Et sic adimplebitis legem Christi.] Legit noster Interpres ἀναπληρώσατε per ε, id est, *adimplebitis :* jam Græca habent ἀναπληρώσατε, in imperativo, hoc est *adimplete :* sed idem est sensus, si videlicet mutuos defectus et peccata toleremus, portemus, sublevemus, nos adimpleturos legem Christi, quæ jubet, *Diliges proximum tuum sicut teipsum.*

Ubi Nota. Lex Christi est amor. *In hoc,* inquit, *cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad invicem,* Joan. 13. v. 35. et c. 15. v. 12. *Hoc est præceptum meum ut diligatis invicem, sicut dilexi vos.* In hac autem dilectione mutua difficillimum, quodque maxime exigit à nobis Christus, est, ut alter alterius onera portemus ; ut si hoc impleamus, legem dilectionis proximi, ac consequenter legem Christi simus impleturi, qui magnus est stimulus, ut idipsum faciamus : non enim dicit, Facietis, sed plane *adimplebitis legem Christi.*

Nota Secundo, Chrysost. et Theophyl. non dicere Apostolum πληρώσατε, id est *implete :* sed ἀναπληρώσατε, hoc est *readimplete*, denuo implete, vel simul ac communiter omnes implete, ut scilicet quod alterius cholera, vel delicto diminutum fuit in legis observatione, id aliorum sarciat charitas ; sic ut quisque quod proximo deest in implenda lege, suppleat sua tolerantia et charitate legem implendo. v. g. Qui verbis asperis et cholericis proximum offendit, violat legem, quæ dicit, *Diliges proximum tuum.* Si proximus hoc vitium patienter ferat, condonet, compatiatur, supplebit, in quo alter defecit, et pro eo implebit legem quæ dicit, *Diliges proximum tuum.* Rursum et magis ad mentem Apostoli : qui judaizantem et peccantem portat, instruit, corrigit, ejus in lege defectum adimplet, quia illum tollit et emendat, hominemque fidei et legi restituit, ut eam rursus faciat impleatque. Sic S. Bern. tract. de Præcepto et dispens. paulo post init. docet eum qui peccando legem violavit, pœnitendo, veniam petendo, orandoque, *Dimitte nobis debita nostra ;* lapsum hunc et violationem legis rursum sarcire et implere, *Illum,* inquit, *sane dico securum, qui etsi interdum obedientiæ limitem præterit, consilium non respuit pœnitentiæ : pars siquidem regulæ* (legis monasticæ) *est regularis correctio, et in ea reperitur non solum bonæ vitæ instructio, sed et emendatio pravæ.*

3. Nam si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit,] si quis existimet se esse spiritualem, egregium, magnum et perfectum in virtute et Christianismo, ideoque superbe, dure et contemptim proximum peccantem, ac præsertim judaizantem, increpet ac redarguat ; hic nihil est : quia suo fastu, arrogantia, duritie, contemptu ostendit se nullius esse virtutis. Ita S. Hieron. (Aliter Anselm. *Nihil est*, scilicet, *ex se : quia quidquid habet, à Deo habet :* sed prior sensus plus habet energiæ et connexionis.) ideoque talis *se seducit*, græce φρεναπατᾷ, id est, ut Hieron. mentem suam decipit ; quæ deceptio maxima est et perversissima, cum scilicet quis sibi cæce blandiens, sibi ipsi imponit, persuadens sibi se esse, quod revera non est.

4. Opus autem suum probet unusquisque.] q. d. Quisque non lapsum, vitam, mores, opera alterius examinet, ut instar Pharisæi considerans publicani vitam, putet se præ eo sanctum esse : sed potius quisque probet et exacte examinet suum opus, id est singula sua opera, num ea faciat ex vana gloria, ex simulatione, ex odio et invidia, an vero pure ut placeat Deo : sic enim multos videbit defectus, ut non existimet se esse aliquid. Quod, si nullos vel paucos videat, videaturque opus suum esse purum et perfectum, gloriam, id est, ut græce καύχημα, gloriationem habebit in semetipso, ut scilicet, in conscientia, in se suisque operibus gloriari possit ; sed in Domino et Domini gratia, cujus virtute ea fecit : *et non in altero,* id est, non per respectum ad alterum, græce οὐκ εἰς τὸν ἕτερον, *non in alterum :* quod Chrysost. explicat, non contra alterum. q. d. Non gloriabitur respiciens alterum graviter lapsum, quod eo sit melior, uti Pharisæus gloriabatur contra publicanum eum contem-

nendo, et se præ eo laudando : sed modeste in se suaque conscientia in operibus Dei gratia factis gloriabitur. ita Chrysost. Theoph. Anselm.

Et pulchre Hieron. *Sensus,* inquit, *iste est : Tu qui te æstimas spiritualem, et de alterius infirmitate robustior es, non debes imbecillitatem jacentis, sed tuam fortitudinem considerare : neque enim, si alius perfecte non potest ad christianismum à judaismo transire, idcirco tu perfectus es Christianus : sed si te propria conscientia non remordet, habes in temetipso gloriam, et non in altero. Athleta non ideo fortis, quia vicit infirmum, et languida adversarii membra superavit : sed si robustus est, et in sua fortitudine, non in infirmitate alterius gloriatur. Intelligi potest et aliter : Qui conscientiam habet operis boni, et seipsum considerans, opus suum non reprehendit, non debet de hoc apud alium gloriari, et laudem suam foras fundere et communicare cum cunctis, et ex hominum favore quærere jactantiam : sed in semetipso habeat gloriam, et dicat,* Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo. Sed prior sensus est genuinus, et intime connexus præcedentibus.

5. Unusquisque enim onus suum portabit.] Ambros. *sarcinam suam :* græce enim est, ἕκαστος τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει, id est, ut Vatab. *quisque propriam sarcinam bajulabit.*

Dices, Hæc sententia videtur contraria jam dictæ v. 2. *Alter alterius onera portate.*

Respondet Hieron. illam v. 2. loqui de præsenti sæculo, hanc v. 5. de futuro, deque judicii die : quia scilicet in hoc sæculo alter alterum consiliis et precibus juvare possumus, cum vero venerimus ante tribunal Christi, nec Job, nec Daniel, nec Noe poterunt liberare animas filiorum suorum, ut dicitur Ezech. 14. v. 14. sed quisque operum et peccatorum suorum onus, id est meritas operum pœnas et præmia, feret et portabit. q. d. In die judicii Christus non examinabit te de lapsu, vel delicto proximi, aut an eo melius minusve male vixeris, sed te tibi comparabit, statuet te ante faciem tuam, opera tua ad legem mentis et rationis tuæ exiget, judicabit, puniet, vel præmiabitur. Vide ergo, ne te putes esse aliquid præ eo qui cecidit in peccatum aut judaismum sed opus tuum proba : et compara tibi ipsi et legi divinæ, ut explores ad coram Deo tale, tam purum et perfectum sit, quale exiget Christus in suo tribunali.

Perperam ergo hæc Novantes torquent contra Purgatorium, et suffragia quæ facimus pro iis, qui sunt in Purgatorio : non enim loquitur Apostolus de Purgatorio, sed de die judicii, in quo quisque suum onus portabit, et à nemine defendi aut juvari poterit : ante diem enim judicii invicem precibus et meritis, tam vivos quam mortuos in Purgatorio existentes juvare possumus : hoc enim requirit communio Sanctorum, quæ est in Ecclesia, ad quam utique pertinent illi qui sunt in Purgatorio.

Nota. Quisque cum hac vita et mundo discedit nihil secum effert, nisi opera sua. Unde opera sunt quasi sarcina viatorum pergentium ad tribunal Christi, ut ibi illa denudetur, examinetur, et ferentem vel cœlo; vel inferno dignum ostendat; qualis enim erit sarcina, talis censebitur esse et ejus bajulus, imo opifex homo, qui hanc sarcinam sibi confecit, id est, onus operum suorum, et consequenter onus suppliciorum, vel præmiorum, sive onus pœnæ oneri culpæ commensuratum, et debitum sibi, quasi sarcinam confecit et imposuit.

6. Communicet is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat, in omnibus bonis.] Nota Primo, *catechizatur verbo,* id est, per verbum, vocem et doctrinam catechizantis, sive docentis, quam catechumenus sive discipulus haurit et excipit. Ita S. Ambros.

Secundo, τὸ *in omnibus bonis*, refer non ad proxime præcedens, *qui te catechizat,* sed remotius ad *communicet :* non enim vult catechistam, sed catechumenum sua bona, victum et opes communicare cum suo catechista. Ita Hieron. Theophyl. et alii.

Ambros. tamen refert ad *qui se catechizat.* q. d. Communicet catechumenus suas opes cum catechista, si tamen *in omnibus bonis*, scilicet disciplinis et moribus, se catechizet : nam si mala catechizet: audiet id quod sequitur, *Nolite errare, Deus non irridetur.*

Rursum Marcion, ait Hieron. sic explicabat : In oratione, bonis moribus et *omnibus bonis* spiritualibus communicet catechumenus cum suo catechista et magistro ut qui ejus doctrinam et mores imitetur, et in se exprimat : sed primus sensus planior est et communior.

Catechizatur.] *Catechizo* vox Græca est ἀπὸ τοῦ ἠχεῖν, id est, voce sonare, inde vox Echo. Inde κατηχεῖν idem est, quod voce instruere, quia olim mysteria religionis viva voce tradebantur, et nefas erat ea scriptis committere, ne in fidelium manus et notitiam devenirent, propalarentur et profanarentur ac riderentur. Inde catechista dicitur, qui hæc mysteria docet, catechumenus, qui ea audit et discit; catechismus, ipsa doctrina et instructio.

Unde patet catechismi et catechizationis antiquitas : tempore enim Pauli fiebat hæc catechesis, jubetque hic Paulus catechumenis, ut bona sua omnia communicent cum suis catechistis; imo conciones Apostolorum fere tantum erant catecheses. Talis catechista fuit Paulus 1. Cor. 14. v. 19. *in Ecclesia,* inquit, *volo quinque verba sensu meo loqui, ut et alios instruam*, græce est κατηχήσω, *catechizem.* Apostolos secuti sunt Patres, ut Cyrillus Hierosolymitanus cujus extant catecheses, et August. qui scripsit librum de Catechizandis rudibus, Gregorius Nissenus, qui edidit orationem catecheticam, quæ dicitur Magna; et alii. Unde patet munus catechizandi esse primævum Ecclesiæ et Apostolicum ; ut merito D. Joannes Gerson, Cancellarius licet Parisiensis, eo quasi honorifico vereque Christiano perfunctus, ipseque pueros erudire, eorumque confessiones assidue audire voluerit, uti etiamnum faciunt viri insignes et Religiosi, quin et doctores magno Ecclesiæ bono et fructu. Est enim hoc munus necessarium in Ecclesia : multi enim ita simplices etiamnum et ignari sunt, ut SS. Trinitatis et incarnationis ac redemptionis Christi mysteria nesciant, Symbolum non intelligant, sed illud recitent ut psittacus suum χαῖρε ; quibus sane magis utilis et necessaria est catechesis, quam quævis alia concio. Quare Episcopi et Parochi juxta præceptum Concilii Tridentini sess. 24. c. 4. et 7. necessario illos vel per se, vel per alios hæc docere et catechizare debent : alioqui væ illis. Si enim simplices ob ignorantiam pereant et damnentur, multo certe magis damnabuntur

Parochi, qui docere illos noluerunt aut neglexerunt.

Scripsit D. Gerson jam citatus tractatum De pueris ad Christum trahendis, qui extat part. 2. operum ejus : ubi multa in hanc rem habet, seque suumque factum de pueris cathechizandis defendit, atque inter cetera sic ait : *Adeo jam indignum videtur apud multos, si quis ex Theologis aut famosis in litteris, vel Ecclesiastica dignitate præditus ad hoc se opus inclinaverit, præsertim circa parvulos, quod mihi in fabulam et improperium cesserit. Convincit autem illos exemplum Christi, qui, Sinite, inquit, parvulos venire ad me; talium enim est regnum cælorum. O piissime Jesu, quis ultra post te verecundabitur esse humilis ad parvulos, quando tu, qui es Deus, usque ad castissimos puerorum amplexus brachia mansuetus inclinas atque circumligas ! Da mihi aliquem, qui spiritualis est, qui quærat non quæ sua sunt, sed quæ Jesu Christi, quem totum repleverit charitas, humilitas et pietas, et nullum in eo locum inveniat vanitas et cupiditas, cujus conversatio in cœlis sit, qui tanquam unus ex angelis Dei, nec benedictione, nec maledictione moveatur, qui nullis stimuletur aut alliciatur formis corporum; sed abstractus in sublimi arce rationis, in sola animarum perspicaci qualitate versetur; et hæc intelliget.* Deinde obtrectatorum objectionibus ita respondet : *Sed dicunt occupationem meam (tanquam ancellarii) in majoribus esse debere. Nescio prorsus si quidquam majus esse potest, quam animas ab ipsis inferni portis eripere, et tales parvulorum animas quasi plantare aut rigare, partem non indignam horti Ecclesiastici. Sed asserunt me in prædicationibus publicis ista magnificentius operaturum. Id quidem forte pomposius, sed meo judicio non efficacius, neque fructuosius : nam quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu. Venite ergo ad me parvuli, ego vobis doctrinam, vos mihi orationem impendetis : sic angelos nostros vicissim lætificabimus.* Hæc sparsim, et plura Gerson citato tract. Plura de catechesi vide apud Anton. Possevinum lib. 4. Biblioth. sanctæ cap. 6. 7. 8. 9.

7. NOLITE ERRARE,] in hac scilicet communicatione bonorum vestrorum, ait Ansel., ut ab alimonia catechistarum vos excusetis, prætextu paupertatis, necessitatis familiæ et prolium : quia licet hominibus hæc obtendere possitis, videte tamen ne vos fallatis, falsoque hæc obtendatis : Deum enim omnia videntem fallere et irridere non potestis. Ita Hieron. Theophyl. Anselm.

Secundo, generalius et melius, hæc verba more Hebræo paulo superius inferenda sunt ad id, quod dixit superius v. 4. *Opus autem suum probet unusquisque.* q. d. Quisque sincere et coram Deo opera sua probet, hac in re non erret; quia licet hominibus fucum facere possit, Deo tamen illudere non potest. Nam generatim de quovis opere hæc esse accipienda, patet ex v. seq. *Quæ enim seminaverit homo, hæc et metet : quoniam qui seminat de carne sua, de carne et metet corruptionem.*

DEUS NON IRRIDETUR.] Pro *irridetur*, græce est μυκτηρίζεται, quod significat nasum suspendere, irridere suspenso naso, uti faciunt, qui cum alios deceperint, à tergo in eos linguam, nasum, digitum in signum irrisionis extendunt.

8. QUÆ ENIM SEMINAVERIT HOMO, HÆC ET METET.] Nota metaphoram. Vita nostra est quasi Agricultura, tempusque seminandi : futura vita, metiendi tempus est, id est, mercedem recipiendi pro ratione seminis hoc est, meriti. Sic vulgo dicitur :

> Quod sibi quisque serit præsentis tempore vitæ,
> Hoc sibi messis erit, cum dicent, Ite, venite;

cum scilicet Christus et Apostoli electis dicent ; *Venite, benedicti, possidete regnum ;* reprobis vero : *Ite, maledicti, in ignem æternum.*

QUI SEMINAT DE CARNE SUA, DE CARNE ET METET CORRUPTIONEM. q. d. Qui operatur carnalia, eaque quasi semen conjicit in carnem suam, ut habent Græca, ut scilicet carnem suam pascam et oblectet, hic *de carne*, id est carnali opere et voluptate, *metet corruptionem*, et mortem, tum præsentem, tum æternam. Alludit ad carnales voluptates gulæ et veneris, quarum messis et finis est corruptio : vertuntur enim in phlegmata, sordes, menstrua, saniem, omnemque corruptionem. Contra : QUI SEMINANT IN SPIRITU, id est, operantur spiritualia, quibus spiritum foveant et acuant; hi DE SPIRITU, id est, de opere hoc spirituali, METENT VITAM ÆTERNAM.] Secundo, licet generalis sit sententia Apostoli, tamen, ut dixi, oculos intendit et respicit proprie semen et opus beneficentiæ, et præsertim eleemosynæ, qua catechumenus alit suum catechistam q. d. Qui opes suas profundit in carnem suam, et eam splendide vestiat, alat, infarciat : hic de carne metet corruptionem : qui vero opes suas seminat et profundit in opera pia et spiritualia, in eleemosynas præsertim, ut suos alat catechistas et magistros; hic ex hac eleemosyna et opere spirituali metet vitam æternam. Ita Hieron. et Theophyl.

9. BONUM AUTEM FACIENTES.] *Bonum*, id est, bona opera, præsertim eleemosynæ et liberalitatis, maxime in catechistas et præcones Evangelii. Sic enim omnibus hisce verbis in genere loquitur de bono opere, ut tamen ejus mens maxime feratur, et respiciat bonum hoc, quo quis alium in fide labentem instruit et confirmat; et vicissim quo is, qui in fide instruitur, communicat suas opes suo instructori, ut inde vivat, ne cogatur doctrinam relinquere, ut sibi victum quærat et comparet.

NON DEFICIAMUS.] Græce, οὐκ ἐκκακῶμεν, non fatigemur, non lassemur, non segnescamus.

TEMPORE suo (videlicet in die judicii et retributionis extremæ) METEMUS NON DEFICIENTES.] οὐκ ἐκλυόμενοι, id est, ut Theoph. indefatigabiles, q. d. ait Theoph. Non fatigemur hic bene operando, et seminando ut pro mercede perfectam quietem in qua nulla erit fatigatio, in messe cœlesti et æterna assequamur : in hac enim vita, in messe corporali, v. g. tritici aut frumenti, multus est labor et fatigatio; sed nihil tale erit in messe cœlesti. Vel clarius et concinnius, *metemus non deficientes*, id est, metemus incessanter et sine fine : quia sicut non defecimus in hac vita seminando, inquit Anselm., sic non deficiemus in altera metendo fructus vitæ et gloriæ æternæ. Hæc enim est congrua, par et æqua merces, ut qui hic sine cessatione perpetuo laboraverunt infatigabiles, ibi sine cessatione insatiabiles epulentur, omnibusque bonis affluant in æternum.

Posset Secundo, non male sic accipi, *Non deficientes*, id est, si non defecerimus. Græce, οὐκ ἐκλυόμενοι, *non dissoluti*, non languentes,

id est, si non elanguerimus, sed strenue perseveraverimus in benefaciendo : sola enim perseverantia coronatur, et finis coronat opus.

10. ERGO DUM TEMPUS HABEMUS, seminandi, benefaciendi, merendi in hac vita, OPEREMUR BONUM AD OMNES, hoc est, omnibus, non modo catechistis, ut dixi v. 6. sed omnibus omnino, etiam Gentilibus, MAXIME AUTEM AD DOMESTICOS FIDEI.] Hoc est Christianis, qui in domo Dei, id est Ecclesia, quasi domestici nobiscum versantur, benefaciamus, charitatem eis ostendamus, omni ope et opera juvemus, sive docendo, sive monendo, sive consulendo, sive eleemosynam dando, sive alio quovis modo opitulando. Pulchrum hac de re documentum sancti Joannis Apostoli narrat hic S. Hieron. *Beatus Joannes Evangelista*, inquit, *cum Ephesi moraretur usque ad ultimam senectutem, et vix inter discipulorum manus ad Ecclesiam deferretur, nec posset vocem in plura verba contexere : nihil aliud per singulas solebat proferre collectas, nisi hoc, Filioli, diligite alterutrum. Tandem discipuli et fratres qui aderant, tædio affecti, quod eadem semper audirent, dixerunt : Magister, quare semper hoc loqueris? Qui respondit dignam Joanne sententiam; Quia præceptum Domini est, et si solum fiat, sufficit.* Addit S. Hieron. moneri hic omnes ut tempus bene collocent. *Breve*, inquit, *est curriculum hujus vitæ. Titus Vespasiani filius, cum quadam nocte sero recordaretur in cœna se nihil boni illa die fecisse, dixit amicis : hodie diem perdidi : nos non putamus perire nobis horam, diem, momentum, tempus, ætates, cum otiosum verbum loquimur, pro quo redituri sumus rationem in die judicii.*

Καιρὸν, id est tempus sive occasionem, pulchre describit Posidippus, et ex eo B. Thomas Maurus; et Girald. syntagm. 1.

Tu quis? καιρὸς ego, omne domans.
Cur summis instas pedibus? Semper rotor. Alas
  Cur plantis gestas? Ut levis aura feror.
Dextræ cur inseria novacula? Signum hominis hoc est,
  Vis conferri acie quod mihi nulla potest.
Cur coma fronte jacet? Venientem ut prendere possis.
  Parte est cur calvum posteriore caput?
Quod, postquam levibus præceps effugero pennis,
  Ne valeat tergo qui revocare velit.

O si bene cogitaremus quam breve tempus sit agonis et cursus nostri, quam volet irrevocabile tempus, quam ab hoc momento pendeat æternitas : quam fervidi et assidui essemus in omni bono opere! quod enim jam negligimus, per omnem æternitatem recuperare non licebit : quia brevi finietur omne tempus vivendi, agendi, merendi. *Juravit angelus*, inquit Joan. Apoc. 10. v. 6, *per viventem in sæcula sæculorum, quia tempus non erit amplius :* sed æternitas et æterna retributio eorum, quæ in tempore hoc gerimus. S. Chrysostomus hom. 17. in Joan. *Breve*, inquit, *tempus nobis in præsenti vita præstatur : quo nisi in necessariis utamur, quid illic migrantes faciemus?* Æternis ergo sanctisque rebus tribuendum est tempus, non malis, non vanis, non otiosis. Suadet id Ethnicus Seneca Lucilio epist. 1. *Turpissima*, inquit, *temporis jactura est, quæ per negligentiam fit; et si volueris attendere, magna vitæ pars elabitur male agentibus, maxima nihil agentibus, tota aliud agentibus.*

Hinc S. Gregorius Nazianz. in Iambicis ait vitam hanc esse mercatum, in quo omnes opes, puta virtutes, comparare possimus eo exacto, nullus emendi et comparandi supersit locus. Mercatus hic durat tantum uno die, puta vita nostra, quæ non est nisi unus dies imo nisi punctum respectu æternitatis. Vide ergo ut hoc die copiose merceris, et lucra tua in æternum duratura adaugeas.

11. VIDETE QUALIBUS LITTERIS SCRIPSI VOBIS MEA MANU.] *Qualibus*, id est, quam deformibus. q. d. Licet ineleganter et inscite pingam, tamen ex vestri amore hanc epistolam mea manu et charactere licet deformi scripsi. Ita S. Chrysost. Theophyl. Secundo, August. *qualibus*, id est, quam apertis, quam liberis litteris, Judaizantes nihil veritus, hæc scripsi. Tertio, *qualibus*, id est, quam sublimibus. Ita ex S. Hilario in Psalmos nonnulli. Quarto S. Hieron. putat S. Paulum hanc epistolam hucusque è vinculis aliena manu scripsisse : hinc vero ad finem usque sua manu scribere, ne Judæi dicerent, quod alias dixerant, supposititiam esse hanc Pauli epistolam. Quinto, et optime : *qualibus*, græce πηλίκοις, id est, quantis, quam longis litteris vobis scripsi mea manu. q. d. Ego Paulus qui alias aliena manu soleo scribere; et tandem mea manu subscribere, hanc epistolam ad vos totam (ut fatetur S. Chrysost. Ambros. Theophyl.) licet bene magnam scripsi mea manu, ut ostendam quam mihi curæ sit vestra salus, puta fides et religio, ut à judaismo ad christianismum vos reducam.

12. QUICUMQUE VOLUNT PLACERE IN CARNE.] Pro *placere*, græce est, εὐπροσωπῆσαι, id est, bonam faciem, bonum vultum ostendere, speciosum apparere, secundum faciem et speciem externam placere. q. d. Judaizantes, qui bonam faciem et speciem ostendere, eaque placere volunt *in carne*. Est hebraismus, id est, carni, hoc est, carnalibus Judæis, suis secundum carnem cognatis. Ita Chrysost. et Theophyl. itaque se explicat Paulus v. sequenti. Secundo, non malæ alii, *in carne*, id est in observantia carnalis circumcisionis, aliarumque carnalium cæremoniarum. Sic enim τὸ *in carne* accipit v. seq. cum ait, *Ut in carne vestra glorientur :* sed non est necesse hic accipere ut ibi accipitur, præsertim cum hic desit persona, cui placeatur; nisi *in carne* hic aliter explices, ut scilicet idem sit, ac carnalibus Judæis, uti explicui.

HI COGUNT VOS CIRCUMCIDI, UT CRUCIS CHRISTI PERSECUTIONEM NON PATIANTUR.] Scilicet à Judæis, qui pro suo Mose et lege pugnant; et persequuntur crucem Christi, et crucis Christi præcones ac defensores. Græce est, ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ χριστοῦ διώκωνται, *ne cruce Christi*, id est ob crucem Christi, *persecutionem patiantur*, ne crux illos in persecutionem inducat.

13. NEQUE ENIM, QUI CIRCUMCIDUNTUR, LEGEM CUSTODIUNT. q. d. Judaizantes cum volunt vos pertrahere ad judaismum, non faciunt hoc zelo legis et judaismi : neque enim ipsi licet circumcisi legem custodiunt; SED tantum VOLUNT VOS CIRCUMCIDI UT IN CARNE VESTRA GLORIENTUR,] ut scilicet apud Judæos glorientur de vestra carnis circumcisione, quod scilicet vos ad circumcisionem et judaismum converterint. Ita Theophyl. Anselm. et alii. Sic et hodie multi alios ad suam hæresim et sectam pertrahere conantur, non zelo salutis ipsorum, sed ut glorientur se multos habere asseclas; se multos in suam

sententiam traxisse. Ita ludunt, et aleam jaciunt super alieno corio, imo anima, temeritate et fraude inexpiabili.

14. MIHI AUTEM. Nota conjunctionem adversativam, *autem*, q. d. Judaizantes volunt gloriari coram Judæis *in carne* et carnali vestra circumcisione, jactantes quod ad judaismum vos traduxerint : *mihi autem* ABSIT GLORIARI, hoc est, absit ut glorier, *in carne*, aut alia re, NISI IN CRUCE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI.] Id est in fide, grata memoria, meditatione, deprædicatione beneficii crucis, utpote per quam redempti et justificati sumus, à qua gratiam pie et sancte vivendi, et ad beatitudiem aspirandi accepimus. In cruce ergo patet magnitudo peccati nostri, et immensus Dei in nos amor. Hinc in ea sola glorior. Ita Chrysost. Vide August. serm. 20. de Verbis Apost. *Poterat*, ait, *Apostolus gloriari in sapientia Christi, et verum diceret ; poterat in majestate, poterat in potestate, et verum diceret : sed dixit in cruce. Ubi mundi Philosophus erubuit, ibi Apostolus thesaurum reperit, ut qui gloriatur, in Domino glorietur. Quo Domino? Christo crucifixo : ubi humilitas, ibi majestas; ubi infirmitas, ibi potestas; ubi mors, ibi vita : si vis ad illam venire, noli ista contemnere, noli erubescere; ideo in fronte, tanquam in sede pudoris signum crucis accepisti.* Hactenus August.

Et S. Bernard. serm. 25. in Cant. *Nihil*, ait, *sibi gloriosius putat, quam Christi portare opprobrium. Grata ignominia crucis ei, qui crucifixo ingratus non est.* Et serm. 1. de S. Andræa : *Crux*, inquit, *pretiosa est, et crux amari potest, et crux habet exultationem. Ita est, fratres mei. Si fuerit qui colligat, semper lignum crucis vitam germinat, fructificat jucunditate, oleum lætitiæ stillat, balsamum sudat temporalium charismatum. Non est silvestris arbor, lignum vitæ est apprehendentibus eam. Arbor fructifera, arbor salutifera est, alioqui quomodo Dominicam occuparet terram? Illam dico prætiosissimam glebam, cui clavorum est infixa radicibus.* Et epist. 190. ad Innocent. Pont. *Tria*, ait, *quædam præcipua in hoc opere salutis nostræ* (in cruce Christi) *intueor : formam humilitatis, in qua se Deus exinanivit : charitatis mensuram, quam usque ad mortem, et mortem crucis expendit : redemptionis sacramentum, quo ipsam mortem quam pertulit, sustulit.*

PER QUEM MIHI MUNDUS CRUCIFIXUS EST.] q. d. Uti mundus horret crucem, vel crucifixum aliquod cadaver, ita et me exhorret; et vice versa, deliciæ et pompæ mundi mihi crux sunt, easque, ut crucem illi, aversor et horreo. Ita Divus Thomas. Et S. Bernardus. *Quæcumque*, ait, *mundus reputat crucem, ego delicias reputo; et quæ mundus delicias, ego reputo crucem.*

Secundo, simplicius, *crucifixus*, id est mortuus, per metalepsim : ex cruce enim et crucifixione necessario sequitur mors ejus qui crucifixus est; dicit tamen Apostolus, *crucifixus* potius, quam mortuus, ut persistat in cruce Christi, ex qua omnis hæc illi mutatio obvenit. q. d. Ego Christo concrucifixus nova creatura, novus homo esse cœpi, et ex arbore crucis Christi novam gratiæ et mortificatonis vitam sugere. Unde *mundo crucifixus*, id est mortuus, sum, hoc est, non teneor, non delector, non tangor mundanis Judæorum (ad eos enim proprie respicit, ut patet ex præcedentibus) et quorumvis aliorum opinionibus, favoribus, odiis, opibus, deliciis, gloria, uti isti Judaizantes tanguntur. Et consequenter vice versa *mihi mundus crucifixus*, id est, mortuus est, quia eadem ista mundana me non tangunt, non tenent, non delectant, ac si mortua essent, *Mundus*, ait, *mihi crucifixus est, ut non me teneat : et ego mundo, ut eum non teneam, id est, ut neque mundus mihi nocere possit, neque ego de mundo aliquid cupiam.* Ita August. ita et Ambros. Theophyl. Anselm. D. Thom. Haymo, et S. Ignatius epist. ad Rom. *Amor*, ait, *meus crucifixus est, non mihi placet cibus corruptionis, neque voluptas vitæ hujus; panem Dei volo, panem cœlestem, qui est caro Christi Christo, concrucifixus sum.*

Pulchre Pinufius abbas apud Cassianum lib. 4. de Institut. renuntiantium c. 34. et 35. novitium, quem ad suum monasterium admittebat, instruens, hanc vitæ monasticæ ideam, Christum scilicet crucifixum, ei proponit, dicens : *Abrenunciatio nihil est aliud, quam crucis ac mortificationis indicium. Ideoque noveris hodierno die te huic mundo, et actibus ejus ac desideriis esse defunctum, teque secundum Apostolum mundo huic esse crucifixum tibique hunc mundum : Considera ergo conditiones crucis, sub cujus te deinceps sacramento oportet in hac luce versari : quia jam tu non vivis, sed ille vivit in te, qui est crucifixus pro te. Eo ergo habitu ac figura, qua pro nobis in patibulo fuit ille suspensus, nos quoque necesse est in hac vita degere, ut scilicet secundum David affigentes de timore Domini carnes nostras, universas voluntates ac desideria, non nostræ concupiscentiæ servientia, sed mortificationi ejus habeamus affixa : sic enim Domini præceptum implebimus dicentis : Qui non accipit crucem suam, et sequitur me, non est me dignus.*

Deinde modum, quo Christo concrucifigi debeat, in particulari ita declarat : *Sed forte dicas : Quomodo potest homo crucem suam jugiter portare, vel quemadmodum vivens quis possit esse crucifixus? Audi rationem breviter : crux nostra timor Domini est; sicut ergo crucifixus quis, jam non pro animi sui motu membra sua quoquam movendi vel convertendi habet potestatem : ita et nos voluntates nostras ac desideria non secundum id, quod nobis suave est, ac delectat ad præsens, sed secundum legem Domini, quo nos illa constrinxerit, applicare debemus. Et sicut is qui patibulo crucis affigitur, non jam præsentia contemplatur, nec de suis affectionibus cogitat, non pro die crastino sollicitudine curaque distenditur, nulla possidendi concupiscentia permovetur, nulla superbia, nulla contentione, nulla æmulatione succenditur, non de præsentibus dolet injuriis, non præteritarum jam recordatur, seque cum adhuc spirat in corpore, cunctis elementis credit esse defunctum, illuc præmittens sui cordis intuitum, quo se non dubitat illico transiturum : ita nos quoque timore Domini crucifixos oportet his omnibus, id est, non solum carnalibus vitiis, verum etiam ipsis elementis mortuos esse, illuc habentes oculos animæ nostræ defixos, quo nos sperare debemus momentis singulis migraturos.* Hucusque Pinufius apud Cassianum.

Nota hic, Apostolum non loqui solis Religiosis, sed seipsum exemplum statuere Galatis, et consequenter omnibus Christianis, qui pompis sæculi renuntiarunt in baptismo; itaque debent mundo esse mortui, ut leges mundanas de hypocrisi, de politica simulatione, de luxu, de honore, de vindicta, aliasque similes Christo

Christique cruci repugnantes, quasi ad se non pertinentes non curent. v. g. mundi lex dicit : Utere foro, omnibus te accommoda; cum hæreticis simula te hæreticum, cum politicis politicum; si cum eis in mensa verseris, die licet vetito, carnes comede. Sed Christianus respondebit se huic legi esse mortuum, se Christi legi, religioni, obedientiæ astrictum vivere : esto vocetur Papista, hypocrita, Jesuita, non curabit, non sentiet, ac si mortuus esset. Rursus mundus et mundi lex dicit : Nisi duellum ab æmulo oblatum acceptes, ignavus, vilis, inglorius habebere. Christianus, si ei duellum offeratur, huic legi se mortuum esse respondebit per legem Christi, quæ duellum vetat, dicetque se minime curare, imo contemnere mundi stolidi stolida judicia : sed sequi se sapientissimum Dei, Christi, virorumque Christianorum judicium, qui duellum rem esse infamem, temerariam, stultam, animæ et corpori, ipsique reipublicæ quæ duellis exhauritur, virisque fortissimis et nobilissimis spoliatur, nocentissimam censent : veram autem fortitudinem Christianam spectari in tolerantia injuriarum, mortis, martyrii; tum in forti defensione patriæ, reip. fidei, quin et propriæ personæ; ita ut sibi insultanti, et ad duellum provocanti resultare et regerere possit. Si me aggrediaris, experieris vires meas, meos animos, meam in pugnando industriam.

Moraliter S. Bernard. serm. 7. in Quadragesima, qui est de peregrino, mortuo, et crucifixo; tradit tres gradus quibus mori debet mundo et carni Christianus, qui ad perfectionem aspirat. *Primus est, ut in hac vita se gerat tanquam peregrinum, qui,* inquit, *si forte jurgantes viderit, non attendit : si nubentes aut choros ducentes, aut aliud quodlibet facientes; nihilominus transit, quia peregrinus est, et non pertinet ad eum de talibus. Ad patriam suspirat, ad patriam tendit, vestitum et victum habens non vult aliis onerari. Secundus est ut se gerat tanquam mortuum, qui non sentit, sed sic vituperantes ut laudantes, sic adulantes audit ut detrahentes : imo vero nec audit, quia mortuus est. Omnino felix mors, quæ sic immaculatum servat, imo penitus alienum facit ab hoc sæculo. Sed necesse est, ut qui non vivit in se, vivat Christus in illo. Hoc est enim quod ait Apostolus, Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus, ac si diceret, Ad alia quidem omnia mortuus sum, non sentio, non attendo, non curo : si qua vero sunt Christi, hæc vivum inveniunt et paratum. Tertius est, si non tantum mortuus sit, sed et crucifixus, ut dicat, Mihi mundus crucifixus est, et ego mundo. Omnia quæ mundus amat, crux mihi sunt; puta delectatio carnis, honores, divitiæ, vanæ hominum laudes; quæ vero mundus reputat crucem, illis affixus sum, illis adhæreo, illa toto amplector affectu.* Addit deinde Bernardus aliam hujus loci et crucifixi explicationem, non litteralem, sed accommodatitiam. *Quamvis,* inquit, *et in his verbis Apostoli non incongrue posset intelligi, crucifixum ei mundum reputatione, ipsum vero mundo crucifixum compassione : crucifixum enim mundum videbat obligationibus vitiorum, et ipse crucifigebatur ei per compassionis affectum.*

Et ego mundo.] B. Dorothæus tom. 3. Biblioth. SS. Patrum doctrina prima, quæ est de renuntiatione, quærit, *Quo pacto mundus crucifigitur homini?* ac respondet id fieri, *cum homo abrenuntiat mundo, mundum deserit, et exinde solitarius fit relictis parentibus, possessionibus, agris, negotiationibus, rerum copia.* Quærit deinde, *Quo pacto homo crucifigitur mundo?* ac respondet id fieri *per abrenuntiationem, cum scilicet homo postquam mundi rebus excessit, certat adversus mundi concupiscentias, adversus voluptates, adversus propriam voluntatem, subigitque innatas passiones et vitia.* Ac subdit, suos Religiosos exhortans ad hanc abrenuntiationem : *Nos,* inquit, *videmur quidem nobis ipsis mundum crucifixisse, quia reliquimus eum, et ad monasterium divertimus : at nolumus nos mundo crucifigere. Adhuc enim in animo nostro vigent illius blanditiæ, adhuc in nobis ipsius affectum abscondimus, compatimur illius gloriæ, compatimur deliciis et voluptatibus, compatimur ornamentis et vestibus, et ob viles et inanes res delabimur plerumque in pristinas ejus passiones. Quod sane nonnisi ex amentia multa provenit, ut, qui pretiosas ac magnas res reliquimus, ob minimas plurimum perturbemur; fitque id à nobis pessime : ut enim mundo et rebus ejus abrenuntiavimus, ita et pristinis ejus passionibus abrenuntiare debemus.*

Verum hæc arctior est expositio : Apostolus enim non solis Religiosis, sed omnibus Christianis Galatis loquitur, seque eis in exemplum proponit, ut secum omnes crucifigant se mundo, et mundus vicissim eis crucifigatur : hæc enim non diversa sunt, ut videtur velle B. Dorothæus, sed eadem et in eodem sibi contraposita, uti jam explicui.

15. In Christo, in Christi fide, religione, Ecclesia, id est, in christianismo, in Christiana vita, ad christiane scilicet, bene beateque vivendum, neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, id est, impertinens est gentilismus et judaismus, ut non aptior sis, non dignior in christianismo et Christiana vita, si sis Judæus; non ineptior, non indignior, si Gentilis : sed nova creatura,] id est, anima baptismo et gratia Christi regenerata et renata, imo recreata, et quasi nova creatura spiritualis effecta, novam gratiæ vitam sortita, ut deinceps in novitate vitæ ambulet; hæc scilicet plurimum valet ad Christianam vitam ineundam et prosequendam. Unde Apoc. 3 v. 14. Christus dicitur *principium creaturæ Dei;* et Isaiæ 9. v. 6. *Pater futuri sæculi :* quia à Christo cœpit nova gens, novus mundus, et, ut canit Sibylla Cumana apud Virgilium ecloga 4. qui adulando transtulit carmina Sibyllina, quæ aperte loquuntur de Christo nascente, ad Salonium Asinii Pollionis Consulis Romani filium recens tunc natum :

> Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
> Desinet, et toto surget gens aurea mundo,
> Casta fave Lucina.

Gentem auream vocat gentem Christianorum aureis virtutibus, gratiis et donis à Christo acceptis splendentem ac fulgentem instar auri.

16. Et quicumque hanc regulam secuti fuerint.] Græca, καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσι, id est, ut Vatablus, *quicumque ad hanc incedent regulam,* quam scilicet tradidi de justificatione, libertate, doctrina, vitaque Christiana, ut extra hanc regulam et orbitam non exorbitent, et deflectant ad legem et normam judaismi, velintque utraque via incedere, vel potius discurrere et vagari sine ordine et semita à christianismo ad judaismum : hoc enim significat Græcum

στοιχέω, scilicet ordine, recta via et tramite incedere, ut dixi c. 4. v. 25.

PAX SUPER ILLOS, Gentiles scilicet, ET SUPER ISRAEL,] hoc est, et super Judæos credentes Christo, ait Ambros. Secundo et melius, et hic, uti et Ephes. 1. 1. Coloss. 2. 8. et alibi sæpe, significat, id est, *pax super illos*, et id est, *super Israel Dei.* q. d. Qui sequuntur hanc regulam christianismi à me præscriptam, ii pacem habent, id est tranquillitatem conscientiæ, item misericordiam, scilicet Dei, ut Deus in eos misericors sit et beneficus, suamque gratiam et consolationem misericorditer in eos effundat; iique scilicet sunt *Israel Dei*, id est, ii sunt populus Israeliticus, non secundum carnem descendentes ex Israel, id est ex Jacobo patriarcha, uti Judæi sunt et dicuntur Israel, id est, Israelis sive Jacobi filii: sed sunt Israel, id est populus Dei, qui ex Israele, hoc est Jacobo, et consequenter ex Abrahamo, descendunt secundum fidem et spiritum: quia Jacobi et Abrahæ fidem et sanctitatem imitantur.

Rursum alludit Apostolus ad significationem Hebreæ vocis *Israel: Israel* enim hebraice significat *videns Deum*, ait Theophyl. Dicit ergo: qui hanc Christi legem et regulam sequuntur, ii sunt Israel, id est, videntes Deum per fidem, et in cælis visuri Deum per speciem. q. d. ait Aug. ii sunt qui ad visionem Dei in cælis præparantur et recta contendunt. Secundo et melius, *Israel* hebraice dicitur quasi ישרה אל *iisra el*, qui dominatur, vel prævalet Deo: cum enim Jacob patriarcha timens et fugiens insequentem Esau fratrem suum, angelum, qui Deum repræsentabat, se confortantem vidisset, cum eoque luctaretur, eique prævaleret, nolens eum dimittere, eumque retentans donec sibi benediceret; sinens se vinci angelus, et Jacobo benedicens. *Nequaquam*, inquit, *Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis?* Gen. 32. v. 28. q. d. Ne timeas Esau fratrem tuum, ô Jacob: nam violentis tuis precibus apud Deum licet renitentem obtinuisti, ut contra Esau, et quosvis hostes animo sis futurus infracto, insuperabilis et victor: hæc enim est petita à Jacob, data ab angelo benedictio. Dicit ergo Apostolus, qui hanc Christi regulam sequuntur, ii sunt Israel Dei, id est populus Dei, dominans vitiis, mundo, Judæis et judaismo, (quos representabat Esau carnalis frater Jacob) quin etiam ipsimet Deo, ut ab eo impetrent quidquid volunt ac petunt ab eo: ita D. Thom. Haymo, et alii.

17. DE CETERO NEMO MIHI MOLESTUS SIT.] *Nemo*, scilicet Judæorum, rogando me an servus sim Christi, an Mosis, me molestet: nam cujus sim servus, patet ex stigmate meo: ego non stigma circumcisionis præfero, uti faciunt servi legis, sed Christi stigmata. Maldon. in Notis manuscr. sic vertit, *nemo mihi ob apostolatum meum litem intendebat; meum enim apostolatum stigmata pro Christo inusta satis probant.*

EGO ENIM STIGMATA DOMINI JESU IN CORPORE MEO PORTO] Nota. Stigmata Græcis dicuntur notæ alicui inustæ, quales servis inurunt domini, ut, si fugiant, ex hisce notis agnoscantur esse servi talis Domini. Secundo, stigmata dicuntur cicatrices, v. g. militum vulneratorum. Paulus ergo *stigmata Christi* hic vocat plagas et cicatrices ex verberibus, vulneribus et afflictionibus propter Christum susceptis, corpori suo impressas, de quibus 2. Cor. 11. 23. quæ stigmata coram Deo non dedecora sunt, sed summæ laudes. Unde uti milites, vexilliferri et capitanei sua vulnera et cicatrices ostentant quasi signa fortitudinis et gloriæ bellicæ: ita ego Paulus hæc stigmata, has plagas, quasi trophæa militiæ Christi non tantum habeo, sed *porto*, inquit, et ostento. Ita Hier. Chrys. Anselm, D. Thom. Haymo, Theophyl.

Egregie S. Ambr. in psal. 118. v. 120. *Confige timore tuo carnes meas*, serm 15. *His*, inquit, *configitur clavis, qui mortificationem Jesu in corpore suo portat. His clavis configitur, qui meretur audire dicentem Jesum: Pone me ut signaculum in cor tuum, ut sigillum in brachium tuum. Infige ergo pectori tuo et cordi tuo hoc signaculum crucifixi: infige et brachio tuo, ut opera tua peccato mortua sint. Fortasse hanc imaginem clavi non solum timoris, sed etiam charitatis affigunt: quia valida est ut mors dilectio, durus sicut inferi zelus. His clavis charitatis configatur anima nostra, ut et ipsa dicat: Vulnerata charitate ego sum.*

Simili modo in suis vibicibus et stigmatibus pro defensione sanctarum imaginum susceptis gloriabatur B. Theod. Studita anno Domini 824. Cum enim Leo Armenus Imper. Iconoclasta eum sibi resistentem flagellari juberet, ipse illico sponte zonam solvit, positaque veste corpus nudum obtulit ad verbera. *Voluptati enim*, inquit, *mihi est corpusculi hujus flagellatio, atque ista demum ejus suprema depositio, quo citius nuda anima evolem ad eum quem desidero.* Acriter ergo flagellatus, post verbera exultans scripsit ad Naucratium: *An non*, ait, *diadema gestantium gloria mirabilius stigmata ferre Christi, vivificas ejus passiones seu coronas?* ita Michael Studita in ejus Vita, et ex eo Baron.

Moraliter stigmata Christi in corpore suo portant, ait Hieron. qui corpus macerant et affligunt amore Christi, utque se Christi cruci et passioni configurent et conforment. Rursum ii, qui à Deo morbis et ærumnis affliguntur, ut Christo hic in cruce, post hanc vitam in gloria conformentur. Sic S. Franciscus, ut narrat Bonaventura c. 13. Vitæ S. Francisci, ab angelo Seraphino crucifixum alis suis continente, Christi crucifixi stigmata, id est, clavos per pedes et manus vulnusque lateris instar Christi accepit, quia totus in Christi crucifixi amorem, imitationem et obsequium transire gestiebat. Erant hi clavi non è ferro, sed è carne mortua calli, instar clavorum, capite scilicet crassiore extante, et cupide acuta interius reflexa, qui sanctum virum ita cruciabant, ut vix incedere posset: sicut nos torquent in incessu calli pedum è carne mortificata, quos Flandri *exteren ooghen*, Galli *nids d'agache* vocant. *Excreverat*, ait S. Bonaventura, *in Francisco insuperabile amoris incendium boni Jesu in lampades ignis atque flammarum, ut Seraphicis desideriorum ardoribus ageretur, et per Seraph stigmata sibi imprimentem cognovit se non per martyrium carnis, sed per incendium mentis totum in Christi crucifixi similitudinem transformandum.* Hæc stigmata se propriis oculis in S. Francisci corpore mortuo conspexisse testatus est Alexander IV. Pontifex, ex cujus ore idipsum audivit S. Bonaventura.

Facessat ergo impia Bezæ blasphemia, qui hoc loco S. Franciscum hisce stigmatibus notatum

vocat horrendum stigmaticum idolum, idque falsum et confictum. Verum de hisce stigmatibus non loquitur hic Paulus, nec constat talia, qualia S. Franciscus habuit, in Paulo fuisse : imo illa, ejus itinera et labores valde impedivissent. Unde nec imagines Pauli antiquissimæ ea nobis exhibent. Imo Sixtus IV. in bulla quadam, quam refert Henricus Sedulius in Notis ad Vitam S. Francisci, vetuit sub pœna excommunicationis, ne quis Sanctum alium, quam Sanctum Franciscum pingat cum quinque stigmatibus : qui tamen nuper è S. Dominici familia ediderunt Vitam S. Catharinæ Senensis per imagines expressam, asserunt postea Pium V. concessisse, ut et S. Catharina Senensis cum iisdem pingatur, uti habent et testantur recentissimæ illæ ejus imagines. Sed nulla Pauli imago ea nobis exhibet, ut dictum est.

Mihi absit gloriari nisi in cruce Jesu Christi.
Crux est scala beatæ ÆTERNITATIS.
O longa et fortunata ÆTERNITAS !

COMMENTARIUS
IN EPISTOLAM
AD EPHESIOS.
ARGUMENTUM.

Prior epistolæ hujus pars dogmatica est, disputatque profundissime usque ad c. 4. de arcano divinæ prædestinationis, illiusque beneficium admiratur. Scilicet Primo, quod Deus prædestinarit nos homines sibi inimicos reconciliare, idque per mortem filii sui. Secundo, quod Gentes atheas in hac prædestinatione prætulerit Judæis Deum colentibus. Tertio, quod ita Deus ab æterno sua providentia res disposuerit, ut inter tot myriades hominum, qui tunc in mundo erant, et ante Christum fuerant, soli Ephesii, aliique pauci fideles acceperint prædicationem et doctrinam Evangelii, fidem, remissionem peccatorum, omnemque benedictionem Christianam.

Deinde eos in fide stabilit, carpitque Philosophorum ac Poetarum, et suborientes Ephesi Simonis Magis, ejusque asseclarum errores : nam, ut ait Chrysost., multi Philosophorum in hac urbe (Epheso) fuerunt. Dicitur et Pythagoras hinc prodiisse. Illinc est omnis schola Ionica, è qua prodiit Plato. Unde et Platonicorum errores Ephesi grassantes carpit et pertringit hic Paulus, ut ex epistolæ decursu patebit.

Erat enim Ephesus Asiæ minoris metropolis, idololatriæ, et quæ ex ea sequitur, magiæ et præstigiis magicis ac erroribus dedita. Unde Ephesii conversi à Paulo, coram eo libros magicos plurimos combusserunt, ut dicitur Actor. 19. 19. Fuit quoque Ephesi celeberrimum templum Dianæ, quam πολύμαςον, id est multimammeam, vocabant : ita enim pingebatur, ut multas haberet mammas, quo significarent eam omnium bestiarum et viventium esse nutricem, ait Hieron. in prologo.

Posterior epistolæ pars ethica est, qua à capite 4. ad finem espistolæ cuique hominum ætati et conditioni recte et christiane vivendi modum præscribit. Stylus profundus est et grandiloquus; quia sapientissimus sapientibus scribit contra sapientes Philosophos.

Missa est Roma è carcere per Tychicum diaconum, ut patet c. 4. v. 1. et c. 6. v. 20. anno Christi 52. ut ait Baronius.

Ubi Nota. Epistolæ, quas scripsit Apostolus è carcere, quasi concluso utere, plus eructant sapientiæ et spiritus : anhelans enim ad martyrium, ejusque desiderio æstuans illas scripsit, quasi ultimas et cycnæas suas cantiones. Talis est hæc, talis ad Collossenses, talis ad Philippenses, talis denique ad Thimoth. secunda. Ex hac sane epistola, quæ, inquit Hier. subtilissima est, agnoscas Pauli fervorem, profunditatem, spiritum, indolem. Videtur enim musto plenum hic pectus ejus altissima spirare et convolvere, sublimitatem conceptuum suorum sermo ejus assequi non possit, nedum exprimere. Hinc præ aliis epistolis hæc longas, implexas, convolutas habet sententias : abundat hyperbatis, anantapodotis, ellipsibus, aliisque quæ dixi can. 38.

Denique occasio scribendæ hujus epistolæ fuit, quod, sicut prædixerat Ephesiis ad se Miletum evocatis Paulus Actor. 20. 29. inquiens : *Ego scio, quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces in vos, non parcentes gregi : et ex vobisipsis exurgent viri loquentes perversa, ut abducant discipulos post se* : *propter quod vigilate :* ita revera acciderit; nimirum ex Judæochristianis (cum adverterent per Evangelium suam legem et synagogam aboleri) qui erant Ephesi, et in reliqua Asia, plures factos esse apostatas et hæreticos, qui Pauli hostes infensissimi, ejus et Evangelium et studia omnia evertere conabantur.

Id patet Primo, ex eo, quod qui ex Asia erant Judæi, primi fuerunt, qui Hierosolymis contra Paulum turbas concitarunt, et in ipsum manus injecerunt, ut dicitur Act. 21. 27. Secundo, ex eo, quod ipse Paulus ad Timotheum cum querela scribit epist. 2. c. 1. 15. *Scis*, inquit, *hoc, quod aversi sunt à me omnes, qui in Asia sunt* (Judæi scilicet Judaizantes) *ex quibus est Phigellus, et Hermogenes.* Addit Metaphrastes in sermone de S. Petro et Paulo, Phigellum à S. Petro factum (quod tamen non videtur probabile) Episcopum Ecclesiæ Ephesinæ, eumque Judæos credentes à fide avertisse.

Timens ergo Paulus, ne Gentiles Asiani et Ephesini ad fidem Christi à se conversi, ab hisce lupis seducerentur, ad eos, adhuc in Christi fide constantes, hanc scribit epistolam (ad Gentes enim, non autem ad Judæos, esse scriptam patet c. 3. v. 1. et c. 2 v. 11.) ut eos in fide et officio contineat, quod et fideliter præstiterunt.

Testis est S. Ignatius, qui post quadraginta annos ad eosdem Ephesios scribens, eorum in fide constantiam, et hæreseos ac hæreticorum odium hisce verbis dilaudat : *Novi nonnullos per vos transeuntes habere perversam doctrinam peregrini et maligni spiritus, quibus negastis transitum, ad spargendam zizaniam, obturatis auribus ne reciperetis errorem, quem docent.* Et unde hoc habeant Ephesi, superius indicat, cum ait : *Vos itaque estis ejusmodi à talibus instructoribus eruditi, à Paulo Christi pleno, et fidelissimo Timotheo.* Et iterum : *Honestissimum supra modum laudat* (Onesimus Episcopus vester) *vestrum decentem compositumque ordinem, quodque omnes secundum veritatem vivitis, et quod nullus sit inter vos hæresi locus, sed nec auditur nomen illius, quam solius Jesu Christi veri pastoris et magistri, et estis, ut Paulus vobis scripsit, unum corpus, et unus spiritus, propterea quod vocati estis in una spe vocationis vestræ.*

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Benedicit Deum; quod per Christum nos prædestinarit, et omni gratia cumularit, itaque instaurarit omnia quæ in coelis et quæ in terra sunt.

Secundo, v. 11. excitat Ephesios ad laudem Dei, utpote qui eos ad hanc gratiam præ aliis sorte vocaverit.

Tertio, v. 15. agit gratias Deo ob fidem et charitatem Ephesiorum, orans ut perfectam in Christo sapientiam adipiscantur; scilicet ut penetrent magnitudinem suæ vocationis, Deique potentiam qua eos ad Christum convertit, quaque Christum a morte suscitavit, et supra omnes angelos exaltavit, constituitque caput supra omnem Ecclesiam.

1. Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, omnibus sanctis, qui
sunt Ephesi, et fidelibus in Christo Jesu. 2. Gratia vobis, et pax à Deo
Patre nostro, et Domino Jesu Christo. 3. Benedictus Deus et Pater
Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spiri-
tuali in cœlestibus, in Christo, 4. sicut elegit nos in ipso ante mundi
constitutionem, ut essemus sancti et immaculati in conspectu ejus in
charitate. 5. Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum per Jesum
Christum in ipsum: secundum propositum voluntatis suæ, 6. in laudem gloriæ gratiæ suæ,
in qua gratificavit nos in dilecto filio suo. 7. In quo habemus redemptionem per sanguinem
ejus, remissionem peccatorum secundum divitias gratiæ ejus, 8. quæ superabundavit in nobis
in omni sapientia, et prudentia: 9. ut notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ,
secundum beneplacitum ejus, quod proposuit in eo, 10. in dispensatione plenitudinis tempo-
rum, instaurare omnia in Christo, quæ in cœlis, et quæ in terra sunt in ipso: 11. in quo
etiam et nos sorte vocati sumus prædestinati secundum propositum ejus, qui operatur omnia
secundum consilium voluntatis suæ. 12. Ut simus in laudem gloriæ ejus nos, qui ante speravi-
mus in Christo: 13. in quo et vos, cum audissetis verbum veritatis, (Evangelium salutis
vestræ) in quo et credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, 14. qui est pignus here-
ditatis nostræ in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius. 15. Propterea et ego
audiens fidem vestram, quæ est in Domino Jesu, et dilectionem in omnes sanctos, 16. non
cesso gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis: 17. ut Deus,
Domini nostri Jesu Christi pater gloriæ, det vobis spiritum sapientiæ et revelationis, in agni-
tione ejus: 18. illuminatos oculos cordis vestri, ut sciatis quæ sit spes vocationis ejus, et quæ
divitiæ gloriæ hereditatis ejus in sanctis, 19. et quæ sit supereminens magnitutido virtutis ejus
in nos, qui credimus secundum operationem potentiæ virtutis ejus, 20. quam operatus est in
Christo, suscitans illum à mortuis: et constituens ad dexteram suam in cœlestibus, 21. supra
omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen, quod
nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. 22. Et omnia subjecit sub pedibus
ejus: et ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam, 23. quæ est corpus ipsius, et plenitudo
ejus, qui omnia in omnibus adimpletur.

1. Omnibus sanctis.] Id est, omnibus Christianis, qui sancti sunt vocatione, baptismo, debito et obligatione: quia in baptismo sanctificati, vocati sunt ad sancte vivendum, debentque in omni vita et conversatione esse sancti, ut dixi Rom. 1. 7. Unde explicans subdit:

Et fidelibus in Christo Jesu,] id est credentibus in Christum. Est hebraismus: Hebræum enim נאמן *neemam* et nomen est significans fidelem, et participium significans credentem. Rursum, credere in Christo, et credere in Christum, idem sunt, ut dixi. Ubi Nota, Conjunctio et, est hic explicativa, et significat id est, uti et Galat. 6. 16. et Coloss. 2. 8.

3. Benedictus Deus] Dupliciter, ait Hieron. hic locus legi potest: *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi: ut si benedictus Deus, qui universorum conditor est, et hucusque distinctio: deinceps inferatur, qui est et Pater Domini nostri Jesu Christi. Vel ita, ut Deus, et Pater, ad Dominum nostrum in commune referatur. Benedictus Deus ejus, qui assumptus est, ho-*

minis ; et Pater ejus, qui in principio apud Deum fuit Deus Verbum. Non quo alius assumptus homo, et alius sit sermo qui assumpserit : sed quo unus atque idem pro varietate causarum, nunc sublimis, nunc humilis prædicetur. Simili sensu dicit Christus Magdalenæ : *Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum; Deum meum, et Deum vestrum,* Joan. 20. 17. Et secundus hic sensus planior est, magisque fluit. Unde correctissima exemplaria inter *Deus* et *Pater*, nullam diastoles notam, aut comma interjiciunt.

Qui benedixit nos,] id est, qui benefecit nobis, copiose cumulavit nos suis bonis et beneficiis. Dei enim dicere, non est aulicum (aulici enim aurea sæpe promittunt, sed parum se ipsa præstant), sed simplex est, sincerum et efficax : Deus enim plura facit et præstat, quam promittat. Idem imitantur viri fideles et cordati.

Omni benedictione, id est, omni bono, beneficio et dono, non terreno, uti sunt honores, opes, forma, robur, voluptates (has enim non venit conferre nobis Christus) sed spirituali,] puta fide, gratia, peccatorum remissione, justitia, amicitia Dei, virtutibus, bonis operibus, per ea nos destinando, et si in iis perseveremus, nos ad gloriam æternam eligendo, ut dicatur nobis, *Venite benedicti, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi,* ait Chrysost., hæc enim summa est et extrema benedictio. Unde addit :

In cælestibus,] scilicet donis, puta cœlesti gratia, cœlesti vita, et moribus nunc, et postea cœlesti gloria. Secundo; S. Hieron. *in cœlestibus,* scilicet locis, inquit, et sedibus (sic enim capitur v. 20.) quas nobis Deus præparavit, et ad quas nos destinat, *in*, id est, per Christum, per Christi sanguinem et merita, non per Simonem Magum, qui se jactabat esse mediatorem, esse Dei virtutem, Actor. 8. 10.

Hinc patet omnem gratiam, omnemque dispositionem ad justificationem, ipsumque fidei initium non tantum esse gratiæ Dei, sed etiam (quod male de fide et fidei initio negarunt nonnulli) esse ex meritis Christi. Apostolus enim dicit, quod Deus non benedixit omni benedictione spirituali in Christo; ergo per Christum omne bonum spirituale nobis obvenit : atqui fides et gratia excitans nos ad credendum, est bonum spirituale, imo omnis boni fons et initium : ergo fides et prima gratia, ipsumque fidei initium obvenit nobis per merita Christi. Ita August. de Prædest. Sanctorum c. 19.

Nota, *benedictionem* non tantum beneficentiam, bonum et donum significare, sed largitatem, copiam et abundantiam bonorum et donorum, ut dixi 2. Corinth. 9. 6.

Rursum, pro *in cœlestibus,* græce est, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, *in supercœlestibus :* quod aliqui ad Deum referunt q. d. Deus existens in supercœlestibus, id est, in cœlo quod est super omnes cœlos, imo existens super cœlum empyreum in spatiis illis vacuis, quæ supra cœlum et mundum sunt, benedixit nos. Secundo et melius, ut dixi, refertur ad *nos.* q. d. Deus nos in cœlestibus donis, vel locis benedixit, ut scilicet per cœlestia gratiæ bona perveniamus ad cœlestia gloriæ loca.

Nota Tertio. Pro *in Christo,* Erasm. et Vatablus legunt in Græco, Χριστῷ, *Christo,* q. d. ait Vatablus, Deus benedixit nos omni dono supernaturali, ut tandem locum habeamus in cœlo cum Christo. Sed hæc lectio, uti dura et obscura est, ita est et falsa. Unde Chrysost. Theophyl. Ambros. Hieron. et passim alii legunt, ἐν Χριστῷ, *in Christo.* Hinc rursum videas Græca exemplaria novi testamenti magis dubia, varia et corrupta esse quam Latina.

4. Sicut elegit nos in ipso.] q. d. Deus actu benedixit, id est benefecit, nobis donando suas gratias et dona ; sicut ab æterno ad ea nos prædestinavit, et elegit in ipso, id est per ipsum, scilicet Christum et Christi merita prævisa.

Ex hoc capite insignes et graves Theologi contendunt singulos et electos ad gloriam ex solo beneplacito Dei ad eam electos esse : ita ut ab æterno Deus ante prævisa merita non tantum propria, sed et ipsius Christi, singulos, qui salvabuntur, ad gloriam et salutem hanc efficaciter elegerit. Deinde decreverit illos Christo nascituro repræsentare, ut Christus pro iis passionem suam et merita offerret. Tertio, Christo jam incarnato Deus illi proposuerit singulos à se ab æterno electos, ut pro iis merita sua Christus offerret, quibus eis gratiam ac omnia salutis media impetraret; et mox Christum Patri obedientem pro iis merita sua obtulisse dicunt. Inde Quarto, singulos ex Christi meritis accepisse gratiam à Christo petitam et impetratam, cui ipsi electi cooperantes per propria merita re ipsa gloriam sint adepti : hunc enim providentiæ ordinem censet esse optimum, et probatur maxime ex v. 11. ubi sic ait : *in quo etiam et nos forte vocati sumus, prædestinati secundum propositum ejus qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ.* Ecce, inquiunt, *in quo,* scilicet Christo, *vocati sumus :* quia vocatio et gratia actualis est ex meritis Christi : sed *prædestinati sumus secundum propositum et consilium voluntatis Dei.* Ecce solum Dei propositum ponit causam prædestinationis nostræ, non ergo illa facta est ex meritis Christi.

Verum omissa quæstione de meritis propriis, quæ alii non pauci graves Theologi censent esse prævisa, et causam electionis singulorum ad gloriam, de qua re alibi dicendum est; quod ad præsentem locum et quæstionem de Christi meritis attinet, verius videtur id quod alii illustres Theologi docent; nimirum Christi solius prædestinationem, electionem et incarnationem factam esse sine ullius, etiam ipsius Christi merito, ex solo Dei beneplacito, ut docet D. August. de Prædest. Sanctorum c. 15. ceterorum vero hominum prædestinationem, et quatenus est prædestinatio, sive prædilectio, omnibus communis, et quatenus electio est unius præ aliis, sive aliis neglectis, esse ex meritis Christi, ob quæ placuit Deo prædestinare eos, et eligere tam ad gloriam, quam ad gratiam. Hoc enim exigunt merita, honor et dignitas Christi, ut scilicet electorum omnium et prædestinatorum primus sit, per quem eligantur ceteri omnes et prædestinentur.

Probatur hæc sententia Primo, quia v. 3. dixit Apostolus, *benedixit nos in omni benedictione spirituali in Christo,* id est per Christum : atqui magna, imo maxima, benedictio spiritalis est hæc prædestinatio et electio efficax ad gloriam : quam enim majorem benedictionem à Deo desiderare possim, quam ut sim electus ad beatitudinem, ac consequenter, certissimo hac beatitudine donandus? ergo hæc prædestinatio et electio per Christum et Christi merita facta est nobisque obtigit.

Secundo, si electio cujusque ad gloriam non

est ex meritis Christi : ergo nec prædestinatio gratiæ et mediorum ad eam assequendam erit ex meritis Christi : hoc autem est falsum, ergo et antecedens, ex quo id sequitur. Sequela majoris probatur : efficax intentio finis necessario imperat et elicit electionem mediorum ad finem necessariorum : atqui hic finis est gloria, media necessaria ad eam sunt gratia, adoptio, et merita : ergo si Deus ante prævisa Christi merita efficaciter nos intendit glorificare; efficaciter etiam intendit nos in filios adoptare, gratiam et merita dare, quibus gloriam nobis prædestinatam assequeremur. Sicut qui intendit ire Romam, hoc ipso tacite et in confuso intendit transire Alpes, quia Alpium transitus est via et medium necessarium, ut finem, id est Romam, attingat : pari enim modo gratia, justificatio et merita, sunt media necessaria et connaturalia ad finem, id est, gloriam assequendam : incarnatio autem et merita Christi ad hunc finem, id est ad gloriam nostram, non sunt medium necessarium et connaturale, sed arbitrarium ex Dei libera voluntate, qui hoc medium elegit et instituit, cum alia multa eligere et instituere potuisset. Ergo hoc ipso, quo Deus intendit nos glorificare, intendit et nobis gratiam et justitiam, quasi medium per se ad glorificationem necessarium, dare : non autem hoc ipso intendit dare nobis gratiam et justitiam per merita Christi, qui ea nondum instituit et elegit : ergo si ante merita Christi nos prædestinavit ad gloriam, etiam ante merita Christi prædestinavit ad gratiam, justitiam et adoptionem. Minor probatur hic v. 5. *Prædestinavit,* inquit, *nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum :* ergo non tantum adoptio nostra, sed et prædestinatio adoptionis facta est per Christum; quia quando Deus nos elegit ad gloriam, hoc ipso prædestinavit et statuit nos sibi in filios adoptare. Rursum, hic ait, *Elegit nos in ipso,* scilicet Christo : ergo non tantum executio electionis, sed et ipsa electio nostra per Christum facta est.

Dices, Elegit nos in Christo, non qua Christus homo est, sed qua Deus et Verbum, ac Sapientia Patris.

Contra : Omnibus pene versibus vocant eum *Jesum Christum :* Jesus autem nomen est, non Verbi qua Deus est, sed qua incarnatum, ait S. August. est enim nomen huic homini, Christo scilicet, in circumcisione impositum ; ergo loquitur de Christo ut homine, non ut Deo. Secundo, v. 7. ait, *In quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum :* ergo clarum est, eum loqui de Christo homine, qui suum pro nobis sanguinem effudit. Tertio, v. 10. docet quod Deus proposuerit omnia instaurare in Christo, scilicet ipsum hominem restaurando (per hominem enim angelos et omnia restauravit) hoc autem factum est per Christum hominem : ut homo enim, mediator fuit et redemptor omnium. Quæ omnia rursum magis confirmant sententiam, quam hic probare conamur : si enim Deus proposuit instaurare nos in Christo, ergo etiam prædestinavit et elegit nos in Christo : ipsa enim prædestinatio et electio Dei, est ipsum Dei propositum instaurandi nos.

Dices Secundo, *Elegit nos in ipso,* id est ad habendam fidem in ipso, vel ut nos ipsi, id est Christo, et Christi Ecclesiæ incorporaret.

Contra : Nihil dicit Apostolus de fide, nec de incorporatione : unde ergo illa hic accersis et supples, cum verba Apostoli per se et unde sumpta plana sint? Secundo, *in Christo,* idem esse, quod per Christum et Christi merita, docet Ambr. Chrysost. Photius, et alii passim, imo ita se explicat Apostolus v. 5. 7. 10.

Probatur Tertio, ex c. 3. v. 11. ubi Apostolus ait, *præfinitionem sæculorum* (id est prædestinationem, qua quos voluit quolibet sæculo prædestinavit et prædefinivit salvare) factam esse per Christum, id est, per Christi merita prævisa. Ad argumentum petitum ex v. 11. Resp. illud *in quo,* scilicet Christo, non tantum referri ad *vocati sumus,* sed etiam ad *prædestinati*, quod sequitur. q. d. Per Christum vocati sumus in tempore, sicut ab æterno per Christum ad hanc vocationem prædestinati sumus ex consilio et beneplacito Dei : id enim clare dixit v. 3. 4. et sequent. cum enim toties nomen Christi hic repetiisset Apostolus noluit hoc v. 11. semel positum iterare. Adde, non loqui Apostolum hic de electione, et prædestinatione immediata ad gloriam (quam satis constat factam ex meritis Christi) sed ad gratiam. Unde ait, *Sicut elegit nos ut essemus sancti,* id est, elegit nos ad gratiam, justitiam et sanctitatem. Id magis patebit v. 5. vide can. 13.

Ante mundi constitutionem.] πρὸ καταβολῆς του κόσμου, id est, ut Hieron. *ante jacta mundi fundamenta.* Hoc addit contra Platonicos dicentes Deum creasse omnia non ex nihilo, sed ex materia sibi coæterna et increata.

Ut essemus sancti.] q. d. Elegit nos, non ut ventri et veneri serviamus, uti serviunt Epicurei, sed *ut essemus sancti*, id est puri, casti, immaculati.

Perstringit hic primo, Platonicos, quos secutus Origenes docuit animas ante corpora extitisse, et vixisse in cœlo inter angelos, illasque electas à Deo, quæ ibidem sancte vixerant, ut in sancta corpora in terram mitterentur, ibique fierent magistræ animarum peccatricum, quæ è cœlis in corpora sibi similia dejectæ sunt, uti refert hic S. Hier. contra ait Apostolus nos electos, non quia sancti eramus sed *ut essemus sancti.*

Secundo, perstringit errorem Semipelagianorum, qui docuerunt Deum illos elegisse ad fidem et gratiam, quos prævidebat eam desideraturos, acceptaturos, ea bene usuros, itaque sanctificandos. Contra quos docet Apostolus Deum nos elegisse non ex prævisa sanctitate usuque gratiæ, sed *ut essemus sancti*, ut gratia bene uteremur, et sanctificaremur. Unde et v. 11. ait nos prædestinatos secundum beneplacitum, non nostrum, sed Dei, nosque à Deo non ex præscientia futuræ bonitatis, sed sorte vocatos esse.

Rursum Tertio, Chrysost. et Theophyl. sic exponunt. q. d. Elegit nos Deus ob virtutem nostram, ut permaneamus sancti. Non enim, inquiunt, eligitur unus præ altero, nisi qui melior est. Sed Respondeo, hoc verum esse apud homines ; hi enim meliores eligunt ad officia et dignitates (ac utinam semper); non tamen apud Deum : Dei enim electio à gratia et mero ejus beneplacito pendet, eligitque Deus hominem, non quia est melior, sed ut fiat bonus et melior. Secundo, non ait Apostolus, ut permaneremus, sed *ut essemus sancti :* loquitur ergo de prima gratia, eamque docet pure et gratis dari à Deo.

ET IMMACULATI.] Græce ἀμώμους, id est inculpati, *irreprehensibiles;* μῶμος enim græce reprehensionem significat. Inde μῶμος Deus est, inquit Hesiodus, nocte matre, et somno patre progenitus, qui nihil operis edit, sed aliorum deorum opera curiose contemplatur, et si quid in iis viderit omissum, aut perperam factum, id summa cum libertate carpit. Unde opus perfectum dicitur, in quo Momus nihil habet quod redarguat, et irreprehensibile vel judice Momo: sic hic dicitur, *Ut essemus sancti et immaculati in conspectu ejus.* q. d. Ut essemus omnino sancti et puri, ut, non homo aut momus, sed Deus ipse, cujus sincerissimum et exactissimum est judicium, quique omnia dicta, facta, imo et cogitata, cordisque fundum penetrat, nullam in nobis graviorem maculam, nævum aut culpam cernat, quam arguat.

Hinc patet Primo, in homine justo et sancto peccata non tegi per justitiam Christi illi imputatam, sed omnino tolli, ita ut Deus ea videre et carpere non possit. Secundo, concupiscentiam in homine justo non esse peccatum, quod Deus culpare possit. Tertio, ita sancte, integre ac perfecte nos omnia nostra opera facere debere, quasi memores in conspectu Dei nos ea facere, ut Deus eorum inspector nihil in eis inveniat quod judicet et damnet.

IN CHARITATE.] Adamus refert ad *elegit.* q. d. *Elegit nos in charitate*, id est per charitatem, quia scilicet dilexit nos. Secundo, Chrys. et Theophyl. referunt ad sequentia, ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς, *in charitate*, id est per charitatem, qua nos amavit, *prædestinavit nos.* Unde et Syrus vertit, *per charitatem præsignavit nos sibi.* Tertio, planius et facilius refertur ad proxime præcedentia. q. d. Elegit nos Deus ut in sanctitate sine macula et culpa serviamus illi, non ex timore pœnæ, sed ex charitate, et liberali amore, *ut amor Dei*, inquit Ambros. *sanctam faciat nostram conversionem.* Sic et Anselmus.

5. QUI PRÆDESTINAVIT NOS IN ADOPTIONEM FILIORUM PER JESUM CHRISTUM IN IPSUM.] Nota. Idem est, *elegit nos ut essemus sancti et prædestinavit nos in adoptionem filiorum:* nam Sancti sunt filii Dei adoptivi: Apostolus tamen idem repetit et inculcat, tum quia plenus erat recordatione suavissima tantæ dilectionis et electionis Dei, tum quia hæc electio et prædestinatio Dei licet una sit; multa tamen involvit: quia per illam Deus elegit et prædestinavit nos ad sanctitatem, ad suam amicitiam, ad suam filiationem, ad suam hæreditatem: nam formaliter aliud est esse sanctum, aliud esse Dei amicum, aliud esse filium Dei: potuissetque Deus nos eligere ad sanctitatem, et tamen nolle nos adoptare sibi in filios, imo nolle nos evehere ad suam amicitiam. Quis enim est homo quantumvis sanctus, qui sibi deberi putet ut Deus secum amicitiam ineat, aut faveat, et quasi amicus cum amico agat et conversetur? Dei ergo clementiæ, gratiæ et liberalitatis fuit, quod per gratiam et charitatem simul et sanctos, et amicos, et filios nos efficere voluerit, quodque hæc tria charitati indivulse annexuerit, scilicet justitiam, sive sanctitatem, amicitiam et filiationem Dei.

QUI PRÆDESTINAVIT.] Nota ex S. August. de Prædest. Sanctorum c. 10. *prædestinatio est gratiæ per Deum præparatio*, qua scilicet creatura rationalis instruitur, dirigitur et ordinatur ut perveniat ad vitam et hæreditatem æternam: est enim hæc prædestinatio liberale Dei decretum, quo ab æterno decrevit Deus et angelos et homines per casum Adami lapsos ad se vocare, et sine ullis meritis propriis sanctificare, sibique in filios et hæredes adoptare, id est, decrevit eos vocare et adducere ad fidem, gratiam, sanctitatem, omnemque perfectionem, et tandem ad gloriam et hæreditatem æternam.

Estque duplex hæc prædestinatio. Alia completa Sanctorum et Beatorum, tota scilicet illa series providentiæ Dei, gratiarum et mediorum omnium, ex quibus effectum et consecutum est, ut prædestinati à Deo vocarentur, vocati justificarentur, justificati et justitia libere perseverarent, perseverantes vitam finirent, itaque bearentur et glorificarentur. De hac loquitur sæpe S. August.

Altera prædestinatio est non completa, sed inchoata, scilicet ex parte Dei, qua Christianos omnes Deus prædestinat ad gratiam christianismi, in qua si perseverare velint, Christique gratia uti, eique in finem usque cooperari, complebunt suam prædestinationem, et beatitudinem, ad quam creati et prædestinati sunt, assequentur.

De hac secunda loquitur hic Apostolus: idque Primo, colligitur ex eo, quod totam hanc epistolam inscribit Ephesiis, non electis ad gloriam certoque beandis, sed *sanctis et fidelibus in Christo Jesu*, ut ipse ait v. 1. Omnes ergo Ephesios Christianos vocat prædestinatos, inter quos quis asserat neminem fuisse reprobum, aut postea damnatum? quis asserat Apostolum voluisse omnes Ephesios fideles certos reddere de sua perseverentia, de sua salute et gloria, eamque omnibus revelare et propalare?

Secundo, ex eo quod de ipsis dicit v. 5. *Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum*, etc., *in qua gratificavit nos in dilecto filio suo*, et v. 4. *Sicut elegit nos in ipso, ut essemus sancti et immaculati in conspectu ejus in charitate.* Ubi clare vides eum loqui electis, non ad gloriam, sed ad gratiam et sanctitatem, per quam adoptamur in filios Dei.

Tertio, ex eo quod c. 4. v. 3. et sequent. prædestinatos non securos, non certos esse velit, sed vigiles et sollicitos, utpote quorum incerta et dubia sit salus, et in quorum arbitrio sit virtus et vitium, perseverare et cadere, salvari et damnari, uti pulchre docet S. Chrysost. hic homil. 2. in morali. Vide can. 13.

Nota hic notari omnes causas prædestinationis; Primo, efficientem, cum ait: *qui*, scilicet Deus, *prædestinavit;* Secundo, meritoriam, *per Christum;* Tertio, materialem, *nos;* Quarto, exemplarem, *in ipsum*, Christum scilicet, ut Christo quasi capiti et exemplari conformemur, hic per Dei cognitionem, amorem et gratiam; in futuro, per gloriam. Ita Anselm. Ambros. D. Thomas, et docte August. de Prædestinat. sanctor. cap. 15. Posset Secundo, sic accipi, *in ipsum*, id est, in gloriam Christi. q. d. Christi gloria finis est nostræ prædestinationis. Tertio, Erasmus et Adamus, *in ipsum*, id est, in se. q. d. Ut Deus nos duceret in seipsum, et faceret nos unum cum seipso: sed hoc duriusculum est, nec enim filii sunt unum cum patre; sed patri conjuncti sunt, non per identitatem naturæ, aut personæ, sed per filiationem vel adoptionem, ut præcessit. Quinto, notat causam formalem, cum ait, *Secundum propositum voluntatis suæ:*

hæc enim prædestinatio non est aliud, quam propositum, sive decretum liberale voluntatis Dei. Sexto, finalem, cum ait, *in laudem gloriæ gratiæ suæ*, id est, ut laudetur gloria, splendor, et, ut Ambros. legit, claritas gratiæ Dei, vel gloriosa gratia Dei, qua nimirum mirabilior Deus apparuit in redimendo homine, quam in creando. Septimo, effectus sunt, redemptio, peccatorum remissio, et quod *gratificavit nos*, id est, gratos et charos sibi reddidit, gratia, amicitia, charitate sua nos donando.

SECUNDUM PROPOSITUM (S. Hieron. vertit, *secundum placitum*) VOLUNTATIS SUÆ,] græce enim est εὐδοκία, quo nomine Septuag. Hebræum רצון *ratson* vertunt et explicant, novis rebus nova verba fingentes, inquit Hieron. additque *εὐδοκία componitur ἀπὸ τοῦ εὖ καὶ τοῦ δοκεῖν, id est, à bene et à placito quod nos dicere possimus beneplacitum, quia non statim omne quod placuit et bene placere potest : sed ibi tantum εὐδοκίαν, id est beneplacitum, dicitur, ubi quod placuit, recte placitum comprobatur*. Ita Hieron.

Ubi Nota. *Propositum*, quod proprie v. 11. Apostolus vocat πρόθεσιν, v. 9. vocat εὐδοκίαν, hoc est *beneplacitum*, et v. 11. rursum vocat βουλὴν, id est *consilium* voluntatis divinæ : idem ergo sunt *propositum, beneplacitum* et *concilium Dei*, liberale scilicet Dei decretum, quo prædestinavit, id est statuit et proposuit, nos vocare ad fidem et sanctitatem christianismi per Christum; quod non solis electis, sed omnibus Christianis competit.

6. IN QUA (gratia) GRATIFICAVIT NOS IN DILECTO FILIO SUO.] Græcum ἐχαρίτωσεν, Calvinus vertit *gratiosos* vel acceptos *habuit*. Hinc enim stabilire nititur suam justitiam imputativam. q. d. Apostolus : Nos re ipsa in nobis sumus peccatores, ideoque Deo odibiles, sed in Christo, id est, cooperti justitia Christi nobis imputata, gratiosi et amabiles simus in oculis Dei.

Verum Respondeo, ἐχαρίτωσεν non significat *gratiosos habuit*, ut vult Calvinus, sed *gratiosos fecit*, et, ut Noster vertit, *gratificavit*, scilicet gratiam suam nobis communicando et infundendo. Ita Chrysost. *Gratiosos*, inquit, *nos reddidit, hoc est, non solum peccatis liberavit, sed et dilectos effecit. Sicut enim si quis scabrosum quemdam peste, morbo, senio, paupertate pariter ac fame corruptum nactus, formosum mox adolescentem reddat, qui quosvis venustate superet, vehementem splendorem ex genis emittat, ipsaque fulgura oculorum repercussionibus obscuret : quem deinde et in ipso ætatis flore constituat, atque insuper et purpura et omnigeno mundo vestiat atque exornet : non aliter animam nostram Deus et elaboratam, et pulchram, et desiderabilem ac dilectum reddit*.

IN DILECTO FILIO SUO.] q. d. Gratiam hanc adepti sumus non meritis nostris, sed per merita dilecti filii Dei, vel per amorem, quo Pater Filium diligit, cui nos fratres esse voluit, cuique pro nobis, nostraque gratia et adoptione ad hanc suam fraternitatem roganti et oranti Pater omnia concessit et indulsit.

Nota. Græce non est *filio suo* sed tantum ἐν τῷ ἠγαπημένῳ, in dilecto, scilicet absolute in omnibus, ac præ omnibus, sine quo nemo ceterorum diligitur, quique causa est cur ceteri omnes diligantur. Ita Hieron. Sic Christus psal. 28. 6. quo forte alludit hic Apostolus, vocatur *dilectus quemadmodum filius unicornium* ; quia sicut hinnuli vel pulli unicornium valde amabiles sunt et gratiosi, ita et Christus. Secundo, quia Christus quasi monoceros potentissimus solo B. Virginis sinu captus est, ut dixi Num. 23. 22. ibi enim de eo dicitur, *Cujus fortitudo similis est rhinocerotis, vel monocerotis* : Hebræum enim ראם *reem* et rhinocerotem, et monocerotem sive unicornem significat. Tertio, quia unicornis cornu habet bifurcum instar crucis, ait Justinus Martyr, estque medicum et validum : talis est et crux Christi. Quarto, unicornis tactu sui cornu aquas purgat à veneno serpentum : sic Christus tactu Jordanis aquas baptismi, peccati purgatrices et expiatrices effecit. Quinto, quia Christus quasi unicornis, cornu, id est fortitudinem omnem suam, habet in capite, id est divinitate, inque communione et unione cum Deo. Sexto, sicut dejectis cedris per tonitru, apparent et exiliunt hinnuli unicornium, quod ad litteram significat Psaltes citato psal. 28. 6. ita allegorice Christus mundo apparuit post dejectas cedros, id est, superbiam, impietatem, idololatriam per vim tonitrui Evangelii, tuncque patuit ejus species, decor et gratia. Ipse ergo est dilectus Patris, dilectus noster, amor noster, desiderium, gaudium, exultatio, quies, saties, salus animæ nostræ ut cum sponsa in Canticis dicamus, *Dilectus meus similis est capreæ hinnuloque cervorum. Dilectus meus mihi et ego illi qui pascitur inter lilia, donec aspiret dies, et inclinentur umbræ*.

7. IN QUO HABEMUS REDEMPTIONEM,] non tam activam (hanc enim non habemus nos, sed Christus) quam passivam, qua scilicet Christi sanguine quasi pretio redempti sumus à servitute peccati, mortis et inferni. Unde per epexegesin explicans subdit :

REMISSIONEM PECCATORUM.] Hæc ergo redemptio est remissio peccatorum, et justificatio nostra.

8. QUÆ (scilicet gratia) SUPERABUNDAVIT IN NOBIS (abunde in nos à Deo effusa est) IN (id est cum, OMNI SAPIENTIA ET PRUDENTIA.] q. d. Non per scholas Philosophorum, sed per gratiam christianismi, veram sapientiam et prudentiam adepti sumus.

Nota. Prudentiam Christianam et veram intelligit eam, quæ nos docet recte, pie et christiane vivere, quæque mores nostros Christo, Christique legi et spiritui conformat, ut vitam beatam assequamur, quam Sapiens vocat *scientiam sanctorum*, et angelus ad Zachariam *prudentiam justorum* Lucæ 1. v. 17. Pari modo *sapientiam* intelligit Christianam, quæ summa est, fidem scilicet Dei trini et unius, aliorumque divinorum mysteriorum, quibus justificari et salvari debemus : maxime autem intelligit fidem Christi redemptoris. Unde explicans subdit, *Ut notum faceret sacramentum quod proposuit, instaurare omnia in Christo*. Hoc etiam Græca clarius hic, et magis connexe significant : sic enim habent, ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ, καὶ φρονήσει γνωρίσας ἡμῖν, etc. *quam* (scilicet gratiam) *abunde effudit in nos cum omni sapientia et prudentia* (vel, ut Vatab. vertit, *de qua ubertim nobis effudit omnem sapientiam et prudentiam*) *patefaciens nobis*, etc. ἐπερίσσευσεν enim non passive hic capitur, ut significet abundavit; sed active, ut significet abunde effudit, ut notat Chrysost. et Theophyl. Et patet, quia alioqui γνωρίσας, quod sequitur, non habebit suppositum, nisi scilicet idem subintel-

ligas quod subintelligitur in verbo ἐπερίσσευσεν, si active capiatur, abundare fecit, scilicet Deus, patefaciens nobis mysterium, etc.

Nota. Gratiæ copiam significat per *divitias*, et per *superabundavit*.

Ut notum faceret.] Noster legit γνωρίσαι, jam legunt γνωρίσας, id est, ut Hieron. *notum faciens; vel potius, cum notum fecisset*: est enim aoristus participii.

Sacramentum voluntatis suæ,] sacram et arcanam voluntatem suam. *Sacramentum* enim hic idem est, quod arcanum vel mysterium, altum scilicet et secretum Dei consilium et decretum de vocandis Gentibus æque ac Judæis ad salutem per Christum : hoc enim hactenus incognitum fuerat mundo, putabantque Judæi hanc salutem et benedictionem Abrahæ ad se solos pertinere : jam vero notum fecit Deus illam etiam ad Gentes extendi.

Quod (scilicet sacramentum) proposuit (statuit, decrevit exequi, supple, et implere) in eo,] dilecto scilicet filio suo, ut dixit vers. 6. eo enim omnia hæc referuntur, ut patet ex initio v. 7. q. d. Non per Simonem Magum, ut ipse jactat, non per Platonem, non per Pythagoram, aliosque Philosophos qui veram sapientiam et viam ad beatam vitam se docere profitentur et falso jactant : sed per dilectum filium suum verum mediatorem, et unicum redemptorem nostrum suam voluntatem de redimendis Judæis et Gentibus Deus implere decrevit.

Nota. ἐν αὐτῷ, per spiritum lenem significat, *in ipso* : sed per spiritum asperum, uti jam legunt, αὑτῷ, significat, *in seipso*. q. d. In seipso proposuerat et decreverat hoc sacramentum Deus. Ita Vatablus. Vel, ut Syrius, hoc arcanum proposuerat Deus exequi in seipso, id est, per seipsum. Sed prior Interpretis nostri sensus magis est è mente et spiritu Pauli, qui hic præsertim nihil nisi Christum spirat, magisque v. 6. et 7. connexus est. Ita Theophyl. et passim. alii.

S. Hieron. hic distinguit prædestinationem et propositum, quod prædestinatio sit rei, quam multo ante, quam fiat, in animo facere destinamus : propositum vero sit rei vicinæ, ut pene cognitionem et propositum sequatur effectus. Hoc verum est apud homines, quorum brevis est vita, ac consequenter proposita arcta et brevia. Hinc vulgo prædestinationem Deo, propositum hominibus tribuimus, ut Deus prædestinet, homo proponat : in Deo vero idem est propositum, et prædestinatio ; omne enim decretum Dei, omnemque propositum æternum est, et ab æterno : hoc ergo propositum ab æterno parturiit Deus inquit Chrysost. ac consequenter nos nostramque adoptionem parturiit ab omni æternitate clementissimus et optimus pater.

10. In dispensatione plenitudinis temporum.] q. d. Cum dispensata, id est constituta, distributiva et ordinata ab eo tempora, essent evoluta et impleta; ut sit hypallage : *in dispensatione plenitudinis*, id est, in plenitudine dispensationis, id est distributionis, temporum. Ita Anselm. et D. Thom. Secundo, et melius, q. d. Cum dispensata, id est erogata, expensa, evoluta esset plenitudo temporum, id est plenum et omne illud tempus, quod ex Dei ordinatione præcurrere debebat Christum, sic Christum dixit missum in plenitudine temporis, id est, impleto tempore, quod Pater ab æterno incarnatione ejus præfinierat, Galat. 4. 4.

Instaurare omnia in Christo.] Græca, ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est *recapitulare*, ut legit S. Hier. q. d. Proposuit Deus omnes homines et angelos, cum inter se admodum essent disjuncti, imo inimici, unire, et ad unum caput Christum revocare et conjungere : Christum enim dedit caput super omnem Ecclesiam, ut ait v. 22. Et hinc c. 2. v. 19. infert, *Ergo jam non estis hospites et advenæ, sed estis cives sanctorum et domestici Dei*. q. d. Christus nos revocavit ad societatem angelorum, ut eorum simus fratres, et cives cœlestes in eadem Dei domo, id est Ecclesia, sub eodem duce et capite, qui est ipsemet Christus. Hic sensus genuinus est. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. imo et S. August. Enchiridii 62. qui legit et explicat nostrum *instaurare* : *in Christo*, inquit, *instaurantur quæ in cœlis sunt, cum id quod inde in angelis lapsum est, ex hominibus redditur. Instaurantur autem quæ in terris sunt, cum ipsi homines, qui prædestinati sunt ad æternam vitam, à corruptionis vetustate renovantur*. Instaurat ergo Christus ea quæ in cœlis sunt, cum sedes gloriæ, dæmonum lapsu vacuas, et numerum angelorum hoc eodem lapsu imminutum, per homines restaurat et implet, cum, ut ait S. Gregor. l. 31. Moral. c. 35. *Illuc humiliati homines redeunt, unde apostatæ angeli superbiendo ceciderunt;* sicque homines et angelos ad unam domum, scilicet Ecclesiam, et ad unum caput revocat. Dissociata enim et divisa per Adæ peccatum erat hæc Ecclesiæ domus, et uno pariete, angelorum scilicet societate, integro et perfecto, inquit Chrys. paries alter corruerat, nos scilicet homines ab Ecclesia et societate angelorum collapsi eramus in societatem jugumque dæmonis : Christus ergo hunc domus parietem, id est nos homines, Ecclesiæ restituit, sicque totam domum scilicet Ecclesiam angelorum et hominum restauravit, ut jam una ex utrisque integra (uti ante lapsum Adæ fuerat) et perfecta sit domus, sibi, quasi capiti, et lapidi angulari devincta, astricta et unita : hoc enim significat Græcum ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est recapitulare. *Tanto itaque dono, tanto honore*, ait Chrysost., *tanta benignitate cum nos dignatus sit Deus, ne dedecoremus benefactorum, ne tantam gratiam inanem reddamus : vitam angelicam, angelicam plane, oro ac supplico, virtutem et conversationem ostendamus*.

Secundo, ἀνακεφαλαίωσιν, id est *recapitulationem*, ait Hier. vocant oratores, cum in epilogo ea, quæ tota oratione sparsim ac fuse dicta sunt, summatim repetuntur, et simul judici in memoriam revocantur. Hebræi quoque summam rei vocant caput rei, ut patet Numer. 1. v. 2. et sic de Christo dicitur Hebr. 10. 7. *In capite* (id est in summa) *libri* (S. Script.) *scriptum est de me*. Sic ergo Christus fuit caput et recapitulatio omnium operum Dei visibilium et invisibilium : omnia enim Christi adventum præsignarunt, vel ad eum directa sunt et diriguntur, omnesque eorum dotes, gratias, perfectiones unus in se complectitur Christus ; ut, si Christum intuearis, non sit quod scruteris et recorderis alicujus veterum patrum, aut gestorum, aut alicujus operis Dei ; omnia enim tibi exhibet Christus. q. d. Quæcumque olim gesta sunt in cœlo et in terra, quæcumque in eis sunt vel fuerunt (in Græco enim non est, Sunt, sed tantum, *quæ in*

cœlis et quæ in terra, supple, sunt vel fuerunt) quidquid in Mose, Josue, Abrahamo, Davide, omnibusque veteribus historiis, regibus, Prophetis, Patriarchis excellens est et laude dignum, quidquid gratiæ, quidquid virtutis, quidquid præclare dictum, quidquid heroice gestum; si quid in lege est memorabile, si quid in templo Salomonis speciosum, si quid in sacrificiis Deo gratum; imo si quid inter cœlestes spiritus est sanctum, gloriosum, illustre; id multo excellentiori ratione, breviorique compendio habemus in Christo. Ita Hieron. Chrysost. et Theophyl. *Christus enim,* inquit Theophyl. *est verbum consummans et abbrevians in justitia.* Hic sensus sublimis est, et bene respondet tum Græco ἀνακεφαλαιώσασθαι, tum spiritui, sensui et amori D. Pauli in Christum.

Tertio, Irenæus l. 3. c. 8. docet in Christo omnia esse recapitulata : quia in natura humana omnes res, et rerum species ac gradus quasi in summa continentur. Unde homo dicitur microcosmus, ac consequenter cum Verbum divinum humanam naturam assumpsit, tunc quasi res omnes in summam redactas sibi conjunxit, et ad se quasi ad auctorem, et primam originem, ad Verbum scilicet, quo creata sunt, revocavit, sicque incarnatione sua Christus magnam rebus omnibus attulit dignitatem, omnesque quasi deificavit. Hic sensus symbolicus est. Primus maxime est litteralis : agit enim Paulus de restauratione lapsi hominis et Ecclesiæ. Unde subdit, *In quo etiam nos sorte vocati sumus.*

In ipso.] Redundat, more Hebræo, unde illud hic non legunt Ambros. Hieron. Chrysost. Hebræi enim repetunt pronomen cum suo antecedente. Idem ergo hic est *in ipso,* quod *in Christo,* uti paule ante dixit. Nimirum ita satiari nomine Christi non poterat Paulus, ut eum, ut ita dicam, superflue, et singulis sæpe versibus nominaret. Hinc nomen *Jesu* in parvis et paucis hisce quatuordecim epistolis suis repetit ducenties decies novies, *Christi* nomen quadringenties et semel.

11. In quo] ἐν ᾧ potest referri ad ἀνακεφαλαιώσασθαι ut *in quo* significet, ad quod scilicet *recapitulare,* vocati sumus, nimirum ut recapitulemur, et instauremur, et ad Christum quasi caput nostrum revocemur. Secundo et planius, referas ad immediate præcedens, *in ipso,* scilicet Christo, *in quo,* id est per quem, vocati sumus, supple ad instaurationem, recapitulationem et unionem jam dictam cum Christo in christianismo.

Sorte vocati sumus.] Chrysost. et Theophyl. sic explicant, quasi Deus prudenti suo consilio nos ad sortem hanc vocaverit : quia priusquam vocaret nos, illa jam sorte nos esse dignos præviderat. Verum hoc non est sorte vocari, sed merito, et hoc dicere de vocatione ad primam gratiam, est Pelagianum : sed excusandus est Chrysost. quod loquatur de vocatione non ad primam gratiam et fidem, sed ad justitiam : de hac enim egit Apostolus v. 4. 5. 7. et de hac verum est dicere quod Deus neminem vocet ad justitiam, suamque amicitiam, nisi quem per actus fidei, spei, pœnitentiæ, etc., ad illam se præparare, et dignum, id est idoneum, se efficere præviderit. Sed hoc non est ad mentem Apostoli : Apostolus enim loquitur de vocatione prima ad fidem et christianismum : ad hanc enim sorte vocati sumus, et, ut græce, ἐκληρώθημεν, id est, sortiti sumus, hoc est, sine merito vocati sumus : est enim metaphora ab aleatoribus, qui aleæ jactu de lucro, aliave re sortiuntur : sic enim Deus hic inducitur quasi dixisset, Jaciant omnes homines sortem, et sorte ac aleæ jactu dedicatur, qui vocandi sint ad fidem et salutem, qui non vocandi et negligendi; jactaque super omnes alea et sorte, cecidit super nos Ephesios sors hæc et alea, ut vocaremur, ita ut ex parte nostra fuerit sors et fortuitum vocari ad fidem, gratiam, baptismum et christianismum : quia nihil agebamus ut vocaremur, ac ne cogitabamus quidem de vocatione, imo aliqui eam fugiebant et adversabantur; ex parte tamen Dei non fuit sors; sed electio, et destinatum propositum nos vocandi, ut sequitur. Ita Anselm. D. Thomas, et passim Latini cum S. August. in psal. 34. ubi ait : *Sorte, id est gratia : nam ubi sors est, non est electio, sed voluntas Dei : ubi enim dicitur, Iste fecit hoc, iste non fecit; merita considerantur : et ubi merita considerantur, electio est, non sors; quando autem Deus merita nulla invenit, sorte voluntatis suæ nos salvos fecit, quia voluit, nos quia digni fuimus ; hæc est sors.*

Hinc patet totam prædestinationem, primumque ejus effectum, hoc est vocationem, non ex bono usu liberi arbitrii, sed ex mera Dei voluntate pendere; habito tamen primo hoc effectu ceteros qui ex eo consequuntur, mereri possumus, scilicet justificationem ex congruo, glorificationem ex condigno.

Potest Secundo, ἐκληρώθημεν, id est *sortiti sumus,* cum Ambros. et Hieron. sic accipi. q. d. In sortem filiorum, et ad partem hæreditatis Dei sumus asciti : inde enim hæreditaria sors dicitur hæreditas, quod olim illa inter hæredes sorte divideretur ; uti sorte divisa est terra sancta inter duodecim tribus Israel, Josue 15. et forte ad illam sortem Israel alludit hic Paulus. Sic ad Coloss. 1. 12. dicit nos vocatos *in partem sortis Sanctorum,* id est, ad partem hæreditariam, sive ad hæreditatem Sanctorum.

Secundum propositum ejus, qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ.] Hinc patet, sortem jam dictam, id est, vocationem ad fidem et gratiam, licet nobis sit sors fortuita et immerita; in Deo tamen procedere ex proposito et decreto non casuali, sed prudenti, adeoque ex consilio divino, quod hac de re habitum est in consistorio SS. Trinitatis : habuit enim Deus rationes justissimas, licet nobis sæpe ignotas, hos vocandi, non alios. v. g. cur Judæos primo vocaverit ante alias Gentes, causa fuit, quia iis proprie et primo promissus fuerat Christus; cur deinde secundo loco vocarit Samaritanos, Palæstinos; Syros, causa fuit, quia hi Judæis erant vicinissimi, et ex parte Judæorum fratres ; cur tertio proserpente paulatim Apostolorum prædicatione, Paulus in Græcia prædicarit Ephesiis, Corinthiis, Philippensibus, eosque ad Christi fidem vocarit, potius quam Megarenses, Thebanos, Lacedæmones ; causa videtur esse, quia Ephesus, Corinthus, Philippi, primariæ erant urbes, eaque ætate florentissimæ, tum opibus, tum copia hominum. Itaque eo se contulit Paulus, quia majorem in eis sperabat messem et fructum prædestinationis suæ. Unde 1. Corinth. 16. 8. ipsemet Paulus hanc causam dat : *Permanebo,* inquit, *Ephesi usque ad pentecosten : ostium enim mihi apertum est magnum et evidens.*

Sic cur Romani præ ceteris Occidentalibus

vocati sint primi, causa fuit, quia Roma erat caput orbis : eo ergo statim se contulit S. Petrus, et deinde Paulus, ut Roma quasi capite conversa, fides per universum orbem facillime propagaretur, et, ut inquit S. Leo serm. 1. de nativitate Apostolorum Petri et Pauli, *ut lux veritatis, quæ in omnium gentium revelabatur salutem, efficacius se ab ipso capite per totum mundum effunderet :* uti clarissime factum videmus, cum Constantinus, et Romani Imperatores fuerunt conversi. Erant enim Romæ omnium gentium homines, ita ut quod Roma audiret et disceret, hoc omnes gentes audirent et discerent. Pari modo, cur Itali prius Germanis, Anglis, Francis vocati sint, causa est, quia viciniores erant Romæ, ex qua Pontifex ibi residens præcones Evangelii primo in proximas urbes et gentes misit, ut ita sensim ulterius in alias et alias, et tandem ad nos, ac denique ad remotissimas in Norvegia, Islandia, Moscovia proserperent, et fidem propagarent : sic enim caput humanum primo in collum sibi vicinissimum, deinde in pectus, tertio in femora, ac deinde in pedes sensum et motum influit; hic enim est naturalis et commodissimus ordo.

Hæ rationes nobis notæ sunt et probabiles : sed in his, et aliis magis particularibus vocationibus tam gentium et urbium, quam hominum singulorum, v. g. cur Magdalenam tam illustri ratione et modo vocaverit præ aliis meretricibus, cur Paulum præ aliis Judæis persecutoribus ; Deus alias plures et sublimiores habet rationes, intentiones et fines nobis incognitos secundum consilium voluntatis suæ, ut inquit Apostolus, et in his dicendum est illud Rom. 11. *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei!*

12. Ut simus in laudem gloriæ ejus,] ut per nos laudetur et celebretur gloria Dei, ejusque gloriosa misericordia; ut sumus Deo laudi et gloriæ, ut laudemus et glorificemus Deum, gloriosam ejus in nos clementiam admirando, ac ubique deprædicando.

Nos qui ante speravimus in Christo.] Primo, S. Hieron. refert hæc ad præscientiam divinam, in qua ante mundum conditum præscivit Deus nos credituros et speraturos in Christo. Secundo, Theophyl. sic explicat : Speramus in Christo bona, quæ nobis contingent in futuro sæculo, speramus inquam nunc, antequam illud et illa adipiscamur. Tertio et genuine : *Nos*, scilicet Apostoli, et Judæi, qui ante alias Gentes credidimus, et credendo speravimus bona promissa à Christo (per metalepsim enim sub spe intelligit fidem, nimirum per *speravimus*, intelligit credidimus) q. d. Nos Judæi, quibus antea promissus à Prophetis, et jam ante alias Gentes exhibitus et evangelizatus est Christus, et apud quos cœpit Ecclesia, et per quos propagatur, primi sumus per quos laudatur et celebratur gloria Dei, gloria Evangelii Christi. Ita Ambros. Anselm. et Tertull. lib. 5. contra Marcion. Hic sensus patet ex antithesi v. sequentis.

13. In quo, supple Christo, sperastis et vos,] ô Ephesi Gentiles, sicut et nos Judæi ante vos speravimus in ipso. Secundo et potius, refer ad v. 11. *In quo*, id est per quem, vos, ô Ephesii, supple sorte vocati estis, ut sitis in laudem gloriæ ejus; sicut nos Judæi, qui ante vos credidimus, et speravimus in Christo, per ipsum ad hanc fidem et spem forte vocati sumus.

Cum audissetis verbum veritatis, Evangelium salutis.) Græca, τὸν λόγον τῆς ἀληθείας τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας, id est, ut Syrus, *verbum veritatis, quod est Evangelium salutis.* q. d. Qui Simonem Magum, qui Platonem, qui veteres poetas ac Philosophos docent, falso veritatem promittunt : solum enim Evangelium docet veritatem veramque viam ad salutem : solum Evangelium est verum nuntium, vera doctrina salutis et veritatis.

In quo et credentes signati estis.] Græce, πιστεύσαντες, id est, *postquam credidistis ;* hoc ergo signaculum spiritus non est ipsa fides, sed fidem consequitur.

Signati estis,] ἐσφραγίσθητε, hoc est, *sigillati estis*, sigillo obsignati estis : sicut enim sigilli impressione obsignantur litteræ regis, ac tabulæ publicæ, ut authenticæ à dubiis, genuinæ à falsis secernantur, certoque constet has esse litteras et tabulas regis : ita vos Christiani Ephesii, quasi *epistola Christi, scripta non atramento, sed spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus*, signati, id est obsignati, estis Spiritu sancto quasi sigillo, ut constet vos esse non fictam, sed authenticam Christi epistolam, vos vere esse fideles conscriptos à Deo, vere esse populum et Ecclesiam veri ac summi Dei.

Dices : Ergo fideles ex hoc sigillo certi omnino sunt se esse in vera fide et gratia.

Resp. Nego conseq. quia sicut sigillum hoc non est eis physice et omnino certum et evidens (quis enim certo scit, quis jurare audeat se signatum esse Spiritu sancto tanquam sigillo?) sed tantum probabile, et subinde moraliter quasi certum ex signis et conjecturis : ita pariter non est eis certum et clarum, se esse in vera fide et gratia Dei. Vide dicta Rom. 8. 16.

Spiritu promissionis.] q. d. Signatis estis non signo corporali, puta circumcisionis, quasi pecudes, ait Chrysost., uti Judæi signati sunt : sed quasi Christiani, et filii rationales, signati estis *spiritu promissionis*, id est promisso, quem scilicet per Prophetas Deus promisit, ut per Ezech. c. 36. 26. *Dabo vobis cor novum, et spiritum novum*, per Joelem cap. 2. 28. et alios. Hic spiritus promissus à Deo, est charitas, justitia, pax et gaudium conscientiæ, quæ accepistis, postquam credidistis, in baptismo; quæque jam experimini, et ostenditis in conversione morum, et sanctitate ac innocentia vitæ Christianæ. Aliqui sic intelligunt, *signati esti Spiritu*, id est donis Spiritus sancti, linguarum, prophetiæ, et similibus visibilibus, quæ olim dabantur in baptismo. Sed hæc non dabantur omnibus, sicut jam nemini dantur, imo incertum est an Ephesii hoc tempore ea receperint; parvo enim tempore, et tantum in primordiis Ecclesiæ hæc dona visibiliter data sunt.

Sancto.] Hinc Didymus lib. de Spiritu sancto probat Spiritum sanctum non participatione alterius, sed suapte natura bonum ac sanctum esse, ac consequenter esse Deum : quia nimirum in sigillo, quo character bonitatis et sanctitatis imprimitur, Spiritus archetypus est bonitatis et sanctitatis, ut qui signatur Spiritu sancto, formam et speciem sanctitatis ejus assumat. Ubi adverte, sicut imago ceræ impressa refert, et plane conformatur suo sigillo, quod imaginem illam exprimit : ita sanctitatem in anima nostra expressam à Spiritu sancto illi quasi sigillo imprimenti, et quasi archetypo sanctitatis conformari, planeque exprimere et repræsentare sanc-

titatem Spiritus sancti. Quanta ergo animæ nostræ est dignitas? quanta cura sanctitas hæc tuenda et conservanda est?

14. Qui est pignus hæreditatis.] q. d. Signati estis Spiritu sancto quasi sigillo, non tantum ut constet vestræ fidei tabulas esse veras, à vero Deo cordi vestro inscriptas, sed etiam ut tabulas spei vestræ obsignet, ut scilicet ex hoc quasi sigillo certam habeatis spem et jus ad futuram hæreditatem : unde hic Spiritus et sigillum est, et etiam pignus, hæreditatis cœlestis.

Nota. Pro *pignus*, græce est ἀῤῥαβών, id est *arrha :* nam, ut docet S. Hieron. Chrysost. et ex August. Beda, Spiritus hic, melius dicitur arrha, quam pignus : quia pignus datur in mutuo, et soluto debito repetitur et aufertur; arrha autem datur in contractu vendentis et ementis, ut firmus sit contractus, datur inquam quasi pars anticipata futuræ plenæ solutionis : hic autem Spiritus datur quasi pars et prægustus futuræ nostræ hæreditatis et felicitatis. Addunt alii, Spiritum sanctum esse pignus quoad fidem et spem; hæc enim dona deficient, et in cœlo transibunt in visionem et possessionem Dei : arrham autem dici quoad charitatem quæ nunquam excidit, sed permanebit et perficietur in beatitudine. Si tanta, et tam suavis est arrha, quam Deus hic suis elargitur, quanta erit hæreditas ipsa, quam suo tempore præstabit!

In redemptionem acquisitionis,] id est, ut perfecte redimatur, et in perfectam libertatem vindicetur ipsa acquisitio, scilicet ut, cum hæreditatem jam dictam cernemus et adibimus, liberemur ab omni malo, tentatione, morbo, morte, ærumna nos, qui sumus acquisitio, id est, acquisita possessio Dei et Christi.

Nota Primo. *Redemptio* hic tam activa accipi potest, qua scilicet nos redemit Spiritus sanctus et Christus, quam passiva, qua nos redimimur : hæc enim terminus est activæ.

Nota Secundo. Redemptio nostra est duplex. Prima, inchoata, qua hic redimimur à servitute peccati, et asserimur in libertatem gratiæ filiorum Dei. Secunda, completa in cœlo, qua ab omni prorsus concupiscentia, pœna, miseria liberati asseremur in libertatem gloriæ Beatorum. Hanc secundam hic intelligit Apostolus : hoc enim significat præpositio *in*, q. d. Spiritus sanctus est pignus hæreditatis, *in*, id est ad, redemptionem perfectam assequendam.

Nota Tertio. Pro *acquisitionis* græce est περιποιήσεως, quod nonnulli vertunt, vindicationis, assertionis : melius Noster, Theophyl. Photius, quin et Vatablus, Budæus, Erasm. *acquisitionis;* περιποιεῖσθαι enim, non tantum asserere, sed et comparare ac acquirere significat, uti omnes Græci fatentur. Jam *acquisitio* vocatur acquisita possessio, substantia, peculium, scilicet populus Christianus, quem Christus tot laboribus, doloribus lacrymis, imo et sanguine et morte sua sibi et Deo acquisivit.

15. Ego audiens dilectionem (quam scilicet ostenditis) in omnes sanctos,] id est Christianos.

16. Non cesso gratias agens.] Græcismus, pro non cesso gratias agere, ut legit Hieron.

17. Ut Deus Domini nostri Jesu Christi,] hoc est, Deus Pater, qui est Deus tam omnium hominum, quam Christi secundum humanam naturam; ita ut omnes gloriemur nos eumdem cum Christo homine habere Deum patrem.

Pater gloriæ.] Adamus et alii putant esse hyperbaton, ut genitivus *gloriæ* pertineat, non ad, *Pater*, sed ad, *Deus*, sicque legunt, et parenthesi intercipiunt cum Plantinianis Bibliis : *ut Deus (Domini nostri Jesu Christi pater) gloriæ*, q. d. Ut Deus gloriæ, id est gloriosus, qui est Domini nostri Jesu Christi pater, det vobis, etc. Sed hæc lectio nimis implexa et obscura, repugnat Græcis et Romanis : Græca enim sic habent, ἵνα ὁ Θεὸς, τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριςοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης, id est, ut Romana distinguunt, *ut Deus Domini nostri Jesu Christi, pater gloriæ :* et ita legunt et distinguunt S. Hieron. Chrysost. Theophyl. Anselm. et alii.

Quæres : Quomodo Deus dicitur *pater gloriæ?*

Respond. Anselm. esse *patrem gloriæ*, id est Christi, qui est gloria Patris. Sic et Nazianzenus apud Theophyl. per gloriam accipit divinitatem Filii, ut Pater æternus dicatur *Deus* respectu humanitatis Christi, dicatur vero *Pater* respectu divinitatis ejusdem. Sed hoc obscurius videtur et remotius.

Dico ergo : *Pater*, id est, auctor omnis gloriæ et gloriosæ nostræ redemptionis per Christum : *pater* enim Hebræis auctorem et causam efficientem significat, tribuiturque Deo respectu creaturarum inanimatarum. Sic dicitur Job 38. 28. *Quis est pluviæ pater?* id est productor. Sic Apostolus vocat *Deum*, patrem, id est auctorem, *misericordiarum*. Ita Theophyl. *Dicitur*, ait, *pater gloriæ, quia ingentia, celebria et præclara nobis bona dedit.*

Ubi Nota. Aliud est esse *Deum gloriæ*, uti Deum vocat Stephanus Actor. 7. 2. vel *Dominum gloriæ*, uti eum vocat Apostolus 1. Corinth. 2. 8. vel *Regem gloriæ*, uti eum vocat David psalm. 23. 7. aliud vero est esse *patrem gloriæ*. Dicitur *Deus*, *Dominus* vel *Rex gloriæ*, id est gloriosissimus, plenus gloria et majestate : q. d. Regalis, dominica, divina gloria; sicut enim Regem vocamus regiam majestatem : sic Deus dicitur divina gloria et majestas, hoc est, gloriosa et augusta divinitas : gloria ergo idem est, quod majestas gloriosa; ipsa enim majestas et divinitas est origo et fundamentum gloriæ : gloria vero ex majestate et divinitate emanat et resultat, sicut radius à sole; est enim hæc gloria, Dei et divini nominis claritas et celebritas, qua ab angelis, hominibus creaturisque omnibus dignus est Deus laudari, celebrari, glorificari, ob immensam suam sapientiam, potentiam, sanctitatem, majestatem : sicut enim dux belli per fortitudinem suam, præclarasque victorias, egregii sibi ducis nomen et gloriam acquirit : ita Deus ob naturalem suam perfectionem et excellentiam, immensam habet in se gloriam, ob quam dignus est, debetque ab omnibus glorificari. Hinc in veteri testamento Deus Mosi et Judæis per ingens lumen se spectandum exhibuit, dicunturque Moses et Hebræi vidisse gloriam Domini, id est, corpus mire lucidum, quod luce sua repræsentabat gloriam Domini, id est, Deum gloriosum : et à Psalte dicitur Deus *amictus lumine sicut vestimento :* lumen enim et radii symbolum sunt claritatis et gloriæ : unde Sanctis quasi beatis et gloriosis radios appingimus.

Pater vero *gloriæ* dicitur Deus, quia gloriam immensam, quam in se habet quasi Dominus, rex, fons et origo gloriæ, creaturis communicavit, et communicat, dum scilicet cœlos, so-

lem, elementa, homines, angelos, aliasque creaturas excellentes et gloriosas produxit; dum (quod proprie hic spectat Apostolus) per Christum gloriose nos redemit, et de diabolo, morte, peccato ac inferno triumphavit; dum gloriosam gratiam, Sacramenta et miracula partim per Christum, partim per Apostolos (unde 2. Corinth. 3. 8. docet apostolatum novi testamenti esse ministerium gloriæ) contulit, instituit, patravit, quibus ab æternam beatitatem et gloriam regni cœlestis dirigamur : hoc enim proprie est præsentis loci. Vocat ergo Apostolus Deum, *patrem gloriæ*, ob gloriosam fidem, sapientiam, cognitionem, spem et gratiam novi testamenti per Christum exhibitam Ephesiis, aliisque Christianis. Hinc explicans subdit :

17. Ut pater gloriæ det vobis spiritum sapientiæ et revelationis, in agnitione ejus illuminatos oculos cordis vestri.] q. d. Oro, ut Deus pater et auctor gloriosæ sapientiæ, fidei et spei et gloriæ cœlestis, det vobis spiritum sapientiæ et revelationis, quo scilicet inspiret vobis et revelet hanc suam arcanam gloriam et sapientiam ; *in agnitione ejus*, id est, ut agnoscatis illum esse patrem gloriæ jam dictæ, *illuminatos* inquam vobis det, ait Ambros., *oculos cordis vestri*, ut ejus lumine illustrati, agnoscatis eum talem, ut dixi.

Taxat Simonem Magum, qui inducebat Deum quemdam et patrem incognitum, teste Epiphanio hæresi 27. q. d. Adeo noster Deus et Pater non est incognitus, non celat, non abscondit se, ut sit pater gloriæ et claritatis, tanquam ipsa increata gloria et claritas, quæ sui notitiam et claritatem ubique diffundit; oro ergo eum, ut clara sui cognitione vos, ô Ephesii, illuminet, ut eum clare agnoscatis.

In agnitione.] Caute hic legendus S. Hieron. qui distinguit ἐπιγνώσιν, id est *agnitionem*, qua agnoscimus olim cognita, sed quæ jam nosse desiimus; sive qua olim cognita recordamur; à γνώσει, id est *cognitione*, qua prius incognita nosse incipimus : Quia, inquit, quidam sic intelligunt, quod patrem olim in cœlo cognoverint animæ, sed detrusæ in corpora, rursum per revelationem spiritus illius cœperint recordari, illumque denuo agnoscere.

Verum hic est error Origenis, et ex ejus sententia, non autem ex sua dicit hoc Hieron. Ubi Nota. Solet Hieron. in comment. multa ex aliis transscribere, unde solet eos, quos secuturus est, in proœmio nominare et præmittere : sicut in proœmio hujus epistolæ nominat Origenem, ejusque commentarium in hanc epistolam. Ita ipse se excusat in sua Apologia contra Ruffinum. Dico ergo : *agnitio* hic idem est quod cognitio prima, vel certe *agnitio* est illa, qua Gentiles et Philosophi Deum Patrem, quem prius in gentilismo obscure, involute, et in confuso cognoverunt, jam per Evangelium penitius, clare, explicate et distincte, ut auctorem gratiæ et gloriæ agnoscere cœperunt.

18. Ut sciatis quæ sit spes vocationis ejus,] ut scilicet, quæ et quanta bona sperare debeatis ex vocatione, qua vos vocavit ad christianismum, id est, ex christianismo ipso ad quem à Deo vocati estis.

Quæ divitiæ gloriæ hæreditatis ejus in sanctis.] Id est, quam dives, copiosa et abundans sit gloria hæreditatis, id est, hæreditas gloriæ (est enim hypallage) quam Deus promisit et confert sanctis, id est, Christianis qui juxta Christi doctrinam et legem christiane ac sancte vivunt.

19. Et quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus in nos qui credimus,] τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος, id est, ut Hier. *sublimis magnitudo;* Ambr. *excelsa magnitudo : virtutis*, græce δυνάμεως, id est potentiæ, *ejus in nos.* q. d. Ut sciatis quantam potentiam Deus ostenderit in nostra conversione à gentilismo ad christianismum, qua scilicet nos ex idololatris, fecit Dei veri cultores; ex ebriis, sobrios; ex libidinosis, castos; ex superbis, humiles; ex lupis, oves; ex iracundis, mites; ex barbaris, comes et humanos, ut cor barbarum, carnale, ferum nobis abstulerit, et pro eo dederit nobis cor mentemque Christianam, spiritualem, humanam, imo angelicam et divinam. Hanc potentiam et potentem sui mutationem mirantur etiamnum Indi et Japones, cum ab idolis convertuntur ad Christum, et ex ea agnoscunt veritatem fidei, et vim gratiæ Christi.

Secundum operationem potentiæ virtutis ejus,] κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, id est, *secundum energiam*, hoc est efficaciam et vim, *potentiæ fortitudinis ejus.*

20. Quam operatus est, græce ἐνέργησεν, id est, per energiam potenter et efficaciter operatus, vel, ut Tertull. vertit, *inoperatus est*, in Christo suscitans illum a mortuis.] q. d. Illa Dei virtus, potentia et energia, qua nos resuscitavit ab idololatria, peccatis, morte et inferno, similis illi est, quam Deus ostendit in Christo, cum illum à morte suscitavit, et ad suam dexteram evexit, nam, ut S. August. et Chrysost. docet. S. Thomas. 1. 2. q. 11. art. 9. difficilius est, majorisque potentiæ, peccatorem justificare, quam cœlum et terram creare: quia magis contraria sunt peccatum et gratia, quam aliquid et nihil; et longe magis distat à Deo, illique contrarium est peccatum et peccator, quam nihil ; sunt enim duo extrema summe et in immensum distantia et contraria, Deus et peccatum. Denique gratia et justitia est ordinis supernaturalis et divini, ubi summa potentia opus est, ut peccator per peccatum depressus et abjectus infra omnes creaturas, supra omnes attollatur, et assurgat ad justitiam, fiatque Dei amicus, filius, et consors divinæ naturæ.

Et constituens ad dexteram suam in cœlestibus.] Græce ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, id est *sedere eum fecit in dextera*, id est, ad dexteram suam. Ita Hieronymus. De hac sessione dicam ad Coloss. 3. 1.

21. Supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem.] Adamus putat Apostolum hic non recensere ordines angelorum, sed tantum contra Gnosticos docere Christum supra omnes, quantumvis principes, potentes, dominantes, et supra omnia quantumvis potentia et eminentia evectum esse. Verum S. Dionys. S. Pauli discipulus, Hieronym. Chrysost. Theophylact. et passim Patres et Scholastici ex hoc loco, et Coloss. cap. 1. vers. 16. accipiunt et distinguunt quatuor choros angelorum : imo Ecclesia hinc inter novem angelorum choros ponit Principatus, Potestates, Virtutes et Dominationes : nec enim aliunde colligi possunt.

Nota. Coloss. 1. 16. alio ordine hos angelorum

ordines enumerat Apostolus: descendendo enim sic ait, *sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates.* Unde S. Greg. S. Thom. et alii Latini putant Virtutes esse inferiores Potestatibus, et Virtutes esse primos in tertia hierarchia. Rursum Principatus ponunt medios in secunda, ut illa constet Dominationibus, Principatibus et Potestatibus; tertia vero Virtutibus, Archangelis et Angelis. Contra S. Dionys. Virtutes immediate subjicit Dominationibus, ponitque eos medios in secunda hierarchia, ut ea constet Dominationibus, Virtutibus, Potestatibus. In tertia vero primos ponit Principatus, secundo Archangelos, tertio Angelos. Huic sententiæ favet hic locus et S. Dionys. qui Cœlestis hierarch. cap. 6. se hæc accepisse ait à magistro suo, scilicet Hierotheo, vel certe Paulo, qui in tertium cœlum raptus hæc ibi audivit, imo conspexit.

Nota Secundo. Pro *virtutem*, græce non est ἀρετὴ, sed δύναμις, id est *potentia*, robur, fortitudo. Rursum pro *dominationem*, græce est κυριότης, est dominium, sive auctoritas, et jus domini in servum, vel in rem suam.

Nota Tertio, hæc abstracta sumi pro concretis, *Principatus*, id est principes; *Postestates*, id est potestate præditi; *Virtutes*, id est robusti, fortes; *Dominationes*, id est dominantes: sunt enim nomina angelorum. Vide can. 21.

Et omne nomen.] Id est, omne quod nominatur et celebratur: sic enim Hebræi vocant אנשי השם *ante hasschèm*, viros nominis, id est celebres. Perstringit nomina deorum, quos fingebant Gnostici et Poetæ, Hesiodus, Orpheus et alii Gentium Theologi, qui mira fabulabantur de rebus cœlestibus. Perstringit etiam triginta Æones Valentini, qui tantum erant nominum portenta, et crimina potius quam numina, quos describit D. Pamelius in Tertull. initio libri contra Valentinianos, hos Valentinus videtur sumpsisse ex Platone, qui in Timæo mundum dixit factum esse ex cubo ternarii, qui est viginti septem. Nam ter tria faciunt novem, et ter novem faciunt viginti septem, eo quod in hoc numero omnis harmonia et consonantia consistat. Tot enim fere Æones confinxit Valentinus, nimirum triginta. Hisce omnibus Apostolus opponit et anteponit nomen Christi.

Tropologice, vide Chrysost. hom. 3. in moral. quam per Christum supra omnes angelos exaltati sint homines, quamque turpe sit, se, cum membra sint Christi, subdere ventri, iræ, dæmoni, quamque digne ad sacram communionem se comparare debeant, ut adeo sublimato Christi corpori uniantur.

Quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro.] Hinc discimus, nomina quædam, gradus, et distinctiones angelorum et spirituum cœlestium nobis hic esse incognita, quæ in cœlo revelabuntur, ait Theoph.

22. Omnia subjecit sub pedibus ejus.] Hinc patet angelos subjectos esse Christo homini, et Christum, ut homo est, regem esse ac dominum cœli et terræ, hominum et angelorum. Ita Chrys. et Theoph.

Et ipsum dedit caput supra omnem ecclesiam.] Græca, ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, *super omnia ipsi Ecclesiæ*, id est, Christum dedit caput Ecclesiæ, qui est super omnia visibilia et invisibilia præsidens et dominans. Hieron. Chrysost. et Theoph. unde Syrus vertit, *ipsum qui est super omnia, dedit caput Ecclesiæ.* Hinc rursum exclamat Chrys. *Papæ! quo rursus et ipsam Ecclesiam* (imo consequenter unum hominem sanctum, qui est quasi unus culex et pulex, ut alibi ait Chrysost.) *evexit? quasi quadam machina trahens in magnam ipsam sublimitatem sustulit, inque ipsius cœlestem thronum sedere fecit: nam ubi est caput, ibi est et corpus, supra omnia visibilia et invisibilia*, etc. Sed Latina Biblia passim, etiam Romana legunt, *Et ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam*, angelorum scilicet et hominum, militantem et triumphantem. Ita S. August. et alii.

Putant aliqui Christum, qua homo est, caput esse hominum; qua Deus est, esse caput angelorum: sed ex hoc loco recte colligunt Doctores, Christum etiam ut homo est, caput esse angelorum, sicut et hominum: quia ex angelis et hominibus una Ecclesia, et una quasi resp. constituitur. Nam de Christo non qua Deus, sed qua homo est et redemptor, agit Apostolus hoc capite, est ergo Christus ut homo, angelorum caput; quia ut homo angelis præest et imperat.

Secundo, quia, ut multi volunt, Christus ut homo, angelis gratiam et gloriam meruit: nam D. Thom. Albertus, Ruardus, Arboreus, et alii quos citat et sequitur Suarez 3. p. disp. 42. sect. 1. Greg. de Valentia, et alii, docent probabiliter Christum esse causam gratiæ non tantum hominum, sed et angelorum, eamque triplicem, scilicet finalem, exemplarem et meritoriam: ac consequenter angelos, per fidem Christi, id est in Christum mediatorem, sanctificatos et gloriam adeptos esse: eos vero, qui Christo homini hanc mediatoris dignitatem superbe inviderunt, sibique arrogare voluerunt, factos esse dæmones, et hoc fuisse peccatum Luciferi, quod scilicet Christi mediatoris officium ambiverit: non enim potuit divinitatem in se sibi appetere Lucifer; hoc enim sciebat fieri non posse, imo involvere contradictionem, ut scilicet creatura in creatorem, Lucifer in Deum transmutetur.

Probant hanc sententiam ex hoc loco, *Dedit*, inquit, *eum caput supra omnem Ecclesiam;* caput enim in sua membra influit; unde subdit: *Quæ*, scilicet Ecclesia, *est corpus ipsius, et plenitudo ejus, qui omnia in omnibus* (membris suis, ergo et in angelis) *adimpletur*, et adimplet. Et v. 10. dixit in Christo instaurata esse *omnia quæ in cœlis sunt et quæ in terra*, quia scilicet sicut Christus Adamum et homines lapsos instauravit, ita et dæmonibus labentibus, eorum lapsum per angelorum gratiam et perseverentiam instauravit et complevit.

Secundo, quia hæc dignitas Christum, qui est unigenitus Dei filius, decuisse videtur, et eadem opera, qua hominibus, potuit et angelis mereri.

Alii tamen graves Theologi contrarium docent, Christum scilicet solis hominibus, non autem angelis, meruisse gratiam et gloriam, eumque dici caput angelorum tantum hac ratione, quod illis emineat, eorumque sit superior.

Probant Primo, quia Scriptura et Patres docent Christum propter homines, non autem propter angelos natum et passum esse. Sed responderi posset, Christum primario ad hoc Venisse, ut homines lapsos sua cruce et morte repararet, adeoque non moriturum fuisse, imo nec nasciturum, nisi peccasset Adam, quem sua morte redimeret: posito tamen quod propter hominem venturus erat Christus, Deum voluisse

ut merita ipsius etiam ad angelos se extenderent : id enim nihil tollit de misericordia Dei in homines lapsos, et maxime decebat Christum Deo hypostatice unitum, qui tam angelorum, quam hominum rex erat et caput. Et sic responderi posset ad locum Apostoli ad Hebr. 2. 11. *Qui sanctificat*, scilicet Christus, *et qui sanctificantur*, scilicet à peccato, puta homines lapsi (de his enim agit : nam vox *enim* dat causam, cur, ut dixit vers. præced. propter eos Christus debuerit consummari, id est, mori in cruce) *ex uno*, scilicet Adamo, *omnes* prognati sunt. Unde non sequitur : Angeli non sunt prognati ab Adamo : ergo non sunt sanctificati, id est, primam suam gratiam non acceperunt à Christo.

Probant Secundo, quia angelus prius est creatus, et gratiam accepit quam homo aut crearetur, aut peccaret : Christus autem non venisset, nisi peccasset homo; ergo prius decrevit Deus dare gratiam angelo, quam Christum incarnari.

Responderi rursum posset negando conseq. licet enim in executione prius dederit Deus gratiam angelo, quam Adæ aut Christo; in Dei tamen præordinatione et decreto omnia hæc facta sunt unico divinæ voluntatis actu, quo totum hunc rerum ordinem, qui de facto extitit, simul et semel elegit et instituit cum mutua contradependentia per præscientiam conditionatam; ut v. g. decerneret in hoc rerum ordine non creare angelos, nec Adam, nec permittere eum labi, nisi simul prævidens et præordinans Christum, qui ejus lapsum repararet, et qui consequenter sua merita et gloriam ad angelos extenderet : quia decrevit totum hunc rerum ordinem instituere propter Christum, eumque primo intendit, et ad eum cetera ordinavit : quia in Christo statuerat maxime ostendere suam potentiam et gloriam, sed hæc quæstio exactius alibi discutienda est.

23. Plenitudo ejus,] πλήρωμα, id est, *complementum*, q. d. Ecclesia tanquam corpus, est complementum Christi tanquam sui capitis : caput enim corpore completur et perficitur, cum enim caput habet omnia corporis membra, ita ut nullum desit, tunc completum plane est et dicitur. Ita S. Chrysost. Ambros. Œcumen. D. Thom. Anselm.

Nota hic unionem et amorem Christi in Ecclesiam : licet enim in se plenissimus sit et perfectissimus, tamen mancum se, et quasi membris mutilum caput esse putat, nisi habeat Ecclesiam instar corporis sibi adjunctam. Hinc Christus aliquando vocatur tota Ecclesia, ut dixi 1. Corinth. 12. 12. Hinc toties dicitur nos esse, nos crescere, nos agere, nos pati in Christo. Hinc Apostolus ait Christum in se, seque in Christo vivere. Hinc illa Christi vox, *Saule, Saule, quid me persequeris?* vide Coloss. 1. 24. Hinc omnis spes et consolatio nostra.

Qui omnia in omnibus adimpletur.] Est græcismus : *omnia*, id est, quo ad omnia, intelligitur enim κατα. Sensus est Primo, Christus in præsenti vita completur omnibus suis membris : singuli enim fideles conferunt ad Christi complementum : completur, inquam, quoad omnia, id est, quoad omnes gratias, virtutes; non quod singuli habeant omnes, sed quod singuli singulas; ita ut simul collecti habeant omnes : nam in hoc excellit charitas, in illo patientia, in isto castitas, et sic singuli singularum virtutum excellentiam et plenitudinem ipsi Ecclesiæ, quæ corpus est Christi, ac consequenter ipsi Christo, conferunt. Ita Hieron. Chrysost. Anselm. *Sicut*, ait Hieron. *adimpletur Imperator, si quotidie ejus augeatur exercitus, et fiant novæ provinciæ : ita et Christus.* Et Theophyl. *Christus*, ait, *quoad manum, impletur in homine misericorde; quoad pedem, in eo, qui Christi amore peregrinatur, vel visitat ægros : quoad linguam in doctore.* sicque Christus in omnibus proficit sapientia, gratia et omni virtute, ait Hieron.

Secundo, in futura vita Christus omni gloria et omnibus suis electis membris implebitur. Ita Hieron. et Theodor.

Potest Tertio, verti cum Vatablo et Erasmo, *qui omnia in omnibus implet :* Græcum enim πληρουμένου est vocis mediæ, unde tam active quam passive verti potest. Implet ergo Christus omnia in omnibus, quia scilicet facit, ut omnes et singuli omnibus virtutibus proficiant et impleantur. Ita Hieron.

Secundo, quia, ut Chrysost. in morali, implet Christus omnes Eucharistia et seipso, in quo sunt omnes gratiæ : ipse enim est fons gratiarum. Sed prior sensus est genuinus. q. d. Christus non indiget hoc supplemento corporis Ecclesiæ, ut qui omnia in omnibus impleat; sed amoris est, quod sibi tam arcte Ecclesiam uniat.

Nota. Christus per se non omnia complevit, sed Apostolis, aliisque verbi Dei præconibus multa complenda reliquit, procurationem nimirum salutis omnium hominum, ut Christus omnibus suis electis quasi membris compleatur. Qui ergo saluti animarum incumbunt, quot animas Christo lucrifaciunt, tot membris Christi corpus, Christumque perficiunt et complent. Quæ sane magna est dignitas, magnus stimulus, ut singuli totos se conversioni animarum impendant, easque Christo inserant, compleantque Christi corpus ea parte adhuc mancum. Sic Coloss. 1. 24. dicit : *Adimpleo ea, quæ desunt passionem Christi, in carne mea, pro corpore ejus, quod est Ecclesia.* Patiendo ergo et laborando pro salute proximorum, passiones et labores Christi, ipsumque Christi corpus, et Christum ipsum adimplemus.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, docet, Gentiles peccatis mortuos per Christum vivificatos esse, non merito operum, sed gratis per fidem Dei, qui in Christo non denuo quodammodo creavit ad opera bona peragenda.

Secundo, vers. 11. ostendit, quod Christus Gentes, quæ prius alienæ erant a Deo Deique promissionibus, Judæis in una Ecclesia sibi et Deo conjunxerit.

Inde Tertio, v. 19. concludit, nos jam non esse hospites et advenas; sed esse concives sanctorum, et domesticos Dei, atque in Ecclesia super ædificatos esse supra fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu.

1. Et vos, cum essetis mortui delictis, et peccatis vestris, 2. in quibus aliquando
ambulastis secundum sæculum mundi hujus, secundum principem potestatis
aeris hujus, spiritus, qui nunc operatur in filios diffidentiæ, 3. in quibus
et nos omnes aliquando conversati sumus, in desideriis carnis nostræ,
facientes voluntatem carnis, et cogitationum, et eramus natura filii iræ,
sicut et ceteri: 4. Deus autem, qui dives est in misericordia, propter
nimiam charitatem suam, qua dilexit nos, 5. et cum essemus mortui
peccatis, convivificavit nos in Christo (cujus gratia estis salvati) 6. et conresuscitavit, et
consedere fecit in cœlestibus in Christo Jesu: 7. ut ostenderet in sæculis supervenientibus
abundantes divitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Jesu. 8. Gratia enim estis salvati
per fidem, et hoc non ex vobis: Dei enim donum est; 9. non ex operibus, ut ne quis glorietur.
10. Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis, quæ præparavit Deus
ut in illis ambulemus. 11. Propter quod memores estote, quod aliquando vos Gentes in carne,
qui dicimini præputium, ab ea quæ dicitur circumcisio in carne, manu facta: 12. quia eratis
illo in tempore sine Christo, alienati à conversatione Israel, et hospites testamentorum, pro-
missionis spem non habentes, et sine Deo in hoc mundo. 13. Nunc autem in Christo Jesu vos,
qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi. 14. Ipse enim est pax nostra,
qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriæ solvens, inimicitias in carne sua: 15. legem
mandatorum decretis evacuans, ut duos condat in semetipso in unum novum hominem, faciens
pacem, 16. et reconciliet ambos in uno corpore, Deo per crucem, interficiens inimicitias in
semetipso. 17. Et veniens evangelizavit pacem vobis, qui longe fuistis, et pacem iis qui
prope. 18. Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno Spiritu ad Patrem. 19. Ergo
jam non estis hospites, et advenæ: sed estis cives sanctorum, et domestici Dei: 20. superædi-
ficati super fundamentum Apostolorum, et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo
Jesu: 21. in quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino, 22. in
quo et vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu.

1. Et vos, cum essetis mortui delictis et peccatis vestris.] Supple, *convivificavit Christo, conresuscitavit, et consedere fecit in cœlestibus*, ut dicit v. 5. et 6. ibi enim post longam parenthesin (qua de more digreditur et abripitur Paulus vi spiritus et copia rerum, ut dixi can. 38.) regreditur et explet sententiam v. 1. inchoatam, mutata tamen persona secunda in primam; pro *vos* enim, dicit *nos*.

Nota. Pendet hic locus totus à cap. præced. quia enim ibi vers. 19. dixerat potentiam, quam Deus in Ephesiorum à gentilismo ad christianismum conversione ostendit, esse similem illi potentiæ, qua Christum suscitavit à mortuis, et constituit ad dexteram suam. Hinc hoc loco idipsum declarat, dicens ipsos per hanc conversionem cum Christo resurrexisse, et cum eo collocatos esse ad dexteram Patris in cœlo.

Cum essetis mortui, privati vita gratiæ, delictis et peccatis vestris,] per delicta et peccata vestra. Ita Hieron.

Quæres, quomodo distinguantur delicta et peccata.

Respondet S. Hieron. delicta esse peccata in cogitatione inchoata; peccata esse, cum opere consummantur. Verum Apostolus in lege versatus omnino ad eam respexit; in lege enim Levit. 7. v. 7. et 37. distinguitur delictum à peccato, et hostia pro delicto ab hostia pro peccato. Ubi Rabbini Judæorum Hebræum חטאת *chattat*,

quod Septuag. ἁμαρτίαν, Noster *peccatum* vertit, explicant esse illud, quod committitur contra præcepta legis affirmativa, quæ ipsi tot numerant, quot sunt ossa in corpore humano, nempe 248. אשם *ascam* vero, quod Septuag. πλημμέλειαν, id est erratum, Noster *delictum* vertit, esse illud quod committitur contra præcepta negativa, quæ ipsi numerant tot, quot sunt dies in anno, videlicet trecenta sexaginta quinque.

Secundo, contrarie S. Augustinus, q. 20. in Levit. Lyran. Abulens. et alii per *peccatum* intelligunt culpam commissionis; per *delictum*, omissionis.

Sed verius videtur, *peccatum*, cum à delicto distinguitur (sæpe enim confunduntur, ut patet Levit. 5. vers. 5. et 6.) esse id, quod scienter contra legem committitur; *delictum*, quod ignoranter, vel per oblivionem, præsertim juris et præcepti. Ita ex Procopio et S. Hieron. Ribera lib. 4. de Templo cap. 5. Et probatur: quia pro delicto Septuag. vertunt, πλημμέλειαν, id est *erratum*, et ἄγνοιαν, id est *ignorantiam*. Secundo, quia ita vertit Noster Levit. 5. v. ultim. *Quia per errorem deliquit Domino*, uti hebraice est אשם *ascam*, id est delictum. Tertio, id patet p. 18. 13. *Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me.* Ecce delicta dicit non intelligi, non cognosci, esseque occulta, quasi scilicet per ignorantiam vel oblivionem commissa sint. Et psalm. 68. 6. *Deus tu scis insipientiam meam, et delicta mea à te non sunt abscondita.* Ergo delicta sunt, quæ per insipientiam, id est imprudentiam et inadvertentiam, commissa, nobis, sed non Deo, sunt abscondita. Et hoc innuit Græcum παράπτωμα, quo Apostolus hic utitur, quod Noster *delictum* vertit: Græcum enim παρὰ significat *præter*, cum scilicet quis præter mentem, obiter, inadvertenter impingit, labitur et delinquit. Contra S. Jacobus cap. 4. 17. *peccatum* vocat quod scienter committitur: *Scienti*, inquit, *bonum facere, et non facienti, peccatum est illi.*

2. In quibus aliquando ambulastis,] conversati estis, ut explicat vers. sequent. ambulatio enim significat peccati iterationem et consuetudinem. Unde subdit:

Secundum sæculum mundi hujus.] Id est, secundum consuetudinem sæcularium, qui sæculariter et mundane vivunt in hoc modo.

Secundum principem potestatis aeris hujus.] q. d. Secundum voluntatem et impulsum principis, qui potestatem suam exercet in hoc aere: vel potius, qui est princeps potestatis, id est dæmonum, qui dicuntur *potestas*, quia potestatem exercent in hoc aere, potestas enim, uti est nomen ordinis angelorum, qui potestatem exercent in terra; ita est et dæmonum, qui eamdem, quam habuerunt cum essent angeli, retinent jam facti dæmones, sed in malum, ut hominibus noceant. Id patet cap. 1. 21. et cap. 6. 12. Coloss. 1. 16.

Nota. Hic princeps est Lucifer, vel alius dæmon, qui sub eo præest potestatibus, id est, dæmonibus qui in hoc aere dominantur.

Secundo, dicitur *potestas aeris*, qui in aere miscet ventos, tonitru, fulgura et tempestates, quibus frugibus, bestiis et hominibus nocet: vel potius, quia in aere, id est in mundo hoc (ut sit synecdoche) inter homines potestatem suam exercet, eos tentando, vexando, et quoquo modo nocendo. Ita D. Thomas. Unde Patres docent aerem hunc usque ad diem judicii plenum esse dæmonibus, qui homines exerceant, ut boni probentur et perficiantur, mali indurentur, et cum dæmonibus in die judicii ad communem damnationem in tartara detrudantur. Præclare S. August. in Sententiis num. 150. *Cum homo*, ait, *secundum se vivit, non secundum Deum, similis est diabolo: quia nec angelo secundum angelum, sed secundum Deum vivendum fuit, ut staret in veritate, et veritatem de illius, non de suo mendacium loqueretur. Unde non frustra dicitur, omne peccatum esse mendacium: quia non peccatur nisi ea voluntate, quæ contraria est veritati, id est Deo.*

Spiritus.] Græce est πνεύματος, id est, *spiritus* in genitivo, quem aliqui per appositionem, ut aer cohæreat cum spiritu, sic explicant: *Secundum principem potestatis aeris*, qui scilicet aer, est spiritus. Sed obstat quod sequitur, *Qui operatur in filios diffidentiæ;* nec enim aer in eos operatur.

Secundo, Erasmus sic ordinat: *Secundum principem cujus potestas est et aeris et spiritus*, id est, et in aera, et etiam in spiritum, *qui operatur in filios diffidentiæ.*

Tertio, Adamus refert ad *aeris*. q. d. Secundum principem aeris hujus, in quo degunt spiritus, id est dæmones: princeps enim hic in aere quasi in spiritu spiritus versatur, ait Theophylactus.

Quarto, Vatabl. refert ad *principem*. q. d. Secundum principem spiritus, id est spirituum, puta dæmonum. Sed hi omnes supplere debent copulam *et*, vel aliquid simile.

Quinto ergo, plane et simpliciter, per appositionem et epexegesim, *spiritus* refertur ad *potestatis*: explicat enim quid sit potestas aeris, nimirum dicit eam esse spiritum, *qui operatur in filios diffidentiæ*, id est, esse spiritus (est enallage numeri; singularis enim ponitur pro plurali) puta esse dæmones, *qui* quasi spiritus maligno suo impulsu et afflatu *operantur*, id est vim, energiam (græce enim est ἐνεργοῦντος) et malignitatem suam exercent (incitando scilicet, et impellendo ad gulam, crapulam, fornicationem, superbiam, vindictam, hæresim, omniaque scelera) *in filios diffidentiæ*, græce ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας, quod clarius vertas, *in filios incredulitatis*, impersuasibilitatis et inobedientiæ, id est incredulos, indociles, rebelles. Ita Syrus, ἀπείθεια enim est insuasibilitas, cum quis est intractabilis, contumax, non vult regi disciplina, sed pro arbitratu fertur quo lubet. Unde S. Basilius, aut potius ejus interpres in Reg. brev. reg. 268. vertit, *filios contumaciæ*, hoc est, inquit, qui opera quæ contumaciæ sunt exercent, aut qui faciunt voluntatem et opera diaboli: hoc enim est contumacium princeps et pater, ut jure vocari possit ipsa contumacia. Ceterum idem sunt filius contumaciæ, et filius iræ. Nam Christus ait: *Qui contumax est in Filium, non videbit vitam æternam, sed ira Dei manet super eum:* hucusque S. Basilius. Noster vertit *diffidentiæ*, quia tales Deo non fidunt, id est non credunt, practice scilicet, hoc est, non obediunt: qui enim credit dicenti, facile illi obedit, illique fidit, et ab eo se regi patitur. Hinc *credere* in Scriptura per metalepsin sæpe significat obedire, ut psalm. 118. 66. ac consequenter *non credere*, significat non obedire. Potest Secundo, proprie sumi diffidentia, quia tales ob inobe-

dientiam et vitia sua, Deo salutique diffidunt, deque ea desperant.

Nota. Vox *filius*, cum jungitur genitivo vitii aut virtutis, significat deditum vitio aut virtuti : sic dicitur filius inobedientiæ, id est, addictus, deditus inobedientiæ, ut ex ea quasi prognatus, eamque quasi proles matrem imitari videatur, id est, plane inobediens et rebellis. Cum vero *filius* jungitur genitivo pœnæ, vel præmii, idem est, quod dignus : ut filius mortis, filius gehennæ, filius resurrectionis, id est, dignus morte, gehenna, resurrectione.

3. In quibus (inter quos) et nos omnes aliquando conversati sumus.

Facientes voluntatem carnis.] Græce θελήματα, id est *voluntates*. q. d. Explentes appetitus et desideria concupiscentiæ, sive ea quæ carni, id est concupiscentiæ carnali, cogitationi et phantasiæ libebant, quæque concupiscentia volebat, id est appetebat.

Nota. *Voluntas* hic appetitum significat, non rationalem tantum, sed et sensualem, animalem carnalem et brutalem ; caro enim, id est concupiscentia, tam in rationali, quam in animali appetitu residet, ut dixi Galat. 5. 17.

Nota Secundo. Pro *cogitationum*, græce est διανοιῶ, quod Ambrosius vertit, *consiliorum* ; S. Hieron. *mentium* : quia, inquit, alia sunt peccata carnis, ut gula, libido, alia mentium, ut hæresis, sectæ, invidiæ, etc. Sed simplicius accipiemus carnem pro concupiscentia qualibet, sive carnali, sive mentali ; cogitationes pro ipsa imaginatione, quæ varias concupiscentiæ species et modos imaginantur, concipit, effingit : nam qui concupiscunt, perinde ut qui amant, sibi somnia fingunt.

Et eramus natura filii iræ.] Quia, inquit, Illyricus, peccatum originale, quod nos facit filios iræ, non est accidens, sed forma, substantia et natura nostra. Sed hoc tam stolidum est, et contra Aristotelem, omnesque Philosophos, quam impium : si enim peccatum Adæ est substantia, ergo cum omnis substantia à Deo creata sit, sequetur, peccatum à Deo eoque solo esse creatum, et Adæ posterisque inditum.

Dico ergo : *eramus filii iræ natura*, non in se et sua substantia, uti à Deo est condita, sed in sua naturali qualitate et conditione, uti per Adam et peccatum originale corrupta est : tunc enim vitium pro natura inolevit, ait S. Augustin. Secundo, *natura*, id est à nativitate, et ab ortu naturæ ; ita Chrysostomus, D. Thomas. Tertio *natura* id est, naturali ingenio, indole, proclivitate, qua à puero quasi naturaliter sumus in mala proclives. Ita Hieron. Græcum enim φύσις, Primo, naturam ; Secundo, nascentiam, ortum, generationem ; Tertio, naturalem indolem et propensionem significat. Hinc Quarto, adverbialiter τῇ φύσει, id est *natura*, idem est quod plane omnino, per metalepsin : quod enim natura est tale, hoc plane et omnino est tale. Hinc vice versa quod omnino est tale, natura dicitur esse tale : sicque homo totus addictus ebrietati, dicitur natura sua, id est omnino, esse ebriosus. Dicit ergo Paulus, *Eramus natura*, id est, ex natura nostræ corruptione et propensione, ita carni et concupiscentiis eramus dediti, ut *natura*, id est omnino, essemus peccatores et filii iræ. Ita Hieron. Syrus et alii. Hic plenus est Apostoli sensus : nec enim tantum spectat corruptionem naturæ in Adamo ; sed etiam et multo magis quod ex ea secutum est, scilicet ut singuli ex Adamo nati, carni et peccatis serviant toti quasi naturaliter, itaque sint filii iræ, donec Christi gratia liberentur, et reformentur : agit enim de peccatis actualibus, ut patet ex præcedentibus.

Filii iræ.] Id est, digni et obnoxii iræ ac vindictæ Dei. Vide dicta in fine v. 2. sic enim dicitur filius mortis, id est, dignus morte.

Ubi Nota prosopopœiam Hebræam : mors enim quasi mater, peccatorem talem, qui dignus est morte, fingitur genuisse ad mortem, ut seipsam illi communicet, illique mortem inferat, ut mors peccatoris à morte, quasi à morte prognata, morsque illum quasi filium suum quem gignat et ducat ad mortem, amplecti videatur. Aliter Chrysost. et Theophyl. *Eramus filii ira*, id est, eramus ipsa Dei ira, et nihil, aliud : sic enim filius hominis non est alius quam homo. Alii Tertio, apud Hieron. *filii iræ*, id est diaboli, qui dicitur mors et ira ob feritatem, quam in homines exercet. Sed primus sensus simplicissimus est, et optime respondet idiotismo Hebræorum.

Pulchre S. Bernardus serm. 1. de Purificatione B. Mariæ : *Eramus*, inquit, *et nos filii iræ, cujus iræ filii? nempe filii ignorantiæ, ignaviæ, captivitatis. Ignorantia mulieris seductæ excæcaverat nos; mollities viri abstracti et illecti à propria concupiscentia enervaverat nos; malitia diaboli expositos juste à Deo captivaverat nos. Sic ergo nascimur universi primum quidem viæ civitatis habitaculi prorsus ignari, deinde imbecilles et ignavi, ut, etsi nota nobis esset via vitæ, propria tamen præpediremur et detineremur inertia : postremo captivi sub pessimo crudelissimoque tyranno, ut, licet prudentes essemus atque robusti, ipsa tamen miseræ servitutis opprimeremur conditione.*

4. Propter nimiam charitatem.] Græca διὰ τὴν πολλὴν, *propter multam charitatem* : et ita legit Hieron. et Ambros. *multam*, id est magnam, per enallagen, qua quantitas discreta ponitur pro continua, id est, multitudo pro magnitudine : magnam, inquam, per emphasim, id est, immensam et nimiam. *Nimia* dicitur respectu hominum tam miserorum et indignorum, non respectu Dei : Deum enim, qui est ipsa bonitas increata, decet hæc immensa sui communicatio et nimia charitas in homines. Sic Agesilaus rex cum ingens donum cuidam plebeio daret, illeque ex verecundia recusaret, dicens hoc esse nimis magnum pro se : At, inquit rex, non est magnum nimis pro Agesilao.

5. Et convivificavit nos in Christo.] Conjunctio *et* nectit sequentia : dicit enim, *Et convivificavit, et conresuscitavit, et consedere fecit* : per anadiplosin enim conduplicat *et* ad emphasim. Secundo, *convivificavit nos*, id est, nos ad similitudinem Christi communi cum eo vita spirituali donavit. Tertio, *in Christo*, id est cum Christo, vel, instar Christi. Unde Græca et Latina multa tantum habent *Christo*.

6. Et consedere fecit in cœlestibus,] quia nos, id est carnem nostram, Christus in suo corpore cœlis invexit. Ita Chrysost. Verum quia loquitur Apostolus de nostra, qui per peccata mortui eramus, suscitatione et sessione ; hinc Secundo, aptius dicitur Christus nos cœlis invexisse, ibique collocasse, et sedere fecisse per spem, affectum, tendentiam ad vitam cœlestem, per quam re ipsa post mortem nos cœlis in-

vehet, et sibi consedere faciet: hoc enim præteritum *consedere fecit*, partim præteritum, partim futurum significat: *fecit* scilicet, id est, et fecit et faciet. Simili modo Prophetæ de futuris ob eorum certitudinem loquuntur in præterito, quasi jam facta essent: licet enim futura sint in re, tamen in Dei præscientia jam facta sunt. Deus ergo inchoate nos consedere fecit Christo in cœlis, quia locum et cathedram ibi jam nobis paravit, ad eamque nos sua gratia dirigit, ut certa spe locum illum præcipiamus, nobis vindicemus, quasi jam illum occuparemus, ibique sederemus: jam perfecte et proprie faciet nos consedere, cum ex hac vita transferet nos in cœlum. Ita Hieron. Quid ergo hic quasi talpæ, terræ et terrenis inhiamus, cum domus et sedes nobis parata sit in cœlo, ibique jam Christo quasi assideamus?

Notat S. Gregor. lib. 6. Moral. cap. 8. Paulum cum in carcere catena vinctus esset, ob spei tamen certitudinem et animositatem dixisse se et nos sedere cum Christo in cœlestibus. *Sancti itaque viri*, inquit, *foris despecti sunt, et velut indigni omnia tolerant; sed dignos se supernis sedibus confidentes, æternitatis gloriam cum certitudine expectant, cumque laborant foris adversitate, persecutionis, ad munitam recurrunt intrinsecus arcem mentis, et inde cuncta sub se ire despiciunt inter quæ transire corporaliter etiam seipsos cernunt: minas non metuunt, quia et tormenta patiendo contemnunt. Hinc enim per Salomonem dicitur: Justus quasi leo confidit; et, Non contristabit justum quidquid acciderit ei.*

In Christo,] cum Christo. Hebræum enim ב, id est, *in*, subinde valet idem quod עם *im*, id est *cum*.

7. Ut ostenderet in sæculis supervenientibus (in sequentibus temporibus) abundantes divitias, id est, excellentem exuberantiam, gratiæ suæ, in bonitate, græce ἐν χρηστότητι, id est, *per benignitatem* (supple, quam ostendit) super nos, id est, erga nos, in Christo Jesu,] hoc est, per Christum Jesum.

8. Gratia estis salvati (id est, gratis justificati estis) per fidem: justitia enim est salus inchoata, sicut salus plena et perfecta, est justitia consummata: ut dixi Roman. 11. 5. et hoc non ex vobis.] Pronomen *hoc*, demonstrat, non τὸ *estis salvati*, sed τὸ *per fidem*. q. d. Quod per fidem salvati sitis, hoc non ex vobis est, quia fides non est ex vobis, sed Dei donum est. Unde Vatablus hæc per parenthesin intercipit hoc modo (*et hoc non est ex vobis, Dei enim donum est*:) tunc enim sequens antithesis *non ex operibus*, optime cohæret, ut non redeundet, sed opponat opera fidei. q. d. per fidem justificati estis, non per opera, *ut ne quis glorietur* se suis operibus adeptum esse et meruisse justitiam et salutem.

Hinc patet Apostolum hic excludere non opera fidei, et quæ ex fide profluunt, uti sunt actus spei, pœnitentiæ, charitatis, etc., sed quæ sunt sine fide et fidei opponuntur, sicut natura opponitur gratiæ; id est, excludere opera facta propriis naturæ viribus, in quibus gloriabantur Philosophi et Gentiles, quasi suo marte factis et gestis. Vide can. 2. et 3.

10. Ipsius enim sumus factura.] Græce ποίημα, id est, ut Ambros. *figmentum*; Vatabl. *creatura*; Erasmus, *opus*. Loquitur non de prima creatione hominis, qua creati sumus omnes in Adamo; sed de secunda, quam explicat subdens, *Creati in Christo Jesu*. Quod licet Nazianz. apud Theophyl. sic exponat; *per Christum, qui est Verbum*, id est, per Christum non hominem; sed Deum, in Adamo creati sumus in gratia: melius tamen alii passim intelligunt Christum hominem; hic enim dicitur Jesus. q. d. Per Christum redemptorem rursum quasi creati sumus, quia in baptismo spiritu Christi regenerati et velut creati, factique sumus fratres Christi, nova creatura, filii Dei, et cives Sanctorum.

Nota. Justificatio impii dicitur creatio, non physica: quia non fit ex nihilo; sed moralis, quia nullo impii merito, vel opere illi obtingit. Secundo, quia tota meritis Christi tribuitur, sicut creatio tota omnipotentiæ Dei attribuitur. Ita Chrysost. Justus ergo per novitatem vitæ, et sublimitatem gratiæ est quasi novus mons, inquit Hieron. imo quasi novus mundus virtutum, creatus et conditus à Christo.

Argutatur hic Beza: pronomen *ipsius*, cum ait Apostolus, *Ipsius factura sumus*, scilicet Dei, ceteros excludit: falluntur ergo qui naturam debilem fingunt à gratia adjuvari; hinc enim discimus, inquit, opera bona in solidum Deo et gratiæ Dei deberi.

Sed mirum est Bezam non advertere Apostolum loqui de justificatione: hac enim fimus nova factura et creatura Dei; non autem de operibus, quæ justificationem sequuntur. Unde sicut secundum naturam sumus factura et opus Dei solius, qui nos creavit, et tamen accepta à Deo natura multa opera naturalia et moralia facimus libere tam bona, quam mala: ita prorsus in justificatione, justitiam, per quam recreamur et fimus quasi nova creatura, à Deo solo infusam accipimus; ea tamen accepta per eamdem libere opera fidei, spei, charitatis et justitiæ Christianæ operamur. Adde, aliter nos creari, aliter creari, sive renovari, per justificationem. *Qui enim creavit te sine te*, ait S. August., *non salvabit*, ac consequenter non justificabit, *te sine te*: quia scilicet tuam cooperationem et liberam dispositionem, qua ad justitiam te per actus fidei, spei et pœnitentiæ disponas, à te requirit.

Creati in Christo Jesu in operibus bonis. *In*, id est ad opera bona facienda. Unde sequitur: quæ præparavit Deus, ut in illis ambulemus.] Si enim Deus opera bona præparat, si in iis ambulamus: ergo Deus ea non creat in nobis, sed tantum ad ea nos destinat et dirigit, ut in iis libere nos exerceamus, hoc enim significat vox *ambulemus*. Ita Chrysost. Syrus, Œcum. imo et Beza, Vatabl. et Eras. Hebræi enim sæpe ב *bet*, id est in, sumunt pro ל *lamed*, id est *ad*: sic. 1. Corinth. 7. 15. *In pace*, id est ad pacem, *vocavit nos Deus*. Similia sunt Jacobi 4. 1. Coloss. 3. 23. et 2. Cor. 7. 15. Et Græcum, ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, tam, *ad opera bona*, quam, *in operibus bonis*, verti potest; ἐπὶ enim cum dativo sæpe significat *ad*, teste Budæo: sic Isocrates dicit, ἐπὶ θανάτῳ συλλαβεῖν, id est, *ad mortem rapere*; et Homerus, πίτονται ἐπ' ἄνθεσιν, id est, *provalant ad flores*.

Notat Chrysost. hoc addere Apostolum, ne quis ex eo quod exclusit opera à salute et justitia, addens. *Non ex operibus*, putet pariter à vita Christiana ea excludere voluisse, ut Christiano sola fides sufficiat. Dicit ergo nos creatos esse ad opera bona, q. d. Christiani facti sumus, non ut in otio, aut in carnalibus voluptatibus gulæ et libidinis vitam inertem et epicuream deinceps

agamus ; sed ut bonis operibus insistamus : hoc enim insinuat vox *ambulemus*, scilicet non sufficere ordiri et inchoare bona opera, sed in iis nos esse debere assiduos et continuos, ut in iis ambulemus, non per duos vel tres annos, sed per omnem vitæ nostræ viam et cursum. Hoc enim significat Græcum περιπατήσωμεν, id est, *circumambulemus*, inquit Theophyl. et Chrysost. Qui addit in morali homil. 5. *Non*, inquit, *ut unam dumtaxat, sed ut omnia operemur præcipit. Nam sicut quinque nobis sensus sunt, quibus omnibus pro rerum exigentia uti oportet, ita et omnibus utendum est virtutibus.*

Quæ præparavit Deus.] Nota. Præparat nobis Deus bona opera, cum præparat et dat nobis gratiam, tum habitualem, tum actualem, puta cum pios indit instinctus et impulsus voluntati, ac pias illuminationes intellectui : hisce enim intellectus et voluntas præparantur, flectuntur, incitantur ad bona opera capessenda, sic effectus præparantur, cum eorum causa paratur et ponitur : sic præparatur messis, cum semen in terram jacitur : præparatur bellum, cum milites arma, quibus bellum gerendum est, parant.

Unde Secundo, per hypallagen præparat nobis Deus bona opera, id est nosipsos, puta intellectum et voluntatem, præparat ad bona opera modis jam dictis.

Tertio, præparat nobis bona opera, cum bonos socios, præceptores, confessarios, concionatores, sancta exempla, aliaque incitamenta et occasiones bene agendi nobis objicit. v. g. dum pauperem mendicantem et languidum diviti misericordi objicit, præparat illi materiam et objectum invitans ad actum eleemosynæ. Unde Græcum οἷς προητοίμασεν, proprie verti potest : *quibus*, scilicet bonis operibus, *præparavit* Deus, supple materiam, occasionem, causam, vel viam, q. d. Deus stravit viam bonis operibus, ut in hac via bonorum operum, ac consequenter in ipsis bonis operibus ambulemus et conversemur. Aptius tamen Noster vertit, *quæ præparavit:* sicut enim via dicitur parari regi, ut in illa ambulet; ita Deus dicitur præparare nobis bona opera, ut in iis ambulemus ; ipsa ergo sunt via ad cœlum, non autem operibus fit via, nisi dicas fieri viam viæ, seu ad viam, sicut enim fit via adortum ut in eo rex ambulet : ita Deus facit nobis viam et introitum ad bona opera, ut in iis ambulemus. Denique hæc omnia jam dicta non tam parat Deus cum in tempore ea actu et re ipsa dat et suggerit, sed etiam in mente sua præparavit ea ab æterno, cum præordinavit et prædestinavit illa cuivis homini suo tempore dare et exhibere. Quam sapiens et felix est, qui has bonorum operum occasiones, vias, modos, gratias, impulsusque quos illi in dies præparat et suggerit Deus, sollicite observat, advertit, amplectitur, exequitur !

11. Propter quod memores estote.] q. d. Quia tantam per Christum redemptionem et gratiam Deus vobis fecit et exhibuit ; hinc hortor vos, ô Ephesii, ut tota vita sitis illius memores, præsertim quod è gentilismo, idololatria, omnibusque sceleribus ad hanc christianismi gratiam vos evocarit, ut illi quas potestis gratias et laudes referatis.

Eratis Gentes in carne.] Opponit *Gentes in carne, circumcisione in carne,* id est Judæis : cum ergo constet Judæos vocari circumcisionem in carne, quia carnem, id est, præputium carnis habebant circumcisum ; sequitur Gentiles vocari *Gentes in carne*, quia, ut Vatablus, præputium habebant gentilitium et incircumcisum, ac consequenter quasi Gentiles et Pagani incircumcisi vivebant gentiliter secundum carnem in idololatria, gula, libidine, etc. Unde sequitur. *Qui dicimini præputium*, id est præputiati, *ab ea, quæ dicitur circumcisio in carne, manum facta*, id est, à Judæis, qui vocantur circumcisio ob carnem præputii circumcisam.

Nota. Sicut metonymice *scelus* vocamus scelestum : ita ad majorem contemptum et detestationem, Judæi Gentes præputiatas, vocabant *præputium*, se vero circumcisos extollendo, vocabant *circumcisionem*. Secundo, τὸ *manu facta*, non refertur ad *carne*, sed ad *circumcisio ;* hæc enim manu fiebat. Patet ex Græco. Addit *manu facta*, ut eam distinguat à circumcisione spirituali, quæ fit per spiritum et gratiam Christi. De qua ad Roman. 2. v. ult. ita Hieron.

Nota. Circumcisio apud Judæos maximum erat decus et gloria, sicuti præputium maximum erat dedecus et ignominia. Unde et apud Ægyptios qui Judæis vicini sunt, circumcisio nonnisi sacerdotibus, sapientibus et nobilibus concedebatur. *Apud Ægyptios*, inquit Origen. in c. 2. ad Roman. *nullus geometriæ, astrologiæ, et geneseos, qua nihil divinius putant, secreta rimabatur, nisi circumcisione suscepta. Sacerdos apud eos, aruspex, aut quorumlibet sacrorum minister, vel, ut illi appellant, Propheta, omnis circumcisus est. Litteras quoque sacerdotales, quas hieroglyphicas vocant, nemo discebat nisi circumcisus. Omnis hierophantes, omnis vates, omnis cœli (ut putant) infernique mystes et conscius apud eos esse non creditur, nisi fuerit circumcisus.*

12. Quia eratis.] Ita legendum cum Ambros. Hieron. et Græcis, non *qui*, vel *quod eratis :* dat enim causam cur Ephesii et aliæ Gentes et essent et vocarentur præputium et Gentes in carne : *quia* scilicet *eratis* sine Christo, hoc est, sine cognitione Christi, lege, gratia, religione, vita, id est, sine Christianismo ; alienati a conversatione Israel] Græce τῆς πολιτείας, id est, Primo, *à civilitate*, vel *à republicâ* Israel, inquit Erasmus. Secundo, Syrus, *à gubernatione Israel;* significat enim politia, ipsam reip. administrationem et gubernationem, qua scilicet hic Deus Israelem quasi populum suum sanctis legibus, cæremoniis et prophetiis gubernabat. Tertio, et melius, Noster, *à conversatione*, hoc est, à ratione et norma vivendi Israelitarum, patrum et patriarcharum, præsertim Jacobi, qui dictus est Israel, à quo Israelitæ descendunt, qui unum Deum sancte colebant, et secundum ejus legem sancte vivebant ; cum vos coleretis idola, essetisque sine lege, et concupiscentiæ ductum ac impulsum sequeremini : Græcum enim πολιτεύεσθαι, significat conversari. Ita Budæus et alii.

Hospites testamentorum.] Id est peregrini, sive extranei et alieni à testamentis, id est à pactis, quæ Deus cum Judæis inivit : testamentum enim significat quodvis pactum, ut dixi 1. Corinth. 11. 25. Alludit ad remp. et conversationem Israel jam dictam. Unde *hospites* vocat alienos à jure civium, civitatis et reipublicæ.

Promissionem spes non habentes.] Chrysost. Theophyl. Œcumen. referunt vocem *promissionis* ad præcedentem *testamentorum*. q. d. Eratis hospites et alieni à testamentis et pactis promissionis, id est promissoriis, quæ tot bona pro-

mittunt Israeli. Verum longe plenius et concinnius hæc per comma dividunt Biblia Romana et alia correctiora, ut τὸ *promissionis*, nectatur cum eo quod sequitur, *Spem non habentes*. Promissionem intelligit resurrectionis et vitæ beatæ ac æternæ, uti se explicat coram Agrippa rege Paulus Actor. 26. 6. *Et nunc*, inquit, *in spe, quæ ad patres nostros repromissionis facta est à Deo, sto judicio subjectus; in quam duodecim tribus nostræ, nocte et die deservientes sperant devenire, de qua spe accusor à Judæis, rex. Quid incredibile judicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?* Unde hanc spem vocat *spem Israelis*. Actor. 28. 20. *Propter spem*, inquit, *Israel, hac catena circumdatus sum*. q. d. hic Paulus : Vos, ô Gentes, beatitudinis Judæis promissæ spem nullam habebatis in gentilismo.

Sine Deo] vero. Colebatis enim idola et deos falsos; multi etiam erant inter vos athei, qui divinitatem è mundo tollebant.

13. Nunc autem in Christo Jesu (per Christum Jesum) vos qui aliquando eratis longe à Deo, à spe promissæ beatitudinis, à testamentis et pactis, à republica et conversatione Israel, à Christo denique et salute, facti estis prope (id est propinqui Christo, Israelitis, beatitudini et Deo) in sanguine, id est per sanguinem, puta per merita passionis et mortis Christi.

Ipse enim est pax nostra.] *Pax*, id est pacem faciens, uti explicat v. seq. et ad Coloss. 1. v. 20. *Pacificans*, inquit, *per sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris, sive quæ in cœlis sunt*. Per metonymiam ergo effectus pro causa ponitur. Hinc videas quo sensu, et qua figura Apostolus dicat Christum esse nostram justitiam, sapientiam, redemptionem; simili nimirum qua hic dicit Christum esse pacem nostram, non formalem, uti patet, sed causalem. Unde explicans subdit :

Qui fecit utraque unum,] id est, utrumque populum, Judaicum et Gentilem, conciliavit et univit in sua Ecclesia. Ita Hieron.

Nota. Non dicit *utrumque* in masculino sed utraque in neutro : quia, ut patet ex seqq. hoc. v. et 20. respicit ad metaphoram domus vel urbis et reipubl. ac politiæ, ut dixi v. 12. ejusque semina membra, partes et parietes : ἀμφότερα ergo, id est utraque, tacite respicit τείχη (quod græce est neutrius generis) id est, muros et parietes. q. d. Duo sunt symbolici parietes, Judæi scilicet et Gentes, olim muro distincti, quos Christus, muro, qui medius erat, disjecto, conjunxit in unam domum, scilicet Ecclesiam. Hinc sequitur.

Et medium parietem maceriæ,] græce μεσότοιχον του φραγμοῦ, id est, ut Vatabl. *interstitium maceriæ*, hoc est septi, sepis aut muri, puta sepem aut murum, qui medius erat et dividebat parietem unum ab altero. Proprie autem *maceria* est septum, vel interstitium factum est congerie lapidum vel lignorum, quod hebraice גדר *geder* dicitur. Sic apud Comicum jubet Mitio maceriam dirui, ut fiat una domus.

Solvens.] Id est, solvit et diruit Christus : Hebræi enim carent indicativo, et pro eo utuntur participio. Vide can. 29.

Quæres, qui hic, paries et murus medius, sive interstitium separans Judæos à Gentibus, quod solvit et diruit Christus?

Primo, respondet S. Hieron. et Chrysost. esse peccata et inimicitiam inter Deum et homines, sive Judæos, sive Gentiles. Verum quia sequitur, *Ut duos*, scilicet populos, *condat in semetipso*; hinc melius alii passim accipiunt dissidium, quod erat inter Judæos et Gentes.

Unde Secundo, Ambros. et Hieron. respondent hoc interstitium fuisse disparem Judæorum et Gentilium fidem, legem, cultum; idololatriam scilicet, ex parte Gentium, ex parte vero Judæorum : fiduciam in lege et cæremoniis suis.

Tertio, Theodor. et Anselm. interstitium hoc volunt fuisse legem Mosaicam, quam complexi sunt Judæi, aversati Gentiles.

Quarto, et optime, Vatabl. Adamus, Erasmus, et alii, respondent Apostolum hunc medium parietem explicare, dum statim per appositionem et epexegesin subdit, *inimicitias*. q. d. Medius paries divellens Judæos à Gentibus, erant inimicitiæ mutuæ, mutuus contemptus, et odium quo Judæi Gentes omnes quasi idololatras et præputiatas contemnebant et aversabantur; Gentes pariter Judæos quasi à communi Gentium lege, ritu et vita abhorrentes oderant, uti ceteræ aves oderunt et persequuntur noctuam. Hæc odia, has inimicitias dissolvit et abolevit Christus *in carne sua*, moriens pro utrisque, et utrisque afflans communem charitatis legem et spiritum, tollensque occasionem inimicitiarum, legem scilicet mandatorum.

Primo enim lex mandabat circumcisionem quam ridebant Gentes, et ex ea Judæos vocabant *verpos, recutitos, apellas*. Hinc illa : *Verpe jura mihi per Anichalum*; et, *Credat Judæus apella, Non ego*. Contra, Judæi spernebant Gentes ut profanas, quia incircumcisas.

Rursum Gentiles nixi lege naturæ et rationis, ridebant Judæos quasi fidentes legi scriptæ et tabulis lapideis, dicentes se habere legem non in lapide, sed in mente. Ita Ambros. Contra, Judæi spernebant Gentes, quasi sine lege viventes, imo qui decalogum in multis ignorarent et violarent.

Denique Gentiles ridebant tot ritus, baptismata, abstinentias, cœremonias et sacra Judæorum. Judæi execrabantur Gentes, quod porcina, aliisque cibis per legem Mosis immundis vescerentur, multisque aliis immunditiis per eumdem legem vetitis se contaminarent.

15. Legem mandatorum decretis evacuans.] Nota. Lex Mosis dicitur *mandatorum*, quia nihil continet, nisi mandata, eaque plurima, nec ad ea implenda auxilium et gratiam conferebat. *Lex* ergo τῶν ἐντολῶν, id est *mandatorum*, idem est, quod lex imperiosa, mandans, nec gratiam conferens : sic enim Hebræi per duo substantiva efferunt, quod nos per substantivum et adjectivum, sive epithetum efferimus : sic *templum sanctitatis* vocant templum sanctum; *viros misericordiæ* vocant viros misericordes : *vasa belli* vocant arma bellica. Hanc legem Christus *evacuans*, id est, evacuavit et abolevit, *decretis*, hoc est, per alia decreta : quia illa Evangelicis decretis et dogmatibus, (hoc enim est Græcum δόγμασι) commutavit, ait Hieron. Chrysost. Theophyl. Œcumen.

Nota Secundo. Græce est ἐν δόγμασι. Unde Vatabl. et Erasm. vertunt, *legem mandatorum in decretis sitam abrogans* : sed melius Noster cum Chrysost. Theoph. et Græcis exponit *in decretis*, id est, per decreta, scilicet Evangelii.

Nota. Tertio. Græcum δόγμασι, idem est quod Latinum *dogmatibus*. Unde Chrysost. Theophyl. et Œcum. intelligunt fidem et doctrinam fidei,

q. d. Apostolus : Christus abolevit legem Mosis per fidem, quia justitiam annexuit fidei, non legi. Secundo, ut Hieron. *Lex mandatorum subversa est in dogmatibus, postquam circumcisio et sabbatismus, qui relictus est populo Dei, et pascha, et pentecoste, et non apparere in conspectu Dei vacuum, sunt altius intellecta quam resonant, et ab occidente littera recedentes cœpimus vivificantem spiritum sequi.* q. d. Deus mandata legis carnalia evacuavit per eorum intelligentiam spiritualem sive per dogmata Evangelii.

Verum Nota, *dogmata* Græcis non tantum documenta et doctrinam, sed etiam præcepta et decreta significare : et ita accipit Apostolus ad Colos. 2. v. 14. et 20. qui locus huic similis est: est enim lex, lux et dogma. *Lucerna*, inquit Psaltes, *pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis.* Vocat ergo præcepta Evangelii non mandata, sed dogmata, quia Christianos illuminant, docentque quomodo Deum per fidem agnoscere, per spem, charitatem et religionem colere et invocare, eique servire et vivere debeant.

Ut duos condat in semetipso in unum novum hominem,] ut scilicet duos populos, Judaicum scilicet et Gentilem, quasi duos homines, sibi et corpori suo, id est, Eccles. suæ, cujus ipse caput est, inserat et incorporet, faciatque utrumque hunc hominem, id est populum, velut novum quemdam hominem in novitate vitæ ambulantem. Unde pro *condat*, græce est κτίσῃ, id est *creet*.

Nota. Hic explicat metaphoram præcedentem parietum, maceriæ et domus, per aliam metaphoram, scilicet hominis et corporis humani : Judæi enim et Gentes sunt quasi duo homines, qui Christo incorporati coaluerunt in unum hominem mysticum, id est, in unum populum Christianum. Unde à genere neutro, quo usus est v. præced. transit hic ad masculinum : quia res figurata, scilicet homo et populus, est masculini generis.

16. Et reconciliet ambos, scilicet homines, id est populos, Judæorum videlicet et Gentium, in uno corpore, mystico scilicet, id est Ecclesia, unitos. q. d. Ut ambos hos populos effectos jam unum corpus mysticum, id est, unam remp. et Ecclesiam, *reconciliet* Deo per crucem, interficiens, id est, plane perimens, inimicitias, quæ erant inter Judæos et Gentes; ac rursum, quæ erant inter utrosque et Deum, in semetipso,] id est, per semetipsum, puta, per crucem et passionem suam. Idem est, quod dixit v. præced. *In carne sua.* Noster interpres legit græce ἐν ἀυτῷ spiritu aspero : sed S. Hier. Erasm. Vatabl. legunt spiritu leni, et vertunt, *in ea*, scilicet cruce; ςαυρὸς enim, id est crux, Græcis est masculini generis: unde apte respondet masculino pronomini ἀυτῷ. Hinc Syrus vertit, *et cruce sua enecavit odium.* Sed eodem redit sensus, sive ad Christum, sive ad crucem referas, Christus enim per crucem hæc fecit.

Ex hoc loco moraliter docet S. Leo serm. 6. de Nativit. Christianos ubique debere colere pacem, eamque quasi victimam gratissimam Deo offerre. *Qui ergo*, inquit, *non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt, offerant patri pacificorum concordiam filiorum, et in primogenitum novæ creaturæ, etc., universa adoptionis membra concurrant : quoniam gratia Patris non discordes, neque dissimiles, sed unum sentientes, unumque amantes, adoptavit hæredes. Natalis Domini, natalis est pacis. Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum*, etc.

17. Et veniens evangelizavit pacem vobis (Gentibus) qui longe fuistis (à Deo, Christo et salute) et pacem iis qui prope,] Judæis scilicet, hac enim periphrasi ex Isaia c. 57. 19. petita, describit Judæos et Gentes. Vide dicta v. 12. et 13. Alludit ad vocem angeli ad pastores in Christi nativitate, *Ecce evangelizo vobis gaudium magnum*, etc., *gloria in Excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, Luc. 2.

18. Quoniam per ipsum (scilicet Christum) habemus accessum, προσαγωγὴν, id est, ut Vatabl. et Erasm. *aditum*, introductionem, ad Deum Patrem, ambo (scilicet tam Judæi, quam Gentiles) in uno Spiritu] id est, per eumdem Spiritum ductorem et impulsorem. Secundo, in uno et unanimi spiritu, id est, voluntate et studio fidei, religionis et charitatis Christianæ, ut sit nobis cor unum, et anima una. Ita Anselm. Alludit ad reges, ad quos non patet accessus, nisi per principes, qui sunt regi à cubiculis, gestantque clavem auream regii cubiculi, quique ingressurus suum procurant ductorem et instructorem, ut sciant quo gestu, reverentia, forma, modo debeant alloqui et compellare regem. Ita hic rex est Deus Pater, princeps parans aditum est Christus, ductor est Spiritus sanctus.

19. Jam non estis (ut eratis in gentilismo) hospites et advenæ] ξένοι και πάροικοι, peregrini et accolæ, vel advenæ, qui scilicet aliunde venientes commigrarunt in alienam civitatem et provinciam, quos Romani Colonos vocabant : ex una enim urbe, v. g. Romana, in alias regiones colonias deducebant : sicut Agrippina Neronis mater ad Rhenum apud Ubios, ubi genita erat, coloniam ex veteranis deduci imperavit, quæ inde Colonia Agrippina etiamnum dicitur, urbs opibus et religione inclyta. Tales apud Judæos erant Proselyti, seu advenæ, qui quasi alieni, utpote è Gentibus oriundi, convertebantur ad judaismum, et aggregabantur Judæis et Ecclesiæ Dei. q. d. Jam non estis Proselyti, sed inquilini Ecclesiæ, ut sequitur :

Sed estis cives (συμπολῖται, *concives*) sanctorum, cum angelorum, tum potius Patriarcharum Abrahæ, cum angelorum, tum potius Patriarcharum Abrahæ, Isaac et Jacob, sive Israelis, et posterorum ejus sanctorum Israelitarum, uti Davidis, Samuelis, Isaiæ, et aliorum Prophetarum, à quibus in gentilismo fuistis extranei et alienati, ut dixit v. 12. et domestici Dei.] q. d. Estis de domo et familia Dei, puta de Ecclesia Dei, à qua fuistis ante Christum extorres : estis de familia regis Messiæ, qui tam Deus est, quam homo, deque Christiana republica, in qua habetis jus civicum ad Ecclesiæ Sacramenta, et bona omnia Christi et Christianorum, atque conscripti estis cives et hæredes ejusdem civitatis cœlestis, scilicet Jerusalem. Ita Chrysost. Anselm. Theophyl. Idque pulchre explicat Apostolus Hebr. 12. 22. *Accessistis*, inquit, *ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœlis, et judicem omnium Deum, et spiritus justorum perfectorum, et testamenti novi mediatorem Jesum, et sanguinis aspersionem melius loquentem quam Abel.*

Audi et S. August. in Sententiis n. 156. *Cives terrenæ civitatis parit peccato vitiata natura, qui*

sunt vasa iræ : cives vero cœlestis patriæ parit à peccato naturam liberans gratia, qui sunt vasa misericordiæ.

20. Superædificati, redit ad metaphoram fabricæ et domus, de qua v. 14. hæc enim domus Deo sacra sive templum, est Ecclesia, quæ ædificata est super fundamentum Apostolorum et Prophetarum,] id est, super Apostolos et Prophetas, qui sunt fundamentum Ecclesiæ : Apostolorum enim et Prophetarum fidei, doctrinæ, prædicationi, institutioni, quasi fundamento Ecclesia incumbit. q, d. In fundamentum Ecclesiæ positi sunt Apostoli; vos Ephesii, ceterique Christiani, illis superædificati estis, et reliquam structuram domus ejus et templi completis. Ita Chrysost. Theophyl. Œcum. et pulchre August. in illud psalm. 86. *Fundamenta ejus in montibus sanctis.*

Aliter Anselm. *Super fundamentum*, inquit, id est, super Christum, qui est fundamentum Apostolorum, Prophetarum, ac totius Ecclesiæ, quod avide arripit et sequitur Beza. Antichristiana, ait, vox est aliud fundamentum ponere : fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Jesus. Sed respondet S. August. supra, Christum esse fundamentum fundamentorum, sive primum, qui ipsi Apostoli et tota Ecclesia incumbit, Apostolos vero post Christum esse secundarium fundamentum : sicut in fundamentis domus sua est latitudo, ut aliud sit imum fundamentum sub terra, aliud superius in ipsa terræ superficie, nec hoc secundum priori officit aut repugnat.

Nam Apostolos hic dici fundamenta, non autem Christum patet, quia Christus vocatur lapis angularis fundamenti, cui fundamentum incumbit. Id clarius est in Græco : Επὶ, inquit, τῷ θεμελίῳ τῶν Ἀποστόλων ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ : ubi Χριστοῦ (qui est genitivus) non potest referri ad θεμελίῳ (qui est dativus) sed ad ἀκρογωνιαίου genitivum, id est, ad *angulari lapide*, non autem ad *fundamentum*. q. d. Fundamentum sunt Apostoli, sed fundamenti lapis angularis est Christus. Sic et Apoc. 21. S. Joannes videns *sanctam civitatem Jerusalem novam descendentem de cœlo*, id est Ecclesiam Christi, subdit v. 14. *Et murus civitatis habens fundamenta duodecim, et in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni.* Vides fundamenta Ecclesiæ duodecim esse duodecim Apostolos? ideo enim cujusque nomen sub fundamento, vel lapidi fundamentali inscriptum, vidit Joannes, ut sciret hæc fundamenta duodecim significare duodecim Apostolos. Sic Matth. 16. 18. dicit Christus Petro : *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Si Petrus est petra hæc, ergo est fundamentum Ecclesiæ : petra enim, supra quam ædificatur Ecclesia, alia esse non potest, quam petra fundamentalis Ecclesiæ.

Ipso summo angulari lapide (scilicet existente) Christo Jesu.] q. d. Christus quasi lapis angularis validissimus continet fundamentum et structuram totam Ecclesiæ, ejusque utrumque parietem, Judæos scilicet et Gentes, ipse quasi medius in se quasi angulo in pacis osculo nectit et unit. Ita Hieron. August. Beda.

Dices : Fundamentum in imo ponitur, quomodo ergo hic dicit lapidem angularem esse in summo. Villalpando in Ezechielem in fabrica templi, pag. 477. admittit summum lapidem hic intelligi eum, qui in Orientali facie contegit, exornat et continet omne ædificium in domus fastigio, quem frontispicium vocamus. Unde psal. 117. quo alludit hic Apostolus, vocatur *anguli caput;* si caput, ergo in summo est, non in imo.

Sed in contrarium facit, quod Apostolus hic dicat in hoc lapide superædificari Ephesios et Ecclesiam, et ædificationem constructam crescere in templum sanctum in Domino : non ergo intelligit summum lapidem, qui ædificium claudit, sed imum, qui fundamentum et totam fabricam sustinet, et à quo quasi firmissimo incipit tota Ecclesiæ structura. Hinc à Psalte dicitur ראש פנה *rosch pinna*, id est, caput anguli, per metaphoram : quia sicut à capite dependent reliqua membra et totum corpus, ita à lapide angulari dependet totum ædificium, sed diverso situ, caput enim in corpore summum tenet locum, lapis vero angularis in domo tenet imum ; sed in imo id præstat ædificio, quod caput in summo præstat corpori, ideoque *caput* dicitur. Unde ראשית *rescit* Hebræis, et *caput* Latinis, significat id, quod in quaque re primum est ac præcipuum.

Secundo, ergo respondet S. August. in psal. 86. et ex eo Anselm. lapidem hunc angularem esse in summo, quia hæc fabrica et domus Ecclesiæ non corporalis est, sed spiritualis et cælestis : est enim, ut ait S. Joan. Apoc. 21. Jerusalem nova de cœlo descendens; ergo fundamentum et lapis ejus angularis in summo est, utpote in cœlo. *Si ad terram*, inquit August., *ædificaremur, in imo ponendum esset fundamentum nostrum : jam vero, quia cœlestis et fabrica nostra, huic ad cœlos præcessit fundamentum nostrum ;* quia scilicet origo et principium Ecclesiæ est è cœlo. Sed hoc symbolicum est et mysticum.

Dico ergo. Pro *summo angulari*, græce est ἀκρογωνιαίου, id est, *extreme angulari*, hoc est imo, sive infimo : extremum enim in ædificio et fundamento est imum, sive infimum fundamenti; ἄκρον enim græce *extremum* significat, sive id summum sit, sive infimum. Hic autem infimum debere accipi, patet ex fundamento quod lapis hic angularis sustentat. Sic latine, mare altum sive summum, significat profundum sive imum. Alludit Paulus ad saxa illa ingentia et durissima, quæ è rubrica aliave petra instar massæ in imo fundamenti ponuntur, et immediate terræ solidæ substernuntur, quibus deinde fabri alia saxa, rudera, lateres injiciunt, contendunt, et calce conglutinant, altitudine quatuor, sex, aut etiam decem pedum, prout moles et altitudo domus fundamentum majus aut minus exigit : prima enim illa saxa ingentia vocantur hic lapis summus, id est, imus fundamenti, isque angularis, ut utrumque parietem sustineat et nectat, ideoque ceteris validior esse debet, estque in fabrica primarius et capitalis.

Nota. S. Hieron. in illud Isaiæ 19. *Deceperunt Ægyptum angulum populorum; Idioma*, inquit, *est S. Scripturæ, ut angulum pro regno ponant, eo quod populos contineat, et quod in tota domo fortissimum sit.* Cum ergo anguli fiant ex lapidibus majoribus et solidioribus, hinc principes sive duces populorum vocantur anguli, quemadmodum nos Helvetiorum duces et respublicas vulgari voce Cantones (quasi angulos) vocamus. Ita Zachar. c. 10. 4. ait, *Ex ipso angulus*, id est, ex Juda prodibit Christus lapis angularis, et princeps Judæorum et Gentium. Et Jerem. c. 51. 26. ait de Babylone mox evertenda, *Non tollent de te lapidem in an-*

gulum, id est, ut Chaldæus vertit, non tollent ex te regem in regnum, et principem in principatum. Sic psal. 117. (ad quem hic Paulus alludit) de Christo dicitur : *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.* Ubi Lyran. et Abulens. putant alludi ad verum lapidem, qui initio à Judæis quasi inutilis rejectus sit à fabrica templi, postea vero receptus, accommodatus sit, positusque loco honestissimo, scilicet in caput anguli. Verum hoc est commentum Judæorum, ait Burgensis. Est ergo metaphora, ab angulis ædificiorum petita, de qua jam dixi : quod enim est angulus, præsertim fundamentalis, in ædificio, hoc est rex in regno, puta Christus in Ecclesia. Simili phrasi et sensu dixit Christus Petro, Matth. 16. 18. *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.*

21. In quo (per quem, scilicet Christum, qui præcessit) omnis (tota) ædificatio (ædificium, fabrica) constructa, συναρμολογουμένη, id est, ut Hier. *compaginata ;* ut Ambros. *compacta;* ut Vatablus et Erasm. *coagmentata*, crescit in templum sanctum (in Ecclesiam, quæ est domus sancta et templum Dei) in Domino] per Dominum : vel potius *in Domino*, id est Domini, ut sitis templum sanctum Domini : Hebræum enim *bet*, id est *in*, sæpe significat regimen genitivi. Vide can. 25.

22. In quo (per quem, scilicet Christum jam dictum, vel *in quo*, scilicet templo) et vos coædificamini in habitaculum Dei (in templum Ecclesiæ jam dictum, in quo, quasi in domo sua habitat Deus) in Spiritu sancto,] per Spiritum sanctum.

Nota. Τὸ *sancto* non est in Græco, nec Romanis, sed Plantinianis, et intelligitur in Græco. Spiritus enim hic est gratia quam Sanctis aspirat Spiritus sanctus. q. d. Ecclesia est domus et templum Dei, cujus fundamentum sunt Apostoli, lapis angularis est Christus, parietes sunt Judæi et Gentes, qui indies assurgunt cum plures ex Judæis et Gentibus Christo et Ecclesiæ inferuntur et inædificantur. Vos ergo, ô Ephesii, cum aliis Chriatianis simul inædificemini huic fabricæ, ut sitis lapides, partes et membra hujus templi, ut illud in dies altius assurgat et crescat, fiatque ingens templum et habitaculum Dei, idque per Spiritum sanctum, qui sua gratia et charitate quasi glutino et calce fideles omnes conglutinat et coagmentat, ut faciant unum parietem, unam domum, unam Ecclesiam.

S. Ignatius tamen in epist. ad Ephesios afferens eamdem metaphoram fabricæ, Spiritum sanctum comparat perpendiculo. *Jesus Christus*, inquit, *fundavit vos super petram, ut lapides electos, aptos ad divinum ædificium Patris, sublatos in altum per Christum qui pro nobis crucifixus est, perpendiculo usos Spiritu sancto, fide vero subductos, et charitate elevatos à terra in cælum.*

Tropologice, S. Hieron. *Cum fuerimus vivi lapides ex omni parte dolati, læves, politi, nullam habentes scabredinem* (vitiorum) *ædificabimur in templum, et fiemus habitaculum Deo, condeturque in nobis arca testamenti custos legis Domini, et Cherubim scientiæ multitudo, ut interiora pectoris nostri in novum vocabulum transeant, dicamurque* דביר *debir, id est, oraculum sive responsorium et locutorium Dei.*

B. quoque Dorotheus tom. 3. Biblioth. SS. Patrum, doctrina 14. ad ædificationem vel restaurationem domus spiritualis suos ita instruit. *Primum*, inquit, *jacienda sunt fundamenta, quæ fides est, sine qua impossibile est placere Deo. Constitue deinde supra fundamentum ædificium excellentissimum. Intercidit obedientia? adjice lapidem obedientiæ. Irasceris fratri à quo injuriam accepisti? apponat virtus alterum patientiæ lapidem : singulæ deinde adjectæ virtutes singuli lapides erunt. Charitas annectet parietem parieti. Bitumen humilitas est, quæ cæteris virtutibus ut tales sint, efficit. Tectum amor Dei. Corona, quæ supra tectum præcipitur in lege adhiberi, ne parvuli cadant, prudentia est. In hoc ædificio extruendo nostra desudet industria, ut habere inhabitantem Spiritum sanctum possimus. Ille domum conservabit, nisi desides ipsi fuerimus, ne spirantibus mundi à quatuor angulis flatibus subito in terram cadat.*

Rursum S. August. in psal. 86. docet nos Ecclesiæ quasi cælesti fabricæ debere conquadrari, ut illi inædificari possimus, ac consequenter Christianum quemque debere esse instar quadrati lapidis. *In omni*, inquit, *tentatione sua Christianus non cadit, etsi impellitur, et si quà vertitur, non cadit. Nam quadratum lapidem quacumque verteris, stat. Cadere visi sunt Martyres cum percuterentur : sed quid dixit vox psalmi* 36. *Cum ceciderit non collidetur, quia Dominus supponit manum suam? Sic ergo conquadramini ad omnes tentationes parati, quidquid impulerit, non vos evertat. Stantem te inveniat omnis casus.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, PERGIT MIRARI VOCATIONEM GENTIUM, DOCETQUE HOC MYSTERIUM HACTENUS INCOGNITUM REVELATUM FUISSE APOSTOLIS; SCILICET QUOD GENTES ÆQUE AC JUDÆI PER CHRISTUM PARTICIPES ESSENT GRATIÆ, ECCLESIÆ ET PROMISSIONUM DEI.

SECUNDO, V. 7. HUJUS MYSTERII SE MINISTRUM ESSE GLORIATUR, PUTA QUOD A DEO CONSTITUTUS SIT DOCTOR GENTIUM.

TERTIO, V. 14. ORAT DEUM, UT EPHESIOS IN CHRISTI FIDE ET SPIRITU CORROBORET, UT IN CHARITATE RADICATI AD PLENUM IN DIVINIS HISCE CHRISTI MYSTERIIS EDOCEANTUR, SCILICET UT COMPREHENDANT QUÆ SIT LATITUDO, LONGITUDO, SUBLIMITAS ET PROFUNDUM, SCIANT ETIAM SUPEREMINENTEM SCIENTIÆ CHARITATEM CHRISTI.

1. HUJUS rei gratia, ego Paulus vinctus Christi Jesu, pro vobis Gentibus,
2. si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in
vobis: 3. quoniam secundum revelationem notum mihi factum est sacra-
mentum, sicut supra scripsi in brevi: 4. prout potestis legentes intelligere
prudentiam meam in mysterio Christi: 5. quod aliis generationibus non
est agnitum filiis hominum, sicuti nunc revelatum est sanctis Apostolis
ejus, et Prophetis in Spiritu. 6. Gentes esse coheredes, et concorporales,
et comparticipes promissionis ejus in Christo Jesu per Evangelium: 7. Cujus factus sum
minister secundum donum gratiæ Dei, quæ data est mihi secundum operationem virtutis ejus.
8. Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc, In Gentibus evangelizare investigabiles
divitias Christi, 9. et illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à sæculis in
Deo, qui omnia creavit. 10. Ut innotescat principatibus, et potestatibus in cœlestibus per
Ecclesiam, multiformis sapientia Dei. 11. Secundum præfinitionem sæculorum, quam fecit in
Christo Jesu Domino nostro: 12. in quo habemus fiduciam, et accessum in confidentia per
fidem ejus. 13. Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis: quæ est gloria
vestra. 14. Hujus rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, 15. ex
quo omnis paternitas in cœlis, et in terra nominatur, 16. ut det vobis secundum divitias gloriæ
suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorem hominem, 17. Christum habitare per
fidem in cordibus vestris: in charitate radicati, et fundati, 18. ut possitis comprehendere cum
omnibus sanctis, quæ sit latitudo, et longitudo, et sublimitas, et profundum: 19. scire etiam
supereminentem scientiæ charitatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei. 20. Ei
autem, qui potens est omnia facere superabundanter quam petimus, aut intelligimus, secundum
virtutem, quæ operatur in nobis: 21. Ipsi gloria in Ecclesia, et in Christo Jesu in omnes
generationes sæculi sæculorum. Amen.

1. HUJUS REI GRATIA, EGO PAULUS VINCTUS.] Deest verbum, quod sententiam expleat. Unde S. Hieronymus putat esse solœcismum. Secundo, Erasmus et Anselmus supplent verbum *sum.* q. d. Hujus rei gratia vinctus sum: sed articulus cum ait, ὁ δέσμιος, q. d. Ille vinctus, id ægre patitur. Unde Tertio, melius Vatabl. et Ambros. supplent, *legatione fungor*. Sed longe verius est, sententiam hanc post longam parenthesim (quam Apostolus suo more à v. 2. ad. 14. interjicit de beneficio vocationis Gentium, cujus admiratione absorptum erat cor ejus, itaque plenum, ut eo identidem recurreret, illudque aliis et aliis verbis assidue eructaret) expleri v. 14. ibi enim prima capitis verba repetens, subdit, eaque explet dicens: *Hujus rei gratia flecto genua*, etc. Hæc enim optime cohærent cum initio hujus capitis, et fine præcedentis: cum enim ibi dixisset, *In quo et vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu sancto*, mox suo more initio hujus capitis conversus ad Dei laudem, gratiarum actionem, et invocationem, subdit, *Hujus rei gratia ego Paulus vinctus Christi Jesu, flecto genua*, etc. Simile hyperbaton vidimus Rom. 5. v. 12. et 18. Vide can. 38.

VINCTUS CHRISTI JESU,] ὁ δέσμιος, est epithetum non conditionis servilis; sed gloriæ et honoris: gloriatur enim Paulus de vinculis suis pro Christo susceptis, quasi de insignibus sui apostolatus et martyrii: sicut rex gloriatur suo torque aut diademate. *Vinctum esse propter Christum*, inquit Chrysost. hic homil. 8. *illustrius est, quam sive Apostolum, sive doctorem, sive Evangelistam esse. Magna dignitas hæc, et regno quovis ac consulatu*

major, qui diligit, et ardet Christum, eligit potius vincula ferre propter Christum quam cœlos inhabitare : non enim caput ita splendidum reddit imposita corona margaritis conspicua, ut catena ferrea, quæ propter Christum fertur. Quod si quis mihi vel universi cœli, vel hujus catenæ copiam et optionem largitus esset, catenam hanc ego plane elegissem : si mihi cum angelis, et iis qui prope thronum Dei sunt, standum fuisset sursum, aut cum Paulo vincto ; carcerem utique prœoptassem. Nihil hac catena beatius. Non ita beatum dico Paulum, quod in paradisum raptus, atque quod vincula sustinuit, potius mihi habetur male affici pro Christo, quam honorari à Christo. O beata vincula! ô beatas manus, quas catena illa exornavit! Pergit deinde hæc vincula exemplis et miraculis exornare, cum ait : *Sic Petrus vinctus fuit, et ab angelo solutus. Hic si mihi quispiam dixisset : Elige utrum velis : vis esse angelus Petrum solvens, an Petrus vinctus? Petrus utique esse maluissem. Majus hoc vinculorum donum est, quam solem sistere, aut mundum movere, aut dominari dæmonibus, eosque expellere. Commotus est carcer vincto Paulo, solutaque sunt omnium vincula, Actor. 16. Vides naturam vinculorum vincula solventem; nam sicut mortem interemit mors Domini : ita ligatos solverunt vincula Pauli, carceremque concusserunt, ac januas aperuerunt. Paulus ergo vinctus vinctis dominatur. Rursum Actor 28. Paulus vinctus navigabat, et naufragium solvebat, et tempestatem ligabat, et à vipera lædi non potuit.* Hæc et plura Chrysost. homil. 8. et rursum in ejus morali. Hac de causa Babylas, Antiochenus Episcopus et Martyr, post fidei confessionem in vinculis vitam finiens, jussit discipulis suis, ut catenas, quasi suæ pugnæ testes, et victoriæ decora, secum sepelirent.

2. Si tamen : non dubitantis, sed asserentis est. Unde clarius Vatabl. Erasm. et alii vertunt Græcum εἴγε, *siquidem*. q. d. Pro vobis Gentibus vinctus sum, siquidem pro vobis evangelizo, propter Evangelium autem vinctus sum, uti omnibus, maxime vobis, notum et clarum est : siquidem audistis dispensationem (græce οἰκονομίαν, *œconomiam*, administrationem) gratiæ Dei, quæ, scilicet dispensatio, data est mihi in vobis,] inter Gentes. Nota. Per *dispensationem* hanc et administrationem intelligit suum apostolatum, sive munus prædicandi Evangelium, id est, munus promulgandi redemptionem et gratiam Christi propositam et paratam omnibus qui credunt in eum.

3. Quoniam : pendet ab *audistis*, q. d. *Audistis quoniam*, id est quod, secundum revelationem notum mihi factum est, græce ἐγνώρισε, *notum mihi fecit*, scilicet Deus. Noster cum Chrysost. verius et aptius videtur legisse ἐγνωρίσθη, id est, *notum factum est*, sacramentum,] græce τὸ μυστήριον, *mysterium*, scilicet Christi, ut explicat v. 4. puta arcanum illud et magnum pietatis sacramentum, quod passim prædico et admiror, de Christi incarnatione, redemptione, prædestinatione, salvatione, et ad eam vocatione, non tantum Judæorum, sed et Gentium : hanc enim Gentium vocationem potissimum hic et alibi admiratur et celebrat Paulus.

Sicut supra scripsi,] de hoc sacramento et mysterio, si quis enim legat c. 1. et 2. videbit hoc Christi mysterium jam dictum, præsertim circa vocationem Gentium, clare et profunde Paulo fuisse revelatum. Ita Hieron.

In brevi,] ἐν ὀλίγῳ, *in modico*, id est, paucis et breviter. Ita Chrysost. et Hier. *Mysteriorum Christi*, ait Hieron., *partem modicam suo sermone perstringit Apostolus, non tam totum, quod noverat, proferens, quam ex modico ostendens quid taceret.* Unde sequitur :

4. Prout potestis legentes (cap. 1. et 2.) intelligere prudentiam (σύνεσιν, id est *intelligentiam*) meam in mysterio Christi,] de quo jam dixi v. 3. *Nulla enim*, inquit Hieron. *epistolarum Pauli tanta habet mysteria, tam reconditis sensibus involuta est, atque hæc.* Proprie autem Apostolus hic intelligit mysterium vocationis Gentium ad fidem et gratiam Christi, ut explicat versibus proxime sequentibus.

Nota. Paulus sæpe sumit pro eodem *prudentiam*, *sapientiam*, *intelligentiam*, *cognitionem*, *scientiam*; idque ex phrasi Hebræa, in qua imitatur Sapientem, qui in Proverbiis suam ethicam et præcepta de moribus, vocat nunc *sapientiam*, nunc *prudentiam*, nunc *intellectum*, nunc *disciplinam*, nunc *eruditionem*, nunc *doctrinam*, nunc *scientiam*, quæ nomina licet connotato, etymo et propria significatione distinguantur, ut patet intuenti; Sapiens tamen ea confundit, et pro eodem, scilicet ethica jam dicta, sumit, idque facit copiæ causa.

5. Quod aliis generationibus, id est, ut Ambros. aliis sæculis, non est agnitum filiis hominum (id est hominibus) sicut nunc revelatum est Apostolis et Prophetis, novi scilicet testamenti, in Spiritu,] id est, per Spiritum sanctum.

Quæritur, quomodo hoc sit verum : nam Isaias, et alii Prophetæ clarissime prophetarunt de Gentium vocatione ad fidem Christi.

Respondet Primo, S. Hieron. et Chrysost. per *filios hominum* intelligi homines vulgares et animales : nam Patriarchæ et Prophetæ non vocantur filii hominum, sed *filii Dei* : sed hoc subtilius et acutius est, ac præter mentem Apostoli.

Unde Secundo, idem Chrysost. respondet Prophetas quidem cognovisse Gentes esse vocandas ad Christum, sed non cognovisse eas in vocatione, fide et gratia pares fore Judæis, quod cognoverunt Apostoli : et hoc est, quod ait Apostolus *Gentes esse cohæredes et concorporales*, scilicet Judæis. Sed nec hoc verum esse patet intuenti Isaiam, qui hac in re Gentes sæpissime præfert Judæis, ut patet c. 34. c. 35. c. 49. c. 54. c. 60. imo Judæis reprobatis, docet surrogandas esse Gentes.

Unde Tertio, idem Chrysost. Hieron. D. Thom. Anselm. et alii respondent vocationem Gentium ad eamdem Ecclesiam, gratiam et dignitatem cum Judæis, priscis Prophetis innotuisse quidem, sed paucis, idque obscure et in confuso : Apostolis vero et Prophetis novi testamenti, qui illam curare et exequi debebant, omnibus clare et distincte eamdem à Deo revelatam esse. Unde vis est in voce *sicut*. q. d. Non ita plane et particulatim hoc mysterium vocationis Gentium innotuit Prophetis antiquis, sicut revelatum est Apostolis, qui illius modum, locum, tempus, ordinem, aliasque circumstantias in particulari, et Spiritu Dei revelante præviderunt, et experientia ac re ipsa viderunt, cum easdem Gentes converterunt : plenius enim cernitur res dum opere completur, quam dum spiritu futura à longe prævidetur. Unde Paulus raptus est in tertium cœlum, ut jamjam futurus doctor Gentium, eas convertendi modum et praxim plene et si-

gillatim doceretur, ut dixi 2. Corinth. 12. Sic et S. Petrus Actor. 10. longe expressius et particularius, quam Isaias aut Prophetæ hoc mysterium cognovit, quando visionem lintei et esum animalium immundorum re ipsa per legatos à Cornelio Gentili missos, perque ipsius Cornelii cum tota sua familia conversionem explicari et compleri vidit.

6. GENTES ESSE COHÆREDES. q. d. Mysterium, de quo loquor, hoc est, nimirum ut Gentes sint cohæredes, id est, æque ut Judæi, hæredes PROMISSIONIS,] Abrahæ factæ de Christo Christique Evangelio, salute, gratia, gloria : sicut enim Gentes æque ut Judæi per fidem Christi fiunt filii spirituales Abrahæ, qui pater est credentium : ita et Gentes æque ut Judæi hæredes sunt benedictionis, id est, justitiæ et salutis Abrahæ et semini ejus, id est Christo et Christianis, promissæ, de quo dixi Rom. 4. v. 17. Galat. 3. v. 7. et 8.

ET CONCORPORALES,] συσσωμα, id est, unius ejusdemque corporis; ut scilicet unum corpus mysticum, puta unam Ecclesiam, constituant Gentes Christianæ cum Judæis ad Christum conversis.

ET COMPARTICIPES PROMISSIONIS EJUS : ut Gentes æque ac Judæi participes sint *promissionis ejus*, scilicet Spiritus sancti, qui immediate præcessit, ut Ambros. vel potius *ejus*, scilicet Dei, quem nominavit. v. 2. A versu enim secundo hæc omnia pendent, explicantque gratiam Dei, quam v. 2. deprædicavit : hæc ergo promissio Dei, est illa, qua Deus promisit suam amicitiam, remissionem peccatorum, salutem et possessionem regni cœlorum Christianis credentibus et obedientibus sibi, IN CHRISTO JESU, id est per Christum Jesum, qui hanc Dei promissionem promulgavit PER suum EVANGELIUM, cujus, scilicet, Evangelii Christi, FACTUS SUM EGO MINISTER] græce διάκονος, id est, *diaconus* sacri ministerii et quasi liturgiæ, puta prædicationis Evangelii : hanc enim vocavit liturgiam, sive Missæ sacrificium, Rom. 15. 16.

SECUNDUM DONUM GRATIÆ DEI.] Id est, per donum gratiæ Dei. Sic enim Apostolus Græcum κατα, id est secundum, quasi respondens Hebræo על *al*, ample et varie sumit, jam pro *juxta*, jam pro *per*, jam pro *cum*. Unde hic subdit :

SECUNDUM OPERATIONEM (græce, ἐνέργειαν, id est *efficaciam*, et efficacem operationem) VIRTUTIS (græce δυνάμεως, *potentiæ*) EJUS.] q. d. Apostolatum non inanem, otiosum et vacuum accepi ; sed talem qui potenter et efficaciter operetur conversionem Gentium etiam barbarum.

Notat hic duo Apostolus. Primo, officium ministerii sive apostolatus se accepisse per donum et gratiam Dei. Secundo, illius officii actum, usum et exercitium potens esse, et potenter efficaciterque operari fidem et salutem Gentium per eamdem divinæ gratiæ vim, potentiam et energiam.

8. MIHI OMNIUM (non tantum Apostolorum, ait Chrysost. sed et) SANCTORUM (id est Christianorum) MINIMO.] Hieron. *infimo*, græce ἐλαχιστοτέρῳ, id est, *infimiori*. q. d. Inferior et infimior sum infimo, minor sum minimo.

Nota hic miram Apostoli humilitatem : nam non tantum se minimum, vel infimum vocat, sed minorem minimo et inferiorem infimo. Hinc ex superlativo format comparativum, scilicet ex ἐλάχιστος ἐλαχιστότερος, sicuti si ex minimo formares minimior, ex infimo infimior : infimiorem ergo se vocat, ut magis infra omnes se demittat et diminuat : et per hanc humilitatem Paulus meruit evehi ad apostolatum, ait Hieron.

Dices, Hæc humilitas videtur ficta et mendax : sciebat enim et videbat Apostolus sibi plus gratiæ et virtutum à Deo datum esse, quam Ephesiis aliisque Christianis, quos ipse convertebat.

Respondet S. Hieron. scivisse Paulum se iis esse sanctiorem, sed tamen se ita gessisse ac demisisse, ac si iis esset inferior. Sicuti princeps subinde modestiæ causa primas in mensa, et in incessu, dat amicis et aliis nobilibus longe se inferioribus.

Verum hoc non satisfacit : nec enim de praxi et submissione externa in gestu aut incessu, sed de sensu suo loquitur Paulus, dicens ac revera in animo sentiens se esse omnium Sanctorum minimum; alioqui enim mentiretur et hypocrita esset, quod absit.

Dico ergo id dixisse Apostolum eo sensu, quo S. Franciscus solebat dicere se maximum esse peccatorem. q. d. Licet majorem à Deo quam alii gratiam acceperim; si tamen me, meam negligentiam, infirmitatem, malitiam tum præsentem, tum præteritam, qua fui persecutor Christi et Ecclesiæ (ad hanc enim maxime solet respicere dum se humiliat Apostolus) spectem ; revera videor mihi maximus peccator, indignus apostolatu, ac minimus Christianorum vere et re ipsa censendus : puto enim quod, si Deus illam gratiam quam mihi dedit, daret latroni vel maximo peccatori, magis is quam ego illi cooperaretur, foretque longe me sanctior. Hoc enim judicium licet forte speculative non esset verum, practice tamen erat verum : quisque enim non alios, sed seipsum et suam infirmitatem considerans, potest et debet ita humiliter de se sentire : hoc enim est dictamen virtutis, quod suggerit et suadet prudens humilitas, et qui vere humilis est, ita de se sentit, talisque sibi esse videtur, de quo plura Philip. 2. 3. et 1. Timoth 1. 15.

DATA EST GRATIA HÆC, IN GENTIBUS EVANGELIZARE INVESTIGABILES (græce ἀνεξιχνίαστον, *impervestigabiles*, inscrutabiles, et, ut Ambros. *incomprehensibiles*) DIVITIAS CHRISTI.] Ita passim Apostolus vocat copiam gratiarum et honorum, quæ Christus nobis attulit.

Notat Chrysost. in morali homil. 6. Paulum triplicem accepisse gratiam ad evangelizandum, triaque ad prædicationem, attulisse mire ad persuadendum efficacia ; Primo, animum alacrem, audentem, ferventem, et ad omnia intrepidum ; Secundo, cœlestem quamdam sapientiam ; Tertio, potentiam spiritus cum vita inculpata.

ET ILLUMINARE OMNES.] Sicut angelorum officia tria sunt, ait S. Dionys. scilicet homines illuminare, purgare et perficere : ita non tantum Christus, sed et Apostoli aliique Doctores hæc tria faciunt quasi angeli quidam terrestres et homines angelici : illuminare ergo non significat in lucem proferre id quod reconditum erat, ut vertit Syrus et Erasmus ; sic enim inepte diceretur, *illuminare omnes*, ut habent Græca et Latina : sed significat alios docere, aliis lucem veritatis et fidei impertiri, sicut enim sol sua luce tenebrosa loca illuminat : ita doctores clara sua doctrina illuminant tenebrosas et ignorantes hominum mentes. Unde et apte præmio singularis claritatis et splendoris in cœlo donabuntur. *Qui docti fuerint*, inquit Daniel c. 12. *fulgebunt quasi splen-*

dor firmamenti, et qui ad justitiam erudiunt multos quasi stellæ in perpetuas æternitates.

QUÆ SIT DISPENSATIO SACRAMENTI ABSCONDITI SÆCULIS IN DEO, QUI OMNIA CREAVIT.] Pro *dispensatio* aliqua Græca legunt κοινωνία, q. d. Quæ sit communio vel communicatio sacramenti, quod scilicet hoc sacramentum redemptionis hominum non tantum Judæis, sed et Gentibus communicatum sit. Verum legendum est hic, ut supra v. 2. οἰκονομία, *quæ sit dispensatio*, et ita legunt Biblia Regia, noster Interpres, Chrysost. Theophyl. et Græci.

Ubi Nota, οἰκονομία, id est *dispensatio*, duo significat. Primo, ipsam dispositionem, et ordinationem rei alicujus faciendæ vel dandæ. Secundo, ipsam rei dispositæ vel ordinatæ dispensationem, id est erogationem, donationem, distributionem. Juxta primam significationem sensus erit : ut illuminem et doceam omnes quam admiranda sit œconomia, et æterna Dei dispositio circa vocationem Gentium per nativitatem, mortem et resurrectionem Christi. Juxta secundam vero hic erit sensus, isque simplicior, ut dixi c. 1. v. 10. q. d. Mihi data est gratia illuminandi omnes Gentes, ut scilicet eas doceam, quam sapienter dispensatum, id est distributum, et omnibus propositum sit hoc tempore à Deo sacramentum redemptionis Christi et vocationis Gentium ad Christum : vel potius per hypallagen, *quæ sit dispensatio sacramenti*, id est, quod, quale et quantum sit sacramentum, sive mysterium hoc, *quod* hactenus per tot sæcula, imo ab æterno, *absconditum fuit in Deo,* in Dei scilicet mente, consilio et prædestinatione; jam vero dispensatum, id est erogatum, distributum est, omnibusque propositum et oblatum.

Qui (scilicet Deus) OMNIA CREAVIT.] Notat et elidit dogma Simonis Magi, qui docebat mundum ab angelis esse factum Græca addunt, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *per Jesum Christum,* et ita legit Chrysost. Theoph. et Græci : sed hæc non habet Hieron. nec Ambros. nec vetusti codices Latini.

10. UT INNOTESCAT PRINCIPATIBUS (ita legunt Romana, Græca et Syrus; Plantiniana tamen cum Hieron. legunt *principibus*) ET POTESTATIBUS,] illis scilicet ordinibus angelorum, qui dicuntur Principatus, id est principes; et Potestates, hoc est potentes, ut dixi cap. 1. v. 21. Sub his per synecdochen ceteros angelorum ordines intellige. Ita Hieron. Chrysost. Theoph. Unde licet Ambros. malos hic angelos intelligat, qui in cœlestibus, hoc est in aere et cœlo hoc aereo, versantur; melius tamen S. Hieron. Chrysost. Anselmus, bonos angelos accipiunt: hos enim significant Principatus et Potestates, cum absolute ponuntur. Nam cum dæmones intelliguntur, solet addi, principes tenebrarum, aut aeris hujus, aut similis particula restringens et alienans. Deinde hos proprie significat vox, *in cœlestibus*, scilicet locis, commorantes.

PER ECCLESIAM MULTIFORMIS SAPIENTIA DEI.] Quæritur, quomodo hoc sit verum : nam angelli illuminant Ecclesiam et homines, non autem ab eis illuminantur et docentur.

Primo, August. l. 5. de Genesi ad litteram, c. 19. tom. 3. intelligit Ecclesiam cœlestem, quæ constat Deo et angelis. q. d. Angelis inferioribus innotuit mysterium hoc redemptionis Christi, et vocationis Gentium per revelationem Dei, et illuminationem angelorum superiorum, innotuit inquam à sæculis, id est, ab initio sæculorum et mundi : sed obstat quod ait Apostolus, *Ut innotescat nunc.* Si nunc ergo non ab initio mundi. Secundo, per *Ecclesiam* non intelligit cælestem, sed terrestrem, patet : quia ait, Mihi data est gratia evangelizare et illuminare omnes, ut innotescat per Ecclesiam, cui scilicet evangelizo, et quam illumino, multiformis sapientia Dei.

Secundo, S. Thom. 1. p. q. 57. art. 5. sic explicat, *Ut innotescat Principatibus*, non absolute, sed per visionem et experientiam. q. d. Ut Videant: quod enim angeli ante per revelationem sciebant futurum, hoc in Ecclesia viderunt fieri, cum res facta et gesta est : sed tum dixisset Apostolus, Ut videant, vel ut appareat angelis, sicut dixit 1. Timoth. 3. v. 16. non autem, *ut innotescat :* nam innotescere dicitur, cum notum sit quod ante erat ignotum. Unde et Apostolus v. præcedenti dixit mysterium hoc antea fuisse absconditum in Deo; ergo latebat angelos.

Dico ergo per *Ecclesiam*, id est, per ea quæ gesta sunt à Christo et Apostolis in Ecclesia, perque gratias et dona Ecclesiæ ab iis communicata, multa mysteria Christi et Christianorum angelis innotuisse, quæ prius ignorabant; licet enim mysterium incarnationis et redemptionis nostræ, quoad substantiam ex revelatione à principio suæ beatitudinis cognoverint; non tamen omnes ejus partes, species, causas, effectus, modos et circumstantias cognoverunt, sed didicerunt, cum ea in Ecclesia fieri, exhiberi et geri viderunt. Talia fuerunt institutio Sacramentorum, præsertim Eucharistiæ; modus et ratio justificandi peccatores : divisio et missio Apostolorum in tales ac tales provincias; ordo hierarchicus Apostolorum, Sacerdotum, Diaconorum, aliorumque ministrorum Ecclesiæ; vocatio Gentium : de qua proprie hic loquitur Apostolus.

Ubi Nota, licet Chrysost. et Theophyl. dicant angelos ignorasse quod Gentes vocandæ essent ad christianismum, donec eas vocari à Paulo et Apostolis viderunt; tamen non videri dubium qui in genere hoc angeli cognoverint; sic enim Isaias et Prophetæ id cognoverunt, ergo et angeli, qui vel hoc revelarunt Prophetis, vel ex vaticiniis Prophetarum tam claris id facile intellexerunt. Quod ergo Apostolus hic ait eos illud non cognovisse, intellige eo modo quo v. 5. negavit Prophetas id cognovisse, scilicet in particulari, clare et distincte v. g. quomodo vocandæ essent Gentes, an simul cum Judæis, an in locum Judæorum, cum illi respuissent Evangelium, et à Deo rejecti essent; quo ordine, per quos quibus modis et mediis : hoc enim ante angelos passim cognoverunt ex Dei revelatione Apostoli, præsertim Paulus, tum ab initio conversionis suæ, quando ante alios Apostolos electus fuit à Deo declaratus doctor Gentium Actor. 9. v. 15. tum potius et plenius, quando proxime mittendus ad Gentes raptus fuit in tertium cœlum; ut dixi 2. Corinth. 12. Ita Hieron. Ambros. Anselm. Theophyl. Chrysost. *Paulus*, inquit Chrysost. *angelorum Evangelista hic eos illuminavit :* et D. Thomas opusc. 1. cap. 26. ex Cyrillo docet, prædicante Paulo angelos didicisse circumstantias Evangelii et vocationis Gentium.

Nota Secundo, hæc dici contra Simonem Magum, qui nimis angelis tribuens, docebat eos esse adorandos quasi ipsi mysterii redemptio-

nis nostræ conscii et mediatores fuissent, de quo Coloss. 2. v. 18.

MULTIFORMIS SAPIENTIA DEI,] πολυποίκιλος, id est, *multivaria*, sive valde et multipliciter varia. Aliqui legunt παμποίκιλος, *omnivaria*, maxime varia sapientia Dei; ut ea non solum varia sit, sed et multa varietate distincta. Ita Hier. *Respice, inquit, cunas Christi, vide pariter et cœlum. Vagientem in præsepi intuere infantem: sed simul angelos ausculta laudantes, Herodes persequitur, sed adorant Magi. Ignorant Pharisæi, sed stella demonstrat. Baptizatur à servo, sed vox desuper Dei intonantis auditur. Aquis mergitur, sed columba descendit, imo Spiritus in columba. Ad passionem venit, et pati timet, sed vult transire calicem; et Petrum, quia calicem timebat, accusat. Quid hac stultitia prudentius, varietate distinctius, sapientia obscurius, quam fecit Deus in Christo Jesu Domino nostro?* Hactenus Hieronymus. Proprie tamen Apostolus respicit ad sapientiam Dei, quam variis modis ostendit in vocatione Gentium, reprobatione Judæorum, modo et ordine eas vocandi, ut dixi §. præced. et c. 1. v. 11.

11. SECUNDUM PRÆFINITIONEM SÆCULORUM,] κατὰ πρόθεσιν, id est, ut Hier. *secundum propositum sæculorum*, id est, à sæculis, vel ante sæcula factum. q. d. Secundum decretum æternum, quo proposuerat, decreverat, præfinierat Deus hoc facere et exequi. Unde Syrus vertit, *quæ futura erat à sæculo, facta vero est in Ieschua Domino nostro.*

Secundo, *Secundum præfinitionem sæculorum*, id est, quam fecit de sæculis futuris, de serie sæculorum, deque hominibus, qui quolibet sæculo à primo usque ad ultimum sunt futuri, scilicet præfiniens sæculum status innocentiæ, deinde sæculum legis naturæ, tertio sæculum legis Mosis, quarto sæculum legis Christi et gratiæ, decernensque et præfiniens in eo omnes omnium illius temporum gentes et nationes successive vocare ad fidem et salutem per Christum; et hoc est, quod ait, *Quam fecit in Christo Jesu.* Rursum præfiniens primo sæculo legis naturæ vocare ad se omnes Gentes, secundo per Mosen solos Judæos relictis Gentibus, tertio per Christum solas fere Gentes, quas hactenus vocare neglexerat, et vice versa negligere Judæos incredulos: hic enim fuit circulus et conversio sæculorum quoad fidem, gratiam et salutem, et quasi annus sæcularis et circularis. Dei Ita Chrysost. et Theoph. Hic secundus sensus est pulchrior et aptior; in eo enim proprie spectatur multiformis et varia sapientia Dei. Ab hac multitudine et varietate cognitionis et sapientiæ, Christus ipse vocatur πολυόφθαλμος, id est *multioculus*, et Cherubim, inquit Anastasius Sinaita lib. 1. Hexameron.

QUAM FECIT IN CHRISTO JESU.] Pronomen *quam*, referre potest Primo, *Ecclesiam;* Secundo, *sapientiam*, ut Hieronymus; Tertio et planissime, *præfinitionem.* q. d. Hæc præfinitio sæculorum jam dicta, facta est per Christum et Christi merita. Hinc patet quod dixi c. 1. non tantum fidem et gratiam, sed et prædestinationem ipsam æternam, quæ est in mente Dei (hæc enim est præfinitio, de qua hic Apostolus) factam esse ex meritis Christi prævisis q. d. Apostolus, Quod primo sæculo vocarentur omnes Gentes ad salutem, secundo Judæi, tertio Gentiles, id factum ex meritis Christi prævisis, ob quæ Deus decrevit, ad æterno prædestinare, vocare, justificare et glorificare credentes in Christum, sive Judæos, sive Gentes, quolibet sæculo.

12. IN QUO (per quem, scilicet Christum) HABEMUS FIDUCIAM, græce παῤῥησίαν, id est, ut Syrus, audaciam libere loquendi, libertatem evangelizandi. q. d. Cujus, scilicet Christi ope audacter, libere et intrepide evangelizo. Secundo, melius hic Noster vertit *fiduciam*, qua animus per Christum peccatis expiatus, et innocenter jam vivens, bene sibi conscius, confidit se esse in gratia et amicitia Dei. Unde cum dixisset, *In quo habemus fiduciam;* hujus fiduciæ effectum subdit, ET ACCESSUM IN CONFIDENTIAM,] ut scilicet confidenter quasi amici, imo quasi filii accedamus ad Deum Patrem, dicamusque *Abba Pater.*

PER FIDEM EJUS.) Refer non tantum ad *in confidentia.* q. d. In confidentia, cujus principium et origo est fides Christi: sed potius ad *fiduciam et accessum.* q. d. Fiduciam et fiducialem accessum habemus ad Patrem per fidem Christi, quâ remissionem peccatorum et justitiam assecuti confidimus nos esse in Dei gratia et favore, et confidenter ac Deum quasi patrem amantissimum accedimus, fides enim parit hanc fiduciam et confidentiam. Ita Chrysost. Theophyl. et Græci.

13. PROPTER QUOD,] quia scilicet habemus hanc fiduciam et accessum ad Deum Patrem nostrum, qui potentissimus est, ut in omnibus tribulationibus nos roboret, easque propulset.

PETO NE DEFICIATIS IN TRIBULATIONIBUS MEIS.] Græce, μὴ ἐκκακεῖν, id est, *non deficere*, non lassescere, non segnescere, quod Primo, potest referri ad primam personam, quasi Paulus de se dicat, Peto et oro Deum ne ego deficiam in tribulationibus, ne iis vincar et cedam. Ita Hieron. et Syrus. Secundo, noster Interpres refert ad secundam personam: ne vos, scilicet, ô Ephesii, deficiatis et cadatis animo, videntes me tribulari et vinciri, PRO NOBIS,] quia scilicet vobis aliisque Christum et salutem evangelizo. Hæc secunda versio verior est: magis enim Ephesiis pusillis et novellis in fide timebat Apostolus in persecutione, ne animis caderent, quam sibi, qui quasi generosus pugil et athleta Christi in ea solet gloriari.

Nota. *Peto* non à Deo, sed à vobis: græce enim est αἰτοῦμαι, id est peto, posco, exigo. Unde S. Augustinus serm. 7. in hæc Apostoli verba: *Peto, ait, à vobis propter arbitrium voluntatis; sed quia hœc infirma est, Deum rogo, ut idem det vobis propter auxilium majestatis.* Unde subdit Apostolus: *Hujus rei gratia flecto genua ad Patrem.*

QUÆ EST GLORIA VESTRA.] q. d. Quod ego Apostolus et præceptor vester dignus sim tanta pro Christo et vestra salute pati; non turbari, non animis cadere, sed exultare et gloriari debetis. Ita Chrysost. hæ siquidem passiones stigmata sunt et insignia Christi, Galat. 6. v. 17. suntque præludia martyrii.

14. HUJUS REI GRATIA.] Redit post longum hyperbaton (quo à versu secundo hucusque abreptus fuit in Dei dignationem, et beneficium vocationis Gentium) ad versum primum, ut ibi dixi.

FLECTO GENUA AD PATREM,] flexis genibus in signum reverentiæ et humilitatis oro et obsecro Deum Patrem. Est metalepsis.

15. Ex quo omnis paternitas in coelis et in terra nominatur.] Nota. Sicut græce à πατὴρ πατριὰ, et syre ex אב ab אבהותא abahuta : ita latine à pater, *paternitas* dicitur et derivatur. Unde recte, quidquid cavillentur Erasm. et Beza, Interpres noster novum nomen πατριὰ, novo Latino nomine *paternitas*, vertit, et ita verterunt S. Hier. Damasc. 1. de Fide cap. 9. Syrus, interpres Theophylacti, et alii qui Græcæ linguæ fuerunt peritissimi.

Unde primo, Damascenus sic explicat : *Nomen paternitatis ex divinis ad humanos patres translatum est.* Quod intellige metonymice, *nomen*, id est, res nomine paternitatis significata, sive ipsa paternitas, quæ est in hominibus et creaturis, descendit à Deo Patre, qui primus increatus et immensus Pater ipsis suam paternitatem communicavit, ut et ipsi fierent et dicerentur patres; nam nomen ipsum patris prius hominibus imposuerunt homines, et inde idem transtulerunt ad divina, et ad deum Patrem : ex humanis enim, utpotè sibi notioribus, homines imposuerunt nomina divinis, ut passim alii Patres et doctores docent. Non ergo de nomine Patris, sed de re hoc nomine significata intelligendus est Damascenus. Et hoc est quod docet D. Thomas et Scholastici, paternitatem omnem creatam derivari ab increata, quæ est in Deo Patre. Huc accedit S. Hieron. *Sicut*, inquit, *solus bonus* (Deus) *bonos facit, et solus immortalis immortalitatem tribuit, et solus verus, veritatis nomen impertit : ita solus Pater, quia creator est omnium, et universorum causa substantiæ, præstat ceteris ut patres esse dicantur. De terrenis cœlestia contemplemur. Adam quem primum plasmavit Deus, et creator ipsius, et pater fuit, certe Deo patri scit se debere quod substitit. Rursum hi qui geniti sunt ex Adam, patrem illum intelligunt, ex quo orti sunt. Unde Lucæ* 3. *ait Script. Filii Seth, filii Adam, filii Dei; ut paternitatis in terra vocabulum à Deo primum ortum esse monstraret.* Et inferius : *Ex eo quod Deus Pater Domini nostri Jesu Christi juxta substantiam pater est, et unigenitus non est adoptione filius, sed natura, ceteræ quoque creaturæ, paternitatis nomen adoptione meruerunt.* Addit. S. Hieron. dici : *Ex quo omnis paternitas nominatur, non vero nata est. Aliud est enim appellationem paternitatis mereri; aliud naturæ habere consortium.* q. d. Ipsa increata et divina Dei paternitas nobis communicari nequit, sicut nec ipsa Dei essentia : sic enim vere et proprie essemus dii ; sed tantum participatio quædam tenuis ejusdem, ex qua fit ut patres nominemur sicut et Deus, sed analogice et participative. Igitur ex prolixo discursu S. Hier. et ceterorum hanc colligas sententiam : Paternitas, inquit, in cœlis est generatio Filii, paternitas in terra est generatio hominum et animalium, quæ omnis à Dei paternitate manat : omnes enim ab eo vim habent generandi, ut sint et nominentur patres.

Dices, in cœlis nulla est paternitas quæ à Dei paternitate descendat. Respondet S. Hieronymus, angelos æque ac homines habere sui generis principes, quos Patres gaudent appellare : princeps enim est et dicitur subditorum pater, et principatus est quædam paternitas. Sic servi Naaman eum vocant *patrem*, id est, dominum et principem, 4. Reg. 5. v. 13. Sic *Patres* Latinis vocantur senatores, imo Romani eos fere vix alio nomine compellabant quàm Patres conscripti. Hic sensus est oppositus, sed non proprius et adæquatus.

Unde Secundo. Nota cum S. Hieronymo, S. Paulum Græcum πατριὰ, quod Noster vertit *paternitas*, accepisse à septuag. qui hoc nomine solent vertere Hebræum משפחה *mispacha*, id est familia, vel tribus, (has tribus Septuag. alibi vocare solent φυλὰς) quæ ab uno capite et parente descendit : quia enim duodecim filii Jacob apud Judæos capita et patres fuerunt duodecim familiarum et tribuum à se descendentium ; hinc Septuag. tribum à quolibet hoc patre descendentem vocant πατριὰν, et à πατριὰ vocant Patriarchas ipsos tribuum patres et primos progenitores : q. d. τῆς πατριᾶς ἀρχας, id est, tribus principia. Itaque πατριὰ sive *paternitas*, aut, ut vertit interpres Chrysostomi, paterna cognatio, est familia vel tribus aut gens, quæ ab uno communi patre prognata est, quam Hieronymus contra Helvidium parentelam vocat, et ita vertit hic Vatablus. Sic noster Interpres retinens Græcum πατριὰ psal. 95. vers. 7. vertit, *Afferte Domino patriæ*, id est familiæ, tribus, stirpes, *gentium, afferte Domino gloriam et honorem. Paternitas* ergo non sumitur hic pro relatione patris in abstracto, quam Philosophi paternitatem vocant : hæc enim græce, Damasceno teste loco citato, potius πατρότης quam πατριὰ dicenda esset ; sed metonymice *paternitas* hic idem est quod parentela, quæ ab eodem patre, vel paternitate descendit, sunt enim quasi correlativa pater sive paternitas, et parentela unumque includit alterum; pater enim est parentelæ pater, et parentela est patris parentela. q. d. Apostolus : Deus Pater non tantum Christi, sed et omnium est pater, tam hominum quam angelorum, ita ut Deo communi parente affines sint Judæi et Gentes, homines et angeli : ipse enim pater est omnium familiarum, non solum corporalium, sed et spiritualium, puta Seraphim, Cherubim, Thronorum, et ceterorum ordinum. Licet enim hæ familiæ suos proprios et distinctos habeant patres et principes ; omnes tamen communem patrem et principem habent Deum, à quo omnes descendunt : ideoque Deo Patri non tantum paternitas et generatio æterna, respectu filii sui ; sed et temporalis, per creationem in omnes cœlestes et terrestres tribus et cognationes convenit, ac consequenter ab omnibus in cœlo et in terra quasi Pater est nominandus, celebrandus (ut dixi cap. 1. vers. 21.) colendus et redamandus. Ita Chrysostom. Theophyl. Theodor. Œcumenius, imo et S. Hieronymus.

Nota Tertio. Apostolus unum Deum Patrem opponit multis principiis et diis Simonis Magi et Hesiodi (qui suam Theogoniam, id est deorum generationem, conscripsit) aliorumque Poetarum et Philosophorum Gentilium. Rursum, ne Judæi jactent Deum verum suum esse Deum, non Gentium, Gentesque alium debere quærere Deum; Apostolus eos retundens, Dicit Deum esse patrem communem omnium tam Gentium, quam Judæorum : ac proinde non mirari debere Judæos, si Gentes, æque ac Judæi jam à communi parente ad salutem per Christum Christique Apostolos vocentur, et vicissim Gentes fidenter æque ac Judæos ad Christum et Deum quasi ad communem parentem accedere debere.

Nominatur.] Id est existit suum, habet esse et suam originem, derivatur et descendit; ut jure

à Deo Patre nomen accipere, et ab eo nominari possit familia, tribus vel parentela Dei, quæque Deum habet patrem, à quo quasi à primo exemplari et efficiente omnes familiæ et parentelæ, omnesque familiarum patres et capita, omnis denique generandi vis, fœcunditas et paternitas tanquam à patre omnium magno et universali profluit et dimanat: sic enim Hebræi metonymice *vocari* aut *nominari* sumunt pro esse. Sic Isaiæ 7. v. 14. Christus dicitur vocandus Emmanuel, id est, erit Emmanuel, quia nobiscum erit Deus, quod significat Emmanuel. Sic Isaiæ 8. 3. Christus dicitur vocandus *Accelera spolia detrahere festina prædari*, id est, celer erit dæmonum et hostium suorum spoliator, eorumque festinus prædator. Nec enim hæc duo nomina Christo imposita, Christumque ita nominatum uspiam legimus, rem autem utroque nomine significatam Christo convenire notissimum est.

16. Ut det vobis secundum divitias gloriæ suæ, id est, gloriosæ gratiæ suæ, virtute (græce δυνάμει, id est, *fortitudine*, constantia et robore spiritus contra omnes persecutiones et tentationes) corroborari, scilicet ut corroboremini in infirmitate naturæ vestræ, per Spiritum ejus in interiorem hominem,] ut interior homo, id est, mens gratia et spiritu Dei regenerata (hic enim ab Apostolo vocatur *interior homo*, ut dixi Rom. 7. 22.) in eadem gratia, et spiritus fortitudine crescat.

Nota. Præpositio *in* cum accusativo significat augmentum. Sic dicimur ire de virtute in virtutem: sic dicitur justitiam Dei in Evangelio revelari ex fide in fidem. Vide dicta Rom. 1. 17. Regia tamen Biblia, et alia nonnulla legunt, *in interiori homine:* et sic Græcum εἰς cum accusativo sæpe sumitur pro ἐν, id est *in*, cum ablativo. Tumque planus est sensus, ut scilicet optet eos corroborari in interiori homine, id est in mente, intellectu, voluntate, ceterisque internis animæ viribus et potentiis: hæ enim, vel potius homo, quatenus iis constat iisque vivit, dicitur homo interior: sicut è contrario exterior dicitur idem homo, quatenus sensibus membrisque externis constat, vivit, iisque operatur indulget. Hoc ergo sensu homo exterior et interior sumitur naturaliter; priore vero sensu sumitur supernaturaliter. Vide dicta 2. Cor. 4. v. 16.

17. Christum habitare repete, *det vobis Deus* Pater, ut Christus habitet, per fidem, etc.

In charitate radicati et fundati,] supple, *ut sitis;* alias dicendum erat, *Radicatis et fundatis.* Verum Romana et Anselm. jungunt hæc sequentibus sic: *In charitate radicati et fundati, ut possitis comprehendere*, etc.

18. Ut possitis comprehendere, id est animo concipere et intelligere, cum omnibus sanctis,] id est Apostolis, ait Ambrosius, Prophetis et Christianis, tum militantibus hic adhuc, tum potius in cœlo triumphantibus, Deique visione beatis.

Quæ sit latitudo, et longitudo, et sublimitas, et profundum.] Nota Primo, Apostolum hic cum dimensionibus jungere differentias positionum: nam res tantum sunt dimensiones, longitudo, latitudo, crassities, altum vero et profundum respondent sursum et deorsum, quæ sunt differentiæ positionum; crassum ergo hic resolvitur in altum et profundum quasi in sua extrema. Itaque hæc quatuor jungenda et distinguenda sunt, non uti sunt in corpore, sed uti sunt in domo, ubi profundum sunt fundamenta, altitudo est tectum, longitudo est longius latus vel paries, latitudo est brevius latus.

Nota Secundo, Apostolus videtur perstringere fabulas hæreticorum et poetarum, uti deorum βάθος sive profundum Hesiodi, et dimensiones Christo ab Elxai affictas: de quibus Epiphan. lib. 1. c. 19. et 30. *Elxai*, ait, *describit Christum esse quamdam virtutem mensura viginti quatuor schænorum in longitudinem, id est, milliariorum nonagintasex, in latitudinem schænorum sex, id est, milliariorum vigintiquatuor, et crassitiem similiter emetitur, et pedes, et fabulamenta reliqua.* Tales etiam fuerunt triginta Æones Valentinis, q. d. Apostolus: Poetæ, Valentinus et hæretici jactant suum deorum βάθος, id est *profundum*, suum πλήρωμα, id est *plenitudinem*, longitudinem, latitudinem, altitudinem; sed fabulose: ergo vero hæc ipsa in Christo Christianorum Deo esse prædico et demonstro.

Nota Tertio, Scripturas generalissime capiendas esse; quia auctor earum Spiritus Sanctus uti amplissimum habet intellectum et conceptum, ita et locutionem. Unde varios intendit sensus etiam litterales, si rei locoque conveniant, maxime si subordinati sint et connexi, omnesque in unum quasi scopum conspirent et dirigantur. Ita S. August. l. 12. Confess. c. 31. Unde Apostolus generatim et indeterminate dicit: *Quæ sit latitudo, longitudo, sublimitas et profundum*, non explicans, nec determinans cujus rei intelligat longitudinem, latitudinem, etc. Quare hunc locum varie admodum et multipliciter explicant Patres, omnesque probabiliter. Vide hic fœcunditatem. S. Scripturæ.

Dico ergo Primo. Apostolus loquitur hic de beneficio œconomiæ et redemptionis Christi, qua non tantum Judæos, sed et Gentes omnes vocavit ad salutem, gratiam et beatitudinem, vultque hac phrasi significare quam magnum fuerit hoc mysterium Christi, quamque omnibus numeris et partibus absolutum: sequitur enim, *Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi.* Christi ergo vel charitatis Christi dimensiones hic describit. Idem patet ex anteced. vers. 3. 4. 6. 8. 11. et ceteris, quibus non facit aliud, quam hoc sacramentum et mysterium Christi deprædicare et admirari. Unde patet, hunc sensum esse genuinum et proprie intentum ab Apostolo. Ita Chrys. Theophyl. Theodor. Œcumen. Si singula velis singulis adaptare, ita poteris: *quæ sit latitudo*, id est, quam late se extendat hoc mysterium, charitas et beneficentia Christi, videlicet ad omnes gentes et homines, qui ante legem, in lege, post legem, fuerunt, sunt et erunt; *quæ longitudo*, id est, quam longe mysterium hoc prædefinitum fuerit, scilicet ab æterno; *quod sit profundum*, id est, quam profunde, nimirum ad inferos, virtus Christi se extendat; *quæ sit sublimitas*, id est, quam sublimiter, puta super omnes cœlos, primitias nostras in se Christus evexerit nosque evehet. Ita Œcumen.

Possunt Secundo, hæ dimensiones accipi de Christo qua Deus est: unde sequitur, *Ut impleamini in omnem plenitudinem Dei.* ubi græce est πλήρωμα, quod erat unum ex Æonibus, sive diis Valentini, cui suum verum πλήρωμα, id est plenitudinem Dei, opponit Apostolus: licet enim omnes dimensiones in Deo unum sint, una sci-

licet immensitas, sitque Deus quasi sphæra quædam intelligibilis sine dimensionibus, ut explicat Ambros. Unde etiam Empedocles rogatus quid esset Deus, respondit: Est circulus cujus centrum est ubique; circumferentia nusquam; quia scilicet Deus ubique est totus nullo tamen cœli terræve ambitu concluditur, sed super cœlos per immensa illa spatia vacua in immensum se porrigit ejus immensitas. Hinc recte eam describens Job cap. 11. v. 8. *Excelsior*, inquit, *cœlo est, quid facies: profundior inferno, et unde cognosces? longior terra mensura ejus, et latior mari.* Et sic Ambr. hic per longum, latum, sublime, profundum intelligit immensitatem Dei. Has tamen dimensiones in Deo distinguere possumus per analogiam et similitudinem ad creaturas, seu ita ut illæ in creaturis distinguuntur: et sic Dei longitudo est æternitas, latitudo est omnipotentia, ut D. Thom. vel ut Bernardus et Gregor. est charitas; sublimitas est Dei majestas, profundum est abyssus judiciorum et sapientiæ Dei. Ita Anselm. D. Thom. Cajetan. Et pulcherrime S. Bernard. lib. 5. de Consider. in fine, *Divina*, ait, *essentia, res una cum sit, est tamen longitudo propter æternitatem, latitudo propter charitatem, sublimitas propter majestatem, profunditas propter sapientiam, hæc quadriga Dei, comprehendimus hanc duobus brachiis, timoris, et amoris; timor sublimi et profundo, amor longo latoque respondet, vel quatuor virtutibus: longitudinem enim tenemus et comprehendimus perseverantia, latitudinem charitate, majestatem veneratione et adoratione, sapientiam et abyssum judiciorum timore et humilitate. His etiam quatuor species contemplationis respondent: longitudinem enim comprehendit meditatio promissorum, latitudinem recordatio beneficiorum, sublimitatem contemplatio majestatis*, *profundum inspectio judiciorum.* Hæc Bernardus, Paulo aliter S. Gregorius 11. Moralium. c. 10. et 11. in illud *Excelsior cœlo*, etc., per latitudinem, accipit charitatem Dei, per longitudinem, longanimitatem; per sublimitatem, incomprehensibilitatem Dei, qua à Sanctis in cœlo, licet clarissime visus, nequit comprehendi, per profundum, incomprehensibilitatem judiciorum Dei in puniendis damnatis.

Potest Tertio, hic locus accipi de dimensionibus crucis: fuit enim crux instrumentum redemptionis Christi. Ubi Nota. Tres lineæ recte tantum esse possunt, quæ perpendiculariter, id est, ad angulos rectos sese invicem intersecant, scilicet, duæ in plano jacentes, et tertia illis insistens, et utramque in concursu penetrans in profundum, sive deorsum versus. Et hæ tres lineæ faciunt trinam crucem: reliquæ enim præter has tres laterales lineæ sese intersecantes angulos faciunt non rectos, sed acutos. Et hinc Mathematici tres dimensiones, sive quantitatis species collegerunt, longum, latum, crassum vel profundum, quod hic habet Apostolus, ut recte noster Clavius in 1. Euclidis annotavit; hæ ergo dimensiones sunt per trinam crucem. Unde et hic apte de cruce Christi, et de ea explicari possunt.

Pro quo rursum Nota Greg. Nyssenus orat. 1. de resurrect. vult Apostolum alludere ad quatuor cornua crucis, summumque cornu dici altitudinem, imum dici profundum, et transversum unum dici longitudinem, alterum latitudinem Addunt Basilius Damasc. et Sedul. apud Jacobum Gretser. lib 1. de Cruce cap.3. causam, cur quatuor has dimensiones et cornua crux habuerit, ut scilicet significaretur, quatuor orbis plagas totumque terrarum orbem ad crucem seu pertinere, seu vocari. Ideoque Nissenus crucem vocat *universitatis vinculum.* Unde Secundo, Sedulius, *Summum crucis sive altitudo*, inquit, *est Oriens; profundum sive imum, est Occidens; cornu dextrum, est Septentrio; sinistrum, est Meridies.* Tertio et optime, longitudo est hastile crucis, latitudo est minus lignum transversum pro brachiis; altitudo accedit, si crucem erigas (est enim altitudo summitas crucis erectæ) profundum est imum crucis in terra defossum. Sic fere August. in psal. 103. et epist. 102. *Erat*, ait, *latitudo in qua porrectæ sunt manus, longitudo à terra surgens, in qua erat corpus infixum, altitudo ab illo devexo sursum quod eminet* (in hoc tantum nonnihil à nobis differt Aug.) *profundum ubi fixa erat crux, et ibi spes omnis vitæ nostræ.* De cruce ergo hunc Apostoli locum accipiunt S.Hier. Nys. Beda, Ansel. et pulcherrime Aug. serm. 7. de Verbis Apostoli.

Idque Primo litteraliter juxta sensum genuinum quem primo loco dedi, ut longitudo crucis sit æterna ejus prædestinatio; latitudo sit vis ejus et virtus, quæ ad omnes omnium temporum homines se extendit; profundum sit, quod vis crucis ad infernum descendit, cum animas patrum è limbo et Purgatorio liberavit; sublimitas sit, quod easdem, aliasque complures in cœlum subvexerit.

Rursum juxta secundum sensum de Christo Deo datum possumus eadem, quæ ibi dixi, cruci adaptare, ut scilicet communicationem idiomatum Dei in Christo homine crucifixo spectemus, et admiremur in cruce Dei longitudinem, id est, æternum decretum, latitudinem, id est, charitatem et potentiam; altitudinem, id est, majestatem, profundum, id est, sapientiam, seu hæc omnia quasi cruci affixa, quia eadem cum Deo crucifixa. Adhæc, Deum communicasse cruci suæ longitudinem id est æternitatem, ut virtus crucis æterna sit, et quod multi volunt, ut crux Christi quasi trophæum in cœlis in æternum perduret, quodque sic Deus quasi æternarit suam crucem: sic etiam Deum cruci communicasse suam latitudinem, id est potentiam; quia per infirmitatem crucis et mortis potentissimos hostes vicit et contrivit: sic communicasse suam sublimitatem, id est majestatem, ut scilicet crux ab omnibus adoretur: sic suum profundum, id est sapientiam; quia non potentia, sed summa æquitate, mira arte et sapientia adinventa, scilicet in carne assumpta crucem et mortem subiens, Christus satisfecit Deo pro nostra offensa, sicque per crucem redemit hominem: ut qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur.

Secundo, proprie hæ dimentiones crucis ut crux est, accipi possunt, quia enim v.13. Ephesiis dixerat Apostolus, *Ne deficiatis in tribulationibus meis*, sed in iis, ut ait v. 16. *virtute corroboremini:* hinc stimulum eis addit proponens Christi exemplum, q. d. Oro Deum ut in vestra cruce et tribulatione det vobis cogitare, ac mente comprehendere crucis Christi (ut ea vos solemini et animetis) profundum, id est, intentionem dolorum et ignominiarum Christi crucifixi, et longitudinem, qua scilicet per triginta quatuor annos, quibus vixit, hanc crucem, hos dolores, vel in corpore, vel in animo, vel in

spiritu eos sibi imminere prævidens passus est: et latitudinem, qua scilicet omnibus membris, et animæ potentiis, ab omni hominum genere, imo à Deo et angelis, à quibus fuit derelictus, et omnia pœnarum genera passus est Christus, omnibusque bonis et fortunæ, et famæ, et honoris, et vitæ est spoliatus: et sublimitatem; qua Christus crucifixus sublimi consideratione, et perfectissima cognitione tum Dei offensi, tum gravitatis offensæ nostræ; tum crucis, pœnarum sibi suæque personæ, vel illatarum, vel inferendarum, tum plurimorum damnandorum, quibus omnes sui dolores inutiles futuri erant, non solum in cruce, sed et tota vita gravissime doluit, et discruciavit se.

Unde tropologice, hæc in nos derivans Ansem. lib. de Mensuratione crucis sub finem: *Crux*, inquit, *est cruciatus cordis quod Deo non melius serviamus. Debemus ergo habere cruciatum, quod non tantum*, inquit, *humiliamur ó Domine quantum debemus, et hoc est profundum crucis; quod non tantum laudamus, et amamus te, quantum bonitas tua exigit, et hæc est sublimitas; quod non sumus tam fideles, ut alios ad tuam laudem trahamus, et hæc est latitudo; quod non semper continuamus laudem tuam, et hæc est longitudo.*

Tertio, Moraliter hæ dimensiones crucis accipi possunt cum S. Augustino, ut longitudo crucis tum Christi, tum nostræ sit perseverantia, latitudo sit charitas, sublimitas sit religio, spes, amor, oratio, et omnis cum Deo communicatio et conjunctio, profundum sit arcanum prædestinationis, cur crux uni prosit, alteri non: unde oritur timor et humilitas profunda. Hæ tres expositiones de cruce possunt accommodari pari modo aliis duabus expositionibus jam dictis, et duabus sequentibus, quartæ scilicet et quintæ jam dicendis.

Igitur potest Quarto, accipi hic locus de dimentionibus spiritualis ædificii, id est, de quadruplici perfectione tum Ecclesiæ Christi, tum animæ cujuslibet Christianæ, tum Charitatis, et consequenter cujuslibet virtutis Christianæ: præcessit enim, *In charitate radicati et fundati, ut possitis comprehendere*. Et, *Christum habitare per fidem in cordibus vestris*, ut scilicet eo referantur hæ dimensiones. Unde de hoc ædificio. c. præced. v. 29. dixit, *Superædificati super fundamentum Apostolorum*, etc., et rursum de eodem agit cap. seq. v. 12. et 16. Ita S. Hier. August. Anselm. Gregor. hom. 6. in Ezechielem in fine. Ecclesiæ ergo dimensiones hæ sunt: altitudo ejus, est cœlum, sive cœlestis et beata Jerusalem; profundum ejus, est infernus: hic enim est Ecclesiæ carcer, cujus sunt patres limbus et Purgatorium; longitudo Ecclesiæ est, quod sit omnium temporum et sæculorum; latitudo est, quod sit omnium terrarum et gentium. Vel mathematica, ut S. Hieron. Ecclesiæ longitudo est ejus diffusio, qua ab Oriente in Occidentem; latitudo, qua à Meridie in Septentrionem porrigitur

Rursum, ut Anselmus, spiritalis Ecclesiæ longitudo, est spes longanimis; latitudo, est charitas; altitudo, est vita cœlestis inter angelos: nostra enim conversatio in cœlis est; profundum, est fides, baptismus, et reliqua Eccles. Sacramenta. Pari proportione animæ longitudo est fides, latitudo est spes, altitudo est charitas, profundum et humilitas. Vel secundo, longitudo est perseverantia, latitudo charitas, altitudo est spes cœli, profundum est timor judiciorum Dei. Unde S. Aug. tom 10. homil. 3. inter 50. *Ego*, ait, *hæc Pauli verba sic intelligere soleo, in latitudine bona opera charitatis, in longitudine perseverantiam usque in finem, in altitudine spem cœlestium præmiorum, in profundo inscrutabilia Dei judicia, unde ista Dei gratia in homines venit:* ex quo oritur timor, humilitas, ac soliditas cujusvis virtutis.

Huc referri potest et altera Hieronymi expositio de novissimis; *Sublimitas*, inquit, *est cœlum, profundum est infernus, media longitudo, et latitudo est accessus ad unum vel alterum.*

Denique charitati hæc aptari possunt: de ea enim præmisit Apostolus, *In charitate radicati*, et de eadem subdit statim, *Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi*, quam scilicet Christus in se habet, Christianisque suis communicat. Unde hæc Vatablus sic explicat: *Quæ sit longitudo*, etc. id est, quam longa, lata, profunda et sublimis sit bonitas Dei. Charitatis ergo longitudo, est ejus continuatio, et constans perseverantia; latitudo, est extensio, qua se charitas ad omnes tam angelos, quam homines, tam inimicos quam amicos, omnesque creaturas extendit; profundum, est ejus intensio et fervor; altitudo, est ejus excellentia, et heroici actus, v. g. martyrium, quod est quasi apex charitatis, vel altitudo est ejus objectum, et elevatio, qua charitas ad unum Deum, quem diligit, se elevat, et sub eo cuncta contemnit. Hæc omnia pari ratione applices cuivis alteri virtuti Christianæ

Potest Quinto, accipi hic locus cum Anselmo, quasi anagogice (præcedens enim fuit quasi tropologia: sed ita, ut utraque, scilicet tam hæc anagogia, quam illa tropologia sit litteralis) de dimensionibus civitatis, et beatitudinis cœlestis, de qua Apoc, 21. v. 16. dicitur: *Longitudo, latitudo, et altitudo ejus, æqualia sunt*, sub altitudine etiam profundum accipe: longitudo enim significat æternitatem gaudiorum, latitudo extensionem, altitudo sublimitatem, profundum intensionem, et immersionem in abyssum divinitatis. Hæc æqualia sunt, quia æquo semper tenore durant. Unde hic ait Apostolus, *Ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis.* Hoc enim est Beatorum: et hæ dimentiones gaudiorum cœli apte respondent dimentionibus dolorum crucis Christi, de quibus diximus in tertio sensu. Ex cruce enim, charitate et meritis Christi omnes dimensiones jam dictæ dimanant. Quocirca Christi crux et merita earumdem sunt mensura, qua magnum illud ædificium mensuratur. Quocirca qui claram operum et meritorum Christi haberet cognitionem, uti habebat Paulus, ille recte comprehenderet multiplicem hanc latitudinem, longitudinem, sublimitatem et profunditatem. Hoc insinuat Paulus dum dixit. v. 8. *Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc, in Gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi.* Divitiæ enim Christi sunt merita, quibus nobis omnes has dimensiones gratiæ et gloriæ promeruit, ut recte annotavit Alcaz. Apoc. 21. 15.

Omnes hi sensus veri, omnes satis appositi videntur huic loco, et indefinitæ propositioni Apostoli. Unde videntur intenti omnes à Spiritu Sancto, et diversis Patribus suggesti: primus tamen maxime videtur genuinus. Sic ergo breviter et ordinate omnes complectere, et in unum

collige; ut sensus sit, loquaturque Apostolus de dimentionibus Christi, tum Dei, tum hominis, et peculiariter crucis ejus, itemque fructus ejus et conformitatis in nobis tum in hac vita, tum in futura : eædem enim sunt dimensiones Christi et Ecclesiæ, quæ Ecclesiæ et animæ cuivis fideli et sanctæ in Ecclesia à Christo sunt communicatæ.

19. SCIRE ETIAM SUPEREMINENTEM SCIENTIÆ CHARITATEM CHRISTI.] S. Aug. epist. 120. et Ambros. legunt, *cognoscere supereminentem scientiam charitatis Christi:* sed Græca et Latina Biblia habent *scientiæ*, non *scientiam.*

Secundo, S. Hieron. Erasm. et Vatabl. *scientiæ* accipiunt in genitivo, q. d. Oro Deum ut det nobis eximiam dilectionem cognitionis et scientiæ, ut aveatis scire et cognoscere mysteria fidei christianæ

Tertio et melius, alii passim *scientiæ* accipiunt in dativo; regitur enim à *supereminentem.* q. d. Charitatem, quæ supereminet et præstat scientiæ. Unde S. August. de Gratia et lib. arbitr. c. 19. *Cum*, inquit, *dicat Apostolus, Supereminentem scientiæ charitatem Christi, quid insanius quam putare ex Deo esse scientiam quæ subdenda est charitati; et ex hominibus esse charitatem, quæ supereminet scientiæ?* Ubi S. August. hunc locum de scientia et charitate in genere explicat. q. d. Apostolus : Charitas longe antecelli omnem scientiam; ut fusius docuit 1. Corinth. 13. Verum quia Apostolus non absolutè dicit *charitatem ;* sed limitat addens, *Charitatem Christi,* et quia toto hoc capite deprædicavit charitatem in Christo nobis exhibitam; hinc Quarto et simplicissime, *charitatem Christi,* id est quam Christus nobis exhibuit, vocat *supereminentem scientiæ*, id est, majorem quam ut sciri, intelligi et comprehendi possit. q. d. Charitas Christi tanta est, ut superet omnem humanam cognitionem et scientiam. Ita Theophyl. Œcum. et Ambros. qui ait : *Post Dei Patris infinitam et incomprehensibilem cognitionem, et inenarrabilem clementiam, Christi quoque nos vult agnoscere charitatem , quæ supereminens* (ita enim legendum videtur in Ambrosio, non autem, Supereminentis) *est scientiæ : quis enim potest colligere mysterii hujus charitatis rationem, ut et Deus hominis causa homo nascatur, deinde moriatur pro hominibus, pro servis dominus, pro creaturis creator, pro impiis pius?*

UT IMPLEAMINI IN OMNEM PLENITUDINEM DEI.] Primo, aliqui apud Theoph. et Œcumen. Plenitudo, Dei, inquiunt, est sacra Trinitas; Pater, Filius et Spiritus sanctus. q. d. Ut plene SS. Trinitatem, ejusque attributa, et dimensiones jam dictas cognoscatis; ametis, adoretis et colatis. Secundo et melius Theophyl. et alii, q. d. Ut sitis pleni omni sapientia, virtute et perfectione, maxime charitate qua plenus est Deus : seu, ut Dei cognitione, amore omniumque bonorum divinorum plenitudine impleamini.

28. EI AUTEM, QUI POTENS EST OMNIA FACERE SUPERABUNDANTER QUAM PETIMUS AUT INTELLIGIMUS.] Græce est clarior sensus et efficacior spiritus : τῷ καὶ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν, id est, *ei, qui potest super omnia facere ex abundanti super ea quæ petimus aut intelligimus*, id est, qui potest facere omnia melius, amplius eximie et abundantius quam petamus aut intelligamus. q. d. Spero quo Deus, qui tam liberalis est ut vota nostra superet, et hocce meum votum, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei, implebit et superabit; utque impleat et superet tacite cum rogo et obsecro. Nota miosin, *potens est*, id est, potest, et re ipsa facit, et facere solet. Simile est 2. Cor. 9, v. 8. ut ibi dixi.

SECUNDUM VIRTUTEM, QUÆ OPERATUR IN NOBIS,] κατα την δύναμιν, *secundum* vim *et potentiam*, id est gratiam et spiritum, qui nos potenter ad ardua virtutum opera impellit, q. d. Quod Deus potens sit, imo velit facere plura quam petam aut intelligam, patet ex tanta vi et potentia gratiæ ipsius, quam actu dat, quamque indies experimur super omnem spem et cogitationem nostram.

21. IPSI GLORIA IN ECCLESIA, ET IN CHRISTO JESU.] Græca non habent conjunctionem, et sicque plenior est sensus. q. d. Glorificetur Deus in vestra Ecclesia per Christum Jesum, à quo tanta bona tantasque gratias accepistis.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Altera epistolæ pars, scilicet ethica, qua hortatur Ephesios ad mores Christianos, ac imprimis ad unionem et concordiam, tum in fide, tum in charitate Christi; idque quinque argumentis.

Primum est, v. 4. quia sumus unum corpus, et unus spiritus in Christo.

Secundum ibidem, quia omnes ab eadem coeli bona quæ speramus, vocati sumus.

Tertium, v. 5. quia omnes unum habemus Dominum, unam fidem, unum baptisma.

Quartum, v. 6. quia omnes fratres sumus ejusdem Dei Patris.

Quintum, v. 7. quia Christus ascendens in coelum cuique suam gratiam distribuit, qua quisque contentus sit oportet, nulli invidens, nihil ambiens, deditque alios Apostolos, alios doctores, etc., ut singulos fideles, usque ad finem mundi quasi Christi membra perficiant; itaque totum Christi corpus, scilicet Ecclesia, in Christi fide, unitate et charitate crescat et compleatur.

Hinc vers. 17. hortatur eos ut damnata pristina cæcitate, et carnali immundaque vita Gentilium, veterem hominem exuant, novum in Christo induant, utriusque partes explicans v. 25. scilicet, ut deponant mendacium, loquendo veritatem; abdicent iram, furtum, sermonem malum, amaritudinem, etc., per benignitatem, misericordiam, et condonationem injuriarum.

1. Obsecro itaque vos ego vinctus in Domino, ut digne ambuletis vocatione,
qua vocati estis, 2. cum omni humilitate et mansuetudine, cum patientia,
supportantes invicem in charitate, 3. solliciti servare unitatem Spiritus in
vinculo pacis. 4. Unum corpus, et unus Spiritus, sicut vocati estis in una
spe vocationis vestræ. 5. Unus Dominus, una fides, unum baptisma.
6. Unus Deus et Pater omnium, qui est super omnes, et per omnia, et in
omnibus nobis. 7. Unicuique autem nostrum data est gratia secundum
mensuram donationis Christi. 8. Propter quod dicit: Ascendens in altum captivam duxit
captivitatem: dedit dona hominibus. 9. Quod autem ascendit, quid est, nisi quia et descendit
primum in inferiores partes terræ? 10. qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cœlos,
ut impleret omnia. 11. Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas,
alios vero Evangelistas: alios autem pastores, et doctores. 12. Ad consummationem sanctorum
in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi: 13. donec occurramus omnes in unitatem
fidei et agnitionis filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: 14. ut
jam non simus parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum,
in astutia ad circumventionem erroris. 15. Veritatem autem facientes in charitate, crescamus
in illo per omnia, qui est caput Christus: 16. ex quo totum corpus compactum, et connexum
per omnem juncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram uniuscujusque
membri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate. 17. Hoc igitur dico, et
testificor in Domino, ut jam non ambuletis, sicut et Gentes ambulant, in vanitate sensus sui,
18. tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei, per ignorantiam, quæ est in
illis, propter cæcitatem cordis ipsorum, 19. qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudi-
citiæ, in operationem immunditiæ omnis in avaritiam. 20. Vos autem non ita didicistis Christum,
21. si tamen illum audistis, et in ipso edocti estis, sicut est veritas in Jesu. 22. Deponere vos
secundum pristinam conversationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria
erroris. 23. Renovamini autem spiritu mentis vestræ, 24. et induite novum hominem, qui
secundum Deum creatus est in justitia, et sanctitate veritatis. 25. Propter quod deponentes
mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo: quoniam sumus invicem
membra. 26. Irascimini, et nolite peccare: sol non occidat super iracundiam vestram.
27. Nolite locum dare diabolo. 28. Qui furabatur, jam non furetur: magis autem laboret,

operando manibus suis, quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti. 29. Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat: sed si quis bonus ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus. 30. Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei: in quo signati estis in diem redemptionis. 31. Omnis amaritudo, et ita, et indignatio, et clamor, et blasphemia tollatur à vobis cum omni malitia. 32. Estote autem invicem benigni, misericordes, donantes invicem, sicut et Deus in Christo donavit vobis.

1. Obsecro itaque.] q. d. Quia Deus per Christum nos tantis beneficiis affecti, et vos, ô Ephesii, cum essetis Gentes, æque ac Judæos ad suam fidem, gratiam, gloriam vocavit, ut tribus præcedentibus capitibus ostendi: hinc par est, ut tantæ vocationi grati sitis, eaque digne et christiane vivatis, ac Deo sancte serviatis, quod ut faciatis, vos oro et obsecro.

Ego vinctus in Domino,] propter Dominum et Domini Evangelium. Vide can. 25. De dignitate et gloria horum vinculorum, vide hic Chrysost. Symbolice S. Hieron. *Corpus hoc, vinculum et carcer est animæ, è quo exire cupiebat Apostolus, et esse cum Christo.*

Ut digne ambuletis vocatione qua vocati estis.] Id est, ut vivatis digne ad spem, digne ad Christum, digne ad Ecclesiam, digne ad angelos, digne ad gloriam cœlestem; ad hæc enim omia vocati estis.

Nota *ambuletis*, id est conversemini: nam qui ambulat, gressus suos iterat et continuat, ut eodem passu et tenore in via cœpta progrediatur et pergat, itaque ambulet. Hinc *ambulare* Hebræis significat vivendi et agendi consuetudinem, vitæ tenorem, actionum mores.

Interrogabat se crebro S. Bernardus, *Bernarde ad quid venisti?* interroget se crebro Christianus: Ad quid Petre venisti, ad quid vocatus es? ambula digne vocatione tua, ambula digne nomine tuo. Vocatus est ad humilitatem, sobrietatem, sanctimoniam: noli superbire, inebriari, fornicari. Vocatus es ad opus: noli vacare otio. Vocatus es ad colendam vineam, id est animam tuam; vide ne illam, lolio et sentibus vitiorum, in gehenna exurendis repleas. Vocatus es ad bona opera; illis stude, mala fuge. A Christo Christianus appellaris, ut Christum Christianus imiteris: imitare Christum, vive ut Christus vixit, patere quæ Christus passus est.

2. Cum omni humilitate et mansuetudine.] *Qui terram*, inquit Hieron., *et cinerem se esse novit, et post paululum in pulverem dissolvendum, nunquam superbia elevabitur; et qui Dei æternitate perspecta breve, et pene ad puncti instar humanæ vitæ spatium cogitarit; ante oculos suos semper habebit interitum, et erit humilis atque dejectus* (unde et Anselmus, *Humilis*, inquit, *dicitur quasi humi alitus et mansuetus quasi manu assuetus et ductilis:*) *omnis autem humilitas non tam in sermone, quam in mente est, ut humiles nos esse conscientia noverit, et nunquam nos vel scire, vel intelligere, vel esse aliquid æstimemus*, hactenus Hier. Unde pro *humilitate* græce non est ταπέινωσις, id est, *humilitas*, utilitas, abjectio, sed ταπεινοφροσύνη, id est, *humilis de seipso sensus*, sive virtus, qua quis humiliter et modeste de se sentit, opposita superbiæ, quæ magnifice et arroganter de se sentit, magni sua æstimat, alios ac aliorum facta parvi pendit. Humiliatis filia est mansuetudo: qui enim humilis est, et mitis, mansuete cum omnibus agit ac loquitur.

Cum patientia,] μακροθυμία, id est *longanimitate*, qua homo fit lenis et lentus ad iram; hunc enim Hebræi vocant ארך אפים *erech appiam;* longum naribus, id est longum, sive lentum ad iram: ira enim vultu et naribus maxime se prodit. Amb. vertit, magnanimitatem: qui enim longus est, magnus est, et longanimitas est magnanimitas. Hinc, ut docet Seneca libro de Clementia, viri magnanimi et principes longanimes sunt, nulla re turbantur vel offenduntur, læsi non se vindicant, sed potius omnibus etiam hostibus clementiam exhibent: contra viles, plebeii, alii qui parvo et contracto sunt animo, parumque habent cerebri et judicii, rebus parvis, parva injuria, uno verbulo asperiore concitantur ad iram et vindictam, erumpuntque in jurgia et verbera.

Supportantes invicem, ut alter alterius mores ferat, licet sibi suæque conditioni dissimiles, licet rusticos, licet asperos, licet petulantes, licet morosos, licet iracundos, sicque alter alterius onus ferat, ut dixit ad Galatas c. 6. 2. idque in charitate.] id est, per charitatem.

3. Solliciti,] σπουδάζοντες, id est, *studentes*, studiose id agentes, magno studio huic rei incumbentes. S. August. l. 2. Contra litteras Petiliani c.69. legit, *sollicite agentes;* Syrus vertit, *satagite.*

Servare (ut servetis) unitatem Spiritus,] id est charitatem mutuam, cujus auctor est Spiritus sanctus, inquit Chrys. Secundo simplicius, *unitatem spiritus*, id est, unitatem mentis et animi, ut scilicet corporibus licet divisi et disparati mente tamen et animis conjuncti, uniti et quasi unum sitis. Hæc enim unio homines etiam debilissimos conservat, sicuti schisma fortissimos dissolvit: nam concordia res parvæ crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Vide quam unitati et concordiæ studendum sit, quamque cavendum sit schisma, docentem Chrys. in morali homil. 11. ubi inter cetera ait, schismatis peccatum ne martyrio quidem posse expiari, quod intellige, si in schismate manens quis pro fide occidatur, et Martyr fiat; tunc enim licet materialiter sit Martyr, formaliter tamen non est: martyrium enim requirit, ut Martyr sit in Ecclesia, nec ab ea per schisma se separet. Hanc pacis sollicitudinem tuebatur S. Bern. qui ad Abbatem Præmonstratensem ei offensum ob quemdam è suis monachis ab eo receptum, ita scribit ep. 252. in fine: *Ego*, inquit, *fratres quidquid faciatis, decrevi semper diligere vos, etiam non dilectus. Adhærebo vobis, etsi nolitis: adhærebo, etsi nolim ipse. Olim me alligavi forti vinculo, charitate non ficta, illa quæ nunquam excidit. Cum turbatis ero pacificus, conturbantibus quoque dabo locum iræ, ne diabolo dem. Vincar jurgiis, vincam obsequiis. Invitis præstabo, ingratis adjiciam, honorabo et contemnentes me. Et nunc tristis est anima mea, quod quacumque occasione offenderim vos, eritque tristis usque dum vestra indulgentia relevetur*, etc.

In vinculo pacis,] ἐν συνδέσμῳ της εἰρήνης, id est, ut

Erasm. *in colligatione* et concatenatione *pacis ;* S. August. *in conjunctione pacis.* Vinculum ergo hic non est unius, sed duorum vel plurium, quod scilicet duos vel plures vincit et connectit. Secundo, *in vinculo pacis*, id est, in vinculo quod est ipsa pax : pax enim quasi catena, imo quasi gluten, animos sibi invicem connectit, consociat, constringit et colligat.

4. Unum corpus : supple, est omnium fidelium, puta Ecclesiæ, cujus caput est Christus, et unus spiritus,] scilicet est, qui per singula membra hujus corporis, id est per singulos fideles, discurrens, singulis vitam et motum spiritualem adfert, ita Adamus. Secundo et melius, *unum corpus et unus spiritus*, supple sitis, ita Syrus, Theoph. Vatabl. et alii : omnia enim hæc non asserentis, sed exhortantis sunt. Unde subdit :

Sicut vocati estis in una spe vocationis vestræ. q. d. Ita servate unitatem spiritus, ut sitis quasi unum corpus et unus spiritus, ut videamini omnes esse unus homo, constans eodem corpore, eadem anima, eodem spiritu : *sicut vocati estis in una spe*, id est, ad unam eamdemque spem salutis, immortalitatis et gloriæ cœlestis : sic enim respublica et Ecclesia dicitur esse unus homo civilis, vel unum corpus civicum et politicum, quod eadem lege, concordia, charitate et spiritu unitur et animatur, atque ad eumdem finem, scilicet bonam beatamque vitam, tendit et conspirat.

Nota. Magnus stimulus ad unionem et concordiam est spes vocationis, qua omnes vocati sumus ad cernendam eamdem æternam hæreditatem Dei Patris. Cum ergo illa brevi fruituri simus, et à terra in cœlum vocemur, ibique amicissime, lætissime, felicissime in omnem æternitatem simul victuri sumus, quid hic de gleba terræ albæ vel rubræ litigamus? quin ad cœlum omnes simul connitimur? Si quis hanc spem aspexisset, si quis in cœlo consisteret cum beatis illis mentibus, et terram hanc exiguam dispiceret, exclamaret sane : Hoc est punctum quod inter mortales ferro et igne dividetur. O quam angusti sunt mortalium termini! quam angusti mortalium animi!

5. Unus Dominus, una fides, unum baptisma,] supple est, q. d. Omnibus Christianis unus est Dominus, una est fides Christiana, unum baptisma, quo renati et Christiani effecti sunt, cum ergo unum omnes habeamus Dominum, unam fidem, unum baptisma, quid restat nisi ut tot vinculis colligati, imo uniti, amemus, colamus et servemus hanc spiritus unitatem? Ita Parisis (quæ Christianissimi regis est regia) hoc unitatis tam regis et legis quam Dei et fidei emblema et symbolum portæ S. Antonii inscriptum visitur :

Un Dieu, une foy,
Un roy, une loy.

Nota primo. Deus Hebræis vocatur אדוני *Adonai*, id est Dominus, quia unus ipse est universalis et summus cœlis et terræ angelorum hominumque Dominus. Hinc Attalus Martyr à tyranno per contemptum rogatus, quod nomen Deus haberet? respondit : Qui plures sunt, nominibus discernuntur; qui autem unus est, non indiget nomine. Testis est Eusebius lib. 6. histor. c. 3.

Nota Secundo. Una est fides, quæ ad Deum et salutem nos ducit, non multæ : unus est Dominus, non multi ; plane ergo aberrant, et in errorem ac æternam perniciem abducunt Policiti et Libertini nostri, qui tam in fide Lutheri, Calvini, Mennoni, et quavis alia, quam in una vera Catholica Romana fide salutem suis promittunt, dummodo Christum redemptorem esse credant, et honeste vivant; certum enim est has non unam esse, sed alias et alias fides : Apostolus autem docet unam tantum esse fidem veram, quæ recta est ad salutem via. Unde sequitur, alias et diversas ab hac vera fide, imo illi contrarias, non fidem, sed perfidiam esse, quæ ducit non ad cœlum, sed ad gehennam.

Rursum, sicut unus Dominus noster et redemptor Christus divinitate et humanitate constat, ut qui vel deitatem, vel humanitatem, vel animam aut mentem, aut voluntatem humanam ei ademerit, hic unum hunc Dominum nostrum de medio tollat. Et sicut unum baptisma suis integratur partibus; ut qui non aqua, sed vino baptizare velit, aut non in nomine Trinitatis, sed solius vel Patris, vel Filii, vel Spiritus sancti aut in nomine angelorum ; hic unum et verum baptisma evertit, et de medio tollit : ita qui unum fidei articulum, aut unam propositionem fidei essentialem pertinaciter negat, hic unam veramque fidem evertit, nec fidelis, sed infidelis est. Sicut enim Christus et baptisma suis partibus, ita et fides suis articulis integratur et componitur. Quisquis hic hæres et fluctuas, hæc sedulo perpende, et quam tibi curæ et cordi est æterna salus tua, tam serio et studiose hanc unam, veram, canam et priscam omnium sæculorum fidem quære, amplectere, sectere.

Ita S. Valerianus sponsus S. Cæciliæ, ab ea missus ad S. Urbanum Pontif. ut illo baptizaretur, cum eumdem adiret, vidit seniorem niveis indutum vestibus, qui hunc titulum aureis litteris scriptum manu tenebat : *Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et pater omnium, qui super omnia et in omnibus nobis est.* Additque, *Credis ita esse?* Respondit Valerianus, *Non est aliud, quod verius possit credi sub cœlo.* Mox S. Urbanus eum baptizavit. Est ergo hæc sententia fidei orthodoxæ tessera, et Symboli Apostolici breviarium. Sic rem hanc narrant Acta Cæciliæ, quæ ex antiquissimis Roman. biblioth. exemplaribus, pura et sincera edidit Antonius Bosius I. V. D.

Ita Liberatus Abbas, Bonifacius diaconus, Rusticus et servus subdiaconi, Rogatus, Septimus et Maximus monachi, ex monasterio Carthaginem pertracti, primum blanditiis ad Arrianam perfidiam sollicitati sunt. Illi vero uno ore et animo suam coram omnibus confessi sunt fidem dicentes : *Unus Deus, una fides, unum baptisma: nec poterit in nobis iterari, quod in doctrina Evangelii semel dari præceptum est : Quia qui semel lotus est, non habet necesse ut denuo lavetur, sed mundus est totus. Satius est momentanea perferre supplicia, quam æterna subire tormenta.* Jubet rex navem sarmentis impleri, confessoresque ligatos superimponi, igneque subjecto, et navi in pelagi medium promota concremari. Illi magna cum fiducia cantabant, *Gloria in excelsis Deo. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis, quoad pro fide Dei nostri supplicia perferemus, ne acquisitæ fidei indumentum amittamus.* Ignis cum accenderetur sæpius, Extinctus est. Ergo rubore et furore perculsus rex

mandavit eosremorum vectibus necari, ita Victor Ulicensis lib. 3. Wanda. persecut.

UNUM BAPTISMA.] *Contra Valentinum hoc fecit*, inquit Hieron., *qui duo baptismata esse contendit; et contra omnes hæreticos, ut sciant non habere se baptisma, sed in una Christi Ecclesia fontem esse vitalem.* Hier. Ubi videtur dicere hæreticos non habere baptismum, nec eorum baptismum esse validum, ac consequenter qui ab eis baptizantur, debere rebaptizari; qui error fuit S. Cypriani, scilicet unum baptisma dici, quod ab una et in una Ecclesia Catholica confertur; ac proinde hæreticos, qui extra Ecclesiam baptismum conferunt, non verum, se falsum baptisma conferre, ac consequenter ab hæreticis baptizatos esse rebaptizandos. Sed ab hoc errore excusandus est S. Hieronymus : tantum enim vult asserere contra Valentinum, non duo, scilicet hæreticorum unum, secundum Catholicorum ; sed unum tantum esse baptisma, illud scilicet quod est in Ecclesia Catholica ; quod tamen si usurpent hæretici, verum baptisma usurpant, vereque baptizant ; sin aliud suum baptisma, puta aliam baptismi materiam vel formam inducant, baptismum falsum et qui non est, inducunt, ut qui sic baptizati sunt, non sint baptizati, sed rebaptizati, imo primo baptizari debeant.

Secundo, S. August. *Unum baptisma vocatur*, inquit, *quod iterari non debet : semel enim baptizatus, secundo baptizari non debet.*

Tertio, S. Hieron. *Unum baptisma* dicitur, quia licet ter baptizemur (id est, ter mergamur, vel tingamur aqua in baptismo) propter mysterium Trinitatis ; tamen unum baptisma reputatur.

Quarto et genuine : sicut est una vera fides, sic unum tantum est verum baptisma, scilicet illud, quod Ecclesiæ datum est à Christo, suam habens materiam, scilicet aquam, et suam verborum formam, à Christo institutam, ut abluendo corpus, dicendoque, Ego te baptizo in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, baptizati animam à peccatis omnibus abluamus qui enim alium baptismum, vel aliam baptismi materiam aut formam afferret, unum verumque baptisma tolleret, et secundum falsum mendacemque baptismum induceret.

Hæc est ergo tessera fidei nostræ : *Unus Deus, una fides, unum baptisma.* Sicut tessera mahometismi est : *Unus est Deus, et Mahomet consiliarius ejus.* Tessera Arrianorum erat : *Filius est* ὁμοιούσιος, *non* ὁμούσιος *Patri*, hoc est, Filius est similis substantiæ cum Patre, non ejusdem. Hinc Arriani novum quasi Deum, novam fidem, novum baptisma invexerunt, atque adeo curabant Catholicos rebaptizari suo more, ut ita inchoarent et profiterentur arrianismum. Suggessit impium hoc consilium Hunerico regi Cyrilla Episcopus Arrianus. Hunericus ergo jussit omnes Catholicos ab Atrianis rebaptizari, sub pœnis exilii, carceris et mortis. Sed Catholice licet extrema paterentur, in fide steterunt.

6. UNUS DEUS ET PATER OMNIUM, QUI EST SUPER OMNES, ET PER OMNIA, ET IN OMNIBUS NOBIS.] Supple id, quod hinc intendit inferre Apostolus, Ergo omnes fratres sumus et filii ejusdem Dei Patris, ac proinde tanquam fratres invicem diligere, et spiritus unitatem servare debemus, quia in eadem Dei patris nostri domo, scilicet Ecclesia, versamur vivimusque.

Nota. Deus est *super omnes* per majestatem, potentiam et imperium divinum et transscendens : est *per omnia*, quia per potentiam et sapientem gubernationem, operationem, efficaciam, per omnia commeat, et transcurrit : est *in omnibus* per essentiam, amicam unionem, et continentiam omnium : *in nobis* etiam Christianis et justis est per gratiam et sanctitatem. Ita Hier. Theoph. Anselm.

Nota Secundo. Græcum ὁ ἐπὶ πάντων, verti potest, *qui est super omnia ;* noster tamen Interpres maluit vertere, *qui est super omnes*, scilicet deos, ut perstringat Æones Valentini, deosque Simonis Magi, Hesiodi et Poetarum quod hac epistola sæpe facit Apostolus, ut in præced. annotavi.

Nota Tertio. Per Deum et Patrem accipiunt aliqui primam personam Sanctissimæ Trinitatis, illique hæc tria attribuunt, quod sit super omnia, per omnia, et in omnibus. Verum melius Hier. et alii nomen Patris hic non respectu Filii, et Verbi æterni, sed respectu creaturarum accipiunt, ut sit commune toti Sanctissimæ Trinitati : hæc enim est Deus, et pater omnium illius deinde tres personas designat, cum ait, *Qui est super omnia, per omnia, et in omnibus. Super omnia* enim appropriatur Patri, et respondet illi quod dixit Rom. 11. vult. *à quo omnia ;* qui enim est super omnes et omnia, hic auctor est omnium : *per omnia* appropriatur Filio : *in omnibus*, Spiritui sancto. Ita Hieron.

Nota Quarto. Deo Filio tribuitur διὰ, hoc est *per*, quia sicut per ipsum creata sunt omnia, ita et per ipsum omnia gubernantur, diriguntur, perficiuntur. Sic Zeno Stoicorum parens apud Laertium, Δία μὲν γάρ φασι δὶ οὗ τὰ πάντα, Ζῆνα και καλοῦσι παρ' ὅσον του ζῆν αἴτιός ἐςιν : *Vocant*, inquit, *Jovem* Δία, *quod per ipsum sint omnia ; eumdem vero vocant* Ζῆνα, *quod vitæ sit auctor.* Unde concludit et canit Virgilius,

Deum ire per omnes
Terrasque tractusque maris, cœlumque profundum.

Ex eo enim quod per Deum creata sint omnia, sequitur omnia per Deum conservari, consistere et gubernari, Deumque per omnia penetrare et pervadere tum potentia et efficacia, tum præsentia et essentia sua.

7. UNICUIQUE AUTEM NOSTRUM DATA EST GRATIA SECUNDUM MENSURAM DONATIONIS CHRISTI.] Id est, cuique data est gratia non una et par, sed varia et dispar, huic major, illi minor ; data inquam non est ex merito, vel mensura meritorum nostrorum, sed ex mensura gratuitæ donationis Christi, cui placuit donare huic illam mensuram gratiæ, illi istam, alteri aliam.

Est hic quintum argumentum, quo Paulus, ut dixi initio, Ephesios excitat ad charitatem mutuam. q. d. Non est quod minor in gratia invideat majori, nec est quod superbiat major, et minorem contemnat, (hæc est enim radix discordiæ, quæ omnem unionem et concordiam disturbat) quia tam donum, quam doni sui mensuram uterque accepit à Deo, qui cuique suam doni mensuram quam illi convenire prævidit, admensus est ex infinita sua liberalitate et sapientia, in qua omnes conquiescere debent, illique gratias agere, eamque tam in suis, quam in aliorum donis laudare et celebrare : non enim nisi optime et sapientissime sua dona emetiri et distribuere potuit is, qui spirituum ponderator est et Dominus.

Nota tamen, sæpe Deum mensuram gratiæ

suæ admetiri mensuræ dispositionis nostræ ; ut quo major vel minor fuerit dispositio, eo majorem vel minorem det gratiam : sed et hæc dispositio à Dei gratia inchoari et manare debet. *Deus*, inquit Hieron., *cujus magnificentiæ non est numerus, non dat spiritum ad mensuram, sed juxta mensuram vasculorum infundit liquorem, tantum muneris largiens, quantum potest ille cui donatur accipere.* Addit et similitudinem : *Sicut*, inquit, *mare in se immensum est, sed quique ex eo haurit, quantum capere potest et portare : sic Spiritus sanctus in se immensus est, sed cuique ex eo datur tantum, quantum expedit et capere potest.*

8. Propter quod, ut scilicet ostendat Christum ex sua liberalitate donare et distribuere cuique mensuram suæ gratiæ, dicit sacra Scriptura, et Spiritus Sanctus per os Davidis psal. 67. Ascendens in altum captivam duxit captivitatem.] Nota. Psal. 67. Regius Propheta sub typo triumphi Israelis de suis hostibus (quem obiter quasi ad eum alludendo perstringit) canit Christi et Ecclesiæ triumphum de Christi ascensione, Spiritus sancti missione, Gentium per Apostolos conversione. Sic psalm. 71. et 88. regnum Messiæ per typum regni Salomonis depingit. Sic Isaias cap. 14. casum regis Babyloniorum, et Ezechiel c. 28. casum regis Tyri describit per casum Luciferi et diaboli. Itaque hisce et similibus locis sacra Scriptura duos habet sensus litterales : utrumque enim sensum, scilicet tam typi, quam antitypi, tam allegoriæ vel parabolæ, quam rei per illam significatæ, complectitur, unumque refert et ordinat ad alium. Quod alibi pluribus demonstravi.

Sic hoc psalm. 67. sensus typi est triumphus Israelis, tum de Pharaone per Moysem, tum de Philistæis, aliisque hostibus per Davidem. Unde ait, s*Currus Dei decem millibus multiplex, millia læta ntium : Dominus in eis in Sinai in sancto.* q. d. Currus, quibus Deus ad pugnam et triumphum invehitur, in infinitum multiplicati sunt ; quia hi currus sunt infinita angelorum lætantium millia, quibus victoriam nobis peperit. Dominus enim in eis inequitat in templo sancto suo, cujus symbolo Cherubini effcti sunt in eo quasi currus Dei : sicut olim in Sina (more enim hebræo intelligitur *caph* similitudinis, id est sicut; *in Sina*, id est, sicut in Sina) dans legem, hunc currum Cherubim primo fieri jussit, eique inequitavit quasi triumphans de Pharaone jam contrito : Cherubini enim Mosis, uti et Ezechielis c. 1. erant quasi currus regalis et triumphalis Dei.

Sequitur in psalmo ; *Ascendisti in altum, cepisti captivitatem, accepisti dona in hominibus.* q. d. Vicisti Domine, et triumphasti, et quasi victor et triumphator in altum capitolium ascendisti : quando Pharaone occiso primum in Sina, deinde Philistæis prostratis in Sion cum arca et populo tuo ascendisti. *Cepisti captivitatem*, id est, Hebræos, qui à Pharaone, quique à Philistæis tenebantur captivi, liberasti, tuos captivos fecisti, tibi asseruisti et subjecisti, ipsos etiam Philistæos aliosque hostes tuos et Davidis captivos fecisti. *Accepisti dona in hominibus*, id est, diripuisti manubias et spolia Ægyptiorum et Philistinorum, ut ea quasi dona dares hominibus, et populo tuo Israel.

Jam Secundo, sensus antitypi, sive rei per typum jam dictum significatæ, est triumphus Christi per triumphum Mosis, Davidis et Israelis adumbratus et significatus : Christo enim cum triumpho in cœlum ascendenti longe verius et clarius hæc conveniunt, quam Israeli. Unde ait, *Currus Dei decem millibus multiplex. Millia lætantium : Dominus in eis in Sina in sancto.* q. d. Currum Christi Dei nostri triumphalem stipant aguntque multæ angelorum myriades instar curruum et phalangum innumerabilium, lætantes et jubilantes io triumphe ; et Dominus Christus inter eos et super eos quasi inequitans in sanctum suum cœlum et thronum gloriæ invehitur cum tali, imo longe majori pompa et majestate, quam olim iisdem stipatus de Pharaone triumphans, in Sina se gloriose per fulgura, tonitrua, tubæ clangorem, fumum flammamque ostendit, et legem dedit Israeli.

Sequitur : *Ascendisti*, quasi triumphator, *in cœlum* empyreum, *cepisti captivitatem*, vel, ut Apostolus, *captivam duxit captivitatem*, (mutat enim secundam personam in tertiam, cœperat enim de Christo loqui in tertia persona) duplicem scilicet, ut recte Theophyl. Primo, activam, scilicet peccatum, mortem, diabolum, infernum, idola, tyrannos, qui nos captivaverant, Christus in triumphum duxit. Ita Chrysost. et Vatablus. Secundo, passivam, ut Hieron. et alii, scilicet Patriarchas, Prophetas aliosque Sanctos erutos captivitate inferni, sanctaque et beata jam Christi captivitate captivos, Christus triumphans secum in cœlum duxit. Ita passim Patres, et patet hic ex Apostolo.

Nota. *Captivitas* in abstracto ponitur Pro concreto, pro captivis scilicet passive, vel active pro captivantibus, ut dixi.

Secundo, *capere captivitatem* Hebræis non est aliud quam capere, captivos facere, vinctos ducere, sive hi captivi antea ab alio capti fuerint, sive non. Unde in libris Regum David et alii dicuntur capere vel abducere captivitatem, cum hostes suos liberos, quibuscum conflixerant, à se devictos primo captivos sibi faciunt,

Tertio, Euthymius sic exponit : *Ascendisti, ô Christe in altum*, id est, in altam et triumphalem crucem, qua vicisti et triumphasti, omnesque nos quos redemisti, cepisti et tuos captivos, fecisti. Unde ipsemet ait, *Cum exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Hic sensus non est litteralis, sed accommodatius et præambulus litterali : ad litteram enim agit de triumpho Christi post mortem et crucem, cum victor ascendit in cœlum, ut explicat hic Apostolus.

Quarto, pro *ascendens*, Græce est ἀναβὰς, *cum ascendisset*, etc., *dedit dona* ; non enim proprie de ascensu Christi intendit agere Apostolus, sed de distributione donorum quæ post ascensum ex cœlo misit, et distribuit in Apostolos aliosque fideles.

Dedit dona hominibus.] Dices, Psalm. 67. 19. dicitur, *Accepisti dona in hominibus.* Quomodo ergo pro *accepisti* vel *accepit*, Apostolus dicit *dedit ?*

Respondet Primo, S. August. Christus accepit hæc dona non in se, sed in corpore suo, quod est Ecclesia, dedit vero eadem Ecclesiæ suæ, quatenus illius est caput. Hoc verum est, sed quæstioni non videtur satisfacere : nam alium sensum Pauli, alium Davidis inducit, cum unum eumdemque esse oportet. Adde, revera sic mutari personam : alia enim est persona Christi, alia Ecclesiæ ; hic autem unus idemque est, qui in psalmo dicitur dona accepisse, et qui à Paulo dicitur eadem dedisse.

Secundo, S. Hieron. Loquitur, inquit, Psaltes ante Christi incarnationem ; tunc enim Christus qua Deus dona hæc à Patre accepit, ut post incarnationem ea daret hominibus. Unde et jam natus dedit ea hominibus, ut hic ait Apostolus.

Tertio, Jansenius in psalm. 67. Mutat, inquit, Apostolus *accepit* in *dedit*, ut significet quod Deus non accepit dona in hominibus, et ab hominibus, nisi quæ prius illis dedit.

Quarto, Theodoret. Christus, ait, dat dona, et dona accipit, qui hæc dona à Christo data, in Christi gloriam cedere et expendi debent, et Euthymius in psal. 67. A quibus, inquit, Deus accepit fidem, fidelem scilicet donorum usum, et fidele obsequium ac gratiarum actionem, hisce dat sua dona. Sic et Theophyl. Christus, inquit, qui hominibus dat sua charismata, ab iisdem accipit ministerium, quisque charisma accipit non ut otietur, sed ut negotietur, Christoque cum fœnore reddat, illud accipit. Sed et his obstat ratio contra primam explicationem allata.

Quinto, plane et genuine, *accepisti dona in hominibus*, id est, pro hominibus, propter homines, Hebræum enim *bet*, id est *in*, sumitur hic, uti et alias, pro בעבור *baabur*, id est propter, vel pro ל *lamed* dativi. q. d. Accepit Christus à Patre dona, quæ daret, quæque de facto dedit hominibus, uti explicat hic Paulus, et sic idem est accipere, quod dare: Christus enim hæc dona accepit, non ut sibi servaret, sed ut ea daret hominibus.

Unde Hebræum לקח *lachah*, id est accipere, subinde significat dare, seu afferre, teste Aben Ezra et R. Salomone, ut Genes. 38. v. 6. *Dedit Judas uxorem primogenito suo*, pro *dedit* hebraice est *lacach*. Exodi 25. v. 2. hebraice est ויקחו לי תרומה *raickechu li teruma*, id est *accipient* (hoc est, dent vel afferant) *mihi oblationem*. Sic 3. Reg. 17. v. 10. *Da mihi paululum aquæ*, hebraice pro *da* est *accipe*. Sic Osee ult. v. 3. *Omnem aufer iniquitatem*, *accipe* (id est da) *bonum et reddemus vitulos labiorum nostrorum*. Sic hic *accepisti*, id est dedisti, vel adauxisti, dona hominibus. Ita Chaldæus. Est metalepsis : quia enim dona daturi, ut pecuniam, solemus prius eam ex arca aut aliunde accipere ; hinc *accipere* ad dandum sumitur pro *dare*.

Posset Secundo verti, *emisti dona hominibus*, vel *propter homines*. *Emisti*, scilicet pretio sanguinis tui, ô Christe. *Lachah*, enim subinde emere significat, ut patet Prov. ult. vers. 16. et 4. Hinc ea quæ venduntur et emuntur, Reg. 5. 26. puta merces, vocantur מקחות *mickechot*.

Dona hæc sunt dona Spiritus sancti, quæ in Pentecoste, et deinceps Christus triumphator in Apostolos et Christianos sparsit, ut solent in triumpho ad commune omnium gaudium missilia munera, et pecunia in populum spargi. Ita Genebrardus in psal. 67. Ambr. et Hier. hic. Scilicet hæc dona sunt quæ sequuntur ; puta apostolatus, doctoratus, prophetia, etc., quæ ad hoc distribuit Christus, ut singulos fideles, ac consequenter totum corpus suum, nimirum Ecclesiam, in una veraque sua fide et charitate ædificent et perficiant : omnia enim hæc spectant ad excitandam in Ephesiis unionem et concordiam in fide et charitate, ut dixi in argumento.

9. Quod ascendit, quid est, nisi quia et descendit primum in inferiores partes terræ.] Id est, quod David psal. 67. jam citato dicit Christum ascendisse, quid innuit, nisi quod ante jam Christus descenderat *in inferiores*, κατώτερα, id est, *in infimas* (ut vertit Vatablus, quin et ipsemet Beza) partes terræ ?

Hoc loco et aliis similibus confirmatur ille fidei articulus quo credimus, et dicimus de Christo, *Descendit ad inferos ;* quod scilicet corpore Christi sepulto anima ejus descenderit ad inferos, puta ad limbum patrum. Negant hoc Calvinus et Beza, qui per inferos intelligunt sepulcrum, ut idem sit, *descendit ad inferos*, quod *sepultus est*. Sed sic Apostoli absurdam committerent tautologiam in Symbolo, cum dicunt, *passus, mortuus, et sepultus, descendit ad inferos*. Vocem enim *sepultus*, quæ clarissima est, explicarent per obscuram et ambiguam, scilicet per *descendit ad inferos*.

Rursum Apostolus ait hic Christum descendisse in infimas partes terræ : quæ sunt infimæ partes terræ, nisi infernus proprie dictus, qui est in medio terræ circa ejus centrum ? Respondet Beza, infimas partes terræ vocari terram ipsam, quæ est infima pars mundi. Contra Apostolus non ait Christum descendisse in infimas partes mundi, sed terræ ; ergo invertis, ô Beza, et distorques verba Pauli, si non imas terræ, sed mundi partes accipias : mundi enim Paulus ne meminit quidem ; cur ergo illud Pauli verbis in se claris et perfectis adjicis et apponis ? Sic hoc dicere voluisset Paulus, quod tu ipse vis, debuisset profecto dicere, Christum in terram, quæ mundi pars ultima est, descendisse. Sic cum dico, Prætor descendit in imas partes carceris, intelligis, et intelligunt omnes me dicere eum descendisse in profundissima loca carceris, non autem domus in qua carcer est : cur non hic similiter per imas terræ partes, imas, non mundi, sed terræ, ut verba sonant, intelligamus ? Vide, quæso, Novantes istos, qui uni Scripturæ, ejusque verbis niti volunt, quam ea suis interpretationibus lancinent et distorqueant, ac proinde quam non Scripturæ, sed suo commento, suique cerebri figmentis nitantur, ad eaque Scripturam volentem nolentem trahant cogantque.

Rursum subdit Apostolus : *Qui descendit*, supple in infimas partes terræ, ut præcessit, *ipse est et qui ascendit super omnes cœlos, ut adimpleret omnia*. q. d. Christus altissime ascendit super omnes cœlos, quia profundissime se humiliavit, et descendit ad imas partes terræ, scilicet ad infernum, sicque summa et infima complevit, et per consequens intermedia quoque, atque adeo omnia : si enim Christus non descendit ad limbum patrum, ubi erat potior pars Ecclesiæ, totque Sanctorum millia, omnium scilicet, qui ab Adamo ad Christum usque vixerunt per quatuor pene annorum millia ; ergo non adimplevit omnia, quod tamen asserit Apostolus. Denique ita expliquant Patres. S. Hieron. *Inferiora terræ*, inquit, *infernus accipitur*, *ad quem Dominus noster Salvatorque descendit*, *ut Sanctorum animas*, *quæ ibi tenebantur inclusæ*, *secum ad cœlos victor abduceret*. Et hoc innuit Apostolus, cum ait, *Ascendens in altum captivam duxit captivitatem*, quam scilicet ad infernum descendens inde liberarat. Ambrosius : *Descendit*, inquit, *Christus in cor terræ*, *ut occisio ejus prædicatio esset mortuorum ; ut quotquot ejus essent cupidi*, *liberarentur*. Chrysost. et Theophyl. *Descendit*, inquiunt, *ad infimas partes*, *post quas non est*

aliud quid; et ascendit super omnia, ultra quæ non sunt alia. Anselmus *inferiores partes terræ* vocat loca inferorum, *Illuc enim*, inquit, *secundum animam descendit Christus, ut suos omnes potenter inde educeret.*

Dices : Christus descendit in limbum patrum, non autem in infernum damnatorum ; ergo non descendit ad infima terræ.

Respondeo. Limbus, Purgatorium, infernus, generaliter loquendo, unus sunt locus, scilicet terræ infimus, unoque nomine vocantur et dicuntur Infernus. Ita Patres citati.

Quæres : Cur inferni meminit hic Apostolus, quidve hic Christi descensus facit ad ejus scopum, qui est hortari Ephesios ad unionem et concordiam ? Respondet Theophyl. per hunc descensum Christi hortatur Apostolus Ephesios ad humilitatem quæ est mater concordiæ, sicut superbia mater est invidiæ et discordiæ. Tangit ergo Apostolus radicem mali : cur enim in Ecclesia, urbe, familia jurgia sint et schismata, causa est, quod alii aliis eminere velint, alii id pati nolint. q. d. ait Theophyl. Sicut Christus non recusavit descendere profundissime : sic et vos, ô Christiani, per humilitatem demittite, aliisque condescendite et obsecundate ut unionem mutuam conservetis : nec est quod timeatis hunc descensum honori vestro nociturum, quemadmodum enim Christo non nocuit, ita nec vobis nocebit. Imo sicut Christus ideo altissime super omnes cœlos ascendit, quia profundissime infra terram se dimisit, ac descendit : ita quo profundius vos demiseritis, eo altius exaltabimini. Ita contigit S. Francisco ceterisque Sanctis.

10. Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes coelos.] *Descendit et ascendit* sunt hic præteriti temporis : hoc enim significat Græcum καταβὰς et ἀναβας. *Curiosi homines*, inquit Beza, *hic disceptant super cœlos nullum esse locum, itaque corpus Christi esse* ἀπερίγραπτον, *at nos*, inquit, *credimus Christi corpus finitum, et animam in cœlos ascendisse, et ad dexteram Patris sedere, nec ante diem judicii inde venturum : ceteræ curiosis sophistis vexanda relinquamus.* Verum, curiosum non est Scripturæ sensum rimari, quem ipsa suggerit et objicit, imo exprimit. Secundo, ex terminis patet, *super cœlos, non esse idem quod in cœlos*, ut ipse vult. Tertio, non ideo ἀπερίγραπτον, id est *incircumscriptum*, hoc est infinitum, Christi corpus est, quia est in illis spatiis vacuis, quæ super cœlos sunt : suis enim dimensionibus, figura et quantitate circumscribitur et terminatur, licet extrinsecus ab aere aliove corpore ambiente non circumscribatur.

Est ergo secunda sententia nonnullorum Catholicorum, qui dicunt Christum ascendisse supra, id est super omnes cœlos, eo sensu quo quis dicitur ascendere super arborem, cum supra partem arboris, puta supra truncum in ramos ascendit, etiamsi totam arborem, ipsumque arboris verticem non superet aut transscendat. Verum Græcum ὑπεράνω plus significat : est enim compositum ex ὑπὲρ, id est super, et ἄνω, hoc est supra. q. d. Super supra, id est, omnino super omnes cœlos Christus ascendit. Unde Beza vertit, *longe super omnes cœlos ascendit.* Sed responderi posset ὑπεράνω pro ὑπὲρ capi : sic enim capitur alibi. Unde hæc sententia est probabilis, eamque sequitur noster Lessius l. 3. de Summo bono c. 8.

Tertio, probabiliter dici potest, per omnes cœlos hic intelligi omnes cœlos æthereos, vulgo et Philosophis cognitos. q. d. Christus super omnes cœlos æthereos ascendit in ipsum cœlum empyreum. Verum cum Apostolus absolute omnes cœlos nominet, cur vocem *omnes* restringamus ad solos æthereos ? Adde, sic nihil rari aut proprii de Christo dici : omnibus enim Sanctis hoc commune est, ut super omnes cœlos æthereos ascendant ad cœlum empyreum.

Dico ergo Quarto, si proprie et simpliciter accipiamus verba Apostoli sicuti sonant : uti accipienda videntur, cum nihil obstet, admittendum esse Christum super omnes cœlos, etiam empyreum, ascendisse, ut super illud emineat, sitque in spatio illo inani quod est super cœlum, vel parte corporis sui, vel etiam toto corpore, ita ut pedibus suis insistat convexæ superficiei cœli empyrei. Ita D. Thomas, Anselmus, Paludanus, Cajetanus, quos citat et sequitur Franc. Suarez 3. p. quæst. 58. et videntur idem sentire Chrysost. Theophyl. Œcumen. Cum, ut supra dixi, asserunt Christum ascendisse supra omnia, ultra quæ non sunt alia. Est ergo ibi Christus, ut impleat omnia, utque ipse totius universi Dominus et judex universo emineat, et super illud etiam in spatiis illis vacuis gloriam suam et dominium ostendat. Denique, ut, sicut infra imam terram descendit, ita supra omnes Sanctos et supra summum cœlum ascendens, ibi thronum gloriæ suæ collocet.

Beati ergo sunt in ipso cœlo empyreo ; Christus vero eorum rex eis eminet, insistitque cœlo empyreo ; ita tamen ut totum cœlum empyreum coram se habeat, quasi unam aulam vel basilicam amplam, in qua omnia et singula distincte videt et perspicit, eoque melius quo ipse altiori est loco : sicut si rex in altissimo throno considens videat omnia quæ geruntur in aula throno subjecta ; et hoc ipso censetur rex esse et habitare in ipsa aula, præsertim quia aula integra Christi est amplissima, nec tantum cœlum empyreum, sed et immensa illa spatia vacua quæ supra illud sunt, complectitur. In his enim Christus dominari, ibique novos mundos creare, novum cœlum empyreum, nova Beatorum habitacula, novas sedes et choros condere potest.

Nec obstat, quod sic Christus in illis spatiis sic quasi in vacuo : tum quia Deus sua potentia facile efficit, ut ipse per vacuum videat, audiat, loquatur : tum quia verisimiliter exiguum illud spatium, in quo est Christus, quod ante vacuum erat, jam vacuum non est, sed æthere cœli empyrei, qui circum Christi corpus Dei nutu se fundi, plenum.

Ex dicis patet, Christum in convexa illa cœli superficie degere, non perinde ac si quis in terra degeret extra domum suam in tecto domus. Nec enim illa superficies est tectum cœli, sed est thronus Christi regalis et magnificus : unde censeri debet non esse extra, sed intra cœlum in ejus culmine. Sicut ergo princeps ut ludos spectet, residet in culmine amphitheatri, ita ut capite et collo amphitheatro emineat, indeque spectacula melius conspicit, et plura videt quam illi qui in medio, vel in imo amphitheatri versantur ; imo et ipsos residentes, eorumque ordines, ac spectantes omnes et singulos clare contemplatur ; et nihilominus censetur esse, et est in ipso amphitheatro : ita se habet res de Christo insistente cœlo empyreo. Ipse enim quasi

mundi Dominus, mundo est superior, ut totum mundum coram se præsentem, sibique subjectum habeat, recreet, dirigat et moderetur.

Mystice S. Hieron. *Christus*, inquit, *ascendit super omnes cœlos, id est, super omnia invisibilia*, puta supra omnes angelorum ordines.

Ut implebet omnia,] ut scilicet dominans in cœlis et toto mundo, mittensque Spiritum sanctum, regna omnia sua fide, religione, cultu impleret, inquit Anselmus.

Secundo, ut omnes electorum angelorum et hominum sedes ac numerum restauraret impleretque. Ita idem Anselmus.

Tertio, descendit Christus ad inferos, et ascendit in cœlum, ut superis et inferis, sicut et terrestribus, sanguinem suum ostenderet profuisse, itaque se fructu sanguinis sui implesse omnia mundi loca. Ita Hieron.

Quarto, ut omnia impleret quæ de ipso prophetæ erant: inter hæc enim ultima sunt, descensus ejus ad inferos, et ascensus in cœlum. Ita Chrysost.

Quinto, ut plene concluderet suam peregrinationem et opus redemptionis nostræ, cujus finis et terminus est ascensus tum Christi, tum noster in cælum. Ita D. Thomas. Christus enim suo ascensu viam nobis in cœlum aperuit, et primitias nostras, scilicet sanctos Patriarchas et Prophetas, eo secum invexit.

Sexto, ut è cœlo omnis generis gratiarum et donorum, ac angelorum Custodum missione, pro sua, et majestate et munificentia Ecclesiam impleret. Ita Ambrosius epist. 16. et D. Thomas.

Septimo et planissime, descendit et ascendit Christus successive ex uno in alium locum, scilicet ex inferis cœlum transcundo, ut in imo, summo et medio mundi spatio suam declararet gloriam et virtutem, ubique suos electos liberans, hostesque suos spolians et debellans, sicque indicaret se imperium in omnes omnino creaturas habere, regnique totius mundi plenam possessionem jam adire et capessere: idque merito infimæ humilitatis, qua sub omnibus hominibus et creaturis, et ad inferos usque descendit. q. d. Descendit Christus et ascendit, ut impleret omnia sua tum potentia, tum majestate, victoria, gloria, triumpho, possessione, regno, imperio, et quasi inauguratione: quemadmodum rex urbes omnes quasi implet sua potentia, comitatu et pompa, dum in eis inauguratur, aut eas triumphans ingreditur. Ita Theoph. et Œcumen. Unde S. Bernardus serm. 2. de Ascensione: *Ascendit Christus*, ait, *super omnes cœlos, ut adimpleret omnia: jam enim cum se dominum universorum quæ sunt in terra, et in mari, et in inferno, probasset, non restabat nisi ut aeris et cœlorum se esse dominum, argumentis similibus, vel certe potioribus approbaret: terra enim cognovit Dominum, quia ad vocem virtutis ejus, cum clamasset magna voce. Lazare, veni foras, mortuum reddidit: cognovit mare, quia solidum se præbuit sub pedibus ejus, ita ut Apostoli cum putarent phantasma esse. Cognovit infernus, cujus ipse portas æreas et vectes ferreos confregit; ubi et ligavit illum insatiabilem homicidam, qui vocatur Diabolus et Satanas. Profecto qui mortuos suscitavit, leprosos mundavit, cæcos illuminavit, claudos firmavit, et omnem exsufflavit infirmitatem, Dominus omnium fuit, et eadem qua fecerat manu quæ defecerant reficiebat.* Et infra: *Ad claudendam igitur tunicam tuam inconsutilem, Domine Jesu, ad perficiendam fidei nostræ integritatem, restat, ut videntibus discipulis per medium aeris, sicut aeris dominus, ascendas super omnes cœlos. Ex tunc probabitur, quia dominus universorum tu es, quia omnia in omnibus adimplesti, et jam tibi profecto debebitur, ut in nomine tuo omne genuflectatur cœlestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confiteatur, quia tu es in gloria et in dextera Dei Patris.*

Hinc perperam Ubiquetarii colligunt Christi corpus æque ac divinitatem, cui conjunctum est, ubique esse, omniaque mundi loca simul implere reali sua præsentia. Ex dictis enim patet aliam esse Apostoli mentem, imo id menti Apostoli repugnare: dicit enim Christum ascendisse in cœlum; ergo antequam in cœlum ascenderet, non erat in cœlo: frustra enim eo ascenderet si ibi jam erat. Rursum Christum ait descendisse ad inferos; ergo antequam eo descenderet, ibi non erat. *Ascendit* enim et *descendit* significant loci mutationem, qua quis unum locum deserens ad alium se transfert.

Adde: Apostolus docet per et post descensum et ascensum Christum implesse omnia, idipsum ergo non habuit ex vi unionis cum deitate; ut quia deitas est ubique, hinc et corpus deitati unitum, sit ubique, et impleat omnia loca: quod tamen volunt Ubiquetarii, hæcque eorum est ratio fundamentalis: sic enim hanc ubiquitatem (ut loquuntur Scholastici) habuisset corpus Christi à primo instanti incarnationis, quo unitum fuit deitati; non autem acquisivisset eam per descensum ad inferos, et per ascensum ad cœlum: quod tamen hic docet Apostolus, si per implere omnia, intelligat hanc ubiquitatem, ut ipsi volunt, pugnat ergo Apostolus cum eorum ubiquitate ejusque principiis.

11. Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem pastores et doctores.] Enumerat dona non omnia, sed pauca, sub quibus cetera intelligit, quæ, ut dixit v. 8. Christus ascendens in altum hominibus dedit, et gratias quæ cuique datæ sunt secundum mensuram donationis Christi, ut dixi v. 7. scilicet hæc dona et gratiæ gratis datæ sunt, apostolatus, prophetia, munus evangelizandi, pastoratus, doctoratus: sub quibus accipe gratiam gratum facientem, quæ cuique pro suo munere et officio quod à Deo accepit, idonea et congrua datur; ut eo sancte, pie et fructuose ad suam aliorumque salutem perfungi possit.

Nota. *Apostoli* erant et vocabantur, qui toto orbe mittebantur ad prædicandum Evangelium Gentibus, ut ubique instituerent et fundarent Ecclesias: quales erant duodecim illi quos Christus vivens elegit, et Apostolos nominavit; item Paulus, Barnabas, Silas et alii.

Prophetæ erant, qui futura prædicabant, ut Agabus et alii: hisce successerunt, ait Ambros. Sacræ Scripturæ interpretes. Propheta enim est non tantum qui futura, sed et qui occulta et obscura pandit et explicat. Addit Anselm. aliam causam, quia scilicet hi interpretes sacrarum Litterarum, per eas futura justorum gaudia, malorumque supplicia hominibus prænuntiant.

Evangelistæ sunt quatuor, Matthæus, Marcus, Lucas et Joannes, qui Evangelia conscripserunt, Ita Anselm. et Theophyl. Secundo, Septuag. dis-

cipuli et similes; qui Apostolis subserviebant in prædicando Evangelio, quique, ut Theophyl. non ubique circumibant; nec omnia loca peragrabant, sed hinc inde prædicabant Evangelium; quales fuerunt Priscilla et Aquila, Stephanus et Philippus diaconi; hi enim Apostolis subserviebant, sicut presbyteris subserviunt diaconi, et sicut catechistæ subserviunt concionatoribus: erant enim quasi catechistæ, qui articulos fidei et Evangelii necessarios ad salutem docebant infideles, eosque præparabant ad baptismum. Unde Ambros. Theophyl. Anselm. per Evangelistas intelligunt diaconos. *Evangelistæ*, ait Ambros., *sunt diaconi, sicut fuit Philippus: nam quamvis non sint sacerdotes, evangelizare tamen possunt sine cathedra, quemadmodum et Stephanus et Philippus memoratus.* Hinc etiamnum hodie in Missa Evangelium canunt diaconi, inquit Anselm. et dum ordinantur potestatem accipiunt ad annuntiandum Evangelium. Unde eis ex Ordine videtur competere potestas prædicandi, ut docet S. Gregor. l. 4. Registri c. 88. quam tamen exercere non debent dum adest sacerdos, qui prædicare possit et nonnisi accepta licentia ab Episcopo, ut Silvester verb. Diaconus, et alii docent.

Pastores sunt Episcopi, et proprie dicti Pastores, qui in una parœcia vel diœcesi, cui præsunt et quam regunt, se continent, seu quibus commissæ sunt Ecclesiæ certæ, uti Timotheo commissa fuit Ephesus, Tito Creta. Ita Theoph.

S. August. epist. 59. S. Hieronym. et Anselm. volunt eosdem esse pastores et doctores: qui enim pastor est, debet esse doctor. *Nec in Ecclesiis*, inquit Hieron., *quisquam, quamvis sanctus sit, pastoris sibi nomen assumere debet, nisi possit docere quos pascit.* Unde Apostolus non dicit, *alios pastores, alios doctores:* uti de præcedentibus dixit, *alios Apostolos, alios Prophetas;* sed dicit, *alios pastores et doctores:* quasi iidem sint, vel unius et ejusdem præsidiis Ecclesiæ duo hæc sint munia et officia. Syrus autem et alii distinguunt, uti etiamnum in Ecclesia alios videmus esse pastores, qui in Ecclesia plebem; alios doctores, qui in scholis litteratos docent, ut sincera dogmatum doctrina in Ecclesia retineatur: quales Alexandriæ fuerunt Heraclas, Pantenus, Origenes, Clemens, et alii.

Nota Secundo. Hæc Hierarchiæ Ecclesiæ et ordinibus qui sunt in Ecclesia, ita adaptat Ambrosius ut Apostoli sint Episcopi, Prophetæ sint interpretes sacræ Scripturæ, Evangelistæ sint diaconi, pastores sint lectores, qui sacris lectionibus saginant populum, doctores sive magistri sint exorcistæ, qui in Ecclesia, coerceant ac verberent inquietos. Paulo aliter Anselm. Apostolis, inquit, respondent Primates et Archiepiscopi, Prophetis Scripturæ interpretes, Evangelistis Diaconi, pastoribus Episcopi, doctoribus Presbyteri. Sed hic sensus accommodatitius est, non litteralis.

12. Ad consummationem sanctorum.] Græcum καταρτισμὸν descendit ἀπὸ τοῦ καταρτίζειν, quod duo significat: Primo, rem collapsam restaurare et reparare; Secundo, perficere, absolvere, consummare. Juxta priorem significationem Erasmus et Vatablus vertunt, *ad instaurationem sanctorum*, ut scilicet homines per peccatum prolapsi reparentur, restaurentur et revocentur ad primævam sanctitatem. Secundo, melius noster Interpres, Ambros. Œcum. vertunt, *consummationem*, id est completionem et perfectionem sanctorum. q. d. Deus in Ecclesia dedit Apostolos, Prophetas, Pastores, etc., ut sancti et electi in Christo tum numero, tum meritis compleantur et perficiantur, itaque ex omnibus sanctis quasi membris suis Ecclesia, quæ est ædificium et domus Christi, omnibus partibus suis absolvatur, ut ejus fabricæ nihil desit, sed tota quaquaversum sit consummata: ad hanc enim ædificationis Ecclesiæ consummationem Apostolum respicere patet ex seq. cum subdit, *In ædificationem corporis Christi*, unde et Hieron. legit, *ad instructionem et perfectionem sanctorum*, nam per *instructionem*, non intelligit institutionem et doctrinam, sed perfectionem, sicut dicitur domus rebus omnibus instructa cum ei nihil deest, habetque omnem suam perfectionem. hanc tamen suam perfectionem acquirit Ecclesia per instructionem proprie dictam, id est doctrinam. Unde subdit S. Hieron. *Si quis non ædificat Ecclesiam Christi, nec subjectam sibi plebem instruit, ut de subjecto populo Christi Ecclesia construatur, iste nec Apostolus, nec Propheta, nec Evangelista, nec pastor, nec magister est appellandus.*

In opus ministerii,] ut scilicet quisque Apostolus, Propheta, pastor, doctor, plene et strenue opus ministrationis sibi creditæ exerceat: si enim unus faceret omnia, non perfecte faceret singula, ait Anselm. Unde Vatabl. vertit, *in opus dispensationis*, ut scilicet dispenset prophetiam, Evangelium, doctrinam, aliaque talenta sibi à Deo credita.

Hæc sententia Pauli premit Apostolos, pastores, doctores, ne sua dignitate insolescant, sed cogitent se esse populi ministros et dispensatores, suaque sibi dona data esse non propter se, sed ut ea in alios dispensent, memineritque Deum hujus dispensationis exactam ab eis rationem exacturum. Unde S. Gregor. homil. 9. in Evangel. *Lectio*, inquit, *Evangelii sollicite considerare nos admonet, ne nos, qui plus cæteris in hoc mundo accepisse aliquid cernimur, ab auctore mundi gravius inde judicemur, cum enim augentur dona, rationes quoque crescunt donorum; tanto ergo esse humilior, atque ad serviendum Deo promptior quisque debet ex munere, quanta se obligatiorem esse respicit in reddenda ratione.* Vide dicta 1. Corinth. 12.

In ædificationem corporis Christi.] Ecclesiæ scilicet, ut illa ceu ædificium Christi spiritale sensim assurgat, numeroque ac virtutibus proficiat, donec tandem absolvatur, ab omnibus suis partibus, omni ornatu et perfectione compleatur et consummetur. Ita Anselmus.

13. Donec occurramus omnes in unitatem fidei, et agnitionis filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi.] q. d. Hi gradus, et hic Hierarchicus Ecclesiæ ordo, ut alii sint Apostoli, alii Prophetæ, alii Evangelistæ, alii pastores et doctores, manebit durabitque, donec infideles omnes ad unam Christi fidem et Ecclesiam vocentur, ut in Christum filium Dei credant, eumque agnoscant omnes, quotquot Deus credituros præscivit et prædestinavit, et donec in ejus cognitione et dilectione omnes qui credidimus, crescamus ad perfectam ætatem et solidam in Christo Christique spiritu.

Nota. In verbo *occurramus*, est metaphora sumpta ab iis, qui diversis locis egressi in unum locum conveniunt: sic enim ex Oriente vocantur

Sinæ et Japones, ex Meridie Africani, ex Septentrione Germani, Galli, Poloni, ex Occidente Mexicani et Peruenses, ut sibi invicem occurrant in eadem fide et spiritu, conveniantque in eadem Ecclesia Christiana.

In virum perfectum.] Ex hoc loco multi putarunt, feminas non in proprio sexu, sed in virili resurrecturas et in viros transformandas, ut testatur S. August. l. 22. Civit. c. 17. et seq. Et videtur hæc esse sententia S. Hieron. Basilii in psalm. 114. Hilarii in illud Matth. 22. *In resurrectione neque nubent, neque nubentur*, etc. Athanasii, serm. 3. contra Arrian. sub finem, et aliorum, qui dicunt in resurrectione non fore sexuum diversitatem. Inter Scholasticos vero Scotus in 2. dist. 20. expresse docet omnes feminas, excepta una B. Virgine, resurrecturas in sexu virili.

Ratio ejus est, quia sexus femineus est accidens et imperfectio hominis; in resurrectione autem omnis imperfectio tolletur. Rursum femina est mas occasionatus, ait Philosophus. Unde in femina producenda videtur errasse natura, ut, cum vellet producere marem quasi hominem perfectum, deficiente virtute generativa seminis (eo quod non satis esset potens ad marem efformandum) pro mare feminam produxerit, inde enim femina dicitur (ut apparet) mas occasionatus.

Verum hic est error, cujus contrarium, feminas scilicet in suo sexu femineo resurrecturas, docet S. August. loco citato, Tertull. lib. de Resurrect. carnis c. 60. Hieron. epist. 61. ad Pammachium contra errores Joannis Hierosolymitani, et communiter Scholastici in 4. dist. 44. Ratio est, quia in resurrectione resurget idem numero corpus; ergo in eodem sexu resurget. Si enim idem numero resurget; ergo habebit eadem accidentia, et easdem conditiones individuantes, inter non minima, imo una ex præcipuis, est sexus certus et determinatus.

Hinc refellitur ratio fundamentalis Scoti. Falsum enim est sexum femineum esse imperfectionem: est enim perfectio, licet minor quam virilis; nec vitium est, sed natura et naturalis conditio. Si enim esset imperfectio et vitium, non fuisset in paradiso et statu innocentiæ: jam autem constat Deum in paradiso ex viro feminam, ex Adamo Evam formasse. Nam femina necessaria est ad sobolis propagationem, et consequenter ad speciei humanæ conservationem. Unde pariter falsum est, feminam esse marem occasionatum, quia per se Deus et natura intendit producere Evam et feminam, ut per marem et feminam species humana propagaretur. Hoc tamen sensu posset femina dici mas occasionatus; quia mas perfectior est quam femina. Natura autem in genere intendit producere id quod perfectius est: ergo in genere intendit producere potius marem quam feminam. Dico in genere: nam in specie et individuo sæpe intendit producere id quod minus perfectum est; uti intendit generare infantem, non virum perfectum. Sic hic et nunc ex tali semine intendit producere feminam, non virum. Resurgent ergo feminæ in suo sexu, quasi in naturali conditione et perfectione sua.

Dices, Matth. 22. 30. dicit Christus: *In resurrectione neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut angeli Dei in cœlo.* Resp. Tantum negat hic Christus in cœlo fore nuptias et nuptiarum usum, non autem fore feminas; imo eas in cœlo fore satis insinuat cum ait, *neque nubent*, scilicet viri, *neque nubentur*, scilicet feminæ.

Instabis, Addit Christus quod erunt sicut angeli Dei: angeli autem sexu carent. Respondeo, Erunt sicut angeli non quoad naturam, vel sexus privationem, sed quoad puritatem, vitam spiritalem, immortalem et beatam. Hanc enim opponit Christus nuptiis, quæ inter homines mortales necessariæ sunt ad perpetuandam speciem, ut homo qui moritur, perduret quasi immortalis in filio quem genuit, et post se vivum relinquit. Unde S. Lucas subdit: *Neque enim ultra mori poterunt, et sunt filii Dei, cum sint filii resurrectionis.* q. d. Sancti corpore et anima erunt Deo simillimi, et ad resurrectionem beatam pertinebunt, eruntque immortales; ac proinde nuptiis et usu nuptiarum, qui adhibetur ad speciem perpetuandam, et immortalitatem quamdam acquirendam, illis in cœlo opus non erit.

Ubi Nota hebraismum: vox enim *filius* cum genitivo pœnæ vel præmii apud Hebræos significat reum vel dignum et destinatum. Sic dicuntur filii mortis, gehennæ, regni, resurrectionis, id est rei mortis et gehennæ, digni regno et resurrectione. Et hoc tantum volunt Hieronym. Basilius, Athanasius et alii Patres, cum negant in cœlo fore sexuum diversitatem: scilicet negant eam fore quoad usum, non autem quoad substantiam: Apostolus vero hoc loco nil tale dicit, sed longe alia est ejus mens, ut mox dicam.

Unde Secundo, alii hunc locum sic explicant: *in virum perfectum*, q. d. Resurgemus quasi viri ad judicium maturum et perfectum, quale est virorum, etiamsi in hac vita mortui simus in ætate et judicio puerili. Unde, nomine viri quasi dignioris comprehendit et feminas. Sicuti et psal. 1. *Beatus vir* (id est beatus vir est, et beata femina) *qui non abiit in consilio impiorum.* Verum Apostolus non agit hic proprie de resurrectione, ut jam patebit.

Dico ergo Tertio, *in virum perfectum*, id est, ut in Christi fide, agnitione, amore non simus infantes et pueri, sed viri, id est provecti, viriles, perfecti, constantes. Ita Chrysost. Hieronymus, Theoph. Ambros. Œcumen. Sic 1. Cor. 13. dicit: *Cum essem parvulus, sapiebam ut parvulus; quando autem factus sum vir, evacuavi quæ erant parvuli.* Ubi, uti et hic, *vir* non sexum, sed partim ætatem, partim perfectionem, robur et constantiam virilem per catachresin significat. Vir ergo perfectus est adultus, constans et robustus. Unde quasi explicans subdit, *In mensuram ætatis plenitudinis Christi, ut jam non simus parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinæ.* Ubi vides virum perfectum opponi parvulo fluctuanti et instabili in fide et doctrina; ac consequenter virum perfectum hic vocari eum qui in fide et doctrina constans et perfectus est. q. d. In Ecclesia alii erunt Apostoli, alii pastores et doctores, etc., donec omnes Christiani qui prædestinati sumus, occurramus in una fide et Ecclesia, in eaque non simus infantes et parvuli, sed adulti in Christi fide et dilectione, sicque in Christo plenam et perfectam ætatem spiritalem, id est perfectum intellectum, cognitionem et amorem Dei, nanciscamur.

Secundo, dicit *in virum perfectum*, non, In viros perfectos, quia loquitur Apostolus non tantum de singulis et omnibus Christianis; sed

etiam et magis de tota Ecclesia, eamque et omnes qui in ea sunt, vocat et comparat uni viro perfecto. Unde Syrus vertit, *donec omnes simus unus vir perfectus.* Sicut enim v. præced. Ecclesiam vocavit ædificium Christi: ita mox, ut ostendat hoc ædificium non esse inanime et lapideum, sed vivum et humanum (sic enim Hebræi בן *ben,* id est filium, vocant, quasi fabricam et ædificium patris, à radice בנה *bana,* id est ædificavit:) vocat eam corpus Christi, hominem Christi, virum perfectum Christi; ita scilicet ut Ecclesia hujus hominis et viri sit corpus, Christus ejusdem sit quasi anima, aut potius caput, ut ait v. 15. de quo dixi 1. Corinth. 12. 12.

Itaque sicut crescente corpore, organisque corporis crescit robur et vegetatio animæ, et contra: rursum sicut crescente corpore crescit caput, et contra, ut scilicet totus homo crescat, donec ad justam et consistentem ætatem, staturamque virilem perveniat: ita pariter Ecclesia singulis suis membris, id est nobis fidelibus, crescit et adolescit in Christo, id est Christi fide, gratia et virtutibus, et vicissim Christus adolescit in nobis, donec Ecclesia ad justam perfectionem et staturam quasi virilem perveniat. Unde Clemens in Pædagogo, viri nomine Christum ipsum intelligit, qui nobis crescentibus quasi nobiscum et in nobis crescit in virum perfectum. Sic Galat. 3. v. 28. dicit, *unum*, vel, ut, Chrysost. legit, unus (scilicet homo politicus) *estis in Christo.* Christus ergo est unus homo, et unum corpus politicum, id est, Christus est una Ecclesia Christiana. Ecclesiæ enim suæ Christus est quasi hypostasis, anima et vita, ut dixi 1. Cor. 12. Sicque omnes Christiani in Ecclesia sunt quasi unum, imo unus homo civilis et politicus in Christo. Et hæc est radix illius regulæ Ticonii apud S. Augustinum, quæ docet Scripturam sacram tribuere Christo illa quæ sunt Ecclesiæ Christi; et contra, tribuere Ecclesiæ illa quæ sunt Christi: quasi sit communicatio idiomatum inter Christum et Ecclesiam, sicut est inter Christum hominem et Christum Deum.

Ubi Adverte. Loquitur Apostolus hic de Ecclesia tanquam de homine singulari et viro unico; tum ut unitatem illam declaret et inculcet, ad quam hortatus fuit Ephesios à v. 3. huc usque; tum ut singuli meminerint hanc doctrinam sigillatim ad se pertinere, seque in Christo debere crescere in virum perfectum, seu in membra viri perfecti, ut sic singulis crescentibus consequenter tota Ecclesia crescat in virum perfectum, ut ita perfecta et consummata fiat Ecclesiæ et singulorum Ecclesiæ membrorum statura, proportio et perfectio, quod fiet in fine mundi et resurrectione communi, non ante; ac proinde eousque durabit hic ordo hierarchicus, et hæc munia, ut alii fungantur apostolatu, alii pastoratu, alii doctoratu, etc. Hisce enim crescit, proficit et perficitur Ecclesia *in mensuram ætatis plenitudinis Christi.*

Nota Primo. Hisce verbis explicat *virum perfectum* quem dixi. Secundo, hebraismo *ætas plenitudinis* vocatur ætas plena et perfecta, scilicet adulta et virilis. Tertio, licet ætas proprie hic capi possit, tamen clarius metonymice accipiemus ætatem pro statura, quam ætas secum affert, quæque esse solet in ætate virili: Græcum enim ἡλικία ab ἥλικος, id est quantus; tam quantitatem, magnitudinem et staturam, quam ætatem significat. Unde Noster subinde *staturam* vertit ut Matth. 6. 27. Luc. 19. et Syrus hic vertit קומתא *kometa*, id est statura. q. d. Donec crescamus, et *occurramus omnes in virum perfectum*, id est, *in mensuram* et magnitudinem *ætatis*, id est staturæ, *plenitudinis*, id est plenæ et virilis, *Christi*, seu quam habuit Christus in ætate adulta et virili: ut, sicut Christus anno ætatis suæ 34. justam habuit viri staturam; ita et eamdem analogice et proportionaliter acquirat et habeat in nobis, id est, in nostræ fidei, gratiæ, spiritus et virtutum incremento et perfectione. Ita Ambros. Hieron. Chrysost. Persistit in metaphora, qua, ut dixi, Ecclesiam vocat unum virum perfectum, cujus membra sunt singuli fideles, cujusque anima et caput est Christus; ita ut crescente corpore crescat caput, et ipsa etiam anima, id est extensio, vis et vigor animæ, et contra; id est, crescente Ecclesia crescat in ea Christus, et contra: ut Christus dicatur justam et plenam suam staturam in nobis acquirere, dum nos in fide et gratia Christi justam perfectionem et magnitudinem acquirimus. Statura enim, magnitudo et perfectio nostra, est statura, magnitudo et perfectio Christi, ut patet ex dictis. Posset etiam τὸ *Christi*, exponi in Christo. q. d. Donec in Christo, id est Christi fide, gratia et corpore, quod est Ecclesia, justam mensuram et staturam plenam et virilem nanciscamur.

Secundo, aliter explicant Anselmus, Gagneius, S. Thomas et Scholastici in 4. dist. 44. q. d. Donec resurgamus omnes in mensura, magnitudine et statura corporis plena et perfecta, qualis fuit Christi in ætate plena et perfecta, ut sicut Christus anno ætatis 34. justam habuit humani corporis staturam: ita et in resurrectione omnes homines, etiam qui hic in ætate infantili aut puerili mortui sunt, habeant justam corporis sui magnitudinem et staturam: non quasi omnes statura corporis æquales futuri simus Christo; sed quod omnes ea erimus magnitudine et statura, quam habuimus, vel habuissemus (si natura vegeta fuisset, et non impedita) in ætate virili, puta anno ætatis 34. quæ fuit ætas Christi, estque stata hominis ætas. S. August. tam hanc quam præcedentem explicationem affert l. 22. Civit. c. 15. et tribus seq. sed magis probet præcedentem, et sine dubio præcedens plane genuina est et ex mente Apostoli. Potest tamen cum auctoribus citatis ad secundum hunc sensum extendi: quia illa spiritalis Ecclesiæ mensura et statura plena et perfecta, de qua proprie hic agit Apostolus, erit solum in resurrectione, quando pari proportione Ecclesia corporalem suam habebit staturam plenam et perfectam: cum scilicet Sancti qui sunt in Ecclesia, sicut animæ et spiritus; ita et corporis justam habebunt magnitudinem et perfectionem.

Pulchre S. August. de Vera religione c. 26. tom. 10. incrementa et ætates septem homini interiori æque ut exteriori tribuit, puta infantiam, pueritiam, adolescentiam, juventutem, virilitatem, senectutem, et decrepitam. *Iste*, inquit, *dicitur novus homo, et interior, et cœlestis, habens et ipse proportionem non annis, sed profectibus distinctas quasdam spirituales ætates suas. Primam, in uberibus utilis historiæ, quæ nutrit exemplis. Secundam, jam obliviscentem humana, et ad divina tendentem, in qua non auctoritatis humanæ sinu continetur, sed ad summam et incommutabilem legem passibus rationis inni-*

titur. Tertiam jam fidentiorem et carnalem appetitum rationis robore maritantem, gaudentemque intrinsecus in quadam dulcedine conjugali; cum anima menti copulatur, et velamento pudoris obnubitur, ut jam recte vivere non cogatur, sed etiamsi omnes concedant, peccare non libeat. Quartum, jam idipsum multo firmius ordinatiusque facientem, et emicantem in virum perfectum, atque aptam et idoneam omnibus etiam persecutionibus, et mundi hujus tempestatibus ac fluctibus sustinendis atque frangendis. Quintam pacatam atque ex omni parte tranquillam, viventem in opibus et abundantia incommutabilis regni, summæ atque ineffabilis sapientiæ. Sextam, omnimodæ mutationis in æternam vitam, et usque ad totam oblivionem vitæ temporalis transeuntem in perfectam formam, quæ facta est ad imaginem et similitudinem Dei. Septima enim jam quies æterna est, et nullis ætatibus distinguenda beatitudo perpetua: ut enim finis veteris hominis mors est, sic finis novi hominis vita æterna. Ille namque homo peccati est, iste justitiæ.

14. UT JAM NON SIMUS PARVULI FLUCTUANTES, ET CIRCUMFERAMUR (græce περιφερόμενοι, id est *circumacti*) OMNI VENTO DOCTRINÆ IN NEQUITIA HOMINUM.) Ecce hic explicat quod dixit, *in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi.* q. d. Ut non sumus quasi pueri, qui omni vento, impulsu, persuasione agitantur, ait Syrus, et in omnem partem abripi se sinunt: sed potius contra omnes Novatorum impulsus, suasiones et dogmata nova, quasi viri firmi et constantes in vera fide et Ecclesia Christiana persistamus. Alludit Paulus ad Hebræum פתי *peti*, id est parvulus et insipiens, cui quidvis persuadetur: radix enim פתה *pata*, (unde Græcum πείθω) significat suadere, persuadere; pellicere, flectere, inclinare.

Nota *in nequitia hominum*, id est, per nequitiam hominum, per homines nequam et dolosos, scilicet pseudoapostolos et hæreticos, qui faciunt vos fluctuare in fide, et novis doctrinis vos ventilant. Græce ἐν τῇ κυβείᾳ ἀνθρώπων, *in* alea, vel *alcatione hominum*, id est, in fallacia dolosis aleatoribus usitata, quam S. Augustinus supra *illusionem*, Noster *nequitiam* vocat. Κυβευειν enim significat tesseris sive alea ludere: in quo lusu arte opus est, et lusor nititur circumvenire collusorem si possit; suum enim tantum commodum spectat: inde κύβεια, id est aleatio, significat versutiam, fallax artificium, et artificem fallaciam, ait Erasmus. Falsos ergo doctores comparat fraudulentis aleatoribus, inquit Theophylactus, qui doctrinam fidei adinstar aleæ et taxillorum transponunt ad plausum hominum. Itaque sensus est, q. d. Ne circumferamur omni vento doctrinæ quocumque nos et homines nequam et veteratores impulerint.

Itaque Primo, per metaphoram aleæ et aleatorum notat incertitudinem hæresis et hereticorum.

Secundo, inconstantiam et desultoriam levitátem, quod quasi aleam de fide jaciant, et quasi ad jactum aleæ doctrinam mutent, ut his illisve gratificentur, aut ut sui cerebri commentis, phantasiis et somniis novis indulgeant; idque tanta arte, ut nonnisi ab oculatis cerni et redargui possint: sicut periti aleatores aleam ita dextre invertunt, ut socium cum quo ludunt fallant, et vix quisque advertat. Sic nostro hoc sæculo Lutherus, Philippus, Calvinus aliique Novantes paucis annis suas catecheses, institutiones et confessiones mutarunt sæpius, aliaque imo contraria dogmata ediderunt et commenti sunt: hinc qui illos sequuntur, ab eis circumaguntur omni vento doctrinæ; ut merito Georgius Saxoniæ Dux rogatus à Catholicis quid Lutherani sui crederent, responderit, Quid nunc credant, scio; quid sequenti anno credituri sunt, prorsus ignoro. Idipsum de Arrianis docet S. Hilarius lib. ad Constantium et Constantem Impp. *Periculosum*, inquit, *nobis atque etiam mirabile est, tot nunc fides existere, quot voluntates; tot nobis doctrinas esse, quot mores; et tot causas blasphemiarum pullulare, quot vitia sunt, dum audita fides scribitur ut volumus, aut ita ut volumus intelligitur. Sic plurimæ cœperunt esse fides, ne ulla sit; imo vero annuæ menstruæque de Deo fides decernuntur; novis subvertuntur vetera*, etc.

Tertio, per aleam et aleatores, ut Chrysost. Theophyl. Vatabl. notat Apostolus fraudes pseudodoctorum, quibus per suas captiones et blandiloquentiam, hæreses et errores suos tegunt, eosque pro fidei articulis substituunt, ac vulgus in illos pelliciunt. Unde sequitur,

IN ASTUTIA AD CIRCUMVENTIONEM ERRORIS,] ut scilicet simplices et incautos astute circumveniendo ac decipiendo in errorem inducant. Pro *circumventionem*, græce est μεθοδειαν, id est, insidias fallendi, et insidiosas fallacias: S. Aug. supra vertit, *machinationes*, μεθοδευειν enim significat hominem in via furtim et ex insidiis adoriri. Hæc autem omnia ingens sunt nequitia, uti recte vertit Noster, non verbum verbo, sed sensum reddens et transferens. Secundo, pro *erroris* græce est πλάνης, id est *imposturæ*, ut sua impostura scilicet simplices circumveniant et decipiant. q. d. Impostores sunt hi Novatores, suis imposturis conantur omnibus imponere.

15. VERITATEM AUTEM FACIENTES.] ἀληθευοντες καὶ, id est, *sed veritatem sectantes.* Ita Vatablus.

Nota. Quadruplex est veritas. Prima mentis, qua mens mentisque conceptio ac judicium conforme est objecto et rei, eamque ita concipit, ac de ea ita judicat, sicut revera res in se est: huic opponitur falsitas, qua mens de re judicat aliter quam res in se habet.

Secunda veritas est oris, id est veracitas, qua sermo noster conformis est menti et animo, ut os loquatur id quod revera animus cogitat et intendit, et lingua respondeat menti: huic opponitur mendacium, quo aliud loquimur, aliud cogitamus vel intendimus. Estque hæc veritas duplex, una assertoria, qua asserimus id quod verum est: altera promissoria, quæ est fidelitas qua præstamus quod promisimus. Utraque hæc veritas tam oris quam mentis est quasi formalis.

Unde Tertia veritas est objectiva, puta veritas doctrinæ et fidei, qua doctrina et fides in se vera est, ut, si illi assentiaris, eamque docens, veritati assentiaris, et veritatem doceas.

Quarta est veritas actionum et vitæ, quæ non est aliud quam rectitudo et conformitas, qua actiones nostræ respondent suæ regulæ, ut scilicet conformes sint vero judicio practico, rationi, legi, voluntati Dei, et præscripto virtutis. Itaque hæc veritas est debitum et officium cujusque, sive id quod quemque facere decet: unde illi opponitur pravitas et peccatum, quod aberrat et difforme est rationi et legi. Sic dicitur Joannes 8. 44. *Ille* (scilicet diabolus) *homicida erat ab initio, et in veritate non stetit*, id est, non

stetit in integritate et rectitudine naturæ in qua conditus erat, non permansit in suo gradu et officio, non fecit quod æquum erat, rectum et justum, non egit quod decebat angelum et creaturam tam sapientem et nobilem agere, ut scilicet agnosceret, coleret, subderet se suo creatori, eique pro tantis in se donis gratias ageret: unde consequenter à veritate excidit, ut patet ex eo quod jam *veritas in eo non est*, quodque *mendax est, et pater ejus*, scilicet mendacii. Hoc enim abstractum tacite latet et continetur in concreto *mendax:* sicque Hebræi sua relativa referunt sæpe ad antecedens non expressum, sed tacitum et latens in alio quod expresserunt. Sic sæpe alibi in Scriptura veritas sumitur, ut cum in Psalmis toties dicitur, quod omnia opera Domini sint vera, vel veritas : sensus enim est, recta, æqua, justa, sancta sunt opera Domini.

Hic intelligit Apostolus partim tertiam veritatem, scilicet doctrinæ; opponit enim illam errori qui præcessit. q. d. Nolite errores Novatorum et impostorum sequi, sed sectamini veram fidem et doctrinam. Partim quartam : vult enim non tantum nos veritatem credere et docere, sed et facere; ut vertit Noster : ut scilicet juxta fidem nostram christiane vivamus, et veritatem doctrinæ veritate et rectitudine vitæ exprimamus : unde ait, *Veritatem autem facientes*, id est debita christianismi officia exequentes, *in charitate*, id est per charitatem et charitatis opera, *crescamus;* αὐξήσωμεν, *augescamus;* Vatabl. *adolescamus;* alii, *grandescamus;* Theophyl. *augeamus*, scilicet tam bona opera, inquit, quam fidem, tam sanctam vitam quam dogmata. Ita et Chrysost. qui triplex augmentum hic significari vult. Primum, quo corpus augmentum facit, dum in singulis membris operatur spiritus, juxta cujusque membri modum et exigentiam. Secundum, quo singula membra capiunt augmentum ex subministratione spiritus. Tertium, quo spiritus ipse augetur, dum à capite fluens meat per omnia membra, contingens et connectens singula : hoc est enim quod ait, *Crescamus in illo per omnia*, scilicet membra. Rursum *per omnia*, id est quaqua versum, in longum, latum, crassum, omni augmento, scilicet omnibus donis, gratiis et virtutibus : charitate enim crescente, crescunt pariter in homine omnia dona et virtutes.

Nota, *in illo*, scilicet Christo : unde explicans subdit, *Qui est caput Christus :* hebraismo enim redundat antecedens *illo*. Latine enim dicere debuisset : *Crescamus in Christo, qui est caput.* Christus enim quasi caput influit gratiam et vim crescendi et augescendi in singula membra totius corporis, id est Ecclesiæ : ita ut corpus hoc et singula ejus membra crescant in Christo, id est Christi capitis sui virtute et influxu; et vicissim Christus quasi caput in Ecclesia qua in suo corpore. Dum enim Ecclesia crescit, crescit quasi Christus, id est Christi influxus, fides, gratia, operatio, gloria et regnum. Id plane explicat versu sequenti.

16. EX QUO (scilicet capite Christo) TOTUM CORPUS (Ecclesiæ) COMPACTUM, συναρμολογούμενον, id est coagmentatum et compaginatum : ex capite enim omnia membra compaginantur, et per suas compages descendunt. Sic ex Christo Christiani omnes tam Galli, Hispani, Belgæ, Itali, quam Africani, Syri, Indi descendunt, et in unum Ecclesiæ corpus compaginantur, ET CONNEXUM, ut scilicet membrum membro, fidelis fideli per eamdem fidem et spiritum cohæreat, fiatque ex omnibus unum corpus, scilicet Ecclesia, PER OMNEM JUNCTURAM, id est commissuram, qua unum membrum alteri committitur et jungitur. Græcum enim ἁφῆς significat artuum mutuos inter se contactus, qua parte scilicet committuntur. Unde S. August. supra legit, *per omnem tactum* SUBMINISTRATIONIS, id est, per omnem juncturam subministrantem, scilicet spiritus animales et vitales, id est, per mutuam unionem, qua nobis subministratur spiritus et gratia Christi capitis nostri. SECUNDUM OPERATIONEM, κατ' ἐνέργειαν, ex vi et efficacia intus agente et operante. Vim Christi intellige, qui instar capitis influit, et singula membra vegetat. IN MENSURAM UNIUS CUJUSQUE MEMBRI, id est pro modo, mensura, et exigentia cujusque membri, ut scilicet singula membra, puta singuli fideles, juxta suam naturam, statum et conditionem à vi animæ vegetantis, id est à Christi gratia et spiritu, justam mensuram et incrementum accipiant: itaque AUGMENTUM CORPORIS FACIT, supple ipsum corpus : hoc enim suppositum ex initio hujus versus sibi deposcit verbum *facit.* Est hebraismus : corpus facit augmentum corporis, id est sui ipsius. q. d. Seipsum ædificat et perficit corpus hoc, scilicet Ecclesia, ut æqualiter totum crescat, sed uniformiter difformiter, ut loquuntur Philosophi : quia scilicet singula membra crescunt æqualiter, sed proportionaliter, quodque scilicet pro sua natura et conditione. Licet enim, verbi gratia, pes et brachium absolute magis crescant quam oculi; tamen oculi proportionaliter tantum crescunt, quantum pes et brachium. IN ÆDIFICATIONEM SUI, ut seipsum ædificet, compleat et perficiat hoc corpus, quod est Ecclesia, IN CHARITATE,] id est per charitatem. q. d. Charitas est illa membrorum junctura sive commissura, per quam singulis membris suggeritur nutrimentum, spiritus, vegetatio, et vis crescendi, ut ita singulis membris crescentibus totum corpus Ecclesiæ crescat, ædificetur et perficiatur.

Nota Primo. Hæc *charitas* est unio, ad quam à v. 3. hucusque hortatus fuit Ephesios. Sicut ergo membrum unum non potest communis nutrimenti et accretionis in corpore particeps esse, nisi reliquis membris et toti corpore sit unitum : ita fidelis non potest communis Ecclesiæ spiritus, gratiæ et incrementi particeps esse, nisi reliquis fidelibus, et toti Ecclesiæ per unionem et charitatem cohæreat. Sicut enim artuum junctura, sive commissura, singulis membris; ita charitas singulis fidelibus subministrat communem corporis, puta Ecclesiæ, spiritum, vigorem et vitam. Ita Chrysost. Secundo melius, *charitas* hic non accipitur ut junctura, sed ut anima Ecclesiæ, ut mox ostendam.

Nota Secundo, cum S. Hier. corpus hoc Ecclesiæ dici, et debere esse *compunctum :* quia si membrum ab eo sit divisum et dissectum per schisma, nil vigoris aut spiritus accipiet à corpore. Rursum debere esse *connexum*, ut scilicet quodque membrum suo loco, nexu et ordine consistat. Si enim pes luxetur, ut extra suam juncturam et os exeat, seipsum et totum corpus dolore afficit : ita si quis relicto suo gradu, officio, statu, alium invadat; nihil fructus, sed plurimum molestiæ sibi et aliis affert. Ita Chrys.

Nota Tertio. Cum dicitur, *junctura subministrationis*, vox *subministrationis*, tam active quam passive, capi potest. Primo, passive, ut significetur junctura subministrata, id est suppeditata, cuique membro à toto corpore, et à capite; sive ut junctura subministrationis, sit junctura membrorum, quibus subministratur communis corporis spiritus, vigor et vita, quasi dicat, ait Chrysost. Membra corporis si juxta propriam suam mensuram, necessariam subministrationem alimenti et spirituum acceperint; ita crescent : vel spiritus è cerebro infusus et cuique membro juxta ejus captum subministratus, incrementum ita facit, primo ipsius membri, deinde consequenter totius corporis.

Secundo et significantius active, ut *junctura subministrationis* sit junctura subministrans per venas et arterias tum influxum cordis, scilicet spiritus vitales, et sanguinem; tum concursum et opem mutuam, qua per juncturam unum membrum alteri devinctum, illud omnibus in rebus fovet et adjuvat, ut, dum quodque suam partem, facultatem et operationem subministrat, et quodam modo suum symbolum in commune affert, inde et alia membra participent, et totum corpus crescat et perficiatur : tum maxime influxum capitis, ejusque spiritus animales necessarios ad motum, sensum et vitam. Sic enim Christus quasi caput nostrum, motum, sensum et vitam spiritualem in nos influit per juncturas, id est per mutuam unionem, qua unum membrum alteri, id est unus fidelis alteri, jungitur et subordinatur, tum per internam unionem animorum, tum per externam unionem, communionem et communicationem in iisdem Sacramentis, sacrificiis, orationibus, concionibus, lectionibus, conventibus. Ad hanc enim unionem externam pertinet omnis proximorum societas, instructio, ædificatio, quibus in spiritu et pietate promovemur mutuis exemplis, exhortationibus, consiliis, precibus, etc.

In charitate.] Nota. Hujus corporis politici, de quo hic agit Apostolus, caput est Christus, corpus ipsum est Ecclesia, membra sunt singuli Fideles, junctura est mutua fidelium unio et communicatio, anima est fides et charitas, et spiritus vitales et animales sunt gratiæ prævenientes et excitantes, quæ à cerebro, id est à Christo, descendunt, et singulis membris, id est fidelibus, aspirantur. Hinc Secundo, licet Chrysost. et aliqui alii, charitatem, in hoc corpore adaptent juncturæ, quasi explicet Apostolus id quod dixit, *per omnem juncturam*, per id quod subdit, *in charitate*, id est per charitatem. q. d. Charitas quam dixi, est illa junctura, quæ omnibus membris omnem corporis spiritum subministrat, ac membrum membro jungit et addit, ut ita dilatetur et crescat, omnibusque suis membris, id est fidelibus, compleatur corpus Christi, quod est Ecclesia. Tamen alii melius *juncturam* accipiunt mutuam unionem, concordiam, communicationem : charitatem vero censent esse animam hujus corporis, id est Ecclesiæ, id enim clare significant verba Apostoli : *Augmentum*, inquit, *corporis facit in ædificationem sui in charitate.* Ubi Syrus vertit, *ad incrementum ipsius corporis, cujus ædificium charitate perficitur.* Nec enim alia potest fingi hujus corporis, scilicet Ecclesiæ, anima, quam fides et charitas : nec ulla pars in hoc corpore est nobilior quam Charitas. Unde v. præced. dixit Apostolus, *In charitate crescamus in Christo, qui est caput, per omnia.*

Charitas ergo quasi anima facit nos crescere in Christo, ut crescente charitate, crescat totus homo in Christo, et singulis hoc modo in fide et charitate crescentibus crescat totum Ecclesiæ corpus. q. d. Videte ergo, Ephesii, ut unionem mutuam, ad quam ab initio capitis huc usque vos exhortatus sum, studiose colatis, servetis, augeatis, ut per eam spiritus Christi et Ecclesiæ participes fiatis, crescatisque in fide et charitate, itaque singulis crescentibus, tota Ecclesia crescat perficiaturque. Magnitudo enim, profectus, incrementum et perfectio cujusque fidelis, ac consequenter totius Ecclesiæ, sita est in profectu, incremento et perfectione fidei et charitatis, et consequenter aliarum virtutum quæ charitatem comitantur : ita ut quantum in actibus fidei et charitatis, ac consequenter in earumdem habitibus quisque fidelis proficit, tantum crescat illius magnitudo spiritalis : ac quantum in iisdem crescunt omnes fideles, tantum crescat et perficiatur magnitudo totius Ecclesiæ.

Dices, Si charitas est spiritus et anima Ecclesiæ, ergo peccatores qui charitate carent, non sunt membra et partes Ecclesiæ : pars enim, quæ non informatur forma corporis, et in viventibus quæ non animatur anima corporis, non est corporis pars et membrum.

Pro responsione, Nota Ecclesiam esse quasi hominem civilem et politicum, suamque habere animam, et suum corpus. Corpus Ecclesiæ sunt ipsi fideles, qui exterius et visibiliter eamdem Christi fidem profitentur, quique inter se cum eodem capite visibili, scilicet Pontifice Romano, qui in terris est Christi vicarius, communicant in iisdem Sacramentis, sacrificiis, doctrina, regimine et politia. Hæc enim est exterior forma corporis Ecclesiæ, prout est respublica visibilis. Et sic presbyteri et Episcopi, qui occulte sunt hæretici, quamdiu hanc externam veræ fidei professionem et communicationem Ecclesiæ jam dictam retinent, sunt membra ejusdem corporis et reipublicæ, eique cohærent, ac retinent juridictionem, quam in Ecclesia acceperunt. Anima hujus corporis, scilicet Ecclesiæ, est fides; ita ut quicumque habent fidem, vivant anima Ecclesiæ.

Est tamen et alia nobilior et perfectior Ecclesiæ anima, scilicet charitas. Sicut enim embryo prius vivit anima sensitiva, dicitur que vivus et sentiens, quam vivat anima rationali : ita fidelis per fidem prius vivit, vereque est vivens pars Ecclesiæ, etiamsi necdum habeat charitatem ; ea tamen habita, longe nobiliori anima et vita vivit. Quantum enim anima rationalis excedit sensitivam, tantum charitas excedit fidem. Et de hac secunda forma hic et subinde alibi loquitur Paulus, ut solos Sanctos charitate præditos vocet corpus et Ecclesiam Christi : non quasi fideles qui in peccato sunt, velit ab ea excludere, sed quod Sancti qui charitate pollent, sint perfectissima membra, et corpus Christi, perfectissimamque Ecclesiæ formam et animam habeant, vivantque vita gratiæ, quæ est perfectissima vita Christi. Alii autem fideles, qui charitate carent, sint quidem membra Christi; sed imperfectiora, utpote quæ vivant tantum anima fidei. Sicut ergo in homine alia membra tantum

exercent officia animæ sensitivæ, unum vero caput exercet officia animæ rationalis, ut merito solum caput dici possit corpus animæ rationalis, qua rationalis est et ratione utitur : ita fideles peccatores exercent officia fidei, suntque membra Ecclesiæ, quæ non est aliud quam cœtus et congregatio fidelium, soli tamen Sancti exercent officia charitatis, quæ est quasi anima rationalis et perfectissima vita Christi et Ecclesiæ : indeque hi soli dicuntur à Paulo esse corpus (id est Ecclesia) Christi, intelligi nobilissimum et perfectissimum. Hinc rursum Ecclesia dicitur esse sancta ; quia scilicet nobilissima ejus pars, quæ est justorum, sancta est, de quo rursum c. seq. v. 27.

17. HOC IGITUR DICO ET TESTIFICOR IN DOMINO (μαρτύρομαι, id est *testor* et obtestor per Dominum) UT JAM NON AMBULETIS (non conversemini) SICUT ET GENTES AMBULANT (conversantur) IN VANITATE SENSUS SUI,] τοῦ νοὸς αὐτῶν, id est *mentis suæ*. Mens enim in homine et anima principatum tenet, reliquaque dirigit : ac proinde si mens sit corrupta, et vanitati dedita, reliquæ animæ potentiæ totusque homo corrumpatur et vanescat necesse est. Sic videmus mercatorem, qui mente et animo nonnisi lucra versat et quærit, totum occupari in auro et argento ; sic ebriosum, qui mente non Deum, non cœlum, sed pocula versat et cogitat, totum occupari in vino et symposiis, non alia cogitare, phantasiari, somniare, loqui : sic superbum in honoribus, spurcum in libidinibus, iracundum in vindicta, et ita de aliis. Significat ergo Apostolus, gentes quia mente nonnisi vana tractabant, totas vanitati studuisse, et vanis rebus ac bonis sese occupasse.

18. TENEBRIS OBSCURATUM HABENTES INTELLECTUM.] Hic est fons vanitatis Gentium, quod scilicet intellectum, græce διάνοιαν, id est *cogitationem*, habeant obscuratam infidelitate, aliisque erroribus practicis, qui ex ea sequuntur, ut scilicet nec Deum, nec Christum agnoscant ; sed idola lignea et lapidea putent esse deos, dæmones colant, et ad dæmonum suggestionem et instinctum putent fornicationem, ebrietatem, furta, rapinas non esse peccata. Sic enim corrupto intellectu, quasi duce et luce hominis, necesse est appetitum, et actiones omnes hominis corrumpi, ut libere fornicetur, furetur, inebriet se, dum putat hæc non esse, aut certe exigua esse peccata.

ALIENATI A VITA DEI, à vivendi modo, quem Deus instituit, præcepit, et sibi gratum ac placitum declaravit, idque PER IGNORANTIAM,] quia scilicet Deum, Dei legem et voluntatem ignorant.

PROPTER CÆCITATEM CORDIS IPSORUM] διὰ τὴν πώρωσιν, *propter excæcationem*. Verti etiam posset, *propter obdurationem*, vel, ut Ambros. *duritiam cordis eorum :* et sic hæc pars à præcedentibus distinguitur, ne idem repetat Apostolus, q. d. In Gentibus sicut obscuratus est per ignorantiam intellectus : ita consequenter cor, id est appetitus, mala vivendi consuetudine obduratum est, et callum (πῶρος enim callum significat) obduxit. Hinc, ut sequitur, in desperationem, indolentiam, et omne scelerum barathrum præcipites corruerunt.

19. QUI DESPERANTES,] scilicet salutem, et viam virtutis ac beatitudinis. Legit noster Interpres, et cum eo Syrus, ἀπηλπικότες, ἐλπίζω enim idem est quod spero ; ἀπελπίζω, idem quod despero. q. d. Gentes cum non crederent, nec sperarent animam esse immortalem, Deum esse vindicem malorum, ac bonorum remuneratorem, Sanctos esse beandos æterna vita, putarentque nullam post hanc vitam aliam superesse pœnarum, vel præmiorum ; audacter et quasi impune se voluptatibus et libidinibus dediderunt. Unde et Erasmus hanc lectionem optime huic loco quadrare censet, ut scilicet legamus *desperantes :* siquidem qui desperant esse vitam aliam à morte corporis, avidissime rapiunt hujus vitæ voluptates, iisque se ingurgitant, velut amissis illis nihil habituri suave.

Verum Græca jam habent ἀπηλγηκότες, et ita legit Hieron. Chrysost. et Græci, id est *indolentes*, et ut Hieron. vertit, *indolorii*, qui scilicet dolore desierunt, quique omnem doloris sensum perdiderunt : ἀλγέω enim significat dolere : ἀπαλγέω, dolorem deponere et perdere : quod Comicus vocat perdolere ; Ovidius dedolere :

> Optimus, *inquit*, ille fuit vindex, lædentia pectus
> Vincula qui rupit, dedoluitque semel.

id est, qui semel omnem doloris sensum deposuit et abjecit (sic enim deferbuisse dicitur olla, cum fervere desierit, sicque descipere dicitur is, qui sapere desinit) quod Cicero vocat callum obducere dolori : *Consuetudo,* inquit ipse ad Varrorem, *callum jam obduxit stomacho meo.* Sicut ergo consuetudo sensui quasi callum inducit, ut non sentiat morbum et dolorem cui assuevit : sic et animo callum inducit, ut non sentiat remorsum aut dolorem in peccatis, quibus assuevit. Itaque ex consuetudine et impudentia peccandi, oritur in animo ἀναλγησία, id est indolentia, vel dedolentia, qua animus ita obsurduit et obduruit in malis, ut peccata non sentiat, ut cum peccat, omnem conscientiæ remorsum amittat, et quasi conscientia amputata non pœniteat, nihil doleat ; sed quasi brutum in omne id quodlibet, quamvis turpissimum et abominandum, præceps ruat, in eoque delectetur et glorietur, ait Hieron. Quia ergo indolentia oritur ex consuetudine peccandi, et consuetudo peccandi oritur ex desperatione, illique connexa est ; hinc utrumque verum est, scilicet et quod desperantes, et quod dedolentes Gentes in gentilismo tradiderint se omni immunditiæ. Vide in quod barathrum abducat hominem desperatio, et peccandi libertas ac consuetudo.

SEMETIPSOS TRADIDERUNT IMPUDICITIÆ, IN OPERATIONEM IMMUNDITIÆ OMNIS, IN AVARITIAM.] S. Ambros. legit, *in operationem immunditiæ omnis et avaritiæ*, et proprie accipit nomen avaritiæ. q. d. Gentiles non habentes spem vitæ futuræ dederunt se omni immunditiæ et avaritiæ, ut aliena appetant et invadant insatiabiliter. Verum græce est, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης, ἐν πλεονεξίᾳ, id est, ut vertit Noster, *in operationem immunditiæ omnis, in avaritiam;* vel, ut græce est, *in avaritia*.

Ubi Nota, *avaritiam* hic tribui immunditiæ, et pertinere non ad cupiditatem opum, sed ad libidinem atque luxuriam, inquit Hieronymus : græce enim non est φιλαργυρία, sed πλεονεξία, quam Vatablus et Erasmus vertunt, *aviditatem ;* Theophyl. *immoderatam concupiscentiam.* Proprie ad verbum πλεονεξία, est nimia habendi cupido, sive hæc cupido sit opum, sive honorum, sive libidinum, uti hic est, aliarumque voluptatum.

q. d. Apostolus : Gentiles qui non habent spem alterius vitæ, inexplebili aviditate et cupiditate, vel avidissime et cupidissime (est enim hebraismus *in avaritiam*, id est avarissime et cupidissime) operantur omnem immunditiam, in eamque toto impetu feruntur; sicut avari mercatores toti feruntur in lucrum, ut de eo certent, et quisque studeat illud alteri præripere, et in lucro ac opibus omnes alios excellere : ita hi Gentiles adeo avare et intemperanter aguntur in immundas voluptates, ut quisque eas aliis præripere, et in iis alium superare studeat, sic ut libido eorum non habeat terminum, quia voluptatibus hujus vitæ frui, iisque se explere et beari volunt, cum alias non expectent.

Avaritia ergo significat hic avaram cupiditatem libidinis et voluptatum, quæ temperantiæ et continentiæ repugnat semper : subinde etiam justitiæ, ut cum quis non contentus uxore sua, alienam invadit, nec unam, sed plures, ut voluptatis satietatem vitet, ejusque fastidium personarum mutatione tollat. Et hæc est πλεονεξία, de qua 1. Thessal. 4. 3. *Hæc est*, inquit, *voluntas Dei, sanctificatio vestra, ut abstineatis vos à fornicatione, ut sciat unusquisque vestrum vas suum* (uxorem suam) *possidere in sanctificatione et honore : non in passione desiderii, sicut et Gentes ignorant Deum : et ne quis supergrediatur, neque circumveniat* (græce πλεονεκτεῖ, idem quod hic) *in negotio fratrem suum* (ut ejus uxorem secreto ambiat et sollicitet) *quoniam vindex est Dominus de his omnibus.*

20. Vos autem non ita didicistis Christum,] *Christum*, id est Christi doctrinam, vel christianismum. Christus enim pro Christo adjunctis sumitur, juxta can. 37. q. d. Hoc non didicistis in doctrina Christi, non ita edocti estis in christianismo, scilicet ita luxuriari, ut faciunt Gentes. Ita Hieron. et Anselm. discere Christum, inquit Hieron. est discere temperantiam, sapientiam, virtutem Christi : et Theophyl. Christum, inquit, discere est recte vivere : qui enim scelerate vivunt, Christum ignorant : *Deum* enim (inquit alibi Apostolus) *confitentur se nosse, factis autem negant.*

21. Si tamen illum audistis.] Vocula *si*, non est dubitantis, sed affirmantis, hoc loco, uti et 2. Thess. 1. 6. *Si tamen* (id est sicut omnino) *justum est apud Deum, retribuere tribulationem iis qui vos tribulant.* Ita Chrysost. q. d. Apostolus, Sicut omnino Christum Christique doctrinam audistis et didicistis.

Et in ipso, scilicet Christo, Christique schola et disciplina edocti estis.

Sicut est veritas in Jesu] q. d. Sicut veritas, id est, sicut verum est, per Jesum, juro scilicet. Ita Vatablus, nam præpositio *in*, Hebræis est particula jurantis : *in Jesu*, id est per Jesum, quem testor et juro. Sic enim nos juramus dicentes, Per Deum, Per animam.

Verum melius Syrus vertit, *si tamen audistis et didicistis, quanta sit veritas in Jesu.* Sic fere et Vatab. *si tamen*, inquit, *edocti estis, quænam sit veritas doctrinæ ipsius Jesu*, quæ docet deponendam esse pristinam conversationem, ut sequitur. q. d. Si tamen edocti estis ea doctrina quæ est veritas, et vera doctrina *in Jesu*, id est Jesu Christi (*in* enim Hebræis significat regimen genitivi, in Domino, id est Domini; in Christo, id est Christi.) Vel planius; si tamen edocti estis ita vere, sicut veritatem docemur à Christo, qui est via, veritas et vita. Vel Tertio, ut alii, si tamen edocti estis ita, ut edocti sunt qui vere et serio Jesum, Jesuque doctrinam cognoscunt. Sic enim Græcum καθὼς, quod Noster vertit *sicut*, commode explicatur. Hic ergo Syri sensus et Græcæ phrasi, et Pauli stylo apte respondet, et præcedentibus apprime connexus est.

Quarto, potest accipi hic cum S. Chrysost. Theophyl. et Anselmo, veritas tam vitæ quam doctrinæ, de qua dixi v. 15. q. d. *Sicut est veritas in Christo*, id est, sicut in Christo Christique schola, scilicet Ecclesia, nil nisi vere, id est, juste, pie, sobrie et caste vivere docemur. Unde ex S. Chrysostomo Theophyl. *Quod autem ait, Sicut est veritas, sic intellige ; quod non, sicut Gentes in vanitate circumambulant, sic et vos ad eadem vana estis compositi atque comparati. Quæ enim Christi sunt tum dogmata, tum vita, non sunt vanitas, sed veritas : peccatum autem est vanitas et mendacium, ut quod substantia et subjecto careat, nec habeat perfectionem. Virtus autem veritas est, ut quæ subsistat, et perfectionem finemque habeat. Quid autem docti estis? Et quid est veritas secundum Christum? nempe ut abjiciamus veterem hominem, hoc est prioris vitæ conversationisque nostræ mores.*

22. Deponere.] Theophyl. Vatablus et alii referunt ad *edoctis estis.* q. d. Edocti estis à Christo deponere veterem hominem.

Secundo, potest esse græcismus et hebraismus, quo per enallagen modorum infinitivus ponitur pro imperativo, *deponere*, id est deponite : sic enim sequentes infinitivos, in Græco ἀνανεοῦσθαι καὶ ἐνδύσασθαι, noster Interpres vertit per imperativos, *renovamini et induite.*

Tertio, et optime ad morem et spiritum Pauli, *deponere*, refer ad v. 17. *Hoc gitur dico, et testificor deponere*, id est, ut deponatis veterem hominem. Sæpe enim Apostolus, et præsertim in hac epistola, copia rerum ac vi spiritus abripitur, ut sermonem cœptum alio deflectat, et post longam parenthesim ad se et ad cœptum sermonem redeat. Sic vidimus eum fecisse c. 3. ubi versus primus pendet et expletur v. 14. Sic hic cum v. 17. cogitaret Apostolus hunc 22. immediate subnectere, abreptus fuit in Gentium vanitatem, cujus meminerat v. 17. ut eorum cæcitatem et turpitudines explicaret, usque ad v. 22. quod redit ad sententiam v. 17. inchoatam.

Deponere vos secundum (id est quoad) pristinam conversationem veterem hominem.] q. d. Dico et cupio ut deponatis veterem hominem, non quoad naturam et substantiam, sed quoad pristinam vivendi, concupiscendi et peccandi consuetudinem. Unde Syrus non verba, sed sensum reddens, clare vertit dicens, *ut deponatis à vobis conversationes vestras priores, hominem* (inquam) *illum veterem, qui corrumpitur concupiscentiis erroris.*

Veterem hominem.] Nota, *Vetus homo* est vetus hominis peccatoris vita, et mores, quos ex veteri sive primo Adamo traxit, scilicet veteres concupiscendi, et concupiscentias suas sequendi ac peccandi consuetudines. Qualis enim fuit vita veteris Adami peccantis, talis est et eorum, qui ex eo prognati, vetus illud concupiscentiæ fermentum ex eo traxerunt. Sive magis proprie et concinne, vetus homo est ipse homo, qui olim Gentilis et peccator, ac quasi veterem Adamum protoplastum indutus et imitans, sequebatur suas veteres concupiscentias, et inolitas pravas consuetudines; ut magis patebit v. seq.

Qui corrumpitur secundum desideria erroris.]

Quia scilicet concupiscentiæ, dum iis homo indulget, corpus et animam corrumpunt ac destruunt, inquit Theophyl. Secundo et genuine, vetus homo corruptus est et corrupit integritatem primi Adæ et hominis, qui creatus fuit, ut sequitur, in justitia et sanctitate veritatis : hic ergo vetus homo jam dictus, ita corruptus indies magis corrumpitur et veterascit, dum pergit sequi desideria erroris, id est, concupiscentias carnales erroneas et rationi contrarias, sive cupiditates deceptrices. Unde notat S. Hieron, non dicere Apostolum, *veterem hominem* qui corruptus est, sed, *qui corrumpitur :* quia per singulas horas et momenta magis et magis corrumpitur, et ab homine humanaque vita in brutalem brutumque degenerat.

Addit Tertio, Theophyl. dici hic veterem hominem corrumpi : quia, sicut homo ipse vetus, ita et hæ illius concupiscentiæ morbo, senio et morte dissolvuntur ac pereunt. Sed secundus sensus genuinus est : addit enim Apostolus. *Qui corrumpitur secundum desideria erroris ;* suis ergo desideriis et concupiscentiis, non morte aut senio corrumpitur hic vetus homo.

23. RENOVAMINI, ἀνανεοῦσθαι, id est *renovari,* in infinitivo, qui pendet à v. 17. ut dixi. q. d. Dico renovari, id est, ut renovæmini, quod Noster clare vertit, *renovamini,* SPIRITU MENTIS VESTRÆ] id est, vivifica illa vi gratiæ et spiritus mentibus nostris indita, qua Spiritus sanctus nos regenerat et in novos homines, Christianos scilicet et sanctos, transformat. Idem est quod dixit Rom. 12. 2. *Reformamini in novitate sensus vestri;* unde explicans subdit hic :

24. ET INDUITE NOVUM HOMINEM, QUI SECUNDUM DEUM CREATUS EST IN JUSTITIA ET SANCTITATE VERITATIS.] Ubi Nota Primo. *Novum hominem* intelligit Christum, ut Hieron. et Anselm. vel simplicius Adamum nove et recenter à Deo creatum, ut sequitur, in gratia innocentia et justitia, quem per peccatum veterascentem renovavit Christus, et in primum novum hominem, uti à Deo creatus erat, restituit, nosque in baptismo et pœnitentia quasi veterem Adamum exuit, et novum rursum induit, cum primi et novi Adæ novam gratiam, innocentiam et sanctitatem nobis reddidit.

Nota Secundo, phrasim Apostoli : ponit hic duos homines invicem contrarios, eosque dicit nos induere, ut dum unum exuimus, induamus alium. Simili phrasi dicit nos induere Christum, ut dixi Rom. 13. 14. Sicut ergo veterem vestem exuimus, ut novum induamus : sic veterem hominem, id est, veteris Adæ consuetudines et vitia, exuimus, ut novum hominem, id est, novi Adæ in gratia creati, Christique novitatem ejus reparantis novos mores, puritatem scilicet et sanctimoniam Christianam, induamus.

Nota Tertio. Sicut Christum, sic et Adamum dicimur induere : Adamum inquam, non ut particularis erat persona ; sed ut erat parens et caput omnium posterorum. Sic enim novus homo creatus est, et novitatem gratiæ et sanctitatis accepit, non pro se tantum, sed etiam pro omnibus posteris; quam novitatem et novum hominem, si non peccasset, ad omnes posteros transmisisset. Sic ergo loquitur hic Apostolus de novo homine, uti et de veteri, quasi abstracto universali et communi, quem singuli induere possumus et debemus, quique singulis communicatur instar ideæ Platonicæ. Sic enim Plato censuit ideam hominis communicari huic, illi, et cuivis alteri homini in particulari, eique communicare suum esse hominis, ut per eam quisque homo particularis fiat homo : sic per hunc novum hominem quasi abstractum et universalem, quisque particularis Christianus sit novus homo, ut loquitur Apostolus; non quod vere sit aliquis homo universalis instar ideæ Platonicæ : sed ut significetur novitas hæc novi hominis esse communis, singulisque Christianis communicari, ut per eam renoventur. Hic enim novus homo (id est novitas novi hominis jam dicta) datus erat Adæ, ut per eum quasi caput humani generis communicaretur omnibus posteris : sed eo peccante hic novus homo datus est Christo, ut per Christum quasi parentem omnibus Christianis communicaretur. Hinc Christus Isaiæ 9. vocatur *pater futuri* (novi) *sæculi,* et de eo canit Sibylla :

> Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo ;
> Jam nova progenies cœlo demittitur alto.
> Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
> Desinet, et toto surget gens aurea (*Christianorum*) mundo,
> Casta fave Lucina.
> Ille Deum vitam accipiet, Divisque videbit
> Permistos heroas, et ipse videbitur illis.

Nota Quarto. *Renovamini et induite* significant nos, etiamsi baptismo innovati, regenerati et induti simus, tamen indies magis nos debere innovare et induere novitatem, magisque deponere et exuere veterem hominem (id est concupiscentiam) qui nobis ita innatus est et adhæret, ut in hac vita plano deponi et omnino innovari non possit. Vult ergo Apostolus, ut quilibet Christianus indies magis et magis veteres malas consuetudines, vitia ac propensiones ad malum, quas quisque in se sentit, mortificet et extirpet; ac contrarias Christi, et primi novique Adæ virtutes animæ suæ inferat, innovet, adaugeat per fervorem ac studium proficiendi et perficiendi se. *Mens enim,* inquit S. Gregor. 22. Moral. 4. *dum igne amoris excoquitur, semper in se servat claritatem pulchritudinis, quotidiana innovatione fervoris. Nescit enim mens veterascere, quæ semper per desiderium studet inchoare.* Vide dicta Roman. 12. 2. Pulchre etiam Hier. hic : *Induite novum hominem, id est,* inquit, *ut alio loco dicit,* (Rom. 13.) *induite vos Jesum Christum. Iste quippe est novus homo, quo universi credentes debemus indui atque vestiri. Quid enim in homine qui à Salvatore nostro assumptus est, non novum fuit? Conceptus, nativitas, partus, infantia, doctrina, vita, virtutes, et ad extremum crux et passio expolientis in ea principatus, et contrarias fortitudines ostentui habentis, resurrectio quoque et ascensus ad cœlum. Hic ergo vere creatus est in justitia et sanctitate veritatis quia Deus verus, Dei veri filius fuit : et tota in illo religio atque justitia Dei veritate completa est. Qui igitur conversationem illius imitari potest, et universas in se exprimere virtutes, ut sit mansuetus, sicut ille fuit mansuetus et humilis corde : et ponat animam suam pro amicis, ut ille posuit pro ovibus suis : verberatus non respondeat, maledictus non maledicat, sed vincat in humilitate superbiam; iste indutus est novum hominem, et dicere cum Apostolo potest, Vivo autem non jam ego, vivit vero in me Christus.*

QUI SECUNDUM DEUM CREATUS EST.] Græcum

κατά, id est *secundum*, respondet Hebræo ב quod est nota similitudinis et assimilationis, qua imago assimilatur suo exemplari, ex quo expressa est. q. d. Induite novum hominem, qui ad Dei exemplar creatus est. Alludit enim ad Genesis 1. v. 26. *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.*

Unde quæritur hic, in quo sita sit hæc imago Dei in homine. Oleaster in 1. Genesis, et Eugubinus in Cosmopæia putant Deum cum hominem crearet, induisse formam humanam, ut ad eam ejusque similitudinem hominem crearet. Sed hoc frigidum est et Judaicum.

Nota ergo Primo, *imaginem*, hic metonymice sumi pro exemplari ex quo imago expressa est, quodque refert et repræsentat. Quasi diceret Deus : Faciamus hominem ad nostrum exemplar, ut sit imago ex nobis nostraque natura quasi ex exemplari expressa, quæque nostram divinitatem referat et repræsentet. Potest tamen Secundo, *imago* hic proprie capi, si per hebraismum sic exponas : *Faciamus hominem ad imaginem*, id est, ut sit imago nostri, quæ nos tanquam suum exemplar exprimat et repræsentet.

Nota Secundo. *Imaginem* et *similitudinem* multi distinguunt; sed dico esse hendiadyn. q. d. Faciamus hominem ad imaginem similitudinis nostræ, (ut loquitur Sapiens Sapient. 2. 23.) id est ad imaginem valde similem, aut simillimam nobis. Hinc sacra Scriptura modo unum, modo alterum, modo utrumque usurpat; ut modo dicat hominem creatum ad Dei imaginem, modo ad similitudinem, modo ad imaginem et similitudinem : ut patet Genes. 5. 1. Eccli. 17. 1. Coloss. 3. 10. Unde colligitur imaginem à similitudine non distingui.

Nota Tertio. Hæc imago Dei non est in solo viro, ut vult Theodor. sed et in angelo, et in femina. Tam enim Eva, feminæ et angeli, quam Adam et viri creati sunt ad imaginem Dei; ut fuse docet S. August. 12. de Trinitate 7. et S. Basil. homil. 10. Hexameron.

Dico ergo, Hæc imago Dei sita est in hominis mente sive in eo quod homo sit in summo rerum gradu, in quo est Deus et angelus, scilicet quod sit naturæ intelligentis, puta animal rationale. Ex quo sex eximiæ hominis proprietates oriuntur et consequuntur, in quarum jam una, jam alia Patres ponunt hanc Dei imaginem in homine : ponunt, inquam, non plene et adæquate, sed partialiter et incomplete. Prima est, quod homo habeat animum incorporeum et individuum; Secunda, quod anima hominis sit immortalis; Tertia, quod eadem prædita sit intellectu, voluntate et memoria; Quarta, quod sit liberi arbitrii; Quinta, quod capax sit sapientiæ, virtutis, gratiæ, beatitudinis et visionis Dei, omnisque boni, ut ait Nyssenus; Sexta, quod cunctis animalibus præesse possit et dominari. Unde cum alia omnia creasset Deus, dixit, *Faciamus hominem* quasi regem creatorum, ut iis præsit : nimirum,

> Sanctius his animal mentisque capacius altæ
> Deerat adhuc, et quod dominari in cetera posset,
> Natus homo est.

Quibus adde Septimam, sicut in Deo sunt omnia et omnes rerum gradus vel formaliter, vel eminenter; ita et proportionaliter sunt omnia in homine. Omnes enim rerum spiritalium et corporalium gradus in se habet et nectit homo : cum angelis enim intelligit, cum brutis sentit, cum plantis vegetatur, cum inanimis est et subsistit : estque homo unam habens animam in tribus potentiis, mundi increati, id est Sanctissimæ Trinitatis, imago, et ejus infinitæ artis et sapientiæ testimonium, ac opus perfectissimum : creati vero mundi homo rex est, finis, compendium, vinculum, nexus et microcosmus. Octava, homo est imago sapientiæ Dei, quia omnia contemplari et intelligere potest : rursum omnipotentiæ Dei, quia homo quasi est omnipotens, dum omnia mente, multa etiam arte efformare et effingere potest. Præterea sicut Deus finis est rerum omnium, totiusque mundi : ita suo modo finis omnium est homo. Denique sicut Deus est totus in mundo, et totus in qualibet mundi parte, estque quasi anima mundi, non proprie, ut Platonici; sed metaphorice; quia scilicet, ut canit Poeta,

> Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
> Mens agitat molem, et magno se corpore miscet;

ita anima hominis tota est in toto corpore, et tota in qualibet corporis sui parte. Hæc ergo Dei imago homini est naturalis, quæ peccato perdi non potuit; ut contra Origenem docet S. August. lib. 2. Retract. 24. ubi retractat id quod dixerat l. 6. de Genes. ad litt. c. 27. Adamum peccando imaginem Dei perdidisse. Quod, inquit, sic accipe, non quasi in Adamo nulla remanserit Dei imago; sed quod tam deformis illa per peccatum effecta sit, ut reformatione indiguerit.

Dico Secundo, Est et alia Dei imago in homine, scilicet supernaturalis, quæ sita est in hominis justificatione, sanctitate et gratia, quæ divinæ sit consors naturæ, quæque in gloria cœlesti firmabitur et perficietur. Unde Sanctus Joannes epist. 1. cap. 3. 2. *Scimus*, ait, *quoniam cum apparuerit, similes ei erimus : quoniam videbimus eum sicuti est.* In hac enim imagine supernaturali conditum esse Adamum, eamque ad litteram intelligi, cum dixit Deus, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram;* æque ac priorem illam quæ naturalis est, de qua paulo ante dixi, patet ex hoc loco Apostoli, et Coloss. 3. 10. estque communis sententia Patrum. Hoc enim clare verba Apostoli significant, *Qui*, inquit, *secundum Deum*, id est, ad Dei exemplar, *creatus est in justitia, et sanctitate veritatis.* Ergo imago hominis sita est in justitia et sanctitate, in quibus creatus est ad exemplar justitiæ et sanctitatis, quæ est in Deo.

Nota. Hæc imago Dei supernaturalis ab hominis voluntate pendet, eaque peccante deperditur (et sic subinde August. ut dixi, et Patres alii dicunt peccato perditam esse Dei imaginem, scilicet hanc supernaturalem, non autem priorem illam naturalem, de qua paulo ante dixi) sed per gratiam et justificationem reparatur. Per gratiam ergo et sanctitatem magis proprie et perfecte homo est imago Dei, quam per naturam animæ rationalis et liberi arbitrii : quia per gratiam participat homo, et in se exprimit summum gradum entis, qui est in Deo, scilicet ipsum esse divinum et supernaturale, quo in se Deus sanctissimus est, perfectissimus et gloriosissimus, estque fons bonorum omnium non naturalium, sed supernaturalium, sive gratiæ et gloriæ omnis, quæ omnem naturam hominis et

angeli, imo creaturæ cujuslibet, quæ à Deo creari potest, transscendunt.

Hanc imaginem supernaturalem accipiunt omnes Christiani in baptismo, eamque indies perficiunt, dum per actus gratiæ et virtutum crescunt in sanctitate. Unde Apostolus hic hortatur Ephesios jam baptizatos et sanctificatos, ut magis indies se renovent, et magis induant et assumant novum hominem, qui secundum Deum creatus est in sanctitate et justitia veritatis.

Induite enim hic significat non actum inchoatum, sed continuatum, proficientem et perfectum, juxta can. 32. q. d. Induite, id est pergite induere, vestire, perficere vos, nova, justa, Christiana et sancta vita, quam induistis, assumpsistis et inchoastis in baptismo.

Hunc multum juvat documentum Agathonis Abbatis lib. 7. in Vitis Patr. c. 42. *Observa*, ait, *præ omnibus hoc, ut qualis primo die ingredieris in convictum fratrum, talis reliquum peragas tempus, et cum quiete adimplebis peregrinationem tuam. Custodi enim nequando fiduciam loquendi assumas.* Et alterum quod dedit alius ibidem cap. ult. *Ex quo*, ait, *renuntiavi terræ, mihi dixi, Hodie renatus es, hodie cœpisti servire Deo, hodie hic inhabitare cœpisti; sic esto quotidie peregrinus, et crastino liberandus. Hoc mihi quotidie consulebam.*

In justitia et sanctitate veritatis.] Id est, in sanctitate vera, non fucata, non larvata, non imputata, qualem Novantes inducunt. Ita Chrysost. *Sanctitas*, inquit S. Dionysius, et ex eo Anselmus, *est omni inquinatione libera, incontaminatissima et perfectissima puritas.* Hinc 1. Corinth. 7. 7. 34. dicit virginem debere esse *sanctam*, (id est, castam et puram) *corpore et spiritu.* Hinc rursum *sanctum* dicitur ἅγιον, quod, inquit Origenes, componitur (symbolice) ex γῆ, id est terra, et α privativa, quasi dicas sine terra, ut ἅγιον, id est sanctum, sit, quod à terra terrenisque fæcibus est secretum, purum, cœleste, divinum, ac Deo cohærens, addictum et consecratum. Hic tamen græce non est ἁγιωσύνη, sed ὁσιότης, quæ tamen idem significant.

Ὅσιος enim, inquit Chrysost. et Theophyl. dicitur is, qui est ab omni scelere et labe immunis, purus et mundus.

Secundo, qui implet et solvit omne debitum. Inde enim dicuntur ὅσια, id est parentalia, exequiæ, justa funeralia quæ debentur defunctis.

Tertio, ὅσια significat expiationem, inde ἀφοσιοῦσθαι, proprie est facere aliquid causa solvendi animum religione, ut cum id quod vovimus persolvimus. Ita Budæus. Rursum ἀφοσιοῦσθαι significat expiare, dicare, consecrare : sic ergo ὁσιότης id est sanctitas ; Primo, est puritas et innocentia ; Secundo, est justitia ; Tertio, pœnitentia et expiatio peccatorum; Quarto, religio et religiosus Dei cultus, quo anima se Deo dicat et consecrat.

25. Propter quod deponentes mendacium loquimini veritatem.] Descendit hic ad veteris hominis partes et membra, eisque novi hominis partes et membra opponit. Doctor enim et concionator à thesi ad hypothesim debet descendere. Conciones enim quæ in genere tractant de vitiis et virtutibus, parum sunt utiles populo, qui rudis est, et nescit ea, quæ generaliter dicuntur, sibi applicare. Unde qui bene eum docere, illique concionari volunt, debent in particulari ei regulas vivendi practicas præscribere, ut sciat in particulari, hic et nunc, quid sibi agendum sit, quid cavendum. Particularia ergo membra veteris hominis, quæ deponi et exui vult Apostolus sunt mendacium, fraus, ira, injustitia, furtum, libido, et cetera quæ sequuntur. His opponit membra novi hominis, eaque assumi et indui vult, scilicet veritatem, mansuetudinem, justitiam, liberalitatem, castitatem, etc.

Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo,] ut proximum non fallatis, non decipiatis, sed fideliter præstetis quod illi promisistis.

Quoniam sumus invicem membra.] q. d. Unum membrum non mentitur alteri, non decipit alterum, sed quodque alteri fidele est, illudque sincere adjuvat, quantum potest. v. g. manus non decipit pedem, non objicit ei scopulum in quem impingat et cadat; sed potius admonet, curatque ne pes fallatur : ita et Christiani singuli qui sumus invicem membra, neminem decipere, sed omnibus fideles esse, omnesque fideliter et sincere adjuvare debemus.

Erat ergo Plato, qui lib. 3. de Republ. docet subinde viro bono et sapienti, ac præsertim principi et magistratui, mentiri fas esse. *Diis*, ait, *inutile est mendacium, hominibus autem pro medicamento est utile. Quare publicis medicis concedendum, privatis autem hominibus minime attingendum. Igitur rempublicam administrantibus mentiri licet, vel hostium, vel civium causa, ad communem civitatis utilitatem; reliquis autem à mendacio abstinendum est.* Longe verius et sanctius hic Paulus, cuique homini universim veritatem præcipit, et mendacium interdicit. Quod ita primis sæculis imbiberunt Christiani, ut scribat Justinus Martyr Apologia 2. Christianos malle mori quam vel semel mentiri.

26. Irascimini.] Citat psalm. 4. v. 5. ubi hebraice est רִגְזוּ *rigscu*, quod licet Hebræis significet *contremiscite*, Syris tamen (quorum idiotismum subinde in psalmis quasi in carmine ad elegantiam usurpat Psaltes) significat *irascimini*, scilicet voluptati, inquit Hesychius in Catena Græc. in psal. 4.

Secundo, Theophyl. Irascimini, scilicet vobisipsis, peccatis et vitiis vestris, ea per pœnitentiam puniendo.

Tertio, Si Prælati aliique præpositi estis, vitiis subditorum delinquentium iram, id est severitatem correctionis, exhibete. Unde Eusebius in Catena Græcorum in psal. 4. ad litteram vult hæc esse verba Davidis ad inclytos suos, ut vertit Hieron. scilicet ad Joab, Abisai, aliosque duces et milites indignantes, et parantes se ad conflictum cum Absalone parricida. q. d. David : O Joab, vosque milites mei, irascimini Absaloni, pugnate contra eum, sed cavete ne ira vestra et vindicta modum justæ pugnæ et belli excedat.

Quarto, optime et maxime genuine : hoc psal. 4. David loquitur hostibus suis, et hortatur illos ut Deum suorum cultorum protectorem agnoscant, colant, invocent, nec Sanctos ejus persequantur ; sed si quando ad iram concitentur, illisque irascantur, caveant tamen ne peccent. q. d. Si ô Philisthæi aliique hostes mei et justorum, ira in vobis contra me aliumve justum aut innoxium insurgat, sique (ut Aquila vertit) turbamini, scilicet contra me, aliumve quempiam ; nolite tamen peccare, id est, nolite iram fovere et perficere : sed eam metu divini numi-

nis et mortis, ait Chaldæus, comprimite. Ita Origen. Chrysost. Theodoret. in Catena Græcorum : qui hinc docent iram quæ rationem prævenit, non esse peccatum. Secundo, iram, si ratione regatur, esse cotem virtutis. Ideo enim iræ passio data est homini, ut ardua aggrediatur et superet.

Dicit ergo *irascimini*, q. d. Si contingat vos pro naturæ fragilitate et proclivitate concitari ad iram, et subito irasci (Græcum enim παροργισμὸς, commotionem, irritationem et concitationem, id est iram subitam, significat : idem significat Hebræum רגשו *rigscu*, à quo nonnulli Græcum ὀργίζεσθαι deducunt) tamen nolite peccare, id est, nolite iræ per voluntatem et rationem consentire, ut illi inhæreatis et indulgeatis vindictam machinando et perficiendo ; sed quam citissime per rationis dominium, perque Dei metum iram abrumpite et compescite : ita ut

Sol non occidat super iracundiam vestram.] Est proverbium significans iram statim esse compescendam : nec enim ad litteram permittit Apostolus ut toto die quis iræ indulgeat et se vindicet, modo sole occumbente eam deponat : sic enim per diem omnem vindictam machinari et perficere permitteret : sed, ut dixi, proverbium est significans statim comprimendam esse iram, ne, ut sequitur, locum demus diabolo.

Primus ergo gradus iræ domandæ est, ut statim illam frænemus, ne in animo hæreat, vel in verbum aut factum aliquod asperius erumpat. Secundus est, si hæserit, vel eruperit, ut ante solis occasum, id est, statim ut possumus, ad mentem et tranquillitatem redeamus. Ita Anselmus Genebrardus ac Jansenius in psalm. 4.

Potest Secundo, proprie accipi hic solis occasus, q. d. Si ira per diem menti inhæserit, et semper recurrerit etiam invitæ, saltem ante noctem illam excutite ; tum ne noctu recurrat, et vos vestramque quietem turbet, ac magis accendatur (solent enim nocti diurnæ cogitationes, maxime tristes et molestæ, recurrere, hominemque exagitare, turbare et accendere) tum ut nocturnam orationem non impediat : tum denique, ne, si noctu contingat vos in morbum, aut mortem subitaneam incidere, à Deoque ad judicium evocari, in ira et mentis amaritudine ac aversione à proximo moriamini, itaque non audeatis comparere in tribulani Christi. Qua de causa in nonnullis Religionibus hæc pia lex statuta est, ut si quis alium per diem offenderit, non liceat illi nocturnæ quieti se dare, nisi prius veniam ab eo quem offendit petierit, illique reconciliatus sit.

Ita S. Epiphanius Episcopus Cypri dixit S. Hilarioni, *Ego ex quo accepi habitum istum, non dimisi aliquem dormire, qui habebat aliquid adversum me : neque ego dormivi aliquid habens adversus aliquem.* Cui Hilarion, *Ignosce mihi, quia tua conversatio major mea est.* Ita quoque S. Joannes Eleemosynarius Archiepiscopus Alexandr. teste Leontio in ejus Vita, cum quadam die contra Nicetam Patricium ira, licet justa, commotus fuisset, ut se ante vesperam ei reconciliaret, ad Nicetam misit presbyterum suum, qui ei diceret : *Sol jam est in occasu vir maxime venerande;* quo stimulo compunctus Nicetas ad S. Joannem accurrit, et uterque ante solis occasum in mutuos ruerunt amplexus. Atque hoc est quod Pythagoras docuit : *Ubi ollam à cinere sustuleris, turbandum est vestigium*, id est, ubi deferbuerit et resederit primus iræ impetus, mali præteriti memoria est obliteranda, et omne iracundiæ vestigium penitus est tollendum.

Sic et *Antonius*, inquit S. Athanas., *suadebat jugi meditatione retinendum illud Apostoli : Sol non occidat super iracundiam vestram. Non tantum autem super iracundiam solem occidere non debere interpretabatur, sed et super omnia delicta hominum, ne peccatorum unquam nostrorum aut in nocte luna, aut in die sol testes abscederent. Illius quoque admonebat præcepti, Dijudicate vosmetipsos, et probate; ut rationem diei noctisque facientes, si in se delictum deprehendissent, peccare desisterent : sin autem nullus error decepisset, perseverantes instarent potius in cœpto, quam arrogantia tumidi, aut alios contemnerent, aut sibi justitiam vendicarent.*

Unde psalm. 4. citato cum David dixisset, *Irascimini, et nolite peccare;* subjunxit, *Quæ dicitis in cordibus vestris, in cubilibus vestris compungimini,* subaudi ; q. d. De iis quæ male et iracunde per diem dicitis et cogitatis contra me Davidem, aliosque insontes; cum in cubilibus vestris vespere et noctu soli estis, silentes et quieti, compungimini, dolete et pœnitentiam agite. Unde Hebræa habent : Dicite in corde vestro super cubilibus vestris, et silete q. d. Iræ et peccatorum quæ interdiu commisistis, vespere et noctu in silentio et silenti meditatione, oratione, et conscientiæ examine, rationem et pœnas à conscientia exigite, inquit Theodor. Orig. Athanas. Chrysost. in Catena Græcorum : ut scilicet ad mortem, et ad Dei judicium, si forte ad id ea nocte vocaremini, per hoc conscientiæ examen, compunctionem et pœnitentiam vos comparetis.

Tropologice, S. Hieron. et Anselm. Sol, id est, Christus Christique lux, veritas, prudentia, sapientia, justitia, irato occidit : nil enim ita mentem obnubilat atque ira. q. d. Cavete ergo et statim comprimite iram, ne sol justitiæ Christus menti vestræ occidat. Unde S. August. in psalm. 26. enarrat. 1. sic explicat : *Ne sol occidat*, id est, *ne Christus deserat mentem tuam, quia non vult Christus habitare cum iracundia ;* et paulo ante : *Ejice iram de corde, antequam occidat lux ista visibilis, ne te deserat lux illa invisibilis.*

Symbol. sol, id est ratio et mens, super iracundiam non occidat, ne scilicet iracundia sit tam gravis et sæva, ut rationem hebetet vel perimat, ac mentem faciat amentem, teque ad insaniam redigat. Ita S. Anselm. et D. Thom. hic, ac S. Nazianz. in carm. de ira, et S. August. loco jam citato.

Iracundiam.] Iracundia non habitum, sed actum significat, quem vulgo excandescentiam vocamus. Non dicit iram : quia hæc naturalis est passio, et sæpe licita et sancta ; sed, iracundiam. Hæc enim significat iræ excessum et effervescentiam, et hoc significat, ut dixi, Græcum παροργισμὸς, scilicet animi effervescentiam, concitationem et impetum, quo præter (hoc enim significat Græcum παρὰ) rationem et advertentiam subito iræ motu contra aliquem concitatur et abripitur.

Recte iracundia comparatur api, quæ ut ex ira se vendicet, aculeum alteri infigit, itaque se aculeo et sæpe vita privat : sic enim iracundus murmurat et tumultuatur ut apis, et ut se vindi-

cet, alterumque lædat, seipsum vulnerat, animamque peccato lætali sauciat. Hinc de hostibus suis ait David psalm. 117. v. 12. *Circumdederunt me sicut apes.* Vere *irati hominis cogitationes*, ut ex Philone ait S. Hier., *partus sunt viperæ viscera matris corrodentes admirando naturæ secreto.* Quare Aristoteles, teste Æliano, Alexandro Magno natura iracundo consuluit, ut omnibus se superiorem æstimans maledicta contemneret : ita Christianus maledicta contemnat, non quasi conviciatore sit melior, sed quasi maledictis sit fortior. *Omnis enim injuria,* inquit Tertull. lib. de Pœnit., *seu lingua, seu manu incussa, cum patientiam offenderit, eodem exitu dispungetur, quo telum aliquod in petræ constantissimæ duritiem libratum.*

Proprium est magnitudinis veræ, ait Seneca l. 3. de Ira c. 25. *non se sentire percussum. Sic immanis fera ad latratum canum lenta respicit : sic illisus ingenti scopulo fluctus assultat, qui non irascitur, in injuria inconcussus persistit : qui irascitur, motus est; non ergo injuriam pati, sed injuriam facere, vel nescire pati, malum est.*

Pulchre idipsum ostendit Chrysost. homil. 76. cujus titulus est, *Quod nemo læditur nisi à seipso,* ubi inter alia ait : *Si quis solem tenebrarum auctorem existimet, Soline, an sibi detraxit? sibi videlicet ipsi, cum furiosi et insanientis opinione consequatur : eodem profecto modo qui pravos bonos esse putant, et e contrario, seipsos vituperant.* Muliebre enim est convicium convicio repellere : nam, ut S. Ambros. ait l. 1. Officiorum c. 6. *Qui cito movetur injuria, facit se dignum videri contumelia, dum vult indignus videri.*

Denique Damascen. in Parallelis, *Animus,* inquit, *injuriarum memor singulis horis peccat, et vitium in pectore circumfert;* cum fur, latro, etc., admisso scelere mox doleat et pœniteat.

27. NOLITE LOCUM DARE DIABOLO,] quod fit dum fovetur ira, et similes diaboli fœtus. q. d. inquit Œcumen. Per iracundas cogitationes maxime nocturnas, ne foveatis et inflammetis iram vestram, ut locum detis diabolo, sed eas omnes ante noctem et solis occasum deponite. Nil enim iram, libidinem, aliasque passiones ita inflammat, atque injurias sibi illatas, species mulierum, aliaque objecta et illecebras, quibus passiones acuuntur et accenduntur, mente volvere et revolvere. Contra, nullum remedium contra eas efficacius est, quam mentem et phantasiam ad alia cogitanda cum vi quadam abstrahere, lætas alias et gratas cogitationes accersere, occupare se studiis, aliisque cogitationibus, præsertim mortis, judicii, inferni, cœlestis gloriæ, quæ priores excludant, intendere, totumque se addicere; maxime noctu, si ex animi turbatione quis dormire nequeat.

Nota. Vatablus et Erasmus vertunt, *nolite dare locum calumniatori* (hunc enim significat Græcum διάβολος.) q. d. Compescite iram, ne Gentiles calumnientur Christianos, quod sint tam iracundi, et vindictæ cupidi.

Verum melius alii passim per διάβολον, intelligunt Satanam, qui Diabolus dicitur, id est calumniator, per antonomasiam, qui omnium calumniatorum est princeps, omnesque bonos, et bonorum opera in calumniam tam apud Deum quam apud homines trahere conatur. Tertull. legit, *nolite locum dare malo :* diabolus enim antonomastice vocatur malus.

Nota Secundo. Ira maxime dat aditum et locum diabolo : ipse enim iracundis cogitationibus facillime et occultissime se insinuat, easque injuriam factam aggravando magis suscitat, et sua suggestione et consilio vindictæ quasi folle accendit : adhæc spiritus et sanguinem commovet, ut bilem inflammet : adeoque rationem et judicium hominis irati turbat, ut iratus vindictam, non vindictam, sed justitiam esse putet, itaque in ultionem quasi æquam et justam prosiliat, neque videat peccata et pericula in quæ se conjicit; sed quasi furens et amens in convicia, verbera et cædes feratur, nilque tam immane sit, quod non audeat et attentet, dum illi furor arma ministrat, ratione enim et mente erepta iratus et furibundus non tam agit, quam agitur à furore et à dæmone, videturque esse dæmon incarnatus. Unde S. Gregor. Nazianz. in iram ita canere, imò stomachari incipit :

Irascor iræ, dæmoni intus condito.

Denique Anselmus symbolice, Cor, inquit, nostrum duas habet valvas, cupiditatis et timoris : has claude, et hostis in illud non intrabit, sicque non dabis locum diabolo.

28. LABORET OPERANDO MANIBUS, QUOD BONUM EST.] *Quod bonum*, id est, quod honestum est. q. d. Laboret et operetur, sed ita, ut non ex turpi opificio, sed honesto victum quærat.

Secundo, Romana Biblia τὸ *quod bonum est,* duobus commatibus intercipiunt, quasi sit parenthesis. q. d. Laboret operando manibus, quæ res bona est et honesta, non turpis et indecora præsertim si non sibi soli, sed et proximo necessitatem patienti, ut sequitur, labore suo succurrat, uti faciunt multi pii opifices : est enim hic actus Christianæ simplicitatis, charitatis, patientiæ, liberalitatis et spei : ergo bonus et honestus est.

29. OMNIS SERMO MALUS EX ORE VESTRO NON PROCEDAT.] Pro *malus* græce est σαπρὸς, id est putris et corruptus, qui scilicet sale prudentiæ non est conditus; sed vel lascivia et obscœnitate, vel scurrilitate, vel amarulentia, vel dicacitate, vel invidia, vel alio vitio est infectus et corruptus, quique putrem et spurcam radicem et arborem, puta cor vel obscœnum, vel scurrile, vel amarulentum, vel invidum indicat. Nam *mala* (græce σαπρὸς, id est putris) *arbor malos fructus facit*, Matth. 7. 17. Quale ergo est cor nostrum, tale est et os, et qualia cogitamus et cupimus, talia et loquimur. Vis scire qualem quis habeat mentem et animum, vide qualia loquatur. Hinc Socrates ad adolescentem, *Loquere,* inquit, *ô adolescens, ut te videam;* sermo enim est speculum mentis. Sicut ergo vas urina, fæcibus, aliisque rebus putidis et corruptis plenum, si aperiatur, earumdem rerum putidum et corruptum odorem spargit et exhalat, qui nares astantium ferit et inficit, eisque subinde pestem et mortem afflat : ita mens vitiosa putredinem, corruptionem et vitium quod in se habet, per os eructat, audientesque ferit, inficit et corrumpit : ut verissime dixerit Poeta, et ex eo Apostolus, *Corrumpunt mores bonos colloquia mala.* Unde Theophyl. σαπρὸς, inquit, id est, spurcus et putris, sive graveolens sermo, non est otiosus, temerarius, importunus; sed est turpiloquium, convicium, obtrectatio.

SED SI QUIS BONUS AD ÆDIFICATIONEM FIDEI, UT DET GRATIAM AUDIENTIBUS,] supple, hic proce-

dat ex ore vestro. Nota. Pro *ad ædificationem fidei*, græce est πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, quod Theophyl. vertit, *ad ædificationem necessitatis*, ut scilicet in necessitate, vel cum necessarius est audientibus hic sermo, tunc proferatur et eos ædificet.

Secundo, Erasmus vertit, *ad ædificationem utilitatis*, id est, sermo qui ædificet audientes, loquendo ea quæ utilia sunt.

Tertio, S. Hieron. et Vatablus vertunt, *ad ædificationem opportunitatis*, id est, sermo qui ædificet quoties opus, vel opportunum, et alios docere, juvare aut promovere.

Quarto, Syrus vertit, *sermo qui sit accommodatus ædificationi.* Unde videtur ipse οἰκοδομὴν χρείας per hypallagen accipere, pro χρείαν οἰκοδομῆς. q. d. Sermo qui sit in usum ædificationis, id est, qui utilis sit et accommodatus ædificationi.

Verum Latinus interpres, ait Hieronymus, pro χρείας, id est usus et opportunitatis, euphoniæ causa vertit, *fidei :* sed non video quæ hic sit euphonia, vel cacophonia. Alii putant, per usum et opportunitatem nostrum Interpretem intellexisse fidem, eo quod fide maxime sit opus.

Malim dicere, nostrum interpretem cum Ambrosio, pro χρείας legisse πίστεως, id est *fidei*. Græcus enim textus Latino est corruptior, ut sæpe jam vidimus. Vult ergo Apostolus nos loqui *ad ædificationem fidei*, ut scilicet per nostrum sermonem fides et pietas Christiana in animis audientium crescat et promoveatur : vel *fidei*, id est fidelium, juxta can. 21. ut scilicet fideles ædificentur, ac in fide ac virtutibus proficiant per nostra colloquia. Hinc prudenter monet quidam sapiens, *Quod dicturus es aliis, prius dicito tibi.*

UT DET GRATIAM AUDIENTIBUS.] *Gratiam*, id est utilitatem, commodum. Secundo, *gratiam*, id est, progressum in gratia, pietate et virtutibus. Sic enim Hebræa nomina et verba sæpe actum non inchoantem, sed crescentem et proficientem significant, ut dixi can. 32. Tertio, simplicius, vult sermonem nostrum non tantum esse talem qui ædificet, sed simul esse gratiosum, ut cum gratia venuste et jucunde proferatur, itaque suavius et melius in animo audientium influat. Hinc oratoris officium est, non solum docere et movere, sed et delectare ; quia delectando melius docet et efficacius movet : nimirum

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

Quarto, Theophyl. exponit dupliciter. Primo, *Sermo*, inquit, *vester sit opportunus et commodus, ut auditores vobis gratia agant. Nam si animæ commodans aliquid dixerimus, agent nobis gratias auditores, ut qui per nos adjuti sunt.* Per *gratiam* ergo intelligit gratiarum actionem, quam refert audiens bene loquenti. Vel Secundo, inquit, *ut det gratiam audientibus, id est, ut eos gratiosos et amabiles reddat sermo noster. Ut enim unguentum gratiam addit assumentibus : sic et sermo divinus et animæ utilis, gratiam addit audientibus*, illumque excipientibus. Sed tertius sensus genuinus est, ut dixi : hoc est enim quod ait Sapiens, *Lingua sapientium ornat scientiam*, Proverb. 15 2.

30. NOLITE CONTRISTARE SPIRITUM SANCTUM DEI, IN QUO (id est per quem) SIGNATI ESTIS IN DIE REDEMPTIONIS,] id est, nolite offendere Spiritum sanctum verbis obscœnis, putidis, maledicis, malis, ut dixit v. præced. (eo enim respicit) et quovis peccato, ita Hieronymus. Alludit Paulus ad Isaiæ 63. 10. ubi sic dicitur : *Ipsi autem ad iracundiam provocarunt et afflixerunt Spiritum sancti*, vel, ut Græca habent, *Spiritum sanctum, ejus.*

Nota. In spiritum sanctum non cadit tristitia, ira aut ulla passio ; sed anthropopathῶς dicitur contristari cum offenditur, cum se et suam gratiam ab anima subtrahit ; dum punit turpia et mala loquentem, vel agentem. Homo enim cum ab amico injuriam aut contumeliam accipit, eaque offenditur, contristari solet : sic et Spiritus sanctus, cum loquimur aut agimus turpia et mala, offenditur, et contristaretur si in eum cadere posset tristitia, et nisi Deus esset ἀπαθής. Homo ergo obscœnus et peccator, quantum est ex sua parte, contristat Spiritum sanctum : quia dat causam quæ nata est contristare, quæque ex se contristat angelos et Sanctos. Quod autem Spiritum sanctum non contristet, non est ex defectu causæ, sed ex perfectione Spiritus S. qui imperturbabilis est. Ita Theophyl. et alii, q. d. Spiritus sanctus per gratiam habitat in vobis quasi in domo sua quam sibi obsignavit ; curate ergo ut anima vestra per puritatem et sanctimoniam sit Spiritui sancto gratum et jucundum domicilium, ac cavete ne quid in ea geratur, quod tantum hospitem contristare et offendere possit. Addit S. Anselmus, proprie contristare Spiritum sanctum illos, qui pravis verbis et moribus contristant Sanctos in quibus habitat Spiritus sanctus.

Nota Secundo. Sicut verbis turpibus, maledicis et scandalosis contristamus Spiritum sanctum : ita piis et sanctis lætificamus Spiritum sanctum. Hoc ergo stimulo pungit nos Apostolus, ut caveamus diligentissime, ne sermo malus (obscœnus vel maledicus) ex ore nostro procedat, sed tantum is qui alios ædificet : quia ille contristat, hic lætificat et exhilarat Spiritum sanctum. Unde pulchre et efficaciter contra verba maledica (quod et obscœnis longe melius adaptes) hic insurgens Chrysost. in moral. homil. 14. *Os*, inquit, *habes spiritale, obsignatum Spiritu sancto : cogita quæ sit oris tui dignitas. Patrem vocas Deum, et fratrem mox vituperas. Cogita, qua mensa dignatum sit os tuum, quæ contingat, quæ degustet, quo cibo* (in Eucharistia) *fruatur? Perpende cum quibus tempore mysteriorum raphim astes, nempe cum Cherubim, cum Seraphim. Seraphim neminem vituperant, sed unus et idem usus ora illorum adimplet, nempe benedicendi, et glorificandi Deum. Quomodo potes ergo cum illis dicere, Sanctus, sanctus, sanctus, qui ore tuo ad vituperium abuteris ? Dic quæso, si vasculo regio, quod semper cibos habeat regios, et ad illos ordinatum sit, ad stercora ministrorum quisquam abuteretur, an audiret istud cum reliquis ad eadem edulia deputatis, stercore refertum denuo reponere? Nequaquam. Atqui ejusmodi est quod fratrem accusas ; quod vituperas* (quod obscœna loqueris) *itaque teipsum sordidum reddis et pollutum. In cælis consistis, cum angelis conversaris, osculo Dominico dignatus es. Tot ac tantis rebus os tuum adornabit Deus, utpote hymnis angelicis, cibo non tantum angelico, sed et angelicam dignitatem superante, osculo suo, complexibus etiam suis ; et vituperas?* et turpia vel maledica loqueris ore tam sancto, ore Deo Deique laudibus, et Eucharistiæ consecrato ? hæc Chrysostomus.

IN QUO SIGNATI ESTIS IN DIE REDEMPTIONIS.] q. d. Spiritu sancto signati, et quasi sigillo obsignati (hoc enim est Græcum ἐσφραγίσθητε) estis, non quasi pecudes in corpore, uti signati sunt Judæi signo circumcisionis : sed quasi filii promissionis et quasi regalis grex Christi et Spiritus sancti, signati estis in anima ; in eaque conditoris signum, figuram et imaginem, de qua dixi vers. 24. id est gratiam et sanctitatem, accepistis, ut, sicut ex sigillo agnoscitur cujus sunt litteræ, v. g. esse litteras regis ; ita ex hoc gratiæ sigillo sciatur, vos esse filios Dei, Deoque consecratos.

Notat Chrysost. non tantum animam, sed et os nostrum, et consequenter alia membra pariter hoc signo Spiritus sancti obsignata esse, id est, sanctificata et consecrata esse Deo, ut merito os ita signatum clausum tenere debeamus, ne turpia et maledica loquens, hoc signum Spiritus sancti resignet et infringat, inquit ex Chrysostomo Theophylactus.

IN DIE REDEMPTIONIS,] Id est, in die quo baptizati estis : baptismo enim facti estis participes redemptionis Christi, illoque die redempti estis à servitute peccati et diaboli. Ita Œcum. et Adamus.

Verum Nota. Græca, Syrus et Latina Romana legunt *in diem redemptionis*, id est resurrectionis. q. d. Sigillo gratiæ obsignati sumus ad hunc finem, ut scilicet in die resurrectionis ad redemptionem, id est liberationem plenam à morte, peccato omnique malo, et ad cœlestem gloriam ac beatam immortalitatem assciscamur, utpote conscripti in libro vitæ, quasi cives sanctorum, et domestici Dei, ejusque gratia quasi sigillo et arrha hæreditatis cœlestis obsignati. Ita Chrysost. Hieron. Theodor. Ambros. Hæc ergo conscriptio fit per gratiam, quæ est et obsignatio pignus hæreditatis et redemptionis futuræ : fit, inquam, plene et perfecte. Nam inchoate hæc obsignatio fit per characterem qui in Baptismo et confirmatione animæ indelebiliter imprimitur, ut recte docet Franc. Suarez 3. p. q. 63. art. 3. et alii, quo charactere quasi signo consignamur, ut semper simus et maneamus grex Christi et milites Christi, etiamsi per peccatum gratiam deperdamus, et ad castra diaboli transfugiamus. Semper enim ex hoc signo patet, nos esse juratos milites Christi et transfugas diaboli.

31. OMNIS AMARITUDO, ET IRA, ET INDIGNATIO, ET CLAMOR, ET BLASPHEMIA TOLLATUR A VOBIS CUM OMNI MALITIA.] *Amaritudo*, ait S. Hieron. contraria est dulcedini, idque tam in moribus quam in saporibus. Mores enim suaves, benigni, dulces, comes et blandi contrarii sunt amaris, asperis et morosis. Et sicut dulcia fercula grata sunt palato, amara vero ingrata : ita omnibus grata est comitas, ingrata est amaritudo et asperitas morum.

Nota gradus iræ. Prima ejus radix est *amaritudo*, qua animus aliquo proximi verbo aut facto offensus ab eo avertitur, amarescit, ægre et invite eum videt, audit, cogitat. Hinc. sequitur *ira*, græce θυμὸς (quod noster Interpres vertere solet, *iram*; S. Hieron. vertit, *furorem*), id est effervescentia et excandescentia animi : inde Tertio, assurgit et oritur *indignatio*, græce ὀργή, id est, ira tota accensa, qua iratus indignatur se contemptum aut læsum, et qua vindictam expetit, cupitque lædere eum à quo se læsum putat : inde Quarto, erumpit in *clamores, blasphemias, omnemque malitiam*. Ita Theophyl. Hier. et alii. Hæc omnia sustulit Christus : hæc omnia per gratiam Christi Christiani superare et tollere possunt ac debent virtute patientiæ. Nam ut ait S. Cyprianus citans hæc Apostoli verba lib. de Bono patientiæ, *Si Christianus à furore et contentione carnali, tanquam de maris turbinibus crescit, et tranquillus ac lenis in portu Christi esse jam cœpit; nec iram, nec discordiam debet intra pectus admittere, cui nec malum pro malo reddere liceat, nec odisse.* Et inferius; *Nam ut patientia bonum Christi est, sic contra impatientia diaboli malum et sicut in quo habitat et manet Christus, patiens invenitur; ita impatiens semper existit, cujus mentem diaboli nequitia possidet.* Uti præcipit sanctus Cyprianus ita et opere præstitit : scribens enim ad Demetrianum, Paganum sibi obstreperum et clamosum, *Conticui*, ait, *et impatientem patientia vici; cum nec docere indocilem possem, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere.* Aurea est sententia S. Ephrem. tract. de Timore Dei initio tom. 3. *Qui memoriam injuriarum abscondit in corde suo, similis est ei qui in sinu suo serpentem nutrit, utique sibi magis quam aliis nociturum.*

Nota rursum. Remedia iræ sunt. Primum, *ut primitus nobis persuadeamus, nullo modo neque justis, neque injustis ex causis licere irasci. Summa ergo emendationis et tranquillitatis nostræ, non est in alterius arbitrio collocanda, sed in nostra conditione consistit. Itaque ut non irascamur, non debet ex alterius perfectione, sed ex nostra virtute descendere, quæ non aliena patientia, sed propria longanimitate conquiritur*, inquit Cassianus.

Secundum est, compescere linguam et manum. Hinc Athenodorus philosophus Cæsari Augusto valedicens hoc reliquit monimentum : *Iratus nihil dicas vel facias, priusquam viginti quator Græcorum litteras percurreris.* Plato iratus servo, dixit Xenocrati; *Flagella hunc puerum : nam ego non possum, cum sim ei iratus.* Idem alteri servo, *Gratias*, inquit, *age diis : nam nisi iratus essem, loris te cæderem.* Errat ergo vulgus hominum, quod tum maxime punit, cum irascitur. Eusebius, vel potius Ruffinus (hic enim librum XI. Eusebio addit) lib. 11. histor. cap. 17. scribit Theodosium Imp. sanxisse, ut principum sententiæ in reos prolatæ, in diem trigesimum differrentur, quo locus misericordiæ, vel, si ita res tulisset, pœnitentiæ daretur. Unde et Seneca lib. 2. de Ira sic scribit : *Dandum semper est tempus : veritatem enim dies aperit. Potest pœna dilata exigi, non potest exacta revocari.*

Tertium, si iræ deformitatem sæpe consideres. Cato senior dixit *iratum ab insano non distingui nisi mora : iram enim esse brevem insaniam.* Plato rogatus per quid cognoscatur sapiens; *Sapiens*, ait, *cum vituperatur, non irascitur : cum laudatur, non extollitur* : insipiens enim est servus iræ, laudi aliisque cupiditatibus imperare non potest. Et hoc est quod aiunt Hebræi, ingenium hominis cognosci בכוס בכעס בכים *backis, baccos, baccaas*, id est in crumenta, in calice, in ira. Plutarchus suadet, ut iratus se suosque mores contempletur in speculo : videns enim faciem et gestus furibundo et phrenetico similes, detestabitur cavebitque iram. Nam, ut ait Philemon, *insanimus omnes cum irascimur.*

Quartum, si cogites iram rationi caliginem offundere, turbare sana consilia, convictum, regimen, politiam. Demonax rogatus à duce,

qua ratione optime præesset exercitui, respondit, Si iracundia vacaris : si cogites non homini sed vitio irascendum : si instar medici ægroto non indigneris, sed placide ejus morbum animi cures.

Quintum, si cogites rei vilitatem ob quam irasceris, sicque injuriam extenues, dicasque : Inimicus mihi non nocuit, sed nocere voluit : et cum illum in potestate videris, vindictam putes vindicare potuisse, magnum vindictæ genus est ignoscere, et ignoscendo vincere.

Sextum, si cupiditates, ob quas ademptas irasceris, ex animo extirpes. Fecit hoc Anachoreta ille, de quo Niceph. l. 11. c. 43. Denique si cogites mansuetudinem Christi in cruce.

32. Estote autem invicem benigni.] Comes et blandi, hæc est radix omnis patientiæ et charitatis, quam opponit amaritudini. Ira enim non extinguitur ira, sicut nec ignis igni : sed sicut ignis aqua, ita ira extinguitur patientia et benignitate, ait Chrysost. Pro *benigni* græce est χρηςοὶ, quod non tantum benignum, sed et beneficum, Commodum, utilem significat. Unde Christus Gentilium quorumdam proprium nomen fuit, qua ratione perperam Gentiles quidam Christum Dominum Chrestum vocarunt. Vide quæ de Chrestis et chrestologia dicta sunt Rom. 16. 18.

Misericordes,] ευσπλαγχνοι, quasi bonorum viscerum, aut viscerales, respondet enim Hebræo רחם *racham*, quod significat ex intimis visceribus misereri, ut omnia viscera videantur commoveri dolore, et commiseratione miseriæ proximi. Tales sunt viri sancti, qui in visceribus, id est intime, sentiunt et dolent paupertatem, ærumnas et afflictiones proximorum, præsertim spirituales, quique viscera misericordiæ omnibus exhibent

Donantes invicem, sicut et Deus in Christo donavit vobis.] Græcum χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, significat *donantes*, id est largientes, libenter dantes, vel, ut Vatabl. vertit, *gratiam exhibentes vosmetipsis.* q. d. Si quid alteri donas, largiris, benefacis, gratiam præstas, id non tam illi quam tibi ipsi præstas, meritum enim tuæ beneficentiæ tibi accumulas, quod longe pluris est quale donum quod proximus à te accipit. Verum Secundo, melius Syrus, Chrysost. Theophyl. Œcumen. vertunt, *donantes* id est condonantes. q. d. Condonate mutuas injurias, sicut et Deus *in Christo*, id est per Christum, *donavit*, id est condonavit, *vobis* vestras contra se offensas et peccata. Ethnici, et ingrati, ut recte dixit B. Thomas Morus, beneficia pulveri ; si quid mali patiantur, marmori insculpunt : Christiani vero est, maleficia pulveri, beneficia marmori insculpere.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, pergit Ephesios hortari, ut Christum quasi filii imitentur, fugiantque libidinem, scurrilitatem, stultiloquium, ceteraque opera tenebrarum tanquam filii lucis.

Secundo, v. 15. monet ut redimant tempus faciendo Dei voluntatem, et implendo se, non vino, sed Spiritu sancto, in palmis, hymnis et canticis spiritualibus.

Tertio, v. 22. vult uxores subditas esse viris, viros autem diligere uxores, sicut Christus dilexit Ecclesiam : sunt enim duo in carne una, atque Sacramentum hoc magnum est ; ego autem dico, inquit in Christo et in Ecclesia.

1. Estote ergo imitatores Dei, sicut filii charissimi : 2. et ambulate in dilec-
tione, sicut et Christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis
oblationem et hostiam Deo in odorem suavitatis. 3. Fornicatio autem, et
omnis immunditia, aut avaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos :
4. aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non
pertinet : sed magis gratiarum actio. 5. Hoc enim scitote intelligentes :
quod omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, quod est idolorum
servitus, non habet hereditatem in regno Christi et Dei. 6. Nemo vos seducat inanibus verbis :
propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiæ. 7. Nolite ergo effici participes eorum.
8. Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. Ut filii lucis ambulate :
9. fructus enim lucis est in omni bonitate, et justitia, et veritate : 10. probantes quid sit bene-
placitum Deo : 11. et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem
redarguite. 12. Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere. 13. Omnia autem,
quæ arguuntur, à lumine manifestantur : omne enim, quod manifestatur, lumen est. 14. Propter
quod dicit : Surge qui dormis, et exurge à mortuis, et illuminabit te Christus. 15. Videte
itaque fratres, quomodo caute ambuletis : non quasi insipientes, 16. sed ut sapientes : redi-
mentes tempus, quoniam dies mali sunt. 17. Propterea nolite fieri imprudentes : sed intelligentes
quæ sit voluntas Dei. 18. Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria : sed implemini Spiritu

sancto, 19. loquentes vobismetipsis in psalmis, et hymnis, et canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino, 20. gratias agentes semper pro omnibus, in nomine Domini nostri Jesu Christi, Deo et Patri. 21. Subjecti invicem in timore Christi. 22. Mulieres viris suis subditæ sint, sicut Domino : 23. quoniam vir caput est mulieris : sicut Christus caput est Ecclesiæ : ipse salvator corporis ejus. 24. Sed sicut Ecclesia subjecta est Christo, ita et mulieres viris suis in omnibus. 25. Viri diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit Ecclesiam, et seipsum tradidit pro ea, 26. ut illam sanctificaret, mundans lavacro aquæ in verbo vitæ, 27. ut exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid hujusmodi, sed ut sit sancta et immaculata. 28. Ita et viri debent diligere uxores suas ut corpora sua. Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit. 29. Nemo enim unquam carnem suam odio habuit : sed nutrit et fovet eam, sicut et Christus Ecclesiam; 30. quia membra sumus corporis ejus, de carne ejus et de ossibus ejus. 31. Propter hoc relinquet homo patrem et matrem suam, et adhærebit uxori suæ : et erunt duo in carne una. 32. Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo et in Ecclesia. 33. Verumtamen et vos singuli, unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligat : uxor autem timeat virum suum.

1. Estote ergo imitatores Dei, sicut filii charissimi.] Syrus vertit, estote igitur מתדמין *metdammin*, id est, conformes Deo. Pendet hæc sententia à fine capitis præced. ubi dixit, *Donantes invicem, sicut et Deus in Christo donavit vobis.* Cui statim subdit initium hujus capitis, *Estote ergo imitatores Dei;* ut scilicet sicut Deus vobis condonavit offensas vestras, ita et vos proximis condonetis ea quæ in vos peccarunt : et sicut Deus, inquit Hieron. solem oriri facit et pluit super bonos et malos; sic etiam vos bonitatem vestram super omnes homines effundatis. Rationem et stimulum subdit dicens, *Sicut filii charissimi.* q. d. Filiorum est imitari suos parentes; alioqui degeneres et spurii habebuntur : atqui pater noster, scilicet Deus, clementissimus est et benignissimus in omnes, facillimeque offensas nobis condonat : ergo et nos qui sumus ejus filii, clementissimos, facillimos in offensis nostris condonandis, et beneficentissimos in fratres et proximos nostros esse decet : unde explicans subdit

2. Et ambulate in dilectione, sicut et Christus dilexit nos.] Magna dignitas est Deum imitari : et *hoc est,* ait Ambrosius lib. 1. de Abraham c. 2. *quod pro magno inter septem sapientum dicta celebratur : Sequere Deum. Sic Abraham facto prævenit dicta sapientum et secutus Deum exivit de terra et cognatione sua.*

Rursum Deum in potentia, magnificentia, et ceteris similibus, ait Hieron., imitari non possumus : possumus tamen in humilitate, mansuetudine et Charitate eum à longe sequi et imitari. Hinc *Christus,* ait S. August. serm. 10. de Verbis Domini, *clamat : Tollite jugum meum super vos, et discite à me non mundum fabricare, non cuncta visibilia et invisibilia creare, non ipso in mundo mirabilia facere, et mortuos suscitare : sed, quoniam mitis sum et humilis corde.* Scripsit D. Thomas opuscul. 92. de divinis moribus, in quo pulchre docet quos mores Dei, et quomodo imitari debeamus, quos non.

. Primo, inquit, Dei immutabilitatem imitari oportet per constantiam in adversis et prosperis : præscientiam, per providentiam novissimorum : æquanimitatem, ut nullo tristi casu turbemur : veracitatem, sinceritatem, patientiam, clementiam, charitatem, etc.

Secundo, alii mores Dei sunt, in quibus non est imitandus, sed admirandus; scilicet Primo, quod ipse solus occulta cordium scrutatur; Secundo, quod solus seipsum perfecte cognoscit, amat, fruitur ac laudat; Tertio, quod ipse sibi solus sufficit, et non indiget extrinseco; Quarto, quod ab ipso solo omne bonum procedit, omnium beatitudo in ipso solo consistit; Quinto, quod ipse solus habet immortalitatem, et inhabitat lucem inaccessibilem; Sexto, quod ipse solus de nihilo fecit aliquid : ipse solus omnia inesse conservat; Septimo, quod ipse solus peccata condonat; Octavo, quod ipse solus sciat diem judicii et numerum electorum. Ipsi soli honor et gloria in sæcula. Amen.

Denique nihil, inquit, dignius, quam ut homo sui conditoris sit imitator, et secundum modum propriæ facultatis executor.

Sicut et Christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis oblationem et hostiam Deo im odorem suavitatis.] Urget S. Cyrillus in Concil. Ephesino τὸ *pro nobis* contra Nestorium. Citatis enim hisce Apostoli verbis, ex illis elicit anathematismum 10. dicens : *Si quis Christum non pro nobis tantum, sed pro seipso quoque sacrificium obtulisse dixerit (nulla enim oblatione indigebat, qui peccatum nullum norat) anathema sit* Nota delicias amoris Christi. *Dilexit nos,* inquit, tenerrime et efficacissime, non verbo et lingua, sed opere et veritate : quia ex dilectione hac sponte et liberrime *tradidit,* non opes aut vestes suas, non fratres aut cognatos, non angelos suos, sed *semetipsum,* totum Deum et hominem, quantus quantus est, ut nihil sui sibi retineret, sed totum se daret et traderet *pro nobis* peccatoribus et hostibus suis, *pro nobis,* inquam, id est, pro lytro et expiatione peccatorum nostrorum; *oblationem,* non aridam et incruentam, uti erat olim oblatio similæ et panum; sed cruentam, uti olim oves et boves Deo mactabantur et offerebantur; scilicet *hostiam,* id est victimam, et pacificam, et pro peccato, et quæ esset pariter holocaustum, totaque in cruce immolaretur, consumeretur, et crederet Deo; sicut olim per ignem et fumum hostia cremata tota ascendebat ad Deum, ut Deus illius odore et oblatione placaretur, et quasi pasceretur, eamque acceptaret *in odorem suavitatis,* id est, in odorem acceptissimum et gratissimum.

Ex dictis patet Apostolum alludere ac sacrificia vetera tum victimarum, quæ immolabantur

in altari holocaustorum; tum thymiamatis, quod adolebatur ad Deum propitiandum in altari thymiamatis, quod erat in Sancto, ante Sanctum sanctorum; ita ut fumus et fragrantia thymiamatis ascenderet ad Sanctum sanctorum, et Deus in Sancto sanctorum residens super propitatorium, illam fragrantiam exciperet, et quasi adoraretur, itaque placaretur et conciliaretur.

Unde Nota Secundo, *In odorem suavitatis*, id est, suavem vel suavissimum. Levit. 1. v. 9. et alibi hebraice habetur לריח ניחוח *lereach nichoach*, id es, in odorem quietis. *Odor quietis* vocatur odor suavissimus, quo suavissime pascitur odoratus, ut in eo jucundissime et placidissime conquiescat. Hinc Septuag. et ex eis Paulus vertunt, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας, id est, in odorem redolentiæ vel bonæ fragrantiæ, ut vertit S. Hieron præfat. in Zachariam: tali enim pascitur, et in tali suavissime conquiescit, recreatur et refocillatur odoratus.

Ulterius Nota Tertio. Anthropopathas tribuitur Deo odoratus, per quem odore sacrificiorum quasi gratissimo pascatur: quia sacrificia hæc reddebant Deum placatum, ejusque iram sedabant et quiescere faciebant, itaque peccata expiabant per fidem in Christum, quem protestabantur futurum mediatorem, et cujus sacrificium hisce suis sacrificiis adumbrabant; erantque hæc sacrificia Deo grata admodum non ex opere operato, uti sacrificium legis novæ, sed ex opere et devotione operantis. Erant enim actus obedientiæ et latriæ nobilissimi, quibus quasi odore fragrantissimo pascebatur Deus. Unde Chaldæus pro *oblatio in odorem suavitatis*, vel suavis fragrantiæ, vertit, *ut oblatio suscipiatur à Deo cum beneplacito.* Sic Genes. 8. 20. dicitur de Noe: *Obtulit holocausta super altare, odoratusque est Dominus odorem suavitatis, et ait, Nequaquam ultra maledicam terræ propter homines.* q. d. Hujus sacrificii Noe fumus et odor, qui cum fumo ascendebat, ad similitudinem suavis odoris, placuit Deo, quasi fœtorem peccatorum hominum abstulit à naribus Dei, ut plane eo placatus decerneret, propter peccata hominum amplius terræ non inducere diluvium. Unde Chrysost. illud, *Odoratus est Dominus odorem suavitatis*, sic exponit, Quia, inquit, justi Noe virtus fumum et odorem victimæ suæ Deo fecit odorem fragrantiæ. Sic Plato et Lucianus inducunt deos Gentium quasi suaviter odorantes sacrificia, eorumque nidore gaudentes. Hæc ergo est sententia et mens Apostoli, q. d. Sicut Christus dilexit nos, ut se pro nobis in victimam Deo gratissimam, suavissimam et acceptissimam immolandum in cruce dederit; ita nos invicem diligere debemus, et non tantum injurias mutuas condonare, sed et bona vitamque pro salute proximorum exponere, et sicut illa victima Christi fuit Deo suavissima et gratissima; ita et nostra hæc, qua nos et nostra pro salute proximorum offerimus et impendimus, erit Deo jucundissima, omnemque fœtorem peccatorum nostrorum à naribus Dei absterget. Charitas enim operit multitudinem peccatorum.

3. Omnis immunditia.] Quævis obscœnitas et libido tactuum, et immundorum operum. *Nisi Philosophorum quidam*, ait Hieronymus, *Cynicus extitisset, qui doceret omnem titillationem carnis, et fluxum seminis ex qualicumque attritu tactuque venientem in tempore non vitandam, et nonnulli sapientes sæculi in hanc turpem et erubescendam hæresim consensissent; nunquam sanctus Apostolus scribens ad Ephesios ad fornicationem etiam omnem immunditiam copulasset.*

Aut avaritia.] Græce πλεονεξία, nimia habendi cupido. Quænam ea sit dicam v. 5.

Nec nominetur in vobis, μηδὲ ὀνομαζέσθω, *ne nominetur quidem*, sicut decet sanctos.] Id est Christianos, qui vocatione, baptismo, et professione sunt, id est esse debent, sancti. q. d. Adeo ab omni immunditia alieni debent esse Christiani, utpote sancti et Deo consecrati, ut ne nomen quidem immunditiæ aut operis alicujus immundi audiatur inter eos.

4. Aut turpitudo,] id est, ut Syrus, *abscœnitas*, puta verborum; et sic distinguitur ab *immunditia*, quæ est operum.

Aut scurrilitas.] Græce εὐτραπελία, id est *urbanitas*, quam Aristot. l. 4. Ethic. 8. S. August. et ex iis S. Thomas 2. 2. q. 168. a. 2. docet esse virtutem, quæ seria, animique rigorem et vigorem (ne scilicet animus nimis seriis occupationibus intendat, seque et corpus debilitet et exhauriat) moderatur et temperat per jocos et ludos decentes, efficiendo scilicet Primo, ut ludi et joci sint honesti; Secundo, ut sint decentes et congruentes personæ; loco et tempori, alius enim jocus sæcularem, alius sacerdotem et monachum decet; alius in mensa, alius in schola, alius in cubiculo; Tertio, ut sint moderati, ne mentis harmoniam dissolvant, ait Ambrosius. Unde Aristoteles virtuti eutrapeliæ, sive urbanitati, vitium per excessum opponit βωμολογίαν, id est *scurrilitatem*, cum scilicet jocus est nimius, vel intempestivus, vel indecens, scilicet quia est ineptus, aut mordax, aut maledicus, aut spurcus, aut indecorus, ut cum quis verbis sacræ scripturæ ad nugas et jocum abutitur; quæ maxima et gravissima est scurrilitas, habetque adjunctam irreverentiam in Deum, Deique verbum: unde eam gravibus verbis vetat Concilium Tridentinum sess. 4. Per defectum vero eutrapeliæ vitium opponit Aristoteles ἀγριότητα, id est, *rusticitatem.* Qui enim nimis graves et severi sunt, nullosque jocos aut ludos admittunt, aut Catones sunt, aut rustici, nimium tetrici, agrestes, morosi et melancholici.

Contra S. Chrysost. hic in morali negat apud Christianos eutrapeliam, id est urbanitatem, esse virtutem, multisque docet Christianum non decere jocos, sed potius luctum et fletum; sic etiam Apostolus eutrapeliam hic ut vitium insectatur. Verum intelligunt eutrapeliam non moderatam jam dictam; sed immoderatam, scilicet βωμολογίαν, id est *scurrilitatem;* quam Aristoteles fatetur à vulgo jocis et salibus nimiis addicto eutrapeliam quoque dici. Hanc esse mentem Apostoli, et consequenter Chrysostomi, patet ex verbis Apostoli subsequentibus, cum ait, *Quæ ad rem non pertinent:* græce τὰ οὐκ ἀνήκοντα, id est, *quæ non sunt decentia.* Indecentem ergo et indecoram eutrapeliam, sive eutrapeliam, sive urbanitatem tantum hic vetat Apostolus. Talem apud Christianos esse jocularitatem illam, quæ tantum risum movet audientibus, docet hic Hieron. *Est enim hæc*, inquit, *à sanctis nostris propellenda, quibus magis convenit flere atque lugere. In Hebraico quoque Evangelio*

legimus Dominum ad discipulos loquentem : Et nunquam, inquit, læti sitis, nisi cum videritis fratrem vestrum in charitate. Verum ne hæc scrupulosum quem faciant, intellige jocularitatem illam dedecere Christianos quæ nihil spectat quam ut risum excitet. Si enim ulterius alio referatur, v. g. ad honestam recreationem, lætitiam, animi excitationem, sanitatem corporis tuendam, ut silicet homo alacrior fiat, vegetior et aptior ad suas functiones Deique obsequium, honesta est, decetque Christianos. Sic Paulus, Antonius, Hilarion, aliique Eremitæ suos habuere jocos, sed Christianos et sale conditos.

SED MAGIS GRATIARUM ACTIO,] supple, nominetur in vobis, qui estis Christiani et sancti, q. d. In mensis, in conviviis, in colloquiis, in recreationibus nolite vos pascere et oblectare loquendo turpia, stulta, scurrilia; hoc enim faciunt Gentes, quæ Deum et Christum non agnoscunt : sed potius loquimini de Christo, Christi gratia, vocatione, ei beneficiis immensis vobis exhibitis, ut inde mutuo excitetis vos ad gratiarum actionem. Hinc illa Christianis olim, uti jam Religiosis, familiaris in omni salutatione et congressu vox, *Deo gratias. Nam quid melius*, inquit S. Augustinus epist. 77. *et animo geramus, et ore promamus, et calamo exprimamus, quam Deo gratias? Hoc nec dici brevius, nec audiri lætius, nec intelligi grandius, nec agi fructuosius potest. Deo gratias qui te tam fideli pectore ditavit*, etc.

5. HOC SCITOTE INTELLIGENTES, QUOD OMNIS FORNICATOR, AUT IMMUNDUS, AUT AVARUS, QUOD EST IDOLORUM SERVITUS, NON HABET HEREDITATEM IN REGNO CHRISTI ET DEI.] Nota. In Græco legit noster Interpres, ὅ ἐςιν εἰδωλολατρεία, *quod*, scilicet avaritiæ vitium, quo laborat avarus, quodque in eo latet et continetur, est idolorum servitus, sive *est idololatria.* Jam græce legitur, ὅς ἐςιν εἰδωλολατρης, id est, *qui* (scilicet avarus) *est idolorum servus;* vel ad verbum, *est idololatra.*

Quæres : quænam hic intelligatur avaritia? Primo, S. Hieron. hic v. 3. intelligit inexplebilem cupiditatem non pecuniæ, sed voluptatum carnalium, sive libidinum, qua animus insatiabilis per omnia obscœnitatum genera, perque omnes luxuriæ modos discurrit; ut omni libidine suam cupiditatem expleat. Et ratio S. Hieronymi est, quia avaritia ponitur hic ab Apostolo inter libidines, uti et cap. præced. v. 19. Et Græcum πλεονεξια, est studium immodicum plus habendi, usurpandi, occupandi, quam sibi competat, sive in opibus, sive in honoribus, sive in uxoribus, sive in deliciis. Hæc est idolorum servitus; quia fornicator et obscœnus amasiæ et suo peni, æque ac mercator lucris, superbus honoribus, gulosus ventri, quasi idolo suo servit. Addit Adamus, taxari hic obscœnitates spurcissimas Simonis Magi et asseclarum, qui libidines suas referebant in honorem Dei, imo eas tanquam sacrificium offerebant patri universorum : sic enim revera non Deum, qui libidines execratur, sed dæmonem, qui iis delectatur, colebant. Patrem enim universorum colebant eum, qui libidinibus delectatur et colitur, qui non est alius quam dæmon : ac consequenter committebant idololatriam. Idololatria enim non tantum idolorum, sed et dæmonum, adeoque cujusvis rei quæ vere Deus non est, cultum significat.

Verum planius Secundo, Chrysost. Theophyl. Œcum. Cyprian. qui pro *avarus*, vertit, *fraudator;* et alii, imo ipse Hieronymus huc tandem hoc versu inclinat : hi, inquam, proprie accipiunt avaritiam pro immodica cupiditate opum, qua per fas et nefas eas avarus accumulat. Sumitur enim hic avaritia in actu completo, tuncque est peccatum mortale, et excludit à regno Dei, ut hic ait Apostolus. Id patet, quia si per avaritiam intelligeret libidinem, tam dixisset de fornicatione et immunditia quam de avaritia, quod sint idolorum servitus. Nam et fornicator et immundus venerem suam habet pro Deo, sicut gulosus suum ventrem habet pro Deo. Jam autem Apostolus de sola avaritia dicit, quod sit idolorum servitus; ergo avaritiam distinguit à fornicatione, immunditia et libidine.

Secundo, quia græce πλεονεξία, et latine *avaritia*, proprie et communiter significant hanc auri et argenti cupidinem, præsertim cum à cupidine veneris et aliarum rerum secernitur, uti hic secernitur per junctionem disjunctivam. Secus est cap. præced. v. 19. ibi enim avaritia conjungitur et denominat immunditiam : ait enim, *In operationem immunditiæ omnis, in avaritiam*, id est, ut avare et cupide omnem immunditiam operentur.

Tertio, quia Coloss. 3. v. 5. à libidine et concupiscentia mala avaritiam distinguens, dicit eam esse idolorum servitutem; ergo proprie avaritiam accipit : si sibi, ergo et hic. Ibi enim idem iisdem pene verbis dicit, quod hic.

Quæres Secundo, Cur avaritia præ aliis vitiis dicitur *idolorum servitus*, id est idololatria? Respondeo primo, quia avari omnem spem vitæ et victus ponunt in suis opibus; ergo illas quasi pro Deo habent. Id enim est Deus cuique, à quo vitam et vitæ necessaria sperat et expectat.

Secundo, quia, sicut idololatræ colunt imagines aureas et argenteas : ita avari colunt signatas suas effigies auri et argenti. Unde pulchre Theophyl. *Quod David*, inquit, *psalm.* 113. *dixit : Simulacra Gentium argentum et aurum; hoc magna sapientia invertit Paulus dicens : Argentum et aurum sunt simulacra et idola avarorum.*

Tertio, quia hæc avaritia inexplebilis est, et cum ceteræ cupiditates ipso usu sedentur, et satientur saltem ad tempus, v. g. cupiditas gulæ satiatur cibo et potu, abitque infastidium; cupiditas veneris satiatur fornicatione, abitque in nauseam, et virium ac spirituum defectum : avaritia tamen sola nullis opibus sedatur, sed magis ascenditur. *Crescit* enim *amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.* Et, *quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ.* Unde avaritia totum cor et mentem hominis absorbet, et sibi vindicat, ut avarus noctes et dies non cogitet, non somniet aliud, quam de occupandis et augendis lucris, illisque et mammonæ corpus per assiduos labores et curas, animam per fraudes, usuras aliaque scelera immolat. Avarus ergo præ aliis suæ gulæ aut veneri addictis dicitur idololatra, et habere suas opes pro Deo; quia eis totum se dat et impendit præ aliis omnibus. Id enim cuique Deus est, quod semper in mente habet, animoque versat, cui totus intendit, quod pro suo ultimo habet fine, in quo totum suum cor et amorem defigit, ad quod omnia

sua studia, cogitationes et actiones refert, cui curas omnes, labores, vitamque ipsam impendit. Vide Chrysost. hic in morali fuse docentem, avaros non per hyperbolen, sed vere esse et dici idololatras. *Sicut enim*, inquit, *idololatræ veneretur idola, nec ea præ reverentia tangere audent : ita avarus pecunias, quasi idolum veneratur, nec eas audet contingere, sed inani tantum earum aspectu delectatur.* Idem hom. 64. in Matth. *Sicut idolum*, inquit, *lapideum templis, sic avari aurum claustris et vectibus sepiunt, pro templo arcam præparantes : deinde adorent ipsi quod concluserunt, oculosque et animam malunt quam thesaurum perire.* Hos Herodes sophista Aloadas cognominat qui postquam Martem incarcerassent, ei sacrificarunt. Ita Philostrat. in Herode.

6. NEMO VOS SEDUCAT INANIBUS VERBIS,] non Philosophi, non Poetæ lascivi vos seducant, non Simon Magus, qui nulla requirit bona opera, sed solam fidem docet sufficere ad salutem. Ex quo hoc idem dogma suum Lutherus et Calvinus mutuati sunt. Hoc enim dogma inane, nugax, fallax et fraudulentum seducit homines, ut laxent fræna omnibus libidinibus et vitiis, itaque pereant et damnentur.

PROPTER HÆC ENIM (fornicationem scilicet, immunditiam et avaritiam) VENIT IRA DEI IN FILIOS DIFFIDENTIÆ.] *Venit*, græce ἔρχεται, id est, *venit* in præsenti tempore, non in præterito. est hebraismus. *Venit*, id est, venire solet, *ira*, id est vindicta, quæ est effectus iræ, *Dei*, *in filios dissidentiæ*, ἀπειθείας, id est inobedientiæ, vel *indredulitatis ;* vel, ut Hieron, *insuasibilitatis*, et, ut Cyprian. *contumaciæ*. q. d. In homines inobedientes, incredulos, insuasibiles, intractabiles, ut dixi c. 2. v. 2. qui cum monentur vel audiunt, turpitudines jam dictas esse fœdas et illicitas, aut non credunt, aut non obtemperant recta docenti et monenti. Unde juste vindictam suam in eos exercet Deus, ut sæpe in hac vita peste, fame, gladio et mille ærumnis; post mortem vero semper æterna morte et igne eos puniat, nisi prius resipuerint.

7. NOLITE ERGO EFFICI PARTICIPES EORUM.] Græce συμμέτοχοι, id est *comparticipes*. q. d. Nolite cum sceleribus eorum jam dictis communicare et participare.

8. ERATIS ENIM ALIQUANDO TENEBRÆ,] id est, eratis tenebricosi. Est metonymia cum emphasi. Sicut enim scelestum vocamus scelus; sic hic *tenebras* vocat tenebricosos et tenebriones infidelitate et ignorantia, tum Dei, tum rerum agendarum. Ignorabatis enim fornicationem, immunditiam, et his similia esse tanta et tam gravia peccata.

Nota. Eusebius lib. 6. de Præparatione, et Theodor. de Curand. Græcan, affect. fuse demonstrant, quanta fuerit cæcitas et perversum judicium Gentium in gentilismo, etiam quoad illa, suæ ratio naturalis, et lex naturæ dictat. Etenim, inquiunt, Persæ et sorores, et matres, et filias suas nefandis sibi matrimoniis jungebant; humanis carnibus vescebantur Scythæ, et filios suos immolabant; Massagetæ cognatos senes comedebant ; Hyrcani senes avibus, Caspii canibus devorandos objiciebant; Lacedæmones furtum laudabant quasi rem ingeniosam et solertem; alii conjuges suas hospitibus in symbolum hospitii adulterio polluendas concedebant. Quanta fuerint scelera Chananæorum patet Levit. 18. et Deuter. 10. et 16. Considera divini Platonis quam improbæ sint leges de non subveniendo valetudinariis, de licenter mentiendo, de occidendis infantibus, et de communione uxorum. Licurgus jubet suis legibus, hospites finibus pelli, pueros impune prostitui, feminas licenter exponi. Hæc et plura Theodor. et Eusebius. Merito S. August. in Sent. sent. 343. *Sequamur*, ait, *Christum lumen verum, nec ambulemus in tenebris. Tenebræ autem metuendæ sunt morum, non oculorum : et si oculorum, non exteriorum, sed internorum, unde discernitur, non album et nigrum, sed justum et injustum.*

NUNC AUTEM (estis) LUX IN DOMINO.] q. d. Nunc Christiani facti estis lucidi : quia illuminati estis fide, gratia et doctrina Christi, ut cognoscatis tum Deum verum trinum et unum, tum ea quæ agenda sunt, ut Deo illi vero placeatis. Ergo

UT FILII LUCIS AMBULATE.] Id est, vivite eo modo, quo decet vivere eos qui tantam lucem, id est, cognitionem Dei, divinæque voluntatis et rerum agendarum sunt adepti. Facite ut cognitio hæc non sit otiosa, nec in anima sopita deliteat, sed in voluntatem et opera emanet, ut opera fidei quasi proles matri suæ respondeant.

Nota, peccata dici tenebras : Primo, quia peccantes oderunt lucem, et quærunt tenebras. Pudet enim eos in luce palam coram hominibus tam pudenda facere, et peccare. Secundo, quia peccata rationis judicium excæcant. Unde Prov. 14. 22. dicitur, *Errant qui operantur malum.* Semper enim peccatum oritur, vel ex errore, vel ex imprudentia, inconsideratione et inadvertantia aliqua rationis et intellectus : ac rursum dum committitur, eamdem adauget, offucatque rectum prudentiæ et conscientiæ dictamen per proclivitatem ad idem peccatum iterandum, quam animo ingenerat.

Contra, virtus et bona opera dicuntur lux : Primo, quia amant lucem, Dei hominumque conspectum ; Secundo, quia manant à luce, id est, dictamine fidei et prudentiæ ; Tertio, quia eamdem lucem adaugent ; Quarto, quia alios illuminant, et quasi lux sancti exempli coram aliis resplendent; Quinto, quia oriuntur à Deo, qui est prima increataque lux omnia transcendens, illuminans, malefaciens, vegetans, vivificans, continens, et ad se quasi sol convertens, ait S. Dionys. de divin. nominib. c. 4. vide Rom. 13. 12.

9. FRUCTUS ENIM LUCIS EST (id est, situs est) IN OMNI BONITATE, ET JUSTITIA, ET VERITATE.] Corrupte Græca jam legunt, καρπὸς τοῦ πνεύματος, id est, *fructus spiritus*. Legendum est enim, *fructus* τοῦ φωτὸς, id est, *lucis*, uti legit Noster, Syrus et passim veteres. De luce enim præcessit, non de spiritu, *fructus* ergo *lucis*, id est fidei, prudentiæ et virtutis Christianæ, situs *est in omni bonitate*, ἀγαθωσύνῃ, id est benignitate et benificentia, de qua dixi Galat. 5. 22. hanc opponit iracundiæ, asperitati et malignitati : *et justitia*, hanc opponit fraudibus : *et veritate*, hanc opponit mendacio et hypocrisi. Ita Chrysost. q. d. Ex fructibus lucis ostendetis vos esse filios lucis, si videlicet non iracundos, asperos, malignos, sed benignos et beneficos; non fraudulentos, sed justos; non mendaces et hypocritas, sed sinceros et veraces vos exhibueritis.

10. PROBANTES (δοκιμάζοντες, *explorantes*, exquirentes) QUID SIT BENEPLACITUM DEO.] Nimi-

cum hoc primum Christiani studium esse oportet, ut exquirat quid de se exigat Deus, qua in re Deo maxime placere possit, quomodo sanctam ejus voluntatem et beneplacitum agnoscere et adimplere possit, hæc summa, hic apex perfectionis Christianæ : ut cum S. Paulo non tantum in statu vitæ deligendo, sed qualibet in re dicat, Domine quid me vis facere ? Et cum Christo, Fiat voluntas tua de me, in me, per me, circa me, tam in vita quam in morte, tam in tempore quam in æternitate.

11. NOLITE COMMUNICARE OPERIBUS INFRUCTUOSIS TENEBRARUM,] nolite commercium habere, aut miscere vos operibus peccatorum et peccantium, qui quasi tenebriones lucem fugiunt. Hæc enim opera nullum fructum nisi seram et inutilem pœnitentiam ac remorsum conscientiæ afferunt.

MAGIS AUTEM REDARGUITE.] q. d. Redarguite tum verbo, tum exemplo puræ et sanctæ vitæ, eorum tenebras, id est, pudendas libidines et peccata.

12. QUÆ ENIM IN OCCULTO FIUNT AB IPSIS, TURPE EST DICERE.] *Ab ipsis*, scilicet filiis diffidentiæ et tenebrarum, de quibus egit v. 6. 7. 11. Ita Hieron. Notat obscœnitatem tum Paganorum, tum potius Simonis Magi, et Gnosticorum, de quibus abominanda narrat Epiphan. citatque hunc locum Apostoli.

13. OMNIA AUTEM QUÆ ARGUUNTUR, A LUMINE MANIFESTANTUR.] Respicit ad id quod dixit v. 11. *Magis autem redarguite*, scilicet libidines et vitia jam dicta v. 3. Eo enim respicere Apostolum hoc v. 13. significant Græca. Non enim habent τὰ πάντα καὶ, sed τὰ καὶ πάντα, id est, ταῦτα πάντα, id est, *hæc omnia*, scilicet fornicatio, immunditia, scurrilitas, quæ jam dixi et redargui; et, ut Hieron legit, *quæ sunt arguta à me, arguuntur et manifestantur*, id est, argui et manifestari debent, *à lumine*. q. d. Dum dico vos scelera jam dicta debere arguere, simul moneo ut recte tenebriones istos et tenebras scelerum jam dictas redarguatis, debere vos afferre lucem sanctæ doctrinæ et vitæ.

OMNIA AUTEM QUÆ ARGUUNTUR, A LUMINE MANIFESTANTUR.] Lumen enim debet manifestare peccata tenebricosa, quæ arguimus. Sicut enim nox et tenebræ infidelitatis vel impietatis ipsis peccatoribus occultant et celant sua peccata : ita lumen sanctæ doctrinæ et vitæ à filiis lucis, id est Christianis, allatum, eadem peccata illis retegit, aperit et manifestat. Unde pro eo quod sequitur, *Omne enim quod manifestatur, lumen est;* verti potest ex Græco cum Syro, Erasmo, Vatablo, *omne enim quod manifestat* (tenebras peccatorum jam dictas) *lumen est*, Græcum enim φανερούμενον est vocis mediæ, et tam significat id quod manifestat, quam id quod manifestatur. Noster tamen significantius vertit; *id quod manifestatur.* Probat enim Apostolus id quod arguitur, debere à lumine manifestari : quia, inquit, id quod arguitur, et arguendo manifestatur, et manifestando per pœnitentiam emendatur (hæc enim per metalepsin significat verbum *manifestatur*) lumen est, id est, luminosum fit, et abjicit tenebras peccatorum. Inde enim recte sequitur : Ergo illud idem à lumine debet manifestari. Nihil enim fit luminosum, et tenebras abjicit, nisi lumine illustretur et manifestetur. q. d. Videte ergo, ô Christiani, quomodo, ut filii lucis, ambulare, quantam lucem afferre debeatis, nimirum tantam, quæ tenebras gentilismi et impietatis non tantum retegat, sed et easdem illuminet, lucidas faciat, imo in lucem christianismi transmutet. Rursum, ne putetis vestram redargutionem et illuminationem frustraneam fore. *Omne enim quod manifestatur, lumen est.* Quidquid scilicet à vobis filiis lucis manifestabitur, arguetur, emendabitur, lumen est : id est, lumen fidei et sanctæ vitæ recipiet, et luminosum fiet; sicque ex tenebrosis lucidos, ex Paganis Christianos, ex obscœnis castos facietis, quando illi videntes vestram puram et sanctam vitam ac doctrinam, deserent suos errores et libidines, ut vos vestramque fidem ac sanctitatem æmulentur. Ita Theophyl.

14. PROPTER QUOD, ut scilicet tenebriones et tenebras jam dictas manifestet et illuminet, DICIT.] Isaias, inquiunt aliqui, cap. 60. v. 1. *Surge, illuminare Jerusalem, quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est.* Sed hæc sententia Pauli, *Surge qui dormis*, etc., multum differt ab illa Isaiæ. Ergo cum S. Hieronymo dico : hæc sententia Pauli in Scripturis non invenitur; alludit tamen ad locum Isaiæ jam dictum. Unde S. Thomas ait Apostolum hæc verba non sumpsisse ex libro aliquo apocrypho, nec etiam spiritu prophetico ea protulisse, sed velut exposuisse quibusdam de suo admixtis jam dictam sententiam Isaiæ, *Surge, illuminare Jerusalem*, etc.

Quod ergo Paulus ait, *dicit*, id est inclamat, supple, Spiritus sanctus, et Deus noster tum interius in anima cujusque peccatoris per sanctas inspirationes et excitationes ad pœnitentiam; tum exterius per me Paulum (hoc loco et alibi) aliosque concionatores, quemque in peccato existentem compellans : *dicit*, inquam, et inclamat id quod sequitur, *Surge qui dormis*, etc.

SURGE QUI DORMIS, ET EXURGE A MORTUIS.] Tu scilicet, ô peccator, qui dormis somno, et mortuus es morte peccatorum ac vitiosæ consuetudinis; inde evigila et exurge.

Nota Primo, peccatorum quasi in tenebris, ut præcessit, et nocte versantem dormire, et peccatum esse quasi somnum. Peccator enim, inquit Chrysost. et Theophyl. vacat et caret actione honesta, nec intelligit ea quæ salutis sunt, æque ut dormiens : rursum somnia videt, et imaginatur voluptates et ea quæ non subsistunt, æque ut dormiens. *Dormierunt*, inquit Psaltes, *somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis.*

Secundo, peccatum est mors animæ, et peccator est mortuus : quia caret omni sensu et motu vitali gratiæ, ipsaque anima spiritali, id est gratia, fœtetque coram Deo, et virulenti est odoris, ait Theophyl. perinde ut cadaver mortuum.

Hinc Tertio, patet necessitas gratiæ prævenientis et excitantis, ut hominem ab hoc somno et morte animæ excitet. Sicut enim dormiens non potest seipsum à somno, nec mortuus seipsum à morte excitare : ita nec peccator potest se à peccato excitare, sed excitari debet à Deo, Deique gratia. Hujus typo et symbolo Christus Lazarum mortuum (qui speciem gerebat peccatoris) suscitaturus, valida voce illi inclamavit, *Lazare veni foras.* Hæc una omnium concionatorum æque ut Pauli deberet esse vox, *Surge qui dormis, et exurge à mortuis;* hocce unum

deberet eorum esse studium, non ut aures scalpant, non ut famam doctrinæ concilient, non ut audiant: Quam bene, quam eloquenter peroravit! sed ut quasi mallei conterentes petras et dura hominum corda, vehementi spiritu et zelo peccatores à somno et morte peccati excitent, et in lucem ac vitam gratiæ revocent.

Moraliter S. August. in illud psalm. 131. *Si dedero somnum oculis meis: Omnes*, inquit, *istæ felicitates, quæ videntur, sæculi, somnia sunt dormientium. Et quomodo qui videt thesauros in somnis, dormiens dives est; sed evigilabit, et pauper erit: sic omnia ista vana hujus sæculi, de quibus homines gaudent, in somno gaudent: evigilabunt quando nolent, si non modo evigilant quando utile est: et invenient somnia illa fuisse, et transisse, sicut dicit Scriptura, Velut somnium surgentis. Et alio loco: Dormierunt somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis. Iste ergo, qui vult invenire locum Domino, dixit etiam: Si dedero somnium oculis meis. Sunt autem quidam qui non dormiunt, sed dormitant: aliquantulum retrahunt se ab amore temporalium, et rursus revolvuntur in eum, et quasi dormitantes caput crebro inclinant. Evigila, excute somnum, dormitando casurus es. Non vult Psalmus oculis suis dare somnum, nec palpebris dormitationem, eum qui vult invenire locum Domino.*

Et illuminabit te Christus.] Alludit ad dormientem in multam lucem: huic enim excitator dicere solet, Surge, jam dudum dies est, evigila, solem splendentem aspice. Pari modo Paulus et quivis concionator peccatores à somno peccati excitat dicens: Surge, dies est gratiæ, sol justitiæ Christus jam illuxit, omnesque, qui somno peccatorum evigilantes oculos aperuerunt, et surrexerunt, illuminavit suæ gratiæ et justitiæ lumine: surge, evigila et tu, aperi oculos, et te pariter illuminabit. Sic dicit Rom. 13. 11. *Hora est jam nos de somno surgere. Nox præcessit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, et induamur arma lucis.*

Nota. Pro *illuminabit te*, græce est επιφαύσει σοι, id est *illucescet*, orietur *tibi* Christus; ut, sicut sol lunæ, ita ipse tibi suum lumen gratiæ communicet, quo factus speculum divinæ lucis possis et alios illustrare, et de tenebris peccatorum erutos manifestare; in lucem adducere, et lucicos facere.

Notat Hieron. pro επιφαυσει, quosdam legere ἐφάψεται σε ὁ Χριςὸς, id est *continget te Christus*, ita legit Ambros. et August. in psalm. 3. Quin et Chrysost. tam hanc quam priorem lectionem affert, quasi hic sermo sit ad Adamum (et consequenter ad nos Adæ filios, qui in Adamo continebamur, eoque peccante mortui sumus) in monte Calvariæ sepultum, quem Christus ibidem crucifixus, sanguine suo è cruce distillante contingens redemerit, et ad lumen vitamque divinam reduxerit.

Scio, inquit Hier., *audisse me quemdam de hoc loco in Ecclesia disputantem: qui in theatrale miraculum, nunquam ante visam formam populo exhibuit, ut placeret: Testimonium hoc, inquiens, ad Adam dicitur in loco Calvariæ sepultum, ubi crucifixus est Dominus. Qui Calvariæ idcirco appellatus est, quod ibi antiqui hominis esset conditum caput. Illo ergo tempore, quo crucifixus Dominus super ejus pendebat sepulcrum, hæc prophetia completa est dicens: Surge Adam qui dormis, et exurge à mortuis: et, non ut legimus,* επιφαύσει σοι ὁ Χριςὸς, *id est, orietur tibi Christus: sed* ἐφάψεται, *id est continget te Christus: quia videlicet tactu sanguinis ipsius et corporis dependentis vivificetur atque consurgat: et tunc typum quoque illum veritate compleri, quo Eliseus mortuus mortuum suscitavit. Hæc utrum vera sint nec ne, lectoris arbitrio derelinquo.* Ubi Nota. Licet Hieron. hic et alibi hanc sententiam de Adamo in Calvariæ monte sepulto, ibique Christi sanguine resuscitato, suggillare videatur; tamen passim illam docent et tradunt Patres. Unde S. August. serm. 71. de Temp. *Et vere fratres*, ait, *non incongrue creditur quod ibi erectus sit medicus, ubi jacebat ægrotus, et dignum erat ut ubi occiderat humana superbia, ibi se inclinaret divina misericordia; et sanguis ille pretiosus etiam corporaliter pulverem antiqui peccatoris, dum dignatur stillando contingere, redemisse credatur.* Sic et Tertull. l. 2. carminum contra Marcionem c. 4.

Hic hominem primum suscepimus esse sepultum:
Hic patitur Christus, pio sanguine terra madescit,
Pulvis Adæ ut possit veteris cum sanguine Christi
Commixtus, stillantis aquæ virtute lavari.

Idem docent Origen. Epiphan. Athanas. Cyprian. et passim Patres, uno excepto Hieronymo, ut dixi Matth. 27. 33. videturque communis traditio. Hac etiam de causa pictores sub cruce Christi calvariam (Adæ) pingunt, ut ex Alberto Magno notavit Molanus c. 78. de Imaginibus.

Verum quod ad præsentem locum attinet, communis et vera lectio est επιφαύσει, id est *illucescet*, non ἐφάψεται, id est, *continget* te Christus. Ita enim legit Noster, Syrus, et passim jam Græca et Græci. Itaque legendum esse patet ex præcedentibus: hactenus enim à v. 8. de luce et illuminatione egit, non autem de contactu. Denique aptissime dicitur dormienti et mortuo, Surge qui dormis, et exurge à mortuis, et illuminabit te Christus, ut solem justitiæ aspicias; minus autem recte dicitur, Et continget te Christus.

Adde, Apostolum de Adamo non loqui, sed de peccatoribus quibuslibet: cuique enim peccatori inclamat, *Surge qui dormis*, etc.

15. Videte itaque fratres, non jam in tenebris, sed in Evangelii clare die et luce (quando vivendi et cernendi est facultas) constituti, quomodo caute (ἀκριβῶς, id est diligenter, circumspecte, accurate, scientes et cogitantes vos vestraque omnia in tanta luce ab omnibus videri et notari) ambuletis (conversemini) non quasi insipientes.] Valde enim insipientes sunt, qui ad solem hunc Evangelii oculos claudunt, vel sub eo pudenda faciunt, quasi adhuc in nocte et tenebris ignorantiæ Dei versarentur. Maxime autem insipientes sunt, qui tempus hoc breve nobis ad beatam æternitatem comparandam concessum prodigunt, imo eo abutuntur, ut æternam miseriam sibi accersant. Unde sequitur:

16. Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.] Anselmus explicat, q. d. Apostolus: Tempus et anteactæ vitæ peccata flendo et pœnitendo redimite. Ut respiciat Apostolus ad v. 8. *Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino;* unde immediate ante præmisit: *Videte itaque fratres, quomodo caute ambuletis, non quasi insipientes*, utpote nunc facti lux in Domino,

redimentes tempus, ut illud olim luxu et peccatis perditum, jam recuperetis, ac tanto diligentius et ferventius illud expendatis, quanto illud olim negligentius et licentius prodegistis, ut illius jacturam hac diligentia et fervore sarciatis et redimatis : hoc enim proprie est redimere. Verum sic potius dixisset Apostolus : Redimentes tempus præteritum ; jam autem dicens tantum, *Redimentes tempus*, videtur intelligere præsens. Sequitur enim : *Quoniam dies mali sunt;* alioqui dixisset, Quoniam dies præteriti mali fuerunt : nisi τὸ *sunt* ample accipias pro *fuerunt* et *sunt;* uti enim fuerunt mali, sic etiamnum sunt mali. Est ergo hæc expositio probabilis æque ac moralis et pia. Excitat enim eos qui in infidelitate, luxu et peccatis, aut in desidia et tepiditate multum temporis multosque annos perdiderunt, ut hoc damnum recuperent novo fervore, intendendo, et duplicando, ac triplicando actus abstinentiæ, mortificationis, charitatis et aliarum virtutum, in modico vitæ quod eis restat, ut paucis annis, qui supersunt usque ad mortem, tantum meritorum sua sedulitate acquirant, quantum alii, qui à puero Deo servierunt, quantumque ipsimet acquisivissent, si priores annos in fide et obsequio Dei fervide expendissent. Hoc secundum Latinam versionem : nam Græcum ἐξαγοραζόμενοι, non *redimentes*, sed *ementes*, et ad verbum *exementes* significat : de quo mox.

Secundo, alii exponunt sic : Deus, inquiunt, sæpe peccatoribus tempus, quod secundum naturæ cursu vivere deberent, propter peccata diminuit, juxta illud psal. 54. 24. *Viri sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies suos.* Quam ob causam illis 120. annis, quos usque ad diluvium Deus hominibus præscripserat, 10. annos detraxit Genes. 6. Cum igitur Deus soleat tempus vitæ propter peccata diminuere, is qui bene agit, recte dicitur illud redimere, quoniam illud vitæ spatium, quod alioqui si peccaret, erat sibi Dei judicio detrahendum, quasi bonis operibus redimit, impletque dies omnes sibi ad vivendum à natura definitos, itaque moritur plenus dierum instar Abrahæ.

Tertio, S. August. serm. 24. de Verbis Apostoli, asserit eum tempus redimere, qui illud aufert negotiis sæcularibus, ut quiete sua fruatur, Deoque vacet. *Quando*, inquit, *aliquis tibi infert litem, perde aliquid ut Deo vacet, non litibus : id enim quod perdis, pretium est temporis. Sicut enim das nummos et panem emis, itaque aliquid amittis et aliquid acquiris : sic perde nummos, ut emas tibi quietem, id est, tempus vacandi Deo : hoc enim est tempus redimere.*

Rursum scripsit in hanc Apostoli sententiam idem August. hom. 10. inter 50. tom. 10. ex qua accipe hos flosculos : *Dies malos duæ res faciunt, malitia et miseria. Regenerati dies malos ducimus, quousque finiatur pœna mortalitatis, et succedat gratia summæ felicitatis. Nemo dicat, Parentes nostri dies bonos habuerunt, nos malos habemus. Recitata est ipsis et hæc Apostoli sententia. Ex eo quod lapsus est Adam et de paradizo projectus, nunquam fuerunt dies nisi mali. Istos pueros qui nascuntur interrogemus, quare à ploratu incipiant qui et ridere possunt. Lacrymæ testes sunt miseriæ.* Et inferius : *Redimere tempus hoc est, quando aliquis tibi ingerit litem, perde aliquid, ut redimas tempus quo vaces Deo : sic enim dum vestem emis nummos amittis, vestem acquiris. Punicum est proverbium : Ut habeas tempus quietum, perde aliquid. Pestilentia ante ostium venit, et nummum quærit : duos illi da, et ducat se. Pestilentia est homo malus, litigator, calumniator, proditor. Iste talis sic est, quomodo pustula mala in corpore, quam cum aliqua particula tollis de corpore, ne venenum totum corpus occupet, et animam petat. In lite everteris cogitationibus tuis, irritaris adversus adversariam tuum : ecce tempus perdidisti. Quanto melius nummum amitteres, et tempus redimeres? Calumniosus vero hic non gaudeat. Ille qui propter vitandam calumniam tempus à te redemit, hic tolerat dies malos : tu qui calumniis pasceris, et hic habes dies malos, et post dies ipsos habiturus es in die judicii pejores.*

Quarto, S. Hieron. censet tempus cum à Deo datum sit, ut hominibus in bonis operibus serviat, quasi captivum teneri, quando in malis operibus insumitur; ideoque per bona opera redimendum, et ex captivitate in libertatem quasi vindicandum esse. *Quando tempus*, inquit, *in bono consumimus, emimus illud, et proprium facimus, quod malitia hominum venditum fuerat : sicque dies malos in bonos vertimus, et facimus illos non præsentes sæculi, sed futuri.* Proprie ergo S. Hieron. accipit *redimere*, quasi sit rursus emere id quod venditum erat. Sic Nazianzen. ait, ἐξαγοράζει κόσμον μεγάλης τιμῆς, id est, *redimit mundum magno pretio :* nam Christus pretio sanguinis eum redemit è captivitate peccati et diaboli.

Verum Nota. *Redimere* hic idem est quod emere, sic redemptores vectigalium vocamus eorumdem emptores. Nam græce est, ἐξαγοραζόμενοι τον καιρὸν, id est, mercantes et ementes occasionem et opportunitatem, sive tempus hoc opportunum ad bene agendum, ad lucra cœlestia comparanda. q. d. Studiose emite opportunitatem proficiendi in via Dei et virtute, et bona opera ac merita accumulandi : emite, inquam, eam quarumvis rerum dispendio. Ita Theophyl. v. g. conviviorum et recreationum jactura emite tempus studendi, orandi, bene faciendi. Unde S. August. homil. 1. inter 50. *Quid est*, ait, *redimere tempus, nisi, cum opus etiam detrimento temporalium commodorum, ad æterna quærenda et capessenda, spatia temporis comparare?*

Vis scire quam pretiosum sit hoc tempus, vis scire ejus pretium? Interroga damnatos, ipsi id sciunt per experientiam. Prodeat ex abysso unus dives Epulo. Dic nobis, ô Epulo, quid dares pro anno uno, pro die, pro hora hujus temporis? Darem, inquit, mundum universum, darem mille mundos, si haberem, darem delicias omnes, opes omnes, tormenta omnia. O si daretur vel momentum resipiscendi, pœnitendi, veniam emerendi : illud emerem omnibus laboribus, pœnitentiis, afflictionibus, quas unquam homines tolerarunt, aut etiamnum tolerant in Purgatorio vel inferno, etiamsi illæ centum millia, imo mille milliones annorum durarent!

Interroga animas in Purgatorio. Dicent illæ : Si possemus redire ad tempus merendi et satisfaciendi, emeremus illud non auro, non gemmis totius orbis, sed sanguine et vita, imo mille mortibus.

Interroga Beatos. Dicent illi : Beati mortales, ô si sciretis quæ merita, quæ lucra gloriæ comparare possitis singulis temporis momentis, vos illa emeretis omni sudore et dolore. O si nobis redire liceret ad tempus merendi, emeremus

unam horam omnibus eculeis, ignibus, bestiis, martyriis, cuperemusque illa pati quæ unquam Sancti passi sunt usque ad diem judicii. O si redire liceret, nos aliter illud expenderemus quam expendimus : sumus jam inter Angelos, nos extremum potentiæ exsereremus, ut inter Seraphinos et Cherubinos asscribi mereremur. O momentum pretiosum, ex quo pendet æternitas! Quot hic momenta in otio deperdis, tot æternitates gloriæ, quas acquirere poteras laborando, patiendo, animas convertendo, perdis, et irrevocabiliter perdis ; ut, si in cœlo pœnitere posses, non alterius rei quam temporis perditi, aut minus strenue expensi, te pœniteret.

Quoniam dies mali sunt.] Id est, quoniam dies hujus vitæ miseri, multis ærumnis, periculis et tentationibus expositi sunt, quæ occasionem bene agendi vel adimunt, vel minuunt, vel periculo exponunt, inquit Anselm. Sic enim Hebræi bonum vocant quod jucundum est; malum, id quod triste est et miserum. Sic Christus Matth. 6. 34. dicit, *Sufficit diei malitia*, id est afflictio et miseria *sua*.

Rursum dies mali, id est incerti, instabiles, breves sunt, æque ac pleni curarum, distractionum, et laqueorum peccati et damnationis. Nam inter cæteras malitias, id est miserias, dierum hujus vitæ est incertitudo, instabilitas et brevitas eorumdem, æque ac molestia, curæ et angores ; juxta id quod ait Jacob Pharaoni : *Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt, parvi et mali*, Genes. 47. 9. Quo alludit hic Paulus q. d. Emite tempus bene agendi et merendi ; quia dies hujus vitæ et temporis sunt incerti, instabiles et breves, æque ac molesti et anxii : incertum, instabile et breve habetis tempus procurandi salutem æternam : videte ergo ut hoc temporis momentum, ex quo pendet æternitas vestra, bene expendatis. Tertio, proprie *dies mali* sunt, quia pleni sunt infidelitate et peccatis. *Dies malos*, ait S. August. loco citato, *duæ res faciunt, malitia et miseria. Ex quo enim lapsus est Adam, et de paradiso expulsus, nunquam fuerunt dies nisi mali.* Sicut grassante hæresi vel ebrietate et libidine (uti fit in bacchanalibus) dicunt concionatores : O Christiani cavete vobis hoc tempore, quia dies mali sunt. q. d. Tempus hoc redimite, nec sinite vos abduci à communi hominum turba ad gulam et venerem, ne tempus cum anima perdatis. Sic ait S. Joan. epist. 1. c. 5. 19. *Mundus totus in maligno positus est*, tempore enim Pauli omnia erant plena infidelitate et sceleribus, infidelibus et sceleratis. Hos ergo quasi fures temporis pretiosissimi fugiendos et arcendos docet Apostolus : perinde ac Philosophus cuidam amico fabulis cum eo tempus terere volenti severo vultu dixit : *Abi hinc fur temporis.* Idem dicamus, cum quis fabulo, nugi vendulus, aut similis temporiperda nos invadit, ac ad sua otia nugasque sollicitat : tanto enim pejor nocentior est fur temporis fure pecuniæ, quanto tempus quod suffuratur, pretiosius est pecunia. Maxime autem perstringit hic Apostolus Simonianos et Gnosticos, hæreticos impios et impuros, de quibus dixit v. 11. *Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite. Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere.* q. d. In tanta temporum calamitate et malitia, cum hinc hereses infames et spurcæ grassantur, quæ suadent tempus in deliciis veneris et ventris transigere; inde infidelitas, idololatria, libidines, ebrietates, rixæ, omniaque scelera dominantur et increscunt; vos, ô Christiani, nolite iis auscultare, cum iisque tempus cum anima prodigere ; sed potius illud redimite, atque Deo et studio sapientiæ et virtutum Christianarum impendite, ac nominatim quovis pretio quovisque damno redimite tempus, vacando precibus, et Dei laudibus, ac excipiendis ejus sanctis inspirationibus, quibus Deus interius mentem vestram illustrat, pulsat, excitat, inflammat ad majorem sanctimoniam, ut ei magis placeatis, magnisque passibus tendatis ad perfectionem. Unde sequitur : *Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Dei. Et nolite inebriari vino in quo est luxuria : sed implemini Spiritu sancto, loquentes vobis metipsis in psalmis, et hymnis, et canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino, gratias agentes semper pro omnibus.* Ecce, hoc est redimere tempus, dum, quod alii dant et perdunt in compotationibus et luxuriis, hoc fideles dant orationi, psalmis, hymnis, canticis spiritualibus, etc.

Nota Primo. Græcum ἐξαγοραζόμενοι, verbum est mercatorum, cui curiose merces omnes considerant, ut emant meliores ad lucrum, cui soli intendunt, quodque omnibus deliciis et conviviis anteponunt : tanto studio decet nos aucupari occasionem et merces bonorum operum.

Secundo, sicut hi mercatores merces emendo, eas sibi proprias suasque faciunt : sic tempus quasi nobis appropriamus, dum illud assumimus et impendimus ad propria bonorum operum et meritorum lucra. Non est nobis, inquit, Œcum. tempus stabile ; advenæ enim sumus. Eme ergo ipsum et facito proprium, scilicet bona operando in hoc tempore, quæ in futuro te glorificent.

Tertio, præsens tempus dicitur καιρὸς, id est, occasio et opportunitas, scilicet mercandi, et lucra nostra augendi, sicut in nundinis mercatoribus est occasio emendi et vendendi sua. *Vita nostra*, inquit Nazianz. in Sententiis, *est quasi mercatus, cujus dies cum abierit, tempus amplius non erit emendi quæ velis*, ut singuli meminerint sibi hanc occasionem sedulo et studiose captandam et amplectendam esse : est enim fronte capillata, à tergo occasio calva. Ubi hæc occasio transierit, ubi hæ nundinæ, hoc tempus vitæ tuæ effluxerit, non habebis vel momentum pœnitendi, bene agendi, mercandi, et lucra cœlestia comparandi. Sic ergo vive, talia et tanta fac, qualia et quanta voles te fecisse, cum tempus hoc elapsum erit; qualia et quanta te fecisse voles et optabis, cum in æternitate consistes. Quod enim nunc facis et operaris, per totam æternitatem tibi proderit, magnasque opes et gloriam tibi pariet : quod nunc negligis, negligis et perdis irreparabiliter, ut per totam æternitatem hanc negligentiam, hoc tempus neglectum recuperare et redimere non possis.

Hunc occasionis et temporis stimulum sæpe nobis adhibet Apostolus. Rom. 13. v. 11. *Et hoc*, inquit, *scientes tempus, quia hora est jam nos de somno surgere.* Galat. 6. 10. *Dum tempus habemus, bonum operemur ad omnes.* 1. Corinth. 7. 26. et 29. ubi tempus hoc vocat *breve*, et *instantem necessitatem*. Vide ibi dicta. Eumdem stimulum adhibet Sapiens Eccles. 9. 10. *Quodcumque*, inquit, *facere potest manus tua, instanter operare : quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec*

scientia erunt apud inferos, quo tu properas. O quam sapiens, quam providus est, qui hæc cogitat, hæc agit, qui ita vivit, uti in hora mortis optabit se vixisse, qui ea jam facit, quæ in æternitate constitutus gaudebit se fecisse!

18. Et nolite inebriari vino, in quo (scilicet vino, vel in quo, scilicet inebriari, q. d. In ebrietate) est luxuria.] Nota. Pro *luxuria*, græce est ἀσωτία, id est luxus, lascivia, qualis est eorum qui assidue potant et comessantur, ut pene semper sint temulenti. Hi enim in omni ἀσωτία, id est crapula, spurcitia, impudicitia et sordibus volutantur. *Nolim*, inquit Cicero l. 2. de Finibus, *mihi fingere azotos qui in mensam vomant, et de conviviis auferantur, crudique postea rursus se ingurgitent.* Sic latine *luxuria*, ut vertit Noster, non tantum rem veneream, sed et hunc luxum significat, ait Erasmus.

Secundo, tamen ἀσωτία, cum Theophyl. et aliis potest accipi pro luxuria et libidine. Venter enim mero æstuans despumat in libidinem, quasi in ἀσωτίαν. Hoc sensu ita in Sotam ludit Martialis l. 4. epigramm. 9.

Sota Clinici Labulla
Deserto sequeris Clitum marito,
Et donas, et amas, ἔχεις ἀσώτως

Sota enim significat parcum: Labulla tamen erat asota, id est prodiga, perdita, luxuriosa, relicto marito sequens adulterum. Clemens Alexandr. l. 2. Pædag. c. 1. et 2. ἀσώτους, dici vult quasi ἀσώστους, id est salute privatos: quia tam opes, quam corporis et animæ salutem perdunt et prodigunt.

Vere S. Hier. in c. 1. ad Titum 7. *Ubicumque*, ait, *saturitas et ebrietas, ibi libido dominatur: specta ventrem, et genitalia, qualis ordo membrorum, talis et vitiorum. Nunquam ego ebrium castum putabo, qui etsi vino consopitus dormiverit, tamen potuit peccare per vinum. Dicat quisque quod volet, ego loquor conscientiam meam. Scio mihi abstinentiam et nocuisse intermissam, et profuisse repetitam.*

Idem Hier. epist. 83. ad Oceanum: *Vinolentia*, inquit, *scurrarum est et comessatorum, venterque mero æstuans cito despumat in libidines.* Et inferius: *Noe ad unius horæ ebrietatem nudat femora sua, quæ per sexcentos annos sobrietate contexerat. Lot per temulentiam nesciens libidinem miscet incestum, et quem Sodoma non vicit, vina vicerunt.* Hinc Plato l. 2. de Legib. prope finem ita de vino sancit: *In civitate nec servus nec serva unquam vinum gustet, nec ipsi quidem magistratus illo quo magistratum gerunt anno: neque gubernatores, neque judices, dum munus suum exercent, ullo modo vinum gustent.* Nimirum verissimum est illud Heracliti adagium: *Anima sicca sapientissima.* Quod pulchre explicat et demonstrat Galenus in libro cui titulus est, Quod corporis temperiei respondeant mores animi. Et Clemens Alexandr. l. 2. Pædag. *Jubar est*, ait, *anima sicca sapientissimum et perspicax, neque madescit vini halitu in modum nebulæ crassescens.* Idem l. 7. Stromat. *Vinum*, inquit, *et carnium sagina, robur quidem adducunt corpori, sed animum reddunt languidum.* Nam, ut ait S. Ephrem tractatu de Timore Dei, initio tomi 3. *Quis corporis sui carnes delicate nutrit, concupiscentias malas pascit.*

Sed implemini Spiritu sancto.] q. d. Studete non ut vino, sed ut gratia Spiritus sancti impleamini. Modum et vitam subdit, dicens:

19. Loquentes vobismetipsis (scilicet dum in unum convenitis, sive in templum ad orandum et agapen, sive in domum ad mensam et cibum) in psalmis, et hymnis, et canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino.] S. Hier. ita hymnos à psalmis et canticis distinguit. *Hymni*, ait, *sunt qui Dei fortitudinem et majestatem prædicant, et ejusdem semper, vel beneficia, vel facta mirantur: quod omnes psalmi continent, quibus Halleluia vel propositum, vel subjectum est. Psalmi autem proprie ad ethicum locum pertinent: ut per organum corporis, quid faciendum, et quid vitandum sit noverimus. Qui vero de superioribus disputat, et concentum mundi, omniumque creaturarum ordinem atque concordiam subtilis disputator edisserit, iste spiritale canticum canit.* Rursum in officio Ecclesiastico facile jam est distinguere hymnos à psalmis et canticis

Nota Primo. Docet hic Apostolus, qualis debeat esse Christianorum agape, mensa et convivia, scilicet non ut carnibus et vino corpus et mentem obruant; sed ut spiritu et spiritualibus sanctisque colloquiis et hymnis, præsertim de Christo, Christique beneficiis, invicem se oblectent, pascant, impleant, sicque studeant ebrietati, non corporali sed spiritali. Rursum ut cautionibus non lascivis, sed piis et sacris se recreent, et Deum laudent. Solet enim in conviviis animus excitari, hilarescere, et in lepores cantusque resolvi. Hinc Zeno rogatus, cur, cum natura esset servus, et secta Stoicus, in convivio tamen hilaresceret? respondit, Et lupinum, cum sit suapte natura amarum, tamen aqua maceratum dulcescit: ita naturale est cibo potuque rigato corpore, discuti tristitiam. Testis est Laert. l. 7. c. 1.

Unde Nota Secundo, Hebræos antiquissimos in conviviis ad communem recreationem solitos adhibere musicam. *Vinum*, inquit Ecclesiasticus c. 40. 20. *et musica* (ecce musicam cum vino, scilicet in conviviis et symposiis, conjungit) *lætificant cor, et super utraque dilectio sapientiæ.* Et c. 49. 2. *In omni ore quasi mel indulcabitur ejus* (Josiæ) *memoria, et ut musica in convivio vini.* Idem vero pulchrius c. 32. v. 7. *Gemmula carbunculi in ornamento auri, et comparatio* (id est compositio et concentus: hoc enim est Græcum σύγκριμα) *musicorum in convivio vini. Sicut in fabricatione auri signum est smaragdi: sic numerus* (id est numerosa melodia musicorum) *in jucundo et moderato vino.* q. d. sicut annulum aureum ornat pala ex carbunculo, vel signum, græce σφραγὶς, id est *sigillum*, ex smaragdo: ita convivium ornat musica. Idem testatur David psal. 68. v. 13. *Adversum me loquebantur qui sedebant in porta* (id est, judices et seniores populi, qui in portis publica judicia exercendi causa sedere solebant) *et in me psallebant qui bibebant vinum.* q. d. Passim in suis symposiis perstringebant me suis contumeliosis canticis. Clarius vero id docet Isaias c. 5. 12. *Cythara et lyra et tympanum et tibia et vinum in conviviis vestris.* Quem morem suæ gentis secutus Christus post ultimam cœnam paschalem procedens ad passionem in montem olivarum, hymnum cum Apostolis Deo cecinit, Marc. 14. 26.

Inde Tertio, Christum imitantes Apostoli, ut patet ex hoc loco Pauli, et primi Christiani in

suis agapis et conviviis musicam et cantica adhibebant, non lasciva, nec profana, sed sacra scilicet hymnos in laudem Dei. Testis est Cyprian. epist. ad Donatum: *Et quoniam*, inquit, *nunc feriata quies, ac tempus est otiosum, quidquid inclinante jam sole in vesperam dici superest, ducamus hunc diem læti, nec sit vel hora convivii gratiæ cœlestis immunis: sonet psalmos convivium sobrium, ut tibi tenax memoria est, vox rauca: aggredere hoc munus ex more, magis charissimos pasces, si sit nobis spiritualis auditio. Prolectet aures religiosa mulcedo.* Similia habet Philo de Essæis. Idem clarissime docet Tertull. c. 39. Apologet. Audi eum, et nota qualia fuerint priscorum Christianorum convivia. *Non prius*, ait, *discumbitur, quàm oratio ad Deum prægustetur. Editur quantum esurientes capiunt; bibitur quantum pudicis est utile: ita saturantur, ut qui meminerint etiam per noctem adorandum Deum sibi esse. Ita fabulantur, ut qui sciant Dominum audire. Post aquam manualem et lumina, ut quisque de Scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium Deo canere, hinc probatur quomodo biberit. Atque oratio convivium dirimit: inde disceditur non in catervas cæsionum, neque in classes discursationum, nec in eruptiones lasciviarum; sed ad eamdem curam modestiæ et pudicitiæ, ut qui non tam cœnam cœnaverint, quàm disciplinam.* Ita veteres. Quo jam abiimus Christiani? quantus jam mensarum, ferculorum, vinorum luxus? quanta multorum temulentia? quanta asotia? quàm colloquia et cantica impura et lasciva? Si Cyprianus, si Essæi, si Tertull. si Paulus ad nos redirent, et Christianorum jam convivia spectarent, an non exclamarent: O domus antiqua quam dispare domino dominaris! Hinc sunt prisci illi Christiani, an umbræ Christianorum? hiscene Christus, an potius Bacchus dominatur? hinc Christiani sunt, an Antichristiani et Bacchiani? hinc deicolæ sunt, an ventricolæ, et Cereris Venerisque mancipia?

Hinc Quarto, orta est laudatissima priscorum Christianorum consuetudo, ut in privatis canticis animi causa concini solitis non amatorias, sed pias et sacras cantiones Christo canerent. Ita S. Basil. l. de Spiritu sancto cap. 7. et 29. tradit hymnum glorificationis SS. Trinitatis, id est, *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto*, à rusticis etiam cantari solitum. Clarius Hieron. ad Marcellam epist. 17. *In Christi*, inquit, *villula tota rusticitas, et extra psalmos silentium est. Quocumque te verteris, arator stivam tenens Alleluia decantat, sudans messor psalmis se avocat, et curva attondens vitem falce vinitor aliquid Davidicum canit. Hæc sunt in provincia carmina; hæ, ut vulgo dicitur, amatoriæ cantiones, hic pastorum sibilus, hæc arma culturæ.* Id illis adeo curæ erat, ut à puero infantibus cum fari inciperent, primam vocem quam sonarent, Alleluia, id est laudate Deum, instillarent. Unde idem Hieron. ad Lætam scribens, hæc ait: *Quis hoc crederet, ut Albini pontificis neptis de repromissione Martyris nasceretur, ut præsente et gaudente avo, parvula adhuc lingua balbutiens Christi Alleluia resonaret?* Et infra: *Cum avum viderit, in pectus ejus transiliat, de collo pendeat, nolenti Alleluia decantet.* Hunc morem revocans S. Chrysost. hom. in psal. 41. quosvis, etiam agricolas, opifices, nautas, textores et textrices hortatur ad psalmos, aliaque pia cantica concinenda. *Quoniam*, inquit, *hoc genus delectationis est animæ nostræ valdè cognatum et familiare, ne dæmones lascivæ et meretricia cantica introducentes, omnia evertant; psalmos Deus construxit, ut ex re simul caperetur voluptas et utilitas.* Et post multa de utilitate psallendi hæc addit: *Hæc dico, non ut vos tantum laudetis, sed ut filios et uxores doceatis talia cantare cantica, non solum in texendo, aliove opere faciendo, sed maxime in mensa. Quando enim diabolus ut plurimum insidiatur conviviis, cum et ebrietatis et ingluviei, risusque profusi, et remissi animi auxilio utitur; tunc maximè oportet, et ante mensam, et in mensa se munire psalmorum præsidio, et simul cum uxore ac liberis surgentes à convivio, hymnos sacros Deo canere.*

CANTANTES ET PSALLENTES IN CORDIBUS VESTRIS DOMINO.] q. d. Hæc cantica spiritalia, hi psalmi non ex solis labiis, sed ex imo corde prodeant. Hortatur ergo Christianos Apostolus ad lætitiam et exultationem spiritalem, ut semper læti et exultantes in sua vocatione et christianismo jubilent, Deoque gratias agant, eique in lætitia et amore serviant, aliosque ad eamdem lætitiam, amorem et gratiarum actionem excitent. Hæc enim sunt indicia Spiritus sancti cor inhabitantis, qui hunc spiritum gaudii suis afflat. Beati qui illo fruuntur, illumque excitant et augent. Illis nihil difficile, nihil triste accidit, sed læto spiritu, alacri et magno omnia ardua et tristia superant et transcendunt. S. August. hæc verba Apostoli per antitheses eleganti carmine expressit, cum ait:

Non vox, sed votum; non chordula musica, sed cor;
Non cantans, sed amans, cantat in aure Dei.

Audiant, ait S. Hier., *illi quibus psallendi in Ecclesia officium est, Deo non voce, sed corde cantandum; nec in tragœdorum modum guttur et fauces dulci medicamine colliniendas, ut in Ecclesia theatrales moduli audiantur et cantica, sed in timore, in opere, in scientia Scripturarum.*

20. GRATIAS AGENTES SEMPER PRO OMNIBUS,] gratiis, donis et beneficiis à Deo acceptis. *Quidque sapientiæ: quidquid te virtutis habere confidis, Dei sapientiæ deputa Christo*, ait S. Bernard. serm. 13. in Cant. Vide de gratiarum actione ea quæ dixi 1. Thessal. 5. v. 17. Pulchre quoque S. Hieron. hic, *Christianorum*, inquit, *proprie virtus est, etiam in his quæ adversa putant, referre gratias creatori: nam in beneficiis Dei quæ nobis accidunt, gratulari, hoc et Gentilis facit et Judæus. Sed juxta Apostolum hæc virtus est maxima, ut in ipsis periculis atque miseriis Deo gratiæ referantur, et semper dicamus, Benedictus Deus; minora nescio sustinere quam mereor, hæc ad mea peccata parva sunt, nihil mihi dignum redditur. Hic animus Christiani est, hic crucem suam tollens sequitur Salvatorem, quem nec orbitas, nec damna debilitant, quem ut Flaccus ait, Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinæ.*

IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI,] per nomen Jesu Christi, id est, per Christum, qui hæc dona, gratias et beneficia nobis promittit et obtinuit. Est metonymia. *Nomen* enim pro re nomine significata ponitur. Sic sæpe alibi jubemur invocare nomen Domini, id est, Dominum suo nomine significatum.

DEO ET PATRI,] Refer ad *gratias agentes.* Jubet enim ut gratias agamus *Deo et Patri*, id est, ut Syrus, Deo Patri. Dicit tamen *Deo et Patri*, ut duos

titulos innuat quibus Deo ad gratiarum actionem obstricti sumus. Primus est, quod sit Deus noster, à quo corpus, animam, gratiam, et bona omnia accepimus. Secundus, quod sit pater, qui paterno affectu nos quasi filios suos omnibus suis bonis pascit et inebriat.

Hinc est quod regius Psaltes toties omnes ad Dei laudem et gratiarum actionem invitat: hinc toties canit recinitque *Halleluia*, id est, laudate Deum. Est enim hoc cœleste Beatorum canticum et jubilum. Ita S. Joan. Apoc. 19. v. 1. 3. 4. 6. audivit viginti quatuor seniores omnesque Sanctos in cœlis identidem resonantes *Halleluia*. Hinc Ecclesia tempore paschali assidue jubilat *Halleluia*. Olim quoque teste S. Hieron. virgines et monachi hac voce *Halleluia* noctu preces Deumque laudandum vocabantur in templum.

Franc. Alvarez in Æthiopica legatione cap. 41. refert ad Torretanam ditionem cœnobium visi Religiosorum, *Halleluia* ab hoc eventu nuncupatum. Asceta vixerat in vicinia vigiliis, jejuniis et orationibus assidue vacans: is à beatis mentibus in cœlo audierat sæpius ingeminari *Halleluia* suavissimo concentu: eaque voce ad præfectum monasterii relata, illi auctor extitit monasterii tum inchoati hoc nomine appellandi, ut *Halleluia*, diceretur.

Hæc vox *Halleluia* cœlitus quasi aspirata animavit olim Christi athletas ad martyria, acerbissimaque tormenta cum gaudio subeunda. Lege acta SS. Felicis, Fortunati et Achillei Martyrum 23. Aprilis. Denique in publica et gravissima peste quæ Romæ contigit anno 591. cum S. Gregorius Pontifex ad eam sedandam publicam supplicationem instituisset, et B. Virginis imaginem cum litania circumtulisset angelo è cœlis illi accinente *Regina cœli lætare, Halleluia*; lues omnino sedata est: visusque est angelus alter gladium exsertum in homines vibrans, eum in vaginam recondere: visus est, inquam, in mole Adriani, quæ exinde castellum S. Angeli est appellata, uti referunt Sigonius l. 1. de Regno Italiæ, S. Antoninus 4. p. t. 15. c. 24. §. 2. Petr. Canisius l. 5. Marialis c. 22.

21. SUBJECTI INVICEM IN TIMORE CHRISTI.] Est nova ethica sententia. Apostolus enim, ut alias dixi, per sententias more veterum non connexas, sed disparatas, tradit præcepta de moribus et vita Christiana.

Nota sententia hæc indefinita accommodate ad personas singulas intelligi debet: scilicet, ut subjecti sint ii non qui superiores, sed qui inferiores sunt, quorum est parere. Pari modo accipienda est vox *invicem*, non enim vult ut quisque vicissim alteri subjectus sit: sic enim parentes filiis, reges populo vicissim subjecti esse deberent. Sed *invicem*, id est, ut Syrus vertit, *alius alteri*; alius, puta inferior, subjectus sit alteri, scilicet Superiori. Nam, ut Hieron. docet, Apostolus ponit hic generale principium politiæ Christianæ, puta obedientiam, scilicet ut subjecti sint et obediant singulis suis Superioribus; illudque in sequentibus per species et partes explicat, cum jubet mulieres viris, filios parentibus, servos dominis subjectos esse.

Nota. Quod addit, *in timore Christi*, significat subjectos nos Superioribus nostris esse debere, non ex timore pœnæ vel hominum, sed ex timore Christi: quia scilicet Christum reveremur, eumque timemus offendere. q. d. Ex timore filiali, id est ex amore Christi, obedite Superioribus vestris, qui vicarii sunt Christi: ut, cum eis paretis, in Christum conjiciatis oculos vestros, et putetis vos Christo parere: cum eos auditis, videtis, putetis vos Christum audire, videre; sicque opus præceptum faciatis, non quia hic homo illud præcepit, sed quia Christus per hunc hominem quasi vicarium suum loquens et mandans illud præcepit. Ita fiet, ut non tam reverentiam et obedientiam homini, qui Superior est, quam Christo in homine qui superior est, exhibeatis.

22. MULIERES VIRIS SUIS SUBDITÆ SINT SICUT DOMINO.] Id est, ut aliqui exponunt, mulieres obediant viris quasi dominis suis. Sic enim Sara Abrahamum maritum Dominum vocat Genes. 18. 12. *Dominus*, inquit, *meus* (maritus meus Abraham) *vetulus est*. Sed sic dicendum fuisset, Sicut dominis: jam autem dicit Apostolus, *Sicut Domino*. Adde, in Græco esse articulum demonstrativum τῷ κυρίῳ, quasi communem omnium Dominum nostrum, ut vertit Syrus, demonstret. *Sicut Domino* ergo, id est, sicut Christo. Ita Græci. Explicat enim quod v. præced. dixit, *Subjecti invicem in timore Christi*. Scilicet ut propter Christum Christique timorem reverentiam et amorem mulieres subjectæ sint viris, quasi Christo ipsimet, cujus locum et personam viri repræsentant.

Ita et Aristot. l. 1. Œconom. c. 4. et l. 2. c. 1. 2. et 3. uxori et matrifamilias hæc dat præcepta.

Primo, *Mulier suum arbitrium omnino exuere debet, ut marito obtemperet: sitque maritus pro corde, oculis et lingua: arrideat ridenti: compatiatur tristi, non adulatoris modo vel chamæleontis; sed ut socia et dimidiatum corpus ejus, et cum eo unius spiritus.*

Secundo, *Mulier nunquam sit otiosa ab opere, nec digiti à colo, aut penso telave sint, neve otiosam patiatur ancillarum filiarumque cohortem, id enim ad augendam rem familiarem pertinet, et animum ab adulteriis, et veneris retrahit, quæ sese otiosis insinuant facile.*

Tertio, *Nullum permittat domum ingredi sine præcepto viri. Non pandat secreta domus.*

Quarto, *Filios Filiasque instituat, nec vagari permittat, longiusque à suo latere discedere: verba omnia impudica et cantiones illis prohibeat, nec præcinat.*

Quinto, *Reip. negotiis non se immisceat.*

Sexto, *Non sit litigiosa cum domesticis, vel vicinis: non curiosa, non maledica, non pervicax marito? non vino nec gulæ dedita, non sordida, non nimium compta, pulchrum enim tunc ceteris spectaculum, miserum marito est.*

Uxor ergo viro non sit obstrepera, sed subdita et consonat ut Echo, ut eam hoc illius ænigma ornet:

> Virgo modesta nimis, legem bene servo pudoris,
> Ore procax non sum, nec sum temeraria lingua,
> Ultro nolo loqui, sed do responsa loquenti.

23. IPSE (Christus) SALVATOR CORPORIS EJUS.] Nota *ejus*, id est sui. Est hebraismus: Hebræi enim idem habent pronomen absolutum et reciprocum. Græca et Syrus non habent *ejus*, sed tantum *corporis*. Christi enim corpus, id est Ecclesia, antonomastice dicitur *corpus*. q. d. Christus dat salutem corpori suo, id est Ecclesiæ, sicut caput quod omnes sensus continet, salutem dat corpori, in illud influendo, et dirigendo per

per visum, phantasiam et rationem. Ita Theophylactus.

25 et 26. CHRISTUS DILEXIT ECCLESIAM, ET SEIPSUM TRADIDIT PRO EA : UT ILLAM SANCTIFICARET, MUNDANS eam LAVACRO AQUÆ (Sacramento baptismi, quo corpus per aquam, anima per gratiam Spiritus sancti abluitur) IN VERBO VITÆ,] id est, per sacram et vivificam verborum baptismi formam, non deprecatoriam aut concionatoriam, sed consecratoriam et sacramentalem; scilicet hanc: Ego te baptizo in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, quæ qua instrumentum Dei, animam sanctificat et vivificat. Ita Chrysost. Theodor. Ambros. Anselm. D. Thom.

Quare perperam Beza, Vatabl. et Novantes accipiunt verbum Evangelii, quod promittit gratuitam justificationem, et vitam spiritalem per Christum, et, si ei credas, inquiunt, illam hoc ipso tibi conferet. Nam Apostolus hic lavacro aquæ et verbo vitæ, id est, materiæ et formæ baptismi, tribuit quod sanctificet et mundet Ecclesiam, id est, ex immunda et peccatrice faciat mundam et sanctam: atqui lavacrum aquæ, ipsaque ablutio baptismi non sanctificat nec mundat Ecclesiam, illi concionando, et in concione sua promittendo sanctitatem et munditiem, sed re ipsa ex opere operato sanctitatem et munditiem Ecclesiæ conferendo: ergo nec verbum vitæ sive forma baptismi sanctificat et mundat concionando, sed re ipsa ex opere operato sanctitatem et munditiam conferendo. Æque enim et pari modo tribuit Apostolus sanctificationem hanc verbo vitæ atque lavacro aquæ.

Secundo, juxta Novantes fides sola est quæ justificat; baptismus autem nihil justitiæ operatur, sed tantum signum est justitiæ per fidem acceptæ, eamque obsignat quasi sigillum: atqui si ante baptismum per fidem Ecclesia, est sanctificata et justificata: ergo falsum est quod baptismus eam sanctificet et mundet; quod tamen hic ait Apostolus.

Tertio, *verbum vitæ*, seu forma baptismi non est alia (ut patet tum Matth. 28. 19. tum traditione et praxi totius Ecclesiæ) quam hæc: *Ego te baptizo in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*: atqui hæc verba non sunt concionatoria : sic enim dicendum esset, Hortor te ut baptizari velis, ut velis credere in Patrem, Filium, et Spiritum sanctum: sed pratica sunt, et operatoria; significant enim, Ego te in corpore aqua, et per hoc in animo baptizo et abluo à peccatis: si hoc significant, ergo idem faciunt et præstant: alioqui enim verba hæc falsa essent, et forma baptismi esset mendax.

Quarto, in parvulis id est clarissimum. Hi enim non verbo Evangelii et concionis, utpote quod non intelligunt: sed forma baptismi consecratoria justificantur.

Dices, S. Hieron. hic per *verbum* accipit verbum doctrinæ. Resp. hunc sensum esse tropologicum, ut ipse Hieron. fatetur.

Dices Secundo, S. August. tract. 80. in Joan. *Accedit*, ait, *verbum ad elementum, et fit Sacramentum : unde est ista tanta virtus aquæ, ut corpus tangat, et cor abluat, nisi faciente verbo, non quia dicitur sed quia creditur?* ergo intelligit in Sacramentis esse verbum concionatorium quod fidem excitat, et fide creditur.

Respondeo, Hic locus est pro nobis. Non enim dicit August. Accedit verbum ad elementum, et fit concio; sed *fit Sacramentum*, id est sacrum signum, significans et efficiens id quod significat : v. g. ablutionem animæ in baptismo. Hoc enim clare significant verba illa : *Unde est ista tanta virtus aquæ: ut corpus tangat, et cor abluat, nisi faciente verbo?* Nec enim verbum concionatorium, sed sacramentale facit ut aqua baptismi cor, id est animam, abluat. Quod ergo addit August. *Non quia dicitur, sed quia creditur :* tantumdem est ac si dicat, Verbum accedens ad elementum, id est Sacramentum, v. g. baptismi, operatur et abluit animam, *non quia dicitur*, id est, non quia pronuntiatur, non propter externum verborum sonum, uti faciunt et operantur carmina magica: *sed quia creditur*, id est, propter verborum sensum et significationem energicam, efficacem et operativam, quæ oculis non cernitur, sed fide ab Ecclesia et Christianis creditur et comprehenditur.

Nota, *In verbo vitæ*, id est in verbo vitali, vivifico, quod vitam, id est spiritum et gratiam, animæ confert. Vocem (*vitæ*) non habent jam Græca et Græci, nec Hieron. nec Ambros.

27. UT EXHIBERET, græce παραστήσῃ,] id est, ut Syrus, statueret, excitaret, sisteret, et sistendo quasi sponsam copularet et adjungeret IPSE SIBI, non tantum mundam et puram, sed et GLORIOSAM, græce ἔνδοξον, multo decore et gloria illustrem, ECCLESIAM, NON HABENT MACULAM peccati, AUT RUGAM vetustatis, AUT ALIQUID HUJUSMODI, SED UT SIT SANCTA ET IMMACULATA] q. d. Christus Ecclesiam, id est fideles suo spiritu et gratia renovavit, sanctificavit, illustravit, abstulitque ab eis maculas peccatorum, et rugas vetustatis.

Dices, Si in Ecclesia non est macula nec ruga, sed Ecclesia tota est sancta; ergo soli sancti et justi sunt in Ecclesia; injusti vero, licet fideles sint, et Christo credant, ab ea excluduntur.

Respondeo, Ecclesiam dici *sanctam*, sine macula et ruga, non quod omnes qui in ea sunt, tales sint; sed quod præcipua Ecclesiæ pars, quæ Christo proxime adhæret, scilicet Sancti, qui non tantum fide, sed et gratia ac charitate Christi sunt præditi, tales sint.

Tota ergo Ecclesia dicitur *sancta*. Primo, quia caput Ecclesiæ, scilicet Christus, et præcipua ejus membra sancta sunt. Hinc aliquando soli Sancti vocantur corpus Christi (quod est Ecclesia) intellige perfectissimum et potissimum, ut dixi c. præced. v. 16. Sicut ergo totus homo dicitur ratiocinari, videre, audire, scilicet per caput; quia non pes aut manus, sed solum caput proprie ratiocinatur, videt, audit : ita Ecclesia tota dicitur sancta per suum caput et collum, id est per Christum et Sanctos, qui ei proxime adhærent quasi collum suo capiti. Sic dicitur de Antuerpia, quod sit dives, scilicet propter mercatores qui in ea sunt divites, cum alioqui multi alii in ea sint pauperes. Sic dicitur docta Universitas Lovaniensis, quia Doctores habet egregie doctos; etiamsi in ea multi alii sint non ita docti.

Secundo, dicitur Ecclesia *sancta*, quia sancta habet Sacramenta, sanctas leges, sanctum sanguinem Christi: et Christus, quantum est ex parte sua, eam plane sanctificavit, quia omnia sanctitatis media illi dedit.

Nota. Per *maculam* et *rugam*, alludit ad maritos, qui curant tales vel ducere, vel facere suas uxores, ut omni macula et ruga careant : per *maculam* autem et *rugam* Apostolus hic intelligit

peccata, non levia et venialia (hæc enim sunt in Ecclesia et Sanctis in hac vita) sed mortifera. Adde, sicut Ecclesia, ita et Ecclesiæ puritas et sanctas inchoatur in hac vita, sed perficietur in cœlo. Unde S. August. 2. Retract. 8. docet Ecclesiam esse sine omni macula et ruga, non quod talis sit in hac vita, sed quod talis futura sit in cœlo.

Nota Secundo. Comparat Apostolus virum Christo, uxorem Ecclesiæ, docetque amorem et reliqua quæ Christus Ecclesiæ præstitit, debere maritum præstare uxori suæ: ac consequenter, sicut Christus Ecclesiam emundavit et sanctificavit: ita debere maritos sua sancta conversatione uxores ab omni levitate, dicacitate, superbia, aliisque feminarum vitiis emundare, ut fiant totæ sanctæ, non habentes maculam et rugam. Unde subdit Apostolus, *Ita* (scilicet uti Christus dilexit Ecclesiam, quemadmodum jam dixi) *et viri debent diligere uxores suas.*

28. VIRI DEBENT DILIGERE UXORES SUAS UT CORPORALIA.] Secunda ratio, qua maritos excitat ad dilectionem uxorem. Quisque, inquit, non odit, sed diligit, nutrit et fovet corpus et carnem suam, adeoque, seipsum: atqui mulier est quasi caro et corpus viri, scriptum est enim Gen. 2. 24. *Erunt duo in carne una*, id est duo, scilicet maritus et uxor, erunt una caro, id est, unus homo, et una persona civilis, ut dixi 1. Corinth. 6. Ergo vir diligere, nutrire et fovere debet uxorem suam, *sicut Christus* diligit, nutrit et fovet sua gratia et Sacramentis, præsertim Eucharistiæ, *Ecclesiam suam*, quasi carnem et corpus suum.

29. NEMO ENIM UNQUAM CARNEM SUAM ODIO HABUIT.] Uxor autem est caro viri, sicut Ecclesia est caro et corpus Christi. Scriptum est enim, *Erunt duo in carne una.* Prudenter S. Bernard. in psalm. *Qui habitat*, serm. 10. *Ceterum*, inquit, *sic amet anima carnem, ut non ipsa in carnem transisse putetur, dicaturque ei à Domino, Non permanebit spiritus meus in homine, quia caro est. Diligat anima carnem suam, sed multo magis suam ipsius animam servet: amet Adam Evam suam, sed non sic amet, ut voci ejus plus obediat quàm divinæ. Denique ne ipsi quidem expedit sic amari, ut videlicet cui interim caves à flagello paternæ correptionis, thesaurizes iram æternæ damnationis.*

30. QUIA MEMBRA SUMUS CORPORIS EJUS, DE CARNE EJUS, ET DE OSSIBUS EJUS.] Hic probat Ecclesiam, id est nos fideles, esse corpus, vel de corpore Christi, et pari modo uxorem esse corpus, vel de corpore viri: quia sicut mulier, puta Eva, formata est de carne et ossibus Adæ, ita Ecclesia formata est de carne et ossibus Christi: ac consequenter est quasi caro, ossa et membra Christi. Unde infert: Sicut Christus diligit Ecclesiam suam, quasi sua ossa, carnem et membra, ita viros debere diligere et fovere uxores suas quasi sua ossa, carnem et membra.

Nota. Alludit Apostolus, imo citat verba illa Adæ de Eva ex suo latere et costa formata Genes. 2. *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea hæc vocabitur virago:* hebraice אשה *issa* ab איש *is.* q. d. *Vira*, ut olim veteres Latini dixerunt, teste Festo Pompeio, *vira* inquam à viro, uti græce Symmachus vertit ἀνδρὶς ἐκ του ἀνδρὸς, *quia de viro sumpta est.* Quæ verba in sensu allegorico hic explicat Apostolus de Christo et Ecclesia, quasi Christus de Ecclesia ex se formata dixerit: *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea.*

Quæritur hic Primo, de sensu litterali quomodo intelligenda sint ea quæ Genes. 2. narrantur de hac formatione Evæ ex Adamo, hisce verbis: *Immisit*, inquit, *Dominus soporem in Adam, cumque obdormisset, tulit unam de costis ejus, et replevit carnem pro ea: et ædificavit Dominus Deus costam, quam tulerat de Adam, in mulierem, et adduxit eam ad Adam, dixitque Adam: Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea*, etc.

Respondeo primo, non parabolice aut metaphorice, ut volunt Origen. et Cajet. hæc dici, sed proprie accipienda esse, uti verba sonant. Ita Patres et Interpretes passim.

Dices, ergo Adam monstrosus erat ante costam sublatam, vel certe post eam sublatam remansit mancus, et una costa mutilus.

Respondet Catharinus, Deum cum carne aliam costam Adamo restituisse. Secundo et melius, D. Thomas 1. p. q. 92. a. 3. respondet illam costam fuisse instar feminis quod individuo superfluum est, sed ad generationem prolis est necessarium. Sic et costa hoc Adæ ut privatæ personæ superflua erat; illi tamen fuit necessaria, quatenus ipse erat caput naturæ, et omnium hominum seminarium, ex quo tam Eva quam ceteri homines producerentur.

Dico secundo, Deus cum costa videtur et carnem adhærentem costæ ex Adamo sustulisse: ait enim hic v. 23. *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea.* Ergo Eva non tantum ex osse et costa, sed etiam ex carne Adæ costæ adhærente formata est.

Dico Tertio, Ex costa hac carnosa, quasi fundamento, illi admiscendo aliam materiam, vel per creationem, ut vult D. Thom. supra; vel potius ex aere circumstante (eo quod post primam veram creationem nullam materiæ partem de novo produxerit Deus) mirabili artificio mulierem efformavit.

Dico Quarto, ex v. 22. c. 2. Genes. videtur Deus costam hanc in alium locum ab Adamo dormiente parum separatum tulisse, ibique ex ea Evam ædificasse, eamque scientia et gratia replevisse, sicut repleverat Adamum, ibique cum Eva collocutus esse. Deinde expergefacto Adamo Evam ad eum quasi ad sponsum adduxit, ut matrimonio indissolubili illos, id est unum et unam, copularet. Unde admirans Adam, quasi in raptu costam sibi auferri, et ex ea Evam formari vidisset, ait, *Hoc nunc os ex ossibus*, etc., id est, hæc Eva facta est ex uno ossium meorum. Denique cur ex costa et latere Adæ facta sit Eva, pulchras rationes dat S. Thomas supra art. 2. et 3.

Nota. Hæc formatio Evæ ex Adamo allegorice significabat formationem Ecclesiæ ex Christo, ut hic satis significat Apostolus. Unde

Quæritur secundo, quomodo verum sit, Ecclesiam, id est, nos fideles formatos esse de carne et ossibus Christi? Resp. Primo, S. Hieron. et Irenæus l. 5. c. 2. id verum esse, quia sumus ejusdem cum Christo naturæ, quia similem cum Christo humanam carnem et ossa habemus. Hic sensus non plane satisfacit. Sic enim pari modo dicere possemus, nos formatos esse et carne et ossibus Mosis, Jeremiæ, Pharaonis, et cujusvis alterius hominis, quia eamdem cum ipso humanam carnem et ossa habemus, quod tamen nemo concesserit.

Secundo, alii sic exponunt, q. d. *de carne*, id est de infirmitate et passionibus; *de ossibus*, id est, de divinitate Christi per gratiæ communicationem participamus. Sed hoc mysticum est.

Dico ergo Tertio, cum Cajet. et aliis : sicut ex latere et costa Adæ dormientis formata est Eva, ita ex carne et ossibus Christi in cruce immolati et dormientis, id est morientis, formata est Ecclesia. Quod intellige cum Cyrillo et Chrysost. symbolice et meritorie : quia scilicet per pretium et meritum carnis, sanguinis et ossium Christi immolatorum in cruce instituta et sanctificata est Ecclesia.

Unde in hujus rei symbolum et significationem de latere Christi mortui fluxit sanguis et aqua; ut aqua significaret, baptismum, qui est principium Ecclesiæ et Sacramentorum, à Christi sanguine et morte manare, suamque efficaciam trahere : sanguis significaret, Eucharistiam, quæ omnium Sacramentorum complementum est et finis, pariter à Christi sanguine et morte manare. Sub quibus duobus cetera omnia Sacramenta comprehenduntur: cetera enim omnia ad hæc duo referuntur, et hisce duobus quasi initio et fine concluduntur. Hinc S. Aug. tract. 120. in Joan. ait omnia Sacramenta ex latere Christi emanasse : quod intelligo non de merito (erat enim Christus jam mortuus, qui nihil agere aut mereri poterat) sed mysterio, symbolo et significatione, ut dixi.

Hinc Quarto, Irenæus lib. 5. cap. 2. Cyrillus, lib. 10. in cap. 23. Joan. Chrysost. Theophyl. et Nyssenus exponunt de Eucharistia, per quam Christi carni et ossibus re ipsa conjungimur, et quasi incorporamur, ut fiamus de carne et ossibus Christi, Christique membra.

Ubi Nota verba Nysseni tractatu circa illa verba, *Exivit sanguis et aqua. Paucæ*, inquit, *guttæ sanguinis Christi totum mundum restaurantes, fiunt hominibus quasi coagulum lactis, illos cogentes et conjungentes in unum.* Quia scilicet merito sanguinis Christi cogimur et conjungimur in unam Ecclesiam, quæ est corpus Christi, sicut lac per coagulum cogitur et conjungitur in unum caseum. Secundo et potius, quia per Eucharistiam omnes realiter conjungimur in ipsissimo Christi corpore quod manducamus. Hic sensus symbolicus est : Eucharistia enim proprie est cibus Ecclesiæ, non mater. Unde Ecclesiam et fideles non format aut generat, sed pascit et nutrit. Tertius ergo sensus litteralis est et genuinus.

31. Propter hoc relinquet homo patrem et matrem suam, et adhærebit uxori suæ : et erunt duo in carne una.] Pergit Apostolus citare verba Adæ de Eva Genes. 2. sed in sensu litterali. Ab allegorico enim sensu sententiæ præcedentis, *Hoc nunc os ex ossibus meis*, etc., ut ibi dixi, redit hic et resilit ad sensum litteralem : ut probet viros debere diligere uxores suas, sicut Christus dilexit Ecclesiam : Quia, inquit, uxor est quasi os, caro et membrum viri, utpote ex eo formata. Unde subdit. *Propter hoc*, quod scilicet mulier sit caro de carne viri, et os de ossibus ejus producta et creata, ut ei matrimonii vinculo associetur, *Relinquet homo patrem et matrem suam et adhærebit* (græce προσκολληθήσεται, id est *agglutinabitur*) *uxori suæ, et erunt duo in carne una.* Quibus verbis clare significat, inter humanas necessitudines arctissimum et inviolabile esse vinculum matrimonii : ideoque Deum ex Adami costa fecisse Evam, ut significaret maritum et uxorem non tam duos quam unum esse hominem (hoc enim significat, *Erunt duo in carne una*, ut dixi 1. Corinth. 6.) ac consequenter eos debere esse unum amore et voluntate, adeoque si sit opus, conjugem conjugis causa debere patrem et matrem deserere, ut conjugi suæ adhæreat. Moraliter vide Chrysost. qui hic in morali hom. 20. pulchras leges nuptis sponso et sponsæ præscribit.

Allegorice, *Primus vates Adam*, inquit Hieron. *de Christo hoc prophetavit, quod scilicet Christus reliquerit patrem suum Deum, et matrem suam cœlestem Jerusalem, et venerit ad terras propter suum corpus* (Ecclesiam) *et de suo eam latere fabricatus sit, et propter illam Verbum caro factum sit.*

32. Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo, et in Ecclesia.] Quæres, quodnam sit hoc *Sacramentum*, seu quid demonstret pronomen *hoc*. Primo, Lutherian. Calvin. Erasm. et Beza volunt demonstrare matrimonium et conjunctionem non Adami et Evæ, sed Christi et Ecclesiæ, quasi dicat, Conjunctio Christi et Ecclesiæ est *magnum Sacramentum*, id est magnum et sacrum arcanum, et, ut græce est; mysterium. Verum expositioni huic omnino obstat pronomen *hoc*, quod demonstrat id quod quod præcessit, scilicet matrimonium Adami et Evæ illis verbis Geneseos explicatum : *Propter hoc relinquet homo patrem et matrem suam, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una.* q. d. Hoc quod vir adhæreat uxori, sintque vir et uxor duo in carne una, *hoc*, inquam, Sacramentum magnum est. Ita Chrysost. Hieronym. Theophyl. Œcum. et passim Patres, qui *Sacramentum* hic accipiunt, non pro ipsa re sacra significata, sed pro signo rei sacræ, quod scilicet significat conjunctionem Christi et Ecclesiæ, hoc enim est quod addit Apostolus, *Ego autem dico in Christo et in Ecclesia.* q. d. Hoc Sacramentum magnum est, non in se, uti Sacramentum est et signum : sed in suo signato, scilicet Christo et Ecclesia, quatenus enim significat unionem illam magnam et admirabilem Christi et Ecclesiæ eatenus magnum est Sacramentum, magnum, inquam, sua significatione et repræsentatione rei magnæ.

Secundo, Magister sent. in 4. dist. 26. et ibi Dominic. Soto, et passim alii (favetque D. Thomas, et Ambros. imo Conc. Florent. in instructione Armenorum) docent pronomen *hoc* demonstrare matrimonium de quo præcessit, non Adæ, aut alicujus in particulari, sed in genere quodlibet, modo sit legis novæ. Apostolus enim loquitur Ephesiis Christianis, et per eos omnibus conjugibus legis novæ. q. d. Matrimonium jam in Christi Ecclesia magnum est Sacramentum, quia perfectissime significat unionem Christi et Ecclesiæ jam factam, adeoque est unum è septem Ecclesiæ Sacramentis proprie dictis. Unde illud, *in Christo et in Ecclesia*, sic accipi potest, q. d. In christianismo et Ecclesia Christiana magnum est matrimonii Sacramentum.

Verum huic expositioni obstare videtur illud idem quod priori sententiæ obstare dixi. Nam pronomen *hoc* respicit et demonstrat id quo immediate præcessit, scilicet : *Relinquet homo patrem et matrem suam, et adhærebit uxori suæ :* quæ

sunt verba Adæ Gen. 2. Adam autem loquebatur non de matrimonio post tot sæcula futuro in lege nova; sed de matrimonio quod tunc erat, quodque tunc ipse contrahebat cum Eva. Pronomen ergo *hoc* demonstrat conjunctionem illam Adæ et Evæ, sive primam matrimonii institutionem, non autem Sacramentum matrimonii in lege nova.

Dico ergo Tertio, Pronomen *hoc* primo et proprie demonstrat matrimonium Adami et Evæ, vel potius matrimonii in connubio Adami et Evæ institutionem : et sensus est, q. d. Hæc prima matrimonii in Adamo et Eva institutio, omneque deinceps matrimonium, magnum est Sacramentum, id est, ut Græca, mysterium (et, ut Syrus, arcanum) allegoria, typus rei sacræ, scilicet conjunctionis Christi et Ecclesiæ, qui quasi reliquit Deum patrem, et matrem Synagogam, ut Ecclesiæ suæ sponsæ adhereret; et vice versa Ecclesia reliquit patrem quem habuerat in gentilismo, scilicet diabolum, et matrem, scilicet cœtum infidelium, ut Christo suo sponso adhæreret. Ita Hieron. Chrysost. Theod. Theoph. Anselm. D. Thom. hic, et August. in psalm. 138.

Dico Quarto, cum pronomen *hoc* demonstret matrimonii institutionem, sive matrimonium in genere; hinc secundario et consequonter demonstrat matrimonium legis novæ : hoc enim Christus revocavit ad primam matrimonii in Genesi institutionem, sustulitque polygamiam, et repudium lege veteri permissum; ita ut in lege nova quasi idem sit matrimonium cum eo quod fuit inter Adamum et Evam.

Adde Secundo, matrimonium legis novæ longe melius et perfectius quam matrimonium Adæ significare conjunctionem Christi et Ecclesiæ. Imo Novantes volunt pronomen *hoc* demonstrare matrimonium, non Adæ, sed Christi. Concedent ergo nobis pronomen *hoc* demonstrare potius matrimonium Christianorum, quam Adæ. De hoc enim Christianorum matrimonio verissime dicitur, *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo et in Ecclesia.*

Denique Ephesiis Christianis hæc scribit Apostolus, et Christianos conjuges incitat ad mutuum amorem per hoc, quod matrimonium eorum sit Sacramentum Christi et Ecclesiæ : ergo designat et demonstrat non tantum Adæ, sed et ipsorum matrimonium. Ex hoc enim concludit, conjuges Christianos debere invicem diligere, eo modo, quo Christus dilexit Ecclesiam : quia nimirum hanc Christi et Ecclesiæ dilectionem suo matrimonio analogice repræsentant.

Ex quibus omnibus concludo, sensum plenissimum fore, si uterque, id est tam secundus, quam tertius conjungantur. q. d. Apostolus : Matrimonium Adæ et aliorum ante Christum fuit Sacramentum, id est, typus futuræ unionis Christi et Ecclesiæ : matrimonium vero fidelium legis novæ post Christum, qui moriens in cruce ex seipso formavit Ecclesiam sponsam suam, est Sacramentum, id est, signum perfectissimum ejusdem unionis jam factæ, ideoque proprie dictum à Christo in Ecclesia Sacramentum est institutum, conferens conjugibus gratiam et mutuum hunc amorem, idque ut hic amor verus et perfectus, sit typus amoris Christi et Ecclesiæ. Unde ego Paulus vos Ephesios aliosque fideles conjuges hortor, ut hunc amorem excitetis et foveatis, ne Sacramentum hoc in vobis sit mendax et fallax, neve falso repræsentetis hunc Christi et Ecclesiæ amorem et concordiam, ut, cum Christus cum Ecclesia optime et amantissime concordet, vos cum uxoribus vestris litigetis, rixemini, sitis discordes. Hunc esse sensum indicat Concil. Trid. sessione 24. initio, Conc. Florent. loco citato, August. mox citandus, et passim Catholici Doctores.

Objicit Erasmus, in Græco non esse *Sacramentum*, sed *mysterium;* ergo de proprie dicto Sacramento intelligi nequit Apostolus. Respond. Nego conseq. Græci enim Sacramenta vocant mysteria, ut mysteria corporis Christi vocant Sacramentum Eucharistiæ.

Objicit Secundo, S. August. tract. 9. in Joan. et lib. de Nupt. et concupiscent. cap. 22. ait, magnitudinem hujus Sacramenti non esse nec spectari in singulis hominibus : sic enim minimum est hoc Sacramentum; sed in Christo et Ecclesia.

Respondeo, Vult dicere Augustin. magnitudinem hujus Sacramenti non tam spectandam esse in ipsa ratione Sacramenti ut signum est, quam in ipsa significatione Sacramenti, seu in ipso signato et significato. q. d. Non tam magnum est Sacramentum, quod duo conjuges fideles Sacramento matrimonii in unam carnem jungantur, quam magnum est Christum et Ecclesiam conjugio jungi, quod conjuges illo suo matrimonio repræsentant. Duo enim conjuges respectu Christi et Ecclesiæ minimi, et quasi nulli sunt. Non aliud velle Augustinum patet. Nam cap. 10. lib. de Nupt. et concupisc. docet Sacramentum nuptiarum fidelibus conjugatis commendari ab Apostolo in epistola ad Ephesios, hoc scilicet loco. In ipsis ergo nuptiis et matrimonio fidelium agnoscit esse hoc magnum Sacramentum, quod hic commendat Apostolus.

EGO AUTEM DICO, IN CHRISTO ET IN ECCLESIA.] Supple, significanda et repræsentenda per matrimonii magnum est, non quatenus est conjunctio duorum hominum conjugum : sed quatenus significat et repræsentat Christum et Ecclesiam conjuges, eorumque conjugium spiritale. Unde per hebraismum brevius Secundo, sic explices, *in Christo et in Ecclesia,* id est Christi et Ecclesiæ. *Bet* enim, id est *in*, Hebræis sæpe sumitur vice regiminis, id est genitivi, *in Christo,* id est Christi; *in Ecclesia,* id est Ecclesiæ. q. d. Hoc Sacramentum matrimonii magnum est, non ut est duorum conjugum, sed ut Christi et Ecclesiæ est Sacramentum, id est sacrum signum.

Potest Tertio, clare cum Syro verti, *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico de Christo et Ecclesia* (Hebræis enim *bet*, id est *in*, subinde ponitur pro מן *min*, id est de) vel ut græce est, εἰς Χριςὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαν, *in Christum et in Ecclesiam,* id est, quatenus hoc Sacramentum matrimonii refertur ad Christum et Ecclesiam, eosque repræsentat, eatenus magnum est Sacramentum. Noster tamen Interpres etiam recte vertit, *in Christo et in Ecclesia,* quia Græcum εἰς sæpe pro ἐν capitur. Quod dupliciter capi potest : Primo, *in Christo et in Ecclesia,* scilicet significanda, ut jam explicui. Secundo, *in Christo et in Ecclesia,* id est in Christi Ecclesia (ut sit hendiadys) vel *in Christo,* id est in christianismo juxta can. 37.) *et in Ecclesia,* sci-

licet Christi et Christiana, magnum et proprie dictum est hoc matrimonii Sacramentum.

Nota. Cum Apostolus hic loquitur et inculcat unionem Christi cum Ecclesia, primario loquitur et intelligit unionem propriam et realem, quæ facta est per incarnationem, qua Christus, id est Verbum divinum, naturam humanam, et consequenter homines hominumque Ecclesiam sibi univit et maritavit. Hæc enim arctissima est unio et origo ceterarum, hancque significavit matrimonium Adæ cum Eva. Secundario tamen loquitur et intelligit mysticam unionem, qua Christus pergratiam et charitatem copulatur Ecclesiæ. Ad hanc enim in præcedentibus conjuges Christianos Christi exemplo adhortatur.

Notat hinc Secundo, S. Hieronym. et cum eo August. S. Leo, et alii Patres, Adamum fuisse primum vatem qui prophetavit de Christo, ejusque cruce, et Ecclesia ex latere Christi crucifixi formanda, hæcque omnia in sopore, vel, ut Septuag. vertunt, in exstasi (in qua Evam ex latere Adæ formavit Deus) Adamum cognovisse. Inde tamen non sequitur causam horum omnium, scilicet lapsum et peccatum suum, Adamo adhuc innocenti et sancto à Deo revelari debuisse, aut revelatum fuisse.

33. Verumtamen.] πλὴν, quod male Erasmus vertit, *quanquam :* proprie enim significat verumtamen, enim vero, q. d. Itaque et vos, ô conjuges Christiani, in quibus perfectissimum est hoc matrimonii Sacramentum, quique perfectissime vestro matrimonio repræsentatis unionem Christi et Ecclesiæ jam factam, facite ut Sacramentum quod repræsentatis et geritis, re ipsa præstetis et exprimatis, ut nimirum quisque maritus *diligat* uxorem quasi suam carnem, imo quasi seipsum, sicut Christus diligit Ecclesiam, et uxor quæque *timeat*, id est revereatur, ait Hier., virum suum, sicut Ecclesia reveretur et colit Christum. Est enim hæc conclusio, ut fatetur etiam Beza, omnium officiorum viri et uxoris, qua uno verbo concludit et docet Apostolus, quid vir uxori, quid uxor viro debeat, eamque infert tum ex aliis antedictis, tum ex magno hoc matrimonii Sacramento, quod immediate ante inculcavit.

Nota. Viro quasi capiti competit amor; uxori quasi subditæ convenit timor et reverentia. Doceantur ex hoc loco uxores, non procaciter et inverecunde obloqui maritis, sed eos revereri, eosque cum reverentia alloqui : uti discipuli reverenter alloquuntur suos præceptores, sicut Sara reverita est maritum suum Abraham; discantque cum Sara maritos habere et vocare dominos suos, Gen. 18. v. 12.

Hujus amoris et reverentiæ maritalis illustre exemplum, inquit Plutarchus, dedit uxor Phocionis, quæ maritum suum, suas opes, mundum suum et thesaurum vocabat. Illustrior vero fuit uxor Tigranis regis Armeniæ, quæ, ut refert Xenophon. cum ex aula Cyri regis Persarum ad maritum revertisset, ab eo interrogata quid de Cyro et Cyri pulchritudine sentiret, respondit : Abs te, inquit, ô marite, deos testor, nusquam oculos deflexi, itaque qualis sit forma Cyri prorsus ignoro. Illustrissima vero fuit S. Monica, de qua S. August. lib. 9. Confess. cap. 9. *Educata*, inquit, *pudice et sobrie, potiusque à te subdita parentibus, quam à parentibus tibi, ô Domine* (Deum enim alloquitur) *ubi plenis annis nubilis facta est, tradita viro* (Patricio infideli) *servivit veluti domino, et sategit eum lucrari tibi, loquens te illi moribus suis, quibus eam pulchram faciebas, et reverenter amabilem atque mirabilem viro suo.*

Pulchre Sapiens de amore conjugum ita sancit Proverb. 5. 19. *Sit tibi uxor sicut cerva charissima, et gratissimus hinnulus.* Ubi Nota, apte amorem conjugum comparari amori cervi et cervæ : nam, ut docent Aristot. Ælianus, Plinius et Oppianus, Primo, cervi cervæque amor est singularis; Secundo, cerva amabilis est et in deliciis homini; Tertio, cervus et cerva carent felle : pari modo in connubiis olim Junoni pronubæ sacrificantes fel eximebant et abjiciebant, ad charitatem conjugum designandam, ait Plutarchus, Quarto, cervus et cerva caste, nec nisi secreto congrediuntur ; Quinto, velocissimi sunt ad invicem opitulandum; Sexto, cervorum in cervas amor uti ardentissimus, ita et fortissimus est. Unde de iis canit Seneca :

> Si conjugio timuere suo,
> Poscunt timidi prælia cervi,
> Et mugitu dant concepti
> Signa furoris.

Septimo, cervæ mari suo fidæ sunt, donec is ab alio cervo duellatore victus succumbat; unde Nemesianus, *Cerva marem sequitur.* Octavo, cervus mox à congressu in scrobem se abdit, quasi libidinis cum pudeat, donec pluvia ablutus, et quasi purificatus in pascua redeat; Nono, cervus et cerva post conceptum congressu abstinent. q. d. Sapiens, Tale sit tibi, ô homo, conjugium, talis uxor, qualem jam cervam descripsi, scilicet unica, amabilis, sincera, blanda, casta, collaborans, ardens, fortis, fida, verecunda. Ita Ven. Beda in Prov. 5.

Sed quid si uxor male morata, austera et litigiosa sit? Vir sua prudentia, gravitate, patientia eam toleret, aut convertat; faciat illud Apostoli, *Alter alterius onera portate.* Sic Christus tulit onera et peccata Ecclesiæ sponsæ suæ, eamque suo sanguine expiavit. Habebat et Socrates rixosam uxorem Xantippem nomine, quæ semper jurgia excitabat, ut illo studente, mensam everteret. Aliquando post diuturna jurgia ira commota, quod ille taceret, aquæ poculum capiti ejus illa superfudit. *Haud ignorabam*, ait Socrates, *post tonitrua pluviam secuturam.* Ad quem Alcibiades domi nobilis. *Quomodo*, inquit, *perfers hanc rixosam uxorem, nec domo ejicis?* cui Socrates : *Qui ovis vesci vult, glocitantium gallinarum strepitu offendi non debet. Equidem sic domi patientiam disco, ut foris melius exercere queam.* Ita Laert. in ejus Vita, et A. Gellius lib. 1. cap. 17. Decet igitur quemque tolerare incommoda, et in Domino gaudere, quo fiet ut leviora reddantur. Nam, ut ait Virgil.

> Quisque suos patimur manes,

Varro quoque in Satyra Menippæa, quam de officio mariti scripsit : *Vitium*, inquit, *uxoris aut tollendum, aut ferendum est. Qui tollit vitium, uxorem commodiorum præstat, qui fert, sese meliorem facit.*

Quicumque ergo elegisti uxorem, et rixosam experiris, mulierem cogita, Xantippem cogita : tu Socrates esto, imo Christus esto, cogita te habere domesticum patientiæ exercitium, ut discas alia quævis facilius perferre et superare. Multi cruces foris quærunt, tu domi habes, illa te docebit patientiam : patientia autem opus perfectum habet, ut ait S. Jacobus.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, JUBET UT FILII PARENTIBUS, SERVI DOMINIS SINCERE ET EX ANIMO OBEDIANT, AC VICISSIM PARENTES FILIIS, AC DOMINI SERVIS, NON MINACES, SED BENEVOLI SINT, DEBITAMQUE CURAM PRÆSTENT.

SECUNDO, V. 11. OSTENDIT QUANTA NOBIS SIT LUCTA CUM DÆMONIBUS, ATQUE CONTRA EOS ARMA ET PANOPLIAM MILITIS CHRISTIANI ASSIGNAT : BALTHEUS, INQUIT, SIT VERITAS, LORICA SIT JUSTITIA, CALCEUS SIT PRÆPARATIO EVANGELII PACIS, SCUTUM SIT FIDES, GALEA SIT SALUS, SIVE SPES SALUTIS, GLADIUS SIT VERBUM DEI.

TERTIO, V. 18. AD ASSIDUAM ORATIONEM COHORTATUR, UTQUE SIBI LIBERTATEM ET ANIMOS EVANGELIZANDI ORANDO IMPETRENT.

DENIQUE, V. 21. MITTIT TYCHICUM, QUI EPHESIIS NUNTIET STATUM SUORUM VINCULORUM, EISQUE PACEM ET GRATIAM APPRECATUR.

1. FILII obedite parentibus vestris in Domino : hoc enim justum est. 2. Honora patrem tuum, et matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione : 3. ut bene sit tibi, et sis longævus super terram. 4. Et vos patres nolite ad iracundiam provocare filios vestros : sed educate illos in disciplina et correptione Domini. 5. Servi obedite dominis carnalibus cum timore et tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo : 6. non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed ut servi Christi, facientes voluntatem Dei ex animo, 7. cum bona voluntate servientes, sicut Domino, et non hominibus : 8. scientes quoniam unusquisque quodcumque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, sive servus, sive liber. 9. Et vos domini eadem facite illis, remittentes minas : scientes quia et illorum et vester Dominus est in cœlis : et personarum acceptio non est apud eum. 10. De cetero fratres confortamini in Domino, et in potentia virtutis ejus. 11. Induite vos armaturam Dei, ut possitis stare adversus insidias diaboli. 12. Quoniam non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem : sed adversus principes, et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiæ, in cœlestibus. 13. Propterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, et in omnibus perfecti stare. 14. State ergo succincti lumbos vestros in veritate, et induti loricam justitiæ, 15. et calceati pedes in præparatione Evangelii pacis : 16. in omnibus sumentes scutum fidei, in qua possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere : 17. et galeam salutis assumite ; et gladium spiritus (quod est verbum Dei) 18. per omnem orationem et obsecrationem orantes omni tempore in spiritu : et in ipso vigilantes in omni instantia et obsecratione pro omnibus sanctis : 19. et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia, notum facere mysterium Evangelii : 20. pro quo legatione fungor in catena, ita ut in ipso audeam, prout oportet me, loqui. 21. Ut autem et vos sciatis quæ circa me sunt, quid agam : omnia vobis nota faciet Tychicus, charissimus frater, et fidelis minister in Domino : 22. quem misi ad vos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, et consoletur corda vestra. 23. Pax fratribus, et charitas cum fide à Deo Patre, et Domino Jesu Christo. 24. Gratia cum omnibus, qui diligunt Dominum nostrum Jesum Christum in incorruptione. Amen.

1. FILII OBEDITE PARENTIBUS VESTRIS IN DOMINO.] S. Hieron. τὸ *in Domino* ait referri posse Primo, ad *parentibus*, q. d. Parentibus, qui vos in Domino, id est in Christo, genuerunt, puta Apostolis et similibus, obedite. Secundo, posse referri ad *obedite*, q. d. Obedite parentibus carnalibus, sed *in Domino*, id est, secundum Domini legem et præceptum, si videlicet præcipiant non impia et deformia, sed conformia legi, pietati et cultui Domini : tunc enim in Domino præcipiunt ; alias non in Domino, sed contra Dominum in diabolo præcipiunt, ac consequenter tunc in eis non est obediendum.

Rursum *obedite in Domino*, id est, Domini amore et reverentia (vide can. 25.) qui dixit et præcepit, *Honora patrem et matrem*, voluitque in patre et matre nos considerare, colere et revereri Patrem cœlestem et æternum, cujus imaginem et personam nobis repræsentant pater et mater. Hic secundus sensus genuinus est : agit

enim Apostolus de parentibus non spiritualibus, sed naturalibus, qui secundum carnem nos gignunt.

Ubi Nota. Capite præced. generalem tulit legem et sententiam : *Subjecti*, inquit, *invicem in timore Christi*, illam deinde per tres subjectionis species explicat. Prima species est, subjectio illa qua uxor subjici debet marito. De hac agit cap. præced. vers. 22. Secunda species est, subjectio qua filii obedire debent parentibus, de ea hic agit. Tertia est, subjectio qua servi dominis suis adstringuntur, de qua agit inferius v. 5.

2. Honora patrem tuum, et matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione.] Nota. Sub honore Scriptura Primo reverentiam; Secundo, amorem; Tertio, obedientiam; Quarto, alimoniam et sustentationem, omniaque dona et munera accipit. De iis enim hoc præceptum intelligit Christus Matth. 15. 6. ut ibi annotavit Hieron. Sic Paulus 1. Timoth. 5. 3. *Viduas*, inquit, *honora*, id est, honorem eis defer, easque sustenta, et v. 17. *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore*, id est, multo et præ viduis ceterisque abundanti honore, id est (subsidio sustentationis) *digni habeantur*. Unde ibidem explicans hunc honorem subdit. *Dicit enim Scriptura, Non alligabis os bovi trituranti; et, Dignus est operarius mercede sua.*

Nota. Quartum hoc decalogi præceptum, *Honora patrem et matrem*, dicitur *primum in promissione*, id est, cum promissione : quia primum est inter decalogi præcepta quod adjunctam habet promissionem longævæ vitæ. Sic enim dicitur Exodi 20. 12. *Honora patrem tuum, et matrem tuam, ut sis longævus super terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi* (terram Chanaan intellige, ad quam, ô Israel, jam te induco). Utrumque, scilicet tam præceptum honorandi, quam promissionem longævitatis, citat hic Apostolus

Nota. Hæc promissio æqua est et congrua. Æquum enim et congruum est ut filii qui suis parentibus grati sunt de accepta vita, illos honorando, longæ vitæ ab eis acceptæ conservationem obtineant. Hoc enim meretur eorum honor et gratitudo; ut pulchre docet S. Thomas in Opusculis, opusc. 4. Filii, inquit, obtinent vitam à parentibus, sicut milites obtinent feudum à rege. Sicut ergo merentur hi ejus conservationem, quandiu homagium præstant regi; ita et filii merentur vitæ conservationem, quandiu parentes honorant : contra sicut milites rebelles spoliantur feudo, ita et filii rebelles vita. Adde : hæc promissio apte proponitur filiis adolescentibus : hi enim præ ceteris optant diu ac suaviter vivere.

Dices, Subinde contingit filios morigeros brevis esset vitæ. Respondet Abulens. in dictum c. 20. Exodi : Filius, inquit, qui honorat parentes, licet cito moriatur, diu tamen vixit. Nam tempus est mensura non otii, sed operis, et actionum non malarum, sed bonarum. Unde Sap. 4. 13. de tali dicitur, *Consummatus in brevi explevit tempora multa.* Sed mysticus est hic sensus.

Dico ergo, notandum esse canonem hunc Scripturæ, quem alibi dat S. Hieron. Deus in Scripturis promittens bona præsentia, carnalia et temporalia si ea non præstet, dat pro eis longe majora, scilicet spiritualia, cœlestia et æterna. Sic psalm. 36. 25. dicitur, *Non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem;* et tamen constat Lazarum mendicum justum, et multos Martyres, aliosque Sanctos fame in carceribus, similique inopia et miseriis periisse : sed tunc pro pane corporali Deus dedit illis panem spiritalem et cœlestem, scilicet longe majus bonum patientiæ, et lauream martyrii. Sicut si tibi promittam unum aureum, et pro eo non aureum, sed equum dem, abunde promissis satisfeci, imo plus dedi quam promisi. Adde, non esse absolutam hic promissionem longævitatis, sed tantum Deum filiis morigeris ejus dare spem; hanc enim significat vocula *ut*. q. d. Si honores patrem, est quod speres longævitatem, tali enim honore non quidem obligatur, sed tamen provocatur Deus, ad dandam vitam longam, copiosam et felicem filiis, qui hoc honore parentes prosequuntur.

Objicit Secundo, S. Hieron. etiam primo præcepto adjunctam esse promissionem : ait enim, *Ego sum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam et quartam generationem eorum qui oderunt me : et faciens misericordiam in millia his qui diligunt me et custodiunt præcepta mea.* Ego quartum hoc præceptum, *Honora patrem*, etc., non est primum, sed secundum in promissione.

Respondent aliqui, esse primum non absolute, sed in secunda tabula. Secundo, S. Hieron. respondet, primum mandatum hic vocari totum decalogum : quod hic primo datus sit Hebræis post egressum ex Ægypto, ceteræ vero leges judiciales et cæremoniales datæ sint posterius.

Verum Respondeo Tertio, simplicius et planius, quarto præcepto, *Honora patrem*, primum addi promissionem propriam et specialem longævitatis, primo vero præcepto non addi promissionem specialem, sed tantum communem tam comminationem quam promissionem, qua Deus sicut se misericordem fore in genere promittit omnibus qui servant non primum hocce, sed cuncta ejus præcepta, ita se ulturum in genere eos qui illa violarunt comminatur.

Addit Quarto, Chrysost. et Theophylact. aliis præceptis non addi promissionem, quia sunt negativa : scilicet, *Non adorabis deos alienos : Non occides : Non mœchaberis*, etc., quarto vero eamdem addi, quia est affirmativum. Qui enim à vetitis abstinet, pœnam quidem effugit, sed nihil præmii promeretur; qui vero honorat parentes, bene facit et operatur : illi ergo debetur et promittitur merces. Verum hoc non videtur solide dici. Primo, nam et tertium præceptum, scilicet, *Memento ut diem sabbati sanctifices*, est affirmativum (et qui hoc implet, aliquid boni facit) et tamen nullam habet adjunctam præmii promissionem. Secundo, sub negativis intelliguntur affirmativa, Præceptum enim, quod vetat deos alienos colere, præcipit Deum verum colere : præceptum, quo vetat furtum, præcipit, cuique reddere quod suum est, et ita de aliis.

3. Ut bene sit tibi.] Inter alia experientia hoc constat, justo Dei judicio ita usu venire, ut qui parentibus non obediunt, etiam liberos habeant inobedientes et immorigeros. Unde et Pittacus Mitylenæus dicere solebat ; *Qualia tu contuleris in parentes, talia prorsus à tuis liberis expecta, ut bene vel male habearis.*

Patres nolite ad iracundiam provocare fi-

LIOS VESTROS,] ut scilicet vestra duritie, asperitate, nimiis verberibus aut laboribus filios vestros oneretis et irritetis.

SED EDUCATE ILLOS IN DISCIPLINA.] Græcum παιδεια tam instructionem et doctrinam, ut explicat Hieron. et Chrysost. quam castigationem significat. Utrumque pater debet præstare filio, et utrumque significat vox *disciplina.*

ET CORREPTIONE DOMINI.] Græce νουθεσία, quod Hieron. vertit, *in admonitione;* Vatablus, et alii, *in correptione*, qua scilicet admonens, docens, corripiens, in animo illius quem monet, ponit et ingerit quid factum oporteat, aut oportuerit. Hoc enim est νουθεσία, id est ad verbum, *in animo positio*, puta instructio, quæ in anima alterius ponitur et imprimitur. q. d. Vos ô patres educate filios in doctrina Christi, date eis Christiana monita, quibus modum bene et christiane vivendi addiscant.

Ubi Nota. Maximus thesaurus quem parentes filiis relinquunt, est bona educatio. Hæc enim cætera illis dabit, opes, sapientiam, virtutem, honestam vitam præsentem et æternam. Ab educatione enim pendet tota vita hominis, imo salus et beatitudo æterna. Jam multi parum de educatione solliciti, tantum proles ditare et ad honores provehere satagunt : et quid faciunt, nisi ut eis arma parent, quibus in suum exitium utantur?

5. SERVI OBEDITE DOMINIS CARNALIBUS,] id est, temporalibus et mundanis : hos enim opponit dominis spiritalibus, puta Apostolis, Episcopis, Pastoribus. Sic sæpe Apostolus sapientiam vel prudentiam carnis vocat sapientiam et prudentiam mundi, et mundanam, ut dixi 2. Cor. 10. v. 3. et 4.

Notat S. Hieron. sub initia fidei Christianæ, multos, cum audirent se vocari ad libertatem Christianam, putasse per eam se solvi à vinculo servitutis, uti nostro hoc sæculo putarunt rustici illi in Germania, quos tam in suam quam dominorum perniciem ad rebellionem accendit et armavit Lutherus, ita ut ex eis cæsa sint centum millia. Unde contra hunc errorem ita sancit Concil. Gangrense canon. 3. *Si quis servum divini cultus aut aliquo religionis prætextu doceat contemnere dominum, et recedere à servitute, non autem in bona voluntate et omni honore servire dominis suis, anathema esto.* Imo putabant aliqui per christianismum sese solvi à vinculo conjugii cum Gentilibus initi : unde sicut hos redarguit et instruit 1 Cor. 7. ita priores hic docet ne contemnant dominos, licet Gentiles, sed eis obediant, nisi contraria Deo et Christo præcipiant. Unde addit :

OBEDITE CUM TIMORE ET TREMORE.] q. d. Non tantum obedite, sed et timete et reveremini dominos vestros; imo ad eorum jussum ac vocem tremite. Hoc enim servilis conditio exigit : hicque dominorum timor et tremor decet servos. Potest Secundo, timor et tremor Christi intelligi, q. d. Obedite dominis timentes et trementes Christum judicem, qui in judicio hujus obedientiæ à vobis rationem exiget. Unde Coloss. 3. 22. videtur hunc timorem et tremorem explicare, dicens, *Timentes Deum.* Prior sensus simplicior et naturalior est; posterior plenior et perfectior est, magisque Christianos decet, nimirum ut non tam naturali et servili dominorum, quam spiritali et sancto Christi timore dominis suis obediant. Unde sequitur :

IN SIMPLICITATE CORDIS VESTRI.] Id est simpliciter, ingenue, candide, non ficte, non fraudulenter, non ad oculum, ut sequitur. Hisce enim opponit simplicitatem :

SICUT CHRISTO.] Refer ad *obedite.* q. d. Obedite dominis vestris, sicut Christo, cujus personam et auctoritatem et dominium ipsi vobis repræsentant.

6. NON AD OCULUM SERVIENTES. Græce una voce id pulchrius et significantius dicitur : μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλειαν, q. d. Non ad oculi servitium; QUASI HOMINIBUS PLACENTES.] Græce rursum est una vox significantior, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι; ἀνθρωπαρέσκεια significat studium placendi hominibus, eorumque favorem sibi conciliandi.

SED UT SERVI CHRISTI.] Repete *servientes.* q. d. Servite dominis, non ut hominum servi ad oculum, non ad aucupium favoris herilis, sed sincere, fideliter, et ex animo, quasi servi Christi, ut Christo placeatis. Christus enim vult vos dominis vestris servire : unde cum dominis servitis, Christo servitis. Hinc explicans subdit :

FACIENTES VOLUNTATEM DEI EX ANIMO.] q. d. Servite non coacte, non ficte, sed ex animo, quia hæc est voluntas Christi et Dei. Secundo, *ut servi Christi*, id est, ut servi Christiani. q. d. Servite non uti Gentiles serviunt ad oculum et speciem externam; sed servite tanquam Christiani, ut vestri domini Gentiles videant Christianos servos sincerius et fidelius servire Gentilibus, itaque alliciantur ad Christum et christianismum. Fides enim corrigit naturam et conditionem servilem, quam ita describit Plato dialogo 8. de Legibus : *Nihil*, inquit, *in animo serviente integrum est, nec quidquam servorum generi est credendum, quod et sapientissimus Poeta testatur cum sic ait, Dimidium mentis Jupiter illis aufere qui servituti subjecti sunt*, quales jam in India multos barbaros experimur. Per fidem vero fit id quod ibidem addit Plato : *Multi*, ait, *jam servi sunt meliores ad omnem virtutem fratribus et filiis, qui domos, et rem dominorum omnem, ipsosque dominos servant.*

7. CUM BONA VOLUNTATE (μετ εὐνοιας, id est, *cum benevolentia*, benevole, amice, non gravatim, non morose, non coacte) SERVIENTES SICUT DOMINO, ET NON SICUT HOMINIBUS,] eo sensu quo paulo ante explicui. Scilicet vult Apostolus ut Christi Domini, à quo mercedem accipient, amore, reverentia et obedientia servus serviat domino, etiam moroso, crudeli ac tyranno, feratque ejus tyrannidem, ne quod offendiculum ponat Evangelio.

Nota. Apostolus non tam de servis et ancillis loquitur, quales jam sunt apud Christianos, quam de servis Gentilium, id est mancipiis, quales tunc multi erant, qui cum dominis, vel sine iis soli, ad Christum convertebantur, hi enim in Jure proprie vocantur servi, et his opponit Apostolus v. seq. liberos : nostri non servi vocantur, sed mercenarii. Unde jam servitus illa gentilitia mancipiorum fere apud Christianos exolevit. Ecclesia enim, quæ omnes vocat ad libertatem Christianam, omnesque suos filios vult invicem esse fratres, hanc servitutem sensim sustulit, ne unus frater, id est Christianus, alteri serviat quasi mancipium : hoc enim indecens est.

Qualis debeat esse servus significat vetus emblema, quo servus pingitur pileatus rubro pi-

leo, eleganti interula vestitus, aures habens asininas, cervinos pedes, dextram tenens erectam et in palmam explicatam. Pileus significat libero et liberali eum debere esse ingenio. Interula designat eum assidue operi et labori intentum esse. Auriculæ asininæ innuunt eum multa etiam dura patienter audire. Cervini pedes notant celeritatem in exequendis mandatis. Dextra erecta index est fidelitatis in tractandis rebus et negotiis heri : hæc enim præcipua est servi et servæ dos. Unde Lacæna, ut refert Plutarchus, interrogata quid sciret, respondit, Fidelis esse. Harum virtutum servis egregium exemplum dederunt Joseph patriarcha in servum venditus Gen. 37. et 39. et S. Paulinus Nolæ Episcopus, qui pro filio viduæ redimendo semetipsum in servitutem tradidit Wandalis, suaque fidelitate, diligentia, mansuetudine, prudentia ac sanctimonia tam sibi, quam suis civibus omnibus libertatem impetravit.

Et vos domini eadem facite illis, q. d. Vos domini servis exhibete similem humanitatem, benignitatem, amorem, sinceritatem, fidelitatem, qualem servi meo jussu vobis exhibent, remittentes minas, ne sitis in servos imperiosi et minaces, scientes quia et illorum, et vester dominus est in cœlis : et personarum acceptio non est apud eum.] Premit Apostolus fastum dominorum. q. d. Nolite superbire, et imperiose in servos agere, ô domini : quia servorum vestrorum fratres estis, et communi Deo ac Domino servitis. Mementote vos pariter esse servos Domini cœlestis, qui à vobis rationem dominii vestri, et tyrannidis in servos severam exiget, et talem se vobis exhibebit, quales vos servis exhibuistis. Non enim respicit personam hominis, an quis servus sit, an dominus : sed quemque sive servus sit, sive dominus, pro bonis operibus præmiabitur, pro malis puniet, gehennæque et ergastulo infernali addicet. Sic servos benigne esse tractandos ab heris docet Macrobius. l. 1. Saturn. c. 11. idque ex ipso jure naturæ, quippe cum ex eisdem elementis constent utrique, et servitus non naturæ, sed fortunæ sit conditio. *Hinc nostri majores*, inquit, *omnem dominis invidiam, omnem servis contumeliam detrahentes, dominum patremfamilias, servos familiares appellaverunt, colant ergo te potius servi tui quam timeant.* Pari modo ex nomine patrisfamilias, servos quasi filios et fratres vocatos ad eamdem cœlestem hæreditatem, tractandos esse docet S. August. l. 17. de Civit. c. 16. vide dicta Levit. 25. 42.

Quocirca idem August. in Sentent. num. 163. docet dominatum apud Christianos, potius esse obsequium quam imperium. *In Domino*, ait, *juste viventes ex fide, et ab illa adhuc civitate peregrinantes, etiam qui imperant serviunt eis, quibus videntur imperare : quia non dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi ; nec principandi superbia, sed providendi beneficio.*

10. De cetero fratres confortamini in Domino, et in potentia virtutis ejus.] q. d. Tandem ut finiam hanc epistolam, ô Ephesii Christiani, sumite vires et animos contra omnes diaboli, carnis et mundi tentationes, roborate et confortate vos *in Domino*, id est, in Domini nostri Jesu Christi fide, spe, gratia, ope et auxilio. Si enim Christus pro nobis, quis contra nos? Nota. Pro *in potentia virtutis ejus*; græce est, ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, id est, *in potentia roboris* vel fortitudinis *ejus*, id est, in potentia forti et robusta Christi Domini. q. d. Christus Dominus sua forti et robusta ope et gratia adest nobis, ergo animos, robur et vires capiamus. Tali enim duce et propugnatore vincemus omnia ardua, omnia hostium tentamenta.

11. Induite vos armaturam Dei.] Græce πανοπλίαν, id est, plenam et omnem armaturam, qua milites à capite ad talos se armant et communiunt. Vere S. Bernard. serm. 3. in dedicat. Ecclesiæ : *Induite*, ait, *vos armaturam Dei, non modo ad resistendum, sed ad impugnandum quoque et expugnandum viriliter inimicum. Quid enim putamus fratres? Gravis equidem nobis est inimici tentatio, sed longe gravior illi oratio nostra. Lædit nos iniquitas ejus atque versutia, sed multo amplius nostra eum simplicitas et misericordia torquet. Humilitatem nostram non sustinet, uritur charitate nostra, mansuetudine et obedientia cruciatur.*

Ut possitis stare adversus insidias diaboli.] Pro *insidias* græce est μεθοδείας, quod Hieronymus vertit, *versutias;* Vatabl. *insidiosos congressus* et *assultus ;* Noster c. 4. v. 14. vertit, *circumventionem,* qua scilicet hostis ex latere et insidiis subito erumpit, nosque adoritur et circumvenit.

Nota. Cum rari sint homines prudentes simul fortes; quia, ut docet Aristoteles sect. 14. problem. 8. prudentia consistit in frigore, animositas et fortitudo in calore (hinc nemo prudens simul et audax) in duce belli potior et magis optanda est prudentia et calliditas, quam fortitudo. *Dux belli*, inquit Vegetius, *callidior sit quam audacior, ut hostem per insidias perdat sine suo periculo.* Talem hic diabolum depingit Apostolus Callidissimum ergo habemus hostem diabolum, in quem omnes animi sensus, oculos ac nervos intendere debemus, ne incautos nos adoriatur, feriat et supplantet.

Calliditas hæc diaboli Primo, patet in eo, quod, ut ait Hieron. loca minime minuta observet, ut per ea irrepat ad arcem cordis et animæ. v. g. qui non custodiunt oculos et aures suas, iis species mulierum, verba lasciva ingerit, quibus phantasiam et voluntatem in libidinem alliciat. Secundo ut Chrysost. nunquam aperta peccata homini objicit, sed ambagibus utitur; et non irrupit subito, sed sensim irrepit, et in animæ se familiaritatem insinuat, penitusque tandem immergit. Adhæc vitia specie ac nomine virtutum colorat. Sic ebrietatem proponit et vocat hilaritatem, obscœnos vocat lepidos, superbos vocat animosos. Rursum hamo peccati escam voluptatis obtendit, ut dum voluptatem gustas et hauris, peccati aculeum induas. Adhæc sensim à minoribus ad majora sollicitat : insuper scrutatur qua infirmitate, quo vitio, qua proclivitate quisque laboret, et per illam eum aggreditur. Hinc superbum non tentabit libidine, sed honoribus; gulosum non honoribus, sed deliciis; avarum non deliciis, sed pecuniis et usuris. Docet id S. Leo serm. 7. de natali Domini. *Novit,* inquit, (diabolus) *cui adhibeat æstus cupiditatis, cui illecebras gulæ ingerat, cui apponat incitamenta luxuriæ, cui infundat virus invidiæ : novit quem mœrore conturbet, quem gaudio fallat, quem metu opprimat, quem admiratione seducat. Omnium discutit consuetudines, ventilat curas, scrutatur affectus, et ibi causas quærit nocendi, ubicumque viderit studiosius occupari.*

Audi S. Antonium oculatum testem et athle-

tam invictum, qui omnes diaboli artes et insidias expertus, eas fratribus sagaciter et sapienter detegit, modumque vincendi demonstrat, ita dicens apud S. Athanasium in Vita S. Antonii: *Hostile illis* (dæmonibus) *contra omnes Christianos, maxime vero contra monachos et virgines Christi, odium est. Eorum semitis laqueos tendunt, eorum mentes impiis et obscœnis cogitationibus nituntur evertere, sed nihil nobis in hoc terroris incutiunt, fidelium enim orationibus atque jejuniis ad Dominum statim corruunt. Nec tamen si paululum cessaverint, prorsus plenam putetis esse victoriam. Solent saucii gravius assurgere, et multa arte pugnandi, cum cogitatione nihil egerint, pavoribus terrent.* Deinde docet dæmones excitare dormientes ad orandum, ut somnum capiti et corpori necessarium eripiant. Rursum recens conversis ingerere pristina peccata, eosque excitare ad nimia jejunia, vigilias et pœnitentias, quibus corpus et animum enervent, ut vitæ sanctæ asperitate, difficultate et tædio victi resiliant, et ad pristinam vitæ licentiam redeant. Subditque plane spernendas esse eorum suggestiones, orationeque ac versu aliquo psalmi rei suggestæ contrario elidendas. *Christus*, ait, *tanquam Dominus dæmonibus silentium imperavit, ut nos diabolo nihil credamus, et vincamus. Si orare compellunt, si jejunia suadent, non ex eorum nos monitis, sed ex nostra consuetudine id agamus. Denique etiamsi irruentes mortem nobis intentare videantur, videndi potius sunt quam timendi: quia cum sint debiles, minantur cuncta, nec faciunt.*

Et infra, arma contra eorum insidias suggerens: *Magna*, inquit, *dilectissimi, adversum dæmones arma sunt, vita sincera, et intemerata ad Deum fides. Credite mihi experto: pertimescit Satanas recte viventium vigilias, orationes, jejunia, mansuetudinem, voluntariam paupertatem, vanæ gloriæ contemptum, humilitatem, misericordiam, iræ dominatum, et præcipue purum cor erga Christi amorem. Novit teterrimus coluber ex præcepto Domini sub justorum se jacere vestigiis, qui ait, Ecce dedi vobis potestatem calcare super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici.* Deinde particulares suos cum dæmonibus conflictus et victorias enarrat fuse S. Antonius. Et tandem singulos ad alacriter cum dæmonibus certandum exhortando, ita concludit: *Jam curæ Christianorum et monachorum sit, ne per eorum inertiam vires dæmonibus præbeantur. Nam quales nos et nostras repererint cogitationes, tales se nobis præstare consueverunt. Et quod in pectoribus malæ mentis et pavoris semen invenerint, quasi latrones qui deserta obtinent loca, cœptos cumulant timores, et crudeliter imminentes infelicem puniunt animam. Si autem alacres fuerimus in Domino, et futurorum bonorum cupido nos succenderit, si semper omnia manibus Dei committamus, nullus dæmonum ad expugnandum valebit accedere: magis enim cum munita in Christo corda conspexerint, confusi revertentur. Ita et Job firmatum in Domino diabolus refugit, et infelicissimum Judam exspoliatum fide, vinculis captivitatis innexuit. Una est ergo ratio vincendi inimicum, lætitia spiritualis, et animæ Dominum semper cogitantis jugis recordatio, quæ dæmonum ludos quasi fumum expellens persequetur adversarios, potius quam timebit.* Hactenus S. Antonius, cujus verba mirifice hunc Pauli locum illustrant, et magnam nos docent prudentiam spiritualem, ut sciamus dæmonis artes et insidias, modumque eas superandi.

12. Quoniam non est nobis colluctatio (græce πάλη, id est *lucta*) adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum; contra spiritualia nequitiæ, in cœlestibus.] q. d. Non contra homines, qui carne et sanguine constant: sed contra dæmones, qui sunt subtilissimi, nequissimi et robustissimi spiritus, eosque non unum aut vulgares, sed plures, et quidem principes, potestates, et mundi rectores, nobis est duellum et pugna.

Nota Primo. Per *carnem* et *sanguinem*, S. Hier. et alii accipiunt libidinem, vitia et tentationes, quas caro suggerit. q. d. Hæc vitia carnis non tam caro quam dæmon per carnem suggerit et excitat. *Sunt enim*, inquit Hier. in Osee 4. *quidam dæmones amoribus et amatoriis canticis servientes, ut Propheta quoque commemorat dicens: Spiritu fornicationis seducti sunt. Nam et barbara quædam nomina eorum esse dicuntur, ut sæpe confessi sunt hi, quos vere vulgus maleficos vocat: et incantationes, et preces, et colores varii, et diversa vel metallorum genera, vel ciborum, ad quæ invocati assistere dæmones, et infelices animas capere memorantur. Alii vero iracundias et furores et bella committere: alii præesse inimicitiis, et inter homines odia concitare. Quia vult ergo*, aiunt, *Apostolus nos docere, non ex natura corporis, et de materia carnis et sanguinis hæc vitiorum genera procreari, sed instinctu dæmonum, propterea ait, Non est nobis colluctatio adversus sanguinem et carnem, sed adversus principatus et potestates, et reliqua.* Hæc Hier. non tam ex sua quam Origenis (qui ita sentit et docet in Josue c. 11.) sententia. Fuit enim Origenis, Cassiani collat. 7. et aliorum veterum hæc opinio, singulis vitiis suos præsidere dæmones. Alios enim nos incitare ad gulam, alios ad fastum, alios ad iram, etc., indeque vocari spiritum superbiæ, spiritum invidiæ, spiritum luxuriæ: unde et mammonam à Christo vocari eum, qui præsit avaritiæ, sive cupiditati pecuniarum, Matth. 6. cum dicit, *Non potestis Deo servire et mammonæ.* Sed, ut dixi, opinio hæc est aliquorum in speciem probabilis, non autem certa demonstratio.

Secundo et melius, idem Hieron. Theophyl. Vatabl. et alii, per *carnem* et *sanguinem* accipiunt homines carne et sanguine constantes: hos enim opponit dæmonibus, qui sunt spiritus, q. d. Paulus, induendam esse panopliam contra insidias diaboli: quia hic hostis noster non est corporeus, carneus, visibilis; sed est incorporeus, invisibilis et subtilissimus spiritus. Quare licet aliqui intelligant vocem exceptivam, Tantum, sicque explicent: non est, supple tantum, nobis colluctatio contra carnem, sed etiam contra mundi rectores: vel, exigua et quasi nulla est ea colluctatio quam cum carne gerimus, si conferatur cum ea, qua contra mundi rectores dæmones confligimus: Tamen vocem aliquam exceptivam, vel comparativam hic supplere non est opus: quia, ut dixi, agit de bello et lucta non quavis, sed ea, quæ nobis est contra diabolum, ut præcessit. Hæc enim prima, gravissima, difficillima et periculosissima nobis est lucta, in qua non contra carneos hostes, sed contra spiritus, id est dæmones, depugnamus.

Addit S. Hier. Paulum alludere ad vetera Judicum cum aliis gentibus prælia. q. d. *O Ephesii, quæ de præliis Israelis adversum Ægyptios, Idumæos, Ammonitas legitis, scripta sunt propter nos, ut intelligamus ex illis, nobis non esse pugnam adversum carnem et sanguinem, sed adversus spiritales quasdam et invisibiles potestates.*

Nota Secundo, dæmones alios esse principes, alios esse Potestates. Principes sunt, qui fuerunt in ordine angelorum, qui dicitur Principatus: Potestates dicuntur, qui fuerunt in ordine angelorum, qui dicitur Potestates.

Ubi Adverte cum S. Hieronymo, dæmones post lapsum, eumdem ordinem hierarchicum quem habuerunt in cœlo, etiamnum conservare: ut alii præsint, alii subsint; alii sint Principes, alii Potestates: ut per hanc subordinationem valentiores sint ad nocendum hominibus. Sicut milites tumultuarii dum rebellant, suum creant ducem, quem Electum vocant, suosque sub eo capitaneos et tribunos, ut suam rebellionem stabiliant, quæ in ataxia et acephalia stare non potest.

Unde sequitur Primo, non tantum ex Angelis et Archangelis, sed etiam ex superioribus ordinibus, puta Principatibus et Potestatibus, aliquos cecidisse, factosque esse dæmones. Immo probabile est, similiter ex singulis ordinibus aliquos cecidisse, cum, omnium caput Lucifer ceciderit.

Sequitur Secundo, dæmones etiamnum inter se hunc ordinem servare, ut Lucifer omnibus, alii superiorum ordinum suis inferioribus præsint: quia naturali scientia et nequitia iis prævalent, idque ut bellum nocentius hominibus inferant. Omne enim bellum, si desit ordo, imbelle esse sciunt. Finita vero Ecclesia militante et bello hoc, cessabit hic dæmonum ordo, utpote fine sublato, ob quem in hunc ordinem conjurant: ut innuit Apostolus 1. Cor. 15. 24. Ita Chrysost. Molina et Scholastici 1. p. q. 109.

Nota Tertio, dæmones dici κοσμοκράτορας, id est *mundi rectores*: Tertull. lib. 5. contra Marcion. vertit, *mundi tenentes*; Hilarius in psalmos, *mundi potentes*; Vatabl. proprie, *mundi dominos*, et forte intelligit Apostolus Dominationes, qui est primus ordo angelorum secundæ hierarchiæ. Hi enim summum in res mundanas obtinent dominium et imperium. Sicut enim Principes et Potestates sunt ordines angelorum: ita videntur et mundi rectores, sive mundi domini esse ordo, qui dicitur Dominationes. Et sicut angeli aliqui ex Principatibus et Potestatibus, ita et ex Dominationibus ceciderunt, factique sunt dæmones. Unde his opposuit c. 1. 21. angelorum qui perstiterunt ordines, scilicet Principatum, Potestatem, Dominationem.

Nota Quarto, hosce dæmones non absolute vocari mundi rectores et dominos, quasi ipsi cœlo et terræ dominentur, sed cum restrictione, ait S. August. scilicet *tenebrarum harum*, id est tenebricosi hujus mundi, puta caliginosi hujus aeris: sic c. 2. 2. diabolum vocavit *principem potestatis aeris hujus*. Mundi rectores ergo intelligit dæmones qui in tenebroso hoc aere dominantur. Unde S. Hier. *Communis*, inquit, *omnium Doctorum est opinio, quod aer iste plenus sit contrariis fortitudinibus*, puta dæmonibus, qui scilicet in aere hoc sæpe procellas, turbines, fulmina, tonitrua, aliaque meteora miscent et elliciunt, ut frugibus, bestiis et hominibus noceant, quique in terra hac æstus, sterilitates, morbos, pestes, inundationes, bella, aliasque clades concitant: qui denique homines assidue ad gulam, libidinem, iram, fastum, omniaque vitia sollicitant et impellunt.

Unde in sensu mystico sic hæc Apostoli verba exponit S. August. in psal. 54. ad v. 1. *Ne forte*, ait, *cum dixisset Mundi, intelligeres dæmones esse rectores cœli et terræ: mundi dixit, tenebrarum harum: mundi dixit, amatorum mundi: mundi dixit, impiorum et iniquorum: mundi dixit, de quo in Evangelio dicit, Et mundus eum non cognovit.* Homines enim mundani et peccatores in peccati tenebris degunt, et in rebus practicis ac divinis cæci sunt et tenebricosi. Unde Græca addunt vocem αἰῶνος, id est *sæculi*: sicque habent; contra cosmocratores, id est, mundi dominos tenebrarum sæculi hujus, id est hujus vitæ. q. d. Contra mundi rectores et dominos, qui in hac vita et sæculo tenebricoso, hominibus sæcularibus et peccatoribus tenebricosis dominantur.

Nota Quinto, hosce dæmones vocari *spiritualia nequitiæ*, id est, spiritales nequitias, id est, nebulones nequissimos, *in cœlestibus*, id est, ut Hieron. in aereis hisce locis versantes. Itaque *spiritualia nequitiæ* Hebraica paraphrasi vocat, quos Græci uno verbo cacodæmones appellant. Unde Ambr. l. de Paradiso c. 12. sic hæc Apostoli verba invertit, ut sensum explicet: Adversus nequitiam spiritualium, inquit, quæ sunt in cœlestibus.

Secundo, aliter Chrysostomus, *in cœlestibus*, id est, propter cœlestes res et bona nobis est lucta cum dæmonibus.

Tertia, S. August. de Agone Christiano c. 3. *Potest*, inquit, *et aliter locus iste intelligi, ut videlicet nos in cœlestibus constitui, id est, in spiritualibus Dei præceptis ambulantes, dimicemus adversus spiritalia nequitiæ, quæ nos inde conantur abstrahere.* Sed primus sensus planior est et simplicior.

Adverte. Pro *nequitias*, græce est πονηρίας: quod Erasm. vertit, *versutias*; Vatabl. *astutias*: sed proprie significat malitias. Dæmones enim uti versutissimi et astutissimi, ita quoque pessimi et nequissimi sunt.

Denique Nota Sexto. Singula verba hujus sententiæ Apostolicæ, hostis nostri diaboli peculiarem conditionem, potentiam, vim et robur significant, ut singuli excitemur ad excubias (vita enim mortalium est vigilia) et ad arma, ut tanto hosti resistamus. Si enim natura hostis quæritur, spiritus est: si species, est invisibilis: si indoles, nequissimus est et malitiosissimus: si potestas, est mundi dominus: si ars et fraus, est princeps tenebrarum, per tenebras et insidias nos aggreditur: si locus, superior est, ex aere et cœlo in nos irruit, cum hoc hoste nobis est ἄσπονδος πόλεμος, irreconciliabile bellum. Unde merito Chrysost. hic in morali hom. 22. *Si tales*, inquit, *instructæ sunt acies, si incorporales principatus, si mundi domini, si spiritales nequitiæ adversum nos sunt, quomodo dic quæso, deliciaris? quomodo inermes vincere poterimus? Ista quisque sibi ipsi singulis diebus dicat, quando per fastum occupatur, quando per concupiscentiam, quando mollem vitam inconsulto ac frustra quærit? Audiat Paulum dicentem: Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus, adversus potestates, etc.* Et infra: *Concul-*

cavimus diaboli potentiam, si peccata conculcaverimus : omnia dico temporalia, fastum, concupiscentiam, superbiam, omnes animi passiones. Ansam enim dant diabolo divitiæ, pecuniæ et vanæ gloriæ studium. Et paulo post : *Si quis inimicum habet, si quis ab eo injuria læsus est, si quis ira percitus est, omnem furorem illum, omnem sævitiam collectam in caput diaboli effundat et evacuet. Hic semper inimicus esto, semper acerbus, semper immitis. Si nos sævierimus adversus eum, ipse non erit nobis sævus, si nos mansueti in eum fuerimus, tunc ipse sævus erit.*

Præclare quoque S. Basilius in illa verba Deut. 15. juxta Septuag. *Attende tibi ipsi. Miles, ait, es? collabora Evangelio; Milita bonam militiam contra spiritus nequitiæ; adversum vitiosas carnis affectiones induitor omnem armaturam Dei; ut probes te ei, sisque gratiosus duci tuo, qui huic te militiæ adlegit : provide ut nullis implicceris vitæ istius negotiis et perplexis curis. Athleta es? Attende tibi ipsi, ne quam ex legibus athletico agoni præscriptis inveniare transgressus : nam nemo coronatur, nisi qui legitime certaverit. Imitare Paulum et cursu contendentem, et in palæstra colluctantem, et in agone pugillari decertantem : ut strenuus pugil ipse habeto animæ oculum nusquam evariantem, sed attentum et pervigilem. Præmuni ac tuere passis manibus partes quarum plaga lethalis sit. In adversarium immotum oculum intendito fixius. In stadiario cursu qui tibi præcurrunt, in eos te extendens, fac assequaris : sic currito, ut prævertas. In luctamine repugna invisibilibus adversariis. Per vitæ istius curriculum talis ut perseveres, hæc sancit sententia, nimirum animo ut sis non supino, aut concidenti, sed arrecto : non dormiturienti, sed pervigili ac sobrio quique multa cum vigilantia præsens sit, et norit sibi præesse.*

13. PROPTEREA ACCIPITE ARMATURAM DEI (græce rursus est πανοπλιαν, de qua dixi v. 11. quamque describit 4. versibus seq.) UT POSSITIS RESISTERE IN DIE MALO.] *Malo*, id est difficili, tristi, periculoso, cum scilicet hostis jam dictus nos undique adoritur, animamque per illecebras, formidines, aliasque tentationes obruere et sibi subjugare conatur. Sic Jacob Pharaoni roganti Genes. 47. v. 8. *Quot sunt dies annorum vitæ tuæ? respondit*, *Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt, parvi*, id est pauci, *et mali*, id est miseri et ærumnosi. E contratrio Davidis legati ad Nabal, 1. Reg. 25. 8. *In die bona*, inquiunt, *venimus*. Quasi dicant : Ad diem bonam, id est lætam et jucundam, qua tondes oves tuas, ideoque convivium de more celebras, venimus; ut tui gaudii, ovium et convivii participes nos facias. Ita Anselmus.

Secundo, S. Hier. *ut in die malo*, id est terribili, scilicet die judicii, possitis intrepidi stare ante tribunal Christi judicis, et accusanti vos diabolo resistere. Prior sensus genuinus est; sed hic posterior sequitur ex priori. Nam qui in hac vita in die tentationis et belli diabolo resistunt, eidem facillime resistent in die judicii.

Disce hic, quanta fortitudine et armatura, dæmonibus nos strenue et assidue impugnantibus sit resistendum. Abbas Antonius dux monasterii Æliotarum, qui etiam illud ædificavit, narravit de Abbate Theodosio, quod senex ipse hæc de se ipso narrabat : Priusquam ad vitam solitariam transissem, factus in extensi aspexi virum quemdam, cujus species claritatem Solis vinceret. Hic tenens manum meam : *Veni*, ait, *quia pugnare et luctari te convenit;* et induxit me in theatrum plenum viris ex una parte candido amictu, ex alia vero nigro vestitis. Cum ergo injecisset me in theatrum, aspicio virum miræ magnitudinis, æthiopem, cujus caput turpissimum, penetrabat nubes. Tunc ait ad me juvenis ille, qui mihi apparuerat : *Cum hoc luctari te oportet.* Ego, qui aspectu viri illius proceri territus eram, tremere ac pavere cœpi, orabamque juvenem illum splendidum, qui me induxerat in theatrum, dicens : *Quis hominum mortali conditione et infirmitate circumdatus, cum hoc luctari posset? Non ipsum universum genus hominum, si in unum confluat, huic resistere prævalet.* Ait autem ad me juvenis ille præclarus: *Prorsus cum illo te luctari opus est. Ingredere igitur cum omni alacritate et fiducia. Mox enim ut tu illum adorsu fueris, ego adjutor ero, tibique victoriæ coronam reponam.* Ut ergo ad certamen sum ingressus, luctarique invicem cœpimus, continuo præclarus ille judex nostri certaminis adfuit, mihique coronam dedit. Atque plebs illa obscura, æthiopumque multitudo ingens ejulantes evanuerunt: pars vero reliqua candidatorum gratias illi et laudes referebant, qui me juverat, ac præclaria victoria donaverat. Ita Sophron. Prat. spirit. c. 66.

Dum Abramius Eremita aliquando noctu oraret, tenens securim Satanas cœpit cellam ejus evertere : cumque jam eam videretur perforasse, magna exclamavit voce dicens : Festinate celeriter, ô amici mei, festinate, et introeuntes cito eum suffocate. Beatus autem vir Dei contra ad illum : *Omnes*, inquit, *gentes circumdederunt me, et in nomine Domini ultus sum in eos.* Ille vero protinus hac voce audita evanuit, cella interim sancti viri integra atque illesa permanente. Iterumque paucis interlabentibus diebus aliis, dum media nocte psalmodiæ vacaret conspiciens stoream, super quam psallens consistebat, vehementi flamma comburi, ignem intrepidus conculcans aiebat : *Super aspidem et basiliscum ambulabo, et conculcabo leonem et draconem, omnemque potentiam inimici in nomine Domini nostri Jesu Christi mihi auxiliantis superabo.* Diffugiens autem Satanas exclamavit ac dixit : Ego te devincam improbe, artesque inveniam quibus te conteram, qui me jam despectui habes. Ita Sophron. supra.

Legimus in Vita S. Vincentii Ferrerii, cum juvenis perseverantiæ donum à Deo peteret, apparuisse ei dæmonem specie venerabilis senis Eremitæ, ac suasisse ut juventuti parceret, et suo exemplo pœnitentiam et austeritatem ad senium usque differret. Sensit fraudem Vicentius; ac cruce se signans: *Abi*, inquit, *pestifer serpens. Unus es non ex Ægypti Patribus, sed ex inferni dæmonibus.* Idem commendans suam virginitatem B. Virgini, vocem audivit : Non omnes possumus esse virgines : non patiar ultra, ut tam honorato virginis nomine gaudeas. Turbatus fuit Vincentius, sed mox B. Virgo, cum multa luce ei apparuit dicens, hanc non suam, sed diaboli fuisse vocem : *Qui tibi*, inquit, *crebras parabit insidias, ut periclitetur virginitas tua; sed spera semper in Domino, quoniam ipse erit clypeus tuus, quo omnia hostis jacula superabis.* Ex hac visione tantum fervoris Christi militi accessit, ut non terrestris homo, sed cœlestis angelus esse videretur.

Quantas S. P. N. Ignatius, tum alias, tum in studiis, dæmonis passus sit illusiones, ut eum inde ad res divinas, quas ei objiciebat, avocaret : et quomodo eas aperiendo præceptori, ac invocatione B. Virginis superarit, narrat noster Ribadeneira l. 1. Vitæ ejus c. 13.

De Evagrio claro Christi diacono, qui vixit instar Apostolorum, non est æquum tacere. Huic enim tres aliquando apparuerunt dæmones in habitu Clericorum, de fide cum eo inquirentes. Et unus quidem dicebat eum esse Arianum, alter vero Eunomianum, tertius autem Apollin. Et eos paucis superavit spiritu sapientiæ. Ita Pallad. in Histor. Lausiaca c. 86.

Idipsum hoc exemplo confirmat Joan. Climacus : Monachus quidam studiosus cum à dæmone perturbaretur cogitatione blasphemiæ ad viginti annos, carnem suam jejuniis et vigiliis macerare non destitit. Cum vero inde nullam utilitatem se cepisse sentiret profectus, conscriptam in charta perturbationem ac tentationem suam sancto cuidam ac probatissimo seni obtulit in faciem prostratus, nec illum intueri valens. Ut autem legit Senior subrisit, fratremque erigens, dixit : *Pone fili manum tuam super oculum meum.* Quod cum fecisset, ait Senior. *Super collum meum sit, frater, hoc peccatum, quotquot annis te oppugnavit, vel oppugnaturum sit. Tu autem id observa, ut hoc jam flocci pendas, et nihili æstimes.* Quibus verbis ita roboratus est frater, ut non ante cella senis excederet, quam ejusmodi morbus evanesceret. Hoc autem is qui expertus est, mihi postea enarravit, Deo gratias referens.

Et in omnibus perfecti stare.] Græce καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι, *ut postquam omnia perfeceritis, stare positis*, parati scilicet ad pugnam cum hoste diabolo. Unde S. Cyprianus l. 5. ep. 6. sic legit, *ut, cum omnia perfeceritis, stetis succincti lumbos vestros.* Sic etiam vertit Hieronym. Chrysost. Ambros. Unde Erasmus putat in nostro Latino Interprete legendum esse sic : *et omnibus perfectis stare.* q. d. Apostolus, Sicut miles nihil non facit quo possit resistere, ac suam tueri vitam; ita nobis omnia sunt facienda cum dæmonibus assidue luctaturis. Miles enim arma expedit et induit, attollit aggerem, vallo castra cingit, omniaque ad prælium opportuna disponit : quibus omnibus gnaviter perfectis, superest ut stet semper accinctus ad prælium; nam multis victoria affert securitatem et otium; securitas mutatis vicibus ex victoribus facit victos. Ita pariter Christianus quisque quasi miles Christi se armare, cingere, munire, omniaque ad conflictum cum diabolo necessaria providere et præparare debet, omnibusque provisis et præparatis vigil in acie consistere, paratus ad pugnam. Passim tamen Romana et alia Latina Biblia legunt, *et in omnibus perfecti stare.* Sed eodem redit sensus. Exigit enim Apostolus panopliam, ut undique armemur, *et in omnibus perfecti*, id est perfecte armati, et ab omni parte virtutibus quasi armis muniti, stemus et excubemus, ut diabolo resistamus. Unde Syrus vertit, *cumque instructi fueritis in omnibus, stetis.*

14. State succincti (περιζωσάμενοι, id est *circumcincti*) lumbos vestros in veritate,] *in veritate*, id est veritate. Est hebraismus. Hebræi enim *bet*, id est *in*, tribuunt instrumento : sic dicunt, Percussit hostes in ore gladii, id est ore puta acie gladii. Hæc est prima panopliæ, sive armaturæ militis Christiani pars, scilicet baltheus, sive cingulum militare, quod est *veritas.* Videtur alludere Apostolus, ait Chrys. ad Hebræos, quibus egressuris Ægypto in Chanaan, ut essent expediti ad iter et pugnam cum hostibus, ita præcipit Dominus Exodi 12. 11. *Renes vestros accingetis, et calceamenta habebitis in pedibus*, etc. Quæ pulchre Chrys. hic in morali hom. 3. in sensu allegorico accommodat Christianis hinc in cœlum armata manu tendentibus. q. d. Apostolus, Milites lumbos baltheo muniunt coriaceo, aureo, argenteo; vos ô Christiani, lumbos vestros munite veritate quasi baltheo.

Quæritur hic Primo, quid significet cingulum vel baltheus?

Respondeo Primo, symbolum est fidelitatis ; hinc conjuges cingulo cinguntur, ut significent amorem et fidem, qua alteri conjugi sunt obstricti et devincti. Hinc apud Jeremiam Deus populum Israel vocat *lumbare* (id est cingulum lumbos cingens) suum ; quia scilicet populus hic instar cinguli lumbis et renibus Dei, id est, intime Deo adstrictus et devinctus erat. *Sicut enim*, inquit Dominus Jeremiæ c. 13. 11, *adhæret lumbare ad lumbos viri; sic agglutinavi*, id est, conjugio copulavi, *mihi omnem domum Israel, ut esset mihi in populum, et in laudem, et in gloriam.* Hujus rei symbolo sacerdos tunicam suam cingulo constringebat, Exodi 28. 39. ut significaret sacerdotem Deo, et per sacerdotem populum Deo astringi.

Addit D. Thomas, lumbos symbolum esse amoris, quia in lumbis origo est seminis et concupiscentiæ. Significat ergo lumbare, populum ad Dei lumbos, id est amorem et conjugium, assumptum, sicut ait Osee cap. 11. 4. *In funiculis Adam traham eos, in vinculis charitatis.* Sic sponsi suis sponsis donare solent cingulum, vel fasciam pectoralem byssinam, ut per illam sponsæ semper admoneantur fidei conjugalis, atque puritatis cordis, ut scilicet mamillas, quæ sunt cordis diverticula, id est affectus suos, continentia coerceant, seque mundas thoro sponsi conservent, ut nonnisi sponsum ament, illique purum cor et affectum suum tradant. Ita Deus populo Israel, quem quasi in sponsam sibi asciverat, cum jam ab eo ad idola descivisset, improperat inter alia Ezechiel. 16. 10. *Cinxi te bysso* (scilicet candidissima : hoc enim significat Hebræum שרשך *sces*, unde derivatur et dicitur שושן *scosan*, id est lilium, quia candidum) q. d. Lege et religione mea quasi cingulo te, ô Israel, olim mihi in Sina astrinxi, ut per ea admonereris castitatis conjugalis, puritatis, et fidei intemeratæ erga me maritum tuum ; diceresque *Dilectus meus mihi, et ego illi.* et, *Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter ubera mea commorabitur :* tu vero hoc sprevisti, et me spreto : idolis quasi adultera adhæsisti.

Pari modo milites cingulum militare accipiunt, ut eo admoneantur sacramenti militaris, et fidelitatis, quam suo duci jurarunt. Unde baltheus militiæ hujus et fidelitatis erat symbolum; et milites cum exauctorabantur, baltheum deponebant; vel etiam eo privabantur, si infideliter vel ignave in bello se gessissent.

Secundo, cingulum vel baltheus roborat mollitiem renum et lumborum. Hinc symbolum est fortitudinis et constantiæ : eaque de causa zona est vestis militis et gladiati, et gladius à baltheo dependere solet. Lumbi enim, inquit Chrysost., superiorum et inferiorum corporis partium sunt

fundamentum et junctura. Hinc est quod laborantes et lassi plerumque manus illuc quasi in fundamentum quoddam immittunt, ut hoc pacto se confortent. Milites ergo baltheo laminis conserto lumbos quasi mediam, mollissimam et fundamentalem corporis partem tuentur, continent, muniunt et roborant.

Tertio, cingulum, ut recte notat Pierius hieroglyphico 40. symbolum fuit integritatis et virginitatis tam apud Hebræos, quam apud Græcos et Latinos.

De Hebræis patet Isaiæ 3. 24. ubi virgines Hebræas captivitate puniendas describens, *Et erit*, inquit, *pro zona funiculus, et pro fascia pectorali cilicium*. Ecce pro deliciis virginum zonam et fasciam posuit Isaias, et merito, quia sicut ubera subacta signa sunt meretricis, Ezech. 23. 3. *In Ægypto*, inquit, *in adolescentia sua fornicatæ sunt, ibi subacta sunt ubera pubertatis earum :* sic papillæ studiose revinctæ signum sunt illibati floris virginei, in quo puellarum honos consistit.

De Græcis testis est Pausanias, Trœzeniorum virgines zonam Palladi ante nuptias dedicasse. Sic Athenis templum Dianæ Solvizoniæ structum legimus apud Apoll. in argonaut. in quo novæ nuptæ suspendebant zonas, quas solverant per conjugium.

De Chaldæis testis est Herodotus lib. 1. eoque respexit Baruch. c. 6. 42 cum ait, *Mulieres circumdatæ funibus in viis sedent*, id est, feminæ ad ædes Veneris funiculis quasi zonis præcinctæ, quibus virginitatem profitentur, hospitibus ad Veneris fanum adventantibus pudorem prostituunt, deaque Venere sic expiata domum revertuntur. Hoc enim execrabili et satanico invento Babylonicæ virgines colebant Venerem, et suam virginitatem dicabant Veneri : nimirum, ut narrat Herodotus, antequam matrimonium inirent, cumque quærerent maritum, ante templum Veneris residebant, donec advena quispiam eis abuti vellet : is dabat abusæ pretium cum hac imprecatione, Tanti ego tibi deam Milyttam, id est Venerem, imploro : illudque pretium abusæ templo Veneris offerebant, sibi persuadentes se hac ratione sibi deam conciliaturas, et ab ea sponsum egregium et felix matrimonium impetraturas. Ut vero advenas amasios allicerent, hoc philtro utebantur. Cremabant ossa, id est nucleos duros et quasi osseos, olivarum, cum hac imprecatione, ut pari modo hospites earum amore torrerentur, ossaque hæc ita adusta et in cineres redacta spargebant in ventum, jaciendo ea trans caput, ut dixi loco citato Baruch, idemque docte ex Theocrito, Virgilio, et aliis docent Antonius Guevara præfat. in Habacuc, et antecessor meus Martinus Delrio l. 3. Disquisit. magic. p. 1. q. 3. sect. 2.

De Latinis testis est Ovidius cum canit:

Castaque fallaci zona recincta manu.

Hinc olim in veteri testamento (uti et apud Gentiles) et etiamnum sacerdotes in sacris cingulo utuntur, ut moneantur, ait Cyrillus, fluxæ libidinis luxuriam et animi cupiditates, castitatis et temperantiæ cingulo coercere.

Quarto, zona ornamentum erat et symbolum gloriæ maxime si zona bullis aureis gemmeisque distincta esset, quæ proprie dicitur baltheus, quasi bullateus, ait Pierius. Hinc suis baltheis superbiebant gloriosi milites. Unde Jerem. 13. 9. Dominus ait ad Jeremiam, *Sic putrescere faciam superbiam Juda*, sicut scilicet putruit lumbare, id est baltheus hic tuus, uti jam dixerat v. 7.

Quarto, zona vestis et symbolum est hominis expediti, et parati ad iter, bellum, et ad quodvis opus ac ministerium. Præcincti enim solent esse expeditiores, firmiores et constantiores in opere. Hæc quinque symbola conveniunt nostro huic baltheo militis Christiani, uti jam ostendam. Unde.

Quæritur Secundo, quæ sit hæc *veritas*, quæ instar cinguli Christianorum militem cingit.

Primo, aliqui intelligunt veritatem doctrinæ et fidei, quam hæresibus opponimus; hæc enim proprie dicitur veritas. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Verum obstat quod fidem non baltheo, sed scuto comparet Apostolus v. 16.

Unde melius Secundo, iidem accipiunt veritatem quæ est in moribus, qua nimirum res omnes amandas et amplectendas per veritatem, id est, per virtutem et virtutis verum rectumque dictamen metimur. Quid enim aliud est humilitas? quid caritas? quid patientia? quid aliud sunt ceteræ virtutes, quam lumina veritatis? ut quidam Sanctorum vere et sapienter dixit veritatis, inquam, qua res parvæ ut parvæ, terrenæ ut terrenæ, viles ut viles, magnæ ut magnæ, honestæ ut honestæ, cælestes ut cælestes æstimantur et adamantur. *Qui cinctus est hac veritate*, ait Chrys., *nunquam fatigabitur, vel si fatigetur, in veritatem hanc reclinabitur et conquiescet. Quid enim ipsum, dic quæso, fatigabit? paupertas? nequaquam requiescet enim in veris divitiis, et per paupertatem istam cognoscet quæ sit vera paupertas. Sed servitus ipsum fatigabit? nequaquam : novit enim quæ vera servitus sit, idemque judicium de ægritudine, fame, aliisque quæ alios affligere solent.* Hic sensus probabilis est et appositus.

Tertio, Adamus veritatem interpretatur sinceritatem, quasi eam opponat Apostolus hypocrisi Simonis Magi, et asseclarum.

Verum Respondeo et dico, veritatem hic significare fidelitatem et integritatem. Alludit enim Apostolus ad Isaiæ 11. 5. ubi de Christo dicitur: *Et erit fides* (hebraice אמונה *emmuna*, id est fidelitas) *cinctorium renum ejus*. q. d. Veracitas sive fidelitas perpetuo Christo adhærebit more cinguli Christum cingens, ornans et roborans. Sic enim Paulus Christianos instar Christi vult esse succinctos veritate, id est fidelitate quasi cingulo. Nam Hebræis sorores sunt hæ voces אמת *emet*, id est veritas, et אמונה *emuna*, id est fides sive fidelitas, ab eadem radice et matrice אמן *aman*, id est firmus, stabilis, constans fuit, genitæ; constantia enim mater est veritatis et fidelitatis. Hinc *veritas* sumitur hic et alibi pro fide sive fidelitate. Sicut ergo baltheus militaris, ut dixi, symbolum est sacramenti militaris et fidelitatis, qua miles astrictus est suo duci : ita baltheus Christianorum est fidelitas, quam Sacramento baptismi promiserunt, quaque se astrinxerunt Deo, quamque in christianismo professi sunt, et profitentur, in baptismo enim professi sunt se renuntiare Satanæ et pompis ejus, Christique fidem et legem sectaturos, ac communi Christi militiæ ascripti bellum perenne indixerunt Satanæ.

Rursum sicut cingulum, ut dixi, symbolum est fidelitatis et amoris conjugalis, quo quasi cingulo conjux conjugi astringitur et alligatur : ita cingulum hoc Christianorum est fidelitas et

amor non tantum militaris, quo Christo quasi capitaneo suo sunt obstricti; sed et conjugalis, quo Christo quasi sponso devinciuntur. Itaque cingulum hoc Christianorum est fidelitas in Christi fide, religione, cultu, obedientia, ut illi quasi capitaneo, imo sponso nostro fideles simus usque ad mortem, et usque ad sanguinem pro eo contra diabolum et quosvis hostes depugnemus, uti fecerunt Martyres, qui maluerunt perdere vitam, quam fidem et obedientiam Christi. Tales debent esse omnes Christiani, nimirum ita fideliter servire et obedire Christo, ut malint subire mortem et quasvis pœnas, quam Christum offendere, ejusque legem transgredi. q. d. Paulus : Videte ô Ephesii, ne fidem Deo in baptismo datam violetis; fidem dico, quam quasi milites militiæ et vexillo Christi ascripti debetis duci vestro quamque quasi conjuges eidem Christo debetis quasi sponso. Mementote vobis bellum cum dæmone esse, non tantum pro capitaneo, sed et sponso vestro; sicut ergo milites pro conjugibus sibi charissimis fortissime pugnant, in enses et mortem ruunt : ita et vos pro Christo sponso vestro fortissime ad mortem usque pugnate : qui enim capitaneus vester est Christus, idem et sponsus et maritus est vester.

Porro S. Gregor. Nazianz. orat. 42. *Quæro*, inquit, *quid lumbis cum veritate commune sit, et quæ Pauli mens fuerit cum diceret : State igitur succinti lumbos vestros in veritate? Num forte quod speculatio concupiscentiam coerceat, nec aliorsum ferri sinat? Nec enim fieri potest, ut qui cujuspiam rei amore flagrat, parem ad alias voluptates vim habeat.* Hoc est, ut explicat Nicetas, *Christi contemplatio lumbum nostrum et concupiscentiam constringit, eamque totam ad rerum divinarum amorem transfusam et derivatam diffundi ac dispergi non sinit.* Christus enim est veritas, Joan. 14. 6. Oratio igitur et contemplatio Christi rerumque cælestium, minuit et infringit concupiscentiam, quæ in lumbis sedem habet : unde et ad ejus mortificationem hominem extimulat.

Hinc secundo, uti cingulum militare symbolum est fortitudinis et constantiæ : ita hoc cingulum Christianorum, scilicet veritas, significat constantiam et fortitudinem (unde et radix Hebræa אמן *aman*, à qua descendit et nascitur *emet*; id est veritas, significat esse firmum et constantem, ut dixi) monetque nos, ut simus fortes et constantes in jam dicta fidelitate, militia et obsequio Christi.

Rursum Tertio, sicut cingulum symbolum est integritatis et virginitatis : ita per veritatem, integritatem hanc et puritatem intelligit Apostolus. Sic enim verum aurum dicitur quod integrum est et purum, nullaque cupri, aut alterius metalli impuritate falsatum et vitiatum : præsertim quia fidelitas sine integritate esse non potest, eamque includit. Fideles enim esse non possumus in Dei obsequio, nisi in eo simus et integri. Hæc vero integritas et puritas maxime spectatur in temperantia et castitate. Sicut enim duo maximi hostes sunt amor carnis et amor Dei : ita qui fideles sunt in Dei amore necessario amorem carnis et libidinis stringere, coercere et supprimere debent. q. d. Apostolus, Baltheus, ô Ephesii, vos ornans, stringens et roborans sit veritas, id est integritas morum in comprimenda concupiscentia, maxime libidinis, quæ in lumbis primam sedem et originem habet. Ita Chrys. Hieron. Theophyl. Anselmus, ut alludat Apostolus ad Luc 12. v. 35. *Sint lumbi vestri præcincti : Lumbos præcingimus*, inquit S. Gregorius, *cum carnis luxuriam quæ in lumbis est, per continentiam coarctamus.* Hinc sacerdos se vestiens cingulo. *Præcinge*, inquit, *Domine lumbos meos cingulo castitatis, ut maneat in me virtus continentiæ et castitatis. Quia igitur*, inquit Hier., *lumbi in generatione semper accipiuntur et semine, secundum illud, De fructu lumbi tui ponam super thronum tuum. Et alibi, Adhuc in lumbis erat Levi patris sui Abraham, quando obviavit et Melchisedec : videtur nobis accinxisse lumbos suos, qui nequaquam uxori debitum reddit, nec servit libidini, sed imitatur ingenitum Deum generationis negotiis non ministrans. Hoc idem reor et illud significare, quod Johannes zonam pelliceam habebat circa lumbos suos, et non erat de immundis, qui propter fluxum seminis extra castra projecti, cum arca Domini habitare non possunt. Nec ex his, de quibus in Numeris scribitur, Sint vestimenta ejus dissuta. Qui autem Christo accinctus est veritate, hæc vestimenta in altum colligit, et sursum trahit, et nudorum laterum fœditatem baltheo spirituali velat, stringit et includit, et paratus ad prælium est : et opera habet lucentia, quæ lucernæ dicuntur ardentes.*

Ad hæc Quarto, hoc fidelitatis, constantiæ, integritatis et castitatis cingulum, de quo huc usque, mire ornat Christianos, ut miro decore hisce suis virtutibus quasi ansulis connexum et variegatum Christianum cingat et decoret; nimirum cum in eo elucet constans fidelitas, et fidelis integritas, et integra castitas, et casta constantia, sicque una virtus aliam quasi ansa ansam excipit, hominemque cingit et coronat.

Denique Quinto, hæc fidelitas facit Christianum expeditum ad bellum cum dæmone ineundum, ad quodvis opus Christianum suscipiendum, ad iter in cœlum ingrediendum. Unde S. Hilario zona est efficax in omne bonum apparatus, ut ad omne ministerium Christi promptæ voluntatis cingulo simus accinti. Sed hæc promptitudo rursum et melius per calceamenta significatur; de quibus sequitur.

Et induti loricam justitiæ.] Id est, pro lorica vestra sit justitia. Pro *lorica*, græce est θώραξ. Nota. Thoracis duæ sunt partes; una superior, quæ à pectore ad umbilicum : altera inferior, quæ ab umbolico ad genua protenditur, diciturque à Græcis ζῶμα. Utriusque hujus partis juncturam et commissuram faciunt lumbi, quos tegit et munit baltheus; vel cingulum, ut dixi. Lorica ergo hic Germanica intelligitur, nimirum quæ à collo ad genua porrigitur, tegitque tam femora, quam pectus, adeoque totum hominis corpus, quatenus crassum et solidum est. Unde loricam hanc vocat justitiam non specialem, quæ cuique jus suum reddit; sed generalem, quæ est complexio omnium virtutum. Hæc enim totum hominem obarmat, et ab omni parte communit. Unde Chrysost. Lorica, inquit, justitiæ est catholica et virtute prædita vita, q. d. Lorica vestra, ô Christiani, sint opera justa et sancta, quibus assidue cor pectus undequaque obarmetis, ut non tantum bello defensivo diabolo resistatis; sed et offensivo acres illi plagas et dolores infligatis. Opera enim bona flagellant et cruciant dæmonem : nimirum uritur nostra humilitate ejus superbia; nostra patientia et

injuriarum condonatione cingitur ejus ira et impatientia; nostra dilectione et obsequiis pungitur et configitur ejus invidia.

15. ET CALCEATI PEDES IN PRÆPARATIONE EVANGELII PACIS.] *In præparatione*, hoc et præparatione: sicut *in veritate*, idem est quod veritate. Hebræi enim, ut dixi, exprimunt *bet*, id est in, cum ablativo instrumenti, quod apud Latinos esset solœcismus. q. d. Calcei nostri sint præparatio Evangelii pacis.

Quæritur hic primo, cujus rei symbolum sint calcei, et quid significent in Scriptura.

Respondeo, Primo, calceus symbolum erat libertatis. Servi enim uti et captivi incedebant nudis pedibus. Hinc nudi pedes signum sunt captivitatis et servitutis. Ita Isaias ambulavit nudus et discalceatus per triduum, vel, ut alii, per triennium, ut portenderet captivitatem Ægyptiis et Æthiopibus imminentem ab Assyrio Sennacherib, qua nudis pedibus ducendi erant captivi in Assyriam, Isaiæ 20. 3. Contra, Hebræis servitute Ægyptiaca egressuris dicitur: *Calceamenta habebitis in pedibus*, id est, non jam nudis Pedibus incedite, sicut hucusque more mancipiorum fecistis, sed calceati instar ingenuorum et liberorum.

Secundo, calceus symbolum erat usucapionis, possessionis et dominii: discalceatio vero signum erat cessionis juris sibi debiti. Sic Ruth 4. 7. dicitur: *Hic*, inquit, *erat mos antiquitus in Israel inter propinquos, ut, si quando alter alteri suo juri cedebat; ut esset firma concessio, solvebat homo calceamentum suum, et dabat proximo suo: hoc erat testimonium cessionis in Israel.* Idem patet Deut. 25. 7. Contra de Davide dicitur psalm. 59. 10. *In Idumeam extendam calceamentum meum*, id est possessionem meam. q. d. Calcando Idumeam calceis meis, adibo possessionem Idumææ, eamque meo dominio subjiciam.

Tertio, calceus symbolum erat lætitiæ; contra discalceare se, sicut et cæsariem comamque radere, signa erant luctus, Sic Ezechiel cum à Domino juberetur non lugere uxorem defunctam c. 24. 17. audit: *Corona tua circumligata sit tibi, et calceamenta tua erunt in pedibus tuis*, id est, ne luctuosis cæremoniis prosequaris ejus mortem. Atque hæc fere sunt symbola calceorum domi togæque. Nam aliud foris et militiæ significat calceus.

Unde Quarto, in militia calceus symbolum est constantiæ, confidentiæ, et animi intrepidi. Qui enim nudipes est, timide et pedetentim incedit, ne pedem alicubi offendat, contra, calceatus audacter. Sic Homerus Græcos milites Troiam obsidentes et expugnantes vocat ἐυκνήμιδας Ἀχαίους, id est, bene ocreatos Achivos. Calceis enim militaribus non tantum planta pedis, sed et pes ipse ac tibia obtegitur, talesque calcei sunt ocreæ. Unde per calceos hic ocreæ accipi possunt: hæc enim sunt calcei equitum. Unde S. Cyprianus causam cur Apostolus fidelium pedes velit esse calceatos, hanc dat, *Ut serpens*, inquit, *à nobis calcatus obteratur, neve armatos pedes possit mordere.*

Quæritur Secundo, qui sint calcei militis Christiani, quibus enim hic calceari vult Apostolus?

Respondet Primo, Gregor. Nyssenus de Vita Moysis, esse vitam mortificationis duram et asperam; vel, ut alii, esse memoriam mortis. Calcei enim fiunt ex mortuorum animalium pellibus et corio: unde sunt signa mortalitatis. Hinc S. Dionysius Cœlest. hierarchiæ cap. 15. docet angelos pingi discalceatos, eo quod sint immortales, liberi, et puri sine affectu, labe, commissione. Memoria ergo mortis quasi calceus facit hominem expeditum, ut concupiscentiis et diabolo resistat, ut illecebras præsentis vitæ utpote breves et caducas contemnat, fortiterque dimicet pro vita immortali adipiscenda. Verum hic sensus non est litteralis, sed tropologicus.

Secundo, ex S. Gregorio Anselmus, *Calceamenta*, inquit, *quæ fiunt ex coriis mortuorum animalium, significant exempla patrum jam defunctorum, quibus ab omni terrena læsione defenduntur pedes nostræ mentis, id est affectiones, quibus tanquam pedibus ad faciendum aliquid promovemur. Læditur enim pes prædicatoris à terra, si affectus ejus terrenum commodum ex prædicatione appetit, id est, si propter terrenum commodum, non propter regnum cœlorum prædicat Evangelium. Et ideo prædictis calceamentis induantur pedes nostri, id est, exemplis patrum muniantur: ut, sicut patres studio supernæ intentionis, non appetitu terrenæ commoditatis prædicaverunt Evangelium, sic et nos faciamus.* Sed et hoc est tropologicum.

Tertio, Hieron. Prado in Ezech. 16. pag. 185. vult. calceos esse animum intrepidum et audacem (hujus enim, ut dixi, calcei in militia sunt symbolum) *in præparationem* (ita enim ipse legit cum Theoph. et nonnulli Bibliis) id est, in confirmationem et defensionem Evangelii: *præparare* enim in Scriptura sæpe significat roborare, stabilire, confirmare. Hæc enim omnia significat Hebræum כון *cun*. Sic. psal 23. 2. dicitur, *Ipse*, scilicet Deus, *super flumina præparavit* (id est fundavit et firmavit) *eum*, orbem scilicet terræ. Sic Isaias c. 2. 2. *Erit*, inquit, *præparatus* (id est fundatus et firmatus) *mons domus Domini in vertice montium.*

Verum hi omnes novos supplent et inveniunt calceos, cum hi calcei sint ex verbis Apostoli quærendi, qui sicut scutum, gladium, galeam, baltheum, loricam, ita et calceos proprios militi Christiano consignat et explicat. Unde sicut dixit lumbos ejus succingendos esse in veritate, quasi cingulo: ita hic dicit calceandum esse *in præparatione* (ita enim legendum cum Græcis et Latinis Romanis ac Hieronymo; non autem, *in præparationem*, uti legit Theoph. et Prado) id est præparatione Evangelii quasi calceo.

Dico ergo, *præparatio Evangelii* est calceus militis christiani. Præparatio autem hæc, ut recte notat Chrysost. et Theophyl., est alacris promptitudo, et prompta alacritas animi, partim ad ambulandum viam Evangelii pacis, partim ad eam annuntiandam, qua per infensissimos Simonis, Gnosticorum, immo dæmonum et hostium omnium, cuneos fortiter pergamus et penetremus in cœlum. Plebs enim Christiana hac promptitudine calceata esse debet, ut per viam Evangelii inoffenso pede ambulet, suaque sancta vita et conversatione alios ad eamdem viam ineundam alliciat, itaque fidem et Evangelium propaget et promoveat. Unde de hac præparatione et promptitudine dixit S. Joannes Baptista: *Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus*, inquit Chrysost. Apostoli vero, Doctores et Pastores hac alacritate calceari debent, non tantum ut ipsi in hac Evangelii via ambulent; sed etiam ut sua prædicatione et sanctitate alios ambulare

faciant, adeoque ut pergant ad barbaras gentes, iisque annuntient Evangelium, ut et ipsæ juxta Evangelium vivant et ambulent.

Eapropter Marci 6. v. 9. Apostolis et prædicatoribus Evangelii dantur sandalia, quo scilicet audenter et alacriter suscipiant munus sibi injunctum, et omni timore humano deposito illud exerceant. Sandalia ergo hæc et calcei signum sunt tum libertatis, tum dominii, tum lætitiæ, de quibus dixi quæstione prima, tum maxime animi constatis, excelsi, alacris et intrepidi: sunt enim calcei militis.

Addit Ezechiel c. 6. 10. sponsam Dei, id est Ecclesiam (puta Ecclesiæ fideles, filios et milites) calceatum esse ianthino, id est, hyacinthino, sive violaceo corio, et calceo. *Calceavi*, inquit, *te ianthino.* q. d. O populc Israel, qui es electus in sponsam Dei, in Ægypto quasi mancipium nudipes servisti, jam cum te inde educo, libertate te dono, et in signum libertatis do tibi calceum, eumque hyacinthini, id est violacei et cœlestis coloris; Primo, ut significem cœlestem debere esse tuam vitam, conversationem et spem, ut terrena relinquens festines ad cœlestia, ait S. Gregorius 30. Moral. c. 10.

Secundo, ut significem amorem et sponsum tuum esse in cœlo: Deum nimirum ipsum, qui è cœlis te protegit, ut alacrius et perfectius ambules, aut etiam prædices viam in cœlum.

Tertio, hyacinthus vestis erat regalis. Eccli. 40. 4. *Ab eo qui utitur hyacintho, et portat coronam* (id est à rege) *usque ad eum qui operitur lino crudo* (id est plebeium et pauperem.) Calceus ergo hyacinthinus animum excelsum, et vere regium significat, qui in cœlis fixus calcat omnem terrenum dominatum. *Namque pedes quibus progredimur*, inquit Hieron. Prado in Ezech. c. 16. pag. 185. *affectus significant, quibus animus fertur, quocumque fertur, teste Augustino: calceamentum vero libertatis et dominationis est signum, hyacinthus autem cœlestis regni imago. Pedes itaque calceati hyacintho indicant animum ingenuum, liberum et regalem, qui spe cœlestium bonorum terrena hæc omnia pessumdat et proterit. Vide in Apocalypsi mulierem amictam sole, et lunam sub pedibus ejus, atque coronatam stellis duodecim reginæ videlicet simulacrum, quam Vates describit lucida vestitam cyclade, calceatamque hyacintho, et quam sponsus commendat ab incessu decoro et gratioso ob calceamenta hyacinthina, desiderium cœlestium spirantia: et in Cantico canticorum, Quam pulchri sunt gressus tui in calceamentis, filia principis! Ubi observandum, tunc sponsam filiam principis appellatam à sponso, cum calceamentis* (*haud dubie hyacinthinis*) *pedes ornaverat, quia pedes calceati symbolum exhibent regiæ dignitatis, ut diximus.* Ita Prado.

Itaque calceus Ecclesiæ reginæ et sponsæ Dei, ac cujuslibet militis Christiani, qui hujus reginæ filius est, debet esse hyacinthinus, ut videlicet terram et terrena omnia pedibus calcet, animo versetur in cœlis, eo contendat magna alacritate et promptitudine, memor se, utpote regis Christi et reginæ Ecclesiæ filium, regem esse, et ad cœleste regnum vocari, illudque brevi initurum, ut cum triumpho una cum aliis Beatis, utpote regibus perenniter canat: *Fecisti nos Deo nostro regnum et sacerdotes, et regnabimus super terram*, imo super cœlum, *in sæcula sæculorum.*

Hæc est ergo *præparatio*, id est, alacritas et promptitudo, qua Ephesio et quemvis Christi militem calceat Apostolus: ut nimirum promptus sit non solum ad Evangelium retinendum et defendendum, sed etiam ad illud propagandum per Gentiles licet invitos et adversantes: utque, sicut inquit Chrys. et Theophyl. paratus sit ad exitum scilicet ex hac vita, tot tentationibus, conflictibus, periculis et ærumnis obnoxia, ad aliam quietam, beatam et æternam.

Unde pulchre S. Basilius in Admonit. ad filium spiritual. militem Christi cum milite sæculari conferens, ita excitat ad hanc animi promptitudinem dicens: *Miles terrenus quocumque loco mittitur, paratus ac promptus est, neque se uxoris aut liberorum gratia excusare audebit: multo magis miles Christi, sine aliquo impedimento regis sui imperio debet obedire. Ille in prælio galeam ferream gestat, sed tua galea Christus sit, qui est caput tuum, ille lorica ne vulneretur indutus est: sed tu pro lorica sis fide Christi circumdatus. Ille contra adversarium suum mittit lanceas: et sagittas: tu contra adversarium divina eloquia jaculare, ille donec pugna geritur arma à semetipso non projicit; ne ab adversario vulneretur: ita et tu nunquam debes esse securus; quia tuus hostis hoste illius astutior est, ille si superaverit, ad domum revertitur: tu vero hoste prostrato in illud cœleste regnum cum omnibus Sanctis intrabis.*

Evangelii pacis.] Id est Evangelii, sive læti nuntii, quo pax, id est omnia bona cum Dei benevolentia et amicitia hominibus promittuntur. Ita Chrysost. et Theoph. *Pax* enim Hebræis omnem prosperitatem, omnia fausta et felicia, bonorumque omnium copiam significat. Unde hæc erat Hebræorum, et ex iis Christi, Apostolorumque salutatio, *Pax tecum*, qua omnem felicitatem, omniaque bona aliis apprecabantur.

Secundo dici potest *Evangelium pacis*, id est pacificum, pacem docens, concilians, afferens. Evangelium enim docet offensas remittere, inimicos diligere, dissensiones et lites aversari, concordiam et pacem quærere ac tueri.

16. In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere.] Nota. Pro *in omnibus* græce est ἐπὶ πᾶσιν, quod Vatabl. vertit, *super omnia:* sed Noster aptius vertit, *in omnibus.* Vult enim ut recte notat Hier. nos in omni tentatione et opere gestare clypeum fidei, eoque venientes diaboli sagittas et suggestiones excipere et retundere.

Secundo, pro *nequissimi*, græce est τοῦ πονηροῦ, id est, ut Vatabl. et Erasm. vertunt, *illius mali* vel scelesti, hoc est, scelestissimi et nequissimi, puta diaboli.

Tertio, *tela* ejus *ignea*, id est, instar ignis penetrantia, ardentia et inflammantia sunt suggestiones diaboli, quibus phantasiæ pravas cupiditates suggerit, et ad eas appetendas concupiscentiam et appetitum accendit et inflammat. Hisce telis vulnerat animam. *Anima*, ait Orig. hom. 8. in Num. *quoties peccat, toties vulneratur. O si possemus per unumquodque peccatum videre, quomodo homo noster interior assidue vulneratur! Vulneratur per linguam anima, vulneratur et per cogitationes, et concupiscentias malas; frangitur autem et conteritur per opera peccati. Quæ si omnia videre possemus, et vulneratæ animæ sentire cicatrices, certum est, quod usque ad mortem resisteremus adversus peccatum. Sed nos cupiditatibus sæculi amentes effecti, vel vitiis inebriati, sentire non possumus quanta vulnera,*

quantas contritiones animæ peccando conquirimus.

17. Et galeam salutis assumite,] id est, ut Theoph. et Vatabl. galeam salutarem quæ caput servet et salvet. Sed quænam est hæc galea? quibus verbis eam declarat et explicat Apostolus? Dico ergo, *galeam salutis*, id est galeam quæ est ipsa salus, sicut dixit *scutum fidei*, id est scutum quod est ipsa fides. Galea ergo militis Christiani est salus allata à Christo, et sperata à Christianis, hoc est spes salutis : ita enim se explicat Apostolus 1. Thessal. 5.v. 8. *Induti*, inquit, *loricam fidei et charitatis, et galeam spem salutis.* Ecce spem salutis vocat *galeam.* Sicut enim galea principem corporis patrem, puta caput ipsum, à quo cetera membra totusque homo pendet, tuetur et communit : ita spes salutis, et gloriæ cœlestis ac immortalis servat et communit caput, id est hominis cogitationes, fines et intentiones. Hæc enim in actionibus id sunt, quod caput in homine; scilicet principium et gubernaculum actionum et agendorum. Nam sicut caput regit, dirigit, movet et gubernat cetera membra, totumque hominem : ita finis et intentio dirigit, movet et gubernat omnia hominis desideria, verba et opera.

Spes ergo quasi galea caput nostrum symbolicum puta finem et intentionem, armat et communit.

Primo, quia facit ut ultimus noster finis et intentio, sit Deus, fruitio Dei, salus et beatitudo æterna, eoque refert omnes alios nostros fines et intentiones, ac consequenter reliqua omnia cogitata, dicta et facta nostra.

Secundo, quia facit ut homo cogitans bona illa immensa, quæ consecuturum se sperat, alias omnes cogitationes à diabolo suggestas repellat, hacque cogitatione et spe, ardua quævis aggrediatur, et animose cum hoste confligat, proponens sibi gloriam illam speratam, quæ victorem manet. Vide ad Hebr. 11. quam hac galea spei veteres Sancti armati fuerint et roborati, ad omnia dura vel suscipienda, vel toleranda.

Nota primo. Alludit Paulus ad Isaiæ 59. v. 17. ubi sic ait: *Indutus est* (Dominus Deus) *justitia ut lorica et galea salutis in capite ejus : indutus est vestimentis ultionis et opertus est quasi pallio zeli.* Quibus verbis Isaias per prosopopœiam describit Dei, quasi militis arma et panopliam, scilicet justitiam quasi loricam; salutem (studium salvandi homines) quasi galeam jam dictam; et zelum quasi pallium : quibus armatus Deus peccatum, mortem, diabolum, hostes suos à nobis depulit, et homines impios, gentesque infideles hostes suos subegit, ex impiis pios, ex infidelibus fideles, ex Ethnicis Christianos, ex inimicis amicos faciendo, ut recte ibi annotavit Theodot. Hanc enim suam panopliam Deus et Christus suis militibus, puta Christianis, communicant, ut hic docet Apostolos.

Nota secundo. Græce est περικεφαλαίαν σωτηρίου, hoc est *galeam salutaris*, id est, ut Hieron, et alii exponunt, salvatoris, puta salvatorem Jesum, assumite pro galea : ut Jesus Christus omnes sensus qui sunt in capite, integros quasi galea servet et tueatur, inquit Hieron. omnisque noster sermo, mens, cogitatio, consilium sit in Christo Septuag. enim interpretes, quos sequitur Paulus, Hebræum ישע *iesca*, id est salutem vertere solent, σωτήριον, id est *salutare*, vel *salvatorem*, ut Christum salvatorem et salutem ab eo allatam, significent nomine concreto quasi proprio Christi.

Id iisdem Ephesiis, post quadraginta ab hac Pauli epistola annos, scribens S. Ignatius innuit dicens : *Nihil melius quam pax in Christo, per quam bellum omne aboletur aereorum et terrestrium spirituum. Non enim est nobis colluctatio adversus sanguinem et carnem sed adversus principes et potestates*, etc. Et paulo superius : *Tantum ut in Christo Jesu inveniamur, ut vere vivamus : absque eo ne respirare quidem unquam velitis. Is enim mea spes est is mea gloriatio, hæ denique meæ indeficientes divitiæ : in quo vincula à Syria Romam usque circumfero, spirituales margaritas, in quibus utinam mihi contingat consummari, ac participem Christi passionum, et socium mortis ejus fieri, et resurrectionis à mortuis et æternæ vitæ.*

Hic sensus redit in idem, et cum priore coincidit. Spes enim salutis est illa, quam Salvator attulit, non alia : adeoque est ipse Christus salvator, ipse enim est spes nostra; consequenter est et galea nostra. Simili modo dicitur. Proverbiorum 18.18. *Turris fortissima nomen Domini.* Hebræice est nomen tetragramatum et proprium Dei, scilicet יהוה *Jehova*, quod includitur in nomine Jesu, non sono, sed sensu et significatione, ut dixi Exodi c. 3. et 6.

Assumite,] δέξασθε, capite, arripite; Syrus, *apprehendite.*

Et gladium spiritus (id est spiritalem) quod est verbum Dei.] Hoc gladio Christus vicit et jugulavit dæmonem se tentantem et oppugnantem, Matth. 4. Hoc gladio usi sunt sancti omnes, uti de S. Paula memorat Hier. in ejus epitaphio. *Si quando* inquit, *procator fuisset inimicus, et usque ad verborum jurgia prosiliisset, illud psalterii decantabat : Cum consisteret adversum me peccator, obmutui, et silui à bonis, et rursus, Ego autem quasi surdus non audiebam, et quasi mutus non aperiens os suum. In tentationibus, Deuteronomii verba volvebat : Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligatis Dominum Deum vestrum de toto corde vestro, et de tota anima vestra. In tribulationibus et angustiis, Isaiæ* (juxta Septuag.) *replicabat eloquia : Quia ablactati estis à lacte, qui abstracti ab ubere, tribulationem super tribulationem expectate, spem super spem, adhuc pusillum propter malitiam labiorum, propter linguam malignam. Et Scripturæ testimonium in consolationem suam edisserebat, ablactorum esse, eorum scilicet, qui ad virilem ætatem pervenissent, tribulationem super tribulationem sustinere, ut spem super spem mereantur accipere; scientes quoniam tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit.* Et infra per singula discurrens ita ait : *In languoribus et crebra infirmitate dicebat, Quando infirma sum, tunc fortis sum : et, Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus, donec mortale hoc induat immortalitatem, et corruptivum hoc vestiatur incorruptione. Et iterum : Sicut superabundant passiones Christi in nobis, ita per Christum abundat et consolatio. Ac deinde : Ut socii passionum estis, sic eritis et consolationis. In mœrore cantabat : Quare tristis es anima mea, et quare conturbas me? Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi, salutare vultus mei, et Deus meus. In periculis loquebatur : Qui vult venire post me, abneget semetipsum; et tollat crucem suam, et sequatur me. Et iterum : Qui vult ani-*

mam suam salvam facere, perdet eam. Et, Qui perdiderit animam suam propter me, salvam eam faciet. Quando dispendia rei familiaris, et eversio totius patrimonii nuntiabatur, aiebat; Quid enim prodest homini si totum mundum lucrifecerit, et animæ suæ damnum habuerit: aut quam dabit homo commutationem pro anima sua, Et Nudus exivi de utero matris meæ, nudus et redeam. Sicut Domino placuit, ita factum est. Sit nomen Domini benedictum.

Hæc est ergo imago et πανοπλία militis Christiani à capite ad talos armati. Galea est spes salutis, sive spes in Christum: thorax est justitia, id est, opera justa et sancta: baltheus est veritas, id est, fidelitas, integritas et castitas: calcei et ocreæ sunt præparatio et alacritas ad viam Evangelii ineundam, et propagandam: dextra tenet gladium, id est verbum Dei; sinistra scutum, scilicet fidem.

Similiter, sed paulo aliter S. Ephrem, tractatu de Panoplia sive armatura spiritali, hæc arma Christiano militi adaptat. *Galea*, inquit, *est spes, baltheus est charitas, calceamenta sunt humilitas, scutum est crux, arcus est oratio.*

Huc etiam alludens Tertull. sed confuse libr. de Corona militis c. 1. militem se profitentem Christianum, ideoque graviter tortum ita describit: *Et nunc russatus* (id est rubricatus) *suo sanguine, spe calceatus, de Evangelii paratura succinctus, acutiore verbo Dei totus de Apostolo armatus, et de martyrii candida laurea melius coronatus, donativum Christi in carcere expectat.*

18. PER OMNEM ORATIONEM ET OBSECRATIONEM ORANTES OMNI TEMPORE IN SPIRITU, ET IN IPSO VIGILANTES IN OMNI INSTANTIA, ET OBSECRATIONE PRO OMNIBUS SANCTIS.] Nota Post arma et panopliam militis Christiani, dat ei copias auxiliares, scilicet Dei et angelorum. Unde per orationem et obsecrationem jubet eas advocari. Oratio enim et arma jam dicta et eorum usum et augmentum, id est vires internas impetrat pariter et externas; ut scilicet exterius Deus per angelos retundat et compescat ferociam et tentationes diaboli. Unde oratio magis necessaria militi Christiano quam cetera arma: Deus enim est, qui in omni tentatione et conflictu dat victoriam. Illius ergo gratia et adjutorium maxime per orationem est implorandum.

Hujus rei typus fuit Josue et Moses; Josue militis pugnantis, Moses sacerdotis orantis speciem refert. Unde sicut Moses sua oratione impetravit victoriam Josue contra Amalec: *cumque levaret*, inquit Scriptura Exodi 17. v. 11. *Moses manus, vincebat Israel; sin autem paululum remisisset, superabat Amalec.* Ita miles Christianus vincet diabolum et omnes hostes, si assiduum comitem et propugnatorem habeat orationem.

Unde Nota Secundo. Conditiones requisitas in oratione hic explicat Apostolus.

Primo enim requirit in oratione assiduitatem, diligentiam et frequentiam, cum dicitur, *Per omnem orationem*, q. d. Per jugem, assiduam et omnimodam orationem et obsecrationem, unde explicans subdit, *In omni instantia et obsecratione*, ut scilicet, inquit Theophyl. instanter oret et obsecret cum fletu, genuflexione, tunsione pectoris, etc.

Secundo, ut Anselmus, ut obsecret obtestando Dei misericordiam per omnia sacra et sancta, v. g. per mortem, crucem, sanguinem Christi. Utrumque enim significat obsecratio. Scilicet Primo, orationem ex intimo animi sensu, qui lacrymis, aliisque signis externis declaretur, manantem, ut exponit Theoph. Secundo, ut Anselmus, significat obtestationem et quasi adjurationem per res sacras, Reliquæ conditiones orationis patebunt ex sequentibus jam dicendis.

Unde Nota Tertio. Vult Apostolus ut singuli Christiani orent et obsecrent non tantum pro seipsis, sed et pro omnibus sanctis, id est Christianis, quibusvis, et præsertim Apostolis, et prædicatoribus Evangelii, qualis erat Paulus. Hinc patet populo Christiano valde commendandum esse, ut orent pro propagatione et propagatoribus Evangelii, hæresumque et infidelitatis extirpatione: et si hoc populo, quid Clericis faciendum est?

Nota Quarto. Vult ut orent omni tempore. Hinc Euchitæ hæretici apud August. hæresi 57. docuerunt Christianum non debere laborare, nec aliud agere, quam ut semper oret. Unde dicti sunt Euchitæ, id est præcatores. Sed hoc dogma stolidum est et impossibile.

Secundo, S. Basilius homil. in Julittam Martyrem, *Qui*, inquit, *bene semper agit, hic semper orat.* Per omnem enim virtutem Deo conjungimur, quod est officium orationis. Oratio enim non est aliud quam mentis in Deum elevatio, sive mentis cum Deo conjunctio. Inter alias autem virtutes maxime nos Deo conjungit religiosa et pia intentio: si videlicet omnia opera nostra (ibidem pulchre docet Basilius) etiam manualia et fabrilia ad Dei gloriam referamus; ea scilicet faciendo eo fine, ut Deus per illa honoretur, ut hoc obsequium Deo præstemus, ut Deo placeamus. Hinc multi pii et sapientes viri initio studiorum et operum suorum orant, et per orationem studia et opera sua Deo efferunt. Id valde consulendum est simplicibus mechanicis, et agricolis. Hi enim multa opera laboriosa sæpe faciunt sine merito, quia tantum lucrum aucupantur, qui si doceantur insuper ea referre ad Deum, Deique obsequium et gloriam, longe majora lucra apud Deum in cœlis, quam apud homines in terra sibi comparabunt, itaque præter lucrum temporale, quod ab hominibus expectant, ingens lucrum spiritale conquirent apud Deum.

Tertio et simplicissime, vult Apostolus ut Christiani orent omni tempore, id est assidue, quantum per alia negotia licet. Ita Anselm. Et, ut Aug. *omni tempore*, scilicet orationi destinato, sive ab Ecclesia, sive à propria devotione et consuetudine. Frequentiam enim orationis identidem hic aliis et aliis verbis inculcat Apostolus, præsertim ut certa et stata orandi tempora nullo tempore intermittantur. Nihil enim fructuosius facere potest Christianus, quam si omne tempus ab occupationibus aliis liberum det orationi, Deoque vacet à quo omne donum descendit; ita fiet, ut studia et opera ipsius felicius succedant, et melius fiant, utque Deus iis benedicat, iisque præmium et præsens et futurum largiatur. Hinc monet sapienter S. Basilius, ut orationem sequatur lectio (et quodvis opus), lectioni (et cuivis operi) succedat oratio.

Nota Quinto. Hæc oratio facienda est *in spiritu*, id est conscientia munda, et fide integra, inquit Ambrosius. Qui enim polluta mente orat, hic in carne orat. Secundo et genuine, *in spiritu*, id est mente, affectu, desiderio, non voce et labiis

Opponit enim spiritum multiloquio, sive battologiæ, Gentilium, ait Chrysost. qui putabant se sua eloquentia et multiloquio flectere Deum, Matth. 6. v. 7. sicut oratores sua rhetorica flectunt judices. Unde Vatabl. *in spiritu*, inquit, *id est, cum fervore spiritus, hoc est, cum intimo et ferventi spiritu.* Spiritus enim et affectus est anima orationis. Multi simplices et rudes parum habent ex hoc spiritu, et fere tantum labiis orant. Hi docendi sunt adorare Deum in spiritu et veritate.

Nota Sexto. In oratione requirit Apostolus vigilantiam et perseverantiam. Unde ait, *Et in ipso vigilantes*, græce εἰς αὐτὸ τοῦτο, id est in hoc, vel ad hoc ipsum (scilicet, ut in spiritu oremus omni tempore) vigilantes simus *in omni instantia*, ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει, id est, ut Ambrosius, Syrus et Græci, *in omni perseverantia;* Vatablus, *cum omni sedulitate.* Tali perseverantia oravit et impetravit filiæ suæ liberationem à dæmone mulier illa Chananæa, de qua Matth. 15. 27. Eodem modo et Anna oravit, et impetravit filium Samuelem, 1. Reg. 1. 15. Vide et Luc. 11. 5. ita Chrysost.

19. Et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia notum facere mysterium Evangelii] q.d. Orate pro me assidue, ut Deus aperiat os meum, et inspiret sermones quos loquar, ut cum fiducia, græce παῤῥησία, id est libertate et audacia, evangelizem, utque libere et audacter notum faciam mysterium (Syrus arcanum) Evangelii, id est, per hypallagen, Evangelium mysteriosum et arcanum, sive Evangelium magno mysterio et arcano refertum. Hinc breviter Vatablus sic explicat : *Ut detur mihi aperto ore libere loqui, vel, ut quoties os meum aperio docendi causa, mihi detur sermo absque dicendi metu, ut notum faciam arcanum Evangelii.* Aliter explicat Mald. in Notis manuscript. *In apertione oris mei*, inquit, hoc est quotiescumque loqui voluero, aut prout postulavero, juxta illud Psaltis, *Aperi os tuum, et implebo illud.* Alludit Paulus ad illud Ezech. 29. v. 21. *Tibi dabo apertum os in medio eorum.* Ita S. August. in psal. 31. initio. *Primum*, inquit, *infirmitatem meam orationibus vestris commendo, sicut dicit Apostolus, ut detur mihi sermo in apertione oris mei sic loqui vobis, quemadmodum et mihi dicere periculosum non sit, et vobis audire salutare sit.*

20. Pro quo legatione (apostolatu) fungor in catena.] Hinc patet hanc epistolam Roma è vinculis esse scriptam, ait Hieronymus et Chrysost.

Ita ut in ipso (Evangelio scilicet prædicando) audeam, παῤῥησιάσωμαι, id est libertate et audacia utar, liber sim et audax. Secundo, Theophyl. ut in ipso, scilicet Evangelio, et Evangelii prædicatione defendenda animosus sim et audax. q. d. Ut audacter et libere causam meam è vinculis dicam, meque defendam, et rationem reddam prædicati à me Evangelii, prout oportet me, tanquam legatum summi Dei, libere et intrepide loqui.] Audi Chrysost. et Theophyl. *Ad quos, ô Paule, legatione fungeris? Ad homines, ut ipsos reconciliem Deo. At isti interim me in vincula conjecerunt communem legem non reveriti, qua ubique mos et jus est, ut legati nihil patiantur mali. Catena ergo mihi imposita est, ut os et libertatem loquendi mihi obturet : vestra autem oratio meum mihi os aperiet, ut liberrime loquar, et proloquar quæ is qui me legatum emendavit, mihi commisit. Videntem gladium (libertatem scilicet et alacritatem enuntiandi verbi Dei, quam accepturus erat Paulus in apertione oris.*

21. Ut autem et vos sciatis quæ circa me sunt, τὰ περὶ ἡμῶν, id est, ut Vatablus, quæ de nobis sunt, res nostras, et statum nostrum, omnia vobis nota faciet Tychicus.] Hinc colligimus Apostolum per Tychicum misisse has litteras ad Ephesios.

23. Pax fratribus.] Pax sit Christianis, qui apud vos sunt. Est salutatio Hebræorum, qua usus est Christus, Pax vobis, eaque apprecantur omnia bona, omnia felicia et fausta, ut dixi.

Et charitas cum fide, supple, conservetur et augeatur, in fratribus, id est Christianis Ephesiis, a Deo patre, et Domino Jesu Christo.

24. Gratia cum omnibus qui diligunt Dominum nostrum Jesum Christum in incorruptione,] id est incorrupte, sincere et pure, non habentes corruptelam amoris terreni et vitiorum. q. d. Qui diligunt Jesum cum sinceritate, integritate et puritate fidei, spei et morum, maxime castitatis (hæc enim proprie dicitur corrumpi, vel esse incorrupta, ait Hieron.). Et, ut Anselmus, qui cum casto amore Christum sponsum diligunt quasi sponsa quæ corruptionem non admittit. Peccatum enim morbus est et corruptio animæ : virtus vero animæ est sanitas et incorruptibilitas, ait Chrysost. et Theoph. Sicut enim, inquit Chrysost. virgo corrumpitur dum fornicatur, pomum corrumpitur dum putrescit, sanitas corrumpitur dum homo fit æger, domus corrumpitur dum dissolvitur : ita anima corrumpitur dum peccat. Peccata enim et voluptates illicitæ dissolvunt, deturpant, putrefaciunt et corrumpunt harmoniam, vigorem, sanitatem et integritatem animæ : virtus vero eadem reparat animamque suæ integritati et incorruptioni restituit.

Nota Præpositio *in* potest proprie accipi : vel, ut Vatablus, accipi potest pro *cum*, ut dixi : vel, ut Chrysost. et Theophyl. potest accipi pro *per.* q. d. Qui diligunt Jesum in incorruptionem, id est, per incorruptionem, puritatem et honestatem morum et virtutum.

Rursum Secundo, Œcumen. ἐν ἀφθαρσίᾳ, inquit, id est ἀφθάρτως. q. d. *In corruptione*, id est incorruptibiliter, immortaliter, perenniter, scilicet tam in adversis, quam in prosperis : tam in paupertate quam in opulentia ; tam in contemptu, quam in honoribus ; tam in desolatione, quam in consolatione ; tam in morte, quam in vita, diligunt Jesum Christum.

Denique Tertio, Chrysost. et Theoph. putant ἐν pro εἰς poni, *in incorruptione*, pro in incorruptionem, id est ad incorruptionem et immortalitatem, quæ meta est dilectionis et gratiæ, quam Ephesiis hic precatur Paulus. Omnes hos sensus ita complectitur Titelmannus in sua Paraphrasi : Gratia sit cum omnibus qui diligunt Jesum in incorruptione fidei et morum, incorruptam fidem mente, et incorruptam vitam moribus tenentes, habentesque spem incorruptibilem, utpote ab eo non corruptibilia, sed incorruptibilia bona expectantes. Amen.

O filii hominum diligite Jesum Christum in incorruptione : incorruptio enim facit proximum Deo. Mente et animo transscendite omnia corruptibilia. Oportet enim mortale hoc induere immortalitatem, et corruptibile hoc induere incorruptionem. Studete incorruptioni. Studete immortalitati. Studete æternitati.

COMMENTARIUS
IN EPISTOLAM
AD PHILIPPENSES.

ARGUMENTUM.

Paulus in Macedoniam à Deo vocatus mirabili illa visione nocturna, quæ describitur Actor. 16. 9. ubi dicitur : *Vir Macedo quidam erat stans, et deprecans eum, et dicens, Transiens in Macedoniam, adjuva nos ;* mox eo concessit, primamque ejus urbem, Philippos scilicet (quæ primo Dathos dicta, deinde à Philippo patre Alexandri Magni instaurata, vocata est Philippi, ac paulo post facta est colonia Romanorum) adiit, pluresque Philippensium convertit, ibique Pythonissam sanavit, ideoque virgis cæsus est, et incarceratus.

Philippenses ergo à Paulo ad Christum conversi, ideoque Pauli studiosissimi, mox ut audierunt Paulum Romæ vinctum detineri, ad ejus consolationem miserunt Romam cum muneribus Epaphroditum suum Apostolum (ut ait cap. 2. v. 25.) suumque Episcopum, inquit Theodoretus, Baronius, et alii. Hic Epaphroditus Romæ in morbum incidit et ad mortem ægrotavit; cumque tandem convaluisset, remisit cum Paulus ad suos Philippenses cum hisce litteris, quibus hortatur eos, ut in fide Christi persistent et pergant, nec vinculis suis turbentur, aut animis cadant; et maxime ne cedant et credant Judaizantibus docentibus legalia Mosis servanda esse cum Evangelio, nec Cherintho, Simoni Mago, eorumque asseclis negantibus Christum vere esse crucifixum. Deinde mistim hortatur eos ad virtutes Christiano dignas, et maxime ut Christi humilitatem, charitatem, pacem et concordiam mutuam foveant et æmulentur.

Scripta est Romæ anno Christi 60. qui fuit secundus vinculorum Pauli, quo anno scripsit pariter ad Colossenses, ad Ephesios, ad Philemonem, quibus omnibus præfigit nomen tam suum, quam Timothei, qui litteris Pauli anno præterito accersitus (2. Timot. 4. 21.) ante hiemem Romam venerat. Omnes ergo hæ epistolæ scriptæ sunt è primis vinculis, quæ contigerunt anno Neronis 4. non è secundis, quæ contigerunt anno Neronis 14. nam hic c. 1. 25. dicit se mansurum in carne ad commune Christianorum gaudium et profectum : ubi satis insinuat se liberandum vinculis. Prima ergo vincula intelligit, non secunda : nam è secundis non fuit liberatus, sed Martyr occubuit.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Orat Primo, pro Philippensium in fide et vita Christiana constantia, ad eamque eos animat et incitat tum verbis, tum exemplo suo, narrans scilicet vers. 12. vinculorum suorum fructum, et Evangelii per ea propagationem.

Deinde v. 15. gaudet quod Christus annuntietur, sive per invidiam, sive per charitatem, sive per vitam, sive per mortem suam : Mihi enim, inquit, vivere Christus est, et mori lucrum.

Denique licet cupiat dissolvi, et esse cum Christo vers. 23. se tamen in carne mansurum ad eorum consolationem significat : indeque vers. 27. eos roborat ad persecutiones, utpote quæ sunt causa salutis et martyrii, ideoque magna dona Dei.

1. Paulus, et Timotheus servi Jesu Christi, omnibus sanctis in Christo Jesu, qui sunt Philippis, cum Episcopis, et diaconibus. 2. Gratia vobis, et pax à Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. 3. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri, 4. semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens, 5. super communicatione vestra in Evangelio Christi à prima die usque nunc. 6. Confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Jesu. 7. Sicut est mihi justum hoc sentire pro omnibus vobis : eo quod habeam vos in corde, et in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii, socios gaudii mei omnes vos esse. 8. Testis enim mihi est Deus, quomodo cupiam omnes vos in visceribus Jesu Christi. 9. Et

hoc oro ut charitas vestra magis ac magis abundet in scientia, et in omni sensu: 10. ut probetis potiora, ut sitis sinceri et sine offensa in diem Christi, 11. repleti fructu justitiæ per Jesum Christum, in gloriam et laudem Dei. 12. Scire autem vos volo fratres, quia quæ circa me sunt, magis ad profectum venerent Evangelii: 13. ita ut vincula mea manifesta fierent in Christo in omni prætorio, et in cæteris omnibus; 14. et plures è fratribus in Domino confitentes vinculis meis, abundantius auderent sine timore verbum Dei loqui. 15. Quidam quidem et propter invidiam et contentionem: quidam autem et propter bonam voluntatem Christum prædicant: 16. quidam ex charitate: scientes quoniam in defensionem Evangelii positus sum. 17. Quidam autem ex contentione Christum annuntiant non sincere, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis. 18. Quid enim? dum omni modo sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur: et in hoc gaudeo, sed et gaudebo. 19. Scio enim quia hoc mihi proveniet ad salutem, per vestram orationem, et subministrationem Spiritus Jesu Christi, 20. secundum expectationem et spem meam, quia in nullo confundar: sed in omni fiducia sicut semper, et nunc magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem. 21. Mihi enim vivere Christus est, et mori lucrum. 22. Quod si vivere in carne, hic mihi fructus operis est, et quid eligam ignoro. 23. Coarctor autem è duobus: desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo, multo magis melius: 24. permanere autem in carne, necessarium propter vos. 25. Et hoc confidens, scio quia manebo, et permanebo omnibus vobis ad profectum vestrum, et gaudium fidei: 26. ut gratulatio vestra abundet in Christo Jesu in me per meum adventum iterum ad vos. 27. Tantum digne Evangelio Christi conversamini: ut sive cum venero, et videro vos, sive absens audiam de vobis, quia statis in uno spiritu unanimes, collaborantes fidei Evangelii: 28. et in nullo terreamini ab adversariis: quæ illis est causa perditionis, vobis autem salutis, et hoc à Deo. 29. Quia vobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini: 30. idem certamen habentes, quale et vidistis in me, et nunc audistis de me.

1. Paulus et Timotheus, servi Jesu Christi, omnibus sanctis (omnibus fidelibus in baptismo sanctificatis) in Christo Jesu, qui sunt Philippis.] Nota. Nomen *servi* hic est titulus honoris: sicut enim in aliis epistolis Paulus vocat se Apostolum, ita hic se vocat *servum; servus* ergo *Christi* idem est quod Apostolus Christi.

Ubi Adverte. Olim tres erant servorum gradus. Primi et vilissimi erant mancipia in nervis et compedibus habita. Secundi mediastini, ut sunt famuli civium jam, et nobilium. Tertii honorarii et actores, dispensatores, œconomi, vicarii, qui hebr. משרתים *mescaretim*, id est ministri dicuntur, cum primi עבדים *abadim*, id est servi, communiter vocitentur. S. Paulus, et Apostoli tertii ordinis fuerunt servi. Unde 1. Cor. 4. v. 1. vocat eos *dispensatores*, et Psaltes vocat eos *principes. Constitues*, inquit, *eos principes super omnem terram:* sicut enim principes regi serviunt, ut regnum ejus regnant et propagent, ita Apostoli Christo inserviunt, nimirum ita Christo servire regnare est. Sic Christus honoris causa vocatur *servus* Dei, dum eum Pater ita compellat Isaiæ 49. 3. *Servus*, inquit, *meus est tu Israel, quia in te gloriabor.* Nam ad Christum hæc verba dirigi, patet ex antecedentibus et sequentibus. *Israel* ergo hic est Christus, qui vocatur *Israel*, quia natus est, inquit Hieron. de semine Israelis et Judæorum. Secundo, quia dominatus est Deo (hoc enim significat hebraice Israel) et divinam vindictam in homines latam rescidit. Unde ejus typus fuit Jacob cum angelo Dei vicario luctans et prævalens, qui inde dictus est *Israel*, Genes 32. 28.

Nota Secundo. *Sancti in Christo* sunt Christiani, vocati ad veram mentis et corporis sanctimoniam. Hi dicuntur sancti *in Christo*, id est, per Christum et Christi merita. Ita Vatablus. Vel potius proprie *in Christo*, quia Christo, Christique corpori, quod est Ecclesia, per baptismum, fidem, gratiam et sanctitatem inserti sunt; sicut rami inseruntur arbori.

Notat Chrysost. id dici contra Judæos, qui se sanctos jactabant in lege et Moyse: sibi enim dictum esse à Domino, Exod. 19. v. 6. *Vos eritis mihi in regnum sacerdotale, et gens sancta.* Contra hos Apostolus dicit, nos esse sanctos non in Mose, sed in Christo; qui est sanctus sanctorum, ipsaque sanctitas, et radix ac fons omnis sanctitatis, ut, nisi quis Christo inseratur quasi ramus arbori, ab eoque sanctitatem sugat et hauriat, sanctus esse non possit. Vice versa, qui Christo plene inserti sunt, hi sancti sunt, et quo magis Christo inseruntur, illique uniuntur, eo magis sanctificantur.

Cum Episcopi et diaconibus.] Dices: In una civitate Philippensi tantum unus erat episcopus, quomodo ergo scribit Paulus Episcopis in plurali? Respondeo, per *Episcopos* hic Apostolus intelligit presbyteros. Ita Chrysost. Theophyl. Œcumen. et alii. Unde Syrus vertit, *cum presbyteris et eorum ministris.* Vult enim Apostolus hisce duobus nominibus salutare totum clerum Philippensium. Unde Presbyteros nominat *Episcopos*, diaconos vero, subdiaconos, et reliquos inferiores, digniori *diaconorum* nomine complectitur. Episcopum autem non salutat, quia hic erat Epaphroditus harum lator litterarum, ait Theodor.

Ubi Nota. Hæc nomina *Episcopus* et *presbyter* olim communia erant omnibus sacerdotibus tam majoribus, quos jam proprie Episcopos; quam minoribus, quos presbyteros nominamus. Sic Actor. 20. 28. Paulus ad majores natu Ecclesiæ

Ephesinæ : *Attendite*, ait, *vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos* (id est presbyteros et pastores) *regere Ecclesiam Dei :* nec enim Ephesi plures, quam unus erant Episcopi proprie dicti. Unde tam hic, quam 1. Tim. 3. ab Episcopis transit ad diaconos, nec nominat presbyteros, quia scilicet eos Episcoporum nomine intelligit. Hinc occasionem errandi sumpserunt Aerius et Wiclef dicentes jure divino presbyterum in ordine et potestate, parem esse episcopo : sed respondeo parem esse in sacerdotio, (in potestate consecrandi, sacrificandi, solvendi à peccatis) qui septimus et summus est Ordo; non autem in potestate ordinandi et consecrandi, nec in potestate juridictionis; hisce enim Episcopus præcellit presbyterum. Vide Bellar. l. 1. de Cleric. c. 5.

Dices : Cur ergo olim presbyteri vocabantur *Episcopi.* Respondeo, duas ob causas. Prima est, quam dixi, quia in Ordine summo, qui est sacerdotii, presbyter par est Episcopo. Secunda, quia olim ante schisma (ut ait. Hier. in 1. ad Titum) non tam auctoritate et juridictione distincta et divisa, quam communi presbyterorum consilio, labore et spiritu regebantur Ecclesiæ. Unde presbyteri dicebantur et erant Episcopi, id est, inspectores et correctores morum populi cum Episcopo proprie dicto, imo et in Conciliis considebant cum Episcopis, sententiamque rogati dicebant, ut patet Actor. 15. 6. *Convenerunt*, ait, *Apostoli et seniores* (presbyteri) *videre de verbo hoc.* Hæ ergo sunt causæ cur utrique dicti sint presbyteri et Episcopi, postea vero cum cresceret Ecclesia, et numerus fidelium, atque ad eum rite gubernandum opus esset debito ordine et subordinatione ministrorum sub uno rectore Episcopo, cumque (si credimus Hieronymo in 1. ad Titum, de quo ibi dicendum est) presbyteri prima illa prædicta Episcoporum communicatione abuterentur, iisque insolenter æquari et præesse vellent, ac facerent schismata; tunc Episcopi suam auctoritatem et præminentiam tueri cœperunt, omnibusque prælati sunt. Id autem factum est tempore Apostolorum sub ipsa Ecclesiæ initia, cum hic diceret, *Ego sum Cephæ;* hic, *Ego Pauli;* ille, *Ego Apollo*, 1. Cor. 1. 12. Id patet 1. Timoth. 5. *Adversus presbyterum*, inquit, *accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.* Tempore Pauli ergo Timotheus tanquam Episcopus presbyterorum erat judex, et juridictione superior. Sic Tito jubet Apostolus, ut constituat per civitates presbyteros. Sic Ignatius ad Trallianos, et ad Smyrnenses : *Presbyteri*, inquit, *subjecti estote Episcopo.*

Quæres Secundo, cur Paulus hic prius salutet laicos et populum, quam Episcopos et diaconos? Resp. Chrysost. hanc epistolam tantum ad Episcopos et diaconos, id est ad clerum Philippensem, esse scriptam : ipse enim legit συνεπισκόποις, *coepiscopis*, uno verbo, non duobus, scilicet *cum Episcopis*, quasi Paulus non scribat omnibus sanctis, id est Christianis, absolute, sed tantum sanctis coepiscopis (id est qui secum erant Episcopi et doctores populi) et diaconibus, id est clericis. Verum legendum est divisum hoc modo, σὺν ἐπισκόποις, id est, *cum Episcopis :* sic enim legunt Latina, Syra, et Græca correctiora. Unde Secundo, melius respondet D. Thomas, Apostolum servasse ordinem naturæ, quo grex solet præcedere suum pastorem, ut pastor sequens videre eum et regere ac dirigere possit : hinc in processionibus populus præcedit, clerus et Prælati sequuntur; locus ergo ultimus ibi honoratior est, cum inter sæculares in mensis et conciliis primus honoratior sit. Itaque hic Paulus oves præmittit pastori, id est populum prius salutat, quam clerum.

3. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri,] id est, quoties vestri recordor, ait Vatabl. quoties vos memoriæ meæ occuritis, gratias ago Deo. Aliter Maldon. in Notis manusc. τὸ enim *vestri* accipit active, non passive. Unde sic explicat, Gratias ago Deo, quod vos mei vincti memores sitis.

Nota. De more Apostolus orationes et epistolas actionesque suas inchoat à gratiarum actione, idque nos facere docet.

4 et 5. Semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens, super communicatione vestra in Evangelio Christi a prima die usque nunc] Nota. Τὸ *super communicatione vestra*, referri potest ad id quod proxime præcedit : *cum gaudio deprecationem faciens.* q. d. Communicatio vestra in Evangelio causa est gaudii mei, quodque cum gaudio deprecer Deum. Secundo et melius, referri potest ad *gratias ago*, inde enim pendet v. 4. et 5. imo Biblia Regia et Lovaniensia v. 4. parenthesi includunt, quasi v. 5. *super communicatione vestra*, etc., referendus sit ad v. 3. *gratias ago*, etc. q. d. Gratias ago Deo cum gaudio, eum deprecans, eo quod vobis dederit communicationem in Evangelio Christi.

Nota Secundo. *Communicatio* hæc Primo, est participatio Evangelii, id est fidei, et doctrinæ Evangelicæ. q. d. Gratias ago Deo, quia ab eo participes facti estis Evangelii, quando illi credidistis, in eoque perseveratis. Secundo et melius, *communicatio* hæc in Evangelio, id est, in prædicatione et propagatione Evangelii, est cooperatio et participatio laborum et passionum, quas Paulus et Apostoli pro hac Evangelii propagatione vel sustinebant, vel suscipiebant, in quibus communicabant et participabant Philippenses. q. d. Gratias ago Deo exultans in spiritu, quod communicetis meis laboribus, afflictionibus, vinculis pro Evangelio susceptis, quod mihi collaboretis, mihi compatiamini, me omni ope et opera adjuvetis, dum mittitis Epaphroditum vestrum Episcopum ad me, dum per eum mihi alimoniam et munera defertis, me in carcere vinctum solamini et animatis, itaque me meumque Evangelium omni studio promovetis, idque non uno alterove die, sed assidue et continuo, *à prima die* qua credidistis, *usque nunc.* Ita Chrysost. et Theophyl. Et hoc significat Græcum κοινωνία. Unde v. 7. vocat eos συγκοινωνούς, id est, socios, collegas, et quasi ex æquo participes sui gaudii, quod participiebat ex vinculis suis, et defensione ac confirmatione Evangelii.

Nota hic Tertio, fervorem primorum Christianorum Philippensium, quibus non satis erat credere, sed de aliorum salute, et Evangelii propagatione solliciti, Paulum et Apostolos omni ope et opibus in prædicatione adjuvabant. Hac de causa, primi Christiani facultates suas vendebant, et pretia deferebant ad pedes Apostolorum, Actor. 4. 35. Id etiamnum faciunt ferventes Catholici in Anglia, Hollandia, India. Hinc Secundo, per hoc participes fiebant et fiunt omnis laboris (ac consequenter omnis meriti) quem

suscipit Apostolus et prædicator, ac proinde est hic actus virtutis nobilissimus : idem enim objectum spectant cooperantes, idemque agunt, quod agit ipse Apostolus, adeoque ipsimet per Apostolum peregrinantur, evangelizant, convertunt animarum millia. Hinc Tertio, similem cum Apostolis mercedem recipient, quasi ipsimet fuissent Apostoli, et apostolatu perfuncti. Id docet Christus Matth. 10. 40. *Qui*, inquit, *recipit vos, me recipit; et qui me recipit, recipit eum qui me misit. Qui recipit Prophetam* (Evangelii doctorem et prædicatorem) *in nomine Prophetæ* (quia Propheta et prædicator est,) *mercedem Prophetæ*, id est prædicatoris, *accipiet :* quia scilicet sicut cooperatur Prophetæ, eumque juvat qua Propheta et prædicator est ; ita laboris ejus et meriti particeps est, ac consequenter dignum et justum est, ut particeps sit et præmii, quod Propheta et prædicator consequentur : particeps, inquam, non æquali gradu cum ipso Propheta, sed secundum participationem et mensuram suæ cooperationis, et charitatis, qua eum adjuvit : sic enim jure communi participes et receptatores furum, simili cum furibus pœna plectuntur. Eleganter id explicat S. Gregor. homil. 20. in evang. *Qui recipit*, ait, *Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet. In quibus verbis notandum est, quia non ait, Mercedem de Propheta, sed Mercedem Prophetæ*, id est Prophetæ præmia accipiet. Et inferius : *Nam cum pauci sint qui spiritualia dona percipiant, et multi qui rebus temporalibus abundant; per hoc se divites virtutibus pauperum inserunt, quod eisdem sanctis pauperibus de suis divitiis solatiantur.* Additque tales per ulmum promissos et significatos esse ab Isaia, cum ait, *Ponam in deserto*, in deserta hactenus Gentilium Ecclesia, *abietem, ulmum et buxum simul. Et quid per ulmum*, inquit, *nisi sæcularium mentes expressæ sunt? quæ dum terrenis adhuc curis inserviunt, nullum virtutum spiritualium fructum ferunt; sed et si proprium fructum ulmus non habet, portare tamen fructum cum vite solet : quia et sæculares viri intra sanctam Ecclesiam quamvis spiritualium virtutum dona non habeant, dum tamen sanctos viros donis spiritualibus plenos sua largitate sustentant, quid aliud quam vitem cum botris portant? etsi ergo fructum ulmus non habet, vitem tamen cum fructibus portans, hæc ipsa sua efficit, quæ bene sustentat aliena.*

6. CONFIDENS HOC IPSUM, QUIA (quod) QUI COEPIT IN VOBIS OPUS BONUM (scilicet Deus) PERFICIET USQUE IN DIEM CHRISTI JESU.] Nota. Pro *confidens*, græce est πεποιθὼς, quod Novantes vertunt, *credens*, certissime scilicet vos perseveraturos in bono opere ; quasi velit Paulus omnes fideles securos et certos reddere de sua perseverantia. Sed perperam hoc dicitur ; nam constat donum perseverantiæ actualis non omnes fideles habere : multi enim à pia vita, imo et à fide deficiunt, fiuntque impii, hæretici, imo athei. Melius ergo vertit Vatabl. et Beza πεποιθὼς, id est, *persuasum habens :* sed optime Chrysost. Theophyl. Ambros. Syrus et alii vertunt, *confidens.* Vide dicta Rom. 8. v. 38. q. d. Confido quod, sicut cœpistis bonum opus adjuvandi et promovendi prædicationem Evangelii, ita in eodem per Dei gratiam perseverabitis in finem, usque ad mortem et diem judicii; ac proinde confido, quod Deus, qui hoc opus bonum in vobis cœpit, ipse etiam perficiet.

Unde Nota Secundo, cum Chrysost. et Theophyl. Plane potuisset dicere Apostolus : Confido quod cœptum bonum opus perficietis ; sic enim dixit v. 5. *Super communicatione vestra in Evangelio Christi;* et v. 7. eos in vinculis suis, et defensione et confirmatione Evangelii socios suos vocat, et v. 9. *Hoc oro, ut charitas vestra magis ac magis abundet, ut probetis potiora, ut sitis sinceri, et sine offensa, etc.* Sic ergo et eorum arbitrium ac virtutem exstimulans hic dicere potuisset, Confido quod bonum quod cœpistis prosequemini et perficietis; sed ut eos doceat modestiam et humilitatem, maluit dicere, *Confido* quod Deus illud perficiet : quia cum ad perseverantiam utrumque requiratur, scilicet et gratia Dei, et cooperatio ac constantia liberi arbitrii, primas in ea tenet gratia Dei. Unde uti alibi, ita et gratiæ Dei eam tribuit Paulus. Hinc sicut v. præced. gratias egit Deo, quod opus hoc bonum cœpisset per gratiam suam in Philippensibus, ita hoc v. confidit Deum suum hoc opus in eis perfecturum ; intellige, nisi ipsi Philippenses gratiæ Dei desint, nolintque eam sequi, et ipsi cooperari. Est ergo metalepsis, *confido quia Deus perficiet*, id est, confido quod vos per Dei gratiam perficietis opus bonum quod cœpistis : ex Deo enim Deique gratia, gratiæ operationem et effectum intelligendum relinquit.

Nota Tertio. Cum duplex sit perseverantiæ donum, unum quasi potentiale, quo in accepta gratia et justitia perseverare quis possit : alterum actuale, quo actu perseveret; prius omnibus justis datur, ut docet Concil. Trident. sess. 6. Deus enim omnibus justis ea dat auxilia gratiæ, eas mentis et voluntatis excitationes, impulsus et corroborationes, quæ necessariæ sunt ad vitanda peccata omnia mortalia, et ad perseverandum in gratia et bona vita, ut si iis recte utantur justi, sicuti debent, perseveraturi sint et salvandi. Posterius donum perseverantiæ, quod magnum, imo maximum est, non datur omnibus justis, sed iis solum, qui actu perseverant, complectiturque omnem illam gratiarum seriem, qua fit ut homo actu in gratia perseveret, itaque moriatur et salvetur. De quo tria hic docet Apostolus, et ex eo Concil. Trident. sess. 6. c. 13. Primo, esse donum Dei, non autem esse ex nobis ; Secundo, neminem esse certum se illud habere, aut habiturum ; Tertio, quemque debere illud à Deo sperare, ita tamen ut timeat ne ex parte sua Deo, et Dei gratiæ desit, itaque hoc donum amittat. *Similiter*, inquit Concil. *de perseverantiæ munere, de quo scriptum est, Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit : quod quidem aliunde haberi non potest, nisi ab eo qui potens est eum qui stat statuere, ut perseveranter stet, et eum qui cadit restituere : nemo sibi aliquid certi absoluta certitudine polliceatur, tametsi in Dei auxilio firmissimam spem collocare et reponere omnes debent : Deus enim, nisi ipsi illius gratiæ defuerint, sicut cœpit opus bonum, ita perficiet operans velle et perficere. Verumtamen qui se existimant stare, videant ne cadant, et cum timore ac tremore salutem suam operentur in laboribus et vigiliis, in eleemosynis et orationibus.*

Hinc quarto, S. August. lib. de Bono perseverantiæ docet hoc donum et gratiam perseverantiæ distinctam esse à gratia justificante, et per solam gratiam justificantem non posse hominem in justitia accepta perseverare, ut tentationes

omnesque difficultates vincat et superet: sed insuper egere crebris gratiæ impulsibus et excitationibus, quibus assidue à Deo in sua infirmitate et torpore excitetur, roboretur, protegatur, ut in via virtutis cœpta constanter et fortiter pergat: quæ variæ et multiplices gratiæ sunt, et dicuntur donum perseverantiæ: nec enim hoc donum unus est actus vel habitus, sed multi. Secundo, has gratias plures et majores dari humilibus, orantibus, sollicitis ut bene vivant et perseverent, docet Trident. supra. Et hoc videtur hic velle Chrysost. cum ait nos nostro desiderio et conatu attrahere et allicere ad nos gratiam Dei; loquitur enim non de prima gratia: hæc enim non datur nec allicitur aliquo desiderio aut conatu nostro, cum omnem naturæ conatum præveniat, sitque prima et mera gratia; sed loquitur de eadem gratia de qua Apostolus, scilicet de gratia perseverantiæ: hanc enim qui justus est, suo conatu et collaboratione allicit et attrahit, majorem scilicet in dies et majorem. Sic Apostoli, et alii illustres Sancti, qui dicuntur à nonnullis confirmati in gratia, non acceperunt aliquem habitum gratiæ, qui eos confirmaret in gratia; sed quotidie strenue laborantes et orantes accipiebant tam vehementes illuminationes et excitationes, ut difficile esset eis non perseverare, et peccare, saltem mortaliter.

Denique sapiens et pium consilium ad hoc donum assequendum est, ut assidue pro eo oremus, nimirum ut Deus non tantum det gratiam copiosam, qua perseverare possimus, sed qua prævidet nos actu perseveraturos, utque tamquam pastor bonus nos quasi oves suas iis viis, mediis, auxiliis regat, dirigat, ducat, quibus præscit nos recta progressuros in gratia, ut nullum peccati gravioris lapsum incurramus, sed rectis itineribus pergamus ad cœlestem gloriam et beatitudinem.

Opus bonum] non tam aliquod speciale, quam in genere *opus bonum*, id est, vitam Evangelicam, sive Christianam, ut assiduo opere et studio illam prosequamur et propagemus; hoc enim opus est communicatio in Evangelio Christi, supple tam in nobis quam in aliis promovendo et propagando, ut dixi v. præced.

Usque in diem Christi.] Id est, usque ad diem judicii tum particularis, tum potius universalis: tunc enim proprie erit publica, solemnis et gloriosa dies Christi judicis. Ubi Adverte. Solet Paulus hic, 1. Thessal. 4. 15. et alibi, ita loqui de die judicii extremi, ac si instaret et vicinus esset, non posteris Philippensium postea nascituris, ut vult Chrysost. sed ipsismet ad quos scribit hic Paulus, ut nimirum singuli, tam ipsi, quam nos illum assidue ante oculos habeamus, et ad illum vitam hanc nostram brevem et momentaneam dirigamus: ille enim dies erit initium æternitatis, cum qua omnis hæc vita nostra comparata, videtur tantum esse punctum vel instans temporis. *Mille anni*, inquit Psaltes, *ante oculos tuos tanquam dies hesterna quæ præteriit.* Momentum ergo hic agimus et vivimus (utinam bene et sapienter) unde pendet æternitas nostra: post hoc momentum inibimus æternitatem; quid ni ergo vicina instet et immineat, quæ post hoc momentum instat et imminet?

7. Sicut est mihi justum sentire (id est confidere, uti præcessit) pro, id est de, omnibus vobis, eo quod habeam vos in corde, et in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii.] Nota. Habere aliquem in corde, est habere eum in mente, in amore et affectu, et consequenter in memoria, id est, amare eum, et ejus sæpe recordari: quæ enim amamus, ea semper recurrunt animo, et memoriæ obversantur. Hinc per metalepsin, ut notat Chrysost. cum suis, hoc loco *habere in corde* significat habere in memoria, et esse memorem. q. d. Ego Paulus vestri, ô Philippenses, assiduam habeo memoriam, ac sæpe recordor vos esse gaudii mei socios, tam in vinculis meis, quam in defensione et confirmatione Evangelii: nam illa verba, *Et in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii*, non tam pertinent ad id quod præcessit, *Eo quod habeam vos in corde;* quam ad id quod sequitur, *Socios gaudii mei omnes vos esse*, ut magis patebit ex sequentibus.

Nota Secundo. Pro *defensione*, græce est ἀπολογίᾳ *apologia*, qua scilicet reus se in judicio contra accusatores defendit, et à crimine objecto purgat: Significat ergo Paulus suas apologias, quibus reus, et publice coram Nerone, et privatim in carcere coram Romanis et Judæis, vel sponte eum invisentibus, vel ad se vocatis Actor. 28. v. 17. causam suam egit, seque et Christi Evangelium defendit, stabilivit et confirmavit.

Nota Tertio. *Confirmationem Evangelii* intelligit illam, qua in carcere vel viva voce, vel per litteras Christianos in fide Evangelii confirmabat: zelus enim Apostoli non patiebatur eum in carcere esse otiosum, sed vel docere, vel scribere, vel orare, vel modos et praxes Evangelii propagandi excogitare cogebat: ac sicut ignis arctatus magis exardescit, ita Paulus hic ligatus et constrictus magis ad evangelizandum exarsit. Secundo, et melius, per *confirmationem Evangelii* intelligit illam, qua per suas jam dictas apologias Paulus Evangelium defendebat et confirmabat: hæc enim confirmatio facta est per defensionem, illique jungi debet, uti jungunt Syrus, Ambros. et Græca, quæ non suos habent articulos, sed unum eumdemque articulum utique tribuunt, dicendo, καὶ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ καὶ βεβαιώσει. Adde, τὸ *Evangelii*, tam ad *defensione* (hæc enim non habet alium genitivum, vel pronomen) quam ad *confirmatione* pertinere: eamdem ergo defensionem et confirmationem Evangelii intelligit.

Socios gaudii mei omnes vos esse.] Noster Interpres legit χαρᾶς, id est, *gaudii*, et ita legit Ambros. jam Græca habent χάριτος, id est *gratiæ*, et ita legit Syrus et Chrysos. cum suis: sed eodem redit sensus; quia *gratiam* hic vocat beneficium illud, quo ei datum erat pati et vinciri pro Christo, sive ipsa vincula eadem vocat *gaudium* suum. Vide dicta Ephes. 3. 1. Aliter Vatablus, q. d. Vos estis socii gratiæ meæ, quia mecum à Deo electi estis ad vitam æternam, in eaque mihi futuri estis socii; hæc enim est maxima gratia, et causa gaudii, sed prior sensus huic loco est convenientior, ut patet ex præcedentibus et sequentibus.

Nota Secundo. Pro *socios*, græce est συγκοινωνούς, id est consortes, et ex æquo participes, de quo dixi vers. 5.

Nota Tertio. Pro *esse*, græce est participium ὄντας, id est existentes, quod aliqui putant per hebraismum redundare, unde eo ablato planus est sensus: Confido quod Deus in vobis opus

cœptum perficiet, *eo quod habeam, etc. socios gaudii mei omnes vos.* Secundo, Ambros. τὸ ὄντας accipit ut causale, quasi det causam suæ confidentiæ, scilicet quoniam (ut legit Ambros.) omnes gaudii mei participes estis. Tertio planissime, ut fatetur Beza, noster Interpres vertit *ὄντας esse*, ut per græcismum participium ponatur pro infinitivo. q. d. Confido quod Deus in vobis opus cœptum perficiet, eo quod habeam in corde, id est memoria, vos fuisse et esse socios et participes gratiæ et gaudii mei, quod sentio in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii : quia nimirum memor sum quod in iis quasi socii mihi compassi estis, me omni ope et sumptu adjuvistis, adeoque in vinculis et tribulationibus meis pro fide susceptis mecum gavisi, imo me solati estis et recreastis : confido enim quod Deus hunc fervorem vestrum et actus tam heroicos fidei et charitatis vestræ remunerabitur ampliori gratia, ut scilicet in iis perseveretis, imo crescatis, et perficiamini.

8. Testis enim mihi est Deus.] Deum in testem invocat, juratque Apostolus, non ergo juramentum Judæis quasi imperfectis permissum, Christianis vero illicitum est, ut volunt Anabaptistæ

Quomodo cupiam omnes vos, supple, esse, ait Anselm. in visceribus, id est in intimo corde et amore, Jesu Christi,] ut intime vos jungam Christo, et quasi in viscera ejus trajiciam, utque Christus vos quasi viscera sua diligat. Secundo, Vatabl. q. d. Testis est mihi Deus, quantum cupiam Christum suam misericordiam (hujus enim symbola sunt viscera) effundere in vos. Tertio et melius, Syrus et Chrysost. *quomodo cupiam*, id est amem, *vos in visceribus*, id est propter amorem visceralem et intimum Christi, quem totis visceribus amo : vel *in visceribus*, id est, ex amore intimo et viscerali, quem Christus quasi ex suis visceribus mihi afflavit. Ita Theophyl. Quarto et optime, *quomodo*, id est quam propense, quam valde et ardenter, *cupiam* græce ἐπιποθῶ (quod respondet Hebr. כמה *cama*) id est amem vos, quanto vos amore complectar. Ita Syrus, *in visceribus Christi*, id est, ea dilectione et affectu, quo Christus in visceribus, id est intime et tenerrime, vos omnesque Christianos amat; *in* ergo, id est, instar (bet pro caph similitudinis) viscerum, hoc est, amoris visceralis Christi : vel *in*, id est, ex visceribus Christi, quasi videlicet ego in Christi misericordiæ et dilectionis visceribus constitutus, et in ea quasi transformatus, vos ex iisdem diligerem, nimirum tam tenero, cordiali, ardenti et viscerali amore, quali Christus suos omnes diligit. Solent enim Hebræi רחמים *rachamim*, hoc est *viscera*, vocare intimos, tenerrimos, ac quasi maternos affectus amoris. Et sic induimus, ac quasi transformamur in viscera Christi, cum ejus misericordiam, compassionem et amorem induimus, in eumque transformamur.

9. Et hoc oro ut charitas vestra magis ac magis abundet.] q. d. Laudo Charitatem vestram, quam hactenus ostendistis, tam in promovendo Evangelio, quam in vinculis meis, oroque Deum, ut illam foveat, imo adaugeat.

Abundet in, id est cum, omni scientia] rerum scilicet fidei et salutis, ac præsertim justificationis, ut sciatis veram justitiam non à Philosophis, non à Simone Mago, sed à Christo, Christique fide et doctrina, petendam esse. q. d. Oro ut abundetis tam in charitate quam in scientia, id est, fide et doctrina Christiana.

10. Ut probetis potiora,] ut scilicet discernatis an potior, melior et verior fides sit Simonis Magi, aliorumque Judaizantium et hæreticorum, an mea ; an præstet eum ejusque sectam juvare et promovere, an me meumque Evangelium : nimirum ut hac discretione meum verum Evangelium à falsitate et imposturis Judaizantium et hæreticorum secernatis, complectamini, foveatis et promoveatis vestra charitate.

Ut sitis sinceri, ne misceatis, adulterisque veram fidem hæresi et judaismo. q. d. Videte, ne charitas vestra sit indiscreta, ut Simonianos aliosque falsos doctores specie pietatis se insinuantes foveatis ; quia hæc vera non esset, sed adulterina charitas : sed ut tam in fide quam in charitate, et charitatis officiis sinceri sitis, et sine offensa, tum activa, ut scilicet nullum offendatis et scandalizetis ; tum passiva, ut videlicet nusquam conscientiæ pedem impingatis, offendatis, ac in aliquod peccatum incidatis : sed inoffensi, ut legit Ambros. id est inoffenso pede, pergatis in via et vita Christiana, in diem Christi,] hoc est, usque ad diem judicii. Ita Chrysost. Utrumque significat Græcum ἀπρόσκοποι, nimirum tam inoffensos, quam inoffendentes.

11. Repleti fructu (græce καρπῶν, id est *fructibus*) justitiæ per Jesum Christum in gloriam et laudem Dei.] *Fructus justitiæ* vocat opera justitiæ. vel generalis, quæ complectitur omnem virtutem. q. d. Oro ut repleamini bonis operibus cujusvis virtutis, vel justitiæ particularis, id est, eleemosynæ et misericordiæ : hæc enim sæpe dicitur *justitia* in Scripturis, ut dixi 2. Cor. 9. 9. alludit siquidem ad eleemosynas sibi à Philippensibus missas. q. d. Oro ut similibus misericordiæ actibus cumulemini. Ita Chrysost. et Theophyl. Secundo, Anselm. per *fructum justitiæ* intelligit mercedem quam in cœlo pro justis operibus erant recepturi. Sed planior est prior sensus, ut per fructum, non mercedem, sed opera justitiæ accipiamus.

Nota Τὸ *per Jesum Christum*, pro quo græce est τῶν (scilicet καρπῶν, *fructuum*) διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. q. d. Quos fructus facimus et habemus per Christum. ejusque merita et gratiam, idque *in laudem et gloriam Dei*, ut scilicet inde non nos Apostoli, qui hos fructus externa tantum voce suademus et proponimus, sed Deus internus et vitalis fructuum dator et auctor laudetur et glorificetur.

Moraliter, nota Theophyl. fideles, qui veros virtutum fructus faciunt ad Dei gloriam, eos facere per Christum ; alios vero qui se et sua quærunt, umbraticos tantum virtutum fructus facere, non per Christum, sed per vanam gloriam.

12. Scire volo vos fratres, quia quæ circa me sunt, magis ad profectum venerunt Evangelii.] Timebat Paulus, inquit Chrysost. ne Philippenses et alii Christiani audientes Paulum Romæ vinctum, turbarentur, putarentque magnam infamiæ notam illi et Evangelio inurendam esse, remque Christianam et Evangelii cursum per hoc remoram passura et impedienda esse. Hinc Apostolus contrarium hic accidisse narrat, scilicet per sua vincula non impeditum, sed potius promotum esse Evangelium.

13. Ita, inquit, ut vincula mea manifesta fierent in Christo,] id est per Christum et Christi providentiam, ait Theophyl. Secundo et potius, idem cum Anselmo. q. d. Ut manifestum fieret quod propter Christum vinctus sim, non propter debita, aut scelera, sicque per vincula mea Christi nomen ubique clarescit.

In omni prætorio.] Græce ἐν ὅλῳ, id est *in toto prætorio*, puta in tota aula Neronis. q. d. Tota aula per mea vincula inaudivit aliquid de fide et Evangelio Christi. Nota. Nomen universale sumitur subinde pro collectivo, seu toto quanto, puta *omne* pro *toto* : utrumque enim significat Hebræum כל *col*. Ita Chrysost.

Et in ceteris omnibus non prætoriis (unum enim hic tantum nominat prætorium, ut patet ex Græco) sed locis, plateis et vicis urbis Romæ. Chrysost. Theophyl. et alii τὸ *ceteris* ad personas referunt. Unde in Græco non est præpositio *in*. q. d. Non tantum prætorianis, sed et ceteris civibus Romanis manifesta sunt facta vincula mea, quod scilicet iis vinctus sim propter Christi fidem.

14. Et plures e fratribus in Domino confidentes vinculis meis, abundantius auderent sine timore verbum Dei loqui.] q. d. Plures fratres, id est Christiani, Romæ videntes meam constantiam, libertatem fructum et gloriam vinculorum meorum, accensi sunt ad æmulationem, ut pari modo intrepide evangelizarent verbum Dei.

Nota Primo, τὸ *in Domino* à Chrysost. et Theophyl. referri ad sequens *confidentes*. q. d. Animos et audaciam sumentes ex spe et confidentia in Domino : quia enim magnum aliquid videtur de se dicere, Ego ipsos animavi, confidentesque reddidi; propterea præoccupat dicens, *In Domino*. q. d. Non ego, sed Dominus tam me in vinculis, quam ipsos per vincula mea animavit, et impavidos verbi præcones effecit. Verum planius τὸ *in Domino* referas ad *fratribus* : fratribus enim secundum cognationem carnalem opponit *fratres in Domino*, puta Christo, id est, fratres in fide et religione Christi, in christianismo. Vide can. 37.

Nota Secundo, *confidentes*, græce πεποιθότες, id est, fiduciam, audaciam, animos sumentes. Vatabl. vertit, *freti vinculis meis*.

Nota Tertio. Pro *sine timore* græce est ἀφόβως, id est impavide, intrepide verbum Dei loqui, etc.

15. Quidam quidem et propter invidiam, et contentionem : quidam autem et propter bonam voluntatem Christum prædicant.] Nota. Virtuti comes est invidia; et sicut cantharides (vermiculi) rosis, ita invidia virtuti innascitur, adeoque signum est heroicæ virtutis, et heroicorum gestorum, cum quis sentit contra se æmulos concitari. Ita Paulus cum totam Græciam et Asiam suo Evangelio imbuisset, ideoque vinctus esset, celebre sibi nomen, famam et gloriam peperit : unde plures sibi concitavit æmulos, qui gloriæ ipsius invidentes, seque ac suam prædicationem à Paulo obscurari dolentes, illum deprimere, sese extollere, celebresque, famosos et gloriosos Evangelii præcones se facere laborabant. Hi ergo non Dei, sed suam gloriam quærentes, evangelizabant per invidiam et contentionem, id est, impellente eos studio contentionis, qua cum Paulo de fama et gloria contendere, cumque superare et supplantare satagebant. Alii vero sinceri præcones prædicabant Christum *propter bonam voluntatem*, græce δι' εὐδοκίαν, id est, *propter benevolentiam*, rectam et sinceram voluntatem, ut scilicet non suam, sed Christi gloriam propagarent, illique multas animas lucrifacerent et salvarent. Unde hanc bonam voluntatem generalem in particulari per speciem, puta charitatem, explicans subdit :

16. Quidam ex charitate, scientes quoniam in defensionem Evangelii positus sum.] Hi sunt qui Christum prædicant bona et recta voluntate, nimirum qui prædicant ex charitate, tum in Deum et Christum, tum in me, quia scilicet me amant qui sum Christi præco, hos non invidia, non hypocrisis, sed charitas impellit ad evangelizandum; charitas, inquam, non tantum Christi, sed et mei : de hac enim subdit : *Scientes quoniam in defensionem Evangelii positus sum.* S. Chrysostomus cum suis accipit defensionem faciendam à Paulo in die judicii, qua Christo judici evangelicæ prædicationis, et conversionis Gentium sibi creditæ et commissæ rationem reddere debebit. q. d. Sciunt hi sinceri præcones mihi rationem Christo judici esse reddendam hujus prædicationis mihi demandatæ; ut ego tunc facile me possim defendere, et ostendere me explesse sive per me, sive per alios prædicationem Evangelii; hac de causa ipsi me juvant in prædicando et propagando Evangelio. Verum simplicius cum Anselmo et aliis accipiemus *defensionem*, vel ut græce est, ἀπολογίαν, quam Paulus coram Nerone, Romanis et Judæis jamjam facturus erat, ut se suamque causam defenderet. Unde ait, *in defensionem Evangelii positus sum :* nam in die judicii non faciet defensionem Evangelii, sed sui ipsius. q. d. Alii prædicant ex charitate, qua amant me tanquam designatum et constitutum à Deo defensorem et propugnatorem Evangelii; juvant ergo me in prædicando, ut Evangelii causam juvent et promoveant. Unde quia mihi in vinculis palam prædicare non licet, hinc ipsi publice pro me ardentius evangelizant, itaque causam meam pro qua vinctus sum, et defensionem quam facturus sum coram Nerone, adjuvant, omnibusque conantur persuadere causam meam, scilicet Evangelium, justam esse et sanctam.

17. Quidam autem ex contentione Christum annunciant non sincere, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis.] Græca hæc transponunt, sed eodem sensu. Pro *non sincere* græce est οὐχ' ἁγνῶς, id est, *non pure*, et, ut S. August. lib. 2. contra Petilian. *non caste;* Ambros. vertit, *non simpliciter :* unde videtur legisse οὐχ' ἁπλῶς. q. d. Non pura et sincera intentione prædicant Christum, sed ficte, fraudulenter, contentiose et perniciose; nimirum ut sua prædicatione, et Evangelii ac christianismi propagatione magis concitent Neronem contra me, quasi omnis hujus prædicationis auctorem, ut Nero in vinculis magis me præmat, affligat, imo interimat; ut nimirum me interempto ipsi soli evangelizent, omnes post se discipulos abducant, itaque ipsi quasi summi doctores et Apostoli glorientur ac triumphent. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. et alii. *Pressuram* ergo intelligit à Nerone inferendam; et Secundo, mœrorem animi, quem inurere Pauli animo volebant invidiosa sua et contentiosa prædicatione. Unde hunc à se mœrorem amolitur v. seq. Exclamat hic Chrysost. *O crudelitatem! ô diabolicam*

energiam! vinctum videbant, et tamen adhuc invidebant, auctas volebant ejus calamitates, majorique regis iræ obnoxium facere. Vere dixisset Paulus quod Socrates: Non Nero, non Romani, sed sola, quæ tot viros præstantissimos, me quoque occidit invidia.

18. QUID ENIM? τί γάρ, id est, enim vero quid? quid igitur? q. d. ipsi putant me premere, affligere et pungere, ergone vere me premunt, affligunt et pungunt? Resp. minime: nam DUM OMNI (quovis) MODO, SIVE PER OCCASIONEM, SIVE PER VERITATEM, CHRISTUS ANNUNTIETUR; ET IN HOC GAUDEO, SED ET GAUDEO.] Græcum προφάσει, non tantum occasionem, sed et prætextum significat; opponitur enim veritati, id est sinceritati. Unde Tertull. l. 5. contra Marcionem vèrtit, *causationem.* q. d. Ili contentiosi et invidi prædicant Christum, sed in speciem tantum; quia non quærunt Christi gloriam, sed suam; nec animarum, sed pecuniarum lucra: huic tamen suæ ambitioni, invidiæ et avaritiæ prætexunt prædicationem Christi, causantes se propter Christum laborare, hoc autem re ipsa est per occasionem Christum prædicare, ut vertit Noster.

Nota. Apostolus factum eorum et prædicationem, utpote fraudulentam et hypocriticam, non laudat, nec de ea gaudet in se (sic enim de peccato et hypocrisi gauderet) sed de ejus effectu, scilicet quod per eam qualem qualem Christus annuntietur et glorificetur: sic fornicator dum pœnitet, dolet de fornicatione sua, sed gaudet de effectu, puta prole insigni inde prognata. Secundo, contemnit Apostolus eorum odium et invidiam in se, quia unius Christi gloriam quærit, de qua gaudet, quocumque tandem modo illa eveniat: quod efficax est remedium ad aliorum superanda odia et invidiam. *Magnum*, inquit Chrysost., *ac philosophicum animum nihil earum rerum, quæ in hac vita tristes accidunt, molestare potest, non inimici accusationes, non detractiones, non pericula, non insidiæ; nequit enim, quasi in quoddam excelsum montis receptus cacumen à quoquam eorum, quibus ab imo subjectæ telluris impetitur, prehendi. Talis erat mens Pauli. Quovis montium cacumine sublimiorem spiritualis philosophiæ locum tenebat, ejus utique quæ vera demum philosophia est. Quæ extrinsecus accidunt, verba duntaxat sunt et puerorum ludus. Habebat tum beatus ille et regem hostiliter sibi adversantem, et propterea alios quoque inimicos, à quibus præcipue, et amaris calumniis affligebatur. Et quid dicit? Non solum, ait, nullo hinc dolore afficior, neque ab officio decedo, sed et gaudeo et gaudebo. Non ad tempus, inquit, sed semper horum gratia gaudebo: novi enim quod hoc mihi cedet ad salutem, futuram scilicet, adde, quod ista inimicitia et quæ adversum me est æmulatio, prædicationem Evangelii juvet etiam et promoveat.*

Quæres quales fuerint hi prædicatores hypocritæ, Catholicine an hæretici? Hæreticos fuisse censent Chrysost. et Theophyl. supra, puta Simonianos, quos describit iisdem pene notis et verbis S. Ignatius epist. ad Trallianos. *Fugite*, ait, *Simonis hæresim habentes Menandrum, Basilidem, et eorum sectatores Nicolaitas, Theodotum, Cleobolum: sunt enim vaniloqui, seductores, non Christiani, sed Christempori, Christilucriones, quique ex Christi nomine quæstum faciunt, fraude circumvenientes illius nomen, et adulterantes verbum Evangelii.* Et epistola ad eosdem Philippenses pene tota agit contra eosdem, eo quod docerent Christum non vere et re ipsa, sed tantum opinione et specie tenus natum et crucifixum: quos etiam redarguit Paulus inferius c. 3. Verum de tali specie et simulatione Christi non loquitur hic Apostolus, sed de ipsorummet prædicatorem simulatione et prætextu: hunc enim vocat πρόφασιν, ut dixi Secundo, quod Apostolus non intelligat Simonianos, aliosque hæreticos, ex eo convincitur, quod dicat se gaudere, quod per eos annuntietur Christus: non gaudebat autem de prædicatione Simonis. Simon enim hæreses docebat et prædicabat de Christo, adeoque Christum verum mediatorem et Dei filium è medio tollebat. Unde de ejus prædicatione maxime dolebat Paulus. Sic nunquam licet gaudere de prædicatione et propagatione hæresis etiam inter Paganos: licet enim Christum annuntient, simul tamen de eo, vel de ejus Ecclesia et Sacramentis multas hæreses annuntiant, quæ perniciosiores sunt ipso paganismo: ita ut longe præstet nihil veritatis et doctrinæ ab eis accipere, quam eam tantis erroribus et hæresibus inquinatam haurire. Dico ergo cum Anselmo, probabilius est hos contentiosos prædicatores fuisse Christianos, oriundos ex Judæis, ut videtur, sed ambitiosos, mercenarios et improbos, utpote qui Pauli æmuli ex Evangelio non aliud quam suam gloriam et lucrum quærebant. Tales fuerunt et illi, contra quos agit Paulus 2. Cor. 11. En quid etiam inter Christianos faciat cæca ambitio et invidia: prorumpit ad pressuras Pauli etiam vincti, eique insidias et mortem machinatur per suum ipsius Evangelium, ipsoque facto dicit: Pereat Paulus, pereat prædicatio, pereat fides, pereat respublica, pereat Ecclesia, ac simul cum ea pereamus et nos ipsi, dummodo ad breve tempus, ad momentum simus in honore et gloria. Vere S. Chrysost. hom. 41. in Matth. *Invidia*, inquit, *pestiferum malum, hominem, in diaboli conditionem, atque in dæmonem immanissimum convertit: invidia prima hominis* (Abel) *cædes apparuit; invidia fraterna charitas contempta est; invidia sanguine hominis terra primo maculata; invidia denique factum est, ut hiatu suo, terra Dathan, Core et Abiron, universumque illorum populum vivos absorpserit.*

Nota hic invidiæ conditionem. Nam invidia similis est ophthalmiæ, quæ rebus valde splendidi et lucentibus offenditur et læditur: sic enim invidia aliorum bonis, virtute et gloria acerbatur et tabescit. Unde Aristoteles rogatus quid esset invidia! respondit: Est antagonista fortunatorum. Ex adverso Actius, vir nobilis et sapiens, cum coram Frederico rege dissererent Physici; quid præcipue conferret oculorum perspicuitati? aliisque fœniculi esum, alii vitri usum, alii aliud afferrent: At ego, inquit, invidiam aio: hæc enim est quæ facit, ut quis alienis in rebus cernat acutum, refert Pontanus. Plura de invidia dixi Gen. 37. 4.

19. SCIO ENIM QUIA HOC (eorum odium et invidia, qua mihi mœrorem, et Neronis iram conciliare student) MIHI PROVENIET AD SALUTEM,] vel præsentem, ait Chrysost. ut à morte et Neronis ira liberer, vel potius spiritalem et æternam: hanc enim Apostolum spectare, non autem præsentem et corporalem, patet ex seqq. cum ait:

Magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem. Vitam ergo hanc, uti et mortem contemnebat Apostolus, tantumque spectabat spiritalem et futuram, ut in ea Christus magnificaretur. q. d. Ipsi satagunt me affligere et mœrore conficere : sed ego gaudeo ; scio enim, et in Dei bonitate ac providentia confisus, certo mihi persuadeo omnes eorum machinationes mihi cessuras in bonum, scilicet in majus patientiæ meritum, decus et aliorum exemplum, ac consequenter in salutem tum meam, tum aliorum multorum : ad hanc enim omnia hæc convertet Deus, qui diligentibus, et sperantibus in se omnia cooperantur in bonum, idque fiet.

20. Per vestram orationem et subministrationem (Syrus, *donationem*) Spiritus Jesu Christi, si videlicet vos oretis (quod tacite peto) pro me, et vestra oratione mihi impetretis Spiritum Christi, ut scilicet is mihi à Deo copiosus donetur et subministretur secundum expectationem et spem meam.] q. d. Quem Spiritum subministrari mihi magna spe et desiderio, quasi exerto in cœlum capite et ore, anhelus à Deo expecto : hoc enim est Græcum ἀποκαραδοκια, ut dixi Rom. 8. 19.

Quia in nullo confundar.] Aliqui referunt hoc ad immediate præcedentia. q. d. Spero quod in nullo confundar : sed melius referas ad superiora, *Scio quia hoc mihi proveniet ad salutem.* q. d. Scio hæc odia mihi cessura ad salutem et gloriam, quia quidquid ex iis de me eveniat, non confundar, non pudefiam : quia nullius veræ culpæ, aut peccati mihi conscius sum.

Sed in omni fiducia, sicut semper, (ita) et nunc magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam sive per mortem.] Pro *fiducia*, græce est παῤῥησια, id est libertate, constantia. q. d. Quidquid de me fiat, sive occidat, sive vivam, solita mea utar libertate et constantia ut per illam magnificetur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem : si enim occidar, et constanter moriar pro Christo, magnificabo Christum meum martyrio : sin vivam, constanter Christum prædicabo, itaque eumdem magnificabo. Nota. Pro magnificabo dicit Apostolus passive *magnificabitur*, ob modestiam, ne sibi suisque viribus hanc magnificationem ascribere videatur.

21. Mihi enim vivere Christus est, et mori lucrum.] *Vivere*, id est, vita mea est Christus, vita, inquam, id est, vitæ meæ causa Christus est, eaque triplex. Primo, est causa efficiens vitæ meæ spiritalis, eamque conservans. Secundo, est ejusdem vitæ causa objectiva et exemplaris. Ita Anselm. Tertio, et magis apposite ad mentem Apostoli hic, Christus est vitæ meæ causa finalis ; quia Christi amor et honor me movet ad omnia opera, labores et passiones fortiter suscipiendas; illud enim in homine radicaliter est vita quod est principium motus et actionum vitalium in eo. *Christus*, inquit Theophylactus, *mihi spiritus et lumen et vita est, tum naturalis, tum supernaturalis, tum beata.* Egregie vero Chrysost. *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum.* q. d. *Etiam moriendo non moriar, eo quod vitam habeo in meipso. Tum vero demum me occiderint, si per metum et terrorem animo meo fidem potuerint excutere; donec vero Christus in me fuerit, etiamsi mors ingruerit, vivam. Et in hac quoque vita non meum est illud vivere, sed Christi. Si vero neque in hac vita, quid in futura? Quod vero nunc in carne, inquit, vivo, in fide vivo. Illud et alibi dicit : Vivo autem, jam non ego, vivit vero in me Christus. Talem oportet esse Christianum.* Et inferius : *Nihil molestiæ inferent, qui me occident, eo quod ad vitam meam me dimittent et promovebunt ; et ab ista non admodum commoda liberabunt. Quid igitur? Paule ; num hic existens Christi non es ? et hic plane illius sum : quod si vero contingat in carne vivere, id mihi fructus est operis, et quid eligam ignoro, ne quis dicat, Quod si mors tibi vita est, qua te ratione Christus hic reliquit? fructus est operis, inquit.*

Et mori lucrum.] Primo simpliciter, q. d. Mors est lucrum beatitudinis; mortem ergo non timeo, quia si occidar et moriar, lucrabor vitam æternam, et in cœlum evolabo, præsensque sistar ac fruar Christo. Ita Chrysost. Anselm. Ambros. D. Thomas, Theophyl. Œcum. sic fere et Vatabl. Causa, inquit, optandi vitam longiorem est, ut pluribus Christum annuntiem; vita autem æterna, quam lucrum existimo, incitat me ad mortem optandam. Et Erasmus : Si vivo, Christi causa vivo ; si moriar, meo commodo et lucro morior : quasi sibi, si suum commodum spectet, utilius sit mori : sin Christi commodum spectet, utilius sit vivere. Unde et S. Ambrosius lib. de Bono mortis c. 2. *Apostolus*, ait, *prius ad vitæ necessitatem refert, posterius ad mortis utilitatem, vivere servo Dei Christus est, mori lucrum : quasi servus enim non refugit vitæ obsequium, et quasi sapiens lucrum mortis amplectitur.* q. d. Apostolus : Ego ut servus Christi, non refugio laboriosa vitæ obsequia ; et, ut sapiens, lucrum mortis amplector.

Verum hoc sensu vox *enim* dat causam non proxime præcedentium, sed illius quod dixit v. 19. *Scio quia hoc mihi proveniet ad salutem ;* quia scilicet, si hæc invidorum odia mihi mortem per Neronem concilient, mortem hanc æstimabo lucrum salutis et beatitatis æternæ. Jam autem videtur potius vox *enim* dare causam proxime præcedentium, cur scilicet magnificandus sit Christus in se, sive per vitam, sive per mortem : *Mihi enim*, inquit, *Christus vivere est, et mori lucrum :* ubi *vivere* respicit quam dixerat vitam, et *mori* mortem. Unde melius sic exponemus : *mori*, id est, mortis meæ lucrum est scilicet Christus, idem qui est et vita mea, Christus, inquam, id est, conjunctio et fruitio Christi. Unde verba hæc, ἐμοὶ γαρ τὸ ζῆν Χριςὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος, id est, *mihi vivere Christus est, et mori lucrum*, videntur ab Apostolo elegantiæ causa transposita, eaque supplendo præpositionem κατα sic ordinari debere: Χριςὸς ἐμοὶ κατα τὸ ζῆν, καὶ κατα τὸ ἀποθανεῖν ἐςὶ κέρδος, id est, *Christus mihi est in vita et in morte lucrum*, ut Christus sit subjectum, lucrum sit prædicatum, vita et mors sint circumstantiæ et conditio temporis ; quæ afficit et denominat prædicatum, vel potius conjunctionem prædicati cum subjecto. q. d. *In omni fiducia* (id est, constantia, libertate) *magnificabitur*, id est, magnificabo *Christum in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem*, ut nimirum constanter pro Christo vivam et prædicem, vel martyrium subeam et moriar; cujus constantiæ causam subdit, dicens : Mihi enim Christus et in vita et in morte lucrum est, ideo enim vivere non recuso, nec mori timeo, quod tam in morte quam in vita Christo serviam,

Christo uniar, Christum lucrer, itaque Christus tam in morte, quam in vita mea magnificetur et glorificetur. Christus enim est amor meus, et omnia : præter eum nihil amo, nihil timeo. Unde si Christum inveniam et lucrer, perinde mihi est, sive vivam, sive moriar. Sic Rom. 14. 8. dixit : *Sive vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur; sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus.*

Ad hoc mortis et Christi lucrum anhelabat S. Ignatius. *Rogo vos*, inquit epist. ad Romanos, *ne erga me intempestive benevoli sitis : sinite me bestiarum escam esse, per quas Deum assequi licet. triticum Dei sum ego, et bestiarum dentibus molar, ut purus Dei panis reperiar : potius allicite bestias, ut mihi sepulchrum fiant, nihilque relinquant de corpore meo, ne, dum obdormiero, cuiquam onerosus inveniar. Tunc vero verus Christi Jesu discipulus ero ! quando nec meum corpus quidem mundus videbit.* Et paulo inferius : *Nunc disco in eo vinctus nihil mundanum concupiscere, aut vanum. A Syria Romam usque cum bestiis depugno, per terram, per mare, nocte dieque colligatus decem leopardis, hoc est, decem militibus qui me custodiunt, qui etiam beneficiis affecti, deteriores evadunt. Utinam fruar bestiis illis, quæ mihi præparatæ sunt ! quas velim mihi veloces reperiri, quas etiam alliciam, ut compendio me devorent, non ut quosdam territæ non attigerunt, eaque nisi voluerint, ultro ego vim inferam. Ignis, crux, bestiarum coitiones, dissectiones, distractiones, ossium dissipationes, concisiones membrorum, totius corporis constrictio, et tormentum diaboli in me veniant, tantum ut Jesum adipiscar.*

Moraliter, S. Chrysost. in morali homil. 3. docet Christianos non debere lugere fideles mortuos, eo quod mortui sint, quia mors eis lucrum est vitæ melioris; sed lugendos esse et adjuvandos, si in aliquibus peccatis mortui sint. *Defleamus*, ait, *istos, juvemus eos pro viribus, procuremus eis aliquid auxilii. Quomodo, quave ratione? Precantes adhortemur et alios ut pro illis orent, pauperibusque indesinenter pro illis eleemosynas demus.* Et infra : *Non frustra ab Apostolis sancitum est, ut in celebratione venerandorum mysteriorum memoria fiat eorum qui hinc discesserunt. Noverant illis multum hinc emolumentum fieri, multum utilitatis; stante siquidem universo populo manus in cœlos extendente, cœtu item sacerdotali, venerandoque posito sacrificio, quomodo Deum non placaremus pro iis orantes?* Notent hæc Novantes, discantque Chrysostomi tempore, quando pura et illibata, vel ipsis fatentibus, erat Ecclesia, solitas fieri preces, suffragia et sacrificia pro defunctis, utique in Purgatorio existentibus : nam pro damnatis in inferno, ubi redemptio nulla est, orare non licet; ergo credebat tunc Ecclesia Purgatorium esse, animasque in eo detentas à viventibus adjuvari posse. Rursum utebatur tunc sacrificio : quo, dic quæso, alio, quam Eucharistico Missæ? Denique in eo pro defunctis orabat, idque ex traditione et sanctione Apostolorum, ut ait Chrysost. Est ergo Missæ sacrificium propitiatorium, non tantum pro vivis, sed etiam pro defunctis.

22. Quod si vivere in carne, hic (græce τοῦτο, id est hoc : sed utrumque patitur syntaxis tam Latina quam Græca, et idem est sensus) mihi fructus operis est.] Syrus vertit, *si in hac vita fructus mihi est in operibus meis;* Vatablus, *si vivendo fructum aliquem facere possum.* q. d. Si me adhuc vivere operæ pretium est, fructuosum et utile multis. Ita Anselmus.

Et quid eligam ignoro.] Conjunctio *et* hic parit difficultatem et obscuritatem, non enim apparet quid hic copulet, quidve faciat. Primo, Beza pro *quod si*, Græcum εἰ δὲ vertens, *si vero*, vel, *utrum vero*, sic connectit : Utrum vero vivere in carne, hoc mihi sit operæ pretium, et quid eligam ignoro. q. d. Ignoro an operæ pretium sit me adhuc vivere, et consequenter ignoro quid eligere debeam, mortemne an vitam. Verum non poterat ignorare Apostolus, an operæ pretium esset, ut adhuc viveret; utpote qui videbat tot gentes à se converti, omnesque Asiæ Ecclesias à se uno pendere, seque unum spectare : imo ipse paulo post idem asserit dicens : *Permanere autem in carne necessarium propter vos.* Adde Græci εἰ δὲ accipiunt non ut dubium, sed ut assertivum. Ita Chrysost. Theophyl. Œcumen. imo Œcumen. accipit ut causale q. d. Quoniam operæ pretium est me vivere, hinc ignoro quid eligam, an vitam an mortem. Secundo, Erasmus intelligit verbum *contingat*, facitque duas propositiones, quas connectit copula *et*, hoc modo : Quod si vivere in carne me contingat, hoc erit operæ pretium, et proinde quid eligam, an vivere, an mori, ignoro : sed hic ex se et sine fundamento supplet verbum *contingat*. Tertio, obscurius idem Erasmus, et ex eo alii docent copulam *et*, hic habere occultam vim excludendi id, quod diversum est, sed eam non satis explicat.

Dico ergo per ellipsim supplendum esse ex vers. præced. *mori lucrum.* q. d. Si vivere in carne est operæ pretium, et alia ex parte mori mihi lucrum est, quid ex hisce duobus eligam ignoro; hoc enim innuit vox *eligam* : electio enim est inter duo : cum ergo hic unum tantum, scilicet vivere, ponat Apostolus, alterum ex v. præced. supplendum relinquit, sic enim solent loqui homines dubii, involuti et perplexi, ut unum voce exprimant, alterum quod mente retinent intelligendum relinquant : ita enim loquuntur, quasi menti et phantasiis suis, quibus pleni sunt loquantur. Sic Ruben Gen. 37. v. 30. loquitur : *Puer* (Joseph) *non comparet, et ego quo ibo?* q. d. Puer non comparet, et illum à me, utpote fratrum seniore, pater requiret, quo ergo ibo ? si enim ad patrem iero, non habeo quod respondeam ; et si intelligat, ut timendum est, crimen in Joseph admissum, illud mihi imputabit : sin alio iero, magis me suspectum patri de hoc crimine reddam. Affectus enim vehemens verba incidit, multa subticet, imo os claudit, et sæpe verba non verbis, sed conceptioni, dolori et affectibus quos in mente gerit, connectit.

Quid eligam.] *Magnum*, inquit Chrysost., *hic mysterium aperuit, nempe potestatem habere se abeundi* (*per mortem*) *: quando enim optio datur et electio, potestatem habemus eligendorum. Quid eligam, inquit, ignoro : in tua ergo potestate est : utique si voluero Deum orare gratiam. Ignoro. Quid dicis Paule? Cum hinc abiens in cœlum migraturus sis, et cum Christo futurus, ignoras quid eligere debeas? Acerbam hic vitam ducis in fame, siti, frigore, nuditate, curis, persecutionibus, angustiis, et acerbam hanc adhuc vitam desideras? Quis mercator navem habens multis rerum copiis plenam, cum liceat jam ad portum appellere, tutoque quiescere, adhuc tamen in mari*

navigare mallet? Quis athleta cupiet amplius certamen, cum jam liceat coronari? Quis miles cum jam liceat cum celebritate et trophæis à bello liberari ac cum rege in ipsis quiescere et refocillari regiis, sustineat adhuc in bello sudare et in aciem collocari? Quomodo ergo cupis adhuc in hac vita consistere, quam adeo amaram vivis? Et inferius: *Futura metuis, innumeris malis obnoxius es, et apud Christum tamen esse non vis? Non, inquit, atque id propter ipsum Christum, ut quos illi lucrifeci servos, expeditiores constituam et solidiores, et ut agricolationem illam, quam plantavi, frugiferam reddam. Non audisti me, non quod mihi est utile, sed quæ sunt proximorum quærentem? Non audisti quomodo anathema à Christo fieri concupierim, quo ad ipsum multi concederent?* Ac denique hoc epiphonemate concludit: *Quis loquetur potentias tuas Domine, quod Paulum orbi exhibuisti? Laudarunt te simul omnes angeli, cum astra creares et solem : verumtamen non ita, quemadmodum cum Paulum nobis orbe toto conspicuum faceres. Propterea cœlo splendidior facta est terra : nam clarior iste solari lumine illustriorem emisit splendorem, clariores extendit radios.* En quanti fecerit Paulus animarum lucrum et salutem proximorum, ut eam suæ beatitudini prætulerit, et propter eam suam cum Christo conversationem differri optarit : licet enim hoc suum votum et electionem diserte non exprimat Apostolus, satis tamen insinuat cum ait v. 25. *Et hoc confidens scio quia manebo*, etc.

23. Coarctor autem e duobus : desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo, multo magis melius : permanere autem in carne, necessarium propter vos.] S. August. lib. 3. de Doctrina Christiana c. 2. duobus modis hunc locum distingui et legi posse docet. Priore sic : *coarctor è duobus, desiderium habens.* q. d. Coarctor duarum rerum, scilicet vitæ et mortis, desiderio. Unde græce pro *coarctor*, est συνέχομαι, id est, contineor vel undique teneor, scilicet ex una parte vitæ, ex altera mortis desiderio. Secundo modo et genuine, cum Romanis et Lovaniensibus ita distinguendum et legendum est, ut post, *coarctor è duobus :* ponatur interpunctio, sive duo puncta ; deinde sequatur, *desiderium habens dissolvi*, etc. Sensus est *coarctor è duobus*, id est, à duabus rebus premor et arctor, duæ res utrinque me quasi medium premunt et arctant. Ita Syrus. Vel, ut τὸ ἐκ τῶν δύο, id est, *è duobus*, sumatur pro ἀμφοτέρωθεν, id est, *utrinque*, q. d. Utrinque premor et arctor, hinc desiderio dissolutionis, ut sim cum Christo, inde necessitate permanendi in carne propter vos, hoc enim plane verba significant.

Dissolvi.] Id est mori, mors enim est dissolutio animæ et corporis.

Nota. Non dicit, Cupio resolvi, scilicet in elementa quibus consto ; resolvi enim tantum significat interire et interitum : hoc autem non est optabile, nec Apostolus optat interire, sed mori ; ita tamen ut permaneat et transeat ad meliorem vitam et statum : unde non ait, Cupio resolvi, sed, *cupio dissolvi*, scilicet vinculo, quo anima in hac vita corpori colligatur, quasi luteæ suæ domui aut vesti. Unde S. Gregor. Nazianz. orare solebat : *Domine, solve hanc tunicam ita mihi gravem et ponderosam* (corpus hoc mortale et ærumnosum) *et da mihi leviorem.* Imo anima colligatur corpori quasi carceri et compedibus, aut potius quasi cadaveri, ut aiebat Hortensius (ut dixi Rom. 5. 12.) Sicut ergo illi qui vivi à Mezentio cadaveribus erant colligati, ita ut os ori, oculus oculo, manus manui cadaveris astringeretur, ut ejus fœtore cruciarentur et exanimarentur, optabant hoc vinculo solvi, et cadavere liberari : ita Paulus optabat suo corpore liberari et solvi, ut Christo jungeretur : corpus enim quod corrumpitur aggravat animam, ut non possit cælestia cogitare, sed deprimatur ad corporis necessitates et concupiscentias, morbos pariter et ærumnas : anima enim omnes corporis fœtores, phlegmata, excrementa, sordes, æque ac bestiales cupiditates sentire ac pati debet, perinde ac si cadaveri foret colligata ; tolle enim animam, quid est corpus aliud quam cadaver? imo præsente anima corpus fætet, sordet, tabescit, putrescit, ac si cadaver esset. Quis non optet hoc cadavere, hisce vinculis solvi ac liberari? Vere S. Gregorius 4. Moral. c. 41. *Dissolvi*, inquit, *Paulus non quæreret, nisi se vinctum videret. Hæc vero vincula quia certissime rumpenda in resurrectione conspexerat, jam quasi rupta Propheta gaudebat, cum diceret : Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis.* Et S. August. *Qui desiderat*, inquit, *dissolvi, et esse cum Christo, non patienter moritur, sed patienter vivit, et delectabiliter moritur.*

Nota. Pro *dissolvi* græce est ἀναλῦσαι, quod est vocis mediæ, unde tam active quam passive sumi potest, ut significet non solum *dissolvi*, ut vertit Noster, Vatablus et alii ; sed etiam dissolvere vel solvere, estque verbum nautarum è portu solventium et proficiscentium : sicut enim καταλύειν est aurigarum, cum dissolvunt funes equorum et curruum, ut se componant in diversorium ad quod divertunt : ita ἀναλύειν dicuntur, qui movent sarcinas, mutantque diversorium, puta, nautæ cum solvunt rudentes, et peregrini ac milites cum solvunt tabernaculorum funes, ut castra moveant. Unde Chrysost. ἀναλύειν vertit μεθίστασθαι, id est *migrare;* S. Hieron. contra Ruffinum vertit, *reverti;* Tertul. lib. de Patientia c. 9. vertit, *recipi :* (sed videtur Tertull. pro ἀναλῦσαι, legisse ἀναλήψεσθαι.) q. d. Paulus : Exul hic sum, et ex hoc exilio cupio migrare, navigare, proficisci, reverti ad portum patriæ cælestis. Verum melius cum Nostro vertas *dissolvi*, quam *dissolvere ;* sequitur enim, *Et esse cum Christo.* q. d. Jam alligatus sum corpori ; si hoc vinculo solvar, ero cum Christo, illique astringar. Quod si voluisset Apostolus active dicere, Cupio solvere, potius subjunxisset, Et proficisci ad Christum, quam *esse cum Christo.*

Esse cum Christo multo magis melius.] Id est, esse cum Christo, optimum est. Hebræi enim superlativum, reique vehementiam et excessum significant per geminationem, vel conduplicationem. Sic Jerem. c. 24. 3 vidit ficus bonas bonas valde, et malas malas valde, id est, ficus optimas et pessimas.

Nota ex hoc loco contra Græcos et Calvinum, animas omnino puras statim ubi corpore excesserint, non dormire, sed esse cum Christo in cælo ac æterna vita ; ideo enim cupit Apostolus dissolvi et mori, ut sit cum Christo. Quod si post mortem debuisset expectare diem judicii, ut tum demum Christo frueretur, frustra desiderasset dissolvi potius quam vivere, quia tam post dissolutionem ei mortem fuisset absens à Christo, quam si in vita remansisset. Ita Chrys. Theophyl. Œcum.

Moraliter, plerique Sancti dissolutionem hanc desiderarunt, illudque desiderium nobis commendarunt.. Laudare solebat S. August. teste Possidonio c. 27. in Vita S. Augustini, illam sententiam S. Ambrosii morituri, qua suis fluentibus, ac rogantibus ut à Deo longiorem posceret vitam, respondit: *Non sic vixi ut pudeat me inter vos vivere: sed nec mori timeo, quia bonum Dominum habemus. Cujusdam quoque,* inquit Possidonius, *coepiscopi, et familiarissimi sui amici, in extremis vitæ de talibus frequentissimum referebat* (Augustinus) *dictum: ad quem cum visitandum jam morti appropinquantem ventitasset, et ille manus gestu se de sæculo exiturum significaret, atque à se illi esset responsum, adhuc eum Ecclesiæ necessarium vivere posse; illum, ne putaretur hujus vitæ teneri cupiditate, respondisse ei: Si nunquam, bene; si aliquando, quare non modo? Illud etiam cujusdam ægrotantis dictum afferebat* (August.) *Episcopi, de quo sanctus in epistola sua, quam de Mortalitate scripsit, Martyr Cyprianus ita retulit, dicens: Cum quidam de collegis et consacerdotibus nostris infirmitate defessus, et de appropinquante morte sollicitus, commeatum sibi precaretur; astitit deprecanti, et jam pene morienti, juvenis honore et majestate venerabilis, statura celsus, et clarus aspectu: quem astantem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre jam poterat de sæculo recessurus. Atque ille non sine quadam animi et vocis indignatione infremuit, et dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis?*

Climacus gradu 6. *Probatus,* ait, *ille est, qui mortem singulis diebus expectat; sed ille sanctus, qui eam horis singulis desiderat.*

Ita S. Paulus, ait S. Hieron. in ejus Vita, primus Eremita S. Antonio se invisenti, *En,* ait, *quem tanto labore quæsivisti, putridis senectute membris operit inculta canities. En vides hominem mox pulverem futurum. Sed quia dormitionis meæ tempus instat, et, quod semper cupiebam dissolvi et esse cum Christo, peracto cursu superest mihi corona justitiæ; tu missus es à Domino qui humo corpusculum meum tegas, imo terram terræ reddas.*

Porro tres sunt causæ quæ sanctum Paulum et alios Sanctos incitarunt ad desiderium hoc, ut cuperent dissolvi, quas persequitur S. Ambrosius l. de Bono mortis, et Cyprianus l. de Moral. Tria enim sunt vincula quæ nos hic ligant et premunt. Primum, est ærumnarum corporis; secundum, concupiscentiæ et peccatorum; tertium, terræ rerumque terrenarum. Hæc omnia mors dissolvit, facitque nos impassibiles, impeccabiles, cœlestes et divinos. *Triplex*, inquit S. Bernardus in transitu S. Malachiæ, *in morte congratulatio est: homines ab omni labore, peccato et periculo liberari.* Prima ergo causa, quæ facit nos optare hanc dissolutionem, sunt morbi et ærumnæ hujus corporis et vitæ: eæ enim tantæ sunt, ut merito disputet S. August. l. 13. Civit. 10. an hæc vita potius mors dicenda sit, quam vita. Idem in illud psalm. 78. *Intret in conspectu tuo gemitus compeditorum*, ait, *Compedes sunt infirmitates, et corporis corruptibilitas, quæ animam aggravant. Ab his compedibus concupiscebat dissolvi Apostolus, et esse cum Christo, donec ergo corruptibile hoc induat incorruptionem, et mortale hoc induat immortalitatem, velut compedibus caro infirma impedit promptum spiritum.* Et S. Gregor. hom. 37. in Evang. *Temporalis*, ait, *vita æternæ vitæ comparata, mors est potius dicenda quam vita: ipse enim quotidianus defectus corruptionis, quid est aliud, quam quædam Prolixitas mortis.* Sane vita hæc non aliud esse videtur quam vitalis quædam, longa et lenta mors. E contrario vero quid est aliud justorum mors quam finis laborum, principium quietis: fuga tristitiæ, et adventus lætitiæ: sedatio tempestatis, et initium tranquillitatis: consummatio exilii, et reditus in patriam, in quam tot ærumnis superatis, tot laboribus exantlatis, tot afflictionibus emensis, remeare anhelamus?

Secunda hujus desiderii causa est, tum concupiscentia, cum qua perennem et multiplicem ac difficilem luctam gerunt omnes Sancti; tum pericula peccandi mortaliter, ac necessitas peccandi venialiter. Hac ex causa gemit Apostolus se venumdatum sub peccato Rom. 7. ideoque, *Infelix*, ait, *ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Qui penetrat ponderatque peccati gravitatem, quantum malum, quantorumque malorum causa sit, Deum offendere; hic suspirat ad mortem, quasi ad peccati et malorum omnium terminum, ut fiat impeccabilis.

Dices, Charitas inclinat ad majus semper et majus sui incrementum, et ad accumulandum majora semper merita et præmia: hæc autem non per brevem, sed per longam vitam acquiruntur. Respondeo, Ita est; sed tamen si in una lance ponas spem hujus augmenti meritorum et charitatis, in altera vero ponas periculum peccandi, hæc illi longe præponderabit. Periculum enim peccandi, præsertim mortaliter, cui in hac vita semper obnoxii sunt sancti, ac consequenter periculum damnationis æternæ, tantum est malum, ut nulla augmenti charitatis vel gloriæ æternæ spe compensari ex æquo possit. Idem suo modo et proportione censent Sancti de peccatis venialibus.

Audi, ut alios taceam, cujusdam nuper sancti Martyris nostri Anglicani hac de re ardens et ignitum votum. *Si vere amas Deum;* ait, *certe nihil tibi adeo grave esse potest, atque summam illius majestatem etiam in minimis offendere, nec quidquam tantopere expetes, atque remedium aliquod, quo securus esse possis, te nunquam amplius Deum offensurum, quod cum in hac vita haberi non possit, continue clamabis cum Psalmista, Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est! et, Cupio dissolvi; et, Quis mihi dat pennas? Magnum quidem est pro amore Dei laborare, dolores et tormenta tolerare; magnum animas lucrari; magnum in Religione cum continua sui victoria vivere: si tamen hæc fieri non possint, quin Deum meum offendam mallem his omnibus omissis cito mori, quam cum quotidiana Dei in quantum vis exiguis offensione, hæc omnia præstare. Melius siquidem, teste S. Augustino, foret totum mundum ruere, quam vel veniale contra Deum peccatum admittere. Si tamen Deus hujus miseriæ conscius velit vitam procræstinare, et me in hujus calamitatis valle exercere; veniant labor, carceres, tormenta, crux, craticula, leones, veniant tandem quæcumque venire possunt; imo ex animo precor te, bone Jesu, ut veniant, et per vulnera tua et Sanctorum tuorum, suppliciter peto, ut ab hac hora, in qua hoc scribo, incipiant, ac ad vitæ meæ terminum perdurent. Permittere me pro te torqueri, dissecari, flagellari, cædi ac dilaniari; nihil recuso, omnia amplector, omnia sustinebo: non quod ego pulvis id valeam, sed quod omnia possim in te, et sine te nihil. Fove in me hoc desiderium, et propitius lar-*

gire desiderii effectum. Hæc ille cycnæa voce martyrii jam candidatus.

Tertia hujus desiderii, eaque potissima causa est, ut ad beatam illam æternamque vitam transeamus simusque cum Christo, et angelis, et Sanctis. Unde solam hanc sui desiderii causam exprimit hic Apostolus. Pulchre S. Greg. hom. 15. in Ezech. explicans illa verba, *Et mensus est thalamum uno calamo in longum*, etc. Sic ait: *Thalami in sancta Ecclesia sunt illorum corda, in quibus animæ per amorem sponso invisibili conjunguntur; ut ejus desiderio mens ardeat, nulla jam quæ in mundo sunt concupiscat, præsentis vitæ longitudinem pœnam deputet, exire festinet, et amoris amplexu in cœlestis sponsi visione requiescere. Mens itaque, quæ jam talis est, nullam præsentis sæculi consolationem recipit, sed ad illam, quam diligit, medullitus suspirat, fervet, anhelat, anxiatur. Vilis ei fit ipsa salus sui corporis, quia transfixa est vulnere amoris.* Deinde hujus desiderii et vulneris medicinam eamdem quam Apostolus hic, subjicit, ita dicens: *Menti autem sponsum suum fortiter amanti una solet esse consolatio, si per hoc, quod ipsa à Dei visione differtur, aliorum animæ ad cœlestem sponsum amoris facibus inardescant. De qua dicitur in Canticis: Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo. Flores sunt animæ, bonum jam inchoantes, et cœleste desiderium redolentes. Mala autem de floribus sunt perfectæ jam mentes, quæ ad fructum perveniunt boni operis. Quæ ergo amore languet, fulciri quærit floribus, stipari malis, ut requiescat in bono opere proximi, quæ adhuc videre non valet vultum Dei.*

Ita. S. Joann. senex; optansque Christo frui, in fine Apocal. ait, *Veni Domine Jesu.*

Hoc argumento scripsit S. Cyprian. (quem secutus est S. Ambros. l. de Bono mortis) tractatum de Mortalitate, ad consolationem Christianorum in communi lue et peste, quæ sua ætate tota Africa per quindecim annos grassabatur: in quo multis rationibus docet, Christianis non esse timendam, sed appetendam mortem. Atque in fine, tertiam hanc de qua jam agimus, causam ita perurget: *Considerandum*, ait, *est*, *fratres dilectissimi, et identidem cogitandum, renuntiasse nos mundo, et tanquam hospites et peregrinos hic interim degere. Amplectamur diem, qui assignat singulos domicilio suo, qui nos hinc ereptos, et laqueis sæcularibus exsolutos, paradiso restituit, et regno cœlesti, Magnus illic nos charorum numerus expectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos, et copiosa turba desiderat, jam de sua immortalitate secura, et adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum et complexum venire quanta et illis, et nobis in communi lætitia est!*

Deinde beatæ illius vitæ, et cælestium civium gaudia ita prosequitur: *Qualis illic cælestium regnorum voluptas sine timore moriendi, et cum æternitate vivendi! quam summa et perpetua felicitas! Illic Apostolorum gloriosus chorus; illic Prophetarum exultantium numerus; illic Martyrum innumerabilis populus ob certaminis et passionis victoriam coronatus; illic triumphantes virgines, quæ concupiscentiam carnis et corporis, continentia robore subegerunt: remunerati misericordes, qui alimentis et largitionibus pauperum justitiæ opera fecerunt, et ad cælestes thalamos terrena patrimonia transtulerunt. Ad hos, fratres dilectissimi, avida cupiditate properemus, ut cum his cito esse, ut cito ad Christum venire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis et fidei Dominus Christus aspiciat, daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia, quorum erga se majora fuerint desideria.* Hucusque Cyprianus. Hæc paulo fusius produxi, quia hic est finis ad quem tota nostra vita tendimus, ideoque assidue cupimus et nos cum Paulo dissolvi, et esse cum Christo.

Refert Ruffinus in Vitis Patr. l. 2. c. 9. Abbatem Mutium miræ sanctitatis solem stitisse, ut ad discipulum moriturum longe absentem posset pervenire, *Cumque invenisset eum jam defunctum, oratione facta osculatus est eum, et ait: Quid magis desiderii habes frater, abire et esse cum Christo, an permanere in carne? Tunc ille recuperato spiritu paululum resedit, et ait ad eum, Quid me revocas Pater? Melius est mihi redire, et esse cum Christo; permanere autem in carne mihi necessarium non est, Cui dixit: Dormi ergo in pace fili, et ora pro me. At ille continuo reclinans se in lectulo obdormivit.* Similiter S. Gregor. l. 1. Dialog. c. 2. refert Marcellum à morte suscitatum à S. Fortunato Episcopo Tudertino ingemuisse, ac dixisse: *O quid fecisti? ô quid fecisti?* Sic et S. Salvium Episc. ressuscitatum ingemuisse fuse narrat Gregor. Turonens. l. 7. Hist. Francor.

Legimus in Vita S. Nicolai Tolentinatis, quod ipse sex totis ante obitum mensibus, paulo ante nocturnas preces, singulis noctibus suavissimum angelorum concentum audiverit: qui illi quasi prægustationem futuræ vitæ præberet. Quocirca hoc Apostoli dictum crebo iterabat, *Cupio dissolvi, et esse cum Christo*: cumque resolutionis tempus instaret, in extremo spiritu fundere cœpit voces lætitiæ et animi gestientis; cujus inusitati gaudii Fratres qui aderant causam perquirentes, audiverunt ab eo, *Dominus meus Jesus Christus sanctissimæ matri suæ, et Augustino Patri nostro innixus, dicit mihi: Euge serve bone et fidelis, intra in gaudium Domini tui:* in quibus verbis expiravit. Quis non talem mortem, imo transitum in paradisum cupiat, et votis omnibus optet? si talem mortem optas, vitam similem imitare et ambi.

24. Permanere autem in carne necessarium (græce ἀναγκαιότερον, id est, magis necessarium) propter vos.

25. Et hoc (scilicet necessarium esse vobis, ut maneam in carne) confidens, græce, πεποιθὼς, id est *persuasus*, scio, quia, id est quod, manebo] q. d. Persuadens mihi vitam meam vobis esse necessariam, scio quod Deus me vobis adhuc concedet, facietque in vita permanere. Hinc patet epistolam hanc scriptam è primis vinculis, non è secundis: nam è primis fuit liberatus, in secundis à Nerone occisus est Paulus.

Manebo, et permanebo omnibus vobis.] Græce μενῶ καὶ συμπαραμενῶ, *manebo* et *compermanebo* omnibus vobis. q. d. Nolite timere et lugere orbitatem vestram, quasi me patre vestro sitis orbandi; ego manebo, et cum vobis permanebo; quasi pater vobis filiis meis superstes adero, præsens vos visam, absens per litteras et nuntios vos solabor et confirmabo, ut in fide et gratia proficiatis, deque fidei incremento tam vestro, quam alieno gaudeatis.

Hisce verbis dubium suum, An optabilius sit vivere, an mori, resolvit Apostolus, satisque indicat præstare vivere, ad institutionem et salutem proximorum, quam mori, et esse cum Christo. Unde S. August. in illud psal. 54. *Quis*

dabit mihi pennas sicut columbæ? citans hunc Pauli locum, Paulumque columbæ gementi, et in cœlum suspiranti comparans, *Columba*, ait, *delicata, religata affectu, non cupiditate, volare non poterat propter faciendum officium.*.

Imo salutem proximi præferendam esse martyrio, docet S. Chrysost. hom. 79. in Matth. Hinc et S. August. epist. 81. ad Eudoxium Abbatem scribit, ut Ecclesiæ et proximorum saluti operam suam, si ea necessaria sit, non neget, nec se ab ea per professionem monasticam excuset, affertque rationem hanc : *Quia*, ait, *si parturienti Ecclesiæ subministrare noluerint qui possunt, quomodo filii nascentur?* Multo magis Episcopum apud subditos suos sæviente persecutione manere, omniaque adversa, quin et mortem ipsam, si opus sit, hac de causa pati debere, docet idem August. epist. 180. ad Honoratum.

26. UT GRATULATIO (græce καύχημα, id est *gloriatio*) VESTRA (qua gloriamini, et gratulamini vobis, quod per me sitis ad Christum conversi) ABUNDET IN CHRISTO JESU (id est, in Christi doctrina, lege, gratia, Ecclesia, q. d. In christianismo) IN ME (de me vinculis liberato, vobisque reddito) PER MEUM ADVENTUM ITERUM AD VOS.

27. TANTUM DIGNE EVANGELIO CHRISTI CONVERSAMINI.] *Conversamini* est imperativus. q. d. Tantum exigo à vobis, ut ita conversemini, sicut decet, ac dignum est Christianos, qui Evangelium et Christi legem sectantur, conversari.

UT AUDIAM DE VOBIS, QUIA (quod) STATIS IN UNO SPIRITU, id est, perseveratis in pari religionis et mutuæ charitatis studio ac fervore, UNANIMES, (græce μιᾷ ψυχῇ, *in una anima*, quasi vobis omnibus una tantum esset anima charitatis) COLLABORANTES,] græce συναθλοῦντες, id est *concertantes*, hoc est, ut Ambros. pariter et concorditer decertantes.

FIDEI EVANGELII,] q. d. Fides Evangelii lucta est, vos, quasi athletæ fidem luctantem et laborantem, communi religionis et charitatis spiritu ac zelo adjuvate, ut cum ea, et pro ea generose decertetis contra Paganos, et quosvis fidei hostes.

28. ET IN NULLO TERREAMINI (græce μὴ πτυρόμενοι, id est, ut Erasmus, *non turbati*, non tumultuantes ; Ambros. *non pavescentes*) AB ADVERSARIIS (Gentilibus; qui Christianos persequuntur :) QUÆ ILLIS EST CAUSA PERDITIONIS, VOBIS AUTEM SALUTIS, ET HOC A DEO] q. d. Persecutio hæc Gentium ipsosmet perdet, et ducet in gehennam, vos autem ducet ad salutem et gloriam ; ad eam hac via dirigente vos ac ducente Deo.

Nota. Pro *causa* græce est, ἔνδειξις, id est indicium, argumentum, ostensio, et, ut Amb. legit, ostentatio. Unde Beza hic carpens Nostram versionem, *Vetus*, ait, *interpres* ἔνδειξις *maluit causam interpretari, temere quæsita aliena significatione, cum nusquam afflictio fidelium salutis illorum dicatur causa, sed testimonium*, Verum respondeant ipsi Erasmus et Vatabl. ἐνδεῖξαι, id est ostendere, sæpe sumi pro facere. Sic ait Paulus 2. Tim. 4. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit*, id est fecit, exhibuit. Sic Psaltes orat, *Ostende*, id est præsta, exhibe, *nobis Domine misericordiam tuam.* Sic Eccles. 2. *Nonne melius est comedere, et bibere, et ostendere* (dare et tribuere) *animæ suæ bona de laboribus suis?* Pari hic modo ἔνδειξιν, non tam judicium, quam causam significare patet : quia persecutio Gentilium illis ipsis perditionis fuit causa, non indicium : nec illi hoc indicio credebant se perdendos et damnandos, imo putabant se bene facere, et gratiam mercedemque à Jove diisque aliis accepturos. Quod vero afflictio non tantum testimonium, sed et causa salutis fidelium sit et dicatur in Scripturis, patet 2. Cor. 4. 17. *Quod in præsenti est momentaneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* Si gloriæ pondus operatur, illius ergo causa est. Rom. 5. 3. *Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit:* quia scilicet certo sperantes ad salutem et gloriam perducit. Unde inferius ait : *Spe salvi facti sumus.* Mediate ergo (mediante scilicet spe) tribulatio et patientia causa sunt salutis. Apoc. 2. v. 10. *Habebitis tribulationem diebus decem : esto fidelis* (in tribulatione constans) *usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitæ.* Constantia ergo in tribulatione parit et meretur coronam vitæ æternæ : sicut victoria in stadio et agone parit et meretur bravium, est ergo constantia hæc et victoria causa meritoria coronæ et bravii.

29. QUIA VOBIS DONATUM EST PRO CHRISTO, NON SOLUM UT IN EUM CREDATIS, SED UT ETIAM PRO ILLO PATIAMINI.] Difficultatem movet τὸ pro *Christo:* non enim cohæret sequenti, *Ut in eum credatis:* nec enim credimus in Christum pro Christo, S. Anselmus sic explicat, *pro Christo*, id est, propter Christum, et Christi merita datum est vobis ut credatis in eum. Secundo, Photius apud Œcum. ὑπὲρ Χριστοῦ, inquit, capitur pro ἀπὸ Χριστοῦ, id est, à Christo donatum est vobis ut in eum credatis : sed ὑπὲρ nusquam ponitur pro ἀπό. Tertio, deterius vertit Beza, *in Christo*, id est, in Christi negotio, religione : nec enim ὑπὲρ significat *in*.

Dico ergo esse hyperbaton : cum enim vellet Apostolus tantum dicere, Vobis donatum est pro Christo pati, subiit mentem ejus, quod etiam donatum esset eis in Christum credere, illudque inservit, ac mox ad id quod primo intenderat redit, subdens, *Sed etiam ut pro illo patiamini :* tales enim raptus et hyperbata vidimus Ephes. 3. 1. et alias sæpe. Unde Syrus omittens τὸ *pro Christo*, clare sic vertit, *et hoc à Deo ipso datum est, ut non solum in credendo credatis Meschicho* (Christo,) *sed etiam ut pro illo patiamini.*

Hinc Primo, S. August. et Concil. Arausican. can. 5. contra Faustum et Massilienses probat et definit, fidem, et initium fidei, sive ipsum velle credere, esse donum Dei, indeque incipere initium salutis in adulto. Adde, hoc ipsum velle credere non tantum esse donum Dei, sed etiam nobis obtingere ex meritis Christi. Quod non bene hic negat quidam Interpres, docens fidem, et reliquas dispositiones, per quas Christi meritum aplicatur nobis, non dari ex meritis Christi, sed ex misericordia et gratia Dei, quæ Christi meritum prævenit. Verum hoc Apostolo repugnat, qui omnia dona et gratias quibus ad salutem dirigimur, tribuit meritis Christi : ipse enim tanquam mediator Dei, hominum redemptor et salvator, omnia reconciliationis, redemptionis et salutis nostræ media et auxilia nobis promeruit, procuravit et impetravit, ut ostendi Ephes. 1. 3.

Notant hic Secundo, Chrysost. et Theoph. pati pro Christo vocari ab Apostolo donum Dei, duabus de causis. Primo, ut non pudeat eos passionis, sed in ea sint constantes, acceptentque quasi magnum Dei donum. Secundo, ne in eo extol-

lantur, cum illud non habeant à se, sed à Deo. Sicut ergo fidissimis servis in bello probatis, dantur à regibus honorificæ cruces pro mercede laborum, ita dantur et magnis Sanctis à Deo.

Notant Tertio, iidem hoc donum patiendi pro Christo majus esse, quam suscitare mortuos, et signa miranda patrare. *Hic enim*, inquiunt, *debitor sum* (Deo qui gratiam suscitandi dedit) *illic autem debitorem habeo Christum. O rem admirandum! Et donat mihi, et super hoc, ipse debet mihi.* q. d. In hac ergo vestra passione gaudere et exultare debetis, ô Philippenses. Vide dicta ex eodem Chrysost. Ephes. 3. 1.

Nota Quarto, pati pro Christo esse singulare Dei donum, non tantum eatenus, quatenus Deus objicit homini occasionem sicuti fidei. Ita et martyrii, similiumque afflictionum pro fide et Christo tolerandarum (uti explicat hic commentarius Hier. ascriptus, qui potius est Pelagii, vel Pelagiani alicujus, ut ex hoc loco et similibus patet,) sed etiam hoc ipsum pati pro Christo est donum Dei: quia Deus patienti affectum, desiderium et fortitudinem patiendi pro Christo aspirat, ut contra Pelagium passim docet Augustinus.

30. Idem certamen (græce ἀγῶνα, eumdem *agonem*) habentes, quale et vidistis in me, et nunc audistis de me.] Græce ἀκόυετε, id est *auditis*, q. d. In hoc fidei agone mecum quasi athletæ decertatis, ô Philippenses, idem vobis est agon qui et mihi, eadem palæstra, idem certamen pro Evangelio: quia pro eo persecutiones, exilia, carceres, bonorum rapinas, aliaque multa patimini, qualia nunc audistis me Romæ pati, et olim vidistis me Philippis patientem, cum apud vos virgis cæsus sum, et incarceratus, Actor. 16. 22.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Videntur Philippenses, uti et Corinthii, laborasse ambitione et schismate.

Hinc Primo, ardenter eos incitat ad humilitatem, et charitatem fraternam, tum exemplo Christi Domini, qui se amore nostri humiliavit usque ad mortem crucis, ideoque exaltatus est, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, tum ex metu et reverentia Dei, qui operatur in nobis velle et perficere, ipsamque salutem, vers. 12.

Secundo, hortatur, ut inter Gentiles quasi luminaria virtutibus preluceant, v. 15. ad idque v. 17. optans martyrium dat se exemplum.

Tertio, v. 19. et seq. ait se ad eos missurum Timotheum et Epaphroditum ad eorum consolationem et profectum.

1. Si qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas
spiritus, si qua viscera miserationis: 2. implete gaudium meum, ut idem
sapiatis, eamdem charitatem habentes, unanimes, idipsum sentientes,
3. nihil per contentionem, neque per inanem gloriam: sed in humilitate
superiores sibi invicem arbitrantes, 4. non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum. 5. Hoc enim sentite in vobis, quod et in
Christo Jesu: 6. qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est
esse se æqualem Deo: 7. sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem
hominum factus, et habitu inventus ut homo. 8. Humiliavit semetipsum factus obediens usque
ad mortem, mortem autem crucis. 9. Propter quod et Deus exaltavit illum, et donavit illi
nomen, quod est super omne nomen: 10. ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium,
terrestrium, et infernorum: 11. et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in
gloria est Dei Patris. 12. Itaque charissimi mei (sicut semper obedistis:) non ut in præsentia
mei tantum, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu et tremore vestram salutem
operamini. 13. Deus est enim, qui operatur in vobis et velle, et perficere pro bona voluntate.
14. Omnia autem facite sine murmurationibus et hæsitationibus: 15. ut sitis sine quærela, et
simplices filii Dei, sine reprehensione, in medio nationis pravæ et perversæ, inter quos lucetis
sicut luminaria in mundo, 16. verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi, quia
non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi. 17. Sed et si immolor supra sacrificium, et
obsequium fidei vestræ, gaudeo, et congratulor omnibus vobis. 18. Idipsum autem et vos
gaudete, et congratulamini mihi. 19. Spero autem in Domino Jesu, Timotheum me cito
mittere ad vos: ut et ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt. 20. Neminem enim
habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro vobis sollicitus sit. 21. Omnes enim quæ sua

sunt quærunt, non quæ sunt Jesu Christi. 22. Experimentem autem ejus cognoscite, quia sicut patri filius, mecum servivit in Evangelio. 23. Hunc igitur spero me mittere ad vos, mox ut videro quæ circa me sunt. 24. Confido autem in Domino, quoniam et ipse veniam ad vos cito. 25. Necessarium autem existimavi Epaphroditum fratrem et cooperatorem, et commilitonem meum, vestrum autem apostolum, et ministrum necessitatis meæ, mittere ad vos: 26. quoniam quidem omnes vos desiderabat: et mœstus erat propterea quod audieratis illum infirmatum. 27. Nam et infirmatus est usque ad mortem: sed Deus misertus est ejus: non solum autem ejus, verum etiam et mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. 28. Festinantius ergo misi illum, ut viso eo iterum gaudeatis, et ego sine tristitia sim. 29. Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino, et ejusmodi cum honore habetote. 30. Quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit, tradens animam suam, ut impleret id, quod ex vobis deerat erga meum obsequium.

1. SI QUA ERGO CONSOLATIO IN CHRISTO.] *In Christo*, id est Christiana, sive quæ sperari et expectari potest ab iis qui sunt in Christo, puta à Christianis, qui unum sunt in fide et charitate Christi. q. d. Si Christiano more, si ex Christi lege, imitatione, compassione, spiritu, me Apostolum vestrum vinctum consolari cupitis, ô Philippenses. Ita Theophyl.

SI QUOD SOLATIUM CHARITATIS,] si charitatem consolando me vultis ostendere, si charitas vestra aliquod mihi solatium cupit afferre.

SI QUA SOCIETAS SPIRITUS,] si quis Spiritus sanctus hominibus Christianis communis; si declarare vultis vos eumdem mecum habere spiritum, si qua vobis in Ecclesia mecum est societas et communio spiritus Christi.

SI QUA VISCERA MISERATIONIS.] Græce εἴτινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, *si qua viscera et miserationes*. Ubi Nota Primo: εἴτινα, id est, *si qua*, legit Noster, Vatabl. Beza, et alii: Chrysost. tamen cum suis legit εἴτις, id est *si quis*: et tunc est antiptosis, si quis, Id est, si qua: ad rem enim, non ad verba attendit Apostolus. Vide can. 38. Nisi dicas cum Erasmo abstractum poni pro concreto: si quis est viscera et miserationes, id est, si quis est visceralis et misericors, ut συλάγχνα, hoc est viscera, vocet ipsum hominem viscerali misericordia præditum.

Hinc Nota Secundo. *Viscera* vocat vicerales affectus, puta tenerrimam, intimam, et ex imis quasi visceribus miserationem et compassionem: hoc enim est Hebræum רחמים *rachamim*. q. d. Si qua erga miseros et afflictos, ac præsertim erga me Apostolum vestrum vinctum, tenera ac viscerali commiseratione tangimini.

2. IMPLETE GAUDIUM MEUM. *Gaudium*, quo me credendo, et collaborando Evangelio cœpistis afficere c. 1. v. 7. complete et cumulate, satagendo scilicet, UT IDEM SAPIATIS, EAMDEM CHARITATEM HABENTES.] En quale pathos Apostoli, quot verbis, quanta energia, quanto affectu Christianos Philippenses ad concordiam et charitatem fraternam incitat!

UT IDEM SAPIATIS.] Syrus, *ut sit vobis una voluntas*: sed sapere, tam intellectus est, quam voluntatis: vult ergo eos tam intellectu, quam voluntate, tam in fide et dogmatibus, quam in amore et affectu esse concordes, ut idem credant, idem ament.

EAMDEM CHARITATEM HABENTES.] *Eamdem*, id est mutuam, ut singuli sese invicem una eademque, id est mutua, charitate complectantur, quasi una eademque charitatis anima viverent. Secundo, Theophyl. et Œcumen. *eamdem*, id est æqualem et parem, ut tantum quisque alium amet, quantum amatur ab alio, ut quisque alteri in amore respondeat: magnes enim amoris est amor, lynx et illex efficacissimus amoris est amor. Hoc est, inquit Seneca, philtrum sine veneficæ carmine cogens etiam hostes ad redamandum: si vis amari, ama. Nimirum.

Ut præstem Pyladen, aliquis mihi præstet Orestem.
Hoc non fit verbis, Marce, ut ameris, ama.

UNANIMES, concordes, itaque conjuncti, ac si in omnibus una eademque esset anima, quæ tot diversa corpora regeret, faceretque tot homines IDIPSUM SENTIENTES.] vel sapientes, ut paulo ante vertit noster Interpretes: nimirum, ut idem omnes sapiant, sentiant, credant, ament, idem velint, idem nolint. Syrus totum hunc versum ita vertit, *implete gaudium meum, ut sit vobis una voluntas, et una charitas, et una anima, et una sententia.*

Vide quam impense Apostolus Christianis commendet concordiam. Est enim ea omni muro firmius et inexpugnabilius munimentum. Hinc cum Lacedæmonii periclitarentur, Isæus sosophista illud Homeri carmen recitavit:

Scutum hæsit scuto, galeæ galea, atque viro vir.

Et adjecit: *Sic state Lacedæmonii, et muris cincti sumus.* Unde et Agesilaus Lacedæmoniorum rex rogatus, quam ob causam Sparta mœnibus non cingeretur? ostendit cives armatos et unanimes: *Hi, inquiens, sunt Spartanæ civitatis mœnia.* Lycurgus rogatus ab iisdem, quo pacto hostium impetum repellere possent? *Si pauperes, ait, manseritis, et contentiones mutuas deponatis.* Duo enim sunt quæ rempubl. evertunt, scilicet immodicæ divitiæ, et concordiæ neglectus. Scilurus habens octoginta filios, cum esset moriturus, fasciculum jaculorum singulis porrexit, jussitque rumpere. Id cum singuli recusassent, eo quod videretur impossibile, ipse singula jacula exemit, atque ita facile confregit omnia, filios admonens his verbis: Si concordes eritis, validi invictique manebitis; contra si dissidiis et seditione distrahemini, imbecilles eritis, et expugnatu faciles. Testis Plutarch. in Apopht. regum. Scipio expugnata Numantia rogavit Tyresium principem, qua de causa ea prius invicta, jam capta et eversa esset? respondit Tyresius: *Concordia victoriam, discordia exitium præbuit.* Micipsa apud Sallustium jamjam moriturus, filios suos paterno monuit affectu, ut concordes essent, eis aureum hoc memoriale relinquens:

Concordia res parvæ crescunt, discordia autem maxima dilabuntur.

3. Nihil (supple, facientes) per contentionem (Ambros. legit, *irritationem*, qua scilicet alios ad contentiones et lites provocetis) neque per inanem gloriam (Græce κενοδοξίαν) sed in humilitate superiores sibi invicem arbitrantes,] id est, ut Vatablus, sed per humilitatem quisque alium se superiorem et præstantiorem arbitretur et existimet. Notat S. Gregorius 34. Moral. 17. vel, ut alii codices distinguunt, c. 16. Τὸ *invicem: ne dum, inquit, se alter alteri humiliat, humiliatio iret alteri in elationem, bene utramque partem admonuit, dicens: Superiores sibi invicem arbitrantes, ut in cogitationibus cordis et ego mihi illum præferam, et vicissim ille me sibi: ut, cum utraque parte cor inferius premitur, nullus ex impenso honore sublevetur.*

Dices: Quomodo vere et sine mendacio ac falsitate æstimare potest quis alium se superiorem, quem longe videt in donis et gratiis se esse inferiorem?

Respondet Primo, S. Thomas 2. 2. q. 161. a. 3. humilem non debere, nec posse judicare suam virtutem aut donum majus, quod à Deo accepit (v. g. apostolatum) esse minus eo, quod revera minus alter accepit (v. g. dono linguarum) nec in eo debere se æstimare inferiorem esse alio: sed in eo quod considerans ea quæ habet à seipso, in proximo vero considerans ea quæ habet à Deo, merito hac ratione illum sibi præfert: quia dona, quæ proximus habet à Deo, majora sunt iis quæ quisque habet à seipso. Hoc enim est ingenium humilitatis, intueri seipsum, et ea quæ habet à se, suos nimirum defectus et vitia; in aliis vero considerare eorum bona et dona, quæ habent à Deo: sicut è contrario superbiæ proprium est intueri sua bona, et aliorum mala. Hanc humilitatis indolem clare quinque regulis explicat noster Salmeron tom. 4. p. 3. tract. 7. pagina 440.

Secundo, experientia constat, Deum ita sua dona distribuisse, ut neminem prætererit, sed cuique etiam plebeio dotem aliquam contulerit, in qua alios præcelleret. Sic videmus in naturalibus, hos ingenio, illo judicio, alios praxi excellere; hos in eloquentia, illos in philosophia, alios in jurisprudentia; hos in fabrili, illos in pictoria, alios in pistoria, imo in una et eadem arte, v. g, sculptoria. Huncin isto sculpturæ genere, alium in alio præstare: adeoque si quis solerter singula dispiciat, neminem tam vilem inveniet, qui non à natura habeat indolem, habilitatem et dexteritatem aliquam, qua in hac illave arte eminere possit, si illi sese addicat, in eaque se exerceat. Idem est in virtutibus, rebusque supernaturalibus. Sic videmus alios Sanctos in charitate, alios in humilitate, alios in patientia, etc., exceluisse et excellere; imo in eadem patientia et charitate hunc in hoc genere patientiæ et charitatis alios antecellere, illum in illo, alium in alio, ac ita deinceps, millenæ enim et millenæ sunt species ac varietates cujusque artis et virtutis.

Solerter hoc notavit Aloysius Lipomanus in Exodi c. 36. lect. 1. *Rarus est*, inquit, *qui non insigni aliqua gratia præter alios donatus inveniatur, qua maxime et Ecclesiam juvare possit, et ministrare Christo. Hujus rei figura et exemplo mulieres quoque à Mose vocatæ sunt ad fabricam tabernaculi, ut nerent pilos caprarum, ex quibus fierent saga sive cortinæ ad operiendum tabernaculum,*

Idem diserte docet S. Gregor. hom. 10. in Ezech. probatque Primo, exemplo Petri et Pauli: Petrus enim innocentia, Paulus sapientia præcellebat. Miratur, ait, Paulus in Petro et Apostolis omnibus innocentia, cum ait: *Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei.* Vicissim Petrus miratur in Paulo sapientiam, cum ait: *Sicut et charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis.*

Secundo, idem docet exemplo regionum, quarum quæque aliam alicujus rei fertilitate excellit. *Hoc itaque*, inquit, *omnipotens Deus agit in cordibus hominum, quod facit in regionibus terrarum. Poterat namque uni cuilibet regioni fructus omnes tribuere: sed si una quælibet regio alterius regionis fructu non indigeret, communionem cum altera non habuisset. Unde fit ut huic vini, alteri vero olei abundantiam tribuat: hanc multitudine pecudum, illam vero ubertate fructuum abundare: ut, cum illa defert quod ista non habet, et ista reddit quod illa non detulit; per communionem gratiæ sibi invicem etiam divisæ terræ conjunctæ sint. Sicut ergo regiones terrarum, ita sunt mentes Sanctorum, quæ dum vicissim sibi conferunt quod acceperunt, quasi fructus suos regiones regionibus impendunt, ut in una omnes charitate jungantur.*

Tertio, docet electos ea considerare in quibus ab aliis superantur, ut se humilient; reprobos vero considerare ea in quibus ipsi alios superant, ut se per superbiam elevent, et pereant. *Sed inter hæc*, ait, *sciendum est, quia sicut electi quique hoc semper in aliis attendunt, quod à Deo melius acceperunt quam ipsi, ut eos sibi in cogitatione præferant, seque illis in humilitate substernant; ita reproborum mens nunquam considerat quid alter boni amplius quam ipse, sed quid boni ipse amplius quam alter habeat: neque enim pensat quæ bona spiritus alter acceperit, et ipsi desint; sed quæ bona ipsi, et quæ mala alteri adsint. Quod ergo divina bonitas in augmentum disponit humilitatis, hoc mentes reprobæ vertunt in augmentum elationis: et ex diversitate munerum à bono deficiunt, unde crescere in humilitatis bono debuerunt.* Si ergo illud in quoque consideremus, in quo excellit et eminet, vere et merito illum nobis superiorem arbitrabimur. Hinc S. Antonius, teste S. Athanasio, in quoque fratrum et sociorum illam, in qua eminebat, virtutem contemplabatur, in eaque superari se videns, eamdem æmulari satagebat.

Tertio, ut recte D. Thomas super ad 2. *Vere*, ait, *judicamus et æstimamus posse esse aliquid occultum in alio, quo nobis superior sit, etiamsi bonum nostrum, quo illo videmur superiores, non sit occultum.* Idem pulchre docet S. August. de Sancta virgin. c. 34. tom. 6. *Virgo*, ait, *ne se conjugatæ præferat, cogitet occulta dona Dei, quæ nonnisi interrogatione tentationis etiam semetipsum cuique declarant: unde enim præter alia scit virgo, ne forte ob mentis infirmitatem nondum sit matura martyrio, conjugata vero sit? Unde inquam scit, ne forte ipsa nondum sit Thecla, jam sit illa Crispina?* Et copiosus c. 47. *Aliud est enim*, ait, *pro veritate ac proposito sancto non consentire suadenti atque blandienti, aliud non cedere etiam torquenti et ferienti. Latent ista in facultatibus et viribus animorum, tentatione panduntur, expe-*

rientia propulantur. Ut ergo quisque non infletur ex eo, quod videt se posse, cogitet forte alios posse aliquid, quod ipse non potest : ita servabitur, non fallaci, sed veraci humilitate : honore mutuo prævenientes, et alterutrum existimantes superiores sibi. Et rursum c. 51. *Si Dei est custos virginitatis, et Deus est charitas, charitas ergo custos est : locus autem hujus custodis est humilitas. Facilius sequuntur Agnum, licet non quocumque ierit, certe quocumque potuerint conjugati humiles, quam superbientes virgines.*

Denique Adverte, tam ad charitatem et concordiam, quæ proprie hic spectat Apostolus, quam ad omnem virtutem insigne esse hoc medium et fundamentum, si nulli te præponas, sed potius omnibus in animo tuo te postponas. Et Secundo si exterius ita te geras, ut idipsum opere demonstres, et in praxim redigas. Ita S. P. N. Ignatius fundator Societatis nostræ nobis inter prima, pauca et selecta documenta, hæc commendavit :

Nulli vel minimo quavis ratione repugnes :
Cedere te potius, quam superare juvet.

4. Non quæ sua sunt singuli considerantes, sed quæ aliorum.] Possent hæc verba referri ad proxime præcedentia de humilitate, ut quisque alium se superiorem arbitretur, quasi hic modum et medium eam acquirendi præscribat, nimirum ut quisque consideret non sua, sed aliorum bona et dona : ita enim facile arbitrabitur alium excellere, et esse se superiorem. Secundum et magis genuine, accipias hæc, ut si novum hic præceptum vel documentum de modo charitatem et unionem fraternam acquirendi et fovendi. q. d. Ut charitatem mutuam, ad quam vos hortor, foveatis, satagite ut quisque non sua, sed aliorum commoda spectet (hoc enim est σκοπεῖτε) quærat, consectetur : sagittarius enim, qui scopum considerat et spectat, non illud spectat, ut oculos pascat, sed ut eum sagitta contingat, consequatur et configat. Hoc ergo significat hic *considerare;* sive spectare per metalepsin, scilicet ut spectando commoda non nostra, sed proximorum, ea quærere et procurare satagamus. Nota ex can. 36. negationem hic significare comparationem ; non enim negat, quin quisque suum etiam commodum quærere possit; hoc enim exigit charitas ordinata, ut quisque magis se suaque commoda maxime spiritualia diligat, quam aliena : sed significat, non ita avare quærenda esse commoda nostra, ut negligamus aliena. Unde Græca et Syrus habent, *ne sua quisque spectetis,* ἀλλὰ καὶ, sed etiam quæ aliorum ; imo significat consilii et charitatis esse, in rebus temporalibus, aliorum potius, quam suum commodum spectare : amicitia enim et charitas licet non præcipiat, permittit tamen et sæpe suadet, ut in bonis fortunæ, et subindæ vitæ, proximum nobis anteferamus.

5. Hoc sentite in vobis, quod et in Christo Jesu.] Probat ab exemplo Christi tanquam à causa (hanc enim significat conjunctio causalis *enim*) exemplari, Christianis studendum esse humilitati et charitati, ut quisque non quærat sua, sed aliorum commoda : quia nimirum Christus harum virtutum illustre nobis dedit exemplum, seque earumdem exemplar proposuit, quod Christiani omnes imitarentur, quando ipsemet Deus existens se humiliavit usque ad mortem, mortem autem crucis, ut nostræ saluti consuleret. Sicut enim Moses Exodi 25. v. ult. jussus est à Deo tabernaculum fabricare, juxta ideam sibi à Deo in Sina monte ostensam, *Inspice,* inquit, *et fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est* : similiter allegorice Christiani ideam Christi in monte Calvariæ crucifixi perpetuo sibi proponere debent, ut secundum eam tabernaculum animæ suæ virtutibus construant, et Deo in templum consecrent et adornent.

Dicit ergo : *Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Jesu,* supple, sentitis, id est, fuisse intelligitis, ait Anselmus. Sed *sentire* hic non significat intelligere ; ad affectum enim pertinet, non ad intellectum : melius ergo sic, *Hoc sentite in vobis, quod et in Christo Jesu,* supple, sensum fuit. Unde Græcum φρονείσθω tum active, ut significet, Hoc sentite ; tum potius et aptius passive vertas, ut significet, Hoc sentiatur in vobis, quod et in Christo Jesu sensum fuit. q. d. Ille sensus, ille affectus humilitatis, misericordiæ, pacis, charitatis sit et sentiatur in vobis, quem in Christo fuisse comperimus. Unde Syrus clare vertit, *hoc sentite in vobis quod Jesus Christus,* supple, in se sentit. Notant Chrysostom. Theophyl. nos maxime excitari à Paulo ad humilitatem ex hoc capite, quod per eam fiamus similes Christo, similes Deo. Deus se humiliat ; et tu qui homuncio es, te exaltas? Fugis humilitatem quasi indecoram et vilem? Erras. Honorata est à Deo humilitas, insigne Dei est humilitas ; illa ergo te honorabit et decorabit, quia faciet te conformem Deo tuo. Contra, superbia, vilem te et abjectum, utpote difformem Deo, conformem vero Lucifero, efficiet. Rursum, humilitas exaltavit Christum Deum tuum, deditque illi nomen, quod est super omne nomen ; multo ergo magis humilitas potens est et prompta te homuncionem decorare et exaltare.

Audi S. Leonem serm. 2. de Resurrect. *Hoc,* ait, *sentite in vobis, quod et in Christo Jesu, cujus humilitas nulli aspernanda divitum, nulli est erubescenda nobilium. Non enim in tantum provehi potest quælibet felicitas humana fastigium, ut æstimet sibi pudendum, quod manens in forma Dei Deus, non est arbitratus indignum.* Et mox : *Vestram in illo redamate naturam : quoniam sicut ille paupertate divitias non amisit, gloriam humilitate non minuit, æternitatem morte non perdidit : ita et vos eisdem gradibus, eisdem vestigiis, ut cælestia apprehendatis, terrena despicite.*

Præclare S. Greg. l. 34. Moral. c. 21. et seqq. in illud Job 41. *Ipse* (Leviathan, id est diabolus) *est rex super universos filios superbiæ. Audiant,* ait, *omnes : Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Audiant omnes : Immundus est apud Deum qui exaltat cor suum. Audiant omnes : Quid superbis terra et cinis? Audiant omnes Dominum dicentem, Discite à me quia mitis sum, et humilis corde. Ad hoc namque unigenitus Dei Filius formam infirmitatis nostræ suscepit : ad hoc invisibilis, non solum visibilis sed etiam despectus apparuit : ad hoc contumeliarum ludibria, irrisionum opprobria, passionumque tormenta toleravit, ut superbum non esse hominem doceret humilis Deus. Quanta ergo humilitatis virtus est, propter quam solam veraciter edocendam, is, qui sine æstimatione magnus est, usque ad passionem factus est parvus! Quia enim perditioni nostræ originem superbia præbuit diaboli; instrumentum redemptionis nostræ inventa est humilitas Dei.* Deinde per insignes antitheses

describit et opponit humilitatem Christi superbiæ Luciferi, ita dicens: *Hostis quippe noster magnus inter omnia conditus, videri super omnia voluit elatus: Redemptor autem noster magnus manens super omnia, fieri inter omnia dignatus est parvus. Auctor mortis dicit, In cœlum conscendam; auctor vitæ ait, Repleta est malis anima mea, et vita mea inferno appropinquavit. Ille dicit, Super astra cœli exaltabo solium meum; iste humano generi à paradisi sedibus expulso, dicit, Ecce venio cito, et habitabo in medio tui. Ille dicit, Sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis, iste dicit, Ego sum vermis, et non homo; opprobrium hominum, et abjectio plebis. Ille dicit, Ascendam super altitudinem nubium, et ero similis Altissimo; iste cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens.* Et infra hæc ipsa prosequens concludit tandem, signum prædestinationis esse humilitatem, signum vero reprobationis esse superbiam. *Ille,* ait, *nihil aliud mentes sibi subditas docet, quam celsitudinis culmen appetere, cuncta æqualis mentis tumore transscendere, societatem omnium hominum alta elatione transire, ac sese contra potentiam conditoris erigere; iste ad sputa, ad palmas, ad colaphos, ad spineam coronam, ad crucem, atque ad mortem veniens, membra sua admonet dicens: Si quis mihi ministrat, me sequatur. Quia igitur Redemptor noster corda regit humilium, et Leviathan iste rex dicitur superborum, aperte cognoscimus, quod evidentissimum reproborum signum est superbia; et contra, humilitas electorum. Cum ergo quam quisque; habeat cognoscitur, sub quo rege militat invenitur. Unusquisque enim quasi quemdam titulum portat operis, quo facile ostendat, sub cujus serviat potestate rectoris.* Hucusque S. Greg. præclare sensum tam Christi quam Luciferi describens.

6. Qui cum in forma Dei esset.] Commentarius Ambrosio asscriptus Græcum μορφὴ non *formam* vertit, sed externam speciem, figuram, specimen, *Forma,* ait, *Dei quid est nisi exemplum quod Deus apparet, dum mortuos excitat, surdis reddit auditum, leprosos mundat?* q. d. Licet Christus homo subinde specimen dederit, et quasi scintillas vibrarit divinitatis, dum scilicet miracula fecit; tamen in terris non se gessit ut æqualem Deo Patri, sed se humiliavit, etc. Ratio Ambrosii est, Quia, inquit, Apostolus loquitur de Christo Jesu, id est, de Christo homine, scilicet post incarnationem, non ante. Hoc avide arripit Erasmus, additque hinc contra Arrianos pro Filii divinitate non posse validum confici argumentum; nam et alii Sancti fecerunt miracula, itaque ediderunt specimen aliquod divinitatis, nec tamen fuerunt dii. Ita Erasmus hic et alibi ova posuit arrianismi, quæ novi nuper Arriani excluserunt.

Verum dico, μορφὴ hic et alibi passim non significare specimen, exemplum, argumentum, sed *formam,* quæ dat esse rei; forma ergo Dei est natura Dei, divinitas, et Deus ipse. Ita Chrysost. Theophæl. Œcum. Hilarius, August. et passim Patres contra Arrianos, ut fatetur Erasmus. Imo ita et explicant Calvinus, Beza et Vatablus. Et patet Primo, quia, ut Chrysost. formam Dei opponit Apostolus formæ servi; atqui forma servi est natura hominis; ergo forma Dei est natura Dei. Secundo, quia subdit Paulus: *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo,* quia scilicet revera erat æqualis Deo, ac consequenter erat ipse Deus. Tertio, quia hoc est argumentum Apostoli: Christus cum esset Deus, ac proinde in æquali gloria cum Patre, ita tamen se demisit, ut naturam servi, id est hominis, assumeret, fieretque servus Deo Patri obediens usque ad ignominiosissimam mortem crucis: quis ergo tam arrogans erit homo, ut alteri homini, qui natura sibi par est, se anteponat? Adde, ut recte argumentatur Ambrosius eodem hoc loco contra Erasmum, si forma est specimen illud specimen aut verum est, aut tantum apparens, et falsum, si apparens tantum, ergo Christus fuit impostor (quod absit) cum hoc specimen dedit, et miracula fecit propria virtute ad probandum se esse verum Deum Deique Filium: si verum, ergo ex eo vere probari et constare poterat divinitas Christi, Christumque vere esse Deum, secus est de Sanctis, qui nec propria virtute fecerunt miracula, nec ea fecerunt hoc fine ut se probarent esse deos. Verum, ut dixi, μορφὴ hic non speciem et formam accidentalem, uti vult commentar. Ambrosii, sed essentialem significat.

Ad argumentum Ambrosii Respondeo, in Christo Jesu duas esse naturas, unam divinam et æternam, quæ fuit ante incarnationem, de qua hic Apostolus: alteram humanam et temporariam, quam accepit in incarnatione, de qua agit v. seq. Itaque pronomen *qui* refert personam Christi, id est, personam Verbi, quæ fuit ante incarnationem in forma, id est in natura Dei: nam non loqui Apostolum de Christo homine, patet, quia subdit: *Sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens.* q. d. Christus cum ante incarnationem esset Deus, Deoque æqualis, seipsum tamen postea exinanivit, quando per incarnationem formam servi accepit.

Ubi Nota, τὸ *cum* esse causale. q. d. Quia in forma Dei erat Christus, ideo consequenter Patri æqualis fuit: forma enim, id est natura Dei, non est sicut forma, id est natura, hominis: quæ licet una sit specie, numero tamen et multiplex, et in aliis aliisque hominibus alia est et alia, nam natura Dei, sive divinitas, una prorsus est et individua ac simplicissima, ut nullos gradus, nullam divisionem, nullam multiplicationem admittat: sed ubicumque et in quibuscumque personis est, una et eadem prorsus est, tam specie, quam numero, ita ut personæ, quibus illa communicatur, omnino sint tum natura, tum æternitate, tum dignitate, tum perfectione æquales. Hinc Chrysost. Theophyl. et alii docent hoc loco doceri totum mysterium incarnationis Verbi; unam scilicet Verbi personam constare duabus naturis, divina et humana, quam assumpsit, et consequenter ex hoc loco refelli omnes hæreticos, qui alterutram Christo ademerunt. Hic, ait Chrysost. et Theophyl, cadit Arrius, qui Filium minorem Patre asseruit; cadit Photinus qui filium non formam, sed energiam Patris esse docuit; cadit Sabellius, qui Filium non æqualem Patri, sed eamdem cum Patre personam esse censuit; cadit Nestorius qui duas personas in Christo posuit, ut alius esset Christus homo, alius christos Deus; cadit denique Apollinaris, qui mentem et animam rationalem, ac consequenter humanitatem, Christo ademit.

Dices: Cur clare non dixit Apostolus, Qui cum esset Deus?

Respondeo. Id dixit, et amplius dixit: per formam enim significat gloriam et majestatem Dei,

eamque opponit formæ, id est infirmitati et vilitati humanæ. Unde alibi in terminis Filium vocat Deum, ut patet Rom. 9. 5. 1. Timoth. 3. 16. Coloss. 2. 9. et alibi.

NON RAPINAM ARBITRATUS EST ESSE SE ÆQUALEM DEO.] Primo, *rapinam non est arbitratus*, id est, non fecit : (ut juxta can. 36. verbum mentale ponatur pro reali, dicere scilicet, vel arbitrari, pro facere) quia non usurpavit alienum, sed quod suum erat, cum sentiret, diceret et gereret se quasi æqualem Patri. Secundo, potest per hypallagen sic accipi : *rapinam non est arbitratus*, id est, arbitrando non rapuit æqualitatem Dei quia arbitrando sibi tribuit id, quod revera erat. Tertio et simplicissime sic. q. d. *Non rapinam arbitratus est* (subaudi se facere, cum sentiret et diceret) *esse se æqualem Deo*, ut cum dixit, *Ego et Pater unum sumus*, Joan. 10. 30. quia quod sentiebat, et dicebat, sibique attribuebat, idipsum re ipsa erat : unde quod erat naturæ, non putavit esse rapinæ : ac consequenter sicut putavit se non rapere, ita revera non rapuit æqualitatem Dei. Ita August. tract. 17. in Joan.

Nota. *Rapina* hæc est arrogantia, vel arrogantiæ effectus : rapere enim alterius gloriam est eam sibi arrogare. Ita August. supra.

Secundo, ut Chrysost. et Vatabl. per metalepsin *rapere* significat rem aliquam, perinde ac si rapta esset, studiose et contentiose retinere. q. d. Christus non rapuit, non ambivit, ut Lucifer Isaiæ 14. 13. æqualitatem Dei, nec ut raptores solent, raptum (dum male sibi conscii metuunt ne illud amittant) studiose servavit, et ambitiose defendit : sed potius sponte, quasi legitimus dominus, deposuit, id est celavit, seque exinanivit, etc. Hoc enim exigit particula adversativa *sed*, quæ sequitur, cum ait, *Sed semetipsum exinanivit;* alioqui non tam adversativa erit quam explicativa, capieturque improprie *sed* pro *verumtamen*.

Pulchre S. Bernard. homil. 4. super *Missus est*, docet Luciferum cogitasse rapinam deitatis, non Christum. *Altissimus enim Deus Pater*, ait, *quamvis omnipotens sit, non potuit tamen vel æqualem sibi condere creaturam, vel in æqualem gignere filium. Fecit itaque angelum magnum, sed non quantus ipse, et ideo nec altissimum, solum autem Unigenitum, quem non fecit, sed genuit, omnipotens omnipotentem, altissimus altissimum, æternus coæternum, ipsum sibi per omnia comparari, nec rapinam æstimat, nec injuriam. Recte ergo hic erit magnus, qui filius Altissimi vocabitur.*

ESSE SE ÆQUALEM DEO,] τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, *esse æqualia*, id est æqualiter, *Deo :* nomen enim capitur pro adverbio, inquit Erasmus : quod Noster clare vertit, *esse se æqualem Deo.*

Nota, *Deo*, supple Patri : est enim hic nomen personæ; illæ enim æquales sunt. Aliter ergo paulo ante accipitur, ubi dixit, *Cum in forma Dei esset :* ibi enim Deus absolute essentiam tribus personis communem significat.

SED SEMETIPSUM EXINANIVIT,] ἐκένωσε, evacuavit, et, ut Tertull. legit *exhausit*, vel inanivit, id est inanem et vacuum effecit, ut qui erat plenus majestate, gloria, robore, adeoque plenitudo totius entis ; ea se evacuarit, et ex omni quasi ad nihilum se redegerit, factusque sit ex domino servus, ex Deo homo, ex creatore creatura. Sicut enim nomen creatoris Est, *Ego sum qui sum*, sive τὸ, ens, et oceanus ipsius esse ; ita creaturæ nomen est, *Non sum :* ex se ipsa enim creatura nihil est : nam omne esse quod habet, à Deo habet, illudque assidue à Deo accipit, adeoque si Deus in illam desinat influere suum esse, et subtrahat manum suam, statim creatura in nihilum, unde venit, recidet, et evanescet : perinde ut sole abeunte, vel radios retrahente lux omnis in hoc aere evanescit.

Notat Theophyl. Christum in hac sui humiliatione non deposuisse, sed servasse suam altitudinem et majestatem, formam scilicet et naturam Dei; ita tamen, ut eam humanitate assumpta velaverit et occultaverit. Secundo, exinanivit se, non imperio, aut alia vi cogente, sed sponte sua. Ita Theophyl.

Hanc Verbi exinanitionem graphice describit S. Cyrill. l. de Fide ad Reginas : *Verbum*, ait, *humani generis amore incitatum, cum suapte natura exinanitionis non esset capax, servili forma suscepta semetipsum exinanivit, dejecitque : qui carnis commercium ignorabat, lui causa carne induitur (Verbum enim caro factum est :) qui ob naturam corporis expertem sub tactum non veniebat, palpabilis efficitur : qui principium nesciebat, secundum corpus initium sortitur : qui absolute perfectus erat, incrementa sumit : qui converti non potest, ad meliora progressus facit : qui dives, in diversorio gignitur : qui cœlum nubibus tegit, fasciis involvitur : qui rex erat, in præsepi deponitur : quem hesterno die pro nostra salute, immaculato puerperio Maria virgo mater effudit, Maria, inquam, genitrix vitæ, mater pulchritudinis, magnificentiæ, lucisque parens.* Exinanitum est ergo Verbum per assumptionem inanitatis, id est humanitatis, in qua tamen retinet plenitudinem divinitatis, ut ait Cyrill. et Gregor. Nyssenus citatus in Concil. Ephesino tom. 2. c. 7. *Rex regum*, ait, *Dominus dominantium, servili forma induitur : omnium judex mundi hujus dynastis vectigalis efficitur : qui complexu suo ambit omnia, locum in diversorio nullum invenit, sed in brutorum animantium præsepi reclinatur, demum mortem perpetitur. Vita degustat mortem : judex in prætorium abducitur : omnium viventium Dominus, judicis sententiæ subjicitur : omnium cœlestium virtutum rex, carnificum manus experiri non gravatur. Hoc humilitatis exemplum, hunc abjectionis modum nos expendere Apostolus monet.* Et S. Cyprian. tractatu de Eleemos. *Hominis filius esse voluit, ut nos filios Dei faceret : humiliavit se, ut populum qui prius jacebat, erigeret : vulneratus est, ut vulnera nostra sanaret : servivit, ut ad libertatem servientes extraheret : mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet.*

Hujus humiliationis Christi typus fuit Eliseus, qui se corpori pueri mortui coaptans, eum suscitavit, 4. Reg. 4. De quo audi S. August. serm. 11. de Verbis Apostoli : *Venit ipse grandis ad parvulum, salvator ad salvandum, vivus ad mortuum. Et quid fecit ? juvenilia membra contraxit, tanquam semetipsum exinaniens, ut formam servi susciperet : parvum se parvo coaptavit, ut efficeret corpus humilitatis nostræ conforme corpori gloriæ suæ. Sicut ergo ab Eliseo suscitatus est mortuus ; sic à Christo justificatus est impius.* Audi S. Bernard. serm. 2. super *Missus est : in Christo*, ait, *agnoscitur longitudo brevis, latitudo angusta, altitudo subdita, profunditas plana, lux non lucens, Verbum infans, aqua sitiens, panis esuriens. Videas, si attendas, potentiam regi, sapientiam instrui, virtutem sustentari, Deum denique lactentem, sed angelos reficientem, vagientem, sed miseros

consolantem. Videas, si attendas, tristari lætitiam, pavere fiduciam, salutem pati, vitam mori, fortitudinem infirmari : sed est hæc tristitia lætificans, pavor confortans, mors vivificans. Hinc infert idem Bernard. serm. 1. de Nativit. *Quid magis indignum, quid detestandum amplius, quid gravius puniendum, quam ut videns Deum cœli parvulum factum, ultra opponat homo magnificare se super terram? Intolerabilis impudentia est, ut, ibi se exinanivit majestas, vermiculus infletur et intumescat. Hoc ergo est propter quod exinanivit se formam servi accipiens, qui in forma Dei, Patri æqualis erat: sed exinanivit majestate et potentia, non bonitate et misericordia. Quid enim ait Apostolus? Apparuit benignitas et humanitas Salvatoris nostri Dei.*

Formam servi accipiens.] Id est, naturam servorum, puta humanam, accipiens factus est homo, factus est servus.

Nota Primo, Christum ratione personæ suæ divinæ esse Filium Dei, sed ratione humanæ naturæ quam assumpsit, esse servum Dei.

Nota Secundo. Hæc servitus omnibus creaturis communis, adeoque creaturæ, qua talis est, propria, in duobus consistit, Primo, quod creatura tota sit subjecta dominio Dei, utpote quæ totum suum esse à Deo, perinde ut radius à sole, accepit, et continuo accipit. Secundo, quando creatura rationalis est, obligatur in omnibus Deo quasi Domino parere, eum revereri et colere : quæ duo Christo, ut homo est, competunt, ut cum aliis docet Franc. Suarez 3. p. disp. 44. sect. 1. Sic ergo in Christo natura serva, id est humana, evecta est ad hypostasin filii, et per eam instar filii jus habet ad hæreditatem paternam. Itaque Christus homo et servus est, et filius; servus secundum humanam naturam in se nude spectam: filius, quatenus eadem natura humana in hypostasi filii subsistit : vere enim hic homo est filius Dei.

Nota Tertio. Christus non est servus servitute legali, vel pœnali, quæ scilicet extrinseca et superaddita est naturæ, qua quis sit servus, vel ob culpam, ut bello justo capti, vel ob emptionem, vel quia nascitur ex mancipio, puta matre serva : partus enim, vel fœtus, sequitur ventrem. Et hoc sensu Adrianus Papa in Concil. Francofordiensi, et alii Patres, imo S. Joannes in Evangel. cap. 8. v. 35. negant Christum esse servum : non autem legant Christum ratione naturæ creatæ quam assumpsit, esse servum.

Dices : Ad Hebræos 3. v. 5. et 6. Apostolus Mosem quasi servum opponit Christo quasi filio.

Resp. Merito : quia Moses merus est servus, Christus vero ita est servus, ut tamen sit et filius Dei naturalis, ut dixi.

Hinc patet quarto, falsam esse interpretationem Marcionis, qui docebat Christum accepisse formam servi, quando linteo præcinctus lavit pedes discipulorum; hoc enim est officium servorum, et commentarii Ambrosio asscripti, quem sequitur Erasmus : *Christus*, ait, *accepit formam servi, id est speciem hominis nocentis, cujus personam pro nobis gessit, dum flagellatus, damnatus, crucifixus est : servi enim ex peccato fiunt, sicut Cham filius Noe, qui primus merito servi nomen accepit.* Sed hoc recte refutat S. Chrysost. Aliud enim, inquit, est opus servi facere, aliud formam servi accipere : forma enim, ut dixi, naturam significat, non similitudinem, non officium. Unde se explicans Apostolus subdit : *Et habitu inventus,* non ut peccator, non ut latro damnatus ad crucem, sed *ut homo.*

In similitudinem hominum factus.] Id est, similis hominibus factus. Similitudinem accipe, non accidentalem, non apparentem et phantasticam, uti voluerunt Manichæi ; sed substantialem, qua omnes homines dicuntur esse similes specie, seu natura humana. Ita D. Thom. 3. p. q. 5. a. 1. ad 2. Sic dicitur Gen. 5. 3. Adam ad imaginem et similitudinem suam genuisse filium, quia, scilicet genuit Seth sibi in natura humana consimilem. Sic Coloss. 1. 15. Filius dicitur imago Patris. Et 1. Cor. 15. 49. dicimur gestare imaginem hominis terreni, qui quoad naturam sumus Adæ terreno similes, cum eoque idem specie corpus gestamus.

Et habitu inventus ut homo.] Pro *habitu* græce est σχήματι, id est *schemate*, figura, et specie externa, q. d. Sicut Christus assumpsit internam formam, et naturam hominis; ita quoque externam hominis speciem et figuram habuit; talique schemate fuit, et corporis forma, quali non sumus. Ita Chrysost. Theophyl.

Secundo, Ambros. per *schema* accipit externam conversationem.

Tertio, S. August. l. 83. quæst. q. 73. tom. 4. *schema* intelligit habitum prædicamentalem, quo quis dicitur hoc illove habitu indutus et vestitus : Verbum enim naturam humanam quasi habitum et vestem assumpsit et induit. *Hoc ergo nomine habitus*, ait Augustinus, *satis significavit Apostolus, quemadmodum dixerit, In similitudinem hominum factus : quia non transfiguratione in hominem, sed habitu factus est, cum indutus est hominem, quem sibi uniens quodammodo atque conformans, immortalitati æternitatique sociaret.* Et infra : *Quo nomine (habitus) oportet intelligi non mutatum esse Verbum susceptione hominis, sicut nec membra veste mutantur, quamquam illa susceptio ineffabiliter susceptum suscipienti copulaverit : sed quantum verba humana rebus ineffabilibus coaptari possunt, ne mutatus intelligatur Deus humanæ fragilitatis assumptor, electum est, ut græce σχῆμα, et latine diceretur Habitus illa susceptio.* Ita S. August. quibus pulchre docet, quod incarnatione Verbum non ita factum sit caro, ut fuerit transformatum in carnem, id est hominem, uti volebant Eutychiani : sicuti dum aer fit aqua, mutatur et convertitur in aquam; sed quod ita factum sit caro, sicut homo fit vestitus, et sicut ferrum fit ignitum, et sicut aurum fit statua, vel imago aurea : quia manens Verbum quod erat, ad se humanitatem assumpsit, eamque quasi vestem substantialem induit. Dico substantialem : nam in hoc est dissimilitudo incarnationis, et vestitionis : quod unio incarnationis sit substantialis, vestitionis vero sit accidentalis. Hic sensus aptus est, et apposite respondet Græco ; primus tamen magis generalis et genuinus est : vult enim dicere Apostolus, Verbum æternum et invisibile ita assumpsisse formam et naturam hominis, ut illam hominibus spectandam objecerit, et per speciem ac figuram corporis humani à se assumpti hominum oculis visibilis apparere viderique voluerit, itaque ab hominibus visus et inventus sit ut homo.

Ut homo.] Id est, sicut quivis alius et communis homo, cum tamen Christus esset singularis homo, adeoque Deus-homo, ait Chrysost. Secundo, simplicius, *ut homo*, id est, verus homo. Notandum enim adverbia similitudinis, ut, sicut,

quasi, sæpe non similitudinem sed veritatem Hebræis significare. Sic Joan. 1. 14. dicitur, *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à Patre*, id est, vidimus Christi gloriam tantam, quantam decebat eum habere, qui vere Patris erat unigenitus. Ita Theophyl. Et hoc sensu ruit argumentum Marcionis : Christus, inquit, tantum habitu inventus est ut homo ergo vero non fuit homo : contrarium enim inferendum erat, videlicet : Ergo vere fuit homo, ut patet ex dictis.

8. HUMILIAVIT SEMETIPSUM FACTUS OBEDIENS USQUE AD MORTEM, MORTEM AUTEM CRUCIS.] q. d. Humiliavit se per obedientiam, sive dum obedivit Patri usque ad mortem crucis.

Nota Primo. Christus humiliavit se, et obedivit non qua Deus est et Verbum, ut volebant Ariani : sic enim Patri non est subditus, cum sit illi par; sed quatenus formam servi accepit, seu quatenus est homo.

Nota Secundo. Christus, qua homo et servus est Dei, vere et proprie Deo fuit obediens : cum autem vera et propria obedientia non sit, nisi ubi intervenit præceptum Superioris, quod est quasi formale objectum obedientiæ, ut D. Thomas et Scholastici docent 2. 2. qu. 104. sequitur Christum à Patre tum alia præcepta (hoc enim innuit vox *usque*) tum præsertim moriendi in cruce præceptum accepisse, cui humiliter se subdidit Christus, illudque acceptavit : *factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.* Nimirum tam grave et durum præceptum accipere voluit Christus, ut perfectum nobis daret tam nobilis virtutis, obedientiæ scilicet, exemplum; ne quis queri possit sibi à suis Superioribus dura nimis præcipi, sed sciat et soletur se quisque cogitans Christum longe durius à Patre subeundæ crucis mandatum accepisse.

Moraliter de fuga superbiæ, et amore humilitatis vide hic Chrysost. in morali homiliæ 7.

Nota Tertio. Christus quatuor habuit quasi formas et stemmata, quæ Ezechiel c. 1. repræsentat per quadriformes Cherubim. Cherubim enim quatuor habebant facies, scilicet hominis, aquilæ, vituli et leonis. Facies hominis repræsentat humanam Christi naturam, facies aquilæ repræsentat divinam Christi naturam, facies vituli repræsentat Christi sacerdotium et sacrificium, facies leonis repræsentat Christi potestatem regiam, quam adeptus est resurgendo ex mortuis, et ascendendo in cœlum. Hasce quatuor formas et quasi stemmata Christi clara hypotyposi hic signat Apostolus. Primo, formam divinam, cum ait, *Qui cum in forma Dei esset :* Secundo, humanam, cum subdit, *Habitu inventus ut homo :* Tertio; pontificiam, cum addit, *Humiliavit se usque ad mortem :* Quarto, regiam, cum concludit dicens, *Propter quod et Deus exaltavit illum.* Easdem notat Apostolus Hebr. 1. 3. ut ibi dicam.

Hinc pie et christiane S. August. epist. 56. *Si quæras, ait, quæ via sit ad obtinendam veritatem, quidque primum sit in religione et disciplina Christi? respondebo, Primum est Humilitas. Quid secundum? Humilitas. Quid tertium? Humilitas, et quoties interrogabis, toties hoc dicam. Sicut enim Demosthenes in eloquentia primas, secundas, tertias, etc., dedit pronuntiationi : ita easdem ego dabo humilitati in schola Christi.*

Et S. Leo epist. ad Dioscorum : *Tota,* ait, *Christianæ sapientiæ disciplina, non in abundantia verbi, non in astutia disputandi, neque in appetitu laudis et gloriæ, sed in vera et voluntaria humilitate consistit quam Dominus Jesus ab utero matris usque ad supplicium crucis, omni fortitudine elegit et docuit.*

9. PROPTER QUOD ET DEUS EXALTAVIT ILLUM, ET DONAVIT ILLI NOMEN, QUOD EST SUPER OMNE NOMEN.] Nota Primo, τὸ *propter quod* non consequentiam, vel eventum, ut vult Calvinus, sed meritum et mercedem significare : hoc enim significat proprie *propter;* ut cum dico, Propter laborem diurnum Petrus accepit decem asses ; significo Petrum labore diurno meruisse et accepisse mercedem decem assium. Illud etiam significat vocula *et*, quæ hic non habet vim copulandi, ut patet (nihil enim copulandum præcessit) sed ἀντιμισθίαν, id est, redditionem et retributionem mercedis significat, ut sit idem quod *vicissim* q. d. Quia Christus ita se humiliavit hinc vicissim Deus quasi compensans, et reddens illi justum et congruum tantæ humilitatis præmium, exaltavit illum.

Hinc Secundo patet, Christum non tantum nobis gratiam et gloriam, sed et sibi quædam meruisse, quod licet neget Calvinus, clare tamen hic asserit Apostolus, dicens : *Propter quod et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen.* q. d. Christus propter tantam sui humiliationem usque ad mortem crucis meruit exaltari, ut nomen, non nostrum, sed Christi ipsius exaltaretur, et celebraretur in cœlo, in terra, in inferno. Idem patet Apoc. c. 5. 12. *Dignus est Agnus, qui occisus est, accipere* (ab omnibus hominibus, ut scilicet omnes homines agnoscant, et laudent ejus) *virtutem, et divinitatem, et sapientiam, et fortitudinem, et honorem, et gloriam, et benedictionem.*

Nota Tertio. Christus duo sibi meruit. Primum est gloria, non animæ, quia illam habuit à primo suæ conceptionis instanti, sed corporis. Ita Chrysost. Ambros. Anselm. Beda, Basilius l. 4. contra Eunomium. August. l. 2. contra Maxim. c. 5. et alii. Id significat Apostolus per vocem *exaltavit*, græce ὑπερύψωσε, id est, ut Ambrosius, *superexaltavit*, ad vitam scilicet, et gloriam immortalem super omnes angelos et cœlos, statuens Christum ad dexteram Dei. Hinc exaltatio hæc sex excellentias complectitur, quas sibi meruit Christus. Prima, ut recte S. Athanas. serm. 2. contra Arrianos, est resurrectio : quia enim Christus obediens fuit ad mortem, hinc meruit ut primus à morte resurgeret, utque mortis victor eam in se et in nobis aboleret. Secundo, meruit sibi dotes corporis gloriosi, ut, quia corpus suum ita in passione dilaniandum dedit, hinc pro mercede acciperet, in resurrectione corpus gloriosissimum, plane scilicet immortale, impassibile, fulgidissimum, agillimum et subtilissimum. Tertio, meruit evehi super omnes Sanctos et angelos. Quarto, meruit sessionem ad dexteram Dei Patris. Quinto, meruit potestatem judiciariam, ut fieret judex vivorum et mortuorum. Sexto, meruit regnum cœli et terræ, ut quasi rex et Dominus mundi imperet angelis, hominibus, omnibusque creaturis. Ubi Nota Licet hæc exaltatio, et sex jam dictæ excellentiæ, quas exaltatio illa complectitur, Christo debitæ essent ratione unionis hypostaticæ; tamen alio quoque titulo, videlicet ob merita suæ humilitatis et obedientiæ, Christo datæ fuerunt.

Secundum, quod sibi meruit Christus, est nomen super omne nomen : de quo jam dicam.

Et donavit illi nomen, quod est super omne nomen.] Primo, nomen Dei, et Filii Dei dedit Pater Christo : hoc enim nomen solum proprie est nomen super omne nomen creaturarum quarumlibet, ad quod, ut sequitur, omnes genu flectunt, ut illud adorent. Ubi Nota. *Nomen* metonymice capitur pro re nomine significata : nomen ergo Dei, est ipse Deus, et divinitas, cujus majestas, potentia et gloria ab omnibus, et super omnia nominatur et celebratur. Hinc Apoc. 5. 12. dicitur *Agnus*, qui occisus est, *accipere divinitatem*, non quasi eam acceperit primum post mortem et resurrectionem : constat enim eam habuisse à primo instanti incarnationis suæ; sed quod eam acceperit in notitia et fama apud homines in toto mundo, ut nimirum omnibus innotesceret, omnésque crederent Christum esse verum Deum Deique Filium, eumque ut talem colerent et celebrarent: sic enim sæpe in Scriptura res dicitur fieri cum innotescit, ut verbum reale pro mentali vel verbali sumatur, juxta can. 46. Ita S. Ambros. Theodor. Anselm. D. Thom. q. d. inquit. Theodor. Humiliando se adeo Christus se suumque quod habebat nomen (Deus) non perdidit, ut etiam illud idem nomen acceperit qua homo, acquisiveritque humanitati humanitati suæ. Idem ergo vobis, ô Christiani, eveniet, nec vos humiliando honorem vestrum perdetis aut minuetis, sed augebitis et accumulabitis.

Vere pulchreque S. Bernard. ser. 34. in Cantica, *Humilitas*, ait, *in honore, honor est ipsius honoris, et dignitas dignitatis : omnis dignitas ipso dignitatis nomine indigna est, si humilia dedignatur. Si egregius es, esto tamen de grege : si omnibus præes, non dedigneris subesse.* Et ser. 2. in capite jejunii : *Quid tu inflaris*, ait, *ô homo, quid extolleris sine causa ? quid altum sapis, et oculi tui omne sublime vident? sublimis quidem Dominus, sed non ita proponitur tibi. Laudabilis magnitudo illius non etiam imitabilis; humiliare, et apprehendisti.* Et rursum ser. S. de Ascensione : *Sola est humilitas, quæ exaltat, sola quæ ducit ad vitam. Hæc via, non est alia præter ipsam. Qui aliter vadit, cadit potius, quam ascendit. O perversitas! ô abusio filiorum Adam ! quia cum ascendere difficillimum sit, descendere autem facillimum, ipsi et leviter ascendunt, et descendunt difficilius, parati ad honores, ad celsitudines graduum Ecclesiasticorum, ipsis etiam angelicis humeris formidandas. Ad sequendum autem te, Domine Jesu, vix inveniuntur, qui vel trahi patiantur, qui duci velint per vias mendatorum tuorum.*

Secundo, *nomen*, id est famam, et nominis celebritatem, ut Christus tanquam Messias toto orbe sit notissimus, nominatissimus et famosissimus.

Tertio, et proxime, *nomen* hoc est illud, quod explicat, cum subdit mox : *Ut in nomine Jesu omne genu flectatur.* Nomen ergo Jesu, id est, titulum salvatoris et redemptoris, per humilitatem et obedientiam usque ad mortem meruit et accepit Christus: quia per mortem crucis, factus est salvator et redemptor mundi : licet enim nomen Jesu in circumcisione sit illi impositum ; non tamen tunc actu proprio et perfecto fuit salvator, sed tantum destinatione et inchoatione : tunc enim destinatum et declaratum fuit illum fore mundi salvatorem, quando nimirum pretium sanguinis sui pro salute nostra in cruce persolveret; ideoque nomen Jesu non à præsenti, sed à futura salute Christo in circumcisione inditum est: sic enim nomina multis sunt imposita, quæ portenderent rem futuram. In cruce ergo consummavit Christus salutem et redemptionem nostram, ac consequenter in cruce factus est actu perfecto salvator et redemptor, indeque nomen et titulum Jesu accepit, ut omnes eum nominent, celebrent, invocent tanquam Jesum, id est, salvatorem et redemptorem suum, ac consequenter tanquam verum Deum Deique Filium, ac Messiam patribus promissum. Hæc enim omnia includit nomen salvatoris et redemptoris, hoc est nomen Jesu. Igitur Jesu nomen non tantum nomen, sed et rem nomine significatam, vel connotatam hoc loco significat.

10. Ut in nomine Jesu omne genu flectatur, coelestium, terrestrium, et infernorum.] Nota Primo. Alludit Paulus ad Isaiæ 45. 1. ubi cum Isaias cœpisset vaticinari de Cyro et Judæorum è Babylone liberatione, quasi de antitypo Christi, qui futurus erat liberator omnium gentium è potestate diaboli et inferni, *Hæc dicit*, ait, *Dominus Christo meo Cyro*, etc., mox v. 8. more prophetico ad antitypum Christum, quem intendebat, avolat. *Rorate*, ait, *cœli desuper, et nubes pluant justum : aperiatur terra, et germinet salvatorem, et justitia oriatur simul.* q. d. Ego Isaias oro te, ô Domine, ut è cœlis mittas Spiritum sanctum, qui veniens in uterum Virginis eam fœcundet, utque è terra hac nostra in B. Virgine accipiat materiam; ex qua formet Christi corpus, ut sic generetur Christus, justus, inquam, ille per antonomasiam, qui omnes justificat.

Et rursum hunc salvatorem describens v. 14. *Tantum*, inquit, *in te est Deus*, (in tua, ô Christe, humanitate sola quasi in templo habitat hypostatice divinitas, inquit Chrysost. Theodor. Procopius,) *non est absque te Deus. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator.* Appellatur salvator, id est Jesus, propter assumpti corporis absconditum et arcanum sacramentum, ait Hier. Unde Septuag, vertunt, *tu enim es Deus, et nesciebamus* : sed per mortem et crucem resurgens, qui absconditus erat, innotuit, totoque orbe nominatur, celebratur et adoratur. Unde subdit Isaias v. 28. *In memetipso juravi, egredietur de ore meo justitiæ verbum, et non revertetur, quia mihi curvabitur omne genu* (quod hic ait, *Omne genu flectetur*) *et jurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet : Meæ sunt justitiæ, et imperium : ad eum* (Christum) *venient, et confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino* (per fidem Christi) *justificabitur, et laudabitur omne semen Israel.* q. d. Illud quod ego Deus semel protuli verbum justum, non erit irritum, sed re ipsa complebitur, ut scilicet omnes Gentes me Christum Deum, Dominum et salvatorem agnoscant, mihi genu curvent, me adorent, per me jurent, non per idola, et Domino confidentes, dicant : Meæ sunt justitiæ Evangelii, et meum est imperium Christi : non ad solos Judæos, sed ad nos Gentes quoque pertinet regnum, id est Ecclesia, et salus Christi. Ita Hieron. Ibi.

In nomine Jesu.] Nota Primo, nomen Jesus non esse Syrum à radice אסא *asa*, id est sanare, nec Græcum, ἀπὸ τοῦ ἰᾶσθαι, id est, à curando et sanando dictum, quasi Ἰησοῦς, sive Jesus, idem sit, quod ἰατρὸς, id est medicus, ut velle videtur Epiphan. hæresi 26. *Jesus*, inquit, *Hebræa lingua curator appellatur, aut medicus, et salvator.* Sic et ab ἰάω

nomen Jesu deducit Basilius in Asceticis, et Cyrillus catechisi 10. sub finem. Verum hæc non est propria etymi ratio, sed tantum accommoda adaptatio. Sicut Nazianz. orat. 2. de pascha, et Tertull. lib. contra Judæos c. 10. Hebræum pascha à Græco πάσχειν, id est à patiendo, deducit, alludendo scilicet et accommodando verbum Græcum nomini Hebræo. Multo minus nomen Jesus est nomen tetragrammaton יהוה inserta littera ש ut voluit, Osiander: nam tetragrammaton per ה in fine, Jesus per ע in fine scribitur, nec יהשוה *Jehescu*, (illud enim hebraice nullam habet radicem) sed ישוע *Jeschua*, Jesus dicitur.

Vera ergo etymologia nominis Jesu est à rad. ישע *iascha*, id est salvavit, inde enim dicitur ישוע *ieschua* hebraice, græce Ἰησοῦς, latine *Jesus*, id est salvator, et ipsa salus: alludit enim nomen Jesus suis punctis et sua terminatione ad abstractum, ישועה *eschua*, id est salus, quasi dicas, Ipsa salus, et salvator per essentiam. Hanc esse etymologiam patet Matth. 1. 21. *Vocabis*, inquit angelus ad Joseph, *nomen ejus Jesum; ipse enim salvum faciet populum suum à peccatis eorum.* De nomine Jesu vide plura apud Angelum Caninium in Nomin. novi testam. et apud Galatinum lib. 3. c. 20.

Nota Secundo, nomen Jesu esse nomen super omne nomen: *non enim est aliud nomen sub cœlo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri.* Et ratio est, quia nomen Jesu est nomen proprium Verbi incarnati: sicut enim nomen meum est Cornelius, alterius Petrus, tertii Paulus: ita Verbi incarnati, sive hujus hominis qui est Filius Dei, nomen proprium est Jesus, ut docet S. August. tract. 3. in epist. 1. Joan. tom. 7. Significat ergo nomen Jesu totam incarnationis et redemptionis Christi œconomiam, in qua præ ceteris operibus à Deo creatis aut factis relucent et concurrunt Dei sapientia, potentia, bonitas, majestas, omniaque Dei attributa.

> Non bene, inquiebat ille, conveniunt, nec in una
> sede morantur
> Majestas, et amor;

hæc tamen in incarnatione, et in Jesu sororiantur, optimeque quasi sorores conveniunt, quid enim est Jesus, nisi summa majestas, et summus amor? à quo salus, gratia, gloria, bona omnia et in animo et in corpore, tum in hac vita; tum in futura illa et beata per omnem æternitatem nobis obveniunt.

Hinc sequitur Tertio, nomen Jesu esse majus, sanctius, venerabilius, quam sit nomen Dei tetragrammaton Judæis ἄῤῥητεν et ineffabile, quod vulgo dicitur *Jehova*, et absolute, quàm sit nomen Dei, ut erudite probat Abulensis quæst. 7. in 20. cap. Exodi. Et ratio fundamentalis est, quia Deus significat Deum, qua dominus et creator est, Jesus vero significat Deum, qua salvator et redemptor est, sicut ergo majus fuit beneficium et opus redemptionis, quam creationis: ita majus est nomen Jesu, sive redemptoris, quam sit nomen Dei, sive creatoris. Unde canit Ecclesia in benedictione cerei paschalis ex S. Gregorio in Pastorali; *Nihil nasci profuit, nisi redimi profuisset.* q. d. Omnia, quæ propter nos fecit Deus, sive creatio, sive nativitas, sive quidvis aliud, frustra fuissent, nec nobis profuisset, nisi fuissent subsecuta redemptio.

Adde, nomen Dei redemptoris includere nomen Dei creatoris; non contra: redemptio enim præsupponit creationem, non contra. Quod ut clarius videas, accipe has antitheses. Jehova significat eum, qui est, reque idem est cum eo nomine, quo se nominat Deus Exodi 8. dicens. *Ego sum, qui sum:* Jesus significat eum, qui creator est, et perditos salvat, vivificat, justificat, ac beatos facit. Jehova fons est et principium entis: Jesus fons est et principium gratiæ, gloriæ, et salutis. Jehova fuit contritor et debellator Pharaonis et Ægypti: Jesus contritor est diaboli et inferni. Jehova Judæorum et veteris testamenti: Jesus Christianorum et novi testamenti et legislator. Jehova Hebræos Per mare rubrum duxit in Chanaan: Jesus per sanguinem suum, quo baptizamur et abluimur deducit nos in cœlum. Hinc nomen Jesu in nomine Jehova repræsentabatur, et Jehova erat quasi ænigma Jesu, ac vicissim nomen Jesu est declaratio nominis Jehova, imo si litteras spectes, nomen Jehoscua, id est Jesue, (quod idem est cum nomine Jesu) includit litteras omnes nominis Jehova, aliasque proprias superaddit, ut ostendi Num. 13. 17. Unde infert Abulensis paulo ante quæst. 7. citatam: *Majus, ait, peccatum est accipere nomen Jesus in vanum, quam istud nomen Deus.* Additque novam rationem: *Quia Ecclesiæ communis et laudabilis consuetudo magis honorat istud nomen, Jesus, quam nomen, Deus. Unde audito nomine, Jesus devoti fideles aut caput inclinant, aut genua flectunt; quod non faciunt audito nomine, Deus: qui ergo contra hoc offendit, dehonorando nomen Jesu, magis peccat, quam si dehonoret nomen, Deus.* Ita Abulensis.

Unde S. August. l. 3. Confess. c. 4. sibi etiam hæretico hoc nomen semper in veneratione et delictis fuisse testatur, cum ait: *Hoc nomen salvatoris mei Filii tui in ipso adhuc lacte matris, tenerum cor meum pie biberat, et alte retinebat: et quidquid sine hoc nomine fuisset, quamvis litteratum et expolitum, et veridicum, non me totum rapiebat.*

Hinc sequitur Quarto, nomen Jesu cum sit proprium et adæquatum Verbi incarnati, omnia alia Christi nomina (quæ plurima et præstantissima ei tribuit sacra Scriptura) complecti et transcendere, ut sit nomen super omne nomen. Quod pulchre docet S. Bernard. serm. 15. in Cantica. *Omnia, inquit, nomina Dei aut pietatis gratiam, aut potentiam majestatis sonant. Nomen potentiæ est Emmanuel, nomen pietatis est Jesus. Rursum Propheta inquit, Vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Primum, tertium, quartum majestatem sonant, reliqua pietatem. Quod horum ergo effunditur? Profecto majestatis ac potentiæ nomen in id, quod est pietatis et gratiæ, quodammodo transfunditur, ipsumque effunditur abunde per Jesum Christum salvatorem nostrum. Nomen (verbi causa) quod Deus est, nonne in id, quod est Nobiscum Deus, hoc est, in Emmanuel, liquescit et deficit? sic Admirabilis in id, quod est Consiliarius; sic Deus et Fortis in ea, quæ sunt Pater futuri sæculi, et Princeps pacis.* Et infra; *O nomen benedictum! ô oleum usquequaque effusum! Quousque? De cœlo in Judæam, et inde in omnem terram excurrit, et de toto orbe clamat Ecclesia: Oleum effusum nomen tuum. Effusum plane, quod non solum cœlum terrasque perfudit, sed aspersit et inferos, adeo ut in nomine Jesu omne genu*

flectatur cœlestium, terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur et dicat, Oleum effusum nomen tuum.

Moraliter ibidem S. Bernardus docte et pie ostendit nomen Jesu præstantissimum vocari et esse oleum, quod aquæ, vino, aliisque liquoribus supernatat, ob triplicem analogiam : *Oleum,* inquit, *lucet, pascit, ungit: fovet ignem, nutrit carnem, lenit dolorem; lux, cibus medicina. Vide idem nunc et de sponsi nomine. Lucet prædicatum, pascit cogitatum, invocatum lenit et ungit. Et percurramus singula. Unde putas in toto orbe tanta et tam subita fidei lux, nisi de prædicato Jesu? Nonne in hujus nominis luce Deus nos vocavit in admirabile lumen suum, quibus illuminatis, et in lumine isto videntibus lumen, dicat merito Paulus, Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino?*

Nec tantum lux est nomen Jesu, sed est et cibus. An non toties confortaris, quoties recordaris? Quid æque mentem cogitantis impinguat? quid ita exercitatos reparat sensus, virtutes roborat, vegetat mores bonos atque honestos, castas fovet affectiones? Aridus est omnis animæ cibus, si non oleo isto perfunditur. Insipidus est, si non hoc sale conditur. Si scribas, non sapit mihi, nisi ibi legero Jesum. Si disputes, aut conferas, non sapit mihi, nisi sonuerit ibi Jesus mel in ore, in aure melos, in corde jubilus.

Sed est et medicina. Tristatur aliquis nostrum? veniat in cor Jesus, et inde saliat in os; et ecce ad exortum nominis lumen, nubilum omne diffugit, redit serenum. Labitur quis in crimen, currit insuper ad laqueum mortis desperando? nonne si invocet nomen vitæ, confestim respirabit ad vitam? Cui aliquando stetit ante faciem salutaris nominis, duritia (ut assolet) cordis, ignaviæ torpor, rancor animi, languor acediæ? Et paulo inferius subdit : *Nihil ita iræ impetum cohibet, superbiæ tumorem sedat, sanat livoris vulnus, restringit luxuriæ fluxum, extinguit libidinis flammam, sitim temperat avaritiæ, ac totius indecoris fugat pruriginem. Siquidem cum nomino Jesum, hominem mihi propono mitem, et humilem corde, benignum, sobrium, castum, misericordem, et omni denique honestate ac sanctitate conspicuum, eumdemque ipsum Deum omnipotentem, qui suo me et exemplo sanet; et roboret adjutorio. Hæc omnia simul mihi sonant, cum insonuerit Jesus. Semper tibi in sinu sit semper in manu quo tui omnes in Jesum et sensus dirigantur, et actus. Denique et invitaris: Pone, inquit, me signaculum in corde tuo, signaculum in brachio tuo.*

Ut in nomine Jesu omne genu flectatur.] Id est, ut omnes genua curvando, Jesu nomen, id est Jesum, adorent. Hinc patet eadem adoratione, qua adoratur Verbum, sive Filius Dei, adorandum etiam esse hunc hominem, qui dicitur Jesus Christus : Jesus enim significat hunc hominem, qui simul est et Deus et homo : nam cum adoramus Verbum incarnatum, coadoramus pariter humanitatem, et omnia quæ Verbo inexistunt. Ita Theodor. Ambros. et alii.

Porro dupliciter coli potest nomen Jesu, æque ac imago quælibet. Est enim ipsum quasi imago (ut docet Aristot. lib. Periherm. c. 1.) et repræsentatio rei nominatæ, sive personæ quæ nomine hoc significatur. Prior modus est, si mens feratur non in nomen, sed in Christum nomine repræsentatum, et tunc proprie et primario colitur Christus, æque ac honor imaginis, ut imaginis, fertur in prototypum. Posterior, si ipsum nomen veneremur in se, ob respectum tamen quem habet ad rem nominatam. Sic enim aliquis ei honos debetur. Potest enim res quæ ad religiosum alicujus cultum refertur, aliquo etiam modo ipsamet coli, propter id ad quod refertur, vel quod repræsentat. Sic enim osculamur ipsas imagines Christi et Sanctorum, eo quod sint ipsorum imagines. Ita S. Thomas opusc. 60. c. 6. Serarius in c. 2. Josue qu. 16. Francisc. Suarez 3. p. quæst. 25. art. 3. sect. 6. ubi hanc adorationem vocat respectivam et veneratoriam, hoc est venerationem, quam huic nomini, æque ac imagini exhibemus per capitis inclinationem, osculum, aliudve externum venerationis signum : licet Gabr. Vasquez l. 2. de Adoratione, disp. 8. cap. 3. censeat, imagines, et nomen Jesus, non nisi cum exemplari, vel re nominata, adorari; hoc est, tantum coadorari, non autem separatim adorari, id est coli. Ratio ejus est : quia imagines in se sunt res inanimes: ergo adorationes incapaces. Hoc verum est de adoratione proprie dicta, non de cultu venerationis paulo ante descripto, et à Pontificibus ac Conciliis sancito. Nam, ut ait Catharin. in cap. 4. epist. ad Roman. *Extat justissimum Pontificis decretum, quo mandatur, ut ad hoc nomen Jesus omnes inclinarent caput.* Et Concil. Moguntinum §. 2. *Codices,* ait, *oculis perlustrant, cum ad venerabile et tremendum nomen Jesu deveniret, caput aperit, inclinatur, et suspirans in cœlum oculos attollit.* Navarr. lib. de Orat. c. n. 5. *Concil.* ait, *Lugdun. c. Decet, de Immunit. Eccl. l. 6. antea statuit, at, cum sublime illud nomen Jesus pronuntiatur, omnes illud veneremur, saltem capita inclinando.* Vide et pia Gregorii verba hac de re apud Serarium in c. 2. Josue qu. 15. quibus statuit ut ad nomen Jesu omnes *flectant genua cordis sui, quod vel capitis inclinatione testentur.*

Nota. Antequam Jesus nasceretur, nomen Jesu prædixerunt et exultantes vaticinati sunt Patriarchæ, Prophetæ et Sibyllæ. Jacob. Gen. 49. 18. *Salutare* (Salvatorem) *tum expectabo Domine.* Habacuc 3. 18. *Ego autem in Domino gaudebo, et exultabo in Deo Jesu meo.* Isaiæ 45. 8. *Rorate cœli desuper, aperiatur terra et germinet salvatorem.* Et passim Septuag. Hebræum nomen מושיע *mosica*, quo sæpe vocatur Messias, sive Christus, vertunt σωτὴρ id est *salvator.* Idem prophetarunt Sibyllæ, ut docet acrostichis illa versuum Sibyllæ Erythrææ, quorum primæ litteræ hæc verba reddunt : Ἰησοῦς Χριστὸς υἱὸς θεοῦ σωτὴρ σταυρὸς, *Jesus Christus filius Dei salvator crux*, qui versus exstant in fine Sibyllinorum oraculorum tom. 2. Biblioth. SS. Patrum, et illos citat Cicero 2. de Divinat. indeque probat poema Sibyllæ non esse furentis, sed attenti animi, artisque et cogitationis; item Constant. Imper. Apud Eusebium in fine Vitæ ejus, et fusè August. 18. de Civit. c. 23.

Cœlestium.] Id est, eorum qui in cœlis sunt, puta angelorum et hominum beatorum.

Terrestrium.] Græce ἐπιγείων, id est, ut Syrus, eorum qui in terra sunt, puta hominum qui in terris agunt.

Et infernorum.] Græce καταχθονίων, id est *subterraneorum*, qui, ut Syrus vertit : sub terra degunt, puta eorum qui expiantur in Purgatorio, et eorum qui damnati sunt in inferno, sive homines sint, sive dæmones, ait Anselmus: hi enim licet inviti genu flectunt, id est, agnoscunt,

tremunt et revertentur nomen Jesu, id est Jesum Deum, salvatorem et redemptorem bonorum, impiorum vero et suum dominum, judicem ac vindicem. Hinc S. Justin. Apolog. 1. pro Christianis ante finem narrat Christianos suo tempore solere energumenos curare, eosque à dæmonibus liberare invocatione nominis Jesu.

11. Et omnis lingua (cœlestium, terrestrium et infernorum, ut præcessit) confiteatur quia (quod) Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris.] Scilicet, quod Jesus qua Deus, in eadem gloria, essentia, majestate et potentia divinitatis sit cum Deo Patre : qua homo vero, quod evectus sit ad dexteram Dei Patris super omnes homines et angelos, proximeque et maxime participet Dei Patris gloriam, ut vere in eadem cum Deo Patre gloria esse dici possit, longe verius quam alii Sancti, qui suo quoque modo in beatitudine et gloria sunt Dei patris.

Nota Græca habent εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς, *in gloriam Dei Patris*, quod Chrysost. cum suis sic explicat, q. d. Ut omnis lingua confiteatur, quod Christus Jesus est Dominus, idque in gloriam Dei Patris; sed planius noster Interpres εἰς pro ἐν accepit, *in gloriam*, id est *in gloria* : sic enim sæpe loquitur sanctus Paulus, ut sæpius jam vidimus.

12. Itaque charissimi mei, non ut in præsentia mei tantum, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu et tremore vestram salutem operamini.] Vocula *ut*, emphasim habet, et exponenda est per tanquam. q. d. Non tantum bene operamini dum præsens sum, *ut*, id est, tanquam in præsentia mea, id est, tanquam me præsentem, et præsentiam meam revereamini, uti solent discipuli præsente magistro diligenter studere. Alioqui Græca, Syrus et Latina nonnulla voculam *ut* omittunt, et tunc planior est sensus, q. d. Hortor vos, ut bene operemini (*operamini* enim hic non est indicativi, sed imperativi modi) non tantum cum præsens, sed etiam cum absens sum.

Nota Secundo. Vox *itaque* connectit hæc cum præcedentibus, q. d. Hortatus sum vos vers. 2. et 3. ad fugam discordiæ et contentionis, ad humilitatem, obedientiam, concordiam, atque ad hæc vos versu 5. et seqq. excitavi exemplo Christi, qui humiliavit se, et obedivit usque ad mortem crucis, et per hoc exaltatus est super omnia : nunc infero et concludo, hortorque ut exemplo Christi vos humilietis, ut pariter cum eo exaltemini, ac consequenter, ut Dei meisque præceptis de concordia et humilitate obediatis; nec in superbia et contentione, sed in humilitate, id est cum metu et tremore, vestram salutem operamini, quantumvis vobis sapientes, sancti aut perfecti videamini. *Deus*, inquit S. August. serm. 2. de Verbis Apostolis, *est qui operatur in vobis, ideo cum timore et tremore vallem facite, imbrem suscipite : depressa implentur, alta siccantur, gratia pluvia est. Quid ergo miraris, si Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam? ideo cum timore et tremore, id est cum humilitate : noli altum sapere, sed time. Time, ut implearis, noli altum sapere, ne sicceris.*

Cum metu et tremore vestram salutem operamini.] Alludit ad psal. 2. vers. 11. *Servite Domino in timore, et exultate ei cum tremore.* Hinc patet Primo, in homine esse liberum arbitrium etiam in rebus gratiæ et salutis; Secundo, neminem esse certum de sua gratia et perseverantia. Negant hoc Lutherani et Calvinistæ, docentque eum, qui veram habet fidem, credere debere se esse in gratia, seque esse electum et prædestinatum à Deo, certoque salvandum : sed hoc Apostoli loco convincuntur : ubi enim est certitudo, eaque fidei, ibi non est opus metu et tremore : sicut non metuimus ne Christus non si natus aut passus, quia de his habemus certitudinem fidei : atqui Apostolus requirit metum et tremorem in procuranda salute nostra : ergo de ea non habemus certitudinem.

Respondent aliqui, inter quos est Vatablus (sed ab hæreticis hoc loco, et aliis corruptus) per metalepsin *metum* et *tremorem* hic accipi pro diligentia : qui enim timent, solent esse diligentes. Contra : Hoc valde remotum et improprium est : proprie enim metus timorem significat. Utque se proprie metum accipere, cumque non qualem qualem, sed magnum et vehementem requirere, declaret Apostolus, addit et auget, dicens, *Et tremore.* Tremor enim, inquit Chrysost., est augmentum timoris. Ita Patres passim, præsertim S. August. contra Pelag. et Concilium Trident. sess. 6.

Secundo, diligentiam non significat verbo *metus* et *tremoris*, sed *operamini*, ut mox dicam.

Tertio, etsi daremus *metum* hic significare diligentiam, hæc diligentia evertit Novantium certitudinem gratiæ, ut quid enim tam studiose fideles omnes excitat Paulus ad diligentiam bonorum operum, ad prosequendam viam salutis? nisi quia de salute certi non sunt, sed ab ea aberrare et excidere possunt : frustra enim et ridicule diceretur iis qui de sua salute certi sunt, v. g. in Purgatorio existentibus, Satagite, diligentes estote, ut per bona opera salutem assequamini.

Nota. Justæ timoris hujus causæ multæ nobis sunt.

Prima est, incertitudo gratiæ. Nescimus enim an simus in gratia Dei, an peccata præterita nobis condonata sint, an vera et seria contritione et pœnitentia ea expiaverimus. Unde recte monet Sapiens, *De propitiato peccato noli esse sine metu.*

Secunda, quia non videmus fundum cordis nostri; et nescimus an in eo vitium aliquod secretum lateat, quo displiceamus Deo; an opera nostra bona, occulta quadam intentione perversa non vitientur et depraventur.

Tertia, quia alia sunt judicia Dei, alia hominum, et judicia Dei abyssus multa, ut propter occultam hominis superbiam, negligentiam, aliudve peccatum, licet veniale tantum, gratiam suam sensim Deus subtrahat, sinatque hominem sibi, quo fit ut periculis et tentationibus expositus ruat in peccata.

Rursum tot diebus, mensibus, annis, quibus homo etiam probus vivit, tam multa homine etiam non advertente, et quasi nolente, opera illius intercurrunt, quibus vel per cupiditatem occultam, vel per infirmitatem, vel per imprudentiam animam inquinat : ut merito dixerit S. August. de S. Monica matre sua lib. 9. Confess. cap. 31. *Væ etiam laudabili vitæ hominum, si remota misericordia discutias eam.* Quod Augustini dictum citans S. Gregorius 29. Moral. 9. *Væ miseris nobis*, inquit, *qui de electione nostra nullam adhuc Dei vocem cognovimus, et jam in otio torpemus. Væ etiam laudabili vitæ hominum, si*

remota pietate judicemur : quia districte discussa, inde ante oculos judicis, unde se maxime placere suspicatur, obruitur. Hinc illud psal. 142. *Non intres in judicium cum servo tuo.* Et Job. 9. *Etiamsi habuero quippiam justum, non respondebo ei, sed judicem meum deprecabor.* et D. Hier. in Jeremiæ cap. 30. *Omnis*, inquit, *mundus indiget misericordia Dei. Nullus securus ad judicem pergat.* Ita timuit S. Hilarion teste S. Hieronymo : moriens enim sibi ingeminabat, *Egredere, quid times? egredere anima mea, quid dubitas? septuaginta prope annis servisti Christo, et mortem times? in hæc verba exhalavit spiritum.* Similia de aliis habet Climacus in gradu timoris.

Quarta, quia in homine est peccandi necessitas ut non possit evadere, quin aliquando peccet, saltem venialiter; et fragilitas ac inconstantia tanta, quantam singuli experimur, ut levi tentationis statu dejiciamur, ut una dies vel nox interposita omnia hominis proposita ac desideria mutet, ut singulis sæpe horis nova capiamus consilia, nova quæramus oblectamenta.

Quinta, quia habemus hostes validissimos, qui in nostram perniciem conjurant, dæmones scilicet, carnem et mundum. *Artifex tegularius*, ait Chrysost., *etsi valde peritus sit, cum timore tamen et tremore stat* (in tecto) *metuens ne ab ædificio decidat; et tu credidisti, multa bona parasti, in sublime ascendisti, caute teipsum continebis, et cum timore stabis, oculumque vigilantem habebis, ne inde decidas : sunt enim multæ nequitiæ spirituales, quæ te dejicere conantur.*

Sexta, quam hic potissime spectat Apostolus, est incertitudo nostræ perseverantiæ, ac consequenter prædestinationis et electionis ad salutem et gloriam. Etsi enim quis justus sit et fervens, facile tamen obrepit ei torpor aliquis et negligentia, ut sibi carnique blandiens et indulgens sensim tepescat, deficiat et cadat. Timebat id Paulus : *Castigo*, inquit, *corpus meum, et in servitutem redigo, ne forte, cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar.* Quis ergo quantumvis sanctus non metuat? Cecidit sapientissimus et sanctissimus Lucifer, cecidit Adam, cecidit Saul, cecidit David, cecidit Salomon, cecidit Petrus Apostolorum princeps, cecidit Origenes, cecidit Tertullianus, ceciderunt tot hæresiarchæ, ceciderunt tot Anachoretæ sanctissimi : quis ergo lapsum non timeat? qui certum et securum se putet? unde, precor, sibi certitudinem perseverantiæ et salutis polliceri audeat?

Hinc S. Leo serm. 8. de Epiphania, *Hæc*, inquit, *Sanctis causa est tremendi ac metuendi, ne ipsis operibus pietatis elati, deserantur ope gratiæ, remaneant in infirmitate naturæ.* Ne ergo id in te fiat, diligentissime divinis utere auxiliis. Si in casu Deus porrigit manum, protinus tuam porrige : si in naufragio tabulam suggerit, statim arripe : si ostium pulsat, illico aperi : si vocat, cum Paulo sine mora responde, *Domine quid me vis facere?* si te respicit, mox cum Petro egredere, et fleto amare : si ad statum perfectionem et ad apostolatum te impellit, dicito cum Isaia, *Ecce ego, mitte me.*

Nota Secundo. Hic timor aptissimum est medium ad perseverantiam et salutem, nosque non anxios et scrupulosos facit, sed potius confirmat, et certiores reddit de nostra salute. Cujus ratio est, quia sicut spes, ita et timor medium est à Deo ordinatum, et via recta ad salutem. Id docet S. Bernard. serm. 15. in psal. *Qui habitat : Timor*, ait, *maxima spei est materia : quia timor est donum Dei dirigens nos ad salutem, et ex perceptione præcedentium donorum, firma expectatio futurorum, et quia beneplacitum est Domino super timentes eum, et utique vita in voluntate ejus, et in beneplacito ejus salus æterna.* Idem patet è contrario : nam quotquot fere lapsi sunt, lapsi sunt ex nimia præfidentia et securitate, atque ex occulta quadam superbia, quæ suæ virtuti et sanctitati nimis innixi et confisi sunt. *Vidimus*, inquit auctor Soliloquiorum cap. 29. tom. 9. operum S. Augustini, *vidimus*, inquam, *multos Domine ex Patribus nostris* (tales fuerunt Origines, Tertullianus et Lucifer Calaritanus) *quod utique sine magno tremore non recolo, sine multo timore non confiteor : ascendisse promitius quodammodo usque ad cælos, et inter sidera nidum suum collocasse, postmodum autem cecidisse usque ad abyssos, et animas eorum in malis obstupuisse. Vidimus stellas de cælo cecidisse ab impetu ferientis caudæ draconis, et eos, qui jacebant in pulvere terræ, à facie sublevantis manus tuæ Domine mirabiliter ascendisse. Vidimus vivos morientes, et mortuos à morte surgentes, et eos, qui inter filios Dei ambulabant in medio lapidum ignitorum, quasi lutum ad nihilum defluxisse. Vidimus lucem obtenebrasse, et de tenebris lucem processisse : quia publicani et meretrices præcedunt incolas in regno cælorum, filii autem regni ejiciuntur in tenebras exteriores.*

Denique aptam rationem et medium et consequendum hunc timorem præscribit hic Chrysost. *Quomodo*, inquit, *comparabitur iste timor? si cogitaverimus Deum ubique præsentem esse, audire omnia videre, etiam quæ in corde sunt, et in profundo animi. Dic mihi : si tibi semper proxime principem standum esset, non cum timore adstares? Quando comedis, cogita præsentem esse Deum; adest enim. Quando dormiturus es, quando irasceris, quando rapis, quando deliciaris, et quidquid tandem feceris, cogita adesse Deum; et nunquam in risum incides, nunquam ad iram accenderis. Si cogitationem istam semper habueris, semper in timore eris ac tremore, tanquam si prope regem adstes.*

Operamini.] Græce non est simplex verbum ἐργάζεσθε, sed compositum significatius κατεργάζεσθε. q. d. aiunt Chrysost. et Theophyl. Cum multa diligentia et sollicitudine pergite vestram salutem operari : *operamini* enim hic, non actum inchoatum (jam enim cœperant bene operari Philippenses, ut dixi cap. 1. vers. 6.) sed continuatum significat, juxta can. 32.

13. Deus est qui operatur in vobis et velle, et perficere pro bona voluntate.] Primo, Lutherus et Calvinus, negantes liberum arbitrium sic exponunt. q. d. Deus immittit vel indit servo arbitrio ipsum velle, id est, actum volendi id quod bonum est, sicuti igni indit calorem. Sed ut alia taceam, hic sensus repugnat præcedentibus : si enim Deus voluntati indit velle, sicut igni indit calorem; ergo frustra Philippenses hortatus est Paulus, ut cum metu et tremore salutem suam operarentur. Si enim totum est Dei (ut recte infert Chrysost.) ergo frustra me hortaris, frustra metum et timorem injicis, frustra præcipis dicens, *obedite* : quia Deus totum facit; Deus ergo rogandus est, ut obedientiam, omneque bonum mihi inserat; non autem ego excitandus, ut ad bonum connitar, illudque

sponte capessam : quia id facere non possum, sed à Deo id mihi indi debet. Sicut enim frustra diceres igni, aut bruto, Esto diligens, satage ut calorem, ut cibum tibi compares : ita frustra dices homini, Satage, ut bene vivas ; si homo non est ad ea liber, sed ad ea agi debet quasi brutum.

Secundo, aliqui Catholici sic exponunt : *Deus operatur velle*, id est, physice prædeterminat voluntatem ad actum volendi, ita tamen ut prædeterminando faciat hominem libere velle : sicut enim prædeterminat actum, ita et ejus modum, ut scilicet libere fiat, ut libere velit. Putant hanc prædeterminationem significari voce *operatur*, et, ut significantius habet Græcus, ὁ ἐνεργῶν, qui inoperatur per internam suam vim, energiam et efficaciam.

Verum difficile est, has prædeterminationes Dei conciliare cum libertate arbitrii nostri. Si enim liberum arbitrium est prædeterminatum, quomodo manet liberum? quod enim liberum est, est indeterminatum et indifferens ad utrumlibet, ut se determinare et flectere possit in alterutram partem, quam libere amplecti et eligere voluerit. Nam hoc est, quod ait Sapiens Eccli. 15. 14. *Deus*, inquit, *ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui* et vers. 17. *Apposui tibi aquam et ignem : ad quod volueris, porrige manum tuam. Ante hominem vita et mors, bonum et malum ; quod placuerit ei, dabitur illi.* Et Moyses Deut. 30. vers. 15. *Considera quod proposuerim in conspectu tuo vitam, et bonum; et è contrario mortem, et malum.* Et vers. 19. *Elige ergo vitam*, etc. Pluribus idipsum demonstrant Bellarminus, Suarez, Molina, Valentia, et alii tractatu de Gratia. Unde et modo nonnulli Doctores sapientiores, qui prædeterminationes hasce posuerunt, eas emolliunt, easque non physicas, sed morales interpretantur, ut in re non sint aliud, quam efficacia gratiæ, quæ certo futura est efficax, quia habitura est suum effectum, seu quia ita mulcebit et alliciet hominis voluntatem, ut illa libere gratiæ consentiat, eique cooperetur. Apostolus ergo per τὸ *operatur*, non intelligit hanc prædeterminationem physicam : quia ipse paulo ante jussit Philippenses suam salutem operari cum metu et tremore, ipsos ergo vult esse sollicitos, pavidos, diligentes in bonis operibus : non ergo Deus illos prædeterminabat ad sollicitudinem, pavorem, diligentiam. Si enim prævenit Deus meam sollicitudinem, eamque prædeterminat, ut quid ego laborem, ut quid sim sollicitus? Deo id curæ est, Deus id certissime et efficacissime præstabit, mea sollicitudo nihil hic juvat ; nec enim possum esse sollicitus, nisi Deus me ad hanc sollicitudinem prædeterminet; et si prædeterminet, non est, quod sim sollicitus : quia hæc prædeterminatio certissimo me faciet sollicitum : cur ergo ô Paule, nos hortaris ad sollicitudinem, cum hæc non in nostra, sed in Dei solius sit potestate et manu?

Tertio, S. Chrysost. Theoph. et Theodor. sic exponunt : *Deus operatur in nobis velle*, quia voluntatis promptitudinem ad bene operandum, quam invenit in nobis, juvat, auget et promovet : facit enim ut bene operando promptiores simus et fortiores ad eadem bona opera iteranda et augenda : nam sicut otium invitat et trahit ad otium, ita opus invitat et trahit ad opus ; et vicissim, uti ex opere, ait Chrysost. nascitur opus, ita ex otio trahitur otium. Dedisti eleemosynas? magis excitaris ad dandum : non dedisti? pigresces magis. Modestiam tenuisti uno die? habes invitamentum ad alterum. Segniter egisti? auxisti segnitiem. Ita S. Dominicus Loricatus sensim exercendo et agendo suas austeritates et pœnitentias, tandem pene incredibiles fecit, ut lorica ferrea ad carnem præcinctus incideret, disciplinas faceret quotidie ad multas horas, abstinentias, orationes, psalmodias brachiis extentis ad stuporem. Cumque alii mirarentur, qui id fieri posset, respondit : *Somnum somnus adescat, et vigilias vigiliæ pariunt ; nam corpus humanum in quo paulatim prius enutritur, in hoc per incrementa postmodum roboratur.* Ea enim est vis et illecebra consuetudinis, educationis, et exercitationis ut sicut qui dormit, qui bibit, plus semper dormire et bibere cupit : ita qui se dat abstinentiæ et pœnitentiæ, plus deinde abstinere, seque affligere cupiat et gaudeat. Experiatur quisque, et ita esse sentiet. Ita se exercuerunt olim S. Eremitæ et Cœnobitæ, qui inde Ascetæ, id est Exercitantes, sunt dicti. Idem fit in aliis virtutibus.

Hic sensus sane intellectus, non est alienus à scopo Apostoli : loquitur enim fidelibus jam justificatis, quos vult cum metu et tremore pergere in operibus justitiæ, eo quod Deus operetur in illis velle et perficere : velle ergo intelligit illud, non quo velint primum credere sed quo velint pergere in cœpta fide et justitia. q. d. Satagite vestram salutem, ô fideles, operari : quia sic Deum advocabitis, ut is, sicut cœpit, ita pergat in vobis operari velle, faciatque voluntatem vestram in dies paratiorem et promptiorem ad volendum et perficiendum bona opera, quibus salutem assequamini.

Quarto et optime S. August. *Deus* generaliter *operatur* in nobis quodvis bonum *velle*, quo ad salutem dirigimur, sive justi simus, sive peccatores ad justitiam tendentes et aspirantes : quia voluntatem tam pœnitendi, quam amandi, et quodvis bonum operandi sua gratia prævenit et præparat : movet et incitat, ut libere velit pœnitere, amare, et quodvis bonum operari. q. d. Deus non tantum operatur perficere, græce τὸ ἐνεργεῖν, id est operari et agere, sed etiam ipsum velle : quia non tantum operatur ipsum opus et actum externum, sed etiam internam voluntatis electionem et consensum, quo voluntas eligit et vult facere actum externum et opus bonum.

Nota Primo. Vox *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet debeamus cum metu et tremore salutem nostram operari : causa hæc est, quia Deus operatur in nobis velle et perficere. q. d. Licet ô Christiani Philippenses, liberum habeatis arbitrium, et in vestra potestate, sit bene operari et salvari ; hortor tamen vos, ut cum humilitate et tremore diligenter serviatis Deo, et bona opera, eaque quæ salutis sunt operamini. Quia si quid boni habetis aut facitis, id non à vobis habetis, sed à Deo, qui superbis, præfidentibus, et præ præfidentia negligentibus ac torpentibus resistit, et gratiam suam subtrahit : humilibus autem, orantibus, pavidis et sollicitis dat, auget et continuat gratiam, et, si providi et diligentes sitis in operibus saluti, Deus, sicut cœpit, ita perget in vobis operari velle et perficere bonum : sin præsumptuosi sitis, securi et segnes, Deus se subtrahet, nec perget in vobis operari

velle et perficere bonum, itaque à salute vestra corruetis. Deus ergo in vobis operatur tam primum, quam secundum, tertium et quodvis aliud sequens bonum velle (id est, bonam volitionem) et perficere; sed ita, ut velit vos suæ operationi humiliter, strenue et sollicite cooperari. Si enim cooperari negligatis, aut ea in re sitis præsumptuosi, Deus quoque vos negliget, et gratiam suam subducet, nec ulterius in vobis operabitur secundum, tertium aut quartum bonum velle et perficere: quo fiet, ut à bona voluntate et opere excidatis, non perseveretis, nec salutem assequamini. Ita S. August. tum alibi sæpe, tum serm. 2. de Verbis Apostoli: *Imple*, inquit, *vallem, suscipe imbrem, gratia pluvia est: non in montes, sed in valles, id est humiles descendit.* Idem August. gratia et libero arbitrio cap. 6. *Quando*, inquit, *jubetur ut operentur, liberum eorum convenitur arbitrium: sed ideo cum timore et tremore ne sibi tribuendo quod bene operantur, de bonis tanquam suis extollantur. Tanquam ergo Apostolus interrogaretur, et diceretur ei: Quare dixisti, Cum timore et tremore? horum verborum rationem reddidit, dicens, Deus est enim qui operatur in vobis: si enim timetis et tremetis, non extollimini tanquam de vestris operibus bonis; quia Deus est, qui operatur in vobis.*

Nota Secundo, Deus operatur velle per gratiam prævenientem et excitantem, qua intellectum illuminat, immittendo illi bonas cogitationes et lumina, quibus apprehendat, ponderet et æstimet tum enormitatem pœnasque peccatorum, tum honestatem ac præmia virtutum, tum Dei judicium, tum æternitatem, aliaque quæ salutis sunt.

Secundo, excitat voluntatem et effectum, pios motus, affectiones, et impulsus timoris, spei, pœnitentiæ, dilectionis, aliosque similes illi indendo, quibus suadet et persuadet, suadendoque et persuadendo operatur et facit, ut voluntas libere velit timere, sperare, pœnitere, diligere, non se sola, nec per puras naturæ vires, sed per eamdem Dei gratiam, quæ sicut voluntatem prævenit et excitavit, ut vellet, ita dum vult illam adjuvat, illique cooperatur ut velit; et hoc significat Græcum ἐνεργεῖν. q. d. Inoperatur scilicet intima vi sua penetrans, illuminans et movens intima intellectus et voluntatis nostræ, illisque cooperans. Et hoc est quod ait S. August. de gratia et lib. arbitrio cap. 19. *Deus* inquit, *est qui operatur in nobis velle et operari: certum est nos facere cum facimus, sed ille facit ut faciamus, præbendo vires efficacissimas voluntati, qui dixit: Faciam ut in justificationibus meis ambuletis.*

Ubi Adverte. Aliter Deus operatur velle, aliter operatus est cœlum, terram, germina, aliaque omnia, quæ creavit, aut fecit. Rursum aliter operatur Deus in anima et voluntate opus liberum, aliter in re inanimata aut bruta operatur opus inanime, naturale aut animale: hoc enim operatur hac ratione, nimirum causas secundas inanimas aut brutas determinando, et determinatione sua necessitatem illis imponendo ad suas actiones: opus vero liberum operatur in voluntate, illi suadendo, illam mulcendo, alliciendo, blandiendo, molliendo, terrendo, roborando interius: sicuti exterius principes et magistratus operantur in suis subditis velle obedientiæ, ut velint parere suis legibus. Operantur, inquam, non physice determinando eos ad hoc velle, sed moraliter per minas et blanditias, per pœnas et præmia eos inducendo, suadendo et provocando, ut libere velint legibus obedire: hoc enim est imperium politicum, quo principes liberaliter imperant suis, quasi civibus: non despoticum, quo serviliter et coacte suis, quasi mancipiis dominentur. Tale proportionaliter est imperium et operatio Dei, qua in liberis creaturis, angelo et homine operatur, easque regit non despotice, sed politice, libere et regaliter; aliter enim libertati vim inferret, si in ea, non moraliter suadendo, sed physice determinando, operaretur velle. Unde Syrus, Vatabl. et Erasmus clare vertunt, *Deus est, qui agit in vobis, et ut velitis, et ut efficiatis;* vel, ut Syrus, *ut perficiatis id quod vultis.*

Nota Tertio. Hinc cum S. Augustino docet Ecclesia, omne bonæ voluntatis, fidei et salutis initium esse à gratia præveniente. Negavit hoc Gentilis ille, cujus hæc, non Christiana, sed athea est vox de Deo; *Det vires, det opes, animum æquum mihi ipse parabo.* Negavit idipsum et Pelagius: nam distinguens hæc tria in homine, scilicet posse, velle, agere, docebat posse, id est potentiam volendi sive voluntatem et libertatem esse à Deo: sed velle et agere esse nobis, nec ad hæc opus esse gratia Dei. Unde Pelagius hunc Pauli locum per metonymiam, qua effectus ponitur pro causa, sic exponebat: Deus operatur velle, id est posse, inquit, quia dat mihi potentiam ut possim velle: sed hoc plane est extra scopum et mentem Apostoli, vult enim nos cum timore operari bona, ex eo, quod Deus operatur velle: non ergo loquitur de potentiali, sed de actuali velle: nam volendi potentiam omnes homines à Deo acceperunt, nec solliciti esse debent, aut cum metu operari, timentes ne si segniter operentur eam amittant, aut ea priventur; hic enim ridiculus et frivolus est timor: sed velle actuali privari possunt, multique segnes eo privantur, quia Deus eis gratiam subtrahit, quæ requiritur ad hoc velle: ergo de velle actuali, non potentia loquitur Apostolus. Audi S. August. de Gratia Christi cap. 3. *Pelagius*, inquit, *tria constituit atque distinguit, quibus divina mandata dicit impleri, possibilitatem, voluntatem, et actionem: possibilitatem scilicet, qua potest homo esse justus; voluntatem, qua vult esse justus; actionem qua justus est. Horum trium primum, id est, possibilitatem datam confitetur ab auctore naturæ, nec esse in nostra potestate, sed eam nos habere etiamsi nolimus: duo vero reliqua, id est voluntatem et actionem, nostra esse asserit, atque ita nobis tribuit; ut nonnisi à nobis esse contendat; tanquam hæc duo tam sint valentia ad declinandum à malo, et faciendum bonum, ut divino adjutorio non indigeant: illud vero, quod nobis ex Deo est, hoc sit invalidum, id est possibilitas, ut semper gratiæ adjuvetur auxilio.* Deinde cap. 5. hoc refellens. *Contra*, inquit, *Apostolus cum timore, ait, et tremore vestram ipsorum operamini salutem. Et ut scirent quia non tantum in eo quod operari possint;* (*hoc enim et in natura, et in doctrina jam acceperant*) *sed etiam in eo quod operantur, divinitus adjuventur: non ait, Deus est enim qui operatur in vobis posse; tanquam ipse jam velle et operari per seipsos habeant, nec in his duobus adjutorio indigeant: sed ait, Deus enim est qui operatur in vobis et velle, et perficere; vel sicut in aliis, et maxime Græcis codicibus legitur, et velle et operari.* Rursum cap. 10. subjungens responsionem Pelagii

dicentis : *Deus*, inquit, *operatur in nobis velle quod bonum est, velle quod sanctum est, dum nos terrenis cupiditatibus deditos mutorum more animalium tantummodo præsentia diligentes futuræ gloriæ magnitudine, et premiorum pollicitatione succendit, dum revelatione sapientiæ in desiderium Dei stupentem suscitat voluntatem, dum nobis, quod tu alibi negare non metuis, suadet omne quod bonum est. Quid manifestius, nihil aliud eum dicere gratiam, qua Deus in nobis operatur velle quod bonum est, quam legem atque doctrinam? In lege namque, et doctrina sanctarum Scripturarum futuræ gloriæ atque præmiorum promittitur magnitudo. Ad doctrinam pertinet etiam quod sapientia revelatur, ad doctrinam pertinet, cum suadetur omne quod bonum est.* Mox hæc refutans : *Sed nos*, inquit, *eam gratiam nolumus. Istam aliquando fateatur, qua futuræ gloriæ magnitudo non solum promittitur, verum etiam creditur et speratur, nec solum revelatur sapientia, verum etiam et amatur : nec suadetur solum omne quod bonum est, verum et persuadetur.*

Ubi Nota. Pelagium præter naturam et naturalis voluntatis vires, tantum admisisse doctrinam et legem, eamque solam verbis illis inspeciem tam amplis et speciosis (ita enim interpretatur Augustin. loco citat (intellexisse vocareque gratiam, quia docet operari bonum; itaque dicebat Pelagius Deum operari velle, quia dat legem et sacras Scripturas, quæ erudiunt et hortantur nos ut bonum velimus et faciamus; internam autem gratiam, quæ non tantum intellectum illuminaret, sed et voluntatem impelleret, afficeret, roboraret, negavit Pelagius. Hanc si concessisset, nullam ei litem se moturum fuisse fatetur August. Non ergo prædeterminationem gratiæ urgit Augustinus, aut de ea cum Pelagio contendit. Qua de re alibi plura.

Porro responsio hæc Pelagii, Deum operari velle per legem, non per gratiam, refutatur eadem ratione, qua refutavi priorem ejus responsionem, Deum operari velle, quia dat potentiam volendi, sive voluntatem ipsam.

Et velle, et perficere.] Græce, ut dixi, pro *perficere* est ἐνεργεῖν, quod Noster paulo ante vertit *operari.* q. d. Deus facit, ut velitis, et ut opere perficiatis id quod vultis, ita Syrus. Nota Deus operatur in nobis perficere continuando eamdem gratiam, qua operatus est velle, et sæpe dando quoque occasiones externas perficiendi, qua in re mirabilis est Dei providentia ergo suos qui se ejus directioni totos credunt et committunt, ut plurimas et aptissimas opportunitates bene agendi, et rei bene gerendæ eis suggerat, et quasi in manum det.

Tertio, cum actus externus est difficilis, ut martyrium, operatur tunc perficere, nova gratia hominem roborando, et animando. Pulchre S. Bernard. lib. de Gratia et libero arbitrio sub fin. docet, quomodo Deus hæc tria, scilicet *cogitare, velle, perficere*, operetur in nobis : *Primum*, inquit, *scilicet cogitare, sine nobis; secundum, scilicet velle, nobiscum; tertium, scilicet perficere, per nos facit. Siquidem immittendo bonam cogitationem, nos prevenit; immittendo etiam malam voluntatem, sibi per consensum jungit; ministrando et consensui facultatem, foris per apertum opus nostrum internus opifex innotescit.* Deinde cum docuisset in solo velle proprie situm esse meritum, cum perficere et cogitare sæpe non sit in nostra potestate, subdit : *Cavendum ergo ne cum hæc invisibiliter intra nos ac nobiscum actitari sentimus, aut nostræ voluntati attribuamus, quæ infirma est, aut Dei necessitati, quæ nulla est : sed soli gratiæ, qua plenus est. Ipsa liberum excitat arbitrium, cum seminat appetitum; sanat, cum immutat affectum; roborat, ut perducat ad actum; servat, ne sentiat defectum. Sic autem ista cum libero arbitrio operatur, ut tantum illud in primo præveniat, in ceteris comitetur. Ad hoc utique præveniens, ut jam sibi deinceps cooperetur. Ita tamen quod à sola gratia cœptum est; ab utroque perficitur, ut mixtum, non sigillatim; simul, non vicissim per singulos profectus operentur. Non partim gratia, partim liberum arbitrium, sed totum singula opere individuo peragunt.*

Pro bona voluntate,] non hominis, ut Chrys. sed Dei : est enim græce εὐδοκία, id est beneplacitum, et, ut Budæus vertit, ultronea propensaque affectio. q. d. Deus non propter merita vestra, sed pro sua gratuita immensaque in nos benevolentia et beneplacito operatur in nobis velle et perficere, ut scilicet hanc Dei gratiam et benevolentiam agnoscamus, illam imploremus, illique gratias, ut par est, agamus. Aliter Chrysost. et Theophyl. *Pro bona voluntate sua*, scilicet implenda. q. d. Deus operatus in nobis velle et operari hoc fine, ut ejus bona voluntas in nobis, et per nos expleatur, scilicet ut faciat nos implere bonam et sanctam suam voluntatem, ut sancte vivamus sicut ipse nos vult vivere; hoc enim Deo gratum, et in votis est. Sed prior sensus magis respondet Græco εὐδοκία, et scopo ac menti Apostoli.

14. Omnia autem facite sine murmurationibus, et hæsitationibus.] Græci codices jam variant. Aliqui, ut Regii, legunt χωρὶς ὀργῆς, id est *sine ira;* alii cum nostro et Syro legunt χωρὶς γογγυσμῶν, id est, *sine murmurationibus.* Hæcque vera est lectio, quam etiam sequuntur Vatabl. Erasm. Beza redit enim ad vers. 3. ubi jussit ut nihil agant per contentionem, nec per inanem gloriam ; ex his enim oriuntur murmurationes et hæsitationes, græce διαλογισμοί, hoc est, *disceptationes;* Syrus, *dissidia :* qui enim hæsitat curiose inquirens, cur hoc ita fiat, cur talis sic faciat, et non sic : hic argutatur, disceptat, murmurat, reprehendit, et serit dissidia.

15. Ut sitis sine querela, ἄμεμπτοι, de quibus jure nemo quæri possit, et simplices filii Dei, sine reprehensione, in medio nationis pravæ.] *Simplices*, id est sinceri, candidi; hoc enim est Græcum ἀκέραιοι, de quo dixi Rom. 16. 9. Opponit simplicitatem, sive candorem murmurationibus et hæsitationibus : qui enim simplices et candidi sunt, non sunt curiosi in pervestigando quid hic vel ille faciat, non disceptant, non murmurant; sed omnia in meliorem partem interpretantur, et quemque suo officio et judicio relinquunt, seque suis tantum rebus immiscent, itaque secum et omnibus quietem et pacem habent.

Filii Dei.] Non spectat *ad simplices*, qui græce masculine dicuntur ἀκέραιοι, filii vero neutre vocantur τέκνα. Novus ergo est et maxime honorificus hic titulus, quo Philippenses, omnesque boni Christiani vocantur *filii Dei :* quod nos ad omnem virtutem et sanctitatem exstimulare debet, ne simus degeneres, sed Patris nostri cœlestis puritatem, candorem, charitatem et per-

fectionem in omnibus imitari, et moribus exprimere satagamus.

In medio nationis pravæ et perversæ.] Græce σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης, id est, tortuosæ et distortæ. Ita S. August. in psalm. 146. Vatabl. Erasm. et Syrus. *Pravum* ergo hic, proprie non improbum, sed distortum significat, quod proprie opponitur recto et rectitudini. Notat ergo Gentilium vitam et mores, à rectitudine virtutis, rectoque rationis, legis et prudentiæ dictamine declinantes, et per tortuosa ac contraria sæpe vitia implexos et distortos : omne enim vitium obliquum est et tortuosum, mentemque diversis et contrariis sæpe cupiditatibus implicat et distorquet. Maxime autem opponit hic Paulus pravos simplicibus, de quibus jam dixit, ut *pravus* respondeat Hebræo עקש *ickes*, id est, perversus, fallax, versutus, tortuosus, qui simulat et dissimulat, quique specie recti et veritatis fallit et decipit.

Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo.] Græce φαίνεσθε, tam est imperativus, quam indicativus. Unde verti potest cum Cypriano epist. ad Rogatianum, cum Ambrosio, Syro et Vatablo, *lucete*, et conspicui estote : φαίνεσθε enim non significat quovis modo lucere, sed in conspicuo esse, ut ab omnibus spectari possit quasi fax in edito posita.

Secundo, luminaria hæc sunt sol, luna, stellæ, ait Chrysost. Ambros. Anselm. *Commonet*, inquit Ambrosius, *ut memores suæ professioni respondeant, ut inter diffidentes* (incredulos, infideles) *tam clari appareant vita, conversatione, moribus, quemadmodum sol et luna inter stellas, splendore sublimes sunt.* Et Chrysost. *Monet*, inquit, *ut in nocte hujus sæculi quasi stellæ resplendeant et refulgeant.* Et Anselm. *Vult*, inquit, *ut Christiani sint quasi stellæ, qui in cœlo fixæ non currunt terrena, sed totæ intendunt, ut suos cursus et motus peragant, lucemque spargant mundo.* Sic de Julio Cæsare canit Horatius :

> Micat inter omnes
> Julium sidus, velut inter ignes
> Luna minores.

Tritum est quoque illud Platonis et Aristotelis, *nec Hesperus, nec Lucifer ita admirabilis est, ut justus.* Sic mulier illa Ecclesiam significans Apocal. 12. dicitur amicta sole, et luna sub pedibus ejus, et in capite ejus corona stellarum duodecim. Sic et Daniel cap. 12. 3. dicitur : *Qui ad justitiam erudiunt multos* (fulgebunt) *quasi stellæ in perpetuas æternitates.*

Secundo, simplicius per *luminaria* hæc accipiemus faces, quales, v. g. in portu ex alta turri, vel pharo suspenduntur, ut navigantibus noctu ad portum contendentibus præluceant, iterque ac portum eminus demonstrent : ad hoc enim erecta fuit turris illa Pharos in Ægypto, de quo Statius :

> Lumina noctivagæ tollit Pharus æmula lunæ.

q. d. Apostolus, Vos ô Christiani, estis quasi terrestres quædam lunæ et stellæ, puta faces in excelso positæ, ut Gentibus in hoc mundi mari navigantibus, et naufragantibus portum salutis, iterque in cœlum vestro exemplo, et sancta conversatione præluceatis et demonstretis.

16. Verbum vitæ (doctrinam Evangelii vitalem ac salutarem) continentes ad gloriam meam in die Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi.] Pro *continentes*, græce est ἐπέχοντες. Quod Theodor. vertit, *attendentes;* melius Vatabl. *sustinentes*, id est, in vertice tenentes, et, ut alii, prætendentes aliis, scilicet ut in portum salutis, hoc Evangelicæ Christianæque vitæ vestræ lumine præfulgente, invehantur. Unde et Syrus vertit : *ut sitis illis loco salutis.* Noster simplicius et generalis vertit, *continentes*, id est, habentes, conservantes et studiose retinentes, ne à quoquam vobis eripiatur, ut omnibus illud ostendere, præferre et prælucere possitis.

Ad gloriam meam,] εἰς καύχημα ἐμοὶ, id est, *ad gloriationem mihi*, ut scilicet de vobis in Evangelica vita tam constantibus, tam præfulgentibus, gloriari possim, quod tales mea prædicatione evaseritis, *in die Christi*, id est in die judicii, quæ erit dies Christi judicis, declarans summam ejus potestatem, dominium et imperium : *quia*, id est quod, *non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi*, utpote quod vos cum aliis multis ad Christum et sanctitatem Christianam adduxerim.

17. Sed etsi immolor (ita enim legendum : unde male Vatabl. et alioqui alii legunt, *æmulor*) supra sacrificium et obsequium fidei vestræ, gaudeo et congratulor omnibus vobis.] Pro *immolor*, græce est σπένδομαι, id est libor. Notum est ex Levitico et sacrificiis Gentilium, sacrificia duas habuisse partes, scilicet victimam, puta bovem, vitulum, arietem : et libamen, puta vinum, aut oleum : sacrificium enim erat quasi convivium Dei, in quo victima erat instar cibi, libamen instar potus Dei. Non ergo hic duas victimas ponit, unam se, suamve mortem, alteram Philippensium fidem, ut vult Erasmus ; sed unam victimam, scilicet Philippensium fidem suo sanguine quasi libamine condiendam. q. d. Si contingat me mori, et occidi à Nerone, eo quod vos aliosque ad Christi fidem converterim, non tristabor ; sed sponte me offeram, et gaudebo de martyrio meo, quasi de sacrificio Deo oblato, in quo vos sitis victimæ, sanguis meus sit libamen, ut integrum sacrificium Deo offeram et sanciam. Ita Chrysost. Theoph. Anselmus.

Ubi Nota. Per *sacrificium* intelligit victimam : victimam autem vocat fidem Philippensium, sive ipsos Gentiles Philippenses ad fidem Christi jam à se conversos.

Secundo, pro *obsequium*, græce est λειτουργία, id est liturgia, sive sacrum Missæ sacrificium. Jam sicut ipsos Philippenses vocat hostiam, sive victimam : ita suam prædicationem, per quam ad fidem conversi sunt, vocat hic et Rom. 15. v. 16. *Liturgiam*, sive sacrum ministerium : quia per hanc prædicationem, quasi per sacrum ministerium, conversi, Deoque et Christo oblati et consecrati sunt. q. d. Ego fidem vestram, vosque ipsos, quos ad fidem adduxi quasi victimam per meam prædicationem, quasi liturgiam et sacrificium Deo obtuli, et offero, illudque libens confirmabo et sanciam meo sanguine, morte, martyrio, adeoque non renuam, non fugiam, non dolebo ; ut, si Deus id permittat et disponat, ingenti me beneficio ab eo affectum putaturus sim, exultaturus, et dicturus cum S. Ignatio discipulo nostro : *Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar, ut panis Christi mundus inveniar.*

Tertio, pro *gaudeo et congratulor*, græce est χαίρω καὶ συγχαίρω, id est, *gaudeo et congaudeo*, omnibus vobis. q. d. Magni gaudii materia vobis

erit, valdeque vobis gaudendum erit, si me immolatum pro fide Christi et vestra, matyrioque affectum audiveritis : talis enim mors mea, læta, honorifica et utilis vobis accidet, et in hoc gaudio ego vobis congaudeo, libensque et avide tantam gaudii materiam jam amplector, et amplectar : nihil enim aliud quam martyrium desidero, quia scio illud et mihi et vobis magnæ consolationi, honori et lætitiæ fore. Ita Chrys. Theodor. Theoph.

18. IDIPSUM AUTEM ET VOS GAUDETE, ET CONGRATULAMINI MIHI.] Græca χαίρετε καὶ συγχαίρετε possunt verti per indicativum : *ob idipsum autem gaudetis ; et congaudetis mihi.* Ita Vatabl. et Erasmus; sed melius vertit Noster per imperativum. Præmunit enim Paulus Philippenses, quos sciebat sua morte et nece contristandos, eosque solatur et exhilarat exhortando eos ad gaudium, ut, si Paulum occidi contingat, non contristentur, sed potius gaudeant de tam nobili Apostoli et doctoris sui martyrio.

19. SPERO IN DOMINO JESU, TIMOTHEUM ME CITO MITTERE (missurum) AD VOS, UT ET EGO BONO ANIMO SIM,] *bono,* id est jucundo, læto, hilari, alacri; græce εὐψυχῶ, id est, ut in alacritate animi confirmer et animer. Græci enim εὐψυχίαν vocant animi tum lætitiam, tum inde consequentem generositatem, præstantiam, magnimitatem : et contra δυσψυχίαν vocant animi dejectionem, pusillanimitatem, quæ comes est tristitiæ, timoris et anxietatis.

COGNITIS QUÆ CIRCA VOS SUNT,] γνοὺς περὶ ὑμῶν, id est, ubi cognovero de rebus vestris, de statu vestro, scilicet omnia bene se habere, vosque in fide et pietate Christiana proficere, alacri tum, generoso et erecto ero animo : quamdiu enim hoc ignoro, tenet me metus et anxietas, ne fides et Ecclesia vestra aliquid mali aut damni passa sit.

20. NEMINEM ENIM HABEO TAM UNANIMEM, QUI SINCERA AFFECTIONE PRO VOBIS SOLLICITUS SIT.] Pro *unanimem,* græce est ἰσόψυχον, id est æqualis animi, pari animo præditum. Quod Primo, nonnulli accipiunt, ut comparatio fiat, non Timothei cum Paulo, sed aliorum cum Timotheo. q. d. Neminem habeo, qui Timotheo animo et affectione in vos æquari aut comparari possit.

Secundo et melius, Noster, Syrus, Erasmus et Vatabl. putant Timotheum hic comparari Paulo, quod pari animo, animique sinceritate et zelo in evangelizando, cum Paulo sit præditus, paremque cum eo Philippensium curam et sollicitudinem gerat, hoc enim et ἰσοψυχία, sive paritas animi, in qua, si perfecta sit per omnia, et in rebus omnibus, Pythagorici amicitiæ perfectionem collocabant : nam talibus solemus credere et committere negotia nostra, quos scimus ejusdem nobiscum esse animi (qualis hic Paulo erat Timotheus) hi enim ad mentem nostram rem conficient, perindeque facient, ac si nosipsi faceremus. Prudentis ergo est eos, quos in munere aliquo socios et adjutores cupit, tales deligere vel facere, qui sint ejusdem secum sententiæ et mentis.

SINCERA AFFECTIONE,] γνησίως, germane, vere, cordate et realiter.

21. OMNES QUÆ SUA SUNT QUÆRUNT, NON QUÆ SUNT JESU CHRISTI.] *Omnes,* non absolute et simpliciter : nec enim Paulus et Apostoli quærebant quæ sua sunt, sed quæ Jesu Christi. *Omnes* ergo, id est plerique omnes, passim omnes, plurimi. Nota. Est hoc tritum et commune proverbium, reque ipsa et experientia constat esse verissimum, quod omnes, id est plurimi, quærant quæ sua sunt, non quæ Jesu Christi; Apostolus tamen illud suis adaptat, intelligitque omnes illos, qui tunc secum erant, quosque tunc habebat socios : de his enim tantum loqui Apostolum patet ex vers. præced. q. d. Omnes quos jam habeo ad manum, præter Timotheum, quærunt sua, supple lucra, commoda, suamque quietem, ut sint in tuto, ait Theoph. quia, ut Œcum. nemo sustinet tam longa via mitti ad vos, nemo quærit laborem et pericula : sed omnes otium, quietem, securitatem, commodamque vitam amant et sectantur. Qui tales sunt, non quærunt ea quæ Christi sunt, id est Christi gloriam, fidei propagationem, animarum salutem : hos enim instructos esse decet ad quemvis laborem et calamitatem perferendam, ait Chrysostomus.

22. EXPERIMENTUM EJUS COGNOSCITIS. Ita legit Syrus et nonnulli Latini : Græcum enim γινώσκετε, tam est indicativi modi, quam imperativi : sed Romana legunt aptius in imperativo *cognoscite.* q. d. Accipite documentum sinceritatis et virtutis Timothei, ex eo quod SICUT PATRI FILIUS, MECUM SERVIVIT IN EVANGELIO.] Syrus et Erasm. vertunt, *tanquam filius cum patre suo, sic servit et operatur mecum in Evangelio.* Verum Græca ad verbum habent, ut habent Latina nostra jam recitata. Duo enim hic in Timothei commendationem dicit Apostolus. Primum, quod sibi quasi servierit. Secundum, quod secum strenue servierit Evangelio, in eoque sibi subservierit (modestiæ enim causa dicit Paulus *mecum* pro *mihi*) satagens ubique illud propagare.

23. HUNC IGITUR SPERO ME MITTERE (missurum) AD VOS MOX UT VIDERO QUÆ CIRCA ME SUNT,] quo scilicet vergent mea vincula, an iis eripiendus, an iis mansurus, ac occidendus sim. Mystice, S. Bernard. *Quidquid,* ait, *ad corpus spectat sive bonum, sive malum, foris est, nec potest pertingere ad eum qui intus est. Unde Apostolus in squalore corporis jacens et vinculis, et quantum ad corpus tribulatione coronatus, Mittam, inquit, Timotheum ad vos, ut sciatis quæ circa me sunt. Quæ circa me sunt, inquit, id est in exteriori homine, in exteriori tunica carnis ; quæ ad me, qui intus sum, non pertingunt.* Ita ipse tract. de Natura amoris c. 13.

25. NECESSARIUM EXISTIMAVI EPAPHRODITUM FRATREM, ET COOPERATOREM, ET COMMILITONEM MEUM, VESTRUM AUTEM APOSTOLUM, ET MINISTRUM NECESSITATIS MEÆ, MITTERE AD VOS.] Nota. Epaphroditum miserant Philippenses ad Paulum in vinculis, ut ei solatio esset et obsequio. Hunc Primo, vocat *fratrem,* scilicet in Evangelio, et Christianum ; Secundo, *cooperatorem,* scilicet in Evangelio, et Evangelii prædicatione ac propagatione ; Tertio, *commilitonem,* in expeditione scilicet et bello Christi, quo Apostoli certamen inivere difficilimum et periculosissimum cum philosophis, regibus, omnibusque Gentibus ad Christi regnum propagandum, illique orbem universum subjugandum ; Quarto, Philippensium *Apostolum,* id est legatum et nuntium ad Paulum, ait Theoph. Secundo, *Apostolum,* inquit Chrysost. id est doctorem : quia eos in fide post Pauli discessum instruxerat ; Tertio, *Apostolum,* id est Episcopum, inquit Theod. et Baronius. Quinto,

vocat eum *ministrum necessitatis suæ :* quia Paulo vincto necessaria vitæ alimenta à Philippensibus submissa deferebat, et obsequia præstabat.

26. QUONIAM QUIDEM OMNES VOS DESIDERABAT, supple videre et revisere, ET MOESTUS ERAT.] Græce ἀδημονῶν, anxius erat, et anxie sollicitus : Ambrosius vertit, *impatienter sollicitus erat;* ἀδημονεῖν enim significat gravissime angi, ut cum quis conquiescere non potest, sed dolore et angore pene exanimatur.

PROPTEREA QUOD AUDIERATIS ILLUM INFIRMATUM.] q. d. Epaphroditus, sciens vos intellecta sua infirmitate, anxios esse et mœstos, dolebat vicissim et angebatur, vos de se anxios et sollicitos esse, utque vos hac anxietate liberaret, desiderabat jam sanatus, vos statim revisere, seque valentem vobis exhibere, et recreare in Domino. Præclare S. Aug. in Sententiis n. 174. *Beatus*, ait, *qui diligit Deum, et amicum in Deo, et inimicum propter Deum Solus enim nullum charum amittit, cui omnes in illo chari sunt, qui nunquam ante dimittit te, te nisi dimittatur.*

27. SED DEUS MISERTUS EST EJUS.] Hoc est, sua misericordia eum liberavit à morte, ac ei sanitatem restituit.

28. FESTINANTIUS ERGO MISI ILLUM : græce σπουδαιοτέρως, id est studiosius, ut vertit Syrus, Vatabl. Erasm. Secundo melius et planius, Noster et Chrysost. cum suis vertunt, *festinantius.* Hoc enim hic erat studium Pauli, nimirum ut cito et festinanter Epaphroditum remitteret ad suos mœrore levandos, UT VISO, inquit, EO ITERUM GAUDEATIS, ET EGO SINE TRISTITIA SIM.] q. d. Tristitia ex vestra sollicitudine et tristitia concepi. Vestram tristitiam absterget præsentia Epaphroditi, ac consequenter et meam absterget.

Nota. Pro *sine tristitia sim*, græce est ἀλυπότερος ὦ id est, ut Vatabl. ut *magis dolore vacem*, ut minus doleam et trister; Syrus vertit ut mihi levior sit animi ægritudo. Hinc colligit Chrys. Apostoli animum nunquam omnino dolore vacasse, hocque ob ingentem ejus charitatem et zelum; ubi enim amor, ibi est et dolor. *Quis*, ait 2. Cor. 11. 29. *infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror?*

29. EXCIPITE ITAQUE ILLUM CUM OMNI GAUDIO IN DOMINO.] Id est, ut Græca et Syrus transponunt, excipite illum in Domino cum omni gaudio, hoc est excipite illum ut fratrem, imo patrem vestrum in Christo, Christique fide et religione, cum tanto gaudio, quanto frater fratrem, imo filius patrem ab exilio, immo à morte reducem excipit.

EJUSMODI CUM HONORE HABETOTE,] ἐν τίμους ἔχετε, in pretio habete, pretiosos ducite.

30. PROPTER OPUS CHRISTI USQUE AD MORTEM ACCESSIT.] *Opus Christi*, vocat visitationem Pauli incarcerati propter Christum. Ubi Nota. Opera misericordiæ vocantur *opera Christi*, quia propter Christum miseris exhibentur, et Christus ea sibi facta reputat, Matth. 25. 36. et 40. *In carcere*, ait, *eram, et venistis ad me : amen dico vobis, quandiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis.*

Secundo, *accessit ad mortem*, id est, Neronis iræ et mortis periculis se exposuit, dum juvit et visitavit in carcere me, cui Nero tam infensus est; ita Chrys. Vel simplicius : ut mihi serviret, se suamque salutem neglexit, et sui oblitus, labore tanti itineris, et jugi fatigatione, ut me resque meas curaret, vigiliis et abstinentia fere se confecit; et in morbum pene lætalem incidit, ut patet v. 26. et 27.

TRADENS ANIMAM SUAM, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, id est perperam, aut male consulens animæ (vitæ) suæ. Vatabl. vertit, *non habita ratione vitæ :* Syrus, *nihil fecit seipsum.* q. d. Neglexit se, non habuit curam valetudinis suæ, sed illam tradidit et exposuit pro me, UT IMPLERET ID QUOD EX VOBIS DEERAT ERGA MEUM OBSEQUIUM.] Græce, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑςέρημα τῆς πρὸς με λειτουργίας, id est, *ut plene adimpleret vestrum defectum ministerii circa*, vel potius erga, *me.* q. d. Ego spiritualia vobis communicavi, vestrum erat temporalia mihi rependere, præsertim in vinculis constituto : et quidem misistis nonnulla ad me; sed quod hisce deerat, ac præsertim ministerium ad me, resque meas curandas, cum vos absentes sitis, præsens Epaphroditus pro vobis mihi supplevit et adimplevit.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO HOC CAP. AGGREDITUR POTISSIMUM EPISTOLÆ ARGUMENTUM, SCILICET UT REFUTET JUDAIZANTES, ET SIMONIANOS HÆRETICOS, DOCEATQUE CONTRA EOS VERAM JUSTITIAM ET SALUTEM NON A LEGE MOSIS, SED A CHRISTO INCARNATO ET CRUCIFIXO PETENDAM ET EXPECTANDAM ESSE. IDEM DOCUIT EPISTOLA AD ROMANOS ET AD GALATAS.

INDE SECUNDO, V. 7. AIT SE LEGALIA, ET RELIQUA OMNIA, PROPTER CHRISTUM, ARBITRARI UT DAMNA, IMO UT STERCORA.

TERTIO, V. 12. DOCET SE ESSE NON PERFECTUM, SED TENDERE AD PERFECTIONEM CHRISTIANISMI.

QUARTO, V. 18. INSECTATUR INIMICOS CRUCIS CHRISTI, QUORUM DEUS VENTER EST; NOSTRA AUTEM, AIT, CONVERSATIO IN COELIS EST, ETC.

1. DE cetero fratres mei gaudete in Domino. Eadem vobis scribere, mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium. 2. Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem. 3. Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu servimus Deo, et gloriamur in Christo Jesu, et non in carne fiduciam habentes: 4. quamquam ego habeam confidentiam et in carne. Si quis alius videtur confidere in carne, ego magis. 5. Circumcisus octavo die, ex genere Israel, de tribu Benjamin, Hebræus ex Hebræis, secundum legem Pharisæus, 6. secundum æmulationem persequens Ecclesiam Dei, secundum justitiam quæ in lege est, conversatus sine querela. 7. Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta. 8. Verumtamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Jesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam, 9. et inveniar in illo, non habens meam justitiam, quæ ex lege est, sed illam, quæ ex fide est Christi Jesu: quæ ex Deo est justitia in fide, 10. ad cognoscendum illum, et virtutem resurrectionis ejus, et societatem passionum illius: configuratus morti ejus. 11. Si quo modo occurram ad resurrectionem, quæ est ex mortuis. 12. Non quod jam acceperim, aut jam perfectus sim: sequor autem, si quomodo comprehendam in quo et comprehensus sum à Christo Jesu. 13. Fratres, ego me non arbitror comprehendisse. Unum autem, quæ quidem retro sunt obliviscens, ad ea vero quæ sunt priora, extendens meipsum, 14. ad destinatum persequor, ad bravium supernæ vocationis Dei in Christo Jesu. 15. Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: et si quid aliter sapitis, et hoc vobis Deus revelabit. 16. Verumtamen ad quod pervenimus, ut idem sapiamus; et in eadem permaneamus regula. 17. Imitatores mei estote fratres, et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram. 18. Multi enim ambulant, quos sæpe dicebam vobis (nunc autem et flens dico) inimicos crucis Christi: 19. quorum finis interitus: quorum Deus venter est: et gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt. 20. Nostra autem conversatio in cœlis est, unde etiam Salvatorem expectamus Dominum nostrum Jesum Christum. 21. Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ secundum operationem, qua etiam possit subjicere sibi omnia.

1. DE CETERO (τὸ λοιπὸν, id est, quod superest; Syrus vertit, *proinde*) FRATRES MEI GAUDETE IN DOMINO.] q. d. Solliciti et mœsti eratis de vinculis meis, ac de morbo Epaphroditi doctoris vestri, nunc et hunc sanum recipitis, et mea vincula mihi gaudio, Evangelio honori et multis saluti fuisse, vos cap. 1. certiores feci; proinde superest, ut abstersa omni tristitia gaudeatis, sed *in Domino*, Christo qui vobis hanc omnem consolationem et gratiam impertit, quique fidem, religionem et Ecclesiam suam Christianam, tum Romæ, tum apud vos ita propagat et exaltat.

EADEM VOBIS SCRIBERE MIHI NON PIGRUM,] id est, ut Vatabl. *non piget*, et Syrus, *non est mihi tædiosum*, aut *molestum* toties eadem vobis scribere et inculcare: charitas enim qua vos complector, omne hoc tædium absorbet, omnem segnitiem excutit, facitque ut diligens et assiduus sum in vobis docendis et commonefaciendis.

VOBIS AUTEM NECESSARIUM.] Græce ὑμῖν καὶ ἀσφαλές,

id est, *vobis autem tutum*. q. d. Quod toties eadem scribo, facio ut vos corroborem, faciamque tutiores, cautiores et vigilantiores, ne in errorem aliquem aut peccatum prolabamini. Noster cum Ambros. pro ἀσφαλὲς videtur legisse ἀναγκὲς positum pro ἐπαναγκὲς, hoc est *necessarium*.

2. VIDETE CANES.] q. d. Observate, et ut Syrus, *cavete*, impudentes et improbos Judaizantes et hæreticos, qui nos allatrant et mordent, quasi canes. Nota catachresin : *videre*, idem hic est, quod cavere. Sic ad Coloss. 2. 8. *Videte*, id est, videndo cavete, *ne quis vos decipiat per philosophiam*. Nota Secundo, hic genium hæreticorum cynicum, sive caninum, quem hoc sæculo expertus B. Thomas Morus Angliæ Cancell. *Hæretici*, inquit, *primam suam hypocrisin jam sustulerunt, sed impudentiam substituerunt; ut qui ante religionem simulabant, nunc in impietate glorientur*. Hinc manavit illa phrasis qua vulgo hæreticos comparamus canibus dicentes :

Dy is soo geus als eenen hondt.

VIDETE MALOS OPERARIOS,] cavete et fugite pseudoapostolos, qui christianismum miscent, et corrumpunt judaismo, inquit Chrysost.

VIDETE (cavete) CONCISIONEM.] Nota Primo. *Concisionem* vocat circumcisionem, ut patebit v. seq. idque ut eam elevet, et Christianis parvipendendam doceat. q. d. Circumcisio olim tam pretiosa, nunc post Christum tantum est concisio : *Nihil enim aliud*, inquit Chrysost. *jam faciant* (Judæi se circumcidentes) *quam quod carnem concidunt; cum enim legitimum non sit quod faciunt, nihil aliud est, quam carnis sectio et concisio*. Addit Chrys. concidi dici illa, quæ temere et inaniter, ac præter artem inciduntur; circumcidi vero ea quæ resectis superfluis expoliuntur. Rursum, per *concisionem*, seu circumcisionem, intelligit circumcisos, et circumcidentes, scilicet Judæos pseudoapostolos. Ita Chrysost. Syrus, Theod. ; abstractum enim ponitur pro concreto, juxta can. 21.

Secundo, *concisionem* vocat ipsam hæresim. Simonis, Basilidis, Cerinthi, *qui*, ut ait S. Ignatius epist. ad eosdem Philippenses, *partum Virginis circumcidunt et mutilant, dividentes scilicet Jesum à Christo* (hominem à Deo) et dicentes B. Virginem esse matrem Jesu, non Christi, Christumque non esse passum vere, sed per imaginem, vel opinione, et apparenter tantum, aut non esse passum Christum, sed solum Jesum de quo v. 18.

Tertio, ut Chrysost. *concisionem* vocat schisma et scissuram religionis et Ecclesiæ, quam faciebant hi pseudodoctores : alludit enim ad canes, quos jam nominavit hoc vers. 2. q. d. Hi falsi doctores quasi canes rabidi Ecclesiam conscindunt et lacerant, ab eaque et à Christo excisi sunt, ait Anselm. aliosque exscindunt.

Quarto, alludit ad eorumdem *concisionem*, id est, perditionem et mortem æternam, quam sibi concisione et circumcisione jam dicta accersunt. Græcum enim κατατομή et concisionem et occisionem significat.

3. NOS SUMUS CIRCUMCISIO, QUI SPIRITU SERVIMUS DEO, ET GLORIAMUR IN CHRISTO JESU, ET NON IN CARNE FIDUCIAM HABENTES.] q. d. Recte dixi cavendam circumcisionem carnalem, et Judaizantes circumcisos, qui pariter eos volunt circumcidere : quia hæc carnalis circumcisio non est vera circumcisio, sed carnis tantum concisio, uti eam vocavi vers. præced. vera enim circumcisio est apud nos Christianos, qui sumus *circumcisio*, id est circumcisi (juxta can. 21.) spiritu, qui carnalia desideria pariter et Judaicas cæremonias circumcidentes et resecantes, spiritu servimus Deo, quæ sola vera est, et Deo placens circumcisio. Ita Theod. et alii. Sic Roman. 2. 28. dixit : *Non enim qui in manifesto, Judæus est : neque quæ in manifesto, in carne, est circumcisio : sed qui in abscondito, Judæus est : et circumcisio cordis in spiritu, non littera : cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est.*

SPIRITU SERVIMUS DEO.] Triplex est hic lectio, ut indicat S. Aug. l. 1. de Trinit. c. 6.

Prima, *Qui spiritu Dei servimus.*

Secunda, *Qui spiritui Dei servimus.* Hanc mordicus tenet Ambr. l. 2. de Spiritu sancto c. 6. ut probet Spiritum S. esse Deum, et latria colendum.

Tertia et vera ac germana, *Qui spiritu servimus Deo :* opponit enim τὸ *spiritu servire Deo*, illi quod sequitur, *in carne confidere et servire Deo.* Το ergo *spiritu*, non personam quæ colitur, cuique servitur sed modum quo colitur significat. Unde Chrys. τὸ πνεύματι, id est *spiritu*, interpretatur πνευματικῶς, hoc est *spiritualiter;* et Theoph. πνευματικῶς καὶ διὰ νοῦς, hoc est *spiritualiter et mente*. Unde et Syrus vertit, *Qui colimus Deum spiritu*. Ita etiam Vatab. Erasm. et alii passim. q. d. Nos Christiani vere sumus circumcisi, qui spirituali fide, spe et charitate Deo religiose servimus (græce enim est λατρεύοντες. q. d. Latria Deum colentes) *et gloriamur in Christo Jesu*, quasi Messia, salvatore et redemptore nostro, non in Mose jam oblitterato et abolito, *et non in carne fiduciam habentes*, id est habemus, juxta can. 29.

Nota. *Carnem* vocat res externas et carneas, puta carnis circumcisionem, nobilitatem, legis scientiam, pharisaismum : ita enim se explicat v. 5. Ita Chrys. Theoph. Anselm.

4. QUAMQUAM EGO HABEAM (habere possim, δυνητικῶς, in modo potentiali) CONFIDENTIAM IN CARNE. SI QUIS ALIUS VIDETUR CONFIDERE IN CARNE, EGO MAGIS.] *Confidentiam* vocat præfidentiam, et ex ea consequentem gloriationem, et *confidere* vocat præfidere et gloriari : est enim catachresis vel metalepsis. Unde v. præc. opposuit *in Christo gloriari*, illi quod est, *in carne fiduciam habere*, id est gloriari.

Secundo, quid intelligat per carnem explicat vers. seq. q. d. Si vellem, ego perinde ac Judæi, gloriari possem in carnali circumcisione, nobilitate, scientia, etc. non est ergo quod putent Judæi me ex zelo et invidia hisce detrahere, quasi iis inferior sim; sed sciant me id facere studio veritatis, fidei et salutis, ut à carne omnes traducam ad spiritum, doceamque tam Judæos quam Gentiles adorare Deum in spiritu et veritate.

5. CIRCUMCISUS OCTAVO DIE.] Græce, περιτομὴ ὀκταήμερος, id est *circumcisio octavi diei. Circumcisio*, hoc est, circumcisus, ut alibi *præputium* vocat præputiatos, scilicet Gentiles (juxta can. 21.) Nota. Non tantum dicit se circumcisum, sed addit id factum octavo die, ut significet se esse Judæum, non advenam et proselytum (hi enim adulti convertebantur ad judaismum, et circumcidebantur) sed naturalem; mox enim ut natus est ex parentibus Judæis, secundum legem, octavo die circumcisus est, itaque factus est Judæus et ipse. Rursum, inquit, ne dicas me natum ex Judæis, sed proselytis, addo mo natum

ex genere Israel, hoc est, ex prosapia Jacobi Patriarchæ, qui alio nomine dictus est Israel. q. d. Stirpe et prosapia sum Israelita. Tertio, ne excipias me natum ex decem tribubus quæ schisma jecerunt à Judæis, addo me natum *ex tribu Benjamin*, quæ fortissima fuit, primumque regem Saulem dedit toti Israeli, quæque in schismate fidelis et constans adhæsit tribui Judæ Deique templo, et regno. Ita S. August. serm. 15. de Verb. Apost. Denique ut hujus gentis et stirpis meæ nobilitatem et antiquitatem verbo explicem, addo quod sim *Hebræus ex Hebræis* oriundus, videlicet ex primis illis laudatissimis et antiquissimis Hebræis Abraham, Isaac, Jacob. Vide dicta 2. Cor. 11. v. 22.

Secundum legem (id est legis sectam) fui Pharisæus. Aut, ut Maldonat. in Notis manuscr. q. d. *Quod autem ad legem attinet*. Subaudi, ejus adeo fui observans, ut Pharisæus etiam essem : erant enim Pharisæi inter omnes Judæos legis observantissimi. Secundum æmulationem, persequens ecclesiam Dei, secundum justitiam, quæ in lege est, conversatus sine querela.] Nota. Vers. præced. laudavit se apud Judaizantes ex genere et gente, quod esset Judæus; hic vero laudat se à propric studio, et factis in judaismo. Primo, ergo laudat se hic, quod secta fuerit Pharisæus, quorum secta habebatur nobilissima. Secundo, ne frigidum et tepidum in ea fuisse putes, ait se ejus fuisse zelotem, et ex ejus æmulatione et zelo persecutum esse Ecclesiam Christi. *Non eram*, inquit, *piger Judæus : quidquid erat quod legi meæ adversarium videbatur, impatienter ferebam, acriter insequebar. Hæc apud Judæos nobilitas, sed apud Christum quæritur humilitas. Ideo ibi iste Saulus, hic Paulus*, ait S. August. serm. 15. de Verbis Apost. Tertio, ne vitam sectæ et zelo dissentaneam culpes. Addit, *Secundum justitiam, quæ in lege est*, id est secundum justitiam legis, se conversatum esse sine querela, hoc est, omne jus et præceptum, quod lex præscribebat, servasse, ita ut in nullo quasi præcepti alicujus trangressor culpari aut reprehendi posset, nemoque de eo quæri, sed omnes eum prædicarent in legis observatione virum justum et religiosum esse.

Pharisæus.] Nota. Tres præcipuæ erant sectæ Judæorum, tempore Christi et Pauli : Pharisæorum scilicet, Essenorum et Sadducæorum : nam aliæ minus celebres plures fuerunt, scilicet Dositheorum (quamquam hi non tam Judæi erant, quam Samaritani schismatici) Hemerobaptistarum, Herodianorum, Nazaræorum, et aliorum.

Primo, Esseni vitam sanctiorem profitebantur, sed à ceteris schismate erant divisi. Unde nec sacrificabant in templo, quod dicerent se sanctioribus uti cæremoniis.

Secundo, Sadducæi dicebant non esse resurrectionem mortuorum, neque Angelum, neque spiritum, quæ omnia confitebantur et docebant Pharisæi, Actor. 23. 8.

Tertio, Dosithei ab animatis abstinebant, adeoque superstitiose sabbatum colebant, ut, quo quisque ipsorum habitu; loco, situ die sabbati inventus esset, eodem permaneret usque ad vesperam. Cujus rei de navarcho suo lepidum narrat exemplum Synesius oculatus testis ad Evoptium.

Quarto, Hemerobaptistæ ita dicti sunt, quod quotidie baptizarentur, rati nimirum hominem non posse pure vivere, nisi singulis diebus in aqua mergeretur, itaque mergendo ablueretur et sanctificaretur.

Quinto, Nazaræi rejiciebant Pentateuchum, et sacrificia Judæorum, abstinebantque ab animatis, velut immundis.

Sexto, Herodiani dicebant Herodem Ascalonitam esse Christum, eo quod sub ipso, et per ipsum alienigenam, puta Idumæum, designatum et declaratum regem Judæorum, defecisset sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, quod erat signum et indicium adventus Messiæ, juxta prophetiam Jacobi Genes. 49.

Septimo, Pharisæi scientia legis, et vita ac moribus omnes antecellebant. Unde Act. 26. 5. inquit Paulus, *Secundum certissimam* (græce ἀκριβεστάτην, id est exactissimam; Syrus vertit, præcipuam disciplinam) *sectam nostræ religionis vixi Pharisæus*. Hinc summi Scribæ et Pharisæi tempore Christi erant summi legis doctores, qui Christo se opposuerunt. Fuit ergo hæc secta, docens animæ immortalitatem, et præmia bonorum, pœnasque malorum post hanc vitam, aliis doctior, purior, verior; non ita tamen quin et suos habuerit errores : nam, ut Josephus, qui et ipse fuit Pharisæus, docet lib. 18. Antiq. c. 2. et lib. 2. c. 7. Pharisæi omnia tribuebant fato, et μετεμψύχωσιν, id est, transmigrationem animarum, si bonæ fuissent, in alia et alia corpora, ex Pythagore doctrina asserebant. Unde orta est illa opinio illorum, qua hi putabant Christum esse Eliam, alii Jeremiam, alii Joannem Baptistam, aut alium quempiam ex Prophetis, Matth. 16. 14. quia scilicet putabant Eliæ, Jeremiæ, Joannis Baptistæ) aut alterius Prophetæ animam transmigrasse in Christum.

Ab hac legis scientia et interpretatione dicti sunt Pharisæi à radice פרש *paras*, id est explanare, explicare, docere; vel potius, ut Epiphan. lib. 1. Panar. cap. 16. et alii, ab eadem radice *paras*, quatenus significat dividere et separare : quia Pharisæi doctrina, religione et moribus ab aliis Judæis erant separati, omnibusque eminebant. Sicut ergo doctissimi Gentium dicti sunt Philosophi, ita doctissimi Judæorum dicti sunt Pharisæi. q. d. Expositi et separati ob eminentem scientiam et sanctitatem. Vita enim Pharisæorum maxime in tirocinio rigida erat, et in speciem sancta, multosque annos colebant continentiam et virginitatem, deliciis abstinentes, frugaliter viventes, vigiliis et orationibus incumbentes, jejunantes sabbato, secunda et quinta feria; ita ut inter Judæos essent Pharisæi, quod inter Christianos sunt Religiosi : vestem etiam habebant propriam professionis suæ, habentem fimbrias hyacinthinas (quæ eos perpetuo admonebant legis observandæ, vitæque cœlestis, juxta præceptum Domini Deut. 22. v. 12.) præ aliis Judæis longiores, atque in oris earum spinas ligabant, ait Hieron. in Matth. 23. ut earum punctionibus pedes cruciatos ostentarent in signum austeritatis vitæ, arctæque memoriæ et custodiæ legis.

Adhæc legem in membranis scriptam ligabant in fronte, aut capiti circumponebant in modum coronæ : ita nimirum declarabant professionem pharisaismi, ut nemo eos, quasi sanctificatos contingeret, ait Epiphan. lib. 1. c. 15.

Rursum dediti erant multis et quotidianis purificationibus. Ex his omnibus tanta eorum erat auctoritas apud populum, ait Jos. l. 13. cap. 18.

ut etiamsi regi obloquerentur aut pontifici, vulgus tamen eis fidem haberet, et, ut idem ait l. 13. c. 8. juxta eorum responsa fierent quæ ad cultum divinum, et precationes solemnes pertinebant. De hac ergo secta æque ut alii gloriari poterat Apostolus. Imo Act. 23. 6. gloriatur Christianus et Apostolus jam factus, se etiamnum esse Pharisæum, scilicet, quoad professionem immortalitatis animæ, aliorumque dogmatum et morum cum Christiana vita congruentium.

7. Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta] q. d. Has carnis excellentias, quasjam recensui, quasque olim cum Judæus essem tanto in pretio habui, collegi, seposui, velut mercator sua lucra, rarasque merces solet in pretio habere, congregare, seponere; videlicet quod sim circumcisus, quod sim ex genere Israel, quod de tribu Benjamin, quod Pharisæus, quod legis zelotes, quod justitiam indies ex legis observatione aucupans; has, inquam, omnes carnis, id est carnalis judaismi, prærogativas, postquam Christi Evangelii veritatem et dignitatem agnovi, jam præ Christo et propter Christum habeo, ut nullius pretii, imo ut damna, puta impedimenta veritatis et salutis à Christo percipiendæ. Ita Ansel. et alii.

8. Verumtamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Jesu Christi Domini mei, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam.] Nota. Τὸ *omnia* respicere præcedentia, omnes scilicet carnis, id est judaismi, excellentias, quas v. 7. recensui. Secundo, et dignius ac convenientius animo Paulino, non tantum *omnia* bona judaismi, sed *omnia* omnino, id est res omnes, puta eloquentiam, opes, delicias, gloriam, favores, et quidvis aliud, quod mundus hic amat et miratur, pro Christo et propter Christum existimo esse detrimenta et damna, immo stercora, eo enim assurgit animus excelsus Pauli, et hoc significat Græcum ἀλλὰ μενοῦνγε, id est quinimo, (pro quo Noster *verumtamen*) quod corrigentis est, vel potius amplificantis. q. d. Parum dixi, cum dixi omnia judaismi lucra, et Judæorum legalia, me arbitrari propter Christum detrimenta. Amplius dico : omnia bona mundi, terrena omnia propter Christum contemno, pro damno duco, imo aspernor et abominor quasi stercora me inquinantia. Ita Chrysost. et Theoph.

Propter eminentem scientiam Jesu Christi.] διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως, id est, *per eminentiam cognitionis*, vel scientiæ Jesu Christi. q. d. Quia video, sentio et experior tam præclaram, eminentem et sublimem esse fidem et doctrinam Evangelii (hanc enim vocat *scientiam;*) hinc omnem scientiam, quam à Gamaliele, lege, Pharisæis hausi, imo alia omnia et res quasvis nihili duco.

Duplicem hic tangit causam, cur omnia, etiam justitiam legis, adeoque ipsam circumcisionem et legem veterem (inquit S. Chrys. et Theoph. Œcum.) licet alias in se bonam, Paulus arbitretur sibi esse damna, imo σκύβαλα, quod Noster vertit, *stercora.* Prior est excellentia Evangelii et christianismi, quæ tanta est, ut reliqua omnia, etiam lex vetus, illi comparata nihil videantur esse, nisi nugæ et sordes, adeo ut, si alterutrum eligere debeas, puta judaismum vel christianismum, damnum ingens facias, si judaismum eligas præ christianismo : sicut si rustico invenienti adamantem ingentem, gemmarius tantumdem offerret plumbi, stultus esset rusticus, et ingentem jacturam faceret, si pro adamante eligeret et acciperet plumbum, inquit Chrysost. Posterior causa est : quia reliqua præsertim circumcisio, et legalia, olim licet bona, jam tamen post Christum impedimenta sunt christianismi, et consequenter gratiæ et salutis : Judæus enim si velit Christianus fieri, necesse est, ut legalibus valedicat; illa enim abolita sunt, imo jam opposita sunt christianismo : si ergo Judæus legalibus suis adhæreat, ingens sibi damnum facit, quia privat se maximo bono, puta christianismo; imo hoc ipso, quo Judæus est et manet, hostis est Christi et christianismi. Utramque hanc causam afferunt Chrys. Theoph. et Œcumen.

Domini mei.] Nota delicias amoris Pauli in Christum, Christus, inquit, Dominus est omnium nostrum, sed meus proprie, qui me contumacem et rebellem, ad se immensa charitate vocavit, imo compulit, qui me non tantum servum, sed et Apostolum suum fecit, qui me Gentium doctorem tanta gratia, tot miraculis, tanto fructu et efficacia constituit; meus est, qui se pro me specialim tradidit, qui sua omnia mihi communicavit, ut merito dicam, *Dominus meus et Deus meus, amor meus, et omnia*, præ te enim scientiam, pharisaismum, famam, gloriam, nobilitatem, opes, delicias nihili duco, damna et stercora æstimo : quia tu mihi es vera gloria, vera nobilitas, scientia, deliciæ, honor, vita, salus et omnia.

Propter quem omnia detrimentum feci,] id est, ut Vatablus, Syrus et alii, propter quem omnia pro damnis duci, pro quo omnia mihi damnosa visa sunt. Secundo et potius, propter quem omnium jacturam feci : hoc enim est Græcum τὰ πάντα ἐζημιώθην, quia nimirum omnibus me spoliavi omnia reliqui et contempsi, omnia æstimans ut damna, imo ut stercora.

Et arbitror ut stercora.] Græce σκύβαλα. Quod Primo, excrementa et stercora duriora significat. q. d. Legalia jam quasi stercora observatores sui contaminant et conspurcant, ait Anselmus, sic et deliciæ omnesque res mundi. Secundo, σκύβαλα Chrys. Theod. Theoph. vertunt rejectamenta frumenti, sive paleas. q. d. Talis est lex postquam Christum quasi frumentum excussa nobis exhibuit, scilicet inanis, supervacua, rejicienda. Talia sunt pariter omnia bona terrena. Tertio, proprie σκύβαλα dicuntur illa, quæ ex intestinis boum ovium aut pecorum canibus projiciuntur ἀπὸ τοῦ τοῖς κυσὶ βάλλεσθαι, quod canibus per contemptum objiciantur, et abjiciantur. Alludit ad judaizantes, quos vers 2. *canes* vocavit q. d. Canes sunt, vorent sua σκύβαλα, sua canina rejectamenta, fruantur scilicet suis cæremoniis legalibus et Judaicis. Simul tamen omnia alia terræ bona, ut dixi, vocat σκύβαλα, quæ brutis et voracibus canibus in deliciis esse debeant, non hominibus, non Christianis qui Christi et Christianismi deliciis fruuntur. Iis ergo omnis pulchritudo, honor, divitiæ et deliciæ stercora sunt. Quare S. Hieronymus instituens Paulinum monachum, ait : *Sit vilis et vespertinus cibus, olera et legumina : qui Christum desiderat, et illo pane vescitur, non quærit magnopere de quam pretiosis cibis stercus conficiat.*

Ut Christum (Christi gratiam, justitiam, ami-

citiam, virtutes, ac dona, ac tandem gloriam) LUCRIFACIAM.] Vide, quomodo omnia terrena damna sint, Christus solus sit lucrum; docentem Chrysost. in morali hom. 10 et 11. ubi inter cetera dicit: *Propterea pecuniæ* χρήματα *dictæ sunt, non ut spectandæ proponantur tanquam apud aurifices, sed ut bonum quid in illis operemur:* χρῆμα enim dicitur, παρὰ τὸ χρῆσθαι, ab utendo quod pecuniæ inventæ sint ut iis utamur ad mutua commercia et opem mutuam. Et inferius, quomodo omnia in Christi et virtutis obsequium convertenda sint, sicque non damna, sed lucra fiant, ita docet: *Oculum tibi fecit; oculum illi utendum exhibe, non diabolo. Quomodo vero illi exhibebis? Si creaturis ejus visis, ipsum glorificaveris, visumque à mulierum conspectu abduxeris. Fecit tibi manus; illas ipsi possideto, non diabolo: non ad rapinam et avaritiam, sed ad ipsius mandata et beneficia, et ad continuas preces, et ad succurrendum deficientibus eas porrigens et extendens. Fecit tibi aures; illas ipsi exhibeto, non lascivis concentibus, obscœnis fabulis; sed omnis meditatio tua sit in lege Excelsi. Os tibi fecit; istud nihil agat eorum, quæ illi non probantur, sed psalmodias, hymnos et spirituales odas concinito. Fecit tibi pedes, non ut ad malitiam curras, sed ad ea quæ bona sunt. Fecit tibi ventrem, non ut eum cibis rumpas, sed ut philosopheris. Dedit indumenta, ut tegamur, non ad ostentationem; non ut illa quidem multum habeant auri, Christus vero mundus pereat. Casam, pecunias et fruges dedit, non ut solus habeas, sed ut aliis, præsertim egenis, impertias.*

9. ET INVENIAR IN ILLO NON HABENS MEAM JUSTITIAM, QUÆ EX LEGE EST, SED ILLAM, QUÆ FIDE EST CHRISTI JESU.] *Inveniar*, id est existam, et sim in Christo, hoc est fide, gratia et Ecclesia Christi. Sic dicitur de malis angelis Apoc. 12. 8. *Neque locus inventus est eorum amplius in cœlo*, id est, dejecti sunt de cœlo, ut amplius in cœlo non essent, nec ibi inveniri possent. Est catachresis.

NON HABENS MEAM JUSTITIAM.] *Meam*, hoc est, meis naturæ viribus, meis laboribus partam, inquit D. Chrys.

QUÆ EX LEGE EST.] Id est legalem, quæ ex legis observatione acquiritur absque spiritu fidei et gratiæ Christi.

SED QUÆ EX FIDE EST CHRISTI.] Hoc est, sed sim habens justitiam, quæ per fidem Christi gratis acquiritur.

QUÆ EX DEO EST JUSTITIA.] Hoc est quæ divina est justitia à Deo manans, ut Deus non faciat et habeat justos, coramque eo vere justi simus; non autem humana, quæ ex lege est: hæc enim coram hominibus tantum politice nos facit justos, ut justos nos prædicent homines, cum vident nos legis observationi studere. Vide Augustinum serm. 5. de Verbis Apostoli t. 10. ubi hunc locum tractat.

10. AD COGNOSCENDUM ILLUM, ET VIRTUTEM RESURRECTIONIS EJUS, ET SOCIETATEM PASSIONUM ILLIUS.] Tria optat Paulus cognoscere, non tam speculative, quam practice. Primo, *illum*, scilicet Christum Christique gratiam, justitiam, redemptionem, sive Christum esse Messiam redemptorem, qui nos justificat et salvat.

Secundo, *virtutem resurrectionis ejus*, græce δύναμιν, id est potentiam, non qua Christus resurrexit, sed qua per resurrectionem suam quasi mortis jam domitor et triumphator nos resurgere faciet. Hanc optat cognoscere, tum per fidem, tum potius per experientiam, ut nimirum Christi potentia à mortuis excitetur, et cum Christo in gloria inter Sanctos resurgat.

Tertio, *societatem passionum*, græce παθημάτων, id est passionum, afflictionum, *ejus*, ut scilicet agnoscat et gustet quam suave, sanctum, meritorium, excellens sit pati et affligi cum Christo, et propter Christum, eumque socium habere tam in pœna, quam in causa, ut, sicut Christus pro veritate, fide, justitia, Ecclesia, et animarum salute tanta passus est, ita et nos pro iisdem patiamur.

CONFIGURATUS MORTI EJUS,] συμμορφούμενος est participium præsens. q. d. Dum conformis fio Christo morienti, per mortificationem tum propriam, tum illatam ab iis qui me persequuntur. Ita Anselmus. q. d. Non do me deliciis, non ago vitam inertam et delicatam, sed labores et passiones Christi in me suscipio et exprimo, illis me assimilo et configuro, in iis gaudeo et exulto, optoque cognoscere et sentire, quantæ consolationis, dignitatis, gratiæ et meriti sit, habere societatem cum Christo in passione, ut per passionem merear cum ipso resurgere ad gloriam.

11. SI QUOMODO OCCURRAM (Christo ac Sanctis resurgentibus) AD RESURRECTIONEM (ut resurgam in communi omnium resurrectione) QUÆ EST EX MORTUIS.] Resurrectionem bonorum græce vocat ἐξανάστασιν, quasi exsuscitationem à morte ad gloriam; aliorum vero ἀνάστασιν, id est suscitationem et resurrectionem simpliciter. Nota hic Primo, contra fidem specialem Novantium, incertitudinem gratiæ et perseverantiæ; hanc enim significat conjunctio *si*, quæ dubitantis est: si enim Paulus de ea dubitat, quis non dubitet? nam dubitare de beata resurrectione non poterat, nisi quia dubitabat an in gratia esset moriturus, nec ne. Unde idem Paulus 1. Corinth. 10. 12. inquit Chrysost. dicit, *Qui se existimat stare, videat ne cadat.* Secundo, hinc patet resurrectionem et beatitudinem non obtingere ex sola fide, sed ex bonis operibus, laboribus, passionibus. Ita Chrysost. Tertio, hinc verosimilius videtur, Paulo non fuisse revelatam suam electionem et salutem: et sane illa ex nullo Pauli loco evinci potest. Rationes vero quas aliqui afferunt ad eam astruendam, debiles sunt, et tantum morales quædam congruentiæ: immo ipse Apostolus 1. Cor. 9. 27. *Castigo*, ait, *corpus meum ne*, etc., *reprobus efficiar.*

12. NON QUOD JAM ACCEPERIM, AUT JAM PERFECTUS SIM.] Pro *acceperim*, græce est ἔλαβον, id est, ut Syrus et Vatabl. apprehenderim, aut potius prehenderim, cujus compositum mox Apostolus subdit: εἰ καὶ καταλάβω, *si comprehendam*. q. d. Hæc quæ dixi de rerum omnium contemptu, quo propter Christum omnia arbitror ut stercora, de justitia, quæ ex Deo est in fide Christi, de cognitione virtutis, resurrectionis, et societatis passionis Christi, et maxime quod dixi, *Configuratus morti ejus;* non ea mente dixi, quasi putem me jam apprehendisse hunc contemptum, hunc Christianæ justitiæ apicem, hanc perfectam resurrectionis ac passionis Christi cognitionem; neque assertive dixi, me configuratum esse morti Christi, sed conditionaliter et inchoative, me scilicet optare et sperare jam dictam resurrectionis et passionis Christi cognitionem per configurationem mortis ejus, sive quando conformis ero et configuratus Christo morienti,

quam configurationem licet jam inchoarim, multum tamen adhuc ab ejus perfectione absum, multum mihi adhuc laborandum est, ut imaginem. Christi crucifixi in me perficiam, et perfecte exprimam ac depingam. Ita Œcumen et alii.

Nota. Apostolum hæc dicere studio humilitatis. Addunt Ambros. et Chrysost. eum non tam propter se hæc dicere, quam propter Philippenses qui nimium sibi tribuebant, quasi jam perfectionem christianismi adepti essent. q. d. O Philippenses discipuli mei, nolite altum sapere, nolite putare vos apprehendisse culmen tum cognitionis et doctrinæ, tum justitiæ et vitæ Christianæ : ecce ego, qui vester sum et magister et Apostolus, qui tot jam annos perfectioni huic tam impense studui, confiteor et assero me necdum hanc perfectionem apprehendisse, me adhuc illam currendo persequi, et dubitare an eam omni meo cursu et conatu tandem comprehensurus sim. Videte ergo, quam vos jam recenter conversi, et vix discipuli, ab illa absitis.

Nota. Est hæc incipientium tentatio et persuasio, ut, cum cœperunt Deo servire, mox se perfectos esse putent, partim quia vident se alios mundo et peccatis servientes longo post se intervallo reliquisse, partim quia vitia sua necdum perspecta habent, uti nec apicem virtutum.

Sequor si quomodo comprehendam, in quo et comprehensus sum a Christo Jesu.] Pro *sequor*, græcæ est διώκω, id est persequor, cujus vim explicant Chrysostomus et Theophylus. *Adhuc*, ait, *mihi vita certaminum plena est, adhuc procul à meta sum, adhuc absum à braviis, adhuc curro ac persequor : imo non dixit Curro, sed Persequor, qui persequitur, scitis quanta contentione persequatur; neminem aspicit, quosvis impedientes magno impetu abjicit; mentem, et oculum, et robur, et animum, et corpus in unum contrahit, ad aliud nihil, nisi ad solum bravium intendens.*

Sequor ergo hic idem est quod persequor, ut cum fugientia sequimur, quæ capere maxime cupimus. Ita Virgilius ait ecloga 2.

Torva leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam,
Florentem cytisum sequitur lasciva capella,
Te Coridon, ò Alexi; trahit sua quemque voluptas.

Ubi enim Theocritus, quem in Eclogis sequi solet Virgilius, dixerat διώκει, id est *persequitur*, Virgilius dixi *sequitur*.

Ita Abbas ille in Vitis Patr. l. 5. c. 7. de patientia n. 35. rogatus quomodo Religiosus non debeat scandalizari, cum videt aliquos retro ad sæculum reverti, sed progredi ad perfectionem Religionis, respondit : *Intueri debet canes, qui venantur lepores; et sicut unus ex eis videns leporem insequitur, ceteri autem tantummodo canem videntes currentem, aliquandiu cum ipso currunt, postea vero lassantes post se revertuntur : solus autem ille, qui vidit leporem, sequitur donec comprehendat, neque exemplo revertentium, nec præcipitiis, nec silvis, nec vepribus retardatur, sed spinis pungitur, et non quiescit donec comprehendat : ita et monachus, vel qui Dominum Jesum quærit, cruci indesinenter intendit, quæ occurrunt scandala omnia præteriens, donec ad crucifixum perveniat.*

Comprehendam,] apprehendam perfectionem cognitionis et vitæ Christi jam dictam. Loquitur ergo de comprehensione hujus vitæ, non futuræ in cœlis ne quis hinc inferat beatos in cœlis, comprehendere sua visione divinam essentiam quæ licet visibilis sit, est tamen incomprehensibilis.

In quo et comprehensus sum.] Primo, D. Thomas sic explicat, q. d. Sicut à Christi præscientia et cognitione perfecte comprehensus sum, ita satago, ut vicissim ipsum Christum comprehendam, nimirum ut Christum cognoscam perfecte, sicut ipse Christus me perfecte cognoscit, et sua cognitione comprehendit.

Secundo, Œcumen. *in quo* id est ad quod, à Deo apprehensus, id est, vocatus et electus sum, ut scilicet ad perfectionem christianismi curram, eamque comprehendam. Unde Vatabl. et Erasm. sic explicant : si quomodo assequar id, ad quod me Christus delegit, et in hoc stadio certare jussit. Hic sensus aptus est, sed non explicat satis vim vocis *comprehensus* vel *apprehensus*.

Unde Tertio, simplicius et planius Chrysost. Ambros. et Vatabl. q. d. In æstu persecutionis cum pergerem Damascum, ut Christianos caperem et vincirem, à Christo in via apprehensus sum, cum Christus mihi manum injecit, me prostravit, cæcitate percussit corpus animumque meum sibi subegit, compulitque me dicere, *Domine, quid me vis facere?* et hæc omnia hoc fine fecit Christus, ut vicissim satagerem comprehendere tam ipsum, quam perfectionem christianismi. Unde Notat Secundo, Chrysost. vocem *comprehensus* significare aversionem et fugam Pauli, quod scilicet Deus eum à se aversum et fugientem apprehenderit et ad se retraxerit.

Nota Tertio, enallagem præpositionis, *in quo*, id est à quod, ad Christo comprehensus sum, ad hoc scilicet, ut vicissim studeam eum comprehendere. Aliter tamen Chrysost. Græcum ἐφ' ᾧ, quod Noster vertit, *in quo*, accipit causaliter pro quandoquidem : Christus scilicet me ita sua dilectione prævenit, ut me aversum, fugientem, imo hostem apprehenderet, et ad se traheret; hinc ut dilectioni ejus sim gratus, et respondeam, omni meo conatu et studio curro et persequor, ut ipsum ipsiusque vitam, virtutes et perfectionem comprehendam.

Notent hoc Pauli exemplum pœnitentes et conversi, et cogitent et ponderent hoc Dei beneficium, quo eos peccatis et sordibus deditos, à se aversos, seque fugientes insecutus est, apprehendit, et ad se retraxit, et in viam gratiæ ac salutis reduxit, atque cum Paulo et Magdalena, et sponsa in Canticis errante, sponsum ita se diligentem agnoscant, eum per vicos et plateas requirant, insectentur, dicantque : *Quæsivi quem diligit anima mea, tenui eum, nec dimittam*, etc., ut tantum eum jam diligant, quantum antea oderunt; tantum persequantur, quantum fugerunt; tantum illi serviant, quantum offenderunt; tantum ejus honorem et gloriam propagent, quantum suis peccatis et scandalis eam obscurarunt, Deumque dehonorarunt : itaque fieri videmus in magnis peccatoribus, cum tacti à Deo serio convertuntur. *Curramus*, inquiebant illi apud Climacum gradu 5. *curramus fratres, curramus; cursu enim opus est et vehementi cursu quoniam cœtu nostro decoro atque optimo excidimus; curramus, neque huic carni nostræ sordidæ atque nequam parcamus, sed occidamus*

illam, sicut prior occidit nos. Hocque signum est veræ conversionis et pœnitentiæ. Unde S. Gregorius, *Plerumque*, inquit, *gratior est Deo amore ardens post culpam vita, quam securitate torpens innocentia.*

13. Ego me non arbitror comprehendisse.] Hinc Chrysost. homil. 3. de incomprehensibili Dei natura, arguit Eunomium temerarii erroris, quod diceret se Deum in hac vita comprehendisse. Nam, ut recte ait S. August. in Sententiis n. 102. *In hac vita quæ tota tentatio est, etiam in sublissimis Sanctis non apprehenditur illa perfectio, cui non supersit ascensio.* Et n. 103. *Dum præsentis vitæ cursus agitur, etiamsi valde proficiat cujus exterior homo corrumpitur, interior renovatur; necesse est tamen ut, dum conditioni subjacet mortis, labores toleret vetustatis.*

Nota. Est hic continua metaphora sumpta à stadiodromis, qui cursu certant in stadio, ut recte Syrus. Cursor est Paulus et quivis Christianus, stadium est vita Christiana, meta est ejus perfectio, bravium est cœlestis corona, quam dabit agonotheta Christus. Simili metaphora usus est Apostolus 1. Corinth. 9. *Omnis*, ait, *qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet, et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam*, etc.

Unum autem,] supple est necessarium inquit Anselmus. Secundo et genuine, *unum* hoc, supple studeo et ago, uni huic totus intendo. Ita Chrysost. Theophyl. et alii. Unum hoc est quod explicat dum subdit :

Quæ quidem retro sunt obliviscens, ad ea vero quæ sunt priora extendens meipsum.] *Ea quæ retro sunt* vocat temporalia bona et lucra, inquit D. Thomas, quæ Paulus reliquerat in mundo, (erat enim dives et nobilis) quorum hic se ait oblivisci. Secundo, August. in psal. 89. *quæ retro sunt*, id est præterita mea peccata : aut, ut Vatablus, judaismum, et vitam quam egi in judaismo, obliviscor. Tertio et optime, *quæ retro sunt*, id est, præterita mea bona opera, labores, passiones pro Christo obliviscor, quia eorum memoria tum pigros, tum superbos facit. Ita Chrysost. Ambros. Theodoret. Theophyl. Anselm. q. d. Sicut stadiodromi dum currunt in stadio, non respectant quantum spatii transmiserint, sed quantum supersit ad metam, eoque toto conatu et impetu ac cursu recto feruntur : ita et ego præteriti cursus mei obliviscor, totus in metam feror, et non respecto quid egerim, sed quid supersit agendum.

Hoc Apostoli præceptum inculcat S. Hieron. Celantiæ ad perfectionem aspiranti. *Beati*, ait, *qui non sibi de præterita justitia blandientes secundum Apostolum per dies singulos in virtute renovantur : justitia enim non proderit ei, à quo die justus esse desierit. Totum spatium vitæ tuæ sit, ut peragere possis justitiam, ne de præterita justitia confidens remissior efficiaris : sed, sicut ait apostolus, Posteriora obliviscens, ad ea autem quæ sunt anteriora me extendens, ad destinatum persequor bravium superne vocationis. Idcirco age, ut ordines reliquum tempus vitæ tuæ, sic ut possis canere cum Propheta, Perambulabam in innocentia cordis mei : quia inchoasse non sufficit, sed perfecisse justitia est.*

Idem ad Eustochium : *Audi filia*, inquit, *et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui, et concupiscet rex speciem tuam. Deus ad animam loquitur humanum, ut secundum exemplum Abrahæ exiens de terra sua et de cognatione sua, relinquat Chaldæos, dæmones, et habitet in regione viventium. Verum non sufficit tibi exire de terra tua, nisi obliviscaris populi tui, et domus patris tui, ut carne contempta sponsi jungaris amplexibus. Ne respexeris, inquit, retro, ne steteris in omni circa regione; sed in monte salvum te fac, ne forte comprehendaris. Non expedit apprehenso aratro, respicere post tergum, nec de aratro reverti domum, nec post Christi tunicam ad tollendum aliud vestimentum tecto descendere. Hæc tibi dixi, ut intelligeres exeunti, de Sodoma timendum esse Lot uxoris exemplum.*

Denique S. August. l. de Cantico novo c. 4. tom. 9. *Via*, ait, *ista nostra ambulantes quærit : tria sunt genera hominum quæ odit, remanentem, retro redeuntem et aberrantem. Qui non proficit, remansit in via; qui forte à meliore proposito declinat ad id, quod deterius reliquerat, reversus est retro; qui fidem deserit, à via erravit. Quis est, qui non proficit? qui se putaverit esse sapientem, qui dixerit, Sufficit mihi quod sum; qui non attenderit eum qui dicit, Quæ retro sunt oblitus, in ea quæ ante sunt extendo meipsum, sequor ad palmam supernæ vocationis. Currentem se dixit, sequentem se dixit; non remansit, non retrospexit. Qui sunt retro redeuntes? qui ex continentia revertuntur in immunditiam, qui ex sancto et singulari bono proposito in malum corrumpuntur. Hos increpat Apostolus dicens : Melius illis erat non cognoscere viam justitiæ, quam cognoscentes retrorsum converti. O malum retrospicere! Uxor enim Lot, quæ liberata est à Sodomis, contra præceptum retrospexit, et in statuam salis conversa est.*

Ad ea quæ sunt priora.] *Priora* græce ἔμπροσθεν, id est, ut Syrus et Vatablus, à fronte : hæc enim opponit iis que retro à tergo sunt.

Extendens.] Græce ἐπεκτεινόμενος quod magnam habet emphasim : significat enim manus totumque corpus protendere ad scopum, ut eum apprehendas antequam pedibus eum attigeris. Quod faciunt stadiodromi, qui cum extremo nisu conantur, maxime dum metæ et victoriæ vicini sunt, ut antagonistam æquis pene passibus currentem prævertant, caput totumque corpus et vires exerunt, ac præcipites ad scopum ruunt, ad eumque summis manibus eum prehensuri se extendunt. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Hæc extensio in cursore Christiano, ut docet S. August. tract. 4. in epist. 1. S. Joan. tom. 9. fit per desiderium : hoc enim animum ejus dilatat, et conatum impetumque ad auget. *Tota vita* ait, *boni Christiani sanctum est desiderium proficiendi : hic sinus noster est, hic saccus, et quia angustus est, extendendo facis capaciorem. Sic Deus differendo extendit desiderium, desiderando extendit animum, extendendo facit capaciorem; desideremus ergo fratres, quia implendi sumus.*

Secundo, hæc extensio fit per conatum virtutum, ut illas studeas acquirere quæ tibi desunt. Ita S. Basilius homil. 11. Hexameron in illa verba Genes. 1. *Crescite et multiplicamini, Anima*, ait, *Crescit, dum quotidiana propagatione se ad perfectionem promovet. Nobis dictum est, Crescite, ratione mira interioris hominis, quo se promovente, recta ad Deum contendimus. Istiusmodi erat Paulus; qui dum adniteretur, proque virili se extenderet in anteriora, eorum quæ erant à tergo,*

obliviscebatur. Ipsa hæc extensio in hoc sita est, ut ad ampliora jam quæsitis quotidiana propagatione nos extendamus, nimirum, ut eo quidem, quod assecutus jam es, è memoria sublato, id demum persequare pro virili quod ex perfectæ pietatis cumulo tibi agnoscis deesse. Talis et Isaac erat, de quo celebre illud elogium proditum memoriæ est, quia promovens gradum in sublime attollebatur, donec magnus effectus est. Vide quæ sequuntur.

Tertio, si mentem semper ad anteriora, quæ à fronte sunt, intendamus. Sic Ezechiel de quatuor Cherubinis ait c. 1. *Non revertebantur cum incederent, sed unumquodque ante faciem suam gradiebatur.* Quæ verba explicans S. Greg. homil. 3. in Ezech. *Sancti*, ait, *cum incedunt minime revertuntur, quia sic à terrenis actibus ad spiritualia pertranseunt, ut ad ea quæ relinquerunt, ulterius nullatenus reflectantur. Quasi enim per quamdam viam eis incedere est, mente ire semper ad meliora. Quod contra de reprobis dicitur, quia reversi sunt corde in Ægyptum ante nos enim æterna sunt, post nos temporalia : quia et illa pergentes invenimus, et ista recedentes quasi post dorsum relinquimus.*

Deinde impedimenta hujus ambulationis à fronte ut scilicet anteriora semper prospicias, tradit idem, dicens : *Sunt quidam, qui magna deliberant et multa ex his quæ possident, egenis distribuere pertractant; jamque hæc operari inchoant, et mox paupertatis timor eorum animum concutit, atque timentes ne egeant, erga egentes tenaces fiunt, seque ab ea, quam cœperant, bona operatione suspendunt. Hi nimirum incedentes reversi sunt, quia ante faciem suam ambulare noluerunt; contra quos recte per Salomonem dicitur : Propter frigus piger arare noluit, mendicabit ergo æstate, et non dabitur ei : qui enim nunc propter pavorem mentis atque torporem, bene operari negligit, cum sol justitiæ in judicio velut in æstate claruerit, mendicabit vitam, sed non accipiet, quia propter illam bona operari contempsit. Alius despectis carnis desideriis cuncta relinquere, et seipsum restringere castitatis fræno deliberat : sed cum cecidisse alios etiam post castitatem conspicit, hoc ipsum facere, quod deliberat, pertimescit, fitque ut retro per cogitationem redeat, qui ad anteriora respiciens jam mentis gressibus ad alta ibat.*

14. Ad destinatum persequor,] κατὰ σκοπὸν διώκω, id est, versus scopum totus feror.

Nota. Scopus signum est præfixum sagittariis, ut ad illud sagittis suis colliment, illudque configant : Apostolus vero non de sagittariis, sed de cursoribus sive stadiodromis agit, qui non ad scopum, sed ad metam currendo certant; per scopum ergo hic metam intelligit. Unde Syrus vertit, *decurro ad metam.* Meta hæc est perfectio Christiana toties jam dicta. Aliter hæc vertunt Patres, August. in psalm. 38. vertit, *secundum intentionem feror :* σκοπεῖν enim significat considerare et intendere, unde Episcopus dicitur, qui subditis intendit et invigilat. Secundo, Cyprianus, vel quisquis auctor libri de vita clericorum, vertit *ad regulam ferror.* Tertio, Tertull. lib. de Resurrect. carnis vertit, *secundum scopum persequor ad palmam* (ad bravium).

Nota hic media incitantia ad cursum in vita Christiana, ut in ea metam, id est perfectionem, assequaris, quæ hic suggerit Apostolus.

Primum est, ut scias, et persuadeas tibi te non esse perfectum, dicasque cum S. Paulo hic; *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse :* qui enim se putat perfectum, quasi de meta securus, consistit, nec progredi aut perficere se laborat : qui vero longius se à meta abesse videt, incitatur ut ad eam contendat. Hinc quantumcumque profeceris, cogita te necdum esse perfectum sed magis indies debere proficere *Justorum*, inquit sapiens Prov. 4. 18. *semita quasi lux splendens, procedit et crescit usque ad perfectum diem.* Et cant. 6. 9. de Ecclesia, (ac consequenter de fidelibus, qui in Ecclesia quasi membra in corpore vivunt et proficiunt) dicitur : *Quæ est ista quæ progreditur quasi aurora consurgens* (in incipientibus) *pulchra et luna* (in proficientibus), *electa ut sol?* (in perfectis) Nunquam vero cursor Christianus animo cadat, aut fiat pusillanimus si labatur aut non tantum proficiat, quantum optaret : imo hoc signum accipiat, quod tendat ad perfectionem, si hoc ipsum in se notet et advertat, ideoque sibi displiceat : nam, ut ait S. August. serm. 50. de Tempore, *Ipsa est perfectio hominis invenisse se non esse perfectum.* Et serm. 15. de Verbis Apostol. *Ergo*, ait, *proficite fratres, discutite vos semper sine dolo, sine adulatione, sine palpitatione; semper tibi displiceat quod es, si vis pervenire ad id quod non es : nam ubi tibi placuisti, ibi remansisti. Si autem dixeris, sufficit, et peristi.*

Secundum medium ad perfectionem est strenua generositas, et studium ad progrediendum in virtutibus; si videlicet te exerceas strenue, et adigas ad heroica virtutum opera : plus enim proficies uno heroico actu, quam viginti communibus et ordinariis. Porro heroica hæc opera sunt. Primo, heroica sui victoria, atque heroica suarum passionum et appetitum refrænatio. Secundo, difficultates et obices qui virtuti se objicere solent, heroice superare et transcendere. Tertio, ad ardua et excelsa conari, molirique res magnas, quibus Dei gloria tum in nobis, tum in aliis quam maxime promovetur. Ita S. Bernard. epist. 254. ad Garinum : *Indefessum*, ait, *proficiendi studium, et jugis conatus ad perfectionem .perfectio reputatur. Quod si studere perfectioni est esse perfectum, profecto nolle proficere deficere est. Ubi ergo sunt, qui dicere solent : Sufficit nobis, nolumus esse meliores, quam patres nostri? O monache, non vis proficere? non. Vis ergo deficere ?nequaquam. Quid ergo? Sic mihi, inquis, vivere volo, et manere quo perveni, nec pejor fieri patior, nec melior cupio.* Ex mox hoc refellit dicens. Primo, *hoc ergo vis quod esse non potest quid enim stat; in hoc sæculo? Et certe de homine specialiter scriptum est : Fugit velut umbra, et nunquam in eodem statu permanet.* Secundo, *exultavit Dominus noster ut gigas ad currendam viam. Porro currentem non apprehendit, qui et ipse pariter non currit. Unde Paulus aiebat, Sic currite, ut comprehendatis.* Tertio, *quod si Domino currente tu gradum sistis, non Christo appropias, sed te magis elongas, timendumque tibi est quod ait David : Ecce qui elongant se Domine à te, peribunt. Itaque si proficere, currere est; ubi proficere, ibi et currere desinis; ubi vero non currere, ibi et deficere incipis. Hinc plane colligitur, quia nolle proficere nonnisi deficere est.*

Deinde idipsum Quarto, confirmat exemplo angelorum in scala Jacob, dicens : *Vidit scalam Jacob, et in scala angelos : ubi nullus residens,*

nullus subsistens apparuit; sed vel ascendere, vel descendere videbantur universi: quatenus palam daretur intelligi, inter perfectum et defectum in hoc mortalis vitæ statu nihil medium inveniri. Quinto, *sed quomodo ipsum corpus nostrum continue aut crescere constat aut decrescere, sic necesse sit spiritum aut proficere semper aut deficere.*

Maxime vero ad perfectionem incitat fervor et insatiabile desiderium proficiendi et tendendi ad perfectionem: ad quod insignes stimulos nobis adhibet vetustus quidam auctor, ita scribens: Primo, *considerare pudet quantus sit fervor in sæculo, qua cura singula quæque studia hominum quotidie ad perfectionem nitantur. Divitiarum amor insatiabilis est, expleri nescit honorum cupido, celerem habituræ res finem sine fine quæruntur. Nos cœlestes divitias pigra quadam dissimulatione negligimus, spiritales divitias aut ne attingimus quidem, aut si leviter degustaverimus, continuo nos putamus esse satiatos.* Secundo, *aliter nos divina sapientia ad suas invitat epulas, dicens: Qui edunt me, adhuc esurient; et qui bibunt me, adhuc sitient. Nullus unquam talibus expletur epulis, nec aliquando patitur de satietate fastidium. Tanto unusquisque capacior, tanto avidior erit, quanto inde plus auserit. Vult esurire nos hic semper et sitire justitiam, ut in futuro justitiæ retributione satiemur. Consideranda vis ipsa verborum est, et ita nobis desideranda est justitia, ut in fame vel siti cibus desideratur ac potus.* Et sub finem epistolæ: Tertio, *nihil in hoc proposito, otio deterius est, quod non solummodo non acquirit nova, sed etiam parata consumit.* Quarto, *sanctæ vitæ ratio processu gaudet et crescit, cessatione torpescit et deficit. Quotidianis ac recentibus virtutum incrementis, mens instauranda est, et vivendi nobis hoc iter non de transacto, sed dereliquo metiendum.* Quinto, *si beatus Paulus, vas electionis, qui ita Christum indutus erat, ut diceret. Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus; adhuc tamen se extendit, adhuc crescit et proficit: quid nos facere debemus, quibus optandum est, ut in fine nostro, Pauli principio comparemur? Ergo tu oblivescere omne præteritum, et quotidie inchoare ut puta, ne pro præsenti die, quo debes servire Deo, præteritum imputes.* Sexto, *optime quæsita custodies, si semper inquiras. Damnum parata sentient, si parare cessaveris.*

Unde Nota hic vocem διώκω, id est persequor. Perinde enim ut cursor suum cursum intentissime prosequitur, ipsumque terminum persequitur, ita et nos perfectionem persequi oportet. Senior ille in Vitis Patrum rogatus, quid perfectionis studioso agendum esset? respondit, eum imitari debere canes venaticos. Sicut enim illi leporem velocissime totoque conatu persequuntur non respectant, quæ in via sunt aut offeruntur non attendunt, sed omnibus oculis, sensibus et viribus etiam per saxa, sentes et vepres in leporem feruntur, nec quiescunt donec eum ceperint; ita et virtutis studiosum circa virtutem facere debere. Atque ita fecit S. Marcianus anachoreta, ut narrat Theodor. in Philotheo. Cum enim in venatorem incidisset, rogatusque esset quid rerum in eremo solus et otiosus ageret, vice versa quæsivit, Quid vero tu agis? Cui ille, Ego cervos et lepores venor, ut vides. Tum Marcianus. *Et ego*, ait, *Deum meum hic venor, nec ab hac pulchra venatione cessabo, donec eum apprehendero.*

Tertium medium ad perfectionem est, semper ob oculos habere *bravium supernæ vocationis Dei*, id est palmam, et, ut Syrus vertit, victoriosum præmium, superne in cœlis dandum, ad quod nos vocat Deus: Deus enim, qui agonotheta in superno cœlorum throno residens, nos cursores strenuos post mortem in cœlum ad se vocabit, ut ibi superna et cœlesti palma coram omnibus Sanctis et angelis nos donet, et corona gloriæ, quasi victores et triumphatores, coronet: sed quemque pro meritis, ut qui magis alacer et strenuus in hoc cursu fuerit, majorem; qui minus, minorem coronam accipiat. E cœlo ergo Deus et angeli has nobis coronas ostentant ac pollicentur, ut iis nos ad cursum incitent. Plura media eaque practica et efficacia suggerit P. Alphonsus Rodrig. part. 1. de perfect. tract. 1. et 2.

Porro praxis hujus cursus ad perfectionem commoda et efficax est, si quisque Primo, coram Deo Sincere et penitissime se ipsum examinet, scruteturque fundum animæ suæ, ut intime se suasque inclinationes omnes, tam malas, quam bonas pervideat, ac clare cognoscat quid eum maxime à progressu in virtutibus impediat et remoretur; quæ sit origo et radix omnium suorum vitiorum et imperfectionum. Est enim in homine quodlibet unum alterumve vitium capitale et radicale, à quo cetera ejus vitia, quasi rami suppullulant et oriuntur, quo eradicato, cetera omnia pariter eradicantur.

Secundo, ut cognito et perspecto hoc vitio suo radicali, serio et efficaciter proponat illud extirpare totoque die intentos et defixos habeat oculos in illud, perinde ac in hostem capitalem, cum quo quotidie duellum ineundum est. Deinde arma ad illud debellandum undique conquirat: nec desistat, donec per assiduam in illud reflexionem, sui custodiam, mortificationem, orationem, Dei amorem, illud saperet et evincat.

Tertio, huc multum juvabit examen sui particulare: si mane resolute proponas, illud ipsum toto die heroice supprimere: per diem assidue in illud idem intendas, illudque jugiter cohibeas; si quando labi te contingat, mox indoleas, et alacrior fortiorque resurgas: vespere memor eris quoties, quomodo et qua occasione per diem in illud cecideris, omnesque lapsus per pœnitentiam, perque novum et fortius propositum cavendi, vel superandi occasiones illius, ac per alia remedia cuique propria, emendare satagas. Idem, examen peragas qualibet hebdomade, ut die Dominico lustres et videas, quid elapsa septimana profeceris, vel defeceris, illudque sequenti compensare, vel adaugere, ac tribus quotidie gradibus in contraria virtute vel humilitatis, vel temperantiæ, vel continentiæ, aliave simili proficere, altiusque conscendere serio constituas. Simile examen initio cujusque mensis obeas, simileque initio cujusque anni. Nihil est quod hac constantia, jugique et privilegi labore evinci et eradicari non possit. Quocirca S. Chrysost. et Cassianus docent hominem uno anno fieri posse perfectum. Si enim milites resoluti et certi aut vincere, aut mori, quasvis acies et arces perfringunt; quid non perfringet in se, suaque voluntate generosus et resolutus miles Christi?

Quarto, si te in continuo Dei amore exerceas, omniaque opera etiam indifferentia, uti sunt studere, edere, ludere, dormire, ambulare, laborare, ex amore Dei, initio cujusque

operis excitato et concepto, inchoare et perficere studeas. Rursum, si adversa omnia, crucesque Deo per amorem offeras, omniaque generose et hilariter Dei amore sustineas. Denique, sustineas. Denique, si vitia, ac præsertim radicale tuum, quoties eruperit, Dei amore mortifices et reseces. Nam, ut ait Petrus Ravenas, *Teneræ militiæ est, solo amore de omnibus vitiis reportare victoriam.*

Age ergo, ô athleta Christi, in hoc stadio contentis viribus decurre, certa bonum certamen, apprehende vitam æternam. Quam durum tibi jam est currere et fatigari, tam jucundum tibi erit in meta dicere cum S. Paulo : *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi, in reliquo reposita est mihi corona justitiæ.* Vita brevis est, stadium breve, corona æterna est. Forsan hodie cursum tuum incidet, vitam tuam abrumpet Deus : tunc currere amplius non poteris : tunc quod in cursu tuo hoc temporis momento neglexeris, sero reparare voles; quia hanc negligentiam per omnem æternitatem sarcire et restaurare non valebis, quod nunc negligis, in æternum negligis, quod nunc perdis, in æternum perdis. Et quid est quam longa est æternitas ? Et quid perdis ? singulis momentis perdis coronas amplissimas, non aureas, non gemmas, sed cœlestes, sed angelicas, ut qui poteras tuo cursu pervenire ad Cherubinos et Seraphinos, ob teporem tuum, torporem et tarditatem hæreas, et in æternum hæreas inter infimos, in imo angelorum ordine.

Ita Abbas Pambo moriturus dixit : *Non pœnitet me sermonis alicujus, quem locutus sum usque in hanc horam. Et sic vado ad Dominum, quasi qui nec initium fecerim serviendi Deo.* Ut habetur in Vitis Patr. l. 5. tom. 1. n. 16. Et Abbas Silvanus rogatus ab Abbate Mose : *Potest homo per omnem diem initium facere conversationis ?* respondit : *Si est homo operarius, potest per diem et per horam inchoare initium conversationis suæ.* Ibidem tit. 11. n. 29. Alius rogatus quid quotidie cogitaret et meditaretur in cella, dixit, *Dico mihi, Hodie renatus es, hodie cœpisti servire Deo, hodie hic inhabitare cœpisti : sic esto quotidie peregrinus, et crastino liberandus; hoc mihi quotidie consulo.* Ibidem l. 7. c. 44. n. 2. Alius rogatus quis esset ei stimulus ad virtutem? quid quotidie meditaretur ? respondit : *Ego per singulos dies statui verba mea audiri à Domino, putans mihi dici, Laborate propter me, et ego quiescere faciam vos. Adhuc modicum decertate, et videbitis salutare meum, et gloriam meam. Si diligitis me, si filii mei estis, ad Patrem rogantes revertimini. Si fratres mei estis, erubescite pro me, sicut propter vos multa perpessus sum. Si oves meæ estis, Dominicam passionem sequimini.*

Mane ergo cum surgis, cogita cum S. Antonio : Hodie cœpi currere, hodie cœpi Deo servire, hodie forsan et finiam. Sic vivam quasi hodie moriturus; sic curram, quasi hodie cursum consummaturus. Itaque curram velocites, quia currendi tempus breve est, et grandis mihi restat via in cœlum.

In Christo Jesu,] per Christum Jesum, per Christi merita. Ita Chrysost. Hoc referri potest Primo, ad *bravium supernæ vocationis.* q. d. Deus hoc bravium nobis proposuit, et ad illud nos vocat per merita Christi, Christus hoc apud Patrem promeruit, ut illud nobis bravium offerret ac proponeret quasi cursus nostri præmium. Secundo, hoc referri potest ad *persequor.* q. d. Ego curro, ego persequor hoc bravium, non meis, sed gratiæ viribus, quam mihi Christus promeruit.

15. Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus.] Dices, v. 12. et 13. negavit se esse perfectum quomodo ergo hic se inter perfectos numerat? Respondent aliqui cum S. Aug. Apostolum. v. 12. negasse se esse perfectum perfectione patriæ, hic vero asserere se esse perfectum perfectione viæ, seu tali qualis in hac vita haberi potest. Sed ex dictis patet Apostolum etiam v. 12. loqui de perfectione non patriæ, sed viæ.

Secundo, Ambros. respontet Apostolum dicere se perfectum respectu imperfectiorum : sicut viros Religiosos vocamus perfectos respectu vulgi, quia plura pietatis ac virtutum officia præstant, quam vulgus.

Tertio et genuine ; *perfecti*, id est perfectionis studiosi, sive, ut Anselm. perfecti viatores : vox enim *perfecti* sumitur in actu non completo, sed inchoato, juxta can. 32. q. d. Cum ego Paulus, qui vobis videor perfectus, sentiam me necdum comprehendisse, sed obliviscens ea quæ retro sunt, ad priora me extendam, ac metam et bravium persequar ; ergo à pari, imo multo magis, quicumque inter vos ad perfectionem vitæ Christianæ mecum adspirant et connituntur, hoc mecum sentiant, se scilicet nondum perfectionem attigisse; sed ad eam directo et continuo cursu debere currere, ut jam dixi, pronomen enim *hoc* demonstrat id, quod dictum est præced. v. 13. et 14. ita Anselmus.

Ubi Nota, perfectionem hujus vitæ consistere, non tam in eo quod quis plane sit perfectus, nihil habens vitii aut concupiscentiæ, hoc enim impossibile est : sed in continua tendentia et cursu ad perfectionem. Hæc enim perfectio viatorum est, ut continuo et celeriter in via sua progrediantur ad terminum : nos autem in hac vita viatores sumus, et vita nostra via est, tum ad perfectionem, tum ad cœlum. Quo ergo magis per virtutes progredimur ad perfectionem et ad cœlum, eo magis perfecti sumus viatores. Ita S. August. lib. de Perfect. justitiæ c. 9. *Perfectus, inquit (viator) est, qui ad perfectionem irreprehensibiliter currit carens criminibus damnabilibus, atque ipsa etiam peccata venialia non negligens mundare eleemosynis.*

Et si quid aliter sapitis, et hoc vobis Deus revelabit.] Ita Romana, Græca et Syrus, non *revelavit*, uti multi cum Ambros. et August. epist. 48. Legunt. Vatabl. sic exponit, *quicumque perfecti sumus, hoc sentiamus*, scilicet justitiam esse non ex lege, sed ex fide Christi, *et si quid aliter sapitis.* q. d. Si contrarium sentiatis, puta justitiam obtingere homini ex observatione legis Mosi, *hoc quoque vobis Deus revelabit.* q. d. inquit Erasmus, Si quis adhuc aliquid legi Mosis tribuit, ut ex ea putet se justificari, non ob id scindatur concordia Christiana, sed feratur excuseturque, quod in fide novellus sit, et recens à Judaismo conversus : ubi vero doctior fuerit, Deus ei hanc mentem aspirabit ut contemnat ea, quæ necdum contemnere potest. Secundo, Theodor. sic explicat, q. d. Si quid perfectius sapitis quam jam dixi, hoc habetis à Deo. Tertio, Hilar. l. 11. de trinit. et favet Chrysost. hic, sic exponit, q. d. Iis, qui necdum plenam mysteriorum fidei et veritatis cognitionem assecuti sunt, expectanda est revelatio Dei, qui plenam

veri cognitionem largiatur, et si quid prius erratum fuerit, corrigat.

Quarto et genuine, q. d. Si de perfectione *aliter sapitis*, quam ego, quia nimirum sentitis et putatis vos metam, scilicet perfectionem, apprehendisse, aut illi, esse proximos, *et hoc* quoque sicut cetera, *vobis* ignorantibus et errantibus *Deus* suo tempore *revelabit*, scilicet errorem esse, vosque errare in isto sensu vestro. Ita Theodor. et Anselm.

Nota. Deus hoc revelat, dum homini seipsum et sua vitia sensim patefacit, dum ardua virtutum opera, in quibus hominis perfecti imbecillitas laborat et succumbit, objicit; dum aliorum perfectorum exempla, qui longe nos superant, ab oculos ponit; dum per doctores et concionatores, Christianæ perfectionis eminentiam et sublimitatem describit.

16. VERUMTAMEN (supple, rogo, vel hortor) AD QUOD PERVENIMUS, UT IDEM SAPIAMUS, ET IN EADEM PERMANEAMUS REGULA.] q. d. Verumenimvero ut redeam ad ea, quæ tum initio capitis de cavendis Judaizantibus, tum paulo ante de cursu ad perfectionem dixi, rogo omnes ut regulam doctrinæ, pariter et vitæ Christi, ad quam in baptismo pervenerunt, retineant, in eaque permaneant: nimirum ut idem sapiant, sintque concordes in christianismo, in Christi fide æque ac moribus nec admittant Judaizantes, qui discordiam seminant, et schima faciunt, volentes judaismum miscere christianismo.

Ubi Nota Primo. Vox *Verumtamen* significat apostolum redire et resumere principale argumentum hujus capitis, imo totius epistolæ, quod est sancire regulam fidei et christianismi, ne scilicet judaismum admittant. Id patet ex versibus seqq. ubi agit contra Judaizantes negantes crucem Christi.

Secundo, *regulam* sive amussim, et, ut græce est, canonem, vocat legem et fidem Christi, quæ recta est instar amussis, cui nihil addere, nec demere, quam nec inflectere, nec ad judaismum, aliove torquere licet. Ita Theophyl. Fides enim est quasi linea et regula rectissima, quam si vel modicum inflectas, aberras à vero, et falsitatem incurris; veritas enim consistit in puncto, in indivisibili; talis est norma credendi et vivendi, quam nobis præscribit fides et lex Christi. Nam Apostolum non de credendi tantum, sed et vivendi norma loqui, patet ex versu seq. ubi ait: *Imitatores mei estote, et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram.* Ita. Œcum et Ambros.

Hinc Tertio, pro *permaneamus*, græce est στοιχεῖν, id est, incedamus quasi milites in acie, ordine et gradu nostro. De quo dixi ad Galat. 4. 25. et ad eosdem c. 6. v. 16.

Quarto, Græca sic habent, πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est verumtamen in eo, ad quod pervenimus, eadem incedere (id est incedamus) regula; idem sapere (id est sapiamus) infinitivi enim ponuntur pro imperativo more Hebræo. Deinde intelligitur in secundo membro, *etc.* q. d. Et idem sapiamus hoc enim exigit oratio bimembris et in ea copulam sæpe subticent Hebræi,

17. IMITATORES MEI ESTOTE FRATRES, ET OBSERVATE EOS QUI ITA AMBULANT, SICUT HABETIS FORMAM NOSTRAM.] Græce, συμμιμηταί, id est, coimitatores mei estote. q. d. Cum aliis, qui me imitantur, pariter et vos, ô Philippenses, me imitamini. Sapienter Nazianz. epist. ad Nicobulum, *Prudentis, inquit, et cordati viri est magna mensura vitam suam metiri, atque excellentiam virorum sese imitationem componere. Præstat enim secundas inter homines magnos et locupletes ferre, quam primas inter pauperes et abjectos: sicuti majoris utique gloriæ est paululum infra aquilam, quam supra humiles alaudas volitare.*

Secundo, pro *formam nostram*, græce est τύπον ἡμᾶς, id est, typum et exemplar nos, quod clare Vatabl. vertit, Quemadmodum nos habetis pro exemplari. O quam efficax est Pastoris, Episcopi et Principis verbum et jussio, cum ipse id quod jubet primus aggreditur, seque aliis agendi et vivendi formam exhibet! Quam pulchrum est et decorum, cum Prælatus et Princeps non imperiose mandat dicens, Popule aut serve ito, laborato, facito quod jubeo; sed excitando potius et exhortando dicit, Eamus, faciamus, laboremus, me meæque vitæ formam ac normam sequimini. Ita Julius Cæsar in castris, militibus suis in labore, vigiliis ac difficultatibus quibusque præibat, ut nemo detrectare auderet quod præeuntem facere vidisset. Ita Alfonsus Aragonum rex, cum exercitus ejus summa laboraret cibi inopia eique offerretur raphanus cum pane, recusavit dicens, *Non decet imperatorem jejuno exercitu mandere.* Testis est Panormit. lib. de Gestis Alfonsi.

In Vitis Pat. in sententiis Patrum sent. 106. frater requisivit senem dicens: Fratres alii mecum cohabitant, et volunt ipsi ut ego illis præcipiam, quomod jubes et faciam? respondit, *Fac tu quod præcipis, ut non tantum illis præcepta, sed et formulam præbeas.*

Hinc S. Dionys. Areopagita dixit, sacerdotes esse debere instar crystalli pellucidi et radiantis, in quod incidentes solis radii, in cetera quæ vicina sunt, refunduntur.

Scribit Sulpitius S. Martinum commoratum fuisse cum S. Hilario Episc, Pictav. ejusque eruditione et pietate multum, profecisse atque ordinatum ab eo exorcistam, ad sacerdotium se disponere cœpisse. S. Hilarius ergo fuit forma vitæ S. Martino; ejusque sanctitatis dux et auctor.

S. Hilarion videndi S. Antonii studio in solitudinem contendit: apud quem duobus mensibus commoratus, omnem ejus vitæ rationem didicit; unde domum reversus facultates suas pauperibus elargitus, in eremum rediit, miramque illam vitam quam describit S. Hieron. egit, faciens se speculum et portentum orbis.

Narrat Maffeius in Vita S. P. Ignatii l. 2. c. 13. adolescentem quemdam Lutheranum, qui disputando converti non poterat, traditum Ignatio, atque ab eo in domum acceptum fuisse conversum. Qui rogatus, quomodo ita mentem ante inexpugnabilem mutasset? respondit, se Ignatii et Sociorum non tam argumentis (licet et iis valerent plurimum) quam spectatæ sanctitati virtutique cessisse; quod ita apud se prope necessario statuisset, à tam incorruptis moribus, à tanta pace et concordia, à tam bonis operibus rectam in Deum fidem abesse nullo modo posse.

18. MULTI ENIM AMBULANT.] Subaudi aliter quam ego: quia ego prædico et sequor Christi crucem, et austeram vitam; illi et verbo et facto Christi crucem negant, vivunt in otio, deliciis, fastu ac Judaicis cæremoniis, tanquam inimici crucis Christi.

Quos sæpe dicebam vobis (subaudi, esse) (nunc autem et flens dico) inimicos crucis Christi.] Notat Simonem Magum ejusque asseclas, qui negabant Christum vere esse crucifixum; Christum enim se in cruce subtraxisse, et solam ejus imaginem passam dicebant. Sic Cherinthus Jesum à Christo dividens Jesum passum esse ac resurrexisse dicebat, Christum autem nequaquam, sed impassibilem perseverasse, ipsumque tempore passionis à Jesu recessisse. Testis est Irenæus lib. 1. cap. 25. et Epiph. hæresi 28. Addebat Basilides Jesum se transformasse in Simonem Cyrenæum, eumque pro Jesu se subducente esse crucifixum. Testis est Epiphan. hæresi 24. Hos hæreticos Paulus hic, et post quadraginta annos S. Ignatius suggillat scribens ad eosdem Philippenses, monensque ut hos ipsos caveant, qui negarent crucem Christi; *Princeps* enim, ait, *hujus mundi gaudet cum quis crucem negaris; cognoscit crucis confessionem suum ipsius esse exitium : id enim trophæum est contra ejus potestatem, quod videns expavescit, et audiens timet.* Et infra : *Idcirco et in quibusdam, ut crucem negent, facit, ut passionem erubescant; mortem, opinionem vocent; nativitatem et ortum ex Virgine circumcidant*, dividentes nimirum Jesum à Christo, et B. Virginem vocantes matrem Jesu, non autem Christi. Et hoc est, quod dixit Paulus vers. 2. *Videte concisionem*, id est, eos cavete, qui sic Jesum à Christo concidunt ac dividunt.

Hæc hæresis non tantum per Judæam, sed per Græciam et Asiam proserpsit. Unde ad Corinthios et ad Philippenses aliosque scribens Paulus, toties extellit crucem Christi, nec se aliud scire, quam Jesum Christum crucifixum profitetur. Hinc ut hanc hæresin aboleret, et crucem exaltaret Ecclesia, à sui initio ligneam crucem in titulum erexit, quasi in trophæum, ut ait S. Ignatius, erectum contra diaboli potentiam, quod ubi viderit, horret. Imo hic erat titulus Ecclesiæ, et hoc ipso domus aliqua erigebatur in Ecclesiam, si in ea erigeretur titulus crucis, ut docet Baronius et Jacobus Gretserus lib. 2. de Cruce c. 7.

Hinc rursum signum crucis fidelibus formare solemne fuit, ad benedicendum, ad fugandos dæmones, imo ad quævis opera inchoanda, et Deo offerenda. Unde Tertull. quasi de re antiqua loquens lib. de Corona militis c. 3. et 4. *Ad omnem*, ait, *progressum atque promotum, ad omnem aditum atque exitum, ad vestitum et calceatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quæcumque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus.* (Nota : non ait, Signamus, sed, Terimus; adeo se crebro signabant, ut frontem terere viderentur.) *Harum et aliarum disciplinarum si legem expostules, scripturarum nullam invenies. Traditio* (notent hoc Novantes, qui nihil admittunt, nisi quo sacra Scriptura expressum est) *tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides observatrix.* Sic et Cyrill. hierosolym. catech. 13. *Non pudeat*, ait, *vos crucifixum confiteri, sed in fronte confidenter crucis signaculum digitis imprimatur, et in aliis omnibus crux fiat, in panibus comedendis, et in poculis bibendis, et in ingressu, et in egressu, ante somnum, recumbendo et surgendo, eundo et quiescendo. Magna est hæc custodia, quæ propter pauperes gratis datur, sine labore propter infirmos, cum à Deo sit hæc gratia et timor dæmonum : triumphavit enim de illo hoc signo. Ostenta illi audacter : quando enim viderit crucem, recordatur crucifixi; metuit enim eum qui contrivit caput draconis.* Sic et Hieron. ad Eustochium epist. 22. *Ad omnem*, ait, *actum, ad omnem incessum, manus pingat crucem.* Imo in singulis domibus, adeoque cubiculis Christianorum pingendas esse cruces, docet S. Nilus scribens ad Olympiodorum Proconsulem.

Nota Secundo. Hi hæretici uti crucis Christi, ita et continentiæ, severitatis, austeritatis vitæ, quam Christianos docet crux Christi, hostes erant, agebantque et eradicabant vitam in otio et deliciis, mollem, lascivam et Epicuream : quemadmodum et nunc nostræ hæreses libertatem omnem carni indulgent. Et hac quoque; ratione Apostolus eos vocat inimicos crucis Christi, quia nimirum, ut sequitur, eorum Deus venter est, et nonnisi terrena sapiunt. Unde et quosvis alios, etiam Catholicos, ventri et veneri deditos hisce verbis perstringit Apostolus.

19. Quorum finis interitus.] Græce ἀπώλεια, id est *perditio*. q. d. Qui in fine perdentur et interibunt; finis eorum lasciviæ et gulæ, erit mors æterna; voluptates eorum desinent et finientur, gehennali incendio et interitu.

Quorum Deus venter est,] qui ventri per omnia indulgent, qui ventri omnino addicti sunt, qui soli ventri toti student : illud enim cuique Deus quod maxime colit, cuique totus servit, et sese suaque omnia impendit. Et proprie tales sunt, qui omnia sua studia, cogitationes et opes ad gulam et ventrem, quasi ad summum et ultimum bonum referunt : rursum ii, qui ventrem Deo præponunt, parati pro gula Dei legem et amicitiam violare : tunc enim gula est peccatum mortale, alias fere gula tantum est veniale peccatum, ut dixi Galat. 5. v. 21. Pulchre S. Chrysost. *Tanta mala*, ait, *non facit mare fines suos transgressum, quanta venter, si corpus nostrum cum anima superavit, omnem orbem illuit mare, et venter totum corpus. Pone illi terminum naturæ sufficentiam, quemadmodum Deus mari posuit arenam : et si æstuaverit et ferocierit, increpa illum virtute, quam in te habes, vide quomodo Deus increpaverit, ut ipsum imiteris.*

Videtur alludere Paulus ad Dagon deum Philistinorum 1. Reg. 5. Dagon enim est deus venter; quia ventris causa colebatur : videtur enim Dagon deus fuisse piscium, fœturæ et frumenti, à quo nimirum petebant copiam piscium, prolium (instar multiplicationis piscium) et frumenti. Nam Dagon hebraice dicitur à דג *dag* vel דגה *daga*, id est, à pisce. Unde tradunt Hebræi, Dagon fuisse idolum hominis mixti cum pisce, ita nimirum ut ab umbilico et infra, piscis, supra vero hominis figuram habuerit, quales Sirenes finguntur. Philistini enim piscationi dabant operam, indeque vivebant : erant enim accolæ maris Mediterranei. Lilius Gyraldus libro de Diis Gentium syntagm. 2. pag. 103. putat Dagon fuisse Jovem aratrium, quem colebant Phœnices, tamquam frumenti et aratri inventorem, quasi Dagon vocetur à דגן *dagan*, id est frumentum. Rursum Dagon deus venter est : quia, cum arca fœderis capta à Philistæis collocata esset juxta Dagon, Dagon concidit coram ea, capite et manibus avulsis à corpore, ut tantum truncus seu venter extaret reliquus, quem postea coluerunt : et huc alludit Paulus dum ait, *Et gloria in confusione ipsorum qui terrena sapiunt.* Unde et cultores Dagon percussi sunt pudendis mariscis, morbis

ani, ita ut ipse computresceret, indeque intestina defluerent et prominerent, ut recte annotavit Abulensis: sicuti hoc sæculo, miro sed justo Dei judicio, cultores ventris et veneris feriuntur nova et veteribus incognita, eaque pudenda et infami lue, sive morbo Gallico. Huc etiam apposite alludit nomen Dagon, quod hebraice tam piscem iniquitatis, quam piscem doloris et tristitiæ, uti vertit S. Hier. in Nominibus Hebraicis, significat.

Nota. Deus venter est vorago omnium bonorum. Hinc Diogenes Cynicus gulonum ventrem vocabat vitæ charybdim, eo quod omnia devoraret, nec satiaretur unquam: imo charybdis tantum sorbet ea quæ mari vehuntur, et revomit tandem quod absorbuit; ad lurconum ventribus nec aer, nec terra, nec flumina, nec maria sufficiunt: quin et domos et agros totos absorbent, nec revomunt. Refert Laertius lib. 6.

Et gloria in confusione ipsorum.] Id est, gloriantur hi Judaizantes de circumcisione, de qua confundi deberent; sit enim in membro verecundo, cujus nos maxime pudet. Ita S. August. serm. 14. de Verbis Apostoli. Secundo et melius, S. Chrysost. Theophyl. Œcumen. q. d. De peccatis turpibus, de quibus confundi deberent, et quorum eos pudere oporteret, etiam gloriantur, eaque jactant. Apposite Pythagoras cum quemdam audiret dicentem, malle se inter mulieres quam inter Philosophos versari; subjecit; *Sues*, ait, *malunt in cœno, quam in lympidis aquis versari.*

Qui terrena sapiunt,] quorum corteræ affixum nonnisi terrestres habet affectus, nonnisi terrestria bona amat, desiderat, curat, cogitat, prosequitur.

20. Nostra autem conversatio in coelis est.] In Græco legitur πολίτευμα, id est, vitæ ratio, institutum, inquit Budæus. q. d. Christianæ vitæ institutum est, in cœlis agere; christianismus est professio vitæ cœlestis.

Nota Secundo. πολίτευμα significat quoque *conversationem*. Nota *Conversationem in cœlis* opponit conversationi in terra, rebusque terrestribus, sive iis qui terrena sapiunt. q. d. Terreni et mundani sapiunt, amant, curant terrena: nos Christiani sapimus, amamus, curamus cœlestia, terreni quasi talpæ in terra versantur, terram fodicant, terræ inhiant, terræ opibus delectantur: nos Christiani cælestibus pascimur, ad cœlum tendimus, cœlestibus inhiamus, in cœlis est cor nostrum et bona omnia; in cœlis ergo sumus, non in terra, quia anima magis est ubi amat, quam ubi animat. *Sicut domus*, ait S. Gregor. lib. 8. Moral. c. 31. *exterioris conversationis est ædificium, quod inhabitat corpus: ita domus nostræ cogitationis, est res quælibet, quam per dilectionem inhabitat animus. Unde Paulus qui in supernis cor fixerat, in terra quidem positus, sed tamen à terra extraneus dicebat, Nostra conversatio in cœlis est.*

Itaque *nostra conversatio in cœlis est;* Primo, quia mentem et cogitationem habemus in cœlis, sursum habemus corda, sæpe de Sanctis, angelis, Deo, vita beata, rebusque cælestibus cogitamus et loquimur, imo cum Sanctis loquimur. Qua in re excelluit apud nos olim B. Maria Oigniacensis, quæ ita Sanctis et angelis familiaris fuit, ut de ea ita scribat gravis auctor. Jac. de Vitriaco Cardinalis c. 8. Vitæ ejus: *Cum*, ait, *Sancti alicujus festus immineret dies, Sanctus ille ferias ei suas nuntiabat, et in ipsis feriis visitabat eam, multos secum beatos cives adducens, sicque spiritus ejus cum Sancto totum illum jucundum ducebat diem. Ex familiari autem et crebro Sanctorum colloquio id obtinuit, ut, quemadmodum homines vicinos suos alios ab aliis internoscunt, ita ipsa angelos et sanctos homines alios ab aliis posset distinguere.*

Secundo, *nostra conversatio in cœlis est* per vitam cœlestem, quia in terris vitam agimus puram et sanctam, qualem angeli agunt in cœlis. Hinc Ecclesiæ, quæ Sanctorum et fidelium est congregatio, à Deo datus est calceus ianthinus, sive cœlestis, Ezech. 16. v. 10. *Calceavi*, ait, *te ianthino*, scilicet calceo hyacinthini, ut vertunt Septuag. id est violacei et cœlestis, coloris, ut hoc symbolo significaret Deus, Sanctorum, qui in Ecclesia sunt, conversationem esse in cœlis. Rursus per hyacinthum, qui vestis est regum, ut patet Eccli. 40. 4. significabat Deus animum regium et excelsum Sanctorum Ecclesiæ, qui nimirum in cœlis fixus hæc omnia terrena pessumdat et proterit. Unde et luna sub pedibus Ecclesiæ ponitur, Apocal. 12. 1.

Tertio, *nostra conversatio in cœlis est* per spem: quia tendimus ad cœlum, et speramus brevi ad Christum, qui nobis viam præmunivit in cœlum, pervenire; eo ergo præmittimus spem nostram, affectum et opera, quo speramus post hanc vitam re ipsa tam anima, quam corpore nos ascensuros. Empedocles rogatus cur viveret? respondit, *Ut cœlum aspiciam: tolle cœlum, et nullus ero.* Longe verius Christianus rogatus. Cur vivis? respondebit, Ut cœlum non tantum aspiciam, sed et consequar. Quare merito S. Bernard. ad eos qui terrenis inhiant, *Non pudet*, ait, *te corpore cœlum suspicere, et mente in terra repere: caput sursum, et cor habere deorsum?*

Nota Tertio. πολίτευμα significat insuper, inquit Budæus, regimen politicum reip. vel civitatis. q. d. Nostrum regimen, nostra resp. nostra civitas in cœlis est; nos gerimus ut municipes cœlorum; regnum cœlorum est civitas nostra, cujus municipali jure Sancti omnes reguntur. Quod regimen est spirituale et cœleste, non carnale et terrestre: quia non in carnalibus, externis et terrestribus, sed in spiritualibus, internis et cœlestibus legibus et institutis positum est. Unde Tertull. lib. de Corona militis legit; *noster municipatus in cœlis est.* q. d. Peregrini sumus mundi, sed municipes et cives cœli. Sic *conversatio* hic (ut vertit Noster) accipi potest civica, seu qualis est civium; hoc enim est πολίτευμα. Unde sic verti potest hic locus: conversamur ut cives cœlorum, qui scilicet legibus, consuetudine, politia, jure ac bonis civitatis et regni cœlestis reguntur et vivunt. Ita Ephes. 2. 19. dixit: *Jam non estis hospites et advenæ, sed estis cives sanctorum, et domestici Dei.* Et Hebr. 12. 22. *Accessistis*, ait, *ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœlis*, etc. De voce πολίτευμα, vel πολιτεῖα (hæc enim duo sæpe pro eodem sumuntur, teste Budæo) plura dixi Ephes. 2. 12.

Hinc moraliter S. Gregor. explicans illud Jobi c. 39. *Numquid ad præceptum tuum elevabitur aquila, et in arduis ponet nidum suum?* S. Paulum et Sanctos comparat aquilæ l. 31. Moral. c. 19. *Videamus*, ait, *aquilam nidum sibi in arduis cons-*

truentem, qui ait, Nostra conversatio in cœlis est: et rursum, Qui conresuscitavit et consedere fecit nos in cœlestibus. In arduis habet nidum: quia profecto in supernis figit consilium. Non vult mentem in ima dejicere, non vult per abjectionem conversationis humanæ in infimis habitare. Tunc Paulus fortasse in carcere tenebatur, cum se conse-dere Christo in cœlestibus testaretur; sed ibi erat, ubi ardentem jam mentem fixerat, non illic, ibi illum necessario pigra adhuc caro retinebat. Deinde hanc mentis in cœlo positæ altitudinem signum esse divinæ prædestinationis, ita docet: *Hoc namque esse speciale specimen electorum solet, quod sic sciunt præsentis vitæ iter carpere, ut per spei certitudinem noverint jam sed ad alta pervenisse, quatenus cuncta quæ præterfluunt, sub se esse videant, atque omne quod in hoc mundo eminet, amore æternitatis calcent. Hoc enim est quod sequenti se animæ Dominus per Prophetam dicit, Sustollam te super altitudines terræ. nam quasi quædam inferiora terræ sunt, damna, contumeliæ, egestas, abjectio, quæ ipsi quoque amatores sæculi, dum per latæ viæ planitiem ambulant, vitando calcare non cessant. Altitudines autem terræ sunt, lucra rerum, blandimenta subditorum, divitiarum abundantia, honor et sublimitas dignitatum, quæ quisquis per ima adhuc desideria incedit, eo ipso alta æstimat, quo magna putat. At si semel cor in cœlestibus figitur, mox quam abjecta sint cernitur, quæ alta videbantur: nam sicut qui in montem conscendit, eo paulisper cetera subjacentia despicit, quo ad altiora gressum amplius tendit: ita qui in summis intentionem figere intentionem figere nititur, dum annisu ipso nullam præsentis vitæ gloriæ esse deprehendit, super terræ altitudines elevatur: et quod prius in imis desideriis positus, super se credidit, post ascendendo proficiens sibi subesse cognoscit.*

UNDE (ἐξ οὗ, ex quo, scilicet cœlo) ETIAM SALVATOREM EXPECTAMUS DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM,] ut veniens ad judicium nos fideles, nos amicos ad cœlestia anhelantes, cœlo adjudicet, et in cœlos secum triumphantes ducat, tuncque nobis plenam salutem ab omni corporis et mentis ærumna afferet, donabitque nos gloria, tum corporis, tum animæ, eritque plenus et perfectus salvator.

Nota. *Salvare* proprie est rem amissam aut perditam recuperare. Unde Græcum σώζειν deducitur ἀπὸ τοῦ σὸς, σὴ, σὸν, ut dicere σώζω σε idem sit, quod te tibi reddo atque restituo. Sic Christus dicitur σωτήρ, id est Salvator, quia nos nobis, puta primevæ nostræ integritati, spei, saluti et felicitati, restituit. Apud Græcos ἀλεξίκακοι vocabantur, qui mala, morbos et monstra populsabant ab hominibus, uti Hercules et Æsculapius. Apud Romanos dicebantur Patres patriæ, qui rempub. ab imminente hoste, vel periculo liberabant. Talis est Christus.

Præclare et pie Manuale S. August. cap. 24. *O anima mea,* ait, *insignita Dei imagine, redempta Christi sanguine, desponsata fide, dotata spiritu, ornata virtutibus, deputata cum angelis, dilige illum à quo tantum dilecta es. Intende illi qui intendit tibi, quære quærentem te, ama amatorem tuum. Esto sollicita cum sollicito, cum vacante vacans, cum mundo munda, cum sancto sancta.* Et paulo inferius: *Elige illum in amicam præ omnibus amicis tuis, quia cum omnia tibi subtracta fuerint, solus ille tibi fidem servabit: in die sepulturæ tuæ, et cum omnes amici tui recedent à te, ille te non derelinquet; sed tuebitur à leonibus infernalibus rugientibus præparatis ad escam: et conducet per ignotam regionem, atque perducet ad plateas supernæ Sion, et ibi collocabit te cum angelis suis ante faciem majestatis suæ: ubi audies illud melos angelicum, Sanctus, sanctus, sanctus,* etc. *Ibi est canticum lætitiæ, vox exultationis et salutis, gratiarum actio, vox laudis atque Halleluia perpetuum. Ibi est cumulus felicitatis, supereminens gloria, superabundans lætitia, et omnia bona.* Ac tandem concludit: *O anima mea suspira ardenter, et desidera vehementer, ut possis pervenire ad illam supernam civitatem, de qua tam gloriosa dicta sunt: in qua sicut lætantium omnium habitatio est. Amore potes ascendere: amanti nihil est difficile, nihil impossibile. Anima quæ amat, ascendit frequenter, et currit familiariter per plateas cœlestis Jerusalem, visitando illos Patriarchas et Prophetas, salutando Apostolos, admirando exercitus Martyrum et Confessorum, choros Virginum speculando, et omnium Sanctorum.* Ecce, sic S. Augustini conversatio erat in cœlis, expectans inde Salvatorem.

21. QUI REFORMABIT CORPUS HUMILITATIS NOSTRÆ, CONFIGURATUM CORPORI CLARITATIS SUÆ.] Pro *reformabit,* græce est, μετασχηματίσει, transfigurabit, transformabit, hoc est, in aliam figuram, non essentialem, sed accidentalem commutabit, ut scilicet ex corruptibili faciat corpus incorruptibile, ex passibili impassibile, ex terrestri cœleste. Secundo, *corpus humilitatis,* hebraismo vocat corpus humile, id est vile, abjectum et miserum. Aliter S. Bernardus serm. 47. in Cantica, *Vocat,* inquit, *corpus humilitatis, quia soli humiles hac gloria reformabuntur:* sed hoc non est litterale, nec genuinum. Tertio, *corpus claritatis* vocat corpus Christi clarum et gloriosum. Quarto, pro *configuratum corpori,* græce est εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι, etc., id est, ut fiat conforme corpori claritatis Christi. Syrus vertit, *ut fiat in similitudinem corporis gloriæ suæ.* Hinc patet falsitas et stoliditas illius sententiæ hæreticorum, qui docebant in resurrectione corpus nostrum transformandum in globum, ut sit instar corporis solaris, eo quod scriptum sit, *Fulgebunt justi sicut sol:* nec enim talis, scilicet rotunda, est figura corporis humani, nec talis est corporis Christi gloriosi. Unde hanc hæresin Origeni asscribit, eamque damnat Justinianus Imp. in sua constit. quam recitat Baron. tom. 7. anno Christi 538. pag. 289. 293.

Nota. Apostolus configurationem vel conformationem hanc ponit in claritate, id est in gloria. q. d. Corpus hoc nostrum, quod æque ac corpus Christi hic atteritur, famet, friget, æstuat, infirmatur, verberatur, flagellatur, laniatur; fiet per has passiones in resurrectione gloriosum, et simile corpori glorioso Christi. Unde exclamat Chrysost. *Papæ,* ait, *illine qui ad dexteram Patris sedet, conforme fiet hoc corpus? illi, qui adoratur ab angelis: illi, cui adstant incorporales illæ virtutes? illi, qui est super omnem principatum, potestatem et virtutes, illi conforme fiet? Si ergo totus orbis lacrymis sumptis eos defleret, qui ab ista spe deciderunt, num digne collacrymaretur; quod, cum promissio nobis sit facta, corpus nostrum futurum ita glorioso Christi corpori conforme, illi cum dæmonibus habeant?* Et S. Bernardus ser. 2. de verbis Isaiæ, citans hunc Apostoli locum, *Quid adhuc,* ait, *murmuras caro misera, quid adhuc recalcitras, et adversus spiritum concu-*

piscis? si te humiliat, si te castigat, si redigat in servitutem, id profecto in tuo genere non minus tua interest quam ipsius. Quid eis invides, qui de operibus vermium, et marium pellibus ingloriam plane gloriam mendicare non erubescunt, cultu indigno vivis, interdicto et mulieribus, semetipsos dehonestantes potius quam ornantes? Reforment ipsi, aut magis certe deforment corpora sua : te, si fueris corpus humilitatis, reformabit idem artifex qui formavit. Illam (si nos desipis) præstolare manum, ut quod fecit, ipsa reficiat.

SECUNDUM OPERATIONEM, QUA ETIAM POSSIT SUBJICERE SIBI OMNIA.] Causam dat hujus transformationis, potentiam scilicet, ac potentem Christi operationem, qua potens est subjicere sibi omnia : si omnia, ergo et corruptionem et mortem. q. d. Christus dominatur morti et vitæ, omnibusque quæ in cœlo et in terra sunt; ergo facile ipsi est ut suo jussu faciat corpora nostra corrupta resurgere ad immortalitatem et gloriam. Ita Chrysost.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HORTATUR AD CONCORDIAM, GAUDIUM, ORATIONEM, MODESTIAM, PACEM, HONESTATEM, OMNEMQUE SANCTIMONIAM.

SECUNDO, VERS. 10. LAUDAT EORUM ERGA SE CURAM ET SOLLICITUDINEM, AC MUNERA SIBI MISSA, DOCETQUE SCIRE SE ABUNDARE, ET PENURIAM PATI.

AC DENIQUE, V. 19. VICISSIM EIS BENE PRECATUR, EOSQUE SALUTAT.

1. ITAQUE fratres mei charissimi et desideratissimi, gaudium meum, et corona mea : sic state in Domino, charissimi : 2. Evodiam rogo, et Syntychen deprecor, idipsum sapere in Domino. 3. Etiam rogo et te germane compar, adjuva illas, quæ mecum laboraverunt in Evangelio cum Clemente, et ceteris adjutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ. 4. Gaudete in Domino semper : iterum dico, gaudere. 5. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus : Dominus prope est. 6. Nihil solliciti sitis : sed in omni oratione, et obsecratione, cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum. 7. Et pax Dei, quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda vestra, et intelligentias vestras in Christo Jesu. 8. De cetero fratres, quæcumque sunt vera, quæcumque pudica, quæcumque justa, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæcumque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate. 9. Quæ et didicistis, et accepistis, et audistis, et vidistis in me, hæc agite : et Deus pacis erit vobiscum. 10. Gavisus sum autem in Domino vehementer, quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire, sicut et sentiebatis : occupati autem eratis. 11. Non quasi, propter penuriam dico : ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse. 12. Scio et humiliari, scio et abundare ; (ubique et in omnibus institutus sum) et satiari, et esurire ; et abundare, et penuriam pati. 13. Omnia possum in eo, qui me confortat. 14. Verumtamen bene fecistis, communicantes tribulationi meæ. 15. Scitis autem et vos Philippenses, quod in principio Evangelii, quando profectus sum à Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicavit in ratione dati et accepti, nisi vos soli : 16. quia et Thessalonicam semel et bis in unum mihi misistis. 17. Non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in ratione vestra. 18. Habeo autem omnia, et abundo : repletus sum, acceptis ad Epaphrodito quæ misistis, odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Deo. 19. Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum secundum divitias suas in gloria in Christo Jesu. 20. Deo autem et Patri nostro gloria in sæcula sæculorum : Amen. 21. Salutate omnem sanctum in Christo Jesu. 22. Salutant vos, qui mecum sunt, fratres. Salutant vos omnes sancti, maxime autem qui de Cæsaris domo sunt. 23. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

1. ITAQUE FRATRES MEI CHARISSIMI ET DESIDERATISSIMI] ἀγάπητοι καὶ ὑπιπόθητοι, id est, ut Vatablus, *dilecti et desiderati*; vel, ut Erasm. *amabiles et desiderabiles*.

GAUDIUM MEUM, ET CORONA MEA.] Vocat Philippenses *gaudium* suum et *coronam* metonymice, quia scilicet erant causa et objectum sui gaudii et coronæ : gaudebat enim Paulus videns eos à se conversos in fide et virtute persistere ac crescere, et ex labore, quem in illis convertendis et perficiendis impenderat, ac etiamnum impendebat, sperabat à Deo accipere coronam gloriæ.

Ita sancti Episcopi populum suum vocabant coronam suam, eo quod populus instar coronæ

vallaret Episcopum, ab eoque penderet : uti S. Cornelius Pontifex et Martyr, ut habetur in Actis martyrii ejusdem, à Præfecto Volusiano interrogatus, cur contra præcepta Imperatoris et contra remp. litteras acciperet à S. Cypriano, respondit : *Ego de corona Domini litteras accepi, non contra rempub.* Coronam Domini vocans fidelem Christi plebem, se et Episcopos circumdantem. Ita S. Amandus moriens et ad cœlum conscendens apparuit B. Aldegondi absenti et oranti, augusta specie, cinctus corona albatorum : cumque illa percunctaretur, quis ille esset reverendus, in quem albati omnes respicerent, ab angelo audivit, Hic est amabilis Deo Amandus, qui à sæculo migrat ad cœlum, stipatus sanctis animabus, quas verbo et exemplo ad omnem virtutem instituit, ac proinde ab eis quasi pater colitur, et cum eis ad gaudia Domini jam gloriosus ascendit. Testis est Auctor Vitæ S. Gisleni c. 12. et auctor Vitæ S. Aldegondis c. 17. Si enim in hac vita parens corona filiorum cingitur, et, ut ait Sapiens Proverb. 17. 6. *Corona senum* (sunt) *filii filiorum :* si inquam paterfamilias, si princeps suorum corona stipatur, et, ut S. Job de se ait c. 29. 25. *sedet quasi rex circumstante exercitu :* quidni parentes spirituales, qui filios in æternum victuros cœlo genuerunt, eorum corona vallentur et ornentur? Hinc Apostolus Thessalonicenses epist. 1. c. 2. v. 19. vocat suam *coronam gloriæ :* qua de re ibi dicam.

Sic state in Domino, charissimi,] state, et constantes persistite in Domini Jesu Christi fide, spe, gratia, justitia, eo modo, quo in iis standum esse docui c. præced. et eo modo quo vos cœpisse stare gratulatus sum c. 1. 6. ut scilicet hæreticos fugiatis, nec admittatis circumcisionem et judaismum, sed à solo Christo Christique lege pendeatis, cum eoque vestra conversatio sit in cœlis, eumdem salvatorem reducem è cœlis expectantes, ut vos sibi in resurrectione configuret. *State* ergo, id est perseverate. Nam, ut ait S. Bernardus epist. 129. ad Genuenses, *Sine perseverantia nec obsequium mercedem habet, nec beneficium gratiam, nec laudem fortitudo.* Vir justus est quasi cubus, qui ad omnem fortunæ motum rectus firmusque consistit, ait Simonides. Stat ergo in Domino, qui vere cum Psalte dicere potest : *Mihi autem adhærere* (græce προσκολλᾶσθαι, id est *agglutinari*) *Deo bonum est,* psal. 72. 28. At quo vinculo, quo glutino agglutinabimur Deo? Respond. S. Bernard. de tripl. cohærent. *Tria sunt vincula quibus ei astringimur, et primum accipite funes, secundum clavos ligneos vel ferreos, tertium gluten. Primam astringit fortiter et dure, secundum fortius et durius, tertium suaviter et secure. Fune quodammodo alligatus est Redemptori, si quis forte dum vehementiori tentatione turbatur, proponit sibi honestatis intuitum, memoriam promissionis, et hoc interim se fune retinet, ne propositum penitus abrumpatur, durum profecto vinculum et molestum, sed et periculosum nimis, et quod diu tenere non possit : siquidem putrescunt funes, et pudoris vinculum aut obliviscimur, aut abrumpimus cito. Est autem qui clavis configitur Domino majestatis, quem timor Dei ligat, qui non expavescit ad vultus hominum, sed ad memoriam gehennalium tormentorum : et hic quidem peccare non metuit, sed ardere. Durius tamen et fortius primo imprimitur : quia cum ille vacillet in proposito, iste propositum non amittit. Tertius vero glutine ei conglutinatur, id est caritate, qui tam suaviter quam secure ligatus, adhærens Deo unus spiritus est cum eo.*

2. Evodiam rogo, et Syntychen deprecor (pro *deprecor* græce idem est verbum quod paulo ante, scilicet παρακαλῶ, id est rogo) idipsum sapere in Domino.] Duæ hæ feminæ, inquiunt Theodor. Theophyl. Anselm. primariæ erant inter Christianos Philippis, quæ rem Christianam promovere satagebant. Unde de illis subdit, *Adjuva illas, quæ mecum laboraverunt in Evangelio.* Hortatur ergo eas Apostolus, ut ad rem Christianam promovendam idem sapiant in Domino, id est, ut concordes sint ea concordia, cujus vinculum sit Dominus. Ita Theodor. Theophyl. Ansel. Nihil enim ita turbat et impedit cursum Evangelii et pietatis, atque diversitas sententiarum et animorum in illis qui præsunt aut rem dirigunt.

Etiam rogo et te germane compar.] Græce σύζυγε γνήσιε, quod Stapulensis, Zuinglius et Erasmus vertunt, *germana conjux :* quasi Paulus hic uxorem suam compellet; illa enim græce dicitur σύζυγος, id est, ejusdem jugi (puta conjugii) sive conjux. Sed hanc sententiam refellunt Chrysost. Theodor. Theophyl. Œcum. imo Calvinus et Beza. Primo, quia, si uxorem suam intellexisset hic Paulus, potius dixisset feminine γνησία σύζυγα, id est, germana conjux : jam autem masculine dicit γνήσιε σύζυγε, licet enim hoc Attici usurpent subinde feminine, communiter tamen sumitur masculine; nec Apostolus tam elegans est, ut utatur atticismis. Ita Theophyl.

Secundo, quia uxor Pauli potius habitasset Tharsi vel Hierosolymæ, quam Philippis, ait Theophyl.

Tertio, quia 1. Cor. 7. 7. Paulus se annumerat innuptis. Ad argumentum respondeo, σύζυγον significare quemvis socium, qui idem nobiscum agit, q. d. conjugalem, qui idem jugum trahit. Sic Christus apud Nonnum vocat se σύζυγον Patris. Sic. 2. Corinth. 6. 14. cum Apostolus fidelibus præcipit, dicens, *Nolite jugum ducere cum infidelibus;* vetat, non tantum conjugia cum infidelibus, sed etiam ne fideles quamvis alia m arctiorem cum infidelibus societatem aut familiaritatem ineant : σύζυγον ergo hic vocat socium et collegam suum; insignem scilicet aliquem doctorem, qui secum idem traxerat jugum Evangelicæ prædicationis, sicut c. 2. 25. Epaphroditum vocavit suum συστρατιώτην, id est *commilitonem,* et Clementem aliosque hoc v. vocat συνεργούς, id est, *cooperatores* suos. Ita Theodor. Haymo, Anselm. Unde Vatabl. putat Paulum hoc nomine designare Epaphroditum : verum quia Epaphroditus non Philippis erat, sed Romæ apud Paulum, hasque Pauli litteras detulit ad Philippenses, verius est Paulum aliquem alium designare, quem hoc titulo et nomine σύζυγον satis agnoscebant Philippenses. Chrysost. tamen putat σύζυγον hic intelligi maritum, vel certe fratrem Evodiæ aut Syntyches. Œcum. Lyran. et auctor commentarii in hanc epistolam, qui extat apud Hieronymum, et hoc secutus Dion. Carthus. putant τὸ *Germane* esse nomen proprium viri, quo hic σύζυγος sit appellatus. Nihil ergo hic est, quod suadeat Paulum fuisse conjugatum. Mirum est Catharinum hic asserere, in Revelationibus S. Brigittæ haberi, quod Paulus fuerit maritus, additque juxta aliquos Pauli conjugem Phœben fuisse appellatam, de qua Rom. 16. 1.

Nam prorsus contrarium habetur l. 2. Revelat. ejus c. 7. et l. 8. c. 1.

ADJUVA ILLAS (Evodiam et Syntychen) QUÆ MECUM LABORAVERUNT IN EVANGELIO.] Græce συνήθλησάν μοι, id est, quæ mecum athletice decertarunt pro Evangelio.

CUM CLEMENTE.] Hic est Clemens Romanus discipulus SS. Petri et Pauli, qui Petro post Linum et Cletum in pontificatu successit.

QUORUM NOMINA SUNT (scripta) IN LIBRO VITÆ.] Nota. *Liber* hebraice vocatur catalogus, *vitæ*, id est viventium, sive eorum qui conscripti sunt ad vitam æternam : hic autem catalogus extat in mente, præscientia et prædestinatione Dei ; hæc ergo anthropopathōs dicitur liber, sive catalogus Dei, in quo Deus omnium justorum, qui in justitia perseverant et in gratia moriuntur, nomina quasi descripsit, ut eos vita et corona æterna donet, ait Theophyl. Sic enim apud homines, qui ad aliquod munus aut dignitatem eliguntur, conscribuntur in libro, uti milites et senatores, qui inde dicti sunt Patres conscripti, ut ait D. Thom. Unde hebraice ספר חיים *sepher chaiim*, tam librum viventium, quam librum vitæ, significat. Pari modo eadem mens, præscientia et reprobatio Dei, dici potest liber mortis, in quo Deus omnes, qui in peccato moriuntur describit, ut æterna eos morte puniat. Ita Theophyl. licet D. Thomas non admittat librum mortis, sed tantum vitæ, eo quod hujus nominis non illius meminerit Scriptura : et quia Deus, cujus natura est bonitas, per se ordinat et conscribit suos ad vitam ; ad mortem vero non per se, sed quasi coactus malitia et peccatis, impios destinat et transcribit.

Nota. Primus qui meminit libri vitæ, est Moses Exodi 32. 32. *Aut*, ait, *dimitte eis hanc noxam* (adorationis vituli), *aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti.* Deinde David psalm. 68. 39. *Deleantur de libro viventium.* In novo vero testamento, illius meminit Christus Lucæ 10. 20. Paulus hic, et S. Joannes Apocal. 20. 15.

Nota Secundo, duplici modo homines describi *in libro vitæ.* Primo, absolute et complete : ita scribuntur omnes et soli illi, qui in gratia moriuntur, ideoque electi sunt ad vitam æternam. Secundo, inchoate tantum : ita scribuntur in libro vitæ justi omnes, qui adhuc in vita luctantur cum mundo, carne et dæmone, ut, si in justitia perseverent, complete scribantur in libro vitæ, eliganturque et perveniant ad vitam æternam ; si non perseverent, deleantur de libro viventium, ut ait David psalm. 68. 29. Hoc secundo modo dicit Paulus Clementem, et alios suos adjutores adhuc viventes scriptos esse in libro vitæ : nec enim vult eos omnino certos reddere de sua perseverantia, salute et electione ad gloriam, eamque Philippensibus omnibus revelare ; nec rursum vult dicere, se accepisse à Deo revelationem de hac ipsorum salute et gloria : sed tantum ipsos quoad præsentem gratiæ statum inchoate scriptos esse in libro vitæ. Vide dicta Ephes. 1. 5. et c. 13.

Alio sensu Eccli. 24. v. 32. *liber vitæ* vocatur ipsa Scriptura sacra, sive liber legis et Prophetarum : sic enim ibi dicitur, *Hæc omnia liber vitæ, et testamentum Altissimi, et agnitio veritatis. Legem mandavit Moyses in præceptis justitiarum, et hæreditatem domui Jacob, et Israel promissiones.* Cujus loci hic est sensus : Hæc omnia quæ jam dixi de sapientiæ dignitate, utilitate et fructu, subaudi, continet et præstat liber vitæ, id est, liber legis et Prophetarum, quem si serves, pertinges ad vitam æternam ; qui liber est etiam testamentum Dei continens extremam et summam ejus voluntatem, et pactum cum hominibus adeoque est ipsa agnitio veritatis : liber inquam legis, quam mandavit Moses, dando præcepta justitiæ, quæ essent quasi hæreditas perpetua Israeli, eique promitterent hæreditatem fertilem Judææ in hac vita, et regni cœlestis in futura. Dicitur ergo Scriptura sacra *liber vitæ*, quia continet tam promissiones vitæ præsentis et æternæ, quam præcepta ad vitam hanc consequendam opportuna et necessaria.

4. GAUDETE IN DOMINO SEMPER : ITERUM DICO, GAUDETE.] *In Domino*, in afflictionibus propter fidem et Dominum toleratis, ait Chrysost. et Theophyl. sed hoc arctius est. Secundo, ergo genuine et adæquate : *Gaudete in Domino*, id est, in Domini fide, gratia, religione, spe, præmio, quod vobis promisit, q. d. Gaudete, non quia divites estis, nobiles, sapientes ; sed quia estis Christiani, quia Dominum habetis Christum, qui vas à morte redemit, sua gratia cumulavit, ad cœlestem gloriam vocavit ; gaudete, inquam, semper, tam tempore adversitatis, quam prosperitatis ; tam persecutionis, quam pacis : *iterum dico* et repeto, *gaudete in Domino*, id est, in obsequio, protectione et promissis tanti Domini, qui Rex est regum, et Dominus dominantium. *Gaudete*, ait Anselmus, *non in sæculo, sed in Domino : sicut enim nemo potest duobus dominis servire ; sic nemo potest et in Domino et in sæculo gaudere : contraria enim sunt hæc duo gaudia : non sæculi gaudium est impunita nequitia. Luxurientur homines, fornicentur in spectaculis, nugentur in ebriositate, ingurgitentur turpitudine, et ista mala non impediat fames, non aliquis morbus, non aliqua adversitas ; sed sint omnia redundantia in pace carnis, in securitate mentis, et videte sæculi gaudium. Et ideo non in sæculo gaudete, sed in Domino, id est, non iniquitate, sed in veritate, non in flore vanitatis, sed in spe æternitatis.*

Et S. Bernardus serm. 4. in vigil. Nativit. *Gaudete*, ait, *in Domino semper, iterum dico gaudete. Gaudete de exhibitione, iterum gaudete de promissione, quoniam et res plena gaudio, et spes plena gaudio est. Gaudete, quia jam percepistis dona sinistræ : gaudete, quia jam expectatis præmia dextræ. Læva, inquit, ejus sub capite meo, et dextera ipsius amplexabitur me. Læva quidem levat, dextera suscipit. Læva medetur et justificat, dextera amplectitur et beatificat. In læva ejus merita, in dextera vero præmia continentur. In dextera, inquam, deliciæ, in læva sunt medicinæ.*

Quærit S. Basilius interrog. 193. in Regul. brev. *Cujusmodi est gaudium, quod est in Domino? et quid est, quod facientes gaudere debeamus?* ac respondet : *In his quæ secundum mandatum Domini fiunt gaudere, est in Domino gaudere. Quocirca quandocumque mandata Dei exequimur, aut propter nomen Domini aliquid patimur, gaudere et gratulari inter nos debemus.*

Hoc gaudium homini Christiano utile, imo necessarium est, ut jucunde vivat, et alacriter in virtutibus pergat, ut opera heroica faciat, ut tristitias et diffidentias, quas vel natura, vel dæmon suggerit, et tentationes omnes superet. *Una*, ait S. Antonius apud Athanasium, *una, inquam, est ratio vincendi inimicum, lætitia spiritualis, et animæ Dominum semper cogitantis jugis*

recordatio, quæ dæmonum ludos quasi fumos expellens, persequetur adversarios potius quam timebit.

Et sane Christianus non unam, sed multas habet gaudii materias et causas, nimirum tot, quot tum communia, tum particularia à Deo accepit beneficia; vel se accepturum sperat et expectat; ac præsertim si cogitet vitam æternam sibi in cœlo à Deo præparatam, quomodo non omnem tristitiam excutiat? *Delectaberis*, ait Isaias c. 58. 14. *super Domino, et sustollam te super altitudines terræ, et cibabo te hæreditate Jacob patris tui.* Ita magnus ille Apollo apud Palladium in Lausiaca c. 52. suos illos in eremo fratres, licet solitarie et austere admodum viventes, excitabat ad perennem lætitiam spiritus, ut de eis dicat Palladius: *Licebat eos videre exultantes in solitudine, adeo ut nullam ejusmodi exultationem in terra videre liceat, nec lætitiam corpoream: neque enim erat inter eos aliquis mœstus aut tristis.* Addit deinde modum et rationem, qua eis Apollo hanc lætitiam ingerebat. *Si quis*, ait, *videbatur præ se ferre tristitiam, statim pater Apollo ex eo rogabat causam, et quæ erant in occulto uniuscujusque cordis renuntiabat. Dicebat autem: Non oportet nos esse tristes propter salutem, cum futuri simus hæredes regni cœlorum: tristes erunt Gentiles, flebant Judæi, lugebunt peccatores; justi autem lætabuntur, et qui terrena quidem animo agitant, lætantur in rebus terrenis; nos autem qui tanta spe digni sumus habiti, quemadmodum non lætamur perpetuo? cum nobis Apostolus suadeat, ut semper lætamur, et oremus sine intermissione.* Hactenus Apollo.

Et hoc est, quod ait Apostolus, *Gaudete in Domino.* Quærit S. Basil. hom. 4. ex 29. variis, quæ est de gratiarum actione, quomodo Christianus inter tot miserias, infortunia et adversitates hujus vitæ semper possit gaudere; ac respondet: *Anima*, ait, *quæ semel se modis omnibus desiderio astrinxit sui conditoris, jamque insuevit oblectare se tantæ illius pulchritudinis contemplatione, prossus non sinet vehemens illud gaudium, animique sui jucundissimam diffusionem intercipi. aut immutari per multiplicem et succedaneam carnalium affectionum mutationem: quin ea potias, quæ aliis mœrorem afferunt, in cumulum sibi vertet et accessionem lætitiæ. Cujusmodi erat Apostolus, dum sibi probe admodam complaceret in infirmitatibus, in tribulationibus, in persecutionibus, in necessatibus, egestatem suam in gloriam et exultationem permutans.*

Et Chrys. hom. 18. ac Pop. eidem quæstioni ita respondet, ut doceat nautas, mercatores, et quoslibet homines ex omni suo labore gaudium quærere, nec tamen invenire; Paulum vero gaudii fontem et thesaurum nobis aperire. *Non enim*, inquit, *simpliciter dixit: Gaudete semper sed addit continuæ voluptatis causam subdens: Gaudete in domino semper. In Domino gaudens ex accidente nullo hac voluptate excidere potest: alia nempe cuncta, in quibus gaudemus, mutabilia sunt, nec tantam nobis afferunt voluptatem, ut ex aliis nascentem tristitiam expellant et obumbrent: Dei vero timor hæc habet utraque; stabilis enim est et immotus, atque tantam emittit lætitiam, ut nullus nos aliorum malorum sensus capiat. Deum enim sicut oportet timens, et in ipso confidens, voluptatis radicem lucratus est, et omnem habet lætitiæ fontem. Et sicut in immensum mare decidens scintilla brevi facile extinguitur; sic quantacumque Deum timenti illidantur, veluti in vastum lætitiæ pelagus incidentia extinguuntur atque perduntur. Et revera hoc est maxime mirabile, quod, cum adsint quæ contristare solent, permanet ipse gaudens.* Et infra, quod Sancti semper gaudant in quantavis afflictione, ita per singula discurrens, demonstrat dicens: *Sit enim aliquis nihil in se damnandum habens, sed bona fretus conscientia, et ad futura anhelans, et expectans illam beatam spem, quid hunc, quæso poterit in tristitiam inducere? nam Primo, omnibus rebus intolerabilior mors esse videtur: sed hujus expectatio non tantum ipsum non contristat sed et delectat; novit enim quod mortis præsentia, malorum est liberatio, et cursus ad coronas. Secundo, sed filiorum acerba mors. Verum et hoc generose fert dicetque Job verba: Dominus dedit, Dominus abstulit, sit nomen Domini benedictum. Tertio, quod si filiorum mors non potest contristare, multo minus et pecuniarum jacturæ, et accusationes, et calumniæ, tam magnum et generosum animum tangere possunt, neque corporis dolores. Quoniam Apostoli flagellabantur et gaudebant conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati. A Christo in contumeliis gaudere instituti sunt; Gaudete, ait, et exultate, cum dixerint omne malum mentientes adversum vos, quoniam merces vestra multa est in cœlis. Quarto, sed in morbum incidit. Verum audivit alium admonentem et dicentem, Quoniam sicut in igne probatur aurum, sic homines acceptabiles in fornace humiliationis. Cum igitur neque mors, neque pecuniarum jactura, neque corporis ægritudo, neque ignominia, neque convitium, neque quippiam ejusmodi ipsum contristare possit, verum etiam magis delectet, quam unquam tristitiæ materiam habebit?*

5. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus.] q. d. ait Anselmus, In Domino, ut dixi, sit gaudium vestræ mentis: sed homines videant modestiam vestræ conversationis, ut vestro exemplo discant modeste agere. Paulo aliter hæc connectit S. Bern. ser. in illud Apostoli *Non est regnum Dei esca et potus.* Ait enim, *Duplex est gaudium quod habes in Spiritu sancto*, scilicet Primo, *de memoria futurorum bonorum;* Secundo, *de malorum præsentium tolerantia. Nil quippe in his carnale sapit, nil sæculare, nil vanum, sed spiritus veritatis et cœlestis sapientiæ est, cujus in utraque suavitas prælibatur. Gaudete in Domino semper, ait Apostolus, iterum dico, gaudete. Et duplicis hujus gaudii materiam secutus adjunxit: Modestia vestra nota sit omnibus hominibus: Dominus enim prope est. Quid modestia, nisi mansuetudo et patientia est? Gaudeamus ergo de his quæ expectamus: quoniam Dominus prope est. Gaudeamus iterum de his quæ sustinemus, ut modestia nostra omnibus nota sit. Nimirum tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit.*

Præclare Cicero, et ex eo S. Aug. lib. de Beata vita: *Modestia*, inquit, *utique dicta est à modo, et à temperie temperantia. Ubi autem modus est atque temperies, nec plus est quidquam, nec minus.* Et inferius: *Modus ergo animi sapientia est.* Et mox: *Si autem quæritis quid sit sapientia? Nihil est aliud quam modus animi, hoc est quo sese animus librat, ut neque excurrat in nimium, neque infra quam plenum est coarctetur.* Et Paulo superius: *Tullius in populari oratione ait: Ut volet quisque accipiat; ego tamen frugalitatem,*

id est modestiam et temperantiam, virtutem esse maximam judico. Prorsus doctissime ac decentissime. Eleganter vir sapiens rogatus, *Quid est rosa?* ait, *est purpura veris. Quid est modestia?* ait, *est purpura virtutum.* Nulla enim purpura Cardinalem aut regem ita decorat, uti modestia exornat virtute præditum. Modestia ergo virtutes ceteras quasi virgines regias regio habitu illustrat. Unde Euripides in Medea, modestiam vocat *donum pulcherrimum deorum.* Nam, ut ait Hugo Victor, *habitus mentis in corporis statu cognoscitur. Itaque vox quædam animi est corporis motus.* Hinc S. August. in Regula ita sancit : *In omnibus motibus nostris nil fiat, quod cujuspiam offendat aspectum, sed quod nostram deceat, sanctitatem.*

Nota. Pro *modestia*, græce est, τὸ ἐπιεικὲς, quod Primo, significat æquitatem; Secundo, humanitatem; Tertio, moderationem animi, qua etiam adversa, persecutiones, injurias et hostes ipsos moderate ferimus et toleramus. Sic accipiunt Chrysostom., Theodor. Theophyl. quasi velit Paulus, ut Philippenses contra Gentiles, aliosque se persequentes et affligentes non excandescant, non indignentur; sed per animi moderationem omnia quantumvis dura patienter ferant, et erga hostes suos mansueti sint, benigni et placidi. Hic sensus valde appositus est huic loco, personis et tempori.

Quarto, τὸ ἐπιεικὲς, significat *modestiam*, ut vertit Noster, quæ virtus est ponens modum actionibus externis, nimirum quæ moderatur verba, incessum, habitum, omnemque gestum et motum tum in mensa tum in plateis, tum in templo, tum in scholis, tum quolibet alio loco. Vide dicta Galat. 5. 23.

Vult ergo Apostolus ut Christiani modestiam omnibus exhibeant, qua internam animi moderationem testentur, quaque alios alliciant ad christianismum et suam modestiam imitandam.

Ita nimirum S. Bernardus sua specie et morum compositione, omnes ad Dei amorem et vitæ puritatem invitabat. Nam, ut ait auctor Vitæ ejus l. 3. c. 1. *Apparebat in carne ejus gratia quædam spiritalis : in vultu claritas præfulgebat non terrena, sed cœlestis : in oculis angelica quædam puritas et columbina simplicitas radiabat : tanta erat interioris ejus hominis pulchritudo, ut evidentibus quibusdam indiciis foras erumperet, et de cumulo internæ puritatis et gratiæ, copiose perfusus homo quoque exterior videretur.*

Hac modestia excelluit quoque S. Malachias Episcopus Hiberniæ, qui nullum membrum sine ratione movebat, ait S. Bernardus in ejus Vita. Et S. Lucianus presbyter et Martyr, qui solo suo aspectu modesto, hilari et pio, multos ad Christum convertit. Tanta enim erat in eo vultus serenitas, suavitas, lux, ut radios vibrare videretur; tanta morum sanctitas et decor, ut angelus videretur, non homo; nemoque eum intueri posset, quin fidei et Christi amore incenderetur : adeo ut Galerius Maximianus imper. acerrimus Christianorum hostis, non auderet eum coram intueri. Audi auctorem Vitæ, et ex eo Baron. anno Domini 311. *Cum de Luciano à multis audiret Maximianus, tantam in ejus facie insidere reverentiam, ut, si eum solum vidisset, veniret in periculum ne fieret Christianus; postquam jussit ut ille adduceretur, timens ne sibi tale quid accideret, velo interjecto separat sermonis congressionem, et verba procul ad eum emittebat, intermedio utens sermonis ministro.* Quocirca merito Auctor Comm. l. 2. in Job apud Orig. (Origenes enim esse nequit, utpote qui Lucianum multis annis antecesserit) agens de gloriosa Luciani vita et martyrio, *Ita*, ait, *consummatus est beatus atque gloriosus Lucianus*, *lucidus vita, lucidus et fide* (lucidus et modestia, æque ac vultu), *lucidus etiam tolerantiæ consummatione. Ob hoc enim Lucianus cognominatus est tanquam lucidus, aut proprio lumine sibi fulgens, aut aliis prælucens.* Porro causam et fontem tantæ modestiæ in Luciano indicat auctor vitæ, dum initio ejus primam ætatem ita describit : *Plurimum vitæ suæ tempus impendebat precibus et lacrymis. A scurrilitate et risu tantum aberat, quantum judicabat ea esse vere ridicula. Contra autem eos qui lugebant studebat imitari, et existimabat esse dignos beatitudinibus. Silentium autem amplexus, et assiduæ deditus meditationi, videbatur semper cogitabundus, et tristitia plenus iis qui ad eum accedebant, etiamsi spiritu in se perpetuo exultaret et lætaretur. Si quando autem verbum ei ex orevisum esset emittere, divinæ Scripturæ erant id quod loquebatur. Tantus enim earum divinus amor ipsum ceperat, ut vix somnum vellet capere propter continuam earum meditationem :* unde et Bibliorum editionem Græcam ex Hebraico textu confecit; quæ Lucianæa est dicta. Hæc prima ejus pietatis rudimenta animum à terrenis avulserunt, et rebus divinis imbuerunt, ut Deo plenus divinum quasi vultum, moresque divinos indueret.

Pulchre quoque S. Ephrem hujus modestiæ et temperantiæ, ut ipse vocat, actus particulares quaquaversum describit, lib. de Virtutibus et vitiis, c. de temperantia et continentia, dum ait : *Temperans modestiæ fræno linguam temperat à conviciis, et execrationibus abstinet, non delectatur vaniloquio, unum in alterum calumniando et obtrectando non commovet : secreta celat, et silentio aliena contegit. Temperans in auditu dicitur, qui aures rebus inanibus et maledicis non accommodat. In oculis, qui non passim quæ oblectare possunt, aut quæ nefas est videre, respicit. Animo temperans est, qui sic eum regit, ut non offeratur iracundia, nec cito exacerbetur. In gloria modestia cernitur, quando quis ita mentem moderatur, ut nec honoribus, nec dignitatibus, nec laudibus aucupandis vincatur. In cogitationibus, cum quis timore Dei blandus arridentesque cogitationes reprimit. In cibis, quando nec delicatioribus quis delectatur, nec extra præfinitum edendi tempus cibum appetit, horamque anticipat nec dapum varietatem et pulchritudinem avide requirit. In potu, quando non immodice non solum vino, sed nec aquæ quidem potu fruitur.* Hæc ille. Brevius S. Bern. epist. 113. *Disciplina*, ait, *mentem et corpus ponit, cervicem submittit, ponit supercilia, componit vultum, ligat oculos, cachinnos cohibet, moderatur linguam, gulam frænat, iram sedat, format incessum.* Et alius Doctor : *Sales*, inquit, *sint sine dente, joci sine utilitate, vox sine clamore, incessus sine tumultu : pauca loquere, plus cogita, pudore te arma, vultu terram aspice, cœlum animo.*

Dominus prope est.] Aliqui vocem *enim* addunt : sed nec Syrus, nec Græca, nec Latina correcta illud habent, et sine eo sensus est planior : vult enim Apostolus dare stimulum generalem tam ad modestiam et gaudium quod præcessit, quam ad quietem animi, orationem, aliasque virtutes, quas subjungit.

Stimulus hic est, si cogitemus quod Dominus prope sit, jam sensus est, *Dominus prope est*, id est, Christus judex appropinquat, ut conspiciat, succurrat et adjuvet nostram patientiam et modestiam. Ita Ansel. Secundo et genuine, *Dominus prope est*, id est, Christus judex appropinquat, ut veniat ad judicium: ut coronet nostram patientiam et modestiam, ut gaudium nostrum compleat, utque hostium nos persequentium injurias vindicet et puniat.

6. Nihil ergo solliciti sitis.] q. d. Non ergo vos angat sollicitudo bonorum temporalium aut malorum, sive bonis spoliemini, sive exilio mulctemini, sive morbis, aliisve infortuniis affligamini: quia pro his omnibus propediem adveniens, æterna vobis bona conferet. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl.

Nota. Potest hic locus intelligi de judicio particulari. q. d. Prope est finis vitæ nostræ, utpote brevissimæ; brevi enim moriemur: et consequenter prope est judicium particulare, et prope est Dominus, qui in illo præses et judex nos judicabit.

Secundo et melius, accipias de judicio universali: de illo enim ita solet Apostolus loqui quasi instaret et vicinum esset, ut illud semper præ oculis habeant Christiani, ad illudque se comparent. Unde diem judicii universalis solet Apostolus vocare diem Domini, prope est ergo Dominus: quia prope est finis mundi, et dies judicii universalis, quod Dominus exercebit coram toto mundo, prope, inquam, est respectu longissimæ præscientiæ, et æternitatis Dei, in qua mille anni sunt tamquam dies hesterna quæ pertransiit. q. d. Ergo modestiam, patientiam aliasque virtutes colite, ut in die judicii læti sitis et securi, utque à Christo judice publicam laudem et gloriæ coronam accipiatis. Ita Chrys. et Theoph.

Qua de re pulchre idem Chrys. hom. 33. in Joan. *Instat*, ait, *jam tempus reddendæ rationis. Ideo Paulus ait: Dominus prope est, nihil solliciti sitis, Dominus prope est, non longe à fine absumus, sed jam mundus properat; hoc bella, hoc afflictiones, hoc terræ motus, hoc extincta charitas significat. Quemadmodum enim corpus jam adventante morte innumeris malis afficitur, et domus prope casum in ruinas fatiscit; ita orbis terrarum ad finem properans tantis undique malis conteritur: nam si Pauli temporibus Dominus prope erat, nunc profecto propior est. Si ante trecentos annos finem temporum Paulus esse dixit; quid nunc dicendum est?* Addit deinde diem judicii uti vicinum, ita et subitum ac improvisum adfore, dicens: *Cohibeamus igitur affectus nostros; exerceamur in Dei timore: et enim nobis licentia perditis, nihil tale expectantibus ex improviso Dei adventus aderit. Quod his verbis Christus significat: Sicut factum est in diebus Noe, sit erit, etc. ut Paulus: Cum dixerint, Pax, securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus: sicut dolor in utero habentis. Sæpe gravidæ mulieres inter eundum et ludendum, dum balneis, dum spectaculis oblectantur, repentinis torquentur doloribus: hac et nos in hac vita conditione versamur. Simus ergo semper parati.*

In omni oratione et obsecratione, cum gratiarum actione, petitiones vestræ innotescant apud Deum.] Nota, τὸ *omni* non posse referri ad *orationem*: nam in Græco est discordantia generis; παντὶ enim, id est *omni*, est masculini generis: προσευχῇ vero, id est *oratione*, est feminini. Unde Œcum. et Græci ἐν παντὶ subaudiunt πράγματι, id est *in omni*, subaudi re et negotio, de quo solliciti estis. Syrus ἐν παντὶ, subaudit χρόνῳ, id est in omni tempore, hoc est semper. *Oratione*, id est per orationem, et instantem ac ferventem obsecrationem junctam cum gratiarum actione (hæc enim oratio et obsecratio Deo grata est, Deique gratiam et opem provocat, quæ ab animo grato proficiscitur, et gratiarum actione conditur) petitiones vestras notas facite, et exponite Deo, ut ejus opem flagitetis et impetretis.

7. Et pax Dei quæ exuperat omnem sensum.] Primo, *Pax Dei*, inquit Chrysost. et Theophyl. est reconciliatio quam fecit Deus cum hominibus, quando olim eis iratus jam per Christum factus est placatus. Unde Christus dicitur *pax nostra:* id est causa pacis, Ephes. 2. 14. Hanc pacem Prophetæ et angeli Christo nato occinuerunt canentes: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.*

Secundo, *Pax*, inquit Anselmus, qua in seipso pacatus et quietissimus est Deus, cujus natura est pax, ait Ambrosius, custodiat corda vestra, eisque pacem suam communicet; Deus enim increata est pax, cujus participatione pacificantur angeli et homines.

Tertio, alii intelligunt pacem cum hominibus, et injuriarum oblivionem, de qua vide Chrysost. in morali hom. 14.

Quarto et optime, Ambrosius: *Pax*, inquit, quam habet anima sancta cum Deo, est tranquillitas conscientiæ, *quæ exuperat omnem sensum;* græce νοῦν, id est intellectum, q. d. Intelligi non potest, qualis, et quanta hæc sit pax.

Custodiat,] Græce φρουρήσει, id est *custodiet*, quasi Paulus promittat eis hanc custodiam, ejusque fiducia eos animet. Verum aptius Noster vertit, *custodiat:* Hebræi enim sæpe futurum sumunt pro optativo, quo carent, illudque exigit copula *et*, nimirum ut nectat eadem tempora et modos. Cum ergo modus optandi præcesserit, videlicet, *nota sit, sitis, innotescant;* sequitur et hic eodem modo per optativum esse vertendum: omnia enim et præcedentia et sequentia sunt optantis. Jam *custodiat*, id est, instar custodiæ militaris contra omnes hostes tueatur: φρουρήσει enim significat custodiam quæ obsessis civitalibus adhiberi solet.

Corda vestra, id est, voluntates vestras, ne à fide, justitia, virtute, ulla tentatione, ulla persecutione, divelli vos sinatis; et intelligentias vestras, id est, intellectus vestros, ne in errorem aliquem contra fidem, aut in judicium aliquod practicum erroneum, et bonis moribus adversum abducamini: in Christo Jesu,] id est, per Christum, ait Œcum. Secundo et melius, *in Christo*, ut scilicet *in Christo*, id est, in Christi fide gratia maneatis et crescatis, itaque arctius Christo conjungamini.

Nota. Paulus hic suggerit Christianis, ut omnibus hostibus suis pacem opponant quasi scutum impenetrabile, quia revera hæc pax elidit omnes suggestiones dæmonis, carnis et mundi: imo omnes tyrannorum minas et tormenta superat. Unde S. Tiburtius Martyr, cum Torquati tyranni et carnificis tormenta omnia contempsisset, causam hujus contemptus et magnanimitatis subjunxit, dicens, *Omnis nobis*

ilis est pœna, ubi pura comes est conscientia : nimirum.

Hic murus aheneus esto?
Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

vide ea quæ dixi 1. Timoth. 1. 5. Hinc est quod omni studio diabolus hanc nobis pace eripere conatur, sollicitando nos ad peccata ; vel certe eam turbare, immitendo scrupulos, diffidentias, mœrores, tentationes.

Nota Secundo. Hæc pax Primo, serenitatem menti inducit; Secundo lætitiam : *secura enim mens est quasi juge convivium;* Tertio, confidentiam, et ex ea magnanimitatem : qui enim scit se pacem habere cum Deo, se esse in Dei gratia, imo Dei amicum et filium, se Deum habere patrem, patrem inquam amantissimum, qui summam filiorum suorum et curam et providentiam gerat, omniaque eis faciat cooperari in bonum, ad majus gratiæ et gloriæ meritum : qui, inquam, hæc serio cogitat et perpendit, hic Deo totus confidit, illi se suaque omnia committit, nec dubitat quin Deus se et suas actiones diriget et prosperabit, seque contra hostes et tyrannos quantumvis ferocissimos tutabitur. Hic ergo certus de Dei patris sui tutela et directione paterna in ea conquiescit et securus indormit, dicitque ;

Etiamsi fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinæ,

nemo me lædet, nisi prius Deum læserit viceritque.

Nota Tertio. Pax hæc et confidentia facit nos dæmonibus omnibusque hostibus, non solum inexpugnabiles, sed et terribiles ac formidabiles. *Quis enim*, ait Ambrosius, *non metuat eum, quem scit Dei esse amicum, qui Deum habet protectorem, imo vindicem, pro quo Deus pugnat, ut eum triumphare faciat?* 2. Corinth. 2. 14.

De cetero fratres, quæcumque sunt vera,] id est, sincera et aliena ab hypocrisi : vel generalius, ut hoc primo epitheto cetera omnia sequentia complectatur, quæ deinde speciatim explicet. *Quæcumque sunt vera*, veritate vitæ, id est, conformia Christianæ legi, professioni et perfectioni. Unde Theophyl. *Vera*, inquit, id est virtutibus prædita : omne enim vitium est mendacium, inquit Chrysost.

Quæcumque pudica,] σεμνὰ, id est gravia, severa, honesta, verecunda. Ita Syrus, Theophyl. Erasm. q. d. Quæ talia sunt ut sancta quadam gravitate vos exornent : hæc enim et pudica sunt. Impudica namque levitatem et leves gestus amant, sanctimoniamque fugiunt. S. Ambrosius vertit, *magnifica.*

Quæcumque sancta.] Legit noster Interpres ἅγια jam legunt ἁγνὰ, id est casta, nisi dicas sanctitatem hic, uti et alibi, significare castitatem, uti 1. Cor. v. 34. de virgine dicitur, *Ut sit sancta*, id est pura et casta, *corpore et spiritu.* Opponit, inquit Chrys. castitatem Paulus iis, quorum Deus venter est; de quibus cap. præced.

Quæcumque amabilia,] προσφιλῆ, id est quæcumque ad amicitiam, concordiam et benevolentiam alendam, aut promovendam sunt accommoda : vult enim ut Christiani omnibus etiam Ethnicis se faciant amabiles, ut eos sibi concilient, itaque ad Christum et virtutem pelliciant : hac enim amabilitate quasi esca capiuntur homines. Sic Christus et Apostoli satagebant efficere, ut ab omnibus amarentur, exhibendo se omnibus benevolos, comes, affabiles : hinc Paulus omnibus omnia factus est.

Quæcumque bonæ famæ] quæ vobis et Christo ac christianismo nomen at famam concilient. Ambr. vertit, *quæcumque laudabilia;* perperam Erasmus vertit, *quæcumque ominata*, vel *boni sunt ominis :* licet enim hoc quoque significet Græcum εὔφημα, illa tamen significatio huic loco non convenit. Quæ enim connexio vel affinitas est inter ea quæ sunt pudica, justa, sancta; et ea quæ sunt boni ominis? εὔφημα ergo hic significat ea quæ bonæ sunt famæ, ut fatetur Beza ; φήμη enim famam significat.

Si qua laus disciplinæ, hæc cogitate] In Græco non est *disciplinæ*, sed tantum εἴ τις ἔπαινος, id est, *si qua laus*, videlicet bonæ vitæ et disciplinæ, q. d. quidquid est laudabilis disciplinæ, quidquid est quod vos in sancta disciplina contineat et exerceat, quodque disciplinam Christianam Ethnicis commendet ; *hæc*, id est jam dicta, *cogitate*, ut ea faciatis et exequamini.

Nota. Non laudem, sed laudabilia sectari jubet Apostolus. *Laudabilia fac*, inquit Chrysost. *sed non laudis respectu.*

9. Quæ et didicistis, et accepistis, et audistis ; et vidistis in me, hæc agite : et Deus pacis erit vobiscum.] Hinc patet, Paulum multa in particulari de habitu, vestitu, mensa, colloquio, gestibus mori, omnique modestia in templo, in plateis, in conviviis, præsertim cum Ethnicis, observanda Philippensibus præscripsisse, eaque verbo et exemplo (quomodo nimirum omnibus in rebus se gerere deberent) docuisse ; quæ litteris non sunt consignata : ea tamen vult ab eis servari; ergo non sola Scriptura est norma credendorum et agendorum, uti volunt Novantes.

Nota. *Deum pacis*, vocat auctorem et amatorem pacis. q. d. Deus, qui pacem amat vobis aderit, et pacem vobiscum fovebit, facietque vos mutua pace frui : imo vobis pacem et gratiam Gentilium conciliabit.

10. Tandem aliquando (post longiorem moram et torporem) refloruistis pro me sentire] Græce ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, id est, *reviruistis pro me sentire.* Ubi nota. Est metaphora à plantis, quæ hieme exarescunt, vere revirescunt. q. d. Sic vos Philippenses, in algore quodam charitatis fuistis erga me, et quasi aridi : nunc novo vere et spiritu quasi afflante reviruistis, revixistis ac reviguistis. Ita Chrysost. et Theophyl.

Secundo, φρονεῖν, id est sentire, capitur pro φροντίζειν, id est curare, curam et sollicitudinem gerere. Sic capitur Coloss. 3. 2. et alibi q. d. Intepueratis et et obtorpueratis nonnihil erga me, meique curam, ô Philippenses, sed jam pristinum affectum, curam, sollicitudinem pro me alendo et fovendo resumpsistis. Ita Chrysost. et Theophyl.

Sicut et sentiebatis,] ἐφ' ᾧ in quo sentiebatis. q. d. Qua in re solebatis sentire, id est, solliciti esse pro me, videlicet in alimonia et necessariis vitæ mihi procurandis.

Occupati autem eratis.] Quia tacite exprobravit eis torporem, eorumque negligentiam culpavit, hic increpationem mitigat et excusat, dicens, *Occupati eratis*, græce ἠκαιρεῖσθε, id est, non habuistis opportunitatem, mihi scilicet subveniendi, non habebatis ad manum quæ mitteretis. Nam, ut Chrysost. ait, erat vobis res angusta domi, non habebatis quo mihi succurreretis,

impotentia et penuria vos occupabat, vobisque manus claudebat et ligabat. Adde, sicut Græcum εὐκαιρέω, non tantum significat opportunitatem habeo, sed locuples ac dives sum, uti ex Suida et Athenæo docet Henricus Stephan. Ita ejus contrarium ἀκαιρέω significat non tantum destituor opportunitate, sed etiam opibus, pauper sum. Ita quoque explicat. S. Chrysost. et Theophylact. Unde Noster apte vertit (quidquid occlamet Beza) *occupati eratis*, vestra scilicet paupertate, vobis ipsis alendis, vestrisque curandis. q. d. Non tam negligentiæ vestræ tribuo, quod hactenus nihil ad me miseritis, quam vestræ inopiæ. Alii interpretantur : Non habebatis opportunitatem, id est, fidum nuntium; per quem mitteretis.

11. Non quasi propter penuriam dico.] Id est, ut clarius vertit Syrus, non quod penuriam passus sim aut patiar, id dico, scilicet quod gaudeam in vestra pro me sollicitudine et eleemosyna.

Ego enim didici (exercitio, usu et assuetudine) in quibus sum (iis quæ habeo, quæ mihi ad manum sunt) sufficiens esse.] Græce αὐτάρκης εἶναι, id est, mihi sufficiens et contentus esse.

Nota, Dei proprium esse, sibi sufficere, indeque hebraice vocatur *Saddai*, q. d. שדי *scedai*, id est, cui est omnis sufficentia, vel qui omnem habet sufficientiam. Hinc nonnulli ab hoc Hebræo nomine די *dai*, id est sufficientia, nomen Deus; et Θεὸς ac Ζεὺς, deducendum putant, ut hæc omnia idem sint, quod Hebræum *saddai*, et Græcum αὐτάρκης. Deus enim est, qui in seipso perfectus, sufficiens, beatus, nullo indiget, et quo cetera omnia indigent : et hoc est quod ait Psaltes psal, 15. 2. *Dixi Domino : Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.* Ubi Adverte talem in Deo sufficientiam esse, quæ sit abundantia, qua non solum sibi, sed et omnibus creaturis sufficiat, et abunde suggerat quod cuique convenit : et hoc significat Hebræum *saddai*, hoc est, qui omnem sufficientiam et abundantiam ita habet, ut eam aliis tribuat et communicet quasi cornucopiæ. q. d. Sufficientissimus, abundantissimus, copiosissimus de cujus plenitudine, ut ait Joan. c. 1. omnes accepimus. Hinc S. Paulus vim vocis *saddai* explicans 1. Tim. 6. 17. *Divitibus*, inquit, *præcipe*, etc. *non sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, qui præstat nobis omnia ad fruendum*, id est, qui est *Saddai*. Sic et R. Saadias : *Ideo*, ait, *Deus dictus est Saddai, quod ipse abundet, omnesque, omnium creaturarum defectus expleat.* Hac de causa Græci Hebræum *Saddai*, nunc αὐτάρκης, nunc παντοκράτωρ. Latini vero passim Omnipotens, vertunt. *Aquila*, inquit Hier. ad Marcellam, *vertit*, ἄλκιμον, *quod nos robustum et sufficientiam ad omnia perpetranda accipere possumus.* Eamdem vim vocis *Saddai*, explicat Paulus Act. 17. 24. *Deus*, ait, *qui fecit mundum et omnia*, etc., *nec manibus humanis colitur indigens aliquo cum ipse det omnibus vitam, et inspirationem, et omnia*, etc., *in ipso enim vivimus, et movemur, et sumus.*

Dicitur ergo Deus *Saddai* non tantum hoc nomine, quod sit omnipotens, et omnia possit, sed etiam quod sit efficax, et efficaciter omnia in omnibus operetur et faciat, ipsiusque cura, prudentia, sapientia, bonitate cuncta existant, vivant, moveantur; quodque omnes homines, adeoque universæ creaturæ de ejus inexhausta plenitudine existentiam, vitam, operationes, bonaque omnia, tanquam ab æterno thesauro, et fonte perenni, accipiant. Unde Plato distinguens hæc tria ἔνδειαν, αὐτάρκειαν et ὑπέργυσιν, id est, inopiam, sufficientiam et redundantiam, sive effusionem; solam ὑπέρχυσιν, hoc est bonitatis abundantiam et effusionem, Deo tribuit. *Sicut*, inquit, *crater aliquis vino plenissimus superfluit, sic et Dei bonitas in se plenissima redundat et superfluit in homines, aliasque creaturas.* Platonem hactenus tantum reprehendit Nazianz. orat. de Filio, quod effusionem quamdam naturalem, non voluntariam et liberam, hoc exemplo innuere videatur : nam alias effusionem hanc in Deo admittit Nazianzenus. orat. 2. de paschate.

Hinc eximium et divinum bonum, adeoque divinæ virtutis, perfectionis et felicitatis primaria participatio est, si quis sit αὐτάρκης, id est sibi sufficiens, sua sorte et re contentus, adeo ut nihil appetens nullo indigeat, sed potius pro sua sorte se suaque aliis communicet, et liberaliter effundat. Talem se hic Paulus omnibus imitandum proponit; hancque virtutem eum docuit, tum continua peregrinatio, tum carcer. Id se re ipsa et pari experientia didicisse solebat asserere Reverendus Vendevillius nuper Episcopus Tornacensis, vir Apostolici zeli; qui cum consiliarium adhuc ageret, captus ab hæreticis, et versus Hollandiam ductus, cum in carcere tenui et aspero victu victitare cogeretur, dureque tractaretur, sanus tamen, vegetus ac valens vixit. Ac tandem carcere liberatus, cum ad nos rediret, rogatus qui se in carcere habuisset, respondit se experientia didicisse, quod nunquam credidisset nisi expertus, naturam tam paucis esse contentam, imo valere et vigere : Didici, inquit, in carcere mihi esse sufficiens, et paucis vilibusque esse contentus, qui tenerior, ac molliori vitæ assuetus, putabam, mihi impossibile ita vivere : itaque carcer insignis mihi fuit schola et beneficium, pro quo ingentes Deo gratias ago. De hac sufficientia plura dixi 1. Tim. 6. 6. et 2. Cor. 9. 8.

12. Scio et humiliari, scio et abundare; et satiari, et esurire; et abundare, et penuriam pati.] Vatabl. et Erasm. vertunt, *novi humilis esse, novi et excellere*, id est, scio quo debeam esse animo cum me Deus deprimit, ac rursum, cum me ceteris excellere facit : excellentia enim proprie opponitur humilitati, non abundantia. Et Græcum περισσεύειν non tantum abundare, sed et præcellere significat. Verum melius vertit Noster, *scio et humiliari, scio et abundare* : non enim loquitur Apostolus de humilitate mentis, sed paupertatis. Hebræi enim דך *dac* tam tenuem et inopem, quam humilem, vilem et abjectum vocant; et עני *ani* tam pauperem et inopem, quam humilem, mitem et mansuetum vocant : qui enim inops est, quasi vilis contemnitur, idemque superbis divitibus humiliter et mansuete loquitur. *Humiliari* ergo hic significat esse inopem et indignum; unde ei opponitur, non superbire, sed *abundare* : agit enim Apostolus de rerum penuria et copia. Rursum *humiliari*, id est jejunare : nam Hebræi ענות נפש *anot nephes*, id est humiliare, vel affligere animam, vocant jejunare. Unde mox explicans subdit, *et satiari, et esurire, et abundare, et penuriam pati.* q. d. Scio ferre penuriam, scio ferre et abundantiam, scio quomodo me in penuria geram, scio quomodo et in abundantia : in illa scilicet non tristari, non dejici, paucis esse con-

tentus scio; in hac non dissolvi, non deliciari, sed quæ supersunt in pauperes conferre. Ita Chrysost. et Theoph.

UBIQUE ET IN OMNIBUS INSTITUTUS SUM.] Græce μεμύημαι, id est, mysteriis initiatus sum, sacris imbutus sum. Significat ergo Primo, in Christianis omnem tam copiam quam inopiam, totamque vitam esse velut perenne sacrificium Deo consecratum, cujus ritus et modum Christus nos docuit, docetque suos mystas sanctos, arcane scilicet et interius, illius mysterium, quod alios omnes latet.

Secundo, mysterium hoc est scire, quomodo tam paupertatem quam opulentiam ferre, quomodo tam in epulis et conviviis, quam in penuria, fame et siti te gerere debeas, nimirum ut utrobique modum teneas, animique quietem ac patientiam conserves: nec enim minor, imo major est virtus, si ad splendidam et opiparam mensam assidens tot illecebris et deliciis non capiaris, metas temperantiæ non excedas, sed in solita continentia et frugalitate te contineas, quam si à rustico invitatus ad prandium atro pane et larido sis contentus, nec plura requiras. *Magna et rara virtus est,* ait Bernard. *inter epulas esurire, inter vestes algere, inter honores humiliari. Scivit Annibal esurire et penuriam pati, nescivit satiari et abundare: nam deliciæ Capuanæ Annibalem invictum enervarunt, et Romanis jam imbellem vincendum objecerunt.*

Tertio, sicut mysteria prius à mysticis discebantur, tum studendo, tum experiendo, deinde ab iisdem satis jam doctis et instructis exercebantur: ita Paulus significat se quasi mystam hoc Christianæ continentiæ mysterium tam in rerum copia, quam penuria, prius edoctum esse à Christo, jam vero illud ipsum exercere, et in praxim redigere.

ABUNDARE ET PENURIAM PATI,] περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι, id est abundare, et deficere; habere quod supersit, et pati quod desit. q. d. Scio, quomodo me geram cum abundo bonis, et cum iis destituor, scio quomodo utar eo quod superest, et eo quod deest. Pulchre hunc locum explicans S. Greg. hom. 16. in Ezech. *Non quidnam,* inquit, *fratres, ars est aliqua, humiliari, et abundare, satiari et esurire; abundare, et penuriam pati; ut pro magno se ista scire tantus prædicator insinuet? Ars omnino, et mira disciplinæ scientia, quæ toto nobis cordis est adnisu discenda. Quem enim penuria suas non frangit, à gratiarum actione non retrahit, in rerum temporalium desiderium non accendit; scit humiliari: hoc enim loco Apostolus humiliari, dicit penuriam perpeti: nam statim è contrario subjungit, Scio et abundare. Qui enim acceptis rebus non extollitur, qui eas ad usum vanæ gloriæ non intorquet, qui solus non possidet quod accepit, sed hoc cum indigentibus misericorditer dividit, scit abundare. Qui acceptis alimentis non ad ingurgitationem ventris utitur, sed ad reparationem virtutis, nec plus carni tribuit, quam necessitas petit scit satiari. Qui alimentorum inopiam sine murmuratione tolerat, nec pro necessitate virtutis agit aliquid, unde anima peccati laqueum incurrat, scit esurire. Quem ergo nec abundantia in superbiam elevat, nec in necessitate cupiditas irritat, novit abundare, novit penuriam pati. Qui cum statim subdidit, Omnia possum; ne elationis esse verba crederemus, adjunxit, In eo qui me confortat, et quæ sequuntur.*

Moraliter S. Chrysost. hom. 79. in Joan. tom. 3. docet, hoc præcipue angelos à nobis differre, quod non tam multis indigeant ut nos, ac propterea quanto paucioribus indiguerimus, tanto magis illis appropinquabimus, ipsique Deo: quanto vero pluribus abundamus, tanto magis ad hanc vitam caducam deflectimus, et tanto magis dissimiles angelis sumus. Vera namque libertas est, nulla re prorsus indigere; quam libertatem solus Deus obtinet. Proxima huic libertas est, minimis indigere, quam habent angeli. Hanc vero nos et possumus et debemus imitari, ne patiamur qui Christiani sumus, vinci nos ab Ethnicis, qui paucis contenti, læti et hilares vixerunt, uti Crates, Socrates, Diogenes et alii. Socrates enim sæpe cum eorum quæ publice vendebantur multitudinem aspiceret, aiebat: *Quam ipse non egeo!* In facilitate victus gloriabatur dicens: *Qui suavissime comederet, eum minime obsonio egere; cumque diis maxime propinquum esse, qui minimis egeat.* Testis est Laertius in Socrate.

Ita Cicero 5. Tuscul. refert Anarcharsim Scytham philosophum ad suos scripsisse: *Mihi amictus, tegmen Scythicum; calceamentum, solearum callum; cubile, terra, pulmentum, fames,* etc. Audi et Senecam l. 19. epist. 111. *Non est,* inquit, *quod te nimis laudes, si contempseris aureos lectos: quæ est enim virtus supervacanea contemnere, præsertim hominem philosophum? Tunc te admirare, cum contempseris necessaria: tunc te admirabor, cum contempseris etiam sordidum panem.* Nimirum, *magnum vectigal* (non tantum census, sed et virtutis) *est parcimonia.* Sicut enim expeditissima ratio augendi census est, detrahere sumptibus, uti Æschinem docuit Socrates: ita expeditissima ratio augendæ continentiæ et virtutis est, detrahere deliciis et voluptatibus. Audi quid fecerit Cato senior: *Neque,* inquit, *mihi ædificatio, neque vestimentum, ullum in manu pretiosum, neque pretiosus servus, neque ancilla. Si quid est quo utar utar: si non est, ego sum, quo cuique per me uti atque frui licet.* Audi Poetam:

Quis dives? qui nil cupit: et quis pauper? avarus.

13. OMNIA POSSUM IN EO QUI ME CONFORTAT.] Pro *possum,* græce est ἰσχύω, id est potens, fortis, validus sum. Secundo, pro *confortat,* græce est ἐνδυναμοῦντι, id est, qui me intus corroborat, validum ac robustum facit, suggerendo scilicet animæ, menti, voluntati vires gratiæ suæ.

Quantæ, inquit, S. Bernard. serm. 85. in Cant. *fiduciæ vox, Omnia possum in eo qui me confortat! Nihil omnipotentiam Verbi clariorem reddit, quam quod omnipotentes facit omnes, qui in se sperant. Denique omnia possibilia sunt credenti. An non omnipotens, cui omnia possibilia sunt? Ita animus si non præsumat de se, sed si confortetur à Verbo, poterit utique dominari sui, ut non dominetur ei omnis iniquitas: ita inquam Verbo innixum, et indutum virtute ex alto nulla vi, nulla fraus, nulla jam illecebra poterit vel stantem dejicere, vel subjicere dominantem.*

14. VERUMTAMEN BENE FECISTIS COMMUNICANTES TRIBULATIONI MEÆ.] Id est, quod mihi res vestras et facultates communicastis in tribulatione mea, cum vinctus essem, bene fecistis: sic enim vincula mea et tribulationem sublevastis, et partem quasi tribulationis meæ ab humeris meis in vestros humeros derivastis et recepistis: ac conse-

quenter sicut participes vos facere, et communicare voluistis meæ tribulationi et vinculis, sic et præmii, quod ex tribulatione hac apud Deum expecto, participes eritis, in eoque mecum communicabitis.

15. Nulla mihi Ecclesia communicavit in ratione dati et accepti, nisi vos soli.] *In ratione*, id est in computu et compensatione dati et accepti, compensando scilicet spiritalia à me accepta datis suis temporalibus donis, vel potius stipendiis. Ita Chrysost. et Theophyl.

Alludit ad tabulas computuum, et libros et rationarios mercatorum, qui una libri parte vel tabula conscribunt sua data et exposita, altera accepta quæ pro expositis receperunt; ut significet esse quandam commutationem quasi mercium inter prædicatores et auditores, nimirum prædicatores tradere Evangelium, veritatem et bona spiritualia; auditores vero eis rependere alimenta, et bona temporalia. Rursum significat quemque hominem talem librum rationum habere respectu Dei, ut patebit v. 17. q. d. A vobis solis, ô Philippenses, recepi quod referam in codicem datorum et acceptorum, quod Rabbini dicunt מתן ומשא *mattan ussan* : sive, ut clarius, Adamus, q. d. Habeo duas tabulas rationarias, quarum una continet ea quæ accepi; altera vero continet ea quæ dedi (prædicationem scilicet, labores, impensas, et bona evangelii:) quas dum inspicio, video me multa dedisse et impendisse Ecclesiis Macedoniæ, nihil vero ab eis accepisse, nisi à vobis solis, qui estis Philippis. Hoc dicit Apostolus, ut amoliatur à se avaritiæ, divitiarumque suspicionem, ne putent eum passim ab omnibus corrogare hæc stipendia, itaque se ditare, ac opibus inhiare.

16. Quia et Thessalonicam (græce in Thessalonicam, scilicet existenti mihi) semel et bis (semel et iterum) in usum (τὴν χρείαν, ad egestatem, scilicet, levandam; vel, ut Syrus, id quo indigebam) mihi misistis.

17. Non quia quæro datum (Syrus, *non quia munus requiro*) sed requiro fructum abundantem in ratione vestra.] Ita Romana, licet Græca habeant, *in rationem vestram*. Nota. *Ratio* hic, uti et v. 15. computum significat. Persistit enim in metaphora librorum computuum, quos conficiunt mercatores ut ratio receptorum et expensorum constet.

Dicit ergo quemque Christianum sibi talem rationem cum Deo ineundarum librum conficere non ex charta, se re ipsa, ipsisque factis (quæ tum in nostra, tum potius in Dei memoria conservantur) in quo quasi una parte scribat ea, quæ à Deo accepit, altera quæ in Dei honorem et obsequium expendit, puta actus virtutum, præsertim eleemosynæ, q. d. Dum tacite vos incito ad subveniendum egestati meæ, ô Philippenses, non mea, sed vestra lucra requiro, ut vos vobisipsis magna eleemosynarum opera ac merita accumuletis, quæ in codice rationum vestrarum cum Deo ineundarum scribere possitis; tanquam propter Deum expensa, quæque Deo ipsi in ratione vestra quasi credita vestra computetis, ut ipse vobis hæc rependat et solvat æterna mercede.

Ita Cosmas Medices, qui fuit Magnorum Ducum Hetruriæ primus, multa expendebat in pauperes; cumque quidam ex familiaribus eum nimis liberalem appellaret, respondit, *se in libro initarum cum Deo rationum dati et accepti, nunquam potuisse eo pervenire, ut quæ deberet Deo, solveret : nam quo plura dabat, eo plura recipiebat, semperque inveniebat se debitorem, Deum vero creditorem.* Didicerat hoc ex S. Nazianz. qui orat. de amore pauperum ait, *Nunquam Dei liberalitatem et beneficentiam vinces, quamvis omnium tuarum facultatum jacturam feceris, quamvis te etiam facultatibus adjeceris. Nam hoc quoque ipsum accipere, est Deum aliquid nobis donare.* Additque Nazianz. duas insignes similitudines : unam umbræ, quæ nunquam potest corpus progredi, cum simul ea ad progressum corporis progrediatur, alteram capitis, ultra quod cetera membra nunquam possunt excrescere, cum quantumvis illa augeantur, semper caput item attollatur atque superstet.

18. Habeo autem omnia.] Græce, ἀπέχω, id est, recepi ea quæ ad me misistis quasi censum, et stipendium debitum prædicationi meæ apud vos. Ita Theophyl.

Et abundo.] Vestra eleemosyna plane levavit inopiam meam, ut jam necessariis vitæ abundem. Ita enim se explicat dum subdit:

Repletus sum,] expletus sum. S. Cyprianus explicans orationem Dominicam legit, *saturus sum.* q. d. Omnis mea penuria, omnis fames, omnis egestas, omne desiderium meum expletum est.

Acceptis (postquam accepi) ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Deo.] Nota. Eleemosynam vocat *hostiam*, et sacrificium, non proprium, sed metaphoricum, ut patet. Secundo, hanc *hostiam* per appositionem vocat *odorem suavitatis*; alludit enim ad vetera sacrificia, quæ ad Deum per ignem et fumum ascendebant, ideoque Deus ea quasi sibi oblata dicebantur odorari, tanquam illa odorem suavem spargerent, et afflarent naribus Dei. Unde et thus iis imponebatur, tum ad suffitum et suavem odorem excitandum, tum ut per thus (quo omnium gentium ritu Deus colitur) significaretur illa Deo offerri et dicari. q. d. Eleemosyna vestra quasi thus, vel thymiama suavissimi odoris, sive potius quasi hostia et victima, quæ cum thure per ignem et fumum ad Deum suavissimo odore ascendit, mihi pergrata et jucunda fuit, nec solum mihi, sed et ipsi Deo. Sic Hebr. 13. 16. dicitur: *Beneficentiæ et communionis nolite oblivisci : talibus enim hostiis promeretur Deus.*

19. Deus impleat omne desiderium.] Græca hic variant: alia legunt χαρὰν, id est *gaudium*, et sic videri potest legisse Noster, ut metonymice per gaudium intellexerit *desiderium* : non enim aliter impletur gaudium nostrum, quam dum impletur desiderium nostrum alia : Legunt χάριν, id est *gratiam*; alia et plura χρείαν, id est *necessitatem*. Unde Syrus, Vatablus et alii vertunt, *Deus autem meus impleat omnem indigentiam vestram secundum opulentiam suam.* q. d. Vos vobis subtraxistis ea, quæ mihi misistis, et ex tenuitate ac paupertate vestra meam penuriam explestis; ego vicissim Deum rogo, ut suppleat vestram inopiam, imo omne desiderium vestrum. Hoc enim meretur eleemosyna, et congruum est, ut, si propter Deum in pauperes liberales simus, Deus vicissim in nos multo liberalior sit, ut dixi 2. Corinth. 9. 6.

Secundum divitias suas.] q. d. Facile est Deo vobis rependere, vos ditare, vestra bona explere; est enim ditissimus. Ita Chrysost.

In gloria.] Id est, cum gloria. Ita Vatabl. Vel simplici hebraismo, *in gloria*, id est gloriose. *q.* d. Deus faciat vos gloriosos tum celebritate et gloria æterna apud Deum, tum præsenti apud homines, ut illi vestram videntes paupertatem ac munificentiam, et ex altera parte, Dei in vos providentiam et liberalitatem, ita ut nihil vobis desit, glorificent ac celebrent tam vestram virtutem, quam Dei Christianorum bonitatem ac magnificentiam.

In Christo Jesu.] Id est, per Christum Jesum. Secundo, et sublimius, ex mente Pauli. q. d. Secundum divitias gloriæ, quas ostendit in Christo, et Christi Ecclesia, quæque decent Christum Dei unigenitum, ejusque discipulos et filios, puta Christianos.

21. Salutate omnem sanctum in Christo,] Id est, Christianum, qui baptismo sanctificatus est per Christum, et professione ac vocatione Christiana sanctus est, uti dixi jam superius.

Deo et Patri nostro sit gloria in sæcula sæculorum. O utinam tam beata sors in nos cadat, ut hoc in perpetuum dicamus : Quid sunt, quam immensa sunt, quam æterna sunt *sæcula sæculorum !* Quid sunt, quam jucunda sunt, quam gloriosa sunt in cœlis *sancta sanctorum !*

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD COLOSSENSES.

ARGUMENTUM.

Nota Primo. Putarunt aliqui cum Suida, Zonara, Glyca, Eustathio, Colossenses esse Rhodios, ita dictos à Colosso solis, qui erat Rhodi. Sed hos falli certum est: Colossæ enim civitas est Phrygiæ, vicina Hierapoli et Laodiceæ: uti docet Plinius l. 5. c. 32. Herod. lib. 7. Strabo l. 12. quæ sub Nerone cum Laodicea et Hierapoli terræmotu concidit, ut narrat Orosius. Unde et Apostolus hic c. 4. 16. jubet et Colossenses legant epistolam Laodicensium, quasi vicinorum, et contra. Colossæ, inquit Theophyl., civitas est Phrygiæ, quæ nunc vocatur *Chonæ*, ubi celebris fuit apparitio et memoria S. Michaelis, uti dicam c. 2. 18.

Nota Secundo. Nec Colossis, nec Laodiceæ prædicaverat Paulus: id enim satis insinuat cap. 2. 1. Sicut ergo scribit ad Romanos cum eos necdum vidisset; ita scribit et ad Colossenses necdum à se visos, ait Chrysost. et Theoph. Colossensium itaque doctor fuit Epaphras, hic enim eos fidem Christi docuit, ut patet cap. 1. 7. cui Romæ cum Paulo in vinculis posito, ut ait c. 4. 13. successit Archippus, de quo c. 4. 17. dicit: *Dicite Archippo, Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas.*

Nota Tertio, pro materia et argumento. Hac epistola Paulus insectatur Simonem Magum, ejusque asseclas hæreticos, qui uti Ephesi, ita Colossis, et alibi sua virulenta dogmata spargebant, ac nominatim docebant, non Christum, sed angelos nostræ salutis esse mediatores, et reconciliatores apud Deum, inquit Chrysost. et Ambros. absurdum, putantes credere, quod Filius Dei in extremis temporibus apparuerit in carne, cum in veteri testamento Deus per angelos apparere, omniaque sua per eosdem facere, et exequi apud homines soleret. Huic dogmati addebant multas observationes Judaicas et gentilitias, dies eorum observantes et tempora et cibos; quæ omnia cum indigerent correctione, ait Theoph. moverunt Apostolum ut hanc scriberet epistolam, qua Primo, hunc errorem de angelis, illasque observationes redarguit. Deinde cuilibet hominum generi dat vitæ ac morum documenta; ac demum salutationibus claudit epistolam.

Non Quarto. Hæc epistola valde affinis est quoad materiam, epistolæ ad Ephesios: imo easdem pene ad verbum cum illa subinde habet sententias: non quod eodem tempore et impetu sit scripta. Nam ad Ephesios anno priore, cum necdum Romam venisset Timotheus scripta est; hæc vero posterius, ut jam dicam. Sed quod eadem materia easdem pene sententias posceret; ac forte quod relegens epistolam suam ad Ephesios datam, Apostolus eam in mente haberet, et ex ea hanc ad Colossenses dictarit: æque ergo hæc ut illa, sublimis est et grandiloqua.

Nota Quinto. Scripta est Romæ è vinculis, ut patet c. 4. 18. anno 2. vinculorum, qui fuit à Christo nato 60. Nam Timotheus (quem anno priore ad se Romam vocaverat, ut dixi prooemio epistolæ ad Philippenses) jam Romam advenerat. Unde et Paulus Timotheum initio epistolæ quasi secum Colossenses salutantem sibi adjungit. Missa est per Tychicum et Onesimum, ut habent Græca, Syra, et Latina Complutensia in fine epist. et colligitur cap. 4. v. 7. et 9.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo ; gratulatur Colossensibus de eorum fide, charitate et vita Christiana, oratque ut in ea crescant et roborentur, utque in patientia, lætitia, et gratiarum actione serviant Deo, qui eos transtulit in regnum (puta Ecclesiam) filii tui.

Hinc Secundo, v. 14. docet non angelos, sed Christum Dei Filium, esse tam opificem et creatorem rerum omnium, etiam angelorum, quam redemptorem hominum, caputque Ecclesiæ, utpote qui omnia quæ in terris et quæ in coelis sunt, pacificavit.

Deinde v. 21. docet hanc Christi redemptionem ad Gentes quoque pertinere, seque hujus mysterii et Evangelii legatum et ministrum esse, atque pro Christo Christique Ecclesia multa se pati gloriatur.

1. Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, et Timotheus frater,
2. eis, qui sunt Colossis, sanctis, et fidelibus fratribus in Christo Jesu.
3. Gratia, vobis, et pax à Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.
Gratias agimus Deo, et Patri Domini nostri Jesu Christi semper pro vobis
orantes : 4. audientes fidem vestram in Christo Jesu, et dilectionem, quam
habetis in sanctos omnes, 5. propter spem, quæ reposita est vobis in
cœlis : quam audistis in verbo veritatis Evangelii : 6. quod pervenit ad vos,
sicut et in universo mundo est, et fructificat, et crescit, sicut in vobis, ex ea die, qua audistis,
et cognovistis gratiam Dei in veritate. 7. Sicut didicistis ab Epaphra charissimo conservo
nostro, qui est fidelis pro vobis minister Christi Jesu, 8. qui etiam manifestavit nobis dilec-
tionem vestram in spiritu: 9. ideo et nos ex qua die audivimus, non cessamus pro vobis orantes,
et postulantes ut impleamini agnitione voluntatis ejus, in omni sapientia et intellectu spiritali :
10. ut ambuletis digne Deo per omnia placentes : in omni opere bono fructificantes, et crescentes
in scientia Dei : 11. in omni virtute confortati secundum potentiam claritatis ejus, in omni
patientia et longanimitate cum gaudio, 12. gratias agentes Deo Patri, qui dignos nos fecit in
partem sortis sanctorum in lumine : 13. qui eripuit nos de potestate tenebrarum, et transtulit
in regnum filii dilectionis suæ : 14. in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remis-
sionem peccatorum : 15. qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ : 16. quo-
niam in ipso condita sunt universa in cœlis, et in terra, visibilia, et invisibilia, sive throni,
sive dominationes, sive principatus, sive potestates : omnia per ipsum, et in ipso creata sunt :
17. et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant. 18. Et ipse est caput corporis Ecclesiæ,
qui est principium, primogenitus ex mortuis : ut sit in omnibus ipse primatum tenens. 19. Quia
in ipso complacuit, omnem plenitudinem inhabitare : 20. et per eum reconciliare omnia in
ipsum, pacificans per sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris, sive quæ in cœlis sunt. 21. Et
vos cum essetis aliquando alienati, et inimici sensu in operibus malis : 22. nunc autem recon-
ciliavit in corpore carnis ejus per mortem, exhibere vos sanctos, et immaculatos, et irreprehen-
sibiles coram ipso : 23. si tamen permanetis in fide fundati, et stabiles, et immobiles à spe
Evangelii, quod audistis, quod prædicatum est in universa creatura, quæ sub cœlo est, cujus
factus sum ego Paulus minister. 24. Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, et adimpleo
ea, quæ desunt passionum Christi, in carne mea pro corpore ejus, quod est Ecclesia : 25. cujus
factus sum ego minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vos, ut impleam
verbum Dei : 26. mysterium, quod absconditum fuit à sæculis, et generationibus, nunc autem
manifestatum est sanctis ejus, 27. quibus voluit Deus notas facere divitias gloriæ sacramenti
hujus in Gentibus, quod est Christus, in vobis spes gloriæ, 28. quem nos annuntiamus,
corripientes omnem hominem, et docentes omnem hominem, in omni sapientia, ut exhibeamus
omnem hominem perfectum in Christo Jesu. 29. In quo et laboro, certando secundum opera-
tionem ejus, quam operatur in me in virtute.

1. Paulus Apostolus Jesu Christi,] non angelorum, inquit ex Chrysostomo Theophylact. Ipso exordio hæresim Simonis elidit, dicens Apostolos non ab angelis, sed à Christo esse missos, ut per Christum, non per angelos homines Deo reconcilient, idque non ex se, sed per voluntatem Dei.

Ubi Nota. Passim Apostolus se à Deo et Christo missum significat, ut Simonem Magum, aliosque falsos doctores, qui non mittuntur à Deo, sed sua sponte docendi munus assumunt, perstringat et excludat.

2. Sanctis et fidelibus fratribus in Christo.] Nota hic tria epitheta, et quasi insignia Christianorum : Nam Primo, vocantur *sancti*. Nec enim sanctitatem tam doctrinæ quam vitæ alicubi in mundo est reperire, quam apud Christianos. Et rursum christianismus non est aliud quam professio sanctitatis. Ad hoc enim venit Christus, et christianismum instituit, ut sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi in sanctitate et justitia omnibus diebus vitæ nostræ, ut canit Zacharias. Hoc nomen *sancti*, monet Christianos ut assidue studeant sanctitati et perfectioni.

Secundo, vocantur *fideles*, quasi filii Abrahæ, qui pater est fidelium et credentium, ac proinde benedictionis Abrahæ promissæ, id est amicitiæ Dei, justitiæ et salutis hæredes.

Tertio, vocantur *fratres* non in Adamo, aut aliquo terreno parente, sed *in Christo*, qui nos genuit per suam mortem et baptismum; ut significet Christianos omnes sepositis omnibus odiis, dissidiis et varietate tam nationum quam complexionum et officiorum, invicem amare debere quasi fratres.

Gratia vobis et pax a Deo.] Supple, donetur et multiplicetur.

3. Gratias agimus Deo, et Patri Domini nostri Jesu Christi.] *Et* significat, *id est*, q. d. Gratias agimus Deo, qui est Pater Domini nostri Jesu Christi : ut significet Deum non aliter nobis esse causam salutis, quam hoc ipso, quo est pater Christi, per quem redempti et adoptati sumus; et hoc nomine maxime à nobis amandum, venerandum et invocandum esse Deum, quod nobis dederit Christum redemptorem.

Semper pro vobis orantes.] Τὸ *pro vobis*, potest referri ad *gratias agimus*. Unde Erasmus vertit, *gratias agimus pro vobis cum oramus*. Secundo, et melius, Græci referunt ad *orantes*. Unde et Syrus vertit, *gratias agimus Deo, et oramus pro vobis*. Duplici ergo titulo amorem suum in Colossenses ostendit hic Paulus. Priore, quod pro eis gratias agat Deo. Secundo, quod pro eis semper oret, quodque eos quos non viderat, semper in mente et memoria habeat, ait Chrysost. Nota *semper*, id est, frequenter et assidue orantes. Vide dicta Ephes. 6. 18.

4. Audientes (ἀκούσαντες, id est, postquam audivimus narrante Epaphra, inquit Chrysost.) fidem vestram, quæ est non in angelis, sed in Christo Jesu (q. d. Fidem vestram qua creditis Christo) et dilectionem quam habetis in sanctos (Christianos) omnes,] tam incolas quam peregrinos et advenas aliarum gentium. Significat Christianos debere alios omnes diligere pari affectu, sive suæ sint gentis, sive alterius, hoc nomine quod Christiani sunt. In Christo enim Jesu non est Barbarus et Scytha, Judæus et Græcus, Hispanus et Gallus; sed omnes unum sunt, Galat. 3. 28.

5. Propter spem (id est bona sperata, est metonymia, juxta can. 30.) quæ reposita est vobis in cœlis : quam audistis in verbo (per verbum) veritatis evangelii.] q. d. Quam audistis per prædicationem Evangelii : quæ prædicatio est verbum et sermo veritatis, id est verissimus, ut in eo ne vel unum punctum erroris aut falsitatis sit reperire. Unde posset esse appositio in *verbo veritatis Evangelii*. q. d. In verbo veritatis quæ est ipsum Evangelium, ut ipsam veritatem vocet Evangelium.

Notat Simonianos, Judæos, Philosophos, omnesque Gentilium sectas et scholas : quæ omnes multas docent hæreses et errores, ut nusquam puram invenire sit veritatem, nisi in Christi schola et Evangelio.

6. Sicut et in universo mundo est.] Id est, in præcipuis totius mundi partibus et provinciis est hoc verbum, sive prædicatio Evangelii.

Cognovistis gratiam Dei in veritate.] Vatabl. *per veritatem*. Secundo et melius *in veritate*, id est, vere vel verissime cognovistis gratiam redemptionis, justitiæ et salutis, quam nobis Deus exhibuit per Christum. Sic enim Hebræi adverbia explicant per præpositionem *in* cum nomine ablativi casus, ut, *sentite de Domino in bonitate*, Sap. 1. 1. id est bene, recte et vere sentite de Deo, ejusque providentia, justitia, clementia, ceterisque attributis; non male et impie cum Epicureis et Atheis. Sic Hebræi dicunt באמת *beemet*, id est in veritate, id est vere.

7. Sicut didicistis ab Epaphra conservo nostro. Vocat Epaphram *conservum* suum, quia secum serviebat Christo in prædicando et propagando et Evangelio. Unde explicans subdit, qui est fidelis pro vobis minister Christi.] Sic enim Apostolus initio epistolæ ac Philippenses et ad Titum se et Timotheum vocat *servos Jesu Christi*. Secundo, Epaphr. missus videtur à Colossensibus ad Paulum, ut ei in vinculis serviret. Hinc vocat eum servum Ecclesiæ Colossensium : suum vero non servum, sed *conservum*, modestiæ et humilitatis studio; quia uterque serviebat Christo et Ecclesiæ.

Qui est fidelis pro vobis Minister Christi Jesu.] q. d. Epaphras minister est Christi pro vobis, scilicet docendis, ut nimirum vos in Christi fide, doctrina ac moribus promoveat. Secundo, pro vobis Colossensibus, inquit Theophyl. Epaphras in rebus ad Christum pertinentibus ministravit; cum videlicet ad Paulum abiit, eumque consolatus est in vinculis, cumque indicavit ei res Colossensium, eique in carcere servivit.

8. Qui etiam manifestavit nobis dilectionem vestram (quam habetis erga me et omnes Christianos, ut dixit v. 4.) in spiritu,] id est spiritalem, quæ sola vera, firma ac solida est dilectio; ut fuse ostendit hic Chrysost.

Secundo, *dilectionem in spiritu*, id est à Spiritu sancto, qui in vobis est, non autem à carne manantem. Ita Anselmus. Ut sit enallage Hebræa, qua *bet*, id est *in*, sæpe ponitur pro מן *min*, id est à, ex, de. Unde Vatablus sic explicat, *dilectionem in spiritu*, id est, ad quam nos non caro, sed spiritus Dei incitat.

Tertio, *in spiritu*, id est ex intimis animi pe-

netralibus, ipsoque intimo mentis spiritu profectam.

9. IDEO ET NOS EX QUA DIE AUDIVIMUS (vestram fidem et dilectionem, ut dixit v. præced. et v. 4.) NON CESSAMUS PRO VOBIS ORANTES ET POSTULANTES (id est orare et postulare. est græcismus) UT IMPLEAMINI AGNITIONE VOLUNTATIS EJUS,] qua Deus voluit et decrevit nos sibi reconciliare, justificare et salvare per Christum, non per angelos. *Neque omnino imperfectos*, (ait ex Chrysost. Theoph.) *neque omnino perfectos per hæc significat. Non enim dixit, Ut accipiatis, verum, Ut impleamini. Habetis enim, sed nondum totum. Et quod reconciliati sitis, agnovistis quidem : quod vero per filium Dei, hoc deest vobis, nec satis nostis : quare oro hoc impleri in vobis. Voluntas enim et Dei beneplacitum est, quod Filium suum pro nobis dederit, non angelos. Agnitionem igitur, cognitionis additionem intellige.*

IN OMNI SAPIENTIA ET INTELLECTU SPIRITALI.] Deceperunt, inquit Chrysost. vos philosophi, et Simoniani sua sapientia humana et carnali : ego huic oppono et opto vobis sapientiam et prudentiam spiritalem.

10. UT AMBULETIS DIGNE DEO PER OMNIA PLACENTES.] Græce εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, q. d. In omnem placentiam, et, ut Ambrosius, ad omne placitum. Unde patet τὸ *Deo*, vel, ut græce est, *Domino*, tam pertinere ad τὸ *ambuletis digne*, quam ad τὸ *per omnia placentes*. In Greco enim est una sententia (non duæ) in qua verba posteriora determinant priora : περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ κυρίου εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, id est, ut ambuletis digne Deo in omnem placentiam. Significat enim Paulus, digne Deo ambulare, non esse aliud quam Deo per omnia placere : ita ut illi ambulent digne Deo, qui quasi fideles et morigeri servi Dei, quasi summi sui Domini placitum et voluntatem in omnibus explent. Quomodo vero Dei placitum et voluntatem expleamus, ac consequenter, quomodo digne Deo ambulemus, explicat Apostolus dum subdit : *In omni opere bono fructificantes*, et cetera quæ subjicit, quæque sibi placita à nobis exigit Deus.

11. IN OMNI VIRTUTE CONFORTATI.] Pro *virtute* græce est δυνάμει, id est potentia, robore, fortitudine. Unde Vatabl., vertit, *omni robore corroborati*.

SECUNDUM POTENTIAM CLARITATIS (græce δόξης, id est gloriæ) EJUS.] Id est secundum potentiam claram et gloriosam Dei, qua vos, ô Colossenses communiri est opus, cum insurgunt hæreses et persecutiones.

Nota. Pro *potentiam* græce est κράτος, quod non tantum potentiam roboris, sed et imperii, sive potens, validum et prædominans imperium significat. Secundo, potentia gloriæ significat potentiam maximam et robustissimam, quæ apud omnes celebris est et gloriosa. q. d. Ubique Dei gloria dominatur, ubique Dei potentia imperat. Nihil ergo formidate, roboravit vos ac potentes faciet Dominus ille potentissimus omnibus imperans, cui servitis. Ita Theophyl.

12. IN OMNI PATIENTIA ET LONGANIMITATE, CUM GAUDIO, GRATIAS AGENTES DEO PATRI.] Hic declarat, virtutem et robur, qua eos jam optavit per Dei potentiam corroborari, sitam esse in patientia et longanimitate : ut in omnibus adversis patientes sint, gaudeant, gratiasque agant Deo. Id clarius significant Græca, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν. Unde clare hunc locum ita vertit Vatablus, *omni robore corroborati juxta potentiam gloriæ illius ad omnem tolerantiam ac patientiam, cum gaudio gratias agentes Patri.* Hinc patet veram fortitudinem et robur Christianorum præcipue situm esse in patientia, in eaque maxime se ostendere Dei divinæque gratiæ potentiam. Longe enim difficilius est dura et fortia pati, quam fortia agere. Unde Prov. 16. 32. dicitur, *Melior est patiens viro forti, et qui dominatur animo suo, expugnatore urbium.* Idque patet in Martyribus, in quorum patientia omnium confessione summa fuit fortitudo. Hinc S. Ambr. l. 1. Offic. c. 41. et Chrys. 85. in Matth. multis ostendunt fortitudinem magis in tolerando quam in vincendo consistere. *Fortia agere Romanum est*, agebat Scævola ; sed *fortia pati Christianum est.*

Nota ex Chrysostomo Theophyl. patientiam respicere tyrannos et hostes Ecclesiæ ; longanimitatem fratres sive Christianos. *Est enim*, inquit, *aliquis longanimis erga eos quos ulcisci possit : patitur autem et sustinet eos, quos non potest ulcisci, propterea et de Domino non dicitur* ὑπομονὴ *seu patientia, sed longanimitas, ut qui possit quidem quos velit excindere, tolerat tamen.*

CUM GAUDIO GRATIAS AGENTES DEO PATRI.] Hæc est perfectio, hic apex patientiæ et longanimitatis, si non tantum patienter, sed et cum gaudio feras quævis dura et adversa : imo gratias agas Deo. Materiam vero et causam qua se quisque Christianus ad gaudium et gratiarum actionem excitet, subjicit dicens :

QUI DIGNOS NOS FECIT IN PARTEM SORTIS SANCTORUM IN LUMINE.] *Qui*, scilicet Deus, nos sine nostro merito, imo indignos, et male de se meritos, sola sua gratia, præ multis quos neglexit, quasi fortitudo retulit *in partem*, id est participationem, *fortis*, id est hæreditatis, *sanctorum*, quæ sita est *in lumine* Evangelii, quod Christus nobis è cœlo attulit.

Nota. *Sors*, significat statum et conditionem, quæ cuique sorte vel fortuito obtingit : vulgo dicitur, Hæc est sors mea, hæc conditio, hæc fortuna mea. Sic ait Psaltes psal. 30. 16. *In manibus tuis fortes meæ.* q. d. Casus, eventus, vicissitudo et status rerum mearum, uti divitiæ et paupertas, servitus et principatus, pax et bellum, ait Theod. quæ mihi vicissim et fortuito accidunt, non à fortuna, sed certa tua providentia et gubernatione, ô Domine, reguntur, mihique obveniunt. Unde hebraice est *in manibus tuis*, עתתי *ittotai*, id est *tempora mea*, id est, vicissitudo temporum, puta tempora et dies jam prosperitatis, mox adversitatis ; jam vitæ, jam mortis, in Dei sunt potestate et providentia. Sic Sapient. 2. 9. dicunt impii, *Hæc est sors nostra*, et contra de piis c. 5. 6. dicitur, *Inter sanctos sors illorum est.* Ita hic accipi potest sors. q. d. *Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum*, id est, qui nos dignatus est sorte, conditione et statu sanctorum, ut in album sanctorum nos referret.

Secundo et significantius, *sors*, idem est quod hæreditas. Olim enim, uti et jam sæpe, hæreditates inter hæredes forte dividebantur. Inde *sors* dicitur portio hæreditaria, quæ cuique sorte obtingit. Sic dicitur psal. 77. 54. *Sorte divisit eis terram in funiculo distributionis*, id est per funiculum quo terram dimitiebatur, et cuique tribui suam partem distribuebat. Sic Michææ 2.

v. 5. dicitur, *Mittens funiculum sortis.* Multo magis hæreditas sanctorum vocatur *sors:* quia nulli hominum ad eam jus habeant, cum tamen inter homines qui hæredes sunt, jus habeant ad hæreditatem, cujus sunt hæredes. Unde Ephes. 1. 11. dixit Apostolus nos sorte vocatos ad fidem gratiam Christi. Hæreditas ergo hæc Sanctorum dicitur *sors:* quia hominibus sine merito, gratis, et quasi sortito obtingit. *Non video* (ait S. Aug. in illud psal. 30. *In manibus tuis fortes meæ*) *ullum meritum, quo de universa impietate generis humani me potissimum elegisti ad salutem* : *ad tunicam Domini sorte perveni.* Sicut ergo gratis Deus Pater per Christum nos sibi adoptavit in filios, ita et in hæredes suos, cohæredes autem Christi.

Nota Secundo. Hæc sors et hæreditas Sanctorum sita est, ut sequitur, *in lumine.* Licet enim aliqui per τὸ *in lumine* putent significari modum et rationem qua ad hanc hæreditatem venimus, scilicet per lumen fidei : tamen planius et magis genuine τὸ *in lumine* significat situm et conditionem hujus hæreditatis, scilicet eam positam esse in lumine Evangelii, quod Christus nobis è cœlo attulit. Hanc enim sortem luminis Evangelici opponit sorti et potestati tenebrarum, è qua nos eripuit Christus, ut ait v. seq. Et hoc lumen Evangelii maximum est Dei donum et bonum. Unde paulo superius v. 9. dixit : *Non cessamus pro vobis orantes et postulantes, ut impleamini agnitione voluntatis ejus, in omni sapientia, et intellectu.* Et v. 10. *Et ambuletis digne Deo*, etc., *crescentes in scientia Dei.* Hinc et S. Joannes cap. 1. hanc lucem inculcat, eaque quasi maxime insigni emblemate Christum exornat. *In ipso*, ait, *vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet.* Et, *erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Quod ergo hic Paulus dicit, Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine, idem est cum eo, quod ait Petrus 1. epist. 2. 9. *Qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum.*

Per *lumen* ergo accipit cognitionem Dei, Christi justitiæ, gratiæ virtutum et salutis, quam accepimus per Christi Evangelium et fidem : quæ cognitio quasi radix et mater gratiam, justitiam, omniaque cetera dona et bona spiritalia, quæ Christus attulit, quæque in Christi Ecclesia participamus, complectitur.

Nota Tertio. Hoc lumen, et hanc cognitionem inchoate accipimus in hac vita, sed perfectionem ejus accipiemus in beatitudine cælesti, cujus conscripti sumus hæredes, illamque hæreditatem cœlestem in hac vita per spem et gratiam quasi per quemdam prægustum delibamus et inchoamus. Sensus ergo hujus loci completus hic est. Deus fecit nos dignos per baptismum et christianismum, ut jam hic viventes in Ecclesia habeamus partem et participationem sortis et hæreditatis sanctorum, quæ radicaliter sita est in lumine fidei et cognitionis Dei, utque per fidem et gratiam hic inchoemus et participemus sortem et hæreditatem Sanctorum, id est Beatorum, quæ sita est in lumine, id est, visione Dei et gloria cœlesti, quam re ipsa participabimus post hanc vitam; cum re ipsa in sortem et album Sanctorum ac Beatorum referemur. Ita Chrysost. Theoph. Anselmus. Denique S. Dionysius per *lumen* accipit baptismum, q. d. In lumine, id est, in baptismo : hic enim græce vocatur φῶς et φωτισμὸς, id est lux et illuminatio : quia eo baptizati per fidem illuminantur. Ita ipse de Eccles. Hierarch cap. de baptismo.

13. Qui eripuit nos de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum filii dilectionis suæ.] Nota. *Tenebras* vocat tum ignorantiam, infidelitatem, aliaque peccata ; tum infernum, qui inde consequitur; tum diabolum, qui his omnibus præsidet. Ita Chrysost et Theophyl. Opponit enim regnum Christi quasi regnum lucis, regno et potestati tenebrarum, id est diaboli. Sic enim diabolus vocatur *princeps tenebrarum*, Ephes. 6. 12. Luc. 22 53. q. d. In gentilismo dominabantur vobis tenebræ, scilicet ignorantia, idololatria, omniaque scelera, ipseque princeps tenebrarum diabolus. Sed Deus ab hoc dominio et tyrannide tenebrarum vos eripuit, et transtulit in regnum Christi lucidissimum, ut jam non regnet in vobis dæmon, peccatum, aut tenebræ; sed Christus unicus Dei filius, qui est vera lux mundi, quique per Evangelium suum lætissimum lucis regnum mundo invexit, facitque nos regni sui socios, imo reges.

Unde moraliter S. Chrys. *Quid dicis*, inquit, *homo? Ad regnum vocatus, ad regnum filii Dei, et oscitabundus es totus, ac desidum more scalpis ac torpes? Si namque singulis diebus vel in mille mores insiliendum fuisset; an non omnia ferre oportebat? Atqui principatus gratia nihil non faceres, cum vero consors futurus sis regni Unigeniti Dei, non objicies te vel mille gladiis? non incilies in ignem? At tu luges etiam quod abiturus hinc es, et præsentibus libenter immoraris plus æquo corporis curam agens. Quidnam hoc est? et mortem etiam horrendam quid esse putas. Horum vere causa sunt deliciæ et vitæ remissio. Alioqui qui vitam vivit acerbam, avolare quoque vellet, et ab hac vita liberari.* Deinde apposita similitudine pullorum idipsum declarat dicens : *Nunc vero idem patimur quod evenit et avium pullis pigrescentibus, semperque in nido manere cupientibus. Illi quanto diutius hæserint, tanto redduntur imbecilliores. Nidus enim quidam est præsens hac vita ex festucis et luto compactus. Et si magnificas mihi ostenderis ædes, etiam ipsas regias auro multo et lapidibus pretiosis splendidas; nihil tamen illas ab hirundinum nidis differre putabo. Ingruente namque hieme cadent omnia sponte sua.*

Filii dilectionis suæ.] Non quasi Filius per voluntatem, amorem et dilectionem æque atque per intellectum et intellectionem procedat à Patre, sitque idem cum Spiritu sancto; ut voluit Sabellius : sed hebraismo *Filii dilectionis*, id est, Filii sui dilecti. Ita Syrus, Chrys. Theoph. id est veri, proprii, et unici Filii sui, uniceque dilecti, ait Theodor. Sic Proverb. 5. v. 19, loquens Sapiens de uxore, quam quis in adolescentia duxit : *Sit tibi chara*, inquit, *quasi* אילת אהבים ויעלת חן *aielet ahabim veiaalat chen*, id est, cerva amorum et hinnulus gratiæ. Quod noster clare vertit, *cerva charissima, et gratissimus*, vel *gratiosissimus, hinnulus.* Nota. Hæc iisdem pene verbis dicit ad Eph. 1. v. 6. ubi ait, *In qua gratificavit* (pro quo hic habet *transtulit in regnum*, ut scilicet Christus regnet in nobis per gratiam) *nos in dilectio filio suo, in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum.*

14. Redemptionem et remissionem peccatorum.] *Et* significat, *id est* : Redemptio enim nos-

tra à servitute peccati re ipsa non est aliud quam remissio peccatorum, ut dixi ad Ephes. 1. 7.

15. Qui (Filius) est imago Dei (Patris) invisibilis.] Nam Filius est Verbum Patris, Patris omnino simile et æquale, adeoque, ejusdem plane cum Patre essentiæ. Vide dicta de imagine 2. Cor. 4. 4.

Primo genitus omnis creaturæ.] Ergo, inquiunt Arriani, Christus est creatura, omnisque creatura Christi soror est. Primogenitus enim inter fratres et sorores dicitur, qui ante omnes fratres et sorores genitus est; sive, qui primus est frater. Sed respondent Theodor. et Ambrosius, non dici hic Christum πρωτόκτιςον, id est primo creatum, sed πρωτότοκον, id est *primogenitum*: generatio ergo Filio convenit, creatio vero creaturis : quantum ergo generatio divina excellit creationem, tantum Filius excellit creaturas. Secundo, Christus v. seq. dicitur opifex omnis creaturæ; ergo non est creaturarum frater. Primo ergo S. Anselmus, commentarius Hieronymo asscriptus, et Concilium Sardicense accipiunt hæc verba de Christo ut homo est : nimirum quod Christus ut homo est, omnis creaturæ sit primogenitus, non tempore, sed honore : quia Christus ut homo, finis est, quem Deus primo intendit, et propter quem omnia creavit. Hæc explication probatur Primo, quia Christus ut Deus, non est primogenitus, sed unigenitus : ergo primogenitus esse nequit, nisi qua homo est. Secundo quia Christus ut homo caput est Ecclesiæ : atqui Paulus agit hic de Christo, prout caput est Ecclesiæ, ut patet v. 18. Ergo Christum vocat *primogenitum* non qua Deus, sed qua homo est.

Verum hæc melius et magis genuine accipies de Christo ut Deus est. Hoc enim versu Christi dignitatem ex ejus divinitate describit. Unde ait, *Ipse est ante nos, et in ipso,* id est per ipsum, *omnia* (ergo etiam angeli) *constant,* id est consistunt et conservantur, sicut ab eodem creata sunt. Primogenitus ergo hic, sicut et Matth. 1. v. 25. idem est quod unigenitus. Dicitur vero Christus primogenitus; quia primo, puta ante omnem creaturam, est genitus. Vult ergo dicere Paulus, Christi generationem priorem esse omni creaturarum creatione, nec Christum angelis esse juniorem, ut docebant Simoniani. q. d. Christus uti tempore, ita et dignitate, causalitate, rerumque omnium productione excellit omnes ennæas, potestates, βάθος, æones, angelos Simonianorum, Valentini et aliorum Novatorum : ac consequenter non angeli, sed Christus unus est redemptor ac mediator noster. Ita Theophyl. Ambros. Theodor. Et patet ex sequentibus : subdit enim, *Quoniam in ipso condita sunt universa in cœlis et in terra.* Vide Epiphan. in hæresi Basilidis, Simonis et Menandri.

16. In ipso condita sunt universa.] *In ipso,* id est per ipsum. Unde per repetitionem idipsum explicans et confirmans subdit, *Omnia per ipsum, et in ipso creata sunt.*

Visibilia, et invisibilia.] Docebant Platonici, et ex eis Simon Magus, Menander, Saturninus, et alii Simonis asseclæ, Deum creasse angelos : angelos vero creasse homines et mundum. Contra hos docet Apostolus tam invisibilia quam visibilia, id est tam angelos quam homines, à Filio esse creatos.

Dominationes.] Id est dominantes.

Principatus.] Id est principes, vel principatum gerentes.

Potestates.] Id est potentes et potestate præditi. Abstracta ponuntur pro concretis. Sunt enim hæc nomina angelorum. Vide dicta Ephes. 1. v. 21.

Omnia per ipsum, et in ipso creata sunt.] Pro *in ipso* græce est εἰς ἀυτον, id est in ipsum, puta ad ipsius gloriam, creata sunt omnia. Ita Vatablus. Verum sæpe εἰς capitur pro ἐν id est *in ipsum,* pro *in ipso,* et ita accipiuntur hic græci. Unde Secundo, Anselmus, *per ipsum,* inquit, quasi causam efficientem cum Patre creata sunt omnia. Filio enim, quia à Patre procedit, tribuitur operatio quasi medians, quam significat præpositio *per. In ipso,* scilicet quasi in Verbo, idea et sapientia, creata sunt omnia. Sed hoc sensu melius diceretur, per ipsum, scilicet tanquam Verbum et Sapientiam, creata esse omnia. Unde Tertio et optime, τὸ *in ipso* significat immensitatem Filii, scilicet Filium esse ubique per essentiam, præsentiam et potentiam, adeo ut extra se nihil creare vel agare possit, sed omnia quæ creat et agit, in seipso creet et agat. Hæc enim est perfectio immensitatis divinæ, ut cum sit ubique, omnia occupet et repleat; nihil foris vel eminus, sed omnia intra se, et intra ambitum essentiæ suæ agat et faciat. Deus ergo intime rebus omnibus à se creatis est præsens; resque omnes creatæ ab hac intima Dei præsentia ita pendent, conservantur et gubernantur, sicut corpus et vita corporis pendet à præsentia animæ. Unde Plato dixit Deum esse animam mundi. Et Sapiens Sap. 1. 7. *Spiritus,* inquit, *Domini replevit orbem terrarum, et hoc* (hic scilicet Spiritus, ut legit Augustinus. Nam τὸ *hoc* respicit Græcum πνευμα quod est neutrum) *quod continet omnia, scientiam habet vocis.* q. d. Cavete à murmure et detractione, quia Spiritus sanctus, qui omnia continet, id est per suam essentiam, præsentiam, potentiam ambit, tenet et conservat omnes craturas, omnia audit. Omnes enim voces tum oris, tum mentis fiunt intra ambitum complexumque Spiritus sancti, non foris. Quare illum nihil latere potest, ne vel tenuissimum murmur, sed omnium vocum et sermonum scientiam et cognitionem habet. Hinc omnia dicuntur esse et consistere in Spiritu sancto, sicut omnia dicuntur esse et consistere in Patre et Filio. Et hoc est quod cecinit poeta :

> Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
> Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

Sicut enim anima est in corpore : ita vicissim corpus est in anima, et longe magis. Non enim anima à corpore, sed corpus ab anima intime pendet, consistit, conversatur et vivificatur. Pari modo et Deus est in mundo, et vicissim multo magis mundus ipse est in Deo quia à Deo Deique præsentia intime pendet, et in suo esse conservatur ac consistit. Sic ergo in Filio, id est intra ambitum et complexum Filii, intra sphæram essentiæ et præsentiæ Filii, creata sunt omnia, ideoque ut sequitur, in eo omnia constant, id est conservantur et consistunt : adeo ut, si Filius et Deus suam essentiam et præsentiam ab universo subduceret, totum universum evanesceret, sicut radii evanescunt, cum sol se subducit; et vita corporis evanescit, cum à corporo

anima se subducit. Ita Chrysost. et Theophyl.

Id ipsum declarat S. August. lib. 7. Confess. cap. 5. pulchra similitudine, qua Deum comparat mari; utpote qui totum mundum in se æque ut mare spongiam contineat. *Intueor*, inquit, *te Domine omni ex parte mundi hanc massam abientem et penetrantem, sed usquequaque infinitum: tanquam si mare esset ubique, et undique per immensa spatia infinitum solum mare, et haberet intra se spongiam qualibet magnam, sed finitam tamen, plena esset undique spongia illa ex omni sua parte ex immenso mari: sic creaturam tuam finitam te infinito plenam putabam.* Pari modo ab aliis Deus dictus est adamas quidam maximus et pulcherrimus, totum mundum in se continens et complectens.

Nota. Ne, cum dixit *per ipsum*, quispiam cum Arrio intelligeret per Christum quasi ministrum omnia esse creata, addidit Apostolus, *in ipso:* ut significet Filium consortem imperii, immensitatis, potentiæ et essentiæ paternæ.

17. Et ipse est ante omnes.] Thronos, Dominationes, potestates, etc. Posset Secundo, Græcum πρὸ πάντων, verti, *ipse est ante omnia.* Respicit enim τὰ πάντα, id est *omnia*, quæ v. præced. dixi in Christo esse crata et condita: sed maxime intendit Apostolus opponere et anteponere Christum angelis, quos Christo præponebant Simoniani.

18. Et ipse est caput corporis Ecclesiæ.] Hactenus egit de Christo ut Deo, ejusque divinitatem ostendit: jam agit de Christo ut homo est, et Christi hominis dignitatem ostendit. Christus enim qua homo est, non qua Deus, est proprie caput Ecclesiæ. Vide dicta Ephes. 1. 22.

Qui est principium.] Primo, Christus, qua Deus, omnium rerum est principium, ait Anselmus. Sed hoc versu non agit Apostolus de Christo qua Deus, sed qua homo est caput Ecclesiæ, ut dixi.

Secundo ergo, melius Chrysost. Theodoret. Theophyl. Ambros. Vatabl. Christus est *principium*, id est fons, dux et auctor, resurrectionis et resurgentium ex mortuis; ut τὸ *principium* æque ac τὸ *primogenitus* pertineat ad τὸ *ex mortuis.* Imo Vatabl. et Erasmus sic vertunt, *qui est principium primogenitorum ex mortuis.* q. d. Primum principium, fons et auctor resurrectionis ex mortuis est Christus.

Tertio et optime, Christus, qua homo est caputque Ecclesiæ, est *principium:* Primo, situ: quia super omnes cœlos elevatus quasi primus et summus consistit. Secundo, dignitate. Unde Cyrillus, *principium*, inquit, id est princeps et præcipuus. Græcum enim ἀρχὴ tam principatum quam principium significat, et sic *principium* pro principatu capitur psalm. 109. 3. *Tecum* (ô Christe) *principium* (hebraice נדבות *nedabot*, id est principatus *in die virtutis tuæ.* Tertio, Christus est *principium* tempore et causalitate. Ipse enim sibi corpus, id est Ecclesiam, fecit et formavit, in eaque et in nobis, qui Ecclesiæ membra sumus omnium virtutum et bonorum operum principium est et causa. Ita Anselm.

Quæres, An eodem sensu Christus se vocet *principium* Joan. c. 8. v. 25. cum interrogantibus eum Judæis, *Tu quis es?* respondit, *Principium qui* (vel, ut legunt nonnulli cum Græcis *quod*) *et loquor vobis.* Respondet S. August. in citatum locum Joannis, Beda, Rupertus et Ambros. lib. 3. de Fide cap. 4. Christum se vocare principium, q. d. Ego sum primus et novissimus: vel sum principium omnium rerum, per quod facta sunt omnia. Verum sic *principium* esset nominativi casus, et græce legendum esset ἀρχή. Jam autem constat *principium* apud Joan. esse accusativi casus: ita enim habent constanter Græca et Græci, scilicet, τὴν ἀρχὴν quomodo Septuag. vertere solent Hebræum בראשית *berescit* id est in principio: intelligitur enim præpositio κατὰ, quasi dicat, Secundum principium, à principio. Secundo ergo, verius et planius, principium apud S. Joannem idem est quod à principio, et subauditur verbum, *sum.* q. d. Ego sum à principio, sum ab æterno ante Abraham, ut ait ibidem v. 58. sum æternus, Deus verus de Deo vero, *qui et loquor vobis.* q. d. Qui etiam hoc ipsum vobis annuntio. Noster Interpres legit ὅςις, id est qui: jam Græca legunt ὅτι, id est quod. q. d. Sum à principio, quod ipsum loquor et assero vobis. Tertio, Nonnus et Maldon. hæc verba trajiciendo sic interpretantur. Ego sum is, vel id, qui vel quod à principio vobis loquor, et jampridem prædico, me scilicet esse Messiam, quem si velletis audire, jampridem ex verbis et factis meis me illum ipsum esse cognoscere possetis. Sed hæc est trajectio insolita. Adde, hunc sensum, et hanc responsionem nihil habere eximii, sed esse humilem et repere. Quare secundus sensus sublimior, Christoque dignior ac verior est. Alio ergo sensu Christus seipsum, alio Paulus Christum vocat hic *principium*

Primogenitus ex mortuis.] Id est primo resurgens ex mortuis ad vitam immortalem. Ubi Nota Primo. Resurrectio est et dicitur tam hic quam alibi regeneratio: quia perinde hominem mortuum vitæ restituit, ac si rursum eum generaret. Ita Chrysost. et Theodoret. Secundo, licet aliqui ab Elia et Eliseo resuscitati resurrexerint ante Christum: tamen Christus dicitur primus resurgentium, quia resurrexit ad vitam immortalem nunquam amplius moriturus: illi vero resurrexerunt ad vitam immortalem rursum morituri, uti de facto rursum mortui sunt. Vide dicta 1. Corinth. 15. 20.

Ut sit in omnibus ipse primatum tenens.] q. d. Ut tam in rerum genesi, quam in παλιγγενεσία et regeneratione, id est tam in prima rerum creatione quam in resurrectione Christus primas teneat (enim significat Græcum πρωτεύων,) quia sicuti Christus qua Deus est, ante omnes et omnia, omniaque in Christo creata sunt et constant, ut dixit v. 16. Ita Christus, qua homo, est primogenitus ex mortuis, dux et princeps resurrectionis.

Secundo, hæc aliter interpretatur Anselmus: Christus, inquit, primus est resurgentium, ut in omnibus Sanctis tam prioribus quam sequentibus teneat primatum dignitatis, potentiæ et sanctitatis. Sed prior sensus uti magis est genuinus, ita magis est illustris et amplus.

19. Quia in ipso (Christo) complacuit (Patri) omnem plenitudinem inhabitare.] Ita legunt passim Latina, Græca, Syra, omnesque interpretes. Tollenda ergo est vox *divinitatis*, quam quidam hic addunt. Sensus est. q. d. Voluntas et beneplacitum Dei Patris fuit, ut in Christo Filio inhabitaret omnis plenitudo, id est, omnis perfectio tum sapientiæ, tum gratiæ, tum potestatis, tum denique ipsius divinitatis: inhabitaret, inquam, non tantum per vim et operationem,

sed etiam per seipsam, suamque essentiam. Ita Theophyl. et Anselm.

Secundo, aliter Theodoret. *Plenitudo*, inquit, est Ecclesia, quæ Dei donis impletur, quæque Christi quasi capitis seu corpus implet et perficit; uti dixit Ephes. 1. 23. Hæc in Christo inhabitat, id est Christo conjuncta est, sub Christi tegmine et protectione quasi tabernaculo tegitur, Christique ductum ac leges sequitur, sicuti mota domo vel navi omnes qui in ea habitant vel sunt, illius motum sequuntur.

Verum quia Apostolus non dicit plenitudinem simpliciter quomodo vocavit Ecclesiam Ephes. 1. 23. sed *omnem plenitudinem*, nec explicat plenitudinem hanc esse Ecclesiam, uti explicuit ad Ephes. 1. hinc simplicius et planius accipiemus plenitudinem priore sensu jam dato. Hæc enim est causa, cur Christus in omnibus primatum teneat, uti præcessit.

20. Et per eum reconciliare omnia in ipsum.] *Omnia*, id est, omnes homines omnium temporum, nationum et locorum, qui in hac vita quasi viatores degunt. Perperam ergo hinc colligebat Origenes, fore aliquando, ut damnati homines et dæmones Deo reconcilientur et salventur.

Nota. Pro *in ipsum*, græce est εἰς αὐτον, quod Vatabl. vertit, *erga se :* planius alii εἰς αὑτον, id est, inquiunt, ἑαυτῷ, id est sibi, ut sit hebraismus : Hebræi enim pronomen absolutum sumunt pro reciproco. Ita Theophyl.

Pacificans per sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris, sive quæ in coelis sunt.] Latina syntaxi melius diceretur *pacificando :* nam *pacificans* latine non cohæret congrue cum *complacuit;* cum quo tamen cohærere debet, et in Græco cohæret. q. d. Complacuit Deo Patri sibi omnes reconciliare pacificando per sanguinem, quem in cruce fudit Christus, tam ea quæ in terris, quam ea quæ in cœlis sunt, id est, tam homines quam angelos, quod alia phrasi dixit Ephes. 1. 10. ita, scribens *proposuit instaurare omnia in Christo quæ in cœlis, et quæ in terra sunt.*

21. Et vos cum essetis aliquando alienati, et inimici sensu in operibus malis.] Pro *sensu* græce est διανοιᾳ, id est mente et voluntate, id est, per mentem et voluntatem : licet Ambros. et Hier. in epist. ad Joan. Episcopum Hierosolym. διανοιᾳ, in dativo vertant, menti sive cogitationi, consiliis et sensui; hæcque referant non ad hominem peccantem, sed ad Deum, in quem peccatur : sic enim habet Ambros. *Et vos quondam alienatos et inimicos consiliorum ejus in operibus iniquis*, etc. Hieron. vero sic, *cum essetis alienati et inimici sensus ejus.* Verum melius et planius Noster, Syrus et Græci vertunt in ablativo, mente, vel cogitatione ac *sensu.* q. d. Cum abalienati essetis à Deo non fato, ait Theophyl. non necessitate, non sola originali labe : sed etiam propria voluntate et malitia aversi à Deo, et adversus Deum hostili essetis animo, quod testificabamini operibus malis exterius blasphemando, inebriando, fornicando, etc. Aliter Syrus το ἐν τοῖς ἔργοις, id est, *in operibus*, vertit, *propter opera :* sic enim habet, *inimicis eratis mentibus vestris*, מטל עבדיכון *metul abadachum*, id est, *propter opera vestra mala.* Sed prior sensus planior et ordinatior est.

22. Nunc autem reconciliavit in corpore carnis ejus per mortem.] *Ejus*, id est suæ. Est hebraismus, de quo dixi v. 20. Nota τὸ *in corpore carnis* ejus habet epitasim, q. d. Ne quis cum Simone dicat, Christum in corpore phantastico esse passum : aut cum Basilide dicat, pro Christo passum esse Simonem Cyrenensem, dico et assero Christum *in corpore carnis suæ*, id est, in corpore suo carneo, id est vero et proprio, esse passum et mortuum pro nobis.

Exhibere (ut exhiberet) vos sanctos et immaculatos,] ἀμώμους, id est, in quibus nec Momus ipse inveniat, quod carpat et reprehendat, ut dixi Ephes. 1. v. 4. Tertull. sæpius vertit, *invituperabiles.*

Et irreprehensibiles, ἀνεγκλήτους, id est, ut Erasmus vertit, *incriminabiles*, sive inculpatos, coram ipso,] scilicet Deo Patre. Vatabl. et Syrus vertunt, *in conspectu suo*, *coram se.* Hebræi enim idem habent pronomen reciprocum quod absolutum.

23. Si tamen permanetis in fide fundati, et stabiles et immobiles a spe Evangelii.] Exigit constantiam tam in fide quam in spe Christiana. Secundo, vocat *spem Evangelii* spem quam adfert et docet Christus per suum Evangelium : scilicet ut speremus per Christum bona non terrena, sed spiritualia et cœlestia nos consecuturos. Posset etiam *spes* hic metonymice accipi pro bonis speratis, quæ pollicetur Evangelium.

Quod prædicatum est in universa creatura quæ sub coelo est.] Id est, in omnibus gentibus quæ sub cœlo sunt, est synecdoche : nam genus, id est creatura, appropriatur nobilissimæ speciei, puta homini. Magnificentius autem et ardentius est dicere, *in omni creatura*, quam *inter omnes homines.*

Subtilius ex S. Gregorio Anselm. omnis creatura, inquit, dicitur homo : quia homo cum omni creatura in aliquo participat; nam cum lapidibus participat esse vel existere, cum arboribus participat vitam et vegetationem, cum animalibus sensum et motum, cum angelis rationem et intellectum. Sed prior sensus magis plenus et genuinus est. Sic enim Christus Marci 16. 15. jubet prædicari Evangelium omni creaturæ, id est omni genti, quæ sub cœlo creata est.

Nota. Est hic hyperbole : necdum enim tempore Pauli omnibus omnino gentibus, puta Danis, Norwegis, Japonibus, Sinis, Moscovitis, Tartaris Prædicatum fuit Evangelium.

Omnibus ergo, hoc est plerisque, permultis, pene omnibus; vel omnibus non in specie, sed in genere : quia scilicet prædicatum est gentibus tam Orientalibus, quam Occidentalibus; tam Septentrionalibus, quam Meridionalibus : omnes enim gentes vel Orientales, vel Occidentales, vel Septentrionales, vel Meridionales sunt, quasi dicat Paulus, Evangelium non sola Judæa se conclusit : sed instar fulguris ab Oriente ad Occidentem, à Meridie ad Septentrionem plurimas gentes pervasit. Videte ergo, ô Colossenses, ne fidem mutetis, quæ à toto orbe jam recepta est, ac consequenter non auscultetis Simoni et Novatoribus, qui aliam fidem, imo perfidiam inducunt.

24. Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis.] q. d. Adeo certa est spes Evangelii, quam jam dixi, ut gaudeam pro ea, proque Evangelio inter vos divulgando (ut hujus spei participes vos faciam) quidvis pati.

Et adimpleo ea quæ desunt passionum Christi,

IN CARNE MEA, PRO CORPORE EJUS, QUOD EST ECCLESIA.] *Et* hic causale est : tale enim est Hebræum *vau*, valetque idem quod *quia*. q. d. Gaudeo in passionibus meis, quia iis adimpleo ea quæ desunt passionibus Chr sti. Rursum Vatablus *passiones Christi* interpretatur passiones, quas propter Christum Paulus subibat. q. d. Multa jam passus sum propter Christum, multa adhuc mihi desunt et supersunt ferenda. Paratus sum autem reliquas eas afflictiones propter Christum pati in carne mea pro Ecclesia. Dicit autem *adimpleo*, ut notat commentarius Hieronymo asscriptus, ut significet se paratum esse usque ad sanguinem et mortem hæc pati, sicut Christus ad mortem passus est, pro Evangelio.

Verum hæ *passiones* non sunt passiones Christi, sed Pauli propter Christum ; et si hoc voluisset Paulus, clare dixisset, Adimpleo ea quæ desunt passionibus meis, quas patior propter Christum.

Proprie ergo *passiones Christi* vocat ea, quæ passus est Christus. Ita Ambros. Chrys. Theoph. Œcumen. Anselm. et alii passim, ac consequenter τὸ *in carne mea* non referendum est ad *ea quæ desunt*, sed ad *adimpleo*. q. d. Patiendo in carne mea, adimpleo ea quæ desunt passionibus, quas passus est Christus in carne sua.

Dices, Si deest aliquid passioni Christi : ergo passio et redemptio Christi non fuit plena, sed imminuta et insufficiens.

Respondeo negando consequent. Passio enim Christi in se fuit plena et sufficiens, illique quoad valorem et pretii sufficientiam nihil defuit. Christus enim sua passione comparavit pretium sufficiens toti mundo redimendo, imo mille mundis redimendis : eidem tamen passioni aliquid defuit, et deest, in nobis, nimirum communicatio et participatio passionis ac meritorum Christi; ut scilicet Christus non tantum in se, sed etiam in suis membris ; id est Apostolis aliisque fidelibus, similia patiatur, hacque passione propagetur ut perficiatur corpus ejus, quod est Ecclesia. Æterno enim suo decreto statuit Deus, ut Christus non tantum in se, sed etiam in suo corpore et membris, puta in Ecclesia et fidelibus, pateretur, et passione eorumdem consummaretur ac perficeretur; dum nimirum fideles quique patiendo participes fiunt et similes Christi patientis et crucifixi.

Unde Nota Primo, cum Ambrosio, Chrysost. Theophyl. et aliis. Sicut mystice unum est corpus, una anima et vita, ita et una est passio Christi et Ecclesiæ, sive Christi et Apostolorum, Martyrum, omniumque fidelium, sicut eadem est passio capitis et corporis, sive capitis et membrorum. Christus enim est caput, membra sunt Apostoli, aliique fideles. Unde Christus Paulo Ecclesiam persequenti non ait, Quid Ecclesiam, sed, Quid me persequeris? vide dicta 1. Corinth. 12. vers. 27. Christus enim uti gratiam suam et patientiam, ita et passiones suas Apostolis, aliisque fidelibus communicat : ac rursum sicut uno membro patiente patiuntur et compatiuntur cetera membra, et maxime caput; ita dum fideles patiuntur, Christus in iis patitur et compatitur.

Hinc Secundo, pro *ea quæ desunt* græce est ὑστερήματα. Quod mala fide, et perperam Beza cum commentario inscripto (sed falso) S. Ambrosio vertit, *reliquias :* proprie enim ὑστέρημα Paulo et Græcis idem est, quod defectus, inopia, penuria; præsertim cum jungitur cum verbo ἀναπληρῶ, id est adimpleo, suppleo : nec enim quis supplet id quod reliquum est et abundat, sed tantum id quod deest, ut patet 2. Corinth. 8. 14. *Vestra*, ait, *abundantia illorum inopiam* (græce ὑστέρημα) *suppleat.* Et Philip. 2. v. 30. *Ut impleret*, inquit, *id quod ex vobis deerat* (græce τὸ ὑστέρημα) *erga meum obsequium.* Et 1. Thessal. 3. v. 10. *Compleamus*, ait, *ea quæ desunt* (græce ὑστερήματα) *fidei vestræ.* Unde Chrysostom. ὑστερήματα vertit, ἐλλείμματα, id est, ea quæ desunt; et Syrus vertit, חסירותא *chasiruta*, id est defectum; ita et alii passim. Hoc etiam significat verbum *adimpleo;* et clarius Græcum ἀνταναπληρῶ, quod, inquit Erasmus, compositum est ex tribus, scilicet ex ἀντὶ, quod significat vicem, cum quis alterius loco aliquid facit. q. d. Paulus, Ut vicem Christo pro me passo reddam, id quod pro Christi Ecclesia patiendum restat, ego adimplebo et patiar in carne mea. Secundo, componitur ex ἀνὰ, quod apud Latinos valet *re;* et πληρῶ, id est impleo. q. d. Reimpleo, sive rursum et frequenter impleo vice Christi, quod in illius passionibus est diminutum et deficiens. Unde pro *adimpleo* Syrus, Vatablus, Erasmus vertunt, *suppleo :* q. d. Paulus, Christus quidem in se satis abunde passus est, ut nos redimeret, nobisque compararet commune lytrum, quo à peccato redimamur, si illud nobis applicetur : verum ut hoc lytrum et hæc Christi passio hominibus præsertim infidelibus applicetur, multa adhuc desunt : nimirum oportet nos Apostolos peregrinari per totum mundum, docere omnes Gentes, monere, hortari, arguere, ut eas convertamus; ideoque multa nobis dura et acerba patienda sunt; uti jam ego vincula hæc patior in carne, ut ea quæ desunt passionibus Christi in Gentium conversione procuranda, ego adimpleam, multaque patiar pro corpore Christi, quod est Ecclesia, ut nimirum inter Gentes Ecclesia propagetur, crescat et perficiatur, passionisque ac redemptionis Christi plane fiat particeps. Quemadmodum, inquit Theophyl. si duce exercitus abeunte subimperator (id est, ducis vicarius) pro phalange dimicans in illius locum constitutus vulnera ipsius recipiat : ita Christo in cœlos abeunte Apostoli in acie depugnantes pro eo vulnera recipiunt. Ita Chrysost. quoque, Ambros. Theodoret. Œcumen. Anselm. D. Thomas. et Aug. in psalm. 61. et satis patet ex seqq. subdit enim Apostolus, *Cujus factus sum ego minister*, etc., *ut impleam verbum Dei*, et vers. 27. *Quibus*, inquit, *voluit Deus notas facere divitias gloriæ sacramenti hujus in Gentibus.* Gentibus ergo per multos labores et passiones prædicando verbum Dei, adimplebat ea quæ deerant passioni Christi pro Ecclesia.

Eleganter hunc Pauli locum pertractat S. Aug. in psalm. 86. *Ut adimpleam*, inquit, *quæ desunt pressurarum Christi in carne mea. Quid adimpleam? Quæ desunt. Cui desunt? Pressurarum Christi. Et ubi desunt? In carne mea. Nunquid aliquid pressurarum deerat in illo homine, quod factum est Verbum Dei, natum ex Maria Virgine? Passus enim est quidquid pati deberet : et videtur quod omnia; in cruce enim positus accepit acetum in ultimo, et ait : Perfectum est ; et inclinato capite emisit spiritum. Quid est, Perfectum est? Jam de mensura passionum nihil deest : quia omnia quæ de me scripta sunt completa sunt. Ergo impletæ erant omnes passiones, sed in capite : resta-*

bant adhuc Christi passiones in corpore: vos autem estis corpus Christi et membra. In iis ergo membris cum esset Apostolus, dixit : Adimpleo quæ desunt pressurarum Christi in carne mea. Nam, ut idem ait in psalm. 61. sub initium, omnes passiones Christi et Christianorum ad unam communem Christi et Ecclesiæ pertinent rempub.

Ubi Nota. Sicut multa desunt passionibus Christi, ut Gentes ad Christi fidem convertantur et passionis Christi fiant participes; quæ adimplent Apostoli, dum multa patiuntur in prædicatione Evangelii pro Ecclesia Christi propaganda, quod Primo et proprie hic intendit Apostolus; ita multa desunt passionibus Christi, ut fidelibus jam conversis plenius in dies et plenius passiones et satisfactiones illæ Christi applicentur. Sicut ergo quisque fidelis per opera satisfactoria quæ subit, applicat sibi satisfactionem Christi, ut satisfaciat pro pœna temporali peccatis suis debita : ita potest passionem et satisfactionem hanc suam Christi satisfactione nixam et mixtam, cum ea amplius non indiget, utpote omni culpa et pœna sibi jam condonata, aliis applicare : hoc enim requirit communio sanctorum et bonorum operum, quæ est in Ecclesia. Et hoc sensu Paulus quoque adimplebat ea quæ deerant passionum Christi pro Ecclesia : quia passiones et satisfactiones sibi redundantes Paulus applicabat Ecclesiæ, ut per eas fidelibus, qui erant in Ecclesia, applicaretur satisfactio Christi, itaque satisfacerent pro peccatis suis, id est, pro pœna temporali, quæ culpa condonata eis luenda restabat. Hunc secundum sensum innuit quoque hisce verbis Paulus, vel certe illud ipsum ex priore sensu genuino jam dato argumentatione à pari facile est deducere et concludere : nam tam passiones hæ secundæ quam primæ desunt passionibus Christi, et tam hæ secundæ quam primæ adimplentur per passiones et satisfactiones Apostolorum, aliorumque Sanctorum, et tam per has secundas quam per primas applicantur nobis passiones Christi. Denique tam hæ secundæ quam primæ suscipiuntur pro Ecclesia Christi, immo magis secundæ quam primæ : nam secundæ pro fidelibus, primæ pro infidelibus convertendis suscipiuntur.

Hinc sequitur Tertio, non male Bellarminum, Salmeronem, Franc. Suarez et alios Doctores Catholicos, cum tractant de Indulgentiis (quidquid occlamet hic Beza) hæc generalia Apostoli verba extendere ad thesaurum Ecclesiæ, ex quo ipsa dare solet Indulgentias : hunc enim thesaurum voluit Deus constare meritis et satisfactionibus non tantum Christi, sed et Apostolorum, omniumque Christi Sanctorum : uti definivit Clemens VI. extravagante *Unigenitus*. Idque fecit Deus duabus de causis; Prima, ut hac ratione Christum et Sanctos Christi honoraret, dum eos adsciscit in consortium satisfactionis Christi, qua Christus pro aliis satisfecit : sicut rex honorat suos duces, dum eos provinciis præficit, et in regni gubernandi consortium admittit; et Deus quoque qui est prima omnium causa, honorat suas creaturas, et causas secunda, dum eas in agendo socias sibi adjungit.

Secunda, ut esset perfecta communicatio bonorum inter membra Ecclesiæ, id est inter nos, et Sanctos, sicut est inter cives ejusdem reipublicæ, et inter fratres ejusdem familiæ. Sic enim Sancti proprie adimplent pro Ecclesia ea quæ desunt, scilicet huic thesauro jam dicto, et consequenter adimplent ea quæ desunt passionibus Christi : quia sine his passiones Christi non complerent hunc thesaurum, prout à Deo institutus est, nimirum ut non tantum è Christi, sed et aliorum Sanctorum passionibus et satisfactionibus confletur.

Et favet Græcum ἀνταναπληρῶ, quod significat vicissim, vel contra ex altera parte impleo. q. d. Thesaurus hic una sui parte, scilicet Christi meritis, completus est ; sed vicissim altera sui parte, scilicet meritis Sanctorum, incompletus quotidie impletur per passiones meas, puta Pauli aliorumque Sanctorum.

25. CUJUS (scilicet Ecclesiæ, græce enim est ἧς feminum) FACTUS SUM EGO MINISTER SECUNDUM DISPENSATIONEM DEI QUÆ DATA EST MIHI IN VOS.] Pro *dispensationem* græce est οἰκονομίαν, q. d. In Domo Dei, quæ est Ecclesia, sum œconomus, ut dispensem toti familiæ, id est singulis fidelibus, bona et dona Dei Domini mei.

UT IMPLEAM VERBUM DEI.] Vatablus, *ut impletum esse declarem sermonem, id est, promissionem Dei de vocatione Gentium.* Sic enim Hebræi sæpe verbum activum reale sumunt pro mentali aut verbali, juxta can. 36.

Secundo, planius, *ut impleam*, id est, plene prædicem verbum Dei, et compleam prædicationem Evangelii, quam cœpit Christus. Sic Roman. 15. 19. dicit Paulus se ab Jerusalem usque ad Illyricum replevisse (id est, plene prædicasse) Evangelium Christi.

Nota hic dignitatem præconum et doctorum Evangelii, utpote quos Christus vocat in partem sui officii et ministerii, ut prædicationem Evangelii, quam ipse cœpit, illi compleant, opusque redemptionis humanæ, ad quod Christus à Patre in mundum missus est, absolvant et perficiant.

26. MYSTERIUM.] Est appositio, ut patet ex Græco : verbum enim Dei vocat *mysterium quod absconditum fuit à sæculis, nunc autem manifestatum est sanctis*, scilicet Apostolis et Christianis.

27. QUIBUS VOLUIT DEUS NOTAS FACERE DIVITIAS GLORIÆ, id est divitem, locupletem, et bonis spiritualibus abundantem gloriam, SACRAMENTI (mysterii : ut paulo ante dixit) HUJUS IN GENTIBUS (hujus enim mysterii verbi Dei, et Evangelii magis participes factæ sunt Gentes, quam Judæi) QUOD, scilicet sacramentum vel mysterium, EST CHRISTUS objective scilicet : q. d. Quod circa Christum versatur, cujus objectum est Christus : totum enim mysterium Evangelii est de Christo, et redemptione Christi, qui IN VOBIS EST SPES GLORIÆ.] Rursus Christus hic dicitur *spes gloriæ* objective. q. d. Christus est id vel is, per quem futuram gloriam vitæ æternæ speratis et expectatis. Ita Ambros. Anselmus, Theodoret.

Alii sic exponunt : Christus est spes gloriæ, id est, spes gloriosa : quia videlicet per Christum magnifica et gloriosa bona speratis vos adepturos.

28. QUEM NOS ANNUNTIAMUS CORRIPIENTES OMNEM HOMINEM.] Græcum νουθετοῦντες, tam admonentes quam increpantes, vel corripientes et castigantes significat. Ita Theophyl.

29. IN QUO (ad quod) ET LABORO CERTANDO.] Græce ἀγωνιζόμενος, id est decertans quasi in agone, multa vigilantia, fortitudine, conten-

tione, difficultate et periculo tanquam athleta Christi. Ita Theophyl.

SECUNDUM OPERATIONEM, græce, ἐνέργειαν, id est, vim et efficaciam, EJUS, QUAM OPERATUR IN ME (Christus) IN VIRTUTE, id est potenter, valide et efficaciter : hoc enim est Hebræum בכוח *baccoach :* q. d. Decerto in hoc agone Evangelii strenue et viriliter, non humanis viribus confisus : sed vi et efficacia spiritus Christi, qui in me potentissime operatur, patrando scilicet miracula tot et tanta; dando tantam efficaciam verbis meis, ut omnium corda penetrent et convertant; suggerendo animos, vires ac zelum, ut ignea charitate et ignea lingua prædicem, omnibusque ignem hunc divini amoris afflem et aspirem.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

OPTAT ET HORTATUR COLOSSENSES, UT RADICENTUR ET FIRMENTUR IN FIDE ET CHARITATE CHRISTI.

SECUNDO, V. 8. JUDAIZANTIUM ET PSEUDOPHILOSOPHORUM SOMNIIS OPPONIT CHRISTUM, IN QUO OMNIS PLENITUDO DIVINITATIS INHABITAT. PER CHRISTUM ENIM NOS CIRCUMCISOS ESSE DOCET, NON CARNE, SED SPIRITU, CUM EI CONSEPULTI IN BAPTISMO MORTUI SUMUS DELICTIS.

HINC TERTIO, VERS. 14. DOCET CHRISTUM DELEVISSE CHIROGRAPHUM PECCATI, ILLUDQUE AFFIXISSE CRUCI, UBIQUE TRIUMPHASSE DE PECCATIS ET DÆMONIBUS ; AC CONSEQUENTER JUDAICAS ABSTINENTIAS ET CÆREMONIAS QUASI UMBRAS INUTILES ABROGASSE.

DENIQUE V. 18. NON FICTAM ANGELORUM IN SUPERSTITIOSA HUMILITATE ET ABSTINENTIA, SED VERAM CHRISTI UNIUS MEDIATORIS RELIGIONEM SECTANDAM ESSE DECERNIT.

1. VOLO enim vos scire qualem sollicitudinem habeam pro vobis, et pro iis qui
sunt Laodiciæ, et quicumque non viderunt faciem meam in carne : 2. ut
consolentur corda ipsorum, instructi in charitate, et in omnes divitias ple-
nitudinis intellectus, in agnitionem mysterii Dei Patris et Christi Jesu :
3. in quo sunt omnes thesauri sapientiæ, et scientiæ absconditi. 4. Hoc
autem dico, ut nemo vos decipiat in sublimitate sermonum. 5. Nam etsi
corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum : gaudens, et videns ordinem
vestrum, et firmamentum ejus, quæ in Christo est, fidei vestræ. 6. Sicut ergo accepistis Jesum
Christum Dominum, in ipso ambulate, 7. radicati, et superædificati in ipso, et confirmati fide,
sicut et didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione. 8. Videte ne quis vos decipiat per
philosophiam, et inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa
mundi, et non secundum Christum : 9. quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corpo-
raliter : 10. et estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus, et potestatis : 11. in quo
et circumcisi estis circumcisione non manu facta in expoliatione corporis carnis, sed in circum-
cisione Christi : 12. consepulti ei in baptismo, in quo et resurrexistis per fidem operationis Dei,
qui suscitavit illum à mortuis. 13. Et vos cum mortui essetis in delictis, et præputio carnis
vestræ, convivificavit cum illo, donans vobis omnia delicta : 14. delens quod adversus nos erat
chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, et ipsum tulit de medio, affigens illud
cruci : 15. et expolians principatus et potestates, traduxit confidenter, palam triumphans illos
in semetipso. 16. Nemo ergo vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neo-
meniæ, aut sabbatorum : 17. quæ sunt umbra futurorum : corpus autem Christi. 18. Nemo vos
seducat, volens in humilitate, et religione angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus
sensu carnis suæ, 19. et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus et conjunctiones
subministratum, et constructum crescit in augmentum Dei. 20. Si ergo mortui estis cum
Christo ab elementis hujus mundi : quid adhuc tanquam viventes in mundo decernitis? 21. Ne
tetigeritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis : 22. quæ sunt omnia in interitum ipso
usu, secundum præcepta et doctrinas hominum : 23. quæ sunt rationem quidem habentia
sapientiæ in superstitione, et humilitate, et non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad
saturitatem carnis.

1. VOLO ENIM VOS SCIRE QUALEM SOLLICITUDINEM HABEAM PRO VOBIS.] Vox *enim* dat causam, cur cap. præced. vers. ult. dixerit se pro fidelibus laborare ἀγωνιζόμενον, id est in agone certando : unde hic rursum pro *sollicitudinem*, græce est ἀγῶνα. q. d. Ideo memini, et inculco meum agonem, laborem, ac difficile certamen, quod pro vobis, aliisque fidelibus suscepi : *ut consolentur* et firmentur corda vestra in fide et gratia Christi.

PRO VOBIS, ET PRO IIS QUI SUNT LAODICIÆ, ET QUICUMQUE (*quotquot* alii) NON VIDERUNT FACIEM MEAM IN CARNE.] Hinc satis apparet Paulum non fuisse, nec prædicasse Colossis aut Laodiciæ. Ita Chrysost. et Theophyl. Negat id Theodoret. et ex eo Baronius, sicque hæc verba explicant, q. d. Paulus, Non solum vestrum, ô Colossenses, sed et eorum, qui me non viderunt, maximam curam gero. Verum aliud videtur velle Apostolus. Quorsum enim hic meminisset eorum, qui non viderant faciem suam in carne, nisi quia eam non viderant Colossenses et Laodicenses? et hoc significat Græcum ὅσοι, quod Syrus vertit *ceteri*, sive quicumque alii, qui æque ut vos non viderunt faciem meam. Sicut enim si dicam, Petrus, Paulus, et ceteri Apostoli fuerunt cælibes; tacite dico non tantum Petrum et Paulum fuisse cælibes, sed etiam fuisse Apostolos : hoc enim involvit vox *ceteri* : ita pari modo cum hic dicit Paulus se sollicitum esse pro Colossensibus et Laodicensibus, et ceteris qui non viderunt faciem suam, tacite significat Colossenses et Laodicenses non vidisse faciem suam. Adde, in Actis Apostolorum nullam Colossensium, æque ut Corinthiorum, Ephesiorum, Atheniensium et et aliorum, quibus Paulus prædicavit, fieri mentionem. Nec enim locus ille Actor. 19. 10. quem citat Baronius, urget. Sic enim habet : *Segregavit* (Paulus Ephesi commorans) *discipulos quotidie disputans in schola tyranni cujusdam, hoc autem factum est per biennium; ita ut omnes qui habitabant in Asia, audirent verbum Domini, Judæi atque Gentiles.* Nec enim hinc inferas, si omnes in Asia à Paulo audiverunt verbum Dei, ergo illud audiverunt et Colossenses et Laodicenses, qui in Asia habitant, nam non dixit Lucas Paulum ivisse Colossas aut Laodiciam, immo contrarium dicit, Paulum mansisse Ephesi, ibique disputasse per biennium in schola tyranni : ita ut Asiani omnes, qui vel habitabant, vel veniebant Ephesum tanquam ad Asiæ metropolim, possent Paulum ibi disputantem audire : adeo ut Pauli Ephesi disputantis et prædicantis rumor totam Asiam pervaserit.

2. UT CONSOLENTUR.] Id est, consolationem accipiant : Græcum enim παρακληθῶσιν, est passivum.

CORDA IPSORUM, INSTRUCTI IN CHARITATE.] Id est, cum fuerint instructi, vel, ut alii ex Græco vertunt, compacti in charitate. Græce enim est magis congrua syntaxis : ἀυτῶν συμβιβασθέντων, id est, ipsorum instructorum vel compactorum in charitate. Ita Theophyl.

ET IN OMNES DIVITIAS PLENITUDINIS INTELLECTUS, IN AGNITIONEM MYSTERII DEI PATRIS ET CHRISTI JESU.] Nota Primo. Per *divitias* Paulus significat non opes auri et argenti, sed quamlibet copiam et abundantiam vel gratiæ, vel sapientiæ et intellectus, de qua hic loquitur.

Secundo, pro *plenitudinis intellectus*, græce est πληροφορίας (de qua voce dixi Roman. 14. 5.) τῆς συνήσεως, id est, plenæ persuasionis intelligentiæ, id est, plenæ et certo persuasæ intelligentiæ quæ omne dubium excludat, ait Theophyl. q. d. Ideo laboro, certo, et sollicitus sum pro vobis, ut vos instruamini tum charitate, tum divitiis, id est abundantia plenæ persuasionis, hoc est plane persuasæ intelligentiæ mysteriorum fidei : ut scilicet in omnibus mysteriis fidei, quæ pertinent ad agnitionem Dei Patris et Christi Jesu, instructi, et plene persuasi, planeque intelligentes sitis, nihilque de iis ambigatis : ut certo vobis persuasum sit, nos non per angelos, ut vobis persuadent Simoniani vel alii Novantes; sed per Christum redemptos et reconciliatos esse Deo Patri.

3. IN QUO (scilicet Christo) SUNT OMNES THESAURI SAPIENTIÆ ET SCIENTIÆ ABSCONDITI.] Notat Chrysost. hoc dici contra Gnosticos à scientia se nominantes et venditantes. *Gnostici* enim græce idem est, quod *scientes*. q. d. In Christo est omnis vera sapientia, et ab illo petenda, non à Simone, non à Gnosticis, non etiam ab angelis, quos ipsi jactant. Cum dicit Apostolus *thesauri*, ait ex Chrysostomo Theophyl. copiam sapientiæ in Christo ostendit : cum dicit *omnes*, ostendit eum nihil latere : cum dicit *absconditi*, indicat quod solus ipse eos noverit, ab eoque scientia et sapientia omnis petenda sit : nam Christus est ipsa sapientia, et per sese cognitio.

Nota. Pro *absconditi* græce est ἀπόκρυφοι, quod non est participium, sed nomen, idemque est quod occulti et arcani : *absconditi* ergo hic idem significat et capitur nominaliter.

4. HOC DICO, UT NEMO VOS DECIPIAT IN SUBLIMITATE SERMONUM.] Pro *decipiat*, græce est παραλογίζηται, id est, ut Vatablus, falsis rationibus et ratiocinationibus imponat vobis. Syllogismo enim vero et bono opponitur apud Aristotelem paralogismus, qui ex apparentibus, sed falsis, falsum concludit; aut ex veris falsum, per vitiosam consequentiam elicit et deducit.

Secundo, pro *sublimitate sermonum*, est græce πιθανολογία, id est, in persuasorio sermone, in specioso fuco rationis humanæ, in artificiosa et sophistica oratione, quæ in speciem probabilis ad persuadendum et fallendum sit comparata et composita. Ita Theophyl. Noster vertit, *in sublimitate sermonis*, quia Simoniani, quos hic sugillat Apostolus, sublimia jactabant de cœlo, de matre angelorum, de angelis, rebusque et æonibus cœlestibus, quibus simplices in admirationem rapiebant et seducebant.

Talis est pythanologia, et fucata oratio nostrorum Novantium, ut per dulces sermones seducant corda innocentium : si enim ipsorum rationes à viro cordato ad rationem ac formam syllogisticam redigantur, statim apparent non esse aliud quam paralogismi. v. g. cum sic argumentantur : Solus Deus est adorandus, ergo non sunt adorandæ, id est colendæ, imagines et Sancti; paralogizant. Peccant enim amphibolia vocis, *adorandus* : in antecedente enim intelligitur adoratio proprie dicta, quæ est latriæ; in consequente vero adoratio impropria, et amplissime sumpta, scilicet quivis pius cultus et honor. Sic, Unus, inquiunt, est mediator Christus, ergo Sancti non sunt mediatores, nec invocandi. Sed paralogizant : in antecedente enim intelligitur mediator per se, sive redemptor; in consequente vero mediator idem est quod

intercessor, sive advocatus. Ita in reliquis omnibus.

Aggreditur hic Apostolus potissimum epistolæ argumentum, scilicet elidere dogmata falsa hæreticorum, et Judaizantium, et contra ea corroborare Colossenses in vera fide Christi.

5. Et si corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum : gaudens et videns ordinem vestrum, et firmamentum fidei vestræ.] q. d. Licet absens sim corpore, spirituali tamen oculo et cura vobiscum sum, quia spiritu et mente vos sæpe contemplor, vestrumque ordinem (de quo multa inaudivi) cum gaudio intueor.

Secundo, Ambros. et Anselmus magis proprie hæc accipiunt de spiritu prophetico, quasi per eum Paulus cognoverit absentia quæ fiebant Colossis, eaque viderit, eodem modo quo Eliseus corpore absens, sed spiritu præsens, vidit Giezi accipientem munera à Naaman : si enim Eliseo id datum est, cur non Paulo? Major enim gratia fuit in Apostolis et Prophetis novi testamenti, quam in veteribus Prophetis, et similem spiritum constat fuisse in S. Petro, cum absens cognovit fraudem Ananiæ et Sapphiræ, Actor. 5. 3. q. d. Nihil vestrum me latet, ô Colossenses, quia vobis adsum spiritu, eminus quasi cominus intueor omnia vestra, et quidquid facitis inspicio, ut revereamini in oculis meis meoque intuitu male agere, aut male sentire vel loqui de Evangelio, nec novantibus Simonianis auscultetis, aut inconstantiam et dubitationem ullam in fide ostendatis. Hic sensus et sententia non est improbabilis, si spiritum accipias non permanentem (hunc enim fuisse in Apostolus non est verisimile) sed transeuntem, quo subinde, cum opus esset, Paulus raptus fuerit ut suarum Ecclesiarum statum et ordinem absens intueretur. Sed prior sensus uti simplicior, ita certior est.

Gaudens et videns ordinem vestrum.] Per *ordinem* Ambrosius accipit dispositionem conversationis. Melius Chrysost. Theophyl. Œcum. τάξιν, id est ordinem, interpretantur εὐταξίαν, id est, bonum ordinem, quo bene et ordinatè omnia fiunt juxta ordinem à Paulo aut Episcopo præscriptum. *Sicut enim,* inquit Theophyl., *in acie militari bona ordinis collocatio phalangem firmam efficit; sic et in Ecclesia, quando bonus ordo charitatis fuerit omnia constituentis.*

Quantum sit hujus ordinis bonum et commodum, patet in omni republica, nulla enim respublica sine ordine consistere potest; sed ut consistat, necesse est cives magistratui subordinari et obedire, et quemque civem suum servare gradum et ordinem, quod si hic ordo turbetur, turbatur respubl.

Secundo, idem patet in hierarchia cœlestium spirituum et angelorum, in qua summus est ordo, qui rempublicam angelorum consociat, stabilit, conservat, et mira pulchritudine exornat.

Tertio, patet in ordinato motu et situ cœlorum, stellarum, elementorum, omniumque creaturarum, ac totius universi : si enim hic orbo turbetur, turbatur totum universum : nam ordo universi totius est vinculum et salus. *Ordinis perturbatio,* ait Nazianz. orat. de moderat. in disp. servanda, *in aere fulmina, in terra successiones, in mari exundationes, in urbibus et familiis bella; in corporibus morbos, in animis peccata quasi novas res moliendo introduxit, etc.* *Omnia,* inquit Sapiens Sap. 11. 21. *in mensura, et numero, et pondere disposuisti* (ô Domine creator omnium.) De qua sententia Sapientis, vide S. August. lib. 4. de Genesi ad litt. cap. 3. 4. 5. tom. 4. et S. Thom. 1. p. q. 5. art. 5. ubi ex S. August. docet omnem rem, sive omne bonum habere Primo, mensuram, quæ omni rei certum modum ex determinatione principiorum suorum efficientium et materialium præstet. Secundo, habere numerum, qui cuique rei speciem præbeat. Tertio, habere pondus, id est, ordinem et inclinationem ad actus et finem suum; quod pondus rem ipsam ad suam quietem et stabilitatem trahit. Hoc significare volens Plato in Timæo dicit mundum factum esse per cubum ternarii, id est, per 27. tria enim in se ducta, id est ter tria, faciunt novem, rursum ter 9. faciunt 27. qui est et vocatur cubus ternarii. Per hunc ergo cubum, puta per viginti septem, mundum esse factum censuit Plato, quia in hoc cubo, puta 27. omnis harmonia et consonantia (numerorum) consistit.

Quia ergo tanta boni ordinis sunt commoda, hinc toties Apostolus ordinem inculcat, eumque in omnibus servari vult. Hinc et S. Ignatius proximus Apostolis, eorumque spiritu et zelo imbutus, in suis epistolis toties, et tam impense hunc ordinem commendat et præcipit, ut epist. ad Trallianos, *Qui*, ait, *intra altare est, mundus est, ideo et obedit Episcopo et Presbyteris : qui vero extra est, id est, qui sine Episcopo, et Presbyteris, et Diaconis aliquid agit, talis polluta est conscientia, et est infideli deterior.* Et ad Smyrnenses : *Omnia*, ait, *in vobis decenti ordine perficiantur in Christo. Laici Diaconis subditi sint, Diaconi Presbyteris, Presbyteri Episcopo, Episcopus Christo, sicut ipse Patri.* Eadem singulis pene epistolis repetit et inculcat S. Ignatius.

6. Sicut ergo accepistis Jesum Christum Dominum. q. d. Sicut ab Epaphra et Archippo accepistis fidem et doctrinam Jesu Christi, præsertim illam, qua edocti estis Jesum Christum esse dominum ac redemptorem nostrum, non autem angelos, ita in ipso ambulate.] Christus enim est via quæ ducit ad Patrem, non angeli, inquit Chrysost. *In ipso* ergo, id est, in ipsius fide et institutione, *ambulate.* Christus enim sumitur pro adjunctis, puta pro fide, doctrina et vita Christi, juxta can. 37. Vult Paulus antiquam, et à Christo et ab Apostolis traditam fidem nos sequi, nec audire Novantes.

7. Radicati, et superædificati in ipso.] Pendent hæc à præcedentibus, *in ipso ambulate.* q. d. Sic ambulate in fide et institutione Christi, ut in ea firmas et fixas habeatis radices, illique superædificemini. Græcum enim ἐποικοδομούμενοι, non est præteriti, sed præsentis temporis : unde non tam *superædificati*, significat, quam, *ut superædificemini*, vel ut collapsi nonnihil restituamini. Ita Theophyl.

Nota hic triplicem metaphoram, et comparationem. Primo enim Christum, et Christi fidem comparat viæ, in qua sit ambulandum; Secundo, radici, cui inseri et inhærere nos oporteat; Tertio, fundamento, cui superædificari debeamus. Simili modo Ephes. 2. 20. dixit : *Superædificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Jesu Christo.* Et cap. 3. 17. *Christum*, ait, *habitare per fidem in cordibus vestris, in charitate radicati et fundati.*

ABUNDANTES IN ILLO (in Christo scilicet, id est Christi fide, gratia, charitate, aliisque virtutibus) IN, id est cum, GRATIARUM ACTIONE,] pro tantis Dei beneficiis, quæ per Christum vobis præstitit. Ita Anselm.

8. VIDETE NE QUIS VOS DECIPIAT PER PHILOSOPHIAM.] Redit ad v. 4. ubi principale argumentum et causam epistolæ tractare cœpit, scilicet ut dehortetur Colossenses primo ab hæresi Philosophorum, deinde inferius à secta Judaizantium. *Apostolus*, inquit Tertull. lib. de Præscr. cap. 7. et lib. de Anima cap. 3. *fuerat Athenis, ibique expertus linguatam civitatem, cum omnes illic sapientiæ atque fecundiæ caupones degustasset, inde concepit præmonitorium istud edictum.*

Nota. Pro *decipiat*, græce est συλαγωγῶν, id est *deprædetur*. Ita Syrus, Theophyl. Ambros. Unde Hilarius l. 12. de Trinit. legit, *spoliet.* Simonianos ergo, et ab eis prognatos Gnosticos aliosque hæreticos, vocat prædones Paulus, uti et Christus Joann. 10. 8. Et merito. Si enim prædo est, qui bona fortunæ aufert et prædatur; multo magis prædo est, qui fidem veram, gratiam, virtutes omnes, imo Christum et Deum ipsum nobis aufert et prædatur; quique non corpus, sed animam ipsam interimit, illamque prædoni diabolo, et æternæ morti devorandam tradit. Est ergo hæc deprædatio immane sacrilegium: sicut enim sacrilegi, qui templa deprædantur, Græcis ἱερόσυλοι, dicuntur, ita et à Paulo hic eodem nomine vocantur illi, qui animas ad imaginem Dei factas, Deoque consecratas per hæresim deprædantur, easque diabolo vendunt et mancipant.

PER PHILOSOPHIAM, ET INANEM FALLACIAM.] *Et* significat, *id est.* Sic *et* pro *id est*, capitur Galat. 6. 16. et alibi, ut ibi dixi. q. d. Non omnem philosophiam damno (uti perperam intellexit Lutherus) sed eam quæ sit inanis fallacia et superstitio gentilitatis. Unde hanc philosophiam 1. Timoth. cap. ult. vers. 20. vocat *falsi nominis scientiam;* uti erant illæ angelorum seu deorum quorumdam mediorum et mediatorum speculationes, quibus referti sunt Platonicorum libri. Ita Chrysost. et August. l. 8. de Civit. Dei, c. 9. et 16. Quanquam Clemens l. 1. Strom. hic tantum damnari putet philosophiam Epicuri, quæ tollit providentiam, et in deorum numerum refert voluptatem.

Secundo, Paulus hic perstringit Apollonium Tyaneum, et alios Philosophos, qui hoc tempore æque ut Apostoli orbem circuibant, ut populum à Christo ad se et sua dogmata traducerent, ut dixi 1. Cor. 1. v. 20.

Tertio, taxat Simonem Magum cum suis, qui primus fuit hæresiarcha, et omnium Novatorum parens.

Hinc patet Simonem aliosque tunc Novantes sua dogmata ex figmentis Platonis, et aliorum Philosophorum quasi centonem consarcinasse. Unde Tertull. de Anima c. 3. Philosophos appellat patriarchas hæreticorum. Idem lib. de Præscript. c. 7. *Hæreses*, ait, *à philosophia subornantur. Inde Æones et formæ nescio quæ, et Trinitas hominis apud Valentinum, Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate, à Stoicis venerat. Et uti anima interire dicatur, ab Epicureis observatur. Et ut carnis restitutio negetur, de una omnium Philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est. Et ubi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus intervenit: eadem materiæ apud hæreticos volutantur, iidem retractatus implicantur.*

Magis particulatim et fuse Irenæus lib. 2. contra hæreses c. 19. recenset quæ dogmata à quo Philosopho mutuati sint Valentiniani et Gnostici. *Thales quidem Milesius*, ait, *universorum generationem et initium aquam dixit* (idem autem est dicere aquam, et bythum, id est profundum, quod inter suos Æones statuunt Valentiniani.) *Homerus autem Poeta Oceanum deorum genesin et matrem Thetin dogmatizavit, quæ quidem hi in bythum et Sigen transtulerunt. Anaximander autem hoc quod immensum est, omnium initium subjecit, seminaliter habens in semetipso omnium genesim, ex quo immensos mundos constare ait; hoc autem in bythum et Æonas transfiguraverunt. Anaxagoras autem, qui et Atheus cognominatus est, dogmatizavit facta animalia, decidentibus è cœlo in terram seminibus, indeque Æonem quem Sensum vocavere, acceperunt. Sic ex Democriti et Epicuri vacuo, et atomis ejusdem, suis sumpserunt Pleroma.* Et inferius: *Hoc autem quod ex subjecta materia dicunt fabricatorem fecisse mundum, et Anaxagoras, et Empedocles, et Plato primi ante hos dixerunt.* Deinde quod Deum necessitatis servum facerent, id eos ex fato Stoicorum accepisse docet. Et post pauca subdit: *Quod autem Salvatorem ex omnibus factum Æonibus esse dicant; omnibus in eum deponentibus velut florem suum, ex Hesiodi Pandora acceperunt. Ipsam autem eduliorum, et reliquarum operationum indifferentem sententiam, et quod putent à nemine in totum se posse coinquinari propter generositatem, licet quodque manducent vel operentur, à Cynicis possederunt, cum sint cum eis ejusdem testamenti. Minutiloquium autem et subtilitatem circa quæstiones, cum sit Aristotelicum, inferre fidei conantur. Quod autem velint in numeros transferre universum, à Pythagoricis acceperunt.*

SECUNDUM TRADITIONEM HOMINUM, SECUNDUM ELEMENTA MUNDI, ET NON SECUNDUM CHRISTUM.] q. d. Philosophia hæc sive inanis fallacia, quam hic damno, non est à Deo (qui est veracissimus, ipsaque veritas) revelata aut inspirata, sed ab hominibus vanis et errantibus conficta et tradita; ideoque vana, errans, mendax et fallax est.

Talia sunt axiomata et principia veterum Philosophorum, quæ fidei nostræ repugnant. v. g. Ex nihilo nihil fit: A privatione ad habitum non fit regressus: Accidentis esse est inesse: Mundus est æternus: Quæ sunt eadem uni tertio, sunt eadem inter se: Omnis substantia maxime rationalis, per se subsistit. Hæc enim, uno excepto, in naturalibus vera sunt, non autem in supernaturalibus; alioqui enim ex primo tolleretur (uti nonnulli sustulerunt) rerum creatio: ex secundo tollerentur miracula Christi, quibus cæcos, surdos, claudos visui, auditui et gressui restituit: ex tertio tolleretur veritas corporis Christi in Eucharistia: quartum negat mundi originem: ex quinto eliderctur mysterium SS. Trinitatis: ex sexto enervaretur mysterium incarnationis et unionis hypostaticæ. Quanquam proprie Apostolus non de his, sed de aliis Simonianorum principiis et traditionibus loquatur, uti mox dicam.

Secundo, hæc philosophia, quam damno, est *secundum elementa mundi*, id est, secundum rudimenta vanæ philosophiæ, circa mundi pro-

ductionem et gubernationem, verbi gratia Platonis et Platonicorum, qui docuerunt angelos mundum condidisse, et esse hominum mediatores apud Deum, rursum cœlos et astra esse animata, aliaque similia : quos secutus Simon Magus finxit se Deum quemdam esse, ac primo genuisse Selenem uxorem suam, eamque quasi primam mentis suæ conceptionem vocavit Ennæam, asserens hanc esse matrem omnium, fecisseque angelos deinde fecisse et produxisse cœlos et mundum : aliaque his similia figmenta; de quibus v. 18. et 20. Ita Irenæus l. 1. c. 20. et 23. Chrys. Theophyl. et alii hic.

Hinc patet, Apostolum Galat. 4. v. 3. et 9. aliter quam hic, et alio sensu vocare *elementa mundi* : ibi enim *elementa mundi* vocat dies, menses et annos, qui sunt quasi principia, quibus creatus est, consistit et gubernatur mundus, quos proinde festos habebant, et colebant Judæi, ut ibi dixi : hic vero *elementa mundi* vocat principia mundanæ sapientiæ et philosophiæ.

Tertio, hæc philosophia et inanis fallacia, quam damno, *non est secundum Christum*, id est, non est à Christo docta et tradita, nec etiam Christum docet, Christique redemptionem, gratiam et fidem ; sed à Christo vos abducit ad angelos, cœlos, stellas, de quibus, ut dixi, somnia et commenta sua tradit. Hinc patet, non veram, sed falsam philosophiam ab Apostolo damnari : nec enim verum vero contrariari potest; adeoque vera philosophia Christianæ pietati subservit et ancillatur.

9. Quia in ipso (Christo) inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.] Nota. *Quia*, dat causam præcedentium, cur scilicet dixerit cavendam esse philosophiam, et Philosophos qui homines abducunt à Christo ; sequendam vero esse philosophiam et sapientiam, quam attulit è cœlo, et in terris docuit Christus. q. d. Nolo vos sequi Philosophos homines errantes et mendaces, quia volo vos sequi Christum, qui est prima veritas nam in Christo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.

Nota Secundo. Pro *inhabitat*, græce est κατοικεῖ, quod non temporalem, ut παροικεῖ, sed perpetuam inhabitationem significat. Κατοικεῖ, enim et παροικεῖ, distinguuntur græce, æque ac latine *habitare* et *commorari*. Sic Petrus epist. 1. c. 1. v. 17. vitam præsentem vocat παροικίαν, id est *incolatum*. Nam, ut ait Cicero, *commorandi diversorium, non habitandi natura nobis hic dedit*. E contrario psal. 86. 7. cum dicitur : *Sicut lætantium omnium habitatio est in te*, pro *habitatio*, græce est κατοικία, id est, perpetua mansio.

Non Tertio. *Plenitudo divinitatis* idem est quod plena et tota divinitas, quæ in Christo homine inhabitavit. Ita Ambros. Theodor. D. Thomas, Chrysost. cum suis. Inde consequenter colligendum relinquit Apostolus, in Christo inhabitasse omnem plenitudinem sapientiæ ac veritatis : hanc enim adfert et includit in se divinitas ; ac consequenter Christum doctorem sapientissimum sequendum esse, non autem Philosophos. Unde S. August. epist. 57. ad Dardanum, et ex eo Glossa hic *plenitudinem divinitatis* interpretantur plenam Dei cognitionem, quæ est in Christo Christique Evangelio, non autem in Mose, et in umbris legis Mosaicæ. Quam expositionem ita genuinam censet Erasmus, ut priorem jam datam excludat et refutet ; sed perperam : constat enim *plenitudinem divinitatis* proprie significare plenam divinitatem, non autem cognitionem Dei, licet, ut dixi, illam secum adfert divinitas.

Nota Quarto. In Christo inhabitat *plenitudo divinitatis, corporaliter*, id est, non umbratice, sicut habitavit in propitiatorio, tabernaculo, et Sacramentis legis veteris : non etiam phantastice, uti voluerunt Manichæi : non denique per accidens tantum, scilicet per motum et operationem, uti docuit Nestorius; sed *corporaliter*, id est revera, realiter et substantialiter. Hic sensus petitur ex vers. 17. ibi enim corpus opponit umbræ. Ita Prosper sent. 393. et August. epistola 57. ad Dardanum. Simili sensu v. 17. veritatem et soliditatem rerum Christianarum, per umbras legis repræsentatam, vocat *corpus Christi*.

Secundo, *corporaliter*, quia in Christo divina natura non tantum unita est animæ, sed et corpori Christi; ita ut ex Verbo divino et humana natura corporea, una ineffabilis substantia corporea quasi composita sit, quæ est et dicitur Christus, sive Deushomo. Sic anima potest dici in homine vel in corpore humano inhabitare corporaliter. Ita S. August. supra, Theodor. Theophyl. D. Thom. 3. p. q. 2. a. 9. ad 2. Hinc ergo ruit argumentum Nestorii dicentis : si Deus inhabitat in Christo, ergo in Christo sunt duæ hypostases, scilicet una Dei inhabitantis, altera corporis quod inhabitatur : hoc enim non sequitur. Nam in Christo se res habet uti in homine, in quo licet anima inhabitet corpus, non duas tamen, sed unam eamdemque cum illo habet hypostasin : tantum enim τὸ *inhabitat* significat deitatem non misceri, nec confundi cum corpore quod inhabitat, sed integram et immixtam permanere.

Tertio, D. Thomas loco jam citato *corporaliter*, inquit, hoc est, tribus modis secundum trinas corporis dimensiones. Sicut enim corpus tres habet dimensiones, scilicet longitudinem, latitudinem, et crassitiem : ita tribus modis quasi dimensionibus tota divinitas est in Christo, scilicet Primo modo per essentiam, per præsentiam et potentiam, sicuti est in aliis hominibus et creaturis. Secundo modo per gratiam gratum facientem, sicut est in aliis Sanctis omnibus. Sic Deus et divinitas, inquit Remigius, inhabitavit in Salomone per sapientiam, in Daniele per castitatem, in Mose per mansuetudinem, in Christo per omnem virtutem et innocentiam. Tertio modo, et propriissime inhabitavit divinitas in Christo per unionem hypostaticam, sive personalem : idque soli Christo proprium est. Verum duæ priores expositiones litterales sunt et genuinæ, hæc tertia potius videtur esse metaphorica quædam accommodatio.

10. Et estis in illo (Christo) repleti, qui est caput omnis principatus et potestatis.] Id est, Christus vos sua plenitudine divinitatis inhabitat, eo modo quo jam paulo ante dixi ex Remigio, scilicet ut vos repleat fide, spe, charitate, omnibusque suis virtutibus et gratiis. Ita Ambros. et Theodor. *Christus*, inquam, qui est caput omnis principatus et potestatis, aliorumque quorumvis angelorum. q. d. Non ergo angelis, quos inducit Simon, sed Christo, uti cœpistis, inhærete. Christus est caput tam vestrum quam angelorum, Christo ergo capiti quasi membra indivulse vos conjungite, nec à Christo ulla ratione sinatis vos divelli, ut cons-

tanter et assidue dicatis, Christus caput meum, spes mea, amor meus, et omnia. Quomodo Christus sit caput angelorum, jam dixi Ephes. 1. v. 10. et 22.

11. IN QUO ET CIRCUMCISI ESTIS CIRCUMCISIONE NON MANU FACTA IN EXPOLIATIONE CORPORIS CARNIS, SED IN CIRCUMCISIONE CHRISTI, CONSEPULTI EI IN BAPTISMO.] Ita legunt Romana Biblia, et Theodor. Græca tamen, Syrus, Theophyl. et alii expungunt voculam *sed.* Juxta Romana et Theodoretum est antithesis inter circumcisionem carnis datam per Mosem, et circumcisionem animæ institutam à Christo : hanc enim antithesin significat conjunctio adversativa *sed*, et sensus est : Vos, ô Christiani Colossenses, circumcisi estis circumcisione non Judaica, quæ fit manibus, quæque consistit in expoliatione corporis carnei, quia nimirum de corpore carneo præscenditur præputium ; sed circumcisi estis in circumcisione, id est circumcisione (est enim Hebræum *bet* contactus) Christi, quæ non corpus, sed animam à peccatis circumcidit. Si quæratis, ubi et quando ita à Christo circumcisi sitis? Respondeo, In baptismo, nimirum hoc ipso quo Christo in baptismo estis consepulti : in baptismo enim non tantum circumciduntur, sed sepeliuntur, et aquis piacularibus obruuntur et absorbentur peccata omnia. Eamdem sepulturæ metaphoram tribuit baptismo Apostolus Rom. 6. 4. ut ibi dixi.

Nota *Corpus carnis* vocat corpus carneum : sunt enim, ut ait S. August. l. 14. de Trinit. multa corpora carnis expertia : uti cœli, elementa, saxa, etc. Nisi dicas esse hypallagen, et metathesin, qua *corpus carnis* dicatur pro caro corporis ; ut sic legas hæc et ordines, *in expoliatione carnis corporis* : et sensus sit, in expoliatione et præcisione carneæ partis, scilicet præputii de corpore. Sic Hebræi vocant *desertum populorum*, non desertum inter populos, sed potius desertum à populis ; et resurrectionem mortuorum, id est ex mortuis. Ponit ergo Apostolus antithesim inter circumcisionem Mosis, et Christi ; quod illa carnem tantum præscinderet, quæ peccati est instrumentum, scilicet vilem pelliculam præputii : Christi vero circumcisio rescindat ipsa peccata ab anima.

Secundo, si cum Græcis jam et Syro legas sine *sed*, nulla erit antithesis, et hæc omnia spectabunt ad circumcisionem Christi. Unde Græca addunt vocem *peccatorum* : sic enim habent, ἐν τῆ απεχδύσει του σώματου ἁμαρτιῶν της σαρκός, id est, *in exutione corporis peccatorum carnis.* Ubi Nota. *Corpus peccatorum carnis* vocatur corpus peccatis carnalibus obnoxium. Jam secundum Græca et Syrum hic sensus erit : Circumcisi estis per Christum circumcisione non manu facta, in expoliatione corporis peccatorum carnis ; quia videlicet corpus vestrum per baptismum Christi circumcisum est à peccatis carnalibus, iisque expoliatum, ut non sit amplius corpus peccati : nam per baptismum exuistis corpus peccati, et induistis corpus gratiæ et justitiæ : et sic in re idem est circumcidere quod exuere vel expoliare corpus peccati. Ita Theophyl. et Græci. Verum prior lectio per antithesim planior est et verior.

Aggreditur enim hic Apostolus Judaizantes perstringere, et Colossenses avocare à circumcisione et Judaismo, sicut v. 8. eos avocavit à philosophis, eorumque dogmatibus ad Christum.

12. IN QUO (scilicet Christo) ET RESURREXISTIS (in novam vitam, novos mores, novum spiritum, quem accepistis in baptismo) PER FIDEM OPERATIONIS (græce ἐνεργειας, id est efficaciæ, vel efficacis operationis) DEI, QUI SUSCITAVIT ILLUM (Christum) A MORTUIS.] q. d. Resurrexistis in baptismo in novam vitam per fidem, qua credidistis Dei potentiam, et divinæ gratiæ efficaciam, qua per Christum in credentibus hanc spiritualem resurrectionem operatur, sicut eadem potentia in Christo corporalem resurrectionem est operatus, dum eum à morte suscitavit.

Hunc esse sensum patet ex Ephes. 1. 19. quo hic alludit Apostolus (est enim hæc epistola simillima, et quasi compendium epistolæ ad Ephesios) ubi sic dicit : *Ut sciatis quæ sit spes vocationis ejus* (id est, ad quanta bona vocati sitis, quantam gratiam hic et gloriam in resurrectione sperare debeatis) *et quæ divitiæ gloriæ hæreditatis ejus in sanctis, et quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus in nos, qui credimus* (quod ait hic, *per fidem*) *secundum operationem* (græce est ἐνεργείας, eadem scilicet vox, quæ hic) *potentiæ virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis.* q. d. Eadem energia et potentia Deus suscitat nos credentes à morte peccati ad vitam gratiæ, qua Christum à morte suscitavit ad vitam immortalem et gloriosam ; quod hic per compendium dicit, *per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum à mortuis ;* relinquens illa supplenda quæ supplevit ad Ephesios scribens, scilicet illa quæ jam citavi. Ita Ambrosius et D. Thomas.

Secundo. Adamus valde probabiliter *fidem operationis* interpretatur fidem non otiosam, neque desidem, sed agentem, et operatoriam bonorum operum, quæ hominem facit actuosum et sedulum in bonis operibus.

Tertio, alii *fidem operationis Dei* interpretantur fidem, quam Deus operatur in nobis. Sed primus sensus stylo Pauli et epistolæ ad Ephesios maxime congruit.

13. ET VOS, CUM MORTUI ESSETIS (privati vita gratiæ) IN DELICTIS ET PRÆPUTIO (per delicta et præputium) CARNIS VESTRÆ, CONVIVIFICAVIT CUM ILLO (ut, sicut Christus virtute Dei resurrexit à mortuis ad vitam gloriosam : ita vos eadem virtute et potentia à morte peccati à Deo suscitati sitis ad vitam gratiæ et spiritus) DONANS (condonans, et gratis remittens, hoc enim est Græcum χαριςάμενος, VOBIS OMNIA DELICTA.] Nota. *Præputium carnis* vocat libidines, et peccata carnalia, quæ committuntur per præputium, ut sit metonymia, et synecdoche, qua ex specie peccatorum notissima, reliqua intelliguntur : ita aliqui. Sed hic sensus arctior est, restringit enim præputium ad libidinem, cum Apostolus per præputium quodvis peccatum significet.

Unde Secundo, alii per *præputium carnis* intelligunt gentilismum, et gentilismi mores ac conversationem in carnis concupiscentiis explendis. Sic enim alibi passim more Judæorum gentilismum et Gentes vocat *præputium*, eo quod illud more Judæorum non circumciderent. Hic sensus aptus est, sed Apostoli mentem et fundum non exhaurit.

Hinc dico Tertio, Apostolus per *præputium carnis* intelligit incircumcisionem carnis, qua scilicet quis desideria et concupiscentias carnis

non resecat, non circumcidit, sed eas pronus sequitur, eisque obedit et indulget.

Ubi Nota. Judæi per circumcisionem censebant se fieri mundos, sanctos ac populum Dei. Hinc Gentes incircumcisas habebant pro immundis, pollutis et sceleratis. Inde proverbialiter *præputium* vel *incircumcisum* vocabant id, quod quavis in re immundum est. Sic sæpe Prophetæ carpunt Judæos, quod incircumcisum habeant cor, incircumcisas aures, linguam, oculos, etc., id est, quod cor, aures, linguam, oculos immundis vitiis et concupiscentiis habeant obstructos et obduratos.

Illustre etiam hujus rei et significationis extat exemplum Levit. 19. 23. ubi sic dicitur : *Quando ingressi fueritis terram, et plantaveritis in ea ligna pomifera, auferitis præputia eorum : poma quæ germinant, immunda* (hebraice ערלים *aretim*, id est, præputiata et incircumcisa) *erunt vobis, nec edetis ex eis : quarto autem anno omnis fructus eorum sanctificabitur laudabilis Domino* (id est, offeretur Domino, ut cedat in laudem Domini : unde hebraice est, Sanctitas laudum erit Domino) *quinto autem anno comedetis fructus, congregantes poma quæ proferunt.*

Ubi Nota, fructus qui tribus primis annis ex arbore nascuntur, vocari *præputia;* quia hac lege Mosi censebantur immundi, et Judæis vetiti. Sicut enim puer immundus erat donec per circumcisionem auferretur ei præputium, et abjiceretur : ita et arbores censebantur immundæ, ut fructu earum vesci Judæis non liceret, donec fructus trium primorum annorum circumcisi, id est avulsi et abjecti, essent; ita ut fructus quarti anni Deo offerrentur, ac deinde fructibus quinti anni demum vesci liceret. Voluit Deus hac cæremonia et circumcisione arborum à Judæis coli, perinde ac circumcisione puerorum : congrue tamen, et apposite ad naturam rerum : nam fructus primi arborum magis aquosi, magis insalubres et indigestibiles sunt posterioribus, ut ibidem recte annotavit Abulensis. Sicut ergo ibi Scriptura immunditiem pomorum, vocat præputium pomorum, ita hic immunditiem carnis et peccatorum carnalium, vocat *præputium carnis.*

Ubi rursum Adverte. Per *carnem* intelligit concupiscentiam quamlibet, etiam in voluntate, ratione et mente residentem, qualis est concupiscentia honorum, vanæ scientiæ, curiositatis, hæresis, invidia, ambitio, etc., ut dixi Galat. 5. 19.

14. Delens quod adversus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis.] Quæres, quodnam sit hoc *chirographum decreti?*

Primo, Theodoretus respondet esse corpus nostrum, in quo infixa, et quasi inscripta erant debita, id est, peccata carnis, quæ Christus in cruce delevit.

Secundo, alii apud Theodoretum respondent esse decalogum nos accusantem in decretis (sic enim habent Græca, non *decreti*) quæ continet et præcipit. Unde Vatabl. *chirographum*, inquit, vocat legem sive decalogum, quod digito Dei scriptus esset, vel quod testificetur contra nos, et nos condemnet, sicut chirographum condemnat debitorem coram judice. Hinc et Sixtus Senensis lib. 2. pag. 89. putat *chirographum decreti* esse verba illa Israelitarum Exodi 24. *Omnia quæ locutus est Dominus, faciemus.* Hæc enim communis eorum acclamatio veluti ex syngrapha eos reddidit debitores totius legis servandæ. Et Maldon. in Notis manuscr. *decreta*, inquit, vel, ut græce est, *dogmata*, vocat legem Evangelicam, quæ veluti scheda est solutæ per Christum pro peccatis pœnæ : *chirographum* autem vocat legem veterem, quæ testabatur omnes gentes mortis reos esse : concluserat enim omnia sub peccato. Alludit ad duas syngraphas, quibus debitores et creditores uti solent, alteram debitæ pecuniæ, alteram solutæ : ac docet, sicut syngrapha debiti per syngrapham solutionis aboletur ac laceratur; ita per legem Evangelicam legem Mosaicam abolitam fuisse, vide Ephes. 2. 15.

Tertio, Anselmus censet *chirographum* hoc esse memoriam nostram, et dæmonum accusantium nos de peccatis.

Quarto, melius Chrysost. et Theophyl. censent esse pactum Dei cum Adamo, et legem hanc Adamo à Deo datam : *In quocumque die comederis ex eo* (fructu arboris scientiæ boni et mali) *morte morieris :* hoc enim quasi chirographo debito mortis obnoxii tenebamur.

Quinto, D. Thomas putat esse memoriam Dei reservantis peccata, in qua peccatum Judæ, ait Jerem. c. 17. 1. scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino. *Et dicitur Decreti*, inquit D. Thomas, *eo quod peccatum non tantum manet in memoria, sed etiam in decreto Dei, quo decrevit illud punire, cum vero Deus illud remittit, non remittit sic, ut faciat quod non peccaveris; sed sic ut peccatum admissum deleat, quasi de sua memoria, et decreto, in quo illud reservabat ad vindicandum et puniendum, simulque facit ut peccatum non maneat in dæmonis memoria ad accusandum, nec in peccantis conscientia ad eum contristandum :* hucusque D. Thomas.

Sexto. Ambros. hoc *chirographum* vult esse peccatum, et debitum Adæ ad nos propagine transscriptum.

Septimo, et optime, *chirographum decreti* est obligatio ad pœnam æternam juxta decretum Dei, et sententiam damnationis in Adamum et posteros ejus peccantes latam. Græce enim est ἐν δόγμασιν, id est, in decretis Dei : huic enim obligationi et pœnam æternam sponte peccando quasi manu nostra subscripsimus, nosque diabolo quasi vindici hac obligatione obligavimus. Alludit ad syngraphas creditorum et debitorum per quas metonymice accipit ipsum debitum, quod solent syngraphæ continere. Chirographum ergo hoc non est aliud quam obligatio, reatus et debitum pœnæ æternæ, ita certum et liquidum, ac si chirographo et manu nostra consignatum extaret, *Quisque*, ait Origen. homil. 13. in Genes. *dum peccat, peccati sui litteras scribit.* Ita Augustinus in psal. 68. D. Thom. Gagneius et alii. Unde Syrus vertit, *delevit in mandatis sibi* (id est à se, vel suis) *chirographum obligationum nostrarum, quod erat contrarium nobis.*

Ubi Nota, Syrum, Ambrosium, Adamum, et alios nonnullos cum Græcis legere non, *decreti*, sed *decretis*, sive mandatis, sicque exponere, q. d. Paulus, Christum per decreta et præcepta Evangelica delevisse chirographum, id est, legem Mosi, quæ nos coram Deo reos efficiebat, ut idem sit cum eo quod dixit Paulus Ephes. 2. 15. *Legem mandatorum* (Mosi) *decretis* (præcep-

iis Evangelicis) *evacuans.* q. d. Christus per fidem et legem fidei abrogavit legem Mosi.

Verum Romana Biblia, et alia Latina passim legunt *decreti*, non *decretis*, illudque melius cohæret; si enim legas *decretis* et intelligas decreta sive præcepta Evangelii, quæ sustulerunt chirographum, id est, legem Mosi; oratio Apostoli hiulca erit et incisa : τὸ enim *decretis* interjicitur, et divellit chirographum à suo sequenti epitheto, *quod erat contrarium nobis.* Sensus ergo septimo loco datus optimus est, optimeque tam Græcam, quam Latinam lectionem explicat. Cui adde, Græcum dativum δόγμασι, id est, *decretis*, commode per genitivum *decretorum* exponi posse. Sic enim Hebræi sæpe dativo pro genitivo utuntur, ut מזמור לדוד *mitsmor ledauid*, id est, psalmus ipsi Davidi, hoc est psalmus Davidis. Sic 2. Cor. 12. 7. ait Paulus, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, id est, *datus est mihi stimulus carni*, hoc est carnis. Sic Cato in libris de Re rustica dicit Ornamenta bobus, pro ornamenta boum, et Instrumenta rusticis, pro instrumenta rusticorum : ita hic *chirographum decretis*, est chirographum decretorum, puta obligatio ad mortem et pœnam æternam, sive sententia damnationis in peccatores lata à Deo per sua decreta et præcepta.

Et ipsum (chirographum sive obligationem jam dictam) tulit de medio (id est, sustulit) affigens illud cruci.] q. d. Confixit hoc chirographum, et crucifixit, id est, cassavit illud et abolevit sua cruce ac morte Christus moriens in cruce. Ita Theodor. Alludit ad syngraphas, quæ soluto debito cum ad nihil amplius valent, lacerantur, aut pertunduntur, et stylo uncove affiguntur. Ita narrat Spartianus in Adriano, Adrianum ad colligendam populi gratiam, infinitam (erant viginti septem milliones aureorum) pecuniam quæ fisco debebatur, remisisse privatis debitoribus, eorumque syngraphas in foro Trajani combussisse. Longe plura remissa sunt et abolita per Christum.

15. Et expolians principatus, et potestates, (id est, spolians dæmones sua potestate, dominio et tyrannide in homines sibi hoc peccati chirographo obligatos et subditos) traduxit confidenter palam triumphans illos in semetipso.] Nota verbum *traduxit;* quod sic explicat Anselmus, Christus, inquit, animas Sanctorum ex inferis traduxit ad cœlum : sed græce est ἐδειγμάτισεν, id est traduxit et circumduxit in triumpho, uti solent triumphatores hostes et prædam in triumpho circumducere, ostentare, et omnibus spectanda exhibere. Sic Christus quasi triumphator suos hostes, scilicet dæmones, sua potestate, quam habuerant in homines, jam dejectos, et à se victos in triumphum duxit, Deoque et angelis ostentavit, ut vertit Ambros. Pie S. Bernard. epist. 190. ad Innocent. Pontif. citans hunc locum Apostoli : *Utinam*, inquit, *ego inveniar in his spoliis quibus spoliatæ sunt contrariæ potestates, traductus et ipse in possessionem Domini. Si me insecutus Laban arguerit quod recesserim clam ab eo, audiet me clam accessisse ad eum, et hoc clam me recessisse.* Per Laban accipit diabolum, unde subdit : *Subjecit me illi causa secretior peccati, subduxit me illi ratio occultioris justitiæ.* Addit Theodor. Ostendit, inquit, Christus sua victoria et triumpho hominibus, quam imbecilles sint dæmones, quamque facile sua ope eos vincere possint. Unde August. epist. 59. Græcam vocem ἐδειγμάτισεν, vertit, *exemplavit*, id est, publicum exemplum omnibus spectandum et cavendum statuit, ut omnes hoc exemplo discant non resistere Christo, Christo se subdere, et obedire : Syrus vero vertit, ואבהת אנין *vabehet enun*, id est, *et confudit eos.* Sic Numer. 25. 4. Dominus dicit ad Mosem, *Tolle cunctos principes, et suspende eos contra solem in patibulis.* Ubi pro *suspende* Septuag. vertunt παραδειγμάτισον, id est, in exemplum propone principes; nimirum ut iis, qui fornicationis et idololatriæ Beelphegor participes, vel duces fuerunt, suspensis, ceteri omnes timeant et caveant.

Secundo, pro *confidenter palam*, græce tantum est, ἐν παῤῥησίᾳ, id est libere, confidenter, audacter et palam. Unde Ambros. vertit, *in auctoritate* Maldonat. censet τὸ *palam*, additum ab aliquo sciolo versionem corrigere volente, quia non est in Græco : verum omnes codices habent τὸ *palam.* Dico ergo τὸ *palam* includi in τῷ *triumphans :* triumphus enim fit palam et publice. Imo Beza το ἐν παῤῥησίᾳ vertit, *traduxit palam :* nam ἐν παῤῥησίᾳ significat libere, intrepide, palam, publice, neminem veritus.

Tertio, *triumphans illos*, id est, triumphum agens de illis; vel illos, scilicet dæmones, in triumphum ducens.

In semetipso.] Id est, per semetipsum, per suam virtutem et victoriam, non ab angelis, sed à se et suis viribus partam.

Nota. Pro *in semetipso*, græce est, ἐν ἀυτῷ. Quod cum spiritu aspero, idem est quod ἐν ἑαυτῷ, id est, in *semetipso*, ut vertit Noster, Syrus, et alii : cum spiritu vero leni, significat *in ipso*, et tunc referri potest ad σαυρῷ, id est *cruci*, quod præcessit; σαυρος enim, id est crux, græce est masculini generis. q. d. In ipsa cruce triumphavit Christus de suis hostibus, adeo ut crux fuerit triumphalis currus Christi. Ita Theophyl. Unde Origenes homil. 8. in Josue docet in cruce Christi diabolum esse crucifixum, ita nimirum ut in cruce Christi duo fuerint affixi, puta Christus visibiliter, sponte sua, et ad tempus; diabolus autem invisibiliter, invitus et in æternum ejus opprobrium. Idque probat ex hoc loco Apostoli, ubi Paulus utitur metaphora triumphi, indicare volens, crucem esse currum triumphalem, in cujus summa parte sedet Christus triumphans, et in parte ima trahitur diabolus alligatus, et ostentatur quasi in pompa. Id enim significat Græcum ἐδειγμάτισεν et θριαμβεύσας. Origenes enim explicans illud Josue 8. 29. ubi Josue dicitur suspendisse regem Hai in ligno (pro quo Origenes legit in gemino ligno) allegorice ita de Christi cruce philosophatur : *Domini nostri Jesu Christi crux gemina fuit, hoc est, gemina ratione et duplici constat. Quia visibiliter quidem Filius Dei in carne crucifixus est, invisibiliter vero in ea cruce diabolus cum principatibus suis et potestatibus affixus est cruci. Non tibi hoc videbitur votum, si tibi horum testem produxero Apostolum Paulum? Quod erat contrarium nobis, tulit illud de medio affigens cruci suæ, exuens principatus et potestates traduxit libere, triumphans eas in ligno crucis. Ergo duplex Dominicæ crucis est ratio, una illa, qua dicit Petrus quod Christus crucifixus nobis reliquit exemplum; et hæc secunda, qua crux illa trophæum diaboli fuit, in quo et crucifixus est, et triumphatus.* Deinde id ipsum probat et declarat per aliam Pauli sententiam ita dicens : *Ideoque et Paulus dicebat, Mihi autem absit gloriari,*

nisi in cruce Domini mei Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo. Vides quia et hic Paulus duplicem crucis prodidit rationem. Duo enim sibi contraria dicit esse crucifixa, se sanctum, et peccatorum mundum ad illam formam sine dubio quam diximus Christi et diaboli. Nos enim mundo crucifigimur tunc, cum veniens princeps hujus mundi in nobis non invenit quidquam; et nobis mundus crucifigitur, cum peccati concupiscentias non recipimus. Objicit deinde sibi Origenes, si diabolus crucifixus est, quomodo videmus eum tot fidelibus prævalere? ac respondet: *Intelligendum*, inquit, *est quod diabolus victus est quidem, et crucifixus, sed iis qui cum Christo crucifixi sunt; omnibus autem credentibus, et universis pariter populis tunc erit crucifixus, cum complebitur illud, quod dicit Apostolus; Quod sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur.*

16. Nemo ergo vos judicet.] Id est reprehendat, vel damnet: sic enim per metalepsin κρίνομαι, ponitur pro κατακρίνομαι, id est judicare, pro judicando condemnare.

In cibo, aut in potu.] Id est, in delectu et abstinentia ciborum et potuum Judæis præscripta Levit. 11.

17. Aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum: quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.] Nota cum S. August. epist. 59. conjunctionem illativam *ergo*, significare hæc inferri ex præcedentibus. Dixit enim v. 6. et seq. in uno Christo debere esse fidem et conversationem nostram, in quo ut ait v. 11. *circumcisi sumus circumcisione non in manufacta, in baptismo.* Inde jam infert non esse audiendos Judaizantes, qui ciborum delectum, et dies festos à lege vetere præscriptos, ac consequenter ceteras veteris legis cæremonias (has enim omnes per synecdochen ex una alterave ciborum et festorum specie intelligit) Christianus observandas esse docebant.

De Judaicis enim jejuniis et festis, non de Christianis (quo Novantes hæc torquent) agi, patet Primo, ex verbo *neomeniæ et sabbatorum;* hæc enim sunt festa Judaica, non Christiana. Secundo, ex eo quod subdit, *Quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.* q. d, Loquor de veteribus festis, quæ fuerunt umbra festorum Christi. Tertio, id patet ex scopo totius epistolæ, qui est agere contra Simonianos et Judaizantes. Quarto, ita explicant Patres passim, Chrysost. Theophyl. Œcumen. Theodor. Ambrosius, Anselmus, et Augustinus epist. 59. ad Paulinum.

Nota. Non dicit Apostolus, In die festo, sed *in parte diei festi*, vel quod Judaizantes non tantum diem festum, sed et singulas ejus partes observari vellent; vel potius *in parte*, id est, ut Syrus vertit, in partitionibus festorum; quia, ut explicat Chrysost. Judaizantes docebant, quædam festa Judaica esse servanda, alia negligebant, sive ex libito, et phantasia sua. q. d. Apostolus extenuans festa Judaizantium: Frustra et sine ratione festa Judæorum abolita partiuntur, ut alia colant, alia non colant. Sive, ut Theodor. et Chrysost. quod qui Colossis et alibi erant, longe Hierosolymis et templo abessent, ac consequenter pascha et nonnulla alia festa celebrare non possent. Hac enim de causa Judæi etiamnum non celebrant pascha, nec pentecosten, per sacrificium agni, aliaque quæ lex illis diebus immolari præcipit, eo quod lex eadem jubeat illa non alibi, quam Hierosolymis in templo, quo jam carent, immolari.

Posset Tertio, simplicius accipi τὸ in *parte diei festi.* q. d. Nemo vos judicet in hac parte, in hoc puncto, in hac materia, sive in eo quod attinet et spectat ad diem festum: sic enim vulgo loquimur, Hac parte, id est, in hoc facto aut puncto, nemo potest me culpare. Et sic loquitur sæpe Paulus, ut 2. Cor. 3. 10. *Quòd claruit in hac parte.* Et c. 9. 3. *Ne quod gloriamur de vobis, evacuetur in hac parte.* Et c. 11. 21. *Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte*, id est, in hoc puncto, in hac materia.

Tropologicam explicationem dat Origenes homil. 23. in Numeros, scilicet Paulum dicere *in parte diei festi*, quia in hac vita tantum pars festi, in cœlo vero, ubi plenum est gaudium, totum festum agitur. *In hac vita*, ait, *interpellamur etiamsi nolimus, ab onere carnis, pulsamur concupiscentiis ejus, curisque et sollicitudinibus tenebrarum: veniet quod perfectum est, et perfectæ festivitati cedet festivitas quæ ex parte est.*

Nota Secundo, *Dies festos* vocat Apostolus ipsas solemnitates annuas, puta paschæ, pentecostes, tabernaculorum, et sic distinguuntur à neomenia et sabbato, quæ erant festa communia, quolibet mense septimana recurrentia, et ordinaria.

Quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.] q. d. Umbra est similitudo corporis, ita veteres illæ observantiæ ciborum et festorum, similitudo erant et typus futurorum per Christum. Opponit enim umbram corpori, legem Evangelio, Mosem Christo. Rursum in voce *corpus;* est catachresis: *corpus* enim hic idem est quod veritas et sollíditas illius umbræ veteris, quæ est Christi, et per Christum allata in mundum. q. d. Rem ipsam veram et sollidam per vetera festa adumbratam tenemus in Christo; cessent ergo ipsæ Judaicæ umbræ festorum, jam præsente veritate. Simili sensu dixit v. 9. quod in Christo inhabitet plenitudo divinitatis *corporaliter*.

Notat Œcumen. aliquos hæc aliter interpungere, nimirum ut illa verba, *corpus autem Christi*, referent ad sequentia, *Nemo vos seducat.* Ita legit et intelligit August. epist. 59. q. d. Nemo vos, ô fideles, qui estis corpus Christi, seducat. Sed prior lectio verior et communior est.

18. Nemo vos seducat.] Est hic nova periodus, ait Chrysost. sicut enim initio capitis generatim v. 8. insectatus est philosophos; v. vero 11. Judaizantes: ita hic speciatim v. 16. insectatus est Judaizantium festa et abstinentias; hoc vero v. 18. insectatur philosophantium errorem et superstitionem in colendis angelis.

Nota. Pro *seducat*, græce est καταβραβευέτω, Quod Primo, Syrus vertit, *nemo vos reos efficiat*, aut *condemnandos caret;* et Photius καταβραβευέτω exponit κατακρινέτω, id est *condemnet.* Sic enim Demosthenes καταβραβεύειν, dicit actorem, qui reum peragit, eumque ad condemnationem postulat et perurget. Secundo, Valla et Stapulensis vertunt, *nemo proposito præmio vos ad certamen evocet*, nemo bravium vos ostentet. Tertio, Œcumen. καταβραβεύειν, inquit, dicitur, quoties penes alium est victoria, penes alium præmium. Unde S. Hieron. ad Algasiam q. 10. vertit, Nemo adversus vos bravium accipiat. Cum enim quis in certamine positus ini-

quitate agonothetæ, vel insidiis magistrorum, bravium et debitam sibi palmam amittit, καταβραβεύεσθαι dicitur. Quarto, Ambros. vertit, *nemo vos devincat*, Quinto, August. epist. 59. *nemo vos convincat*.

Verum Nota. Sicut βραβεύω significat bravium do, præmium certaminis et victoriæ tribuo, inde enim *Brabeuta* dictus est is, qui in agone concertantium erat judex, ut victori bravium decerneret: ita καταβραβεύειν, significat bravio debito aliquem privare et fraudare, in capiendo bravio aliquem circumvenire, et, ut Noster vertit, seducere (præpositio enim κατα contrarium et oppositum verbi βραβεύω importat) nec solum agonothetæ, sed et antagonistis convenit, uti apud Virgilium Nisus in stadio currens Salio præmium intercipit, quod Euryalus obtineat: quomodo Pharisæi dicuntur nec cœlum ingredi, nec alios ingredi sinere. q. d. Paulus, Nemo bravio vestro sese opponat, nemo bravium ac præmium vestrum intercipiat, vel avertat, nemo corona vobis præparata indignos vos reddat, inquit Vatabl. et, ut Chrysost. cum suis, nemo præmio vestro vos defraudet. q. d. Vocati estis ad bravium cœlestis gloriæ, eo procurrendum est, et eo procurrere cœpistis per fidem et religionem Christi; videte ne ab hoc cursu et bravio Novantes vos avertant per fidem et superstitionem angelorum, quam inducunt.

Denique mihi diu de hoc loco cogitanti novus occurrit sensus, et hactenus quidem inauditus, sed qui forte lectori magis naturalis et genuinus esse videbitur, ut καταβραβευέτω idem sit, quod contra vos dominetur, vobis insultet, vos imperiose regat. βραβεύειν enim, teste Budæo, proprie significat regere, dominari, imperare: κατα vero idem est quod contra, ut καταβραβεύειν idem sit quod Galli dicunt *braver* (quod à Græco βραβεύειν deductum videtur) *contre quelqu'un*: quomodo juvenes petulantes dicuntur *braver la garde*, ou *contre la garde*, cum urbis custodibus et vigilibus armati insultant, imperant, dominantur. Tales enim hos Novantes inducentes religionem angelorum fuisse sat indicat Apostolus, cum subdit eos volentes id facere, jactare visiones suas, et esse inflatos sensu carnis suæ; hoc enim proprie est *braver* et *faire le brave*: superbia enim mater est hæresis, et hæretici inflati Catholicis βραβεύειν id est insultare et dominari, volunt. Adde, sicut de Judaizantibus dixit v. 16. *Nemo vos judicet*, id est, quasi judex vobis præsideat, vos judicet et damnet: ita de hæreticis Angelicis hic dicit. Nemo vos καταβραβευέτω, id est, nemo quasi brabeuta vos regat, vos judicet, vobis imperiose dominetur; ut pene idem sit judicare, et quasi judicem præsidere, quod καταβραβεύειν, tam enim hæretici, quam Judaizantes de re Christiana, Christo et articulis fidei censere, judicare, et quasi judices præsidere volebant. Hoc enim est genius hæreticorum criticus, ut omnium velint esse censores, judices, et quasi domini. Hoc videtur velle S. Hieron. loco citato, ubi docet καταβραβεύειν vocem esse Cilicibus propriam. Erat enim Paulus Cilix, itaque hic eam vertit, *Nemo vos superet*. q. d. Hi Novantes sunt superbi, tumidi, et ut dicunt Galli, *font le brave*, voluntque sua sapientia omnes docere, omnibusque prævalere et dominari; denique volunt esse brabeutæ, et quasi brabeutæ agoni Christianorum, præsidere, eisque novas leges et religiones præscribere. Agite ergo, ô Colossenses, fastum eorum explodite, nolite pati, ut contra vos insolescant, ne eos vobis, imo Christo ipsi et Ecclesiæ, βραβεύειν dominari et imperare sinatis. Sic accipitur βραβεύειν cap. seq. v. 15. ut ibi dicam. Nec obstat quod κατα cum significat contra, poscat genitivum, hic vero habeat accusativum ἡμᾶς: ait enim μηδεὶς ἡμᾶς καταβραβευέτω, nam ille accusativus ἡμᾶς non respondet præpositioni κατα, sed verbo βραβεύειν, quod tam accusativum quam dativum regit. Sic enim Plutarchus dicit βραβεύειν ἅμιλλαν, id est, regere certamen, et βραβεύειν δίκην, id est, moderari judicium, judicio præsidere.

Ab hoc sensu non dissentit noster Interpres, qui vertit, *nemo vos seducat*: ubi *seducere* non tam decipere, quam seorsum ducere significat. q. d. Nemo vos à Christo et Ecclesia seorsim post se abducat, nemo vos sibi subdat, ut novus quasi doctor et hierarcha ad suam sectam et cultum angelorum vos pertrahat, itaque vobis discipulis et catechumenis suis dominetur, quasi brabeuta. Sic enim omnes heresiarchæ seduxerunt eos, quos sua blandiloquentia, hypocrisi et ostentatione ab Ecclesia post se pellexerunt, et discipulos abduxerunt.

Volens.] Θέλων, id est studio, data opera, sive de industria, inquit Erasmus; ut intelligerent Colossenses hos novantes malitiose insidiari sibi.

Secundo, S. August. epist. 59. τὸ *volens* refert ad τὸ *in humilitate*, q. d. Volens videri humilis, affectator humilitatis: sic enim Epiphan. in hæresi Dositheorum ἐθελόσοφον vocat affectatorem inanis sapientiæ; sic Græci vocant ἐθελοδούλους, famulos, qui obsequia dominorum affectant. Imo Africani, inquit August. Græcam vocem Latinæ miscentes θελο divitem vocant eum, qui divitias affectat; θελο sapientem eum, qui sapientiam affectat. Huc accedens Ambros. significat, inquit, Paulus hos (Novantes) studio per humilitatem dejicere voluisse animos hominum, ne sese erigerent ad cœlestia.

Tertio, alii θέλων volunt idem esse quod εὐδοκῶν, id est, sibi placens in religione angelorum.

Quarto et optime, *volens*, id est voluntarius, volens dominari per se, et sua sponte id agens et imperans. Ubi Nota. *volens* Primo, refertur ad καταβραβευέτω, q. d. Hi Novantes sunt imperiosi, sua voluntate volunt βραβεύειν, et dominari vobis; nolite id pati, Secundo, τὸ *volens* referri potest ad *ambulans*, q. d. Volens ambulare, vel volenter ambulans in hac falsa religione angelorum: ut sit græcismus et hebraismus; et sic *volens* idem est quod hæreticus, id est eligens, qui sponte, volenter et electione sua, nova aut cudit, aut sectatur dogmata fidei veræ et receptæ adversa. Unde quod hic disjunctis vocibus dici θέλων, id est, *volens in humilitate et religione angelorum*, etc., idem v. ult. iisdem vocibus, sed in unam conflatis, dicit, et vocat ἐθελοθρησκείαν, id est voluntariam, et sponte excogitatam religionem.

In humilitate.] Græcum ταπεινοφροσύνη significat demissionem et humilitatem animi, ut vertit Ambros. consequenter tamen significat externam verborum, morum et gestuum modestiam et humilitatem. Unde putat August. epist 59. notari hic simulatam modestiam pseudoapostolorum: sed verius videtur τὸ *humilitate* eodem pertinere, quo τὸ *religione*, scilicet re-

ferendum esse ad genitivum *angelorum*, qui utrique subservit.

Videntur enim hi Novantes actus humilitatis, æque ac religionis, tum internæ, tum externæ, suis præscripsisse, quibus colendi essent angeli secundum hanc novam ipsorum sectam et religionem angelorum.

Et religione angelorum.] Pro *religione* græce est θρησκεια, quæ est vox deducta à Thracibus, apud quos Orpheus religionem et cultum deorum invenit et præscripsit, quo postea usi sunt plerique Græcorum : οὐδὲ Θρακῶν ait Nazianzen. ὄργια ταῦτα παρ' ὧν καὶ το θρησκευειν, ὡς λόγος, id est, *neque Thracum hæc sunt sacra, à quibus et verbum* θρησκέυειν, id est religiose colere, *desumptum est, ut fertur.*

Quæritur hic Primo, quænam sit hæc humilitas et religio angelorum ?

Respondet Melanchthon esse vitam Eremiticam, vel cælibatum, qui præ se fert imitationem angelorum.

Putat ergo Melanchthon Eremitas et cælibes hic notari et damnari superstitionis. Secundo, Calvinus et Beza proprie putant hic damnari invocationem Sanctorum et angelorum, favetque Theodor. *Qui legem, ait, defendebant, eos etiam ad angelos colendos inducebant, dicentes fuisse legem per eos datam. Mansit autem hoc vitium in Phrygia et Pisidia. Quocirca Synodus quoque quæ convenit Laodiceæ, quæ est Phrygiæ metropolis, lege prohibuit, ne precarentur angelos. Et in hodiernum usque diem licet videre apud illos, et eorum finitimos oratoria S. Michaelis. Illi ergo hoc consulebant, utique humilitate utentes, dicentes universorum Deum nec cerni, nec comprehendi, nec ad eum posse perveniri : et oportere per angelos divinam sibi benevolentiam conciliare. Hoc autem dixit, in humilitate et cultu angelorum.*

Verum dico, tantum hic damnari fictam humilitatem, ac superstitiosum idololatricumque angelorum cultum. Ita omnes Patres, et passim interpretes Catholici, Baronius, Bellarminus, Turrianus, Vasquez, inferius citandi, ipse etiam Theodor. nam ipse se refert ad Concil. Laodicenum, quod can. 35. expresse tantum damnat idololatriam angelorum : *Non oportet*, ait, *Christianos derelicta Ecclesia abire, et ad angelos* (Barthol. tamen Carranza in sua Summa Conciliorum, non *angelos* legit, sed *angulos*, cujus lectionis Surius quoque in sua editione Conciliorum meminit, notans eam ad marginem : videtur enim Concilium occultam idololatriam vetare, quæ fiebat in angulis, ubi erant idola reposita, Dei Ecclesia derelicta ; nec enim angeli proprie sunt idola. Theodor. tamen et alii plures non *angulos*, sed *angelos* in hoc Concilii canone legunt, itaque habet ipse Conciliorum textus : possunt enim generatim angeli dici idola, eo modo quo cultus Solis, Lunæ, et cujusvis rei quæ non est Deus, vocatur idololatria, sive idolorum cultus), *Non oportet*, inquam, *relicta Ecclesia ad angelos abominandæ idololatriæ congregationes facere. Quicumque autem inventus fuerit occultæ huic idololatriæ vacans, anathema sit : quoniam relinquens Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei, accessit ad idola.* Vides ergo non quemvis cultum, sed tantum adorationem et idololatriam angelorum à Concilio Laodiceno, ac consequenter à Theodoreto æque ac Paulo, hic damnari. Idem deducitur ex præcedenti canone 34. et can. 51. ejusdem Concilii Laodiceni, ubi recipit et decernit cultum verorum Martyrum, damnatque cultum falsorum Martyrum hæreticorum : si enim licet colere homines Martyres, idque decernit hoc Concilium, multo magis licebit colere angelos, qui naturæ nobilitate et conditione longe homines superant. Cum ergo can. 35. damnat cultum angelorum, non cultum duliæ, sed latriæ damnat. Unde Paulus hic v. ult. religionem hanc angelorum vocat *superstitionem*. Idem patet ex toto cap. et præsertim ex vers. seq. ubi ait, *Non tenens caput*, scilicet Christum. Damnat ergo Paulus talem tantum angelorum cultum, qui Christum, Christique cultum excludat, quique homines à Christo ad homines abducat, et pro Christo angelos substituat ; uti expresse docet Concil. Laodicenum, Chrysost. Theophyl. et Œcumen. passim toto capite. Denique Theodor. ab hoc Novantium errore et societate plane se liberat in c. 4. Danielis et Divin. decret. l. 5. de angelis, ubi constanter affirmat angelos esse venerandos quasi æternæ salutis administros, qui apud Deum pro nobis intercedant, nostramque causam agant.

Sed quis ille fuit angelorum cultus, quem Paulus hic insectatur ? Varii varia hic afferunt. Alii putant damnari hic à Paulo idololatriam Gentilium, qui genios suos colebant, unde et eorum gratia natalitios dies celebrabant ; patet ex Censorino lib. de Die natali, et Macrobio in Saturnalibus. Aut certe damnari hic idololatriam magorum, qui in magicis non tantum dæmones, sed et angelos se invocare profitebantur, teste Tertull. Apologet. 23. ita Anselmus et Turrianus ; uti modo sagæ suis etiam confessariis inexpertis subinde imponunt, dum eis suas angelorum (hoc est, dæmonum) visiones, et melodias fictitie enarrant. Favet huic interpretationi, quod Apostolus sæpe agat contra Simonis hæreses tunc exorientes : Simon autem hic fuit magus ; coluit ergo angelos, id est dæmones.

Potest Secundo, cum Hieron. ad Algasiam q. 10. Clemente 6. Stromat. et Ambrosio accipi de idolotatria Judæorum, qui solem, lunam, omnemque cœli militiam, hoc est astra et angelos, adorabant, forte putantes (quod Pythagorici censuerunt, quodque Pharisæos sensisse tradit Epiphan. lib. 1. c. 16.) astra esse animata. Unde et Ambrosius hic per religionem angelorum, cultum stellarum accipit. Sed quia incertum est an tempore Christi Judæi fuerint idololatræ saltem publici ; imo tunc Judæos non fuisse idololatras docet R. Samuel Marochianus lib. de Adventu Messiæ, et alii permulti : rursum, quia passim hisce epistolis, et hoc præsertim cap. Paulus insectatur hæreticos.

Hinc Tertio, alii per religionem angelorum intelligunt Judaismum et religionem Judaicam, quæ humilis fuit et abjecta in carnalibus victimis, cæremoniis et lustrationibus corporalibus, Ut sit hendiadys : *Nemo vos seducat in humilitate et religione angelorum*, id est, in religione humili angelorum, puta in judaismo, qui datus est Mosi per angelos in Sina, Galat. 3. 19. quasi Apostolus velit Colossenses à Judaicis cæremoniis avertere et deducere ad Christum. De judaismo enim præcessit : *Nemo*, ait, *vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum.* Et sequitur v. 21, *Ne*, ait, *tetigeritis, neque gustaveritis.* Verum cum sæpe hic et alibi judaismum insectetur

Apostolus, nusquam tamen eum vocat religionem angelorum. Et quorsum tam obscure judaismum significaret, cum verbis præcedentibus jam citatis, clare eum cavendum monuerit et expresserit? Idem multis aliis quæ paulo post afferam, refutari potest. Aliam ergo hic sectam à judaismo, de quo v. præced. insectatur Apostolus.

Quapropter Quarto, verisimilius videtur eum arguere hæreticos semijudæos, inquit Theodoretus, et semiplatonicos, idque colligi videtur ex v. 8. 16. et 20. Sicut enim Plato, teste August. l. 8. de Civit. c. 12. et seqq. deos quosdam ponebat medios: Ita Simon, Menander, Saturninus, Cherinthus, Basilides, Sethiani, Cajani, angelos ponebant quasi minores deos, qui homines mundumque fabricassent, et per Prophetas locuti essent. Imo Cherinthus angelos aiebat Christo, utpote puro homine, esse nobiliores, tum quod sunt puri spiritus, tum quod censebant eos esse mundi opifices, adeoque Deum Hebræorum, qui eis legem dederat in Sina, angelum fuisse asserebat. Unde contra hos Apostolus toties hic, et Ephes. c. 1. et Hebr. 1. super angelos extollit Christum, facitque Christum opificem omnium. Hac de causa quoque Apoc. 22. 9. noluit angelus adorari à Joanne. Testes horum sunt Clemens l. 6. Const. c. 10. Epiphan. in hæresi Simonis, Menandri, Cherinthi, et aliorum jam dictorum, Irenæus l. 1. c. 20 et seqq.

Dices: Iidem hæretici Simoniani docebant angelos male sua potestate esse usos, maleque orbem rexisse, ideoque à Deo redactos esse in ordinem; neque adorationis eorum meminerunt. Respondeo, quod male mundum rexerint, et redacti sint in ordinem, aliqui ex Simonianis dixerunt, non omnes: verum qualescumque ipsi angelos finxerint (errantes enim et mendaces facile sibi contradicunt) finxerunt pariter eos esse quasi minores deos, opifices et gubernatores hominum et mundi; imo aliquos ex eis, puta Principatus et Potestates, esse animarum purgatores, salvatores et mediatores ad Patrem, loco Christi, eoque excluso.

Ita Epiphan. in hæresi Simonis docet Simonem Magum docuisse animas purgari per nomina certa Principatuum et Potestatum in singulis cœlis habitantium, perque sacrificia et jejunia iis, et per eos, Deo oblata. Sic enim loquitur Epiphan. *Idem* (Simon) ait, *nomina quædam supponit Principatuum et spirituum, cœlosque diversos tradit, et unoquoque firmamento, ac in cœlo virtutes quasdam exponit, et nomina barbarica his indit, non posse vero aliter servari aliquem, nisi hunc mysticum ductum didicerit, et alia sacrificia patri universorum per eos Principatus et Potestates obtulerit.* Hæcque illi est animarum purgatio, quam Apostolus uni Christo attribuit.

Idem Epiphan. in hæresi Cajanorum expresse invocationis angelorum meminit, qua Cajani utebantur in rebus turpibus. Hæc sententia probabilis est; verum paulo generalior est. Est enim communis omnibus gentibus quas Simonis et Cherinthi hæresis pervasit, non propria Colossensibus, de quibus tamen speciatim proprii aliquid hic videtur dicere Apostolus. Adde, Cherinthum, qui præ reliquis angelos Christo præponebat, adeo angelum Judæorum, quorum legem ipse colebat, non adorasse, ut potius teste Epiphan. cum malum diceret, et detestarentur.

Quare mihi sæpe accuratius hunc locum expendenti hæc veriora sunt visa, quæ ex ipso Apostolo colligi possunt. Primo, hanc hæresim et religionem angelorum ortam esse à Philosophis: id enim Paulus initio præmuniens et sternens viam ad hanc hæresim confutandam v. 4. significat, dicens: *Nemo vos decipiat in sublimitate sermonum;* et v. 8. *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam.* Philosophi hi Platonici fuisse videntur, qui deos medios animarum purgatores confinxerunt, uti jam dixi ex August.

Secundo, certum est hunc errorem in eo situm fuisse, quod dicerent angelos digniores esse Christo, et præ Christo excellentiori et peculiari ritu colendos esse, tanquam ipsi servatores essent et mediatores hominum, non autem Christus: hoc enim est quod hic ait, *Non tenens caput,* Christum scilicet. Et hac de causa dignitatem et præeminentiam Christi super angelos tam studiose c. 1. et alibi inculcat Apostolus. eaque est communis sententia Chrysost. Theodor. Theophyl. Œcumen. et aliorum.

Tertio, origo et occasio hujus erroris videtur fuisse hæresis Cherinthi, qui in Christo Deum dividebat ab homine, dicebatque Jesum fuisse purum hominem, sed in eum descendisse Christum Dei Filium, ac in passione rursum ab eo in cœlum recessisse. Inde enim inferebat Jesum inidoneum et indignum esse mediatoris Dei et hominum officio: cumque ipse Deus et Dei Filius mediator esse non possit, necessario consequi, angelis, qui inter Deum et homines natura sunt medii, hoc mediatoris officium uti debitum, ita et tributum esse à Deo.

Quarto, ex hoc dogmate Cherinthi et Platonicorum, nonnulli similes novorum dogmatum studiosi Colossis et Laodiceæ, quæ Colossis adjacet, videntur commenti novam sectam et religionem angelorum, ut docet hic Theodor. nimirum ut excluso Christo ducerent angelos habendos et colendos quasi mediatores hominum, modosque eos invocandi, ac per jejunia et abstinentias superstitiosas sibi conciliandi præscriberent.

Id probatur Primo, quia nusquam alibi Apostolus, aut quis alius facit mentionem hujus religionis angelorum, nisi in epistola hac ad Colossenses: ergo verisimile est peculiarem hanc ibi fuisse sectam. Imo in epist. ad Ephesios quam sub idem tempus scripsit, et in epist. ad Hebræos, ubi studiose super angelos Christum extollit, hujus religionis et superstitionis angelorum non meminit; cum tamen ibi, et alibi sæpe Cherinthum insectetur, uti jam dixi. Fuit ergo hæc propria hæresis à Cherinthi hæresi diversa, licet ex ejus principiis deducta.

Secundo, quia Laodiceæ, quæ Colossis vicina est, hæc hæresis viguit, uti docet Concilium Laodicenum can. 35. jam citato; si lectionem Theodoreti et plurium aliorum sequamur, vocaturque idololatria, quæ non palam, sed occulte fieret. Fuit ergo peculiaris hic cultus et superstitio angelorum, quam Theodor. quoque in Phrygia et Pisidia, id est juxta Colossas et Laodiceam, viguisse testatur.

Probatur Tertio, quia hanc religionem describens hic Apostolus dicit eam sitam in humilitate, id est, in humili gestu se prosternendi et adorandi angelos; subdit deinde eam jactare

falsas angelorum visiones. Rursum non tenere caput, id est, Christum excludere, ut angelos suum statuant caput. Tertio, vocat ἐθελοθρησκείαν, id est, confictam religionem et superstitionem. Quarto, ejus præcepta explicat, dicens : *Ne tetigeritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis.* Reliqua eorum dogmata ac ritus, cum neque Paulus, neque quisquam alius recenseat; nos divinare non possumus. Quinto, videntur hi fuisse hæretici iidem cum iis, qui ab Epiphanio, Augustino et aliis passim vocantur Angelici : hos enim omnes qui de iis scribunt, ponunt distinctos à Simonianis, Cherinthianis, aliisque hæreticis : et horum antiquissima hæresis non videtur fuisse alia, quam hæc superstitiosa religio et cultus angelorum; indeque nomen sumpsisse videntur, ut vocarentur Angelici. Ita sanctus August. hæresi 39. *Angelici, ait, in angelorum cultum inclinati, quos Epiphanius jam omnino defecisse testatur.* Et Gabr. Prateolus in Catalogo hæresum : Angelici, inquit, dicti sunt ex eo quod angelos adorarent. Ponit ipse eos sub annum Christi 199. forte quod excisi aut retusi hic à Paulo, sub annum illum postea reviguerint, et rursum majori augmento succreverint. Idem testatur Alfonsus à Castro l. de Hæres. verbo *Idololatria*; quanquam Epiphan. dicat ignorari, an Angelici sint dicti ab angelorum cultu, an ab Angelina urbe, an quod angelicam puritatem præsumerent.

Denique Adverte hic, Colossis superstitionem hanc postea in sincerissimum angelorum cultum esse versam. Patet ex celebri illo Michaelis templo, quod erat Chonis (ita postea dictæ sunt Colossæ, ut patet ex Theoph. et Œcum. hic atque ex Niceta Choniata. l. 6 Annalium initio) cujus festum ex celebri miraculo ejusdem Archangeli consignat Græca Menologia 6. Sept. vide notationes Baronii ad Rom. Martyrologium, die 8. Maii. Oratoria vero S. Michaelis, quæ tempore Theodoreti (ut ipse narrat) Colossis visebantur, incertum est qualia fuerint, et quorum : an hæreticorum, quos suggillat hic Paulus; an Catholicorum, superstitionem hæreticorum reformantium.

Quæ non vidit ambulans.] Id est, ut clarius vertit Hier. ad Algas, q. 10. et Vatabl. *in iis quæ non vidit fastuosus incedens.* Hoc enim est ἐμβατεύων, quod dicitur à tragicis cothurnis, qui ἐμβάδες dicuntur; quod in his sublimes et fastuosi incedant, qui regem aut Deum agunt in tragœdia, ait Erasm.

Secundo, S. August. epist. 59. vertit, *ea quæ non vidit inculcans.* Tertio, Ambros. legit *ea quæ vidit extollens*, ablata negatione *non.* Quarto, verti posset ex Budæo et Hesychio; *in iis quæ non vidit pedem ponens*, eaque occupans et possidens : ἐμβ θεῦσαι enim per θ aliquando, inquit, Hesychius, idem est quod occupare, puta locum, domum, hæreditatem; sed hic non per θ sed per τ scribitur. Primus ergo sensus maxime Græco convenit. Hisce verbis insinuat Paulus hosce Novantes fictas angelorum visiones et revelationes jactasse. Ita Tertull. lib. 5. contra Marcion. cap. 19. Sic fecisse Cherinthum testatur Theodor. lib. 2. Hæret. fabul. cap. Sic de Juda Galilæo tradit S. Anastasius Antiochenus lib. de Variis quæstionibus Scripturæ, quem ὁδηγὸν, inscripsit, ejus dogma fuisse profiteri phantasias, sive visiones angelorum, prætextu religionis. Sic Numa Pompilius jactabat se à dea Egeria edoceri, et Mahometes suis persuasit se suam legem et Alcoranum à Spiritu sancto accepisse per columbam, quam circuraverat et assuefecerat ad aurem suam advolare, ut videretur ei in aurem loqui, et mysteria suæ sectæ suggerere.

Frustra inflatus sensu carnis suæ.] Id est, frustra superbiens sensu et mente (græce enim est νοὸς) sua carnali, quasi cognitionem, imo visiones habeat rerum sublimium, puta angelorum, rerumque cœlestium. Vocat scientiam horum erroneam carnalem, quia humano carnalium hominum spiritu adinventa et tradita erat.

19. Et non tenens caput (scilicet Christum, sed pro Christo angelos substituens. Ita Theodor. Ansel. et alii) ex quo (capite Christo) totum corpus (Ecclesiæ) per nexus et conjunctiones subministratum) id est, subministrationem accipiens spiritus, motus et sensus vitalis à capite) et constructum, crescit in augmentum Dei.] q. d. Sicut spiritus vitalis, qui ad vitam, sensum et motum est necessarius, à capite in totum corpus per nervos, juncturas et articulos diffunditur, itaque singulis membris facultatem sentiendi et movendi impertit : sic spiritus gratiæ à Christo quasi capite in membra illi connexa, puta in fideles Christianos, per juncturas mutuæ unionis et charitatis derivatur, illisque spiritualem vitam et motum suppeditat; itaque totum Ecclesiæ corpus crescit in augmentum Dei, id est, ut Syrus crescit augmento Dei, putat incremento fidei et spiritus Dei. Ita ex Chrysost. Theoph. Similis, imo idem, est hic locus cum illo Ephes. 4. 16. de quo plura ibidem dixi.

Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis hujus mundi : quid adhuc tanquam viventes in mundo decernitis ?] Nota Primo, *mortui estis ab elementis*, id est, mortui estis elementis.

Secundo, *elementa mundi* vocat vel legem Mosis (quæ quasi rudimenta docebat fidei et vitæ sanctæ, cujus perfectionem docet Christus, ut dixi Galat. 4. 3. et 9.) vel potius principia et dogmata Philosophorum carnalium et mundanorum de cœlis, angelis, eorumque cultu, et ritibus ac observantiis carnalibus et mundanis, ut quæ Plato et Simon atque Angelici docuerunt de purgationibus animarum per angelos, quæ nihil habent consentaneum cum Scriptura, fide, Christo : hæc enim *elementa mundi* vers. 8. vocat *Philosophiam et inanem fallaciam*, ut ubi dixi. rursum vocat ea vers. 22. *præcepta et doctrinas hominum.* Ergo de dogmatibus hisce Philosophorum loquitur, non de præceptis legis Mosi : hæc enim non hominum, sed Dei fuerunt præcepta.

Tertio, *viventes in mundo*, id est, in elementis (hoc enim brevitatis studio ex proxime dictis repetendum relinquit) mundi, vocat Philosophos, eorumque asseclas, qui secundum elementa jam dicta vivunt, angelosque colunt.

Quarto pro *decernitis*, græce est δογματίζεσθε, quod vel active verti potest *dogmatizatis*, docetis, decernitis : vel passive cum Chrysost. *dogmatizamini*, docemini, decretis tenemini horum elementorum mundi. q. d. Cum per Christum mortui sitis et renuntiaveritis omni sectæ et philosophiæ mundanæ Christo contrariæ, quæ non secundum Deum, sed secundum elementa mundi, id est, secundum principia naturalia et mundana, vivere docet; cur iterum ea repetitis, quasi rursum secundum hæc mundi elementa vivere velitis ? Perperam ergo

Beza δογματίζεσθε, vertit, *ritibus oneramini :* aliud enim est dogma, aliud ritus.

21. Decernitis (dicentes scilicet id quod sequitur) Ne tetigeritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis.] Supple, hoc cadaver, hanc menstruatam; ne polluamini, juxta legem Mosi *neque gustaveritis,* scilicet carnem suillam, aliosque cibos legi veteri vetitos et immundos. q. d. Lex illa vetus jam abolita est; quid ergo ejus cæremonias observandas esse creditis et decernitis? ita Chrysost. Theophyl. et Ambrosius.

Secundo, et germanius. q. d. Quid ex hæresi et religione angelorum decernitis, his illisive cibis aut creaturis esse abstinendum? dicentes, v. g. Ne tetigeritis uxorem, et gustaveritis vinum aut carnem, quia hæc à malis angelis creata sunt, et bonis angelis displicent, de quo plura 1. Timoth. 4. 2. Hæc enim, ut dixi v. præced. non tam ad Judaizantes, quam ad Philosophos et religionem angelorum de qua proxime præcessit, pertinent; ut docet S. August. et Hieron. supra, et Tertull. 5. contra Marcion. 19. *Taxit*, inquit, *eos qui ex visionibus angelicis, quasi de angelica superstitione docebant certis cibis abstinendum esse.* Et Clemens lib. 3. Stromat. *Colentibus*, inquit, *angelos et dæmones, curæ est vino, esu carnis, et venere abstinere.*

22. Quæ sunt omnia in interitum ipso usu, secundum præcepta et doctrinas hominum.] q. d. Quæ observantiæ superstitiosi cultus angelorum jam dictæ interitum adferunt et damnationem æternam iis qui ea observant, in iisque et in suis angelis, quos ita colunt, sperant, non autem in Christo. Ita Ambros. et August.

Secundo, S. Hieron. et Chrysost. cum suis, referunt hæc ad Judaica observantias, de quibus dixit vers. 16. *Nemo vos judicet in cibo, aut in potu.* q. d. Frustra anxiamini circa Judæorum ac judaismi cibum ac potum, quæ intereunt, corrumpuntur, et in secessum emittuntur. Sed prior sensus genuinus est, ut patet ex dictis. Hinc patet quæ hic vocet et damnet præcepta et doctrinas hominum; nimirum vana, futilia, erronea, hæretica fanaticorum aut errantium hominum commenta et somnia, ut dixi v. 8.

23. Quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione, et humilitate.] Pro *superstione* græce est ἐθελοθρησκεία, quod Turrian. lib. 5. pro epist. Pontif. cap. 7. contrarie vertit, scilicet religionem et verum Dei cultum. q. d. Paulus : Abstinentia à cibis jam dicta licet impietas sit et insipientia, si ob somnia hominum et fabulas angelorum superstitiose fiat; est tamen sapientia, si ad ἐθελοθρησκείαν, id est veram religionem et Dei cultum, referatur, videlicet ad humiliandam animam in jejunio, et ad corpus castigandum, spirituique subdendum. Verum ἐθελοθρησκεία, non veram religionem, sed falsam et superstitiosam significat. Componitur enim ex θέλω, id est volo, et θρησκεία, id est religio. q. d. Voluntaria, et ex cerebro conficta religio. Unde Hieron. ad Hedibiam, falsam religionem interpretatur; Ambros. superstitionem : sic et Chrysost. Theophyl. Theodor.

Nota Secundo. Pro *rationem* græce est λόγον, quod Vatabl. vertit, *speciem;* Chrysost. *sermonem;* Noster, *rationem.* q. d. Paulus : Falsa hæc religio, sive superstitio angelorum, qua abstinentiis et observantiis à se confictis, ut jam dixi, colunt angelos quasi mediatores, excluso Christo, videtur afferre rationes et sermones sapientes, et quasi à Deo, vel angelis profectas, quas in speciem pietatis obtendunt suæ superstitioni : dicunt enim se id facere ad humilitatem, modestiam, corporis afflictionem et subjectionem. Et hoc est quod ait, *In humilitate,* scilicet ficta et superstitiosa : τὸ enim ἐθελο, hic repetendum est, ut, sicut dixit ἐθελοθρησκείαν, sic pariter ἐθελοταπεινοφροσύνην, id est, tam humilitatem quam religionem voluntariam, et ex proprio cerebro et voluntate confictam intelligat.

Et non ad parcendum corpori. Græce, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, id est, imparcentia corporis. q. d. Hi Novantes speciem sapientiæ et pietatis prætexunt sua simulata humilitate et abstinentia, ac vitæ austeritate, qua corpori non parcunt, sed illud immoderate et superstitiose affligunt : non in honore ad saturitatem carnis.] Id est, negato corpori honore, vel subsidio necessario ad famem exsaturandam. Honor enim Hebræis non tantum verbalis, aut cæremonialis, sed et realis est; qui non est aliud, quam necessariarum rerum vel opum subministratio. Dicit hæc Paulus reprehendendo Novantium superstitionem et stultitiam ex commiseratione, quod nimirum ob fabulas et somnia sua, quasi angelos culturi, superstitiose et sine fructu, imo cum damno corporis et animæ, se jejuniis et pœnitentiis conficerent.

Hæc ergo est angelorum, quæ hic ab Apostolo damnatur, ἐθελοθρησκεία, id est voluntaria religio, ex sola propria, vel Simonis, vel Cherinthi, vel Angelicorum voluntate et phantasia adinventa, præter, imo contra Christum et legem Dei; ideoque, teste Paulo, erat doctrina hominum, ac consequenter falsa et mera superstitio.

Omnis enim vera religio, omnisque verus Dei cultus voluntate Dei sive præcipientis, sive consulentis, sive approbantis, vel per se, vel per suam Ecclesiam, suosque in terris vicarios, institui debet. Hæc ergo angelorum religio, humilitas et abstinentia erat superstitiosa; Primo, quia à Cherintho et Angelicis conficta erat contra legem Dei; Secundo, quia angelos adorabant quasi minores deos, opifices et gubernatores mundi; Tertio, quia eos colebant quasi mediatores, et purgatores animarum, loco Christi, Christoque excluso; Quarto, quia fingebant se angelos vidisse, qui præciperent hunc cultum, humilitatem et abstinentiam immodicam. Sic Dæmon hodie multis in specie angeli illudit, ut corpus nimiis pœnitentiis et jejuniis conficiant; imo aliquibus, ut se occidant. Hunc esse sensum et mentem Apostoli patet ex dictis, et ex scopo illius : tota epistola non Monachos Christianos, sed hæreticos Judaizantes et pseudophilosophos insectatur. Ita Hieron. supra, August. epist. 59. Theodor. Chrysost. et alii passim, et novissime Gabr. Vasquez lib. 3. de Adoratione cap. 6. Hinc clare patet præcepta et consilia Evangelica, eaque quæ ex eis deducuntur, puta constitutiones monasticas et Pontificias, voluntarias abstinentias et pœnitentias, non esse ἐθελοθρησκείαν, et superstitionem, ut vult Kemnitius, Marloratus et Beza; sed esse θεοθρησκείαν, verumque Dei cultum : quia tenent caput, puta Christum, et consentanea sunt divinæ voluntati, qua Deus per Christum in Scriptura præcipit, vel consulit, sui abnegationem, mortificationem, contemptum, paupertatem, abstinentiam, eaque probat Ecclesia (quæ Scripturæ et volun-

tatis Dei est interpres) quasi instituta secundum Evangelium, valdeque apta ad fovendam et augendam animi humilitatem, religionem, charitatem et pietatem.

Denique perperam Calvinus cultum reliquiarum Sanctorum vult esse ἐθελοθρησκείαν; tum quia de eo non loquitur hic Apostolus, tum quia rationi, Scripturæ et voluntati Dei consentaneum est, ut honoremus Sanctos, eorumque corpora, quasi templa Spiritus sancti: vult enim Deus ita Sanctos quasi amicos et filios suos à nobis honorari, non ergo hic cultus potest vocari voluntaria et contra legem Dei conficta religio; sed potius pura et grata Deo religio: qui enim Sanctos eorumque reliquias honorat, honorat Deum qui omnis sanctitatis eorum est auctor; sicut qui filios et principes regis honorat, regem ipsum honorat.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur ad studium et desiderium rerum coelestium; inde ad mortificationem vitiorum, v. 5.

Et v. 10. ad renovationem mentis per misericordiam, humilitatem, patientiam.

Tertio, vers. 14. præ omnibus commendat charitatem, pacem, cantica spiritalia, utque omnia faciant ad gloriam Christi.

Denique v. 18. inculcat eis sinceram obediendiam, quam uxores maritis, filii parentibus, servi dominis non ad oculum, sed ex animo præstare debent.

1. Igitur, si consurrexistis cum Christo: quæ sursum sunt quærite, ubi Christus
est in dextra Dei sedens: 2. quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram.
3. Mortui enim estis, et vita vestra est abscondita cum Christo in Deo.
4. Cum Christus apparuerit, vita vestra; tunc et vos apparebitis cum ipso
in gloria. 5. Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram;
fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, et avari-
tiam, quæ est simulacrorum servitus: 6. propter quæ venit ira Dei super
filios incredulitatis: 7. in quibus et vos ambulastis aliquando, cum viveretis in illis. 8. Nunc
autem deponite et vos omnia; iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, turpem sermonem
de ore vestro. 9. Nolite mentiri invicem, expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis,
10. et induentes novum, eum qui renovatur in agnitionem secundum imaginem ejus, qui
creavit illum. 11. Ubi non est Gentilis, et Judæus, circumcisio, et præputium, Barbarus, et
Scytha, servus, et liber: sed omnia, et in omnibus Christus. 12. Induite vos ergo sicut electi
Dei, sancti, et dilecti, viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patien-
tiam: 13. supportantes invicem, et donantes vobismetipsis, si quis adversus aliquem habet
querelam: sicut et Dominus donavit vobis, ita et vos. 14. Super omnia autem hæc, charitatem
habete, quod est vinculum perfectionis: 15. et pax Christi exultet in cordibus vestris, in qua et
vocati estis in uno corpore: et grati estote. 16. Verbum Christi habitet in vobis abundanter, in
omni sapientia, docentes, et commonentes vosmetipsos, psalmis, hymnis, et canticis spiritua-
libus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. 17. Omne, quodcumque facitis in verbo aut
in opere, omnia in nomine Domini Jesu Christi, gratias agentes Deo et Patri per ipsum.
18. Mulieres subditæ estote viris, sicut oportet, in Domino. 19. Viri diligite uxores vestras,
et nolite amari esse ad illas. 20. Filii obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est in
Domino. 21. Patres, nolite ad indignationem provocare filios vestros, ut non pusillo animo
fiant. 22. Servi obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes, quasi homini-
bus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum. 23. Quodcumque facitis, ex animo
operamini, sicut Domino, et non hominibus: 24. scientes quod à Domino accipietis retributio-
nem hereditatis. Domino Christo servite. 25. Qui enim injuriam facit, recipiet id, quod inique
gessit: et non est personarum acceptio apud Deum.

1. Igitur, si consurrexistis cum Christo: quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens.] Est hic altera epistolæ pars ethica, qua à dogmatibus transit ad mores, incitatque Christianos ad vitam Christo dignam, à vitiis puram, sanctam et cœlestem transigendam.

Nota. Tò *igitur* est illativum ex dictis c. præ-

ced. ibi enim docuit nos in baptismo cum Christo resurrexisse; inde hic infert: ergo nobis agenda est vita cœlestis.

Secundo, vox *si*, non est dubitantis, sed potius asserentis, valetque idem quod *quandoquidem*.

Tertio, baptismus est typus mortis, sepulturæ et resurrectionis Christi, ut ex Apostolo docui Rom. 6. 3. ipsa enim demersio hominis in quam significat Christi demersionem in mortem et sepulcrum: ipsa vero emersio hominis jam baptizati ex aqua, significat Christi emersionem ex morte et sepulcro, id est resurrectionem. q. d. Quandoquidem, ô Christiani Colossenses, cum Christo capite vestro resurgente à mortuis, vos in baptismo, qui typus est mortis, sepulcri et resurrectionis Christi, ex infidelitate, superstitione, peccatis et vitiis emersistis ad vitam novam, Christianam et beatam inchoandam; *quærite* mente et studio, omnique cura, sollicitudine et conatu, non bona terrena, quæ deorsum, sed ea *quæ sursum sunt*, id est æterna bona, scilicet gloriam cœlestem (in qua Christus est, vobisque locum parat) quasi finem; et mores, virtutes ac vitam cœlestem, quasi medium congruum, et à Deo ordinatum ad illum finem assequendum; eaque *sapite* per sapientiam, scientiam, affectum, gustum, desiderium, cogitationem et meditationem rerum spiritualium, cœlestium et divinarum, hoc enim est Græcum φρονεῖτε. Christiano ergo sapiant cœlestia, desipiant terrena; perinde ut homini desipiunt pilulæ, et pharmaca amara; unde ut ea non sentiat nec sapiat, illico et integra si potest transglutit: ita plane fideli insipidæ sint omnes terræ deliciæ et pompæ; quia sapor cœlestium tantus est, ut reliqua omnia videantur insulsa et amara: cibis tamen ceterisque utendum, sed quasi pharmacis, juxta illud S. August. lib. 10. Confess. 31. *Hoc me docuisti, ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta sumpturus accedam.*

Unde S. Bern. serm. 6. de Ascensione. *Si consurrexistis*, ait, *cum Christo quæ sursum sunt quærite*, etc. *Ac si manifestius dicat: Si consurrexistis, et conscendite; si convivitis, et conregnate. Sequamur fratres, sequamur Agnum quocumque ierit: sequamur patientem, sequamur resurgentem, sequamur multo libentius ascendentem. Crucifigatur vetus homo noster simul cum illo, ut destruatur corpus peccati*, etc. Idem serm. 1. in Paschate, *Quicumque*, ait, *post lamenta pœnitentiæ non ad carnales redit consolationes, sed in fiduciam divinæ miserationis excedit, ingreditur novam quamdam devotionem, et gaudium in Spiritu sancto, nec tam compungitur præteritorum recordatione peccatorum, quam delectatur memoria, et inflammatur æternorum desiderio præmiorum; is plane est qui cum Christo resurgit, qui pascha celebrat, qui festinat in Galilæam. Vos ergo charissimi, si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite*, etc., *ut à sæculari lætitia, et consolatione mundi per compunctionem, et tristitiam quæ secundum Deum est, ad devotionem sanctam, et spiritualem vos transire gaudeatis exultationem: ipso præstante qui transivit ex hoc mundo ad Patrem, et nos quoque trahere post se, et in Galilæam vocare dignatur, ut semetipsum nobis ostendat, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen.*

Ita quoque Plato in Cratylo: Homo, inquit, dicitur ἄνθρωπος, quasi ἀναθρῶν ἃ ὄπωπε, id est, quod sursum aspiciens contemplari et attente considerare debeat ea quæ vidit: vel quasi ἄνω ῥίπτων, id est, sursum vergens; quod ad superna tendere debeat. Ita Lactantius lib. 2. Divin. instit. cap. 1.

Adverte hic. Signum et effectus resurrectionis spiritualis (scilicet nos à peccatis resurrexisse cum Christo resurgente à mortuis) clarus et evidens est, quem hic dat Apostolus; scilicet si cœlestia quæramus et sapiamus. Sicut enim infideles, athei et peccatores quasi talpæ terræ et terrenis inhiant, et ad cœlestia sunt cæci: ita è contrario fideles, et sancti, qui fidem et spem habent beatæ æternitatis oculos, animum et mentem ad cœlum attollunt, in cœlo defigunt, terram et terrena quasi parva, vilia et caduca calcant et contemnunt, dicuntque cum S. Hieron. illud Socratium, ἀεροβατῶ, καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, in cœlum conscendo, solum hoc solemque despicio.

Atque hoc est, quod Paulus quasi tuba Evangelii identidem nobis inclamat, quodque concionatores, quos quasi æternitatis satores, inquit, S. Hilarius, posuit in mundo Deus, suis frequenter inclamare debent: O Christiani sursum corda, quæ sursum sunt quærite, vestra conversatio sit in cœlis; sursum desiderium, sursum intentio, sursum clamor, sursum expectatio vestra; ad cœlum, ad cœlum, ad vitam æternam vocamini. Quid hic humi repitis? quid terræ quasi talpæ inhiatis? quid puæritis domos, proles, familias stabilire? omnia hæc auferet, et brevi auferet mors et temporum rerumque vicissitudo. Non habetis hic civitatem permanentem, sed futuram inquiritis. Estis hic hospites et peregrini: estis tantum viatores. Nolite hospitio inhærere: pergite ad metam, ad patriam cœlestem: hæc requies et meta laborum. Conscripti estis à Deo ab omni æternitate cives cœli, domestici et hæredes Dei. Quin eo pergitis? quin eo toto nisu et conatu procurritis? Expectant vos Sancti de sua felicitate securi, de vestra solliciti; expectat vos Christus, locum et thronum vobis parat. Quid tardatis? Punctum hoc deserite, quod inter mortales stolidos, inter formicas, ferro et igni dividitur; pergite ad palatia illa Sanctorum vastissima, opulentissima, augustissima. O Israel, quam magna est domus Dei, et ingens locus possessionis ejus!

Audi S. August l. de Conflictu vitiorum. *Amor præsentis sæculi dicit*, etc. *O quam delectabilis terra in nemorum floribus, in fructuum suavitatibus, in pratorum rivulorumque amœnitatibus, in segetum culmis luxuriantibus, in vinearum foliis, et botryonibus plenis palmitibus; in equorum et canum cursibus, et servorum et caprearum saltibus, in accipitrum volatibus, in pavonum, columbarum, turturumque pennis et collis lucentibus, in domorum pictis muris et laquearibus, in organorum omniumque musicorum tinnulis cantatibus, in mulierum venustis aspectibus, atque extrinsecus pretiosis adhibitis vestibus, auro te gemmis et distinctis monilibus*, etc. *Amor cœlestis patriæ respondet: Si te ista delectant quæ sub cœlo sunt, cur non magis ea delectant quæ super cœlos sunt? Si carcer ita pulcher est, patria, civitas et domus qualis est? Si talia sunt quæ hic incolunt peregrini, qualia sunt quæ ibi possident filii?* Et paulo post: *Ubi nulla necessitas turbat, nulla adversitas, angustat nulla molestia inquietat, sed pe-*

rennis lætitia regnat. Si quæris quid ibi sit, ubi tanta et talis beatitudo persistit? Aliter dici non potest, nisi quod quidquid boni est, ibi est : et quidquid mali est, ibi nusquam est.

Moraliter pluribus hanc sententiam egregie pertractat S. Bernard. toto serm. 6. de Ascensione : ubi ex hoc loco S. Pauli docet duplicem esse ascensionem, qua anima cum Christo sursum ascendere debeat. Primo, ut intellectu quærat; Secundo, ut voluntate et affectu sapiat cœlestia : hanc enim esse pacem mentis, si voluntas intellectui consentiat : nam si dissentiat, distorquet et cruciat animam sicut cruciatur corpus, si membra à sese divellantur. Deinde in particulari quænam sint cœlestia, quæ quærere et sapere oportet, sic enarrat : *Quæcumque vera sunt, quæcumque pudica, quæcumque justa, quæcumque amabilia. Nimirum advertere potes in omnibus fere religiosis congregationibus viros repletos consolatione, jucundos semper et hilares, ferventes spiritu, crebro suspicientes in cœlum, sollicitos observatores conscientiæ*, etc.

Ac mox idem docet ex contrario, ostendens quid sit sapere ea, quæ deorsum sunt, ita inquiens : *Contra sane invenire est homines pusillanimes et remissos, quorum brevis et rara compunctio, animalis cogitatio, tepida conversatio, quorum obedientia sine devotione*, etc. *Non tibi horum vita inferno appropinquare videtur?* Ac tandem unde ista hominum et animarum diversitas oriatur, explicat subdens : *Præoccupatam nempe sæcularibus desideriis animum delectatio sancta declinat, nec misceri poterunt vera vanis, æterna caducis, spiritualia corporalibus, summa imis, ut pariter sapias quæ sursum sunt, et quæ super terram. Felices illi qui soli jam Deo vivunt, soli vacant, intelligendo, diligendo, fruendo.*

Ubi Christus est in dextera Dei sedens.] Quæres, quomodo hic et alibi in Scriptura et symbolo dicitur Christus sedere ad dexteram Dei? Suppono *sedere* hic non sumi proprie : nam hæc esse exilis Christi dignitas; imo potius in cœlo videtur stare Christus, quam sedere; stare enim visus est à Stephano, actor. 7. vers. 55. et hic situs magis naturalis est homini, docetque valentem et beatum; sessio vero competit homini ob fatigationem. Ita Maldonatus, Suarez, et alii.

Omissa ergo Anthropomorphitarum hæresi, qui Deum corporeum esse dicebant, et Christum corporaliter ad ejus dextram sedere; Primo, respondet S. August. de Fide et Symbolo cap. 7. et Chrysost. homil. 1. in Symbolum, sedere ad dextram Dei idem esse quod habitare in gloria cœlesti, quomodo omnes Beati sedent à dextris Dei, sed hoc non sufficit: hic enim præ aliis Sanctis proprium aliquid Christo tribuitur.

Secundo ergo, Athanasius et alii passim contra Arrianos, putant per *sedere* hic significari æqualem majestatem Filii cum Patre, scilicet divinam, quam quiete et pacifice cum Patre possideat, et simul cum eo regnet quasi summus rex et dominus omnium : simili modo Dei majestas alibi describitur, cum dicitur sedere super Cherubim. Hoc verum est, sed non adæquatum, nec maxime intentum in Scriptura. Patet enim tam Scripturam, quam Symbolum Apostolicum hanc sessionem tribuere Christo homini, postquam resurrexit et ascendit in cœlum.

Tertio ergo, Christus ut homo sedet ad dextram Dei metaphorice; Primo, per communicationem idiomatum, qua propter unionem hypostaticam omnia attributa, omnis honor et prædicatio, quæ tribuitur Verbo, tribuitur et Christo homini : sedet ergo Christus homo à dextris Dei, id est, præest omnibus quasi summus rex ac judex, qui tanta dignitate præcellit, ut in eodem solio cum Deo sit, et eadem cum eo adoratione colatur. Ita Patres passim. Itaque ad dextram Dei sedit homo Christus in primo instanti incarnationis suæ : sed post ascensionem peculiariter, quia tunc hæc dignitas et divinitas Christi celebrari et inclarescere cœpit. Secundo, et propriissime ipsa humanitas Christi sedet à dextris Dei per se : hæc enim hic et alibi dicitur assumpta et constituta à dextris Dei, quia scilicet humanitas Christi post mortem, victoriam et ascensionem in cœlum victrix triumphat, et pacifice dominatur in summa Patris gloria. Significat ergo hæc sessio humanæ naturæ Christi, Primo, illius excellentiam super omnem excellentiam creatam; Secundo, summam ac singularem ejus beatitudinem et gloriam, tum intensive, tum extensive, tum in modo illam obtinendi, tanquam connaturalem Christo, et ex vi unionis hypostaticæ, ac consequenter ex vi propriæ dignitatis et majestatis illi debitam. Unde Tertio, sequitur simile ac summum dominium et potestas, tam ad operandum, quam ad impetrandum omnibus creaturis, ac judicandum de omnibus hominibus.

Ubi Nota. *Dextera*. Hebræis symbolum est, Primo, virtutis et potentiæ; Secundo, firmitatis et constantiæ. Unde dextera accipimus et apprehendimus res nobis propositas et oblatas. Tertio, veritatis et fidei : huic enim dextera quasi consecrata est. Unde et veteres per dexteram tanquam fidei sedem et virtutis ministram jurabant. Quare sagaciores Hebræi dexteram putant hebraice dici יָמִין, *iamin*, à rad. אָמַן *aman*, id est firmare, stabilire, fidelem esse. Unde Isaiæ 30. 21. *iamin*, loco *iod* recipit *aleph* tanquam suam primitivam. Pari ergo modo sedere Christum ad dexteram Patris, est Christum esse socium et participem. Primo, virtutis et omnipotentiæ paternæ; Secundo, firmitatis, stabilitatis et æternitatis ejusdem; Tertio, veritatis, æquitatis et fidei ejusdem.

Dices, Hæc habuit Christus ante ascensionem, scilicet in incarnatione.

Respondeo, Non habuit gloriam corporis, reliqua vero habuit in actu primo, non tamen in actu secundo, nisi post ascensionem, quando per ingressum in cœlum, quasi in proprium locum suæ regiæ curiæ, à Deo destinatum ad triumphum, ad gloriam, ad regendum et imperandum, victor ascendit.

Dices Secundo, Si Christus est ad dexteram Patris, ergo Pater est Filio ad sinistram, ergo Filius honoratior est Patre.

Respondet Ant. Nebrissensis in Quinquagena c. 33. Baronius et Goropius Becanus, quos sequitur Ribera ad Hebr. 1. olim honoratiorem locum fuisse sinistrum, non dextrum, eo quod dexter sinistrum quasi defensor et armiger tutaretur, indeque sinistrum ab Ovidio et aliis interiorem, quasi honoratiorem dici, cum ait, *Ibat et interior*, id est ad sinistram. Verum hoc dubium est, imo antiquitatis periti negant, et refellit Adr. Turnebus, l. 4. Advers. 24. et in Scriptura clarum est passim dexteram honoratiorem esse.

Secundo, acutius alii, ut Maldon. concedunt Filium majorem præ se ferre dignitatem, quam Pater, licet revera ei sit æqualis, quia scilicet

non Pater, sed Filius visibiliter judicium exercebit.

Tertio, planius alii respondent, medium locum honoratissimum esse Patris, et dextram Filii non opponi loco medio Patris, sed sinistro: ad sinistram enim est Spiritus sanctus, qui à Filio procedit, quod intellige de ordine non dignitatis, sed processionis, qui solus est in divinis: aut potius ad sinistram sunt Sancti alii minores.

Quarto, optime et simplicissime, hæc sessio Filii ita concipitur, ut nulla sit hic talis oppositio, sed Pater in summo et nobilissimo suo throno considere dicatur, ob primam et summam ejus majestatem; Filius vero à dextris ejus esse, ut qua Deus illi majestate esse per significetur; qua homo proximam post Deum gloriam et excellentiam adeptus; et esse à dextris Dei, id est, in potissimis bonis honoris, gratiæ et gloriæ (horum enim symbolum est dextera) quæ Deus illi communicavit (super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen, quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro, ut ait hic Apostolus, quasi illa omnia transscendat altissime sedens à dextris Dei. Nec enim alia phrasi melius id significari potuit quam hac; nec aliter imaginantur homines, si hanc Christi excellentiam, aut æqualitatem Patris et Filii imaginentur. Solet enim Scriptura loqui humano more, et ad nostros descendere conceptus. Ita Franc. Suarez 3. p. disp. 51. sect. 3. Sic 3. Reg. 2. 19. dicitur mater Salomonis venisse ad eum sedentem in throno regio, et sedisse ad dextram ejus, id est, proxime apud regem filium, ut rex quasi locum et honorem regni cum ea communicaret; nec enim dextra opponitur hic sinistræ, quia solus sedebat rex cum matre; unde neminem habebat ad sinistram sedentem. Sic psal. 44. v. 10. dicitur de Ecclesia, quæ est regina et sponsa Christi, *Adstitit regina, à dextris tuis*, scilicet ut regis Christi thalami et regni sit consors, non taliter qualiter, sed à dextris, id est, proxime et honoratissime. Ex quibus locis patet thronum regium, id est, locum honoratissimum, esse regis, sed matri aut sponsæ regis, sedem à dextris regis collocari, tanquam is locus sit honoratissimus, non absolute, sed post locum et thronum regis. Sic rursum dicitur Eccli. 12. v. 12. *Non statuas illum* (inimicum) *penes te, nec sedeat ad dexteram tuam, ne forte conversus in locum tuum, inquirat cathedram tuam;* ut scilicet te tua cathedra, loco et gradu deturbet, et à dextra tua insiliat in cathedram tuam; cathedra ergo honoratior erat dextera. Ita et hic se res habet.

3. Mortui enim estis.] q. d. Per baptismum, morum conversionem et vitæ mutationem, mortui estis mundo, carni, peccatis, vitæ et conversationi mundanæ et carnali; immo mortui estis vobis ipsis, quia non estis id, quod eratis ante. Hoc enim mors quædam est, v. g. mortuus est Petrus ebrius, quia resurrexit sobrius; mortua enim est in Petro ebrietas, et resurrexit sobrietas, inquit Anselmus. Rursum Christianus debet esse quasi homo mortuus, qui (ut ait quidam Sanctorum) nulli detrahit, nemini violentus existit, neminem calumniatur, neminem opprimit, non invidet bonis, non insultat malis, non luxuriæ carnis servit; non odiorum flamma inardescit, non potentibus aut divitibus hujus sæculi, ut multi nostris temporibus faciunt, adulatur, non inquieta curiositate raptatur, non turbæ maximæ sibi adstantis plausum quærit, non auro argentoque, aut veste pretiosa circumdatus distenditur, non salutationibus potentum delectatur, non se injuriis fatigat: non eum superbia inflat, non ambitio hujus sæculi necat, non vana gloria turpiter jactat, non hujus vitæ falsæ divitiæ extollunt, non rabies insani furoris exagitat, non pulcherrima species feminarum avidum reddit, non contentiones hujus mundi perturbant, talis prorsus debet esse Christianus, si velit esse perfectus, et cum Christo mundo mortuus.

Talium, inquit S. August. lib. de Continentia cap. 13. tom. 4. talium, inquam, *mortuorum vox est: Vivo autem, jam non ego, vivit vero in me Christus. Quorum ergo vita abscondita est in Deo, admonentur et exhortantur, ut membra sua mortificent quæ sunt super terram, per continentiam, scilicet, concupiscentiæ motibus non consentiendo; ut licet ipsa nostra cogitatio eorum quadam suggestione, et quasi susurratione tangatur, tamen ab eis, ne oblectetur, avertatur.* Et S. Gregor. l. 8. Moral. c. 19. *Sunt*, inquit, *nonnulli justorum, qui ad comprehendendum culmen perfectionis accincti dum altiora interius appetunt, exterius cuncta derelinquunt: qui rebus se habitis nudant, gloria honoris expoliant, qui internorum desiderio per assiduitatem se amici mœroris afficiunt, habere de exterioribus consolationem nolunt, qui internis gaudiis dum mente appropiant, vitam in se funditus corporeæ delectationis necant. Talibus namque per Paulum dicitur: Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Horum vocem Psalmista expresserat, cum dicebat: Concupiscit et deficit anima mea in atria Domini. Concupiscunt enim, sed non deficiunt, qui jam quidem cœlestia appetunt, sed adhuc tamen à terrenorum delectationibus minime lassantur. Concupiscit vero, et in atria Dei deficit, qui cum æterna desiderat, in amore temporalium non perdurat.*

Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.] q. d. Mundus non videt vestram divinam vitam gratiæ, quam habetis; et gloriæ, quam expectatis: sicut non videt vitam gloriosam, ad quam resurrexit, quaque vivit jam Christus in Deo, id est, apud Deum.

Dicitur ergo *vita* Sanctorum *abscondita*, Primo, quia mundus novum hoc pie, sancte ac interne vivendi genus ignorat, aversatur, et mortem æstimat.

Secundo, quia tegitur sua humilitate (Sancti enim latere cupiunt, et latebras amant, uti amavit S. Alexius) mortificatione et corporis ærumnis. Recte monuit Epicurus, Λάθε βιώσας, id est, latenter vive. Et Ovidius:

> Crede mihi, bene qui latuit, bene vixit: et intra
> Fortunam debet quisque manere suam.

Tertio, quia gratia et virtutes, quæ sunt quasi animæ hujus novæ vitæ spiritualis, intus in mente sunt absconditæ.

Quarto, quia Sancti à mundi cupiditatibus et mundana conversatione se abstrahunt et abscondunt. Ita Anselmus. Præclare S. August. in Sententiis num. 201. *Boni*, ait, *latent, quia bonum ipsorum in occulto est, nec visibile est, nec corporale quod diligunt; et tam merita eorum sunt in abscondito constituta, quam præmia.*

Quinto, quia in Dei amore et contemplatione interna se abscondunt. Nam, ut ait S. Gregor.

l. 5. Moral. c. 3. *Qui mortificare se appetit, valde ad inventam requiem contemplationis hilarescit, ut extinctus mundo lateat, et à cunctis exteriorum rerum perturbationibus intra sinum se intimi amoris abscondat.*

Sexto, et maxime, quia vita gloriæ, quam Sancti expectant, jam est abscondita, q. d. Vita vestra est quasi hiems, in qua sol, id est Christus, occultatur; vos estis quasi arbores exterius aridæ, sine fronde, id est, sine decore, specie et pulchritudine; sed interius habetis radicem vivam, scilicet charitatem in Deo, quasi in terra vitali defixam et viventem. Veniet æstas, scilicet Christi revelatio et gloria, cum revirescetis resurgendo, ac vitales dabitis frondes et fructus, scilicet dotes beatitudinis, tam in anima, quam in corpore. Ita Anselmus. Eleganter S. August. serm. 112. de Tempor. *Hiemis tempore,* inquit, *etiam viridis arbor aridæ similis est. Venit æstas, et viva radix folia producit, et impletur fructibus. Sic hiems nostra Christi occultatio est; æstas nostra Christi revelatio: Mortui enim estis, inquit Apostolus, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Certe mortui, sed mortui specie, vivi radice. Attende autem venturum tempus æstatis quomodo sequatur, et dicat: Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria. Eia ergo dulcissime Deus, hoc mihi tecum pactum erit: plane moriar mihi ipsi, ut tu solus in me vivas: totus intra me silebo, ut tu loquaris in me; totus quiescam, ut tu solis opereris in me.*

Ita S. Elzearius Comes Arriani, cum in Monte Pessulano hæreret, ejus uxor Delphina, sed virgo (vivebant enim cœlibes) misit ad eum litteras per famulum, cupiens scire cur illic moram faceret. Cui ille sic respondit: *Sanus sum corpore, et sospes. Quod si me videre cupis, quære me in vulnere lateris Christi. Illic enim habito, et ibi poteris me invenire, frustra alibi quæsitura.* Ita habet ejus Vita cap. 30. Itaque sicut terra cooperit venas auri, mare uniones, terra radices succumque arborum; ita humilium et sanctorum virtus tum ab ipsismet, tum à Deo in hoc mundo tegitur et absconditur.

Ita abscondita fuit vita S. Pauli primi eremitæ, S. Hilarionis, S. Antonii, S. Macarii, et tot centenorum millium Anachoretarum et Monachorum, quos Theodor. Palladius, Sophronius, Ruffinus, et alii commemorant, qui mundi illebras fugientes, ut Christo fruerentur, dicebant, *Elongavi fugiens, et mansi in solitudine.*

Ita abscondita fuit vita S. Magdalenæ in Bauma per 30. annos, S. Mariæ Ægyptiacæ quæ per 45. annos in eremo nullum mortalium vidit, nec ab ullo visa est, S. Pelagiæ pœnitentis; SS. Cæciliæ, Agnetis, Luciæ, et tot millenarum virginum, quæ vel domi in cubiculis, vel in monasteriis et claustris mundo incognitæ, uni sponso Christo vivere et placere studuerunt, et etiamnum student.

Ita abscondita fuit vita S. Hieronymi latentis in Bethlehem ad Christi præsepe, S. Joannis Calybitæ, S. Simeonis Sali, S. Francisci, S. Bernardi, et hodie tot Religiosorum sanctorum æque ac doctorum, qui lucem hominum fugientes abdunt sese, ut in die æternitatis cum Christo appareant in gloria.

Ita abscondita fuit vita SS. Petri, Pauli, et Apostolorum omnium, qui videbantur esse orbis peripsemata et catharmata.

Ita abscondita fuit hic Romæ vita primorum Christianorum et Martyrum, qui per trecentos annos latuerunt in cryptis et speluncis, de quibus plura Hebr. 11. v. 38.

4. Cum Christus apparuerit vita vestra; tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.] Nota. Christus dicitur *vita vestra* metonomice, quia est causa vitæ nostræ, tam gratiæ, quam gloriæ: causa, inquam, tum efficiens, tum exemplaris, tum objectiva.

Secundo, notat Theophyl. præsentem vitam naturalem, magis esse mortem quam vitam; quia consistit in corruptione, fluxu et refluxu.

Tertio, notat, vitam gratiæ et spiritus in hoc sæculo latere, sed in fine mundi, cum Christus toti mundo gloriosus judex apparebit, tunc pariter vitam hanc nostram toti mundo manifestandum esse. *Delitescit,* inquit ex Chrysostomo Theophyl. *margarita tantisper, dum in conchyli fuerit, simul ac vero illud perfractum fuerit, tum in gloria relucet: sic et nos in hoc corpore quasi latentes vivere debemus ab omni gloriæ cupiditate alieni; cum autem hoc corruptibile corpus dissolutum fuerit, tum gloria nostra resplendebit.*

5. Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram.] Dices, v. 3. dixit, *Mortui estis;* quomodo ergo hic dicit, *Mortificate?* Respondet Vatabl. *Mortui estis,* id est, mori cœpistis peccatis: hic vero dicit, *Mortificate,* id est, pergite ea mortificare; ut ibi actus inchoatus, hic continuatus significetur, juxta can. 32.

Secundo et melius, Chrysost. et Theophyl. respondent duplicem esse mortem et mortificationem; priorem, qua præterita peccata delentur et mortificantur. Hæc facta est in baptismo: de hac dixit Apostolus, *Mortui estis.* Posteriorem, qua motus concupiscentiæ mortificantur. Hi enim motus quotidie post baptismum renascentes, assidue justificato sunt mortificandi. Unde dicit Apostolus *Mortificate,* q. d. Mortui estis peccatis, iis renuntiastis, iis vos mori professi estis in baptismo, restat ergo, ut concupiscentiæ motus indies repullulantes mortificetis, ne illi in pristina peccata per consensum vos pertrahant.

Moraliter S. Gregor. explicans illud 1. Reg. 2. *Dominus mortificat et vivificat,* sic ait, *In his verbis etiam ordo notandus est; prius quippe mortificare dicitur, deinde vivificare; quia nisi sæculo moriamur, Deo per amorem vivere non valemus. Unde is qui se mortificatum et vivificatum meminerat, loquebatur dicens: Mihi mundus crucifixus est, et ego mundo. Vivebat, sed non mundi vita, qui dicebat: Vivo ego, jam non ego, vivit vero in me Christus. Mortificatum ergo et vivificatum esse, est præsentia nulla concupiscere, et æterna desiderare.*

Modum et stimulum insignem mortificationis hujus Religiosis suggerit Abbas Moyses in Vitis Patr. l. 7. cap. 26. Rogatus enim à fratre quodam: *Quomodo potest se homo mortificare?* respondit: *Nisi quis arbitratus fuerit, se habere jam triennium in sepulcro, ad hunc sermonem pervenire non potest.*

Abbas Pimenius; *Ille,* ait, *monachus potest tanquam mortuus huic sæculo esse, qui duas res horruerit, id est carnis suæ requiem, et vanam gloriam.* Ibidem.

S. Antonius mon[illegible] discipulum suum, dicens: *Horre ventrem tuum, et necessitatem hujus sæculi, et concupiscentiam malam, et honorem, tanquam*

absens de hoc sæculo; et requiem possidebis. Ibidem.

Porro vitia hæc non uno ictu, sed sensim resecanda sunt longa constantia. Id pulchro apologo docet Abbas ille in Vitis Patr. l. 5. cap. 7. de patientia n. 40. *Homo quidam*, ait, *habuit possessionem, et de negligentia ejus in sentes redacta est, et repleta est tribulis et spinis. Visum est autem ei postea, ut excoleret eam; et dixit filio suo: Vade, et purga agrum possessionis illius. Et venit filius ejus ut purgaret: qui cum respexisset, vidit multitudinem tribulorum et spinarum increvisse ei; et deficiens animo, dixit ad seipsum: Quando ego habeo hæc omnia eradicare et purgare? Et projiciens se in terram cœpit dormire, hoc autem fecit multis diebus. Post hæc venit pater ejus videre quid fecerat, et invenit eum nihil operatum; et dixit ei: Quare usque modo nihil fecisti? Et dixit juvenis ille patri suo: Mox ut veniebam operari, pater, cum vidissem multitudinem hanc tribulorum et spinarum, revocabar ab assumptione laboris, et præ tribulatione projiciebam me in terram, et dormiebam. Tunc dixit ei pater suus: Fili ad mensuram latitudinis, quam jacens in terra occupas, per singulos dies operare, et ita paulatim proficiet opus tuum, et tu pusillanimus non efficieris. Quod cum audisset juvenis, fecit sic, et in parvo tempore purgata est et exculta possessiò. Et tu ita frater, paulatim operare, et non deficies, et Deus per gratiam suam restituet te iterum priori ordini tuo. Hoc audito frater ille abiit, et cum omni patientia sedens faciebat sicut edoctus fuerat à sene: et sic invenit requiem, et promovebatur per Dominum Christum.*

Membra vestra, quæ sunt super terram, fornicationem.] q. d. Mortificate membra vestra, mortificando, scilicet, fornicationem, libidinem, concupiscentiam, quæ residet in membris vestris.

Secundo, et magis genuine ad phrasim Apostoli, *membra* terrestria hic vocat affectus pravos, et motus concupiscentiæ. hi enim sunt quasi membra veteris hominis, terrestris Adæ, et totius corporis concupiscentiæ: omnia enim peccata, quasi unum sunt corpus, et unum regnum concupiscentiæ, de quo dixi Rom 7. 22. ita Chrysost. Ambros. Anselm. Unde membra hujus veteris hominis explicans subdit: *Fornicationem, libidinem*, scilicet præposteram, ait Vatabl. græce enim est πάθος, id est, libido succuba: unde *pathici* dicuntur scorta mascula: quamquam Theophyl. per πάθος, id est passionem, omne turpium mixtionum genus intelligat. Quomodo avaritiam vocat Apostolus *idolorum servitutem*, dixi Ephes. v. 5.

6. Propter quæ venit (venire solet) ira Dei super filios incredulitatis,] ἀπειθείας, id est, inobedientiæ. q. d. Super filios inobedientes, incredulos, rebelles Deo et Evangelio.

7. In quibus (id est, inter quos, inquit Syrus et Vatablus; vel potius *in quibus*, scilicet libidinibus et peccatis jam enumeratis) et vos ambulastis.

8. Nunc autem deponite et vos omnia,] subaudi, sicut et nos deposuimus. Aut, sicut illi increduli non deposuerunt. Aut planius, sicut et vos in omnibus illis ambulastis.

9 et 10. Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, et induentes novum.] Pro *expoliantes*, græce est præteritum, ἀπεκδυσάμενοι, id est, postquam exuistis veterem hominem; sic pro *induentes*, græce est ἐνδυσάμενοι, id est, postquam, induistis novum. Sed verius videtur Apostolum hic præteritum, more Hæbreo, capere pro præsenti; rursum præsens capere pro imperativo. Unde Syrus vertit, *exuite veterem hominem, et induite novum;* hoc enim intendit et urget Apostolus, uti et Ephes. 4. v. 23. cui hic locus plane respondet.

Nota *Vetus homo* est homo vitiatus, quatenus scilicet est infectus concupiscentia Adæ; hujus motus sunt actus concupiscentiæ, puta motus iræ, gulæ, superbiæ, etc. *Novus homo* est idem homo, quatenus spiritu et gratia Christi renovatus est.

Pulchre veterem hominem describit Bernardus serm. 30. inter parvos, ubi sic ait: *Deo homines sunt, vetus et novus, Adam vetus, et Christus novus, ille terrenus, iste cœlestis; illius imago vetustas, istius imago novitas. Est autem triplex vetustas, et è contrario triplex novitas: est enim vetustas in corde, in ore, in corpore. In quibus tribus modis peccamus, cogitatione, locutione et opere. In corde sunt carnalia desideria et sæcularia, id est, amor carnis, et amor sæculi. Similiter in ore est gemina vetustas, arrogantia et derogatio. Item gemina in corpore flagitia et facinora. Hæc omnia sunt imago veteris hominis, et hæc omnia renovanda sunt in nobis. Renovetur ergo cor à carnalibus desideriis et sæcularibus, ut exclusis illis introducatur amor Dei, et amor patriæ cœlestis. Recedant ab ore arrogantia et derogatio: et succedant pro iis vera peccatorum confessio, et bona de proximis æstimatio; pro flagitiis et facinoribus, quæ vetustas est corporis, assumatur continentia et innocentia, ut scilicet contrariis virtutibus contraria vitia depellantur.* Vide etiam dicta Romam. 12. v. 2. et Ephes. 5. 4.

10. Qui (novus homo jam dictus) renovatur (de die in diem magis et magis semper renovandus est) in agnitionem.] Addunt aliqui, *Dei;* sed male: nec enim vocem *Dei* habent Græca, Syrus, aut Latina correctiora. Refertur ergo τὸ *in agnitionem*, ad genitivum, qui sequitur, *Ejus qui creavit illum*, id est Dei. Renovatio ergo hæc in eo consistit, ut deponentes vitia, et studentes virtutibus, in dies clarius Deum Deique voluntatem cognoscamus, non speculative, sed practice; quæ practica cognitio sita est in studio adimplendi sanctam Dei voluntatem. Unde explicans subdit, *Secundum imaginem ejus qui creavit illum. In hoc*, inquit S. Joannes epist. 1. cap. 2. v. 3. et 4. *scimus quoniam cognovimus eum, si mandata ejus observamus; qui dicit se nosse eum, ei mandata ejus non custodit, mendax est, et in hoc veritas non est.*

Secundum imaginem ejus qui creavit illum.] Nota, hic et Genes. 2. ubi dicitur, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, quo hic alludit Apostolus, *imaginem* sumi pro exemplari. q. d. Renovemur mente et spiritu, ut fiamus similes exemplari, id est, Deo creatori nostro, et, ut Theoph. Christo redemptori et recreatori nostro. Sicut enim Deus in Genesi creavit hominem ad imaginem suam, ita Christus hominem lapsum et perditum sua morte in baptismo reformavit, et quasi denuo creavit ad imaginem Dei, et suam.

Potest tamen imago proprie sumi, ut sit hebraismus, q. d. *Secundum imaginem*, id est, ut simus imagines exemplaris nostri Dei.

Nota Secundo. *Imago* hæc in homine tum naturalis est, sita in intellectu, voluntate et memoria; hanc renovari vult Apostolus, ut hisce

potentiis nihil velimus, nihil memoremur, nihil cogitemus, nisi quod est ad honorem et obsequium Dei: tum supernaturalis est, quæ sita est in gratia, fide, spe et charitate, sapientia, et puritate divina, quam in dies magis innovari et augeri vult Apostolus. Vide dicta Ephes. 4. 22. et seq.

11. UBI NON EST GENTILIS ET JUDÆUS, CIRCUMCISIO ET PRÆPUTIUM (id est circumcisus et præputiatus, juxta canon. 21.) BARBARUS ET SCYTHA, SERVUS ET LIBER. q. d. In hac renovatione Christiana non refert an Judæus sis, an Gentilis, an Barbarus, an servus, etc. quia IN OMNIBUS ita renovatis, qui novum hominem, Christum scilicet, induerunt; ipse CHRISTUS est OMNIA,] id est, omnis sanctitas, justitia, religio et omne bonum, quia Christus eis communicat suam sanctitatem, justitiam, religionem et omne bonum; et in eis nihil sit nisi Christiana sanctitas, virtus et perfectio: ac proinde omnes, sive Scythæ, sive Judæi, sive Barbari sint, in Christo et novo hoc homine Christiano unum sunt.

Secundo, *Christus nobis* est *omnia;* quia nobis est salvator, dominus, ductor, motor, Deus, caput, pontifex, victima, pater, sponsus, auriga, operator, et omnia.

Unde Tertio, *Christus* est *omnia*, id est, operatur omnia in omnibus, ut sit metonymia.

Nota. Barbaro opponit Scytham, sicut Judæo Gentilem; non quod Scythæ non sint Barbari, sed quod maxime sint Barbari, ita ut alii Barbari illis comparati non videantur esse Barbari, sed illis esse oppositi; sicut Judæis oppositæ sunt Gentes. q. d. Omnes nationes etiamsi naturaliter à se invicem aversæ, in Christo unum sunt: ergo in christianismo naturale hoc gentis adversæ odium deponere debent, neque aversari eos qui sunt alterius gentis aut conditionis, sed omnes quasi fratres in Christo amplecti. Unde sequitur:

12. INDUITE VOS ERGO SICUT ELECTI DEI, SANCTI, ET DILECTI, sicut decet Sanctos, dilectos et electos à Deo ad gratiam et gloriam, VISCERA MISERICORDIÆ.] Græce est οἰκτιρμῶν, id est miserationum, puta visceralem misericordiam et commiserationem.

BENIGNITATEM,] comitatem, ut sitis comes, blandi, non rustici et austeri.

MODESTIAM.] Græce πραότητα, id est mansuetudinem, lenitatem.

PATIENTIAM.] Græce μακροθυμίαν, id est longanimitatem.

Recte Cassian. collat. 12. c. 6. *Quantum*, inquit, *quis in lenitate ac patientia cordis, tantum in cordis, puritate proficiet. Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Non enim æstus corporis declinabit, nisi qui animi motus ante compresserit.*

Rursum, ut quidam alius Sanctorum ait: *Iracundi animus semper molestia angitur, et corpus morbo vexatur. Benigni et corpus et anima et mens perpetua fruuntur sanitate: gaudet in contumelia, Deum laudat in calamitate, irratos mitigat, sub humilitatis jugo triumphat.*

14. CHARITATEM HABETE, QUOD EST VINCULUM PERFECTIONIS,] id est, vinculum perfectum, inquit Vatab. quod scilicet perfecte tam virtutes, quam homines unit et connectit. Sic enim Hebræi loquuntur, *viri misericordiæ*, id est misericordes, *calix benedictionis*, id est benedictus; *filii obedientiæ*, id est obedientes.

Secundo et melius, *vinculum perfectionis*, vel integritatis (utrumque enim significat Græcum τελειότητος) id est, vinculum connectens, integrans, perficiens benignitatem, misericordiam, humilitatem, patientiam jam dictas, aliasque omnes virtutes; vel simplissime charitas est vinculum *perfectionis*, id est, virtutum jam dictarum, aliarumque omnium, in quibus perfectio et integritas Christiana consistit. q. d. Omnes jam dictæ aliæque veræ et Christianæ virtutes, ac mandata in charitate, quasi centro, colligentur et uniuntur; et nisi ea adsit, statim dissolvantur. Sicut ergo anima unit omnia membra totumque corpus integra et perficit, ut, si anima tollatur à corpore, membra omnia dissolvantur, totumque corpus dilabatur, corruat ac pereat; et sicut domus connectitur et consistit per suas colligationes et vincula, isque sublatis dissolvitur et corruit: ita charitas, inquit Theophyl., unit omnes virtutes, completque totum corpus perfectionis Christianæ, quod in aggregatione virtutum Christianarum consistit; ut, si charitatem tollas, virtutes diffluant, et tota perfectio corpusque virtutum pereat. ita Chrysost. Theoph. Oecum. Anselm.

Nota. Loquitur Apostolus maxime de charitate in proximum: hæc enim est vinculum patientiæ, misericordiæ, benignitatis. Charitas tamen in proximum nititur charitate in Deum, quasi causa et objecto formali: propter Deum enim diligimus proximum.

Unde Secundo, ratio et causa cur charitas sit vinculum et unio tum virtutum, tum animorum, est illa quam dat S. August. tract. 105. in Joan. *Charitas*, inquit, *est tunica inconsutilis Christi, quæ ad unum*, scilicet *Deum, pervenit, et in unum omnes colligit.* Vide S. Thom. 2. 2. q. 184. a 1. in corpore.

Hinc Tertio, patet nullam virtutem sine charitate esse perfectam, imo sine charitate quamlibet virtutem perire sensim et emori; nulla enim virtus sola per se consistere potest, sed aliarum opus habet auxilio; v. g. modestia opus habet patientia, ut in injuriis ferendis et contumeliis modeste se gerat; patientia opus habet humilitate, nisi enim sit humilis, non feret superbe sibi insultantes; et ita consequenter. Cum ergo omnium virtutum vinculum sit charitas, sequitur nec eas simul, nec quamlibet seorsim posse diu consistere sine charitate.

15. PAX CHRISTI EXULTET IN CORDIBUS VESTRIS, IN QUA ET VOCATI ESTIS IN UNO CORPORE.] q. d. inquit Ansel. *Gaudete et tripudiate* ob pacem animi. Verum Nota. Pro *exultet*, græce est βραβευέτω, quod Erasm. et Vatabl. vertunt, bravium et palmam ferat pax, ut quæcumque opinionum, rerum, factorum diversitas vel adversitas accidat, pax conservetur; primum studium sit pacis, primæ ubique paci deferantur; ut potius tua sententia decedas, imo potius bona tua perdas, quam pacem; ideoque pax victrix instar triumphantis exultet in cordibus vestris, et is putet se vicisse in quavis lite, aut disputatione, qui ceterarum rerum dispendio pacem conservarit. Hoc est quod Illustriss. Cardinalis Bellarminus sapienter dixit, sapientius præstitit, *Uncia charitatis ac pacis melior est libra victoriæ.* Digna Cardinali vox, dignior actio. Imo S. August. serm. 12. de verbis Apostoli, *Nolo*, ait, *habere eum quo litigem. Multo est mihi optabilius inimicum non habere, quam vincere.*

Secundo, melius, *pax Christi* βραβευέτω, id est, quasi brabeuta imperet et regat animi vestri motus, et, ut Syrus vertit, *pax Mescicho gubernet corda vestra :* Græcum enim βραβεύειν, significat præsidere, regere, moderari, et tanquam præsidem in certamine victori dare palmam et bravium. Alludit enim ad agones et certamina, in quibus brabeuta quasi judex, arbiter et moderator præsidebat, et victori palmam ac bravium dabat; qualis brabeuta Daretis et Entelli cæstibus certantium, erat Æneas apud Virgilium Æneidos 5.

> Tum pater Æneas procedere longius iras,
> Et sævire animis Entellum haud passus acerbis;
> Sed finem imposuit pugnæ.

Ita pax quasi brabeuta omne pugnæ et liti finem imponit, v. g. ait Theoph. cum injuria sumus affecti, geminæ in nobis cogitationes certant, altera ad vindictam, ad patientiam altera nos incitans : accedat tunc pax quasi brabeuta, et patientiæ quasi victrici pacisque auctrici palmam tribuat. Hinc olim brabeutæ virgam, vel sceptrum quasi præsides et judices gerebant, ut colligitur ex Plutarcho, in Antonio; imo Grammatici Græcum βραζευτής, vel βραβεὺς, à ῥαβδὸς, id est virga, quam gestabant, per metathesin deducunt. Unde βραβευτὴν et ῥαβδοῦχον pro eodem poni à Platone in Protagora, testis est Budæus, quasi dicat Paulus : In animis vestris brabeuta et agonotheta omnia regens et moderans sedeat non ira, non superbia, non cupido, non alia passio; sed pax, quæ quasi regina omnes affectus animæ in officio contineat, et passionum bella reprimat, ut et nobiscum, et cum proximis perpetua pace et concordia fruamur, ac unanimes Christo serviamus. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl. OEcumen.

Hinc sequitur hanc pacem bello parari, imo continuum cum cupiditatibus et passionibus bellum includere. Meneclides olim invidens Epaminondæ gloriæ, suasit populo, ut pacem haberent bello potiorem. Cui Epaminondas: Fallis, inquit, cives tuos, qui otii nomine eos ad servitutem vocas. Pax enim bello paratur; nec eam tueri licet, nisi cives sint ad bellum instructi. Idem dicat sibi quisque Christianus, audiatque vocem S. August. ser. 57. de Verbis Domini : *Pax*, ait, *est serenitas mentis, tranquillitas animi, simplicitas cordis, amoris vinculum, consortium charitatis. Hæc est quæ simultates tollit, bella compescit, comprimit iras, superbos calcat, humiles amat, discordes sedat, inimicos concordat, cunctis est placida : non quærit alienum, nihil disputat suum, docet amare quæ odisse non novit, nescit extolli, nescit inflari. Hanc ergo qui accepit, teneat; qui perdidit, repetat; qui amisit, exquirat : quoniam qui in eadem non fuerit inventus, abdicatur à Patre, exhæredatur à Filio, nihilominus à Spiritu sancto alienus efficitur.*

Nota. *Pax* hæc dicitur esse *Christi*, quia Christus pacem hanc è cœlo in terram detulit; unde angeli Christo nato cecinerunt, *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax*, etc., eamque sanxit et præcepit dicens, *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis* voluitque ut Evangelium et christianismus esset lex, schola et professio pacis ac charitatis. Unde sequitur, *In qua* (id est, ad quam) *vocati estis in uno corpore*, id est, in unum corpus, puta in unam Ecclesiam. Præclare S. Aug. sent. 369. *Pax Christi*, ait, *finem temporis non habet, et ipsa est omnis intentionis actionisque perfectio. Propter hanc Sacramentis ejus imbuimur : propter hanc mirabilibus ejus operibus et sermonibus erudimur : propter hanc Spiritus sancti pignus accepimus : propter hanc in eum credimus et speramus, et amore ipsius quantum donat accendimur : propter hanc denique omnem tribulationem fortiter toleramus, ut in ea feliciter sine tribulatione regnemus. Vera enim pax unitatem facit; quoniam qui adhæret Deo, unus spiritus est.*

Gentiles hanc pacem adamarunt, et exquisierunt. Dicebat ille :

> Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes.

Pomponius Atticus in funere matris, quam extulit non agenariam ipse natus annos sexaginta septem, gloriatus est, quod nunquam cum matre in gratiam rediisset, eo quod nunquam eam offenderat; quod nunquam cum sorore, sibi pene coæva, fuisset in simultate. Hanc vocem se ab ipso audisse scripsit Corn. Nepos. Verum, qui cum omnibus, etiam externis et inimicis, pacem perennem conservet, non naturæ, sed gratiæ; non Gentilium, sed Christi pacem et spiritum habeat oportet.

Et grati estote.] Græce εὐχάριςοι, id est gratiosi, amabiles estote, ut ex Hieronymo vertit Vatab. et Erasm. qui enim tales sunt, solent proximis esse benigni, misericordes, compatientes, pacem secum, et cum aliis non tantum colere, sed et conciliare : omnia enim hæc spectant ad concordiam et charitatem cum proximis fovendam; εὐχάριςος ergo hic idem est quod εὔχαρις.

Secundo, Theoph. Græcum εὐχάριςοι, vertit, *grati estote*; et, ut Syrus vertit, *gratias agite* Christo, pro beneficiis ab eo acceptis; agnoscite gratiam vobis per Christum factam, et ut illi gratias referatis, tales vos Christi amore proximis exhibete, qualem se Christus vobis exhibuit: hoc enim gratitudo, ipsæque Charites exigunt. Hinc trium Charitum, quas finxerunt Græci, duæ aspiciebant invicem, tertia averso erat vultu; ut docerentur qui beneficia accipiunt, se ea æterna memoria intueri debere; qui vero largiuntur, nunquam ea amplius in memoriam revocare. Verum prior sensus magis aptus et genuinus est.

16. Verbum Christi habitet in vobis abundanter (græce πλουσίως, id est opulenter, copiose) in omni sapientia, docentes et commonentes vosmetipsos] q. d. Doctrina et Evangelium Christi plene et copiose imbuat et impleat mentem vestram, in eaque quasi resideat et habitet, ut Christiana sapientia pleni eam eructetis, ex eaque invicem doceatis, moneatis, exhortemini. Sic S. Cæcilia Evangelium Christi semper gerebat in pectore, et non diebus, neque noctibus vacabat à colloquiis divinis et oratione; indeque Evangelium hoc ita eructavit, ut sponsum Valerianum et Tiburtium ejus fratrem converterit. Utinam Christiani tam studiosi essent Evangelii et doctrinæ Christianæ, quantum exigit eorum professio et dignitas Evangelii ac christianismi.

In gratia cantantes, in cordibus vestris Deo.] *In gratia*, id est cum gratiarum actione. Idem enim est cum eo quod dixit Ephes. 5. v. 19. *Cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino, gratias agentes semper pro omnibus.* Vult enim Christiano tantorum beneficiorum, quæ per Christum in christianismo acceperunt, memores, semper lætos et exultantes vivere, Deoque

laudes et hymnos in gratiarum actionem canere. Ita Anselm. Verum quia v. seq. hanc gratiarum actionem inculcat Paulus.

Hinc Secundo, melius Theophyl. *In gratia*, inquit, id est, cum gratia et venustate, ut videlicet tam pie, suaviter, reverenter canatis, ut voluptatem non carnalem, sed spiritualem, tam vobis et proximis, quam Deo ipsi afferatis. Unde vult hunc cantum fieri in cordibus et mentibus, ut inde in suavissimam ac piissimam vocem erumpat, qua alios doceamus et exhortemur.

Tertio, non male Chrysost. *in gratia*, inquit id est, ex gratia et afflatu Spiritus sancti.

Nota. Paulus hic et Ephes. 5. v. 19. Christianis impense commendat psalmodiam et hymnodiam. *Est enim psalmus*, inquit S. Basil. procemio in Psalm. *animarum tranquillitas, pacis arbiter, optimarum disciplinarum et documentorum promptuarium : psalmus turbas et fluctus cogitationum compescit, iracundiam mollit, dæmones fugat, angelos advocat : psalmus in terroribus nocturnis securitas, in diurnis laboribus requies est : psalmus elementum est incipientibus, incrementum proficientibus, confirmatio perfecti : psalmus est vox Ecclesiæ, angelorum opus, cœlestis reipubl. spirituale odoramentum.* Et S. August. Psal. initio : *Psalterium*, ait, *est communis quidam divinæ doctrinæ thesaurus, et universis animæ passionibus, quæ humanas animas varie angunt, subvenit : psalmus signifer est pacis, spirituale thymiama, exercitium cœlestium : luxum reprimit, sobrietatem suggerit, lacrimas movet.*

17. Omne quodcumque facitis in verbo, aut in opere, omnia in nomine Domini nostri Jesu Christi (supple, facite) gratias agentes Deo, et Patri per ipsum.] q. d. Non propter Simonem, non propter Mosem, non propter angelos Novantium, sed propter Christum, ejusque gloriam facite omnia quæcumque facitis : et sic est hoc præceptum, sed negativum. Ita Theodor. et Theoph.

Secundo potest hoc esse præceptum quoque affirmativum, si cum Ambros. et D. Thomas sic exponas. q. d. Omnia opera vestra talia sint, quæ cedere possint in gloriam Christi, Christusque vestræ vitæ et actionum sit ultimus finis. Et hoc proprie videtur hic velle Apostolus, scilicet ut non angelos, sed Christum statuamus nobis finem actionum omnium in genere, ut Christus in iis omnibus laudetur. Quocirca Maldon. apposite *in gratia*, græce ἐν χάριτι, hoc est, inquit, *in lætitia*. Sic enim χάρις pro χάρα, Id est lætitia, capitur 2. Thessal. 2. 15. ad Philem. v. 7. et 2. Corinth. 1. v. 15.

Tertio, est consilium, si singula opera actu aut virtute ad Christi gloriam referri velis. Hoc enim est consilium, non præceptum : nam actus moraliter bonos facere possumus sine actuali, imo virtuali relatione ad Christum.

Et sane consulenda est hæc praxis, ut assuescamus crebro iteritatis actionibus opera nostra, præsertim in eorum exordio, referre ad gloriam Christi : ita fiet ut ex consuetudine habitum induamus quo vel actu vel virtute omnia illa referamus ad gloriam Christi : hinc consequetur, ut omnia opera nostra, etiam indifferentia, virtutis et meriti rationem induant. Quia in re multi simplices opifices, agricolæ, aliique permulti deficiunt, faciuntque ingentes labores, sed sine merito, quia laborant tantum ex motivo et fine naturali, ut scilicet sibi suisque de necessariis vitæ provideant : qui si docerentur eadem insuper referre ad Dei laudem et obsequium, nullo lucro terreno fraudarentur; sed præter illud, ingens meritorum et benedictionis divinæ lucrum apud Deum acquirerent. Ut ad hoc se et suos excitaret, Deique et piæ intentionis in Deum memoriam renovaret S. P. N. Ignatius, hoc elogium perpetuo habebat in ore, *Ad majorem Dei gloriam.* Simili modo Apostolus 1. Corinth. 10. 31. dixit: *Omnia in gloriam Dei facite*, ut ibi dixi.

18. Mulieres subditæ estote viris, sicut oportet, in Domino,] id est, sicut oportet, secundum Christi Domini legem, voluntatem, Evangelium. q. d. Mulieres subditæ sint viris, sicut decet subdi eas, quæ Christo conjunctæ profitentur se sequi Christi modestiam, humilitatem, obedientiam, quam didicerunt in christianismo. Ita Anselmus. Vide dicta Ephes. 6. 1.

Ecquid mirum si Christianis matronis hoc præcipiat Paulus, cum idipsum Aristoteles Gentilibus præscribat lib. 1. OEconom. c. 1. et 2. *Existimare*, inquit, *debet mulier bene composita, mores viri esse legem vitæ suæ, impositam sibi à Deo per conjunctionem matrimonii. Qui hœc ergo negligit, Deos ipsos videtur negligere, quibus præsentibus sacra fecit, et matrimonium iniit.* Et Cato apud Livium lib. 34. *Majores*, inquit, *nostri nullam ne privatam quidem rem agere feminas, sine auctore voluerunt; sed in manu esse virorum.* Quare idem Cato graviter accusans insolentiam et fastum mulierum Romanarum apud Livium dec. 4. lib. 4. hoc quasi monstrum proponit : *Omnes*, inquit, *homines uxoribus dominantur, nos omnibus hominibus, nobis autem uxores.* Longe melius et sanctius vir ille prudens consilium dedit matronæ : *Si vis*, inquit, *imperare viro, pareas : bona enim mulier parendo viro, imperat.* Ita Livia Augusti Cæsaris uxor interrogata, *quibus rationibus, Augustum sibi subjecisset?* respondit : *Multa modestia :* quod ea quæ placerent Augusto, faceret libenter; quodque se scire dissimularet, quibus ille amoribus domi frueretur. Testis est Dion in Tiberio.

20. Hoc enim placitum est in Domino.] Ambrosius legit, *Domino;* sed Romana et Græca legunt, *in Domino*, id est, apud Dominum, et, ut Syrus, *coram Domino.*

Patres, nolite ad indignationem provocare filios vestros, ut non pusillo animo fiant.] Græce, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν, id est, ne despondeant animum, scilicet si videant parentes in se assidue tam duros, asperos, litigiosos : inde enim solent filii perdere animum, segnescere in suis operibus, cum vident ea parentibus non placere, segniter parentibus obedire, imo in pietate, Dei timore et cultu languescere, ac tandem desperare, fugere, omneque jugum tam Dei, quam parentum excutere.

22. Servi obedite per omnia dominis carnalibus (temporalibus, etiam Ethnicis) non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum.] q. d. Servi obedite dominis, non ficte ad oculum, ut eorum gratiam captetis, sed simplici et candido animo, ac studio placendi Deo, qui præcipit hanc obedientiam servis, quique voluit vos esse servos et servire, non autem dominos et imperare. Timeant ergo servi Deum, et non dominorum, sed Dei timore dominis suis obediant. Vide dicta Ephes. 6. 5.

23. QUODCUMQUE FACITIS, EX ANIMO OPERAMINI, SICUT DOMINO, ET NON HOMINIBUS] q. d. Nolite, ô servi, dominis vestris obedire ad oculum, sed ex animo, tanquam si ipsi Domino Deo serviretis, sicut revera servitis; quia Dei, qui vos servos fecit, voluntas est ut heris vestris ex animo obediatis. Si ergo heris ita obediatis, ipsimet Deo obedietis, qui *retributionem* æternæ *hæreditatis* in cœlo servis ita obedientibus uti promisit, ita revera præstabit pro hoc eorum obsequio. Agite ergo servi, estote philodespoti, id est amantes herorum, nec herum ut hominem, sed in hero herique jussu Deum, et Dei jussum intuemini et accipite.

24. RETRIBUTIONEM.] Græce est ἀνταπόδοσις, quæ vox significat mercedem, quæ pro merito operum datur. Cum ergo Paulus Deo eam tribuat, certum est servos eam apud Deum mereri sua obedientiâ. Nota hoc pro meritis bonorum operum, contra Novantes.

DOMINO CHRISTO SERVITE.] Græcum δουλεύετε, tam est indicativi, quam imperativi modi. Unde verti potest cum Vatablo, *nam Christo Domino servitis.* q. d. Ac proinde ille Dominus utpote fidelissimus et liberalissimus, vestrum servitium compensabit abundantissime in futura hæreditate cœlesti.

25. QUI ENIM INJURIAM FACIT, RECIPIET ID QUOD INIQUE GESSIT: ET NON EST PERSONARUM ACCEPTIO APUD DEUM.] Probat quod servi justi et obsequentes suis heris accipient retributionem hæreditatis jam dictæ, argumento à contrario: nam qui injusti sunt, sive domini sint, sive servi, accipient à Deo retributionem damnationis. Taxat tacite, et reprimit fastum ac dominatum dominorum, qui injuste ac tyrannice tractant suos servos. q. d. Sciant hi se à Deo judicandos, et pro injuria servis suis irrogata puniendos vicissim solentur se servi injuste ab heris vexati, quod eorum injurias ulciscetur Deus, eorumque patientiam et obedientiam remunerabitur.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT HORTARI PRIMO, DOMINOS AD ÆQUITATEM, ET BENIGNITATEM IN SERVOS.

SECUNDO, OMNES CHRISTIANOS AD ORATIONIS FREQUENTIAM, SAPIENTIAM CHRISTIANAM, ET GRATIAM AC PRUDENTIAM IN LOQUENDO.

DEINDE, V. 10. FUSE ET PARTICULATIM SUOS SALUTAT.

1. DOMINI, quod justum est et æquum, servis præstate: scientes quod et vos Dominum habetis in cœlo. 2. Orationi instate, vigilantes in ea in gratiarum actione: 3. orantes simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi (propter quod etiam vinctus sum) 4. ut manifestem illud ita ut oportet me loqui. 5. In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt: tempus redimentes. 6. Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere. 7. Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, et fidelis minister, et conservus in Domino: 8. quem misi ad vos ad hoc ipsum, ut cognoscat quæ circa vos sunt, et consoletur corda vestra, 9. cum Onesimo charissimo, et fideli fratre, qui ex vobis est. Omnia quæ hic aguntur, nota facient vobis. 10. Salutat vos Aristarchus concaptivus meus, et Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata: si venerit ad vos, excipite illum: 11. et Jesus, qui dicitur Justus: qui sunt ex circumcisione: hi soli sunt adjutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio. 12. Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, servus Christi Jesu, semper sollicitus pro vobis in orationibus, ut stetis perfecti, et pleni in omni voluntate Dei. 13. Testimonium enim illi perhibeo quod habet multum laborem pro vobis, et pro iis qui sunt Laodiciæ, et qui Hierapoli. 14. Salutat vos Lucas medicus charissimus, et Demas. 15. Salutate fratres, qui sunt Laodiciæ, et Nympham, et quæ in domo ejus est, ecclesiam. 16. Et cum lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite ut et in Laodicensium Ecclesia legatur: et eam quæ Laodicensium est, vos legatis. 17. Et dicite Archippo: Vide ministerium, quod accepisti in Domino, ut illud impleas. 18. Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia vobiscum. Amen.

1. DOMINI, QUOD JUSTUM EST ET ÆQUUM, SERVIS PRÆSTATE,] pro *æquum*, græce est ἰσότητα, id est æqualitatem, ut scilicet æqualiter servos tractent; non unum dure, alterum delicate habeant; non unum ament et colant, alterum aversentur et contemnant; sed pares pari affectu et benevolentia prosequantur. Idem inter filios servare debent parentes, idem in monasteriis, collegiis, republica præstare debent Superiores, ne unum filium, subditum, civem præ alio ament, colant, attollant: hæc enim est inæqualitas et acceptio personarum, quæ pacem turbat, invi-

diam aliorum concitat, et Superiores in odium illorum qui negliguntur, vel postponuntur, adducit. Sic enim Joseph à patre Jacob plus ceteris adamatus, et polymita vestitus, invidiam fratrum, omniaque mala et tantum non mortem incurrit.

8. ORATIONI INSTATE.] Græce τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, id est, ut Syrus *in oratione perseverate*. Toties Apostolus in suis epistolis orationis studium et frequentiam Christianis etiam laicis inculcat, quia oratio est fistula cœlestis, per quam omnis ros, id est gratia cœlestis, in nos descendit, ut quidam Sanctorum tam vere, quam apposite dixit.

VIGILANTES IN EA IN GRATIARUM ACTIONE.] Insignem piamque formulam gratias agendi viri cujusdam sancti (forte ipsiusmet S. Chrysostomi) recenset hic hom. 10. Chrysost. Ea talis est: *Gratias agimus tibi pro omnibus beneficiis tuis, à primo die usque in hunc præsentem indignis nobis impensis, sive nota nobis sint, sive incognita; tam pro occultis, quam pro manifestis, quæ vel opere nobis vel sermone facta sunt, et quæ voluntariis, et quæ invitis sunt præstita; pro omnibus quæ immeritis nobis exhibita sunt; pro afflictionibus, pro quiete, pro gehenna, pro supplicio, pro regno cœlorum. Obsecramus ut animas nostras custodias sanctas, mundam habentes conscientiam, finem benignitate tua dignum. Qui nos ita dilexisti, ut Unigenitum tuum pro nobis dederis, dignare nos hac dilectione dignos reddere. Da sapientiam in verbo tuo, et in timore tuo unigenite Christe, inspira nobis fortitudinem tuam. Qui Unigenitum pro nobis dedisti, et Spiritum sanctum tuum emisisti in remissionem peccatorum, sive sponte quid, sive inviti deliquerimus, condona, nec repules. Recordare omnium qui nomen tuum invocant in veritate. Recordare omnium qui nobis vel bene, vel male volunt: omnes enim homines sumus.* Subdit Chrysost. *His dictis addebat orationem fidelium, atque ita cessabat, tanquam coronide quadam et colligatione, post orationem pro omnibus factam imposita. Multis enim nos Deus etiam invitos beneficiis afficit, multis etiam et pluribus ignaros. Quando enim contraria precamur, ipse vero diversa facit, manifestum est quod et insciis benefaciat.*

3. ORANTES SIMUL ET PRO NOBIS, UT DEUS APERIAT NOBIS OSTIUM SERMONIS,] id est, ut det mihi aditum et opportunitatem evangelizandi, amoveatque ejus impedimenta.

Aliter S. Anselmus, Theophyl. et Salmeron, ut Deus, inquiunt, aperiat ostium sermonis, id est, os nostrum, per quod quasi ostium sermo ex homine egreditur. q. d. Ut Deus det nobis os apertum et liberum, id est, det nobis libertatem, fiduciam et audaciam prædicandi. Unde quasi explicans subdit: *Ut manifestem illud ita ut oportet me loqui.* Alioqui juxta priorem sensum dicendum est, esse hic novam petitionem, et supplendam esse conjunctionem *et*, d. q. Orate, ut Deus aperiat ostium Evangelio, et ut manifestem illud, sicut oportet, etiam in vinculis constitutus et coarctatus. Meminit Paulus identidem vinculorum suorum, et in iis gloriatur, ut idem nos facere doceat. Præclare S. Cyprianus epist. 72. ad Nemesium de vinculis Martyrum: *O pedes, inquit, feliciter vincti, qui itinere salutari ad paradisum diriguntur! ô pedes ad præsens in sæculo ligati, ut sint semper in cœlis apud Deum liberi!* Mire vero S. Chrysost. hic hom. 10. hæc vincula extollit, atque inter cetera ait, Paulum, utpote in cœlis animo et mente versantem, non potuisse vinculis constringi, sed in iis quasi liberum et solutum prædicasse et cucurrisse ad cœlum. *Injice*, ait, *radiis Solis aut Soli ipsi vincula, siste cursum ejus, si potes: si non potes, nec Paulum, qui quasi sol in cœlo conversatur, lucisque et dotrinæ suæ radios in terra dispergit, vincire, aut cursum ejus inhibere poteris.*

5. IN SAPIENTIA AMBULATE AD EOS QUI FORIS SUNT.] Id est, sapienter et prudenter agite cum Ethnicis, ut illos ad fidem Christi pelliciatis. Ita Ambrosius.

TEMPUS REDIMENTES.] Græce καιρὸν, id est, occasionem bene agendi cum aliis, et rei Christianæ bene gerendæ ac promovendæ, prudenter ac studiose captate: To enim *ridimentes tempus*, pendet ex eo quod præcedit, *In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt.* Ita Ambros. et Theophyl. Vide dicta Ephes. 5. 16.

Aliter Anselm. *Tempus*, inquit, *redimimus, quando anteactam vitam, quam lasciviendo perdidimus*, flendo reparamus. Sed prior sensus est ex sententia et mente Apostoli.

Alii sic explicant, q. d. Cum infidelibus sapienter, id est caute, conversamini, ita ut redimendæ vexationis et evitandæ persecutionis causa, quo tempus habeatis liberum ad serviendum Deo patiamini, si opus sit, etiam dispendium aliquod rerum temporalium. Aut aliter, q. d. Sapienter agite cum infidelibus, ne ex veteri amicitia cum eis tempus teratis otio, fabulis, ludis, conviviis, etc., uti ante solebatis; sed dextere ab iis vos subducite, ut tempus pretiosum redimatis, illudque in oratione, studio, charitate, propagatione fidei, operibus misericordiæ, aliisque virtutibus impendatis. Hi duo sensus satis appositi sunt. Est enim generalis hæc sententia Apostoli, similis illi Ephes. 5. v. 16. epistola enim ad Collossenses similis est illi ad Ephesios, ejusque quasi compendium.

6. SERMO VESTER SEMPER IN GRATIA (id est, cum gratia, hoc est, approbatione et ædificatione proximorum) SALE (id est prudentia) SIT CONDITUS.] Secundo, Anselmus, *in gratia*, id est, in dulcedine charitatis. Tertio et adæquate, *in gratia*, id est, cum gratia, ut scilicet sit gratiosus sermo vester, et gratiam ac favorem audientium conciliet; ita tamen, ut sit sale conditus. q. d. Sicut cibus dulcis gratus est, si tamen sit sale conditus; nam alioqui sicut præsalsus, sic et insulsus cibus displicet: ita sermo vester suavis sit, jucundus et gratus, non præsalsus et austerus: hic enim alios, maxime Gentiles, à vobis averteret. At neque sit insulsus et dissolutus; sed sale modestiæ, gravitatis et discretionis condiatur; ut sal opponatur σαπρῷ, id est putri et scurrili, ut dixi Ephes. 4. v. 29. q. d. ait Chrysost. Sermo vester jucundus sit, sed simul stringat, obturet, pungat et acuat.

Talis debet esse sermo præconum Evangelii, et eorum qui animas student Christo lucrifacere.

Huic gratiæ mire studuerunt Gentiles. Ita Xenophon in sermone fuit suavissimus, indeque vocatus est *Musa Attica.* Ita Plato miram habuit sermonis gratiam. Quare cum adhuc infans in cunis dormiret, apes mellis copiam labellis ejus instillare visæ sunt; quod præsagi portendere dixerunt, ex ore Platonis melle dulciorem fluxu-

iam esse orationem. Sciunt omnes quanta in Cicerone dicendi scribendique fuerit gratia. Xenocrates tristior et tetricus, jussus est à Platone *Gratiis sacra facere*, ut comitatis elegantiam sibi conciliaret. Nam *tetricus vultus et sermo non urbibus, sed silvis convenit*, inquit Plato. Protogenes pictor toto septennio in pingenda Jalysis imagine consumpto, tandem summam manum imposuit. Eam cum Apelles cerneret, primum subsistit mutus et stupefactus; deinde inspiciens, ait: *Opus quidem magnum, artifexque excellens, verum operi gratia deest; quæ si adesset, assecutus esset auctor immortalem gloriam*. Adjecit, *sibi cum Protegene omnia paria esse, aut illi meliora, sed uno se præstare, quod manum illi de tabula nesciret tollere*. Nimis enim morosi dum nimis omnia gratiosa exhibere cupiunt, gratiam perdunt. Ita Ælian. l. 12. c. 41. et Plin. l. 35. c. 10.

Moral. fusius id explicat Anselm. *Sicut*, inquit, *cibus cui sal immiscetur, fit sapidus, et caro bene salita non putrescit, nec fœtet : ita sit et sermo vester; ut quasi cibus sapidus recipiatur ab ore cordis audientium, non sit insipidus per insipientiam; nec putidus per admonitionem carnalis delectationis; nec corruptus per admixtionem falsitatis; sed semper sale spiritualis sapientiæ conditus, et integritate veritatis incorruptus, atque odorem cœlestis et incorruptibilis delectationis spirans. Et ita condimentum divinis habeat sermo vester*.

9. Cum Onesimo, etc. 11. qui ex vobis est.] Id est, qui est ex vestra gente et urbe, scilicet est Colossensis, quales et vos estis. Id patebit ex epistola ad Philemonem. Hi soli, scilicet ex domesticis meis, qui me comitari et adjuvare solent, sunt adjutores mei in regno Dei,] id est, in prædicatione Evangelii, quod est via ad regnum Dei cœleste : qui enim prædicat Evangelium, prædicat regnum cœleste, et viam ad hoc regnum. Hinc S. Joannes et Christus et Apostoli hoc thema suæ prædicationis proposuerunt : *Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cœlorum*.

Hinc ergo ruit argumentum Bezæ : Si, inquit, hi (scilicet Aristarchus, Marcus et Jesus) soli erant Romæ cum Paulo; ergo Petrus Romæ non erat, nec Romæ sedit Pontifex vigintiquinque annos. Respondeo, Hi soli erant Romæ cum Paulo quasi socii et domestici ejus; Petrus vero Romæ erat, sed seorsim evangelizabat. Adde, Petrum ita sedisse, id est, papatum constituisse Romæ, ut tamen quasi Pastor Ecclesiæ per vices sæpe discurreret per alias regiones, ibique fundaret Ecclesias, uti faciebant alii Apostoli.

12. Semper sollicitus pro vobis.] Græce ἀγωνιζόμενος, id est certans et agonizans pro vobis est Epaphras vester nuper Episcopus.

Ut stetis perfecti, et pleni in omni voluntate Dei,] id est in omni eo, in quo vult Deus nos esse perfectos et plenos, scilicet in sapientia et vita Christiana. Voluntas enim ponitur pro volito, id est, objectum pro potentia, juxta can. 30.

15. Salutate fratres, etc. et Nympham. *Nympha* vir fuit, non mulier. Patet ex eo quod sequitur, et quæ in domo ejus (græce αὐτοῦ, id est, ejus masculine, viri scilicet, non feminæ) est, ecclesiam.] Id est, domesticam ejus ecclesiam et familiam fidelem. Ita Theoph. licet Theodoret. putet Nympham hunc consecrasse domum suam in Ecclesiam.

16. Eam quæ Laodicensium est, vos legatis.] Putat Philastrius lib. de Hæresibus c. 90. Paulum scripsisse ad Laodicenses, velleque hic, ut ea epistola Colossis legatur. Sixtus senensis l. 2. in Paulo, hanc epistolam ad Laodicenses recenset, eamque probat Faber Stapulensis. Ea sic habet : *Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, fratribus, qui estis Laodiceæ Gratia vobis et pax à Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo Gratias ago Christo per omnem orationem meam, quod permanentes estis et perseverantes in operibus bonis, promissionem expectantes in die judicii. Neque disturbent vos quorumdam vaniloquia insimulantium veritatem, ut vos avertant à veritate Evangelii, quod à me prædicatur. Et nunc faciet Deus, ut qui sunt ex me, ad perfectum veritatis Evangelii sint deservientes, et benignitatem operum facientes, quæ sunt salutis vitæ æternæ. Et nunc palam sunt vincula mea, quæ patior in Christo; in quibus lætor et gaudeo. Et hoc est mihi ad salutem perpetuam, quod factum est in orationibus vestris administrante Spiritu sancto, sive per vitam, sive per mortem. Et mihi vivere vita in Christo, et mori gaudium; et ipse in vobis faciet misericordiam suam, ut eamdem dilectionem habeatis, et sitis unanimes. Ergo, dilectissimi, ut audistis præsentiam Domini, ita sentite et facite in timore; et erit vobis vita in æterneum (est enim Deus qui operatur in vobis) et facite sine peccato, quæcumque facitis, et quod optimum est : dilectissimi, gaudete in Domino Jesu Christo : et cavete omnes sordes in omni lucro. Omnes petitiones vestræ sint palam apud Deum Estote firmi in sensu Christi; et quæ integra, vera, et pudica et casta et justa et amabilia sunt facite; et quæ audistis et accepistis, in corde retinete; et erit vobis pax. Salutant vos omnes sancti. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro, Amen. Hanc facite legi Colossensibus, et eam, quæ est Colossensium, vobis*. Sed supposititiam esse hanc epistolam patet, tum ex stylo, tum ex brevitate, tum quod frigidior sit, tum quod eadem contineat, quæ epistola ad Colossenses, ex eaque aliisque Pauli epistolis consarcinata sit, cum tamen eam quasi novi aliquid continentem Colossis legi jubeat hic Apostolus; tum denique quod veteribus incognita fuerit. Imo S. Hieron. in Catalogo Scriptorum Eccles. In Paulo : *Legunt*, ait, *quidam epistolam ad Laodicenses, sed ab omnibus exploditur*. Rursum Marcion putabat epistolam ad Laodicenses esse epistolam ad Ephesios : Theophyl. vero esse epistalam primam ad Timotheum, quæ scripta est Laodiceæ.

Sed respondeo et dico, Apostolum hic vocare epistolam Laodicensium, non suam, quam ad Laodicenses scripserit, sed eam quam Laodicenses ad Paulum, vel certe ad ipsos Colossenses, ut vult Theodor. scripserint; in qua quædam inerant, quæ ad rem Colossensium pertinerent, ac proinde ab eis eam legi voluit Apostolus. Patet ex Græco textu, qui sic habet, καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας, id est, *et eam, quæ Laodicæa*, scilicet ad me scripta est, vos legite. Ita Chrys. Syrus et Theod. qui sic ait : *Non dixit Apostolus, Eam quæ ad Laodicenses; sed, Eam quæ ex Laodicea est legite : illi enim de aliquibus rebus ad eum scripserant. Verisimile est autem eos vel ea accusasse, quæ fiebant Colossis, vel eodem morbo*

cum eis laborasse; *et ideo dixit hanc quoque epistolam esse legendam.* Maldon. tamen in Notis manuscr. sic Explicat : τὴν ἐκ Λαοδικείας, id est, inquit, quæ à Laodicensibus ad vos mittetur, à me ad eos scripta : in qua credibile est Paulum Laodicenses monuisse, ut eam ad Colossenses mitterent, sicut hic Colossenses monet, ut hanc ad Laodicenses mittant.

17. Dicite Archippo, Vide ministerium, quod accepisti in Domino (id est, in Domini Ecclesia, à Domino, per Dominum, juxta can. 25.) ut illud impleas.] Ministerium hoc fuit pastoratus, vel episcopatus Colossensium, in quo Archippus hic videtur successisse Epaphræ, qui jam captivus Romæ tenebatur in vinculis, ut patet ex epistola ad Philemonem, v. 23. Vult ergo Archippum hoc suum ministerium implere, id est, plene et perfecte fungi suo episcopatu aut pastoratu, tanquam qui à Domino ministerium acceperit. q. d. Vide Archippe, sis diligens in hac tua cura, Domini officium agis, Dominus tibi credidit has oves, eas à te repete. Ita Theophyl.

18. Salutatio mea manu Pauli.] Salutationem vobis propria mea manu ego Paulus subscribo. Hinc patet Paulum hucusque dictasse hanc epistolam, et scripsisse aliena manu; hæc vero, et quæ sequuntur deinceps ad finem usque, sua scripsisse manu. Ita Anselmus.

Memores estote vinculorum meorum,] tum ut pro me vincto oretis, tum ut meis vinculis in fide et constantia roboremini. Hæc enim memoria et exemplum quod vinctus sim et condemnatus, ait Theophyl. magnam vobis afferret consolationem in omnibus tribulationibus. Imitatur Paulum S. Ignatius, qui epistolam suam ad Philippenses ita concludit; *Mementote vinculorum meorum, ut consummer in Domino.*

Moraliter S. Chrysost. *Deliciarum*, inquit, *concupiscentia prehenderis? recordare carceris Pauli : discipulus es illius et commilito. Quam rationem habet, commilitionem quidem tuum in vinculis esse, te vero in deliciis? In afflictionibus es? putas te derelictum esse? audi sermones Pauli, et vide quomodo in afflictione esse, non sit derelictionis indicium. Velles sericis indui? memor esto vinculorum Pauli, et videbuntur tibi serica indumenta quibusvis fœtulentis panniculis abjectiora esse. Velles aureis indumentis amiciri? recordare vinculorum Pauli, et ostendent tibi nihil illa cœno protrito melius habere. Vis ornari capillis, formosaque videri? considera squalorem Pauli in carcere, et accenderis circa illam pulchritudinem, hancque extremam deformitatem esse putabis, atque amare ingemisces desiderio illorum vinculorum correpta. Vis odoramenta et fucum, et quidquid ejusmodi est, tibi ipsi accommodare? cogita illius lacrymas. Triennium noctes et dies à lacrymis non cessabat. Hoc ornatu genas tuas adorna. Lacrymæ istæ eas splendidiores faciunt. Non dico ut pro aliis illacrymes; vellem quidem et istud : at sublimius est; sed pro peccatis tuis hoc facere adhortor.*

Ministerium tuum imple, Æternitatem cogita.

COMMENTARIUS
IN I. EPISTOLAM
AD THESSALONICENSES.
ARGUMENTUM.

Thessalonica metropolis Macedoniæ urbis fuit nobilissima, quæ prius Halia dicta, deinde à Philippo Amynthæ filio, vocata est Thessalonica, vel quia in ea Thessalos vicerat, ut nomen sonat; vel, ut Strabo ait, à Thessalonica uxore: nunc Salonica dicitur, estque Judæorum statio et emporium. In hac ergo urbe Paulus prædicaverat Evangelium, brevique tempore multos Gentilium, ac præsertim nobilium matronarum converterat, ut patet Act. 17. 1. et seq. Hinc statim Judæi Paulo et Evangelio invidentes, contra eum concitarunt seditionem fugit ergo Paulus Athenas, indeque Timotheum misit Thessalonicam; ut opus à se cœptum perficeret, et fideles in fide confirmaret, ut patet hic c. 3. v. 2. Rediit deinde Timotheus ad Paulum, eique à se gesta, et Thessalonicensium in fide constantiam enarravit. Unde Paulus hanc ad eos scribit epistolam, qua constantiæ eorum congratulatur, eosque in fide confirmat; ut pro ea tuenda secum fortiter Judæorum et Gentilium persecutiones ferant.

Deinde cap. 4. hortatur eos, ut fugiant fornicationem, otium, desidiam: ac de resurrectione et Christi ad judicium adventu eos instruit. Denique cap. 5. monet, ut ad diem judicii sancte vivendo se comparent, vacentque charitatis operibus, orationi ac pietati.

Scriptam esse Athenis habent Græca et Syra in fine epistolæ. Idem docent Theodor. Œcumen. hic, et Athanasius in Synopsi: sed verius est scriptam esse Corinthi anno Christi 52. ut docet Baron. nam Timotheus jam Thessalonica ad Paulum redierat, ut ipse ait cap. 3. v. 6. Timotheus autem ad Paulum rediit, non Athenis, ubi vix hæsisse videtur, sed Corinthi agentem, ut patet Actor. 18. 5. Unde sequitur hanc primam esse omnium epistolarum quas scripsit Paulus, uti constanter asserunt Chrysost. et Theodor.

CAPUT PRIMUM.
SYNOPSIS CAPITIS.

Gratias agendo Deo, refricat Thessalonicensibus fervidam ipsorum conversionem ad Christum per efficaciam suæ prædicationis.

Deinde, v. 6. laudat et corroborat eorum in fide constantiam.

1. Paulus, et Silvanus, et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre, et Domino Jesu Christo. 2. Gratia vobis, et pax. Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione, 3. memores operis fidei vestræ, et laboris, et charitatis, et sustinentiæ spei Domini nostri Jesu Christi, ante Deum et Patrem nostrum: 4. scientes fratres, dilecti à Deo, electionem vestram: 5. quia Evangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum, sed et in virtute, et in Spiritu sancto, et in plenitudine multa, sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos. 6. Et vos imitatores nostri facti estis, et Domini, excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus sancti: 7. ita ut facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia, et in Achaia. 8. A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solum in Macedonia, et in Achaia, sed et in omni loco fides vestra, quæ est ad Deum, profecta est, ita ut non sit nobis necesse quidquam loqui. 9. Ipsi enim de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad vos: et quomodo conversi estis ad Deum à simulacris, servire Deo vivo, et vero, 10. et expectare Filium ejus de cœlis (quem suscitavit ex mortuis) Jesum, qui eripuit nos ab ira ventura.

1. Paulus, et Silvanus, et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre, et Domino Jesu Christo,] id est in fide et religione Dei Patris, et Jesu Christi, supple congregatæ, scribunt et salutem dicunt. Ubi recte advertit Theoph. præpositionem *in* hic Filio tribui æque ac Patri, ut significetur æqualitas Filii cum Patre. Eodem modo, quo hic præpositionem *in*, etiam

præpositionem *à*, tam Filio, quam Patri tribuit epist. 2. c. 1. v. 2. *Gratia vobis et pax à Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.*

Nota Secundo. *Silvanus* est Silas: ex Hebræo enim nomine Silas, Græci et Latini formarunt nomen sibi notius Silvanus; hoc enim Latinum et Romanum est nomen. Perperam ergo Dorotheus in Synopsi Silvanum à Sila distinguit, quasi Silas Corinthiorum, Silvanus Thessalonicensium fuerit Episcopus.

Audi Manichæum resuscitantem hunc Silvanum, audi fanaticum. Constantinus quidam Manichæorum heresim suscitari volens in Armenia, sub Constante Imp. nepote Heraclii, anno Christi 653. jactavit se esse Silvanum, qui tanquam fidus discipulus à Paulo missus est in Macedoniam, ostendesque discipulis suis Apostoli codicem, quem à Diacono acceperat: *Macedones*, aiebat, *estis: ego Silvanus, ad vos à Paulo missus.* Quare justo Dei judicio à Justo quodam, quem manichæismo imbuerat, mercedem congruam recepit. Palatini enim jussis obsequens Justus, sumpto in manus saxo. Silvanum quasi alterum Goliath vi magna percussit et occidit, uti ex Theophane fuse narrat Baronius anno Christi 653. Ubi et addit asseclam Constantini Simeonem pari modo se appellasse Titum (cum Cetus animas devorans potius vocandus esset) qui proinde à Justiniano juniore Imp. cum aliis Manichæis flammis exustus est anno Christi 685.

Nota Tertio, Pauli modestiam, qui Timotheum et Silam discipulos suos sibi æquat et adnumerat in scribenda hac epistola.

Nota Quarto. Non se vocat hic Apostolum, quia pauco tempore Thessalonicæ evangelizaverat, ita ut apostolatus ejus ibi per experientiam vix esset cognitus: necdum enim ullas ibi fundaverat Ecclesias, quod proprium erat Apostolorum munus.

3. Memores operis fidei vestræ, et laboris, et charitatis, et sustinentiæ spei Domini nostri Jesu Christi ante Deum et Patrem nostrum.] Nota Primo. To *operis*, vel, ut Syrus, *operum fidei*, significat fidem non nudam et otiosam, sed operatricem, ipsaque opera fidei ab Apostolo commendari. Ita Chrysost. Anselmus et alii.

Nota Secundo. Pro *laboris et charitatis*, Græca et Syrus legunt *laboris charitatis*: sicut enim fidei tribuit opus, ita charitati tribuit laborem, et spei sustinentiam. Ubi Adverte, Apostolum per hæc tria, unum et idem significare, nimirum Thessalonicenses propter fidem, spem et charitatem in Christum multa à Judæis et Gentilibus passos esse, adeo ut à Judæis Jason pro Paulo elabente protractus fuerit ad tribunal, Act. 17. 6. Persecutiones ergo pro fide pati constanter, est opus fidei. Idem est *labor charitatis;* id est labor et molestia, quam sustinuerunt propter amorem Christi dilecti sui. Idem est *sustinentia* et patientia *spei*, ut mox dicam. Possunt tamen hæc ita commode secerni, ut *opus fidei*, sit labor pro fide susceptus; multum enim eis laborandum erat, ut infirmi in fide Christiani tempore persecutionis in fide corroborarentur. *Labor charitatis* esse potest labor, quem suscipiebant, ut eos, qui ob fidem erant spoliati bonis, aut in exilium missi, solarentur et sustentarent. *Sustinentia spei* esse potest omnium ærumnarum in persecutione tolerantia ob spem gloriæ cœlestis. Ita Chrysost.

Nota Tertio. *Sustinentiam spei* vocat constantiam spei, quam constanter in adversis sustinuerunt, id est sustentarunt et retinuerunt; unde Erasmus vertit, *quod permansistis in spe;* Ambr. legit, *expectationis spei*, id est spei expectantis, de qua mox dicam.

Secundo et aptius, *sustinentiæ spei*, id est patientiæ, et, ut Syrus, tolerantiæ, quam in persecutionibus habetis ex spe, vel propter spem premii cœlestis. Ita Chrys. Theoph. Anselm. Unde posset cum Vatablo per hypallagen *sustinentia spei* accipi pro spe sustinentiæ, id est spe sustinente, tolerante, patiente; sicque clare hic locus verti potest. Memores operatricis et efficacis fidei vestræ, et laboriosæ charitatis, et tolerantis spei. Ubi Adverte tria apta epitheta, et quasi proprietates trium virtutum Theologicarum, fidei, spei, charitatis: fides enim debet esse operatrix, charitas laboriosa, spes patiens. Unde recte notavit Chrysost. et alii, ab Apostolo nec fidem sine operibus, nec charitatem sine labore, nec spem sine patientia hic commendari.

Nota Quarto. Addit Apostolus, *Domini nostri Jesu Christi*, qui genetivi à genetivis *fidei*, *spei* et *charitatis*, qui præcesserunt, reguntur. Vocat ergo fidem, spem, charitatem Jesu Christi, sive quia hæ virtutes dantur à Christo, et per Christi merita; sive potius, quia feruntur in Christum qua Deus est et homo, quasi in objectum suum, et labor earum suscipitur propter Christum, et Christi amore, spe ac desiderio. Unde v. ultimo id explicans ait, *Expectare filium ejus de cœlis*, q. d. Hac spe sustinetis persecutiones, ærumnas et labores pro fide, quia creditis et amatis Christum, eumque expectatis judicem, ut vos præmiet et glorificet. Hac enim spe vir justus ad omnem fortunæ motum immotus firmusque quasi cubus, imo quasi rupes consistit in sua fide et probitate. Ita Anselmus. Unde et Ambros. ut dixit, legit hic, *memores*, etc., *expectationis spei Domini nostri Jesu Christi*, id est, spei expectantis Dominum nostrum Jesum Christum.

Nota Quinto. Quod subdit Apostolus, *Ante Deum et Patrem nostram*, vel referetur ad *memores*, vel potius ad *fidei*, *spei* et *charitatis*. q. d. Memor sum vestræ patientiæ et laboris, quem sustinetis pro fide, spe et charitate Christi, non ficte et simulate, *ante Deum*, id est, sine fuco, vere sincere, coram Deo. Est hic ingens stimulus ad fortiter agendum et patiendum, si cogitemus nos ante Deum, in Dei oculis, et pro Deo ipso laborare, pati, certare. *Magna*, inquit Boetius, *nobis injecta est necessitas bene agendi, quod in conspectu Judicis cuncta cernentis omnia agimus.* Hinc Deus Gen. 17. 1. hoc medium et excitamentum ad omnem perfectionem Abrahamo suggessit, dicens, *Ambula coram me, et esto perfectus.* q. d. Cogita præsentiam meam, me facta tua omnia coram intueri: ita studebis et anniteris, ut opera tua quam optime et perfectissime facias.

4. Scientes, fratres dilecti a Deo, electionem vestram.] q. d. Scio, non fide, non certa demonstratione, aut physica evidentia, sed ex signis et conjecturis: quia scilicet vestræ fidei, constantiæ, patientiæ, charitatis opera video, inde scio, id est probabiliter colligo, *vestram electionem*, id est, vos esse electos ad gratiam et amicitiam Dei, et, si in ea perseveretis, ad gloriam et fruitionem ejusdem. Ita Theoph. Vide can. 13. Nam Apostolum proprie et immediate

loqui de electione ad gratiam, non autem ad gloriam, patet ex sequentibus; sequitur enim:

5. QUIA EVANGELIUM NOSTRUM NON FUIT AD VOS IN SERMONE TANTUM, SED ET IN VIRTUTE,] id est, potentia et efficacia miraculorum confirmatum fuit.

ET SPIRITU SANCTO.] Syrus vertit, *in spiritu sanctitatis:* sanctitas enim doctrinæ et vitæ prædicantium, valde eorumdem doctrinam credibilem facit et persuadet. Secundo, *in Spiritu sancto*, id est, in largitione Spiritus sancti et donorum ejus, quæ Apostoli in primitiva Ecclesia, in baptismo, etiam visibiliter largiebantur, faciendo, ut credentes linguis peregrinis loquerentur, prophetarent, dæmones et morbos depellerent, etc. ut patet Actor. 10. v. 44. et alibi. Ita Theodor. Anselm. et alii.

ET IN PLENITUDINE MULTA.] D. Thomas bifariam accipit: Primo, *in plenitudine*, supple, donorum Spiritus sancti, ne se minus donorum accepisse putarent Gentiles, quam acceperant Judæi. Secundo, *in plenitudine*, supple illustrationis. q. d. Nihil vobis defuit plenæ instructionis earum rerum, quæ ad fidem pertinent. Verum hæc non conveniunt cum Græco πληροφορία, quæ vox significat plenam certitudinem et certam persuasionem, ut dixi Rom. 14, 5. Unde Ambr. legit, *non in phantasia, sed in veritate plenitudinis*, id est plena, pleneque probata et certa veritate. q. d. Nihil defuit Evangelio meo apud vos ad plenam illi fidem faciendam. Quod Theoph. refert ad toleratas pro Evangelio afflictiones, eo quod non sit probabile quemquam pro vana doctrina tantum velle pati malorum, quantum Paulus et Apostoli patiebantur pro Evangelio. Sed hoc arctius est: Apostolus enim *plenitudinem multam* vocat omnia argumenta, quibus plenam Evangelio suo fidem faciebat, puta miracula, linguas, prophetias, sanctitatem, patientiam, aliaque quælibet: nemo enim prudenter potest credere, nisi hæc, vel his similia signa fieri, vel facta esse pro Evangelio sciat, quæ plane persuadeant viro prudenti rem, ad quam confirmandam adhibentur, esse credendam.

6. ET VOS IMITATORES NOSTRI FACTI ESTIS ET DOMINI.] Pathetice S. Bern. serm. 1. cap. jejunii: *Quidni*, ait, *caput suum membra sequantur? si bona suscepimus ab hoc capite, mala autem quare non sustineamus? An respuere tristia volumus, et communicare jucundis? si ita est, indignos nos capitis hujus participatione probamus: omne enim quod ille patitur, pro nobis est. Felix membrum quod huic adhæserit per omnia capiti, et sequetur illud quocumque ierit.* Et mox: *Mihi omnino adhærere tibi bonum est, ô caput gloriosum et benedictum in sæcula, in quod et angeli prospicere concupiscunt. Sequar te quocumque ieris: si transieris per ignem, non avellar à te. Tu dolores meos portas, et pro me doles. Tu prius transis per angustum passionis foramen, ut latum præbeas sequentibus membris ingressum* (metaphora à corpore et à capite sumpta; quo enim caput perruperit, facile est subingredi corpus.)

EXCIPIENTES VERBUM IN TRIBULATIONE MULTA, CUM GAUDIO SPIRITUS SANCTI.] Nihil magis admirabile, quia nihil magis naturæ contrarium est, quam in tribulatione gaudere. Solent enim afflicti plorare, murmurare, queri, desperare: sed Spiritus sanctus, qui natura superior est, et per tribulationes bona cœlestia et divina repromittit, efficit, ut homo hæc bona sibi proponens in tribulatione, quo magis affligitur, eo magis gaudeat. *Hoc vero eorum est*, ait S. Chrysost. *qui jam humanam naturam transcenderunt, corpusque habent quasi nullis passionibus obnoxium. Sic et Christus, quamvis multas afflictiones pertulerit, gavisus tamen est. Ad hoc enim sponte sua venit, et nostri gratia seipsum exinanivit, conspuendus, alapis percutiendus et crucifigendus: atque ita gavisus est ista patiens, ut Patri dixerit: Clarifica me*, Joan. 17. 1. *Afflictio in corporalibus, gaudium in spiritualibus.* Causam subdit: *Non enim natura afflictionum hoc habet, ut gaudium pariant, sed istud ex ea afflictione est quæ propter Christum toleratur, et ex spiritu irrorante, et per caminum tentationum in requiem ac recreationem constituente. Cum gaudio, inquit, non simpliciter, sed multo; hoc enim est Spiritus sanctus.*

7. ITA UT FACTI SITIS FORMA (græce τύποι, id est, exemplaria, typi, et, ut Syrus atque Ambros. in exemplum) OMNIBUS CREDENTIBUS IN MACEDONIA, ET IN ACHAIA.

8. A VOBIS ENIM (à vestra fide, patientia, constantia, zelo, ait Theodor.) DIFFAMATUS (divulgatus) EST SERMO DOMINI.] Græce ἐξήχηται, id est, resonuit quasi echo, et exsonuit quasi tuba, ait Theoph. Vatablus vertit, *à vobis ebuccinatus est sermo Domini;* Syrus, *à vobis manavit fama sermonis Domini*, id est, prædicationis Evangelicæ: ut scilicet omnes hanc novam fidem Christianam admirentur et ament propter vestram Christianam, piam et sanctam vitam, quam sciunt vos ex fide hausisse et imbibisse.

IN OMNI LOCO,] fidelium scilicet, vel ubi fidei et fidelium est notitia: commode enim τὸ *omni* ad præsentem materiam limitandum et accipiendum est.

FIDES VESTRA (rumor et fama fidei, et sanctitatis vestræ) QUÆ EST AD DEUM (in Deum, erga Deum) PROFECTA EST,] hoc est, damnavit: loquitur enim, inquit Theoph. de fide eorum, quasi de re animata, quæ egressa et profecta, omnia loca perambularit. Sic enim vulgus et poetæ famam pingunt quasi juvenem alatum, qui omnia celerrime pervolat. Hinc Virgilius:

> Fama malum, quo non aliud velocius ullum,
> Mobilitate viget, viresque acquirit eundo.

ITA UT NON SIT NOBIS NECESSE QUIDQUAM LOQUI.] q. d. inquit Theophyl. Adeo vehemens et efficax est fidei vestræ fama, ut neque expectent nos homines quidquam de vobis dicere; sed narrare incipientes, præveniant ipsi nos, vestra nobis bona annuntiantes et deprædicantes.

9. IPSI ENIM DE NOBIS ANNUNTIANT, QUALEM INTROITUM HABUERIMUS AD VOS,] id est, quam mirabilis efficaxque fuerit meus ad vos introitus; nimirum, ut medios licet inter hostes et persecutiones constitutus, intrepide tamen evangelizarim, plurimosque ex vobis à simulacris ad Deum verum converterim, ut sequitur. Hunc introitum suum fusius describit Paulus c. seq. v. 1. et seq.

Rursum Theoph. *Ipsi*, ait, *homines annuntiant, quod noster ad vos adventus refertus fuerit innumeris mortibus, vos tamen non estis offensi in nobis. Quin etiam vos in pericula propter nos incidentes, non aversi estis à nobis, sed sic nobis adhærebatis, ceu innumeris bonis à nobis aucti essetis. Secundus autem ille accessus ejus erat. Etenim profectus in Berrhæam persecutionem passus est: ac*

inde veniens, sic est receptus, ut et animas suas, adeoque; vitam pro eo impenderent. Hactenus Theophyl.

QUOMODO CONVERSI ESTIS AD DEUM A SIMULACRIS, SERVIRE (ut serviretis) DEO VIVO ET VERO.] Monet eos ut recordentur à quibus ad quem transierint, ut dignam sua conversatione, christianismo et Deo vivo et vero, vitam agant. *Simulacris*, id est, diis falsis et inanimis, puta aureis et saxeis, opponit Deum vivum et verum. q. d. Vivit vigetque Deus, sentitque honorem et servitium sibi à vobis impensum, ac consequenter uti suos hostes ulciscetur, ita vos servos suos copiose præmiabit et remunerabitur.

10. ET EXPECTARE (ut expectetis) FILIUM EJUS DE COELIS, qui in judicio vos hisce persecutionibus liberabit, et gloriæ corona donabit. Ipse enim per suam gratiam ERIPUIT NOS à peccati miseria quam incurreramus, ac consequenter AB IRA VENTURA,] id est, à damnatione æterna nobis ob peccata infligenda ab irato Deo.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

APOSTOLUS UT THESSALONICENSES INCITET AD CONSTANTIAM IN CHRISTI FIDE ET PERSECUTIONIBUS, OSTENDIT EIS SINCERITATEM, SANCTITATEM, ET ZELUM PRÆDICATIONIS SUÆ OCTO ARGUMENTIS, SCILICET PRIMO, EX ILLIUS FRUCTU, V. 1.

SECUNDO, EX PERSECUTIONUM, QUÆ ACTOR. 16. ET 17. NARRANTUR, TOLERANTIA, V. 2.

TERTIO, EX DOCTRINA SANA ET PURA, QUAM DOCUIT, V. 3.

QUARTO, EX SANCTA INTENTIONE, QUA NON QUÆRENS FAVORES ET OPES, NEC GLORIAM HOMINUM, SED DEI TANTUM, PRÆDICAVIT, V. 4. ET SEQ.

QUINTO, EX EO QUOD EOS TAM TENERE EDUCARIT IN FIDE, QUAM TENERE MATER AMAT ET EDUCAT SUOS FILIOS, QUODQUE PRO EIS VITAM SUAM TRADERE VOLUERIT, V. 7. ET 8.

SEXTO, QUOD NE EOS GRAVARET, SIBI VICTUM PARARIT NOCTE ET DIE LABORANDO, V. 9.

SEPTIMO, QUOD SANCTE ET IRREPREHENSIBILITER INTER EOS VIXERIT, V. 10.

OCTAVO, EX TESTIMONIO THESSALONICENSIUM, QUI EVANGELIUM PAULI ACCEPERUNT, UT VERBUM, NON HOMINUM, SED DEI, IDEOQUE DIRA AB IMPIIS ET INVIDIS JUDÆIS PASSI SUNT V. 13. ET SEQ.

DENIQUE, UT EOS AD SE ET FIDEM CHRISTI MAGIS ALLICIAT, DECLARAT SUBINDE MATERNUM IN EOS AFFECTUM, IDEOQUE EOS VOCAT SUAM SPEM, GAUDIUM, CORONAM ET GLORIAM, V. 19. ITAQUE APOSTOLUS HOC CAPITE IN SEIPSO VIVAM VERI PRÆDICATORIS, ET PASTORIS ECCLESIÆ EFFIGIEM ET IDEAM EXHIBET, QUAM SIBI JUGITER NOSTRI PASTORES OB OCULOS PONANT, IMITANDO OCTO EJUS DOTES ET VIRTUTES JAM RECENSITAS.

1. NAM ipsi scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit:
2. sed ante passi, et contumeliis affecti (sicut scitis) in Philippis, fiduciam
habuimus in Deo nostro, loqui ad vos Evangelium Dei in multa sollicitu-
dine. 3. Exhortatio enim nostra non de errore, neque de immunditia,
neque in dolo, 4. sed sicut probati sumus à Deo, ut crederetur nobis
Evangelium: ita loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui
probat corda vestra. 5. Neque enim aliquando fuimus in sermone adulatio-
nis, sicut scitis: neque in occasione avaritiæ: Deus testis est: 6. nec quærentes ab hominibus
gloriam, neque à vobis, neque ab aliis. 7. Cum possemus vobis oneri esse ut Christi Apostoli:
sed facti sumus parvuli in medio vestrum, tanquam si nutrix foveat filios suos. 8. Ita deside-
rantes vos, cupide volebamus tradere vobis non solum Evangelium Dei, sed etiam animas
nostras: quoniam charissimi nobis facti estis. 9. Memores enim estis fratres laboris nostri, et
fatigationis: nocte ac die operantes, ne quem vestrum gravaremus, prædicavimus in vobis
Evangelium Dei. 10. Vos testes estis, et Deus, quam sancte, et juste, et sine querela, vobis,
qui credidistis, fuimus: 11. sicut scitis, qualiter unumquemque vestrum (sicut pater filios
suos) 12. deprecantes vos, et consolantes, testificati sumus, ut ambularetis digne Deo, qui
vocavit vos in suum regnum et gloriam. 13. Ideo et nos gratias agimus Deo sine intermissione:
quoniam cum accepissetis à nobis verbum auditus Dei, accepistis illud, non ut verbum homi-
num, sed (sicut et vere) verbum Dei, qui operatur in vobis, qui credidistis. 14. Vos
enim imitatores facti estis fratres Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa in Christo

Jesu : quia eadem passi estis et vos à contribulibus vestris, sicut et ipsi à Judæis : 15. qui et Dominum occiderunt Jesum, et Prophetas, et nos persecuti sunt, et Deo non placent, et omnibus hominibus adversantur : 16. prohibentes nos Gentibus loqui ut salvæ fiant, ut impleant peccata sua semper : pervenit enim ira Dei super illos usque in finem. 17. Nos autem fratres desolati à vobis ad tempus horæ, aspectu, non corde, abundantius festinavimus faciem vestram videre cum multo desiderio : 18. quoniam voluimus venire ad vos : ego quidem Paulus, et semel, et iterum, sed impedivit nos Satanas. 19. Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ ? Nonne vos ante Dominum nostrum Jesum Christum estis in adventu ejus ? 20. vos enim estis gloria nostra et gaudium.

1. Scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit.] Pro *inanis* græce est κενὴ, id est vacua. q. d. Adventus et prædicatio mea apud vos non fuit otiosa et evanida, non caruit sua molestia aut persecutione, aut digna materia aut sinceritate, aut sanctitate, aut fructu ; idque toto reliquo c. demonstrat, ut dixi in argumento. Quod enim eam non solum fructu non vacuam fuisse, sed etiam persecutionibus, aliisque jam dictis eamdem non caruisse docere velit, patet ex particula adversativa *sed*, quæ sequitur, cum ait :

2. Sed ante passi (græce προπαθόντες, id est, malis afflicti) et contumeliis affecti in Philippis, fiduciam tamen habuimus (græce ἐπαῤῥησιασάμεθα, id est libertate, audacia usi sumus, audaces et intrepidi fuimus) loqui ad vos (ad loquendum, et prædicandum vobis) Evangelium Dei in multa sollicitudine.] Græce ἐν πολλῷ ἀγῶνι, id est, in multo agone, lucta, certamine, et consequenter *in multa sollicitudine*, ut vertit Noster, qualis esse solet eorum qui in agone decertant. Forte etiam Noster pro ἀγῶνι, legit ἀγωνίᾳ. Agonia enim est extrema sollicitudo, qualis est eorum qui cum morte confligtantur : sed prius est verius, nam Coloss. 2. 1. Græcum ἀγῶνα æque ut hic, noster Interpres vertit, *sollicitudinem*.

Hic ergo est Agon prædicationis Evangelii, in quo cum dæmone, Judæis, Gentibus, Philosophis, tyrannis, magistratibus, ærumnis, persecutionibus, omnique adversitate, Paulo et Apostolis certandum fuit. Unde hujus agonis sæpius meminit, ut sciant præcones Pauli asseclæ in agone gravi et difficili sibi esse certandum. Sic 1. Cor. 9. 26. *Ego*, inquit, *sic curro, non quasi in incertum ; sic pugno, non quasi aerem verberans : sed castigo corpus meum, et in servitutem redigo ; ne forte, cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar.* Hujus agonis certamina et duella enumerat 2. Cor. 11. v. 23. *In laboribus*, ait, *plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum*, et quod sequitur. Et 2. Cor. 4. 8. *In omnibus*, inquit, *tribulationem patimur, sed non angustiamur*, etc. *Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita Jesu manifestetur in corporibus nostris.* Coronam vero agonis hujus describit 2. Timoth. 4. 7. *Bonum*, inquit, *certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi : in reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex.*

3. Exhortatio enim nostra non de errore fuit.] Græce ἐκ πλάνης, id est, ex errore, non tam decepti, quam decipientis hoc est, ex impostura. q. d. Non fui impostor, non ex studio vobis imponendi prædicavi. Id patet ex meis periculis capitis, quæ apud vos prædicans subivi : impostores enim non solent se in pericula conjicere, sed sua lucra et delicias aucupari. Verum Noster melius vertit, *de errore*. q. d. Non prædicavi falsa dogmata, uti faciunt Philosophi et Gentium doctores, ac sacerdotes : sumit enim ἐκ pro περὶ, id est, *ex* pro *de* : nam Hebræum *min* utrumque significat. Id patet ex sequenti.

Neque de immunditia.] Ubi rursum græce ἐξ ἀκαθαρσίας, id est, ex immunditia. Quod licet proprie capi possit, q. d. Non prædicavi ex animo immunditiarum et libidinum avido, ut ad eas auditores pellicerem ; longe tamen melius vertas, *de immunditia*. q. d. Non docui immunda, sive carmina magica, ut magi vestri, inquit Theoph. sive potius opera, licere videlicet fornicari, deliciari, inebriari, qualia docent Pagani et hæretici Simoniani : sed omnis prædicatio mea fuit de veritate, de castitate, continentia, virginitate. Hoc magnum est argumentum religionem Christianam esse veram, sanctam, à Deo profectam, nimirum quod tantam doceat puritatem, quod suadeat cœlibatum, quod tot millia virginum educaverit. Videant Novantes hic an eorum religio vera sit, quæ sic virginitatem aversatur, docetque tam imputa et sacrilega monachorum, sacerdotum et virginum Deo dicatarum connubia, licita et sancta esse : cum vel ipsi Gentiles Romani Vestalium suarum virginum nuptias morte punierint, easque vivas in terram defoderint.

Neque in dolo.] Id est, cum dolo. q. d. Prædicatio mea non fuit dolosa, non conjuncta cum hypocrisi, quasi captarem me et mea lucra, et interim meæ avaritiæ prætexuerim Christum, ejusque Evangelium : dolum enim hunc occultam avaritiam interpretatur v. 5. Aliter Chrysost. *Non in dolo*, inquit, id est, non in novitate, vel seditione, qualem instituit Theodas ille rebellium princeps, Actor. 5. 36.

4. Sicut probati sumus a Deo.] *Probati*, id est electi : Deus enim Paulum probavit, id est elegit, et eligendo dignum et probatum fecit Apostolum, et Evangelii præconem, Actor. 9. 15. *Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, et regibus, et filiis Israel.* Aliter Maldon. in notis manuscr. *Probati*, inquit, hoc est, non approbati, sed, examinati, explorati. *sumus à Deo, qui probat*, id est examinat, *corda nostra*.

Non quasi hominibus placentes, hoc est, placere cupientes, et satagentes (*placentes* enim conatum, et actum inchoatum significat, juxta can. 32.) sed Deo, qui probat, id est expendit et explorat, corda nostra,] id est intentionem, desideria et fundum cordis nostri.

5. Neque aliquando fuimus in sermone adulationis.] Syrus, *nunquam usi sumus sermone adulatorio*, id est, nemini sumus adulati : sic enim Græcum γένεσθαι, id est esse, ut respondeat He-

bræo היה *haia*, more Hebræorum ample et varie sumit Apostolus, c. 1. v.6. et hic v. 7. 10. et alibi.

Adulationem non tulerunt Gentiles in suis, quis Christianus eam ferat in Christiano, maxime Apostolo? Phytagoras asserebat potius gaudendum esse redarguentibus, quam assentantibus, quos etiam hostibus deteriores judicabat. Diogenes dictitabat, melius esse incidere in κόρακας quam κόλακας, id est, in corvos quam in parasitos : hi enim viventis animum corrumpunt, illi solum mortui corpus. Antisthenes adulatores comparabat meretricibus : sicut enim hæ bona omnia, præter mentem et prudentiam, suis amatoribus imprecantur; ita hi eadem optant iis quibuscum agunt. Crates aiebat eos qui inter adulatores viverent, desertos esse, non aliter quam vituli inter lupos. Bion interrogatus, *quod esset animal omnium maxime noxium? Si de feris*, inquit, *percuncteris, tyrannus; si de mitibus adulator*. testis Laertius lib. 1. c. 6. Diogenes rursum blandam orationem ad gratiam compositam, vocabat melleum laqueum, quod blande amplectens hominem jugulet. Idem Aristippum philosophum vocabat regium canem, quod Dionysio Siciliæ tyranno adularetur; est enim canis animal ad assentationem promptissimum. Themistius philosophus cum videret Joviani Imper. aulam assentatoribus refertam, ex moribus deprehendi ait, purpuram eos magis quam Deum colore. testis Nicephorus lib. 10. cap. 42. Plato cum Diogenem offendisset olera lavantem, dixit illi ad aurem : *Si Dionysio morem gessisses, profecto non lavares olera*, Diogenes vicissim Platoni in aurem ait, *Si tu lavares olera, Dionysio non inservisses*. Phocion Antipatro amico petenti quid iniquum : *Non potes*, inquit, *ô Antipater, Phocione simul amico et adulatore uti*. Amicus enim non ad quidvis obsequitur, adulator autem in omnibus obsecundat. Constantinus Imper. tantus erat spadonum et adulatorum hostis, ut eos tineas et forices palatii appellaret : testis Niceph. l. 8. c. 54. Sigismundus imp. adulatori alapam dedit, dicentique, Cur me cædis Imperator? respondit, *Cur me mordes adulator?* testis Æneas Silvius lib. 2. de Gestis Alfonsi. Denique Alfonsus Aragonum rex adulatores suæ curiæ aiebat esse similes avibus circumvolantibus triremen, attentisque si quis bolus ex triremi excideret, ut illum excipiant, et mox avolent. Refert Panorm. lib. 1. de Gestis Alfonsi.

NEQUE IN OCCASIONE AVARITIÆ.] Id est, occasionem avaritiæ, sive avare congregandi opes, et ditandi me, non captavi, non sum aucupatus ex Evangelio. Ita Syrus, Vatabl. Anselm.

Potest Secundo, Græcum προφάσει verti, Prætextu. q. d. Avaritiæ meæ non prætextui Evangelium, quasi illud propter se non quærerem, sed occulte illud dirigerem ad avaritiam meam, ut ex Evangelio illam explerem, meque locupletarem. Ita Vatablus.

DEUS TESTIS EST.] En jurat Apostolus, et Deum in testem vocat. Discant hic Anabaptistæ juramentum in se esse bonum, esseque actum virtutis, quæ dicitur religio, qua Deum honoramus, uti sacrificia ei offerendo, sic et per eum jurando, ac dicta nostra confirmando; hoc enim ipso testamur et profitemur, Deum esse primam, summam et infallibilem veritatem, qui magnus et honor et laus Dei est : ac proinde non tantum in veteri, sed in novo quoque testamento licitum est jurare, uti hic jurat Apostolus.

Secundo Nota, quam gravi attestatione amoliatur à se suspicionem adulationis et avaritiæ : nihil enim veritatis præconi ita necessarium est atque sinceritas, et rectæ intentionis opinio ac fama, ut auditores sibi persuadeant non sua, sed se, suamque salutem ab eo quæri.

7. CUM POSSEMUS VOBIS ONERI ESSE ET CHRISTI APOSTOLI : SED FACTI SUMUS PARVULI.] Pro *sed*, latinius et clarius diceretur *tamen*, vel certe omissa vocula *cum*, retineri posset vocula *sed*. q. d. Poteram vobis oneri esse, sed malui esse parvulus.

Nota. Pro *oneri esse*, græce est ἐν βάρει εἶναι, quod Primo, verti potest, In pondere et auctoritate esse, et hoc melius respondet ei, quod præcessit, *Non quærentes ab hominibus gloriam*. Unde Ambros. legit, non *oneri*, sed *honori esse*; huic enim statim opponit, subdens, *Sed facti sumus parvuli*. Secundo, verti potest, Graves esse in accipiendo sumptu et alimonia à Thessalonicensibus : de onere enim alimoniæ loqui Apostolum patet ex v. 9. et ex eo, quod tam avaritiam, de qua præcessit, quam factum hoc versu à se amoliri nitatur Apostolus. Utrumque significat nostrum *oneri esse*, scilicet graviter, et ex auctoritate exigere tam honorem, ait Chrys. et Syrus, quam sumptum, ait Theoph. utrumque enim jure naturæ et divino præstare debent catechumeni et discipuli suis magistris, Apostolis et præconibus à quibus docentur et instruuntur. Hebræum enim כבד *cabad*, tam onerare, quam honorare significat. Unde illud Decalogi Exodi 20. *Honora patrem et matrem* (ubi pro *honora* in Hebræo est כבד *cabbed*) verti potest, Onera patrem et matrem, debito scilicet honore, et alimonia, ac muneribus : est enim honor onus quoddam, quod honorantes honoratis præstare debent.

SED FACTI SUMUS PARVULI.] In Græco duplex est lectio, et utrumque tangit Theoph. Quædam exemplaria legunt νήπιοι, id est *parvuli*, quædam ἤπιοι, hoc est blandi, comes : sed eodem redit utraque lectio. q. d. Non fui severus magister et exactor tam honoris, quam sumptus mihi pro mea prædicatione à vobis debiti, sed factus sum vobiscum quasi parvulus, comis, blandus, imo quasi nutrix aut mater, quæ cum infante suo balbudit et colludit, eumque alit ac fovet : sic enim et ego quasi nutrix blandissima et amantissima balbutiens de deitate et humanitate Christi, et blanda cœli præmia quasi lac vobis ingerens et promittens, vobiscum quodammodo collusi, ac vobis me meaque omnia impendi, adeo ut cuperem cum Evangelio animam meam vobis tradere, ut sequitur. Ita Chrys. Anselm. Theophyl.

Nota Primo. Apostolum, Episcopum, Doctorem maxime decet et ornat comitas, affabilitas et suavitas morum. Apostoli enim est neminem suo fastu et supercilio gravare, sed lenitate omnes delinire, sibique devincire : sic enim quocumque volet, flectet eos, vitamque cum suis aget tum utilissimam, tum suavissimam. Vide de suavitate amicitiæ disserentem hic Chrysost. hom. 2. ante finem. Quin et Gentiles idipsum docuerunt. Antalcidas, inquit Plutarch. in Lacon. apophtheg. rogatus, quo pacto quis maxime placere possit hominibus? Si, inquit, loquatur illis jucundissime, præstet autem utilissima. Reprehendendi sunt, qui cum re sint fideles, tamen officium orationis asperitate corrumpunt : his pejores sunt, qui sermone benigni, re lædunt :

pessimi vero, qui cum verbis molesti sunt, tum factis noxii.

8. Ita desiderantes vos.] Græce, ἱμειρόμενοι, id est, cum affectu desiderantes, vel, ut Vatablus, affectu propensi in vos. Theoph. legit ὁμειρόμενοι ὑμῶν, id est, obligati vobis vobisque agglutinati : compositum enim est ὁμείρομαι ab ὁμοῦ, hoc est simul, et εἴρω, id est complico, connecto.

Cupide volebamus tradere vobis non solum Evangelium Dei, sed etiam animas nostras,] ut nimirum animam, id est vitam, pro vobis per martyrium profunderem. Verum quia dicit *tradere vobis*, non autem, Pro vobis, et quia amorem nutricis hic se æmulari dicit; planius et efficacius sic accipiemus, q. d. Ita vos quasi fœtus meos, ego quasi mater et nutrix amo et depereo, ut non solum lac et ubera mea, sed et animam meam, si possem, vobis tradere cuperem : amor enim summus totum se in animatum transfert, et hæc est summa amicitia, qua se totum amicus amico communicat. Hinc Christus, ut summum nobis amorem ostenderet, animam suam ac seipsum totum nobis in Eucharistia communicavit, ac in dies communicat : sed hoc nec Paulus, nec alius homo facere potest re ipsa, sed voto tantum et desiderio. Sic S. Job domesticis suis se tam amabilem et charum fuisse dicit, ut cuperent sua carne vesci ac frui. *Si non dixerunt*, ait c. 31. 31. *viri tabernaculi mei : Quis det, de carnibus ejus, ut saturemur?* quæ phrasis et hyperbole tantum ingentem in eis Jobi amorem et desiderium significat; nec enim re ipsa, et efficaciter ejus vesci carnibus voluissent.

9. Nocte ac die operantes.] Græca addunt γὰρ *nocte enim et die operantes*, et sic sensus est clarior : est enim hic nova sententia.

10. Quam sancte.] Græce ὡς ὁσίως, id est, quam sancte, pie, timorate, quanta religione, reverentia, ac cultu Dei; q. d. Memor semper me Dei negotium in ejus oculis agere.

Juste,] ut nemini injuriam fecerim, sed cuique, quod suum est, tribuerim.

Et sine querela,] ἀμέμπτως, id est inculpate, ita ut nemo de me queri potuerit.

Vobis, qui credidistis, fuimus] id est, vobiscum versati sumus, vobiscum nos gessimus : ample enim et varie sumit Græcum γίνεσθαι, ad instar היה *haia* Hebræorum, ut dixi v. 5.

11. Unumquemque vestrum, refer ad *deprecantes et consolantes*, testificati sumus,] id est, obtestati sumus et rogavimus, sicut *pater* solet *filios* charissimos rogare et obtestari, ut digne suis majoribus vivant. Notat S. Chrysost. τὸ *unumquemque vestrum*, atque stupens exclamat : *Papæ in tanta multitudine neminem omittit : non parvum, non magnum; non divitem, non pauperem.* Imitentur Paulum Parochi et rectores animarum, ut singulas, cum opus est, visitent, doceant, hortentur, consolentur. Sic enim pastor oves singulas inspicit, pascit, dirigit.

12. Testificati sumus (id est, obtestati sumus. Ita Theophyl.) ut ambularetis digne Deo, qui vocavit vos in suum regnum et gloriam.] Magnum eis stimulum addit ad patientiam persecutionum, et omnem virtutem, dicens : *Digne Deo, qui vocavit vos in suum regnum.* Si enim ad regnum nos vocat Deus, et regnum cœleste, illudque divinum et æternum, quis pro hoc regno non ferat bonorum jacturam, exilia, verbera, mortem denique ipsam? ita Chrysost. et Theophyl. Qui bene ponderat et æstimat quid sit Deus, quid sit homo, quæ hominis erga Deum obligatio, quam purus ac sanctus sit Deus, quamque pure et sancte à nobis Christianis coli velit; hic sciet, quid sit digne ambulare Deo.

Secundo, alium stimulum addit subdens :

13. Cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei.] *Auditus*, scilicet vestri, quo vos à me verba Dei audistis : vel potius, *verbum auditus Dei*, est verbum auditum à Deo, seu, quod ego et Apostoli à Deo audivimus et accepimus. Sic Isaias c. 53. v. 1. ait : *Domine, quis credidit auditui nostro?* hoc est, sermoni nostro, quem à te, Domine, audivimus.

Accepistis illud, non ut verbum hominum, sed (sicut est vere) verbum Dei.] Hinc patet, quod objectum formale fidei, sit revelatio non hominis, vel angeli, sed Dei; sive, esse dictum, auditum et revelatum à Deo, ut si quæras à fideli : Cur credis Deum esse trinum in personis, et unum in substantia? ipse, si præcise et formaliter respondeat, dicet : Id credo, non quia hoc Ecclesia docet, non quia Apostoli, non quia Patres hoc docuerunt; sed quia hoc dixit et revelavit de se Deus. Sicut enim verbum legati fidem habet apud eos, ad quos legatus mittitur, non quia legati verbum est, sed quia verbum est regis qui legatum misit ad hoc verbum proloquendum, ut non tam legatus, quam rex per legatum loquatur : sic et verbum Pauli et Apostolorum fidem habet, non quia Pauli, sed quia Dei verbum est, qui Paulum misit, ac per Paulum loquitur. Atque hinc oritur certitudo fidei, quæ nos de articulis, quos fide credimus, ita certos reddit, ut id omne negare malimus, quod sensus nobis dictat, quod scientia nobis demonstrat, quod omnes homines et angeli dicunt, quam id negare quod dictat fides : nititur enim fides Deo revelante, quæ prima et infallibilis est veritas, cui omnis alia veritas cedere debet.

Qui (Deus) operatur in vobis, qui credidistis.] Græce τοῖς πιστεύουσιν, id est, *qui creditis. Operatur*, supple fidem, ut credatis, et credere pergatis verbis meis, eaque exequi satagatis. Ita Anselm.

14. Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa in Christo Jesu,] id est, quæ in fide et religione Christi Jesu sunt perseverantes, juxta can. 37.

Quia eadem passi estis et vos a contribulibus vestris, sicut et ipsi a Judæis.] Græcum συμφυλετῶν, magis significat eos, qui ejusdem sunt gentis, quam tribus : intelligit enim Judæos, ut patet ex v. sequ. Thessalonicæ indigenas, qui uti persecutionem in Paulum concitarunt Actor. 17. 5. ita deinde eamdem derivarunt in Christianos à Paulo conversos, ut illi bonis mulctarentur, et proscriberentur : hoc enim in Judæa Christiani passi sunt à Judæis, ut patet Hebr. 10. 24. *Rapinam*, ait, *bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis.*

15. Qui (scilicet Judæi) et Dominum occiderunt Jesum, et Deo non placent, id est, maxime displicent, per meiosin) et omnibus hominibus (id est, omnium hominum saluti) adversantur, quia scilicet Christo Salvatori, illius Evangelio, nobisque ejus præconibus pertinacissime resistunt, et ardentissime persequuntur, prohibentes nos Gentibus loqui ut salvæ fiant,] ut sequitur. Ita Chrysost. Theodor. Anselmus.

Ut impleant peccata sua semper.] Nota, τὸ *ut*,

non finem, sed consecutionem significare hic, uti et alibi sæpe. q. d. Ili Judæi continuo peccata peccatis tam parentum, quam suis, maxime illis, quibus Christum occiderunt, accumulant quasi hæreditaria improbitate, quoad impleant mensuram, quam designavit Deus, ut ea impleta, omnia eorum peccata simul et plene puniat eversione totius gentis per Titum et Romanos.

Nota Secundo. Hac phrasi, *implere peccata sua*, semper significatur hæreditaria impietas, quasi natura tota sit corrupta et depravata.

Tertio, hinc patet, Deum urbibus, regnis, et à pari proportione impiis privatis, certum statuisse peccatorum cumulum, ad quem pœnam vel vindictam differt, donec impleatur, ut illo impleto, omnia simul et perfecte vindicet et castiget. Idem patet Genes. 15. v. 16. ubi Deus terram Chanaan Abrahæ promissam, ei dare distulit per quadringentos annos : *Necdum enim*, inquit, *completæ sunt iniquitates Amorrhæorum usque ad præsens tempus.* q. d. Post quadringentos annos complebuntur Amorrhæorum iniquitates, tumque eos exscindam, et te, id est posteros tuos Hebræos, in terram eorum inducam. Sic Matth. 23. v. 32. et 35. *Et vos implete mensuram patrum vestrorum*, ut, sicut illi Prophetas occiderunt, ita vos me et Apostolos occidatis, *ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram, à sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum et altare.* Ubi Adverte, patres cum filiis unum censeri civili æstimatione. Unde parentum merita vel demerita in filios redundant, ita tamen ut filii parentum peccata imitantes non gravius puniantur, quam propria peccata demereantur : dicuntur nihilominus filii parentum peccata luere, quia parentes improbos imitantur, itaque cumulum peccatorum à Deo vindictæ designatum adaugent et implent, ut illius ira in eos tum desæviat; quæ non desævisset, nisi parentum peccata ad hunc cumulum, et ad hanc mensuram conficiendam præcessissent.

PERVENIT.] Duplex hic est lectio : alii legunt, *prævenit*; alii et melius, *pervenit.* Ita Romana, Syrus, Vatablus et alii.

IRA, id est ultio : græce ἡ ὀργὴ, q. d. ait Theophyl. Ira illa, et ultio insignis et inevitabilis, quam eis prædixit et comminatus est Christus, IN FINEM,] id est, ad extremum (hoc enim est Hebræum לנצח lanetsach, quo alludit Paulus :) q. d. Extrema, perpetua et implacabilis ira Dei pervenit in Judæos, quia scilicet à Deo destinati sunt, et jam vicini exitio præsenti per Titum, (vigesimo enim anno ab hac scripta epistola Judæam evertit Titus) et æterno gehennæ per Christum. Ita Anselmus, D. Thomas, et alii. Ubi Adverte. Hæc ira et ultio Dei in Judæos duplex est; prior culpæ, eorum scilicet in peccatis excæcatio, obduratio, reprobatio : posterior pœnæ, excidium videlicet præsens, et æternum, ut dixi, gehennæ incendium.

Potest Secundo, Græcum ἔφθασε verti, *occupavit, prævenit*, ut legit Ambros. et sic vertit Noster, et alii c. 4. v. 15. q. d. Decretum Dei de ulciscendo peccata Judæorum, jam occupavit eos, ejusque executio brevi præveniet eos inopinatos, nihil scilicet tale expectantes, ut, cum ex toto orbe tempore paschatis Hierosolymam Judæi confluent, tunc subito à Tito in ea concludantur, obsideantur, ac penitus deleantur; uti contigisse narrat Josephus Græcum enim φθάνειν significat aliquid subitum et inexpectatum, quod metum et spem cogitationemque hominis prævenit ac prævertit.

17. NOS AUTEM, FRATRES, DESOLATI A VOBIS.] Græce ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν, id est, disjuncti à vobis, et quasi patres vel matres filiis suis orbati, et orphani facti. Ita Theodor.

AD TEMPUS HORÆ,] id est breve, horarium. Sic Horatius,

Horæ Momento cita mors venit, aut victoria læta.

Queritur hic Paulus, quod per Judæorum persecutionem tam cito à Thessalonicensibus avulsus fuerit, et quasi fœtibus necdum satis provectis et adultis orbatus, Actor. 17. 10.

SED IMPEDIVIT NOS SATANAS.] Quærit S. Basil. in Regul. brevior. interrog. 275. Quæ et quomodo Pauli et Sanctorum bona opera impedire possit Satanas! ac respondet : *Recte*, ait, *facta, quæ in sola animi voluntate posita sunt, hæc nullo modo impedire Satanas potest. Quæ vero ejusmodi, ad quæ consequenda necessaria est etiam opera corporis; in his plerumque etiam Deus nasci impedimenta permittit, vel probandi, vel detegendi causa illius qui impeditur : ut vel, si à recto proposito destiterit, convictus, qualis sit detegatur : ut hi qui supra petram fuerant seminati, qui ad modicum tempus susceperunt quidem verbum cum gaudio, exorta autem tribulatione, statim recesserunt : vel, si in recto perseveraverit, clarius appareat studium ipsius in recte factis; ut ipsius Apostoli, qui cum sæpe Romam petere decrevisset, et prohibitus esset. ut ipse fassus est, tamen eatenus in ea voluntate permanere non destitit, quoad etiam effecit quod statuerat.*

19. QUÆ EST ENIM NOSTRA SPES, AUT GAUDIUM, AUT CORONA GLORIÆ? NONNE VOS ANTE DOMINUM (id est, in conspectu Domini, coram Domino) NOSTRUM JESUM CHRISTUM ESTIS IN ADVENTU EJUS?] q. d. Vos estis spes mea, gaudium meum, et corona mea, non formalis, sed objectiva, sive materialis, quia estis materia et objectum spei, gaudii et coronæ meæ : spero enim, et gaudeo me in adventu Christi ad judicium ab eo recepturum coronam gloriæ pro labore vobis ad Christum convertendis impenso.

Nota Primo. Cum ait Paulus, *Corona gloriæ*, respicit ad Hebræum תפארת *tipheret*, id est decus, ornatus, splendor, gloria, magnificentia. Noster Interpres subinde dignitatem, subinde jactantiam, subinde pulchritudinem, sed crebrius gloriam vertit, ut psal. 88. 18. *Gloria* (hebraice *tipheret*) *virtutis eorum tu es*; hoc est, robur et decus eorum tu es Domine. Et Isaias 62. 3. *Eris corona* (hebraice *tipheret*) *gloriæ in manu Domini.* Sic Paulus Thessalonicenses hic vocat suum *tipheret*, id est, suum decus, coronam et gloriam.

Nota. Secundo contra Novantes. Si Paulus hic Thessalonicenses sine ulla Dei aut Christi injuria vocat suam spem, suum gaudium, imo suam coronam gloriæ, cur non possimus vocare et invocare beatam Virginem, quæ mater Dei est, et cœli regina, spem nostram, matrem misericordiæ, vitam et dulcedinem nostram? Quid hic injurium est Christo? imo quid non honorificum Christo? nonne gloria matris, est filii gloria? nonne mater intercedendo pro nobis apud filium, per filium consolationem, misericordiam, vitam

et salutem nobis largitur? Advocatum in curia vocare possum spem causæ, aut veniæ obtinendæ; cur non possim ita vocare matrem Dei, quæ mihi advocata est in curia cœlesti, et veniam ac gratiam mihi impetrare potest? Pie et vere S. Bernard. ser. de Nativ. B. Mariæ. *Exaudietur*, inquit, *mater pro sua reverentia; exaudiet utique matrem filius, et exaudiet filium pater. Filioli, hæc peccatorum scala, hæc mea maxima fiducia est, hæc tota ratio spei meæ.*

Exclamat hic ex Chrysostomo Theophyl. Nonne hæc sunt matrum verba, omnino misericordiæ et charitatis visceribus inflammatarum, parvulos pueros suos alloquentium? Non satis erat coronam dicere, ut dilectionis suæ fervorem indicaret; sed apposuit *gloriæ*, sive gloriationis; hoc enim est Græcum καυχήσεως.

Ubi Nota, coronam hic dupliciter accipi posse. Primo, pro ipso præmio beatitudinis, de quo gloriabatur Apostolus. Secundo, pro ipsis Thessalonicensibus à Paulo conversis, qui Paulum in die judicii stipaturi sunt instar coronæ, de qua gloriabitur coram Deo, angelis et hominibus. De hac corona pulchre S. Gregor. hom. 17. in Evang. *Pensemus*, ait, *quod lucrum Deo fecimus nos, qui accepto talento, ab eo ad negotium missi sumus. Etenim dicit: Negotiamini dum venio. Quale ei animarum lucrum de nostra negotiatione monstrabimus? Quot ejus conspectui animarum manipulos de prædicationis nostræ segete illaturi sumus? Ponamus ante oculos nostros illum tantæ districtionis diem, quo judex veniet, et rationem cum servis suis, quibus talenta credidit, ponet.* Deinde coronam fidelium singulos Apostolos cingentem describens subdit: *Ecce in majestate terribili, inter Angelorum atque Archangelorum choros videbitur. Illi Petrus cum Judæa conversa, quam post se traxit, apparebit. Ibi Paulus conversum, ut ita dixerim, mundum ducens. Ibi Andreas post se Achaiam, ibi Joannes Asiam, Thomas Indiam in conspectum sui judicis regis conversam ducet. Ibi omnes Dominici gregis arietes cum animarum lucris apparebunt, qui sanctis suis prædicationibus Deo post se subditum gregem trahunt. Cum igitur tot pastores cum gregibus suis ante æterni pastoris oculos venerint, nos miseri quid dicturi sumus, qui ad Dominum nostrum post negotium vacui redimus, qui pastorum nomen habuimus, et oves, quas ex nutrimento nostro debeamus ostendere, non habemus?* De hac corona plura dixi Philip. 4l.

20. Vos enim estis gloria nostra et gaudium.] Similem Christi sententiam ex Evangelio secundum Hebræos citat S. Hieronym. in cap. 5. ad Ephes. nimirum hanc: *Nunquam læti sitis, nisi cum fratrem videritis in charitate.* Vere S. Chrysostomus: *Nunquam*, inquit, *vel mater, vel pater, etiamsi in unum conspiraverint, amoremque suum utrinque commiscuerint, talem poterunt ostendere amorem, qui Paulo ex æquo respondeat: Gaudium, inquit, et corona. Magis, inquit, in vobis gaudeo, quam in corona.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet se ad Thessalonicenses misisse Thimotheum, ut eos in fide confirmaret.

Deinde vers. 6. redeunte ad se Thimotheo, ex eoque cognita illorum constantia, mire gavisum esse.

Mox vers. 9. pro eadem Deo gratias agit, oratque Deum ut eos revisere, et in fide perficere sibi concedat.

Denique v. 12. ad hoc Dei in eos benedictionem invocat, ut adaugeat eorum charitatem et sanctitatem.

1. Propter quod non sustinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis,
solis: 2. et misimus Timotheum fratrem nostrum, et ministrum Dei in
Evangelio Christi, ad confirmandos vos, et exhortandos pro fide vestra:
3. ut nemo moveatur in tribulationibus istis: ipsi enim scitis quod in hoc
positi sumus. 4. Nam et cum apud vos essemus, prædicebamus vobis pas-
suros nos tribulationes, sicut et factum est, et scitis. 5. Propterea et ego
amplius non sustinens, misi ad cognoscendam fidem vestram: ne forte
tentaverit vos is qui tentat, et inanis fiat labor noster. 6. Nunc autem veniente Timotheo ad nos
à vobis, et annuntiante nobis fidem et charitatem vestram, et quam memoriam nostri habetis
bonam semper, desiderantes nos videre, sicut et nos quoque vos: 7. ideo consolati sumus fratres
in vobis in omni necessitate, et tribulatione nostra per fidem vestram, 8. quoniam nunc vivimus,
si vos statis in Domino. 9. Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis
in omni gaudio, quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum, 10. nocte ac die abundantius
orantes, ut videamus faciem vestram, et compleamus ea quæ desunt fidei vestræ? 11. Ipse autem
Deus et Pater noster, et Dominus noster Jesus Christus, dirigat viam nostram ad vos. 12. Vos
autem Dominus multiplicet, et abundare faciat charitatem vestram in invicem, et in omnes,

quemadmodum et nos in vobis : 13. ad confirmanda corda vestra sine querela in sanctitate, ante Deum et Patrem nostrum, in adventu Domini nostri Jesu Christi cum omnibus sanctis ejus. Amen.

1. PROPTER QUOD NON SUSTINENTES.] Græce μηκέτι στέγοντες, id est, non amplius ferentes, supple, desiderium cognoscendi res vestras, et vobiscum agendi, misimus hac de causa Timotheum, quasi internuntium ad vos.

PLACUIT NOBIS REMANERE ATHENIS, SOLIS.] Dices, Actor. 17. v. 15. dicitur Paulus ex Berœa et Thessalonica evocasse Silam et Timotheum ad se Athenas; ergo non remansit solus Athenis. Respondeo, Evocavit eos, sed statim remisit Thessalonicam : quod licet Actor. 17. non dicatur, hinc tamen colligitur, et ex eo, quod Actor. 18. 5. Silas et Timotheus dicantur rediisse ad Paulum non jam Athenis, sed Corinthi agentem : si redierunt, ergo jam post congresssum mutuum, de quo Actor. 17. 15. rursum discesserant ab eo.

2. MINISTRUM DEI. Græca et Syra addunt, καὶ συνεργὸν ἡμῶν, *et cooperatorem nostrum.*

AD CONFIRMANDOS VOS, ET EXHORTANDOS PRO FIDE VESTRA,] id est, pro stabilitate et incremento fidei vestræ procurando. Ita Theophyl.

Secundo simplicius, Græci et Syrus : περὶ, capitur pro ὑπὲρ, hoc est *super*, quod respondet Hebræo על *al.* q. d. Ut confirmem et exhorter vos super fide vestra, vel circa fidem vestram, vel in fide vestra: hæc enim omnia significat Hebræum *al.*

3. UT NEMO MOVEATUR IN TRIBULATIONIBUS ISTIS (persecutionibus Judæorum et Gentium;) IPSI ENIM SCITIS, QUOD IN HOC POSITI SUMUS.] Syrus vertit, *ad hoc destinati sumus*, ad sustinendas videlicet persecutiones et tribulationes. S Chrysost. *Non dixit simpliciter*, inquit, *Tentamur; sed, in hoc positi sumus, pro eo quod est, ad hoc facti sumus, hoc est opus nostrum, hæc nostra vita, et tu requiem quæris?* Dicat ergo cum S. Sebastiano quilibet Christianus illud, quod Jeremias de se in typo Christi, et cujusque Christiani dicit et canit Thren. 3. v. 12. *Posuit me* (Deus) *quasi signum ad sagittam, misit in renibus meis filias pharetræ suæ*, id est, sagittas suas, puta tribulationes.

Dicat quivis patiens cum S. Job c. 16. 13. *Posuit* (Deus) *me sibi quasi in signum*, id est, in scopum, in quem sua omnia tela conjiciant inimici. Audiant hoc omnes Christiani, ait Theophyl. se nimirum ad hoc positos et vocatos esse, puta ad crucem, cum Christo et pro Christo fortiter sustinendam. Sic fimus, inquit Chrysost. milites Christi, si patientiæ armis induamur. Sic fimus Martyres Christi, si diabolum vincamus : si enim pateris et sustines, fugiet diabolus. Prædixit id Apostolus generali sententia Timoth. 3. 12. *Omnes, qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur.* Imo Christus ipse, Joan. 16. 33. *In mundo*, inquit, *pressuram habebitis, sed confidite, ego vici mundum.*

Hanc rationem, ait Seneca lib. de Constantia sapientis, *sequitur Deus in bonis viris, quam in discipulis suis præceptores, qui plus laboris ab his exigunt in quibus, certior est spes; et quam in militibus duces, qui optimos milites ad durissima mittunt. Sic ignem reperitus in Mucio, paupertatem in Fabricio, exilium in Rutilio, tormentum in Regulo, venenum in Socrate, mortem in Catone. Ut severi parentes filios durius educant, ita Deus suos, idque ut inde, imo doloribus et damnis, colligant robur. Dicant hi ergo : Digni visi sumus Deo, in quibus experiretur quantum humana natura pati possit)* imo quantum et gratia amor Dei possit.) *Ecce par Deo dignum vir fortis cum mala fortuna compositus; ecce spectaculum Deo dignum.* Hæc, et plura sparsim Seneca loco citato.

5. PROPTEREA ET EGO AMPLIUS NON SUSTINENS, desiderium scilicet agnoscendi fidem et res vestras : de quo v. 1. MISI (Timotheum) AD COGNOSCENDAM FIDEM VESTRAM.

NE FORTE TENTAVERIT VOS (et tentando vicerit, ac de fide aut constantia dejecerit) IS QUI TENTAT.] Græcum ὁ πειράζων, est participium, quod more Hebræo ponitur pro nomine πειραστὴς, id est, ille tentator, qui Christum et Sanctos omnes tentavit, et tentat, cujusque ars tentare est; puta Satanas, de quo Matth. 4. 3.

8. QUONIAM NUNC VIVIMUS, SI VOS STATIS IN DOMINO.] q. d. Licet ad mortem usque affligamur, dum tamen audimus vestram constantiam, et fidem, quam habetis in Domino, quasi reviviscimus, et à mortuis excitamur.

Exclamat hic Anselmus : *O quam mollia viscera gestabat Apostolus, quando circa filios suos tanto æstu amoris inhiabat, ut diceret, Nunc vivimus, si vos statis in Domino! Metuebat nimis, ne sui discipuli in prædicatore suo tot persecutionum probra cernentes, fidem in Deo despicerent, contra quam imminentes passionum contumeliæ prævalerent. Et idcirco minus dolebat in tormentis, sed magis filiis de tormentorum suorum tentatione metuebat : parvi pendebat in se plagas corporis, dum formidaret in filiis plagas cordis.* Et paulo inferius : *Securus erat de mercede sua, etsi discipuli caderent, et tamen velut si in casu illorum mercedem sui laboris perderet, in statu ipsorum dixit se vivere : nolebat enim vivere illis cadentibus, sed illis stantibus in Domino, ut fructus ejus esset illis integer, et merces ejus apud Deum plena gaudiorum.*

9. QUAM GRATIARUM ACTIONEM POSSUMUS DEO RETRIBUERE PRO VOBIS (de vobis) IN OMNI GAUDIO, (super omni gaudio) QUO GAUDEMUS PROPTER VOS (in fide inter adversa constantes) ANTE DEUM NOSTRUM,] coram Deo nostro : hoc enim est Græcum ἔμπροσθεν.

10. NOCTE AC DIE ABUNDANTIUS (ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ, q. d. Super ex abundanti, id est, ut Ambrosius, abundantissime, eximie, mirifice, supra modum. Ita Vatablus) ORANTES,] id est oramus. Hebræi enim participium usurpant pro indicativo.

UT VIDEAMUS FACIEM VESTRAM, ET COMPLEAMUS EA QUÆ DESUNT FIDEI VESTRÆ.] Græce est, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ἡμῶν. q. d. Ut perficiam artus, membra et compagines, quæ adhuc desunt fidei vestræ, ut ita corpus fidei vestræ integretur, et omnibus suis partibus quasi membris perficiatur : Græcum enim καταρτίσαι, dicitur de corpore quod suis artubus et membris integratur, completur et perficitur. Eodem sensu dixit Paulus se implere τὰ ὑστερήματα, id est, ea quæ desunt passionibus Christi, Coloss. c. 1. 24. q. d. Opto vos videre, ut imperfectam evangelizationem meam et instructionem vestram, quam ob Judæorum persecutionem

abrumpere coactus sum, absolvam et perficiam.

12. VOS AUTEM DOMINUS MULTIPLICET,] ut numerus fidelium, quem relinquere coactus sum, multiplicetur, et numero augeatur.

ET ABUNDARE FACIAT CHARITATEM VESTRAM IN INVICEM, ET IN OMNES.] Ita Romana, sed Græca habent, καὶ περισσεῦσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας, id est, et abundantes, sive exuberantes, faciat mutua inter vos charitate, et in omnes: sed mutato licet casu, eodem tamen redit sensus.

QUEMADMODUM ET NOS IN VOBIS.] supple, charitate jam dicta abundavimus. Ita Anselm.

13. AD CONFIRMANDA CORDA VESTRA.] Potest ad Paulum referri, q. d. Charitate abundavi in vos, ut confirmarem corda vestra in sanctitate. Secundo et melius, referas ad Deum, q. d. Deus abundare faciat charitatem in vobis ad hoc, ut confirmet corda vestra, SINE QUERELA (græce ἀμέμπτους, id est irreprehensibilia) IN SANCTITATE, ut scilicet ita in sanctitate confirmata sint, ut nemo de eis, eorumque impuritate aut vitio queri possit, idque ANTE DEUM, id est coram Deo, ita ut Deus nihil in cordibus vestris culpare possit, sed tota esse sancta judicet, IN ADVENTU DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI,] supple, ut sint et inveniantur corda vestra sancta et sine querela in adventu Christi, quo cum omnibus Sanctis veniet ad judicium. Apostolus enim spiritu plenus conglomerat hic multa, quæ affectus suggerebat, nec de verbis est sollicitus, sed verba nonnulla subticet et subaudit, juxta can. 38.

Vere S. Chrysost. hic homil. 4. *Paulus*, inquit, *cum videret dilectorum quorumdam lacrymas, ita perstringebatur et conterebatur adamas ille, ut diceret: Quid facitis flentes et conterentes cor meum? Nam omnibus resisto, una dempta dilectione: ille me vincit et superat.*

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT HORTARI AD VITAM CHRISTIANAM, PURAM ET SANCTAM, ATQUE AD FUGAM FORNICATIONIS.

SECUNDO, V. 9. REFRICAT EIS STUDIUM CHARITATIS FRATERNÆ, ET V. 11. FUGAM OTII, ET LABOREM MANUUM.

TERTIO, V. 12. AGIT DE FIDE ET SPE RESURRECTIONIS: SCILICET NE CONTRISTENTUR IN SUA VEL SUORUM MORTE, ASSEVERAT, QUOD FIDELES PIE MORTUI BREVI RESURGENT, ITA UT NON TAM MORTUI QUAM DORMIRE VIDEANTUR; QUODQUE CHRISTO CUM TUBA ARCHANGELI VENIENTI AD JUDICIUM OMNES SIMUL OCCURRENT IN AERA, UT SEMPER CUM EO SINT ET REGNENT IN COELO.

1. De cetero ergo, fratres, rogamus vos et obsecramus in Domino Jesu, ut,
quemadmodum accepistis à nobis, quomodo oporteat vos ambulare, et
placere Deo, sic et ambuletis, ut abundetis magis. 2. Scitis enim quæ
præcepta dederim vobis per Dominum Jesum. 3. Hæc est enim voluntas
Dei, sanctificatio vestra: ut abstineatis vos à fornicatione, 4. ut sciat
unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore:
5. non in passione desiderii, sicut et Gentes, quæ ignorant Deum: 6. et
ne quis supergrediatur, neque circumveniat in negotio fratrem suum: quoniam vindex est
Dominus de his omnibus, sicut prædiximus vobis, et testificati sumus. 7. Non enim vocavit nos
Deus in immunditiam, sed in sanctificationem. 8. Itaque qui hæc spernit, non hominem spernit,
sed Deum: qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis. 9. De charitate autem fraternitatis
non necesse habemus scribere vobis: ipsi enim vos à Deo didicistis ut diligatis invicem.
10. Etenim illud facitis in omnes fratres in universa Macedonia. Rogamus autem vos fratres,
ut abundetis magis: 11. et operam detis ut quieti sitis, et ut vestrum negotium agatis, et operemini manibus vestris, sicut præcepimus vobis: et ut honeste ambuletis ad eos qui foris sunt:
et nullius aliquid desideretis. 12. Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ut non
contristemini, sicut et ceteri qui spem non habent. 13. Si enim credimus quod Jesus mortuus est,
et resurrexit: ita et Deus eos, qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo. 14. Hoc enim
vobis dicimus in verbo Domini, quia nos, qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini,
non præveniemus eos qui dormierunt. 15. Quoniam ipse Dominus in jussu, et in voce Archangeli, et in tuba Dei descendet de cœlo: et mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi.
16. Deinde nos, qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam
Christo in aera, et sic semper cum Domino erimus. 17. Itaque consolamini invicem in
verbis istis.

1. Ambulare et placere Deo.] Ita de Henoch dicitur Genes. 5. v. 22. *Ambulavit Henoch cum Deo.* q. d. Henoch. ita sancte et pie vixit, quasi Deum semper præsentem præ oculis haberet, et revereretur: ideoque in omni opere cautissimus, modestissimus, religiosissimus semper incedebat, eratque Deo, Deique voluntati per omnia consentiens, perinde ac homo cum homine amico, vel domino suo ubique et indivulse inambulans, illi per omnia consentit, illi in omnibus se conformat. Unde tulit et rapuit eum ad se Dominus, tanquam altiorem terra, Deo angelisque dignum, imo familiarem. Hinc Abrahæ mandat Deus Gen. 17. 1. dicens, *Ego Deus omnipotens, ambula coram me, et esto perfectus.* Magna ars et sapientia est nosse ambulare cum Deo.

Sic et ambuletis, ut abundetis magis.] q. d. Rogo vos ut sic conversemini, ut in dies proficiatis in via incepta, scilicet ut conemini quotidie vosipsos superare, progredi et excellere in vita et virtutibus Christianis. Ita Anselm. Græca non habent τὸ *sic et ambuletis*, sed tantum ἵνα περισσεύητε μᾶλλον, id est, ut abundetis magis, supple, in hac ambulatione et placentia (ut ita loquar) Dei. Chrys. et Theophyl. sic explicant: *Ut abundetis magis, id est*, inquiunt, *ut aliquid supra mandatum cupiatis facere, ut imperata superetis, quemadmodum enim terra non ea solum semina, quæ accepit, reddit, et profert: sic animus non debet in acceptis consistere, sed ea etiam transscendere.*

Nota. Christiani est non stare, sed ambulare et proficere semper in virtute et vita Christiana, ut sibi quotidie dicat illud psal. 76. 11. *Dixi, Nunc cœpi.* et illud psal. 83. 8. *Ibunt de virtute in virtutem:* hebraice מחיל אל חיל *meahail el chail*, id est, et Hier. vertit, *ibunt de fortitudine in fortitudinem*, quia scilicet, fient indies gratia Dei fortiores ut ascendant in Sion, id est in cœlum, ubi palam videant Deum deorum. Pulchre S. Bernard. ad Drogonem epist. 34. *Nemo*, inquit, *perfectus est qui perfectior esse non appetit; et in eo quoque perfectiorem se probat, quod ad majorem tendit perfectionem.*

2. Scitis enim quæ præcepta dederim vobis per Dominum Jesum.] Id est, per auctoritatem et mandatum Domini Jesu, ego Paulus quasi legatus Jesu præcepta vobis dedi. q. d. Præcepta, quæ præcepi, non mea sunt, sed Christi; Christus est legislator, ego Christi sum præco: multa enim fidei, virtutum et Sacramentorum mandata in particulari vobis et Christianis aliis proponenda et promulganda tradidit mihi Christus, reliqua mihi sancienda demandavit, jussitque ut eas leges Christianis præscriberem, quas eis, pro rerum exigentiâ, convenire putarem. Sic vulgo dicit aula vel perlamentum se ferre legem vel edictum *par le Roi*, id est per regem, quia regis vice, nomine et auctoritate legem vel edictum fert et sancit.

3. Hæc est enim voluntas Dei, sanctificatio vestra, ut abstineatis vos a fornicatione.] Nota Primo. Dei voluntas hic intelligitur non illa, quæ dicitur beneplaciti, qua Deus creat et facit quidquid illi lubet et placet, sed illa quæ dicitur signi, qua scilicet significat Deus quid velit et jubeat nos facere, scilicet ut studeamus sanctitati.

Secundo, integra *sanctitas*, inquit S. Dionys. tam in Deo, quam in nobis et angelis, *est ab omni inquinatione libera, incontaminatissima et perfectissima puritas.* Et sic sanctitas opponitur cuivis peccato, estque virtutum omnium complexio. Hic vero, et 1. Cor. 7. 34. sola castitas dicitur sanctitas; opponitur enim hic et v. 7. fornicationi et immunditiæ. Unde et subdit, *Ut sciat unusquisque vas suum possidere in sanctificatione*, id est, in puritate et castitate, ut mox dicam. Ratio hujus nomenclaturæ est hæc, quod, sicut libido est bestialis, pudenda et maxima impuritas: sic è contrario castitas, summa est et maxima puritas, quæ hominem angelicum facit; imo eum efficit templum Spiritus sancti, ut insinuat Apostolus v. 8. Hinc et poeta Æneid. 11.

Tuque ô sanctissima conjux,
Felix morte tua;

Sanctissima, id est castissima: et Æneid. 12.

Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ
Descendam;

Sancta, id est pura et casta.

Præclare S. Cyprianus tract. de Orat. Dominica, explicans illud, *Fiat voluntas tua. Voluntas*, ait, *Dei est, quam Christus et fecit et docuit: Humilitas in conversatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis justitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, injuriam facere non nosse, et factam posse tolerare; cum fratribus pacem tenere, Deum toto corde diligere, amare in illo quod pater est, timere quod Deus est; Christo nihil omnino præponere, quia nec nobis quidquam ille præposuit; charitati ejus inseparabiliter adhærere, cruci ejus fortiter ac fidenter assistere: quando de ejus nomine et honore certamen est, exhibere in sermone constantiam, qua confitemur; in quæstione fiduciam, qua congredimur, in morte patientiam, qua coronamur. Hoc est cohæredem Christi esse velle, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem Patris adimplere.*

4. Ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore.] Quæritur, quodnam hoc vas? S. August. lib. 1. de Nuptiis et concupisc. c. 8. et l. 4. contra Julian. c. 10. et l. 5. c. 9. per *vas*, uxorem accipit. q. d. Quisque honeste et caste uxore sua utatur. Sic Proverb. 5. v. 15. dicitur, *Bibe aquam de cisterna tua.* Ubi Septuag. vertunt, *fili bibe aquam de vasis tuis.* cujus loci sensus hic est: voluptatem conjugii castam, puram et fœcundam hauri de uxore tua, quæ tibi sit instar cisternæ, et vasis puri carentis luto fornicationis, zelotypiæ, morositatis, etc. Ita Beda, Jansen. et alii in dictum locum. Sic S. Petrus epist. 1. c. 3. 7. monet maritos ut uxoribus quasi infirmiori vasculo condoleant et condescendant. Pari modo videtur hic jubere Apostolus viris, non tantum ut aliena uxore abstineant, sed etiam ut sua quasi vase sancto, caste et moderate utantur, *Præcipitur*, ait Hier. (aut potius Rabanus) in c. 1. Thren. *viris, ut certa concubitus norint tempora. Nam, ut ait Ecclesiastes, tempus amplexandi, et tempus longe fieri ab amplexibus. Caveat ergo uxor, ne victa libidine alliciat virum; et maritus, vim ne faciat uxori, putans omni tempori subjectam sibi esse debere conjugis voluptatem. Unde et Paulus ait, Ut noverit unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctitate.* Nam, ut pulchre ait Xistus philosophus: *Adulter est uxoris amator ardentior.*

Verum quia apud Thessalonicenses multi, præ-

sertim juniores, erant adhuc cælibes; et sine uxore, Apost. autem cuique hoc vas tribuit; generalius et melius cum Chrys. Theod. Theoph. Ambros. Œcum. Anselm. per *vas* accipiemus corpus, quod generatim phrasi Hebræa dicitur *vas*, id est, instrumentum hominis: sicut enim faber sua regula vel trulla quasi instrumento utitur ad omnem fabricam; ita anima utitur corpore quasi instrumento et organo ad omnes suas actiones, adeo ut nec intelligere quidem possit sine sensibus, et phantasmatibus corporeis. Sic Plato dixit corpus esse vas animæ. Sic dicitur Paulus *vas electionis*, id est, instrumentum à Deo electum ad conversionem Gentium. Sic Genes. 49. Simeon et Levi dicuntur *vasa*, id est instrumenta, *iniquitatis*, hoc est, iniquæ cædis et vastationis Sichimorum. Vel Secundo, corpus dicitur vas animæ speciatim et proprie, quia sicut vas recipit et continet vinum, ita corpus recipit et continet animam. Et sicut vas sordidum et putidum vinum ipsum afficit et corrumpit, ita corporis sordes, pollutiones et libidines inquinant animam. Hinc est illud Apostoli. 1. Cor. 6. v. 18. *Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus suum peccat:* quia illud polluit, sordidat, contaminat. Sic David 1. Reg. 21. petens à pontifice sibi et suis dari in necessitate famis panes propositionis; cum ille peteret, *Si mundi sunt pueri, maxime à mulieribus?* respondit, *Continuimus nos haberi et nudiustertius; et fuerunt vasa puerorum sancta*, id est, corpora impolluta. *Porro via hæc polluta est.* q. d. Usus hic laicus et pollutus est, ut scilicet ego et mei socii, qui sumus laici, vescamur panibus propositionis, quibus solis sacerdotibus vesci licet: *sed sanctificabitur in vasis*, id est, non polluetur panis hic, sed sancte recipietur in sanctis et pueris corporibus nostris, in hac necessitate famis, qua etiam laicis licet vesci panibus sanctis. Ita Abulens. ibi.

Vult ergo Apostolus hic, ut *quisque vas*, id est corpus, *suum possideat* quasi dominus (non autem quasi servus servias cupiditatibus corporis) *in sanctificatione et honore*, id est sancte, hoc est, caste et honeste, *non passione desiderii*, id est, non in affectu libidinis, ut scilicet mens non serviat desideriis carnis, sed caro serviat rectis voluntatibus mentis, ait Anselm. Ita Philosophus ille dixit adolescenti cuidam voluptuario: Non pudet te, cum sis ingenuus, facere mancipium corporis tui? Anacharsis quoque statuis inscribebatur: Linguæ, ventri, pudendis temperandum; quod maximorum malorum causa sit lingua effrænis, et luxu nihil turpius, et libido pecudem ex homine reddat, testis Laertius l. 1. cap. 9. Aliter Chrysost. et Theophyl. per passiones desiderii, accipiunt delicias, opes, otium, socordiam, et quidquid concupiscentiam inflammat: his enim amputatis tuta est castitas tam mentis, quam corporis.

6. Et ne quis supergrediatur, neque circumveniat in negotio fratrem suum.] Nota. Non agit Apostolus de fraude, avaritia et injustitia opum, sed de injustitia et fraude thori, id est, de adulterio: agit enim de libidine et immunditia. Adulterium ergo vocat supergressionem et circumventionem. Supergressionem, id est, prævaricationem et oppressionem, qua quis proximi thorum invadit superscandendo (hoc enim est Græcum ὑπερβαίνειν) et adulterando: idem circumventionem vocat, qua quis fraudulenter usurpat uxorem alterius, quæ græce hic dicitur πλεονεξία, id est, nimia cupido habendi non opes, sed pellices: cui enim sua uxore contentus non est, sed alias appetit et invadit; is πλεονεκτεῖ. Ita Chrysost. Theodor. et Hieron. in c. 4. Ephes. v. 19. ibi enim πλεονεξίαν, sive, ut Noster vertit, *avaritiam*, pro illicita et immodica venereorum cupiditate usurpat Apostolus, ut ibi dixi. Cum ergo ait hic, *in negotio;* intellige fornicationis. Sic πρᾶγμα Græcis vocatur fornicatio; æque ac Latinis, ut cum dicunt, rem habere cum meretrice: sic eadem ab Italis vocatur *negotium*, honesta aposiopesi. Sic S. Clemens lib. 3. Constit. Apost. c. 2. *Adolescentiores*, ait, *viduæ in gradum vidualem ne cooptentur, ne excusando non posse continere fervorem adolescentiæ, aliquando iterum nubentes, in negotio* (id est libidine et copula, uti ibidem explicat Turrianus) *sint.* Unde explicans subdit: *Subveniendum est illis, ne excusando se derelinqui, iterum nubentes negotio turpi implicentur.*

7. Non enim vocavit nos Deus in (ad) immunditiam, sed in (ad) sanctificationem,] id est castimoniam. Christianismus enim est professio castitatis, et detestatio libidinis, ita ut Gentes libidinibus addictæ eis renuntiare debeant, et castitatem amplecti, cum baptismum et christianismum suscipiunt; ideoque in baptismo dat eis Deus Spiritum sanctum, uti subdit Apostolus.

9. De charitate autem fraternitatis,] id est fraterna. Est hebraismus: Hebræi enim omnes suæ gentis vocant *fratres.* Hinc pari modo Christiani quilibet alios Christianos compellare et complecti debent ut fratres, tum aliis nominibus, tum hoc præsertim, quod eumdem habent patrem, scilicet Christum, et eamdem matrem, scilicet Ecclesiam. Hæc fuit olim, et esse debet φιλαδελφία Christianorum. Zeno, rogatus quis esset amicus? respondit, *Alter ego.* Alexander ad matrem Darii, quæ ex errore Hephæstionem honoraverat pro Alexandro, dixit, *Nihil est, ô mater, quod turberis: nam et hic Alexander est.* Quid dicat Christianus?

Ipsi enim vos a Deo didicistis.] Græce pulchrius id dicitur una voce, θεοδίδακτοι ἐστέ. q. d. Adeodocti estis, sicut dicimus Adeodatus est: Deus enim per legem Christi, et per internam Christi gratiam et instinctum vos docuit, ut diligatis invicem.

10. Et enim illud (diligere, et signa dilectionis exhibere) facitis in (erga) omnes fratres.

11. Et operam detis, ut quieti sitis. Pro *operam detis*, græce est φιλοτιμεῖσθε, id est studiose et ambitiose conemini, inquit Erasmus; et, ut Ambrosius, *enitamini;* et, ut Syrus, *sedulam operam navetis;* Theophyl. vero vertit, *ut munifici sitis:* disjungit enim hoc à sequentibus; sed alii passim illud iis conjungunt, et patet esse conjungendum.

Ut vestrum negotium agatis,] πράσσειν τὰ ἴδια, ut agatis res proprias.

Notat otium et curiositatem aliquorum Thessalonicensium: hæc enim duo connexa sunt; indeque oritur inquietudo, vana et varia desideria, appetentia rei et felicitatis alienæ, aliaque mala, quæ domos et respublicas perturbant. Euclides olim rogatus à quodam, quales essent dii, quaque re potissimum gauderent? *Cetera*

quidem ignoro, inquit, *at curiosos illis odio esse, certo scio.* Cum quidam exquireret an mundus esset animatus? et rursus, an globosus? *Vos*, inquit Demonax, *de mundo solliciti estis, et vestram ipsorum immunditiem non curatis.* Ægyptius bajulus gestans quid velis opertum, quidam sciscitanti quid portaret? *Ideo*, ait, *obvelatum est, ne scires: tu vero cur curiose vestigas quod occultatum est?* Socrates curiose de astris scrutanti, *Quæ supra nos*, inquit, *nihil ad nos.* Rursum curiosis illud Homericum objectare solebat :

Ædibus in nostris, quæ prava aut recta gerantur.

Xenocrates nihil referre dicebat, utrum pedes an oculos inferas in ædes alienas.

Crates Thebanus vulgo dictus est θυρεπανοίκτης, id est, ostiorum apertor: quod in omnes domos irrumperet, et si quid displiceret, reprehenderet cynica libertate.

Thaletem in cœlum ad astra suspicientem et lapsum in barathrum, ancilla conspicata, merito id illi accidisse dicebat: qui cum quæ ante pedes essent ignoraret, cœlum contemplaretur ut cognosceret.

Zeno adolescentem curiosius quid rogantem, adduxit ad speculum, utque se contemplaretur admonuit: moxque rogavit, an videretur tali vultui convenire, quæstiones ejusmodi proponere?

Denique curiosi sibi talpæ, aliis sunt lynces,

Et præcedenti spectatur mantica tergo.

Putet ergo curiosus sibi dici à Christo, id quod ipsi dixit Petro curiosius de Joanne perquirenti, *Quid ad te? tu me sequere.*

Et ut honeste (εὐσχημόνως, id est decore) ambuletis ad eos qui foris sunt.] Hoc est, decore vos geratis cum Gentibus, ne scilicet otiosi et inertes indecore apud Gentiles mendicetis ad Ecclesiæ opprobrium, cum viderint vos sanos et valentes otiari et mendicare; sed potius ut decore victum vobis comparetis honesto labore et opificio. Ita Theophyl. omnia enim hæc spectant ad fugam otii et desidiæ, ad studium laboris et operationis. Unde sequitur :

Et nullius aliquid desideretis.] q. d. Ne inopia quæ ex otio sequi solet, cogamini aliena desiderare. *Piger* enim, inquit sapiens, *semper est in desiderio.* Græce est, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε, id est, ut nullius indigeatis : otium enim parit indigentiam et penuriam, penuria fures facit aut mendicos.

12. Nolumus vos ignorare fratres de dormientibus,] illud scilicet mysterium resurrectionis, quod mox explicabo v. 15.

Nota cum S. Aug. serm. 32. de Verbis Apostoli tom. 10. Scriptura eos qui mortui sunt, vocat *dormientes* ob spem resurrectionis, qua celerrime evigilabunt ex somno mortis, et ex lecto, id est, sepulcro suo. Ita Daniel cap. 12. 2. ישׁנים *iescenim*, id est *qui dormiunt*, vocat mortuos. Hinc pia fuit: et etiamnum est, Christianorum consuetudo, ut, cum aliquis mortuus esset, non dicerent, Iste mortuus est, sed, Obdormivit in Domino; idque ad amicorum consolationem, et ut mutuo sese excitarent ad contemptum vitæ præsentis, et spem resurrectionis. Ita Christus de Lazaro mortuo loquitur, dicens: *Lazarus amicus noster dormit; sed vado, ut à somno excitem eum*, Joann. 11. 11. Secundo, quia magna est affinitas somni et mortis: somnus enim est mors quædam brevior, mors vero somnus longior. Hinc Poeta :

Stulte, quid est somnus, gelidæ nisi mortis imago?

Hinc etiam vocatur *consanguineus lethi sopor.*

Ut non contristemini, sicut et ceteri, qui spem non habent.] Notat S. Augustinus serm. 32. de Verbis Apostoli, non prohibere Apostolum omnem tristitiam in morte defunctorum amicorum; hæc enim naturalis est : sed eam tantum quam habent Gentiles et impii, *qui*, ut ipse ait, *spem non habent. Contristamur* ergo *nos*, inquit August. *in nostrorum mortibus necessitate amittendi, sed cum spe recipiendi; inde tristamur, hinc consolamur, inde infirmitas afficit, hinc fides reficit; inde dolet humana conditio, hinc sanat divina promissio.*

Rursum ex hac spe resurrectionis et gloriæ cœlestis, infert S. August. piam esse traditionem Ecclesiæ, ut pro defunctis sacrificemus, oremus et eleemosynas demus. *Hoc enim*, inquit, *à Patribus traditum universa observat Ecclesia, ut pro eis qui in corporis et sanguinis Christi communione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur. Cum vero eorum commendandorum causa opera misericordiæ celebrantur, quis eis dubitet suffragari pro quibus orationes Deo non inaniter allegantur?* Notent hæc Novantes, discantque ex Augustino Missam esse sacrificium, in eoque pro defunctis orari solere, ut scilicet pœnis Purgatorii liberentur, idque ex traditione totius Ecclesiæ.

13. Si enim credimus, quod Jesus mortuus est et resurrexit, ita (supple, pariter credere debemus, quod) Deus eos qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo,] aut certe per hypallagen sic verba ordinanda sunt: *si* (id est sicut) *Jesus mortuus est et resurrexit, uti credimus, ita et Deus eos qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo.* Notat Theophyl. τὸ *per Jesum* bifariam posse accipi. Primo, ut referatur ad *adducet cum eo.* q. d. Per gratiam Jesu Christi resurgemus. Secundo et melius, ut referatur ad *eos qui dormierunt*, sitque periphrasis fidelium defunctorum : fideles enim, qui Christum in seipsis habentes moriuntur, dormiunt per Jesum, id est, in Jesu, puta in Jesu fide, charitate ac spe resurrectionis. Sic διὰ accipiunt pro ἐν v. 16. et Rom. 14. 11. Apocal. 14. 13. *Adducet* hos Deus, scilicet e sepulchris evocatos, ad vitam novam et gloriosam, atque ad beatam immortalitatem, ut dicitur 1. Cor. 15. v. 53. Probat hic Paulus nos resurrecturos exemplo Christi, idque duplici titulo et argumento. q. d. Christus resurrexit; ergo et nos resurgemus : tum quia Christus fuit homo nobis similis, mortuusque est uti et nos morimur; tum quia Christus ut caput nostrum virtutem resurgendi in nos quasi membra sua influit : ut sicut in illo ejusque fide et spe viximus et mortui sumus, ita et in eodem resurgamus.

14. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini,] id est, per verbum, revelationem et doctrinam Domini. q. d. Non quod à meipso, sed quod à Christo didici, loquor et doceo, mysterium scilicet resurrectionis, quod sequitur.

Quia (quod) nos qui vivimus, qui residui sumus in adventu Domini.] Græce εἰς τὴν παρουσίαν, id est, *in adventum*, et ita legunt Romana Biblia. q. d. Nos qui relinquimur superstites usque in adventum Domini, ut in illo adventu viventes

reperiamini. Ubi Nota. Paulus ita de se loquitur, atque si victurus esset usque ad adventum Domini, hoc est, usque ad diem judicii; non quod ita futurum putaret, sed ut illius diei terribilis, et incertæ memoriam nobis et timorem perpetuum incurreret, ut semper suspensi illum diem expectemus, et ad eum nos comparemus. Est ergo hic enallage personæ: *Nos qui vivimus*, id est quicumque vivent, sive ex nobis sive ex iis posteris nostris, quorum ego personam hic induo et subeo, ut de iis in mea persona loquar. Ita S. August. l. 20. de Civit. c. 20.

Non prævieniemus (in resurrectione, de qua dixit v. præced.) eos qui dormierunt.] Græce κοιμηθέντας, id est, somno (scilicet mortis) *sopitos;* August. 20. Civit. 20. legit, *qui ante dormierunt*. Unde in Græco videtur legisse non κοιμηθέντας, sed προκοιμηθέντας. q. d. Nos qui adhuc vivimus, et quicumque vivent in die judicii, non prius resurgemus, aut gloria donabimur, quam ii resurgant ad gloriam, qui ante nos jampridem mortui computruerunt. q. d. Videte ergo, quam facile et subito Deus dormientes, quos dixi, putidos licet et in cinerem versos, suscitabit: ne ergo fratres et amicos mortuos multum lugeatis, ac de iis contristemini, ut dixi v. 12. Unde notat Theoph. tacite hic dicere Apostolum idem quod dixit in epist. 1. ad Corinth. 15. scilicet quod in momento et in ictu oculi resurgemus. *Quia* enim, inquit Theophyl. *difficile videbatur, eos qui computruerunt, resurgere, hinc ait Paulus quod viventes haud quaquam antevertent illos* (quia scilicet in momento resurgent omnes) *ac quemadmodum Deo facile est, viventes et integros adducere ad Christum, sic et illos et corruptos.* Prius ergo mortui non longius distant à resurrectione quam posterius defuncti, aut ii qui vivunt, utrique enim simul resurgent.

Aliter hæc accipit S. Methodius apud Theoph. Nos, inquit, qui residui sumus, id est animæ immortales non prævenient corpora in resurrectione: sed corpus simul cum anima resurget ad vitam immortalem. Sed hoc non est ad mentem Apostoli: sic enim dicere debuisset, *Non prævieniemus ea*, scilicet corpora: jam autem dicit, *eos*, scilicet homines dormientes.

15. Quoniam ipse Dominus (Christus judex) in jussu et in voce Archangeli, et in tuba Dei descendet de coelo.] Theoph. distinguit jussum à voce: Jussio, inquit, Dei faciet reddere terram corpora, eaque suscitabit, et in immortalitatem transformabit; vox vero Archangeli aliis angelis administrantibus, efficiet, ut suscitati omnes per diversa loca dispersi in unum colligantur. Sed hoc non satis solide dicitur: vox enim Archangeli non tantum colliget, sed et suscitabit mortuos, ut dixi 1. Corinth. 15. 52. et hic insinuat Apostolus, cum subdit, *Et mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi.*

Secundo, melius idem Theophyl. cum Chrysost. accipiunt hæc per epexegesin, vel hendiadyn: *in jussu et in voce*, id est, in jussu qui sit vox, vel in jussu vocis Archangeli. Rursum *in jussu*, id est, cum jussu; *in voce*, id est, cum voce: sæpe enim Hebræi *bet*, id est *in*, usurpant pro עם *im*, id est *cum*.

Nota. Pro *in jussu*, græce est ἐν κελεύσματι, id est, in cum, celeusmate, celeusma autem est conclamatio nautarum invicem se adhortantium, ut uno velut concentu et conatu simul omnes remos attollant et remigare incipiant. Videtur ergo tale fore commune celeusma aliorum angelorum, qui tubam suam inflante Archangelo, simul et ipsi suis vocibus vel tubis in singulis orbis partibus pariter conclamabunt, ut ubique simul omnes resurgant. Ita Chrysost. Theodoret. Theophyl. Anselm.

In voce Archangeli, et in tuba Dei.] Et epexegesis, vel hendiadys, ut dixi. q. d. In voce Archangeli, quæ sit tuba Dei, vel in voce tubæ, aut tubali Dei: vox ergo Archangeli eadem erit cum tuba Dei. Dicitur *Dei* hebraismo, id est maxima, et maxime sonora, ut per totum mundum audiatur. Sic dicuntur montes et cedri Dei, id est maximi et altissimi: omnia enim quæ Dei sunt, maxima sunt. Secundo, dicitur *Dei*, quia Deum judicem præibit, uti tuba solet regem vel Imperatorem præire. Tertio, dicitur *vox Dei*, quia magnifica erit et horribilis instar tonitrui, talisque qualis decet majestatem divinam, ut ei quasi proportionetur. Unde hujus tubæ typus fuit tuba illa angeli proclamantis Judæis decalogum in Sina exodi 20. v. 18. Ita ex Chrysostomo Theophylactus.

Hinc Nota Primo, quod tuba hæc non erit spirituale imperium Christi, ut voluerunt nonnulli ex S. Greg. sed erit sensibilis clangor et vox tubalis formata ab angelo in aeris collisione, vel potius per realem tubam, ut vult Anselmus in Elucidario, et alii: nam Christus, Paulus et Patres semper vocant tubam, tubaque aptissimum est instrumentum etiam angelo, ut maxime sonoram, ex aeris ad latera tubæ impulsu et collisione, vocem edat. Ex qua materia sit hæc tuba futura, an ex argento, an ex ære, ut opinatur Franc. Suarez, an ex nube et meteoris, an ex alia materia magis sonora, quam homines ignorant, sed norunt angeli, incertum est.

Nota Secundo. Ad hunc finem canet hæc tuba. Primo, ut omnes homines excitet à mortuis, eosque citet ad judicium, ut satis patet Joan. 5. 28. Secundo, ut electos vocet ad solemnitatem et lætitiam beatæ æternitatis instar tubæ, quæ Hebræos vocabat ad festa, Num. 10. v. 8. et 10. Ita Ansel. Tertio, ut terreat reprobos, et vocet electos ad bellum, ut reprobos deturbent in gehennam. Ita Anselmus: erit enim quasi classicum militare.

Nota Tertio, 1. Corinth. 15. v. 52. vocatur hæc tuba *novissima:* quia post tubas septem angelorum, quibus ante diem judicii plagas maximas toti orbi inducent, de quibus Apoc. c. 8. et 9. hæc sequetur ultima, clamabitque ac intonabit, *Surgite mortui, venite ad judicium*, ut indicant Chrysost. et Theophyl. docetque D. Soto in 4. dist. 43. q. 1. a. 4.

Nota Quarto. Hæc tuba Archangeli, Joan. 5. 28. vocatur *vox Filii Dei*, quia licet ministerio angelorum, jussu tamen Filii Dei formabitur, ab eoque vim suscitandi mortuos accipiet. *Venit*, inquit, *hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem ejus*, (Filii Dei) *et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui vero mala egerunt, in resurrectionem judicii*, (damnationis æternæ.)

Petes: Quomodo mortui possunt hanc vocem audire? Respondeo, *audient*, id est, sentient vim hujus vocis: vel *audient*, id est, illi obedient resurgendo, perinde ac si audirent vocem Filii Dei, qui vocat ea quæ non sunt quasi ea quæ sunt: ut sit catachresis. Erit enim hæc tuba,

ut multi Patres et Doctores docent, instrumentum saltem morale resurrectionis, per quod Christus operabitur resurrectionem : sicut verba consecrationis sunt instrumentum transsubstantiationis. Unde S. Joannes addit, *Et qui audierint* (hanc vocem) *vivent.* Dico morale; non enim necesse videtur, aut congruum satis, huic tubæ tribuere vim physicam suscitandi mortuos.

Adde Secundo, audient mortui hanc vocem postquam resurrexerint : resurrectio enim fiet in instanti, cum tuba canet, *Surgite.* Ita ut hac voce protracta et sonante resurgentes, illam adhuc audire possint, vel certe illud, quod tuba subjunget, *Venite ad judicium.* Ita Franc. Suarez. 3. p. q. 55. a. 1. Erit enim hæc tuba quasi præco citans omnes ad judicium. Unde canit Ecclesia, *Tuba mirum spargens sonum per sepulcra regionum, coget omnes ante thronum.*

Moraliter S. Chrysost. hic homil. 8. pag. 1370. *Quando igitur illa facta fuerint, tunc et vox audietur Archangeli angelis reliquis imperantis et clamentis : audientur tunc tubæ, imo tubarum sonitus. Qualis igitur tremor, qualis timor eos, qui in terra tunc erunt, qui judicem expectabunt, obtinebit! una namque rapietur, et una relinquetur; et unus accipietur, et unus relinquetur. Quis erit tum animus illis, qui istos quidem sublatos videbunt, se vero relictos? An non quavis gehenna terribilius eos ita dejectos ac consternatos reddere poterunt? Fingamus itaque sermone jam illud adesse : si enim mors repentina, aut civitatum motus, et reliquæ minæ animos nostros ita concutiunt; quando viderimus terram diruptam, et his omnibus refertam, quando audierimus tubam, quando vocem illam Archangeli quavis tuba clariorem perceperimus, quando cœlum hoc undique sursum evectum et contractum, quando ipsum adventantem Deum regem omnium viderimus, quis tum nobis animus erit?* Et inferius : *Ego multos, qui post deductionem ad mortem revocati fuerant ad regiam benevolentiam et clementiam, dicentes audivi, se neque homines velut homines vidisse, quod animo fuissent summopere cum abducerentur perturbato, perculso et stupefacto. Si ergo corporalis mors usque ad eo nos perterrefacit, quando æterna illa advenerit, quid patiemur?*

Hinc et S. Hieron. fertur hoc documentum observasse, et aliis tradidisse : *Sive bibas, sive comedas, sive vigiles, sive dormias, hæc tibi tuba insonet : Surgite mortui, venite ad judicium.* Quanquam in operibus Hieron. hæc sententia jam non reperiatur ; ejus tamen quid simile invenitur in Regula monachorum tom. 4. operum S. Hieronymi, quæ collecta est ex S. Hieronymo, ac conscripta à Superiore Ordinis Hieronymiani, quam probavit Martinus V. Pontifex, ut habetur initio Regulæ.

Idem Hieron. ad Heliodorum : *Veniet*, inquit, *illa dies, qua corruptivum hoc et mortale in corruptionem induet et immortalitatem. Tunc ad tubæ vocem pavebit terra cum populis : et tu gaudebis. Indicaturo Domino lugubre mundus immugiet : tribus ad tribus ferient pectora. Potentissimi quondam reges nudo pectore palpitabunt. Exhibebitur tunc cum prole sua Venus; tunc ignitus Jupiter adducetur : et cum suis stultis Plato discipulis : Aristoteli argumenta non proderunt. Tunc rusticanus et pauper exultabis et ridebis, dicesque : Ecce crucifixus Deus meus, ecce judex, qui involutus pannis in præsepio vagiit; hic est ille operarii et quæstuariæ filius; hic, qui in matris gestatus sinu, hominem Deus fugit in Ægyptum; hic est vestitus coccino, hic qui sentibus coronatus. Cerne manus, Judæe, quas fixeras; cerne latus, Romane, quod foderas; videte corpus, an idem sit, quod dicebatis clam nocte tulisse discipulos.*

ARCHANGELI.] Non Christi, ut Ambros. sed, ut D. Thomas Michaelis, qui jussu et vice Christi, præses est Ecclesiæ, uti olim fuit Synagogæ, Daniel. 12. 1. vel certe Gabrielis, qui præest, ut multi volunt, secundo ordini, qui est Archangelorum : ut, sicut Gabriel primum Christi adventum prænuntiavit Beatissimæ Virgini, ita et secundum prænuntiet mundo. Archangelo ergo hac sua tuba insonante quasi superioris sui imperio exciti angeli aderunt, tuba enim hæc eis Primo', inclamabit, inquit Chrysost. *Paratos facite, omnes, adest judex.* Et hoc est quod ait Christus Matth. 24. *Mittet* (filius hominis non solum Archangelum, sed) *angelos suos cum tuba et voce magna.* Unde Secundo, videtur, quod Archangelo tuba sua clangente, alii angeli voce magna, lenta et producta conclamabunt, *Surgite mortui;* simulque ad congregandos hominum cineres quisque suis locis discurrent celerrime. Tertio, hos cineres deinde componet, organizabit, animabit Deus, ut momento resurgant eo modo, quo dixi 1. Cor. 15. 52. Resurget autem quisque, ubi suum erit corpus vel cineres. Inde angeli eos rapient in vallem Josaphat juxta Hierosolymam, ubi fiet judicium, ut dicitur Joel 2. 3. *Congregabo*, ait, *omnes gentes, et deducam eas in vallem Josaphat, et disceptabo cum eis ibi.* Et hoc significavit Christus Matth. 21. 31. cum ait, *Et congregabunt* (angeli) *electos ejus à quatuor ventis, à summis cœlorum, usque ad terminos eorum.*

15. et 16. ET MORTUI QUI IN CHRISTO (in Christi fide et gratia, sive Christi fideles et amici) SUNT, RESURGENT PRIMI : DEINDE NOS, QUI VIVIMUS, QUI RELINQUIMUR, SIMUL, RAPIEMUR CUM ILLIS IN NUBIBUS OBVIAM CHRISTO IN ÆRA.] Quæritur hic an aliqui prius, aliqui posterius sint resurrecturi? hoc enim hic videtur dicere Apostolus. Respondet Primo, Sedulius, significari hic ordinem non temporis, sed dignitatis : qui enim in Christi fide et gratia mortui sunt, resurgent primi, non tempore, sed dignitate. Secundo, Chrysost. et Theophyl. Resurgent, inquiunt, ante impios justi, ut sint primi in resurrectione non tantum dignitate, sed et tempore, utpote qui rapiendi sint in aera, ut Christo Judici venienti, occurrant honoris causa. Posterius vero resurgent impii, ut qui neque rapiendi sint in aera, neque Christo occursuri. Sed hoc videtur esse præter mentem Apostoli : Apostolus enim non ponit hic ordinem inter justos et impios, sed inter mortuos in Christo, et viventes adhuc secum. Unde Tertio, Theodoretus magis ad litteram sic explicat, q. d. Ita cito resurgent illi qui jam pridem et olim multa ante sæcula mortui sunt, ut præveniant eos qui tum superstites et vivi invenientur ; hi enim prius mori debebunt antequam resurgant : his ergo morientibus, priores, jam olim scilicet mortui, resurgent, ac consequenter hosce prævenient in resurrectione. Quarto, alii putant hic non significari ordinem et consequentiam, sed tantam comitantiam, ut *deinde* idem sit quod præterea. Verum Quinto, sic locus hic genuine exponendus est : *Mortui qui in Christo sunt,*

resurgent primi, græce πρῶτον, id est primum, nimirum antequam rapiantur obviam Christo in aera; *deinde nos qui vivimus, simul cum illis* (qui ex mortuis resurrexerunt) *rapiemur obviam Christo.* Ponitur enim hic ordo non resurgentium, nec resurrectionis, ad resurrectionem, sed ordo resurrectionis ad raptum et occursum Christi, videlicet quod primi illi qui mortui erant resurgent, deinde quod iidem cum aliis tum viventibus simul rapientur in occursum Christi. Ita Anselm. D. Thom. et alii.

Nota. Non meminit hic Apostolus resurrectionis impiorum et reproborum, sed tantum mortuorum in Christo, id est, in fide et gratia Christi: fideles enim, pios et bonos tantum consolari vult hac spe resurrectionis.

Nos qui vivimus.] Id est, qui tum vivemus, puta qui ex nobis, vel è posteris nostris justi tunc vivent: et forte ego ipse: quia incertum est quando erit judicii dies, et quisque ad eum paratus esse debet omni hora: veniet enim sicut fur in nocte, ut dicet cap. seq. Unde prudenter timere et persuadere sibi quisque potest forte instare hunc diem, ait Anselm. Ita passim Apostolus eorum qui tum vivent personam assumit, et in se transformat, ut notavi v. 14.

Rapiemur,] tum ab angelis, tum à virtute Christi per dotem agilitatis, quam cuique Sancto jam beato indidit, non enim resurgent Sancti prius ad vitam, deinde posterius ad gloriam; sed simul cum resurrectione accipient gloriam corporis: resurgent enim in corpore non mortali et passibili, sed immortali, impassibili et glorioso.

Quæres, an ii, qui vivi invenientur in die judicii non morientur, seu vivi rapientur obviam Christo, ita ut sine morte fiant immortales et gloriosi? Asserit hoc Justinius q. 109. et August. l. 2. de Peccat. merit. c. 31. Cajetanus et alii: hi enim putant eos qui in fine mundi vivi reperientur, excipiendos esse à communi lege mortis, et hos esse vivos illos, de quibus dicitur in Symbolo, quod Christus judicaturus est vivos et mortuos. Sed debili fundamento nititur hæc exceptio à lege mortis plane universali. Unde postea re melius discussa retractans suam sententiam S. August. 20. de Civit. c. 20. docet omnes omnino homines morituros et resurrecturos. Idem docet Ambros. D. Thomas, et alii jam passim. Qui ergo in die judicii vivi reperientur, illi morientur in aere et raptu, ait S. August. et Anselm. vel potius, ut D. Thomas et Œcum. in terra, qui locus est morientium, antequam rapiantur: resurgent enim omnes canente tuba, ut ait Paulus 1. Corinth. 15. v. 52.

Dices: qui sunt ergo vivi illi quos Christus in Symbolo dicitur judicaturus? Respondeo, Sunt ii, qui vivi et superstites in die judicii resperientur: hi enim brevissimo et paucissimo tempore morientur (ut commune debitum naturæ et peccati originalis, cui omnes obstringimur, persolvant:) nam statim à morte resurgent. Unde censentur non tam mortui quam vivi: quemadmodum Christus Lazarum, quia mox resuscitandus erat, non mortuum esse, sed vivere et dormire dixit, Joan. 11. v. 11. Atque hæc est causa cur Apostolus nec eorum mortis, nec resurrectionis meminerit, sed vivos nominarit, et inter vivos retulerit, quasi semper vivi maneant qui ita moriuntur ut vix mors videantur: ita ut eorum mors non videatur esse mors, sed transitus ad vitam meliorem et æternam.

Dicitur ergo Christus judex vivorum et mortuorum, id est, omnium hominum tam eorum qui vixerunt et mortui sunt, quam eorum qui vivent Christo adventante ad judicium: alioqui enim in ipso judicio nulli erunt mortui, sed omnes vivi, solosque vivos proprie judicabit Christus. Id ita esse patet ex eo, quod Paulus 1. Corinth. 15. v. 51. diserte asserit, *Omnes resurgemus*, vel, ut alii legunt, *dormiemus, sed non omnes immutabimur.* et v. 22. *Sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.* et v. 36. *Tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur.* Idem patet ex eo quod hic v. 14. dixit: *Nos qui vivimus, non præveniemus*, resurgendo, *eos qui dormierunt;* quia scilicet simul cum illis resurgemus, et deinde simul cum illis rapiemur obviam Christo: si resurgemus cum illis, ergo prius moriemur, Tacite ergo significat eos morituros; dicit tamen, *Nos qui vivimus*, ne, si dormientes, id est mortuos, vocet, ipsos contristet, vulnusque eorum refricet, quod tetigit v. 12. dicens: *Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ut non contristemini, sicut et ceteri qui spem non habent.*

Obviam Christo in aera.] Græce, εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου εἰς ἀέρα, id est, in occursum Christi in aera. Unde videtur, quod, sicuti sives regi venienti, honoris causa foras prodeuntes occurrunt: ita et Sancti Christo venienti ad judicium in aera prodeuntes occurrent. Ita Chrysostom. Theodor. Theophylact. Erit ergo hic occursus Sanctorum ante judicium universale, cum scilicet Christus judex ad illud è cœlo descendet. Et hoc est quod dicitur Matthæi 25. *Ecce sponsus venit, exite obviam ei.* Hoc enim exigit Christi dignitas, hoc Sanctorum reverentia et in Christum amor, hoc denique gloria, tam Christi quam Sanctorum expostulat: nam Sancti, uti jam dixi, ante judicium erunt beati, et resurgent in corpore glorioso: itaque cum ingenti gloria tam sua, quam Christi, Christo glorioso occurrent; postea tamen in judicio sententiam (eamdem quam privatim in morte et judicio particulari acceperunt) publicam æternæ felicitatis accipient, ut ita coram omnibus eorum sanctitas et gloria laudetur et honoretur. Hinc.

Nota Secundo. Rapientur Sancti in occursum Christi in aera, ut ibi in nube splendidissima quasi throno considenti ad judicium peragendum, Sancti omnes in nubibus splendidis, quasi thronis assistant, ac quasi assideant, ut docet Franc. Suarez 3. p. disp. 57. sect. 2. tom. 2. in fin. Ita tamen ut quisque suo ordine et gradu pro meritis consideat. Unde in splendidioribus, et Christo vicinioribus thronis considebunt Apostoli et Apostolici viri, qui proprie cum Christo judicabunt, ut dicitur Matth. 19. 28.

Hinc patet Tertio, quomodo vallis Josaphat in qua fiet judicium, cum campis et locis vicinis, (quæ longissime protendi, et adeo, sit opus sit, complanari possunt) capere poterit omnes homines, qui unquam fuerunt, sunt, aut erunt: nam reprobi in valle hac consistent in terra constipati à sinistris judicis circumcirca; Sancti vero à dextris consistent non in terra, sed altius et judici vicinius in aere; ita tamen ut, sicut in amphitheatris varii erant spectantium ordines per contignationem et tabulata alii aliis altiores:

ita et Sanctorum varii sint ordines, aliique pro meritis supra alios quasi in tabulato aero altius consideant; sic tamen ut infimi longe reprobis et terra (quam in vita calcarunt et contempserunt) emineant, et Christo appropinquent. *Et sic semper*, videlicet tam in judicio quam in cœlo, ad quod mox ascendent, *cum Domino* (Christo) *erunt*, ut hic dicitur.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet quod dies Domini veniet ex improviso sicut fur in nocte. Hinc hortatur ut semper sobrii et vigiles ad eum se comparent per vitæ integritatem, et bona opera, charitatis præsertim erga suos præpositos, misericordiæ, patientiæ.

Deinde vers. 16. hortatur eos ut semper gaudeant, orent, et gratias Deo agant, utque spiritum non extinguant, et prophetiam probent.

Denique v. 23. omnimodam sanctitatem eis apprecatur, omnesque salutat.

1. De temporibus autem, et momentis, fratres, non indigetis ut scribamus
vobis. 2. Ipsi enim diligenter scitis, quia dies Domini sicut fur in nocte,
ita veniet. 3. Cum enim dixerint Pax, et securitas: tunc repentinus eis
superveniet interitus, sicut dolor in utero habenti, et non effugient.
4. Vos autem fratres non estis in tenebris, ut vos dies illa tanquam fur
comprehendat. 5. Omnes enim vos filii lucis estis, et filii diei: non sumus
noctis, neque tenebrarum. 6. Igitur non dormiamus sicut et ceteri, sed
vigilemus, et sobrii simus. 7. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: et qui ebrii sunt, nocte
ebrii sunt. 8. Nos autem, qui diei sumus, sobrii simus, induti loricam fidei, et charitatis, et
galeam spem salutis. 9. Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per
Dominum nostrum Jesum Christum, 10. qui mortuus est pro nobis: ut, sive vigilemus, sive
dormiamus, simul cum illo vivamus. 11. Propter quod consolamini invicem: et ædificate alter-
utrum, sicut et facitis. 12. Rogamus autem vos fratres, ut noveritis eos, qui laborant inter
vos, et præsunt vobis in Domino, et monent vos, 13. ut habeatis illos abundantius in charitate
propter opus illorum: pacem habete cum eis. 14. Rogamus autem vos fratres, corripite
inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. 15. Videte
ne quis malum pro malo alicui reddat: sed semper quod bonum est sectamini in invicem, et in
omnes. 16. Semper gaudete. 17. Sine intermissione orate. 18. In omnibus gratias agite: hæc
est enim voluntas Dei in Christo Jesu in omnibus vobis. 19. Spiritum nolite extinguere.
20. Prophetias nolite spernere. 21. Omnia autem probate: quod bonum est tenete. 22. Ab
omni specie mala abstinete vos. 23. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia: ut integer
spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur.
24. Fidelis est, qui vocavit vos: qui etiam faciet. 25. Fratres orate pro nobis. 26. Salutate
fratres omnes in osculo sancto. 27. Adjuro vos per Dominum, ut legatur epistola hæc omnibus
sanctis fratribus. 28. Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. Amen.

1. De temporibus, et momentis, fratres, non indigetis ut scribamus vobis,] quo scilicet tempore et momento Christus venturus sit ad judicium.

2. Ipsi enim diligenter (ἀκριβῶς, id est exacte, plane, certo, scitis, quia dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet.] q. d. Dies judicii subitaneus et improvisus, nullo sciente aut sperante, clanculum surrepet, et obruet homines incautos et securos; sicut fur nocte cum dormiunt omnes, domum invadit et expilat.

Dices; Ex Daniele cap. 12. 12. colligitur post mortem Antichristi superfore 45. dies ad judicium, qui dabuntur iis qui lapsi sunt sub Antichristo, ut pœnitentiam agant; ergo sciri poterit dies judicii. Respondeo, certum est ex Daniele, superfore (quod tamen pauci tunc scient, vel advertent) hos 45. dies; sed incertum est an non plures supererunt: imo verisimilius est plures dies, imo menses, et annos superfuturos usque ad diem judicii: id enim satis significat Ezech. cap. 39. v. 9. ubi docet, quod cæso Antichristo, ejusque exercitu, Gog scilicet et Magog, tanta erunt spolia, hastæ et arma, ut Judæi ex omnibus urbibus confluant ad ea diripiendum, et septem annis sat habeant ad ea comburenda, nec alia lignatione, aliisque silvis egeant. *Succendent*, ait Ezechiel, *ea igni septem annis, et non portabunt ligna de regionibus, neque succident de saltibus, quoniam arma succendent igni* etc. Septem ergo anni post mortem Antichristi dabuntur lapsis ad pœnitentiam, in quibus post

summam Antichristi persecutionem videtur futura summa pax Ecclesiæ. Ita Hector Pintus in Ezech. 39. et Franc. Ribera in Apoc. c. 20. idque insinuat Daniel loco citato : cum enim dixisset *Et à tempore cum ablatum fuerit juge sacrificium* (Missæ, scilicet per Antichristum) *et posita fuerit abominatio* (id est idolum Antichristi, qui volet coli ut Deus) *in desolationem* (id est, ut omnia bona perdat et desolet) *dies mille ducenti nonaginta*, id est, tres anni cum dimidio, ut dixit cap. 7. vers. 25. q. d. Ab initio persecutionis Antichristi, usque ad ejus finem et mortem, erunt tres anni cum dimidio. Deinde subdit : *Beatus, qui expectat, et pervenit usque ad dies mille trecentos triginta quinque*, id est, beatus qui pervenit ad dies 45. post mortem Antichristi : tunc enim plena erit quies, pax, libertas Ecclesiæ, non dubium quin aliquanto tempore duratura.

Putavit Elias Levita et Judæi in sexto millenario annorum mundum esse finiendum, tumque fore diem judicii : unde hoc circumferunt elogium, *Sex millia mundus*, supple, habebit annorum; ut, sicut sex diebus mundus est conditus, ita sex annorum millibus consummetur. Addunt id significare sex *aleph*, quæ in Hebræo textu Genes. 1. 1. ubi dicitur, *In principio creavit Deus cœlum et terram*, reperiuntur; quasi *aleph* sex millia annorum, quibus cœlum et terra consistent, significent : *aleph* enim Hebræis significat mille, sed hæc cabalistica sunt et Judaica.

Alii putarunt tot annos fore post Christum ad diem judicii, quot Christum præcesserunt ab origine mundi, hocque significat Habacuc c. 3. 2. cum ait, *Domine opus tuum* (incarnationis et redemptionis Christi) *in medio annorum vivifica illud*. Sed alius est sensus Habacuc, ut ibi dixi.

Tertio, Cardin. Cusanus opinatus est corpus Christi mysticum, id est Ecclesiam Christianam tot jubileos annorum habituram, quot Christus ipse annos complevit, scilicet annos 1700. Christus enim vixit 34. annos, quos si multiplices per 50. qui est numerus jubilæi, invenies 1700. jam dictos. Sed hæc frivola videntur, et tales congruentias plurimas quisque comminisci posset, quæ nullum in re habent fundamentum, nisi congruentiam, vel convenientiam aliquam arithmeticam.

Hæc omnia elidit Christus dicens Marci 13. 32. *De die autem illa* (judicii) *vel hora, nemo scit, neque angeli in cœlo*. Et Paulus hic docet non esse scribendum de temporibus et momentis judicii, quia dies Domini veniet sicut fur in nocte.

Sicut fur in nocte, ita veniet,] scilicet inopinato et inexpectatus, ut jam dixi. Addunt aliqui : sicut fur nocte venit, ita Christum nocte venturum ad judicium : idque significari Matth. 25. cum dicitur, *Media nocte clamor factus est : Ecce sponsus venit, exite obviam ei*. Ita Chrysost. et Euthym. Imo S. Hieron. ibi dicit, hanc esse Apostolicam traditionem, ut ea de causa in paschate populum ante mediam noctem (erant hæ veterum Christianorum vigiliæ, quarum nomen adhuc retinemus in jejuniis et profestis) dimittere non liceat; eo quod Christus, sicut olim tempore mediæ noctis in Ægyptum ad cædem primogenitorum et liberationem Hebræorum venit, ita et eodem tempore ad judicium venturus crederetur.

Verum hæc non ita certa sunt, aliique probabilius putant, non noctu, sed mane Christum; qui lux est, quique veniet ut in lucem omnia proferat, venturum ad judicium. Unde quod dicitur Matth. 25. *Media nocte clamor factus est*, etc. parabolice dici : est enim parabola, ut patet, nilque aliud significare videtur quam sponsum, id est Christum, media nocte, hoc est inexpectate, venturum, ut explicant Hilar. Gregor. et alii.

Causas plures cur Deus voluerit diem judicii, maxime particularis, esse incertum nobis; adfert hic Chrysost. et ex eo Theophyl. *Prima*, ait, *est, quia si novisset homo diem suum ultimum, nihil non scelerum conaretur patrare aliis diebus, deinde fine vitæ appropinquante baptizaretur. Deinde plerique si novissent in crastinum v. g. sese morituros, innumeris malis hostes affligere meditarentur, tanquam jam de seipsis desperantes, hostiumque se explere sanguine cupientes : quod nunc non sit, mortis eos terrore remorante, vitæque cupiditate. Præterea vitæ suæ amantiores, præ nimia desperatione ac tristitia perirent, si mortis suæ tempus ac momentum compertum haberent. Ad hæc justi non tantum mercedis haberent periculis objecti : quia compertum haberent se nunc haud morituros, sed post tot, v. g. annos. Nunc vero, cum incertum sit evadantne pericula, an secus, nec vel sic tamen mortem evadere laborant, perspicua eorum virtus est. Quemadmodum enim tres pueri ea de causa majorem admirationem merentur, quod, cum non satis novissent, an ex igne essent evasuri, nec ne, neque sic tamen statuam adoraverant, propterea obitus noster erit tanquam fur in nocte*. Ita et S. August. lib. de Disciplina Christiana : *Latet*, inquit, *ultimus dies, ut observentur omnes dies. Sero parantur remedia, cum mortis imminet periculum*. Idem lib. 2. de Doctrin. Christ. *Timor*, inquit, *de futura morte mentem necessario concutit, et quasi clavus carnis motus omnes superbiæ, ligno crucis affigit. Non potest male mori, qui bene vixerit : et vix bene moritur, qui male vixit*. Ita et S. Hieron. ad Heliodorum, *Nihil*, inquit, *æque tibi proficiet ad temperantiam omnium rerum, quam cogitatio brevis ævi, et hujus incerti : quidquid facies, respice mortem*.

3. Cum enim dixerint, Pax et securitas.] Id est, tuta sunt omnia, nihil est periculi, nullus metus; hoc enim significat Græcum ἀσφάλεια.

Tunc repentinus eis superveniet interitus. Græce, ἐφίσταται ὄλεθρος, id est instat vel imminet exitium : ἐφίσταται enim, id est instat, non futuri sed præsentis est temporis, quod efficacius subitum casum et mali incursum significat : sicut dolor in utero habenti,] id est parturienti : hanc enim repente nesciam dolor partus corripit : ita dolor et angor judicis et judicii, ipseque interitus, hoc est, mors et præsens et æterna, tam corporis quam animæ subito corripiet et percellet homines, ut effugere non possint : hoc enim significat Græcum μὴ ἐκφύγωσιν, quod Noster vertit, *non effugient*.

Moraliter S. Anselm. *Mulier*, inquit, *prægnans quod in utero diu portavit cum pondere, tandem ejicit cum dolore : quia et reprobi malum, quod diu latuit intra conscientiam ipsorum, et gravavit eam, in conspectu judicis cum gravi tormento cunctis manifestabunt. Mulier cum voluptate pondus illud concipit, sed, ut dictum est, cum dolore*

ejicit : quia et reprobi culpam cum voluptate libenter commiserant, sed ante districtum judicem hanc inviti multa cum amaritudine manifestabunt. Mulier dum non sperat, subitis doloribus incipit urgeri, ut pariat : quia et reprobi dum non prævident, incipiunt repentinis cruciatibus compelli, ut latentia mala quæ intus habent, ante tribunal æterni judicis ad publicum proferant. Ita ergo subitis doloribus incipient torqueri intrinsecus instar prægnantis, et non effugient. Mulier namque evadit, sed illi non effugient.

Dices : Lucæ 21. 26. dicitur, sub diem judicii fore *pressura gentium, arescentibus hominibus præ timore et expectatione quæ supervenient universo orbi :* quomodo ergo hic ait Apostolus, quod tum dicent homines, *Pax et securitas?* Respondeo, arescent homines præ timore, cum videbunt solem, lunam, aquas, omniaque elementa conturbari, aliaque signa horribilia fieri, quæ proxime præcedent judicium ; antequam vero hæc fiant, dicent, *Pax et securitas*, tuncque hæc signa, ipseque judicii dies hæc signa proxime sequens eos securos ex improviso obruet. Unde Lucas subdit v. 34. *Attendite vobis, ne forte graventur corda vestra in crapula, et ebrietate, et curis hujus vitæ : et superveniat in vos repentina dies illa : tanquam laqueus enim superveniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terræ.* Idem, scilicet ante hæc signa dicturos homines, *Pax et securitas*, clarius docet Matth. c. 24. 37. *Sicut*, ait, *in diebus Noe, ita erit et adventus filii hominis : sicut enim erant in diebus ante diluvium comedentes et bibentes, nubentes et nuptui tradentes, usque ad eum diem quo intravit Noe in arcam ; et non cognoverunt donec venit diluvium, et tulit omnes : ita erit et adventus filii hominis :* quia, ut dixi, sub adventu suo et die judicii Christus signa prævia, quæ omnes percellent, intelligit et comprehendit, ante quæ comedent, bibent, nubent homines, dicentque, *Pax et securitas.*

4. Vos autem fratres non estis in tenebris, id est, in peccatis ignorantiæ, infidelitatis, cupiditatum, ebrietatum, fornicationum et aliorum quæ fiunt in tenebris : ut vos dies illa tanquam fur comprehendat.] q. d. Sicut fur hominem dormientem inopinato aggreditur : ita dies Domini dormientes in tenebris et somno peccatorum inopinato aggredietur ; bonos vero et justos non aggredietur ut fur, sed ut hospes amicus diu prævisus et expectatus iis vigilantibus adveniet.

5. Omnes vos filii lucis estis, et filii diei : non sumus noctis, neque tenebrarum.] *Filii lucis*, id est Christi, ait Anselm. qui Joan. 8. 12. ait, *Ego sum lux mundi.* E contrario filii noctis sunt filii diaboli, de quo Job 3. 6. (in sensu mystico) *Noctem illam tenebrosus turbo possideat.*

Secundo et planius, q. d. Post noctem gentilismi, in quo nati et enutriti quasi filii tenebrarum in infidelitate vixistis, illuxit jam lux Evangelii vobis, et dies christianismi, in quo baptismo renati, quasi filii lucis Evangelicæ facti estis lucidi fide, charitate, vita sancta et Christiana, expectantes et parantes vos ad diem Domini. Unde vobis ille improvisus quasi fur non superveniet: sed iis qui sunt filii noctis, id est, qui in tenebris infidelitatis, ignorantiæ Dei et peccatorum versantur. Ita Chrysost. et Anselm. De hac luce vide dicta ad Ephesios 5. v. 8.

Hinc constat, eos qui vere Christiani sunt, non horrere, sed optare adventum, æque ac regnum Christi. *Perversum omnino est*, inquit S. August. psalm. 147. *quem diligis timere ne veniat, et orare quotidie, Adveniat regnum tuum : quod quidem nihil aliud esse videtur, quam orare ut adveniat regnum ejus, et tamen timere ne exaudiaris. Unde autem iste timor? quia judex venturus est : nunquid invidus? malevolus? nihil horum prorsus. Quis enim est venturus judicare, nisi qui venit judicari pro te?*

6. Igitur non dormiamus,] somno peccatorum, desidiæ, ignorantiæ Dei et salutis : quia jam nox infidelitatis nostræ pertransiit, et sumus in die fidei et gratiæ Christi. De hoc somno vide dicta ad Rom. 13. 11.

Sed vigilemus, perinde, ut qui furem et prædonem expectat : veniet enim dies Domini quasi fur ; excubiæ ergo nobis agendæ sunt, ut vigiles et paratos nos inveniat.

Et sobrii simus,] abstinentes à nimio cibo, voluptatibus et cupiditatibus, in iisque temperantes et moderati : hæc enim temperantia et moderatio, vigiliarum augmentum est et robur, inquit Theoph. facitque hominem in vigilia sua attentum. q. d. Sobrie viventes agamus quæ bona sunt vigilanter et attente.

Vita ergo mortalium vigilia est. Hinc Christus sedulo nos monet Matth. 24. 42. *Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus venturus sit.* In quæ verba S. Hilarius : *Ut ignorantiam*, ait, *illius diei omnibus taciti non sine utilis silentii ratione esse sciremus, vigilare nos Dominus propter adventum furis admonuit, et orationum assiduitate detentos, omnibus præceptorum suorum operibus inhærere. Furem enim esse ostendit Zabulum* (id est diabolum : æolice enim za, idem est quod διὰ) *ad detrahenda ex nobis spolia pervigilem, et corporum nostrorum domibus insidiantem, ut ea incuriosis nobis, et somno deditis, consiliorum suorum atque illecebrarum jaculis perfodiat. Paratos igitur esse nos convenit : quia diei ignoratio intentam sollicitudinem suspensæ expectationis exagitat.*

Pulchre etiam S. Chrysost. hom. 22. ad Pop. *Opus*, ait, *est vigilantia, dilecti : nam et miles dormit, non in lecto, sed humi : piscator non dormiens piscatur, sed stans aliquando peragit noctem : agricola vigilat, ne domini vinea lædatur : et pastor sub dio stans noctem consummat, gregem custodiens, sicut Jacob dicebat, et Æstu urebar et gelu, et somnus fugiebat ab oculis meis. Et quæ ipsius vigiliæ ratio ; ne ulla ovis à fera voraretur. Si vero tanta de irrationali pecude cura, quales esse decet de rationali anima sollicitudinem gerentes? Propter hanc Jacob operarius lapidem ad caput sibi posuit dormiens, ut facilius evigilaret, unde scalam vidit ad cœlos usque pertingentem. Nos esse vult Dominus paratos, propterea que posuit incertum exitum nostrum, ut continue vigilemus et pugnemus.*

Idem Chrysost. hic tom. 9. post medium ostendit Christiano vigilandum esse exemplo excubitorum. *Obsecro*, ait, *omnia faciamus, ne unquam obdormiamus. Non videtis custodes, quomodo seipsos sæpe vel parum somno permittentes, omnem magnæ custodiæ fructum amittant? per modicum enim illum somnum, totum perdunt, dum furari volenti copiam et potestatem faciant. Quemadmodum enim nos fures non ita videmus, ut ipsi nos vident : ita et diabolus omnibus imminet, invidet et dentibus frendet.* Deinde ad eamdem vigiliam nos excitat exemplo funambulonum. *Compona-*

mus nosipsos undique, et quemadmodum super funem extensum ambulantibus non licet vel parum negligentes esse : nam parum illud magnum illis malum generaret; mox enim submersi deciderent ac perirent : ita neque nobis pigrescere licet. Viam enim incedimus angustam, et utrimque præcipitis obnoxiam, pedumque simul duorum non capacem. Vides qua nobis opus sit diligentia? Denique eodem nos exstimulat exemplo eorum qui ambulant per cacumina et præcipitia : *Non vides illos, qui tam periculosa illa itinera conficiunt, quomodo non solum pedes, sed et oculos communiunt? Quando enim putaverunt utrimque attendendum, et si pes firmus steterit, oculi tamen ex subjecta profunditate vertiginem passi fuerint, toti dilabuntur; sed oportet, ut et sibiipsis et incessui simul attendant. Quapropter dicit : Neque ad dexteram neque ad sinistram. Multa est Malitiæ profunditas, magna sunt præcipitia, densæ subjectæ : angustiam observemus, cum timore et tremore ambulemus.* Remoras vero hujus cautæ ambulationis explicat et submovet, dicens : *Nemo talem viam ingrediens risu diffunditur, aut ebrietate gravatur, sed sobrius et jejunus hujusmodi viam ambulat. Nemo talem viam ingrediens, superfluum quidquam secum defert : mavult enim expeditus esse, quo commode illam percurrere queat. Nemo pedes suos obligat, sed liberos esse sinit. Nos vero innumeris curis nosipsos quasi quibusdam vinculis constringentes et mille temporalium rerum onera deferentes more stultorum hiantes et dissoluti, quomodo angustam hanc viam ambulaturos nos speramus? Non simpliciter illam angustam esse dixit, sed cum admiratione, Quam, inquit; angusta est via, etc., hoc est, vehementer angusta est.*

7. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt.] *Dormientes*, ait ex Chrysost. Theophylact. vocat eos, qui in malitia dormiunt, quique ad virtutem nullis præditi sunt viribus, sed indulgent et indormiunt voluptatibus carnalibus et terrenis, quæ non sunt aliud quam somnia vigilantium, ait Chrysost.

Et qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt.] Quos dormientes vocavit, jam vocat *ebrios*, scilicet non eos solum qui vino et gulæ; sed quoscumque, qui cupiditatibus animi et perturbationibus indulgent, quæ æque ac vinum mentem homini eripiunt, eumque inebriant. Ita Theoph. *Ebrietas animi*, inquit Chrysost., *sunt divitiæ et pecuniarum concupiscentia, et corporum amor : et quidquid tale dixeris, ebrietas animi est.* q. d. Paulus : Hi infideles et impii in peccatis suis dormientes et ebrii in nocte paganismi et peccatorum versantur : vos autem Christiani versamini in die gratiæ et christianismi; ergo non dormire, et inebriari pristinis voluptatibus et vitiis, sed vigilare, sobrii, prudentes scilicet, attenti ac modesti in omnibus actionibus, recreationibus et operibus vestris esse debetis. Et hoc est quod subdit :

8. Nos qui diei sumus, sobrii simus, induti loricam fidei et charitatis, et galeam spem salutis,] non satis est vigilare, inquit Theoph. ac sobrium esse, verum opus etiam armari : ut enim quis vigilans sit et sobrius, non habeat autem arma, facile eum latrones et prædones conficient. Lorica ergo, qua pectus et totum corpus obarmemus, sit fides et charitas, id est, fides et bona vita, inquit Theophylact. sive fides et bona opera charitatis : galea vero nostra sit spes salutis. Vide de his armis et panoplia hominis Christiani dicta Ephes. 6. 17. et præcedentibus.

9. Quoniam non posuit nos Deus in iram, id est, non creavit, non destinavit nos Deus ad damnationem, ut iram suam et vindictam in nos ostenderet : sed in acquisitionem salutis, per Dominum nostrum Jesum Christum.] q. d. Sed creavit nos Deus, destinavit, redemit, segregavit ab infidelibus, et nos vocavit ad Christum, ut per eum acquiramus salutem bene operando, ac vivendo secundum legem Christi.

10. Qui mortuus est pro nobis, ut, sive vigilemus (id est vivamus) sive dormiamus (id est moriamur) simul cum illo vivamus,] nimirum hic in gratia, post mortem vero in gloria. Alia ergo accipit hic dormire et vigilare, quam v. 6. et 7. ludit enim in hisce vocibus Apostolus. Ita Theoph. et Anselm.

11. Ædificate alterutrum.] Græce εἷς τὸν ἕνα, id est, unus unum, alius alium. Est metaphora : sicut enim qui murum ædificat, eumque sensim erigit et attollit, is domum ædificat : ita qui sua sobrietate et humilitate proximum erigit et excitat, is eum ad similia ædificare dicitur, ut fiat nimirum domus et templum sanctum et perfectum Domino. Ne dicas, inquit Theophyl. Non sum doctor, non sum præceptor, alios docere et ædificare non teneor. Falleris : doctores non sufficiunt ad singulorum et omnium admonitionem; sed vult Deus quemque alium instruere et ædificare, saltem exemplo suo et bona vita.

12 et 13. Rogamus autem vos, fratres, ut noveritis (id est notetis, et rationem eorum habeatis : est metalepsis, eos qui laborant in prædicando Evangelio, et re Christiana procuranda et promovenda) inter vos, et præsunt vobis in Domino (id est, in Domini Christi familia, hoc est Ecclesia) ut habeatis illos abundantius in charitate,] ut eos abundantius ametis et foveatis, quasi filii parentes vestros spirituales. Ita Theophylact. Græce est ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ἐν ἀγάπῃ, id est, ut Vatabl. ut habeatis illos in summo pretio per charitatem, ministrando scilicet eis necessaria ad vitam; Ambr. vertit, Ut illis habeatis summum honorem in charitate.

Pacem habete cum eis.] Notent hoc qui suis Pastoribus et Prælatis lites movent, aut odia contra eos fovent.

14. Corripite inquietos.] Græce pro *corripite*, est νουθετοῦντες, id est officii admonete, et quasi mentem quam amiserunt, eis reddite et reponite. Secundo, pro *inquietos*, græce est ἀτάκτους, inordinatos, quo nomine Livius vocat milites qui suam stationem non servant. Sic Paulus hoc nomine notat hic eos, qui Ecclesiasticam non servant disciplinam et ordinem, quem cuique statuit et definivit Deus, ait Theoph. tales enim intractabiles sunt, et parere nolunt, turbantque omnem pacem.

Suscipite infirmo,] ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, id est, suscipite et fulcite infirmos. Syrus vertit, *excipite onus eorum qui infirmi sunt;* Ambr. *opitulamini infirmis :* ἀντέχεσθαι, enim est proprie, nitentem et conantem, sed non sufficientem, nec sat virium habentem adjuvare.

Patientes estote ad omnes,] μακροθυμεῖτε, id est, ut Syrus, longanimes estote erga unumquemque.

15. Videte, ne quis malum pro malo alicui

REDDAT : SED SEMPER QUOD BONUM EST SECTAMINI IN INVICEM, ET IN OMNES.] Id est, benefacite invicem et omnibus : opponit enim reddere malum illi, quod est, *Sectamini bonum. Non satis est*, inquit Theoph. *non reddere mala pro malis, verum est etiam operæ pretium bonis compensare malefactorem : hoc enim indicat cum ait : Sectamini quod bonum est, hoc est, impense studete benefacere, et in invicem, hoc est, erga fideles; et in omnes, hoc est etiam erga infideles.*

16. SEMPER GAUDETE.] *Etiamsi*, inquit Theoph. *in tentationes incideritis. Observa autem, quod posteaquam dixisset non esse malum malo pensandum, tunc præceperit lætandum esse : nam qui institutus est, ut de nemine se ulciscatur, sed beneficiis potius prosequatur eum qui contristaverit se, undenam, amabo, mœroris stimulum accipit?*

17 et 18. SINE INTERMISSIONE ORATE : IN OMNIBUS GRATIAS AGITE.] *Iter monstrat*, ait Theophyl. *qao fiat, ut semper gaudeamus, orationem nimirum quæ non cesset, atque gratiarum actionem : qui enim assuevit cum Deo versari, eique gratias agere in omnibus rebus, tanquam utiliter contingentibus, planum est quod perpetuum sit gaudium habiturus.*

Nota. Christianus assidue orare debet. Nam, ut ait S. Ephrem tract. de Oratione; *Oratio est temperantiæ custodia, iracundiæ frænum, animi elati repressio, odii medicina, recta legum jurisque constitutio, regni potentia, trophæum atque vexillum belli, tutela pacis, virginitatis sigillum, fides nuptiarum, viatorum præsidium, dormientium custos, agricolarum fertilitas, navigantium salus, reorum patrona, mœrentium consolatio, lætantium jucunditas, lugentium solamen, morientium sepultura.* Deinde hæc ipsa exemplis confirmans subdit : *Oratio Jonæ Prophetæ balenam pro domo concessit, et Ezechiam ex portis mortis ad vitam reduxit, ipsisque tribus pueris in Babylone flammam ignis in statum roris convertit.* Indeque concludit; *Nulla est alia in tota vita humana pretiosor oratione possessio.* Quomodo semper orare oporteat dixi Ephes. 6. 18.

Audi et Abbatem Lucium in Vitis Patr. cum enim quidam fratres ad eum advenissent, requisivit eos senex, dicens : Quid soletis manibus vestris operari? At illi dixerunt : Nos nihil manibus nostris operamur, sed secundum quod dicit Apostolus, sine cessatione oramus. Quibus senex dixit : Non manducatis? At illi professi sunt : Etiam, dixitque eis, Quando ergo comeditis, quis pro vobis orat? at illi conticuerunt, et iterum requisivit eos, dicens : Nunquid dormitis? cumque illi se dormire dixissent, dixit eis : Quando ergo dormitis, quis orat pro vobis? et non invenerunt quid responderent ei. Tunc dixit eis : *Indulgete ergo mihi, quoniam non facitis sicut dicitis. Ego autem dicam vobis, quemadmodum manibus meis operans sine cessatione oro. Sedeo enim de mane usque ad horam constitutam, et pauca palmarum folia infundo, et facio exinde funiculos, et interim oro, dicens : Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam, et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam. Cumque per complevero opera manuum mearum, et fecero aliqua vasa, aut paucos funiculos et emero ex eis nummos decem, ex ipsis nummis duos do pauperibus, et reliquos comedo. Quanto ergo comedo aut dormio, tunc illi pro peccatis meis sine cessatione implent orationem meam.* Ita in Vitis Patrum l. 3. pag. 531. n. 212.

18. IN OMNIBUS GRATIAS AGITE.] Nota. In omnibus gratiæ agendæ sunt Deo, puta tam in morbo, quam in sanitate; tam in inopia, quam in copia; tam in desolatione, quam in consolatione; tam in tentatione, quam in pace; tam in humiliatione, quam in exaltatione; tam id adversitate, quam in prosperitate : quia non minus, imo sæpe majus, donum et beneficium Dei est morbus, inopia, desolatio, tentatio, humilitas, adversitas, quam sanitas, copia, consolatio, pax, exaltatio, prosperitas. Atque hæc est, uti jucundissima, ita et sanctissima via, qua per ærumnas hujus vitæ, læti et quasi ludibundi imus in cœlum; si nimirum in quavis re cum Psalte canamus, *Benedicam Dominum in omni tempore.* Et cum Paulo, *In omnibus gratias agamus Deo.* Hinc S. August. in psalm. 132. laudat morem veterum Religiosorum, qui frequenter habebant in ore hoc verbum *Deo gratias*, eoque cum invicem fierent obvii, se mutuo salutabant, uti etiamnum multi faciunt. Carpebant hoc Circumcelliones, sed defendit Augustinus : *Qui dicit*, ait, *Deo gratias, gratias agit Deo. Vide si non debet frater Deo gratias agere, quando videt fratrem suum. Num enim non est locus gratulationis, quando se invicem vident qui habitant in Christo?* Idem S. August. epist. 77. *Quid melius*, inquit, *et animo geramus, et ore promamus, et calamo exprimamus, quam, Deo gratias? Hoc nec dici brevius, nec audiri lætius, nec intelligi grandius, nec agi fructuosius potest. Deo gratias, qui te tam fideli pectore ditavit.* Vide insignem homiliam S. Basilii, quam de gratiarum actione scripsit, ubi inter cetera sic ait : *Accumbens mensæ, ora : esitans panem, largitori gratiam rependito. Tunicam indueris? gratias agito benigno datori. Amiciris pallio? fac in te augescat interior erga Deum charitas, qui indumenta gratuito largitus est hiemi æstatique accomoda, quibus et vita conservetur, et obveletur turpitudo. Tibine dies expletus abiit? illi referto gratiam, qui solem nobis nil tale commeritis indulsit in diurnæ operationis ministerium : ignem vero contulit illustrandæ nocti, atque subserviat ceteris vitæ commoditatibus. Si in cœlum suspexeris, cum in eximiam siderum pulchritudinem oculorum aciem defixeris pressius, procide Deo, et cole eum qui cuncta hæc in sapientia condidit. Quin et noctem dispertitor in somnum et orationem, imo somni ipsi pietatis exercendæ meditationes quædam sint.* Et inferius : *Nullo tuo merito plecteris? gaudium tibi inferat futurorum spes. Justo es supplicio addictus? gratias agas quod hic potius luas pœnas quam in futuro.* Et S. Bernardus serm. 13. in Cant. ubi inter cetera ait, *Ad locum unde exeunt revertantur flumina gratiarum, et iterum fluant. Remittatur ad suum principium cœleste profluvium, quo uberius terræ refundatur. Qualiter, inquis! Qualiter dicit Apostolus : In omnibus gratias agentes. Quidquid sapientiæ, quidquid te virtutis habere confidis, Dei virtuti et Dei sapientiæ, deputa Christo.*

HÆC EST ENIM VOLUNTAS DEI IN CHRISTO JESU (per Christum Jesum) IN OMNIBUS VOBIS.] Græce εἰς ὑμᾶς, *erga vos.* q. d. Hoc est quod vult Deus, per Christum, id est per Christi legem, doctrinam et gratiam, non præstare, scilicet ut semper gaudeamus, sine intermissione oremus, in omnibus gratias agamus, etc. Unde Theoph. τὸ *in Christo Jesu*, hoc est, inquit, per Jesu Christi

cooperationem : *Etenim Christus nobis ad gratiarum actionem adjutor est, qui et illud nos facere docuit in Evangelio.* Nota. *Voluntas* signi hic intelligitur. Unde recte θέλημα (quod noster vertit, *voluntas*) *volitum* vertas, vel res volita à Deo, Deoque placita et accepta. Hinc Vatablus sic explicat, q. d. Hæc faciendo placebitis Deo per Christum, sine quo nihil placere potest.

Tertio, alii sic explicant, quasi Apostolus hic tacitæ occurrat objectioni. Dicet enim quis : Quomodo semper gaudebo et gratias agam, qui tot premor ærumnis ? Respondet Apostolus hanc esse Dei voluntatem, id est, benevolentiam, ut cum Christo, per Christum, id est per Christi gratiam hæc omnia patiamur : Deus enim non ex odio, sed ex amore et benevolentia, sicut Christo filio suo crucem imposuit, ita Christiano cuique crucem immittit et imponit. Sed hic sensus remotior est, et multa Apostolo addit et supplet.

19. Spiritum nolite extinguere.] Aliqui per *spiritum* intelligunt rationem, sive portionem superiorem in anima; hæc enim dicitur *spiritus* v. 23. Sed aliter ibi, aliter hic vocem *spiritus*, sumit Apostolus. Dico ergo, *Spiritum*, id est dona, gratias, lumina, afflatus, impulsus, et, ut sequitur, prophetias Spiritu sancti, qui est quasi lampas præfulgens in nocte hujus sæculi, *nolite* desidia, terrenis curis, desideriis carnalibus, aut etiam incredulitate, quasi injecta aqua vel pulvere, *extinguere;* qui enim hæc extinguit, quantum in se est, Spiritum sanctum in corde suo extinguit : sed potius concludite januas, id est sensus, ne ingrediatur spiritus malitiæ, qui extinguat hanc lampadem. Ita Chrysost. Theod. Theophyl. Anselm.

Nota. Apostolus vetat non tantum ne in nobis, sed etiam ne aliis hæc dona Spiritus extinguamus, maxime prophetias, unde quasi explicans subdit :

20. Prophetias nolite spernere.] Erant enim tunc inter Christianos multi Prophetæ, qui in fidelium cœtu et synaxi prophetabant, sive proprie, sive improprie, scilicet sacram Scripturam interpretando, docendo, exhortando, ut dixi 1. Cor. 14. 29. horum spiritum retundi et comprimi vetat hic Apostolus : imo jubet eorum prophetias excipi, audiri et probari. Idem patet 1. Cor. 14. 29. Hinc non abs re, nec præter mentem Apostoli, *Spiritum*, inquit Ambrosius, *extinguit, qui incipientem loqui spiritualia contradictione sua sopit.* Sic parentes spiritum in filiis aut filiabus extinguunt, cum desideria castitatis, religionis aut vitæ perfectioris suffocant per vitam licentiorem, qua cogunt eos studere ornatui corporis, tripudiis, conviviis, aliisque mundi vanitatibus. Quod quam Deo displiceat, docet exemplum Prætextatæ apud Hieron. ep. ad Lætam. *Prætextata*, ait, *nobilissima quondam femina, jubente viro Hymetio, qui patruus Eustochii virginis fuit, habitum ejus cultumque mutavit, et neglectum crinem mundano more pexuit, vincere cupiens et virginis propositum et matris desiderium, et ecce tibi eadem nocte cernit in somnis venisse ad se angelum terribili voce minitantem pœnas, et hæc verba frangentem : Tune ausa es viri imperium præferre Christo! tu caput virginis Dei tuis sacrilegis attrectare manibus, quæ jam nunc arescent, ut sentias excruciata quid feceris : et finito mense quinto ad inferna duceris; sin autem perseveraveris in scelere, et marito simul orbaberis et filiis. Omnia per ordinem expleta sunt, et seram miseræ pœnitentiam velox signavit interitus. Sic ulciscitur Christus violatores templi sui, sic gemmas et pretiosissima ornamenta defendit.* Idem quotidianis discimus exemplis, tales scilcet parentes multis infortuniis, præsertim circa illas ipsas proles in quibus spiritum extinxerunt, graviter à Deo puniri.

Narrat S. Ambros. in fin. l. 1. de Virgin. nobilem virginem cum à parentibus urgeretur ad nuptias, confugisse ad altare eisque dixisse : *Quid agitis? sponsum offertis? meliorem reperi : quaslibet exaggerate divitias, jactate nobilitatem, potentiam prædicate; habeo eum cui nemo se comparet, divitem mundo, potentem imperio, nobilem cœlo. Si talem habetis, non refuto optionem : si non reperitis, non providetis mihi, sed invidetis.* Cumque staret ad aram Dei pudoris hostia, victima castitatis, unus abruptius, *Quid si, inquit, pater tuus viveret, innuptam te manere pateretur! tum illa majori religione, moderatione, pietate respondit : Et ideo fortasse defecit, ne quis impedimentum posset afferre. Quod ille responsum de patre, de se oraculum, maturo sui probavit exitio.* Paulo enim post mortuus est. *Ita ceteri eadem quisque metuentes, favere cœperunt, qui impedire quærebant. Parentes cavete offensionis exemplum,* hucusque Ambros.

Vere S. Hieron. ad Paulam de obitu Blæsillæ, *Grandis*, inquit, *in suos pietas, impietas in Deum est*, et ad Furiam, *Pater*, inquit, *impleat nomen suum; lætetur filiam genuisse Christo, non sæculo* et Nazianz. in Præceptis ad virgines :

Quin tua si potius transfixit pectora Christus,
Atque ea divino pater immortalis amore
Implevit, Christo ne sit grave sistere nympham
Aut puerum.

Moraliter S. Chrysost. docet hic spiritum extingui quovis peccato, sicut enim fax extinguitur vel vento exsufflante, vel defectu ceræ et fomitis : ita spiritus quasi lampas extinguitur vel vento tentationis, vel pulvere curarum terrenarum, vel deficiente oleo misericordiæ et bonorum operum. *Spiritus*, ait, *æque ac lucerna extinguitur, si aut olei parum habueris, aut foramen non obturaveris, vel ostium non occluseris. Quod vero est hoc foramen! Quemadmodum in lychno habet, ita et in nobis : foramina sunt oculi et aures. Ne sinas istis occurere validum malitiæ statum, alioqui lychnum extinguet, sed obtura foramina timore Dei. Janua os est. Claude, ita scilicet occlude, ut et lucem exhibeat, et externum impulsum repellat.* Mox exemplo familiari et quotidiano idipsum declarat, dicens : *Conviciatus est quisquam! vituperavit? tu claude os tuum; si enim illud aperueris, concitabis magis ventum hunc. Nunc vides in ædibus, quando è regione ac directe duæ januæ oppositæ sunt, et flatus vehemens irruerit : si alteram clauseris, nihil valeat efficere flatus, sed plurimum de illius robore præcidatur? Ita et hic duæ sunt januæ, os tuum et os illius qui te vituperat et probro afficit. Si tuum occluseris, et spirationem non dederis, omnem istum flatum extingues; si vero aperueris, effrænis reddetur. Ne extinguamus igitur spiritum. Fit autem sæpe numero, ut etiam nullo externo impulsu incumbente extinguatur fax quando videlicet oleum deficit; quando misericordiam non facimus, extinguitur spiritus; etenim ex misericordia Dei venit ad te spiritus.*

Deinde pergit Chrysost. docere, quod, sicut latrones in tenebris grassantes prius extinguunt lucernam, deinde latrocinantur et prædantur impune : ita dæmones prius hanc spiritum quasi lampadem extinguunt, ut anima viam in cœlum nec videre, nec inire possit; ac deinde eam deprædentur et grassentur impune. Chrysostomo consentit Hieron. epist. 150. ad Hedib. q. 12. additque hoc loco esse miosin. q. d. *Spiritum nolite extinguere*, id est, spiritum foyete, et, ut ait Apost. Roman. 12. 11. *spiritu ferventes* estote. *In quo enim*, inquit S. Hieron., *fervor spiritus multiplicata iniquitate, et charitatis frigore non tepescit, in hoc spiritus nequaquam extinguitur.*

Omnia autem probate, quod bonum est tenete.] S. August. l. 1. de Natura et grat. cap. 9. et alibi sic legit, *omnia legite, quæ bona sunt tenete :* sed paraphrastice, nam ad verbum Græca, Latina et Syrus habent, *omnia probate :* subaudi, quæ dubia et incerta sunt, ideoque probatione indigent et examine, quales erant prophetiæ, de quibus v. præced. dixit, *Prophetias nolite spernere;* has enim singuli privati Spiritu sancto afflati in cœtu Ecclesiæ olim publice loquebantur. Unde eas dijudicari vult Apostolus tam hic quam. 1. Corinth. 14. 24. an veræ sint, an conformes sacræ Scripturæ et doctrinæ Ecclesiæ, an prophetiæ sint, ac instinctus spiritus humani : maxime quia, ut notant Chrysost. Theodor. Theophylact. iis aliqui pseudoprophetæ clam se immiscebant, ut patet epist. seq. cap. 2. ubi redarguit eos qui prophetabant instare diem judicii.

Nihil ergo hic habet Kemnitius et Novantes pro suo examine Concilii Trident. et aliorum Ecclesiæ vel Pontificis decretorum. Male etiam hinc inferunt, hæreticorum libros cuilibet esse legendos et examinandos : hi enim ab Ecclesia jam improbati et damnati sunt de certa hæresi et pernicie : nam, ut recte Chrysost. et Theophyl. pseudoprophetas, quos constat tales esse, ne audiri quidem vult Dominus Deuter. 13. 3. et alibi.

22. Ab omni specie mala abstinete vos.] Alii legunt, *ab omni specie mali.* Utroque enim modo verti possunt Græca : quanquam prior lectio est germanior, eamque cum D. Hier. sequuntur interpretes. Sed idem utriusque lectionis est sensus.

23. Ipse Deus (auctor) pacis sanctificet vos per omnia.] Græce ὁλοτελεῖς, id est totos, ut toti sitis sancti et perfecti in omnibus, nimirum in spiritu, anima et corpore, ut sequitur.

Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in adventu (in adventum) Domini nostri Jesu Christi servetur.] *Integer* non est idem hic, quod incorruptus; græce enim est ὁλόκληρον. q. d. Totum, perfectum, omnibus suis partibus et dotibus integrum et absolutum, cui tota sua sors (hoc enim est κλῆρος) sive totum quod sorte accepit, inest et adest. q. d. Totam gratiam et integritatem, quam sorte accepistis in baptismo, conservate usque ad diem judicii, ut talem et tam integrum spiritum, animam et corpus Christo judici reddatis et exhibeatis, qualem ab eo in Baptismo accepistis.

Nota cum S. August. tract. de Symbolo : totus homo tres habet partes, spiritum, animam et corpus ; itaque homo est imago trium personarum SS. Trinitatis. Primo. Ergo Nyssenus apud Theophyl. per *spiritum* accipit partem hominis rationalem, per *animum* partem sensitivam, per *corpus* vegetativam.

Secundo et melius, spiritus est pars rationalis, sive ratio et potentia animæ superior, quæ mens dicitur, maxime si fide et spiritu Dei sit imbuta ; anima est portio inferior nobis cum bestiis communis, ex qua homo animalis dicitur, et animales operationes exercet, uti sunt videre, audire, edere, generare ; corpus vero est domicilium utriusque, scilicet tam spiritus quam animæ. q. d. ait Anselm. Sit Spiritus vester integer, id est, nulla hæresi, errore, diffidentia, malitia, invidia, nulloque peccati consensu vulneretur, ita ut aliquo, fidei, spei, charitatis, alteriusve virtutis articulo et quasi membro mutiletur ; sed plena articulorum omnium et dogmatum, fide, integra spe et charitate, ceterarumque virtutum partibus et numeris omnibus integer sit et perfectus : sit et anima integra, id est, delectationibus carnis et sensuum non saucietur, ita ut mutiletur integritas et perfectio, quæ debet esse in auditu, visu, aliisque sensibus animæ externis et internis : sed ii per omnia sint integri, quantum patitur humanæ conditionis infirmitas : nec enim ad integritatem Adami et Christi, in hac vita accedere possumus. Denique corpus vestrum sit integrum, id est, nullius peccati executione et perpetratione ledatur, sed inviolatum, illæsum integrum æque ut spiritus et anima consistat: sic ut corpus animæ, anima spiritui, spiritus Deo plane subdit et obediat, Deusque suam sanctitatem spiritui, et per spiritum, animæ et corpori communicet, ut in die judicii Christo exhibeatis corpus et animam et spiritum integre et perfecte sancta, qualia accepistis in baptismo, de iisque dicere possitis, *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo.*

Unde Nota Secundo. Integritas hæc opponitur manco et mutilo : sunt enim manci et mutili in fide qui credunt Symbolum Apostolorum, sed negant alias traditiones, negant invocationem Sanctorum, et Christi præsentiam in Eucharistia, etc. Sic in charitate manci sunt, qui amicos, diligunt, non inimicos. Sic in anima manci sunt, qui tactum à turpibus custodiunt, sed non aures, non oculos; et ita de aliis. Hisce opponit Apostolus integritatem, quam Christianus tam in fide, ut omnia credenda credat, quam spe, ut omnia speranda speret, et charitate, ut omnia amanda amet, aliisque virtutibus habere debet. Ita Hier. ad Hedib. q. 12.

24. Fidelis est Deus, qui vocavit vos : qui etiam faciet,] id est, efficiet et perficiet, ut integritatem jam dictam, ad quam vos vocavit, conservetis et ad æternam salutem perveniatis, si videlicet ejus gratiæ non desitis, illique cooperemini. Ita Theophyl. et Anselm.

26. In osculo sancto.] De hoc osculo dixi 2. Corinth. 13. 12.

Adventum Christi expecta, Æternitatem cogita.

COMMENTARIUS

IN II. EPISTOLAM

AD THESSALONICENSES.

ARGUMENTUM.

PRIMO, hortatur Thessalonicences ad constantiam in fide Christi, utque pro ea fortiter ferant persecutiones Gentilium et Judæorum, spe præmii cœlestis.

Deinde docet needum instare diem judicii : quidam enim falsi et fraudulenti doctores persuaserant eis instare diem hunc, et ad hoc verba quædam fingebant tanquam à Paulo dicta, et epistolas quasdam tanquam ab illo scriptas, quibus hoc asserebat. Hos ergo impostores hic redarguit, metumque instantis judicii eis adimit, docetque quod prius opporteat venire Antichristum : cujus qualitates, vitam et mores hic describit.

Tertio, monet traditiones sive verbo, sive scripto acceptas, esse servandas.

Quarto, docet ut fugiant et coerceant homines otiosos, curiosos et inquietos. Denique signum eis dat, quo dignoscant genuinas suas epistolas à commentitiis, quas proferebant impostores jam dicti. Græca et Latina Regia in fine habent hanc epistolam scriptam esse Athenis ; Syrus vero Laodiceæ : Œcumen. autem, et Athanasius in Synopsi, Romæ. Verisimilius videtur hanc secundam scriptam esse paulo post primam, cum adhuc Apostolus Corinthi degeret, anno Christi 53. Unde Timotheus et Silvanus tam huic secundæ, quam illi primæ inscribuntur : quasi qui cum Paulo salutent eos, mittantque eis hanc epistolam.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

GRATIAS AGENDO, ET LAUDANDO THESSALONICENSIUM IN PERSECUTIONIBUS PRO FIDE TOLERATIS CONSTANTIAM, HORTATUR UT IN EADEM PERGANT.

UNDE V. 6. PROPONIT EIS TAM POENAS HORRENDAS PERSECUTORUM, QUAM PRÆMIUM ADMIRANDUM GLORIÆ, QUOD IPSI OMNESQUE SANCTI ACCEPTURI SUNT IN DIE JUDICII.

DENIQUE V. 11. ORAT DEUM, UT OPUS HOC FIDEI IN EIS COMPLEAT.

1. PAULUS, et Silvanus, et Timothæus, Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo
Patre nostro, et Domino Jesu Christo. 2. Gratia vobis et pax à Deo Patre
nostro, et Domino Jesu Christo. 3. Gratias agere debemus semper Deo
pro vobis, fratres, ita ut dignum est, quoniam supercrescit fides vestra,
et abundat charitas unuscujusque vestrum in invicem : 4. ita ut et nos ipsi
in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia vestra, et fide, in omnibus
persecutionibus vestris, et tribulationibus, quas sustinetis, 5. in exemplum
justi judicii Dei, ut digni habeamini in regno Dei, pro quo et patimini. 6. Si tamen justum est
apud Deum, retribuere tribulationem iis, qui vos tribulant : 7. et vobis, qui tribulamini,
requiem nobiscum in revelatione Domini Jesu de cœlo cum angelis virtutis ejus, 8. in flamma
ignis dantis vindictam iis qui non noverunt Deum, et qui non obediunt Evangelio Domini nostri
Jesu Christi. 9. Qui pœnas dabunt in interitu æternas à facie Domini, et à gloria virtutis ejus :
10. cum venerit glorificari in sanctis, et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt : quia
creditum est testimonium nostrum super vos in die illo. 11. In quo etiam oramus semper pro
vobis : ut dignetur vos vocatione sua Deus noster, et impleat omnem voluntatem bonitatis, et
opus fidei in virtute, 12. ut clarificetur nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, et vos in illo,
secundum gratiam Dei nostri, et Domini Jesu Christi.

1. Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre nostro.] Supple, congregatæ et adunatæ. Vide Epist. 1. cap. 1. vers. 1.

3. Supercrescit,] ὑπεραυξάνει, id est, valde et supra modum augescit fides vestra.

4 et 5. Quas sustinetis in exemplum justi judicii Dei.] Pro *exemplum*, græce est, ἔνδειγμα, id est documentum, et, ut Syrus, demonstrationem et declarationem. q. d. Sustinetis persecutiones et tribulationes hac spe et consolatione, hoc fine et fructu, ut aliquando (puta in die judicii) ostendatur et demonstretur justitia et justum judicium Dei, quo vos ob patientiam dignos habebit, id est dignos judicabit regno Dei, et corona gloriæ coronabit; vestros vero persecutores, qui hic in vestra afflictione gaudent, condemnabit. Ita Theophyl. et patet ex seqq. Unde Tertull. in Scorpiaco c. 13. ita legit, *In pressuris, quibus sustinetis ostentamen justi judicii Dei.*

Nota. Græce non est *in exemplum*, sed tantum ἔνδειγμα, id est documentum, exemplum. Intelligitur ergo præpositio *in*, vel *ad;* quanquam sine præpositione *in*, nominativo casu posset referri ad ipsos patientes. q. d. Vos qui tanta patimini, estis documentum, et ostenditis rectum esse judicium Dei, cum ob tantas tribulationes retribuit vobis regnum æternum: hoc enim justo Dei judicio tantum patientibus debetur.

6. Si tamen justum est apud Deum retribuere.] *Si* est asseverantis, non dubitantis. Unde Ambr. et quidam alii legunt, *siquidem :* sic etiam vertit Syrus et Vatablus: sic et Græci εἴπερ, exponunt ἐπειδήπερ, id est, quandoquidem.

Justum est.] Nota hic, Deum ex justitia tam impiis ob scelera, æternas pœnas; quam bonis et patientibus, ob suam patientiam, æternam requiem et gloriam retribuere. Hoc enim asserit hic Paulus. Ergo patientia hæc meretur hanc gloriam, sicut scelera pœnam; ergo est meritum bonorum operum.

7. In revelatione Domini Jesu de coelo,] cum Christus apparebit judex in die judicii.

Cum angelis virtutis ejus.] Græce δυνάμεως, id est potentiæ. Hi enim angeli Christum judicem venientem præibunt, ejusque potentiam et majestatem suo numero maximo, suis tubis, fulguribus, tonitribus, et terræ motibus ostendent. Syrus vertit, *cum virtute*, id est exercitu, *angelorum :* hinc enim hebraice dicitur Deus sabaoth, græce δυνάμεων, latine *exercituum :* quo nomine prima omnium compellasse Deum legitur Anna mater Samuelis, 1. Reg. 1. 11. q. d. Agite ô Christiani, animose ferte persecutiones; veniet dies, in qua Christus, pro quo patimini, judex aderit, qui potentissimas secum ducet acies angelorum ad judicium et vindictam impiorum: ut nimirum vos, et vestras injurias ulciscantur, eosque, qui vos persequuntur, igni tradant, et in tartara deturbent.

8. In flamma ignis dantis vindictam iis qui non noverunt Deum.] Græce ἐν πυρὶ φλογὸς, id est, in igne, sive incendio flammæ, id est flammante, et flammas ejaculante.

Secundo, Τὸ *dantis* non potest referri ad *ignis*, sed ad *Domini Jesu.* Græcum enim διδόντος, masculinum est; unde non potest referri ad φλογὸς, femininum, sed ad κυρίου, quod est masculinum. q. d. Dominus Jesus per flammam ignis dabit vindictam impiis.

Nota. Intelligit ignem conflagrationis mundi: licet enim nonnulli cum Francisco Suarez putent hoc igni non morituros Sanctos, qui tum vivi reperientur, eo quod illa nimis dura et indigna Sanctis videtur esse mors; impios tamen hoc igne morituros, satis hic et alibi significat Scriptura. Hic ergo ignis reprobos morte puniet, eosque convolvet et rapiet in gehennam et ignem æternum.

Moraliter S. Chrysost. *Si videris*, ait, *in præsenti vita jucundum quid ac magnificum, cogita regnum Dei, nihil esse putabis : si terribile quid videris, cogita gehennam, et illud etiam deridebis : si quando te ceperit concupiscentia corporalis, cogita gehennæ ignem : si enim legum sæcularium metus nos à malis cohibet, multo magis recordatio futurorum, supplicium immortale, pœna sempiterna,*

9. Qui poenas dabunt in interitu æternas.] Græce ὄλεθρον αἰώνιον, id est, interitum et mortem æternam luent, quasi pœnam suis sceleribus meritam et debitam, ad quam pœnam damnabuntur et relegabuntur.

Audi de hac pœna S. Cyprianum tractatu de Ascens. Domini: *Quanta illud edictum* (sententia judicis Christi) *sequentur lamenta, illius ultimæ tubæ clangor quam horribilis erit! continuus erit et superfluus illarum lacrymarum decursus, stridorem illum densium flammæ inextinguibiles agitabunt : immortales miseri vivent, incendia et inconsumptibiles flammæ nudum corpus allambent. Ardebit purpuratus dives, nec erit qui æstuanti linguæ stillam aquæ infundat. In proprio adipe frixæ libidines bullient, et inter sartagines flammeas miserabilia corpora cremabuntur; et omni tormento atrocius desperatio condemnatos affliget. Non miserebitur ultra Deus : nullum ibi refrigerium, nullum remedium.*

A facie Domini.] Id est, à præsentia, vel ab ore et sententia, Christi judicis.

Notat vox *facies* facilitatem vindictæ. *Nulla enim* (inquit Theophyl.) *erit difficultas; verum satis erit tantummodo visum esse, adeoque apparuisse Deum, et omnes inobedientes atque incréduli in pœna erunt : tantummodo enim facies ipsius, et adventu, vel præsentia aliis quidem lumen erit, aliis vero supplicium : non enim simpliciter, sed cum gloria virtutis et roboris aderit; neque gloria ejus robore carebit, neque robur erit inglorium, hoc est, tanquam rex potens conspicietur.*

Secundo, Τὸ *à facie* significat impios terribili Christi facie et gloria ita reverberatum iri, ut eam intueri non sustineant; sed ab ea quasi fulmine prostrati et aversi corruant in gehennam.

Tertio, vox *facies* insignificat os, ac sententiam ore ac facie Christi prolatam, quasi fulmen ab ore Christi egrediens, ac impios puniens et afflans: et hoc est quod ait Daniel c. 7. 10. *Fluvius igneus rapidusque egrediebatur à facie ejus.* Ubi *fluvius igneus* significat, ait Hier. sententiam judicis efficacissimam et celerrimam; quæ instar igniti et rapidissimi fluminis improbos in tartarum abripiet et immerget.

Et a gloria virtutis, græce ἰσχύος, id est roboris et potentiæ, ejus,] id est à majestate (hanc enim vocat *gloriam*) gloriosa, terribili et potentissima Christi judicis.

10. Cum venerit glorificari in sanctis suis, et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt.] Pro *admirabilis fieri*, græce est θαυμασθῆναι, quod Ambros. vertit, *mirificari;* Syrus, *miracula* sua

ostendere infidelibus : sed proprie significat fieri admirandum, sive dignum quem alii admirentur.

Nota. Admiratio, ut ex Aristole docet D. Thom. est stupor procedens ex re quapiam, quæ phantasiam et opinionem hominum superat. v. g. Cum homines vident aliquod prodigium, miraculum, aut aliquid inopinatum, illud admirantur. Hinc rudes et insipientes, quibus parum est vel sapientiæ, vel animi, multa admirantur, quæ sapientes et magnanimi non admirantur. Regum enim esse aiebat Cyrus, nihil admirari : suosque principes ita instruebat, ut discerent nihil admirari ; hoc enim signum et effectum esse animi excelsi, heroici et sapientis dictitabat, qui debet esse in principe.

Christus ergo in die judicii reddetur omnibus admirandus in Sanctis suis. Primo quia tunc omnibus patefaciet miram gratiam et robur, quod hic contulit suis fidelibus et justis, ut pro fide persecutionis, expilationes, exilia et martyria fortiter tolerarent. Tunc enim omnibus patescet et celebrabitur mira fortitudo, quam contulit S. Laurentio, ut in craticula assatus, irridens Decium gratias ageret Deo, diceretque : igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas. Tunc omnibus apparebit admirandus spiritus S. Stephani, quo Judæis obstinatis insultavit, ac lapides pro gemmis excepit. Tunc conspicient et admirabuntur omnes invictum amorem virginitatis à Christo datum tenellis virgunculis, Agneti, Cæciliæ, Catharinæ, quo omnem carnis et sæculi amorem, tormenta omnia, tyrannos omnes fortissime superarunt, ut in morte et martyriis canerent, Regnum mundi, et omnem ornatum sæculi contempsi, propter amorem Domini mei Jesu Christi quem amavi, in quem credidi, quem dilexi. Tunc mirus Apostolorum zelus, Eremitarum rigor, mira Magdalenæ et aliorum pœnitentia, mirus Doctorum labor, adeoque in quolibet Sancto mira quædam et propria virtus elucebit, qua Christus in quolibet Sancto apparebit admirabilis.

Secundo, et magis genuine ad mentem Apostoli, Christus in die judicii suis Sanctis maxime iis qui pro fide sua passi sunt, tantam conferet gloriam, quæ omnium hominum et angelorum opinionem, ingenium et captum superabit, omnibusque naturaliter erit admirabilis : *oculus enim non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum*, 1. Cor. 2. 9. Et sicut in singulis Sanctis propria quædam et admirabis gratia ac virtus eluxit in hac vita, ut dixi : ita in singulis nova quædam et admirabilis gloria elucebit ; adeo ut justi ipsi tum suam, tum aliorum omnium gloriam sint admiraturi. Ipsi quoque reprobi Sanctos, quos hic despexerunt, tanta gloria et bonis cumulatos obstupescent ; unde Sapient. 5. 2. *Videntes*, inquit, *turbabuntur timore horribili, et mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes intra se, pœnitentiam agentes: Hi sunt. quos habuimus aliquando in derisum, et in similitudinem improperii. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, et finem illorum sine honore : ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, et inter sanctos sors illorum est.* Ita Chrys. Theophyl. Anselmus.

Alludit hic Paulus ad psalm. 67. 36. *Mirabilis Deus in Sanctis suis*, et psalm. 4. v. 4. *Mirificavit Dominus sanctum suum*, Davidem scilicet à se in regem consecratum et sanctificatum. Addunt Hebr. לו *lo*, id est sibi. q. d. In suum decus, laudem, gloriam, et psalm. 15. 3. *Sanctis qui in terra sunt ejus, mirificavit omnes voluntates meas in eis* : quia, ut explicat Theodor. miram eis virtutem et fortitudinem indidit, et magna per eos edidit miracula. v. g. ut Apostoli pauci et rudes totum orbem converterent, ut Martyres omnia tormenta superarent, virgines in mediis flammis constantes starent et illæsæ. Et psalmus 88. 8. *Deus qui glorificabitur in consilio sanctorum magnus et terribilis super omnes qui in circuitu ejus sunt*, et v. 6. *Confitebuntur cœli mirabilia tua Domine, etenim veritatem tuam in Ecclesia sanctorum.* In quem locum pulchre et pie S. August. per cœlos mystice intelligens homines cœlestes, *In omni*, ait, *misericordia perditorum, in justificatione impiorum quid laudas nisi mirabilia Dei? laudas quia resurrexerunt mortui! plus lauda quia redempti sunt perditi. Quæ gratia; Quæ misericordia Dei! Vides hominem heri voraginem ebriositatis, hodie ornamentum sobrietatis : vides hominem heri cœnum luxuriæ, hodie decus temperantiæ: vides hominem heri blasphematorem, hodie laudatorem Dei : vides hominem heri servum creaturæ, hodie servum Creatoris. Homines non respiciant ad merita sua, fiant cœli : Confiteantur cœli mirabilia tua Domine.* Hæc omnia clarissime et maxime patebunt in omnibus Sanctis simul, in die judicii, cum non tantum eorum gratia et virtutes, sed et gloria, dotesque beatitudinis tam admirabiles et multiplices toti mundo clarescent. Hinc nomen Christi est פלא *pele*, id est admirabilis, Isaiæ 9. 6.

In omnibus qui crediderunt,] fide scilicet charitate formata, sive fide quæ per dilectionem operatur, id est qui crediderunt, et juxta id quod crediderunt bene vixerunt, bonaque opera peregerunt. Id patet : nam toto hoc cap. non nudam fidem Thessalonicensium, sed patientiam in tot persecutionibus commendat, et ut in ea constanter perseverent cohortatur. Vide can. 2. et 3.

Quia creditum est testimonium nostrum, id est prædicatio Evangelica, per quam testimonium perhibitum est à me, credita est super vos (à vobis) in die illo,] de die illo. q. d. Quia credidistis prædicationi meæ, qua testimonium perhibui de die illo, scilicet tunc Deum fidelibus suis sanctis tantam, et tam ineffabilem et admirandam daturum gloriam ; ideoque in fide hac constantes tantas pro ea tribulationes passi estis; hanc ob causam Deus dabit vobis requiem gloriosam in cœlo, ut dixit v. 7. eo enim redit : vel potius Apostolus hic subaudiendum relinquit ex præcedentibus, To *in vobis.* Hoc enim omittit, quia tacite continetur in *in hominibus.* Sic ergo facile et plane est explenda hæc sententia, *Cum venerit glorificari in sanctis suis, et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt*, ac consequenter *in vobis, quia creditum est testimonium nostrum*, etc., id est, quia credidistis meæ prædicationi et testimonio de die illo, judicii scilicet.

11. In quo etiam oramus.] Græce εἰς ὅ, id est ad quod, sive in quam rem oramus ; ut scilicet fidem testimonio et prædicationi nostræ habere pergatis, pro eaque fortiter adversa feratis ; ut in die judicii per Christum fiatis gloriosi et admirabiles. Unde explicans subdit :

Ut dignetur vos vocatione sua Deus noster.] *Vocatione*, id est beatitudine, ad quam vocati estis, quæque est finis vocationis vestræ, ait

Anselmus. Secundo, simplicius, *vocatione*, id est conversatione, et augmento vocationis : vocatio enim jam hic sumitur in actu, non inchoato ; hunc enim jampridem habuerant Thessalonicenses ante baptismum ; sed continuato et perfecto. Vide canon 32. q. d. Oro ut Deus suam vocationem, et gratiam vocantem, qua vos ad Christi fidem, salutem et christianismum vocavit, conservet, adaugeat, perficiat, et per patientiam, ac bona opera magis magisque confirmet ; utque ad perfectiorem virtutem vel statum vos vocet et evehat, ipsumque apicem Christianæ perfectionis vobis largiatur et tribuat. Ita Chrysost. Theophyl. et D. Thomas, et patet ex seq. Sequitur enim, *Impleat omnem voluntatem bonitatis, et opus fidei in virtute.* Perfectio enim Christiana consistit in voluntate Dei plene adimplenda.

Nota. Qui ad perfectionem virtutem, vel statum aspirant, aut se aliosque aspirare et promovere desiderant, hi multum pro hac re orare debent. Hæc enim perfectio, v. g. status virginitatis, aut Religionis, non tam meritis (quia omnia merita superat et transscendit) quam humili et ferventi oratione impetratur. Et hoc significat Apostolus, dum ait, *Semper oramus pro vobis, ut dignetur vos vocatione sua Deus noster.*

Impleat omnem voluntatem bonitatis.] Id est oro ut Deus faciat vos plane velle omne bonum. Ita Anselmus et Vatablus. Secundo, genuine : *voluntatem bonitatis*, id est benignam et bonam voluntatem suam in vobis impleat Deus. Græce enim est εὐδοκία, quæ passim in Scriptura, uti et hic, Deo tribuitur, non homini, significatque Dei in homines benevolentiam, propensam voluntatem, et beneplacitum. Suffecisset dicere Apostolo εὐδοκίαν, id est propensam et bonam voluntatem : sed quia bonitatem Dei per Christum exhibitam capere et deprædicare nunquam satis potest Apostolus, hinc addit ἀγαθωσύνης. q. d. Bonitatis vel benevolentiæ suæ bonam voluntatem, id est benevolentissimam, et optimam suam voluntatem in vobis impleat Deus : hæc est autem benevolentissima Dei voluntas, ut faciamus omne bonum, inquit Theophyl. ut boni, puri, sancti simus, sicut Deus bonus, purus, sanctus est; utque in his quotidie crescamus, magisque Dei bonitatem, puritatem, sanctitatem participemus et imitemur.

Et (supple, impleat Deus in vobis) opus fidei in virtute.] *Opus*, id est opera bona, (per enallagen numeri) quæ fides Christi facienda suadet et dictat, ac præsertim constantem in adversis fidei professionem, ut nimirum opera nostra sint fidei nostræ conformia, et tam Christiana si vita nostra, quam est fides nostra. Unde Theoph. ex Chrysost. per *opus fidei*, accipit patientiam in persecutionibus pro fide toleratis : qui enim non habet patientiam, non habet opus fidei. Secundo, simplicius et clarius, (quod tamen in te eodem redit, idemque est cum priori sensu) *opus fidei* vocat eo sensu, quo opus structuræ vocamus ipsam fabricam structuræ, opus agricolæ vocamus agriculturam, opus sutoris vocamus calceum, opus ingenii vocamus librum ingeniose compositum, opus textoris vocamus telam ab eo contextam. Sicut ergo qualibet in re dicimus, Hoc opus mihi absolvendum est : ita Paulus hic optat, ut Deus impleat in Thessalonicensibus opus et quasi fabricam fidei ; ut illa omnibus suis partibus et numeris compleatur et perficiatur : hanc enim fabricam vel telam orsi sunt in baptismo, illam texere perrexerunt per bona opera, et patientiam. Optat Paulus, ut pergant, et Deo auctore hoc opus absolvant, atque hanc telam melius et plenius operando ac patiendo, pertexant.

Ubi Nota, fidem tantum esse inchoationem hujus operis Christi, et Dei ; ac requiri bona opera, ut opus hoc promoveant et perficiant : perinde ut in domo non sufficit jecisse fundamenta, nisi parietes et tectum superædifices : fides enim in perfectione Christiana se habet ut fundamentum, ceteræ virtutes et bona opera, ut parietes et tectum.

Notent hoc Novantes, ut, cum alibi legunt apud Paulum fidem justificare et salvare, sciant ex hoc loco Paulum sub fide opera fidei complecti, ut dixi can. 2. et 3.

In virtute,] ἐν δυνάμει, id est in potentia, id est fortiter ac potenter (hoc enim est Hebræum בכוח *baccoah*) ut nimirum Deo potenter ac fortiter in vobis operante ac implente opus et fabricam fidei vestræ, illam ipsam potentibus ac heroicis patientiæ aliarumque virtutum operibus compleatis et absolvatis. Τὸ enim *in virtute*, tam ad Deum, qui in virtute et robore, id est roborans et confortans, inquit Theohyl., implet hoc opus fidei vestræ, quam ad opus fidei, referendum est.

Nota Secundo, Deum implere opus fidei nostræ, non quasi ipse solus plane actum fidei in nobis operetur, eumque nobis indat, sicut vinum inditur vasi, ita ut nos in hoc opere nihil libere agamus aut cooperemur, ut vult Beza ; sed sicuti præceptor dicitur complere studium et scientiam discipuli, cum eum docet et instruit, ita ut discipulus præceptori auscultare, dicta ejus perpendere, penetrare, sibique imprimere debeat : sic et Deus quasi magister complet opus fidei nostræ, dum suaviter prævenit, suadet, et allicit, tum intellectum nostrum illuminando, tum affectum demulcendo ; sed ita, ut illi per gratiam suam illuminanti et mulcenti libere auscultare, consentire et cooperari debeamus, uti docet Concil. Tridentinum sess. 6. ex S. Augustino.

12. Ut glorificetur nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, et vos in illo.] *Si enim videant vos nullam non tentationem tolerantes*, inquit Theophyl., *ex dilectione, quam erga Deum geritis, qui quæso istuc non est gloria ejus ? quoniam adeo bonus est, ut pro ipso moriantur etiam servi ; et quia adeo potens, ut vos ad patientiam corroboret. Quin etiam et vos in ipso, quia usque adeo fideles inventi estis, ut omnia patiamini : gloria enim servi est; quod fidelis domino inveniatur. Maxime vero afflictio propter Christum gloria est : nam reddit splendidiores nunquam non morti quidem traditos, potiores tamen ac superiores morte demonstratos.*

Secundum gratiam Dei nostri, et Domini Jesu Christi.] q. d. Hoc ipsum quod opera fidei editis, quibus clarificatur Deus in vobis, et vos in Deo, totum hoc est opus et effectus gratiæ Christi, totum fit per gratiam Christi, non vestris viribus.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DOCET NON INSTARE DIEM JUDICII, QUODQUE ANTE EUM FIET GENERALIS APOSTASIA, ET VENIET ANTICHRISTUS; CUJUS SECUNDO, V. 3. FASTUM, IMPIETATEM, MIRACULA, SEDUCTIONEM ET EXITIUM DESCRIBIT USQUE AD V. 12.

TERTIO, V. 12. CONGRATULATUR THESSALONICENSIBUS, QUOD SINT PRIMITIÆ FIDELIUM ET SALVANDORUM.

QUANTO, V. 14. EOS IN FIDE CONFIRMAT, JUBETQUE UT TENEANT TRADITIONES, NON TANTUM SCRIPTO, SED ET VERBO ACCEPTAS: AC TANDEM DEI GRATIAM EIS APPRECATUR.

1. ROGAMUS autem vos fratres per adventum Domini nostri Jesu Christi, et
nostræ congregationis in ipsum: 2. ut non cito moveamini à vestro sensu,
neque terreamini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per
epistolam tanquam per nos missam, quasi instet dies Domini. 3. Ne quis
vos seducat ullo modo: quoniam nisi venerit discessio primum et revelatus
fuerit homo peccati, filius perditionis, 4. qui adversatur, et extollitur
supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei
sedeat ostendens se tanquam sit Deus. 5. Non retinetis, quod, cum adhuc essem apud vos,
hæc dicebam vobis? 6. Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tempore. 7. Nam
mysterium jam operatur iniquitatis: tantum ut qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat.
8. Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, et destruet
illustratione adventus sui eum: 9. cujus est adventus secundum operationem satanæ in omni
virtute, et signis, et prodigiis mendacibus, 10. et in omni seductione iniquitatis ii qui pereunt:
eo quod charitatem veritatis non receperunt ut salvi fierent. Ideo mittet illis Deus operationem
erroris, ut credant mendacio, 11. ut judicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed
consenserunt iniquitati. 12. Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis, fratres
dilecti à Deo, quod elegerit vos Deus primitias in salutem in sanctificatione spiritus, et in fide
veritatis: 13. in qua et vocavit vos per Evangelium nostrum in acquisitionem gloriæ Domini
nostri Jesu Christi. 14. Itaque fratres state: et tenete traditiones, quas didicistis, sive per
sermonem, sive per epistolam nostram. 15. Ipse autem Dominus noster Jesus Christus, et
Deus et Pater noster, qui dilexit nos, et dedit consolationem æternam, et spem bonam in gratia,
16. exhortetur corda vestra, et confirmet in omni opere, et sermone bono.

1. ROGAMUS VOS FRATRES PER ADVENTUM DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, ET (repete per adventum) NOSTRÆ CONGREGATIONIS IN IPSUM,] cum scilicet Christo veniente ad nos, ut judicet mundum, nos vicissim veniemus, et congregabimur ad eum, illique occuremus. Ita Chrysost. et Theoph. Unde clarius cum Vatablo verti posset ex Græco, *et per nostri aggregationem in ipsum*, Christum scilicet. Est obsecratio et obtestatio per adventum Christi judicis, id est, per Christum venturum ad judicium (est enim hypallage) perque ipsorum Thessalonicensium salutem, et aggregationem ad Christum, ut, quantum reverentur Christum, quantumque amant suam salutem, tantum aversentur pseudodoctores, iisque docentibus instare diem judicii non credant.

2. UT NON CITO MOVEAMINI A VESTRO SENSU,] id est sententia, quam hactenus habuistis, quamque à me edocti estis de die judicii, de Antichristo, aliisque signis quæ illam diem præcurrent. Patet hic sensus ex seq. v. 4. et 5.

NEQUE TERREAMINI, NEQUE PER SPIRITUM,] id est fictam revelationem, quasi Spiritus sanctus Prophetæ alicui revelarit instare diem judicii: has enim revelationes et prophetias jactabant hi pseudodoctores. Unde tales prophetias probari et examinari jussit, epistolæ 1. cap. 5. v. 20. et 21.

NEQUE PER SERMONEM,] supple, nostrum, vel à nobis dictum: hoc enim intelligendum esse arguunt sequentia in Græco.

NEQUE PER EPISTOLAM TANQUAM PER NOS MISSAM,] ὡς δι᾽ ἡμῶν, id est, tanquam à nobis profectum, tam sermonem, quam epistolam.

QUASI INSTET DIES DOMINI.] Nimirum hi pseudoprophetæ fingebant verba quædam quasi ab Apostolo dicta, et epistolas quasdam, quasi ab eo scriptas, quibus suum dogma, vel somnium potius, scilicet quod instaret dies judicii, populo persuaderent. Quin et S. Gregor. S. Leo, aliique Patres putarunt suo ævo instare diem judicii, eo quod ex annis Geneseos juxta Septuag. censerent sextum et ultimum mundi millenarium suo sæculo explendum, de quo plura dicam

Apoc. 20. Sic et S. Vincentius Ferrerius prædicabat se missum à Deo ut annuntiaret hominibus instare diem judicii. Mirum est quod scribit Procopius et Leonardus Aretinus lib. 1. de Bello Gothorum sub Justiniano Imp. sparsum fuisse Sibyllinum oraculum, *mundum cum sua prole periturum :* cum esse dux quidam, Mundus nomine, Italiam à Gothis liberaturus, cum iis infeliciter pugnans, et cum prole cæsus, oraculum declaravit, et mundum impendentis judicii metu liberavit.

3. QUONIAM NISI VENERIT DISCESSIO PRIMUM,] supple, non veniet dies Domini. Pro *discessio*, græce est ἡ ἀποςασία, syriace מרודא *marduta :* quod respondet Hebræo מרד *mered*, id est defectio et rebellio qua quis deficit à suo principe, illique rebellat, scilicet illa insignis, plena et generalis (hoc enim innuit articulus ἡ et generale nomen apostasiæ, quod nullà hic gentis aut loci nominatione restringitur aut determinatur) quia scilicet pleræque et passim omnes gentes discedent et deficient tum à Romano imperio, ut explicant Ambros. Primasius et Sedulius, de quo plura v. 6. tum consequenter à Romano Pontifice et Ecclesia, ut Anselm. tum denique à fide et Christo. Unde Chrysost. Theod. Theophyl, OEcumen. et August. l. 20. Civit. 19. discessionem hanc interpretantur Antichristum, per metonymiam : quia ipse causa erit universalis apostasiæ, ut plerique omnes discedant à Christo. Sed proprie magis ipsam discessionem accipiemus universalem gentium defectionem à Romano Imperio. Ponit hic duo signa prævia judicio Apostolus : primum, hanc universalem defectionem; secundum, ipsum Antichristum, qui hanc defectionem statim subsequetur, ut magis patebit ex seqq. Adde, non recte, et valde improprie, ipsam apostasiam et defectionem vocari Antichristum. Unde August. pro *apostasia*, videtur legisse *apostata :* vertit enim, *nisi venerit refuga primum*, id est Antichristus, qui erit refuga et apostata à Domino Deo. Sed græca, et latina, et Syrus constanter habent *apostasia*, non *apostata ;* unde, ut dixi, non Antichristus, sed generalis apostasia significatur.

ET REVELATUS FUERIT HOMO PECCATI, FILIUS PERDITIONIS.] Id est Antichristus, qui erit homo sceleratissimus, ut totus non videatur esse aliud, quam peccati organum, mancipium et complementum : adeo ut tota peccati universitas in eo habitatura sit, inquit B. Irenæus.

Secundo, Antichristus dicitur *filius perditionis*, id est perditissimus, et perdi ac perire dignissimus, ut ex ipsa quasi perditione natus videatur; ad hoc, ut se et alios perdat, et in perditionem præcipitet. Dupliciter ergo hic *perditio* accipi potest; Primo, pro scelere et sceleratissimo, et tunc vos *filius* idem est quod addictus, pronus, mancipatus. Sicut enim dicitur filius inobedientiæ, superbiæ, luxuriæ, qui se totum addixit et mancipavit inobedientiæ, superbiæ, luxuriæ : ita dicitur *filius perditionis*, qui ita scelerate et perdite vivit, ut sceleri se devovisse videatur. Secundo, *perditio*, hic accipi potest pro damnatione et gehenna, in qua morte æterna perduntur et pereunt damnati, et tunc vox *filius* exponenda est per *dignus.* Sicut enim dicitur *filius mortis* et *gehennæ*, qui morte et gehenna est dignus : ita dicitur *filius perditionis*, qui perditione est dignus, ut in æternum damnetur et pereat. Vide dicta Ephes. 2. 3. Sic sumitur *perditio* Proverb. 15. 11. *Infernus, et perditio coram Domino; quanto magis corda filiorum hominum?* q. d. Deus non tantum novit mortem, et statum mortuorum (hunc enim norunt etiam angeli et dæmones); sed novit quoque ipsa ima inferni, et qui, quantumque sint damnandi, aut damnati; quot loca inferni sint repleta, quot adhuc restent replenda, et à quibus, quantum, qualique modo : quanto magis novit secretas hominum cogitationes et intentiones? sic et c. 27. v. 20. *Infernus, et perditio nunquam implentur : similiter et oculi hominum insatiabiles.*

Nota S. August. l. 20. de Civit. 19. hunc hominem peccati, id est Antichristum, intelligit, non certam personam, sed totam multitudinem impiorum Christo contrariam. Quod avide arripit Beza et Novantes omnes : Antichristus, inquiunt, est totum Ecclesiasticæ tyrannidis corpus, quod est et erit usque ad finem mundi, cujus caput est Papa; qui adoratur et circumgestatur, ut Deus.

Sed dico, et assero, licet Antichristus ex etymo significet Christo contrarium; et sic teste S. Joan. epist. 1. cap. 2. vers. 18. et 22. omnes heretici sint Antichristi : tamen certum est et de fide Antichristum fore unum hominem, et certam personam, cujus nomen adhuc est ignotum, quique Antichristus antonomastice dicetur, quia Christo erit inimicissimus. Patet hoc, quia ille idem hic vocatur homo peccati, filius perditionis, ostendens se tanquam sit Deus, ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet, etc. Ubi in Græco semper additur articulus ὁ qui designat certam personam, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος, ὁ ἄνομος, qui clarius certum hominem demonstrare et describere potuisset Apostolus? id clarius patebit v. 11. Estque sensus et consensus totius Ecclesiæ, et Patrum omnium, quos citat Sanderus lib. de Antichristo, Bellarminus lib. 3. de Pontifice, et alii.

Ad S. Augustinum Resp. Primo, cum nihil habere commune cum hæreticis : non enim ipse Pontificem Romanum vocat Antichristum, nec populum aut Ecclesiam illi adhærentem; sed totam impiorum, puta Turcarum, Saracenorum, Paganorum, hæreticorum, et malorum Christianorum, multitudinem. Hujus autem non est caput Romanus Pontifex : quid enim juris habet ipse in Turcas, Saracenos, Paganos? Imo hujus multitudinis nullum in terris est caput, nullus homo, nullus rex, pontifex aut monarcha, qui illi præsit, ut patet.

Non ergo S. August. per Antichristum Romanum Pontificem, aut alium hominem, qui impiorum multitudini præsit; sed solum ipsam impiorum multitudinem et congeriem intellexit. Adde, S. August. non loqui asseveranter, sed dubitando, et ex aliorum sententia, ut patet intuenti : et tantum explicare quomodo Antichristus dicatur sessurus in templo Dei, de quo mox dicam; alioquin eodem cap. inferius bis dicit August. Antichristum fore particularem hominem, et non nisi in fine mundi venturum. Hæcque, ut dixi, communis est aliorum Patrum sententia, cui nemo præponet unum Augustinum (etsi concederemus diversæ cum fuisse sententiæ, quod tamen non concedimus) cum nec Augustinus illi se præponere, vel opponere voluisset. Sic alibi sæpe, uti patet in explica-

tione Psalmorum, S. Augustinus, omisso (non tamen negato, sed potius præsupposito) sensu litterali S. Scripturæ transit ad mysticum vel symbolicum, tanquam magis subtilem, reconditum et pium. Hic enim est genius S. Augustini, ut novis, ingeniosis et piis sensibus se pascat.

4. QUI ADVERSATUR, ET EXTOLLITUR SUPRA OMNE QUOD DICITUR DEUS, AUT QUOD COLLITUR.] Explicat nomen Antichristi, quod scilicet Christo, et Deo omnique numini sit se oppositurus. Ridicule ergo Wolfgangus Musculus Antichristus (inquit) idem est, quod Vicarius Christi, qualem se jactat Papa Romanus, ipse ergo est Antichrist.

Primo enim, hoc repugnat Græco ἀντὶ, quod in compositione non vicarium, sed oppositum, aut contrapositum et æqualem significat. Sic ἀντίθεος, apud Homerum et alios dicitur, non qui Dei vicarium se dicit; sed qui Deo adversatur, vel qui Deo est æqualis, et quasi contrapositus. Sic ἀντίπαλος significat antagonistam, et æmulum in lucta. Sic ἀντιςράτηγος non significat vicarium ducis, sed ducis oppositum, aut eum qui est loco ducis, non ut duci subjectus, sed ut illi æqualis et contrapositus.

Adde, si Antichristus idem est quod Vicarius Christi: ergo Petrus et Paulus omnesque Apostoli fuerunt Antichristi: ipsi enim fuerunt Vicarii Christi. *Pro Christo* (inquiunt 2. Cor. 5. 20.) *legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos.* Legatus enim vice regis legatione fungitur, estque regis vicarius. Et c. 2. 10. dicit Paulus se incestuosum absolvere ab excommunicatione *in persona Christi;* non tantum ergo vicem sed et personam Christi gerebat Paulus.

Secundo, Antichristum significare, non vicarium, ut vult Musculus, sed contrarium Christo, patet., Joan. 2. v. 22. *Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Jesus est Christus? hic est Antichristus, qui negat Patrem et Filium.* Rursum idem hic clare docet Apostolus: *Qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur Deus.* Vel, ut Græca jam habent, ὑπὲρ πάντα λεγόμενον θεὸν, id est, supra omnem qui dicitur Deus. Noster videtur legisse, ὑπὲρ παν τὸ λεγόμενον θεὸς, idque melius respondet sequenti ἢ σέβασμα. Unde patet, Antichristum non solum Christo, sed omni Deo fore contrarium. Vel ex hoc solo videant viri cordati Novantium calumniam et imposturam, dum Pontificem Romanum contendunt facere Antichristum, ut enim alia taceam, hæc demonstratio calumniam hanc evertit. Antichristus negabit Christum eritque Christo et Deo contrarius, imo volet ipse haberi et coli quasi Deus et Christus: atqui Pontifex Romanus non vult coli ut Christus, nec Christum negat, imo credit in Christum, Christum colit et adorat: ergo non est Antichristus.

Hinc patet Secundo, Antichristi superbiam fore tantam, non tantum ut adversetur Christo et Deo; sed etiam ut se extollat ac præponat Christo omnique Deo, dicatque se majorem esse, magisque colendum et adorandum esse Christo, ac quovis Deo. Unde pro eo quod Noster vertit, *quod colitur,* græce est σέβασμα, quod Magdeburgici vertunt, *cultum;* Syrus, *religionem;* melius et clarius Erasmus, Vatablus, imo et Beza vertunt, *numen,* quod majestate sua venerandum est, coliturque et adoratur. Volet enim Antichristus non tantum coli super omnem cultum et religionem, sed etiam super omne numen, imo ipse solus volet haberi pro numine, et Deo. Hoc enim subjicit Paulus: *ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus;* vel, ut clare habent Græca, ὅτι ἐςὶ θεὸς, id est, *ostendens quod ipse sit Deus.* Unde patet nomen Dei hic proprie accipi. Perperam ergo Novantes sic explicant, Papa, inquiunt, extollitur super omnes Deos, id est reges et principes, qui psalm. 81. 6. vocantur Dii, cum dicitur, *Ego dixi, dii estis.* Perperam inquam: nam quales Deos ibi intelligat Psaltes, mox explicat, dum subdit: *Et filii Excelsi omnes.* Hic vero de Antichristo dicitur, quod adversabitur et extollet se super omnes Deos et numina, ita ut in templo Dei sedeat, velitque coli ut numen, ostentans se quasi ipse solus sit Deus. Dii ergo et Deus non reges hic, sed ipsum numen significant, uti docent omnes Patres, et fatentur Erasmus, Vatablus et Beza. Idem de Antichristo docet Daniel c. 11. v. 36. et 37. *Elevabitur,* ait, *et magnificabitur adversus omnem Deum, et adversus Deum deorum loquetur magnifica, et Deum patrum suorum non reputabit, nec quemquam Deorum curabit, quia adversum universa consurget.*

Hinc sequitur, quod Antichristus omni divino cultu, et omnis religionis actibus quasi numen coli volet, ac consequenter volet sibi fieri sacrificia, templa, vota; volet per suum nomen jurari; volet adorari, non tantum dulia, sed etiam latria; volet invocari ut dator et auctor omnium frugum, opum et bonorum, imo ut auctor omnis gratiæ et gloriæ. Quis Pontificum hactenus ita se extulit, ut ita coli vellet? qui reges et principes tam stolidi fuerunt, ut hos illi honores detulerint?

Dices, Pontifex Romanus sella aurea circumgestatur triplici tiara insignis in supplicationibus, quasi numen quoddam, cui reges et principes pedes exosculantur. Respondeo, Hic omnis honor non est numinis nec latriæ sed longe inferior quem multi etiam reges et principes apud varias gentes usurparunt. Sic enim Abraham adoravit filios Heth curvans se in terram. Genes. 23. 7. Sic Saraceni, Asiani, Japones, Sinæ, dum quem honorare volunt, in terram se prosternunt, et fronte humum feriunt. Denique hunc honorem et reverentiam Ecclesiæ in suo capite Pontifice à regibus esse deferendum prædixit Isaias c. 49. 23. *Et erunt,* inquit, *reges nutritii tui, et reginæ nutrices tuæ: vultu in terram demisso adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent.* An non amplius est lingere pulverem pedum, quam pedes exosculari? hic honor ergo Pontifici debetur tanquam Hierarchæ, et summo sacrorum Antistiti, ac Christi vicario; ac consequenter hoc honore non tam Pontificem, quam Christum in Pontifice veneramur. Propter Christum enim, et respectu Christi, cujus vicem gerit Pontifex, hunc honorem Pontifici deferimus. Unde patet hunc honorem non esse contrarium honori Christi; nihilque de Christi honore demere; imo potius Christi honorem augere et amplificare. Sicut enim qui legatum honorat, regem qui eum misit honorat; rexque putat se honorari, si legatus suus honoretur; et vice versa se despici, si legatus despiciatur: ita et Christus se honorari aut contemni putat, cum ejus vicarii Apostoli, et Pontifices honorantur aut contemnuntur. *Qui vos audit,* inquit, *me audit; qui vos spernit, me spernit.*

Hinc sequitur Secundo, Antichristum atheum

fore, et cum pleno potietur imperio, non tantum Christum, idola et deos Gentium, sed et Deum verum, ejusque cultum, quantum in se est, è mundo ablaturum. Ipse enim solus volet coli ut Deus; id enim clare significant hic verba Pauli.

Dices, Quomodo ergo Daniel c. 11. v. 38. dicit de Antichristo, per typum Antiochi Epiphanis, quod colet Deum *Maozim?* Respond. Quia Antichristus licet publice solus coli volet ut Deus, privatim tamen colet suum dæmonem, quem nuncupabit Deum *Maozim*, id est fortitudinum et munitionum; quia ejus ope, fortitudine et potentia omnia sibi subjiciet Antichristus.

Moraliter S. Bernardus citans hæc Apostoli verba serm. 4. in Vigilia Nativit. *Omnis*, inquit, *superbus extollitur supra Deum. Vult enim Deus fieri voluntatem suam, et superbus vult fieri suam. Deus quidem in his tantum quæ ratio approbat, suam vult fieri voluntatem, superbus vero et cum ratione et contra rationem.*

Ita ut in templo Dei sedeat.] Græce εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, id est, *in templum Dei sedeat*, id est, in Ecclesiam, ait S. August. q. d. Paulus: Antichristus, id est, impiorum multitudo ostentabit se, ac si ipsa cum suis esset populus et Ecclesia Dei. Unde quidam codices pro ναὸν, id est templum, habent, λαὸν, id est populum; sed repugnant sequentia et præcedentia: sequitur enim, *Ostendens se tanquam sit Deus.* Sedebit ergo Antichristus in templo, non ut ostendat se esse Dei Ecclesiam; sed ut adoretur tanquam Deus. Hoc etiam significat vox *sedere*: nec enim recte dicitur impiorum multitudinem sedere in Ecclesiam, id est, Ecclesiæ nomen, titulum et jus occupare et sibi arrogare: sed recte dicitur de idolo, aut rege superbissimo, qualis erit Antichristus, quod in templo Dei sedeat, ut adoretur tanquam Deus. Hoc etiam significant præcedentia, nimirum quod adversabitur, et efferet se super omne numen, ut ipse solus habeatur et colatur pro numine. Dico ergo, Græcum εἰς sæpe capi pro ἐν, in templum, id est, in templo; et ita vertit hic Syrus, Chrysost. et alii passim. Antichristus ergo sedebit in templo, id est, in templis Christianorum; vel simplicius, in templo Hierosolymitano, quod solum proprie tempore S. Pauli erat et dicebatur templum Dei. Hoc templum ergo tempore Antichristi taliter qualiter reædificabitur Antichristo, ut sit ejus quasi thronus. Antichristus enim Judæus Judæorum erit rex, regiamque suam habebit non Romæ (hæc enim ante Antichristum à decem regibus evertetur, ut inferius ostendam) sed Hierosolymis, ibique Elias et Enoch contra Antichristum decertantes et concionantes ab eo occidentur, ut patet Apoc. 11. 8. ubi dicitur: *Et occidet eos* (duos testes Dei, Eliam scilicet et Henoch) *et corpora eorum jacebunt in plateis civitatis magnæ quæ vocatur spiritualiter Sodoma, et Ægyptus, ubi et Dominus eorum crucifixus est*, Christus scilicet: atqui Christus Hierosolymis crucifixus est; ergo hæc magna civitas, in qua occidentur ab Antichristo Elias et Henoch, erit Hierosolyma, non Roma, aut alia aliqua civitas. Antichristus enim persuadebit Judæis se esse Messiam in lege promissum, ut patet Joan. 5. 43. ideoque ait Cyrillus catechesi 15. templum eis ædificabit, ut Davidis filius, id est Messias habeatur, et quasi alter Salomon, qui primus templum ædificavit.

In hoc ergo suo templo sedebit Antichristus non quasi Papa, vel Episcopus, ut volunt Novantes, sed quasi Messias, et quasi Messias à Judæis adorabitur, ut Deus. Hoc enim ait hic Paulus, *Ostendens*, inquit, *se tanquam sit Deus*, et, ut clarius habent Græca, ὅτι ἐστὶ Θεὸς, id est, quod sit Deus. *Non enim* (inquit Chrys.) *ad idololatriam abducet ille: sed* ἀντίθεος *quispiam erit, quosvis deos pessumdans, jubebitque seipsum pro Deo coli ac venerari, et in templo Dei collocari, non Hierosolymitano tantum, sed et in Ecclesiis, Ostendens, inquit, se ipsum esse Deum: non dixit, seipsum esse Deum, sed ostentare tentans. Magnifica siquidem faciet opera, et signa patrabit admiranda.* Idem docet Ambros. Theophyl. Œcum. Anselmus, et passim omnes alii Patres, quos citat Bellarmin. lib. 3. de Pontifice c. 13. et Franc. Suarez 3. p. q. 59. art. 6.

5. Non retinetis,] memoria. Græce est, οὐ μνημονεύετε, id est, non meministis? Ita Ambrosius, et alii.

6. Et nunc quid detineat, scilicet adventum Antichristi, et diei Judicii, scitis,] scilicet mysterium iniquitatis, ut sequitur, quod jam operatur, donec de medio fiat: puta quod Nero et similes adhuc dominentur, quodque necdum venerit discessio et defectio generalis à Romano Imperio; quia necdum impleta sunt Romanorum peccata. Ita Chrys. Ambros. Theoph. Œcumen. et August. supra Hier. qu. 11. ad Algasiam, Cyrillus catech. 15. Lactantius l. 7. c. 15. Qui omnes non tantum inclinationem Romani Imperii, aut dominii sedisve commutationem, ut hæretici volunt: sed plenam ejus desolationem, et contra illud omnium gentium rebellionem, dicunt certo præituram adventum et regnum Antichristi; et hoc est quod v. seq. ait Paulus, *donec de medio fiat*, id est, omnino auferatur Romanum Imperium.

Adde, ipsam civitatem Romanam tunc omnino desolandam esse et concremandam, ut patet Apoc. c. 17. 16. de quo plura v. sequ.

Ex hoc loco et ex Daniel. c. 7. v. 22. 25. et 26. et Danielis c. 12. v. 11. et 12. omnes orthodoxi docent Antichristum tantum venturum in fine mundi.

Ut reveletur,] ille (unde Græca addunt αὐτοῦ) homo peccati, Antichristus scilicet.

7. Nam mysterium jam operatur iniquitatis.] Primo, Cajetanus *mysterium*, inquit, id est, occulta mensura iniquitatum Romanorum jam operatur, sensimque perficitur et impletur; qua impleta tolletur Romanum Imperium.

Secundo, alii nonnulli sic explicant; *mysterium*, id est occultum, secretum, et symbolum iniquitatis jam operatur, puta ipse Nero jam regnans; in quo latet magnum arcanum, scilicet quod ipse erit Antichristus. Putant enim Neronem necdum esse mortuum, vel certe in fine mundi resuscitandum, ut ipse sit Antichristus, ita Victor. in c. 17. Apoc. et multi veterum, teste Hieronymo in c. 11. Danielis. Unde S. Aug. l. 20. Civit. c. 19. *Nonnulli*, ait, *illum* (Neronem) *resurrecturum et futurum Antichristum suspicantur. Alii vero nec eum occisum putant, sed subtractum potius cum putaretur occisus, et vivum occultari in vigore ejus ætatis, in qua fuit, cum crederetur extinctus; donec suo tempore reveletur et resti-*

tuatur in regnum. Sed multum mihi mira est hæc opinantium præsumptio.

Juvit hanc opinantium suspicionem, quod etiam inter Gentiles fama sparsa fuit Neronem non esse occisum, sed à morte subductum. Ita Suetonius in Nerone c. 57. *Non defuerunt*, ait, *qui per longum tempus, vernis æstivisque floribus tumulum ejus ornarent, ac modo imagines prætextas in rostris proferrent, modo edicta quasi viventis et brevi magno inimicorum malo reversuri. Quin etiam Vologeses Parthorum rex missis ad senatum legatis de instauranda societate, hoc magnopere oravit, ut Neronis memoria coleretur. Denique cum post viginti annos, adolescente me, extitisset conditionis incertæ, qui se Neronem esse jactaret, tam favorabile nomen ejus apud Parthos fuit, ut vehementer adjutus, et vix redditus sit.* Hæc Sueton. Sed eadem dilucidius Tacitus his verbis : *Sub idem tempus, Achaia atque Asia falso exterrita, velut Nero adventaret, vario super exitu ejus rumore, eumque pluribus vivere fingentibus, credentibusque.*

Hinc partim ex hac Gentilium fama, partim ex loco Pauli nonnulli opinati sunt Neronem rediturum, ut sit Antichristus, vel certe socius et collega Antichristi. Ita inter alios Severus Sulpicius l. 2. historiæ : *Unde*, inquit, *creditur, etsi se gladio ipse* (Nero) *transfixerit, curato vulnere ejus esse servatus, secundum illud quod de eo scriptum est* (dic, quæso; ubi?) *Ut plaga ejus curata est, subductus est; sub sæculi finem mittendus, ut mysterium iniquitatis exerceat.* Et quod mireris, hanc sententiam Severus imponit S. Martino : *Cum*, inquit, *ab eo de fine sæculi quæreremus, ait nobis, Neronem et Antichristum prius esse venturos; Neronem in Occidentali plaga, regibus subactis decem, imperaturum; persecutionem hactenus exercendam, ut idola Gentium cogat. Ac Antichristo vero Orientali imperium esse capiendum : qui quidem sedem, et caput regni Hierosolymam esset habiturus : ab illo urbem et templum esse reparandum. Illius eam persecutionem futuram esse, ut Christum Dominum cogat negari, se potius Christum esse confirmans, omnesque secundum legem circumcidi jubeat; et ipsum denique Neronem ab Antichristo esse perimendum, atque sub illius potestate universum orbem, cunctasque gentes esse redigendas.*

Quod si verum est hæc S. Martinum dixisse, non quasi Propheta hæc dixit, sed quasi recensens et enarrans ea, quæ nonnulli opinati essent partim ex rumore Gentilium, partim ex hoc loco S. Pauli; ut dixi. Ceterum hi dialogi titulo Postumiani et Galli (sic enim inscribuntur, eo quod hi sint interlocutores) in Concil. Romano sub Gelasio, decreto de libris apocryphis, relati sunt inter apocrypha. Verum hæc opinio temeraria est, caretque fundamento : certum enim est ex Suetonio, Tacito et aliis, Neronem esse occisum et mortuum; resurrecturum vero eum nec Paulus, nec alius quispiam Propheta prædixit. Adde, per *mysterium iniquitatis*, non intelligi Antichristum, sed præcursores Antichristi; patet ex v. sequ. ubi subdit Paulus : *Et tunc* (scilicet post hoc mysterium adimpletum) *revelabitur illi iniquus* (Antichristus scilicet) *quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui.* Denique cum hæc scriberet Paulus, necdum regnabat Nero : hæc enim epistola, ut dixi initio, scripta est anno Christi 53. quo adhuc regnabat Claudius : Nero enim Claudio successit anno Christi 57. Potest tamen accipi hic locus de Nerone, non ut actu regnante, sed ut proxime regnaturo, uti jam dicam.

Dico ergo, *mysterium* hic idem est, quod figura : et typus Antichristi, ejusque summæ iniquitatis : tota enim iniquitas, et omnium peccatorum colluvies videbitur esse collecta in Antichristo, et regno Antichristi.

Unde Syrus vertit, *mysterium iniqui illius* (scilicet Antichristi) *jam sedulo agere incipit.* Sic Apoc. 17. 7. sacramentum, sive uti græce est, mysterium, mulieris vocatur arcana significatio et repræsentatio mulieris, seu id quod typice significat illa mulier quam vidit S. Joannes, quæ significabat Romam et Romanum Imperium. Sic Apocal. 1. 20. sacramentum septem stellarum vocatur ipsa significatio arcana septem stellarum. Sic Daniel. 2. 18. et 36. sacramentum somnii Nabuchodonosoris vocatur ipsa somnii significatio.

Per mysterium autem hoc, intelligit Paulus Simonem Magum, ejusque asseclas præcursores Antichristi; ut idem hic dicat Paulus, quod Joannes epist. 1. c. 2. v. 18. *Nunc Antichristi multi sunt.* Vel potius intelligit ipsum Neronem cum suis, et sua sceleratorum colluvie, aliosque Imperatores Romanos, qui Neronem vel præcesserunt, vel secuti sunt; qui magno fastu et tyrannice imperarunt, atque Christum Christianosque persecuti sunt; qualis fuit Cajus Caligula, Adrianus, Decius, Heliogabalus, Diocletianus, et alii per trecentos annos. De hisce enim subdit, *Tantum ut qui tenet nunc teneat, donec de medio fiat.* Fuit enim Nero æque ac Antiochus Epiphanes insignis typus et figura Antichristi, quia fuit monarcha superbissimus, luxuriosissimus, potentissimus, sceleratissimus, fovit Simonem, aliosque magos : fuit hostis Christi et Christianorum, qui primam in eos persecutionem solemnem excitavit, voluitque coli ut Deus, et maximus fuit tyrannus, qualis erit Antichristus. q. d. Nero, et similes tyranni jam eodem spiritu aguntur et operantur, quo agetur Antichristus ipse, totius iniquitatis caput et princeps; ac proinde ejus *mysterium*, id est figura et typus, et præcursores sunt. Ita Chrys. Ambr. Aug. Hier. supra. Vult ergo dicere Paulus : Hoc mysterium est, quod detinet et remoratur adventum Antichristi, quia scilicet necesse est, ut Nero et similes, quasi typi et figuræ præcurrant ipsum Antichristum, ipsumque quasi parturiant, ait Anselmus.

Sicut enim Moses, Joannes Baptista et Prophetæ præcesserunt Christum, illique viam præpararunt; ita par est ut Nero et tyranni præcedant Antichristum, illique sensim viam parent suis sceleribus, ut veniens Antichristus omnem suam iniquitatem parturire et effundere possit.

Hinc Secundo, cum Theodoreto et August. supra, atque Anselmo sic accipi potest hic locus : *mysterium iniquitatis*, id est, iniquitas arcana et mystica, id est, pietatis aut legitimi dominii et imperii titulo et nomine palliata, occulte jam in impiis hypocritis et hæreticis, ac præsertim in impiissimo Nerone operatur; quæ sensim proserpit et crescit, donec per Antichristum in publicam iniquitatem prosiliat. Hoc enim est Græcum ἐνεργεῖται, id est vim suam exserit. Sicut ergo carbo ignis inter ligna occulte vim suam exserit, et vicina adurit, sensimque proserpit, donec

in flammam et incendium manifestum erumpat: sic iniquitas à dæmone accensa, occulte in impiis vim suam exserit, serpitque, donec in publicam omnium scelerum flammam sub Antichristo erumpat.

Tantum ut qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat.] Id est, ut August. ait supra, qui tenet fidem Christi, teneat eam donec iniquitas mystica, id est occulta, in magnum populum crescat: itaque cum Antichristo de medio fiat, id est exeat de medio Ecclesiæ, eique palam bellum indicat. Verum hic sensus divellit verba, quæ Paulus conjungit. Τὸ enim *de medio fiat*, conjungit Paulus cum eo quod præcedit proxime, *Qui tenet, teneat*. Utrumque ergo eodem referendum est. S. August. autem τὸ *qui tenet, teneat*, refert ad pios fideles et ad fidem Christi: τὸ vero *de medio fiat*, refert ad Antichristum et cœtum impiorum.

Notandum ergo, hæc verba pendere à v. præced. et explicare quid sit quod detineat adventum Antichristi, scilicet ut Nero et Romani Imperatores teneant Imperium, donec illud evertatur, et è medio tollatur. Ita Chrysost. Theoph. et passim Patres, ut dixi; imo Erasmus et Beza. Unde Syrus hic vertit, *solum* (scilicet hoc est quod detinet adventum Antichristi) *ut qui nunc detinet* (orbis imperium) *tollatur de medio, et tunc relabitur ille iniquus Antichristus*; Græca sic habent, μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται, id est, tantum qui detinet nunc, donec de medio fiat. Ubi necessario vel deest, vel subauditur (ut fatetur Erasm. et Beza) κατεχέτω, id est, detineat, ut vertit Noster.

Unde Nota Secundo, cum Chrysost. et Theophyl. Loquitur Paulus hic valde tecte et obscure de Nerone, et Romano imperio, non ex metu; sed prudenter, ne sine causa eum contra se et Christianos concitet. Si enim clare dixisset Neronem esse mysterium iniquitatis, et figuram Antichristi, ac Romanum imperium fore dissolvendum; tam Nero, quam Romani in eum quasi impostorem insurrexissent, ac vivum eum defodissent, aliosque fideles cum eo, tanquam qui super tanti Imperii demolitione prophetarent et lætarentur, inquit Theophyl.

Nota Tertio. Alludit Paulus ad Danielis (quasi omnium temporum chronologi certissimi, notissimi et celeberrimi) caput septimum: ubi Daniel præcipua mundi imperia et monarchias sibi succedentes ordine recenset. Prima fuit Assyriorum et Babyloniorum, quæ Danieli repræsentata fuit per leonem; Secunda Persarum, significata per ursum; Tertia Græcorum, significata per pardum; Quarta et ultima Romanorum, significata per bestiam decem cornuum. Post quæ, ut ait Daniel, undecimum parvulum cornu (id est Antichristus) consurget, et crescet, facietque bellum adversus Sanctos et prævalebit, donec veniat antiquus dierum, ut judicium et regnum tradat sanctis suis.

Et sermones (inquit Daniel) *contra Excelsum loquetur* (Antichristus), *et sanctos Altissimi conteret: et putabit quod possit mutare leges, et tradentur in manu ejus usque ad tempus, et tempora, et dimidium temporis; et judicium sedebit, ut auferatur potentia, et conteratur, et dispereat usque in finem; regnum autem, et potestas, et magnitudo regni, quæ est subter omne cœlum, detur populo sanctorum Altissimi: cujus regnum, regnum sempiternum est, et omnes reges servient ei, et obedient.*

Daniel ergo docet primo regnasse Babylonios; hos deinde subactos esse à Persis, et Persas à Græcis, et Græcos à Romanis, Romanis successurum Antichristi regnum ad breve tempus, quod à Christi judicis et Sanctorum glorioso et æterno regno subvertetur. Eo itaque alludit hic Paulus. q. d. Omnes alii monarchæ et tyranni, puta Babylonii, Persæ, Græci jam transierunt: supersunt Nero et Romani, qui tenent nunc imperium, donec illud auferatur, et tunc veniet Antichristus; et mox Christus judex, qui Antichristum interficiet spiritu oris sui, suumque cum Sanctis regnum æternum inducet et stabiliet. Ita Chrysost., ita Theoph. et alii.

Simili modo arcano et prophetico hæc eadem describit S. Joannes Apoc. 17. 9. *Reges*, inquit, *septem sunt. Quinque ceciderunt, unus est, et alius nondum venit: et cum venerit, oportet illum breve tempus manere*. Deinde subdit, decem reges se illi subdituros. *Hi*, inquit, *cum Agno* (Christo) *pugnabant, et Agnus vincet illos: quoniam Dominus Dominorum est, et Rex regum, et qui cum illo sunt, vocati electi, et fideles*.

Ubi, ut docet Ambros. Beda, Richard. Ribera et alii, per septem reges significat conjurationem tyrannorum, qui septem mundi ætatibus Ecclesiam persecuti sunt, persequuntur, et persequentur. Unde ait quinque transisse, sextum adhuc esse, septimum regnaturum ad modicum tempus.

Primus rex fuit Cain cum gigantibus, aliisque tyrannis, qui prima mundi ætate, id est, ab Adam usque ad diluvium, pios et Ecclesiam persecuti sunt.

Secundus rex fuit Nemrod, et Meropes illi architecti turris Babel, qui à Noe usque ad Abraham (hæc enim est secunda mundi ætas) fideles vexarunt.

Tertius rex, qui tertia mundi ætate, quæ ab Abraham ad Mosem excurrit, pios oppressit, fuit Pharao et similes in Ægypto et Sodomis.

Quartus fuit Jeroboam, aliisque impii reges Israel et Juda, qui quarta mundi ætate, à Mose scilicet usque ad captivitatem Babylonicam, vitulos aureos et idola invexerunt.

Quintus fuit Nabuchodonosor cum Antiocho Epiphane, aliisque ad Christum: hæc enim est quinta mundi ætas.

Sextus fuit Nero, aliique Imperatores Romani, qui sunt, fuerunt vel erunt à Christo usque ad Antichristum.

Septimus erit Antichristus, qui modicum, scilicet tres annos cum dimidio, regnabit, et à Christo judice profligabitur.

Ex dictis deducitur Primo, certum esse Romanum Imperium esse ultimum, et duraturum usque ad finem mundi; tunc vero in aliud imperium (Antichristi scilicet) sed breve, commutabitur. Patet hoc ex loco citato Daniel. 7. v. 21. 22. 25. 26. 27. et Apocal. 17. v. 9. et 10. et ex Paulo hic, estque communis Patrum, teste Hieron. in c. 7. Daniel, traditio, et, ut videtur Apostolica.

Secundo, iidem certo docent Romanum Imperium destruendum, vel ab ipso Antichristo, vel paulo ante eum.

Tertio, Roma sub finem mundi ad pristinam Imperii dignitatem, æque ac scelera, et à chris-

tianismo ad ethnicismum redibit, Pontificemque suum expellet, et fideles ei adhærentes persequetur, uti fecit tempore Neronis, Decii, et aliorum Imperatorum Gentilium. Unde in Apoc. 17. 18. et seq. Roma sub finem mundi futura, vocatur *Babylon meretrix magna, sedens super septem montes, ebria sanguine Sanctorum, et Martyrum Jesu, quæ vino iræ fornicationis suæ potavit omnes gentes*, id est, supplicia suæ idololatriæ (hæc enim à Prophetis vocatur fornicatio) aliorumque scelerum consequentium, derivavit in omnes gentes, hoc ipso quo eas ad suam idololatriam, aliaque scelera imitanda compulit.

Quarto, consentiunt Patres et interpretes, docentque ex Apoc. 17. v. 12. et 16. collato cum Daniel. c. 7. v. 8. et 24. ante Antichristum stante Roma, et Romano Imperio, decem fore reges totius orbis dominos, qui Romam capient, evertent, comburent, Apocal. 17. 16. et toto c. 18. Hique Romanum Imperium divident, inquit S. Hier. et alii. Porro Antichristus ex hisce decem regibus successive tres invadet et profligabit, ut ait Daniel; scilicet regem Æthiopiæ, regem Libyæ, et regem Ægypti, ut tradit Hieron. Theod. Cyrillus et Irenæus. Qua clade ceteri septem reges territi, ipsi se subdent, unusque omnium rex et monarcha erit Antichristus. An autem hi decem reges eversuri sint Romam ante Antichristum, an vero sub Antichristo, dubium est, quod pertractavi Apoc. 17. 16.

Objicit Secundo Beza, Romanum Imperium jam desiit; ergo venit Antichristus. Probatur antecedens, quia Romæ jam non imperat Romanus imperator, sed Pontifex Romam occupavit : ipse ergo videtur Romanum imperium destruxisse, ac consequenter esse Antichristus.

Resp. aliud esse Romam, aliud Romanum Imperium : Romanum enim Imperium et Romanus Imperator sine Roma consistere possunt. Quamdiu enim unus Roman. Imperator alteri in eadem potestate et dignitate succedit, uti hactenus factum vidimus, sive Romæ imperet, sive non, sive plures obtineat provincias, sive pauciores, est et dicitur Rom. Imperator, et obtineri Romanum Imperium. Id patet primo, quia Roma capta ab Hunnis et Gothis, puta ab Attila, et postea à Genserico, non desiit Romanum Imperium, nec Romanus Imperator; uti nec desiit Romanus Pontifex esse S. Leo. Mansit enim tunc Honorius Rom. Imperator, licet Ravennæ degeret. Rursum Valens, Arcadius, Theodosius, et ceteri usque ad Justinianum fuerunt Romani Imperatores, et tamen Roma caruerunt.

Secundo, id patet à communi omnium sensu : omnes enim Rudolphum Imper. modernum vocant Romanum Imp. Ipsi quoque Lutherani suos Electores vocant Electores Imperatoris, vel Regis Romanorum : Romæ denique coronam accipit et inauguratur Imperator.

Tertio, Romanum Imperium destruetur et dividetur sub finem mundi à decem regibus; qui erunt hostes Imperii et imperatoris Romani; et postea veniet Antichristus, ut jam ostendi : atqui Pontifex non est hostis, sed amicus et conservator Romani Imperii, et Imperatoris, Romamque et alia loca occupat, non invasione, sed donatione et consensu Imperatorum et Principium : idque tot seculis ante finem mundi. Rursum Pontifex non est rex, multo minus idem cum decem regibus. Denique Pontifex Romanum Imperium non destruxit, nec divisit in decem reges : ergo destructio Romani Imperii, quæ præire debet adventum Antichristi, de qua loquitur Apocal. Daniel, et Paulus, non est facta per Pontificem; ac multo minus Pontifex est Antichristus.

Denique adverte hic. Hoc signum discessionis et eversionis Romani Imperii sensim impletur, cum sensim inclinatur et deficit Romanum Imperium, simulque Evangelium apud Japones, Indos, Sinas, totoque orbe sensim propagatur; quod secundum est signum adventus Antichristi et Judici, datum à Christo discipulis hac de re interrogantibus Matth. c. 24. 3. *Prædicabitur*, inquit v. 14. *hoc Evangelium regni in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus : et tunc veniet consummatio.*

8. ET TUNC REVELABITUR ILLE INIQUUS, (Antichristus, qui antonomastice dicitur ὁ ἄνομος, id est, ille iniquus et impius) QUEM DOMINUS JESUS INTERFICIET SPIRITU ORIS SUI, ET DESTRUET ILLUSTRATIONE ADVENTUS SUI.] Nota. *Spiritus oris*, non significat prædicationem verbi Dei, quia hæc non interficiet Antichristum, imo in fine mundi Antichristus illam tollet, cum Eliam et Henoch occidet : unde explicans subdit Apostolus, *et destruet illustratione adventus sui.* Tunc ergo Christus spiritu oris sui interficiet Antichristum, cum destruet illum illustratione adventus sui ad judicium; Christus autem tum non veniet ad prædicandum, sed ad judicandum : ergo spiritus oris Christi non est prædicatio, sed potius sententia et judicium condemnationis.

Dico ergo, Christus interficiet Antichristum spiritu oris sui, id est, jussu suo, verbo suo, sua sententia, quasi afflatu mortifero afflabit et interimet eum. Alludit Paulus vel potius citat Isaiæ 11. 4. *Percutiet* (Christus) *terram* (peccatores terræ) *virga oris sui, et spiritu labiorum interficiet impium.* Ubi pro *virga*, hebraice est שבט *scebet*, id est sceptrum. *Sceptrum oris* vocat prædominans, potentissimum et efficacissimum imperium, jussum ac sententiam, qua Christus interficiet Antichristum, et omnes impios. *Perinde enim* (sicut inquit ex Chrys. Theoph.) *ut ignis, etiam ante adventum suum, cum adhuc procul fuerit, bestiolas tamen exiguas torpere ac stupere facit, absumitque hunc ad modum Christus, vel solo imperio, sive afflatu Spiritus sancti, plene delebit et obscurabit ipsum Antichristum, soloque adventu suo abolebit, hoc est, omnino vacuum et inefficacem reddet : ubi enim visus tantum fuerit, sistet deceptionem.*

Nota Secundo, pro *destruet*, græce est καταργήσει, id est inefficacem, imbellem, enervem, evanidum reddet, omnem vigorem et vires illi adimet, ut spiritu et vita deficiente et evanescente moriatur et intereat.

Nota Tertio. Pro *illustratione*, græce est ἐπιφανείᾳ, id est, ut Syrus, *revelatione*, vel *apparitione*; vel, ut Aug. l. 20. de Civit. c. 19. *illuminatione præsentiæ suæ*; vel, ut Vatab. *claritate adventus sui.* Significat ergo, per lucem, charitatem et splendorem, qui quasi prænuntius præibit Christum venientem ad judicium, signumque erit Christi adventantis, Antichristum destruendum esse et dissipandum, perinde ut sole adventante dissipantur et evanescunt nubes et tenebræ; ita ut solo timore, inquit Anselmus, Christi adventantis, moriatur pestifer ille.

Adverte hic. Ante diem judicii occidetur Antichristus. Nam post ejus mortem minimum dabantur hominibus quadragintaquinque dies pœnitentiæ, ut patet Daniel. 12. 12. tantum ergo hic significat Paulus, cum prævia signa præibunt judicium et Christum judicem, quodam inusitato fulgore de cœlo quasi fulmine, à Christo siderandum et afflandum esse Antichristum.

Dices, Apoc. 19. v. 20. dicitur bestia, id est Antichristus, cum suo præcursore et pseudopropheta, vivus mittendus in infernum; quomodo ergo hic dicitur interficiendus?

Respondeo. Pro *interficiet*, græce est ἀνολώσει, id est absumet, consumet, perdet; ita ut in terra inter homines viventes esse desinat, et præcipitetur in mortem æternam inferni. Christus ergo vel per se, ut docet Lactantius l. 7. c. 19. vel potius, ut alii, per Michaelem Archangelum administrum, suæ sententiæ executorem, et præcursorem suum ad judicium deturbabit Antichristum, eumque dehiscens terra absorbebit, vivumque rapient dæmones in tartara, sive vivus eo perveniat, sive non, sed in itinere occidatur: utrumque enim probabile est; uti de Core, Dathan et Abiron, (de quibus dicitur Num. 16. 33. *Descenderunt vivi in infernum operti humo.*) nonnulli censent eos vivos permansisse et pervenisse in infernum; alii censent eos vivos cœpisse descendere, sed in ipso descensu esse mortuos, antequam ad infernum pertingerent, ut *descenderunt vivi*, actum incohatum descensus, non consummatum significet. Utrique probabiliter; sed posteriores probabilius. Plane enim in omnes homines generalis lata est sententia mortis. *Statutum est,* inquit Apostolus Hebr. 9. 27. *hominibus semel mori, post hoc autem judicium.* Idque significat hic Paulus, cum ait, *interficiet* eum, vel, ut græce est, ανκλώσει, id est, absumet eum. In ipso ergo descensu ad inferos occidetur Antichristus dicitur tamen vivus mittendus in infernum, quia vivus eo demitti et et descendere incipiet; sed in via, antequam pertingat ad infernum, suffocabitur et occidetur, ut jam de Core dixi. Addunt S. Hier. et Theod. in c. 11. Danielis, et D. Thomas, hic, id fore in monte Oliveti: eo enim Christus veniet ad judicium, judicabitque in valle Josaphat, ut dicitur Joelis 3. 2. quæ est vicina monti Oliveti; ut, sicuti ex monte Oliveti Christus in cœlum ascendit, ita ex eodem Antichristus deturbetur et descendat in tartara.

9. Cujus est adventus secundum operationem Satanæ in omni virtute (δυνάμει, id est potentia) et signis et prodigiis mendacibus.] q. d. In cujus adventu, vel per quem advenientem, satanas operabitur et exercet omnem suam potentiam, omnia sua signa et prodigia mendacia.

Nota Græcum παρουσία et adventum et præsentiam significat; potestque tam de præsentia et adventu in mundum, quam in regnum accipi, ut scilicet significet tam ortum, nativitatem et educationem Antichristi, quam ejus vitam et regimen fore secundum operationem satanæ: magis tamen hoc secundum significat hic Apostolus, scilicet quod Antichristus habebit assistentiam satanæ et satanam in se et per se operantem. Inquit Theophyl. Unde subdit, *In signis et prodigiis*, scilicet quæ faciet Antichristus ut homines seducat.

Hinc nota Secundo. Aliqui putarunt Antichristum fore diabolum incarnatum, ut opponatur Christo Deo incarnato; ut, sicut Verbum per humanitatem assumptam operatum est, et vim suam exeruit: ita Satanas per carnem assumptam operetur, et vim suam exerat, ita videtur loqui Theodoret. Verum quia fieri non potest, ut diabolus aut alia creatura carnem aliamve creaturam hypostatice assumat, sicut Deus assumpsit carnem humanam, ut docent Theologi; hinc Secundo, Hippolytus Martyr lib. de Consummat. sæculi, censet Antichristum fore dæmonem, non incarnatum, sed in carne apparentem, et de falsa virgine falsam et phantasticam carnem assumentem.

Tertio; alii apud Rabanum tractatu de Antichristo, putant Antichristum non fore dæmonem, sed hominem; qui tamen ex Virgine opera dæmonis concipietur, uti Christus conceptus est ex Virgine de Spiritu sancto. Verum non potest dæmon Virginem fœcundare, nisi ut succubus aliunde semen humanum exceperit, quod deinde virginis utero infundat, ac proinde non manebit virgo, quæ ab eo impregnata fuerit: sed more ceterarum puerperarum claustris virginitatis resignatis concipiet et pariet.

Quarto, probabilius Franc. Suarez et multi alii volunt verbis hisce Paulum significare, quod Antichristus omnem operationem diaboli in se suscipiet à puero, quodque diabolus primo, in utero matris Antichristi humores sic attemperabit, ut Antichristi temperamentum et complexio fiat propensissima ad omnia vitia. Et hoc videtur velle S. Hieron. cum in cap. 16. Isaiæ dæmonem vocat patrem Antichristi.

Secundo, ab infantia Antichristum replebit dæmon malitia sua, non quasi Antichristus à dæmone possidendus sit corporaliter, tanquam arreptitius: sic enim non esset liber, nec peccaret; sed quia semper, et in omnibus eum à puero reget et gubernabit dæmon, inquit Damasc. lib 4. de Fide cap. 27.

Tertio, in virili ætate dæmon per Antichristum operabitur non tantum omne scelus et nequitiam, sed etiam omnia signa et portenta mendacia, omnem blandiloquentiam, sapientiam, minas, terrores, et tormenta, omnemque vim suam exeret, ad decipiendos, et alliciendos à Christo ad se homines omnes; et hoc maxime vult Paulus, cum ait, *Cujus est adventus secundum operationem Satanæ.*

In signis et prodigiis mendacibus.] Nota. Nec Antichristus, nec dæmon, nec angeli possunt facere verum miraculum: sed solus Deus. Miraculum enim est quod fit super omnem naturæ vim, quodque omnium naturalium causarum et creaturarum vires excedit et transcendit: Antichristus ergo faciet miracula non vera, sed falsa et mendacia.

Nota Secundo. Miracula Antichristi dicuntur mendacia quadrupliciter, scilicet, ratione et respectu omnium causarum. Primo, respectu causæ finalis: quia eo fine faciet ea Antichristus, ut homines in mendacium et errorem inducat; nimirum ut per hæc miracula probet se esse Messiam et Deum, sicuti fecit Christus. Ita Ambr. et Chrys.

Secundo, ratione causæ efficientis, quia eorum architectus erit pater mendacii, puta diabolus.

Tertio, ratione causæ materialis, ut Theodor.

docet: multa enim ex his miraculis erunt præstigiæ, quibus fascinabit oculos, ut videatur facere id quod revera non faciet. Erit enim Antichristus, inquit Cyrillus catech. 15. magia instructissimus.

Quarto, respectu causæ formalis, quia quæ ex hisce non erunt præstigiæ, naturaliter fient per applicationem occultam causarum naturalium. Unde mira quidem erunt, non tamen miracula, quæ omnes naturæ vires superent.

Nota Tertio. Apoc. 13. tria miracula Antichristi describuntur. Primum v. 3. et 11. quod unum è regibus sibi subjectis, vel potius seipsum plaga mortifera (in bello, vel aliunde accepta) saucium sanabit. Ubi Adverte plagam hanc revera non fore mortiferam, sed vel talis hominibus videbitur tantum, non autem erit re ipsa: vel si revera erit incurabilis, id tantum erit respectu artis et opis humanæ: dæmoni enim totum corpus nostrum pernoscenti et pervadenti, naturaliter curabilis erit, ac proinde nec vim creati agentis transcendet curatio, nec miraculum erit.

Secundo, ibidem v. 13. quod faciet ignem de cœlo descendere: sed et hoc naturaliter facere potest dæmon, uti scimus eum ciere fulmina, tonitrua et tempestates, concitando vapores et nubes.

Tertio, ibidem v. 15. quod propheta et præcursor Antichristi faciet statuam ejus loqui: sed sic dæmon per idola locutus est, et per pythones etiamnum loquitur naturaliter.

Addit Sibylla lib. 3. Oraculorum alia miracula, scilicet, quod Antichristus sistet mare, montes, solem, lunam; et mortuos ad vitam suscitabit. Verum, inquit, non erunt vera signa, sed decipiet: pleraque enim ejus mira præstigiæ erunt, quibus illudet oculis hominum, uti jam per suos circulatores et præstigiatores hominum oculis illudit dæmon.

Similia de Antichristo tradit Methodius Episcopus et Martyr in suis Revelationibus, quæ rereferuntur tomo 2. Bibliot. SS. Patrum. *Faciet*, ait, *multa signa et prodigia sophistica, cæci respicient, claudi ambulabunt, surdi audient, dæmoniaci curabuntur, convertet solem in tenebras, et lunam in sanguinem apparenter.* Volet enim ipse haberi Christus, ac proinde faciet ea quæ de Christo prædixerunt Prophetæ, quæque Christum fecisse narrant Evangelistæ. Et Hyppolytus Martyr orat. de consumm. mundi. *Leprosos*, inquit, *mundabit, paralyticos excitabit, expellet dæmones, longinqua non aliter quam præsentia denuntiabit, mortuos suscitabit, transferet montes ante oculos spectantium, siccis pedibus ambulabit super mare, deducet ignem è cœlo, convertet diem in tenebras, et noctem in diem, solem circumaget quo libuerit. Et, ut semel dicam; omnia terræ marisque elementa, vi oblatæ apparitionis, coram spectantibus obtemperare sibi demonstrabit.* Et S. Ephrem tractatu de Consummat. mundi et Antichristo: *Transferet*, inquit, *montes et insulas fallaciter, et currere quidem videbitur mons coram cunctis spectantibus, licet omnino à suis fundamentis non sit motus: super abyssum incedet, et in ea, ut super terram ambulare se simulabit. Magna tribulatio erit in diebus illis, quando seipsum ut Deum ostentabit formidabilibus portentis, per aera volitans, cunctique dæmones in forma angelorum cum timore coram tyranno in aere sublimes volitare conficientur.*

10. Et in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt,] ut omni arte et modo seducat homines ad iniquitatem, ut pereant et damnentur.

Nota. Hisce artificiis utetur Antichristus ad illiciendum homines. Primo, magna comitate et gratia se insinuandi, captandique hominum gratiam. Secundo, sanctimonia simulata. Tertio, sapientia sua et eloquentia incredibili; callebit enim omnes artes et Scripturas, ait Anselmus. Quarto, promittendo et largiendo suis ingentes opes. Quinto, reluctantibus inferendo terrores et tormenta exquisita. Sexto, faciendo signa et prodigia rudibus admiranda. Denique à dæmone suo omnem fallendi artem discet.

Nota. Τὸ *iis*, vel, ut græce est, in iis, *qui pereunt*, significat has artes efficaces fore in hominibus levibus, impiis, ideoque reprobis, qui morte æterna peribunt, adeoque illos per illas artes seductum iri, et consequenter perituros et damnandos. Notat maxime Judæos, ut mox dicam. Alii enim cordati et constantes has artes et imposturas facile pervidebunt, nec iis sinent se seduci, sed usque ad mortem Antichristo resistent, ideoque martyrii lauream obtinebunt.

Eo quod charitatem veritatis non receperunt, ut salvi fierent.] *Charitas veritatis*, Primo, juxta Anselmum, est charitas vera, sive charitas et spiriritus Christi verax, vereque amabilis. Secundo, ut Chrysost. Theophyl. Œcumen. *charitas veritatis* est Christus, qui utrumque est. scilicet tam charitas, quam veritas, et propter utramque venit in mundum; scilicet, ut verissima charitate se nobis traderet, utque suam charitatem et veritatem nos amplecti et æmulari doceret. Unde S. Cyprianus epist. 55. ad Cornelium legit, *eo quod dilectum veritatis non habuerunt.* Tertio, *charitas veritatis* est amor, vel, ut Ambrosius, *dilectio veritatis.* q. d. Quia non habuerunt amorem veritatis, quia noluerunt amare veritatem; ideo mittet illis Deus operationem erroris per Antichristum. Ita Vatablus. Hic sensus facilior est et planior, magisque connexus versui sequenti: opponit enim amorem veritatis errori sive amori et amplexui erroris.

Tacito nomine notat Judæos. Hinc enim docent Patres, Antichristum venturum maxime hac de causa, ut Judæos decipiat, idque in pœnam incredulitatis suæ, qua noluerunt recipere Christum, qui tot vera miracula, tam veram fidem et doctrinam, tam puros mores et vitam Judæis exhibuit. Idem significat Christus Joannis c. 5. v. 43. *Ego veni*, inquit, *in nomine Patris mei, et non accipitis me: si alius* (Antichristus) *venerit in nomine suo, illum accipietis.* Unde sequitur:

Ideo (quia scilicet noluerunt recipere veritatem et amorem veritatis) mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio.] Pro *operationem erroris*, græce est ἐνέργειαν πλάνης, id est, ut Syrus, efficaciam seductionis vel imposturæ, scilicet illa miracula, aliaque artificia fallendi, quibus, ut dixi, Judæos à Christo aversos potenter et efficaciter ad se pelliciet Antichristus.

Nota. Dicitur Deus mittere hæc opera et imposturas Antichristi, quia ex proposito ea Judæis aliisque hominibus immitti permittet, inquit S. August. lib. 20. de Civit. Dei cap. 19. laxando scilicet habenas tum diabolo, tum ipsi

Antichristo : non enim opus est, ut positive eos mittat Deus ad decipiendum homines, cum ipsi per se ad hoc promptissimi sint futuri, nec aliud sint desideraturi, quam ut Deus hanc deceptionem perficere eis permittat. Simili modo dicitur. 2. Reg. 24. Deus commovisse, (id est, à diabolo et suis adulatoribus commoveri Permisisse) Davidem ad numerandum populum) quod fuit peccatum superbiæ in Davide. Eodem modo et sensu dicitur Deus miscere spiritum vertiginis, dare spiritum mendacii, compunctionis, soporis, etc., ut dixi can. 17. et 23.

Hinc patet Deum, cum mitti spiritum erroris, cum excæcat, cum indurat, adeoque cum peccata præcedentia punit peccatis sequentibus, non tantum se habere negative; sic enim non irrogaret pœnam : nec enim judex censetur punire reum, si negative permittat eum furari et male agere; sed habere etiam se positive ac positivo actu, et speciali providentia et decreto decernere, permittere peccatum posterius hoc fine, ut puniat prius, ut dixi can. 16.

Moraliter S. August. l. 5. contra Julianum c. 3. docet homines ob præcedentia peccata, præcipue ob veritatis oblatæ repudium, hac pœna gravissima à Deo puniri, (eo modo et sensu quo jam explicui) ut credant mendaciis et erroribus in suam perniciem. *An non est peccatum*, ait, *et pœna peccati, ubi legitur : Dominus miscuit illis spiritum erroris, et seduxerunt Ægyptum in omnibus viis suis, sicut seducitur ebrius? Non est peccatum et pœna peccati, ubi Deo dicit Propheta : Quid errare fecisti nos, Domine, à via tua, obtudisti corda nostra, ut non timeremus te? Non est peccatum et pœna peccati, ubi rursus Deo dicitur : Ecce tu iratus es, et nos peccavimus, propterea erravimus, et facti sumus immundi omnes? Non est peccatum et pœna peccati, ubi legitur de gentibus, quas debellarit Josue, quia per Dominum factum est confortari cor eorum, ut obviam irent ad bellum contra Israel, et exterminarentur? Non est peccatum et pœna peccati, quod non audivit Roboam rex plebem bene monentem, quoniam sicut Scriptura loquitur : Erat conversio à Domino, ut statueret verbum suum, quod de illo locutus est in manu Prophetæ? Non est peccatum et pœna peccati in eo quod scriptum est, Amasiam regem Juda noluisse audire Joas regem Israel bene monentem ne procederet ad bellandum?* Et inferius citans hunc Pauli locum sic ait : *Unde est illud, quod ad Thessalonicenses scribit Apostolus : Pro eo quod dilectionem veritatis non receperunt, ut salvi fierent, ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio. Ut seduceretur Achab et in prælio periret, vidit Michæas Dominum sedentem in throno, et exercitus cœli coram eo. Et dixit Dominus : Quis seducet Achab, et ascendet, et cadet in Ramoth Galaad? Et dixit spiritus quidam : Ego seducam eum. Et dixit Dominus ad eum. In quo? Et dixit, Egrediar, et ero spiritus mendax in ore omnium Prophetarum ejus. Et dixit : Seduces, et prævalebis; exi, et fac sic.*

Vox *ut* referri potest ad *mittet;* et tunc non causam finalem, sed tantum consequentiam significat. q. d. Permittet Deus Antichristum operari et seducere homines, unde consequetur ut illi qui Christum sequi noluerunt, credant mendaci Antichristo. Nec enim Deus hoc fine mittet Antichristum, ut intendat per eum seducere homines, et impellere in mendacium : sed potius hoc fine, ut cognoscant homines per opera Antichristi, quanta sit efficacia dæmonis, quantaque sit infirmitas hominis; ut contra eum se muniant, humiliterque Dei gratiam invocent : ut ita è contrario pateat quanta sit efficacia gratiæ Christi in iis qui Antichristo resistent, quæ omnem naturæ infirmitatem, et dæmonis efficaciam generose et constanter superabit. Ex hac tamen missione, vel potius permissione Antichristi, id consequitur, ut multi in malum et errores propensi ab eo seducantur, credantque ejus mendaciis et fallaciis.

Secundo et melius, vox *ut* referri potest ad id, quod proxime præcedit, scilicet ad *operationem erroris;* et tunc proprie sumitur, significatque causam finalem. q. d. Hæc operatio erroris, et seductio Antichristi ab eo fiet hoc fine, ut homines credant ejus mendacio : sive hæc opera Antichristi impellent homines, facientque eos credere mendacio.

11. Ut judicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.] q. d. Ut justo Dei judicio arguantur et condemnentur Judæi et similes, qui Christo veritati Evangelicæ per Christum allatæ credere noluerunt; sed mendacem Antichristum receperunt, ejusque hæresim et sceleratos mores secuti et æmulati sunt.

Nota. *Ut* significat hic causam finalem missionis Antichristi : refertur enim ad id, quod dixit v. præced. *Ideo mittet illis Deus operationem erroris.*

Pro quo Nota Secundo. Duplex est causa, cur Deus permittet tanta et tam potenter operari Antichristum. Prior et primaria ea est, quam jam dixi, ut pateat in Sanctis, qui illi resistent, gratiæ Christi efficacia. Altera et secundaria, et quasi consequens causa est, quam solam hic adfert Apostolus, scilicet ut hac ratione Deus puniat incredulitatem Judæorum, qui Christum seque noluerunt : puniat, inquam. Primo, permissione tantæ tentationis Antichristi, ac lapsus ac consensus Judæorum, ut credant mendacio.

Secundo, ut posito jam eorum lapsu, quodque jam crediderunt mendacio, puniat eos in die judicii, coarguendo eorum malignitatem, quod Christi vera miracula, veram doctrinam, veram et sanctam vitam amplecti noluerint, sed vice versa Antichristi falsa miracula, doctrinam, et vitam impiam amplexi sint : ac consequenter puniat eos, æternæ damnationi illos adjudicando.

Nota Tertio. Tam hic quam v. 10. veritatem Christi opponit Apostolus non mendacio, sed iniquitati Antichristi; quia ex veritate justitiam et sanctitatem Christi, quasi ex fonte rivulos promanantes subintelligit. Rursum sub iniquitate mendacia et errores Antichristi, quasi sub toto partem complectitur : erit enim Antichritus omnis iniquitatis architectus; ideoque omnes iniqui, impii, scelerati eum recipient, illi consentient, illo rege gaudebunt.

Hic locus est partim controversus, partim didacticus de Antichristo : de quo multi fuse et præclare scripserunt, quæ quia non vacat multis perlegere, ego ea hic paucis complectar, et quæcumque ex S. Scriptura vel Patribus de Antichristo certa sunt, aut valde probabilia, in medium afferam.

Quæritur ergo Primo, An Antichristus venerit,

an vero sit adhuc venturus? Hæretici docent eum venisse. Papam enim Romanum, qui antea erat Pastor et Episcopus Romanus, factum esse Antichristum, cum cœpit contra legem Christi inducere Missas, imagines, Purgatorium, Indulgentias, cultum Sanctorum; cumque cœpit dominari aliis episcopis, sibique arrogavit jus et titulum Pastoris ac Principis totius Ecclesiæ. Id factum aiunt sub annum Domini 600. Unde David Chytræus Gregorium Magnum (quem omnes tam græci quam Latini ut Sanctum coluerunt) vocat primum Antichristum. Illyricus vero, Lutherus, et plures Novantium, Gregorium vocant ultimum Romam. Pontificem, Gregorio enim successit Sabinianus: sed hic statim eodem anno defunctus est. Sabiniano successit Bonifacius III. qui anno Domini 606. à Phoca Imp. Œcumenici nomen accepit, ut scilicet vocaretur. Universalis totius orbis Episcopus et Pontifex. Hunc ergo volunt esse primum Antichristum.

Verum falluntur et fallunt. Nam, ut alia taceam, Concilium Œcumenicum Chalcedone habitum, actione prima, secunda et tertia, passim S. Leonem: qui longe ante S. Gregorium fuit Romanus Pontifex, vocat Pontificem universalis Ecclesiæ. Quid est hoc aliud, quam esse Œcumenicum? ideoque Pontifices Romani semper vel per se, vel per legatos suos Conciliis Œcumenicis præfuerunt, tanquam capita et principes totius Ecclesiæ, quam repræsentat Concilium Œcumenicum.

Rursum si à Bonifacio III. Pontificis Romani omnes fuerunt Antichristi; ergo jam per mille annos Ecclesiam suam deseruit Christus; ergo per mille annos Ecclesia Christi periit, quæ tamen in Scriptura prædicatur esse regnum Christi æternum; ergo per mille annos omnes Catholici et Christianissimi Reges, Principes, Dynastæ, Episcopi, Doctores, totusque orbis Christianus adoravit Antichristum; ergo per mille annos tota Ecclesia (quæ tamen ab Apostolo dicitur esse columna et firmamentum veritatis) in gravissimis fuit erroribus, imo in idololatria, fuitque synagoga Satanæ; ergo in Ecclesia non Christi, sed Antichristi et diaboli natus, baptizatus, educatus est Lutherus, Calvinus, aliique Novantes; si verum est, quod ipsi aiunt, sub annum sexcentesimum cœpisse Missas, imagines, invocationem Sanctorum, orationes pro defunctis. Sed absit. Hæc enim fuisse in Ecclesia ante annum sexcentesimum, imo à temporibus Apostolorum, docent S. Ignatius, Dionysius, Tertullianus, Cyprianus, Augustinus, Hieron. Chrysost. et alii omnes, quos in singulis materiis per singulas annorum à Christo nato centurias proferunt et citant Catholici omnes, qui de controversiis scripserunt.

Respondeo ergo et dico, Antichristum necdum venisse, sed esse venturum, ac consequenter nec Papam Romanum; nec quem alium qui vivat aut vixerit, esse Antichristum. Id breviter novem rationibus demonstro.

Primo, quia unus erit singularis homo, qui dicetur Antichristus, ut ostendi ex v. 3. atqui Papa non est nomen hominis singularis, sed nomen officii communis, in quo unus alteri succedit: nomen enim Papæ tam commune est multis, quam nomen regis, Imperatoris, Episcopi: ergo Papa non est Antichristus.

Secundo, Antichristus non veniet, nisi postquam omnino eversum fuerit Romanum Imperium à decem regibus, ut patet hic v. 3. et Daniel. 7. v. 24. juncto cum Apoc. 17. v. 11. et 16. atqui necdum omnino eversum est Romanum Imperium, nec hactenus visi sunt decem reges illud evertentes: ergo necdum venit Antichristus.

Tertio, Antichristus erit ex diametro contrarius Jesu Christo, ejusque nomen, fidem et cultum tollet, voletque ipsemet haberi Christus et Messias, ut patet hic v. 14. et 1. Joan. 2. 22. et Joan. 5. 43. atqui nec Papa, nec quis alius similis hactenus Christi fidem et cultum sustulit, voluitque haberi Christus: ergo nec Papa, nec aliquis illi similis hactenus fuit, qui esse possit Antichristus.

Quarto, Antichristus abrogabit in Ecclesia juge sacrificium (quod non potest esse aliud quam Missæ) omnemque Dei cultum et cæremonias, imo omnem religionem, ut patet Daniel. 12. 11. et hic v. 4. atqui hactenus perdurat Missæ sacrificium, Dei cultus, et cæremoniæ in Ecclesia Romana: ergo hactenus in Ecclesia Romana non est visus Antichristus.

Quinto Antichristus Deo vero omnique numini adversabitur, voletque ipse solus haberi et coli in templo ut Deus et numen: atqui nec Papa, nec quis alius hactenus omne numen sustulit, voluitque ipse in templo coli ut numen: ergo nec Papa, nec quis alius hactenus fuit Antichristus.

Sexto, Antichristus, ut docet Daniel ibidem, tantum regnabit dies mille ducentos nonaginta: atqui Papa per plures dies, imo annos regnavit: ergo Papa non est Antichristus. Respondent Novantes. Danielem diem pro anno accipere: sed contra hoc facit, quod S. Joannes Apocalip. 11. vers. 2. et 3. dies redigat ad menses, numeretque menses persecutionis Antichristi quadraginta duos, quibus calcabit Ecclesiam et civitatem sanctam. Rursum Daniel cap. 7. 25. docet Antichristum regnaturum *per tempus*, id est annum (sic enim Daniel c. 4. 29 dicit Nabuchodonosorem cum bestiis vixisse per septem tempora, id est septem annos, uti omnes exponunt) *et tempora*, id est duos annos, *et dimidium temporis*, id est anni.

Ubi Nota. Pro *tempora*, in Chaldæo (qua lingua hæc scripsit Daniel) esse עִדָּנִין *iddanin*, uti Rabbini puncta subjecerunt, quod est pluralis numeri, et significat tempora: sed videtur legendum aliis punctis in duali עִדָּנַיִן *iddanain*, id est, duo tempora: quamquam Chaldæi rarius duali, et plerumque plurali etiam pro duali utantur, ut notat Guido Fabricius in Grammatica Syrochaldaica. Sive ergo legas *iddanin*, sive *iddanain*, utrumlibet hic duale est, et, ut omnes vertunt; duo tempora, id est duos annos. Voluit enim Daniel numerare et consignare certa et definita tempora, id est, annos monarchiæ et persecutionis Antichristi, dicitque eos fore tres cum dimidio, qui efficiunt menses 42. quos numerat S. Joannes in Apocal. et dies 1290. quos numerat Daniel cap. 12. Ita docent passim Patres. Atqui Pontifex non tres annos cum dimidio, sed plusquam mille annis Ecclesia regnavit et præsedit: ergo Pontifex non est Antichristus.

Septimo, Antichristi imperium erit ultimum mundi, eritque sub finem mundi, paulo ante judicium, ut patet Dan. 7. v. 21 22. 25. 26. atqui Papa jam diu ante finem mundi diemque judicii, scilicet mille annis regnavit: ergo Papa non est Antichristus.

Octavo, Antichristus occidet Eliam et Henoch, ut patet Apocal. 11. 7. estque communis sententia Patrum : atqui Papa non occidit Eliam et Henoch, nec Elias et Henoc hisce mille annis visi sunt : ergo Papa non est Antichristus.

Nono, Antichristus non regnabit Romæ (illa enim ante antichristum evertetur et concremabitur à decem regibus, ut ostendi v. 7.) sed Hierosolymis, ut patet Apocal. 11. 8. Papa autem non regnat Hierosolymis, sed Romæ: ergo Papa non est Antichristus.

Hinc patet, ridiculum esse dicere venisse Antichristum. Sed nimirum livor mentem excæcat, et durum est telum necessitas. Novantes vident suas et alias aliorum quavis ætate hæreses à Pontifice Rom. damnari, et damnatas esse. Quid agant ut judicem hunc declinent? necesse est ut faciant Antichristum : si enim eum Christi esse, cum Christo, pro Christo, Christique vicarium faterentur, diceremus eis, Cur ergo ejus sententiæ, imo Christi sententiæ non acquiescitis? Tolerabilius foret, et in speciem probabilius quippiam dicerent, si Papam non Antichristum, sed Antichristi prodromum et præcursorem clamitarent, tunc enim Scripturæ, quam se sequi clamitant, de Antichristo loquenti vim tantam non inferrent; licet Pontifici atrocem calumniam et injuriam irrogarent. Verum odium et indignatio eos ultra metam abripit, perinde ut rixosas mulieres, quæ ubi rixari cœperint, ex animi impotentia quidquid cholera suggerit, adeoque plaustra conviciorum evomunt. Viri cordati qui rem non passione, sed rationis trutina metiuntur, satis perspiciunt has calumnias ex odio in Pontificem profectas, quæ in ipsosmet qui eas jaciunt, longe verius quadrent. Hæreticos enim esse Antichristos, id est, Antichristi symmystas et socios, eodemque cum Antichristo spiritu agi, docet S. Joannes ep. 1. c. 2. v. 22. *Quis est*, inquit, *mendax, nisi is qui negat quoniam Jesus est Christus?* (uti negavit Cerinthus hæreticus) *hic est Antichristus, qui negat Patrem et Filium*, et v. 18. *Nunc*, inquit, *Antichristi multi facti sunt. Ex nobis prodierunt : sed non erant ex nobis, nam, si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.*

An non Lutherus, Calvinus, Menno exiverunt ex nobis? ex nostra Ecclesia Catholica Romana? atque ut se excusent, clamitant illam factam esse meretricem Babylonis, scortum Antichristi et diaboli. Verum hoc ipso faciunt se Antichristi et meretricis hujus filios, spurios, diabolicos. Ipsi enim, ut dixi, in hac Ecclesia nati et baptizati, et educati sunt.

Quæritur Secundo, Quis et qualis erit Antichristus? Respondeo, Omnes docent fore Judæum, multique addunt fore ex tribu Dan; idque probant ex Genes. 49. 17. ubi dicitur: *Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita.* Quod licet ad litteram de Samsone instar colubri astute et fortiter Philistinos impugnante intelligatur, mystice tamen de Antichristo accipi potest, ideoque inquiunt, Apocal. 7. inter duodecim tribus, in quarum qualibet duodecim millia signati numerantur; omittitur tribus Dan, eo quod ex tribu Dan orietur Antichristus. Unde omnes Danitæ Antichristum ut contribulem sequentur, nemoque ex eis salvabitur.

Secundo, Antichristus humili loco, et ex vilibus Judæis nascetur. Inde enim à Daniel c. 7. vocatur cornu parvulum, quod sensim crescet, quodque non hæreditate, sed fraude regnum obtinebit, Daniel 11. v. 20. et 21. Addit S. Hier. nasciturum Antichristum in Babylone; alii in urbe Dan, quæ postea dicta est Cæsarea Philippi. Insuper Damascenus tradit eum ex fornicatione procreandum. Auctor tractatus de Antichristo, qui extat tomo 9. operum S. Augustini (videtur esse Rabanus) docet Antichristum educandum in Corozain et Bethsaida, ac proinde Christum hisce urbibus væ intentasse. Sed hæc omnia vel frivola, vel incerta sunt.

Tertio, nomen Antichristi adhuc ignotum est : illud tamen constat, quod litteræ nominis ejus arithmetice conficient numerum 666. ut patet apoc. 13. 18. Hinc aliqui putarunt Mahometem esse Antichristum; quia hic impostor cœpit sub hunc annorum Domini numerum. Sed errant : non enim cœpit Mahomet regnare anno Domini 666. sed 623. Neque Joannes de numero annorum, sed nominis Antichristi loquitur.

Quarto, Antichristus primo Judæos sibi conciliabit, Judaizando et promittendo eis bona temporalia, quæ ipsi à suo Messia avide expectant: dando eis thesauros, quos dæmon ei subministrabit; erit enim opulentissimus : ejus enim thesauros extollit Daniel cap. 11. 43. Anselmus in Elucidario, per thesauros hos intelligit omnem pecuniam, quæ in mari, vel in terræ visceribus occulta delitescit : hanc enim per dæmonem Antichristo prodendam esse. Hinc ergo Antichristus à Judæis recipietur et habebitur quasi Messias promissus, et tot sæculis ab iis avidissime expectatus, Joan. 5. 43.

Quinto, habebit suum præcursorem, uti Christus habuit Joannem Baptistam. Is erit insignis impostor, ut videatur miracula facere, cogetque imaginem Antichristi ab omnibus adorari, Apocal. 13. 15.

Sexto, per Judæos sensim crescet. Antichristus, fietque rex : addit Franc. Suarez, Ribera, aliique multi, quod incipiet regnare in Babylone : Id enim videtur significare Zacharias cap. 5. v. ult. ubi dicit Zacharias mulierem amphoræ insidentem habentem os clausum talento, vel massa plumbi, à duabus mulieribus deferri in terram Sennaar, id est, in Babylonem. *Ut ædificetur*, inquit, *ei domus in terra Sennaar, et stabiliatur, et ponatur ibi super basem suam.*

Quam visionem miram ut intelligas, Nota Primo. Amphora hæc, sive, ut hebraice est, אפה *epha* id est mensura, significat mensuram peccatorum Judæorum, quæ sensim crevit, et tandem omnino impleta est tempore Christi quando plane à Deo et Christo rejecti fuerunt Judæi.

Secundo, oculus, inquit Zacharias, id est aspectus, omnium Judæorum est ad hanc amphoram undique, ut scilicet eam peccatis suis impleant.

Tertio, mulier quæ primo umbilico tenus sedebat in amphora, est impietas (ait Zacharias) Judæorum necdum completa ante Christum; sed postea mulier hæc omnino projecta est, et demersa ad caput usque in amphoram, quando per necem Christi et Apostolorum omnino consummata est Judæorum impietas et mensura.

Quarto, talentum sive massa plumbi missa in os ejus, sive amphoræ, ut vult Ribera; sive potius mulieris, ut vult Hieron. et Vatablus, qua omnino clausa et oppilata fuit, significat gravitatem supplicii, et diuturnitatem, quod scilicet durabit usque ad finem mundi.

Quinto, duæ mulieres significant Judæorum obcæcationem et obstinationem, quæ spiritu diabolico agitatæ suis alis quasi milui rapacissimis et fortissimis, per aerem hanc amphoram portant in terram Sennaar, id est, in Babylonem; quia Judæorum cæcitas, pœna et desolatio durabit, donec in Babylone quasi stabili et firmo loco ac regno suo Antichristum regnantem adorent.

Septimo, Antichristus regnum suum propagabit tum armis, tum dolis et fraudibus, omnique arte, ac prosperabitur, facietque quæcumque volet, inquit Daniel; ita ut è decem regibus, inter quos tunc divisum erit Romæ undique imperium, tres profliget, mox ceteri septem territi sponte ei se subdituri sint, Apoc. 13. 7. sicque Antichristus fiet monarcha non tantum Romani imperii, ut loquitur Chrysost. aut provinciarum Asiæ, Africæ et Europæ, in quibus fides et Ecclesia diutius viguit, sed ut videtur, etiam Indiarum et totius orbis, inquit Hieron. in cap. 11. Danielis, et August. lib. 20. de Civit. cap. 11. Partim enim per se, partim per suos duces et ministros orbem lustrabit, et subiget.

Octavo, sedem monarchiæ suæ figet Antichristus Hierosolymis, ibique in templo à se instaurato sedebit et adorabitur ut Deus; idque per annos tres cum dimidio, ibique Eliam et Enoch contra Antichristum docentes et prædicantes, aliosque Christianos occidet, Apoc. 11. 8. Corpora Eliæ et Henoch Hierosolymæ in plateis jacebunt insepulta per tres dies cum dimidio; post quos reviviscent et resurgent Elias et Henoch: mox audietur vox de cœlo dicens, *Ascendite huc*; et statim Elias et Henoch tota urbe spectante ascendent in cœlum, ut patet Apoc. 11. 12. Post 30. dies Antichristus cum suo præcursore vivus detrudetur et rapietur in tartara, ut dicitur Apocal. 19. 20. Quod enim Antichristus non amplius quam triginta dies regnabit post mortem Eliæ et Henoch, colligitur ex Apoc. 11. 3. ubi dicuntur Elias et Henoch prædicaturi per dies mille ducentos sexaginta: Antichristus autem regnabit per dies mille ducentos nonaginta, ut dicitur Daniel. 12. 11 ergo triginta tantum diebus superabit vitam et prædicationem Eliæ et Henoch. Quam brevis erit gloria Antichristi et impiorum præ æternitate pœnarum! Quam brevis afflictio Eliæ et Henoch, et Sanctorum, præ æternitate præmiorum!

Quæritur Tertio, Qui et quales erunt mores Antichristi?

Respondeo Primo, erit hypocrita, et initio simulabit se valde humanum, benignum, pium, legis Mosi zelatorem, ut Judæos alliciat et decipiat: alioqui enim eum Judæi non admitterent. Totus erit politicus, omnesque politicorum artes, dolos et praxes callebit. Hoc est enim quod dixit Apostolus vers. 9. Antichristi adventum fore secundum operationem Satanæ, in omni seductione iniquitatis, iis qui pereunt.

Secundo, erit gloriæ cupidissimus, omniaque sua referet ad suam gloriam, honorem, imperium, eritque superbus quasi alter Lucifer, et adepto imperio volet coli ut Deus, uti audivimus v. 4.

Tertio, impudens erit, ait Daniel, atheus insuper et blasphemus in Deum et Sanctos, ut patet Apocal. 13. 6.

Quarto, erit tyrannus crudelissimus, maxime in Christianos, ut patet Apoc. 13. 10. *Hic*, inquit, *est patientia, et fides Sanctorum.*

Quinto, totus erit in libidinibus et concupiscentiis feminarum, uti ait Daniel cap. 11. 37. Unde Judæi inter alia terrena bona etiam uxorum multitudinem ab hoc suo Messia expectant.

Sexto, erit magus et magicis artibus à puero imbuetur, habebitque dæmonem Maozim nomine, ut inquit Daniel cap. 11. 38. ita familiarem, ut vix alicui bonæ inspirationi, custodiæ angelicæ, aut divinæ gratiæ daturus sit locum; imo vix ullum opus moraliter bonum sit effecturus. Hoc enim significat hic v. 3. Apostolus, cum eum vocat hominem peccati, filium perditionis, et v. 9. cum ejus adventum dicit fore secundum operationem Satanæ. Adeo ergo scelestus erit Antichristus, ut in eo, inquit Irenæus lib. 5. cap. 29. futura sit recapitulatio universæ iniquitatis et omnis doli, in eumque confluat et concludatur omnis virtus apostatica.

Quæritur Quarto, Qualis erit doctrina Antichristi?

Respondeo Primo, docebit Jesum non fuisse Messiam, nec Filium Dei, nec hominum salvatorem; et consequenter totam ejus religionem et Sacramenta esse vanam superstitionem: ideo enim dicetur Antichristus, 1. Joan. 2. 22.

Secundo, se esse Messiam Judæis persuadebit; unde initio docebit circumcisionem et legem Mosis servandam esse, ut ita Judæos ad se trahat, Joan. 5. 43.

Tertio, factus monarcha legem Mosis, quin et naturæ legem abjiciet, et Deum verum, à quo data est, negabit. *Putabit* (ait Daniel c. 7. 25.) *quod possit mutare leges et tempora*, seque solum esse Deum prædicabit. ut patet hic vers. 4. ac consequenter nullam pœnam aut præmium in alia vita à Deo vero sperandum esse docebit; negabit ergo infernum, cœlum et animæ immortalitatem; hæc enim negant athei.

Hinc Quarto fiet, ut gulæ, libidini et sceleribus omnibus, quæ suæ gloriæ et imperio non obstabunt, amplissimam det licentiam.

Quinto, sibi dicari templa, ac fieri sacrificia imperabit; volet enim coli ut Deus.

Sexto, characterem suum, quasi suæ sectæ signum, volet ab omnibus suis in fronte aut manu gestari, Apoc. 13. 16.

Quæres, Quis erit hic character Antichristi? Respondent Hippolytus lib. de Consummat. sæculi, Pererius et multi alii fore: *Nego crucem, Nego baptismum, Nego Jesum*: sed Ansbertus, quem sequitur Ribera in cap. 13. Apoc. à Deo revelatum sibi dicit fore Græcam litteram *X chi*, cui insertum est *P ro*, hoc modo.

Quæ sunt litteræ initiales nominis Christi; quod fuit insigne Constantini Magni in labaro: volet enim Antichristus haberi Christus. Denique minis, blanditiis, fictis miraculis hæc omnia persuadebit, ut dixi v. 9. et 10. ubi etiam docui quæ et quæ qualia miracula faciet Antichristus.

Quæritur Quinto, Quanta tunc erit Ecclesiæ persecutio?

Respondeo, Extrema, et qualis non fuit ab origine mundi, Matthæi 24. 21. unde Joan. Apocal. 20. ait tunc solvendum Satanam, qui incipiet furere, quia sciet sibi tempus esse breve.

Secundo, Gog et Magog, qui erunt exercitus Antichristi innumerabilis quasi arena maris, venient in prælium contra Sanctos, Apoc. c. 20. vers. 7. et Ezech. 38. de quibus dicam quæstione sequenter.

Tertio, hæc persecutio tum temporalis erit in corpora, tum potius spiritalis in animas. Sataget enim omnibus viribus suis Antichristus, ut avertat omnes à Dei cultu et fide : nempe coget omnes negare, Jesum esse Christum et Dei filium, desere Missas et omnes ritus Christianos (Daniel. cap. 12. 11.) negare Deum, et colere Antichristum, vel in se præsentem, vel absentem in sua imagine, quæ in templis adoranda proponetur, Apoc. 13. 15.

Quarto, in protestationem non tantum imperii sui, sed et hujus sui cultus, religionis et fidei, coget omnes deferre suum characterem, quem dixi; ita ut nemo quidquam emere aut vendere possit, nisi qui eum gestat. Unde Apocal. 14. vers. 16. 19. et 20. omnes eum gestantes quasi idololatræ damnantur.

Quinto, major pars fidelium cadet et cedet Antichristo, Apoc. 17. 8. *Ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi*, Matth. 24. 24. eritque quasi generalis apostasia et defectio, ut dixit hic Paulus v. 3.

Sexto, non tamen Ecclesia, fides et religio deficiet sub Antichristo, ut vult Sotus in 4. dist. 46. q. 1. a. 1. hoc enim dici non potest; sed manebit in paucis, qui in locis abditis sacrificia sacra celebrabunt, et propter hos, ait Christus *breviabuntur dies*, persecutionis Antichristi.

Unde Septimo, tunc erunt illustrissimi Martyres, Apocal. 13. 10. quia non contra homines, sed contra dæmonem omnes suas vires exerentem pugnabunt, ait Hippolytus Martyr.

Denique potest tres annos cum medio Antichristus vivus absorbebitur in infernum, tuncque simul ignis descendet de cœlo, et comburet Gog et Magog, omnesque Antichristi et ministros et milites, cessabitque persecutio, et dabuntur lapsis, ut pœniteant, ad minimum 45. dies. Deinde Christus veniet ad judicium, omnesque resurgent, Daniel. 12. 12.

Quæritur Sexto, Qui erunt ministri, milites, exercitus Antichristi?

Respondeo, Erunt Gog et Magog, ut patet Apocal. 20. 7.

Sed quæres, qui sint Gog et Magog? Judæi fabulantur esse gentes Scyticas innumerabiles, quæ latent intra montes Caspios, et venient cum Antichristo contra Messiam, sed ab eo cædentur in Palæstina.

Secundo, Lactantius lib. 7. cap. 24. putat prælium Gog et Magog futurum mille annis potest resurrectionem et mortem Antichristi. Idem censuit Tertull. Papias, Justinus, et alii Chiliastæ.

Tertio, Eusebius 7. Demonstr. 3. docet Gog esse Rom. Imperatorem, Magog Romanum Imperium.

Quarto, alii volunt Gog et Magog esse prælia angelorum et diaboli.

Quinto, Theodor. asserit Gog et Magog esse Alexandrum Magnum et reges Syriæ ac Ægypti, Alexandri successores, qui Judæos afflixerunt, et tandem à Judæis superati sunt. Sed hoc falsum est : licet enim contra eos illustres victorias habuerint Judei, tamen nunquam eos plane superarunt, quin semper ab eis vexati sint.

Sexto, Theodorus Bibliander, quem sequitur Chytræus in cap. 20. Apoc. Gog et Magog volunt esse Gregorium VII. Godefridum Bullonium et Christianos principes, qui terram sanctam recuperarunt. Sed hoc est impium : Gog enim pugnabit contra castra Sanctorum, et sanctam civitatem, id est, veram Dei Ecclesiam. Cum ergo Bullonius ejusque socii in bello sacro pugnaverint contra Turcas et Saracenos, sequitur ex sententia Bibliandri Turcas et Saracenos esse castra Sanctorum et sanctam civitatem.

Septimo, Magdeburgenses opinantur Gog et Magog esse Turcas et Saracenos : sed errant. Gog enim et Magog tantum erunt in fine mundi cum Antichristo, ut patet, Apocal. 20. v. 7. et 11.

Octavo, S. Ambros. lib. 2. de Fide c. ult putat Gog esse Gothos, qui Romanorum provincias vastarunt. Alii putant Gog esse Getas, Magog Massagetas.

Nono, S. Hieronymus sentit Gog esse hæresiarchas, Magog esse illos qui eis credunt.

Decimo, S. August. lib. 20. Civit Dei cap. 21. Gog, inquit hebraice idem est quod tectum, sive domus; Magog idem est quod de tecto, sive ille qui de domo procedit. Gog ergo sunt gentes, in quibus velut in domo vel abyssos diabolus est inclusus. Magog est diabolus, qui de illis gentibus quodammodo se effert et procedit. Vel Gog sunt gentes, in quibus nunc includitur et tegitur diabolus; et eædem gentes erunt Magog, id est, de tecto, quando in apertum odium de operto erupturæ sunt Ita August. Verum Gog non fore diabolum patet ex Apoc. 20. ubi S. Joan. dicit quod diabolus suscitabit Gog, non ergo Gog est diabolus.

Pro responsione, Nota ex Augustino, Areta, Primasio, Ruperto, Anselmo, et aliis passim, Gog et Magog futuros tempore Antichristi, unde Ezechiel ait eos fore tempore novissimo. Et patet Apoc. 20. v. 7. et 11.

Dico ergo prælium Gog esse prælium Antichristi contra Ecclesiam, esseque novissimam persecutionem. Ita S. August. et alii.

Secundo, Gog videtur esse ipse Antichristus, vel certe primarius ejus rex et belli dux : Magog erit exercitus ejus, quia Ezechiel semper Gog vocat principem, Magog vero vocat terram vel gentem.

Tertio, Gog dicitur à Magog, quia princeps erit gentis Magog.

Quarto, exercitus Antichristi dicitur Magog, quia constabit Scythis, Turcis, Tartaris; vel quia barbarus erit et crudelis instar Scytharum; nam Magog esse Scythas, colligitur ex Genes. 10. ubi filius Japhet vocatur Magog, à quo inhabitatam et nominatam Scythiam docet Josephus lib. 1. Antiq. 11. et Hieron. in Quæst. Hebraicis in Genesi. Unde et socii Gog, quos hic nominat Ezechiel, scilicet Gomer, Togorma, Mosoch, Tubal, filii sunt vel nepotes Japeth, à quibus aliæ gentes nomen sunt sortitæ; ut Tubal sunt Hispani, Togorma Phryges, Mosoch Cappadoces.

Hinc rursum Ezechiel cap. 38. vers. 15. dicit Gog et Magog venturum ex Aquilone : in Aquilone autem habitant Scythæ et Tartari, et hi fuerunt milites Tamberlanis, qui quasi alter Antichristus innumerabili suo exercitu omnia vastavit.

Dices, Apocal. 20. 7. dicitur quod Satanas seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog et Magog; ergo Gog et Magog sunt gentes ex quavis mundi plaga. Ita sanctus Augustinus.

Respondeo. Sensus S. Joannis est, Satanas seducet omnes gentes, quin etiam Gog et Magog.

Videntur enim Gog et Magog fore reges et gentes maxime feræ et fortissimæ, ex septem illis regibus, qui, ut dixi, sponte se subdent Antichristo.

Quinto, exercitus Antichristi erit maximus, instar arenæ maris, Apoc. 20. Putant aliqui huc pertinere illud Apocal. 9. 16. ubi dicitur : *Et numerus equestris exercitus vicies millies dena millia;* græce δύο μυριάδες μυριάδων, id est, duæ myriades myriadum : myrias continet decem millia; duæ ergo myriades myriadum sunt ducenta millena millia, sive ducenti milliones : ducentos ergo milliones equitum haberet Antichristus, quantus ergo foret peditatus illius? Verum hic locus non spectat ad Antichristum, sed ad tempora prævia Antichristo. Pro quo nota. Vidit S. Joannes Apocal. 5. 5. librum signatum septem sigillis, et tota Apocalypsi non aliud facit, quam hunc librum cum suis sigillis, explicare. Unde duæ sunt partes Apocalypsis : priore usque ad cap. 12. explicantur et reserantur septem sigilla hujus libri : posteriore autem à cap. 12. ad finem Apocalyps. reserantur et explicantur ea, quæ scripta erant in libro.

Nota Secundo. Septem sigilla continent septem persecutiones Ecclesiæ, quas illa patietur ante et usque ad Antichristum. Unde liber legi non poterat, nisi reseratis septem sigillis ; quia tempora Antichristi videri nequeunt, nisi præcant aliæ persecutiones septem sigillis obsignatæ. Liber vero ipse continet ipsam persecutionem Antichristi, et ea quæ fient tempore Antichristi; jam hi ducenti milliones equitum Apocal. 9. 16. non pertinent ad librum, ac consequenter nec ad Antichristum, sed ad prævia tempora : pertinent enim ad septimum sigillum, in quo septem angeli septem tubis septem plagas in orbem evocarunt, et sextus angelus sua tuba evocavit hos ducentos milliones equitum, qui tertiam hominum partem occiderunt. Id recte demonstrat Franc. Ribera sub finem 10. cap. Apocal.

Sexto, exercitus Gog et Magog venient ad Antichristum in Jerusalem, ut in ea totaque Judæa fideles et Christianos deleant : confluent enim undequaque Christiani et Gentiles Hierosolymam, ut audiant Eliam et Henoch in ea concionantes, et hoc significat S. Joannes Apocal. 20. 8. cum ait, *Et ascenderunt* (Gog et Magog) *super latitudinem terræ, et circuierunt castra sanctorum et civitatem dilectam* (Hierosolymam scilicet.) *Castra sanctorum* vocat receptacula et latibula sanctorum Christianorum : non enim verisimile est oppressos Christianos habituros militaria castra sub Antichristo potentissimo, quibus collatis signis cum Antichristo totoque ejus exercitu confligant. Unde subdit sanctus Joannes, quod juxta Hierosolymam de cœlo pugnabit contra Antichristianos hos Christus, omnesque disperdet in loco, qui inde hebraice dicetur Armageddon (Apocal. 16. 16.) quasi dicas, anathema excidii, id est, plenum excidium. sic enim ait Apoc. 20. vers. 9. *Et descendit ignis à Deo de cœlo, et devoravit eos* (Gog et Magog). Idem docet Ezechiel cap. 38. 22. cum ait : *Et judicabo* (puniam) *eum* (Gog) *peste, et sanguine, et imbre vehementi, et lapidibus immensis; ignem et sulphur pluam super eum, et super exercitum ejus, et super populos multos, qui sunt cum eo.* Addit Ezechiel tanta fore cæsorum spolia, ut foco sufficere possint toti Israel ad 7. annos : tunc simul cum eis Antichristus rapietur ad tartara, Apoc. cap. 20. 11. Denique Dan. cap. 12. cum numerasset dies regni ejus 1290. addit, *Beatus qui pervenit ad dies mille trecentos triginta quinque*, id est ad 45. diem a cæde Antichristi, Gog et Magog, non quod tunc sit futurus dies judicii : sed quod tunc plane Ecclesia et orbis liberabitur ab omnibus Antichristi asseclis, ut pœnitere possint qui sub Antichristo lapsi sunt, tuncque Ecclesia restaurabitur et florescet. Dabitur ergo plusculum temporis et spatii, ac consequenter non statim post hos 45. dies sequetur dies judicii, imo Ezechiel videtur dicere fore adhuc septem annos ante fine mundi cap. 39. vers. 14. 15. Unde Sibylla lib. orac. docet post mortem Antichristi feminam viduam regnaturam, quæ aurum, argentum, æs et ferrum in mare projiciet, tumque secuturum finem mundi et diem judicii.

12. NOS AUTEM DEBEMUS GRATIAS AGERE DEO SEMPER PRO VOBIS, FRATRES DILECTI A DEO, QUOD ELEGERIT VOS DEUS PRIMITIAS IN SALUTEM, IN SANCTIFICATIONE SPIRITUS, ET IN FIDE VERITATIS.] Quia horribilia, inquiunt Chrysost. et Theoph. de Antichristo iisque qui illi credent, dixerat, nunc mitigat suosque consolatur. q. d. Hæc aliis quidem terribilia sunt, scilicet iis qui pereunt; nos autem non terrore concuti, sed lætitia exultare, gratiasque Deo agere debemus; nos, inquam, et multo magis vos, eo *quod vos elegerit Deus primitias in salutem,* id est, ad salutem. q. d. Elegit vos Deus, ut sitis primatiæ salvandorum. Hos enim apponit iis qui pereunt.

Nota. Noster Interpres in Græco videtur legisse ἀπαρχὰς, id est primitias : jam legitur, ἀπ' ἀρχῆς, id est, à principio; quod Theophyl. refert ad prædestinationem, q. d. A principio, ab æterno elegit nos Deus ad salutem. Recte autem Thessalonicenses vocantur *primitiæ*, quia Paulus eis inter primos prædicavit Evangelium, eosque convertit ad fidem et salutem.

Secundo; loquitur Paulus de electione non efficaci, completa et immediata ad salutem, id est, gloriam cœlestem, sed de mediata et inchoata, qua eliguntur, id est, destinantur ad salutem omnes Christiani per fidem et baptismum; ut si gratiam, quam in baptismo acceperunt, conservent, et in vita Christiana pergant, uti cœperunt, certo et efficaciter salutem et gloriam sint adepturi. Unde Paulus explicat quomodo eos Deus elegerit in salutem, dum subdit, *In sanctificatione spiritus, et in fide veritatis,* id est, ut Syrus, Chrysost. Theophyl. Vatablus, et alii, per sanctificationem spiritus, et fidem veritatis. q. d. Deus elegit et direxit nos ad salutem, posuitque nos in via salutis, hoc ipso quo in baptismo infudit nobis veram fidem Christi et gratiam sanctificantem, qua spiritum et mentem nostram sanctificavit.

13. IN QUA (ad quam, scilicet fidem et sanctificationem, græce εἰς ὅ, id est, *ad quod;* Syrus *ad quæ,* ut referat se ad omnia, quæ dixit Paulus vers. præc.) ET VOCAVIT VOS PER EVANGELIUM NOSTRUM IN ACQUISITIONEM GLORIÆ DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI.] Ut scilicet acquiratis gloriam cœlestem quam habet Dominus noster Jesus Christus; vel potius, ut per fidem, gratiam et salutam major gloria Christo illorum auctori acquiratur. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Unde Syrus vertit, *ut decori sitis Domino nostro Jesus Christo :* græce enim est εἰν περίποιησιν. Quo alludit ad Exod. 19. 5.

ubi Dominus ad Hebræos dicit, *eritis mihi in peculium*, id est, in peculiarem hæreditatem. q. d. Licet meus sit universus orbis et omnes gentes; vos tamen, ô Hebræi, à me dilecti, et electi eritis pars mea et portio præ omnibus electa et dilecta (hoc enim significat Hebr. מנלה *segulla*) esto sitis pusillus grex, eritis tamen totum pecus meum, id est, omnis substantia mea, totæ opes meæ. Olim enim omnis substantia veterum erat in pecore. Unde hoc peculium explicans Deuter. 32. 9. *Pars*, inquit, *Domini populus ejus Jacob* (Hebræi posteri Jacob, sive Jacobæ) *funiculus hæreditatis ejus*, id est, erunt ipsi Deo portio hæditaria, quasi ad funiculum divisa et admensa. Septuag. Exodi 19. pro *eritis mihi in peculium*, vertunt, ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος, eritis mihi populus peculiaris, et, ut Theodor. vertit, ἐξαίρετος, id est electus quem scilicet Deus sibi ut proprium et peculiarem acquisivit et emit; dum eum per tot labores ex Ægypto in Sina et Chanaan eduxit. Septuag. sequens. S. Petrus epist. 1. cap. 2. 9. *Vos, inquit*, (ô Christiani) *genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis*; græce λαὸς εἰς περιποίησιν, id est, populus in acquisitionem, quem scilicet Christus suo sanguine acquisivit et emit: sic hic Paulus ait Christianos esse acquisitionem, id est, populum acquisitum Christo et gloriæ Christi. De quo rursum dicam 2. Timoth. 2. 19.

14. ITAQUE FRATRES STATE (in fide et vita Christiana, quam accepistis, firmi) ET TENETE TRADITIONES, QUAS DIDICISTIS, SIVE PER SERMONEM, SIVE PER EPISTOLAM NOSTRAM.] Nota hic locum pro traditionibus Apostolicis, scilicet, tam ea esse servanda quæ verbo et viva voce tradiderunt Apostoli, quam quæ scripta in sacris Litteris reliquerunt. Ut enim concedamus Bezæ (quod tamen gratis ab eo dicitur) Apostolum loqui de traditionibus dogmatum, non rituum; hinc certe sequitur non omnia, quæ credenda sunt, esse scripta, sed quædam viva voce esse tradita.

Secundo, si dogmatibus traditis, ergo à pari et ritibus traditis est insistendum; ut expresse docet Paulus 1. Corint. 11. 23. de ritibus Eucharistiæ.

Nec satisfacit effugium Hunnii dicentis, cum hæc scriberet Paulus, necdum conscriptas fuisse alias epistolas, ac consequenter verbum Dei plene nondum fuisse conscriptum, sed voce quædam fuisse tradita, eaque tunc fuisse servanda; jam vero cum omnes epistolæ sint scriptæ, habeamusque plenum verbum Dei scriptum, quod nos plane de omnibus erudit et informat, traditionibus non esse opus.

In primis enim quæram ego ab Hunnio, ubi scriptum est nos habere plenum verbum Dei, quod ita plene de omnibus credendis et agendis erudiat, ut traditionibus non sit opus? certe hoc nusquam scriptum est; ergo traditum Hunnio; ergo hanc saltem suam traditionem admittet Hunnius, ac consequenter fatebitur non omnia esse scripta.

Secundo, Apostolus, imo Spiritus sanctus, non solis Thessalonicensibus, sed omnibus gentibus et sæculis hæc loquitur et scribit, ut scilicet absolute singuli fideles *teneant traditiones, quas didicerunt sive per sermonem, sive per epistolam. Nihil*, inquit Tertull. 5. contra Marcion. *de titulis* (epistolarum) *interest; cum ad omnes Paulus scripserit, dum ad quosdam.* Sicut enim jus civile et patrium non tantum constat scriptis legibus, sed etiam consuetudinibus traditis: ita et jus divinum, sive lex divina et Christiana, constat verbo Dei, tam traditione quam scriptura accepto. Nam si regis jussui parendum est, sive is constet scripto, sive præconis edicto, aliove nuntio, cur non et Christi Dei ac Domini nostri? Rursum, numquid non, postquam scriptæ fuerunt omnes epistolæ, Thessalonicenses adhuc parere tenebantur huic sententiæ Apostoli: *Tenete traditiones, quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram?* nunquid non servare tenebantur, quidquid Paulus et Apostoli tam verbo quam scripto tradiderunt? Si patris et matris, cur non et Pauli Apostolorumque verbo credendum et obsecundandum est?

Tertio: quod verbum Dei non plene de omnibus particularibus credendis et agendis nos informet, patet ex definitionibus primorum quatuor Conciliorum et Pontificum primis 400. annis, quas admittunt ipsi Novantes, hæc enim multa definiunt, quæ sacra Scriptura non sunt definita: ad nova enim dubia suborientia definienda: per doctrinam à Patribus traditam, coacta sunt hæc Concilia.

Quarto, ita docent omnes Patres. *Traditio* (inquit Chrysost. et ex eo Theophyl.) *est nihil quæras amplius*, ceteros vide apud Bellarminum.

Ita Lacedæmones, Athenienses, Romani, Persæ, Chaldæi, omnesque gentes ad rectam reipubl. administrationem usu sunt jure partim scripto, partim non scripto, id est, legibus partim scriptis, partim traditione acceptis, quas Plato lib. 6. de legibus vocat ἄγραφα νόμιμα, quæ parem, imo eamdem cum scriptis habent dignitatem et auctoritatem. Imo Ecclesia Dei ipsos bis mille annos, puta ab Adamo ad Mosem, stetit directaque fuit verbo Dei non scripto, sed à patribus per manus posteris tradito, ut merito, dicat Tertull. lib. de Testimonio animæ: *Certe prior est anima quam littera, et prior sermo quam liber, et prior sensus quam stylus.*

15. DEUS ET PATER NOSTER (θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, id est, is qui est Deus et pater noster: unam enim eamdemque personam Dei Patris, non duas significat) QUI DILEXIT NOS, ET DEDIT CONSOLATIONEM ÆTERNAM (in spe et prægustu æternæ gloriæ et lætitiæ) ET SPEM BONAM IN GRATIA,] id est, per suam gratiam, qua gratis et liberaliter fidelibus piis et justis promisit hanc consolationem et vitam æternam. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Aliter S. Thom. *in gratia*, inquit, id est, per gratiam, per quam habemus spem vitæ æternæ: per gratiam enim quasi per semen speramus nos messuros fructum vitæ æternæ,

16. EXHORTETUR CORDA VESTRA (Græcum παρακαλέσαι tam verti potest, consoletur quam exhortetur) ET CONFIRMET IN OMNI OPERE ET SERMONE BONO.] Græca præponunt sermonem operi: per sermonem enim intelligitur doctrina et disciplina per prædicationem et sermonem accepta. Jam in discendo disciplina prior est opere; prius enim discendum est quid facere oporteat, quam illud complere possimus, licet in docendo è contrario opus debeat præire sermonem. Hinc *cœpit Jesus* (primo) *facere, et* (deinde) *docere.*

Præclare S. August. In Sentent. n. 255. *Ad vi-*

tandam, ait, *tentationem vanæ gloriæ melior est discentis quam docentis status. Tutius enim auditur veritas quam prædicatur. Quoniam cum doctrina recipitur, humilitas custoditur : cum autem disputatio placet, vix est ut discentem non pulset quantulacumque jactantia.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRECES THESSALONICENSIUM CONTRA EVANGELII HOSTES IMPLORAT, IPSEQUE VICISSIM V. 3. EIS A DEO CONSTANTIAM IN FIDE, PATIENTIA ET CHARITATE PROMITTIT ET EFFLAGITAT.

DEINDE V. 6. EVITARI ET COERCERI VULT OTIOSOS ET INQUIETOS, COGITQUE EOS AD LABORANDUM.

DENIQUE V. 16. PACEM, SALUTEM ET GRATIAM EIS APPRECATUR.

1. De cetero fratres orate pro nobis, ut sermo Dei currat, et clarificetur, sicut et apud vos : 2. et ut liberemur ab importunis, et malis hominibus : non enim omnium est fides. 3. Fidelis autem Deus est, qui confirmabit vos, et custodiet à malo. 4. Confidimus autem de vobis, in Domino, quoniam quæ præcipimus', et facitis, et facietis. 5. Dominus autem dirigat corda vestra in charitate Dei, et patientia Christi. 6. Denuntiamus autem vobis fratres in nomine Domini nostri Jesu Christi, ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate, et non secundum traditionem, quam acceperunt à nobis. 7. Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos : quoniam non inquieti fuimus inter vos : 8. neque gratis panem manducavimus ab aliquo, sed in labore, et in fatigatione, nocte et die operantes, ne quem vestrum gravaremus. 9. Non quasi non habuerimus potestatem, sed ut nosmetipsos formam daremus vobis ad imitandum nos. 10. Nam et cum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis : quoniam si quis non vult operari, nec manducet. 11. Audivimus enim inter vos quosdam ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes. 12. Iis autem, qui ejusmodi sunt, denuntiamus, et obsecramus in Domino Jesu Christo, ut cum silentio operantes, suum panem manducent. 13. Vos autem fratres nolite deficere benefacientes. 14 Quod si quis non obedit verbo nostro per epistolam, hunc notate, et ne commisceamini cum illo, ut confundatur : 15. et nolite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem. 16. Ipse autem Dominus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis. 17. Salutatio, mea manu Pauli : quod est signum in omni epistola. Ita scribo. 18. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

1. ORATE PRO NOBIS.] Notat S. Chrysost. Pauli arma fuisse suas et suorum preces, quibus omnes hostes devicit. Hæc nobis imitanda sunt. *Hisce armis*, inquit, *Ezechias vincebat Assyrium, Moyses Amalecitas, Samuel Ascalonytas, Israel triginta duos reges.*

2. UT LIBEREMUR AB IMPORTUNIS ET MALIS HOMINIBUS : NON ENIM OMNIUM EST FIDES.] Pro *importunis*, græce est ἀτόποις, quod Vatablus vertit, *absurdis*; Syrus, *insolentibus*; Erasmus, *prodigiosis*; Ambrosius, *iniquis*, ad verbum ἄτοπος proprie significat eum qui nulli loco convenit, importunum, qui neminem sinit esse in pace, quique omnia turbat ; quales tunc erant Judaizantes et similes, qui ubique concitabant plebem contra Paulum et Apostolos, et quales modo sunt hæretici.

NON ENIM OMNIUM EST FIDES.] Novantes sic explicant : Apostolus inquiunt, hic dat causam cur infideles isti à se vocentur et re ipsa sint importuni et mali. Causa hæc est, quod à Deo non sint electi et efficaciter vocati ad fidem, ac consequenter ad modestiam et bonitam Christianam : non enim omnium est fides, sed eorum tantum quos Deus elegit et vocavit ad fidem. Hinc inferunt, ergo fides non est homini libera, ac consequenter Secundo, hæretici non sunt cogendi ad fidem, quia fides non est in eorum, sed in gratiæ Dei manu et potestate. Rursum Tertio, ego non possunt credere illi, qui carent gratia efficaci, scilicet quæ efficaciter in eis operetur credere, imo determinet eos ad credendum.

Verum nihil horum hic intendit Apostolus; tantum enim dat causam cur aliqui sint importuni, et mali : quia scilicet non omnium est fides, non omnes habent fidem, non omnes credunt; sed mult audita etiam prædicatione fidei nolunt credere, voluntque persistere in sua infidelitate, ac consequenter in pristina sua malitia, ac vitæ improbitate, quam mutare et corrigere non possunt, nisi fidem et gratiam Christi amplectantur. Quod ergo nollunt fidem Christi amplecti. Causa est cur permaneant mali et importuni : sic vulgo dicimus, Non omnium est modestia, temperantia, castitas, quia multi nolunt suis concupiscentiis resistere, sibique

vim inferre, sed volunt eas sequi, ac lascivire, inebriare se et fornicari.

Sic recte jam apud Indos dicitur, Non omnium, imo paucorum est fides, quia multi Indorum idolis, polygamiæ, aliisque voluptatibus et vitiis addicti nolunt fidem et legem Christi amplecti ne, ne idola, uxorum turbam, aliasque voluptates relinquere cogantur. Fides enim et lex Christiana res excelsa, ardua et heroica est, ad quam nemo pertingit, nisi suas concupiscentias generose superet, et heroice seipsum vincat, ut mores Christianos assumat. Et hoc significat hæc sententia, *Non omnium est fides*, scilicet quod fides non est hominum animalium et carnalium; sed eorum tantum, qui quasi heroes ad rem tam arduam connituntur, et gratiæ Dei cooperantur, vitamque spiritualem, imo angelicam sectari contendunt.

Adde, Apostolum non loqui hic de hæreticis, qui semel fidem Christi susceperunt, et postea ab ea apostatarunt, sed de infidelibus, Judaizantibus et Paganis, qui nunquam Christi fidem susceperant, sed illam impedire et evertere omnibus modis nitebantur; qualis fuit Alexander ærarius, ut fatetur ipse Paulus 2. Timoth. 4. 14. Ita Chrysost. Theophyl. et alii.

Dices : Fides est donum Dei : ergo non est in nostra, sed in Dei potestate.

Respondeo negando consequentiam : fides enim non est donum Dei, sicut prophetia, donum linguarum, miraculorum, etc., sunt dona Dei. Hæc enim à solo Deo homini donantur : sed fides est donum ei eodem modo quo prudentia, fortituo, temperantia, ceteræque virtutes, imo omni ad bona opera dicuntur esse dona Dei; quia scilicet Deus sua gratia ad actum fidei aliarumque virtutum nos excitat et vocat; ita tamen ut nobis liberum relinquat huic gratiæ assentiri, vel dissentire; illam amplecti, aut respuere; cum illa operari et credere, aut illam negligere, et nolle credere. Ita Theodor. et alii. Vide dicta 1. Corinth. 7. 7. ubi explicui quomodo quisque proprium donum castitatis habeat à Deo.

3. Fidelis autem Deus est, qui confirmabit vos, et custodiet a malo.] Hæc connectenda sunt cum v. 12. capitis præcedentis, et ultimo ejusdem : ibi enim dixit, quod Deus elegerit eos primitias in salutem, id est primitias fidelium et salvandorum, oravitque ut Deus eos in omni bono confirmet : hic vero dicit Deum ita facturum, ut, quia fidelis est et verax, opus fidei et salutis, quod in eis orsus est, confirmet, perficiat et absolvat. Ita Chrysost. et Theophyl. Quanquam non est necesse in hisce epistolis, utpote more epistolico (quoscilicet varia familiariter sine connexione ad Amicos perscribuntur) scriptis, ubique connexionem quærere.

Custodiet a malo,] à Satana, ut ipse vobis non prævaleat, inquit Chrysost. et Theophil. Hic enim græce dicitur ὁ πονηρος, id est malus, antonomastice, quamquam τὸ πονηροῦ in neutro genere hic accipi potest, ut significet quodlibet malum.

4. Confidimus de vobis in Domino, quoniam quæ præcipimus, et facitis, et facietis.] Quia dixerat fidelem esse Deum, ut perficiat in eis opus fidei, quod cœperat; ne jam existimantes, inquit Theophyl. totum esse Dei, ipsi torpeant et segnes fiant, ecce hic cooperationem ab eis postulat. q. d. Deus quidem fidelis est, et omnia faciet, quæ sua sunt, si vos vicissim gratiæ Dei non desitis, sed cum ea operemini; ne vero hanc cooperationem suam sibi superbe arrogent, addit, *In Domino*, id est, in Domini gratia, ut indicet omnia à Domino Deique gratia pendere.

Denique non contentus dicere, *facitis*, addit, *Et facietis*; ut significet continuo et ad extremum usque spiritum id faciendum esse. Ita Chrysost. et Theophyl.

5. Dominus dirigat corda vestra in charitate Dei, et patientia Christi.] Græce εἰς ἀγαπην του Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν του Χριςοῦ, id est, in charitate, sive dilectione Dei, et patientia Christi vos Deus dirigat,

Nota *dirigat*, id est, recto charitatis et patientiæ tramite incedere vos faciat, ut ab earumdem semita non aberretis, neque declinetis ad dextram, vel sinistram; hæc enim est recta ad perfectionem, ad salutem, et ad cœlum via, si recta charitatis et patientiæ semita gradiamur. Optat ergo Paulus eos dirigi in charitatem et patientiam, quasi in rectam semitam ad salutem : multa enim sunt, quæ ab hac recta semita nos conantur abducere, inquit Chrysost. et ex eo Theophyl., scilicet opes, gloria vana, afflictiones, tentationes, pericula : sed Deus his impedimentis vel amotis vel superatis, facit nos rectam insistere viam, eamque assidue prosequi.

Nota. Quivis Christianus, qui salutis suæ curam habet, assidue Deum orare debet, ut se in omnibus ita protegat, excitet, dirigat, sicut novit saluti suæ expedire; ut per eas vias se deducat, quæ peccati non habent scandalum, quibus prævidet Deus hominem non lapsurum in peccatum, sed inoffenso pede per actus charitatis et patientiæ, recta iturum ad cœlum. Hoc debet esse perpetuum nostrum votum et assidua deprecatio, cum in eo salutis nostræ cardo versetur, ut scilicet Deus nobis eam viam, eum statum, eam auxiliorum mensuram conferat, cum qua novit nos certissime salvandos, rursum cum qua novit nos opus quod molimur, feliciter ad exitum perducturos. Felices, qui ita à Deo diriguntur; ut possint dicere ; *Dominus regit me, et nihil mihi deerit : ipse deducit velut ovem Joseph* (*me*:) de tali dicitur psal. 1. *Et omnia quæcumque faciet prosperabuntur.*

Et patientia Christi.] Primo, ut Christi patientiam imitemini, inquit Anselmus. Secundo et melius, *in patientia*, id est, ad perseverantiam et patientem expectationem Christi, ejusque gloriæ et coronæ : Græcum enim ὑπομονὴ significat perseverantiam et tolerantiam rei alicujus molestæ sub spe et expectatione liberationis aut præmii. Unde Syrus vertit, *Dominus noster dirigat corda vestra in dilectione Dei, et* למכברנותה *lamsabberanute*, id est *exspectatione*, *Meschicho* sive Christi : ut scilicet secundum ejus adventum ad judicium, et ad coronandam vestram spem, charitatem et patientiam, longanimiter expectetis; nec, si cum differat, desperetis, sed firmiter credatis, quod ea quæ promisit, certo completurus sit. Ita Chrysost. et Theoph. qui addunt : Charitati, inquiunt, Dei adjunxit Apostolus patientiam : quia hæc est charitas Dei, et hoc est diligere Deum si propter ipsum patienti sis animo in adversis et persecutionibus, non cieas turbas, non conturberis, sed patienter expectes liberationem et coronam gloriæ à Christo judice.

6. DENUNTIAMUS (παραγγέλλομεν, id est præcipimus, inquit Syrus, Chrysost. Theophyl. Vatablus) AUTEM VOBIS FRATRES IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI,] id est, per nomen Domini Jesu Christi, id est, per ipsum Jesum Christum: *nomen* enim ponitur metonymice pro re nomine significata. Sic sæpe in Scripturis dicitur sperandum esse vel invocandum nomen Domini, id est, sperandum in Domino, invocandum esse Dominum. Præcipit ergo per Christum, id est, Christi nomine, vice, potestate et auctoritate, qua fungebatur quasi legatus, vicarius et Apostolus Christi.

UT SUBTRAHATIS VOS AB OMNI FRATRE (Christiano) AMBULANTE (conversante) INORDINATE.] Græce ἀτάκτως, id est incomposite, inordinate, turbulente, quod fit dum quis v. g. contemptis legibus publicis, et ordine communi, vivere vult suo arbitratu, et phantasia incomposita et inordinata; ἀταξίαν hic vocat ordinis et disciplinæ turbationem consequentem ex otio ac consequenter otium ipsum. Sicut enim in castris milites, ii qui solvunt disciplinam militarem, vocantur ἄτακτοι: ita à Paulo hic Christiani illi, qui solvunt disciplinam Ecclesiasticam et Christianam, à se quasi duce et Apostolo præscriptam, vocantur ἄτακτοι. Et sicut in castris hanc disciplinæ turbationem inducit otium: milites enim otiosi incipiunt segnescere: luxu diffluere, murmurare, inclamare pecuniam, ordinemque omnem turbare, ac tandem rebellare; ita in Ecclesia Thessalonicensium, et alia quavis, otium multorum pariebat eorumdem curiositatem, curiositas inquietudinem, inquietudo solvebat disciplinam: qui enim otiosi sunt sibi, erga alios sunt curiosi omnibusque se immiscere volunt, et sic turbant ordinem et omnia.

ET NON SECUNDUM TRADITIONEM, QUAM ACCEPERUNT A NOBIS.] Nota rursum traditionis nomen: Græce est παράδοσιν, quod Syrus vertit, *præcepta*; Vatablus, *institutionem*: traditio ergo est institutio tradita voce, vel, ut inquit Chrysostomus et Theophyl. opere, unde sequitur;

7. IPSI ENIM SCITIS QUEMADMODUM OPORTEAT IMITARI NOS.] q. d. Ego vobis typus et norma vivendi fui, formam vitæ mea vita vobis præscripsi et tradidi, sequimini ergo institutionem hanc meam, quam non tam per verba, quam per opera vobis tradidi. Ita Chrysost. et Theophyl.

QUONIAM NON INQUIETI FUIMUS INTER VOS.] Græce est idem verbum quod Noster v. præced vertit, *inordinate*, scilicet ἠτακτήσαμεν, id est inordinati, incompositi, turbulenti fuimus: Ambros. vertit, *non intemperanter* (id est turbulente) *viximus apud vos*: Noster non verbum verbo, sed sensum reddit, dum vertit, *inquieti fuimus*: nam per hanc ataxiam et inordinationem Apostolus intelligit otium, et ex eo consequentem inquietudinem, omnisque disciplinæ et ordinis turbationem. q. d. Non fuimus apud vos otiosi; ac consequenter nec inquieti, nec turbulenti. *Inordinationem* (inquit Chrysost. et Theophyl.) *vocat Paulus otium: Deus enim posuit hominem ad laborem, artusque ejus ad hoc effinxit: quocirca qui otiosus est, ab ordine suo deficit et creatione.*

8. NOCTE ET DIE OPERANTES, NE QUEM VESTRUM GRAVAREMUS.] Mechanicam ergo artem exercuit Paulus, puta scenofactoriam, una cum prædicatione Evangelii, ut patet Actor. 18. v. 3. Unde Origenes hom. 17. in Numeros: Paulus, ait, à faciendis tabernaculis terrenis ad cœlestia construenda translatus est. Nimirum consuebat tabernacula ex pellibus, quibus milites uterentur in castris.

Quæres, qua ratione Paulus cum esset nobilis, et sacris Litteris eruditus, mechanicam didicit?

Respondeo, id fecisse ex instituto veterum Rabbinorum; sic enim R. Scemahaia, et R. Gamaliel iis, qui sacras Litteras discerent, præscripserunt, ut opificium quoque aliquod manuale addiscerent, tum ut eo victum sibi pararent, tum corporis exercendi, et animi à sudiis relaxandi causa, addebantque, eos qui illud negligerent, procliviores ad peccata futuros. Sic R. Johanna sutoriam, R. Juda pistoriam didicit. Sic Carolus Magnus, teste Eginhardo, et aliis, in ejus Vita, filios suos mechanicam aliquam, et filias suas lanificium vel linificium discere voluit. Idem hodie nonnulli nobiles factitant, idque tum otii et peccatorum vitandorum causa, tum ut, si opus et necessitas ingruat, labore hoc manuum et arte sua victum sibi conquirant. Idem ergo fecit Paulus, et alii Apostoli, aliosque ad idem hortati sunt: hæc enim eorum sunt verba apud Clementem l. 1. Constit. c. 67. *Qui in Ecclesia juvenes estis, curate in omnibus rebus necessariis sedulo ministrare, cum omni sanctitate operi vestro vacate, ut omni tempore et vobis, et egentibus suppeditare possitis, ne Ecclesiam Dei oneretis. Etenim nos quoque vacantes verbo Evangelii, succesivas horas non negligimus: alii enim ex nobis piscatores sunt, alii scenarum artifices, alii agricolæ, ne umquam otiosi simus.* Et de fratribus Domini refert. Euseb. l. 5. Hist. c. 15. ex Hegesippo, coram Domitiano fuisse vocatos, tanquam ex Davidice et regio sanguine prognatos, quos extinguere omnino constituerat. Qui cum manus ostenderent partim obtritas callis, partim laceras mechanico labore, ab omni suspicione rerum novarum sine ulla molestia dimissi sunt.

Idem Christianos sacerdotes et monachos factitasse non obligationis, sed humilitatis et devotionis spontaneæ causa, tradit Epiphanius hæres. 80. *Laborant*, inquit, *propriis manibus ad impertiendum etiam indigentibus; quemadmodum et in singulis monasteriis tum in Ægyptiorum regione, tum in aliis omnibus, sic laborant ad justitiam* (ut scilicet justo lucro, labore suo parto alant se et alios) *velut apes, in manibus quidem habentes ceram opificii, in ore vero guttas mellis, cum propria hymnifera voce universorum Dominum juxta proprium sensum laudant.*

Appositum æque ac jucundum exemplum habetur in Vitis Patr. l. 5. tit. 10. n. 27. et apud Ruffin. l. 3. n. 56. de Joanne Brevi, sive Nano, *Hic*, inquit, *dixit aliquando fratri suo: Vellem esse securus sicut angeli nihil operantes, sed sine intermissione servientes Deo: et spolians se quo vestitus erat, abiit in eremum. Et facta ibi hebdomada una, reversus est ad fratrem suum, pulsans ostium. Et frater, Quis, ait, es tu? Et ille: Ego sum Joannes. Tum frater: Joannes angelus factus est, et ultra inter homines non est. Ille autem pulsabat, dicens, Ego sum. Et non aperuit ei, sed permisit eum affligi. Postea vero aperiens dixit ei: Si homo es, opus habes operari, ut vivas; si autem angelus es, quid quæris intrare in cellam? Et ille pœnitentiam agens, dixit: Ignosce mihi frater, quia peccavi.* Hinc et Theodosius Anacho-

reta apud Theodor. in Philotheo c. 10. Absurdum, inquit, est, ut sæculares se affligant laboribus pro se, pro principibus, pro pauperibus : *Nos autem sedeamus compressis quidem manibus, alienis autem fruamur laboribus.*

Scripsit hac de re S. August. librum de opere monachorum, quo acriter perstringit otiosos ac desides monachos, qui manibus laborare nolebant. Insulce hæc Novantes torquent in Ordines Mendicantes, quasi hi otiosi panem manducent, cum constet eos psalmodiæ, orationibus, confessionibus, concionibus, aliisque piis exercitiis insistere, et proximo se impendere, ut recte docet S. Thom. 2. 2. q. 187. a. 4. 5. S. Bonavent. l. de Paupertate Christi, ante medium p. 1.

9. NON QUASI NON HABUERIMUS (græce ἔχωμεν, id est habemus) POTESTATEM (gravandi vos scilicet sumptu, et à vobis quasi catechumenis meis alimenta petendi), SED UT NOSMETIPSOS FORMAM DAREMUS (græce δῶμεν, id est demus) VOBIS AD IMITANDUM NOS.] Tacite excusat alios Apostolos, qui suo jure utentes in evangelizando à suis accipiebant alimenta; et simul suam abstinentiam ac charitatem exaggerat; quod hoc suo jure cesserit cum tanto suo incommodo ad eorum solatium et exemplum.

10. HOC DENUNTIABAMUS (παρηγγέλλομεν, id est præcipiebamus) VOBIS, QUONIAM SI QUIS NON VULT OPERARI, NEC MANDUCET.] Quia scriptum est Genes. 3. 19. *In sudore vultus tui vesceris pane tuo.* Qui ergo non laborat pro pane, par est ut non vescatur pane, ac consequenter dignus est qui fame moriatur : qui enim est otiosus, inutile habet esse, ac proinde meretur non esse. Otium enim, ut ait Seneca, est vivi hominis sepultura. Qui ergo vivens sponte seipsum, ac vigorem et vires suas per otium sepelit, dignus est qui re ipsa moriatur et sepeliatur. *Attende* Quocirca sapienter S. Ephrem in illud : *tibi*, cap. 5. *Ne molestus*, ait, *sit tibi labor*, *Disce operans, ut non discas mendicans.* Idem tract. de Consummat. sæculi : *Ne fugias laborem, ut non perdas coronam.*

Nota hic locum moralem, quam malum, quamque Christiano et cuivis homini vitandum sit otium, idque multis de causis, quas hic insinuat Apostolus. Prima petitur ex ipsa hominis conditione; homo enim natus est ad laborem, avis ad volatum, inquit Sapiens.

Secunda ex aliarum creaturarum exemplis : vide solem et cœlos, quomodo nunquam quiescunt, sed perpetua gyratione circumvolvuntur, et maxima spatia percurrunt. Vide ignem et elementa, quomodo numquam otiosa, sed semper agunt. Vide equos, boves, asinos, quomodo currunt, onera bajulant. Vade ad formicam, ô piger, et vide quam sit sedula et laboriosa.

Tertia ex rei convenientia, atque ex lege et voluntate Dei. Deus enim non frustra nobis manus et vires dedit, sed voluit iis nos uti et operari. *Deus*, inquit S. Basil. in Regulis fusior. reg. 27. *qui nobis vires idoneas ad laborandum suppeditavit, is in die judicii parem quoque à nobis in laborando industriam reposcet.* Hinc Themistocles dicere solebat, *otium et desidiam esse vivi hominis sepulturam;* cumque ipse moreretur, annum agens centensimum septimum, indoluit, dictitans, se tunc mori cum inciperet sapere et sapienter operari. Hinc et laudatur mulier illa fortis et strenua, Proverb. 31. quod panem otiosa non comederit : *Quæsivit*, inquit, *lanam et linum, et operata est consilio* (id est opera et industria) *manuum suarum : facta est quasi navis institoris, de longe portans panem suum, et de nocte surrexit, deditque prædam* (Hebræum טרף *tereph* significat quemlibet cibum, metaphora sumpta à leonibus quorum omnis cibus prædando acquiritur) *domesticis suis, et cibaria ancillis suis : accinxit fortitudine lumbos suos, et roboravit brachium suum : manum suam misit ad fortia, et digiti ejus apprehenderunt fusum.* Hinc præmium laboris sui quoque retulit, nam *de fructu* (id est labore, lucro) *manuum suarum plantavit vineam. Non timebit domini suæ à frigoribus nivis : omnes enim domestici ejus vestiti sunt duplicibus. Stragulatam vestem fecit sibi : byssus et purpura indumentum ejus, nobilis in portis vir ejus, sindonem fecit, et vendidit, et cingulum tradidit* (vendidit) *Chananæo* (mercatori): *fortitudo et decor indumentum ejus, et ridebit in die novissimo.*

Quarta ex merito et præmio : præsens enim tempus laboris est, futurum tempus erit præmii. *Dies iste*, inquit auctor Imperfecti homil. 39. *dies est operationis; dies autem ille qui sequitur* (æternitatis beatæ) *feriarum est.*

Quinta est effectibus otii. *Multam malitiam docuit otiositas,* inquit Ecclesiasticus cap. 33. 29. Ezech. 16. 49. *Hæc*, inquit, *fuit iniquitas Sodomæ, superbia, saturitas panis, et otium ipsius, et filiarum ejus, et manum egeno et pauperi non porrigebant.* Nam, ut ait Ovidius.

Otia si tollas, periere Cupidinis arcus.

Et rursum :

Quæritur, Ægistus quare sit factus adulter?
In promptu causa est, desidiosus erat.

et alius : *Otium corpus, mentem necat socordia, exercitatio vero utramque pulcherrimum facit. Otio*, ait S. August. lib. 1. de Civit. *perit Roma, deleta Carthagine.* Hinc et Cleomenes rogatus cur Lacedæmonii Argivos hostes suos non delerent, respondit : *Cos*, inquit, *sunt juventutis nostræ.*

Rationem dat Chrysost. homil. 7. in 2. ad Cor. *Sicut*, inquit, *terra non occupata semente aut consitione? quamlibet herbam producet : sic et anima quoties non habet quod agat rerum necessarium, cum omnino cupiat aliquid agere, pravis actionibus semel tradit. Et quemadmodum oculus non desinit cernere, atque ob hoc cernit mala, si quando bona non sint objecta : sic et cogitatio quoties se abducit è necessariis, circa inutilia jam versatur : nam nudequaque perspicuum est, quod occupatio ac sollicitudo valet primum incursum repellere.* Hinc S. Antonius à Deo audivit, *Antoni, quæris Deo placere? ora, et dum orare non poteris, manibus labora, et semper aliquid facito. Quamdiu David exercuit se in militia, non insultavit illi luxuria; sed postquam otiosus in domo remansit, laboravit adulterio, et homicidium commisit. Samson dum cum Philistæis pugnavit, non potuit capi ab hostibus, sed postquam dormivit in sinu feminæ, et otiose cum ea remansit, mox capitur, et cæcatur ad hostibus. Salomon dum occupatus esset in ædificatione templi, non sensit luxuriam; sed mox recedens ab opere persensit insultum luxuriæ, et adoravit vitulum aureum.*

Denique Chrysost. homil. 35. in Acta Apostolorum : *Quis*, inquit, *utilior est, is qui in deliciis, vel qui exercetur? Quæ navis, ea quæ navigat,*

vel ea quæ in littore manet? Quæ aqua, eane quæ fluit, vel quæ stat? Quod ferrum, an quod movetur, vel quo nemo utitur? nonne illud quidem splendet, ac argento simile est; hoc autem rubigine consumitur, et ubique inutile est? Tale quiddam fit etiam in otiosa anima. Rubigo enim quædam apprehendit illam, et consumit splendorem, ac alia omnia. Deinde pergit Chrysost. graphice otiosi hominis inertiam et turpitudinem depingere.

11. AUDIVIMUS (ἀκούομεν, id est audimus) ENIM INTER VOS QUOSDAM AMBULARE INQUIETE (græce ἀτάκτως, id est inordinate, incomposite, de quo dixi v. 6. NIHIL OPERANTES, SED CURIOSE AGENTES.] Cum enim, inquit ex Chrysostomo Theophyl. mens nostra mobilis sit (et quasi molendinum quod semper volvitur, et molit vel farinam: vel seipsum) necesse est, si frugiferum opus non aggrediatur, ut infrugiferum et inutile attentet, adeoque aliorum vitas otiose scrutetur, hincque ad obtrectationem aliasque nugas deferatur.

Hinc vere dixit Cato, *Nihil agendo male agere discimus:* atque è contrario, semper agendo bene agere discimus. Ita narrant Poetæ, Dianam virginitatem perpetuam servasse, eo quod nunquam otiosa fuerit, quodque in montibus versata et occupata semper fuerit.

In Græco pulchra est paronomasia: μὴ ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους, id est, non agentes, sed satagentes. Sic Tullius refert Domitium Afrum dixisse de Sura Manlio, eum non agere, sed satagere; eo quod agendo tumultuaretur: agit enim qui suo fungitur officio; satagit qui vehementer, sed frustra molitur, inquit Erasmus. Est etiam antithesis. ἐργάζεται enim, qui operatur frugifera; περιεργάζεται, qui infrugifera, supervacua, inutilia, parerga, et nihil ad rem pertinentia, agit et operatur. Quales sunt otiosi et curiosi, qui vacant et avent singulorum facta audire, narrare, judicare, carpere: qui cum nihil agant, satagunt tamen, movent et incitant quosque ut faciant, turbent et mutent, ea, quæ suæ phantasiæ inquietæ et turbulentæ facienda et mutanda videntur. Observat S. Hier. in c. 3. Galat. 1. Apostolum sæpe suis litteris propria gentis ad quam scribit, tam vitia quam virtutes denotare, additque ad sua usque tempora iisdem gentes illas obnoxias fuisse. *Sic* ait Hieron. *notat Apostolus Romanæ plebis fidem, facilitatem, superbiam; Corinthi mulieres intecto capite, viros comam nutrientes, indifferenter vescentes in templis, inflatos scientia sæculari: Macedones in charitate laudat, in hospitalitate ac susceptione fratrum; sed reprehendit ut otiosos, alienum cibum expectantes.* Et hæc non magis docentis officio, quam gentis virtute aut vitio admonebat.

Rursum Nota. Docet hic Apostolus homines otiosos esse curiosos, garrulos, dicaces; non agere, sed satagere: negotiosos vero, ut subdit, in silentio panem suum manducare, eosque multa agere, sed pauca eaque cordata loqui. Illos hirundinibus, hos cycnis comparat Nazianz. epist. ad Celeusium. Cum enim à Celeusio argueretur Nazianz. nimii silentii, quasi natura taciturnior, hoc apologo festive respondit. *Cycnos,* ait, *olim cavillabantur hirundines, quod nec cum hominibus versari, nec publice, sed circa prata et flumina tantum sibiipsis canere vellent: contra, Nostræ, inquiebant, sunt urbes, garrituque nostromortales delinimus. Ac cycni earum garrulitate offensi, vix quidem eas dignas duxerunt quas alloquerentur. Ut autem eo adducti sunt: At, ô præclaræ, inquiunt, in solitudinem non nemo concesserit, ut musicam nostram audiat: cum zephyro pennas nostras inflandas permisimus etsi non multum, jucundum tamen quiddam et concinnum modulamur. Vos vero et in ædes admissas fastidiunt homines, et canentes adversantur, quippe quæ avium sitis loquacissimæ, et ne excisa quidem lingua silere valeatis. Proinde si meam,* ait Nazianz. *quoque taciturnitatem facundia tua præstantiorem compereris, silentio nostro obtrectare desines.*

12. IIS QUI HUJUSMODI SUNT, DENUNTIAMUS (παραγγέλλομεν, id est præcipimus) ET OBSECRAMUS IN DOMINO JESU CHRISTO.] Id est, per Dominum Jesum Christum. Nota. Pro *obsecramus*, græce παρακαλοῦμεν, quod Primo, significat hortamur: Secundo, obsecramus vel obtestamur. Idque huic loco aptius convenit: præcepto enim miscet Apostolus preces, ut mitigent præcepti severitatem; neve vel præcipientis auctoritas, vel obsecrantis bonitas contemnatur, addit, *in Domino Jesu Christo.*

UT CUM SILENTIO, (κατα ἡσυχίας, id est, cum quiete. Ita Syrus et Vatabl.) OPERANTES SUUM PANEM (τὴν ἑαυτῶν ἄρτον, id est, suum ipsorum panem, non alienum) MANDUCENT.] Non enim, inquit Theophyl. oportet eos defigere oculos in alienas manus, sed suum panem, id est sua manu et labore partum, comedere.

Fuse hunc locum tractat. Cassian. l. 10. qui est de Acedia, c. 7. et sequ. ubi c. 23. ait, *operantem monachum dæmone uno pulsari, otiosum vero ab innumeris spiritibus devastari.* Et c. 25. ex Abbate Mose ait: *Experimento probatum est, acediæ impugnationem non declinando fugiendam* (sic enim acrius nos invadet) *sed resistendo superandam esse.* Secus est in tentatione luxuriæ: hæc enim fuga occasionum et illecebrarum superanda est.

13. VOS AUTEM NOLITE DEFICERE BENEFACIENTES.] Otiosos et inquietos hactenus allocutus est et instruxit Apostolus; jam ad ipsum corpus Ecclesiæ Thessalonicensis sermonem convertit. q. d. De vobis, ô Thessalonicenses Christiani, meliora confido et scio, scilicet vos paucis exceptis nativam indolem et pronitatem ad otium per Christi fidem et gratiam commutasse, jamque non esse otiosos et inquietos, sed operari et benefacere. Hortor ergo ut ita pergatis, nec deficiatis (μη ἐκκακήσητε, id est, non segnescatis, non delassemini) benefaciendo, omnibusque charitatem exhibendo, etiam pigris illis et otiosis: à quibus licet v. seq. et v. 6. jubeam ut vos subtrahatis, ad eorum confusionem et emendationem; tamen nolo ut eos fame interire, aut gravi inopia premi sinatis. Ita Theophyl.

14. SI QUIS NON OBEDIT VERBO NOSTRO PER EPISTOLAM, monitis scilicet et præceptis meis, quæ hac epistola præscribo. S. Chrysostomus pro ἡμῶν, id est nostro, legit ὑμῶν, id est vestro. q. d. Si quis non obedit vobis dicentibus et monentibus ea quæ præscribo, HUNC NOTATE (σημειοῦσθε, id est signate, uti signantur boves cornupetæ, inquit Erasmus) ET NE COMMISCEAMINI.] Id est, ut Syrus, nolite conversari et commercium habere cum illo, ut confundatur; ut scilicet videns se ab omnibus vitari et negligi, pudefiat, pœniteat et corrigatur.

15. CORRIPITE UT FRATREM.] Græce νουθετεῖτε,

id est admonete, et quasi mentem, quam amisit, reddite ac reponite : Ambros. legit, *monete consiliis.*

26. Ipse autem Dominus pacis (Deus fons, auctor et amator pacis) det vobis pacem sempiternam (διὰ παντὸς, id est semper, perpetuo) in omni loco.] In Græco duplex est lectio, prior ἐν παντὶ τρόπῳ, id est, in omni modo, hoc est, omnimodam, in omni negotio, puta in omnibus sententiis, dictis et factis pacem : uti explicat Theophyl. Posterior, ἐν παντὶ τόπῳ, id est, *in omni loco,* et sic legit Noster, Ambros. Chrysost. et alii, estque aptior : optat enim ut eis Deus det pacem semper et ubique, id est, in omni tempore et loco.

17. Salutatio mea manu Pauli.] q. d. Salutationem hanc, qua vos saluto ego Paulus, mea manu subscribo. Salutatio autem est oratio quæ sequitur, scilicet : *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.* Docet Apostolus salutationes nostras debere esse non nuda amicitiæ symbola, sed orationes cum lucro spirituali conjunctas. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Quod est signum meum in omni epistola, ita scribo. Uti nos epistolis Vale subscribimus, ita Apostolus subscribit : 18. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.] Hoc enim hactenus omnibus ejus epistolis subscriptum invenitur. Hac ergo sententia quasi signo dignosci vult suas epistolas ab epistolis supposititiis pseudoapostolorum. Ita Theodor. Nam relativum *quod* respicit vocem *salutatio;* hæc enim est signum, quod hic ponit. Salutatio autem hæc, ut dixi, est quæ sequitur, *Gratia Domini nostri,* etc. Secundo, salutatio hæc videtur esse tota manus Pauli, id est, totum quod sua manu subscripsit hic Paulus. q. d. Ne aliquis suas litteras mihi supponat, uti aliquos fecisse dixi cap. 2. vers. 2. En ego mea manu subscribo, ut tum ex sententia mea jam dicta, tum ex scriptura, meam esse epistolam, non adulterinam agnoscatis. Forte fuit hic etiam aliquis character subscriptus à Paulo, ut hoc vocet signum suum : sicut jam multi signum manus, ut vocant, per certos gyros, quos non facile sit imitari, sub litteris suis delineant, ut iis ad quos scribunt constet epistolam esse genuinam, non supposititiam.

Da nobis Domine non deficere benefaciendo, da pacem sempiternam, da teipsum : quia tu es æternitas pacis, gaudiorum et bonorum omnium. Amen.

COMMENTARIUS

IN I. EPISTOLAM

AD TIMOTHEUM.

ARGUMENTUM.

Paulus Epheso à fabris Dianæ pulsus ivit in Macedoniam et Græciam, Actor. 20. v. 1. relicto tamen Ephesi Timotheo, ut patet hic c. 1. v. 3. ut scilicet semina prædicationis Evangelicæ à se jacta foveret et extolleret. Unde Timotheus ob egregias animi dotes adhuc adolescens à Paulo creatus fuit primus Ephesi (inquit Eusebius lib. 3. hist. 4.) Episcopus, imo Archiepiscopus : jubet enim illi Apostolus, ut per alias urbes Episcopos constituat et ordinet; quod est Archiepiscopi. Erat enim Timotheus, licet patre Græco et Gentili natus, à matre tamen Judæa et Christiana, (cui Eunice nomen erat) in Christi fide erat educatus, ideoque probæ indolis, et à puero in sacris Litteris eruditus, zelosus pro fide, pro qua et Martyr Ephesi occubuit. Fuit et virgo per omnem vitam : unde S. Ignatius epist. ad Philadelphenses. Timotheum inter virgines virosque sanctissimos annumerat. *Utinam*, inquit, *fruar vestra sanctitate, sicut Eliæ sicut Jesu Nave, sicut Melchisedech, Elisei, Jeremiæ, Joannis Baptistæ, dilecti ejus discipuli, sicut Timothei, Titi, Evodii, Clementis, qui in castitate de vita exierunt.* Hac ergo de causa creavit eum Paulus primum Ephesi Episcopum, cumque Ephesus fuerit metropolis omnium Asiæ Minoris Ecclesiarum, sequitur earumdem Primatem fuisse Timotheum.

Atque hac de causa Apocal. 2. Christus præ aliis primum alloquitur angelum (id est Episcopum) Ephesi, quem hunc eumdem fuisse Timotheum, licet aliqui cum Ribera ibidem negent; verisimilius tamen asserunt Lyranus (qui ait hanc esse communem sententiam) Aureolus, Pererius, Viegas, ibidem, Magallianus hic, Baronius, alii. Idque patet ex eo quod Timotheus hoc tempore primus fuerit creatus Ephesi Episcopus, sederitque ac vixerit post scriptum Apocalypsin, uti passim docent veteres, ac satis convincit S. Dionys. qui post S. Joan. scripsit, et plerosque suos libros huic Timotheo inscripsit. Imo Baron. putat Timotheum sedisse Ephesi, et vixisse post S. Joannem, ad annum Christi 109. tuncque martyrio perfunctum successorem habuisse Onesimum, cujus, quasi jam inchoantis Episcopatum Ephesinum, meminit S. Ignatius scribens hoc eodem anno Christi 109. ad Ephesios, ubi et meminit hujus Timothei, eumque vocat fidelissimum. Sic ergo angelum, id est Episcopum, Ephesi, Timotheum scilicet hunc, laudat Christus Apoc. 2. 2. *Scio opera tua, et laborem, et patientiam tuam, et quia non potes sustinere malos : et tentasti eos, qui se dicunt Apostolos, et non sunt; et invenisti eos mendaces : et patientiam habes, et sustinuisti propter nomen meum, et non defecisti; sed habeo adversum te, quod charitatem tuam primam reliquisti.* Nimirum etiam Sancti sensim tum in se, tum in Ecclesia sua nævos contrahunt, quibus primæ conversionis fervor intepescit, præsertim tot annis, in tantis laboribus et difficultatibus : jam enim cum hæc scriberet Joannes, facile Timotheus 40. annos Epheso præfuerat Episcopus. hæc enim epistola Pauli ad Timotheum Ephesi Episcopum scripta est anno Christi 57. Joannes vero Apocalypsin, ac consequenter illa c. 2. ad angelum Ephesi, id est, ad Timotheum, scribit anno Christi 98. sub finem imperii Domitiani : illo enim tempore scriptam esse Apocalypsin docet Irenæus l. 5. et ex eo Baron. Sed hunc teporem, monitus verbis Apocalypseos, correxit Timotheus. Unde fervoris sui, et fervidæ prædicationis ac reprehensionis cultorum Dianæ, præmium tulit martyrium, ut habent Menologia 24. Januarii.

Hunc ergo juvenem Episcopum, imo Archiepiscopum, à se creatum hac epistola Paulus instruit et monet.

Primo, muneris Episcopalis, ut rejectis genealogiis et fabulis Judaicis, doceat ea quæ fidem et charitatem excitent.

Secundo, cap. 2. jubet orari pro principibus licet Ethnicis, ut sub eis vitam tranquillam et quietam agant. Deinde eodem capite docet quid viros deceat, quid mulieres, præsertim in Ecclesia.

Tertio, cap. 3. recenset virtutes requisitas in Episcopo, docetque quales, quam eximios et exploratos debeat eligere et ordinare Ecclesiæ ministros, puta Episcopos, Pastores, Diaconos.

Quarto, cap. 4. superstitiosum Encratitarum et Martionitarum ciborum delectum, et conjugii vituperium, aliasque fabulas vitari jubet. Deinde monet, ut juventuti suæ, sanctitate morum, studio et doctrina, auctoritatem conciliet, aliisque sit exemplo.

Quinto, cap. 5. præscribit quomodo monendi sint senes, juvenes, anus, juvenculæ, agitque de viduis senioribus Ecclesiæ, et presbyteris qui Ecclesiæ præsunt, alendis, ac juniores viduas caute tractandas esse admonet.

Sexto, cap. 6. docet quid servi dominis debeant. Deinde quod veræ divitiæ sitæ sint, non in auro et argento, sed in pietate et virtutibus; quodque divites in divitiarum vanitate confidere minime debeant. Denique repetit et inculcat, ut nova dogmata vitet, servetque fidem, et doctrinam sibi quasi depositum traditam et commissam.

Sæpius hac epistola pungit et perstringit subborientes tunc hæreses Simonis. Unde hæc epistola ex parte scripta est contra Simonianos, uti et epistola ad Ephesios, quorum Episcopus erat Timotheus.

Scriptam vult hanc epistolam Baron. cum

Athanasio in synopsi, et Theodoreto præfat. in Epistolas S. Pauli, è Macedonia post primam ad Corinthios, an. Christi 57. qui fuit Neronis primus, idque ex eo, quod c. 1. 3. dicit Paulus: *Rogavi te ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniam.* Sed hæc verba non urgent, nec significant hanc epistolam esse in Macedonia scriptam. Unde Græca et Syra in fine Epistolæ habent eam scriptam esse Laodiceæ, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ, estque hæc communior sententia (etiam Theodoreti in fine hujus epistolæ, ubi sententiam suam priorem jam dictam mutat. Scripsit in hanc epistolam, et duas sequentes recenter Lud. Soto Major, et Magallianus noster fuse et floride, æque ac nuper Joannes Hessels Lovaniensis Doctor.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, MONET PAULUS TIMOTHEUM, UT AFFERENTES NOVA DOGMATA, GENEALOGIAS ET FABULAS ARGUAT, UTPOTE QUÆ LITES GENERENT, NON AUTEM ÆDIFICATIONEM IN FIDE ET CHARITATE, QUÆ FINIS EST LEGIS.

SECUNDO, V. 8. DOCET LEGEM MOSIS BONAM ESSE, SED DATAM ESSE INJUSTIS, NON JUSTIS; PUTA JUDÆIS, NON CHRISTIANIS.

TERTIO, V. 12. GRATIAS AGIT NON LEGI, SED DEO, QUOD PER CHRISTUM, QUI VENIT PECCATORES (QUORUM, INQUIT, PRIMUS EGO SUM) SALVOS FACERE, EX PERSECUTORE FACTUS SIT CHRISTIANUS ET APOSTOLUS.

QUARTO, VERS. 18. COMMENDAT TIMOTHEO MILITIAM IN FIDE ET BONA CONSCIENTIA. MALAM ENIM CONSCIENTIAM ASSERIT ESSE CAUSAM NAUFRAGII IN FIDE ET HÆRESEOS.

1. PAULUS Apostolus Jesu Christi secundum imperium Dei Salvatoris nostri,
et Christi Jesu spei nostræ : 2. Timotheo dilecto filio in fide. Gratia,
misericordia, et pax à Deo Patre, et Christo Jesu Domino nostro. 3. Sicut
rogavi te ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniam, ut denuntiares
quibusdam ne aliter docerent, 4. neque intenderent fabulis, et genealogiis
interminatis : quæ quæstiones præstant magis quam ædificationem Dei, quæ
est in fide. 5. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. 6. A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium,
7. volentes esse legis doctores non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. 8. Scimus autem quia bona est lex, si quis ea legitime utatur : 9. sciens hoc, quia lex justo non est posita, sed injustis, et non subditis, impiis et peccatoribus, sceleratis, et contaminatis, parricidis, et matricidis, homicidis. 10. Fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, et perjuris, et si quid aliud sanæ doctrinæ adversatur, 11. quæ est secundum Evangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi. 12. Gratias ago ei, qui me confortavit, Christo Jesu Domino nostro, qui fidelem me existimavit, ponens in ministerio :
13. qui prius blasphemus fui, et persecutor, et contumeliosus : sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate. 14. Superabundavit autem gratia Domini nostri, cum fide, et dilectione, quæ est in Christo Jesu. 15. Fidelis sermo, et omni acceptione dignus : quod Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum.
16. Sed ideo misericordiam consecutus sum : ut in me primo ostenderet Christus Jesus omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi, in vitam æternam. 17. Regi autem sæculorum immortali, invisibili, soli Deo honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen. 18. Hoc præceptum commendo tibi fili Timothee, secundum præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam, 19. habens fidem, et bonam conscientiam, quam quidem repellentes, circa fidem naufragaverunt : 20. ex quibus est Hymenæus, et Alexander : quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare.

1. PAULUS APOSTOLUS JESU CHRISTI SECUNDUM IMPERIUM DEI SALVATORIS NOSTRI, ET CHRISTI JESU SPEI NOSTRÆ.] Nota. Pro *secundum imperium*, græce est κατ' ὑπιταγὴν, id est, ut Vatablus et Erasmus, secundum delegationem, injunctionem, demendationem (alludit ad Hebræum מלאכות *malachut*, de quo Aggæi 1. 13.) ὑπιτάσθειν enim significat injungere et demandare quippiam. q. d. Apostolatum mihi ipsi non arrogavi, non arripui, sed Christus illum mihi

demandavit; mandato Dei Apostolatum accepi. Plus, inquit Chrysost. est esse Apostolum ex delegatione ac mandato, quam ex vocatione: quomodo ad Romanos et alibi dicit se vocatum Apostolum: sicut plus est esse Legatum à latere, quam Nuntium Pontificis.

Quæres, Ubi Deus Pater demandavit apostolatum Paulo? Respondet Theophyl. cum opera SS. Trinitatis sint indivisa, quod Filius jussit aut Spiritus sanctus, hoc jussisse et Patrem: atqui Spiritus sanctus Actor. 13. 2. *Segregate*, inquit, *mihi Saulum et Barnabam in opus* (apostolatus inter Gentes) *ad quod assumpsi eos.* Rursum Christus ad Paulum Actor. 22. sic ait: *In nationes longe mittam te.* et Actor. 23. *Te oportet et Romæ testificari.* Ergo ibi Deus Pater cum Filio et Spiritu sancto, Paulo apostolatum demandavit.

Secundo, Deus Pater vocatur hic *salvator*, quia nos per Christum vocat ad salutem, eamque procurat et promovet.

Tertio, Christus vocatur *spes nostra*, id est, causa spei nostræ tum objectiva et materialis; speramus enim Christi visione et fruitione beari: tum effectiva et meritoria; speramus enim non per Mosen legisque cœremonias, sed per Christum ejusque gratiam, tentationum victoriam, periculorum et malorum omnium aut tolerantiam, aut liberationem, ac denique æternam salutem et beatitatem. Et hoc proprie intendit hic Apostolus. Ita Chrys. Theophyl. Anselm. tum finalis, quia finis spei nostræ et patientiæ ac omnis virtutis est Christus.

Adverte, Christum per se et immediate esse spem nostram, quia ab eo bona jam dicta speramus; Sancti vero et B. Virgo, dicuntur spes nostra mediate, scilicet per Christum: quia speramus per eorum preces apud Christum impetrare bona, quæ petimus. si enim Apostolus Thessalonicenses epist. 1. c. 2. v. 19. sine Christi injuria, ut ibi dixi, vocat non tantum suam spem, sed et coronam gloriæ, cur non possimus ita vocare Sanctos et matrem Dei?

2. Timotheo dilectio filio in fide.] Pro *dilecto*, græce est γνησίῳ, id est *germano*, ut vertit Ambros. et Græci, hoc est, ut Syrus, *ingenuo*, *vero*, non adulterino, non degeneri, qui patrem suum spiritualem, Paulum scilicet, in fide et moribus per omnia refert: quod est verorum filiorum. Noster tamen ex germano dilectum intelligit per metalepsin: germani enim et ingenui filii præ aliis omnibus diliguntur: sic ad Titum. 1. 4. ubi Apostolus vocat Titum dilectum filium, Chrysost. germanum filium interpretatur.

Nota Secundo. Τὸ *in fide*, tam potest referri ad γνησίῳ, id est germano, cum Œcum. quam ad *filio*, cum Ambros. et Chrysost. q. d. Timotheus mihi est filius, quem per prædicationem meam converti, et secundum fidem genui, in qua fide ipse mihi sincerus, verus et germanus est filius, æmulusque paternæ doctrinæ et virtutis.

Gratia, misericordia, et pax a Deo Patre.] *Nusquam*, inquit ex Chrysostomo Theophyl. *in aliis epistolis posuit Apostolus* (in salutatione) *misericordiam* (sed tantum pacem et gratiam) *nisi in hac tantum: idque; facit ex magno paternoque affectu majora filio exoptans, tanquam metuens ei, atque; ejus nomine tremens, cui et de stomachi ratione præcipiebat, simul quod majore misericordia præceptores indigeant.*

Secundam causam addit Rupertus in 2. Apoc. Paulum scilicet misericordiam optare Timotheo, eo quod in is objurgando, et crimina castigando, esset æquo severior: solent enim juvenes Prælati inexperti et acres fervore naturæ abripi, ut statim in momento omnia velint severe reformare, et ad disciplinam rigidam revocare; et hac re multos offendunt, præsertim seniores, qui in junioribus tam rigidam et severam auctoritatem non ferunt. *Quia*, inquit Rupertus in 1. Apoc. *Paulus in Timotheo Episcopos omnes informabat, cujus officii summum et necessarium decus est misericordia, et ille* (Timotheus) *ut fertur, zelierat ferventioris: idcirco recte et oportune viscera misericordiæ illi, ut haberet, præoptat. Hinc quoque subdit: Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem. Hinc rursum commendat ei misericordiæ opera, et hospitalitatem, quod ut Episcopi observent, qui constituti sunt animarum præsides, multo maxime tam illis, quam subditis, necessarium est.*

Atque hanc volunt esse angeli Ephesi, hoc est Timothei, culpam venialem, quam carpit Christus Apoc. 2. quod scilicet primum charitatis fervorem reliquerit: cum enim, ut notat Hugo Cardinalis, acrior esset, videretque se ob improborum corruptos mores parum concionando proficere, et Judaizantes sibi valde obsistere, decrevit à concionando (quod potissimum est Episcopi munus) cessare: ita nimirum juvenilis acrimonia et fervor retusus, abit in teporem, atque hoc prævidens Paulus, eum hic adhortatur, dicens: *Prædica verbum, insta oportune, importune,* etc. *Sicut enim*, inquit Chrysost. homil. de Lazaro et divite, *aquarum venæ, etsi nullus veniat aquatum, manant tamen; et fontes, quamvis haurtat nemo, scatebras emittunt: ita Episcopus et concionator verbum Dei prædicare debet, etiamsi pauci illud audiant et convertantur.* Sic Jeremias cum obstrepentibus sibi Judæis vellet à concionando cessare, jubetur à Deo pergere.

3. Ne aliter docerent.] Græce, μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν, quod tam significat aliter docere, ut vertit Noster et Syrus, quam aliis uti doctoribus (nam ex ἕτερος, id est alius, et διδάσκαλος, id est magister, doctor, componit ἑτεροδιδασκαλεῖν, q. d. alio doctore uti) ac consequenter tam ad doctores, quam ad discipulos pertinet, ut scilicet illi non adeant, nec audiant novos doctores docentes alia à tradita et recepta fide. Unde Vatablus utrumque sensum complexus vertit, *ne diversam sequantur doctrinam;* magis tamen videtur Apostolus ad doctores respexisse, insectatur enim hæreticos et Novantes, ut patet ex sequentibus, jubetque eos novas quæstiones et dogmata curiosa et fabulosa afferentes, graviter reprimi et retundi ab Episcopo Timotheo. Et ita seipsum explicat Paulus c. 6. 3. dum ait: *Si quis aliter docet,* (græce ἑτεροδιδασκαλεῖ) *et non asquiescit sanis sermonibus,* etc. Videtur ergo hic Apostolus ex διδάσκαλος formasse verbum διδασκαλεῖν, hoc est, à nomine doctoris formasse verbum docendi, vide can. 39. Et hoc est quod aliis verbis dixit Galat. 1. 8. *Si quis evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit.*

4. Neque intenderent fabulis et genealogiis interminatis (græce ἀπεράντοις, quæ finem non habent:) quæ quæstiones præstant magis, quam ædificationem Dei, quæ est in fide.] Quæritur hic, quas et quorum fabulas ac genealogias, Judæorumne an Gentilium, hic perstringat

Apostolus? Chrysost. Theophyl. et Œcum. referunt hæc ad fabulas et theogonias Hesiodi et Gentilium, quarum studiosus fuit Tiberius Cæsar, quo Sueton. c. 7. in ejus Vita : *Maxime*, inquit, *caravit notitiam historiæ fabularis, usque ad ineptias et derisum : nam et Grammaticos hujusmodi fere quæstionibus experiebatur : Quæ mater Hecubæ? Quod Achilli nomen inter virgines fuisset? Quid Sirenes cantare sint solitæ*, etc. De his audi et Senec. epist. 89. *Quatuor millia librorum Didymus Grammaticus scripsit : miser erat si tam multa supervacua legisset. In his libris de patria Homeri quæritur : in his de Æneæ matre vera : in his libidinosior Anacreon, an ebriosior vixerit : in his an Sappho publica fuerit; et alia quæ erant dediscenda si scires. Metire ætatem tuam, tam multa non capit.*

Verum melius iidem Chrysost. Theophyl. Œcumen. Theodor. Ambros. et alii censent Paulum loqui de fabulis et genelaogiis Judaicis, quales nunc extant in Talmud, et apud Cabalistas : adeoque Judæorum Rabbini post Christum totam sacram Scripturam fabulis à se confictis contaminarunt, quas ipsi δευτερώσεις, id est, traditiones patrum nuncupant : de Judæis enim agi patet ex v. 7. ubi vocat eos *legis doctores*, et v. 8. ubi legem (utique Mosis) opponit hisce fabulis. Unde S. Ignatius epist. ad Magnesianos : *Ne intendatis*, inquit, *fabulis aut genealogiis interminatis, et Judaicis inflationibus* : quia scilicet in his inflantur et superbiunt Judæi. Talis fabula est, inquit ex S. Augustino Beda hic, quod docent Deum Adamo duas creasse mulieres, ex quibus texunt genealogias interminatas. Tale est quod fabulantur de bove et ceto initio mundi creatis, qui alantur pro Judæis in tempus Messiæ, ut cum eo epulentur : et bovem hunc tantum esse, ut mille quotidie montes depascatur. Quod tempore Messiæ Judæa proferet Judæis panes coctos, et vestes sericas cuique Judæo accommodatas. Quod Deus quotidie lacrymam emittat, eo quod gentem suam, puta Judæos, vastari et exscindi permiserit, taliaque infinita, partim anilia, partim blasphema, quorum nonnulla collegit Sixtus Senensis.

Pari modo *genealogias interminatas*, id est longissimas, et quasi infinitas, vocat series generationum, avorum, proavorum, quas pertexere solent Judæi, imo ad Abraham usque contentiose deducere, ut suum genus et nobilitatem ostentent.

Nota, ante Christum studiose in Genesi, in libris Paralipomenon, Esdræ, Josue, et aliis genealogias Judæorum pertexi; idque utiliter, ut nimirum quisque sciret suam tribum, ac terræ portionem suæ tribui assignatam, utque constaret quinam essent ex tribu Levi, ac consequenter futuri Levitæ et sacerdotes, Deoque ministraturi. Tertio et maxime, ut constaret Christum Messiam esse ex tribu, Juda, juxta Jacobi vaticinium, Genes. 40. 10. natum, ut patet Matth. 1. Luc. 3. Hisce de causis tanta fuit Judæis cura genealogiarum, ut Joseph. l. 1. contra Apion. testetur sacerdotes suas genealogias per duo annorum millia pertexere. Et Euseb. l. 1. hist. c. 17. docet Herodem libros genealogiarum Judaicarum combussisse, sed studiose à multis fuisse restitutos. Post Christum vero, Judæis et Judaismo eversis, inutilis et futilis est hæc genealogiarum scrutatio et cognitio; unde eam hic carpit Apostolus.

Potest Secundo, à pari hic locus aptari fabulis Simonis et Simonianorum, et genealogiis Valentini, de quibus hunc locum Pauli explicat Tertullian. l. contra Valentinianos c. 3. *Si quis*, inquit, *ex alia conscientia fidei venerit, si statim invenerit tot nomina, tot conjugia, tot genimina, tot situs, tot eventus, tot felicitates et infelicitates dispersæ atque concisæ divinationis; dubitabitne has esse fabulas et genealogias, quas Paulus Apostolus damnare prævenit?*

Idem. l. de Præscript. c. 33. sic ait : *Sed et cum genealogias interminatas nominat* (*Paulus*) *Valentinus agnoscitur, apud quem æon ille nescio qui novi et non unius nominis generat è sua charitate sensum et veritatem, et hi æqua procreant duos, sermonem et vitam : dehinc et isti generant hominem, et Ecclesiam, de qua prima ogdoade æonum exinde decem alii, et duodecim reliqui æones miris nominibus oriuntur in meram fabulam triginta æonum.*

Quæ quæstiones præstant magis, quam ædificationem Dei, quæ est in fide.] Id est, quæ scilicet fabulæ et genealogiæ magis altercationes et rixas pariunt, quam profectum in cognitione et cultu Dei, qui consistit in fide et pietate.

Nota. Pro *ædificationem* in Græco Noster, Syrus, Vatabl. et alii legunt οἰκοδομίαν : Chrysost. tamen Theophyl. et alii legunt οἰκονομίαν, id est, dispensationem et ordinationem Dei, quæ est de fide, ut scilicet per fidem Christi omnes instruantur ad gratiam, pietatem et salutem. Sed prior lectio est planior et aptior, ideoque verior.

Tales fabulæ sunt, quales nonnulli confinxerunt de gestis et vitis Sanctorum, quales continet liber de Infantia Salvatoris. Hasce fingere ingens est temeritas et crimen : quia, ut Tertull. ait sub finem Apologetici, *Invidia diaboli fit, ut fabulæ salutari doctrinæ admisceantur; ut sic fidei veritas et religio obscuretur et enervetur.* Tales vero fabulæ non sunt quæstiones subtiles quas movent Scholastici, quia fabulæ non sunt, sed fidem et veritatem illustrant ac confirmant; caveant tamen nonnulli, ne nimis quæstiones hasce multiplicent; et multas novas nimis subtiles ac curiosas, parumque utiles adinveniant, moveant et tractent : sapere enim oportet ad sobrietatem et ad ædificationem.

5. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.] Probat Apostolus ἑτεροδιδασκαλίας, id est, alias Novantium doctrinas, fabulas et genealogias, non esse consentaneas legi et Evangelio. Probat autem sic : Finis legis est parere et nutrire fidem, spem et charitatem : atqui hæ fabulæ non pariunt ædificationem in fide, ac consequenter nec charitatem, sed quæstiones et lites : ergo hæ fabulæ non sunt secundum legem et Evangelium.

Multi per *præceptum*, cum Ambrosio intelligunt legem Mosis. q. d. *Finis*, id est, perfectio et consummatio omnium præceptorum, quæ continet lex Mosis, est charitas. Vel, ut S. August. in Enchirid. c. penult. *finis*, id est scopus, præceptorum Mosis est, ut homines indicant ad charitatem : sicut finis medicinæ est, ut hominem sanet.

Secundo, Chrysost. et Theophyl. intelligunt præceptum Pauli datum hic Timotheo v. 5. ut scilicet denuntiaret nonnullis, ne aliter docerent quam Paulus docuerat : pro præcepto enim græce est παραγγελία, eadem scilicet, qua usus

est v. 3. cum ait, *Ut denuntiares*, græce ἵνα παραγγείλῃς. q. d. inquit Theophyl, *Si denunties et præcipias eis, ut non doceant aliter, hac denuntiatione et præcepto tuo perficies charitatem; quod si charitatem inserueris, universum dogma pravum abibit; antea enim cum non esset dilectio, invidia erat: ex hac sequabatur dominatus cupiditas, ex hac porro docendi ambitio nascebatur, indeque hæreses suboriebantur: nunc autem non sic.* Verum in vocem generalem præcepti nimis arctant et restringunt ad unum hoc Pauli præceptum.

Unde Tertio, cum Vatablo et aliis, per παραγγελίαν intelligit Apostolus Evangelicam legem, ejusque denuntiationem et prædicationem: hoc enim est παραγγελία, eamdem intelligit v. 3. cum ait, *Ut denuntiares*, græce ἵνα παραγγείλῃς, *quibusdam, ne aliter docerent.* sub hoc enim intelligit à contrario, ut denuntiet et prædicet tam ipse, quam alii omnes doctores eadem secum, seu ea, quæ ipse Paulus docuerat: hoc enim est potissimum Episcopi munus, prædicare scilicet Evangelium, ut docet Concil. Trident. sess. 5. c. 2. q. d. Finis Evangelii et legis Evangelicæ, ac consequenter finis prædicationis Evangelii, adeoque finis legis Mosis (hæc enim ordinatur et dirigit homines ad Christi legem et Evangelium) est, ducere homines ad charitatem, ut scilicet legem Evangelicam exercendo et practicando, acquiramus, vel, si acquisita sit, augeamus in nobis charitatem sinceram, quæ manat ex corde puro (Syrus, sincero) et conscientia bona, et fide non ficta, græce ἀνυποκρίτου, id est, non simulata, vel quæ est sine hypocrisi. q. d. Finis legis est fides et bona conscientia (sive spes, quam parit bona conscientia) et charitas, non autem fabulæ et genealogiæ interminatæ, quæ non fidem et charitatem, sed lites et rixas pariunt.

Nota hic Primo, tria epitheta et tres causas trium virtutum Theologicarum: charitas enim dicitur manare *de corde puro*, id est esse pura, et vicissim quod puritas gignat charitatem: spes debet esse sibi bene conscia, et vicissim bona conscientia spem parit: fides debet esse sincera, et vicissim sincerus amor veritatis parit fidem. Rursum ex his omnibus consurgit charitas, quasi finis legis Evangelicæ, culmen et apex perfectionis: fides enim sincera parit bonam conscientiam et spem, hæc pariunt cor purum, atque hæc omnia pariunt denique charitatem. Unde hic tres sunt circumstantiæ et conditiones, ac quasi radices charitatis: Primo, ut sit ex *corde puro*, Secundo, ut sit *ex bona conscientia*; Tertio, ut sic ex *fide non ficta*, sed sincera.

Nota Secundo. Charitatem hic opponit amori mundano et carnali; quo etiam prædo prædonem socium amat, inquit Theophyl. sed non ex corde puro: quia tantum eo fine diligit eum, ut se in prædando adjuvet: charitas vero est de corde puro. *Cor purum*, inquit S. August. l. 1. de Doctrina Christiana c. 5. et seq. *est vacuum cupiditate et amore sui, ut nihil aliud diligatur, quam quod diligendum est;* scilicet Deus in se; et proximus omniaque cetera propter Deum.

Nota Tertio. *Bona conscientia* idem est cum corde puro. Unde S. Ambrosius *bonam conscientiam* interpretatur bonam vitam: hæc enim materialiter est bona conscientia, vel, si omnino præcise et formaliter loqui velimus, bona conscientia resultat ex corde puro; sicut enim scientia oritur ex re scita quasi ex objecto suo; ita bona conscientia oritur ex corde puro quasi ex objecto suo: conscientia enim non est aliud quam scientia et testimonium animæ, quo anima bene sibi conscia est, sibique attestatur se pure et sancte juxta Dei legem vivere.

S. August. tamen in psal 31. *per bonam conscientiam* intelligit spem, quam efficit bona conscientia, quemadmodum desperationem generat mala conscientia. Unde S. Hilarion apud S. Hieron. *Moriturus sibi ipsi dicebat; Egredere anima mea, quid times! septuaginta prope annis Christo servivisti, et mori times?* Sic et Paulus 2. Timoth. 4. 7. ait: *Bonum certamen certavi*, etc. *in reliquo reposita est mihi corona justitiæ*, etc. q. d. hic Paulus: Finis Evangelii est fides, spes, charitas, sive charitas quæ est fide et spe consurgit. *Homo*, inquit S. August. l. 1. de Doctrina Christiana c. 39. *Fide, spe, et charitate subnixus, eaque inconcusse retinens, non indiget Scripturis, nisi ad alios instruendos; atque multi per hæc tria etiam in solitudine sine codicibus vivunt*, Idem serm. de laudibus charitatis: *Ille tenet et quod latet, et quod patet in divinis sermonibus, qui charitatem tenet in moribus*

Nota Quarto. Fortitudo charitatis consurgit ex bona conscientia: hæc enim nihil metuit, per hanc Martyres coram tyrannis libere fidem professi sunt, et tormenta quævis fortiter sustinuerunt. Bias interrogatus quidnam in vita metu vacaret, respondit: Bona conscientia. Tiburtius ad tyrannum: *Omnis*, inquit, *nobis vilis est pœna, ubi secura comes est conscientia.* Tertullianus lib. ad Scapulam Carthaginis Præsidem in Christianos sævientem, c. 1. *Cum omni*, inquit, *sævitia vestra concertamus, etiam ultro erumpentes, magisque damnati, quam absoluti gaudemus.* Idem Apolog. c. 50. *Licet*, inquit, *nunc nos sarmentitios et semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidii axis devincti sarmentorum ambitu exurimur; hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus.* Et Justinus apolog. 1. *Quanto magis in nos sævitur, tanto plures pietatem profitemur, haud secus quam si quis vitem putatione provocet ad ubertatem.*

Moraliter hæc tria charitatis epitheta apte Prælatis accommodat S. Bernardus ser. de tribus ordinibus Ecclesiæ ad Patres in Capitulo. *Necessaria*, inquit, *est, et omnino necessaria navis ista Prælatis, tribus compacta lateribus, ut sit charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. Puritatem quidem cordis in eo Prælatus habeat, ut prodesse desideret, non præesse, ut proprium commodum, et honorem sæculi, et aliud quippiam suum in prælatione non quærat, præter solum beneplacitum Dei et animarum salutem: sed cum intentione pura, irreprehensibilis quoque necessaria est conversatio, ut forma factus gregis incipiat facere et docere, ne docens audiat à fratre. Medice cura teipsum. Talis enim occasio plurima damnatio Prælati, plurima subditorum perditio est: oportet enim irreprehensibilem esse eum qui præest, quoniam ea quæ arguit in discipulis, oportet summopere vitare magistrum. Et fide non ficta: quia qualis est in conversatione, talis sic necesse est etiam in occulta cogitatione, ne videatur foris humilis, et intus sit elatus.* Ubi S. Bernardus bonam conscientiam interpretatur conversationem irreprehensibilem: hæc enim ex illa manat, illique necessario conjuncta est, ut dixi.

6. A QUIBUS QUIDAM ABERRANTES CONVERSI SUNT

IN VANILOQUIUM.] Pro *aberrantes*, græce est ἀστοχήσαντες, quæ vox sumpta est à jaculatoribus, diciturque de iis, qui carentes arte jaculandi et collimandi in scopum, ab eo aberrant, et in aerem, aliove sua tela conjiciunt. Sic hic Evangelicæ legis et veritatis scopus est sincera fides, spes et charitas jam dicta : à qua qui aberrarunt doctores, à scopo aberrarunt, et in vaniloquium conversi sunt (græce ἐξετράπησαν, id est, converterunt se, et sponte defluxerunt) et pro vera Christi Theologia, matæologiam sectati sunt et induxerunt. Ita Chrysost. Theophyl. Œcum.

Pulchre Aristot. 2. Ethicor. c. 6. docet virtutem (ac consequenter et veritatem) in medio consistere, esseque quasi centrum in circulo. Hinc *peccare*, ait, *multis modis contingit, recte vero agere unico.* Et c. 9. *Difficile est*, ait, *in unoquoque medium capere, quemadmodum etiam difficile est in circulo medium invenire, vel centrum*, sic difficile est operanti medium, in quo virtus consistit, attingere, et ab eo non excidere, vel deflectere in extrema : sicuti difficile est sagittario sagitta sua scopum configere eum multis mo dis ab eo deflectere, unico vero tantum eum tangere possit.

7. VOLENTES ESSE LEGIS DOCTORES, NON INTELLIGENTES NEQUE QUÆ LOQUUNTUR, NEQUE DE QUIBUS AFFIRMANT.] Hinc patet de quibus loquatur Apostolus, et quæ fuerit causa erroris eorum : videlicet quod de Judæis ad Christum conversis loquatur, qui ambitiosi erant, cupiebantque haberi legis Mosis periti et doctores : hinc suas deuteroses et fabulas, falsaque dogmata asserebant, ac præsertim hoc, quod lex Mosis servanda esset cum Evangelio, quodque ex operibus legis justificaremur. Unde subdit, *Non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant* q. d. Neque principia, neque conclusiones doctrinæ suæ intelligunt, neque legem et Scripturam Mosis, neque ejus explicationem capiunt : quia non intelligunt finem et scopum legis esse Christum, ejusque fidem, spem et charitatem.

Hinc vere S. August. l. 8. de Genes. ad litteram c. 25. *Mater*, inquit, *omnium hæreticorum est superbia, et cupiditas gloriæ, et studium scientiæ. Unde de Scribis et Pharisæis Matthæi 23. dictum est à Christo Domino : Dilatant phylacteria sua, et magnificant fimbrias.*

8. SCIMUS AUTEM QUIA BONA EST LEX, SI QUIS EA LEGITIME UTATUR.] Est occupatio, quia enim v. præced. carpsit vanos legis doctores, videri poterat Judæis legem carpsisse : hoc enim passim Judæi objectabant Paulo, quod esset legis Mosis hostis et demolitor. Hanc invidiosam calumniam amolitur hic à se Apostolus. q. d. Dum legis doctores sed vanos carpsi, non carpo legem : scio enim et profiteor legem esse bonam, si tamen lege *legitime* ἐὰν νόμῳ νομίμως, id est, si lege secundum ipsam legem et legis mentem) utaris : legis autem mens et finis est, homines ad Christum ducere. Qui ergo lege utitur legitime, id est, quemadmodum lex ipsa jubet, hic Christum præfert legi, inquit Chrysost. et Theophyl. et non à lege, sed à Christo justitiam expectat : imo, ut sequitur, scit legem non esse positam Christianis qui justi et sancti sunt, sed injustis et sceleratis.

Secundo, qui docet et simul facit ea quæ lex jubet, hic legitime lege utitur ; qui vero docet et non facit, utitur lege illegitime, inquit Theophyl. Præsertim vero lege utitur legitime, qui ita legi studet, eamque facit et explet, ut semper finem legis habeat præ oculis, ut scilicet per legem inflammet in se et in aliis charitatem ex corde puro, ut dixi v. 5.

9. SCIENS HOC QUIA LEX JUSTO NON EST POSITA.] Hoc est unum, quod inter cetera requirit Apostolus ad hoc, ut quis legitime lege utatur, ut videlicet sciat eam justis non esse positam, sed injustis : eosqua abuti lege, qui per eam terrent justum, et ad justum legis minas et severitatem pertinere volunt. Qua sententia Apostolus torquet Judæorum objectionem in ipsosmet Judæos : Vos, inquit mihi objicitis me legem abolere et carpere, ego id inficior : sed dico legem bonam esse, modo tamen ea quis bene utatur : ad quod inter alia requiritur, ut sciat legem non positam esse justis, sed injustis. Vos autem, ô Judæi, vultis legem Mosis positam esse justis, scilicet Christianis fidelibus sanctificatis et justificatis per Christum in baptismo, eosque terretis minis legis, allegantes illud Deut. 27. 26. *Maledictus qui non permanet in sermonibus legis hujus, nec eos opere perficit* : ergo vos, ô Judæi, lege non utimini legitime ; nec lex vobis bona est, quia propter eam facitis vos exleges Christi et justitiæ. Hinc toties Apostolus in epistola ad Romanos et ad Galatas, dicit se et Christianos solutos esse à lege, et Christum nos redemisse de maledicto legis, et si spiritu ducamur, nos non esse sub lege. Judæi enim nonnisi legem prædicabant, et per legem excludebant Evangelium. Hisce recte opponit Apostolus dicens, legem non positam esse justis, sed injustis. q. d. Lex non est posita Christianis, justis et sanctis ; sed Judæis, qui quasi servi duri et rebelles, metu pœnarum legis, ad legem servandam cogendi erant : Christianis vero pro lege datum est Evangelium, Spiritusque gratiæ et amoris, ut sua sponte faciant id quod lex Dei jubet.

Nota Primo. Loquitur maxime Apostolus de decalogo legis : hic enim positus est homicidis, fornicariis, perjuris, de quibus sequitur.

Nota Secundo. *Lex justo non est posita*, id est, lata non est ad justos coercendos : justi enim sponte sua se conformant legi, amore justitiæ et obedientiæ, non timore pœnæ, quam lex transgressoribus minatur : sed lata est, ut minis suis et pœnis coerceat impios. Patet hic sensus ex sequentibus, q. d. Sicuti pædagogo non est opus juveni qui jam satis instructus est, nec nimis et flagellis opus est servo qui sponte facit imperata : ita lege minaci et pœnas intentante non opus est justo, qui sponte sua facit bonum et honestum quod lex imperat.

Hinc Tertio, male inferunt Libertini, justos non obligari lege etiam decalogi : in lege enim sunt tria, obligare videlicet, dirigere, et coercere sive punire. Duo priora lex exercet in omnes etiam justos : tertium solum in injustos.

Unde Pulchre moraliter S. Chrysost. *Justus*, ait, *non est sub lege, sed supra legem*. Et Aug. in psal. 1. *Justus*, ait, *non est sub lege, quia in lege Domini est voluntas ejus : qui enim in lege est, secundum legem agit ; qui sub lege est, secundum legem agitur, ille ergo liber est, iste servus.* Vide eumdem de Spiritu et litt. c. 10.

LEX JUSTO NON EST POSITA, SED INJUSTIS, ET NON SUBDITIS, IMPIIS ET PECCATORIBUS, SCELERATIS ET CONTAMINATIS PARRICIDIS, ET MATRICIDIS, HOMICIDIS, FORNICARIIS, MASCULORUM CONCUBITORIBUS, PLAGIARIIS, MENDACIBUS ET PERJURIS, ET SI QUID

ALIUD SANÆ DOCTRINÆ ADVERSATUR, QUÆ EST SECUNDUM EVANGELIUM GLORIÆ BEATI DEI, QUOD CREDITUM EST MIHI.] Nota Primo. Pro *injustis*, græce est ἀνόμοις, id est, ex legibus. Pro *non subditis*, græce est ἀνυποτάκτοις, id est *inobsequentibus*, ut vertit S. Ambros. qui scilicet subdi et obsequi nolunt, sed inobedientes, refractarii et rebelles sunt, ut vertit Syrus. de quibus dicitur Jeremiæ 2. v. 20. *A sæculo confregisti jugum meum, rupisti vincula mea,* (præcepta quibus lege mea te alligavi:) *et dixisti, Non serviam.*

Nota Secundo. Pro *sceleratis*, græce est, ἀνοσίοις quod Vatabl. et Erasmus vertunt, *irreverentibus*, qui scilicet nec Deum, nec homines reverentur. ὅσιος enim deducitur ab ἅζομαι, id est, veneror, colo, reveor.

Rursum pro *contaminatis*, græce est βεβήλοις, id est, profanis et arcendis à sacris. Arcendi autem sunt contaminati aliquo piaculo, præsertim tali, quo sacra violarunt et profanarunt. Sic Esau Hebr. 12. 16. vocatur *profanus*, eo quod propter escam vendidit primogenita: jus enim primogenituræ, ob annexam illo tempore sacerdotii dignitatem, sacrum erat.

Nota Tertio. *Plagiarii* hic vocantur, non, ut Lyranus et Hugo, qui plagas et verbera aliis infligunt; sed qui aliena mancipia rapiunt et sibi vendicant, aut qui homines liberos in servitutem abripiunt, eosque pro mancipiis vendunt aut emunt: hoc enim significat Græcum ἀνδραποδισταῖς. ἀνδράποδον enim est mancipium, inde ἀνδραποδιστὴς, dicitur, id est plagiarius. quemadmodum enim, inquit Erasmus, qui sacra furantur, sacrilegi: qui de publico, aut de principis fisco, peculatores: qui autem jumenta aliena abripiunt, abigei: ita qui liberos aut servos alienos abducunt et furantur, plagiarii à Jureconsultis vocantur; et furtum ipsum, plagium nuncupatur, quod pœna mortis plecti jubet Dominus Deuter. 24. 7.

Nota Quarto. Apostolus *sanam doctrinam* dicit esse eam, quæ est secundum Evangelium; quia sic licet Evangelium non est aliud quam sanæ norma doctrinæ; adeoque doctrina Evangelica est ipsa sana doctrina, ut, quidquid contrarium aut conforme et sanæ doctrinæ, contrarium aut conforme sit Evangelio; et omne peccatum quod adversatur sanæ doctrinæ, adversetur quoque Evangelio. Rursum hisce verbis; ait Theodor. ostendit Apostolus, quod ea quæ observatu sunt necessaria ex lege Mosis, conveniant cum Evangelio, eoque præscribantur, uti præcepta decalogi: cetera vero legis Mosis cæremonialia et judicialia præcepta supervacanea jam esse. Atque hoc ipso tacite elidit dogma Judaizantium, volentium legalia miscere cum Evangelio. Contra quos hic docet Apostolus Evangelium sufficere, utpote quod contineat omnem sanam de fide et moribus doctrinam, adeoque sit ipsa sana doctrina.

Nota Quinto. Vocat *Evangelium gloriæ*, id est gloriosum. Sic enim 2. Cor. 3. opponit Evangelium legi Mosis, quod illud præ hac fuerit gloriosum, quia lex fuit quasi umbra, Evangelium est quasi lux, splendor et claritas. Secundo, *Evangelium gloriæ*, id est, quo glorificatur Deus beatus et beatificator, ait Vatabl. Sic 2. Corinth. 4. 4. vocat *Evangelium gloriæ Christi.* quia in Evangelio glorificatur Christus, Christi redemptio, gratia, resurrectio et divinitas. Tertio, vocat *Evangelium gloriæ*, quod promittit et ducit nos ad æternam gloriam. Ita Chrysost. et Theophyl. Quarto, vocat *Evangelium gloriæ*, eo quod propter Evangelium pati pro Christo non sit ignominiosum aut stultum, sed gloriosum. et idcirco addit μακαρίου, quod in his malis sit vera beatitudo. Ita Chrysost. et Theophyl. Quinto, *Evangelium gloriæ*, id est gratiæ, q. d. Evangelium annuntiat et adfert nobis gratiam Dei gloriosam. Sic dicitur Rom. 3. 23 *Omnes peccaverunt, et egent gloria Dei*, id est, gratia Dei gloriosa. Per metonymiam hic sensus cohæret cum primo, estque simplicimus et planissimus: dicitur enim *Evangelium gloriæ Dei*, quia in eo Deus suam gloriam et magnificentiam, tum in multiformi gratia hujus vitæ, tum in cœlesti gloria in cœlis ostendit et manifestat.

Nota Sexto. Apte hic Deum vocat *beatum*, ut notet fontem gloriæ Evangelii jam dicti: ex immensa enim Dei bonitate et felicitate provenit, quod dignatus sit hominem perditum reparare, et per hoc gloriæ Evangelium, se suamque gloriam ac beatitudinem homini communicare. Sicut enim in inope et invidio indigentia et miseria causa est invidiæ, ita felicitas in beato causa est misericordiæ; bonum enim in seipso redundans in alios se effundit. Hinc Deus hebraice dicitur שדי *saddai*, id est sufficiens, abundans, et bonorum omnium cornucopiæ, ut dixi Philipp. 4. 11.

12. GRATIAS AGO EI (Deo) QUI ME CONFORTAVIT, CHRISTO JESU DOMINO NOSTRO.] Ita Romana, Græca et Græci, ac Syrus. Delenda ergo præpositio *in*, cum qua quidam sic legunt, *in Christo Jesu.* Sensus est: Gratias ago Deo meo, qui me confortat ad Christi gloriam: qui scilicet vires et animos mihi suppeditat, ut Christum potenter et intrepide annuntiem. Dixerat Apostolus v. 11. sibi à Deo creditum esse Evangelium, hinc Deo jam gratias agit.

Potest Secundo, τὸ *Christo* exponi, per Christum, et Christi Gratiam confortat me Deus. *Quia* ait, Theophyl. *dixerat*: *Quod mihi creditum est, ne videatur ideo gloriari, ad Deum istud refert, Illi, inquiens, gratia debetur, qui vires mihi dedit, ut valeam recipere tale onus; adversus enim quotidianas mortes consistere non erat humanæ potentiæ. Hæc revera est humilitas et animus minime alta spirans, vel superbiens. Nostra vero humilitas non est* ταπεινοφροσύνη, *id est, humilium rerum affectus, sed est* ταπεινορῥημοσύνη *id est, in verbis tantum consistens et lingua humilitas.*

QUIA FIDELEM ME EXISTIMAVIT, PONENS ME IN MINISTERIO,] apostolatus, et prædicationis Evangelii. Refer hæc verba ad *gratias ago.* q. d. Gratias ago Deo hoc nomine, quod fidelem me existimaverit, id est, fidelem me existimando, crediderit Evangelium, ut dixi v. præced. Et posuerit me in ejus ministerio, est ergo metalepsis talis, quali vulgo dicimus: Dominus meus fidelium, vel sufficientem me existimavit et judicavit ad œconomiam suæ domus, id est, credidit mihi œconomiam suæ domus.

Hinc patet, *fidelem* hic non significare credentem, aut Christianum, ut vult Ambrosius et alii, sed qui fidus est, et qui bona fide credita sibi negotia administrat.

Secundo, Hesselius et alii exponunt: *fidelem me existimavit*, id est fecit. Sic Philip. 2. dicitur Christus rapinam non esse arbitratus, id est non fecisse rapinam juxta quosdam: verba enim Hebræorum mentalia subinde pro realibus sumuntur, et contra, ut dixi can. 36. Verum hic

sensus videtur esse durior ac præter mentem Apostoli : esto à parte rei verum sit Deum prius fecisse Paulum fidelem, quam eum esse fidelem existimaret. Sed hoc non intendit hic Apostolus, tantum enim pro apostolatu, et credito sibi Evangelio, gratias agit Deo.

Tertio, Theophyl. proprie accipiendo verbum *existimavit*, sic explicat, dicens, quod Paulus præ Juda rejecto electus sit ad apostolatum et prædicationem Evangelii, ex eo evenisse, quod Deus meliorem et fideliorem Pauli indolem prævideral et præcognoverat, talemque fore judicaverat : et quod Paulus pro hoc Dei judicio Deo gratias agat, sicut œconomi gratias agunt dominis, quod se fideles et industrios judicent, aptosque ad œconomiam hoc ipso, quo illam illis credunt et committunt. Post hanc prævisionem, judicium et electionem Dei, inquit Theophyl. Deus Paulo robur addidit, ut opus sibi creditum fideliter expleret et perficeret ut scilicet intrepide et efficaciter evangelizaret. Sed hic sensus aliquid pelagianismi sapit : nam, ut docet August. de Prædest. Sanct. c. 2. 3. 20. Deus Paulum et quemcumque alium non elegit ad gratiam, ac consequenter nec ad apostolatum (videtur enim Deus cum Paulum vocavit ad fidem et gratiam, hoc ipso simul destinasse eum et vocasse ad apostolatum, ut colligitur Act. 9. 15.) quia dignus et fidelis erat; sed potius vocando et eligendo eum dignum et fidelem fecit. Fateor tamen potuisse Deum secundario ad naturales Pauli dotes respicere, atque ob eas potius illum, quam alios eis carentes ad Apostolatum eligere. v. g. ob id quod Paulus in lege peritus erat, quod acris ingenii, ferventis naturæ, quod generosæ esset indolis : id enim indicare videtur Augus. 22. contra Faustum c. 70. Ad similes agendi regendique dotes respexisse Christum in S. Petro, dum eum toti præfecit Ecclesiæ, docet S. Thomas. 2. 2. quæst. 185. art. 3. ad 1. et in corp. ad eas in quolibet Episcopo deligendo respiciendum esse asseverat. Similia habet qu. 63. art. 1. et 2. ubi et causam assignat. Verum prima et potissima causa, cur Paulum præ aliis elegerit, non tantum ad gratiam, sed etiam ad apostolatum, fuit liberalis Dei voluntas et specialis misericordia in Paulum, non in alios. Unde illi apostolatum suum acceptum refert, et gratias agit hic Paulus.

13. Qui prius blasphemus fui, et persecutor, et contumeliosus.] Pro *contumeliosus*, græce est ὑβριστής, quod, ut vertit Vatabl. *violentum* significat, qui vim infert, aliumque opprimit: S. August. hom. 25. inter. 50. vertit, *injuriosum*; nimirum hoc est, quod ait Lucas Actorum cap. 9. *Saulus adhuc spirans minarum et cædis* Paulus enim hic per gradationem peccatum suum exaggerat. Gradus primus est, quod Christum blasphemaverit et verbis maledixerit. Secundus, quod factis et re ipsa persecutus sit. Tertius, quod vim attulerit et percusserit Christi fideles, conatusque sit Christianum nomen abolere.

Sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate.] Græce ἀλλὰ καί, id est sed et misericordiam, etc. q. d. Non solum veniam consecutus sum, sed etiam misericordiam, ut fierem Apostolus, quia per ignorantiam ex incredulitate ortam peccavi : nesciebam enim me Messiam persequi; zelo legis agebar, ac pro lege Mosis, quasi pro Dei lege pugnabam.

Dices Apostolus se dicit misericordiam consecutum, quia ex ignorantia peccavit; ergo hoc ipsum quod peccaverit ex ignorantia, causa (hanc enim significat conjunctio causalis *quia*) fuit, cur Deus misertus sit Pauli, eumque vocarit ad fidem et gratiam : ergo primæ vocationis et primæ gratiæ, ac consequenter ipsius prædestinationis, potest ex parte hominis dari initium, imo et causa : quod tamen damnat Concilium Arausican. can. 5. 6. et 7.

Pro responsione Nota cum Lud. Molina, 1. p. q. 23. art. 4. disp 1. membr. 12. licet prædestinationis, et consequenter primæ vocationis et gratiæ, nulla detur ratio, dispositio, meritum ex parte hominis, cum homini obveniat ex mera Dei voluntate et misericordia; tamen subinde Deus in æterna sua prædestinatione ad circumstantias et usum liberi arbitrii prævisum attendit : verbi gratia, hic in Paulo, ad qualitatem ignorantiæ, quæ malum usum liberi arbitrii excusabat, respexit tanquam ad conditionem, non propter quam etiam tanquam causam congruentem Paulum vel prædestinaret, vel tam magnifice, et ad tam magna vocaret et eveheret (sic enim initium gratiæ et salutis esset ex bono usu liberi arbitrii, quod damnat Concilium Arausic. et Ecclesia) sed attendit et respexit Deus ad hanc Pauli ignorantiam tanquam ad conditionem sine qua non statuisset illum ita prædestinare, et tam magnifice vocare, puta si Paulus peccasset ex malitia.

Ad argumentum ergo Respondeo negando primam consequentiam, ac consequenter ceteras quæ inde deducuntur. Ad consequentiæ probationem Respondeo, conjunctionem *quia*, causam significare non directam et propriam, sed indirectam, ac tantum amoventem impedimenta : ignorantia enim purgavit et amovit certam et destinatam malitiam, quæ est impedimentum divinæ vocationis et gratiæ : Paulus enim peccans ex ignorantia, non quidem dignior, minus tamen indignus fuit venia, minusque impedivit Dei vocationem, quam si peccasset ex malitia, uti fecerunt Scribæ aliique Judæi, inquit Theophyl.

Addunt aliqui cum Gabr. Vasquez, hanc impedimenti amotionem proficisci ex gratia Christi, sive gratiam Christi præservasse Paulum ne peccaret ex malitia, itaque impediret Dei vocationem : putant enim omne qualecumque, etiamsi negativum tantum, vocationis initium, manare ex gratia Christi; sed nihil est, quod cogat eousque extendere gratiam Christi : Concilia enim et Patres, cum negant initium fidei et salutis esse ex nobis, loquuntur de initio proprie dicto, quod positive et proprie orditur et inchoat viam ad justitiam et salutem, ad eamque hominem disponit et ducit : alioqui enim pari modo fateri cogemur, omnia opera moraliter bona, quæ faciunt infideles antequam fidem Christi suscipiant, esse ex gratia Christi, ac consequenter esse opera gratiæ, non naturæ; cum tamen Apostolus ad Roman. 2. et ex eo Doctores omnes doceant, Gentes naturaliter, id est, solis naturæ viribus, multa facere bona, quæ lex præscribit, uti sunt honorare parentes, justitiam colere, vitare homicidium, furtum, etc.

Moraliter hinc deduces, sanum consilium dandum peccatoribus etiam obstinatis, scilicet, ut si omnino peccata vitare nolint, aut ægre

possint, saltem majora vitent et minus peccent: eo enim sæpius et facilius à Deo illuminabuntur, quo minorum ponunt obicem. Id exemplis pluribus ex Vitis Patrum petitis, est facile confirmare.

14. SUPERABUNDAVIT GRATIA DOMINI NOSTRI, CUM FIDE ET DILECTIONE, QUÆ EST IN CHRISTO JESU.] Pro *superabundavit*, græce est, ὑπερπλεόνασε, id est, supermultiplicata est, supercrevit, exuberavit, superabundavit. Ubi adverte Primo, τὸ ὑπὲρ, id est *super*, significare comparationem et præcellentiam gratiæ præ incredulitate, blasphemiis et persecutione Pauli. q. d. Magnus ego fui Christi et Ecclesiæ persecutor et hostis, magnus peccator et blasphemus: sed longe major fuit Dei gratia, quæ me ex lupo ovem, ex Saulo Paulum, ex persecutore prædicatorem, ex blasphemo Apostolum effecit.

Addunt alii: *superabundavit*, id est, pluribus aliis beneficiis post commissum mihi Evangelium me prosecutus est Dominus, dum scilicet mihi dedit donum linguarum prophetiæ, curationum, aliasque gratias. Verum non tam has gratias, quam gratiam justificationis et reconciliationis cum Deo spectasse hic Paulum, patet ex versu sequenti et præcedenti. Totus enim abripitur in Dei clementiam, qua se tantum peccatorem in gratiam recepit. Prior ergo sensus est genuinus.

Nota Secundo. Significat Paulus effectus gratiæ, cum addit, *cum fide et dilectione*, ubi fidem priori suæ incredulitati, dilectionem persecutioni et crudelitati suæ opponit. Unde Vatablus vertit, *donavit mihi affatim Deus gratiam suam, et fidem in Christum, et dilectionem erga sanctos*, Christianos scilicet, quos ante pertinaci et internecino odio prosequebar et persequebar. Hinc et Syrus vertit, *multiplicata est in me gratia Domini nostri, et fides et dilectio, quæ est Jeschua Meschicho.*

Aliter τὸ μετὰ id est, *cum fide et dilectione* exponit Chrysostomus, quasi vocula *cum* significet rationem medii, sive instrumenti, ut sit sensus: Hanc gratiam et hæc dona consecutus sum per fidem et dilectionem. Prior sensus planior est et simplicior.

Nota Tertio. Verbum *superabundavit*, non tantum ad gratiam, sed etiam ad fidem et dilectionem referendum est. q. d. Cum gratia abunde in me effusa, superabundarunt pariter in me effecta gratiæ, videlicet fides et dilectio: fuit enim Paulo aspirata robustissima fides et ardentissima dilectio, qua quasi ignis totum orbem pervagatus omnes inflammavit et accendit.

Nota Quarto. Vocat *fidem et dilectionem, quæ est in Christo*. q. d. Quam habeo per Christi gratiam et merita. Ita Chrysost. Theoph. Œcumen. Primas. Secundo, Vatabl. *in Christo*, id est erga Christum et Christianos. Tertio, et magis genuine ad mentem et phrasim Apostoli, fides et dilectio in Christo, est fides et dilectio Christiana, sive quæ propria est Christianorum, Christi filiorum, quæ divina, super naturalis, cœlestis et spiritualis est dilectio: hanc enim opponit dilectioni naturali infidelium, quam vel naturæ, vel sanguinis, vel beneficiorum, vel studiorum et officiorum communio parit, ac producit.

15. FIDELIS SERMO, ET OMNI ACCEPTIONE DIGNUS: CHRISTUS JESUS VENIT IN HUNC MUNDUM PECCATORES SALVOS FACERE, QUORUM PRIMUS EGO SUM.] Dixerat Apostolus in se superabundasse gratiam Dei, jam apto ordine subjungit eamdem gratiam patere, et paratam esse omnibus peccatoribus, ut ita consoletur fideles, quibus similis gratia obtigit, et infideles excitet ad eamdem gratiam capessendam. Unde generalem proponit sententiam, quasi axioma et basim suæ prædicationis et Evangelii, quam Judaicis fabulis, de justitia legis operibus acquirenda opponit dicens, *Fidelis sermo et omni acceptione dignus, quod Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere.* q. d. Christus solus est justificator et salvator, non Moses, non lex, non opera legis aut naturæ, q. d. Judæi jactant suam ἀποδοχήν, id est traditionem et Cabalam, sed nugosam et fabulosam: ego veram et certam ἀποδοχήν, id est traditionem et Cabalam à Christo ipso acceptam vobis trado, scilicet quod Christus solus sit qui peccatores et expiet et salvet. Si quis ergo cupit Cabalam, hanc ut indubitatam acceptet. Cabala enim vetus fuit patrum traditio, qua olim à patribus sacra mysteria, maxime quæ de regno Christi erant, ore ad os per successionem tradebantur, quæ alius ab alio accipiebat. Unde Cabala hebraice idem est quod acceptio, id est accepta doctrina et traditio, à radice קבל *kibbel*, id est accepit. Cabala ergo vetus certa et indubitata fuit, quam Esdras rediens è Babylone, et alii patres tradiderunt sed Cabala Judæorum recentiorum fictitia est, et Pharisaica.

Nota Primo. Pro *fidelis*, græce est πιστός. Nonnulli teste Hieron. ad Marcellam legerunt χρηστός, id est, *humanus*. Ita legit Ambros. et interpretatur sic: *humanus*, id est jucundus, gratus; et hoc consentit cum eo quod sequitur, *Et omni acceptione dignus*. S. Augustin. legit quoque *humanus* sed aliter explicat: ait enim hunc sermonem sic esse humanum et divinum, sicut Christus est Deus et homo, maluisse vero Apostolum vocare humanum, quam divinum, quia agebat de adventu Christi in carnem. *Si*, inquit, *ille homo dicitur humanus, qui in domo suscipit hominem, quam humanus est Deus, qui in seipso suscipit hominem?* Secutus est Augustinus significationem Latinæ vocis, humanus: nam Græcum χρηστός nihil tale significat. Verum communiter Syrus, Græca, Latini et Græci legunt πιστὸς, id est fidelis, hoc est, fidus, certus, indubitatus, verax, fide dignus, non fabulosus, non matæologus, ut ille Judæorum v. 4. et 7. Sic Apocal. 21. 5. Dicit S. Joannes, *Et dixit qui sedebat in throno*, etc. *Hæc verba fidelissima sunt*, id est, certissima et verissima. E contrario Jerem. 15. 18. *aquæ infideles* vocantur, id est instabiles et fallaces, quæ è fonte suo videntur perenniter fluxuræ, et tamen in æstate deficiunt, cum maxime iis indigent homines. Sic Act. 13. 34. dicitur, *dabo sancta David* (id est sanctas et munificas promissiones Dei Davidi factas: unde noster Interpres Isaiæ 55. 3. vertit, *misericordias David*, hoc est Davidi promissas) *fidelia*, id est, firma et stabilia; respondet enim τὸ πιστὸς Hebræo נאמן *neeman*, vel potius נאם *neum*. Sic enim Prophetæ, ubi certum oraculum depromunt, ut à se dicendis fidem et attentionem concilient, præmittere aut subdere solent, *Neum adonai*, hoc est, dicit Dominus, vel potius dictum Domini. *Neum* enim est verbum præteritum: Sic enim dicendum esse *naam*, sed participium est; aut potius nomen. Rursum, *neum* non significat simplex aut quod libet dictum, sed certum et indubitatum, certaque fide credendum, ut idem sit, quod oraculum. Hinc Apostolus apte Hebræum *neum* vertit, πιστὸς ὁ λόγος hoc est, fidus

et certus sermo. Unde sicut Prophetæ, sic et Paulus hæc verba, cum dicturus est rem certam et indubitatam, solet præmittere vel subjicere, uti ad Titum 3. v. 7. et 8. velut asseveratione confirmans id quod dixit aut dicturus est. Unde apte Forerius et alii illud Isaiæ 1. 24. *Propter hoc ait Dominus Deus exercituum* (ubi pro *ait*, hebraice est *neum*) vertunt, *idcirco fidelis sermo Jehova sabaoth.*

Nota. Secundo, *omni acceptione dignus*, id est, omni studio et gratiarum actione acceptandus, dignus quem omnibus modis acceptemus et amplectamur. Græcum ἀποδοχὴ significat non tantum acceptionem, sive acceptationem, sed etiam approbationem. Unde verti hic potest, *fidelis sermo, et omni approbatione dignus.* Adverte hic hoc epithetum apte respondet priori : ex eo enim quod sermo sit certus, verax, adeoque sit oraculum, sequitur eum omni modo esse acceptandum et amplectendum. Alludit Apostolus ad verba Hebræa נאם *neum*, et האמין *heemin*, quæ uti litteras habent easdem, sed transpositas, (ex *naam* enim fit *aman*, si litteram *n* transponas : *aman* autem est radix verbi *heemin*) ita significatione sibi invicem respondent : nam sicut verbum *neum* significat certe et indubitate loqui, veritatem ipsam dicere certo et infallibiliter, id quod est solius Dei loquentis, item Prophetarum et Apostolorum certo verbum Dei proloquentium, quidque à Deo immediate vocati testimonium habent, quod errare non possint; adeoque sicuti *neum* proprie significat ipsum Dei verbum, et primæ veritatis oraculum, ita rursum verbum *heemin* significat fidem certo adhibere illi verbo Dei quasi oraculo, illique credere et acquiescere firmitate quadam et certitudine divina ac supernaturali, quæ omnem opinionis, scientiæ, auctoritatis et sensationis humanæ certitudinem longe superat. Hæc ergo duo verba Hebræa *neum* et *heemin* correlativa sunt et sibi mutuo respondent : et sicuti *neum* est verum certo et infallibiliter dicentis, ita *Heemin* est certo credentis et fide indubitata (quæ inde dicitur אמונה *emuna*) apprehendentis et amplectentis τὸ *neum*, id est oraculum. Eodem modo respondent hic sibi invicem hæc duo : *Fidelis sermo et omni acceptione dignus.* q. d. est *neum*, cui oportet *heenim*, id est credere : vel est *neum*, dignum *col emuna*, hoc est, oraculum fidum, dignum omni fide et fidei amplexu. Ex eo enim quod sermo sit fidus et infallibilis, sequitur eum omni acceptione esse amplectendum, tum ulnis fidei, tum consequenter ulnis spei, invocationis, dilectionis, et gratiarum actionis, ut scilicet ejus participes fiamus, et participes facti, gratias pro tanto dono quas par est, Deo agamus.

Nota Tertio. *Fidelis sermo et omni acceptione dignus*, est eis, qui sequitur, scilicet, *quod Jesus Christus venit in hunc mundum peccatores salvos facere.* Ubi Primo, contra Judæos significat legem, et legis ceremonias inefficaces esse ad salutem; illam enim attulit Christus : imo propter eam afferendam, ad nos descendit è cœlo. Secundo, significat finem incarnationis et totius œconomiæ Christi in carne fuisse, ut peccatum aboleret, et peccatores salvaret. *Non veni*, inquit, Matth. 9. *vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam* : *et non est opus valentibus medico, sed male habentibus.* Tolle morbos, tolle vulnera, nec opus erit medico : tolle similiter peccata, non erit opus Christo. Hinc Tertio, discimus enormitatem peccati : (*Magnus*, inquit August. serm. 9. de Verbis Apostoli, *de cœlo venit medicus, quia magnus per totum orbem terræ jacebat ægrotus*) ac consequenter omni ope enitendum esse, ut è peccato, quod tantum est malum, emergamus, ne Christus nobis frustra venisse videatur. *Cum audis*, inquit August. supra, *Christum venisse in hunc mundum ut peccatores salvos faceret, noli dormire in dulci strato peccati, sed audi Paulum dicentem : Surge qui dormis, et illuminabit te Christus.* Quarto, discimus immensam Christi clementiam et charitatem, qua peccatores etiam se persequentes (qualis erat Paulus) insequitur, convertit et salvat. Audi S. August. loco citato : *Homines desperate ægrotabant, et ipsa ægritudine qua mentes perdiderant, etiam medicum cædebant, quin et occidebant. Ille autem etiam cum occideretur, medicus erat; vapulabat, et curabat; patiabatur phreneticum, nec deserebat ægrotum, tenebatur, alligabatur, percutiebatur, irredebatur, suspendebatur, et medicus erat. Agnoscis phreneticos, agnosce et medicum : Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Illi perdita mente sæviebant, et medici sanguinem sæviendo fundebant : ille autem etiam de ipso sanguine suo ægrotis medicamenta faciebat.*

QUORUM PRIMUS EGO SUM.] Fabulati sunt quidam hæretici, teste Sancto Thoma hic, animam Adæ primi hominis et peccatoris, in Paulum fuisse transfusam, ideoque Paulum fuisse peccatorem : sed hoc est Pythagoricum delirium. Primum ergo se dicit, non tempore, sed culparum magnitudine, quia princeps fuerat persecutorum Christi, ait Anselm. ergo *primus*, id est, maximus et pessimus. Ita August. serm. 9. de Verbis Apostoli, *Nemo enim*, inquit, *acrior Paulo inter persecutores, nemo ergo prior inter peccatores.* Idem in psalm. 70. *Quid ergo*, inquit, *est primus? antecedens omnes non tempore, sed magnitudine.* Vide quam se humiliet Paulus. Primus, inquit, sum, id est, ut Theophyl. et OEcum. explicant, in immensum peccavi, et ad omne malitiæ genus perveni, hinc indigui omni Dei misericordia, et universa ejus clementia, non parte aliqua, quemadmodum ii qui ex parte tantum peccarunt. *Humilitas ista*, ait Ambros., *non ad diminutionem ejus proficit, sed ad gloriam; et hæc accusatio ejus est, laus vero Salvatoris.*

Quæres, Quomodo vere potuit sentire et dicere Apostolus se peccatorum esse primum, id est maximum, cum sciret Judam, Caipham, Herodem, aliosque plurimos gravius longe peccasse?

Respondet D. Thomas et insinuat Ambros. non velle dicere Apostolum, se esse omnium omnino peccatorum primum : sed respectu tantum Judæorum illorum, qui à Pilato Christum crucifigi postularunt, ac postea à Petro et Apostolis conversi et pœnitentes gratiam et salutem adepti sunt. Sed hi restringunt nimis verba Apostoli, cum Apostolus ea non restringat, sed generaliter loquatur de omnibus peccatoribus, quos, ut præmisit, Chistus venit salvos facere : atqui Christus non solos illos Judæos, sed et omnes omnino homines et peccatores venit salvos facere : ergo omnium omnino peccatorum se primum esse dicit Apostolus.

Respondeo ergo Apostolum bene illustratum Spiritu Sancto agnovisse gravitatem suorum peccatorum, et in eam ex vera humilitate om-

nes mentis oculos intendisse; aliorum vero peccata non ita considerasse et inspexisse, quin de quolibet præsumeret meliora, vel quod plures haberet causas ipsum excusantes, et peccati gravitatem minuentes : sicut qui gravi dentium, capitis, vel oculorum dolore laborat, dicit nullum dolorem hoc esse majorem, sed suum omnium esse maximum; quia scilicet suum sentit per experientiam; aliorum vero dolores tantum considerat per speculationem, itaque suus sibi dolor videtur, et revera in suo sensu maximus est : ita Pauli peccatum ipsi in suo sensu videbatur esse maximum.

Sic et S. Franciscus solebat dicere se peccatorum esse maximum; et rogatus quomodo id vere dicere posset, respondit : Si Deus maximo latroni illam gratiam fecisset, quam mihi; is multo melius ea usus fuisset, sanctiorque quam ego evasisset. q. d. Si seclusa gratia me considero, vide in me tantam infirmitatem et proclivitatem ad malum, quantam in nullo alio video, ac proinde puto me maximum futurum fuisse, ac fore peccatorem, ni Deus infirmitatem meam sua gratia roborasset, ac indies roboraret.

Dices : Ignorantia Paulum excusabat.

Respondeo, Non excusabat, sed minuebat tantum peccatum; erat enim vincibilis, ac consequenter culpabilis : poterat enim et debebat Apostolus ex Scripturis, quarum peritus erat, ex tot Christi miraculis, ex tanta sanctitate vitæ et doctrinæ tot Christianorum, et sacerdotum Christo credentium, agnoscere Christum esse Messiam mundi redemptorem. Peccatum autem Pauli in se maximum erat, persequi scilicet Christum Deum et hominem; considerabat ergo suam obstinationem Paulus, qua pro judaismo pugnans, Christum Deum et hominem, ejusque Ecclesiam impugnaverat adeo pertinaciter, ut, si potuisset, voluisset eam funditus evertere et interimere, et ad hanc rem, ceteris se ducem præbuerat; atque hoc peccatum suum ita ei grave videbatur, ut aliorum peccata, in quæ leviter tantum et generatim intendebat, viderentur ei esse leviora. Considerabat enim peccatum suum in se, ignorantiam vero suam aliasque circumstantias minuentes peccatum non considerabat. Vide dicta Philipp. 2. 3. Sic Salomon Prov. 30. 2. *Stultissimus*, inquit, *sum virorum*, id est, mihi esse videor : dum scilicet me, ac mea quæ ex meipso habeo, seclusa Dei illuminatione specto, dum sapientiæ meæ parvitatem intime perpendo ac penetro, eamque tum cum mea ignorantia, tum cum divina sapientia comparo; videor mihi esse ignorantissimus, adeoque esse abyssus ignorantiæ et stultitiæ, quodque ceteri, quorum ita mihi perspecta non est ignorantia, longe sint me sapientiores, præsertim in sapientia practica, atque in cognitione sui et Dei. Unde putant Hebræi Salomonem suæ idololatriæ et peccatorum conscium pœnitentem hæc dixisse; licet eos refellat Lyranus, qui cum Abulensi sentit Salomonem impœnitentem mansisse, ac esse damnatum : de quo alias. Summa, hisce verbis docere nos vult Salomon, sapientiam veram maxime sitam esse in cognitione sui, suæque miseriæ et insipientiæ, atque humili de seipso sensu et æstimatione. Sic Socrates rogatus quid sciret, respondit : *Hoc unum scio, quod nihil scio.* Imo alius idem rogatus, idem respondit, additque se ne hoc quidem (quod scilicet nihil sciret) scire.

Quæres Secundo, quomodo Paulus dicat : *Quorum primus ego sum;* sciebat enim sibi jam condonatum esse hoc peccatum.

Respondeo, *sum*, id est, fui. Secundo et simplicius, Paulus hic se considerat quasi in puris naturalibus constitutum seclusa gratia : sic enim peccator erat, fuissetque in peccato permansurus, et nullo modo mutandus; imo longe adhuc gravius peccaturus : humilis enim est, considerare et despicere se ob ea quæ habet à se : nam ea quæ habet à Deo non sua sunt, sed Dei, Deoque eorum laus et gloria debetur. Sic S. Aug. 2. Confess. 7. *Domine*, inquit, *gratiæ tuæ deputo, quæcumque non feci mala.* Et infra : *Omnia mihi dimissa esse fateor, et quæ mea sponte feci mala, et quæ te duce non feci.* Diserte vero in prologo de vita Christiana : *Ut ego*, inquit, *peccator primus et ultimus, insipientiorque ceteris, et imperitior universis, te ut sanctitatis et justitiæ viam pergas, crebrioribus audeam litteris admonere, non meæ propriæ justitiæ fiducia, non sapientiæ peritia, non scientiæ gloria, sed sola quam secundum Deum animo ac mente concepi, charitatis tuæ causa compellit.* Sic Socrates à quodam Physiologo notatus ex naturali complexione, quod esset incontinens et fur; cum astantes, qui Socratis probitatem noverant, Physiologi judicium riderent, respondit Socrates, Non est mentitus : sum enim natura talis, sed me contineo.

Moraliter, quisque consideret se et sua peccata, non aliena, dicatque : Primus peccatorum ego sum; agnoscat et deprædicet Dei in se clementiam; humiliet se, ita tamen, ut anxie se non discruciet. Unde S. Bernard. serm. 3. in festo SS. Apostolorum Petri et Pauli : *In Paulo*, inquit, *dicente, Fidelis sermo et omni acceptione dignus, quoniam Dominus Jesus venit peccatores salvos facere, quorum primus ego sum; hoc consolationis et fiduciæ accipite, fratres, ut ad Dominum jam conversos non nimis cruciet præteritorum conscientia peccatorum, sed tantum humiliet vos, sicut et ipsum. Ego sum, inquit, minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei. Misericordiam etiam consecutus est Petrus, qui non ignorans, sed apertos habens oculos peccavit.* Et infra : *Quid enim? peccasti in sæculo? nunquid amplius Paulo? Quod si in ipsa Religione, nunquid plus Petro? Attamen illi in toto corde pœnitentiam agentes, non modo salutem, sed et sanctitatem consecuti sunt. Et tu ergo fac similiter, quoniam propter te, Scriptura eos vocat viros misericordiæ, utique propter multam misericordiam, quam consequi meruerunt.*

16. UT IN ME PRIMO OSTENDERET CHRISTUS JESUS OMNEM PATIENTIAM AD INFORMATIONEM EORUM, QUI CREDITURI SUNT ILLI, IN VITAM ÆTERNAM.] Nota τὸ *primo*, nomen est, non adverbium, græce enim est πρώτῳ, id est primo et præcipuo, scilicet peccatore. Pulchre Theodor. *Quemadmodum*, inquit, *medicus cum in una domo multi simul ægrotant, et omnes de salute desperant, si unum pessime affectum acceperit, et datis ei medicamentis ad perfectissimam sanitatem deduxerit, facit, ut alii omnes bono sint animo, ac fiduciam concipiant : ita Dominus Christus animarum medicus, cum factus esset homo pro salute peccatorum, me qui eram iniquissimus et omnium sceleratissimus, non solum à prioribus, liberavit maculis; sed maximis etiam donis obruit, omnibus hominibus per me ostendens suam patientiam et*

clementiam, ut nemo eorum, qui maxima scelera perpetraverint, ad me respiciens, de salute desperet.

Nota Secundo. Pro *omnem patientiam*, græce est, πᾶσαν μακροθυμίαν, id est, omnem longanimitatem, *omnem*, id est, totam et perfectam : ponitur enim nomen collectivum universale, pro toto quanto, perfecta enim et illustris fuit Dei longanimitas, qua furentem contra se Paulum tam diu sustinuit, quem unico ictu oculi perdere poterat et fulmine afflare. Ambrosius pro hoc uno verbo, duo posuit, *magnanimitatem et patientiam.* Magnamini enim est esse longanimem, patientem et mansuetum : sicut è contrario pusilli est animi, injuriis commoveri, turbari, velleque se vindicare.

Hinc pulchre S. Gregorius 31. Moral. cap. 10. explicans illa verba Jobi : *Nunquid volet rhinoceros servire tibi?* eaque mystice applicans S. Paulo : *Rhinoceros, inquit, qui et monoceros, tantæ est fortitudinis et feritatis, ut nulla venantium arte capiatur. Sed ut Physici* (inter quos est Isidorus l. 12. Etymol. cap. 2. et Pierius in hieroglyphico Rhinocerotis qui eum Halicornem vocat) *asserunt, virgo ei puella proponitur, quæ venienti sinum aperit, in quo ille omni ferocitate deposita caput deponit, sicque soporatus velut inermis, capitur. Pari enim modo, caro illa virginea Christi Paulum spirantem minarum et cædis domare, placare, capere, totumque sibi devincire potuit, dum ei totum sinum misericordiæ suæ expandit.*

Nota Tertio. Pro *ad informationem*, Ambros. legit, *ad exemplum ;* græce enim est ὑποτύπωσις, quæ significat vivum exemplar et imaginem, qua res plene expressa subjicitur oculis. q. d. Misertus est mei Deus, ut in me quasi in primo et maximo peccatore, daret vivum exemplar et hypotyposin divinæ suæ clementiæ et longanimitatis; ut in me manifestissime cernerent homines, Deum omnes peccatores velle salvos fieri, eosque ad se vocare, et tantum non cogere ac facillime eis offensas, quamvis gravissimas, condonare. Itaque meo exemplo informavit et excitavit omnes, qui futuris sæculis Christo credituri sunt, ad obtinendam vitam æternam ; ut per pœnitentiam audeat quisque eorum sperare veniam à Christo, ad eumque pro ea supplex confugiat. Mire enim homines excitant exempla Sanctorum. *Sagittaveras*, inquit Aug. l. 9. Confess. cap. 2. *tu Domine cor meum charitate tua, et gestabam verba tua transfixa visceribus, et exempla servorum tuorum, quos de nigris lucidos, et de mortuis vivos feceras, congesta in sinum cogitationis nostræ urebant et consumebant teporem.*

Moraliter Chrysost. hom. 2. in psalm. 5. *Si impius es,* inquit, *cogita publicanum; si immundus es, attende meretricem; si homicida es, perspice latronem; si iniquus es, cogita blasphemum, considera Paulum prius persecutorem, postea annuntiatorem. Nolo mihi dicas : Blasphemus sum. Nolo dicas : Persecutor sum, immundus sum. Habes omnium ostensiones, in quem volueris portum confugito : vis in novum? vis in veterem? In veteri David, in novo Paulus.* Et infra ; *Quid est peccatum ad Domini misericordiam? Tela araneæ, quæ vento flante nusquam comparet.*

Et ex S. Augustino serm. 9. de Verbis Apostoli Anselmus hic : *Si Saulus sanatus est, ego quare despero? Si à tanto medico tam desperatus æger sanatus est, ego vulneribus meis illas manus non optabat? ad illas manus non festinabo! Ut hoc dicerent homines, ideo factus est Saulus ex persecutore Apostolus : quia cum venit medicus volens sibi famam comparare, infirmum quærit aliquem desperatum, et ipsum sanat; et, si pauperrimum inveniat, non ibi quærit mercedem, sed commendat artem : ita et Christus potentiam specialis medicinæ spiritualis suæ ostendit in Saulo, ut omnes deinceps nossent eum sanare posse cunctas infirmitates omnium confugientium ad se.*

17. Regi sæculorum immortali, invisibili, soli Deo, honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.] Apostolus hic more suo post commemoratum remissionis peccatorum, et redemptionis Christi beneficium, assurgit à Christo homine, et erumpit in laudem et doxologiam Dei Patris, ut vult Ambros. vel potius, ut Theodor. et Anselm. totius Sanctissimæ Trinitatis, quæ per Christum hoc donum remissionis hominibus contulit, ac omnibus sæculis confert et conferet.

Nota. *Rex sæculorum*, est proprium Dei attributum, significans quod Deus est primum et æternum ens, ac consequenter rex, auctor, ordinator, distributor, moderator et dominus omnium sæculorum, hoc est, et æternitatis suæ, et ævi, sive æviternæ vitæ angelorum, et temporum nostrorum : hæc enim omnia manant à Dei æternitate. Unde pulchre et divine S. Dion. de Divin. nominib. c. 5. 7. et 10. hunc locum explicans, *Ex eo*, inquit, *quia est* (Deus æternus Rex sæculorum) *sæculum est, essentia, et ens, et tempus, et generatio, et quod generatur, et quod quomodocumque subsistit.* Omne enim esse temporaneum manat ab esse æterno, et perpetuo, quod est in Deo Rege sæculorum. *Et idcirco,* ait Dionysius, *Deus dicitur Rex sæculorum, utpote in quo et circa quem totum esse et ens subsistensque versetur.* Unde, pro *sæculorum*, græce est αἰώνων : αἰὼν autem significat Primo, æternitatem Dei; Secundo, ævum angelorum; Tertio, ævum et durationem hominum. Æternitas enim, quæ duratio est nec finem nec principium habens, soli Deo competit : æviternitas vero quæ principium habet, et eatenus convenit cum tempore nostro; sed caret fine, et eatenus participat aliquid æternitatis divinæ, angelis tribuitur et animæ rationali. Hinc, ut ait Aristoteles l. 1. de cœlo cap. 9. dicitur αἰὼν ἀπὸ του ἀεὶ εἶναι, id est, ex eo quod semper sit. Forte voluit Apostolus perstringere fictos æones Valentini, et his opponere Deum verum dominum æonum omnium.

Nota Secundo. Pro *immortali*, græce est, ἀφθάρτῳ, hoc est, *incorruptibili*, ut habet Syrus, et August. lib. 2. de actis cum Felice Manichæo, cap. 7. Porro *immortali*, vel incorruptibili idem est, quod immutabili. q. d. in Deum non cadit corruptio, nec mors, nec interitus ac consequenter nec mutatio ulla : nam omnis mutatio, ait Anselmus, mors quædam est rei, quæ mutatur et desinit esse quod fuit. Sed potius Deus est immortalis, incorruptibilis, immutabilis, ac consequenter æternus : incorruptio enim et immortalitas est ratio, et quasi causa æternitatis.

Nota Tertio. Addit *invisibili*, quia naturaliter nec corporis, nec mentis oculis, nec ullis naturæ viribus Deus videri potest : sed ut quis videat Deum, supernaturali lumine gloriæ opus habet, uti patet in Beatis.

Nota Quarto. Dicit *soli Deo*, id est, qui solus est Deus : Deus enim unus est, ac consequenter

hic solus est Deus. S. Ambrosius qui hoc ad Patrem refert, docet Patrem vocari solum Deum, non quod Filius et Spiritus sanctus non sint Deus, sed quia Pater est fons et principium deitatis, puta Filii et Spiritus sancti. Adde, ut docet D. Thomas et Theologi, voces exclusivas additas nominibus essentialibus Dei et attributorum ejus, cum attribuuntur uni personæ, non excludere alias personas divinas, sed tantum alias res, quæ divinam essentiam non habent, sed aliam ab ea diversam et creatam. Verum, ut dixi, cum Theodoreto melius hæc non soli Patri, sed toti SS. Trinitati tribuas. Græca addunt, μόνῳ σοφῷ Θεῷ, id est, soli sapienti Deo : et ita legunt Chrysost. Theoph. Œcumen. et alii Græci præter Theodoretum. Dicitur Deus solus sapiens per se et per suam essentiam, quique sapientiam suam in omnes et angelos et homines, quasi fons derivat : omnem enim suam sapientiam homines et angeli non habent ex se, sed à Deo. Sic solus Deus dicitur bonus, supple per essentiam Lucæ 18. 19.

Nota Quinto, *soli Deo sit honor et gloria*, scilicet divina et latriæ, quæ Deo vero debetur. q. d. Non angelis, non idolis, non diis gentium, sed soli Deo vero tribuatur honor et gloria divinitatis, ut omnes angeli et homines, et maxime ego Paulus, ob tantam Dei in peccatores, et in me primum et maximum peccatorem clementiam, qua me hoc Christi et gratiæ sæculo nasci fecit rebellem ad se traxit, et pene coegit peccata dimisit, justificavit, imo Apostolum fecit, semper eum celebrent, adorent, glorificent tum mente et voce, tum etiam sancta conversatione et vita. Qua de re vide hic Chrysost. in morali hom. 4.

Pie S. Bernard. serm. 83. in Cant. docet hunc Dei honorem debere melle amoris condiri, ab eoque oriri ut Deo perplaceat. *Exigit*, ait, *Deus timeri ut dominus, honorari ut pater, ut sponsus amari. Quid in his præstat, quid eminet! nempe amor. Absque hoc et timor pœnam habet, et honor non habet gratiam. Servilis enim timor, quandiu ab amore non manumittitur. Et qui de amore non venit honor, non honor, sed adulatio est. Et quidem soli Deo honor et gloria. Sed horum neutrum acceptabit Deus, si melle amoris condita non fuerint. Is per se sufficit, per se placet, et propter se. Ipse meritum, ipse præmium sibi est amor, præter se non requirit causam, non fructum Fructus ejus, usus ejus. Amo quia amo, amo ut amem. Magna res amor, si tamen ad suum recurrat principium, si suæ origini redditus, si refusus suo fonti semper ex eo sumat jugiter unde fluat. Solus est amor ex omnibus animæ motibus, sensibus atque effectibus, in quo potest creatura, etsi non ex æquo, respondere auctori, vel de simili mutuam rependere vicem.*

18. HOC PRÆCEPTUM COMMENDO TIBI, FILI TIMOTHEE, SECUNDUM PRÆCEDENTES IN TE PROPHETIAS, UT MILITES IN ILLIS BONAM MILITIAM.] Chrysost. Ambros. Theoph. *hoc præceptum* referunt ad sequentia. q. d. Præcipio tibi, ô Timothee, ut scilicet secundum præcedentes de te prophetias milites bonam militiam. Verum, pro *ut*, græce non est ὅτι, sed ἵνα, quod magis causam finalem, quam objectum significat; quanquam Apostolus has et similes particulas sæpe confundit, et pro iisdem sumit.

Secundo, alii referunt ad proxime præcedentia. q. d. Præcipio tibi ut prædices Christum venisse, ut peccatores salvos faceret.

Tertio, alii referunt ad omnia præcedentia. q. d. *Hoc præceptum*, id est, hanc doctrinam, quam ab initio capitis hucusque ibi tradidi, tibi commendo.

Quarto et optime, Theodoret. censet Apostolum, post digressionem, qua de vocatione sua et gratia Dei gratias egit, redire ad ea quæ initio capitis Timotheo commendavit, ut scilicet denuntiaret quibusdam ne aliter docerent. Ubi pro *denuntiares* græce est idem verbum, παραγγέλλειν, à quo hoc loco præceptum vocat παραγγελίαν. Hoc enim est primum Episcopi munus, resistere videlicet pseudoapostoli, et sanam fidem tueri ac prædicare. Unde hæc verba pene eadem sunt cum illis, quæ initio capitis post denuntiationem jam dictam subjungit : ibi enim ait, *Finis autem præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.* Pro quod hic iisdem pene verbis dicit : *Præceptum tibi commendo, ut milites bonam militiam, habens fidem et bonam conscientiam.*

SECUNDUM PRÆCEDENTES IN TE (id est, ut Syrus, super te, de te : græce enim est ἐπὶ σε, quod respondet Hebr. עליך *alecha*) PROPHETIAS.] Vatabl. per *prophetias* intelligit doctrinam, sive munus docendi Timotheo creditum. q. d. Vide, ô Timothee, ut in hoc munere quod à Deo accepisti, te fortiter et strenue geras instar militis.

Secundo, alii per *prophetias* accipiunt varia charismata Spiritus sancti, quæ in Timotheo erant, inter quæ erat etiam proprii nominis prophetia. q. d. Paulus, Præcipio tibi, ut ita milites, sicut dona Spiritus sancti tibi concessa requirunt.

Tertio et melius, Chrysost. Theoph. Theod. Œcumen. et alii proprie per *prophetias* accipiunt revelationes. q. d. Hoc præceptum jam explicatum tibi, ô Timothee, commendo, ut, sicut Dei revelatione et spiritu prophetiæ admonitus te Episcopum Ephesi ordinavi, ita juxta eamdem prophetiam nunc milites, illique respondeas, ostendasque veram fuisse de te prophetiam.

Unde notant Chrysost. et Theoph. in primitiva Ecclesia Episcopos et Apostolos seligi et ordinari solitos per prophetiam, revelationem et designationem Dei. Sic Act. 13. 2. dixit Spiritu sanctus, *Segregate mihi Saulum et Barnabam.* Sic Eusebius l. 6. histor. cap. 25. refert in electione Fabiani Pontificis columbam è cœlo in eum delapsam. Sic S. Greg. columnæ igneæ sibi incubantis indicio deprehensus et designatus est Pontifex. Sic magnus ille Athanasius divinitus declaratus fuit B. Alexandro Episcopo Alexandrino morienti, quod sibi in episcopatu esset successurus. Unde cum Athanasius secessisset, fugiens episcopatum, Alexandria inclamans Athanasium tandem in has voces erupit : *Athanasi*, inquit, *putas te posse effugere, non tamen effugies.* Testis est Apollinarius apud Sozomenum l. 2. c. 16. Sic S. Nicolaus, Ambrosius, Alexander Carbonarius divino indicio vocati et ordinati sunt Episcopi. Idem de Timotheo hic asserit Paulus.

Addit Quarto, Magallianus per *prophetias* posse accipi prædictiones, conjecturas et bona omnia, quibus Christiani omnes optima quæque de Timotheo, cum ordinaretur Episcopus, ex vitæ ejus anteactæ sanctitate ominabantur, prædi-

centes, non dubitare se, quin fideliter, constanter et egregie munere episcopali perfungeretur. Sic S. Ambrosius pueri, deinde populi totius, voce acclamatus Episcopus, per prophetiam Episcopus factus est; vox enim populi, vox Dei.

UT MILITES IN ILLIS BONAM MILITIAM.] *In illis*, id est, per illas prophetias, hoc est, per Spiritum donatorem prophetiæ. Secundo et melius Œcumenius et alii, *in illis*, id est, secundum illas, ut scilicet illis prophetiis de te factis respondeas.

Nota. Christianum esse militem Christi quasi ducis et capitanei sui, quia tota vita sub vexillo crucis pugnare debet cum vitiis et concupiscentiis ac dæmonibus, Roman. 7. 23. Galat. 5. 17. Job 7. 1. et Christus Matth. 11. 12. *Regnum*, inquit, *cælorum vim patitur, et violenti rapiunt illud.*

Pulchre bellum hoc describit S. August. 22. de Civit. cap. 23. Hujus militiæ arma et panopliam describit Apostolus. Ephes. 6 13. ejusque stipendium est vita æterna, Rom. 6. 23.

Seneca epist. 37. ad Lucilium, eùm hortatur ad virtutem, sumptis à re militari verbis : *Promisisti*, inquit, *virum bonum* (ἀνδράγαθον, id est virum fortem et bellicosum) *sacramento ligatus es*. Hoc enim duci promittebant milites, dum auctorabantur. Quod si sponsionis obliti ignave se gererent, non viri, sed feminæ per probrum appellabantur, uti Bunduica Britannorum regina apud Dionem l. 62. Neronem effeminatum vocat Neronidem. Idem sibi dicat Christianus : In baptismo auctoratus es miles Christi, virum te fore spopondisti, virum ergo te præbe, quasi miles viriliter contra carnem et mundum decerta.

Verum Episcopi, Pastores et Doctores, ut docet hic Apostolus, peculiariter sunt et dicuntur milites Christi. Pro quo Nota. Militia per catachresin Hebræis omnem famulatum significat. Hinc angeli, cœli, sidera, omnesque creaturæ vocantur Dei milites, indeque dicitur Deus sabaot, id est exercituum; estque Sabaot unum ex decem nominibus Dei, teste Hieronymo ad Marcell. Magis proprie tamen Levitæ et sacerdotes dicebantur milites Dei. Unde numer. 4. 30. Levitæ dicuntur exire in militiam tabernaculi, quia in tabernaculo æque ac milites in castris suo ordine et stationibus excubabant, Deoque quasi duci suo deserviebant. Hinc mulieres in tabernaculo commorantes, ejusque ministerio addictæ, vocantur templi milites, Exodi 38. 8. ubi dicitur : *Fecit et labrum æneum cum basi sua de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi* : ubi pro *quæ excubabant*, hebr. est צבאת, אשר צבאו *tsobeos ascer tsabeu*, id est, *mulierum militantium*, quæ militabant in ostio tabernaculi. Eodem modo vocantur 1. Reg. 2. v. 22. Ad hos ergo Levitas et sacerdotes templi milites alludens Paulus, Timotheum aliosque Episcopos et Pastores vocat milites Ecclesiæ : hi enim non tantum ut veteres Levitæ in templo excubant et Deo deserviunt; sed etiam quasi duces ad bellum cum hæreticis, vitiis et dæmonibus ineundum, alios fideles incitant, antecedunt et defendunt, ideoque maximum hostium impetum sustinent. Atque in primitiva Ecclesia id maxime verum et clarum erat, quando Judæi, Gentiles, Imperatores et hæretici in Ecclesiam omnibus viribus et armis insurgebant, ut eam opprimerent; quam ut defenderent Apostoli, aliique præcones, ad mortem et martyrium usque contra eos decertarunt. Sic postea immortalis Athanasius pene solus contra orbem fere universum Arrianum per 46. annos heroice depugnavit et triumphavit.

Unde moraliter Chrysost. *Militia*, inquit, *bonam militiam : est enim et militia mala, de qua alio loco ait, Sicut enim exhibuistis membra vestra arma peccato. Illi sub tyranno militant, nos æterno Regi militamus. Cur autem eam rem militiam vocat? Indicat profecto bellum esse excitatum vehemens et atrox, cum ceteris, tum maxime ei, qui doctoris fungitur munere. In quo nobis armis opus armis opus est validis; sobrietate scilicet, temperantia, precibus, perpetuisque vigiliis. Ut in eis milites habens fidem et bonam conscientiam : magistrum quippe prius oportet docere seipsum : quemadmodum enim dux nisi antea miles optimus fuerit, ne dux quidem esse aliquando poterit; ita et doctor.*

Egregie vero S. Basilius præfat. in ascetica, informans spiritalem militem Christi, sic ait : *Ubi ergo Christus Rex? in cælo. Huc tuus tibi, ô Christi miles, dirigendus est cursus. Obliviscere quidquid hic in terris est. Miles non domos ædificat, non comparat agros, mercibus et lucro non studet. Alimenta miles habet à rege, in plateis tabernaculum sibi ponit, cibum sola necessitas metitur, potio aqua, somni quantum natura requirit, itinera frequentia, itemque vigiliæ, acris ad frigora caloresque tolerandos patientia, periculosorum cum adversariis certaminum crebra susceptio et in his sæpe mors, gloriosa tamen, et quæ regiis honoribus et muneribus decoretur.* Quæ omnia applicans Christi militi, ita concludit : *Age igitur Christi miles, subeat animum tuum sempiternorum bonorum cogitatio. Propositum tibi vitæ genus sit domo, urbe ac possessione rerum omnium carere. Solutus esto, atque ab omnibus vitæ hujus curis liber. Non te illiget conjugis cupiditas, non filiorum sollicitudo : imitare sponsum cælestem, insurgentes adversum te crebro invisibiles hostes in fugam dato, atque eos ex animo primum expellas tuo, neque omnino illis quidquam apud te sit loci, dele consilia adversus Christi fidem defectionem molientia*, etc.

19. HABENS FIDEM ET BONAM CONSCIENTIAM.] Hæc sunt arma militiæ Christianæ, imo Ecclesiæ. q. d. Militabis, ô Timothee, bonam militiam, si fidem rectam circa vera et orthodoxa dogmata et bonam conscientiam, id est, sanctam vitam et mores sequaris et conserves, ut fidem rectam alios docere, et bonæ vitæ exemplo subditis prælucere possis, hæc enim duo præcipua sunt Episcopi et Pastoris munia. Nec enim in fide vacillantis est alios confirmare, nec ignorantis docere, nec incompositi componere, nec inordinati ordinare.

QUAM (bonam conscientiam) QUIDAM REPELLENTES (græce ἀπωσάμενοι, id est, postquam repulerunt : unde Vatablus vertit, *qua repulsâ*) CIRCA FIDEM NAUFRAGAVERUNT,] id est, fidei naufragium et jacturam fecerunt, factique sunt apostatæ, schismatici, hæretici.

Nota ex Chrysostomo. Pulchra metaphora fidem navi comparat, in qua anchora, quæ navim hanc roborat, ut in tribulatione perseveret, est bona conscientia, et ex ea manans spes vitæ æternæ : sicut enim navis in procelloso mari spem portus præbet hominibus, et ducit ad por-

tum, ita fides ducit ad vitam æternam; et sicut homo extra navim in mari, sine spe salutis est, ita et homo sine fide : quamdiu vero manet in navi, id est fide, licet peccet, restitui potest, spem habet salutis. Hinc Ecclesia, quæ est fidei magistra, et fidelium congregatio, comparatur arcæ Noe, extra quam nemo salvus est à diluvio, et naviculis Evangelicis, in quibus Christus prædicabat regnum Dei, tempestates sedabat, et pisces capi faciebat.

20. Ex quibus (de quorum numero) est Hymenæus et Alexander.] Hic est ille, de quo 2. Timoth. 4. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit; reddet illi Dominus secundum opera ejus : quem et tu devita : valde enim restitit verbis nostris.* Suspicatur Baron. et alii hunc eumdem esse Alexandrum, qui primo fidelis, causam pro Paulo egit, sed deficiens factus est apostata et hostis Pauli, omniumque Christianorum.

Quos tradidi satanæ.] Id est, quos excommunicavi. Ita Chrysost. Theophyl. Œcumen. Atque hinc videtur fluxisse illa phrasis, qua excommunicati dicuntur possideri à diabolo, ut habetur cap. *Audi*, etc. *Omnis*, 11. q. 3. Rursum *tradidi satanæ*, significat, eos satanæ quasi carnifici cruciandos esse traditos. Ita docet Chrysost. Œcumen. et alii, ac imprimis Theodoret. *Eos autem*, inquit, *tradit diabolo, non ut bonorum magistro, sed ut servo carnifici; et ideo non dixit, ut eos doceret, sed, ut doceantur non blasphemare. Ab Ecclesiastico enim corpore separati, et divina gratia nudati, ab adversario crudeliter flagellabantur, incidentes in morbos et difficiles affectiones, et alias calamitates : hæc enim consuevit inferre hominibus, quoniam est et inimicus et ultor, ut dicit Propheta psalm.* 8. *Consentaneum autem erat illos castigatos mutare sententiam*, etc. Et Chrysost. de excommunicato loquens : *Dejiciebatur*, inquit, *à communi fidelium cœtu, abscindebatur à grege, fiebat nudus, atque ita destitutus luporum patebat et prodebatur occursibus : sicut enim dudum nubes Hebræorum castra tegebat, ita et Ecclesiam protegebat Spiritus sancti gratia.*

Ut discant non blasphemare.] Ambrosius, *ut emendentur et respiscant à sua blasphemia et hæresi :* excommunicatio enim non ad perditionem sed ad emendationem peccatoris ferri debet, ut notat Chrys. nimirum παθήματα sunt μαθήματα, et vexatio dat intellectum. Hinc patet omnem hæresin esse blasphemiam in Deum, qui est prima veritas : omnis enim hæresis et hæreticus, ut sua dogmata fidei contraria statuat, dicit et docet fidem veram, ac consequenter Deum veræ fidei auctorem, esse falsum et mendacem. Qualis fuerit horum blasphemia et hæresis, non explicat Paulus.

Moraliter hic Nota, fontem hæreseos esse malam conscientiam et vitam. Nunquam enim hæresis est primum peccatum, sed oritur vel ex ambitione, vel ex avaritia, vel ex libidine; ac consequenter, ut viri sapientes censuerunt, contra hæreticos non tam argumentis agendum est, quam puritate vitæ : ut nimirum inducantur ad vitæ puritatem, morum honestatem, castitatem, humilitatem et opum contemptum. Sublata enim radice hæresos, tolletur et ipsa hæresis. Rursum hinc sequitur vitam malam tendere et desinere in hæresin. Mores ergo vitæ corruptæ sunt scopuli, ad quos fides, quasi navis alliditur subinde et frangitur. Cujus ratio est Primo, naturalis antipathia et contrarietas quæ est inter fidem et malam vitam : hanc enim fides semper carpit et redarguit. Secundo, naturalis lapsus et ruina. Qui enim ex uno vitio in aliud, tandem profundissime in hæresim ruit et prolabitur. Sunt enim hæ fossæ vitiorum sibi invicem subordinatæ, ut gradatim ex una in aliam et aliam ac tandem in barathrum, id est in hæresin, descendas et corruas. Tertio, est punitio divina : Deus enim perditam vitam castigat per subtractionem sui luminis, veritatis et fidei, perditosque homines tradit in reprobum sensum, ut docet Apostolus Rom. 1. v. 21. et 24. Quarto, quia ut docet Chrysost. mox citandus, hi corrupti homines, ut libere suis vitiis et voluptatibus indulgeant, negant futura bona et mala, aliaque dogmata fidei, quæ Dei metum et peccati horrorem eis injicere possent.

Ac Primum ambitionem et superbiam esse fontem hæresis, patet ex eo quod hæretici omnia rationibus humanis metiri et concludere volunt, id est, videre rem volunt, non credere. Sic ambitio primum hæresiarcham Simonem Magum hæreticum fecit : voluit enim Spiritum sanctum emere pecunia, ut cum posset quibus vellet elargiri; sicque coli tanquam donator Spiritus sancti.

Tertullianum quid Montanistam effecit, nisi quod, ut notat Baronius, Pamelius, et alii, mortuo Agrippino Episcopo, ambiens episcopatum Carthaginensem, eo exciderit?

Sic Aerius, inquit August. lib. de Hæresibus, quod episcopatu frustratus esset, cœpit asserere sacerdotes esse pares Episcopis.

Si hoc sæculo Lutherus, Ochinus, Dudecius, et alii, primas cathedras, vel purpuram, aut pallium ambientes, et repulsam passi, apostatarunt, et inter Novantes primatum quæsierunt.

Secundo, quod libido et carnis vitium fons sit hæreseos, docet hic Chrysost. *Male viventes*, inquit, *ne futurorum metu et expectatione crucientur, persuadere sibi omni studio curant, falsa esse omnia, quæ nostra religio continet, nempe de peccatis, resurrectione, judicio futuro, et similibus.*

Sic Nicolaus Diaconus cum ad exemplum Apostolorum à propria uxore continuisset, post à proposito delapsus, ac deprehendi veritus negabat quemquam salvari posse, nisi venerem singulis diebus exerceret.

Marcion, cum ob corruptam virginem acriter objurgaretur, tria excogitavit baptismata in remissionem peccatorum.

Cujusmodi item vitæ fuerint Montanus cum suis prophetissis, ac Novatus, videre est apud Euseb. l. 5. c. 18. et l. 6. c. 33. Sed quid veteres repetimus historias, cum hodie, exempli gratia, doceant hæretici vota esse impia, ne cogantur de sua libidine erubescere? Quid enim sunt Lutherus, Calvinus, Meno, Beza, Bucerus, Martyr, nisi apostatæ et votifragi monachi aut sacerdotes, qui in Catholica Ecclesia votum continentiæ Deo nuncuparunt, illudque deinde violarunt? Experientia quotidiana clare constat apud eos hæresin invalescere, ubi studium bonæ vitæ neglectui habetur.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Episcopo Timotheo ante omnia commendat orationem, qua oretur pro omnibus, etiam regibus; Deum enim velle omnes homines salvos fieri.

Secundo, v. 18. vult viros quoslibet orare in omni loco.

Tertio, vers. 9. jubet pariter orare mulieres, sed in habitu et ornatu modesto, in humilitate et silentio: docere enim mulieri non permittit, sed vult eam viro subjici et ab eo edoceri, atque filiorum generationi et educationi intendere, itaque salvum fore asserit vers. ult.

1. Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes,
gratiarum actiones pro omnibus hominibus: 2. pro regibus, et omnibus
qui in sublimitate sunt, ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni
pietate et castitate. 3. Hoc enim bonum est, et acceptum coram Salvatore
Deo nostro, 4. qui omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veri-
tatis venire. 5. Unus enim Deus, et mediator Dei et hominum homo
Christus Jesus: 6. qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus,
testimonium temporibus suis: 7. in quo positus sum ego prædicator et Apostolus (veritatem
dico, non mentior) doctor Gentium in fide et veritate. 8. Volo ergo viros orare in omni loco,
levantes puras manus sine ira et disceptatione. 9. Similiter et mulieres in habitu ornato, cum
verecundia et sobrietate ornantes se, et non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel
veste pretiosa: 10. sed quod decet mulieres, promittentes pietatem per opera bona. 11. Mulier
in silentio discat cum omni subjectione. 12. Docere autem mulieri non permitto, neque domi-
nari in virum, sed esse in silentio. 13. Adam enim primus formatus est, deinde Eva: 14. et
Adam non est seductus, mulier autem seducta in prævaricatione fuit. 15. Salvabitur autem per
filiorum generationem, si permanserit in fide, et dilectione, et sanctificatione cum sobrietate.

1. Obsecro primum omnium fieri obsecrationes.] Nota. *Pro obsecro*, græce est παρακαλῶ, quod verti potest cum Vatablo et aliis, *admoneo*, *adhortor*: S. Ambr. legit, *exhortare*, forte, quia in Græco legit παρακάλει in imperativo.

Nota Secundo. Vox *igitur*, significat hæc inferri ex dictis cap. præced. Dixit enim Christum venisse, ut omnes peccatores salvos faceret, et in hac re Episcopum Timotheum debere Christo cooperari, et militare bonam militiam; hinc jam infert, *Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes.* q. d. O Timothee, ut tuo episcopatu rite perfungaris ad peccatorum salutem, scias primum Episcopi munus esse, orationi cum suis, et pro suis vacare, et te plus oratione, quam prædicatione (quæ inter externa officia activæ vitæ primum est in Episcopo) effecturum: oratio enim infidelibus et peccatoribus lucem et gratiam, qua convertantur, à Deo impetrabit. Ita Chrysost. Et patet ex seqq. cur enim velit fieri orationes, causam subdit, dum ait, *Hoc enim bonum est, et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui homines vult salvos fieri.*

Nota Tertio, Vox *omnium*, vel referri potest ad sequentia, nimirum ad *obsecrationes* (q. d. Volo fieri obsecrationes omnium, sive ab omnibus Christianis) vel ad antecedentia, videlicet ad *primum.* q. d. Primo omnium, id est ante omnia, volo fieri obsecrationes, idque aptius est, et ita explicat S. Ambr. et Chrysost. qui sic interpretantur, quasi Apostolus mane ante omnia velit nos incumbere orationi. *Atque id*, ait Chrysost., *norunt fideles, quomodo diebus singulis mane et vesperi orationes fiant ad Dominum, quomodo pro omni mundo, et regibus, et omnibus qui in sublimitate sunt, et obsecrationes ab Ecclesia fiant.*

Nota hunc locum pro matutina et vespertina oratione ex veteri usu Ecclesiæ. Ita fecit David psalm. 62. *Deus*, inquit, *Deus meus ad te de luce vigilo.* Ita fecit Job cap. 1. 5. *Sanctificabato*, inquit Scriptura, *illos* (filios) *consurgensque diluculo offerebat holocausta pro singulis.* Hinc S. Dionys. c. 3. de Divin. nomin. *Omnis*, inquit, *actio ab oratione inchoanda nobis est, præsertim in theologia*, id est, quando incidit sermo, aut disputatio de rebus divinis. Ita faciebat Nazianzen. ut habetur in oratione ejus, quam dicebat iter facturus: *Tibi*, inquit, *Christe vivo, tibi loquor, tibi Christe sedeo, tibi incedo, quandoquidem me manu regis.*

Obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones.] Primo, Theoph. Gagneius et, ut videtur, Chrysost. tria prima, scilicet *obsecrationes*, *orationes*, *postulationes*, volunt esse idem, sed ad auxesim aliis nominibus iterari: sic enim Philip. 4. 6. et Ephes. 6. 18. hæc pro eodem sumit.

Secundo et melius, alii hæc distinguunt. Imprimis D. Thom. vult hæc reperiri distinctim in una eademque oratione sive collecta: oratio, inquit, est ipse mentis in Deum ascensus; ut

cum in collecta dicitur, *omnipotens sempiterne Deus;* gratiarum actio est, cum subditur, *Qui infirma mundi eligis;* hanc sequitur postulatio, cum dicitur, *Præsta quæsumus;* quæ omnia concludit obsecratio per res sacras, cum dicitur, *Per Dominum nostrum Jesum Christum.*

Tertio, et aptius ad Græca. Theod. Œcumen. et Cassian. collat. 11, cap. 18. et 13. *Obsecrationes*, inquiunt, græce δεήσεις. Vocantur, id est supplicationes pro remotione malorum et tristium, ut iis liberemur. Unde Ambros. et August. legunt, *deprecationes. Orationes*, græce προσευχαὶ, vocantur petitiones bonorum, ut ea nobis obveniant. *Postulationes*, græce ἐντεύξεις, vocantur interpellationes, cum accusamus eos, qui nos injuria afficiunt, inquit Theodoret. vel, ut Primas. cum interpellamus pro aliorum salute. Denique *gratiarum actio* Deo offertur pro bonis, quæ nobis prius contigerunt.

Nota cum S. Ambr. August. Chrysost. et aliis, Apostolum loqui maxime de oratione publica et communi, qualis est Missa, Litania, et similes. Unde S. August. epist. 59. ad Paulinum q. 5. apte hæc refert ad Missæ liturgiam, ut *obsecrationes* sint *confiteor*, et aliæ orationes Missæ, quæ fiunt ante consecrationem, in quibus est frequens deprecatio, et obsecratio per Christum, et alias res sacras : *orationes* vero sint eæ, quæ fiunt sub consecrationem. Græcum enim προσευχὴ significat orationem quæ fit cum oblatione (qualis est in consecratione) vel voto. Deinde ut *postulationes* fiant post consecrationem, cum populus benedicitur : tunc enim, inquit Aug. *Antistites velut advocati susceptos suos per manus impositionem misericordissimæ offerunt potestati;* scilicet cum sacerdos post consecrationem pro seipso, pro vivis et defunctis postulat beneficia, cumque populum benedicit, tunc eum quasi misericordiæ Dei sistit, et sua postulatione beneficio afficiendum offert. Quibus peractis *participato tanto Sacramento gratiarum actio cuncta* (liturgiæ et Missa mysteria) *concludit.* Hactenus August. Ex quo S. Augustini loco patet hunc Missæ ritum saltem in communi et quoad hasce partes, fuisse tempore S. Augustini usu communi Ecclesiæ receptum, quasi traditum à majoribus ex Apostolorum institutione. Idem patet ex liturgiis S. Jacobi, Basilii, Chrysostomi, quas ipsorum genuinas esse docent tum alii, tum VI. Synodus can. 32. diserte asserit de illa quæ S. Jacobo asscribitur.

Non minus apte Francisc. Suarez. 3. p. q. 83. disp. 83. sect. 1. putat hæc omnia promiscue quavis Missæ parte fieri : in quavis enim sacerdos nunc petit, nunc obsecrat, nunc iterum iterumque gratias agit. Et idem imitandum est cuivis fideli in privata oratione : hunc enim orandi et psallendi modum docet David in psalmis, ubi omnes hos affectus alternat, ut nunc obsecret statim postulet, mox gratias agat rursum oret, statim gratias agat, mox obsecret, etc.; optima enim est oratio, quæ ex mentis affectibus prodit; et sicuti qui affectibus indulget, eos miscet et alternat, idem faciat qui Deum affectuose orat. Aliter hæc distinguit S. Bern. in Sentent. *Obsecrationes*, ait, *verecundo, orationes puro, postulationes amplo, gratiarum actiones fiunt affectu devoto.* Explicat singula per exempla : Obsecrationes, inquit, typum tenuit hemorrhoissa Lucæ 8. quæ cupiens sanari dixit intra se : *Si tetigero fimbriam vestimenti ejus salva ero.* Orationis exemplum dedit Magdalena, quæ pure confitens peccata, lacrymis rigando pedes Christi orabat veniam. Postulatio est, quando si qui pro se oraverat, jam orat pro aliis. Sic orarunt Apostoli pro Chananæa, *Dimitte illam quia clamat post nos.* Gratiarum actio fuit illa Christi suscitaturi Lazarum : *Pater gratias ago tibi, quia audisti me.*

2. Pro regibus, et omnibus qui in sublimitate sunt.] Græce ἐν ὑπεροχῇ, id est, in dignitate, vel eminentia. *Pro fide ergo, conversione et salute regum et principum, qui factu suo ab humilitate Christiana adhorrent, ne despera, sed ora, ut orationibus humilium Deus præstet salutem sublimium,* ait August. Enchirid. 103. Hinc discimus Primo, cuivis fideli maxime orandum pro Prælatis tam Ecclesiasticis, quam civilibus : hi enim plurimum possunt, et ab his pendet tota respubl. et Ecclesia; quales enim hi sunt, tales fere sunt et subditi : nam

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Sic Constantinus conversus orbem convertit, idola sustulit, ecclesias erexit.

Secundo, non tantum pro regibus et magistratibus Christianis, sed etiam pro regibus et Ethnicis, puta Nerone, et similibus, qui tempore Pauli regnabant, orari vult Apostolus, idque, ut notat Chrysost. triplici de causa. Primo, ut Christiani odium omne deponerent, cum pro omnibus orare jubeantur : nemo enim eum odisse potest, pro quo orat. Secundo, ut ipsi reges et principes mitiores essent in Christianos, quos scirent pro se orare, etiam dum illos persequerentur et cruciarent. Ita in castris M. Aurelii Antonini Imp. siti afflictis, Christiana legio Romanis pluviam impetravit, quæ cum tonitru fulmina in Romanorum hostes vibravit. Unde hæc legio dicta est κεραυνοβόλος, id est fulminatrix. Ad quam alludens Tertul. c. 40. Apolog. Ita cum Gentilibus expostulat : *Cum ab imbribus æstiva hiberna suspendunt, et annus in cura est, vos quidem quotidie pasti, statimque pransuri, balneis et cauponis et lupanaribus operati, aqualicia* (id est, sacrificia ad aquam eliciendam) *Jovi immolatis, undipedalia populo annuntiatis, cœlum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis, aversi ab ipso et Deo, et cœlo. Nos vero jejuniis aridi, et omni continentia expressi, ab omni vitæ fruge delati, in sacro et cinere volutantes, invidia cœlum tundimus, Deum tangimus; et cum misericordiam extorserimus, Jupiter honoratur.*

Sic Christianos olim in sanctis mysteriis pro rege sive Imperatore, etiam infideli (qualis tunc erat Nero, Decius, Diocletianus) orare solitos esse; testes sunt Justinus apolog. 2. Origen lib. 8. contra Celsum. Arnobius lib. 3. contra Gentes, Euseb. lib. 4. Hist. c. 26. Ita S. Cyprianus, ut habet ejus Vita, cum ei à præfecto objectum esset, quod ipse tanquam Christianus in Cæsarem conjurasset, libere respondit : *Longissime absumus nos Christiani ab ista culpa, qui Cæsari, etiamsi alia sacra, alios deos colenti, tamen quia princeps noster est, bene cupimus et precamur, et rogamus Deum nostrum, ut ad cogitationem verorum bonorum adducat.*

Hinc moraliter Chrysostom. Hic hom. 6. ex eo quod Apostolus hortetur nos, ut pro omnibus oremus, ac consequenter pro inimicis et persecutoribus, invehitur in eos qui orant pro vin-

dicta inimicorum, dicentes Deo: Retribue illi quod mihi fecit, percute illum, uti me percussit. *Discamus*, inquit, *orare ut convenit Christianis; Gentilium illæ preces sunt, Judæorum ejusmodi orationes censentur. Christianis jussum est, eis qui peccaverunt, indulgentiam facilem dare, atque ut eis à Deo ignoscatur, tota intentione deposcere.*

Et infra: *Videris quidem*, inquit, *inimico, dum contra eum oras, intentare vulnus, re autem vera contra teipsum gladium impellis; non permittis judicem in tuis tecum rebus mitius agere, dum illum adversus alium provocas.*

Tertia pro Gentilibus principibus orandi causa fuit, ut scilicet à Deo gratiam bene et pacifice regendi illis impetrarent, utque Deus eo modo flecteret et dirigeret eorum animum et regimen, quo proficuum erat Ecclesiæ, ejusque paci et tranquillitati.

Nam, ut eleganter ait Plutarchus, *Imperium Romanum vinculum pacis erat, velut anchora fluctuanti mundo.* Hinc Tertul. Apolog. 30. ad calumniam Ethnicorum respondens: *In cœlum*, ait, *suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; denique sine monitore, quia pectore oramus; precantes semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, et quæcumque hominis et Cæsaris vota sunt.*

Sic Jeremias cap. 29. ex Hierosolyma scripsit Judæis in Babylone degentibus, ut orarent pro vita Nabuchodonosoris, et filiorum ejus: *Quia in pace*, inquit, *illius erit pax vestra.*

Addit quartam Theodoret. non tantum orandum esse pro regibus, ut per eos pace fruamur, et quietam vitam agamus, sed etiam ut ipsi ab impietate traducantur ad fidem et pietatem, uti subdit Apostolus: *Hoc enim bonum est et acceptum coram Deo, qui omnes homines vult salvos fieri.*

Dices, S. August. lib. 1. de anima et ejus origine cap. 9. ait: *Quis offerat corpus Christi, nisi pro eis qui sunt membra Christi?* atqui infideles non sunt membra Christi, ergo pro eis non est offerendum, nec orandum. Resp. *pro eis*, scilicet defunctis: loquitur enim Augustinus de parvulis sine fide et baptismo mortuis, dicitque pro eis non esse orandum, quia hi nec sunt, nec fieri possunt membra Christi. Infideles autem quandiu vivunt, fieri possunt membra Christi, ideoque pro eis orandum est.

Nota Tertio. Episcopo et sacerdoti incumbit pro omnibus orare: nam, ut inquit Chrysost. quasi communis quidam totius orbis pater est sacerdos; dignum ergo est, ut omnium curam agat, omnibusque provideat, sicut et Deus, cujus ministerio servit, et fungitur vice. Est enim mundus hic quasi templum quoddam sanctum et Deo dignum, ut aiebat Diogenes apud Plutarchum in fine libri de Tranquill. animi, et Philo libr. 2. de Monarchia initio, et Lactantius lib. de Ira Dei c. 14. imo ipse Propheta Baruch cap. 3. 24. *O Israel*, inquit, *quam magna est domus Dei!* scilicet mundus hic totus. Hujus quasi divini templi antistes constitutus est sacerdos, ut sacerdotio fungatur, et deprecetur pro universis creaturis.

Hac de causa pontifex legis veteris in sua veste totum repræsentabat orbem: nam, ut dicitur Sapientiæ 18. 24. *In veste poderis totus erat orbis terrarum.* Ubi Nota. Poderem vocat tunicam hyacinthinam, eo quod εἰς πόδας, id est, ad pedes usque, extenderetur. Sub hac autem tunica hyacinthina per synecdochen omnes alias pontificis vestes intelligit. Femoralia ergo pontificis linea, figurabant terram, ex qua linum nascitur; zona; qua cingebatur pontifex, significabat oceanum terram cingentem; tunica hyacinthina, utpote violacei, hoc est aerei, coloris, repræsentabat aerem. Ex hac tunica inferne dependebant mala punica, et tintinnabula; illa fulguris, hæc tonitrui specimen referebant. Super hæc omnia, vestiebatur ephod pretioso et vario, quod typus erat cœli siderei variis stellis distincti: ephod a tergo habebat duos onychinos lapides, qui significabant duo hemisphæria, vel solem et lunam; à fronte vero ephod in pectore habebat Rationale, in quo erant duodecim gemmæ, quæ repræsentabant duodecim signa Zodiaci. Rursum hæ gemmæ duodecim inscripta, habebant nomina duodecim tribuum Israel, ut scilicet meminisset pontifex se pro iis sacerdotio fungi, et semper orare debere. In capite pontifex gestabat tiaram, cui à fronte affixa erat lamina aurea, hac inscriptione nominis tetragrammati לאדני קדש *codes ladonai*, id est, sanctitas Domino: tiara hæc significat cœlum empyreum: lamina vero Deum omnibus præsidentem. Sic ergo craturas omnes, orbemque universum sua veste pontifex repræsentabat, ut meminisset se creatoris mundi esse ministrum, et indicaret omnem creaturam Dei misericordia, indigere, seque pro ea tam voce, quam habitu assidue precari debere. Ita ex Josepho et Philone Hieron. ad Fabiolam, ubi hasce vestes explicat. De quo plura dixi Exodi 28.

Ut quietam et tranquillam (græce ἤρεμον καὶ ἡσύχιον, hoc est, placidam et quietam. Ita Syrus, Vatab. et alii) vitam agamus,] quod continget, si ipsi reges et principes prudenter remp. administrent, et si hanc eis prudentiam orando impetremus.

In omni pietate et castitate.] Pro *castitate*, græce est, σεμνότητι. Quæ vox non solam castitatem, sed et omnem honestatem, et morum gravitatem significat cerniturque in omni virtute, ait Theoph. Unde Syrus vertit, *in omni reverentia Dei et puritate.*

Nota Primo. Vult nos Apostolus vitam agere quietam non in otio et deliciis, sed in pietate et sanctitate. Ita Theoph.

Nota Secundo, pacem et quietem perutilem esse ad pietatem et vitæ honestatem: bellum enim et perturbatio, inquit Ambr., nec pietatem servat, nec castitatem. Videmus enim bello flagrante, urbes templa, sacra omnia profanari et diripi, virgines violari, sacerdotes capi aut fugari, omnia rapinis et cædibus misceri, silere leges omnemque Dei cultum. *Tria sunt*, ait Theoph., *bellorum genera: unum, quod à Barbaris: alterum, quod privatim adversum nos geritur ab his qui nobis infensi sunt: tertium, quod intra nos ex pravis motibus excitatur. Bellum igitur quod à Barbaris ingruit, regum industria virtusque sedat, quibus et nos orationibus succurrere opus est: Reliqua autem duo nosipsi sedare debemus, hac sane ratione, ut illud quod ab osoribus nostris nobis infertur, mansuetudine vincamus, atque orationibus nobis afflictiones compensemus:*

istud vero, quod in nobis consurgit, per omnia justitiæ arma exuperemus.

3. Hoc enim (ut scilicet oretur pro omnibus hominibus) BONUM EST ET ACCEPTUM CORAM SALVATORE NOSTRO DEO, QUI OMNES HOMINES VULT SALVOS FIERI, ET AD AGNITIONEM VERITATIS VENIRE.] Hinc sequitur, orationes piorum plurimum valere ad conversionem et salutem infidelium, aliorumque hominum, adeoque multos suam eis salutem debere qui pro se orant. Sic S. Paulus suam conversionem et salutem debet precibus S. Stephani: si enim Stephanus pro Paulo non orasset, Ecclesia Paulum non haberet, inquit S. August. serm. 4. de S. Stephano. Hinc perutile est se aliorum, præsertim qui ob innocentiam et sanctitatem in magna apud Deum sunt gratia, precibus commendare.

Nota. Non Christum, sed Deum vocat *salvatorem*, quia Deus vult omnes salvos fieri, ideoque Christum salvatorem omnibus dedit. Sic Deum *salvatorem* vocavit c. 1. v. 1.

4. Qui (Deus) OMNES HOMINES VULT SALVOS FIERI.] Quæritur, quomodo hoc sit verum; si enim Deus id velit, cum omnia quæcumque vult faciat, sequitur facturum esse Deum, ut omnes salventur. Rursum, Deus multos vult damnare, non ergo eos, ac per consequens non ergo omnes salvare vult. Respond. Primo, S. August. Enchirid. 103. vocem *omnes* hic capi et distribui non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum, id est, non significare singulos homines, sed ex omni hominum genere aliquos, puta aliquos reges, aliquos plebeios: viros aliquos, aliquas feminas; Judæos aliquos, aliquos Hispanos, aliquos Belgas, etc. Deum velle salvare. Hanc expositionem avide arripit Beza.

Secundo, idem Augustin. ibidem respondet, Deum velle salvos fieri omnes, scilicet eos, qui salvi fiunt: sicut dicitur magister, qui solus docet in aliqua civitate, docere omnes pueros illius civitatis, quia quicumque pueri docentur, ab eo docentur. q. d. Nullus sine Dei voluntate fit salvus, sed omnes et soli prædestinati à Deo, Deique electione et voluntate salvantur: Deus ergo pro omnium illorum salute orandus est. Verum hæ restrictiones videntur esse præter mentem Apostoli: Apostolus enim vult nos, non pro aliquibus, aut solis salvandis, sed pro omnibus omnino hominibus orare: et rationem hanc subdit; quod hoc acceptum sit Deo, quia Deus vult omnes homines salvos fieri. Rursum hoc ipsum, scilicet, quod Deus velit omnes homines salvos fieri, alia ratione probat Apostolus, dum subdit, *Unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus;* atqui Christus pro omnibus omnino hominibus mortuus est, omnibusque redemptionem, id est lytrum redemptionis, sua morte comparavit: ergo et Deus ipse, qui Christum hoc fine nasci, pati et mori voluit, adeoque misit, vult omnes omnino homines salvos fieri.

Tertio, S. August. lib. de Corrept. et gratia c. 15. Deus, inquit, vult, id est facit nos velle, ut omnes salventur. Sicut Gal. 4. 6. dicitur, *Misit Deus Spiritum filii sui clamantem* (id est clamare nos facientem) *Abba Pater*. Sed nec hoc satisfacit scopo et menti Apostoli, qui hisce verbis vult ostendere acceptum hoc esse Deo, ut omnes salventur: quia scilicet idipsum vult non in nobis, sed in seipso; quomodo enim hoc ac acceptum potest esse Deo nisi Deus in seipso idipsum velit, in eoque sibi complaceat?

Quarto, D. Thomas, Cajetan. et alii: Deus, inquiunt, vult omnes salvos fieri, voluntate, non beneplaciti, sed signi, quia scilicet Deus omnibus hominibus proponit doctrinam, fidem, et præcepta salutis: sed hæc voluntas non sufficit. nam si tantum omnibus dat hæc signa, nimirum præcepta salutis, revera autem non vult Deus omnium salutem, nec vult omnes salvare; ergo ficte hæc eis signa exhibet. Hisce signis enim significat, se serio cupere omnium salutem: cur enim hæc signa omnibus exhibet, nisi ut significet se sincere velle ut omnes salventur? quod si nolit omnes salvare, et tamen hisce signis significet se velle omnes salvare, simulate ergo ac dolose agit Deus: hoc autem impium est dicere de prima illa veritate, sinceritate et bonitate Dei.

Dico ergo Quinto, Deus vult, id est, sincere cupit, et ex animo desiderat, omnes homines salvos fieri, ideoque omnibus dedit Christum redemptorem, et per eum gratiam, Sacramenta, et alia omnia media ad salutem necessaria suppeditavit, quantum est ex parte sua, ut, si qui pereant, non Dei voluntate et prædestinatione, sed sua culpa et malitia pereant. Hæc ergo Dei voluntas salvandi omnes non tantum est signi, quam scilicet Deus significavit per tot exhortationes, præcepta, pœnas et præmia hominibus proposita; sed etiam est beneplaciti; non tamen completa, consequens, et totaliter efficax, sed incompleta, antecedens, et efficax tantum ex parte Dei. Ubi Nota ex Damasc. lib. 2. de Fide c. 29. Voluntas Dei, quæ dicitur beneplaciti, est duplex, una antecedens, quæ scilicet antecedit omnem prævisionem bonorum, vel malorum operum hominis, quæque tantum manat ex Deo, et Dei in homines benevolentia: altera est consequens, qua prævisis bonis, vel malis operibus hominis, vult eum complete et efficaciter vel salvare, vel damnare.

Dico ergo, Deum velle omnes salvare voluntate non consequente (hac enim impios, prævisa eorum impietate, damnare vult, non salvare) sed antecedente; ante scilicet prævisionem finalis impœnitentiæ, sive mortis alicujus in peccato, quantum est ex parte sua serio, et ex animo cupit et optat Deus omnium salutem, omnesque eo vocat, et ad eam sufficientia dat media. Verum ut hæc voluntas fiat completa et efficax, id est, ut efficaciter sortiatur effectum, salutem scilicet à Deo volitam, debet accedere conditio à Deo requisita ex parte hominis, ejusdem scilicet cooperatio, ut scilicet homo mediis à Deo ad salutem præscriptis utatur, eamque per bona opera mereatur. Ita Damasc. 2. fidei cap. 29. Œcumen. Chrysost. Ambros. Hieron. Imo S. August. de Spiritu et lit. c. 33. et Prosper ad 1. objectionem Vincentianam: et patet ex præced. et seq. hic in Apostolo, ut dixi circa expositionem primam et secundam. Et hoc confirmat S. Petrus epist. 2. c. 3. 9. *Deus*, inquit, *patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reverti.* Et Ezech. c. 18. 23. *Nunquid voluntatis meæ est mors impii, dicit Dominus Deus, et non ut convertatur à viis suis, et vivat?* Et Christus Matth. 11. 28. *Venite ad me omnes, qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos.* Ac rursum: *Non veni vocare justos, sed peccatores.* Hic enim

est finis incarnationis, et totius œconomiæ Christi, ut scilicet omnes homines invitaret et vocaret ad salutem, non superficialiter, non vocaliter, non simulate, sed serio, sed ex intimo animi sui desiderio: hac, inquam, de causa, tantos labores, fatigationes, dolores, et ipsam crucis mortem subit, ut si qui pereant magno Christi dolore, ac contra ipsius voluntatem suaque negligentia pereant. Ita sane suadet pietas, et amor Christi, ut hæc et plura de ejus redemptione tam copiosa sentiamus.

Unde pulchre S. Ambr. *Si Deus*, inquit, *qui omnipotens dicitur, omnes homines salvos vult fieri, cur non impletur ejus voluntas? Sed in locutione sensus est, conditio latet.* Ac Paulo infra: *Vult enim Deus omnes salvos fieri; sed si accedant ad eum: non enim sic vult, ut nolentes salventur, sed vult illos salvari, si et ipsi velint*, etc.

Et Hier. in illa verba Ephes. 1. *Secundum propositum ejus, qui universa operatur, secundum consilium voluntatis suæ*, etc. sic ait: *Vult autem* scilicet Deus, *ea, quæcumque sunt plena rationis atque consilii; vult salvari omnes, et in agnitionem veritatis venire: sed quia nullus absque propria voluntate salvatur, (liberi enim arbitrii sumus) vult nos bonum velle, ut, cum voluerimus, velit in nobis et ipse suum implere consilium.*

Et Damasc. loco citato: *Neque latendum est*, ait, *Deum præcedenter velle omnes salvari, et regnum ejus consequi: non enim ad puniendum nos plasmavit, sed ut efficiat nos bonitatis suæ participes, ut bonus; peccantes autem puniri vult, ut justus. Dicitur igitur prima præcedensque voluntas, et acceptatio ex ipso existens: secunda vero voluntas sequens, et permissio ex nostra causa existens.*

Denique ut alios taceam, id diserte docet S. Clemens Romanus lib. 2. Constit. Apost. cap. 59. quasi ab Apostolis acceptum, et sententiam verissimam. Deum scilicet à mundi exordio voluisse omnes homines salvare, omnesque ad pœnitentiam et salutem vocasse per suos Prophetas, aliosque viros justos. Deinde subjicit: *Nos ergo qui digni facti sumus, ut essemus testes adventus ipsius, cum Jacobo fratre Domini, et aliis septuaginta duobus, et septem diaconis ejus, ex ore Domini nostri Jesu Christi audivimus, et perfecte scientes dicimus, quæ sit voluntas Dei bona, placens et perfecta, per Jesum Christum nobis demonstrata, ut nullus intereat, sed universi homines unanimi sententia credentes ei, et unanimem laudem ferentes in eum vivant in æternum.* Hæc ille.

Dices quomodo ergo Matth. 20. v. 28. et alibi dicitur quod filius hominis venit dare animam suam non pro omnibus, sed pro multis? Resp. aliqui, *pro multis*, scilicet electis, Christus animam dedit efficaciter, sed sufficienter, pro omnibus. Verum genuine et simpliciter Resp. *pro multis*, id est, pro omnibus: omnes enim sunt multi vult enim dicere non ad paucos extendere se hoc Christi beneficium, sed ad multos, puta ad omnium hominum, qui sunt, fuerunt, vel erunt, multitudinem. Ita sæpe alibi per multos intelliguntur omnes.

5. Unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus.] Unus Deus est SS. Trinitas, a qua distinguitur Christus ut mediator, id est ut homo: perperam ergo ex hoc loco Arriani probant, Christum non esse Deum.

Nota. Apostolus hic probat id quod dixit, Deum scilicet velle omnes homines salvos fieri, hoc argumento: Unus est omnium hominum tam fidelium, quam infidelium Deus, id est creator, provisor et pater, qui summe bonus, omnes homines quasi filios suos amat, ac salvos esse cupit; ideoque dedit Christum mediatorem, ut scilicet unus et idem Christus omnium omnino hominum esset redemptor, utque per Christum omnes sibi homines jungeret ac salvaret: patet ergo quod Deus serio et sincere velit omnes homines salvos fieri. Ita Theodor. Anselm. et alii.

Nota, nomen *mediatoris* Primo significare substantiale medium, seu vinculum, quo duæ partes, vel res extreme distantes uniuntur et consociantur: sic Christus est substantialis mediator, quia in Christo humana natura et divina, quæ maxime à se invicem distant, substantialiter conjunctæ et unita sunt. Ita Ambros. Chrysost. Theod. Addit. S. August. l. 9. de Civit. c. 15. Christum etiam fuisse mediatorem, id est medium, inter Deum et homines ratione status: quia simul beatus fuit, uti est Deus; et simul viator fuit, uti sunt homines.

Secundo, *mediator* significat eum, qui partes dissidentes et inimicas, sive rogando, sive consulendo, sive satisfaciendo parti læsæ, ipsamque reconciliationem et amicitiam perficiendo et redintegrando, componit. Unde pro *mediator*, Vatabl. et Erasmus vertunt, *conciliator*; Tertullian. lib. de Resurrect. carnis, vertit, *sequester*. Et hoc sensu proprie Christus hic dicitur *mediator*, licet hic sensus priorem supponat: necesse enim fuit in Christo hypostatice naturam divinam et humanam copulari, ut odia inter Deum et homines componeret. Ita Augustinus supra, Chrysost. Ambr. et pulchre Theodor. *Unus*, inquit (Christus) *est conciliator pacis, qui ea, quæ erant inter se disjuncta et distantia, conjunxit; Christum autem hominem nominavit* (scilicet Apostolus) *quoniam vocavit intercessorem: homo enim factus fuit intercessor, et quemadmodum qui duos quospiam manibus inter se conserentes et confligentes vult reconciliare, se medium interponens, et hunc quidem dextra; illum vero sinistra tenens, ad amicitiam deducit et conjungit: ita ipse cum divinam naturam humanæ unisset, inviolabilem, et quæ non potest dissolvi, pacem conciliavit.* Et Anselm. *Erant*, inquit, *homines mortales, et peccatores; Deus vero, cui erant conciliandi, ut possent salvari, immortalis erat, et sine peccato. Mediator autem inter Deum et homines oportebat ut haberet aliquid simile Deo, et aliquid simile hominibus, ne in utroque hominibus similis longe esset à Deo, aut in utroque Deo similis longe esset ab hominibus, et ita mediator non esset. Et ideo inter mortales peccatores, et immortalem justum, apparuit mortalis cum hominibus, justus cum Deo.*

Adverte hic, Paulum, cum Christum vocat *unum mediatorem*, perstringere Simonem Magum, ejusque asseclas, qui ex Platone docebant, non Christum, sed angelos, vel dæmones, esse mediatores hominum ad Deum. Unde toties epistola ad Ephesios (quorum Episcopus erat Timothæus, ad quem hæc scribit Paulus) dicit nos nonnisi per Christum habere accessum ad Patrem. Vide Coloss. 2. 18.

Hinc sequitur, quod Christus sit et dicatur unus mediator, id est redemptor, et hoc sensu solus Christus et mediator.

Petes, an alio aliquo sensu Sancti, qui pro nobis apud Deum intercedunt, possint dici mediatores, an vero hoc nomen et hic titulus uni debeatur Christo?

Resp. Est hæc quæstio de nomine: nam inter Catholicos convenit Sanctos orare pro nobis, ac consequenter esse nostros apud Deum advocatos, intercessores et patronos: cum hæreticis vero de nomine non multum contendemus. Concedant ipsi, Sanctos quasi advocatos apud Deum pro nobis intercedere, esto nomen eis mediatoris negent, unique Christo tribuant, dabimus illis societatis dextras. Ut tamen umbras, quas aliqui in hoc nomine faciunt, dispellam, dico Sanctos hoc sensu, quod scilicet orando mediant et intercedunt pro nobis apud Deum, dici posse mediatores. Græce enim μεσίτης, hoc est mediator, dicitur, quicumque quavis ratione inter duos dissidentes medium se interponit. Sic Moses vocatur medius et mediator inter Deum et populum Deuter. 5. v. 4. et Galat. 3. 19. ut ibi dixi. Sic Hebr. 5. 1. *Omnis pontifex*, inquit, *ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis.*

Quid hoc est aliud, quam pontificem pro hominibus, hominumque peccatis esse mediatorem ad Deum constitutum? imo Apostolus hic c. 4. v. ultim. Timotheum vocat salvatorem, quod longe majus est quam esse mediatorem: *Hoc*, inquit, *faciens, teipsum salvum facies, et eos qui te audiunt.* Quid est aliud *salvum facies*, quam Eris salvator? Et hoc sensu Sanctos pro nobis orantes mediatores vocat Nazianz. in orat. ad Gregor. Nyssenum, Hieron. in c. 2. Malachiæ, Chrysost. hom. 6. de sacerd. Cyrillus lib. 12. Thesauri c. 10. Gregor. lib. 1. epist. 24. et alii.

Ubi tamen adverte. In hoc ipso magna est inter Christum et Sanctos differentia: licet enim Sancti orando pro nobis sint mediatores, ministeriales, scilicet, mediati et secundarii, ut ait Cyrill. libro 12. Thesauri c. 10. Christus tamen solus mediator est principalis immediatus et primarius: nam solus Christus immediate per seipsum accedit ad Patrem, et orat pro omnibus, nobisque gratiam deposcit quasi ex jure meritorum suorum: Sancti vero orant pro nobis, non ex jure, aut meritis suis, quasi nobis gratiam aliquam meruerint, eamque nobis quasi ex debito postulent; sed orant per Christum, Christique meritis innixi. Unde S. Bernard. serm. de S. Maria in illud Apocal. 12. *Signum magnum apparuit in cœlo*, insinuat Sanctos non esse dicendos mediatores Dei et hominum, sed mediatores ad mediatorem: quia ad Christum, et per Christum accedunt ad Deum, orantque pro nobis. *Opus*, inquit, *est mediatore ad mediatorem* (Christum, qui unus est mediator Dei et hominum) *nec alter nobis utilior, quam Maria.* Et hoc sensu S. August. lib. 2. contra epistolas Parmen. c. 8. plures concedit advocatos, sed unum mediatorem: *Pro quo*, inquit, *nullus interpellat, sed ipse pro omnibus, hic unus verusque mediator est.* Agit enim hic S. August. contra Donatistas, qui putabant à sacerdote pendere gratiam Sacramenti, ita ut sacerdos bonus sanctificaret baptizando, malus vero baptizando pollueret, et proinde faciebant sacerdotem mediatorem quodammodo redemptionis. Ideo S. Augustinus docet plebem esse securam, sive à bono, sive a malo baptizetur, quia unus est mediator Dei et hominum Christus.

Atque hac de causa Catholici nonnulli satis scrupulose cavent ne mediatoris nomen alteri tribuant, quam Christo: sed cum Moses vocetur mediator, ut dixi, cumque de re nomine hoc significata constet, posse eam certo modo et sensu convenire Sanctis, non video quis hic faciendus sit scrupulus, si quis secundum sensum jam datum Sanctos vocet mediatores; nec in hac re scrupulum fecit S. Aug. quod enim ipse non neget sacerdotem posse dici mediatorem orando, patet, quia ibidem dicit, Christianos recte facere cum se alterius orationibus commendant.

Denique Nota. In Christo solus Deus non est mediator, nec solus homo, sed Deus-homo: hic enim exercuit opera mediatoris, seu redemptionis nostræ in humanitate à se assumpta; ita ut principium quod (ut loquuntur Scholastici) talium operum sit Deus, seu hic homo qui Deus est; principium quo sit humanitas, utpote in qua, et per quam perfecta sunt hæc omnia opera, puta omnes actiones et passiones mediatoris et hoc est quod Paulus hic diserte ait: *Unus mediator*, etc., *homo Christus Jesus.* Ita S. August. lib. 2. de Peccato origin. cap. 28. vide D. Thomam et Scholasticos 3. p. q. 26. q. d. Apostolus, Christus est omnium mediator, ergo, ut dixi, Deus vult omnium salutem: ad hanc enim procurandam; omnibus à Deo datus est Christus mediator, ac consequenter pro omnibus orare oportet, ut redemptionis hujus Christi fiant participes. Ita S. August. epist. 59. q. 6. ad Paulinum.

6. Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, testimonium temporibus suis.] *Redemptionem*, id est, pretium redemptionis, quod Græci vocant λύτρον, quo captivi ab hostibus redimuntur. Verum Apostolus, ut efficacius significaret hanc redemptionem non esse factam pecunia, sed corpore et vita Christi, non simpliciter eam vocat λύτρον, sed ἀντίλυτρον, quod significat pretium vicarium, quo res cum re simili, puta, vita unius cum vita alterius, caput unius cum capite alterius commutatur: sic enim Christus pro nostra vita, suam tradidit quasi ἀντίλυτρον nostrum. Ita Theophyl.

Nota. Nonnulli hic addunt, et legunt, *Cujus testimonium confirmatum est*, quod Ambrosius sic explicat. q. d. Redemptionis hujus à Christo factæ apertum documentum datum est in Christ. resurrectione, Apostolorum prædicatione, et miraculis, quibus hanc redemptionem comprobaruut. Verum τὸ *cujus*, et *confirmatum est*, delendum est cum Romanis, Græcis et Syro, tantumque legendum est, *testimonium temporibus suis*, et sensus est, q. d. Christus seipsum dedit pro omnibus in pretium redemptionis eo fine, ut scilicet hæc ipsa Christi redemptio suis temporibus esset testimonium tum divinæ charitatis, fidelitatis (qua hanc redemptionem hominibus per Prophetas promisit, et re ipsa præstitit) et philanthropiæ in hac vita: Christi enim sanguis effusus testatur, et fidem facit quantum Deus non diligat, et quantopere cupiat omnes salvos fieri; tum æquitatis et justitiæ divinæ in futuro judicio, tunc enim Christi passio, crux et redemptio testabitur ex parte Dei nihil defuisse, quo minus omnes, quantumvis impii, salvarentur, sed ex patre eorum stetisse, eo quod noluerunt Christo obsequi, ejusque redemptionem amplecti, ac consequenter justissime eos damnari. Ita Anselmus.

Moraliter S. Chrysost. hom. 7. in Morali docet magnæ ingratitudinis esse, si Christi redemptioni et amori non respondeamus in amore et misericordia erga proximos. *Litavit*, inquit, *Christus semetipsum pro inimicis, pro his qui se oderant, pro aversis à se Id quod neque pro amicis, neque pro filiis, neque pro fratribus faceret quispiam; hoc fecit pro servis Dominus, pro mortalibus immortalis, pro temporalibus sempiternus, pro inimicis denique Dei filius.* Et infra : *Ipse enim*, ait, *pro nobis semetipsum offerre dignatus est: nos illum necessario indigentem cibo miseri aspernamur, infirmumque ac nudum nec visitare dignamur : quanta hæc ira plectenda sunt? quibus cruciatibus, quibus incendiis obnoxia sunt?*

In quo (εἰς ὃ, *ad quod*, scilicet testimonium, et Christi redemptionem promulgandam,) POSITUS SUM EGO PRÆDICATOR, ET APOSTOLUS (VERITATEM DICO, NON MENTIOR) DOCTOR GENTIUM IN FIDE ET VERITATE.] Nota Primo. Pro *prædicator*, græce est κήρυξ, hoc est præco, crucis scilicet, mortis et redemptionis Christi, non hoc illove loco, sed toto orbe, et apud omnes gentes, inquit Theophylactus. Sic S. Franciscus cum in prædones incidisset, rogatus quisnam esset, respondit se esse præconem magni Dei.

Nota Secundo. Ad *veritatem dico*, Græca addunt ἐν Χριστῷ, *in Christo*, quasi Paulus juret per Christum se veritatem dicere, sed τὸ *in Christo* non habet Ambros. nec Chrysost. nec Romana, nec Syrus.

Nota Tertio, *in fide*, id est fidelitate. q. d. Ego doctoris munere fungor summa fide et veritate non doceo lucri causa, non ficte, non ad plausum. *Non sumus*, inquit 2. Corinth. 2. 17. *sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, coram Deo, in Christo loquimur.* Secundo, Syrus vertit, דשררא בהימנותא *behaimanuta desrara*, in fide veritatis, id est, in fide vera et germana.

Unde simplicissimè cum aliis accipi hic potest fides Evangelica et Catholica. q. d. Non doceo humana inventa, sed ea, quæ pertinent ad fidem Evangelii : et ne in hac fide et doctrina mea putes aliquid esse mendacii et falsitatis, addo *et veritate*.

Rursum, apte fidem præponit veritati, quia per fidem obtingit nobis quasi præmium cognitio veritatis : nam, ut ait Propheta, *Nisi credideritis, non intelligetis.* Hinc pulchre ex Platone in Timæo S. Augustinus lib. de Consensu Evang. cap. 35. *Quantum*, inquit, *ad id quod ortum est æternitas valet, tantum ad fidem veritas. Duo illa sursum sunt, æternitas et veritas : duo ista deorsum, quod ortum est et fides. Ut ergo ab imis ad summa revocemus, atque id quod ortum est recipiat æternitatem, per fidem veniendum est ad veritatem. Et quia omnia quæ in contrarium pergunt, per aliquod medium reducuntur, ab æterna justitia temporalis iniquitas nos alienabat. Opus ergo erat media justitia temporali, quæ medietas temporalis esset de imis mixta et summis, atque ita se nec abrumpens à summis, et contemperans imis, ima redderet summis. Ideo Christus mediator Dei et hominum dictus est inter Deum immortalem et hominem mortalem, Deus et homo reconcilians hominem Deo, manens id quod erat, factus quod non erat. Ipse est nobis fides in rebus ortis, qui est veritas in æternis.*

Hoc ergo est sacerdotis et Apostoli munus, docere scilicet fidem et veritatem. *Labia*, inquit Malachias c. 2. 7. *sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus.* Et Hieronym. in 7. Ezech. in fine : *Singula*, inquit, *requiruntur à singulis ; vaticinium enim futurorum, proprie requiritur à Propheta : legis vero interpretatio sacerdotis officium est.* Hinc summus sacerdos Rationali suo inscriptum habebat אורים ותמים *urim vetummim*, id est doctrina et veritas, cujus inscriptionis moralis ratio erat, ut sacerdotem admoneret sui officii, sanæ videlicet doctrinæ et veritatis, sive integritatis (hoc enim vox *tummim* hebraice significat) vitæ. Historica vero causa erat, ut sacerdotii dignitas commendaretur populo, quando eum Rationali indutum edoceri à Deo de futuris eventis, et vice Dei oracula fundere cernebat : non quod per has voces *urim et tummim* Rationali inscriptas Deus responderet ; sed quod per sacerdotem Rationali vestitum, et pontificalibus indutum, tanquam fungentem jam munere pontificio Deus illa revelaret, de quibus consulebatur. Idque hæc scriptura *urim et tummim* significabat, sacerdotem videlicet Rationali indutum esse in *urim et tummim*, hoc est, accipere à Deo doctrinam et veritatem dubiorum, de quibus eum consulebat : *urim* ergo non oraculum, sed index erat oraculi. Et cum Scriptura dicit Deum per *urim* consultum esse, aut respondisse, metonymice accipiendum est, Deum scilicet respondisse per secerdotem Rationali, in quo erat *urim*, indutum ; idque ut sacerdos typum gereret Christi, summi Prophetæ, per quem veritas facta est, et allata è sinu Patris, Joan. 1. v. 17 et 18. Erat igitur in sacerdote sic ornato oraculorum doctrina et veritas, ac esse debebat judiciorum et legis doctrina et veritas vitæ. De quibus plura dixi Exod. 28.

8. VOLO ERGO VIROS ORARE IN OMNI LOCO, LEVANTES PURAS MANUS SINE IRA ET DISCEPTATIONE.] Quæ de suo doctoratu et apostolatu præmisit Apostolus, quasi per parenthesim interjecit propter pseudoapostolos, nunc redit ad orationem, quam initio capitis commendavit. q. d. Quod dixi orandum esse pro omnibus, non ad solos sacerdotes, sed ad omnes viros et mulieres pertinere volo.

Nota. Vult viros orare in omni loco, quod Ambros. Anselm. S. Thom. et alii Latini intelligunt de oratione privata ubivis locorum facienda. q. d. Non tantum in ecclesia, sed et in agris, silvis, officina, itinere, navi, mensa, lecto, et quovis loco, licitum est orare cuivis viro, eique suadeo ut oret. Ad hoc usi sunt veteres orationibus brevibus, sed crebris et ardentibus, quas jaculatorias vocant, eæque vel vocales erant, vel mentales tantum. De quibus S. Augustinus, epist. 121. ad Probam c. 9. *Dicuntur*, inquit, *fratres in Ægypto crebras quidem habere orationes, sed eas tamen brevissimas, et raptim quodammodo ejaculatàs, ne illa vigilanter erecta, quæ oranti plurimum necessaria est, per productiores horas evanescat atque hebetetur intentio. Atque per hoc etiam ipsi satis ostendunt hanc intentionem, sicut non est obtundenda, si perdurare non potest, ita si perduraverit, non cito esse rumpendam : absit enim ab oratione multa locutio, sed non desit multa precatio, si fervens perseverat intentio.* Et infra : *Plerumque hoc negotium plus gemitibus quam sermonibus agitur, plus fletu quam afflatu.*

Ratio, cur Apostolus velit nos orare omni loco, est Prima, quam dedit S. Aug. serm. 130.

in Parasceve de cruce et latrone: quia per Christum omnis locus factus est Christianis oratorium. *Judæis*, inquit, *Deus præcepit relinquere universam terram, et in uno loco offerre sacrificia, et vota reddere, quoniam immunda erat tunc universa terra fumo ararum, et nidore bustorum, cæterorumque coinquinatorum, eorum, quæ de profanis Gentilium sacrilegiis inferebantur super eam. Nobis vero jam, quoniam Christus adveniens expiavit universam terram, omnis locus oratorium factus est. Et idcirco Apostolus hortatur et præcipit sine intermissione orare ubique, dicens: Volo orare viros in omni loco, levantes sanctas* (sic enim habet S. August. pro *puras*) *manus.* Altera ratio est, quia oratio tam necessaria est animæ, quam cibus corpori. Id pulchre docet S. Antiochus, qui vixit à 900. annis, cujus homiliæ extant in appendice Bibliothecæ SS. Patrum, hom. 106. *Oratio*, ait, *cum luctu conjuncta, et ad Deum effusa in spiritu, alimonia mentis est, haud secus ac panis corpori.* Quamque hoc utile, felix et divinum sit, declarat, dum subdit: *Beata sane mens, cui tempore orationis datum est, nullis se interpellantibus remoris, Deum posse alloqui. Talis perinde se habet, ut aquilæ pullus, dum sese in sublime attollit; tota enim, felici nempe ac divina permutatione à se alienata, radioso splendore intermicat.* Ac rursum quam humiles ac mites efficiat oratio, declarat, dum subdit: *Jugis oratio et continens per congressum cum Deo familiarem, mentem avocat ab omni prudentia fastuque mundi, eamque Deo præsentem offert, quoque proprius jungit Deo, hoc majore adimplet timore simul et mititate*, id est mansuetudine. Denique ad omnia vitia et concupiscentias edomandas, necessariam esse jugem orationem docet, dum ait: *Qui cariosam peccatorum putrilaginem à se excutere cupiunt, iis semper orationi incumbendum est, interna scilicet mentis locutione, etiamsi extra oratorias ædes diversentur.*

Secundo tamen, Græci hunc locum explicant de oratione publica, maxime sacrificii et sinaxis, idque aptius cohæret præcedentibus et sequentibus; nam de oratione publica egit v. 1. et in publica lavandæ et levandæ sunt puræ manus, non autem in privata. Rursum quia mulieres vult orare in habitu ornato; ergo de publica oratione loquitur. Quid enim refert quo habitu mulier utatur, dum privatim orat in cubiculo? Loquitur ergo de publica oratione, quæ quovis loco, id est oratorio publicæ orationi dicato, facienda est. q. d. Judæi orant tantum in templo Hierosolymitano, ego vero Christianos volo orare in quavis ecclesia, et in omni loco qui dicatus est orationi.

Est enim oratio quæ in ecclesia sit, efficacior ea quæ domi funditur, ut docet S. Chrysost. homil. 3. de incomprehensibili Dei natura, cum objectionem quorumdam (qualis est Novantium nostrorum) elidens, sic ait: *Orare vel domi possumus, dicunt: sed homiliam doctrinamque audire non nisi in ecclesia possumus. Te homo decipis. Nam etsi domi quoque Deum orandi est facultas, tamen fieri non potest, ut domi tam bene ores quam in ecclesia, ubi tot Patres, ubi clamor felici societate excitus, ad Deum immortalem refertur. Non pariter exoras cum solus Dominum obsecras, atque tuis cum fratribus. Est enim in hujusmodi plus aliquid, verbi gratia concordia, conspiratio, copula amoris et charitatis, sacerdotum clamores. Præsunt enim ob eam rem sacerdotes, ut populi orationes, quæ infirmiores per se sunt, validiores illas complexæ simul in cœlum evehantur.* Adde, locus ipse sæpe devotionem orandi excitat, et propter Sanctos qui ibidem vixerunt vel resquiescunt, miraculis, aliisque donis et beneficiis à Deo celebratur. Hac de causa tantopere ad Bethlehem S. Hieron. anhelabat, eoque Marcellam, Paulinam, et alias invitabat, ut ipse in epistolis ad eas datis profitetur. Eadem de causa S. Chrys. optabat adire limina Apostolorum, ut Petri et Pauli catenas exoscularetur, ut ipse scribit homil. 8. in 4. ad Ephes. Vide Bellarm. l. 3. de Cultu Sanctorum.

Levantes puras manus.] Græce ὁσίους, hoc est sanctas, tum corporaliter eas abluendo, quomodo Judæi Exodi 19. jubentur sanctificare se abluendo vestes: tum spiritualiter, manus scilicet servando vacuas ira; ut sequitur, et disceptatione, pugnis, rapina, avaritia, turpitudine, ac per eleemosynas eas sanctificando. Ita Chrysost. Theophyl. Œcumen. Hinc Tertull. in Apolog. cap. 30. pro *puras* legit *innocuas.* Unde et August. serm. 93. de Tempore, *In manibus*, ait, *opera debemus accipere; si ergo talia sunt opera, ut ea possis in altum in conspectu Domini levare, potes etiam et tu in teipso adversarios tuos excludere. Hos ergo si volumus vincere, manus nostræ, id est, actus nostri, et conversatio nostra non sit in terris, sed in cœlo.* Sic Horatius lib. 1. satyra 4. *puris manibus vivere* dixit, pro eo, quod est, studiose et ex virtute vivere.

Nota, olim Christianos solere ante orationem manus abluere: idque Primo, honoris et reverentiæ causa; maxime quia, ut patet ex VI. Synodo can. 101. communicantes, sacram hostiam excipiebant, non ore, uti jam fit, sed explicatis in formam crucis manibus, viri nudis, feminæ puro linteo, quod Dominicale vocabant, tectis, ut patet ex Consilio Altisiod. can. 36. inde manibus hostiam ori admoventes, sumebant. Secundo, ut admonerentur puritatis animæ. Diserte id habet Clemens lib. 8. Constit. 38. et Tertul. de Orat. c. 11. *Quæ*, inquit, *ratio est, manibus quidem ablutis, sed spiritu sordidato orare?*

Imo hac de causa, non tantum manibus lotis, sed etiam candidis induti vestibus ingrediebantur ecclesiam, ut docet S. Chrysost. homil. 25. in Matth. Atque hac de causa præter aquam benedictam, sive lustralem, posita erat pro foribus ecclesiæ aqua ad purificationem, ut patet ex Euseb. l. 10. hist. 4. Hujus lavacri loco successit et remansit vasculum aquæ benedictæ, positum in ingressu ecclesiæ ad expiationem levium peccatorum, ac soli jam sacerdotes in Missa lavant manus.

Nota Secundo. Hic lotionis ritus, uti et multi alii, à Judæis fluxisse et manasse videtur ad Christianos: nam Judæos nonnisi lotis manibus adorasse Deum, docet Aristæas lib. de 72. Interpretibus. Causam addit, illud scilicet testimonium esse ne quid perperam agant, sed pie sancteque cuncta perficiant, quia omnia manibus exercentur. Idem Gentiles fecisse patet ex Tibull. lib. 1. eleg. 2.

Casta placent superis, pura cum veste venite,
Et manibus puris sumite fontis aquam.

Plura vide apud Baron. anno Christi 57 pag. 534. et 549.

Nota Tertio. Levare manus habitus est orantis.

Hinc veterum et Judæorum, et Christianorum mos fuit orare elevatis manibus. Id patet Exodi 17. 11. *Cumque*, inquit, *levaret Moyses manus, vincebat Israel; sin autem paululum remisisset, superabat Amalec.* Psal. 133. 2. *Extollite manus vestras in sancta*, id est versus sanctuarium. Psal. 140. 2. *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo: elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* q. d. Sicut thymiama, quod quotidie mane et vesperi Deo incenditur et adoletur, ad Deum ascendit, Deoque gratissimum ac suavissimum est: ita et oratio mea, quæ quasi incensum ex eorde meo sanctis desideriis æstuante evaporat, ad te Domine ascendat, tibique suavis sit et grata. Rursum, oratio quam fundo elevatis ad te, ô Domine, manibus, tibi placeat quasi sacrificium vespertinum, juge scilicet agni, quod tam vespere, quam mane immolabatur.

Ubi Nota. Potius vespertinum dicit, quam matutinum, quia vespertinum erat honoratius. Primo, quia erat quasi finis et consummatio totius diei. Secundo, quia typus erat Eucharistiæ vespere in ultima cœna à Christo instituendæ. Tertio, quia offerebatur pro peccatis toto die admissis, cum animi contritione et mœrore, cujus symbolum est vesper et tenebræ. Ita Theodor. ibi.

Idem mos fuit Gentilium duce natura. Unde Apuleius lib. de mundo, *Habitus*, ait, *orantium hic est, ut manibus extensis ad cœlum precemur.* Et Euseb. lib. 4. de Vita Constant. c. 28. recitat legem Constantini, qua jussit etiam Gentiles feriari die Dominico, et vota sua Deo nuncupare manibus æque ac animis in cœlum elevatis. Hoc etiam habitu apud Romanos fingebatur simulacrum Pietatis; eodemque habitu suam imaginem fingi voluisse Constantinum, testis est Euseb. l. 3. Vitæ ejus cap. 3.

Quæres, quæ hujus habitus et ritus sit causa? Resp. Prima causa est, quod hic habitus sit supplicis, petentis et sperantis auxilium ex alto: sicut submergendi manus extendunt tanquam auxilium petentes. Secundam causam dat Clemens Alexand. lib. 7. Stromat. quod elevatio manuum significet et excitet mentis elevationem in Deum, quæ orationis est quasi anima. *Caput et manus*, inquit Clemens, *in cœlum extendimus, et pedes excitamus in ultima acclamatione orationis, promptitudine et alacritate spiritus assequentes essentiam, quæ apprehenditur intelligentia, et una cum verbo corpus à terra educere conantes, erectam et elevatam animam desiderio meliorum, cogimus in sancta progredi magno animo corporis vinculum despicientes.* Tertiam dat Tertull. Apolog. 30. quod extensione manuum nos Deo offeramus. et quasi in manus ejus dedamus: *Paratus est*, inquit Tertull. *ad omne supplicium ipse habitus orantis Christiani:* q. d. orans, *Præsto sum, necte et plecte si vis, aut certe miserere.* Quarta est, quod hoc ritu vehementiam affectus designemus, quasi vim Deo inferre, atque præ magna fiducia manu quod petimus prehendere velimus. Ita enim fecisse Bebianum consulem moriturum, cum ei se videndum Deus exhiberet, habet carmen de ipso conscriptum; quod extat t. 8. Biblioth. SS. Patrum. Quintam dat S. Cyprianus Exhort. ad Mart. c. 8. Theodor. q. 34. in Exodum, Nyssenus in Vita Mosis, Minutius in Octav. Hieron. in c. 11. Marci et alii veteres, ut scilicet hoc gestu protestemur merita Christi crucifixi, eaque Patri quasi efficacissimum ad impetrandum medium offeramus. Qua de causa sacerdos in Missa sæpe orat manibus expansis in modum crucis. Hinc et Prudentius hymno 6. peri Stephanōn, sanctos quosdam Martyres ad supplicia raptos, asserit ita orantes corpus conformasse, ut formam crucis exhiberent, quo scilicet protestarentur se cultores esse Christi crucifixi, pro eoque pati et mori. Sexta causa est moralis, scilicet, quod hoc habitu testetur is qui orat, se nolle torpentem rem petitam impetrare; sed velle manus simul ad opus admovere. Hinc Psaltes psalm. 118. *Levavi*, inquit, *manus meas ad mandata quæ dilexi;* et Thren. 3. 41. hortatur Jeremias, ut levemus corda nostra cum manibus ad Dominum. Septima est symbolica, quam dat S. Ephrem. tract. de Orat. ut scilicet hac extensione oratio nostra quasi arcu armetur, *quoniam in ea manus extendimus, ac veluti sagittam in inimicum dirigimus.* Quare jure queritur Christus apud B. Hippol. lib. de Consummat. sæculi: *Ego*, inquit, *manus vestras feci, ut ad preces et orationes extenderetis eas; at vos ad rapinas et cædes et mutuas occisiones extendistis.* Porro primorum Christianorum in orando gestus ita pingit Tertull. Apolog. 30. *In cœlum*, ait, *suscipientes Christiani manibus expansis, quia innocui, capite nudo, quia non erubescimus; sine monitore, quia de pectore oramus. Precantes sumus omnes semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, et quæcumque hominis et Cæsaris vota sunt.*

Sine ira et disceptatione.] *Sine ira*, id est, sine injuriarum memoria, ait Chrysost., sine vindictæ cupiditate, imo cum reconciliatione, et condonatione injuriarum: hanc enim positivam conditionem per negationem iræ intelligit: est miosis. Idem docet Christus Matth. 5. 23. *Si offers*, inquit, *munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offeres munus tuum.* Nihil enim ita animum turbat, nihil cum ita à Deo et oratione avertit, atque divinæ inspirationis et gratiæ incapacem reddit, sicut ira. Hinc Chrys. hom. 8. *Nemo*, inquit, *adeo audax sit, ut inimicitias exercens ad Deum pergat orandum.*

Nota. Pro *disceptatione*, græce est διαλογισμῶν, quod Œcumen. vertit, *hæsitatione;* Chrysost. *disceptatione*, qua quis, inquit, intra se disceptat cogitans: Putasne audiet me Deus? putasne impetrabo quod peto? Huic hæsitationi opponitur fiducia, quæ necessaria est oranti. *Credite*, inquit Christus Marci 11. v. 24. *quia accipietis, et evenient vobis.* Jacobi 1. 6. *Postulet in fide nihil hæsitans.*

Secundo et melius, intelligitur hic disceptatio, quæ ex ira, de qua præcessit, sequi solet: qui enim iratus est, secum disceptat de causis et modis vindictæ, plenusque est tumultu cogitationum quasi inter se conflictantium, quæ mentis quietem interturbant, et plane ineptam ad orandum efficiunt. Unde S. Ambros. lib. 5. de Sacramentis cap. 5. per disceptationem intelligit mentis evagationem, quæ in oratione excludi debet per attentionem animi, quæ quasi orationis anima est.

9. Similiter et mulieres.] Supple et repete,

orent in omni loco, levantes puras manus, æque ut viri.

In habitu ornato : græce κοσμίῳ, id est honesto, decenti, et, ut Vatablus, modesto; et, ut Syrus, casto. hic enim ornat mulieres : nam nimius inhonestus et indecens eas non ornat, sed deturpat et fœdat, maxime in templo, ubi sunt ornatæ. Unde explicans subdit : cum verecundia et sobrietate (id est verecunde, sobrie, moderate et modeste) ornantes se.] Recte Demades dixit, pudorem in muliere esse arcem pulchritudinis : quæ enim eo carent, et inverecunde se ornant, se suamque pulchritudinem prostituunt. S. Cyprianus lib. de Habitu virginum legit, *cum verecundia et pudicitia:* et ita vertit Syrus et Erasmus; hoc enim quoque significat σωφροσύνη, magis tamen significat sobrietatem, ut vertit Noster.

Nota. Prima mulieris virtus præsertim in loco publico et templo, est modestia, præsertim in cultu corporis, ad quem hic sexus, quia aliis ingenii et judicii dotibus, quibus præditi sunt viri, caret, propensior est. Unde femineum genus φιλόκοσμον est, ait Hieron. Epist. 12. ad Gaudentium. Hinc et Comicus : *Dum moliuntur*, (aut *poliuntur*) *dum comuntur, annus est.* Et vulgare est adagium illud Plauti : *Navis et mulier nunquam satis ornantur;* et : *Qui opus et negotium quærit, uxorem aut navem sibi comparet.* Vult ergo Apostolus eas esse habitu non sordido, nec lascivo, sed gravi, moderato et honesto, qui matronam Christianam deceat, quique animum pudicum, gravem et bene compositum significet. Hinc Secundo, vult mulieres non inconditas et incompositas procedere, sed honeste ornatas, quamque pro suo statu. Sic Ruth c. 3. v. 3. lota et uncta cultioribus vestibus se induit, cum adhuc nubilis esset. Sic Judith ornavit se c. 10. 3. Sic Esther cultu regio ad Assuerum processit. Adeoque peccaret mulier, si invito marito, viliori vestitu aut cultu uteretur. Unde S. Aug. epist. 199. ad Ecdiciam, eam graviter reprehendit, quod continentiæ studiosa, vestem invito marito, mutasset.

S. Basil. in Reg. brevior. interrog. 210. habitum ornatum ita definit, *Qui*, inquit, *ad propositum cujusque finem accommodatus est cum decoro et dignitate, habita ratione temporis, loci, personæ, utilitatisque alia enim vestis convenit tempore hiemis, alia æstatis; alia laboranti, alia quiescenti; alia ministranti, alia hero; alia militi, alia civi; alia viro, alia feminæ.*

Non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa, (græce ἱματισμῷ πολυτελεῖ, id est, vestitu sumptuoso) sed quod decet mulieres, promittentes (ἐπαγγελλομένας, id est præferentes, et, ut Syrus atque Ambrosius, profitentes) pietatem per opera bona.] Nota. Pro *tortis crinibus* græce est, πλέγμασιν, id est, plicaturis et crispaturis, quibus mulieres calamistro, hoc est acu calefacta, crines vario flexu per gradus et nodos intorquent, ut cincinnatæ et calamistratæ incedant.

Secundo, pro *pietatem*, græce est θεοσέβειαν, hoc est, Dei reverentiam et cultum : Syrus vertit, *Dei timorem.* Pietas ergo hic in Deum, non in parentes aut liberos intelligitur. q. d. Ita honeste ac modeste se vestiant, sicut vestiri decet mulieres Christianas, quæ *per bona opera*, id est, per bonam vitam et mores Christianos, profitentur, non levitatem, non luxum, non lasciviam, sed pietatem ac cultum Dei. Porro S. Bernardus epistola 42. ad Henricum Senonensem Archiepisc. hæc extendit ad Episcopos et Ecclesiasticos : *Non in veste pretiosa*, inquit : *clamatur autem specialiter ad feminas, ut erubescat in se deprehendi Episcopus, quod in fragiliori quoque sexu audierat reprehendi. Dicite Pontifices in fræno quid facit aurum?*

Est hic locus moralis de ornatu decenti mulierum. Sic S. Petrus epist. 1. c. 3. v. 3. describit in quo situs sit verus ornatus Christianæ feminæ : *Quarum*, inquit, *non sit extrinsecus capillatura* (crispatura) *aut circumdatio auri, aut indumenti vestimentorum cultus; sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti et modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples.* Ubi Nota, verum mulieris ornatum esse internum, integritatem scilicet et incorruptionem spiritus quieti et modesti, vel, ut Hieron. legit, silentis.

Spiritus quietus, ait Cajetanus, opponitur inconstantiæ, quæ mulieribus est familiaris : modestus et silens, iracundiæ et garrulitati. Sic de sponsa regis dicitur psal. 44. 14. *Omnis gloria filiæ regis ab intus.* Alioqui mulier externo cultui dedita, et internum negligens, interne Hecubam, externe Helenam refert, inquit Nazianzenus in carm. contra fucatas mulieres. Imo S. August. serm. 18. de Verbis Apostoli : *Corporis*, inquit, *hujus, id est, exterioris hominis ornamenta, quanto magis appetuntur, tanto sunt interioris majora detrimenta : quanto autem minus appetuntur ornamenta exterioris hominis, tanto magis pulchris moribus homo interior adornatur.* Imo quæ nimium sese ornat exterius, esto sit castissima, non caret tamen impudicitiæ suspicione. Testis est Claudia Vestalis, quæ, ut canit Ovidius 4. Fast.

Casta quidem, sed non est credita, rumor iniquus
Læserat, et falsi criminis acta rea est.
Cultus, et ornatos varie fudisse capillos
Obfuit, ad rigidos linguaque prompta sonos.

E contrario laudat Plutarchus in Vita Phocionis illius uxorem, quæ, cum ei altera quædam mulier valde nobilis suos torques et mundum muliebrem ostentasset, uti solent feminæ, respondit : *Meum vero ornamentum et mundus muliebris est Phocion.* Hinc recte Clemens Alexand. l. 2. Pædagog. c. 10. *Laudo*, inquit, *et admiror Lacedæmoniorum civitatem, quæ solis meretricibus floridas vestes, et aureum mundum gestare permisit, ita scilicet à probis mulieribus ornatus studium auferens, quod solis meretricibus se ornare concederet.*

Scripsit contra hunc luxum vestium et ornatus Tertull. insignem librum de Cultu feminarum, in quo Primo, cap. 1. docet, quod pudicitia non tantum in carnis integritate, sed et in cultu simplici mundicie consistat. Secundo, cap. 2. quod hic luxus signum sit non integræ conscientiæ, et spectatoribus tentationem ingerat et periculum. Tertio, cap. 5. quod istæ, quæ se adeo ornant coloribus et fucis, naturam, facturam et imaginem Dei deforment, transfigurent, adulterent, Deumque artificem quasi emendent et reprehendant. Quarto, cap. 10. quod vestium colores, auri opera et gemmæ, inventa sint à dæmone, idque probat ex libro Henoch, quem citat S. Judas. Quinto, c. 11. quod hic cultus sit Gentilium, et ancillarum diaboli. Sexto, cap. 12.

quod hæc sint lenocinia et indicia meretricum. Septimo, cap. 13. Christianos non ad delicias, sed ad asperitatem, cruces et martyria vocari. Idem libro de Habitu mulierum cap. 1. docet, quod feminæ habitu lugere et expiare debeant ignominiam et peccatum Evæ matris. Secundo, cap. 4. quod luxus signum sit vel ambitionis, vel prostitutionis. Tertio, c. 6. quod gemmæ sint maris conchæ, aut de frontibus draconum eruantur, ut sic de serpente ornetur mulier. Denique quod à Deo gravissime puniantur. Nam Isaias cap. 3. v. 17. inquit, *Decalvabit Dominus verticem filiarum Sion, et Dominus crinem earum nudabit; et erit pro suavi odore fœtor, et pro zona funiculus, et pro crispanti crine calvitium, et pro fascia pectorali cilicium.*

Itaque feminas sic exhortatur Tertull. *Prodite vos, jam medicamentis et ornamentis extructæ Apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia, et spiritus taciturnitate inserentes in aures sermonem Dei, annectentes cervicibus jugum Christi. Caput maritis subjicite, et satis ornatæ eritis. Manus lanis occupate, pedes domi figite, et plusquam in auro placebunt. Vestite vos serico probitatis, byssino sanctitatis, purpura pudicitiæ. Taliter pigmentatæ Deum habebitis amatorem.*

Tertullianum sequitur Cyprianus lib. de Disciplina et habitu virginum : ait enim, *Illarum pretiosior est cultus, quarum pudor est vilis. Si tu te speciosius comas, et per publicum notabiliter incedas, oculos in te juventutis illicias, ut etsi ipsa non pereas, alios tamen perdas, et velut gladium te atque venenum videntibus præferas excusari non potes quasi mente casta sis et pudica, redarguit te cultus improbus, et habitus impudicus.* Deinde asserit auctores et inventores hujus fuci et luxus esse dæmones. *Apostatæ*, inquit, *angeli docuerunt oculos circumducto nigrore fucare, genas mendacio ruboris inficere, mutare adulterinis coloribus crinem, et expugnare omnem oris et capitis veritatem corruptelæ suæ impugnatione.* Tertio ostendit, quod quæ se nimis ornant, Dei opus corrigere velint, ac consequenter in Deum sint contumeliosæ. *Dixit*, ait, *Dominus, Faciamus hominem ad imaginem nostram; et audet quisquam mutare ac convertere quod Deus fecit? Manus Deo inferunt, quoniam id, quod Deus formavit, reformare et transfigurare contendunt, nescientes quod opus Dei est omne quod nascitur; diaboli, quodcumque mutatur. Si pictor pinxisset imaginem, et alius manus inferret, an non gravis fieret pictori injuria? tunc igitur impune feres, quod Dei imagini manus inferas?* Quarto, hisce quæ sese comunt et fucant, Dei judicium et pœnas intentat. *Non metuis*, ait, *ne in resurrectione artifex opus suum non agnoscat, dicatque; Opus hoc meum non est, imago hæc nostra non est, cutem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutasti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta, vultus alienus est. Deum videre non poteris, quoniam oculi tibi non sunt, quos fecit Deus, sed quos diabolus infecit. Illum tu sectata es, rutilos et depictos serpentis oculos imitata, de inimico tuo corrupta, cum illo pariter et arsura.*

Quam vero luxus hic et ornatus tum alibi, tum præsertim in templo dedeceat, docet hic Chrysost. et ex eo Theophylact. *An saltatura, inquit, ad ecclesiam pergis? nunquid hic nuptias et lasciviæ oblectamenta conquiris? num ut tui spectaculum præbeas advenisti? num tibi nunc instruendus est thalamus? non iste supplicis est habitus; accessisti ut Deum pro peccatis tuis depreceris, ut cum gemitu et lacrymis veniam petas; quid teipsam ornare improbo et intempestivo studio contendis?*

Denique exemplo Prætextatæ, quod ex Hier. descripsi 1. ad Thessalon. 5. v. 19. ostendit Deus quam hic sibi luxus displiceat. Quare merito B. Thomas Morus nobili cuidam puellæ, quæ multo cum labore et dolore crines complicabat, ut frons latior esset, pectusque et tunicam constringebat, ut gacili esse corpore videretur, dixit : *Nisi Deus pro hoc tuo tanto labore tibi infernum reddat, magnam profecto tibi faciet injuriam.* Idem affirmabat serio, persuasissimum sibi esse, quam plurimos in hac vita eo labore infernum mercari, cujus vel dimidio cœlum lucrati fuissent. Unde et S. Paula teste S. Hieronymo in ejus Epitaphio, tanta pœnitentia totque lacrymis luxum hunc licet levem, in se expiavit, cumque, inquit Hieron. à nobis moneretur, ut parceret oculis, respondit : *Turpanda est facies, quam contra Dei præceptum purpurisso et cerussa et stibio sæpe depinxit; affligendum enim est corpus, quod multis vacavit deliciis, longus risus perpeti compensandus est fletu; mollia linteamina, et serica, et pretiosa, asperitate cilicii commutanda : quæ viro et sæculo placui, nunc Christo placere contendo.*

12. Docere autem mulieri non permitto,] in Ecclesia et cœtu publico, ubi agitur communis oratio, de qua hactenus egit. Unde 1. Corinth. 14. v. 34. *Mulieres*, inquit, *in Ecclesiis taceant; non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut et lex dicit; si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia.* Ut enim notat. Theophyl. mulieres aliquæ tempore Pauli acceperant donum prophetiæ; ne ergo putarent sibi fas esse in Ecclesia loqui et prophetare, hic eis id inhibet Apostolus idque tum honestatis, pudoris, infirmitatis ac loquacitatis muliebris causa, inquit Chrysost. tum studio reverentiæ et subjectionis erga virum, quæ requirit, ut eo præsente et loquente, sileat mulier, præsertim in Ecclesia, et rebus sacris: nam privatim domi Priscilla fidem Christi docuit virum eloquentem Apollo. Act. 18. v. 26. Et ad Titum 2. v. 4. vult Apostolus, ut matres filias et ancillas suas privatim doceant prudentiam et modestiam : et fidelis mulier infidelem virum convertere et instruere jubetur, 1 Corinth. 7. vers. 16. Sic S. Cœcilia fidem Christi docuit Valerianum sponsum suum; S. Natalia Adrianum, S. Monica Patricium; S. Martha Marium Theodelinda Agilulphum Longobardorum regem; Clotildis Clodoveum; Flavia Domitilla Flavium Clementem. Nam, ut inquit Chrys. hom. 60. in Joan. *Nihil potentius est muliere bona ad instruendum et informandum virum quæcumque voluerit, neque tam leviter amicos, neque magistros, neque principes patietur, ut conjugem admonentem atque consulentem : habet enim voluptatem quamdam admonitio uxoria, cum plurimum amet* (vel, ut alii legunt, *ametur*) *quod consulit.*

Adde, non tantum Apostolum hic vetare, ne publice doceat mulier, puta in Ecclesia, verum etiam nec permittere illi ut privatim doceat, si id facere velit quasi ex officio vel auctoritate. Unde sequitur :

Neque dominari (græce αὐθεντεῖν, hoc est, auc-

toritatem usurpare) IN VIRUM supple permitto mulieri, SED ESSE IN SILENTIO.] Græce ἡσυχίᾳ, id est, quiete. Hoc silentium, hæc verecundia, hæc modestia longe magis mulierem ornat, quam preciosa vestis, inquit Chrys. Et ut ait Euripides in Heraclid. *Feminæ pulcherrimum donum est silentium et modestia; et intus tranquillam manere.* Hinc Gorgoniam sororem ita laudat Nazianzenus : *Quid silentio prudentius? quænam res divinas tum ex divinis oraculis, tum ex propria intelligentia et sagacitate magis cognovit? quænam rursus minus locuta est quam illa, in muliebribus pietatis finibus se continens?*

Ex hoc Apostoli loco Epiphan. hæres. 49. quæ est Quintilianorum, confutat eos, quod mulieres ad episcopatum aut presbyterium assumerent, in gratiam et honorem Evæ.

Si enim Apostolus docere, imo loqui non permittit mulieri in Ecclesia : quid si vidisset, quod hoc sæculo vidimus mulierem scilicet, Ecclesiæ alicujus caput, rectricem et doctricem? an non exclamasset : Monstrum horrendum! nimirum justo Dei judicio tale sibi deligunt monstrosum caput, qui caput à Christo constitutum, S. Petrum dico, sanctique Petri successores nolunt agnoscere.

13. ADAM ENIM PRIMUS FORMATUS EST, DEINDE EVA : ET ADAM NON EST SEDUCTUS, MULIER AUTEM SEDUCTA IN PRÆVARICATIONE FUIT.] q. d. Mulier debet silere et discere (non docere) atque subjecta esse viro, quia vir illi præstat, tum dignitate primæ creationis : primo enim Adam fuit creatus, deinde ex Adamo Eva. Tum vigore rationis : Eva enim leviter et temere permisit se seduci, non autem Adam. Ita Chrys. qui notat, exemplo primæ mulieris Evæ tacite hic à Paulo reliquas feminas omnes temeritatis et levitatis argui.

Hinc pulchre ait Primas. *Docet Apostolus feminas oportere esse viris subjectas, quia et posteriores sunt in ordine, et priores in culpa.*

14. ADAM NON EST SEDUCTUS, MULIER AUTEM SEDUCTA IN PRÆVARICATIONE FUIT.] *Seducta* græce ἀπατηθεῖσα, id est decepta. q. d. Mulier ubi decepta fuit, prævaricata est, et transgredi cœpit præceptum Domini.

Quæritur, Quomodo Adam dicitur non esse seductus, cum ab Eva sit deceptus, et pomum vetitum acceperit, ac comederit? Respondet Primo, Magister sentent. in 2. dist. 22. solam Evam dici seductam, quia sola Eva credidit tria, quæ serpens promiserat, si de pomo vetito comederet, scilicet Primo, se non morituros; Secundo, similes Deo futuros; Tertio, boni malique notitiam habituros. Sed repugnant plerique Patres, qui Adam etiam hæc credidisse volunt, et colligitur Gen. 3. 22. ubi Deus irridens Adæ credulitatem et appetitum omniscientiæ et cujusdam divinitatis : *Ecce Adam*, ait, *quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum et malum.*

Secundo, aptius Ambros. legens, *mulier seducta, facta est in prævaricationem*, id est, fuit viro auctrix prævaricationis, non contra.

Tertio, alii repetunt ex v. præced. τὸ *primus*, q. d. Adam prior non fuit seductus, sed Eva. Ita Theodor. Œcum. Haymo.

Quarto, alii sic explicant, q. d. Adamo non fuit persuasum, sed Evæ, Deum non præcepisse ne comederent de ligno scientiæ boni et mali; Adam ergo non fuit seductus, sed sciens ac prudens violavit præceptum Dei.

Quinto et planius : *Eva fuit seducta*, quia à serpente volente eam decipere, fuit decepta. Unde et ab hoc deceptore se deceptam profitetur, dicens, *Serpens decepit me. Adam vero non fuit seductus*, id est à serpente deceptus : serpens enim non ausus fuit virum aggredi, sed mulierem, quam facilius se decepturum sciebat.

Hinc etiam Adam non se excusavit ut à serpente aliove aliquo deceptum, sed tantum ut allectum ab uxore (nec enim Eva voluit decipere Adamum, sed tantum allicere ad esum sui pomi) tantumque comedisse, ut illi quasi sociæ morem gereret : *Mulier*, inquit, *quam dedisti mihi sociam, dedit mihi de ligno, et comedi.*

Ubi tamen Nota. Mox ut Adam consensit mulieri factusque inobediens voluit comedere de ligno vitæ, elatus in superbiam; lapsus est in cæcitatem, et credidit serpentis promissis voluitque Deo similis fieri, ac speravit ex pomi esu omniscientiam, ut jam dixi. Hoc enim est quod Deus eum irridens dixit : *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum et malum.* Ita Theoph. Ambr. Chrys. Anselm. August. 14. de Civit. c. 17. Hier. 1. contra Jovin. q. d. Paulus : Ergo mulier utpote à serpente seducta, viro inferior est ratione et prudentia, ergo illi subsit oportet. Secundo, ergo juste Deus in pœnam peccati, qua virum allexit ad peccatum, illam viro subjecit. Et, ut ait Chrysostomus et Œcum. semel mulier male docuit, et virum cunctaque pervertit : ultra ergo non doceat, sed sileat, et à viro bene loqui et agere discat. Audi Tertul. lib. de Habitu mulierum, mulierem alloquentem : *Tu*, ait, *es diaboli janua, tu es arboris illius resignatrix, tu es divinæ legis prima desertrix; tu es, quæ eum invasisti, quem diabolus aggredi non valuit; tu imaginem Dei hominem tam facile elisisti; propter tuum meritum, id est mortem, etiam Filius Dei mori habuit.*

15. SALVABITUR AUTEM PER FILIORUM GENERATIONEM, SI PERMANSERIT IN FIDE, ET DILECTIONE, ET SANCTIFICATIONE CUM SOBRIETATE.] S. Thomas voculam *per*, vult significare non meritum, sed conditionem. q. d. Salvabitur mulier etiamsi non sit virgo, sed nubat, et incedat per statum matrimonii, ac filiorum generationem. Unde Vatabl. vertit, *salvabitur mulier subjecta generationi filiorum*. Ut sit græcismus, διὰ τεκνογονίας, id est, τεκνογονοῦσα, *per filiorum generationem*, id est filios generans, vel in filiorum generatione salvabitur. Sic Græci dicunt, δι' ἀῤῥωστίας, hoc est, ἀῤῥωστῶν. Sæpe enim διὰ id est *per* accipitur pro ἐν, id est *in*, ut Roman. 4. v. 11. Abraham dicitur pater credentium, *per præputium*, id est in statu præputii. Et 2. Cor. 6. *Per gloriam, et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam*, id est in prosperis et adversis. Hic sensus confirmatur ex verbis quæ Apostolus addit, *Salvabitur*, inquit, *per filiorum generationem, si permanserit in fide, et dilectione, et sanctificatione cum sobrietate.* Itaque fidei, dilectioni et sobrietati causam salutis attribuit, non liberorum procreationi : liberorum enim procreatio res est naturalis et adiaphora, nec meritoria, nisi altius ad bonum aliquod spirituale, puta ad pietatem, piamque liberorum educationem, referatur.

Secundo, aliqui apud Theophyl. per filiorum generationem, intelligunt partum B. Virginis Mariæ, qui salvas fecit mulieres : ipsa enim genuit Christum, et in ipso multos filios et filias

Christianas. Sed hoc nimis remotum et alienum est.

Tertio, S. Aug. 12. de Trinit. c. 17. per generationem filiorum intelligit productionem bonorum operum : sed hoc mysticum est.

Dico ergo Quarto, plane et proprie : præpositio *per* significat hic causam et meritum, scilicet laborum, quos patitur mulier in partu, et educatione liberorum in fide et moribus Christianis, per quod salvabitur. Nota. Sub generatione educationem complectitur Apostolus : educatio enim est quasi completa generatio et formatio filiorum. Ita Chrysost. quasi dicat Paulus, Esto non doceat mulier, non deerit illi pia occupatio, adeoque salvabitur non per librorum, sed per liberorum tractationem. Audiant hoc nostræ Novantes sciolæ, quæ pro sua hæresi et Scriptura contentiose cum viris disputant in mensis, navibus, curribus, Ecclesiis. Audiant quod S. Basilius Demostheni coco Valentis Imper. pro Arrianis garrienti, respondit : *Tuum est*, ait, *pulmenta coquere, non Evangelium exponere.*

Ita S. Monica salvata est, et multos salvos effecit per solicitam educationem et curam S. Augustini, de qua S. August. lib. 3. Confess. c. 11. et sequent. Talis fuit et Placilla Theodosii Imperatoris uxor, cujus quam eximia pietas, et ardens studium fuerit in educandis liberis, videre est apud Nicephorum l. 12. hist. c. 23. et 24.

Si permanserit in fide, et dilectione.] Ita legunt Romana ; sed Græca jam et Syrus legunt, ἐὰν μείνωσιν, si manserint, filiis scilicet, q. d. inquit Chrysost. Salvabitur mater, si curet ut filii permaneant in Christi fide et dilectione, ac sanctitate, adjuncta sobrietate, græce σωφροσυνῃ. Quod cum Hieron. contra Jovin. verti potest pudicitia, vel castitate, aut etiam modestia ; magis tamen, ut ante dixi, sobrietatem significat et temperantiam.

Moraliter Theophyl. *Quid igitur*, inquit, *si mater pravis et impudicis infecta moribus, recte liberos educaverit? haud verisimile est ut faciat ; attamen si contingat, accipiet pro his mercedem. Quid vero si bona et honesta sit, liberos vero suos malos toleret? quid si eos negligat, illisque indulgeat? habebit exemplum pœnæ et vindictæ, id quod Heli contigit. Quod si omnia fecerit, et nihil quod ad curam attinet, prætermiserit, non poterit tamen ad rectum perducere tramitem liberos; quod raro evenit : attamen non fraudabitur sudorum suorum mercede ; quandoquidem et filius Dei nihil non faciens et dicens, paucos tamen habuerit qui sibi morem gesserint.*

Discant hic matres thesaurum suum esse liberos, quibus omnem curam impendere debent non tam ut eos ditent, quam ut bene educent. Ita Cornelia Gracchorum mater, inquit Valerius Maxim. lib. 4. c. 4. cum Campana matrona apud illam hospita, ornamenta sua pulcherrima sæculi illius ei ostenderet, traxit eam sermone quousque redirent liberi, *Et hæc*, inquit, *ornamenta mea sunt.* Unde S. Chrysost. hic hom. 9. in morali : *Magnum*, inquit, *habemus pretiosumque depositum, scilicet filios, ingenti illos servemus cura, atque omnia faciamus, ne fur id nobis astutus auferat : nulla nobis possessio, nullus fundus æque nobis gratus et charus esse debet : quippe hæc omnia filiis quæruntur. Si igitur major possessionum nobis est cura, quam eorum, quorum illæ gratia comparantur, id profecto absurdissimum et stolidissimum est. Exerceamus ergo ad virtutem atque pietatem molles filiorum animos, cetera omnia secundo loco quæramus, nam si quidem illi improbi fuerint, nihil eis pecuniæ proderunt ; sin autem probi, nihil ex paupertate lædentur. Vis filium relinquere divitem? Bonum illum ac benignum esse doce : ita enim etiam rem familiarem auctiorem facere poterit.* Et inferius : *Filiis non rite institutis præstat pauperes esse, quam divites : paupertas enim vel invitos coercet, atque intra virtutis limites continet : opes vero ne volentes quidem pudice temperanterque vivere sinunt; verum exhorbitare faciunt, atque pervertunt.* Deinde matres ad filias rite educandas ita cohortatur et instruit : *Matres item filiarum vobis curam assumite : est ea cura vobis perfacilis. Curate sollicite, ut domi jugiter sint. Ante omnia pias religiosasque esse docete, aspernari pecunias, exteriorisque ornatus contemptrices esse; atque ita demum nuptiis, traditæ, eas si institueritis, non ipsas modo servabitis, verum et viros qui illas ducturi sunt : neque viros tantum, sed etiam filios atque nepotes. Quippe ex radice optima surculi prodeunt firmiores, ac semper in meliora proficiunt, horumque omnium merces vobis reddenda est.* Ac denique hac insigni sententia rem concludit : *Ita namque paterna domo decet progredi virginem, ac matrimonio jungi quemadmodum ex palæstra luctatorem, ut omnem diligentissime rei familiaris peritiam habeat, sitque veluti fermentum, quod massam omnem in suam transfert pulchritudinem.* Peculiara præcepta de educatione filiarum, matribus assignat S. Hieron. epist. ad Lætam, et ad Cælentiam, et ad Gaudentium, tomo 1.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DESCRIBIT DOTES ET VIRTUTES REQUISITAS IN EPISCOPO, ET V. 8. IN DIACONO, ET V. 11. IN EORUM UXORIBUS. DENIQUE V. 15. MONET TIMOTHEUM UT REVERENTER VERSETUR IN ECCLESIA DEI, QUÆ COLUMNA EST ET FIRMAMENTUM VERITATIS, PRÆSERTIM ILLIUS, QUÆ DOCET CHRISTI INCARNATIONEM ET REDEMPTIONEM, QUOD EST MAGNUM PIETATIS SACRAMENTUM.

1. FIDELIS sermo: Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.
2. Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, doctorem,
3. non vinolentum, non percussorem, sed modestum; non litigiosum, non cupidum, sed
4. suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate.
5. Si quis autem domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?
6. Non neophytum: ne in superbiam elatus, in judicium incidat diaboli.
7. Oportet autem illum et testimonium habere bonum ab iis qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat, et in laqueum diaboli.
8. Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes:
9. habentes mysterium fidei in conscientia pura.
10. Et hi autem probentur primum: et sic ministrent, nullum crimen habentes.
11. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus.
12. Diaconi sint unius uxoris viri, qui filiis suis bene præsint, et suis domibus.
13. Qui enim bene ministraverint, gradum bonum sibi acquirent, et multam fiduciam in fide, quæ est in Christo Jesu.
14. Hæc tibi scribo, sperans me ad te venire cito.
15. Si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis.
16. Et manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est Gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

1. FIDELIS SERMO.] Chrysost. Theoph. Œcumen. hæc verba non ad sequentia de episcopatu, sed ad præcedentia referunt: quia enim dubitare poterant, an verùm et certum esset id quod dixit in fine cap. præced. mulierem scilicet salvandam esse per filiorum generationem, ideo hic addit, inquiunt, *Fidelis sermo.* q. d. Id, quod dixi de mulieribus, certum est et indubitatum. Verum longe melius Theodor. Ambros. Primas. et alii τὸ *fidelis sermo*, referunt ad sequentia. q. d. Certum est et verissimum quod de episcopatu et ordine hierarchico jam toto cap. dicturus sum. Solet Apostolus cum aliquid magni dicturus est, τὸ *fidelis sermo*, præmittere, ut dixi c. 1. v. 15. Hic enim aggreditur Timotheo munia Episcopi, et aliorum Ecclesiæ ministrorum ad vivum depingere.

SI QUIS EPISCOPATUM DESIDERAT, BONUM OPUS DESIDERAT.] Vult, ait S. August. 17. de Civ. c. 19. docere Apostolus quid fit episcopatus, nomen scilicet esse operis, non honoris: Episcopus enim est superintendens, qui curam aliorum gerit, subitque onus et laborem docendi et regendi populum; episcopatus enim dicitur παρὰ τοῦ ἐπισκοπεῖν πάντας, id est, eo quod omnes speculetur, omnibusque provideat, inquit Theophyl. Quo sensu dixit Cicero in epistolis: *Unum me Pompeius esse voluit, quem tota Campania habeat episcopum, ad quem delectus et summa negotio referatur.* Eusebius quoque lib. 1. cap. 37. de Vita Constantini, eum vocat communem orbis episcopum à Deo constitutum. Sic et Hieron. explicat epist. 83. ad Oceanum: *Si quis*, inquit, *episcopatum desiderat, bonum opus desiderat; opus, non dignitatem; laborem, non delicias; opus, per quod humilitate decrescat, non intumescat fastigio.* Eadem ratione episcopatum esse grave onus, docet S. Clem. l. 2. Constit. Apost. c. 25. Quia, inquit, oportet Episcopum omnium scopum esse, sicut Christus Episcopi scopus est. Ubi addit noster Turrianus, idcirco ab Apostolo hic vocari ἔργον, id est opus arduum et difficile.

Hinc infert August. Primo, non esse Episcopum, qui præesse magis eligit; quam prodesse. Secundo, episcopatum, licet in se sit opus bonum, non tamen bene, sed indecenter appeti, nisi scilicet à Deo et Ecclesia ad hoc voceris, uti vocatus est Timotheus per prophetiam c. 1. v. 18. *Otium ergo,* ait Aug. lib. 19. de Civit. c. 19. *sanctum quærit charitas veritatis, negotium justum suscipit necessitas charitatis, quam sarcinam si nullus imponit, percipiendæ, atque intuendæ vacandum est veritati: si autem imponitur, suscipienda est propter charitatis necessitatem: sed nec sic omnino veritatis delectatio deferenda, ne subtrahatur illa suavitas, et opprimat illa necessitas,*

Secundo planius et clarius, *Qui episcopatum desiderat, bonum* (græce καλοῦ, id est, præclarum et arduum) *opus desiderat :* hic enim verissimum est illud adagium, δύσκολα τὰ καλὰ, difficilia, quæ pulcnra, sive præclara. Vult enim Timotheum et omnes Episcopos docere Apostolus Episcopi munus, excelsum esse et arduum, ut illud serio apprehendant, totique illi intendant, ut tanto oneri faciant satis. Unde explicans hoc opus bonum, sive præclarum, subdit: *Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse*, etc. Id maxime verum erat tempore Pauli, cum episcopatus non erat honor, sed labor ingens, et proximus ad martyrium gradus. Imo Alvarus Pelagius lib. de Planctu Ecclesiæ art. 18. ex S. Hier. sic explicat : *Qui episcopatum desiderat, bonum opus, id est martyrium, desiderat. Illo,* inquit, *tempore ab Apostolo dictum est : Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat, quo quisquis plebibus præerat, primus ad martyrii tormenta trahebatur. Tunc ergo fuit laudabile episcopatum quærere, quando per hoc non dubium erat ad supplicia graviora pervenire.* Idem docet S. Gregor. 1. p. Pastor. c. 8. Anselm. et alii. Sicut ergo Deus tunc multos excitabat ad se offerendum martyrio, ita et nonnullos excitabat ad episcopatus capessendos, qui se Martyribus duces præberent fidei et martyrii. Jam vero qui episcopatum ob amplos proventus, ob dignitatem, ob gradum et honorem quærunt, periculosa ambitione et avaritia peccant. Ratio est, quia Episcopus debet esse perfectus, nec tendere, sed esse in statu perfectionis Christianæ : hoc autem de se præsumere, magnæ est superbiæ.

Secundo, quia, ut docet Conc. Trident. episcopatus est onus angelicis humeris formidabile : nam non tantum pro sua, sed et pro omnium sibi subditorum animabus ab Episcopo rationem exiget Deus. Quis nisi temerarius hoc munus et onus ambiat? Socrates apud Platonem dial. 1. de Repub. miratur eos qui volentes, imperium suscipiunt. Quia, inquit, nullus probus magistratus sibi, sed subditis, eorumque commodis intendit et servit : unde censet, probos viros ad magistratus capessendos invitos adigendos esse, proposita pœna vel præmio. Hinc et Antigonus Macedonum rex, cum videret filium insolentius regere suos : *An ignoras,* ait, *ô fili, regnum nostrum esse splendidam servitutem?* Si ita est in magistratu terreno et temporaneo, quid erit in spiritali, cœlesti et perpetuo, qualis est episcopatus? Unde S. Gregorius loco citato, *Apostolus,* ait, *laudans desiderium boni operis* (episcopatus) *protinus in pavorem vertit quod laudavit, cum subdit : Oportet autem episcopum irreprehensibilem esse,* etc. q. d. Laudo quod quæritis, sed discite quid quæratis. Et auctor Operis imperfecti hom. 33. in Matth. *Opus,* ait, *desiderare in se bonum est : primatum autem honoris concupiscere, vanitas est; primatus fugientem se desiderat, desiderantem se fugit et horret.* Hinc S. Chrys. tantopere episcopatum fugit, ut docet ipse in sex libris de Sacerdotio. Sic eumdem fugerunt S. Augustinus, Gregorius, Fulgentius, et alii.

Audi S. Aug. epist. 148. ad Valerianum. *Vis,* ait, *mihi facta est merito peccatorum meorum (nam quid aliud æstimem nescio ut secundus locus gubernaculorum mihi traderetur, qui remum tenere non noveram.* Et serm. 52. ad Fratres in Eremo : *Usque adeo timebam Episcopatum, ut (quoniam cœperam jam alicujus esse momenti inter servos Dei, fama mea) in quo loco sciebam non esse Episcopum, ne illo accedere caverem : et hoc agebam quantum poteram, ut in loco humili salvarer, ne in alto periclitarer. Veni ad istam civitatem propter videndum amicum, quem putabam me lucrari posse Deo, ut nobiscum esset in monasterio. Quasi securus perveni, quia locus habebat Episcopum. Apprehensus et presbyter factus sum, et per hunc modum ad episcopatum perveni.*

Legitur in Vita S. Goaris, ipsum, cum à Sigeberto Francorum rege postulatus esset Trevirorum Episcopus, inducias postulasse; interim Deum orasse, ut, nisi esset ex salute sua, episcopatum à se averteret : mox ipse in morbum incidit, et infirmatus ad mortem, episcopatum evasit. Simile de Nilamone monacho refert Nicephorus lib. 13. c. 17. Sic de Canonico illo S. Victoris Parisiis spectatæ probitatis et doctrinæ narrat Thomas Cantipratanus l. 1. Exemplorum sui temporis memorabilium cap. 20. quod, cum in vita postulatus ad episcopatum constanter eumdem respuisset, post mortem beatus apparuerit cuidam suo amico, qui idipsum à moriente efflagitarat, rogatusque an bene cessisset illi pertinax illa episcopatus recusatio, responderit dicens : *Quod in vita semper timui nunc scio, scilicet quod si episcopatus cathedram ascendissem, in damnationis perpetuæ periculum incidissem,* id est, si de numero Episcoporum fuissem, verisimiliter de numero Beatorum non essem. Recte ergo sanxit Leo Imper. sub annum Domini 469. l. 31. C. de Episc. et Clericis, *non pretio, sed precibus ordinetur Antistes. Tantum ab ambitu debet esse sepositus, ut quæratur cogendus, rogatus recedat, invitatus effugiat, sola illi suffragetur necessitas excusandi. Perfecto enim indignus est sacerdotio, nisi fuerit ordinatus invitus.* S. Gregor. lib. 6. in lib. 1. Reg. c. ult. *Rectus,* ait, *est ordo, at quærantur homines ad episcopatum.* Et Bernardus l. 2. de Consid. c. 5. *Qui pro se rogat,* inquit, *jam judicatus est.* Et inferius : *Cunctantes et renuentes coge, et compelle intrare.* Vide Anselmum et D. Thomam 2. 2. q. 185. a. 1.

Nota. Non meminit hic parochorum et Sacerdotum Apostolus, sed eos sub Episcopis intelligit : est enim idem eorum onus et munus, docendi pascendi, regendi populum, sed circa pauciores subditos. Vide dicta Philipp. 1. 1.

2. Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum.] q. d. Itaque ut aggrediar præcipuum hujus epistolæ argumentum, scilicet ut te, ô Timothee, aliosque Episcopos doceam, quales, quibusque virtutibus præditi esse debeant; dico inprimis Episcopum debere esse irreprehensibilem, id est, qui non tantum vitio, quod reprehendi possit, careat, sed qui insuper omnibus virtutibus sit ornatus. *Omnes,* inquit Hieron. ad Ocean. *virtutes in uno sermone comprehendit, et pene rem contra naturam exigit; quis enim ille est, qui absque peccato et reprehensione vivàt?* Hinc Nazianz. in Apol. 1. *Vitium,* inquit, *in Episcopo est, non quam optimum esse;* quia, ut recte ait Plutarchus libr. de Doctrina principum, *Sunt principes tam sacri, quam profani instar lucentium gemmarum, atque adeo si quis in illis nævus apparet, detractioni patet et calumniæ.* Et Theoph. hic : *Præsidem,* inquit, *ac principem velut stellam et illuminationem decet esse, ut ad*

ipsum omnes defigentes oculos illustrentur, atque ducantur in viam rectam. Et Chrysost. hic homil. 10. *eum,* inquit, *qui regendos alios suscepit, tanto decet gloria virtutis excellere, ut instar Solis cæteros velut stellas suo fulgore obscuret.* Et inferius : *Oportet,* inquit, *Episcopum angelum esse, nulli humanæ perturbationi vitiove subjectum.* Et in morali : *Idcirco,* inquit, *nos Dominus elegit, ut simus quasi luminaria, ut veluti fermentum evadamus, ut magistri ceterorum efficiamur, ut veluti angeli cum hominibus versemur in terris, tanquam viri cum infantibus pueris, quasi spirituales cum animalibus, ut ex nostro contubernio ingentia illi lucra conquirant.* Idem alio loco docet Episcopum in populo debere esse quasi angelum inter homines, et quasi pastorem inter oves mutas et irrationales, tantumque ratione et virtute populum debere antecellere, quantum homo bruta antecellit. Hinc patet Episcopum debere esse perfectum. Erant ergo imperfecti, qui sibi persuadent, quod sese perficient in episcopatu : ibi enim velle discere perfectionem, idem est quod velle discere figulinam in dolio, ait Nazianz. Apologet. 1. id est, velle discere artem cum eam debeas exercere, imo docere; idque cum gravi animarum tibi creditarum periculo et damno.

Audi Bern. in fine l. 4. de Consid. ad Eugenium Pont., *Consideres,* inquit, *ante omnia sanctam Romanam Ecclesiam, cui Deo auctore præes, Ecclesiarum matrem esse, non dominam : te vero non dominum Episcoporum, sed unum ex ipsis, porro fratrem diligentium Deum. De cætero considera oportere te esse formam justitiæ, sanctimoniæ speculum, pietatis exemplar, assertorem veritatis, fidei defensorem, doctorem Gentium, Christianorum ducem, amicum sponsi, sponsæ paranymphum, cleri ordinatorem, pastorem plebium, magistrum insipientium, refugium oppressorum, pauperum advocatum, miserorum spem, tutorem pupillorum, judicem viduarum, oculum cæcorum, linguam mutorum, baculum senum, ultorem scelerum, malorum metum, bonorum gloriam, virgam potentium, malleum tyrannorum, regum patrem, legum moderatorem, canonum dispensatorem, sal terræ, orbis lumen, sacerdotem Altissimi, vicarium Christi, Christum Domini, postremo Deum Pharaonis.*

Nota. Apostolus sedecim conditiones exigit hic ab Episcopo, decem affirmativas, sex negativas. Prima est affirmativa, ut sit irreprehensibilis; secunda est negativa, ut sit unius uxoris vir, etc.

Unius uxoris virum.] Primo, Ambros. lib. de Dignitat. sacerd. cap. 4. sic explicat, q. d. Oportet Episcopum unius Ecclesiæ, non plurium esse Episcopum, nec ab una Ecclesia ad aliam transire : hoc enim vetat hic Paulus, et Concil. Nicen. I. can. 16. Verum hoc mysticum est, non litterale, ut fatetur ipse Ambrosius.

Secundo, Lutherus sic explicat : Episcopus non sit scortator, sed unam habeat uxorem. Sic fere et Beza. Episcopus, inquit, non sit talis, qui temere repudiata uxore aliam ducat. Hic enim revera est scortator, imo adulter.

Tertio, Magdeburgenses, Calvinus et passim Novantes sic explicant : q. d. Episcopus simul non habeat multas uxores, uti Judæi permissu Dei habuerunt; sed unam tantum, ita tamen ut illa mortua, aliam et aliam ducere possit, itaque successive habere multas.

Huc referri potest aliquorum olim explicatio, cujus meminit hic Chrysost. et Theophyl. quamque probat hic Theodor. debere scilicet eligi Episcopum, non qui jam sit (in quo plane à Calvino et Novantibus dissident), sed qui ante episcopatum fuerit monogamus, id est, unam tantum simul habuerit uxorem, licet plures habuerit successive. Nam in ipso episcopatu non monogamus, sed agamus et cœlebs sit oportet.

Verum omnes alii, præter Theodor. hasce expositiones refellunt validis rationibus, voluntque per *unius uxoris virum,* intelligi monogamum absolute, qui secundas non iniit nuptias, nec successive plures habuit uxores, sed unam tantum. Patet id Primo, quia non tantum lege Christi sed etiam usu gentium et lege Roman. polygamia tempore Christi, imo ante Christum fuit abrogata, non tantum apud Christianos, sed etiam apud Judæos et gentes omnes, erantque polygami infames, ut patet ex edicto Diocletiani et Maximiani, quod extat l. *Neminem*, C. de incestis nuptiis, et ex edicto Valeriani et Galieni l. *Eum,* C. ad leg. Juliam, de adulteriis. *Eum,* inquiunt Imperat. *qui simul duas habuerit uxores, sine dubitatione comitatur infamia,* scilicet ex recepto jam pridem gentium usu et consuetudine. Supervacue ergo et frustra monetur hic à Paulo Episcopus, ne sit polygamus, hoc est, ne plures simul habeat uxores, cum nec laico id liceret, nec polygamia esset in usu. Sicut ridicule jam v. g. Pontifex scriberet ad Episcopos : Episcopus non debet esse polygamus, cum polygamia nec apud laicos quidem sit in usu, aut permissa. Imo hoc ipso, quo Apostolus hanc ab Episcopo perfectionem exigit, ut sit unius uxoris vir; tacite permittit laico, ut sit duarum uxorum vir : hoc autem simul esse non potest (quia obstat lex Christi, imo et Romana, ut dixi), sed tantum successive : ergo cum ab Episcopo Paulus exigit, ut sit unius uxoris vir, non simul, sed successive intelligit, scilicet Episcopum ita unum habere, vel habuisse uxorem, ut post vel ante illam, nullam aliam successive habuerit.

Secundo, quia c. 5. v. 9. simili phrasi dicit Apostolus : *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum quæ fuerit unius viri uxor.* Atqui ibi intelligit unius viri uxorem illam, quæ post mortem mariti secundas non iniit nuptias, nec secundum habuit maritum : numquam enim visum fuit unam uxorem duos simul habere maritos, ut ad hoc cavendum dixerit Apostolus, eligendam esse unius viri uxorem : ergo pariter hic unius uxoris virum intelligit eum, qui successive tantum habuit unam, ita ut mortua prima uxore, non duxerit secundam.

Tertio, quia hinc usus antiquissimus Ecclesiæ habet, ut non ordinentur digami, qui duas uxores successive, sed monogami, qui unam tantum habuerunt. Estque hæc communis Patrum, præter Theodoretum, expositio. Vide eos apud Bellarm. lib. 1. de Cleric. cap. 23. et 24.

Dices : Apostolus vult Episcopum esse irreprehensibilem, et explicans subdit : *Unius uxoris virum :* ergo per hoc cavere vult ne simul duas habeat uxores : hoc enim crimen est et reprehensibile : habere vero duas successive, nec crimen est, nec reprehensibile.

Respondeo Primo, posse hæc accipi ut dispa-

rata, ut scilicet Primo, velit Episcopum esse irreprehensibilem; Secundo, ut eumdem velit esse unius uxoris virum: varias enim hic dotes ab Episcopo requirit.

Secundo, ut demus τὸ *irreprehensibilem* ad sequentia referri, eaque generatim complecti; respondeo per *irreprehensibilem* intelligit non tantum carentem crimine, sed etiam nota quapiam, quæ ab hominibus notari et reprehendi solet, quæque alicujus vitii, infirmitatis, aut imperfectionis hominibus suspicionem præbet: talis autem est digamia. Hæc enim præbet hominibus suspicionem incontinentiæ et propensionis in libidinem; unde in Episcopo turpis est et reprehensibilis: decet enim Episcopos esse castos, ut suis castitate præluceant; utque liberius eos hortari possint ad continentiam, inquit Ambros. lib. 1. Officiorum, cap. ult. Hinc et Gentiles, digamos à sacerdotio repulerunt. *Inter Gentiles etiam*, inquit Hieron. ad Ageruchiam epist. 11. *flamen unius uxoris vir ad sacerdotium admittitur, flaminissa quoque unius viri uxor eligitur: ad tauri Ægyptii sacra semel maritus assumitur.* Hinc Dido Æneid. 4. ait:

Huic uni forsan potui succumbere culpæ.

Culpæ, inquit Servius, propter antiquum ritum, quo repellebantur à sacerdotio bis nuptæ.

Dices Secundo, Scortatores et adulteri, si se emendent, non repelluntur à sacerdotio; ergo multo minus digami, qui successive duas habuerunt uxores, sunt ab eo repellendi.

Respondeo, nego consequentiam: nam non tantum ob incontinentiæ speciem, de qua jam dixi, digami repelluntur, sed etiam ob mysticam significationem: Episcopus enim repræsentare debet Christum, qui unam tantum habuit sponsam, eamque virginem, scilicet Ecclesiam; non potest ergo esse digamus, sed monogamus, ut pulchre docet S. August. lib. de Bono conjugali c. 18. cujus verba mox recitabo. Sicut ergo lege Ecclesiastica judices, qui reos morte mulctant, sunt irregulares et inhabiles ad sacerdotium, non ob crimen (nullum enim admiserunt, imo justitiam exercuerunt) sed ob indecentiam, et ob significationem. Debet enim sacerdos referre mansuetudinem Christi, et remotissimus esse à sanguinis effusione: ita pariter juste potuit Ecclesia sancire legem, qua digamos, ob similem indecentiam et significationem, arceret à sacerdotio. Est enim duplicis generis irregularitas legibus Ecclesiæ sancita: prior ob enormia crimina, inter quæ non sunt fornicatio et adulterium; secunda, ob mysticam significationem, qualis est in digamia et judiciis capitalibus.

Objicit Tertio, Calvinus: Saltem Apostolus inter dotes Episcopi ponit, esse *unius uxoris virum:* ergo requirit, ut Episcopus sit conjugatus saltem cum una. Idem olim Hieronymo objicit Vigilantius.

Resp. cum Theophyl. et Patribus, τὸ *unius uxoris virum* esse dotem Episcopi, non positivam, sed negativam, quæ tamen innuit aliam positivam: unius enim uxoris vir is est, qui adeo continens est, ut non habeat, vel habuerit plures uxores, quam unam. Non ergo præcipit Apostolus, aut laudat, ut Episcopus habeat unam uxorem, sed si habuerit, ut unam tantum habuerit; quod si nullam habeat, habueritve; non ineptum, sed aptiorem episcopatui censendum vult Apostolus: vult enim Episcopum elegi quam fieri possit castissimum. Nam alioqui ipse Paulus contra hanc legem peccasset, utpote qui Timotheum et Titum creaverit Episcopos, qui teste S. Ignatio ad Philadelphios, perpetuam coluerunt virginitatem: verum quia tempore Christi, rari inter Gentiles et Judæos inveniebantur cælibes, et plerique omnes erant conjugati; hinc eosdem jam conversos ad Christum, eo quod deessent cælibes apti, necesse erat promoveri ad episcopatus et sacerdotia: ita tamen, ut monogamos, quasi castiores eligi velit Apostolus.

Ubi Nota. Hi, qui ex conjugiò vocabantnr ad sacerdotium, post ordinationem usu conjugii abstinebant communi Ecclesiæ lege, idque ob excellentem sacerdotii dignitatem, quæ puritatem angelicam requirit, et ut toti Christo et Ecclesiæ vacarent. Unde Apostolus ad Titum c. 1. v. 8. vult Episcopum esse continentem. Certe constat sanctissimos omnes et doctissimos Episcopos, qui à mille ducentis annis vixerunt, fuisse cælibes. Docet id Epiphanius hæresi 59. quæ est Catharorum. *At dices, inquit, in quibusdam locis presbyteros et diaconos adhuc liberos gignere: sed hoc non est juxta canonem, sed juxta hominum mentem, quæ per tempus elanguit.* Et Hieron. lib. 1. contra Vigilantium: *Quid facient*, inquit, *Orientis Ecclesiæ, quid Ægypti et Sedis Apostolicæ, quæ aut virgines clericos accipiunt, aut continentes, aut, si uxores habuerint, desinunt esse mariti.* Idem docent et sanciunt sanctissimi Pontifices, Siricius epist. ad Himericum, Leo I. epist. ad Anastasium, Innocentius I. epist. ad Victricium: imo Concil. Nicenum I. can, 3. et Elibertinum can. 33. Quod ergo Græci sacerdotes utantur conjugibus, quas ante sacerdotium duxerunt, abusus est, inductus à Græcis incontinentibus sub annum Domini 700. in Synodo Trullana (quæ non legitima, sed clancularia et profana Synodus fuit) can. 13. nam ante hos Trullanos, Græci Patres in Concilio Niceno, aliique, ut patet ex Epiphanio loco citato, hunc abusum damnarunt: Illum tamen, utpote nimis inolitum, pacis causa, Græcis jam permittit Ecclesia Romana, ut patet cap. *Cum olim*, de clericis conjugatis. Denique fuit olim controversia inter S. Hieron. et August. an hæc digamia, quæ est impedimentum sacerdocii, sit accipienda ante baptismum, an vero tantum post baptismum. S. Hieron, epist. ad Oceanum vult tantum censendos hic digamos, qui post baptismum duas uxores successive duxerint, non vero eos, qui ante baptismum unam, et ea defuncta post baptismum alteram duxerunt.

Negat id August. vultque tam hos, quam illos esse digamos et irregulares: ita enim habet l. de Bono conjug. c. 18. *Quod acutius intellexerunt, qui nec eum, qui cathecumenus, vel Paganus habuerit alteram, ordinandum esse censuerunt; de Sacramento enim agitur, non de peccato: nam in baptismo peccata omnia dimittuntur. Propter Sacramenti autem sanctitatem sicut femina etiamsi cathecumena fuerit vitiata, non potest post baptismum inter Dei virgines consecrari: ita non absurde visum est eum, qui excessit uxorum numerum singularem, non peccatum aliquod commisisse, sed normam quamdam Sacramenti amisisse, non ad vitæ bonæ meritum, sed ad ordinationis Ecclesiasticæ signaculum necessarium.* August. sentent. secuta

est Ecclesia cum suo cap. Innocent I. ut patet 28. q. 3.

Sobrium.] Græcum νηφάλιον, tam sobrium, quam vigilem (ut vertit Theodoret. et Syrus), atque perspicacem, suisque rebus attentum (ut Theophyl.) significat: nam sobrietas mater est vigilantiæ, ingenii et solertiæ. Inde νηφάλια sacra dicebantur, in quibus pro vino libabatur aqua, nimirum non docet speculatorem omnium saluti invigilantem esse dormitabundum; nec vigilare potest, qui ventri se addicit. Talem, vigilantem scilicet pastorem, se præbuit Jacob patriarcha, Genes. 31. v. 39. Tales debent esse Episcopi et Pastores: imo, ut ait Chrysost., imitari, adeoque superare debent duces castrorum, qui noctu diuque universum suum exercitum perlustrant.

Prudentem.] Græcum σώφρονα, etiam temperantem, et, ut Ambros. ac Hieron. vertunt, *pudicum*: proprie tamen prudentem, qui sana mente, judicio ac consilio est, significat; præsertim hoc loco, ubi præcessit, *sobrium*. In Episcopo magna requiritur prudentia: nam *ars artium*, inquit Nazianz. Apol. 1. *scientia scientiarum mihi esse videtur, hominem regere, animal scilicet omnium maxime varium et multiplex.*

Rursum omnia Ecclesiæ negotia dirigere debet Episcopus quanta ergo et quam varia opus est illi prudentia? Tertio, omnibus virtutibus pollere et excellere oportet Episcopum, ergo rara et admirabili prudentia præditus sit necesse est: prudentia enim auriga est omnium virtutum, ut dicere solebat Sanctus Antonius. Hinc Aristoteles 6. Ethic. c. 13. docet omnes virtutes in prudentia esse connexas, ideoque Socratem asseruisse quod virtutes omnes sunt quædam prudentiæ, quia scilicet nulla sine prudentia esse aut consistere potest; prudentia enim omnes dirigere, omnibus quid agendum, quid cavendum sit, dictare et præscribere debet

Ornatum,] κόσμιον, id est, honesto habitu, qui virum gravem decet, ornatum: idem enim est verbum, quod c. 2. v. 9. Noster vertit, *in habitu ornato*.

Secundo et melius, Hieron. ad Oceanum, ex Cicerone ait: *Ornatus vocatur, qui decorem servat in motu, incessu, habitu et sermone. Ornatum* ergo idem est, quod moribus compositum; ut etiam per corpus appareat animi moderatio et temperantia. *Amictus* enim *corporis, et risus dentium, et ingressus hominis enuntiant de illo*, Ecclesiastici 19. 27. Et ut ait Cicero: *Caput est artis docere quod facias.* Ita cum Hieronymo explicant Theodor. Syrus, Anselm, et alii. Hinc S. Ambrosius, ut narrat hic D. Thomas quosdam, ordinare noluit, hoc solo nomine, quod dissolute incederent. De hoc ornatu sacerdotis vide fuse S. Gregorium homil. 17. in Evangel. Hinc graviter et querula voce S. Ambros. l. de Dignitate sacerdotali c. 6. et Gregor. loco citato docent, causam subinde sacerdotes, Episcopi et clerici despiciantur, esse ipsorummet levitatem, inscitiam, mores incompositos, impuram et improbam vitam. Hoc enim est quod talibus Deus intentat per Malachiam cap. 2. v. 8. dicens: *Vos recessistis de via, et scandalizastis plurimos in lege, irritum fecistis pactum Levi: propter quod et ego dedi vos contemptibiles et humiles omnibus populis.*

Pudicum.] Non habent hanc vocem Græca, nec Syrus, sed Romana. Ut se pudicos servent Episcopi et Ecclesiastici, maxime vitare debent consortia mulierum. Ita S. Augustinum fecisse scribit Possidonius c. 26. Vitæ ejus, quod tanti doctoris exemplum quia memorabile est nobisque imitandum, hic ascribam: *Feminarum*, inquit Possidonius, *intra domum ejus nulla unquam conversata est, nulla mansit, nec quidem germana soror, quæ vidua Deo serviens multo tempore, usque in diem obitus sui, præposita ancillarum Dei vixit; sed neque patrui sui filiæ, et fratris sui filiæ, quæ pariter Deo serviebant; quas personas sanctorum Episcoporum Concilia in exceptis posuerunt. Dicebat vero, quia etsi de sorore et neptibus secum commorantibus nulla nasci possit mala suspicio; tamen, quoniam illæ personæ sine aliis necessariis secumque manentibus feminis esse non possent, et quod ad eas etiam aliæ à foris intrarent, de iis posse offendiculum, aut scandalum infirmioribus nasci. Ob hoc ergo dicebat, nunquam debere feminas cum servis Dei etiam castissimis, in una manere domo. Et si forte ab aliquibus feminis, ut videretur et salutaretur, rogabatur, nunquam sine clericis testibus ad eas intrabat, vel solus cum solis unquam est locutus, nisi secretorum aliquod interesset.*

Ita S. Xaverius mulieres adiri aiebat minori fructu et majori periculo vel tentationis, vel suspicionis sinistræ. Imo Concil. Carthaginense can. 25. decernit, ne Episcopi, Presbyteri vel clerici feminas accedant, nisi adsint alii clerici, vel graves aliqui Christiani.

Quam hæc res sit magni momenti æque ac periculi, præclare docet, et graviter admonet Auctor libri de Singularitate (sive solitaria et à feminis semota vita) clericorum, qui extat inter opera Cypriani. *Lubrica*, inquit, *spes est, quæ inter fomenta peccati salvari se sperat, incerta victoria est inter hostilia arma pugnare, impossibilis liberatio est flammis circumdari, nec ardere.* Et infra: *Ipsi nos fallimus quoties credimus inter masculos et feminas castitatem immobilem custodiri. Difficile quis venenum bibet et vivet: verendum est dormienti in ripa, ne cadat; cum dicat Apostolus 1. ad Corinth. 10. Qui se putat stare, videat ne cadat et utilius est infirmum se homo cognoscat, ut fortis existat; quam si fortis videri velit, infirmus emergat.* Et infra: *De carbonibus scintillæ dessiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, et mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam, quam Salomon sic comparat dicens: De vestimentis procedit tinea, et à muliere iniquitas viri.* Ad finem ita exhortando concludit: *Sic igitur ambulate, sic agite ut semper in clericis Ecclesiæ senatus candidus constet: severitas in vobis circa feminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, gravitas veneretur.*

Denique audi quid sit mulier, et vide quam cavenda sit. Sic eam describit Anastasius Nicenus tom. 6. Bibliothecæ SS. Patrum, q. 62. §. *Omnis qui aspexerit. Quid est*, inquit. *mulier? in terra naufragium, fons sceleris, letalis occursus, lapsus oculorum, animarum exitium, cordis lancea, sceptrum inferorum, præceps desiderium, juvenum pernicies. Quid mulier? sanctorum calumnia, quies serpentis, diaboli solatium, ægritudo inconsolabilis, fornax succensa, eorum qui servantur scandalum, vitium immedicabile, diurnæ nugæ, prodigorum hospitium, officina dæmonum. Quid est mulier? os effrænatum, triumphus mysteriorum, dux tenebrarum, magistra delictorum,*

vestita vipera, domus tempestas, viri naufragium, immitis fera, etc.

Ut ergo sacerdotes et clerici pudicos se servent, feminarum colloquia et consortia devitent. Idem faciant vicissim feminæ, præsertim virgines, caveantque ne unquam absque arbitris cum aliquo viro, etiam Religioso, etiam confessario, secreto colloquantur; sed omnia agantur in propatulo, ubi à multis videri possint: vel si intra domum in cubiculo aliquid tractandum sit, nunquam desit testis qui omnia videat. Meminerint Thamar in occulto, quod testis deesset, à fratre esse incestatam. Meminerint pene omnes quotquot ceciderunt, hujus moniti negligentia cecidisse. Si nulla essent in abdito et absque inspectore colloquia, nulla essent stupra. Hinc S. Ambros. lib. 2. in Lucam: *Trepidare*, ait, *virginum est, et ad omnes viri ingressus pavere, omnes viri affatus vereri.* Loquitur de virgine cum sola est: in occulto enim uterque alteri est ignis, uterque fomes et stupa: atque diabolus tum adest, omnesque vires suas exserit, ne tam commoda ipsi occasio sine lucro prætereat.

Scripsit S. Leander Episcopus Hispalensis insignem regulam, sive institutionem virginum ad Florentinam sororem, quam edidit noster Brouwerus, in qua c. 2. ita ei præcipit: *Quisquis vir si sanctus est, nullam tecum quærat familiaritatem, ne videndi jugitate aut infametur utriusque sanctitas, aut pereat. Decidet enim à charitate Dei, quæ perpetrandi mali operis occasionem præbuerit. Decidet à charitate proximi, quæ etsi male non agit, opinione tamen pessimam famam nutrit. Dispar enim sexus in unum locatus, eo titillatur inflictu quo nascitur; et naturalis movetur flamma, si incomposita attigerit. Quis colligabit ignem in sinu suo, et non comburetur? ignis et stupa sibi utraque contraria in unum redacta, flammas nutriunt. Viri sexus et feminæ diversus si conjungitur, quo lex naturæ provocat, commovetur.*

Nimirum ut aiebat Plato, vir appetit feminam tanquam sui partem (cupit enim costa redire ad latus viri, ex quo sumpta est) et femina virum, sicut pars appetit suum totum, cupitque ei jungi et illi inexistere. Vide S. Hieron. epist. 8. 9. 10. 11. et 22. Hic est ergo scopulus latens, sed nocentissimus, ad quem incauti aut sibi præfidentes allisi viri, magni et sancti, castitatis naufragium fecerunt. O qualia et quanta videbimus in die judicii! Qui sapis, fuge blandas Sirenes.

HOSPITALEM,] φιλόξενον, id est, peregrinorum amantem, et erga eos hospitalem. Hæc virtus Episcopo est necessaria, ideoque tantas opes Episcopis attribuit Ecclesia. Hinc S. Gregor. scribens ad Joannem Episcopum: *Hospitalitatem*, ait, *nesciens non fiat Episcopus.* Et Hieron. ad Oceanum: *Ante omnia*, inquit, *hospitalitas futuro Episcopo denuntiatur. Si enim omnes illud Evangelii audire desiderant: Hospes fui, et suscepistis me; quanto magis Episcopus, cujus domus omnium debet esse hospitium? Laicus enim unum, aut duos, aut paucos recipiens implebit hospitalitatis officium; Episcopus nisi omnes recipiat, inhumanus est.* Ita peregrinos conquirebat et colligebat S. Job. hinc c. 31. 32. ait, *Foris non mansit peregrinus, et ostium meum viatori patuit.*

Ita S. Gregorius Pontifex semper pauperes et peregrinos hospitio et mensa excipiebat: quod Ita fuit gratum Deo, ut Christus speciem pauperis induens, mensa ab eo excipi voluerit. Testis est Joannes Diaconus in Vita S. Gregorii l. 2. c. 22. et 23.

Ita Leo IX. Pontifex sub annum Domini 1048. effusus in pauperes et peregrinos, leprosum ante ædes suas inventum in lecto suo collocari jussit, ac mane sequenti eumdem requirens disparuisse comperit. Creditum est Christum specie pauperis, Pontificis tam misericordis lecto decubuisse. Narrat hoc Sigebertus in Chronico, et Platina in Vita Leonis IX.

DOCTOREM,] διδακτικὸν, id est, aptum ad docendum. Doctrinam ab Episcopo Apostolus requirit, non lauream; sed hanc quasi doctrinæ testem requirit Concilium Tridentinum, dum vult gradu Licentiæ in Theologia, vel Jure Canonico insignitos eligi in Episcopos. Hæc est prima Episcopi, qua Episcopus est, dos. *Summa enim*, inquit, Hilarius l. 8. de Trinit. *omnium virtutum Episcopalium est scientia et doctrina.* Et Hieron. ad Oceanum: *Absque sermone*, inquit, *conversatio quantum exemplo prodest, tantum silentio nocet.* Hinc pontifex legis veteris in Rationali inscriptum habebat: *Doctrina et veritas. Est enim doctrina*, inquit Theophyl. in c. 1. ad Titum, *virtus et character Episcopi.* Hinc quoque ad Titum c. 1. ab Episcopo requirit Apostolus, *ut potens sit exhortari.* Et Concilium Trident. potissimum Episcopi munus esse prædicationem verbi Dei, illudque Episcopum per se, si possit, obire debere, docet sess. 5. c. 1.

3. NON PERCUSSOREM.] Id est, qui lingua non feriat, non jurgetur, non convicietur, non male dicat. Ita Chrysost. Sunt enim et *patriæ verbera linguæ*, inquit Horatius, cum scilicet patres acerbe objurgant filios.

Secundo et simplicius. q. d. Qui manibus non percutiat, non sæviat, non sit asper et crudelis in domesticos et subditos. Ita Syrus, Theophyl. et Anselm. *Percussorem*, inquit Hieron. *Episcopum ille condemnat* (Christus) *qui dorsum posuit ad flagella, et maledictus non maledixit.*

Tertio, Theophyl. et Anselm. *Non percussorem*, id est, qui non feriat fratrum conscientiam importuno verbo, vel exemplo: sed hoc est mysticum. Græca hic addunt μὴ αἰσχροκερδῆ, id est, qui non turpis lucri cupidum; sed hoc videtur redundare. Nam mox sequitur, ἀφιλάργυρον, id est, non cupidum argenti.

MODESTUM,] ἐπιεικῆ, id est, æquum. Æquus, inquit Aristot. 5. Et hic cap. 10. dicitur, qui non persequitur summum jus, in quo summa est injuria: sed in partem propendet benigniorem, quam dictat æquitas et moderatio. Unde virtus eo inclinans dicitur epieikeia.

NON LITIGIOSUM,] ἄμαχον, id est, alienum à pugna, non tam verberum, de qua præcessit, quam verborum. Unde Hieron. l. 1. contra Pelagianos vertit, *absque jurgio*. Idem ad Oceanum docet, quam lites dedeceant Episcopum. *Nihil*, inquit, *impudentius est arrogantia rusticorum, qui garrulitatem auctoritatem putant, et parati semper ad lites in subjectum sibi gregem tumidis sermonibus tonant.*

NON CUPIDUM,] ἀφιλάργυρον, id est, alienum ab argenti, cupiditate. *Gloria Episcopi*, inquit Hieron. ad Nepotianum, *est pauperum opibus providere; ignominia sacerdotis est propriis studere. Natus in paupere domo et tugurio rusticano, qui vix milio et cibario pane rugientem ventrem saturare poteram, nunc similam et mella fastidio*, etc.

Terribile exemplum hujus avaritiæ narrat Munsterus l. 3. Cosmograp. de Hattone Moguntino Archiepiscopo anno Domini 914. qui pauperes vocans mures, et quasi mures fame perire permittens, justa Dei vindicta à muribus, perinde ac Pharao à ranis et muscis, invasus, ac tandem ad turrim, quæ etiamnum in medio Rheni visitur, confugiens, ibi ab eisdem peremptus et devoratus est. Verum hanc Hattonis à muribus comesti historiam multis refutat noster Serarius in Moguntia lib. 4. c. 4. et 5. dicitque fabulam ortam à Popielo Polon principe, qui ob crudelitatem à muribus comestus est.

4. SUÆ DOMUI BENE PRÆPOSITUM,] καλῶς προϊστάμενον, id est, qui domui bene præsit. Ex aptitudine enim et dexteritate regiminis œconomici sumitur judicium de aptitudine ad regimen politicum et Ecclesiasticum: qui enim bene domum suam moderatur, signum est quod idem bene reget Ecclesiam; *Et qui domui suæ præesse nescit*, inquit Paulus v. 5. *quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?* Unde S. Hieron. ad Oceanum: *Vult*, ait, *Apostolus Episcopum domum suam bene regere, non ut opes augeat, non ut regias paret epulas, non ut cælatas patinas struat, non ut phasidis aves lentis vaporibus coquat, qui ad ossa perveniant, et superficiem carnis non dissolvant artifici temperamento; sed ut quod populo præcepturus est, prius à domesticis exigat.* Quid? quod canone 18. Concilii Carthag. ita præscribitur: *Ut Episcopi, presbyteri et diaconi non ordinentur prius, quam omnes qui sunt in domo eorum, Christianos Catholicos fecerint.*

FILIOS (si quos genuerit antequam crearetur Episcopus. Unde et Ambros. notat, non dicere Paulum, Facientem aut gignentem, sed) HABENTEM SUBDITOS CUM OMNI CASTITATE.] Græce σεμνότητος, id est, honestate et gravitate morum; Vatablus, *cum omni reverentia;* Syrus, *cum omni puritate;* Erasmus, *cum ingenuo et liberali pudore.* Hunc enim exigit subjectio, quam filii debent parentibus, de qua præcessit. Vult ergo Paulus ex moribus compositis liberorum, patris mores modumque educandi et regendi æstimari, eumque deligi Episcopum, qui liberos optime instituerit. Unde S. Bernard. lib. 4. de Consid. Ad Eugenium: *Interest*, inquit, *gloriæ sanctitatis tuæ, ut quos præ oculis habes, ita ordinati, ita sint informati, quatenus totius honestatis et ordinis ipsi speculum, ipsi sint forma. Inveniantur præ ceteris oportet expediti ad officia, idonei ad Sacramenta, ad plebes erudiendas soliciti, circumspecti, sese custodientes in omni castitate*, etc. Quid si aliquis durus est, et regimini reluctatur? Respondet Bernardus: *Noli diffidere, curam exigeris, non curationem. Audisti, Curam illius habe; non, Cura, vel sana illum.*

Non est in medico semper, reveletur ut æger.

5. SI QUIS AUTEM DOMUI SUÆ PRÆESSE NESCIT, QUOMODO ECCLESIÆ DEI DILIGENTIAM HABEBIT? Græce ἐπιμελήσεται, id est, curam habebit. *Est enim*, inquit Chrysost. *Ecclesia velut domus quædam: ac sicut in domo uxor est, et filii ac servi, omniumque cura ac regimen incumbit viro; ita ferme et in Ecclesia videas. Est autem longe difficilius Ecclesiam, quam domum regere, qui ergo rem familiarem dispensare nescit, is quo pacto Ecclesiæ rite præesse posse putandus est?* Quam ergo stolida est ambitio nonnullorum, qui cum se suosque regere nesciant, remp. vel Ecclesiam regere gestiunt? quibus jure competit illud S. Ephrem. tract. de Timore Dei, initio tomi 3. *Antequam remigare sciamus, gubernare tentamus.* Duces et capitanei esse volumus, qui militare et arma tractare non didicimus. Themistocles Atheniensium dux, uxori ardentius pro filio aliquid petenti respondit: *Athenienses Græcis, ego Atheniensibus, tu mihi, tibi filius imperat. Vide ergo ne insipiens omnibus Græcis imperet.* Quid jam suis dicat Episcopus?

Quærit Chrysost. cur Apostolus communes virtutes hic, non autem raras et heroicas ab Episcopo requirat? cur Episcopos non vult plane esse mortificatos, mundo mortuos, cœlestes, divinos? ac respondet: *Quia per paucos tales invenire erat: Episcopis autem plurimis tunc opus fuit, qui per singulas civitates magistri constituerentur ne ergo Ecclesiæ negotia fructusque perirent, idcirco moderatam virtutem proposuit inquirendam, non supremam illam atque cœlestem. Quippe sobrium et pudicum et honestum esse, multorum commune erat.*

6. NON NEOPHYTUM: NE IN SUPERBIAM ELATUS, IN JUDICIUM INCIDAT DIABOLI.] Νεόφυτον Græci vocant novitium, quasi nove natum aut plantatum, Christoque insitum in baptismo, id est, recens à judaismo aut gentilismo conversum et baptizatum. q. d. Ne facile ordines Episcopum eum qui in fide novitius est, ne scilicet talis novo episcopatus honore superbiat, et novitate potestatis infletur, putans se aliis in fide veteranis meliorem, statimque perfectionem Christianam adeptum, ac quasi Ecclesia eo indigeat, illique non tam conferat, quam ab eo beneficium accipiat, et aliis præesse et insolenter dominari velit. *Excluditur neophytus*, ait Haymo, *ne dicere possit, Indigebat Ecclesia mea sapientia, ideo me ad fidem adduxit, et super se constituit;* itaque *in judicium*, id est, condemnationem, *incidat diaboli*, qui neophytus in cœlo nova creationis suæ pulchritudine superbivit, ideoque damnatus est. Alii aliter: Primo, aliqui sic, εἰς κρῖμα, id est, inquiunt, in jus et potestatem diaboli; Secundo, alii, εἰς κρῖμα, id est in criminationem diaboli; Tertio, Maldon. εἰς κρῖμα, id est in peccatum; per quod homo diaboli jurisdictioni et judicio quasi subjicitur. Nam quod id vocat κρῖμα, v. seq. vocat παγίδα. Ita Chrysost. et Theophyl.

Quam sit turpe neophytum eligi, hisce verbis describit Hieron. ad Oceanum: *Heri*, ait, *cathecumenus, hodie Pontifex; heri in amphitheatro, hodie in Ecclesia; vespere in circo, mane in altario; dudum fautor histrionum, nunc virginum consecrator.* Et S. Greg. l. 4. Registri epist. 50. *Alia*, ait, *quoque res valde detestabilis nobis nuntiata, quod quidam ex laico habitu per appetitum gloriæ temporalis, defunctis Episcopis tonsurantur, et fiunt subito sacerdotes. Qua in re jam notum est qualis ad sacerdotium venit, qui repente de laico habitu ad sacrum transit ducatum: et qui miles nunquam extitit, dux religiosorum fieri non pertimescit. Quam iste prædicationem habiturus est, qui fortasse nunquam audivit alienam? aut quando aliena mala corrigat, qui necdum sua flevit?* Deinde testimonio hoc Pauli, et rerum naturalium exemplo idipsum confirmans, subdit: *Et cum ad sacros Ordines Paulus Apostolus neophytum venire prohibeat; sciendum nobis est, quia sicut neophytus tunc vocabatur, qui adhuc noviter erat eruditione plantatus in fide, ita nunc inter neophytos deputamus, qui adhuc novus*

est in sancta conversatione. Scimus autem quod ædificati parietes non prius tignorum pondus accipiunt, nisi novitatis suæ humore siccentur. Et cum ad ædificium arbusta succidimus, ut prius viriditatis humor exsiccari debeat, expectamus, ne ex ipsa novitate curventur, et confracta citius corruant. Vide eumdem l. 7. Registri epist. 112.

Excipe ab hac lege, nisi neophyti vita adeo sit probata, ut de ejus aptitudine ad Episcopatum nullum sit dubium, aut nisi Dei oraculo neophytus designetur Episcopus. Sic enim sanctus Ambrosius necdum baptizatus Mediolani à puero, et mox à toto populo conclamatus Episcopus electus et consecratus est.

7. Oportet autem illum et testimonium bonum (bonæ vitæ) habere ab iis qui foris sunt (ab infidelibus) ut non in opprobrium incidat, et in laqueum diaboli.] *Et* hic significat, id est: ipsum enim opprobrium vocat *laqueum diaboli.* q. d. Talis eligatur Episcopus, cui etiam Gentiles probitatis testimonium perhibeant, ne alioqui ipsi pristina vitia ei exprobrent, itaque ipse incidat in laqueum diaboli, id est, infamiam, fiatque commune probrum, quo quasi laqueo diabolus multos fideles et infideles capiat, eosque à tali Episcopo, et consequenter à fide et religione Christi avertat. Ita Ambros.

Secundo, ut Theophyl. *ne in laqueum*, id est in pristina Gentilium peccata, recidat, itaque omnibus sit scandalo et ruinæ.

Tertio, ut Anselmus, *ne in laqueum*, id est, iram et odium Gentilium incidat, cum eisque inimicitias suscipiat, utpote qui ei sua vitia exprobrent, vel etiam ab eis occidatur. Unde nonnulli per *laqueum diaboli* intelligunt laqueum calumniatoris : hunc enim significat Græcum διάβολος. Primus sensus magis connexus et genuinus est.

Narrat Lampridius in Vita Alexandri Severi solere Christianos proponere publice nomina eorum, qui ordinandi erant sacerdotes, populumque rogare, ut si quis quid criminis de quopiam nosset, ediceret. Sic et ordinandorum nomina publice proponi, in eorumque vitam inquiri, jubet Concilium Tridentinum, sess. 23. 5.

8. Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura.] Post descriptionem Episcopi, sub quo et presbyteros complectitur, transit Apostolus ad diaconos : hi enim sunt Episcoporum et presbyterorum ministri, non tantum in custodia thesauri Ecclesiæ, et distributione eleemosynarum; sed etiam in sacrificio Missæ, in quo olim diaconi calicem sanguinis Domini populo ministrabant. Unde S. Laurentius apud Ambros. lib. 1. Offic. 4. sibi quasi diacono creditam dicit Dominici sanguinis dispensationem. Adeoque diaconi, ait Clemens Rom. epist. 1. et 2. sunt oculi Episcopi, quales jam sunt Archidiaconi, qui totum munus veterum diaconorum retinent et referunt; sicut Archipresbyteri et Pastores et totum munus veterum presbyterorum, qui Ecclesiam Dei gubernabant, retinent et referunt. Erat enim diaconi assistere Episcopo et sacrificanti et prædicanti, imo diaconus sacerdoti in sacrificio cooperabatur, et quodammodo cum illo offerebat sacrificium. Unde S. Laurentius ad Sixtum : *Tu*, inquit, *nunquam sine diacono sacrificium offerre consueveras.* Majus hujus rei argumentum est, quod in Offertorio cum offertur calix vini, diaconus contingens brachium sacerdotis quasi ei cooperans et subserviens, una cum sacerdote dicere solet, *Offerimus tibi, Domine, calicem*, uti præscribit Missale Romanum. Rursum Secundo, diaconi erat particularia fidelium considerare, et ad Episcopum referre ; ac Tertio, externa pro arbitratu Episcopi tractare, ut is ab orationis instantia, et assiduo verbi Dei ministerio non impediretur.

Diaconos ergo Apostolus vult esse *pudicos*, græce σεμνοὺς, id est, honestos, compositos, ac vitæ puritate, morumque gravitate conspicuos.

Secundo, vult eos esse *non bilingues*, græce διλόγους, id est, duplices in sermone, et in dictis inconstantes, ut hic affirment, ibi negant. Quod est hominis fallacis, adulatoris et mendacis. *Nihil autem*, inquit Chrysost., *ita nos degenerare à spirituali nobilitate facit, nihilque in Ecclesia nocet magis, quam versuta simulatio.*

Tertio, *non multo vino deditos.* Non dixit, inquit Theophyl., non ebrios, non temulentos, (hoc enim omnino indignum est) verum, non multum potantes, hoc enim animæ mentisque vim et vigorem, licet non eripiat, luxat tamen et debilitat, malique est exempli.

Quarto, *non turpe lucrum sectantes*, quod fit, inquit Ambrosius, quando sub pia professione quæstui studetur. Rursum, cum clericus mercaturæ vacat, sordidaque officia obit lucri gratia. Hinc negotiatio clericis prohibita est à Canonibus.

Quinto, *habentes mysterium fidei in pura conscientia.* Id est, tenentes mysteria fidei cum pura conscientia, ut scilicet teneant puram fidem, et simul conscientiam ac vitam fidei puræ conformem, sive ut cum sincera fide et doctrina vitam habeant irreprehensibilem. Ita Theodor. Theophyl. et alii.

Secundo, S. Thomas, et Petrus Lombardus per *mysterium fidei*, intelligunt dogmata fidei recondita, quæ aliis, maxime laicis, sunt occulta. Hæc enim scire debent diaconi, eaque conservare tanquam mystæ, vel potius symmystæ sacerdotum.

Tertio, per *mysterium fidei* Catharinus, Hesselius, Magallianus, Soto Major, intelligunt sacram Eucharistiam : hæc enim à Dionys. Chrys. Cyrillo, Basilio, antonomastice vocatur *mysterium*, vel tremenda mysteria. Unde in forma consecrationis sanguinis Domini, calix sanguinis vocatur *mysterium fidei :* et in Græco additur τὸ, quasi designet certum mysterium. q. d. Diaconi habeant, id est, servent et custodiant (hoc enim quoque significat Græcum ἔχω) Eucharistiam, quæ est mysterium illud arcanum fidei Christianæ; in pura conscientia, ut scilicet pura et mente et manibus calicem Eucharistiæ tractent, eumque populo administrent. Solent enim Patres veteres æque ut Paulus hic, loqui tecte et arcane, ne Gentiles rem tantam audientes et non intelligentes irriderent et subsannarent : hinc passim eam vocant arcanum mysterium. Hic sensus valde appositus est: tangit enim proprium et præcipuum diaconorum munus et officium.

Addit noster Lorinus in Actor. c. 6. v. 3. videri hæc verba, *mysterium fidei*, in consecratione calicis sumpta esse ex hoc Apostoli loco. Unde et Innocent III. c. *Cum Marthæ*, de celebrat. Missar. asserit, verba illa consecrationi calicis

addita esse ex Apostolica traditione. Causam dat ivo, quod scilicet ingens hic mysterium lateat, nimirum sanguis Christi sub specie vini. q. d. *Sacramenta quæ vides in altari, æstimanda sunt, non specie, sed fide.*

10. ET HI AUTEM PROBENTUR PRIMUM, q. d. Sicut Episcopus, ita et diaconi debent esse non neophyti : sed quorum virtus diu spectata et probata sit. ET SIC (ordinati ab Episcopo) MINISTRENT, NULLUM CRIMEN HABENTES.] Græce ἀνέγκλητοι ὄντες, id est, dum inventi sunt (per probationem, et examen factum ante eorum ordinationem) irreprehensibiles, quos accusare, quos criminari nemo possit. Erasmus vero et Vatablus non ad præteritum, sed ad futurum hæc referentes vertunt, *ministrent diaconi, sic ut nemo eos criminari possit.* q. d. Uti ante ordinationem diaconi probati sunt et inventi irreprehensibiles, ita post eam se probent ministrando, ac diaconatu fungendo inculpate et irreprehensibiliter. Sed prior sensus nostri Interpretis verius et aptius cohæret cum verbo *probentur.*

11. MULIERES SIMILITER PUDICAS, NON DETRAHENTES, SOBRIAS, FIDELES IN OMNIBUS.] Ambrosius putat Apostolum loqui de quibusvis mulieribus.

Secundo, Chrysost. Theodor. Theophyl. Œcumen. putant eum loqui de diaconissis : nisi enim, inquit Theophyl. de his loqueretur, quid erat opus, cum de diaconis verba faceret, ad mulieres sermonem traducere?

Tertio et optime, D. Thomas, Lombardus, Hesselius, et alii accipiunt de uxoribus diaconorum, quas post ordinationem retinebant diaconi æque ut Episcopi : sed earum usu abstinebant. Unde pro *mulieres*, græce est γυναῖκες, quod tam uxores, ut vertit Vatablus et Erasm. quam mulieres significat. Sicut ergo paulo ante Apostolus Episcopum cum sua familia, ita et hic diaconum cum sua familia vult esse illibatum. Nec ab hac expositione dissidet expositio secunda Chrysostomi et Theodor.; poterant enim uxores Episcoporum et diaconorum esse diaconissæ.

Ubi Nota. Diaconissæ, utpote feminæ, non ordinabantur, unde Concil. Nicenum canon. 19. eas inter laicas deputat. Perperam ergo ex hoc loco Cataphrygæ sicut viros diaconos, ita et mulieres ordinabant diaconissas, imo et presbyteras et episcopas, ut testatur Epiphan. in eorum hæresi.

Diaconissæ itaque erant mulieres templi ministeriis addictæ, uti jam sunt Moniales aut Beguinæ : quænam earum fuerint officia, dicam c. 5. v. 9.

Uxores ergo diaconorum, quas scilicet diaconi duxerant, non post, sed ante susceptum ordinem diaconatus, uti ostendi v. 2. quæque marito facto diacono fiebant subinde diaconissæ, tales quales jam dixi, has, inquam vult Apostolus Primo, esse *pudicas*, græce σεμνὰς, id est, honestate et gravitate morum conspicuas. Secundo, *non detrahentes*, διαβόλους, id est, non calumniatrices; Ambrosius vertit, non studentes discordiæ. Hanc enim parit loquacitas mulierum calumniosa et detractoria. Tertio, *sobrias*, græce νηφαλίους, quod tam sobrias, quam vigilantes et prudentes significat. Hac ergo voce prohibet esse vinolentas, socordes, vecordes. Quarto, *fideles in omnibus*, scilicet tam in fide conjugali, quam in dispensatione rei domesticæ, ne scilicet sint adulteræ, aut furaces. Ex vita enim et fama uxorum pendet fama maritorum, præsertim diaconorum.

12. DIACONI SINT UNIUS UXORIS VIRI : QUI FILIIS SUIS BENE PRÆSINT, ET SUIS DOMIBUS.] De hoc vide dicta v. 2. et 4. ubi idem exegit ab Episcopo.

13. QUI ENIM BENE MINISTRAVERINT (in suo diaconatu, unde græce est διακονήσαντες) GRADUM BONUM SIBI ACQUIRENT, ET MULTAM FIDUCIAM IN FIDE, QUÆ EST IN CHRISTO JESU.] Id est bonum locum gratiæ et meritorum tum apud Deum, tum apud homines, ut mereantur altius promoveri in sacerdotes et Episcopos. Ita Ambros. Chrysost. Theophyl. Anselm. Unde Concil. Trident. sess. 23. c. 11. jubet eos ad Ordines altiores promoveri, qui in inferioribus pie et fideliter se gesserint. Ita S. Cyprian. l. 4. epist. 2. ad Antonianum laudat. S. Cornelium Pontificem, quod gradatim ad ad pontificatum fuerit evectus. *Non iste* (Cornelius) inquit, *ad episcopatum subito pervenit, sed per omnia Ecclesiastica officia promotus, et in divinis administrationibus Dominum sæpe promeritus, ad sacerdotii sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit : tum deinde episcopatum ipsum nec postulavit, nec voluit, sed ipse vim passus est, ut episcopatum coactus acciperet.*

Nota. Per *fiduciam* Ambros. intelligit fiduciam petendi et impetrandi à Deo id, quod ab eo petimus. Hæc enim fiducia non tantum Dei misericordia, sed et bona petentis vita ac sanctitate nititur, ut docet August. l. 1. de Doctrina Christiana c. 37.

Verum pro *fiduciam*, græce est παῤῥησίαν, id est, libertatem, scilicet docendi et arguendi. q. d. Diaconi bene fungentes officio acquirent libertatem et auctoritatem, ut homines etiam potentes non curent : sed libere ea, quæ fides Christi exigit, profiteantur, doceant, arguant et perficiant. Ita Theophyl. et Œcum.

Moraliter S. Bernard. serm. 3. de Assumptione, explicans optimam partem Mariæ præ Martha : *Bonum*, inquit, *acquirit gradum, qui bene ministraverit : forte meliorem, qui bene vacaverit Deo: optimum autem, qui perfectus est in utroque.*

14. 15. HÆC TIBI SCRIBO, UT SCIAS QUOMODO OPORTEAT TE IN DOMO DEI CONVERSARI, QUÆ EST COLUMNA ET FIRMAMENTUM VERITATIS.] Stimulum hunc dat Timotheo, ut digne, exacte et vigilanter conversetur, obeatque munia episcopalia in Ecclesia Dei; scilicet ut cogitet, se id facere in domo Dei.

Nota. Non sola Ecclesia Ephesina, sed absolute Ecclesia universalis, hic vocatur *domus Dei et columna veritatis.* Universalis enim Ecclesia in fide errare non potest; Ephesina autem et quælibet particularis Ecclesia in fide errare potest. *Cum totus*, inquit Ambros. *mundus Dei sit, Ecclesia tamen domus ejus dicitur; cujus hodie rector est Damasus.* Alludit Apostolus ad Bethel, de qua viso ibi Domino dixit Jacob Genes. 28. *Vere non est hic aliud nisi domus Dei, et porta cœli ;* et ad tabernaculum templumque Judæorum, quod Ecclesiæ typus erat. Ita Chrysost. Simul tacite admonet omnes fideles, ut reverenter et sancte se gerant in Ecclesia, cogitantes se vivere et versari non in aula regis, sed in domo Dei, adeoque in oculis ipsius Dei opt. max.

15. QUÆ EST COLUMNA ET FIRMAMENTUM VERITATIS.] Addit hoc Apostolus, ut innuat Timotheo, magno cum studio ad hæreses et errores devitandos et refellendos, puræ veritati intelligendæ

et prædicandæ in Ecclesia sibi incumbendum esse, adeoque se non Judaizantium, aliorumque Novantium, sed Ecclesiæ fidem sequi et prædicare debere, utpote quæ sit basis veritatis; ac præsertim articulum illum fidei primarium, et tunc maxime necessarium, quem subjicit hic Apostolus, scilicet ut prædicet fidem Ecclesiæ de Christo unico redemptore, excluso Mose et operibus legis : hoc enim est *magnum pietatis sacramentum*, quod subdit Apostolus.

Nota, Ecclesiam dici *columnam et firmamentum veritatis*, id est, columnam bene firmatam et firmantem veritatem. Est enim hendiadys, qualis est cum dicitur, *aurum frenosque momordit.* Rursum Ecclesia est *firmamentum veritatis* tam activum, quam passivum Ecclesia enim in fide et veritate passive firmatur à Deo per infallibilem assistentiam Spiritus S. à Christo promissam, ac per eam fideles omnes active confirmat. Ita Chrys. Theophyl. Beda, et alii.

Unde commentarius Hieronymo asscriptus, Ecclesia, inquit, est *columna et firmamentum veritatis*, quia in ea sola stat veritas firmata, quæ sola sustinet ædificium Ecclesiæ.

Nota Secundo. Alludit Apostolus ad duas columnas, quas erexit Salomon in ingressu templi à se extructi, quarum dextram vocavit Jachin, sinistram Booz, 3. Reg. 7. v. 21. ut iis significaret suum votum, scilicet optare se firmitatem et stabilitatem templi sui, illamque quasi hoc facto et monumento portenderet. Ita Abulensis et Vatabl. ibi, et Franc. Ribera l. 2. de Templo c. 14. Fecit porro duas, et dextram vocavit hebraice Jachin, id est, ut Septuag. vertunt 2. Paralip. 3. v. ult. κατόρθωσις, id est directio, à radice כון *cun*, id est, dirigere; sinistram vero vocavit Booz, id est, ut Septuag. ἰσχὺς, id est, fortitudo: vel præcise Booz idem est quod *fortitudo in eo*; ut per Jachin significaret directivum imperium, tum Dei circa omnes creaturas et homines, sed maxime circa Judæos, eorumque templum; tum regum Israel circa regimen populi secundum pietatem, piumque Dei in templo cultum. Unde utraque columna coronata erat. Secundo, ut per sinistram Booz significaret fortitudinem executivam directorum : ut quod Jachin prudenter dirigi à Deo et à rege; hoc Booz fortiter exequi tam Deum quam regem representaret : utrumque enim, scilicet tam prudens directio, quam fortis executio, in Deo est, et utrumque regibus est necessarium, utrumque ergo tacite, et re ipsa per hasce duas columnas Deo gratulatus est Salomon, et implicite optavit et oravit, ut utrumque in templi et populi custodia ostenderet, eamdemque sibi et suis in regno successoribus communicaret.

Hæ duæ columnæ allegorice significabant Ecclesiam à Deo directam et stabilitam instar columnæ. Unde Apostolus Ecclesiam vocat *columnam veritatis.* q. d. Columnæ illæ Salomonis umbræ tantum fuerunt, ipsa vero veritas est in Ecclesia Christi, quæ columna est non mendacii, non vanitatis, non umbræ evanescentis, qualis fuit illa templi Salomonici, quod à Chaldæis in cineres et favillas redactum est; sed stabilis, constantis et æternæ veritatis. Hinc quod ait hic Apostolus : *Ecclesiæ est columna et firmamentum*, idem est, ac si dixisset, Ecclesia est Jachin et Booz. Columna enim, quæ græce dicitur στύλος, idem est quod Jachin, id est, columna erecta et directa ; firmamentum vero idem est quod Booz, id est fortitudo. q. d. Apostolus : Ecclesia est rectitudo veritatis, quam adumbravit Jachin; est etiam fortitudo et firmamentum veritatis, quod adumbravit Booz : ita ut ne vel minimum à recta veritatis linea deflectere, vel à constanti veritatis professione divelli ulla ratione, aut vi, unquam possit.

Unde S. Hieron. Angelom. Beda et Eucher. in 3.Reg. 7. partim allegorice, partim tropologice, Columnæ hæ duæ inquiunt, sunt Apostoli et sancti Doctores Ecclesiæ, quia contemplatione ad superna erecti fortes sunt tam fide, quam opere. Duæ sunt quia Judæos et Gentes fulciunt : sunt ante fores templi, ut utrosque in templum, in est in Ecclesiam inducant. Rursum una est a dextris, altera à sinistris, ut demonstrent per prospera et adversa nobis tendendum esse in cœlum, quod est verum Dei templum, utque prosperis non elevemur, adversis non dejiciamur : sed templum ipsum, id est cœlum, quo per ea tendimus, ante mentis oculos perpetuo ponamus, eoque constanter pergamus.

Hinc patet Primo, Ecclesiam esse visibilem, et visibiliter non docere, ac confirmare in veritate per suos scilicet pastores, Episcopos, et maxime per suum caput, quod est Romanus Pontifex Petri successor, cui dictum et promissum est à Christo, Matth. 16. 18. *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.*

Patet Secundo, Ecclesiam errare non posse in fide et veritate. Negat id Calvinus, ac respondet Ecclesiam dici columnam et firmamentum veritatis, quia conservat verbum Dei scriptum, quod errare non potest; et ut habet commentarius hic Vatablo asscriptus; quia, inquit, qui in Ecclesia sunt, verbum Dei, quod est ipsa veritas, tuentur et defendunt. Sed contra; quia sic Ecclesia esset theca veritatis, non columna. Secundo, sic non tantum omnes Martyres, doctores et fideles, sed etiam omnes bibliopolarum officinæ dicendæ essent columnæ veritatis, quod est absurdum et ineptum. Tertio, sic Judæi hostes Christi dicendi essent columnæ veritatis, quia conservant vetus testamentum. Quarto, columna non in alio, sed per se solida est et firma, aliaque firmat et roborat : ergo Ecclesia quasi columna veritatis per se in veritate firma est et solida, ut possit alios in ea confirmare. Ita docent omnes Patres, qui ex hoc loco docent ab Ecclesia in dubiis fidei petendam esse certam et stabilem resolutionem. Audi inter alios Irenæum l. 3. c. 4. *Tantæ*, inquit, *ostensiones* (Ecclesiæ) *cum sint, non oportet apud alios quærere veritatem : quam facile est ab Ecclesia sumere, cum Apostoli quasi in depositorium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quæ sunt veritatis, uti omnis quicumque, velit sumat ex ea potum vitæ : hæc enim est vitæ introitus. Omnes autem reliqui fures sunt et latrones, propter quod oportet devitare quidem illos; quæ vero sunt Ecclesiæ, cum magna diligentia diligere, et apprehendere veritatis traditionem.* Deinde ab Ecclesia et Ecclesiæ traditione dubiorum et quæstionum in fide suborientium resolutionem petendam esse docet, cum ait : *Quid enim etsi de aliqua modica quæstione disceptatio esset nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias, et ab eis de præsenti quæstione sumere, quod certum et liquidum est? Quid autem si neque Apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat sequi ordinem traditionis, quam tradiderunt iis, qui-*

bus committebant Ecclesias? cui ordinationi assentiunt multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christo credunt, sine charactere, vel atramento, scriptam habentes per spiritum in cordibus suis salutem, veterem traditionem diligenter custodientes. Similia habet cap. 3. ubi inter omnes Ecclesias maxime sequendam ait Ecclesiam Romanam, à Petro et Paulo fundatam.

Audi Hier. contra Luciferian. *Poteram* inquit, *omnes propositionum rivulos uno Ecclesiæ sole siccare.* Et iterum : *Brevem tibi apertamque animi mei sententiam proferam, in illa Ecclesia esse permanendum, quæ ab Apostolis fundata usque in hunc diem durat*, etc. Audi Ambrosium epist. 82. *Utrumque*, ait, *ad Mosen à Domino dictum est: Ubi stas, terra sancta est. Et : Tu hic sta mecum hoc est, mecum stas, si stas in Ecclesia. Ipse enim locus est sanctus, ipsa terra fœcunda sanctitatis, et opima virtutum messibus. Sta ergo in Ecclesia, sta ubi tibi apparuit : ibi ego tecum sum. Ubi est Ecclesia, ibi firmissima statio tuæ mentis est, ibi fundamentum animi tui, ubi tibi de rubo apparui.* Audi denique August. l. Contra epist. fundament. c. 5. *Ego Evangelio non crederem, nisi me Catholicæ Ecclesiæ commoveret auctoritas. Quibus ergo obtemperavi dicentibus, Credite Evangelio; cur non obtemperem dicentibus mihi, Noli credere Manichæo?*

16. Et manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne.] q. d. Sicut olim templum Judæorum, quod erat domus Dei, continebat arcana mysteria, scilicet arcam Cherubim, propitiatorium : ita Ecclesia Christi, quæ est domus Dei, continet, servat, docet et explicat verissime magnum pietatis Dei sacramentum, scilicet incarnationem Verbi, et dispensationem omnem carnis ab eo assumptæ. In hac enim re præcipue consistit religio Christiana, et Ecclesiæ doctrina, ac veritas. Nam, ut ait fulgent. l. 1. ad Trasimundum : *Certum est pœne omnes hæreticæ pravitatis errores insurrexisse, dum magnum pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, aut sicut est non credunt, aut omnino non credunt.* Et patet primis quadragintis annis, omnes Arrii, Nestorii, Eutychetis, Apollinaris, Valentini, Manichæorum, et aliorum hæreses versatas fuisse vel circa divinitatem, vel circa humanitatem Verbi incarnati. q. d. Apostolus : vide, ô Timothee, ut caute et reverenter in Ecclesia converseris, utque hoc veritatis et pietatis sacramentum vere piissimum rite doceas, eoque digne vivas. Tibi enim credita est tanti custodia sacramenti, inquit Chrysost.

Nota Primo. Pro *manifeste*, græce est ὁμολογουμένως, id est confesse; et, ut Ambrosius *omnium confessione*, et, ut Erasm. vertit, *citra controversiam.*

Nota secundo. *Magnum* hoc *pietatis sacramentum* est Verbi incarnatio, nativitas, passio, crux, resurrectio, ascensio Gentium per ipsum conversio justificatio et salus : vel aptius est ipsum Verbum incarnatum, sive Deus-homo, nascens, patiens, crucifixus, resurgens, ascendens, justificator et salvator omnium hominum. Unde pro eo quod nos habemus, *quod manifestatum est in carne*, Græca habent, Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, id est Deus manifestatus est in carne, justificatus est in spiritu, angelis apparuit, prædicatus est Gentibus, creditus est in mundo, assumptus est in gloria. Ita legunt Syrus, Chrysost. Theoph. et Cyrillus ad Reginas. *Ipsa*, inquit S. Dionys. c. 2. de Divin. nomin. *Jesu in carne apparitio et ineffabilis est sermone omni ignota intelligentiæ, ipsi quoque angelorum primati non cognita* (scilicet plene et perfecte quoad omnia).

Quare minus apte nonnulli cum Erasmo hæc explicant de lege Christi et prædicatione Evangelii : adeo ut etiam Beza miretur Erasmum tam studiose omnes Scripturæ de Christi divinitate locos enervare aut detorquere : quamquam lex Christi et prædicatio Evangelii uti consecuta sunt ex Verbi incarnatione, ita ex ea hic consequenter intelliguntur.

Adverte Tertio. *Sacramentum*, vel, ut græce est, mysterium, non significat hic signum rei sacræ, sed ipsam rem sacram et arcanam, scilicet Verbum incarnatum. Addit Magallianus, in fine hujus capitis, per *magnum* hoc *pietatis sacramentum* accipi posse Eucharistiam. Sed hic sensus accommodatitius tantum est, non autem ex mente Apostoli. Idem enim est Verbum incarnatum in altari, quod olim natum in Bethlehem manifestatum fuit in carne : ac proinde ea quæ huic, eadem et illi accommodari possunt.

Pietatis.] Græce εὐσεβείας, quod Syrus vertit, *justitiæ:* quia, ut sequitur, hoc arcanum, sive sacramentum, justificatum fuit in spiritu, et per illud satisfactum fuit justitiæ Dei, quæ peccatum Adæ punivit et vindicavit in Christo incarnato et crucifixo.

Secundo, Ambros. *pietatis*, inquit, id est veritatis, cujus columna est Ecclesia, quia Deus magnanimitatem, pietatem et clementiam suam, scilicet piissimam gratiam, et dona Christi exhibet iis, qui illam vere agnoscunt. Unde et Vatablus vertit, *magnum est mysterium quod pii norunt.*

Tertio et genuine, εὐσεβείας, id est pietatis, Dei cultus, ac religionis. q. d. Mysterium incarnationis pium est, tale quo maxime colitur Deus, quoque maxime Deum coluit Christus, et quod incitat nos ad pietatem, Dei cultum ac venerationem ; quodque piissime recolendum et venerandum est : hoc enim proprie significat εὐσέβεια, id est pietas.

Quarto potest ex communi hominum sensu sic accipi : *pietatis*, id est misericordiæ et dignationis; Hebræum enim חסד *chesed*, id pietas, passim significat misericordiam, tum quia piorum proprium et certum indicium et misericordia. Sic pietas pro clementia et misericordia sumitur Eccli. 44. 10. Esther 16. 10. tum quia misericordia Deo gratissimus est cultus. *Misericordiam* (Christus ait) *volo, non sacrificium.* Et Jacob. cap. 1. 27. *Religio*, ait, *munda est visitare pupillos et viduas.* Est ergo incarnatio Verbi summæ *pietatis*, id est dignationis, mysterium : nam etsi ille ait,

> Non bene conveniunt, nec in una sede morantur
> Majestas, et amor.

hæc tamen in Christo conveniunt, scilicet summa majestas divinitatis, et summa vilitatis humanitas, quæ duo vinxit, et arctissime sociavit amor, scilicet ut idem Christus sit Deus homo-Verbum infans, puer sapiens. S. August. l. 9. Confess. c. 7. de de se recenter baptizato loquens: *Non satiabar*, inquit, *illis diebus, dulcedine mirabili considerare altitudinem consilii tui (ô Deus) super salutem generis humani.* Hinc recte infert admirabundus B. Prosper sentent. 30. *Quid*, in-

quit, *futurus est homo, propter quem Deus factus est homo?*

Quod manifestatum est in carne.] En magnum, quod dixi, pietatis sacramentum, scilicet quod Verbum æternum in se invisibile, in carne apparere viderique dignatum sit. Unde Græca habent θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, id est, Deus apparuit in carne, olim legerunt ὁ θεὸς, vel ὅς θεος, id est, qui Deus. Nam hanc locum corrupit Macedonius legens ὡς pro ὅς, sicque interpretatur : ut esset Deus, apparuit per carnem. q. d. Ut hic homo qui dicitur Jesus, esset et dici posset Deus, hac de causa Deus descendit et apparuit in carne et corpore Jesu, in eoque quasi in domo habitavit. Sentiebat enim cum Nestorio Christum duas habere tam personas quam naturas, unamque alteri non esse junctam hypostatice : sed tantum per assistentiam vel inhabitationem, qua de causa ab Anastasio Imper. episcopatu Constantinopolitano pulsus est, ut refert Liberatus in Breviario, c. 10. tom. 3. Conciliorum. Verum hanc calumniam falso in Macedonium Patriarcham Catholicum concinnatam esse ab Anastasio Imp. Eutychiano, ut eum suæ hæresi resistentem episcopatu abdicaret, eo prætextu quod Nestorianus esset, qui Eutycheti resisteret, demonstrat Baronius anno Christi 510. in fine.

Justificatum est in spiritu.] Primo, sic aliqui explicant, ne quis putet Christum cum carne carnis vitia assumpsisse, dico quod Christus per opera sancti spiritus, et per hoc quod Spiritus sanctus in eum quod baptizaretur, descendit in specie columbæ, declaratus et agnitus sit esse summe justus, adeoque ipsa justitia.

Secundo, Cyrill. ad reginas, et Anselmus explicant sic. q. d. Christus à Spiritu sancto factus est justus, adeo ut nunquam peccaverit, sed alios à peccatis justificarit, sic fere et Vatablus; Declaratus est, inquit, Christus per Spiritum sanctum esse verus justificator.

Tertio, Theophyl. hoc mundo interpretatur, q. d. Christus abrogata carnali et umbratica legis justitia, solidam et veram justitiam, quæ in spiritu consistit, induxit.

Quarto, alii ex Syro putant Apostolum hic dicere, quod per Verbum incarnatum satisfactum sit justitiæ, et justæ vindictæ Dei.

Quinto, Brixianus hoc modo intelligit, q. d. Christus qui in carne hominibus apparuerat, non hominum, sed Spiritus sancti oculis judicatus est justus.

Verum Sexto et ultimo, hic genuinus hujus loci est sensus, q. d. Apostolus : Gentes rident Verbum incarnatum, et in carne manifestatum, sive Deum hominem factum, quasi stultum : Judæi habent pro scandalo : sed Spiritus sanctus per rationes convenientissimas, per miracula, per tot charismata, per efficacem prædicationem, et sanctitatem, zelum, sapientiam, aliasque dotes cœlestes Apostolorum declaravit et comprobavit hoc Dei de Verbi incarnatione consilium esse justum, sanctum, sapiens, Deoque dignum. In hoc enim incarnationis opere relucet mira Dei justitia, sapientia, bonitas et potentia, ut pulchre declarat S. Thomas 3. p. q. 1. a. 1. et 2. ita ut centurio et alii videntes Christi etiam patientis in cruce miracula, patientiam, gratiam, etc. exclamarent, *Vere filius Dei erat hic:* Ita Chrysost. Ambros. et Sedul. Sic *eloquia Dei* dicuntur *justificata*, id est, declarata esse justa et sancta. Sic Matth. 11. 19. *sapientia* dicitur *justificata à filiis suis*, id est, justa declarata, et absoluta ab omni calumnia hominum mundanorum et sapientum hujus sæculi. Huc refertur et illa Theophyl. expositio, justificatum, inquit, est hoc mysterium in spiritu, quia Deus fecit omnia in hoc mysterio, quæ requirebantur ad hominum salutem. Itaque si qui pereunt, sua culpa pereunt, quia Christo credere et obedire nolunt : sibi ergo suam perditionem imputent, Deum autem justificent. Eodem sensu psal. 50. dicitur, *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris.*

Apparuit angelis.] Græce ὤφθη, *visum*, vel, ut Vatablus vertit, *visus est angelis :* visum est, supple sacramentum; visus est, supple Christus, qui est hoc sacramentum, id est res hæc sacra et arcana. Omnia enim hæc referri possunt ad Græcum θεὸς, id est, ad Deum in carne manifestatum. q. d. Visus est ab angelis in præsepio Deus infans, cum cecinerunt, *Gloria in excelsis Deo*, visus etiam est ab eisdem in deserto cum bestiis agens, jejunans, orans prædicans, fatigans se, moriens, resurgens quoque, et ascendens supra omnes cœlos et angelos, cum admirantes angeli dixerunt Isaiæ 63. 1, *Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra?* Hinc et angeli resurrectionem Christi nuntiarunt, quia per Christum nobis reconciliati majorem salutis nostræ curam gerere cœperunt. Ita August. Enchirid. c. 61. et 62.

Mystice, S. Gregor. 34. Moral. c. 4. per *angelos* accipit prædicatores, per quos, ut sequitur, Christus prædicatus est Gentibus.

Prædicatum est gentibus.] Mira fuit Dei bonitas, quod non solis Judæis, quibus promissus erat Messias, sed omnibus Gentibus quantumvis impuris, barbaris, idololatris et sceleratis, Christus, Christique justitia prædicata fuit.

Creditum est in mundo.] Non solum, inquit, Theodor. prædicatus est Christus, sed et creditus, et ut Deus ab iis qui crediderunt adoratur. Mirum fuit, totum mundum credere in Christum hominem crucifixum, ab eoque gratiam et salutem sperare ; magnum fuit hoc potestatis et veritatis ejus argumentum. Vide dicta 1. Corinth. 1. v. 18. et 24.

Assumptum est in gloria.] Cum scilicet Christus, sive Deus-homo gloriose cum angelis et Sanctis omnibus tam in corpore, quam in anima triumphans ascendit in cœlum. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. et Theodor. qui putat hoc addi quasi causam, cur creditum sit ei in mundo, quia scilicet in cœlis à dextris Dei sedet, indeque quasi doctor efficax et omnipotens veritatem mundo persuadet, ut omnes credant in eum. Adde, cum Hesselio, posse sic explicari, Christus assumptus, id est receptus, est à mundo tanquam in gloria Patris existens, tanquam verus Deus, cui omnis debetur gloria : quem proinde totus mundus glorificat.

CAPUT QUARTUM

SYNOPSIS CAPITIS.

Prædicit instare hæreses, quæ damnabant nuptias, et certos cibos quasi in se malos, cum omnis creatura Dei in se bona sit.

Secundo, v. 8. corporali exercitationi præfert exercitium pietatis.

Tertio, vers. 12. monet Episcopum, ut sit exemplar sanctitatis, ut gratiam sibi in ordinatione datam exsuscitet, ut intendat sibi et doctrinæ.

1. Spiritus autem manifeste dicit, quia in novissimis temporibus discedent
quidam à fide, attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum,
2. in hypocrisi loquentium mendacium, et cauteriatam habentium suam
conscientiam, 3. prohibentium nubere, abstinere à cibis, quos Deus
creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et iis qui cogno-
verunt veritatem. 4. Quia omnis creatura Dei bona est, et nihil rejicien-
dum quod cum gratiarum actione percipitur : 5. sanctificatur enim per
verbum Dei, et orationem. 6. Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Jesu,
enutritus verbis fidei, et bonæ doctrinæ, quam assecutus es. 7. Ineptas autem, et aniles fabulas
devita : exerce autem teipsum ad pietatem. 8. Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis
est ; pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ, quæ nunc est, et futuræ.
9. Fidelis sermo et omni acceptione dignus. 10. In hoc enim laboramus, et maledicimur ; quia
speramus in Deum vivum, qui est Salvator omnium hominum, maxime fidelium. 11. Præcipe
hæc, et doce. 12. Nemo adolescentiam tuam contemnat ; sed exemplum esto fidelium, in verbo,
in conversatione, in charitate, in fide, in castitate. 13. Dum venio, attende lectioni, exhor-
tationi, et doctrinæ. 14. Noli negligere gratiam, quæ in te est, quæ data est tibi per prophe-
tiam, cum impositione manuum presbyterii. 15. Hæc meditare, in his esto, ut profectus tuus
manifestus sit omnibus. 16. Attende tibi, et doctrinæ : insta in illis. Hoc enim faciens, et te-
ipsum salvum facies, et eos qui te audiunt.

1. Spiritus autem manifeste dicit, quia in novissimis temporibus discedent quidam a fide.] Monuit Timotheum Episcopum in fine cap. præced. ut sincere et recte conversetur, et prædicet in Ecclesia, quæ est basis veritatis. Causam hic subdit Apostolus, quia scilicet exurgent hæretici veritatis et Ecclesiæ hostes, et multos seducent. q. d. Vide, ô Episcope, ut contra eos vigiles et excubes.

Nota. *Spiritus*, scilicet sanctus, per me et alios Prophetas hoc prædicit *manifeste*, græce ῥητῶς, id est præcise, certo, præscriptis et expressis verbis; hæc enim vocantur ῥητὰ. *Quia* (quod) in *novissimis;* græce non est ἐσχάτοις, sed ὑςέροις, id est posterioribus, vel sequentibus (hoc enim significat Hebræum אחרית *acharit*, quo nomine vocant Prophetæ tempus Messiæ, quod noster Interpres vertit novissimum) *temporibus discedent*, græce ἀποςήσονται, id est deficient, desciscent, apostatabunt à fide.

Attendentes spiritibus erroris (legit Noster, πλάνης, jam legunt πλάνοῖς, id est fallentibus, seductoribus, et in errorem ducentibus ; sed eodem redit sensus.) et doctrinis dæmoniorum.] Unde recte hic Chrysost. hoc 12. asserit omnem hæresim et hæreticorum dogmata esse ex diabolo : cujus rei auritus est testis Cassian. collatione 7. c. 32. *Audivimus*, inquit, *apertissime confitentem se inspirasse hæresin Arrii et Eunomii.*

Et Irenæus l. 1. c. 9. et l. 2. c. 57. tradit Simonem Magum, et Marcum, aliosque hæresiarchas habuisse dæmones paredros et familiares : sicut econtrario Ecclesiæ paredrum, quasi assessorem et consultorem, habet Spiritum sanctum.

Cum multi visitarent Fulbertum Episcopum Carnotensem, ille inter alios conspicatus Berengarium, nisu quo valuit, expellendum indicabat, protestatus immanem dæmonem prope ipsum consistere, multosque ad eum sequendum blandiente manu, et illice anhelitu corrumpere, ut refert Wilhelmus Malmesburiensis de gestis Anglor. l. 3. et Baron. an. Domini 1028. Maximilianus I. Imp. in comitiis Augustæ Vindel. anno Domini 1518. publice prandens, videns Lutherum, dixit Baroni cuidam pincernæ suo : *Video cacodæmonem forma corporea humeris istius monachi incubantem, et te quidem superstite, me vero defuncto, iste monachus turbas, calamitates et miserias gravissimas in imperio suscitabit.*

Quin, et hæresiarchæ ipsi idipsum confitentur. Lutherus lib. de Missa angulari de seipso testatur (ejus enim hæc verba sunt) diabolum et se inter se mutuo familiariter nosse, et plus uno salis modio simul comedisse ; illumque dulci alloquio se frequenter convenisse, et nocte excitasse, atque stimulasse ut contra Missam scriberet, et ad eam rem argumenta suppeditasse.

Zuinglius libr. de Supplemento Eucharistiæ, narrat anxie cogitanti sibi, quomodo verba Institutionis Sacramenti corporis Christi in alienum sensum detorqueret, intempesta 13. Aprilis nocte spiritum monitorem adfuisse; et albusne an ater fuerit ambigit.

Erasmus Albertus Basileensis Ecclesiastes, cacodæmonem Carolstadio concionanti, procerioris staturæ hominis specie apparuisse scribit, triduo antequam moreretur.

Calvinus epistola ad Bucerum monentem, ut conviciis et maledictis abstineret, respondit, non sui ingenii esse morbum, sed sui genii, puta diaboli paredri : nec enim bonus genius et angelus maledicentiæ potest esse incentor et suggestor. Plura exempla hæreticorum, qui magnam cum dæmone habuerunt communionem recenset noster Petrus Thyræus disp. de dæmoniacis p. 2. c. 21.

Apostolus tamen proprie alludit ad hæresim Manichæi, quæ proprie fuit doctrina dæmoniorum, quia dæmonem fecit factorem visibilium, Deum vero invisibilium ; imo S. Chrysost. Secundo, per dæmonia accipit homines, qui duces sunt errorum et scelerum. Sic Judas à Christo Joan 6. 71. vocatur *diabolus* per emphasim, ob magnitudinem malitiæ; *Ex vobis*, inquit, *unus diabolus est*. Nam hominibus magis proprie quam diabolis conveniunt ea, quæ sequuntur, scilicet *loquentium mendacium, et cauteriatam habentium conscientiam*, etc.

Tertio, Vatablus δαιμονίων accipit non substantive, ut significet diabolos, sed adjective, ut significet divinos : hæretici enim fingunt se esse divinos, et Prophetas à Deo missos. Sed primus sensus simplissimus est et maxime proprius.

2. In hypocrisi loquentium mendacium.] q. d. Hæc dæmonia fallacia per hosce homines apostatas, vel potius hi apostatæ à dæmone afflati loquentur mendacia, et ducebunt errores *in hypocrisi*, id est, in simulatione, et ut Ambrosius, in fictione, quia simulabunt per verba blandiloqua, per citationem Scripturarum, per simulationem vitæ puræ et sanctæ, se veritatem loqui et docere, non mendacium. Sic manichæi et Encratitæ, quos proprie hic taxat Apostolus, ut mox dicam, cum domi et secreto viverent turpissime et libidinosissime, foris tamen et exterius simulabant se caste et sancte vivere, adeoque damnabant nuptias, etiam legitimas, ut docet Epiphan. et August.

Cauteriatam habentium conscientiam.] Videntur hi omnes genitivi referri ad *dæmoniorum*, quasi dæmonia cauteriatam habeant conscientiam ·idque verum est. Sed melius referes hos genitivos non ad *dæmoniorum;* sed ad nomen *quidam*, quasi illius distributivos. q. d. Discedent à fide quidam hominum, puta apostatarum, loquentium mendacium, cauteriatam habentium conscientiam, etc., hoc enim proprie ad homines pertinet. Unde commodius et clarius dixisset in nominativo : *Quidam loquentes mendacium, et cauteriatam habentes conscientiam :* sed per hebraismum maluit dicere in genitivo, quia præcessit genitivus *dæmoniorum*, etiamsi ad eum proprie non pertineat : sic enim Hebræi concordant nomen vel verbum subinde cum propinquiore nomine, non autem cum eo quod proprie respicit, et cum quo in Latina et Græca syntaxi concordare debet. Sic Job. 15. 20. מספר שנים צפנו *mispar schanim nitspenu*, id est, *numerus annorum reconditi sunt*, id est, reconditus est. Eccles. 10. 1. זבובי מות יבאיש *zebube mevet iabis*, id est, *muscæ mortis perdit*, id est perdunt, *suavitatem unguenti.*

Idem hic fit, præsertim quia hi homines hæretici sunt dæmoniaci, et quasi afflati dæmone, ut videantur esse dæmonia, ut ait Chrysost. Hæretici ergo cauteriatam habent conscientiam, id est, ut Beza vertit, cauterio amputatam conscientiam. Verum Græcum καυτηριάζω significat cauterium inuro, non autem per cauterium amputo. Rursum cauterium non amputat membrum cui inuritur, sed perforat. Conscientia ergo cauteriata est, ut Syrus vertit, notata et inusta indelebili cauterio infamiæ, scilicet ob libidines aliaque infamia scelera. Alludit ad stigmata, quæ maleficis ferro candenti inuruntur, quale Calvino ob sodomiam Novioduni in Picardia inustum fuisse non tantum ejus familiaris Hier. Bolsecus doctor medicus in Calvini Vita, sed et multi alii viri gravissimi asseverant. q. d. Paulus : Hi hæretici non tam corpus, quam animum habent stigmaticum ob vitæ dedecora. Ita Chrysost. Theophyl. et alii.

Narrat Irenæus l. 1. c. 24 et Epiphan. de Gnosticis et Carpocratianis, quod adversarentur procreationem liberorum, suosque discipulos notarent cauterio in superiore dextræ auris parte. Forte ad eos hic respexit Paulus, q. d. Hi sicuti habent aurem cauterio notatam, ita et conscientiam.

Notat Ambrosius per cauterium hoc non tantum significari notam infamiæ jam dictam, sed etiam Secundo, morum corruptionem; et Tertio eorumdem immutabilitatem. Unde S. Thomas : *Sicut cauterium*, inquit, *corruptio est in carne per ignem, sive ferrum ignitum, ex qua egreditur continuo putredo : ita ex igne perversæ voluntatis quasi cauteritate, ulceratur conscientia, et egreditur falsa doctrina dæmoniorum.* Theodor. vero ad tertium, scilicet ad morum immutabilitatem, alludens, per cauteriatam conscientiam stuporem eorum extremum accipit. *Locus enim*, inquit, *cauterio inustus priorem sensum amittit.* Ita et Francisc. Turrianus in can. 44. Apostolorum, *Cauteriatam*, inquit, *conscientiam vocat Apostolus eam, quæ sensum peccati amisit, instar partis cauterio inustæ*, quæ jam pervenit ad dedolentiam, de qua dixi Ephes. 4. 19. Sic cauterium hoc idem pene est cum spiritu compunctionis de quo dixi Rom. 11. 8.

Quarto, per ustionem cauterii posset ardor concupiscentiæ et libidinis intelligi, q. d. Hi hæretici sunt hypocritæ : nam exterius videntur frigidi et casti, prohibentque nubere : sed interius in conscientia uruntur et ardent cauterio concupiscentiæ. Quamquam Græcum κεκαυτηριασμένων, est præteritum, nec proprie eos qui cauterio inuruntur, sed qui inusti sunt, significat. Primus ergo sensus maxime est genuinus.

3. Prohibentium nubere, abstinere a cibis.] Est ellipsis Attica : supplenda enim est vox κελευόντων, id est jubentium, *abstinere à cibis.* Loquitur contra Simonianos, Saturninum (qui tempore Apostolorum vixit) Ebionem, Manichæos, Marcionitas, Encratitas, qui dicebant nuptias, vinum, carnes, etc., non esse à Deo bono, sed malo, puta diabolo, creata, ac proinde hæc natura sua esse mala et cavenda, eorumque esu et usu hominem infici et maculari.

Id patet Primo, ex ratione, qua eos impugnat Apostolus, cum subdit, *Quia omnis creatura Dei bona est, et nihil rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur.* q. d. Errant hi, dum aliquas creaturas natura sua esse malas, et vitandas docent : nam omnis creatura Dei bona est, et ad usum homini data à Deo.

Secundo, id docent diserte Patres communi consensu, Chrysost. Theophyl. Œcum. Ambros. hic, et August. l. contra Adimantum c. 14. *Hos,* ait, *propriè designat, qui non propterea temperant à cibis talibus, ut aut concupiscentiam suam refrænent, aut infirmitati alterius parcant, sed quia ipsas carnes immundas putant, et earum creatorem Deum esse negant.*

Tertio, quia hanc fuisse hæresin Encratitarum, quorum auctor fuit Tatianus S. Justini discipulus, docet Irenæus l. 1. c. 30. indeque esse dictos Encratitas, id est continentes. *A Saturnino,* inquit Irenæus, *et Marcione exorti, qui vocantur Continentes, abstinentiam à nuptiis annuntiaverunt, frustrantes antiquam plasmationem Dei, et oblique accusantes eum, qui masculum et feminam ad generationem hominum fecit, et eorum quæ vocantur apud eos animalia, abstinentiam induxerunt, ingrati existentes ei, qui omnia fecit, Deo.*

De Marcione hæc habet Epiphan. hæresi 42. *Docet hic* (Marcion) *animatis non vesci, pronuntians reos esse judicii eos qui carnem edunt, velut qui animas edant.*

De Saturnino ejusque asseclis Irenæus l. 1. c. 22. ita ait : *Nubere et generare à satana dicunt esse ; multi autem ex his, qui sunt à Saturnino, et ab animalibus, abstinent, perfecta hujusmodi continentia seducentes multos.*

De Manichæis testis est Epiphanius hæresi 66. eos de abstinentia ab animatis eadem docere cum Marcione. *Edentem,* inquit, *carnes Manichæas animam edere dicit, et esse ipsum reum, ut et ipse tale quid fiat ; sit aurum edat, ut taurus fiat, si porcum edat, ut porcus fiat ; et sic de reliquis. Quapropter ab animatis abstinent isti. Et si quis,* inquit, *Manichæus uxorem duxerit, etiam ipse post discessum ex hac vita in aliud corpus transit, et fit mulier, quo etiam ipse nubat : dicit quoquo Deum malum fecisse corpus, Deum vero bonum animas.*

Ex hisce verbis patet Manichæos duplici de causa carne animalium abstinuisse : prima, quod putarent carnem esse malam à malo Deo : secunda, quod putarent comedentem carnem animalis, ejusdem animam occidere, et comedere, reumque esse animæcidii, vel etiam homicidii. Quidam enim inter illos putabant omnia animata vivere anima rationali. Hinc nec segetes metere, nec pinsere, nec panes coquere volebant ; sed tantum coctos, ab aliis comedebant, idque non nisi prævia protestatione et excusatione cum timore et formidine. Unde hæc erat eorum benedictio mensæ et panis, teste Cyrillo Hieros. catech. 63. *Ego te non seminavi : seminetur seminans te. Ego te non messui : metatur metens te. Ego te igne non coxi : coquatar qui coxit te. Hæc alius fecit, et attulit mihi, ego sine culpa comedo.* Hac oratione utebantur, partim ut amolirentur à se culpam animæcidii, vel homicidii ; partim quia putabant eum, qui panem aliter et intrepide comederet, in panem pariter esse mutandum, et ab aliis vicissim comedendum. Patent hæc ex Epiphan. et Theodor. l. Hæreticar. fabular. Unde S. August. l. de Hæresib. in hæresi Manichæorum, dicit quosdam eorum, præcipuos scilicet, nec carnibus vesci, nec ovis, nec lacte, sed nec vino, dicentes vinum esse fel principis tenebrarum, additque. *Hi quoque,* ait, *docent auditores suos, ut, sit utantur conjugibus, conceptum tamen generationemque devitent, ne divina substantia, quæ in eos per alimenta ingreditur, vinculis carneis alligetur in prole ; unde nuptias sine dubitatione condemnant, et quantum in ipsis est prohibent, quando generari prohibent propter quod conjugia copulata sunt.* Similia habet l. 30. contra Faustum c. 5. et 6. ubi docet Apostolum eos hoc loco perstringere et damnare, non autem Catholicos, qui studio virtutis nuptiis aut carnibus abstinent. *Ille,* ait, August. *prohibet nubere, qui hoc malum esse dicit, non qui huic bono aliud melius anteponit.*

De Severianis idem docet Epiphanius hæresi 45. *Hi,* ait, *docent vitem ex diabolo ortam, et mulierem opus esse satanæ.* Idem docuisse Archonticos narrat hæresi 40. *Ideoque,* inquit, *eos qui matrimonium contrahunt, opus satanæ explere dicunt Archontici, addúntque dimidiam hominis partem esse Dei, dimidiam diaboli : nam ab umbilico, et supra dicunt formationem Dei, ab umbilico vero, et infra esse malæ partis formationem. Quapropter dicunt omnia secundum voluptatem, et æstri stimulum ac concupiscentiam ab umbilico et infra fieri.*

De Ebione, qui coævus fuit S. Joanni Apostolo, narrat idem Epiphan. hæresi 30. eum ab animaris, et à carnibus, omnique edulio ex carnibus fecto abstinuisse ; causamque rogatus hanc adferebat, quod caro ex corporum commixtione procreata, ac proinde polluta ad immunda esset. Unde sequitur eum nuptias, et usum nuptiarum damnasse. Hinc S. Ignatius epistola ad Philadelphios post factam Ebionis mentionem. *Si quis,* inquit, *corruptionem et coinquinationem vocat legitimam commixtionem, et filiorum procreationem, aut aliquam escam execrabilem putat : hujusmodi habet cohabitatorem draconem apostatam.* Et tibi quasi in tabula depictam doctrinam dæmoniorum, quam Paulus hic taxat.

Nota. Hæ omnes hæreses indirecte mysterium incarnationis, de quo c. præced. v. ult. evertebant. Si enim caro non est bona, nec à bono Deo, ergo nec caro Christi bona est, et à bono Deo. Rursum : ergo pater Christi non est Deus creator omnium, sed malus genius. Et hoc significat hic tacite Apostolus, ideoque præmisit dogma fundamentale de incarnatione Christi : deinde illi subjicit has hæreses, quasi illi oppositas, quæque per hoc dogma fundamentale elidantur.

Inepte ergo hæc Novantes torquent contra cœlibatum sacerdotum, et jejunia Ecclesiæ. Non enim Ecclesia nuptias aut carnes prohibet, quasi per se malas, uti faciebant hæretici jam dicti, quos hic carpit Apostolus ; sed ad refrænandam concupiscentiam, et ad exercendam obedientiam et pœnitentiam : sicut Deus Adamo prohibuit esum pomi scientiæ boni et mali, et Jonadab filius Rechab suis filiis et posteris prohibuit usum vini, aliaque multa : qui obedientes patri benedictionem à Deo meruerunt accipere. Jerem. 35.

Ita Joannes Baptista ab abstinentia laudatur Matth. 3. 4. Ita veterum sanctorum Eremitarum, Monachorum et Christianorum jejunia laudant passim Patres. Quidam enim eorum animata

prorsus non attingebant, alii solos pisces, alii pisces tantum et volatilia degustabant. Nonnulli ovis abstinebant, alii solis dactylis vel arborum fructibus vescebantur, idque semel in die : alii biduo vel triduo semel tantum cibum sumebant, cumque modicum, v. g. quinque dactylos. Quidam siccum panem comedebant, ut videre est in Vitis SS. Patrum, et apud Prosperum lib. 2. de Vita contempl. cap. 17. et seq. et Cassianum collat. 21. de remissione quinquagesimæ.

Notandum hic sophisma Novantium, argumentantur enim à dicto secundum quid ad dictum simpliciter; hoc modo : Pontifices clericis prohibent nuptias, ergo prohibent nuptias; quod carpit hic Apostolus. Proinde enim est ac si dicam, Magistratus vetat ne fabri mutarii aut ferrarii exerceant lignariam; ergo magistratus vetat exerceri lignariam. Rursum, Status vetant ne Ministri Evangelii exerceant sutoriam, vel latrinariam, ergo vetant sutoriam vel latrinariam. Quod si ad Ministrorum decus nolint Status eos vilibus hisce mechanicis artibus vacare, num ideo mechanicas istas prohibent, aut ab aliis exerceri vetant? Si Imperator nolit ad militiam admitti Clericos, Doctores, Medicos, Theologos, Jurisperitos; num ideo prohibet clericatum, Medicinam, Theologiam, Jurisprudentiam? Apostolus c. 5. 12. damnat viduarum, quæ post votum continentiæ nubent, conjugium; *Quia*, inquit, *primam fidem irritam fecerunt;* num ideo damnat conjugium?

Unde merito refellunt hos Novantes Patres citati, ac inprimis diserte S. August. l. 30. contra Faustum c. 6. *Videtis ergo*, inquit, *multum interesse inter hortantes ad virginitatem, bono minori bonum amplius præponendo; et prohibentes nubere, concubitum propagationis, qui solus proprie nuptialis est, vehementius accusando : multum interesse inter abstinentes à cibis propter sacratam significationem, vel propter corporis castigationem; et abstinentes à cibis quos Deus creavit, dicendo quod eos Deus non creavit, Proinde illa doctrina est Prophetarum et Apostolorum; hæc dæmoniorum mendaciloquorum.*

Quos Deus creavit ac percipiendum eum gratiarum actione fidelibus, et iis qui cognoverunt veritatem.] q. d. Deus qui omnes cibos creavit, viditque cuncta quæ fecerat, et erant valde bona, Genes. 1. hic cibos creavit ad usum et esum hominum, non voracem, deliciosum, gulosum, sed sobrium et moderatum, ut illis vescentes Deo ciborum auctori et largitori gratias agant. Hoc ipso quo ait Apostolus, *quos*, scilicet cibos, *Deus creavit*, jugulat, inquit Chrysost. hæresim eorum, qui materiam ingenitam introducunt, ex qua cibi et corpora creata sint, quod faciunt Marcion, Manichæi, et similes, qui duos ponunt deos, bonum et malum.

Nota. Dicit Apostolus cibos creatos ad usum fidelium, non quod neget eos ad usum infidelium et Ethnicorum quoque creatos esse; sed ut fideles, id est Christianos, opponat Judæis; veritatem legis novæ, umbræ veteris legis. q. d. Nullus est cibus ob immunditiam sive naturalem, sive legalem, interdictus Christianis, uti olim Judæis multi erant interdicti : nam Christiani pro umbra veteri habent veritatem Evangelii, quæ docet omnes cibos esse mundos, et datos homini ad esum et usum cum gratiarum actione. Ita Theophyl.

Secundo, potius opponit fideles hæreticis, quos hic taxat. q. d. Hæretici jam dicti abstinent, et vetant cibos quosdam quasi natura sua malos et immundos : verum fideles, qui cognoverunt veritatem, sciunt eos falli, Deumque bonum omnia bona creasse, adeoque bonos cibos omnes sibi ad usum à Deo datos esse.

Adde, omnia creata esse propter fideles et electos : hic enim potissimus fuit creatoris Dei finis in creatione, ut scilicet creata à se servirent suis fidelibus et amicis, utque ex eis agnoscerent et laudarent Deum creatorem suum.

Vinum ergo, carnes, aves, pisces, et alimenta omnia non creata sunt ut impleant ventres gulonum et improborum : sed ut fideles et sanctos pascant. Hi enim cibis, et deliciis omnibus digni sunt, hique iis sobrie et rite utuntur ad laudem et gratiarum actionem Dei creatoris sui. Porro gratiarum actionem non tantum postponendam, sed et præponendam esse cibo et refectioni, docet S. Basil. reg. 56. c. 2. et Chrysost. homil. 50. in Matth. *Quando*, ait, *Christus panes multiplicavit, tunc in cœlum respexit, partim ut ea quæ diximus firma haberentur, partim docens nos non esse ad mensam accedendum quousque gratias ei agamus qui cibum nobis præbuit.* Et S. Hilarius exponens illa verba S. Marci 14. 23. *Manducantibus illis accepit Jesus panem, et benedicens fregit*, etc. *et accepto calice gratias agens dedit eis, et biberunt. Sicut*, ait, *Apostoli gratias egerunt antequam biberent, ita etiam gratias agunt postquam biberunt. Unde dicitur, Et hymno dicto exierunt in montem Oliveti; ut scilicet addiscas et ante cibum et post cibum gratiarum actiones reddere Deo.* Et S. Ephrem adhortatione 1. tom. 2. *Canonem*, inquit, *seu regulam cum omni reverentia et timore Dei sequere : licetque bis in die ad comedendum tradatur, semper cibum cum gratiarum actione sumito.* Formulam vero gratiarum actionis, quam usurpabant post cœnam monachi in eremo, nobis imitandam tradit Chrys. homil. 56. in Matth. estque hæc : *Benedictus Deus, qui me pascit à juventute mea, qui carni omni cibum præbes, reples lætitia et gaudio corda nostra, ut semper satis habentes ad omne opus bonum, abundemus in Christo Jesu Domino nostro, cum quo tibi gloria, honor et imperium cum sancto Spiritu in sæcula. Amen. Gloria tibi, Domine, gloria tibi sancte, gloria tibi rex, quoniam dedisti nobis escas, gaudio et lætitia reple nos in Spiritu sancto, ut inveniamur in conspectu tuo, acceptabiles, ne pudefiamus, quando unicuique reddes, secundum opera sua.*

4. Quia omnis creatura Dei, bona est, et nihil rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur.] Hic clare radicem erroris, errorremque ipsum detegit Apostolus, scilicet errones istos prohibuisse nuptias, et carnes quasi creaturas malas mali Dei, ac proinde natura sua immundas; quæque comedentem immunditia sua contaminarent. Contra hos enim contrarium fidei et veritatis fundamentum statuit Apostolus, dicens omnem creaturam bonam esse, utpote à bono Deo creatam, ac consequenter nullam rejiciendam esse, quasi natura sua malam et immundam, sed qualibet quasi munda et bona uti licere cum gratiarum actione. Jam Ecclesia indicens jejunium, et abstinentiam à carnibus, non eas vetat quasi natura sua malas; ac proinde cum his erronibus, quos carpit hic Paulus, nihil habet affine : si enim medicus vetans carnem

porcinam, cervinam, bovinam, aut quamvis salsam, vel infumatam ægroto, quasi noxiam ejus valetudini, non contrait Apostolo, nec cum erroribus his quidquam habet commune; ergo nec Ecclesia vetans carnes certis diebus ad sanitatem animæ, atque ad refrænationem luxuriæ et concupiscentiæ, contrait Apostolo, aut erroribus hisce consentit. Audi S. August. lib. 30. contra Faustum cap. 3. *Crede*, ait, *Dei servos, quia carnibus abstinent, non tanquam immunda, quæ à Deo facta sunt, respuere; sed à fortiori cibo et potu sola castigatione corporis abstinere.*

Porro cum ait : *Nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur;* alludit ad benedictiones crebro et ad nova fercula iteratas Hebræorum, quibus Deo pro iis gratias agunt, eaque quasi sanctificant. Cum enim melius vinum apponitur, dicunt : *Benedictus sis tu Domine Deus noster, qui bonus es, et benigne facis omnibus.* Et hanc benedictionem vocant *Benedictio benigni et benefactoris.* Cum aromata apponuntur, dicunt : *Benedictus sis Domine Deus noster rex mundi, creator arborum aromaticarum.* Hanc benedictionem appellant *Bircat hammugmar*, id est benedictio consummati, scilicet convivii; quia ultimo apponi solebant aromata aliaque odoramenta, ut et apud nos etiam mos est. Cum suave odoramentum aliquod apponitur, dicunt : *Benedictus sis tu Domine Deus noster, qui creas species aromaticas.* Hanc benedictionem nuncupant *Bircat hamuscak*, id est, benedictio deliciarum, vel rei appetitæ. Cum fructus arborum apponuntur, dicunt : *Benedictus sis Domine Deus noster, qui creas fructus arborum.* Cum opponuntur opsonia, dicunt : *Benedictus sis, Domine, Deus noster, qui creas genera ciborum.* Hanc Benedictionem vocant *Bircat hapharphærœt*, id est benedictio opsonii. Ex his omnibus apparet, veteres illos Judæos, nullos cibos absque benedictione et gratiarum actione sumere fuisse solitos. Si Hebræi toties iterant benedictiones ad Dei laudem, quid decet facere Christianos? Sane eos ex usu Hebræorum id olim factitasse, insinuat hic Apostolus; primi enim Christiani fuere Hebræi.

5. Sanctificatur enim per verbum Dei et orationem.] Est concessio, q. d. Dixi jam cibum quemvis non esse immundum, ac proinde eo vesci licere; sed esto, sit aliqua ratione, puta quia lege veteri vetitus, aut quia diabolo immolatus, vel ab illo afflatus aut vitiatus est, sit, inquam, hac aliave ratione immundus : *Sanctificatur* tamen, id est, mundatur et purificatur, *per verbum Dei*, et orationem, id est per benedictionem, quæ fit per verbum Dei, et orationem. Ita ex Chrysost. Theophyl. *Demus*, inquit, *quod quidpiam sit immundum; sed habes medicinam; signa, gratias age, glorifica Deum; ac defecit immunditia. Nam gratiarum actio cuncta purgat. Qui vero ingratus est, ipse est immundus et pollutus, proinde quod idolis est immolatum, sic mundare possumus, si ignoremus idolothyton esse. Enim vero si scientes sumpserimus, immundi sumus, quia illud idolothyton sit; sed quia legem transgressi sumus præcipientem non communicandum esse mensæ dæmoniorum. Voluntas itaque tua, et mens coinquinata est, nec cibus fuit pollutus.* Ubi Adverte. Sicut, docente S. Chrys. et Theop. idolothytorum esus polluit hominem, non per immunditiam carnium, sed per inobedientiam : ita esus carnium in Quadragesima polluit hominem non per carnes, quasi illæ immundæ essent, sed per inobedientiam.

Nota Primo. *Sanctificaretur* hic idem est quod purificatur; vel Secundo, *Sanctificatur*, id est, Deo per gratiarum actionem et benedictionem quasi offertur et consecratur.

Alludit ad benedictionem mensæ Hebræorum, quam ipsi *hiddusch*, id est sanctificationem, scilicet ciborum, vocabant, et etiamnum vocant : cujus formula hæc est : *Benedictus sit Dominus Deus noster rex mundi, qui cibat totum mundum bonitate, gratiam, beneficentia et misericordia sua, qui dat alimentum omni carni : cujus bonitate nec hactenus defuit, nec deerit cibus umquam, propter magnum ejus nomen. Solus enim is est, qui vegetat et conservat omnia, et benefacit omnibus, et cibum præparat singulis creaturis suis quas condidit. Benedictus sis tu Domine, qui cibas omnia.* Deinceps paterfamilias poculum vino repletum dextra manu apprehendit, atque in hunc modum consecrat, dicent : *Barukatta Jehova Elohenu mœleb haolam, bore peri haggephæn :* id est, *Benedictus sis tu Domine Deus noster rex mundi, conditor fructus vitium.* Hac benedictionis formula dicta, primus omnium vinum ipse degustat, idemque mox omnibus mensæ accumbentibus degustandum porrigit. Et hanc orationem hebraice *hiddusch*, id est sanctificationem, vocare solent. Post calicis benedictionem et sumptionem idem statim panem, quem integra massa constare oportet, accipit, eumque utraque manu tenendo his verbis consecrat : *Laudatus et benedictus sis tu Domine Deus noster, qui educis de terra panem.* Hocque dicto paterfamilias paululum de pane edit, simulque singulis mensæ accumbentibus buccellam de eo distribuit. Quo facto tum demum reliquis epulis manus injiciunt. Hunc ritum benedicendi calicem et panem, in festivis tantum diebus observant : alias enim panem dumtaxat, et non poculum pariter, consecrare solent.

Nota Secundo, posse distingui hic *verbum Dei* ab oratione, ut *oratio* idem sit quod benedictio mensæ, *Verbum Dei* sit vel Christus Filius Dei, qui in mensæ benedictione solet invocari, ut vult S. Thomas; vel potius sit lectio sacræ Scripturæ, quæ, ut mox dicam, ex veterum more mensis adhiberi solet.

Verum Secundo melius, per hendiadyn, vel epexegesim, hæc duo pro eodem accipiemus. q. d. Per *verbum Dei et orationem*, id est, per verbum Dei, quod est oratio. Imo Œcum. dicit τὸ *Dei* præpostero ordine hic poni, et debere sequi orationem. q. d. Per verbum et orationem Dei, id est, quæ fit ad Deum.

Ubi Nota Tertio, benedictionem mensæ tribus hic nominibus vocari. Primo, v. præc. vocatur *gratiarum actio;* quia veteres, et ipse Christus à gratiarum actione solet benedictionem mensæ auspicari, ut patet in multiplicatione panum, et institutione mensæ Eucharisticæ. Atque hinc est quod Matthæus et Marcus dicunt Christum benedixisse panem (Eucharistiæ) Lucas vero et Paulus dicunt Christum gratias egisse; cum tamen omnes idem dicant : scilicet significare volunt Christum gratias agendo Patri benedixisse panem et solitam Patris potentiam ac benevolentiam invocasse, ut per consecrationem panem in Christi corpus converteret.

Secundo, benedictio mensæ vocatur *verbum Dei*, quia fit per invocationem Christi aut sanctissimæ Trinitatis, quam nos invocare docet verbum Dei.

Rursum communiter apud Ecclesiasticos fit per Verbum Dei, id est, per versus aliquot ex S. Scriptura, præsertim è psalmis, petitos, puta hos : *Oculi omnium in te sperant Domine : aperis tu manum tuam, et imples omne animal benedictione*, etc., aut similes.

Tertio, eadem benedictio vocatur *oratio*, quia proprie est oratio, et invocatio.

Pro quo Nota Quarto. Hac benedictione, et invocatione Dei, quam mensæ præmittimus, ostendimus et profitemur Primo, nos à Deo cibos ferculaque omnia accepisse, accipere, et deinceps nos accepturos sperare, taciteque Deo pro iis gratias agimus. Quoties enim nos ad mensam accingimus, toties ad vivam beneficentiæ Dei, tot esculenta et poculenta largientis concionem accedimus; debemusque cogitare hoc esse quasi manna nostrum, quod è cœlo nobis æque ac Hebræis in deserto, quotidie in mensam depluit. *Mensa*, inquit Chrysost. homil. 79. ad Populum, *ab oratione sumens initium, et in oratione desinens, numquam deficiet, sed fonte largius omnia nobis afferet bona.*

Secundo, hac oratione ostendimus nos ad Dei honorem velle iis vesci, taciteque ea Deo offerimus. Unde et Gentiles, ut testis est Plutarchus in Symposiacis, cibum sumpturi diis consecrabant τὰς ἀπαρχὰς, id est primitias; ac deinde non indecore, neque tumultuanter, sed religione quadam ad convivium accedebant, non aliter quam ad sacrum epulum, qui mos et hodie servatur apud bene moratos Christianos.

Tertio, oramus et petimus ut id fiat, ne instar pecorum aut infidelium in cibos irruamus sine ulla pia cogitatione, aut Dei memoria. Unde etiam Turcas antequam cibum sumant, precationem solitos præmittere testes sunt legati Christianorum Principum apud Turcam. Et de Essenis, non Christianis, sed Judæis, ita scribit Joseph. l. 2. Belli c. 7. *Voce*, ait, *sacerdos cibum antevertit, neque fas est gustare quemquam, nisi prius Deo celebretur oratio. Post finem quoque prandii vota repetunt : nam et cum incipiunt, et cum desinunt, quasi datorem victus Deum laudibus canunt.*

Quarto, hac benedictione petimus, ut usus cibi, et corporis et animæ valetudini sit utilis et salutaris; ut, sicut dicitur psal. 103. *Vinum lætificet cor hominis, et panis cor hominis confirmet : nam aperiente te* (Domine) *manum tuam, omnia implebuntur bonitate.*

Quinto, hac benedictione petimus, ut inter vescendum mens aliqua pia cogitatione vel lectione pascatur, hac præsertim, ut cogitemus in ipso cibi corporalis usu, edendum esse non tantum ut saturemur, sed ut operemur etiam cibum qui non pereat, sed permaneat in vitam æternam, Joan. 6. et, ut dicitur Lucæ 14. ut cogitemus etiam de edendo pane in regno cœlorum. Hinc pia lectio S. Scripturæ mensæ jam olim adhibita est tum ab aliis, tum ab Essenis, teste Philone l. de Vita contemplativa; eamdemque adhibendam esse docet S. August. epist. 109. et S. Basil. in Regulis brevior. c. 130. imo talem lectionem hic ab Apostolo significari per *verbum Dei* putat Vatablus, et alii.

Sexto, eadem petimus, ne cibus diaboli aut magica potestate inficiatur; neve diabolus aut concupiscentia per cibum nos in comessationes, ebrietates, libidines incitet : facile enim in comedendo et bibendo surrepit intemperantia, et multi cum illo Epulone Luc. 16. toti sunt in deliciis. Itaque recte monet S. August. l. 10. Confess. c. 31. *Hoc*, inquit, *docuisti me Domine, ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta sumpturus accedam*; et infra : *Quis est Domine, qui non rapiatur aliquantulum extra metas necessitatis? quisquis est, magnus est, magnificet nomen tuum : ego autem non sum, quia peccator homo sum.*

Hinc Prudentius in hymno ante cibum, piam et pulchram hanc precandi formulam quasi benedictionem præscribit :

> Te sine dulce nihil Domine;
> Nec juvat ore quid appetere,
> Pocula ne prius atque cibos,
> Christe, tuus favor imbuerit,
> Omnia sanctificante fide

et infra :

> Fercula nostra Deum sapiant,
> Christus et influat in patinas,
> Seria, ludicra, verba, jocos.
> Denique quod sumus atque agimus,
> Trina superna regat pietas.

et sub finem :

> Da locuples Deus hoc famulis
> Rite precantibus, ut tenui
> Membra cibo recreata levent,
> Neu piger immodicis dapibus
> Viscera tanta gravet stomachus,
> Sospitet ut jecur incolume.

Nam quantum potestatis usurparit sibi dæmon in cibos ante Christum, ut per eos noceret hominibus, docet S. August. l. 18. de Civit. Dei c. 17. et 18. et S. Gregor. l. 1. Dialog. 4. narrat dæmonem invasisse Monialem, quod lactucam sumpsisset non præmissa benedictione. Unde Chrysost. contra hæc diaboli veneficia remedium præscribens signum crucis, et benedictionem, *Medicamentum*, inquit, *in promptu est, signum crucis illi* (cibo, aut rei qua uti vis) *imprime, gratias age, Deo gloriam refer, et protinus immunditia omnis abscessit.*

Hinc à sanctis Patribus, et Eremitis olim, æque ut ab Ecclesia etiamnum fit, benedicebantur non tantum aquæ fontis baptismalis, sed etiam panes, mel, lac, vinum, aliaque statis diebus, ut diaboli vis ac potestas ex iis expelleretur, et per has consecrationes fieret sanitas mentis et corporis iis qui illis uterentur.

Sic in die paschatis multis in locis consecrant lac, mel, carnes, ova, panes, pernas, etc. in die S. Joannis benedicunt vino; in die S. Stephani, pascuis; in die S. Marci, segetibus; in die Assumptionis B. Virginis herbis, plantis, radicibus, fructibus arborum, ut eis deinceps adsit singularis vis divina. Nam, ut ait Apostolus hic, *Sanctificatur* (creatura Dei) *per verbum Dei, et orationem.*

6. Hæc (omnia jam dicta) PROPONENS FRATRIBUS (Christianis) BONUS ERIS MINISTER CHRISTI JESU, ENUTRITUS VERBIS FIDEI, ET BONÆ DOCTRINÆ, QUAM ASSECUTUS ES.] Nota. Pro *enutritus* græce est ἐντρεφόμενος, id est innutritus, et quasi in ipso sinu pietatis educatus es. Ita ex Chrysostomo Theophyl. *Perinde enim*, inquit, *ut corporis alimentum semper sumimus : sic fidei rationibus, et sermonibus semper nos oportet innutriri immorarique.* Posset Secundo, ἐντρεφόμενος verti, *enutriens alios* : est enim participium medium; et hoc apte cohæret ei quod sequitur. *Quam assecutus es.* q. d. Trade aliis, quod à me didicisti.

Nota Secundo. Pro *quam es assecutus*, græce est ἡ παρηκολούθηκας, id est quam es assectatus, in qua ab adolescentia es versatus. q. d. ut Chrysost.

et Theophyl. Assidue in divinarum litterarum studio es versatus et exercitatus, ô Timothee. Qui enim seriem omnem rei totius ordine sequuntur ut nihil omittant, græce παρακολουθεῖν dicuntur, inquit Erasmus.

7. Ineptas (βεβήλους, id est profanas) autem et aniles fabulas devita.] Græce παραιτοῦ, id est rejice. Chrysost. intelligit fabulas Judaicas, alii poeticas, et Platonicas (Poetæ enim et Philosophi celebres erant Ephesi.) Verum licet in genere omnes has fabulas intelligat Apostolus, magis tamen respicit ad fabulas hæreticorum, præsertim Simonianorum, qui contexebant longissimas fabulas de rerum creatione, de pugnis angelorum, de conjugiis deorum, de Deo bono et malo, de creaturis, ac cibis bonis et malis (de his enim paulo ante egit) ut videre est apud Epiphanium, Irenæum, et Augustinum lib. de Hæres.

Refert Laertius, quod, cum Plato de ideis suis specificis et genericis dissereret, atque in ore haberet menseitates et cyathitates; Diogenes irridens subtiles ejus nugas dixerit : *Mensam ac cyathum video, menseitatem et cyathitatem non video; ego bibam cijatum, tu bibe cyathitatem.* quam eludens Plato, *Non mirum*, ait : *nam oculos habes quibus cernuntur mensæ et cyathi, mentem vero non habes qua cernuntur menseitates et cyathitates.* Gorgias quoque sophista cum duos audiret indoctos Philosophos, unum ridicula proponentem, alterum aliena et insulsa respondentem : *Uter*, inquit, *stultior est, qui mulget hircum, an qui cribrum supponit?* Domonax item curiose quærentibus, an mundus esset anima et ratione præditus, et an esset rotundus? *Vos*, ait, *plus æquo de mundo solliciti, parum de vestra ipsorum munditie cogitatis.*

Exerce autem te ipsum ad pietatem,] id est, circa pietatem, vel in pietate. Vide can. 25. Pro *exerce*, græce est γύμναζε, id est, exerce te athletice; tanquam athleta vel pugil Christi, in arena, aut stadio pietatis, ut ejus bravium assequaris.

Nota τὸ *exerce :* pietas enim omnisque virtus et ars magis exercitio assiduo, quam multa speculatione addiscitur, acquiritur et perficitur. Hinc Apelles, inquit Plinius l. 35. c. 10. pro more habuit, ut nunquam tam occupatam diem ageret, quin lineam duceret, et pingeret. Unde illud :

Nulla dies abeat, quin linea ducta supersit.

Quæritur, quid hic significet *pietas*. Primo, Chrysost. intelligit vitam rectam et mores Christianos. *Pietas*, inquit, *rectissimæ vitæ norma est, est conversationis optimæ disciplina.*

Secundo, Ambros. intelligit misericordiam et beneficentiam in proximum. Hæc enim græce εὐσέβεια, et latine pietas subinde dicitur; eo quod Deus opera misericordiæ præcipiat, testeturque ea sibi præ sacrificiis placere, ac se iis apprime coli. Ita S. August. l. 10. de Civit. c. 1.

Tertio, Nilus, Maximus, Philotheus intelligunt apathiam, et Dei contemplationem, ut mox dicam.

Quarto, optime et propriissime, *pietas* Deum respicit, estque Dei cultus, et sincerus erga eum affectus, ac studium internæ devotionis, excitans ad spem, timorem et amorem Dei. Unde Septuag. timorem Domini solent vertere pietatem, ut Job 28. 28. ubi Hebræa et Latina habent, *Timor Domini ipsa est sapientia;* Septuag. vertunt θεοσέβεια, id est, pietas est sapientia. Sic Prov. 9. 10. pro eo quod habemus, *Principium sapientiæ timor Domini;* Septuag. vertunt, initium sapientiæ est θεοσέβεια, id est, pietas in Deum. Sic sæpe in Scriptura timere Deum significat Deum colere, et timor Dei significat Dei cultum, sive pietatem. Sic proprie sumit *pietatem* Paulus c. 6. 6. *Est*, ait, *quæstus magnus pietas cum sufficientia;* et v. 11. pietatem à charitate, et aliis virtutibus distinguit; *Sectare*, inquit, *justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem.* Sic etiam hic accipi patet ex ratione quam subdit : *In hoc enim*, inquit, *laboramus, et benedicimur, quia speramus in Deum vivum.* q. d. Quia per spem et orationem exercemus nos in pietate, et cultu Dei veri, ideo maledicimur.

Ubi Nota. Pietatem hanc opponit ineptis fabulis; hanc autem oppositionem significat conjunctio adversativa, *autem*. q. d. Homines vani et curiosi exercent se in fabulis legendis, audiendis, narrandis : tu vero, ô Timothee, exerce te in pietate, id est, in rebus divinis legendis, cogitandis, meditandis, ut earum amorem, affectum et devotionem in te excites, quam in alios deinde effundere possis : non ergo in nugis hisce, quæ mentem distrahunt, et vanis phantasmatibus implent; sed in pietate te exerce. Hæc enim pietas est fundamentum omnis virtutis, ac præsertim zeli animarum.

8. Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est, etc.] Quæres, quæ vocetur hic *corporalis exercitatio?* Respondeo, multi intelligunt jejunium. q. d. Jejunium et castigatio corporis parvi est momenti, si cum pietate, id est, Dei cultu et compassione erga proximum eam compares. Ita Ambros. Anselm. S. Thomas et Bernard. in Apologia ad Guillielmum Abbatem.

Verum hoc refellit Chrysost. Theophyl. et alii, tum quia de jejunio nihil hic præcessit, et, si de eo loqueretur Apostolus, clare diceret, Jejunium ad modicum utile est : tum quia jejunium, inquit Chrysost. non corporalis, sed spiritalis est exercitatio, habetque æque ut pietas promissionem non tantum hujus vitæ, sed et futuræ. Nam, ut recte ex S. Basil. Ambros. l. de Elia et jejunio c. 3. *Quid est jejunium, nisi substantia et imago cœlestis? jejunium refectio animæ, cibus mentis est. Jejunium vita est angelorum, jejunium culpæ mors, excidium delictorum, remedium salutis, radix gratiæ, fundamentum est castitatis. Hoc ad Deum citius gradu pervenitur.* Et, ut S. Ephrem agens de jejunio c. 9. ait, *Jejunium est vehiculum ad cœlum. Jejunium Prophetas suscitat, legislatores sapientiam docet. Jejunium bona animæ custodia, et securus corporis cohabitator. Jejunium strenuis militibus telum, athletisque exercitum. Jejunium tentationes retundit, ad pietatem inungit. Jejunium ignis virtutem extinxit, ora leonum obturavit, orationes in cœlum dirigit. Jejunium mater est sanctitatis, juventutis, disciplina, ornamentum senibus.*

Hinc Secundo; melius posset hæc corporalis exercitatio referri ad ineptas fabulas, de quibus immediate præcessit. q. d. Non corpus aut linguam exerce aut tere in narrandis fabulis. Hoc enim mulierum est et fabulonum, sed mentem tuam exerce pietate et devotionis studio : hanc enim antithesin videtur significare vox *autem*, quæ præcessit v. præcedenti, ut ibi dixi.

Tertio et planissime, *corporalis exercitatio* di-

citur græce σωματικὴ γυμνασία, id est, gymnastica lucta et exercitatio athletarum, qua suum corpus cursu, lucta, saltu, pugna, aliisque modis exercent: ludit enim Apostolus in Græco verbo γύμναζε, ejusque vim et energiam urget. q. d. Dixi γύμναζε, id est, gymnasticam exerce, sed in arena pietatis: nam gymnastica corporalis, lucta scilicet et corporalis exercitatio athletarum, ad modicum utilis est, scilicet ad sanitatem, vel ad bravium, et præmium temporale tantum. Pietas vero, id est Dei cultus, perutilis est ad procurandam animæ sanitatem, et ad promerendum bravium vitæ æternæ, adque alios docendos, et ad fidem ac salutem deducendos, ut sequitur; adeoque pietas hæc ad omnia utilis est, quia, ut dixi, est omnium virtutum fundamentum, fons et parens. Hinc S. August. epist. 52. pietatem definiens: *Pietas*, inquit, *est verax veri Dei cultus, unde omnia recte vivendi dicuntur officia*, et Eusebius l. 8. de Præpar. Evang. c. 2. omnes virtutes affirmat esse quasi partes pietatis. Unde et Theodosius Imp. Christiani hominis felicitatem in pietate ponebat, qui moriens, ait Niceph. l. 13. c. 1. nil tam impense commendavit filiis suis Arcadio et Honorio, quam ut veram pietatem conservarent, per quam pax et omnia bona florerent.

Solet enim Apostolus scribens ad Græcos sæpe alludere ad eorum palæstras et certamina, iisque comparare palæstras et certamina Christianæ pietatis. Sic I. Cor. 9. v. 24. et 25. *Nescitis*, inquit, *quod ii qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium? sic currite, ut comprehendatis. Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet, et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.* Quid hoc est aliud, quam quod hic ait, licet aliis verbis? *corporalis exercitatio ad modicum utilis est: pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, futuræ.*

Nunc obiter. Corporis exercitatio præsertim ante cibum valde confert ad valetudinem, uti docent medici et experientia. Hinc Socrates ante cœnam contentius ambulabat: rogatus cur? dixit, *se quo melius cœnaret ambulando obsonare famem.* Ita Cyrus non cœnabat, nisi ante exercendo corpus sudasset, teste Xenophonte. Ita in epistolis Indicis legimus regulos ibi aliquos quotidie ante cibum corpus valide et diu exercere solitos, ad longam et vegetam senectam pervenisse, ita, ut, cum essent septuagenarii, vix viderentur esse quadragenarii. Ptolomæo regi Ægyptum peragranti, cum cibarius in casa panis datus esse, nihil visum est illo pane jucundius. *Optimum enim condimentum est fames:* hæc autem labore paratur. Ita Cicero 5. Tuscul. *Rusticus*, ait S. Bernardus ad fratres, *duros habet nervos, lacertos fortes: exercitatio hoc facit, sive cum corpore inolescit: voluntas facit usum, usus exercitium, exercitium vires subministrat.* E contrario Cassianus l. 9. *Sine exercitatione*, ait, *dum studia consueta non frequentantur, brachia in corporibus, ingenia pigrescunt in artibus.* Aristot. l. 5. Metaphys. *Exercitium*, ait, *est causa sanitatis, et è converso.* Gellius l. 11. *Vita humana, proprie uti ferrum est. Ferrum si exerceas, conteritur: si non exerceas, tamen rubigo interficit. Sic et homines exercendo conteruntur: si nihil exerceas, inertia et torpedo plus detrimenti affert quam exercitatio.* Plato solebat admonere, *Ut neque corpus sine animo exerceamus, neque animum sine corpore, ut pariter utriusque curam habeamus. Nam alterum athletarum est, alterum inertium.* Ita Laertius lib. 3. Apud Lacones in pretio erat jus, quod illi nigrum vocant: quare Dionysius Siciliæ tyrannus cocum emit Laconicum, eique jussit ut hoc sibi appararet. Fecit ille: quod ubi rex gustasset, quasi ingratum expuit. Tum cocus: *Hoc jus*, ait, *ô rex sumendum est, postquam te Laconum more exercueris.* Ita Plutarch. in Laconic. Si tanta præstat exercitatio corporalis corpori, quanta præstabit exercitatio spiritualis animæ et spiritui? Vide dicta Lev. 23. 28.

Quarto, S. Nilus, Maximus, et Philotheus apud Turrian. l. 5. pro epistolis Pontificum c. 6. sic explicant: corporalis exercitatio, id est refrænatio passionum, parvi momenti est præ pietate, id est, præ apathia, et contemplatione Dei, quam inducit apathia. Verum hic sensus nimis sublimis est, nec litteralis, sed accommodatitius est, aut symbolicus. Adde, nisi sane intelligatur, Stoicum quid aut Origenicum sapit. Plenam enim illam Stoicorum apathiam, quæ nullo metu, ira, cupiditate moveatur unquam, in hac vita adipisci impossibile est: qui enim sic esset ἀπαθής, aut angelus esset, aut saxum, inquit Hier. ad Ctesiphontem. Patres ergo citati, et veteres Eremitæ, qui in apathia omnem perfectionem ponebant, intelligunt apathiam talem, non quæ omnino passionem aliquam aut motus concupiscentiæ non habeat aut sentiat; sed quæ rarius et frigidius sentiat, facileque eos supprimat et coerceat, ex longa et assidua eorum mortificatione et victoria.

Promissionem habens vitæ quæ nunc est, et futuræ.] *Vitæ quæ nunc est*, ut scilicet hic vitam pacatam, longævam, et rebus omnibus necessariis instructam agamus. Promissio ergo hæc, est illa quam proponit Christus Matth. 6. 33. *Quærite primum regnum Dei, et justitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis.*

Dices, Pii sæpe pauperes sunt et miseri, imo fame et ærumnis moriuntur; ergo pietas non habet promissionem vitæ præsentis pacatæ et beatæ. Respondeo ad antecedens, id subinde accidere; sed tunc Deus hunc defectum vitæ præsentis à se promissæ compensat spiritualibus donis et æternis deliciis: sic enim si tibi promiserim aureum, abunde promissum meum expleo, si pro aureo tibi equum donem. Vide dicta Ephes. 6. 2.

Nota hunc locum pro meritis operum bonorum et piorum: Deus enim non gratis, sed operibus piis, id est, propter opera pia quasi merita promissit mercedem vitæ non tantum præsentis, sed et futuræ. Negat id Beza: quia, inquit, ultronea est gratuita hæc Dei promissio. Sed perperam: licet enim gratuita sit promissio ex parte Dei promittentis, non est tamen gratuita ex parte ejus cui promittitur: ab eo enim requirit opus et laborem; unde non datur ei gratis res promissa, sed pro labore quasi merces. Sicut ergo herus colono ultronee promittit mercedem laboris, si eum subire velit; et tamen colonus laborando in agro, vere eamdem per laborem meretur: ita et pietati, id est operibus pietatis, promittit hic Apostolus ex Deo, vitam æternam quasi mercedem, quid quid enim promittitur cum conditione operum, vel

propter opera, habet rationem mercedis et meriti.

9. FIDELIS SERMO, ET OMNI ACCEPTIONE DIGNUS.] *Sermo*, scilicet qui præcessit, puta quod pietas promissionem habeat vitæ quæ nunc est, et futuræ. Ita Chrysost. et hoc arguit vox *enim*, quæ sequitur. Quia enim Paulus verbis jam citatis, piis promittit futuræ vitæ bona quæ nemo vidit; hinc ne quis de iis dubitet, subdit, hunc sermonem et promissionem esse fidelem, id est certum et indubitatum. Vide dicta, cap. 1. 15.

10. IN HOC ENIM (scilicet ob pietatem, et ut vitam æternam piis, et pro pietate decertantibus promissam assequamur) LABORAMUS (labores magnos exantlamus) ET MALEDICIMUR (ὀνειδιζόμεθα, id est, contumeliis et probris impetimur) QUIA SPERAMUS (ἠλπίκαμεν, id est, speravimus vel spem fiximus, IN DEUM VIVUM, QUI EST SALVATOR OMNIUM HOMINUM, MAXIME FIDELIUM.] q. d. inquit Hesselius, Magnum argumentum est pietati repositam esse vitam in futuro, quod tam constanter tot labores sustinemus, et sustinent omnes Sancti, ut in pietate permaneant. Unde martyrium sive testimonium vocatur mors pro pietate obita. Sic 1. Cor. 15. probat Apostolus resurrectionem ex quotidianis periculis, quæ subibat, et ex pugna quam Ephesi habuerat; quæ nihil ei profuisset, si more pecudum homo interiret. Sic dicit Martyr Justinus l. 4. Ecclesiast. histor. c. 8. *Nam et ego ipse sectis Platonicis institutus, audiens infamari Christianos, et videns eos impavidos ad suscipiendam mortem, atque omne supplicium tolerandum, considerabam, quod impossibile esset in malitia eos et in libidine conversari.*

Nota, Deum dici *salvatorem omnium hominum*, id est, servatorem et conservatorem corporis et animæ cujusque in vita præsenti, sed *maxime fidelium;* quia eos non tantum in præsenti, sed etiam in futura vita servabit et salvabit. Ita Chrysostomus et Ambrosius.

Secundo et planius, Deus est *salvator omnium hominum*, quantum est ex parte sua, quia omnibus Christum salvatorem, et media quibus salvari possint, exhibuit: maxime tamen est salvator fidelium, quia hisce fidem, spem, gratiam, maxima et proxima salutis adjumenta actu contulit, hosque præ aliis curat et amat. Constat enim Deum magis diligere, curæ et cordi habere fideles, justos et amicos suos, quam infideles, impios et inimicos. Ita Theophyl. et Anselmus.

12. NEMO ADOLESCENTIAM TUAM CONTEMNAT.] Pro *adolescentiam* græce est νεότητος, id est juventutem: non enim proprie adolescens erat Timotheus viginti trium annorum, ut vult Hugo Cardinalis, sed juvenis, qui necdum statam ætatem et perfectam Episcopo dignam attigerat. Forte ergo triginta annorum erat aut circiter: hucusque enim et ulterius se porrigit juventus.

Putant aliqui hoc præceptum non ad Timotheum, sed ad Ephesios ejus subditos dirigi, quasi eis jubeat Apostolus, ne Episcopum suum Timotheum, utpote juvenem, contemnant.

Secundo et melius, alii hoc putant dirigi ad Timotheum, q. d. O Timothee, esto sis juvenis, tuere tamen auctoritatem tuam, et imperio utere, ubi res et animarum salus id exigit. Ita Chrysost.

Tertio et optime, idem Chrysost. et Ambros. q. d. esto sis juvenis, ita tamen sancte et graviter te gere, ut non contemnaris, quasi imprudens et levis juvenis, sed potius ut omnes te quasi patrem amantissimum, et senili prudentia ac maturitate præditum revereantur. Nam, ut S. August. l. 4. de Doctr. Christiana cap. 27. ait, *Habet ut obedienter audiatur quantacumque gravitate dictionis majus pondus vita loquentis:* et contra, *cujus vita despicitur, restat ut ejus prædicatio contemnatur,* inquit sanctus Gregorius homil. 12. in Evangelia. Hunc sensum exigunt sequentia.

Objicit hic Chrysost. Ubi modestia et mansuetudo sacerdotis elucebit, sit semper in honore sit, nec umquam contemnatur; ac respondet: In his quidem, quæ ad se pertinent, si contemnatur sacerdos sive Episcopus, constantissime ferre debet: sic enim per patientiam virtus prædicationis ostenditur. Verum in his, quæ aliorum salutem tangunt, contemptui omnino non pateat. Id enim non mansuetudinis esset, sed stultitiæ; neque hic mansuetudine, sed auctoritate opus est, ne Ecclesiæ utilitas pereat.

SED EXEMPLUM (τύπος, id est forma, norma et exemplar vitæ, quod omnes intueantur, ut illud imitentur, illique se conforment tanquam animatæ legi, inquit Chrysost.) ESTO FIDELIUM IN VERBO, id est, in sermone gravi, et tali qualis decet Episcopum: IN CONVERSATIONE (id est, in vita et vivendi consuetudine), IN CHARITATE (Græca addunt, ἐν πνεύματι, id est, in spiritu, ut scilicet zelum et amorem Dei te habere ostendas), IN FIDE (id est, in fidei rectitudine et constantia), IN CASTITATE,] id est, in vitæ totius puritate.

Moraliter hic Nota, ingenia hominum non ab antiquitate, sed à probitate esse censenda. Hinc Sapient. 4. 8. dicitur: *Senectus venerabilis est non diuturna, neque annorum numero computata: cani autem sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata.* Sic Ambr. serm. 90. de S. Agnete, inquit: *Computabatur in annis infantia, sed erat senectus mentis immensa.* Sic S. Ignatius epist. ad Magnesianos: *Daniel, inquit, sapientissimus duodecim annorum effectus, Spiritu sancto repletus est, et illos seniores canitiem vanam habentes, calumniatores, et alienæ pulchritudinis appetitores esse manifestavit. Samuel etiam cum esset pusillus, nonagenarium Heli sacerdotem per increpationem redarguit, quod filios honorificaret supra Deum. Similiter et Jeremias audit à Domino: Noli dicere, Quia puer ego sum. Salomon duodecimo ætatis anno regnare incipiens meretricum pro parvulis quæstionem dissolvit. Josias vero octo annorum aras et monumenta subvertere cœpit, lucos excidere, templa dejicere, quæ dæmonibus fuerant consecrata.*

Nota Secundo, Prælatos magis docere, et auctoritatem sibi conciliare debere exemplo sanctæ vitæ, quam erudite docendo et concionando. Plus enim, inquit Seneca, homines oculis, quam auribus credunt. Hinc S. Petrus epist. 1. c. 5. præscribit Pastoribus ut fiant *forma gregis;* et Christus, *Vos estis*, inquit, *sal terræ, et lux mundi: non potest civitas abscondi supra montem posita.* Qua de re præclare admonet Heliodorum Episcopum Hier. in epitaphio Nepotiani: *In te*, inquit, *omnium oculi diriguntur, domus tua et conversatio tua quasi in specula constituta, magistra est publicæ disciplinæ: quidquid feceris, id sibi omnes faciendum putant. Cave ne committas, quod aut qui reprehendere volunt, digne lacerasse videantur; aut qui imitari, cogantur delinquere.*

13. DUM VENIO, ATTENDE LECTIONI, EXHORTATIONI ET DOCTRINÆ.] *Sacra Scriptura*, ait Ambros. l. 3. de Fide c. 7. *est liber sacerdotalis*, et, ut inquit S. Dionys. Eccles. hierarch. c. 1. *est substantia sacerdotii nostri*. Hinc infert Chrysost. homil. 2. de providentia: Omne vitæ tempus est breve: quod si vel longissimum esset, consumendum foret in scientia sanctarum Scripturarum. Ita Paulus morti licet proximus, libros tamen (sacros utique) ad se afferri mandavit, 2. Timoth. 4. 13. In quem locum D. Thomas refert S. Ambrosium) quod et in ejus Vita refertur) usque ad ultimam suam ægritudinem, non cessasse unquam scribere, commentari, et exponere sacras Litteras: adeoque commentationi psalmi 47. *Magnus Dominus et laudabilis nimis*, immortuum esse. Simile de Ven. Beda narrat auctor Vitæ ejus.

14. NOLI NEGLIGERE GRATIAM, QUÆ IN TE EST, QUÆ DATA EST TIBI PER PROPHETIAM, CUM IMPOSITIONE MANUUM PRESBYTERII.] Nota. Pro *gratiam*, græce est χάρισμα, id est donum, officium scilicet et ordinem Episcopi. Ita Ambrosius: et, ut Chrysostomus, auctoritatem et munus docendi, de quo jam dixit, *Attende doctrinæ*: quod in sua ordinatione accipit Episcopus cum gratia huic officio et muneri necessaria. Respicit enim ad charitatem, fidem, castitatem, quæ in Timotheo requisivit v. 12. Nam Græcum χάρισμα non tantum gratiam gratis datam, sed etiam gratiam gratum facientem significat, ut patet Rom. 6. 23. *Gratia* (græce χάρισμα) *Dei vita eterna*. Rom. 5. 15. *Non sicut delictum, ita et donum* (græce χάρισμα), gratiæ scilicet Christi justificantis. 1. Corinth. 7. 7. *Unusquisque proprium donum* (græce χάρισμα, scilicet castitatis) *habet à Deo*.

Nota Secundo. Hæc gratia data est Timotheo *per prophetiam*, id est revelationem, qua Deus jussit Timotheum ordinari Episcopum cap. 1. 18. q. d. Effice et conare, ut veras ostendas prophetias de te ordinando factas.

S. Hieron. vero ad Evagrium, prophetiam hic proprie accipit pro prædicatione futurorum, aut potius pro interpretatione Scripturarum. Hanc enim in sua ordinatione majorem et clariorem, quam antea accepisse Timotheum, innuit hic Apostolus.

Verum gratia jam dicta, scilicet auctoritas docendi, aut munus Episcopi, non fuit datum Timotheo per talem prophetiam; sed potius hæc prophetia data est propter gratiam et talentum episcopatus, ut eo rite perfungi posset. Rursum Vatablus sic explicat: Noli negligere gratiam, quæ tibi data est *per*, id est ad, *prophetiam*, id est doctrinam, scilicet ut prophetes, id est, doceas populum: sed et hoc coactum videtur. Græcum enim διὰ non *ad* sed *per* significat. Primus ergo sensus est genuinus.

Aliqui viri docti per *prophetiam* intelligunt orationem sacram, sive verba mystica, puta ipsam formam Ordinationis, quasi Apostolus hic designet ipsam formam Sacramenti Ordinis, et mox ejusdem materiam, cum subdit, *Cum impositione manuum*. Hæc expositio nonnullis nova videtur et insolens, sed revera non est. Nam Apostolus 1. Corinth. 14. 5. et alibi, prophetiam vocat quamlibet orationem et sermonem sacrum, præcipue arcanum et mysticum, quales olim erant formæ Sacramentorum.

Nota Tertio, *cum impositione manuum presbyterii*, id est, per impositionem manuum presbyterii, puta per ordinationem presbyterii, id est, cœtus presbyterorum, majorum scilicet, id est Episcoporum. Episcopus enim ordinatur ab aliis tribus Episcopis, qui ordinando Episcopo manus imponunt. Ita Chrysost. Theophyl. Œcumen. Theodor. Sic et novellis sacerdotibus, cum ordinantur, Episcopus, et post Episcopum sacerdotes omnes vicissim manus imponunt, ut jubet Concilium Carthaginense IV. cap. 30.

Aliter Anselm. *per impositionem manuum presbyterii*, id est, inquit, per ordinationem, qua ordinatus, et consecratus es presbyter, id est Episcopus. Et Maldonat. In Notis manuscr. per *presbyterium* accipit ordinem sacerdotalem. Rursum Vatablus per *impositionem manuum presbyterii* intelligit electionem qua à presbyteris, id est senioribus Christianis, Timotheus erat electus in Episcopum. Impositio enim manus signum est externum electionis, inquit, q. d. Per manus impositionem tanquam signum electus es in Episcopum à senatu Christiano, qui est Ephesi, quæ verba sapiunt hæresim: innuunt enim senatum laicum et civilem constituere et ordinare Episcopos, aliosque Ecclesiæ ministros. Adde, nusquam legimus laicos Episcopis aut presbyteris manus imposuisse. Nimirum hæc, et multa alia Vatablo viro Catholico ab hæreticis ejus scripta excudentibus infarta et supposita sunt.

Hinc Nota Quarto, Ordinem esse Sacramentum: nam cum officio quod confert, confert et gratiam illi officio necessariam. Et materia Sacramenti hic est impositio manus, sub qua reliqua intelligit: forma vero sunt verba, quibus simul ac materia adhibetur, Episcopus tribuit ordinato potestatem sacram. Id magis patebit ex epistola 2. c. 1. v. 6. Unde S. August. in Quæst. novi et veteris testamenti, q. 93. ex Joan. 20. ubi Christus insufflans in Apostolos dixit, *Accipite Spiritum Sanctum: Insufflatio*, inquit, *hæc gratia quædam est, quæ per traditionem infunditur ordinatis, per quam commendatiores habentur; unde Paulus dixit, Noli negligere gratiam*, etc.

Nota Quinto. Hinc aliqui probabiliter cum Sylvestro v. *Ordo* 2. §. 4. et Bellarm. l. 1. de Sacramento Ordinis c. 9. contra D. Soto, Ruardum et Navarrum, docent manus impositionem esse de essentia Ordinis, præsertim Episcopalis. Quia Scriptura, Concilia et Patres Ordinem vocant passim manus impositionem. Significat enim hæc impositio ordinandos quasi victimas Deo consecrari et offerri, sic enim olim sacerdotes manus imponebant victimæ; cum eam Deo offerrent, Exodi 29. v. 10. 15. 19. hoc ritu significantes se victimam à sua manu et potestate in Dei jus transscribere. Simili cæremonia prisci Romani servis suis se abdicabant, cum eos suæ libertati restituerent: tenentes enim caput servi dicebant, Hunc hominem liberum esse volo; et mittebant eum manu sua. Sic et filii Israel Levitis manus imponentes eos à se quasi abdicarunt, Deoque obtulerunt et consecrarunt, Num. 8. 10. Sciant ergo sacerdotes, se hac cæremonia Deo sacratos esse, ut ei se totos dedicent, jam non sibi viventes, sed vitam totam divinis ministeriis; præsertim in aliorum salute procuranda, impendant et superimpendant. Idem factitarunt Gentiles: narrat enim Livius l. 1. dec. 1. capiti Numæ Pompilii, cum summo sacerdotio initiaretur, manus esse impositas.

Secundo, hac manuum impositione significa-

tur, inquit Amalarius l. 1. de Eccles. offic. cap. 12. illapsus Spiritus sancti, quem ordinans precatur dari ordinando, ejusque regimen, directio et protectio, ut scilicet spiritus sanctus ordinandum quasi manu sua regat et dirigat. Unde S. Dionys. de Eccles. hierarch. c. 5. p. 3. *Manuum impositione*, inquit, *indicatur protectio principis et prefectoris Dei, qua interne illi ipsi, quibus manus imponitur, tanquam filii ab eo gubernantur : quæ virtutem ac robur ipsis largitur, et adversarias potestates repellit.*

Tertio, hæc manus impositio non tantum regimen et protectionem, sed et plenitudinem spiritus et gratiæ, quæ datur ordinatis, ac potestatem, quam in alios accipiunt, significat. Unde S. Dionysius supra : *Manus*, inquit, *impositio docet, eos qui sacris Ordinibus mancipantur, sacras omnes actiones quasi sub Deo efficere, utpote quem habeant operationum suarum in omnibus ducem atque rectorem.* Sic Numer. 27. 18. Josue repletus est spiritu sapientiæ, quia Moses posuit super eum manus suas, quasi consecrans eum ducem populi. Sic Christus Matth. 19. parvulis manus imposuit, et ascendens in cœlum, elevatis manibus, suis discipulis benedixit, hoc ipso significans se plurima eis dona de sua plenitudine largiri. Hinc S. Hier. in c. 59. Isaiæ ait, ordinationem à Græcis vocari χειροτονίαν, id est, manus impositionem; eo quod non solum vocis imprecatione seu verbis mysticis, sed etiam manus impositione impleatur, id est, perficiatur et consummetur.

Denique Nota, hic per presbyteros significari Episcopos; neque enim simplices presbyteri, sed Episcopi Timotheo Episcopo manus imposuerunt. Vide dicta Philip. 1. 1. Perperam ergo Erasmus et Kemnitius volunt inter presbyterum, sacerdotem et Episcopum nihil olim interfuisse.

15. HÆC MEDITARE.] ταῦτα μελέτα, id est, hæc cura, hæc satage, his juge studium omnesque corporis et animæ vires impende, et intende.

16. ATTENDE TIBI, ut actiones et mores tuos omnes sæpius lustres, examines, corrigas, componas; ET DOCTRINÆ,] ut scilicet alios doceas. Hæc duo munia sunt Episcopi, imo cujusvis pastoris, doctoris et concionatoris; ut scilicet primum se, deinde alios doceat. Qui enim seipsos negligunt, et totos se in proximorum curam effundunt, evanido spiritu laborant, nec sibi nec aliis prosunt. Vive tibi, attende tibi, si vis aliis prodesse. Pulchre S. Bernardus l. 2. de consider. ad Eugenium : *Quatuor*, inquit, *tibi considerandu reor, te, quæ sub te, quæ circa te, quæ supra te. A te tua consideratio inchoet, ne frustra extendaris in alia, te neglecto. Quid tibi prodest si universum mundum lucreris, te unum perdens? Et si sapiens sis, deest tibi ad sapientiam, si tibi non fueris. Quantum vero? ut quidem senserim ego, totum. Noveris licet omnia mysteria, noveris lata terræ, alta cœli, profunda maris; si te nescieris, eris similis ædificanti sine fundamento, ruinam non structuram faciens. Quidquid extruxeris extra te, erit instar congesti pulveris, ventis obnoxium*, etc.

HOC ENIM FACIENS, ET TE IPSUM SALVUM FACIES, ET EOS QUI TE AUDIUNT.] Nota, eum qui sibi attendit, seipsum; et qui doctrinæ intendit, alios salvos facere. Ecce hic Paulus Timotheum et similes vocat sui et aliorum salvatores. Sic Abdias vers. 21. prædicit ascensuros salvatores in montem Sion. Non ergo fit injuria Christo, si Sanctos vocemus salvatores et advocatos nostros, si beatam Virginem vocemus dominam, patronam et spem nostram.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DOCET QUOMODO SE EPISCOPUS GERERE DEBEAT CUM SENIBUS, JUVENIBUS, PUELLIS.

DEINDE V. 3. DOCET EPISCOPI ESSE PROVIDERE VIDUIS, QUÆ VERE SUNT VIDUÆ, AC PRÆSERTIM IIS QUÆ IN MISERICORDIÆ OPERIBUS PROBATÆ, ET CASTITATEM VIDUALEM VOVENDO PROFESSÆ, IN ECCLESIASTICARUM VIDUARUM COETUM ALLECTÆ ET SELECTÆ SUNT : IDEOQUE VULT EAS SENIORES ESSE, NE FIDEM DEO DATAM, ID EST VOTUM, CÆLIBATUS, VIOLENT : JUNIORES AUTEM MAVULT NUBERE ET FAMILIAM REGERE.

TERTIO, V. 17. JUBET PRESBYTEROS, QUI LABORANT IN VERBO ET DOCTRINA, HONORARI, ET LIBERALITER ALI.

QUARTO, V. 20. DOCET, EPISCOPI ESSE CORRIGERE PECCANTES, NEC CITO ALICUI MANUS IMPONERE.

1. SENIOREM ne increpaveris : sed obsecra ut patrem, juvenes ut fratres :
2. anus ut matres, juvenculas ut sorores in omni castitate. 3. Viduas
honora, quæ vere viduæ sunt. 4. Si qua autem vidua filios, aut nepotes
habet : discat primum domum suam regere, et mutuam vicem reddere
parentibus : hoc enim acceptum est coram Deo. 5. Quæ autem vere vidua
est, et desolata, speret in Deum, et instet obsecrationibus et orationibus
nocte ac die. 6. Nam quæ in deliciis est, vivens mortua est. 7. Et hoc
præcipe, ut irreprehensibiles sint. 8. Si quis autem suorum, et maxime domesticorum, curam

non habet, fidem negavit, et est infideli deterior. 9. Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor, 10. in operibus bonis testimonium habens, si filios educavit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lavit, si tribulationem patientibus subministravit, si omne opus bonum subsecuta est. 11. Adolescentiores autem viduas devita. Cum enim luxuriatæ fuerunt in Christo, nubere volunt: 12. habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt. 13. Simul autem et otiosæ discunt circuire domos: non solum otiosæ, sed et verbosæ et curiosæ, loquentes quæ non oportet. 14. Volo ergo juniores nubere, filios procreare, matres familias esse, nullam occasionem dare adversario maledicti gratia. 15. Jam enim quædam conversæ sunt retro satanam. 16. Si quis fidelis habet viduas, subministret illis, et non gravetur Ecclesia: ut iis, quæ vere viduæ sunt, sufficiat. 17. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maxime qui laborant in verbo et doctrina. 18. Dicit enim Scriptura, Non alligabis os bovi trituranti. Et, Dignus est operarius mercede sua. 19. Adversus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus. 20. Peccantes coram omnibus argue: ut et ceteri timorem habeant. 21. Testor coram Deo et Christo Jesu, et electis angelis, ut hæc custodias sine præjudicio, nihil faciens in alteram partem declinando. 22. Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis. Teipsum castum custodi. 23. Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino utere propter stomachum tuum, et frequentes tuas infirmitates. 24. Quorumdam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium, quosdam autem et subsequuntur. 25. Similiter et facta bona manifesta sunt, et quæ aliter se habent, abscondi non possunt.

Docuit Apostolus hactenus Timotheum Episcopum in genere, quomodo se genere, docere et exhortari debeat. Hic ad particularia descendit, docetque quomodo cum senioribus, juvenibus, viduis, juvenculis, se habere, singulosque alloqui et monere debeat: dicit ergo.

1. SENIOREM NE INCREPAVERIS,] πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃ, id est, seniori ne plagam infligas. Plaga hic intelligitur non verberum, sed verborum. q. d. Senem ne acriori objurgatione verberes. Hæc enim verborum verbera, præsertim si à juvenibus, qualis erat Timotheus, infligantur, magis senes, utpotæ ætate graves et melancholicos, contristant et affligunt, quam juvenes afficiant et affligant verbera virgarum aut baculorum.

Intellige hæc cum S. Gregor. lib. 7. epist. indict. 2. Epist. 1. quando culpa senioris exemplo suo, quasi laqueo non trahit ad interitum corda juvenum: nam si ea trahat, distracta increpatione feriendus est, uti Daniel acriter increpavit senes insidiantes Susannæ cap. 13. et Christus senes sacerdotes et Scribas, populum à se et Deo abducentes, Matth. 23.

SED OBSECRA.] Græcum παρακάλει tria significat; Primo, *exhortare*, ut vertit Vatablus; Secundo, *consolare;* Tertio, *obsecra*, ut vertit Noster; idque aptius huic convenit. Vult enim Paulus senes haberi quasi patres, ut si peccent, moneantur quidem ab Episcopo, sed ea reverentia et lenitate, ut potius eos obsecrare quam admonere videatur.

JUVENES, UT FRATRES.] Repete παρακάλει, id est obsecra, vel etiam, exhortare, hoc enim magis convenit fratribus, quam patribus, quos, ut dixi, decet obsecrare.

2. JUVENCULAS UT SORORES, IN OMNI CASTITATE.] Præcipit, caute et raro, ac nonnisi aliis præsentibus, cum juvenculis agendum, tum ut peccati tum ut suspicionis sinistræ periculum evadat Episcopus et quivis presbyter. Collocutiones enim', inquit Chrysost. difficile effugiunt suspiciones. Hinc monet Ecclesiast. cap. 42. vers. 12. *In medio mulierum noli commorari: de vestimentis enim procedit tinea, et à muliere iniquitas viri.* Et S. Hieron. ad Nepotian. *Hospitiolum*, inquit, *tuum aut nunquam aut raro mulierum pedes terant.* Et infra, *Solus cum sola secreto et absque arbitro vel teste non sedeas.* Vide eumdem epist. ad Rusticum. Unde S. Augustinus, teste Posidonio, feminarum, et in eis sororis ac fratris filiæ, contubernium et consuetudinem declinavit. Vide dicta cap. 3. vers. 2. ad vocem, *Pudicum.*

3. VIDUAS HONORA, QUÆ VERE VIDUÆ SUNT.] Quæ scilicet ab omnibus etiam filiis desolatæ, atque omnibus curis exutæ, unique Deo intentæ et dicatæ sunt. Ita Chrysost. Anselm. Theophyl.

Alludit ad etymon χήρα, quod est χήρω, id est, destituo, desolor, orbo, sic et latine vidua à viduando dicitur. Unde vers. 5. ait Paulus: *Quæ autem vere vidua est et desolata*, etc. Has ergo viduas, inquit, honora, tum proprie eis honorem congruum deferendo, inquit Chrysost., tum oblationibus fidelium eas sustentando: hoc enim est Hebræum כבד *cabad.* Unde Hieron. in c. 13. Matthæi, *Honor*, inquit, *in Scriptura non tam in salutationibus deferendis, quam in eleemosynis ac munerum oblatione sentitur.*

Notat Chrysost. et Ambros. τὸ *vere viduæ.* Per hoc enim significat fieri posse, ut aliqua sit quæ virum non habeat, nec tamen vidua sit. Sicut enim virginem non facit abstinentia à conjugio, sed amor integritatis, qua sine querela et divinis rebus intenta sanctam se Domino exhibeat, eique quasi assidue inhæreat et assideat, ut dixit Apostolus 1. Corinth. 7. 35. ita pariter res se habet in vidua, ut vere sit vidua ad mentem Apostoli.

Quæres, an de omnibus viduis loquatur hic Apostolus? Respondeo, loqui de omnibus, potissimum tamen de viduis sacris et Ecclesiasticis: ad has enim sensim descendit, ut patebit vers. 9. ita Chrysostomus.

Pro quo Nota ex historia Ecclesiastica. Olim etiam tempore Apostolorum, sicuti erant virgi-

nes quæ se totas Deo dicabant, ita similes erant et viduæ. Rursum sicut quædam ex virginibus hisce seorsim in domibus suis degebant, ut patet ex Concilio Carthaginensi III. can. 33. quædam vero simul vivebant, uti jam fit in monasteriis : ita pariter viduæ hæ aliæ domui seorsim, aliæ simul quasi in collegio vivebant. Unde de his posterioribus loquens S. Ignatius tum alibi, tum in epist. ad Philippenses, *Saluto*, ait, *collegium virginum et cœtum viduarum.*

Petes, quales essent hæ viduæ Ecclesiasticæ, et cur ab Apostolo vere viduæ vocentur ?

Respondeo Primo, Hæ viduæ à mundo separatæ, et quasi mundo mortuæ simul vivebant, unique Deo et pietati vacabant, ut patet vers. 5.

Secundo, profitebantur, imo vovebant castitem : unde vers. 12. ait Apostolus, aliquas ex eis *primam fidem* (id est votum) *irritam* fecisse.

Tertio, ex eis deligebantur diaconissæ et similes ; quæ imperitas mulieres docerent et præpararent ad baptismum, de quibus Epiphanius hæresi 79. quæ est Collyridianorum ; imo tempore S. Pauli omnes hæ viduæ erant quasi diaconissæ, ut dicam. v. 9.

Quarto, erant pauperes et omnibus subsidiis destitutæ (quas vers. 5. vocat *vere viduas*) ideoque alebantur ab Ecclesia, ut patet vers. 3. et Actor 6. 1. Hinc et Cornelius Papa apud Eusebium lib. 6. Histor. cap. 33. ubi omnium ordinum clericos, qui tum Romæ erant, recenset ; numerat viduas cum indigentibus mille quingentas, quas omnes, inquit, alit Deus in Ecclesia sua. Nam viduæ quæ non erant pauperes, vel habebant parentes, filios aut nepotes divites, non habebantur vere viduæ, omnino desolatæ et omni subsidio destitutæ : quia ab eis ali poterant et debebant, uti hic jubet Apostolus vers. 6.

Quinto, erant ætate et sanctitatis professione honorabiles. Unde tanta et tam multa requirit Apostolus ab eis. Hinc etiam in tertia collecta in die parasceves, quo sacerdos orat ordine pro quolibet Ecclesiæ gradu et statu, post clericos et virgines orat pro viduis, ac deinde pro toto populo.

Sexto, erant sub cura Episcopi; unde eas tantopere Episcopo Timotheo hic commendat Apostolus. Hinc Chrysost. lib. 3. de Sacerdotio inter alias causas, cur fugerit episcopatum, quasi onus suos humeros superans, hanc adfert, quod oporteat Episcopum curare viduas, et eis providere.

Septimo, tempore sancti Augustini et innocentii habebant habitum distinctum, mutabantque laicum in religiosum et nigrum, ac pulla veste incedebant, ut patet ex Concil. Arausicano cap. 15. et Carthaginens. IV. cap. 104. et ex S. Augustino epist. 199. ad Ecdiciam, ubi eam reprehendit, quod inscio marito vestem laicam deposuisset.

Octavo, erant quasi matres et præfectæ aliarum feminarum, ut dicam vers. 9. De hisce ergo viduis maxime loqui Apostolum docet S. Chrysost. Hesselius, et alii, et favent verba Apostoli, quibus operose et exacte eas instruit. Unde vers. sequ. eas probari vult, antequam in cœtum hunc sacrum admittantur : *Discat*, inquit, *primum domum suam regere*, etc.

Quærit Chrysost. cur de virginibus æque ac de viduis nihi hic statuat Apostolus ? ac respondet, quod Ephesi tunc, utpote in Ecclesiæ primordiis, raræ vel nullæ essent virgines, puta simul quasi in collegio vel monaterio viventes, quæ cura episcopi indigerent.

4. Si qua vidua filios aut nepotes habet, discat primum domum suam regere, et mutuam vicem redere parentibus.] Pro *discat*, græce est μανθανέτω, pro quo Syrus, Theophyl. et alii legunt, μανθανέτωσαν, id est discant, scilicet filii et nepotes, *domum suam*, id est, viduas domus suæ, puta matrem et aviam, regere, εὐσεβεῖν, id est pie tractare, et, ut Hieron. ad Gerontiam legit, colere. Tempore enim Pauli, filii et nepotes viduarum multarum, cum viderent alias viduas pauperiores ab Ecclesia ali, sollicitabant Episcopum, ut eorum mater vel avia cum aliis viduis ab ecclesia alerentur, etsi ipsi possent eas alere, ut scilicet earum alimonia et cura liberarentur, et in Ecclesiam earum onus rejicerent. Unde Paulus mandat hic Episcopo Timotheo, ut eis repondeat : Sustentate prius matrem vestram et aviam, ubi vero eas amplius alere non poteritis, tunc demum ad Ecclesiam confugite. Ita ex Theophylacto Hesselius. Verum Romana, Ambros. et alii legunt, *discat*, non, Discant ; itaque legendum esse patet ex eo quod viduas ipsas hic instituat Apostolus, non autem earum filios et nepotes. De his enim agit v. 16. ubi jubet ut matrem suam alant; non ergo idipsum hic eis jubet.

Hinc Secundo, Ambros. τὸ *discat domum suam regere*, refert ad viduam ; τὸ vero *et vicem reddere parentibus*, refert ad filios. Verum tunc in priori legendum esset, *discat ;* in posteriori, *discant ;* jam autem Apostolus dicit *discat*, idque semel tantum.

Dico ergo Apostolum utrobique loqui de solis viduis, q. d. Si qua vidua habet filios aut nepotes, illa antequam in cœtum viduarum, de quibus jam dixi, ab Ecclesia admittatur, discat primo domum suam, id est filios et nepotes, regere; græce εὐσεβεῖν, id est, ut Syrus, Vatablus et Ambrosius, pie tractare (licet enim Græcum εὐσεβεῖν sit neutrum, tamen Apostolus facit activum per hebraismum, sumens *cal* pro *hiphil*) ut scilicet pie filios regat, eosque pietate imbuat.

Discat Secundo, hæc vidua *vituam vicem reddere parentibus*, ut scilicet, si parentes adhuc vivant, eis inserviat, opituletur, ministreat, eosque alat, sicut ab eis à puero alita et educata est : uti faciunt ciconiæ parentibus senibus, à quibus hæc reciproca filiorum pietas in parentes ἀντιπελαργία dicitur. Sin parentes sint mortui, reddat eis vicem in filiis et nepotibus, eisque impendat illam curam, alimoniam et obsequium, quod parentibus impendisset.

Talis vidua fuit S. Monica, de qua S. August. lib. 9. Confesse. cap. 9. *Fuerat*, inquit, *unius viri uxor, mutuam vicem parentibus reddiderat, domum suam pie tractaverat, in operibus bonis testimonium habebat, nutrierat filios, toties eos parturiens quoties abs te deviare cernebat. Postremo nobis, Domine, omnibus, qui ex munere tuo anta dormitionem ejus, in te jam consociati, vivebamus, percepta gratia baptismi tui, ita curam impendit, quasi omnes genuisset ; ita servivit, quasi omnibus genita fuisset*

5. Quæ vere vidua est et desolata, speret in Deum, et instet obsecrationibus et orationibus nocte ac die.] Conjunctio *et* hic significat

id est, q. d. Vidua quæ non solum marito, sed et liberis omniumque hominum solatio viduata est, et sola derelicta, hæc *speret in Deum*, quod cum experietur provisorem, imo patrem et maritum, adeoque vice omnium habeat Deum, inquit Chrysost. Pro *speret*, græce est ἤλπικεν, id est, speravit aut sperat, ut legit Ambrosius : subinde enim in talibus præteritum pro præsenti ponitur, quasi Apostolus non præcipiat, sed describat quæ vere viduæ sint, scilicet quæ omni hominum spe destitutæ totam spem et mentem in Deum defixerunt. Ita Chrysost.

6. NAM QUÆ IN DELICIIS EST, VIVENS (licet corpore, spiritu tamen) MORTUA EST.] q. d. Vivens non vivit, sed vitam corporis obruit animæ morte. Vide Chrysost. *Immodicæ deliciæ*, inquit Theodor., *rationem obruunt, et efficiunt ut in corpore tanquam in aliquo sepulchro jaceat.* Unde et Sophocles gulosum hominem taxans : *Non arbitror*, inquit, *hunc vivere : sed cadaver judico.* Rationem dat S. August. tract. 47. in Joan. *Vita*, inquit, *carnis tuæ anima est, vita animæ tuæ Deus est. Quomodo moritur caro amissa anima, quæ vita est ejus : sic moritur anima amisso Deo, qui vita est ejus.*

Vere ergo S. Bernardus serm. 48. in Cantic. *Vita*, inquit, *in diliciis agens et mors est et umbra mortis : quantum enim umbra prope est corpori, cujus est umbra, tantum pro certo vita illa inferno appropinquat.*

Vere item S. Ambrosius lib. de Viduis, loquens de Judith : *Advertitis*, inquit, *quantum nocere possit mulieribus ebrietas, quando viros, vina sic solvunt, ut vincantur à feminis. Esto igitur vidua temperans; casta primum à vino, ut casta possis esse ab adultero, nequaquam te ille tentabit, si vina non tentent. Nam si Judith bibisset, dormisset cum adultero : sed quia non bibit, haud difficile ebrios exercitus unius sobrietas et vincere potuit et ludere.* Et S. Fulgentius epist. 2. cap. 14. *Egreditur*, inquit, *castitas oppugnatura lasciviam et ad interitum superbiæ humilitas sancta procedit, ille pugnabat armis, ista jejuniis : ille ebrietate, ista oratione. Igitur quod omnis Israelitarum populus facere non potuit, sancta vidua castitatis virtute perfecit. Obtruncavit una mulier tanti agminis ducem, et insperatam Dei populo reddidit libertatem. Tantum potuit humilis castitas*, cujus mater fuit sobrietas.

Nota hic septem virtutes et dotes viduarum; prima est, filios et domum pie regere; secunda, parentes colere ; tertia, mortuo marito sperare in Deum ; quarta, instare orationi ; quinta, fugere delicias ; sexta, esse irreprehensibiles ; septima, piis operibus se dedere, maxime hospitalitis et misericordiæ, ut ait vers. 10. Talis fuit Anna prophetissa Lucæ cap. 2. *Cujus diversorium*, inquit S. Ambrosius lib. de Viduis, *erat in templo, colloquium in prece, vita in jejunio.* Talis fuit et Judith, vide Ambrosium ibidem, et Augustinum lib. de Bono viduitatis. Talis etiam vidua fuit S. Paula Romana, Blæsilla, Melania, ut patet ex earum Vita apud S. Hieron. Talis vidua fuit Euphrasia Romana, quæ juvencula nobilis et potens, mortuo marito, cum ab Imper. urgeretur ad secundas nuptias, omnibus abdicatis secessit in Thebaidem, ibique in sancta viduitate inter Sanctos vixit et mortua est. Talis fuit et Constantia filia Constantini Imp. quæ Gallicano marito duci totius exercitus persuasit, non tantum fidem Christi, sed et continentiam, cujus et votum uterque nuncupavit : unde ipse se totum pauperum ministeriis addixit, et sub Juliano Apostata gloriosum martyrium consummavit. Talis fuit S. Elisabeth filia regis Hungariæ, quæ juvencula marito mortuo totam se addixit curæ pauperum et ægrotorum. Talis fuit S. Brigida vidua nobilissima, quæ totam se peregrinationi ad loca sancta addixit, Romam et Hierosolymam adiit, multa monasteria fundavit, multaque alia heroica opera perfecit. Talis fuit Olympias, quæ Nebridio marito præfecto urbis Constantinopolit. secundo conjugii anno mortuo, juvencula secundum maritum respuit. Cumque Theodosius Imp. eam plane conjungere vellet Elpidio cuidam sibi congeneri, illa restitit, dixitque, *Imperator meus, si voluisset me vitam transfigere cum viro quopiam, utique non ademisset mihi primum conjugem : nunc eum adimens matrimonii modestiis me extricavit, et suave continentiæ jugum mihi imposuit, mentique meæ infudit.* Quare se totam addixit ministeriis templi, eleemosynis, piisque operibus. Unde mire eam laudat S. Chrysost. de qua plura in fine vers. 10. Audi et alias illustres.

Marcella Romana nobilissima viro post nuptias septimo mense privata est. Cum eam Cerealis Consul Romanus propter ætatem, et antiquitatem familiæ, et insignem decorem corporis, ac morum temperantiam ambitiosius peteret, suasque jam grandis natu pollicceretur divitias, et non quasi in uxorem, sed quasi in filiam vellet donationem transfundere, Albinaque mater tam clarum præsidium viduatæ domus ultro appeteret : illa respondit, *Si vellem nubere, et non æternæ me cuperem pudicitiæ dedicare, utique maritum quærerem, non hæreditatem* Illoque mandante posse et senes diu vivere, et juvenes cito mori, eleganter lusit : *Juvenis quidem potest cito mori, sed senex diu vivere non potest.* Quare vidua permanens pietati et Deo vacavit. Ita D. Hieron. in Epitaph. Marcellæ.

Galla Symmachi Consulis Romani filia tradita marito, primo anno eo orbata est : cumque omnes eam urgerent ad secundas nuptias, etiam medici dicentes, nisi nuberet, eam ob igneam complexionem contra naturam barbam habituram. Quod et factum est; illa constans in viduitate permansit, neque hanc exterius deformitatem timuit, quæ interius cœlestis sponsi speciem amavit. Mox ergo ut ejus maritus defunctus est, abjecto sæculari habitu, ad omnipotens Dei servitium sese apud B. Petri Ecclesiam monasterio tradidit, ibique multis annis simplicitati cordis et orationi dedita, larga indigentibus eleemosynarum opera impendit. Cumque omnipotens Deus perennem jam mercedem reddere ejus laboribus decrevisset, cancri ulcere in mamilla percussa est. Nocturno autem tempore ante lectum ejus duo candelabra lucere consueverant : quia videlicet amica lucis, non solum spiritales, sed etiam corporales tenebras odio habebat. Quæ dum nocte quadam ex hac eadem jaceret infirmitate fatigata, vidit B. Petrum Apostolum inter utraque candelabra ante suum lectum constitisse : nec perterrita timuit, sed ex amore sumens audaciam exultavit, eique dixit : *Quid est, Domine mi? dimissa sunt mihi peccata mea?* Cui ille benignissimo vultu inclinato capite annuit, dicens : *Dimissa Veni.* Sed quia quamdam sanctimonialem feminam in eodem monastesio præ ceteris diligebat, illico Galla

subjunxit, *Rogo ut soror benedicta mecum veniat;* cui ille respondit: *Non, sed illa talis veniat tecum: hæc vero quam petis, die te erit trigesimo secutura.* His itaque expletis, visio Apostoli assistentis et colloquentis ei ablata est. At illa protinus cunctæ congregationis accivit matrem, eique quid viderit, quidve audierit, indicavit. Tertio autem die, cum ea quæ jussa fuerat sorore defuncta est: illa vero quam ipsa poposcerat, die est trigesimo subsecuta. Ita S. Gregorius lib. 4. Dialog. cap. 13. anno 504. Fulgentius epist. ad Gallam.

Anno Domini 514. ex hac vita migravit Clodoveus Francorum rex, qui sepultus est Parisiis in basilica S. Petri Apostoli, quam ipse rex hortante S. Genovefa virgine à fundamentis cœpit erigere, ejusque uxor Clotildis perficiendam curavit. Ipsa autem regina post mortem viri sui Turonos venit, ibique ad basilicam S. Martini deserviens cum summa pudicitia atque benignitate morata est omnibus diebus vitæ suæ, raro Parisios visitans. Ita Gregor. Turonensis lib. 2. Hist. Franc. c. ult.

Quirina Laurentii Patriarchæ Veneti mater, clarissima genere mulier, anno ætatis 24. amisso viro, et quinque susceptis liberis, reliquam ætatem cœlibem duxit, domum suam regens, ut Apostoli verbis utar, et filios in timore Dei et mandatis instituens, instans orationibus die ac nocte: et ne in deliciis mortua esset, catenam æream, quoad vixit, circa lumbos gestavit, jejuniis et vigiliis florentem ætatem castigans: præcipue vero in pauperes misericors et benefica, ut quæ ad eleemosynas filios semper et verbo instrueret et exemplo. Ita Bernardus Justinianus in Vita S. Laurentii Justiniani.

De vidua à juvene rapta, et miro modo ab eo liberata audi S. August. ad Dulcitium. *Dicam,* inquit, *quod factum est in Mauritania Sitifensi: neque enim Deus sanctorum non ipse est etiam et nunc Deus. Viduam in proposito continentiæ constitutam Celtichius quidam catechumenus juvenis rapuit, ut haberet uxorem. Antequam concumberet pressus somno, et territus somnio, Sitifensi Episcopo eamdem vehementissime requirenti remisit intactam. Vivunt adhuc de quibus loquor. Ille baptizatus, et ipso in se facto miraculo conversus ad Dominum, ad episcopatum mirabili probitate pervenit. Illa in sancta viduitate persistit.*

Anno Domini 1024. Henrico II. Imper. defunto, et Bambbergæ sepulto, prosecuta est animam ejus pia Imperatrix Cunegundis, piis officiis postrema pie persolvens. Quamvis enim ejus obitu omnia oppleri turbis et misceri rumoribus contigisset; ipsa tamen animo constans, illud unum totis viribus conabatur, ut eleemosynarum largitate, et orationum instantia beati conjugis anima Deo commendaretur. Ipsa vero Augusta anniversario die obitus Imperatoris, in monasterio à se erecto, in dedicatione ejus basilicæ, depositis ornamentis Imperatoriis, monasticum suscepit habitum, famulatura ejusdem loci monialibus: ubi ad obitum usque quindecim annis perseveravit. Quæ cum proxime jam moritura augustalia ornamenta ad pompam cadaveris parari videret, hæc dixisse fertur: *Amictus iste non est meus: auferte hinc, ornatus hic alienus est: istis terreno sponso, et his cœlesti sponso sum copulata. Nuda de utero matris meæ egressa sum, nuda revertar illuc. His miseræ carnis vilem materiam involvite, et corpus meum juxta tumulum fratris mei ac domini Henrici Imperatoris, quem me vocantem video, in proprio locello reponite.* Quibus jam dictis in manus Domini spiritum commendans, migravit in cœlum. Ita ex Adalberone Episcopo VI. Trajectensi Baronius tom. 11. anno 1024. 1025. et 1040.

Vis Gentiles? Viduæ Goenses sive Brachmanæ in more positum habent, dum ethnice vivunt, priori marito mortuo, quantumvis juvenculæ sint, alteri non nubere. Imo prisquam edicto regio vetitum esset, una cum maritorum cadaveribus sese cremandas tradebant. Modovero post susceptum christianismum nec colore candido vestiuntur, et caput perpetuo radunt. Ita epist. Indic. anno 1566.

Matrimonium laudant Sinenses in quo vir legitime unam sibi uxorem jungit, et in honore eam habent, quæ viduitatem colens, maritum secundum non ducit; eique Mandarini præmia largiuntur, et multas libertates ac privilegia concedunt, ut olim Vestalibus virginibus Romani. Ita P. Alexander Valignanus Indiæ provinciæ Præpositus in litteris anni 1588.

8. SI QUIS AUTEM,] εἰδέ τις, id est, si qua, vidua scilicet, de viduis enim egit et agit: potest tamen cum Chrysostomo ad quemvis hominem extendi.

SUORUM, ET MAXIME DOMESTICORUM, CURAM NON HABET (ut tam corporis, quam animæ saluti, provideat) FIDEM NEGAVIT,] non verbo, sed factis et opere: Deus enim ipsaque fides dicit et dictat illud Isaiæ cap. 58. 7. *Carnem tuam ne despexeris.* Qui ergo suos negligit, videtur fidem et christianismi famam negligere, esseque causa cur infideles blasphement Christum et Christianos. *Quam late*, ait Chrysost., *patet detractionis locus dicentibus Gentibus, Christianos sine affectione esse, qui despiciant suos! quam enim turpe est te extraneos docere, et tuos in errore relinquere?*

ET EST INFIDELI DETERIOR.] Infideles enim naturali instinctu et pietate suorum curam gerunt: hic enim est ordo charitatis, etiam naturalis, ut domesticis præ externis prospiciamus.

9. VIDUA ELIGATUR NON MINUS SEXAGINTA ANNORUM.] Quæritur, an de communi qualibet vidua loquatur Apostolus, an vero de ea quæ eligenda sit in præfectam ceterarum?

Respondet Primo, S. Chrysost. Theophyl. Œcumen. Ambros. et Hieron. epist. ad Salvinam. Apostolum loqui non de præfecta, sed de communi vidua, q. d. Quælibet vidua, ut eligi et referri possit in cœtum et catalogum (hoc enim significat Græcum καταλεγέσθω) viduarum Ecclesiasticarum, quæ quasi moniales, erant vovebantque castitatem, erantque sub cura et obedientia Episcopi, atque ab Ecclesia alebantur, ut dixi v. 3. quælibet, inquam, harum sit sexaginta annorum. Tantam ætatem in his exigit Apostolus Primo, quia, ut Hier. supra, juniores suis manibus laborando sibi victum comparare possunt. Vult ergo eas id facere, ut aliæ seniores, quæ labore suo vivere non possunt, ali possunt ab Ecclesia, quæ omnes alere non potest, tum præsertim cum exigua erat et pauper.

Rursum, ut Chrysost. quia juniores inconstantiores sunt, expertusque erat Paulus nonnullas ex eis post votum castitatis iniisse secundas nuptias cum scandalo et dedecore Ecclesiæ, ac

pernicie animæ suæ. Vult ergo seniores eligi, quarum probata castitas, virtus et constantia Ecclesiæ sit honori : ne, si secus fiat, Ethnici blasphement Christum et Ecclesiam.

Secundo alii, ut Epiphanius hæresi Collyridianorum, et Tertull. l. 1. ad Uxorem c. 6. Baronius anno Christi 34. imo et Beza, intelligunt hæc de vidua non quavis, sed primaria, scilicet quæ aliis consilio et auxilio præsit, aut quæ sit diaconissa. Hoc enim Primo, significat vox *eligatur*, scilicet una è multis, quæ ceteris dignior iisque præponenda, ut Græcum καταλεγέσθω, sumatur pro ἐκλεγέσθω, id est eligatur, ut vertit Noster. Secundo, id probatur ex eo quod velit eam esse sexaginta annorum : nec enim credibile est Apostolum voluisse viduas omnes quæ necdum sexagesimum annum attigerant, cœtu viduarum aut alimonia Ecclesiæ excludere, multo minus voluisse omnes illas nubere : agit ergo de diaconissa. Unde et Jure civili lib. 27. de Episcopis in C. Theodos. præscribitur, ut diaconissa sit sexagenaria : quanquam postea crescente numero fidelium, hoc mitigatum sit, nam Concil. Chalcedon. c. 14. et Wormatiense c. 73. tantum requirunt in diaconissa, ut sit quadragenaria. Tertio, quia ad hanc, quam vult eligi, tam multa requirit, quæ merito à præfecta, non autem à communi quavis vidua quis requirat.

Verum puto utramque sententiam posse conciliari, et utramque hic locum habere.

Pro quo Nota, non loqui Apostolum de viduis privatis et quibuslibet, sed de collegio et quasi monasterio viduarum, quod institutum erat ad Ecclesiam adjuvandam, præsertim in cura, institutione et disciplina aliarum sive virginum, sive mulierum. Quælibet ergo ex hisce viduis erat quasi diaconissa, ita ut partitis inter se curis et operis hæ viduæ omnium feminarum curam habere, singulisque intendere possent. Quamlibet ergo ex hisce Apostolus vult esse sexaginta annorum, nec quampiam ad hunc earum cœtum, quem dixi, admitti (hoc enim significat Græcum καταλεγέσθω) nisi sexagenaria sit. De talibus enim selectis primariis viduis, quæ sua cura et charitate alias feminas dirigerent, loqui Apostolum, colligitur ex eo, quod tantam bonorum operum, præsertim charitatis et misericordiæ, probationem et exercitationem ab eis requirat : *Si*, inquit, *hospitio recepit, si pedes sanctorum lavit, si tribulationem patientibus subministravit, si omne opus bonum subsecuta est.* Hæc enim à communibus viduis, etiam religiosis, nemo requiret, sed tantum ab eis quæ aliis præfici, vel aliorum, præsertim pauperum vel ægrotorum, curam suscipere debent : quales has viduas fuisse est verisimile, et verbis jam dictis satis innuit Apostolus. Idem colligi potest. Act. 6. ubi ob murmur Græcorum, in locum viduarum, quæ præerant mensis et eleemosynis, electi sunt diaconi, qui in muneris obirent : ita tamen ut viduæ ab hac cura præsertim circa mulieres non omnino excluderentur, sed diaconos haberent præsides, quibus ipsæ subservirent. Hæ viduæ postea vocatæ sunt, vel certe in harum locum successerunt, diaconissæ.

Diaconissarum autem tria maxime erant munia, ut colligitur ex Epiphanio hæresi 79. et Clemente l. 3. Constit. c. 15.

Primum, laicæ erant, nec ordinatione ulla consecrabantur : sed præerant foribus templi, iis scilicet quibus feminæ in templum ingrediebantur, sicut enim feminæ in templo locum habebant à viris distinctum, ita habebant et fores distinctas. Unde S. Ignatius epist. ad Antiochenos diaconissas vocat vestibulorum custodes.

Secundum, tempore persecutionum, cum ob pericula, vel ob suspiciones infidelium, ad mulieres mitti non posset diaconus, mittebatur diaconissa, ut consilia, exhortationes, mandata Episcopi vel Parochi perferret, utque fideles in fide roboraret, et in persecutione, paupertate, morbo, aliisque ærumnis solaretur et adjuvaret.

Tertium, præerat baptismo mulierum, easque nudabat; idem faciebat in earumdem unctione. Rursum cum episcopus ungeret in Confirmatione frontes mulierum oleo sancto, diaconissa eas abstergebat. Ita Epiphanius supra, Clemens l. 3. Constit. c. 15. et alii. Denique corpora mulierum cum moriebantur, lavabat et componebat ad sepulturam, ut ex Epiphanio et aliis colligitur.

Hæ diaconissæ fuerunt diu in Ecclesia Græca, non autem Latina : nam Latini statim eas aboleverunt, ut patet ex Concil. Aurelianensi II. can. 17. et aliis, unde et earum apud Latinos vix est mentio. Perperam ergo Calvinus docet Apostolum hic tantum probare vota continentiæ facta à sexagenariis. Imprimis enim Apostolus non loquitur de virginibus, ut recte annotavit Chrysost. sed viduis, in quibus ob experientiam et consuetudinem conjugi difficilior et periculosior est castitas. Rursum non loquitur de quibusvis viduis sed de Ecclesiasticis tantum, quæ quasi diaconissæ ceteris præesse instar matrum debebant, uti fatetur Beza ; ac consequenter non loquitur de admissione ad votum continentiæ, sed de admissione ad collegium hoc viduarum, quod non nisi gravissimis, annosissimis, lectissimis matronis constabat. Sed de hoc plura v. 14.

QUÆ (vidua) FUERIT UNIUS VIRI UXOR.] Beza sic explicat, q. d. Quæ simul non habuerit plures maritos, aut quæ suum maritum non repudiarit adhærens alteri, id est, quæ non sit adultera; quia, inquit, secundæ nuptiæ sanctæ sunt ; ergo propter eas nemo arcendus est ordine. Sed hæc explicatio ita inaudita est, ut non tantum vel ipsomet Beza teste sit contra omnes Patres ; sed etiam contra Calvinum, quem Beza agnoscit suum magistrum, nec aliter compellare solet quam doctissimum interpretem. Nam omnes doctores tam veteres quam moderni, quam etiam Calvinus hic, univiram absolute, id est, quæ secundas post mortem mariti non inierat nuptias, ut bivira, aut digama dici non possit, ab Apostolo significari et requiri intelligunt.

Probat id Calvinus ex eo, quod Apostolus dicat, non, Quæ sit, sed, *quæ fuerit unius viri uxor*. quid enim hoc est dicere aliud, quam quæ tota vita non habuerit nisi unum virum ? Hoc enim merito à tali vidua, quæ aliis præsit, quasi argumentum insignis continentiæ et castitatis, exigit Apostolus. Nam ab aliis omnibus feminis conjugatis requirit jus naturæ et gentium, ut uni viro suo adhæreant, non alteri, id est, ut non sint adulteræ. Hic autem ab hac vidua selecta peculiares dotes efflagitat Apostolus. Non ergo per *unius viri uxorem* intelligit eam, quæ non sit aut fuerit adultera, sed quæ unas tantum cum uno inierit nuptias : hæc enim est dos vi-

duæ continentis, etiam judicio Gentilium, de qua laudatur Judith c. 15. 11. quod scilicet fuerit univira, non bivira. Audi Didonem l. 4. Æneidos se univiram viduam deprædicantem :

Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
Abstulit, ille habeat secum servet que sepulcro.

Si communi lege naturæ, inquit Hieron. ad Salvinam, *damnat, Gentilis vidua omnes voluptates; quid expectandum est à vidua Christiana, quæ pudicitiam suam non solum ei dat qui defunctus est, sed et ei cum quo regnatura est ?*

Hinc patet eodem sensu exegisse Apostolum v. 2. c. 3. ab Episcopo, ut sit *unius uxoris vir*, scilicet ut Episcopus talis sit, qui unam tantum tota vita habuerit uxorem. Negat id Calvinus, vultque alio sensu hic viduam dici unius viri uxorem, alio vero sensu dici Episcopum unius uxoris virum, scilicet viduam proprie dici univiram, quæ non nisi semel uni viro nupsit, Episcopum vero dici unius uxoris virum, qui simul plures non habuerit uxores, etiamsi successive plures habuerit. Probat id, quia Apostolus de vidua dicit in præterito, *Quæ fuerit unius viri uxor*, de Episcopo vero dicit, in præsenti, *Oportet Episcopum unius uxoris esse virum.* Sed hoc est distorquere verba Apostoli. Quis enim non videt utrobique eamdem esse phrasim, ac consequenter eamdem sententiam et sensum ? Cum enim in conjugio utriuslibet conjugis par sit jus et vinculum, pari prorsus sensu est et dicitur, *unius uxoris vir*, atque *unius viri uxor*, sive addas *est* in præsenti, sive *fuit* in præterito. Hæc enim verba rem et phrasim non mutant, sed tantum tempus rei denotant. Perinde enim est ac si dicam, Est monogamus, vel fuit monogamus ubi idem intelligio per *monogamus*, sive dicam Est, sive Fuit. Rursum, quis non videt majorem castitatem requiri à viro, eoque Episcopo, quam à femina, eaque vidua ?

Ad argumentum ejus respondeo, Apostolum de Episcopo loqui in præsenti, non quod velit in præsenti Episcopum esse conjugatum cum una uxore. Quid si enim viduus esset aut cælebs, an ideo ineptus esset, ac non aptior ad episcopatum ? Sed quod per præsens statum Episcopi præsentem significet, nimirum debere eum esse monogamum, ita ut non sit digamus, id est, ut cum secunda uxore secundas nuptias nunquam contraxerit; id clare significant verba Apostoli : sic enim ait, *Oportet Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, prudentem.* Ubi τὸ *unius uxoris virum*, est epithetum per se subsistens, æque ac hic *unius viri uxor*, significat enim utrumque debere esse monogamum. Dices, Cur ergo de vidua hic dicitur *fuit*, ibi vero de Episcopo dicitur *est ?* Respondeo, quia vidua, cum sit viro viduata et orbata, non est, sed fuit unius viri uxor. Episcopus vero in præsenti poterat esse unius uxoris vir : vivente enim uxore poterat eligi, et de facto tunc sæpe eligebatur ad episcopatum, ut de eo dici posset, Hic Episcopus in præsenti est unius uxoris vir. Plura de hoc loco dixi c. 3. v. 2.

10. Si filios educavit,] per se, et ad pietatem. Perstringit enim matres quæ filios quos gignunt, aliis tradunt educandos, aut certe rite, et ad pietatem eos non educant. Sub filiis et filias intellige : græce enim est ἐτεκνοτρόφησεν, id est, si proles educavit.

Si hospitio recepit,] εἰ ἐξενοδόχησεν, id est, si fuit hospitalis, in peregrinis scilicet, et pauperibus hospitio excipiendis.

Si sanctorum pedes lavit.] *Sanctorum*, id est Christianorum peregre venientium. Hinc patet priscum esse morem, ut advenis ex itinere fessis pedes laventur. Idem fecit Abraham Gen. 18. v. 4. et Abigail 1. Reg. 25. 41 et Magdalena Christo lucæ cap. 7. et Christus discipulis suis in ultima cœna. *Cum enim*, ait August. tract. 58. in Joan. *ad pedes fratrum inclinatur corpus, etiam corde ipso vel excitatur, vel, si jam inerat, confirmatur pius humilitatis affectus.* Sub hoc sordido et servili præ aliis officio reliqua charitatis et humilitatis obsequia intelligit Paulus, vultque ut illa ipsa præstet vidua per se, non per ancillas, inquit Chrys. hom. 14. accommodat hæc Religiosis : illos enim esse sanctos, qui se totos Deo dicarunt. Unde ad eos fovendos et colendos hortatur divites, dicens : *Perge, quære, hospitio suscipe, accede, tange sacros pedes; longe honorabilius est illorum pedes quam aliorum caput attingere : nam si statuarum pedes plerique tenent quod effigiem habeant regiam ; tu illi, qui Christum ipsum in se habet, pedes non tenebis, ut salvus fias? Sancti sunt pedes, etiamsi viles sunt. At vero profanorum ne caput quidem honorabile.* Tales tempore S. Chrysost. ut habetur in ejus Vita, fuerunt nobilitate et sanctitate illustres feminæ, et diaconissæ, Procula, pentadia, Sylvania.

Si omne opus bonum subsecuta est.] S. Hieron. in cap. 8. Zachariæ legit, *Prosecuta est*, id est ut Syrus et Vatablus, si in omni opere bono fuit assidua, si omne opus bonum est consectata. Notanter vero dicit ἐπηκολούθησε, id est, *subsecuta est*, non autem, operata; quia sæpe deest facultas operis pii exequendi. Requirit ergo Apostolus, ut saltem non desit pia voluntas et conatus, quo bonum opus prosequatur, aut potius quo illud ipsum opus quasi antecedens et antecurrens subsequatur, utque alteri bene operanti, inquit Theophyl. subserviat, in quovis bono opere comitem se adjungat. Uti videmus pias et zelosas mulieres omnia venari et sectari pietatis opera, et omnibus se immiscere, et manum admovere.

Accipite, ô viduæ, accipite et virgines, rarum et illustre harum virtutum speculum quod quotidie intueamini, S. Olympiadem nobilissimam et opulentissimam matronam, quæ in conjugio virgo permansit, mortuo marito vitam supra sexum admirabilem egit. narrat eam paucis Palladius in Lausiaca c. 144. Imprimis opes quas habebat maximas, in pauperes omnis generis, et ubivis locorum assidue erogabat. *Non rus, ait, non solitudo mansit expers largitionum hujus inclytæ virginis : sed et ecclesiis suppeditavit ad donaria deputata sacrificio, et monasteriis, et cœnobiis, et xenotrophiis, et custodiis, et relegatis; et ut semel dicam, in omnem orbem terræ dispersit eleemosynas.* Deinde ejus humilitatem, charitatem, continentiam narrat. *Hæc beata processit usque ad extremum terminum humilitatis, ultra quem nihil possit inveniri amplius. Vita sine ulla inani gloria, species nequaquam ficta, benigni mores, facies non fucata, corpus florens, mens non gloriosa, animus ab arrogantia alienus, cor minime turbulentum, somni expers vigilia, spiritus non curiosus, charitas immensa, quæ comprehendi non potest communicatio, vilis et contempta vestis, infinita continentia, recta cogita-*

tio, in Deum spes æterna, cum eleemosyna quæ non potest narrari, ornamentum omnium humilium : cui multæ sunt accensæ tentationes ex operatione ejus qui est sua sponte malus et omnis boni expers, nempe dæmonis ; quæ pro veritate non parva adiit certamina, quæ et diu affatim vixit in immensis lacrymis, omni humanæ naturæ subjecta propter Dominum : cum omni pietate sanctis subdita Episcopis, venerans presbyteratum, honorans clerum, reverens exercitationem, suspiciens virginitatem. Adhæc ejus opera misericordiæ erga omnes ita recenset : *Erat opem ferens viduitati, curam gerens orbitatis, protegens senectutem, ægrotos invisens, peccatorum miserans, errantes in viam reddncens, in omnes utens mysericordia, profuse autem in pauperes, multisque infidelium in catechesi, institutis uxoribus, etiam ad victum eis ferens auxilium, semper memorabile nomen benignitatis reliquit per totam vitam. A servitute in libertatem innumerabilium servorum restituens examina, reddidit eos honore æquales suæ nobilitati, vel potius si vere dicere oporteat, facti sunt hac sancta habitu nobiliores.* Post hæc ejus paupertatem, mansuetudinem et lacrymas refert. *Neque enim ejus indumentis inveniri potuit quidquam vilius : nam iis etiam qui sunt pannis valde obsiti, indigna erant hujus sanctæ tegumenta. Tanta autem erat ejus mansuetudo, ut etiam longe superaret simplicitatem ipsorum puerorum. Nulla vituperatio umquam inventa est apud hanc quæ Christum gestabat ; sed omnis ejus vita non vitalis, erat in compunctione et frequenti profluvio lacrymarum : et potius videre licebat fonti æstate sua deficere fluenta, quam hujus non sublimibus et Christum semper videntibus oculis lacrymas deficere. Et quid in his immoror? quo enim magis meus versabitur animus in duræ instar saxi animæ narrandis certaminibus et virtutibus, eo magis invenientur verba à factis remotiora. Nec me existimet aliquis hæc splendide et magnifice colligere de hac vel maxime impatibili, et perquirere reliquias totius Olympiadis, quæ fuit pretiosum vas sancti Spiritus : sed qui his oculis viderim hujus beatæ vitam et angelicam institutionem.* Atque hæc omnia præstabat morbis afflicta. Denique Olympias calumnias, bonorum spoliationem et exilium, eo quod faveret S. Joanni Chrysostomo, ab æmulis ejus fortiter sustinuit, et cum Chrysostomo quasi martyrii lauream adepta est, uti videre est apud S. Chrysost. epist. 5. quæ est consolatoria ad eam scripta, et apud Baron. anno Christi 404. Quænam vidua, quænam virgo amore virtutis incensa, hæc legens non confundatur? non compungatur ? non accendatur ad sanctam heroinæ hujus æmulationem ?

11. Adolescentiores (νεωτέρας, id est juniores) autem viduas devita,] παραιτοῦ, id est rejice, ne in collegium viduarum Deo dicatarum, quæ ab Ecclesia aluntur, admittas : hoc enim tantum matronis gravibus, et plene probatis constare volo, quæ Ecclesiæ sint honori, et omnibus exemplo ac ædificationi. Juniores autem leviores sunt et magis mutabiles, adeoque expertus sum nonnullas, postquam ad castitatis professionem et collegium hoc viduarum admissæ fuerunt, resiliisse, et nuptias ambivisse; nolo ergo deinceps juniores admitti. Patet ex sequentibus, et ex v. 9.

Cum enim luxuriatæ fuerint in Christo nubere volunt.] *Luxuriatæ*, id est fornicatæ, inquit Hieron. ac Gerontiam, q. d. Cum viduæ hæ cœperint sectari amasios, cum eisque occulte fornicari, tandem publice et palam nubere volunt, idque in Christi injuriam, cui per votum castitatis jam ante se desponderant. Verum Græcum καταςρηνιάσωσι proprie non significat fornicari, sed se bene pascere, indeque hilarius quam decet exultare, lascivire, ac tandem ferocire, omneque jugum excutere. nam ςρηνιᾷν est luxuriari, id est lascivire, deliciari, Apoc. c. 18. 7. inde ἀποςρηνιάω dicitur ἀπὸ του ςερεῖν καὶ ἀποσπᾷν τὰς ἡνίας, id est, ab excutiendo frænos. Sumpta est metaphora à jumentis, quæ dum pabulo bene saginata sunt, ferociunt, avellunt habenas, et suopte arbitrio feruntur. Sensus ergo est : Viduæ hæ juniores cum in domo Dei ab Ecclesia bene alitæ et pastæ fuerint, quasi vituli saginati recalcitrant, et Christi jugum, ac professionem castitatis excutiunt, ac ruptis votis, quasi vinculis, nubere volunt : *idque in Christo*, id est in Christi injuriam. Vox ergo *luxuriatæ* non libidinem, sed luxum deliciarum hic significat. Unde Cyprianus l. 3. Testim. 74. ad Quirinum legit, *cum indeliciatæ fuerint in Christo.*

Rursum Tertul. lib. de Monogamia hæc intelligit de spiritualibus deliciis Christi, puta oratione, consolationibus internis, Sacramentis, verbo Dei, etc. q. d. Apostolus : cum tales viduæ se consecraverint Christo, illiusque deliciis spiritualibus usæ fuerint, eo impudentiæ deveniunt, ut carnales delicias experiri, et nubere velint. Verum melius de corporalibus deliciis hæc accipiemus; illæ enim causa sunt cur nubere velint : venter enim mero æstuans despumat in libidinem. Secundus ergo sensus jam datus genuinus est : alludit enim Apostolus ad Deuter. 32. 15. ubi dicitur de Hebræorum populo, *Incrassatus est dilectus, et recalcitravit : incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, et recessit à Deo salutari suo.*

Ubi Nota. Nonnuli τὸ *in Christo* explicant, ut idem sit quod, in Christi deliciis.

Secundo, Haymo τὸ *in Christo* refert ad *nubere*, q. d. Nubere volunt in Christo. id est, Viro Christiano, qui est in Christo. Verum dico, *in Christo*, idem est quod, in Christi injuriam : hoc enim significat Græcum κατα in verbo καταςρηνιάσωσι inclusum, idque clare significat phrasis Græca : καταςρηνιάσωσι του Χριςοῦ.

12. Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt.] Pro *damnationem* græce est κρῖμα, quod Bucerus, et ex eo Petrus Martyr vertunt, infamiam, vel accusationem coram hominibus ; q. d. Hæ viduæ si nubant, non peccant quidem, subeunt tamen notam levitatis et inconstantiæ, quod à viduitate quam publice amplexæ et quasi professæ sunt, resiliant ad conjugium.

Verum Græcum κρῖμα, non significat infamiam, sed judicium condemnationis; itaque vertit non tantum noster Interpres, et Syrus : sed et omnes Patres Latini et Græci, quin et Calvinus, Beza, Erasmus, Lutherus : nam ita ubique κρῖμα, pro judicio et damnatione accipit Paulus, ut patet Rom. 3. 8. Rom. 13. 2. 1. Cor. 11. 29. Galat. 5. 10. et alibi.

Secundo, has viduas non tantum coram hominibus fuisse infames, sed et coram Deo reas et damnabiles patet v. 15. ubi ait, *Jam enim quædam conversæ sunt retro Satanam;* quia vi-

scilicet relicto Christo, cui per votum continentiæ se desponderant, Satanam et Asmodæum, libidinis et sacrilegarum nuptiarum incentorem secutæ sunt.

Tertio, non est levitas, nec infamia, si à viduitate, in qua te ægre continere, et caste vivere possis, imo fornicationi indulgeas, transeas ad conjugium : imo apud hæreticos laudabile est, à monachismo et votis continentiæ publice Deo nuncupatis transire ad nuptias. Et tamen viduas has hic taxat Apostolus quasi infames, eo quod ad nuptias transeant, ut vult Bucerus : ergo viduæ hæ continentiam erant professæ, eique per votum astrictæ, ideoque per nuptias fiebant infames; nec enim alia infamiæ causa hic fingi potest. Si enim liberæ erant, nec voto astrictæ, sine infamia nubere poterant : jam vero quia voverant castitatem, et tamen nubebant, ab Apostolo totaque Ecclesia judicabantur infames : ac consequenter judicio Apostoli et Ecclesiæ, pari ratione omnes monachi et monachæ, qui post professionem castitatis ad nuptias transeunt, judicantur infames. Vide quam judicium Apostoli judicio Novantium sit contrarium.

Quia PRIMAM FIDEM IRRITAM FECERUNT.] *Fidem* scilicet Deo Datam, id est votum continentiæ. Negat id Lutherus, et per fidem accipit fidem Evangelicam, vel fidem in baptismo Deo datam; q. d. Hæ viduæ, quia luxuriatæ, id est fornicatæ, sunt, hinc quasi meretrices infames apud Christianos factæ fugerunt ab eis, et fidem Christo datam in baptismo violantes redierunt ad infidelitatem, et ad suos infideles, ideoque damnabuntur.

Verum hoc imperite dicitur, Primo, quia meretrices æque infames erant apud infideles atque apud fideles. Sin ad conjugium transirent, æque laudabiles erant apud fideles atque apud infideles; si demas votum, uti demit Lutherus et Novantes, qui negant has viduas fecisse vota continentiæ. Non ergo infamiam vitabant illæ redeundo ad paganismum, ac consequenter infamiæ declinandæ studium non poterat eas impellere ad paganismum.

Secundo, non infidelitatem earum, sed nuptias post votum continentiæ hic taxat Apostolus : *Cum*, inquit, *luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt.* Ergo hoc ipso quo nubunt, habent damnationem, et primam fidem irritam faciunt. Τὸ enim *habentes damnationem* cohæret cum *nubere volunt*, ejusque est effectus et sequela.

Respondet Secundo, Calvinus, *fidem* hanc fuisse promissionem continentiæ factam non Deo, sed Ecclesiæ; hanc enim à viduis tacite et indirecte exegisse Ecclesiam, viduasque eamdem præstitisse, ut eo expeditius in ea ministrarent, quo magis à marito erant solutæ et liberæ : sicuti ancillæ dum dominis suis se elocant tacite promittunt se interim non nupturas; nec enim simul marito, et hero servire possunt. *Non edebant*, inquit Calvinus, *in veteri instituto directum continentiæ votum; quasi minus Deo placeret vita conjugalis : sed tantum quatenus exigebat functio ad quam eligebantur hæ viduæ, conjugii vinculo se in totam vitam solvebant.*

Verum hinc sequitur Primo, licere exigere et promittere continentiam Ecclesiæ, tacite saltem et indirecte; si id licet tacite et indirecte, cur non etiam liceat directe et expresse? Rursum, si Ecclesia licite exegit à viduis promissionem continentiæ, cur non potiori jure exigat à sacerdotibus? Quid ergo cælibatum sacerdotibus indictum tyrannidem esse Ecclesiæ Occlamat Calvinus cum suis?

Secundo, si licet promittere continentiam Ecclesiæ, ad expeditius illi serviendum; ergo eadem de causa eamdem licebit promittere Deo, sive vovere; et si viduæ quæ promissionem hanc Ecclesiæ factam violant, damnabuntur : ergo multo magis qui fidem Deo datam, puta votum suum, violant, damnabuntur.

Dices, τὸ *habentes damnationem* referendum est non *ad nubere volunt*, sed ad *cum luxuriatæ*, id est fornicatæ, *fuerint*. q. d. Apostolus : Hæ viduæ damnabuntur non propter nuptias, sed propter fornicationem. Sed hoc dici non potest: Primo, quia, ut dixi, *luxuriatæ* non significat viduas has fuisse fornicatas, sed deliciatas, et lascivisse in deliciis : hoc autem non est peccatum mortale, nec damnabile, nisi eo usque prosiliat quis, ut contra votum nubere velit, idque fatetur hic Bullingerus.

Secundo, esto fuissent fornicatæ, illa fornicatio jam præterierat, et pœnitentia, ac conjugio, vel voluntate et proposito conjugii emendata erat : ideo enim nubere volebant, quia scortationis eas pudebat, et pœnitebat; ergo propter fornicationem non fuissent damnandæ : Apostolus autem in præsenti ait, *Habentes damnationem;* ergo propter præsentes nuptias in præsenti erant damnabiles, non autem propter præteritam scortationem, à qua jam resipuerant per initias nuptias. Nam sicut inepte diceretur de fornicaria, idololatra, usurario jam pœnitente : Hæc puella, quæ fornicata fuit, et jam pœnitens fornicationis nubere vult, damnationem habet eo quod fornicata fuit: Hic idololatra conversus et Christo initiari volens, damnationem habet, quia coluit idola : Hic usurarius jam resipiscens et volens restituere usuras, et juste vivere, damnationem habet, quia usuras exercuit. Cum potius dicendum sit : Hæc puella olim fornicata, sed jam se emendare et nubere volens, hoc ipso à damnatione sua recedit: Hic idololatra, usurarius convertens se ad Christum vel justitiam, recedit à peccato, et consequenter à damnatione. Ita pariter inepte diceret hic Apostolus de viduis, quæ à fornicatione transire volebant ad nuptias honestas; quod, cum nubere volunt, damnationem habeant; imo debuisset dicere, eas à damnatione ad statum salutis se recipere.

Tertio, id aperte repugnat verbis Apostoli : dicit enim, *Habentes damnationem*, non, quia luxuriatæ fuerunt, sed, quia *primam fidem irritam fecerunt;* ergo non propter fornicationem, sed propter fidem, id est, votum continentiæ per nuptias violatum, damnationis sunt obnoxiæ.

Respondeo itaque, et dico : Apostolus *fidem* hic intelligit Deo datam, sive promissionem Deo factam per votum continentiæ. Hæc enim tam irritatur et infringitur nubendo, quam fornicando. Dicit ergo Apostolus, viduas has damnationis esse reas, qui irritant votum continentiæ Deo factum, hoc ipso quo volunt nubere. Unde Chrys. Theop. Œcum. *fidem* hanc interpretantur pactum; Ambrosius, professionem; Epiphanius lib. 2. hæresi 48. promissionem; Augustinus, votum : sic enim habet in psalm. 45. *Quid est,*

inquit, *Primam fidem irritam fecerunt? voverunt, et non reddiderunt.* Similia habet lib. de Bono viduitatis c. 8. et 9. et de Adul. conjug. cap. 15. et 24. ubi diserte ait : *In iis qui voverunt castitatem, non tantum capessere nuptias, sed nubere velle damnabile est.* Sic et Chrysost. Theophyl. Œcumen. *Primam fidem irritam fecerunt*, id est, inquiunt, pactum, quod cum Christo sponso fecerunt, violarunt. Eodem modo interpretantur hunc locum Theodoret. Ambros. Fulgentius epist. 1. Clemens 1. Constit. 3. Epiph. hæresi 61. aliique Patres Græci et Latini : imo Concilium Carthaginense IV. c. 104. per primam fidem intelligit votum castitatis.

Nota, vocari hic ab Apostolo primam fidem non votum recens emissum, ut vult Ambrosius. q. d. Apostolus, Irritum fecerunt votum jam recens emissum, statim ab ipso voti primordio : sed *prima fides* vocatur votum quod primo Deo nuncuparunt. Dicitur *prima* respectu posterioris, quam cum marito homine inire volunt per fidem primam Deo datam. Ita S. Augustin. lib. de bono viduitatis cap. 8. et Innocentius I. epist. 2. c. 13.

Nota Secundo. Pro *irritam fecerunt*, græce est ἠτέθησαν, quod Secundo, cum Syro et Vatablo verti potest, *repulerunt* vel *rejecerunt.* Noster etiam recte vertit, *irritam fecerunt.* Sicut enim qui promissionem suam adimplet, eam ratam facit : ita qui non adimplet, eamdem irritam facit. Sic Num. 30. 3. dicitur : *Si quis virorum votum Domino voverit, non faciet irritum verbum suum; sed omne quod promisit, implebit.* Sic Genes. 17. 14. qui non circumciditur octavo die, dicitur irritum facere, id est violare, pactum Domini. Sic psalm. 88. 35.] dicitur : *Quæ procedunt de labiis meis, non faciam irrita.* q. d. Quæ ore meo promisi, non negabo, aut revocabo; sed re ipsa præstabo et implebo.

Hinc patet, tempore Christi et Apostolorum usitata fuisse in Ecclesia vota continentiæ; eaque quasi sancta, admissa fuisse à Paulo et Episcopis : nam, ut docet S. Thomas 2. 2. q. 88. art. 6. opus ex voto factum melius est et Deo gratius illo quod sponte sine voto fit. Cujus ratio est, quia opus quod ex voto fit, non tantum elicitur à propria virtute. v. g. castitatis, cujus proprium est opus, sed etiam refertur ad nobiliorem virtutem, puta religionem, à qua imperatur : votum enim est pars quædam et actus virtutis religionis, quæ virtutum omnium moralium est nobilissima. Unde S. August. lib. de Sanct. virg. c. 8. *Neque, inquit, ipsa virginitas, quia virginitas est, sed quia Deo dicata est, honoratur : quæ licet in carne servetur, spiritus tamen religione ac devotione servatur; ac per hoc etiam virginitas corporis spiritualis est, quam vovet et servat continentia pietatis.* Et infra : *Honoratius in animi bonis illa continentia numeranda est, qua integritas carnis vovetur, consecratur, servatur.* Aliam rationem idem dat August. epist. 45. ad Armentarium. *Non te, inquit, vovisse pœniteat, imo gaude jam tibi non licere quod cum tuo detrimento licuisset. Aggredere itaque intrepidus, et dicta factis imple : ipse adjuvabit qui vota nostra expetit. Felix necessitas quæ ad meliora compellit?*

Tertiam rationem dat S. Anselm. lib. de Similitudinib. quod amplius sit dare arborem cum fructibus, quam solos fructus. Qui non vovet, solos dat fructus virtutum : qui vovet, dat etiam Deo arborem ipsam, scilicet voluntatem et libertatem suam, ut aliud quam vovit, nec velle, nec facere possit.

Horum votorum in monastica professione sacrum et quasi nuptialem ritum describit S. Dionys. Areopag. de Eccles. hierar. c. 6. vide dicta 2. Cor. 11. 2. Unde S. August. lib. de Bono viduit. c. 11. Cyprian. epist. 62. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. adulteras vocant et incusant eas, quæ post continentiæ votum in continentia non vivunt; quia scilicet fidem datam Christi sponso, cui se consecrarunt, et per votum quasi mystice nupserunt, violant. Quod intellige non quasi matrimonium, quod post votum inibant, fuerit irritum, adeoque fuerit adulterium, non matrimonium : sed quod illicite illud, sacrilege et cum gravi peccato mortali inirent. Nam S. August. lib. de Bono viduit. c. 9. et de Sanct. virgin. c. 34. expresse docet virgines, si post votum nubant, validum contrahere matrimonium. Posterioribus vero sæculis Ecclesia statuit, ut voto solemni castitatis, quale faciunt monachi et Religiosi, dirimeretur matrimonium; ita ut, si monachus jam inire velit matrimonium, frustra id attentet, nec cum aliqua validum contrahere possit matrimonium. Quando hæc solemnitas voti cœperit esse impedimentum dirimens matrimonii, non adeo constat. Verisimile est diversis in locis diversis temporibus cœpisse, sed generatim à tota Ecclesia receptum esse sub annum Domini 1139. quando sub Innocentio II. in Concilio Romano hoc impedimentum communi Episcoporum decreto sancitum et constitutum est.

13. Simul autem et otiosæ discunt circuire domos.] Dedit primam causam, cur adolescentiores viduas nolit admitti in cœtum viduarum quæ ab Ecclesia aluntur, scilicet quod, cum ab Ecclesia delicate habeantur, nubere velint : hic dat secundam, scilicet quod cum labore sibi victum parare non debeant, otio vacent, et otiose per domos oberrent; hoc autem turpe est in feminis, maxime viduis. Unde Aristoteles 5. Politicorum asserit suo tempore in urbibus creatum fuisse præfectum, qui mulieribus intenderet, ne vagarentur, sed domi se continerent : et apud Sinas, inquit Magallianus, etiam hodie nervus pedis eliditur puellis, ne domo exeant.

Non solum otiosæ, sed et verbosæ (φλύαροι, id est nugaces, inepte loquaces, garrulæ) et curiosæ, loquentes quæ non oportet.] Nimirum ex otio sequitur circumcursatio, garrulitas et curiositas, aliaque feminarum vitia, ut docet S. August. lib. de Sancta virgin. c. 33. Nam, ut solerter dicit Plato lib. 6. de Legibus, femina aliud genus hominum est et differens, nobisque occultius et versutius natura, propter imbecillitatem, atque ita minus ordinari potest : ut ergo ordinetur, congrue et perpetuo occupari debet. Hinc S. Hieron. epist. 7. ad Lætam de instit. filiæ ita præcipit : *Orationi lectio, lectioni succedat oratio, breve videbitur tempus, quod tantis operum varietatibus occupatur. Discat et lanam facere, tenere colum, ponere in gremio calathum, rotare fusum, stamina pollice ducere*, etc. Atque illud est, quod in forti illa muliere laudat Salomon Proverb. 31. vers. 13. et 19. dicens : *Quæsivit lanam, et linum, et operata est consilio manuum suarum : manum suam misit ad fortia, et digiti ejus apprehenderunt fusum, stragulatam vestem fecit sibi, etc.*

14. VOLO ERGO JUNIORES NUBERE, FILIOS PROCREARE, MATRESFAMILIAS ESSE, NULLAM OCCASIONEM DARE ADVERSARIO MALEDICTI GRATIA.] Apostolus hic *non legem figit junioribus viduis, sed remedium ostendit*, inquit Augustinus cap. 8. de Bono viduit. Scilicet ut nubant cum est in eis periculum luxuriæ et incontinentiæ, uti præcessit. Ita S. Ambros. lib. de Viduis : *Pro remedio*, inquit, *nuptias suasit Paulus, ut peritura sanaretur, non pro electione præscripsit.* Unde S. Chrys. *Volo*, inquit, *quia ipsæ volunt, et nupturiunt.* Et S. Hieron. epist. 11. ad Ageruchiam : *Non viduas vetat esse Paulus, sed adulteras; quia melius est digamum esse, quam scortum.* Idem ad Salvianum epist. 8. *Cur*, inquit, *nuptias Paulus indulserit, statim subjecit : Jam quædam declinaverunt post Satanam. Ex quo intelligimus non stantibus coronam, sed jacentibus manum porrigere. Vide qualia sint secunda matrimonia, quæ lupanaribus præferuntur : quia declinaverunt quædam post satanam. Ideo adolescentula vidua, quæ se non potest continere, vel non vult, maritum potius accipiat, quam diabolum.* Et Primasius : *Volo*, inquit, *id est concedo tales nubere, antequam promittant, quod non valent implere.*

Hinc patet Primo, Apostolum loqui tantum de viduis, eisque liberis, nec voto astrictis, quibus non præcipit, sed indulget, et pro remedio incontinentiæ offert nuptias : alioqui enim damnaret omnes viduas juniores, quæ sponte sua magna animi constantia in cælibatu et viduitate permanere constituerunt, quod nemo sanæ mentis dixerit, cum ipsa S. Scriptura laudet Annam prophetissam, quod postquam vixisset cum viro suo septem annis à virginitate sua, vidua permanserit usque ad annos 84. Luc. 2. 36.

Adde, Apostolum multarum inconstantiam expertum optasse, ut juniores passim nuberent: id significat vox illativa *ergo*, cum ait : *Volo ergo juniores nubere, quia* scilicet *multæ cum luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt.* Nam illas, quæ castitatem et constantiam suam satis probassent, maluit Apostolus continere et manere cælibes, ut patet 1. Cor. 7. 8. *Dico*, inquit, *non nuptis et viduis, Bonum est illis, si sic permaneant sicut et ego.* Et addit; *Quod si non se continent, nubant.* Ne ergo Apostolus sibi hic sit contrarius, idem hic supplendum est hoc modo, *Volo juniores nubere*, subaudi, *si se non continent.*

Sic jam suademus puellis, præsertim levioribus et inexpertis, dicentes : Aut nube, aut te reclude et vulgo dicimus : *Mulieri aut murus, aut maritus :* quia nimirum ob ætatis et sexus illius infirmitatem multis periculosum est privatim profiteri virginitatem domi suæ, cum inter juvenes, aliasque libidinis illecebras assidue versentur : unde expedit eis, vel ut nubant marito, vel ut muro et claustro monasterii, si virginitatem vovere velint, se includant.

His tamen non obstantibus videmus sanctas et castissimas virgines, quæ occasiones omnes luxuriæ fugiunt, seque diu probarunt, et mentem plane in castitate confirmarunt, domi suæ puram et angelicam vitam agere : idque viri prudentes eis consulunt et laudant; experientia enim docet, eas ita sine periculo pie admodum et sancte vivere; ut, si virginitatem voveant, quod nonnullæ faciunt, facile cum Dei gratia eam præstare possint.

Hinc patet Secundo, Apostolum non damnare adolescentularum vota, ut vult Calvinus, quando scilicet recte se probant, maxime in monasteriis, ubi reclusæ, et à mundo, mundique illecebris ac tentationibus separatæ annum jam habent probationis ac novitiatus, quem tempore Pauli non habebant; magistras insuper, orationes, aliaque adminicula continentiæ, Unde et Conc. Tridentinum jubet eas ante professionem ab Episcopo, vel Episcopi vicario examinari, an satis probatæ et paratæ sint; vetatque ne qua ad professionem admittatur, quæ satis probata et parata reperta non fuerit. Pulchre S. Ambr. l. 3. de Velandis virginib. *Non mireris*, inquit, *in adolescentulis professionem, cum legis in parvulis passionem; et de his scriptum est, Adolescentulæ dilexerunt te nimis.*

Subdit Ambrosius, quod adolescentia et senectus, non in annis, sed in morum vel levitate, vel maturitate consistat. *Non ergo*, inquit, *ætas rejicitur florentior, ubi morum est senecta. Theclam non senectus, sed virtus probavit. Ex ore infantium perfecisti laudem.*

Adde, Apostolum loqui de adolescentulis, non virginibus, sed viduis, in quibus ob habitum conjugii difficilior et periculosior est continentia, ut dixi ex Chrysost. Unde etiamnum in multis monasteriis virginum non admittuntur, vel ægre admodum viduæ, quia vix assurgunt ad puritatem virginum, quin in verbis et gestibus conjugem et conjugium redoleant, et, si corruptis sint moribus, plurimas corrumpant.

Denique Novantibus lapsus aliquarum exaggerantibus respondeat S. August. epist. 137. ad clerum et populum Hipponensem. *Si aliqua*, inquit, *adulterata sit, nemo projicit uxorem suam, nemo matrem accusat; cum autem de Deo sacratis aliquid criminis falsi sonuerit, vel veri patuerit, instant, satagunt, ambiunt ut de omnibus credatur.*

Moraliter, hoc consilium Apostoli sequantur confessarii, ut juvenculis, præcipue quæ domi inter suos degunt, vota præsertim perpetua continentiæ non permittant, nisi diu et plane castitatem probarint : potius initio menstrua tantum, vel annua vota eis concedant, ut de mense in mensem, vel de anno in annum votum renovent et prolongent.

FILIOS PROCREARE.] Sub procreatione hic, uti et c. 2. v. 15. etiam rectam educationem filiorum intelligit ; hæc enim potissimus est finis et potissimum bonum matrimonii, *ut parentes filios suos ex membris primi hominis transferant in membra Christi*, inquit August. lib. 1. de Nuptiis et concup. c. 4.

MATRESFAMILIAS ESSE,] οἰκοδεσποτεῖν, id est, domum sive familiam administrare et gubernare. Notat nomen matris, vel patrisfamilias, ancillas, et servos, qui sunt in familia, ab heris tractari debere quasi filios, ut solerter annotavit S. Aug. l. 19. de Civit. c. 16. imo et Gentilis Macrobius l. 1. Saturn. cap. 11. Unde S. Hieron. ad Cœlantiam, *Familiam tuam*, inquit, *ita rege et confove, ut te matrem magis tuorum, quam dominam videri velis; à quibus benignitate potius quam severitate exige reverentiam.*

NULLAM OCCASIONEM DARE ADVERSARIO MALEDICTI GRATIA.] *Adversarium* intelligit hominem infidelem, vel potius diabolum ; hic enim græce antonomastice cum articulo dicitur, ὁ ἀντικείμενος, id est, ille adversarius, qui scilicet homines omnes suscitat ut adversentur Ecclesiæ Christi,

Idque *maledicti gratia*, id est, ad Ecclesiæ maledicendum : hoc enim significat Græcum, λοιδορίας χάριν. Secundo, τῷ χάριν, id est gratia, quasi redundet, omisso, sic clare cum Syro vertas, *nec adversario dare occasionem maledicentiæ.* Ne scilicet diabolus incitet infideles, si videant juniores viduas otiosas, vagas, adeoque impure viventes, ut maledicant Ecclesiæ; hinc *volo eas nubere*, et in domus cura occupari; ut earum juvenilis inconstantia matrimonii jugo astringatur, alligetur et firmetur, inquit Theophyl.

15. JAM ENIM QUÆDAM CONVERSÆ SUNT (Ambr. egit, *deerraverunt*) RETRO SATANAM.] ὀπίσω τοῦ σατανᾶ, id est, post Satanam. q. d. Quædam relicto Christo, cui se per votum continentiæ desponderant, secutæ sunt Satanam incentorem libidinis omnisque peccati, dum contra votum nuptias hominum inierunt. Hic detegit Apostolus causam, cur velit juniores nubere, esse, non quod nuptiæ meliores sint et gratiores Deo; sed quod eis periculum foret ab incontinentia, in quam expertus erat multas juniores labi. Ita Theoph.

16. SI QUIS FIDELIS HABET VIDUAS, SUBMINISTRET ILLIS, ET NON GRAVETUR ECCLESIA : UT IIS QUÆ VERE VIDUÆ SUNT, SUFFICIAT.] Græci, Chrysost. Theodor. Theophyl. Œcumen. legunt, εἴ τις πιστὸς ἢ πιστή, id est, si quis fidelis, aut si qua fidelis. Noster sub masculino *si quis*, comprendit femininum *si qua*. q. d. Apostolus : si quis Christianus paterfamilias, aut si qua Christiana materfamilias domi habet viduas, puta matrem, sororem, cognatam, jam grandævas, quæ suo labore victum sibi parare non possunt; alat eas sumptibus suis, et non gravet Ecclesiam, ut Ecclesia possit alere eas quæ vere viduæ sunt, id est, omni solatio et ope destitutæ sunt.

Nota. Pro *Subministret*, græce est ἐπαρκείτω, id est sufficiat illis, scilicet non ad lasciviam, sed vitæ necessitatem et sufficientiam.

17. QUI BENE PRÆSUNT PRESBYTERI, DUPLICI HONORE DIGNI HABEANTUR : MAXIME QUI LABORANT IN VERBO ET DOCTRINA.] Transit à viduis ad Pastores, qui docent et prædicant verbum Dei, et hos magis quam illas ab Ecclesia alendos esse docet.

Unde Nota Primo. Per *presbyteros* intelligit, tam Parochos, quam Episcopos. Secundo, per *honorem* non tantum accipit reverentiam, sed et subsidium ac alimoniam. Sic enim se explicat subdens, *Non alligabis os bovi trituranti : et, Dignus est operarius mercede sua.*

Quæres, quis sit duplex honor, quem Apostolus presbyteris vult impendi?

Respondent Primo, Ambros. et Haymo, duplicem honorem esse reverentiam et alimoniam. Secundo, Chrysost. duplicem accipit respectu viduarum, quasi viduæ simplici honore, id est alimonia; presbyteri vero duplici, id est duplo majori, sustentandi sint. Tertio, optime idem Chrysost. Theophylact. et Theodor. *duplici*, inquiunt, id est multiplici. q. d. Presbyteri multo, liberali et abundanti honore, id est, subsidio sustentationis præmientur. Vult enim Apostolus Prælatos, doctores et prædicatores liberaliter haberi, bene et copiose ali ac tractari : hi enim multum laborant, et si bene habeantur, magis ac melius laborare, plusque fructus facere possunt. Sic Jeremiæ 17. 18. dicitur : *Duplici* (id est multiplici) *contritione contere eos.* Et Prov. 31. v. 21. *Omnes domestici ejus vestiti sunt duplicibus*, id est, multas et copiosas habent vestes. Et Isaiæ 40. v. 2. *Suscepit de manu Domini duplicia.* q. d. Jerusalem plurima bona, charismata et consolationem ex misericordia Dei suscepit per Christum pro peccatis et pœnis peccatorum, quas merebatur. Denique 4. Reg. 2. v. 9. petit Eliseus Elisæ spiritum duplicem, id est, magnum et vehementem, valde zelosum, et magnorum operum patratorem. Idem jubet S. Clemens ex doctrina Apostolorum lib. 2. Constant. Apost. c. 28. ubi ita sancit : *Presbyteris, si assidue in studio docendi verbum Dei laboraverint, seponatur dupla etiam portio in gratiam Apostolorum Christi, quorum locum tenent, tanquam consiliarii Episcopi, et Ecclesiæ corona : sunt enim concilium et senatus Ecclesiæ.*

18. DICIT ENIM SCRIPTURA (Deuter. 25. 4.) NON ALLIGABIS OS BOVI TRITURANTI.] Ad litteram jusserat hoc Dominus Deuteron. 25. ut bobus proprie dictis, quibus ad trituram utuntur Palæstini, non clauderent os, quin de sua tritura possent comedere : sed per hos boves allegorice ut explicat hic Paulus, intelligit Pastores, qui ut boves laborant in area Domini, valido scilicet et vehementi labore, qualis est triturantium, præsertim boum : ac consequenter edicit æquum esse, ut de hoc suo labore et tritura vivant et sustententur. Vide dicta 1. Cor. 9. 9.

DIGNUS EST OPERARIUS MERCEDE SUA.] Mercedem non proprie dictam, puta pretium aliquod temporale; sed sustentationem dumtaxat intelligit. Nam concionari, Sacramenta, aliaque spiritualia administrare pro mercede, id est pretio temporali, non licet : esset enim simonia. Gratis ergo hæc ministrant Pastores, et tantum sustentationem exigunt, propriam mercedem in cœlo à Domino expectantes. Unde S. Augustin. serm. de Pastoribus cap. 2. *Accipiant*, inquit, *Pastores sustentationem necessitatis suæ à populo; mercedem vero dispensationis à Domino : non enim est idoneus populus reddere mercedem illis, qui sibi in charitate Evangelii serviunt.*

Nota. Hæc sustentatio dicitur *merces*, non quasi detur et re ipsa sit pretium operi spirituali æquivalens : hoc enim non tantum simoniacum est, sed et falsum. Spiritualia enim nullo pretio temporali æstimari aut compensari possunt. Dicitur ergo hæc sustentatio *merces*, quia propter opus spirituale ex justitia debetur sacerdoti sustentatio, sicut hortulano propter laborem debetur merces diurna : sed hoc discrimine; quod hortulanus recipiat eam ut pretium æquivalens, sacerdos vero eam recipit quasi aliquid longe minus et vilius suo opere, nec ut operis sui pretium (opus enim spiritale omne pretium temporale transscendit, nec ullo tali pretio æstimabile est) sed tantum ut sustentationem, ex justitia tamen operi suo debitam : nam sine sustentatione opus suum spirituale obire nequit.

Adde, multi Theologi docent, pro labore non tantum prævio vel extrinseco, ut pro cantu in Officio divino, pro itinere quod subit sacerdos ut in pago, aut alio loco celebret et concionetur : sed etiam pro intrinseco labore, puta pro fatigatione et molestia, quam subit in docendo, concionando, confessiones audiendo, etc. posse sacerdotem recipere mercedem, quasi pretium non operis spiritualis, sed laboris, occupationis et fatigationis suæ. Ita Adrianus quodlib. 9.

art. 1. Bonavent. in 4. dist. 25. q. ult. de simonia, Richardus eadem dist. a. 3. q. 2. Sed de hoc alibi.

19. ADVERSUS PRESBYTERUM ACCUSATIONEM NOLI RECIPERE, NISI SUB DUOBUS AUT TRIBUS TESTIBUS.] Præscribit hic Timotheo Episcopo quomodo se gerere debeat in dijudicandis causis forensibus. Unde patet Episcopos tunc fuisse judices.

Nota. Per *presbyterum* Chrysost. Theophyl. et Œcumen. accipiunt seniorem; ut presbyter hic sit nomen non ordinis, sed ætatis. Verum ordinis esse nomen patet ex vers. præced. significat ergo *presbyter* hic tum Episcopum, ut explicat Ambros. Theodoret. Primas. tum sacerdotem, ut explicat Epiphanius hæres. 57. et alii. Ne quis ergo presbytero invidens suum gradum et ordinem, illi calumniam struat, eumque criminis alicujus accuset; audiri eum non vult, nisi id probet duobus aut tribus testibus. Et merito : si enim in laici crimine et accusatione id requiritur, multo magis id dandum est presbytero, cui ordo et gradus tam eminens frænum est cohibens eum à flagitio, ut de eo facile aliquid suspicari nemo debeat. Hinc postea Sylvester II. cap. *Præsul*, longe plures requirit testes : *Præsul*, ait, *non damnetur, nisi septuaginta duobus testibus; presbyter autem Cardinalis non nisi quadraginta quatuor testibus; Diaconus non nisi viginti octo; subdiaconus, acolythus, exorcista, lector, ostiarius, nisi cum septem testibus non condemnetur. Quia*, ait, *tales in Ecclesia institui debent, quorum sanctitati plus credatur, quam multis testibus.*

20. PECCANTES CORAM OMNIBUS ARGUE : UT ET CETERI TIMOREM HABEANT.] *Peccantes*, publice scilicet, quicumque illi sint, sive laici, sive, ut præcessit, presbyteri in judicio per testes convicti; hos publice coram omnibus argue. Triplex enim est publicum; primum, quod in judicio forensi est traductum; secundum, quod per facti evidentiam; tertium, quod per communem famam factum est publicum. De publico peccato Apostolum loqui docet Chrysost. Theophyl. et Œcumen. Nam alioqui occultum peccatum non publice, sed privatim esse corrigendum docet Christus Matthæi cap. 18. 15. hocque requirit justitia et charitas Christiana. Ita S. August. serm. 16. de Verbis Domini secundum Matthæum conciliat hæc verba Pauli cum verbis Christi.

21. TESTOR (διαμαρτύρομαι, id est obtestor te; ita Syrus et alii) CORAM DEO ET CHRISTO JESU, ET ELECTIS ANGELIS, UT HÆC CUSTODIAS SINE PRÆJUDICIO, NIHIL FACIENS IN ALTERAM PARTEM DECLINANDO.] *Electos angelos* vocat bonos et sanctos, quos Deus ad suam gloriam et beatitudinem ob eorum humilitatem, obedientiam, religionem, et charitatem elegit; eosque opponit Lucifero et angelis reprobis, scilicet dæmonibus.

Nota. Τὸ *sine præjudicio* aliqui referunt ad *nihil faciens*. q. d. Nihil facias nisi rem bene prius indagaveris, et prudenter dijudicaveris. Ita Ambrosius. Secundo et melius, alii referunt τὸ *sine præjudicio* ad *hæc custodias*, scilicet, q. d. Testor et obtestor, ut ea quæ dixi de presbyteri accusatione, deque peccantibus arguendis, facias et custodias sine præjudicio, id est sine præoccupatione et præcipitatione judicii, ita ut nemo te præoccupet, sibique conciliet, ut, antequam alteram partem audieris, aut rem totam æquo et indifferenti animo examinaveris, mente præjudices, et ei qui te præoccupavit, causam adjudices. Unde Syrus vertit, *nulla anticipatione præoccupetur mens tua*. Hinc alii vertunt, *sine præferentia*, qua unum quasi amicum, divitem, nobilem, etc. alteri præferas, custodi hæc mandata mea : judicium enim debet ferri de causa, non de persona.

Hunc sensum probant sequentia : *Nihil faciens in alteram partem declinando*. Quibus verbis alludit ad libram vel bilancem, quæ ut justi sit ponderis, et legitime ponderet ea quæ ipsi imponuntur, debet esse in æquilibrio, ita ut in unam partem non magis inclinet, quam in aliam, nec una lanx magis attollatur aut deprimatur quam altera. Debet enim judex quasi in lance jura litigantium ponderare et expendere, ita ut in neutram partem propendeat : sed unicuique causæ suum pondus et momentum permittat, illique, quæ alteri præponderat, rem adjudicet : si secus faxit, nec causæ, sed voluntatis huic magis quam illi faventis, pondus et inclinationem sequatur, rectum justi judicis judicium pervertet, perversamque feret sententiam.

Hinc justitia pingitur quasi virgo cæca, personam non respiciens, cum æqua bilance, qua cujusque jus appendit et ponderat. Sic à Virgilio Jupiter justus judex pingitur :

> Jupiter ipse duas æquato examine lances
> Sustinet.

Rursum Nota. In Græco triplex est lectio. Noster legit per iota, μετα πρόςκλισιν, id est, secundum declinationem, vel declinando. Secundo, alii legunt, nihil facias κατα πρόσκλησιν per η, id est secundum advocationem, quasi non judicem, sed alterius partis quam amas, advocatum agas; Verum tum potius dicendum fuisset παράκλησιν, quam πρόσκλησιν. Tertio, Œcumen. et Erasmus κατα προκλησιν, id est, secundum provocationem. q. d. Nihil facias secundum animi motum et imperium, qui judicem ad temere ferendam sententiam in odium vel favorem alterius partis, provocet. Sed nostra lectio est optima, et aptissime cohæret cum metaphora bilancis; unde eam sequitur Ambros. Chrysostom. Theophyl. et alii. Unde et Syrus vertit, nihil facias במסב דאפא *bemassab deappe*, id est, per acceptionem personarum.

22. MANUS CITO NEMINI IMPOSUERIS, NEQUE COMMUNICAVERIS PECCATIS ALIENIS.] Aliqui hoc intelgunt de absolutione in Sacramento pœnitentiæ : confessarii enim, qui peccatoribus, verbi gratia concubinariis, usurariis, simoniacis confitentibus, non satis contritis, aut non habentibus propositum efficax emendandi se, aut nolentibus restituere per simoniam, usuram, aliaque injuste acquisita, manus imponunt, eosque absolvunt; omnibus eorum peccatis communicant, eaque in se transscribunt, omniumque rei fiunt, ac pro iis Deo pœnas dabunt.

Ubi Nota, in Sacramento pœnitentiæ pœnitentibus à sacerdote manus imponi, ut hoc symbolo à servitute peccati eos liberari et manumitti significetur. Sic olim Romani Prætores servorum, quos manumittebant, capita virgula quadam, dicta Vindicta, vel vindicia, tangebant. Unde Cicero in Topicis : *Si neque censu, neque vindicta, nec testamento liber factus est, non est liber*. Et Persius satyra 5.

> Vindicta, postquam meus à Prætore recesci,
> Cur mihi non liceat jussit quodcumque voluntas?

Hinc Pœnitentiarii Romæ virgas gestant, easque capiti pœnitentium imponunt, ut significent se eos à servitute peccati in libertatem filiorum Dei asserere : hac de causa putant nonnulli virgas Apostolis esse datas, Marci 6. v. 8. Pari modo Assuerus rex virgam auream extendit super collum Esther c. 15. in symbolum impetratæ à se gratiæ. Ita Salmeron in prolegomenis. disp. 29.

Verum quia Episcopo Timotheo loquitur Paulus, cui proprium et præcipuum munus est ordinare presbyteros aliosque Ecclesiæ ministros, et quia Apostolus alibi per manus impositionem intelligit ordinationem, cujus rei et ritus tres causas dedi cap. 4. v. 14. hinc melius Theodor. Chrysost. Theophyl. Œcumen. Primas. et alii passim censent Apostolum loqui de hac ordinatione. q. d. Vide, ô Timothee Episcope, ne quem temere ordines, sed unumquemque prius proba et examina, an probatæ sit vitæ et doctrinæ, talique gradu dignus : alioqui particeps fies peccatorum et scandalorum, tum eorum quæ talis post ordinationem in suo gradu committet, tum eorum quæ ante ordinationem admisit, quia propter ea ordinatione est indignus; si ergo eum ordinas, tali gradu dignum esse judicas, ac consequenter videris eum ejusque mores et peccata approbare; itaque eorumdem particeps efficeris.

Hinc Concilium Tridentinum sess. 23. exactum examen tum doctrinæ, tum vitæ, ordinationi cujusque præmittendum sub gravi censura sancit. Vide Chrysostomum lib. 4. de Sacerdotio quam malum sit indignos et inidoneos ordinari.

Legitur in Vita S. Leonis Papæ I. quæ ejus operibus præfigitur (quod et ex Sophronio recenset Baronius ann. Christi 461.) quod, cum S. Leo orationibus et jejuniis vacans ad sepulchrum S. Petri, Dei misericordiam ac peccatorum veniam imploraret, hoc responsum à S. Petro acceperit : *Deprecatus sum pro te Dominum, remisitque ille tibi peccata, ut solum hoc à te expetendum et à te postulandum supersit, quibus adversus Apostolicam legem manum temere imposueris.* Quod si hæc fiunt in ligno viridi, in arido quid fiet? Leone enim quis sanctior et prudentior?

Teipsum castum custodi.] Græcum ἁγνὸν proprie castum et libidinis expertem ac osorem significat.

Secundo tamen, significat purum et immaculatum ab omni culpa; unde Syrus vertit, temetipsum serva בדכיותא *bedackeiuta*, id est, in puritate, innocentia; et S. August. lib. de Gratia et lib. arbitrio, cap. 4. legit, *contine teipsum.* Continentia enim generalis est virtus quæ omnes animi passiones moderatur et continet, easque fræno rationis inhibet et regit.

Unde Theodoret. *castum* hic interpretatur incorruptum et mundum à peccato, præsertim illo, quo cito et temere cuipiam manus imponuntur, itaque peccatis ipsius communicatur, uti præcessit. Idipsum ita declarat S. Augustin. lib. 2. contra epist. Parmen. c. 21. *Docuit,* inquit, *Apostolus ex sequenti, quemadmodum quod prius dixit intelligendum sit, qui enim seipsum castum custodit, non commmunicat peccatis alienis : si enim communicat, consentit : si consentit, corrumpitur : si corrumpitur, castum se non servat.*

23. Noli adhuc aquam bibere : sed modico vino utere propter stomachum tuum, et frequentes tuas infirmitates.] Vox *adhuc*, ait Hieron. lib. 2. contra Jovinian. significat Timotheum huc usque abstemium à vino fuisse, et tantum aquam bibisse, tum temperantiæ, tum castitatis causa; nam, ut ait Hier. ad Eustochium, *Vinum et adolescentia duplex incendium voluptatis est. Quid oleum igitur flammæ adjicimus! quid ardenti corpusculo fomenta ignis administramus?* Et Chrysost. *juventus,* inquit, *pyra quædam est, quæ omnia succendit; idcirco Timotheus eam undique obstruebat, et flammas extinguebat. Infirmetur,* inquit, *corpus, et non infirmetur animus; refrænetur caro, et animæ ad cœlum cursus non impediatur.*

Unde Notat hic Primo, Prosper lib. 1. de Vita contemp. c. 22. Timotheum longa abstinentia se fregisse, et hos morbos sibi conciliasse. Ubi obiter etiam averte, Apostolos et Apostolicos viros præter tot labores et ærumnas morbis quoque fuisse afflictos; nam virtus in infirmitate perficitur. Unde Chrysost. movens quæstionem cur Paulus, qui tot infirmos per miraculum sanabat, Timotheum quoque non sanarit; Respondet id hac de causa factum esse, ut, si viderimus, inquit, viros magnos et virtute præclaros infirmari, nihil moveamur, sciamusque morbos materiam esse humilitatis, patientiæ et fortitudinis illorum, nosque iis admoneri miseriæ præsentis, ut ad resurrectionem et alteram vitam beatam aspiremus. Vide hanc Pauli sententiam egregie tractantem Chrysost. hom. 1. ad Populum, ubi octo dat causas, cur permittat Deus in hac vita sanctos viros morbis et ærumnis affligi.

Nota Secundo. Pro *infirmitate,* græce est ἀσθενείας, quod non tam morbos quam corporis debilitates significat, quæ et ipsæ morbus quidam sunt, et sæpe cum morbo conjunctæ. Nam et τὸ *propter stomachum*, significat stomachi cachexia, cruditate, ac consequenter morbo laborasse Timotheum.

Nota Tertio, cum mortificatione et morbis zelum Timothei. *Illud,* inquit Chrysost. *quisquis mirari posset, quod tantum debilitatus, et tanta cum ægritudine luctans Dei negotia non negligebat, sed amplius quam valentes et corpore vigentes, cum præceptore omnibus in certaminibus et alternis periculis communicabat : nec enim sapientiam redarguit corporis imbecillitas. Tantum valet in Deum zelus, tam leves efficit alas.*

Nota Quarto τὸ quod ait *propter stomachum :* nam, ut ait Celsus lib. 1. c. 2. *infirmis stomacho, quo in numero magna pars urbanorum, omnesque pene cupidi litterarum sunt, observatio major est necessaria, ut quod vel corporis, vel loci, vel studii ratio detrahit, cura restituat.* Ita S. Hieronymus, Gregorius, Bernardus, aliique Sancti contemplationi et studio dediti, stomacho laborarunt, cujus physica ratio est clara. Unica enim tantum in homine est anima, quæ simul est vegetativa, sensitiva et rationalis, quæque consequenter se suasque vires simul exserere debet in nutritionem, sensationem et intellectionem. Hujus autem animæ vires sunt valde limitatæ, debiles et exiguæ, præsertim ita partitæ et distractæ. Anima ergo tota in cerebro vacans mentis attentioni, studio, contemplationi, vix in stomacho vacare potest concoctioni et digestioni : unde stomachus tam spiritibus et calore, quam animæ influxu destitutus et lan-

guens cibum concoquere et digerere non valet; sed eum semicoctum et indigestum relinquit: ex quo cruditates, phlegmata, catarrhi, aliaque mala oriuntur.

Aliam causam dat S. Gregor. l. 3. Moral. c. 30. scilicet, quod caro, cum per spiritum ad tam alta contemplanda super se assurgit, attenuetur et infirmetur, quodque vis divini amoris animam et corpus liquefaciat et enervet. *Qui vero*, inquit, *in auctoris sui amore roborantur, quo magis in concupita Dei fortitudine convalescunt, eo à propria virtute deficiunt : et quo robustius æterna appetunt, eo à temporalibus salubri affectione liquantur. Hinc David amoris sui robore fessus dicebat : Deficit in salutare tuum anima mea; et sponsa, Anima mea liquefacta est, ut dilectus meus locutus est; et, Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.* Sic et Daniel cum visionem Dei conspexisset c. 8. 27. *Elangui*, inquit, *et ægrotavi per dies plurimos.* Subdit S. Gregor. *Caro enim ea, quæ sunt spiritus, capere non valet, et idcirco nonnunquam cum mens humana ultra se ad videndum illa ducitur, necesse est, ut hoc carneum vasculum, quod ferre talenti pondus non valet, infirmetur.*

Nota Quinto. Præcipit Paulus Timotheo ægro usum vini, quia ut ait Ambrosius, *vult Deus prudenter sibi serviri, ne nimietate* (laboris vel abstinentiæ), *debiles efficiamur, et postea medicorum suffragia requiramus.* Debiles ergo, ac præsertim feminæ, multis orationibus et pœnitentiis suum caput et corpus non frangant.

Nota Sexto. Tanto viro Paulus vinum permittit, non ad voluptatem, sed ad necessitatem : ideoque dicit *utere*, non Fruere; eoque modico, non multo; idque non ad luxum, sed propter stomachum. Pulchre S. Gregorius 20. Mor. c. 31. docet abstinentiam instar chordæ musicæ moderandam esse. *Pensandum*, inquit, *est quod chorda in cithara si minus tenditur, non sonat; si amplius, raucum sonat : sic virtus abstinentiæ aut omnino nulla est, si tantum quisque corpus non edomat, quantum valet; aut valde inordinata est, si corpus atterit plus quam valet.* Ita Anacharsis, teste Laertio, vini quatuor pocula sive haustus distinguebat, in symposiis : Primum, inquit, poculum est necessitatis ad sedandam sitim, secundum sobriæ hilaritatis, tertium voluptatis, quartum ebrietatis et insaniæ. Plato vero Dialogo 1. et 2. de Legibus ita præcipit : *Principio*, ait, *lege sancimus, ut pueri usque ad decimum octavum annum, vino prorsus abstineant*, et causam addit, *Ne ignem igni addant, et furiosum habitum juventuti suæ inducant.* Bacchica ergo bacchantis Lutheri, quam sua inter pocula effudit, imo effutiit, est interpretatio et argutatio : Apostolus, ait, modicum vini, puta cyathos aliquot, præscripsit Timotheo, quia is infirmus erat, et stomachus ejus æger plus vini non ferebat : nobis vero, utpote sanis et stomacho valentibus, multo utendum est, puta non cyathis, sed amphoris. At bone vir, Timotheus dum sanus erat, non vinum bibebat, sed aquam, utique Apostolo probante et suadente. Rursum, Apostolus ei jam infirmo vice aquæ vinum permittit sed modicum. Ergo vinum non ob sanitatem, sed mere ob infirmitatem ei indulget, idque non multum, sed modicum. Nimirum talis glossa talem doctorem, imo potorem decet, interpretem, inquam Epicurei Evangelii, nec Pauli, sed palati sui, de quo recte noster Frusius :

> Biblia quæ tua sunt, sunt pocula Bacchica Luther,
> Est apotheca tua bibliotheca tua.

24. QUORUMDAM HOMINUM PECCATA MANIFESTA SUNT.] Græce πρόδηλοι, id est, ante manifesta sunt, puta antequam cujusquam judicio damnentur.

25. PRÆCEDENTIA AD JUDICIUM, QUOSDAM AUTEM ET SUBSEQUUNTUR. SIMILITER ET FACTA BONA MANIFESTA SUNT : ET QUÆ ALITER SE HABENT, ABSCONDI NON POSSUNT.] Primo S. Basil. l. de Sancta virgin. *peccata quæ judicium præcedunt*, intelligit peccata ea, quæ peccator per se committit in hac vita, antequam per mortem vadat ad judicium particulare : *peccata* vero *quæ subsequuntur*, intelligit ea quæ quis post mortem et judicium particulare committit per suos discipulos, et alios quos peccare docuit. Sicuti Lutherum et Calvinum sequitur hæresis omniaque peccata Lutheranorum et Calvinianorum, quorum doctor et inventor fuit Lutherus et Calvinus, ita ut pro his etiamnum pœna Lutheri et Calvini augeatur, et augenda sit, donec desinat lutheranismus et calvinismus.

Secundo, S. Ambrosius : Peccatores, inquit, magnos præcedunt peccata ad condemnationem, quia majora sunt eorum bonis operibus; contra justos præcedunt bona opera, quasi manifesta, quia manifeste præponderant eorum peccatis : peccatores vero bona opera sequuntur quasi quodam præjudicio peccatorum præeuntium prægravata. Unde et abscondi non possunt, id est, non possunt obumbrari et tegi charitate, quæ operit multitudinem peccatorum. q. d. Paulus : Cum dico tibi, ô Timothee, Ne communicaveris peccatis alienis : nolo te ab Ordinibus repellere justos, levibus peccatis obnoxios, vel qui insignibus operibus malefacta texerunt; sed eos tantum qui gravibus peccatis subjacent.

Tertio, Chrysost. Peccata manifesta, inquit, quæ præcedunt judicium scilicet extremum, sunt ea quæ in hac vita manifesta sunt et cognita; ea vero quæ sequuntur, sunt illa quæ hic latent, sed in judicio extremo manifestabuntur. q. d. Licet quædam peccata hic lateant, tamen non fallunt internum judicem, quia sequuntur et adigunt ipsos peccatores ad publicum ipsum judicem Deum, ibique eos coram toto mundo accusabunt.

Quarto, S. August. lib. 2. de serm. Domini in monte, et Magallianus sic explicant, q. d. Peccata quorumdam, utpote manifesta, præcedunt hominum judicium : hos utpote exploratos peccatores et indignos, ô Timothee, ordinare non debes : quorumdam vero peccata subsequuntur judicium humanum, quia post ordinationem tantum deprehenduntur. Quid ergo, faciesne tibi scrupulum, quod tales ordinaveris? nequaquam, quia in talium hominum ordinatione non communicas peccatis alienis, cum tales occulti peccatores sine tuo vitio digni sacro Ordine sunt judicati. q. d. Occulta peccata Dei judicio et tribunali sunt relinquenda; quæ vero facto examine ab hominibus deprehendi et manifestari possunt, ea judicio Episcopi subjaceant, qui cavere debet ne hisce peccatis obnoxios ordinet; ut alludat Paulus ad Deuter. c. 29. 29. ubi dicitur : *Abscondita Domino nostro, quæ manifesta sunt, nobis et*

filiis nostris, quod Chaldæus et Rabbini sic exponunt: Secreta peccata reservantur punienda Domino Deo nostro; quæ vero manifesta sunt, humano judicio discutienda et plectenda sunt. Verum melius et aptius cum Cajetano et aliis hoc exponemus de flagellis, quæ Deus illo c. 29. Deuter. Judæis legis suæ prævaricatoribus intentavit. q. d. Hæc flagella sunt inter occulta Dei judicia, quæ tamen nobis et nostris filiis manifestavit, ut eorum metu legem Dei studiose faciamus, et exacte impleamus.

Quinto et genuine ad mentem Apostoli. *Peccata manifesta præcedentia ad judicium*, sunt peccata clara et publica, condemnata communi hominum voce priusquam in judicium adducantur: peccata vero quæ peccatores subsequuntur in judicio, quasi pedissequi vel umbræ, sunt peccata occulta impiorum, quæ non patent in publico, sed in mente vel tenebris latent, cum impii faciem bonorum induunt, ut externa specie videantur probi; si tamen diligenter examinentur et dijudicentur, tandem prodet se larvata eorum impietas. Et prosopopœia: peccata enim hic finguntur esse personæ, et prodromi sive anteambulones, qui peccatorem præcurrunt, monentque Ecclesiam quis sit ille, qui mox sit venturus ut ordinetur; scilicet quod sit peccator, ac consequenter indignus Ordine: alios vero subsequuntur quasi stipatores, judices: nam

> Noxa caput sequitur,

inquit Poeta: et,

> Raro antecedentem scelestum
> Deseruit pede pœna claudo.

Si sequitur impium pœna, ergo et notitia peccatorum atque infamia, q. d. Præcepi tibi, ô Timothee, *Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis* (eo enim quasi aliquid oblitus redit Apostolus.) Tu mihi objicies, Quomodo aliena peccata deprehendam? huic objectioni ergo respondeo, peccata quorumdam esse manifesta, aliorum vero occulta. Si manifesta sint, non laborabis, quia facile cognosces eos, qui illis obnoxii sunt, indignos esse ordinatione, et dignos esse condemnatione ac pœna: sin occulta sint, tibi laborandum erit ut ea detegas: sed ne despera, expecta, scrutare, explora, tandem ea deprehendes; quia peccata peccatorem subsequuntur quasi à tergo, inspice ergo vultum et tergum eorum lynceis oculis omniaque quaquaversum circumlustra, ut eos internoscas, et tandem ea quæ latebant patefacies, et perspicies eos Ordine esse indignos. Quod si facto justo examine ea deprehendere nequeas, Dei judicio sunt relinquendi, nec ab Ordine repellendi.

25. SIMILITER ET FACTA BONA (quorumdam) MANIFESTA SUNT,] et de his non laborabis: sed cognosces eos Ordine esse dignos.

ET QUÆ ALITER SE HABENT, scilicet bona facta aliorum quæ occulta sunt, ABSCONDI NON POSSUNT,] quin, si ea diligenter perscruteris, sis cogniturus, et facile animadversurus, an ordinandi sint nec ne. Ita S. Hieron. ad Furiam. Anselm. Gagneius, et alii: *Nihil enim opertum quod non reveletur, et occultum quod non sciatur*. Personata enim et fucata impietas diu latere non potest, quin tandem è fumo in flammam erumpat.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, JUBET SERVOS OBEDIRE DOMINIS.

SECUNDO, V. 3. ARGUIT NOVORUM DOGMATUM ET HÆRESUM AUCTORES, EORUMQUE FRUCTUS ET VITIA RECENSET.

TERTIO, V. 5. MULTIS INSECTATUR EORUM ET ALIORUM AVARITIAM, TANQUAM OMNIUM MALORUM RADICEM.

QUARTO, V. 11. JUBET TIMOTHEUM NON OPES SECTARI, SED JUSTITIAM, PIETATEM, FIDEM, ETC. AC SERVARE MANDATA SUA USQUE IN ADVENTUM DOMINI.

QUINTO, V. 17. DIVITIBUS PRÆCIPIT UT SINT HUMILES, PII, LIBERALES, UTQUE BONIS OPERIBUS DIVITES SE FACIANT IN COELO.

SEXTO, V. 20. RURSUM HÆRESUM NOVITATEM CAVERI, AC FIDEM QUASI DEPOSITUM SERVARI JUBET.

1. QUICUMQUE sunt sub jugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Domini et doctrina blasphemetur. 2. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt: sed magis serviant, quia fideles sunt et dilecti, qui beneficii participes sunt. Hæc doce et exhortare. 3. Si quis aliter docet et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, et ei quæ secundum pietatem est, doctrinæ: 4. superbus est, nihil sciens, sed languens circa quæstiones, et pugnas verborum: ex quibus oriuntur invidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ, 5. conflictationes hominum mente corruptorum, et qui veritate privati sunt, existimantium quæstum esse pietatem. 6. Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia. 7. Nihil enim intulimus in

hunc mundum: haud dubium quod nec auferre quid possumus. 8. Habentes autem alimenta, et quibus tegamur, his contenti sumus. 9. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem et in laqueum diaboli, et desideria multa inutilia, et nociva, quæ mergunt homines in interitum et perditionem. 10. Radix enim omnium malorum est cupiditas: quam quidam appetentes erraverunt à fide, et inseruerunt se doloribus multis. 11. Tu autem, ô homo Dei, hæc fuge: sectare vero justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem. 12. Certa bonum certamen fidei, apprehende vitam æternam, in qua vocatus es, et confessus bonam confessionem coram multis testibus. 13. Præcipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo Jesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato, bonam confessionem: 14. ut serves mandatum sine macula, irreprehensibile usque in adventum Domini nostri Jesu Christi: 15. quem suis temporibus ostendet beatus et solus potens, Rex regum et Dominus dominantium: 16. qui solus habet immortalitatem, et lucem inhabitat inaccessibilem: quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest: cui honor, et imperium sempiternum. Amen. 17. Divitibus hujus sæculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo (qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum) 18. bene agere, divites fieri in bonis operibus, facile tribuere, communicare, 19. thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam. 20. O Timothee, depositum custodi, devitans profanas vocum novitates, et oppositiones falsi nominis scientiæ, 21. quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.

1. Quicumque sunt sub jugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Domini et doctrina blasphemetur.] Postquam docuit Apostolus quomodo Episcopus cum cujusvis generis hominibus, qui liberi sunt, se habere debeat; tandem hic descendit ad servos, id est mancipia, quæ sunt sub jugo servitutis, docetque Episcopum eos non debere aspernari, sed docere bonos mores, ac imprimis obedientiam, ut scilicet dominis suis infidelibus prompte et reverenter obediant, ne, si inobedientes eis sint, prætexentes se per christianismum et servitute assertos esse in libertatem; ipsi heri blasphement christianismum, quasi qui servos sibi antea morigeros fecerit rebelles et seditiosos. Agit enim de servis qui dominos habent infideles; nam de servis qui dominos habent fideles, agit v. seq. Vide dicta ad Ephesios 6. v. 5.

2. Qui fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres (id est, Christiani) sunt: sed magis serviant, quia fideles sunt et dilecti.] Hic agit de servis, qui dominos habebant fideles et Christianos. Monet hos, ne putent se per baptismum factos esse Dominis suis pares: licet enim pares sint in baptismo, et fratres in Christo; tamen in civili conditione et statu impares sunt; unus enim est dominus, alter servus. Quin potius hortatur hos servos Apostolus, ut heris fidelibus melius serviant quam infidelibus; quia herus fidelis melior est et dignior, servique Christiani amantior, cum eoque in fide conjunctior, ac consequenter magis dilectus, id est diligendus, quam herus infidelis. Cogitet ergo servus fidelis serviens domino fideli, se obsequium illi præstare, qui ex supercilio domini transiit in affectum parentis, et pro formidato cœpit esse dilectus.

Nota. Pro *dilecti*, græce est ἀγάπητοι, quod tam dilectos, quam diligibiles significat. Noster vertit, *dilecti;* alii vertunt, *diligibiles.* q. d. Dilectione et honore digni sunt domini fideles, tanquam fratres scilicet, domestici fidei.

Qui beneficii participes sunt.] Chrysostom. docet hoc tam ad servos quam ad heros referri posse: ad servos sic, q. d. Servi dominis qui fideles sunt, et dilecti, serviant, quia ab eis beneficia multa participant: quia scilicet à dominis suis aluntur, vestiuntur, in fide Christiana foventur et promoventur. Ita Syrus. Verum tunc τὸ *qui beneficii perticipes sunt*, remotius referendum est ad *serviant.* Aptius tamen videtur referri ad immediate præcedentia, *quia fideles sunt dilecti,* scilicet heri sive domini. Quare melius de eisdem heris sive dominis accipiemus, quos beneficii, scilicet illius magni et excellentis, puta christianismi, participes fecit Deus. Unde Primasius legit, *qui beneficii Dei participes sunt,* q. d. Servi serviant dominis Christianis, et amantius, et diligentius, eo quod domini sint fideles et dilecti à Deo, Deique amici, scilicet, eo quod Domini sint una cum servis ejusdem illius Dei beneficii participes, puta vocationis ad fidem et gratiam Christi: hæc enim est maximum Dei beneficium. Si enim infidelibus, Dei hostibus, reprobis dominis parendum est, multo magis obedientiam hanc requirit Deus à servis, quos subjecit Dominis fidelibus suis amicis, dilectis et electis.

Tropologice, Chrysost. *Si servis, inquit, ita imperat Apostolus obedire dominis, intuemini quo nos animo in Dominum nostrum esse conveniat, qui nos de nihilo ut essemus effecit, qui nutrit, qui vestit,* etc.

Hæc doce nescientes, et exhortare scientes, ut quod sciunt faciant, et opere impleant.

3. Si quis aliter docet, et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, et ei quæ secundum pietatem est, doctrinæ, superbus est, nihil sciens.] Concludit Apostolus resumens primum quasi thema epistolæ, quod proposuit cap. 1. 3. scilicet Timotheum Episcopum quibusdam Novantibus denuntiare debere, *ne aliter docerent, neque intenderent fabulis interminatis, quæ quæstiones præstant magis quam ædificationem Dei, quæ est in fide.* Quidam enim Judæi et Gentiles ad Christum conversi suas sectas, deuteroses et dogmata philosophica miscebant christianismo, itaque christianismum

corrumpebant : quos hic comprimi jubet Apostolus. Forte in particulari perstringit Apostolus Judaizantes, qui docebant servos juxta legem Exodi 21. v. 2. anno septimo manumitti debere, et fieri liberos. De servis enim præcessit; sicque commoda erit transitio et reditus ad primum thema de vitandis novis doctoribus.

Nota. Pro *aliter docet*, græce est ἑτεροδιδασκαλεῖ, quod verbum usurpavit cap. 1. v. 3. et ex loco patet significare non tam eum qui diversam doctrinam sequitur, ut vertit Vatablus, quam qui aliam doctrinam docet : sequitur enim, *Languens circa quæstiones et pugnas verborum*, quodque ex fucata hac doctrina pietatis quæstum aucupetur. Quæ sane non discipuli, sed doctoris sunt.

Secundo, pro *non acquiescit*, græce est, μὴ προσέρχεται, id est, non accedit, hoc est, non consentit, non acquiescit. Loquitur enim de accessu non pedum, sed mentis et voluntatis.

Tertio, *sanos sermones Jesu Christi* vocat legem et doctrinam Christi. Eamdem vocat *doctrinam quæ est secundum pietatem*, id est, quæ veram pietatem, et Dei veri genuinum cultum docet, scilicet cultum Dei consistere non in cæremoniis et apparatu externo, sed in interna fide, spe, charitate.

Quarto, pro *superbus*, græce est τετύφωται, id est, inflatus est, tumet typho superbiæ et vanæ scientiæ. Nota. Hic typhus est character et origo omnis hæresis. Hujus autem typhi et superbiæ clarissimum est argumentum, quod hæretici adeo sibi placent, ut neque Ecclesiæ, neque etiam Evangelio credere velint, nisi in iis rebus quæ sibi placent. Unde S. August. l. 17. contra Faustum c. 3. *Undique tergiversatio*, inquit (ô Manichæi), *vestra contunditur. Aperte dicite vos non credere Christi Evangelio : nam qui in Evangelio quod vultis, creditis; quod vultis, non creditis; vobis potius quam Evangelio creditis.* Qua de causa hæretici raro disputando (nolunt enim victi videri) sed magis orando, convertuntur. Docuit hoc Episcopus ille, de quo narrat S. Augustin. l. 3. Confes. c. 12. quod cum S. Monica rogaretur, ut Augustini filii sui errores disputando refelleret; negavit ille, dictitans Augustinum juvenili ardore et novitate hæresis inflatum adhuc indocilem esse : *Sine*, inquit, *illum ibi, et tantum roga pro eo Dominum : ille legendo reperiet, quis ille sit error et quanta impietas.* Cumque illa nihilominus instaret cum lacrymis : *Vade*, ait, *fieri non poterit, ut filius istarum lacrymarum pereat.* Quod factum Episcopi laudat ibidem S. Augustinus.

Quinto, hæreticus dicitur *nihil sciens*, quia licet multa sciet, de Deo trino et uno, aliisque fidei articulis, tamen sua hæresi non tantum fidem divinam sibi abstulit, ut ne vel unum articulum fide divina credat; sed etiam per hæresim quasi fermentum totam suam scientiam fermentat, vitiat, corrumpit, ut vere possit dici nihil sciens, tum quia tota ejus scientia hæresi infecta et corrupta est : tum quia scientia ejus nihil facit aut confert ac Dei gratiam, justitiam et salutem acquirendam. Hæc enim sola vera est scientia, quæ à Sapiente dicitur scientia sanctorum, qua caret hæreticus. Ita Theod.

LANGUENS CIRCA QUÆSTIONES ET PUGNAS VERBORUM.] Pro *languens* græce est νόσων, id est, ægrotans non corpore, sed animo et mente, quia nimirum desipit ac delirat, ut quasi carens cerebro egeat elleboro. Opponit hunc languorem sanis sermonibus et sanctitate doctrinæ, ut dixi vers. præced.

Nota. Non taxat hic Theologos Scholasticos seu quæstionarios, ut ad marginem hic annotavit Rob. Stephanus, sed hæreticos : de hæreticis enim agit, quorum proprium est nihil scire, sed de omnibus dubitare, de omnibus quæstionem movere : cujus rationem dat Theoph. *Quia*, inquit, *fides est oculus : qui non habet oculos, nihil videt, nihil invenit, sed tantummodo quærit.* Sic quærebat Nestorius, quomodo Deus est natus ex muliere bimestris et trimestris? Sic quærebat Pelagius, quomodo Adam per generationem carnalem transfudit peccatum in filiorum animas, quæ à solo Deo creantur? Sic quærebat Arius, quomodo Pater Filio non est dignior, et prior tempore? Sic quærunt nostri Sacramentarii, quomodo Christi corpus sex pedum potest esse in tam exigua hostia? Pulchre Chrysostom. *Quando, ait, anima cogitationum vincitur febre, quando ambiguitatis jactatur fluctu, tunc quærit; cum vero illa sana est, non quærit, sed fideliter credit : nam ex quæstione et contentione verborum inveniri nihil potest.* Nimirum sola fides est, quæ mentem in veritate stabilit, et quæstiones omnes excludit : fides enim docet credere quæ non vides, quæ non capis, quæ non intelligis; fides enim docet credere quæ non vides, quæ non capis, quæ non intelligis; fides docet Deum esse omnipotentem, Deoque omnia etiam quæ nos non intelligimus esse possibilia.

Nota secundo, Verborum pugnas elegantius et significantius græce vocat λογομαχίας, quod tam significat pugnas, rixas et litigia de verbis et vocibus, verbi gratia, an mediatoris nomen sine injuria Christi non possit tribui Sanctis? quam pugnas et lites, quæ non tam rationibus, quam verbis et verbosis clamoribus peraguntur. Tales experimur hæreticos : cum enim rebus et solidis rationibus destituantur, confugiunt ad verbosas orationum et declamationum pugnas. Secundo, S. Chrysost. Theoph. Œcumen. Vatablus λογομαχίας vertit argumentationum, disputationum et rationum pugnas. Λόγος enim non tantum verbum et sermonem, sed et rationem significat : nam cum hæretici seponunt fidem, omniaque ratione sua metiri volunt, rationes naturales et physicas congerunt, quas contentiose opponant articulis fidei, qui naturam et naturæ vim transscendunt. *Omnium hæreticorum*, inquit Augustinus epist. 56. *quasi regularis est illa temeritas, scilicet ut conentur auctoritatem stabilissimam fundatissimæ Ecclesiæ, quasi rationis nomine et pollicitatione superare.* Atque hic est alter fons omnis hæresis, scilicet proprium judicium, propria ratio. Dum enim mordicus rationi naturali insistunt, et Scripturas quisque intelligere vult secundum proprium judicium; necesse est, ut quot sunt homines et judicia diversa, tot oriantur sectæ et hæreses. Atque hinc experimur, hæreticos ejusdem sectæ inter se non consentire, sed unam sectam in multas alias dividi : imo vix reperias duos aut tres ex iis qui Scripturas scrutantur, et sapientiores plebe videri volunt, qui non in multis dissentiant. Patent hæc synopsi et catalogis modernis, qui propagines hæresum Lutheri et Calvini enumerant, et ob oculos ponunt.

4 et 5. EX QUIBUS ORIUNTUR INVIDIÆ, CONTENTIONES, BLASPHEMIÆ, SUSPICIONES MALÆ, CONFLIC-

...TATIONES HOMINUM MENTE CORRUPTORUM.] Recenset fructus quæstionum et logomachiæ hæreticorum. Primus est invidia: quisque enim eorum volens eminere et videri sapientior, invidet alteri, si plus sapere, aut plus auctoritatis et gratiæ habere videatur.

Secundus fructus sunt *contentiones*, sive altercationes. Hæretici enim non disputant eo fine, ut veritas eluceat, quam intueri cupiant: sed ut adversam partem superasse videantur, ac de victoria triumphent. E contra Nazianz. in disputationibus tria Catholicis commendat, scilicet silentium, ordinem et humilitatem. Quid enim tibi oberit, aut *cur ægre feras*, inquit, *si non in omni disputatione domineris: sed alii te vel doctiores, vel audaciores inveniantur?* cedere te potius quam superare juvet; hoc prudentis, hoc sapientis est.

Tertius fructus sunt *blasphemiæ* tum in antagonistam et eos qui diversa sentiunt, puta convicia et maledicta; tum proprie blasphemiæ in Deum et Sanctos. Nam, ut recte Œcumenius, necesse est, ut qui omnia humanis metitur rationibus, incidat in blasphemias, nimirum ut blasphemet Dei omnipotentiam, bonitatem, providentiam. Tales blasphemias audimus quotidie, dum cum hæreticis disputatur: v. g. Deum esse auctorem tam operum malorum quam bonorum, tam proditionis Judæ quam vocationis Petri; Deum non posse plura facere, quam naturæ vires ferant, imo quam de facto faciat; Deum ante omnem prævisionem operum, Judam et reprobos inferno, Petrum et electos cœlo addixisse; B. Virginem Dei matrem non esse digniorem aliis virginibus, imo nec feminis conjugatis; imagines et reliquias Sanctorum esse abolendas et exurendas, ac talia sexcenta.

Quartus fructus sunt *suspiciones malæ*. Græcum ὑπόνοιαι, non tantum malas suspiciones, sed et opiniones significat. Experimur ex hisce disputationibus quam monstruosæ opiniones in dies emergant.

Quintus sunt *conflictationes*, græce παραδιατριβαί. Διατριβαὶ Græcis vocantur doctorum et philosophorum disputationes. Sed hic additur præpositio παρὰ, quæ sæpe vocem cui additur, in malam partem inflectit; παραδιατριβαὶ ergo sunt disputationes inutiles, imo noxiæ et pestilentes. Unde ex Chrysost. et Theod. Theophyl. vertit, *affricationes contagiosas*. Vox enim *diatribæ* græce non tantum disputationes, sed et conversationes, consuetudines et communicationes mutuas, indeque affricationes vel morum, vel opinionum significat. *Nam sicut scabiosæ oves*, inquit Chrysost. *si confricentur ceteris, etiam quæ sanæ sunt inficiuntur et morbo tentantur: ita hi homines nequam si simplicioribus quibusque interversentur, veneno eos suæ malignitatis inficiunt. Sermo enim eorum ut cancer serpit*, ut ait Apost. 2. Timoth. 2. nimirum necesse est, ut qui sibi invicem familiares sunt in colloquiis et disputationibus, mutuo aliquid affricent et communicent; ut vel bonus malum convertat, vel, quod pronius est, malus bonum pervertat. *Sicut carbo*, inquit Epictetus lib. 3. c. 16. *si juxta carbonem candentem ponatur, aut extinctus ignitum extinguet, aut ignitus extinctum igneum efficiet.*

5. QUI VERITATE PRIVATI SUNT.] Ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, id est, ut Vatabl. quibus adempta est veritas, qui scilicet in pœnam hæresis excæcati sunt, ut veritatem intueri non possint, quique, ut Syrus vertit גלזין מן קושתא *gelisin men kusceta*, id est, reprobati sunt à veritate. Hic verum est illud Publii: *Nimium altercando veritas amittitur.*

EXISTIMANTIUM QUÆSTUM ESSE PIETATEM.] Hinc patet, hosce hæreticos Christiana religione ac pietate abusos fuisse ad quæstum, ideoque novas doctrinas et sectas commentos esse, ut discipulos post se abducerent, à quibus quasi prophetæ colerentur et ditarentur. *Hæreticus*, inquit S. Augustinus lib. de Utilitate credendi cap. 1. *est qui alicujus temporalis commodi, et maxime gloriæ principatusque sui gratiæ falsas ac novas opiniones vel gignit, vel sequitur.* Sic hodie Novantes æstimant pietatem quæstum esse, quod ecclesias vel monasteria dispoliant; quod casulas, calices, lampades, ciboria, statuas aureas et argenteas sacrilege diripiunt, fundos ac prædia Ecclesiæ contra omne jus et fas sibi vindicant.

Inter Catholicos quoque multi sunt, ut ait S. August. epist. 79. ad Hilarium, tales, *qui etiam putant sibi ad augendas opes suas, et multiplicanda delectamenta, religionem suffragari debere Christianam.* Nimirum tales sunt, qui ad sacerdotia vel monasteria aspirant, ut divitias et delicias terrenas assequantur, ut inertem, otiosam et lautam vitam ducant.

Græca hic addunt, ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων, id est, discede à talibus: et ita legit Syrus, Chrysost. Theodor. Theophyl. Œcumen. Ambros. sed Latina et Latini ita non legunt. Verisimile est ea ex margine vel commentario alicujus in textum Græcum irrepsisse.

6. EST AUTEM QUÆSTUS MAGNUS, PIETAS CUM SUFFICIENTIA.] Est correctio. Dixit enim hæreticos existimare quæstum esse pietatem: hic quasi seipsum corrigit, q. d. Imo vero ego ipse dico, quod vere quæstus magnus sit pietas, sed alio sensu quam hæretici idipsum dicunt. Illi enim pietate abutuntur ad quæstum et opes corradendas: ego vero dico magnum quæstum esse pietatem in seipsa cum sufficientia, id est, si conjuncta sit sufficientiæ, sive animo sibi sufficienti, id est, sua sorte contento; quem parit et gignit ipsa pietas. Hoc enim est Græcum αὐτάρκεια, et talis αὐτάρκης erat Apostolus, cum dicit Philip. 4. 11. *Ego didici in quibus sum, sufficiens esse; scio humiliari, scio et abundare.* Vide ibi dicta. Rursum sufficientia proprie et ample capi potest, q. d. Vere magnum lucrum est pietas: affert enim secum quidquid homini satis est. Ita Maldon. in Notis manuscript.

Quæstus ergo magnus est pietas, quia opes supernaturales secum adfert, et amicitiam Dei, quæ opes cœlestes piis præparat et promittit. Rursum sufficientia jam dicta magnus est quæstus et thesaurus, quia is, cui sua parva et pauca sufficiunt, nec plus cupit habere, hic dives, hic pacatus, hic felix est. Unde Ausonius:

> Quis dives? qui nihil cupiat. Quis pauper? avarus.

Hinc est et illud Stoicorum axioma: *Solus sapiens dives est, eo quod nihil concupiscat:* qui enim adhuc aliquid concupiscit, non habet satis, ac consequenter dives non est. Tale est et illud Ciceronis paradoxo 2. *Virtus ad beate vivendum seipsa est contenta, et qui virtutem habet, ei nihil deest ad beate vivendum.* q. d. Paulus: Falso isti falsi doctores arbitrantur quæstum esse pietatem, id est, Christianam religionem et prædicationem rem esse per se inutilem, supervacaneam et insufficientem, nisi ad quæs-

tum et turpe lucrum referatur, uti ipsi referunt: ego enim plane contrarium censeo, scilicet veram pietatem conjunctam cum sufficientia et quiete animi, quæstum esse maximum. Non ergo pii cadant animis, non tristentur, etiamsi opibus destituantur, quia pietas animusque sua forte contentus eis est instar opum omnium. Ita Theophyl. Sic S. Paulinus, qui se ex opulento pauperem effecit, ut suos cives redimeret, vere dives effectus est. Nam ut de eo narrat S. August. l. 1. de Civit. c. 10. cum barbari Nolam vastarent, sic in corde Deum precabatur : *Domine, non ego excrucier propter aurum : ubi enim sint omnia mea tu scis. Ibi enim* (inquit August.) *habebat omnia sua Paulinus, ubi eum condere et thesaurizare Christus monuerat.* Quid enim illi non sufficiat qui Deum habet, qui est Saddai, id est ipsa sufficientia? Sic religiosi, qui bonis se abdicant per votum paupertatis, vere divites efficiuntur, animumque curis omnibus liberum ac bonis omnibus cumulatum nanciscuntur. Sic S. Ephrem in suo testamento : *Nec crumena*, inquit, *nec baculus, nec pera mihi unquam fuit : nunquam aurum aut argentum, aut ullam rem aliam possedi : nam bonum regem ad suos dicentem discipulos audivi in Evangelio, Nihil in terra possideritis; quamobrem nulla me rerum ejusmodis cepit cupiditas.* Unde moriens S. Ephrem adjuravit suos, ne se veste pretiosa involverent ac sepelirent, sed si quid sibi dare vellent, id in pauperes conferrent. Cum vero quidam in ejus venerationem propensior secus fecisset, vestemque pretiosam illi adornasset, mox à dæmone correptus est, sed precibus S. Ephrem liberatus fuit, uti narrat Greg. Nyssen. in Vita S. Ephrem.

Potest Secundo, *sufficientia* accipi quasi tam inopiæ, quam copiæ opposita, pro rebus ad vitam necessariis et sufficientibus. q. d. Magnæ sunt opes ipsa pietas cum sufficientia, id est, per sufficentiam quam afferre solet, quia scilicet ordinarie Deus piis providet de sufficientia, id est de sufficienti victu et vestitu, aliisque rebus ad vitam necessariis et sufficientibus, etiamsi opes sæpe eis non concedat, Christiana enim religio et pietas docent Christianum, opes hujus vitæ sitas esse non in millibus auri et argenti, sed in sufficientia; puta divitem esse eum qui habet non affluentia, sed necessaria, quæ vitæ tuendæ sufficiunt; qualia Christianis et piis viris communiter largitur Deus. Ita intelligit S. August. epist. 121. ad Probam c. 6. atque hoc est quod petiit Salomon. Prov. 30. *Mendicitatem*, ait, *et divitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo necessaria.* Et hoc est quod Christus multis probat Matth. 6. ac tandem v. 33. concludit dicens : *Quærite ergo primum regnum Dei, et justitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis.* Hanc sufficientiam significavit manna datum Hebræis, quod omnibus æqualiter sufficiebat : nec plus aut minus quam sufficientia exigebat colligebatur, ut scilicet doceret nos, inquit Nyssenus libro de Vita Mosis, unam esse communem in omnibus edendi mensuram, divinam sufficientiam. Hinc Plato l. 4. de Republ. ab urbe bene constituta arcendam esse docet tam affluentiam quam inopiam, servandam vero esse mediocritatem et sufficientiam rerum necessariarum. Idem in Sparta sanxit Lycurgus, dictans eam in mediocritate fore invictam, in affluentia perituram : itaque re ipsa evenit. Aristoteles vero dicere solebat, paupertatem quidem multis rebus indigere, inexplebilitatem autem omnibus. Utroque modo hic accipi posse sufficientiam indicant sequentia, ac præsertim quod ait : *Habentes alimenta, et quibus tegamur, his contenti sumus :* ubi pro *contenti sumus*, græce est idem verbum ἀρκέω, à quo deducitur αὐτάρκεια, id est sufficientia, videlicet utraque jam dicta, qua scilicet sobriis et necessariis alimentis et tegumentis à Deo donati, iis contenti sumus. Prior tamen sensus sublimior est, et Pauli pectori congruentior.

Moraliter S. Chrysost. hom. 79. in Joan. *Nonne*, inquit, *in hoc ab angelis differimus, quod ipsi non egent ut nos? Igitur quanto paucioribus indigemus, tanto magis angelis appropinquamus : quanto pluribus, tanto magis ad hanc caducam vitam deflectimus.* Et infra ostendit, quo magis cupiditas intenditur, eo etiam magis miseriam et servitutem hominis intendi et augeri. *Nonne*, inquit, *propterea Adam beatum dicimus, quoniam nulla re indigeret, non victu, non vestitu : quanto plura amplecteris, tanto magis derogas tuæ libertati, vera namque libertas est nulla re indigere* (qualis est in Deo) *in secundo loco minimis, quam angeli habent.*

Hanc frugalitatem sectati sunt philosophi quoque quasi sapientiæ et quietis parentem. Vide Laertium in vita Diogenis, Socratis et aliorum.

7. NIHIL ENIM INTULIMUS IN HUNC MUNDUM, HAUD DUBIUM QUOD NEC AUFERRE (concinnius vertisset, *efferre*, ut habet Græcus : hoc enim opponit τῷ *inferre*, cum ait *intulimus*) QUID POSSUMUS.] Rationem dat cur sufficientia sit magnus quæstus, seu cur quisque sua sorte, et paucis necessariis contentus vivere debeat; seque æstimare divitem et felicem, nec requirere opum copiam. Ratio est, quia hæ opes tantum datæ sunt ad usum præsentis vitæ, quæ brevis est, et in qua assidue nobis tendendum est ad alteram vitam beatam et æternam, ut opes cœlestes acquiramus : ergo in hac vita opibus terrenis non inhiandum est; sed modice et sobrie, ac tantum quantum ad vitam hanc necessarium est, iis utendum est : ut qui magnas habet opes, non exultare, non luxuriari; qui paucas, non tristari, nec dejici debeat : sed quisque sua sorte tam modico tempore contentus vivat, quia non plus opum dives ex hac vita exiens secum efferet, quam pauper; non plus rex vel princeps, quam faber vel agricola.

Moraliter hæc cogitatio, quam hic suggerit Apostolus, mire omnes Christianos excitare potest ad hanc sufficientiam, atque ad opum et omnium rerum humanarum contemptum : si nimirum Primo cogitent, omnes nos ea lege nasci, ut parum in vita commorati protinus ab ea exeamus, si quisque sibi dicat quod David ad Ethai : *Heri venisti, et hodie compelleris nobiscum egredi.* Quid aliud, ait S. Augustinus, est vita quam cursus et pernix cursus ad mortem, imo ad immortalitatem ? et, ut ait Nazianz.

> Ipsum quod vivo, et veluti rapidissimus amnis,
> Qui sursum exoriens semper ad ima fluit.

Et, ut rursum idem Nazianzenus,

> A tumulo tumulum peto :

id est, ab utero matris in sepulchrum tendo. Unde vere Seneca epist. 59. *Quotidie demitur*, inquit, *aliqua pars vitæ nostræ, et tum quoque cum crescimus vita decrescit. Hunc quem agimus*

diem, cum morte dividimus; mox, ut in vitam ingredimur, statim alia porta exire incipimus.

Secundo, ad opum contemptum inducet cogitatio vilitatis earum, quam hic innuit Apostolus. Quid enim sunt opes nisi massæ terreæ, terræ affixæ, et in terra semper mansuræ? quid enim est aurum, inquit S. Bernardus, nisi terra rubra? quid argentum nisi terra alba? quid sunt margaritæ nisi excrementa concharum? quid est purpura nisi sanguis fœdi ostrei? quid byssus nisi fœdus humor bombycum ab iis è visceribus eductus, et in lenta fila deductus? Pulchre ergo S. Chrysost. hic: *Candore,* inquit, *lucentis margaritæ attraheris? cogita maris esse aquam, et in finibus ante jacuisse dejectam. Rapit animam auri fulgor et nitor argenti? cogita terram ac cinerem ea prius fuisse et modo esse. Placet pretiosa et serica vestis? at vermium ille contextus est, opinio est, et humana præsumptio: nihil habet in se naturalis pulchritudinis.* q. d. Hæc magni fiunt, non quod magna sint, sed quod homines hæc magni faciant: auro enim et argento ac pecuniæ pretium dat existimatio hominum.

Tertio, eodem inducet, si cogitemus nos in morte hinc nudos, uti venimus, remittendos cum uno linteamine, cui involvemur, ad sepulcrum et terram quasi matrem nostram, et tantum hinc elaturos nobiscum opera, quæ fecimus, sive bona, sive mala.

Saladinus rex Ægypti Sultanus potentissimus, qui Christianos Hierosolymis et terra sancta, quam duce Godefrido Bullonio recuperarant, et per octoginta annos tenuerant, expulit; jam moriturus per omnia sua castra circumferri jussit interulam, in qua speliendus erat, de lancea suspensam, cum hac præconis voce: Saladinus Asiæ totius dominator, ex tanto imperio tantisque opibus moriens nihil aliud secum defert. Testis est Fulgos. l. 7. c. 2. Bergomens. l. 12. Platina in Cœlestino III. et alii. Pulchris parabolis duorum amicorum (scilicet opum et consanguineorum) qui hominem accitum ad judicium deseruerunt, et tertii fidelis amici: puta virtutis, qui solus ei astitit, ejusque causam apud judicem peregit, idipsum demonstrat Barlaam Josaphato apud Damascenum cap. 13. et 14. Historiæ eorumdem.

Quare apte in hunc Apostoli locum S. Hieron. l. 2. contra Jovinianum, *Deliciæ,* inquit, *et epularum varietates, fomenta avaritiæ sunt. Grandis exultatio animæ est, cum parvo contentus fueris, mundum habere sub pedibus, et omnem ejus potentiam, epulas, libidines, propter quæ divitiæ comparantur, vilibus mutare cibis, et crassiore tunica compensare. Tolle epularum et libidinis luxuriam, nemo quæret divitias, quarum usus aut in ventre, aut sub ventre est; unde et Poeta:*

Serviet æternum qui parvo nesciet uti.

Et Aristoteles in Ethicis omnem prodigum avarum esse dicit.

8. Habentes autem alimenta, et quibus tegamur, his contenti sumus.] Pro *alimenta* græce est διατροφὰς, quod S. Cyprianus explicans orationem Dominicam vertit, *exhibitionem:* hoc est, quod vulgo dicimus *præbendam.* In hac enim vita cuique homini suam quasi præbendam alimoniæ assignavit Deus, qua contentus vivat oportet.

Secundo, pro *contenti sumus,* græce est ἀρκεσθησόμεθα, id est, contenti erimus, est hebraismus. Hebræi enim futurum usurpant pro imperativo, et subjunctivo, forte etiam Noster legit per omega ἀρκεσθησώμεθα, quod significat, contenti simus.

Hæc cogitabat S. Joannes Eleemosynarius, qui in vita adeo omnia sua erogavit in pauperes, ut moriens tantum medium nummum in cista reliquerit, quem testamento pauperibus quoque legavit. Et Hilarion, teste Hieronymo in ejus Vita, cum testamento omnes suas divitias relinqueret Hesychio, non nisi Evangelium, tunicam saccεam, cucullam et palliolum ei reliquit.

9. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem, et in laqueum diaboli, et desideria multa inutilia et nociva, quæ mergunt homines in interitum et perditionem.] Dat rationem cur alimentis et tegumentis debeamus esse contenti, quia scilicet si his non contentus appetas divitias, incides in tentationes et laqueos diaboli.

Nota Primo. Loquitur Apostolus omnibus Christianis: sed maxime Episcopis et doctoribus. Falsorum enim doctorum avaritiam taxavit v. 5. et eorum occasione digressus est hucusque suadendo fugam avaritiæ: nam, ut notat Ambrosius, doctor et pastor studens lucris, non tantum sibi, sed et aliis nocet; quia dat eis exemplum avaritiæ in ea re ad quam natura nostra maxime proclivis est. Adde, vix possibile esse, ut talis suo muneri et curæ satisfaciat: qui enim vilis lucelli gratia Ecclesiæ curam suscipit, lanam potius et lac, quam ovium suarum salutem spectat; imo curas et cogitationes pene omnes in nummis accumulandis consumit: necesse est ergo ut animas negligat, non curet, vix de iis cogitet. Ubi Adverte. Non dixit Apostolus, Qui divites sunt, sed, Qui volunt divites fieri. Nam, ut ait S. August. hom. 13. inter 50. *Cupiditates accusavit, non facultates: avaritia enim est velle esse divitem, non autem esse divitem;* ut idem August. ait serm. 205. de Tempore. Nam divites multi boni et sancti sunt, qui pecunias habent, sed eas aspernantur ac rite dispensant, et in pauperes distribuunt.

Hinc Secundo, Notat Theodor. hanc cupiditatem inesse magis iis qui pecunias suo labore comparant, quam iis qui eorum sunt hæredes aut successores. Ratio est, quam dat Plato l. 1. de Republ. quia scilicet illi qui sua industria opes comparant, magis amant illas tanquam fructus et fœtus suo sudore partos; qui vero eas possident sine labore, minus eas amant, quia cogitant eas fœtus non propriæ, sed alienæ esse industriæ. *Nam et poemata,* inquit, *sua amant poetæ magis quam aliena, et proprios filios parentes magis amant quam alienos.*

Nota Tertio, Cupido divitiarum inducit in tentationem, quia inexplebilis et vehementissima est; imo

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.

Hinc inducit hominem, ut negligat Sacrum et res divinas, ut contractus usurarios ineat, ut violet, jura divina et humana, atque per fas et nefas opes accumulet; et, si pœnitere volens moneatur restituenda esse injuste acquisita, restituere nolit, adeoque facilius animam sibi quam opes male partas avelli patiatur. Hinc Apostolus avaritiam vocavit idolorum servitutem, et avarum idololatram.

Nota Quarto. Τὸ *diaboli* non est in Græco nec in Syro, nec apud Chrysost. Theodor. Theophyl.

sed intelligitur, et forte olim fuit. Nam Primasius et Cyprian. serm. 6. in orat. Dominicam, legunt nomen diaboli. *Advertis,* inquit Chrysost., *laqueum diaboli esse divitias, quem tetendit etiam Salvatori.*

Secundo, Chrysost. *laqueum* hunc intelligit infidelitatem, in quam labuntur qui toti inhiant divitiis: hoc enim est quod versu sequenti ait Apostolus: *Quam quidam appetentes erraverunt à fide.*

Tertio, Haymo *laqueum* hunc interpretatur damnationem.

Quarto, alii superbiam accipiunt. Quocirca S. August. in Sententiis n. 197. *Dominus,* ait, *est rerum quas habet, qui nulla cupiditate illuditur. Nam qui amore terrenorum obstringitur, non possidet, sed possidetur.*

Quinto, alii captivitatem intelligunt, quæ animi libertatem tollit: dives enim suis opibus quasi compedibus astrictus est, unde opes à Gentilibus Plutonis compedes nuncupantur.

Sexto et optime, laqueus diaboli est is, quem explicans statim subdit Apostolus: *Et desideria multa inutilia et nociva;* ubi conjunctio *et* significat, *id est.* Ita enim sumitur Coloss. 2. 8. et alibi, ut ibi dixi.

Unde nota quinto. *Laqueus,* et, ut Cyprian. loco jam citato legit, *muscipula*, quam volentibus ditescere injicit diabolus, sunt desideria inutilia et nociva, quæ necessario ingerunt se tum ad comparandas, tum ad augendas, tum ad impendendas opes. Adde divitias sequi ambitionem et desiderium gloriæ ac pompæ in vestitu, in curribus, in famulatu, in palatiis, in mensa, in conviviis, omnique apparatu externo: quæ mentem hominis distrahunt à Deo et rebus divinis, eamque in se trahunt et absorbent, totamque vanam, cupidam, deliciosam, superbam efficiunt, aliisque multis peccatis illaqueant. Merito ergo S. Bernard. serm. 3. in psal. *Qui habitat*, ex his Apostoli verbis inferens: *Ergone laqueus diaboli divitiæ sunt hujus sæculi!* gemit et exclamat: *Heu quam paucos inveniemus, qui ab hoc liberati laqueo exultent! quam multos, qui dolent quod parum sibi videntur irretiti, et adhuc quantum possunt, ipsi se involvere et intricare laborant! Vos qui reliquistis omnia, et secuti estis non habentem ubi caput suum reclinaret, filium hominis, exultate et dicite: Quoniam ipse liberavit me de laqueo venantium. Confitemini illi toto corde, tota anima, tota virtute, et ex ipsis medullis cordis ei gratias agite dicentes: Quoniam ipse liberavit me de laqueo venantium.*

Mergunt.] Græce βυθίζουσι, id est, demergunt in profundum, *interitum* scilicet et damnationem: sunt enim *inutilia et nociva.* Ubi adverte. Pro *inutilia*, græce est ἀνοήτους, id est, stulta et amentia. Ita Theophyl. qui id ipsum explicans addit: *Quomodo, ait, non est stultum simias alere, belluas ac pisces in vivariis ac septis includere, equos exornare auro, intraque tectum aquam ducere, ac in solo, sive pavimento domus faciem veluti in speculo ob nitorem lapidum contemplari? hæc stulta sunt ac noxia, quæ animæ divitias lædunt, sensusque absumunt. Quid, quod plerique (divites opibus superbientes) tyrannidem affectantes mortem sibi ipsis attulerunt?*

Præclare Galenus in paraphrasi orationis ἐπὶ τὰς τέχνας, Demosthenes, inquit, divites imperitos et litterarum expertes aureas pecudes appellabat: Diogenes vero eosdem ficubus comparabat, quæ nascuntur in locis præruptis et inaccessis. Harum enim arborum fructu non homines, sed cervi et graculi vescuntur: sic et horum bona et reditus non ab honestis hominibus, sed à quibusdam facetis et assentatoribus absumuntur. Plato l. 5. de Legibus asserere non dubitat eos, qui valde divites sunt, non esse viros bonos, eo quod homines fere opibus et rebus secundis insolescant. Plutarchus narrat ita quemdam Scyllæ ob tot opes glorianti respondisse: *Quomodo vir bonus esse potes qui tam magnas opes possideas, cum nihil à patre acceperis?*

10. Radix omnium malorum est cupiditas.] S. Aug. lib. 11. de Genesi ad litter. c. 14. et Anselmus cupiditatem sive avaritiam accipiunt generalissime, illam scilicet, qua quisque appetit aliquid amplius, sive honoris, sive opum, sive voluptatum, sive vindictæ, quam ipse conveniat; ita ut superbiam comprehendat cupiditas quasi speciem, idque probat, quia alibi, puta Eccl. 10. 15. dicitur *initium omnis peccati esse superbia.* Secundo, quia constat non omne peccatum nasci ex cupiditate pecuniæ: diaboli enim peccatum fuit non amor pecuniæ, sed honoris.

Verum hæc oppositio est præter mentem Apostoli. Id patet ex Græco, ubi pro *cupiditas* est φιλαργυρία, id est, amor et cupiditas argenti, puta pecuniæ, sive avaritia proprie dicta. Ita explicant Ambr. Chrysost. Theophyl. et passim alii.

Hæc ergo avaritia est radix omnium malorum, non quasi omnia peccata, quæ in individuo unquam facta sunt ab ullo homine vel angelo, manaverint ex avaritia: hoc enim falsum est; sed quod omnis generis mala et peccata ex avaritia nasci soleant, et sæpe nata sint: vox enim *omnium* distributive capitur non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum. Eodem sensu dici posset superbia esse radix omnium malorum; quia omnis generis mala prodire solent ex superbia. Sic enim vulgo dicimus humilitatem esse radicem omnium bonorum, charitatem, patientiam, orationem esse radicem omnium virtutum; quia qui hasce virtutes habet, per eas alias omnes sibi comparare potest, et sæpe actu sibi comparat.

Hinc patet responsio ad primam objectionem S. Augustini: tam enim superbia, quam avaritia radix est omnis peccati; quia tam superbia, quam avaritia, hominem impellit ad omnia peccata, sive ad omne genus peccatorum.

Aliter, sed subtilius respondet D. Thomas 1. 2. q. 84. a. 1. et 2. scilicet superbiam dici initium omnis peccati ordine intentionis, avaritiam vero dici radicem omnis peccati ordine executionis; quia avaritia suppeditat modum et instrumentum, scilicet pecuniam, cui omnia obediunt, ad implendum et exequendum omne peccatum, quod superbus animo suo concipit et patrare destinat. Hoc sæpe verum est non tamen semper: sæpe enim fit ut avaritia tam ordine intentionis, quam executionis præcedat superbiam, sitque radix omnis peccati, adeoque ipsius superbiæ; uti sæpe videmus pauperes et humiles, cum ditescunt, propter opes incipere insolescere et superbire. Prior ergo responsio planior, plenior et solidior videtur.

Hinc pulchre moraliter S. Ambros. *Avaritia,* ait, *quia omnia mala potest admittere, ideo radix omnium malorum est; quia ut desideria sua expleat (quod tamen impossibile est ut reipsa assequatur) et maleficia, et homicidia, et obscœnita-*

tem, et quidquid sceleris est perpetrat. Idem Ambros. lib. de Cain et Abel c. 5. *Avaritia,* inquit, *quo plura abstulerit, eo magis inopem se esse credit; omnibus invida, sibi viles, in summis divitiis inops, affectu extenuat, quod sensu abundat; nullus rapiendi modus, ubi nulla mensura cupiendi; elementa concutit, mare sulcat, terram effodit, cœlum votis fatigat, nec sereno grata nec nubilo, condemnat proventus annuos, fœtusque terrarum arguit.* Sic Bias : φιλαργυρία, ait, ἐςὶ της κακίας μητρόπολις, id est, studium pecuniæ est metropolis omnis malitiæ. Sic et Timon : *Duo sunt,* inquit, *malorum elementa,* ἀπλησία et φιλοδοξια, id est, inexplebilis opum cupiditas, et gloriæ appetentia, et Virgil.

Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames !

Sacra, id est sacrilega. et Horatius :

Perdidit arma, locum virtutis deseruit, qui
Semper in augendo festinat et obruitur re.

Sic et Ecclesiasticus c. 10. 9. *Avaro,* inquit, *nihil est scelestius : hic enim et animam suam venalem habet. Extirpa ergo cupiditatem,* ait August. serm. 12. de Verbis Domini secundum Matth. *et plante charitatem : sicut enim radix omnium malorum est cupiditas, ita radix omnium bonorum est charitas.* Vide Chrysost. in morali homil. 17.

Denique scripsit in hanc Apostoli sententiam S. August. homiliam, quæ est octava inter 50. tom. 10. ubi inter cetera ait : *Quia radix omnium malorum est cupiditas, et radix omnium bonorum est charitas, et simul ambæ esse non possunt, nisi una radicitus evulsa fuerit, alia plantari non poterit : sine causa aliquis conatur ramos incidere, si radicem non contendit evellere.* Deinde eum Apostolo exhortans quemlibet ad eleemosynam, ait : *Si enim habet, profert et dat : si non habet, sufficit ei coram Deo voluntas bona, hic est pauper in arca, sed dives in conscientia : pauper in domo, sed dives in animo.*

QUAM QUIDAM APPETENTES ERRAVERUNT A FIDE, ET INSERUERUNT SE DOLORIBUS MULTIS.] Relativum *quam* non refert *cupiditatem,* sed *pecuniam :* hæc enim appetitur, non autem ipsa cupiditas. *Pecunia* autem licet non sit in Latino textu, est tamen in Græco : includitur enim in voce φιλαργυρία, hæc enim non est aliud quam φιλία τες ἀργυριας, sive ἀργύροῦ, id est amor pecuniæ.

Ecce quam omnium malorum radix sit cupiditas, cum ad apostasiam, hæresim, infidelitatem, quæ malorum omnium est caput et congeries, deducat: avarus enim qui tantum præsentia bona quærit per fas et nefas, negligit Deum et divina, adeoque tandem non credit superesse bona alia futuri sæculi, itaque religionem omnem ac fidem contemnit.

Sic hodie multi vel metu amittendarum, vel spe acquirendarum opum à fide Christiana ad hæresim desciscunt.

INSERUERUNT (περιέπειραν, id est, infixerunt vel transfixerunt) SE DOLORIBUS MULTIS.] Amor enim pecuniæ instar spinæ mentem hominis transpungit et vulnerat aculeatis curis, vigiliis, angoribus, timoribus, laboribus et molestiis. q. d. O homo, quid appetis opes? spinas appetis, non rosas; aculeos quæris, non gemmas. Ita Chrysostomus cum suis. Verbum quia hos dolores subjungit Apostolus apostasiæ avarorum, quasi iis se inserant avari postquam erraverunt à fide, non ante. Hinc

Secundo, melius ex hebraismo *dolores multos,* interpretabimur peccata et scelera multa, quæ infidelitatem et avaritiam sequuntur. Hebræi enim peccatum vocant עמל *amal,* id est, laborem et dolorem, quia causa est multorum dolorum. Sic psalm. 7. 15. *Concepit dolorem,* (id est, peccatum et iniquitatem ; sequitur enim) *et peperit iniquitatem,* scilicet quam concepit. Ita per opes et avaritiam corruptos fuisse mores Romanorum docet Juvenalis, et ex eo S. August. epist. 5. ad Marcellinum. Audi eum :

Servabat castas humilis fortuna Latinas
Quondam, nec vitiis contingi parva sinebat
Tecta labor, somnique breves, et vellere Thusco
Vexatæ duræque manus, ac proximus urbi
Hannibal, et stantes Collina in turre mariti.
Nunc patimur longæ pacis mala. Sævior armis
Luxuria incubuit, victumque ulciscitur orbem.
Nullum crimen abest, facinusque libidinis ex quo
Paupertas Romana perit.

Tertio, plenissime accipiemus hic quosvis dolores, sive puros, sive cum peccato conjunctos, qui avaros, præsertim in infidelitatem prolapsos, consequi solent; uti sunt infamia, angor conscientiæ, damna rerum temporalium, perplexitas, et pene necessitas non tantum usuras, fraudes, sed et infidelium commercia, superstitiones et errores, omnesque infidelitatis actus admittendi, ne suorum gratiam perdant, scilicet ut videantur vere descivisse ad infideles, et ex animo infidelitatem esse complexi; ac tandem metus, periculum et reatus gehennæ, qui est dolor dolorum. *Quapropter,* inquit Prosper l. 2. de Vita contempl. c. 13. *ei qui militat Deo, fugiendæ sunt divitiæ, quas qui habent, sine labore non quærunt, sine difficultate non inveniunt, sine cura non servant, sine noxia delectatione non possident, sine dolore non perdunt.* Noli ergo ea amare, quæ amata inquinant, possessa onerant, amissa cruciant.

Præclare Galenus l. de Curandis animi morb. c. 9. ostendit cupiditatem esse inexplebilem, omnisque tristitiæ causam. *Scito,* inquit, *omnis mæroris causam esse insatiabilitatem, ex eo quod cupiditates habeant homines, quæ neque satiari, neque expleri possunt. Semper enim concupiscunt, qui præsentiam rerum inexplebiles sunt : proinde si duplum quidpiam habent, triplum illico student acquirere; si triplum, quadruplum appetere incipiunt. Quare tu nunquam omnibus ditior, sed propter immensas cupiditates, semper futurus es pauper. Recte igitur dictum, insatiabilitatem vitium animi esse pessimum : fundamentum enim quoddam esse omnium cupiditatum, pecuniæ, gloriæ, bonorum, principatus, contentionis.*

Et S. Chrysost. hom. cum Sarton. et Aurel. acti essent in exilium, tom. 5. *Vesana,* inquit, *divitiarum cupiditas est morbus insanabilis, fornax quæ nunquam extinguitur, tyrannis per orbem longe diffusa : divitiæ ingratæ sunt, fugitivæ, homicidæ, crudeles et implacabiles, bestiæ incicurabiles, præcipitium undequaque præruptum, scopulus assiduis plenus flatibus, mare innumeris ventis agitatum, inimicæ irreconciliabiles, quæque nunquam erga eos, à quibus possidentur, remittunt simultatem.*

Et Chrysost. l. serm. 29. *Cupiditas,* inquit, *sævus hostis, amando lædit, nudat ditando, etiam captivat aspectum, fidem frangit, violat affectum,*

vulnerat charitatem, turbat quietem, adimit innocentiam, docet furtum, suadet fraudes, imperat latrocinium.

Quin et Plutarch. in Moralibus, docet avaros infelicem agere vitam. *Ut Chius, inquit, ille vina optima vendebat aliis, ipse vappam potabat : sic qui omnia sua depravant, nec suis ipsorum bonis fruuntur. Hujus servus interrogatus, quid ageret dominus : Cum adsint,* inquit, *bona, quærit mala.*

11. Tu autem o homo Dei hæc fuge.] Notat Theodor. et Chrysost. in Scriptura viros eximie sanctos, Deoque familiares vocari *homines Dei*, non quod reliqui homines non sint Dei ; sed quod hi imaginem Dei, ad quam creati sunt, puram à peccatis integramque conservent. Sic vulgo vocamus *homines divinos*, qui rara virtute sunt admirabiles. Sic Achilles ab Homero sæpe vocatur δῖος Ἀχιλλεύς, id est, divinus Achilles. Verum Nota esse hebraismum : Hebræi enim איש האלהים *isch haelohim*, id est virum Dei, vocant eum, qui est Dei apud homines internuntius, interpres, vicarius, per quem Deus loquitur, operatur et moderatur suum populum.

Hinc Primo, et sæpissime hoc nomen tribuitur Prophetis, quos Spiritus Dei regebat. Sic Eliæ dicit Pentacontarchus 4, Reg. 1. 11. et 12. *Homo Dei*, cui Elias : *Si homo Dei sum, descendat ignis de cælo,* etc. sic 1. Reg. 9. 6. de Samuele dicitur : *Vir Dei est in civitate hac.* sic Judicum 13. v. 6. Manue de angelo, quem videbat : *Vir Dei*, inquit, *venit ad me habens vultum angelicum,* sic 3. Reg. 13. v. 1. dicitur *Vir Dei venit de Juda in sermone* (id est jussu) *Domini in Bethel.* Quis autem sit hic vir Dei, exponit v. 18. ubi eum vocat נביא *nabi*, id est Prophetam. Sic 2. Timoth. 3. v. 17. doctor sacræ Scripturæ vocatur à Paulo *homo Dei* : jam enim sunt doctores, quod olim erant Prophetæ.

Secundo, איש האלהים *isch haelohim*, id est, homo Dei, est nomen quod tribuitur regibus, principibus et Prælatis à Deo constitutis, ut suo nomine populum regant : his enim Deus suam potestatem judicandi et gubernandi (quam significat nomen *elohim*) communicat. Sic Moses à Deo constitutus, Deique ad populum internuntius vocatur *homo Dei.* Deuter. 33. 1. sic David 2. Paralip. 8. 14. vocatur *homo Dei*, sic Actor. 2. 22. Petrus Jesum vocat *virum approbatum à Deo* (id est virum Dei) *virtutibus et signis, quæ Deus fecit per illum.* et cap. 17. v. 31. Paulus Jesum vocat *virum in quo Deus judicaturus est orbem.* Vir ergo Dei idem est quod judex, legislator, princeps, qui Dei nomine et virtute judicat, regit, operatur. Hic Timotheus utroque sensu vocatur *homo Dei* : priore, quia erat Propheta, id est doctor populi : posteriore, quia erat Episcopus et princeps Ecclesiæ Ephesinæ eamque vice Dei regebat. q. d. Paulus Memento ô Timothee, cujus sis, cui servias ; Dei est, Deo servis, Dei vicarium agis ; vide ergo ne avaritiæ, de qua hactenus egi, servias : nemo enim potest Deo servire et mammonæ.

Sectare vero justitiam,] δίωκε, id est, persequere, uti venator persequitur feram, ita tu justitiam : persequere, inquam, id est persequi perge majori studio et conatu, ut justitiam, pietatem, etc., quæ habes, in te et tuis subditis, foveas et augeas : significatur enim hic non actus inchoatus, sed continuatus, juxta can. 32.

Nota. Pro *mansuetudine* Ambros. legit *tranquillitatem animi* : hanc enim parit mansuetudo. Porro mansuetudo Episcopo et Doctori valde est necessaria, ut suaviter et efficaciter in animos influat iisque virtutes inferat, et vitia eximat : nec enim homines vitiosi ferunt asperitatem correctionis.

12. Certa bonum certamen fidei, apprende vitam æternam, in qua vocatus est, et confessus bonam confessionem coram multis testibus.] Græce est ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα. q. d. Agonisa pulchrum sive præclarum agonem fidei. Alludit enim ad palestram et agones, qui Ephesi et in Græcia celebrabantur. Rursum alludit ad agones et certamina militaria, in quibus pulchrum est decertare fortiter usque ad mortem, ut generosus miles dicat sibi, Tu ne cede malis, sed contra audentior ito; moriar potius quam fugiam, pulchramque petam per vulnera mortem. Talis enim debet esse Christianus, ut quasi miles Christi pro Christo et Christi fide ad mortem et martyrum usque decertet. Unde ad hunc agonem generose obeundum passim Christianos adhortatur Apostolus, ut Philipp. 1. 30. *Idem*, inquit, *certamen* (græce ἀγῶνα) *habentes, quale et vidistis in me, et nunc audistis de me.* Hebr. 12. 1. *Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen* (ἀγῶνα) 1. Cor. 9. 25. *Omnis qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet : et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam : sic currite ut comprehendatis.* Quod hic iisdem pene verbis dicit : *Certa bonum agonem, apprehende vitam æternam.*

Secundo, certamen sive agon fidei, quem subit Episcopus, de quo hic proprie agit Apostolus, est, ut acerrimum se ostendat fidei Christianæ defensorem, propagatorem et propugnatorem contra omnes insidias et persecutiones Judæorum, Gentilium et hæreticorum. Talis fuit agon Pauli 1. Thessal. 2. 2. *Passi*, inquit, *et contumeliis affecti*, etc., *fiduciam habuimus in Deo nostro loqui ad vos Evangelium Dei in multa sollicitudine* (græce ἀγῶνι) et 2, Timoth. 4. 7. *Bonum certamen certavi* (græce τὸν καλὸν ἀγῶνα ἠγώνισμαι.) Hunc agonem describit 2. Corinth. 11. 23. et seqq.

Tertio, dicitur agon fidei is, quo quisque Christianus, et præsertim Episcopus, contra peccata et vitia omnesque mundi illecebras et concupiscentias æque ac terrores depugnat. Dicitur *fidei*, tum quia ob fidem Christi suscipitur; tum quia fides per spem et charitatem operans hoc bellum conficit. Persuadet enim Christiano, ut pro amore Dei sui et spe bravii cœlestis obtinendi strenue in hoc bello decertet. *Hæc est victoria, quæ vincit mundum fides nostra*, inquit S. Joannes epist. 1. c. 5. 4. Unde Apostolus ad Hebræos 11. docet, *sanctos per fidem vicisse regna, operatos esse justitiam,* aliaque admiranda partim fecisse, partim pertulisse.

Apprehende, viriliter certando tanquam palmam victoriæ, vitam æternam, in qua (græce εἰς ἣν, id est, ad quam) vocatus es,] à Deo.

Ita certarunt omnes Sancti cujusvis sæculi, et certando virtutis laudem et coronam adepti sunt. Audi S. Chrys. serm. de martyr. t. 3. *Ab origine mundi*, ait. *innocens Abel occiditur, Henoch Deo placens transfertur, justus Noe invenitur, Abraham fidelis probatur, Moses mansuetus dignoscitur Jesus castus, David lenis, Elias acceptus, Daniel sanctus tres pueri victores redduntur, Apos-*

toli discipuli Christi credentium magistri habentur : à quibus eruditi Confessores fortissimi pugnant Martyres perfecti triumphant, et Christiani semper exercitus diabolum Deo armati debellant. In istis semper pares virtutes, dissimiles pugnæ, gloriosæ victoriæ. Deinde horum exemplo singulos ad certamen excitans, eisque classicum canens ait : *Unde tu Christiane delicatus es miles, si putas te posse sine pugna vincere, sine certamine triumphare. Exsere vires, fortiter dimica, atrociter in prælio isto concerta. Considera pactum, conditionem attende, militiam nosce : pactum, quod spopondisti; conditionem, qua accessisti; militiam, cui nomen dedisti.*

Ita septem fratres Machabæi intuitu vitæ æternæ, et spe beatæ resurrectionis singuli se invicem excitabant ad certandum contra Antiochum : unde secundus linguam et manus constanter carnifici præcindendas extendens : *E cœlo*, ait, *ista possideo; sed propter Dei leges nunc hæc ipsa despicio : quoniam ab ipso me ea recepturum spero.* Mater vero eos exhortans aiebat : *Mundi creator spiritum vobis iterum cum misericordia reddet et vitam; sicut nunc vosmetipsos despicitis propter leges ejus.* Et ad minimum conversa : *Peto*, ait, *nate, ut aspicias ad cœlum*, etc. *ut non timeas carnificem istum; sed dignus fratribus tuis effectus particeps, suscipe mortem, ut in illa miseratione cum fratribus tuis te recipiam.* Certantibus enim vita æterna promissa est, et datur ut bravium.

Audi pulchram hac de re visionem, quam narrat Joan. Moschus in Prato spirit. c. 130. *Narravit*, ait, *nobis et istud Abbas Athanasius de se, Venit, inquiens, mihi aliquando cogitatio, dicens : Quid putas erit certantibus, et non certantibus? Et cum factus essem in ecstasi, venit ad me quidam dicens mihi, Sequere me; adduxitque me in quemdam locum plenum luminis et gloriæ statuitque me juxta unam januam, cujus species enarrari non potest : audiebamus autem interius quasi multitudinem innumerabilem laudantium Deum. Cumque, pulsaremus, audivit quispiam intus, et dixit, Quid vultis? Ait ductor meus, ingredi volumus. Respondit ille, Non huc ingredietur quispiam in negligentia degens ; sed si intrare vultis, abite, certate, nihil æstimantes vanitates sæculi.*

Et confessus.] q. d. Ob hanc palmam, scilicet vitam æternam, consequendam confessus es bonam confessionem : Primo, in baptismo, inquit Chrys. Theophyl. Ambros. Olim enim adulti, qualis erat Timotheus, qui ex gentilismo convertebantur ad christianismum, publicam faciebant professionem fidei et christianismi; qualem fecisse Victorinum Rethorem docet Aug. lib. 8. Confess. c. 2. Hinc ad hanc fidei confessionem retinendam, voceque et vita profitendam, sæpe suos hortatur Apostolus, ut Hebr. 10. 23. *Teneamus*, inquit, *spei nostræ confessionem indeclinabilem.* 2. Cor. 9. 13. *Glorificantes Deum in obedientia confessionis vestræ in Evangelium Christi.* Hebr. 3. 1. *Considerate Apostolum et pontificem confessionis nostræ Jesum.*

Secundo et potius, *confessus*, vel, ut vertit Syrus, Vatablus et alii, *professus* es bonam professionem quando in persecutione Gentilium, ac præsertim fabrorum Dianæ Ephesinæ illustrem fidei protestationem, imo propugnationem, Ephesi in publico Asiæ totius theatro cum vitæ tuæ periculo ostendisti et exhibuisti. Ita quoque explicat Chrysost. et Theophyl. ad hanc enim in persecutione protestationem potissimum respicere Apostolum patet, quia agit de protestatione, in qua, ut præcessit, profitens fidem Christi certat bonum certamen, ut apprehendat vitam æternam. Unde et mox subdit talem confessionem fecisse Christum coram Pontio Pilato, in summa scilicet persecutione Judæorum quærentium Christum ad necem, ut ad crucem à Pilato damnaretur, eo quod confiteretur se esse Messiam.

Tertio, non male S. Thomas, Cajetan. Lombardus intelligunt de ea protestatione et promissione, quam præsente populo Christiano fecit Timotheus, dum consecraretur Episcopus, scilicet se Evangelizaturum fidem, et fideliter curaturum Ecclesiam Ephesinam. Sic monachi et Religiosi faciunt bonam confessionem et professionem, dum faciunt vota, quibus profitentur se renuntiare mundo, mundi voluptatibus et divisibili vitæ, inquit S. Dionys. c. 6. Eccles. hierarch. p. 2.

13. Præcipio tibi coram Deo, et Christo Jesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem.] Notat Ambros. tam severe præcipere Apostolum, non tam propter Timotheum, cujus zelus hoc præcepto non egebat, quam propter ejus successores, omnesque deinceps futuros Episcopos.

Secundos, duos Episcopos stimulos addit ad acuendam ejus virtutem et animum in hoc agone, quem præcipit Paulus. Prior est, quod decertet *coram Deo, qui vivificat omnia*, id est, qui omnibus viventibus vitam dat et conservat, ac præsertim qui omnes homines à morte ad vitam resuscitabit. q. d. Age ergo, ô Episcope, viriliter depugna sciens tibi paratam à Deo in resurrectione coronam vitæ æternæ. Posterior est, quod decertet coram Christo, quem hic exemplar bonæ professionis proponit : non enim in tribulatione aut persecutione deficiet, qui cogitaverit serio; quanta pro se, quamque constanter et patienter passus sit Christus.

Præclare Cyprian. l. 2. epist. 6. ad Martyres et Confessores, eos exhortatur, dicens : *Si vos acies vocaverit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter dimicate constanter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis ejus ad ipsius gloriam pervenire : qui non sic est, ut servos suos tantum spectet, sed et ipse luctatur in nobis, ipse congreditur, ipse in certamine agonis nostri et coronat pariter et coronatur.*

Unde Nota Tertio. Christus *testimonium reddidit bonam confessionem*, id est, testimonium quod fuit bona confessio : est enim appositio; nam græce est, μαρτυρήσαντος τὴν καλὴν ὁμολογίαν, id est, qui (scilicet Christus) testatus est, vel testatam fecit bonam vel præclaram confessionem. Hæc bona sive præclara Christi confessio fuit, qua coram Pontio Pilato, totoque concilio et populo Judæorum professus est se esse Messiam regem Judæorum, missum in mundum ut testimonium perhiberet veritati, scilicet ut doceret homines veram doctrinam bene et pie vivendi, et ad salutem æternam perveniendi. Ita Chrysost. Theophyl. et alii.

Nota Quarto. Non dixit Apostolus, Confessus est bonam confessionem, uti dixerat de Timotheo v. præced. sed, *Testatus est*, vel testatam fecit, *bonam confessionem :* quia Christus suam confessionem ore tenus factam, passionis, crucis et mortis tolerantia testatam fecit, suoque sanguine confirmavit et obsignavit. Ita Chrys

cum suis. Hoc enim significat Græcum μαρτυρήσαντος. Christus enim est Martyr, et Martyrum dux et caput : unde Apoc. 1. vocatur *testis* (græce μάρτυρ) *fidelis*, et inde Martyres sunt dicti, qui sanguine suo, morte et Martyrio protestantur fidem Christi esse veram ; alii enim qui in tribulanibus examinati profitebantur fidem Christi, à bona sua confessione vocabuntur Confessores : quod si deinde eam ob causam morte afficerentur, vocabantur Martyres, hinc de Christo canit Ecclesia : *Rex gloriose Martyrum, corona confitentium.*

14. Ut serves mandatum sine macula, irreprehensibile.] Nonnulli intelligunt mandatum dilectionis, quod primum, magnum et generale est mandatum.

Secundo, alii accipiunt de mandato quod baptizato traditum est in baptismo ; ut scilicet vestem innocentiæ quam accepit custodiat, seque immaculatum et irreprehensibilem exhibeat Christo venienti ad judicium.

Tertio et melius, alii intelligunt mandatum quod immediate præcessit, scilicet : *Certa bonum certamen fidei.*

Quarto et plenissime, *mandatum*, id est, mandata. q. d. Quidquid tibi, ô Episcope, hac epistola præscripsi et demandavi, hoc serva.

Nota. Mandatum hoc jubet servari *sine macula*, non quasi mandatum quod sanctum et purum est, in se reprehendi possit, sed quod mandatarius cui datur mandatum, illud servare debeat integre et inviolate, ut jure de ejus neglectu aut violatione reprehendi nequeat. Est ergo hypallage : mandatum enim servatur *sine macula* et *irreprehensibile*, quando mandatarius mandato obediens seipsum servat sine macula et irreprehensibilem : unde Græca sic habent, τηρῆσαί σε τὸν ἐντολὴν ἄσπιλον καὶ ἀνεπίληπτον. Ubi τὸ ἄσπιλον καὶ ἀνεπίληπτον non ad ἐντολὴν, sed ad σὲ referendo verti potest cum Vatablo, Erasmo et aliis, *ut serves mandatum immaculatus et irreprehensibilis.* Hinc etiam Chrysost. et Theophyl. sic explicant. q. d. Paulus : Serva mandata mea integre, ita ut neque in dogmatibus, neque in moribus maculam contrahas, ob quam merito reprehendaris.

Secundo tamen, Œcumen. Hesselius et Primasius proprie ipsum mandatum dicunt ab obediente servari sine macula et irreprehensibile : quia qui inobediens mandatum transgreditur, quodammodo mandato notam aliquam et labem aspergit, illudque maculat, et reprehendi facit ; præsertim si sit Episcopus : hic enim si male vivat, facit ut Gentes blasphement tam legem, quam nomen Christi et Christianorum. Sic Jacobi 4. 11. dicitur : *Qui detrahit fratri, detrahit legi*, quæ scilicet vetat detractionem. Sicut enim qui legi huic aliisque obedit, legem honorat : ita qui legem violat, ac proximo detrahit, legi ipsi detrahit, legemque ipso facto vilipendit et infamat.

Usque in adventum Domini nostri Jesu Christi.] Pro *adventu* græce est ὑπιφανείας, id est, apparitionem, illustrationem et illustrem splendidumque adventum : nam, ut dicitur Matth. 24. 30. *Videbunt filium hominis venientem in nubibus cœli cum majestate magna et potestate.* Hac ergo mentione illustris et gloriosi adventus Christi ad judicium, excitat Apostolus Episcopum et Christianos omnes, ut sine macula se servent in obedientia mandatorum Christi, utpote qui sciant se à Christo et cum Christo gloria æterna donandos. Unde Christianis hic adventus Christi deberet esse non terrori, sed in votis et desiderio. *Si enim*, inquit August. in psalm. 147. *amaremus Christum, utique adventum ejus desideraremus.*

15. Quem, supple adventum Christi, ut patet ex græco ἥν, suis temporibus ostendet (id est exhibebit) beatus et solus potens.] Nota. Pro *beatus* græce est ὁμακάριος. q. d. Ille beatus, qui scilicet est ipsa beatitudo, beatque omnes angelos et Sanctos, teque, ô Timothee, omnesque Christianos beabit, si servent ejus mandata sine macula, ut dixi.

Secundo. Pro *solus potens* græce est μόνος δυνάστης, id est, solus dynasta et princeps, quia scilicet Deus à se ipso habet omne dominium, potestatem, principatum, illudque ita absolutum, potens et eminens, ut ejus respectu creati principes et dynastæ videantur non esse principes et dynastæ, sed tantum famuli Dei, quibus gratis et quasi mendicato umbraticum, exilem et temporarium dominatum et principatum elargitur et communicat Deus. Sic dicitur, *Nemo bonus nisi solus Deus :* rursum, *Ego sum qui sum.* Quia esse Dei et bonitas Dei tam perfecta, solida et immensa sunt, ut omnis essentia et bonitas creata respectu illius increatæ vix umbra sit. q. d. Paulus : Ne timeas mundi dynastas et reges in confessione et propugnatione fidei, ô Timothee : his enim præsidet summus dynasta, qui solus proprie et absolute dynasta est, cui tu servis, quique tui curam gerit, et te contra omnes mundi dynastas tuebitur. Ita Chrysost.

Rex regum.] Græce βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, id est, rex regnantium, scilicet, non tantum regum, sed et tyrannorum. Erasmus hæc tria Dei epitheta sic distinguit, δυνάστης, inquit, dicitur reipublicæ gubernator et princeps : δυναστεύειν enim dicuntur, qui potentia rempublicam obtinent ; quod Deo proprium est, utpote qui nullis subjectus est legibus. βασιλεὺς vero, id est rex, dicitur Deus à providentia, quasi πᾶσι υπιλεύσσων, quod scilicet omnibus prospiciat ; et hoc unice convenit Deo, Denique dicitur Deus κύριος, id est Dominus, quod auctoritatis est nomen : nullus enim potest rescindere quod Deo placuit. Ita Erasmus.

Verum minutior et exilior est ista distinctio : potius videtur Apostolus hæc quasi synonyma congerere ad explicandam et exaggerandam immensam, omniaque transscendentem Dei potentiam et imperium, idque per omina et dignitatum titulos, qui apud homines gradationem quamdam ab imo ad summum significant. Nam apud homines inter principes minimi sunt dynastæ ; his majores sunt reges ; sed maximi sunt Domini sive Imperatores. Sic Augustus, Tiberius, Nero et alii Romani Imperatores vocabantur Domini, scilicet summi et absoluti, ut patet Actor. 25. v. 26. Sic etiamnum Turcarum Imperator ab eis nuncupatur Magnus dominus. Hinc et Deus vocatur אדני *Adonai*, id est *Domini* in plurali, hoc est, multus et magnus Dominus.

16. Qui solus habet immortalitatem.] Sicut dicitur Deus solus potens, ita et solus immortalis, scilicet à seipso plenissime et absolutissime, ita ut à nulla re mors aut interitus Deo inferri possit : angeli enim et animæ licet immortalitatem Dei, sicut et esse spiritale Dei, aliquo modo participent, imperfecte tamen et tenuiter eam, æque ut

esse Dei participant, adeoque absolute à Deo interimi et annihilari possunt. Hinc Plato in Timæo inducit Deum diis minoribus, id est angelis, ita loquentem : *Generati estis immortales quidem, et tamen indissolubiles omnino non estis : nec tamen nunquam dissolvemini, nec mortis fatum subibitis. Nam voluntas mea majus præstantiusque vobis est vinculum ad vitam custodiendam, quam nexus illi quibus estis tunc, cum gignebamini colligati.*

Secundo, S. August. l. 1. de Trinit. c. 1. et Greg. l. 12. Moral. c. 17. per *immortalitatem* hic accipiunt immutabilitatem : immutabilitas enim est ratio et quasi causa incorruptionis et immortalitatis. Et rursum, omnis immutabilitas est quædam immortalitas, sicut omnis mutabilitas est quædam mors ; et contra. Quia quod mutatur, transit ab eo quod erat ad aliud quod non erat : quod est quædam mors et interius prioris esse, quod mutatione hac deperit. Jam hoc sensu constat solum Deum esse immortalem, id est immutabilem : nam angeli et homines mutabiles sunt. Unde S. Bernard. serm. 81. in Cant. infert animam hominis, licet sit immortalis, tamen modicam tantum habere partem immortalitatis, eo quod Apostolus de Deo dicat : *Qui solus habet immortalitatem. Quod ego*, inquit, *reos pro eo dictum, quod solus sit natura incommutabilis Deus, qui ait : Ego Dominus, et non mutor. Vera namque et integra immortalitas tam non recipit mutationem, quam nec finem; quod omnis mutatio quædam mortis imitatio sit. Omne etenim quod mutatur, dum de uno ad aliud transit esse, quodammodo necesse est moriatur quod est, ut esse incipiat quod non est. Quod si tot mortes, quod mutationes, ubi immortalitas? Et huic varietati subjecta est ipsa creatura*, etc.

Nota, hæc dici contra Simonem Magum : ipse enim præter Deum ponebat alias virtutes vel principes immortales et potentes per se et independentes quasi à Deo. Hos ut tollat Paulus, dicit solum Deum esse potentem et immortalem ex se.

Dices, Solus Pater hic dicitur potens et immortalis; ergo Filius et Spiritus sanctus non sunt immortales et potentes per se.

Resp. Primo, negando antecedens : nam absolute loquitur hic Apostolus de Deo, qui communis est tribus personis. Unde S. August. l. 1. de Trinitate cap. 6. vult Apostolum hic loqui de tota SS. Trinitate.

Secundo, etiamsi de solo Patre, ut vult Chrysost. diceret Apostolus, Solus Pater est potens et immortalis; hoc ipso non debet intelligi seclusus Filius aut Spiritus sanctus, sed tantum ea, quæ sunt alterius naturæ, seu quæ aliam habent essentiam, quam habeat Deus Pater. Est enim axioma Theologorum, particulas exclusivas, solus, tantum, duntaxat, et similes, in divinis, cum adduntur actibus nationalibus, excludere alias personas; cum vero adduntur, attributis essentialibus, (qualis est potentia, immortalitas, etc.) tantum excludere alias essentias, seu res quæ aliam habent naturam. Tam ergo Filius et Spiritus sanctus quam Pater, habent omnipotentiam et immortalitatem per se, sive ex se, id est, ex sua essentia et divinitate.

Tertio, respondet Cyrillus l. 4. Thesauri c. ult. solum Patrem habere potentiam et immortalitatem à se, quia à nullo alio ea habet : Filium autem et Spiritum sanctum non habere ea à se, sed à Patre, quia est principium totius SS. Trinitatis, ut τὸ *se* non naturam, sed personam denotet.

Lucem habitat inaccessibilem.] Hæc *lux* est ipse splendor et gloria majestatis divinæ increata, immensa et inenarrabilis, quæ est fons omnis luminis, claritatis, cognitionis, gloriæ; et ut verbo dicam, hæc lux est ipse Deus. Unde anthropopathῶς in ea habitare dicitur Deus : Deus enim proprie domum non habet, in qua habitet, sed habitat, id est existit, in seipso.

Secundo, hæc lux nobis est inaccessa : unde nobis non lux, sed caligo est. Hinc in veteri testamento Deus Mosi et Prophetis apparuit in nube et caligine, Exodi 20. v. 21. psalm. 17. v. 10. et et 12. *Posuit*, inquit, *tenebras latibulum suum.* psal. 96. v. 2. *Nubes et caligo in circuitu ejus.* Qua de re S. Dionysius epist. 5. ad Dorotheum : *Caligo*, inquit, *divina est inaccessibilis, in qua habitare dicitur Deus : hæc est invisibilis propter eximiam claritatem, et inaccessibilis propter immensam luminis copiam.* Lux ergo Dei infinita vocatur in Scriptura *caligo* et *nubes* : quia præstringit oculos nostros, ita ut non magis immensam hanc Dei gloriam intueri possint, quam densissimas tenebras, altamve caliginem, seu nubem atram.

Quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest,] scilicet oculo corporeo. Ita Hesselius. Secundo, commentar. Ambrosio asscriptus hic intelligit hæc de solo Patre, quem in veteri testamento apparuisse negat, ita ut nullus Prophetarum aut hominum Deum Patrem viderit; sed tantum Filium. Vult enim in omnibus apparitionibus solum Filium apparuisse. Sed hoc refellit S. August. l. 2. de Trinitate cap. 18. et verus Ambros. in illud Lucæ 1. 11. *Apparuit illi angelus Domini*, docetque etiam Patrem et Spiritum sanctum apparuisse : et patet Genesis c. 18. ubi Abraham vidit tres Angelos repræsentantes tres personas SS. Trinitatis : unde tres vidit, sed tres quasi unum compellavit et adoravit.

Tertio, alii accipiunt hæc de hac vita mortali, q. d. Paulus : In hac vita mortali nec ego, nec Moses, nec quis alius vidit, aut videre potest divinam essentiam. Verum hoc absolute non videtur verum : etiamsi enim demus neminem actu vidisse Deum, potest tamen Deus facere, ut aliquis homo mortalis videat Dei essentiam.

Hinc Quarto, germane et solide nemo potest videre Deum, scilicet per se et suas naturæ vires, sive nemo potest videre Deum sua acie mentis, suo naturali acumine, suo ingenio, uti præsumebant Anomæi : sed necesse est ut homo visurus Deum supra hominem elevetur, ac per gratiam naturam transscendat, et super seipsum attollatur, atque quasi supernaturalem vim visivam oculumque accipiat, puta lumen gloriæ, quo Deum videre possit. Quod ergo dicitur Genes. 32. v. 30. *Jacob vidisse Deum facie ad faciem*, et Moses Num. 12. v. 8. dicitur *ore ad os*, quasi amicus cum amico familiariter cum Deo collocutus; intelligendum est non de Dei essentia, sed de corpore à Deo, vel potius ab angelo personam Dei repræsentante assumpto, in quo facie ad faciem cum Mose et Jacobo angelus vice Dei colloquebatur. Hinc recte colligunt Theologi, nec esse, nec esse posse aliquam creatam substantiam, cui connaturale sit videre Deum, seu

quæ viribus naturæ suæ possit videre Deum, ac consequenter cui naturale sit lumen gloriæ : tali enim creaturæ Deus non habitaret lucem inaccessibilem, sed per se accessibilem; talisque per se posset videre Deum, ac consequenter deberet esse talis ordinis divini, et in eodem ordine cum Deo, ac quasi par Deo. Quæ omnia repugnant Apostolo hic, cum dicit Deum ita transscendere omnia creata, omnemque omnino intellectum, sive creatum de facto, sive possibilem, ut à nullo viribus suis suæque naturæ adiri, accedi, videri possit. Sic cap. 1. 17. Deum vocavit *regem sæculorum invisibilem.*

Cui honor et imperium sempiternum.] Pro *imperium* græce est κράτος, quod non tantum imperium, sed et potestatem ac robur significat. q. d. Reges hujus mundi habent suum robur et imperium, sed breve; *omnis enim potentatus vita brevis :* Deus vero robur et imperium habet æternum, quo impios in æternum puniet, Sanctos vero gloriæ et regni sui participes faciet in die adventus Christi ad judicium.

17. Divitibus hujus sæculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto divitiarum.] Quia v. 6. et seq. egit de vitiis cupientium ditescere, hinc transit ad ipsorum divitum vitia, eorumque remedia. Ephesus enim nobile erat Asiæ emporium; unde multi in ea mercatores erant prædivites.

Nota. Vocat *divites hujus sæculi*, quia sunt alii divites sæculi futuri. Vocantur ergo divites et divitiæ hujus sæculi; quia cum hoc sæculo instar bullæ et momenti transeunt. Secundo, quia terrenæ sunt, miseræ, viles et exiles, quale est hoc sæculum et homines sæculares, omniaque sæcularia. Sic dives Epulo in hoc sæculo dives erat, sed in futuro pauper : contra Lazarus mendicus in præsenti vita pauper erat, in futura dives. Vide S. Augustinum serm. 212. de Tempore.

Secundo, vult Paulus ut Timotheus Episcopus præcipiat divitibus *non sublime sapere*, græce μὴ ὑψηλοφρονεῖν. Quod Ambros. vertit, *non superbe sapere*; Vatablus, *non elato esse animo :* sed proprie significat sublimiter de se sentire, magni se facere, multum sibi arrogare. *Nam sicut vermis pomo, ita divitiis superbia innascitur*, inquit Anselm. et August. serm. 5. de Verbis Domini secundum Matth. tom. 10. *Omne*, inquit, *pomum, omne granum, omne frumentum, omne lignum habet suum verme : alius est vermis mali, alius piri, alius fabæ, alius tritici : vermis divitiarum, superbia.*

Tertio, vult divites *non sperare in incerto* (græce ἀδηλότητι, id est, incertitudine) *divitiarum suarum*, quia opes hæ instabiles sunt, caducæ, et minimo vento belli, naufragii, furti, et cujuslibet mutationis rerum humanarum difflantur, pereunt, et ab uno alteri afflantur, ut qui hodie est Crœso ditior, cras sit Iro pauperior. Adde, in morte, cujus dies et hora nobis incerta est, omnes opes nos deserent : ita ut non tam opum domini, quam usufructuarii simus, ait Chrysost. Quis ergo sapiens in eis spem suam defigat? *Stulte*, inquit Christus diviti illi, Lucæ 12. 20. *hac nocte animam tuam repetunt à te, quæ autem parasti cujus erunt?* Hinc Diogenes Cynicus opes, quia viles sunt et fluxæ, vocabat vomitum fortunæ. Chrysost. homil. in Eutropium vocat eas servum fugacem, imo homicidam, exemplumque statuit ipsum Eutropium, qui à summo opum et honorum gradu in imum lapsus, cum à militibus ad necem posceretur, ad Ecclesiam (cujus immunitatem violaverat) confugere coactus, ibique à Chrysostomo exceptus, et homilia jam dicta defensus ac servatus est.

17. Sed (sperare) in Deo vivo (qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum) bene agere, divites fieri in bonis operibus, facile tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant vitam veram.] Apte incertitudini divitiarum, quæ non permanent, sed cito pereunt, opponit *Deum vivum* qui semper permanet, vivit et viget. Sic enim Hebræi Deum æternum et stabilem vocant אל חי *el chai*, id est, Deum vivum; ut eum opponant diis Gentium et idolis, quæ sunt dii saxei et lignei, ideoque falsi et mortui. Unde S. August. serm. 205. de Tempore, ait : *Apostolus jubet non sperare in incerto divitiarum; sed in Deo vivo. Fur tibi tollit aurum; quis tibi tollit Deum? quid habet dives, si Deum non habet? noli ergo in divitiis sperare; sed in Deo vivo, qui præstat nobis abundanter omnia, cum quibus omnibus et seipsum.* Idem l. 13. Confess. 8. *Male*, inquit, *mihi est præter te, et omnis mihi copia, quæ Deus meus non est, egestas est.* Secundo, *Deus vivus* significat Deum divitem, largum et liberalem, qui vitam, omniaque sua bona nobis largiter aspirat et communicat; hinc à Græcis deorum summus dicitur Ζεὺς vel Ζὴν quia, ut ait Laertius in Zenone, ουτ ζῆν ἄιτιός ἐςι, vivendi ceteris causa est. Unde Paulus hic idipsum explicans subdit, *qui præstat omnia abunde* (πλουσιως, id est diviter, opulente copiose : alludit enim ad verbum πλούτου, id est divitias, de quiqus præcessit) id est, qui est, et dicitur hebraice *saddai*, de quo dixi Philipp. 4. 11. Hic ergo *præstat omnia ad fruendum*, ut scilicet aere, aqua, luce, sole, elementis, inquit Chrys. fruamur æque, pauperes ac divites, utque frugibus et opibus terræ omnibusque animæ et corporis alimentis et fomentis abundemus (qua de re pulchre disserit Seneca l. 4. de Beneficiis c. 4.) iisque frui possimus, id est, cum voluptate uti : Deus enim *cibo et lætitia implet corda nostra*, ut dicitur Actor. 14. 16. nam alioqui proprie bonis præsentibus tantum utimur, æternis vero fruimur. Unde S. August. serm. 5. de Verbis Domini secundum Matth. *Deus præstat*, inquit, *et temporalia et æterna : ad utendum temporalia tanquam viatoribus, ad fruendum æterna tanquam habitatoribus : temporalia, unde bona faciamus; æterna, ut boni efficiamur.*

Nota. Apostolus hic septem præcepta dat divitibus. Primum est, ut in suis opibus spes suas non defigant. Secundum, ut sperent in Deo vivo.

Tertio, vult Apostolus, divitibus præcipi *bene agere*, græce ἀγαθοεργεῖν, id est, ut bona opera operentur, et fugiant luxum aliaque peccata et mala opera, quæ opes consequi solent.

Quarto, vult *divites fiant in bonis operibus*, scilicet multa bonorum operum merita sibi accumulando : veræ enim divitiæ sunt non aurum et argentum, sed virtutes et virtutum opera.

Quinto, ut *facile tribuant*, græce εὐμεταδότους εἶναι, id est, ait Ambros., ut faciles sint ad impartiendum, ad largiendum, ad dandam eleemosynam.

Sexto, ut *communicent*, id est, pares suos alios mortales agnoscant, inquit S. August. serm. 5. citato de Verbis Domini, et, ut Haymo, commu-

nicare, inquit, est mortales se recogitare, et socios esse aliis hominibus in fragilitate. Secundo, Græcum κοινωνικούς, id est communicantes, Chrysost. Theophyl. Œcumen. interpretatur benevolos, amicos, societatis amantes, humanos, qui alios præsertim pauperes non despiciunt, sed sine fastu familialiter cum iis loquuntur et agunt. Tertio, et aptius ad sequentia et præcedentia, per *communicare* intellige facile mutuare, commodare, et rerum suarum usum communem facere, sicut enim per *facile tribuere* intellexit facilem donationem : ita per *communicare*, intelligit facilem opum suarum communicationem per mutuum, commodatum, aliosque modos à donatione distinctos. Vult enim divites sua liberaliter non tantum donare, sed et utenda dare : opes enim eis ad usum datæ sunt tum proprium, tum alienum; has tamen avari tenaciter retinent, et è viscatis manibus abire non sinunt; liberales vero liberaliter eas communicant.

Septimo, vult Apostolus divites *thesaurizare sibi fundamentum bonum.* Hoc fundamentum commentarius Hieronymo et alter Primasio asscriptus, (qui uterque, ut dixi in proœmio, revera est Pelagii, vel Pelagiani alicujus) interpretatur vendere omnia, et dare pauperibus; id quod vult esse præcepti. Hæc enim inter alias fuit quoque hæresis Pelagii, scilicet Christianis præceptum esse à Christo et ab Apostolo, vendere omnia sua, eaque dare pauperibus, ac consequenter omnibus Christianis veritas esse opes et præceptam paupertatem, ideoque divites non posse salvari; idque Christum docuisse Matth. 19. 24. cum dixit, *Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum cœlorum.*

Hoc refellit S. August. epist. 89. ad Hilarium q. 4. meminitque expositionis hujus loci jam dictæ, eamque Pelagianum vocat. Unde sequitur commentarios hos Hieronymo asscriptos esse Pelagiani cujuspiam : refellit autem hac ratione, quod S. Paulus velit à divitibus ali uxores, filios et servos : hi autem sine opibus ali non possunt. Rursum quod nullum extet paupertatis hujus præceptum, quod omnibus Christianis sit datum : non enim dicit Christus, Si vis Christianus, sed, Si vis perfectus esse, vade et vende omnia : locus autem Matthæi c. 19. alium habet sensum, ut ibi dicam.

Dico ergo, vult Apostolus divites sibi thesaurizare et recondere *in futurum*, scilicet sæculum *fundamentum bonum*, id est, firmas opes et bene fundatas, scilicet spiritales, cælestes et æternas : puta virtutes et virtutum pietatisque opera. Has enim opes quasi fundamentum solidum opponit incerto divitiarum hujus sæculi. Ita Chrys. Theophyl. Anselmus et Thodoret. qui hinc docet veras divitias hominis Christiani repositas esse in cœlo, ubi Christus admonet ut collocemus thesauros nostros, quos nec ærugo demolitur, nec tinea corrumpit.

Ubi Nota. Bona opera vocat Apostolus *fundamentum* futuri ædificii, quod nobis præparatur in cœlo quia tota præparatio futuræ gloriæ est per merita, quæ hic acquirimus per gratiam, inquit S. Thomas. Unde subdit Apostolus, *Ut apprehendant veram vitam;* scilicet beatam et æternam. Bona ergo opera sunt fundamentum vitæ æternæ, quibus scilicet vita æterna acquiritur et superstruitur. Unde clare sequitur *bona opera* esse causam meritoriam vitæ æternæ. Ita Chrysost. Theophyl. et alii.

Nota Secundo, *veram vitam* dici illam, quæ Beatorum est in cœlis. Unde Græca habent, ζωῆς αἰωνίου, id est, vitam æternam : hæc enim præsens vita, non vita, sed vanitas est, et mors potius dicenda quam vita. *Hæc est ergo*, inquit S. August. serm. 5. de Verbis Domini secundum Matthæum, *falsa vita : apprehendenda est ergo vera vita; migrandæ sunt facultates nostræ ad locum veræ vitæ, ut hoc ibi inveniamus, quod hic damus.* Sicut ergo insipiens esset, qui in locum alium migrare deberet, ubi nihil inveniret, nisi quod præmisisset, nihil tamen illuc vellet præmittere : ita insipiens est qui hic suas opes per eleemosynam et bona opera non præmittit in futuram vitam in cœlo, ut ibi ex iis in æternum alatur et vivat. Pulchra parabola idipsum Josaphato regi declarat Barlaam apud Damasc. c. 14. historiæ eorumdem.

20. O Timothee, depositum custodi.] Iterum atque iterum redit Apostolus, et Episcopo Timotheo inculcat, ut novas et falsas doctrinas caveat, et antiquam veramque fidem tueatur. Quia hæc res angebat animum Apostoli prævidentis hæreses mox suborituras. Pro *depositum* Ambrosius legit, *commodatum;* Œcumen. per *depositum* intelligit præcepta Dei hic à Paulo proposita Timotheo; alii cum Theodoreto intelligunt gratiam, munus et officium Episcopale; Cajet. accipit populum quasi gregem sub depositi ratione Episcopo Timotheo commissum; alii charitatem, vel etiam castitatem intelligunt.

Verum certum est per *depositum* Apostolum intelligere doctrinam sanam, quæ Timotheo quasi Episcopo credita erat, eique quasi depositum à Deo et Paulo commendata. Unde consequitur doctrinam hanc solere per manus tradi, ejusque custodes esse Episcopos obstrictos ad hoc, ut ne minimam quidem ejus partem tolli aut vitiari patiantur. Lex enim depositi, inquit Chrysost. non patitur ut aliquid illius pereat sine culpa apud depositarium. Hinc S. Basilius præfecto Valentis Imp. Arriani urgenti ut ei in nonnullis cederet, ita respondit : *Qui divinis innutriti sunt eloquiis, corrumpi de divinis dogmatibus nec unam syllabam patiuntur : sed pro iis, si ita oporteat, omnes mortis species amplectuntur.*

Hanc doctrinam vocari hic *depositum* patet Primo, quia ita se explicat Paulus subdens : *Devitans profanas vocum novitates, et oppositiones falsi nominis scientiæ;* ubi profanas novitates, et falsi nominis scientiam quasi deposito oppositam et contrariam vitari jubet : si ergo falsi nominis scientia opponitur deposito, sequitur depositum esse veri nominis scientiam, puta sanam doctrinam, quæ vera est sapientia et scientia.

Secundo, idipsum patet ex epist. 2. ubi hoc depositum iterum atque iterum commendat Timotheo, et iisdem pene verbis, quibus hic utitur, cum ait c. 1. 13. *Formam habe sanorum verborum, quæ à me audisti in fide, et in dilectione in Christo Jesu : bonum depositum custodi.* et c. 2. 2. *Quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus*, et infra : *Sollicite cura teipsum*, etc. *recte tractantem verbum veritatis; profana autem et vaniloquia devita.* Ecce

tibi idem quod hic ait, *devitans profanas vocum novitates.*

Tertio, quia ita explicant Chrysost. Theophyl. Œcum. Anselm. et pulcherrime Vincentius Lirinensis in aureo suo libello contra hæreses, post medium libri.

Ex quo Nota, sanam doctrinam vocari *depositum*, Primo, quia à Christo apud Ecclesiam fuit deposita et instar depositi Apostolis et Episcopis asservanda tradita et commissa. Unde pulchre Vincentius singula Apostoli verba explicans et perurgens : *O Timothee*, inquit, *ô Episcope, ô sacerdos, ô doctor! ô, exclamationis est et præscientiæ et charitatis : prævidebat enim futuros, quos prædolebat errores; custodi propter fures, propter inimicos depositum, id est doctrinam sanam, quæ tibi quasi Episcopo credita est à me et à Christo, non quæ à te inventa; quam traditione accepisti, non quam excogitasti; cujus non auctor debes esse, sed custos.*

Secundo, depositum custodi, id est, talentum catholicæ fidei inviolatum illibatumque conserva : aurum accepisti, aurum redde; ne plubum, ne æramenta supponas : eadem quæ dedicisti ita doce, adorna, illustra, ut cum dicas nove, non dicas nova.

Tertio, depositum, id est, doctrinam catholicam, universalem, unam camdemque per singulas ætatum successiones, incorrupta veritatis traditione manantem, et usque in sæcula sine fine mansuram custodi. Devitans, quasi viperam, quasi scorpionem, quasi basiliscum, profanas, id est, quæ nihil habent sacri, nihil religiosi, à sacra fide, Ecclesia, religione alienas, vocum, idest dogmatum, rerum, sententiarum, et consequenter sermonum novitates, quæ sunt vetustati, quæ antiquitati contrariæ. Si vitanda est novitas, retinenda est antiquitas; si profana est novitas, sacrata est vetustas; si novitates recipiantur, necesse est ut fides beatorum Patrum aut tota, aut certe magna ex parte violetur, necesse est ut omnes omnium ætatum fideles, omnes sancti, casti, virgines, omnes clerici, Levitæ, sacerdotes, tot Confessorum millia, tanti Martyrum exercitus, tanta urbium, tanta populorum celebritas et multitudo, tot insulæ, provinciæ, regiones, gentes, regna, nationes, totus postremo terrarum orbis per Catholicam fidem Christo capiti incorporatus, tanto sæculorum tractu ignorasse, erasse, blasphemasse, nescisse quid crederet, pronuntietur. Audiant et perpendant hæc Novantes, quibus curæ est quærere sanam fidem et salutem æternam.

Devitans profanas vocum novitates.] Græca jam habent κενοφωνέας, id est vanitates, sive inanitates vocum; et ita legit Syrus, Œcumen. et Theophyl. qui eas vocat matæologias et vaniloquentias, qualis fuit illa Triphyllii Episcopi alias eruditi, qui pro concione referens illa verba Christi, *Tolle grabatum tuum et ambula*, pro grabato quasi voce minus concinna, *lectum* dixit; quem audiens magnus ille Spiridion reprehendit dicens, *Nunquid tu præstantior es eo qui grabatum dixit?* testis Nicephor. lib. 8. c. 42.

Verum Chrysost. Ambros. August. et passim veteres legunt cum nostro Interprete καινοφωνίας, id est novitates vocum. Alludit et perstringit nova et portentosa nomina triginta æonum Valentini, et 365. principiorum, quæ habebant Gnostici, aliaque his similia aliorum Novantium. De quibus Hier. in Amos 3. ad illa verba, *Congregamini montes Samariæ : Unusquisque*, inquit, *fingit quod vult, et adorat figmentum suum, ut Marcion bonum Deum et otiosum; ut Valentinus æonas triginta, et extremum Christum, quem appellat* ἔκτρωμα, *id est abortivum; ut Basilides, qui omnipotentem Deum portentoso nomine appellat* ἄβραξας : *eumdem secundum Græcas litteras, et annui cursus numerum dicit in Solis circulo contineri; quem Ethnici sub titulo Aliarum litterarum vocant* μίθραν. Talis novitas vocis excogitata fuit ab Arrianis, cum Filium Patri esse ὁμούσιον, id est consubstantialem, negantes, adinvenerunt eum esse Patri ὁμοιούσιον, id est, similem in substantia.

Nota. Signum hæresis est novitas doctrinæ et sermonum, indeque hæretici passim à Patribus quasi novantes notantur, deteguntur et damnantur.

Unde S. August. contra Crescon. l. 2. c. 53. ita Cresconium stringit : *Ecclesiam*, inquit, *perisse dicitis : et vos unde nati fueritis ostendite. Sola igitur Evangelica doctrina per excellentiam vera et antiqua dicitur, ad invidiam false, quæ nova appellatur.* Idem ad optatum, de ratione animæ: *Semper*, inquit, *viris sanctis suspecta fuit novitas.*

Contra, sana doctrina cana est et prisca, à Christi et Apostolorum temporibus ad nos illibate derivata. Hinc S. Joannes epist. 1. c. 2. 7. *Non mandatum*, inquit, *novum scribo vobis.* Et vers. 24. *Quod audistis ab initio, in vobis permaneat.*

Hoc antiquitatis telo impetit et jugulat Marcionem Tertull. l. 4. contra eumdem c. 4. cum ait, *Ego meum Evangelium dico verum, Marcion suum : quis inter nos determinabit, nisi temporis ratio ei præscribens auctoritatem, quod antiquius reperietur; et ei præjudicans vitiationem, quod posterius revincetur? In quantum enim falsum est corruptio veri, in tantum præcedat est necesse veritas falsum.* Idem contra Hermogenem : *Solemus*, inquit, *compendii gratia hæreticis de posteritate præscribere.* Eodem telo percutit novatores omnes S. Hieron. Scribens ad Pammachium et Oceanum. *Cur*, inquit, *post quadragentos annos docere nos niteris, quod ante nescivimus? usque ad hunc enim diem sine ista doctrina mundus Christianus fuit.* Et Nazianzen. ad Clidonium : *Si*, inquit, *ante hos triginta annos fides incepit, cum quadragenti ferre sint anni, ex quo manifestatus est Christus, certe et Evangelium nostrum in tanto tempore fuit inane, inanis et fides nostra*, etc. Et August. l. 2. contra Crescon. c. 45. hoc Donatistis objicit : *Ecclesia*, inquit, *periisse dicitur; et vos unde nati fueritis, ostendite.* Qua de re rursum Tertull. l. de Præscript. c. 32. *Edant*, inquit, *origines Ecclesiarum suarum, evolvant ordinem Episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem ut primus ille Episcopus aliquem ex Apostolis habuerit auctorem et antecessorem.*

Nota Secundo. Non sunt profanæ vocum novitates nomina nove adinventa, quæ res fidei brevius et clarius explicant, quia res nomine significata non est nova, sed prisca et antiqua : talia sunt, *Trinitas, hypostasis, consubstantialis, Christianus, liberum arbitrium, Purgatorium, Indulgentiæ, transsubstantiatio.* De quibus audi S. August. tract. 97. in Joannem : *Non ait Apostolus, Vocum novitates; sed addit profanas: sunt enim et doctrinæ religionis congruentes verborum:*

novitates, et xenodochia atque monasteria postea sunt appellata novis nominibus, res tamen ipsæ et ante nomina sua erant. Adversus quoque impietatem Arrianorum novum nomen Patres homousion condiderunt: sed non rem novam tali nomine signaverunt. Hoc enim vocatur homousion, quod dicitur, Ego et Pater unum sumus. Quocirca S. Athanas. disputans cum Arrio, cum Arrius objiceret ὁμούσιον esse novam Nicenorum Patrum vocem S. Scripturæ incognitam; respondit, eique regessit suum τριούσιον: *Ostende mihi*, inquit, *in sacra Scriptura tuum τριούσιον, et ego ostendam nostrum ὁμούσιον: imo vero tres in Deitate substantias, quas tu fingis, nunquam è Scriptura ostenderis; ego autem unicam esse substantiam in tribus personis divinis (quod est ὁμούσιον) tibi è Scriptura evincam.* Ita refert ipse S. Athanasius in disp. cum Arrio habita jussu Constantini Imper. l. 1. ὁμουσίου enim nomen in Scriptura non reperitur, sed res nomine significata: τριουσίου vero nec nomen, nec res, utpote falsa et hæretica.

OPPOSITIONES FALSI NOMINIS SCIENTIÆ.] Græce ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, id est, antitheses falso nominatæ scientiæ: intelligit objectiones sive oppositiones, quas hæretici, qui falso sibi arrogant et jactant suam scientiam, objiciunt Catholicis contra sanam fidem.

Notat Theodor. et Chrysost. quod Apostolus hic perstringat hæreticos jam tum suborientes, qui se Gnosticos, id est scientes, nominabant, quasi ipsi soli præ aliis saperent; sed falso: non enim est vera scientia, ubi vera fides non est. Sic quivis alii hæretici, inquit Vincensius Lirinensis, falso sibi scientiam sacræ Scripturæ et doctrinæ arrogant, quam opponunt veræ fidei; et ignorantiam suam scientiæ, caliginem et tenebras luminis appellatione fucant et colorant. Ridicule commentarius Hieronymo asscriptus (qui hinc rursus esse Pelagii dignoscitur) per *falsi nominis scientiam* accipit Dialecticam (uti et commentarius Vatablo asscriptus intelligit Philosophiam:) hanc enim odorat Pelagius, uti et nostri Novantes, quia per eam videbat se ab Augustino aliisque orthodoxis erroris convinci et confutari.

21. QUAM (scientiam) QUIDAM PROMITTENTES (Græcum ἐπαγγελλόμενοι verti potest quoque, *profitentes*) CIRCA FIDEM EXCIDERUNT,] ἠστόχησαν, id est aberrarunt: est metaphora petita ab iis, qui aberrant à scopo. q. d. Hi Novantes omni suo studio ad veram fidem, quæ veræ religionis est caput et fundamentum, quasi ad scopum se collimare fingunt; sed errant: quia dum in novitates vocum, falsamque scientiam et dogmata sua erronea collimant, prorsus aberrant à fide, et consequenter à vera religione.

Pulchre Vincent. Lirinensis: *Dicit*, inquit, Apostolus, *Quam scilicet scientiam promittentes, hi enim Novantes dicunt: Venite insipientes et miseri, qui vulgo Catholici vocitamini, et discite fidem veram, quam præter nos nullus intelligit, quæ multis ante sæculis latuit, nuper vero revelata et ostensa est: sed discite furtim atque secretim, delectavit enim vos.*

O rex regum, et Domine dominantium: ô habitator et princeps ÆTERNITATIS, qui solus habes immortalitatem, et lucem habitas inaccessibilem: tibi honor et imperium simpiternum. Da nobis non sublime sapere, non sperare in incerto divitiarum, et vanitatum mundi, sed bene agere, divites fieri in bonis operibus, thesaurizare bonum fundamentum in futurum, ut apprehendamus vitam æternam. O æterna veritas! ô vera charitas! Creasti nos ad æternam tuam gloriam: da nobis temporalia omnia, vana et caduca omnia contemnere: da sectari cœlestia, ambire æterna: da nobis rectis itineribus ad te tendere, ad te jugiter anhelare, ad te toto corde suspirare: quia tu es portio nostra in terra viventium, tu es qui restitues hæreditatem nostram, ÆTERNITATEM nostram nobis.

COMMENTARIUS

IN II. EPISTOLAM

AD TIMOTHEUM.

ARGUMENTUM.

Idem generatim est argumentum hujus epistolæ quod prioris. Timotheum enim adhortatur docens quæ sint Pastoris et Episcopi officia; primumque esse intrepide et instanter evangelizare, atque ex S. Scriptura sanam doctrinam docere, exhortari, arguere peccatores, et confutare hæreticos; quorum mores ad vivum depingit. Prædestinationis dat fundamentum et duo sigilla, scilicet præscientiam, Dei et fugam peccati: excitat ad fortitudinem, patientiam, studium sacræ Scripturæ, et martyrium, illudque sibi instare significat. Unde S. Chrysost. Theophyl. Theodor. Anselm. et alii. Putant Paulum Christum suspirantem, et animam jam pene expirantem, hanc ultimam epistolam quasi cycneam vocem edidisse, cum Romæ ageret in secundis vinculis, et proximus esset morti (ut colligitur cap. 4. 6.) quæ contigitur anno Christi 69. qui fuit Neronis 13. licet Baronius ex cap. 4. v. 17. et 18. scriptam putet hanc epistolam è primis vinculis, anno Christi 59. de quo plura cap. 4.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ostendit Primo; amorem erga Timotheum, quod fidem et pietatem a matre et avia cum lacte suxerit.

Secundo, v. 6. hortatur eum ut exsuscitet gratiam; præsertim fortitudinis in ordinatione acceptam.

Tertio, vers. 8. animat eum ut non erubescat prædicationem Evangelii, sed pro eo secum vincula et quævis adversa, si incurrant, fortiter spe auxilii divini et resurrectionis futuræ patiatur.

Quarto, v. 14. monet eum, ut depositum sanæ doctrinæ arcte custodiat, etiamsi ideo aliqui, ut Phigellus et Hermogenes, ab eo avertantur.

Quinto, v. 16. commendat Onesiphori erga se vinctum, fidem et charitatem.

1. Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo Jesu: 2. Timotheo charissimo filio, gratia, misericordia, pax à Deo Patre, et Christo Jesu Domino nostro. 3. Gratias ago Deo, cui servio à progenitoribus in conscientia pura, quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die; 4. desiderans te videre, memor lacrymarum tuarum, ut gaudio implear, 5. recordationem accipiens ejus fidei, quæ est in te non ficta, quæ et habitavit primum in avia tua Loide, et matre tua Eunice, certus sum autem quod et in te. 6. Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum. 7. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris: sed virtutis, et dilectionis, et sobrietatis. 8. Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum ejus: sed collabora Evangelio secundum virtutem Dei: 9. qui nos liberavit, et vocavit vocatione sua sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum, et gratiam, quæ data est nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia. 10. Manifestata est autem nunc per illuminationem Salvatoris nostri Jesu Christi, qui detruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam et incorruptionem per Evangelium: 11. in quo positus sum ego prædicator, et Apostolus et magister Gentium. 12. Ob quam causam etiam hæc patior, sed non confundor. Scio enim cui

credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem. 13. Formam habe sanorum verborum, quæ à me audisti in fide, et in dilectione in Christo Jesu. 14. Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum qui habitat in nobis. 15. Scis hoc, quod aversi sunt à me omnes qui in Asia sunt, ex quibus est Phigellus et Hermogenes. 16. Det misericordiam Dominus Onesiphori domui: quia sæpe me refrigeravit, et catenam meam non erubuit: 17. sed cum Romam venisset, sollicite me quæsivit, et invenit. 18. Det illi Dominus invenire misericordiam à Domino in illa die. Et quanta Ephesi ministravit mihi, tu melius nosti.

1. PAULUS APOSTOLUS JESU CHRISTI, PER VOLUNTATEM DEI, SECUNDUM PROMISSIONEM VITÆ; QUÆ EST IN CHRISTO JESU (subaudi, scribit et bene precatur dicens) 2. TIMOTHEO CHARISSIMO FILIO sit GRATIA, MISERICORDIA, PAX A DEO PATRE.] Nota. Paulus hic dicit se *Apostolum secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo.* q. d. Missus sum à Deo tanquam Apostolus et legatus ad prædicandum vitam æternam promissam per Christum. Vel planius, Missus sum à Deo Apostolus et legatus secundum, id est ad, promissionem vitæ, ut scilicet nomine Dei promittam vitam æternam, quæ est in Christo, id est, quæ per Christum præstatur, puta Christianis, Christi discipulis: pro cujus adeptione æquum est omnia incommoda et mortem ipsam hic pati, ait Primasius. Ita et Ambros. Theophyl. Œcumen. Sic enim legatus dicitur mitti ad pacem conficiendam, ad redimendos captivos, ad promittendum matrimonium, sive ad sponsalia conficienda: nam quilibet legatus ad certum aliquod negotium conficiendum legatur et dirigitur. Eodem modo Apostolus dicit se legatum esse ad promissionem vitæ, ut scilicet promittat vitam æternam credentibus Christo, illique obedientibus. Præpositio ergo *secundum,* determinat et exprimit officium, ad quod Apostolus missus est, valetque idem quod præpositio *ad,* vel *quoad;* respondet enim Hebræo עַל *al.*

Unde Nota Secundo. Hunc titulum dignitatis suæ præmittit Apostolus, ut insinuet se, et ostendat præstantiam muneris Apostolici, præ Mose et Prophetis. Moses enim leges suæ observatoribus promisit vitam, sed temporariam, scilicet felicitatem vitæ præsentis in abundantia vini, mellis, olei; Christus vero et Apostoli servantibus legem Christi, promittunt vitam cœlestem, beatam et æternam.

3. GRATIAS AGO DEO, CUI SERVIO A PROGENITORIBUS IN CONSCIENTIA PURA, QUOD SINE INTERMISSIONE HABEAM TUI MEMORIAM IN ORATIONIBUS MEIS, NOCTE AC DIE.] Verbis præcedentibus sui officii et apostolatus dignitatem commendavit, et commendando se insinuat in animum Timothei Apostolus: hic vero eximium erga eumdem amorem ostendit, ut à Paulo quasi sui amantissimo parente mandata quæ deinceps ei præscribet, peramanter accipiat: doctor enim apud discipulos tam benevolentia quam auctoritate indiget. Hunc vero amorem ostendit dicens, Non tantum tui, ô Timothee, recordor, sed etiam gratias ago Deo, quod tui memoriam assidue animo meo injiciat et objiciat. q. d. Tanti te facio, tantum te amo, ut propter te et tui memoriam in gratiarum actionem et Dei laudes erumpam, putemque me insigni à Deo beneficio affici, cum tui recordationem mihi suggerit, ideoque ei gratias ago.

Nota. Pro *servio,* græce est λατρεύω. q. d. Quem scilicet Deum colo latria, æque ut progenitores mei Abraham, Isaac, Jacob, et ceteri deinceps, à quibus cum natura et existentia, veram religionem et pietatem quasi per manus accepi. Ita S. Ambros. Anselm. et Alii.

Nota Secundo. Dicit se Deo à progenitoribus servire, quia licet aliquando judaizarit, Christumque Deum ad breve tempus oppugnarit; tamen retinuit semper cultum et amorem unius veri Dei, ut illi posset dicere, Te solum Domine latria colo; idque *in pura conscientia,* quia conscientia mihi testis est, me non alium quam te pro Deo meo habere, amare et zelari; adeoque cum Christum oppugnavi, conscientia mihi testis est, me hoc non ideo Christi aut Dei, sed potius Dei et legis Dei zelo fecisse: nesciebam enim illum esse Messiam à Deo missum, et putabam in conscientia me pro patria lege à Deo Mosi data stare et pugnare debere, putabam hac Christi persecutione maxime me Deum colere, illique me rem gratissimam præstare. Unde mox ut à Deo illuminatus errare me vidi, illico errorem correxi, totum me Christo dedi, tantumque Christum, Christique legem propugnavi, quantum antea impugnaveram. Ita Theodor. Adde, non dicit Apostolus, Servivi semper, sed tantum, *servio:* quia scilicet in præsenti servio, et ab infantia servivi, licet ad modicum tempus, per errorem, hæc servitus fuerit interrupta.

Secundo, Theophyl. per *puram conscientiam,* accipit puram à sceleribus vitam. q. d. Licet judaizarem, purus tamen eram à crapula, libidine, aliisque vitiis, quibus homines vulgo maculant suam conscientiam.

Tertio, Chrysost. *conscientiam puram* opponit simulationi et hypocrisi, eamque vult dici puram, id est, veracem et simplicem; ut sensus hic: Ego Paulus semper etiam dum judaizarem, à simulatione et mendacio fui alienus, sed candida et simplici mente Deo servivi; sicut interius in mente sentiebam, ita exterius loquebar, agebam et profitebar fidem et cultum unius Dei veri. q. d. Paulus, Ne suspiceris, ô Thimothee, me aliud scribere, aliud cogitare, pura et simplex est mihi conscientia, uti semper fuit. Sed primus sensus genuinus videtur et ex mente Apostoli. De pura conscientia vere ait S. Ambrosius l. 2. De officiis c. 1. *Vitam beatam efficiunt tranquillitas conscientiæ et securitas innocentiæ.* et Cicero l. 2. Tuscul. *Nullum,* inquit, *theatrum virtute et conscientia majus est.* Vide S. Bernardum lib. de Interiori domo c. 22.

4. DESIDERANS TE VIDERE, MEMOR LACRYMARUM TUARUM, UT GAUDIO IMPLEAR.] Pergit ostendere ardorem amoris in Timotheum. q. d. Ego licet in vinculis constitutus sim, brevique occidendus, ante mortem tamen cupio frui aspectu mei Timothei, idque quia memor sum lacrymarum tuarum, quas scilicet fundebas in proximo à me discessu, flebasque quasi infans avulsus ab

uberibus et lacte matris, inquit Chrysost. hicque fletus tuus mihi tristitiam attulit, qua relevabor, et gaudio implebor, si te videam, teque fruar. *Amantibus* enim, inquit Aristotel. l. 9. Ethic. c. 12. *amabilissimum est ipse aspectus, eo quod hinc maxime existit et oritur amor.*

5. RECORDATIONEM ACCIPIENS EJUS FIDEI, QUÆ EST IN TE NON FICTA.] Hic secundam dat causam cur tanto teneatur videndi Timothei desiderio, scilicet quod recordetur ejus fidei sinceræ, qua in sua amorem et desiderium Paulum rapiebat Timotheus.

QUÆ (fides) ET HABITAVIT PRIMUM IN AVIA TUA LOIDE, ET MATRE TUA EUNICE, CERTUS SUM AUTEM QUOD ET IN TE.] *Habitavit*, id est, firmiter et permanenter inhæsit; hac enim significatione et prosopopœia Hebræi dicunt virtutes et vitia quasi personas quasdam habitare in anima nostra, cum in ea quasi in firma sede et loco suo resident.

Nota. Mater Timothei Judæa fuit, verum quia in Græcia habitabat, Græcum ei nomen inditum fuit. Eunice enim, græce Victoriam, aut potius Vincentem; proprieque Vincentiam sonat; uti Lois (quæ fuit avia Timothei) significat Meliorem: λωίων enim Græcis idem est quod melior. Hugo pro Eunice videtur legisse *Eutyche*; interpretatur enim Fortunatam, nam Græcis fortuna dicitur τυχὴ, et fortunatus εὐτυχής.

Nota Secundo. Pro *certus sum*, græce est πέπεισμαι, id est mihi persuadeo; non enim Paulus fide divina, sed tantum humana, quæ petitur ex signis et conjecturis, credebat, sibique probabiliter persuadebat, Timotheum habere fidem non fictam. Vide dicta Rom. 8. 38.

Nota Tertio. Laudat hic Timotheum Apost. à parentibus fidelibus, per quos fides illi erat quasi hæreditaria; simul tacite hoc domestico parentum exemplo Timotheum stimulat, ut eorum fidem et virtutem imitetur: magnum enim est Dei beneficium, pios nancisci parentes, ac præsertim matrem, à qua pene tota filiorum educatio pendet. Ita Nazianz. orat. 24. init. tomi 2. laudat Cæsarium fratrem defunctum à matre, quæ à parentibus pietati et Deo addicta, maritum (antea Gentilem) et proles omnes sua pietate imbuit, adeo ut tam maritum, quam filium ad episcopatum evehi conspexerit, omnesque proles, scilicet Gorgoniam, Cæsarium et Gregorium Nazianzenum sanctos effecerit.

6. PROPTER QUAM CAUSAM ADMONEO TE, UT RESSUSCITES GRATIAM DEI, QUÆ EST IN TE PER IMPOSITIONEM MANUUM MEARUM.] q. d. Quia fides tibi quasi est hæreditaria, ut de ea non dubitem; unum tibi faciendum superest, ne scilicet fidem hanc, quasi longo usu et consuetudine senescentem, aut metu persecutionis (ut colligitur ex v. 8.) flascescentem dormitare aut torpescere sinas, sed eam æque ut gratiam tibi in ordinatione datam exsuscites.

Nota. Pro *resuscites* græce est ἀναζωπυρεῖν, quod proprie significat ignem cineribus conditum ac sopitum flatu, folle aut flabello suscitare, ut reardescat. S. Ambros. vertit, *recrea*, id est, inquit, confove, q. d. Zelus, charitas et gratia, quam in ordinatione mea accepisti, ô Timothee, sensim tempore languescit, atque partim persecutionum, partim desidiæ, partim timoris, partim humanæ infirmitatis et mutabilitatis cinere ac frigore quasi sopitur et restinguitur: vide ergo, ut eam suscites, ut charitatis flammam reaccendas, ejusque ardorem continuo foveas et adaugeas: ad hanc rem folles et flabella tibi sint oratio, meditatio, pia lectio, alacritas et vigilantia animi, studium, exercitatio et conatus major ad virtutes, ac præsertim labor et zelus ad salutem populi tibi commissi diligentius et ferventius procurandam. Ita S. Chrysost. Theophyl. Œcum. Theodor. Hisce enim follibus excitabitur animus, animique contracta et sopita libertas, qua cum suis amoribus, terroribus, erroribus vincetur hic mundus, ait S. Anselm. qui gratiam et charitatem opprimere et suffocare nititur, victaque cupiditate et metu rursus charitas flagrare incipiet, indiesque magis flagrabit. Unde auctor Quæst. novi et veteris testam. apud August. q. 120. sacra lectione gratiam hanc excitandam esse ita docet: *Excitatur*, inquit, *devotio nostra, quando ea quæ licet non ignorantur, recensentur tamen. Tale est ingenium naturæ nostræ, ut torpescat, si usus destiterit lectionis; quia sicut ferrum nisi usum fuerit, æruginem contrahit: ita et anima nisi frequentius divinis exerceatur lectionibus, quamobrem David ait illum beatum esse, qui die ac nocte lege Domini meditatur: excitatur enim desiderium animæ erga opera salutaria jejunio, oratione et misericordia* (adde, usu et exercitiis). *Unde Apostolus ad Timotheum inter cetera ait, Ut resuscites, inquit, gratiam Dei quæ est in te.*

Adverte hic obiter, gratiam non prædeterminare liberum arbitrium; imo potius liberum arbitrium gratia imbutum ipsam gratiam sopitam, adeoque seipsum suscitare et excitare ad opera bona, atque ad eorum fervorem et incrementum.

Nota Secundo. Ex eo quod dicit Apost. *gratiam quæ est in te per impositionem manuum mearum*, clare evincitur, impositionem manuum, id est, Ordinem, vel potius ordinationem, esse Sacramentum: per hanc enim Deus quasi per instrumentum, confert gratiam, ut ait hic Apost. Sicut ergo eo quod per baptismum, quasi per instrumentum, abluitur anima, et gratia infunditur, recte colligunt omnes baptismum esse Sacramentum; ita pariter idem eadem ratione colligimus hic de ordinatione. Ordinatio enim sua habet signa et symbola, puta materiam impositionem manuum, formam vero verba sacra, quibus Episcopus ordinando, potestatem Ordinis, confert, quorum effectus est gratia: atqui Sacramentum non est aliud quam signum sensibile constans sensibili materia et forma, quod gratiam confert: necesse est ergo ut ordinatio sit Sacramentum æque ac baptismus et Eucharistia.

Dices, Pro *gratia* græce est χάρισμα, quod significat gratias et dona gratis data, quale est donum et munus docendi et regendi, puta episcopatus ipse, doctoratus, et similia: hæc enim vocantur charismata; ergo non loquitur Paulus de gratia gratum faciente, quæ est effectus Sacramenti. Resp. Græcum χάρισμα, significat quodlibet donum, sive gratiæ gratis datæ, sive gratum facientis; hic vero significare charitatem et gratiarum gratum facientem, patet ex ratione et explicatione quam subjicit Apostolus: hanc enim gratiam explicans ipse subdit statim, *Non enim*, inquit, *dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, dilectionis et sobrietatis:* ergo gratia data Timotheo in ordinatione, quam ab eo suscitari vult Apostolus, et spiritus timoris, virtutis, dilectionis et sobrietatis. Ita Chrysost.

Theophyl. Œcum. et alii. Sic donum continentiæ cuique datum à Deo vocat Apostolus χαρισμα Cor. 7. 7. sic Christi gratiam oppositam peccato Adæ vocat χαρισμα Rom. 5. 15. sic vitam æternam vocat χαρισμα, id est gratiam, quia effectus est gratiæ gratum facientis, Rom. 6. 23. sic Rom. 1. 11. ait, *Ut aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis*, græce est χάρισμα. Ecce hisce locis χαρισμα gratiam non gratis datam, sed gratum facientem significat.

7. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris : sed virtutis et dilectionis et sobrietatis.] Dat causam cur Timotheus, et quivis similis gratiam, quam accepit, excitare debeat, quæque cum ad hoc faciendum exstimulet. q. d. A Deo accepimus spiritum non timiditatis, ut in persecutionibus et tentationibus paveamus et animo contrahamur : sed è contrario accepimus spiritum magnanimitatis, ut potenter omnia adversas, libereque Christi fidem prædicemus et propugnemus : ac proinde hunc spiritum magnanimitatis, cum aliquis timor aut torpor obrepit, excitare debemus, et animose ac fortiter dura et ardua quævis aggredi. Hæc enim est vocatio et professio nostra, ad hoc à Deo destinati sumus, ad hoc animos et vires gratiæ copiosas accepimus, eæ tantum excitandæ et acuendæ nobis sunt.

Unde Nota. Pro *spiritum timoris*, græce est δειλίας, id est timiditatis et ignaviæ, qualis est eorum qui animo sunt imbecilli, pavido, contracto et abjecto. *Sed virtutis*, græce δυνάμεως, id est, fortitudinis et roboris ; ut fortiter fidem non tantum teneamus, sed et prædicemus in persecutione inter medios hostes : nec timeamus, sed ambiamus pro ea mori, adeoque cum simus Episcopi, quasi duces populo præeamus ad martyrium : hæc enim virtus fortitudinis uti maxime requiritur in duce belli, ita conformiter datur Episcopo vi Sacramenti Ordinis, quo consecratur dux belli fidelium. Sicut ergo in baptismo fimus servi Christi, daturque nobis per baptismum gratia, qua christiane et innocenter vivamus et serviamus Christo; et sicut in Sacramento Confirmationis fimus et quasi auctoramur milites Christi, signoque crucis consignamur, et militiæ Christi ascribimur : ac conformiter vi Confirmationis datur nobis gratia ad fortiter depugnandum pro fide Christi, ut malimus mori, quam eam perdere aut prodere: ita in Sacramento Ordinationis constituimur duces militiæ Christianæ, ac consequenter vi hujus Sacramenti dantur nobis virtutes necessariæ ad hunc ducatum : atque in primis invictum animi robur et fortitudo, quo timores et terriculamenta omnia tam hominum quam dæmonum non tantum superemus, sed etiam à fidelibus aliis depellamus, adeoque fideles ipsos ad cruces et martyrium incitemus. Ita fecisse Cornelium Pontificem Rom. docet Cyprianus epist. 57. ad Cornelium. *Exultantes*, inquit, *accepimus ducem te illic confessionis fratribus extitisse, sed et confessionem ducis de fratrum confessione crevisse; ut, dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, et confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri : ut non inveniamus quid prius in vobis prædicare debeamus, utrumne tuam promptam et stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem, virtus illic Episcopi publice comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis offensa est, dum apud vos unus unimus et una vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est.*

Hæc est ergo prima dos Episcopi, eaque maxime necessaria, scilicet impavida libertas et fortitudo, qua excelluerunt præstantissimi et celeberrimi Episcopi. Ita magnus ille Hosius Cordubensis Antistes Constantinum Impr. sic affatus est : *Desine quæso Imperator, nec te misceas rebus Ecclesiasticis, neque nobis in hoc genere præcipe, sed potius ea à nobis disce : tibi Deus Imperium commisit; nobis quæ sunt Ecclesiæ, concredidit.* Refert hoc S. Athanas. epist. ad solitariam vitam agentes. Ita S. Ambros. Theodosium coarguit, Justinæ Imper. restitit. Valentinianum sic allocutus est : *Noli te gravare Imperator, ut putes te in ea quæ divina sunt imperiale jus habere, noli te extollere, vis diutius imperare, ad Imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem Ecclesiæ.* Refert hoc ipse Ambros. epist. 33. ad Marcellinam sororem. Minabatur Arrianus mortem Ambrosio; cui ille : *Deus permittat te facere quod minaris, ego patiar quod sacerdotis est : tu facias quod spadonis est.* Ita S. Hilarius l. contra Constantinum Imp. *Proclamo*, inquit, *tibi Constanti quod Neroni locuturus fuissem, quod ex me Decius et Maximianus audirent : contra Deum pugnas, contra Ecclesiam sævis, sanctos persequeris, religionem tollis, tyrannus jam non humanorum, sed divinorum, Christianum te mentiris Christi novus hostis es, Antichristum prævenis.* Et infra: *Tu Constanti omnium crudelitatum crudelissime et mortalium scelestissime magis in nos quàm Pagani desævis.* Ita S. Athanasius epist. jam citata : *Quis*, ait, *ausit Constantium Christianum appellare, ac non potius Antichristi imaginem? quid enim ex notis Antichristi huic deest ? aut quid est, cur non omnibus modis Constantius Antichristus, et vicissim Antichristus Constantius habeatur?* Mox eum vocat apostatam, fidei desertorem, canem, carnificem, filium perditionis, pestem, belluam, malorum omnium voraginem, eumque cum Achabo, Antiocho et Hero comparat.

Hosce omnes superavit Lucifer Calaritanus, quem S. Athanasius Eliam sui ævi vocat, qui in l. de Moriendo pro Filio Dei, ita Constantium Imper. compellat : *Mactasti plurimos, laniasti, dispersisti; sed hi omnes Martyres sunt, crede mihi, quod à te statuerimus interfici: quia et melius esse videmus, in omnia æva Deum habere amatorem quam tecum, Juda Scarioth, Judæorum imitatore puniri. Hinc est, Constanti, quod frendores colubri per te illatos non timentes, subire parati sumus omnes exitium.* Et infra : *Indigne fers, Arii vermis, quod defendamus Filium Dei : si tandem oculos serpentis morsibus confossos aperias, invenies quod hanc fidem habet Ecclesia ; invenies stolidissime Imperator, ubique Christianos sicut nos credere, ac pro Dei Filio, ut nos, mori cupere : ac tua novella prædicatio et recens religio blasphemia est.* Titulos vero et epitheta quæ Constantio tribuit acerbiora sunt illis quæ ex Athanasio retulimus.

Secunda virtus Episcopo necessaria, quæque ei copiose datur in ordinatione, est *dilectio*, ut ait hic Apostolus. Charitate enim in Deum et proximum, ac præsertim in subditos suos, flagrare ac excellere debet, ut eorum salutem impense curet, pro eaque se totum labores omnes, ac vitam ipsam impendat. Unde Christus volens constituere, Petrum pastorem et Episcopum totius Ecclesiæ, de hac dilectione tertio eum interrogat et examinat, dicens, *Simon Joannis diligis*

me plus hi? cumque respondisset Petrus, *Etiam Domine, tu scis quia amo te;* subjecit Christus, *Pasce agnos meos.*

Tertia virtus Episcopo necessaria, quæque communiter ei datur in ordinatione, est *sobrietas*, græce σωφρονισμὸς. Quod Primo, verti potest, *sobrietas*, sive cibi et potus temperantia, ut sit idem quod σωφροσύνη. Secundo verti potest, *pudicitia;* Tertio et optime, σωφρονισμὸς est *moderatio* et refrænatio, sive, ut Theodor. et Theophyl. *castigatio;* et, ut Syrus, *admonitio*, qua scilicet timores æque ac cupiditates et animi perturbationes, vitiaque omnia non tantum in nobis, sed et in aliis castigamus, refrænamus et moderamur. Insignis enim Episcopi virtus est æquanimitas, animique moderatio, ac libertas moderata, et libera vitiorum castigatio. Et sic accipi potest hic *sobrietas*, uti vertit noster Interpres, ut sit debita non tantum in cibo, sed omnibus in rebus temperantia et moderatio, ut omnia tam adversa quam prospera constanter et moderate feramus, utque omnia quæ tam in nobis quam in aliis nimia sunt et immodica, moderemur. Unde S. August. de Gratia et liber. arbitr. c. 18. pro *sobrietas*, legit *continentia*, quæ virtus est generalis, cohibens et continens mentem in officio, ne timore, amore, odio, torpore, luxu, somno, aliove affectu immoderato et vitioso imbuatur, dissolvatur, aut enervetur: sed tota sana sit, integra et perfecta. Hinc cum nonnullis σωφρονισμὸς hic verti posset', sanitas animi. Sic enim hanc vocem accipit Paulus 2. Corinth. 5. 13, cum ait εἴτε ἐξέστημεν Θεῷ, εἴτε σωφρονοῦμεν ὑμῖν, id est, *sive mente excedimus, Deo: sive sobrii sumus, vobis;* sic et Plato l. 4. de Republ. τὸ, inquit, σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ τῷ μαίνεσθαι, id est, sapere sive sanum esse animo, contrarium est illi quod desipere vel insanire. Magna enim pars hominum, quæ suas cupiditates quasi furias sequitur, vel desipit vel insanit. Episcopus autem sapere debet, aliisque hanc insaniam eximere, eosque veram sapientiam docere, quæ consistit, in vitiorum refrænatione, et passionum omnium moderatione.

8. Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum ejus.] Jubet hic Timotheo explicare spiritum non timoris, sed fortitudinis, quem accepit in ordinatione. q. d. Ne timeas, ô Timothee, non erubescas, sed intrepide ac fortiter prædica fidem et doctrinam Christi, cui Christus tot verbis, rationibus et miraculis, immo sanguine et morte sua testimonium perhibuit: non pudeat te quoque meum qui jam vinctus sum, per fidem Christi, profiteri discipulum. Gloria enim nostra est crux Christi, vincula Christi, mors Christi; prædicamus enim Christum crucifixum: et absit à Christiano, multo magis ab Episcopo, gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi.

Nota. Pro *testimonium* græce est μαρτύριον, quod partim testimonium sive confessionem, quam (uti dixit) Christus fecit coram Pontio Pilato, omnibusque Judæis, partim martyrium significat. Christus enim pro sua confessione et doctrina martyr occubuit, illique per martyrium testimonium perhibuit. q. d. Noli erubescere doctrinam, quam docuit et testatus est Christus, noli etiam erubescere crucem, martyrium ac vincula Christi, quibus suam doctrinam obsignavit et confirmavit.

Sed collabora Evangelio secundum virtutem Dei.] Pro *collabora* græce est συγκακοπάθησον, id est, compatere et coaffligere Evangelio. q. d. ait Theophyl. Evangelium et Evangelii prædicatio patitur persecutionem, et affligitur, atque in me vincto quasi vincta et vinculis constricta tenetur et premitur; tu cum Evangelio, imo pro Evangelio patere et fortiter sustine omnia Gentilium et Judæorum tam tormenta quam terriculamenta, ut mecum vincto vinciri non renuas, sed ambias: idque non per te aut tuas naturæ vires, sed *secundum virtutem* (δύναμιν, id est potentiam) *Dei*, nimirum Deus, qui in hoc certamen te vocat, ut pro sua fide et gloria decertes et vincas, ipse tibi aderit, vires potenter suggeret, itaque corroborabit, ut generose, imo jucunde et læte omnia adversa quantumvis gravia pro Evangelio patiaris: tibi ergo tuisque viribus diffidens projice te in Deum, ora, invoca eum, ipse suscipiet te, et supra naturæ vires, omnibus hostibus, tribulationibus et tormentis te fortiorem efficiet.

9. Qui (Deus) nos liberavit, et vocavit vocatione sua sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum et gratiam.] Pro *liberavit*, græce est τοῦ σώσαντος, id est, *qui nos salvavit* aut servavit, ut legit Ambros. scilicet à peccato et morte æterna. Secundo, Deus *vocavit* nos *vocatione sancta*, dum nos ab infidelitate et peccatis vocavit ad suam fidem et sanctitatem, vitamque sanctam et divinam.

Tertio, hæc vocatio *non* est *secundum opera*, id est merita, ut legit Ambros. q. d. Non est ex merito operum nostrorum, ut voluit Pelagius, sed ex proposito et gratia Dei; unde patet, *propositum*, quod toties inculcat Apostolus, opponi merito operum, et tantum significare liberale et gratuitum Dei decretum, sive beneplacitum, ut dixi Rom. 8. 28.

Deo hæc epitheta liberantis et vocantis addit Apostolus, ut spem acuat, probetque virtutem Dei affore Timotheo, omnibusque qui cum Evangelio et pro Evangelio patiuntur. q. d. Cogita, ô Timothee, quali virtute ac potentia Deus à dæmonis, peccati et inferni potestate te liberarit, dum te vocavit ad fidem et sanctitatem; cogita, quam potenter cor tuum immutarit, ut Spiritus divini vi mores et affectus tuos omnes inverteret. Ita ut ex impuro purus, ex peccatore sanctus, ex carnali spiritualis, ex animali angelicus, ex terreno cœlestis fieres; cogita Deum id præstitisse, non ob merita, nec amico, sed inimico: ob meram suam gratiam et benevolentiam erga te. Conclude ergo Deum olim, in te tam liberalem et benevolum, multo magis tibi jam justificato, jam amico, jam merenti, et pro Evangelio operanti, certanti ac patienti affore et cooperaturum; ut dura et tristia non tantum ferre, sed et vincere ac triumphare possis. Ita Chrysostomus.

Quæ (gratia) data est nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia] Nota: Hæc gratia nobis actu data non fuit ab æterno, utpote qui nondum eramus in rerum natura, ut capaces gratiæ esse possemus: cum ergo dicitur hic gratia ab æterno data, intellige in Dei decreto et prædestinatione, ut idem sit *data*, quod dari decreta et prædestinata, juxta can. 36. Unde Tit. 1. 2. non datam, sed promissam à Deo dicit Apostolus hanc gratiam et gloriam *ante tempora sæcularia*, hic vere non promissam, sed datam dicit, tum ut significet omnia ab æterno esse et fuisse Deo

præsentia, Deique æternitatem et providentiæ oculum ad omnia tempora se porrigere; eaque complecti, sicut circulus ambit et complectitur omnia quæ circulo circumscribuntur; tum ut significet gratiæ hujus donationem æternam esse quantum est ex parte Dei. Deus enim ab æterno nos adamavit, et hanc gratiam firmiter et irrevocabiliter nobis dare decrevit: ita ut hæc gratiæ donatio, quantum ex parte Dei, ab æterno non tantum inchoata, sed et perfecta fuerit: donatio enim non est aliud quam donandi decretum, sive donandi efficax et absoluta voluntas. In Deo autem ab æterno fuit absoluta et irrevocabilis hæc gratiam donandi voluntas, cui ex parte Dei nihil defuit, licet ex parte creaturæ defuerit creaturæ existentia, qua donationem hanc à Deo factam in se exciperet et complecteretur. Cum enim creatura existit, et hanc gratiam actu consequitur, tunc ex parte Dei nulla nova accedit donatio, sed illa quæ æterna fuit, posito subjecto, se effundit; suumque effectum sortitur. Sic parentes sæpe testamento multa legant et donant nepotibus necdum natis, sed postea nascituris. Ita Ambros. Chrysost. Theophyl. Anselm. Primas.

Nota. Hæc gratia data est nobis *in Christo Jesu*, id est, ut aliqui, à Christo, vel cum Christo, sive consentiente et Patri cooperante Christo. Unde Theodor. putat hic significari æternitatem et divinitatem Filii consubstantialem Patri. Verum planius ex more et phrasi Apostoli, *in Christo*, id est per Christum, puta per Christi merita prævisa ab æterno, data est nobis à Patre hæc gratia.

Ante tempora sæcularia.] S. August. l. 12. de Civit. c. 15. legit *ante tempora æterna:* et ita vertunt hic Erasm. et Vatablus. Verum, quia nihil fuit ante tempora æterna, sive ante æternitatem, hinc melius Noster, Syrus et alii vertunt, *ante tempora sæcularia*. Græcum enim αἰωνίων, non tantum *æterna*, sed et *sæcularia* significat, ut notat S. August. 16. de Civit. c. 26. αἰὼν enim Græcis significat non tantum æternitatem, sed etiam ævum, sæculum, ætatem.

Quæres, quæ vocentur *tempora sæcularia?* D. Thom. sæculum dicit esse tempus mille annorum, eo quod mille anni quasi sint ætas hominis, quod tamdiu duret hominis memoria, quæ quasi vita est hominis. Verum hoc sæpe non est verum, non est etiam ad mentem Apostoli; qui *tempora sæcularia* vocat ea, quæ simul cum sæculo et mundo fluere et volvi cœperunt. Idem ergo est *ante tempora sæcularia*, quod ante mundi constitutionem, ante temporis et mundi originem, puta ab æterno. Ita Theophyl. Anselm. et alii. Notat Chrysost. hic significari immensitatem amoris Dei, utpote qui nos ante mundum, ante omnia tempora ab æterno in mente habuerit, de quoque nostrum in particulari studiose et sollicite cogitarit, unumquemque adamaverit, cuique per Christum suam gratiæ mensuram decreverit et prædestinarit.

10. Manifestata est autem (gratia illa à Deo ab æterno data, sed in Deo abscondita) nunc per illuminationem Salvatoris nostri Jesu Christi.] Pro *illuminationem*, græce est ἐπιφανείας, quod tam apparitionem, ut vertit Erasmus, quam illustrationem significat. Apparitio ergo vel adventus Christi in mundum vocatur hic *epiphania*, sive *illuminatio*, quia illustris fuit; et ad hoc Christus apparuit et advenit, ut omnes illustraret et illuminaret luce sapientiæ divinæ, qua Deum, salutem, viamque salutis homines agnoscerent et capesserent. Inde festum Epiphaniæ vocatur et celebratur in Ecclesia, quo Christus tribus Magis, et per eos gentibus totique mundo illustris innotuit et apparuit. Hinc Christus Joan. 8. 12. *Ego*, ait, *sum lux mundi*, et Joan. c. 1. dicit Christum venisse ad hoc, ut illuminet omnem hominem venientem in hunc mundum, quantum scilicet est ex parte sua: nam multi sunt qui lucem hanc fugiunt, illique cordis fenestras claudunt, et in tenebris ac cæcitate sua quasi talpæ et vespertiliones permanere volunt: quales sunt omnes infideles, carnales, reprobi.

Qui (Christus) destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam et incorruptionem per Evangelium.] Pro *qui destruxit*, græce est καταργήσαντος, id est qui evacuavit, invalidam reddidit, enervavit mortem, omnemque vim, vigorem et imperium, quod in homines habebat, illi ademit. Secundo, τὸ *illuminavit*, hebraismo, in significatione *hiphil*, idem est quod in lucem produxit, fecit ut illucesceret, ut appareret, seque ostenderet et exhiberet ipsa vita hoc enim est Hebr. האיר *heir*, opponit enim Apostolus hæc duo, *destruxit Christus mortem*, et *illuminavit vitam*. q. d. Veniente Christo mors vigebat et regnabat; sed Christus ejus vigorem et regnum sustulit et destruxit: è contrario vita latebat, quasi in cœlis apud Beatos, in Deo abscondita, aut potius vita ipsa apud homines sublata erat, sedebatque in tenebris et in regione umbræ mortis, id est, non jam vita erat, sed mors; sed Christus eam ad lucem et vitam revocavit, iterum eam in terris produxit, et in lucem protulit, ac hominibus communicavit, unde Syrus vertit חיא הוי *chauui chaie*, id est, vivificavit vitam. q. d. Christus vitam dedit ipsi vitæ, suscitavit à morte et vivere fecit ipsam vitam, vitam produxit, et in lucem prodire fecit: per peccatum enim vita in nobis abolita et occisa fuit, mors vero inducta regnavit: sed Christus mortem destruxit et occidit, vitam vero quasi à morte suscitavit, dum homines à morte ad vitam reduxit. Sicut ergo Hebræi sumunt *ostendere*, pro exhibere, dare, facere, producere; ut c. 4. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit*, id est, fecit et intulit: ita pariter pro iisdem sumunt *hair*, id est *illuminare*, sive in lucem producere, præsertim ubi agitur de vita et suscitatione ad vitam; vita enim nostra vulgo dicitur et re ipsa est lux, unde dicimus, *frui hac luce* vel *lucis usura*, id est vivere. Sicut enim usus et voluptas hujus vitæ maxime consistit in luce, quod scilicet lucem solis et cœlorum videre, eaque uti et frui possimus: ita magis vita beata consistit in lumine gloriæ, quo Beati in mente perfunduntur, ut videant Deum; de quo scriptum est, *In lumine tuo videbimus lumen.* Quod lumen ex mente in corpus Beatorum diffunditur et derivatur: *fulgebunt enim justi sicut sol.* Hinc de Christo ad limbum descendente, indeque ad vitam Patres ibi degentes revocante dicitur Eccli. 24. 45. *Inspiciam omnes dormientes, et illuminabo* (id est ad lucem et vitam revocabo) *omnes sperantes in Domino.*

Nota. Christus per Evangelium, quod attulit in mundum, quantum est ex parte sua, destruxit re ipsa mortem, et vitam restituit, eamque in lucem protulit: sed quantum est ex parte

nostra, re ipsa in nobis id necdum factum est; sed fiet in resurrectione, cum in singulis Beatis resurgentibus mors abolebitur, et vita æterna efflorescet. Apostolus enim non tam de vita præsenti et spirituali, quæ fit per gratiam, quam de futura et corporali, quæ fiet per resurrectionem, agit. Ait enim, *Vitam et incorruptionem*, id est vitam incorruptibilem : est enim hendiadys; unde Theophyl. et Græci docent Christum tantum in spe nobis in hac vita mortem destruxisse, et vitam communicasse. *Non enim*, inquit Theophyl. *re ipsa mors in nobis deleta ac destructa est, sed venturam nostri ex morte liberationem speramus, atque hanc spem Evangelium nobis firmavit.* Ingerit hic Apostolus hanc spem resurrectionis, ut eam quasi novum stimulum admoveat Timotheo, ad collaborandum et compatiendum Evangelio et suis vinculis, uti dixit v. 8.

11. In quo positus sum ego prædicator, et Apostolus, et magister Gentium.] *In quo*, id est cujus, scilicet Evangelii: est enim hebraismus, quo hebræum *bet*, id est *in*, ponitur pro regimine genitivi. Aliter Primasius *in quo*, scilicet Christo illuminante, inquit. q. d. Christus illuminat interius mentes gentium, dum ego exterius prædico eis Evangelium. Sed prior sensus planior est et aptior.

Nota. Pro *prædicator* græce est κήρυξ, id est præco. Sic S. Franciscus rogatus, quis esset? *Sum*, inquit, *præco magni Dei.* Secundo, pro *magister* græce est διδάσκαλος, id est doctor. Tres titulos hic sibi vindicat Paulus : Primus, quod sit præeo promulgans legem Dei et Evangelium Christi. Secundus, quod sit Apostolus, id est, legatus à Christo ad omnes gentes Christo subigendas, et ad fidem salutemque adducendas. Tertius, quod sit doctor, docens, demonstrans et persuadens veram religionem, veramque ad Deum et beatitudinem, viam. Rursum tria se hæc accepisse, et ad ea auctoratum esse à Deo, significat, cum ait, *positus sum*, scilicet, à Deo. Denique hæc confirmat argumento subdens, *Ob quam causam etiam hæc patior.* q. d. Multi doctores sunt verbo, non vita; disputando, non tolerando ; ego vero præco, Apostolus et doctor sum, tum docendo, tum pro doctrina mea vincula, carceres, omnesque ærumnas constanter patiendo. Hinc pulchre S. Hier. ad Pammachium de Paulo loquens : *Ubi*, inquit, *vas electionis, tuba Evangelii, rugitus leonis nostri, tonitru Gentium, flumen eloquentiæ Christianæ?*

12. Ob quam causam etiam hæc patior, sed non confundor.] id est, non erubesco, non pudore suffundor : hoc enim est Græcum ἐπαισχύνομαι, quia scilicet hæc passio tam Dei auxilium, quam gloriam, decusque æternum mihi afferet, inquit Œcumenius.

Notat hic Primo Ambros. Mox ut Paulus et alii Apostoli prædicare cœperunt, diabolum dolentem per eos sibi animas eripi, contra eos suscitasse Neronem et similes persecutores; ut quisque sciat idem sibi eventurum : nec miretur si in conversione hominum difficultates magnas sibi objici sentiat, et pro laboribus suis et beneficiis maledicta et maleficia, quin et verbera, carceres et mortem recipiat.

Secundo, hisce in rebus non debere nos confundi et pudefieri, sed potius gaudere et gloriari, quia pro Deo et Evangelio pati gloriosum est. Ita Theophyl. Neque mirum Christianum inter vincula non confundi, sed intrepide evangelizare; cum Gentilis quoque Socrates inter vincula philosophatus sit, et veritatem libere docuerit, ut docet Plutarch. l. de Tranquill. anim. nam, ut ait Nazianz. orat. 23. in laudem Heronis : *Philosophi animus ex eo quod passus est generosior redditur, atque ut candens ferrum frigida aspersione, ita ipse periculis obdurescit.*

Scio enim cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem.] Vox *enim* dat causam cur in carceribus aliisque passionibus, pro Evangelio inflictis non confundatur : quia scilicet passionum harum mercedem deposuit apud Deum, à quo utpote in promissis suis fidelissimo certissime illam sperat et expectat.

Notant hic aliqui esse trajectionem : clarius enim sic verba transponendo ordinari sententiam: *Scio et certus sum, quod is cui credidi, potens est depositum meum servare.* Verum hæc trajectio non est necessaria, imo sine ea plus emphasis et energiæ habet oratio per aposiopesim intercisa. q. d. Novi eum cui credidi, novi eum non esse hominem infirmum aut fallacem, novi eum esse Deum in omnibus fidelem et potentem, qui non sinet me confundi in carceribus et afflictionibus Evangelii, sed pro iis æternam gloriam mihi rependet.

Secundo τὸ *scio* auctor Quæstionum novi et veteris testamenti apud August. q. 113. sic explicat; quasi Paulus non tantum obscuram fidem, sed et claram scientiam habuerit articulorum fidei, v. g. quod Deus sit fidelis, potens, justus judex, et bonorum remunerator. Hoc de attributis Dei naturalibus verum est; hæc enim naturali discursu clare cognoscuntur, sed hoc fallit in supernaturalibus, de quibus hic loquitur Apostolus ; puta quod Deus fidelibus pro fide, prædicatione et afflictionibus pro Evangelio susceptis promiserit et præstiturus sit æternam mercedem : illud enim non per rationes naturales, sed sola fide scimus. *Scio* ergo idem est hic quod, cognosco, vel certum et exploratum habeo : hoc enim est Græcum οἶδα.

Tertio, τὸ *cui credidi* significare potest tria. Primo, in quem credidi, cujus dictis fidem adhibui. Secundo, ut Ambrosius, *cui confisus sum;* fides enim subinde pro spe, et credere pro sperare et confidere sumitur. Tertio et optime, *cui credidi*, id est, cujus fidei commisi, cui concredidi depositum meum : ad hoc enim respicit, ut patet ex seqq. sic depositor dicitur credere depositario depositum suum, cum illud apud eum deponit, illiusque fidei credit et committit.

Quarto, τὸ *potens est* non tantum significat Deum posse servare, sed etiam actu et re ipsâ servaturum hoc Pauli depositum: est enim miosis, de qua dixi 2. Cor. 9. 8. Mavult Apostolus dicere, *potens est servare*, quam *actu servabit*, ut nomine potentiæ divinæ in remuneratione bonorum operum et passionum, excitet hominum infirmitatem ad constantem spem et patientiam rerum arduarum et difficilium.

Depositum meum.] Quæres, quodnam hoc. Respondet Primo, Ambros. esse salutem Pauli, quam ipse Deo servandam commisit : imo D. Thom. 1. 2. q. 104. art. 9. intelligit donum perseverantiæ actualis, quasi de ea revelationem acceperit Paulus, sciveritque certo se in

gratia usque ad mortem perseveraturum, et consequenter salvandum : hoc enim videtur dicere, cum ait, *Scio cui credidi et certus sum.*

Secundo, Theodoret. respondet, *depositum* hoc esse gratiam, quam Deus Paulo dedit, et quasi apud eum deposuit.

Tertio, Chrysost. et Theophyl. volunt *depositum* hoc esse fidem et prædicationem, quam Deus Paulo commisit.

Quarto, idem Chrysost. et Theophyl. censent *depositum* hoc esse fideles, quos Deus Paulo, et vicissim Paulus Dei curæ commisit. Verum hæc omnia non tam Pauli apud Deum, quam Dei apud Paulum deposita sunt, ut ipse illa custodiat; de quibus dixi epist. 1. c. 6. v. 20. et infra hoc cap. v. 14. ubi mandat Timotheo, ut hoc Dei depositum illi à se traditum arcte custodiat et conservet. Paulus autem hoc versu loquitur non de Dei, sed de suo deposito : ait enim, *depositum meum;* licet enim Chrysost. et Theodor. τὸ meum passive capiant, q. d. Depositum quod apud me deposuit Deus, tamen magis proprie et apposite, active accipiendum videtur: *meum* scilicet, quod ego apud Deum deposui : unde illud non à se, sed à Deo servari et custodiri asseverat.

Quinto ergo et optime, Theophyl. et Anselm. respondent, *depositum* hoc Pauli esse ejusdem apostolatum et prædicationem Evangelii, puta thesaurum laborum et passionum pro Evangelio à se obitarum, quem à se collectum Paulus patiens et moriens apud Deum quasi deposuit; ut in illo die magno, judicii scilicet, illum, id est, illius mercedem et gloriam recipiat, ac coram toto mundo declaretur falso hic fuisse traductus, incarceratus, verberibus et contumeliis affectus, tanquam impostor, deorum hostis et pseudoapostolus, publiceque proclametur verus fuisse veri Dei et Evangelii Apostolus et doctor.

Unde quod Apostolus hic *depositum;* Christus Matth. 19. 21. *thesaurum* vocat, cum ait, *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes; et habebis thesaurum in cœlo : thesaurum,* id est depositum abscondite reconditum; hoc enim significat tam Hebræum *matmon*, quam Græcum et Latinum thesaurus. Idem depositum Apostolus 2. Timoth. 4. 8. vocat *repositam justitiæ coronam : Bonum*, inquit, *certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi : in reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex.*

13. FORMAM HABE SANORUM VERBORUM, QUÆ A ME AUDISTI IN FIDE ET IN DILECTIONE IN CHRISTO JESU.] Pro *formam*, græce est ὑποτύπωσιν, id est, vivum exemplar, vivam imaginem, vivam repræsentationem : ὑποτυπῶσαι enim significat, rem ita delineare, depingere, efformare, ut plene et plane repræsentetur. Inde apud Rhetores Hypotyposis figura est, quæ Evidentia et Illustratio dicitur; quando res ita dicendo exprimitur, ut videatur delineari et depingi : vel, ut inquit Quintilian. lib. 9. Instit. *Hypotyposis est proposita quædam rerum forma, ita expressa verbi, ut cerni potius videatur quam audiri.*

Secundo, *habe,* id est, habere perge, sive retine, significat enim actum non inchoatum, sed continuatum, juxta can. 32. Sic 1. Corinth. 7. vers. 2. *Unusquisque*, inquit, *uxorem suam habeat,* id est eam quam habet, retineat, illaque utatur.

Tertio, *sana verba*, vocat sanam doctrinam, *in fide et dilectione*, id est, circa fidem et dilectionem, *quæ est in Christo Jesu*, id est quæ est Christi, et eorum qui in Christo inhærent, puta est Christiana. Vide can. 25. et 37. E contrario hæresis et error est doctrina male sana, morbida, putida, corrupta et contagiosa, serpens ut cancer. Sic Plato lib. 4. de Republ. *Virtus,* inquit, *est sanitas quædam et pulchritudo, et robustus animi vigor : pravitas contra morbus est, turpitudo atque imbecillitas.* q. d. O Timothee, tuum, utpote Episcopi, munus est retinere vivum exemplar, vivam ideam, et repræsentationem doctrinæ, quam tibi tradidi, ut scilicet verba mea semper tibi ob oculos ponas, eademque vive et efficaciter aliis proponas. Unde Syrus vertit, *forma tibi sint sani sermones, quos audisti à me.*

Notant Chrysost. Theodor. Theophyl. esse metaphoram à pictoribus. Sic enim explicat Theodoret. *Imitare, ô Timothee, pictores : quemadmodum enim illi attendentes exemplaria perfecte illorum imagines describunt, ita etiam tu habe veluti quoddam exemplar archetypum, eam quæ à me tibi tradita est doctrina de fide et Christo*, ut scilicet hoc exemplar in te tuisque moribus depingas, vitaque ipsa exprimas, ac vicissim tuis Ephesiis proponas, ut illi juxta idipsum in seipsis fidem et charitatem, omnemque virtutem Christianam exprimant et depingant.

Hinc Secundo, notat Chrysost. non solum Scripturam sacram, sed et traditiones Apostolorum et Patrum servandas esse. Ait enim Apostolus, *Formam habe sanorum verborum*, non quæ scripta sunt, *sed quæ audisti à me*, quæ scilicet viva voce tibi tradidi. Nec evadit Hunnius dicendo, illo tempore servandas fuisse traditiones, quia necdum omnes epistolæ erant conscriptæ : jam autem traditiones non requiri, cum omnia sint conscripta; nam tam prius quam posterius hoc falsum est. Hæc enim ultima est epistola quam scripsit Paulus : ceteras enim omnes ante hanc scripsit, et tamen post eam vult servari traditiones; non ergo omnia per scripturam, sed multa verbo tenus tradidit, eademque servari præcipit. Si Paulus qui plurimas scripsit epistolas, ita fecit; ergo et alii Apostoli, qui vel paucas, vel nullas scripserunt epistolas, fecerunt. Sicut ergo jussa regis quæ per præconem viva voce proclamantur, æque servanda sunt, atque regis rescripta. Imo Lycurgus celeberrimus legislator suis nullas leges scriptas, sed tantum vocales, quæ non tabulis, sed praxi sancirentur, dedit, ut testatur Plutarch. in Lycurgo : ita pariter et jussa Apostolorum viva voce, tradita æque ac scripta eorumdem observanda sunt. Quis enim non videt simpliciter et absolute faciendum esse, id quod jubet hic Apostolus cum ait, *Formam habe sanorum verborum quæ audisti à me,* sive eadem postea scribantur, sive non? ita ritum et formas Sacramentorum, multaque alia ab Apostolis non scripto, sed viva voce esse tradita docet S. Dionysius Ecclesiast. hierarch. cap. 1. et 7. S. August. epist. 36. ad Causulanum, Basil. l. de Spiritu S. cap. 27. et alii passim. Vide dicta 2. Thessal. 2. 15.

14. BONUM DEPOSITUM CUSTODI, PER SPIRITUM SANCTUM, QUI HABITAT IN NOBIS.) Per *depositum*, Theodor. et Theophyl. intelligunt gratiam in baptismo, vel ordinatione acceptam. Melius S. Chrysost. Ambros. et alii *depositum* hoc interpretantur thesaurum doctrinæ Christianæ, quam

v. præc. vocavit *sana verba:* hunc enim thesaurum quasi depositum studiose commendat Timotheo Episcopo, ut eum contra Novantes et profanas vocum novitates, integrum inviolatumque conservet, ut patet epist. 1. cap. 6. vers. 20. nam Episcopus hujus thesauri et depositi debet esse custos, ut docet S. Dionysius toto lib. de Ecclesiast. hierarch.

Nota, quod ait, *depositum custodi per Spiritum sanctum.* q. d. Hæc custodia non tuarum est virium, sed Spiritus sancti est idipsum efficere, ut ejus gratia roboratus contra omnes dæmonum tentationes, hæreticorum furores, persecutorum minas et tormenta, depositum sanæ doctrinæ tuearis et custodias. Hinc patet non tantum primam fidem, et fidei professionem, ut quis nimirum credere, et fidem profiteri incipiat, esse donum Dei; sed etiam fidei et professionis hujus custodiam, ut nimirum quis credere et fidem profiteri pergat, idipsum habere per Spiritum sanctum, non quidem nove datum, sed permanentem et in animabus fidelium inhabitantem, per habitum fidei et charitatis. Sicut enim Deus creat, itidemque creata conservat non nova actione continue creando, sed actionem primam creationis continuando: ita etiam dat et quasi creat gratiam, itidemque datam et creatam conservat, non nova actione eam dando, sed continuando primam gratiæ donationem et infusionem. *Fervent*, inquit Chrysost. *cuncta latronibus, densissimæ imminent tenebræ, insidiatur diabolus, nescimus qua hora, quo immineat tempore: quomodo ergo hoc depositum custodire sufficimus, nisi habeamus Spiritum sanctum apud nos manentem?*

Adverte tamen, si gravis ingruat tentatio, persecutio et martyrium, ad fidem et professionem fidei retinendam, non sufficere habitum fidei; sed insuper opus esse nova gratia præveniente, quæ mentem confirmet et corroboret.

15. SCIS HOC, QUOD AVERSI SUNT (græce est ἀπεςράφησάν με, id est aversati sunt me, me rejecerunt) A ME OMNES QUI IN ASIA SUNT: EX QUIBUS EST PHIGELLUS ET HERMOGENES.] Certum est non omnes Asianos aversos fuisse à Paulo et à fide: plurimi enim fideles erant Ephesi et alibi, qui Paulum studiose colebant, quorum fidem et amorem laudat Paulus scribens ad Ephesios et alios Asianos. Quod ergo dicit *omnes qui in Asia* à se esse aversos, nonnulli, ut Baron. limitant τὸ *omnes*, ad Judæos. Judæi enim Asiani infensi fuerunt Paulo eumque insecuti sunt Hierosolymam usque, adeo ut causa fuerint cur ubi caperetur Paulus, ut patet Actor. 24. 19. et verisimile est eosdem Romæ Paulum persequi et accusare perrexisse. Verum, quia Judæorum hic nulla fit mentio, et generatim de omnibus Asianis loquitur Apostolus, hinc melius Chrysost. cum suis censet Paulum loqui de omnibus Asianis qui Romæ erant, ut *omnes qui in Asia*, idem sit quod omnes ex Asia (juxta can. 25.) omnes Asiani, scilicet Romæ agentes; scribit enim Paulus ad Timotheum Roma, ea quæ gerebantur Romæ, non autem quæ in Asia; hæc enim præsens spectabat Timotheus. Idem colligi potest ex vers. 16. seq. ubi ab his Asianis excipit unum Onesiphorum, qui Paulum secutus Romam, ibidem ei studiose adhæsit et servivit. Ergo de Asianis solis, qui Romæ erant, loquitur Apostolus: hi enim cum antea Paulum frequentassent et coluissent, postea partim instinctu Judæorum, de quibus jam dixi, partim metu Neronis sævientis in Paulum, ut opinatur Theodoret. Paulum aversati sunt. Ex hisce præcipui fuerunt Phigellus et Hermogenes, *Qui*, ut inquit Ambros. *fallacia pleni erant: simulabant enim amicitias cum Apostolo, ut adhærentes ei addiscerent unde illi calumniam facerent, aut per alios immitterent:* qui posteaquam se viderunt detectos et manifestatos, recesserunt ab eo. Tertull. lib. de resurrect. carn. 24. hunc, Hermogenem recenset inter hæreticos negantes carnis resurrectionem. Vide quid faciat et quod deducat hominem fugere et aversari consortia bonorum ac sanctorum, qualis erat Paulus.

Affert hæc hoc loco Paulus, ut moneat Timotheum, caute depositum hoc doctrinæ custodire, inter tot fidei desertores et hostes, utque eos internoscat, et ad sanam mentem cum in Asiam redierint, reducat, si possit; aut certe alios moneat, ut ab eis sibi caveant; ac tandem, ut Timotheus, si quando fidei causa incarceretur et à suis deseratur, Pauli exemplo constanter id ferat, inquit Chrysost.

16. DET MISERICORDIAM DOMINUS ONESIPHORI DOMUI: QUIA SÆPE ME REFRIGERAVIT, ET CATENAM MEAM NON ERUBUIT: 17. SED CUM ROMAM VENISSET, SOLLICITE ME QUÆSIVIT, ET INVENIT.] Excipit ab Asianis à se aversis Onesiphorum, cujus charitatem erga se hic collaudat, eumque hoc nomine tacite commendat Timotheo, ideoque non tantum illi, sed et toti ejus domui, id est familiæ, parem misericordiam à Deo exhiberi postulat.

Tria hic charitatis officia in Onesiphoro deprædicat. Primum, quod peregrinus Romam veniens se in vinculis ab omnibus desertum et inter maleficos constitutum, per medios custodes et satellites penetrans sollicite quæsierit et visitarit. Secundum, quod non tantum contumeliis, sed et iræ Neronis ac periculis gravibus Pauli causa se objecerit. Tertium, quod tot laboribus et ærumnis fatigatum *refrigerarit*, id est suis opibus et rebus ad vitam necessariis, vel opportunis recrearit et refocillarit. Hoc enim Paulo isto tempore perjucundum accidit: perinde uti pugili aut militi in agone certanti, sudanti et laboribus exhausto suave ac gratum est, cibo potuque refici et recreari. Hoc enim innuit vox *refrigeravit*, inquit Œcumen.

18. DET ILLI DOMINUS INVENIRE MISERICORDIAM A DOMINO IN ILLA DIE.] *Det*, id est, misericordiæ ejus et meritis retribuat, ut in die judicii inveniat *à Domino misericordiam*, id est gratiam, favorem et benevolentiam, ut scilicet judicem habeat sibi propitium et faventem. Secundo, *det invenire misericordiam*, id est, misericordiæ suæ effectum, fructum, et dignam retributionem, ut cum aliis Sanctis benignam hanc excipiat Judicis sententiam: *Venite benedicti Patris mei, possidete regnum*, etc.; *esurivi enim, et dedistis mihi manducare; in carcere eram, et venistis ad me*, Matth. 25. 34. alioqui in illo die, scilicet judicii, nullus misericordiæ erit locus, sed tantum justitiæ. Ita Thophyl. Unde in vocibus εὗρε et εὑρεῖν, id est *invenit* et *ineenire*, pulchra est paronomasia. q. d. Quærens me miserum invenit et adjuvit in vinculis Onesiphorus, inveniat ergo et ipse in die judicii misericordiam à Domino. Ita Ambrosius.

Nota. Quod ait, *Det illi Dominus invenire à Domino*, non significat duos esse Dominos sive

Deos, uti voluit Marcion, teste August. hæresi 21. sed est hebraismus significans, Det illi Dominus invenire misericordiam apud se. Hebræi enim sæpe nomen vel pronomen absolutum sumunt pro reciproco, ut Genes. 19. 24. *Pluit Dominus super Sodomam sulphur à Domino*, id est, à seipso. Isaiæ 8. 18. *Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et portentum Israel à Domino*, id est, à seipso.

Posset Secundo, sic exponi: *Det illi Dominus*, scilicet Deus Pater, *invenire misericordiam apud Dominum*, scilicet Filium, puta Christum hominem: Christus enim qua homo, judex erit in die judicii. Ita Vatabl. Hac enim phrasi *Dominus à Domino*, simul innuitur distinctio personarum in divinis, ut *Pluit Dominus à Domino*, id est, Pluit Filius à Patre. Ita Concil. Sirmiense can. 15. *Det ergo illi Dominus à Domino*, id est, det illi Pater apud Filium invenire misericordiam.

Et quanta Ephesi ministravit mihi, tu melius nosti.] Τὸ *mihi* non habent Græca, nec Latina Regia, Plantiniana Biblia, nec Ambros. Chrysost. Theophyl. Theodoret. Unde Ambros. docet Onesiphorum non soli Paulo, sed omnibus ob fidem afflictis liberaliter ministrasse: quasi hoc ipso Apostolus suggillet quosdam, qui non omnibus, sed certis personis, quia eminentes, cognatæ aut alia de causa caræ et gratæ sunt, ministrare volunt. Biblia tamen Romana et Syrus legunt τὸ *mihi*, planeque illud legendum vel subaudiendum videtur: ait enim *ministravit*. cui? utique *mihi*, ut præcessit: agit enim Apostolus de charitate et officiis sibi ab Onesiphoro exhibitis tum Romæ, tum Ephesi.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit hortari Timotheum, ut relictis negotiis sæcularibus prædicationi et propagatione Evangelii totus incumbat, quasi miles, pugil et agricola Christi.

Secundo, v. 8. spe resurrectionis et gloriæ coelestis eumdem excitat, ut pro Evangelio quævis adversa, etiam martyrium, subeat.

Tertio, v. 14. hortatur ut recte tractet verbum veritatis, profanas vero novitates, et hæreticos negantes resurrectionem vitet.

Quarto, v. 19. monet ne turbetur si aliquid a fide excidant, quia reliqui in fide fundati persistent, qui signati sunt per præscientiam Dei, et per fugam peccati.

Quinto, a v. 22. usque ad finem, monet ut juveniles philautias, et contentiones vitet, leniterque errantes corripiat et instruat.

1. Tu ergo fili mi confortare in gratia, quæ est in Christo Jesu: 2. et quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere. 3. Labora sicut bonus miles Christi Jesu. 4. Nemo militans Deo implicat se negotiis sæcularibus: ut ei placeat, cui se probavit. 5. Nam et qui certat in agone, non coronatur, nisi legitime certaverit. 6. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere. 7. Intellige quæ dico: dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum. 8. Memor esto, Dominum Jesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine David, secundum Evangelium meum, 9. in quo laboro usque ad vincula, quasi male operans: sed verbum Dei non est alligatum. 10. Ideo omnia sustineo propter electos, ut et ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Jesu, cum gloria cœlesti. 11. Fidelis sermo: Nam si commortui sumus, et convivemus: 12. si sustinebimus, et conregnabimus: si negaverimus, et ille negabit nos. 13. Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest. 14. Hæc commone, testificans coram Domino. Noli contendere verbis: ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audientium. 15. Sollicite cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, recte tractantem verbum veritatis. 16. Profana autem, et vaniloquia devita: multum enim proficiunt ad impietatem. 17. Et sermo eorum ut cancer serpit: ex quibus est Hymenæus et Philetus, 18. qui à veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse jam factam, et subverterunt quorumdam fidem. 19. Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: Cognovit Dominus qui sunt ejus, et discedat ab iniquitate omnis, qui nominat nomen Domini. 20. In magna autem domo non solum sunt vasa aurea, et argentea, sed et lignea et fictilia: et quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. 21. Si quis ergo emundaverit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, et utile Domino ad omne opus bonum paratum. 22. Juvenilia autem desideria fuge, sectare vero justitiam, fidem, charitatem et

pacem cum iis, qui invocant Dominum de corde puro. 23. Stultas autem, et sine disciplina quæstiones devita: sciens quia generant lites. 24. Servum autem Domini non oportet litigare: sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, 25. cum modestia corripientem eos, qui resistunt veritati; nequando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, 26. et resipiscant à diaboli laqueis, à quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem.

1. Tu ergo fili mi confortare (Ambros. legit, *fortitudinem cape*) in gratia, quæ est in Christo Jesu.] Id est, in gratia Christi annuntianda et prædicanda, inquit Ambros. et Vatabl. ut scilicet annuntie s Deum non per Mosen, aut Simonem Magum, sed per Christum nos sibi reconciliasse. Favunt sequentia; sequitur enim, *Et quæ audisti à me, hæc commenda fidelibus.* Ubi Græca punctum distinguens ponunt ante, *hæc commenda;* ut τὸ *quæ audisti* referatur ad præcedentia. q. d. Conforta te in iis quæ audisti, prædicandis et docendis.

Secundo et planius, Theodoret. et Chrysost. hæc nectunt dictis cap. præced. q. d. Dixi cap. præced. me in vinculis pro Evangelio susceptis non confundi, non dejici, non turbari; licet Asiani olim amici me deserant. Tu ergo, ô fili Timothee, me patrem tuum imitare, cape animos et robur *in gratia*, id est per gratiam Christi, quam habes tecum propugnantem, ut fortirer persistas in Evangelii, non tantum fide, sed et prædicatione ac propagatione; etiamsi ejus causa et vincula et tormenta et mortem ipsam subire debeas.

2. Et quæ audisti a me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere.] Ita hæc distinguunt et jungunt Latini codices, Syrus et Chrysost. *Multos testes* vocat, vel testimonia ex lege et Prophetis prolata, ad confirmandam suam doctrinam, de Christo et Evangelio, uti explicat Clemens lib. 7. Hypotyposeon; vel potius multos suæ prædicationis auditores. Ita Chrysost. Theophyl. Œcumen.

Secundo, *quæ audisti per multos testes; per*, id est, inter multos, cum multis, coram multis, qui de iis quæ dixi testari possunt q. d. Non furtim, sed palam et publice docui. Falsitas enim angulos, veritas lucem quærit, hæc enim hæreticorum vox est, inquit Vincent. Lirinens. *Venite, discite fidem veram nuper revelatam, sed discite furtim atque secretim; delectabit enim vos. Et cum didiceritis, latenter docete, ne mundus audiat, neque Ecclesia sciat. Paucis namque concessum est tanti mysterii capere secreta.* Sic enim Græci sumunt δια, id est *per*, pro μεταξὺ, vel μετα, id est *inter* vel *cum*, ut Cor. 3. 4. *Scripsi vobis per multas lacrymas*, id est, cum multis lacrymis, et 2. Cor. 3. 11. *Si enim quod evacuatur, per gloriam est*, id est cum gloria, in gloria est: sic enim in consequentibus explicat Apostolus, cum subdit, *Multo magis quod manet, in gloria est.*

Tertio. Nota hic rursum locum pro traditionibus: ait enim, non, Quæ scripta sunt, sed *quæ audisti hæc commenda.*

Quarto, vult hæc commendari non quibusvis hominibus, sed qui idonei sunt ut alios doceant, quique fideles sunt, non qui fide, sed qui fidelitate polleant, hisce enim res magnæ, qualis est doctrina, de qua hic agit, creduntur et committuntur, non autem timidis et inconstantibus, qui facile fidem Ethnicis, vel metu pœnarum vel spe præmiorum produnt. Unde patet Apostolum hic non loqui de plebe et laicis, sed jubere ut Timotheus Episcopus alios presbyteros et doctores instituat plene et solide, ut illi doctrinam hanc sanam quasi depositum firmiter secum et post se custodiant ac tueantur, aliosque doceant et confirment. Ita Ambros. Theophyl. Œcumen.

Hisce etiam arcana et sublimiora fidei mysteria, credi debere, docet S. Dionys. cap. 1. lib. de Divinis nomin. quem huic eidem Timotheo dedicat: *Sancta, inquit, sanctis communicanda sunt.* Et convertens sed ad Timotheum ait: *O Timothee, te quidem ista servare convenit juxta sacratissimam sanctionem, neque inter imperitos efferre eloquia.*

3. Labora sicut bonus (id est egregius) miles Christi Jesu.] Pro *labora*, græce est κακοπάθησον, id est mala perfer, dura tolera. adhuc Timotheum incitat exemplo tum militum, tum Christi: militis enim est multa acerba pati, et Christus nos in militiam, ad suum crucis vexillum evocavit, suaque cruce signavit et autoravit milites suos. *fortia*, ergo *agere Romanum est*, ut ajebat Scævola, *sed fortia pati Christianum est.* Pulchre Tertull. Apologetici cap. 50. contra Gentes: *Licet nunc sarmentitios*, inquit, *et semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur; hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus. Apud vos quoque, ô Gentes, Mutius* (Scævola) *dextram suam libens in ara reliquit. O sublimitas animi! Empedocles totum se Catanensium Ætnæis incendiis donavit. O vigor mentis! Regulus ne unus pro multis hostibus viveret, toto corpore cruces patitur. O fortem virum, et captivitate victorem! Anaxarchus cum in exitium in pitsanæ pilo contunderetur; Tunde, tunde, ait, Anaxarchi follem, Anaxarchum enim non tundis, Attica meretrix carnifice jam fatigato, postremo linguam suam comestam in tyranni sævientis in faciem expuit ut expueret et vocem, ne conjuratos confiteri posset, si etiam victa voluisset. Zeno Eleates consultus à Dionysio quidnam philosophia præstaret, cum respondisset. Contemptum mortis; impassibilis, flagellis tyranni objectus, sententiam suam ad mortem usque signabat.* Si hæc fecere Gentiles, quid facient Christiani et milites Christi?

4. Nemo militans Deo implicat se negotiis sæcularibus: ut ei placeat, cui se probavit.] Vox *Deo*, non est in Græco, nec in Latinis quibusdam. Unde Chrysost. accipit hanc sententiam tanquam generalem, ad quosvis milites pertinentem, ex qua tacite subsumat Apostolus, eamdem multo magis ad Christi milites pertinere: quod noster Interpres expressit dicens, *nemo militans Deo.*

Nota. *Negotia sæcularia*, græce τον βίου πραγματείαι, id est vitæ (βίος enim non victum, ut vertit Erasmus, sed vitam significat) occupationes et negotiationes, quibus victum, vestitum et reliqua ad vitam tuendam oportuna comparamus et conquirimus; quales sunt mercatura, agricultura, artes mechanicæ. q. d. Miles non curat

mercaturam, non opificium, non negotia ad domus, urbis aut regni regimen spectantia, imo nec multum de victu aut vestitu laborat, quia de his militi suo providet imperator : sed uni intendit bello et victoriæ sui imperatoris. Unde et militibus olim vetitum fuisse conjugium docet Cornelius Tacitus lib. 14. et Dio. lib. 60. quin et Tertull. in Exhortatione ad castitatem, docet suo tempore milites fuisse cælibes. Multo ergo magis hæc plura facere oportet militem Christi. Ita Chrysost. Theodor. Ambros. vide S. Basilium in asceticis. serm. 1. Audi eum in præfatione. *Si quis, ait, mihi ministraverit, me sequatur : et ubi ego sum, ibi sit et minister meus. Ubi ergo Christus est rex? in cœlo sine dubio. Huc tuus tibi ô miles Christi dirigendus est cursus. Obliviscere quidquid hic in terris refectionis haberi potest. Miles non domos ædificat, non comparat agros, non vacat mercaturæ. In plateis tabernaculum sibi ponit : cibum sola necessitate metitur, potio, aqua : somni tantum, quantum natura requirit. Itinera frequentia, itemque vigiliæ : acris ad frigora caloresque tolerandos patientia : periculosorum cum adversarii certaminum crebra susceptio, et in iis sæpe (si ita sors ferat) mors gloriosa tamen, et quæ regiis honoribus et muneribus decoretur.* Deinde ea applicat militi Christi. *Age igitur miles Christi, qui jam tenuia quædam ex rebus humanis exempla inspexeris, subeat animum tuum sempiternorum bonorum cogitatio : propositum tibi vitæ genus sit, domo, civitate ac possessione rerum omnium carens. Solutus esto, atque ab omnibus vitæ curis liber*, etc. *Corporis te natura non vincit, neque vim affert invito. Non enim tu id quæris, ut sobole in terra relinquas, sed ut in cœlum sursum educas. Imitare sponsum cœlestem : insurgentes adversum te crebro invisibiles hostes in fugam dato : eos primum ex animo expelle tuo, neque omnino illis quidquam sit apud te loci : tum ex illorum etiam, qui ad te confugiunt, teque ducem assiscunt, quos tu doctrina tua incolumes serves.*

Secundo, id facit miles, *ut placeat ei, cui se probavit*, imperatori scilicet, delectum militum agenti (hoc enim significat Græcum τῷ στρατολογήσαντι) à quo in militiam asscriptus, approbatus et cooptatus est. Ita Chrysost. Ambros. Theophyl. minus ergo recte Anselmus, *Cui se probavit*, id est, inquit, cui se devovit.

Nota Tertio. Apostolus non loquitur hic omnibus Christianis et sæcularibus : hi enim necessario, et ex officio tractare debent negotia sæcularia; sed Timotheo Episcopo, et consequenter omnibus Episcopis, eorumque asseclis, puta Pastoribus, sacerdotibus, clericis : hi enim toti sacrificiis et orationibus, templique ministeriis, ac verbo Dei insistere debent, ideoque abstinere a negotiis sæcularibus. Ita Chrysost. Ambros. et alii. Horum typus fuerunt Levitæ veteris testamenti, qui in divisione terræ sanctæ, nullam ejus partem æque ut aliæ tribus acceperunt, ne terrenis et sæcularibus negotiis implicarentur, sed ut toti vacare possent Deo et templo, ideo portio eorum hereditaria erat Dominus, id est decimæ, primitiæ et victimæ Domino oblatæ : hæ enim cedebant in usum Levitarum, ut unde viverent, ne aliunde victum sibi comparare, et de eo solliciti esse cogerentur.

5. Nam et qui certat in agone, non coronatur, nisi legitime certaverit,] scilicet nisi tanquam verus athleta athletice certet (hoc enim significat Græcum ἀθλήσῃ) idque *legitime*; græce νομίμως, id est, juxta legem scilicet stadii et agonis; quæ jubet non tantum athletam oleo ungi, et certamen inire : sed illi ita totum incumbere, itaque constanter, generose atque eximie certare, ut antagonistas omnes vincat, si corona præmioque potiri vellit. De athletis vide dicta. 1. Corinth. 9. 24.

Nota. Uti v. præced. incitavit Timotheum ut totus incumbat Evangelio, rejectis negociis sæcularibus, pro eoque omnes labores et dolores fortiter ferat, exemplo militis; ita ad idem eumdem hic secundo incitat exemplo pugillis et athletæ in agone certantis : athleta enim totus intendit suo certamini, allud non curat, imo nec respicit : idemque facit v. seq. tertium adducens exemplum agricolæ laborantis. Vide S. Basilium hisce et aliis exemplis nos incitantem ad labores homilia in illud deuter. 15. juxta Septuag. *Attende tibi*, quæ extat et ponitur post homiliam de jejunio. Porro Auctor serm. ad Fratres in eremo apud S. August. serm. 8. Τὸ *legitime* sic explicat. q. d. Perseveranter usque ad finem. Nam sola perseverantia coronatur. *Non est igitur magnum* (ait idem Auctor) *inchoare quod bonum est, sed consummare hoc solum perfectum est.* Et S. Hieron. l. 1. contra Jovin. *Cœpisse multorum est, ad culmen pervenisse paucorum.* Idem epist. ad Furiam : *Non quæruntur in Christianis initia, sed finis : Paulus male cœpit, sed bene finivit : Judæ laudantur exordia, sed finis proditione damnatur.* S. Paulus Galat. 3. 3. *Sic stulti estis, ut cum spiritu cœperitis, nunc carne consummemini?*

6. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere.] Dupliciter hunc locum exponunt interpretes. Primo, recentiores ex Erasmo, volunt esse hyperbaton, sive perturbatum ordinem, et τὸ *primum*, referunt non ad *percipere*, sed ad *laborantem*. q. d. Oportet agricolam percipere fructus, sed hac conditione si videlicet prius laborarit; πρῶτον enim, juxta ipsos, hic non est nomen, sed adverbium significans idem quod prius, primum. Sed hæc obscura et dura est trajectio, præsertim cum alius planior sensus occurrat. Secundo, Ambros. Theodor. et alii proprie verba hæc, ut sonant, accipiunt : agricolæ enim ante dominos, sive possessores agrorum, sunt fructuum participes. Unde et August. l. de Opere monachorum, et Primas. sic hæc verba explicant et applicant Timotheo, quasi tacitæ ejus objectioni hic occurrat Apostolus. Nam dicerere poterat Timotheus, Si me totum, ut jubes, ô Paule, occupavero Evangelio, unde vivam? hoc antevertit Paulus, respondetque par esse, ut laborans in Evangelio, de eodem vivat, et à fidelibus, quos docet, sumptus ad vitam necessarios accipiat; perinde, ut par est, agricolam qui in agro laborat, ex fructibus agri vivere, adeoque primos agri fructus decerpere.

Mihi Tertio videtur, servato verborum ordine, utrumque sensum jam datum ab Apostolo intendi, ideoque phrasim hic commutat Apostolus : non enim, uti dixit *Non coronatur nisi legitime certaverit* : ita hic dicit, Nisi laboret agricola, non percipiet fructus; sed assertive quasi alliciens et mulcens ait, *Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere.* q. d. Uti legitime certantem militem et athletam portet coronari (nemo enim coronatur nisi le-

gitime certet) ita laborantem agricolam, si videlicet strenue in agro laboret, oportet primis agri fructibus frui; sicut ergo corona militem et athletam ad certandum, spes fructum agricolam ad laborandum excitat : ita te, ô Timothee, excitet tum fructus præsentis alimoniæ à catecumenis, quos doces, accipiendæ, tum potius plena merces futuræ et æternæ gloriæ : excitet, inquam, ad certandum et laborandum, totumque te impendendum Evangelio. Innuit hunc sensum Chrysost. Invitat enim Timotheum ad laborem, triplici analogia, scilicet militis, pugilis et agricolæ, uti dixi. Hic itaque agricolæ, qui totus est in sua agricultura, multaque in ea dura patitur, incitat Timotheum ut totus incumbat Evangelio, pro eoque strenue laboret, id est, afflictiones omnes fortiter ferat : hoc enim significat Græcum κακοπαθεῖν, ut dixi v. 3. idem significat hic Græcum κοπιοῦντα, id est laborantem, scilicet graviter et moleste. Indicatur ergo hic difficilis agricolæ labor esse causa cur mereatur fructus primos percipere; labor, inquam, tam activus, uti est arare, serere, occare; quam passivus, uti est sudare, fatigari, gelu, frigus, æstum, aliaque incommoda pati : qualia in agricultura necesse est agricolas tolerare.

Unde Anastasius ad Antioch. q. 152. sic exponit : *Laborantem agricolam*, etc. *Hoc*, inquit, *de spiritalibus doctoribus dixit, quod sit conveniens, ut doctor, qui pro se, et pro suis auditoribus laborat et decertat, primum à Deo mercedem recipiat, deinde discipuli sui. Nam agricola qui fructus suos collegit, ille primus de eis in domo sua recondit, postea de eis aliis, vel creditoribus, vel pauperibus elargitur.* Addit ibidem Athanas. aliam explicationem, nimirum, *laborantem agricolam primum*, etc. q. d. *Quicumque vult alios docere, vel aliis prodesse, decet illum primum operari id quod docet, atque à Deo accipere dona gratiæ, ac proferre fructus Spiritus sancti, quos deinde in alios effundat; nam si quis aliquem oleo suis manibus uncturus, oleum non habeat, quomodo impertiet aliis id quod ipse non habet? Ad eumdem modum de iis qui alios docent est sentiendum.* Verum hic sensus symbolicus et tropologicus videtur.

7. Intellige quæ dico : dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum.] q. d. Proposui tibi tres parabolas, militis, athletæ, agricolæ : non est necesse, ut eas tibi explicem et applicem, tu eis intende : quod si feceris, Deus dabit tibi intellectum, ut facile eas intelligere et applicare possis. Vis scire quod sit munus, quæ vocatio Episcopi, cogita quod sit munus, quæ vocatio militis, pugilis, agricolæ, scilicet sicut miles, athleta, agricola omnibus omissis laborat, sudat, et totus insistit bello, agoni et agro suo : ita te, cum sis Episcopus, id est miles, pugil et colonus Christi, omnibus omissis totum vacare oportet Evangelio, pro eoque omnes labores, pericula, ærumnas, et tormenta subire.

Nota. Pro *dabit*, Noster in Græco videtur legisse δώσει, jam legunt δῴη, id est det; quod est precantis : et ita legit Chrysost.

8. Memor esto Dominum Jesum Christum resurrexisse a mortuis, ex semine David, secundum Evangelium meum.] Proponit hic et Timotheo commendat duos fidei nostræ articulos illo tempore maxime inculcandos; scilicet, Primo, articulum incarnationis Christi, cum ait *ex semine David*, supple, incarnatum et natum. Secundo, articulum resurrectionis Christi. Utrumque enim negabat Simon Magus, cum suis Gnosticis : hi enim dicebant Christum non revera carnem assumpsisse, sed tantum in ea se ostendisse, sicut angelus se ostendit in corpore, quod assumit : ac consequenter mortem, passionem, resurrectionem Christi non revera, sed phantastice contigisse asserebant. Contra hos inculcat Apostolus veram et realem incarnationem et resurrectionem Christi. Præponit autem resurrectionem incarnationi per hyperbaton, et ut insinuet Christum resurrexisse secundum naturam non divinam, sed humanam, qua natus est ex semine David.

Secundo, iisdem hisce verbis pergit hortari Timotheum ad labores, et martyrium pro Evangelio subeundum. q. d. Memento, sicut Christus pro Evangelio suo passus gloriose resurrexit; ita pariter te, si pro Evangelio patiaris, gloriose resurrecturum. Patere ergo et labora cum Christo, ut cum Christo ad gloriam resurgas. Ita Theodor. Chrysost. et alii.

Nota. Evangelium suum vocat, non à se aut scriba suo S. Luca conscriptum, sed à se prædicatum. *Evangelium* ergo idem est quod prædicatio Evangelica : ita enim se explicat Paulus 1. Cor. 15. 10.

9. In quo laboro usque ad vincula, quasi male operans : sed verbum Dei non est alligatum.] Pro *laboro*, græce est κακοπαθῶ, id est affligor, mala perfero, adeoque vincula sustineo; *quasi male operans*, græce ὡς κακοῦργος, id est, quasi malefactor, quasi sceleratus. S. Ambros. legit *quasi latro. Vide*, inquit S. Chrysost. hom. 52. in Acta Apostolorum, *non solum vincula; sed etiam quod malefactor habitus amplificavit gloriam vinculorum; nam si quidem vinctus esset tanquam bene agens, consolationem quamdam habuisset : nunc autem ut in malis deprehensus vincitur : et amor Dei in causa erat ut nihil hæc curaret.*

Nota. Pro *alligatum* græce est δέδεται, quod pulchra paronomasia respondet δεσμοῖς, id est vinculis. q. d. Ego sum vinctus, sed verbum Dei non est vinctum : quia tam ego in carcere partim verbo, partim scriptis epistolis quam alii, intrepide verbum Dei prædicamus. *Vinciuntur manus*, inquit Chrys. *sed manet liber animus, et lingua libera, quam nemo ligare potest nisi sola formido atque infidelitas; si quis agricolam vinciat, sementem impedit : manu enim ille serit, doctorem vero si vinxeris, doctrinam vincire non vales, lingua non manu seritur verbum, quod nullis subjacet vinculis.* Rursum, si ego vinctus ita strenue prædico Evangelium, quanto magis idem te facere decet, ô Timothee, cum sis liber?

Idem Chrysost. hic in morali, de gloria vinculorum Pauli agens, super coronam et purpuram Neronis eadem extollit. *Nero*, inquit, *purpuratus, tantoque septus agmine militum, inhibebat Paulo ne doctrinam virtutis prædicaret, obsistebat illi Paulus dicens : Non cedo, verbum Dei non est alligatum. Cilix pellium sutor, vinctus, pauper, fameque confectus Romanæ opulentiæ regem imperantem omnibus respuebat. Quis ergo clarior, qui dignebat in vinculis, an qui superabatur in purpura? vinctus catena diadematum prostravit regem.* Et inferius : *Si Paulus hic, ubi fuit pellium sutor, in vinculis tanto splendore collucet; quid erit cum Solis quoque radios vi sui ful-*

goris obscurans in gloria venerit? cum in judicio astabit Nero tristis, mœrens, demissus?

10. IDEO OMNIA SUSTINEO PROPTER ELECTOS, UT ET IPSI SALUTEM CONSEQUANTUR, QUÆ EST IN CHRISTO JESU CUM GLORIA COELESTI.] Legit cum Ambrosio Interpres noster οὐρανίου, id est *cœlesti*: jam legunt αἰωνίου, id est *æterna*.

Nota. Vox *ideo*, dat causam cur omnia sustineat Paulus, scilicet ne verbum Dei alligetur, ut præcessit, sed propagetur et fructificet, plurimosque ad salutem perducat, salutem inquam, *quæ est in Christo Jesu*, id est, quæ per Christum allata est, quam invenire est in Ecclesia et religione Christi; quæ salus conjuncta, adeoque re ipsa eadem est cum beatitudine et gloria cœlesti, licet ab ea connotato, et quasi formaliter distinguatur. *Gloria* enim dicitur *salus*, quatenus hominem morte et inferno aliisque miseriis corporis et animæ liberat et salvat, eadem vero dicitur *gloria*, quatenus hominem beatum et gloriosum efficit.

Moraliter deprædicat hic charitatem Pauli Chrysost. quod cum sibi vivere, suæque saluti consulere posset, maluerit se tot laboribus, periculis et tribulationibus ingerere, ut alios salvaret.

11. 12. FIDELIS SERMO : NAM SI COMMORTUI SUMUS, ET CONVIVEMUS; SI SUSTINEBIMUS, ET CONREGNABIMUS.] *Fidelis*, id est certus, indubitatus sermo; tantum enim valet hæc phrasis, quantum illa Christi in rebus gravibus addit solita: *Amen, amen, dico vobis.* vide dicta epist. 1. c. 1. v. 17.

Chrys. cum suis τὸ *fidelis*, refert ad præcedentia; ut *fidelis sermo* sit hic, quod scilicet electi salventur per Christum, tuncque vocula *nam*, quæ sequitur, proprie causaliter sumitur. Verum melius D. Thomas, Vatablus, et alii hoc juxta morem Apostoli referunt ad sequentia: omnia enim hæc spectant eo, ut Timotheum nosque omnes excitet ad tolerantiam et martyrium; sic ut vocula *nam*, non sit causalis, sed respondeat Hebræo כי *ki*, id est *quia*, *quod* sitque asseverantis et designantis. q. d. Ne dicas ô Timothee, in tua vel potius in tuorum, qui infirmi sunt, persona : Ego pro Evangelio dura patior et morior; tu, Paule, promittis mihi resurrectionem et vitam futuram; forte falleris, aut fallis nos : suades enim ut certum et præsens malum pro incerto ut futuro præmio patiamur. Ne, inquam, hæc dicas; quia fidelis, verus et certus est sermo : quod si hic pro Christo et cum Christo patiamur et moriamur, simul etiam cum Christo resurgemus et vivemus in regno cœlesti. Si enim rex suos duces et milites in bello socios parta victoria et regno, illius pariter consortes facit : proculdubio idem faciet Christus rex potentissimus et liberalissimus, ut eos qui hic tanta et tam dura pro eo passi sunt, suæ gloriæ et regni participes faciat. Ita Chrysost. cum suis. Aliter Ambrosius. Si, inquit, moriamur vitiis, mortificemus concupiscentias, vivemus et regnabimus cum Christo. Sed prior sensus magis genuinus est, ut dixit.

Nota. Pro *si sustinebimus*, græce est εἰ ὑπομένομεν, id est, si sustinemus : non enim satis est semel pati, aut mori, sed quotidie patiendum et moriendum est. *Diebus singulis beatus ille* (Paulus) *moriebatur*, inquit Chrysost.

12. SI NEGAVERIMUS Christum et Christi fidem metu hostium, tyrannorum aut tormentorum, ET IPSE (Christus) NEGABIT NOS.] Hæc enim est justa quasi compensatio, tam pœnæ, quam præmii, quam statuit Christus Matth. 10. 32. dicens: *Omnis qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui in cœlis est : qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo, qui in cœlis est.*

13. SI NON CREDIMUS, ILLE FIDELIS PERMANET, NEGARE SEIPSUM NON POTEST.] Id est, ut Primasius, sive credimus, sive non credimus, veritas non mutatur, Deus falli aut fallere non potest : incredulitas aut perfidia nostra Dei fidem convellere nequit. In Græco est paronomasia in ἀπιςοῦμεν, et πιςὸς. q. d. Si diffidimus, ille tamen fidus permanat. Subtiliter et pulchre ex S. Dionysio c. 8. de Divinis nomin. Anselmus. *Deus*, inquit, *veritas est, quia Deus est* τὸ ὄν, *id est, quod est, quod existit. et veritas est* τὸ ὄν; *ergo à veritate cadere est à Deo cadere. Hinc itaque Deus se, id est veritatem negare non potest, quia sic caderet à seipso, et Deus non esset Deus.*

Unde et S. Athanasius orat. 3. contra Arrian. *Fidelis*, inquit, id est immutabilis. Hoc fundamentaliter verum est, non autem formaliter : immutabilitas enim Dei est fundamentum et ratio fidelitatis Dei, cur scilicet fideliter præstet id quod promisit, et cur seipsum, id est sua promissa, negare, revocare aut fallere non possit. Unde S. August. in illud psal. 32. *Omnia opera ejus in fide : Fidelis*, inquit, *homo est credens promissioni Dei : fidelis Deus est exhibens quod promisit homini. Teneamus ergo fidelissimum debitorem, quia tenemus misericordissimum promissorem.*

Secundo, idem August. l. 5. de Civit. c. 10. docet Deum esse omnipotentem, et tamen non posse mori, fallere, mentiri : quia hæc non potentiæ, sed infirmitatis sunt; quæ si posset Deus, non esset omnipotens sed impotens, debilis, infirmus.

14. HÆC COMMONE, TESTIFICANS CORAM DOMINO] id est, protestans coram Domino, vel testem invocans Dominum, eumque judicem et vindicem minans, ac per eum adjurans, sacraque religione ac timore constringens tuorum subditorum conscientias commone et perurge, ut hæc quæ scripsi, exacte custodiant.

NOLI CONTENDERE VERBIS.] Græce est μὴ λογομαχεῖν, id est, *non verbigerari*, ut loquitur Apuleius, non contendere verbis : est enim infinitivus, unde Chrys. cum suis, Syrus, Erasmus, Vatablus et alii hoc referunt ad præcedentia : q. d. Contestans eos coram Domino ne verbis contendant. Verum S. August. lib. 1. contra Cresconium, Ambros. et passim. Latini legunt separatim per imperativum, *noli contendere verbis*. Sæpe enim, ut vidimus, Paulus æque ut Hebræi, infinitivum ponit pro imperativo. *Verbis contendere*, inquit S. August. lib. 4. de Doctr. Christiana c. 28. *est non curare quomodo error veritate vincatur, sed quomodo tua dictio dictioni præferatur alterius*; scilicet in disputando non veritatem quærere, sed velle ostentare suam scientiam, velleque videri doctiorem, vincere et prævalere : quod juvenum est et superborum. Vide Nazianz. in orat. de modestia in disputatione servanda. Sapienter et pie B. Ægidius paradoxum hoc Christianum sanxit : *Quando quis contendit tecum, si vis vincere, perde : si vincis teipsum, vincis omnes inimicos tuos, magna virtus est, si quis se permittat vinci ab omnibus homini-*

bus : quia talis, est dominus hujus mundi. Ita S. Ephrem in suo testamento gloriatur se nunquam cum ullo Christiano verbis contendisse. Quanquam Apostolus non tam contentionem cum Christianis, quam cum hæreticis hic vetet. hæc enim est λογομαχία, sive pugna, epist. 1. c. 6. v. 4. Hinc cum hæreticis in hæresi sua obfirmatis non esse disputandum docet August. epist. 137. et Tertull. l. de Præscript. quia cum obstinatis disputatio nihil valet, nisi ad eversionem stomachi aut cerebri, inquit Tertull.

Ad nihil utile est, nisi ad subversionem audientium,] ut videlicet audientes Novantium contentiosa blandiloquentia capiantur, utque in partes et schismata abeant, discantque et ipsi inter se contendere. Idipsum aliis verbis dixit epist. 1. cap. 6. v. 4. *Ex quibus,* inquit, *oriuntur invidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ, conflictationes.*

15. Sollicite autem cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem.] Græce, σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ, id est, satage et stude teipsum probum vel probatum Deo exhibere, ut scilicet Deus te et tua probet, rataque ac grata habeat.

Nota. Pro *inconfusibilem,* græce est ἀνεπαίσχυντον, id est, qui non pudefiat, non erubescat. *Operarium* ergo *inconfusibilem* vocat eum qui non confundatur prædicare Christum, quem non pudeat crucis Christi, sed qui libere et intrepide, obstrepentibus licet Judæis, et irridentibus Gentilibus, evangelizet Christum crucifixum, totamque Christi fidem ac religionem, ita Chrys. cum suis.

Secundo, aliter Anselm. *inconfusibilem,* inquit, id est, quem non confundat, non pudore afficiat sua ignorantia, mala doctrina aut vita, ut in nullo reprehendi aut pudefieri possit; ac consequenter.

Tertio, *inconfusibilem,* id est, qui in die judicii à Deo coram toto mundo examinatus, non confundatur, non pudefiat. Primus sensus maxime est ex mente et pectore Apostoli.

Recte tractantem verbum veritatis.] Græce ὀρθοτομοῦντα, id est, recte secantem verbum veritatis. *Secantem,* id est, circumcidentem et resecantem aliena, inutilia et supervacanea quæque, inquit Vatabl., ut scilicet tantum propria et utilia doceat et explicet. Unde Chrysostomus cum Theophyl. putat hic à coriariis qui corium circumcidunt, duci metaphoram. q. d. Paulus, Sicut coriarii in loris et corrigiis superflua quæque rescindunt : ita tu, ô Timothee, ea quæ à verbo Dei extranea aut superflua sunt, gladio spiritus abscinde. Verum aliud est secare, aliud circumcidere. Dico ergo *recte secantem,* id est, recte tractantem et exponentem verbum veritatis. Theodor. putat metaphoram esse ab agricolis. *Laudamus,* inquit, *agricolas qui rectos sulcos proscindunt : ita et magister est laude dignus qui sequitur regulam divinorum eloquiorum.* Alii tropum hunc peti putant à nodis difficilibus, quos cum solvere non possumus secamus. Sic Alexander Magnus nodum insolubilem in Midæ plaustro, ense dissecuit : pari enim modo, nodi quæstionum acumine intellectus et fidei secandi et solvendi sunt, adeoque in his opus est Tenedia bipenni.

Verum melius alii censent, metaphoram hanc peti à nutricibus, cocis, et ex iis qui instruunt convivia; sive à mensarum præfectis, qui olim modimperatores vel symposiarchæ dicebantur: horum enim est recte secare carnes et cibos, ex eisque cuique distribuere illud quod cuique commodum, sapidum et gratum esse novit. Hinc Plato infulsum Dialecticum vocat malum cocum, eo quod non sciret recte dividere. Rursum sicut res, v. g. nux clausa, si recte secetur, plane aperitur, ut intima ejus pateant, nucleusque capi et comedi possit, indeque dicitur enucleari : ita Sriptura vel doctrina obscura et quasi clausa dicitur recte secari, cum ita aperitur, exponitur, enucleatur, ut sensus in ea reconditus quasi nucleus pateat, capi et intelligi possit. Episcopus ergo, doctor et concionator, quasi cocus, aut potius quasi symposiarches et modimperator, debet doctrinam suam et verbum Dei non mutilare, non discerpere, non torquere; sed recte secare, dividere, secernere et quasi nucem recte aperire, enucleare et exponere ; ut videlicet verum sensum à falso et contorto secernat, eumque apte cuique pro suo captu et gustu proponat et communicet : ut docta doctis, communia rudibus et populo promat et proferat; de nuptiis non disputet apud virgines, nec apud conjugatos de virginitate; pusillanimis non objiciat judicium et infernum, audacibus et tumidis non offerat promissionem gloriæ cœlestis, et ita de reliquis. Peccant contra hoc qui de Trinitate, de prædestinatione, de gratia efficaci coram mulieribus et plebe tractant et disputant.

Posset Secundo, hæc *recta secatio,* id est, tractatio verbi Dei, opponi adulterationi ejusdem, qua scilicet quis non Dei gloriam et animarum salutem, sed sua lucra, aut gloriam ex prædicatione verbi Dei quærit et aucupatur : quod carpit Apostolus 2. Cor. 2. v. ult. q. d. Vide, ô Timothee, ut prædicationi tuæ non misceas vana, curiosa, avaritiam, ambitionem; itaque eam quasi adulteres: sed sincere, simpliciter, rectaque intentione prædica verbum Dei, ut scilicet non aliud ex eo quæras, quam animas ad creatorem suum reducere.

Unde Tertio, Primas. Recte, inquit, prædicant verbum Dei qui id quod prædicant exemplo suo et vitæ conversatione confirmant. Sed primus sensus maxime est genuinus. Noster ergo interpres, pro *recte secantem,* clare vertit, *recte tractantem,* id est, recte exponentem et proponentem verbum veritatis. Hinc Patres Latini suas expositiones Scripturæ sacræ vocant Tractatus, quos Græci vocant Tomos, sive sectiones.

16. 17. Profana autem et vaniloquia devita : multum enim proficiunt ad impietatem, et sermo eorum ut cancer serpit.] Græca carent copula et: sic enim habent, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας, id est profana vaniloquia, vel profanas vocum novitates devita. Ubi Nota, pro κενοφωνίας per ε, Ambros. et Chrysost. legere καινοφωνίας per αι, id est, vocum novitates, quomodo et legit Noster epist. 1. c. 6. v. 20. hæc enim secunda epistola ad Timoth. primæ epistolæ simillima est.

Ex quo loco rursum patet, hoc loco carpere Apostolum non voces vovas à Catholicis adinventas ad res fidei clarius explicendas, sed novas voces hæreticorum, quibus novos errores inducunt : hæ enim sunt profanæ et falsæ, imo sacrilegæ, tales sunt voces peregrinæ Simonianorum, Gnosticorum, Valentinianorum, et Hy-

menæi ac Phileti, qui negant resurrectionem, ut sequitur. Ita Primasius. Pulchre August. lib. 3. contra Julianum c. 3. *Mira*, inquit, *sunt quæ dicitis; ô Pelagiani, nova sunt quæ dicitis; falsa sunt quæ dicitis : mira stupemus, nova cavemus, falsa convincimus.* Vide dicta epistola 1. c. 6. v. 20.

Nota. Pro *devita*, græce est περιΐςασο, quod Vatabl. vertit, *prætermitte*; Œcumen. *retice*, aut insta vehementer ut coerceantur; Erasmus, *abscinde* : ut nostrum *devita* sit idem quod, tolle de vita, aufer è medio. Verum περιΐςαμαι significat quoque vitare, fugere, declinare, uti ex Luciano annotat Henricus Stephanus, et Scapula in Lexico : Itaque hic vertendum esse *devita*, id est fuge et declina, patet ex duobus similibus locis. Idem enim hic dicit quod 1. epist. cap. 6. 20. ibi autem sic ait, *Devitans profanas vocum novitates*. Rursum ad Titum 3. 9. *Pugnas*, inquit, *legis* περιΐςασο, id est, devita et fuge, non tam propter te, quam propter tuos subditos, ut quod illi te suum Episcopum fugere viderint, fugiant pariter et ipsi. Unde per hebraismum in significatione *hiphil* sic exponi potest, *devita*, id est, tuo exemplo et jussu fac alios devitare. Sic enim loquuntur Hæbræi : *ventus paleas avolat*, id est avolare facit; *ignem ardet*, id est ardere facit; *muscas fuge*, id est fugere fac, sive fuga. Ponitur enim *cal* pro *hiphil*, id est, verbum neutrum vel activum simplex et absolutum, pro activo duplici quod alios agere facit.

Posset Secundo, περιΐςασο cum Budæo proprie verti, *circumsiste, circumda*, ut scilicet cohibeas et comprimas hæc profana vaniloquia, ne, ut sequitur, quasi cancer latius serpant, et plures inficiant : ad hoc enim vel maxime advigilare et curare debent Episcopi et Pastores.

SERMO EORUM UT CANCER SERPIT,] eorum scilicet hæreticorum, qui docent profana vaniloquia Hebraismo enim ex abstracto, *vaniloquia*, intelligit et repetit concretum in eo inclusum, *eorum* scilicet *vaniloquorum* et profanorum, puta hæreticorum.

Nota. *Cancer* hic non animal, sed morbum significat, qui gangræna (ut habent hic Græca) dicitur; cui nisi occurratur, ita semper proserpet, et, ut græce est, νομὴν ἕξει, id est, pastionem habebit, sive depascetur, scilicet vicina membra, ut totum hominem sensim inficiat et perimat. Talis est hæresis, quæ semper serpit, tum ab uno errore in alium, et ex malo in deterius semper proserpit et prolabitur. *Malum enim*, inquit S. Dionysius cap. 4. de Divinis nominib. *cum sit defectio à bona, sua infirmitate et pondere semper ad aliud et aliud malum progreditur* : tum potius et aptius serpit hæresis quasi cancer ab uno homine in alium, ab una urbe et provincia in aliam, uti experientia vicinarum regionum hoc sæculo vidimus et videmus. *Sic Arrius*, inquit S. Hieron., *una scintilla fuit, sed quia non statim oppressa est, totum orbem ejus flamma populata est.* Nec mirum hæresim serpere, sicut non est mirum lepram aut gangrænam serpere, præsertim quia affert nova, curiosa, placentia dogmata, quæ carnem et carnales aures scalpunt, iisque gratissima sunt; uti est non esse jejunandum, non esse virginitatem colendam, non esse agendam pœnitentiam ad satisfaciendum pro peccatis, quia Christus hæc omnia fecit pro nobis. Quare Luthero postulanti pro miraculo haberi; quod tam multi brevi tempore in ejus sectam concessissent; respondit B. Thomas Morus scribens ad Pomeranum : *Ad propositam vitæ licentiam populum ruere, id habet tantam miraculi speciem, quantam saxa deorsum ruere.* Qua de re plura dicam c. seq. v. 4.

Quomodo serpat hæresis, pulchro exemplo Manichæi cujusdam declarat S. August. tract. 1. in Joann. *Quispiam*, inquit, *tædium patiebatur à muscis : invenit illum Manichæus tædio affectum, et cum diceret, se non posse pati muscas, et odisse vehementer illas; statim ille, Quis fecit has? et quia tædio affectus erat et oderat illas, non est ausus dicere, Deus illas fecit. Erat enim Catholicus. Ille statim subjecit, Si Deus non fecit illas, quis eas fecit? Plane, ait ille, ego credo quod diabolus fecit muscas. Et ille statim, Si muscam diabolus fecit, sicut te video confiteri, quia prudenter intelligis; Apem quis fecit, quæ paulo major est musca? non ausus est ille dicere, quia Deus fecit apem, et muscam non fecit, qui res erat proxima. Ab ape duxit ad locustam, à locusta ad lacertam, à lacerta ad avem, ab ave duxit ad pecus, inde ad bovem, inde ad elephantem, postremo ad hominem, et persuasit homini, quia non à Deo factus est homo. Ita ille miser cum tædium passus est à muscis, musca factus est quem diabolus possederat.* Hactenus August.

Hinc omnes SS. Patres docuerunt hæreticos quasi pestes, fugiendos esse. Ita S. Joan. ep. 2. v. 10. *Si quis*, inquit, *venit ad vos, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec Ave ei dixeritis* : utque exemplo suo hanc doctrinam sanciret Joannes, noluit eodem balneo cum Cherintho lavari. Et S. Polycarpus occurrens Marcioni, rogatusque ab eo, Non agnoscis me? respondit, *Agnosco te primogenitum diaboli.* Ita ex Irenæo narrat Eusebius lib. 4. Hist. c. 13. *Tantum*, inquit, *Apostoli et eorum discipuli habuerunt timorem, ut neque verbo tenus communicarent alicui eorum qui adulteraverunt veritatem.* S. Antonius, inquit Athanas., ita execrabatur Arrianos, ut suis ediceret, *Hæreticorum et schismaticorum venena vitate, meumque circa eos odium sectamini. Scitis ipsi quod nullus mihi pacificus sermo cum eis unquam fuerit.* S. Cyprian. lib. 1. epist. 3. ad Cornelium : *Declinent*, inquit, *fortiter et evitent dilectissimi fratres nostri verba et colloquia eorum, quorum sermo ut cancer serpit, nulla cum talibus commercia, nulla convivia, nulla colloquia misceantur, sintque ab eis tam separati, quam sunt illi ab Ecclesia profugi.* S. Leo serm. 5. de jejunio decimi mensis, docet hæreticos cavendos tanquam serpentes : *Quia*, inquit, *sermo eorum serpit ut cancer : humiliter irrepunt, blande capiunt, molliter ligant, latenter occidunt*, etc.

Nota. Sicut sermo hæreticorum voce prolatus, ita et scriptus vel impressus serpit. Merito ergo ad luem hanc cohibendam Ecclesia ex consilio Apostoli prohibet sub gravi censura legi libros hæreticorum : idque jam olim prohibuit, ut patet ex Conc. Niceno, quod omnibus Arrii et Arrianorum librorum lectionem interdixit, eosque comburi jussit. Testis est Nicephorus l. 8. c. 16. Quod Concilii decretum Constantinus Imper. Ita executioni mandavit, ut eos qui Arrii libros occultassent, capite plecti jusserit. Testis est Socrates lib. 1. cap. 6. Idem Socrates cap. 24. narrat Marcellum Ancyrianum damnatum fuisse, eo quod libros suæ hæreseos flammis tradere noluisset. Sic et Gregor. Nazianz. orat. 2. de fide, hæreticorum libros perdendos esse docet, tan-

quam aspidum ova, utpote quæ nata sint aspidas et basiliscos procreare. Nihil ergo novi sanxit Concil. Tridentinum vetans lectionem librorum hæreticorum, sed antiquum Ecclesiæ decretum renovavit. Quin Ethnici quoque duce natura idem factitarunt. Nam Protagoræ athei libros publice in foro exustos esse docet Philostratus in Sophist. Pari modo Romæ exustos fuisse libros religioni adversantes, docet Livius l. 10. Lacedæmonios quoque scripta Archilochi non impia, sed impudica urbe exegisse, docet Valerius Maxim. lib. 6. cap. 3. Hinc Plato lib. 7. de Republ. libros omnes antequam edantur, examinandos esse docet, ne forte quid contineant religioni aut bonis moribus contrarium.

17. Ex quibus (profanis et vaniloquis, puta hæreticis) est Hymenæus et Philetus, qui a veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse jam factam.] Pro *exciderunt*, græce est ἠστόχησαν. q. d. Collimantes ad scopum veritatis ab eo aberrarunt. Vide dicta epist. 1. c. 1. v. 6. Scilicet hi superbi Novatores se acutissimos et exactissimos S. Scripturæ et veritatis indagatores esse jactabant, et mentiebantur.

Quæritur, quomodo hi Novantes dixerint *resurrectionem* esse *factam?* Respondet Primo Theophyl. eos per resurrectionem intellexisse renovationem omnium rerum, quæ quotannis fit in vere circa pascha : omnium enim rerum quæ sunt sub sole, est circulus, ut in hieme quasi moriantur, in æstate quasi resurgant cum Christo.

Secundo, Epiphanius hæresi 40. quæ est Archonticorum, Ambros. et Theodoret. putant per *resurrectionem* eos accepisse generationem et propagationem, qua pater filium generans, in eo quasi vivit et resurgit. Cum enim res quælibet semper esse cupiat, et æternitatem quamdam ambiat, nec eam per se in suo individuo consequi possit; hinc seipsam communicat per propagationem, ut in suo semine et sobole permaneat, et semper, si fieri possit, perduret.

Tertio et vicinius, S. Thomas putat eos resurrectionem corporum negasse, non animarum, sed eam asseruisse, scilicet per *resurrectionem* intellexisse animæ glorificationem et beatitudinem, quæ jam facta est, et indies fit cum quis fidelis et pius moritur. Unde Tertull. lib. de Resurrect. carnis, vocat eos Partiarios, quia partem tantum hominis resurgere dicebant.

Quarto et verisimilius, idem D. Thomas putat eos docuisse resurrectionem esse factam, scilicet litteraliter in Christo à mortuis resurgente, in nobis vero non litteraliter, sed mystice eamdem fieri, cum baptizamur, et à peccatis resurgimus, vitamque sanctam et Christianam inimus ; ut resurrectio sit idem quod justificatio, in qua resurgimus à morte peccati ad vitam gratiæ, sitque vitæ et morum mutatio, ait Anselmus : ita ut resurrectio hæc sit ipse christianismus, et christiana vita, in qua à peccatis et servitute legis veteris liberi, in deliciis et suavitate vitæ Christianæ vitam beatam degimus. Sic enim Cherinthus utpote judaizans docuit delicias carnales hujus vitæ esse resurrectionem et beatitudinem, nec aliam esse expectandam. Idem etiamnum docent nonnulli Naturalistæ in Hollandia. Christianismus ergo et Christianæ vitæ libertas ac jucunditas, quam induxit et sanxit Christus, est resurrectio secundum Hymenæum et Philetum ; nam illa jam facta est à Christo : reliquæ enim resurrectiones ab aliis allatæ, non tam factæ sunt, quam indies adhuc fiunt.

Moraliter notat Chrysost. recte dixisse Apostolum, *Multum proficiunt ad impietatem :* nullus enim error est nocentior, magisque homines incitans ad carnis concupiscentias, omnemque impietatem perficiendam, quam qui negat resurrectionem : sublata enim resurrectione, et gloria cœlesti, pariter tollitur infernus et pœna æterna, ac consequenter animæ immortalitas et æternitas : inde sequitur illud Epicuri, *Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas.* Quis enim gratis sine spe præmii hic studeat abstinentiæ, continentiæ, mortificationi vitiorum? quis corpus laniandum offerat morti et martyrio, si non est resurrecturum in gloria? quis hic gula, libidine, omnique voluptate se non expleat, si infernum non timeat, nec cœlum speret? Vere et præclare Tertull. *Spes Christianorum est resurrectio mortuorum.*

Et subverterunt quorumdam fidem.] Pro *subverterunt*, græce est ἀνατρέπουσιν, id est subvertunt, quo significat Paulus eos in sua perversitate, aliosque pervertendi studio, persistere.

19. Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc : cognovit Dominus qui sunt ejus ; et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini.] Opponit hoc *fundamentum* Apostolus fidei quorumdam subversæ, uti præcessit, occurritque timori et tacitæ quorumdam objectioni. Timidiores enim quidam dicere poterant : Si incipiente Ecclesia, et in paucis fidelibus consistente, subversa est aliquorum fides ab hæreticis, quorum sermo ut cancer serpit, fiet tandem serpente et gliscente hæresi, ut brevi tota fides et Ecclesia subvertatur. Hisce respondet hic Apostolus, id non esse metuendum, *quia firmum fundamentum Dei stat.*

Ubi Nota. Vocem *stat*, opponit voci *subverterunt.* Quæres, quodnam sit hoc *firmum Dei fundamentum.* Respondet Ambros. esse Dei promissa, quibus per Prophetas promisit redimere et salvare homines. q. d. Apostolus, Firma stant hæc Dei promissa quæ habent signaculum hoc, scilicet fidem, qua credendo Deo obsignamus et confirmamus verba et promissa Dei.

Secundo, Theodor. per *fundamentum* hoc, accipit fidem : fides enim est basis et fundamentum veritatis; fidei autem signaculum est spes resurrectionis, quam negat Philetus.

Tertio et optime, *firmum* hoc *fundamentum Dei* est Dei consilium, decretum et prædestinatio ; qua statuit vocare fideles primo ad fidem, deinde ad gratiam et perseverantiam, ac demum ad gloriam : hæc enim prædestinatio in Deo firma, immobilis et immutabilis consistit : ac vice versa consequenter, et magis apposite, ut recte docet Chrysost. Theophyl. D. Thomas et S. August. Mox citandus, *firmum fundamentum Dei,* non tanquam subjecti, sed tanquam agentis et jacientis hoc fundamentum sunt ipsi fideles à Deo prædestinati ad fidem, gratiam et gloriam. Hi enim non erunt instabiles in fide, nec ab ea excident, ut exciderunt Hymenæus, Philetus, et alii ab eis quasi arundines agitati et subversi ; sed in fide fundati stant stabuntque immoti, quasi firma Dei fundamenta. Potius enim ipsos fideles prædestinatos, quam prædestinationem

ipsam Dei dici *fundamentum*, patet Primo, quia hoc fundamentum opponit iis, qui subversi sunt ab Hymenæo : ergo constantes in fide vocat *fundamentum*, hos enim opponit inconstantibus et subversis.

Secundo, quia passim alibi in Scriptura ipsa Ecclesia, id est populus, et fideles qui sunt in Ecclesia, vocantur *fundamentum*, vel domus aut templum Dei bene fundatum, ut psalm. 86. *Fundamenta ejus* (scilicet Sionis spiritualis, puta Ecclesiæ) *in montibus sanctis :* quo alludit hic Apostolus, Isaiæ 2. 2. *Erit præparatus*, id est fundatus, firmatus (hoc enim significat Hebr. נָכוֹן *nachon*) *mons domus Domini* (id est Ecclesiæ) *in verticem montium.* Hinc Christus Matth. 16. 18. dicit, se super Petrum, quasi petram firmam fundaturum et ædificaturum Ecclesiam suam, et Ephes. 2. 20. Paulus Apostolus et Prophetas vocavit fundamentum domus Dei, scilicet Ecclesiæ. Sic Matth. 7. v. 24. virum in fide et virtute constantem comparat domui; de qua dicit, *Quod venerunt flumina, et flaverunt venti, et irruerunt in domum illam, et non cecidit : fundata enim erat super petram.* Eodem ergo prorsus modo hic viros in fide constantes vocat *firmum fundamentum.* Sive ergo per hoc *fundamentum* ipsam Dei prædestinationem, sive potius ipsos fideles prædestinatos accipias, eodem redit sensus : firmitas enim hujus fundamenti partim in nobis, partim in Deo est. Ideo enim in Deo prædestinatio, quia firmi erunt prædestinati in fide et gratia : hi enim sunt firmæ prædestinationis objectum. Et vicissim firmi erunt prædestinati, quia firma est Dei prædestinatio : nam, ut docet D. Thomas, firmitas hæc fidelium partim pendet à Dei prædestinatione et gratia, partim ab ipso fidelium libero arbitrio, quod libere et constanter fidem et gratiam retinebit. Quod ut melius intelligatur, Notandum est efficaciam et certitudinem prædestinationis et gratiæ pendere et petendam esse ex præscientia (quasi ex signaculo, ut mox dicam), sive ex præviso futuro eventu, puta ex futura nostra cooperatione, qua fidem libere amplectemur, et constanter in ea perseverabimus.

Unde ex S. Augustino Theologi definiunt *prædestinationem esse præscientiam et præparationem gratiarum, quibus certissime salvantur quicumque salvantur.* Dicitur enim Deus prædestinare, v. g. Petrum, cum ex infinitis gratiarum modis, speciebus, ordinibus, quos Petro dare poterat, hunc unum gratiarum ordinem et seriem illi dare decrevit, cum qua prævidebat Petrum cooperaturum, et in fide ac gratia perseveraturum itaque salvandum : gratia ergo prædestinationis certo salvat hominem prædestinatum; quia certo præscit Deus quod cum illa liberum hominis arbitrium libere bene operabitur in finem usque vitæ. Unde sequitur gratiam prædestinationis quoad effectum pendere ex nostra cooperatione futura, quasi ex proprio tam suo, quam præscientiæ divinæ objecto, nostramque cooperationem perficere et complere Dei prædestinationem et gratiam. Et hoc significat Apostolus, cum firmi hujus fundamenti duo hæc illud firmantia et obsignantia signacula, quasi sibi invicem respondentia subjungit dicens, *Novit Dominus qui sunt ejus;* en Dei præscientia : *Et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini;* en nostri liberi arbitrii cooperatio, quæ est præscientiæ objectum. Ideo enim certa et firma est Dei præscientia, qua præscit, v. g. Petrum fore suum, id est fidelem, justum, discessurum ab iniquitate; quia re ipsa Petrus gratiæ Dei sua libera voluntate cooperans erit fidelis, justus, et discedet ab iniquitate.

Nota Secundo, Apostolum primario loqui de fundamento fidei et fidelium, sive de prædestinatione et prædestinatis ad fidem fortem et constantem : hos enim fideles quasi firma Dei fundamenta opponit Hymenæo et Phileto hæreticis, aliisque ab eis in fide subversis. Unde Theodor. Chrysost. Theophyl. Anselm. per *firmum fundamentum* intelligunt fidem : fides enim proprie est fundamentum domus spiritualis, quæ construitur ex aggregatione ceterarum virtutum. q. d. Apostolus, Esto, arundines et stipites aliqui in Ecclesia convellantur, esto aliqui ab Hymenæo et Phileto seducti à fide in hæresim delabantur; stat tamen, stabitque semper firmum Ecclesiæ et fidelium fundamentum, contra omnes hæreticos et hostes invictum, imo per eos quasi antiperistasi quadam fortius et purius evadet. Nam, ut docet Tertull. lib. de Præscript. cap. 3. per hæreses purgatur Ecclesia. *Cognoscit*, inquit, *Dominus qui sunt ejus, et plantam quam non plantavit pater, eradicat; et de primis novissimos ostendit, et palam in manu sua portat ad purgandam aream suam avolent : quantum volent paleæ levis fidei quocumque afflatu tentationum, eo purior massa in horrea Domini reponetur.*

Secundario tamen hoc fundamentum extendit Apostolus ad gratiam et alias virtutes, adeoque ad omnes prædestinationis effectus : hoc enim significat cum hujus fundamenti signaculum secundum recenset, dicens : *Discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini.* Hic enim solus plene et perfecte fidelis est; qui scilicet juxta fidem pie et sancte vivit, in eoque constanter perseverat usque ad mortem. Ita S. August. Anselm. Beda. Unde S. Augustinus lib. 10. de Civit. 7. et alibi hæc refert ad Ecclesiam sanctorum, sive ad electos ad gloriam : hos enim vocari hic censet ab Apostolo *firmum Dei fundamentum.*

Habens signaculum hoc : cognovit Dominus qui sunt ejus.] Ponit hic Apostolus fundamenti jam dicti bina signacula. Prius est præscientia Dei, posterius fuga peccati. q. d. Deus suum hoc prædestinationis, et fidelium in fide constantium et prædestinatorum fundamentum, duobus sigillis notavit, munivit, obsignavit. Prius est hoc : *Cognovit Dominus qui sunt ejus.* q. d. Prius hoc fidelium in fide fundatorum signaculum est, quod sint præsciti et præcogniti, tanquam qui sint ejus, scilicet Dei; quia scilicet prævidet Deus quod permansuri sint in fide et gratia, ac consequenter perventuri ad gloriam, quasi Dei amici et electi. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. et S. August. tract. 12. in Joann. *Novit*, inquit, *Dominus qui permaneant ad coronam, qui permaneant ad flammam; novit in area sua triticum, novit paleam; novit segetem, novit zizania.*

Alludit Apostolus ad Numer. 16. v. 5. et 26. ubi in schismate Core, Dathan et Abiron, pro sacerdotio cum Aarone contendentibus, dixit Moses : *Mane notum faciet Dominus qui ad se pertineant*, hebraice אשר־לו *et ascer lo*, id est, qui sunt sui, *et sanctos applicabit sibi : et quos elegerit, appropinquabunt ei :* scilicet hiatu terræ absorbendo Core, Dathan et Abiron, ostendet Deus

illos esse rebelles et factiosos; Aaronem vero esse legitimum sacerdotem, à se electum, sanctificatum et consecratum. Unde hic τὸ *cognovit*, similiter accipi potest in *hiphil*, pro notum fecit, id est faciet. q. d. Deus ita fideles suos novit, ut eosdem aliis hominibus et toti mundo cognitos, imo celebres sit effecturus, cum scilicet eorum fidem in hac vita per eorum constantiam, pietatem, aliaque fidei et gratiæ opera, tum in futuro judicio per publicam sententiam, laudem et gloriam declarabit. Hoc enim plane respondet illi, quod ait Moses Numer. 16. *Notum faciet Dominus.* Sic Christus Joann. 10. 27. ait, se cognoscere oves suas, illasque vocem suam audire et sequi.

Nota. Dei præscientia, quæ omnia tempora et ea quæ quolibet tempore sunt aut fiunt, antevertit; prævidendo quasi signat omnes qui toto temporis futuri decursu ipsius Dei futuri sunt; puta futuri sunt in fide constantes pieque ac sancte victuri : hos enim quasi conscribit et consignat Deus in suo libro vitæ, id est, catalogo electorum, quos ad vitam æternam destinavit et elegit, quem in mente et memoria sua quasi conscribit et consignat, indeque electi ex singulis 12. tribubus vocantur signati, Apoc. 7. Unde hic et Joan. 17. v. 6. et 20. Christus illos qui credituri erant postea, vocat suos, non quia re ipsa tales tunc erant, sed quia certissime tales erant futuri, talesque erant non in seipsis, sed in sua et Dei Patris præscientia. Hinc et S. August. in psalm. 45. *Secundum istam*, inquit, *Dei præscientiam et prædestinationem, quam multæ oves foris sunt nunc, et quam multi lupi intus; et quam multæ oves intus, et quam multi lupi foris?*

Hinc Nota Secundo. Prædestinatio, à communi gratiæ præparatione, quam etiam reprobis ab æterno decrevit dare Deus, in hoc differt, quod gratia prædestinationis signata sit per Dei præscientiam, id est, prævisa sit à Deo fore efficax, et habitura effectum : quod videlicet illi consentiet liberum arbitrium, cum libere operabitur, convertetur, sanctam vitam instituet, in eaque perseverabit, idque Deus intendit. Unde non ait Apostolus, Prædefinit, vel, prædeterminat, sed, *cognovit Dominus qui sunt ejus.* Gratia vero reprobis vel potius reprobandis danda prævisa sit fore inefficax, quia scilicet reprobi nolent gratiæ consentire, illique cooperari ; cum alioqui gratia quæ datur reprobis, gratiæ, quæ datur prædestinatis, physice æqualis, imo illa major esse possit, et non raro de facto major sit; ita ut reprobi tam facile, imo facilius quam prædestinati possint se convertere et salvare : de facto tamen non se convertent, quia nolent converti, aut certe nolent in sua conversione et gratia perseverare. Hoc autem ab æterno præscivit Deus, unde etiam eos reprobavit, et inferno addixit; quia scilicet prævidit eorum malitiam, qua nolent converti; sed volent in infidelitate, aut in peccatis suis perseverare; alios vero, quos prævidit fidem amplexuros, in eaque gratia perseveraturos, elegit et destinavit ad gloriam.

Unde sequitur, gratiam prædestinatorum signatam esse, uti dicebam, per Dei præscientiam, quia præscit Deus quod illa suum consequetur effectum per liberum arbitrii consensum; reproborum vero non esse signatam. Atque hinc S. August. sæpe gratiam et vocationem electorum et prædestinatorum vocat altam et secretam, quia scilicet signata est secreto et arcano præscientiæ Dei sigillo.

Ubi Nota, hanc præscientiam et cognitionem Dei conjunctam esse cum ejusdem amore et electione : quos enim Deus præscit fore fideles, constantes et sanctos ; hos tales facere intendit, hos adamat, destinat et eligit ad suam amicitiam, hæreditatem et gloriam. Hinc ps. 1. dicitur, *Novit*, id est, noscens adamat, et approbat, *Dominus viam justorum.* Ita pariter hic dicitur, *Cognovit Dominus qui sunt ejus : cognovit*, id est, cognoscens eligit et diligit quasi suos, eosque, quia in fide perseveraturos videt, eligit et destinat ad suum regnum. Ita S. August. Hinc patet Christiano cuique assidue et summis votis pro hac gratia orandum esse, ut Deus scilicet det nobis gratiam congruam, cum qua prævidet nos re ipsa perventuros ad salutem. In hac enim re salutis nostræ cardo vertitur.

Aliter S. Anselmus : *Signaculum*, inquit, hoc est præsentia Dei, vel potius jugis cogitatio præsentiæ Dei. q. d. Apostolus, Hi fideles firmi stant in fide et gratia, nil simulate agunt aut perverse; sed omnia agunt quasi in præsentia Dei, cogitantes Deum omnia omnesque suos cognoscere et videre; illum ergo se et sua omnia videntem timent et reverentur, illi se et sua probare satagunt, quia hoc sigillum præsentiæ Dei menti suæ quasi incisum gerunt. Verum hic sensus non est litteralis, sed tropologicus.

Et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini.] Hoc est secundum firmi fundamenti signaculum, quod est in nobis, scilicet fuga iniquitatis; prius enim, scilicet Dei cognitio et præscientia, non est in nobis, sed in Deo. Pro *iniquitate*, græce est ἀδικία, id est, injustitia. Potest antonomastice hic injustitia sive *iniquitas* accipi pro hæresi et infidelitate: hæc enim maxima est iniquitas et injuria Dei. Unde hoc sensu dixit Apostolus Rom. 1. v. 18. de Philosophis, qui cum Deum agnoscerent, non tamen Deum, sed idola coluerunt : *Revelatur*, inquit, *ira Dei super omnium impietatem et injustitiam hominùm eorum, qui veritatem Dei in injustitia detinent.* Hæresim enim opponit hic Apostolus fundamento fidei. q. d. Si quis firmum fidei suæ fundamentum stabilire et obsignare velit, *discedat ab iniquitate*, id est, ab hæresi Hymenæi, Phileti, et aliorum Novantium. Alludit rursum ad Core, Dathan et Abiron Num. 16. de quibus ait Moses v. 26. *Recedite à tabernaculis hominum impiorum, et nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne involvamini in peccatis eorum.* Eodem enim modo jubet Apostolus hic fideles fugere consortia hæreticorum.

Secundo tamen planius et plenius, *iniquitas* hic proprie et generatim sumi potest. Fuga enim omnis iniquitatis est signaculum firmi fundamenti, id est, fidei : qui enim fugit iniquitatem nunquam incidet in hæresim : impossibile enim est virum justum et sanctum, quamdiu sanctus manet, fieri hæreticum. Nam hæresis nunquam primum est peccatum, sed semper necesse est præcedat vel ambitio, vel libido, vel alia iniquitas, antequam homo ad tantam impietatem, quanta est hæresis, corruat.

Rursum fuga iniquitatis est signaculum firmi fundamenti, scilicet prædestinationis, gratiæ, constantiæ et perseverantiæ fidelium et electorum, adeoque complet et perficit prædestinationis Dei fundamentum, estque causa electionis

ad gloriam (ad hanc enim assurgit et extendit se Apostolus, ut dixi): qui enim fugiunt libidinem et iniquitatem, pure et sancte vivunt, in eoque perseverant : hi sunt firma Dei fundamenta eligenda et collocanda à Deo in cœlesti Jerusalem, ut fulgeant in omnem æternitatem. Notat hic Apostolus non sufficere ad salutem profiteri et invocare nomen Domini, ut docebant Simoniani, et docent nostri hæretici; sed insuper requiri, ut quis declinet à malo, et faciat bonum. Ita Chrysost. Theoph. et alii.

Hinc sequitur Primo, quod, licet Dei prædestinatio hoc sensu non sit in nostra potestate, quod scilicet in mea potestate non sit efficere ut Deus me prædestinet, id est dare decernat, præparet ab æterno, et in tempore re ipsa det mihi gratiam prædestinationis, talem scilicet cum qua me re ipsa libere cooperaturum, perseveraturum et salvandum prævidet : non autem decernat dare, nec det aliam gratiam cum qua prævidet me non cooperaturum, ideoque damnandum; salus tamen æterna et electio ad gloriam est in nostra potestate. Firmum enim prædestinationis Dei fundamentum nihil omnino impedit quin in cujusque adulti potestate sit discedere ab iniquitate, et emundare se à peccatis : vel adhærere iniquitati, et inquinare se peccatis; ac consequenter, quin in cujusque potestate sit salvari vel damnari, eligi vel reprobari. Id magis patebit v. 21. Ita Chrysost et Theoph.

Hac consideratione dispellenda est ista phantasia qua se nonnulli cruciant et in desperationem adigunt : Si prædestinatus sum ad gloriam, non possum ab ea excidere; si non sum prædestinatus, quidquid agam, non possum prædestinari : frustra ergo laboro circa me et meam æternitatem. Actum jam est, omnia definita sunt à Deo; alterutrum quod de me à Deo definitum est, immutabile est, nec à me inverti, aut in aliam partem inflecti potest. Hæc enim est falsa argumentatio, cum utraque ejus propositio in antecedente sit falsa : statuit enim fatum quoddam inevitabile. Potius sic argumententur : Si discessero ab iniquitate, et bene vixero, eligar et prædestinabor ad gloriam; si male vixero, reprobabor et prædestinabor ad gehennam : bene ergo vivam, ne reprober, sed prædestiner ad gloriam et salver. A bona enim vita pendet electio ad gloriam, sicut à mala vita pendet reprobatio et damnatio; adeoque bona vita electionis, sicut mala reprobationis est causa. Atqui bona et mala vita, est in arbitrio et potestate cujusque : quisque enim per gratiam Dei potest bene vivere, potest et male, si velit; ergo electio quoque ad gloriam, et reprobatio est in arbitrio et potestate cujusque. In cujus enim arbitris et potestate est causa, in ejusdem arbitrio et potestate est et effectus illius causæ.

Hinc Secundo, moraliter discimus, quanto studio peccata fugere debeamus, nimirum tanto, quanto æternam nostram salutem prosequimur. Nam certissimum non tantum signum, sed et causa efficacissima nostræ prædestinationis et electionis ad gloriam est, si peccata quam studiosissime evitemus, et superemus per virtutum contrariarum exercitia et sancta opera. Unde S. Petrus epist. 2. c. 1. 10. *Satagite*, inquit, *ut per bona opera, certam vestram vocationem et electionem faciatis : hæc enim facientes, non peccabitis aliquando.* Et Paulus 1. Corinth. 9. 27. *Castigo*, inquit, *corpus meum, et in servitutem redigo : ne forte, cum aliis prædicavero, ipse reprobus efficiar.*

20. IN MAGNA AUTEM DOMO NON SOLUM SUNT VASA AUREA ET ARGENTEA, SED ET LIGNEA ET FICTILIA.] Putat Adamus et alii, hic esse secundam responsionem ad tacitam objectionem vers. præcedentis, cur scilicet Deus in tanta fidelium paucitate permiserit quosdam ab Hymenæo subversos à fide excidere. q. d. Id mirandum non est. Sicut enim mirum non est, imo ordinarium est, in una et eadem domo varia reperiri vasa, quædam aurea et argentea, alia lignea et testacea : ita mirum non est, in una et eadem Ecclesia alios esse bonos, alios esse malos, alios salvandos, alios damnandos. Verum ex hac applicatione sequitur non tantum malos, sed et hæreticos esse in Ecclesia. Sic enim in eadem domo sunt vasa quædam aurea, quædam vero testacea, per quæ significantur hic hæretici ab Hymenæo in hæresim pertracti, ut ipsi volunt. Adde, hanc occupationem nimis remotam, et longius petitam videri; præsertim cum nil tale significent verba Apostoli, sed plana sint, planeque præcedentibus connexa.

Dico ergo, hæc verba cum proxime præcedentibus cohærere : dixerat enim Apostolus, *Discedat ab iniquitate omnis qui invocat nomen Domini* : jam ne quis miretur et objiciat, Si ita est, et esse debet, uti dicis, quomodo ergo inter Christianos qui invocant nomen Domini, nonnulli sunt improbi, qui non discedunt, sed sequuntur iniquitatem? Respondet Apostolus, id nemini mirum debere videri : si enim nemo miratur in magna domo reperiri tam vasa fictilia quam aurea, tam vilia quam honorifica, tam pollubra et matulas quam lances et cyathos : pari modo nec mirari quis debet, si in eadem Ecclesia quæ Deum colit, adorat et invocat, alii sint boni qui discedant ab iniquitate, alii sint mali qui sectentur iniquitatem. Quod ut melius intelligatur,

Quæritur, quid significet hæc *magna domus?* Respondet Primo, Chrysost. cum suis, et Theodoret. per *domum* intelligi mundum totum, non autem Ecclesiam, quia in Ecclesia, ait, non sunt vasa lignea et fictilia, id est mali, sed tantum aurea et argentea, id est, soli boni et justi : in mundo autem sunt utrique. Idem fuit sensus et expositio Novati olim hæresiarchæ, quem hic rejicit Ambrosius. Ne quis vero Chrysostomum hic cum Novato sentire putet, quod soli justi sint in Ecclesia, sciat eumdem Chrysostomum contrarium docere in psal. 39. asserereque contra Novatum et Calvinum, non solos bonos et electos, sed et malos ac reprobos esse in Ecclesia. Quod ergo hic dicit, solos bonos ad Ecclesiam pertinere, intellige per se quasi partes et membra viva. Mali enim sunt membra Ecclesiæ, sed semimortua; quia carent anima et vita primaria Ecclesiæ, quæ est charitas. Ecclesia enim est quasi una persona politica, cujus corpus est exterior fidei professio, et communio cum aliis fidelibus in Sacramentis et sacrificiis sub uno capite Romano Pontifice : anima vero Ecclesiæ generalis et imperfecta, est fides; specialis vero et perfecta, est charitas. Sicut enim hominis forma est anima tum vegetativa et sensitiva, tum rationalis; et rationali proprie vivit homo, qua homo est, adeoque solum caput vivit proprie anima rationali : sic et charitate vivunt soli justi; ceteri mali licet, vivunt tamen

fide et spe; sicut in homine cetera membra licet non ratiocinentur, ut caput, sentiunt tamen et vegetantur, videnturque solum vivere anima vegetativa et sensitiva. Vide dicta Ephes. 4. v. 16. Huc referri potest expositio S. Basilii homil. *Quod Deus non est auctor malorum. Vas aurum*, inquit, *estis, qui mente moribusque simplex ac sine dolo est. Argenteum, qui illo paulo est inferior, dignitatis ac pretii æstimatione. Testaceum est, qui terrestria sapit, et frangi conteritque est aptus. Ligneum, qui per peccatum facile sordet, et igni æterno materiam præbet.*

Verum Secundo, multo aptius per *domum* hanc non mundum, sed Ecclesiam intelligimus. Hæc enim est domus eorum qui invocant nomen Domini, uti præcessit: et sic sæpe alibi Apostolus *domum Dei* vocat Ecclesiam, ut 1. Timoth. 3. v. 15. *Ut scias*, inquit, *quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia.* Ad Hebr. 3. 5. *Moses fidelis erat in domo ejus*, id est, in Ecclesia et populo fideli Judæorum. Hinc fideles quasi in eadem domo, scilicet Ecclesia versantes vocat Apostolus *domesticos fidei*, Galat. 6. 10. Ita S. August. l. 4. de Baptism. contra Donat. c. 12. et alii passim.

Quæres Secundo, quænam in hac domo, scilicet Ecclesia, sint vasa aurea et argentea, et quænam lignea et fictilia? Respondet Primo, S. August. loco citato vasa aurea et argentea esse fideles, lignea vero et fictilia esse hæreticos.

Dices, Ergo S. August. sentit hæreticos esse in domo, id est, in Ecclesia. Resp. Sentit eos esse in Ecclesia non proprie, sed secundum aliquid, scilicet, quia retinent characterem baptismi, veraque Ecclesiæ Sacramenta administrant, et ab Ecclesia quasi aliquo modo subditi puniri possunt. Denique antequam per publicam separationem et obstinationem ab Ecclesia se segregent, cum fidelibus in Ecclesia vivunt, dignitatemque et juridictionem quam in Ecclesia habuerunt, servant. Agit enim S. August. contra Donatistas, qui volebant baptismum ab hæreticis, tanquam Ecclesia extorribus collatum esse invalidum et iterandum. Sic et S. Cyprianus epist. ad Antonianum, censet Hymenæum et Philetum nec dum publice exiis ex Ecclesia, nec Ecclesiæ judicio hucusque damnatos et ejectos fuisse, sed in ea adhuc quasi vasa fictilia delituisse.

Verum Secundo et aptius, hæc ita explices; *domus*, est Ecclesia; *vasa*, sunt fideles: *aurea* et *argentea*, sunt firmi et illustres in fide et justitia; *lignea* vero et *fictilia*, vel, ut græco est, ὀςράκινα, id est, testacea, sunt vulgares, fragiles, infirmi in fide et charitate: nam hæretici nec vasa aurea, nec fictilia sunt sed potius vasa fracta et ex domo projecta et ejecta.

ET QUÆDAM QUIDEM IN HONOREM, QUÆDAM AUTEM IN CONTUMELIAM.] In Græco est paronomasia, τιμὴν καὶ ἀτιμίαν. q. d. Quædam in decus, quædam in dedecus. Rursum Nota hebraismum; *vas in honorem*, id est, vas honorificum, *vas in contumeliam*, id est, vas vile et inglorium, uti sunt ollæ et matulæ. Tertio, alludit Paulus ad factum Jeremiæ, qui cap. 18. jussu Domini fecit vas testaceum fragile, quod lapsu confractum, fuit in contumeliam, sed à Jeremia reparatum factum fuit in honorem, ut significaret idem futurum Judæis si à peccatis se expurgarent. Vide dicta Rom. 9. v. 21. Jam Quarto, quoad sensum putavit aliquando S. August. secutus S. Cyprianum, omnia et sola vasa aurea et argentea esse in honorem, ac vicissim omnia et sola lignea et fictilia et esse in contumeliam: verum accuratius rem expendens id retractat secutus Tichonium l. 2. Retract. cap. 16. et merito. Græca enim sic habent, καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς τιμιαν, id est, hæc quidem in honorem, hæc vero in contumeliam. q. d. Ex vasis tam aureis et argenteis, quam ligneis et fictilibus, alia sunt in honorem, videlicet fideles ii qui in fide et justitia persistunt, et re ipsa constantes sunt, sive illustres sint, sive vulgares et fragiles, cetera vero tam aurea quam fictilia, puta peccatores omnes qui sunt in peccatum mortale prolapsi, sive illustres, sive vulgares fuerint, sunt vasa in contumeliam. Idem clare patet ex exemplo Jeremiæ et Pauli ad Rom. 9. jam citato. Hi enim ex eodem luto vas testaceum faciunt unum in honorem, alterum in contumeliam. Et sic in magna domo etiam nobilium et principum, videmus matulas sæpe et pollubra fieri ex argento; ac vice versa quædam testacea servire principum mensis, ut ex eis faciant lances et orbes. Unde olim vasa Samia, nunc porcellana, et Chinensia, quia tersa et polita, licet lutea sint, habentur in pretio. Hinc Ausonius sic canit de Agathocle:

> Fictilibus cœnasse ferunt Agathocla regem,
> Atque abacum Samio sæpe onerasse luto;

ut scilicet perpetuo meminisset, se esse figuli filium. Idem hic ex iis quæ Paulus præmisit colligi potest: hisce enim verbis explicat illud versus præcedentis, *Discedat ab iniquitate omnis qui invocat nomen Domini*, ut constet qui sint firma Dei fundamenta, quos Deus quasi suos signavit: jam autem discedere ab iniquitate jubet tam eos qui sunt vasa testacea, quam qui sunt aurea. Hinc Quinto, clarissime convincitur in magna domo, id est Ecclesia, non tantum esse bonos, sanctos, et, ut Calvinus vult, prædestinatos; sed etiam malos, peccatores et reprobos: sicut in arca Noe animalia erant tam immunda, quam munda, sic in Christi domo et familia vas aureum fuit Judas, sed factus est vas in contumeliam, cum fur esse cœpit, et tandem fidem Christumque prodidit: Thomas vero de Christi resurrectione dubitans, fuit vas fictile, sed à Christo confirmatus, factus fuit vas in honorem. Unde sequitur.

21. SI QUIS ERGO SE EMUNDAVERIT AB ISTIS, ERIT VAS IN HONOREM, SANCTIFICATUM ET UTILE DOMINO, AD OMNE BONUM OPUS PARATUM.] *Ab istis*, scilicet hæreticis, Hymenæo et Phileto, eorumque asseclis. Ita aliqui Verum vox *hæreticis* hic remotius et concinnius repetitur et revocatur: nec enim proprie quis dicitur se ab hæretico, sed ab hæresi emundare. *Ab istis ergo*, supple *vasis contumeliæ*, quod immediate præcessit, ut scilicet discedat ab omni iniquitate: eo enim hæc omnia pertinent, ut dixi.

Nota Τὸ *emundaverit*, id est, omnino expurgarit se: non enim sufficit purgare aut tollere ex anima unum alterumve peccatum, sed omnia omnino everrenda et expurganda sunt, ut anima tota sit munda et pura: perinde ut nonnulli, præsertim Hollandi, suas domos et suam suppellectilem ita emundant et expurgant, ut nihil sordium, sed omnis nitor et decor in ea appareat, imo resplendeat. Ita se emundavit S. Magdalena cui dimissa sunt peccata multa, quoniam dilexit multum. De qua canit Ecclesia: *Post fluxæ*

carnis scandala, fit ex lebete phiala, in vas translata gloriæ de vase contumeliæ.

Nota secundo, Tò *emundaverit se.* Hinc enim contra Novantes patet, esse liberum arbitrium, hominemque per illud gratia Dei instructum et roboratum posse non tantum moraliter bene vivere, sed et à peccatis se emundare et sanctificare.

Nec satisfacit Responsio Bezæ dicentis, hominem se emundare non per liberum arbitrium, sed per efficacem impressionem Dei, qua Deus ipse solus efficaciter et potenter efficit in homine ut ipse se emundet : solum enim Deum in homine efficere bonam et efficacem voluntatem emundandi seipsum, hancque in solidum uni Deo deberi. Nam si Deus totam hanc emundationem solus peragit, ita ut nihil agat liberum hominis arbitrium; frustra homines hic adhortatur Apostolus, ut discedant ab omni iniquitate, et ab ea se emundent. Sicuti frustra diceretur mari, Emunda te à cadaveribus : et cerevisiæ, Emunda te à fæcibus : utrumque enim necessario et naturaliter peragit et mare et cerevisia, ita S. Ambros. et Chrysost. qui ait, *Vides*, inquit, *ut non naturæ, carnalisve necessitatis sit, aureum esse vel fictile, sed nostræ, tantum modo voluntatis.* Sic Christus Matth. 12. v. 33. *Aut facite*, ait, *arborem bonam, fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, et fructum ejus malum.* Quod explicans S. August. lib. de actis cum Felice Manichæo c. 4. *Nemo*, inquit, *nisi Dominus arborem facere potest : sed habet unusquisque in voluntate sua, aut eligere quæ bona sunt, et esse arbor bona, aut quæ mala, et esse arbor mala.*

Nota Tertio, justos qui se à peccatis emundant, vocari *vasa in honorem sanctificata, et utilia Domino :* quia scilicet apta et præparata sunt ad omne opus bonum, v. g. ad pie, caste, sobrie vivendum, ad patientiæ humilitatis, charitatis, aliarumque virtutum omnium actus exercendos. Hic enim est fructus justitiæ et amicitiæ Dei, quod scilicet Deus ipsos quasi amicos suos gratia sua instruat, roboret, excitet, præveniat ad quævis virtutum opera peragenda; et quo homo magis se justificat, et sanctificat, eo ad majora et magis heroica bona opera hominem excitat et corroborat Deus, adeoque subinde ad miracula facienda. E contrario injusti, qui sunt in peccato mortali, sunt vasa in contumeliam, polluta, inutilia, prona et comparata ad omne malum. Vide ergo quam peccatum fugere, et, si in peccatum inciderimus, quam sollicite et cito à peccatis nos expurgare debeamus, ne illa nos suo pondere in alia et alia, ac tandem in barathrum detrahant.

Nota Quarto. Per vasa fictilia, et vasa in contumeliam, non intelligit Hymenæum, Philetum, aliosque hæreticos, sed quosvis malos et peccatores, uti dixi. Hinc tamen remote colligendum relinquit Apostolus non mirum videri debere, si inter tam varios, aliqui maxime fragiles et inconstantes, uti à justitia et sanctitate, ita tandem à fide et Ecclesia deficiant, puta Hymenæus, Philetus, eorumque gregales ab eis subversi : sicut mirum non est, magna domo, ubi multa sunt vasa aurea et fictilia, partim ad decora, partim ad vilia et dedecorosa hominis obsequia comparata, ex eis nonnulla, præsertim testacea, frangi et è domo abjici; quæ non ab alio quam à Deo reparari et restaurari possint.

22. Juvenilia desideria fuge : sectare vero justitiam, fidem, charitatem et pacem.] *Juvenilia desideria*, vel, ut græce est, ἐπιθυμίας, id est, cupiditates, vocat levitatem, gulam, libidinem, præcipitantiam animi, impetus, et omnia adolescentiæ vitia, ad quæ juvenes (qualis erat Timotheus cum Episcopus crearetur) propensi sunt : hisce enim opponit justitiam, fidem, charitatem. Ita Chrysost. Ambros. et alii. Verum magis proprie et directe respexit Apostolus ad curiositatem, ambitionem, et inanem gloriam, quam juvenes ambiunt, præsertim docti, ut velint videri subtiles, sapientes, ceterisque doctiores; ideoque quærunt et proponunt novas, curiosas, sed stultas et indisciplinatas quæstiones, ex quibus oriuntur lites et pugnæ, ut sequitur : quibus opponit Apostolus charitatem, et pacem, omnemque justitiam, id est, vitæ integritatem. q. d. Noli ut juvenis, ambire sapientis et doctoris nomen, sed ambi vitæ integritatem, ac præsertim charitatem et pacem, ut in iis excellas. Redit enim Apostolus ad v. 15. et 16. ubi monuit Timotheum, ut se exibeat operarium inconfusibilem, qui recte tractet verbum veritatis, et ut profanas ac inanes vocum novitates devitet, quales sectati sunt Hymenæus et Philetus : ad quos ea occasione hucusque digressus, jam ad interruptum sermonem, et propositum suum redit; scilicet, ut doceat Timotheum Episcopum, qui et quomodo, qua scilicet æquitate, gravitate, modestia, charitate populum docere, et errantes corrigere ac revocare debeat.

23. Stultas et sine disciplina quæstiones devita : sciens quia generant lites] Pro *sine disciplina* græce est ἀπαιδεύτους, id est, ut Amb. ineruditas, insensatas, quæ scilicet nihil habent sensus, nihil ad veram disciplinam et sapientiam conferunt, quales sunt quæstiones futiles Judæorum, de suis genealogiis; et Gentilium, de suis deorum fabulis, uti dixit epist. 1. c. 1. v. 4.

Secundo, pro *devita*, græce est παραιτοῦ, id est, rejice, et respue. Tertio, pro *lites*, græce est μάχας, id est, pugnas : lites enim non sunt aliud quam pugnæ non verberum, sed verborum.

24. Servum Domini non oportet litigare.] Græce μάχεσθαι, id est, pugnare et digladiari, scilicet verbis, id est, litigare. Ita S. Ephrem moriens in suo testamento gloriatur, quod nunquam cum ullo Christiano verbis contenderit aut litigarit. Ita de Christo prædixit Isaias, ut habet S. Matth. c. 12. v. 19. *Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem ejus.*

25. Sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistunt veritati.] Nota hic quatuor dotes necessarias bono pastori et doctori. Primo enim decet eum esse *mansuetum.* Secundo, esse *docibilem*, id est, qui non litiget, sed docilis sit, et doceri se sinat, inquit Anselm. et Cyprian. epist. ad Stephanum Pontificem. Verum hæc non tam doctoris quam discipuli est virtus; sed respondet Cyprianus. *Oportet*, inquit, *episcopum non tantum docere, sed etiam discere, quia et ille melius docet, qui quotidie proficit, et crescit discendo meliora.* Verum ut hoc ita sit, hic sensus non respondet Græco. Nam græce est διδακτικόν, id est, aptum et paratum ad docendum. Ita Syrus et Theophylactus.

Tertio, *patientem*, intellige non morborum, aut adversitatum, sed morum et infirmitatum

proximi : ut scilicet toleret hujus sive auditoris, sive obtrectatoris proterviam, illius duritiem, alterius scomata : uti medicus tolerat ægrotantis phrenetici convicia et ineptias ; nec desperet, sed patienter et longanimiter eorum conversionem, et assiduæ suæ doctrinæ exhortationisque fructum expectet uti piscatores toto die piscantur, et piscium capturam vel ipsa vespera expectant; et sicut agricolæ post tot labores et menses patienter messem expectant, inquit Chrysost., et hoc significat Græcum ἀνεξίκακον.

Quarto, pro *modestia*, græce est πραότητι, id est, mansuetudine et lenitate. Vide Chrysostomus hom. de mansuetudine tom. 5. et sancti Dionisii epis. 8. ad Demophilum ubi ait, *Hebræorum tradit historia, Mosen eximiæ mansuetudinis merito, divina amicitia et familiaritate dignatum : ac si quando ipsum divino aspectu excidisse commemorat, non id ei, priusquam à mansuetudine defecerit, contigisse describit. Erat enim, inquit, mansuetus valde, atque ideo Dei famulus dicitur, digniorque Prophetis omnibus, cui Deus visionis suæ gratiam largiretur.* Et infra: *Noverat enim oportere eum qui Deo bono familiariter jungitur, quam maxime conari ei pro viribus simillimum fieri.* Deinde tales quodque fuisse docet Job, Joseph, Abel, et David; de quo dixit Deus, *Inveni virum secundum cor meum.* Hinc canit ipsimet David : *Memento Domine David, et omnis mansutudinis ejus.* Talem denique fuisse docet Christus, qui circumdatus fuit infirmitate, fratribusque per omnia assimilari voluit, disceret compati et condolere iis qui ignorant et errant. *Atque hoc* (inquit S. Dionys.) *eximiæ in se dilectionis argumentum capit* (Christus) *si oves ejus modestissima gubernatione pascamus; et nequam appellat eum, qui conservo non dimiserat debitum.* Denique sub finem epistolæ, miram hac de revisionem refert, quæ S. Carpos ostensa fuit.

Quinto, pro *qui resistunt veritati*, græce est tantum τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, id est, τοὺς ἐναντία φρονοῦντας, id est, qui contraria, et, ut legit Ambrosius diversa sentiunt, qui alterius sunt sententiæ. Non agit hic de formatis et obstinatis hæreticis (hos enim vitari jubet) sed de iis, qui vel ex mala instructione, vel ex malorum consortio, aut aliunde pravas imbiberunt opiniones : hos enim leni correptione, quasi medicina sanandos esse docet. Hinc patet, τὸ *veritati*, non esse in Græco, sed recte noster Interpres illud, utpote subintellectum, expressit; uti et S. August. l. de Correptione et gratia. c. 5. Syrus pro *veritati* habet לקובלה *lecubele*, id est, sibi, vel contra se. q. d. Episcopus et doctor leniter corripiat eos qui sibi docendi contradicunt. Pulchre et pie S. Chrys. *An non vides, ait, parentes quomodo filiis suis, licet de vita desperatis, assideant lacrymantes, lamentantes, exosculantes, omnia quæ possunt admonentes ad supremum usque halitum; hæc tu quoque facito pro fratribus. Et tamen illi non possunt lacrymis ac lamentis morbum depellerère, aut mortem imminentem abigere : tu vero frequenter poteris animam deploratam, assiduitate instantiaque per lamenta revocare ac suscitare.*

25. Nequando Deus det illis poenitentiam, ad cognoscendam veritatem.] *Nequando*, id est, si forte, si quando : Græcum enim μήποτε, tam si quando, quam nequando significat. Μὴ enim non semper negantis, sed etiam dubitantis est. Ita Theophy. Subaudi, *ut experiatur*, q. d. Episcopus patienter toleret, et leniter corripiat eos, qui fidei contrariantur, *ut experiatur*, si forte, vel num forte, aliquando *det illis Deus pœnitentiam*, id est sua gratia commoveat, compungat et convertat eos.

Nota. Deus non dat pœnitentiam, fidem et charitatem eo modo quo puero datur pomum, aut militis equus : pœnitentia enim non est instar promi aut equi ; sed est actus liber voluntatis, qui ab alio proprie dari non potest, sed ab ipsa voluntate libere elici debet. Dicitur ergo Deus dare pœnitentiam et alias virtutes, quia sua gratia excitat et impellit liberum arbitrium, ut ipsum sponte sua ex seipso, cooperante gratia Dei, pœnitentiæ, aliarumque virtutum actus eliciat. Vide dicta 1. Corinth. 7. v. 7.

Hinc Nota Secundo, neminem à peccatis posse resurgere et agere pœnitentiam, nisi Deus id illi dederit, et sua gratia ad hoc eum excitarit. Unde S. August. Enchirid. cap. 82. *Non solum, inquit, cum agitur pœnitentiam, verum etiam ut agatur Dei misericordia necessaria est : alioqui non diceret Apostolus de quibusdam, Ne forte det illis Deus pœnitentiam.*

Aliter hunc locum explicat Anselmus. q. d. Apostolus, Non debemus despondere animum, nec cessare ab errantium correptione, et si illi se corrigere nolint : ne forte aliquando nobis cessantibus, et curam eorumque abjicientibus, Deus curam eorumdem suscipiat, detque illis pœnitentiam ; itaque Deus sua charitate nostram tepiditatem confundat et pudefaciat. Hic sensus magis pius et moralis est, quam litteralis et genuinus.

26. Et resipiscant a diaboli laqueis, a quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem.] Pro *resipiscant*, græce est ἀνανήψωσιν, quod duo significat : Primo, redeant ad sobrietatem : Secundo, evigilent, vel expergiscantur. νήφειν enim tam evigilare, quam sobrium esse significat. Hinc sequitus peccatores, et maxime illos qui à fide aberrant, esse ebrios et dormientes, esseque quasi emotæ mentis, ut veritatem veramque ad beatitudinem viam videre et intueri non possint.

Nota. Pro *diaboli laqueis*, Theoph. vertit, *à diaboli reti;* Quia, inquit, diabolus multas habet artes et insidias quasi tendiculas, quales habet rete, quibus mentes hominum præsertim peccatorum irretit et illaqueat.

Tertio, pro *à quo captivi teneantur*, græce est ἐζωγρημένοι, quod proprie dicitur de iis, qui vivi capiuntur; uti milites bello victi, aut sicuti feræ reti captæ. Hinc patet peccatorem esse diaboli captivum quia peccatum quasi funem, quo trahatur, sponte sua diabolo dradidit. Idque Primo, quia à peccati et diaboli potestate nulla sua naturali vi aut virtute. Sed sola gratia Dei eximi potest. Secundo, quia diabolus peccatorem quasi suum servum agitat et impellit quo vult, ad alia peccata; sed ita ut peccator vivus, id est liber remaneat : quia tentari, vexari, impelli à diabolo, non autem in consensum et peccatum novum adigi aut compelli potest, nisi libere tentanti et tentationi cedat et consentiat; uti sæpe fit in tanta hominum maxime peccatorum infirmitate.

Quarto, τὸ *ad illius voluntatem*, Beza sic intelligit, ad *illius*, scilicet, Dei voluntatem præs-

tandam. Verum hoc nimis remotum est, ut ex v. præc. nomen *Deus* hic revocetur; præsertim cum proxime præcedat nomen diaboli, ad quod longe commodius referri potest pronomen *illius*. Nec obstat diversitas relativorum in Græco αὐτου et ἐκεινου; quasi illud ad diabolum, hoc ad Deum pertineat. Apostolus enim copiæ gratiâ noluit repetere τὸ αὐτοῦ, sed pro eo substituit ἐκεινου, etiamsi de eadem persona, puta diabolo, loqueretur, eritque tunc sensus efficacior et penetrantior, qui peccatores à peccato deterreat, et ad pœnitentiam celerem incitet; nimirum si cogitent se quandiu in statu peccati consistunt, ita à diabolo captivos teneri, ut ad ejus voluntatem et libitum huc illuc ad quævis vitia impellantur. Perinde enim, ut navis fracto gubernaculo illuc ducitur quo tempestas voluerit: sic et homo divinæ gratiæ auxilio perdito per peccatum, non quod vult ipse. sed quod diabolus vult, agit et operatur, inquit Chrysost. Idipsum pulchra similitudine pueri qui aviculam filo ligatam retinet et huc illuc avolare sinit, sed mox filo retrahit, declarat S. Anselm. lib. de Similitud. c. 189. *Instar hujus pueri*, inquit, *jocatur diabolus cum peccatoribus, quos irretitos suis laqueis, pro voluntate in diversa vitiorum impedimenta pertrahit. Sunt enim multi avari, ebriosi, luxuriosi, qui proponunt avaritiam, gulam, libidinem deserere, et putant instar avis se libere avolaturos : sed quia pravo usu irretiti ab hoste tenentur, nolentes in eadem vitia dejiciuntur, fitque hoc sæpius, nec omnimodis liberantur, nisi magnō conatu et gratia Dei funis rumpatur pravæ consuetudinis.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describit mores impios hæreticorum, a v. 1. usque ad v. 10. inde hortatur Timotheum ad constantiam, patientiam et martyrium, usque ad v. 14.

A vers. 14. ad finem usque, eumdem incitat ad studium sacræ scripturæ, tanquam quæ utilis sit, ut perfectus sit homo Dei, et ad omne opus bonum instructus.

1. Hoc autem scito, quod in novissimis diebus instabunt tempora periculosa : 2. erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti, 3. sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate, 4. proditores, protervi, tumidi, et voluptatum amatores magis quam Dei : 5. habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes. Et hos devita : 6. ex his enim sunt, qui penetrant domos, et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis : 7. semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. 8. Quemadmodum autem Jannes et Mambres restiterunt Mosi : ita et hi resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem, 9. sed ultra non proficient : insipientia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum fuit. 10. Tu autem assecutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, 11. persecutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconii et Lystris : quales persecutiones sustinui, et ex omnibus eripuit me Dominus. 12. Et omnes, qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur. 13. Mali autem homines, et seductores proficient in pejus, errantes, et in errorem mittentes. 14. Tu vero permane in iis quæ didicistis, et credita sunt tibi : sciens à quo didiceris. 15. Et quia ab infantia sacras litteras nosti, quæ te possunt instruere ad salutem, per fidem, quæ est in Christo Jesu. 16. Omnis Scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in justitia : 17. ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.

1. Hoc autem scito, quod in novissimis diebus instabunt tempora periculosa.] Pergit Apostolus præmonere et confirmare Timotheum ne miretur cum viderit subnasci in Ecclesia hæreticos, qui fidem et virtutem Christianam eliminent, quales fuerunt Simon, Menander, Carpocrates, Cerinthus, et Gnostici : de quibus hunc locum Apostoli intelligit Epiphan. hæresi 26. Hi enim sceleratissimi fuerunt, planeque addicti carnis deliciis et libidinibus; hique speciem pietatis præ se ferebant, sed ejus virtutem abnegabant. Nam de hæreticis loqui Apostolum patebit v. 6. 8. et sequentibus. Nota *Tempora novissima* nonnulli intelligunt tempora Antichristi : tunc enim sceleratissimi erunt tam hæretici, quam homines, ac præsertim ipse Antichristus hæresiarcha. Verum non ea solum, sed etiam proxime Paulum sequentia tempora vocari hic *novissima*, patet ex eo quod Timotheo jubet v. 5. dicens, *Et hos devita*, et ex eo quod sequitur v. 6. *Ex his enim sunt qui penetrant domos*, etc. quibus verbis præsentia vel jam incipientia tempora denotat.

Quæres, quomodo ergo illa hic vocat *novis-*

sima? Respondeo, per hebraismum : Hebræum enim אחרין *achare*, quod noster Interpres vertere solet *novissimum*, significat id quod sequens et posterius est, sive proxime sequatur, sive remote. q. d. Apostolus, *In novissimis*; id est, in sequentibus, atque adeo jam incipientibus temporibus, erunt periculosi dies. Novissima ergo tempora hic vocat ea, quæ à suo tempore decursura et secutura erant usque ad finem mundi. Adde, Prophetas Messiæ, sive Christi, tempus vocare novissimum, quia est ultima mundi ætas, ultimaque lex, religio et Ecclesia Christi, cui nulla alia succedet. Sic dicitur ex Joele Act. 2. *Et erit in novissimis diebus, effundam de Spiritu meo super omnem carnem*, Et 1. Joan. 2. 18. *Filioli, hora novissima est*, id est novissimum tempus, novissimus status Ecclesiæ ac mundi jam est.

Nota Secundo. Pro *tempora periculosa*, græce est καιροὶ χαλεποὶ, id est, tempora difficilia et molesta; quia scilicet homines illis temporibus futuri, erunt difficiles et molesti, imo pessimi, ut sequitur. Ita Chrysost.

2. Et erunt homines seipsos amantes.] Nota Copula etc, non tam copulativa, quam causalis hic est, idemque significat quod *quia* : dat enim causam cur futura sint tempora periculosa, quia scilicet erunt homines sui amantes. Sic Hebræis sæpe *vau* copulativum sumunt pro כי *ki*, id est, *quia*. Romana Biblia non habent τὸ *et*.

Nota Secundo. Pro *seipso amantes*, græce est, φίλαυτοι, id est sui amantes, suæ gloriæ, lucris, commodis studentes. Philautia hæc sive amor sui omnium malorum est origo. *Philautus enim qui se amat*, inquit Plato lib. 5. de Legibus, *cum seipsum magis quam veritatem honorandam putet, quid justum, bonum, pulchrum sit, male judicat.* Additque Plato : *Decet sane eum qui magnus vir futurus est, neque seipsum, neque sua diligere; sed justa semper, sive ab ipso, sive ab alio gerantur.* Hinc S. August. initio l. 1. de Civit. duas civitates constituit, unam Dei, alteram diaboli. *Civitas*, inquit, *Dei incipit et construitur ex amore Dei, et crescit ad odium sui ipsius : civitas vero diaboli incipit ab amore sui, et crescit usque ad odium Dei per contemptum proximorum. Qui enim proximum odit et contemnit, mox etiam Deum odio habebit et contemnet.* Nam hæc duo maxime sibi contrariantur, scilicet charitas, et philautia, sive amor sui. Charitas enim se dilatat et diffundit in Deum et proximum, amor vero sui omnia sua in arctum constringit et reflectit in se ipsum, ut notat Theoph. Unde S. Anselm. ex S. Augustino singula quæ hic sequuntur vitia pastoribus Ecclesiæ applicans et explicans, omnia ostendit manare ex philautia, sive ex amore sui. Vide eum, si lubet. Quare recte concludit S. August. tract. 123. in Joannem, amorem sui, non esse amorem sed odium sui. *Nescio*, ait, *quo inexplicabili modo quisquis seipsum, non Deum amat, non se amat; et quisquis Deum, non seipsum amat, ipse se amat. Qui enim non potest vivere de se, moritur utique amando se : cum vero ille diligitur de quo vivitur, non se deligendo magis diligit, qui proptere à se non diligit, ut eum diligat de quo vivit.*

Cupidi.] Græce φιλάργυροι, id est, amatores pecuniæ, avari.

Elati.] Græce ἀλάζονες, id est fastuosi, arrogantes, jactabundi, ut suam eruditionem, eloquentiam et virtutes etiam supra veritatem extollant et jactent.

3. Sine affectione.] Græce ἄστοργοι, id est, ut Primasius, sine pietate, inhumani, impii in parentes, uxores, famulos, cognatos, benefactores, ut naturalem affectum et compassionem, quæ Græcis στοργή dicitur, exuisse, et insensibiles ac barbari effecti, brutorum aut saxorum duritiem et stuporem induisse videantur. Ita Theoph. Unde ex S. August. Anselm. vertit, *sine visceribus compassionis.*

Sine pace.] Græce ἄσπονδοι, id est, sine fœdere; puta fœdifragi, ut, sicut cum suis pietatem non servant, ita cum externis amicitiæ et fœderum jura non ineant, vel inita non colant, sed violent. S. August. tract. 123. in Joan. intelligit inquietos qui alios quiescere non sinunt, sed ubique pacem turbant.

Incontinentes.] Græce ἀκρατεῖς, id est intemperantes, scilicet, gulosi et luxuriosi. Chrysost. tamen generalius intelligit eos qui quasvis immodicas voluptates, et animi cupiditates moderari et frænare nesciunt; sed eas proni, quasi pecora sequuntur. Hisce enim cohibendis generalis virtus, continentiæ scilicet, ponitur ab Aristotele.

Sine benignitate.] Græce ἀφιλάγαθοι, id est non amantes bonos; puta *bonorum osores*, ut vertit Vatablus. Hæc enim vitia privativa, per miosin, positivum vitium virtuti, qua privant oppositum significant, uti jam exposui in singulis.

4. Protervi.] Græce προπετεῖς, id est, ut vertit Vatablus, *præcipites* et *temerarii;* Theophyl. vertit, *leves* et *instabiles.*

Tumidi,] τετυφωμένοι, id est, qui typho superbiæ turgent, inflantur et tument.

Voluptatem amatores magis quam Dei.] Id venustius et significantius una voce exprimunt Græca, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. Epiphan. hæresi 36. putat hic Apostolum perstringere spurcissimas Simonis et Gnosticorum voluptates ac libidines. Eosdem taxat Judas in sua epist. quod *Domini nostri gratiam transferant in luxuriam.* Ita passim hæresiarchæ et hæretici voluptuarii fuerunt, eaque de causa plurimos habuerunt asseclas, sicut et Epicurus plures discipulos habuit, quam alii Philosophi. *Epicuri*, inquit Lactantius lib. 3. Divin. instit. cap. 16. *disciplina multo celebrior semper fuit, non quia veri aliquid afferat, sed quia multos ad populare nomen voluptatis invitat : nemo enim non in vitia pronus est, eaque vincere difficillimum est. Nam*, ut ait Cyprianus lib. de Bono pudicitiæ, *voluptatem vicisse voluptas est maxima : nec ulla major est victoria, quam ea, quæ à cupiditatibus refertur. Qui enim hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui vero libidinem repressit, seipso fortior fuit.*

Notat Theophyl. eos qui amant corporis voluptates, non posse affici Deo et rebus divinis : voluptates enim spirituales quæ animum erigunt ad cœlestia, contrariæ sunt carnalibus quæ animum deprimunt et effeminant. Hinc nobilis ille Gentilis, cum à suis ad carnis illecebras pelliceretur : *Absit*, inquit, *ut eo animum nobilem dejiciam, meque corporis mei mancipium efficiam.* Et alter : *Magna*, inquit, *corporis cura, magna virtutis incuria est.*

5. Habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes.] Pro *speciem pietatis*, S. Cyprian. lib. de Unit. Eccles. legit, *defor-*

mationem religionis, hoc est, formam et speciem religionis, ut videantur ejus vel inducere reformationem, seque vocent reformatæ religionis, cum revera ejusdem deformationem inducant, sintque deformatores. Nam, ut sequitur, *virtutem*, græce δύναμιν, id est vim et rem puta pietatem ipsam, quam simulant, non habent, nec operibus ostendunt, sed *abnegant.* q. d. Hypocritæ sunt, qui latentem impietatem specie virtutis tegunt. *Profitentur*, inquit Ambrosius, *se Christianos, cum sint et nequissimi opere, et sensu perversi.* De quibus Christus Matth. 7. v. 15. *Attendite,* inquit, *à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces.* Nam, ut ait Cyprian. ad Jubaianum: *Hæretici imitantur Catholicos, sicut simiæ imitantur homines, et sicut lupi imitantur canes, quibus similes sunt.* Hinc S. August. serm. 11. super Matth. docet hæreticos formam quidem pietatis habere, sed sine virtute et fructu, nisi Ecclesiæ reconcilientur. *Sicut*, ait, *potest esse visibilis forma palmitis etiam extra vitem, sed tamen invisibilis radicis vitam habere non potest, nisi in vite.* Taxat ergo Apostolus hic propriè hæreticos, qui sua adulatione, blandiloquentia, hypocrisi, habitu et specie externa videntur pii et religiosi, pieque ac sancte loqui, sed interim impia sua dogmata, sensim sine sensu instillant, ac simul ad sua vitia et concupiscentias explendas alios, ac præsertim mulieres oneratas peccatis, ut sequitur, per trahunt. *Nam sanctimoniam*, ait Ambros., *defendunt, et lege sua favente turpiter vivunt; misericordiam laudant, cum inter se injusti de prehendantur; mundum spernendum asserunt, et semper accurate procedunt; jejuniis se insistere jactanter prædicant, cum omnes saginati videantur, tantum quod arte quadam pallidi cernantur, ut fallant.*

Et hos devita,] ἀποτρέπου, id est, aversare. Episcopo enim non satis est vitare hæreticos, sed eos aversari, imo iis adversari debet.

6. Ex his enim sunt qui penetrant (græce ἐνδύνοντες, id est subeunt, et, ut Ambros. *irrepunt*) domos, et captivas ducunt (S. Cyprianus legit, *prædantur*) mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis.] Pro *oneratas*, græce est σεσωρευμένα, id est, accumulatas et cumulo peccatorum obrutas; quæ quasi bruta aguntur variis desideriis curiositatis, novitatis, gloriæ, deliciarum, ornatus, luxuriæ. *Mirum negotium*, ait Cyprianus l. de Bono pudicitiæ, *mulieres ad omnia delicatæ, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris.* Has quasi pignum tali patella operculum, in suas hæreses post se captivas facile abducunt hæretici, tum quia mulier animal est molle, flexile et inconstans; tum quia earum desideriis indulgent, iisque se accommodant; tum quia carnis licentiam docent, et pœnarum ac gehennæ metum avertunt. Hinc docet Theophyl. et Œcum. quod vir qui ab hæretico seduci se sinit, non vir, sed mulier haberi debet.

Notat S. Hieron. epist. ad Ctesiphontem tom. 2. omnes hæreses per mulieres propagari cœpisse. *Simon Magus*, inquit, *hæresin adjutus auxilio Helenæ meretricis. Nicolaus Antiochenus omnium immunditiarum conditor choros duxit femineos. Marcion quoque Romam præmisit mulierem ad majorem lasciviam. Apelles Philomenem comitem habuit. Montanus Priscam et Maximillam primum auro corrupit, deinde hæresi polluit. Arrius ut orbem deciperet, sororem principis ante decepit. Donatus Lucillæ opibus adjutus est. Elpidium cæcum Agape cæca duxit. Priscilliano juncta fuit Galla non Gente, sed nomine.*

7. Semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes,] id est pervenire valentes. Hoc enim est Græcum δυνάμενα, idque tum doctorum, tum suo vitio. Hæretici enim præsertim qui se Gnosticos quasi sapientes et scientes nuncupabant, nihil veri, veræque pietatis docere possunt. Rursum, mulierculæ hæ oneratæ peccatis, et plenæ cupidinibus, veritatis et pietatis incapaces sunt; tum quia parum habent critici, et inconstantes sunt, ut ab una quæstione, antequam ejus solutionem percipiant, ad aliam dilabantur; tum quia curiosa scire tantum et intelligere volunt, non autem practice sapere et agere; tum quia suis desideriis aguntur et excæcantur. *Quomodo enim poterunt oneratæ peccatis mentes per viam rectam incedere, nedum progredi; quæ excæcatæ ipsam viam videre et inire non valent?* ait ex August. Anselm.

8. Quemadmodum Jannes et Mambres restiterunt Mosi, ita et hi resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem.] Ita, scilicet *Jannes et Mambres*, legunt Roman. Plantin. Anselm. et Alii. Verum Regia, Græca, Syra et Numenius apud Euseb. lib. 9. de Præpar. Evang. c. 3. legunt *Jannes et Mambres.*

Nota. Hæc sunt nomina duorum magorum Pharaonis, qui in Exodo narrantur Mosi restitisse, et cum eo in Miraculis et portentis edendis certasse; et licet Moses eorum nomina non exprimat, Paulus tamen aliunde ea didicit, et hic expressit.

Quæres, unde ea didicerit Paulus? Respondet Ambros. et Origin. hom. 35. in Matth. Ex libro apocrypho hac de re edito, qui inscribitur *Jannes et Mambres.* Hunc enim Gelas. dist. 15. refert inter apocryphos. Sed hoc dici nequit; nec enim ex libro incertæ fidei certo hæc nomina asserere potuit Paulus. Dico ergo, hæc nomina Paulum didicisse traditione, vel certe inspiratione Spiritus sancti, qui hæc ei dictabat. Ita Chrysost. Theoph. et alii. Vere enim ita vocatos fuisse hos magos docet quoque Numenius Pythagoricus, apud Eusebium loco citato.

Nota. Vocat eos *corruptos mente*, quia mentis integritatem variis cupiditatibus et vitiis corruperunt, indeque facti sunt reprobi circa fidem, ut nimirum fidem pariter abjicerent, reprobarent, corrumperent, fierentque hæretici, imo hæresiarchæ. Ubi adverte. Sicut bona et incorrupta mens facile fidem et sanam haurit, ita mala et corrupta facile hæresin, magiam aliosque errores hauriet; adeoque hæresis non alia est causa, quam mala vita et corrupti mores, qua de re vide Alfonsum à Castro in proœmio libri contra hæreses.

9. Se ultra non proficient.] Ut scilicet præter mulierculas oneratas peccatis, et similes homines leves et inconstantes, quos seduxerunt et seducunt (de qualibus dicit v. 13. *Errantes, et in errorem mittentes*) pergant seducere alios, qui sanæ et solidæ mentis sunt.

Secundo, ut Theophyl. *Non proficient*, in sua videlicet hypocrisi et ficta pietatis specie ac larva; quin ea detegatur, deprehendatur et prodatur eorum fraus et falsitas. Unde sequitur,

Insipientia avoca (idest amentia) eorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum fuit.] Sicut Jannes et Mambres resistentes Mosi in tertio

cyniphum portento, succubuerunt et dicere coacti sunt: *Digitus Dei est hic*, Exodi 8. 19. ita omnis error non diu consistit, quin tandem ejus fallacia et falsitas pateat, et instar fumi evanescat. Hinc Hebræorum proverbium est, *Veritatem stabiles, mendacium debiles habere pedes*: quia illa semper, hæc parvo tempore durat. Idemque significant litteræ Hebraicæ שקר *sceker*, id est mendacii, quæ acuminatos, ideoque debiles, אמת *emet*, id est veritatis, quæ quadratos, ideoque solidos et constantes habent pedes, Apostolus, inquit Primasius, agit de Simone et Gnosticis, hæreticis scilicet sui temporis, quorum hæresis et impuritas vitæ patefacta mox evanuit. Sed pari modo videmus Photini, Nestorii, Sabelii, Manetis, Pelagii, et aliorum omnium hæreses alias aliis citius evanuisse. Idem nostro tempore sensim fieri videmus, et brevi magis videbimus, lutheranismum et calvinismum consenescere et emori apud multos; apud alios in atheismum abire, eorumque assectas fieri plane Politicos et Libertinos. Atque ut alios omittam, clarum exemplum est Manes ipse Manichæorum parens, qui cum filium regis Persarum à morbo se curaturum promisisset, ac vice versa occidisset, deprehensus est et morte mulctatus est *Comprehenditur*, inquit Cyrillus Hierosolymitanus cath. 6. *Manes, et abducitur ad regem: cui rex exprobravit mendacium et fugam, irrisit servitutem ejus, accusavit filii cædem, damnavit propter eum factam custodum necem. Itaque excoriari lege Persica Manetem mandavit, et corpus quidem reliquum bestiis devorandum tradidit, cutem vero qua tanto illius improbitas continebatur, tanquam utrem ante portas suspendi curavit.*

10. Tu autem assecutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem.] Erasmus, Vatablus, et alii vertunt, *tu autem assectatus es meam doctrinam*, id est, à principio usque ad finem mihi evangelizanti affuisti, individuus meus comes fuisti. Verum hoc non videtur verum, nec huic loco congruum: nam Timotheus non affuit Paulo ab initio prædicationis; imo persecutiones illæ, quas Antiochiæ, Iconii et Lystris sustinuit Paulus, de quibus Actor. 13. et 14. contingerunt antequam Timotheus adhæreret, imo antequam innotesceret Paulo. Innotuit enim illi primum Actor. 16. v. 1. Rursum incongrue dicitur quis assectari alterius persecutiones, passiones, longanimitatem, devotionem; pro eo quod diceremus aliquem esse comitem alteri, et præsentem in ejus persecutione, passione, devotione. Dico ergo proprie, *tu autem assecutus es*, id est, cognovisti et intellexisti sive præsens intuendo, sive à fide dignis audiendo, meam doctrinam: hoc enim quoque significat Græcum παρακολουθεῖν, scilicet mente aliquid sequi et assequi, id est intelligere: v. g. cum discipulus sententiam et mentem magistri assequitur et intelligit, ut recte annotavit Budæus. Unde δυσπαρακολούθητα vocantur, quæ difficulter cognosci et intelligi possunt.

Nota. Pro *institutionem*, græce est ἀγωγή, id est mores, et vitæ ductum, et, ut interpres Theophyl. vertit, conversationem meam.

Secundo, *propositum*, id est, alacritatem et promptitudinem animi, inquit Theophyl. sed melius Theodor. *propositum*, inquit, id est, finem et scopum quem mihi meæque evangelizationi proposui; scilicet ut Christi fidem et gloriam toto orbe per omnes gentes propagarem. q. d. Sequere ergo, ô fili, ô discipule Timothee, hoc meum, qui tuus sum magister, propositum, ut strenue Evangelio Christi propagando mecum incumbas.

Tertio, *fidem*, id est, in fide constantiam, inquit Theophyl. Rursum *fidem*, id est, firmam confidentiam, qua Deo nixus et fisus tot labores, pericula et ærumnas fortiter adii et superavi.

Quarto, *longanimitatem*, scilicet in tolerandis tum fratrum infirmitatibus et peccatis, inquit Theodor., tum fidei hostibus, puta Judæis, Gentilibus et hæreticis. Cum enim mihi resisterent, *non tumultuabar, neque sciebam turbas, sed omnes, et quemvis cum mansuetudine excipiebam*, inquit Chrysost.

Quinto, *dilectionem*, qua videlicet omnes tam inimicos, quam amicos; tam malos, quam bonos; tam Gentiles, quam Judæos (quasi fratres et filios meos adamavi, omnesque juvare, Christo adjungere, et ad salutem perducere conatus sum.

11. Qualia mihi facta sunt Antiochiæ Iconii, et Lystris: quales persecutiones sustinui, et ex omnibus eripuit me Dominus.] Erasmus per interrogationem legit, quasi admirans exclamet Paulus: Bone Deus! qualia et quanta sustinui? Verum Biblia Romana, Græca, Syra, ac Latina passim legunt sine interrogatione, *Qualia* ergo, id est, quales persecutiones et passiones. Unde planius Vatablus pro *qualia*, vertit *quæ*, scilicet passiones, mihi acciderunt. Græcum enim οἷά μοι, ponitur pro ἅ μοι.

Nota. Antiochia hæc non est Syriæ, sed Pisidiæ, vicina Iconio et Lystris, ubi Judæis concitantibus seditionem lapidatus et pene occisus fuit Paulus, Actor. 13. et 14.

Addit Paulus, *Et ex omnibus eripuit me Dominus*, ut Timotheum ad similia animet, illi tacite innuendo, Deum illi in persecutionibus pariter affore, sicut sibi affuit; et inde eum erepturum, vel martyrio coronatum ad cœlum translaturum. Ita Chrysost.

12. Omnes qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur.] Quæres, quomodo hoc universaliter sit verum? Multi enim pii inter Christianos pie vivunt et quiete sine persecutione. Respondet Chrysost. per *persecutionem*, hic intelligi omnes difficultates, labores, dolores et angores, quos patiuntur ii qui student pietati, dum concupiscentias frænare, continentiæ, humilitati, temperantiæ studere, et piis laboribus insistere conantur. *Et ideo nunquam deest tribulatio persecutionis, si nunquam desit observantia pietatis. Sicut ergo totius est temporis pie vivere, ita totius est temporis crucem ferre*, inquit S. Leo. serm. 9. de Quadragesima.

Secundo, S. August. serm. 24. de Verbis Apostoli in hæc eadem Apostoli verba dicit, pios persecutionibus pati, dum de mala vita impiorum à quibus odio habentur, dolent et cruciantur, ut cum Davide dicant psalm. 118. *Vide prævaricantes et tabescebam.* Quomodo S. Petrus epist. 2. c. 2. 8. dicit de Sodomitis, quod *justam animam* (Lot) *iniquis operibus cruciabant. Lot ergo* (inquit August.) *persecutionem patiebatur non vapulando, sed malos videndo. Magnus enim bonorum labor est mores tolerare contrarios*, inquit S. Prosper in Sententiis.

Tertio, idem August. in psalm 55. per *persecu-*

tiones accipit quasvis præsentis vitæ tribulationes, de quibus ipse August. dicit : *Si putas te non habere tribulationes, nondum cœpisti esse Christianus.*

Quarto, et magis proprie, idem August. in psalm. 127. per *persecutiones* accipit tentationes diaboli. *Non enim*, inquit, *quia diabolus modo per reges non sævit, ideo non Christiani persecutionem patiuntur. Si mortuus est diabolus, mortuæ sunt persecutiones. Si autem ille adversarius noster vivit, unde non tentationes suggerit? unde non sævit? unde non minas et scandala procurat?* Nimirum sciat Christianus se non vocari ad otium, delicias, pacem et gaudia, sed semper sibi ob oculos ponat illud Sapientis, Eccli. 8. 1. *Fili accidens ad servitutem Dei, sta in justitia et timore, et præpara animam tuam ad tentationem.*

Quinto, et maxime ad litteram, *omnes*, id est plerique, *omnes qui pie volunt vivere*, proprie *persecutionem patientur* ab hominibus, sive Christianis cognatis et amicis, sive ab infidelibus et hæreticis, sive ab invidis, aliisque perversis et improbis : à talibus enim talem proprie dictam persecutionem passus erat Paulus Antiochiæ et Lystris. Et hoc proprie significat Græcum διωχθήσονται. Hæc sententia verissima et clarissima erat tempore S. Pauli; cum illi qui à gentilismo convertebantur ad Christum, statim tam à suis, quam ab externis, maxime præsidibus, bonis, patria, libertate, et sæpe vita mulctabantur. Idem etiamnum hodie est videre, cum quis à vita mundana et licentiore ad Christianam, modestam et sanctam, ac præsertim perfectam et religiosam se convertit. Talis enim et à suis, et à sociis, et ab externis vexatur, ridetur, tentatur, injuriis et contumeliis proscinditur, ac bonis non raro vel in solidum, vel magna in parte privatur : quibus cum Apostolo insigni patientia et constantia est opus, ut, cum undique et assidue impetuntur, dicant illud Tertull. lib. de Patientia : *Patientia tua improbitas fatigetur aliena.* Et illud Chrysost. hic : *Impossibile est, ut qui malis bellum indixerit, pressuris careat; nefas est pugilem Dei vacare deliciis, non licet epuleri luctantem : luctamen enim sunt præsentia omnia, certamen, bellum, pressura, angustia, stadium : aliud est quietis tempus, hoc ærumnis deputatum est atque sudoribus : nullus ubi ad certamen se exuit, unctusque est, requiem quærit, si enim quæris, cur te exuisti, cur libidinibus et naturæ* (mundo ac hominibus) *bellum indixisti?* Hinc infert S. Gregor. l. 6. epist. 191. ad Narsam : *Qua in re ego*, ait, *fidenter dico, quia minus pie vivis, si minus persecutionem pertuleris.* Nam, ut ipse subdit, *studium bonæ operationis ipsa adversitas auget. Sic semina messium gelu cooperta, fertilius germinant. Sic ignis flatu premitur ut crescat.*

Ubi Nota, hanc Apostoli sententiam esse quasi parœmiam, sive proverbium significans non quod omnibus omnino piis et semper; sed quod plerisque, et sæpe accidit : quales sententiæ multæ sunt in Proverbiis, ut cum dicitur, *Omnes quæ sua sunt quærunt : omnes*, id est, plerique : non enim Paulus et Apostoli sua quærebant. Sic Proverb. 18. 16. dicitur, *Divinatio in labiis regis, in judicio non errabit os ejus.* Sensus est, q. d. judicia et præcepta justi regis accipienda sunt in oracula Dei, cujus loco præest, quique ei in Deum et justitiam intento et defixo quasi vicario suo assistit, ne in judicando vel mandando erret ; et tamen scimus reges etiam justos subinde in judiciis et mandatis à vero et justo aberrasse et aberrare. Sic c. 17. v. 14. dicitur. *In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus terræ.* q. d. Stultorum uti mens, ita et oculi vagi sunt, hinc inde gyrantes, usque ad fines terræ circumspiciendum : oculi vero et vultus sapientis graves sunt, constantes, et ad sapientiam compositi, scilicet ut plurimum. Nam subinde videmus et stultos oculos et vultum ad sapientiam et gravitatem componere; et è contra sapientes oculos et vultum et jocos et hilaritatem solvere et relaxare. Similia multa sunt in Proverbiis, ut ibi dixi.

13. MALI HOMINES ET SEDUCTORES PROFICIENT IN PEJUS, ERRANTES, ET IN ERROREM MITTENTES.] Græce πλανῶντες καὶ πλανώμενοι, id est, in errorem seducentes et errore seducti. q. d. Pii persecutionem patiuntur, impii vero, inquit Chrysost. in otio sunt et quiete, libereque indulgent suæ impietati; adeo ut quotidie in impietate crescant, nemine iis reluctante : hæc est enim mali ac præsertim erroris vis, ut nova semper comminiscatur, et ex uno principio falso alias et alias conclusiones falsas deducat.

Dices : hic locus adversatur versui 9. hujus capitis ubi dixit, *Non ultra proficient.* Respondi eo loco, dici, *Non proficient ultra*, ut nimirum viros cordatos seducant; illis enim mox patebit eorum fraus et impietas : hic vero dicitur, quod ipsi in se et sua impietate proficient, atque in suos errores, homines leves, inconstantes et suis cupiditatibus addictos, pellicient.

14. et 15. TU PERMANE IN IIS QUÆ DIDICISTI, ET CREDITA SUNT TIBI : SCIENS A QUO DIDICERIS, ET QUIA AB INFANTIA SACRAS LITTERAS NOSTI.] *Credita*, id est, commissa sunt tibi quasi Episcopo conservanda et promulganda. Aliter Chrysost. *quæ credita sunt tibi*, sive à te, id est, quæ credidisti, quæ fide percepisti. q. d. Credidisti inter alia, quod pii persecutionem patientur ; permane ergo in hac fide tua, et juxta eam pro pietate persecutionem patere. Sed prior sensus planior est et germanior est : græce enim non est ἃ ἐπίστευσας, id est, quæ credidisti, sed ἃ ἐπιστώθης, id est quæ creditus es hoc est, ut clare vertit noster Interpres, quæ credita et commissa sunt tibi tuæque fidei. Porro duos stimulos, ad permanendum in doctrina, quam edoctus est, Timotheo admovet Paulus. Prior est, quam eam acceperit à maximo doctore, scilicet Paulo, qui à Deo constitutus erat magister Gentium, et orbis doctor. Seipsum enim hic intelligit Paulus, sed modestiæ causa nomen suum subticet. Nimirum doctrinæ fidem quam maxime apud discipulos conciliat doctoris auctoritas. Ita Pithagoras à suis colebatur, ut discipuli doctrinæ ejus rationem poscentibus, non aliud redderent, quam αὐτὸς ἔφα, ipse, scilicet Pythagoras, ita dicit, ita censet. Posterior stimulus est, quod ab infantia sacras Litteras, puta vetus testamentum, legem scilicet et Prophetas, quæ de Christo, Christique vita et mysteriis clare prophetarunt, didicerit Timotheus. q. d. Permane in iis, quæ quasi cum lacte suxisti. Ita Chrysost. Ambros. Theophyl. Ita Plato l. 6. de Legibus. *Assero*, inquit, *eos qui præstantes viri in aliquo evasuri sunt, ab ineunte statim pueritia oportere ad ipsum tam ludendo, quam studendo in singulis ei negotio convenientibus meditari.*

Atque hinc est quod ait Jerem. Threnor. 3. 27. *Bonum est viro cum portaverit jugum ab adolescen-*

tia sua : sedebit solitarius, et tacebit : quia levavit super se. Ita maximi Sancti à teneris inchoarunt sanctam, austeram, religiosam et perfectum vitam; uti S. Joannes Baptista, de quo canimus :

Antra deserti teneris sub annis
Civium turmas fugiens petesti :
Ne levi saltem maculare vitam
Famine posses.

Sic Samson et Samuel à puero consecrati sunt Nazaræi. Sic Joannes Evangelista juvenis, et à sæculi corruptione adhuc immunis, Christum secutus est, ideoque fuit *discipulus ille quem diligebat Jesus*, cui et maxima mysteria revelavit. Sic et Paulus primus Eremita, et Sanctus Antonius, et S. Hilarion. an. 15. ætatis venditis omnibus, et in pauperes distributis, in deserto se totos Domino manciparunt. S. Benedictus valde juvenis erat, quando omnia dereliquit, nempe 10. vel 12. annorum. S. Maurus erat annorum 12. S. Placidus, et multi alii S. Benedicto pueri traditi sunt. S. Joannes Calybita cum esset annorum circiter 14. relictis ædibus et opibus paternis, insciis parentibus in longinquum monasterium se abdidit, orationi et jejunio vacaturus. S. Romualdus incepit vitam monasticam anno 20. S. Thomas 14. S. Franciscus à Paula 13. S. Antonius 13. appulit animum, 14. receptus est S. Vincentius Ferrerius 18. S. Laurentius Justinianus 19. S. Bonaventura 22. Venerab. Beda ab anno 7. in Religione educatus est. Plura Sanctorum qui à puero cœperunt exempla, vide in Speculo juventutis, quod nuper edidit Bernard. Dorhoff, totumque est de ea re.

Quæ (sacræ Litteræ) te possunt instruere (σοφίσαι, id est, sapientem reddere) ad salutem, per fidem, quæ est in Christo Jesu.] Id est in Christum Jesum. q. d. Sacræ Litteræ instruunt te ad salutem hoc ipso, quo docent credendum esse in Christum, et per fidem Christi, ejusque Sacramenta et præcepta à Christo ad id instituta nos justitiam et salutem consequi debere. *Nec enim aliud nomen est sub cœlo, in quo oporteat nos salvos fieri*, Actor. 4. 27. Quapropter finis legis et Prophetarum est Christus, quem quia rejiciunt Judæi, hinc legem et Prophetas non intelligunt, nec fidem Christi, ac consequenter nec salutem assequuntur. q. d. Paulus : Ego jam morior, et ad martyrium tendo, non amplius me doctorem audies, ô Timothee, dolebis me sublato, perinde ut doluit Elizeus sublato in cœlum Elia magistro : sed age, animos resume, vice mei sacras Scripturas tibi relinquo, quasi doctorem et consultorem, ut in eis Deum loquentem et docentem audias, utque ex iis, neque in tristibus animum contrahere, neque in lætis inflari discas. Ita sanctus Chrysost. Nam, ut ait S. August. serm. 112. de Temp. tom. 10. *Cum oramus, cum Deo loquimur : quando vero legimus divinas Scripturas, Deus loquitur nobiscum.*

16. Omnis scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in justitia.] Græca interserunt καί, id est *et*, ut sit sensus : omnis Scriptura, scilicet sacra, est divinitus inspirata, est et utilis ad docendum : elegantius græce dicitur S. Scriptura θεόπνευστος, id est, à Deo inspirata. q. d. Non suo instinctu, judicio, ductu, uti profani historici et philosophi sua conscripserunt, sed *Spiritu sancto inspirati locuti sunt*, et scripserunt *sancti Dei homines*, 2. Petri 1. 21.

Nota. Hinc sacra Scriptura dicitur verbum Dei, et Spiritus sancti : Prophetæ vero et alii scriptores hagiographi vocantur calami et instrumenta Spiritus sancti, quasi scribæ velociter scribentis, inspirantis et dictantis sacras Litteras.

Nota Secundo, Spiritum sanctum non eodem modo dictasse omnes sacras Litteras : nam legem et prophetias ad verbum revelavit et dictavit Mosi et Prophetis : historias vero et morales exhortationes, quas antea vel visu, vel auditu, vel lectione, vel meditatione didicerant ipsi scriptores hagiographi, non fuit necesse inspirari, aut dictari à Spiritu sancto; utpote cum eas scirent et callerent ipsi scriptores. Sic sanctus Joannes c. 19. 35. dicit se scribere quæ vidit : S. Lucas vero c. 1. v. 2. dicit se scribere Evangelium, quod audivit et traditione accepit ab Apostolis. Dicitur tamen Spiritus sanctus eam quoque illis dictasse. Primo, quia scribentibus astitit, ne vel in puncto à veritate aberrarent. Secundo, quia eos excitavit et suggessit ut hæc potius scriberent quam illa. Conceptum ergo et memoriam eorum quæ sciebant, non eis ingessit Spiritus sanctus, sed inspiravit ut hunc potius conceptum quam illum scriberent. Tertio, quia omnes eorum conceptus et sententias ordinavit, digessit et direxit Spiritus sanctus, v. g. ut hanc sententiam primo, illam secundo, aliam tertio loco, et ita consequenter collocarent, et scripto consignarent. Hoc enim proprie est librum aliquem concinnare et conscribere : et hac ratione proprie sacrorum librorum auctor dicitur esse Spiritus sanctus. Et hoc est quod S. Gregor. in præfat. in Job. c. 2. docet, ipsum Job sua gesta non sua, sed altiore Spiritus sancti manu, censu et ductu scripsisse, ideoque de iis non quasi de suis, sed quasi de alienis gestis loqui, *scriptores*, inquit, *sacri eloquii, quia repleti sunt Spiritu sancto super se trahuntur, quasi extra semetipsos fiunt, et sic Dei sententias quasi de aliis proferunt.*

Nota Tertio. Ex eo quod à Deo inspiratæ sunt sacræ Litteræ, colligit S. Chrysost. eas profundos et divinos habere sensus, ac proinde eas non cuivis esse obvias et claras; sed arcana multa continere instar fluvii, cujus extima aquarum superficies tantum patet, sub qua interior ac longe major aquarum copia recondita latet, *in qua et agnus* (humilis) *natet, et elephas* (superbus) *mergatur*, inquit, S. Gregor. epist. ad Leandrum, quæ præfigitur præfat. in Job.

Nota Quarto. Sacra Scriptura *utilis* est Primo, *ad docendum*, scilicet sanam doctrinam. Secundo, *ad arguendum*, scilicet Simonianos, aliosque hæreticos. Tertio, *ad corripiendum*, græce πρὸς ἐπανόρθωσιν, id est ad correctionem; Ambros. vertit, *ad redintegrationem*, qua scilicet, Catholicos à vita bona et Christiana aberrantes corrigas, vitæque integritati restituas. Quarto, *ad erudiendum in justitia*, qua scilicet erudiamus alios ad omnem justitiam, id est, ad omnem morum honestatem, sanctimoniam et perfectionem.

17. Ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.] *Hominem Dei* vocat doctorem et Episcopum, ut dixi epist. 1. c. 6. 11.

Secundo, pro *instructus*, græce est ἐξηρτυμένος, id est adornatus, compositus, apparatus, instructus. Verum Syrus, Ambros. et Theophyl.

legunt ἐξηρτισμένος, id est, consommatus et perfectus : et ita videtur legisse noster Interpres q. d. Sacræ Scripturæ utiles sunt ad hoc ut faciant te perfectum doctorem, ô Episcope, ut ad omne opus bonum, præsertim docendi, arguendi corripiendi, et erudiendi jam dictum, quod proprium est Episcopo, atque ad martyrium pro eo subeundum, sis iustructus et comparatus. Prævidebat enim Paulus tam sibi, quam Timotheo martyrium pro Evangelio instare.

Nota. Non dicit Apostolus solam Scripturam reddere hominem perfectum : sic enim excluderet Sacramenta, gratiam, doctores et traditiones, quas tamen requirit 2. Thessal. 2. v. 14. Neque rursum ait Apostolus, S. Scriptura sufficiens est, sed *utilis est ut homo sit perfectus*. Sicut ergo si dicas, Sol utilis est, ut omne vivens producatur et perficiatur; non negas ad hoc opus esse pariter concursu causæ secundæ generantis : ita similiter cum dicit Apostolus, Scripturam utilem esse ad hoc, ut homo sit perfectus; non negat ad perfectionem tum doctrinæ tum vitæ Christianæ, requiri traditiones, Sacramenta, actus virtutum, aliaque à Christo alibi præscripta. Adde, cum hæc scriberet Apostolus, necdum scripta erat Apocalypsis, et nonnullæ Apostolorum epistolæ, quas proinde Timotheus legere non poterat, quæ tamen uti ad perfectam Scripturam; ita ad hoc, ut ex ea perfectus evadat homo, requiruntur.

Innuit tamen Apostolus, ut recte notavit Chrysostomus, neminem sine Scriptura posse esse perfectum in fide et vita Christiana ac divina. Ad hanc enim utilitatem et usum à Deo data est Scriptura.

Hinc S. Basilius epist. 1. ad Gregor. Nazianz. S. Scripturam comparat officinæ apothecariæ, quæ omnibus pharmacis ad quoslibet morbos depellendos instructa est. *Si quis*, inquit, *laborat concupiscentia, et castitatis est cupidus, historiam Joseph assidue legat, ex ea discet et hauriet pudicitiæ amorem et spiritum. Si quis impatiens, patientiam desiderat, legat gesta S. Job. Si quis fortitudinem cupit, legat acta Davidis. Si quis mansuetudinem appetit, Mosen volvat et imitetur.* Ita S. Paula in omni re et tentatione, sacra Scriptura se armabat, et ad perfectionem instruebat, teste S. Hieron. in ejus epitaphio; ut videretur esse arca testamenti et armentarium Scripturæ. *In periculis*, inquit Hier. *loquebatur Paula. Qui vult venire post me, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. Cum eversio totius patrimonii nuntiaretur, aiebat, Nudus exivi de utero matris. In crebra infirmitate, Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus, donec mortale hoc induat immortalitatem. In mœrore cantabat, Qaare tristis es anima mea? spera in Deo. Cum nimio fervore virtutum nonnullis videretur insana, Theatrum, ait, facti, sumus mundo, angelis et hominibus; nos stulti propter Christum*, etc. Apposite ergo Origenes homil. 7. in Exod. S. Scripturam cum manna comparat. *Si tu*, inquit, *verbum Dei tota fide et devotione susceperis, fiet tibi ipsum verbum quæcumque desideras. v. g. si tribularis, consolatur te, dicens : Cor contritum et humiliatum Deus non spernes. Si lætaris, pro spe futura cumulat tibi gaudium; dicens : lætamini in Domino, et exultate justi. Si iracundus es, mitigat te; dicens : Desine ab ira, et derelinque furorem. Si in doloribus es, sanat te, dicens : Dominus sanat omnes languores tuos. Si paupertate consumeris, consolatur te, dicens : Dominus allevat te de terra inopem. Sic ergo manna verbi Dei reddit in ore tuo saporem quemcumque volueris*

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Obtestatur Timotheum ut instanter prædicet, moneat, arguat suos, idque propter instantes hæreticos : se enim id amplius facere non posse.

Unde v. 6. docet sibi intrare mortem et martyrium, ac prædicationis laborumque coronam.

Secundo, vers. 9. jubet ut ad se ab omnibus pene derelictum, cum penula et libris veniat.

Tertio, v. 16. recenset quomodo a Nerone et primis vinculis a Deo sit liberatus, speratque eadem Dei ope è secundis vinculis non liberari, sed per martyrium evolare ad regnum coeleste.

Quarto, v. 19. suos salutat, et gratiam apprecatur.

1. Testificor coram Deo, et Jesu Christo, qui judicaturus est vivos et
mortuos, per adventum ipsius, et regnum ejus: 2. prædica verbum,
insta opportune, importune : argue, obsecra, increpa in omni patientia
et doctrina. 3. Erit enim tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt,
sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros, prurientes auribus :
4. et à veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur.
5. Tu vero vigila, in omnibus labora, opus fac Evangelistæ, ministerium
tuum imple. Sobrius esto. 6. Ego enim jam delibor, et tempus resolutionis meæ instat.
7. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. 8. In reliquo reposita est

mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex: non solum autem mihi, sed et iis qui diligunt adventum ejus. Festina ad me venire cito. 9. Demas enim me reliquit, diligens hoc sæculum, et abiit Thessalonicam: 10. Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam. 11. Lucas est mecum solus. Marcum assume, et adduc tecum: est enim mihi utilis in ministerium. 12. Tychycum autem misi Ephesum. 13. Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, et libros, maxime autem membranas. 14. Alexander ærarius multa mala mihi ostendit: reddet illi Dominus secundum opera ejus: 15. quem et tu devita: valde enim restitit verbis nostris. 16. In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur. 17. Dominus autem mihi astitit, et confortavit me, ut per me prædicatio impleatur, et audiant omnes Gentes: et liberatus sum de ore Leonis. 18. Liberavit me Dominus ab omni opere malo: et salvum faciet in regnum suum cœleste, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen. 19. Saluta Priscam, et Aquilam, et Onesiphori domum. 20. Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. 21. Festina ante hiemem venire. Salutant te Eubulus, et Pudens, et Linus, et Claudia, et fratres omnes. 22. Dominus Jesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.

1. Testificor coram Deo et Jesu Christo, qui judicaturus est vivos et mortuos, per adventum ipsius, et regnum ejus, prædica verbum.] Pro *testificor*, græce est διαμαρτύρομαι, id est, obtestor, et, ut Theophyl. et Anselm. adjuro te, ô Timothee, coram Deo, et per Deum, perque Jesum Christum, quos invoco quasi testes (hoc enim significat Hebræum *heid*) et vindices hujus meæ obtestationis, ut instanter Evangelium prædices, opportune et importune, cogitans te hujus prædicationis factæ vel neglectæ exactam in die judicii, Christo judici redditurum esse rationem.

Nota. Apostolus hic jam moriturus quasi ultimis verbis alloquitur Timotheum: ultima enim ei dat monita, et quasi testamentum condit, in quo ante omnia commendat ei quasi Episcopo munus prædicandi. Est enim hoc primum et maximum Episcopi officium, ad quod Episcopus jure divino obligatur, ut docet Concil. Trident. sess. 24. c. 4. Terreantur ergo hic Episcopi et pastores qui non prædicant, inquit Theophyl.

Nota *coram Deo*, scilicet Patre: sequitur enim, *et Jesu Christo*. Deus ergo hic distinguitur à Jesu Christo, ac consequenter non essentiam, sed personam Patris denotat.

Secundo, dicitur *Christus judicaturus vivos et mortuos*, id est, justos et peccatores, inquit Chrysost., sed hoc mysticum est. *Vivos* ergo intelligit ad litteram homines, scilicet qui in die judicii invenientur vivi; *mortuos*, qui ante illum diem erunt defuncti. Vide dicta 1. Thessal. 4. vers. 16.

Tertio, τὸ *per adventum ipsius*, non est, adjurantis, vel obtestantis (sic enim græce deberet esse διὰ non κατα) sed tantum designat tempus et modum quo Christus judicaturus est vivos et mortuos, scilicet per adventum suum, vel in adventu suo illustri (hoc enim est Græcum ἐπιφάνεια) cum scilicet Christus non pauper et humilis, ut olim, sed gloriosus veniet ad judicium, in quo regnum suum beatum et æternum cum omnibus Sanctis gloriose inibit, et quasi coram toto mundo inaugurabitur. Ita Chrysost.

Experge fiat et horreat sub tali testificatione Episcopus, Parochus concionator, confessarius. *Quis hæc audiens*, ait S. August. l. 1. contra Crescon. c. 6. *si Deo fideliter servit, si dolosus operarius non est, ab hac diligentia et instantia conquiescat? quis sub tanta testificatione signis esse audeat?* Jure queritur S. Gregor. hom. 17. in Evangel. *Ecce*, inquit, *mundus totus sacerdotibus plenus est, sed tamen in messe Dei rarus valde invenitur operator: quia officium quidem sacerdotale suscipimus, sed opus officii non implemus.*

2. Insta (prædicationi) opportune, importune.] Græce εὐκαίρως ἀκαίρως, id est, tempestive et intempestive. Est proverbium idem significans quod assidue et instanter; quamvis Primasius ex August. proprie hæc accipiat: *Verbum*, inquit, *opportunum est libenter audienti, importunum invito.* Et S. Cæsarius Episc. Arelat. hom. 26. *Quid est*, ait, *opportune, importune, nisi opportune volentibus, importune nolentibus? Volentibus audire verbum Dei, offerendum est; fastidientibus, ingerendum ne forte contra nos ante tribunal Christi stantes dicant, se à nobis admonitos non fuisse, et animarum illorum sanguis de manibus nostris requiratur.* Quod enim invitus nunc audit, postea ruminans capiet, libens accipiet, convertetur et gratias aget. Uti æger, cui ligato calculus aut ulcus secatur, dolet, clamat, quin et medicum subinde abigere vult; sectus tamen et curatus gratias agit. Vide August. lib. de Pastoribus c. 7. Audi S. Gregor. p. 2. Pastor. c. 4. *Dicturus*, inquit, *Importune, præmisit opportune: quia scilicet apud auditoris mentem, ipsa sua vilitate se destruit, si habere importunitas opportunitatem nescit.*

Argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina.] Pro *argue*, græce est ἔλεγξον, id est, argumentis convince. *Nam si absque argumentis aliquem increpes, temerarius esse videberis, nullusque te perferet*, inquit Chrysost., et ille quem increpes, fiet impudens et durus ac obstinatus.

Secundo, pro *obsecra*, *increpa*, in Græco alius est ordo; nam præcedit ἐπιτίμησον, id est, increpa; sequitur vero παρακάλεσον, id est, obsecra vel adhortare. Interpres ergo Noster hæc verba transposuit, ut melius significaret alternationem affectuum, quam hic præcipit Paulus; scilicet Episcopum nunc debere errantes et peccantes arguere, nunc obsecrare, mox rursum increpare acrius. Nam, ut ait B. Innocentius dist. 83. c. *Error; Error cui non resistitur, approbatur; et veritas, cum non defenditur, opprimitur, negligere quippe, cum possis deturbare, perversos, nihil est aliud quam fovere: nec caret scrupulo societatis occultæ, qui manifesto facinori, cum po-*

test, decinit obviare. Dicit ergo Apostolus : *Argue, obsecra, increpa.* q. d. Increpatio est idem quod in chirurgia sectio : obsecratio vero est pharmacum leniens. Hoc ergo adhibe increpationi, ne, si sola sit increpatio, quasi sectio, hominem nimio dolore excruciet, et ad pusillanimitatem, indignationem, aut etiam desperationem adigat Ita Chrysost. Theophyl. et alii. Sicut enim medici nunc lenibus pharmacis, nunc acribus utuntur : sic Episcopus, et quivis spiritualis medicus nunc blanditiis, nunc asperioribus verbis cum suis agere debet, uti fecit Abraames monachus et Episcopus Carrharum, inquit Theodor. in Philotheo c. 17.

Verum S. Prosper l. 2. de Vita contemplat. c. 5. hæc ad diversos refert : *Argue*, inquit, *coæquales , obsecra seniores , increpa juniores : sed propterea addit, In omni patientia : quia leniter castigatus exhibet reverentiam castigantis; asperitate autem nimia et increpatione offensus, neque increpationem recipit, neque salutem.*

Nota. Jubet Apostolus increpationem faciendam Primo, *in*, id est cum, *omni patientia*; et ut græce est, μακροθυμία, id est longanimitate. Secundo, *in*, id est cum, *doctrina*, qua scilicet solide alium errasse doceas, eique viam veritatis ostendas. Ratione enim convinci et duci volunt homines. Duæ hæ dotes necessariæ sunt doctori, prædicatori et monitori, doctrina scilicet et patientia, ne tarditati et duritiei ejus quem docet et monet, irascatur; sed toleret, compatiatur, et de lapsu ejus doleat magis, quam ille qui lapsus est. Ita Chrysost. Unde pulchrum documentum iis qui alios monere aut corripere volunt, dat S. August. in epist. ad Galat. in illud c. 6. 1. *Hujusmodi instruite in spiritu lenitatis*, ut scilicet qui alium sunt correpturi, ante correptionem examinent conscientiam, an amore ad eam moveantur; nec ad eam descendant, nisi examinata conscientia, deprehendant se proximi amore ad eum corripiendum impelli. *Quidquid enim*, inquit, *lacerato animo dixeris, punientis est impetus, non charitas corrigentis : dilige, et dic quod voles.* Hinc recte advertit Theophyl. non dici simpliciter, *Increpa in patientia*, sed *in omni patientia*, id est, inquit, quæ omnibus modis demonstratur, operibus, nimirum, verbis et pecuniis; ut quaquaversum constans et perfecta sit doctoris à monitoris patientia; ut nunquam suam bilem et iram ostendat, quantumcumque auditor aut peccator illi difficilis sit, molestus et rebellis. Ita nimirum imitabitur Deum, qui peccatores monet, docet, expectat in multa patientia. Unde *Deus* ab Hebræis dicitur lentos habere pedes, longas aures, fortes manus, et latas nares : ipseque Deus licet ob adorationem vituli populo suo maxime infensus, jussit voluitque à Mose hisce nominibus compellari et invocari Exodi 34. 6. *Dominator Domine Deus, misericors et clemens, patiens, et multæ miserationis.* Ubi pro *patiens*, in Hebræo, est ארך אפים *erech appaim*, id est, *longus naribus*, hoc est, *iris.* q. d. Longus ad iras, tardus ad irascendum, quia enim ira maxime vultu et naribus se prodit, unde irati dicuntur corrugare et suspendere nasum, quodque iras naribus efflant; hinc Hebræi per *appaim*, id est nares, significant iram. Rursum, *longus naribus*, id est, *latus naribus*, per enallagen quantitatis, qua longitudo, pro latitudine ponitur. Jam latis naribus idem est quod μακρόθυμος, id est, longanimis et tardus ad iram : qui enim angustis sunt naribus, cito irascuntur, eo quod fumos et vapores biliosos ex stomacho ascendentes citius concipiunt, et tardius ob meatuum in naribus angustias efflant : unde hebraice cholericus qui cito irascitur, vocatur קצר אפים *ketsar appaim*, id est, arctus vel strictus naribus. Talis enim, ut dixi, celer est in bilem. E contrario qui latis sunt naribus, tarde irascuntur : tales enim et bilem facilius efflant, et insuper multum aeris frigidi admittunt, qui biles æstus temperetur : unde placidiores sunt; et hac de causa lentus ad iram, hebraice dicitur *erech appaim*, id est, longus sive latus naribus, itaque Deus, utpote patientissimus et clementissimus, anthropopathôs vocatur.

3. Erit tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt : sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros, prurientes auribus.] Dat causam cur dixerit, *Prædica verbum, insta, argue, obsecra*, quia scilicet multi homines voluptuarii et libertini similes sibi magistros, puta hæreticos, quærent, qui hominum curiositati et cupiditatibus indulgentes, eos à sana fide et severitate vitæ Christianæ ad suos errores et vitæ morumque licentiam abducent.

Nota vocem *coacervabunt*, id est temere, sine judicio et delectu, prout agit eos libido, et novitatis ac cupiditatum desideria, aggregabunt sibi doctores, non ab Episcopis ordinatos et approbatos, sed quos plebs ipsa sibi depoposcerit, perinde ut lapides tumultuarie à multis coacervantur, et in unum acervum et cumulum colliguntur. Unde Chrysostomus, Vox *coacervabunt*, inquit, *significat confusam doctorum turbam ac multitudinem.* Pulchre et vere Tertullianus l. de Præscript. c. 41. *Ordinationes eorum* (hæreticorum) *temerariæ, leves, inconstantes : nunc enim neophytos collocant, nunc sæculo obstrictos, nunc apostatas nostros.* Adde, quod hoc sæculo vidimus et videmus; nunc quoque cerdones, cauponarios, sartores et pollinctores, et hisce viliores.

Nota Secundo, Τὸ *prurientes auribus*, non ad magistros, sed ad auditores qui sibi magistros coacervant, referendum esse. Græce enim est, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, in nominativo. Adde, magistros non auribus, sed lingua; discipulos vero auribus prurire. Sensus ergo est, ii qui pruriunt auribus, coacervant sibi magistros ad suos pruritus et desideria accommodatos. q. d. Hi homines desideriis vanis et carnalibus pleni, eo quod pruriant auribus, id est, eo quod ament audire nova, curiosa, mollia, voluptuaria; hinc quærunt sibi magistros non qui verbo mordeant, et abradant vitia, sed qui sibi et vitiis suis abblandiantur : quique aures scalpant, et omni cubito pulvillum assuant, dum mellita et vulgo plausibilia prædicant. Unde S. Cyprianus l. 3. Testimon. 67. ad Quirinum legit, *coacervabunt sibi magistros, prurientes in audiendo, scalpentes aures.* Sic pruriebant auribus Judæi, cum eloquentia Prophetarum, quasi cithara delectarentur, sed mandata eorum negligerent, imo riderent : quia, ut ait Dominus ad Ezech. c. 33. 31. *In canticum oris sui vertunt sermones tuos, et es eis quasi carmen musicum, quod suavi dulcique sono canitur : et audiunt verba tua, et non faciunt ea.* Talis erat et prurigo illorum, qui dicebant Prophetis : *Nolite aspicere nobis ea quæ recta sunt, loquimini nobis placentia* (he-

braice חלקות *chalakot*, id est lenia, mollia, blanda, suavia) *videte nobis errores*, Isaiæ 30. v. 10.

Nota. apposite voluptuarii dicuntur laborare morbo pruriginis, qui brevi voluptate longum dolorem affert. Nam, ut ait Plato in Philebo, *Sicut jucundum et volupe est scabiem scabere, at postea tetros ciet odores et dolores : ita vitiorum voluptas gustu grata est, postea vero multum habet fellis et alloes.*

5. Tu vero vigila, in omnibus labora, opus fac Evangelistæ, ministerium tuum imple. Sobrius esto.] Quia, ut dixit instant pravi magistri et hæretici, qui à sana fide populum ad fabulas erroneas avertent; hinc Episcopo Timotheo acrem hic contra eos indicit vigilantiam, ut quasi Argus centum oculis eos observet, et quasi lupos à suo grege avertat.

Secundo, pro *labora*, græce est κακοπάθησον, id est mala sustine, perfer et obdura pro Evangelio.

Tertio, *opus evangelistæ* vocat non scriptionem, sed prædicationem Evangelii : Evangelistæ enim est evangelizare verbum Dei, tum voce, tum vita sancta, inquit Anselmus.

Quarto, pro *ministerium tuum imple*, græce est τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον, quod Erasmus, Vatabl. et alii vertunt, *facito plenam fidem tui ministerii*, id est, tuæ prædicationis; ut scilicet eam ad plenum probatam reddas. Sed simplicius, ut dixi Rom. 14. 5. Noster hic et alibi Græcum πληροφόρησον vertit, *imple*, id est, plene perfice tuum ministerium; ut scilicet perfecte expleas et perfungaris tuo docendi, prædicandi et regendi officio : hoc enim tibi tanquam Episcopo incumbit. Id fiet si assidue prædices, sique vita doctrinæ respondeat, ut tui videant te non venari tua commoda, sed pro Evangelio dura et dira quæque alacriter pati amore Christi : omnium enim oculi in te sunt conjecti, Ita Episcopus, Pastor, doctor, et quisque videat ut spartam, quam nactus est, hanc adornet. Sic sanctus Cyprianus quotidie populum suum docebat et exhortabatur, ut ipse initio l. de Disciplina et bono pudicitiæ fatetur, dum ait : *Semper enitor vel maxime quotidianis Evangeliorum tractatibus vobis fidei et scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini utilius geri, quid accommodatius officio Episcopi potest inveniri, quam ut doctrina divinorum per ipsum insinuata collataque verborum, possint credentes ad repromissum regnum pervenire cælorum? hoc certe mei et muneris et operis quotidianum votivum negotium, absens licet obtinere connitor.* Hæc ipse exul per litteras docens populum, quem præsens quotidie per concionem viva voce docebat. Unde de eo Pontius in ejus Vita : *Tanta illi*, inquit, *fuit sacri cupido sermonis; ut optaret sic sibi passionis vota contingere, ut, dum de Deo loquitur, in ipso opere necaretur. Et hi erant quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam.*

Quinto, *sobrius esto*, non est in Græco, nec in Syro, nec apud Ambrosium, Primas. Haymonem et alios veteres. Unde videtur irrepsisse, præsertim cum post illa quæ longe perfectiora sunt, scilicet, post *in omnibus labora, opus fac Evangelistæ, ministerium imple*, satis frigide videatur subjungi, *Sobrius esto*, Suspicio ergo est, ut notat Franc. Lucas in suis Notis, illud hic irrepsisse, ex ambiguæ Græcanicæ vocis alia translatione. Græcum enim σὺ δὲ νῆφε, quod Noster cum Syro vertit, *tu vero vigilia*; verti potest, *tu vero sobrius esto* : et ita eo loco ubi nos habemus, *tu vero vigila*, Ambros. legit, *sobrius esto*, nec postea agnoscit sive *vigila*, sive *sobrius esto*. Idemque Ambros. τὸ *sobrius esto*, explicat per *vigila* : Admonet, inquit, et hortatur ut vigilet.

6. Ego jam delibor, et tempus resolutionis meæ instat.] Nota. Conjunctio *enim* dat causam cur tam impense Timotheum hortatus sit ad vigiliam et prædicationem; utque ministerium suum adimpleat, quia scilicet mors illi instabat. q. d. Hæc monita mea acria sunt, quia ultima, viva voce deinceps te non alloquar. Vide ergo, ô Timothee, ut ultima hæc monita penitus tibi imprimas, atque in omnem vitam ob oculos ponas, quasi in iis me monentem tanquam præsentem semper intuearis.

Nota. Pro *delibor*, græce est σπένδομαι, id est, pro libamento offeror et immolor, sanguinem meum quasi libamen Deo profundo, consecro et sacrifico per martyrium. Scitum est ex Levitico sacrificia, sive victimas, suum habuisse libamen vini et olei : erant enim sacrificia quasi convivium Dei, in quo quasi cibus Dei erant victimæ, potus vero erat libamen. Victimas ergo hic Paulus vocat gentes à se conversas, Christoque oblatas : libamen vero vocat suum sanguinem, quo hanc victimam sanxit Deoque consecravit. Vide dicta Rom. 15. 16. et Philip. 2. 17.

Advertit hic Chrysost. et Theophyl. Paulum hic non vocare se victimam, sed libamen. Hoc enim dignius est : nam victima sæpe non tota, libamen vero totum semper Deo offerebatur. Adde, potius et clarius sanguinis effusionem et martyrium significari per libamen, quam per victimam. Ex Dei ergo revelatione et instinctu præscivit Paulus mortem, adeoque martyrium sibi instare. Idem præscivit S. Petrus, ut patet epist. 2. c. 1. 14. *Certus sum*, inquit, *quia velox est depositio tabernaculi mei.*

Hinc Nota Secundo. *Tempus resolutionis* vocat tempus mortis. Mors enim non est interitus, sed resolutio hominis, qua scilicet corpus terræ quasi matri, anima Deo quasi patri redditur, qui in resurrectione illa conjunget, et in æternum colligabit ac glorificabit. Unde Tertullianus in Scorpiaco c. 13. legit, *tempus diversionis*, id est, reversionis et regressionis meæ, ad Deum scilicet, instat; et S. Cyprianus epist. 9. ad Martyres legit, *tempus assumptionis meæ instat.* Sunt hæc verba Pauli, inquit August. in psal. 31. *Exultantis magis ad mortis præsentiam, et ad coronam anhelantis, quam timentis, et seipsum crucientis.* Ita Martyres audito mortis nuntio exultarunt et jubilarunt. Sic S. Cyprianus audita Valeriani Imp. contra se sententia, *Thascium Cyprianum gladio animadverti placet*; respondit, *Deo gratias, qui me à vinculis hujus corporis dignatur absolvere.*

Nota Tertio, verbum *instat*, quod Baronius et alii explicant per, appropinquat, quia scilicet sub hoc eodem Cæsare Nerone post novem annos ego Paulus capite plectar. Putant enim illum hæc scripsisse non è secundis, sed è primis vinculis. q. d. Paulus, Mea senectus, mei labores, mea prædicatio, ærumnæ, persecutiones mihi præsagiunt, imo certo prænuntiant, me non diu victurum, sed brevi moriturum, puta post pau-

tos annos, scilicet octo. Huic sententiæ Primo favet, quod ait. v. 17. *Ut per me prædicatio impleatur :* quo significat sibi adhuc aliquandiu esse prædicandum. Secundo, id quod ait v. 11. *Adduc Marcum : est enim mihi utilis in ministerium*, scilicet meæ prædicationis. Tertio, quod v. 8. ex Græcia evocat ad se Timotheum : nam hic evocatus ab eo primo anno primorum vinculorum venit ad eum anno secundo eorumdem, ut patet Philip. 1. 1. ubi Paulus è vinculis cum Timotheo salutat Philippenses. Quarto, quod ait. v. 11. *Lucas est mecum solus;* nam post prima vincula Lucas Paulum reliquit, prædicavitque in Africa et Ægypto : nisi dicas eum inde sub mortem Pauli ad illum rediisse, ut martyrio ejus interesset, uti re ipsa interfuisse testantur acta Lini, quæ extant apud Mombritium in martyrio S. Pauli, sed dubiæ fidei. Idem dici posset de Timotheo et Marco. Hisce et aliis pluribus conjecturis Baron. et ex eo moderni nonnulli viri eruditi valde probabiliter censent hanc epistolam scriptam esse è primis vinculis. Verum auctoritas veterum in contrarium trahit. Nam è secundis vinculis scriptam esse, censent Euseb. l. 2. hist. c. 22. Hieron. l. de Script. Eccles. in Paulo, S. Chrysost. Theodor. Thophyl. Ansel. et alii hic, ac Syrus, qui in fine epistolæ ait : *Scripta est à Roma, cum iterum Paulus sisteretur Neroni.* Favet, quod Demas in primis vinculis Paulo adhæserit, ut ait Paulus ad Philem. v. 24. hic autem v. 9. ait quod Demas se reliquerit, scilicet in secundis vinculis, ut videtur. Rursum favet id quod dicam de Trophimo v. 20. Denique urget τὸ *ego enim jam delibor.* q. d. Ego jam immolor, instat mihi mors : et ita veteres omnes jam citati intellexerunt. Hoc enim plane significant hæc verba, *Tempus resolutionis meæ instat*, et, *Cursum consummavi.*

Idem Christianis faciendum est, cum et Gentiles idem fecerint. *Socrates* enim, inquit Nazianzenus ad Philagrium, *ab Atheniensibus ad mortem damnatus, atque in carcere agens, de corpore quasi de alio ergastulo cum discipulis disserebat ; cumque fugere posset, recusavit : postquam autem cicuta ei oblata est, perlibenter accepit, perinde ac si non lethale poculum acciperet, sed propinando, amicos ad potandum invitaret.* Unde et Cicero l. 1. de Orat. ait, viros bonos et sapientes, qualis erat Socrates, quasi cycnos cum laude et voluptate mori, quia scilicet prævident et quodammodo divinant, quid in morte boni sit; atque ut ex Platone et Seneca ad Marciam c. 23. *Sapientis animus totus in mortem prominet, hoc vult, hoc meditatur, hac semper cupidine fertur in exteriora tendens.*

7. BONUM CERTAMEN CERTAVI.] Græce, τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, id est, agonizavi agonem illum pulchrum, scilicet strenuum et egregium, ideoque decorum et gloriosum; quo pro fide Christi divulganda plurimos labores, ærumnas, persecutiones et afflictiones generose superavi, ac instans martyrium facile me cum Dei gratia superaturum certissima spe confido, ut scilicet martyrium quasi coronidem agoni meo imponam. Ita ex Augustino Beda. Alludit Paulus hic, uti alias sæpe, ad Olympicos agones, in quibus luctando pugnandoque; et ad stadium, in quo currendo certabant : ubi victor bravio et corona donabatur à brabeuta, id est, à præside certaminis, cujus erat bravium dare illi, qui alios in agone aut cursu superaverat. Sic hic tam agon quam stadium Pauli est vita, status et munus evangelizandi; lucta et cursus sunt labores et passiones; victoria agonis est, ea qua certans contra carnem, dæmonem, mundum, hæreticos, Ethnicos, Gentesque quaslibet, omnes devicit et Christo subjecit; victoria stadii ejus est tum illa jam dicta, tum hæc, quod scilicet in propagatione Evangelii viros sanctos, aliosque Apostolos prævertit et superavit; corona est ingens gradus et cumulus gloriæ cælestis, quem mox illi daturus erat brabeuta Deus.

Ad instar S. Pauli B. Agatha fortiter decurso agone suo, jam moriens, *Vidisti*, inquit, *Domine, et spectasti agonem meum, quomodo pugnavi in stadio; sed quia nolui obedire mandatis principum, jussa sum in mamilla torqueri. Domine, qui me custodisti ab infantia, qui abstulisti à me amorem sæculi, qui me carnificum tormentis superiorem fecisti, accipe animam meam.*

CURSUM CONSUMMAVI.] Putant aliqui cursum idem esse cum certamine et agone, qui præcessit; quasi Paulus quod generatim dixerat, *Bonum certamen certavi*, hic particulatim explicet dicens, *Cursum consummavi.* q. d. Certando cursu vici, et victor metam attigi. Verum melius alii agonem à cursu distinguunt : agon enim erat pugilum et athletarum luctantium, certantium et pugnantium ; cursus vero erat currentium et stadiodromorum. Unde hæc distinguit Apostolus 1. Cor. 9. 26. *Ego*, inquit, *sic curro, non quasi incertum : sic pugno, non quasi aerem verberans.* Hinc et Theodoretus explicans illud, *Bonum certamen certavi*, id est, inquit, adversus universam diaboli catervam dimicans, fusis ac profligatis hostibus trophæum erexi. Suos ergo labores et certamina ac propagationem Evangelii comparat Paulus partim agoni, partim cursui, quia hic cursus ejus erat agon. In hoc enim Evangelii cursu et stadio certandum illi erat contra dæmones, Judæos, magistratus, aliosque Ethnicos et impios, qui in hoc cursu Paulum impedire, eumque sistere et Evangelii propagationem inhibere conabantur. Sunt hæc Pauli verba, non se jactantis, sed consolantis et exhortantis Timotheum, ac se in hoc cursu sequendum. q. d. Ego à carceribus ad metam decucurri, victor ex stadio abeo ad coronam, lætare ergo et me præeuntem assectare, ô Timoth. tibi lampada trado. Sic Chrys. qui ait : *Ita cucurrit Paulus quasi volucris, imo volucri omni pernicius, quasi igneas alas haberet, quibus mundum, mortes, insidias, ærumnas, delicias, illecebras, et omnia Evangelii impedimenta pervolaret.* Cursus ergo hic Pauli progressum ejusdem, tum in virtutibus, tum potius in laboribus et prædicatione Evangelii, tum denique cursum et peregrinationes Pauli per terras et maria, ad Evangelium toto orbe propagandum significat.

Ubi nota. Hic fuit ordo et cursus peregrinationis S. Pauli. Primo, Damasco in Arabiam profectus est, ad Galat. 1. 17. ex Arabia post triennium Damascum reversus est, inde abiit Hierosolymam ut videret Petrum, ad Galat. 1. 18. Hierosolymis, per Cæsaream, venit Tarsum : inde cum Barnaba Antiochiam, unde ab Ecclesia Hierosolymam missus est, ut pauperibus Hierosolymitanis eleemosynam perferret : inde Antiochiam rediens missu Spiritus sancti abiit Seleuciam, mox in Cyprum. Ab hac per Pamphyliam, Pisidiam, Lycaoniam, Hierosolymam rursum pervenit, interfuitque primo Concilio

Hierosolymitano, Actor. 15. unde rursum ab Apostolis missus cum Sila et Barnaba peragravit Syriam et Ciliciam; deinde Phrygiam, Galatiam et Mysiam. Inde venit Troadem, ubi per visionem vocatus in Macedoniam, Europam ingressus pertransiit Bœotiam, Achaiam, Epirum. Sicque ab Hierosolymis, usque ad Illyricum omnes in circuitu regiones Evangelii prædicatione replevit, Rom. 15. 19. Ac tandem rediens Hierosolymam, inde Romam vinctus missus est; sed liber dimissus. Italiam, Hispaniam, aliaque loca peragravit; donec secundo Romam veniens, cum Petro, Simonem Magum superavit, ac dejecit: tandemque jussu Neronis capite plexus martyrii lauream obtinuit. Quare merito Chrysostomus hom. 73. ad Pop. tom. 5. *Quantum*, inquit, *sol terræ percurrit proprios emittens radios, tantam et hic beatus* (Paulus) *sollicitudinem et curam habuit Ecclesiarum omnium, quæ erant* (aut potius quæ per ipsum futuræ et erigendæ erant) *per totum orbem terrarum. Vidisti latitudinem animæ, vidisti mentis magnitudinem.* Vespasianus Imp. teste Xiphilino, lethali morbo laborans, cum nihilo minus æque ac valens, reipubl. negotia tractaret monitus à medicis, ut iis sepositis requiesceret, respondit, *Imperatorem decet stantem mori.* At Paulus non tantum stans, sed et currens occubuit: non enim currere destitit in hoc suo agone, donec eum vita deseruit, itaque cursum suum in morte consummavit.

Fidem servavi.] *Fidem*, scilicet Christianam, vel potius fidem, id est fidelitatem: hæc enim requiritur in pugile et stadiodromo. Nemo enim coronabitur in agone et stadio, nisi qui fideliter et legitime in finem usque certarit. Unde Primasius per *fidem* intelligit perseverantiam. q. d. Fidelis fui athleta, perseveravi alacris in contenta hac pugna et cursu ad finem usque vitæ. Nemo mihi constantiam, nemo animos, nemo fidelitatem infregit aut imminuit, non Judæi, non Gentiles, non reges, non Philosophi, non dæmones, non vincula, non plagæ, non deliciæ, non tentationes, non terrores: quin potius hæc omnia certanti et currenti vires animosque addiderunt. O quam suave et jucundum erit morituro, si cum Paulo in hora mortis, teste conscientia possit sibi dicere: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi!* Certemus! ergo generose, curramus strenue, dum vivimus et vigemus; ut in illo ultimo vitæ articulo et puncto, in horizonte, inquam, æternitatis, qui separabit et determinabit nos in perpetuum à vita hac temporanea, et in alteram, quæ totius est æternitatis, transscribet; de vita transacta gaudere, de futura quam optime sperare possimus ac dicere, *Cursum consummavi, fidem servavi.*

18. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam redet mihi Dominus in illa die justus judex,] Pro *in reliquo*, græce est λοιπὸν, id est quod *superest*, ut vertit Ambrosius, quod vulgo dicimus, *de cetero.*

Secundo, ex eo quod Paulus constanter asserat, hanc coronam in cœlis sibi repositam esse, putat Ansel. Paulum accepisse revelationem suæ prædestinationis et electionis ad gloriam. Sed hoc non evincit nec exigit hic locus. Tantum enim Paulus id asserit ex fiducia bonæ suæ conscientiæ, sicuti ex eadem non autem ex revelatione divina dixit: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi.* Conscientia enim sibi bene conscia, uti dicere potest, *Bonum certamen certavi*, etc., non quod habeat hujusce rei certitudinem fidei, aut revelationis divinæ, sed tantum moralem quamdam securitatem, certamque opinionem et confidentiam ex memoria vitæ præteritæ bene actæ, et ex testimonio suæ conscientiæ manantem: ita consequenter pari confidentia dicere potest, *Reposita est mihi corona justitiæ.* Simili spe et constantia tum alii, tum S. Ambrosius moriens dixit: *Nec mori timeo, nec vivere recuso; bonum enim habemus Dominum.* Addit S. August. l. 2. de Peccatorum meritis c. 16. *Ideo*, inquit, *talibus verbis certus securusque gaudebat Paulus; quia de victoria* (mortis et martyrii) *certum eum securumque jam fecerat; qui eamdem passionem jam illi revelaverat, non re plenissima, sed spe firmissima.* Nam non omnino certum fuisse Paulum, sed dubitasse de sua gloria et salute, patet 1. Cor. 9. 27. *Castigo*, inquit, *corpus meum, et in servitutem redigo, ne forte, cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar.*

Nota Tertio, *coronam justitiæ* vocari eam quæ justitiæ, id est cuivis virtuti, debita est. Ita Chrysostomus cum suis.

Secundo, ut Anselm. *corona justitiæ*, id est justa, quam juste merui, quæque justa judicis sententia mihi adjudicabitur.

Hinc patet nos bonis operibus mereri beatitudinem et gloriam æternam ex condigno. Hoc enim significat corona justitiæ, quam non dat, sed reddit pro merito, non donator, sed justus judex Christus. Sua ergo cuique virtuti erit corona, eaque pro meritis varia. Nam, ut ait S. August. serm. 37. de Sanctis: *Floribus ejus* (Ecclesiæ cœlestis) *nec rosæ, nec lilia desunt. Certent nunc, charissimi, singuli ad utrosque honores, amplissimas accipere dignitatum coronas, vel de virginitate candidas, vel de passione purpureas, vel de doctrina laureas;* illudque Dan. 12. 13. spectent et expectent: *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti; et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Idem S. August. l. 2. quæst. Evangel q. 39. *Omnia*, inquit, *dici possunt de illa ineffabili fruitione veritatis, et tanto magis omnia dici possunt, quanto minus aliquid digne dici potest; nam et lux est illuminatorum, requies exercitatorum, et patria redeuntium, et esca indigentium, et corona vincentiumque et quæcumque bona temporalia transeuntia per creaturarum partes error appetit infidelium, veriora et in æternum manentia in creatore omnium simul inventura est pietas filiorum.*

Adverte, hanc coronam dandam esse in *illa die*, scilicet celebri et publica puta in die judicii generalis; non quod ante non detur, scilicet statim à morte in judicio particulari, uti censuerunt Græci et Armeni, quos damnat Concil. Florent. sed quod in judicio universali plena et consummata, scilicet corporis et animæ, et publica coram toto mundo dabitur corona.

Quæritur hic, an Deus hanc coronam justis ex justitia debeat, ita ut debito justitiæ obligetur eis, ad dandam hanc coronam; adeoque, quæ et qualis justitia sit in Deo? videtur enim indignum in Deo ponere aliquod debitum, Deumque debitorem facere homini. Ex altera tamen parte Scriptura hic dicit Deum hanc coronam redditurum Sanctis, tamquam coronam justitiæ,

id est, ex justitia eis debitam. Sic et Matth. 20. jubet operariis dari stipendium, quod diurno eorum labori promisit et pepigit. Rursum Scriptura sæpe dicit Deum redditurum cuique secundum opera, id est, pro meritis operum, sive pœnam, sive præmium, prout commeruit; quodque impios juste vindicabit et puniet igne inferni. Ergo in Deo est justitia tam vindicativa, quam distributiva et commutativa, qua idipsum facit. Clarius vero idem significat Paulus ad Hebræos 6. 10. *Non enim injustus*, inquit, est *Deus, ut obliviscatur operis vestri dilectionis.* q. d. Ne injustus videatur esse Deus, ipse omnino non obliviscetur vestri laboris, sed illi debitam mercedem rependet. Unde sequitur quod Deus mercedem hanc labori eorum debebat ex justitia, Ut hæ et plures aliæ similes S. Pauli, et sacræ Scripturæ sententiæ intelligantur.

Dico Primo, in Deo est justitia vindicativa, seu punitiva. Patet, quia hac Deus punit damnatos et peccatores. Est etiam in Deo justitia distributiva et commutativa. Patet id ex hoc loco in corona et mercede quam Beatis Deus distribuit, pro cujusque meritis, eamque cum eis quasi pretium pro re vel opere præstito commutat,

Dico Secundo, in Deo nullum est debitum justitiæ vindicativæ, quo scilicet teneatur Deus punire peccatores, nec etiam in Deo est debitum justitiæ distributivæ, et multo minus commutativæ. Intelligo debitum formale, perfectum et absolutum, quale est inter homines et æquales: quo scilicet astringatur absolute ex justitia Deus ad dandam justis mercedem; sicut homo astringitur dare operario, quem conduxit, pretium, quod stipulatus est. Patet id Primo, quia, ut passim docet Scriptura, Deus absolutissimum omnium rerum et creaturarum suarum habet dominium, quod à se abalienare, et ligare atque astringere non potest maxime tali vinculo, scilicet debito justitiæ tam arcto et rigido.

Secundo, quia creatura omnis est sub potestate Dei quasi serva sub domino, idque plenissimæ servitutis jure, quoad omnia et singula quæ possidet. Sicut ergo dominus potest servo rem, puta vestem promissam negare, imo donatam auferre, et promissionem rescindere atque irritare sine injustitia; quia quidquid servus possidet ut servus, id totum domini sui est: ita multo magis potest idipsum cum hominibus et angelis suis Deus. Unde si herus servo, et per impossibile Deus justis negaret præmium quod promisit, esset quidem mutabilis et infidelis, non tamen esset proprie injustus.

Tertio, quia opera nostra non tantum sunt præcepta et debita Deo, sed et ipsa tota sunt Dei, et omne eorum meritum, omneque jus ad mercedem, in solidum est Dei, totumque à Deo pendet, inesse et conservari; perinde ut reliquæ res et creaturæ omnes: imo à Dei gratia opus meritorium omnem suum valorem et meritum accipit, ac proinde hæc omnia intime pendent à libera voluntate Dei, in cujus manu est absolute ut sint vel non sint in rerum natura: nullo ergo modo iis astringi aut obligari potest Deus, cum quolibet momento ea possit abrogare, Imo annihilare. Adde, quod voluntas divina à nullo extrinseco ligari vel determinari potest, sed tantum à seipsa.

Quarto, quia obligatio et debitum sonant imperfectionem, scilicet exigentiam et reale debitum, adeoque significant jus, eminentiam et imperium creditoris in debitorem; quodque jure eum cogere possit ad solvendum. Quod Deo competere nequit: Deus enim, ut ait S. August. l. 2. Confess. c. 4. *reddit debita nulli debens.* Ita Anselm. in prosolog. c. 10. et 11. D. Thomas, Ludov. Molina et Gabr. Vasquez 1. p. q. 21. a. 1.

Dico Tertio, dicitur tamen hoc bonorum operum meritum esse debitum, eorumque merces vocatur corona justitiæ: Primo, quia opus ipsum, et actus ipse bonus, ex se tali præmio, scilicet vita æterna, dignus est, illique proportionatus: tum quia gratia, et actus ex gratia procedens est semen gloriæ; tum quia hanc merendi facultatem nobis meruit Christus, maxime accedente Dei promissione, qua tam Christo, quam nobis, promisit se bonis operibus nostris mercedem daturum. Intercedit ergo hic justitia si non ex parte Dei, certe ex parte rei.

Secundo, etiam Deus justis est debitor ex fidelitate, seu veracitate, quæ pars est potestativa justitiæ. Fidelis enim est Deus, et fidem suam liberat, cum justis præmium quod promisit, dat et præstat.

Tertio, insuper debitor hic est Deus, ex justitia quadam commutativa, supposita tamen et manente promissione sua, qua tali operi mercedem promisit. Ex justitia, inquam, non rigida, sed tali, qualis inter patrem et filium, servum et herum, creaturam et creatorem esse potest: quia Deus mera liberalitate sua promisit bonis operibus hanc mercedem, ac consequenter, ait S. August. serm. 16. de Verbis Apostoli, *Debitorem se fecit non tantum sibi, sed et Christo et nobis, ut illi dicere possimus. Redde quod promisisti, quia fecimus quod jussisti*. Sic et Chrysost. homil. 3. in Matth. Cyprian. tract. de Orat. et eleemosyna, Fulgentius præf. ad Monimum, dicunt Deum debitorem nobis fieri dum bona operamur. Sicut ergo, licet filius sit aliquid patris, et ex pietate teneatur patri obedire; tamen est jus et justum quoddam paternum, quo pater tenetur ex justitia quadam filiis morigeris, laborantibus, certantibus, vincentibus dare præmium, quod promisit: ita et Deus nobis, licet filiis et servis suis, laborantibus tamen et certantibus, tenetur ex simili quadam justitia dare mercedem quam promisit. Et ratio est, quia Deus præmium hoc promisit non gratis, sed sub conditione operum, tanquam mercedem pro eorum merito. Ergo præstito à nobis opere, eoque impleto, hanc mercedem debet nobis Deus tamquam mercedem: ergo ex justitia. Qui enim promisit mercedem pro opere præstito, tenetur solvere eam ex justitia, non autem ex fidelitate tantum. Ex fidelitate enim quis debet solvere quod promisit, etiam sine ulla conditione aut merito operum, ut sit fidelis et verax. Et hoc significat hic corona justitiæ, quam Deus bonis reddit quasi justus judex, ex eaque Matth. 20. Deus solvit operariis denarium promissum, quasi pretium diurni laboris: unde patet consequenter operarios habere jus justitiæ ad hunc denarium. Idipsum significat Paulus, cum ait Hebr. 6. 10. *Non enim injustus est Deus*, etc. q. d. Injustus esset Deus, si oblivisceretur vestri operis et laboris.

Dices, quomodo ergo Deus retinet altum suum et absolutum jus et dominium omnium

si omnino ex justitia obligatur nobis dare præmium?

Respondeo, jus hoc altum et transcendens semper retinet Deus, quia citra injuriam posset et potest promissionem hanc suam et obligationem rescindere et irritare. Si tamen velit eam manere ratam, uti vult, quia est immutabilis et fidelis in promissis; tunc consequenter vult ut maneat hæc obligatio et debitum justitiæ, quo sponte Deus ex infinita sua benignitate se nobis obligare dignatus est, vultque manere obligatus.

Dices Secundo, Omnia opera nostra sunt Dei, ergo nihil possumus dare Deo, quod Deus recompenset.

Respondeo, Licet sint Dei, sunt tamen etiam nostra, quia libere ea facimus, et Deus nos eorum dominos fecit. Si ergo ad Dei gloriam et cultum ea facimus et referimus, quoddam bonum, scilicet cultum, Deo damus, quem ipse acceptat. Pro quo ipse vicissim nobis mercedem promittit et solvit. Est ergo inter nos et Deum commutatio quædam et pactum, ac consequenter debitum quoddam justitiæ commutativæ, licet, non tantum, nec tam rigidum quam inter homines.

Dices Tertio, Indignum est Deo, quod debitor sit homini.

Respondeo, indignum esset si ex necessitate aut utilitate sua esset debitor; non autem indignum est hoc rerum statu, quo hoc debitum oritur ex infinita Dei benignitate, quæ tam familiariter agit cum sua creatura, quasi ipsa non esset naturaliter serva, sed libera, et cum illa velut cum pari init fœdus, illi obligat per suam justitiam. Unde S. August. ser. 3. de Verbis Domini : *O magna*, ait, *bonitas Dei! cui cum pro conditione reddere debeamus obsequia, utpote servi Domino, mancipia Redemptori, amicitiarum nobis præmia repromittit, ut à nobis obsequia deditæ servitutis obtineat.* Hac de re qui plura volet, legat Franciscum Suarez in opusc. relectione 2. de Libertate divina, et relectione de Justitia.

Non solum autem mihi, sed et iis qui diligunt adventum ejus.] Græce, τοῖς ἠγαπηκόσι, id est, qui dilexerunt: *adventum*, græce ἐπιφάνειαν, id est, apparitionem et illustrationem ejus, cum scilicet illustris apparebit veniens ad judicium. q. d. Christus judex dabit coronam justitiæ iis, qui sibi bene conscii desiderant, et in vita sæpe desiderarunt ejus adventum, ad eamque bene vivendo se compararunt et indies comparant, uti tu facis, ô Timothee, utque ardentius facias, tacite hic te adhortor, *Adventum enim judicis*, inquit Ansel., *non diligunt, nisi qui in causa sua habere se justitiæ meritum sciunt.* Et, ut ait S. Gregor. *Nisi qui se habere causam in judicio bonam norunt : quique*, ut ait S. August. epistola 80. *eumdem sinceritate fidei, firmitate spei, et ardore charitatis expectant.* Rursum Theodor. *Amat*, inquit, *Domini adventum, qui illius leges sequitur, et ex illis vitam instituit.* Pulcherrime vero hic Chrysost. in morali homil. 9. Quærit quomodo diligere possimus secundum adventum Christi, ad eumque nos comparare; ac respondet, id nos assecuturos, si primum Christi adventum diligamus, eumque nobis procuremus, faciendo id quod ipse ait Joan. 14. 23. *Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus :* ac consequenter, si omnia terrena æstimemus esse cœnum ac lutum; si cum Christo injurias et adversa quæque patienter et fortiter perferamus; si in omni tentatione constanter Deo adhæreamus, in eumque omnem spem et amorem defigamus; si denique hanc coronam justitiæ nobis semper ob oculos ponamus.

Narrat S. Basil. hom. 20. de XL. Martyribus, cum illi in stagnum gelidum injecti essent, cœlitus luce circumfusos fuisse, angelosque cœlestes coronas 39. singulis suam adornasse et ostentasse : quas videns custos eorum ita accensus fuit, ut ad Christum conversus, detractis vestibus, alacer in gelidum hoc stagnum insilierit, aliisque triginta novem se adjunxerit, ut quadragesimi, qui deficiens ex stagno exilierat, palmam et coronam obtineret.

Festina ad me venire cito,] ut in vinculis ab omnibus pene desertus et jam moriturus tibi uni publica Ecclesiarum negotia commendem, aliaque quæ scriptis mandare nec possum, nec audeo : utque fideles Romani nullam in morte mea turbationem patiantur, sed à te consolationem, robur animosque accipiant. Ita Chrysost.

9. Demas enim me reliquit, diligens hoc sæculum,] id est, malens otiari, molliter quiescere et deliciari in sæculo, quam cum Paulo periclitari pro Christo. Ita Chrysost. cum suis et Primas. *Necesse*, inquit, *erat ut diligens sæculi voluptates derelinqueret eum* (Paulum) *qui eas non amabat.* Putant aliqui Demam pœnitentem postea ad Paulum rediisse. Nam ejus quasi adjutoris sui meminit in epistola ad Philemonem v. 24. Sed hoc incertum est, cum incertum sit, an epistola ad Philemonem post hanc sit scripta : multi enim hanc omnium ultimam esse volunt. Si Dorotheo in Synopsi credimus, Demas desciscens à Paulo factus est idolorum sacerdos. Vide quo ruant apostatæ.

10. Crescens in Galatiam,] supple, abiit missus à me, ad prædicandum ibi Evangelium. Per Galatiam Theodor. et alii accipiunt Galliam : hanc enim Galatiam esse dictam, æque ut Gallos à Græcis vocatos esse Galatas, docet Ammian. Marcell. l. 15. Certe Crescentem hunc in Galliam amandatum, Viennensem rexisse Ecclesiam, constat tum ex Euseb. l. 3. hist. c. 4. tum ex Roman. Martyrologio 27. Junii; nisi dicas ex Galatia illum in Galliam abiisse.

11. Lucas est mecum solus,] Tradunt Romani, teste Baronio anno Christi 69. Petrum cum Paulo Romæ per novem menses in eodem carcere Mamertino conclusos fuisse, indeque eductos ad martyrium. Quod ergo dicit secum solum esse Lucam, intelligit solum, scilicet, qui liber sit, qui libere se adjuvare, suaque negotia paragere possit. Adde, Petrum in eodem quidem carcere. sed in alia carceris parte fuisse.

Marcum assume, et adhuc tecum : est enim mihi utilis in ministerium.] Evangelium scilicet, ut hic alibive prædicet. Marcus hic, non est idem cum Marco Evangelista, sed proprio nomine dictus est Joannes cognomento Marcus, consobrinus Barnabæ, ut patet Coloss. 4. 10. Hic Marcus timore periculorum et laborum deseruerat Paulum peregrinantem; unde à Paulo rejectus fuit, ut patet Actor. 15. 37. postea vero pœnitentem eum et strenue laborantem in gratiam et contubernium recepit Paulus : unde et studiose eumdem Colossensibus commendat.

12. Tychicum autem misi Ephesum,] ut scilicet

vices Timothei Ephesini Episcopi, Romam à me evocati, Ephesi suppleat.

Nota Pauli in vinculis sollicitudinem Ecclesiarum, satagentem ut quas per se non poterat, per discipulos instrueret et confirmaret. Hinc Crescentem in Galatiam, Titum in Dalmatiam, Tychicum Ephesum, Marcum et alios alio amandavit.

13. PENULAM QUAM RELIQUI TROADE APUD CARPUM, VENIENS AFFER TECUM, ET LIBROS, MAXIME AUTEM MEMBRANAS.] Per *penulam* Ambros. Haymo et Anselm. intelligunt vestem senatoriam Paulo à patre relictam, qua cives Romani et externi civitate donati, cum Romam veniebant, utebantur. Senatores enim penulati incedebant, et Romani penulati curiam intrabant. Paulus autem, utpote Tarsensis, civis erat Romanus, et quia nobilis, erat senatorii ordinis. Sed quid captivo et jamjam morituro veste senatoria erat opus?

Secundo, Syrus vertit בית כתבא *bet hetabe*, id est, thecam librorum. Unde et Baronius putat fuisse volumen legis. Sed hoc videtur intelligere non per *penulam*, sed per *libros* quos subjungit Apostolus.

Tertio, alii, quibus favet Tertull. l. de Orat. c. 12. putant *penulam* esse vestem sacram, quam nos Casulam, vel Planetam vocamus, quæ dicta sit penula, ἀπὸ του φαινεσϑαι ὅλον, quia scilicet tota videtur, et totum corpus oberrat. Unde et Planeta dicitur ἀπὸ του πλανᾷν, id est, ab oberrando.

Quarto melius, communiter alii, ut Chrysost. Theophyl. Hieron. dialog. 3. contra Pelagianos, *penulam* capiunt pro pallio aut veste simili extima ad frigus et pluviam arcendam. Sic enim de penula scribit Juvenalis satyra 5.

Et multo stillaret penula nimbo.

Et Lampridius in Severo, *Penula*, inquit, *intra urbem frigoris causa ut senes uterentur permisit, cum id vestimenti genus semper itinerarium aut pluviæ fuisset.* Ita Lazarus Baysius l. de Re vestiaria c. 16. Hoc ergo pallium petit sibi afferri Paulus, tum quia ei commodius erat, utpote quod illi jam assuevisset: tum ne cui in carcere gravis sit, sed ut ipse se vestiat, et contra aeris hiemisque injurias corpus suum communiat. Hiems enim instabat, ut patet v. 21.

Nota. Carpus, cujus hic meminit Paulus, videtur esse is, quem laudat, et cujus visionem miram Christi apparentis dicentisque sibi indignanti, et de infidelibus hostibus suis vindictam expetenti, *Carpe percute adversam me: nam paratus sum pro hominibus salvandis iterum pati;* recenset S. Dionysius epist. 8. ad Demophilum, tantum interest, quod Carpus, de quo Paulus hic, Troade: Carpus vero, de quo Dionysius, Cretæ habitarit, unde Baron. duos putat fuisse Carpos. Alii tamen cum Anselmo, unum eumdemque faciunt Carpum, qui prius Laodiceæ, quæ ex juxta Troadem, deinde Cretæ fuerit Episcopus.

Nota Secundo. Petit Apostolus in carcere et morti vicinus afferri sibi libros, et membranas, in quibus scilicet scripta erat S. Scriptura, sive libri veteris testamenti. *Libros* vocat vetustiores, ab aliis scriptos; *membranas* vero recentiores à se conscriptos. Ubi adverte, quam otium fugerit Paulus, quamque studio S. Scripturæ fuerit deditus, ut illi immori vellet: nimirum *tamdiu discendum nobis est, quamdiu vivitur,* inquiebat Solon. Vide dicta epist. 1. c. 4. 13.

14. ALEXANDER ÆRARIUS MULTA MALA MIHI OSTENDIT: REDDET ILLI DOMINUS SECUNDUM OPERA EJUS: 15. QUEM ET TU DEVITA: VALDE ENIM RESTITIT VERBIS NOSTRIS.] Alexander hic primo credidit Christo, sedavitque tumultum contra Paulum Ephesi excitatum, Actor. 19. 33. Ex quo loco patet eum Judæum fuisse, sed Ephesi habitasse. Vocatur hic *ærarius*, non quia ærarii fuerit custos aut receptor, ut vult Anselm. sed quod faber esset æris et vasorum æreorum. Hoc enim significat Græcum χαλκεύς. Hic postea à fide defecit, ut patet epist. 1. 1. v. ult. valdeque Paulo e. Evangelio restitit, multaque mala ei ostendit, id est exhibuit, fecit, intulit. Hoc enim significat hebræum אהרה *hera*, id est, ostendit ut dixi 1. Cor. 4. 9. Apte vero dicitur, *ostendit*, potius quam intulit; quia improbi probos lædunt, non tam re ipsa, quam impia sua voluntate, voto, desiderio: probi enim sua patientia communiti re ipsa nullis malis lædi aut affligi possunt, sed omnia superant, ac mente in cœli positi transscendunt.

Nota. Pro *reddet*, Noster in Græco legit ἀποδώσει, jam legunt ἀποδώη, id est reddat, quasi optet Paulus non affectu vindictæ, sed zelo justitiæ impium Alexandrum puniri à Deo.

16. IN PRIMA MEA DEFENSIONE NEMO MIHI AFFUIT, SED OMNES ME DERELIQUERUNT.] Hinc Baronius putat hanc epistolam scriptam esse è primis vinculis, cum jam demittendus, et pene liber esset Paulus. Nam, ut sequitur, postea statim toto orbe perrexit Paulus evangelizare. q. d. Cum primo causam meam coram Nerone egi, ita eam egi, ut Dei ope ejus animum flexerim, meque censeret dimittendum. Idque factum est Dei consilio; ut per 9. annos adhuc superstes essem, pergeremque per Hispaniam, aliasque provincias complere prædicationem meam. Verum verior et communior sententia non minoribus, quam prior, imo majoribus conjecturis subnixa est, è secundis vinculis hanc epistolam esse scriptam, uti dixi v. 6. et iteram dicam v. 20.

Unde Secundo, alii *primam defensionem* hic intelligunt eam quam primo fecit Paulus, cum secundo carceri inclusus fuit, paulo ante martyrium. q. d. Cum primo in secundis vinculis me stiti Neroni, sociis me derelinquentibus. Deus mihi astitit, ut coram eo plene auderem prædicare, omnesque gentes audirent hanc meam liberam coram Nerone prædicationem, itaque in fide confirmarentur; maxime quia tum liberatus sum à morte, quam putabatur Nero statim mihi illaturus: sed Deus eum mitigavit, dum post novem menses rursus Nero sæviens et furens in Paulum, eumdem occidit. Unde Theophyl. illud, quod sequitur, *Ut per me prædicatio impleretur*, id est, inquit, stabiliretur, *et audiant omnes gentes*, scilicet gloriam meæ liberæ confessionis et prædicationis. Rursus, *audiant* curam quam de me gerit Deus. Verum cum absolute dicat Apostolus hic se liberatum de ore leonis, id est Neronis, ut posset complere prædicationem suam, videtur absolute è vinculis dimissus fuisse, et novem non mensibus, sed annis pluribus sepervixisse ad complendam prædicationem suam.

Unde Tertio, optime Euseb. l. 2. hist. c. 22. Beda. Anselm. et alii, *primam defensionem* hic intelligunt eam quam fecit Paulus in primis vinculis, cum scilicet secundo anno Neronis Hierosolymis captus, ad eumdem Romam missus est, ibique per biennium mansit. Tunc enim à

suis, Neronis fastum et furorem metuentibus, desertus, Deum habuit adjutorem, qui Neronem ei benevolum reddidit, ut è carcere liberatus sit, et per novem annos Hispaniam, aliasque provincias evangelizando obiverit; donec secundo captus secundam suam defensionem coram Nerone peregit : sed dispari eventu. Nero enim jam tot crudelibus suis facinoribus efferatus, et in Paulum ac Petrum furens; quod novum Deum Christum inducerent, quodque Simonem Magum, quem in deliciis habebat, volantem precibus suis dejecissent; nominatim vero in Paulum frendens, quod pincernam suum ad Christum convertisset, inquit Chrysost. quodque concubinas suas à se ad fidem et castitatem traduxisset, ut ex Ambros. et Chrysost. docet Baron. Hisce, inquam, de causis furens Nero Paulum gladio et morti adjudicavit. Scribit ergo hic Paulus è secundis vinculis illud, quod sibi in primis contigerat.

Dices, hoc mirum videri, quod scilicet tanto tempore, scilicet novem annorum, elapso, hæc demum scribat ad Timotheum, qui jam pridem illa intellexerat. Respondeo, Licet aliunde id intellexerat Timotheus, non tamen ex litteris Pauli, qui in Hispaniam, aliasque oras abiens, longissime aberat à Timotheo, nullasque interim ad Timotheum litteras dederat. Rediens ergo Romam ad secunda vincula Paulus, apte refricat ea quæ in primis contigerunt, tum ut Timotheum eorum memoria animet et excitet, tum potius quia futuris sæculis hæc scribere et consignare volebat.

Moraliter, S. Ambros. per defensionem hic intelligit passionem et persecutionem Pauli. *Nam passio,* inquit, *Christianis vita est, et persecutio defensio : pressura enim illata pro justitia defendet illos die judicii, reos constituens perfidos.*

17. Dominus autem mihi astitit, et confortavit me.] *Necesse est enim adesse divinum, ubi humanum cessat auxilium,* inquit Philo l. 2. de Vita Mosis. Et, ut ait Origenes hom. 9. in Num. *Tum maxime gratia Dei adest, cum hominum sævitia concitatur, ibique* teste Ambros. l. de Joseph, *plus est auxilii, ubi plus est periculi.*

Expertus idipsum est S. Gregorius Thaumaturgus, qui in persecutione Decii fugiens, et latitans cum diacono suo in colle, cum proditus esset, et persecutores collem undique cinxissent et scrutarentur : *Hortatus est comitem suum,* ait Nyssenus in ejus Vita, *ut firma erga Deum fiducia consisteret, eique salutem committeret, similiter atque ipse faceret, manus ad orationem extendens, ac ne, si prope quidem persecutores accessissent, metu fidem excussam projiceret. Exemplum ejus rei quam præcipiebat diacono, seipsum præbebat, cum et immotis oculis, et passis manibus, et habitu arduo atque erecto cœlum intueretur. Ita factum est ut scrutatores præter duas arbores paululum inter se distantes* (Gregorius scilicet orans cum socio eis videbantur esse duæ arbores) *neminem se vidisse affirmarent : quibus digressis, proditor videns non esse arbores, sed homines, procumbit S. Gregorio ad pedes, creditque sermoni, et qui paulo ante persecutor fuerat, unus ex profugis factus est.* Idem Gregorius cum pro suo populo in eadem persecutione afflicto oraret, *Repente angore repletus sonum visus est audire, ad quem aures admovit; mox erectus et immotus permansit, deinde quasi de victoria lætus pronuntiavit illud ps. 123. Benedictus Deus qui non dedit nos in prædam dentibus eorum. Rogantibus quid vidisset, dixit magnam se in illa hora vidisse ruinam, diabolo ab adolescente quodam in tormentis et martyrio devicto. Adjecit ejus nomen, Troadium eum nominans. Submissi deinde in urbem, ita revera contigisse renuntiarunt.* Hæc Nyssen.

Ut per me prædicatio impleatur, et audiant omnes Gentes; et liberatus sum de ore leonis.] Putant aliqui Paulum è primis vinculis familiaritate et opera Senecæ philosophi, qui præceptor fuit Neronis, liberatum esse. Unde extant Senecæ ad Paulum, et Pauli ad Senecam epistolæ, sed dubiæ, imo suspectæ fidei. Verum Paulus hic contrarium docet, scilicet se ab hominibus desertum, unius Dei ope hoc periculum evasisse.

Nota. Causa quæ Deum movit, ut Paulum vinculis eriperet, fuit, ut per illum prædicatio Evangelii impleretur, græce πληροφορηθῇ, quod Vatablus et alii vertunt, ad plenum persuaderetur, vel, ut plena fides fieret Evangelio. Verum Noster simplicius vertit, *impleretur,* id est, compleretur et absolveretur, ut dixi Rom. 14. 5. idque hoc loco est aptius ; jam enim plenam fidem Evangelio fecerat Paulus, ubicumque prædicaverat : unde ad hoc non erat necesse ei vitam prorogari. Servatus ergo fuit à Deo in vita, ut in Hispaniis et alibi prædicaret, propagaret et compleret Evangelii prædicationem, eamque omnes Gentes audirent.

Notat Secundo Chrysost. modestiam Pauli ; non enim dicit, Ut ego implerem ; sed, *ut per me impleretur prædicatio,* q. d. Hæc prædicatio mihi commissa me à vinculis eripuit et servavit, *perinde ac si quis purpuram et regium insigne ferens per ipsum servetur ,* inquit Chrysostomus.

Nota Tertio, *Liberatus sum de ore leonis,* id est diaboli, inquit Ambrosius ; aut Festi Præsidis Judææ, inquit Primas. Verum optime Chrysost. Theodor. Theoph. Œcum. S. Thom. et Euseb. l. 2. hist. c. 22. per *leonem* intelligunt Neronem, qui crudelis erat ut leo : de quo verissime dici poterat illud Prov. 19. 12. *Sicut fremitus leonis, ita et regis ira.* Nero ergo fuit leo : quia supra quam dici potest superbus et ferox, æque ac luxuriosus fuit, opera Simonis Magi familiariter uti solitus : unde primus (nam ante eum Tiberius ex iis quæ ferebantur Christum admiratus, periculum etiam comminatus est accusatoribus Christianorum) immanem in Christianos persecutionem movit. Audi Tacitum l. 15. *Pereuntibus,* ait, *addita ludibria, ut ferarum tergis contecti laniatu canum interirent. Multi crucibus suffixi, aut flamma usti ; plerique in id reservati, ut, cum defecisset dies, in usum nocturni luminis servarentur. Hortos suos Nero spectaculo huic obtulerat, et Circense ludicrum edebat, habitu aurigæ permistus plebi, vel circulo insistens.* Annon leo, qui principes Apostolorum, Petrum cruce, Paulum gladio tandem peremit ? Annon leo, qui matrem, et præceptorem suum Senecam è medio sustulit? Annon leo, qui sua sævitia totius populi in se seditionem concitavit? quam dum conatur effugere, tertio ab Urbe lapide propria se manu interemit, dicens : *Dedecorose vixi, turpius peream.* vide Sever. Sulpitium l. 2. histor.

18. Liberavit me Dominus ab omni opere malo, et salvum faciet in regnum suum coeleste.] *Ab omni opere malo,* id est, ab omni periculo et incursu hostili, qualia sunt quæ recenset 2. Cor, 11. 23.

Secundo et potius, *ab omni opere malo*, id est ab omni peccato. q. d. Non tantum à leone corporali mortem minante, puta à Nerone, liberavit me Dominus, sed etiam à peccato, qui spiritalis et sævior est leo animam occidens, ut scilicet in quavis tentatione, tribulatione et terrore, roboratus à Deo, nec verbo, nec opere, aliove indicio etiam minimo Deo aut fidem negarim; sed potius tam verbo, quam vita nomen et gloriam Dei ubique professus sim et celebrarim.

Nota. Pro *liberavit*, Græca, Syrus, Chrys. Ambros. et veteres passim legunt ῥύσεται, id est liberabit. Idque aptius respondet tam præcedentibus, quam sequentibus. q. d. Sicut liberavit me Dominus de ore leonis corporalis, scilicet Neronis; ita plane confido quod deinceps liberabit me à leone spirituali, id est, ab omni opere malo, puta ab omni peccato, itaque me *salvum faciet*, græce σώσει, id est servabit, *in regnum suum cœleste*, ut scilicet servatus à peccato, ab eoque innocens et illæsus, pro hac innocentia tuenda martyrium obeam, itaque mereat ingredi regnum cœlorum. Præpositio *in*, cum ait, *in regnum*, non locum, ut idem sit, quod, in regno cœlorum; sed causam finalem significat. q. d. Salvabit me hoc fine, ut scilicet regnum cœlorum assequar. Ita Theophyl. Anselm. Beda et alii.

20. TROPHIMUM AUTEM RELIQUI INFIRMUM MILETI.] Miletus urbs est Asiæ, non longe ab Epheso, optima lana et stragulis, quæ inde Milesia dicuntur, celebris. Hinc rursum patet hanc epistolam scriptam è secundis vinculis, non autem è primis. Nam in primis vinculis (quæ occasione Trophimi Paulo à Judæis Hierosolymis injecta sunt, eo quod putarent Paulum induxisse Trophimum incircumcisum et Gentilem in templum, Act. 21. v. 29.) cum Hierosolymis vinctus Paulus missus est Romam, Miletum non transiit, ut patet ex Act. c. 27. Sed cum è primis vinculis dimissus fuit, uti varia loca peragravit, ita Miletum revisit Paulus, ibique Trophimum ægrum reliquit, ac veniens Romam secundo captus est: nec enim verisimile est duos fuisse Trophimos, aut pro Mileti, hic legendum esse *Melitæ*; quasi non Mileti, sed Melitæ, id est Maltæ (quam cum, Hierosolymis Romam primo vinctus mitteretur Paulus, pertransiit, ut patet Actor. 28. 1.) Trophimum ægrum reliquerit, ut vult Baron. tam enim Græca, quam Syra et Latina constanter legunt *Mileti*, non *Melitæ*.

Ex hoc loco patet, Paulum post prima vincula non tantum Hispanias, aliasque provincias novas adiisse; sed et Asiam, aliasque veteres provincias et Ecclesias revivisse, ut eas in fide et moribus perficeret, confirmaret, et si quid pravi succrevisset, corrigeret atque succideret. Id ita esse patet ex eo, quod Paulus è vinculis prævidens sui liberationem mox futuram, idipsum Syris et Asianis scripserit et promiserit non semel, sed secundo et tertio. Nam ad Hebr. ult. in fine: *Cognoscite*, inquit, *fratrem nostrum Timotheum dimissum; cum quo, si celerius venerit, videbo vos*, et ad Philip. c. 2. 24. *Confido in Domino, quoniam et ipse veniam ad vos cito.* Et ad Philem v. 22. *Para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis.* Ex quibus locis noster Salmeron. tom. 15. tract. 59. recte colligit, Paulum à vinculis liberum, non tantum invisisse Hispaniam; sed et revisisse Syriam, Asiam, Macedoniam et Græciam.

21. SALUTANT TE EUBULUS ET PUDENS ET LINUS.] Pudens hic fuit Senator Romanus, vir nobilissimus et clarissimus, pater scilicet Novati, et Timothei, S. Praxedis, et S. Prudentianæ, sive Potentianæ, in cujus domo fiebant synaxes, quæ postea conversa in ecclesiam, dicta est titulus, id est ecclesia, Pastoris. Hic ergo Pudens Senator Rom. fuit hospes SS. Petri et Pauli. Ostensus est mihi locus in ejus olim domo, nunc ecclesia, in quo S. Petrus celebrasse dicitur. In eadem vidi puteum, in quem S. Pudent. cum S. Praxede sorore sua, sanguinem quem è vulneribus Martyrum spongia exprimebant, aliasque eorum reliquias recondebant. Sic enim habet inscriptio, lapidi uncialibus litteris incisa in ipso Ecclesiæ ingressu:

IN HAC SANCTA ANTIQUISSIMA ECCLESIA, TITULO S. PASTORIS A S. PIO PAPA DEDICATA, OLIM DOMO S. PUDENTIS SENATORIS, ET HOSPITIO SANCTORUM APOSTOLORUM; TRIA MILLIA BEATORUM MARTYRUM CORPORA REQUIESCUNT, QUÆ SANCTÆ CHRISTI VIRGINES PRUDENTIANA ET PRAXEDIS SUIS MANIBUS SEPELIEBANT.

Linus vero hic primo fuit Pauli socius. Unde S. Ignatius epist. ad Trallianos de eo sic ait: *S. Stephanus B. Jacobo, Timotheus et Linus Paulo, Anacletus et Clemens B. Petro ministrarunt.* Postea tamen Linus adhæsit B. Petro, eoque absente ab Urbe, in ea vices illius obibat. Unde et proxime S. Petro in pontificatu successit. Ita Baron. et alii.

22. GRATIA VOBISCUM, AMEN.] Gratiam Dei intelligit, qua Deo grati sint, grataque illi virtutum opera potenter operentur. Vide Chrysostomum hic in morali homiliæ 10. et Theophyl. quam, et quomodo gratiam non hominum, sed Dei aucupari debeamus.

Libera nos ô Christe ab omni opere malo, et salvos fac in regnum tuum cœleste: da ut lux perpetua luceat nobis, et ÆTERNITAS temporum, Amen.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD TITUM.

ARGUMENTUM.

Titus utroque parente Gentilis et Græcus, adeoque, si credimus Chrysostomo hic, homil. 1. Corintho oriundus fuit. Unde et identidem Titum nominat Apostolus scribens secundo ad Corinthios, eoque apud eos quasi populares suos administro usus fuit, ad colligendas eleemosynas, aliasque res Ecclesiasticas. Hic Titus à Paulo conversus ad Christum et baptizatus, eidem adhæsit; ac in prædicatione fuit insignis adjutor et interpres. Unde 2. Cor. 2. 13. Paulus Titum fratrem suum vocat. Fuit enim Titus insigni morum innocentia ac sanctimonia præditus, adeoque tota vita virginitatem coluit et servavit, ut docet S. Ignatius epist. ad Philadelph. Hinc à Paulo creatus est Archiepiscopus Cretæ, aliarumque vicinarum insularum : quin et in Dalmatiam à Paulo missus, ibidem prædicavit; ut patet 2. Tim. 4. 10. ac tandem multis Ecclesiis erectis et fundatis, in Cretam reversus, sancte mortuus est, anno ætatis 94. ibidemque sepultus : ut docet ex S. Hieronymo et aliis Baronius in Martyrol. Dies ejus natalis in Ecclesia colitur 4. Januarii. Apostolus ergo cum anno præcedente in Creta prædicasset, inde in Græciam discedens, Cretæ reliquit Titum, eumque creavit Archiepiscopum, ut cœptam prædicationem et Ecclesiæ Cretensis fundationem perficeret, ut patet c. 1. v. 5. Itaque sicut Timotheum duabus epistolis, ita Titum hac una instruit, docetque quæ sint Episcopi et Pastoris munia : hæ enim tres epistolæ pontificales sunt ejusdem argumenti, sibique persimiles, adeoque videtur hæc epistola esse compendium utriusque epistolæ ad Timotheum. Unde S. August. l. 4. de Doctrina Christ. c. 16. cum meminisset epistolæ ad Titum, et utriusque ad Timotheum, ait : *Quas tres epistolas ante oculos habere debet, cui est in Ecclesia doctoris persona imposita.*

Primo ergo, c. 1. commendata Christi gratia et Evangelio monet Titum, ut presbyteros, id est Episcopos et Pastores, per civitates constituat et ordinet; docetque quales et quanti illi esse debeant; utpote qui hæreticis et Judaizantibus obsistere, et sanam fidem tueri ac propagare teneantur.

Secundo, c. 2. docet, quæ monita debeat dare senibus, conjugatis, juvenibus, servis, ad hoc, ut juxta Christi gratiam ac legem, sobrie, juste et pie vivant omnes in hoc sæculo, expectantes beatam spem.

Tertio, c. 3. jubet, ut doceat Christianos obedire magistratibus, etiam Ethnicis, utque modeste et honeste se gerant, scientes se pristinæ concupiscentiæ et vitiis mortuos, ac per Christi gratiam et baptismum renatos esse ad novam vitam, sanctam et Christianam. Mox Judaizantes et hæreticos, eorumque fabulas et lites vitari jubet : ac tandem Titum ac Zenam Nicopolim ad se evocat.

Scriptam esse Nicopoli in Epiro, docent Græca, Syra, et S. Hieronymus hic, Athanasius in Synopsi, et Theodor. Chrysost. Œcum. et alii. Nicopoli, inquam, id est, in urbe, aut loco propinquo et subjecto Nicopoli, cum scilicet eo pergeret Apostolus, et vicinus esset Nicopoli. Hoc enim significat cum ait cap. 3. *Festina ád me venire Nicopolim : ibi enim* (non dicit, Hic, sed *ibi*, scilicet quo jam proxime tendo) *statui hiemare.* Scriptam esse anno Christi 58. ac consequenter ante prima vincula docet Baronius, et alii passim.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Asserit Primo, se esse Apostolum Christi ad hoc, ut doceat veram fidem, et spem vitæ æternæ, quam ab æterno promisit Deus, nunc autem per Pauli prædicationem manifestavit.

Secundo, v. 5. docet Titum, quales oppidatim ordinare debeat presbyteros et Episcopos.

Tertio, v. 10. docet Judaizantes et hæreticos acriter reprimendos esse.

Quarto, v. 14. monet cavendas esse eorum fabulas et observantias in ciborum delectu. Omnia enim munda sunt mundis : coinquinatis autem et infidelibus nihil est mundum.

1. Paulus servus Dei, Apostolus autem Jesu Christi secundum fidem electo-
rum Dei, et agnitionem veritatis, quæ secundum pietatem est 2. in spem
vitæ æternæ, quam promisit qui non mentitur, Deus, ante tempora sæcu-
laria : 3. manifestavit autem temporibus suis verbum suum in prædicatione,
quæ credita est mihi secundum præceptum Salvatoris nostri Dei : 4. Tito
dilecto filio secundum communem fidem, gratia, et pax à Deo Patre, et
Christo Jesu Salvatore nostro. 5. Hujus rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea
quæ desunt, corrigas, et constituas per civitates presbyteros, sicut et ego disposui tibi. 6. Si
quis sine crimine est, unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut
non subditos. 7. Oportet enim Episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem : non
superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum :
8. sed hospitalem, benignum, sobrium, justum, sanctum, continentem, 9. amplectentem
eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem : ut potens sit exhortari in doctrina sana,
et eos, qui contradicunt, arguere. 10. Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui, et
seductores : maxime qui de circumcisione sunt, 11. quos oportet redargui : qui universas domos
subvertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. 12. Dixit quædam ex illis, proprius
ipsorum propheta : Cretentes semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. 13. Testimonium
hoc verum est. Quam ob causam increpa illos dure ut sani sint in fide, 14. non intendentes
Judaicis fabulis, et mandatis hominum, aversantium se à veritate. 15. Omnia munda mundis :
coinquinatis autem, et infidelibus nihil est mundum, sed inquinatæ sunt eorum et mens, et
conscientia. 16. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant : cum sint abominati, et
incredibiles, et ad omne opus bonum reprobi.

1. Paulus servus Dei, Apostolus autem Jesu Christi, secundum fidem electorum Dei, et agnitionem veritatis, quæ secundum pietatem est in spem vitæ æternæ.] Nota. Novo honoris titulo Paulus se hic indigitat *servum Dei*, non tantum per creationem, per quam omnis creatura est serva Dei; nec tantum per fidem, per quam omnes fideles sunt servi Dei : sed per legationem et apostolatum; per quem sicut legati dicuntur servi regis, ita Apostoli vocantur servi Dei. Vide dicta ad Philip. 1. v. 1. Sic B. Virgo se vocat humili quidem, sed glorioso titulo *ancillam Domini*, cum fieret mater Dei, eo quod Deo in mysterio incarnationis quasi ancilla subservierit : *Ecce*, inquit, *ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum.*

Nota Secundo. Præpositio *secundum* hic significat materiam vel objectum circa quod servus hic Dei et Apostolus, scilicet Paulus ipse, occupabatur, Deoque et Christo deserviebat. *Secundum* ergo idem est quod, *circa*. q. d. Ego sum Dei servus et Apostolus circa fidem electorum Dei, qui videlicet versor circa fidem, ut scilicet omnes fideles maxime sanctos et electos doceam veram, sinceram et sanctam fidem, qua cognoscant veritatem non speculativam, aridam et philosophicam, sed illam, quæ *secundum*, id est circa pietatem versatur, quæ scilicet docet et persuadet, ut sancte et pie vivamus *in*, id est ad spem *vitæ æternæ* in nobis excitandam, ut scilicet spem quam optimam concipiamus, quod assequemur per piam vitam in hoc mundo, vitam æternam in futuro. q. d. Sum Dei servus et Apostolus, ut prædicem veram fidem quæ nutrit pietatem, in qua habemus spem vitæ æternæ, quæque hanc spem in nobis exacuit et accendit.

Nota Tertio. *Fides* hic non significat commissionem Paulo creditam, ut vult Chrysost. quasi dicere velit Paulus, Sum servus et Apostolus circa

electos, quos Deus meæ fidei, id est meæ curæ, credidit, quosque mihi commisit : sed significat fidem qua credimus Deo et Christo; qua scilicet agnoscimus veritatem, veramque pietatem, ut subdit hic Apostolus. Porro *agnitio et scientia pietatis*, inquit Hieron. *est nosse legem, intelligere Prophetas, Evangelio credere, Apostolos non ignorare, ut scilicet inde Dei cultum addiscas*, ut nimirum per fidem assequaris spem vitæ æternæ, ipsamque tandem vitam æternam.

Nota Quarto. Hic Apostolus designat quatuor causas suæ servitutis et apostolatus. Primo, materialem, cum ait illum versari *secundum*, id est circa, fidem et agnitionem veritatis. Secundo, finalem, cum dicit : *In spem vitæ æternæ*. Tertio : efficientem, cum addit : *Dei, et Jesu Christi*. q. d. A Deo et Jesu Christo creatus sum Apostolus et servus. Quarto, formalem cum subdit : *In prædicatione qui credita est mihi*. Servitus enim Apostolorum, qua Deo et Christo serviebant, non erat alia, quam prædicatio et propagatio Evangelii.

Nota Quinto. Tacite hic Paulus se et Apostolos opponit Mosi et Prophetis : Moses enim Deuter. 34. et alibi, vocatur servus et famulus Dei. q. d. Moses fuit servus Dei. sed secundum, id est circa, legem et cæremonias ac umbras, quas docuit et tradidit populo Judæorum, ut eas observando vitam commodam et bonis terrenis affluentem hic agerent : ego vero et Apostoli sumus servi Dei circa fidem et pietatem, ut homines adducamus ad vitam æternam. Ita Theophyl. Hæc enim est veritas secundum pietatem et scientiam Sanctorum : sunt enim multæ veritates et scientiæ, quæ ad pietatem non faciunt, uti est Arithmetica, Grammatica, Rethorica, et aliæ plurimæ.

2. QUAM (vitam æternam) PROMISIT QUI NON MENTITUR, DEUS, ANTE TEMPORA SÆCULARIA.] Pro *promisit*, græce est ἐπηγγείλατο, id est, gratuita sua liberalitate, sua sponte, gratis et ultro promisit.

Quæres, cui Deus promiserit ab æterno hanc vitam? Respondet S. Hieron. promisisse Filio suo, vel, ut alii, suæ sapientiæ et bonitati. Verum melius Chrysost. *Promisit*, inquit, *id est, dare decrevit, proposuit, prædestinavit apud se in sua mente divina, dare fidelibus suis vitam æternam*. Idem enim dicit hic, quod 2. Timoth. 1. 9. ubi ait : *Quæ* (scilicet gratia) *data est nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia. Data est*, id est, dari decreta, sive prædestinata est : quod enim nobis dari decretum est, idipsum nobis quasi promissum est, promissione non personali, sed reali, sive quantum est ex parte rei quæ danda decernitur.

Quæres Secundo, quæ vocentur hic *tempora sæcularia?* Respondeo, græce est αἰωνίων, quod S. Hieron. hic et August. loco mox citando, vertunt, *æterna tempora :* nec Latini, inquit S. Aug. ausi fuerunt vertere *sæcularia*, quia sæculare subinde significat id quod cito transit. Per *tempora* vero *æterna* S. Hieron. intelligit sæcula et æternitates, quæ mundi creationem præcesserunt, in quibus angeli vixerunt, Deumque laudarunt. *Sex millia*, inquit, *nondum nostri temporis implentur annorum : et quantas prius æternitates, quantas sæculorum origines fuisse cogitandum est, in quibus angeli, Throni, Dominationes, ceteræque Virtutes servierunt Deo, et absque temporum vicibus atque mensuris Deo jubente substiterunt?* Insinuat hic Hier. angelos fuisse creatos ante mundum, suamque ante mundum habuisse æternitatem, id est ævum. Verum hoc Hieron. non tam ex sua quam ex Origenis, ut solet, dicit sententia. Origenes enim ita sensit, et post eum multi Patres Græci et Latini. Verum contrarium, scilicet angelos, non ante, sed simul cum mundo corporeo creatos esse, ac consequenter nullum angelorum fuisse ævum vel sæculum ante hunc mundum, certum est. Ita enim definit. Concil. Lateran. sub Innoc. III. c. 1. *Creator*, inquit, *omnium invisibilium spiritualium et corporalium, sua omnipotenti virtute simul ab initio temporis utramque de nihilo condidit creaturam, spiritualem et corporalem, angelicam videlicet et mundanam*. Ubi Nota. Licet mens Concilii fuerit hisce verbis damnare sententiam Origenis, qui primo creatos à Deo dicebat angelos et animas, deinde ob peccata eorum creata esse corpora, quibus quasi carceribus includerentur : tamen simul clare docet angelos simul cum mundo corporeo esse creatos : nec enim clarioribus verbis id dici aut doceri posset. Nam hoc dogma plane evertit fundamentum sententiæ Origenis, et ad eam evertendam statuitur et proponitur à Concilio. Quare quod nonnulli ex S. Thoma 1. p. q. 61. art. 3. respondent, hujus Concilii non verba, sed mentem jam explicatam spectandam esse, quasi æque post Concilium atque ante, liceat sine erroris nota opinari, angelos creatos esse ante mundum, non video quomodo sane et tuto dici possit.

Hinc Secundo, melius S. August. lib. 16. de Civit. c. 17. Anselm. et alii *tempora æterna* intelligunt illa quæ præcesserunt mundi et angelorum creationem, quæ tamen non fuerint Deo Coæterna.

Dices, Nulla talia sunt aut fuerunt tempora; quia ante mundum nullum fuit tempus, adeoque nihil fuit nisi Deus Deique æternitas.

Respondeo, à parte rei, sive re ipsa nihil fuit præter Deum ; fuit tamen tempus imaginarium quod mente concipimus et fingimus ante mundum Deo coextitisse, in quo Deus poterat et hunc mundum, et alios infinitos longe citius creare, quam de facto crearii. Instabis, Hoc tempus concipimus quasi Deo coæternum ; id autem negat S. Aug. et Apostolus hic, qui dicit Deum vitam æternam promisisse, ante hæc tempora æterna ; si ante, ergo non sunt coæterna Deo. Respondeo, Hæc tempora imaginaria, quæ concipimus ante mundum Deo coextitisse, confuse quidem concipimus quasi Deo coæterna, non autem distincte et particulatim, quia sic concipimus illa quasi Deo posteriora : distincte enim concipimus partes hujus temporis definitas, ita ut illarum una pars aliam habeat se priorem, et hæc rursum alteram et alteram se priorem, idque in infinitum, nec enim mente nostra et conceptu possumus devenire per hasce partes temporis gradatim semper ascendendo ad initium, vel ad ipsa primordia æternitatis, cum illa uti in fine, ita et in sui principio sit infinita, adeoque uti fine, ita et principio careat : et hoc modo ante tempora hæc æterna partialia, quæ mente divisim et distincte concipimus, antecedit semper ipsa Dei æternitas. q. d. Apostolus : Ante omne tempus, ante quamlibet temporis partem, quam definite concipere possumus, in æternitate Deo coextitisse, Deus *promisit*, id est, decrevit suis fidelibus vitam æternam, puta ab

omni æternitate. Hic sensus videtur esse ex mente et sensu Apostoli, ut mox dicam; sed non est plenus et adæquatus.

Tertio, alii *tempora æterna* intelligunt antiqua, quomodo Actor. 15. 7. dicitur, *ab antiquis diebus*, et ita legisse hic aliquos *tempora antiqua*, pro *æterna*, vel *sæcularia*, docet S. Thomas; scilicet hi legerunt in Græco ἀρχαῖα pro αἰώνια. Verum noster Interpres optime vertit *ante tempora sæcularia*, ut dixi 2. Timoth. 1. v. 9. Per sæculum autem non intelligit spatium centum aut mille annorum, (quomodo vocamus ludos sæculares;) sed proprie dictum sæculum, sive ævum et tempus, tam illud quod reveram cum mundo cœpit et fluxit hucusque, quam illud quod, ut dixi, imaginamur ante mundum Deo coexstitisse. Unde Syrus vertit, קדם זבניהי דעלמא *kedam zabnahi dealma*, id est, ante tempus sæculi. q. d. Ante omnem sæculorum seriem, ante omnem mundi et temporis, sive veri, sive imaginarii originem, Deus promisit se nobis per Christum daturum esse vitam æternam.

Notat. S. Hier. *tempora* dici *sæcularia*, quia omne tempus in fluxu est, et per suum quodque sæculum decurrit in curriculo et rota mundi. *Unde et quidam Philosophorum*, inquit Hieron., *censent non esse tempus præsens, sed aut præteritum, aut futurum : quia scilicet omne quod loquimur, agimus, cogitamus, aut dum fit, præterit ; aut, si nondum factum est, factum est, futurum expectamus.* Alii è contrario dixerunt tempus non existere, sed tantum nunc, sive instans temporis, adeoque falso dici, Hoc tempore studeo, curro, comedo; quia ex tempore nihil existit, nihil est præsens, sive nunc, sive instans : quidquid reliquum est de tempore, non existit; sed aut præteritum est, aut futurum, id est extitit, aut existet. Ecce hoc est punctum quod hic vivimus.

3. MANIFESTAVIT AUTEM TEMPORIBUS SUIS VERBUM SUUM IN PRÆDICATIONE, (id est, per prædicationem) QUÆ CREDITA EST MIHI SECUNDUM PRÆCEPTUM SALVATORIS NOSTRI DEI.] Nota. *Verbum suum*, puta Dei, hic vocat Dei promissionem jam dictam de vita æterna. Unde clarius Græca, τὸν λόγον αὐτοῦ vertas, *verbum illud suum*, vel promissionem illam suam, olim scilicet in Deo occultam et reconditam, jam per prædicationem meam manifestavit. Articulus enim τὸν vim habet revocandi et repetendi id quod antecessit; idque exigit conjunctio adversativa *autem*, quæ hæc præcedentibus connectit. Sic Lucæ 1. 72. dicitur : *Memorari* (ut memoraretur) *testamenti* (id est pacti) *sui sancti, jusjurandum quod juravit ad Abraham.* q. d. Testamentum, sive pactum, hoc Dei est jusjurandum illud magnum quod juravit patri nostri Abrahæ : licet enim in Græco *jusjurandum*, sit accusativi casus, tamen Græci cum pro nominativo usurpant, cum scilicet relativo accusativo casus præponitur. Sic enim loquuntur ὅρκον ὃν, pro ὅρκος ὃν ὤμοσε.

Nota secundo. Hieron. per *Verbum*, intelligit Filium. Sic enim Filius dicitur λόγος Joan. 1. 1. id est Verbum, quo Deus omnia dixit, et dicendo fecit ac produxit : rursum quo jam incarnato, et in carne manifestato, gratiam et gloriam, omniaque bona nobis promisit. Verum simplicius cum Chrysostomo per *Verbum* intelligenius Evangelium, vel clarius promissionem vitæ æternæ in Evangelio propositam, uti dixi.

Nota Tertio. Deus hoc *Verbum*, id est promissionem, manifestavit suis temporibus, græce καιροῖς ἰδίοις, id est opportunis, congruis, et propriis temporibus : quod ad Galat. 4. 4. aliis verbis, dicit, *Ubi venit plenitudo temporis*, cum scilicet præcessisset lex naturæ et Mosi, quasi præparatio et pædagogus ducens homines ad Christum, cumque tempora à Mose et Prophetis præscripta essent evoluta, post quatuor scilicet annorum millia, quibus languens et gemens mundus sub peccatis, vitiis, morte et inferno, suspirabat ad Christum redemptorem et salvatorem.

Nota Quarto, *secundum*, id est per, *præceptum*, et, ut Vatablus vertit, *delegationem.* Hinc recte colligit Chrysost. Apostolorum prædicationem non fuisse concilii, sed præcepti, scilicet Paulum et Apostolos præcepto divino, sub pœna peccati mortalis et inferni, à Deo obligatos et astrictos fuisse ad prædicandum Evangelium. Unde Paulus 1. Corinth. 9. 16. *Væ*, inquit, *mihi est, si non evangelizavero.*

Nota Quinto. Tam longum exordium quasi salutationem præmittit hic Apostolus, tum quia naturaliter fœcundo, ubere et diserto erat ingenio, tum quia in gratia Christi et apostolatu ejus deprædicando solet se effundere ; tum denique quia hic in exordio quasi thema et argumentum totius epistolæ proponit, scilicet suum et Titi, adeoque omnium Episcoporum et Pastorum munus esse prædicare, non legis cæremonias, sed Christi gratiam, ac docere non Judæorum, Gentilium aut hæreticorum fabulas, sed mores Christianos et sanctos, in quibus sita est vera pietas, Denique cultus.

4. TITO DILECTO (γνησίῳ, id est germano, genuino) FILIO SECUNDUM COMMUNEM FIDEM, GRATIA (Græca addunt ἔλεος, id est misericordia) ET PAX (supple sit) A DEO PATRE ET CHRISTO JESU SALVATORE NOSTRO.] q. d. Saluto te, ô Tite, qui non degener, sed germanus es filius meus ; non secundum carnem, sed secundum communem fidem et spiritum, quo ego te in Christo genui. Filius ergo meus es à me genitus secundum fidem, id est, in fide.

Nota. *Communem fidem* vocat fidem Catholicam, ut vult Chrysost. vel potius et significantius, ut Hieron. quæ Tito cum Paulo communis erat. Ubi adverte modestiam Pauli, qui ita se patrem Titi vocat, ut se ejusdem fratrem agnoscat. q. d. In fide tibi, ô Tite, sum pater, quia te genui; et frater, quia eamdem mecum habes fidem : fides mea, fides tua est, tibique communis, eamque non adulteras, uti hæretici, sed genuinam tenes et tueris, æque ut ego, tanquam germanus mihi in fide filius, imo frater. Ita Theophyl.

Nota Secundo. Hic apposite petit gratiam et pacem à Deo Patre, et Christo Jesu. Si enim Deus est à quo omne bonum, quasi à fonte uberrimo manat, cujusque proprium est se et sua bona communicare et effundere; hanc is se orantibus et petentibus gratiam et pacem, non negabit. Si pater est amantissimus, ecquid filiis suis utile aut commodum deesse patietur? Si Christus, id est unctus, est oleo gratiæ et misericordiæ, sane eamdem in nos effundet. *Oleum* enim *effusum nomen tuum*, inquit sponsa Cantic. 1.

v. 2. Si Jesus est id est *salvator*, utique gratiam elargietur qua salvi effici possimus.

5. Hujus rei gratia reliqui te Cretæ (ἐν Κρήτῃ, id est, in Creta, scilicet insula) ut ea quæ desunt, corrigas.] Græce ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃς, id est, ut quæ reliqua sunt, scilicet quæ adhuc corrigenda restant, nec à me tam cito corrigi potuerunt, pergas corrigere.

Notat Chrysost. animum Pauli labori et Evangelio plane intentum, ab ambitione alienum, non suum honorem, sed publicum animarum commodum ubique spectare. Hinc labores sibi deposcit, ut duritiem Ethnicorum quasi glaciem primus ipse perfringat : deinde via facta aliis laborem cedit cum honore, adeoque quæ magis honorifica sunt, ut constituere ubique Episcopos, commendat Tito : interim ipse alia quærit novalia, per se ingenti labore Evangelio subigenda. Hoc vere Apostolicum est. Discant Prælati non tantum laboriosa, sed et honorifica munia cum subditis partiri; non honores, sed labores ambire et usurpare, et Apostoli spiritum imitentur, suisque eumdem imprimant.

Et constituas per civitates (κατὰ πόλιν, id est opidatim) presbyteros,] id est Episcopos, et proprie dictos presbyteros, sive sacerdotes et pastores. Presbyter enim nomen commune erat tam Episcopis, quam communibus sacerdotibus, ut dixi ad Philip. 1. 1. Jubet ergo Paulus, ut in singulis oppidis Titus constituat presbyteros, puta in majoribus Episcopos, in minoribus sacerdotes sive pastores : ita enim explicat et sancit Leo 1. epist. 87. ad Episcopos Africæ cap. 2. et Concilium Sardicense can. 6. ubi dicitur : *Licentia non sit Episcopi passim ordinandi, aut in vico, aut in civitate modica, cui satis esse possit unus presbyter : nec enim necesse est ibi Episcopum fieri, ne Episcopi vilescat nomen et honoris summi auctoritas.*

Nota Primo. Jubet Apostolus Tito, ut plures in Creta constituat Episcopos. Erat enim Creta, licet insula, populis et urbibus ad stuporem frequens; habebat enim centum urbes. Unde Poeta de Creta ita canit,

Urbes centum habitat magnas, ditissima regna;

ideoque ab Homero Illiados 2. Creta dicta est *Hecatompolis.*

Nota Secundo, caute legendum esse hic S. Hieronymum : ait enim : *Olim idem erat presbyter qui Episcopus, et propter schismata consuetudine potius, quam Dominica institutione factum est ut presbyteris præessent Episcopi.* Similia habent Sedulius et Anselmus. Unde Aerius et Wiclef docuerunt presbyteros pares esse Episcopis. Verum S. Hier. et eum secutus Anselmus et Sedulius volunt dicere, olim communi consensu, spiritu et zelo magis, quam hierarchico ordine et imperio presbyteros rexisse Ecclesiam, conniventibus Episcopis : sed paulo post illo ipso tempore, scilicet Apostolorum, cum orirentur dissensiones, ut patet 1. ad Corinth. 1. v. 12. et 1. ad Timoth. 5. 19. mox ob superbiam et schismata presbyterorum, Episcopos suum primatum resumpsisse. Certum enim est, non tantum consuetudine, sed et jure divino Episcopos presbyteris esse majores, tum potestate ordinis, tum potestate jurisdictionis. Quod ipsum docet S. Hieronymus epist. ad Heliodorum, et ad Marcellam : *Apud nos*, inquit, *Apostolorum locum Episcopi tenent.* Atqui Apostoli majores erant ex Christi vocatione et institutione 70. discipulis : ergo pariter et Episcopi presbyteris ex Christi institutione majores sunt. Quod ergo hic dicit Hieronymus, *Magis consuetudine quam divina institutione Episcopos presbyteris esse majores ;* intellige non de ipsa Episcoporum potestate et autoritate, sed de usu et exercitio potestatis. Christus enim non instituit de facto distinctionem hierarchici ordinis et juridictionis, ita ut illam in actum et exercitium deduceret; sed permisit, ut, quandiu duraret primus ille zelus, communi omnium labore et spiritu regerentur Ecclesiæ : ille vero refrigescent voluit, ut Apostoli distinctionem hanc et juridictionem à se Episcopis datam, in praxim et usum redigerent. Confirmat hanc expositionem id quod subdit Hier. *Imitantes*, inquit, *Mosen, qui cum posset solus præesse populo Israel, septuaginta elegit cum quibus populum judicaret.* atqui certum est Mosen majorem fuisse hisce 70. ergo certum est Episcopum majorem esse presbyteri : qui tamen, si Mosen imitari velit, ambitiose eis non imperet, sed mansuete eos in communionem suæ potestatis et juridictionis admittat. Vide dicta Philipp. 1. 1.

Sicut et ego disposui tibi.] Græce διεταξάμην, id est ordinavi, constitui, disposui : inde διατάξεις vocantur canones, constitutiones et ordinationes Apostolorum et Pontificum. q. d. Tales tam probatos et selectos, tali numero, modo, serie, subordinatione constitue presbyteros, sicut ego viva voce tibi prescripsi et ordinavi.

Unde Patet Christum, non omnia ordinasse, sed multa circa Ecclesiæ regimen, pro ratione temporum futurorum ordinanda commisisse Apostolis eorumque successoribus. Hoc enim exigit cujusvis reipublicæ prudens institutio. Sic quod v. seq. præcipit Apostolus, ut Episcopus sit unius uxoris vir, ut filios habeat fideles, ut sit hospitalis et benignus, nusquam legitur instituisse aut præcepisse Christus. Sed ut ait Apostolus, hæc *ego disposui tibi*, hæc mea sunt præcepta, meæ ordinationes. Sic deinceps per novos canones toto orbe receptos multa sancita sunt à Patribus Concilii Niceni, Ephesini, Chalcedonensis, Constantinopolitani et aliorum Conciliorum, de quibus nec Christus, nec Apostoli quidquam sanxerunt aut ordinaverunt. Hinc patet hosce canones omnibus fidelibus venerandos et servandos esse : ita enim de suis hic præcipit Apostolus.

6. Si quis sine crimine est unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos.] Hic qualem velit esse presbyterum et Episcopum, præscribit Apostolus. Primo, ut sit *sine crimine*, non quasi velit eum tantum eligit Episcopum, quia baptismo non peccarit mortaliter, sed qui crimine infami aut accusatione digno non notetur, ut ait D. Thomas. *Multi*, inquit August. lib. 1. contra duas epistolas Pelegianorum c. 14. *sine crimine sunt, et sine querela vivunt, sed nemo sine peccato.* Idem enim hic requirit Apostolus, quod 1. Timoth. 3. cum ait : *Oportet Episcopum irreprehensibilem esse.* Hanc et sequentes Episcopi dotes explicui 1. Timoth. 3.

Nota. Tertia dos Episcopi hic requisita ab Apostolo est, ut, si sit pater, *habeatque filios*, ii sint *fideles.* Si enim suos filios non potuit facere fideles, quomodo Episcopus factus infideles alios et exteros ad fidem adducet?

Secundo, ut filii *non sint in accusatione luxuriæ*, id est, non accusentur de luxu in comessationibus et compotationibus, id est, non sint comessatores et compotores. Hi enim à parente facto Episcopo extorquerent bona Ecclesiæ et pauperum, eaque æque ut sua dilapidarent, cum sint helluones et gurgites opum. *Luxuria* ergo hic pro luxu sumitur : hunc enim significat Græcum ἀσωτία, de qua dixi Ephes. 5. 18. Posset rursum cum Lyrano luxuria, pro libidine accipi : hanc enim significat quoque Græcum ἀσωτία, ut dixi loco jam citato : luxus enim gulæ, et *venter mero æstuans despumat in libidinem*, ut ait hic ad v. 7. S. Hieron. Vult ergo Paulus Episcopum ita caste suos educasse filios, ut de luxuria notari aut accusari non possint, sicut filii Heli pontificis notati sunt, ideoque tam ipsi, quam pater Heli et pontificatu et vita privati sunt. 1. Reg. 2. Simili modo 1. Timoth. 3. scribit Episcopum esse eligendum qui *filios* habeat *subditos in omni castitate*. Cretenses enim in venerem profusi fuerunt, adeoque, ut tradit Strabo lib. 10. Cretæ moris erat, ut in pueros insanirent, quos etiam quantumvis nobiles licebat ibi rapere, et apud se duos menses retinere, et sic donatos muneribus domum remittere. Nimirum hoc docuit eos eorum rex Jupiter, cum suum Ganimedem rapuit : et tamen (ô infanda cæcitas!) uterque inter deos relatus est ab eorum sapientibus. Atque hac de causa, ut ibidem docet Strabo, priscis Cretensium legibus decretum erat, ut Cretenses omnes statim à pubertate conjugium inirent ad infamem hanc præderatiam, cujus eos tandem pudere cœpit, adulteria, aliasque vagas libidines restinguendas.

Tertio, requirit Apostolus, ut futurus Episcopus filios habeat subditos : si enim eos regere et disciplinæ suæ subdere non potuit pater, quomodo factus Episcopus fideles omnes regere, sibique et Ecclesiæ obedientes efficere poterit?

7. Oportet enim Episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum.] Pro *dispensatorem*, græce est οἰκονόμον. q. d. Oportet Episcopum esse sine crimine, id est, sine graviori scelere, quia est dominus, sed œconomus et administrator domus Dei, quæ est Ecclesia : ipse ergo toti Ecclesiæ vitæ integritate, quasi sol prælucere debet : in illum enim omnium intenti sunt oculi.

Secundo, pro *superbum*, græce est αὐθάδη, id est, sui sensus tenacem, et, ut Syrus, qui sua ducatur propria voluntate, id est præfractus, durus, asper, inflexibilis, qui sibi ipsi ita placet, ut cæteri displiceant. Ita Chrysost. et Theophyl. S. Hieron. vertit, *protervum;* alii, *contumacem*. Antigonus rex videns filium suum ferocius tractantem subditos : *An ignoras*, inquit, *fili, regnum nostrum esse splendidam servitutem?* Idem sibi dicant Episcopi et Prælati.

Non turpis lucri cupidum,] qui scilicet se et proles ditare non satagat ex mulctis, quas canonum transgressoribus imponit ; quique avare frumentum et decimas non recondat, expectans annonæ caritatem, ut pluris divendat ; denique qui ex mercium, aliarumque rerum indecentium et sordidarum commutatione aut negociatione lucrum non aucupetur. Ita Patres Concilii Antiocheni apud Euseb. lib. 7. Histor. cap. 23. et 24. graviter accusant Paulum Samosatenum, Antiochiæ Episcopum ; quod, cum antea vilis esset et pauper, à litigantibus per fraudes et dolos pecunias extorserit, iisque se ditarit. Quam turpe sit hoc lucrum in clericis, docent sacri Canones 8. q. 2. c. *Si quis*, et 17. q. 4. c. *Alias*.

8. Benignum.] Græce φιλάγαθον, id est, ad verbum, bonos amantem, vel bonorum amatorem. Ita Hieron. potest tamen quoque verti, *benignum*.

Sobrium.] Græcum σώφρονα, verti etiam potest cum Hieronymo, *castum vel pudicum*, et cum Ambros. *prudentem* : nimirum anima sicca (id est sobria) est sapientissima et prudentissima, atque, ut aiunt Græci, ῥώμη ψυχῆς σωφροσύνη, id est, robur animæ est sobrietas.

Sanctum,] ὅσιον, quod cum Vatablo et aliis verti potest, *pium erga Deum*. nam ut ait S. Hieron. quem nos *sanctum* vocamus, Græci ἅγιον vocant; quem autem ipsi ὅσιον, nos pium in Deum possumus appellare.

Continentem,] tum à gula et luxuria, tum ab omnibus animi vitiis. *Sit Episcopus*, inquit Hier., *abstinens non tantum, ut quidam putant, à libidine, et ab uxoris amplexu, sed ab omnibus animi perturbationibus, ne ad iracundiam concitetur, ne illum tristitia dejiciat, ne terror exagitet, ne lætitia immoderata sustollat.*

Talis fuit S. Martinus Turon. Episcopus, de quo audi Severum Sulpit. dial. 1. *Nemo unquam Martinum vidit iratum, nemo mœrentem, nemo ridentem : unus idemque semper, cœlestem quodammodo lætitiam vultu præferens, extra naturam hominis videbatur. Tantam adversus omnes injurias patientiam assumpserat, ut, cum esset summus sacerdos, impune etiam ab infimis clericis læderetur, nec propter id eos aut loco unquam amoverit, aut à sua charitate repulerit. Nunquam in illius ore, nisi Christus : nunquam in illius corde, nisi pietas, nisi pax, nisi misericordia inerat. Plerumque etiam pro eorum, qui obtrectatores illius videbantur, solebat flere peccatis.* Hinc non tantum vivens, sed et moriens invictum ab oratione spiritum non relaxabat. Cumque pro morte celeri oraret, discipuli ad eum : *Cur nos*, inquiunt, *pater deseris? cui nos desolatos relinquis? Tum ille : Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem, fiat voluntas tua. Ardenti vero febre æstuans cum supinus oraret, rogarunt discipuli ut pronus conquiesceret. Quibus ille : sinite me cœlum potius quam terram aspicere, ut suo itinere jam iturus ad Dominum spiritus dirigatur. Instante jam morte, viso humani generis hoste, Quid, inquit, adstas cruenta bestia? nihil in me funeste reperies. Ea in voce animam Deo reddidit, quam angelorum chorus excepit, eosque divinas canentes laudes multi, imprimisque Severinus Coloniensis Episcopus audivit.*

9. Amplectentem eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem,] pro *amplectentem*, græce est ἀντεχόμενον, id est, ut Ambros. tenacem et mordicus retinentem, *fidelem*, id est veracem et indubitatum (ut dixi 1. Timoth. 1. vers. 15.) *sermonem, qui secundum doctrinam est*, id est, qui sanæ doctrinæ et fidei consentaneus est, sive, quem decet sana doctrina. *Non statuit*, inquit Theodor., *ut Episcopus sit disertus, sed ut sit divinorum eloquiorum peritus.*

10. Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui et seductores (græce φρεναπάται, id est, mentium deceptores) maxime qui de circumcisione sunt.] Pro *etiam* græce est καί, id est, *et* pen-

det hæc copula à sequentibus, eaque cum præcedentibus connectit. q. d. *Sunt multi et inobedientes, et vaniloqui, et seductores.* Unde Vatablus et alii. Τὸ *etiam* in sua versione omittunt, tumque sensus idem est, sed planior et clarior. Pro *redargui* græce est ὑπιςομίζειν, id est, obturare illis os, et quasi epistomio illud occludere, indicto scilicet eis silentio, ut vertit Hier. Notat Judaizantes, qui docebant cum christianismo jungendam esse circumcisionem et legis cæremonias, fabulasque Judaicas indeque lucrum aucupabantur.

12. DIXIT QUIDAM EX ILLIS, PROPRIUS IPSORUM PROPHETA : CRETENSES SEMPER MENDACES, MALÆ BESTIÆ, VENTRES PIGRI. 13. TESTIMONIUM HOC VERUM EST.]S. Hieron hæc verba partim refert ad v. 5. ubi dixit, *Hujus rei gratia reliqui te Cretæ, ut eaque desunt corrigas*, nimirum ut corrigas mores Cretensium in mendacia, ventris ingluviem et pigritiam proclives; partim ad proxime præcedentia, scilicet ut notet, hos Judaizantes pseudodoctores, ut eorum indolem perspiciat Titus sciatque quomodo, et de quibus eos arguere debeat.

Nota. *Proprius ipsorum propheta* est Callimachus, vel potius Epimenides poeta Cretensium et Philosophus, ac templi Mitræ, id est solis, sacerdos. Ita Hieron. Sed cur poeta hic vocatur *propheta?* Respondeo Primo, quia à suis habitus est propheta, teste Laertio et Cicer. lib. 1. de Divin.

Secundo, quia poetæ sunt dicti vates, id est prophetæ, ob furorem poeticum, et Sibyllæ, ac Apollo sua oracula reddebant carmine; unde iidem, uti et alii multi, simul erant poetæ et prophetæ. Atque hac de causa Plato l. 2. de Republica, poetas Deorum filios vocat, illorumque nonnullos prophetas fuisse asserit. Hinc poetæ ipsi spiritum sibi de cœlo communicatum jactabant, dicentes :

Est Deus in nobis, sunt et commercia cœli,
Sedibus æthereis spiritus iste venit.

Tertio, quia Epimenides, hic scripsit librum περὶ τῶν χρησμῶν, id est de oraculis.

Quarto, *propheta*, id est doctor, et ethicus, qui vitia gentis nativa describit, quod perinde est atque mores posterorum prædicere, quia vitia nativa parentum fere in posteros derivantur. Vide dicta 1. Corinth. 14. initio capitis.

Nota Secundo. Epimenidis sententia et carmen quod hic citat Apostolus, ita græce sonat :

Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.

Quod pari carmine Latino reddidit Faber Stabulensis :

Gnossius usque loquax, mala bestia, viscera pigra.

Verum, ut recte advertit Erasmus, *loquax* non est idem quod *mendax* : nec *viscera* idem sunt quod *ventres*, id est gulosi, uni ventri deditι. Merius ergo et brevius ita carmen carmine reddas :

Cres semper mendax, mala bestia, venter iners est.

Nota Tertio. Tria hic Cretensium vitia sugillat. Primum quod sint mendaces, unde in proverbium abierunt, ut vulgo dicatur, *Cretizare cum Cretensi*, id est mentienti mentiri, fallentem fallere, decipere. Et, *Cretensis est*, cretizant, id est mendax est, mentitur.

Ubi adverte ex S. Hieron. et Chrysost. occasionem, quæ Epimenidem et Callimachum movit, ad vocandum Cretenses mendaces; fuisse, quod Cretenses Jovem non in cœlo vivere, sed in Creta ubi rex fuerat, mortuum et sepultum crederent, ejusque sepulcro inscripsissent : *Hic jacet Jupiter.* Hinc eos arguit Epamenides et Callimachus quod deos et divina non sentiant, *Sepulcrum*, inquiunt, *tuum, ô Jupiter, fabricati sunt Cretenses, sed mentiuntur : tu enim minime obisti, sed in cœlo quasi Deus immortalis semper vivis.*

Dices, hi poetæ errant et mentiuntur, quomodo ergo de eorum dicto ait Apostolus, *Testimonium hoc verum est?* Respondent S. Hieron. et Chrys. Apostolum non probare illam opinionem de Jovis divinitate, Cujus occasione hoc dixit Epimenides; sed tantum rem ipsam, scilicet quod Cretenses sint mendaces, scilicet ob ingenitam mentiendi et fallendi proclivitatem : hoc autem verum est. Unde Erasmus initio Chiliadum ita cuilibet genti sua vitia proverbio assignans ait : *Pœno perfidior, Scytha asperior, Scythotauris inhospitalior, Parthis vanior, Thracibus bibacior, Sybarita fastuosior, Milesiis effeminatior, Arabe ditior, Arcade stolidior, Care vilior, Cretensi mendacior.*

Secundo, vocat Cretenses *malas bestias*, græce θηρία, id est feras, quales sunt lupi, apri, tigrides quia ferinis erant moribus, et ferarum ritu sanguinem sitiebant deceptorum, inquit Hieronymus et Anselm., multoque magis quasi in animas grassabantur, dum eas ob lucrum falsa docebant et persuadebant, itaque in ruinam et perditionem pertrahebant, ut patet v. 11. Hinc illud Græcorum adagium τρία κάππα κάκιςα, id est, tria pessima cappa, scilicet tres gentes à cappa incipientes pessimæ; puta Cilices, Cretenses, Cappadoces. Cappadoces enim, quod à Gabaonitis prognati sint, mendaces et perversos esse docet Isidorus Pelusiota epist. 282.

Tertio, Cretenses vocat *ventres pigros*, id est, qui nonnisi ventri sabburrando, et pingui aqualiculo infarciendo student instar suum, et quasi porcorum pigra propago, de quibus Lucilius :

Vivite lurcones, comedones, vivite ventres.

Plato lib. 4. de Legibus solerter advertit et notat urbes et regiones maritimas (qualis est Creta insula) solere male esse moratas, causamque dat : *Nam cum mercibus*, inquit, *et pecuniis cauponando talis civitas repleatur, dolosos animos, instabiles et infidos mores parit : unde parum ipsa ad seipsam, et minus ad alias gentes fidem et amicitiam stabilem colit.* Unde illud vulgo jactatum : *Omnes insulani mali, S. autem pessimi.* Verum per Christum gratia corrigente naturam, eamque acrem edomante, efformante et dirigente; ut sibi sit cos virtutis ad heroica virtutum opera, impletum videmus illud Isaiæ c. 60. 9. oraculum : *me insulæ expectant, et naves maris in principio, ut adducam filios tuos de longe : argentum eorum et aurum eorum cum eis, nomini Domini Dei tui, et sancto Israel, quia glorificavit te.* Et c. 24. 15. *In doctrina glorificate Dominum : in insulis maris nomen Domini Dei Israel.* Et illud ps. 71. 10. *Reges Tharsis et insulæ munera offerent.* Sane quot quantoque Ecclesiæ doctores, quot fidei athletas, quot Sanctos omni-

virtute illustres Christo dedit Creta, Cyprus, aliæque insulæ?

QUAM OB CAUSAM INCREPA ILLOS DURE.] Græce ἀποτόμως, id est præcise, ad vivum, severe, rigide. Rursum ἀποτόμως, hoc est abscindendo, et ejiciendo eos ex Ecclesia, si moniti nolint vitia corrigere, ait Turrianus in l. 2. Clementis Constit. Apost. cap. 42. in indice.

13. UT SANI SINT IN FIDE, NON INTENDENTES JUDAICIS FABULIS, ET MANDATIS HOMINUM, AVERSANTIUM SE A VERITATE.] Græce ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν, id est, aversantium veritatem.

Nota. Apostolus hic taxat mandata hominum non omnium (sic enim mandata omnium regum et principum eliderct) sed eorum qui aversantur veritatem, et pro veritate fabulas substituunt, maxime Judaicas, puta de servandis legis cæremoniis, ac præsertim de servando ciborum delectu, ne quis carne suilla, leporina, aliave, quam lex Levit. 11. quasi immundam vetat, vescatur. Hoc enim verbis sequentibus innuit Apostolus, cum subdit, *Omnia munda mundis.* Ita S. Hieron. Chrysost. et alii.

Ubi Nota Secundo, non mirum esse, quod in Creta viguerint hæ Judaicæ fabulæ et observantiæ ciborum, ac judaismus, quia magna per maris viciniam communio erat Judæorum cum Cretensibus; adeoque Judæos nobiles in Creta habitare solitos testis est Josephus in sua Vita, ubi hac de causa se uxorem ex Creta accepisse narrat. Immo inde falsus est Corn. Tacitus l. 21. cum Judæos è Creta descendisse, dictosque Judæos quasi Idæos ab Ida monte, qui est in Creta, asseverat.

15. OMNIA MUNDA MUNDIS.] Infert Lutherus, Ergo fornicatio quoque munda est mundis, puta fidelibus. Sicut enim, inquit, nihil justificat nisi fides, ita nihil coinquinat nisi infidelitas. Sed apage monstrum: tibi munda sit fornicatio, furtum, sacrilegium, homicidium, omnisque iniquitas, perinde ut porco mundæ ac in deliciis sunt fæces, sordes, omnisque immunditia.

Dico ergo Apostolum loqui de delectu ciborum, quem Judaizantes inducebant. De iis enim, eorumque fabulis hic agi patet ex v. 10. 11. et 14. nam Judaizantium nonnulli dicebant cibos aliquos esse natura sua immundos, uti postea eos secuti docuerunt Manichæi et Marcionitæ: alii vero censebant cibos quosdam esse immundos et Christianis vitandos, non in se, sed propter legem Mosi Levit. 11. eos vetantem. Hos refutat hic Apostolus dicens; *Omnia munda mundis.* q. d. Christianis, qui sanguine Christi in baptismo mundati sunt, nullus cibus, nullum animal, nulla res, vel natura sua, vel propter legem Mosi, habenda est immunda; sed omnia eis sunt munda, ut omnibus vesci et uti sine scrupulo possint. Hunc esse sensum patet Primo, quia, ut dixi, agit contra Judaizantes. Secundo, quia ita se explicat 1. Timoth. 4. 3. cujus hæc epistola ad Titum est quasi compendium. Tertio, quia ita interpretantur Chrysost. Hieron. Theodor. Ambros. Vatabl. Erasm. et alii passim. Unde S. August. lib. 31. contra Faust. cap. 4. *Omnia*, inquit, *munda mundis: quia servi Dei in eo quod carnibus et vino abstinent, non tanquam res immundas refugiunt, sed mundioris vitæ instituta sectantur.*

Hic ergo locus Apostoli nihil facit contra jejunia ab Ecclesia indicta, quæ non ob ciborum immunditiam, sed ad temperantiam, carnis castigationem et obedientiam exercendam, ad Dei iram placandam, ad melius vacandum orationi, et ad alios sanctos fines indicuntur. Sic enim Apostoli Actor. 15. præceperunt abstinentiam à sanguine et suffocato. Et Paulus 1. Corinth. 10. 21. vetat esum idolothytorum. Sic Deus vetuit Adamo esum pomi, non aliam ob causam, quam ad probandam et exercendam ejus obedientiam. Hanc Apostoli sententiam magnus ille Spiridion Trimituntis in Cypro Episcopus, vir admodum hospitalis et benignus, apposite adaptavit cuidam hospiti suo, ut narrat Sozomen. lib. 1. Histor. cap. 11. *Cum jam*, inquit, *instaret Quadragesima, ex itinere forte quidam venit ad eum* (Spiridionem) *illis ipsis diebus, in quibus una cum suis jejunia peragere consueverat, et ad statutum diem cibum degustare; cum diebus interpositis sine cibo omnino remansisset, cumque Spiridion videret hospitem valde de via fessum, nec haberet in domo sua panem, aut quidquam aliud; petita à Deo venia, carnes suillas quas solas domi habebat, coqui jussit, hospitique apponi ac de carnibus ipse primo comedere cœpit, hortando hospitem ut se imitaretur: qui cum illud facere recusaret, diceretque se esse Christianum; Hanc ob causam, inquit Spiridion, minus recusare deberes. Nam omnia munda mundis, sacræ litteræ pronuntiant.* Ubi adverte, hoc exemplum non facere contra jejunia Ecclesiæ, quasi hospite adventante, ea solvere et violare liceat. Nam imprimis non erat tum jejunium ab Ecclesia præceptum: non enim dicit, Cum esset, sed, cum instaret Quadragesima; ergo non præceptum, sed voluntarium erat hoc jejunium. Idem insinuat, cum ait fuisse dies in quibus ipse cum suis jejunare consueverat, et ad certum usque diem nihil omnino degustare. Erat ergo hoc jejunium non præcepti, sed suæ consuetudinis: nec enim Ecclesiasticum jejunium præcipit talem abstinentiam, in qua nihil omnino gustare licet.

Dices, Cur ergo comesturus carnes à Deo veniam petiit, et cur hospes carnes detrectavit, dicens se Christianum esse? Respondeo, Quia tum consuetudo videtur fuisse apud Christianos, ut ante Quadragesimam, à Dominica Quinquagesimæ carnibus abstinerent. Ita enim constituit Telesphorus Pontifex, ut scilicet à Dominica Quinquagesimæ jejunium inchoaretur: verum ejus constitutio pro lege recepta non fuit, sed tamen à multis in consuetudinem deducta: perinde ut etiamnum multi Religiosi ab illa Dominica vel jejunium, vel abstinentiam à carnibus inchoant: hanc piam consuetudinem noluit hospes ille infringere, nec etiam Spiridion, nisi petita à Deo venia.

Adde Secundo, etiamsi hæc consuetudo vim aliquam obligandi habuisset, fuissetque pro lege recepta, tamen hospes ille valde fessus erat, nec Spiridion aliud habebat quam carnes, quas illi apponeret. Putavit ergo Spiridion totus in charitatem et hospites effusus, tali necessitate consuetudinem illam non obligare, satiusque esse, si pro jejunio, charitati et hospitalitati satisfaceret, carnesque hopiti apponeret, utque eum alliceret, ipse eas prægustavit, putans ex charitate id sibi licere tali casu, uti putavit et Hosius Cardinalis in Confessione Polonica, c. 91. pag. 188. Forte etiam sensit id quod sensit Cassianus collat. 21. c. 29. scilicet viros perfectos, et eos qui toties sponte sua jejunant, non teneri ita

rigide ad jejunia ab Ecclesia indicta, quia alias abunde ea supplent. Denique exempla Sanctorum admiranda sunt, at non semper imitanda. Nam certum est jejunia præcepta præferenda esse voluntariis, præque illis observanda esse.

Mystice et spiritualiter abbas Pimenius per mundos accipit humiles. Cum enim quidam eum rogaret : *Quid est pater, quod Apostolus dicit, Omnia munda mundis?* Respondit : *Si qui ad hunc sermonem pervenire potuerit, ut eum intelligat, videbit se minorem esse totius creaturæ. Cui frater: Et quomodo me possum videre minorem ab eo qui homicida est? Respondit senex : Si potuerit homo ad sermonem hunc Apostoli pervenire, et viderit hominem qui forte alium occiderit, dicit in semetipso : Ille quidem hoc solum peccatum fecit, ego autem omni hora homicidium committo, meipsum interficiens.* Et cum frater requireret, quomodo hoc posset fieri : respondit senex : *Hæc sola hominis justitia est, ut semper semetipsum reprehendat : et tunc justificabitur, cum sua peccata condemnat.* Ita habetur in Vitis Patr. l. 7. c. 15.

Coinquinatis autem et infidelibus nihil est mundum; sed inquinatæ sunt eorum et mens et conscientia.] Aliqui hinc inferunt omnia infidelium opera esse peccata : sed hic est error, nec hoc velle Apostolum mox patebit.

Secundo, S. Thomas et Cajetanus explicant hæc verba in sensu formali, hoc modo : infidelibus, qua talibus, seu quatenus comedunt, aut faciunt quippiam ex infidelitate, nihil est mundum. Sed hic sensus nisi ulterius explicetur et applicetur, nihil facit ad rem et mentem Apostoli.

Dico ergo Tertio, sensus genuinus est hic : sicut mundis, id est Christianis, omnia, id est omnes cibi lege vetiti sunt mundi : ita è contrario Judaizantibus et infidelibus nihil, id est nullus cibus est mundus : quia hi superstitiose et Judaica vel hæretica mente et conscientia, cibis omnibus vel abstinent, vel vescuntur. Putant enim superstitiose legem veterem adhuc obligare etiam Christianos, et secundum illam discernendos esse cibos, ut lege vetitis abstinere teneantur, lege vero permissis vesci possint. Ita Patres omnes citati, et S. August. lib. 31. contra Faustum cap. 4. *Infidelis, inquit, sive comedat, sive abstineat, non sancte vel juste comedit vel abstinet, quia prava opinione utrumque facit.*

Posset Quarto, esse hebraismus, ut verbum neutrum in *cal* capiatur pro activo in *hiphil*, q. d. Infidelibus nihil est mundum, id est, nullus cibus eos mundat à sua infidelitate et sceleribus, uti è contrario alios mundos, qui bonæ sunt conscientiæ, nihil, id est, nullus cibus aut natura sua aut lege veteri immundus est, qui eos sordidet aut contaminet nullus est, qui eis immunditiam aliquam sive corporalem sive legalem aspergat; uti olim sibi lege Mosis vetiti immunditiam quamdam legalem Judæis aspergebant. Huic expositioni favet antithesis, quam subdit Apostolus dicens : *Sed inquinatæ sunt eorum et mens et conscientia.* q. d. Ideo nullus cibus eis est mundus, id est, eos emundare potest; quia inquinata est et manet eorum mens et conscientia, ad quam cibus corporalis penetrare, eamque expiare non potest. Licet et juxta priorem sensum commode exponi possit hæc antithesis, quasi det causam cur infidelibus nullus cibus sit mundus, sed potius omnis eis sit immundus : quia scilicet omni cibo utuntur vel abstinent ex infideli et perversa conscientia, qua volunt legi Mosis, æque ac Christi se subdere, et utramque amplecti : itaque faciunt contra legem Christi, et contra libertatem Evangelicam; quæ docet legem Mosis esse abolitam, nulloque modo miscendam esse christianismo; ac consequenter quandiu in hac mente perseverant, ex eaque cibos comedunt, vel non comedunt, semper et in omni actu peccant, seque contaminant infidelitate et Judaismo.

16. Confitentur (sed est profitentur) se nosse Deum, factis autem negant : cum sint abominati, et incredibiles, et ad omne opus bonum reprobi.] Pro *abominati*, græce est βδελυκτοί, id est, abominabiles, et, ut Hieron. vertit, *execrabiles*, scilicet vita et moribus.

Secundo pro *incredibiles*, græce est ἀπειθεῖς, id est increduli; Hieron. vertit, *inobedientes*; alii, *intractabiles*; Syrus, *impersuabiles*, quibus scilicet nulla ratione veritas, puritas et libertas christianismi persuaderi potest. Hoc enim proprie significat ἀπειθεῖς, ut dixi Ephes. 2. 2.

Tertio, *reprobi*, id est improbi, aversi, inepti ad opus bonum, idque ob suam malitiam, qua sua libera et improba voluntate, in sua infidelitate et impia vita obstinati repudiant et reprobant omne opus bonum, id est pleraque bona opera. Est hyperbole. q. d. Hi Judaizantes projecti sunt in omnia scelera. Hæc enim secum affert hæresis, judaismus et infidelitas : hinc tamen non sequitur, quin hæretici et infideles quædam, saltem opera moraliter bona facere possint, et subinde faciant : nam confitentur Deum : hoc autem est opus bonum; est enim opus fidei ejusque professionis

Nota. Alludit Apostolus ad Job 15. 16. ubi dicitur : *Quanto magis abominabilis et inutilis homo qui bibit quasi aquam iniquitatem?* Pro *inutilis* hebraice est נאלח *neeluch*, id est reprobus. Et ad psalm. 13. 3. qui sic habet : *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt : non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Ubi rursum, pro *inutiles facti sunt*, hebraice est נאלחו *neelachu*, id est, reprobi facti sunt, id est, infirmi et inutiles facti sunt ad omne bonum : hoc enim illud ipsum est, quod hic dicit Apostolus. Unde patet reprobum idem esse quod, infirmum, ineptum, inutilem ad opus bonum.

Moraliter S. Hieron. docet hic quovis peccato Deum negari, non verbo, sed facto. *Christus, inquit, est sapientia, justitia, veritas, sanctitas. Negatur per insipientiam sapientia, per iniquitatem justitia, per mendacium veritas, per turpitudinem sanctitas, per imbecillitatem animi fortitudo : et quoties vitiis vincimur, Deum negamus; è contrario quoties boni quid agimus, non ore, sed re ipsa Deum confitemur.*

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

INSTRUIT TITUM, QUID SENES, ANUS, ADOLESCENTULAS, JUVENES, SERVOS VERBO ET EXEMPLO DOCERE DEBEAT.

HINC SECUNDO, V. 11. OMNIBUS PROPONIT GRATIAM CHRISTI, QUI AD HOC NATUS EST, UT NOS ERUDIRET ABNEGATIS SÆCULARIBUS DESIDERIIS, SOBRIE, JUSTE ET PIE VIVERE, EXPECTAREQUE BEATAM SPEM IMMORTALIS VITÆ ET GLORIÆ.

1. Tu autem loquere quæ decent sanam doctrinam : 2. Senes ut sobrii sint,
pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia : 3. Anus
similiter in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino servientes,
bene docentes : 4. ut prudentiam doceant adolescentulas, viros suos ament,
filios suos diligant, 5. prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes,
benignas, subditas viris suis, ut non blasphemetur verbum Dei. 6. Juvenes
similiter hortare ut sobrii sint. 7. In omnibus teipsum præbe exemplum
bonorum operum in doctrina, in integritate, in gravitate, 8. verbum sanum, irreprehensibile :
ut is, qui ex adverso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis. 9. Servos dominis
suis subditos esse, in omnibus placentes, non contradicentes, 10. non fraudantes, sed in
omnibus fidem bonam ostendentes : ut doctrinam Salvatoris nostri Dei ornent in omnibus.
11. Apparuit enim gratia Dei Salvatoris nostri omnibus hominibus, 12. erudiens nos, ut
abnegantes impietatem et sæcularia desideria : sobrie, et juste, et pie vivamus in hoc sæculo,
13. expectantes beatam spem et adventum gloriæ magni Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi :
14. qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, et mundaret sibi
populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum. 15. Hæc loquere, et exhortare, et
argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

1. TU AUTEM LOQUERE QUÆ DECENT SANAM DOCTRINAM : SENES UT SOBRII SINT, PUDICI, PRUDENTES, SANI IN FIDE, IN DILECTIONE, IN PATIENTIA.] q. d. Noli intendere fabulis Judaicis, uti faciunt Judaizantes, sed sanæ doctrinæ Christi, nimirum docendo senes, Primo, ut *sobrii sint.* Græcum νηφάλιοι, tam vigilantes, quam sobrios significat, ex sobrietate enim vigilia et alacritas, perinde atque ex crapula somnus et torpor consequitur : nam senes somniculosi, tardi et torpidi esse solent, ob caloris defectum et phlegmatis copiam. Intemperantia autem sicut calorem obruit, et phlegma adauget, ita consequenter et somnum, desidiam, torporemque majorem inducit. Apostolus ergo vult senes esse sobrios, ut vigiles sint ad domestica et publica negotia sibi commissa sedulo peragenda, ad quæ ebrietas ineptos reddit. Exempla sunt in Noe sene, qui ebrius nudatus, et à filio illusus est : et in Lot, qui senex inebriatus incestum commisit. E contrario laudatur illa vox Berzellai, qui ad familiam et mensam Davidis invitatus : *Octogenarius*, inquit, *sum, nunquid me delectare potest cibus et potus?*

Secundo, vult ut senes sint *pudici.* Græcum σεμνοὶ proprie maturos et moribus graves, uti vertit Noster vers. 7. ac consequenter honestos et pudicos significat. Senes enim valde dedecet levitas, et multo magis libido, quæ signum est magnæ incontinentiæ. Nam, ut Poeta canit :

Turpe senex miles, turpe senilis amor.

Optandum sane est, inquit Hieron., *ut ætatis gravitatem morum gravitas decoret, ne jam frigido ad libidinem sanguine, exemplo sint adolescentibus ad ruinam.* Notum est in quantum infamiam inciderint quo illi senes impudici Susannæ insidiantes, Daniel. 13.

Tertio, ut sint *prudentes*, græce σώφρονες, quod ut dixi 1. Timoth. 3. 2. varia significat. Vatablus et Erasmus vertunt, ut sint *moderati* vel *modesti.* Chrysost. quoque intelligit de animi moderatione, quod senectus ob virium et animi imbecillitatem immoderatius et impotentius soleat excandescere. Verum hanc moderationem animi aliis verbis significat Apostolus, cum subdit, *Ut sint sani in patientia.* Melius ergo Noster *prudentes* vertit : solent enim senes cum deficiunt, repuerascere, desipere et delirare; alioqui senectus vegeta ob experientiam, frigus et passionum temperiem consiliis est aptissima, estque ætas prudentiæ, unde Poeta :

ἔργ' ἀνδρῶν, πυλεμόιτε νεῶν, βοῦλαιτε γερόντων,

id est, opera sunt virorum, bella juvenum; consilia senum sunt.

Quarto, ut sint *sani in fide, in dilectione, in patientia. Sani*, id est integri, firmi et robusti. Sanitas hæc sive firmitas opponitur languori, ait Anselmus; hunc enim afferre solet tam menti quam corpori senectus. q. d. Senes non sint languidi, sed firmi in fide, dilectione et patientia, ne scilicet levi occasione ad hæreticorum susurros, in fide nutent, eamque mutent; ne

leviter offensi odium concipiant; ne levi verbulo, scommate, aliave injuria appetiti aut læsi, murmurent, stomachentur, maledicant, vindictam expetant. Solent enim senes esse morosi, tetrici, pusillanimes, suspiciosi et in bilem tam atram, quam flavam proclives : atque alia ex parte senectus ipsa magnam ærumnarum et patientiæ materiam affert. Vere enim dixit Arist. l. 5. de Gener. anim. cap. 4. *Morbum esse adventitiam senectutem, senectutem vero esse morbum naturalem.* Præsertim vero senes male habent, cum vident se uti viribus, prudentia, animo, ita et auctoritate deficere, ac honore graduque suo pristino destitui, atque à juvenibus superari, negligi, contemni. Senes enim vivunt et gloriantur in memoria honorum, virtutum et rerum præteritarum; juvenes vero gloriantur in spe honorum, facinorum et rerum futurarum.

Unde pulchre S. Hieron. sanitatem sive integritatem charitatis docet esse illam, quam præscribit Apostolus 1. Corinth. 13. dicens : *Charitas patiens est, benigna est, non æmulatur,* etc. S. Thomas, per *sanitatem in dilectione,* intelligit benignitatem et suavitatem in conversatione : solent enim senes junioribus, ob ætatis morositatem, tristitiam et tenacitatem sive avaritiam, esse ingrati, molesti et onerosi. Jubet ergo Apostolus, ut hoc superent et evincant per suavem et liberalem convictum. Rursum sicut pomum sanum contactu mollescit ac putrescit, ita sana charitas virorum quoque spiritualium, et confessariorum etiam senum, cum nimis familiariter, blande et crebro agunt cum mulieribus, mollescit, pallescit, infirmatur et putrescit, ut charitas in sensualitatem, ac tandem in carnalitatem degeneret. Præcipit ergo Apostolus, ut charitas hæc sana in sua integritate et vigore conservetur. *Caveant,* inquit Hieronym. *tam juvenes quam senes, tam adolescentes quam vetulæ, et omni diligentia custodiant cor suum; ne per sanitatem dilectionis morbus charitatis introeat, et per amorem sanctum fiat non sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehennam.*

3. ANUS SIMILITER,] scilicet æque ac senes sint sobriæ, pudicæ, prudentes, ut paulo post sequitur. Theophyl. Græcum πρεσβύτιδας interpretatur presbyteras, id est uxores presbyterorum. Verum alii passim communius hæc accipiunt, ut πρεσβύτας quilibet senes, per πρεσβύτιδας quælibet anus intelligantur. Jubet ergo eas esse

IN HABITU SANCTO.] Græcum κατάστημα non vestimenta tantum, sed etiam incessum, motum, omnemque gestum significat. q. d. Anus sint in statu vel compositione corporis sancta.

Secundo, pro *sancto* græce est ἱεροπρεπεῖς, id est, qui deceat sanctas matronas et Deo dicatas, utpote Christianas. Unde S. Ambros. vertit, *in statu religione digno;* et Syrus, דיאא לדחלת א לחא באסכמא *besechima deiae ledechalat elaha,* id est, in habitu qui deceat reverentiam Dei, *ut scilicet ipse earum motus, incessus, vultus, sermo, silentium quamdam decori sacri dignitatem præferant,* ait S. Hieron. Lepide Protagoras cum vidisset anum bene comptam, conversus ad eam ridensque dixit : *Si ad vivos, falleris; si vero ad sepulcrum, satis compta es,* ut narrat Antonius monachus p. 2. Melissæ cap. 34. tom. 1. Biblioth. SS. Patrum.

NON CRIMINATRICES.] Græce μὴ διαβόλους, quod S. Hieron. vertit, *non incentrices,* scilicet libidinis, uti aliqui exponunt. Sunt enim pessimæ anus proxenetæ et nefariæ copulæ conciliatrices, quæ à juvenibus amasiis pretio inductæ, juvenculas castas mille artibus et fraudibus sollicitant, ut pudicitiam suam iis vendant et prostituant. Verum hanc explicationem elidit, quod S. Hieron. *incentrices* has mox exponit et vocat accusatrices : et Græcum διαβόλους proprie significat criminatrices et calumniatrices, quæ lites serunt, omnesque ad rixas et pugnas accendunt. Unde quoque suspicio mihi injicitur, corruptum esse hunc locum Hieronymi, ut pro *incentrices* legendum sit *criminatrices.*

NON MULTO VINO SERVIENTES.] Nota vocem *servientes :* ebrii enim et temulenti servi fiunt vini et crapulæ. *Quod in adolescentibus;* inquit Hier. *est libido, hoc in senibus est ebrietas, ut non sint sui sed vini.* Secundo, Nota τὸ *non multo,* quia, ut inquit Chrysost. ætas senilis vino habet opus, cum maxime sit infirma, sed modico et temperato. *Vino,* inquit Rhodiginus l. 28. c. 29. *senum frigus recalescit, spirituum exhilaratur tristitia, bilis atræ vis redundans reprimitur, somni conciliatur appetentia, præfracti meatus recluduntur, siccitas mitigatur, universa denique senectæ lassitudo renidet.*

BENE DOCENTES.] Græce καλοδιδασκάλους, id est honesta docentes. q. d. Anus doceant juvenculas non levia, anilia aut turpia, sed bona et honesta, scilicet prudentiam, charitatem, castitatem, etc. ut sequitur.

Ita Socrates (teste Maximo serm. 41.) suos discipulos docebat, ut hæc tria sibi compararent, Primo, in animo prudentiam; Secundo, in lingua silentium; Tertio, in vultu verecundiam. Et Demetrius Phalereus (teste Laertio) monebat adolescentes, ut domi parentes, in via obvios, in solitudine seipsos revererentur : pudor enim teneram ætatem optime et efficassime deterret à peccato.

Pulchre S. Hieron. epist. ad Lætam viduam nobilissimam, eamdem docet, quid parvulam filiam suam docere debeat. Idem exemplo sanctæ cujusdam feminæ Christianæ docet S. Aug. l. 9. Confess. c. 8.

Anus ergo doceant non in Ecclesia, aut in cœtu virorum : hoc enim Apostolus vetuit 1. Timoth. 2. v. 12. Sed domi privatim doceant adolescentulas, puta filias, neptes, ancillas suas prudentiam, et ut, si conjugatæ sint, viros suos ament pariter et filios, non carnali, sed Christiano amore : uti S. Monica dilexit Augustinum, cum eum sua cura, precibus et lacrymis ab hæresi ad Christianam fidem et vitam convertit, teste ipso Augustino l. 3. Confess. 11. et lib. 9. c. 5.

DOMUS CURAM HABENTES.] Significantius id dicitur græce, scilicet οἰκουροι, id est, ut Vatablus vertit, *domus custodes.* Vult ergo adolescentulas conjugatas, per domos non vagari : hoc enim reprehendit 1. Timoth. 5. 13. sed assidue domi manere, domum custodire, ejusque curam gerere : viri enim est foras prodire, victum sibi et suis quærere, negotia tam privata quam publicata tractare; uxoris vero est domum, proles, ceteraque quæ domum spectant curare. Intellexit hoc nobilis illa matrona, quæ Theano percunctanti qua ratione celebris esset evasura, respondit : *Contexens telam, et meum curans conjugium.* Sensit mulier illustris tum demum claram se fore si maritum amaret, prolem edu-

caret et rem domesticam curaret. Et Lacæna illa captiva, quæ cum interrogaretur, quid sciret? respondit: Probe gerere domum, ut refert Plutarchus in Lacon. Hinc veteres insignis matrisfamilias imaginem et symbolum dixerunt esse testudinem, ut docet Plutarchus: testudo enim est domiporta, suæque domus et cochleæ perpetua silensque custos. Sic Phidias Eliensibus Venerem sculpsit, quæ pedibus testudinem calcaret, hieroglyphicum scilicet οἰκουρίας hujus et silentii. Pulchre quoque Plutarchus in Præceptis connubialibus docet mulieres non debere imitari lunam, quæ quo à sole remotior, eo et clarior est; quo vicinior, eo obscurior et minor: contrarium enim facere debere sapientem mulierem, scilicet ut præsente viro tantum se conspici patiatur, eo vero absente, domi se contineat et abscondat.

Denique jubet Apostolus conjugatas *subditas esse viris, ut non blasphemetur verbum Dei;* quia, ut ait S. Hieron. *cum caput mulieris vir sit, caput autem viri Christus; quæcumque uxor non subjicitur viro suo, id est capiti suo, ejusdem criminis rea est, cujus et vir, si non subjiciatur Christo capiti suo. Verbum autem Domini blasphematur, dum contemnitur Dei prima sententia, et pro nihilo ducitur; vel Christi infamatur Evangelium, dum contra legem fidemque naturæ, ea quæ Christiana est, et ex Dei lege subjecta viro, imperare desiderat: cum et Gentiles feminæ viris suis serviant communis lege naturæ.* Hic secundus sensus magis genuinus est. Sic enim proprie blasphematur verbum Dei.

6. Juvenes similiter hortare, ut sobrii sint.] *Sobrietas* enim, inquit Theodoret. *adolescentiæ summo est ornamento, quia cupiditatis vitium cum ea acrius bellum gerit.* Tum enim maxime calor corporis ex æstu sanguinis fervescit, ideoque adolescentes in voluptatem proni sunt. Hinc Plato l. 2. de Legibus, adolescentibus usque ad decimum octavum ætatis annum vino interdixit. Nam, ut ait Hieron. ad Eustochium, *Vinum et adolescentia duplex est voluptatis incendium. Quid oleum flammæ adjicimus? quid ardenti corpusculo ignium fomenta ministramus?* Quin et Plutarchus juvenes hortabatur ad hæc tria, scilicet temperantiam in animo, in lingua silentium, in ore pudorem.

7. In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in gravitate, verbum sanum, irreprehensibile: 8. ut is qui ex adverso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis.] Nota Primo. Pro *exemplum* græce est τύπον, id est typum, sive exemplar: q. d. Tu ô Tite Archiepiscope, esto exemplar virtutum, et bonorum operum, quod omnes tui imitentur. *Sit*, inquit Chrysost. *doctrina et exemplar virtutis tuæ speculum vitæ, quod omnibus proponitur ad imitandum, veluti archetypus et primitiva quædam imago, omnia in se habens quæ bona et honesta sunt.* Nam, ut ait Seneca, *Longum est iter per præcepta, efficax et breve per exempla.* Doctor ergo debet esse forma et speculum vitæ suis discipulis instar Christi, qui ait Joann. 12. 15. *Exemplum dedi vobis;* et Pauli, qui 1. Corinth. 11. 1. *Imitatores*, inquit, *mei estote, sicut et ego Christi.* Idem graviter et pie docet et monet S. Gregorius Agnellum Fundensem Episcopum, epistola ad eum scripta. *In tuis actibus*, inquit, *plebi exempla bene vivendi existant.* Operibus exerce quod subjectos doces et prædicas: actus tui in aliorum conceptionem proficiant, in adjutorium sibi vitæ tuæ imitationem assumant. Sicque te in cunctis operibus exhibere festina, ut scripturam constructionemque in te habeat, quicumque aut negligit, aut non potest lectione formari.

Hinc pulchre S. Bernardus serm. 18. in Cant. docet doctorem esse debere instar conchæ, quæ prius ipsa impletur, quam in alios redundet: *Si sapis*, inquit, *concham te exhibebis, et non canalem: hic quidem pene simul et recipit et refundit; illa vero donec impleatur expectat, et sic quod superabundat, sine suo damno communicat. Verum canales multos hodie habemus in Ecclesia, conchas vero perpaucas. Dicit David psalm. 62. Sicut adipe et pinguedine repleatur anima mea, et labiis exultationis laudabit os meum infundi nimirum prius volens, et sic effundere: nec solum infundi prius, sed et impleri; quatenus de plenitudine eructaret, non oscitaret de inanitate, caste imitans illum de cujus plenitudine omnes accepimus. Disce et tu non nisi de pleno effundere, nec Deo largior esse velis: concha imitetur fontem. Non manat ille in rivum, nec in lacum extenditur, donec suis satietur aquis. Denique ipse fons vitæ plenus in seipso, primum ebulliens, et saliens in proximo, secreta cœlorum omnia implevit bonitate, et tunc demum erupit ad terras, ac de superfluo homines et jumenta salvavit, visitavit terram, et inebriavit eam. Ergo et tu fac similiter: implere prius, et sic curato effundere.*

Secundo, hæc bona opera sunt *doctrina*, qua alios docet et erudit ad fidem et pietatem, integritas vitæ, et gravitas morum. Persimili enim modo Paulus scribit Timotheo ep. 1. c. 4. v. 12. *Exemplum*, inquit, *esto fidelium in verbo, in conversatione, in charitate, in fide, in castitate.* Verum Græca clarius et aptius alio casu hæc efferunt et connectunt, παρεχόμενος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον, id est, præbe in doctrina incorruptionem, sive integritatem, gravitatem, verbum sanum, irreprehensibile. Hæc enim omnia pendent et reguntur à verbo *præbe.* Unde aptius hæc omnia referuntur ad doctrinam et munus docendi, quod primarium est et proprium Episcopo. q. d. Ea quæ doces, ô Tite, sint incorrupta et integra, non vitiata, corrupta et falsa. Sint rursum gravia, non levia et futilia; itaque erunt sana et irreprehensibilia, ut à nemine carpi aut reprehendi possent. Hoc notent et observent doctores et concionatores. Ita Theophyl. et Græci. S. Chrysost. pro ἀδιαφθορίαν legit ἀφθονίαν, id est copiam.

Tertio, pro *integritate* græce est σεμνότητα, quod S. Hieron. vertit, *castitatem*, quæ maxime decet Episcopum: et sic Noster vertit, σεμνούς, *pudicos*, v. 2. S. Hilarius l. 9. de Trinitate vertit, *venerationem*, quasi jubeat hic Apostolus Tito, ut doceat cum veneratione verbum sanum. Noster optime vertit, *gravitatem*, qua scilicet auditores excitet, tam ad sui, quam ad Evangelii quod docet, venerationem et reverentiam.

Quarto, *ut is, qui ex adverso est*, id est, ut adversarius, puta Gentilis, Judæus, vel hæreticus, *vereatur*, græce ἐντραπῇ, id est pudefiat, confundatur, et, ut Hieron., revereatur; *nihil habens malum dicere de nobis*, græce μηδὲν ἔχων λέγειν, id est, nihil potens dicere, vel nihil habens mali quod dicat de nobis; ἔχειν enim cum infinitivo significat posse, ut hic vertit Erasmus.

9. et 10. Servos (supple, hortare: hoc enim

repetendum est ex v. 6.) DOMINIS SUIS SUBDITOS ESSE IN OMNIBUS PLACENTES, NON CONTRADICENTES, NON FRAUDANTES.] Notat S. Hieron. *τὸ in omnibus* posse Primo, referri ad *subditos esse;* Secundo et melius, ad *placentes.*

Nota Secundo. Pro *placentes,* græce est εὐαρέστους, quod S. Hieron. interpretatur, qui placeant non dominis, sed sibi ipsi, qui scilicet sua sorte et servitute sint contenti, in eaque sibi placeant: sic enim è contrario δυσάρεστοι vocantur, qui sibi displicent, quibus nihil placet, nihil satisfacit. Verum melius Græci ad *τὸ dominis* hoc referunt; ad dominos enim cætera omnia hic referuntur, vult enim Apostolus ut servi in omnibus studeant dominis suis obsequi, placere, et fideles esse. S. Ambr. pro εὐαρέστους, legit ἀρίστους, id est optimos, sed mutile et corrupte.

Tertio, pro *non contradicentes,* Ambros. legit, *non responsatores,* qui scilicet moniti, reprehensi aut jussi aliquid facere, non obloquantur, non respondeant, non obmurmurent, nolint cedere et tacere, sed velint ultimum verbum occupare: hoc enim servorum et servarum vitium est. Sicut è contrario eorum virtus et laus est, si reprehensi etiam immerito, taceant et cedant, aut humili lenique responsione, præsertim culpam suam agnoscendo, veniamque precando mitigent animos et iras herorum et herarum.

Quarto, pro *non fraudantes,* græce est μὴ νοσφιζομένους, quod Vatablus et Erasmus vertunt, *non suffurantes;* alii, *non intervertentes.* Est enim νοσφίζεσθαι, decerpere aliquid furtim, cum totum non ausis tollere, uti faciunt pueri et servi. Porro hoc non tantum ad res et bona heri, sed etiam ad ministerium et operas pertinet, q. d. Servus nihil ex rebus heri, nihil etiam ex tempore et labore ac ministerio, quod præstare debet hero, sibi suffuretur; sed in omnibus fidem, id est, fidelitatem bonam ostendat, id est, exhibeat et præstet, ut ita sua obedientia et vitæ innocentia ornet Christianam fidem et religionem. S. Hieron. in comment. vertit, *non furantes:* atque explicans subdit, *Si autem hoc prohibetur in servo, quanto magis in libero, ne aut judex rapiat, aut miles non contentus stipendiis suis aliena devastet! Pulchre quidam vir apprime gravis, cum ei cujusdam judicis laudaretur integritas et diceret de eo ille qui laudabat: Non est fur; respondit, Optimum servum faceret, si nec fugitivus esset: in tantum furti suspicio ab omni libero debet esse aliena.* Ultimis hisce verbis causam innuit Apostolus cur tam studiose servis invigilare velit Episcopum. Solent enim servi illiberali, duro et difficili esse ingenio, quod corrigit gratia et fides Christiana, servosque efficit ingenuos, tractabiles, obsequentes. Itaque servi Christiani, si moribus honestis et commodis à Gentilibus se distare ostendant, apud Ethnicos valde commendabunt et ornabunt legem Christi: et hoc est quod hic intendit Apostolus. Ita Chrysost.

Secundo, hac ratione servi amolientur à christianismo calumniam tunc pervulgatam; scilicet Christianos jactare per Christum se effectos esse liberos, adeoque servos, si fiant Christiani, servitute et dominio herorum suorum eximi; hoc refellent servi, si se magis jam, quam ante baptismum dominis suis obnoxios agnoscant, et morigeros exhibeant.

Tertio, moraliter monet Chrysost. Episcopum etiam pauperum et vilium personarum curam suscipere debere, quales sunt servi et mancipia, quorum mores, educatio et instructio fere ab heris negliguntur, quippe ab eis non raro perinde ut bruta tractantur.

11. APPARUIT ENIM GRATIA DEI SALVATORIS NOSTRI OMNIBUS HOMINIBUS 12. ERUDIENS NOS, UT ABNEGANTES IMPIETATEM ET SÆCULARIA DESIDERIA, SOBRIE, ET JUSTE, ET PIE VIVAMUS IN HOC SÆCULO, 13. EXPECTANTES BEATAM SPEM, ET ADVENTUM GLORIÆ MAGNI DEI, ET SALVATORIS NOSTRI JESU CHRISTI.] Vox *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet præscripserit Tito quid senes, quid anus, quid adolescentulas, quid juvenes, quid servos docere debeat. Causa est hæc: quod pro iis omnibus, adeoque pro vilissimis servis natus sit Christus, ut quemlibet erudiret pro suo statu pie et sancte vivere. Ita S. Hieron. Chrysost. et alii.

Nota Primo. Pro *apparuit,* græce est ἐπεφάνη, id est, ut Hieron. vertit, *illuxit,* scilicet subito, ex improviso et insperato, quasi sol radians et salutifer, cum scilicet homines sedentes in tenebris et umbra mortis nullam talem gratiam et salutem sperarent, imo de ea desperarent; repente illa illuxit, non solis Judæis, sed *omnibus hominibus,* tam viris quam feminis, tam juvenibus quam senibus, tam Græcis quam Indis et Barbaris, tam dominis quam servis, ut omnes omnino sciant se ad Christi et gratiam et regnum vocatos esse, ac consequenter sua sancta et Christiana vita Christi legem ornare debere, uti præcessit. Ita Theophyl. Quomodo Deus sit lux et sol, quantum est ex se, omnes illuminans nisi quis ostium et fenestras cordis sui claudat, docet S. Dionys. de Divinis nom. p. 4. c. 4. et Hil. in ps. 118. litt. Caph.

Secundo, pro *Salvatoris nostri,* noster Interpres in Græco legisse videtur σωτῆρος, jam legunt σωτήριος, id est, illa salutaris gratia, quæ omnibus salutem affert, apparuit. Gratia hæc est remissio peccatorum, inquit Theophyl. Secundo, est gratia baptismi, inquit Anselm. Sed hæc arctiora sunt. Gratia ergo hæc est misericordia et benevolentia Dei omnibus hominibus exhibita in incarnatione Christi: sive gratia hæc est ipsa incarnatio Verbi gratuita, aut ipse Deus Salvator gratuite incarnatus, afferens nobis reconciliationem, remissionem peccatorum, omnemque gratiam, sapientiam, doctrinam et salutem. Ita Hier.

Tertio, pro *erudiens,* græce est παιδεύουσα, id est, tanquam pueros rudes erudiens, corrigens, formans, omnique disciplina instituens et imbuens, perinde ut pædagogus puerum sibi commissum, tam in litteris quam in moribus efformat et instituit: hoc enim est παιδεύειν, inquit Gell. l. 13. c. 13.

Quarto, hæc gratia Christi, id est Christus ipse, erudit nos abnegare, Primo, *impietatem,* id est incredulitatem, qua Deum nec credebamus, nec colebamus, inquit S. Bern. serm. 11. inter parvos. Secundo, docet nos abnegare *sæcularia desideria,* græce κοσμικὰς ἐπιθυμίας, id est, mundanas concupiscentias, hoc est, cupiditates omnes carnis, opum, honoris et gloriæ: sive, ut ait Bernard. loco citato, concupiscentiam carnis, concupiscentiam oculorum et superbiam vitæ, quæ trahunt et inclinant ad amorem sæculi; quas mundus hic offert, quasque mundani homines concupiscunt et avidissime consectantur. Has abnegamus, cum eis consensum nega-

mus, cum delectationem quam suggerunt, et actum ad quem sollicitant, abnuimus, imo ex mente et animo radicitus evellimus et extirpamus. *Toties*, inquit Hieron. *negamus nos, quoties priora vitia calcantes, desinimus esse quod fuimus, et incipimus esse quod ante non fuimus;* ut qui prius superbus, ebriosus, obscenus, iracundus, furax fuit, abnegat se, si incipiat esse humilis, sobrius, castus, mansuetus, sua sorte contentus. *Vivendum est ita*, inquit Ambros. l. 2. de Pœnit. c. 19. *ut huic mortali moriamur usui, seipsum sibi homo abneget et totus mutetur : sicut quemdam adolescentem fabulæ ferunt, post amores meretricios peregre profectum, abolito amore regressum, veteri occurrisse dilectæ ; quæ se non interpellatam mirata, et se non cognitam rata, rursus occurrens dixerit, Ego sum; responderit ille, Sed ego non sum ;* significans se non esse eumdem qui fuerat, sed in alium esse mutatum.

Quare S. Laurentius Justinianus, primus Patriarcha Venetorum, lib. de interiori conflictu cap. 8. *Omnis*, inquit, *disciplina Christianæ professionis, non in miraculis faciendis, non in futura prædicendo, non in eloquio composito, Scripturarum explanatione; sed in resecandis concupiscentiis commendatur*, ut scilicet abnegemus sæcularia desideria.

Usum vero et fructum hujus abnegationis egregie docuit B. Ægidius hisce suis paradoxis : *Si vis*, inquit, *bene videre, erue oculos tuos, et esto cæcus : si vis bene audire, esto surdus : si bene loqui, esto mutus : si bene ambulare, abscinde tibi pedes : si bene operari, mutila tibi manus : si bene amare, habeas te odio : si vis bene vivere, te mortifica : si bene lucrari, disce perdere : si vis esse dives, esto pauper : si vis esse in deliciis, affligе te : si vis esse securus, esto semper in timore : si vis exaltari, humilia te : si vis honorari, despice te, et honora te despicientes : si vis habere bonum, sustine malum : si vis esse in quiete, labora : si vis benedici, desidera maledici. O quam magna sapientia, scire hæc facere! et quia magna sunt, non omnibus data sunt.*

Advertit Chrysost. multos esse qui se et sua vitia negare incipiunt; sed paucos esse qui abnegent, id est, negare pergant et negando extirpent. Seneca ep. 72. optando dicebat : *Quando continget omnibus oppressis affectibus, et sub arbitrium adductis, hanc vocem emittere : Vici?* O beatum, qui sub jugum ductis cupiditatibus, triumphans dicere poterit, *Vici!*

Unde sequitur Quinto, *Ut sobrie, et juste, et pie vivamus. Sobrie* scilicet erga nos, *juste* erga proximum, *pie* erga Deum, inquit S. Bernard. loco citato. Unde Syrus vertit, *ut vivamus cum castitate, justitia et reverentia Dei.* Græcum enim σωφρόνως, tam *pudice et caste* cum S. Hieronymo et Syro, quam *sobrie*, verti potest.

Sexto, finem, scopum et præmium hujus abnegationis, sobriæque, piæ ac justæ vitæ addit Apostolus dicens, *Expectantes beatam* (Syrus *bericha*, id est benedictam) *spem et adventum* (ἐπιφάνειαν, id est illustrationem sive illustrem adventum et apparitionem) *gloriæ* (id est gloriosum, splendidum, augustum) *magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi.* Ubi adverte, *beatam spem* per hypallagen significare speratam beatitudinem : spes enim ponitur pro re sperata. *Beata* vero dicitur, non passive, sed active, id est, quæ nos beat et beatos facit, quæ est ipsa beatitudo nostra. Pulchre S. Hieronymus : *Sicut impietas*, inquit, *magni Dei reformidat adventum, ita secura de opere suo pietas illum præstolatur.*

Septimo, Erasmus pro Arianis more suo pugnans, per *magnum Deum*, intelligit Patrem; per *Salvatorem* vero Filium. Verum non Patrem, sed Filium utrobique hic intelligi patet ex eo, quod non Pater, sed Filius cum magna luce et majestate venturus sit ad judicium, ut fideles suos præmiet et remuneretur. Ita S. Hieronym. Theodor. Chrysost. Theophyl. et alii. Secundo, idem patet ex eo, quod unus idemque Græcus articulus utrumque nomen, scilicet, tam *magni Dei*, quam *Salvatoris* respiciat et copulet per copulam *et:* dicit enim Apostolus sic τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος. Quod si alium intellexisset Salvatorem quam magnum Deum, addidisset sane alium articulum dicens, καὶ τοῦ σωτῆρος. Hinc ergo patet contra Arianos veteres et novos, puta Transylvanos, Filium Dei Jesum Christum esse verum magnumque Deum.

14. QUI DEDIT SEMETIPSUM PRO NOBIS, UT NOS REDIMERET AB OMNI INIQUITATE, ET MUNDARET SIBI POPULUM ACCEPTABILEM, SECTATOREM BONORUM OPERUM.] Explicat hisce verbis Apostolus quomodo et quare Christus sit Salvator noster, quia scilicet cum esset magnus Deus, dignatus est fieri parvus in humanitate, in eaque seipsum dare pro nobis.

Nota. Christus à Patre dicitur traditus, quia Pater Christum objecit Judæis : dicitur et à Juda traditus, id est, proditus Judæis, qui rursum eum tradiderunt damnandum Pilato, ac vicissim Pilatus tradidit eum occidendum et crucifigendum militibus et tortoribus. Hic vero dicitur Christus seipsum tradidisse, sive dedisse pro nobis, quia sponte sua obtulit se Judæis et morti, et quia se suamque vitam, crucem et mortem Patri obtulit in pretium redemptionis nostræ, ut scilicet nos è captivitate diaboli, mortis et inferni, persoluto pro nobis lytro, dando scilicet sanguinem suum et vitam pro sanguine et vita nostra, eriperet. Hoc enim significat Græcum λυθρώσηται.

Nota Secundo. *Populum acceptabilem* vocat peculiariter electum et dilectum à Deo : alludit enim Paulus ad Exodi 19. 5. ubi Dominus iniens fœdus cum Judæis, eosque sibi in populum, in Ecclesiam, imo in filios adsciscens et adoptans ait, *Eritis mihi in peculium de cunctis populis.* Ubi pro *peculium* hebraice est כגלה: *segulla*, quod significat peculium selectum, et thesauros pretiosiores, magisque charos ac dilectos, inquit Hieron. quales sunt torques, gemmæ et bullæ è collo pendentes. Unde Chaldæus vertit, חביבין *chabibin*, id est charissima; et Symmachus vertit, ἐξαίρετον, id est selectum, egregium, eximium; Syrus vertit חדתא *chadta*, id est novum populum; alii vertunt, *populum proprietatis*, id est, proprium et peculiarem; Aquila, Quinta editio, et Septuag. quos sequitur hic Paulus, vertunt περιούσιον, quasi dicant, id quod ex operibus et substantia eminet et reconditur instar rari, singularis et pretiosi thesauri, περὶ enim subinde eminentiam et excellentiam, οὐσία vero essentiam et substantiam significat; q. d. Christus nos redemit, mundavit, sibique adscivit in populum selectum, eximium, pretiosum, proprium, rarum et charum, ut scilicet simus hæreditas et peculium, imo cimelia, et thesaurus pretiosissimus et charissimus Christo. Vide

quanti apud Christum sit Ecclesia, omnesque Christiani, quantumque vicissim Christum redamare et colere debeamus.

Nota Tertio. Pro *sectatorem* græce est ζηλωτὴν, id est zelatorem, et, ut Hieron. vertit, *æmulatorem, bonorum operum*, ut scilicet, inquit Chrysost. non tantum faciamus bona opera, sed ea zelemur, ac fervide et alacriter ad ea procurramus, perinde ut rivales, qui unum eamdemque sponsam ambiunt, ingenti amore et zelo ad eam assidue feruntur et procurrunt.

15. Hæc loquere, et exhortare, et argue cum omni imperio.] *Hæc*, scilicet, quæ dixi de Christi adventu et redemptione loquere. Rursum *hæc*, quæ dixi de redemptionis Christi fine et scopo, ut scilicet sectemur bona opera sobrie, juste et pie vivendo, hæc, inquam, exhortare : et si qui hortationi suavi non pareant, uti sunt tui duri Cretenses, *argue* eos, *cum omni imperio*, plena potestate et auctoritate, tanquam Archiepiscopus, cui demandata est auctoritas, jus et munus regendi docendique populum tibi subditum. Hic Christus dicitur Matth. 7. 29. docuisse tanquam potestatem, id est auctoritatem, habens. Non ergo vult Titum imperiose agere, sed imperio et potestate sua uti in arguendo et compescendo eos, qui rebelles aut cervicosi sunt : tales enim non ignave, remisse ac timide, sed cum libertate, gravitate ac acrimonia increpandi sent; atque ut aiebat Melania apud Palladium in Lausiaca c. 117. *Oportet adversus stolidos tanquam cane et accipitre uti animi elatione, eamque tempore superbiæ eorum in ipsos immittere.*

Notat S. Thomas hic, et Gregorius hom. 11. in Ezechielem, Paulum menere Titum, ut cum imperio arguat, eo quod Titus natura sua esset mitior; hac vero de re non monuisse Timotheum eo quod ipse satis acrimoniæ et bilis haberet à natura. Verum melius, et verius forte, causam hujus rei conferemus in ipsos auditores et subditos, qui dispari erant ingenio. Cretenses enim naturaliter erant duri, pervicaces et perversi; unde de eis dicit Apostolus cap. 1. 12. *Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri*, hisce præerat Titus, unde jubet illi Apostolus, ut eos arguat cum imperio. Timotheus vero præerat Ephesiis, qui docili et facili erant ingenio, ut colligitur ex Act. 20. 37. et ex S. Ignatio ep. ad Ephesios, in qua, Ephesiorum Ecclesiam vocat castissimam, celebrem, laudabilem, seque valde optare dicit, ut in sorte Ephesiorum Christianorum inveniatur, qui cum Apostolis Paulo, Joanne et Timotheo fidelissimo versati sunt, hisce ergo imperio non erat opus.

Nemo te contemnat.] Græce μηδείς σου περιφρονείτω, quod Chrysost. cum suis ita exponit. Ita tegere, ita sancte vive, ô Tite, ut nemo te contemnere audeat : *auctoritatem enim doctrinæ vita facit*, inquit Primas. Verum magis apte et connexe S. Hieron. vertit, *nemo te despiciat*, quasi infra se positum, q. d. Tuere auctoritatem tuam, argue cum omni imperio, ostende potestatem tuam, ne quis deprimere, et quasi se inferiorem despicere audeat. Narrat Spartianus, quod, cum milites Bassianum Severi Imper. filium Augustum consalutassent, Severus in duces omnes facti auctores animadverti jusserit : qui cum prostrati veniam rogarent; Severus manu caput contingens, *Tandem*, inquit, *sentitis caput imperare, non pedes.* Pari modo contemni se non patiatur Prælatus, hoc enim significat περὶ in περιφρονείτω. Sic enim subinde nobiles, præsertim si præsint et regant, præ se despiciunt Episcopos, suasque leges eorum legibus anteponunt. Nam ad Timotheum scribens ep. 1. c. 4. 12. cum ait, *Nemo adolescentiam tuam contemnat;* græce non est περιφρονειτω, sed καταφρονείτω, quod in genere contemnere significat. Vult enim Timotheum, ne ob adolescentiam apud suos perdat auctoritatem, eamdem sibi morum gravitate et sanctitate conciliare, ut nemo eum licet juvenem, docentem et monentem contemnere audeat, hic vero Titum grandævum, satis gravem et maturum monet, ne sinat se à thrasonibus despici, eosque super se attolli : hoc enim significat περιφρονείτω. Pulchre et sapiente S. Bern. Eugenium Pontificem monet, in fine l. 4. de Consider. dicens : *Ubi malitiæ juncta potentia est, aliquid tibi supra hominem præsumendum, vultus tuus super facientes mala. Timeat spiritum iræ tuæ, qui hominem non veretur, gladium non formidat; timeat orationem, qui admonitionem contempsit. Cui irasceris tu, Deum sibi iratum, non hominem putet; qui te non audierit, auditurum Deum contra se paveat.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet Christianos magistratibus etiam Ethnicis debere esse obedientes, modestos item et mansuetos.

Hinc secundo, v. 4. inculcat gratiam Christi, qui per baptismum nos regenaravit, ut bonis operibus studeamus, imo præsimus.

Tertio, v. 10. jubet vitari hæreticos.

Denique v. Titum, Zenam, et Apollo ad se vocat, suosque salutat.

1 Admone illos principibus et potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad
omne opus bonum paratos esse: 2. neminem blasphemare, non litigiosos
esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.
3. Eramus enim aliquando et nos insipientes, increduli, errantes, servientes
desideriis et voluptatibus variis, in malitia et invidia agentes, odibiles,
odientes invicem. 4. Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris
nostri Dei; 5. non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum
suam misericordiam salvos nos fecit, per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus
sancti, 6. quem effudit in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum: 7. ut justificati
gratia ipsius, hæredes simus secundum spem vitæ æternæ. 8. Fidelis sermo est: et de his
volo te confirmare: ut curent bonis operibus præesse qui credunt Deo. Hæc sunt bona et utilia
hominibus. 9. Stultas autem quæstiones, et genealogias, et contentiones, et pugnas legis
devita. Sunt enim inutiles et vanæ. 10. Hæreticum hominem post unam et secundam correptionem
devita: 11. sciens quia subversus est, qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio
judicio condemnatus. 12. Cum misero ad te Artemam, aut Tychicum, festina ad me venire
Nicopolim: ibi enim statui hiemare. 13. Zenam legisperitum, et Apollo solicite præmitte, ut
nihil illi desit. 14. Discant autem et nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut
non sint infructuosi. 15. Salutant te qui mecum sunt omnes: saluta eos, qui nos amant in fide.
Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.

1. Admone illos principibus et potestatibus.] Græce ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, id est principatibus et potestatibus, hoc est, principibus et magistratibus potestatem habentibus: ponuntur enim abstracta pro concretis, ut dixi Coloss. 1. v. 16.

Subditos esse.] Postquam singulis hominum statibus Apostolus cap. præced. leges et monita dedit, hic communia omnibus dat; ac inprimis ut obediant principibus et magistratibus, laicis etiam Ethnicis; tum ne eos contra Christianam religionem irritent, sed potius sua obedientia eos ad Christum pelliciant, tum ne pacem turbent. Causa cur sæpius Paulus, Petrus imo et Christus hanc obedientiam præcipiant, est ea quam dixi Rom. 13. 1. scilicet ut ostendant se non esse sectæ Galilæorum, quæ populum fidelem soli Deo, non autem Ethnicis subjici debere docebat: de hac enim suspecti fuerunt Apostoli, utpote Galilæi. Et hæc secta apud Judæos ita invaluit, ut nec morte quidem proposita induci potuerint Judæi, ut Cæsarem Dominum appellarent; imo multi illorum duce Eleazaro à præside Syriæ Cyrino se censeri et describi non paterentur, ne Cæsari se subjectos esse profiterentur, ut refert Josephus lib. 7. Belli c. 28. et 29. sed illi et Romanis tandem publica et communi omnium conspiratione rebellantes ad extremum usque Hierosolymæ excidium pertinacissime in sua sententia et rebellione perstiterint; ideoque à Tito funditus deleti sunt.

Dicto obedire.] Græce πειθαρχεῖν, id est prompte, libenter, et ex animo obedire.

Ad omne opus bonum paratos esse.] Loquitur de opere non sponte suscepto, sed à principe aut magistratu, de quo præcessit, præscripto, ut quidquid boni ille faciendum jusserit, ad id se promptos exhibeant Christiani. Si enim quippiam mali operis juberet, Christianus illi parere non potest, sed dicere debet: *Obedire oportet Deo magis quam hominibus.* Unde S. August. in psalm. 124. loquens de Christianis militibus, qui servierunt Imp. Juliano Apostatæ et idololatræ: *Ubi*, inquit, *veniebatur ad causam Christi non agnoscebant nisi illum qui in cœlo erat. Qaando volebat ut idola colerent, ut thurificarent; præponebant illi Deum: quando autem dicebat, Producite aciem, ite contra illam gentem; statim obtemperabatur. Distinguebant Dominum æternum à domino temporali, et tamen subditi erant propter Dominum æternum etiam domino temporali.*

2. Neminem blasphemare.] Id est, nemini maledicere, aut mala imprecari, neminem conviciari. Hoc enim est βλασφημεῖν. Sic 1. Corinth. 4. 13. dicitur, *blasphemamur*, id est maledicimur, *et obsecramus.* Alioqui Latinis blasphemia proprie convicium est, quod in Deum et Sanctos evomitur. Vetat Apostolus ut nemini etiam privato, sed maxime ne ulli principum aut magistratuum maledicant Christiani, ut multi faciunt

cum ab eis, vectigalibus aliisque oneribus gravantur sive juste, sive injuste, jubetque ut tam imperata, quam imperantes patienter ferant. Ita Paulus fecit, et hoc suum dogma suo exemplo sancivit Actor. 23. 3. ubi jussus ab Anania pontifice iniquo cædi: *Percutiet te, inquit, Deus paries dealbate.* Cumque astantes dicerent, *Summum sacerdotem Dei maledicis?* respondit, *Nesciebam fratres, quia princeps est sacerdotum. Scriptum est enim, principem populi tui non maledices.*

NON LITIGIOSOS,] ἀμάχους, id est non pugnaces non tam verberibus, quam verbis, ne scilicet verbigerentur, et in lites ac rixas proni sint adversus superiores et magistratus, et etiam quosvis alios. Sensim enim Apostolus se et sua sensa dilatat ad omnes. Unde subdit: *Omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.*

3. ERAMUS ENIM ET NOS ALIQUANDO INSIPIENTES, INCREDULI, ERRANTES.] Vox *enim* dat causam, cur Christiani debeant esse mansueti ad omnes, etiam Ethnicos incredulos, perversos et scelestos, tam magistratus, quam privatos quosque. Estque hic tacita occupatio. q. d. Dicetis mihi, ô Christiani, Ethnicos esse impios et sceleratos, vobisque esse duros, molestos et intolerabiles, quomodo ergo cum iis lites vitare et mansueti esse poterimus? Respondet Apostolus, id pacem et mansuetudinem Christianorum non retardare, sed potius accendere debere: illos enim tam miseros omni compassione esse dignos; oportere Christianos cogitare illa esse vitia gentilismi et ignorantiæ Dei, se quoque tales fuisse cum inter eos gentiliter viverent: proinde agnoscant discrimen et disparitatem vitæ præsentis Christianæ, et prioris quam egerunt in paganismo: admirentur Dei gratiam sibi præstitam, pro eaque gratias agant, ac misereantur eorum qui adhuc in tenebris et salebris gentilismi degunt; ferant eorum passiones et vitia, Deumque orent, ut et ipsi ad Christum Christianamque modestiam, mansuetudinem et sanctitatem secum aliquando convertantur.

Advertit S. Hieron. vocem *nos*. q. d. Ego Paulus quoque ante conversionem vixi incredulus in judaismo, secutus sum carnis concupiscentias, nec eas cohibere valui, utpote gratia Christi destitutus; sed ea imbutus post conversionem factus sum vas electionis et virtutum.

Nota. Pro *insipientes* græce est ἀνόητοι, quod Hieron. *stulti;* Ambros. *inconsulti*, vertit.

Secundo, pro *increduli*, græce est ἀπειθεῖς, id est impersuasibiles. Potest Secundo cum Hieron. verti, *inobedientes;* et cum Cypriano, *contumaces.*

Tertio, *malitia* idem est, quod improbitas, perversitas, nequitia, et nocendi cupido. Inde enim homines mali vocantur perversi, qui alios verbis et factis lacessunt, omnibusque sunt molesti et maligni. Ita Theophyl. *Per peccatum,* inquit Prosper lib. de Gratia Dei contra Collatorem, *perdidit homo boni scientiam: justitiam enim iniquitas depulit, humilitatem superbia destruxit, continentiam concupiscentia elisit, infidelitas rapuit fidem captivitas abstulit libertatem, nec potuit illic ulla portio residere virtutum, ubi tanta irrumpit turma vitiorum.*

4. CUM AUTEM BENIGNITAS ET HUMANITAS APPARUIT SALVATORIS NOSTRI DEI, NON EX OPERIBUS JUSTITIÆ QUÆ FECIMUS NOS.] Pro *benignas*, græce est χρηστότης, id est bonitas, benevolentia et beneficentia.

Humanitas non est idem quod humanæ naturæ assumptio, ut explicat D. Thomas. Nam græce est φιλανθρωπία, id est, singularis ille Dei Patris erga homines amor, studium et dilectio, et, ut Hieron. vertit, clementia: qua scilicet Deus Pater, quasi salvator, volens nos ad salutem perducere, Filium suum salvatorem nobis dedit, fratrem hominemque nobis congenerem, qui assumpta humana natura, baptismum merito et pretio sanguinis sui instituit, quo nos à pristinis vitiis et concupiscentiis ablueret et salvaret, itaque novos homines efficeret, ut ex insipientibus fieremus sapientes, ex incredulis credentes, servientes non carnis, sed spiritus desideriis.

Eleganter et pie S. Bernardus serm. 1. in festo Nativit. Domini. *Apparuerat*, ait, *ante potentia in rerum creatione, apparebat sapientia in earum gubernatione; sed benignitas misericordiæ nunc maxime apparuit in humanitate.* Et mox: *Appareat Domine bonitas, cui possit homo (qui ad imaginem tuam creatus est) conformari: nam majestatem, potestatem, sapientiam nec imitari possumus, nec expedit æmulari. Quousque angustata est misericordia tua in sola angelorum parte, reliquam occupat judicium cum toto humano genere? Dilatet misericordia terminos suos, extendat funes, expandat sinus, attingat à fine usque ad finem fortiter, disponens omnia suaviter.*

Nota. In hac philanthropia, sive singulari illo Dei amore in nos multa sunt admiranda.

Primo, quod ab æterno nos amarit ille qui est Deus, id est, qui est summa majestas et felicitas, qui in se omne bonum habet, ita ut nobis, aliave re non indigeat.

Secundo, quod non necessario nos amet, uti necessario amat Filium et Spiritum sanctum, sed plane libere et liberaliter.

Tertio, quod nos amet sine sua utilitate aut commodo proprio. Nam, ut ait Cyrillus lib. 1. Thesauri c. 6. superflua est Deo productio creaturarum, quantum ad Dei perfectionem attinet. Hoc enim erat Deus antequam nos creati essemus, quod nunc etiam est: nihil ei attulimus à nihilo ad esse producti, et si ad nihilum redigeremur, nihil ei detraheremus.

Quarto, quia Deus hominem amat in quo nulla præcessit ratio, nullum meritum, nulla dignitas, ob quam diligendus esset, sed potius demerita multa et magna, ob quæ omni odio erat dignus. *Commendat*, inquit Paulus ad Rom. 5. 8. *Deus charitatem suam in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est.*

Quinto, quia dilexit eos quos præscivit fore ingratos, imo hostes suos.

Sexto, quia amor hic Dei in homines non ex ignorantia, nec ex passione proficiscitur, uti homines stulte amant sæpe amicas suas ex insano amore, vel quia persuadent sibi eas esse gratiosissimas; sed omnis Dei amor cum summa æquitate et sapientia conjunctus est.

Dices, Quænam in Deo est sapientia diligere homines peccatores et miseros? hoc enim objectum in se non est diligibile.

Respond. Ratio amandi in Deo non petitur ab objecto diligibili, uti fit apud homines, sed ab ipso Deo. Deus enim diligit nos propter se, quia summe bonus est, adeoque bonitate abundat,

ut bonitatem et liberalitatem suam in nos omni dilectione indignos effundere velit. Infinita ergo Dei bonitas radix est et ratio amandi homines, eisque se et sua bona communicandi. Hunc amorem mire inculcat S. Joannes cum ait c. 3. 16. *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.*

Ubi Nota singula verba habere emphasim, et emphatice exaggerare amorem Dei. Primo enim ait, *sic*, id est, tanta amoris vehementia, conatu, excessu. Secundo, non rex, non Cæsar, non angelus, sed *Deus.* Tertio, *dilexit*, scilicet prior et gratis, sine merito, immo sine desiderio nostro. Quarto, *mundum* sibi contrarium, hostem, et reum damnationis. Quinto, *ut* non hominem, non angelum, non mundum alterum, sed *Filium*, non alienum, non adoptivum, sed *suum*, proprium ac naturalem, eumque non unum è multis, sed *unigenitum* et unicum; Sexto, non venderet pretio, non mutuaret, sed gratis *daret*, non ad regnum et triumphos, sed ad mortem et crucem. Septimo, id fecit non sibi, non Christo fructum aliquem quærens, sed ut ipso nos, id est, creator creaturas suas, sua morte vivificaret, sua humilitate exaltaret, sua exinanitione, æterna gloria, opibus et bonis immensis cumularet.

SALVATORIS NOSTRI DEI.] Nota, *Salvator* hic vocatur Deus Pater; hunc enim distinguit à Salvatore quem subdit v. 6. dicens, *per Jesum Christum Salvatorem nostrum.* Unde S. Hieron. docet hic notari SS. Trinitatem: tertia enim persona Spiritus sancti nominatur, cum dicit, *Per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti salvos nos fecit.* Loquitur de salute inchoata, quæ est ipsa justificatio, qua à peccatis et reatu mortis et inferni liberamur et salvamur, tendimusque ad plenam et completam salutem, quam in cœlo omnibus ærumnis, concupiscentiis, et peccandi periculis liberati adipiscemur. Ita S. August. lib. tertio Contra duas epist. Pelagio. cap. 3.

5. NON EX OPERIBUS JUSTITIÆ, id est, non merito operum justorum, cum nulla talia præcesserint fidem et justitiam; SED SECUNDUM, id est propter (vide cap. 25.) SUAM MISERICORDIAM,] id est gratis, ex mera Dei misericordia.

PER LAVACRUM REGENERATIONIS.] Asserit hic Apostolus nos salutem jam dictam consequi in baptismo: baptismus enim est lavacrum regenerationis, quo scilicet regeneramur et renascimur in Christo.

ET RENOVATIONIS SPIRITUS SANCTI,] quo scilicet per gratiam Spiritus sancti renovamus, et novi homines, puta sancti, justi, Dei amici et filii efficimur. Unde Tertull. lib. de Resurrectione carnis vim baptismi explicans: *Caro*, inquit, *abluitur ut anima emaculetur, caro ungitur ut anima consecretur, caro saginatur ut anima muniatur, caro manus impositione adumbratur ut et anima spiritu illuminetur, caro corpore et sanguine Christi vescitur ut anima de Deo saginetur.* In baptismo enim mel et lac, atque Eucharistia recens baptizatis gustanda dabantur, ut alibi dixi, et baptizato statim impendebatur Sacramentum Confirmationis per manus impositionem, ut innuit hic Tertull.

Nota hic emphasim; baptismus enim dicitur renovatio, græce παλιγγενεσία, id est, iterata generatio, quia quasi de novo secundum carnem genitos, regenerat secundum spiritum et virtutes. Unde merito exclamat hic Theophyl. *O rem arduam*, inquit, *et admirabilem! adeo vitiis eramus immersi, ut nulla ratione purgari possemus, sed opus fuit regeneratione, nam regeneratio et renovatio secundum nativitatem, novamque formationem significant. Ut enim domum ruinosam et plane veterem non suffulcimus, verum ad fundamenta usque diruimus ac demolimur, novamque ædificamus: consimilem ad rationem Deus non reconcinnavit quod corruptum erat sarciendo, sed denuo condidit. Quomodo? per Spiritum sanctum, ne enim quæras modum, Spiritus*, inquit, *totum transegit. Unde hoc perspicuum? Quem effudit*, inquit, *abunde in nos: non enim tantummodo per hunc refinxit nos, sed large ipsum etiam nobis impertiit, ut et illud per hoc monstretur. Ac merito: postquam enim mundavit nos, tum et Spiritu suo sancto abunde nos implevit, hoc est quod ait, Effudit. In impuros mundus ille purusque spiritus non ingrediebatur.*

Rursum D. Thomas hic, *Homo*, inquit, *in statu perditionis duobus indigebat, scilicet participatione divinitatis, et depositione vetustatis. Christus utrumque præstitit nobis: prius, dum nos per suam gratiam effecit divinæ consortes naturæ: posterius, dum per baptismum nos in novam creaturam regeneravit.* Et rursum: *In justificatione*, inquit D. Thomas, *impii duo sunt termini, à quo, culpæ remissio, et hæc est renovatio; ad quem, gratiæ infusio, et hæc est regeneratio.* Verum hoc non satis solidum videtur: nam sicut regeneratio, ita et renovatio suum habet terminum, tam *ad quem* quam *à quo*: novitas enim gratiæ et vitæ est terminus ad quem renovationis. D. Thomas ergo accomodatitie tantum loquitur, et per renovationem præcise intelligit vetustatis depositionem: vult enim distinguere in justificatione, terminum à quo, à termino ad quem: et sicut hunc assignat regenerationi, ita illum attribuit renovationi.

Denique Nota, hanc renovationem à peccatis plene, sed à vitiis et concupiscentiis inchoate tantum fieri in baptismo, in qua quotidie proficiendum est, mortificando scilicet concupiscentias ut ab eis plenam sanitatem et renovationem consequamur in cœlo. Ita S. August. l. 14. de Trinit. c. 16.

6. QUEM (scilicet Spiritum sanctum, id est Spiritus sancti gratiam et dona) EFFUDIT IN NOS ABUNDE PER JESUM CHRISTUM SALVATOREM NOSTRUM, 7. UT JUSTIFICATI GRATIA IPSIUS, HÆREDES SIMUS SECUNDUM SPEM VITÆ ÆTERNÆ.] Nota. Non dicit, dedit, sed *effudit*, idque non parce, sed *abunde*, græce πλουσίως, id est, opulenter, ait Hieron. large, copiose; idque hoc fine, ut *justificati*, id est, à peccatis expurgati et justitia donati; non nostro merito, sed *gratia ipsius, hæredes simus secundum spem vitæ æternæ*, id est, hæredes nos fore speremus in cœlo vitæ æternæ.

Nota. Sicut filius qui scriptus est hæres à patre, patris est hæres, non re ipsa, sed tantum secundum spem suam, et secundum destinationem patris, qua fiet ut mortuo patre re ipsa futurus sit patris hæres: ita in baptismo dum justificamur, destinamur et scribimur hæredes vitæ æternæ; sed tantum secundum spem nostram et destinationem Dei. Nam re ipsa hæredes erimus post mortem, si nimirum in justitia accepta, quæ nobis ad vitam æternam dat jus, perseveremus et moriamur.

8. FIDELIS SERMO EST : ET DE HIS VOLO TE CONFIRMARE : UT CURENT BONIS OPERIBUS PRÆESSE QUI CREDUNT DEO.] q. d. Ea quæ dixi de Dei in nos benignitate et humanitate, de renovatione, de salute, de spe vitæ æternæ, non sunt fabulosa, non incerta, non dubia ; uti Judœorum et Philosophorum doctrinæ et spes ; sed fidelia, id est certa et indubitata (ut dixi 1. Timoth. 1. 15.) ac proinde volo, ut de his tu confirmes non tam teipsum (utpote qui in his satis firmus es) quam alios, ut vertit Syrus, ut scilicet ipsi hac fide et spe excitati et confirmati, curent bonis operibus præesse. Ita S. Chrysost. et S. Hieron.

Unde Nota Primo. Pro *confirmare*, græce est διαβεβαιοῦσθαι, quod clarius et aptius vertas, affirmare, asseverare, assere et prædicare, ut rem certam et indubitam; vult enim Apost. ut Titus hæc aliis affirmet et proponat tanquam certissima et verissima, ut iis incitentur ad bona opera.

Nota Secundo. Pro, *ut curent bonis operibus præesse*, græce est ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι, quod Ambros. vertit, *ut soliciti sint ad effectum bonorum operum;* Beza vero, *ut studeant bona opera tueri.* Nam non potest, inquit, verti, *præesse;* sic enim Græco dicendum esset in dativo καλοῖς ἔργοις, jam autem in genitivo dicitur καλῶν ἔργων. Sed Respondeo cum Hieron. et Budæo, imo Vatablo et Erasmo, προϊστασθαι proprie significat præesse, regitque genitivum : hunc enim poscit præpositio πρὸ. Nam hinc προστὰς et προστάτης του ἔργου vocatur præfectus operis. Vult ergo Apostolus Christianos ita studere et incumbere bonis operibus, præsertim eleemosynæ et beneficentiæ, ut iis quasi duces et præfecti præsint, perinde ut in castris quis dicitur præesse annonæ, frumento, tormentis. Sicut enim hujus est curare ne quid iis in rebus desit, ita Christianorum est curare ne quid alicui desit, ut pauperum petitionem non expectent, sed requirant, et sua elemosyna præveniant. Ita Theophyl. Quomodo Cato, teste Plutarcho, dicere solebat, *præclaras actiones occupandas,* id est, ambiendas et accercendas esse, ut semper benefacta priora posterioribus cumulemus. Sicut enim homines vani et mundani ambiunt honores, magistratus et præfecturas, de iisque certant, ut eos aliis præripiant : ita Christiani certare debent de bonis operibus, ut in eleemosynis, omnibus præcant easque aliis præripiant. Unde Chrysost. explicans quid sit *bonis operibus præesse : Hoc est*, inquit, *oppressis injuria opem ferre, non pecuniis tantum, sed etiam exhortatione salubrique doctrina : viduis item ac pupillis auxilium ferre, omnibusque qui in afflictione aut angustia sunt prospicere, miserationis affectu.*

Ad hoc divitibus stimulum suggerit idem Chrysost. hic in morali homil. 6. nimirum ut cogitent sibique persuadeant, eos qui dant elemosynam plus à pauperibus recipere, quam eis dent, puta plus bonarum præcum et orationum, plus virtutis, plus meriti, plus gratiæ, plus mercedis tam præsentis quam æternæ : atque hac de causa Christus cum posset sibi aliis modis prospicere de victu, à Magdalena tamen aliisque piis mulieribus ali voluit, scilicet non ut acciperet, sed ut conferret eis beneficium. Additque Chrysost. *Beneficentia*, inquit, *Deo similes facit. Hæc est charitatis mater proprium Christianæ virtutis insigne, per quam discipuli Christi noscuntur : hæc nostrorum scelerum est medicina, hæc animæ nostræ sordes emundat, hæc scala, quæ in cœlum usque porrigitur, hæc Christi connectit corpus, omniaque Christi membra complectitur.*

Aliqui sic exponunt, *curent qui credunt*, id est Christiani, *ut bonis operibus præsint*, id est præsten et præcellant infidelibus, iisque palmam, non in gloria aut opibus, sed in studio bonorum operum præripiant : Græcum enim προΐστάναι, idem est, quod stare ante id est præstare aliis, sive primum esse quem alii sequantur; non autem qui alios sequatur. Verum sic græce dicendum potius fuisse καλοῖς ἔργοις, quam καλῶν ἔργων, addendumque ἀπιστων, id est infidelibus.

9. STULTAS AUTEM QUÆSTIONES, ET GENEALOGIAS, ET CONTENTIONES, ET PUGNAS LEGIS DEVITA.] *Genealogias* intelligit Judæorum et Judaizantium, qui à puero ita hisce student, ut ab exordio Adam, usque ad Zorobabel omnium generationes ita memoriter velociterque percurrant, ut eos suum putes nomen referre, inquit Hieron. Rursum *pugnas legis* intelligit futiles quæstiones et rixas, quæ circa legem moventur, ut quoto anno Salomon duxerit uxorem, an anno undecimo genuerit Roboam, et his similia, inquit Hieron.

10 et 11. HÆRETICUM HOMINEM POST UNAM ET SECUNDAM CORREPTIONEM DEVITA, SCIENS QUIA SUBVERSUS EST QUI EJUSMODI EST, ET DELINQUIT, CUM SIT PROPRIO JUDICIO CONDEMNATUS.] Pro *correptionem*, græce est νουθεσίαν, id est, ut Hieron. vertit, commonitionem, quæ scilicet leniter fit, docendo et monendo suaviter absque graviori increpatione. Loquitur enim Apostolus de hæretico non pertinaci et formato, sed eo, qui ex ignorantia aut mala instructione errat, et sectam errantium sequitur, vel de quo dubium est, sit ne pertinax, nec ne. Hic enim corripi et instrui debet, primo lenius, secundo durius et fortius : quod si sic monitus contemnit, ostenditque se pertinacem, vitandus est, et non corripiendus : correptionis enim nullus erit fructus. Imo talis si corripiatur, magis resistit, fitque obstinatus, inquit Ambros., quia *talis*, ut subdit Apostolus, *subversus est*, græce ἐξέστραπται, id est, eversus est, scilicet fide, spe et bonis omnibus, utpote plane in hæresi et sua obstinatione perversus et immersus. Unde Tertull. lib. de præscript. c. 16. docet, in hæreticis non habere locum præceptum Domini Matth. 18. de ordine in correptione servando. Hinc etiam idem Tertull. et Ambros. Ita hic legunt, *hæreticum hominem post primam correptionem devita*; et sic, inquit Erasmus hæreticos, si post primam correptionem relabantur, non devitamus, sed incendimus. Verum passim Latina, Græca et Syra legunt, *hæreticum hominem post unam et secundam correptionem devita.* Loquitur enim Apostolus de hæretico non pertinaci, sed errante, ut dixi.

Nota Primo. Pro *devita*, græce est παραιτοῦ, id est, rejice, aversare, refuta.

Sugillat hic more suo mordacitur Erasmus Theologos, quod ex hoc Apostoli loco probent hæreticos esse puniendos et plectendos, putantes scilicet *devita* idem esse quod de vita tolle, sicuti decapita idem est, quod caput illi deme. Nec hoc sarcasmo contentus, similem, sed acriorem non tam ignorantiam, quam injustitiam impingit Jureconsultis, dum subdit : *Sic Jureconsulti furem suspendunt, quod lex latronem plecti capite jubeat, et Galli furem vocant latronem*

(larron :) *sic medici inscita vocabulorum subinde venenum dant pro remedio.* Erras Erasme, non hæc Jurisconsultorum Gallorum fuit stoliditas, sed Principum et magistratuum justa lex et sanctio, quæ ubique fures cruci, uti latrones rotis, adjudicat. Multo minus Theologorum inscitia, sed Regum et Imperatorum decreta, hæreticos ad rogum condemnant. Quis, oro, Interpretum vel Patrum Latinorum tam vecors, tam insulsus fuit, ut *devita* diceret idem esse quod *tolle de vita?* fuerit aliquis matæologus, qui ita, ut ais, vel joco, vel serio explicarit; cui Consilio, regi, vel principi idipsum ad pœnam hanc hoc nomine hæreticis irrogandam persuasit? sunt aliæ Scripturæ certæ et claræ, quæ hæreticos puniendos doceant, quas vide, si lubet, apud Bellarmin. Præclare Tertull. Scorpiaci c. 2. *Ad officium,* inquit, *hæreticos compelli, non illici dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda.*

Nota Secundo. *Delinquit*, græce ἁμαρτάνει, id est erat, vel delinquit et peccat, supple sciens, prudens et obstinatus in sua hæresi, malitia, et delicto. Hæresis ergo antonomastice hic vocatur delictum, peccatum et scelus.

Nota Tertio, *cum sit proprio judicio condemnatus*, græce ὢν αὐτοκατάκριτος, id est, cum sit per se, et, ut legit Cyprianus, *à semetipso condemnatus*, quia scilicet sponte et pertinaciter, se ab omnibus fidelibus, et à tota Ecclesia separat, extra quam non est salus, sed certa damnatio. Ita Hieron. Anselm. et alii. Unde sanctus Maximus serm. 50. apte comparat hæreticum Judæ, qui non à Christo ejectus, sed sponte sua ab Apostolorum collegio se separavit, dum vellet prodere Christum. *Tali*, inquit, *hæreticus, quali et Judas pœna damnatur, ut idem sui et reus sit sceleris, et Judex sit ultionis, quia Dominum quem Judas vendidit, hæreticus blasphemat.* Rursum, ut Vatablus, ait cum hæreticus judicet æterna damnatione esse dignos eos qui veritati et fidei resistunt, hoc ipso seipsum condemnat, utpote qui et veritati et fidei totius Ecclesiæ resistat.

Tertio, alii sic explicant hæreticus nimis credit suo judicio : in hoc enim consistit hæresis peccatum: sui ergo judicii præsidentia peccat hæreticus, ac consequenter eodem se condemnat, id est, condemnationis reum, illique obnoxium se facit. Sed hoc est præter mentem Apostoli.

12. CUM MISERO AD TE ARTEMAM, AUT TYCHICUM,] ut scilicet tui absentiam Cretæ suppleant, et pro te Cretenses instruant et pascant.

FESTINA AD ME VENIRE NICOPOLIM.] Chrysost. Nicopolim Thraciæ intelligit : S. Hieron. vero melius Nicopolim Epiri accipit. Dicta est *Nicopolis*, id est, urbs victoriæ, ab Augusto, qui ibi, scilicet juxta Actium Epiri promontorium, Antonium et Cleopatram navali bello devicit.

13. ZENAM LEGISPERITUM ET APOLLO SOLLICITE PRÆMITTE, UT NIHIL ILLIS DESIT.] Hos ad se mitti jubet Apostolus, ut in prædicatione Evangelii eos habeat socios et adjutores. Apollo enim erat eloquens et potens in Scripturis, Actor. 18. 24. Zenas vero non fuit Juris Cæsarei peritus, sed legis, puta Mosaicæ doctor, ideoque magnæ auctoritatis et opinionis. Unde jam conversus ad Christum poterat ex lege et Prophetis revincere Judæos, doceretque Jesum esse Messiam. Hos ergo Tito committit, ut eos ad se destinet, ac sollicite curet, ne quid in viatico, aliisque in rebus ad iter oportunis illis desit.

14. DISCANT AUTEM ET NOSTRI BONIS OPERIBUS PRÆESSE, AD USUS NECESSARIOS.] Repetit hanc sententiam Apostolus occasione viatici, quod jussit dari Zenæ et Apollo : estque occupatio. q. d. Dices mihi, ô Tite, te pauperem esse, nec posse eis providere de omnibus necessariis ad iter, Respondeo, adi nostros fideles, doce illos charitatem hanc in Dei ministros et Apostolos exercere, ut discant ipsi non tantum per doctrinam, sed etiam per experientiam et praxin, bonis operibus et eleemosynis tam necessariis, tam dignis et sanctis præesse, et in suos magistros esse liberales et munifici. Ita Hieron. Theodoret. et alii. Idem S. Joannes epist, 3. commendat Caio, *Charissime*, inquit, *fideliter facis quidquid operaris in fratres, et hoc in peregrinos*, etc. *quos benefaciens deduces digne Deo : pro nomine enim ejus profecti sunt. Nos ergo debemus suscipere hujusmodi, ut cooperatores simus veritatis.* Hinc inter primos Christianos arctum et magnum fuit jus hospitalitatis : adeo ut Peregrinus impostor (teste luciano in ejus vita) hac de causa se Christianum et prædicatorem esse finxerit; quia sciebat in Christianorum hospitalitate sátis se habere viatici, ita ut non tantum ab illis aleretur, sed etiam in via deduceretur, atque sic (ut ait Lucianus) quaquaversum stipatus incederet. De hospitalitate hac plura dicam ad Hebræos 13. v. 2.

Concede Domine nos præesse bonis operibus, ut modicum hoc vitæ spatium fructuose transigamus, ut hæredes fiamus secundum spem vitæ æternæ.

ÆTERNA,] cogitant temporalem omnem laborem et dolorem, æque ac voluptatem despicit.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD PHILEMONEM.

ARGUMENTUM.

Philemon, non Judæus, sed Gentilis, civis erat Colossensis, inter suos nobilis, vita ac moribus æque ac fide et professione Christiana conspicuus: cujus domum Colossis ad sua tempora integram permansisse tradit Theodoretus hic; utpote quæ tempore Pauli cœpit esse Ecclesia, ut in ea Paulus ageret synaxes fidelium, ideoque in ea habitaret Archippus Colossensium Episcopus, ut satis insinuat Paulus v. 2. Hinc hæc domus jam Deo in Ecclesiam dicata permansit in multa sæcula. Rursum fideles in domum Philemonis convenire soliti ejusdem fovebantur auxilio: erat enim ipse eleemosynis addictus, et Sanctorum necessitatibus succurrebat. Hoc enim est quod ait Apostolus v. 7. *Viscera sanctorum per te requieverunt frater.* Hic ergo Philemon habuit servum nomine Onesimum, qui non tam S. Pauli studio, ut volunt aliqui, quam ob furtum, compilatis scilicet quibusdam heri sui rebus, ut ex v. 18. colligit S. Hieron. Theodor., et Theophyl. Colossis Romam transfugerat, ubi in Paulum incidit, qui eum ad Christum convertit, instituit et baptizavit, et jam fidelem tam Christo quam hero suo effectum cum hac epistola commendatitia ad herum, Philemonem scilicet, remittit, qua rogat illum, ut eum in gratiam recipiat. Scripsit hanc epistolam Paulus Romæ è vinculis prioribus anno Christi 60. Cum jam speraret se brevi iis liberandum, ut patet v. 22. misit eamdem cum epistola ad Colossenses, per ipsum Onesimum.

Notant S. Chrysost. et Theophyl. hanc epistolam in tanta brevitate et simplicitate, plura pertilia continere documenta. Inter quæ Primum est, nulli homini, ac ne servo quidem fugitivo, aditum ad gratiam et vitam æternam esse præclusum, neque de ullius, quantumvis duri, fraudulenti et perditi, salute esse desperandum: talis enim erat Onesimus, utpote servus, fur, Phryx. Phryges enim illiberali servilique erant indole. Unde apud eos ingens erat mancipiorum proventus, ut in proverbium abierit, teste Cicerone orat. Pro Flacco, Phrygem plagis meliorem fieri.

Secundum est, etiam vilium hominum, servorum et profugorum Christianis curam esse habendam.

Tertium, pietatis prætextu servos non esse avellendos à dominis. Unde hic Paulus servum Onesimum domino Philemoni remittit.

Quartum, servos præstante virtute non esse contemnendos, sed amandos et promovendos. Hic enim Onesimus pœnitens facti, in gratiam cum hero suo Philemone rediit, factusque est vir doctor egregius, atque post Timotheum creatus est secundus Episcopus Ephesi: quem valde laudat S. Ignatius epist. ad Ephesios. Unde et hic idem Onesimus postea Romæ sub Trajano martyrio consummatus et laureatus est.

Discite hic Christiani, discite Pastores, pauperes, servos et ancillas non negligere, sed singularem curam eis impendere: sunt enim ipsi oves vestræ, atque animas tam nobiles habent quam divites eodemque pretio sanguinis Christi redemptas. Unde à vobis easdem reposcet Deus in die judicii. Nam propter eas è cœlo descendit Christus, cujus hoc est elogium ab Isaia prædictum et celebratum: *Pauperes evangelizantur.* Tales Deus eligit: sunt enim ipsi magis humiles, dociles, ductiles, ideoque gratiæ et salutis capaciores quam divites. *Nonne Deus,* inquit S. Jacob. c. 2. 5. *elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, et hæredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se?*

1. Paulus vinctus Christi Jesu, et Timotheus frater: Philemoni dilecto, et adjutori nostro, 2. et Appiæ sorori charissimæ, et Archippo commilitoni nostro, et Ecclesiæ, quæ in domo tua est. 3. Gratia vobis, et pax à Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. 4. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, 5. audiens charitatem tuam, et fidem, quam habes in Domino Jesu, et in omnes sanctos: 6. ut communicatio fidei tuæ evidens fiat in agnitione omnis operis boni, quod est in vobis in Christo Jesu. 7. Gaudium enim magnum habui, et consolationem in charitate tua: quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater. 8. Propter quod multam fiduciam habens in Christo Jesu imperandi tibi quod ad rem pertinet: 9. propter charitatem magis obsecro, cum sis talis, ut Paulus senex, nunc autem et vinctus Jesu Christi: 10. Obsecro te pro meo filio, quem genui in vinculis, Onesimo, 11. qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem et mihi, et tibi utilis, 12. quem remisi tibi. Tu autem illum, ut mea viscera, suscipe: 13. quem ego volueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in vinculis Evangelii: 14. sine consilio

autem tuo nihil volui facere, uti ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium. 15. Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, ut æternum illum reciperes, 16. jam non ut servum, sed pro servo charissimum fratrem, maxime mihi; quanto autem magis tibi et in carne, et in Domino? 17. Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me. 18. Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet: hoc mihi imputa. 19. Ego Paulus scripsi mea manu: ego reddam, ut non dicam tibi, quod et teipsum mihi debes: 20. Ita frater. Ego te fruar in Domino: Refice viscera mea in Domino. 21. Confidens in obedientia tua scripsi tibi: sciens quoniam et super id, quod dico, facies. 22. Simul autem et para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis. 23. Salutat te Epaphras concaptivus meus in Christo Jesu, 24. Marcus, Aristarchus, Demas, et Lucas, adjutores mei. 25. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

1. Paulus vinctus Christi Jesu, et Timotheus frater: Philemoni dilecto, et adjutori nostro, et Appiæ sorori charissimæ, et Archippo commilitoni nostro; et Ecclesiæ, quæ in domo tua est.] Vide quot titulis et nominibus pulset hic Apostolus mentem Philemonis, ut Onesimum in gratiam recipiat.

Primo, ego *vinctus Christi*, inquit, hoc à te posco, da ergo hoc solatium et gaudium mihi vincto, imo da hoc Christo, pro quo ego vinctus sum, factusque quasi servus similis servo tuo Onesimo.

Secundo, idem poscit *Timotheus frater* tam tuus quam meus, in Christo, id est Christianus.

Tertio, tu es mihi *dilectus et adjutor*, da hoc ergo dilectioni nostræ, Rursum soles non tantum quosvis miseros et pauperes, sed etiam me tuis opibus et opera in Evangelio adjuvare, juva ergo et suscipe hunc misellum servum tuum per me conversum.

Quarto, salutando Appiam et Archippum; tacite eosdem, inquit Theophyl., deprecatores secum pro Onesimo adsciscit, tanta erat charitas et sollicitudo Apostoli, ut unum homuncionem fugitivum domino suo reconciliaret.

Nota Secundo. Hæc Appia uxor erat Philemonis, ut docet Chrysost. Theodor. Theophyl. Hanc *sororem* suam vocat, scilicet in Christo. Omnes enim Christiani in symbolum eximiæ charitatis mutuæ, omnes viros Christianos vocabant fratres, omnes feminas sorores, tanquam ex eodem patre, scilicet Christo; et matre, scilicet Ecclesia, genitos et genitas.

Nota Tertio. Hic Archippus Episcopus et prædicator erat Colossensium, inquit Ambros. et Hieron. unde cum hic Paulus vocat *commilitonem* suum, et ad Coloss. 4. 17. de eo scribit, *Dicite Archippo, Vide ministerium, quod accepisti à Domino, ut illud impleas.* Licet Primasius velit Archippum tantum fuisse diaconum, Epaphram vero fuisse Episcopum Colossensium: de quo vers. 23. Videtur autem hic Archippus habitasse Colossis, in domo Philemonis. Hac enim de causa eum cum Philemone salutat; hinc etiam addit salutem apprecans, *et Ecclesiæ* (id est congregationi fidelium) *quæ in domo tua est*, scilicet ô Philemon (ad eum scribit, eumque alloquitur, non autem Archippum) utpote in qua multi sunt fideles, cum in ea habitet Archippus Episcopus, ideoque ad eam quasi communem Episcopi et fidelium Ecclesiam Christiani sacrorum causa conveniant.

4. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, audiens charitatem tuam, et fidem, quam habes in Domino Jesu, et in omnes sanctos. Græce non est ἐν, sed εἰς, id est, *in* vel *erga* Dominum Jesum et omnes sanctos. Ita Chrysost. et Ambros.

Nota. Fidem quam habemus in Dominum Jesum, eamdem habemus et in omnes Sanctos: sicut enim credimus Jesum esse Messiam, et Salvatorem, caputque Ecclesiæ Dei, ita ut pariter credimus Sanctos Jesu veros esse sanctos, veramque Dei Ecclesiam; et amando ac adhærendo Sanctis, amamus ac adhæremus Christo, ac consequenter benefaciendo Sanctis, benefacimus Christo. Apostolus enim loquitur de fide non nuda et interna, sed de ea, quæ per opera sese exerit et communicat, uti mox ipse subjungit.

Hinc sequitur, eum qui honorat et invocat Sanctos, nihil detrahere Christo, imo hoc ipso honorare et invocare Christum. Unde Exodi 14. 31. dicitur: *Crediderunt Domino, et Mosi servo ejus. Hoc autem*, inquit Hieron., *non solum in Mose, sed in omnibus Sanctis ejus est, ut quicumque credit Deo, aliter ejus: fidem recipere nequeat, nisi credat et in Sanctos ejus: non enim est in Deum perfecta dilectio et fides, quæ in ministros ejus odio et infidelitate tenuatur.*

6. Ut communicatio fidei tuæ evidens fiat, in agnitione omnis operis boni, quod est in vobis in Christo Jesu.] *Communicationem fidei*, vocat fidei communionem; sive quod tu ô Philemon, nobiscum in fide communices, habeasque communem et eamdem nobiscum fidem, æque ac spem.

Secundo, et plenius, *communicationem fidei* vocat eleemosynas et officia charitatis in Sanctos, ex fide viva et ardenti manantia.

Nota Primo. Hæc verba referenda esse ad superiora, scilicet ad illa, *semper memoriam tui faciens in orationibus meis.* q. d. Oro instanter et assidue pro te, ut communicationem hanc bonorum operum, ad quam fides te incitat, ostendere et perficere pergas; ut liberalitas tua nunquam cesset, sed potius, ut quæcumque potes effundas in egentes, maxime Christianos. Ita Theophyl.

Nota Secundo. Pro *evidens*, græce legit noster Interpres ἐναργής per α jam cum Hier. Chrysost. Theophyl. per ε, legunt ἐνεργής, id est, efficax, operatrix, et operibus florens, scilicet fides et communicatio fidei tuæ. Adverte, Apostolum poscere fidem non otiosam et nudam, sed efficacem, quæ flores et fructus pariat eleemosynæ et bonorum operum. Verum melius Noster legit ἐναργής, id est, evidens: sequitur enim, *In agnitione omnis operis boni.* q. d. Ut omnibus evidens

fiat fides tua, dum agnoscunt et vident eleemosynas et opera tua bona, quæ per fidem hanc incitatus operaris, *idque in Christo Jesu*, id est, per legem, doctrinam et gratiam Christi Jesu. q. d. Cum sis tantæ in omnes charitatis, eam in tuum Onesimum quoque ostende, eumque in in gratiam recipe. Ita Theophyl.

Aliter Anselmus, *in agnitione*, inquit, id est, ut tu agnoscas practice, id est, ames et peragas omne bonum. Sed prior sensus planus et genuinus. Denique vox *operis*, non est apud Hier. Chrysost. Ambros. est tamen in Syro et Bibliis Regiis.

7. GAUDIUM ENIM MAGNUM HABUI ET CONSOLATIONEM IN CHARITATE TUA, QUIA VISCERA SANCTORUM REQUIEVERUNT PER TE, FRATER.] Nota Primo. Pro *gaudium*, græce est χάριν, id est gratiam; sed Apostolus χάριν accipit pro χαρὰν, id est gaudium, tam hic quam 2. Corinth. 1. v. 15. ut docent Chrysost. et Theophyl. quin et Erasmus, Vatablus et Beza.

Nota Secundo. *Requieverunt*, id est, recreata et refocillata sunt. Sicut enim venter inanis, fame latrans et exæstuans, ita et tormina viscerum, ipsaque viscera sedantur et quiescunt, dum implentur et saturantur.

Nota Tertio. Per *viscera* Vatablus intelligit ventres, quos satiavit Philemon ; sed plus significat *viscera*, scilicet tam intimas necessitates, quam consolationem ad intima corporis et animi penetralia pertingentem, ac quasi cor ipsum reficientem et recreantem. q. d. Intima consolatione affecisti Sanctos , id est, Christianos, dum eis in summa necessitate, tanta charitate succurristi, ô Philemon. Ita Theophyl. Sic enim è converso Hebræi רחמים *rachamim*, id est viscera misericordiæ, dant iis qui profusi sunt in opera misericordiæ, quod videlicet intime aliorum miseria tangantur, et ex intimis visceribus miserorum misereantur, adeoque ex hac miseratione viscera ipsa, quæ sedes sunt compassionis et condolentiæ, in iis commoveri et contorqueri videantur, viscera ergo misericordiæ significant visceralem, intimam, et ex imo corde et affectu manantem misericordiam. Sic Zacharias canit, Deum nos ex alto visitasse *per viscera misericordiæ*; quia cum dedit nobis Christum filium suum, quasi sua viscera in nos effudit.

Notat S. Hier. artificium et rethoricam Christianam Pauli, qua ita impense in proœmio laudat Philemonem, ut ille id, quod postea petetur, negare non audeat, ne suis laudibus videatur indignus.

8. PROPTER QUOD MULTAM FIDUCIAM (παῤῥησίαν, id est, libertatem) HABENS IN CHRISTO JESU (per Christum Jesum) IMPERANDI TIBI QUOD AD REM PERTINET,] τὸ ἀνῆκον, id est, quod decens, conveniens et officii tui est, ut scilicet solitam tuam charitatem in servum tuum pœnitentem ostendas.

Tamen PROPTER CHARITATEM MAGIS OBSECRO, CUM SIS TALIS, UT PAULUS SENEX, NUNC AUTEM ET VINCTUS JESU CHRISTI.] q. d. Cum mihi quasi patri spirituali tuo liberum sit propter Christum tibi imperare, ut Onesimum in gratiam recipias; malo tamen non auctoritate uti, sed precibus, et per charitatem te obsecrare, ut idipsum facias cum sis senex æque ut ego. Senes enim increpandi, sed rogandi sunt, inquit Anselm. Hieron. Theophyl.

Nota. Pro *cum sis senex*, græce est τοιοῦτος ὢν, quod Hieron. Vatabl. et alii vertunt, *cum sim talis*, scilicet *Paulus senex*. Nam vocula *ut* interjecta sæpe non est nota similitudinis, sed veritatis, significans *scilicet* : atque hoc modo hæc verba Græca syntaxi recte cohærent cum παρακαλῶ , id est, obsecro, q. d. Obsecro te cum sim talis, scilicet Paulus senex: senum enim, cum sint debiles et infirmi , est orare et obsecrare. Verum per hebraismum Noster cum Ambrosio melius vertit, *cum sis senex*, scilicet tu, ô Philemon. Hebræi enim כי *ki*, id est, *quia*, *cum*, aliasque similes conjunctiones causales et rationales sæpe subaudiunt, et participium sumunt pro præsenti indicativo vel conjunctivo quo carent, scilicet ὢν pro εἰ vel ἧς, nam, ut dixi, senum potius est rogari, quam rogare et obsecrare.

Nota secundo. Τὸ *nunc autem et vinctus Jesu Christi* referendum est tantum ad *Paulus senex*, non autem ad *cum sis talis*. Nec enim Philemon similis erat Paulo in vinculis, sed tantum in senio ; addit enim Paulus senio sua vincula, ut efficacior sit obsecratio. q. d. Da hoc senio meo; si non , da saltem hoc vinculis meis.

10. 11. et 12. OBSECRO (inquam) TE PRO MEO FILIO QUEM GENUI IN VINCULIS ONESIMO, QUI TIBI ALIQUANDO INUTILIS FUIT, NUNC AUTEM ET MIHI ET TIBI UTILIS, QUEM REMISI TIBI.] Post longas insinuationes quasi parata jam via, tandem hic proponit suam petitionem, nomenque servi Philemoni invisi, illudque illi amabile et suave efficit, dum vocat eum filium vinculorum suorum , sibique et illi utilem. Admiratur hic S. Hieron. magnanimitatem Pauli, mente in Christum ferventis. *Tenetur*, inquit, *in carcere*, *vinculis stringitur* , *squalore corporis*, *charorum separatione*, *pœnalibus tenebris coarctatur; et non sentit injuriam; non dolore cruciatur, non novit aliud nisi de Christi Evangelio cogitare, sciebat servum, sciebat fugitivum, sciebat raptorem;* et hunc tamen in carcere docet, catechizat, convertit, baptizat, et quasi filii loco habet.

Nota Primo. In Græco pulchra est antithesis, τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δέ σοι καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον. Olim, inquit, hic servus fuit tibi *achrestus*, id est inutilis, incommodus, noxius : nunc tibi et mihi erit *chrestus* et *euchrestus*, id est inutilis, commodus, beneficus. Sic olim dicebantur *chresti*, homines commodi et benefici. *Pauci*, inquit Lucianus in Philopatro, *chresti*, id est fugi, *sunt*, *quemadmodum ubique video.*

Nota Secundo. Alludit Paulus ad nomen Onesimi , ὀνήσιμος enim idem est quod εὔχρηστος, id est chrestus et utilis. q. d. Olim erat anonesimus, id est inutilis, imo noxius et damnosus; jam est onesimus, id est utilis ; olim Paganus, jam Christianus; olim fur, jam fidelis servus : olim profugus, jam redux, ut tibi sit assecla fidus et perennis.

Nota Tertio. Cum S. Hieron. spiritum et efficaciam Pauli, qua ita cito Onesimum convertit, et ex tam inutili et perverso, tam utilem et eximium effecit, ut eum optet sibi ministrum in vinculis : cum enim dicit eum sibi esse utilem, tacite postulat, inquit Theophyl., ut sibi remittatur : remittit tamen eum ad herum, tum ut ejus iracundiam placet, tum ut ostendat servos fugitivos jure justitiæ heris suis esse restituendos. Hinc eumdem Onesimum recens à se conversum vocat charissimum et fidelem fratrem , Coloss. 4. v. 9.

12. TU AUTEM ILLUM, UT MEA VISCERA, SUSCIPE.]

Significantius idipsum habent Græca, αὐτὸν τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, id est, ipsum hoc est mea viscera suscipe : *viscera* sua vocat filium suum, quem genuit in Christo. Videntur enim filii esse quasi pars viscerum matris; quod in se transfert Paulus, ut maternum et tenerrimum affectum suum in Onesimum exprimat : hunc enim magis significat vox *viscera*, quam vox *filius*.

13 et 15. QUEM EGO VOLUERAM MECUM DETINERE, UT PRO TE MIHI MINISTRARET, SINE CONSILIO AUTEM TUO NIHIL VOLUI FACERE, UTI NE VELUT EX NECESSITATE BONUM TUUM ESSET, SED VOLUNTARIUM.] *Bonum*, id est beneficium, *tuum*. Hoc enim significat Hebræum טוב *tob*, id est, bonum. Pungit novo stimulo Philemonem. q. d. Tu mihi in vinculis servire debueras, idipsum pro te præstitit servus tuus Onesimus, ergo illi à te ad me profugo potius gratias agere debes, quam irasci.

15 et 16. FORSITAN ENIM IDEO DISCESSIT AD HORAM (id est, ad breve tempus) A TE, UT ÆTERNUM ILLUM RECIPERES, JAM NON UT SERVUM, SED PRO SERVO CHARISSIMUM FRATREM, MAXIME MIHI : QUANTO AUTEM MAGIS TIBI, ET IN CARNE ET IN DOMINO?] *Æternum* vocat eum qui jam conversus fideliter, spiritu Christiano, hero suo erat adhæsurus, tum in hac vita, tum in futura. Ita Anselm.

Secundo, noster Interpres vertit, *pro servo*, quia in Græco legit, uti et Syrus, ὑπὲρ δοῦλον. Jam autem legunt, ὑπὲρ δοῦλον, id est, servum; majorem et præstentiorem servo, puta fratrem, utpote fidelem et Christianum jam effectum recipies.

Tertio, in *carne*, id est, in rebus carnalibus, hoc est temporalibus.

Quarto, *in Domino*, id est, in rebus divinis, spiritualibus et æternis. Vide can. 25. q. d. Onesimus jam tibi charior esse debet, quam ante; quia jam tibi magis conjunctus et devinctus est, magisque, melius et fidelius tibi serviet, quam ante : ante enim metu servili quasi mancipium ad oculum tibi serviebat, jam vero tibi serviet, tibique adhærebit fidelissime, quasi frater, ex amore et spiritu Christiano, tam in rebus temporalibus quam divinis. Ita S. Hieronymus et Theophyl.

Denique notat Hieron. rursus artificium Pauli: ut fugam enim servi elevet et excuset, dicit Dei providentia eam factam esse, ad majus tam ipsius quam heri bonum. *Nonnunquam*, inquit Hieron., *malum occasio sit bonorum; et hominum prava consilia Deus vertit ad rectum. Quod dico, manifestius exemplo fiet. Joseph, fratres zeli stimulis incitati, Ismaelitis viginti argenteis vendiderunt : hoc initium et patri et fratribus et omni Ægypto bonorum omnium fuit. Denique ipse postea ad fratres, Vos, inquit, cogitastis de me mala, et Deus cogitavit de me bona. Simile quid et in Onesimo possumus intelligere, quod mala principia occasiones fuerint rei bonæ. Si enim dominum non fugisset, nunquam venisset Romam, ubi erat Paulus vinctus in carcere. Si Paulum in vinculis non vidisset, non recepisset fidem in Christum. Si Christi non habuisset fidem, nunquam Pauli effectus filius in opus Evangelii mitteretur. Ex quo paulatim et per gradus suos reciprocante sententia, ideo minister Evangelii est factus Onesimus, quia fugit à Domino.*

Est hic locus moralis de Christiana humilitate: apud Christianos enim servi sunt fratres suorum dominorum in Christo. Vide Chrysost. in morali hom. 3. ubi simul docet de ipsamet humilitate sua neminem gloriari aut sese extollere, sed magis unumquemque humiliari debere.

SI ERGO HABES ME SOCIUM,] id est amicum, si inter amicos me numeras.

17. SUSCIPE ILLUM SICUT ME.] Amicorum enim omnia sunt communia. Hæc est ratiocinatio Apostoli. Ego sum Onesimo κοινωνὸς, id est tanta est mihi cum illo communio, ut ille si alter ego: recipe ergo illum sicut meipsum. *Consideremus hic*, ait Hieron., *quantum laudetur Onesimus, quantumque tam parvo tempore profecerit sub Paulo, cum ita recipiendus sit, ut apostolus; et sic ejus, ut Pauli, dominus debet desiderare consortium.*

18. SI AUTEM ALIQUID NOCUIT TIBI, AUT DEBET, HOC MIHI IMPUTA.] q. d. Furtum et debitum ejus in me transscribe.

9. EGO PAULUS SCRIPSI MANU MEA, EGO REDDAM.] Græce ἀποτίσω, id est, dependam, resolvam : est enim hic fidejussio, qua se Paulus pro Onesimi debito Philemoni obstringit. q. d. Quod Onesimus sublegit et rapuit, ego Paulus spondeo me redditurum : cujus sponsionis hoc tibi chirographum do, hanc scilicet epistolam mea manu perscriptam. Ita S. Hieron. Chysost. Theodor.

UT NON DICAM TIBI, QUOD ET TE IPSUM MIHI DEBES.] q. d. Ut omittam et taceam, quod te, id est tuam conversionem ad Christum et salutem, mihi debes; itaque si tu et tua mea sunt, ergo et Onesimus, qui tuus est, meus est. Ita Hieron. et Anselm.

20. ITA FRATER] Pro *ita* græce est interjectio asseverantis et Confirmantis. q. d. Certe, ne dubites, ego omnino dependam Onesimi debitum.

Secundo, et melius, S. Hieron. ναὶ accipit quasi respondens Hebræo אנה *ana*, quæ est interjectio blandientis. q. d. Quæso, obsecro te frater, preces meas pro Onesimo exaudi: ita enim illi veniam eblanditur. Unde subdit,

EGO TE FRUAR IN DOMINO.] q. d. Ego voluptatem miram capiam ex te, cum hanc rem tam piam et justam in Domino, id est, in re dominica et Christiana, mihi concesseris. Unde Syrus vertit אתתניח *etteniach*, id est, ego refocillabor, vel suaviter requiescam in te. Græcum ὀναίμην, id est fruar, alludit rursum ad nomen Onesimi. q. d. Ego ex te fructum consolationis capiam, si Onesimum, id est fructuosum et utilem, in gratiam recipias.

Notat S. August. Anselm. Beda, et ex iis Magister in 1. d. 2. frui tantum licere Deo quasi fine ultimo, uti vero nos creaturis, quasi mediis ad illum finem assequendum *frui* enim idem esse quod finem, sive complementum lætitiæ, ac consequenter beatitudinem et felicitatem in aliqua re ponere : quod non aliter fit, quam cum ultimo fini nostro suavissime et perenniter inhæremus. Volunt ergo Patres citati, *frui* hic ab Apostolo abusive sumi, ut sit idem, quod cum delectatione uti : vel certe Secundo, ut idem August. lib. 1. de Christiana c. 33. et ex eo Anselm. q. d. Fruar te, non in te, sed in Domino, id est Domino fruar, et in eo ac per eum te et omnibus aliis, quos meæ fruitionis ac visionis divinæ socios habebo in cœlo : aut Tertio, ut Hieron. q. d. Imprecor tibi, ô Philemon, clementiam, charitatem, aliasque virtutes Dominicas, ut te illis repleto fruar, id est gaudeam, in Domino. Verum uti hi sensus, præter mentem et

scopum Apostoli sunt, ita et hæc acceptio vocis *frui* recentior est. Cœpit enim à S. August. à quo cæteri Patres et Theologi eam mutuati sunt: nam Ciceroni et priscis Latinis *frui* proprie est fructum, utilitatem et voluptatem ex aliqua re capere. Sic enim dicimur frui vita, bonis, amicis, quibus nihil est dulcius: et hoc proprie significat Græcum ὀναίμην. Unde Theophyl. sic exponit, q. d. Paulus, *Fac me, ô Philemon, tuo hoc beneficio quod peto, perfrui, non in rebus mundanis, sed in Domino*, id est, *in divinis*. Et Vatablus sic. q. d. *Si hoc feceris adjutus ero* (hoc enim quoque significat ὀναίμην) *per te in Domino*, id *in re, quæ grata est Domino*: vel, *Utinam ego de te fructum et voluptatem capiam in hac re justa.*

21. Refice viscera mea in Domino.] q. d. Me intime et recrea hoc beneficio, quo nullum mihi accidet jucundius. Si hoc mihi præstiteris, cor meum mulcebis, et miro gaudio delinies. Vide dicta v. 7. et 1.

22. Para mihi hospitium.] Audi S. Hieron. *non puto tam divitem fuisse Apostolum, et tantis sarcinis occupatum, ut præparato egeret hospitio, et non una contentus cellula, breves corporis sui spatio ædes amplissimas existimaret: sed ut, dum eum expectat Philemon ad se esse venturum, magis faciat quod rogatus est.* Et mox: *Apostolo magis quam Paulo hospitium præparandum est. Venturus ad novam civitatem, prædicaturus crucifixum, et inaudita dogmata delaturus, sciebat ad se plurimos concursuros. Et necesse erat primum, ut domus celebri esset urbis loco, ad quam facile conveniretur. Deinde ut ab omni importunitate vacua, ut ampla, quæ plurimos caperet audientium: ne proxima spectaculorum locis, ne turpi vicinia detestabilis. Postremo ut in plano potius esset sita, quam in cœnaculo. Quam ob causam existimo eum Romæ in conducto mansisse biennium. Nec parva, ut reor, erat mansio, ad quam Judæorum turbæ quotidie confluebant.* Actor. 28. 30. Lustravi ego conductum hoc S. Pauli hospitium, adeoque juxta illud habito: conversum est in ecclesiam, vocaturque Diaconia S. Mariæ in Via lata. Sane peramplum fuit et in celeberrimo urbis loco. Nemo ergo miretur, si Religiosi qui proximorum saluti se addixerunt, similia quærant in urbibus loca: non enim sibi et suis commodis, sed civium consulunt.

Nam spero per orationes vestras donari me vobis,] ut scilicet liberatus è vinculis, vobis restituar. Duo hic discimus, ait Theophyl. Primo, quod sit ingens orationum virtus, si quidem Paulus tantusque illarum ope indigeat; et si ille, quis non? Secundo, quod oporteat nos humili esse spiritu, quandoquidem Paulus discipulorum precibus indigebat; quodque utilissimum sit aliorum, præsertim Sanctorum, preces exposcere.

23. Salutat te Epaphras concaptivus meus in Christo Jesu,] id est, propter Christum Jesum. Sic enim sæpe accipitur Hebræum *bet*, id est *in*, Ita Theophyl. Hic Epaphas Episcopus fuit Colossensium, simulque curam gerebat Ecclesiæ Laodicensis et Hierapolitanæ, ut docet Paulus Coloss. 4. 12. Sed cum Romæ in vincula conjectus est, suffectus ei videtur Archippus, ut docet Ambros. et insinuat Paulus, ut dixi v. 2.

24. Demas.] Hic est, ait Theophyl., qui postea à Paulo defecit. De quo dixi 2. Timoth. 4. v. 9.

Fruere Æternitate, Fruere Deo.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD HEBRÆOS.

Pauca hic præmittenda sunt. Primo, de authoritate hujus epistolæ. Secundo, de ejus auctore. Tertio, de idiomate et stylo. Quarto, de argumento et scopo ejusdem.

Quæritur ergo Primo, an epistola hæc sit Scriptura canonica? Negavit id olim Marcion et Arrius, et nuper Lutherus, Brentius, Kemnitius, Magdeburgenses et Anabaptistæ: imo vero è Catholicis Cajetanus scribens in hanc epistolam, hac de re dubitat.

Sed Respondeo, et dico: De fide est, epistolam ad Hebræos esse Scripturam canonicam. Ita definit Concilium Florentinum in instructione Armenorum, et Tridentinum sess. 4. Estque hic Patrum et priscæ Ecclesiæ sensus et consensus: ita enim censuit olim Innocentius I. epist. ad Exuperium, et Concilium Carthaginense tertium can. 47. et Laodicense can. 59. Canones quoque Apostolorum, can. ult. Idem docet Athanas. in Synopsi, August. l. 2. de Doctrina Christiana c. 8. Hieron. epist ad Dardanum, Origenes et Clemens Alexandrinus apud Eusebium l. 6. historiæ Ecclesiasticæ c. 11. et 18. Imo idem asseverat Calvinus, Beza et eorum asseclæ.

Argumenta octo, quæ contra auctoritatem hujus epistolæ ab Erasmo et aliis objiciuntur, suis quæque locis dissolvam. Interim vide ea simul congesta et discussa apud Bellarm. libr. 1. de verbo Dei c. 17. et Medinam lib. 6. de Recta fide cap. 25.

Quæritur Secundo: quis hujus epistolæ sit auctor? Erasmus et Calvinus negant esse sanctum Paulum; et olim Tertulianus l. de Pudicitia censuit esse Barnabam. Sed respondeo et dico: Certum est hanc epistolam esse S. Pauli. Ita Patres Græci et Latini passim; quos citat Bellarminus supra et Galenus hic. Imo idipsum docet S. Petrus epist. 2. cap. 3. 15. *Sicut*, inquit, *charissimus frater noster Paulus scripsit vobis*, scilicet Hebræis Christianis, ex Judæa, ob Judæorum persecutionem, profugis, et dispersis per Pontum, Galatiam, Cappadociam. Hisce enim tam secundam, quam primam suam epistolam scribit S. Petrus, ut patet epist. 1. cap. 1. 1. nam hosce Hebræos profugo, et in Græcia alibive peregrinantes significat ibi Græcum παρεπίδημοι ut recte advertit Ribera hic.

Dices, Cur ergo Paulus in aliis epistolis nomen suum præfigit suos salutando, hic autem illud tacet?

Respondent aliqui, Paulum nomen suum in hac epistola quoque posuisse; sed interpretem illud omisisse, sive quod mancum nactus sit exemplar, ex quo hæc transtulit, sive oblivione, aliave de causa.

Verum probabilius respondent S. Hier. in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum, in Paulo, Clemens Alexandrinus apud Eusebium loco citato, et alii passim, Paulum nomen suum in hac epistola tacuisse eo quod Pauli nomen apud Judæos etiam Christianos male audiret. Habebatur enim Paulus hostis legis Mosaicæ, et Gentilium (qui Judæis invisi erant) patronus. Adde, si se vocasset Paulum, cum illud Gentile et Romanum sit nomen, displicuisset Judæis quasi ex Saulo Paulus, ex Judæo factus esset Gentilis et Romanus: sin Saulum se vocasset, Gentilibus visus fuisset à Gentibus ad Judæos, et à christianismo ad judaismum velle redire. Prudenter ergo nomen suum subticuit, ne hos illosve nomine suo offenderet.

Addunt nonnulli, videri Paulum eadem de causa hanc epistolam tradidisse Barnabæ, ut ipse eam quasi nomine suo vulgaret, ideoque à Tertulliano Barnabæ eam asscribi. Verum Paulus seipsum et nomen suum Hebræis satis indicat, c. ult, v. 23.

Secundum causam cur Paulus nomen suum hic sileat, affert Theodoretus et Clemens loco jam citato, videlicet modestiam Pauli, quia scilicet ipse in hac epistola prædicat et celebrat Christum, primum Hebræorum Apostolum. Rursum quia Hebræi curæ Petri et Jacobi erant commissi: Paulus vero non Judæorum, sed Gentium erat doctor et Apostolus. Hac de causa noluisse se nominare, quia simul se de more vocare debuisset eorum Apostolum; quod noluit, sed hunc titulum tum Christo, tum S. Petro et Jacobo concessit: unde Paulus Hebræis hic scribit, non quasi doctor et Apostolus, sed quasi eorum socius et amicus, ut patet capite ult. v. 3.

Addunt aliqui tertiam causam, scilicet hanc fuisse Hebræorum consuetudinem, ut in epistolis nomina sua non præfigerent. Quæ consuetudo colligi videtur ex 4. Reg. 10. v. 2. Sed hæc causa non satis certa aut solida videtur.

Quæritur Tertio, qua lingua conscripta sit hæc epistola? Aliqui cum Origene et Clemente Alexandrino loco citato respondent græce esse scriptam, ita ut sententia et res sit Pauli, phrasis vero et stylus sit S. Lucæ aut Clementis, ideoque sit elegantior aliis Pauli epistolis. Verum sic non tam Paulus quam Lucas aut Clemens hujus epistolæ esset auctor et scriptor hagiographus, utpote scribens et concinnans singulas hujus epistolæ sententias, non ex se, sed ex instinctu Dei et dictante Spiritu sancto.

Dico ergo cum S. Hieron. in Catalogo scriptorum Ecclesiastic. in Clemente, cum Theodor. et Œcumen. Hic, cum Clemente Alexand. supra, Paulum scripsisse hanc epistolam, hebraice, utpote Hebræum Hebræis: hebraice inquam, non pure, sed corrupte, quia syriace, uti locuti sunt Judæi post reditum è Babylone et tempore Christi. Scripsit itaque Paulus hanc epistolam Hebræo, id est, suo vernaculo eloquio disertissime, et pari eloquentia versa est in Græcum à Luca, uti censuit Clemens Alexandr. apud Eusebium lib. 6. hist. c. 11. vel potius, ut

Euseb. Hieron. Theodor. et Œcumen. à Clemente Romano, cujus epistola ad Corinthios cum hac ad Hebræos et stylo et sensu valde consentit. Et hæc est causa cur inter hanc ad Hebræos et alias Pauli ad alios epistolas, magna sit styli dissimilitudo.

Dices, Si scripsit hebraïce, cur ergo citans Scripturam veteris testamenti, non eam citat juxta textum Hebræum, sed juxta versionem Septuag.

Respondeo, Paulum in autographo Hebræo citasse Scripturam juxta textum Hebræum, sed Græcum interpretem substituisse versionem Septuaginta, utpote Græcis notiorum. Ita textum Hebræum citavit Paulus in Syra, id est Antiochena, synagoga Actor. 13. v. 35. et 41. ubi tamen Lucas Græcis græce scribens, versionem Septuaginta substituit: idipsum fecit quoque interpres S. Matthæi c. 13. 14. et alibi; ut ibidem Jansenius et alii annotarunt. Nisi malis dicere cum Ribera, Galone et Baronio tom. 1. pag. 677. illo tempore versionem Septuag. fuisse vulgatam apud omnes, tam Judæos, quam Græcos, et è Græco in Syrum idioma fuisse conversam, illudque citasse Paulum: unde et Josephus et Philo, Hebræi licet Septuag. tamen sequuntur et citant potius quam Hebræa ipsa autographa.

Dices Secundo; Si hebraice scripsit hæc Paulus, cur ergo Hebræum nomen unum per aliud interprætatur, dicens c. 7. v. 1. et 2. *Melchisedec qui interpretatur rex justitiæ;* et, *Rex Salem, id est pacis.*

Respondent aliqui, non Paulum hæc Hebræa nomina interpretatum esse, sed interpretem Græcum hasce interpretationes Paulo addidisse. Verum id dici nequit: ipse enim contextus arguit eas esse Pauli; nam in hisce interpretationibus magnam argumentionis suæ vim ponit ipsemet Paulus. Dico ergo, ipsummet Paulum Hebræas hasce voces interpretatum esse per alias similes, vel per easdem, sed divulsas et separatas, ut eas magis inculcaret, et sensum in iis latentem explicaret et perurgeret, dicendo v. 2. *Melchisedec* idem est quod *melec*, id est rex, *sedec*, id est justitiæ; sicut latine quis recte interpretatur, dicens, frugifer idem est quod frugem ferens, corniger idem est quod cornu gerens. Adde, Apostolum Hebræas voces non interpretari per Hebræas, sed per Syras quibus tunc loquebantur Judæi: sicuti jam Syrus interpres (quem nonnulli putant non esse interpretem, sed ipsum autographum Pauli, quod mox examinabo) interpretatur eadem nomina dicens, *Melchisedec*, id est, *malca dekinuta.*

Quæres hic, an textus Syriacus qui extat in Bibliis Regiis, sit ipsum Pauli autographum; multis id suadere conatur Albertus Widmanstadius Ferdinandi Imper. nuper Cancellarius, qui primus novum testamentum syriace in Europa imprimi curavit, et Guido Fabricius, qui illud in Latinum convertit, atque Matthæus Galenus Duacensis Cancellarius, qui in hanc epistolam commentans Syrum præ Græco sequitur et explicat.

Verum hoc valde incertum est et parum probabile. Viris enim doctis textus hic Syriacus recentior et ex Græco traductus videdur, præsertim cum idem, suique per omnia similis extet in omnes Pauli et aliorum Apostolorum epistolas, omniaque Evangelia; quæ non dubium est primitus conscripta esse græce, non syriace, atque in Syriacum à Syro quodam interprete esse conversa. Quem licet Syri putent fuisse sanctum Marcum Evangelistam, tamen verius est non Marcum, sed alium Marco longe posteriorem fuisse: nam S. Cyrillus, Clemens, Athanasius, Theodor. Damascenus et alii, qui in Syria, vel Ægypto vixerunt et scripserunt, hujus versionis Syriacæ non meminerunt. Rursum hunc Syrum textum non esse Pauli, nec Marci, nec primi illius ævi Christiani, patet ex eo, quod hæc Syriaca versio phrasi et idiotismo discrepet à Syra lingua, qua loquebantur Judæi tempore Christi, Pauli et Marci. Nam Matth. 27. v. 8. pro *haceldema*, uti dicebant Judæi tempore Christi, Syra jam versio habet דדמא ארורסא *aguresa daddema*, ubi græcizat. Nam ex ἄγρος, id est ager, format *aguresa.* Sic Matth. 27. 46. pro *Eli Eli*, uti dixit Christus, Syrus jam habet איל איל *Il Il.* Sic pro *Jerusalem*, Syrus vertit *Ourischlem*, pro *Kephas Kipho*, pro *Pascha Pezcho*, pro *Golgota Golgoulto*, pro *Joseph Jauseph*, pro *Jacob Jaacoub*, pro *Messia Meschicho*, pro *Mose Mousche*, pro *Esau Isou*, pro *Isaac Ischok*, pro *Israel Isroiel*, pro *Abel Hobel*, pro *Cain Koin.* Ex quibus, aliisque patet, alio idiomate locutum esse Christum et Judæos, alio vero Syriacam hanc novi testamenti versionem esse conscriptam.

Extat quoque hæc epistola pure hebraice impressa. Verum hoc non esse autographum S. Pauli, quin potius illud à quopiam Hebræo ex Latino vel Græco in Hebræum esse traductum, facile quivis doctus deprehendet.

Tale est et Evangelium S. Matthæi Hebraicum, quod Sebastian. Munsterus, et post eum Quinquarboreus edidit, asserens se illud à Judæis extorsisse. Quasi vero soli Judæi hostes Christi infensissimi, illud Christianis negligentibus per tot annorum centurias tam studiose custodierint. Adde, hoc opus spurium et supposititium esse, satis colligi ex eo, quod in margine sæpe alias et plane diversas ab iis quæ sunt in textu voces synonymas pro textu substituat: quodque verbotenus Latinum textum referat, et sæpe nimis pueriliter hebraismos consectetur.

Talis est et Tobias Hebraicus quem Paulus Fagius, vir æque ac Munsterus suspectæ fidei, Constantinopoli, ut ipse ait, acceptum edidit, et pro autographo supposuit. Testatur enim S. Hieron. in prologo qui Tobiæ præfigitur, Tobiam non Hebræo, sed chaldea sermone, utpote in Assyriaca captivitate, esse conscriptum. Adde, phrasin Hebræam hujus Tobiæ videri mimi alicujus Rabbini aut Hebræi, utpote quæ ita pueriliter sæpe Græco textui respondet ad verbum, ut plane ex eo traducta et expressa videatur, resectis tamen quibusdam quæ traductori displicebant. Insuper fingit hic auctor Tobiam cum curari non posset, ivisse in Alemanniam. Nimirum hos omnes libro Alemanni alicujus Lutherani aut Judæi, et forte ejusdem à quo primo editi sunt, fœtus supposititios esse, suspicari licet.

Quæritur Quarto, quodnam sit hujus epistolæ argumentum? Respondeo, Scripta est hæc epistola quasi circclaris ad Hebræos omnes toto orbe dispersos, sed maxime ad Hebræos in Judæa degentes, ut per omnes eorum Ecclesias legeretur. Id patet c. ult. v. 23. ubi se cum Timotheo propediem ad eos, scilicet in Judæam: venturum significat. Cur dicti sint Hebræi, dixi 2. Corinth. 11. v. 22.

Hebræis itaque scribit Paulus hoc fine et scopo, ut nimirum eis ostendat et demonstret dignitatem Christi et Evangelii, cui cedere debeat Moses et lex vetus, ut scilicet eos à judaismo omnino, integre et perfecte transferat ad christianismum, in eoque confirmet. Ita Scholiastes Græcus, Primasius, Sedulius, et alii.

Hac de Causa Paulus Hebræis hic proponit, et probat Primo, divinitatem et dignitatem Christi. Secundo, ejusdem sacerdotium, scilicet unicum Christi in cruce sacrificium; omnibus veteribus adumbratum, solum fuisse sufficiens ad nostram omnium redemptionem perficiendam. Tertio, demonstrat Christi officium esse, ut per suum sanguinem sit peccatorum omnium expiator, redemptor, mediator, et pontifex noster, ac cœli reserator. Quarto, affert differentia et excellentiam testamenti novi præ veteri. Quinto, consolatur eos qui à Magistratibus Judaicis permittentibus romanis præsidibus, propter Christi fidem, et à lege Mosis defectionem, quasi apostatæ bonis suis spoliabantur, variisque modis divexabantur. Imo, si credimus S. Chrysost. consolatio hæc et confirmatio eorumdem, scopus est totius Epistolæ. Demum morum instructione et præceptis ethicis hanc epistolam Paulus more suo concludit.

Scripsit hanc epistolam, ut ait cap. ult. v. ult. ex Italia, scilicet Roma, non anno Neronis 14. cum Romam ex Hispania secundo rediit martyrio coronandus, ut volunt aliqui; sed cum in primis vinculis causam suam feliciter apud Neronem perorasset, ejusque liberandi spes optima affulgeret, ut colligitur c. ult. v. 23. anno scilicet Neronis quarto, qui fuit Christi sexagesimus. Ita cum Chrysost. Galeno, et aliis Baronius.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Demonstrat Christum Mosi, Prophetis, ac consequenter legem Christi legi Mosis per angelos, datæ præstare.

Hinc Primo, v. 2. docet, Christum esse Deum, Dei Patris Filium, hæredem et imaginem, conditorem et gubernatorem sæculorum.

Secundo, vers. 3. docet, Christum, qua homo est, esse redemptorem peccatorum, eumque sedere a dextris Dei.

Tertio, v. 4. ad finem ex psalmis probat Christum hominem angelis præcellere divina origine et filiatione, honore et cultu latriæ, potentia, æternitate, dominio et imperio, scilicet Christum omnium esse dominum, angelos vero Dei et Christi esse ministros.

1. Multifariam, multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis:
novissime 2. diebus istis locutus est nobis in filio, quem constituit hære-
dem universorum, per quem fecit et sæcula: 3. qui cum sit splendor
gloriæ, et figura substantiæ ejus, portansque omnia verbo virtutis suæ,
purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram majestatis in excelsis:
4. tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hære-
ditavit. 5. Cui enim dixit aliquando angelorum: Filius meus es tu, ego
hodie genui te? Et rursum: ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium. 6. Et cum
iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dixit: Et adorent eum omnes angeli Dei.
7. Et ad angelos quidem dicit: Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis.
8. Ad filium autem: Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi: virga æquitatis, virga regni tui.
9. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exulta-
tionis præ participibus tuis. 10. Et: Tu in principio Domine terram fundasti: et opera manuum
tuarum sunt cœli. 11. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, et omnes ut vestimentum veteras-
cent: 12. et velut amictum mutabis eos, et mutabuntur: tu autem idem ipse es, et anni tui
non deficient. 13. Ad quem autem angelorum dixit aliquando: Sede à dextris meis, quoadusque
ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? 14. Nonne omnes sunt administratorii spiritus,
in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capient salutis.

1. Multifariam, multisque modis olim Deus loquens (græce λαλήσας, id est, locutus, patribus in Prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in filio,] id est, per filium. Vide can. 25. Per tres antitheses Apostolus hic præfert Evangelium, id est doctrinam Christi, doctrinæ Mosis et Prophetarum.

Prima antithesis est, quod hæc doctrina Prophetarum tradita sit, *multifariam multisque modis*, id est, per varias multiplicesque figuras,

visiones et oracula; illa vero Christi data sit tota simul et semel per unum Christum, dum legem Evangelicam nobis tradidit. Unde pro *multifariam* græce est πολυμερῶς, id est, multipartite, per multas partes et vices, quia scilicet Deus non omnia uni Prophetæ, verbi gratia Jeremiæ; sed partem suæ veritatis, salutis et mysteriorum Christi, Jeremiæ, partem Isaiæ, partem aliam aliis Prophetis revelavit. Rursum, pro *multisque modis*, græce est πολυτρόπως, id est, multiformiter, quasi vertens se in varias formas, modos, similitudines. Sic enim Homerus Ulyssem vocat πολύτροπον, quia versatili erat ingenio, noveratque se omni loco, tempori et personis accommodare. Sic Deus apud Prophetas vertit se in omnes formas et figuras, ut populum Judæorum durum et rudem doceret, molliret et flecteret, quando Ezechieli apparuit in curru Cherubim, Jeremiæ in virga vigilante, et olla succensa, Isaiæ in throno excelso Seraphim, Danieli in specie antiqui dierum, cui ministrabant millia millium, et decies millies centena millia assistebant ei; Oseæ, Joeli, Zachariæ, et cæteris, aliis Symbolis et formis sese ostendit. Et hoc est quod Dominus per Oseam dicit c. 12. *Visionem multiplicavi, et in manu Prophetarum assimilatus sum*, id est, per Prophetarum visa, dicta et facta, variis tum personis, tum rebus me assimilavi. Ita S. Hieron. ibi. Prophetæ ergo per varias tum partes et vices, tum formas et similitudines cognoverunt et alios docuerunt id, quod Christus qui est in sinu Patris, totum simul in Verbo vidit, nosque edocuit: nam partem quasi sui Prophetis, Christo vero totum se clare spectandum et promulgandum exhibuit Deus.

Secunda antithesis est, quod Prophetæ docuerint *olim*, locutique sint priscis patribus, Judæis scilicet, iisque solis: Christus vero jam *novissime diebus istis* locutus sit nobis, omnibus, inquam, hominibus totius mundi. q. d. Prophetæ prisco et rudi incultoque sæculo rudes et incultos patres nostros docuerunt; Christus vero nos tot legis præceptis, tot cæremoniarum ritibus, tot Prophetarum oraculis instructos et expolitos docuit ipsum apicem veritatis, salutis sapientiæ et perfectionis.

Unde Nota. Pro *novissime diebus istis*, græce est, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων, id est, novissimis vel ultimis diebus, id est temporibus istis. q. d. Olim unus Propheta alteri, una lex alteri successit, jam vero omnibus Prophetis ultimus Christus, et omnibus legibus ultima lex Christi successit, cui nulla alia succedet. Unde sequitur nec plenas, nec perfectas fuisse leges et doctrinas Prophetarum: Christi vero legem et doctrinam plenam et perfectam esse, adeo ut nihil illi sit adjiciendum. Secundo, hisce verbis, ait Chrysost. excitat Paulus Hebræos ad spem et constantiam in persecutionibus pro fide tolerandis. q. d. Agite, modicum adhuc tolerate, en hi sunt ultimi dies, post quos mox sequetur finis laborum et passionum, atque initium præmiorum et gaudiorum; en aspirat jam dies æternitatis, en imminet vita illa gloriosa et beata, regnum, inquam, Christi, cujus non erit finis.

Tertia antithesis est, quod Prophetæ docuerint quasi Prophetæ, id est quasi homines, futura de Christo et Ecclesia Christi obscure prævidentes et prænuntiantes; jam vero in lege nova doceat nos Christus filius Dei, qui clare videt et penetrat omnem Dei Patris sapientiam: sicut ergo umbra corpori, ita Prophetæ Christo cedere eoque præsente tacere debent. q. d. Paulus, Videte ergo ô Hebræi et agnoscite vestram felitatem, gratias immortales agite Deo opt. max. quod vos in hoc legis novæ sæculum reservarit, quo non Prophetas imperfecte, membratim per partes, et obscure docentes et prophetantes, sed ipsummet Dei filium omnium arcanorum Patris conscium videre, eumque clarissime et plenissime docentem, atque abscondita à constitutione mundi eructantem audire licet. Ac consequenter advertite quam Christo præ Mose et Prophetis credere, in ejusque fide vos corroborare debeatis, ut scilicet bonorum rapinam, malaque omnia, adeoque mortem et martyrium pro ea libenter et constanter subeatis: utrumque enim intendit Apostolus, ut dixi in proœmio.

Quem constituit hæredem universorum,] non tantum hominum, sed omnium omnino rerum quæ creatæ sunt; πάντων enim, id est universorum, in neutro genere hic capitur, ut patet ex seqq. Nota vocem *constituit*, scilicet Deus Pater, Christum qua homo est. Christus enim qua Deus est, natus est hæres, dominus et opifex omnium; qua vero homo est, non natus, sed constitutus est à Deo hæres, id est dominus, et ex æquo cum Deo Patre consors ac possessor (hoc enim est κληρονόμος) omnium scilicet creaturarum, et hominum, ac totius orbis. Et hoc est quod psal. 2. 8. dicitur: *Postula à me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ.* Et Joan. 13. 3. *Sciens Jesus quia omnia dedit ei Pater in manus.*

Nota Secundo. Vocat Apostolus Christum hæredem ex asse omnium bonorum Patris, ut significet Primo, Christum, qua homo est, esse filium Dei naturalem, propter gratiam unionis qua Verbo filioque Dei unitur. Christus ergo, qua homo est, jus habet ad hæreditatem Dei Patris, ut scilicet sit particeps et consors divinæ beatitudinis et gloriæ, ac dominus omnium. Secundo, hisce verbis significat Christum primarium et necessarium esse hæredem Dei Patris, adeoque neminem posse in consortium hæreditatis, beatitudinis et gloriæ Dei admitti, nisi per Christum in filium adoptetur; ideoque quemque satagere debere ut huic hæreditati Christi in Ecclesia per fidem et baptismum adscribatur, in eaque perseveret. q. d. Sine Christo nemo salvus hæresque Dei esse, nemo hæreditatem vitæ æternæ cernere potest. Persistite ergo, ô Hebræi, in fide, gratia et Ecclesia Christi, nullaque persecutio ab eo vos separet: siquidem non potestis esse Dei hæredes, si Christi non sitis: Christus enim plenus adæquatus Patri est hæres. Quare quem Christus in hanc hæreditatem suam non admittit, is eam adire, patrisque hæres ac beatus esse nequit.

Per quem fecit et sæcula.] Præpositio *per* causam, non instrumentalem, nec ministerialem, uti volunt Ariani, sed principalem significat, ut patet ex v. 10. et vers. 3. q. d. Deus Pater per Filium suum, qui est Verbum suum æternum, quasi per ideam omnes rerum gradus et species continentem, et quasi per sapientiam architectonicam increatam, omnisciam et omnipotentem, in qua sunt et vivunt sempiternæ rerum omnium rationes, *fecit*, id est creavit et produxit, *sæcula*, id est tempora et temporaria

omnia, scilicet mundum et omnia quæ in mundo sunt. Ubi Nota. Græcum αἰὼν respondet Hebræo עולם *olam*, et proprie significat sæculum, ævum et tempus decurrens, subique succedens, quod in Scripturis subinde vocatur *generatio*, ut cum dicit, Eccles. 1. 4. *Generatio præterit, generatio advenit.* Et Gen. 15. 16. *Quarta generatione* (id est, quarto sæculo vel ævo) *revertentur huc.* Sic vocamus sæculum sive ævum Noe, Abrahæ, Mosis, id est tempus quo vixit Noe, Abraham, Moses. Verum metonymice αἰὼν, id est sæculum, significat res quæ illo sæculo et tempore existunt, ut sæcula sint idem quod sæcularia, æviterna, temporia : puta mundus, et omnes res mundanæ quæ aliquo sæculo aut tempore creatæ aut factæ sunt et subsistunt. Itaque τὸ עולמין *olamin*, id est αἰῶνας, id est sæcula, ponitur pro הנבראים ורנעשים *hannibrahim vehannuasim*, id est pro rebus creatis et factis in sæculo. Sic c. 11. Apostolus dicit, *aptata esse sæcula*, id est creata et mundana omnia, *verbo Dei :* quod hic totidem pene verbis dicit, *Per quem fecit et sæcula.* q. d. Christus et super et ante sæcula, ab æterno est creator, non creatura : est opifex sæculorum et rerum omnium.

Ubi Nota. Inculcat hic Apostolus Hebræis utramque Christi naturam : humanam, cum dicit, *Quem constituit hæredem universorum ;* divinam, cum dicit, *Per quem fecit et sæcula.* Atque ne putes fecisse ea per filium quasi per instrumentum, subdit illico :

3. QUI CUM SIT SPLENDOR GLORIÆ, ET FIGURA SUBSTANTIÆ EJUS,] q. d. Filius est splendor gloriæ, id est gloriosæ majestatis ejus, scilicet Patris. Pro *splendor*, græce est ἀπαύγασμα, quod Syrus vertit, צמחא *tsemcha*, id est germen. Sed non satis vim Græcæ vocis expressit : ἀπαύγασμα enim proprie idem est quod Hebræum זהר *zohar*, id est claritas, splendor, fulgor, refulgentia, seu id in quo resplendet paterna gloria, id est gloriosa majestas. Sicut enim radius à sole, ita Filius à Patre procedit : et sicut sol suam lucem, decorem et gloriam ostendit in suis radiis ita splendentibus, in iisque quasi refulget et relucet ; ita Pater suam gloriam ostendit in generatione sui Filii tam fulgidi et gloriosi. Alludit Apostolus, vel potius citat Sap. 7. 26. ubi dicitur de Sapientia æterna, id est de Filio : *Candor est lucis æternæ, et speculum sine macula.* Ibi enim pro *candor*, græce est eadem vox quæ hic, scilicet ἀπαύγασμα, id est splendor. S. August. l. 4. de Trinit. c. 2. interpretatur : *lux est lucis æternæ.* Sed vox *candor* clarius significat fulgorem lucis æternæ. *Candor* ergo idem est quod candidus, lucidissimus, purissimus splendor et fulgor. Addit Sapiens Filium esse Patris *speculum sine macula :* quia in Filio quasi in speculo limpidissimo relucet Patris gloria et majestas.

Nota hic, Deum Patrem optime comparari Soli et luci, idque ob magnas et multas analogias, quas recenset S. Dion. l. de Divin. nomin. c. 4. ac consequenter generatio Filii optime comparatur emanationi radii à sole. Hac enim similitudine, ut notat S. Ambrosius l. 1. de Fide ad Gratian. c. 4. et Patres Græci, tria significantur ; Primo generationem Filii esse naturalem, Filiumque à Patre non libere, sed naturaliter, perinde ut radium à sole procedere. Unde Cyrillus l. 10. Thesauri cap. 8. hinc probat Filium Dei non præcedente voluntate et electione, sed secundum naturam à Patre generatum esse.

Secundo, hac radii et Solis similitudine significatur immutabilitas generationis Filii : sic enim sine mutatione et immutabiliter radius à sole profluit.

Tertio, significatur generationis hujus æternitas : radius enim sive splendor Soli coævus est. Ubi ergo, inquit Chrysost., sunt Ariani qui dicunt, *Erat quando non erat ?* id est erat tempus quando non erat Filius

Rursum, Quarto, significatur generationis ejusdem puritas, quia lux à sole promanat sine ulla fæce aut commistione quasi spiritualis et purissima qualitas.

Quinto, hinc colligit Damascenus l. 1. de Fide c. 9. Filium à Patre esse inseparabilem : sic enim lux et radius à solo inseparabilis est. Rursum numquam posse Filium deficere, quia lux Solis durante sole deficere nequit. Denique sicut à sole et splendore calor, ita à Patre et Filio Spiritus sanctus procedit.

Perperam ergo Beza hunc locum Apostoli explicat de humanitate Christi : passim enim Patres explicant de divinitate, illudque satis evincit id quod sequitur, *Et figura substantiæ ejus.* Hoc enim humanitati competere nequit. Ac rursum illud Sapient. 7. 26. *Candor est lucis æternæ*, quod de Sapientia increata dicitur. Quem locum hic citat Apostolus. Fateor tamen hæc posse secundario ad humanitatem Christi derivari et accommodari : humanitas enim est splendor gloriæ, id est gloriosæ divinitatis ; quia in ipsa humanitate Christi, utpote tam pulchra, gloriosa et augusta, resplendet ipsa substantiæ ejusdem deitas.

ET FIGURA SUBSTANTIÆ EJUS.] Pro *figura* græce est χαρακτὴρ, id est, expressa et quasi exsculpta imago, signum et similitudo, ex qua archetypum, sive exemplar, id est Deum Patrem, agnoscamus et intueamur, sicut ex imagine in certa expressa agnoscimus et intuemur sigillum quod illam expressit : Græcum enim χαράσσω idem est quod insculpo, notam aut formam imprimo ; inde χαρακτὴρ, idem est quod insculpta et impressa imago. Character ergo hic significat Filium esse Patris imaginem, non inanem, umbraticam, fugacem et evanidam, sed constantem, expressam, insculptam, quæ ad vivum Patrem, Patrisque vultum repræsentet, *Hunc enim Pater signavit* (ἐσφράγισεν, id est sigillavit, et quasi sigillo expressit) *Deus*, inquit ipse Filius Joan. 6. 27. Filius est *figura substantiæ* Patris, *quia per se subsistit, et in se paternos ostendit Characteres*, ait Theodoretus, *ut omnimodam similitudinem et propriam exemplaris imaginem ostendat*, ait S. Chrysost.

Nota, pro *substantiæ*, græce est ὑποστάσεως : ὑπόστασις autem, inquit S. Hier. ad Damasum, idem est quod οὐσία, id est, essentia et substantia. Et sic S. Hier. in Deo agnoscit unam hypostasim, sicut et unam essentiam, nec audet dicere in Deo esse tres hypostases, ne videatur dicere in Deo esse tres substantias. Ita quoque Epiphan. hæresi 69. per *hypostasim* hic essentiam accipit, quasi Filius hic dicatur *figura hypostaseos*, id est, figura essentiæ Patris. Additque Filium dici *figuram*, non quod veritate substantiæ Patris careat, sed quia per suam substantiam Patrem repræsentat. Verum hoc dici nequit : nam essentia Patris non generat essentiam Filii. Nec Filius essentiæ Patris habet imaginem, figuram et characterem, sed identitatem. Melius ergo

S. Basil. epist, 43. ad Greg. Nyss. Chrysost. Theod. Theoph. et alii hic, *hypostasim* sumunt pro persona Patris, cujus imago est Filius, ut videlicet subsistat tamquam hypostasis similis hypostasi et substantiæ Patris, eo modo quo dixi 2. Cor. 4. 4. ὑπόςασις enim idem est quod subsistentia: subsistentia autem non est aliud quam persona. Unde liquet nomen *figuræ*, sive imaginis, competere soli Filio proprie et personaliter, non Patri, nec Spiritui sancto, quia solus Filius procedit ut Verbum à Patre. Verbum autem est *figura* et imago intelligentis et rei intellectæ, quod scilicet ejus conceptum et intellectionem plane et plene intelligenti repræsentat, sicut speculum repræsentat speciem rei sibi objectæ. Quare *figura* et imago sunt nomina relativa, ac significant relationem filii ad Patrem: figura enim est figurati figura, et imago est exemplaris imago, sicut filius est Patris filius. Atque hæc est causa, cur Filius distinguatur à Spiritu sancto, quia scilicet Filius, vi processionis suæ, procedit à Patre ut Verbum, id est ut imago Patris, ideoque ei in natura simillimus et consubstantialis, atque idcirco dicitur generari à Patre, et processio ejus est generatio: Spiritus sanctus vero procedit, non ut Verbum, sed ut amor Patris et Filii. Amor autem non est imago, nec amantem amato assimilat; sed est impulsus, qui amantem ad amatum quasi extra se amandum impellit et rapit: quia vero hic amor est in ipso Deo, hinc Spiritus sanctus est Deus: quia quidquid est in Deo, hoc est immensum, infinitum, æternum, ideoque Deus. Ita S. August. 7. de Trinit. c. 1. S. Thom. 1. p. q. 35. art, 2. et ibi Suarez et Vasquez.

Notant Secundo, Theodor. et Theophyl. *hypostasin* hic opponi hæresi Photini, qui docebat Filium per se non subsistere: cum enim dixisset Apostolus, *Qui cum sit splendor gloriæ*, ne quis putaret Filium esse splendorem talem, qualis apud nos est, qui scilicet sit accidens, mox hoc excludens subjecit, dicens, *Et figura substantiæ ejus*, q. d. Filius est splendor, sed splendor subsistens, quasi hypostasis et persona similis hypostasi et personæ Patris. Hinc rursum excluditur hæresis Sabellii, docentis eamdem esse hypostasin sive personam Patris et Filii: nec enim hypostasis expressa et producta potest eadem esse cum hypostasi exprimente et producente, sed ab ea distingui debet, perinde ut sigillum à figura sua, quam ceræ imprimit, distinguitur.

Portansque omnia verbo virtutis suæ.] q. d. Filius suo verbo et jussu potenti omnia portat, id est sua subsistentia, nutu et potentia sustentat et bajulat totum pondus creaturarum, inquit Theoph. quasi Atlas mundi. Hoc enim significat Græcum φέρων, quod Syrus vertit אחיד *achid*, id est complectens, continens, coercens omnia quasi omnipotens. Est enim *achid* apud Syros epithetum Dei, notatque omnipotentiam. Secundo, φέρων cum Erasmo verti potest, agens, movens, moderans, gubernans omnia, uti eadem creavit: nam φερόμενα, inquit Erasmus, dicuntur, quæ impetu quodam aguntur: unde et φορὰν impetum vocant. Rursum non dicit Paulus, Gubernat, sed Portat, imo in Græco non dicit, dicit, Portat, sed φέρων, id est fert. Nam, ut ait Chrysost, qui gubernat et portat, id facit cum negotio et labore, fert vero qui sine negotio facillime rem movet, quo libet. Et S. Anselmus: *Portat omnia, hoc est*, inquit, *sursum tenet, ne decidant, et in nihilum revertantur, unde creata ab ipso fuerunt; et sustentat ea non labore et difficultate, sed imperio suæ potentiæ.*

Utraque hæc expositio congrua est et connexa. Deus enim, Deique filius, qui est splendor et virtus gloriæ Dei, quasi summus rex et moderator omnium, tam portat et sustentat, quam agit et movet totum hoc universum: hinc ejus gloriosa providentia, sustentatio et gubernatio significata fuit Ezechieli c. 1. per currum Cherubim, qui, ut ait Ezechiel, symbolum erat gloriæ Dei. Sicut enim Eliseus Eliæ cum raperetur in cœlum, acclamabat: *Pater mi, currus Israel et auriga ejus.* Quasi diceret: Tu, ô Elia, eras quasi currus portans Israelem, et simul eras quasi auriga ejusdem, regens et agitans eum ad omne bonum, Princeps enim, Propheta et Prælatus est quasi currus et auriga populi et reip. sustinet enim quasi currus onera populi, et quasi auriga populum regit, aurigatur et præsidet, et simul bajulat et portat instar matris quæ portat et regit infantem. Hinc de Christo principe dicitur: *Cujus principatus super humerum ejus*, Isaiæ 9. v. 6. Hac etiam de causa princeps hebraice dicitur נשיא *nasi*, quasi dicas portitor sive bajulus, qui scilicet populi onera levat et portat: à rad. נשא *nasa*, id est levavit, tulit, portavit. Unde *nasi* dicitur portitor, et *nose* portans: quo nomine hebraice scribens hic usus videtur Apostolus. Hinc Moses Num. 11. 12. Domino conqueritur: *Cur*, inquit, *imposuisti pondus universi populi hujus super me; numquid ego concepi omnem hanc multitudinem, vel genui eam, ut dicas mihi, Porta eos in sinu tuo, sicut portare solet nutrix infantulum?* Sicut ergo Elias fuit currus Israel et auriga ejus, ita Deus est quasi currus portans totum mundum, et sustentans omnes mundi creaturas, quæ alioqui in nihilum ex quo venerunt, reciderent. Est et Deus simul quasi auriga currui insidens et præsidens, currumque hunc totius mundi agens, movens et gubernans. Secundo, hunc currum teste Ezechiele undique stipant angeli Cherubini, quasi Dei administri, unde et *spiritus vitæ erat in rotis* ejus, id est halitus vitalis et spiritus animalis à Deo in rotas permeabat et diffundebatur juxta illud Virgilii,

> Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
> Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

q. d. Hic currus, hoc Dei vehiculum per se currebat animalibus Cherubim præeuntibus, et rotis per se motis, ex vi et impulsu iis à Deo per angelos impresso. Hac enim phrasi symbolice non aliud significatur, quam quod cœli et mundus sint quasi Dei præsidentis currus, sponte sub eo currens, quodque Deus illi dominans per angelos gyret cœlos, tempora resque omnes fortissime et suavissime tegat, moveat ac gubernet. Itaque videtur hic Paulus ad currum hunc Cherubim Ezechieli ostensum alludere, ut ibidem annotavit Hieron. Prado. Unde et sedens et præsidens in curru hoc similis erat filio hominis, inquit Ezechiel: quod idem est cum eo quod hic dicit Paulus, Filium portare omnia verbo virtutis suæ.

Potest Tertio, Græcum φέρων verti proferens, alens, fovens omnia quasi pia mater, ut φέρων sit idem quod Hebræum מכלכל *mecalkel*: sed, ut dixi, Apostolus potius usus videtur verbo נושא *nose*: hoc enim proprie significat eum

qui aliquid fert aut portat. *Verbo virtutis suæ*, id est nutu potentiæ suæ (*virtus* enim idem est quod potentia, hanc enim significat Græcum δύναμις) sive potenti suo jussu et imperio, quasi potentissimus princeps, cui satis sit eos aperuisse, ut fiat quidquid voluerit, dixit enim et facta sunt. q. d. Sicut per Filium Deus fecit sæcula, id est mundum, et mundana omnia : ita per eumdem eadem quæ facta et condita sunt, non sua sollicitudine, cura et industria, uti faciunt homines dum suos regunt, sed sua virtute, verbo, et nutu potenter regit et administrat.

Hanc Dei potentiam significat Isaias c. 40. 12. ubi dicit, Deum tribus digitis appendere molem terræ : *Quis*, inquit, *mensus est pugillo aquas, et cœlos palmo ponderavit? quis appendit tribus digitis molem terræ, et liberavit in pondere montes, et colles in statera?* Quis? nisi solus Deus, Deique Filius? et Sapiens Sapient. 11. 12. *Virtuti*, inquit, *brachii tui quis resistet? quoniam tanquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum, et tanquam gutta roris antelucani, quæ descendit in terram.* Ubi *momentum* idem est quod minima inclinatio aut motus. Græce enim est ῥοπὴ ἐξπλαστίγγων, id est, vergentia vel inclinatio ex lancibus libræ, quæ sclilicet quoniam semper agitantur, hinc semper una pars alia magis minusve pendula inclinat, id est, attollitur vel deprimitur. q. d. Sicut hæc propensio lancis minima est, et minimi momenti, sic etiam mundus minimus est respectu Dei. Secundo, sicut hæc propensio minimo motu illius qui bilancem manu fert, in aliam partem inclinari potest : sic et mundus totus est in manu Dei quasi libritenentis, ut eum ad libitum quo vult vertat et verset, adeoque coram Deo est *tanquam gutta roris antelucani.* Sicut enim hæc orta luce et sole statim ab eo siccatur et sorbetur, sic mundus à Deo quovis instanti invertit, imo absorberi potest.

Moraliter et pie S. Bernardus labores et austeritates suorum Religiosorum hisce Apostoli verbis solatur, præfatione in psalm. *Qui habitat : Mortificamini*, inquit, *tota die in jejuniis multis, in laboribus frequentes, in vigiliis supra modum, præter ea quæ intrinsecus sunt, contritio cordium et multitudo tentationum. Mortificamini, sed propter eum qui mortuus est pro vobis. Quod si abundat tribulatio vestra pro eo, abundabit consolatio vestra per eum, ut in eo delectetur anima, quæ in his renuit consolari. Apud ipsum namque ipsa quoque tribulatio magna quædam consolatio poterit inveniri. Nonne enim certum est supra vires humanas, ultra naturam, contra consuetudinem esse quæ sustinetis? Alius ergo portat ista, ille sine dubio qui secundum Apostolum portat omnia verbo virtutis suæ. Quid enim timendum nobis, si adest qui portat omnia? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?*

PURGATIONEM PECCATORUM FACIENS, SEDET AD DEXTERAM MAJESTATIS IN EXCELSIS.] Græce est in aoristo καθαρισμὸν ποιησάμενος, id est, postquam fecit purgationem peccatorum, seu postquam peccata sua morte expiavit : solet enim sæpe Interpres noster aoristos Græcos per præsens vertere. Prius ergo Christus purgavit peccata, deinde posterius hujus expiationis merito consedit ad dexteram Dei. Ita Chrysost. Theodoret. Theophylact. Œcumen. Nota. In Græco additur δι' ἑαυτοῦ, id est per seipsum : quo mira insinuatur charitas Christi, quod scilicet non tantum expiarit, sed etiam quod per seipsum et suum sanguinem eadem expiarit. Ita Chrysost. Redit hic Paulus à divinitate ad humanitatem Christi.

Notat hic Apostolus quatuor formas et quasi facies Christi, quas Ezechiel cap. 1. designavit per quatuor facies Cherubim. Prima enim facies Cherubim est hominis, hæc signat humanam Christi naturam. Hanc notat hic Apostolus cum ait : *Quem constituit hæredem universorum.* Secunda facies est aquilæ. Hæc signat Christi divinam naturam. Hanc notat hic Apostolus cum ait : *Qui cum sit splendor gloriæ.* Tertia facies est vituli, hæc notat Christi sacerdotium et sacrificium. Hanc notat hic Apostolus cum ait : *Purgationem peccatorum faciens.* Quarta facies est leonis, hæc signat Christi regnum et triumphum, quo victor à morte resurrexit et ascendit in cœlum. Hanc notat hic Apostolus cum subdit : *Sedet ad dexteram majestatis in excelsis.* Easdem quatuor Christi formas et facies descripsit Apostolus Philipp. 2. 6. ut ibi dixi. Quaternas enim facies quatucr Cherubim unus in se ostendit Christus : ipse enim est aquila, quia Verbum Dei; ipse verus est homo; ipse est leo, quia rex; ipse denique est vitulus; quia sacrificium et sacerdos. Ipse ergo quadriformis est Cherub, in quo latet multiformis sapientia Dei.

SEDET AD DEXTERAM MAJESTATIS IN EXCELSIS.] Tum quia hic locus eminentissimus eminentissimo homini Christo mortis et peccati expiatori et victori debetur : tum ut Patri assidens illi perpetuo sua stigmata, vulnera, crucem et mortem exhibeat et offerat pro quotidianis hominum peccatis expiandis.

Nota. Pro *majestatis*, græce est μεγαλωσύνης, id est magnitudinis, magnificentiæ, majestatis, scilicet divinæ et paternæ. Unde ut hoc exprimant aliqui, pro *in excelsis*, subintelligentes in Græco articulum τῆς, q. d. μεγαλωσύνης τῆς ἐν ὑψηλοῖς, vertunt, *majestatis excelsissimæ*, sive majestatis illius quæ excelsissimo loco et throno considet, quæ non est alia quam Dei Patris.

Quæres, quomodo Christus sedeat ad dexteram Dei Patris? Resp. Sedere ad dexteram Dei symbolice significat summam Christi dignitatem, excellentiam et gloriam : nec enim proprie Deus habet dexteram aut sinistram; nec Christus qua Deus, nec forte etiam qua homo, in cœlo sedet tantum, sed tam stat, quam sedet. Sicut enim sedere situs est hominis quiescentis, regnantis et judicantis : ita stare situs est hominis valentis, robusti, vegeti et beati, qualis est Christus. Dicitur ergo Christus sedere ad dexteram Dei : Primo, quia Christus qua Deus est, Deo Patri uti essentia, ita et dignitate et gloria æqualis est. Secundo et melius, quia Christus qua homo est, evectus est ad æqualitatem Dei, sive ad participationem et communicationem divinæ, uti hypostasis, ita et gloriæ. Unde Gabriel Vasquez : Sedere, inquit, ad dexteram Dei qui est in excelsis, per metaphoram denotat maximum honorem quem habuit humanitas Christi : imo et consortium ejusdem dignitatis in eadem sede : et sic ratione unionis hypostaticæ cum Verbo, humanitas Christi ab initio conceptionis suæ sedit ad dexteram Patris. Verum quia hic et in Symbolo Christus post mortem, resurrectionem et ascensionem in cœlum, dicitur sedere ad dexteram Dei; hinc Tertio, et optime, humanitas

Christi postquam ad cœlos ascendit, dicitur sedere ad dexteram Dei, quia super omnes creaturas tam loco, quam beatitudine et gloria exaltata est, ut longe transscendat angelos, Cherubim et Seraphim; sitque Deo proxima tanquam dominans omnibus angelis, hominibus et creaturis aliis, et tanquam judex constituta, ut judicet omnes electos et reprobos : hanc enim electionem meruit Christus per purgationem peccatorum, redemptionem et mortem suam. Plura de hac Christi sessione dixi Coloss. 3. 1. Accumulat Apostolus hæc Christi epitheta tam magnifica, inquit Chrysost. ut Hebræi et nos discamus Christum præ Mose et angelis magni facere, magna ab eo sperare, magna pro ipso facere et pati.

4. TANTO MELIOR ANGELIS EFFECTUS, QUANTO DIFFERENTIUS PRÆ ILLIS NOMEN HÆREDITAVIT.] Vox *melior* hic non ad mores, sed ad præstantiam, dignitatem et potentiam pertinet. *Melior* ergo, græce κρείττων, idem est quod potior, præstantior, dignior. Ita Syrus.

Secundo, pro *differentius*, græce est διαφορώτερον, quod tam excellentius, sive præstantius, quam differentius, verti potest. Ita Syrus.

Tertio, vox *effectus*, non significat Christum antea fuisse minorem angelis, ut deindè postea iis major sit effectus, ut vult Erasmus; sed significat Christum hoc ipso quo homo factus est, incarnatus et natus, majorem factum esse angelis : nascendo enim factus est Dei filius, cujus angeli tantum ministri sunt. Itaque Christus semper major fuit, semper honore prælatus fuit angelis. Unde etiam minus recte alii sic exponunt : *major effectus*, id est, major declaratus est : nec enim de Christi declaratione, sed reali præstantia et præeminentia loquitur Apostolus.

Quarto, pro *hæreditavit*, græce est τεκληρονόμηκεν, id est *sortitus est, sorte accepit. Sorte*, id est, hæreditate : hæreditas enim per sortes, sive sortito inter hæredes dividebatur, indeque vocatur sors hæreditaria. Itaque *sortitus est*, idem est quod *hæreditavit*. Nimirum Christus qua homo hoc ipso quo natus est, unitusque Verbo Dei, uti hæres factus est omnium bonorum, ita et nominis Dei, ut scilicet Filius Dei diceretur, celebraretur, invocaretur.

Nota. Ex professo Apostolus Christum comparat præfertque angelis, ut ostendat quantum christianismus à Christo institutus præstet judaismo, et lege veteri; utpote quæ tantum per angelos data est.

5. CUI ENIM DIXIT ALIQUANDO ANGELORUM : FILIUS MEUS ES TU, EGO HODIE GENUI TE?] Nota, angelos dici filios Dei, sed metaphorice, Job 38. 7. *Cum me laudarent astra matutina, et jubilarent omnes filii Dei.* Sic enim ab eodem Job Deus dicitur esse pluviæ pater, maris, astrorum, adeoque omnium creaturarum pater, id est creator, productor, effector. Hic vero Paulus nomen *filii* proprie accipit pro filio naturali et genuino : subdit enim, *Ego hodie genui te;* et sic non angeli, sed solus Christus est filius Dei. Ita Chrys.

EGO HODIE GENUI TE.] Citat psalm. 2. 7. quem Theod. Hilarius, Origen. et Cyrill. in psalm. 2. Ambr. l. 3. de Sacrament. cap. 2. et Athan. apud Œcumen. intelligunt de humana Christi generatione, q. d. *Ego hodie*, id est, in præsenti tempore et vita, *te*, ô Christe, *genui* hominem ex B. Virgine, teque hominem univi personæ Verbi, ut sis mihi Filius naturalis, perinde ut Verbum est. Favent antecedentia in psalmo, cum ait : *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, prædicans præceptum ejus.* Christus enim, non ut Deus, sed ut homo, constitutus est rex Sionis; et *hodie*, id est, hoc eodem die, quo constitutus est rex, scilicet in die incarnationis, genuit eum Pater, ut esset homo, et homo Deus; idque ut prædicaret præceptum Dei de hominum redemptione, et reconciliatione sibi credentibus præparata et promissa. Verum melius et aptius S. August. in ps. 2. et Chrysost. Theoph. Anselm. D. Thomas hic hunc accipiunt de æterna et divina generatione filii Dei. Unde *hodie* significat præsentem durationem, quæ semper præsens est, indivisibilis et immobilis, amplectiturque omne tempus, præteritum, præsens et futurum, qualis est æternitas. Unde non dicit, Ego hodie gigno te, quasi jam incipiat gignere, sed *genui te*, quasi jam perfecta sit generatio, et perfectus Filius; utpote jam ante ab omni æternitate genitus. q. d. ait D. Thom. Perfectus es, ô Fili, et tamen generatio tua æterna est, et semper à me generaris, sicut lumen in aere perfectum est, et tamen semper à solo quasi gignitur et emanat. *Hodie* ergo, id est in, et ab æternitate, in qua unum est Hodie, unum instans, unum nunc, scilicet unum stabile et perenne præsens, ego gigno, et genui, et semper gignam te, quasi Verbum, et Filium meum.

Hinc sequitur Primo, generationem hanc non transire, fluere et præterire, sed semper eamdem numero in Deo permanere, ut semper gignat Filium. Eadem est ratio de spiratione Spiritus sancti : Pater enim et Filius semper spirant Spiritum sanctum, perinde ac sol semper spargit ex se et producit lumen; et perinde ac Deus semper creat quasi mundum, hoc ipso, quo suo continuo influxu eumdem à se creatum in suo esse conservat : conservatio enim hæc non est aliud quam continuatio creationis, et continua creatio. Quæ omnia in Deo proveniunt ex immensitate simplicitatis, immutabilitatis, fœcunditatis et perfectionis divinæ essentiæ ex hac enim Pater habet vim et actum semper generandi Filium, et spirandi semper cum Filio Spiritum sanctum.

Sequitur Secundo, in divinis idem esse gignere et genuisse, spirare et spirasse, ac vicissim generari et generatum esse, spirari et spiratum esse : actiones enim divinæ in instanti perficitur, et æternitas in uno *hodie*, imo in uno instanti perficitur; unde in æternitate idem est præsens, præteritum et futurum.

Sequitur Tertio, actiones immanentes, scilicet generationem et spirationem, earumque terminos, scilicet Filium et Spiritum sanctum, esse Deo Patri coæternos, quia cum Hodie æternitatis incipiunt.

Sequitur Quarto, in Deo vere esse generationem, scilicet per intellectum. Intellectio enim, conceptio et dictio in Patre, qua intelligit, concipit et dicit, id est, in se loquitur et producit conceptum sive verbum mentis suæ sibi adæquatum, id est infinitum et divinum, est generatio. Verbum enim hoc divinum Patri adequatum, non potest esse aliud quam Filius.

Sequitur Quinto, psalm. 2. ad litteram non loqui de Davide in se, ut volunt Rabbini; nec etiam de Davide quatenus fuit typus Christi, ut vult Jansenius; sed proprie, per se, et primo de

Christo dictatum et scriptum esse : soli enim Christo convenit τὸ *Filius meus es tu, ego hodie genui te. Et, Postula à me, et dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ;* aliaque plura, quæ illo psalmo dicuntur.

Denique Ambros. Hilar. Chrysost. Jans. illud, *ego hodie genui te*, non tantum de generatione Christi humana et divina; sed etiam de resurrectione Christi interpretantur. q. d. *Ego hodie*, id est, hoc die resurrectionis sive paschatis, *genui*, id est regeneravi et resuscitavi, *te*. Ita enim videtur interpretari S. Paulus Act. 13. 33. Sed alia ibi est mens et argumentatio S. Pauli, ut eo loco ostendam.

Et rursum, Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium.] Citat Apostolus 2. Reg. 7. 14. quem Lactant. l. 4. c. 13. Rupertus l. 2. in lib. Regum cap. 30. Catharinus et Adamus hic, censent ad litteram loqui non de Salomone, sed de Christo. Sed hoc refellit clarissime tum Salomon ipse 3. Reg. 5. 3. ubi verba quæ versum hunc immediate præcedunt 2. Reg. 7. pertinentia ad fabricam templi, de se interpretatur : tum David. 1. Paralipp. 22. 10. ubi moriens commendat Salomoni filio in regnum sibi successuro Dei cultum et fabricam templi, eo quod Deus ad hoc elegerit Salomonem, de eoque dixerit : *Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium.* Quid clarius dici potuit?

Secundo, Lyran. Burgensis et Abul. in 2. Regum 7. volunt hunc locum ad litteram accipi tam de Christo quam de Salomone. Sed et hoc incongrue dicitur; quia Salomon tantum fuit typus Christi : ergo si ad litteram hæc Salomoni conveniunt, Christo non ad litteram, sed typice tantum conveniunt.

Dico ergo cum Eucherio et Angelomo in 2. Reg. 7. versum hunc ad litteram loqui de Salomone, allegorice vero de Christo. Patet ex ipsomet loco 2. Reg. 7. et 1. Paral. 22. Ibi enim datur causa, cur David non permissus sit secundum suum desiderium ædificare templum, sed illud à Deo commissum sit Salomoni, quem ad hoc in regem suscitavit et evexit, quia scilicet David in bellis multum sanguinem hostium fuderat : Salomon vero in regno pacificus erat futurus, Deoque percharus et electus. Unde de eodem mox subjicit David loquens : *Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium.* Ipse scilicet Salomon, quem post te, ô David, regem suscitabo, cui fabricam templi decerno et committo, de quo hactenus locutus sum. Quis non videt ad Salomonem hæc omnia litteraliter pertinere? Dices, paulo ante hæc verba dicit Deus Davidi : *Cum dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod egredietur de utero tuo.* Atqui Salomon non est natus post, sed ante mortem Davidis : ergo hæc non competunt Salomoni. Resp. *suscitabo*, non ad vitam, sed ad regnum. Nec enim ex mortuo suscitari potest semen ad vitam. Instabis, etiam ad regnum fuit evectus Salomon, non post sed ante mortem Davidis : David enim jussit Salomonem coronari regem. Resp. Jussit eum coronari tantum ad hoc, ut post se regnaret : voluit enim illi assecurare regnum. Nam David usque ad mortem mansit rex et regnavit : post eum vero regnavit Salomon. Adde, pro *suscitabo*, hebr. est הקימתי *hakimoti*, id est erigam, extollam. Salomon autem non ante, sed post mortem Davidis ad illam regni sui magnificentiam et splendorem erectus et evectus est.

Quod vero saltem allegorice hæc competant Christo, nemo negat, aut negare potest : nam quædam sunt quæ magis competunt Christo, quam Salomoni; ut quod hic dicitur : *Ego ero illi in patrem.* Et, *Misericordiam meam non auferam ab eo.* Et, *Fidelis erit domus tua*, id est, stabilis erit familia et progenies tua regalis. Et, *Stabiliam thronum regni ejus usque in sempiternum.* Quæ verba licet quodammodo tenuiter, et quasi per hyperbolem conveniant Salomoni, eo quod Deus eum regno non dejecerit, sicut dejecit Saulem, sed regnum ejus per posteros continuarit et perpetuarit ad quatuor annorum centurias, scilicet usque ad captivitatem Babylonicam, in qua status Israelis concidit, fuitque populus Judæorum plane eversus, quæ æternitas quædam est. Hebræi enim עולם *olam*, id est æternum, vocant longum tempus, cujus finis necdum pervidetur, sed latet, tegitur et absconditur. radix enim עלם *alam*, significat abscondere. Rursum *æternum* vocant non absolute, sed respective, quod scilicet semper durat respectu hujus vel illius gentis aut nationis; id est, quod tamdiu durat, quandiu durat illa gens seu natio, cui res ipsa promittitur. Sic dicitur lex vetus fore æterna, et testamentum vetus fore æternum : quia videlicet durabit semper, id est, toto illo tempore quo durabit populus Judaicus et Ecclesia Judaica : eodem modo dicitur regnum Salomonis fore æternum; quia sceptrum regni mansit in stirpe Salomonis toto eo tempore, quo mansit ipsum Judeæ regnum, ipseque Judæorum populus; qui si deficiat, aut pereat, aut dispergatur, quid mirum si regnum et rex ejusdem pariter concidat et pereat?

Verum allegorice hæc plenius et integrius conveniunt Christo : de Christo enim propriissime dicitur, *Ego ero illi patrem, et ipse erit mihi in filium.* Rursum Christi regnum, id est Ecclesia, absolute et simpliciter est æterna. Unde patet hæc de Salomone quidem ad litteram dici, sed ita ut allegorice magis conveniant Christo, adeoque propter Christum hæc de Salomone esse dicta, ut nimirum Salomon in hisce typum gereret regni Christi. Dices, Si hic locus allegorice tantum competit Christo : ergo Apostolus infirmo utitur argumento, utpote quod petitur ex sensu mystico et allegorico.

Respondeo, Argumentum ex sensu allegorico petitum æque firmum est, atque petitum ex sensu litterali, si constet illum talis loci esse sensum allegoricum, sicuti hic constat : nam allegoria æque, imo magis, intenta fuit à Spiritu sancto, quam sensus litteralis Scripturæ. Allegoria enim continet mysteria Christi et Ecclesiæ, quæ longe excellentiora et augustiora sunt gestis Davidis, Salomonis, aliorumque Judæorum. Quæ gesta ad litteram significantur et enarrantur in historiis librorum Regum, et aliorum veteris testamenti, idque sciebant Judæi, maxime ii qui ad Christum erant conversi. Sciebant enim Salomonem fuisse typum Christi, et hæc de Salomone dicta esse non propter se, sed propter Christum, adeoque regnum Salomonis quietum, pacificum, dives et opulentum, figuram tantum fuisse spiritualis opulentiæ, et æternæ felicitatis Christianis dandæ in regno Christi.

Congrue autem Apostolus Hebræis ob fidem Christi divexatis et dispoliatis proponit hic

typum et exemplum Salomonis. q. d. Persistite, ô Hebræi, in fide Christi, sufferte exilia, bonorum rapinam, plagas et verbera; mementote quomodo olim post cruentum Davidis regnum, successerit quietum, dives, et bonis omnibus florens Salomonis regnum; scitote post hasce tribulationes tale successurum Christi regnum, regno Salomonis adumbratum : quod cumulate non tantum bona vobis adempta restituet, sed immensis cœlestis gloriæ et opum thesauris vos locupletabit, et æternis gaudiis, bonorumque omnium copia donabit atque beabit.

Eodem modo ex sensu allegorico illius loci Deut. 25. 4. *Non alligabis os bovi trituranti*, probat Apostolus Apostolis et prædicatoribus non esse negandam alimoniam, 1. Cor. 9. 9. et Joannes cap. 19. 36. probat ossa Christi in cruce non debuisse confringi, quia de agno paschali, qui typus erat Christi, scriptum est Exodi 12. 46. *Os non comminuetis ex eo.* Et S. Matth. cap. 2. 15. probat oportuisse Christum ire et redire in Ægyptum, quia Osee 11. 2. de populo Hebræorum, qui typus erat Christi, dicitur : *Ex Ægypto vocavi filium meum.* Itaque non novum, neque mirum est, si Apostolus hic ex sensu allegorico argumentetur.

6. Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit, Et adorent eum omnes angeli Dei.] Syrus, Erasm. Vatabl. et Adamus putant esse metathesin et trajectionem in voce *iterum* : sic enim vertunt, *et iterum, cum introducit primogenitum*, quasi *iterum* tantum significet novam citationem, et novum testimonium Scripturæ. Sed hoc est invertere ordinem verborum sine necessitate, estque hæc trajectio satis dura et violenta.

Hinc Secundo, alii sic exponunt, q. d. Christus futurus homo, et in carne nasciturus, primo angelis in eorum creatione præpositus fuit, jussique sunt angeli à Deo Christum hominem futurum adorare per fidem. *Et iterum*, id est secundo, jussi sunt eumdem adorare, cum re ipsa fuit incarnatus et inductus in orbem. Verum in creatione angelorum Christus homo non fuit inductus in orbem terræ, quod hic dicit Apostolus ; sed tantum angelorum menti objectus, quomodo Antichristus menti nostræ objicitur, dum eum futurum cogitamus, de quo tamen necdum dici potest, quod sit inductus in orbem.

Tertio, S. Chrysost. Ambros. Theoph. Œcum. hic, et Cyrill. l. de Fide ad reginas sic explicant, ut Christus qua Deus dicatur primo inductus in orbem per æternam generationem : cum enim genitus fuit à Patre, statim omnia implevit spatia hæc, in quibus postea orbis hic, id est cœlum et terra creata sunt. *Iterum* vero sive secundo dicatur hic Christus inductus in orbem per incarnationem, cum eum peperit B. Virgo Hæc expositio cœteris jam dictis aptior, non tamen aptissima est : loquitur enim Apostolus toto hoc discursu de Christo, non Deo, sed homine, eumque ut hominem tam primo, quam secundo in orbem inductum significat.

Quarto ergo et aptissime, primo inductus est Christus homo in orbem per incarnationem passibilis et mortalis; iterum vero sive secundo per resurrectionem à morte gloriosus et impassibilis inductus fuit. Vel potius iterum inducit, id est inducet, Deus Pater Christum in die judicii tanquam judicem, ut judicet orbem : tuncque angeli omnes, qui primo eum adoraverunt in nativitate, iterum sive secundo eumdem publice adorabunt in gloria. Tunc enim Pater quasi inaugurabit Filium, cumque mittet re ipsa in possessionem totius orbis terrarum : nam hic versiculus, ut mox dicam, sumptus est ex p. 96. qui agit de extremo judicio, et majestate Christi judicis.

Dicit, Et adorent eum omnes angeli Dei.] Putant aliqui citare Paulum hic Deuter. 32. 43. juxta versionem Septuag. Ita Theodor. Euthym. et Procopius in canticum Moysis, quod habetur Deut. 32. Verum nihil tale ibi habent Hebræa et Latina. Unde forte in Septuag. hic versiculus ibidem aliunde irrepsit. Melius ergo alii passim censent hanc sententiam sumptam esse ex ps. 98. ubi in Hebr. est יהשתחוו לו כל אלהים *vehistachauu lo col elohim.* Quod S. Hieron. vertit, *et adorate eum omnes dii* : clarius vertas, *et adorent eum omnes angeli. Elohim* enim non tantum Deum, aut deos, sed et angelos significat, ut patebit cap. 2. vers. 7. Verum potius in Hebr. videtur excidisse vox מלאכי *malache*, id est angeli. Sic enim legendum videtur, מלאכי אלהים והשתחוו לו כל *vehistachauu io col malache elohim*, id est, *et adorate eum omnes angeli Dei.* Sic enim vertunt Septuag. et ex iis Paulus hic : nam illo versu ludit Psaltes in voce אלילים *elilim*, id est dii, sive idola et simulacra; et *Elohim*, id est Deus verus : opponit enim gloriantes in *elilim*, id est, idolis et simulacris (quos in die judicii à Christo judice confundi et pudefieri exoptat) hos inquam opponit angelis, qui adorant et gloriantur in *elohim*, id est Deo vivo et vero.

Nota, psalm. 96. quem hic citat Apostolus, describi, et quasi ad vivum depingi, tam judicium extremum, quam regnum et majestatem Christi venientis ad judicium cum nubibus, igne, terræ motu et fulminibus eum præcedentibus : unde sic orditur, *Dominus regnavit*, id est, Messias sive Christus, olim in terra humilis, pauper, abjectus, mortique adjudicatus, jam vero post resurrectionem et ascensionem in cœlo delitescens, in die judicii toti mundo conspicuus et gloriosus apparebit; atque quasi rex in throno judicii sedens regnabit : qua de causa *exultet terra, lætentur insulæ multæ*, omnes fideles et electi, totaque Ecclesia lætetur et exultet. *Nubes et caligo in circuitu ejus*, id est, Christus cum nube, et in nube fulgida et gloriosa considens peraget judicium. *Justitia et judicium correctio sedis ejus.* Pro *correctio*, hebraice est מכון *mechon*, id est, rectitudo et firmitas, sive, ut S. Hieron. vertit, *firmamentum throni ejus*, est, *justitia et æquitas. Ignis* (conflagrationis mundi) *ante ipsum præcedet, illuxerunt fulgura ejus* (cum tonitruis, quasi tubis, judicis majestatem præeuntia) *orbi terræ : montes sicut cera fluxerunt à facie Domini, à facie Domini omnis terra*, scilicet concuti et fluere videbitur in hac commotione terræ, sive validissimo terræmotu, quæ ad tantam judicis majestatem quasi contremiscens tota moveri et è centro suo convelli videbitur. *Confundantur* (à Christo judice condemnentur) *omnes qui adorant sculptilia, et qui gloriantur in simulacris* (hebraice in *elilim*) *suis. Adorate eum omnes angeli ejus, audivit et lætata est Sion*, id est, Ecclesia sanctorum et electorum.

Ex adoratione ergo angelorum colligit Paulus

Christum angelis est præstantiorem, esseque Deum ac Dei filium. Hinc patet Christum, qua homo (specificative non reduplicative) et judex est, latria adorandum esse, æque atque Christus qua Deus est, ac consequenter in Eucharistia pari ratione Christum hominem præsentem latria colendum et adorandum esse; uti ex perpetuo Ecclesiæ usu definit Conc. Trident sess. 13. cap. 5. et can. 6. Hoc ergo loco, aliisque hoc c. plane hæreseos convincuntur Arriani. David enim illo psalm. 96. loquitur de vero Deo Israel, aitque eum ab angelis adorari : atqui hic est Filius, puta Christus, uti hic explicat Paulus : ergo Christus est verus Deus Israel ab angelis adorandus.

7. ET AD ANGELOS (id est angelis : hoc enim sæpe significat Hebræum אל *el*, id est ad; capitur enim אל *el* pro על *al*, id est super, de) QUIDEM DICIT : QUI FACIT ANGELOS SUOS SPIRITUS, ET MINISTROS SUOS FLAMMAM IGNIS.] Pro *ministros* Tertull. l. 2. contra Marcionem c. 8. legit, *apparitores*. Citat Apostolus psalm. 103. 4. ubi Hebræi et Calvinus, imo Vatabl. et Jansenius, per *spiritus*, intelligunt ventos; per *flammam ignis*, fulgura : sicque explicant ; qui *spiritus*, id est ventos, et *flammam ignis*, id est fulgura, *facit suos angelos*, id est, nuntios et ministros iræ, id est, vindictæ suæ. De ventis enim immediate ante locutus fuerat Psaltes, dicens : *Qui ambulas super pennas ventorum.* Sed hic sensus repugnat versioni Septuag. et S. Paulo hic, ipsaque verba invertit, quia prædicatum, scilicet *spiritus*, facit subjectum; et subjectum, scilicet *angelos*, facit esse prædicatum. Nam τὸ *angelos* esse subjectum patet, tum ex ordine verborum, tum ex versione Septuaginta, qui illi quasi subjecto præfigunt articulum dum vertunt, ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, id est, *qui facit angelos suos spiritus.* Ubi articulus αυτος designat ἀγγέλους esse subjectum, et πνεύματα quod caret articulo, esse prædicatum. Sic v. seqq. ubi dicitur, *virga æquitatis*, *virga regni tui*, ex articulo Græco τῆς βασιλειας patet, τὸ *virga regni* esse subjectum, huncque esse sensum : Virga, sive sceptrum, regni tui, est virga sive sceptrum æquitatis. Sic Joann. 1. 1. ubi dicitur, *Deus erat Verbum*, *Verbum* est subjectum, quia habet articulum; *Deus* est prædicatum, quia caret articulo : sic enim græce est, Θεὸς ἦν ὁ λόγος. q. d. Ipsum Verbum erat Deus. Sic passim alibi subjectum denotatur articulo, quo prædicatum caret. Cum ergo angelis hic addatur articulus, patet angelos hic esse subjectum, non autem prædicatum. Repugnat quoque hic sensus S. Paulo : nam ipse hunc versum psalmi intelligit non de ventis, sed de angelis : si enim de ventis intelligendus esset, nullo modo, neque litteraliter, neque allegorice posset intelligi de angelis. Venti enim ad litteram non sunt angeli; neque allegorice significant angelos, ut patet. Nec mirum est Psaltem à ventis salire ad angelos, quia illo psalm. 103. omnes creaturas ad Dei laudem et encomium, in medium adducit. Et venti similitudinem quamdam habent cum angelis; ac symbolice angelos repræsentant.

Melius ergo Secundo, alii cum S. Gregorio homil. 34. in Evangel. de angelis hunc versum explicant hoc modo : qui, scilicet Deus, eos qui natura sunt spiritus, facit angelos, id est, nuntios suos : sed hi quoque invertunt ordinem verborum, et ipsum subjectum faciunt prædicatum.

Dico ergo Tertio, Sensus planus et genuinus est hic : *Qui*, scilicet Deus, *facit angelos suos* veloces et subtiles, quasi spiritus, id est, quasi ventos. Rursum eosdem angelos, qui sunt ministri sui, Deus facit esse quasi *flammam ignis*, id est, efficacissimæ et quasi igneæ naturæ. Unde Chaldæus vertit, *qui facit nuntios suos veloces sicut spiritus, et ministros suos fortes sicut ignis.* Per hebraismum enim usitarum intelligitur nota similitudinis, *sicut* ; *spiritus* enim, id est siculi spiritus, et *flammam ignis*, id est sicut flammam ignis. Denique Maldonat. in Notis manusc. sic explicat : *qui facit angelos suos spiritus*, etc. id est, qui utitur angelorum suorum ministerio ad excitandos ventos, et emittenda fulmina.

Nota Primo. Per *spiritus* potest accipi spiritualis natura : sic enim Deus, anima, et angeli dicuntur esse *spiritus*, id est, spiritualis naturæ; aptius tamen Hebræum רוחות *ruchot*, id est spiritus, hic significat ventos. Sicut enim Psaltes angelos comparat flammæ, ita et ventis.

Nota Secundo. Pro *flammam ignis*, hebraice est אש להט *es lohet*, id est, ignem flammantem et flagrantem, quomodo legit S. August, et, ut noster Interpres vertit psalm. 103. *urentem;* Septuag. ex editione Caraffæ vertunt, πῦρ φλέγον, id est, ignem ardentem ; vel, ut alia, puta Regia, exemplaria habent πυρὸς φλόγα, id est, *flammam ignis ;* Aquila vertit, πῦρ λάβρον, id est, *ignem impetuosum*, vehementem, voracem; Symmachus, πυριτην φλόγα, id est *igneam flammam ;* Romanum Psalterium, *ignem lucentem.* Quæ omnia significant angelos parem, imo longe majorem habere agilitatem, ignitionem, fervorem, vim penetrandi, activitatem, et acumen circa divinum desiderium et ministerium; rursum majorem, magisque sursum ferentem ab omni materiali substantia puritatem quam habeat ignis et flamma, inquit Damascen. l. 2. de Fide c. 3. Sic et Theod. et Euthym. vide S. Dionys. de Cœlesti hierarchia c. 15.

Tropolog. S. August. et Arnobius in psalm. 103. *Angeli*, id est, legati et nuntii Dei, sunt Apostoli et viri Apostolici : hos fecit Christus esse *spiritus*, cum dixit, *Accipite Spiritum sanctum. Euntes in mundum universum prædicate Evangelium omni creaturæ.* Eosdem fecit esse ignem urentem, cum in Pentecoste misit in eos Spiritum sanctum in specie linguarum ignearum, qui cor et linguam eorum igniret. *Nisi enim ardeat minister prædicans, non ascendit eum cui prædicat*, inquit S. Aug. tuncque simul, ut habet Psaltes, *fundavit terram*, id est, terrenas hominum mentes, *in stabilitate* suæ gratiæ et charitatis. Hinc, ut inquit S. Hieron. ibidem, ideo Deus fecit angelos suos proprie dictos spiritus, ut scil. inspirent tum Apostolis, tum aliis hominibus facere Dei voluntatem, in eaque perficienda esse agiles et expeditos. Sic eosdem angelos fecit esse quasi ignem urentem, ut omnes homines amore divino succendant et inflamment.

8. AD FILIUM (de Filio, et simul ad ipsum Filium) AUTEM (supple, dicit Deus psalm. 44.) THRONUS TUUS DEUS IN SÆCULUM SÆCULI : VIRGA ÆQUITATIS, VIRGA REGNI TUI.] Est antithesis, q. d. Deus de angelis loquitur quasi de ministris et nuntiis suis, de Filio vero loquitur quasi de Deo et domino angelorum, rerumque omnium; ergo Christus longe angelos transscendit.

Nota. Dubitat hic Erasmus, an τὸ *Deus* sit nominativi casus, an vocativi. *Incertum est*, inquit, *an hic sit sensus*, *O Deus*, *sedes tua est in sæculum sæculi : an hic*, *Ipse Deus est tibi thronus in sæculum sæculi.* Verum certum est τὸ, *Deus* esse vocativi casus : nam Aquila et Symmach. vertunt ὦ Θεέ. Rursum ineptus et insulsus esset sensus, si caperetur in nominativo; quis enim erit sensus, si quis sic interpretetur? Sedes tua, ô Christe, est ipse Deus. Deus enim non est sedes, sed sedens in sede sive throno, et Christus non sedet in Patre, sed ad dexteram Patris. Rursum deitas non est sedes humanitatis, sed potius è contrario, humanitas est sedes; imo scabellum deitatis. Certum ergo est hunc esse sensum : O Deus, id est ô Fili, qui es verus Deus, thronus tuus regius et divinus æternus est, rex es æternus, regnum et solium habes æternum.

Nota Secundo. Aliqui Rabbini cum Vatablo putant psalm. 44. quem hic citat Paulus, esse epithalamium Salomonis et filiæ Pharaonis, adeoque de Salomone dici, *Thronus tuus Deus in sæculum sæculi*, id est, ait Vatabl., tu, ô Salomon, es Deus (hebraice *elohim*) id est, princeps et gubernator populi Israelitici, tuusque thronus, principatus, et regnum erit æternum, quia per posteros semper propagabitur. Sed hoc omnes alii, etiam doctiores Rabbini, refellunt : certum enim est ex ipsis psalmi verbis tam augustis, non esse epithalamium Salomonis, sed Christi et Ecclesiæ : nam regnum Salomonis absolute non fuit æternum, quod tamen de regno Christi hic asseritur. Licet enim *sæculum* non semper absolutam æternitatem significet, eam tamen semper significat cum geminatur, id est, cum dicitur, *In sæculum sæculi*, vel, *in sæcula sæculorum :* vel, ut hic in Hebraico dicitur amplificationis causa לעולם ועד *leolam vaed*, id est in æternum, et ultra. Rursum licet Hebraicum *elohim* subinde principem et judicem significat, tamen Græcum ὁ Θεὸς in singulari tantum dicitur de Deo uno et vero. Unde sequitur hæc non posse Salomoni convenire : sed tantum Christo, eumque vere esse Deum.

VIRGA ÆQUITATIS, VIRGA REGNI TUI.] *Virga*, id est sceptrum; hebraice enim est שבט *scebet :* sceptrum enim regis olim erat virga seu baculus pastoralis. Sicut enim pastores sua virga regunt et dirigunt oves, ita rex suo sceptro et potestate regia subditos quasi oves dirigere debet. Unde Homerus regem Agamemnonem vocat ποιμένα, id est *pastorem populorum.*

Secundo, pro *æquitatis*, hebraice est מישר *miscor*, id est rectitudinis, justitiæ, æquitatis.

Tertio, *virga regni tui* hic est subjectum : habet enim in Græco duplicem articulum ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου : prædicatum vero est, *virga æquitatis*, quod caret articulo. q. d. Virga, id est, sceptrum regni tui, ô Christe, æquissimum est, id est, regnum tuum rectitudine, justitia, æquitate et sanctitate plenissimum est, rectissime et æquissime judicas, justos promovens et præmians, impios vero puniens et condemnans; quod maxime patefacies in die judicii. Ita Eusebius, Cyrillus, Basil. in Catena Græcorum ad ps. 44.

9. DILEXISTI JUSTITIAM, ET ODISTI INIQUITATEM.] Explicat hic verbis clarioribus, quomodo *virga regni Christi sit virga æquitatis*, quia scilicet Christus in regimine suo diligit justitiam et justos, odit vero punitque iniquitatem et iniquos.

PROPTEREA UNXIT TE DEUS, DEUS TUUS, OLEO EXULTATIONIS PRÆ PARTICIPIBUS TUIS.] Nota. Repetit tamen *Deus* ad auxesim, dicens, *Deus*, *Deus tuus*, scilicet Deus Pater. Videtur enim utrobique Deus esse nominativi casus, et ad Patrem pertinere. Potest tamen cum Eusebio l. 4. Demonstr. cap. 15. et D. Hieron. ad Principiam, *Deus* priore loco accipi in vocativo casu, posteriore in nominativo. q. d. Unxit te, ô Deus, id est, ô Fili, Deus Pater. Sed prior sensus est planior. Christus enim qua homo, non qua Deus, unctus est.

Quæres, quodnam sit hoc *oleum exultationis*, quo unctus est Christus? Respondeo Primo, esse oleum gratiæ, quæ lætificat animam.

Pro quo Nota, ungi à Deo oleo est participem fieri virtutis Dei omnia valentis, omnia bona præstantis, omnia penetrantis instar olei. Oleum enim lumen auget, fessos sublevat, labores lenit, hilares facit, nitidos et splendidos; idemque præstat gratia et virtus divina, inquit Eusebius loco citato. Hinc reges, Prophetæ et sacerdotes oleo ungebantur, ut significaretur eos Dei virtute imbui, hoc fine, ut eamdem in populum diffunderent, sicut oleum se diffundit, omniaque penetrat et imbuit, indeque Christi, id est uncti, sunt dicti. Psalm. 104. 15. *Nolite tangere christos meos, et in Prophetis meis nolite malignari et* significat id est : de more enim Psaltes posteriore hemistichio explicat prius, *tangere* enim *christos* Dei non est aliud quam *in Prophetis malignari.* Inde per excellentiam Redemptor noster dictus est hebraice משיח *Maschiach*, sive Messias, græce Χριστὸς, latine Unctus : unde et punice *messe* (ab Hebræo משח *maschah*) significat ungere, ait S. August. tractat. 15. in Joann. Prophetæ itaque sunt christi Dei, id est, uncti et imbuti à Deo dono prophetiæ. Nomen ergo Jesu est proprium hujus hominis qui dicitur Jesus Christus, sicut meum nomen proprium est Cornelius : nomen vero Christi non est proprium, sed appellativum, estque nomen dignitatis et officii. Quare S. Petrus hoc oleum quo unctus est Christus, explicans Act. 10. 38. ait : *Unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute. Oleum* ergo hoc *exultationis* est Spiritus sanctus, et virtus divina quæ animam mire lætificat, per quam Christus homo unctus est in summum regem, prophetam, sacerdotem, et judicem omnium hominum, idque in primo incarnationis suæ instanti.

Hujus olei, unctionis, et nominis Christi symbolum et portentum, quod coutigit sub Christi nativitatem, narrat Paulus Orosius l. 6. cap. 17. et 19. *In diebus*, inquit, *illis* (Augusti Cæsaris) *fons olei largissimus de taberna meritoria per totum diem fluxit. Quo signo quid evidentius quam in diebus Cæsaris toto orbe regnantis futura Christi nativitas declarata est? Christus enim linguâ gentis, in qua et ex qua natus est, Unctus interpretatur.*

In hoc sensu jam allato vox *propterea* non causam meritoriam, sed finalem significat; unde hebraice est על כן *al ken*, id est, ut Aquila vertit, *super hoc.* q. d. Ad hunc finem unxit te, ô Christe, Deus Pater oleo hoc exultationis, ut scilicet diligeres justitiam, odires iniquitatem, itaque haberes virgam et regnum æquitatis ac thronum perpetuum. Ita D. Thom. et alii.

Respondeo Secundo, aptius et melius *oleum exultationis* hic vocari oleum, id est copiam et præstantiam, non gratiæ, sed gloriæ, quam per suam justitiam et sanctitatem meritus et adeptus est Christus. q. d. Gloriam corporis et famæ, nominisque tui celebritatem, ut ab omnibus agnoscaris et colaris, quasi salvator mundi, meruisti ô Christe, ex eo, quia scilicet dilexisti justitiam; utque justitiæ divinæ satisfaceres, humiliati te obediens factus usque ad mortem crucis. Ita S. Hieron. supra, et Jansen. in ps. 44. Hunc sensum esse aptiorem et simpliciorem, patet Primo, quia agit tam Psaltes, quam Paulus de throno regni : hunc enim adeptus est Christus, non in incarnatione, quando unctus est oleo gratiæ, sed in resurrectione, quando unctus est oleo gloriæ.

Secundo, quia oleum gloriæ propriæ est *oleum exultationis*, quod accepit Christus propter meritum justitiæ suæ. Hoc enim proprie significat vox *propterea*.

Præ participibus tuis.] Hebraice מחבריך *mechabrecha*, id est præ sociis; et, ut Aquila vertit, *amicis tuis*. Socios et amicos Christi vocat Apostolos, omnesque Sanctos, qui uti filiationem et gratiam, ita et regnum et gloriam Christi à Christo ipso participant, dum ab eo in filios, imo in fratres adoptantur, ac regni sui cœlestis hæredes efficiuntur. Alludit David ad suam unctionem, qua præ fratribus suis omnibus, licet natu majoribus, et secundum speciem et apparentiam magis idoneis, ipse licet omnium minimus, et in speciem abjectissimus, à Samuele electus et unctus fuit in regem, 1. Regum. 16. 7. et seqq. Pari enim modo Christus pauper, ignobilis, et in speciem abjectus, omnibus Prophetis, Patriarchis, Apostolus prælatus fuit, et præ omnibus ita unctus oleo gratiæ et gloriæ, ut omnes ab eo oleum hoc accipere et participare debeant. Hinc à Christo vocamur Christiani, id est, ab uncto uncti. Hinc quoque gratia Christi nobis infusa vocatur unctio, 1. Joan. 2. 27. Hac de causa dixit S. Joann. c. 3. vers. 34. quod Christus non accepit *spiritum ad mensuram;* ut scilicet omnibus hominibus tanquam sociis, consortibus et participibus suis, etiamsi illi infiniti forent, partem aliquam et mensuram immensi sui spiritus communicaret: fuit enim hic spiritus et gratia Christo quasi connaturalis, et quodammodo infinita. Unde S. Basilius in Catena Græcorum in psalm. 44. hunc versum sic explicat : *Dilexisti justitiam præ participibus tuis. Cæteri*, inquit, *homines labore et exercitio bona faciunt, et à malo se avertunt, tibi vero ô Christe, insita est à natura* (ex vi unionis humanæ cum Verbo) *ad bonum propensio, et à malo sejunctio atque aversio.*

Hos omnes versus tam fuse ex psalm. 44. citat Apostolus, ut animet Hebræos ad constantiam in fide Christi, et ad tolerantiam persecutionum. q. d. Tolerate viriliter adversa quæque, ô Hebræi, quia Christus judex æquissimus brevi vos gloriæ suæ, regni et lætitiæ consortes efficiet : persecutores vero vestros æternis ignibus addicet. Nam, ut dixi, verius est Apostolum loqui de unctione gloriæ, non gratiæ, licet illa hanc præsupponat.

10. Et, tu in principio Domine terram fundasti.] Citat psalm. 101. quo sicuti ad litteram orat Psaltes, ut Sion et templum à Chaldæis exusta reædificentur ; ita allegorice et magis obsecrat, Ecclesiam veterem labantem peccatis et miseriis obrutam à Christo liberatore instaurari, et in novam, puta Christianam ædificari et transformari, ut patet, v. 14. 16. 23. Dicit ergo, *tu*, scilicet ô Messia, in *principio*, hebr. לפנים *lephanim*, id est jam ante, jam pridem, scilicet, a mundi et temporis exordio, *terram fundasti*, græce, ἐθεμελίωσας, id est, terræ fundamenta posuisti, hoc est, à primis fundamentis terram fecisti, et simul eam firmam et stabilem fundasti.

11. Opera manuum tuarum (id est potentiæ tuæ, quam homo solet per manus ostendere, dum iis agit et operatur) sunt cœli : ipsi peribunt,] non quoad essentiam et formam externam et accidentalem, quia nimirum quasi vestimentum immutabuntur, ut sequitur.

Tu autem permanebis,] idem æternus et immutabilis. Noster legit διαμενεῖς, per accentum circumflexum, id est permanebis hebraice enim est futurum תעמוד *taamod*, jam legunt per accentum acutum διαμένεις, id est parmanes.

Et omnes (cœli) ut vestimentum veterascent,] suo motu et continua agitatione ac mutatione, quasi consenescent; ut videantur veterascere, sicut vestimentum novum quod deteritur et veterascit.

12. Et velut amictum mutabis eos, et mutabuntur.] Hebraice תחליפם *tachaliphemi* id est, mutabis eos. Unde in Græco legendum est ἀλλάξεις, Chrysost. tamen et alii legunt ἑλίξεις, id est, involves vel invertes eos. Sed eodem redit sensus vult enim dicere, quod Christus salvator Sionis in die judicii, ut homines beatos, ita et cœlos à priori vanitate et servitute alterationis et mutationis, cui post originale hominis peccatum subjecti fuerunt, liberabit (ut ait Apostolus Rom. 8. 21.) eosque invertet et immutabit in novam lucem, stabilitatem et gloriam, sicut solet vestis inverti et immutari, dum exterior ejus facies detrita invertitur, fitque interior, et interior facies fit exterior, ita ut vestis inversa nova esse videatur. Ita Chrysost. Theophyl. et alii q. d. Apostolus : Ita pariter, ô Hebræi, Christus vos vestraque corpora, quæ jam pro fide Christi fame, siti, exilio vexantur, consumuntur et veterascunt, invertet, facietque corpora splendida, gloriosa, immortalia in resurrectione.

13. Ad quem autem angelorum dixit aliquando, Sede a dextris meis.] Citat Paulus psalm. 109. quo Psaltes canit non Abrahæ, nec Davidis, nec Ezechiæ, ut Judæi volunt, sed Christi ante luciferum geniti regnum, quod per resurrectionem et ascensionem in cœlo et in terra obtinuit, quoque ex Sion, id est ex Ecclesia, quæ in Sione et in Jerusalem cœpit, regnare et regnum Ecclesiæ suæ propagare in omnes gentes perrexit, et pergit, donec suos hostes, scilicet omnes impios, conterat in die judicii. Dicit ergo David: *Dixit Dominus*, scilicet Deus Pater, *Domino meo*, hebraice לאדני *ladoni:* in singulari, Christo scilicet, non tam Deo (sic enim in plurali dicendum fuisset לאדני *ladonai*) quam homini, qui titulo tam unionis hypostaticæ, quam redemptionis et salvationis, omnium hominum, ac consequenter meus, id est Davidis est Dominus : Dixit inquam Christo, cum triumpho ascendenti in cœlum, *Sede à dextris meis*, id est, sede mihi proximus, consors esto honoris et regni mei, in summa mea gloria

mecum regna. Vide de hac sessione dicta Coloss. 3. 1.

Quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.] Id est, usque finem sæculi, et judicium generale: in quo omnes tam dæmones quam tyrannos et homines impios, qui te, Christe, tuosque Christianos vexant hic et lacessunt, plane tibi subjiciam. Addit hoc Apostolus, ut meminerint Hebræi, si in fide Christi persistant, se in die judicii cum Christo suos persecutores judicaturos et quasi scabellum calcaturos et condemnaturos.

Nota. Vox *donec*, nec significat Christum consque, scilicet ad diem judicii tantum, sessurum ad dexteram Dei, quasi postea non sit sessurus: imo vero potius contrarium innuit, scilicet quod tunc Christus, utpote plane de hostibus suis triumphans, plenissime et pacatissime sedere et regnare incipiet. Sic Matth. 1. 25. dicitur, quod Joseph non cognovi Mariam, donec peperit Christum, ubi *donec* significat, quid factum sit ante partum, non autem quid factum sit post partum: tantum enim voluit Matthæus asserere rem miram et naturaliter incredibilem, scilicet, Christi conceptionem sine patre: eo quod mater ejus virum non cognoverit, *donec*, id est, usque ad partum. Ita S. Hieron. et alii contra Helvidium.

14. Nonne omnes (angeli) sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis?] Vox *nonne*, non tam interrogat, quam plane asserit: interrogatione enim utuntur Hebræi, quando rem magis stabilire et asseverare volunt. q. d. Angeli non sedent ad dexteram Christi, uti Christus, quia ipsorum est ministrare Deo, et mitti ad salutem hominum procurandam, itaque subservire Christo.

Nota. Angeli non dicuntur hic, nec dicendi sunt ministri hominum, sed ministri et nuntii Dei ad homines et propter hominum salutem. Vocat ergo hic Paulus angelos Dei administratores, id est officiales, qui aulam Dei, id est mundum hunc, et res humanas pro Deo administrant; ita tamen ut in quavis sua administratione et missione à Deo nunquam recedant, sed semper ejus visione fruantur, sintque beati. *Angeli eorum*, inquit Christus Matth. 18. 10. *semper vident faciem Patris.*

Nota Secundo. Pro *missi*, græce est ἀποςελλόμενα, id est qui mittuntur, scilicet etiamnum et quotidie, non quasi omnes actu mittantur, cum sint innumerabiles, sed quod destinati et præsto sint ad Dei nutum, ut mittantur et eant, quandocumque et quocumque Deo placuerit.

Nota Tertio, angelos mitti *propter eos qui hæreditatem capient salutis*, id est, propter eos qui salvandi sunt, non quasi reprobi angelorum auxilio destituti sint, aut angeli non mittantur ad omnes omnino homines, etiam eos qui ob peccata sua damnandi sunt: contrarium enim constat ex communi Ecclesiæ sensu, quo sentit et docet, ad omnes omnino homines, adeoque ad quemlibet reprobum, dum nascitur, à Deo destinari angelum Custodem. Sed quod fructus ministerii angelorum maxime pateat et appareat in iis qui salvi fiunt, et quos angeli de facto ad salutem perducunt, quodque ministerium angelorum efficax non sit, et suum effectum, id est salutem, non sortiatur, nisi in iis qui angelos audiendo, iisque obediendo salvi fiunt: in reprobis enim inefficax est omne angelorum ministerium, omnisque eorum labor et cura perditur. Rursum hisce verbis significatur finis et terminus ministerii angelorum esse hic, ut scilicet homines perducant ad salutem. Ultimum enim angelorum officium est, animas sanctas ducere in cœlum.

Ita anima Lazari ab angelis deportata est in cœlum, Lucæ 16. Ita S. Antonius, teste S. Hieron. vidit animum S. Pauli primi Eremitæ ab angelis ferri in cœlum. Sic animam S. Martini angeli tulerunt in cœlum, uti vidit S. Severinus Episcopus Coloniensis. Sic apud S. Gregor. lib. 4. Dialog. 14. S. Servulus in morte audivit melodiam angelorum se ad cœlum invitantium. Et S. Romula moriente, ante ostium ejus auditi sunt duo cœlestes psallentium chori. Sic et S. Benedictus vidit animam Germani Episcopi Capuani, in sphæra ignea ab angelis ferri in cœlum. Sic S. Magdalena quotidie septies ab angelis elevabatur in cœlum, audiebatque eorum cœlestem musicam: non dubium quin et in morte ab eisdem elevata eamdem audierit. Sic et S. Catharinæ corpus ab angelis in Sina, anima in cœlum translata est. Sic angeli S. Agathæ non tantum animam, sed et corpus curarunt: post martyrium enim hoc ei epitaphium posuerunt: *Mentem sanctam et spontaneam, Deo honorem, et patriæ liberationem.*

Quare merito S. Bern. serm. 11. in ps. *Qui habitat: Angelo*, inquit, *nostro debemus reverentiam pro præsentia, devotionem pro benevolentia, fiduciam pro custodia. Caute ambula, et scilicet, cui adsunt angeli (sicut eis mandatum est) in omnibus viis tuis, in quovis divorsorio: in quovis angulo, angelo tuo reverentiam habe: tunc audeas illo præsente, quod vidente me non auderes?* Idem serm. 2. in Vigilia Nativ. Domin. *Quantum putatis desiderant cives cœlestes instaurari civitatis suæ ruinas? Quomodo discurrunt medii inter nos et Deum, fidelissime portantes ad eum gemitus nostros, et ipsius nobis gratiam devotissime reportantes? Plane non dedignabuntur ut simus eorum socii quorum facti sunt jam ministri. Nonne enim omnes administratorii sunt spiritus? etc. c. Festinemus, obsecro, dilectissimi, festinemus, tota nos multitudo curiæ cœlestis expectat. Exultare angelos fecimus, quando conversi sumus ad pœnitentiam: proficiamus et festinemus complere de nobis eorum lætitiam. Væ tibi quicumque es qui deliberas redire ad lutum, reverti ad vomitum. Putasne placatos habebis in judicio, quos tanto et tam sperato privare vis gaudio?*

Quæritur hic, an omnes omnino angeli mittantur à Deo in ministerium? Negat S. Dionys. Cœlestis hierarch. c. 8. et 13. et ex eo Gregor. hom. 14. in Evang. Anselm. hic, D. Thom. 1. p. q. 112. a. 4. Hi enim docent angelos alios esse assistentes, qui scilicet semper Deo assistant et nunquam mittuntur, et tales esse quatuor supremos ordines, scilicet Seraphim, Cherubim, Thronos et Dominationes. Alios esse ministrantes, qui scilicet mittuntur ad omne ministerium, et tales esse reliquos quinque ordines inferiores. Probat hoc S. Dion. ex Daniel. 7. 10. ubi dicitur: *Millia millium ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei.* Ecce hic distinguit Daniel angelos assistentes à ministrantibus dicitque illos his longe esse plures, scilicet ministrantes esse aliquot milliones, mille enim millia est millio; assistentes vero esse decies

millies centena millia, quæ efficiunt mille milliones: millio enim sunt decies centena millia.

Secundo, quia hoc exigit rectus ordo naturæ et gratiæ, ut angeli superiores illuminent inferiores, inferiores vero exequantur id quod per superiorum illuminationem Deum velle fieri didicerunt.

Verum probabilior est contraria sententia, scilicet omnes omnino angelos à Deo mitti: id enim clare hic dicit Apostolus. Respondet D. Thom. dupliciter, primo, Apostolum non loqui de omnibus omnino angelis, sed iis tantum qui Hebræis legem dederant; iis enim præfert Christum; ut probet legem Christi præstantiorem esse lege veteri. Sed hoc non satisfacit. Dubium enim est ex quo ordine fuerit angelus, qui dedit legem Hebræis: imo multi etiam Catholici censent eum non fuisse ex ordine Angelorum, sed fuisse ex ordine Seraphim, scilicet fuisse Michaelem: hic enim est Hebræorum princeps, ut dicitur Daniel, 10. v. ult. Si Michael, qui summus est ex assistentibus, mittitur, ergo omnes alii eo inferiores mittuntur.

Secundo, Apostolus probat hic Christum esse Deum, ex eo quod omnibus omnino angelis sit superior, quodque ab omnibus angelis adorandus sit: ergo angelos omnes, etiam Cherubim et Seraphim, hoc loco intelligit.

Tertio, quia pari modo Apostolus Ephes. 1. 21. et Coloss. 1. 16. Christum præfert omnibus omnino angelis, etiam Thronis et Dominationibus.

Respondet Secundo, S. Thomas, omnes omnino angelos mitti, sed assistentes interius tantum, ut scilicet illuminent inferiores; ministrantes vero mitti exterius, ut jussa exequantur. Sed et hoc subtilius, quam solidius dicitur: nam mitti in ministerium, absolute est mitti exterius ad exequendam Dei voluptatem.

Secundo, quia Isaiæ 6. 6. dicitur unus de Seraphim, qui supremus est ordo, missus ad Isaiam. Respondet S. Dionys. illum ex inferiori angelorum ordine fuisse, dici tamen Seraphim, vel quia ab aliquo Seraphim erat missus, vel ratione officii, quia scilicet mittebatur ut ignito calculo ureret labia Isaiæ, ejusque peccata consumeret. Sed cum nihil cogat nos recedere à proprietate verborum, videtur hic verus Seraphim accipiendus æque ut alibi accipiuntur veri Angeli, veri Throni et Dominationes, præsertim cum nusquam alibi in Scriptura reperiantur et nominentur Seraphim. Si enim nullus Seraph volavit ad Isaiam, sed alium inferiorem misit qui volaret: quomodo ipsemet Seraph manens in in cœlo, volasse ad Isaiam dici potuit. Quare proprie per Seraphim intelligunt angelum ordinis Seraphini S. Cyrill. Basil Hieron. Chrysost. Procop. et alii in Isaiæ c. 6

Tertio, Gen. 3. 24 missus est Cherubim, qui secundi est ordinis ad custodiendum paradisum.

Quarto, quia Daniel 10. v. 13. et 21. missus fuit Michael, quem multi docent esse primum angelorum et custodem Ecclesiæ, uti olim fuit Synagogæ: unde Ecclesia vocat eum primatem cœlestis exercitus.

Quinto, quia Matth. 25. 31. omnes angeli venturi dicuntur cum Filio hominis ad judicium, videlicet ministerii causa, sicut et valde probabile est Christo in cœlum ascendenti omnes angelos honoris causa occurrisse. Denique si ipse Dei filius non per angelos, sed per se à Patre missus est legatus ad homines; quid ut per se mittantur et Seraphini?

Ad S. Dionysium respondeo, non asserere suam sententiam, sed tantum, ut probabilem proponere (idem facit S. Gregor. qui fatetur hac in re nihil certo dici posse) fundamentum vero illius non urget. Nam multi negant Daniel. 7. distingui angelos assistentes à ministrantibus, dicentes eosdem esse ministrantes et assistentes; sed copiæ causa à Daniele eosdem nunc assistentes, mox ministrantes vocari. Nam Apocal. 7. v. 11. et 3. Reg. ult. v. 19. omnes omnino angeli stare sive assistere dicuntur coram Deo: unde ei Ecclesia orat dicens, *Da Domine, ut à quibus tibi ministrantibus in cœlo semper assistitur, ab his in terra vita nostra muniatur.* Quod sumptum videtur ex Matth. 18. ubi dicitur, *Angeli eorum semper vident faciem Patris mei, qui in cœlis est.* Sed esto, distinguat eos Daniel, inde tamen non sequitur assistentes numquam mitti: dicuntur enim assistentes quod rarius mittantur, et fere semper Deo assistant. Id patet: nam eodem cap. Daniel ait se accessisse ad unum ex assistentibus, et ab eo edoctum esse interpretationem sermonum. Raphael quoque, qui missus fuit ad Tobiam, dicit se esse *unum ex septem qui astant ante Deum*, Tobiæ 12. 15. Sic et Gabriel missus ad Zachariam: *Ego,* inquit, *sum Gabriel qui asto ante Deum, et missus sum loqui ad te*, Luc. 19.

Ad secundam objectionem Respondeo, illum esse communem divinæ providentiæ ordinem, ut sua decreta revelet superioribus angelis, qui ea significent inferioribus, ut ipsi illa exequantur. Cujus rei exempla sunt Zachar. 2. 3. Daniel. 8. 16. Apoc. 7. 2.

Verum hoc non obstat, quin Deus justas ob causas sibi notas, subinde hunc ordinem mutet, et aliquem è superioribus mittat, qui per se jussa Dei exequatur, uti jam vidimus Seraphim missum esse ad Isaiam, Cherubim ad paradisum. Michaelam ad Danielem, et ad Judæos superiores ergo, sive assistentes angeli, rarius quidem, sed aliquando tamen mittuntur. *Omnes enim sunt administratorii spiritus in ministerium missi.* Ubi Nota τὸ *omnes*, non significare quod omnes omnino aliquando mittantur, sed quod de singulis ordinibus (esto de supremis raro) aliqui subinde mittantur. Est enim hic in voce *omnes*, distributio non pro singulis generum sed ordinum, sed pro generibus singulorum. q. d. Omnes angeli sunt administri Dei, ejusque Missi, id est Legati; quia assistunt Deo parati ad omne ministerium: re ipsa vero *omnes* sunt in ministerium missi. *Omnes*, id est ex omnibus ordinibus aliqui. Ita Molina 1. p. q. 112.

Moraliter S. Chrysost. hic ex hoc angelorum ministerio, docet zelum animarum et studium convertendi et salvandi homines, esse opus non humanum, sed angelicum. *Hoc,* inquit, *est angelicæ functionis officium, ad salutem hominum ministerium Deo persolvere. Proinde hoc est opus angelicum omnia facere pro salute proximorum, magis autem hoc est opus Christi.*

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur Hebræos, ut Christum Christique legem studiose observent

Primo, ex eo, ne, si tantam negligant salutem, graviter a Deo puniantur.

Secundo, quod lex Christi confirmata sit multis miraculis, et donis Spiritus sancti.

Tertio, quod non angelis, sed Christo subjecerit orbem terræ futurum.

Deinde v. 10. ad finem, multis docet, decuisse Christum pati et mori, itaque fratribus per omnia assimilari et compati, idque hoc fine, ut ab Hebræorum mentibus tollat scandalum crucis Christi.

1. Propterea abundantius oportet observare nos ea, quæ audivimus, ne forte
pereffluamus. 2. Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est
firmus, et omnis prævaricatio et inobedientia accepit justam mercedis
retributionem: 3. quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salu-
tem? quæ cum initium accepisset enarrari per Dominum ab eis, qui audie-
runt, in nos confirmata est, 4. contestante Deo signis et portentis, et
variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus secundum suam volun-
tatem. 5. Non enim angelis subjecit Deus orbem terræ futurum, de quo loquimur. 6. Testatus
est autem in quodam loco quis, dicens: Quid est homo quod memor es ejus, aut filius hominis
quoniam visitas eum? 7. Minuisti eum paulo minus ab angelis: gloria et honore coronasti eum:
et constituisti eum super opera manuum tuarum. 8. Omnia subjecisti sub pedibus ejus. In eo
enim quod omnia ei subjecit, nihil dimisit non subjectum ei. Nunc autem necdum videmus
omnia subjecta ei. 9. Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum
propter passionem mortis, gloria et honore coronatum: ut gratia Dei, pro omnibus gustaret
mortem. 10. Decebat enim eum, propter quem omnia, et per quem omnia, qui multos filios
in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummare. 11. Qui enim
sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes. Propter quam causam non confunditur fratres
eos vocare, dicens: 12. Nuntiabo nomen tuum fratribus meis: in medio Ecclesiæ laudabo te.
13. Et iterum: Ego ero fidens in eum. Et iterum: Ecce ego, et pueri mei, quos dedit mihi
Deus. 14. Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter participavit
eisdem: ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est diabolum: 15. et
liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti. 16. Nusquam enim
angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit. 17. Unde debuit per omnia fratribus
similari, ut misericors fieret, et fidelis pontifex ad Deum, ut propitiaret delicta populi. 18. In
eo enim, in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis, qui tentantur, auxiliari.

1. Propterea abundantius (id est magis, diligentius et vehementius) oportet observare (græce προσέχειν, id est attendere, et mentem applicare) nos ea quæ audivimus, ne forte pereffluamus.] Ostensa dignitate et præcellentia Christi, nunc hortatur et urget Apostolus Hebræos, ut Christi doctrinam et legem attentius quam ante tota mente excipiant. Quasi dicat, Hactenus, ô Hebræi, Christiani quidem fuistis, sed Mosi adhuc plus æque addicti, Christum non tanti uti par erat, fecistis, et ægrè à lege Mosis vos abduci permisistis: idque quia non satis considerastis quis sit Moses, famulus scilicet; et quis sit Christus, scilicet Deus et Dominus omnium hominum et angelorum: jam vero postquam divinitatem et præeminentiam Christi cap. 1. vobis clare probavi et repræsentavi; agite, advertite, quis et quantus sit Christus, magisque et studiosius quam ante iis quæ audivistis à Christo et Apostolis Christi, intendite, ut Mosis et legis veteris memoriam et amorem plane ex animo vestro evellatis, totosque vos applicetis legi Christi cognoscendæ et perficiendæ, ac pro ea bonorum spoliationem, omnemque persecutionem læto et constanti animo perferatis.

Ne forte pereffluamus.] Hoc est, ne instar perfluentis chartæ, quæ non retinet characteres, auditam doctrinam non retineamus, sed eam diffluere sinamus. Secundo et melius, q. d. Ne velut vasa rimarum plena, sermonem Christi auditum quasi divini verbi suavissimum balsamum, memoria et mente non contineamus, sed irrecuperabiliter eum effluere sinamus. Est me-

taphora à vasis, quæ cum rimosa sunt, aquam aut liquorem alium non retinent, sed effluere sinunt, ita ut amplius colligi non possit juxta illud Eccli. 21. 17. *Cor fatui quasi vas confractum, et omnem sapientiam non tenebit.* Sic Terentianus ille Parmeno: *Plenus*, inquit, *rimarum sum, hac illacque perfluo.* Unde nonnulli putant hic legendum non *pereffluamus*, sed *pereffluamus.* Verum *pereffluamus* habent omnia exemplaria, idque significantius est quam *perfluamus.* Duo enim significat; Primum, aquam è vase, et sermonem è mente perfluere et elabi. Secundo, aquam è vase, sermonem è mente lapsum dilabi, diffluere et perire, ut amplius recipi non possit. Unde S. Chrysost. Theophyl. Œcumen. et Syrus sic explicant: *ne effluamus* vel *pereffluamus*, id est, inquiunt, ne excidamus à via salutis, et pereamus. Notat Chrysost. hanc phrasim sumptam esse ex Proverb. 3. 21. ubi Septuag. habent, υἱὲ μὴ παραῤῥυῇς, id est, fili ne effluas, pro quo Hebræa ei noster Interpres legunt, *Fili ne effluant hanc* (sapientiæ monita) *ab oculis tuis.*

Tertio, Barradius tom. 3. lib. 1. c. 23. sic explicat: *ne forte pereffluamus*, hoc est, ne forte negligentes, et minime attenti mente, in alia negotia, vel in cupiditates effluamus et distrahamur, ne forte attentionem in res alias, non in verba Dei, negligenter effundamus. Sicut enim vas pereffluit, cum aquam quam continet effundit: sic auditor pereffluit, cum attentionem ex mente effundit, auditque negligenter. Verum secundus sensus uti simplicior, ita germanior est.

Si enim qui per angelos dictus est sermo, id est, quæ per angelos dictata est lex Exodi 19. et 20.) factus est firmus, etc. quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem?] q. d. Si lex vetus per angelos data in Sina facta est firma, id est, confirmata à Deo fuit fulguribus, terræmotu, fumo, tonitruis, Exodi 19. 16. et maxime terribili prævaricantium vindicta: si, inquam, legis prævaricatores tantopere puniti sunt, v. g. cum adorarunt vitulum, Exodi 32. 28. cum fornicati sunt cum filiabus Moab. Num. 25. v. 4. et 9. cum sabbatum violarunt, Num. 15. 35. et alias sæpe cum contra dominum, Mosem et Aaronem murmurarunt; quomodo et quanto gravius nos Christiani puniemur, si negligamus salutem, id est Evangelium, quod animæ salutem affert, quod non angeli, sed ipse Christus Dei Filius enarravit et sanxit, quodque Apostoli tot signis et miraculis confirmarunt, ut sequitur.

3. Quæ (scilicet salus, id est, salutis Evangelium et annuntiatio) cum initium accepisset enarrari per Dominum (Christum) ab eis qui audierunt (id est, ab Apostolis) in nos (id est, usque ad nostra hæc tempora) 4. confirmata est, contestante Deo signis et portentis, et variis virtutibus (id est, potentibus miraculis) et Spiritus sancti distributionibus (id est, donis linguarum, prophetiæ et aliis, quæ Spiritus sanctus cuique distribuit) secundum suam voluntatem.] Hinc Calvinus, Beza, imo et Cajetan. probare conantur hanc epistolam non esse S. Pauli, quia, inquiunt, Paulus Galat. 1. ait se à nullo homine didicisse fidem et Evangelium, sed à solo Deo; hic autem significat se ab Apostolis in fide edoctum aut certe confirmatum esse.

Respondeo. Non dicit hic Apostolus, se ab Apostolis in fide confirmatum esse, sed ipsum Evangelium, id est, legem et dogmata Christi a Deo confirmata esse multis miraculis, idque sæpius et continue ad sua usque tempora. Non ergo aliud dicit hic Apostolus quam quod Marcus c. ult. 20. cum ait: *Illi* (Apostoli) *autem profecti prædicaverunt ubique Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis.* Hæc autem signa paulo ante explicavit ibidem Christus dicens: *Signa autem eos qui crediderint, hæc sequentur: in nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent, et si mortiferum qui biberint, non eis nocebit: super ægros manus imponent, et bene habebunt.*

Nota. *Signa, portenta,* et *virtutes* re ipsa idem sunt, sed tantum connotato distinguuntur. Miracula enim dicuntur *signa*, quia indicia sunt veritatis et doctrinæ, verique Prophetæ et doctoris, eadem dicuntur *portenta*, id est, prodigia, quia tam naturæ vim, usum et cursum, quam hominum scientiam et opinionem superant: unde ea suspiciunt et admirantur homines, quasi nova, insolita, transcendentia et divina. Eadem denique dicuntur *virtutes*, quia sunt opera virtutis et omnipotentiæ Dei.

5. Non enim angelis subjecit Deus orbem terræ futurum.] q. d. Christo est auscultandum et parendum, non angelis; quia non angeli, sed Christus orbis est dominus et judex.

Quæres; quis hic vocetur *orbis terræ futurus*? Respondet Primo, S. Chrysost. esse mundum hunc qui tunc erat futurus, cum Filius Dei erat in sua æternitate, destinatusque et decretus erat à Patre mundi dominus.

Secundo. Franc. Ribera intelligit Ecclesiam Christi, quæ erat futura cum Filius ageret apud Patrem, decerneretur que parens et caput Ecclesiæ per suam incarnationem futuræ et nasciture. Hanc enim dici putat orbem futurum, quia in ea futuri erant novi homines, nova respublica, nova lex, novus rex, nova Sacramenta, novum regnum Christi, non temporale, sed spirituale per fidem et gratiam, quibus inchoamus regnum cœleste, beatum et æternum. q. d. Apostolus, Vos ô Hebræi, estis initium hujus orbis futuri, et hujus novi sæculi Christiani, quod non angelis, sed Christo subjecit Deus: quare non Mosi, non legi veteri, sed Christo ejusque novæ legi parere, eamque constanter retinere debetis, cum non Mosi, imo nec angelis, sed Christo Deus vos atque omnes homines subjecerit. Sed valde improprie et obscure Ecclesia vocatur *orbis terræ futurus*, nec usquam in Scriptura ita nominatur.

Itaque Tertio, planissime et aptissime, Theodor. S. Thom. et Lyran. accipiunt orbem futurum post resurrectionem et judicium generale, quem Deus Pater in suo decreto et prædestinatione subjecit, et actu re ipsa subjiciet Christo in fine mundi: tunc enim Christus victis plane omnibus suis hostibus, plenissimo triumpho, imperio et dominio, cum suis Sanctis in hoc orbe regnabit. Id patet ex vers. 8. ubi cum Paulus citasset illud psalmi, *Omnia subjecisti sub pedibus ejus*, subdit, *Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei.* q. d. Sed videbimus omnia Christo subjecta in orbe futuro, post resurrectionem: passim enim Hebræos ad constantiam in fide et tolerantiam persecutionum excitat hic Paulus, per spem beatitudinis et gloriæ cœlestis, futuræque resurrectionis, et innovationis mundi,

rerumque omnium. Hinc Isaiæ. 9. 6. Christus vocatur *pater futuri sæculi*, id est, Dominus Beatorum et totius mundi in resurrectione renovandi. Hinc etiam Isaiæ 65. 17. in futuro hoc orbe et sæculo dicitur creandus esse novus mundus, novi cœli, nova terra.

Dices, Quomodo de hoc orbe addit Apostolus dicens, *De quo loquimur?* Hactenus enim non egit de resurrectione, et futuro post eam orbe.

Respond. Apostolum de resurrectione, et novo orbe in ea futuro egisse cap. 1. v. 12. cum ait, *Et velut amictum mutebis eos*, scilicet cœlos in resurrectione. et v. 6. ubi ait: *Et cum iterum* (puta in resurrectione) *introducit primogenitum in orbem terræ, dicit, Et adorent eum omnes angeli Dei.* Ecce ad hæc verba alludit Apostolus hic: et hic est orbis terræ futurus. Felix, qui hunc orbem futurum semper mente versat, ad eumque se componit,

6. TESTATUS EST AUTEM IN QUODAM LOCO QUIS, DICENS.] Ex testimonio Davidis psal. 8. probat id, quod dixit; scilicet orbem terræ, futurum, Christo esse subjectum.

Nota. De Davide dicit, *quis*, id est, quidam, non per contemptum, sed quia loquitur Hebræis, ait Chrysost., qui in Scripturis et in psalmis erant versatissimi et peritissimi. q. d. Ille quem nostis, et quotidie legitis ac teritis, scilicet David, dicit:

QUID EST HOMO QUOD MEMOR ES EJUS.] Nota, Psal. 8. celebrat Dei creatoris magnitudinem, et beneficentiam, ex tot et tam miris ejus creaturis, ac præsertim ex homine, quem omnium quasi regem et dominum constituit. Id ita esse docet Nazianz. Theodor. Euseb. Apollinar. in catena grecorum in ps. 8. et patet ex ipsis psalmi verbis *Quoniam*, inquit, *videbo cœlos, opere digitorum tuorum, lunam, et stellas, quæ tu fundasti; quid est homo quod memor es ejus? Gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum: omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi, volucres cœli, et pisces maris.* Quis non videt hic describi dominium hominis in pecora et alia animalia, datum homini à Deo in prima sui creatione? quis non videt hisce verbis alludere Psaltem, imo citare verba Dei Genes. v. 26. quibus ait? *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram: et præsit piscibus maris, et volatilibus cœli, et bestiis, universæque terræ, omnique reptili quod movetur in terra.*

Dices, Si hic psalmus canit excellentiam creaturarum, ac præsertim hominis cujuslibet, ergo male Paulus illum appropriat Christo homini.

Respondeo, nego consequentiam. Pro quo Nota, Scripturam admittere plures sensus litterales, præsertim cum unus alteri subordinatus est, cumque unus in altero quasi species in suo genere, aut individuum in sua specie continetur et eminet. Tunc enim non tam duo, quam unus è duobus conflatus perfectusque est sensus. Psaltes ergo psal. 8. celebrat Dei magnificentiam, ex tot tantisque Dei creaturis, maxime hominibus: sed quia inter has creaturas et homines nobilissimus est et eminet Christus; hinc Christo præ ceteris non tantum allegorice, sed et litteraliter appropriatur hic psalmus, ut patet ex hoc loco Pauli, et ex Matth. 21. 16. et ex 1. Corinth. 15. 26. Simile est Deuter. 18. 15. ubi dicitur: *Prophetam de gente tua suscitabit tibi Dominus: ipsum audies, ut petisti à Domino Deo tuo in Horeb.* Primo enim per Prophetam hunc intelligit quoslibet veros Prophetas, puta Isaiam, Jeremiam, Oseam, et alios. Secundo, per *Prophetam* proprie intelligit Christum, ut patet Actor. 3. v. 22. et cap. 7. v. 37. vide dicta Deuter. 18. v. 15.

Sic et hoc psal. 8. canit Psaltes magnificentiam Dei in Genere ex creatione omnium rerum et hominum, sed maxime Christi, qui caput et vertex est omnium creaturarum et hominum, quique omnium admirandorum et creatorum nodus est, compendium et speculum; unde hebraice hic psalmus inscribitur למנצח *lamnatsehach*, id est, ut vertit Aquila, Theodotion et V. editio, *victori*, scilicet mortis et diaboli Christo. Septuag. vertunt, *in finem*, id est in Christum, qui finis et peccati et mortis, regnumque satanæ finivit et abolevit. Rursum plenum dominium in pisces, volucres et feras, de quo agit Psaltes v. g. et 9. soli Christo jam competit: homo enim Deo rebellis, et in peccatum lapsus perdidit hoc perfectum dominium in bestias. Celebrat ergo Psaltes hoc psal. 8. exaltationem hominis et humanitatis nostræ factam in Christo, et per Christum, tanquam naturæ nostræ ducem, principem et repatarorem. Ita S. Chrysost. Theodor. Hieron. Theophyl. et alii, vel hic vel in psal. 8. In Christo enim maxime resplendet Dei gloria et magnificentia, tum quia Christus unus inter omnes homines innocentiam et integritatem primævæ creationis humanæ, ac consequenter dominium plenum in omnia animalia retinuit; tum quia in Christo et per Christum, inquit Chrysost. *Mors victa est, dæmones vincti, cœli aperti sunt, Spiritus sanctus missus est, servi liberi facti sunt, inimici filii, et homines angeli effecti sunt, imo Deus homo factus est, et homo factus est Deus.*

QUID EST HOMO QUOD MEMOR ES EJUS?] Pendet hic Versus à præcedenti in psalm. 8. qui sic habet: *Quoniam videbo cœlos tuos, opera digitorum tuorum, lunam et stellas quæ tu fundasti.* Deinde mox sequitur, *Quid est homo quod memor es ejus?* quasi dicat, cum tuorum cœlorum ac stellarum, ô Domine, amplitudinem, motum, pulchritudinem, ac multitudinem et ordinem, contemplor, hæcque omnia servire homini, esseque locum ejus beatitudini præparatum cogito et meditor, admirabundus exclamo, Quid est, quantula res est homo, quod ita visitas eum? quanta est tua, ô Domine, dignatio, qua homuncionis ita es memor, ita eum curas, et prævenis tua benevolentia, totque beneficiis? præsertim quod in Christo, et per Christum ipsum ita evexeris, et evehas in dies in cœlum usque.

Nota. Pro *homo*, hebraice אנוש *enos*, id est, miser, fragilis, infirmus, ærumnosius: sicut enim homo dicitur *adam*, ratione materiæ, quia ex *adama*, id est terra, formatus est *Adam*, quasi homo ab humo; et sicuti idem homo ratione animæ dicitur איש *isch*, id est quasi אש, id est ignis; nam ut ait Poeta, *Igneus est illis* (animabus) *vigor et cœlestis origo:* ita homo post lapsum in peccatum et ærumnas, dicitur *enos*, quasi אנוש *anus;* id est, desperatæ salutis, et certæ morti destinatus. Secundo, *enos*, hic alludit ad radicem נשה *nasa*, id est, oblivisci, ut littera א in *enos*, non sit radicalis, sed heemantica: sicque *enos* idem est, quod obliviosus, vel oblivioni tradendus. q. d. Quis est

ille *enos*, id est, obliviscens homo et stupidus, qui tam tui ô Domine, quam suæ salutis obliviscitur; ut ejus recorderis? quis est *enos*, id est, ille ærumnosus, desperatus; memoria indignus, imo morti et oblivioni brevi tradendus, ut tu Domine ejus recordari digneris, itaque recordari, ut eum lapsum erigere, adeoque Christo Deo unire et per Christum salvare et glorificare cogites et destines? ita Origines, et Hesychius, in psal. 8.

Enos ergo dicitur homo infirmus et incurabilis, ac si solus homo sit inter omnes creaturas incurabilis: qui à nemine nisi à solo Deo curari possit, quique salutem et bona sua omnia, ab uno Deo expectare debeat, ac proinde qui, si sapit: in Deo bona se spe sustineat, in eoque totus secure sine sui suarumque rerum cura recumbat, oportet inquit Philo lib. de Abrahamo.

7. MINUISTI EUM PAULO MINUS AB ANGELIS.] Hebræum החסיר *hechehir*, et Græcum ἐλαττοῦσθαι significat ita quempiam minui, ut ex majori gradu, honore, aut opulentia et statu ad minorem descendat. Sic enim Christus, cum esset Deus summus et ditissimus, propter nos factus est puer parvulus et pauperrimus; itaque à summo deitatis ad imum humanitatis nostræ descendit, et capite quasi minutus est.

Secundo, pro *paulo minus*, græce est βραχύ τι, quod respondet Hebræo מעט *meat*; id est, parum, et denotat parvitatem tam temporis quàm quantitatis. Unde aliqui cum Syro vertunt, *paulisper* vel *parvo tempore*: alii et potius vertunt, *parva quantitate*, distantia et intervallo, sive parva in re. Uterque sensus huic loco congruit: homo enim parvo intervallo, scilicet corpore mortali et passibili, distat ab angelo; detrahe homini corpus, homo erit angelus. Rursum *paulisper*, scilicet tempore hujus brevis et mortalis vitæ, homo minor est angelis: nam in resurrectione Beati omnes in gloria pares et similes erunt angelis Dei, Lucæ 20. 36. Hæc veriora sunt in homine Christo. Nam natura humana in Christo in parva re, et parvo tempore minor fuit angelis, quia in hac vita ac præsertim in morte et cruce, ut notat Apostolus v. 9. habuit corpus mortale et passibile, cum angeli sint immortales et gloriosi. Hinc in passione humiliatus fuit, afflictus, et tortus valde; adeo ut diceret, *Ego sum vermis et non homo*: sed ita, ut in omni passione tam animi constantiam, quam personæ dignitatem retinuerit, eamque per terræ motum, eclipsum solis, tenebras, aliaque miracula ostenderit. Rursum Christus mortuus quidem et sepultus est, sed ita ut caro ejus quasi sancta et inviolabilis non viderit corruptionem, in altera vero vita, scilicet statim post resurrectionem, Christus accepit corpus immortale et gloriosum, ac consequenter angelis par, imo loco et honore superior effectus est: collocatus enim est ad dexteram Patris.

Secundo, anima Christi quoad naturam minor est angelis, sed quoad sapientiam, gratiam et gloriam, et quoad unionem cum Verbo, longe major est, et semper fuit angelis.

Nota. Pro *ab angelis*, hebraice est *meelohim*, quod S. Hieron. Theodotion et V. editio vertunt, *à Deo*, idque suo modo verum est: homo enim est Dei imago, et terrestris quidam Deus, ac dominus omnium, unde præ reliquis creaturis homo ad Deum accedit quam maxime Deoque paulo est minor, si cum aliis rebus creatis conferatur, quæ longius à Deo distant. Hoc autem multo verius est in Christo homine. Natura enim humana in Christo licet creata sit, subsistit tamen in eadem subsistentia et persona, in qua Deus, Deique Filius subsistit: hinc quoque sedet ad dexteram Patris quasi loco et honore Patri proximo; ergo paulo minor est Deo. Verum melius Septuaginta, et ex iis S. Paulus, Chaldæus quoque, et Syrus vertunt, *minuisti eum paulo minus ab angelis*. Hebræum enim אלהים *elohim* non tantum Deum, sed et angelos, imo et principes ac judices, qui Dei imperium, dominium et gubernationem participant, significat, ut ps. 81. 1. *Deus stetit in synagoga deorum* (hebraice *elohim*, id est judicium (*in medio autem deos* (id est judices) *dijudicat*. Psalm. 137. 1. *In conspectu angelorum* (hebraice *elohim*) *psallam tibi*. Psalm. 96. 7. *Adorate eum omnes angeli* (hebraice *elohim*) *ejus*. Omnes enim homines, etiam Christus, proprie loquendo ab angelis parum, à Deo vero multum, imo infinitum, minorati sunt distantes et disjuncti. Unde Philip. 2. 7. dicitur quod Christus, *cum in forma Dei esset, semetipsum exinanivit*, dum *in similitudinem hominum factus est, et habitu inventus ut homo*.

GLORIA ET HONORE CORONASTI EUM (hominem, maxime Christum) ET CONSTITUISTI EUM SUPER OPERA MANUUM TUARUM.] *Gloria*, scilicet triplici: Primo, quia hominem ad tuam imaginem creasti et formasti, eique mentem rationis, libertatis, beatitudinis et Dei capacem dedisti. Secundo, quia hominem *constituisti super opera tua*. Hebraice תמשילהו *tamscilehu*, id est, *dominari fecisti*, vel dominum eum constituisti operum tuorum, id est totius mundi, ac præsertim omnium animalium, non tantum cicurum, sed et pecorum campi, id est ferarum: hisce enim plene dominabatur Adam in paradiso; jam vero post lapsum homo imperfecte et semiplene eis dominatur, inquit Chrysostomus, quia scilicet animalia quævis homo capere, subjicere et cicurare potest: Christus autem æque ut Adam plene iis dominatur, unde Christo soli hic versus convenit.

Tertio, et maxime, gloria resurrectionis, ascensionis, celebritatis famæ et nominis, judiciariæ potestatis, et perfecti dominii in omnia, coronasti hominem, et humanam naturam in Christo; cum Christum hominem omni hac gloria dotasti et coronasti, ut patet v. 9.

Nota. *Coronasti*, dupliciter accipi potest: Primo, *coronasti*, id est, copiose et quasi undique cinxisti et circumvallasti eum gloria, instar coronæ. *Corona* enim Hebræis copiam et affluentiam significat, ut psalm. 64. 12. *Benedices coronæ anni benignitatis tuæ*. Ubi *coronam anni* vocat copiam florum, herbarum, segetum, fructuum, quibus quasi coronis coronatur annus benignitatis, id est, annus quem Deus sua benignitate fertilem facit. Unde Hebræi aliter jam distinguentes, et pro עטרת *ateret*, id est *corona*, punctantes עטרת *atarta*, id est *coronasti*, vertunt, coronasti annum bonitate vel beneficentia tua, id est, cumulasti annum proventu abundanti quem largitur bonitas tua. Hinc *coronam* hanc explicans Psaltes subdit, *Et campi tui replebuntur ubertate*. Sic et psalm. 5. v. 13. *Domine ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos*, id est, Domine tua benevolentia, quasi scuto, undique

nos communis, protegis et circumvallas. Ps. 102. v. 4. *Qui coronat te in misericordia et miserationibus.* q. d. Deus erga te, ô anima, adeo misericors est, ut suis miserationibus quasi corona circumcingat te,

Secundo, *coronasti*, id est, coronam gloriæ pro meritis dedisti; q. d. Christus luctatus cum morte et dæmone vicit, meruit, obtinuit coronam gloriæ, tum corporis sui, tum famæ et nominis sui, tum pleni dominii in omnia, qua tu, ô Domine, eum quasi triumphatorem coronasti. Patet v. 9.

8. Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei.] q. d. Ne turbemini, ô Hebræi, si dicam Christum regnare, omniaque illi subjecta esse, eo quod videatis hostes Christi vobis dominari, vosque mulctare bonorum jactura, exilio, aliisque pœnis: necdum enim imperator noster Christus cuncta obtinuit, adhuc hostes ei rebellant, necdum futurus orbis (de quo dixi) ad quem suspiramus, apparuit; sed modicum expectate, donec impii impleant mensuram peccatorum suorum, donec finiatur hæc generatio, hoc sæculum, nimirum in fine mundi cuncta Christus obtinebit, eruntque omnia ei subjecta, ac tunc vos cum illo triumphabitis, et dominabini hostibus vestris, imo rebus omnibus. Ita S. Chrysost.

9. Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum propter passionem mortis, gloria et honore coronatum, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.] Est hic hyperbaton, sive perturbatus verborum ordo, qui sic clare ordinandus est: *Jesum autem eum videmus gloria et honore coronatum, qui modico,* id est paulo minus, *quam angeli minoratus est, propter* (id est ad, scilicet subeundam) *passionem mortis, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.* Sic enim omnia clare et apte cohærent. Est enim hic antithesis versus præcedentis. q. d. Licet hoc tempore necdum videamus omnia subjecta Christo, videmus tamen ipsum Christum gloria et honore jam coronatum, uti de eo præcinuit Psaltes; quia scilicet Christi nomen, fides, fama et gloria ubique propagatur: omnes enim gentes relictis suis idolis agnoscunt et colunt Christum crucifixum, tanquam suum salvatorem. Unde non dubitabimus, sed certissimo speramus et credimus, quod, sicut unum Psaltis versiculum in Christo impletum videmus, ita et brevi alterum explendum visuri simus, scilicet in resurrectione Christo plane omnia subjecta fore. Jam ergo Christus gloria et honore coronatus vestra, ô Hebræi, pro fide certamina ex alto spectat, ut fortiter certantes et vincentes post modicum laborem et tempus coronet corona gloriæ, imo coronæ suæ participes efficiat in omnem æternitatem. Præclare Tertull. ad Martyres cap. 3. *Vos*, inquit, *benedicti, bonum agonem subituri estis, in quo agonothetes Deus vivus est, xystarches Spiritus sanctus, corona æternitatis bravium, angelicæ substantiæ politia in cœlis, gloria in sæcula sæculorum. Itaque epistates vester Jesus Christus, qui vos Spiritu unxit, et ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriorem tractationem à liberiore conditione seponere, ut vires corroborarentur in vobis. Nempe enim et athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, coguntur, cruciantur, fatigantur, quanto plus in exercitationibus laboraverint, tanto plus de victoria sperant. Et illi ut coronam corruptibilem consequantur, nos æternam consecutari: quia virtus duritia extruitur, mollitia vero destruitur.*

Nota τὸ *propter passionem*, non significat Christum per passionem, vel in passione minoratum esse. Sic enim græce dicendum fuisset, διὰ τοῦ παθήματος: jam autem dicitur διὰ τὸ πάθημα, id est, propter passionem, ut scilicet pati et mori posset, ideo minoratus est Christus in sua incarnatione, et nativitate humana. Διὰ ergo, id est propter, hic non materiam vel subjectum, sed causam finalem significat; hanc enim clare explicat, dum subdit:

Ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.] *Gratia Dei*, id est, gratuita Dei misericordia. q. d. Minoratus est Christus in nativitate, qua natus est homo passibilis, morti et cruci destinatus, non ex necessitate, non ex merito hominum, vel angelorum, multo minus ex culpa sua; sed ex pura Dei misericordia et gratia, qua voluit Deus Pater eum talem nasci, ut pro omnibus mori, omnesque sua morte redimere possit.

Nota. Pro χάριτι, id est, *gratia Dei*, Theodor. Theophyl. Œcumen. legunt χωρὶς θεοῦ, id est sine Deo, vel excepto Deo, adduntque ita corruptum esse hunc locum à Nestorianis; hinc enim illi probant in Christo duas fuisse personas, et Deum ab homine fuisse separatum. Verum ante Nestorium Ambros. lib. de Fide c. 4. legit quoque τὸ *sine Deo*, sicque explicat, Christus pro omnibus *sine Deo*, id est excepto Deo, mortem gustavit. q. d. Christus pro omnibus omnino, etiam angelis, non autem pro Deo ipso (Deum enim excipio) mortuus est, non quasi angelos redemerit Christus, sed quod angelos hominibus reconciliarit, eorumque lætitiam et gloriam auxerit, dum sedes eorum ex quibus collapsi erant dæmones, per homines restauravit et replevit. Ita S. Ambrosius, Theodor. Theophyl. Œcumen.

Verum legendum est cum nostro Interprete, Syro, Chrysost. et aliis, χάριτι, id est gratia, dono et beneficio Dei; hoc enim verbo tollit ab Hebræis scandalum crucis. Dicebant enim Judæi, Si Christus est tantus et tam gloriosus, cur crucifixus est et mortuus? respondet Apostolus, id immensæ fuisse gratiæ et clementiæ Dei, ut ejus morte nos redimeremur. Licet enim Deus alio modo nos redimere potuisset, tamen noluit, quia hic modus, ut scilicet per Christi mortem redimeremur, maxime decebat Dei infinitam bonitatem et misericordiam.

Secundo, quod Noster vertit, *pro omnibus*, græce est ὑπὲρ παντὸς, id est, pro omni, pro quolibet; quod ponitur pro ὑπὲρ πάντων (et ita forte in Græco hic legendum est), id est pro omnibus.

Tertio, pro *gustaret*, Ribera vult legendum, *gustarit*, ipse enim sine hyperbato hæc sic explicat: Propter passionem mortis, inquit, gloria et honore coronatus est Christus, ex quo sequitur, quod mortem gustarit Christus, non fuisse suæ culpæ, aut peccati alicujus, quod fecerit Christus, quoque mortem sit meritus; sed hoc fuisse puræ Dei gratiæ et misericordiæ. Nam vocula *ut*, inquit Ribera hic, ut et alibi, sæpe non finem, sed sequelam, sive id quod consecutum est, significat. Verum omnia exemplaria Latina et Græca habent, γεύσηται, id est *gustaret*: et hæc ejus expositio, licet ingeniosa, satis implexa et

jejuna videtur; ergo admittendum est hyperbaton, quod jam dixi, illudque admittit S. August. lib. 3. contra Maximinum cap. 25. S. Thomas, Adamus et alii: tunc enim omnia sunt plana, et hyperbata Apostolus, utpote spiritu turgidus, habet familiaria, ut dixi can. 38.

Hæc ergo sententia pendet et cohæret cum *minoratus est.* q. d. Christus minoratus est, dum factus est homo passibilis, hac de causa, ut scilicet ex magna Dei misericordia, pro hominibus patiens et moriens, eosdem morte et inferno liberaret, uti dixi.

Quarto, dicit Apostolus Christum non comedisse, sed gustasse mortem; quia non mansit Christus, imo vix hæsit in morte: nam statim resurrexit, ita ut videatur mortem non hausisse, nec epotasse, sed degustasse tantum, quomodo infra c. 6. 4. dicuntur nonnulli donum Dei gustare, quod mox evomunt. Ita S. Chrysost. Verum simpliciori et communiori hebraismo *gustare mortem*, idem est, quod mori, sive mox resurgas, sive in morte perdures, ut patet Joan. 8. 52. Matth. 16. 28. et alibi. *Sicut medicus*, inquit Theoph. *cum videt ægrotum fastidire cibos et pharmaca, prior ipse ea sumit, ut ægrum ad eadem sumendum inducat: ita Christus prior gustavit mortem, ut eam gustare non horreat Christianus.*

10. DECEBAT ENIM EUM, PROPTER QUEM OMNIA, QUI MULTOS FILIOS IN GLORIAM ADDUXERAT, AUCTOREM SALUTIS EORUM PER PASSIONEM CONSUMMARE,] id est, decebat Deum Patrem, Christum passioni tradere. Deus enim Pater est is, propter quem et per quem sunt omnia.

Ubi Nota præpositionem διὰ, id est *per*, tribui quoque Patri: male ergo ex ea, quod alibi tribui soleat Filio, colligunt Ariani, Filium Patre esse minorem. Rursum male Nestorius illum *propter quem omnia*, dicebat esse Patrem, illum vero *per quem omnia*, esse Filium; quasi hi duo Jesum à se persona distinctum passione consummarint: utrumque enim soli Patri hic tribuitur; idque eo fine, q. d. Apostolus, Quia Deus Pater omnia facit perfectissime propter se et suam gloriam; hinc decebat, ut et Christum passione consummaret, ut scilicet in Christo justitiam, bonitatem, sapientiam, omnemque gloriam ostenderet.

Secundo, *adduxerat*, id est, adducere decreverat et prædestinaverat; sive adduxerat, non actu et re ipsa, sed in æterno suo decreto et prædestinatione. Vide can. 36. Jam per *filios* intelligit justos et sanctos. Loquitur autem Apostolus maxime de Sanctis, qui ante Christum vixerunt, jamque defuncti erant in statu salutis, et certa spe gloriæ; tantum enim expectabant Christum, qui morte sua cœlum et aditum ad gloriam aperiret: hi enim jam quasi adducti ad gloriam, unumque pedem in cœlo habere videbantur. Rursum pro *auctorem*, græce est ἀρχηγὸν id est, principem et ducem. q. d. Decebat Deum Patrem, qui multos homines per Christum decreverat adducere ad cœlestem suam gloriam, ut Christum ipsum, quasi auctorem et ducem omnium, passione et morte consummaret; cur id decuerit, subindicat voce *consummare*, et clarius id ipsum explicat vers. sequenti, quia scilicet decebat Christum fratribus assimilari, eisque præire; fratres autem Christi, id est, Sancti omnes, per multas passiones à Deo ad gloriam provecti et perducti sunt, et indies perducuntur.

Tertio, aliqui hic legunt, *consummari* passive, sed legendum est active *consummare.* Ita Romana et Græca. Ubi Nota, Græcum τελειῶσαι, quod Noster vertit *consummare*, multa significare, et varie verti posse, scilicet Primo, immolare; Secundo, gloriosum facere; Tertio, consummare, vel, ut Syrus, perfectum facere; ut hæc perfectio opponatur et rependatur quasi præmium Christi minutioni, de qua dixit, *Minuisti eum paulo minus ab angelis.* Consummare ergo idem est, quod gloria et honore coronare, sive facere ut Christus resurgens gloriosus sit in cœlo, sedens ad dexteram Patris, et in terra ab hominibus colatur et adoretur, quasi mundi salvator et Dominus. Ita Theophyl. Œcumen. et alii. Quarto, τελειῶσαι idem est, quod consecrare. Unde S. Dionys. lib. de Eccles. hierar. passim Sacramenta vocat τελειώσεις, q. d. Consecrationes, quia verbis sacris quasi formis conficiuntur et quasi consecrantur. Hinc et τελειωθῆναι dicebantur Martyres, quia scilicet per martyrium Martyr non tantum perficitur, sed et immolatur atque consecratur Deo. Unde et Christus Joan. 17. 19. ait: *Ego*, inquit, *pro eis sanctifico meipsum*, id est, offero, consecro et immolo meipsum Patri tanquam sanctam victimam, ac pretium redemptionis et sanctificationis hominum. Hoc ergo verbo τελειῶσαι, significat Paulus, Christi passiones et dolores non fuisse signa infirmitatis et vilitatis Christi, sed fuisse augusta quædam sacrificia, quibus Christus in pontificem, et redemptorem quasi consecratus et sanctificatus est; ideoque decuisse Christum hasce passiones obire, iisque perfici et consecrari.

Moraliter, vide hic quid sint passiones et afflictiones, quamque utiles sint et nobiles, ideoque non fugiendæ, sed cum Christo et Sanctis omnibus ambiendæ: passionibus enim simus perfecti, gloriosi, sancti, imo victimæ et sacrificia Dei optimi maximi, adeoque hac de causa permisit Deus hominem labi in peccatum et tot ærumnas, ut in tot passionibus magnitudinem suæ gratiæ, virtutis et patientiæ ostenderet; utque iis nos expoliret, perficeret, et ad magnam sanctitatem et gloriam perduceret. Hinc illa pia fidelium est consuetudo, ut, cum quis eorum moritur, dicant, *Consummatus est*, quia scilicet, qui pie mortuus est, omnium suorum laborum et dolorum, omnis patientiæ et virtutis, omnisque meriti, ac consequenter et præmii et gloriæ perfectionem, finem et terminum adeptus est.

11. QUI ENIM SANCTIFICAT, ET QUI SANCTIFICANTUR, EX UNO OMNES.] Supple *sunt* et solent esse, q. d. Christus qui homines in peccatum et mortem lapsos sanctificat, et homines qui à Christo sanctificantur, ex uno, scilicet Adamo, orti et prognati sunt omnes. Vel *ex uno*, in genere neutro, id est, ex una stirpe, ex una et eadem natura, scilicet humana, sunt et constant. Loquitur Apostolus non de Deo, qui quasi Dominus nos sanctificat, nec de Angelis, qui suis monitis et precibus nos sanctificant, sed de Christo, qui nos sanctificat; quasi pontifex, mediator et redemptor noster: hunc enim decet esse ejusdem naturæ cum iis, quos redimit et sanctificat, et hoc est quod ait cap. 5. v. 1. *Omnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur.*

Probat hic Apostolus id quod præcessit, scilicet decuisse Christum, qui quasi salutis auctor multos in gloriam adduxit, et indies adducit, pati, et per passionem consummari. Id probat hoc argumento: Decet pontificem qui sanctificat, qualis est Christus, et eos qui sanctificantur ab eo, esse ex uno omnes, id est, esse ejusdem naturæ omnes: atqui homines qui sanctificantur sunt naturæ passibilis, miseræ et ærumnosæ, multaque patiuntur, ac tandem moriuntur, ut experientia notissimum est: ergo et Christum decuit esse naturæ passibilis, multaque pati ac mori. Quare hoc explicans Apostolus deinceps usque ad finem capitis, inter alia sic ait, v. 17. *Unde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret; et fidelis pontifex ad Deum, ut repropitiaret delicta populi: in eo enim in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis qui tentantur auxiliari.* q. d. Ne scandalizemini, ô Hebræi, Christi passione, cruce et morte: hæc enim non indecens et indigna, sed maxime congrua et digna fuit decensque Christum. Decebat enim Christum pati et mori, hac de causa, ut scilicet fratribus hominibus assimilaretur, idque Primo, ut eis tum patientiæ et charitatis exemplo præiret, dando pro eis vitam suam in pretium.

Secundo, ut sanciret justitiam, illique satisfaceret, ne scilicet dedecus peccati maneret sine decore justitiæ, et justæ vindictæ ac pœnæ. Hac de causa pœnam omnem et vindictam hominibus debitam in se homine suscepit Christus, itaque peccatum patiendo expiavit, dum pro peccato, sua passione et morte satisfecit parti læsæ, scilicet Deo offenso.

Tertio, quia decebat ut non angelus, sed homo pro homine satisfaceret, non agendo, sed patiendo: hæc enim est satisfactio, quam postulat reatus et culpa.

Nota. Loquitur Apostolus de Christo, qui sanctificat tanquam pontifex et redemptor, et iis qui sanctificantur à peccato, ita ut expiatione et victima indigeant, quales sunt homines in peccatum lapsi. Hos enim decet esse ejusdem naturæ: tales autem non sunt angeli qui nunquam peccarunt. Hi enim à Christo homine, etiamsi alterius sit naturæ, sanctificari potuerunt, et, ut multi opinantur, de facto sanctificati sunt in primo instanti suæ creationis: quando, ut ait S. August. in eis Deus fuit simul condens naturam, et largiens gratiam. Unde hic locus non obstat sententiæ eorum, qui opinantur Christum non tantum homines, sed et angelos sanctificasse, id est, propter merita Christi non tantum hominibus, sed et angelis à Deo collatam esse gratiam, ut dixi Ephes. 1. 22.

Secundo, alii τὸ *ex uno* sic explicant. Ex *uno*, scilicet Deo conditore, tam factus est Christus sanctificans, quam omnes homines qui sanctificantur. Ita Ambros. Anselm. Chrysost. Theod. S. Thom. Theophyl. q. d. Apostolus. Omnes fratres sumus ex Deo patre geniti, decuit ergo omnes nos quasi filios Deo patri nostro reconciliari, idque per Christum, utpote fratrem nobilissimum, qui Sanctus sanctorum est, omnesque sanctificat, nos autem per alios, qui sanctificantur, et sanctificatione indigent. Decuit itaque Christum nos reconciliare, nos redimere, et pro nobis satisfacere: decuit ergo Christum pati. Verum hic sensus generalior est et difficilior, nec ita stringit et urget, uti prior, qui proinde genuinus est, eumque confirmant omnia sequentia, ac præsertim illud, quod dicitur v. 16. *Nunquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit: unde debuit per omnia fratribus similari.* Quibus verbis satis significat Apostolus Christum esse fratrem nostrum, non quia ex Deo factus est uti et nos, sed quia ex Adamo et Abrahamo natus est, eamdemque nobiscum naturam humanam accepit.

Tertio, S. Dionys. de Ecclesiastica hierarch. p. 4. sub finem, et Cyrill. lib. de Fide ad reginas, cap. Quod unus sit filius Dei et Dominus Jesus Christus, sic legunt, *qui sanctificat, et sanctificatur*, et intelligunt Christum. Christus enim ita sanctificat, ut simul sanctificetur à Deo. q. d. Apostolus, Christus qui sanctificatur et simul sanctificat, atque omnes nos ex uno, scilicet Deo, patre sumus geniti. Sed hoc videtur nonnihil contortum: Apostolus enim non dicit, *Qui sanctificat et sanctificatur, et omnes ex uno;* sed dicit, *Qui sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes.* Adde, omnia exempla Græca, Latina et Syra habere, *qui sanctificantur;* non autem, *qui sanctificatur.*

Propter quam causam non confunditur (non erubescit Christus) fratres eos (homines ex uno patre Adamo secum natos) vocare, dicens: Nuntiabo nomen tuum (ô Pater) 12. Fratribus meis (Apostolis, aliisque quos fideles ait Christianos prædicando efficiam), in medio Ecclesiæ (Christianæ à me congregandæ) laudabo te.] Citat v. 23. psalm. 21. quem clarissimum est, scriptum esse de Christi passione, prædicatione, morte et resurrectione. Probat ergo Apostolus Christum, et nos omnes esse ex uno, scilicet patre, genitos, ex eo quod Christus et nos omnes sumus fratres, scilicet, secundum communem tam naturam quam spiritum, quodque Christus psal. 21. nos vocat fratres suos: si enim sumus fratres Christi, ergo ex uno et eodem patre geniti sumus, tam Christus, quam nos omnes. Simul innuit Apostolus modum, quo Christus nos sanctificat, et ad gloriam adducit, scilicet nuntiando et prædicando nomen et cultum Dei veri et vivi, qui se à passione, cruce et morte liberavit, et resuscitavit ad vitam immortalem: patet enim ex præced. versiculis et seq. ps. 21. τὸ *nuntiabo* pertinere ad resurrectionem Christi. q. d. Christus, Post meam à morte et cruce liberationem et resurrectionem, nuntiabo et celebrabo coram Apostolis, meisque discipulis Dei liberatoris et resuscitatoris nomen et gloriam. Magna dignatio et consolatio nostra esse debet, quod Christus etiam post resurrectionem immortalis jam et gloriosus, nos dignetur vocare fratres suos, et quasi fratribus hæreditatem suam in cœlis nobis præparet.

13. Et iterum: Ego ero fidens in eum.] Citat psal. 17. v. 3. quo psalmo (ut habet titulus 2. Reg. c. ult.) David ad litteram gratias agit Deo, quod toties à Saule, Philisthæis aliisque hostibus et periculis se liberarit. Allegorice competit Christo, qui Deo gratias agit, quod à Judæis, dæmonibus, passione, cruce, morte, omnique malo se liberarit: unde ait v. 3. *Ego ero fidens in eum.* q. d. Ego Christus instar aliorum hominum, morti et miseriis obnoxius, in persecutione, passione et tribulatione, perinde ut Da-

vid, constitutus, in communi Deo patre sperabo, eumque fidens invocabo, ut liberet me. Probat Apostolus alio testimonio Christum et omnes nos esse ex uno Adamo progenitos, sive Christum ejusdem nobiscum esse naturæ passibilis, miseriis et morti obnoxiæ, ex eo quod Christus sperans et invocans Patrem, hoc ipso testetur, se in afflictione et passione esse positum.

Verum verius videtur, Apostolum non citare hic ps. 17. v. 3. Ibi enim in Græco est ἐλπίσω, sed Isaiæ 8. 17. ubi dicit Isaias in persona Christi: *Et expectabo Dominum, qui abscondit faciem suam à domo Jacob, et præstolabor eum;* ubi pro *præstolabor eum*, Septuaginta vertunt, πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ, id est, fidens ero in eo, uti ad verbum citat hic Paulus. Nota. Dixerat Isaias illo c. nasciturum filium, cui nomen erit, *Accelera spolia detrahere, festina prædari*, id est Christum, quia spoliaturus erat infernum et dæmonem: unde v. 8. vocat eum Emmanuelem. mox v. 14. dicit, quod Christus Judæis sit futurus *in lapidem offensionis, et in petram scandali*, multi ex eis ad illum offendant, cadant et conterantur. Quod quia triste erat, videbaturque Christi Salvatoris fortitudine et spoliatione adversari; hinc statim seipsum in persona Christi consolans Isaias subdit, dicens: *Et expectabo Dominum, et præstolabor eum.* q. d. Videtur Deus populi sui oblitus, cumque abjecisse, quia nolunt Judæi mihi credere: ego tamen animo non cadam, spem non abjiciam, sed præstolabor eum, confidens aliquos saltem me conversurum ex Judæis, puta Apostolos, qui deinde omnes gentes convertant, itaque prædentur et spolient totum diaboli regnum.

Ex quibus patet Apostolum hac citatione et testimonio, non tam probare Christum esse ejusdem nobiscum naturæ passibilis (uti probavit testimonio præcedenti) quam quod omnes gentes per Christum sanctificentur, itaque in filios et fratres adoptentur, et ad gloriam adducantur.

Et iterum: Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Deus.] Pergit citare Apostolus sequentia Isaiæ verba, quorum hæc plena est sententia: *Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et portentum Israel.* Loquitur Isaias in persona Christi, sive quasi typus Christi, ut dixi. q. d. Sicut ego Isaias et mei discipuli, puta alii Prophetæ, me sequentes, ut Ezechiel c. 24. v. 24. Zacharias c. 3. 8. et alii, hoc ipso quo divitias et honores contemnimus, ac tam mira prædicamus et vaticinamur, à Scribis et Judæis quasi stulti irridemur, habemurque quasi portenta et ostenta Israelis: ita et Christus, cujus ego Isaias sum præcursor et typus, cum suis Apostolis ac discipulis ob novitatem vitæ, doctrinæ, paupertatis, humilitatis, passionis, superbis Judæis et Philosophis erit quasi portentum, spectaculum et ludibrium. Ita Origenes, Basil. Cyril. et alii in Isaiæ c. 8. et hoc est quod ait Apostolus 1. Corinth. 1. 23. *Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam.*

Hoc ergo Isaiæ testimonio Apostolus probat utrumque, scilicet Primo, Christum cum hominibus ejusdem esse naturæ passibilis, multaque esse passum: hoc enim significatur, cum ait, *Ecce ego et pueri*, id est filii, quos scilicet naturæ meæ passibilis et mortalis consortes, tanquam pontifex spiritualiter gigno, facioque Christianos, cum quibus factus sum ludibrium et portentum Israel, ut ex v. sequenti.

Secundo, hoc eodem testimonio probat Apostolus Christum omnes sanctificare: hoc enim ipso quo Christus filios gignit, eosdem sanctificat.

Nota. Pro *pueri*, hebraice est ילדים *jeladim*, id est nati, sive filii ac pueri. Vide Clementem Alex. lib. 1. Pædag. toto cap. 5. ubi pulchre docet omnes Christianos dici et esse debere pueros, per morum et animi innocentiam, simplicitatem, facilitatem et teneritudinem, idque ut se conforment suo exemplari, scilicet Christo puero, de quo dixit Isaias c. 9. v. 6. *Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis.*

14. Quia ergo pueri communicarunt carni et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem.] *Communicare carni et sanguini*, est esse participem carnis et sanguinis, id est humanæ naturæ, quæ carne et sanguine constat. q. d. Quia homines, quos Christus suos pueros et filios vocare dignatur, constant carne et sanguine, id est, natura humana fragili et passibili; hinc eamdem induit quoque Christus, factusque est homo fragilis et passibilis. Pulchre S. August. in Sententiis n. 262. *Sicut*, ait, *lac non transit nisi per carnem, ut parvulum pascat qui panem edere non potest: sic nisi Sapientia Dei, quæ panis est angelorum, ad homines dignaretur venire per carnem, nemo ad Verbi divinitatem contemplandam posset accedere. Quia ergo lux à tenebris non poterat comprehendi, ipsa lux mortalitatem subiit tenebrarum, et per similitudinem carnis peccati, participationem dedit luminis veri.*

Ex hoc loco, ut recte docet S. Cyrill. epist. 8. ad Nestorium, patet Christum uti carnem, ita et sanguinem humanum assumpsisse, eumque non mediante carne et venis, sed immediate, ut verior habet Theologorum sententia, Verbo univisse: cujus ratio est quod sanguis, esto non sit animatus, uti caro animata est, proprie pertineat ad veritatem humanæ naturæ, et in Christo fuerit pretium redemptionis nostræ: unde et in consecratione calicis Eucharistiæ, cum sanguine Christi concomitanter ponitur totum suppositum Christi. Idipsum hic satis insinuat Apostolus, cum Christum tam sanguini, quam carni, id est utrique, æque et immediate communicasse significat. Denique tradunt graves auctores, Clementem VI. hanc sententiam cujusdam dicentis sanguinem Christi in triduo mortis ejus, non fuisse Verbo unitum, utpote separatum à carne, ideoque nec latria adorandum fuisse, damnasse, ut erroneam in fide.

Idem censent Theologi de reliquis humoribus, et spiritibus tum vitalibus, tum animalibus in Christo, scilicet hæc omnia Christi persona immediate fuisse assumpta et terminata. Secus est de accidentibus corporis et animæ: hæc enim suscepit Christus non immediate, sed mediante corpore cui inhærent. Hac de re plura qui volet, videat apud Scholasticos, et inter alios apud Franc. Suarez. 3. p. disp. 15. sect. 6.

Ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium.] q. d, Christus communicavit nostræ carni et sanguini, id est, factus est homo, ut mori posset (quatenus enim Deus est, mori non poterat) idque hoc fine, ut scilicet per mortem suam destrueret diabolum, qui per peccatum nos trahebat in mortem corporis et animæ, tam præsentem quam æternam. Unde

patet τὸ *mortis*, posteriori loco latius capi, quam priori : priori enim tantum mortem corporis præsentem et temporariam significat : hanc enim solum obivit Christus, posteriori vero significat mortem tam corporis, quam animæ, eamque tam præsentem, quam æternam : ad hanc enim pertrahit diabolus, illique præest.

Nota, diabolum habuisse mortis imperium non eo modo, quo rex et princeps dicitur in suos habere imperium, sed eo modo quo tyrannus, aut potius eo modo quo carnifex habet imperium in eos qui morti adjudicati, et suæ potestati ac manibus traditi sunt : diabolus enim in homines nullum unquam habuit jus aut legitimum dominium et imperium, sed tantum homines peccantes à justo judice Deo suæ potestati traditos, quasi carnifex, exagitat et morte mulctat. Dicitur ergo diabolus habere imperium mortis, quia homines impellit in peccatum, et consequenter in mortem. Quod ipse unice cupit, optat et gaudet, eosque qui mortui sunt et damnati, in morte et damnatione perpetua tenet, eisque præsidet et imperat.

Hinc Secundo, dicitur Christus destruxisse diabolum, non quod personam aut substantiam diaboli destruxerit et annihilarit, sed quia ejus regnum et imperium destruxit, dum sua morte homines à morte præsenti et æterna, ac consequenter à potestate dæmonis liberavit, effecitque ut homines à morte ad vitam resurgerent immortalem et æternam : sic enim rex aut tyrannus dicitur destrui, cum ejus regnum aut tyrannis destruitur, puta cum ipse suo regno et potestate tyrannica privatur et despoliatur.

15. Et liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti.] *Servitutem* vocat metum et horrorem mortis, quotidie oculis et menti obversantis : hic enim metus et horror omnes homines quasi servos opprimebat, et quasi vinctos sub se detinebat, mirisque angoribus cruciabat, idque partim ex eo quod mors in se sit horribilis, et, ut ait Aristot. *Omnium terribilium hujus vitæ terribilissimum;* partim et magis ex eo, quod homines nescirent, quo post mortem essent deventuri, quid futurum esset de anima sua separata à corpore; an illa in cœlum, an in infernum, an in aliquem alium locum foret releganda; an beata, an misera esset futura. Imo cum ante Christum plerique essent impii, et putarent, vel certe suspicarentur animam esse immortalem, nihil aliud post hanc vitam quam æternam mortem, et tormenta gehennæ expectare poterant; sicut reus homicidii cum deducitur in carcerem, ita eum ingreditur, ut non speret se inde nisi ad mortem exiturum.

Ita Adrianus Imp. moriturus, inquit Spartianus in ejus Vita, animæ suæ hoc carmine occinuit : *Annimula, vagula, blandula, hospes comesque corporis, quæ nunc abibis in loca, pallidula, rigida, nudula? nec, ut soles, dabis jocos.* Ita Aristoteles moriturus, anxius dixisse fertur : *Nudus in hunc mundum veni, miser vixi, dubius morior, quo venturus sim nescio, attamen tu Ens entium, causa causarum miserere mei.* q. d. Apost. Christus liberavit homines ab horrore et angore mortis, effecitque ut homines, qui antea mortem horrebant, quasi æternæ mortis exordium, et sub timore mortis, utpote cum ira et vindicta Dei conjunctæ, ob peccata sua anxii, quasi serviebant, et quasi servi captivi in mortis metu et horrore tenebantur, nunc per Christum à peccato et morte liberati, fidentes et alacres accedant ad mortem, tanquam ad ærumnarum terminum, et melioris vitæ exordium, ut dicant, Vita mihi est in tædio, mors in desiderio : cupio dissolvi et esse cum Christo; mihi vivere Christus est, et mori lucrum. Ita Theoph. Œcumen. et alii.

Est hic locus moralis, quod Christiani mortem horrere et timere non debeant. Vide Chrysost. in morali homil. 4. ubi docet Christianos suo tempore pro defunctis orare, psallere, et justa funebria, eo modo quo jam facimus, peragere solitos, insuper ex ritu gentilitio consuevisse adhibere lamentatrices, quæ omnibus fletum et conplorationem moverent : sed idipsum, ne scilicet hasce amplius adhibeant, vetat Chrysost. sub pœna excommunicationis; eo quod Christiani mortuos suos lugere non debeant, quasi mortuos, sed credere et sperare eos transire per mortem ad vitam meliorem. *Dic mihi*, inquit, *quid sibi volunt lampades istæ* (in funere) *tam splendidæ? nonne sicut athletas, mortuos comitamur? Quid etiam hymni? nonne ut Deum glorificemus, et ei gratias agamus, quod jam coronavit discedentem, quod à laboribus liberavit, quod à timore liberatum apud se habet? nonne propter hoc hymni? nonne propter hoc psalmodia? omnia ista gaudentium sunt* : Et infra : *Si quis ergo lamentatrices istas conduxerit, per multum tempus eum ab Ecclesia arcebo quasi idololatram.* Et in morali homil. 5. *Si*, inquit, *tuba pietatis vocaverit, confestim procede et contemne animam, ingredere cum multa alacritate in agonem, rumpe faciem adversoriam, concide faciem diaboli, statue tropheum. Sanguinis oportet esse plenam Christi vitam : cum tanta ergo alacritate proprium sanguinem effundamus pro Christo, cum quanta aquam quis effundit; et cum tanta facilitate carnem exuere debemus, cum quanta vestimentum exuimus.*

Scripsit et S. Cyprian. (quem secutus est S. Ambros. lib. de Bono mortis) tractatum de Mortalitate, in quo docet Christianis mortem non esse timendam, sed appetendam. Accipe pauca è multis. *Quid*, ait, *est in mundo et vita hac nisi pugna cum ira, gula, libidine? hinc gratulatur, Sapiens raptum esse justum, ne malitia mutaret intellectum ejus : ita et Simeon, Nunc dimittis, inquit, servum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace. Fidem resurrectionis non habet, qui ad meliora non festinat. Hinc angelus quemdam mori timentem alloquens et increpans ait : Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis? Si domus minaretur ruinam, nonne ex ea migrares? si navis in procella periclitaretur, nonne ad portum confugeres : mundus hic senescit, et ruinam minatur, quin migras ad Patrem? ubi te charorum turba expectat de sua salute secura, de tua sollicita.* Quod multis sub finem libri prosequitur. Quare idem Cyprianus lib. de Laude martyrii, *Quid est*, ait, *martyrium? delictorum finis, periculi terminus, dux salutis, iter patientiæ, magister domus vitæ, quo profecto etiam ea occidunt quæ in futuro discrimine potuissent tormenta reputari.* Vide dicta Philip. 1. v. 23.

Ita Conradus Teunicus discipulus S. Dominici vir miræ humilitatis, charitatis et patientiæ in morbis acribus semper habebat illud sponsæ in Canticis in ore : *Dilectus meus mihi, et ego illi,*

donec aspiret dies, et inclinentur umbræ, prædixit se moriturum in die Navitatis B. Virginis anno Christi 1239. cui valde erat devotus. Moriturus ergo fratribus circumstantibus dixit: *Scitote fratres me mori fideliter, amanter, confidenter et hilariter. Fideliter, quia morior in fide Jesu Christi Domini mei et matris Ecclesiæ. Amanter, quia à die quo indui hunc sanctum habitum, studui me conservare semper in gratia Dei, eique in omnibus quoad poteram placere. Confidenter, quia scio quod post mortem ibo ad domum Domini mei. Hilariter, quia istud punctum mortis in quo me videtis, tantum est transitus à planctu ad risum, à labore ad quietem.* Alius eodem nomine et eodem anno fixe intuens Christum crucifixum, cancellatis in crucis formam manibus, facie læta et ridenti dicens, *Educ de carcere animam meam, ut confiteatur nomini tuo Domine:* terque hunc versiculum repetens oculos cum vita clausit, et in cœlum evolavit, uti refert Ferdinandus Castiglius in historia Ordinis S. Dominici parte 1. l. 2. c. 19. Idem c. 65. Narrat F. Romæum ejusdem Ordinis magnum sui et mundi contemptorem perpetuo habuisse in ore illum versum psal. 126. *Cum dederit dilectis suis somnum, ecce hæreditas Domini*, eoque se in omni labore et ærumna exhilare solitum. Cumque moriturus esset anno Christi 1261. Frater quidam absens nesciens eum versari in agono mortis, audiit angelos eumdem versiculum canentes: unde ad Romæum accurrens, eum agonizantem sancteque morientem reperit. Ibidem narrat F. Bernardum Canzium Tolosanum, insignem prædicatorem, cum moreretur, apparuisse socio cuidam existenti Lugduni in veste candida et lucida, ac cantasse: *Edent pauperes et saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum, vivent corda eorum in sæculum sæculi.* Ibidem l. 3. c. 50. narrat F. Munium, qui creatus fuit Episcopus Palentinus, magnæ patientiæ virum, in morte dixisse, *In pace in idipsum dormiam et requiescam*, itaque sancte obdormivisse in Domino. Narrat S. Gregorius lib. 4. Dialog. c. 47. Merulum spiritu ferventem, vidisse delabi sibi è cœlo in caput candidam coronam. Nec mora, ait, morbo correptus abiit ad Dominum hilaris; ejusque è sepulchro post annos quatuordecim, cum circumfoderetur, tanta odoris fragrantia manavit, ac si omnis illic florum aromatumque copia collecta esset.

16. Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit.] Id est, Christus non assumpsit angelicam naturam, ut eam repararet, sed humanam ex posteris Abrahæ. Ita passim Patres et interpretes. Ac S. Bernard. tract. de Gradibus humilitatis: *De Verbo*, inquit, *Dei dictum est, quod non angelos apprehendit, hoc est, non in unam sibi personam assumpsit, sed semen Abrahæ. Neque enim legitur, Verbum angelus factum est, sed Verbum caro factum est, et caro de carne Abrahæ, juxta promissionem quæ illi primum facta est.* Verum, quia Græcum ὑπιλαμβάνεται est præsentis temporis, non autem præteriti; q. d. Assumit, non autem Assumpsit; falsum autem in præsenti est dicere, quod Christus assumat humanam naturam. Rursum quia minus congrue et apte dicitur Christum assumere angelos aut semen Abrahæ, pro eo quod diceretur Christum assumere angelicam aut humanam naturam ex posteris Abrahæ; hinc melius noster Interpres vertit non *assumit*, sed *apprehendit*. Cujus vim explicans Chrysost. verbum, inquit, ὑπιλαμβάνεται, id est apprehendit, metaphoram habet sumptam ab eo qui magno studio sequitur aliquem, omniaque facit ut fugientem occupet et apprehendat: nos fugiebamus à Deo, ipse nos insecutus est, et velut injecta manu apprehendit nos, nec passus est perire. *Apprehendit* ergo idem est, quod insequitur, et insequendo apprehendit. q. d. Quod hactenus dixi Christum factum esse hominem ut homines liberaret, id patet ex eo quod Christus angelos lapsos non sit insecutus, nec insequatur, ut eos ad Dei gratiam et salutem revocet et reducat; sed quod insecutus sit homines, dum humanam naturam assumpsit, hominesque ad se vocavit et traxit, et indies insequatur homines lapsos, iisque manus injiciat, uti fecit Saulo, eosque apprehendat, ut eos ad salutem perducat. Hinc apte ait Christum apprehendisse semen non Adæ, sed Abrahæ; tum quia scribit Hebræis, qui expectabant Messiam Abrahæ patri suo promissum, tum quia Christus solos eos apprehendit et salvat, qui sunt semen Abrahæ, non secundum carnem, sed secundum spiritum, id est, qui sunt fideles, quique fidem et obedientiam Abrahæ imitantur.

Sic Græcum ὑπιλαμβάνεται alibi sæpe Paulus sumit, pro insequi, assequi, manum injicere et apprehendere. Ut 1. Timoth. 6. 12. ὑπιλάβου τῆς αἰωνίου ζωῆς, id est, persequere et *apprehende vitam æternam*. Hebr. 8. 9. ἐν ἡμέρᾳ ὑπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, id est, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti.

17. Unde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret, et fidelis pontifex.] q. d. Quia Christus homines apprehendit, voluitque homo fieri, ut posset esse hominum pontifex, redemptor et salvator; hinc decuit eum per omnia similem fieri aliis hominibus, tanquam fratribus suis: incongrum enim est et indecens, si frater fratri præcellere et dissimilis esse velit. Nota. Τὸ *per omnia* accommodate accipiendum est: non enim Christus peccatum et concupiscentias assumpsit, aut habuit, sicut habent alii homines; *omnia* ergo, scilicet, non quæ culpæ, sed quæ naturæ humanæ sunt communia, puta naturæ humanæ communes dotes et passiones omnes, suscepit Christus. *Nam et nutrimenti*, inquit Theodor. *fuit particeps, sicut et nos, et laborem sustinuit, et anxio fuit animo, et flevit, et mortem subiit sicut et nos.* Hæc enim sola pontificem nostrum et redemptorem assumere decebat. Cum ergo dicit *omnia*, excipe peccatum et concupiscentiam, quæ ad peccatum vergit et trahit: hæc enim excipit Apostolus c. 4. v. 15. Rursum excipe naturæ vitia, puta cæcitatem, surditatem, febres, aliosque morbos, qui non tam naturæ totius, quam privatorum et certorum hominum sunt defectus et vitia, quæ proinde non decuit Christum suscipere. Morbi enim oriuntur, vel ex imperfecta corporis formatione, et vitio seminis, vel ex intemperantia, vel ex inscientia et imprudentia, qua res noxias valetudini ignoramus, vel non advertimus. Horum autem nihil fuit in Christo: Christi enim corpus perfectissimum fuit, utpote formatum à Spiritu Sancto. Rursum Christus temperantissimus erat, omniumque rerum etiam medicarum peritissimus, et longe peritior Adamo, qui in statu innocentiæ nulli morbo obnoxius fuit. Christus

ergo corpus suum optime contemperatum sua temperantia, sapientia et providentia conservabat à noxiis, quæ valetudinem lædere poterant, in perpetua temperie et sanitate. Adde, ubi nulla erat concupiscentia, nullum decuisse esse morbum, præsertim cum morbus impedimento fuisset laboribus, peregrinationi et prædicationi Christi. Ita ex Damasceno D. Thom. 3. p. q. 14. a. 4. et ibidem Suarez et alii. Sensus ergo Apostoli est. q. d. Christus non habuit corpus cœleste et impassibile, uti voluerunt Valentiniani; sed terrestre, mortale, passibile, simile nostro, ut fami, frigori, algori, plagis et verberibus esset obnoxium, æque ac nostrum, idque eo fine, ut scilicet *misericors fieret, et fidelis pontifex ad Deum:* id est, ut misereri nostri disceret Christus per experientiam miseriæ nostræ, ejusque sensu tangeretur. Licet enim illam, uti et alia omnia per scientiam infusam optime nosset; tamen non noverat illam per scientiam experimentalem : longe enim aliter ærumnas et miserias cognoscimus, dum eas ipsi experimur, quam dum eas speculamur, vel in aliis intuemur. Rursum passiones nostras suscepit Christus hoc fine, ut *fieret fidelis pontifex*, id est, ut vere et fideliter obiret munus pontificis, quod est, Deum placare et homines Deo reconciliare; illud autem facere non potuit Christus, nisi patiendo et moriendo : nec enim aliter justitiæ et voluntati satisfieri poterat.

Posset Secundo, *fidelis* accipi passive. q. d. *fidelis*, id est, talis ob experientiam et condolentiam miseriæ nostræ, cui merito fideremus et crederemus nos omniaque nostra. Unde S. Bernard. tract. de Gradibus humilitatis sic explicat : *Christus*, inquit, *humanis voluit communicare miseriis (quod est per omnia fratribus assimilari) ut similiter passis ac tentatis misereri ac compati ipso disceret experimento. Quo quidem experimento non dico ut sapientior efficeretur, sed propinquior videretur, quatenus infirmi filii Adam (quos suos fieri et appellari fratres non dedignatus est) suas illi infirmitates committere non dubitarent, qui sanare illas et posset ut Deus, et vellet ut proximus, et cognosceret ut easdem passus.*

Ad Deum.] Græce τὰ πρὸς τὸν Θεόν, intelligitur κατὰ. q. d. κατὰ τὰ πρὸς τὸν Θεὸν, id est, secundum ea quæ spectant ad Deum, quæque apud Deum erant agenda, ut scilicet fidelis esset pontifex iis in rebus, quæ spectant Dei reconciliationem cum hominibus : unde explicans subdit : *Ut repropitiaret peccata populi,* id est, ut vertit Vatablus et Erasmus, ad expiandum peccata populi.

18. In eo enim, in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis qui tentantur auxiliari.] Nota græscimum. *In eo in quo passus est,* id est, ideo quod passus est, vel quia passus est. Secundo, *tentatus* idem est quod vexatus et afflictus. Unde in Græco deest copula *et* ita ut τὸ *tentatus* cohæreat cum *passus*, illudque explicet et inculcet : habent enim Græca sic, ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθεὶς, id est, *in eo enim quod ipse passus est cum tentaretur*, id est, affligeretur et vexaretur : hoc ipso ergo quo passus est, tentatus est Christus. Sic dicimus nos tentari fame, frigore, febri, id est, iis affligi, cruciari. Tentatio itaque hic vocatur quævis afflictio et dolor, quia hisce tentatur, id est, probatur et exploratur, cujusque virtus et patientia. Hoc ergo sensu ait S. Jacob. c. 1. 2. *Omne gaudium existimate fratres, cum in tentationes varias incideritis, scientes quod probatio fidei vestræ patientiam operatur.* Alii non improbabiliter tentationem à passione distinguunt eo quod noster interpres ea videtur distinguere dicens, *Passus et tentatus.* Itaque tentationem hanc interpretantur sollicitationem ad malum, qua diabolus Christum et Christianos tentat, et ad peccatum impellit : Christus enim tentatione sua meruit nobis opem et auxilium in omni tentatione. Ubi Nota, Christum exterius tantum à diabolo tentationem proponente tentari potuisse; non vero interius à concupiscentia aut motu aliquo phantasiæ inordinato : hic enim in Christo esse non potuit. Rursum hunc versum Œcumen. Vatabl. et Erasmus ita vertunt, *nam ex hoc quod contigit ipsi tentatum esse, potest et iis qui tentantur auxiliari.* Sic enim Græcum πέπονθεν æque ac Latinum *passus est*, subinde capitur pro contigit, ut cum dicimus. Quid passus es ut ita rideas et exultes? id est, quid tibi contigit tam lætum ac faustum, ut ita exultes? Verum nostra versio, ac consequenter primus sensus jam datus plenior est, certior et solidior.

Potens est et eis qui tentantur auxiliari.] Τὸ *potens*, idem est, quod aptus et idoneus; sic enim hanc Christi potentiam explicat Apostolus c. 5. v. 2. cum ait, *Qui condolere possit* (id est, idoneus, aptus et facilis sit ad condolendum) *iis qui ignorant et errant.* Hunc sensum exigit vox *enim*, quæ dat causam cur vers. præced. dixerit Christum esse misericordem pontificem, quia scilicet potens, id est, aptus et facilis et proclivis est, ut tentatorum misereatur, iisque auxilietur. Unde Theophyl. *potens*, inquit, id est pronus, promptus et paratus est ad auxiliandum : qui enim proclives et propensi sunt ad misericordiam, hi maxime apti et idonei, maximeque potentes et efficaces sunt ad auxiliandum. Secundo tamen, Chrysost. τὸ *potens* proprie capit, datque hunc sensum bene congruum et appositum. Dixerat Apostolus Christum esse pontificem misericordem et fidelem : requirebatur tertia conditio pontificis, ut sit potens auxiliari, ne quis putaret hanc in Christo desiderari, ideoque à se omissam esse; hinc Apostolus quasi præoccupans hanc objectionem subdit, de hac conditione non posse esse dubium. q. d. Dixi Christum habere omnes conditiones veri pontificis, scilicet misericordiam et fidelitatem : nam quod ad tertiam scilicet potentiam, attinet, certum est illam Christo non deesse; quia Christus sua tentatione et passione injusta sibi utpote innocenti inflicta meruit dominari omnibus tam tentationibus et passionibus, quam dæmonibus et hominibus eas infligentibus, ac consequenter meruit, ut possit iis qui tentantur et patiuntur, auxiliari, eosque victores et triumphatores efficere.

Moraliter hic Nota, eos qui tentationes in seipsis vincunt, juste à Deo hoc præmio donari, ut aliis eadem tentatione pulsatis auxilientur, eamque in iis evincant. Ita qui spiritum superbiæ, gulæ, iræ in se domuerint, facile eumdem in aliis edomabunt. Ita qui scrupulos in se superarunt, scrupulosos facile sanabunt. Imo sanctorum anachoretarum hic fuit sensus et sententia, ut, quem quisque dæmonem se tentantem superaret, eumdem ab aliorum non tantum mentibus, sed et corporibus ab eo obsessis et possessis expulsurum dictitarent. Ut alios taceam, Abbas Pityrion, discipulus S. Antonii,

ejusque spiritus hæres, atque in expellendis dæmonibus potens et efficax, suos idipsum docuit, cum apud Palladium in Lausiaca c. 74. Ita loquitur : *Quisquis, ô filii, vult exigere dæmones, prius in servitutem redigat affectiones animi, qualem enim quis superarit affectionem, ejus quoque expellit dæmonem : oportet autem vos paulatim vincere affectiones, ut earum expellatis dæmones. Si quis ergo gulam superaverit, expellit ejus dæmonem.*

Hinc rursum Sancti in cœlo beati, qui in hac vita multa passi sunt, invocantur à nobis, ut in eo quod passi sunt, nobis idem patientibus auxilientur apud Deum. Ita à sanctis virginibus, quæ pro castitate ad mortem usque certarunt, petimus opem in tentatione libidinis. Ita à SS. Martyribus petimus, ut nobis impetrent robur in tentationibus fidei, et persecutionibus hæreticorum et infidelium. Ita à S. Job, Eustachio, et similibus petimus in infortuniis et adversis patientiam. Quinimo particulatim, in dolore dentium invocamus S. Appolloniam, cui pro Christo excussi sunt dentes. In peste invocamus S. Rochum, cujus insignis charitas in iis qui peste laborabant curandis tota Italia celebratur. In maris tempestate invocamus S. Nicolaum, qui vivens eam miraculose sedavit. In vinculis invocamus S. Leonard. qui vivens multos vinculis liberavit. In morbo comitiali invocamus S. Valentinum; in infamia et ignominia S. Susannam : hanc enim ipsa pro castitate subiit, et suis precibus depulit. In aliis morbis et ærumnis alios invocamus Sanctos, qui easdem perpessi sunt. Hæc enim congrua eorum passioni et patientiæ merces à Deo tributa est, ut ad eorum preces Deus simili passione laborantibus opitulari et succurrere, itaque Sanctos suos glorificare velit et destinarit.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆFERT CHRISTUM MOSI, TANQUAM DOMINUM FAMULO.

DEINDE V. 7. AD FINEM, EXEMPLO PATRUM QUI OB INCREDULITATEM TERRA PROMISSA EXCLUSI SUNT, DETERRET HEBRÆOS AB APOSTASIA A FIDE CHRISTI, NE ET IPSI COELO EXCLUDANTUR. HODIE, INQUIT, SI VOCEM EJUS AUDIERITIS, NOLITE OBDURARE CORDA VESTRA, ETC. URGETQUE τὸ HODIE.

1. UNDE fratres sancti, vocationis cœlestis participes, considerate Apostolum,
et pontificem confessionis nostræ Jesum : 2. qui fidelis est ei qui fecit illum,
sicut et Moyses in omni domo ejus. 3. Amplioris enim gloriæ iste præ
Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus, qui
fabricavit illam. 4. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo : qui autem
omnia creavit, Deus est. 5. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo
ejus tanquam famulus, in testimonium eorum, quæ dicenda erant :
6. Christus vero tanquam filius in domo sua : quæ domus sumus nos, si fiduciam, et gloriam
spei usque ad finem, firmam retineamus. 7. Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus : Hodie
si vocem ejus audieritis, 8. nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione secundum diem
tentationis in deserto, 9. ubi tentaverunt me patres vestri ; probaverunt, et viderunt opera mea
10. quadraginta annis : Propter quod infensus fui generationi huic, et dixi : Semper errant
corde. Ipse autem non cognoverunt vias meas, 11. sicut juravi in ira mea : Si introibunt in
requiem meam. 12. Videte fratres, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis,
discedendi à Deo vivo : 13. sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies, donec Hodie
cognominatur, ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati. 14. Participes enim Christi effecti
sumus : si tamen initium substantiæ ejus usque ad finem firmum retineamus. 15. Dum dicitur :
Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerba-
tione. 16. Quidam enim audientes exacerbaverunt : sed non universi qui profecti sunt ex
Ægypto per Moysen. 17. Quibus autem infensus est quadraginta annis ? Nonne illis, qui pecca-
verunt, quorum cadavera prostrata sunt in deserto ? 18. Quibus autem juravit non introire in
requiem ipsius, nisi illis, qui increduli fuerunt ? 19. Et videmus, quia non potuerunt introire
propter incredulitatem.

1. UNDE FRATRES SANCTI, VOCATIONIS COELESTIS PARTICIPES, CONSIDERATE APOSTOLUM ET PONTIFICEM CONFESSIONIS NOSTRÆ JESUM.] Christiani olim vocabuntur *fratres* ob mutuam charitatem et communionem in Christo. Vocabantur et *sancti* ob sanctitatem baptismo acceptam, et vitæ morumque innocentiam. q. d. Vos, ô Hebræi Christiani, vocati estis, non ad bona terrena, quæ in judaismo vobis olim promittebantur, sed ad bona cœlestia possidenda. Considerate ergo non Mosen, non Aaronem olim pontificem vestrum ; sed Jesum, qui hujus vocationis est auctor et

pontifex. Nota. Vocat Paulus Christum Apostolum, id est, legatum Dei, quem scilicet Deus legavit ad homines, maxime Hebræos, ut eos doceret, et Deo reconciliaret. *Apostolus* ergo idem est, quod Propheta, doctor et legislator missus à Deo : *Pontifex* autem idem est, quod summus sacerdos qui Deum placet, oretque pro populo.

Nota Secundo. *Confessionem* vocat Apostolus fidem et religionem, quam confitemur et profitemur : confessio enim hæc non est aliud quam professio fidei et legis Evangelicæ, quam docuit nos Christus tanquam Apostolus, id est Propheta, doctor et legislator, et tanquam Pontifex noster. Ita Theod. Theophyl. Œcumen. Aliter S. Thom. et Anselm. Apostolus, inquiunt, et Pontifex nostræ confessionis est Christus, quem scilicet omnes Christiani confitemur et agnoscimus esse Apostolum, Pontificem, et salvatorem nostrum. Sed prior sensus magis est genuinus : sic enim Apostolus *confessionem* solet sumere pro fide et doctrina, quam confessi sumus in baptismo, ut dixi Rom. 10. v. 10.

Nota Tertio. Apostolus c. 1. et 2. ostendit Christum angelis esse majorem, tanquam Deum et Dominum omnium : hoc cap. et seqq. descendit ad Mosem et Aaronem, ostenditque eodem argumento Christum iis longe esse præstantiorem : tota enim difficultas Hebræorum, quam habebant in Christo et christianismo, erat, quod à Mose primo suo legislatore, Apostolo et Propheta avelli non possent. Hinc illa vox Judæorum ad cæcum à Christo illuminatum, Joan. 9. 28. *Tu discipulus illius sis, nos autem Mosi discipuli sumus : nos scimus quia Mosi locutus est Deus, hunc autem nescimus unde sit.*

Paulus ergo hoc c. et seqq. comparat et præfert Christum Mosi, tanquam Apostolum Apostolo ; c. vero 6. et seqq. comparat et præfert Christum Aaroni tanquam pontificem pontifici. Licet enim Moses eminenter quoque fuerit pontifex, utpote qui Aaronem in pontificem consecrarit, et Deo sæpius sacrificarit, illumque populo reconciliarit; tamen postquam Aaronem creavit pontificem, illi pontificis munia reliquit, ipse vero Apostoli vices primo sibi à Deo delegatas obivit, ut videlicet esset legislator, Propheta, doctor et dux populi; donec veniret Christus, novus et summus legislator, Propheta, doctor, et dux populi, non tantum Hebræi, sed et Gentilis.

Urget ergo hic Apostolus Hebræos, ut à Mose ad Christum, qui jam advenit, transeant quasi à typo ad antitypum, ab umbra ad veritatem : tota enim hac epistola deinceps Apostolus Hebræis, ex allegoria Mosis, Aaronis, et legis veteris, probat Christi et christianismi per illa adumbrati veritatem et præcellentiam.

2. Qui (Jesus Christus) fidelis est ei qui fecit illum.] *Fecit illum* scilicet Apostolum et Pontificem : hoc enim repetendum est ex vers. præced. Unde Vatablus vertit, *qui constituit illum.* Christus ergo fidelis Deo fuit Apostolus, qui fideliter nuntiavit hominibus Dei voluntatem et leges; fuit et fidelis Pontifex, quia fideliter redemptionem et expiationem nostrorum peccatorum, etiam cum vitæ suæ dispendio, peregit.

Sicut et Moyses in omni domo ejus,] id est, in populo Judaico, qui est domus, id est Ecclesia, in qua habitat et colitur Deus creator. patet v. 6. In hac ergo Ecclesia veteri fidelis Deo fuit Apostolus et legatus Moses : fidelis, inquam, in legislatione, in jussis et oraculis Dei populo annuntiandis, in cura et regimine populi juxta mentem et voluntatem Dei. Citat Apostolus Numer. 12. 7. Pulchre Theophyl. *Quod est, inquit, fidelis procurator vel œconomus in domo, hoc erat Moses in populo Hebræo.*

3. Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricavit illam.] Vox *enim* dat causam cur dixerit v. 1. *Considerate* non Mosen, sed *Jesum* : nam licet Moses fidelis fuerit Dei Apostolus, uti et Christus fuit; Christus tamen tanto majorem Mose gloriam à Deo adeptus est, quanto major est domo, qui fabricavit illam, id est, quanto architectus domo est præstantior et honoratior, utpote domus opifex. Christus enim est fabricator domus, id est Ecclesiæ Dei; Moses autem in ea tantum fuit famulus et minister Dei, adeoque Moses pars fuit hujus domus, id est Ecclesiæ, fuitque unus è populo Dei : patet ex sequentibus. Nota græcismum, *ampliorem domus*, id est, ampliorem domo, vel ampliorem quam domus ipsa. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl. hoc enim significat Græcum πλείονα του οἴκου. Male ergo quidam τὸ *domus*, explicant in domo, vel ex domo.

4. Qui autem omnia creavit, Deus est.] q. d. Christus, qui, ut dixi v. præced. et c. 1. v. 10. domum hanc Dei, id est Ecclesiam, adeoque; omnia quæ sunt in rerum natura fabricavit et creavit, Deus est ; ac proinde Christus quasi creator et Deus, longe nobilior est Mose, qui cum aliis est Christi creatura. Ita Theophyl.

5. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo ejus tanquam famulus, in testimonium eorum quæ dicenda erant,] ut scilicet testificaretur et exponeret judæis, qui erant tunc populus, domus et Ecclesia Dei, ipsius Dei voluntatem. Sicut ergo de S. Joanne dicitur Apocal. 1. v. 2. quod testimonium perhibuerit verbo, id est, quod vere exposuerit, tanquam verus testis, ea quæ audierat de Christo; ita et Moses testimonium perhibuit verbis Dei, sive iis quæ ex parte Dei dicenda erant populo, quæque Deus Mosen populo dicere et denuntiare volebat. Ita Theophyl.

6. Christus vero tanquam filius in domo sua.] Græce ἐπὶ τον οἶκον αὐτου. Quod magis significat super domum, quam in domo sua : unde clarius verti potest : Christus tanquam filius præest domui ejus, scilicet Dei Patris, eamque ut dominus administrat; cum Moses in ea tantum fuerit famulus.

Quæ domus sumus nos.] Græca et Græci, Chrysost. Theodor. Œcumen. legunt, του οἶκος, id est, cujus, scilicet Christi, domus sumus nos. Sed concinnius ac rectius, ut fatetur et Beza, noster Interpres legit, ὅς οἶκος, id est, *quæ domus*, puta Ecclesia Dei, *sumus nos.*

Si fiduciam et gloriam spei usque ad finem firmam retineamus.] Nota Primo. Pro *fiduciam* græce est παῤῥησίαν, id est, libertatem, per quam intelligit liberam et intrepidam fidei professionem, ut nec minis, nec pœnis à fide Christi avellamur; sed eam libere, audacter, et aperta facie, ut vertit Syrus, coram tyrannis et persecutoribus profiteamur, etiamsi ea de causa vincula, rapinas, bonorum, exilia, verbera, adeoque mortem subire debeamus.

Nota Secundo. Pro *gloriam* græce est καύχημα, id est, *gloriationem : gloriationem spei* per hypallagen vocat spem gloriationis, id est, spem de qua gloriamur. Unde Vatabl. vertit, *spem gloriosam*. Vel proprie *gloriationem spei* voçat gloriationem qua in spe nostra firmi et animosi de eadem gloriamur, inquit Chrysost.: ac si jam obtenta à nobis esset, ita ut fidem et spem nostram de futura beatitudine et gloriam palam tam vita, quam verbo deprædicemus, de eaque gloriemur etiam in tribunalibus persecutorum et tyrannorum. Sic Rom. 5. v. 2. dicit Apostolus: *Gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei*. Spes enim futuræ mercedis facit nos constantes in fide et vita Christiana, adeoque facit nos gloriari in mediis ærumnis et tormentis: hac enim spe multi Martyres in acerbissimis pœnis exultarunt et gloriati sunt.

Omnia hæc dicuntur ab Apostolo hoc fine, ut iis Hebræos in fide et vita Christiana confirmet et corroboret, ne ob tentationes, et Judæorum persecutiones animo frangantur, langueant, et a fide deficiant: nihil enim ita corroborat hominem in persecutione et afflictione sicuti spes firma et certa, constansque persuasio et expectatio quod brevi illa afflictione liberabitur, et recipiet mercedem immensam in cœlo.

Ubi Nota, Apostolum non qualem spem requirere à Christianis, sed vegetam, fortem, exultantem et gloriantem: hæc enim facit, ut Christianus in quantavis tentatione et tribulatione non nutet, non cedat, sed constans persistat, fortiterque et generose omnia adversa superet et evincat, adeoque in iis lætetur et glorietur. Unde Chrysost. hic in morali hom. 5. *Cum tanta*, ait, *animi alacritate proprium sanguinem pro Christo effundere debemus, cum quanta quis aquam effundit: etenim aqua est sanguis irrigans corpus.*

7. Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus: Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra.] *Ejus*, scilicet Christi: hic enim præcessit. Citat Apostolus psalm. 94. quo David generatim invitat omnes ad Dei creatoris et gubernatoris cultum, id est laudem, obedientiam, ut illum quasi pastorem suum, se vero quasi oves ipsius, ab eò pasci, ali et regi agnoscant, colant, ad eumque toto corde transeant, inquit Hieron. ibidem. Videtur autem conscriptus hic psalmus ad festum aliquod solemne, in quo frequens conveniret populus, ut hoc psalmo ad Dei laudem excitaretur. Imo Theodor. vult hunc psalmum esse propheticum, videlicet à Davide compositum esse in persona Josiæ, post trecentos annos nascituri, ut eo uteretur Josias cum sublatis idolis populum Deo reconciliaturus erat 4. Reg. 22. et 23. Unde ait, *Venite exultemus et jubilemus*, quasi victores et triumphatores de abolita impietate et idolis. Sed quidquid hac de re sit, videretur ad hoc composuisse eum David, ut quovis festo et conventu populi, præsertim solemniori, præcineretur ad devotionem tum Levitarum, tum populi in psalmodia, precibus et sacrificiis excitandam. Unde etiamnum à clericis in Officio divino quasi invitatorium ad psallendum et orandum præcinitur. Nam psalmi à Davide compositi sunt pro omnibus tam Christianis quam Judæis. Voluit enim David, ut iis quasi sacris carminibus omnes psallerent, Deumque laudarent et invocarent; unde generatim sæpe et indefinite loquitur David, ut patet hoc psalm. 94.

Quæres, Quomodo ergo Paulus hic eum appropriat Christo, et quomodo per vocem *ejus* intelligit vocem Christi, cum David intelligat vocem Dei loquentis ad suos Judæos?

Respondeo, Paulus ex dictis c. 1. præsupponit Christum esse Deum, adeoque fuisse opificem et legislatorem veteris Synagogæ, ita ut legem dederit Judæis per Mosen tanquam per famulum suum, uti paulo ante hic præmisit. q. d. Christus est, ô Hebræi, Deus, et Dei filius, qui locutus est per Mosen, quique per Davidem dixit, *Hodie si vocem ejus audieritis*, sive vos qui jam vivitis Judæi, sive vos qui tempore Christi incarnati futuri estis Christiani, *Nolite obdurare corda vestra*: sed molli corde excipite dicta illius, illi obedite, nec ullo pacto ab eo desciscite. Ad Christum enim et Christianos quoque, non autem ad solos Judæos hunc psalmum pertinere, patet ex eo quod ait, *Jubilemus Deo salutari*, id est salvatori, sive Jesu, *nostro. Præoccupemus faciem ejus*, id est, maturemus mane ante lucem venire ad Deum, qui tantam salutem nobis attulit; *in confessione*, hebraice בתודע *betoda*, id est, *in laude*, et ut Hier. vertit, *in gratiarum actione*. Licet enim Deus in veteri testamento salvator Judæorum dici possit, quod eos à Philistæis aliisque hostibus sæpe liberarit; tamen longe perfectius Christus dicitur Salvator, qui in novo testamento Christianos à peccato, morte et inferno salvat, salutemque et beatitudinem æternam eis confert.

8. Sicut in exacerbatione, secundum diem tentationis in deserto.] q. d. Nolite obdurare corda vestra; itaque ne exarcerbare, sicut patres vestri obdurantes corda sua me exacerbarunt.

Secundum diem, id est in die, *tentationis in deserto*, per quadraginta annos murmurantes et rebellantes tam contra Mosen quam contra me; præsertim vero in Raphidim, cum ob defectum aquæ pene lapidarunt Mosen, unde Moses ex petra aquam eis impetrare debuit. Alludit enim Apostolus ad Exodi 17. 7. ubi hac histori narrata additur, *Et vocavit nomen loci ejus* מַסָּה *massa*, id est *tentatio*, וּמְרִיבָה *umeriba*, id est, *et jurgium*, sive contentio, qua Judæi jurgantes contra Mosen, Deum exacerbarunt.

9 et 10. Ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt et viderunt opera mea quadraginta annis.] Nota τὸ *quadraginta annis* tam posse referri ad præcedentia, scilicet ad τὸ *probaverunt et viderunt opera mea*, uti refert Paulus hic, quam ad sequentia, hoc modo *Quadraginta annis proximus*, vel *infensus fui generationi huic*, uti legunt Aquila, Symmachus, et noster Interpres psalm. 94. 10. quin et Paulus infra v. 17. Unum enim ex alio sequitur: quia enim Judæi 40. annis, quibus peregrinati sunt per desertum, tentaverunt Deum, hinc totidem 40. annis offensus fuit illis Deus, adeoque omnes in deserto morte consumpsit, et solos eorum filios cum Josue et Caleb, in terram promissam induxit.

Nota. Ad τὸ *probaverunt* Græci addunt μέ, id est *me*; sed idem est sensus: *me* enim idem est quod *opera mea*.

Secundo, Adamus sic exponit, *Probaverunt*, id est, cum probassent; sed hoc non cohæret cum quadraginta annis; nec enim postquam probassent et experti essent Hebræi mira Dei

opera quadraginta annis in deserto, tentaverunt eum in Raphidim; illa enim tentatio contigit primo aut secundo anno post egressum eorum ex Ægypto.

Planus ergo est sensus, q. d. In deserto tentaverunt me patres vestri; probaverunt, id est exploraverunt, opera mea, videruntque ea esse irreprehensibilia, potentia, fidelia et divina, ut ex iis facile agnoscere possent me esse eorum fidelem et omnipotentem Dominum, ducem et protectorem; cui obedire, cui credere, in quem sperare deberent: sed idipsum non fecerunt, unde eis semper offensus fui et mansi.

10. Propter quod infensus fui generationi huic.] Ita legendum, *infensus* scilicet, non *proximus*: ita enim legit Paulus hic, et Interpres noster psal. 94. et hoc exigit Hebræum אקוט *acut*, id est *nauseavi*, ultra eos ferre non sustinens, stomachatus, offensus sum eis, hinc S. Hieron. vertit, *displicet mihi generatio ista;* Aquila et Symmachus, *displicet mihi in generatione ista;* Syrus, *tædium mihi fuit generatio hæc.*

Dices, Quomodo ergo in officio divino canimus, *Quadraginta annis proximus fui generationi huic*, sensu, ut videtur, contrario; qui enim infensus est alicui, non solet illi esse proximus? Respondeo, Hæc varia lectio accidit ex eo quod Græcum προςώχθισα sit ambiguum: significat enim irasci et offendi, significat etiam approximare, vel ad littus appellere: ὄχθη enim significat vel ripam vel littus. Hic vertendum esse *offensus fui*, non autem *proximus*, patet ex Hebræo, Aquila, Symmacho, Hieron. uti jam dixi. *Proximus* ergo sic exponendum est, q. d. Proximus fui, scilicet ut hostis ad ulciscendum et puniendum duros et rebelles Judæos; hoc enim idem est quod *offensus fui*. Ita passim recentiores.

Et dixi: Semper errant corde,] πλανῶνται τῇ καρδίᾳ, id est, vecordes sunt et dementes, et insaniunt, ut non cognoscant vias meas, id est, mandata mea, quibus quasi viis ad me et ad salutem suam insistant et contendant.

11. Quibus juravi in ira mea.] Pro *quibus*, legit Interpres in Græco οἷς, jam legunt ὡς, id est *sicut*. Sed nostra lectio magis congrua est, et proprie respondet Hebræo אשר *ascer*, id est *quibus*.

Si introibunt in requiem meam.] *Si*, apud Hebræos particula est jurantis, eratque apud priscos Judæos nota juramenti execratorii, in qua subaudiendum est. Si hoc fiat, *non sim Deus*, *non sim verax*, aut quid simile. Hoc enim per Euphemismum subticent Hebræi. Inde *si* translatum est ad quodvis juramentum, valetque idem, quod non. Ut 1. Reg. 14. 45. *Vivit Dominus, si ceciderit capillus de capite ejus:* hic enim nil subauditur, sed sensus est, Juramus per vitam Dei, quod non cadet capillus de capite ejus, id est, quod non permittemus occidi aut tangi Jonatham.

Nota. Per *requiem* intelligit terram promissam, scilicet Chanaan, in qua à labore peregrinandi, quem subierant in deserto, quieverunt Hebræi, ut eo quasi fine et bravio extimulet Hebræos ad constantiam in fide. q. d. Finis et præmium laborum quos subierunt Hebræi peregrinantes in deserto, fuit requies in Chanaam, in quam induxit eos Josue: finis vero laborum et dolorum quos subeunt Christiani in hac vita, et requies æterna in cœlis, adumbrata per Chanaan, in quam inducit nos Jesus, ac proinde videte, ô Hebræi, ne discedatis, græce ἀποςῆναι, id est, apostatetis à Deo, apostando scilicet à fide et lege Christi, qui est Deus noster verus, vivus et efficax ad vindicandam hanc sui injuriam.

13. Sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies,] ad perseverandum in fide, in spe, et in persecutionum tolerantia, quasi generosi milites et athletæ Christi.

Donec Hodie cognominatur,] id est, donec vivitis: alludit ad versiculum citatum psalm. 94. *Hodie si vocem ejus audieritis*, urgetque τὸ *hodie*. Nota. *Hodie* significat tempus præsens vitæ, gratiæ et pœnitentiæ, quod cuique datur: illo enim *hodie* illud ipsum quod psalm. 94. olim Judæis locutus est Deus, nunc et quibusvis sæculis cuilibet homini loquitur, scilicet, *Hodie si vocem audieritis, nolite obdurare corda vestra.* Quandiu enim spiramus et vivimus, est *hodie*, quamdiu licet audire, credere et converti, est *hodie.* Qui ante centum, ducentos, trecentos, mille annos vixerunt, habuerunt suum *hodie*, id est suum tempus audiendi Christum, suum tempus procurandæ suæ salutis: illis hoc jam transiit videturque tantum *hodie*; id est una dies, fuisse. Nobis adhuc superest *hodie*, si non totum, certe aliqua ejus pars, utamur nostro *hodie;* crastinum nunquam habituri. *Sera dies nimis est crastina, vive hodie.* Ita Chrysost. et Œcumen. Eodem modo S. Antonius moriturus fratres hortabatur et excitabat ad studium virtutis dicens, *Hodie vos religiosum institutum inchoasse quotidie cogitate.* Sic et Barlaam ad Josaphat apud Damascenum, *Cogita*, inquit, *hodie, te cœpisse Deo servire, hodie te idipsum finiturum:* cogita hodie primum et ultimum fore diem quo Deo servis et servies; ita fiet ut semper alacer omne tædium vincas, et alacriter in Dei obsequio progrediaris.

Subdole Calvinus et Beza, *hodie*, inquiunt adest, quandiu nos vocat Deus: tamdiu enim durat dies hic et non amplius: quasi usque ad certum vitæ tempus tantum vocet nos Deus, quo exacto frustra speretur Dei gratia et vocatio; cum tamen Patres passim dicant, in hac vita semper nobis nostrum esse Hodie, semper tempus esse pœnitendi et convertendi se ad Deum. Adde, quod *hodie* à vocatione Dei distinguat Apostolus et Psaltes, ut patet ex eo quod ait. *Hodie si vocem ejus audieritis.* Quibus verbis aperte subindicat et præsupponit, posse esse Hodie, in quo non audiatur Dei vox et vocatio, illud enim exigit conditionalis conjunctio *Si.*

Ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.] Id est, ne illecebris peccatorum fallacibus capti obdurescatis ad vocem Dei, ne scilicet bonorum temporalium amore desciscatis à fide Christi, dum illa timetis perdere; cum Judei suos à Mose ad Christum conversos iis dispolient.

14. Participes enim Christi effecti sumus.] q. d. Christo tanquam corpori et capiti nos quasi partes et membra insiti sumus, per fidem, baptismum et gratiam, unde Syrus, vertit אתחלטן, *etchallatan*, id est, commixti sumus cum Christo, Christo concorporati, ac consequenter vitæ, gratiæ, gloriæ et hæreditatis Christi participes facti sumus. Videamus ergo ne res tantilla, puta bona caduca, à Christo, à

tanta dignitate, à tantis bonis nos separent et avellant.

Si tamen initium substantiæ ejus usque ad finem firmum retineamus.] Pro *substantiæ* græce est ὑποςάσεως, id est substantiæ. *Initium substantiæ*, vel subsistentiæ vocat fidem, per quam primo cœpimus quasi subsistere in substantia spirituali et divina, factique sumus divinæ consortes naturæ. Per fidem enim regenerati sumus in baptismo, cœpimusque esse nova Christi creatura. Fides ergo est initium substantiæ nostræ, sive subsistentiæ spiritualis, id est, nostræ justificationis, qua facti sumus novi homines, scilicet Christiani, spirituales et divini. Ita S. Chrysost. Theodor. Theophyl. Œcumen. q. d. Participes quidem facti sumus Christi, Christoque insiti ; sed id nobis non proderit, nec Christi gloriam et hæreditatem æternam participabimus, nisi in fide Christi persistamus. Sub fide spem, gratiam, charitatem, omnesque fidei proles et fructus intellige, ut dixi can. 3. et 4. Rursum *initium*, græce ἀρχὴν, vocat fundamentum fidei : quia cujusque rei fundamentum, in eo primum est, estque rei initium; ὑπόςασιν autem, id est substantiam, vocat ipsam fidem c. 11. 1. Ita Maldon, in Notis manusc.

Alii putant fidem vocari *initium substantiæ*, quia per fidem constanter in christianismo subsistimus et persistimus : fides enim proponens nobis spem futuræ mercedis et gloriæ nos sustentat, et quasi facit subsistere in adversis et persecutionibus fortes et immobiles à Christo. Sic enim c. 11. dicit Apostolus : *Fides est substantia rerum sperandarum.* Verum, quia hic non additur τὸ *sperandarum*, et quia substantia simpliciter naturam et essentiam, non autem constantiam significat; hinc prior sensus germanior est.

15. Dum dicitur, Hodie si vocem ejus audieritis.] Pendet hæc sententia à v. præced. explicat enim quid sit τὸ *usque ad finem*, scilicet, idem esse, quod *dum dicitur, Hodie*, id est, dum presens agitur tempus vitæ nostræ, dum vivimus, et vocem Dei audimus, ne obduremus cor, et exacerbemus Deum ; itaque requie cœli excludamur, sicut olim Judæi sua obduratione exacerbarunt Deum, ideoque mortui sunt in deserto, et à requie terræ promissæ exclusi sunt.

16. Quidam enim exacerbaverunt, sed non universi.] Quia non Josue, non Caleb, non parvuli, non mulieres, non Levitæ. Hi enim non murmurarunt contra Mosen, nec exacerbarunt Deum, ideoque uti culpæ, ita et pœnæ expertes fuerunt, salvique et incolumes ingressi sunt terram promissam Chanaan. Vide dicta Num. 14. v. 29. Innuit Apostolus hic aliquos Hebræos à fide Christi, metu persecutionis defecisse, sed non omnes : illos ergo qui adhuc in fide persistebant hortatur, ne illos timidos à fide deficientes imitentur, nisi cœlo excludi velint; sed potius alios constantes in fide intueantur et æmulentur.

Per Moysen,] duce Mose.

17 et 18. Quibus autem infensus est, nisi illis qui increduli fuerunt?] Id est qui non credentes Mosi, et diffidentes de Dei promissis, desperabant se posse obtinere terram Chanaan, ideoque reverti volebant in Ægyptum; qua de causa morte à Deo puniti sunt, et corpora eorum prostrata sunt in deserto. Incredulitatem tantopere inculcat et perstringit Apostolus, et ab ea Hebræos avertat, et in fide Christi tot persecutionibus tentatos et vacillantes confirmet.

19. Et videmus, quia non potuerunt introire.] q. d. Uti juravit et comminatus est Deus, ita re ipsa executus est : scimus enim, et re ipsa videmus illos incredulos et murmurantes non potuisse ingredi in Chanaan. q. d. Idem nobis eveniet, ut, nisi Deo minanti obtemperemus, ipsique credamus et fidamus, re ipsa excludamur cœlo.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur Hebræos ad constantiam in fide Christi, ut per Christum, in requiem æternam admittantur. hanc enim docet v. 7. promissam esse Christianis, sicut Judæis promissa et data fuit requies sabbati, et requies in Chanaan.

Hinc secundo, vers. 11. deficientibus a fide Christi minatur exclusionem a requie coelesti : vivus est enim sermo Dei et efficax, vindexque apostasiæ.

Tertio, v. 14. rursum hortatur ut Christum æque ac ipsos, tentatum per omnia, ipsisque compatientem fidenter adeant et invocent.

1. Timeamus ergo ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem ejus, existimetur aliquis ex vobis deesse. 2. Etenim et nobis nuntiatum est, quemadmodum et aliis : sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei ex iis, quæ audierent. 3. Ingrediemur enim in requiem, qui credidimus : quemadmodum dixit, Sicut juravi in ira mea : Si introibunt in requiem meam : et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. 4. Dixit enim in quodam loco de die septima sic : Et requievit Deus die septima ab omnibus operibus suis. 5. Et in isto rursum : Si introibunt in requiem meam. 6. Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, et ii, quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt

propter incredulitatem : 7. iterum terminat diem quemdam, Hodie, in David dicendo, post tantum temporis, sicut supra dictum est : Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra. 8. Nam si eis Jesus requiem prestitisset, nunquam de alia loqueretur, posthac, die. 9. Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei. 10. Qui enim ingressus est in requiem ejus; etiam ipse requievit ab operibus suis, sicut à suis Deus. 11. Festinemus ergo ingredi in illam requiem : ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum. 12. Vivus est enim sermo Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti : et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis. 13. Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu ejus : omnia autem nuda et aperta sunt oculis ejus, ad quem nobis sermo. 14. Habentes ergo pontificem magnum, qui penetravit cœlos, Jesum filium Dei : teneamus confessionem. 15. Non enim habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris; tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato. 16. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ, ut misericordiam consequamur, et gratiam inveniamus in auxilio opportuno.

1. TIMEAMUS ERGO NE FORTE, RELICTA POLLICITATIONE INTROEUNDI IN REQUIEM EJUS, EXISTIMEMUR ALIQUIS EX VOBIS PREESSE.] Est metalepsis in verbo *timeamus*. q. d. Timeamus, et timendo caveamus ignaviam et inconstantiam, ne vel metu malorum, vel amore bonorum temporalium desciscendo ad judaismum, relinquamus fidem et spem quietis et gloriæ æternæ, à Christo fidelibus suis promissæ; ita ut *existimetur aliquis ex vobis deesse*, id est, ita ut videatur aliquis jam ab itinere et introitu in requiem illam, puta in cœlum, jam defecisse, alioque mentem et iter reflexisse, ideoque requie illa esse privatus et exclusus. Sicut in hujus rei typum multi Judæi requie Chanaan et terra promissa, lacte et melle manante, dum murmurant et redire volunt in Ægyptum, exclusi sunt, mortui sunt in deserto.

Nota. Græcum ὑστερηκέναι, quod noster Interpres vertit, *deesse*, tam deficere et desciscere, ut vertit Syrus, quam privari significat.

Nota Secundo. Molliendo dicit *existimetur*, pro inveniatur, aut sit. Ita Theophyl. Græce δοκῶ, id est, *ne videatur*, hoc est, ne videri possit : sumitur enim potentialiter. Maldon. in Notis manuscript. vertit *ne contingat aliquem deficere.*

Nota Tertio. Assurgit Apostolus à typo ad antitypum, id est, à Judæis requie Chanaan, de quibus egit cap. præced. ad Christianos requie cœli ob apostasiam exclusis, vel potius excludendis.

2. ETENIM ET NOBIS NUNTIATUM EST, QUEMADMODUM ET ILLIS.] Græce καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, id est, etenim sumus evangelizati, id est, Evangelium, sive lætum nuntium accepimus æque ut illi, scilicet Hebræi. Hebræi enim acceperunt Evangelium de possidenda terra Chanaan; nos vero Christiani accepimus Evangelium de possidendo regno cœlorum. Quod ergo David psal. 94. vocat Dei vocem, dicens : *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra* (hoc enim citavit Apostolus c. præced. v. 7. atque hic perurget) Paulus hic explicat et vocat Evangelium : ex quo rursum liquet Evangelium non tantum promissa læta, uti ejus etymon sonat, sed et minas pœnasque complecti. Talis enim est illa quæ sequitur v. 3. *sicut juravi*, incredulis et obedientibus, *in ira mea, Si introibunt in requiem meam.* Qua de causa Noster non vertit, *evangelizatum est*, sed *nuntiatum est*, quod tam tristia quam læta, tam supplicia quam præmia comprehendit.

SED NON PROFUIT ILLIS SERMO AUDITUS : NON ADMISTUS FIDEI (id est, non receptus fide, nec creditus à Judæis) EX HIS (id est, secundum ea) QUÆ AUDIERUNT.] q. d. Non profuit Hebræis hocce suum Evangelium, hocce suum lætum nuntium, quia quæ à Deo per Mosen audierunt, scilicet quod Dei ope Chananæos essent superaturi, et in eorum terram tam fertilem quiete ingressuri, non crediderunt, unde desperantes, reverti voluerunt in Ægyptum.

Urget Apostolus non mores impios, sed infidelitatem Judæorum; quia hoc tantum proposito ejus serviebat, ut nimirum ex ea, ejusque punitione, Hebræos Christianos ab apostasia deterreat, et in fide Christi confirmet, ne ob persecutiones ab ea deficiant.

Nota. Pro *admistus*, græce est συγκεκραμένος, quod significat vinum, aliumve potum, aqua aliove liquore mistum, dilutum et temperatum. q. d. Sermo hic, sive Evangelium, et promissio Dei, de re tam ardua et difficili, scilicet Chananæis fortissimis subjugandis, fuit Hebræis, instar vini meri et potentis; quia superavit eorum opinionem et æstimationem, visusque fuit eis incredibilis, quia illud quasi merum hauserunt, id est, quasi rem nimis arduam, nimis potentem, impossibilem acceperunt, nec aqua fidei miscuerunt et temperarunt, uti legit S. August. in psalm. 77. Si enim credidissent Deum esse fidelissimum æque ac potentissimum, credidissent sane Deum promissis staturum, seque inducturum in Chanaan, itaque Deum ducem secuti, illique credentes et fidentes penetrassent in Chanaan : jam quia res tantas, metientes eas viribus sui, non crediderunt; hinc diffidentes et reverti volentes, promissione hac exciderunt, nec Chanaan ingressi sunt, itaque omne hoc Evangelium eis non profuit.

Nota Secundo. Pro συγκεκραμένος, Græca jam legunt in accusativo, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν, id est sermo auditus non profuit, non admistis vel commistis fide iis qui audierunt. verbum enim ὠφέλησεν poscit apud Græcos accusativum, uti *profuit* apud nos poscit dativum. q. d. Sermo hic quo Deus promisit Hebræis terram Chanaan, non profuit Hebræis, qui per fidem non sunt commisti cum Josue et Caleb, qui duo soli audierunt, id est crediderunt. Ita Chrysost. et Theophyl. Unde aliqui cum Cajetano hic

legunt, *non profuit sermo non admistis fidei iis qui audierunt*, id est, non profuit sermo audientibus, quia non erant admisti fidei, id est, quia non crediderunt. Verum, ut recte advertit Ribera, vera lectio hujus loci esse videtur hæc: *Sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei, iis* (id est, in iis) *qui audierunt.* Sic enim habent Græca, Græci, et Syrus. q. d. Non profuit hic sermo, hoc Evangelium, sive lætum nuntium de requie et possessione Chanaan Hebræis, qui illud à Deo per Mosen audierunt: quia licet initio, cum hac spe egressi sunt ex Ægypto, Deo id promittenti crederent; postea tamen auditis exploratoribus dicentibus, Chananæos esse viros fortissimos, habereque urbes inexpugnabiles, à fide hac defecerunt: ita pariter vobis Christianis, ô Hebræi, non proderit hocce Christi Evangelium, quo promittit regnum cœlorum, audisse et credidisse, si metu persecutionum à Christi fide deficiatis; quare persistite in fide Christi, ut prosit vobis Evangelium, ac re ipsa promissam in eo hæreditatem regni cœlestis cernatis et adeatis.

3. Ingrediemur enim in requiem, qui credidimus: quemadmodum dixit: Sicut juravi in ira mea: Si introibunt in requiem meam: et quidem operibus ab institutione mundi perfectis.] Græce οἰςερχόμεθα, *ingredimur*, id est, ingredi incipimus et pergimus, tendimusque ut in eam re ipsa ingrediamur: significatur enim actus ingrediendi non complectus, sed inchoatus et continuatus, juxta can. 32.

Nota. Vox *enim* dat causam, cur v. 1. dixerit: *Timeamus ne forte, relicta pollicitatione, existimemur aliquis ex vobis deesse.* q. d. Timendum est vobis, ne frustremini spe cœlesti, si relinquatis fidem Christi, in qua vobis eam promisit Deus: nam si fidem hanc constanter retineatis, nihil vobis est timendum; certo enim requiem illam ingrediemini. Id probat ex citato v. psalm. 94. *Sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam.* Estque argumentum à contrario. q. d. Soli increduli Hebræi non sunt ingressi terram Chanaan; omnes autem credentes eam ingressi sunt: ergo sicut sola incredulitas illos ab ea exclusit, ita fides hos in eam induxit. Atqui Hebræi credentes et increduli Mosi, significabant allegorice homines credentes et incredulos Christo; rursum requiem Chanaan significabat requiem cœli. Ergo pariter soli illi requie cœli excludentur, qui Christo credere et obedire noluerunt: omnes vero qui credunt et obediunt Christo, in eoque perseverant, hanc cœli requiem ingredientur.

Nota Secundo. Pro *sicut*, legit Interpres in Græco ὡς, cum supra v. 11. c. 3. legerit οἷς, id est, quibus, ut ibi dixi. Hic versus Hebræis acrem dat stimulum, quo pariter S. Cyprian. tract. de Laude martyrii Christianos in persecutione Decii ad martyrium exstimulat. *Meminisse*, inquit, *debes velut quadam te fœderis pactione constrictum, ex qua aut capessendæ salutis sit justa conditio, aut pœnæ merita formido. Stas inter adversa pariter ac prospera, arma inter et tela, hincque te sæcularis ambitio, inde cœlestis admovet magnitudo. Antè oculos tibi, quæso, concurrant oblata et præmia, et parata discrimina. Cœlo Martyres gaudent, veritatis inimicos ignis absumit. Paradisus Dei testibus floret, negatores gehenna complexa æternus ignis inardescit. Inardescit*, id est comburit, scilicet ipsa gehenna, quæ non est aliud quam æternus ignis, est enim appositio. Sic Virgil. Georg. 4. dicit: *ardebat Sirius Indos.*

Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis.] Est occupatio, per quam ascendit Apostolus ad explicandam anagogem sabbati, ut ex ea, et ex requie in Chanaan, evincat per verba citata psalm. 94. *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut exacerbaverunt me patres vestri in deserto; quibus juravi in ira mea, Si introibunt in requiem meam:* hinc, inquam, evincat restare Christianis tertiam requiem in cœlo q. d. Duplex requies olim promissa fuit à Deo patribus nostris. Prima requies fuit sabbati, qua Deus Genes. 2. 3. in honorem et memoriam suæ creationis et quietis jussit homines quiescere ab operibus die septimo. Secunda requies fuit in Chanaan: atqui David, cum psalm 94. loquitur de requie, eamque tacite credentibus promittit, non loquitur de requie diei septimi sive sabbati, quia in illam jam pridem inducti erant homines, scilicet ab initio mundi, cum Deus operibus suæ creationis perfectis, sanctificavit diem sabbati, jussitque homines illo die quiescere, et suam requiem imitari. David etiam non loquitur de requie in Chanaan, ut patebit v. 6. et 7. Ergo fatendum est quod David loquatur de tertia requie in cœlo, eamque promittat fidelibus et Christianis, si in fide Christi perstent. Hæc omnia magis patebunt v. 7.

Hinc satis clare elicitur et evincitur, sabbati cultum et requiem in usu fuisse apud homines, ante legem Mosis ab origine mundi (licet id neget Abulen. in c. 23. Levit. q. 3.) ut scilicet diem septimum homines colerent, eoque à laboribus quiescerent in memoriam et gratiarum actionem creationis tam sui, quam totius mundi, quam Deus complevit die septimo: alioqui enim vim non haberet discursus et argumentum Pauli, ut patet ex dictis, et ex dicendis mox patebit magis.

Rursum Paulus hic non loquitur de requie Dei in die septimo, sed de ejus effectu et imagine, scilicet requie hominum in sabbato, in quam ait nos ingredi, vel potius ingressos ab institutione mundi: ergo ex tunc homines sabbatum colere cœperunt.

Tertio, idipsum significatur Genes. 2. 3. ubi dicitur, Deum jam tum sanctificasse, id est festum et sanctum decrevisse ac sanxisse diem septimum, ut scilicet reçens hoc creationis beneficium solemni hoc die jugiter recolerent homines, Deoque gratias agerent.

4. Dixit enim in quodam loco (Genes. ut nostis vos Hebræi) de die septima sic: Et requievit Deus die septima ab omnibus operibus suis. Et in isto (psalm. 94. jam citato) rursum: Si introibunt in requiem meam.] En hic requies Dei duplex; prior in sabbato et sabbatismo; secunda in Chanaan, ut jam dixi.

Nota. Deus quievit in die septima à creatione novarum rerum et specierum, non autem à productione et propagatione novorum individuorum in quaque specie.

Nota Secundo. Requies sabbati dicitur Dei, tum formaliter, quia in die septimo quievit Deus à creatione; tum exemplariter et efficienter, quia quies hominum in sabbato, et cultus sabbati institutus est à Deo ad exemplar quietis Dei in sabbato: ideo enim jussit Deus homines quies-

cere in sabbato, quia ipse eodem die quievit ab operibus suis.

Nota Tertio, Τὸ *rursum*. q. d. Præter requiem sabbati, habet Deus aliam requiem, quam hominibus præparavit, et à qua incredulos exclusit, dicens : *Si introibunt in requiem meam*, de qua mox subdit.

6. QUONIAM ERGO SUPEREST INTROIRE QUOSDAM IN REQUIEM ILLAM, ET II QUIBUS PRIORIBUS ANNUNTIATUM EST (græce εὐαγγελισθέντες, id est, quibus evangelizatum est, de quo dixi v. 2.) NON INTROIERUNT PROPTER INCREDULITATEM : ITERUM TERMINAT DIEM QUEMDAM, HODIE, IN DAVID DICENDO.] Hic est discursus Apostoli : Deus suam requiem promisit et præparavit hominibus aliquibus, ad eamque invitavit Judæos, ut scilicet sub Deo, primo in hac vita quiescerent, et quiete viverent in Chanaan, deinde in altera vita quietissime et felicissime viverent in cœlo. Verum Judæi increduli fuerunt Deo, ideoque exclusi sunt hac Dei quiete, id est, tam terra Chanaan, quam cœlo. Hinc ergo Deus, ne requies sua maneat vacua, tertio per Davidem, fideles et Christianos ad suam requiem invitat dicens : *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra.*

Objicere quis posset, Josue et Caleb cum filiis incredulorum, ingressos esse in quietem Chanaan, ac proinde illam non esse vacuam, sed plenam. Verum hanc objectionem excludet inferius v. 8.

7, ITERUM TERMINAT DIEM QUEMDAM, HODIE, IN DAVID DICENDO, POST TANTUM TEMPORIS, SICUT SUPRA DICTUM EST : HODIE SI VOCEM EJUS AUDIERITIS, NOLITE OBDURARE CORDA VESTRA.] Pro *terminat*, græce est ὁρίζει, id est, præfinit et determinat, hoc est, signat quoddam spatium temporis, scilicet *hodie*, puta tempus vitæ nostræ, quo possumus intrare in hanc Dei requiem, post quod nulla sit facultas introeundi. q. d. David implicite nobis insinuat quamdam Dei requiem, quando adhortatur nos psalm. 94. ne obduremus voci Dei cor nostrum, uti fecerunt patres, cum eos Deus ex Ægypto evocans in Chanaan ducere volebat; quos idcirco Deus requie sua exclusit; sed potius ut auscultemus Deo ducenti nos in requiem suam. Atqui David non loquitur de requie sabbati : hæc enim facta et peracta est in genesi et creatione mundi. Nec Secundo, loquitur de requie, quam Deus Hebræis dedit in terra promissa per Jesum, sive Josue, utpote quæ jam tanto tempore præterierat, quamque jam possidebant cum David dixit : *Hodie si vocem ejus audieritis*, etc. Ergo necesse est dicere, quod David aliam et tertiam quamdam requiem intellexerit, puta in cœlo æternam, quæ nobis fidelibus et Christianis quavis ætate, hoc *hodie*, proponitur; tertiam inquam requiem quæ, per duas præcedentes, scilicet per requiem sabbati, et requiem in Chanaan anagogice fuerit significata, quam nobis præstat Jesus Christus per Josue adumbratus.

8. NAM SI EIS JESUS (JOSUE) REQUIEM PRÆSTITISSET, NUNQUAM DE ALIA LOQUERETUR, POST HAC, DIE.] Est occupatio. Rationi Pauli objicere poterant Hebræi : Tu Paule, dicis patres nostros requie Dei in Chanaan exclusos ob incredulitatem, ideoque alios, puta Christianos, in requiem Dei admittendos esse : nos excipimus, dicimusque filios patrum nostrorum Deo credentes cum Josue in requiem Chanaan esse ingressos, ac consequenter non quærendos esse alios, qui requiem Dei ingrediantur. Hoc elidit hic Paulus per verba Davidis dicenti, *hodie*. Per *hodie* enim insinuat etiamnum restare requiem in quam ingrediamur, ac consequenter sequitur eam non esse exhibitam per Josue, qui jampridem mortuus est. Itaque Paulus significat Davidem illis verbis, *Si introibunt in requiem meam*, per requiem intellexisse quidem ad litteram requiem in Chanaan; sed allegorice, et multo magis significasse requiem in cœlo Christianis promissam, figuratam per Chanaan : ad hanc enim quemlibet invitat etiamnum David dicens ; *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra.*

Innuit ergo David, quod Deus vocans et promittens Hebræis requiem in Chanaan, hoc ipso tacite et allegorice eosdem vocarit, eisque promiserit requiem in cœlo, quodque tam ab hac, quam ab illa Hebræi ob incredulitatem fuerint exclusi. Unde colligit Paulus : reliquum ergo est, ut Christiani hanc Dei requiem in cœlo, ad quam maxime Deus Hebræos vocaverat, occupent : hoc est enim quod subdit dicens :

9. ITAQUE RELINQUITUR SABBATISMUS POPULO DEI.] Id est, ex dictis sequitur, aliud sabbatum, id est, aliam requiem, relinqui et restare populo fideli et Christiano, puta requiem, gaudium et solemnitatem cœlestem, figuratam per quietem et festum sabbati veteris et Judaici שבת *scabat* enim hebraice significat quiescere, inde שבת *sabbat*, vel *sabbatum*, dicitur quies : unde dies septima, in qua indicta erat omnibus quies, vocatur sabbatum, sabbatismus ergo idem est, quod requies.

10. QUI ENIM INGRESSUS EST IN REQUIEM EJUS, ETIAM IPSE REQUIEVIT AB OPERIBUS SUIS, SICUT A SUIS DEUS.] Vox *enim* dat causam, cur hanc requiem Christianorum vocarit sabbatismum. Causa hæc est analogia et allegoria sabbatismi : sabbatismus enim vetus aliud non erat, quam quies ab operibus in die septimo, ut hac quiete homines recolerent et repræsentarent requiem Dei, qua die septimo ab operibus creationis quievit. Hæc autem omnia allegorice, vel potius anagogice, significabant, fideles et Christianos in æterna illa Dei requie in cœlo, pari modo, et multo felicius quieturos ab omnibus operibus et difficilibus virtutum, ab omni labore et lucta contra vitia et tentationes, ab omni mortificatione activa et passiva, quibus laborabant et affligebantur in hac vita. Significat ergo Sanctos in Ecclesia, non militante, ut vult Beza, sed triumphante, cessare ab omni labore hujus miseræ vitæ, quæ tota in negotio consistit. Vult enim probare veram illam requiem non solum non fuisse in terra Chanaan, sed ne esse quidem posse in hac vita, quæ, ut docet Job c. 7. v. 1. non est aliud quam militia, et laborum ac miseriarum omnium theatrum.

Quam suavis sit hæc requies Beatorum in cœlo pulchre docet S. Chrysost. in morali hom. 6. *Revera*, inquit, *illa est requies, ubi fugit dolor, tristitia, gemitus, et ubi neque sollicitudines, neque labores, neque agones; non est illic. In sudore vultus tui commedes panem tuum; non est illic. In tristitiis generabis filios; sed omnia pax, gaudium, jucunditas, voluptas, bonitas, mansuetudo; non est illic invidia neque zelus, neque morbus, neque mors, non ibi tenebræ, neque nox, semper diei claritas; non est fatigari, non fasti-

dium accipere, semper in desiderio bonorum perseverabimus. Et quæ sequuntur.

11. FESTINEMUS ERGO INGREDI IN ILLAM REQUIEM.] q. d. Dum in vitæ hujus deserto, instar Hebræorum, peregrinamur et tendimus ad requiem, et terram promissam in cœlis, non consistamus, non respectemus, non lassemur, non cadamus animo ob labores, et hostium incursus ac persecutiones, sed forti et constanti animo pergamus, imo festinemus ingredi in illam requiem.

Cursu, inquit S. Chrysost. hic in morali hom. 7. *opus est, et vehementi cursu : qui currit, non ad prata adjacentia, non ad amicos, non ad spectatores, sed ad palmam attendit, non consistit, metæ vicinus non languet, sed cursum intendit : sic quo seniores et cœlo viciniores sumus, eo magis et concitatius currere debemus. Festinandum nobis est*, ait D. Thomas, *in hac peregrinatione, quia via longa est, vita brevis, vocatio Dei urget, et in mora est periculum.*

UT NE IN IDIPSUM QUIS INCIDAT INCREDULITATIS EXEMPLUM.] Id est, ne quis fiat simile incredulitatis exemplum, quale scilicet fuerunt Hebræi; ut, sicuti Hebræi ob incredulitatem Chanaan exclusi sunt, ita nos, ob eamdem, cœlo excludamur. Vatablus et Erasmus vertunt; *ne quis eodem concidat incredulitatis exemplo :* vel, *ne quis ob incredulitatem corruat, uti illi corruerunt, et prostrati sunt in deserto.*

Nota. Hebræi maxima parte itineris ex Ægypto in Chanaan confecta, cum jam Chananææ vicini essent, ob exploratorum tristia et timida nuntia, Deo diffidere cœperunt, volueruntque reverti in Ægyptum; unde Deus iratus eos per quadraginta annos circumduxit in deserto, ut omnes morte consumeret. Idem hic minatur et intentat Apostolus Hebræis, ad Christum jam conversis; scilicet eos, nisi in fide Christi persistant, omnesque tentationes, terrores et persecutiones superint, cœlo excludendos esse, si videlicet persecutionum metu à Christo ad judaismum desciscant.

Moraliter illud ipsum exemplum applicet sibi quisque illorum, qui Dei vocationi ad fidem, et pœnitentiam, vel etiam ad virginitatem, Religionem et perfectionem resistunt, eamque negligunt et spernunt, contra quos tonat Dominus Proverb. 1. 24.

12. VIVUS EST ENIM SERMO DEI, ET EFFICAX.] Vox *enim* dat causam, cur timere debeant Hebræi, si à fide Christi recedant, ne incidant in idem cum priscis Judæis, incredulitatis exemplum. Causa hæc est, quia sermo Dei est et efficax, qui hoc exemplum de eis statuere vult et potest.

Quæres, quis sit hic sermo. Aliqui intelligunt Dei miracula et minas, quæ intentavit incredulis. Verum longe aptius et melius alii passim intelligunt Dei filium : hic enim Joan. 1. v. 1. æque ut hic dicitur λόγος, id est, verbum vel sermo, scilicet mentis et conceptus paterni. Idem patet ex sequentibus. Nulli enim verbo aut sermoni nisi Filio competit id quo sequitur, quod scilicet sit discretor cogitationum, et quod omnia nuda et aperta sint oculis ejus.

Dices, Cur ergo Paulus clare non nominat Filium, sed vocat eum λόγον, id est, sermonem vel verbum?

Respondetur Primo, quia proprium nomen Filii est λόγος : sicut enim nos cogitando, vel intelligendo formamus nobis conceptum rei cogitatæ vel intellectæ, qui dicitur verbum vel sermo mentis : ita Pater æternus intelligendo et comprehendendo suam essentiam, et omnia quæ in ea sunt, formavit et produxit hoc Verbum æternum : hoc tamen discrimine, quod nostrum verbum, utpote imperfectum, menti nostræ non sit adæquatum, sed accidens sit et actus vitalis intellectus, quo rem concipimus et intelligimus; Dei vero Verbum perfectissimum, Deoque adæquatum, sit persona subsistens et producta (scilicet Filius Dei) qua, et per quam Pater dixit, et facta sunt omnia, Joan. 1. v. 3. unde S. Joan. c. 1. propriam filii Dei rationem et naturam describens et definiens : *In principio*, inquit, *erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.* Quod pulchre suo carmine transtulit Nonnus, cum ita canit :

> Ἄχρονος ἦν, ἀκίχητος ἐν ἀῤῥήτῳ λόγος ἀρχῇ,
> Ἰσοφυὴς, γενετῆρος ὁμήλικος, υἱὸς ἀμήτωρ.

id est,

> Sine tempore erat, incomprehensibile in ineffabili Verbum principio,
> Æqualis naturæ, Patri coævum, Filius sine matre.

Hinc etiam Gentiles philosophi et Theologi, ut Trismegistus, Orpheus, Plato, aliique Græci, Chaldæi et Ægypti Deum Patrem vocarunt νοῦν, id est mentem; Filium vero λόγον, quasi mentis prolem, et verbum, ut testatur Theodoret. l. 2. de Curandis Græcorum affectionibus, et sanctus August. l. 7. Confess. c. 9.

Secunda causa, cur Paulus filium Dei potius vocet sermonem, quam filium, est, quia alludit ad sermonem fidei, de quo dixi v. 2. hoc enim Verbum mentale ab æterno factum est vocale in tempore, cum locutum est per os Mosis et Prophetarum, et maxime cum ipsummet Verbum induit carnem, os et vocem hominis fidemque ac voluntatem Dei Patris suo sermone nobis enarravit et evangelizavit.

Tertia causa est, quia filius Dei suo sermone, id est sententia, decreto et jussu puniet eos, qui increduli suum sermonem fidei repulerunt; credentes vero, illique dicto audientes præmiabit. Hoc enim proprie hic intendit Apostolus.

Sensus ergo est. q. d. Quidquid Dei filius promisit et comminatus est incredulis per os et sermonem Davidis, Prophetarum et Apostolorum, id certo et efficaciter præstabit suo sermone, decreto et jussu. Est enim ipse sermo omnipotens, vivus et efficax ut incredulos et rebelles occidat, damnet et cruciet pœna vivaci in æternum; fideles vero præmiet et salvet, ut regnant et vivent in æternum. Ita Theodor. Œcumen. S. Thom. Lyran. Cajetan. et alii.

Nota. λόγος tam sermonem, quam verbum significat; unde sicut illud Joan. 1. v. 1. *In principio erat Verbum*, verti potest, *in principio erat sermo*, unde enim Tertull. Cyprian. Ambros. Hieron. et alii veteres Filium sæpe vocant Sermonem : ita hic vicissim verti potest, *vivum est enim verbum Dei et efficax*, et ita legit S. Ambros. lib. 4. de Fide cap. 3. Sicut enim Verbum, utpote unum et simplex, simplicitatem, ita sermo integritatem et perfectionem filii Dei significat. Sermo enim ex multis verbis constans, integram perfectamque effert et enuntiat sententiam, non unam tantum, sed et plures sæpe. Unus enim sermo sæpe multis propositionibus

et sententiis coalescit et conflatur, quod huic loco congruit. Paulus enim inducit hic Christum quasi sermonem multivarium, qui scilicet singulorum cogitationes examinet et discernat; atque hos puniat, illos præmiet.

Et penetrabilior omni gladio ancipiti.] Pro *penetrabilior*, græce est τομώτερος, id est acutior, magis incidens; τέμνω enim idem est quod seco, incido. Secundo, pro *ancipiti*, græce est δίστομος, hoc est, habentem duo ora, id est, duas acies, scilicet utrinque acutum et incidentem. Sicut enim Hebræi, ita et Græci, aciem gladii vocant *os*, quod instar oris homines mordeat et devoret. Unde illud in Scriptura tritum, *Percussit illos in ore gladii*, id est in acie, vel per aciem gladii. Jam sensus hujus loci est, q. d. Sermo Dei omnia penetrat, estque quasi anceps gladius habens duplicem aciem, puta aciem duorum testamentorum, novi scilicet et veteris, ait S. August. l. 20. de Civit. cap. 12. Sed hoc mysticum est. Secundo, S. Thomas: Sermo Dei, inquit, est anceps, quia paratus et expeditus est, tam ad sciendum, quam ad agendum; tam ad bona promovenda, quam ad mala divertenda. Sed hoc mysticum et tropologicum est.

Dico ergo Tertio et genuine, *Sermo Dei*, id est filius Dei, est *penetrabilior gladio ancipiti*, id est, acutissimus est, profundissime et undique penetrat, sicuti maxime secat et penetrat gladius anceps, qui utrimque secat. Porro hæc vis penetrandi sermonis, id est filii Dei, consistit partim in cognitione, partim in activitate. Sicut enim gladius anceps, secans et penetrans hominem, non tantum maxime activus est, maximamque secandi vim ostendit, sed etiam hoc ipso quo hominem secat et penetrat, hominis intima denudat, eaque omnibus cognoscenda et intuenda proponit: ita et Filius Primo, penetrat et pervidet omnia corda et cogitationes, ut nulla incredulitas aut iniquitas, quantumvis in corde abscondita, eum latere possit, unde explicans idipsum Apostolus subdit: *Discretor est cogitationum, et omnia nuda et aperta sunt oculis ejus.* Secundo idem Filius sua præsentia et activitate penetrat omnia, ut quosvis peccatores, et quævis peccata quantumvis recondita, punire, damnare, occidere et dissecare possit: sicut enim oculos, ita et manus habet acutissimas, maximeque efficaces et penetrantes.

Moral. Hugo Victor in Joelis cap. 3. *Vivus, ait, est sermo Dei, ut credas: efficax, ut speres: penetrabilis, ut timeas. Vivus est in præceptis, et prohibitionibus: efficax in promissis, et comminationibus: penetrabilis in judiciis, et damnationibus. Quia igitur vivus est sermo Dei, credendum est eum vera promittere: quia efficax, credendum est eum promissa perficere: quia penetrabilis est, et falli non potest, eum offendisse legendum est, et de cætero offendere cavendum est.*

Et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum.] *Anima* est inferior pars hominis, in qua resident cupiditates et affectus partim naturæ, partim concupiscentiæ, à quibus homines Animales vocantur. *Spiritus* vero est superior pars hominis, fide et gratia Dei illustrata, à qua homines Spirituales dicuntur. q. d. Verbum hoc, sive sermo Dei, puta Filius, examinat et discernit motus et cogitationes tam animales quam spirituales, *compages quoque et medullas*, id est intimas hominum partes: compages enim sunt cartilagines, musculi et nervi, quibus in homine os unum alteri colligatur, medulla vero est succus et pinguedo ossibus inclusa. Discernit, inquam, hæc Filius, ita scilicet, ut pervideat qui motus ab anima, qui à spiritu proveniant, an scilicet hæc illave cogitatio, affectus et desiderium promanet à natura aut concupiscentia, an vero à Dei gratia. q. d. Omnia omnino, etiam abditissima et intima, videt, penetrat, examinat, judicat et vindicat Christus Dei filius, nihil est tam absconditum, quo non penetrent et oculi et manus Christi.

S. Gregor. homil. 11. in Ezech. per *compages* intelligit cogitationes sibi invicem instar compagum connexas, per *medullas* vero intelligit intentiones, ut seipsum explicans subdit Apostolus.

Discretor est cogitationum et intentionum cordis.] Pro *discretor*, græce est κριτικὸς, id est, criticus est Christus, judex et censor cogitationum et intentionum cordis; scit et pervidet quid quisque cogitet et velit, et quo fine: perspicit fundum animæ nostræ, uti nos perspicimus lapillos in fundo limpidissimæ aquæ jacentes: perspicit, inquam, Christus intima nostra desideria, hoc fine ut ea judicet et præmiet, aut puniat et vindicet, v. g. ut vos, ô Hebræi, si in fide sua persistatis, glorificet; sin metu persecutionum ab ea deficiatis, etiam per latentem vel occultam tantum diffidentiam, apostasiam, vel incredulitatem, damnet et reprobet.

Moraliter Nota hunc locum pro præsentia et omniscientia Dei, quæ cuique magno debet esse stimulo, ut se compescat ab occultis et mentalibus peccatis et desideriis pravis; utque bonis et sanctis cogitationibus et studiis semper insistat. *Oculis Dei simul universa cernentis*, inquit S. August. serm. 2. de Temp. *non abdita locorum, non parietum septa secludunt; nec solum ei acta et cogitata, verum et agenda et cogitanda sunt cognita. Ista vera scientia summi judicis, iste est tremendus aspectus, cui pervium est omne solidum, et apertum omne secretum, cui obscura clara, muta repondent, silentium confitetur, et sine voce mens loquitur.* Pulchre et affectuose idipsum pertractat auctor Soliloquiorum cap. 14. qui extat tom. 9. operum S. August. Gentiles idipsum agnoverunt. Ita Thales septem Græciæ sapientum sapientissimus dicebat, *homines sibi persuadere debere, deos omnia cernere, deorumque omnia esse plena, ut coram iis caste et sancte vivant.* Idem rogatus, num facta iniqua deos laterent, respondit, *Ne cogitata quidem: secretis enim cogitationibus cœleste numen adest et interest.* Homerus, quis sit Deus, ita definit:

ἠέλιος ὃς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει.
Est sol qui omnia videt, et omnia audit.

Nimirum, ut ait Sapiens, *in omni loco oculi Domini contemplantur bonos et malos*, Prov. 15. vers. 3. et cap. 16. 2. *Omnes viæ hominis patent oculis ejus, spirituum ponderator est Dominus.* Hinc Ægyptii pingebant Deum, quasi oculum baculo innixum, ut significarent Dei omniscientiam, et providentiam, pervigilemque curam quasi pastoralem. Sic Osirim Deum suum pingebant, quasi sceptrum habens in se oculum insculptum, ait Macrob. lib. 1. cap. 21. Sceptrum significat dominium et potestatem regiam, ocu-

lus omniscientiam. Unde et Græci θεὸν ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, id est à videndo, nominant. Hinc et Jerem. cap. 1. vidit Deum quasi virgam vigilantem.

13. ET NON EST ULLA CREATURA INVISIBILIS IN CONSPECTU EJUS.] Pro *invisibilis*, græce est ἀφανής, id est, non apparens, occulta, et consequenter invisibilis.

OMNIA AUTEM NUDA ET APERTA SUNT OCULIS EJUS.] Pro *aperta*, græce est τετραχηλισμένα, quod à τράχηλος, id est à collo, deducitur, ac Primò verti potest cum Theophyl. *jugulata* aut decollata, et cum Chrysost. *excoriata*, ut sit metaphora ab ovibus jugulatis et excoriatis. q. d. Sicut oves pelle sua excoriatæ à collo ad caudam usque nudæ sunt, et omnia earum extima et intima revelatur : sic Christo Dei filio omnia sunt nuda et aperta. Secundo, Gagneius τραχηλίζειν, inquit, est à collo ad caudam medium secare, sive per medium dorsi findere, ita ut intestina animalis fissi denudentur et peteant intuenti; sic Christo omnia patent, perinde ac si diffissa essent. Tertio, Erasmus, Ribera et Scapula in Lexico, τραχηλίζω, inquiunt, est in collum sive cervicem reclino et resupino hominem aut animal, ita ut facies resupinata omnibus aperta et conspicua proponatur. Quo sensu poeta ait, *Aulam resupinat amici : resupinat*, id est aperit, patentem et conspicuam facit, ut eam perscrutetur. sic Christus omnia quasi resupinata in facie nude et clare intuetur. Omnes hæ etymologiæ huic loco percommodæ sunt : secunda tamen Gagneii nervosior et significantior est.

AD QUEM NOBIS EST SERMO.] Id est, de quo nobis est sermo, de quo loquor. Est hebraismus, אל *el* ponitur pro מן *min*, πρὸς ὃν pro περὶ οὗ, id est, *ad quem*, pro *de quo*.

Aliter Chrysost. Theophyl. Œcumen, et Adamus, q. d. Cum quo nobis est ratio, causa, negotium, cui omnium actuum nostrorum rationem reddemus. Græcum enim λόγος non tantum sermonem, sed et rationem significat.

14. HABENTES ERGO PONTIFICEM MAGNUM, QUI PENETRAVIT COELOS, JESUM FILIUM DEI, TENEAMUS CONFESSIONEM.] A v. 11. hucusque egit contra incredulos, et ab incredulitate Hebræos metu vindictæ per verbum et Filium Dei exercendæ deterruit; jam credentes alloquitur, blandeque eos hortatur, ut in fide Christi persistant, itaque requiem cœli ad quam vers. 11. et præcedentibus eos hortatus est, ingrediantur. q. d. Agite, Hebræi, persistite in fide Christi, ad requiem in cœlis properate : esto, cœli longe à nobis absint, facile eos concendemus et penetrabimus, duce Christo qui eos penetravit, eosque nobis pervios fecit, dummodo confessionem scilicet fidei et spei nostræ (uti addunt et exprimunt nonnulla Biblia Latina, licet in Græcis et Romanis nihil tale habeatur) constanter retineamus. Vide dicta. c. 3. v. 1.

Notat cap. 3. hucusque Apostolus Christum opposuit Mosi, tanquam Apostolum novum Apostolo veteri : jam et deinceps opponit et anteponit Christum Aaroni, tanquam pontificem novum pontifici veteri, qui non sancta sanctorum ut Aaron, sed cœlos ipsos penetravit, ut Deo assistat, tanquam pontifex pro nobis interpellans, et peccata nostra expians, cœlosque nobis reserans.

15. NON ENIM HABEMUS PONTIFICEM, QUI NON POSSIT CONDOLERE INFIRMITATIBUS NOSTRIS, TENTATUM AUTEM PER OMNIA PRO SIMILITUDINE ABSQUE PECCATO.] Est occupatio. Dicere enim potuissent Hebræi, Tu Paule, recte dicis Christum penetrasse cœlos, ibique esse pontificem nostrum ; sed exigua hæc nobis est consolatio : Christus enim in cœlis beatus et gloriosus non sentit, non experitur, ac consequenter non multum condolet et æstimat, nec multum juvare et amolire nititur nostras infirmitates, id est, persecutiones et ærumnas tot et tantas, ut videantur pene intolerabiles, quæ nos hic extreme affligunt, et languidos infirmosque ac pene desperatos efficiunt : qui enim sentit et experitur alterius dolores, longe facilius eis compatitur et succurrit. *Non ignara mali miseris succurrere disco*, aiebat Dido. Huic objectioni respondet hic Apostolus, negando illud assumptum : Christus enim omnes nostras infirmitates expertus est, et per omnia tentatus et afflictus est *pro similitudine*, id est, omnino similiter atque nos, ac proinde expertus omnia scit et potest, id est, proclivis et pronus est, ut compatiatur et succurrat omnibus tentationibus, ærumnis et infirmitatibus nostris.

Nota. *Infirmitates* per Hebraicam metonymiam et metalepsim vocat dolores : dolores enim sunt causa infirmitatis et languoris tam corporis, quam animi. Vide dicta 1. Corinth. 12. v. 5. et 10.

Secundo, pro *condolore* græce est συμπαθῆσαι, id est sensu alieni mali tangi et affici, cum alio patiente pati.

Tertio, *pro similitudine* græce est καθ' ὁμοιότητα, id est ὁμοίως, hoc est similiter, supple nobis, vel nostris infirmitatibus. Τὸ enim ἡμῶν, id est nostris, quod præcessit, hic subauditur et repetendum est ; quod Hebræi dicunt כדמותנו *kidmutenu*, id est, secundum similitudinem nostram, hoc est, omnino similiter atque nos : solent enim Hebræi cum perfectam et omnimodam similitudinem significare volunt, congeminare notas similitudinis, vel כ *caph*, et דמות *demut*, quod Græci imitantur, dicentes καθ' ὁμοιότητα, vel παραπλησίως, ut dixit Apostolus c. 2. v. 14.

Quarto, pro *tentatum autem*, clarius Vatabl. et alii vertunt, *sed tentatum*. Est enim antithesis ejus quod præcessit, *qui non possit condolore*, quia scilicet non est tentatus, tentationes nostras non est expertus. Rursum, *per omnia*, id est, per omnes infirmitates nostras.

Quinto, *absque peccato*, id est, excepto peccato, græce χωρὶς ἁμαρτίας, id est, extra peccatum q. d. Christus licet per omnia tentatus sit, immunem tamen et semotum se servavit à peccato ; ita et vos, ô Hebræi, licet tentemini, tamen tentationi non cedite, nec peccato consentite, hoc enim in vestra est manu potestate, sicut fuit in potestate Christi.

Quæritur hic, an Christus proprie tentatus fuerit, et an omni modo et omni infirmitate qua nos tentamur? Respondeo, Proprie Christus tantum exterius à diabolo tentatus fuit, interius vero à carne, phantasia aut concupiscentia tentari non potuit cujus ratio est, quia interior tentatio est inordinata delectatio partis inferioris, sive est ipse motus concupiscentiæ rationem præveniens et alliciens ad peccatum. Sicut ergo Christus, utpote peccatum expiaturus et aboliturus, expers plane fuit peccati, ita et expers fuit concupiscentiæ et tentationis internæ : concupiscentia enim ex peccato orta, peccati est initium et inchoatio, ac proinde esse non potest

nisi in natura per peccatum vulnerata et saucia, qualis esse non potuit in Christo.

Hinc sequitur, licet passiones fuerint in Christo, non fuisse tamen propassiones; explico: fuit in Christo ira, audacia, timor; sed ita ut rationem et voluntatem Christi prævenire, ipsoque invito, vel inscio exoriri, concitari et exurgere non possent; hoc enim est propassionum: omnis enim motus iræ, audaciæ, tristitiæ in Christo, ab eo libere fuit assumptus, et à ratione et voluntate Christi elicitus et imperatus, ita ut irasci aut tristari Christus non posset, nisi irasci aut tristari vellet et eligeret. Erant enim passiones omnes Christo, utpote in natura integra et perfecta (qualis fuit in Adamo ante peccatum) constituto, subditæ prorsus et subjectæ: talis enim natura decebat Salvatorem et Dei filium. Verum de hujuscemodi tentatione, qua diabolus Christum, aut concupiscentia nos ad peccatum sollicitat, proprie non loquitur hic Apostolus, ut mox patebit.

Secundo, cum dicit Apostolus Christum tentatum fuisse per omnia, id est per omnes infirtates nostras, non intelligit, nec amplectitur ignorantiam et defectum scientiæ aut gratiæ: hæc enim non sunt infirmitates, id est, dolores et afflictiones; neque decebat hæc esse in Christo, utpote qui ad hoc in mundum venerat, ut homines ab hisce defectibus sanaret, ut ignorantes doceret, instrueret, Deoque gratos redderet. Perperam ergo ex hac Apostoli sententia Lutherus, Bucerus et Calvinus inferunt: Ergo in Christo fuit ignorantia: faciunt ergo ipsi ex hoc loco Christum Agnoitam. Respondeo nego consequentiam. Nam ignorantia est filia et appendix necessaria peccati, æque ac concupiscentia. Pari enim modo inferre liceret, Ergo concupiscentia fuit in Christo. Itaque sicut in Christo non fuit peccatum, ita nec fuit concupiscentia, aut ignorantia: hæ enim sunt propriæ et individuæ comites peccati, et ejusdem cum peccato rationis, ordinis et indecentiæ esse censentur. Quocirca hæ in Christo non instrumenta (uti fuerunt cruciatus et pœnæ) sed impedimenta satisfactionis et redemptionis nostræ fuissent: ergo in eo esse non potuerunt. Vide Bellarm. lib. 4. de Christo c. 1.

Tertio, per *infirmitates* Apostolus non intelligit morbos et ægritudines: hæ enim non sunt naturæ, id est, omnibus hominibus communes, sed particularium sunt personarum, ex particulari parentum, vel ipsorum ægrotantium intemperantia, aliove excessu, defectu aut vitio ortæ: Christus autem tantum assumpsit naturales et innoxias passiones, communes toti generi humano, non autem proprias certarum personarum, uti sunt hi illive morbi: hoc enim Christum decebat, nimirum ut totus esse sanus, qui naturam nostram plane sanaturus advenerat. De quo plura dixi cap. 2. vers. 17. Quare licet verbera et dolores admiserit et susceperit Christus, non tamen iis temperiem sui corporis ita distemperari, ut in morbum incideret; sed tantum eorum vi et acerbitate animam à corpore excludi, mortemque violentam, qua nos redimeret, sibi inferri permisit.

Quæres, Quæ sunt ergo *infirmitates nostræ*, quas Christus in se suscepit, quibusque compatitur?

Respondeo, Primo, est carnis et animæ fragilitas; Secundo, sitis, fames, fatigatio, et similes hominum ærumnæ; Tertio, naturalis horror mortis, ignominiæ, verberum, spoliationis; Quarto, ipsa mors, verbera, irrisiones, contumeliæ, spoliatio bonorum omnium. Hæc duo ultima nomine infirmitatum proprie hic intelligit Apostolus: hæ enim erant infirmitates Hebræorum, nimirum persecutiones, spoliationes, aliæque pœnæ eis ob fidem Christi à Judæis magistratibus inflictæ. Unde ad eas fortiter tolerandas exemplo Christi, ejusque gratiæ et auxilii spe et promissione, eos hic et sæpe alibi hac epistola adhortatur Apostolus: hisce enim *tentatus*, id est afflictus, vel *tentatus*, id est, probatus et exploratus, fuit Christus, ejusque fides et constantia, et hasce superans ac vincens Christus meruit tam hasce, quam alias quaslibet tentationes, etiam à dæmone et concupiscentia excitatas in nobis, per suam gratiam vincere et superare.

16. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ.] q. d. Cum habeamus Christum pontificem, qui ita condoleat et compatiatur omnibus infirmitatibus nostris, non timidi, non diffidentes, sed audacter et fidenter, eum in cœlesti throno ad dextram Patris confidentem et regnantem adeamus et invocemus in omni tentatione, tribulatione et persecutione: jam enim placabilis sedet in throno gratiæ, postea terribilis sessurus est in thono judicii, inquit Theophylactus.

Nota. Pro *fiducia* græce est παῤῥησία, quæ (quasi πᾶν ῥῆσις) est libertas et licentia loquendi, qua omnia dicuntur: sive oratio libera nihil reticens; inde vero per catachresin παῤῥησία significat fiduciam sive confidentiam, ex qua oritur hæc loquendi libertas, et sic sæpe hoc nomen accipit Paulus. Jam confidentia, sive fidentia ait Cicero, est, per quam magnis et honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocavit, nimirum si fidentia sit humana: nam si sit divina uti hic est, non in se, sed in Deo spem suam collocat.

Ut misericordiam consequamur, et gratiam inveniamus in auxilio opportuno.] q. d. Ut, si in peccatum lapsi simus, illius veniam misericorditer à Christo consequamur. Rursum ut gratiam inveniamus, id est, ut Christi gratiam, favorem et benevolentiam nobis conciliemus, *in auxilio opportuno*, græce εἰς εὔκαιρον βοήθειαν, id est, in auxilium opportunum, ut scilicet opportuno tempore, puta tempore tentationis et persecutionis, cum Christi auxilio indigebimus, illud ipse nobis conferat ad omnes difficultates fortiter superandas.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet, quod Christus pontifex noster non a se, sed a Deo constitutus, nobis similis et condolens, oransque exauditus sit pro sua reverentia et obedientia, pontifex, inquam, secundum ordinem Melchisedec, unde v. 11. sternit ad Melchisedec viam sibi et transitum, increpando Hebræorum tarditatem et cruditatem, utpote quibus adhuc opus sit lacte, non solido cibo.

1. Omnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur
in iis, quæ sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis:
2. qui condolere possit iis, qui ignorant et errant: quoniam et ipse
circumdatus est infirmitate: 3. et propterea debet, quemadmodum pro
populo, ita etiam et pro semetipso offerre pro peccatis. 4. Nec quisquam
sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo, tanquam Aaron. 5. Sic et
Christus non semetipsum clarificavit ut pontifex fieret: sed qui locutus est
ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te. 6. Quemadmodum et in alio loco dicit: Tu es
sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec. 7. Qui in diebus carnis suæ, preces
supplicationesque ad eum, qui possit illum salvum facere à morte, cum clamore valido et
lacrymis offerens, exauditus est pro sua reverentia. 8. Et quidem cum esset Filius Dei, didicit
ex iis, quæ passus est, obedientiam: 9. et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus
sibi, causa salutis æternæ, 10. appellatus à Deo pontifex juxta ordinem Melchisedec. 11. De
quo nobis grandis sermo, et ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad
audiendum. 12. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus; rursum indigetis ut vos
doceamini quæ sint elementa exordii sermonum Dei: et facti estis quibus lacte opus sit, non
solido cibo. 13. Omnis enim, qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiæ: parvulus
enim est. 14. Perfectorum autem est solidus cibus: eorum, qui pro consuetudine exercitatos
habent sensus ad discretionem boni ac mali.

1. Omnis namque pontifex, ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis.] Vox *namque* dat causam, cur dixerit in fine cap. præced. *Adeamus cum fiducia ad thronum gratiæ* ejus. Causa hæc est, quia Christus est pontifex noster, habetque in se omnes pontificis optimi dotes, officia et munia: itaque commode transit hic Apostolus à comparatione et præcellentia Christi cum Mose; in ducatu et legislatione Ecclesiæ ad sacerdotium et pontificatum Christi, eumque digniorem esse sacerdotio Aaronis multis demonstrat.

Nota hic insignem descriptionem pontificis ex tribus ejus dotibus, officiis et notis, quas Christo convenire demonstrat. Prima est, ut pontifex ex hominibus assumatur, quasi, selectus, cæterisque dignior, aptior, eminentior, prudentia et virtute præstantior: qui aliis hominibus tanquam suæ naturæ consortibus, suisque fratribus compati, condolore et succurrere possit, eoque pronius et ardentius, quo magis eorum uti naturæ, ita et miseriæ particeps est et conscius, utpote eamdem sæpe in se expertus.

Secunda pontificis nota et officium est, ut pro hominibus constituatur in iis quæ sunt ad Deum, id est, ut hominum causam agat apud Deum, tanquam eorum mediator, pro eisque oret et interpellet, rursum ut vice populi fungatur sacerdotio apud Deum, et sacra, eaque quæ cultum Dei spectant administret. Cum enim populus teneatur publico cultu, ritu et cæremoniis colere Deum, illique tanquam suo, omniumque rerum creatori ac domino summum exibere honorem et cultum; id vero decenter fieri non possit per singulos homines, qui sæpe rudes et plebeii sunt, hac de causa unus ex omnibus magis peritus et idoneus eligitur, qui pro cæteris hominibus rite id præstet, et per quem cæteri debitum Deo cultum certis ritibus ac cæremoniis publice exhibeant. Hinc enim omnes gentes ex dictamine rectæ rationis et naturæ, semper constituerunt aliquos sacerdotes, qui pro se Deo publicum hunc latriæ cultum offerrent et peragerent. Unde sequitur Christianos quoque, ex jure tam naturæ, quam gentium, suos debere habere sacerdotes, sua pariter et sacra et sacrificia, scilicet Eucharistiæ, quibus Deum publice et solemniter colant: alioqui enim respublica et Ecclesia mutila esset et manca, atque imperfectior quam fuerit Judæorum, aliarumque quarumlibet gentium.

Tertia pontificis dos et officium est, *ut offerat dona et sacrificia pro peccatis*, ut scilicet Deum peccatis et peccatoribus iratum placet et reconciliet, per dona et sacrificia. *Dona* vocat oblationes primitiarum, aliarumque, rerum, ut panis, vini, frumenti, quæ non adolebantur aut con-

sumebantur sed integra Deo dabantur ad usum sacerdotum et templi : *sacrificia* vero vocat victimas tam animalium quæ Deo mactabantur, quam farris et vini, quæ Deo vel incendabantur, effundebantur et consumebantur. Ita Theophyl. Græce enim θυσία, id est, victima vel sacrificium, dicitur ἀπὸ του θύεσθαι, id est mactare, sacrificare et suffitum edere, ut ex parte idem sit quod θυμιᾶσθαι, id est adolere, suffumigare.

Alludit Paulus ad Levit. 7. vers. 12. et 13. ubi Moses agens de victima pacifica, quæ pro gratiarum actione offertur, vocat eam זבח *tsabech*, id est, ut Septuag. θυσίαν, id est, sacrificium vel hostiam quæ immolatur; panes vero, lagana et collyrides, quæ cum illa offerebantur, vocat קרבן *corban*, id est, ut Septuag. vertunt, δῶρον, id est, donum vel munus : quanquam alibi sæpe hæc nomina confunduntur, et dona vel munera vocantur ipsæ victimæ cruentiæ, quæ Deo adolentur.

2. Qui condolere possit iis qui ignorant et errant.] *Possit*, id est aptus, pronus, facilis sit ad condolendum. Vide dicta cap. 2. vers. 18. Pro *condolere*, græce est μετριοπαθεῖν, id est moderate, modeste, leniter se gerere, ut scilicet peccantes non aspernetur, non iis irascatur, non excandescat; sed ad eorum meseriam se demittat, iis se humanum et benignum exhibeat, eorum ignorantiæ, ruditati, lapsibus et vitiis condoleat, sciens fieri posse ut et ipse labatur et peccet. Unde Theoph. μεθριοπαθεῖν accipit pro συμπαθεῖν, id est compati. Hinc et noster Interpres vertit, *condolere*.

Nota. Apostolus hic quosvis peccatores, sive ex infirmitate, sive ex ignorantia, sive ex malitia, vocat ignorantes et errantes : semper enim peccato conjuncta est ignorantia aliqua et error, saltem practicus. Nam qui peccat, hic et nunc implicite judicat hoc bonum et hanc voluptatem, v. g. gulæ, libidinis, vindictæ sibi esse capessendam, et hoc ipso eamdem tacite judicat præferendam esse legi Dei, ipsique Deo, qui illam vetuit et prohibuit : qui sane error gravissimus est, de quo plura alibi jam dixi.

Quoniam et ipse circumdatus est infirmitate.] Duplicem hic infirmitatem intelligit Apostolns, priorem naturæ, secundam concupiscentiæ et culpæ. Utraque est et fuit in omnibus pontificibus, qui meri fuerunt homines : in Christo autem sola prior fuit, quæ quasi essentialis est pontificis, ut scilicet ejusdem cum aliis hominibus sit naturæ, eorumque miseriæ et ærumnarum particeps et consors. Secunda non fuit in Christo, utpote quæ non est essentialis pontifici; imo potius pontificis est vitium et impedimentum : hoc enim ipso quo quis peccato subjacet, ineptior reditur ad expiandum peccata, Deumque peccatoribus reconciliandum : quod est proprium munus pontificis. Hac ergo parte Christus præcellit omnibus aliis pontificibus, utpote qui solus plane immunis fuerit à peccato, ita ut nec infirmitatem et concupiscentiam ad peccatum proclivem senserit : satis tamen eam quanta sit in homine metiri potuit Christus ex priori infirmitate naturæ suæ, itaque in simili eamdem sensit et expertus est, ac proinde facile eadem laborantibus compatitur et condolet.

4. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo, tanquam Aaron.] Resumit et explicat primam pontificis conditionem, scilicet quod debeat non se ingerere et intrudere, sed assumi et eligi à Deo ad sacerdotium, sicut electus est Aaron ejusque posteri; idque hoc fine ut eamdem Christo applicet, probetque Christo convenire, ut patet ex iis quæ statim subdit.

5. Sic et Christus non semetipsum clarificavit.] Græce ἐδόξασε, id est glorificavit, claritatem et dignitatem non ambivit, non usurpavit, sed ad eam evectus et electus est à Deo Patre, qui dixit ad Christum psalm. 2. *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* q. d. Non mirari debetis, ô Hebræi, Christum à Patre constitutum esse pontificem, et prælatum esse Aaroni, quia Christus est filius Dei Patris; si filius, quid mirum si pontificia dignitas ei detur, præsertim cum jure gentium receptum fuerit etiam ante Mosen et Aaronem, ut filii primogeniti essent sacerdotes et pontifices. Qua de re ita scribit S. Hieron. epist. 126. ad Evagrium. *Tradunt*, inquit, *Hebræi, quod usque ad sacerdotium Aaron, omnes primogeniti ex stirpe Noe, cujus series et ordo describitur, fuerint sacerdotes, et Deo victimas immolarint : et hæc esse primogenita quæ Esau fratri suo vendiderit Jacob.*

Hoc ergo communi gentium jure Christo, tanquam unigenito et primogenito Patris, imo primogenito omnis cræaturæ, debebatur sacerdotium et pontificatus.

6. Quemadmodum et in alio loco (Psalm. 109.) dicit : Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.] *Dicit*, scilicet Deus Pater ad Deum Filium hominem factum, cum eum elegit et constituit sacerdotem : Dei Patris enim ad Filium hæc esse verba patet ex v. 1. ps. 109. ubi ait, *Dixit Dominus* (scilicet Deus Pater) *Domino meo* (scilicet Christo filio suo.)

Nota. Cum dicit Christum esse *sacerdotem secundum ordinem*, id est ritum, *Melchisedec*, hoc ipso præfert Christum Aaroni; Melchisedec enim dignior fuit Aarone, ut multis demonstrat Apostolus c. 7. ubi hunc ordinem Melchisedec explicabo.

7. Qui in diebus carnis suæ,] qui dum in carne hac mortali et fragili inter homines viveret. Ita S. Thom. hanc enim carnem exuit Christus in morte, et in resurrectione induit carnem immortalem et impassibilem. Affert hæc Apostolus ut probet Christum pontificem nostrum circumdatum esse infirmitate nostra, ideoque facile nobis condolere et compati : hanc enim Christi infirmitatem probat Primo, caro Christi similis nostræ carni. Secundo, quod in agonia mortis constitutus in summo angore et mœrore petierit à morte liberari. Tertio, quod ex hoc angore lacrymatus sit et valide clamarit, et, ut Syrus habet, mugierit (hoc enim significat ܓܥܬܐ *geata*) ad Patrem postulans opem et liberationem.

Nota. Videtur Apostolus loqui de oratione Christi in horto, ubi proditus est à Juda, et captus à Judæis. Ita Theodor. Œcum. D. Thom. Rursum videtur loqui de oratione Christi in cruce : ibi enim clamore valido clamavit Christus, *Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me? Pater, in manus tuas commendo spiritum meum.* Ita Ambros. Hinc ergo patet Christum in illa oratione et forte alias sæpe lacrymas fudisse, licet id non narrent Evangelistæ, nec id mirum, cum in eadem oratione Christus ex angore sudaverit sanguinem, ut habet Lucas c. 22. v. 44. nam, ut ait S. Bernardus serm. 3. in Dominica Psalm. *Christus non contentus fuit lacrymis ocu-*

lorum, sed totius corporis sanguineis lacrymis peccata nostra flere et lavare voluit.

Unde Nota, Secundo, hunc Christi angorem, lacrymas et sudorem sanguineum testem infirmitatis à Christo assumptæ, provenisse ex vivaci imaginatione flagellationis, coronationis, mortis, dolorumque omnium, quos mox subiturus erat : inde enim naturaliter manabat eorumdem horror et angor cum quo dum luctatur Christus, ut eum superet, summamque ab hoc sibi vim infert, factus in agnonia sudavit sanguinem.

Nota Tertio, in illa oratione non tantum petiisse Christum à morte liberari, sed etiam et magis petiisse nos à peccato et morte liberari, ideoque tandem mortem voluntate absoluta et efficaci acceptavit, patrisque de ea voluntatem fieri postulavit, dicens : *Verumtamen non mea, sed tua voluntas fiat*, in eoque exauditus est, ut subdit Apostolus.

Exauditus est,] non in sua petitione priori et voluntate quasi naturali, qua petebat conditionate et efficaciter, si fieri posset, mortem evadere ; illam enim Christus ipse correxit, illamque impleri absolute noluit ; sed in sua petitione posteriori et voluntate absoluta atque efficaci, qua oravit non profuga crucis et mortis, sed pro implenda Patris voluntate circa passionem suam, ejusque fructum ; scilicet ut sua passione et morte mereretur sibi resurrectionem à morte, nobis salutem tam corporis quam animæ.

Addit hæc Paulus, ut ostendat Christi pontificis nostri preces esse efficaces, et à Patre exaudiri, ideoque nobis omnem spem et fiduciam in Christo esse collocandam.

Pro sua reverantia.] Græce ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, quod Primo, Calvinus et Beza vertunt, *ex metu*, scilicet æternæ damnationis, q. d. Paulus, Exauditus est Christus et liberatus ex metu damnationis, in quo versabatur, dum in agonia positus totus animo perculsus, consternatus et obrutus pondere iræ Dei, videret Deum sibi ob peccata hominum maxime esse infensum ; ita ut se iræ divinæ pondus sustinere non posse, deque se jam actum esse putaret, unde exclamavit : *Deus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?* Quæ verba, ait Beza, sunt hominis in ipso jam gurgite sese periisse vociferantis. Putant enim Calvinus et Beza, non plenam futuram fuisse redemptionem et satisfactionem Christi, nisi Christus omnem Dei iram excepisset, et sensisset Deum sibi infensissimum, adeoque sensisset damnationem peccatis nostris debitam, et cruciatus hominis damnati, non enim alium infernum vel damnationem agnoscit Calvinus, quam hunc apprehensionis et imaginationis, qua scilicet animæ damnatæ perpetuo apprehendunt Deum sibi esse iratum, qua apprehensione seipsas cruciant. Sed hæc est blasphemia tam absona, quam horrenda et sæculis omnibus inaudita. Si enim Christus in agonia ita desperavit, et damnationem nostram sensit ac passus est ; ergo non tantum gravissime peccavit, sed et pro illo tempore damnatus fuit, perinde ac jam Judas damnatus est : ac consequenter illo ipso actu adeo pro nobis satisfacere non potuit, ut potius longe magis Deum irritarit, gravissimamque illi injuriam irrogarit. Quare Christus tum redemptor noster esse non potuit, imo vero alio longe potentiori eguit redemptore. Cujus Christiani aures ferant has voces : Christus desperavit, Christus iræ Dei succubuit, Christus damnatus est? Scimus Christum morti succubuisse, sed sponte sua, ideoque exclamavit ; *Deus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?* nimirum in crucis et mortis sensu, ut hoc suo sensu Martyribus, nobisque omnibus mortis sensum vel adimeret, vel minueret. Sed Christum desperationi, damnationi et gehennæ succubuisse, quis dicere, imo audire non perhorrescat? Respondebit Beza, hos desperationis motus in Christo non fuisse deliberatos nec fuisse in voluntate et ratione superiori, sed tantum in parte et appetitu inferiori. Verum hoc perperam et infulse dicitur ; Primo, quia in Christo æque ut in Adamo, nullus erat concupiscentiæ aut passionis alicujus motus rationem præveniens, sed omnes ejus actus ratio prævidebat, eliciebat, dirigebat, ut essent actus hominis perfecti, puta rationalis et deliberati. Secundo, quia appetitus sensitivus vel inferior non potest apprehendere Deum sibi iratum : hoc enim objectum, utpote spirituale et sublime, est rationis et partis superioris. Tertio, quia etiamsi concedamus hos motus Christi fuisse tantum in parte inferiori, tamen fuisse eos aliquo modo Christo voluntarios negari non potest : Christus enim hos motus in se advertit et permisit, cum eos quasi pœnam peccatis nostris debitam acceptavit : omnis enim pœnitentiæ et satisfactionis acceptatio libera esse debet, fierique per rationem et voluntatem. Sicut ergo homo quivis sentiens et advertens in se motus blasphemiæ, vindictæ, libidinis etiam in solo appetitu sensitivo, nec eos repellens, censetur eis consentire et peccare ; ita secundum Bezam, Christus hos motus desperationis in se advertens, et permittens, imo acceptans, censeri debet iis consensisse. Sic enim fit in quovis alio homine, qui desperationi cedit et succumbit. Denique non potuit Christus concipere Deum ita sibi infensum, seque iræ Dei succumbere, ideoque non potui ita animo percelli et in barathrum hoc desperationis corruere : sciebat enim Christus se Patrem summe amare, seque vicissim Patri esse charissimum ; sciebat se ex summa erga patrem charitate, reverentia et obedientia, nostra peccata in se luenda suscepisse ; sciebat se à Patre deseri non posse ; sciebat in omni hac passione Patrem sibi affore, ut constanter mortem, omniaque tormenta adiret et superaret ; sciebat passionem suam, redemptionem nostram, omniaque ex voto sibi successura, omniumque se victorem fore ac dominum ; quomodo ergo animo caderet, percelleretur, obrueretur, desperaret? præsertim, cum sciret Deum proprie non irasci nisi culpæ, ipse vero nosset se ab omni culpa immunem, utpote qui hominum non culpas, sed pœnas tantum culpis eorum debitas in se suscepisset. Sciebat ergo Deum metaphorice tantum et metonymice sibi irasci, quia nimirum iræ suæ, qua hominum peccatis irascebatur, effectum, scilicet pœnam mortis et crucis, sibi infligebat, quam libens fortis et fidenti animo ipse excepit. Vere ergo et proprie Deum sibi iratum esse Christus concipere et cogitare non potuit, multo minus se iræ Dei succumbere in animum inducere potuit.

Adde, ex sententia Calvini omnes fideles esse prædestinatos, atque ex fide speciali quam habent, certos esse de sua salute, de sua prædestinatione et æterno Dei in ipsos favore, ac scire

se nullis peccatis posse à salute excidere: unde nec metuunt damnati qui Calvinum sequuntur, ergo multo minus Christus, qui est exemplar et parens fidelium et prædestinatorum, iram et damnationem, Dei metuere potuit. Vide ergo hic impietatem calvini, qui in notitia et certitudine salutis et favoris divini, se suosque longe Christo præfert.

Paulum vero nihil tale significare patet ex verbo εὐλάϐεια, quod in Scriptura non talem metum et horrorem, qualem vult Calvinus, sed reverentiam vel timorem reverentiæ, quo parentes vel Superiores aut Sanctos timemus et reveremur, significat. Itaque hic εὐλάϐειαν accipiunt S. Chrysost. Theophyl. Theodor. Ambros. Œcumen. Anselm. omnesque orthodoxi.

Dices, Græce est præpositio ἀπὸ, quæ significat à, ex, de; hæc autem recte convenit cum metu, non autem reverentia: recte enim dicitur, Exauditus est Christus ex metu; non autem recte dicitur, Exauditus est ex sua reverentia. Respondeo, ἀπὸ sæpe sumi pro διὰ, id est propter vel pro: respondet enim מן *min*, quod tam significat propter vel pro, quam à, ex, de, ut Actor. 12. 14. ἀπὸ τῆς χαρᾶς, id est, *præ gaudio*, non aperuit januam. Luc. 22. 42. invenit eos dormientes ἀπὸ τῆς λύπης, id est, *præ tristitia*, vel propter tristitiam. Similia sunt Luc. 24. v. 41. Matth. 13. 44. et alibi.

Adde, multo incommodius Calvinum hanc ipsam vocem explicare, hoc modo, exauditus est Christus ex metu, id est, inquit, exauditus est Christus, ut liberaretur à metu; non enim subaudiri potest vox *orans*. q. d. Exauditus est orans ex metu: hoc enim paulo ante expressit Paulus dicens, *preces supplicationesque offerens*. Hæc de prima Calvini expositione dicta sint.

Secundo, Photius apud Œcum. εὐλάϐειαν vertit φιλανθρωπίαν, id est, *eximiam Charitatem*. q. d. Paulus, Exauditus est Christus pro tanta erga nos charitate, vel, ut Erasmus vertit pietate.

Tertio et optime, omnes alii cum nostro Interprete εὐλάβειαν vertunt, *reverentiam*: inde enim passim εὐλαϐεῖς vocantur viri pii, religiosi timorati et reverentes Deum: Noster sapientiæ 17. v. 8. et alibi subinde εὐλάϐειαν vertit, timorem, scilicet divinum, seu ex Dei majestate et reverentia incussum.

Unde Nota. Reverentia hæc sive timor hic reverentiæ, vel admirationis, uti vocat eum S. Greg. l. 17. Mor. c. 14. et 15. et S. Dionysius c. 13. Cœlest. hierarch. est habitus vel actus judicii et voluntatis, quo creatura rationalis in conspectu divinæ excellentiæ et eminentiæ ita se gerit, et tanti eam æstimat, ut quasi non audeat ad illam accedere, et omnino cavet vel in minimo usurpare ejus excellentiam; imo plane pudibunda, timens et reverens fugit ab ea, ideoque formidat et fugit investigare ejus magnalia, consilia et arcana; ex quo sequitur timor castus, ut pro nulla re velit tantam majestatem offendere: unde reverentia hebraice vocatur יראה *ira*, ad timor, et chaldaice אימה *ema*, id est terror, et arabice היבה *hiba* id est formido.

Hinc sequitur Secundo, hanc reverentiam distingui ab actu humilitatis, quo quis vult se Deo subdere, et ab actu obedientiæ, quo quis vult illi parere, ut supremo domino; et ab actu religionis, quo quis vult eum colere, ut supremum rerum omnium principium, illiusque honorem suo in omnibus præferre: actus enim reverentiæ est summe revereri et timere summam Dei majestatem, uti paulo ante dixi.

Nota. Tertio Reverentia hic activa intelligitur; qua scilicet homo Deum reveretur, q. d. Apostolus Exauditus est Christus à Patre, quia reveritus est Patrem, quia reverenter et obedienter erga Patrem se per omnia gessit. Potest tamen Secundo, passive quoque capi hic *reverentia*, qua scilicet Christum tam erga se reverentem vicissim reveritus est Pater, utpote filium suum, qui cum precibus offerebat pretium, puta sanguinem divinum, qui erat res infiniti valoris, idque ex summa erga Patrem reverentia, et ex mera ac purissima in homines charitate, ut ait Anselm. q. d. Paulus, Quod exauditus à Patre fuerit Christus, non tam gratiæ fuit, quam dignitatis Christi: tanta enim erat ejus reverentia tam activa quam passiva, ut eum etiam revereretur Deus Pater, nec sustineret, aut posset ei quidquam negare: dignus enim erat omnino planeque merebatur à Patre exaudiri. Ita S. Chrysost. Theophyl. Œcumen. Anselm. Estque hic sensus plenior et dignior; εὐλάϐεια enim juncta sic personæ pontificis, quæ per se est veneranda, significat ejus dignitatem et venerationem. Sensus ergo est. q. d. Christus exauditus est propter sui reverentiam, id est, Pater exaudivit eum considerata persona venerabili pontificis, quam gerebat. Æquum enim erat sanctum, innocentem venerandumque pontificem orantem exaudiri. At, quomodo exauditus est, cum non fuerit à morte liberatus? quia ita mortuus est, ut statim fuerit à Patre resuscitatus, qui non reliquit animam ejus in inferno, nec dedit sanctum ejus videre corruptionem; utque nos à peccato et morte suscitarit.

8. Et quidem cum esset filius Dei, didicit ex iis quæ passus est obedientiam.] Dixerat Apostolus, quod Christus *preces cum lacrymis offerens exauditus sit pro sua reverentia*; hic id explicat et exaggerat, docetque reverentiam Christi testatam et probatam fuisse ejusdem obedientia: exauditum vero esse Christum, cum *consummatus factus est nobis causa salutis æternæ*. q. d. *Et quidem cum*, græce καίπερ, id est quamvis, Christus esset filius Dei; pati tamen voluit, itaque discere, id est experiri, obedientiam tam arduam et difficilem, ut scilicet demitteret se, et obediret usque ad mortem crucis.

Nota. *Christus ex iis quæ passus est didicit obedientiam*, non quasi in passione demum virtutem obedientiæ didicerit, aut acquisierit, quam ante ignorabat; illam enim optime cognoscebat et callebat, tum per scientiam infusam in primo conceptionis suæ instanti, tum per experientiam triginta quatuor annorum et totius vitæ suæ, sed quia obedientiam hanc novo et ex exactiore modo expertus est in passione, magis quam in tota reliqua vita sua; quid scilicet sit obedire, quam difficile et arduum sit in omnibus se submittere, quanta sit virtus et labor, inquit S. Anselm. et Photius, obedientia, quæ quævis dura acerba, ignominiosa, horrenda prompto animo excipit, tolerat et exequitur, idque unius Dei cui obedit, causa et reverentia. En, quod dixi, Christi reverentiam demonstrat ex Christi obedientia.

Hinc Nota secundo. Christus patiendo *didicit obedientiam*, ut ostenderet obedientiam, patientiam et cæteras virtutes longe melius, plenius et efficatius ab hominibus disci patiendo et exer-

cendo, quam speculando et contemplando, nimirum τὰ παθήματα μαθήματα, passiones sunt optimæ doctrinæ et disciplinæ. Et, ut ait S. Bernardus epist. 88. *Humiliatio via est ad humilitatem, sicut patientia ad pacem, sicut lectio ad scientiam. Si virtutem appetis humilitatis, viam non refugias humiliationis. Nam si non pateris humiliari, non poteris ad humilitatem provehi.* Obedientiam hic præ cæteris Apostolus Hebræis inculcat, ut eamdem imitentur, discantque Deo et Christo obedire constanter, etiamsi ea de causa spoliationem, exilium adeoque mortem ipsam subire et pati debeant. Unde subdit, quod Christus ita *consummatus factus sit sibi obtemperantibus causa salutis æternæ.*

Nota Tertio. Christus non tantum per experientiam *didicit obedientiam*, id est, laborem arduum et difficultatem obedientiæ, sed etiam didicit obedientiam, id est, quanta sit obedientiæ magnitudo, excellentia, meritum et præmium; utpote cujus merito paulo, post se evectum vidit ad summum gloriæ gradum, ut consummatus fieret nobis obedientiæ dux et præco, adeoque causa salutis æternæ. Hoc enim subjicit Apostolus. Ita Chrysostomus et Theophyl.

Egregie Climacus obedientiam ita definit: *Obedientia est spontanea mors, sepulchrum voluntatis, vita curiositate carens, securum periculum, immediata ad Deum excusatio, tuta navigatio, confectum dormiendo iter, discretionis depositio, quæ sarcinas in alium transfert, proprii desiderii omnimoda renuntiatio.*

9. ET CONSUMMATUS.] Græce τελειωθεὶς, id est *immolatus*, vel *consecratus*, vel, ut Syrus, *perfectus* est Christus hac sua passione et obedientia, adeoque corporis beatitudine et gloria immortali donatus est. Christus enim in cruce consummatus fuit in patientia, in charitate, omnique virtute, itaque consummatus fuit in gratia, et mox in gloria. Hinc S. Anselmus, Consummatus, inquit, est Christus cum consummatis omnibus obedientiæ, patientiæ et sanctitatis actionibus clamavit in cruce, *consummatum est*, q. d. Apostolus, Consummatio hominis Christiani fit per afflictiones; quomodo ergo vos, ô Hebræi, ægro estis animo in persecutionibus, quæ vos consummatos reddunt? ait Chrysost. et Theophyl.

10. APPELLATUS A DEO PONTIFEX SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDEC.] q. d. Christus nobis est causa salutis, quia à Deo constitutus et appellatus est pontifex noster, cum scilicet dixit ad eum Deus psalm. 109. *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.*

11. DE QUO NOBIS GRANDIS SERMO ET ININTERPRETABILIS AD DICENDUM, QUONIAM IMBECILLES FACTI ESTIS AD AUDIENDUM.] Pro *grandis*, græce est πολὺς, id est multus sermo; *et ininterpretabilis* (ita legendum cum Romanis et Græcis, non autem *interpretabilis*) id est explicatu difficillimus: hoc enim est Græcum δυσερμήνευτος. Quare perperam commentarius S. Th. ascriptus legit *interpretabilis*, illudque bifariam exponit. Primo, ut *in* indicet negationem, et *interpretabilis* sit idem quod qui non potest interpretari. Secundo, ut *interpretabilis* affirmative idem sit, quod indigens interpretatione. Verum hæc repugnant ipsi etymologiæ: juxta eam enim *interpretabile* dicitur id, quod facile est interpretatu. Secus est de hac voce *investigabile:* illa enim sumi potest pro *non vestigabile.* Sensus ergo Apostoli est, q. d. De Melchisedec multa et magna dicenda forent; sed vobis, ô Hebræi, explicatu difficilia, quia ad hæc rudes et imbecilles estis: magis enim capitis Aaronem vestrum, quam Melchisedec. Hæc mysteria Melchisedec ex parte explicat Apost. c. 7. ut Hebræorum mentem ad res Christianas et divinas sublevet, et doceat, quantum capere poterant: ex parte ea quæ difficiliora sunt tacet, nec vel eos, vel alios legentes iis intellectu tam difficilibus à fide avertat vel obruat, inquit Chrysost. Tale est, quomodo panis et vinum oblata à Melchisedec, Gen. 14. fuerint typus sacrificii Eucharistiæ. Unde veteres Græci, teste S. Hieron. ad Evagrium epist. 126. dicere solent, Paulum c. 7. ubi agit de Melchisedec, quoddam ejus sacramentum et arcanum omisisse; illudque hic vocare sermonem ininterpretabilem, maxime infidelibus: licet enim hanc epistolam Paulus primario scribat fidelibus, secundario tamen eamdem scribit infidelibus, puta Judaizantibus, quos à judaismo ad christianismum convertere satagit. Adde, et fidelibus non nisi bene instructis traditam fuisse doctrinam de mysteriis Eucharistiæ. Est enim hoc Sacramentum maxime sublime; arcanum et divinum: unde Patres illud vocant arcanum Sacramentum, mysterium, mysteria quæ fideles norunt, etc.

QUONIAM IMBECILLES FACTI ESTIS AD AUDIENDUM.] Pro *imbecilles* græce est νωθροὶ, id est segnes, ignavi, negligentes facti estis ad audiendum et cognoscendum res Christianas et divinas: quales multi hodie sunt inter Christianos, qui suis lucris et negotiis ita intenti sunt et absorpti, ut vix Sacrum et concionem audire, vix de Deo, deque animæ suæ salute cogitare possint, aut velint. Hujus negligentiæ et ignaviæ causam fuisse persecutiones censet Œcumen. Tentationes, inquit, et afflictiones reddiderunt vos segnes, neque potestis perfectos audire sermones: tentatio enim, cum illi ceditur vel auscultatur, emollit animum, segnemque, tepidum et imbecillem facit ad bonum. Tales hodie multi sunt in Anglia, qui ne bonis suis spolientur, omne Christiani hominis officium et disciplinam negligunt, nec respicient domestica Martyrum, aliorumque plurimorum in fide et pietate constantissimorum et ferventissimorum exempla.

12. ETENIM CUM DEBERETIS MAGISTRI ESSE PROPTER TEMPUS,] id est pro longitudine temporis, quo tam in lege Mosi, quam in christianismo estis eruditi.

RURSUM INDIGETIS UT DOCEAMINI, QUÆ SINT ELEMENTA EXORDII SERMONUM DEI,] id est quæ sint rudimenta doctrinæ Christianæ et divinæ, quæ catechumeni docentur et discunt.

ET FACTI ESTIS QUIBUS LACTE OPUS SIT,] id est, qui indigetis instructione infirmæ, simplicis et puerilis doctrinæ de Christi humanitate, de baptismo, resurrectione, de judicio, ut se explicat Apostolus c. seq. v. 1. et 2.

NON SOLIDO CIBO,] id est, non altiori et perfectiori eruditione de Christi divinitate, de Melchisedec, de perfectione christiana. Nota. Hæc dicit Apostolus, excitando et exstimulando, ut scilicet Hebræorum animos acuat et sublevet ad audienda et capienda mysteria Melchisedec, aliaque quæ c. 7. et seqq. eis proponere statuit. Sic præceptor discipulos suos alias bene doctos, cum torpescunt et thema non satis accu-

ratum exhibent, increpat et exstimulat, dicens, hoc thema non esse rhetoris, sed grammatici aut syntaxistæ, eosque ad syntaxin remitti debere. Hic sensus patebit initio capitis sequ.

13. Omnis enim qui lactis est particeps,] id est, qui puerili institutione et doctrina est erudiendus et fovendus. De hoc lacte dixi 1. Corinth. 3. 2.

Expers. (græce ἄπειρος, id est, inexpertus, rudis, impertus) est sermonis justitiæ,] id est, sermonis qui fit de perfecta justitia et sanctitate, hic enim solis perfectis convenit. Ita Theophyl. et Anselmus.

Alii sic explicant, *expers est sermonis justitiæ*, id est, non est capax justificationis, quæ à Christi deitate expectanda est. Sed priorem sensum esse genuinum patet ex eo quod subdit Apostolus :

14. Parvulus (græce νήπιος, id est infans, scilicet in Christo et christianismo) enim est : perfectorum autem est solidus cibus,] id est solida et perfecta doctrina et institutio, uti jam dixi.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet, se nolle rursum Hebræis tradere rudimenta fidei et pœnitentiæ, eo quod eos, qui tot Dei dona receperunt, quanta ipsi in christianismo, impossibile sit renovari ad pœnitentiam : itaque Hebræos avertit a lapsu et apostasia.
Unde Secundo, v. 9. ad constantiam, spem, patientiam, longanimitatem eos animat.
Hinc Tertio, vers. 13. proponit eis exemplum Abrahæ, qui patienter expectans ea, quæ sibi promiserat et juraverat Deus, tandem ea adeptus est.

1. Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora
feramur, non rursum jacientes fundamentum pœnitentiæ ad operibus mor-
tuis, et fidei ad Deum, 2. baptismatum doctrinæ, impositionis quoque
manuum, ac resurrectionis mortuorum, et judicii æterni. 3. Et hoc facie-
mus, si quidem permiserit Deus. 4. Impossibile est enim eos, qui semel
sunt illuminati, gustaverunt etiam donum cœleste, et participes facti sunt
Spiritus sancti, 5. gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque
sæculi venturi, 6. et prolapsi sunt; rursus renovari ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibi-
metipsis filium Dei, et ostentui habentes. 7. Terra enim sæpe venientem super se bibens imbrem,
et generans herbam opportunam illis, à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo. 8. Profe-
rens autem spinas ac tribulos, reproba est, et maledicto proxima : cujus consummatio in
combustionem. 9. Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora, et viciniora saluti : tametsi
ita loquimur. 10. Non enim injustus Deus, ut obliviscatur operis vestri, et dilectionis quam
ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis, et ministratis. 11. Cupimus autem
unumquemque vestrum eamdem ostentare sollicitudinem ad expletionem spei usque in finem :
12. ut non segnes efficiamini, verum imitatores eorum, qui fide et patientia hæreditabunt
promissiones. 13. Abrahæ namque promittens Deus, quoniam neminem habuit, per quem
juraret, majorem, juravit per semetipsum, 14. dicens : Nisi benedicens benedicam te, et
multiplicans multiplicabo te. 15. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem.
16. Homines enim per majorem sui jurant : et omnis controversiæ eorum finis, ad confirmatio-
nem, est juramentum. 17. In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus
immobilitatem consilii sui, interposuit jusjurandum : 18. ut per duas res immobiles, quibus
impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam
propositam spem, 19. quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, et incedentem
usque ad interiora velaminis, 20. ubi præcursor pro nobis introivit Jesus, secundum ordinem
Melchisedec pontifex factus in æternum.

1. Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur.] Quæres, unde Apostolus inferat τὸ *quapropter*, cum potius contrarium inferre debuisset, dixit enim eos esse imbecilles, et lacte potius indigere quam solido cibo.

Respondeo, τὸ *quapropter* respicit v. 11. et 12. c. præced. ubi dixit : *De quo* (*Melchisedec*) *grandis nobis est sermo*, et, *Deberetis esse magistri.* q. d. Quamvis hactenus, ô Hebræi, imbecilles et segnes fueritis in doctrina Christi et Christianismo, tamen quia audistis jam pridem rudimenta fidei, ut pudor sit in iis adhuc tam me quam vos hærere; hinc decet vos industriam

vestram excitare, et intelligentiam acuere, ut quasi perfecti solido cibo vesci insipiatis, *quapropter intermittentes*, postea si opus sit resumpturi, *inchoationis Christi sermonem*, id est, rudimenta christianismi, puta ea quæ in catechismo docentur pueri aliique rudes, *ad perfectiora feramur*, ut scilicet perfecta dogmata proponamus, nominatim de Melchisedec ejusque sacerdotio, tanquam antitypo sacerdotii Christi : de hoc enim dxit c. præc. *Grandis nobis est sermo et ininterpretabilis;* non quod vellet eum præterire, sed ut ad eum audiendum et capiendum exstimularet Hebræos segnes et torpentes, hinc eos ita pupugit, arguitque ignorantiæ et ignaviæ; unde mox c. 7. eumdem sermonem resumit et expromit. Ita ex Chrysostomo, Theophylactus, et Anselmus.

Non rursum jacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, et fidei ad Deum, baptismatum doctrinæ, 2. impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, et judicii æterni] q. d. Non est, quod jam rursum vos doceam *fundamentum pœnitentiæ*, ut scilicet de primo innovanda per pœnitentiam vita jam vos instruam et moneam : non quoque est, quod jaciam *fundamentum fidei* (hoc enim jam pridem feci) aut *baptismi*, ut ejus doctrinam vobis tradam; aut *impositionis manuum*, id est, Sacramenti Confirmationis, aut *resurrectionis et judicii;* horum enim veritatem et doctrinam jam satis audistis in prima vestra catechesi, cum Christiani facti estis. Ita Theophyl. et Anselmus. Nota hic quinque catechismi et doctrinæ Christianæ capita, catechumenis et recens conversis ante omnia proponenda, quæ Hebræis ab initio christianismi proposita fuisse docet hic Apostolus.

Primum est, *pœnitentiæ*, et conversionis *ab operibus mortuis*, id est à peccatis, quibus anima gratia Dei privatur, Deoque moritur : nec enim vitam bonam et Christianam quis inire potest, nisi per pœnitentiam à morte peccati resurgat.

Secundum caput est, *fidei ad Deum*, vel in Deum; utrumque enim significat Græcum ἐπὶ θεὸν, puta symbolum Apostolorum, fidesque de Deo trino et uno, deque incarnatione, passione, morte et redemptione Jesu Christi.

Tertium caput est, *baptismatum*, dicit *baptismatum*, non baptismi, quia catechumeni docebantur triplicem esse baptismum, scilicet fluminis, flaminis et sanguinis. Vel potius baptismata vocat non ex sua, sed Hebræorum mente et phrasi, qui lustrationibus et baptismatibus legis creberrimis assueti ad se crebro expiandum, putabant jam recens conversi et rudes adhuc, in christianismo quoque sæpe debere hominem baptizari, ut cum sæpe peccet, sæpe quoque remissionem peccatorum accipiat, indeque hoc Sacramentum non baptismum, sed baptismata nuncupabant, inquit Œcumen. et Theophyl. q. d. Non jam tradam vobis doctrinam de baptismo, ac præsertim, quod apud Christianos non multa, uti apud Judæos, sint baptismata, sed unum tantum.

Quartum caput est, *impositionis manuum*, id est Sacramenti Confirmationis, quod initio Ecclesiæ omnes baptizati, ut in persecutionibus tunc furentibus firmi essent in fide, mox à baptismo suscipiebant, ut colligitur Act. 8. v. 14. 15. 17. Ita S. August. l. de Fide et oper. c. 11. et Ambros.

Quintum est, mysterium *resurrectionis et judicii æterni :* spes enim resurrectionis omnes excitat ad constantiam Christianam sanctamque vitam; judicii vero metus deterret omnes ab apostasia, aliisque peccatis : dicitur *judicium æternum* metonymice, quia in judicio feretur sententia de tota æternitate vel beata vel misera cujusque, sententia, inquam, fixa et irrevocabilis in æternum. Quam sapit qui hoc judicium æternum et annos æternos semper in mente habet!

4. Et hoc faciemus si quidem permiserit Deus.] *Hoc*, scilicet ut, omissis fidei rudimentis et fundamentis, *ad perfectiora*, id est perfecta christianismi dogmata, *feramur*, inquit Theophyl. Anselm. et alii. Aliter alii, sic enim explicant, q. d. Paulus, de rudimentis fidei jam dictis, quæ jam transibo, postea rursum agam Deo dante, cum opportunum erit, nam de baptismo et pœnitentia agit inferius c. 10. de fide c. 11. de judicio c. 10. et 12. de resurrectione mortuorum c. 11. et 12.

Sed si hoc Apostolus voluisset, dixisset potius per exceptivam particulam sic : *Quamquam hoc quoque faciemus*. Itaque prior expositio planior est, magisque cohæret præcedentibus. Τὸ enim *hoc*, respicit τὸ *intermittentes*, et, *non rursum jacientes*.

3. 6. Impossibile est enim eos, qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum cœleste, etc. rursus renovari ad pœnitentiam.] Vox *enim* dat causam cur dixerit v. 1. non esse rursum jaciendum fundamentum pœnitentiæ; quia scilicet hæc impossibilis est iis, qui *illuminati*, id est baptizati sunt, ut vertit Syrus. Nota. S. Dionys. c. 3. Eccles. hierarch. p. 1. aliique Patres, baptismum vocant φωτισμὸν, id est illuminationem, quia in baptismo homo fide Christi illustratur, *accipitque primi et increati luminis consortium, omniumque divinarum illustrationum principium*, ait S. Dionysius, cujus rei symbolo in baptismo faces accendi solent.

4. Gustaverunt etiam donum cœleste.] Græce ἐπουρανίου, quod verti potest, *supercœleste* donum, hoc est remissio peccatorum, inquit Chrysost. gratia, virtutes et charismata Spiritus sancti, ac præsertim lætitia, pax et serenitas puræ et sanctæ conscientiæ, atque dulcedo et suavitas vitæ novæ et Christianæ, quam experiuntur tam recens baptizati, quam qui seriam peccatorum confessionem fecerunt, vitamque melius commutarunt. Hunc enim dulcem saporem significat verbum *gustaverunt*.

5. Gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum.] Id est, gustarunt quam suavis et consolatoria sit doctrina Evangelica, quæ tanta tamque jucunda bona promittit nobis, tam hic, quam in cœlo capessenda. Nota. *Bonum* Hebræis sæpe idem est, quod lætum, jucundum, felix, delectabile. Inde *verbum bonum*, vocat promissionem Dei Judæis jucundissimam, de liberatione à captivitate Babylonica. Sic psal. 44. *Eructavit*, inquit, *cor meum verbum bonum*, id est, epithalamium jucundissimum de nuptiis Christi et Ecclesiæ. Sic et poeta canit

> Nunc dicenda bono sunt bona verba die.

Virtutesque sæculi venturi.] *Virtutes* hic

non opponuntur vitiis : græce enim est δυνάμεις, et syriace חילא chaila, id est robur, potentiam, energiam, q. d. Qui gustarunt per fidei cognitionem, amorem, spem, gaudium et desiderium, *virtutes*, id est potentias sæculi futuri, qui scilicet possit et valeat futurum sæculum, quam potens in eo futura sit redemptio et liberatio ab omni malo et miseria, quanta felicitas et beatitudo, quantam potentiam Deus ostendet in Beatis, scilicet in tam mira et augusta illorum gloria, immortalitate, vita æterna, visione et fruitione Dei, omniumque gaudiorum et bonorum, tam corporis quam animi copia et affluentia. Illum prægustum futuræ vitæ habebat S. Monica, uti ipse S. Augustinus ejusque mater S. Monica, uti ipse affectuose narrat l. 9. Confess. c. 10. Sanctus item Franciscus cum dicit : *Tanta est gloria quam expecto, ut omnis me pœna delectet.*

Latius accipit hasce *virtutes*, sive potentias, OEcumen. scilicet ut tam potentes damnatorum pœnas et tormenta in inferno, quam potentia, augusta et divina præmia Beatorum in cœlo complectantur.

6. Et prolapsi sunt.] Post tanta dona, lumina, suavitates et dulcedines, in apostasiam, aliave peccata prolapsi sunt.

Rursus renovari ad pœnitentiam.] Græce ἀνακαινίζειν, id est renovare, ut scilicet sacerdotes per Sacramentum pœnitentiæ prolapsos renovent. Sed corrigendus est textus Græcus modernus ex Chrysost. OEcumen. Theopyl. qui legunt ἀνακαινισθῆναι, id est renovari, ut vertit Noster.

Nota *ad pœnitentiam*, id est per pœnitentiam. Ita Chrysost. Theophyl. OEcumen. Græcum enim εἰς vel ἐν respondet Hebræo ב *bet*, quod significat, in, ad, per, propter : sic vulgo dicimus, ad primum (id est, per primum) delictum occubuit Petrus : ad contactum (id est, per contactum) Christi Satana est hæmorrhoissa : ad (id est, per) ignis præsentiam inflammatur stupa.

Quæres, quis hujus loci sit sensus, et quomodo sit impossibile lapsos renovari ad pœnitentiam? Ex hoc loco male intellecto orta est hæresis Novati et Novatianorum tempore S. Cypriani, qui docebant lapsis non esse dandam pœnitentiam, nec veniam : indeque Catharos, id est puros et mundos, se nuncuparunt.

Hinc quoque deliravit Tertull. cum l. 1. de Pudicitia docuit, lapsos semel tantum ad pœnitentiam esse recipiendos. Sed hæc hæresis jam pridem explosa et damnata est, et manifeste repugnat ipsi S. Paulo, qui 1. Cor. 5. et 2. Cor. 7. et alibi multis suadet tam fornicario illi Corinthio, quam aliis quibusvis lapsis pœnitentiam.

Rursum Petrus Lombardus et Hugo Victor. q. 61. in epistolam hanc, putant Apostolum loqui de pœnitentia peragenda post hanc vitam : hæc enim est impossibilis. Sed nihil tale suggerit vel innuit hic Apostolus.

Dico ergo, duæ sunt maxime probabiles hujus loci expositiones. Prior est omnium pene veterum, Chrysost. Theodor. Theophyl. OEcumen. Haymonis, Sedulii, primasii, Ambros. l. 2. de Pœnit. c. 2. Hier. l. 2. contr. Jovin. August. in inchoatione epist. ad Rom. et aliorum : hi censent Apostolum loqui de pœnitentia baptismi, seu quæ præit baptismum, tantumque damnare hoc loco iterationem baptismi : unde veteres passim ex hoc loco docent et probant baptismum æquæ ac Confirmationem, non posse iterari : Hebræi enim in judaismo sæpe se baptizabant, indeque facti Christiani putabant pari modo se posse iterum, tertio et quarto baptizari, et baptismo iterato identidem peccata, in quæ sæpius incidebant, expiare. Probatur hæc explicatio Primo, quia Apostolus hic respicit ad pœnitentiam, de qua egit v. 1. ibi autem pœnitentiam jungit baptismo, eamque intelligit quæ præit baptismum.

Secundo, id indicat vox *renovari*, quæ fere baptismo datur : unde Apostolus Tit. 3. 5. baptismum vocat *lavacrum regenerationis et renovationis.*

Tertio, id ipsum innuit vox *impossibile* : proprie enim sola baptismi, non autem pœnitentiæ, iteratio est simpliciter impossibilis.

Quarto, quia subdit Apostolus, *rursum crucifigentes sibimetipsis filium Dei*, q. d. Baptismus est figura et repræsentatio crucis; et qui baptizatur, symbolice cum Christo crucifigitur, ut dixi Rom. 6. 3. Unde sicut Christus secundo crucifigi non potest, sic nec baptismus repeti, et qui secundo baptizantur, hi Christum in seipsis iterum symbolice crucifigunt : hoc enim ipso significant et protestantur crucem à Christo semel susceptam, et priore unicoque baptismo à suscepto adumbratam, non sufficere; sed opus esse ut iterum Christus crucifigatur, itaque secundum baptismum ad eluenda peccata instituat. Ita Chrysost. et Damascen. l. 4. de Fide c. 10.

Secunda magis plana ac genuina hujus loci expositio est Anselmi, Lyræ, Hugon. Dionys. Titelem. Vasquez, Riberæ et aliorum recentiorum : hi censent Apostolum proprie loqui de pœnitentia, eamque dicere impossibilem, id est valde difficilem, esse peccatoribus, non quibusvis, sed gravissimis et ingratissimis, puta apostatis, qui post tot insigna lumina et dona cœlestia à Deo accepta, post tot gratias et consolationes Spiritus sancti, postquam gustarunt delicias Dei et futuræ vitæ; à Deo, à fide et agnita veritate, atque à Christo ad judaismum et infidelitatem desciscunt, uti aliqui Hebræi faciebant.

Probatur hæc expositio Primo, quia v. sequenti vocat terram maledictam, quæ rore cœlestis gratiæ et fidei recepto, profert tamen spinas apostasiæ, ideoque reproba est et igni comburenda : apostatæ enim fere omnes pœnitentia expiari non possunt, sed obdurati et reprobi sunt, ideoque in gehennam relegantur; ubi clare vides non baptismi, sed pœnitentiæ vim et fructum eis adimi.

Secundo, quia verba ipsa plane id significant : pœnitentia enim non baptismum, sed pœnitentiam significat eorum, qui in peccatum prolapsi sunt, post illuminationem, id est, post baptismum.

Tertio, quia c. 10. 26. omnino similiter de his apostatis ait : *Voluntarie peccantibus jam non relinquitur pro peccato hostia.* q. d. Eorum qui voluntarie peccant et à Christo desciscunt, peccatum et apostasia nullo, non dico baptismo, sed sacrificio pro peccato, nulla pœnitentia expiari potest, id est, difficillime et vix expiari potest : quia tales vix umquam serio pœnitent, uti videmus nostros apostatas sacerdotes et monachos, cum à religione nostra et ab Ordine suo ad hæ-

reticos transfugiunt, difficillime et rarissime converti et pœnitere. Sic Matth. 12. 32. dicit Christus, quod blasphemia in Spiritum sanctum *non* (id est ægre, vix) remittetur in hoc sæculo, nec in futuro. Sic 1. 5. Joan. 10. dicitur: *Est peccatum ad mortem, non pro illo dico ut roget quis*, q. d. quis peccet, dummodo non peccet peccatum ad mortem, oret quis pro peccante, et certo speret se exaudiendum, et veniam ei impetraturum: sin autem quis peccet peccato ad mortem, non ausim spondere, nec certo sperare, quod orans pro eo veniam ei impetrabit, non tamen omnino orationem pro eo fieri veto. Ubi peccatum ad mortem idem fere videtur esse cum eo, de quo hic agit Apostolus cum ait: *impossibile est eos, qui semel illuminati et prolapsi sunt, renovari ad pœnitentiam*. Peccatum enim ad mortem, ut docet S. Hier. l. 2. contra Jovinian. est quodvis gravissimum peccatum, maxime quod ex malitia et obfirmato animo fit, v. g. cum quis fidem agnitam ex malitia improbat, deserit, et tanquam dæmoniacam calumniatur; quod peccatum ordinarie vix remittitur, estque tale ac tantum, ut ex eo ad vitam spiritualem gratiæ vix ullus resurgat; sed in eo, ac consequenter in mortæ animæ maneat is qui peccat, ac proinde puniendus sit morte æterna.

Ad primum argumentum pro priori expositione de baptismo allatum Respondeo, Apostolum v. 1. pœnitentiam generatim accipere, omnemque intelligere, tamque eam quæ baptismum antecedit, quam eam quæ baptismum sequitur: utraque enim rudes et catechumenos docere solet, ut sciant quomodo ad baptismum se præparare, et quomodo post lapsum, si lapsi sint in peccatum, per pœnitentiam se reparare, et baptismali puritati restituere possint: mox enim à baptismo catechumeni usurpare et frequentare solent pœnitentiæ Sacramentum.

Ad secundum Respondeo, vocem *renovari* tam tribui pœnitentiæ, quam baptismo; unde Apostolus tam Ephesios quam Romanos et Colossenses jam pridem baptizatos hortatur dicens: *Renovamini spiritu mentis vestræ*, Ephes. 4. 23. Sic Concil. Trident. sess. 14. c. 2. docet per pœnitentiæ Sacramentum nos renovari, et ad novitatem baptismo acceptam reparari.

Ad tertium Respondeo, *impossibile* hic, non physice, sed moraliter accipi; significareque id, quod communiter et ordinarie non fit, et secundum consuetudinem et legem ordinariam fieri non potest. Sic enim Jurisperiti vocant impossibile, id quod valde est difficile, et raro aut nunquam fit. Sic Christus Matth. 19. 26. dicit impossibile esse divitem salvari: quod mox explicat dicens, id apud homines esse impossibile, apud Deum autem omnia esse possibilia. Eodem modo impossibile est peccantes hoc peccato apostasiæ renovari ad pœnitentiam, si spectes communem rursum, tum naturæ, tum gratiæ, quam Deus ordinarie dat, juxta quam videmus tales raris sime et vix unquam converti; ut moraliter et vulgariter loquendo dicamus impossibile esse tales converti. Sic ex hæresiarchis, qui principes sunt apostatarum à Christo, hucusque neminem vidimus qui resipuerit, expecto uno Berengario. Apud Deum autem possibile est eos converti, si videlicet quis valde sanctus vir Deum exoret, aut si Deus sponte sua raram quamdam et extraordinariam gratiam eis largiatur; qua cor eorum durum flectat et emolliat ad veram et seriam pœnitentiam, uti subinde fieri videmus.

Ad quartum respondeo paragrapho proximo.

RURSUM CRUCIFIGENTES SIBIMETIPSIS FILIUM DEI, ET OSTENTUI HABENTES.] Nota hæc verba non referri ad τὸ *renovari*, q. d. eos in ipsa renovatione et iteratione baptismi crucifigere Christum; sed ad τὸ *prolapsi*. Patet ex Græco, in quo pari casu, scil. accusativo, hæc efferuntur, scil. ἀνασταυροῦντας et παραπέσοντας, q. d. Prolapsi sunt, quia rursum crucifigunt et ostentui habent Christum; ideoque impossibile est eos ad pœnitentiam renovari: omnis enim qui in pristina peccata, ac præsertim qui à fide in judaismum et hæresim aut infidelitatem relabitur, iterum quasi crucifigit Christum; quia novo peccato novam dat causam crucis et mortis Christi: facit enim rursum id propter quod Christus crucifixus est; quare nisi Christi mors tam efficax fuisset, ut ad omnia omnino peccata post quantavis sæcula futura et iteranda se extendisset, oporteret Christum toties mori et crucifigi, quoties peccant homines, sicut Aaronica sacrificia et victimæ toties mactari et offerri debebant, quoties peccabant Judæi.

OSTENTUI HABENTES.] Græce παραδειγματίζοντας, id est, paradigma, sive exemplum statuentes, quod ab omnibus videatur et rideatur; hoc est, infamantes, irrisione et ludibrio exponentes. Unde Syrus habet נצערון *netsaarun*, id est, contemnunt, despiciunt, contumelia et ignominia afficiunt. Qui enim apostatat et in peccata relabitur, hoc ipso contemnit, vilipendit et ridet Christum, Christique crucem et redemptionem, atque hoc ipso causa est, ut Christus in exemplum ludibrii Gentilibus, omnibusque hominibus proponatur, utque Gentiles dicaces et malevoli irrideant Christum, Christique legem et Ecclesiæ, sicut Judæi irriserunt Christum in cruce suspensum: sic Julianus Apostata irrisit, et irridendum proposuit Christum et christianismum.

7. TERRA ENIM SÆPE VENIENTEM SUPER SE BIBENS IMBREM, ET GENERANS HERBAM OPPORTUNAM (εὔθετον, id est, utilem et accommodam) ILLIS A QUIBUS COLITUR, ACCIPIT BENEDICTIONEM A DEO.] *Benedictionem* vocat continuam fertilitatem: dum enim terra labori et agriculturæ respondet, generatque herbam, facit Deus ut homines eam diligentius colant, et subinde hordeum, triticum, aliasque segetes in ea serant: ipseque Deus illi novas pluvias, et novas Solis cælique influentias immittit; quod fit ut terra ita exculta novos, plures et meliores fructus ferat; quæ est terræ quasi benedictio et felicitas, sicut felicitas et benedictio matris est multas et pulchras generare proles. Hac terræ similitudine et analogia significat Apostolus, homines, qui imbrem gratiæ divinæ excipiunt, eique cooperantes, fructus bonorum operum producunt, à Deo benedici, id est, majori gratiæ et consolationis cœlestis influxu, virtutum et meritorum copia cumulari.

8. PROFERENS SPINAS AC TRIBULOS, REPROBA EST, ET MALEDICTO PROXIMA; CUJUS CONSUMMATIO IN COMBUSTIONEM.] Pro *proferens*, græce est ἐκφέρουσα, id est, efferens, emittens, ejiciens, quasi præter naturam *spinas*, tanquam aborsum, cum per se generare deberet herbam utilem. Ita Œcumen. Secundo, pro *reproba*, græce est ἀδόκιμος, id est improbanda, deserenda, rejicienda, et inculta relinquenda, ut fiat horridum vepricetum

et senticetum. Hinc Tertio, eamdem vocat *maledicto proximam*, ut, nisi meliora ferat germina, maledictioni, id est sterilitati et squalori, perpetuo subjaceat. Quarto, *consummatio*, id est, finis et exitus ejus est, ut sic in *combustionem*, ut cum suis spinis ac tribulis comburatur.

Ex parabola terræ frugiferæ et sterilis, probat Apostolus id quod dixerat, scilicet peccatum apostasiæ post accepta tanta dona gratiæ, quasi pluviæ cœlestis, commissum, esse gravissimum, et quasi irremissibile; eo quod apostata hanc pluviam neglexerit, illique non responderit, sed manserit sterilis bonorum operum, ideoque maledicto sit proximus, ut, nisi plane se emendet, à Deo auditurus sit : *Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus.*

9. Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora, et viciniora saluti : tametsi ita loquimur.] Pro *confidimus* græce est πεπείσμεθα, id est persuasi sumus, credimus, persuasimus nobis, vos scilicet non esse instar terræ, quæ germinat spinas et tribulos, ideoque maledicta est : tamen hæc loqui et submonere voluimus, quia vidimus quosdam inter vos à primo fervore descivisse, et flaccescere indies, qui si ita pergant, tandem fient terra maledicta, et damnabuntur : hos hac parabola terremus et monemus, ut resumant primum fervorem, et divinæ gratiæ respondeant, ferantque fructus virtutum instar terræ fertilis et benedictæ. Ita Theophyl.

10. Non enim injustus est Deus, ut obliviscatur operis vestri, et dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius.] Putant nonnulli Doctores moderni, Apostolum hic loqui Hebræis lapsis in apostasiam et peccatum mortale, eosque erigere in spem veniæ, eis proponendo partim suam pœnitentiam, et pœnitentiæ ac charitatis opera, quibus jam pœnitentes ministrarunt sanctis; partim Dei justitiam, id est, fidelitatem, qua sicut peccatoribus pœnitentibus veniam promisit, ita eamdem re ipsa præstabit. q. d. Estote bono animo. O Hebræi : licet enim lapsi sitis, tamen quia pœnitet vos, eamque pœnitentiam testamini, dum tanta charitate ministratis sanctis ; certi estote quod Deus in gratiam vos recipiet, *non enim injustus* est, sed justus et fidelis, ut misericordiam et remissionem peccatorum promissam pœnitentibus vobis præstet et exhibeat. Si objicias Concil. Trid. sess. 6. c. 16. dicere, hæc verba Apostoli non peccatoribus sed justificatis esse proponenda; Respondent, hæc verba justificatis esse proponenda, non quasi per se ad eos pertineant, sed tamquam argumentum à minori. q. d. Si Deus non obliviscitur veniæ, quam promisit impiis si pœniteant, multo minus obliviscetur præmii quod justorum operibus promisit. Verum Concilium videtur proponere hæc Apostoli verba justificatis non ut argumentum à minori, sed ut iis ipsis præmium operum justorum explicet et demonstret : nam alioqui hoc loco omisso alia clara et expressa Scripturæ sanctæ testimonia; quæ idipsum diserte significant, protulisset. Adde, quod Apostolus non peccatoribus, sed justificatis loquatur, patere ex ipso Apostolo, ut mox ostendam.

Secundo, S. Thom. et Franc. Suarez in erudito illo opusculo de Reditu operum mortificatorum, putant Apostolum loqui Hebræis tam in gratia stantibus, quam in peccatum jam ante lapsis, sed jam rursum reparatis et justificatis, quibus bona opera ante lapsum facta, jam per pœnitentiam restituta sint à Deo. Unde ex hoc Apostoli loco probant opera et merita bona per peccatum sequens mortificata, iterum post pœnitentiam redire et reviviscere, et restitui pœnitenti. Videntur enim hi Hebræi peccasse, et esse prolapsi, ut innuit Apostolus v. 6. quare docent iisdem hæc merita redire et restitui pœnitenti, ex justitia, præsupposita tamen liberali. Dei ordinatione et promissione, qua hunc reditum et restitutionem promisit, ideoque dicere Apostolum : *Non enim injustus* est *Deus, ut obliviscatur operis vestri.*

Hæc sententia in se vera est, non tamen videtur esse plane genuina, et ex mente Apostoli hoc loco. Licet enim subinde innuat aliquos Hebræos esse prolapsos, et licet aliis nonnullis, utpote segnibus, eumdem lapsum timeat; tamen eos, ad quos scribit, quosque hic alloquitur et compellat, necdum esse lapsos satis significat v. præc. ubi ait : *Confidimus de vobis meliora et vinciniora saluti : tametsi ita loquimur*, et v. 11. et 12. itemque c. 10. 34. ubi cum laudans Hebræos dixisset, eos vinctis esse compassos, et rapinam bonorum, aliaque dura cum gaudio suscepisse, subdit : *Nolite itaque amittere confidentiam vestram : patientia enim vobis necessaria est, adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet.* Rursum cum dixisset hoc loco, non esse injustum Deum, ut obliviscatur eorum operis et dilectionis, subjicit : *Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare sollicitudinem, ad expletionem spei usque : in finem.* Quibus verbis aliisque tota epistola sparsis hortatur Hebræos, non ad resipiscentiam, sed ad constantiam in fide, ne tentationibus et persecutionibus pressi et fatigati, ab ea resiliant et deserant collectionem Christianam.

Secundo, de pœnitentibus hic non agere, adeoque pœnitentiam hic non commendare Apostolum, patet ex eo, quod tam hic, quam v. 6. dicit esse *impossibile eos qui prolapsi sunt, renovari ad pœnitentiam*, eosque non misericordiam, sed terribile tantum Dei judicium manere. Rursum id patet ex eo, quod ait v. 1. *Intermittentes inchoatis Christi sermonem, ad perfectiora feramur, non rursum jacientes fundamentum pœnitentiæ.*

Tertio, ita videtur exponere Conc. Trid. sess. 6. c. 16. ubi docet justificatis à peccato hæc Apostoli verba esse proponenda, ut iis excitentur ad studium bonorum operum ex spe mercedis, quam recipient à Deo justo judice. Hæc ergo est mens et sententia Apostoli : dixerat paulo ante, *Confidimus de vobis meliora et viciniora saluti;* scilicet quod non sitis similes terræ, sterili, reprobæ, maledictæ et comburendæ; sed potius, quod sitis terræ fertili et benedictæ similes, quodque rectis itineribus tendatis ad salutem; illique vicini sitis : id probat dicens, *Non enim injustus est Deus*, etc. q. d. Deus cum sit justus retributor operum, oblivisci non potest, sed semper est memor vestræ dilectionis et misericordiæ, ut illam præmiet, dando vobis gratiam et stimulos, quibus facile in hac dilectione æque ac fide, spe, patientia, aliisque bonis operibus perseverare et crescere possitis, atque per ea tendere et assequi tandem salutem et coronam gloriæ, quam bonis operibus promisit; si tamen vos ipsi huic gratiæ cooperari pergatis, sit isque in fide constantes : quod unice cupio, ad idque plane vos exhortor. Unde subdit : *Cupimus au-*

tem unumquemque vestrum eamdem ostentare solicitudinem, ad expletionem spei usque in finem. Hinc sequitur, bona opera mereri stabilitatem et perseverantiam in fide, gratia, et bonis operibus : sicut vice versa mala opera merentur et disponunt ad vagandum per cupiditates et scelera, ac tandem ad vacillandum in fide, et ad ipsam fidem perdendam.

Nota quod dicit, *Non enim injustus est Deus.* Hisce enim verbis significat injustum fore Deum, si mercedem quam bonis operibus promisit negaret et subtraheret, aut si minorem mercedem daret quam opera mereantur. Deus enim ad justam et condignam operum mercedem promissione sua se obstrinxit : hinc quia justissimus est, quod justum est, quodque promisit, justissime præstabit. Vide dicta 2. Timoth. 4. 8.

Et dilectionis.] Ita legendum cum Syro, Chrysost. Theophyl. Œcumen. Jam enim nescio à quo, in Græco additum est του κόπου τῆς ἀγάπης, id est, laboris, charitatis, vel dilectionis, id est laboriosæ charitatis, vel laboris ex charitate suscepti.

Quam ostenditis (id est præstitistis, et exhibuistis) in nomine ipsius] id est nomini, vel erga nomen ipsius, scilicet Christi Dei et Domini vestri, ut sit *bet* contactus; vel *in nomine*, id est, propter nomen ipsius, ut sit *bet* causæ, vel pretii. q. d. Propter Christum benefecistis Christianis, et magnum laborem subiistis in adjuvandis Christi pauperibus. Rursum, dum hoc fecistis et facitis, ostenditis quantum ametis Christum, Christique nomen ; qui scilicet Christi amore omnibus qui Christi nomine insigniuntur, ministratis et succurritis eleemosynis vestris.

Nota. *Ministrare*, significat tam succurrere, et eleemosynam dare, quam eleemosynam ad pauperes et ægrotos deferre, eisque inservire : quæ plena et perfecta est misericordia et charitas Christianorum.

Moraliter, vide hic Chrysostomum in morali hom. 10. et 11. docentem quam non debeamus curiose scrutari pauperes; an sint boni et sancti, sed simpliciter dare eleemosynam in nomine Christi, non tantum Christianis, sed et Paganis.

11. Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare (ἐνδείκνυσθαι, id est ostendere) sollicitudinem ad expletionem spei, usque in finem.] *Ad expletionem spei*, id est, ut spes vestra plena sit, indiesque augeatur, et plenior fiat per perseverantiam et studium bonorum operum, tandemque re ipsa expleatur, cum spes ipsa verteturin rem, cumque præmium cœleste quod sperastis, et pro quo laborastis, re ipsa consequemini.

Ubi Nota, spem et fiduciam salutis nasci et corroborari exercitio et studio bonorum operum : quare qui gehennam anxie formidat, et damnari metuit, exerceat si assidue in bonis operibus, itaque crescet fiducia salutis, quæ omnem hunc metum aut excludet aut valde imminuet.

Nota. Pro *expletionem* græce est πληροφορίαν, quod Vatabl. Erasm. et alii vertunt, *plenam probationem*, persuasionem et certitudinem, ut scilicet spes vestra per bona opera fiat certa, usque in finem certitudinis spei, id est, usquequo plene persuasi sitis, planeque, et certo (quantum licet in hac vita) confidatis vos speratam gloriam in cœlis adepturos ; itaque non timide, scrupulose et anxie; sed libere, lætissime et fidentissime Deo serviatis, ut idem sit cum eo quod monet S. Petrus, cum ait epist. 2. c. 1. 10. *Satagite ut per bona opera certam vestram vocationem et electionem faciatis.* Ita et Vasquez. πληροφορία, ait, est certa et plena fides : sive persuasio, ex qua oritur certa et plena spes : tunc enim plena est spes, cum plena est fides de eo quod speratur. Verum πληροφορία proprie expletionem significat, sicuti vertit Noster, Uti ostendi Rom. 14. 5.

Nota Secundo, τὸ *in finem;* referendum esse ad *ostentare soilicitudinem.* q. d. Cupio ut ostendatis hanc bonorum operum solicitudinem in finem usque vitæ vestræ. Potest tamen referri quoque ad *expletionem spei.* q. d. Ut spes vestra expleatur in finem usque, ut scilicet illa indies ita crescat, donec tandem ipsa plene finiatur, absolvatur et consummetur : crescente enim sancta vita, crescit et spes, et quantum illa, tantum et hæc perficitur et consummatur.

12. Ut non segnes efficiamini,] in retinendo et prosequendo Evangelio et vita Christiana, in persecutionibus et afflictionibus pro ea sufferendis.

Verum imitatores eorum, qui fide et patientia hereditabunt promissiones.] *Fide*, scilicet qua credunt, si Deo fideles sint, se ab eo bona æterna accepturos : hæc enim fides est quæ spem excitat, et sustentat ad quævis ardua suscipienda et perferenda ; de qua agit toto cap. 11. ut Hebræos ad constantiam in persecutione præstandam, per hanc fidem animet et corroboret.

Pro *patientia*, græce est μακροθυμία, id est longanimitas, qua duramus in malis, nec iis frangimur, etiamsi longo tempore nos premant, sed longanimiter expectamus, ut tandem aliquando iis liberemur, et bona promissa ac sperata cernamus et hæreditemus in cœlis : hæ enim sunt *promissiones* in Scripturis celebres, ideoque Hebræis notæ, quas hic Paulus intelligit, scilicet bona in cœlis nobis promissa. Per metonymiam enim *promissio* ponitur pro re promissa. *Patientia* ergo sive longanimitas hic idem est quod perseverantia. Simile est v. 15.

13. Abrahæ namque promittens Deus.] q. d. Quod jam dixi, *Imitatores estote eorum qui fide et patientia hæreditabunt promissiones;* idipsum exemplo Abrahæ confirmo, ipsumque Abraham patrem vestrum, omniumque credentium et patienter expectantium, vobis imitandum propono; ut, sicut ipse fide et patientia promissionem sibi à Deo factam et juratam tandem consecutus est, ita et vos eamdem longa fide, spe et patientia consequamini. Promissio enim Abrahæ facta, vobis quoque, omnibusque fidelibus facta est, ut mox patebit. Simili modo Abraham in exemplum proposuit Apostolus Romanis c. 4. 16.

Quoniam neminem habuit, per quem juraret, majorem, juravit per semetipsum.] Ostendit promissionem Dei esse certam et firmam, nec quemquam de ea posse dubitare, quia Deus eam juramento confirmavit jurans per semetipsum, cum non haberet majorem se, per quem juraret.

14. Dicens : Nisi benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo te.] *Nisi*, Hebræis nota est juramenti execratorii, in qua est aposiopesis ; q. d. Nisi te benedicens benedixero, id est, nisi beneficiis meis cumulate tibi benefecero,

tisque abunde te cumulavero (hoc enim significat illa geminatio, *Benedicens benedicam :* et benedicere Dei cum sit reale et efficax, idem est quod benefacere) supple et subaudi, *non habear Deus,* verax, fidelis. Jurat enim hic Deus, ut ait Apostolus, per semetipsum, seque quasi devovet.

Nota. Pro *nisi,* græce est ἢ μὴν, quod Noster, Vatabl. Erasmus, et alii vertunt *nisi,* ut sit idem quod εἰμή : Theophyl. tamen et Œcum. vertunt *vere,* vel *certe.*

Hinc Secundo, patet Apostolum hic, uti et alias, non verba Dei et Scripturæ, sed sensum citare, adeoque multa verba Dei paucis complecti. Sic enim dicit Deus Gen. 22. 16. *Per memetipsum juravi* (id est juro) *dicit Dominus : quia fecisti hanc rem, et non pepercisti filio tuo unigenito propter me; benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, et velut arenam quæ est in littore maris : possidebit semen tuum portas inimicorum suorum, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ.* Quæ omnia summatim hisce paucis verbis complexus est Paulus dicens, *Nisi benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo te.*

Hinc Tertio, patet hanc benedictionem et promissionem Abrahæ et posteris Abrahæ factam, impletam esse inchoate in Isaac et Judæis ex Isaac prognatis, quando scilicet Deus illos temporalium bonorum abundantia cumulavit; perfecte vero impletam esse in Christo, et Christianis, quos Deus spiritualis gratiæ copia omnique benedictione cœlesti benedixit : hanc enim spiritualem Christianorum benedictionem, temporalis illa Isaaci et Judæorum, quasi typus et figura adumbravit. Ad Christum enim et Christianos quasi ad veros et genuinos ex mente Dei et Scripturæ, Abrahæ filios, hanc ejus benedictionem vel maxime pertinere, patet ex ipsis verbis quibus ait, *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ :* per Isaac enim soli Judæi, per Christum vero omnes benedictæ sunt, ut patet Galat. 3. 16. unde Apostolus Rom. 9. 6. *Non omnes,* inquit, *qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitæ; neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filii : sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est, non qui filii carnis, hi filii Dei; sed qui filii sunt promissionis, æstimatur in semine.* q. d. Non Judæi qui secundum carnem ex Abraham et Israele, id est Jacobo, sunt nati, sed fideles et Christiani, qui secundum spiritum ex Abraham et Jacob sunt prognati, quia fidem et spiritum Abrahæ patris quasi genuini filii imbiberunt et imitantur; censentur à Deo esse semen, id est posteri et filii, Abrahæ à Deo in filios adoptati : ac consequenter hi soli censentur et sunt Abrahæ, et promissionis ab benedictionis illi factæ hæredes, ita ex S. Chrysost. Theoph. Anselm. et alii.

15. Et sic longanimiter ferens (expectans) adeptus est repromissionem.] In senio enim suo Abraham, et prole et opibus fuit cumulatus. Genes. 25. 1. et seqq.

Secundo, in posteris suis secundum carnem, post quadragintos annos à promissione sibi facta benedictus est Abraham; quando duce Josue Hebræi posteri Abrahæ, obtinuerunt portas inimicorum suorum, id est, terram et urbes Chanaan.

Tertio, spiritualiter et maxime Abraham fuit benedictus quando post mortem in limbum, et inde tempore Christi in cœlum deductus est : similiter in posteris suis secundum spiritum benedictus est, et indies adhuc benedicitur, quando fideles et Sancti in cœlum, cujus typus erat Chanaan, ingrediuntur : et de hac tertia benedictione loquitur Apostolus, cum ait c. 11. 13. Abraham et patriarchas esse defunctos non acceptis promissionibus, sed eas à longe aspexisse et salutasse.

16. Homines enim per majorem sui jurant.] Docet exemplo hominum, apud quos omnis lex et omne dubium terminatur et firmatur juramento, Deum suam promissionem voluisse firmare juramento, idque jurando per seipsum, cum non haberet majorem se, per quem juraret.

Nota græcismum, *majorem sui,* id est, majorem se :

In quo (in quare, scilicet promissione sua; vel *in quo,* id est, propter quod ita Syrus : Hebræum enim *bet,* id est *in,* sæpe idem est, quod propter) volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus (filiis Abrahæ, puta fidelibus) immortalitatem (firmitatem et immutabilitatem) consilii sui (repromissionis suæ) interposuit jusjurandum : ut per duas res immobiles (per promissionem, et jusjurandum, inquit Theophylactus et Anselm. quæ *immobiles,* id est, immutabiles et irrevocabiles sunt, tum apud homines, tum maxime apud Deum, unde subdit : quibus impossibile est mentiri Deum, id est revocare, retractare id quod hominibus promisit et juravit, itaque homines ludificare et fallere) fortissimum solatium habemus.] Græce ἰσχυρὰν παράκλησιν, id est, ut Vatablus, *validam consolationem ;* vel, ut Theodor. et Theophyl. *validam exhortationem* habeamus : scilicet, ut respicientes in promissa Dei tanta tamque certa, in persecutionibus et tribulationibus, animo non frangamur, sed tantorum bonarum spe excitati, alacres ad res arduas accedamus, labores quosvis et pericula pro Deo et pietate fortiter subeamus, rapinas, exilia, tormenta, mortemque ipsam generose sustineamus.

Ita fecit S. Lucius, qui ob Christi fidem damnatus ad mortem, cum ad supplicium duceretur : *Gratias ago,* inquit, *quod me nequissimis dominis absolutum, ad summum cœli terræque regem remittis.* Testis Euseb. lib. 4. histor. c. 17.

Victor Proconsul Carthaginis ad arrianismum à ministris regiis solicitatus : *Dicite,* inquit, *regi vestro, ut subjiciat me ignibus, adigat bestiis, excruciet omni genere tormentorum : si consentio, frustra sum in Ecclesia baptizatus,* Testis est Victor lib. 3. Persecut. Wandal.

Dionysia ad sanguinem flagellata ab Hunerico dixit : *Ministri diaboli, quod ad opprobrium meum facitis, ipsa est laus mea.* Victor ibidem.

Elogius discenti sibi præfecto Valentis Imp. Arriani, *Communica possidenti regnum;* respondit, *Et mihi regni quoque ac sacerdotii consortium est.* Tripart. histor. lib. 7. c. 33.

Dionysius Alexandr. Episcopus pressus à persecutoribus. *Quid,* ait, *insectando laboratis? caput meum, pro quo ita fatigamini, avulsum à cervicibus sumite, et donum magnum ad tyrannum referte.* Euseb. lib. 6. histor. c. 30.

S. Laurentius assatus in craticula ad Decium, *assatum,* inquit, *satis est versa, et manduca.* Idem dixerunt Tatianus, macedonius, et Theodulus Martyres.

Marcs Episcopus Chalcedonensis Juliano Apos-

tatæ exprobranti sibi cæcitatem : *Gratias*, inquit, *ago Deo, qui mihi oculos ademit, ne te impium et blasphemum viderem.* Sozomen. l. 6. c. 5.

S. Polycarpus Herodi proconsuli ignem minitanti, respondit : *Ignem minaris hunc qui ad momentum incenditur, et paulo post extinguitur. Verum ignoras ignem gehennæ, qui ad perpetuas pœnas præparatus est impiis.* Et rursum : *Octoginta et sex annis servivi Christo, et nihil me læsit unquam, quomodo et maledicam?* Eusebius. lib. 4. c. 15.

QUI CONFUGIMUS AD TENENDAM PROPOSITAM SPEM.] *Confugimus*, est præteritum, non præsens. Patet ex Græco οἱ καταφυγόντες. Perperam Beza vertit, *qui currimus.* Plus enim est fugere, quam currere. Nam omnis qui fugit, currit; non contra : est enim fugere, currere, ut à periculo te eripias, et ad locum tutum pervenias. Sic hoc loco significat nos fugere à morte, ut ad æternam vitam perveniamus.

Secundo, pro *ad tenendam*, græce est κρατῆσαι, id est, ut apprehenderemus ac firmissime amplectemur, nobisque astringeremus hanc spei anchoram, ne sæculi turbines nos abriperent. Ita ex Theophyl. Ribera.

19. QUAM (spem) SICUT ANCHORAM HABEMUS ANIMÆ TUTAM AC FIRMAM.] Notat Chrysost. fidem esse quasi columnam vel fundamentum in terra jactum, quia fides inter omnes res est solidissima, certissima et firmissima : spem vero quæ fide quidem est incertior, certior est tamen omnibus humanis auxiliis et spebus, esse quasi anchoram non quamvis, sed tutam et firmam, quia sicut firma anchora in mari navim inter fluctus et ventos firmam, illæsam et inconcussam retinet et conservat; ita spes inter tentationes, omnesque hujus sæculi agitationes, quibus in hac vita quasi navigantes jactamur, animam firmat et corroborat, ut solida, immobilis constans in fide studioque virtutis consistat. Unde Syrus vertit, *quæ* (spes) *nobis est velut anchora, quæ retinet animam nostram, ne commoveatur.*

Unde Syri et Arabes, sepem vocant וחקת *vataca*, quasi dicant firmitatem, robur soliditatem : וחק *vatac* enim significat vincire, firmare, roborare, indeque confidere et sperare.

Ubi Adverte. Spes est quasi anchora, sed hoc discrimine, quod anchora in profundo jacitur, spes vero in summo, scilicet in cœlo Deoque ipso defigitur. Hoc est quod subdit Apostolus dicens :

ET INCEDENTEM USQUE AD INTERIORA VELAMINIS.] Nota. Alludit Paulus ad templum Salomonis, cujus extima pars dicebatur Sanctum, intima Sanctum sanctorum, quæ distincta erat à Sancto, per velum sive velamen.

Secundo, *Sanctum* allegorice significabat Ecclesiam militantem in terris : *Sanctum sanctorum* significabat Ecclesiam triumphantem in cœlis : *velamen* significabat vel cœlum interjectum inter nos et Beatos, ut vult Theophyl. vel obscuritatem, obvelationem et arcanum gaudiorum cœli, quæ hic quasi per ænigma, et velamen fidei obscure tantum et eminus spectamus. *Interiora* sunt ipsa Dei visio, omnisque gloria et opes Beatorum, de quibus plura cap. 9. Potuisset clare dicere Apostolus, Spes nostra penetrat et pervadit ipsum cœlum, ipsamque cœlestem gloriam : maluit tamen per periphrasin dicere, *usque ad interiora velaminis;* ut suaviter et concinne rediret ad Christum pontificem, à quo digressus erat, ut Hebræos afflictos roboraret et excitaret, qui in hæc interiora, sive in Sancta sanctorum, id est, in cœlum ipsum, ingressus est, quasi pontifex secundum ordinem Melchisedec, uti dicere cœperat c. 5. v. 6. et 10.

20. UBI PRÆCURSOR PRO NOBIS INTROIVIT JESUS, SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDEC PONTIFEX FACTUS IN ÆTERNUM.] Rursum acuit spem, docetque eam esse certam; quia Jesus præcursor noster cœlum ipsum, ad quod per spem tendimus, ingressus est, idque non tam pro se et sua gloria quam pro nobis et nostra gloria : in cœlum enim Christus præcucurrit, ut nobis eodem viam sterneret, et pararet, utque eum præcurrentem brevi subsequeremur et consequeremur : qui enim alteri præcurrit ut portas aperiat, aut apertas servet, parvo invervallo eum qui sequitur præcurrit. Ita Theophyl. Denique spem nostram plane confirma et perficit epithetum pontificis æterni, quod Christo hic addit Apostolus. q. d. Certo Hebræi sperate cœlum, quia Christus in Cœlum est ingressus, ut ibi quasi pontifex æternus Patri assitat, illique suam crucem et mortem repræsentet, offerat, atque fidelibus suis omnem gratiam, omniaque media, quibus in cœlum contendant, impetret.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ex typo Melchisedec 7. rationibus docet, Christi sacerdotium Aaronico, quasi præstantius et perfectius, successisse.

Prima est, v. 4. quia Abraham, qui fuit pater Levi et Aaronis, decimas dedit Melchisedec, quasi pro pontifici et typo Christi.

Secunda, v. 6. quia Melchisedec benedixit Abrahæ, et consequenter Aaroni.

Tertia, v. 6. quia Melchisedec sine patre et matre, quasi æternus inducitur, cum Aaronici sint temporanei.

Quarta, v. 11. quia sacerdotium Christi quasi perfectius successit Aaronico, ut expleret ea quæ illi deerant.

Quinta, v. 20. non Aaronis, sed Christi sacerdotium promissum est a Deo cum jurejurando, psalm. 109.

Sexta, v. 23. Christus est immortalis, Aaronici sunt mortales.

Septima, vers. 27. Christus uno sacrificio omnia expiavit peccata, Aaronici multis sacrificiis ne unum quidem peccatum expiant.

Nota. Hæ omnes rationes fundantur in illo versu psalm. 109. Juravit Dominus, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. hunc enim versum hic urget et perurget Apostolus.

1. Hic enim Melchisedec, rex Salem, sacerdos Dei summi, qui obviavit
Abrahæ regresso à cæde regum, et benedixit ei: 2. cui et decimas omnium
divisit Abraham: primum quidem qui interpretatur rex justitiæ: deinde
autem et rex Salem, quod est rex pacis, 3. sine patre, sine matre, sine
genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, assimilatus
autem Filio Dei, manet sacerdos in perpetuum. 4. Intuemini autem
quantus sit hic, cui et decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha.
5. Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo
secundum legem, id est, à fratribus suis: quanquam et ipsi exierint de lumbis Abrahæ.
6. Cujus autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, et hunc, qui
habebat repromissiones, benedixit. 7. Sine ulla autem contradictione, quod minus est, à
meliore benedicitur. 8. Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt: ubi autem
contestatur, quia vivit. 9. Et (ut ita dictum sit) per Abraham, et Levi, qui decimas accepit,
decimatus est: 10. adhuc enim in lumbis patris erat, quando obviavit ei Melchisedec. 11. Si
ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat (populus enim sub ipso legem accepit) quid
adhuc necessarium fuit, secundum ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem, et non
secundum ordinem Aaron dici? 12. Translato enim sacerdotio, necesse est ut et legis translatio
fiat. 13. In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est, de qua nullus altari præsto fuit.
14. Manifestum est enim quod ex Juda ortus sit Dominus noster: in qua tribu nihil de
sacerdotibus Moses locutus est. 15. Et amplius adhuc manifestum est; si secundum similitu-
dinem Melchisedec exurgat alius sacerdos, 16. qui non secundum legem mandati carnalis
factus est, sed secundum virtutem vitæ insolubilis. 17. Contestatur enim: Quoniam tu es
sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec. 18. Reprobatio quidem fit præcedentis
mandati, propter infirmitatem ejus, et inutilitatem: 19. nihil enim ad perfectum adduxit lex:
introductio vero melioris spei, per quam proximamus ad Deum. 20. Et quantum est non sine
jurejurando (alii quidem sine jurejurando sacerdotes facti sunt; 21. hic autem cum jurejurando,
per eum qui dixit ad illum: Juravit Dominus, et non pœnitebit eum: Tu es sacerdos in
æternum.) 22. in tantum melioris testamenti sponsor factus est Jesus. 23. Et alii quidem
plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere; 24. hic autem eo
quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium. 25. Unde et salvare in perpetuum

potest accedentes per semetipsum ad Deum : semper vivens ad interpellandum pro nobis. 26. Talis enim decebat ut nobis esset pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, et excelsior cœlis factus: 27. qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi: hoc enim fecit semel, seipsum offerendo. 28. Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem jurisjurandi, qui post legem est, Filium in æternum perfectum.

1. Hic enim Melchisedec.] Commode in fine præced. cap. Apostolus injecit mentionem Melchisedec, ut ad illum transiret, et ejus sacerdotium Christi antitypum explicaret: de illo enim dixerat c. 5. 11. *De quo nobis grandis est sermo.* Illum ergo grandem, subtilem et allegoricum de Melchisedec sermonem hic proponere et enucleare aggreditur, ut ostendat, quibus in rebus Melchisedec gesserit typum Christi, indeque Christi et sacerdotii Christi dignitatem et præcellentiam præ sacerdotio legali et Aaronico demonstret.

Rex Salem, *Salem* inquit S. Hier. epist. 126. ad Evagrium, non est Jerusalem, sed oppidum juxta Scythopolim (quod alio nomine dicitur Sichem, vel Sichima, ubi Jacob pavit greges, et Dina rapta ac vitiata est, ut idem Hier. ait in locis Hebraicis) in quo ostenditur palatium Melchisedec, ex magnitudine ruinarum veteris operis ostendens magnificentiam. Juxta hanc Salem baptizavit quoque S. Joannes Baptista in Ænnon, Joan. c. 3. 23. Verum Irenæus, Hippolytus, Eusebius, Appollinarius, Eustathius, quos ibidem citat S. Hier. Josephus quoque l. 7. Belli c. 18. et passim Hebræi, ac veteres Patres recentiores etiam permulti, ut Abulensis, Pererius, Ribera, ac in primis Andr. Masius axactus urbium et terræ sanctæ perscrutator, in c. 10. Josue, docent *Salem* hanc esse Jerusalem. Unde et Chaldæus Gen. c. 15. v. 18. vertit, *et Melchisedec rex Jerusalem.* Imo Jerusalem conditam esse à Melchisedec tradit Josephus loco citato, à quo vocata est *Salem* : deinde ab aliis Jebus; ac denique ex שלם *Salem* et יראה *iire*, dicta est *Jerusalem*, ut dixit Galat. 4. 26. Quare palatium illud Melchisedec, quod in Sichem ostendi ait Hieron. non à Melchisedec conditum; sed ejus nomine insignitum esse; vel à Jeroboam, vel ab aliquo alio posterorum regum, verisimile est: Idque ut videtur, hac de causa, ut scilicet sibi vendicarent Melchisedec, quasi ipse non fuisset in Salem, sed in Sichem, ubi ipsi regnabant. Sic enim de Homeri patria certant septem Græciæ urbes et quæque eum sibi vindicat, suumque civem esse contendit.

Hæc secunda sententia magis respondet allegoriæ Christi. Congrue enim in Jerusalem rex et sacerdos fuit Melchisedec, ut adumbraret Christum in eadem urbe regnaturum à ligno, et sacrificaturum seipsum in aracrucis pro redemptione totius mundi.

Dices Abraham suos hostes persecutus est usque Dan, quæ postea dicta est Cæsarea: hæc autem vicina est Schimis, non autem Hierosolymæ.

Resp. Abraham revertens à cæde regum redibat ad convallem Mambre, ubi habitabat; inde autem non longe aberat à Jerusalem : ad quam licet paulò remotiorem ire voluit, tum ut gratias Deo ageret pro victoria adepta, idque Hierosolymæ ubi colebatur verus Deus, cum in reliqua Chanaan colerentur idola; tum excitus fama Melchisedec, qui erat rex et sacerdos Dei altissimi; illo tempore celeberrimus. Melchisedec autem audiens adventare Abraham, ei benevolentiæ et honoris causa occurit. Rursum in Salem, puta in Jerusalem, regnavit Salomon, qui fuit typus Christi, et à Salem vel Salom, id est pax, dictus est Salomon, id est est pacificus. Unde et Arabes ac Turcæ suos Imperatores à Salomone vocant *Solymmanos* vel *Sclymos*, atque à Salem vel Salom ipsos Turcas vocant *Musulmam*, quasi dicant, salvati, quibus est pax et salus. Cum enim Mahomet suum dogma propagaret, gladio jussit occidi omnes nolentes amplecti hoc ejus symbolum: *Alla illa Alla, Mehammed rassul Alla*, (quod etiamnum Mahometani magnis vocibus inclamant) id est, *Non est Deus nisi Deus, et Mahomet Apostolus ejus.* Quicumque ergo id amplectebatur, dicebatur, *musulman*, id est, liberatus à gladio et periculo mortis, quam reluctantibus intentabat Mahomet.

Sacerdos Dei summi,] ὑψίστου, id est, altissimi. citat verba Genes. 14. v. 18. ubi licet Calvinus et Novantes, Hebræum כהן *cohen* vertant, princeps, q. d. Erat Melchisedec princeps Dei altissimi; tamen vertendum esse, *sacerdos*, non princeps, patet ex Paulo hic, et ex τῷ *Dei altissimi*, id est, Deo dicatus et consecratus, quod sacerdoti non principi convenit. Rursum ex eo quod obtulit panem et vinum in sacrificium, in quo typus fuit Christi. Inde enim ps. 109. dicit Pater ad Christum, *Tu es* (non princeps, sed) *sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.*

2. Cui decimas omnium (spoliorum, quæ cæsis quinque regibus ceperat) divisit Abraham.] Abraham licet esse sacerdos, et sæpe sacrificasset; agnovit tamen Melchisedec esse sacerdotem et pontificem suum, unde illi tanquam se superiori et pontifici decimas dedit.

Qui interpretatur rex justitiæ.] Melchisedec enim hebraice componitur ex מלך *melech*, id est rex: unde addito *iod* non affixi, sed paragogico, fit *melchi*, ut concinnior fiat compositio, et צדק *sedec*, id est, justitiæ; q. d. Rex justus vel justissimus. Unde de eo sic scribit Josep. : *Primus Hierosolymæ conditor fuit Chananæorum dynasta, qui patria lingua Justus appellatus est, erat quippe talis.* Unde patet Melchisedec proprium fuisse illi regi nomen, non autem commune regnum illius urbis; quomodo commune regum Palestinæ tempore Abraham nomen erat Abimelech, regum Ægypti Pharao, et postea Ptolomæus.

3. Sine patre, sine matre, sine genealogia.] Ex eo quod Melchisedec hic dicitur ἀπάτωρ καὶ ἀμήτωρ, id est, sine patre et sine matre, nonnulli putarunt Melchisedec esse Spiritum sanctum : hic enim productus est non per generationem, sed per spirationem, ideoque non est filius habens patrem, sed est Spiritus sanctus procedens à Patre et Filio. Ita sensit Auctor quæstionum

novi et veteris Testamenti quæst. 109. qui extat tom. 4. operum S. Augustini. Verum ex hoc dogmate et aliis similibus patet hunc librum non esse S. Augustini, sed auctoris suspecti de hæresi. Idem fere senserunt Melchisedeciani, qui docuerunt Melchisedec esse virtutem quamdam Dei, Christo majorem, ex eo quod Christus dicitur *sacerdos secundum ordinem Melchisedec*, quasi Christus hominum, Melchisedec vero angelorum sit advocatus apud Patrem. Ita refert Epiphan. l. 2. hæres. 55.

Secundo, Origenes et Didymus, teste S. Hieronymo citata epist. ad Evagrium, putarunt Melchisedec esse angelum. Sed utraque hæc sententia erronea est. Nam ex iis quæ hic, et Gen. 14. narrentur de Melchisedec, clarum est eum fuisse verum hominem.

Tertio, Samaritæ, teste Epiphanio, et quidam Hebræi, teste S. Hier. supra, quos sequitur Lyran. Abulens. et alii, opinati sunt Melchisedec esse Sem, filium Noe: Sem enim, imo et ipsum Noe, vixisse et pertigisse usque ad tempora Abrahami certum est: Abraham enim natus est anno post diluvium 292. Noe autem 350. annis post diluvium vixit, nam sexcentesimo Noe anno factum est diluvium: Noe autem vixit 950. annos, ergo diluvio supervixit 350. annos, ac consequenter 58. vixit cum Abrahamo. Similiter Sem post diluvium vixit 502. annis. nam tempore diluvii erat pene 100. annorum; vixit autem universim 600. annos, ergo 35. annis supervixit Abrahamo. Mortuus est enim Abraham agens annum 175. post diluvium anno 467. Si dicas, falso de Sem dici, quod sit sine patre et matre; patrem enim habuit Noe, eumque expressum in Scripturis; Respondent, Sem sub nomine Sem dici in Scriptura habere patrem, scilicet Noe, non autem sub nomine Melchisedec: quia in Genesi, ubi ejus genealogia texitur, non Melchisedec vocatur, sed Sem. Sed hoc nimis exile, subtile et frigidum est: nec enim nomen, sed hominem et personam intelligit et curat S. Scriptura. Adde, non Sem, sed Cham possedisse Jerusalem, totamque Chanaan. Hæc enim dicta est à Chananæis incolis, qui orti sunt à Chanaan filio Cham: Sem autem, ejusque posteri habitarunt trans Euphratem, in Oriente, ut docet Joseph lib. 1. Antiq. cap. 7.

Quarto, recentior quidam censet Melchisedec esse Henoch, qui raptus est in paradisum, ideoque de eo hic dici, quod non habeat finem dierum: Henoc enim non est mortuus, sed vivit adhuc in paradiso. Verum hæc plane nova et inaudita est sententia, omnibus Patribus et Interpretibus incognita, ac S. Scripturæ repugnans, quæ Henoch raptum narrat in paradisum, ut sub finem mundi redeat decertaturus contra Antichristum, et dèt gentibus pœnitentiam. Vide Nostrum Salianum in Præfatione tom. 5. Annalium, ubi hanc opinionem multis et validis argumentis confutat.

Respondeo ergo, et dico cum Josepho, S. Dionys. Cœlest. hierarc. c. 9. Epiph. hæresi 51. Theod. in Gen. q. 63. aliisque Patribus citatis v. 1. Melchisedec fuisse aliquem ex regulis Chananæorum, scilicet regem Salem, sive Jerusalem, ex eisque fuisse oriundum; dici tamen sine patre et matre, non quasi iis caruerit, sed quia ejus pater, mater, et genealogia non describitur in Scripturis: et quia Genes. 14. repente eum inducit Scriptura non præmissa ejus stirpe et genealogia, nec nativitate aut morte ejus indicata, imo nulla uspiam alibi, vel ante, vel post ejus facta mentione, ut ex ipsa ejus historia, de Olympo lapsus, et in Olympum receptus videatur Melchisedec. Hoc enim significat Græcum ἀγενεαλόγητος, scilicet, cum cujus genealogia non recensetur, non autem eum qui stirpe et genere caret: γενεαλογεῖν enim idem est, quod recensere et describere genealogiam. Unde aperte hoc explicans Apostolus v. 6. ait: *Cujus autem generatio non annumeratur*. Hinc et Syrus clare hic vertit, *cujus nec pater, nec mater scribuntur in generationibus, neque initium dierum ejus, neque finis vitæ ipsius*. Sic terræ filium dicimus eum, qui ignotus est, obscuri generis, et incognitæ prosapiæ. Cum enim Scriptura in veteri testamento soleat aliorum, præsertim virorum illustrium, genus, patrem et matrem recensere, id ipsum non fecit in Melchisedec; idque non sine causa et mysterio, quod hic explicat Apostolus.

Epiphanius hæresi 55. et 67. ex traditione, sed incerta, ut videtur, patrem Melchisedec Heraclam, matrem Astaroth vel Asteriam nominatam scribit.

Denique per genealogiam accipe prosapiam non tam parentum quam filiorum Melchisedec: nam de patre et matre ejus jam dixerat.

Quæres, quo mysterio, vel qua de causa nomen patris et matris Melchisedec subticet Scriptura? Respondent Judæi, id fieri honestatis causa, quia, inquiunt, Melchisedec ex fornicatione et meretrice natus erat. Sed hoc est commentum eorum incredibile. Quomodo enim talis evectus fuisset ad regnum et pontificatum? Respondeo ergo, ad litteram hæc causa dari potest, quod Scriptura fere tantum Judæorum historiam et genus pertexat usque ad Christum, ut constet eum ex Abraham, Juda et Davide esse natum, sicuti iisdem promiserat Deus. Unde nec omnium Judæorum natales percenset Scriptura: nec enim Eliæ, Danielis, trium puerorum, et aliorum parentes nominat: Gentium autem genealogiam negligit, et vix curat Scriptura. Melchisedec autem erat Gentilis, non Judæus. Pari modo Job. 1. Jobi, licet famosissimus esset vir, imo rex; pater, mater et genealogia non recensentur. Secundo, dicitur Melchisedec esse sine genealogia, non absolute, sed respectu sacerdotii: quia non jure hæreditario, nec per carnis successionem, sacerdotium inivit Melchisedec (uti nec Christus) imo forte nec ex parentum doctrina, aut exemplo; quia ex Gentilibus, scilicet Chananæis, prognatus est, qui illo tempore corruptissimis erant moribus, et in Deum impiissimi, nec Dei, sed idolorum cultores; præsertim vero suum illud sacerdotium, in quo panem et vinum offerens typus fuit Christi, Melchisedec non à patre aut matre, sed à Deo solo accepit, ut hujus sacerdotii respectu recte dici possit esse sine patre, matre et genealogia, quia primus ipse illud inivit, et orsus est.

Causa vero allegorica, et potissima hujus silentii est, ut hac ratione Melchisedec esset typus Christi, idque dupliciter. Primo, ut, dum tacetur ejus pater et mater, hoc ipso significaret Christum, qui in terris qua homo, est ἀπάτωρ, id est sine patre, in cœlis qua Deus et Dei filius, ἀμήτωρ, id est sine matre. Ita Chrysost. et Theophyl. hic, Nazianz. orat. 38. initio, et Ambros.

epis. 82. Secundo, ut, dum tacetur ejus pater et mater, videatur ex suo genere et stirpe non esse mortalis, sed immortalis et æternus : non quod revera talis fuerit Melchisedec, sed quod ut talis introducatur et appareat in Script. non propter se, sed ut sit typus æternitatis Christi. Unde sequitur, *Neque initium, neque finem dierum habens;* ut τὸ *sine patre et matre.* Eodem pertineat, omniaque hæc non aliud significent et inculcent quam Chriti æternitatem. Hanc enim sæpe in seqq. inculcat Apostolus, ut per eam Christum præferat sacerdotibus Aaronicis, qui mortales erant, et vicissim emoriebantur.

Talem ergo Melchisedec proponit nobis Scriptura, ac si repente de cœlo delapsus in terris apparuisset, et mox in cœlum ac solium suum se recepisset; nulla scilicet parentum ejus, nativitatis, aut mortis facta mentione: ut hac ratione typus esset Christi, cœlestis et æterni pontificis nostri.

* Neque initium dierum, neque finem vitæ habens,] scilicet in Scriptura ; q. d. Scriptura non meminit quando natus et mortuus sit Melchisedec, sicuti meminit nativitatis et mortis Aaronis; idque hoc fine, ut Melchisedec, cui tenuiter et exiliter tantum hæc verba competunt, adumbraret Christum, qui vere et realiter non habet initium nec finem dierum, sed est æternus. Unde explicans subdit Apostolus, *Manet sacerdos in perpetuum,* scilicet Melchisedec, antitypus Christi; quia nimirum in Scriptura nulla fit mentio mortis, ac consequenter finis sacerdotii Melchisedec. Ita Chrysostom. Theophyl. Œcumen. Secundo, quia nullum legitur sacerdotii sui habuisse successorem, uti Aaron habuit Eleazarum. Ita Theodor.

Assimilatus autem filio Dei manet sacerdos in perpetuum.] Syrus vertit, *sed in similitudinem filii Dei permanet* כומרותה *kumerute*, id est, *pontificatus ejus, in æternum.* q. d. Cum Melchisedec in Scriptura inducitur, tamquam neque initium, neque finem dierum habens, sed quasi constans et perpetuus sacerdos, hoc ipso similitudinem et typum gerit Christi, qui re ipsa neque initium, neque finem dierum habet, sed manet sacerdos in perpetuum, uti explicui versu præcedent. Ita Chrysost. cum suis.

Ut hæc omnia in unum colligantur,

Quæritur, quibus in rebus Melchisedec fuerit typus Christi ? Respondeo, Primo, in nomine et nominis etymo. Melchisedec enim idem est quod rex justitiæ, id est, justissimus. Solus enim Christus est verus justitiæ rex: Christus enim qua Deus, per essentiam est rex justitiæ, imo justitia ipsa; Christus vero qua homo, justitiæ est dominus et præses, utpote qui ex perfecta justitia pro omnibus hominum peccatis Deo satisfecerit, quique constitutus sit justitiæ vindex, ut quasi judex æquissimus, sapientissimus, et potentissimus mundum judicet in omni justitia.

Secundo, in officio et statu. Melchisedec enim fuit rex Salem, id est pacis: sic Christus est rex pacificus, qui pacem fecit inter Deum et homines, quique in Salem sive Jerusalem regnavit à ligno, et in cœlesti Jerusalem, ubi verissima est pax, cum suis est regnaturus in æternum.

Tertio, in generatione. Sicut enim Melchisedec inducitur, ita Christus revera est sine patre in terris, sine matre in cœlis. Addit S. Ignatius epistola ad Philadelph. Melchisedec sine uxore, semper virginem mansisse : sic virgo, imo virginum sponsus est Christus.

Quarto, in ætate et duratione. Sicut enim Melchisedec proponitur, ita Christus re ipsa est omni prorsus initio et fine temporis carens.

Quinto, in sacerdotio et pontificatu. Sicut enim Melchisedec fuit rex et sacerdos sive pontifex, ita et Christus. Rursum sicut Melchisedec non legitur oleo consecratus, uti Aaron, et principaliter sacerdos fuit Gentilium, comitanter vero Hebræorum : nam pro Abrahamo parente Hebræorum sacrificium obtulit; ita et Christus, ut notat Chrysost. Photius, Theophyl.

Sexto, sicut Melchisedec inducitur, ut primus sui generis sacerdos, idemque ultimus : nec enim legitur aliquis ei successisse : sic et Christus novum et æternum habet sacerdotium, tum quia alius ei non succedit, tum quia passionis sacrificium pro nobis Patri continuo offert in cœlo, per æternam illius commemorationem, laudem, et gratiarum actionem : itaque illius fructus et meritum semper durat et operatur; tum denique propriissime, quia in Ecclesia sua Christus per ministros suos, scilicet per sacerdotes à se institutos, perpetuo offert, et offerret in æternum, id est usque ad finem mundi (sic enim sumitur τὸ *æternum* Levit. 25. v. 46. Exodi 15. v. 18. et alibi.) Missæ sacrificium, uti explicat Concil. Trid. sesse. 22. c. 1 et 2. nam secundum priores rationes etiam conceptio, nativitas, tentatio, fuga, fames, sitis, aliæque ærumnæ Christi dicerentur æternæ; quia ea Christus Patri in cœlo offert in æternum : quomodo tamen nemo loquitur. Rursum sic sacrificium Noe diceretur æternum, quia fructus ejus, scilicet prohibitio diluvii, durat in æternum. Quare recte Conc. Trident. loco citato, ex hoc Apostoli loco probat Missam esse sacrificium. Probat autem sic : Sacerdotium Christi ejus morte extinctum non fuit, sed semper durat, ut hic dicit Apostolus ; ergo et sacrificium Christi semper durat et durabit : atqui illud non potest esse sacrificium crucis, quia hoc jam pridem transiit et desiit : ergo hoc sacrificium Christi semper durans est Eucharistiæ, et Missæ : nec enim aliud hic dari aut fingi potest. Rursum, tam Christus sacerdos, quam Christi Ecclesia et respublica non potest esse sine publico Dei cultu et sacrificio proprie dicto, quod statis diebus Deo offerat. Talem enim cultum et sacrificium habuit semper omnis Ecclesia et respublica, tam ante diluvium, quam post illud, tam Judæorum, quam Gentium etiam Deum verum ignorantium : atqui in Ecclesia Christiana aliud sacrificium inveniri non potest, quam Eucharistiæ : ergo Eucharistia est sacrificium, quod Christus semper et offert et offeret usque ad finem mundi.

Notandum est enim, quod Christus in Missa sit principalis offerens : tum quia Missæ sacrificium instituit, tum quia in cœlo Patri suo nostras Missas quas celebramus, actu et re ipsa offert. Est eim mediator et advocatus noster, qui nostram causam apud Deum agit, et pro nobis interpellat; tum quia sua omnipotentia in singulis Missis transsubstantiationem panis et vini in corpus et sanguinem suum, in qua consistit essentia sacrificii nostri, operatur et perficit.

Septimo, Melchisedec fuit typus Christi in benedictione et decimatione Abrahæ : quia sicut Melchisedec pontifex major fuit Abrahamo,

qui tamen sacerdos quoque erat et pontifex (Melchisedec enim quasi dignior Abrahamo benedixit, et ab eo decimas accepit:) ita Christus major est Aarone, qui in patris sui Abrahami lumbis latens, tacite et virtualiter à Melchisedec, dum ipse benedixit Abrahamo, benedictus est, illique quasi majori decimas dedit, ut significaretur à Christo, cujus typus erat Melchisedec, vere et efficaciter benedicendus. Et hoc est, quod præcipue hic spectat Apostolus, nimirum ut demonstret Christi sacerdotium et sacrificium longe præstantius esse sacerdotio et sacrificio, Levitico sive Aaronico, in quo innutriti erant Hebræi, ideoque ab illo vix avelli poterant.

Octavo denique, maxime et perfectissime Melchisedec fuit typus Christi in hostia, quia scilicet obtulit panem et vinum, sicut, eadem obtulit et offert Christus in Eucharistia: hic enim est ritus sive ordo sacrificii Melchisedec, juxta quem dicitur Christus sacerdos secundum ordinem Melchisedec. Nam ordo, ritus et species sacerdotii et sacrificii proprie et essentialiter pendet et desumitur ex ipsa re oblata, sive ex victima, quæ certo modo et ratione Deo offertur et immolatur; qualis hic est panis et vinum, uti docent Patres omnes, totaque Ecclesia, communi sæculorum omnium consensu. De quo plura v. 27.

4. Intuemini autem quantus sic hic, cui et decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha.] Pro *intuemini* græce est θεωρεῖτε, id est, contemplamini, allegoriam speculamini, contemplative et allegorice exponite mysteria, quæ latent in cortice historiæ, et personæ Melchisedec. Hactenus enim Apostolus proposuit ipsam externam litteram et historicam narrationem de Melchisedec: nunc ea proposita volens allegoriam ejus exponere, hortatur Hebræos, ut intimos et sublimes allegoricos in eo latentes sensus de Christo Christique ministris, sublimibus mentis oculis secum intueantur et contemplentur. Ita Chrysost.

Nota το *decimas*: non ergo Abraham dedit munera, ut voluit Cajetan. (munera enim non tantum laicis, sed et paribus, imo et inferioribus dantur) sed decimas sacerdotales dedit Melchisedeco tanquam sacerdoti et pontifici.

Secundo, pro *de Præcipuis*, græce est τῶν ἀκροθινίων; ἀκροθίνια, inquit Theophyl., sunt spolia præcipua et optima, inde primitiæ spoliorum quæ diis offerebantur, ab Herodoto et aliis vocantur ἀκροθίνια, quasi τὸ ἄκραθινος, id est, summitates acervi, quod primitiæ ex sumitate acervi excerpi soleant: vel, ut Erasmus; spolia egregia ducibus detracta dicta sunt ἀκροθίνια, quasi à tangendis summis: ἀκροθινιάζω enim, teste Hesychio, idem est quod summam partem attingo.

Abraham patriarcha.] Emphasim habet vox *patriarcha*. Patriarcha enim idem est quod princeps patrum, sive à quo multi patres cum suis familiis descendunt. Sic Abraham, Isaac, Jacob. ejusque duodecim filii vocantur duodecim patriarchæ, quia hi capita fuerunt et parentes 12. tribuum Israel: inde patriarchæ nomen attributum est cuivis, qui magnæ familiæ parens est et caput. Sic David Act. 2. v. 29. vocatur patriarcha. Hinc in Ecclesia vocantur Patriarchæ primi et amplissimi Antistites, quibus subjecti sunt Episcopi, Archiepiscopi et Metropolitæ; tales Patriarchæ sunt Pontifex Romanus, Alexandrinus, Antiochenus et Constantinopolitanus. Hæc voce Apostolus occurrit tacitæ objectioni. Dixissent enim Hebræi: Esto Abraham dederit decimas Melchisedec tamquam majori se, quid hoc ad Aaronem? anne idcirco Aaron, ejusque sacerdotium minus est quam Melchisedec? licet enim filius Abrahæ fuerit Aaron, tamen singulari modo à Deo electus fuit et evectus ad pontificatum novum totius populi, ac consequenter Aaron pontifex major videtur fuisse Abrahamo patre suo: sicuti filius alicujus Christiani, dum creatur Episcopus aut Pontifex, hoc ipso major fit parente suo. Hoc elidit hic Apostolus per vocem *patriarcha*. q. d. Abraham primus et magnus patriarcha, adeoque parens omnium patriarcharum et sacerdotum, ac consequenter ipsius Aaronis et posterorum, decimas dando Melchisedeco, hoc ipso agnovit se minorem esse Melchisedeco; ergo multo magis idipsum agnoscere debet Aaron, omnesque alii Abrahæ filii: Abraham enim longe dignior fuit Aarone, et omnibus posteris. Fuit enim patriarcha per excellentiam, patriarcha, inquam, non tantum quoad naturalem generationem, sed etiam quoad sacerdotium. Sicut enim Abraham totius suæ familiæ, omniumque duodecim tribuum fuit pater et patriarcha; ita et eorumdem summus fuit sacerdos et pontifex: nam capita familiarum, earumdem erant sacerdotes. Jus enim sacerdotii illo tempore per generationem carnalem devolvebatur in posteros, scilicet in primogenitos et in capita familiarum: ac consequenter omne sacerdotium Hebræorum descendit ab Abrahamo, ejusque sacerdotio, poterantque singuli filii Jacob suarum tribuum esse sacerdotes: verum ut ex omnibus unus conflaretur populus, unaque Ecclesia, statuit Deus, ut una familia, scilicet Levi et Aaronis, pro reliquis omnibus, hoc sacerdotio fungeretur. Idem ergo fuit sacerdotium Abrahæ et Aaronis: adeoque Aaronis sacerdotium (quod valde notandum est) descendit à sacerdotio Abrahæ, sicut Aaron descendit ab Abraham, ac consequenter eo fuit minor. Fuit enim Aaron pontifex in familia Abrahæ, adeoque unius tantum Abrahæ familiæ, scilicet Jacobi, sive duodecim tribuum, fuit pontifex. Abraham enim et Isaac alios habuerunt filios præter Jacobum (à quo descenderunt duodecim tribus) quorum pontifex non fuit Aaron, sed ipsemet Abraham. Secus se res habet in sacerdotio Christi, et Christianorum: illud enim non descendit à parentibus per carnalem generationem, sed spirituale est, immediate ab ipso Christo promanat. Unde si cujuspiam filius fiat Pontifex, hoc ipso à Christo constituitur caput, Antistes et princeps, non tantum suæ familiæ et parentum, sed omnium omnino fidelium.

5. Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes.] Non enim omnes filii Levi sacerdotium accipiebant, sed solus Aaron, ejusque posteri: reliqui filii Levi fiebant Levitæ, serviebantque sacerdotibus, uti jam eisdem serviunt diaconi nostri.

Mandatum habent decimas sumere a populo, est, a fratribus suis: quamquam et ipsi (scilicet fratres, ut patet ex Græco) exierint de lumbis Abrahæ.] Probat eum qui dat decimas minorem esse illo qui eas accipit, scilicet Abraham esse minorem Melchisedeco; probat, inquam exem-

plo sacerdotum Aaronicorum. q. d. Deus jussit omnibus Judæis etiam Levitis, Num. 18. v. 26. ut decimas darent sacerdotibus Aaronicis, volens hac ratione honorare et præferre sacerdotes, ac reliquos Judæos illis subjicere, cum tamen Judæi sacerdotum essent fratres, ut pote ex eodem Abraham et Jacob geniti. Si ergo Judæi, licet fratres, fratribus suis, scilicet sacerdotibus, sunt subjecti, hoc ipso quo eis ex lege tenentur dare decimas : ergo pariter Abraham dans decimas Melchisedec, hoc ipso confessus est, se illo esse minorem, et hoc ipso se illi subjecit.

Nota hebraismum. *Exire de lumbis* alicujus, est idem, quod gigni ab eo. In lumbis enim est origo seminis : ex lumbis enim duæ arteriæ descendunt, per quas materia seminis defertur ad partes generationi destinatas, ut ibi formetur, percoquatur, fiatque semen prolificum ; hinc lumbi sunt origo et sedes concupiscentiæ, ideoque in Scriptura jubemur lumbos restringere, id est, concupiscentiam edomare, ut docet S. Greg. hom. 13. in Evangelia.

6. Cujus autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham.] Id est, Melchisedec, cujus genus et genealogia non attexitur Hebræis filiis Abrahæ, id est, qui ex Hebræis non fuit oriundus, hic decimas sumpsit ab Abraham. Ita Syrus, Anselmus et Græci. Addit hoc Apostolus, ut significet, Melchisedec sicut diversum habuit genus ab Aarone et Abrahamo, ita et diversum habuisse sacerdotium, illudque majus Aaronico, utpote cui Abraham, in cujus lumbis continebatur Aaron, decimas tanquam pontifici se digniori dederit. Incipit Apostolus hic congerere septem argumenta, quibus probat Melchisedec qui typus fuit Christi, ac consequenter Christum ipsum majorem fuisse sacerdotibus Aaronicis.

Primum est hoc vers. tale : Qui decimas accipit, major est illas dante : atqui Melchisedec accepit, Abraham illi dedit decimas : ergo Melchisedec major est Abrahamo.

Nota. Quod Abraham ita honorarit Melchisedec, eique decimas dederit, cum tamen ad eum ejusque jurisdictionem non pertineret, causa videtur fuisse, magna dignitas, auctoritas, fama, et virtus Melchisedec; utpote qui solus inter impios Chananæos publicus Dei veri esset sacerdos, idemque rex justissimus.

Secunda et potior causa fuit, quod Melchisedec typus esset Christi ; movit ergo Spiritus sanctus Abrahamum ad honorandum Melchisedec, ut Judæi Abrahæ posteri scirent sibi præ Aarone honorandum esse Christum, cujus typum fuisse Melchisedec sciebant ex Davide psalm. 109. ubi ait : *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Videtur autem Abraham idipsum cognovisse, utpote cum esset Propheta et Deo familiaris, atque hac de causa videtur ita reverenter et impense coluisse Melchisedec, quod spiritu prophetico præviderct illum esse typum Christi, ut non tam Melchisedec, quam Christum in Melchisedec repræsentatum honorare et colere voluisse videatur.

Et hunc qui habebat repromissiones benedixit.] q. d. Melchisedec benedixit Abrahamum, quasi se minorem, cui tamen domus promiserat tanta bona, adeoque in ipso benedicendas esse omnes gentes, Gen. 12.

7. Sine ulla autem contradictione, quod minus est, a meliore (græce κρείττονος, id est majore, digniore, præstantiore) benedicitur.] Est secundum argumentum quo probat Melchisedec majorem fuisse Abrahamo, et consequenter Aarone, q. d. Melchisedec, qui fuit Christi typus, benedixit Abrahamo, et toti ejus progeniei, ac consequenter etiam Levitis et sacerdotibus Aaronicis : ergo tam ipse, quam Christus, quem repræsentabat, iisdem fuit dignior et præstantior. Probatur consequentia, quia omnium confessione major est qui benedicit, illo qui benedicitur.

Objicies, Episcopus Ostiensis consecrat Papam, quo tamen est minor : Suffraganei consecrant Archiepiscopum, quo tamen sunt minores ; ergo non semper qui benedicit, major est ; nec qui benedicitur, minor. Respondet S. Thomas dupliciter. Primo, Episcopum et Suffraganeos non consecrare Papam, vel Archiepiscopum ; sed hunc hominem, puta Petrum, vel Paulum, ut sit Papa, vel Archiepiscopus : dum enim eum consecrant, necdum est Papa, vel Archiepiscopus ; ac consequenter necdum est consecrantibus major, sed potius minor, utpote à quibus accipiat consecrationem papalem, vel archiepiscopalem.

Secundo, respondet, Episcopum Ostiensem et Suffraganeos ita consecrare et benedicere non sua virtute, dignitate et auctoritate, sed Dei : in hac enim benedictione quisque eorum gerit vices Dei, qui hasce benedictiones tali modo et per tales (nec enim aliter commode fieri possunt) fieri instituit; seseque habet ut minister et vicarius Dei, qui major est eo qui benedicitur, quisquis et quantus quantus ille sit.

Objicies Secundo, Sacerdos in Missa sæpe signo crucis benedicit corpus Christi, cum tamen longe illo sit minor. Respondeo, hasce benedictiones non esse aliud, quam efformationes signi crucis super corpore Christi, quæ non adhibentur, ad hoc ut Christo ipsi benedicamus, sed ut his quasi cæremoniis repræsentemus crucem Christi, per eamque, ac Christum ipsum crucifixum, quasi victimam nostram, à Deo tacite petamus et postulemus, ut ipse nobis benedicat. Sic ergo benedicimus Christo non in se, sed prout est victima nostra. Poscimus enim per has benedictiones, ut Christus in se benedictus fiat nobis victima salutaris et benedicta. Adde, sacerdotem, quatenus gerit personam Christi sacrificantis, quodammodo majorem esse Christo ipso sacrificato : in omni enim sacrificio sacerdos major est sua victima quam offert.

8. Et hic quidem, decimas morientes homines accipiunt : ibi autem contestatur, quia vivit.] *Hic*, scilicet in judaismo, apud nostros Levitas, de quibus dixi v. 5. decimas accipiunt sacerdotes Aaronici, qui mortales sunt et moriuntur. *Ibi* autem, scilicet in historia et facto Melchisedec, de quo dixi v. 6. *contestatur*, scilicet Scriptura, quod vivat, scilicet is qui decimas accipit, puta Melchisedec ; vivat, inquam, semper, non re ipsa, sed symbolice et allegorice, quia scilicet ejus mors non narratur in Scriptura, ut hoc ipso repræsentet Christum, qui re ipsa est sacerdos in æternum.

Nota. Pro *contestatur*, græce est μαρτυρούμενος, quod quia est vocis mediæ, tam verti potest passive *contestatus*, quam active *contestans*. Hic autem aptius cum Syro et Græcis vertas *contestatus*, itaque nostrum Interpretem vertisse valde

est verisimile, ut ex *contestatus* depravatum sit *contestatur*. Nam si legas *contestatus*, tunc antithesis æque ac sententia erit brevissima et explicatissima, nullo indigens supplemento; hoc modo : *Et hic* (in lege) *quidem decimas morientes homines* (sacerdotes Aaronici) *accipiunt, ibi autem* (in decimatione Abrahæ, supple decimas accepit) *contestatus* (id est, is de quo testatur Scriptura) *quia* (quod) *vivit*, puta Melchisedec, qui in Scriptura inducitur quasi semper vivens, ad hoc ut significet Christum pontificem semper viventem.

Est hoc tertium argumentum, quo probat Apostolus, Melchisedec ac consequenter Christum majorem esse Abrahamo et Aarone. q. d. Sacerdotes Aaronici sunt mortales, sed Melchisedec proponitur ut immortalis, quia scilicet typus est Christi, qui est sacerdos æternus : ergo tam Christus quam Melchisedec dignior est sacerdotibus Aaronicis.

Et, ut ita dictum sit,] ὡς ἔπος εἰπεῖν, id est, *ut ita loquar*, ut scilicet uno verbo novo et subtili rei nodum tangam et complectar. Poterat enim videri insolens et absurdum, id quod hic dicit et subjicit, scilicet Levitas nondum natos, decimatos esse in Abrahamo; præmollit ergo hac phrasi suam sententiam Apostolus, quo modo præmollire solemus sermonem nostrum, cum aliquid novi, acuti, insolentis et inauditi dicere volumus. Ita Theophyl.

9. Per Abraham, et Levi (Leviticus quilibet sacerdos) qui decimas accepit (accipere solitus est in veteri testamento) decimatus est,] id est, decimas solvit. Sicut enim v. 6. et 7. δεκατοῦν, id est decimare, Apostolus posuit pro decimas accipere : ita hic δεκατοῦσται ponit, pro decimas pendere vel solvere. q. d. Cum Abraham et in ipso Abraham latens adhuc Levi, et quilibet Leviticus sacerdos (ad quem tamen pertinet jus decimarum in lege veteri) solvit decimas ipsi Melchisedec, quia ipse erat typus Christi, quasi confitens se suamque sacerdotium minus esse sacerdotio Melchisedec et Christi, imo se eorum respectu non tam sacerdotem esse, utpote cujus est decimas accipere, quam laicum, cujus est decimas dare.

10. Adhuc enim in lumbis patris (Abrahæ) erat (Levi) quando obviavit ei (Abrahæ) Melchisedec.] Vox *enim* causam dat illius præmollitionis, qua dixit, *ut ita dictum sit*, inquit Erasmus, q. d. Apostolus : Dixi quodammodo Levi decimatum esse in Abrahamo, nam necdum natus erat, ut proprie et per se decimari posset, sed adhuc latebat in lumbis Abrahæ; et sic non proprie, sed quodammodo in eo decimatus est.

Verum potius videtur vox *enim*, dare causam cur dixerit in ipso Abraham decimatum esse Levi. q. d. Abraham agnoscens Melchisedec esse se majorem, et typum Christi, illi decimas dedit et ab eo benedictionem accepit, ut profiteretur se omnesque suos posteros, ac consequenter et Levitas, ac sacerdotes Aaronicos ex se nascituros, minores esse Melchisedec, Christoque subjectos : perinde enim Abraham se gessit cum Melchisedec, atque princeps, qui pro se et pro tota sua posteritate obedientiam regi præstat et offert. Erat enim Abraham princeps populi, et totius gentis Judaicæ auctor, parens et patriarcha, uti dixit v. 4. totaque gens censebatur virtute latere in lumbis ejus, ac per eum subjicere se Melchisedec, ipsique Christo, ac consequenter Levitici sacerdotes censebantur pariter se subjicere tam Melchisedec quam Christo, eorumque respectu non se sacerdotes, sed laicos esse profitebantur. Adeo inculcat hanc sacerdotii Christi præcellentiam Apostolus, ut Hebræos Aaronicis sacrificiis assuetos et confidentes, transferrat ad Christum pontificem; doceatque eos in Christo omnem spem defigere, et pro eo adversa quævis pati, utpote qui majora suis promittat et præstet bona, quam Aaron, quique bona fide agat causam nostram apud Deum, atque non tantum lapsis, sed et tentatis ac persecutionem patientibus norit compati, succurrere, victoriam et coronam æternam in cœlis adornare.

Nota. Esse in lumbis Abrahæ, idem est, quod esse in virtute seminali, seu generativa Abrahæ: quæ originaliter residet in lumbis, in quibus, ut dixi, est prima seminis origo. Abraham enim per hanc virtutem genuit Isaac, Isaac genuit Jacob, Jacob genuit Levi, à quo Aaron et sacerdotes legales progeniti sunt.

Objicies, Christus etiam hoc modo fuit in lumbis Abrahæ. Quia ab eo descendit et progenitus est; ergo Christus quoque in Abrahamo decimas dedit ipsi Melchisedec. Respondeo, negando antecedens. Nam ii soli in lumbis Abrahæ esse et decimari dicuntur, qui per potentiam generandi, naturali generatione maris et feminæ, ab eo proseminati et procreati sunt, sive (quod hinc sequitur) qui, ut ait S. August. ab Abrahamo non tantum secundum substantiam corporalem, sed etiam secundum concupiscentiam carnalem descendunt, quomodo descendit Levi, Aaron et cæteri : Christus autem non ita proseminatus est, ac consequenter non fuit in lumbis Abrahæ secundum potentiam generativam, et carnalem concupiscentiam, sed tantum secundum corpoream substantiam, vel materiam, quam ab Abrahamo traxit : quia Christi conceptio et generatio non humana fuit, sed longe altior, puta divina, ex Spiritu sancto. Pari modo si quispiam nunc ex Adamo non per naturalem maris et feminæ generationem, sed per divinam operationem descenderet, puta qui à Deo formaretur ex carne, sanguine, aut costa hominis alicujus descendentis ab Adamo, quomodo formata est Eva; talis non contraheret peccatum originale. Qua ratione Christus ex vi conceptionis suæ, quæ facta est ex Spiritu sancto, non contraxit peccatum originale; quia tradux peccati originalis tantum complectitur eos qui naturaliter, sive naturali generatione descendunt ab Adamo. Ii enim soli censentur proprii et naturales esse Adæ filii, ac consequenter Adæ voluntas censetur eorum fuisse voluntas : unde lex peccati originalis hæc est, Omnes et soli illi qui ab Adamo per naturalem generationem tanquam filii naturales descendunt, peccatum originale contrahunto. Eodem ergo modo hic Christus, et quicumque alius qui ex Abrahamo descenderet, non per naturalem generationem, sed per miraculosam efformationem, v. g. ex virgine, per virtutem Spiritus sancti, non censeretur filius Abrahami, ab eo proprie et naturaliter genitus; ac consequenter non censeretur Abraham pro eo aut voluisse, aut potuisse solvere decimas. Ita S. August. lib. 10. de

Genes. ad lit. c. 20. et ex eo S. Thomas 3. p. q. 31. a. 8. et Scholastici ibidem.

Nota Secundo, ex eo quod Apostolus Levi fuisse in lumbis Abrahæ, Tertull. l. de Anima c. 27. et seqq. opinatus est animam Levi fuisse in lumbis Abrahæ, ac consequenter animam cujusque hominis non immediate creari à Deo, sed esse ex traduce, id est traduci, egredi, et propagari ab anima parentis per virtutem ejus seminalem, qua generat filium, sicuti lumen aeris traducitur et propagatur à lumine solis. Sed falso fundamento nititur Tertullianus : putavit enim animam hominis esse corpoream, imo suum habere sexum, ita ut anima viri ab anima feminæ sexu distinguatur, æque ac corpus. Ejus ergo ratio hæc erat. Anima hominis est corporea, et homo ab homine generatur, sicut equus ab equo, bos à bove : atqui anima bovis et equi traducitur et propagatur ab anima bovis et equi generantis, adeoque educitur è potentia materiæ, puta seminis equini et bovini: ergo et anima hominis traducitur ab anima parentis.

Verum major propositio est falsa. Nam anima hominis est spiritualis, et immaterialis, anima vero equi est materialis, et educitur è potentia materiæ, ab eaque ita pendet, ut corpore equino pereunte pereat et anima. S. Augustinus quoque, licet non dubitaret animam humanam esse incorpoream et immaterialem ; tamen dubitavit, et in hoc dubio permansit usque ad finem vitæ, an hominis anima esset ex traduce parentis, an vero à Deo crearetur. Id patet ex lib. 1. et 2. quem scripsit de Origine animæ, et lib. 2. Retract. cap. 45. et 56. Ratio quæ S. Augustinum in hanc dubitationem compulit, hæc fuit, quia non videbat S. August. quomodo anima filii à parente contrahere posset peccatum originale, si non à parente descenderet et traduceretur.

Unde hic erat Achilles Pelagianorum : anima non est ex traduce, sed creatur à Deo ; ergo non potest à parente contrahere peccatum originale. Verum hanc consequentiam damnavit Zosimus Papa, totaque Ecclesia : ad hoc enim ut anima contrahat hoc peccatum, sufficit ut sit anima hominis, qui per naturalem generationem et virtutem seminalem descendit ab Adamo. Hoc enim ipso censetur filius Adæ, ac consequenter censetur fuisse in Adamo, voluisse et fecisse, quod voluit et fecit Adam, dum pomum vetitum comedit. Unde hanc sententiam de traduce animæ insectatur et damnat S. Hieron. aliique posteriores : adeoque jam certum est ex consensu totius Ecclesiæ, animam humanam non traduci à parente, sed immediate ex nihilo creari à Deo, qui eamdem infundendo creat, et creando infundit corpori humano.

Secundo, Magister sentent. lib. 2. de 30. ex eo quod Levi dicatur fuisse in lumbis Abrahæ, similibusque sententiis et phrasibus, putavit singulos filios Abrahæ, ex ipso Abrahamo, ac pari ratione singulos homines ex ipso Adamo, utpote primo omnium parente, trahere particulam carnis, quæ vere, proprie, eamdemque numero fuerit in Adamo. Putat enim alioqui non fore filios Adæ, nisi aliquam substantiæ Adami particulam plane eamdem et individuam in sese habeant, Imo putat hanc solam particulam esse de substantia hominis geniti : ita ut hæc particula alimentis non augeatur, sed in seipsa multiplicetur et crescat in magnum corpus humanum. Unde censet cibos non verti in substantiam hominis, sed eam tantum fovere, ac mox ab homine ipso defluere, vel excerni, ita ut nihil alimenti in homine remaneat quod resurgere possit ; ac consequenter putat illud carnis tantummodo resurrecturum, quod fuit in Adamo, quodque ex Adamo singuli homines traxerunt. Sed hæc portentosa est opinio, adeoque in omni Philosophia et Theologia est instar monstri, quam vel sola experientia clarissime refellit, et falsitatis coarguit. Experimur enim corpora hominum, æque ac aliorum animalium, nutriri et augeri sumptione alimentorum, et vice versa alimentis subtractis nutritionem quoque et augmentationem continuo cessare.

Dico ergo, Levi fuisse in lumbis Abrahæ, et quemlibet hominem fuisse in lumbis patris sui, non secundum animam, sed secundum corpus, quia scilicet virtute seminis Abrahæ corpus Levi formatum est et organizatum atque sic per vim seminis organizato corpori infusa fuit ex naturali exigentia à Deo anima. Corpus enim hominis dum sic organizatur, hoc ipso fit corpus humanum, poscitque animam humanam quasi suam formam : quam quia dare non potest parens per semen, aut aliam causam et virtutem naturalem ; hinc Deus parentis et naturæ defectum hic de more suo supplens, tanquam prima et universalis causa, producit animam talem, qualem poscit tale corpus ; illamque producendo infundit et unit corpori : quo fit ut non tantum corpus, sed totus homo ita genitus censeatur filius esse non Dei, sed sui patris, utpote à quo factum est, ut filius non tantum corpus proprie à se tanquam à patre, sed et animam à Deo per naturalem hanc, quam dixi, corporis à semine paterno formati et organizati exigentiam, acciperet. Et hoc sensu Gen. 46. v. 26. et 27. dicuntur septuaginta animæ (id est animatæ proles) egressæ de femore Jacob. De hac quæstione plura videre est apud Physicos in libris de Generatione, et in libris de Anima.

11. SI ERGO CONSUMMATIO PER SACERDOTIUM LEVITICUM ERAT (POPULUS ENIM SUB IPSO LEGEM ACCEPIT) QUID ADHUC NECESSARIUM FUIT SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDEC ALIUM SURGERE SACERDOTEM, ET NON SECUNDUM ORDINEM AARON DICI?] Pro *consummatio*, græce est τελείωσις, id est perfectio. q. d. Si vetus sacerdotium Aaronicum habebat vim perficiendi, id est justificandi homines, salvandi, et ad vitam æternam perducendi, qui est ultimus finis et summa perfectio hominis : si hominem perfectum, justum et beatum facere poterat sacerdotium Leviticum, maxime accedente lege Mosis, quæ cum illo data est, quamque maxime jactant Judæi, quasi ex ea ejusque observatione justificentur ; quid opus fuit, surgere alium sacerdotem, scilicet Christum, cujus sacerdotium non est secundum ordinem Aaron, sed Melchisedec ? cum enim Deus Christum promisit psalm. 109. dicens, *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec*, et jam re ipsa eumdem exhibuit ut succederet Aaronicis sacerdotibus, hoc ipso declaravit illis aliquid deesse, quod supplendum esset per Christum, scilicet illos non posse hominem perficere et sanctificare, sed hoc à Christo expectandum esse.

Nota Primo. Mentionem legis interjicit Apostolus dicens, *Populus enim sub ipso legem accepit*, tum quia ordo, ritus, victimæ, ministri, omnis-

que perfectio sacerdotii petenda et præscripta erat à lege, tum quia Judæi in lege æque ac in sacerdotio confidebant ; tum denique quia necessario connexa sunt lex et sacerdotium : et qualis est lex, tale debet esse sacerdotium ; et quale est sacerdotium, talis debet esse lex, scilicet tali populo et tali tempori conveniens. Et hoc est, quod hic ait Apostolus : *Populus enim sub ipso* (ἐπ' αὐτῇ, id est, in ipso, hoc est, ipsius sacerdotii tempore) *legem accepit*, quia cum populus in Sina legem per Mosen accepit, ibidem pariter accepit et sacerdotium. In Sina enim à Deo sacerdos constitutus est Aaron, ejusque filii, qui legem Deique cultum, sacrificia, et expiationes lege prescriptas docerent populum. Unde ex hac connexione legis et sacerdotii, tacite hic contendit Apostolus, tam legis, quam sacerdotii veteris mutationem fieri debuisse, et factam esse per Christum et legem novam, puta Evangelicam. Hinc clare subdit dicens, *Translato enim sacerdotio, necesse est ut et legis translatio fiat.*

Est hic quartum argumentum, quo probat Apostolus, sacerdotium Melchisedec et Christi, nobilius et dignius fuisse Aaronico. Probat autem sic. Post Aaronicum sacerdotium, Christus à Deo datus surrexit sacerdos secundum ordinem Melchisedec ; ergo prius sacerdotium, puta Aaronicum, imperfectum fuit, et insufficiens, ideoque cedere debuit sibi succedenti sacerdotio Christi, utpote longe perfectiori. Aaronicum enim carnale et temporarium erat, Christi vero spirituale et æternum. Ita Theophylactus et alii.

12. TRANSLATO ENIM SACERDOTIO, NECESSE EST UT ET LEGIS TRANSLATIO FIAT.] Per *legem* hic, non naturalem (decalogum) hæc enim æque christianos ac Judæos obligat : sed positivam et Mosaicam, scilicet ceremonialem et judicialem, accipe. Est occupatio. Dixissent enim Hebræi : Esto Christus novum induxerit sacerdotium secundum ordinem Melchisedec, uti promisit Deus psalm. 109. non tamen novam debuit inducere legem, abrogando legem Mosi datam à Deo. Respondet Apostolus, hoc posterius ex priori consequi : mutato enim sacerdotio necesse est mutari et legem, ideoque Christum, cum vetus sacerdotium mutavit in novum, pariter legem veterem debuisse mutare in novam. Causa hujus dicti est ea, quam jam attuli v. præcedenti, quia scilicet sacerdotium legi proportionatum, et cum ea indissolubiter connexum est : non enim potest esse sacerdotium sine certis et congruentibus sibi legibus, præceptis, cæremoniis, promissis, pœnis lege præscriptis. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl.

Aliam causam affert D. Thomas, mutato, inquit, sacerdotio, necesse est et legem mutari, quia mutato fine, necesse est mutari et media : lex autem Mosis, utpote divina, ordinatur quasi medium ad regimen divinum, tanquam ad finem suum : hoc autem regimen divinum fit et designatur per sacerdotium : ergo mutato sacerdotio ac regimine divino, necesse est et legem mutari. Hinc illud Jerem. 31. *Feriam vobiscum pactum novum.*

13. IN QUO (ἐφ'ὅν, id est, de quo, vel ad quem) ENIM HÆC DICUNTUR, DE ALIA TRIBU EST, DE QUA NULLUS ALTARI PRÆSTO FUIT.] Pro *præsto fuit*, græce est προσέσχηκε, id est, astitit, præfuit. Itaque *præsto fuit*, idem est, quod constanter astitit more ministrantium, ut patet cap. 10. v. 11. Christum fuisse alium sacerdotem ab Aarone et Aaronicis. Id probat sic : omnes Aaronici sacerdotes debebant esse oriundi ex tribu Levi : Christus autem non fuit ex Levi, sed ex Juda prognatus : ergo Christus non potuit esse sacerdos Leviticus, sive secundum ordinem et ritum Aaron ; sed prorsus ab eo diversus, imo adversus fuit, ac consequenter per novum suum sacerdotium exclusit vetus Aaronicum, pariterque per suam legem novam exclusit veterem, quæ sacerdotium statuerat in Levi, tribum autem Juda arcuerat à sacerdotio. Christus enim cum non esset ex Levi, sed ex Juda, sacerdotium iniit, illudque in posteros successione non hæreditaria, sed electiva propagavit

14. MANIFESTUM EST ENIM, QUOD EX JUDA ORTUS SIT DOMINUS NOSTER,] scilicet Jesus Christus. Hinc patet Judaicum esse figmentum et insulsum delirium, id quod narrat Suidas, verbo Jesus Christus, ex Theodosio Judæo : scilicet Christum, eo quod ex stirpe materna esset oriundus ex tribu Levi, quodque sine patre, ex sola matre virgine natus esset, ascitum esse à Judæis et allectum inter sacerdotes Aaronicos. Quam historiam nuper hic in Belgio edidit et sparsit quidam imprudens et imperitus. Hoc enim hic directe convellit Apostolus, qui hic docet, Christum non potuisse esse sacerdotem Leviticum, ex eo quod oriundus esset ex Juda. Quare B. Virgo mater Christi orta fuit ex tribu Juda, quia pater ejus Joachim fuit ex tribu Juda.

Dices, Mater B. Virginis fuit ex tribu Levi : nam fuit cognata Elisabethæ, quæ fuit uxor Zachariæ sacerdotis, ergo per aviam suam potuit Christus censeri de tribu Levi, fierique Leviticus sacerdos. Respondeo, Antecedens incertum est, caretque fundamento, imo à Ribera et multis aliis negatur : potuit enim Elisabetha esse cognata B. Virginis ex eo, quod Elisabethæ mater esset oriunda ex tribu Juda, essetque cognata B. Virginis, uti docet S. Ambros. lib. 3. in Lucam, sub initium ; non autem ex eo quod mater Virginis esset oriunda ex stirpe Levi, et ex familia Elisabethæ. Sacerdotes enim poterant ex tribu Juda, utpote regali, ducere uxorem : sicuti Aaron duxit uxorem Aminadab sororem Naason (qui fuit dux tribus Juda) ex qua omnes sacerdotes prognati sunt. Secundo, etiamsi antecedens esset verum, consequentia tamen falsa est : nec enim poterant esse sacerdotes qui ex genere materno, sed tantum qui ex paterno descendebant ex Levi. Per mares enim, non per feminas familiæ præsertim Leviticæ, censebantur et constituebantur : nec enim femina capax erat sacerdotii, uti erat hæreditatis vel regni. Licet ergo in Machabæis oriundis ex Levi posset consistere et conservari sceptrum Davidis et Juda, eo quod Machabæi per matrem descenderent ex Juda et Davide ; tamen id in sacerdotio fieri non poterat. Cum enim mater non esset capax sacerdotii, non poterat per eam jus sacerdotii ad filium derivari.

Nota Tò *manifestum est.* Christum enim natum esse ex tribu Juda, constabat apud Judæos, Primo ex tabulis genealogiarum, quas ipsi accuratissime conscribebant et conservabant. Secundo, ex genealogia Christi, quam texit S. Matth. c. 1. et S. Lucas c. 3. Tertio, idipsum tacite prædixerat Jacob. 49. v. 10. licet enim ibi expresse

tantum prædicat Jacob, quod non deficiet sceptrum de Juda, donec veniat Christus; tamen quia hanc benedictionem Christi ex se nascituri assignat soli Judæ, hinc eo ipso implicite præsignificat, ex solo Juda nasciturum esse Christum. Itaque hanc prophetiam Jacobi intellexerunt semper Judæi, quorum hæc communis fuit vox, Ex Juda nascetur Christus. Denique Christum nasciturum, et natum esse ex Juda, patet ex eo, quod Christus natus sit ex Davide: David enim fuit ex genere et tribu Juda. Jam apud omnes constabat, Davidi promissum esse Christum, Christumque ex Davide nasciturum esse ex 2. Reg. c. 7. v. 12. et 23.

IN QUA TRIBU, id est, de qua tribu, NIHIL DE SACERDOTIBUS MOSES LOCUTUS EST.] q. d. Moses instituens jussu Dei sacerdotium, Levi delegit, non Judam, et hoc ipso Judam exclusit à suo sacerdotio.

15. ET AMPLIUS ADHUC MANIFESTUM EST, SI SECUNDUM SIMILITUDINEM MELCHISEDEC EXURGAT ALIUS SACERDOS.] Probavit Christum esse alium sacerdotem ab Aaronicis, eisque successisse, ac consequenter eos abolevisse, ex eo quod Christus ortus sit et Juda, non ex Levi, ex quo debebant descendere omnes Aaronici. Hic Secundo, idem probat, ex eo quod Christus psal. 109. dicatur sacerdos non secundum ordinem Aaron, sed Melchisedec.

16. QUI NON SECUNDUM LEGEM MANDATI CARNALIS FACTUS, SED SECUNDUM VIRTUTEM VITÆ INSOLUBILIS.] *Mandatum carnale* vocat legem Mosaicam, de carne circumcidenda et lustranda, eo quod non animam, sed carnem tantum à quadam immunditia et irregularitate legali et politica in hominum opinione consistenti, purgaret et sanctificaret; idque per carnales cæremonias, scilicet lotiones, sacrificia, suffitus, et cætera quæ carnem tantum, non autem animi fibras attingant, ut notat Theod. Ac consequenter carnalem vocat legem, id est, temporariam, quia cum carne moriebatur: carnalis enim legis cæremoniæ lustrationes circa carnem occupabantur, eaque subtracta et moriente cessabant, finiebantur, et cum homine desinebant. Huic opponit mandatum, id est, legem Christi, quæ est *secundum virtutem vitæ insolubilis*, id est, quæ dat et tribuit vitam æternam tum gratiæ, tum gloriæ. Et hoc est, quod subdit v. 25. *Unde et salvare in perpetuum potest.* q. d. Sacerdotes Aaronici carnales erant, temporales et mortales: Christus autem per potentiam et virtutem Patris factus est sacerdos semper vivens, æternus, immortalis, quique vitam spiritalem gratiæ, et per eam vitam æternam gloriæ nobis elargitur: ergo longe præstat Christus Aaronicis.

Objicies, Levit. 6. v. 18. et 20. et alibi sæpe dicuntur sacrificia Levitico præscripta efferenda ritu sempiterno: ergo tam æterna sunt illa, quam æternum est sacrificium Christi.

Respondeo, Nego conseq. nam in Leviticis non absoluta significatur æternitas, sed tantum respectiva, scilicet ea duratura semper, id est, toto tempore legis, sive quamdiu duravit lex vetus, donec veniat Messias, qui novum et æternum simpliciter sacerdotium inducat. Id patet tum ex aliis, tum ex eo quod post hæc Levitica sacrificia ritu sempiterno offeranda, promisit Dominus Davidi aliud sacerdotium Christi absolute æternum, dicens psalm. 109. *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Quo satis significat sacerdotium Aaronicum æternum fore tantum usque ad Christum, et per Christum abolendum esse; Christi vero sacrificium duraturum esse usque ad finem mundi.

17. TU ES SACERDOS IN ÆTERNUM SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDEC.] Non quasi Christus habuerit sacerdotium formaliter ejusdem rationis, vel institutum à Melchisedec. Patet enim sacerdotium Christi multo fuisse excellentius, altioris ordinis et originis, quam fuerit Melchisedec.

Unde Nota. Pro *secundum ordinem*, hebraice est על דברת *al dibrat*, id est, secundum negotium, morem, ritum, typum, analogiam, similitudinem (uti vertit Paulus v. 15.) Melchisedec. q. d. Christus est sacerdos excellentissimo quodam genere sacerdotii æterni, cujus singularis typus et similitudo fuit Melchisedec. Patet hic sensus ex hoc versu et præced.

Nota, Christum dici sacerdotem secundum ordinem et typum Melchisedec multis de causis, ut dixi v. 3. sed potissima et propria causa et similitudo est in victima; quia, sicut Melchisedec prius panem et vinum Deo obtulit in gratiarum actionem pro victoria Abrahæ, deinde illa Deo oblata in milites Abrahæ libanda, id est, participanda et comedenda distribuit: ita et Christus in ultima cœna illa et transubstantiando in sacrificium Eucharisticum, eaque deinde Apostolis libanda distribuit, et similiter offerenda et libanda præcepit. Ritus enim, ratio et similitudo sacerdotii proprie spectandus est, proprieque consistit in ipsa functione sacerdotii, id est, in ipsa oblatione victimæ et sacrificii, qualia hic sunt panis et vinum: reliqua enim circumstantiæ sunt, nec pertinent ad rationem et speciem propriam, ordinemque sacrificii et sacerdotii.

Hinc demonstratur evidenter Missam esse sacrificium; quia nullo alio loco declaravit Christus se esse sacerdotem secundum ordinem Melchisedec (qualem eum fore prædixit et promisit David psalm. 109.) nisi in cœna, in qua se obtulit sub specie panis et vini, nobisque eadem in Missa pari Modo offerenda præcepit: sacrificium enim crucis, utpote cruentem, non fuit secundum ordinem Melchisedec, sed potius Aaron, qui boves et oves Deo jugulando immolabat. Nam quod Melchisedec non aliud obtulerit, quam panem et vinum, æque ac Christus in cœna; patet, tum Genes. 14. 18. tum quia nusquam alibi ipsum boves, oves, aut quid aliud immolasse meminit Scriptura: ut, nisi ordinem sacerdotii Melchisedec, ejusque sacrificii et victimæ oblationem, ritum et speciem colligas ex Genes. 14. 18. nusquam illa colligere possis. Quod si quis temerarius hoc admittat, et nusquam illa colligi posse asserat, inferam; Ergo frustra à Davide dicitur, nobisque proponitur Christus sacerdos secundum ordinem Melchisedec; cum hunc ordinem nusquam invenire, divinare, aut intelligere possimus. Qua de re plura dicenda sunt Genes. 14. Hæc est communis sententia et expositio Patrum, et totius antiquitatis, quin et veterum Rabbinorum. De qua vide Bellarm. l. 1. de Missa c. 6.

Objicies, Cur ergo hanc præcipuam in hostia similitudinem sacrificii Melchisedec et Christi silet et omittit hic Paulus. Respond. Quia hoc erat extra scopum Apostoli. Apostolus enim illud

psalm. 109. *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec*, tantum citat ad hoc, ut inde probet et demonstret Hebræis Christi sacerdotium diversum esse, successisse, et abolevisse sacerdotium Aaronicum. Probat autem sic: David post 400. annos ab instituto sacerdotio Aaronico, promittit alium sacerdotem, scilicet Christum, qui sit futurus perpetuus sacerdos secundum ordinem Melchisedec, qui Melchisedec 400. annis legem et sacerdotium Aaronis antecessit: ergo hoc ipso significat David prius sacerdotium Aaronicum, utpote temporaneum, carnale et infirmum, abolendum esse, per posterius sacerdotium Christi, utpote æternum, spirituale, et efficacissimum ad peccata abolenda, ad gratiam, gloriam, et vitam æternam nobis impetrandam. Ad hoc autem non necesse erat Apostolum explicare quæ fuisset hostia Melchisedec, quam Hebræis ex Genesi satis notam et manifestam sciebat. Adde, Apostolus hic tantum urget ea, quibus Melchisedec, et per consequens Christus præcellit sacerdotibus Aaronicis; qualis maxime est æternitas symbolica in Melchisedeco, vera et propria in Christo: ad hæc autem plane impertinens et inutilis erat mentio hostiæ Melchisedec, quia hac parte Melchisedec non erat nobilior, sed potius minor sacerdotibus Aaronicis. Hi enim animalia viva, puta boves et oves, ille vero solum panem aridum obtulit; animalia autem longe præstantiora sunt pane. Denique id tacuit Apostolus, quia multi Hebræi rudes et infirmi, tanti mysterii et arcani Eucharistiæ necdum erant capaces, uti ex Paulo ostendi c. 5. v. 11. et 12.

18. Reprobatio quidem fit præcedentis mandati propter infirmitatem ejus et inutilitatem.] Versu 12. probavit Apostolus abolitam esse legem veterem, ex eo quod sacerdotium vetus per novum Christi abolitum sit; lex autem cum sacerdotio connexa est: ergo abolito et mutato sacerdotio veteri necesse fuit aboleri simul et mutari legem veterem in novam Christi. Jam ne quis miretur, dicatque, Quid causæ fuit, cur Deus legem olim à se institutam abrogavit? respondet hic Paulus. q. d. Vis scire causam abolitæ legis et sacerdotii? cur facta *sit reprobatio præcedentis mandati*, id est, abrogatio veteris legis? causa est legis illius infirmitas et inutilitas, quia lex illa non poterat peccata expiare, salvare et beare homines.

19. Nihil enim ad perfectum adduxit lex.] Id est, lex neminem potuit perficere, id est, justificare, et ad beatitudinem, quæ summa est hominis perfectio, perducere, Lex enim tantum in rebus externis occupabatur, circa justitiam carnis et munditiem exteriorem, quæ coram hominibus, non autem coram Deo nos puros et sanctos efficiebat. Si quis mortuum aut immundum attigisset, jubebat eum lex lavari; si quis homicidium, et verum crimen admisisset, jubebat eum lex occidi: ipsum vero peccatum, ipsamque animam non purgabat et expiabat lex.

Nota. οὐδὲν ponitur pro οὐδένα, id est, *nihil* ponitur pro nemine, pro masculino enim utitur neutro, quia genus neutrum plenius significat omnimodam universalitatem, inquit Theoph. Sic Joan. 6. 37. dicitur: *Omne* (id est omnis homo) *quod dat mihi Pater, ad me veniet.* Sic Matth. ult. Christus jubet prædicari Evangelium omni creaturæ, id est, omni homini.

Introductio vero melioris spei (supple, sit, vel facta est per Christum) per quam approximamus ad Deum.] q. d. Per Christum intravit, et, ut Syrus vertit, על *al*, id est ascendit, *melior*, id est, major et præstantior spes justitiæ et salutis, quia Christus induxit nova sacrificia, Sacramenta, leges et promissiones novi testamenti, quibus Dei gratiam hic, et in futuro gloriam ac beatitudinem consequi, itaque Deo quam maxime approximare, atque ad ipsum in Sancta sanctorum, id est in cœlum ipsum, conscendere speramus. Spem Evangelicam toties inculcat Apostolus, ut Hebræi in rebus afflictis pene despondentes animum, eumdem erigant per considerationem tot et tantorum bonorum, quæ Evangelium promittit, quæque per Christum adipisci speramus.

20. Et quantum est non sine jurejurando.] Pendet hæc sententia à v. 22. ubi eam explet Apostolus dicens, *In tantum melioris testamenti sponsor factus est Jesus.* q. d. In quantum res hæc, scilicet ut Christus fieret sacerdos, non peracta est sine jurejurando, in tantum præstantior sacerdos, legislator et mediator est Jesus, quam fuerit Moses et Aaron.

Est quintum argumentum probans præcellentiam Christi præ Mose et Aarone, estque tale. Lex, testamentum et sacerdotium Christi, non autem vetus Mosis et Aaronis, promissum fuit à Deo, cum jurejurando, idque ut certius et firmius esset tam sacerdotium Christi, quam reconciliatio nostra, omniaque bona per Christum promissa et præstanda; ergo in quantum juramento firmatum est Christi sacerdotium, dicente Davide, *Juravit Dominus, et non pœnitebit eum, Tu es sacerdos*, etc., in tantum excellentius est Christi sacerdotium Aaronico.

21. Alii quidem sine jurejurando.] q. d. Aaroni et posteris Deus dedit sacerdotium sine juramento, quasi rem minoris momenti et temporaneam, quam firmare juramento Deus non est dignatus. Hæc verba explicant antithesin et vim argumenti latentem in eo quod præcessit: *Et quantum est non sine jurejurando.* Idipsum clarius Græca indicant, quæ habent, οἱ μὲν γὰρ, id est, *nam illi* (Aaronici) *quidem sacerdotes facti sunt sine jurejurando:* Christus autem cum jurejurando, quasi res et negotium Christi pontificis, scilicet hominum reconciliatio et salus, magni esset momenti, et licet difficilis, certissimo tamen credenda et speranda ab hominibus, hac enim de causa juravit Dominus dicens: *Tu es sacerdos in æternum.* Ita Theophylactus.

Hinc patet, hæc verba et sequentia usque ad v. 22. intercipienda et includenda esse parenthesi.

22. In tantum melioris testamenti sponsor factus est Jesus.] *Testamentum*, et Græcum διαθήκη, idem sunt, quod Hebræum ברית *berit*, id est fœdus et pactum, scilicet inter Deum et homines initum per Christum, ut dixi 1. Corinth. 11. v. 25.

Secundo, *sponsor* sive fide jussor, hic idem est, quod mediator, qui fidem suam interponit, promittit et spondet bona, quæ in novo hoc Dei cum hominibus fœdere promittuntur, rata fore certoque præstanda. Cum enim Christus et novum testamentum promittat hominibus ex parte Dei, resurrectionem et præmia cœlestia, divina, et quæ nondum videmus, et longe à nobis remota sunt, ideoque difficulter ab hominibus creduntur et sperantur; hac de causa pro illis

fidejussit Christus: quasi dixerit, Vanum me habere volo, nisi quod Patris mei nomine fidejubeo, de cœlo et cœlesti gloria fidelibus meis danda, sit ratum, certum et firmum: arrham autem hujus suæ sponsionis, qua nostram spem mire confirmavit Christus, nobis dedit cum re ipsa resurrexit, et ascendit in cœlum, hoc ipso quasi viam in cœlum nobis aperiens et ostendens, seque cœli claves habere, ac cœli dominum esse demonstrans. Ita Anselmus.

23. Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes.] Est sextum argumentum demonstrans Christum præstare Aaronicis, estque tale. Aaronici erant mortales, et alter alteri post mortem in sacerdotio succedebat: Christus autem est immortalis, licet enim sit mortuus, mox tamen quasi victor mortis resurrexit ad vitam gloriosam et immortalem: ergo Christus præstat Aaronicis. Ita ex Chrysostomo Theophyl. unde subdit Apostolus:

24. Hic (Christus) autem eo quod permaneat in æternum, sempiternum, ἀπαράβατον, id est, quod præterire, vel in alium successive transire non potest) habet sacerdotium.] q. d. Christus non habet successorem, sicut habuit Aaron, quia ipse semper vivit ut sacerdos et mediator noster usque in æternum.

Dices, S. Petrus in pontificatu successit Christo, sicut Eleazarus successit Aaroni.

Respondeo, hoc esse falsum, nam Eleazarus Aaroni successit in pari, imo eodem gradu et dignitate pontificatus: æqualis enim dignitatis fuit Eleazarus pontifex cum Aarone pontifice. S. Petrus autem successit Christo, non ut par, sed ut vicarius et minister: sicuti in bello, absente capitaneo succedit ei in acie locum tenens. Christus ergo solus summus est et æternus pontifex noster, qui in terris pontificatum hunc suum administrat per Romanos Pontifices, tanquam vicarios et œconomos suos: nil ergo gloriæ et honoris Pontifices Romani demunt Christo pontifici, imo ejus pontificatum illustrant et promovent, cum se ipsius tantum administros, famulos et vicarios esse profiteantur, ad hoc ut Christi gloriam ubique propagent.

25. Unde et salvare in perpetuum potest accedentes.] Græce, εἰς τὸ παντελὲς, quod Vatablus et Erasm. vertunt, *ad perfectum*, perfecte, plene; verum noster, Syrus, et Græci Patres melius vertunt, *in perpetuum.* Vult enim docere Paulus, Christum, utpote sacerdotem æternum, non tantum in hac vita, sed et in futura salvare suos fideles, illisque conferre æternam salutem, cum Aaronici temporalem tantum hujus vitæ suis impetrarent.

Nota. *Accedentes* (ita enim legendum est cum Romanis, Græco et Syro, non autem, *accedens*) vocat fideles, qui per fidem et obedientiam quam Christo præstant, accedunt ad Deum Patrem, ejusque gratiam et amicitiam.

Semper vivens ad interpellandum pro nobis.] Hinc patet, Christum in cœlo interpellare et orare pro nobis, idque proprium esse Christo, ut tanquam pontifex oret pro nobis: alii enim Sancti, etiam ii, qui in hac vita sacerdotes fuerunt, orant pro nobis in cœlo, non tanquam sacerdotes, sed tanquam privati Sancti et amici Dei: non enim amplius funguntur sacerdotio in cœlis. Vide dicta Rom. 8. 34.

Talis enim decebat ut nobis esset pontifex,] scilicet, qui semper vivens, semper interpellaret pro nobis, ac proinde, qui sanctus esset, innocens, etc. ut ita in perpetuum salvaret nos.

Nota τὸ *decebat*, q. d. inquit Primasius. Non eramus digni, nec promerebamur talem habere pontificem, sed necesse erat nobis ut talem haberemus qui esset sanctus, etc.

Sanctus,] ὅσιος, id est purus, et omnis labis expers, hoc est sanctus: puritas enim est sanctitas, ut dixi in 1. Corinth. 7. v. 34. Unde Theophyl. ὅσιος, inquit, *est qui nihil eorum quæ facere debet omittit, puta moribus integer, et in actibus omnibus perfectus.*

Secundo et melius, ὅσιος, idem est quod pius erga Deum, Deum timens et colens, Deo devotus; sacer et sanctus, ipsaque pietate et sanctimonia reverendus et venerandus.

Innocens,] ἄκακος, id est, carens malitia et noxa; id est, innocens, qui nemini noceat, nemini male velit, sed omnibus prodesse et benefacere studeat. Hinc Chrysost. et Œcumen. ἄκακος vertunt, expers doli, qui nescit fallere, nescit decipere. Fraus enim ac dolus æque ac animus nocendi avidus, proprie vocantur malitia, græce κακία; et ἄκακος, qui eo caret. Ita Cicero Tusculan. 4. et l. 3. de Finibus: *Virtutis*, inquit, *contraria est vitiositas: sic enim malo, quam Malitiam appellare, quam Græci κακίαν appellant. Nam malitia certi cujusdam vitii nomen est, vitiositas omnium.*

Impollutus.] Nota hic, pontificem debere esse per omnia sanctum et integrum, scilicet, ut sit *sanctus*, id est pius, erga Deum, *innocens* erga proximum, *impollutus* erga seipsum. Pro *impollutus*, græce est ἀμίαντος, id est incorruptus, immaculatus, illæsus, inviolabilis. Inde enim lapis dicitur amiantus (ad quem hic videtur Paulus alludere) quod igne non lædatur, quodque ex eo utpote flexili telas velaque texant, quæ igni injecta ardent quidem, sed ex eo splendidiora exeunt, ut docet dioscor. lib. 5. c. 113. et Plinius l. 36. c. 19. Talis est puritas, ac præsertim castitas, quæ nec igne concupiscentiæ, nec igne corporali corrumpi potest: sed tam mente, quam corpore illæsa et incorrupta inter quosvis ignes perdurat. Unde Isaiæ 43. v. 2. per Christum Deus idipsum promittit cuilibet Christiano puro et sancto, dicens: *Cum ambulaveris in igne, non combureris, et flamma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel, salvator tuus.* Ubi Leo Castrius ex S. Athanasio: *Sicut*, inquit, *ex amianto lapide telæ fiunt igne inviolabiles, ita B. Virgo Agnum peperit, cujus glorioso vellere facta est nobis vestis immortalitatis, qua tecti nec igne comburi possumus, nec aquis concludi, aut ulla alia re, quin per omnia cruciamenta illæsi ad corruptionem et immortalitatem transeamus.* Imo sic ad litteram angelus sua quasi veste amiantina tutatus est ab igne Babylonio tres puros et castos pueros Hebræos, angelus, inquam, similis filio Dei, Christique typus, Daniel. 3. v. 92. Sic S. Joannes, S. Vincentius, S. Cæcilia, Lucia, Agnes, aliæque plurimæ in flammis Christo protegente manserunt illæsæ, et non minore miraculo; undique licet tentatæ libidinis igne, non arserunt, imo à sponso suo Christo, angelum virginitatis suæ custodem et vindicem perpetuum adeptæ sunt, adeoque, quod notandum est et memorabile, cum ex sanctis virginibus multas à tyrannis et præsidibus Ethnicis damnatas legamus ad lupanar; nullam tamen ex eis violatam, sed omnes Dei

ope miraculose lenonum manus evasisse, atque inviolatas virginesque permansisse legimus. Tales etiamnum sunt permulti sacerdotes, Religiosi, aliique qui in carne vivunt angelice, et inter ignes concupiscentiæ, et tentationum carnis, quasi amianti perdurant, et fulgidius resplendent. Pontifex ergo noster Christus amiantus est, suosque præsertim sacerdotes amiantos esse vult, atque angelicam puritatem et castitatem ab eis exigit, quia incorruptio proximum facit esse Deo: sacerdotes autem pro populo, Deo approximare debent.

SEGREGATUS, non tantum à peccatis, sed et A PECCATORIBUS; quin ET EXCELSIOR COELIS FACTUS,] ut longissime non tantum à peccatoribus, sed et ab hominibus omnibus distet, superetque omnes angelos et Beatos, tam loco, quam gratia et gloria, *ascendit* enim *super omnes cœlos*, Ephes. 4. v. 10. Secundo, S. Anselm. hæc omnia sic quoque explicat: *Sanctus* interius, *innocens* manibus *impollutus* corpore, *segregatus* à *peccatoribus*, id est ab omni peccato immunis, et seorsum factus est à grege peccatorum, et consequenter à grege cæterorum sacerdotum separatus, inter quos nullus est sine peccato; *et Excelsior cœlis factus*, ut ibi ministret in superno altari. Vel, *excelsior cœlis factus*, id est, super omnes cœlestes creaturas evectus; ita ut ejus magnitudo vel sublimitas magnitudinem primorum sic transscendat angelorum, ut inter ipsum et angelos nulla possit fieri comparatio secundum magnitudinem et excellentiam. Hucusque Anselm.

27. QUI NON HABET NECESSITATEM QUOTIDIE, QUEMADMODUM SACERDOTES (Levitici) PRIUS PRO SUIS DELICTIS HOSTIAS OFFERRE, DEINDE PRO POPULI: HOC (scilicet offerre non pro suis, sed pro populi delictis) ENIM FECIT SEMEL, SEIPSUM OFFERENDO.] Est septimum argumentum probans Christum præcellere Aaronicis sacerdotibus, estque tale. Aaronici pro peccatis tam suis, quam populi, hostias offerunt, idque sæpius, imo quotidie: Christus autem non pro suis, sed alienis, scilicet totius mundi, peccatis offert, idque semel tantum, unaque oblatione omnia omnium hominum peccata expiavit, ergo Christus nobilior et efficacior est Aaronicis.

Infert hinc et nobis objicit Beza, Ergo unicum est Christi sacrificium: ergo quotidianum Missæ sacrificium abolendum est, utpote repugnans unico Christi sacrificio. Respond. unicum esse Christi sacrificium expiatorium, redemptorium et satisfactorium omnium peccatorum, scilicet sacrificium crucis: illo enim Christus obtulit prætium sufficiens pro culpis et debitis peccatorum omnium, quæ unquam commissa sunt, vel deinceps committentur. Missa autem sacrificium est non redemptorium et satisfactorium, sed applicatorium redemptionis et satisfactionis Christi in cruce peractæ. in Missa enim non novum offerimus pro peccatis pretium sed primævum crucis pretium et lytrum nobis applicamus: sicut illud ipsum nobis applicamus per baptismum, aliaque Sacramenta, et per bona opera.

Respondeo Secundo, Missæ sacrificium idem est cum sacrificio crucis, Primo, repræsentative, sicut imago eadem est cum re cujus est imago: Missa enim repræsentat sacrificium crucis. Secundo, realiter: tam enim in Missa, quam in cruce idem est sacerdos primarius offerens, scilicet Christus; eadem etiam utrobique est victima et hostia, scilicet corpus Christi, eadem inquam in re, licet quoad modum sit diversa: in Missa enim est incruenta, cum in cruce fuerit cruenta; sed incruenta in Missa significat et repræsentat cruentam in cruce. Ita Concil. Trident. sess. 22. c. 1.

28. LEX ENIM HOMINES CONSTITUIT SACERDOTES, (græce ἀρχιερεῖς, id est, pontifices sacrorum et sacerdotum principes) INFIRMITATEM HABENTES,] id est mortales, miseros, et peccatores, quique non valeant suis sacrificiis peccata expiare.

SERMO AUTEM JURISJURANDI, QUI POST LEGEM EST, FILIUM IN ÆTERNUM PERFECTUM,] scilicet sacerdotem per pontificem constituit; hoc enim repetendum est ex antithesi præcedentis sententiæ.

Nota. *sermo jurisjurandi* est juramentum, quo psalm. 109. *juravit Dominus* Christo: *Tu es sacerdos in æternum:* patet ex v. 17.

Secundum, hoc juramentum datum est per Davidem, post datam legem Mosi et Aaroni, ut significaretur vetus sacerdotium cessurum novo Christi, qui perficeret ea quæ veteri deerant.

Tertio, pro *perfectum*, græce est τετελειωμένον, id est consummatum (ut vertit Noster c. 2. v. 10.) idque in æternum, ut scilicet in æternum Christus consummatus sit, tum in gratia et sanctitate, ut peccare non possit unquam. Ita S. Chrysost. Theophyl. Œcumen. tum in vita et gloria, ut sit immortalis, impassibilis et gloriosus; tum in sacerdotio et sacrificio, ut non indigeat plures offerre hostias, sed unica hostia et sacrificio expiarit omnes homines, pretiumque solverit pro omnibus omnium hominum peccatis. Opponit enim Apostolus has Christi perfectiones et consummationes infirmitati sacerdotum veterum.

Nota. Singula verba Apostoli hic efficacem continent antithesin Christi et Aaronicorum. Christus factus est pontifex cum jurejurando Dei, Aaronici sine jurejurando; Christus post legem, quasi illi successurus, eamque adimpleturus, sacerdotium iniit, Aaronici cum lege; Christus est filius, illi servi; Christus permanet in æternum, illi temporanei sunt, sibique succedunt; Christus in gratia, gloria et beatitudine est consummatus, illi infirmitati mortis, ærumnarum et peccatis subjacent. Ita S. Chrysost.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PER ANACEPHALÆOSIN OSTENDIT CHRISTI SACERDOTIUM PRÆSTARE AARONICO TANQUAM CORPUS UMBRÆ : INDE V. 6. A SACERDOTIO TRANSIT AD TESTAMENTUM, DOCETQUE VETUS TESTAMENTUM ÆQUE AC SACERDOTIUM ABOLITUM ESSE PER NOVUM CHRISTI, UTPOTE QUOD LEGES DEI NON SCRIBAT IN TABULIS LAPIDEIS, SED IN CORDE ET MENTE.

1. CAPITULUM autem super ea quæ dicuntur : Talem habemus pontificem, qui
consedit in dextera sedis magnitudinis in cœlis, 2. sanctorum minister et
tabernaculi veri, quod fixit Dominus, et non homo. 3. Omnis enim
pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur : unde necesse est et
hunc habere aliquid, quod offerat : 4. si ergo esset super terram, nec
esset sacerdos : cum essent qui offerrent secundum legem munera, 5. qui
exemplari et umbræ deserviunt cœlestium. Sicut responsum est Moysi
cum consummaret tabernaculum : Vide (inquit) omnia facito secundum exemplar, quod tibi
ostensum est in monte. 6. Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto et melioris
testamenti mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est. 7. Nam si illud
prius culpa vacasset : non utique secundi locus inquireretur. 8. Vituperans enim eos dicit : Ecce
dies venient, dicit Dominus : et consummabo super domum Israel, et super domum Juda,
testamentum novum ; 9. non secundum testamentum quod feci patribus eorum in die qua
apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti : quoniam ipsi non permanserunt
in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. 10. Quia hoc est testamentum, quod
disponam domui Israel post dies illos, dicit Dominus : Dando leges meas in mentem eorum, et
in corde eorum superscribam eas : et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum : 11. et
non docebit unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens : Cognosce
Dominum : quoniam omnes scient me à minore usque ad majorem eorum ; 12. quia propitius
ero iniquitatibus eorum, et peccatorum eorum jam non memorabor. 13. Dicendo autem novum,
veteravit prius. Quod autem antiquatur et senescit, prope interitum est.

1. CAPITULUM AUTEM SUPER EA QUÆ DICUNTUR.] q. d. Caput, summa et compendium eorum quæ dixi, et dico, de præstantia sacerdotii Christi, est id quod sequitur. Ita syrus, vel, ut Chrysost. *capitulum* sive *caput*, id est, præcipuum et maximum ; ad quod quasi ad scopum referuntur cætera quæ dixi de Christo pontifice, est in quod jam exponam. Verum prior sensus planior est, tum quia græce non est κεφαλὴ, id est caput, sed diminutive κεφάλαιον, id est *capitulum*, scilicet quia breve est, et quasi compendium dictorum ; tum quia revera Paulus hoc capite facit anacephalæosin, eaque quæ tota epistola disputat de præstantia novi pontificis Christi, et infirmitate veterum, deque illorum abrogatione, hoc capite summatim complectitur, et nervose confirmat.

Nota hebraismum, *super ea*, id est eorum. Sic enim Hebræi regimen genitivi subinde explicant per ב *bet*, id est *in*, vel per על *al*, id est *super*.

TALEM HABEMUS PONTIFICEM, QUI CONSEDIT IN DEXTERA SEDIS MAGNITUDINIS IN EXCELSIS.] Hoc est capitulum, summa et compendium dictorum, scilicet Christum non tantum Aaronicis sacerdotibus, sed et angelis longe præstare, et talem tantumque esse, ut supra omnes sedeat ad dexteram Dei.

Nota. *Sedes magnitudinis*, id est thronus majestatis, in quo scilicet sedet majestas Dei Patris, ita ut Deus Pater dicatur *magnitudo*, vel majestas ; quomodo reges solemus vocare Majestatem regiam, et principes vocamus Celsitudinem. vel Secundo, *sedes magnitudinis*, sive majestatis, est sedes maxima, et maxime augusta, summæque majestatis et gloriæ. Uterque sensus est Theophyl. et uterque est ex phrasi Hebraica.

Porro Christus non tantum qua Deus, sed etiam qua homo sedet à dextris Patris : nam qua homo est pontifex. Audi S. Cyrillum in Concil. Ephesino, epist. ad Anastasium, etc. *Quod autem incarnatum Verbum Deo consideat, et æqualis gloriæ sit cum Deo et Patre, etiam in carne, tanquam unus existens Filius, etiam quando factus est homo, manifestat sapientissimus Paulus scribens : Talem habemus pontificem, qui sedet in dextera throni magnitudinis in sublimibus.* In Christo enim idem est hic homo, et hic Deus, propter eamdem hypostasin. Unde subdit Cyrillus : *Igitur etiam incarnatum Filium in divinitatis solio sanctorum Prophetarum chorus contemplatus est.*

IN EXCELSIS.] Græce ἐν οὐρανοῖς, id est, in cœlis.

2. SANCTORUM MINISTER.] Quia Christus sanctos facit, estque auctor veræ sanctitatis, inquit Chrysost. et alii, quia inter Sanctos in cœlo transiens ministrabit eis. Verum vox *sanctorum*,

hic non est masculini generis, sed neutrius; neque homines, sed sanctuarium significat. *Sanctorum* ergo, id est, Sancti et Sancti sanctorum, minister sacrorum publicus (hoc enim est λειτουργὸς) puta sacerdos et pontifex, est Christus. Id patet ex seqq. nam explicans τὸ *sanctorum*, subdit, *et* (id est) *tabernaculi* (sanctuarii) *quod fixit Dominus, et non homo.* q. d. Christus est pontifex non veteris sanctuarii facti ab homine, scilicet Mose, quod constabat Sancto et sancto sanctorum; sed novi, puta Ecclesiæ adumbratæ per vetus Sanctum, et Sanctum sanctorum, quam fabricatus est non Moses, sed Deus: nam *Sanctum*, significabat Ecclesiam Christi ex terris ambulantem et tendentem in *Sanctum sanctorum*, id est, in cœlum, in Ecclesiam triumphantem. q. d. Paulus, Christus tam Ecclesiæ militantis, quam triumphantis est sacerdos, quia in militanti per sacerdotes quotidie offert sacrificium Eucharistiæ, quod ipse primus in ea dum viveret obtulit et instituit: in triumphanti vero est pontifex, quia ipse primus aperuit viam in cœlum, cum per suum sanguinem ingressus est in Sancta, æterna redemptione inventa, ut ait Apostolus c. 9. ibique interpellat pro nobis.

Quod fixit.] Ergo cœlum neque movetur, neque rotundum est, sed fixum, fixeque in sua quadratura consistens, inquit Chrysostomus. Prius verum est, scilicet empyreum, in quo sunt Beati, non moveri, sed esse fixum et immobile. Posterius, scilicet quod sit quadratum, non sphæricum, saltem quoad superficiem convexam, docet quoque Lud. Molina in tractatu de Opere sex dierum, et Conimbricenses in l. 2. de Cœlo c. 5. q. 1. a. 2. Innuit quoque S. Joan. Apocal. 21. ubi de cœlo loquens, *Civitas*, inquit, *in quadro posita est:* quod ad litteram, uti sonat; accipi potest. Verum melius hoc quadrum, uti et lapides, plateas, muros, aliaque cœlestis illius civitatis ornamenta, quæ illo capite describit S. Joannes, accipies, non ad litteram, sed symbolice; ut nimirum partim ad ornatum, partim ad firmitatem, partim et maxime ad amplitudinem et commoditatem, qua ad omnes mundi plagas obversa est, quadrata dicatur et proponatur: urbes enim quadratæ firmissimæ, ornatissimæ, et commodissimæ sunt intrantibus et exeuntibus, utpote quæ quatuor quadraturæ suæ lateribus quatuor mundi plagas respiciant, ut per portas singulorum laterum ex qualibet plaga homines directe in eam ingredi et egredi possunt. Et hoc est, quod per hanc quadraturam cœli vult significare Joannes, scilicet à quatuor partibus eam respicere quatuor mundi plagas, in iisque singulis tres, id est multas et copiosas habere portas, quibus ab omnibus mundi plagis Sancti et electi in cœlum intrent. Respicit enim et explicat illud, quod dixerat v. 13. civitatem hanc ab Oriente habere portas tres, tres ab Aquilone, totidem ab Austro et ab Occasu. Quare nihil est quod cogat nos dicere cœlum empyreum esse difforme aliis cœlis, esseque quadratum: adeoque quod Aristoteles et Philosophi l. 2. de Cœlo c. 4. docent cœlum esse sphæricum, quia figura sphærica perfectissima est et capacissima, cœlo empyreo quoque attribui potest.

3. Omnis enim pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur: unde necesse est et nunc habere aliquid quod offerat.] *Hostiæ* sunt victimæ cruentæ; *munera* incruentæ, ut dixi c. 5. v. 1. Probat Apostolus id, quod dixit v. 2. scilicet Christum, licet sedeat à dextris Dei in cœlo, esse tamen ibidem *Sanctorum*, id est sanctuarii, *ministrum* et sacerdotem, qui scilicet sacrificando, et sacras hostias ac munera offerendo, Deo ministret, id probat sic: Christus licet sedeat in cœlo, est tamen pontifex: atqui omnis pontifex offert munera et hostias: ergo et Christus in cœlo suas hostias et munera offert, scilicet suum in cruce sacrificium, quod olim in monte Calvariæ obtulit, nunc quoque idipsum per continuam commemorationem Patri in cœlo offert.

Secundo et proprie, Christus in cœlo offert sacrificia Missæ, quæ toto orbe quotidie celebrantur, in his enim primus et primarius sacerdos qui consecrat, offert et transsubstantiationem peragit, est Christus.

4. Si ergo esset super terram, nec esset sacerdos: cum essent qui offerrent secundum legem munera.] q. d. Si tale esset sacerdotium Christi, quale vos, ô Judæi, requiritis, ut scilicet Messias vester degat semper apud vos in templo Salomonis, ibique sacrificet et faciat ea, quæ fecerunt sacerdotes Levitici et Aaronici; *nec esset sacerdos*, græce οὐδ' ἂν ἦν ἱερεύς, id est, ne quidem esset sacerdos et pontifex Christus: tum quia ad hoc terrestre sacerdotium, et terrestria ejus bona procuranda et impetranda sufficerent sacerdotes legales et Levitici, nec alio esset opus sacerdote secundum ordinem Melchisedec, scilicet Christo; tum quia Christus, si terrenus tantum esset sacerdos, non obtulisset hostiam Christo, id est redemptore et salvatore, dignam, quæ scilicet sufficeret ad nostram salutem: Nulla enim digna fuit hostia et sufficiens ad reserandum cœlum, et cœlestia bona, salutemque nobis afferendam, præter ipsummet Christum in cruce immolatum, occisum, ac terrestri vita defunctum. Ita Œcumen.

Ex hisce colligit Apostolus Christum non tantum in terra, sed et in cœlo esse pontificem et sanctorum ministrum, uti præcessit.

Ex hoc loco perperam intellecto, nuper quidam Faustus Socinus Senensis impium dogma confinxit, illudque in Polonia et Hollandia sparsit, nimirum Christum sacerdotem non fuisse in terra, sed tantum in cœlo, adeoque in cruce nullum obtulisse sacrificium aut lytrum redemptionis nostræ: ac consequenter Christum non fuisse redemptorem et salvatorem, sed tantum doctorem hominum, qui sua sancta vita meritus sit, ut post mortem fieret sacerdos et pontifex in cœlo. Unde ante crucem et resurrectionem eum fuisse quidem Prophetam, sed hominem tantum, qui proinde non aliter vocandus sit quam Jesus à Nazareth; post resurrectionem vero eum factum esse Christum, itaque jam appellandum esse. Quod dogma blasphemum non tantum veterem arrianismum, nestorianismum, et pelagianismum renovat et superat, sed et Christum christianismumque totum evertit. Fundamentum vero ipsius ex hoc loco, et ex c. 9. v. 11. et 24. ubi Apostolus ait, quod *Christus assistens pontifex futurorum bonorum introivit in cœlum, ut appareat vultui Dei pro nobis*, petitum, nullum est: hisce enim et similibus locis tantum docet Apostolus Christum non solum in terra, uti fuit Aaron: sed etiam in cœlo esse pontificem nostrum, adeoque esse pontificem

æternum, uti promiserat David psalm. 109. eo sensu, quo explicui c, 7. v. 3. et 21.

Nam Apostolum velle, et docere, quod Christus in terra, et in cruce fuerit pontifex, quodque proprie sacrificium suum expiatorium peccatorum totius mundi obtulerit in terra, non in cœlo, ubi locus non est sacrificii, sed præmii; patet tum ex aliis, tum ex eo quod c. 9. v. 14. ait: *Sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram:* ideoque subdit, sanguine Christi sancitum fuisse novum testamentum et fœdus, quo Deus nobis per Christi merita, et sacrificium in cruce peractum remittit peccata, gratiam confert, et promittit cœleste regnum. Et v. 26. et 28. *Christus,* inquit, *semel oblatus est* (ubi, nisi in cruce?) *ad multorum exhaurienda peccata.* Rursum c. 10. v. 14. *Una,* inquit, *oblatione* (crucis) *consummavit* (Christus) *in sempiternum sanctificatos.* Et passim ad Romanos, Galatas, Corinthios, aliosque clamat Apostolus, Christum mortuum esse propter delicta nostra, et ab iis nos per opera legis non posse justificari, sed tantum per fidem et merita Christi: adeoque totus in eo est, ut doceat nullam esse aliam viam aut spem justitiæ et salutis, quam per sanguinem et mortem Christi, Christumque in cruce immolatum, *qui factus est nobis justitia, sanctificatio et redemptio.*

5. Qui exemplari et umbræ deserviunt cœlestium.] q. d. Sacerdotes Levitici *deserviunt* (græce λατρεύουσιν, id est latria, et magna reverentia serviunt) tabernaculo, id est, Sancto et Sancto sanctorum; quod tantum est exemplar, græce ὑπόδειγμα, id est subostensio, obscura pictura, repræsentatio, typus et umbra rerum cœlestium, quæ in Ecclesia tum terrena et militante, tum maxime cœlesti ac triumphante à Christo peraguntur. Nam Primo, sacrificia et victimæ, quas in altari holocaustorum quotidie offerebant sacerdotes Levitici, significabant sacrificium Missæ, quod quotidie per sacerdotes suos in Ecclesia offert Christus.

Unde pulchre et vere Chrysost. et Theophyl. notant sacerdotium Leviticum fuisse tantum ὑπόδειγμα, id est obscuram et tenuem repræsentationem sacerdotii nostri, nostrumque hic ab Apostolo vocari cœleste, quia cœlestem habet hostiam, scilicet Christi corpus, ideoque angelos habet præsentes; et quia cœlestia bona impetrat, cœlumque nobis reserat, et consequenter quia cœlestem vitam à suis ministris requirit. *Hic,* inquiunt, *in nostris mysteriis nihil terrestre est, sed omnia cœlestia et spiritualia; ubi hymni angelici, ubi claves regni cœlorum, ubi peccatorum remissio, et rursum nexus et ligatio, ubi nostra conversatio in cœlis est, quomodo non cœlestia sunt quæ apud nos sunt?*

Secundo, quod pontifex immolatis hostiis cum sanguine semel in anno intrabat in Sanctum sanctorum, significabat Christum per immolationem sui sanguinis et vitæ, ingressurum in cœlum, ut ibi apud Deum noster sit pontifex, pro nobis interpellans, nobisque cœlum reserans, de quo dicetur c. 9. ubi hæc ipsa cœlestia vocat ipsum cœlum, cujus exempla erant Sancta sanctorum Judaica et terrestria.

Nota hunc locum pro veneratione sanctarum imaginum. Apostolus enim hic dicit Judæos tabernaculo, tanquam ὑποδείγματι, id est, imagini et picturæ rerum cœlestium, invisibilium et divinarum, latriam, summumque illis sæculi cultum impendisse: hoc enim significat verbum λατρεύουσιν. Judæi adorantes propitiatorium arcæ, Deum per illud repræsentatum, et in illo quasi throno suo residentem adorabant. Sicut enim in imagine sua coluntur Sancti, ita et Deus.

Sicut responsum est (κεχρημάτισται, id est, divino oraculo dictum est) Mosi, cum consummaret tabernaculum.] *Consummaret,* id est, consummare vellet, vel cogitaret, græce enim est μέλλων ἐπιτελεῖν, id est, cum consummaturus esset tabernaculum.

Vide, inquit, omnia facito secundum exemplar, quod tibi ostensum est in monte.] Citat Exodi 25. v. ult. cujus sensus litteralis hic est: Vide, ô Moses, ut tabernaculum, candelabrum, arcam, cæteraque quæ ad tabernaculum spectant, fabrices secundum exemplar quod tibi hisce quadraginta diebus, quibus mecum in Sina versaris, viva voce descripsi, et idea aliqua sensibili intuendum proposui. Hunc esse sensum litteralem patet ex antecedentibus, maxime c. 9. ubi hanc ideam tabernaculi Mosi promittit Deus.

Secundo, allegorice, hæc idea tabernaculi, uti et idipsum tabernaculum, idea erat Christi et Ecclesiæ: adeoque significat hoc loco Apostolus tum etiam ostensam fuisse Mosi ideam, seu exemplar allegoricum et anagogicum; res videlicet cœlestes, puta tabernaculum spirituale, scilicet Christi Ecclesiam tam militantem, quam triumphantem, quæ hoc materiali Mosaico tabernaculo significabatur; ita ut secundum hoc Ecclesiæ exemplar, Moses jussus sit fabricare suum materiale tabernaculum, eo modo et forma, ut Ecclesiæ quasi typo et exemplari suo responderet, illamque apte referret et repræsentaret: ita ut Moses videret, saltem in genere et confuse, tabernaculum quod constructurus erat, ejusque altaria, vestes, victimas, cæteraque vasa, esse typos, umbras et picturas, quibus Messias cum Ecclesia, bona que ejus cœlestia, ac præsertim sacerdotium et sacrificium Christi depingebantur. Ita docent Anselm. hic, et Beda in c. 25. Exodi.

Tropologiam vide Exodi 25. v. ult.

6. Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto et melioris testamenti mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est.] q. d. Christus melius et præstantius accepit sacerdotium, quam Levitici et legales sacerdotes: præstantius, inquam, tanto, quanto novum testamentum, cujus Christus mediator est, antecellit veteri, majoraque bona suis promittit: vetus enim testamentum terrena; novum vero cœlestia bona spondet, promittit et præstat.

7. Nam si illud prius culpa vacasset, non utique secundi locus inquireretur.] Pro *culpa vacasset,* græce est ἦν ἄμεμπτος, id est, fuisset irreprehensibile: *culpam* ergo legis vocat, non peccatum, quasi lex illa vetus aliquid mali contineret, uti voluerunt Manichæi. Fuit enim lex illa sancta, ut ait Apostolus Rom. 7. vers. 12. sed per epitasim et auxesin, *culpam* vocat infirmitatem et defectum legis, quia scilicet non poterat homines justificare et salvare: et hac parte lex fuit quasi reprehensibilis et corrigenda. Lex enim Christi tacite reprehendit legem veterem, eamque infirmitatis arguit, dum eam sustulit et abolevit. q. d. Si lex et testamentum vetus culpas et

peccata tollere potuisset, si nullus in ea defectus fuisset supplendus et corrigendus, non quæreretur locus secundi, id est non fuisset secundum, novum scilicet, testamentum in ejus locum introductum et surrogatum.

Nota hypallagen : *locus secundi*, id est secundum in loco, vel locatum et positum loco primi.

Alii sic explicant, *si culpa vacasset*, id est, si lex culpæ non fuisset occasio : sic enim ad Romanos 7. v. 5. et 11. dicit Apostolus, quod lex mortem operetur. Sic dicitur frigus pigrum metonymice, quia facit homines torpidos et pigros. Sed hic sensus videtur esse præter mentem et scopum Apostoli. Hanc enim occasionem peccati non urget hic Apostolus, sed tantum legis infirmitatem et impotentiam justificandi. Hic tamen sensus sequitur ex priori : quia enim lex jubebat vitari peccata, nec tamen ad ea vitandum gratiam dabat, hinc majoris peccati erat occasio : sine gratia enim lex impleri, et peccata vitari non possunt. Alii rursum τὸ *culpa vacasset* referunt non ad vetus testamentum, sed ad homines qui sub eo vivebant, qui virtute ipsius non potuerunt vacare culpa. Verum non de hominibus, sed de testamento loqui hic Paulum, patet ex ipsis verbis, et ex vocula *nam*. Primus ergo sensus genuinus est.

8. Vituperans enim eos dicit.] Probat vetus testamentum et legem culpa non vacasse, ideoque à Deo inductum esse aliud, scilicet novum testamentum, ex eo quod Jeremias vituperet Judæos, dicens c. 31. *Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus.*

Nota. Circumspecte dicit Apostolus, *vituperans eos*, scilicet Judæos; non autem, Vituperans eam, scilicet legem aut testamentum; hoc enim odiosum fuisset apud Judæos quibus lex vetus in mira erat veneratione : tacite tamen cum Judæos vituperat, legem eorum vituperat quasi infirmam et imbecillem, quæ scilicet Judæos sibi obsequentes bonosque efficere non potuerit; sic discipulorum vitia solent adscribi pædagogis : lex enim Judæorum fuit pædagogus. Unde mox subdit Jeremias, et ex eo Paulus, quod Deus loco veteris inducet novum testamentum, quod gratiam copiosam conferet Christianis, at sponte legem Christi servent, fiantque boni et sancti. q. d. Paulus, Jeremias vituperat Judæos, qui sub veteri erant testamento, quod peccarent in legem, et quia hoc eorum testamentum et lex peccata hæc cavere, tollere et amoliri non poterat; ideo promittit novum testamentum et legem gratiæ, quæ peccatata tollet et amolietur, atque pro Judæis rebellibus inducet Christianos legi et voluntati Dei per omnia obsequentes. Ita Chrysost. et Theophylact.

Ecce dies venient, dicit Dominus : et consummabo super domum Israel, et super domum Juda testamentum novum.] Pro *consummabo* hebraice est כריתי id est, percutiam et feriam testamentum, id est, fœdus novum. Vide de hac phrasi dicta 1. Cor. 11. 25.

Secundo, *domum Israel* vocat decem tribus quæ sub Jeroboam schisma fecerunt à domo Juda, id est, à duabus tribubus Juda et Benjamin. q. d. Christus novo suo fœdere et testamento duodecim tribus jam dissectas et divisas rursum conjunget in unum populum, in unum regnum, in unam Ecclesiam suam.

Nota. Symbolice Apostolus, uti et Propheta, per *domum Juda* intelligit quoslibet Judæos, per *domum Israel* vero Gentiles; quia sicut domus Juda sola verum Dei templum et cultum retinuit, ita domus Israel ad vitulos aureos, ac deinde ad Gentilium Assyriorum ritus et idololatriam deflexit, 4. Reg. 17. vers. 22. et seqq. itaque Israelitæ quasi Gentiles effecti sunt. Significat ergo Propheta et Apostolus tam Gentiles, quam Judæos, adeoque omnes fideles, omnesque populos hujus novi testamenti et gratiæ Christi participes fore.

9. Non secundum testamentum quod feci patribus eorum.] q. d. Novum hoc testamentum non erit tale, quale fuit vetus cum patribus initum; sed longe præstantius illo quod pepigi cum Mose.

Præclare S. August. sent. 384. *Ut ars*, inquit, *medicinæ, cum eadem maneat, neque ullo modo ipsa mutetur, mutat tamen præcepta languentibus, quia mutabili, est nostra valetudo : ita divina providentia, cum sit ipsa omnino incommutabilis, mutabili tamen creaturæ varie subvenit, et pro diversitate morborum aliis alia jubet aut vetat, ut à vitio unde mors incipit, et ab ipsa morte ad naturam suam et essentiam ea quæ deficiunt, id est ad nihilum tendunt, reducat et firmet.*

In die qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti.] *In die*, id est, in tempore : non enim eodem die quo Deus eduxit Hebræos ex Ægypto, sed quinquagesimo demum post exitum die dedit eis legem in Sina.

Nota vocem *apprehendi*. q. d. Ego Deus ita dilexi populum Israel, ut quasi pater cum non quasi servum, sed quasi filium et puerum meum manu apprehenderim et eduxerim ex Ægypto, et quinquagesimo deinde die dedi ei legem, et fœdus cum eo inii, ut ipse memor tantæ liberationis exacte illud servaret; quod tamen ipse non præstitit.

Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus.] Pro *neglexi*, hebraice est בעלתי בם *baalti bam*, id est, dominatus sum eorum, vel in eos, dominatus, inquam, non tanquam sponsus aut maritus, ut vertit Vatabl. et recentiores, sed tanquam hostis, eos à me meaque Ecclesia repellendo, negligendo, reprobando et disperdendo. Unde Sept. quos sequitur Paulus hic, aperte vertunt, ἠμέλησα αὐτῶν, id est neglexi, contempsi, reprobavi eos. Sic et R. Joseph Kimchi vertit, *fastidivi, abominatus sum eos*. q. d. Jeremias, Quia Judæi non servarunt fœderis mei conditiones, scilicet leges meas; hinc ego rejeci eos, fœdusque irritavi, ac novum mihi populum condere, novumque cum eis fœdus inire decrevi. Hac sententia repellitur et vetus populus, et vetus lex et vetus testamentum : populus, quia non perstitit in pacto; lex autem, quia non effecit populum suum morigerum; testamentum vero et pactum, quia pacti conditiones, et consequenter pactum ipsum infregit populus, ideoque vicissim hoc pactum suum fregit et rescidit Deus.

10. Quia hoc est testamentum quod disponam (pangam et sanciam) domui Israel.] Vox *quia* non est hic causalis, sed expletiva, vel potius adversativa, more Hebræo. q. d. Hoc autem est testamentum et fœdus, scilicet novum, quod pro veteri inducam et statuam.

Post dies illos.] Id est, postquam neglexero et rejecero à me meaque Ecclesia Judæos incredulos.

Nota. Sicut pactum et fœdus vetus Deus iniit in Sina cum Hebræis Exodi 19. et 24. quo obligavit se fore Hebræorum Deum et protectorem, et daturum eis terram Chanaan, sub hac conditione, si populus sibi obediret et suas leges servaret, illudque fœdus confirmatum fuit Exodi cap. 24. victimarum sanguine, et epulo communi pasciscentium. Nam Moses et Aaron vice Dei cum populo ex victima fœderali comederunt : Moses enim erat hic quasi fecialis et mediator Dei et populi. Simili ratione et modo fœdus novum Deus iniit cum Christianis, cujus fecialis et pater patratus est Christus, quo fœdere Deus toto Evangelio obligat se daturum Christianis suam gratiam, remissionem peccatorum, amicitiam, adoptionem in filios, omnem opem et præsidia ad bene operandum et vivendum, et tandem hæreditatem ipsam vitæ æternæ, sub hac conditione, si sibi obediant, si Christi fidem, legem, quæ brevis et facilis est scilicet fidei et sacramentorum recipiant et observent : hinc dicitur novum, quia nova affert promissa, præcepta, Sacramenta, novam gratiam, novam vitam, novum hominem.

Nota Secundo. Hoc fœdus novum Christus confirmavit sanguine suo, faciens se victimam in cruce; Secundo, epulo Eucharistiæ, quod omnibus ad finem usque mundi communicat. Non ergo in monte tantum, longo illo sermone, quem habet Matth. c. 5. 6. 7. ut vult Theodor. sed tota vita sua, toto Evangelio hoc fœdus instituit Christus; ubi pasciscentes sunt Deus et Apostoli, aliique Christiani, fecialis est Christus.

Nota. Tertio. Sicut vetus fœdus in monte Sina in Pentecoste, ita novum in Sion in Pentecoste promulgatum est; et sicut in veteri data est lex in tabulis lapideis, quasi conditio fœderis, ita in novo data est lex, sed in tabulis cordis : illa penicillo, hæc spiritu Dei vivi scripta, quia per Christum gratia et charitas diffusa est in cordibus nostris, id est, in libera voluntate nostra, per gratiam prævenientem, comitantem, et sanctificantem. Non ergo tollitur hic liberum arbitrium, ut vult Calvinus, sed omnino præsupponitur in voce Libera, et quia, ut dixi, fœdus hoc, uti et aliud quodvis requirit conditionem ex parte nostra, scilicet ut obediamus Deo vocanti et gratiæ ejus cooperemur, justitiam sectemur, et in ea perseveremus, si hæreditatem cœlestem adipisci velimus. Sicut ergo Moses de Sina descendit ad populum tabulas legis portans; sic Apostoli de Sion Spiritum sanctum, ejusque dogmata et dona mente portantes descenderunt ad omnes gentes, eaque illis proposuerunt et communicarunt.

Dando leges meas in mentem eorum, et in corde eorum superscribam eas.] Pro *dando*, hebraice est נתתי *natatti*, id est dabo, idque clarius est : sunt enim verba novi testamenti et pacti. Septuag. tamen, quos sequitur hic Paulus, vertunt διδούς, id est dans, vel dando. Quod eodem redit.

Dando.] Nota. Res quam novo suo fœdere et testamento promisit nobis Deus, est Spiritus sanctus, sive lex gratiæ et charitatis menti aspirata et inscripta. Unde S. August. de Spiritu et littera cap. 21. *Quæ*, ait, *sunt aliæ leges à Deo scriptæ in cordibus, nisi ipsa præsentia Spiritus sancti?* Contra in fœdere veteri, lex scripta in tabulis non erat res promissa, sed conditio fœderis.

Ubi tamen Adverte. Deus non se solo scribit Spiritum sanctum in corde et mente, sicut scripsit solus legem veterem in tabulis lapideis; sed requirit consensum et cooperationem liberi arbitrii : et hæc est conditio fœderis tam novi quam veteris. Deus ergo jam legem et consilia sua inscribit, non libris, aut tabulis, aut fimbriis, uti olim apud Judæos, sed ipsi menti et intellectui Christianorum; quando illi imprimit fidem et prudentiam agendorum, crebrasque illuminationes et illustrationes, quibus ostendit menti, quam pulchra sit lex Christi, quam utilis, divina, suavis; quam turpe sit peccatum, quam facilis pœnitentia, quam jucunda sit vita pia et Christiana. Secundo, inscribit hæc memoriæ, cum horum memoriam homini imprimit, eamque subinde renovat et refricat. Tertio, inscribit hæc cordi et voluntati, cum illi pias erga legem Dei affectiones, complacentias, impulsus, promptitudinem, et tandem charitatem infundit, ut dicat, *Domine da quod jubes, et jube quod vis.* Ita S. August. de Spiritu et litter. c. 17. et seqq.

Et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum.] Est hebraismus. q. d. Ero eis Deus, et ipsi erunt mihi populus, scilicet selectus, singularis et peculiaris : licet enim sim omnium hominum Deus, et omnes sint meus populus; tamen Christianos me diligentes habebo quasi peculium meum, quasi Ecclesiam meam, quasi populum meum, ut eorum respectu reliquos negligere, nec pro populo meo habere videar.

Nota emphasim, in voce *Deus : ero eis Deus*, id est, ero eis clementissimus pater, provisor, protector, largitor gratiæ, gloriæ, beatitudinis et bonorum omnium; vice versa ipsi erunt mihi populus, quia me agnoscent, credent, servient, colent et obedient, sperabunt et diligent tanquam Deum, dominum et patrem amantissimum. Alludit ad illud Exodi 19. 5. *Eritis mihi in peculium de cunctis populis, et in regnum sacerdotale, et gens sancta.*

11. Et non docebit unusquisque proximum suum, dicens, Cognosce Dominum.] Primo, S. Aug. l. de Spiritu et littera cap. 24. Anselm. et Cajetan. putant hoc dici de Beatis. q. d. Cum per novum testamentum evademus in cœlum, erimusque beati, tum nemo amplius alium docebit, quia omnes sat superque docebit Dei clara et beata visio.

Verum hoc est præter mentem tam Jeremiæ, quam Pauli. Uterque enim loquitur de cognitione et gratia, quam affert fidelibus novum testamentum in hac vita, cum vetus testamentum Judæis parum attulerit lucis, sapientiæ et gratiæ.

Secundo, S. Thomas et Ambros. putant hæc dici de Apostolis qui docti erant à Spiritu sancto, nec egebant alio doctore. Sed et hoc nimis arctum est : loquitur enim tam Propheta, quam Apostolus de quibusvis filiis novi testamenti, eisque hoc lumen et hanc gratiam promittit.

Tertio, S. Hieron. in Jeremiæ 31. sic explicat, q. d. Tempore novi Testamenti, non quærent fideles Judæos aut philosophos magistros, uti ante fecerunt, non quærent Judaicas traditiones,

nec philosophicas rationes, ut ad veri Dei fidem et cognitionem perveniant. Sed nec hoc explicat mentem Prophetæ, qui non tantum Judæos aut Gentiles, sed et Christianos doctores hic videtur excludere.

Quarto et melius, Theodor. Theoph. Œcum. et S. August. lib. de Gratia Christi cap. 12. sic explicant. q. d. In nova lege, non opus erit Christianis magno labore ad discendum necessaria ad salutem; sed facile id facient, ita ut pueri quoque (uti fieri videmus) statim ea addiscant et capiant, tum quia præcepta legis novæ pauca sunt, scilicet decalogi, fidei et Sacramentorum, tum quia dat eis Deus magnas illuminationes, ut Deo interius docente statim hæc percipiant. Verum nec hic sensus exhaurit mentem et fundum Prophetæ, uti mox patebit.

Dico ergo, hunc esse genuinum hujus loci sensum. q. d. Omnes per catechesin et baptismum effecti Christiani (de fidelibus enim loquitur, non de infidelibus) tum in primitiva Ecclesia, tum deinceps, habebunt unius veri Dei cognitionem, amorem, cultum et timorem, contemnentque omnino pristinam suam idololatriam : Deus enim ita interius sua gratia mentem illorum illuminabit, et cor voluntatemque accendet, ut sponte abjectis idolis, omnique superstitione, Deum verum agnoscant, colant et ament.

Ubi Nota Primo. Cognitio hæc Domini, de qua hic loquitur Jeremias, non est nuda et speculativa, sed affectuosa et practica. q. d. *Cognosce Dominum*, et cognitum cole, time et redama. Est metalepsis. Unde Jon. Chald. sic vertit, *non docebit ultra vir proximum suum, dicendo, Scito timere Dominum, quia omnes discent ut sciant timorem mei.* Idem Jonathas Oseæ 4. pro eo quod Noster vertit, *non est scientia Dei in terra ;* sic habet, *non est qui ambulet in timore Domini in terra.* Non ergo loquitur Jeremias et Paulus de cognitione omnium mysteriorum et articulorum fidei, sed tantum de cognitione et cultu veri Dei : hoc enim est, *Cognosce Dominum.* Id patet ex ratione, quam subdit, *Quia propitius ero iniquitatibus eorum, et peccatorum eorum non memorabor.* q. d. Cum Christiani videbunt se à Deo per Christum erutos ex miserrimo peccati et damnationis æternæ statu, statim agnoscent Deum liberatorem suum, illi gratias agent, totique rapientur in ejus amorem et obsequium, ut scilicet Dei legibus et voluntati per omnia parere satagant.

Hinc Nota Secundo. Non excludit hic Jeremias ministerium doctrinam et Apostolorum, aliorumque doctorum et præconum Evangelii : hos enim, ut ait Apostolus Ephes. 4. 11. posuit Deus in Ecclesia ut eam doceant, ædificent, perficiant. Sed eos hic præsupponit. Loquitur enim Christianis, qui ab Apostolis aliisque doctoribus catechizati et baptizati sunt. Tantum ergo vult docere Jeremias in lege nova tam facilem fore audita Evangelii prædicatione, Dei cognitionem, cultum, amorem et obedientiam; ut sponte sua eo procurrant homines : cum Judæi in veteri testamento vix minis et pœnis cogi possent ad relinquendum idola, et ad Deum verum cognoscendum, colendum, amandum, illique obediendum : idque proventurum ex eo quod Deus hanc sui cognitionem, cultum et legem non inscribet tabulis lapideis, uti fecit Judæis, sed menti et cordi Christianorum ; tanta scilicet luce mentem illustrando, tantaque efficacia et suavitate voluntatem impellendo, ut homines rapiantur ad sui cognitionem et amorem. Hoc tamen non excludit, quin ad hæc inchoanda, augenda et promovenda, aliaque addenda, quæ ad particularium fidei mysteriorum, et legum Christi institutionem et cognitionem pertinent, alius alium docere, hortari et excitare debeat : ad hoc enim, ut dixi, posuit Deus in Ecclesia Apostolos, doctores et Pastores.

Perperam ergo Anabaptistæ, aliique Novantes hinc probare conantur spiritum privatum cujusque hominis esse judicem controversiarum fidei, et sacræ Scripturæ interpretem, esseque regulam tam credendorum quam agendorum. Hic enim spiritus privatus et secretus est, qui ab aliis, imo ab ipso qui eum habet, videri et sciri nequit an ater sit an albus : et quisque discet se hunc habere spiritum, uti privatos hosce spiritus inter se maxime contrarios et pugnantes experimur : itaque in Ecclesia summa erit confusio et dissidium.

Nam Jeremias et Apostolus hic, non de privato hoc spiritu, sed de publico et communi omnium Christianorum agunt ; eumque dicunt, non Scripturas interpretari, sed quemque interius docere et excitare ad Dei veri cognitionem et amorem, et ad hoc esse necessarium; adeo, *ut nisi hic Spiritus cordi audientis adsit, otiosus sit sermo doctoris,* ait S. Gregor. hom. 30. in Evang. Sic S. Joannes epist. 1. cap. 2. vers. 27. dicit, *Unctio ejus docet vos de omnibus.* q. d. Non est necesse ut pseudoapostoli vos doceant fidem (de iis enim agi patet ex v. 22.) jam enim eam didicistis, et discitis per me et Apostolos cooperante unctione Spiritus sancti, quam tum alias, tum maxime in Sacramento Confirmationis accepistis. Necesse est enim ut quod Apostoli foris, hoc Spiritus intus vos doceat : *Nisi enim hic intus vos doceat, inanis est omnis strepitus vocis humanæ,* ut in eum locum ait S. Augustinus. Sic ex Isaia cap. 54. ait S. Joannes in Evang. cap. 6. vers. 45. *Et erunt omnes docibiles Dei.* Hebraice לִמּוּדֵי *lemude,* græce διδακτοί, id est, docti à Deo qui scilicet potissimus erit doctor Christianorum, ut interius eorum mentem doceat, illuminet, inflammet ad vocem externam Christi et discipulorum ejus : cum olim per Prophetas, per sacerdotes, per Scripturam et legem in veteri testamento magis exterius quam interius doceret Judæos, qui idcirco indocti, rudes, frigidi et torpidi in Dei amore et cultu remanebant.

Nota. Quo quis magis cor suum purificat, Deoque per orationem conjungit, eo magis a Deo interius docetur. Hinc S. Antonius, teste S. Athanasio, creber et quasi continuus in oratione, hoc donum à Deo acceperat, ut, si cujus rei sedens in monte ignarus fuisset, et ejus secum iniquireret notionem ; ea ei oranti mox à Deo revelaretur. Similes theodidacti fuerunt S. Joannes Evangelista, Simeon Stylites, S. Paulus primus Eremita, sanctus Dominicus, sanctus Franciscus, et alii.

13. Dicendo autem novum veteravit prius.] Pro *veteravit*, græce est πεπαλαίωκε, id est antiquavit, antiquum et vetus esse declaravit. q. d. Cum Deus per Jeremiam dicit, *Consummabo testamentum novum*, aperte significat, prius testamentum Mosaicum, hoc ipso tempore Jeremiæ, paulatim antiquari, consenescere et decidere, ac proinde non duraturum, sed sensim

magis et magis veterascere et interire, donec paulo post corruat prorsus et aboleatur per novum testamentum à Christo inducendum. Hæc omnia ideo dicit Paulus, ut Hebræos, à Mose ad Christum abducat, doceatque eos non mirari debere, quod Deus vetus testamentum à se datum abrogaverit (utpote infirmum et insufficiens ad justitiam et salutem) per novum novi Messiæ Salvatoris, cum id promissum et prædictum sit ante tot sæcula à Jeremia.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HACTENUS EX PONTIFICE, SACERDOTIO, ET TESTAMENTO VETERI DEMONSTRAVIT APOSTOLUS LEGEM VETEREM CESSARE DEBUISSE, ET CEDERE CHRISTO, EJUSQUE LEGI; NUNC IDEM PROBAT EX FABRICA ET SIGNIFICATIONE TABERNACULI, QUOD ERAT FIGURA ECCLESIÆ CHRISTI.

PRIMO ERGO DESCRIBENS SANCTUM, ET SANCTUM SANCTORUM, EORUMQUE VASA, DOCET PONTIFICEM VETEREM SEMEL IN ANNO CUM SANGUINE HIRCORUM INTROEUNTEM IN SANCTA SANCTORUM SIGNIFICASSE CHRISTUM, QUI PER SANGUINEM SUUM INGRESSUS IN COELUM, ILLUD RESERAVIT, ET ÆTERNAM REDEMPTIONEM NOBIS COMPARAVIT.

SECUNDO, V. 15. DOCET CHRISTUM ESSE MEDIATOREM NOVI TESTAMENTI, QUIA ILLUD SUO SANGUINE ET MORTE SANXIT ET CONFIRMAVIT, SICUT SANGUINE HIRCORUM SANCITUM ET CONFIRMATUM EST VETUS TESTAMENTUM.

TERTIO, VERS. 24. DOCET CHRISTUM PER SANGUINEM SUUM INGRESSUM ESSE IN COELUM, UT APPAREAT VULTUI DEI PRO NOBIS, ET EXPECTANTIBUS SE SIT IN SALUTEM.

1. HABUIT quidem et prius, justificationes culturæ, et Sanctum sæculare.
2. Tabernaculum enim factum est primum, in quo erant candelabra, et
mensa, et propositio panum, quæ dicitur Sancta. 3. Post velamentum
autem secundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum: 4. aureum
habens thuribulum, et arcam testamenti circumtectam ex omni parti auro,
in qua urna aurea habens manna, et virga Aaron, quæ fronduerat, et
tabulæ testamenti; 5. superque eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia
propitiaterium: de quibus non est modo dicendum per singula. 6. His vero ita compositis; in
priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes, sacrificiorum officia consummantes:
7. in secundo autem semel in anno solus pontifex, non sine sanguine, quem offert pro sua et
populi ignorantia: 8. hoc significante Spiritu sancto, nondum propalatam esse sanctorum viam,
adhuc priore tabernaculo habente statum. 9. Quæ parabola est temporis instantis: juxta quam
munera et hostiæ offeruntur, quæ non possunt juxta conscientiam perfectum facere servientem,
solummodo in cibis, et in potibus, 10. et variis baptismatibus, et justitiis carnis usque ad
tempus correctionis impositis. 11. Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum, per
amplius et perfectius tabernaculum non manufactum, id est, non hujus creationis; 12. neque
per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, introivit semel in Sancta,
æterna redemptione inventa. 13. Si enim sanguis hircorum et taurorum, et cinis vitulæ
aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis: 14. quanto magis sanguis Christi,
qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam
nostram ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi? 15. Et ideo novi testamenti mediator
est, ut morte intercedente, in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priori
testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt æternæ hæreditatis. 16. Ubi enim
testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. 17. Testamentum enim in mortuis
confirmatum est: alioquin nondum valet, dum vivit, qui testatus est. 18. Unde nec primum
quidem sine sanguine dedicatum est. 19. Lectio enim omni mandato legis à Moyse universo
populo, accipiens sanguinem vitulorum et hircorum, cum aqua, et lana coccinea, et hyssopo;
ipsum quoque librum, et omnem populum aspersit, 20. dicens: Hic sanguis testamenti, quod
mandavit ad vos Deus. 21. Etiam tabernaculum et omnia vasa ministerii sanguine similiter
aspersit. 22. Et omnia pene in sanguine secundum legem mundantur: et sine sanguinis effusione

non sit remissio. 23. Necesse est ergo exemplaria quidem cœlestium his mundari : ipsa autem cœlestia melioribus hostiis quam istis. 24. Non enim in manufacta Sancta Jesus introivit, exemplaria verorum : sed in ipsum cœlum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis. 25. Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno : 26. alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi : nunc autem semel in consummatione sæculorum, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit. 27. Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem judicium : 28. sic et Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata; secundo sine peccato apparebit expectantibus se, in salutem.

1. Habuit quidem et prius, justificationes culturæ, et Sanctum sæculare.] *Prius* scilicet *tabernaculum*, inquit Erasmus : sic enim habent Græca Regia, ἡ πρώτη σκηνή, id est, prius tabernaculum, sed mendose. Nam S. Chrysost. Theoph. Photius, et Syrus non legunt διαθήκη, sed tantum ἡ πρώτη, et subaudiunt τὸ σκηνὴ, id est *testamentum*. De testamento enim veteri egit hactenus cap. præced. maxime v. ult. non autem tabernaculo.

Justificationes culturæ,] δικαιώματα λατρείας, id est, justificationes cultus sive latriæ, id est, justificationes cultus sive latriæ, id est, mandata à Mose lata ad rite colendum Deum, puta cæremonias et ritus lege præscriptos, quibus Judæi juste et sancte colerent Deum, quibusque sanctificarentur, tum coram hominibus, tum etiam coram Deo, si illos obirent ex fide in Christum et ex devotione et charitate in Deum : quod tamen facere non poterant ex vi legis, sed ex vi spiritus et gratiæ. Hæ enim leges cæremoniales, hebraice dicuntur חקים *chuckim*, id est statuta decreta, sanctiones : quod Noster, ob causas jam dictas, vertere solet *justitias* vel *justificationes*, ut patet ps. 118. v. 5. 8. 48. 68. et aliis. Ita S. Chrysost. Theophyl. et Syrus.

Et sanctum sæculare,] τὸ ἅγιον κοσμικὸν, id est, Sanctum vel sanctuarium mundanum, sive, ut Syrus vertit, *bed kudescb olmaiena*, id est, ædes sancta sæcularis, vel mundana.

Quæres, quodnam sit hoc *sanctum mundanum et sæculare?* Respondet Primo, S. Thomas et Cajetanus esse sanctitatem et sanctificationem veteris testamenti, quæ tantum corporalis erat, sæcularis et externa, coram mundo, non autem spiritualis et interna coram Deo, veraque sanctitas, hæc enim propria est novo testamento. Verum dure et distorte sanctitas veteris testamenti dicitur et vocatur *sanctum mundanum*. Adde, quod Græcus articulus cum ait τὸ ἅγιον, certum aliquod Sanctum demonstret, uti mox patebit.

Secundo, S. Chrysost. Theophyl. Haymo, per hoc *sanctum* intelligunt atrium tabernaculi, quod Gentibus, et omnibus mundi nationibus patebat, indeque *mundanum* est dictum. Sed hoc non videtur verum : Gentes enim utpote infideles et profanæ arcebantur atrio Judæorum : hoc enim atrium erat populi fidelis *sanctum;* id est, sanctuarium et templum. Et licet Herodes atrio Judæorum addiderit aliud atrium extimum pro Gentibus et immundis, tamen illud non potest dici *sanctum.* Adde, quorsum hujus atrii præ reliquis meminisset hic Paulus?

Tertio, alii *sanctum sæculare* intelligunt tabernaculum vel templum Judæorum, dicique *sæculare*, quia multis sæculis erat duraturum; sed quid hoc facit ad Græcum κοσμικὸν, id est mundanum? cur Apostolus, qui totus est in deprimendo veteri tabernaculo et sacerdotio, hic illud à duratione commendat?

Quarto, melius et aptius Theodor. Ambros. Œcumen. dicunt *sanctum* esse tabernaculum, dicique *mundanum*, quia figuram mundi gerebat. *Sanctum* enim typus erat terræ, et vita quæ agitur in terra : *Sanctum sanctorum* erat typus cœli empyrei, et vitæ ac gloriæ Beatorum : *velum* dividens Sanctum à Sancto sanctorum typus erat firmamenti dividentis aquas superas ab inferis, et cœlos ab elementis : *candelabrum septiceps* typus erat septem planetarum : *purpura, coccus, byssus et hyacinthus*, ex quibus factæ erant cortinæ tabernaculi, significabant quatuor elementa. Simili phrasi Sapiens vestem pontificis vocat mundanam, Sapientiæ 18. 24. cum ait, *In veste poderis, quam habebat* (pontifex) *totus erat orbis terrarum*, quia scilicet sua veste repræsentabat totum mundum, pro quo Deum interpellabat. Hæc bona est, sed non plana, planeque litteralis expositio.

Quinto, Franc. Ribera, *sanctum sæculare* putat esse idem, quod paulo post Apostolus vocat *tabernaculum primum*, id est, pars tabernaculi anterior, quæ dicebatur *Sanctum*, cum atrio, in quo erat altare holocaustorum, et labrum æneum, in quibus fiebant sacrificia et lustrationes. Hinc dici *sæculare*, quia repræsentabat vitam hujus sæculi, seu cultum, quem Deo Sancti exhibebant in hoc sæculo, antequam per Christum ingredi possent Sanctum sanctorum, id est cœlum : nam Sanctum erat typus legis veteris : hæc enim in Sancto quotidie sua sacrificia offerebat, et Sanctum Sanctorum typus erat cœli, quod nondum erat apertum, sed volo obductum dum lex vetus stabat. Unde in Sanctum sanctorum non nisi semel in anno intrabat pontifex, isque solus : atque ita Sanctum temporis et sæculi, Sanctum sanctorum æternitatis figuram gerebat sic enim videtur se explicare Apostolus v. 8. Hæc quoque apta, sed partialis tantum et symbolica est expositio, uti mox patebit.

Dico ergo Sexto, optime et maxime genuine per *sanctum* hoc *sæculare* accipias totum vetus tabernaculum sive sanctuarium, quod dicitur *sæculare*, id est temporaneum, caducum et evanidum. Dicitur etiam *mundanum*, id est terrenum, et ex auro, argento, bysso, aliisque rebus terrenis factum, ait Anselmus, habensque terrenas et typicas cæremonias, hostias et cultus. Probatur hæc expositio Primo, quia sic se explicat Apostolus v. seq. et deinceps. Secundo, quia c. præced. v. 5. et hic vers. 10. 11. 24. 25. *Sanctum* hoc *sæculare*, sive mundanum, vocat *manufactum*, ad hostias carnis offerendas. Rursum vocat illud *exemplar* (id est typum et figuram) *cœlestium :* opponit namque hoc Sanctum

sæculare et mundanum sanctuario sive tabernaculo cœlesti, id est, Ecclesiæ Christi, quæ è cœlo descendit, et cœlesti doctrina, vita et Sacramentis nos in cœlum ducit. q. d. In Sancto, id est sanctuario et tabernaculo veteri, omnia erant mundana, terrena, typica, umbratica, temporanea et evanida : in Christi vero Ecclesià omnia sunt cœlestia, vera, solida et æterna. Unde partes hujus Sancti sive Sanctuarii sæcularis explicans Apostolus mox subdit. *Tabernaculum enim factum est primum*, etc. q. d. Hoc Sanctum sæculare duas habuit partes, scilicet Sanctum et Sanctum sanctorum, ut mox explicabo.

2. TABERNACULUM ENIM FACTUM EST PRIMUM.] Hic explicat *sanctum sæculare*, ejusque partes. *Tabernaculum primum* vocat primam partem tabernaculi, quæ hebraice dicta est היכל *hechal*, vel קדש *codes*, id est *sanctum* vel *sanctitas*. Continebat enim candelabrum aureum, mensam panum propositionis, et altare thymiamatis. Indeque locus hic sacer erat et venerandus, diciturque *sanctitas*, id est, res sancta, sive sanctum sanctuarium. Secunda vero sive posterior pars tabernaculi dicta est, *Sancta sanctorum* : de qua v. seq.

Nota. Tabernaculum, ut inquit Josephus l. 3. Antiq. c. 4. erat quasi templum mobile seu portatile Hebræorum peregrinantium per desertum et tendentium in Chanaan, eratque quasi domus Dei in qua Hebræi Deum colebant, et vicissim à Deo inter eos quasi habitante regebantur et protegebantur ; adeoque per hoc suum tabernaculum significat Deus se Hebræorum esse umbraculum et protectorem. Unde David de templo, quod tabernaculo successit, loquens ps. 26. v. 4. *Ut visitem*, inquit, *templum ejus, quoniam abscondit me in tabernaculo suo in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui.*

Nota. Symbolice tabernaculum repræsentabat totum mundum, qui est quasi domus et palatium Dei, ut significaretur pontificem esse ministrum Dei creatoris, qui creatorem in tabernaculo hoc suo pro omni creatura, totoque mundo oret et interpellet. Unde tabernaculum ex bysso, purpura, hyacintho et cocco quasi ex quatuor elementis contextum et constructum erat. Byssus enim significat terram, quia ex terra gignitur. Hyacinthus aerem, quia aerei est coloris. Purpura mare, quia sanguine conchyliis, sive piscis marini, qui purpura dicitur, pannus purpureus tingitur et purpuratur. Coccus, quia ignei est coloris, repræsentat ignem et ætherem. Ita ex Philone, Josepho et aliis, S. Hier. ad Fabiolam, de vestibus sacerd.

Nota Tertio. Tabernaculum hoc et templum allegorice significabat corpus Christi, ut patet Joannis 2. 19. *Solvite*, inquit, *templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud.* Quod explicans v. 21. ait, *Ille autem* (Christus) *dicebat de templo corporis sui.* Unde Cyrillus l. 4. in Joann. cap. 28. tam tabernaculum, quam omnia vasa tabernaculi pulchre Christo adaptat. *Christus*, inquit, *licet unus sit, multifariam tamen à nobis intelligitur. Ipse est tabernaculum propter carnis tegumentum : ipse est arca habens legem Dei reconditam, quia est Verbum Patris : ipse est mensa, quia noster cibus est et vita : ipse est candelabrum, quia est lux spiritualis : ipse est altare incensi, quia est odor suavitatis in sanctificatione : ipse est altare holocausti, quia est hostia pro totius mundi vita in cruce oblata.* Et quæ sequuntur.

Rursum tarbernaculum allegorice significabat Ecclesiam, quæ corpus Christi est mysticum, idque aptissime : nam pars prima sive anterior quæ dicebatur Sanctum, significabat Ecclesiam militantem, quæ est tabernaculum, et domus Dei 1. Timoth. 3. 15. hæc per velum, id est, per fidem et obscure, Deum in terris contemplatur : in hac Aaron, id est summus pontifex, est Christus. Ex hac itur in partem secundam tabernaculi, quæ dicitur. Sancta sanctorum, id est, in cœlum, quod est gloriæ Dei et Beatorum domus æterna.

Quarto, tropologice tabernaculum significabat animam, quæ per pœnitentiam, charitatem, aliasque virtutes fit tabernaculum et templum Dei, ut dixi 1. Cor. 3. 16.

IN QUO (tabernaculo primo, id est Sancto) ERANT CANDELABRA, ET MENSA, ET PROPOSITIO PANUM QUÆ DICITUR SANCTA.] q. d. In Sancto ad dextrum latus erat candelabrum, ad sinistrum mensa panum propositionis, in medio altare thymiamatis.

Dices, In tabernaculo unum tantum erat candelabrum, quomodo ergo Apostolus in eo ponit hic plura candelabra?

Respondent Primasius et Haymo, Apostolum loqui non de tabernaculo Mosis, sed de templo Salomonis, in quo plura, decem scilicet, erant candelabra. Verum Apostolum loqui de tabernaculo, patet ex ipsis ejus verbis tam hoc c. quam præcedentibus quibus semper tabernaculum, nunquam templum nominavit. Comparat enim Christum non cum Salomone et Sadoc, sed cum Mose et Aarone. Dico ergo, unum quidem fuisse candelabrum in tabernaculo, dici tamen candelabra, quia septiceps erat : nam compositum erat ex septem ramis et lucernis, quæ hic vocantur candelabra. Unde in Græco est λυχνία : quo nomine candelabrum hoc Mosaicum vocant Septuag. Exodi 25. 31. sic et Syrus habet מנרתא *menareta*, id est candelabrum in singulari.

Nota. Candelabrum hoc erat ad meridionale sive dextrum latus tabernaculi, quia solem meridianum quasi mundi lucem et oculum repræsentabat : aut potius, ut docet Philo l. 3. de Vita Mosis, et Josephus l. 3. Antiq. cap. 8. candelabrum, utpote septifidum, imago erat cœlestis sphæræ septilustris, sive septem planetarum, inter quos medius sol, cæteris fulgidior resplendet.

Tropologice, candelabrum significat Christum aut potius Christi Ecclesiam, quatenus lux est doctrixque veritatis, id est, ut proprie loquar, significabat ipsam fidem et doctrinam Ecclesiæ. Sic enim exponitur à S. Joanne Apocal. 1. v. ult. *Candelabra septem*, inquit, *septem Ecclesiæ sunt*, quatenus scilicet sua fide et doctrina toti Asiæ prælucent.

ET MENSA ET PROPOSITIO PANUM.] Id est, panes propositi in mensa, sive mensa panum propositorum. Est hendiadys, et hebraismus, quo abstractum ponitur pro concreto.

Nota. Panes propositionis vocantur panes qui singulis sabbatis recentes proponebantur, sive ponebantur in mensa ante Dominum, id est coram arca Domini, in quæ præsentem se Deus exhibebat. Unde hebraice vocantur לחמי פנים *lachme panim*, id est, panes faciei; Septuag. vertunt, ἄρτους ἐνωπίους, id est, panes faciales, quia

ante faciem Dei proponebantur. Secundo, panes hi erant duodecim, juxta duodecim tribus Israel ut quæque quasi suum panem daret Deo. Qua cæremonia testabantur duodecim tribus, se à Deo continuo ali, segetesque et fruges, ex quibus panes conficerent, accipere; et hac gratitudine oblationis Hebræorum Deus vicissim eorum se meminisse, eosque quasi memoriale semper ante se habere, frugesque ac panes eis semper se largiturum significabat.

Hinc Tertio, thus hisce panibus imponebant, ut dicitur Levit. 23. 7. quo significabant se omnia bona et fruges Deo debere, omniaque in ipsum referre, ipsique reddere. Thus enim significabat panes hos esse Dei, Deoque oblatos et consecratos. Addit Chaldæus et Septuagesimus Exodi 25. 30. et Philo l. 3. de Vita Mosis, Hebræos hisce panibus imposuisse salem. Sal enim in mensa omnes cibos condit et sapidiores facit, estque quasi panis opsonium, si aliud non adsit. Nam Lev. 2. 13. ita præcipitur, *In omni oblatione tua offeres sal.* Erat enim hæc mensa Dei, in qua Deus quasi convivabatur cum Hebræis.

Allegorice, mensa panum propositionis significabat mensam corporis et sanguinis Christi, ut docet Cyrillus catechesi 4. Mystag. et Hier. in 1. Malachiæ, et Damascen. l. 4. de fide c. 14.

Tropologice vero mensa hæc panum repræsentat opera mysericordiæ, inquit Beda, quibus ad Sanctum sanctorum, id est ad cœlum, accedimus. Unde hi panes sunt coram Domino, et thus eis imponitur, ut significetur hæc opera fieri debere, non nominis aut gloriæ vanæ aucupatione, sed solius Dei intuitu, eo scilicet fine, ut Deo soli placeamus, eique hoc eleemosynæ et charitatis sacrificium offeramus.

QUÆ DICITUR SANCTA.] Græce ἥτις λέγεται ἅγια. Ubi ἥτις, id est *quæ*, refert non mensam nec propositionem panum, sed σκηνὴν, id est tabernaculum. q. d. Quod, scilicet tabernaculum primum, dicitur Sanctum, et, ut Syrus vertit, *ædes sancta*, sicut tabernaculum secundum, sive secunda tabernaculi pars, vocatur Sancta sanctorum. Ubi Nota, hic esse græcismum et hebraismum; græcizat enim noster interpres, dum imitatur genus femininum, quod erat in Græco, dicens *quæ*, non *quod :* quia Græcum σκηνὴ, id est tabernaculum, est femininum, sicut et ejus relativum ἥτις, id est *quæ*. Sic græcizat noster Interpres Apoc. 11. 4. cum sic vertit. *Hi* (duo testes, scilicet Elias et Henoch) *sunt duæ olivæ, et duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes*, id est stantia : græce enim est λυχνίαι ἑςῶσαι, q. d. Lucernæ stantes. Sic et græcizat psalm. 74. 9. et alibi. Hebraismus est, dum sanctum vocat *sancta* in plurali numero : Hebræi enim plurali utuntur ad auxesin. *Sancta* ergo, id est eminenter et insigniter sanctum. τὸ *sancta*, hic esse plurale patet ex Græco : græce enim non est ἁγία cum accentu in penultima, id est sancta in singulari numero, sed ἅγια cum accentu in antepenultima, id est, sancta pluraliter. Hisce enim opponit ἅγια ἁγίων, id est, Sancta sanctorum, q. d. Loca sanctissima. Ita Chrysost. et Theodor.

3. POST VELAMENTUM AUTEM SECUNDUM, TABERNACULUM QUOD DICITUR SANCTA SANCTORUM.] Nota, τὸ *secundum* non referri ad *tabernaculum*, sed ad *velamentum*. Græcum enim δευτερον, utpote neutrum, respicit καταπέτασμα, id est velum, non autem femininum σκηνὴ, id est tabernaculum.

Unde Nota Secundo. In tabernaculo duplex erat velum : primum ante fores Sancti, secundum ante fores Sancti sanctorum, separans Sanctum à Sancto sanctorum. Utrumque velum contextum erat opere plumario ex hyacintho, purpura, bysso retorta, et cocco bis tincto, Exodi 26, v. 31. et 36.

Nota Tertio. Secunda tabernaculi pars dicebatur *Sancta sanctorum*, hebraice קדש הקדשים *codes haccadascim*, id est, sanctitas sanctitatum, id est sanctissimum. Sic hebraice dicitur *canticum canticorum*, id est pulcherrimum canticum; *vanitas vanitatum*, id est maxima et merissima vanitas; *virgo virginum*, id est virgo præstantissima et purissima. Secunda enim sive interior tabernaculi pars erat quasi chorus templi continens arcam, propitiatorium, et Cherubim, quasi thronum Dei, ex quo Deus dabat responsa et oracula : hac de causa dicitur sanctitatum, vel *Sancta sanctorum*, vel *Sanctum sanctorum*, id est sanctissimum, vel sacerrimum templum, aut tabernaculum.

4. AUREUM HABENS THURIBULUM.] Quæres, quodnam sit hoc thuribulum Sancti sanctorum? Lyran. S. Thomas. Anselm. Galenus hic, Viegas in Apoc. 8. pag. 385. et Villalpando in fabrica templi, proprie dictum thuribulum accipiunt. Verum ex c. 25. Exodi, et Lev. 16. ac 3. Reg. 6. quibus locis exacte describitur tota fabrica templi et tabernaculi, patet in Sancto sanctorum, sive templi, sive tabernaculi, nullum fuisse thuribulum; sed tantum arcam, propitiatorium et Cherubim. Respondent aliqui, thuribulum hoc fuisse illud, cum quo pontifex suffumigans ingrediebatur Sanctum sanctorum semel in anno, in die expiationis. Levit. 16. Licet enim hoc thuribulum acciperet pontifex extra Sanctum sanctorum, tamen ingrediens Sanctum sanctorum, videtur illud ibi reliquisse toto anno; et post annum cum rursum in die expiationis ingrederetur cum alio thuribulo Sanctum sanctorum, videtur prius thuribulum inde extulisse, et posterius, cum quo intrabat, ibi rursum reliquisse. Verum hoc videtur gratis et sine fundamento dici : nihil enim tale habet Scriptura, imo satis significat pontificem, sicut ingrediabatur cum thuribulo Sanctum sanctorum, ita cum eodem egressum fuisse. Tantum enim hac de causa jubebatur pontifex cum thuribulo et suffitu ingredi Sanctum sanctorum, ut nimirum vapor hujus suffitus operiret arcam, et propitiatorium, quod erat quasi thronus Dei, ne à pontifice conspici posset Deus, id est, angelus Vice Dei per corpus assumptum in hoc throno considens, et reddens oracula. Hanc enim sui reverentiam à pontifice sub pœna mortis exigebat Deus, ut patet Lev. 16. v. 13. Ad hoc autem non erat necesse pontificem, cum Sancto sanctorum egrediebatur, in eo per totum annum relinquere suum thuribulum. Adde, indecens et sordidum fuisset, relinquere in sanctissima parte templi coram Deo per totum annum thuribulum evaporatum, cum cinere et sordibus.

Dico ergo cum Origene homil. 9. in Exod. Abulensi in 25. Exodi, Ribera, et aliis, thuribulum hoc esse altare thymiamatis. Nam hoc altare erat quasi magnum quoddam thuribulum : erat enim concavum, solumque ignem continebat, quo arromata incenderentur et adolerentur Domino, perinde ut fit in thuribulo. Probatur hæc sententia Primo, quia S. Paulus hic

non meminit altaris thymiamatis, cum tamen meminerit mensæ, et candelabri, inter quæ positum erat hoc altare, ergo illud intellexit per hoc thuribulum. Quorsum enim unum hoc altare tam præstans præteriret, cum cætera omnia vasa tam Sancti quam Sancti sanctorum hic exprimat?

Secundo, pro thuribulo græce est θυμιατήριον, id est suffumigatorium, sive altare hoc sit, sive thuribulum, unde altare hoc thymiamatis à Josepho l. 3. Antiq. c. 7. vocatur θυμιατήριον, id est, ara suffumigatoria, Dices, Si Sanctum sanctorum habuit hoc altare thymiamatis, ergo hoc altare fuit non in Sancto, sed in Sancto sanctorum. Admittunt sequelam, itaque sentiunt Œcumen. et S. August. q. 113. in Exodum. Verum contrarium, scilicet altare hoc fuisse in Sancto, non autem in Sancto sanctorum, patet Exodi 40. 24. ut ibidem demonstravi.

Respondeo ergo, negando consequentiam, varii enim sunt modi habendi. Sicut enim caput dicitur habere collum, domus habere atrium, civitas habere fossas, templum habere cœmeterium, non in se, sed ante se : ita et Sanctum sanctorum habuit hoc altare, non in se, sed ante se. Erat enim hoc altare proximum, planeque observum Sancto sanctorum, ita ut ex hoc altari fumus per spatium vacuum superne ad hoc relictum penetraret et ingrederetur ipsum Sanctum sanctorum. Cum enim Hebræi Deum in Sancto sanctorum quasi residentem ibidem vel maxime colere et honorare deberent, nec tamen id possent facere in ipso Sancto sanctorum : utpote cum illud præ reverentia non nisi pontifex, idque semel in anno ingredi posset; hac de causa sanxit Deus, jussitque fieri hoc altare thymiamatis extra Sanctum sanctorum, in Sancto, quod plane obverteretur Sancto sanctorum, ut in eo quotidie adolentes thymiama, illius suffitu Deum in Sancto sanctorum residente assidue honorarent et venerarentur. Indeque altare hoc dictum est oraculi vel Sancto sanctorum, quia videlicet obversum erat oraculo, ejusque usus non erat alius, quam Deo in oraculo residenti thus adolere. Subtiliter ergo hic Paulus dicit, Sanctum sanctorum habuisse hoc altare thymiamatis, ob rationem et sensum jam dictum.

Denique Nota, hoc altare fuisse compactum ex lignis setim, quæ imputribilia et incorruptibilia sunt, dici tamen aureum, quia auro undique erat vestitum et obtectum.

Et arcam testamenti.] Dicitur *arca testamenti*, sive fœderis, quia continebat tabulas legis, quæ erat conditio fœderis inter Deum et Hebræos : hinc dicitur quoque *arca testimonii*, id est legis, quæ testis est voluntatis divinæ, sive quid Deus velit à nobis fieri.

In qua urna aurea habens manna, et virga Aaron quæ fronduerat, et tabulæ testamenti.] *Testamenti*, id est legis. Lex enim metonymice dicitur testamentum, quia, uti jam dixi, conditio erat testamenti, id est, fœderis inter Deum et populum initi.

Dices, 3. Reg. 8. 9. Dicitur, quod in arca tantum fuerint tabulæ duæ lapidæ Mosis : quomodo ergo hic S. Paulus ait, præter tabulas in arca fuisse quoque virgam Aaron, et urnam cum manna ? Ob hanc antilogiam nonnulis, ut initio epistolæ dixi, fides et auctoritas hujus epistolæ suspecta fuit.

Respondent Primo, Chrysost. et Theophil. tempore Mosis in arca solas fuisse tabulas legis, sed postea à Jeremia urnam quoque cum manna, et virgam Aaron in arca fuisse reposita : ut scilicet in ea melius servarentur, idque Paulum traditione accepisse à Gamaliele. Verum Paulus hic loquitur non de tempore Jeremiæ, sed Mosis, ejusque tabernaculo; asseritque hæc omnia tempore tabernaculi Mosis in arca fuisse.

Secundo, respondet Catharinus, tempore Mosis hæc omnia fuisse in arca, sed tempore Salomonis solas tabulas lapideas. Sed et hoc confictum videtur : imo Scriptura sacra innuit, e. clare significat Josephus, l. 3. c. 6. et Philo l. 3, de Vita Mosis, tempore Mosis solas tabulas legis fuisse in arca.

Tertio, Ribera sic explicat, *in qua*, scilicet non arca, sed σκηνή, id est tabernaculo : ut sit græcismus similis illi, de quo dixi v. 2. numerat enim hic Apostolus omnia vasa, quæ erant in Sancto sanctorum, sicut numerat omnia, quæ erant in Sancta. Sed obstat id quod sequitur, *Superque eam erant Cherubim :* ubi pronomen *eam*, plane videtur referre arcam. Super arcam enim erant Cherubim, ac consequenter pronomen *qua*, hic eamdem arcam referre censeri debet. q. d. In arca erant tabulæ, urna et virga, sed super arcam erant Cherubim.

Dico ergo præpositionem *in* hic more Hebræo ample sumi, et complecti tam ea quæ proprie in arca erant, uti erant tabulæ legis, quam ea quæ juxta arcam erant, uti erant urna et virga. Sicut enim sunt varii modi habendi, ut dixi supra, ita sunt et inexistendi : sic dicunt Hebræi, nos habere calceamenta in pedibus, id est juxta vel circa pedes. Sic Christus dicitur passus in Jerusalem, cum juxta eam sit passus. Sic vulgo dicimus Romæ, Antverpiæ, Venetiis contigisse, quod juxta illas urbes contigit. Idem ergo hic de urna et virga vult dicere Paulus, quod de libro Deuteronomii dicit Moses. Deuter. 31 v. 26. *Tollite*, inquit, *librum istum, et ponite eum in latere arcæ fœderis.* Sicut ergo liber Deuternomii positus fuit non in arca, sed in latere arcæ, ita quoque ibidem posita sunt urna et virga, recteque dici potest hæc omnia fuisse posita in arca, id est in latere arcæ. Unde verisimile est hæc omnia non in pavimento (hoc enim indecens fuisset) sed in tabula, vel capsa aliqua arcæ adjuncta fuisse reposita, uti censent Lyran. Cajetan. Canus lib. 2. de Locis c. 11. Bellarm. tom. 1. lib. 1. c. 17. Dicit ergo Paulus hæc omnia (puta urnam, virgam, et tabulas legis) fuisse in arca, id est, humi fuisse reposita in arca, vel juxta arcam, cnm supra arcam in aere eminerent Cherubim. Et hoc est quod jusserat Dominus Mosi, et Moses Aaroni, de manna dicens Exodi 16. 33. *Repone illud coram Domino.* Non dicit, In arca, sed *coram Domino*, id est, coram arca et propitiatorio, in quo quasi throno suo residet Dominus.

5. Superque eam (arcam) erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium.] Nota. Vocantur *Cherubim gloriæ*, id est, gloriosi et augusti. erant enim Cherubim effigies aureæ, specie alati et imberbis juvenis; ut scilicet hac specie repræsentarent vigorem, vivacitatem et æternitatem angelorum, qui sunt quasi principes semper stipantes et adstantes Deo : sicut eadem de causa imperatores olim pingebantur imberbes, quasi dii quidam terrestres, qui nunquam senescerent. Hinc dicuntur *Cherubim* non à Chaldæo *rub*, vel *rabio*, id est puer, quasi Che-

rub idem sit quod כרב *kerub*, id est, tanquam puer, ut vult R. Kimchi. Constat enim *Cherubim* non Chaldæum, sed Hebræum esse nomen. Sed dicuntur *Cherubim* à multididine roboris, gloriæ, scientiæ et sapientiæ. uti Docet S. Dionys. c. 7. Cælest. hiærarch. et ex eo S. Hieron. et passim alii, à radice נכר *nachar* de רב *rab :* id est scivit, vel cognovit multum: vel potius et simplicius à כבר *he* et *rab*, id est, sicut rabbi, sapiens, potens, honoratus et gloriosus; רב *rab* enim sive *rabbi* significat virum magnum, qui pollet opibus, viribus, scientia et gloria. Unde de rege Tyri dicitur Ezechiel. 28. 14. *Tu Cherub extentus.* q. d. Tu, ô rex Tyri, qui est rab gloriosus, ut Cherubim, quique alis potentiæ et ditionis tuæ extentis plurimos populos subditos protegis, sicuti Cherubim protegunt arcam et propitiatorium. Alludit quoque nomen Cherub per metathesin ad radicem כביר *cabbir*, id est multiplex: scilicet scientia, robore, forma et figura. Habebant enim Cherubim quatuor facies: ut dixi Ezechiel. 1.

Obumbrantia propitiatorium.] *Obumbrantia*, id est obumbrantes: Cherubim enim hebraice est musculinum: Apostolus tamen ait in neutro *obumbrantia;* quia intelligit ipsa simulacra vel effigies angelorum. Addunt alii Græcos omnia Hebræa quari barbara, licet masculina sint, usurpare tamen in neutro genere. Sic Isaiæ 6, v. 6. unus Seraphim à Septuag. vocatur ἓν τῶν σεραφεὶμ, ἓν, id est, εἷς. Sic in Canone Missæ vocantur *beata Seraphim, beata*, id est beati. Verum valde verisimile est *Cherubim* et *Seraphim*, usurpari genere neutro, quasi animalia quædam, ut ait Josephus, quia Cherubim habebant speciem quatuor animalium, scilicet alas aquilæ, jubas leonis, ungulam vituli, et cætera membra hominis, ut dixi Ezech. 1. quibus præter alia quæ attuli Exodi 25. et Ezechiel. 1. significabatur angelos carere sexu, non esse feminas aut masculos, sed neutros, eorumque speciem et naturam nobis esse incognitam.

Nota primo. Arca testamenti erat instar parvæ cistæ quadratæ, factaque erat ex legnis Setim, auro obtectis: propitiatorium vero erat ipsum arcæ operculum, alta super arcam elevatum, factum non ex lignis setim, sed ex solido auro. Dictum est propitiatorium; ex eo quod Deus exoratus inibi se placatum et propitium exhibebat. Nam ex propitiatorio vocaliter angelus gerens personam Dei, Mosi et populo percunctanti respondebat, dabatque oracula. Unde et propitiatorium ipsum oraculum est nuncupatum. Hoc propitiatorium duo Cherubim ex ipso prodeuntes suis alis quasi manibus super arcam sustentabant, ita alte, ut operculum hoc sive propitiatorium esset quasi sedes Dei, et arca esset scabellum pedum ejus. Unde psalmo 98. dicitur, *Adorate scabellum pedum ejus*, id est, adorate arcam, procidite coram arca, et consequenter coram Deo, eo scilicet modo, quo Christiani procidunt ante imagines, in iisque Deum et Sanctos, quos imagines repræsentant, colunt et venerantur. Rursum Cherubini hi alis expansis obumbrabant, id est velabant, propitiatorium, itaque speciem quamdam currus exhibebant. Id clarius apparet in simili specie ostensa Ezechieli c. 1. qua vidit currum gloriæ Dei, quem stipabant et agebant quatuor Cherubini, qui idcirco vocatur currus et quadriga Cherubim. Hinc nomen *cherub* per metathesin, alludit ad Hebræum רוכב *rocheb*, id est equitans, hoc est, princeps, moderator et gubernator. Hi enim olim equis vehebantur; et sicut equum habenis regimus, sic hi populum suum legibus gubernant: tales sunt angeli, utpote rectores mundi. Rursum *cherub* alludit ad Hebræum רכב *recheb.* id est currus: princeps enim quasi currus reipublicæ onera portat. Sic Elias dicitur *currus Israel, et auriga ejus*, 4. Reg. 2. 12.

Hinc Nota Secundo. Alludit hic Paulus ad currum hunc Cherubim, et gloriæ Dei, ostensum Ezech. c. 1. Angeli enim sunt quasi currus regalis, bellicus, gloriosus et triumphalis, quo vehitur Deus, quoque regit, imperat, sustinet et moderatur totum mundum. Hac de causa tempore Mosis, quo Deus habitavit in tabernaculo, quasi proficiscens et armata manu ducens populum suum per medios hostes in Chanaan, dicebatur Deus vehi et equitare super Cherubim; postquam vero Deus populum collocavit in Chanaan, cum eoque pacifice habitavit in templo, dictus est Deus sedere super Cherubim quia, uti jam dixi, Cherubim sustinentes propitiatorium, quasi sedem Dei, speciem quamdam throni currulis exhibebant.

Unde Nota Tertio. Hac phrasi, qua Deus dicitur vehi et sedere super Cherubim, signicatur Primo, Deum sapientissimos spiritus angelicos longe scientia transscendere, eosque quasi pedibus suis premere. Solet enim Scriptura Dei potentiam et sapientiam maxime commendare, ex eo quod sit Deus exercituum, puta angelicorum, quod ei millia milium ministrent, quod faciat angelos suos spiritus, etc. Rursum duo Cherubim in Sancto sanctorum, qui versis ad se mutuo vultibus invicem semper respiciebant, significabant Deum beatis tam angelis quam hominibus summa inter se charitate flagrantibus (quod binario, et faciebus ad se invicem versis significatur) videndum se exhibere, hacque gloriosa sui visione eos beate.

Denique ut horum omnium brevem allegoriam, tropologiam et anagogiam assignem; Sanctum allegorice est ipsa Ecclesia Christi in terris militans. In Sancto sunt hæc tria. Primo, candelabrum, id est, fides et doctrina Christiana. Secundo, mensa panum, id est, spes et exhibitio alimoniæ Eucharistiæ, gratiæ et beatitudinis. Tertio, altare thymiamatis, id est, ardor charitatis. Rursum per hæc tria accipi possunt tria bona opera Nam altare est oratio, mensa est eleemosyna, candelabrum est jejunium, quod mentem purificat et illuminat. Denique nonnulli satis apte hæc tria votis religiosis accomodant, ut altare sit obedientia, mensa sit paupertas, quæ Deo se et sua quasi in mensa offert, ac vicissim à Deo, non hominis, sed Dei ipsius quasi mensa, cura et sumptu alitur: candelabrum sit castitas, de qua dicitur, *O quam pulchra est casta generatio cum claritate!* Anagogice, Sanctum sanctorum est cœlum, in quo est arca testamenti, id est, Ecclesia Beatorum, et propitiatorium aureum, id est, humanitas Christi gloriosa, denique Cherubim, id est, angeli sancti: his Deus gloriosus et SS. Trinitas, quæ nobis hic invisibilis est, eminet et insidet, atque beatis omnibus tam angelis quam hominibus in cœlo clare videndam se exhibet, itaque, ut dixi, eos beat. Ita Ven. Beda in cap. 25. Exodi, et alii.

6. His vero ita compositis (id est, his ita pa-

ratis, fabricatis et ordinatis. Hoc enim est Græcum κατασκευασμένων) IN PRIORI QUIDEM TABERNACULO SEMPER (id est quotidie) INTROIBANT SACERDOTES SACRIFICIORUM OFFICIA CONSUMMANTES.

Dices, Sacrificia immolabantur, extra et ante tabernaculum in atrio sub dio, ut fumus et nidor victimarum combustarum in aerem spargeretur; alioquin enim fuisset fœtor intolerabilis, si omnes hæ victimæ crematæ fuissent in Sancto, sive in tabernaculo undique concluso: quomodo ergo Paulus hic dicit sacrificia hæc peracta esse in ipso tabernaculo? Respondet Ribera, Paulum per tabernaculum accipere quoque atrium vicinum, in quo erat altare holocaustorum. Verum quia nec atrii, nec altaris holocaustorum meminit Paulus, sed tantum Sancti et Sancti sanctorum, commodius responderi potest, pro *sacrificiorum officia*, græce esse λατρείας, id est cæremonias, culturas et ritus sacros: unde Syrus vertit חשמישתחין *tesmestehun*, id est, ministerium suum. Jam constat cæremonias et ritus sacros in Sancto peragi solitos eosque triplices juxta tria Sancti vasa et instrumenta. Primo enim quotidie candelabrum adornare debebant sacerdotes, lucernas ejus accendendo, extinguendo, purgando et componendo. Secundo, singulis sabbatis in mensa novos panes propositionis apponere debebant. Tertio, in altari thymiamatis tam mane, quam vespere post peractum juge sacrificium adolebant thymiama, quæ incensio et oblatio thymiamatis proprie vocatur et est sacrificium, æque ac mincha, sive sacrificium panis aut farris, quod Deo adolebatur et cremabatur, Levit. 2. Hanc ergo thymiamatis oblationem (quam proprie hic respicit Paulus, hæc enim consummatio et conclusio erat omnium sacrificiorum totius diei) noster Interpres vocat hic sacrificium, vel potius sacrificiorum consummationem. Sic Moses ait Numer. 16. *Ne respicias sacrificia eorum*, id est, ne respicias thurificationem, quam suis thuribulis offerunt et adolent Core, Dathan et Abiron. Adde, licet victimæ sacrificorum immolarentur extra Sanctum in atrio, tamen victimarum immolatarum sanguis subinde inferebatur in Sanctum, ut fiebat in victima vituli pro peccato populi immolati, de quo sic habet Leviticus c. 4. 16. *Immolatoque vitulo in conspectu Domini, inferet sacerdos qui unctus est, de sanguine ejus in tabernaculum testimonii, tincto digito aspergens septies contra velum* (Sancti Sanctorum, in quo residet Deus, ut significetur Domino hunc sanguinem aspergi et offerri pro peccato) *ponetque de eodem in cornibus altaris, quod est coram Domino in tabernaculo testimonii.*

7. IN SECUNDO (tabernaculo scilicet, puta in Sancto sanctorum) AUTEM SEMEL IN ANNO SOLUS PONTIFEX (introit) NON SINE SANGUINE, QUEM OFFERT PRO SUA ET POPULI IGNORANTIA.) Nota. Sanctum sanctorum, quia typus erat throni Dei in cœlis, ita Hebræis sanctum et venerandum erat, ut nemo in illud ingredi possit, nisi solus summus pontifex, idque non nisi cum multis cæremoniis, et semel tantum in anno, scilicet in die expiationis, qua nimirum peccata totum populi toto anno commissa per sanguinem victimarum expiabat.

Nota Secundo. Ex eo quod dicit Paulus, *pro sua et populi ignorantia*, putat OEcumen. in die expiationis, pontifice ingrediente Sancta sanctorum, solum expiata et condonata fuisse peccata populi per ignorantiam admissa. Verum hoc repugnat Levit. 16. 30. *In hac die*, inquit, *expiatio erit vestri, atque mundatio ab omnibus peccatis vestris.* Unde et eodem die accipiebat pontifex hircum, illiusque capiti manus imponens imprecabatur ei peccata totius populi, ac deinde per certum hominem emittebat eum in desertum ibidem devorandum à bestiis. Hinc hircus hic vel caper, Emisarius est appelatus. Melius ergo S. Thom. Anselm. et alii per *ignorantiam* intelligunt quodvis peccatum. Nam, ut ait Sapiens Proverb. 14. 22. *Errant qui operantur malum*, et Aristot. l. 3. Ethic. *Omnis malus est ignorans:* semper enim ignorantia quædam non speculativa, sed practica, id est inconsideratio vel imprudentia aliqua, conjuncta est cum peccato. Hinc sæpe Scriptura peccatum vocat *ignorantiam*, ut psalm. 24. 7. *Ignorantias meas ne memineris.* Sic Sapient 5. 7. dicunt impii, *Viam autem Domini ignoravimus.* Et in hac epist. c. 5. v. 2 de Christo ait Paulus, *Qui condolere possit iis qui ignorant et errant.*

8. HOC SIGNIFICANTE SPIRITU SANCTO, NONDUM PROPALATAM ESSE SANCTORUM VIAM, ADHUC PRIORE TABERNACULO HABENTE STATUM.] *Sanctorum viam* vocat viam, aditum et ingressum in Sancta sanctorum. q. d. Non poterant Judæi ingredi in Sancta sanctorum, nisi solus pontifex, idque semel in anno, in die scilicet expiationis; ut per hoc significaret Spiritus sanctus nondum patefactam esse viam et aditum in cœlum, quod repræsentabatur per Judaica Sancta sanctorum, illamque patefaciendam esse per Christum. Primo ergo sicut *Sanctum sanctorum* typus erat cœli vitæque cœlestis et beatæ, ita *Sanctum* typus erat vitæ præsentis per quam tendimus ad cœlum. Secundo, sacerdotes Aaronici, qui arcebantur Sancto sanctorum, et tamen ministrabant in Sancto, significabant se suis sacrificiis non posse viam in Sanctum sanctorum, id est in cœlum, aperire, adeoque viam cœli non fore reserandam, quamdiu prius hoc tabernaculum, puta Sanctum, ejusque lex et cæremoniæ starent et durarent. Tertio, pontifex semel cum sanguine ingrediens Sanctum sanctorum, significabat Christum per proprium sanguinem ingressurum, et aperturum nobis cœlum. Unde Christo in cruce moriente, velum templi scissum est, Math. 27. 51. qua re indicabatur cœlum antea nobis velatum, clausum et impervium, per mortem Christi pandi et aperiri. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Primas. et Æcumen.

9. QUÆ PARABOLA EST TEMPORIS INSTANTIS.] Græcum ἥτις, id est *quæ*, Theophylus refert ad σκηνή, id est tabernaculum. q. d. Quod scilicet tabernaculum fuit parabola et typus temporis instantis. Sed sive vertas *quæ*, sive *quod*, eadem est apud Latinos tam syntaxis, quam sententia et sensus. Pronomen enim *quæ* Latina syntaxi consentire potest cum voce sequenti *parabola*, etsi tabernaculum, quod præcessit, referat et respiciat.

Secundo, per *parabolam* intelligit Apostolus hic typum et exemplar; alioqui proprie parabola est verborum et sententiarum, typus vero et exemplar est rerum. Res ergo veteris tabernaculi, quæ typus erant rerum, non tam futurarum, quam præsentium, sub lege Mosis, vocat hic parobolam.

Tertio, pro *est*, clarius vertas, *erat* vel *fuit.* Rursum per *tempus instans* nonnulli cum Glossa

interlineali accipiunt tempus præsens gratiæ, Christi et christianismi. Verum longe rectius cum Chrysost. et aliis, accipias per *tempus instans*, tempus legis veteris, quod, dum fabricaretur à Mose tabernaculum, instabat et incipiebat; adeoque inchoate præsens erat. Unde Chrys. et Syrus, per *tempus instans* intelligunt tempus præsens non Ecclesiæ et Christo, sed tabernaculo et Mosi. Sic 1. Cor. 7. 26. *instantem necessitatem* vocavit Apost. præsentem necessitatem. q. d. Fabrica illa et depositio veteris tabernaculi primi, id est Sancti, atqui sacerdotum in illud ingressus, ministerium et occupatio, erant *parabola*, id est typus et repræsentatio, eorum, quæ toto tempore legis veteris quod tum instabat et imminebat, adeoque incipiebat, futura erant : scilicet, significabat quod toto tempore legis in Sancto sacerdotes Aaronici forent occupandi circa victimas bestiarum, thus panes et lucernas, nec unquam viam in Sanctum sanctorum, id est in cœlum, essent patefacturi, illudve ingressuri. Unde idipsum explicans subdit Apostolus :

JUXTA QUAM MUNERA ET HOSTIÆ OFFERUNTUR, QUÆ NON POSSUNT JUXTA CONSCIENTIAM PERFECTUM FACERE SERVIENTEM.] Pro *juxta quam*, græce est καθ' ὃν, id est, juxta, quod, scilicet tempus instans leges veteris. Jam καθ' ἓν idem est, quod ἐν ᾧ, id est *juxta quod*, quod idem est quod *in quo*, scilicet tempore legis veteris. Noster tamen Interpres videtur legisse καθ' ἣν, id est, *juxta quam*, scilicet parabolam. q. d. Parabola hæc sive typus tabernaculi similis est, et quasi ex æquo respondet muneribus et hostiis, quæ in isto tabernaculo offerebantur. Nam sicuti ex priori tabernaculo non poterat iri ad secundum, id est, ex Sancto non poterat aliquis laicus vel etiam sacerdos ingredi Sanctum sanctorum : ita hostiæ illius temporis non poterant conscientiam expiare, hominemque in cœlum deducere.

Nota, *juxta conscientiam*, id est, in conscientia. q. d. Hostiæ legales corpus purgare poterant, animam vero et conscientiam expiare et sanctificare non poterant. Secundo, pro *servientem*, græce est λατρεύοντα, id est colentem, qui scilicet illas hostias Deo offerens, iis Deum colebat, Deoque serviebat.

9. SOLUMMODO IN CIBIS, ET IN POTIBUS, ET VARIIS BAPTISMATIBUS, ET JUSTITIIS CARNIS, USQUE AD TEMPUS CORRECTIONIS IMPOSITIS.] Pendet sententia, estque incompleta in nostro textu; in Græco vero est completa et perfecta : græce enim pro *impositis* est ὑπικείμενα, id est imposita; scilicet munera sive dona et hostiæ. q. d. Hæ hostiæ, hæc munera non expiabant conscientiam, sed tantum erant imposita ad carnem purificandam, donec veniret Christus, qui sacrificia et Sacramenta animam expiantia institueret. Ita Chrysost. Verum Latini constanter legunt *impositis*, quod ad munera referri non potest. Unde Franc. Ribera præpositionem *in* accipit pro *cum*, ut *in cibis* idem sit quod *cum cibis*, totumque hunc versum referendum putat ad præcedentem, ut sit sensus : Munera et hostiæ non possunt perfectum hominem facere solummodo cum cibis, potibus, etc. q. d. Ipsa munera per se infirma sunt, neque habent aliud unde virtutem accipiant, quia cætera quæ in lege præcipiuntur, magna ex parte ad usus ciborum, potuum et oblationum variarum pertinent, quæ cum corpora sint, animam purgare non possunt.

Sed planius et aptius, hic versiculus referetur ad τὸ *servientem*. q. d. Munera et sacrificia legalia non possunt expiare et perfectum facere *servientem*, id est, eum qui Deo servit, Deumque colit, non spiritu et interna pietate mentis, sed tantum *in cibis*, *potibus, et* aliis *justitiis carnis*, id est, Sacramentis et sacrificiis, quæ non conscientiam et mentem, sed tantum corpus et carnem justificant, id est, emundant ab immunditia corporali, et irregularitate legali et politica, quæ homines sic immundos arcebat à templo et convictu hominum.

Dices, Judæi non tantum serviebant Deo in cibis, potibus et baptismatibus, sed etiam in observatione decalogi, et præceptorum tam moralium quam judicialium.

Respondeo. Id verum est, sed Apostolus hic per *servientem*, intelligit Deum colentem. Servitus ergo hæc non sita est in observatione præceptorum moralium et judicialium, sed tantum cæremonialium. In hisce enim consistebat Dei servitus, cultus, et, ut græcè est, latria.

Dices Secundo, Judæi non tantum serviebant Deo cibis et potibus, aliisque cæremoniis externis, sed etiam interna fide, spe et charitate.

Respondeo, fuisse aliquos ut Davidem, Samuelem, aliosque Prophetas, qui hoc facerent; sed hi id non fecerunt virtute legis et judaismi, sed virtute et gratia Christi, sive Messiæ venturi, in quem credebant et sperabant, eaque ratione pertinebant ad novum testamentum, adeoque filii non tam veteris, quam novi testamenti erant, uti fuse docet S. August. l. 3. Contra duas epist. Pelag. c. 4. Judaismus enim, uti purus judaismus est, legemque naturæ (quæ internam Dei dilectionem et cultum dictat) secludit, tantum prescribebat Judæis, eosque dirigebat et cogebat ad cultum Dei externum ut cæremoniis externis lege Dei peæscriptis rite Deum colerent : internam vero pietatem et spiritum non eis dictabat, multo minus afflabat jndaismus, sed tantum fides et gratia Christi.

IN CIBIS ET IN POTIBUS.] Cibi immundi et vetiti erant sues, omniaque animalia, quæ non ruminant, aut ungulam non findunt, ut dixi Lev. 11. Sed potus per se et communiter omnibus immundi et vetiti nulli erant, uti notat Chrysost. per accidens tamen, et certis personis, v. g. Nazaræis; prohibitum erat vinum et sicera, uti et sacerdotibus tabernaculum ingressuris prohibitum erat vinum. Rursus, si aliquid immundi, puta cadaveris, vas quodpiam mundum contigisset, vas et liquor omnis vase contentus immundus et abjiciendus erat, uti præscribitur Levit. 11. v. 32 et 33.

10. USQUE AD TEMPUS CORRECTIONIS.] Id est, usque ad tempus adventus Christi, qui correcturus erat illos ritus legales et carnales, iisque abolitis, eorum loco spiritualem Dei cultum erat inducturus, ut adoraremus Deum in spiritu et veritate, itaque revera in conscientia justificaremur et salvaremur. Sic dicuntur corrigi mores juveniles, non ut permaneant, sed ut tollantur, et in meliores ac graviores commutentur. Ita Theophyl.

Ubique hic pungit legem veterem Apostolus, eamque infirmitatis et defectus arguit, ut illa Hebræis vilescat, utque non mirentur Deum le-

gem à se datam sustulisse, utpote cum eam tantum usque ad tempus Christi stare et durare voluerit.

11. CHRISTUS AUTEM ASSISTENS PONTIFEX FUTURORUM BONORUM, PER AMPLIUS ET PERFECTIUS TABERNACULUM.] Hactenus explicavit Apostolus tabernaculi fabricam, pontificem, victimas et cæremonias, quasi umbras et typos Christi: nunc eorum allegoriam, per collationem explicat, docetque Christum hisce omnibus adumbratum fuisse, longeque nobilius et excellentius hæc omnia exhibuisse, cum semel ipse Sanctum sanctorum, id est cœlum, per proprium suum sanguinem ingressus est, in eoque residet, quasi noster æternus pontifex.

CHRISTUS AUTEM ASSISTENS,] scilicet Patri in cœlo Christus enim post ascensionem in cœlum, semper Patri assistit, quasi advocatus noster, ad interpellandum pro nobis ut futura bona nobis, impetret, inquit Anselm.; toto enim hoc loco urget Apostolus ingressum pontificis in Sanctum sanctorum, ut ex hoc typo evincat Christum, pontifice veteri adumbratum ingressum cœlum, assistere Patri tamquam pontificem nostrum, ut semper *appareat vultui Dei pro nobis*, uti ipse ait v. 24.

Verum quia græce non est, τὸ *Patri*, sed simpliciter παραγενόμενος, id est, factus vel veniens: hinc *assistens* idem videtur esse quod accedens, vel potius, postquam venit et accessit factusque est pontifex: παραγενόμενος enim est aoristus, quem ut latine, quantum licet, exprimeret noster Interpres, apte vertit *assistens*, id est existens, jam consistens, et tabernaculo, id est Ecclesiæ, astans et ministrans pontifex; et hoc apte cohæret cum eo quod sequitur, *introivit in sancta*. Nam alioqui proprie introire non potest Sancta, qui jam in iis assistit. Significat ergo hic Apostolus, quod Christus accedens et veniens in mundum et carnem, factus et natus sit pontifex, ad hoc ut per sanguinem intraret in Sancta, nobisque æternam redemptionem inveniret. q. d. Christus cum venisset in suum tabernaculum, id est Ecclesiam, in eaque assisteret quasi pontifex futurorum bonorum, non ibi restitit, uti fecerunt pontifices Aaronici, qui toto anno fere tantum in Sancto ministrabant: Christus enim ex Sancto penetravit in Sancta sanctorum, illaque nobis omnibus reseravit.

Unde S. Chrysost. docet Christum fuisse pontificem, non solum in cruce, sed statim ab incarnatione et nativitate sua. Et Theophyl. *Non dixit*, inquit, *Factus et electus, sed, Accedens pontifex, hoc est, in hoc ipsum veniens. Non prius accessit, et deinde casu ita eveniente factus est pontifex, sed scopus cur in terram deveniret, pontificatus erat.*

Male ergo aliqui ex hoc loco imaginati sunt, Paulum velle, quod Christus in hac vita fuerit tantum simplex sacerdos, ob humilem ejus statum et vitam: in cœlo vero, utpote jam ingressus in Sancta sanctorum; factus sit pontifex. Christum enim in terris etiam fuisse pontificem, patet.

Primo, quia Christus in terris fuit summus sacerdos legis novæ, ergo fuit pontifex.

Secundo, quia Christus in cruce quasi pontifex totius mundi, obtulit se pro toto mundo in sacrificium, omniumque hominum peccata luit et expiavit.

Tertio, quia Christus instituit nova Sacramenta, novum sacrificium Eucharisticum, novos sacerdotes et pontifices legis novæ. Hæc autem facere nemo potest, nisi pontifex, imo plusquam pontifex.

Quarto, quia Paulus passim in hac epist. et nominatim toto c. 5. Christum in hac vita vocat sacerdotem, id est pontificem, ut ipse explicat, secundum ordinem Melchisedech: nam et Melchisedec: fuit pontifex æque ac Aaron, cui opponit Christum pontificem.

Dices, pontificis veteris proprium erat ingredi in Sancta sanctorum: ergo Christi pontificis proprium est per se, suaque virtute ac merito ingredi in cœlum: hujus enim ille erat typus.

Resp. Hæc vera sunt: inde tamen non sequitur Christum non fuisse pontificem in terra, sed in cœlo: imo potius contrarium sequitur. Nam sicut pontifex vetus erat pontifex antequam ingrederetur in Sancta sanctorum, adeoque in ea ingredi non potuisset, nisi jam ante fuisset pontifex: ita et Christus non potuisset per se ingredi in cœlum, nisi jam ante fuisset pontifex in terris. Adde, alia esse munia pontificis novæ legis, qualis est Christus, alia pontificis legis veteris. licet ergo pontifex vetus proprium aliud munus non habuerit (dempta consecratione sacerdotum, hæc enim spectabat ad pontificem) quam semel in anno ingredi in Sancta sanctorum; Christus tamen alia habet munia, ut jam dixi. Verum tamen est, Christum illud munus typicum pontificis veteris, munus, inquam, ingrediendi in Sancta sanctorum, non implesse nisi dum ingressus est in cœlum; et hoc tantum vult docere hic S. Paulus: atque hoc tantum forte voluerunt Doctores illi, qui negarunt Christum in hac vita fuisse pontificem.

PONTIFEX FUTURORUM BONORUM,] ut futura bona sua oratione et sacrificio nobis mereretur et impetraret.

Nota Primo. *Futura bona* opponit Apostolus tempori instanti vel præsenti, legis v. g. *futura* ergo vocat respectu legis. q. d. Lex habuit Aaronem, suosque pontifices, qui præsentia et terrena bona nobis impetrarent, spiritualia vero et cœlestia bona nobis impetrare non potuerunt; sed hæc bona quasi futura à Christo pontifice expectanda demonstrarunt.

Hinc Secundo, *futura bona* vocat remissionem peccatorum, gratiam, virtutes, ac denique gloriam æternam omnesque dotes et bona tam animæ, quam corporis, quæ in cœlo expectamus: hæc enim proprie *futura* sunt et vocantur.

PER AMPLIUS ET PERFECTIUS TABERNACULUM.] q. d. Pontifex ingressurus Sancta sanctorum transibat per prius tabernaculum, id est per Sanctum: Christus vero per *amplius* græce μείζονος, id est majus, perfectius et angustius tabernaculum, sive Sanctum transivit ut ingrederetur sanctum sanctorum, id est cœlum.

Quæres, quodnam sit hoc perfectius et excellentius tabernaculum, per quod transivit Christus?

Respondent Primo, S. Thomas et Anselm. esse cœlos inferiores, per quos transitur ad cœlum empyreum.

Secundo, Catharinus resp. esse B. Virginem, per quam in hunc mundum transivit Christus.

Tertio, Theodor. Primas. et Haymo respon-

dent esse humanam naturam Christi, per quam Deitas Verbi in hoc mundo quasi transivit.

Quarto, Chrysost. Theoph. Œcumen. et Ribera respondent esse corpus et carnem Christi. Hæc enim est *amplius tabernaculum*, quia in ea est et habitat Deus, Verbum et omnis Spiritus sancti plenitudo : est et *perfectius*, quia majora facit, quam vetus Mosaicum tabernaculum, et accedentes ad se sanctificat et salvat. Hoc tabernaculum *non est manu factum*, *neque hujus creationis* : quia caro Christi concepta et formata fuit non opera virili, sed virtute Spiritus sancti. Et sicuti pontifex primum tabernaculum calcabat, ut in secundum ingrederetur, ita Christus carnem suam quasi calcavit, cum eam manibus impiorum excarnificandam tradidit: itaque per hoc tabernaculum, puta corpus suum, id est per oblationem corporis sui, et, ut explicans Apostolus subdit, *per sanguinem suum*, ingressus est in Sancta.

Hæc expositio satis verisimilis videtur : sed illi obstat, quod Apostolus sanguinem et carnem Christi non opponat tabernaculo illi veteri umbratico, sed sanguini et carni hircorum et vitulorum, quæ in veteri tabernaculo immolabatur : ait enim, *Neque sanguinem hircorum et vitulorum, sed per proprium sanguinem semel introivit in sancta.* Idque sane exigit ipsa rerum natura, juxta quam caro et sanguis Christi, non recte per tabernaculum, sed recte per sanguinem et carnem victimarum repræsentatur, cum eaque confertur, eique opponitur quasi antitypus suo typo. Quærendum ergo est aliud tabernaculum, in quo Christus se suamque hostiam obtulit, perinde uti Aaronici in suo tabernaculo offerebant suos hircos et vitulos. Secundo, non satis apte dici potest, Christum per suum corpus, quasi per tabernaculum transisse in cœlum, cum per corpus non transierit, sed in eo manserit, adeoque illud secum in cœlos invexerit : ubique enim corpus cum Christo, et Christus cum corpore suo transivit. Rursum tabernaculum quod dicebatur Sanctum, inferri et ingredi non poterat in ipsum Sanctum sanctorum : atqui Christi caro ingressa fuit Sanctum sanctorum, id est cœlum : ergo caro Christi per tabernaculum quod dicitur Sanctum, repræsentari non potuit in præsenti figura et typo, quo dicitur quod pontifex transiens per Sanctum, et ingrediens Sancta sanctorum, repræsentabat Christum, per suum tabernaculum transeuntem in cœlum, in eo enim ponit et fundat hic Apostolus similitudinem et allegoriam suam ; ac proinde singula quæ typo huic inexistunt, antitypo apte applicari, et congrua quadam analogia et proportione respondere debent : illud enim requiritur ad hoc ut allegoria sit apta et solida.

Dico ergo, tabernaculum hoc esse Ecclesiam Christi hic in terris collectam, peregrinantem et militantem, quam fundavit ipsemet Christus : de qua dixit c. 8. 2. *Tabernaculum, quod fixit Dominus et non homo,* hoc enim idem est cum eo, quod hic dicit, *tabernaculum non manufactum, id est, non hujus creationis*, puta non humani artificii et fabricationis, uti erat prius tabernaculum fabricatum à Beseleel : apte enim tabernaculum repræsentat Ecclesiam, ut dixi v. 3. in qua Christus moriens in cruce se Patri obtulit, quasi victimam pro peccatis hominum ; et sicut à Sancto et per Sanctum ibat pontifex in Sancta sanctorum, ita Christus (et nos cum Christo) transivit ab Ecclesia sua hic militante ; ad Ecclesiam cœlestem et triumphantem. Nam cum constat Sanctum sanctorum significare Ecclesiam cœlestem, ut consequenter et apposite loquamur, necessario dicendum videtur ipsum Sanctum repræsentasse Ecclesiam terrestrem et militantem. Ita Cajetan.

12. Neque per sanguinem hircorum aut vitulorum,] uti faciebat pontifex Aaronicus, qui ingressurus in Sancta sanctorum, hircum pro peccatis populi, vitulum pro suis peccatis immolabat, eorumque sanguinem inferens in Sancta sanctorum, illo Sancta aspergebat et expiabat : ut patet Levit. 16. Christus vero non hircorum, sed proprio sanguine Ecclesiam expians ingressus est in Sancta.

Sed per proprium sanguinem introivit semel in sancta, æterna redemptione inventa.] Nota τὸ *inventa*, hæc enim vox significat hanc redemptionem fuisse inexpectatam nobis, et à Christo magno studio, dolore et labore partam, quasi gemmam in fundo maris perditam, quæsitam et inventam. Secundo, addit *æterna*. q. d. Levitici sacerdotes singulis annis ingredi debebant Sancta, eaque cum populo expiare, quia eorum expiatio tantum erat temporanea, puta annua ; Christus vero semel in cruce expians peccata omnia totius mundi, ingressus est cœlum, ibique gloriosus residet et residebit semper, quia unica oblatione crucis, utpote pretiosissima et efficacissima, meruit nobis et obtinuit redemptionem æternam, id est, quæ nullo tempore deficiet, aut minuetur ; sed durabit in æternum, vimque suam exeret in omnia sæcula, ut peccata omnium sæculorum expiet et expurget.

13. Si enim sanguis hircorum et taurorum, et cinis vitulæ aspersus inquinatos sanctificat ad emundationem carnis.] Nota. Jusserat Dominus Numer. 19. vitulam, sive vaccam rufam comburi, et combustæ cineres asservari ad expiationem immundorum. Hoc autem ritu fiebat hæc expiatio : cineres hos injiciebant in hydriam, vel vas aliud plenum aqua viva, v. g. fontana, deinde alius quispiam mundus hac aqua aspergebat immundum, itaque expiabatur : sed ita, ut usque ad solis occasum adhuc immundus censetur.

Unde Secundo, hic *cinis* non *sanctificabat inquinatos ad emundationem* conscientiæ, sed tantum *carnis*, quia non expiabat peccatum, sed tantum tollebat immunditiam legalem contractam ex contactu cadaveris aut alterius rei immundæ : ideoque ab Apostolo hic vocatur carnis vel carnalis immunditia : quia videlicet non conscientiam, sed carnem et hominem externum tantum afficiebat, ut censeretur immundus, ideoque arceretur officiis divinis et templo.

Allegorice, hæc aqua cineralis et lustralis typus fuit sanguinis Christi, ut hic insinuat Apostolus, rursum typus fuit aquæ lustralis sive benedictæ, qua utimur in Ecclesia ad expiationem peccatorum venialium. Nam, ut recte argumentatur Alexander I. Pontifex, qui fuit sextus à S. Petro epist. 1. ad omnes orthodoxos : *Si cinis vitulæ aspersus populum sanctificabat atque mundabat, quanto magis aqua, quæ sale aspersa, divinisque precibus sacrata est, populum sanctificat atque emundat?*

14. QUANTO MAGIS SANGUIS CHRISTI, QUI PER SPIRITUM SANCTUM SEMETIPSUM OBTULIT IMMACULATUM DEO?] *Per Spiritum sanctum*, id est, Spiritu sancto eum movente et incitante, ad se sponte sua offerendum Patri, pro peccatis nostris. Nonnulli codices Græci habent διὰ πνεύματός αἰωνίου, id est, Per Spiritum æternum: et ita legit Theodor. et Syrus. Verum Chrysost. et alii legunt uti Noster legit, *Per Spiritum sanctum*. Notat Ribera hæc accipi posse de Spiritu tam creato, quam creatore, eo quod desit in Græco articulus, qui addi solet Spiritui creatori. q. d. *Per Spiritum sanctum*, id est per sanctitatem spiritus sui, qua omnium hominum salutem sitiebat Christus, obtulit se pro eis Deo Patri. Verum melius hic accipias Spiritum creatorem. Ille enim in Græco sæpe non habet articulum, illéque proprie intelligitur, cum dicitur Spiritus sanctus; ac denique ille est, cui uti Christi conceptio, ita et oblatio ac redemptio, omnisque sanctificatio nostra, tanquam primo omnis gratiæ et sanctitatis fonti tribuenda est.

AB OPERIBUS MORTUIS.] Id est, à peccatis; quæ fœtida sunt coram Deo, uti cadavera, quæque inquinant animam se tangentis, sicut cadavera in lege veteri tangentis se corpus inquinabant, qua de re vide Chrysost. hic in morali homil. 15.

AD SERVIENDUM DEO VIVENTI.] q. d. Christus emundat nos à peccatis, quæ sunt opera mortua, non tantum ut simus mundi, sed etiam ut simus vivi, ac vivaci spiritu Deo viventi serviamus. Insinuat Apostolus eum qui Deo viventi servire cupit, plane fugere debere peccata, quasi opera mortua, quæ Deo viventi ex diametro repugnant.

15. ET IDEO NOVI TESTAMENTI MEDIATOR EST.] Nota τὸ *ideo:* dat enim causam cur Christus mediator sit: quia scilicet, uti præcessit, ingressus in Sancta, æternam redemptionem nobis invenit et peperit, dum sanguine suo emundavit conscientiam nostram ab operibus mortuis.

Nota. Christus est mediator novi testamenti sive fœderis et pacti inter Deum et homines Christianos initi. Primo, quia Christus novum hoc fœdus inter Deum et homines conciliavit, et utramque partem, scilicet tam Deum, quam homines, in hoc fœdus deduxit et adunavit. Sic fere et Moses dicitur Mediator veteris testamenti, testamenti, Deut. 5. 5. quia internuntius fuit, interpres et quasi conciliator fœderis inter Deum et Hebræos.

Secundo, quia Christus sua vita, passione et morte meruit à Deo hoc novum fœdus, omniaque bona, quæ Deus hominibus hoc fœdere promittit, scilicet remissionem peccatorum, gratiam, gloriam et hæreditatem æternam, horum ergo omnium mediator est Christus, quia hæc omnia nobis à Deo impetravit et conciliavit. Unde hoc mediatoris opus et officium explicans Apostolus subdit, *Ut morte intercedente, in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hereditatis.*

Dices, Christus est novi testamenti institutor, conditor, et, ut Apostolus ait v. 16. *testator:* ergo non est illius mediator.

Respondeo, negando sequelam; utrumque enim verum est. Nam Christus ob causas jam dictas est mediator novi testamenti, quatenus scilicet tanquam medius intercessit, ut tam Deum quam homines in novum hoc fœdus redigeret et colligaret. Est etiam Christus novi testamenti conditor et testator, quia vice Dei et tamquam legatus à Deo missus novum hoc testamentum condidit et instituit; omnia enim illi in manus dedit Pater, ut quidquid Christus circa hoc fœdus statueret et sanciret, ipse ratum haberet. Christus enim in hoc fœdere peregit omnia, egitque tam partes Dei quam hominum: quatenus partes Dei egit, fuit hujus fœderis conditor et testator; quatenus partes hominum egit, fuit hominum advocatus, interpres et legatus; quatenus vero inter Deum et homines medius et conciliator intervenit, catenus fuit mediator.

Unde Syrus, pro *mediator* vertit, מצעיא *metsaia*, id est, dimidiatus factus tum natura, quia scilicet Christus media sui parte fuit homo, media Deus; tum officio, quia scilicet Christus partim Dei, partim hominum in hoc fœdere partes egit, seque medium constituit inter culpam et pœnam nostram, et inter Patris offensam, læsamque justitiam. Christus enim ita egit hominum clientum suorum causam, ut tamen Dei Patris justitiam tueretur, ut scilicet hominum peccata inulta non sineret, sed illa suo sanguine et morte lueret, itaque Patris justitiæ læsæ satisfaceret.

UT MORTE INTERCEDENTE, IN REDEMPTIONEM EARUM PRÆVARICATIONUM, QUÆ ERANT SUB PRIORI TESTAMENTO.] Offendebantur Hebræi passione et morte Messiæ tam probrosa, putabantque quod Messias semper vivere, secumque manere deberet. Undæ Judæi ad Christum Joan. 12. 34. *Nos*, inquiunt, *audivimus ex lege, quia Christus manet in æternum et quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis?* Legem vocant S. Scripturam, puta psal. 109. 4. *Tu es sacerdos in æternum.* Hinc eis hic demonstrat Apostolus, mortem hanc non fuisse probrum Christo, sed gloriam, utpote quæ Christum fecerit mediatorem et redemptorem, quæque peccata nostra sua virtute expiarit, atque vitam et hæreditatem æternam nobis conciliarit; idque ita exigente et flagitante Patris justitia, quasi Pater Filio dixerit: Si vis me hominibus parcere, ô Fili, qui tam graviter in me peccarunt, necesse est ut tu pro eis moriaris, sanguinemque tuum profundas: quia justitiæ meæ, legique et decreto meo æterno de puniendo peccato satisfieri volo. Filius vero idipsum acceptavit, et summo jure ad teruncium usque cuncta nostra debita Patri persolvit; fecitque ut sine metu et nudo (quod aiunt) capite, coram Deo et angelis ambularemus, atque animos spesque nostras in Deum erigeremus.

IN REDEMPTIONEM PRÆVARICATIONUM, QUÆ ERANT SUB PRIORI TESTAMENTO.] Ostendit Hebræis veteris testamenti infirmitatem, et necessitatem novi, ac consequenter et mortis Christi. q. d. Christus non tantum redemit et expiavit peccata sui populi et testamenti: sed et veteris, vestrique, ô Hebræi, populi et testamenti. Nec enim vestrum testamentum et sacrificia expiare poterant vestra peccata, sed tantum signa erant et figuræ sacrificii et testamenti Christi, qui sua morte et sanguine redempturus erat et expiaturus omnia omnium hominum peccata, tam novi testamenti quam veteris, ac consequenter et le-

gis naturæ, quæ utroque testamento infirmior et imperfectior erat.

REPROMISSIONEM ACCIPIANT, QUI VOCATI SUNT, ÆTERNÆ HÆREDITATIS.] Hic est finis mortis, redemptionis et mediationis Christi, totiusque novi testamenti, à Christo instituti, ut scilicet adipiscamur æternam hæreditatem per Christum promissam. Pro *repromissionem*, græce est ἐπαγγελίαν, id est promissionem : primam enim promissionem æternæ hæreditatis meruit, impetravit et conciliavit nobis Christus, tum quia meruit sua sanctitate, obedientiâ et morte à Deo Patre, ut ipse nobis propter Christum promitteret æternam hæreditatem ; tum quia eadem ratione meruit nobis hujus promissionis executionem et donationem, ut scilicet re ipsa cernamus et nanciscamur hanc æternam hæreditatem nobis propter Christum promissam.

Nota. *Vocatos* vocat tam eos qui sub veteri erant, quam qui sub novo sunt testamento. Rursum τὸ *vocati* potest cohærere cum *æternæ hæreditatis* : nam, ut dixi Rom. 1. 1. *vocati* est substantivum. q. d. Vocatitii æternæ hereditatis, id est, ut Syrus vertit, לירתותא דלעלם אתקריו *etkerif leiaretuta dalalam*, id est, vocati et pertinentes ad hæreditatem sæcularem, vel æternam. Simplicius tamen referas *æternæ hæreditatis*, ad repromissionem : q. d. Ut qui vocati sunt accipiant repromissionem æternæ hæreditatis, id est, ut vocati accipiant æternam hæreditatem sibi promissam, ad quam vocati sunt.

16. UBI ENIM TESTAMENTUM EST, MORS NECESSE EST INTERCEDAT TESTATORIS.] Hoc est argumentum Apostoli, quo probat Hebræos non debere offendi morte et cruce Christi, utpote necessaria nobis, nostræque saluti : ubicumque est testamentum, ibi ut testamentum vim suam sortiatur, necesse est ut morte testatoris confirmetur et sanciatur, adeoque necesse est ut moriatur testator : atqui Christus novum testamentum nobis condidit, estque novi testamenti mediator et conditor : ergo necesse fuit Christum mori, ut morte sua sanciret et confirmaret novum hoc suum testamentum.

17. TESTAMENTUM ENIM IN MORTUIS CONFIRMATUM EST.] *In mortuis*, id est, mortuis testatoribus, vel post mortem testatorum tum demum ratum et confirmatum est testamentum. Nam in vivis, seu quamdiu vivunt testatores, possunt semper testamentum suum mutare et revocare. Cum alia pacta et donationes inter vivos facta, mox ut facta inita sunt, hoc ipso rata et firma sint, nec rescindi aut revocari possint. Nam *testamentum* (ut dicitur l. 1. ff. de testamentis) *est voluntatis nostræ justæ sententia, de eo quod quis post mortem suam fieri vult.*

18. UNDE NEC PRIMUM QUIDEM SINE SANGUINE (victimarum Exodi 24.) DEDICATUM EST.] q. d. Ut *primum*, id est, vetus testamentum significaret secundum, id est, novum testamentum, quod scilicet morte testatoris Christi confirmatum est; hac de causa debuit primum hoc testamentum, instar testamenti proprie dicti, morte et sanguine victimarum sanciri, ut significaret morte Christi sanciendum esse secundum sive novum testamentum. Verum sicut primum, sive vetus hoc testamentum typicum erat, ita typicam habuit mortem testatoris scilicet mortem et sanguinem victimarum quæ representabat mortem testatoris tum Dei, tum Christi, ut pluribus dicam v. 20.

Nota. Pro *dedicatum est* Syrus vertit, אשתררר *estarrat*, id est, confirmatum fuit, robur suum accepit. Ita et Chrysost. cum suis. Græce est ἐγκεκαίνισται, id est initiatum est, initium sumpsit, sui novitatem et exordium accepit. Verum quia in rebus sacris hoc initium sumebatur à sacro aliquo et solemni sacrificio, ri u et cœremoniis, quibus res quasi sacrabatur, Deoque et sanctis usibus dedicabatur : hinc ἐγκαινίζειν in sacris significabat consecrare et dedicare : unde encœnia vocantur festa dedicationis et consecrationis templi. Ita et hic Paulus vetus testamentum quasi sacrum sanguine victimarum, non tantum inchoatum et quasi inauguratum, sed et dedicatum, id est consecratum, esse dicit.

19. LECTO ENIM OMNI MANDATO LEGIS A MOYSE UNIVERSO POPULO, ACCIPIENS SANGUINEM VITULORUM ET HIRCORUM CUM AQUA ET LANA COCCINEA ET HYSSOPO, IPSUM QUOQUE LIBRUM ET OMNEM POPULUM ASPERSIT.] Nota. Moses vice Dei fœdus cum populo initurus, prælegit populo leges Dei sibi datas, quæ recensentur à c. 20. Exodi usque ad cap. 24. Hæ enim leges erant conditiones fœderis, quod Deus cum Hebræis sancire volebat : populus suo silentio acceptans et annuens hisce legibus fœdus cum Deo iniit, illudque victimarum sanguine sancitum est.

Nota Secundo. Hunc sanguinem victimarum partim in altare, partim in populum sparsit Moses, Primo, ut significaretur eum qui fœdus hoc violaret, simili modo sanguine suo et morte violatam fœderis fidem luiturum ; altare enim Deum repræsentabat. De hoc fœderum ritu plura dixi 1. Cor. 11. 25. Secundo, quia fœdus hoc, ut dicam v. 20. simul quasi testamentum erat Dei, typusque erat novi testamenti, quod Christus in ultima cœna et in cruce condidit. Hinc sanguis in altari aspersus repræsentabat symbolice quasi sanguinem et mortem testatoris Dei : morte enim sancitur testamentum et ultima voluntas testatoris. Rursum sanguis in populum aspersus significabat sanguinem Christi in nos aspersum, cujus aspersione à peccatis omnibus eluimur. Hoc enim sanguine suo et morte sanxit Christus suum novum testamentum, omniaque bona illo promissa nobis meruit et impetravit.

CUM AQUA ET LANA COCCINEA ET HYSSOPO.] Hæc omnia, uti et hircorum immolationem omisit Moses Exodi 24., quia succincte hæc narrat : Apostolus vero partim instinctu Spiritus sancti, partim ex consuetudine ritus legalis, quam in lustrationibus ejusmodi usurpari solitam tum ex S. Scriptura, tum ex ipsa praxi didicerat, hæc ipsa supplevit et expressit. Nam aquam sanguine misceri solitam in sacris aspersionibus, patet Exodi 12. 22. Idem patet de cocco, sive lana coccinea atque hyssopo, Num. 19, v. 6. et 18.

Rursum, cum vitulis oblatos quoque fuisse hircos, patet, quia hircus, utpote suo fœtore apte peccatum repræsentans, offerri solet pro peccato, ut patet Levit. 9. v. 3. et 15. Hirci ergo hi in fœdere et testamento Mosaico pro peccatis populi immolati significabant Christum in cruce pro peccatis totius mundi immolandum. Qua immolatione sancitum est novum Christi testamentum.

Nota. In priscis Hebræorum lustrationibus aqua sanguine adhibebatur, ne sanguis concresceret, sed fieret liquidior et sparsilis, adeoque aspersioni in tantum populum idoneus. Rursum

allegorice hæc aqua et sanguis victimarum figura erant et typus sanguinis et aquæ ex latere Christi effluentis, ac consequenter typus erant baptismi et Eucharistiæ. Aqua enim baptismum, sanguis Eucharistiam repræsentat.

Secundo, in lustrationibus adhibebatur lana coccinea et hyssopus, ut ex eis fieret aspergillum : ad hoc enim peridonea sunt, tum ob suam denaitatem, tum ob vim retentivam, quam habent : sunt enim humoris bibula, æque ut spongia. Rursum allegorice lana significat candorem et innocentiam Christi, sive carnem Christi per se candidam, sed ob peccata nostra coccineam, id est, sanguine passionis rubricatam.

Hyssopus vero typus erat charitatis et gratiæ Christi, est enim hyssopus natura sua calidus, unde servit mysterio, suoque calore et fervore Spiritus sancti ardentissimos æstus, quibus ignescunt piorum mentes denotat.

Secundo, hyssopus typus erat humilitatis et humanitatis Christi, per quem Deus nostram superbiam aliaque peccata sanavit. Est enim hyssopus herba humilis, et, ut docet Dioscorides l. 3. c. 28. medetur pulmonis tumori, qui superbiæ est symbolum, ut annotavit Rupert.

Ipsum quoque librum et omnem populum aspersit.] Nec hoc habet Moses, sed supplet Paulus. Hebræi per hunc librum intelligunt Genesim. Sed an Genesis tunc à Mose conscripta fuerit, valde incertum est. Illud certum est, hunc librum non fuisse Genesim, sed Exodum, id est, leges Mosi et populo à Deo datas, à cap. 20. Exodi usque ad c. 24. quas Moses in libro conscripsit, indeque populo prælegit. Hæ enim leges erant conditio fœderis inter Deum et populum incundi. Patent hæc omnia Exodi 24.

Quæres, Cur librum ipsum sanguine victimarum aspersit Moses?

Respondeo Primo, ut significaret uti fœdus hoc, ita et leges fœderis hoc libro contentas esse sanctas et inviolabiles, adeoque hoc sanguine tam leges quam fœdus ipsum sanciri. Secundo, ut significaret eum qui leges hasce violaret, hanc violationem sanguine suo et morte luiturum. Tertio, ut significaret legem per se infirmam esse ad expianda peccata contra legem admissa, adeoque ad hoc faciendum indigere sanguine non tam victimarum, quam Christi, quem sanguis hic victimarum repræsentabat. Sanguine enim et gratia Christi aspersi non tantum à peccatis omnibus contra legem admissis expiamur; sed et deinceps ad totam legem servandam et perficiendam corroboramur et accendimur.

20. Dicens (scilicet Moses) Hic sanguis testamenti, quod mandavit ad vos Deus.] Citat Apostolus Exodi c. 24. 8.

Objicies, ibi dicitur, Hic est sanguis ברית *berit* id est *fœderis :* ergo male Paulus hoc loco vertit dicens, *hic est sanguis testamenti,* quod scilicet morte testatoris confirmatur : nam alia pacta et fœdera non confirmantur morte paciscentium, uti vetus pactum Dei cum Hebræis, de quo loquitur Moses c. illo 24. Exodi v. 8. non fuit confirmatum morte Dei aut Hebræorum paciscentium; quomodo ergo Paulus hic ad valorem testamenti hujus adeo urget mortem testatoris?

Ob hoc argumentum Erasmus et Cajetanus censent hanc epistolam non esse canonicam, sed incertæ et dubiæ fidei et auctoritatis : Calvinus vero censet eam non esse S. Pauli : Beza denique asserit non hebraice, sed græce esse scriptam, eo quod Hebræum ברית *berit,* non nisi fœdus significet, Græcum autem διαθήκη, tam testamentum, quam fœdus significet : hoc autem loco cum juxta Hebræum vertendum esset, Fœdus, auctor hujus epistolæ verterit, *testamentum.*

Imo Catholici nonnulli putant Paulum hic rhetorum more ludere in voce διαθήκη, ut, cum sciret illam Exodi 24. 8. significare pactum, utpote cum tibi respondeat Hebræo ברית *berit,* id est pactum, hic tamen eamdem accipiat pro testamento. Verum Sic Paulus ex amphibologia vocis διαθήκης sophisticum argumentum necteret falleretque, dum fœderi et pacto cuilibet tribuit id quod erat testamenti, scilicet ut morte testatoris confirmetur.

Pro responsione, Nota Primo, Septuag. Hebræum *berit* passim vertere διαθήκην, quod proprie testamentum significat, uti vertit noster interpres; hinc in Scripturis hæc tria, scilicet Hebræum *berit,* Græcum διαθήκη, et Latinum *testamentum* idem significant.

Rursum hæc tria duplicitur accipiuntur, Primo generatim, pro quovis fœdere, pacto et promissione, uti docet S. Hieron. in c. 3. ad Galat et S. August. in Genesin, locutione 94. Sic capitur passim cum dicitur novum vel vetus testamentnm, id est, nova vel vetus Dei ordinatio, dispositio, promissio, (quæ alibi dicitur Dei misericordia et veritas) novum vel vetus pactum et fœdus inter Deum et homines initum cum conditione servandæ legis Dei. Hoc enim est Dei cum hominibus pactum : Ego Deus stipulor et promitto quod ero vobis ô homines, Deus et pater, vosque mihi eritis filii et hæredes si legem meam servetis. Sic *testamentum* pro fœdere accipitur Genes 9. 13. psal. 54. 21 psal. 88. v. 4. et 29. psal. 105. 45. et alibi sæpe. Secundo, hæc tria specifice accipiuntur pro fœdere testamentario, vel promissione testamentaria, quæ maxime firma et certissima est, id est, pro testamento et ultima voluntate, sive dispositione testatoris. Hanc enim proprie significat Græcum διαθήκη, et Latinum *testamentum :* Hebræum quoque ברית *berit,* cum pactum quodlibet significet, recte etiam testamentum sive pactum testamentarium, quod extremum et firmissimum est, significat per synecdochen, qua genus pro specie, præsertim perfectissima et nobilissima, accipi solet.

Nota Secundo, tam vetus Mosis, quam novum Christi testamentum, utraque significatione et utroque modo jam dicto fuisse testamentum. De novo patet : Primo enim novum testamentum fuit novum fœdus Dei cum hominibus per Christum initum. Secundo, quoque novum testamentum fuit proprie dictum testamentum sive fœdus testamentarium et mortuarium : tum quia voluit Deus ad peccata nostra justa satisfactione expianda, ut promissiones novi testamenti de peccatorum remissione, gratia et gloria, sive hæreditate cœlesti nobis danda, sancirentur morte Christi testatoris ; tum quia, ut hæc nobis darentur, fuit ultima, summa, certissima et firmissima voluntas et promissio Christi, ut hic satis significat Apostolus. Hoc

est ergo Christi novum pactum et testamentum: Ego Christus vice et nomine Dei Patris promitto tibi, ô Christiane, peccatorum veniam, Dei gratiam et amicitiam; ac tandem regnum cœlorum, sub hac conditione, si mihi credas, obedias, et mandata mea usque in finem vitæ serves et impleas. Quæ conditio exprimitur à Christo, Matth. 19. 17. Joan. 17. v. 20. et 24.

Nota Tertio. Hoc fuit vetus Mosaicum pactum et testamentum, ut satis colligitur ex Exodi 24. 8. Ego Deus vobis, ô Hebræi, promitto meam opem, benevolentiam et protectionem; legoque vobis regnum et hæreditatem quietam et fertilem in terra Chanaan; si leges meas, cœremonias et judicialia præcepta servaveritis.

Unde patet, etiam hoc vetus fœdus fit testamentum utraque significatione et utroque modo jam dicto fuisse διαθήκην et testamentum. De priore patet: est enim pactum cum conditione, ut patet ex formula pacti jam data. De posteriori significatione et modo probatur; quia vetus hoc Mosis fœdus fuit testamentum typicum, sive typus testamenti novi; et hæreditas sive regnum Chanaan veteri testamento promissum, typus fuit regni cœlorum, quod in novo testamento promittitur. Rursum, mors victimarum, quibus sancitum fuit vetus testamentum, Exodi 24. typus fuit mortis Christi testatoris, qui sua morte et sanguine sancivit novum testamentum et ultimam voluntatem suam, uti hic explicat Apostolus.

Respondeo ergo et dico, Mosen, cum dixit Exodi 24. *Hic est sanguis fœderis,* intellexisse fœdus testamentarium, sive testamentum typicum jam dictum: ideoque recte Apostolum fœdus illud Mosaicum interpretari hic per testamentum, quia vere fuit testamentum, scilicet typicum. Totum enim vetus testamentum; omniaque quæ in illo facta sunt, erant umbra et typus Christi, rerumque futurarum in novo testamento, adeoque totus scopus et finis veteris testamenti erat adumbrare et præfigurare Christum, ejusque novum testamentum: ita ut totius veteris testamenti ratio, conditio, natura et institutio non fuerit alia, quam hæc, ut scilicet esset figura et repræsentatio Christi et novi testamenti. Cum ergo novum Christi testamentum fuerit proprie dictum testamentum, quod morte testatoris, puta Christi, confirmatum est; sequitur et vetus testamentum fuisse typum novi testamenti proprie dicti, ac consequenter ipsum quoque vetus fuisse typicum testamentum, mortuarium et proprie dictum. Qualis enim est res in se, talis est et typus ejus in repræsentatione. Cum itaque novum testamentum in se sit testamentum proprie dictum, sequitur et vetus testamentum, quod novi fuit typus, in repræsentatione, sive typice, fuisse testamentum proprie dictum.

Fuit ergo vetus testamentum mortuarium et proprie dictum, Primo, ob generalem rationem quam affert. S. August. in c. 3. ad Galat v. 17. ubi sic ait: *Omnis Dei promissio et fœdus etiam ad dandum bona terrena,* v. g. terram Chanaan Hebræis, *dici potest testamentum, quia quod mors testatoris valet ad confirmandum testamentum, hoc incommutabilitas promissionis Dei valet ad sanciendum sua fœdera et promissa.*

Secundo, ob propriam et specialem rationem, quia scilicet hoc Dei pactum cum priscis Hebræis erat apud Hebræos illos maxima, summa et ultima Dei voluntas, ac sanciebatur morte victimarum, quas Deus, quia mori non potest, pro se quasi morti addicebat, ut earum morte ultimam suam voluntatem quasi testator sanciret. Sic enim hoc vetus Dei testamentum speciem quamdam habebat testamenti proprie dicti et ultimæ voluntatis, quæ sancitur morte testatoris, tum pro Deo testatore immortali moriuntur victimæ Deo consecratæ, quibus hoc testamentum. Quod ut significaret Moses, partem sanguinis victimarum fudit super altare, Exodi 24. altare enim hic Deum repræsentat. Deus ergo hic suo quasi sanguine aspersus, itaque suo quasi sanguine testamentum hoc obsignare et confirmare videbatur. Et hoc est quod hic significat Apostolus, cum ait: *Unde nec primum* (Mosaicum) *quidem sine sanguine dedicatum est.*

Tertio, maxime proprie et genuine ad mentem Apostoli, vetus testamentum fuit mortuarium, sed umbraticum et typicum, uti jam cœperam dicere, quia vetus testamentum umbra, typus et repræsentatio fuit novi testamenti Christi, proprie dicti. Unde sicut novum testamentum Christi testatoris morte, ita vetus victimarum Dei mactatione, quasi typica Dei et Christi morte sancitum fuit: ut hoc ipso vetus testamentum significaret novum testamentum reali Christi morte sanciendum esse. Hanc esse genuinam mentem Apostoli, patet ex v. 23. ubi concludens ait: *Necesse est ergo exemplaria quidem cœlestium hic* (morte et sanguine victimarum) *mundari: ipsa autem cœlestia melioribus hostiis* (puta morte et sanguine Christi) mundari *quam istis.* q. d. Vetus testamentum, quia typus erat novi et cœlestis testamenti, quo animæ à peccatis expiantur, hinc typicis hostiis, morte scilicet et sanguine animalium, sancitum fuit: novum vero Christi testamentum, utpote solidum, sublime et cœleste, quodque animas ipsas à peccatis expiat et expurgat, non nisi nobilissimo Christi sanguine et morte sanciri potuit. Et hoc est quod dixit v. 12. *Christum non per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, introiisse semel in sancta, æterna redemptione inventa.* Rursum quod *sanguis hircorum et cinis vitulæ sanctificet carnem, Christi* vero *sanguis emundet conscientiam ab operibus mortuis.* Hæc enim mundatio et remissio peccatorum et præcipuum quoddam bonnm, quod Christus suo testamento nobis legavit, suaque morte et sanguine obsignavit et tradidit. Denique hunc esse Apostoli sensum patet ex eo, quod ipse toto hoc capite, adeoque tota epistola urget et explicat et explicat ea, quæ facta sunt in veteri testamento, fuisse umbras et typos Christi et rerum quæ sunt in novo testamento: ergo multo magis urgere debuit ipsum vetus testamentum, ejusque institutionem et sanctionem fuisse typum novi testamenti proprie dicti, ac consequenter ostendere. Vetus quoque testamentum typice et repræsentative fuisse testamentum proprie dictum.

Atque hæc est causa, cur Septuag. Exodi 24. 8. et alibi, Hebræum *berit* non vertant, fœdus vel pactum, sed διαθήκην, id est testamentum, ut scilicet, innuunt fœdus hoc Mosaicum fuisse testamentum typicum et figurativum testamenti novi, quod Christus testator sua morte obsignavit.

Hac eadem de causa novum et vetus instrumentum, communiter non novum aut vetus

fœdus vel pactum, sed testamentum nuncupare solemus. Idem faciunt Græci: quin et Syrus in textu Syriaco S. Scripturæ retinuit vocem Græcam διαθήκη, id est testamentum. Habet enim דיתקי diiatiki: nam apud Judæos et Syros post Alexandri et aliorum Græcorum imperia, Græca lingua ita usitata et trita fuit, ut multa vocabula ex Græco in Syrum transierint, ut ἀγρος in ארורסא aguresa. Matth. 27. 8. βουλευτής in בולותא buleuti, Marci 15. 43. Sic *Evangelium, kephalaion, namusa*, à νόμος, id est lex, aliaque multa à Græcis ad Syros traducta sunt. Idem patet ex Philone, Josepho et S. Justino Martyre, qui licet Hebræi essent, græce tamen peritissimi fuerunt, citantque Scripturam non Hebræam, sed Græcam Septuag. interpretum, quasi tunc vulgatissimam et celeberrimam. Addit Matthæus Galenus, Paulum syriace scripsisse hic *diiatiki*, qua voce Hebræum *berit* reddunt et vertunt Septuag. Exodi 24. 8. Putat enim ipse textum Syriacum, qui extat in Bibliis Regiis, esse autographum Pauli. Sed id mihi non est verisimile, ob rationes quas attuli initio hujus epistolæ.

Quarto, aliam explicationem et causam, cur pro τὸ *hic est sanguis fœderis*, uti habet Moses Exodi 24. Paulus verterit, *Hic est sanguis testamenti*, adeoque cur vetus fœdus Paulus vocet et interpretetur testamentum mortuarium, et proprie dictum, dat hic n. 82. et seqq. Franc. Ribera; Quia, inquit, vetus testamentum licet explicite promitteret Judæis bona terrena, tamen implicite sub eis promittebat bona cœlestia et cœlestem hæreditatem, si eatenus non tantum novum, sed et vetus testamentum sancitum fuit morte testatoris Christi: nec enim bona cœlestia cuiquam Sancto veteris testamenti obtigerunt, nisi post et per mortem Christi, quam figurabat sanguis victimarum effusus in institutione veteris testamenti, Exodi 24. Sicut enim in illo veteri testamento per terram promissam filiis Abrahæ, promittebatur cœlestis hæreditas, ita sanguine victimarum promittebatur sanguis Christi, per quem illa danda erat. Verum hoc sensu Christus mediator et testator esset veteris testamenti; cum tamen Apostolus asserat tantum novi testamenti Christum esse mediatorem. Rursum, Apostolus hic docet morte et sanguine Christi tantum novum testamentum esse sancitum, morte vero victimarum sancitum esse vetus, utpote terrestre, imperfectum, infirmum, et explicite temporalia tantum bona promittens et largiens; ergo satis insinuat morte Christi non esse sancitum vetus testamentum. Perpetuo enim hac epistola opponit et anteponit novum testamentum veteri, hocque ab illo elisum et causam innuit Apostolus, cum ait Christum esse mortuum, *in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priori Testamento, ut repromissionem accipiant æternæ hæreditatis.* Ubi satis insinuat non tantum novi testamenti filios, sed et patres veteris testamenti vocatos esse ad æternam hæreditatem, eamque illis promissam, sed ita, ut non per Mosen, sed per Christum, nec per vetus, sed per novum testamentum esset danda et exhibenda. Atque hac ratione Christus explicite quidem novi testamenti implicite tamen veteris quoque fuit mediator et testator, ut docet Lactant. lib. 4. c. 20. Hanc ergo quartam expositionem implicite insinuat Apostolus: verum quia tertiam non tantum implicite, sed et explicite tradit et perurget, hinc tertia jam data maxime videtur genuina et ex mente Apostoli, ut dixi.

Quod mandavit.] Id est quod ordinavit, disposuit, et, ut hebraice est, כרת carat, id est, pepigit vobiscum Deus. Sic enim Hebræi omnem Dei ordinationem et dispositionem vocant Dei mandatum et præceptum; ut cum David dicit 2. Reg. 16. v. 10. *Dominus præcepit ei* (Semei) *ut malediceret David: præcepit*, id est, ordinavit et statuit permittere Semei, ut suam virulentiam et maledicentiam in me evomat, eamque disponit et ordinat ad mei meorumque peccatorum punitionem. Sic Deus dicit Eliæ 3. Reg. 17. 4. *Præcepi corvis ut pascant te; præcepi*, id est, ordinavi, et ordinatione mea efficiam ut corvi pascant te. Rursum proprie, *quod mandavit*, id est, cujus fœderis scilicet conditiones et leges à vobis, ô Hebræi, servari mandat et jubet Deus.

21. Etiam tabernaculum et omnia vasa ministerii sanguine similiter aspersit.] Hoc ipsum rursum omisit Moses, supplet tamen Paulus; itaque factum esse docet Joseph, l. 3. Antiq. c. 9.

Nota. Aspersio facta est non eo tempore, quo Deus cum Hebræis fœdus iniit: tunc enim necdum fabricatum erat tabernaculum; sed postea facto, erecto et dedicato tabernaculo.

Secundo, ministerium hic sacrum intelligit, quo ministrabant Deo in victimis et oblationibus, hoc enim significat Græcum λειτουργία.

Tertio, hac aspersione sanguinis expiatum et quasi sacratum est tabernaculum, ut significaretur sanguine Christi expiandam, sanctificandam et quasi consecrandam esse Ecclesiam, quæ verum est Dei tabernaculum.

22. Et sine sanguinis effusione non fit remissio.] Jusserat Moses Lev. 4. ut, si quis peccasset, immolaret victimam pro peccato: quod si fecerit, *propitius*, inquit, *erit ei Dominus*, id est, non inferet Deus illi pœnam hujus vitæ, quam alioqui illi inflixisset. Sic ergo per sanguinem victimarum fiebat remissio non culpæ et reatus coram Deo, sed remissio legalis, tollens culpam et immunditiam legalem, pœnamque temporalem. Nam quoad culpam et pœnam alterius vitæ, hæc non tollebatur sacrificio aut prece sacerdotis, cum ne in novo quidem testamento culpa tollatur sacrificio, sed Sacramento pœnitentiæ. Culpa ergo tollebatur olim contritione eorum qui peccarant juncta cum fide et spe Christi venturi, ac pro peccatis morituri: cujus fidei et contritionis signum et protestatio erat sacrificium; quod pro se peccantes offerebant. Sed de hac re plura dicam c. 10. 4.

23. Necesse est ergo exemplaria quidam coelestium his mundari: ipsa autem cœlestia melioribus hostiis quam istis.] Per *exemplaria cœlestium*, intelligit Apostolus Mosaicum tabernaculum et testamentum, ac populum ipsum, id est Judæos, omniaque quæ in ipso tabernaculo et testamento erant. Id patet ex voce illativa *ergo*. q. d. Dixi vetus testamentum et tabernaculum sanguine victimarum fuisse expiatum et dedicatum, legemque veterem præscribere, ut omnia sanguine expientur, et sine sanguine non fiat ulla remissio: ergo ex hoc legis veteris præscripto, necesse fuit ut omnia, quæ erant in veteri testamento, tamquam typi et exemplaria rerum cœlestium, talibus bestiarum hostiis et sanguine emundarentur.

Sed dubium est, quid intelligat Apostolus per *cœlestia*. D. Thom. Lyran. et Ribera intelligunt ipsum cœlum. Sic enim videtur exponere Apostolus v. seq. cum ait, *Non in manufacta sancta Jesus introivit exemplaria verorum, sed in ipsum cœlum.* Si objicias, Cœlum nulla mundatione indiget : Apostolus autem hic asserit cœlestia melioribus hostiis mundari, ergo per *cœlestia* non intelligit ipsum cœlum ; Respondent, licet cœlum in se mundissimum, ut expiatione non egeat, metaphorice tamen dici cœlnm inquinari per peccata, quia peccata nostra cum in cœlum per notitiam ascendunt, sua fama, quasi tetro quodam odore, cœlum ipsum quodammodo contaminant et polluunt : ac consequenter cum peccata ipsa expiantur, cœlum ipsum peccatis ita ut dixi pollutum expiari dicitur. Sic enim dicebatur pollui tabernaculum Mosaicum per peccata Judæorum, ab eisque expiari et emundari sanguine hircorum pro peccato oblatorum. Per peccata enim fiebat injuria tum Deo, tum ipsi tabernaculo, in quo Deus habitabat : sicuti polluitur Ecclesia, dum sanguine aut semine humano, aliove peccato in Ecclesia commisso contaminatur.

Verum hoc satis durum, remotum et coactum videtur. Nemo enim ita loquitur, et nusquam alibi in Scripturis dicitur cœlum ipsum et locus Beatorum, utpote purissimus, expiari aut emundari.

Secundo, hæc expositio est præter mentem et phrasim Apostoli, uti mox patebit.

Dico ergo, per *cœlestia* intelligi Ecclesiam, id est, fideles et filios Christi, ex quibus Ecclesia, id est, fidelium congregatio, coalescit et consurgit. Dicitur Ecclesia cœlestis, vel *cœlestia*, quia Ecclesia Christi est quasi cœleste tabernaculum habens cœlestem victimam, scilicet corpus Christi, cœlestem doctrinam, populum denique cœlestis et angelicæ vitæ, cui cœlum ipsum pro mansione et retributione æterna promittitur, proponitur et præparatur. Ita Chrysost. Theod. Theophyl. Œcum. Primas. Anselm. Haymo et Vasquez, qui sic explicant : *cœlestia* sunt conscientiæ nostræ, quarum emundatio pertinet ad templum non vetus, sed cœleste, puta ad cœlum ipsum. Hanc esse mentem S. Pauli, probatur Primo, quia plane hic idem dicit, idque iisdem verbis tam Græcis, quam Latinis, cum eo quod dixit c. 8. 5. ubi ait, *Quia exemplari et umbræ deserviunt cœlestium :* atqui ibi per *cœlestia* intellexit Ecclesiam Christi, ut patet, et omnes fatentur : ergo et hic.

Secundo, quia concludens hunc discursum cap. seq. v. 1. sic ait, *Umbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum* ubi *umbra* vocat, quod hic *exemplar : futura* vero *bona* et *imaginem rerum* vocat id, quod hic vocat *cœlestia :* atqui ibi per *futura bona* et *imaginem rerum* intelligit remissionem peccatorum, aliaque dona et gratias Ecclesiæ à Christo collatas, ut ipse in seq. se explicat : ergo et hic *cœlestia* intelligit, non ea quæ in cœlo, sed ea quæ in Ecclesia sunt.

Tertio, quia omnibus hisce capitibus opponit, confert et anteponit Apostolus Christum Mosi, Evangelium legi, tabernaculum Ecclesiæ, non cœlo. q. d. Ex dictis de lustratione veteris tabernaculi et testamenti per sanguinem victimarum, novi vero tabernaculi et testamenti per sanguinem Christi, clarum est necessarium fuisse ut illa quæ sunt veteris tabernaculi et testamenti, tanquam *exemplaria*, græce ὑποδείγματα id est obscuræ quædam picturæ (uti dixi c. 8. 5.) *cœlestium*, id est rerum et fidelium Ecclesiæ, mundarentur sanguine victimarum : ipsa vero *cœlestia*, id est fideles, resque Ecclesiæ mundarentur melioribus hostiis, puta sanguine et sacrificio Christi, tam in cruce peracto, quam Eucharistico, quod indies in Ecclesia peragitur et repetitur : hæc enim indies repetita Eucharistiæ mysteria, uti plura dicuntur Sacramenta et sacrificia, ita non una, sed plures dicuntur hostiæ, ut annotavit Ribera.

24. Non enim in manufacta Sancta Jesus introivit, exemplaria verorum.] Nota. *Exemplaria* hic non vocat Apostolus ipsum vetus tabernaculum et testamentum, eaque quæ in ipso erant, uti vocavit ea v. præced. sed *exemplaria* hic limitat et arctat ad Sancta sanctorum : dicitque Jesum non introisse in Sancta sanctorum vetera et typica, uti faciebant pontifices Aaronici, sed in ipsum cœlum, quod adumbrabatur per vetera illa sanctorum.

Nota Secundo. Vetera illa Sancta sanctorum vocat Apostolus *exemplaria*, græce ἀντίτυπα, *verorum*, scilicet cœlestium, sive ipsius cœli empyrei, quod est habitaculum Beatorum : hoc enim est verissimum Sanctum sanctorum, cujus antitypum fuit vetus Sanctum sanctorum Mosaicum, quia ex illo hoc expressum fuit, ut illud referret et repræsentaret, uti dixi c. 8. 5.

Nota Tertio. Ut hæc connectantur cum v. præced. vox *enim* dat causam, cur Ecclesiam v. præced. vocarit cœlestem sive *cœlestia*. q. d. Ideo vocavi Ecclesiam *cœlestia*, quia Christus in cœlum ingressus, illud Ecclesiæ, id est fidelibus suis, reseravit, ibique quasi pontifex noster semper apparet vultui Dei pro nobis, ut gratiam, virtutes, gloriam, omniaque bona cœlestia nobis impetret. Hoc enim est quod identidem hisce capitibus urget Apostolus, scilicet Christum, sive Messiam nostrum pontificem non debuisse hic in terris manere, et in templo Salomonis semper fungi pontificatu suo, uti putabant et sperabant Judæi ; sed peracta hic in cruce redemptione nostra, debuisse cœlum ingredi et reserare, ut ibi ad dextram Dei residens interpellet pro nobis, locumque in cœlis nobis paret. Hoc enim est quod dixit c. 8. v. 1. *Talem*, inquit, *habemus pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cœlis, sanctorum minister et tabernaculi veri, quod fixit Deus, et non homo :* id quod in sequentibus clarius explicat. Rursum idem dixit hoc c. v. 12. cum ait, *Christum per proprium sanguinem introisse semel in Sancta, æterna redemptione inventa.* Et v. ult. *Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata ; secundo sine peccato apparebit expectantibus se, in salutem.* Rursum c. 10. 12. *Hic*, inquit, *unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei.* Et concludens v. 19. sic ait : *Habentes itaque fratres fiduciam in introitu Sanctorum* (id est cœli) *in sanguine Christi, quam initiavit nobis viam novam et viventem, per velamen, id est, carnem suam, et sacerdotem magnum super domum Dei, accedamus cum vero corde*, etc.

Ut appareat nunc vultui Dei pro nobis.] *Ut* scilicet, sicut ait S. Cyprian. serm. de Baptismo Christi, *semper reservatæ in corpore Christi pla-*

gœ, salutis humanæ exigant pretium, et obedientiæ donativum requirant. Secundo, *ut appareat,* id est, apparendo oret et interpellet pro nobis. Est enim catachresis.

25. Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno.] Est hic triplex collatio et antithesis Christi cum pontificibus Aaronicis. Prima, Aaronici ingrediebantur in Sancta sanctorum, Christus vero ingressus est in cœlum. Jam ne Hebræi putent Christum cœlum esse ingressum, hac de causa, ut ibi rursum et sæpius seipsum offerat et immolet Patri, itaque æquent Christum Aaronicis sæpe suas hostias immolantibus; addit Apostolus Secundam antithesin : Aaronici, inquit, quotannis repetebant oblationem, quia infirma et insufficiens erat; Christus vero semel tantùm se offerens, peccata omnia abolevit, tum prætoritorum, tum futurorum sæculorum, nobisque omnibus æternam redemptionem invenit. Tertia, Aaronici *in,* id est cum, sanguine alieno, puta hircorum et vitulorum, ingrediebantur Sancta : Christus vero per sanguinem proprium ingressus est in cœlum.

26. Alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi.] Probat Christum non sæpe se obtulisse et immolasse, sed unica oblatione æternam nobis invenisse redemptionem: quia cum peccata non nisi Christi redemptoris sanguine expiari possint; si unica ejus mors et sanguinis effusio ad omnia omnium ætatum peccata expianda non sufficeret, sed tantum expiaret peccata sui sæculi; ergo debuisset Christus frequenter pati, singulis nimirum sæculis, ut singulorum sæculorum peccata, sua morte et sanguine aboleret : hoc autem est absurdum.

Objicies, Apoc. 13. 8. dicitur Christus esse *agnus occisus ab origine mundi.*

Resp. Aretas, Ticonius et alii in illum locum, τὸ *ab origine mundi*, referunt non ad τὸ *agnus*, sed ad τὸ *quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ.* q. d. Ab origine mundi, imo ab æterno, nomina eorum qui adorabunt bestiam, non sunt scripta in libro vitæ, sed mortis, id est, reprobi sunt et damnandi.

Simplicius tamen et planius, referes hæc verba ad τὸ *agnus :* dicitur ergo Christus *agnus occisus ab origine mundi,* id est, jam olim ab initio et ante omnia quæ in mundo et cum mundo creata sunt; quia ab æterno Christus occisus est, id est occidi decretus, præscitus et prædestinatus. Mors enim Christi ab æterno decreta fuit, hominibusque omnibus sæculis proposita, ut eam credendo, sperando, et per eam poscendo peccatorum remissionem, eamdem impetrarent. Simili phrasi dixit Apostolus, Deum nobis dedisse, id est, dare decrevisse et prædestinasse suam gratiam ante tempora sæcularia, 2. Tim. 1. 9. et Tit. 1. 2. Vide can. 36.

Nunc autem semel in consummatione sæculorum.] Aliqui legunt, *in consummationem sæculorum,* et per *consummationem* intelligunt perfectionem. q. d. Mortuus est Christus ut omnia sæcula suo sanguine expiaret et perficeret. Verum Græcum συντέλεια passim in Scripturis non perfectionem, sed consummationem et finem significat.

Quæres, quomodo in consummatione, id est, fine sæculorum passus dicitur Christus, cum ab ejus passione jam fluxerint 1600. anni, et multi adhuc fluent usque ad finem mundi ?

Respondent Chrysost. et Theophyl. *consummationem sæculorum* vocari illud tempus, mundi, quo peccata prorsus invaluerant, et quasi ad summum pervenerant, quod fuit tempore Christi. Unde Nyssenus serm. de Natali Christi, docet quod Christus imitatus sit medicum excellentissimum, qui febricitanti non succurrit, dum febris adhuc increscit et succenditur, sed dum ea totam suam vim exseruit, omniaque sua evomuit et ad summum pervenit: tunc enim illa viribus suis exhaustis defervescere et subsidere incipit : ita enim et Christus tanquam peritissimus animarum medicus expectavit tempus oportunum, ut manum nostro morbo ante non adhiberet, quam universa malitiæ ægritudo se proderet et exsereret, ne ullum mali virus abditum et incuratum relinqueret. Verum hoc sensu, potius dixisset Apostolus, quod Christus apparuit in consummatione non sæculorum, sed peccatorum.

Secundo, Riberà sæcula hæc limitat, intelligitque sæcula non quælibet, sed à Deo Patre Christi incarnationi præstituta. q. d. Cum consummata essent tempora et sæcula, quæ Pater Christi nativitati et passioni præfinierat, tunc natus et passus est Christus. Unde hanc consummationem sæculorum Apostolus vocat Galat. 4. 4. *plenitudinem temporis :* in hac enim ait venisse Christum. Verum quia Apostolus hæc secula non limitat, hinc

Tertio, planius accipias ea generatim : ita scilicet, ut omnia sæcula, sive totum sæculum dividas in sæculum, quod fuit ante diluvium; Secundo, in sæculum, quod à diluvio fuit usque ad Abrahamum ; Tertio, in sæculum quod fuit ab Abrahamo ad Mosen ; Quarto, in sæculum, quod fuit à Mose ad Davidem; Quinto, in sæculum, quod fuit à David ad captivitatem Babylonicam ; Sexto, in sæculum, quod fuit à captivitate usque ad Christum. Vel brevius et nervosius, sæculum primum est sæculum ante diluvium ; sæculum secundum est post diluvium durante adhuc lege naturæ ; tertium sæculum est legis Mosaicæ et Judæorum, quartum et ultimum est Christi. Sic Œcum. qui totum tempus ab Adam ad finem mundi dividit in primum, medium et novissimum, et primum esse ait sæculum legis naturæ, medium esse sæculum legis Mosaicœ, novissimum esse sæculum legis Evangelicæ. Voluit enim Deus ut hæc sæcula Christum procurrerent, ut ostenderetur infirmitas legis tum naturæ, tum Mosaicæ; itaque anhelarent homines ad Christum et legem Evangelicam. Horum ergo respectu, Christi sæculum est ultimum et consummatio sæculorum omnium præcedentium : quia Christi sæculo nullum aliud succedet, usque ad judicium, sed durabit illud usque ad beatum æternitatis et immortalitatis sæculum. Sic hanc consummationem sæculorum Apostolus 1. Cor. 10. 11. vocat *fines sæculorum;* S. Joannes epist. 1. c. 2. 18. vocat *novissimam horam; horam,* id est tempus, sive sæculum, et hoc sensu Prophetæ tempus Christi vocant *novissimum,* quia ultimus hic est mundi status, ultima ætas. Ita vocat illud Isaias c. 2. 2. Michæas c. 4. 1. et alii sæpe.

Ad destitutionem peccati.] Aliqui hic legunt, *ad destructionem peccati.* Sed melius Biblia Romana et alii passim legunt, *destitutionem.* Nam

græce est εἰς ἀθέτησιν, id est, ad rejectionem, reprobationem et profligationem (ut vertit Vatabl.) peccati; ut scilicet peccatum ab omnibus destituatur, rejiciatur, reprobetur et profligetur. Apte ergo vertit Noster *destitutionem:* opponitur enim ἀθετέω τῷ τιθέναι, quod significat ponere, statuere; idem ergo est quod deponere, destituere. Anselm. *destituere* exponit, ita ut idem sit quod deorsum statuere. *Christus*, inquit, *se obtulit ut deorsum statueret peccatum, ne supra nos, sed subter nos esset.* Quæ expositio vera est, sed proprietatem vocis Græcæ non assequitur. Syrus vertit דרכמליה *dambatteleha*, id est, ut concuteret, enarvaret et aboloret peccatum, במל enim significat ita hominem quassare et nervare, ut vix membrum ullum movere possit.

Per hostiam suam apparuit,] non in terra : ibi enim ante hostiam suam in cruce oblatam natus et vivens per triginta tres annos apparuit; sed in cœlo post mortem et ascensionem apparuit Deo Patri, offerens sanguinem suum, sicut pontifex ingrediens sancta sanctorum apparebat coram Deo residente in propitiatorio, cum sanguine hircorum et vitulorum. Respicit enim ad illud, quod dixit v. 24. scilicet Christum introisse in cœlum, *ut appareat vultui Dei pro nobis*, hoc scilicet fine, ut per sua merita et preces, quas offert et repræsentat, gratiam impetret, qua Deus destituat et profliget ab humano genere peccatum, quaque homines gratia hac Dei et tanta Christi pro se passi et morientis charitate præventi et accensi, sponte sua peccatum destituant, repellant et profligent.

27. Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem judicium (supple superest:) sic et Christus, etc.] Eximit Hebræis scrupulum et scandalum crucis, dicebant enim : Si hic est Christus et Messias noster, quomodo mortuus est et crucifixus? Respondet Apostolus, hanc communem esse naturæ legem ut omnes homines morti subjaceant; ergo non mirum si Christus mortuus sit, cum hanc legem nobiscum et pro nobis homo factus subire voluerit.

Nota τὸ *quemadmodum*, comparationem exigit. q. d. Sicut omnes homines tendunt ad mortem, ad judicium : ita et Christus accessit ad mortem, accedetque ad judicium, non ut judicetur, sicut cæteri homines, sed ut eos judicet, et fideles suos se expectantes salvet et beet.

Nota. Secundo, τὸ *statutum est*, nimirum fixo, immobili et indispensabili decreto Dei. Nam, ut ait Eccles. c. 14. v. 12. *Testamentum hujus mundi*, est, *morte morietur.* Ita singulis patribus qui 900. annos vixerunt, additur, *Et mortuus est*, Gen. 5. Pinxit Apelles, inquit Plinius, Alexandrum Magnum tenentem fulgur manu, quasi qui celerrime suo imperio penetrarit ab ortu ad occasum, sed rursum celerrime disparuerit; nimirum, ut de eo canit Juvenalis :

> Unus Pellæo juveni non sufficit orbis,
> Sarcophago contentus erit. Mors sola fatetur
> Quantula sint hominum corpuscula.

Refert Petrus Alfonsus mortuo Alexandro plures convenisse philosophos, è quibus unus dixit : *Heri totius terræ spatiositas Alexandro non suffecit; nunc trium quatuorve ulnarum spatium ipsi sufficit.* Aiebat alius : *Heri potuit Alexander à morte multis liberare, hodie seipsum non potest.* Alius cum aureum ejus loculum videret : *Heri Alexander ex auro fecit thesaurum; hodie aurum fecit ex ipso thesaurum.* Alius : *Heri Alexander terram oppressit; hodie à terra opprimitur.*

Quid est ergo homo : fortunæ lusus, inconstantiæ imago, corruptionis speculum, temporis spolium, viator transiens, mancipium mortis, mundi ludicrum. Quisquis ergo mortalis es et moriturus, disce mori.

28. Sic et Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata.] *Multorum*, id est, omnium hominum; qui multi sunt, inquit Theophyl. Secundo, pro *exhaurienda*, græce est ἀνενεγκεῖν, quod offerre, perferre et sufferre significat. q. d. Christus in se sustulit et pertulit peccata hominum, dum se quasi victimam pro peccato, et quasi hominum peccatis onustum Patri obtulit in cruce. Ita Chrysost. et Theodor. Unde Syrus vertit, *et in seipso* דבח *debach*, id est, *immolavit* vel *sacrificavit peccatum multorum;* ita scilicet ut sacrificando illud omnino removeret et aboleret. Rursum ἀνενεγκεῖν, significat sursum tollere, et consequenter exhaurire: sicut aqua è puteo dum sursum tollitur, exhauritur; aut sicut poculum vini dum sursum ad os tollitur et bibitur, exhauritur : sic Christus calicem passionis et pœnarum nobis debitarum ad os suum sustulit, ebibit et exhausit, itaque culpam omnem absumpsit et abelevit. Hanc significationem secutus est noster Interpres, dum vertit *exhaurienda.* Disce hic, Christiane, per Christi gratiam peccata tibi non esse radenda, non secanda, non carpenda; sed plane exhaurienda, eradicanda et extirpanda.

Secundo sine peccato apparebit expectantibus se, in salutem.] *Sine peccato*, id est, abolito peccato. Secundo, et melius, *sine peccato*, id est, non ut iterum se offerat quasi victimam pro peccato : ut sit metonymia, qua peccatum idem est quod victima pro peccato. Et hoc apte consentit cum verbis præcedentibus, quibus dixit Christum oblatum esse ad multorum peccata exhaurienda, græce ἀνενεγκεῖν, id est perferenda, luenda et expienda, tanquam victimam pro peccato, uti explicuit Chrysost. et Theodor. *In judicio*, ait Anselm., *Christus apparebit non ut hostia, sed ut justitia in remunerando*, puta in puniendo et damnando infideles et improbos; et in præmiando, salvando ac glorificando fideles et probos. Quare, ô Hebræi, in Christum mortuum et crucifixum credite, constanter in fide Christi persistite, omniaque dura pro ea tolerate, quia brevi veniet Christus ad judicium, ut hostibus vestris perniciem, vobis autem, omnibusque se expectantibus, salutem æternam afferat.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet non hostias Aaronicas, licet permultas, sed unam Christi in cruce hostiam expiare peccata omnia.

Proinde vers. 19, a dogmatibus ad mores transiens, infert et urget Hebræos, ut in fide Christi constantes sint, tum ob terrorem vindictæ Dei, v. 26. tum ob pristinam eorum in persecutione constantiam, v. 32. tum quia post modicum veniet Christus judex et liberator noster, v. 37.

1. Umbram enim habens lex futurorum, non ipsam imaginem rerum; per
singulos annos eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter, nunquam
potest accedentes perfectos facere: 2. alioquin cessassent offerri: ideo
quod nullam haberent ultra conscientiam peccati, cultores semel mundati:
3. sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit. 4. Impos-
sibile enim est sanguine taurorum et hircorum auferri peccata. 5. Ideo
ingrediens mundum dicit, Hostiam et oblationem noluisti: corpus autem
aptasti mihi: 6. holocautomata pro peccato non tibi placuerunt. 7. Tunc dixi: Ecce venio: in
capite libri scriptum est de me: Ut faciam, Deus, voluntatem tuam. 8. Superius dicens: Quia
hostias, et oblationes et holocautomata pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi, quæ secun-
dum legem offeruntur, 9. tunc dixi, Ecce venio, ut faciam, Deus voluntatem tuam: aufert
primum, ut sequens statuat. 10. In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis
Jesu Christi semel. 11. Et omnis quidem sacerdos præsto est quotidie ministrans, et easdem
sæpe offerens hostias, quæ nunquam possunt auferre peccata; 12. hic autem unam pro peccatis
offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei, 13. de cætero expectans donec ponantur
inimici ejus scabellum pedum ejus. 14. Una enim oblatione, consummavit in sempiternum
sanctificatos. 15. Contestatur autem nos et Spiritus sanctus. Postquam enim dixit: 16. Hoc
autem testamentum, quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus, Dando leges meas
in cordibus eorum, et in mentibus eorum superscribam eas: 17. et peccatorum, et iniquitatum
eorum jam non recordabor amplius. 18. Ubi autem horum remissio: jam non est oblatio pro
peccato. 19. Habentes itaque fratres fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi, 20. quam
initiavit nobis viam novam, et viventem per velamen, id est, carnem suam, 21. et sacerdotem
magnum super domum Dei: 22. accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à
conscientia mala, et abluti corpus aqua munda, 23. teneamus spei nostræ confessionem indecli-
nabilem, (fidelis enim est qui repromisit,) 24. et consideremus invicem in provocationem
charitatis, et bonorum operum: 25. non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis
est quibusdam, sed consolantes, et tanto magis quanto videritis appropinquantem diem.
26. Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur
pro peccatis hostia, 27. terribilis autem quædam expectatio judicii, et ignis æmulatio, quæ
consumptura est adversarios. 28. Irritam quis faciens legem Mosi, sine ulla miseratione duobus
vel tribus testibus moritur; 29. quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui filium Dei
conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, et spiritui
gratiæ contumeliam fecerit? 30. Scimus enim qui dixit: Mihi vindicta, et ego retribuam. Et
iterum: Quia judicabit Dominus populum suum. 31. Horrendum est incidere in manus Dei
viventis. 32. Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati, magnum certamen
sustinuistis passionum: 33. et in altero quidem opprobriis et tribulationibus spectaculum facti:
in altero autem socii taliter conversantium effecti. 34. Nam et vinctis compassi estis, et rapinam
bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem et manentem
substantiam. 35. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunera-
tionem. 36. Patientia enim vobis necessaria est: ut voluntatem Dei facientes, reportetis

promissionem. 37. Adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet, et non tardabit. 38. Justus autem meus ex fide vivit: quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ. 39. Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.

1. UMBRAM ENIM HABENS LEX FUTURORUM BONORUM, NON IPSAM IMAGINEM RERUM.] Vox *enim* probat et dat causam, cur lex legisque sacrificia non potuerint peccata expiare et homines sanctificare, sed id expectandum sit à Christo, Christique sacrificio, uti docuit c. præced. Causa hæc est, quod lex tantum fuerit umbra bonorum futurorum in novo testamento, scilicet justitiæ, gratiæ et salutis dandæ per Christum; umbra autem non est res ipsa, sed tantum umbra rei.

Notat Theodor et ex Nazianzeno Theoph. legi hic tribui σκιὰν, Evangelio εἰκόνα, cœlo ἀλήθειαν καὶ τὸ πρᾶγμα, id est, veteri testamento tribui umbram, novo imaginem, quia futura bona, quasi imago clare et expresse repræsentat, rem vero ipsam et veritatem tribui cœlo. Verum quia Apostolus tantum comparat legem cum Evangelio; non autem cum cœlo: et quia vult docere Evangelium exhibuisse re ipsa remissionem peccatorum et gratiam, quam lex vetus per sua sacrificia et lustrationes adumbrabat; hinc melius Chrysost. per *imaginem* intelligit veritatem rerum; sive res ipsas. Est enim hic metaphora ducta à pictoribus, qui primo carbone, aut penicillo, rudi modo rem delineant et adumbrant. Unde primam hanc et rudem picturam vocant umbram, quia prima est, rudis et umbratilis tantum delineatio rei, quam postea suis coloribus et pigmentis implent et exornant, ut fiat pulchra et perfecta imago: nec enim pictorum ars habet, quo tendat ulterius, cum in pictura hæc sit ultima eorum manus et perfectio. Sic Deus in veteri lege tantum delineavit rudem quamdam picturam et umbram reconciliationis et justitiæ per tot victimarum sanguinem et expiationem: in nova vero lege hanc reconciliationem et sanctitatem re ipsa expressit, expolivit, et quasi perfectam imaginem nobis depinxit et exhibuit. Unde Syrus pro *imaginem* vertit, קנומא *kenuma*, id est, substantiam rerum, quasi umbra fuerit in lege, res vero et corpus quod umbram efficit, sit in Evangelio. Quæ licet alia sit metaphora ab ea pictorum, quam innuit hic Paulus, idem tamen cum illa refert et significat.

NUNQUAM POTEST ACCEDENTES PERFECTOS FACERE.] *Perfectos*, id est, perfecte expiatos, et à peccatis purgatos, justos et sanctos efficere suis hostiis non potest lex.

2. ALIOQUIN CESSASSENT OFFERRI: IDEO QUOD NULLAM HABERENT ULTRA CONSCIENTIAM PECCATI, CULTORES SEMEL MUNDATI.] *Cultores* vocat Judæos, qui suis victimis, lustrationibus et cæremoniis colebant Deum: hos enim significat Græcum λατρεύοντες.

Dices, Quæ est hæc consequentia? si vetera sacrificia potuissent expiare peccata, ergo jam cessare debuissent. Excipiet enim aliquis, et dicet expiasse peccata præterita, sed pro peccatis præsentibus et futuris repeti debuisse: alioqui enim pari modo inferam, Sacrificium Missæ expiat peccata præterita, ergo pro futuris repeti non debet.

Respondeo Primo, Apostolum directe loqui de expiatione peccatorum præteritorum, indirecte tamen et consequenter etiam de expiatione futurorum. q. d. Si in priscis sacrificiis fuisset vis et virtus expiatrix peccatorum præteritorum, ergo jam pro iis offerri cessassent, utpote pro quibus semel sacrificatum erat, quæque hoc sacrificio expiata et expurgata erant: atqui pro iis offerri non cessant. Nam quotannis in festo expiationis sacrificatur pro omnibus peccatis populi, non tantum præsentibus, sed et præteritis, uti docet Apostolus v. seqq. ergo patet quod in iis nulla fuerit vis peccatorum expiatrix; erant ergo hæc sacrificia tantum umbræ et typi sacrificii crucis, quo Christus peccata omnia expiavit.

Respondeo Secundo, Indirecte, ut dixi, loquitur Apostolus expiatione peccatorum futurorum. q. d. Si in priscis victimis fuisset vis expiatrix peccati præteriti, ergo et futuri, et consequenter si cessassent offerri pro peccatis præteritis, ergo et pro futuris, si in ea relabi aliquem contigisset. Ratio est; quia tota difficultas, quæ est in expiatione peccati, non consistit in præterito vel futuro. Tempus enim parum ad rem facit, sed consistit in gravitate et malitia peccati. Peccatum enim malum quoddam est immensum et infinitum, quia est offensa Dei immensi; ac consequenter virtus expiatrix peccati debet esse immensa et infinita, quod si ergo sacrificium aliquod per se et vi sua sit expiativum peccati præteriti, facile poterit esse et futuri. Virtus enim ejus peccati expiatrix cum sit infinita, tam facile tollet peccatum futurum, quam præteritum.

Pro quo Nota. Loquitur Apostolus de sacrificio non applicatorio, sed per se expiatorio peccati, quo scilicet Deo persolvitur lytrum et pretium injuriæ illi per peccatum illatæ, ut scilicet illo sacrificio et victima satisfiat majestati divinæ per peccatum læsæ, et reparetur illius injuria, honosque per peccatum ablatus restituatur. Opponit enim et anteponit Apostolus sacrificium crucis, et victimam Christi sacrificiis Mosaicis, et victimis boum, in eo quod non hæc, sed illud unum fuerit propitiatorium, expiatorium, satisfactorium, et redemptorium peccati: ideoque colligit et concludit illa hujus tantum fuisse umbram et typum, eoque adveniente cessare debuisse; utpote in quibus nulla inesset vis ad expiandum peccatum. *Impossibile est enim*, ut subdit Apostolus, *sanguine taurorum et hircorum auferri peccata.*

Hinc sequitur Primo, Apostolum non comparare sacrificium crucis cum Aaronicis, in eo, quod sacrificium crucis fuerit redemptorium et expiatorium; Aaronicum vero fuerit applicatorium: nec enim hac de re erat quæstio inter Hebræos, sive Judæos: sed quæstio erat de paritate, sive pari dignitate Aaronis et Christi, sacrificiorum legalium et sacrificii crucis. Judæi enim volebant componere, immo anteponere Mosem et Aaronem Christo, suaque sacrificia tanquam expiatoria peccati, justificatoria et sanctificatoria, sacrificio Christi, idque ex eo quod Deus jubens Levit. 4. offerri hostiam pro peccato, subdat v. 20. 26. 31. 35. *Et dimittetur ei*, scilicet peccatum, pro quo hostiam obtulit. Illud erga hic et tota epistola convellere nititur

Apostolus, docetque non Aaronis, sed Christi sacrificium fuisse redemptorium et expiatorium peccati: de ejus vero applicatione non agit hic Apostolus. Cum ergo ait, *Alioquin cessassent offerri*, intellige qua pretia, non qua applicationes pretii; qua redemptoria et satisfactoria, non qua applicatoria. Hac enim de causa cessavit, nec iteratum est sacrificium crucis, quia, ut ait v. 14. Christus *una oblatione* (crucis) *consummavit in æternum sanctificatos.* De quo plura v. 14.

Hinc sequitur Secundo, Apostolum non conferre hic sacrificium crucis cum sacrificio Missæ, quod non est redemptorium, sed tantum commemoratorium et applicatorium sacrificii crucis: si enim applicationem sacrificii crucis, quæ fit per sacrificium Eucharistiæ, excludere vellet Apostolus, pari modo excluderet baptismum, pœnitentiam, fidem, aliaque quibus applicatur nobis fructus sacrificii crucis; tam enim per baptismum et fidem, quam per Missam applicatur nobis meritum et pretium crucis Christi. Hinc patet solutio objectionis propositæ: sacrificium enim quo comparatur pretium et lytrum peccatorum, quale tantum fuit sacrificium crucis, iterari non debet; Missa vero et sacrificia, quæ hoc pretium applicant, repetitis peccatis repeti debent.

Dices, Instare potuissent Judæi ac dicere: Tua ratio, ô Paule, bene concludit, cessare debuisse vetera sacrificia, quia non erant per se expiatoria peccati; sed cur non manserunt saltem ad hoc, ut essent applicationes sacrificii crucis.

Respondeo, Hoc non urgebant tum temporis Judæi, sed si ursissent, respondisset Apostolus, potuisse Christum, si ei libuisset, retinere vetera sacrificia, ut essent applicationes sacrificii crucis; verum noluisse, nec decuisse eum, ut hoc faceret. Primo, quia vetera sacrificia carnalia et rudia erant, pro rudi et carnali populo Judaico, nec convenientia spirituali populo Christianorum. Secundo, quia umbræ erant et figuræ crucis, ergo cruce exhibita cessare debebant et evanescere. Tertio, quia decebat ut Christus novus pontifex, novum induceret sacrificium, idem scilicet quoad victimam cum sacrificio crucis, ut nimirum in Missa, corporis Christi pro nobis in cruce oblati, ac consequenter expiationis illius, redemptionis et gratiæ re ipsa participes efficeremur.

Denique ut rem totam paucis complectar; triplicem differentiam sacrificiorum veterum et Christi significat hic Apostolus. Primo, quod vetera uti pontifices honore et officio pares, ita et victimas succedaneas haberent ejusdem pretii et dignitatis: agnus enim par et similis succedebat agno, bos bovi, hircus hirco. Ratio erat, quia nulla erat victima condigna quæ peccatum expiaret: quod si talis aliqua fuisset, illius victimæ participatio et applicatio facta fuisset per alias victimas minoris pretii; sicut victima crucis redemptoria et expiatoria, nobis applicatur per sacrificium Missæ, et per Sacramenta à Christo ad hoc instituta. Secunda differentia est, quod vetera sacrificia non expiarent peccata præterita. Tertia, quod nec futura expiarent, ideoque semper repetebantur; Christus vero sacrificio suo unico pro omnibus omnino peccatis præteritis et futuris expiavit, et pretium condignum obtulit, scilicet corporis sui victimam unam cruentam, quam proinde iterum offerre non est necesse; sed tantum applicare oportet, non sola fide speciali, ut volunt Novantes; sed timore, contritione, dilectione, Sacramentis, et eadem victima incruenta in sacrificio Missæ oblata; prout Christus sanxit, et Ecclesia ante Lutherum et Calvinum à Christo hucusque docuit et observavit. Ita Chrysostom. Theophylact. Œcum. Anselmus.

3. Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit.] q. d. Quod non fuerit in illis veteribus sacrificiis virtus aliqua peccatorum expiatrix, ex eo patet, quod singulis annis in die expiationis non tantum præsentia, sed et vetusta peccata totius anni, pro quibus jam ante sacrificatum erat, repetebantur. Pontifex enim semel in anno in die expiationis peccata toto anno à populo admissa expiabat, cum sanguine hircorum ingrediens et aspergens sancta Sanctorum, ut patet Levit. 16. Ergo sacrificia hæc vetera tantum erant protestationes quædam, quibus protestabantur Judæi se aliud requirere sacrificium, puta Christi, per quod fieret peccatorum remissio: ac consequenter ipsa erant non tam peccatorum remissio, quam accusatio et commemoratio; sive, ut græce est ἀνάμνησις, id est, in memoriam revocatio, ut scilicet homines recordarentur suorum peccatorum, scirentque ea sibi per sacrificia quæ obtulerant non esse remissa, sed ad Christi crucem et sacrificium per fidem et spem recurrerent.

5. Ideo ingrediens mundum dicit: Hostiam et oblationem noluisti.] Probat novo argumento, testimonio scilicet psalmi 39. vetera sacrificia non expiasse peccata, non reconciliasse nos Deo; quia psal. 39. dicit Deus, se nolle, non delectari, non placari veteribus hostiis et oblationibus. Licet enim placeret Deo pietas, obedientia, devotio offerentium has victimas; ipsæ tamen victimæ, puta oves et boves, in se Deo non placebant, nec eum placabant, uti placet et placat Deum Christus in cruce immolatus.

Nota τὸ *ideo.* q. d. *Quia impossibile est sanguine hircorum et taurorum auferri peccata, ideo* Christus ut peccata auferret, veniens, et ingrediens mundum per suam incarnationem et nativitatem, *dicit* Deo Patri: *Hostiam*, scilicet cruentam hircorum et taurorum, atque *oblationem*, scilicet incruentam similæ, vini, panis, olei, etc. *noluisti*, ô Pater, sed *corpus mihi aptasti*, quod tibi in sacrificium pro peccato offeram: quare *dixi*, et dico, *Ecce venio*, ecce ego, en adsum, præsto sum, ut faciam voluntatem tuam Deus, ut scilicet me pro peccatis victimam offeram, qua homines tibi reconciliem.

Corpus autem aptasti mihi.] Ita legunt Septuag. emendati per Cardin. Caraffam, et ex Septuag. Paulus, et Syrus hic. Ita legunt quoque Ambros. Chrysost. Theodor. et August. in ps. 39. v. 7.

Dices, Quomodo ergo psalm. 39. in Hebræo habetur אזנים כרית לי *oznaim carita li*, id est, aures fodisti, aut perforasti mihi: unde et in psalm. 39. ex alia editione Septuag. legimus in Latina nostra versione, *aures autem perfecisti mihi.* Et ita legunt ibidem Arnobius, Cyril. Euseb. et Hieron. scilicet ὠτία, id est aures, pro σῶμα, id est corpus. Respondeo, idem est sensus, sive legas *aures*, sive *corpus* perfodisti; vel perfecisti mihi. Sensus enim est: Fecisti, ô Pater, me Christum servum tuum docilem, obe-

dientem, et perpetuum (talis enim servus, Exodi 21. v. 6. solebat aurium perfossione notari) hoc ipso quo formasti humanitatem meam, cum gratia unionis et habituali, cumque auribus perforatis, id est, cum servitute et obedientia perpetua et difficillima in re durissima, scilicet morte crucis obeunda, quæ obedientia aures magis terebrat quam subula. Hinc enim servis perforabatur auris, ut scirent se molesta herorum imperia excepturos, quæ quasi subula aurem perforarent. Unde Chaldæus psalm. 39. vertit, *aures autem ad auscultanda tua præcepta, perforasti mihi.*

Secundo, et melius, Genebrardus in ps. 39. et Ribera, ac Galenus hic, censent per synecdochen *aures* in Hebræo poni pro toto corpore. Agit enim Psaltes eo loco de incarnatione Christi, deque formatione illius corporis, quod quasi victima loco holocaustorum veterum boum et ovium, quæ Deo non placuerunt, Deo pro peccatis immolandum erat, uti patet ex præced. et seq. Continet enim psalm. 39. hac de re quasi dialogismum Dei Patris, et ipsius obedientissimi Filii Christi Domini. Unde et Syrus vertit, ופגרא דין אלבשתני *pagra den albestani*, id est, *corpore autem vestivisti me.* Per *aures* ergo corpus intelligitur; nominantur autem aures præ aliis corporis membris, quia agebatur de servitute et obedientia Filii, usque ad immolationem et mortem crucis. Obedientiæ autem et servitutis symbolum sunt aures.

Aptasti.] Hebraice כרית *carita;* quod Primo, verti potest, *fodisti*, id est, *perforasti.* Ut alludat ad servum cui aures perforabantur, uti dixi. Secundo, Genebrard. et Ribera vertunt, aures et corpus mihi *fodisti*, id est fodicasti, uti singulus solet argillam fodicare et subigere, ut vas suum efformet, pari modo tu, ô Pater, quasi plastes fodicando subigendoque corpus meum, illud plasmasti et aptasti mihi. Tertio, alii vertunt, *fodisti*, id est emisti, sive acquisivisti mihi corpus, illud scilicet aptando et formando. Simili enim hebraismo dicit Osee c. 3. v. 2. se uxorem *fodisse*, id est emisse, et emendo sibi desponsasse eam in uxorem quindecim argenteis. Quarto et optime, *carita*, id est, excidisti mihi corpus, sicut solent statuæ ex petra, marmore, aliove lapide excindi; Hebræum enim כרה *cara*, uti et כרת *carat*, proprie significat, non tam fodere, quam excindere. Inde enim dicitur מכרה *michra*, id est fovea, fodina, vel caverna excisa: cujus ad instar dicunt Hebræi filios exscindi ex corpore parentum. Unde Isaias c. 51. v. 1. *Attendite*, inquit, *ad petram unde excisi estis, et ad cavernam laci, de qua præcisi estis.* Quod explicans subdit, *Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram quæ peperit vos.* Ubi, ut interpretatur S. Hier. Abraham vocat *petram*, ob fidei firmitatem: *cavernam* vero *laci* vocat Saræ uterum, ex qua excisi sunt Judæi. Hebræi enim familias vocant בתים *battim*, id est, domos: inde בנים *banib*, id est filii, vocantur quasi אבנים *abanim*, id est lapides, ex patre quasi petra, et ex matre quasi fodina excisi et effossi. Sic Christus Daniel. 2. v. 34. visus est Nabuchodonosori quasi lapis abscissus de monte, qui statuam quadriformem, quatuor monarchias significantem, prostravit et evertit. Sicut enim lapicidæ ex petra excindunt statuas, illasque circumcidunt et concinnant, ut lapidei homines esse videantur, ita Deus ex B. Virgine quasi petra fortissima excidit, composuit et concinnavit tam aures, quam totum corpus Christi. Unde Septuag. pro *carita*, id est fodisti, vel potius excidisti, vertunt κατηρτίσω, id est, apte et congruenter coagmentasti, aptasti, concinnasti et perfecisti corpus meum, ita scilicet ut corporis mei partes et membra inter se, et cum toto corpore apte congruant, planeque aptata et composita sint ad suum usum et finem, scilicet ut in corpore hoc ego Christus Patris mei voluntatem audire, explere, obedire, laborare, prædicare, pati, crucifigi, immolari possim. Unde Chrysost. sic explicat: *Corpus autem perfecisti mihi*, id est, perfectum sacrificium fieri decrevisti, et ad illud concinnasti.

6. Holocautomata (hostiæ) pro peccato non tibi placuerunt.] Psal. 39. legitur *non postulasti.* Licet enim ea Judæis præceperis, tamen non ea præcepisti, nec postulasti, quasi ea per se tibi placerent, teque peccatis hominum offensum placarent

Tunc dixi: Ecce venio.] Cum scilicet incarnatus cognovi holocausta boum, hircosque pro peccato tibi non placere, *tunc dixi*, *Ecce venio;* ut scilicet, pro priscis hircis, bobus et agnis, quæ te placare non poterant, corpus meum, sanguinem et vitam tibi in sacrificium pro peccatis, et redemptionem hominum offeram.

Nota. In ipso Christi adventu et ingressu in mundum, id est, ut explicat D. Thom. et Ansel. in ipso puncto incarnationis, habuit Christus actum, uti rationis, quo Deum omniaque jam dicta cognovit, ita et voluntatis, obedientiæ et oblationis, quo se et mortem suam, suos labores et ærumnas, omniaque sua Deo in pretium pro nostris peccatis, nostraque salute obtulit, eaque voluntate sanctificati sumus, ut ait Apostolus v. 10. Meruit ergo ex tunc Christus sibi famam nominis sui, et corporis gloriam, nobis autem gratiam et salutem: atque hunc oblationis actum deinceps usque ad mortem continuando, idem hocce meritum suum continuavit; ita ut idem continuo per totam vitam meritus sit Christus, adeoque Christi hæc continuata oblatio et tota vita fuerit quasi unicum continuatum meritum, quod in morte ipsius, ita volente et statuente Patre perfectum est. Ita D. Thomas, et Doctores 3. p, q. 34. a. 3.

In capite libri scriptum est de me: Ut faciam, Deus, voluntatem tuam.] Psalm. 39. pro *in capite libri*, Hebræa habent במגלת ספר *bimgillat sepher;* quod S. Hieron. et Vatablus vertunt, *in volumine libri*, id est totius sacræ Scripturæ, scriptum est de Christo, uti explicat Theophylactus et Photius. Verum Aquila et Symmachus transferunt, *in involucro*, *in convolutione libri:* quod Septuag. et ex iis Paulus vertunt, ἐν κεφαλίδι βιβλίου, id est, *in capite*, vel *in capitulo libri.* Veteres enim loco librorum utebantur longis membranis, quas in cylindrum convolvebant ad caput, vel initium libri, id est, membrana, easque cum legere vellent, revolvebant et explicabant instar chartarum, sive tabularum geographicarum, quas mappas mundi vocant. Unde Hebræum מגלת *megillat* (à radice גלל *galal*, id est, volvere, evolvere) tam voluminis, sive libri caput et initium, circa quod totus liber convolvebatur, quam ipsum librum, sive volumen, quod ita convolvebatur, significat. Addunt aliqui מגלת *megillat*, pro גלגלת *gulgolet*, quod proprie caput hominis significat, et ab ea-

dem radice גלל galal descendit, accipi. Sed nusquam alibi ita accipitur : semper enim *gulgolet* caput hominis ob sui convolutionem et rotunditatem, *magilla* vero volumen, sive librum convolvilem significat.

Quæres, in cujus libri capite hæc de Christo scripta sint? Aliqui librum divinæ præscientiæ et prædestinationis accipiunt, in cujus libri initio de Christo scriptum est : Christus enim est principium omnium Dei operum, estque primus omnium prædestinatorum. Unde Symmachus vertit, *in volumine definitionis suæ scriptum est de me.*

Verum alii passim per librum accipiunt Sanctam Scripturam. Hæc enim absolute et antonomastice Hebræis dicebatur liber.

Primo ergo S. August. in psalm. 39. per *caput libri* accipit initium psalmorum, sive psalmum primum, qui sic incipit : *Beatus vir, qui non abiit in concilio impiorum, sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte.* Quod licet omnibus justis, Christo tamen vel maxime convenit.

Secundo, S. Hieronymus initio Traditionum Hebraicarum in Genesin, per *caput libri* accipit initium Geneseos, ubi dicitur, *In principio*, id est, in Filio, ut ipse explicat, *creavit Deus cœlum et terram.*

Tertio, S. Chrysost. accipit initium Evangelii S. Joannis : ibi enim clare dicitur, *In principio erat Verbum,* etc. *, et Verbum caro factum est.* Verum tempore Davidis necdum scriptum erat hoc Evangelium. Hæc autem sunt verba Davidis psalm. 39.

Quarto, Franc. Ribera, per *caput libri* accipit c. 2. Geneseos, ubi scriptum est de Christo et Ecclesia in sensu allegorico : *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea*, etc. Nam uti ex latere dormientis Adæ ædificata est Eva, ita postea ex latere Christi dormientis in cruce ædificata est Ecclesia, cum sanguis et aqua ex eo fluxerunt, in quibus duo maxima Sacramenta, scilicet Baptismus et Eucharistia, figurata sunt. Unde Paulus hæc Geneseos verba citans ad Ephes. 5. et allegorice explicans ait *Sacramentum hoc magnum est ; ego autem dico in Christo et in Ecclesia.* Verum hæc arcta, exilia et obscura videntur.

Dico ergo, *caput* vel *capitulum*, hic idem esse, quod *summam.* q. d. In summa legis, id est, in ipsa lege totoque Pentateucho, totaque sacra Scriptura scriptum est de me. Sic enim c. 8. 1. summam dictorum vocat Apostolus κέφαλαιον, id est *capitulum.* Unde Hebræum במגלה *bimgillat* verti postest *in volumine libri* scriptum est de me, id est, in tota S. Scriptura, ut dixi ex Theophyl. et ita explicant Eusebius, Didymus, Theodor. Cyrillus in Catena Græcorum, in psalm. 39.

Vel aptius Græco et Syro, quod tamen eodem redit, *caput libri* est ipsum argumentum et index libri. Hunc enim indicem significat Græcum κεφαλίς. Sic et Hebræum מגלה *megilla*, significat convolutionem circa initium et argumentum libri, ac consequenter ipsum argumentum, indicemque libri significat. Ita Matthæus Galenus hic. q. d. *In capite libri*, id est, in argumento et indice totius Scripturæ, scriptum est de me : non quod vere tale argumentum et indicem habuerint Hebræi, qui ex religione et veneratione S. Scripturæ : nec argumentum, nec quidquam aliud addere voluerunt ipsi textui S. Scripturæ, sed ut sit catachresis et metonymia, qua res dicitur vocari et scribi, cum in se talis est, ut jure et vere ita vocari et inscribi possit. Sic dicitur Isaiæ 9. quod Christus *vocabitur Emmanuel, admirabilis, consiliarius, fortis, pater futuri sæculi, vocabitur,* id est, erit : nusquam enim hisce nominibus vocatus legitur Christus, cum in circumcisione tantum vocatus sit Jesus. Eodem modo ait hic Psaltes, in capite vel argumento libri scriptum esse de Christo : quia sicut argumentum libri in ejus capite et indice scribitur, ita in capite et indice S. Scripturæ est Christus, id est, ipsa S. Scriptura tota pro argumento suo habet Christum, tota circa Christum versatur. Dicit ergo Christus : *In capite libri scriptum est de me,* id est, totus index legis me respicit, tota lex me spectat, suaque sacrificia, et omnia quæ habet dirigit ad meum sacrificium, meamque redemptionem significandam et repræsentandam ; adeoque quidquid hisce de rebus scribit et præscribit, propter me scribit et præscribit, ut scilicet ego veniam in mundum per incarnationem, hoc fine, ut tuæ, ô Pater, voluntati, hebraice רצונך *retsonecha*, græce εὐδοκία, id est, desiderio et beneplacito tuo satisfaciam, quod est, ut morte mea redimam et expiem hominum peccata, quæ nullis legalibus, aliisque victimis expiari potuerunt. Ita Euseb. Didymus, Theodor. Cyrill. et Genebrard. in psalmus 39. Sic Ephes. 1. 10. dicit Apostolus placuisse Deo *instaurare omnia in Christo :* ubi pro *instaurare*, græce est ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est, ad caput revocare: quasi Christus sit summa et caput, ad quod Deus Pater omnia redigere et revocare voluerit, uti ibi dixi.

Hinc patet psalm. 39. non de Davide, aut quovis justo, ut volunt Vatablus, Jansen. et Judæi, sed de Christo ad litteram scriptum esse. Christi enim verba sunt hæc : *In capite libri scriptum est de me*, ut explicat S. Paulus hic, et passim Patres.

Tropologice, tota Scriptura inculcat nobis obedientiam : hæc est summa, hoc argumentum totius Scripturæ, sapientiæ et virtutis, ut cum Christo dicamus Deo : *Ecce venio, in capite libri scriptum est de me, ut faciam, Deus, voluntatem tuam.*

Ut faciam, Deus, voluntatem tuam.] Refer hæc verba, non ad *volui*, quod in psalm. 39. sequitur, cum dicitur : *Ut facerem voluntatem tuam, Deus meus, volui, et legem tuam in medio cordis mei.* Sed refer ea ad *ecce venio*, scilicet ad hoc, *ut faciam, ô Deus, voluntatem tuam.* Patet id ex Græco et Hebræo. Quod ergo interseritur, *In capite libri scriptum est de me,* quasi per parenthesin interjicitur, et ad utrumque, scilicet tam ad *Ecce venio*, quam ad τὸ *ut faciam voluntatem tuam*, referendum est. Scriptum enim est, Christum in carnem venturum, ad hoc, ut faciat et impleat Dei voluntatem circa hominum redemptionem. Quod deinde sequitur in psalm. *Volui, et legem tuam in medio cordis mei,* à præcedentibus per hypocolon distinguendum est. q. d. Volui venire in mundum, ad hoc, ut facerem voluntatem tuam, ô Pater; volui, et prompta voluntate acceptavi decretum et voluntatem tuam de mea incarnatione et morte pro salute hominum : hancque tuam legem et statutum in medio cordis mei impressi et infixi.

8. et 9. Superius dicens, id est, cum dixisset (scilicet David in persona Christi. psalm. 39.)

QUIA HOSTIAS, ET OBLATIONES, ET HOLOCAUTOMATA, ET (victimas) PRO PECCATO NOLUISTI; TUNC DIXI (scilicet ego Christus, in cujus persona hæc scripsit et dixit David) ECCE VENIO. Hoc clarius significant Syra et Græca, quæ habent τότε εἴρηκεν, id est tunc dixit; ut sint verba non Christi, sed Pauli, de Christo. q. d. Christus qui paulo ante dixerat, Hostias et oblationes noluisti, quia videbat Deo non placere, nec eum placare, tunc dixit: Ecce venio, ut faciam tuam, Deus, voluntatem: quibus verbis AUFERT PRIMUM, UT SEQUENS STATUAT,] id est, aufert prius vetus, scilicet sacerdotium et sacrificium, per hoc, quod ait, *Hostias noluisti, ut sequens*, græce τὸ δεύτερον, id est secundum, scilicet Christi obedientiam et sacrificium, *statuat;* dum subdit, *Tunc dixi, Ecce venio*, ut me tibi in cruce immolando, *faciam voluntatem tuam*, ô Pater.

10. IN QUA VOLUNTATE SANCTIFICATI SUMUS PER OBLATIONEM CORPORIS JESU CHRISTI SEMEL.] Id est, per hanc voluntatem Patris, quam suscepit et adimplevit Christus offerens se pro nobis in cruce, puta, per victimam non legalem boum et ovium, sed Christi ipsius, justificati et sanctificati sumus.

11. ET OMNIS QUIDEM SACERDOS (veteris legis) PRÆSTO EST QUOTIDIE MINISTRANS, ET EASDEM SÆPE OFFERENS HOSTIAS, QUÆ NUNQUAM POSSUNT AUFERRE PECCATA.] Ne mirentur Hebræi, tot tamque variis assueti sacrificiis et mactationibus, hæc omnia esse abolita per unam Christi immolationem in cruce, illud ipsum inculcat et sæpe repetit, docens causam hujus rei esse, quod legalia sacrificia peccata expiare non poterant, ideoque semper repetebantur: Christus autem unica sui oblatione in cruce, omnia hominum peccata expiavit.

Nota. Pro *præsto est*, græce est ἕστηκε, id est, adstat continue et constanter, scilicet altari et Deo Deique sacrificiis et ministeriis, sicut famuli adstant domino aut regi dum ei ministrant. Hinc Hebræi עמד *amad* id est stare, sumunt pro λειτουργεῖν, id est, sacrificare et sacris operari *Stare* enim *coram Domino*, idem est, quod agere sacerdotem aut Levitam, Deoque sacrificare, aut ministrare in aliis sacris functionibus, ut patet Num. 4. 3. Num. 16. y. 16. 2. Paralip. 29. v. 11. 2. Esdræ. 7. 65.

12. HIC AUTEM UNAM PRO PECCATIS OFFERENS (προσενέγκας, id est, postquam obtulit) HOSTIAM, IN SEMPITERNUM SEDET IN DEXTERA DEI.] q. d. Christo non est opus pluribus hostiis. Unica enim hostia omnia expiavit, cœlumque sibi et nobis reseravit, ut in eo jam gloriosus sedeat à dextris Dei.

Nota. Opponit sedere Christi, stare vel astare sacerdotum legalium. Stare enim signum est servitutis et ministerii: sedere autem dominatus, cui ministerium exhibeatur, inquit Theophyl.

13. DE CÆTERO EXPECTANS, DONEC PONANTUR INIMICI EJUS SCABELLUM PEDUM EJUS.] q. d. Deinceps amplius non ministrabit, non immolabit, non offeret se Christus; sed tantum expectat diem judicii, ut tunc omnes infideles, sibique rebelles subjiciat, conterat, condemnet: itaque plena victoria de hostibus parta in æternum regnet et triumphet. Injicit Apostolus de more, hisce verbis aculeum constantiæ et patientiæ Hebræis, ut pro Christi fide spoliationem et exilium fortiter et generose ferant, cogitantes, certoque sperantes brevi hosce suos et Christi spoliatores et inimicos, tam Christi, quam suis pedibus subjiciendos et conculcandos esse.

14. UNA ENIM OBLATIONE, CONSUMMAVIT IN SEMPITERNUM SANCTIFICATOS.] Dat causam, cur Christus jam sedeat à dextris Dei, tantumque expectet, ut inimici suis pedibus subjiciantur. Causa hæc est, quia una sui oblatione Christus omnia consummavit, ut nihil jam ei offerendum, laborandum, perficiendum restet. q. d. Christus unica sui oblatione in cruce *consummavit*, id est, dedit consummatam oblationem, consummatam et perfectum pretium redemptionis et sanctificationis nostræ, quo quasi fonte immenso et inexhausto, semper et usque ad finem mundi, imo in omnem æternitatem valituro; *sanctificatos*, græce τοὺς ἁγιαζομένους, id est, eos qui sanctificantur, consummet et perficiat, id est, perfecte sanctificet, quasi Deo consecret. Hoc enim significat Græcum τετελείωκεν. Ita nimirum, ut, licet infiniti homines nascerentur, et infinita peccata committerent, ad eos sanctificandos non opus esset alia oblatione, sed ad hoc unica hæc Christi in cruce oblatio sufficeret, per cujus applicationem omnes illi ab omnibus suis peccatis perfecte justificarentur et sanctificarentur. Ita Patres, et Concil. Trident. sess. 22. cap. 1. Christus ergo in cruce sanctificatos *consummavit*, quantum est in se, et ex parte sua, id est, consummavit in actu primo. Nam in actu secundo, et re ipsa consummat et perficit nos per baptismum, pœnitentiam, Eucharistiam, aliaque Sacramenta et bona opera, quibus applicat nobis generale et consummatum sacrificium, pretium et meritum suæ crucis. Clarum enim est, quod per solam Christi in cruce oblationem, non omnes infideles, Pagani et peccatores sint justificati; sed requiri, ut hæc Christi oblatio iis applicetur, non per solam fidem, uti volunt Novantes, sed etiam per bona opera, et Sacramenta ad id à Christo instituta, ut omnibus sæculis docuit Ecclesia.

15. CONTESTATUR AUTEM NOS ET SPIRITUS SANCTUS.] Græce μαρτυρεῖ, id est testificatur, testimonium perhibet hujusce rei, scilicet quod remissio peccatorum non à Mose, sed à Christo; non à veteri testamento, sed à novo; non à sacrificiis hircorum et vitulorum, sed ab unica Christi in cruce oblatione, per quam Christus in sempiternum consummavit sanctificatos, sit petenda.

Idipsum probavit jam testimonio ipsius filii Dei, v. 6. et 7. et testimonio Patris v. 13. Pater enim excludens veterem legem, et sacrificia Aaronica, dixit Filio, psalm. 109. *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Et post peractum in cruce sacrificium, ascensumque Christi in cœlum, dixit ei. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Hic illud ipsum probat testimonio Spiritus sancti, qui per Prophetas, ac præsertim per Jeremiam locutus, hanc remissionem peccatorum per Christum, in novo testamento dandam prædixit et promisit. Hoc Jeremiæ testimonium citavit jam ante Apostolus c. 8. v. 10. ubi illud explicui.

18. UBI AUTEM HORUM (peccatorum) EST REMISSIO: JAM NON EST OBLATIO PRO PECCATO.] *Oblatio*, scilicet qua satisfiat pro peccato, quaque lytrum peccatorum condignum persolvatur, pretiumque comparetur, cujus applicatione omnes re

ipsa, à servitute peccati et diaboli liberemur, justificemur et sanctificemur. De tali enim oblatione loquitur Paulus, uti docent Patres, et fatetur Calvinus et Beza. Non ergo excludit hic Paulus oblationem Missæ, quæ æque ut fides, baptismus et pœnitentia, hoc oblationis in cruce peractæ lytrum et prætium nobis iterum et iterum applicat, dum iterum et iterum in peccata relabimur.

Perperam ergo et infulse ex hoc Apostoli loco, et ex c. 7. probare conatur Lutherus, Missam esse abominationem magnam, idque se didicisse asserit ab angelo tenebrarum, puta à diabolo, quando cum eo hac de re disputans, ab eo se convictum fuisse fatetur lib. de Missa privata et unctione sacerdotum, quem edidit anno 1534. Argumenta Lutheri et sequacium ejus sunt quatuor, quæ hic breviter repetam et dissolvam.

Primum, Apostolus hac epistola solum Christum statuit pontificem et sacerdotem : ergo non sunt ponendi in Ecclesia alii sacerdotes, ergo nec sacrificium Missæ.

Respondeo ad antecedens, Christum esse solum pontificem, talem scilicet, qui sua victima crucis, pro peccatis omnibus satisfecerit, quique peccatorum sit redemptor. Qua in re nullus Christo succedit honore et officio par, sicut Aaroni successit Eleazarus, Aaroni in pontificatu par et æqualis. Neganda est ergo utraque consequentia argumenti : nostri enim sacerdotes non sunt pares Christo, sed Christi vicarii et ministri, qui crucis sacrificium identidem nobis per Missæ sacrificium repræsentant et applicant.

Secundum, Apostolus hac epistola inculcat unicum Christi in cruce sacrificium : ergo nullum est illud, puta Missæ sacrificium; adeoque Missa injuria est cruci Christi.

Respondeo ad antecedens, Apostolum loqui de universali et omnipotenti sacrificio : illud enim est unicum in cruce peractum, ex quo vim habent nostra sacrificia. Illud enim unicum fuit quasi materia, fons et pretium nostrorum; nostraque illius sunt quasi rivulus, applicatio et repræsentatio continua. Unde patet, Missam non esse injuriam cruci, cum sit crucis assidua commemoratio et commendatio : sacrificium enim crucis nobis prætium comparavit, Missa vero confert nobis hujus pretii applicationem. Alioquin enim Ecclesia, quæ Christi respublica est, et lex perfectissima, careret quotidie sacrificio et cultu Dei latriæ solemni et publico. Cum nulla gens, nulla religio, nulla Ecclesia fuerit unquam sine sacrificio et sacerdotio; quis credat hoc unum à Christo neglectum, cum institueret formaretque suam Ecclesiam, quasi rempublicam divinam et omnibus numeris absolutam?

Tertium, Apostolus docet ideo vetera sacrificia cessasse, quia quotidie quasi infirma et inefficacia repetebantur; atqui talis quoque est Missa.

Respondeo, Missam non esse talem : illa enim vetera repetebantur, eo quod nullam haberent vim expiandi culpam veram, sed tantum legalem et umbraticam. Hæc enim est eorum infirmitas. Repetebantur quoque ut adumbrarent sacrificium Christi, et ut excitarent offerentes ad Christi fidem et dilectionem, ut per eam, remissionem obtinerent. Nostra vero Missæ sacrificia repetuntur, quia in nova recidimus peccata, quæ nova expiatione sacrificii, quo nobis applicetur meritum et satisfactio sacrificii crucis, indigent. Tantum enim opponit Apostolus Aaronica sacrificia, Christi in cruce sacrificio, in virtute merendi, expiandi et satisfaciendi, in qua illa fuerunt infirma et inefficacia ; Christi vero fuit potens et efficacissimum : non autem opponit aut confert sacrificium expiatorium, quale fuit crucis, cum applicatorio, qualis est Missa, immo hoc sub illo tacite subintelligit ; est enim hoc illi subordinatum, adeoque idem cum illo, quoad victimam. Hanc enim eamdem habet, scilicet corpus et sanguinem Christi, quam tamen in sacrificio Missæ Christus voluit esse certæ et limitatæ virtutis et efficaciæ quoad vim impetrandi et sastisfaciendi, cum in cruce fuerit illimitatæ et immensæ.

Quartum est Calvini, Satis, inquit, meritum et pretium sacrificii crucis nobis applicant verbum Dei, fides, et Sacramenta ; ergo ad hanc applicationem non est opus Missa.

Respondeo, negando antecedens. Licet enim fides et Sacramenta applicent nobis meritum quoad justificationem, non tamen applicant illud quoad propitiationem ; quia sola Missa est sacrificium propitiatorium, quod ex opere operato impetrat gratiam prævenientem, qua excitemur ad fidem, pœnitentiam, et Sacramenta, quibus justificemur suscipienda. Atque hac de causa toties repetit et inculcat hic Apostolus, quod Christus assistat Deo, ejusque vultui pro nobis appareat, quod sit sacerdos æternus, quod interpellet pro nobis, quod offerat sua dona et hostias, quæ sane jam alia non sunt, quam sacrificia Missæ, quæ ipse quotidie per sacerdotes à se institutos offert, ut docent Patres omnes, et Concilium Tridentinum loco citato.

Ubi adverte. Sacramentorum est justificare, sacrificii vero est propitiare, sive Deum propitium reddere; ut scilicet peccatorum incipiat misereri, eisque gratiam prævenientem et excitantem largiatur. Eucharistia ergo sive Missa, qua sacrificium est, impetrat nobis gratiam hanc prevenientem, atque simul impetrat remissionem pœnæ peccatis debitæ, insuperque culpæ venialis : culpam autem mortalem per se non tollit aut abolet, nisi in eo, qui bona fide nesciens se esse in culpa mortali Missam celebraret, huic enim Eucharistia culpam mortalem remittit, primamque gratiam et justitiam confert; sed id facit non qua sacrificium, sed qua Sacramentum est. Unde peccator laicus peccatum suum ignorans, et bona fide Eucharistiam sumens, pari modo ex ea peccati remissionem primamque gratiam et justitiam consequitur.

19. Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu sanctorum, in sanguine Christi.] Id est per sanguinem Christi, non autem per sanguinem hircorum et vitulorum legis veteris. Incipit hic secunda epistolæ pars, qua Apostolus more suo à dogmatibus, transit ad mores Hebræorum efformandos. Hactenus enim docuit eos, veram fidem, justitiam, et salutem petendam esse à Christo, non à lege : jam hortatur eos ad constantiam in eadem fide et pietate Christiana, ne scilicet ob Judæorum persecutiones, odia, et bonorum expilationes, ab ea desciscant. Ita Theophyl.

Nota. *Fiduciam in introitu*, vel, ut græce est, εἰς τὴν εἴσοδον, id est, in introitum, *sanctorum*, vo-

cat Apostolus spem introeundi in Sancta sanctorum, id est, in cœlum. Ita Theophyl.

Posset Secundo, sic explicari cum nonnullis. q. d. In ipso Christi introitu in Sancta sanctorum, id est in cœlum, habemus spem nos etiam in illud introituros.

20. QUAM INITIAVIT NOBIS VIAM NOVAM, ET VIVENTEM PER VELAMEN, ID EST, CARNEM SUAM.] Pronomen *quam* cohæret cum *viam novam* refertque *introitum sanctorum*. Unde aliqui ex Græco clarius hic vertunt et vertunt et legunt *quem*, scilicet *introitum* : sed Latina syntaxi eadem est sententia et sensus, sive vertas *quam*, sive *quem*. Hic enim introitus non est aliud, quam via in cœlum. Via enim in cœlum est initium introitus in cœlum, et introitus in cœlum est complementum viæ in cœlum.

Secundo, Vatablus in voce ὁδὸν, id est *viam*, subaudiens κατα paulo clarius ita vertit, *cum habeamus libertatem introeundi in Sancta per sanguinem Jesu, ea via, quam dedicavit nobis.*

Tertio, Syrus hæc ita trajicit : *Habemus fiduciam in introitu ædis sanctæ, et viam vitæ* (id est, ad vitam et salutem æternam) *per sanguinem Jescua, quam initiavit nobis.* Sed hæ versiones licet in se claræ sint, verba tamen Græca invertunt et distorquent : unde Latina nostra versio planissima est, et ad verbum Græco respondet, juxta explicationem jam datam.

INITIAVIT,] ἐνεκαίνισεν, id est innovavit, primus calcavit et inivit, vel etiam dedicavit aliisque communem fecit, ut vertit Vatabl. ; inde enim Encœnia vocantur, dies dedicationis. Primus ergo Christus viam in cœlum initiavit, quia primus illam ingressus est, itaque ex invio viam fecit, eamque nobis stravit et complanavit. Alludit enim Paulus ad eos, qui primo vias ob nivem aut similem causam invias ineunt, calcant, easque secuturis pervias efficiunt, uti faciunt in Alpibus incolæ : quod gallice dicimus, *Il nous a frayé le chemin;* et flandrice, *Hy heest ons den wegh gheabent.* Hoc enim est viam initiare, et initiando complanare, aliisque communem et parviam efficere.

VIAM NOVAM.] Pro *novam*, græce est πρόσφατον, id est recentem, novam, nullius pede hactenus calcatam.

ET VIVENTEM.] Id est permanentem, seu perpetuæ efficaciæ, vigentem semper et florentem.

Secundo, *viventem*, id est, quæ ad vitam æternam ducit. Unde Syrus vertit, אורך דחיא *urecha dechaie*, id est, viam vitæ.

Tertio et optime, *viventem*, quia hæc via vivens et animata est caro Christus ipse, qui dicit, *Ego sum via, veritas et vita.* Per velamen enim erat via in sancta sanctorum ; velamen autem hoc significabat carnem Christi, ut subdit Apostolus. Sicut ergo per velamen discissum vel divisum, quasi per viam apertam et patefactam ibatur in Sancta sanctorum; ita per carnem Christi in cruce discissam, quasi per viam imus in cœlum. Itaque sicut via Alpium vocatur via per Alpes, ita via velaminis vocatur via per velamen, id est, per carnem Christi. Quare via in cœlum est caro Christi passa, sive Christus ipse passus, quam fide et spe, quasi duobus pedibus incedimus et calcamus, dum credimus et speramus per Christi passionem, nos perventuros ad remissionem peccatorum, justitiam, sanctitatem et salutem : itaque hac via recta pergimus et tendimus ad cœlum præclare S. Ambros. in psalm. 118. serm. 5. *Creatus*, inquit, *Christus secundum susceptionem carnis, ut redimeret creaturas Creatus, ut vias mihi demonstraret æternas, quibus homo redire possit ad Dei regnum. Ergo quia principium est viarum Dei, hoc principium sequamur. Prius viam novi ingressus est testamenti, ut eam sterneret nobis. Si jejunamus, ante nos ille jejunavit. Si pro nomine ejus sustinemus injurias, prius ille sustinuit pro nostra redemptione, cervices suas posuit in flagella, maxillas suas in palmas : ascendit crucem, ut doceret mortem non esse metuendam. Denique quasi præcedens ait Petro : Tu me sequere : et ideo Petrus cursum consummavit, quia secutus est Christum*, etc.

PER VELAMEN, ID EST CARNEM SUAM.] Hinc patet velum, quod erat ante Sanctum sanctorum, eaque velabat, significasse allegorice carnem Christi, idque apposite. Primo, quia carne Christi velabatur divinitas illius, sicut velo hoc velabatur Deus sedens super Cherubim in Sancto sanctorum. Ita Anselmus et alii Patres.

Secundo, quia per carnem Christi patefactum est cœlum, sicut per velum in altum sublatum patefiebant Sancta sanctorum : cujus rei typo velum hoc in passione Christi scissum patefecit Sancta sanctorum, ut significaretur per carnem Christi in passione discissam, viam et aditum nobis esse reseratum in cœlum, uti jam dixi. Ita Chrysost.

21. ET SACERDOTEM MAGNUM SUPER DOMUM DEI.] Repete et supple *habentes. Domum Dei* vocat cœlum, ut vult Theophyl. vel potius Ecclesiam, tam militantem, quam triumphantem. Utrique enim præsidet et imperat Christus.

Notat hic Paulus tria bona Christianis per Christum data. Primum, est fiducia accedendi ad Deum. Secundum, via strata in cœlum. Tertium, pontifex et advocatus ipse Christus. Ne quis enim timidior diceret : Fateor iter esse stratum, sed quomodo terribilem irati Patris in quem peccavi, conspectum subibo ? occurrit Paulus : Ne timeas, inquit, habes Christum pontificem, qui te inducet, et propitium tibi Patrem efficiet. Unde infert, dicens, *Accedamus cum vero corde*, etc.

22. ACCEDAMUS CUM VERO CORDE, IN PLENITUDINE FIDEI, ASPERSI CORDA A CONSCIENTIA MALA, ET ABLUTI CORPUS AQUA MUNDA.] Nota. *Cor verum* vocat cor sincerum, non fucarum, quod Hebræi vocant נאמן *neeman*, id est fidele, verum, sincerum.

IN PLENITUDINE FIDEI.] Id est, cum plena fide græce est, ἐν πληροφορίᾳ πίςεως. Quod Secundo, cum Vatablo verti potest, cum plena persuasione, certitudine et firmitate fidei, uti dixi Roman. 14. 5. Tertio, Syrus vertit, בתוכלנא דהימנותא *betuchelana dehaimanaat*, id est, cum fiducia fidei, id est, cum fiducia fideli, sive quam parit recta, plena et certa fides.

ASPERSI CORDA, id est, in cordibus et mentibus nostris lustrati sanguine Christi, eoque emundati, A CONSCIENTIA MALA.] Id est, à peccatis, quæ conscientiam malam et vitiosam efficiunt. q. d. Puris cordibus accedamus ad Deum. Metonymice enim ponitur *aspersio*, pro purgatione et puritate, quæ per aspersionem efficitur. Alludit ad aspersionem sanguinis, qua fiebat legalis expiatio, ut dixi c. 9. v. 13. Pari enim modo interna animæ expiatio fit per aspersionem, id est, applicationem sanguinis Christi in bap-

tismo. De baptismi enim aspersione et emundatione loqui Apostolum, patet ex sequentibus.

Et abluti corpus aqua munda.] Aquam baptismi vocat *mundam*, id est, purgantem et mundantem. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Anselmus. Non bene ergo id nonnulli negant: nam aqua quæ jam corpus emundat, non est alia, quam aqua baptismi. Alludit ad aquam expiationis, ex cineribus vitulæ rufæ confectam: Judæi enim immundi, si ea corpus abluerent, legaliter mundabantur, mundique censebantur. q. d. Sicut Judæi immundi aspersi aqua expiationis, eaque emundati, munde, religiose et fidenter accedebant ad Deum in suo tabernaculo et templo habitantem: ita multo magis nos, qui per baptismum non solum in corpore, sed etiam in anima abluti sumus, idque per applicationem sanguinis Christi, quam facit baptismus puro jam corde et corpore, sancte et alacriter ad Deum accedamus.

23. Teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem.] *Confessionem spei* vocat fidem, fideique professionem, qua baptismum accepturi Hebræi recitantes Symbolum de more, professi sunt se credere in Christum, et per Christum credere et sperare carnis resurrectionem, et vitam æternam in cœlo. Vide dicta c. 3. v. 1. Evangelium ergo est confessio nostra. Pari modo Mahomet suam fidem et legem vocavit arabice אלקראן, *alcoran*, id est confessio, à radice קרר, *karar* id est confessus est: eo quod in Alcorano descripserit fidem et legem, quam omnes Mahometani confiteri et profiteri debeant.

Hanc ergo fidem fideique confessionem quæ spem jam dictam excitat et acuit, vult Apostolus servari *indeclinabilem*, id est firmam et inconcussam; quæ non vacillet, non nutet huc illuc, nec declinet à recto rectaque fide, etiam urgentibus et impellentibus persecutionibus.

Secundo, ut Anselmus *indeclinabilem*, id est, quæ deorsum non inclinetur, ut deprimatur et devergat ad cupiditatem opum, rerumque terrenarum; sed semper quasi ignis more suo sursum acclinet et assurgat, tendatque ad desiderium et prosecutionem bonorum cœlestium et æternorum, quæ sunt objectum hujus fidei, confessionis et spei. Unde subdit Apostolus.

Fidelis enim est, qui repromisit.] Deus scilicet, qui hæc bona cœlestia. Uti promisit, ita fideliter ea vobis conferet et præstabit, si et vos vicissim illi fideles et in fide Christi constantes perseveretis, pro eaque bona terrena contemnatis, et, si opus sit, perdatis et profundatis.

24. Et consideremus invicem in provocationem charitatis et bonorum operum.] Pro *in provocationem*, græce est, εἰς παροξυσμὸν, id est ad exstimulationem. q. d. Homines vitiosi considerant vitiosa aliorum exempla, ut ea imitentur; vos vero, ô Hebræi Christiani, considerate mutua Christianorum exempla charitatis, aliorumque bonorum operum; quæ vos provocent et incitent non ad invidiam, sed ad imitationem, ut scilicet pro omnibus vestris tam negotiosis, corporeis et inanibus legalibus observantiis, observetis et exerceatis tantum officia et actus charitatis, aliarumque virtutum, sicut alios Christianos videtis facere. Quemadmodum enim ferrum ferro acuitur, et lapis lapidi allisus ignem elicit: sic anima animæ communicans, ad eadem ipsam incitat, ut charitate ardea, sicut et ipsa ardet, ut notat Chrysost. et Theophyl. tanta vis est exempli. Et quis dubitet in illo nascentis Ecclesiæ fervore Christiano, virtutum fuisse ferventissimam contentionem?

25. Non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam.] Pro *collectionem*, græce est ἐπισυναγωγὴν, id est aggregationem, ut vertit Vatablus et Erasm. Per *aggregationem* et *collectionem* hanc, Apostolus Primo, intelligit Ecclesiam. q. d. Ne deseratis, ô Hebræi, per apostasiam aut hæresim Ecclesiam Christianam, cui aggregati estis, et in qua collecti et compacti estis, quasi in unum idemque corpus Christi mysticum. Timebat enim Apostolus, ne Hebræi metu et persecutione Judæorum, ab Ecclesia ad Synagogam et Judaismum deficerent: hinc ad eos in fide et Ecclesia Christi confirmandos identidem eos ad constantiam adhortatur, hicque, uti dixi initio epistolæ, finis et scopus est totius epistolæ. Unde et subdit: *Voluntarie enim peccantibus* (apostantibus) *nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccato hostia.*

Secundo, per *aggregationem* et *collectionem* hanc intelligit Apostolus cœtus Ecclesiæ, et conventus fidelium, ad sacram synaxim, et ad verbum Dei precesque publicas: hos ergo conventus vult Apostolus à Christianis diligenter frequentari; tum ut publice fidem suam profiteantur, Deumque colant, et publicas ei laudes et gratiarum actiones persolvant; tum ut in iis invicem excitent et provocent ad charitatem et bona opera, ac præsertim ad constantiam in fide, instante persecutione. Illi enim publici et mutui congressus mire fovent fidem et charitatem, quæ in secessu et separatione diuturniori languescit. Sic enim S. Ignatius, in suis epistolis assecla et sectator S. Pauli, Paulo post Pauli tempora, Ephesios et Smyrnæos cohortatur; ut frequentent hos cœtus Ecclesiasticos, et causam reddit, *Quia*, inquit, *confirmabunt vos*: ac minatur, si ab iis se subtrahant, fore ut excidant à fide et charitate. Ita quoque explicant S. Chrys. Theodor. Theophyl. Œcumen. Hic sensus connexus est et subordinatus priori: qui enim Ecclesiæ cœtus negligunt et deserunt, facile quoque urgente persecutione, Ecclesiam ipsam, fidemque Christi deserunt et abnegant.

Male ergo Novantes hunc locum torquent contra vitam eremeticam. Apostolus enim loquitur de iis, qui Ecclesiam, vel ob metum, vel ob desidiam negligunt aut deserunt; non autem loquitur de iis, qui turbam sæculi et sæcularium conversationem, pietatis, puritatis et contemplationis studio fugiunt. Adde, Eremitas omni sæculo solere diebus Dominicis et festis ad sacras synaxes, præces et collectiones spirituales in Ecclesiam convenire, eaque quæ ibi audierant, in eremum redeuntes per hebdomadam meditari et exercere.

Sicut consuetudinis est quibusdam.] Insinuat Apostolus aliquos tepidiores et torpidiores, à fide et Ecclesia Christi metu Judæorum defecisse, ut notat Theodor., ideoque reliquis eamdem apostasiam metuens, eos tota epistola ad constantiam animat et corroborat.

Sed consolantes.] Græce παρακαλοῦντες, id est consolantes, vel etiam exhortantes, scilicet singuli, non tantum seipsos, sed alios, ut scilicet

alter alterum in persecutione soletur, exhortetur et instiget tum ad constantiam in fide et Ecclesia Christi, tum ad conventus Ecclesiasticos et cœtus fidelium frequentendos; quibus in fide et Ecclesia Christi fovemur et confirmamur: nam illo tempore, prout persecutio fervebat, aut sedabatur, hic illicve fiebant conventus et synaxes. Vult ergo Apostolus ut quisque proximo horam et locum conventus indicet et admoneat, ad eumque cohortetur et excitet. Id exigit filium orationis Paulinæ; et colligitur ex S. Ignatio et Chrysostomo jam citatis. Id fecisse Martyres primis trecentis Ecclesiæ annis patet passim ex eorum Actis. Vult autem Apostolus ut alter alterum ad hoc excitet, proponendo tum alia, tum vel maxime spem gloriæ et retributionis æternæ brevi consequendæ. Hoc enim est quod subdit:

Et tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem.] Græce τὴν ἡμέραν, id est, illum diem, scilicet judicii et excidii tum orbis, tum urbis Hierosolymæ sub Tito et Vespasiano: quæ antonomastice dicitur *dies*, in qua hostes vestros Judæos extrema ultio, vos vero plena laborum et afflictionum omnium manet merces et retributio. Nam ex acrimonia persecutionum, bellorum, tumultuum, ac præsertim ex abominatione desolationis, quam brevi visuri estis, aliisque signis prædictis à Christo, Matth. 24. facile videre potestis, ô Hebræi, sensim magis appropinquare, imo instare hanc diem excidii urbis Hierosolymæ. Agite ergo, durate modicum in persecutione; quoniam appropinquat redemptio vestra.

Nota. Alludit Paulus ad verba Christi, Matthæi 24. v. 33. et Lucæ 21. v. 28. ideoque æque ac Christus confuse et mistim loquitur de die judicii et excidii tam orbis quam urbis, eo quod Apostoli, et post eos alii Christiani putarent eodem tempore fore excidium urbis et orbis. Putabant enim Jerusalem cum templo diruendam esse in glorioso Christi adventu et regno, quod erit in fine mundi, et excidio orbis. Id sibi colligere videbantur ex dictis Christi, Matth. 22. 7, et 8. et Matthæi 23. v. ult. et penult. sed non recte, ut ibi dixi Christus tamen et Paulus, ut eos in metu et spe contineant, eos in hoc errore relinquunt.

26. Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccatis hostia.] Galenus ex Clemente Alexand. lib. 2. Stromat. putat Apostolum loqui de quolibet peccato, quod voluntarie, et ex certa scientia committitur, atque asserere quod omne tale ægre remittatur. Verum ex circumstantiis patet Apostolum tantum loqui de peccato apostasiæ: dat enim hic causam cur dixerit versu præcedenti non esse deserendam collectionem nostram, quia scilicet, si id faciamus, non relinquetur nobis hostia peccati hujus expiatrix: ergo per *voluntarie peccantes* intelligit deserentes collectionem, id est, cœtus Ecclesiæ, ipsamque Ecclesiam. Unde pro *peccantibus*, græce est ἁμαρτανόντων, quod cum Ribera verti potest, *deficientibus* vel *desciscentibus*, scilicet ab Ecclesia et fide, quam sponte capessiverunt. Peccatum enim Hebræi vocant subinde אשם *ascam*, id est desitionem vel defectionem.

Secundo, id patet ex eo, quod ait, *Peccantibus post acceptam notitiam veritatis*, q. d. Peccant hi, quia fidem agnitam deserunt. Sicut enim in veteri testamento apostasia ad idola, ita in novo testamento apostasia à fide ad judaismum vel infidelitatem antonomastice est et dicitur peccatum.

Tertio, id patet ex v. 29. ubi ait, hos peccantes filium Dei conculcare, et sanguinem testamenti pollutum ducere, et spiritui gratiæ contumeliam facere; quia videlicet Christi redemptionem Christumque negant, itaque tam Christo quam Spiritui sancto ingrati et contumeliosi sunt.

Quarto, quia v. 32. et seqq. hortatur eos ad constantiam in fide et Ecclesia Christiana. Sensus ergo Apostoli est. q. d. *Voluntarie peccantibus*, peccato scilicet apostasiæ, sive desciscentibus voluntarie à Christo, et collectione nostra, id est Ecclesia, non *relinquitur*, id est ægre et vix relinquitur, *hostia pro peccato*, qua peccatum illud expient: tum quia tales apostatæ plane indigni sunt venia, tum quia sua certa malitia et infidelitate claudunt fontes divinæ misericordiæ.

Adde, proprie et rigide apostatis Hebræis à Christo ad judaismum deficientibus nulla relinquebatur hostia aut veniæ spes: quia talibus in tali statu manentibus, nec Christus, utpote quem abnegant, nec alius Messias venturus, utpote qui nullus est; nec legis sacrificia, utpote infirma et jam abolita, prodesse poterant. Tales ergo Hebræos (qualibus hic loquitur Apostolus) non hostia, non venia, sed terribilis tantum Dei ultio manet.

Nota. Chrysost. Ambros. Anselm. et Theoph. per *hostiam pro peccato*, intelligunt baptismum; quia baptismus est figura mortis Christi, qui fuit hostia pro peccato. q. d. Voluntarie peccantes post baptismum, nullo amplius baptismo expiari possunt. Sed hoc durius et coactius est, estque præter mentem Apostoli. Apostolus enim sic peccantibus ait nullam relinqui hostiam, sed tantum terribilem Dei vindictam. Jam si per hostiam baptismum intellexisset, excipere potuisset aliquis dicendo, sic peccantibus non relinqui quidem baptismum, non tamen ideo Dei judicio et vindictæ eos reservari; quia medium quid eis relinquitur, videlicet pœnitentiæ Sacramentum, quod est quasi secunda post naufragium tabula.

Hinc patet, perperam hoc loco abusum esse Novatum, cum docuit lapsis negandam esse pœnitentiam et veniam; maxime cum ipse non tam negaret pœnitentiam coram Deo, lapsosque, si pœniterent, Deo reconciliari posse, quam contenderet ab Ecclesia non admittendos esse lapsos, etiamsi pœniterent, ad communionem, communemque Ecclesiæ societatem.

27. Terribilis autem quædam expectatio judicii, repete, *relinquitur voluntarie peccantibus*, et apostatantibus, et ignis æmulatio, quæ consumptura est adversarios.] Græce est πυρὸς ζῆλος, id est, ignis zelus et æmulatio.

Ubi nota prosopopœiam: quasi enim ignis tam conflagrationis mundi, quam inferni, esset animatus, essetque quasi bellua, puta leæna quædam iritata et exacerbata, furensque ad sui vindictam, ita tribuit illi Paulus sensum et zelum vindicandi peccata in communem Deum admissa. Zelum ergo ignis vocat ignis vehementiam et impetum ulciscendi, quo ignis hic quasi naturali quodam zelo gloriæ Dei accensus, ulcisceturet puniet acerrime peccata et injurias in Deum dominum et creatorem suum admis-

sus. Ita Chrysost. et Theophyl. Simili prosopopœia Sapiens Sap. 5. v. 21. *Pugnabit*, inquit, *cum illo orbis terrarum contra insensatos. Ibunt directe emissiones fugurum, et tanquam à bene curvato arcu nubium exterminabuntur* (id est, emittentur et ejicientur, scilicet hæc jacula fulgurum in impios) *et ad certum locum insilient, et à petrosa ira* (græce ἐκ πετροβόλου ὀργῆς, id est, ex ira lapidatrice, vel saxorum jaculatrice) *plenæ grandines mittentur* (id est, vibrabuntur. Alludit ad catapultam veterum, qua saxa vel in mœnia, vel in hostes conjici solent) : *excandescet in illos aqua maris* (vide hic zelum maris) *et flumina concurrent duriter : contra illos stabit spiritus virtutis* (ventus validissimus) *et tanquam turbo venti dividet* (ἐκλικμήσει, id est, eventilabit) *illos : et ad eremum perducet* (ἐρημώσει, id est, desolabit, desolatam faciet) *omnem terram iniquitas illorum*. Ubi Nota, hæc quæ hic impiis comminatur Sapiens, eis obventura. Primo, paulo ante judicium universale : tum enim omnes creaturæ affligent impios Antichristi asseclas et præcursores, ut patet toto c. 8. et 16. Apocal. et c. 9. 4.

Secundo, statim post judicium. De hoc enim tempore proprie loquitur Sapiens v. 16. et 17. qui proxima præcedunt, et v. 1. Videtur ergo dicere hic Sapiens, quod data et lata à Christo sententia damnationis in reprobos, mox omnia elementa in eorum vindictam assurgent, quasi lictores et administri Christi domini et creatoris sui, scilicet cœlum, ignis et aer, vibrando in eos ignem, fulgura, ventos, grandines ; mare, effervescendo et exundando, ut eos cum terra absorbeat et obruat; terra, sub pedibus eorum hiando, ut corpora et animas eorum deglutiat, et deturbet in infernum. Vide quantus hic sit zelus ignis et creaturarum omnium pro Deo creatore ac domino suo pugnantium, ejusque offensas et injurias vindicantium.

28. Irritam quis faciens (ἀθετήσας, id est, cum quis contempserit, violaverit, et, ut Syrus, דעבר daabar, id est, qui transgressus fuerit) legem Moysi, sine ulla miseratione duobus vel tribus testibus (convictus) moritur.] Probat argumento à minori ad majus, scilicet ex pœna mortis proposita iis qui unum præceptum Mosis repudiassent et transgressi essent, gravissime puniendos eos qui totam Christi legem abjecerint, ab eaque apostataverint.

29. Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est.] Ambros. et Theophyl. putant hæc dici de iis, qui indigne suscipiunt Sacramenta.

Secundo, Galenus et alii putant hæc dici de quovis peccato mortali, quod fideles admittunt: per hoc enim implicite et interpretative contemnunt, et quasi conculcant gratiam, redemptionem, mortem et sanguinem Christi. Verum, ut probavi v. 26. loquitur Apostolus proprie de apostatis à Christo, Christique fide et collectione, id est Ecclesia. Hi enim proprie Christum Dei filium, ejusque sanguinem, quo novum fœdus et testamentum inter Deum et homines de æterna hæreditate eis danda sancitum est, quoque in baptismo abluti et sanctificati sunt, conculcant et pollutum ducunt, dum eum, quasi res inutilis, profana, nulliusque momenti, imo falsa et ficta foret, contemnunt, abnegant, abjiciunt : et hoc ipso *Spiritui gratiæ*, id est, Spiritui sancto, qui est auctor gratiæ in Christi baptismo acceptæ, quæ eos Deo gratos, sanctos, Deique amicos et filios effecit, *contumeliam faciunt*.

Nota. Pro *pollutum*, græce est κοινὸν, id est communem. Jam *commune* phrasi Hebræa idem est, quod immundum et pollutum. Nam talia erant illa, quæ communia erant Gentibus, sive quibus Gentes incircumcisæ et immundæ communiter utebantur, ut dixi Rom. 14. 14. ita Chrysost.

Secundo tamen, *communem* hic proprie accipi potest. q. d. Tales apostatæ æstimant Christi sanguinem quasi communem sanguinem, qui non differat à sanguine hircorum, taurorum, vel aliorum hominum. Unde Syrus vertit, *et æstimaverit sanguinem testamenti* אך דכלנש *ach deculnas*, id est, tanquam cujuslibet alterius, scilicet hominis.

30. Scimus enim qui dixit : Mihi vindicta, et ego retribuam.] q. d. Ut sciatis tales apostatas gravissime puniendos, scitote et cogitate Deum esse terribilem ; utpote qui dixit Deuter. 32. *Mihi vindicta*, scilicet competit. Vide dicta Rom. 12. 19.

Quia judicabit,] Beza vertit, *gubernabit*; sed perperam : agitur enim hic de ultione, non de gubernatione. *Judicabit* ergo, id est puniet et plectet : sic et alibi sæpe sumitur per metonymiam.

31. Horrendum est incidere in manus Dei viventis.] Est emphasis in epitheto *viventis*. q. d. Deus noster non est saxum, non idolum, uti sunt dii Gentium, qui oculos, aures, manus habent, sed lapideas, quibus nihil sentiunt : Deus enim noster est *vivens*, ac consequenter tangitur, et sentit apostasiam à se, et apostatarum in se injurias iisque irascitur, easque vindicat et punit.

Secundo, *vivens* est Deus, quia immortalis et æternus, in perpetuum vivit et viget, ut nunquam ipsius oculos, memoriam aut manus effugere possis. Ita Theophyl.

32. Rememoramini pristinos dies, in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionum.] Hactenus excitavit Apostolus Hebræos ad constantiam in fide, terrore judicii et gehennæ, nunc quasi sapiens orator, ut notat Theophyl. terrorem hunc lenit : et quo suavius in eorum animos influat et persuadeat, urget eos alio argumento, petito à laudibus Hebræorum, et prima illorum in fide constantia. q. d. Hactenus fortes in persecutione perstitistis; pergite, non alios, sed vosipsos imitamini, aspicite primam vestram constantiam : cucurristis bene, ad medium stadii pertigistis, exiguum agonis restat; palma vobis est ante oculos, est pene in manibus, nolite eam apostatando abjicere, aut prodigere. Hoc enim non tantum pudendum, sed et stultum ac stolidum foret.

Illuminati.] Id est baptizati : baptismi enim effectus est, mentem illuminare Christi fide, cognitione et gratia. Unde S. Dionysius et Græci patres baptismum vocant φωτισμὸν, id est illuminationem. Vide dicta c. 6. v. 4. q. d. Paulus, Initio baptismi et conversionis vestræ, ô Hebræi Christiani, generose à Judæis vexationes, irrisiones, spoliationes et exilia pertulistis : tirones tanta præstitistis, quid ergo decet vos jam viros et milites, tot annos in Christi militia exercitatos facere et præstare ?

33. ET IN ALTERO QUIDEM OPPROBRIIS ET TRIBULATIONIBUS SPECTACULUM FACTI.] *In altero*, id est, in altera parte, hoc est, partim. Græcum τοῦτο respondet Hebræo זה *ze*, quod sæpeponitur pro בזה *baze*, id est, in hoc, hoc est hac parte.

Posset Secundo, το τοῦτο referri ad παθεμάτων quod præcessit, ut intelligatur το κατα q. d. κατα τοῦτο πάθημα, id est, secundum hanc passionem, hoc est, secundum hoc genus passionis, nunc opprobria pertulistis; secundum aliud vero genus passionis, alias talia patientibus compassi estis.

SPECULUM FACTI.] Id est, publice infamati, et quasi rei plectendi per theatrum traducti estis, publice ab omnibus quasi in theatro irrisi estis: hoc enim significat Græcum θεατριζόμενοι. Idem enim est, quod θέατρον εγεννήθητε, id est theatrum, sive spectaculum, facti estis, uti rei ad leones, bestias, ignes, aliaque supplicia damnati publico theatro spectantur. Hac enim significatione 1. Cor. 4. 9. ait Apostolus *spectaculum*, græce θέατρον, id est theatrum, *facti sumus*.

IN ALTERO (id est partim) AUTEM SOCII TALITER CONVERSANTIUM (talia opprobria et tribulationes patientium) EFFECTI.] q. d. Vos, ô Hebræi Christiani, multa à Judæis ob fidem Christi passi estis, et simul quasi socii, animo furistis et compassi estis, reque ipsa, consilio et opera juvistis alios Christianos, tam Judæos, quam Gentiles, qui ob eamdem Christi fidem, sive in Palæstina, sive extra eam, tam à Gentilibus, quam à Judæis, opprobria, tribulationes et vincula passi sunt: adeoque in illis vos passi estis, quia ipsorum ærumnas et passiones per compassionem, vestras fecistis, itaque eas sensistis, ac si vos ipsos tetigissent. Agite ergo, pergite et persistite in hac vestra patientia, fortitudine et constantia.

34. NAM ET VINCTI COMPASSI ESTIS.] Noster cum Syro legit δεσμοις, id est *vinctis*. Jam legunt δεσμοῖς μου, id est vinculis meis, quibus scilicet ego Paulus Romæ à Nerone vinctus fui, compassi estis. Ita Chrysost. Theophyl. et Œcumen. Compassio hæc non verbalis nec mentalis tantum, sed realis fuit. Sic enim misericordes divites pauperibus compatiuntur, cum eorum miseriam data stipe levant.

Mira fuit Christianorum charitas et beneficentia in Martyres Christi causa vinctos, ut patet non tantum ex Tertulliano et Cypriano, sed etiam ex ipso Luciano in Peregrino: ubi narrat, quod Peregrinus hic licet infidelis esset et hypocrita, hac tamen de causa Christianum se finxerit, et carceri pro fide Christi se obtulerit, ut eleemosynis fidelium tam largis potiretur.

Ita Clemens l. 5. Constit. Apost. c. 1. jubet ut fideles Martyribus et vinctis pro Christo subveniant suis opibus. *Sin vero*, inquit, *aliquis non habet, jejunet, et cibum ejus diei partitus destinet sanctis. Si vero potest rebus suis omnibus divenditis, ex custodia eripere, beatus et amicus Christi erit.* Et mox: *Quod si isti* (vincti pro Christo) *tales sunt, ut eis Christus testimonium coram Patre tribuat, non debet pudere vos ire ad eorum carceres: hoc enim si feceritis, vobis vice martyrii habebitur; quod illi quidem reipsa martyrium subierunt experiendo, vos vero aliter, nempe voluntate prompta, tanquam facti socii certaminis illorum. Talibus enim ait Dominus: Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*, etc. *Esurivi enim, et dedistis mihi manducare: in carcere eram, et venistis ad me.*

ET RAPINAM BONORUM VESTRORUM CUM GAUDIO SUSCEPISTIS.] Cum scilicet bona vestra publico magistratus Judaici edicto, eo quod Christiani essetis, fisco addicta sunt.

Ita Wandali duo sub Geiserico rege Arriano sæpius confessores, comitante matre, contemptis omnibus divitiis, cum Clericis ad exilium perrexerunt, ad quod eos mittebat Hunericus.

Ita Muritta Diaconus, et quingenti Clerici Carthaginensis Ecclesiæ ab Hunerico bonis spoliati, et in exilium trusi; cum Episcopis Arrianis suggerentibus, doctores sive tortores auferrent eis id quod Christiani ad victum largiebantur, quisque eorum alacer cantabat: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudum oportet me ad exilium pergere: quia Dominus novit esurientibus cibum porrigere, et in deserto vestire.* Ita Vict. Utic. l. 3. Wandal.

Ibidem alios memorat, qui bonis spoliati et in exilium acti, cum gaudio canebant: *Hæc est gloria omnibus Sanctis ejus.* Sic igitur ad astra. Festinemus ad coronas nobis à Deo in cœlo paratas.

Inter alios memorabilis fuit Saturus, cui cum Hunericus post promissa multa minaretur ni fieret Arrianus, se domum ejus, substantiam, filios et familiam distracturum, atque uxorem ipso præsente camelario in conjugium traditurum; cumque uxor hæc audiens conscissis vestibus, soluto crine, cum filiis et infantula quam lactabat, ad mariti genua accideret, diceretque: *Miserere mei simul et tui, miserere communium liberorum dulcissime conjux. Non subjaceant conditioni servili, quos claros reddidit prosapia generis nostri. Non subdar camelario, quæ mihi inter coævas semper plaudebam de Saturo meo.* Respondit Saturus quasi alter Job: *Tanquam una ex insipientibus mulieribus loqueris. Formidaram mulier, si sola esset hujus vitæ amara dulcedo. Si diligeres maritum, nunquam ad secundam mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent uxorem, auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba tenebo: Si quis non dimiserit uxorem, filios, agros, aut domum, meus non poterit esse discipulus.* Quid ultra? discedente muliere cum filiis rejecta, confortatur Saturus ad coronam, discutitur, exspoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur, interdicitur ei prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolam tamen baptismatis auferre non potuerunt, inquit Victor l. 1. Wandal.

Hæ veterum coronæ: audi pares hujus ævi. anno 1613, in Japonia gravis in Christianos exarsit regis et principum ira ac persecutio. Christiani permulti etiam è prima nobilitate bonis omnibus privati in exilium expulsi sunt. Hanc mulctam adeo ipsi non defugere, ut exultantes bonis cedarent, quin et ultro Gubernatori nomina sua deferrent, seque Christianos esse profiterentur. Rex licet eis indignans ob fidem Christi, constantiam tamen admirans laudavit: quinimo quemdam capitaneum qui bonis metuens regi cesserat, et fidem abdicarat, torve intuitus, ejusque vilem et abjectum animum increpans, officio et militari cingulo spoliavit, bonisque privavit. Christiani ut se magis obarmarent, soliditatem Martyrum instituerunt, ad quam mox tria capitum millia sese aggregarunt. Hujus prima lex est: *Si pro fide Christi bona adimantur, hoc spolium forti et libenti animo tolerato.* Secunda: *Pari constantia et animo exilium*

et mortem pro christianismo excipito. Quocirca plures eorum quod verbis professi erant, re ipsa præstiterunt, Arimæ regulus cædi Christianorum tribunal erexerat, diem dixerat : mox ad viginti Christianorum millia ultro se Arimæ stiterunt, ut se Christianos profiterentur, et martyria tum spectarent, tum obirent. Tertius tyrannus cessit, et paucorum nece suum furorem satiavit. Ex illis octo vivos cremari jussit; inter eos erat pater et mater cum filio et filia. Filia Magdalena nomine, virgo viginti annorum, exultans in mediis flammis, carbones ardentes capiti imposuit (quod apud Japones magnæ reverentiæ est signum) ut se prunis illis quasi purpureis rosis, aut candentibus carbunculis coronaret : frater ejus Jacobus duodennis solutis igne vinculis, prunas quas vicerat festinus calcans, ad matrem pariter ardentem gratulabundus occurrit, terque sanctissima Jesu et Mariæ nomina contentiori voce inclamans, beatæ matris gaudia cumulans, ad ejus latus extinctus concidit.

Audi Anglicana, quæ partim ex Didaco de Yepes Episcopo Turiasonensi lib. 2. hist. de Persecut. Anglic. partim à viris fide dignis testibus oculatis accepi.

Duas è tribus bonorum partes viduæ nobilis, quod hæreticorum templa frequentare nollet, fisco hæretici addixerunt : cumque ipsa ab amicis adjuta, à fisco bis terque propriam domum agrosque conduceret, et paulatim ditesceret, bis terque duabus bonorum partibus rursum spoliata est, quod ipsa miro cum gaudio lætitiaque tulit.

Alius magnam pecuniarum summam, quæ ad vitam sustentandam sola restabat, apud amicum Catholicum deposuerat, quam repertam abstulere satellites (*Poursuivantes* vocant Angli). Ipse certior de rapina factus, sublatis in cœlum manibus gratias maximas Deo egit, quod ex illa hora eum in suum patrocinium, curam et providentiam suscepisset, solumque dolebat quod pecuniæ quantitas amissa major non fuisset.

Alia femina primaria uxor Gulielmi Lacei, gloriosi postmodum Martyris, qui bona omnia, præcipuaque munia, eo quod hæreticorum templa non adiret, gaudens amiserat; post direptionem bonorum per pauperem et inopem vitam ducebat, tanta cum lætitia, ut Deo pro tanto beneficio dignas gratias se agere non posse affirmaret; eo quod una cum bonis superfluas curas, sollicitudines, et mundanas obligationes ei obtulerat, vacuumque tempus ad æternam animi salutem comparandam hac ratione concesserat, et quamvis ob assiduas persecutiones domicilia terrasque mutare crebro cogeretur, tanto tamen gaudio et consolatione fruebatur, ut à Deo instanter peteret, ne exiguas suas ærumnas in hac vita remuneraretur, sed dolorem aut infirmitatem aliquam corporalem ad magnum animi gaudium temperandum, et peccata sua dum viveret, purganda, dignaretur immittere, quod divinitus ei præstitum est : sex enim vel septem ante obitum annos continuis gravissimisque doloribus et infirmitatibus exercita fuit, quas ipsa summa animi æquitate et alacritate sustinuit.

D. Franciscus Tregianus antiquæ et nobilissimæ familiæ, quod R. D. Cuthbertum Maynum Seminarii Duaceni sacerdotem, et seminaristarum omnium protomartyrem hospitio excepisset, amplissimo patrimonio spoliatus est, et viginti quinque annos captivus vixit. Ferunt eum, cum sententia de amissione bonorum, et perpetuis carceribus ferenda esset, bysso candida vestitum comparuisse, et post latam sententiam dixisse : *Pereant bona quæ si non periissent, fortassis dominum perdidissent suum.*

Excellentissimus Arondeliæ Comes Philippus Houardus, Norfolciensis Ducis filius et hæres, religionis Catholicæ ergo dum in Galliam fugam parat, captus, in turrim Londinensem conjectus, et demum ad tribunal ductus et condemnatus est : post duodecim, aut circiter captivitatis annos in vinculis gloriosus Confessor, imo Martyr obiit. Hic supremus in Anglia Comes et familiæ nobilissimæ, mirum dictu et quanta amisit, et qua animi æquitate novercantis fortunæ fluctus sustinuit : in carcere enim captivus Catholicis omnibus non exemplo modo, sed etiam singulari solatio fuit : nullus unquam de bonorum rapina conquerentem, nullus de carceris incommodis, de negata libertate dolentem audivit; imo conquerentes et dolentes alios ipse nunc verbis erigere, nunc mira qua pollebat comitate consolari solebat. Illi præter Deum, et cœlestium rerum contemplationem sapiebat nihil : pecunias quas pro sustentatione Regina illi (nam juxta dignitatis gradum plus minusve in turri captivis assignatur) concessit, tenui et parco ipse contentus cibo, inter pauperes distribuit, alia multa dixit, fecit, sustinuit Illustrissimus Comes, quæ antiquorum primitivæ Ecclesiæ heroum factum vel æquent vel superent, et dignissima sunt quæ æternitati consecrentur. Hæc pauca è multis.

Macte animo Angli Orthodoxi, æmuli primorum Christianorum et Martyrum. Hæc est felicitas vestra, quod hocce sæculo persecutionibus procelloso; in Anglia nati, soli pene speretis, soli ambiatis martyrium, sive breve illud detur, sive longum et lentum per assiduas rapinas et vexationes. Ita constantes pergite. Hæc est gloria Anglicanæ Ecclesiæ, quam nulla ætas, nulla sæcula obliterabunt. Rapinam ergo bonorum vestrorum cum gaudio suscipite. Ecce cœlestes opes et immensas ex æthere vobis exhibent angeli. Sustinete animose ad modicum carceres, verbera, opprobria, furcas, ignes, cruces pro Christo vestri amore crucifixo. Ecce æternas laureas, ecce divinas coronas è cœlo vobis ostentat et adornat Christus, amor vester et noster. Invident vobis gloriosum sanguinis martyrium pseudoepiscopi : at eo gloriosius infortunis exhibent, quo durius et lentius. Certi estote, in hac rapina nobilem vobis dari martyrii lauream. Hæc enim rapina vitam non qualem qualem, sed nobilem et gradu vestro dignam, non vobis solis, sed toti familiæ, et posteritati eripit, itaque non unum hoc et simplex, nec unius, sed multiplex et multorum est martyrium.

COGNOSCENTES VOS HABERE MELIOREM ET MANENTEM SUBSTANTIAM.] Pro *vos*, græce est ἑαυτοῖς, id est vobis; sed corrigenduum videtur ἑαυτοὺς, id est vos, uti nonnulla exemplaria habent, itaque legit noster Interpres; illudque sententia ipsa exposcit. Rursum ad τὸ *substantiam*, Græca addunt, ἐν οὐρανοῖς, id est in cœlis. Certum enim est de cœlesti substantia et opibus loqui Apostolum. q. d. Cum bonis vestris pro fide Christi spolia-

remini, gaudebatis, quia cogitabatis, quod, licet in terris ad paupertatem redigeremini, per hoc tamen divites efficeremini in cœlis apud Deum, qui bona vobis erepta cum fœnore centuplicata reddet.

35. NOLITE ITAQUE AMITTERE (μὴ ἀποβάλητε, id est, ne abjeceritis) CONFIDENTIAM VESTRAM.] Græce παῤῥησίαν, id est *libertatem*. Est metalepsis. Per *libertatem* enim intelligit fiduciam, quæ parit libertatem, ut scilicet Christianus in fide constans, qui bonorum expilationem gaudens subiit, eo quod cogitaret et speraret meliorem substantiam et opes à Deo in cœlis se adepturum, per hanc spem et fiduciam libere et fidenter audeat à Deo, pro quo bonorum jacturam fecit, sperare et petere hanc meliorem substantiam, et opes cœlestes.

Rursum Secundo, et consequenter per fiduciam, sive *confidentiam*, intelligit substantiam et opès, qua Christianus ita expilatus, à Deo in cœlis se recepturum sperat et confidit. Est enim metonymia, qua ponitur actus pro objecto, scilicet confidentia pro opibus, quas quis se adepturum confidit. q. d. Magnas spes, magnas opes habetis repositas apud Deum in cœlis: nolite eas abjicere et profundere per pusillanimitatem, impatientiam et apostasiam; sed in vestra fide, spe et patientia persistite. Ita fiet ut harum opum, et horum meritorum magnam remnnerationem et magna præmia sitis percepturi.

36. PATIENTIA ENIM VOBIS NECESSARIA EST.] Pro *patientia*, græce est ὑπομονὴ, id est sustinentia, longanimitas et patiens expectatio liberationis et præmii, qua duramus in persecutionibus, ærumnis, et rebus adversis, atque meliorem sortem longanimiter expectamus. Unde subdit: *Adhuc modicum* sustinete, nam *qui venturus est veniet, et non tardabit*, ut vos hac pesecutione liberet. Hæc sustinentia necessaria est ad hoc ut retineatur confidentia jam dicta: qui enim amittit hanc sustinentiam, amittit et confidentiam, ac consequenter et repromissiones melioremque substantiam, quam se adepturum confidebat in cœlis. q. d. Paulus, uti explicat Chrysost. *Unum tantum vobis deest, ô Hebræi, ut scilicet perseveretis et expectetis futura, non ut iterum certetis: ad ipsam jam coronam proximi facti estis: certamina cuncta sustinuistis, vincula, tribulationes; substantiæ vestræ direptæ sunt. Quid ergo restat? state ut coronemini: hoc solum agite, ut expectetis adventum coronæ.* Simili modo ad patientiam; id est, patientem expectationem liberationis et præmii fideles hortatur S. Jacobus c. 5. v. 27. *Patientes*, inquit, *estote, fratres, usque ad adventum Domini. Ecce agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum et serotinum* (imbrem): *patientes estote et vos, et confirmate corda vestra, quoniam adventus Domini appropinquavit.* Ubi pro *patienter ferens* græce est μακροθυμῶν, longanimiter expectans; et pro *patientes estote*, græce est μακροθυμήσατε, id est, longánimiter expectate et sustinete, adventum scilicet Domini, qui brevi judex aderit, ut vos pios et justos coronet, vestros vero persecutores impios et injustos condemnet. Hinc rursum sanctus Chrysost. homil. 35. in epist. 1. ad Corinth. *Patiens*, inquit, *vocatur longanimis, quia longum et ingentem habet animum.* Et Gregor. hom. 35. in Evang. *Patientia*, ait, *est martyrium in occulta cogitatione.* Quocirca S. Hieron. in Epitaphio Paulæ ad Eustochium: *Mater*, ait, *tua longo martyrio coronata est. Non solum enim effusio sanguinis in confessione reputatur; sed devotæ quoque mentis servitus immaculata, quotidianum martyrium est.* Huc pertinet illud S. Bernardi in Octava Paschæ serm. 1. *Est*, inquit, *martyrii genus, est quædam effusio sanguinis in quotidiana corporis afflictione. Est baptismus aliquis in compunctione cordis, et lacrymarum assiduitate. Sic quippe infirmis et pusillis corde necesse est, ut quem semel pro Christo non sufficiunt, saltem mitiori quoddam, sed diuturniori martyrio sanguinem fundant.*

Patientiam homini necessariam esse docuerunt pariter Gentiles. Bion aiebat *magnum malum esse, non posse ferre malum: absque hoc enim nulli potest esse vita suavis.* Testis Laert. lib. 4. cap. 7.

Antisthenes dicebat, *virtutem sibi sufficere ad felicitatem, nec ulla re opus habere nisi robore Socratico.*

Socrates autem ad omnium rerum patientiam obduruerat. Testis Laert. lib. 6. c. 1.

Agesilaus cum arderet podagræ doloribus, eumque Carneades invisisset, atque exiisset tristis: *Mane*, inquit *Carneades, nihil enim illinc* (ostendens pedes podagricos et pectus) *huc pervenit:* significans pedes quidem dolore, sed animum dolore vacuum esse. Testis Plutarchus in Lacon.

Zeno percunctanti, quo pacto esset affectus erga convicia? *Perinde*, inquit, *atque si legatus absque responso dimittatur.* Quid jam faciat Christianus, cui tanta patientiæ præmia et coronæ è cœlo ostentantur?

Notat Tertullianus lib. de Patientia c. 15. patientiam Christiano ita necessariam esse, ut omnibus hominis actibus et Dei mandatis intervenire et intermisceri debeat. *Patientia*, inquit, *fidem munit, pacem gubernat, dilectionem adjuvat, humilitatem instruit, pœnitentiam expectat, exomolegesin adsignat, carnem regit, spiritum servat, linguam frænat, manum continet, tentationes inculcat, scandala pellit, martyria consummat; pauperem consolatur, divitem temperat; infirmum non extendit, valentem non consumit; fidelem delectat, Gentilem invitat; servum domino, dominum Deo commendat; feminam exornat, virum approbat; amatur in puero, laudatur in juvene, suspicitur in sene, in omni sexu, in omni ætate formosa est.* Deinde patientiæ effigiem et habitum ita depingit. *Vultus*, ait, *illi tranquillus et placidus, frons pura, nulla mœroris aut iræ rugositate contracta: remissa æque in lætam modum supercilia, oculis humilitate, non infelicitate dejectis: os taciturnitatis honore signatum: color qualis securis et innoxiis; motus frequens capitis in diabolum, et minax risus: amictus circum pectora candidus et corpori impressus, ut qui nec inflatur, nec inquietatur. Sedet enim in throno spiritus ejus mitissimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo livet, sed est teneræ serenitatis, apertus et simplex, quem tertio vidit Elias. Fatigetur ergo improbitas patientia tua, quod si patientiæ incubabo, non dolebo; quod si non dolebo, ulcisci non desiderabo.*

UT VOLUNTATEM DEI FACIENTES, REPORTETIS PROMISSIONEM.] Pro *facientes*, græce est ποιήσαντες, id est, ut, cum feceritis et compleveritis usque ad finem voluntatem Dei, quæ est ut perseve-

retis et crescatis in fide, patientia et charitate Christi, tunc reportetis promissam vobis substantiam et opes in cœlis.

37. ADHUC ENIM MODICUM ALIQUANTULUM, QUI VENTURUS EST, VENIET, ET NON TARDABIT.] Græce, μικρὸν ὅσον ὅσον, id est, parum tantum tantum, id est tantillum, perpusillum, modicum et aliquantulum. Hebræi enim per geminationem significant superlativum, ut cum dicunt ficus bonas bonas valde, intelligunt ficus optimas : sic parum parum, id est minimum ; tantum tantum, id est tantillum.

Nota. Citat Paulus Habacuc prophetam, qui cum cap. 1. graviter questus esset, quod impii Chaldæi piis Judæis dominarentur, Deusque eos et res humanas negligere videretur : respondet ei Deus cap. 2. Cyrum esse venturum, qui Judæos Babylone liberet, et allegorice Christum esse venturum, qui impios judicet, et pios ab eis afflictos consoletur. Id cœpit facere Christus primo suo in carnem et mundum adventu : tunc enim pauperes, humiles et lugentes in Sion, ut ait Isaias cap. 61. consolatus est; superbos autem et incredulos Pharisæos et Judæos à fide, gratia et Ecclesia sua repulit. Perfecte autem idipsum faciet Christus in secundo suo ad judicium adventu, cum regnum peccati evertet, et impios gehennæ, pios cœlo addicet. q. d. Brevî veniet Christus ut liberet nos tum inchoate à peccato et dæmone primo suo in mundum adventu, tum complete ab omni malo et miseria in secundo suo adventu ad judicium, quo venturus est tanquam judex, ut tyrannos et impios condemnet, patientes, pios et fideles præmiet et coronet.

De utroque ergo Christi adventu loquitur Habac. c. 2. magis tamen de secundo, de eoque illum hic explicat Paulus, ut hisce ejus verbis et promissis Hebræos excitet ad spem, patientiam, constantiam et fortitudinem, in tolerandis persecutionibus pro fide Christi.

Nota. Paulus non tam verba, quam sensum Habacuc citat. Habacuc enim non habet hæc verba, *Adhuc modicum aliquantulum ;* sed, *Expecta illum, quia veniens veniet, et non tardabit,* id est, post modicum tempus, brevi et cito veniet.

Dices, Quomodo ergo paulo ante ait Habacuc, hanc visionem esse procul, id est longe remotam et post multa tempora futuram. Respondeo, Remota erat in se tempore Habacuc, præsertim quatenus Messiam, sive Christum, ejusque tempora spectabat; quatenus vero cum Deo, Deique æternitate, in qua hæc videbat Propheta, comparatur, eatenus prope erat, et post modicum tempus futura. *Mille* enim *anni ante oculos tuos tanquam dies hesterna quæ præteriit,* psal. 89. vers. 4. Et sic omnis præsens vita, voluptas æque ac afflictio momentum est, sic cum æternitate conferatur. *Momentaneum,* inquit Apostolus, *et leve tribulationis nostræ æternum gloriæ pondus operatur in vobis.* Utinam hoc modicum pervideamus et dispiciamus.

QUI VENTURUS EST.] Id est Christus : Christi enim nomen est ὁ ἐρχόμενος, id est veniens, ut patet Matthæi 11. 3. Apocal. 1. 4.

ET NON TARDARDABIT.] Quin scilicet tempore à se præfinito et promisso veniat, ut suos pios afflictos, atque vos imprimis, ô Hebræi, liberet et salvet. Tardare enim dicitur non is qui ultra desiderium et votum expectantium, sed is qui ultra promissionem et pactum suum adventum differt.

38. JUSTUS AUTEM MEUS EX FIDE VIVIT.] q. d. Interea temporis, donec Christus liberator veniat, justus fide in Deum et Christum sustinebit se in mediis malis, ut non abjiciat spem et confidentiam, sed in sua justitia et patientia, uti cœpit, ita perget per fidem vivere, crescere et proficere.

Nota. Loquitur, ut dixi, Habacuc ad litteram de fide, qua credebant et sperabant Judæi, Deum juxta promissa missurum Cyrum, qui eos Babylone liberaret : allegorice vero, uti hic explicat Paulus, loquitur de fide in Christum redemptorem : hac enim fide proprie justus vivit. Vide dicta Rom. 1. 17.

Nota Secundo. Loquitur tam Habacuc, quam Paulus non solum de inchoatione vitæ justæ et sanctæ, sive de prima justificatione, sed etiam de ejus incremento et profectu, quibus enim rebus res primo producitur, iisdem conservatur et crescit. Sicuti ergo dicimus nos per halitum, per animam, per calorem naturalem vivere, id est vitam inchoare, conservare et continuare : ita hic dicitur, *Justus ex fide vivit.* q. d. Qui fidem primo acceptat, Deoque et Christo credere incipit, hic hoc ipso inchoat viam ad justitiam et ad amicitiam cum Deo ineundam. Pari modo qui jam justificatus est, quique fidem Christi retinet, et bona opesque quas Christus suis fidelibus in cœlo promisit, firma fide et spe expectat ; hic permanebit in gratia, amicitia et justitia accepta, pro eaque fortiter persecutiones feret, itaque promissas à Christo opes et præmia in cœlis consequetur : qui autem increduli esse aut diffidere Christo cœperint, hi peccabunt, vitamque gratiæ, justitiæ et amicitiæ, consequenter et gloriæ hæreditatisque Dei amittent. Justus ergo licet sit in captivitate et persecutione (uti erant Judæi tempore Cyri, et Hebræi tempore Christi) licet undique exagitetur ; tamen interius in anima sua silens, quietus et lætus vivet in fide et spe sua, qua fidelissimo suo domino, amico et patri innixus, certo credit et sperat se illi curæ esse, ab eo regi, protegi, roborari, ac tandem fidei et constantiæ suæ coronam æternam accepturum in cœlis : qui autem incredulus est et diffidit, quia timidus et pusillanimus, ideoque à Deo et Christo impie deficit in tentatione et persecutione, ac consequenter injustus est; hujus *anima,* ut habet Habacuc, *non erit recta in semetipso,* sed distorta, turbata, agitata inter spem et metum, inter tot humana consilia et præsidia, ad quæ assidue respectat, ac consequenter non placebit Deo, uti vertunt Septuag. et ex iis Paulus. Est ergo sententia hæc, *Justus ex fide vivit,* generalis et vera, tam in Judæis, quam Christianis, tam in peccatoribus qui primo justificantur, quam in justis qui in justitia permanent et proficiunt : omnes enim hi fide vivunt, id est, vitam animæ, qua vivit anima per gratiam et justitiam, inchoant, conservant et promovent per fidem.

QUOD SI SUBTRAXERIT SE, scilicet per incredulitatem, diffidentiam, pusillanimitatem, id est, si incredulus fuerit, ut habent Hebræa et Noster interpres Habacuc. 2. NON PLACEBIT ANIMÆ MEÆ.] Hebræa et Noster Habac. 2. *non erit anima ejus recta in semetipso.* Anima enim quæ non est recta, non placet Deo. q. d. Si quis tædio victus,

aut animo in persecutione, aliave adversitate fractus, patientiam abrumpat, collum et humeros oneri subtrahat : si pressus malis, moraque victus animum despondeat, excidat à fide, et abjiciat fidem, spem, justitiam; hic non placebit animæ meæ. Loquitur Deus humano more, ut notat Galenus. q. d. Non complectar apostatam, nec deosculabor beneplacito meo; uti complecti soleo eos, qui mihi amica et fideli necessitudine conjungatur. Deus enim quasi injectis brachiis de collo propendet hominum fortiter pro Christo agentium : ubi autem grati esse desinunt, et remissa contentione laborem aspernatur, remittit ipse quoque complexum : sicque desertor in cæcitatem, obstinationem, omniaque mala et ærumnas collabitur. Rursum talis apostata non placebit, id est displicebit (est enim miosis) animæ meæ, meamque iram et indignationem incurret.

39. Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.] *Filii subtractionis*, id est incredulitatis, et, ut Anselmus, apostasiæ. Hanc enim vocat hic Paulus, secutus Septuagesima Habacuc. 2. *subtractionem.* Nam opponit eam *fidei*, dicens, *Non subtractionis filii, sed fidei.* q. d. Non sumus homines nos subtrahentes, qui scilicet subtrahamus nos, et deficiamus à fide et obedientia Christi per infidelitatem. Hinc Erasmus vertit, *non sumus subtractores et detrectantes obedire.* Opponit enim Apostolus ὑποστολὴν, id est subtractionem, τῇ ὑπομονῇ, id est tolerantiæ et perseverantiæ in jugo et obedientia Christi *Filii* ergo *subtractionis* sunt filii Belial, id est, sine jugo qui à jugo fidei et obedientiæ se subtrahunt et subducunt.

In perditionem.] Quasi dicat, Si subtrahamus nos à fide Christi, imus in perditionem et gehennam.

Sed fidei.] Supple, filii sumus, id est, fideles sumus, credentes et sperantes in Christum.

In acquisitionem animæ.] Ut scilicet hac fide animam liberemus à perditione et morte, tum præsenti et spirituali peccati, tum æterna in inferno; ne ibidem fiat acquisitio id est possessis dœmonum; sed ut eam lucremur et acquiramus tum Christo, tum nobis, ut scilicet anima nostra fiat possessio et peculium Christi, utque nos ipsi animam nostram in hac vita inchoate per patientiam, sed in futura plenissime et felicissime possideamus per gloriam in æterna beatitudine. Ita Anselmus.

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ut Hebræos in fide Christi corroboret ad persecutionum tolerantiam, describit quid sit fides, quanta bona certissime promittat, quamque magna et heroica vel effecerint vel passi sint veteres patres et heroes, per fidem et spem cœlestis gloriæ excitati et animati.

1. EST autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. 2. In hac enim testimonium consecuti sunt senes. 3. Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei; ut ex invisibilibus visibilia fierent. 4. Fide plurimam hostiam Abel quam Cain obtulit Deo, per quam testimonium consecutus est esse justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo; et per illam defunctus adhuc loquitur. 5. Fide Henoch translatus est ne videret mortem, et non inveniebatur, quia transtulit illum Deus: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo. 6. Sine fide autem impossibile est placere Deo : credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, et inquirentibus se remunerator sit. 7. Fide Noe responso accepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens aptavit arcam in salutem domus suæ, per quam damnavit mundum : et justitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus. 8. Fide qui vocatur Abraham obedivit in locum exire, quem accepturus erat in hæreditatem : et exiit, nesciens quo iret. 9. Fide demoratus est in terra repromissionis, tanquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac et Jacob cohæredibus repromissionis ejusdem. 10. Expectabat enim fundamenta habentem civitatem : cujus artifex et conditor Deus. 11. Fide et ipsa Sara sterilis virtutem in conceptionem seminis accepit, etiam præter tempus ætatis : quoniam fidelem credidit esse eum qui repromiserat. 12. Propter quod et ab uno orti sunt (et hoc è mortuo) tanquam sidera cœli in multitudinem, et sicut arena, quæ est ad oram maris, innumerabilis. 13. Juxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus, sed à longe eas aspicientes, et salutantes, et confitentes quia peregrini et hospites sunt super terram. 14. Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere. 15. Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi : 16. nunc autem meliorem appetunt, id est cœlestem. Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum : paravit enim illis civitatem. 17. Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur, et unigenitum offerebat, qui susceperat

repromissiones ; 18. ad quem dictum est : Quia in Isaac vocabitur tibi semen : 19. arbitrans quia et à mortuis suscitare potens est Deus : unde eum et in parabolam accepit. 20. Fide et de futuris benedixit Isaac, Jacob et Esau. 21. Fide Jacob, moriens, singulos filiorum Joseph benedixit, et adoravit fastigium virgæ ejus. 22. Fide Joseph, moriens de profectione filiorum Israel memoratus est, et de ossibus suis mandavit. 23. Fide Moyses, natus, occultatus est mensibus tribus à parentibus suis, eo quod vidissent elegantem infantem, et non timuerunt regis edictum. 24. Fide Moyses grandis factus negavit se esse filium filiæ Pharaonis, 25. magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem, 26. majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum, improperium Christi : aspiciebat enim in remunerationem. 27. Fide reliquit Ægyptum, non veritus animositatem regis : invisibilem enim tanquam videns sustinuit. 28. Fide celebravit pascha, et sanguinis effusionem : ne qui vastabat primitiva, tangeret eos. 29. Fide transierunt mare rubrum tanquam per aridam terram : quod experti Ægyptii, devorati sunt. 30. Fide muri Jericho corrueruut, circuitu dierum septem. 31. Fide Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace. 32. Et quid adhuc dicam ? deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Jephte, David, Samuel et Prophetis : 33. qui per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt repromissiones, obturaverunt ora leonum, 34. extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladii, convaluerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum : 35. acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos : alii autem distenti sunt, non suscipientes redemptionem, ut meliorem invenirent resurrectionem. 36. Alii vero ludibria et verbera experti, insuper et vincula et carceres : 37. lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt : circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti : 38. quibus dignus non erat mundus : in solitudinibus errantes, in montibus, et speluncis, et in cavernis terræ. 39. Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem. 40. Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.

1. EST AUTEM FIDES SPERANDARUM SUBSTANTIA RERUM, ARGUMENTUM NON APPARENTIUM.] Dixit Apostolus in fine cap. præcedentis justum ex fide vivere, et nos esse filios Dei, atque Hebræos pro fide Christi rapinam bonorum et opprobria pertulisse, eo quod per fidem cognoscerent et sperarent meliorem substantiam et remunerationem in cœlis. Hic idem fuse prosequitur, ut Hebræos in fide Christi confirmet, ne ab ea vexationibus Judæorum fracti desciscant. Primo ergo definit vel describit quid sit fides ; Secundo, ostendit quanti illa apud Deum sit meriti ; Tertio, narrat quam magna et heroica opera prisci et Sancti per fidem effecerent.

Ubi Nota. Apostolum non agere hic directe et ex professo de fide justificante, uti voluit Albertus Pighius, (qui hinc probare contendit ad justificationem non requiri fidem mediatoris, eo quod illam vers. 6. non requirat hic Apostolus.) sed agit Apostolus de fide sustentante spem in tribulatione et persecutione, ut patet tum ex fine cap. præced. et initio sequentis 12. tum ex toto decursu hujus cap. xi. Hæc tamen fides sustentans spem, est etiam justificans, quia gratiæ et justitiæ augmentum meretur et impetrat, ut docuit Apostolus cap. 10. vers. 38. Quare perperam hæretici distinguunt tripliciter fidem, Primo, historicam ; Secundo, miraculorum ; Tertio, justificantem. Una enim eademque est fides, quæ hæc tria facit et operatur, ut solide docet Bellarm. lib. 1. de Justificat. c. 5. et 11.

SUBSTANTIA.] Id est opes, inquiunt nonnulli, præsertim hæretici, quasi Apostolus respiciat ad id quod dixit cap. 10. 34. *Cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam*, id est fidem, inquiunt, qua credimus et speramus : opes et bona cœlestia. Sed ibi pro *substantia* græce est ὕπαρξις, id est opes : hic autem est ὑπόστασις, quæ vox non opes sed substantiam significat.

Secundo, alii per *substantiam*, intelligunt initium et exordium. Substantia enim cæterarum rerum, proprietatum et accidentium sibi inhærentium est initium.

Tertio, Kemnitius, *substantia*, inquit, id est, certa expectatio promissæ misericordiæ. Putat enim ipse, uti et alii Novantes, hic definiri fidem suam specialem, qua certo quis credit propter Christum sibi in particulari remissa esse peccata. Verum quod Apostolus non loquatur de hac fide speciali, neque per res non apparentes et sperandas, quarum fides est substantia, intelligat remissionem peccatorum ; sed gloriam et opes cœlestes fortiter pro fide et pietate agentibus et certantibus, non autem nude credentibus tantum, promissas, patet ex exemplis quæ subdit, maxime. v. 10. 13. 26. 35.

Nota. Ergo pro *substantia*, græce est ὑπόστασις, id est substantia, quæ substat accidentibus, eaque sustinet. q. d. Sicut substantia sustentat accidentia, ita fides sustentat spem nostram, adeo ut nulla in nobis sit futura spes, si non sit fides, quæ eam fulciat ac sustineat : sicut nulla erunt accidentia, si tollatur substantia, quæ accidentia illa sustentat. Fides ergo est *substantia*, id est basis et fundamentum, *rerum sperandarum*. Sic enim S. Dionys. cap. 7. de Divinis nominibus, ait, *divinam fidem esse stabile fixumque fundamentum eorum qui crediderunt, eos in veritate defigens, ac veritatem in ipsis.* Ita *substantiam gloriæ* vocat Apostolus materiam ipsam, abjectum et fundamentum gloriæ, 2. Corinth. 11. 17. Hac enim de causa substantia subinde ab

Hebræis vocatur עצם etsem; id est os; quia instar ossis rem fulcit et sustentat. Sic Genes. 7. 13. dicitur בעצם beetsem, id est in osse, hoc est in substantia (noster interpres vertit, *in articulo*) *diei illius ingressus est Noe in arcam* : et Exodi 24. vers. 10. pro eo quod nos habemus, *Et quasi cœlum cum serenum est*, Hebræa habent כעצם keetsem, id est, sicut os, (substantia) cœli cum purum est. Hinc ossa Hebræis vocantur argumenta et demonstrationes, quibus rei veritas corroboratur, confirmatur et fulcitur. Patet hoc Isaiæ 41. 21. ubi Deus provocans idola ad judicium, ut secum de divinitate concertent, proferantque suæ divinitatis argumentum, puta divinationem futurorum, sic ait : *Prope facite judicium vestrum, afferte si quid sorte habetis* : pro *sorte*, hebr. est עצמותיכם atsumotechem, id est, ossa vestra, puta ossea et fortia argumenta proferte, quibus corroboretis et confirmetis causam vestram, probetisque vos esse deos. Tale os et ossea substantia, sive stabilimentum, corroboratio et confirmatio rerum sperandarum est fides.

Secundo et melius ὑπόστασις hic, uti et cap. 3. vers. 14. idem est quod subsistentia et existentia. q. d. Fides facit ut bona futura quæ nondum existunt certa habeamus, certoque futura credamus, et speremus, perinde ac si jam subsisterent; eaque coram nobis cerneremus : fides enim illa ipsa quasi præsentia et certissima oculis mentis subjicit, sicque per suam certitudinem, quamdam subsistentiam dat rebus speratis et futuris in intellectu et mente fidelium. Unde explicans subdit Apostolus : *Fides est argumentum non apparentium*, et vers. 27. *Hac fide*, inquit, *Moyses invisibilem tanquam videns sustituit.* Ita Chrysost. Theophyl. Theodoret. et Syrus, qui ita vertit, *fides*, inquit, *est* פיסא *peiasa*, id est, *persuasio et certitudo de iis rebus quæ sunt in spe, perinde ac si jam existerent actu.* Hebræum enim אמנה *amana*, id est fides, derivatur à radice אמן *aman*, id est firmavit, fulcivit, stabilivit, fecit rem firme subsistere. Inde dicitur אמנה *amana*, id est fides, veritas, certitudo, constantia, stabilitas, qua res solide, certo firmiterque subsistit. Rursum hac de causa substantia ab Hebræis vocatur quandoque מעמד *maomad*, id est status vel statio, quia spem stare et subsistere facit. Unde Chrysost. *Quoniam*, inquit, *ea quæ sunt in spe sine substantia esse putantur, fides eis tribuit substantiam, Resurrectio necdum facta est, et necdum est in substantia, sed fides facit eam subsistere in anima nostra.* Et D. Thomas clarius allata etiam similitudine rem oculis subjicit : *Res sperandæ*, inquit, *sunt sicut arbor in semine virtute latens, ac per fidem quodammodo jam existunt in nobis, sicut arborem modo quodam tenemus in semine.*

Dicit ergo Paulus. Cum vos, ô Hebræi, ad fidem in adversis constantem hortor, nolo vos respicere ad bona præsentia, sed futura; quia fidei officium est, ut futura bona, quasi certissima menti offerat et exhibeat, atque per ea sustentet spem, patientiam, omnesque virtutes in rebus afflictis : mercedem enim futuram, eamque immensam ita certo oculis mentis objicit, ac si jam cerneretur, et adepta esset : per fidem enim ita à mente apprehenditur, ac si jam subsisteret. v. g. dicitur Christiano : Patere fortiter exilia, spolia, verba et verbera pro Christo; eme spem pretio, da omnia tua pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo. Dicitur Martyri, Sustine generose ad momentum temporis eculeos, ignes, leones, furcas et cruces; manet te resurrectio, et caro gloriosa, manet te felicitas, opulentia, deliciæ immortales et æternæ. Hæc promissa nusquam adhuc cernuntur, nusquam subsistunt, non videt ea Christianus aut Martyr : accurrit fides, suaque certitudine, miraque virtute et efficacia efficit in credentis animo illa videri; proculque adhuc posita non secus lactare, fovere et roborare in adversis animum, ac si coram conspicerentur, et manibus tenerentur. Imo facit, ut sperans certius illa licet futura credat et speret, quam ea quæ præsentia coram se esse et existere actu videt.

Quocirca præclare S. Leo serm. 2. de Ascensione, *Hanc*, ait, *fidem ascensione Domini auctam, et Spiritus sancti munere roboratam non vincula, non carceres, non exilia, non fames, non ignis, non laniatus ferarum, non exquisita persequentium crudelitatibus supplicia terruerunt. Pro hac fide per universum mundum non solum viri, sed etiam feminæ; nec tantum impubes pueri, sed etiam teneræ virgines usque ad effusionem sanguinis decertarunt. Hæc fides dæmonia ejecit, ægritudine depulit, mortuos suscitavit.*

Sperandarum.] Græcum ἐλπιζομένων verti potest, et *sperandarum*, scilicet rerum quæ sperantur; et *sperantium*, scilicet hominum qui sperant. Posteriori modo vertit et intelligit passim S. August. q. d. Paulus, Fide in anima justi credentis et sperantis, est quasi basis, quæ eum sustentat ut quasi despiciat bona terrena, speret atque expectet cœlestia. Sed eodem redit sensus, sive vertas *sperandarum*, sive *sperantium. Merito*, inquit S. Bernard. serm. 1. in psal. 90. *Apostolus fidem sperandarum rerum substantiam esse definit, quod videlicet non credita nemo sperare plus quam super inane pingere possit. Dicit ergo fides : Parata sunt magna et inexcogitabilia bona à Deo fidelibus suis. Dicit spes : Mihi illa servantur. Nam tertia quidem charitas : Curro, mihi ait, ad illa.* Hinc acute Clemens Alexand. l. 1. Pædagogi cap. 6. *Revera*, ait, *sanguis* (id est anima et vita : *veteres enim putarunt sanguinem esse substantiam animæ*, ut ait ibidem Clemens, *Sanguis*, inquam, *fidei est spes, in qua continetur, sicut fides ab anima. Cum autem spes expiraverit, perinde ac si sanguis effluxerit, vitalis fidei facultas dissolvitur.* Disce hic quam cogitationes fidelis et Christiani debeant esse sublimes; quam non terrena, præsentia et caduca, sed cœlestia, futura et æterna cogitare, sperare, prosequi, et ad ea anhelare debeat.

Argumentum.] Id est, assensus, inquit D. Thomas, quo adhærescimus veritati. Verum græce est, ἔλεγχος, id est elenchus, demonstratio, convictio, uti vertit et legit S. August. lib. 13. de Trinit. cap. 1. et Chrysost. hic. Sic Aristoteles scripsit librum de Sophisticis elenchis, id est, de argumentis sophisticis, quibus sophistæ alios convincere nituntur. Hinc Syrus vertit, *revelatio earum rerum quæ non videntur.* q. d. Apostolus : Fide convincimur ad credenda ea, quæ non videmus, quæ non apparent, perinde ac si in clara luce illa cerneremus, tam certo enim illa nobis fides ostendit et demonstrat, ac si in meridie viderentur. Efficit enim fides, ut nihilo magis de futuris atque à sensu remotis mysteriis

obscurissimis dubitemus, quam si vel oculis conspecta, vel ratione à nobis comprehensa forent, imo multo magis certiusque sint nobis persuasa, quam ea quæ sensu, ratione, vel demonstratione persuadeutur; ut v. g. malimus in Ven. Sacramento negare id, quod oculis et manus nobis dictant, scilicet Eucharistiam esse panem, quam quod Christi Verbum et fides nobis proponit et persuadet, scilicet Eucharistiam esse corpus Christi. Pari modo in mysterio SS. Trinitatis, incarnationis, passionis, resurrectionis, malimus fidei, quam rationi nturali assentiri. *Papæ!* inquit Chrysost., *quale istud est* (fides) *quod talem facit rerum evidentiam, qualis est, dum res ipsæ palam proponuntur!* ἔλεγχος enim, id est demonstratio, non est nisi in rebus admodum manifestis.

Ubi Adverte, demonstrationem hanc et evidentiam non esse in rebus ipsis, sed in Deo attestante. Quia enim Deus dicit et revelat nos resurrecturos, et cœlo potituros, ideo id credo, quasi certissimum et evidentissimum non in se, sed in Deo, qui id revelat et attestatur. Evidens enim est verum esse et certissimum quidquid Deus dicit et revelat. Talis ergo est demonstratio ipsa fides, qualem rhetores schema nuncupant; aut potius qualis est dioptra nautica, sive speculum oculare, quo naves et turres remotissimæ aliis non apparentes, apparent et cernuntur: hoc enim speculum oculum confortat, et species visivas ita cogit, roborat et condensat, ut longissime se spargant, remque remotissimam alias invisibilem clare videri efficiant Quid enim Martyres, dum tot sibi apparari supplicia conspicerent, aliud opponebant, quam fidem, fideique dioptram et demonstrationem? quæ futuræ et immortalis vitæ immensa bona eminus menti eorum ita certo et vive repræsentabat, ut eorum fide et spe roborati et accensi, in ignes, enses et neces se darent et ruerent. Unde S. August. tract. 27 et 20. in Joan. tom. 9. *Fides*, inquit, *est credere quod non vides, cujus veritas et merces est videre quod credidisti.* Et Greg. hom. 26. in Evang. *Fides*, inquit, *non habet meritum cui humana ratio præbet experimentum.*

Hinc patet Primo, fidem non esse fiduciam vel spem, ut volunt hæretici. Fiducia enim est appetitu et voluntate; fides vero est in intellectu: illum enim convincit, illique rem creditam et speratam exhibet et demonstrat.

Patet Secundo, hac clausula, fides est elenchus et demonstratio rerum non apparentium; fidem distingui tum à scientia, quæ est rerum apparentium et evidentium in seipsis; tum ab opinione, suspicione et dubitatione: hi enim incerti et dubii sunt assensus; fides autem est assensus certus, qui intellectum plane subigit et convincit.

Patet Tertio, licet S. Hieron. in c. 5. ad Galat. Theodor. et Theoph. hic, Damascenus l. 4. de Fide c. 11. et alii vocent hanc (quam hic affert Apostolus) fidei definitionem: è contrario Erasmus velit tantum esse encomium fidei, perinde ac litterarum esset encomium tantum, si dicerem, Litteræ sunt in rebus adversis solatium, in secundis ornamentum; verius tamen est proprie hanc esse fidei descriptionem, per duplicem fidei proprietatem, eamque præcipuam: quarum prior est, quod fides sit basis et fundamentum spei, faciatque in animo subsistere ea quæ sunt futura; posterior, quod intellectum faciat iis assentiri, quæ non intelligit, quæque suo lumine et ratione non comprehendit.

Ubi Nota. Non negat hic Apostolus fidem alias adhuc habere proprietates, aut eam se extendere quoque ad apparentia et existentia, itemque ad res non speratas; imo pari modo fidem sic describere potuisset: Fides est substantia rerum tam sperandarum, quam timendarum; estque argumentum tum apparentium, tum non apparentium. Fide enim credimus infernum, quem timemus, non speramus, et mortem quæ indies nobis apparet et cernitur. Potest enim eadem res, puta Deus, angeli, mors cognosci variis modis; nimirum Primo, demonstratione; Secundo, sensu et experientia; Tertio, fide, quia scilicet Deus ea revelavit. Fides ergo infernum, mortem et judicium, quæ non speramus, sed timemus, utpote certo futura, menti quasi præsentia objicit et repræsentat; quia Deus qui est prima veritas, quæ fallere nequit, hæc tria fide cernenda nobis proposuit. Sed hæc omisit Apostolus, quia non erant ad propositum ipsius: tantum enim gloriam cœlestem futuram, et necdum apparentem, Hebræis afflictis proponere intendebat, ut ejus fide, spe et contemplatione eos animaret ad constantiam.

2. In hac enim testimonium consecuti sunt senes.] Probat suam fidei descriptionem ab exemplo sanctorum patrum, quorum fides à Deo et hominibus probata et celebrata, talis fuit fides qualem hic descripsit. *In hac*, ergo, id est per hanc fidem, patres *testimonium consecuti sunt*, quod scilicet placuerint Deo. Deus enim ad eorum fidem mira et stupenda fecit; itaque facto ipso quasi testimonio suo, Deus tam ipsos, quam ipsorum fidem approbavit. Hunc esse sensum patet, quia ita se explicat Apostolus, dum subdit v. 4. *Fide plurimam hostiam obtulit Abel, per quam testimonium consecutus est esse justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo.* Et v. 5. *Fide Henoch translatus est: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.*

Secundo, *testimonium consecuti sunt*, id est, publico Dei et hominum testimonio et commendatione ornati et laudati sunt. Sic enim *testimonium*, per catachresin sæpe pro laude sumitur, quæ ex testimonio bono consequitur. Unde concludens hæc fidei testimonia et testes Apostolus v. 39. *Et hi*, inquit, *omnes testimonio fidei probati*, id est, commendati et laudati sunt.

Senes.] Prisci patres nostri, à quibus prognati sumus, quorum auctoritate et exemplo nos plurimum commoveri par est: est enim nobis quasi hæreditaria eorum fides, virtus et gloria.

3. Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei.] Probare incipit, *fidem* esse *argumentum non apparentium*, argumento ducto à prima rerum creatione. Creationem enim nec sensus, nec ratio, sed sola fides nos docet. Philosophi enim illud axioma, quasi primum Physices principium, *Ex nihilo nihil fit*, statuentes, creationem negaverunt. Hinc Aristoteles docuit mundum fuisse Deo coæternum. Plato censuit mundum productum quidem esse à Deo, sed ex materia, quæ Deo coextiterit, fueritque æterna et increata.

Aptata esse.] Græce κατηρτισμένα, id est, omnibus suis partibus quasi artubus et membris apte esse coagmentata, concinnata, coaptata et perfecta, ut quæque mundi pars tum sibi, tum

aliis, tum ipsi toti mundo apte compaginetur et congruat; itaque ex singulis ita recte compositis mundus ipse integer, omnibusque suis numeris perfectus et absolutus consurgat et consistat. Undè Lud. Molina de Opere sex dierum disp. 4. notat nomine aptationis sæculorum, non intelligi creationem ex nihilo, sed digestionem, coordinationem et compositionem sæculorum (puta mundi et omnium mundanorum) ex materia terræ et aquæ, quam à principio Deus una cum cœlo empyreo creaverat. Syrus vertit דאתתקנו *dettakanu.* Quod tripliciter verti potest; Primo, *ordinata esse;* Secundo, *colligata esse;* Tertio, *stabilita et fixa esse* sæcula verbo Dei, scilicet, ne quis inani formidine cœlum ruiturum, aut terram in aere pendulam deorsum aliquando prolapsuram vereatur.

Sæcula.] Id est, tempora et omnia temporaria puta mundum, et omnia quæ in mundo sunt. Est metonymia, uti dixi c. 1. v. 2.

Verbo Dei.] Id est, per Filium Dei. Secundo et simplicius, per jussum Dei, quo dixit Gen. 1. Fiat lux, fiat firmamentum, fiat cœlum, et terra et omnia quæ in eis sunt.

Ut ex invisibilibus visibilia fierent.] Id est, ut ex non entibus et non existentibus fierent entia et existentia. Est metalepsis : quæ enim non sunt, nec existunt, sunt invisibilia. Ita Theoph. In Græco est verborum metathesis, μὴ ἐκ φαινομένων, pro ἐκ μὴ φαινομένων. Secundo, Ludov. Molina et Ribera hic *ex invisibilibus*, id est, inquiunt, ex rationibus æternis ideisque rerum, quæ fuerunt ab æterno invisibiles et reconditæ in mente et Verbo Dei, tanquam in arte et exemplari suo, creata sunt omnia, ut existerent fierentque visibilia, utque suæ ideæ et similitudini, quam habent in mente divina, apte responderent. Ita D. Thomas, qui ad hoc citat illud Boetii lib. 3. de Consolatione :

Pulchrum pulcherrimus ipse.
Mundum mente gerens, similique in imagine formans.

Sic Aristot. lib. 7. Metaphys. cap. 7. ait ex domo sine materia (id est, ex idea domus, quæ est in mente architecti) fieri domum quæ habet materiam.

Tertio, Cajetan. *ex invisibilibus*, inquit, id est informi, indigesta, inornata, inani mole et chao, quod primo die mundi creavit Deus, cum scilicet præter cœlum et terram nihil fecit aliud quam abyssum aquarum quæ terram operiret, seseque ad cœlum empyreum porrigeret. Ex hoc ergo chao et abysso, Deus sequentibus mundi diebus formavit cœlos, elementa, astra, aves, pisces, jumenta, reliquaque omnia, ut existerent, fierentque visibilia, id est spectabilia, pulchreque composita, digesta et ornata. Videtur enim Paulus de more alludere ad Sept. qui Genes. 1. pro eo quod nos habemus : *Terra erat inanis et vacua*, vertunt, *terra erat invisibilis et incomposita.* Unde et Sapiens Sap. 11. v. 18. dicit Deum fecisse *orbem ex materia invisa.* Hic sensus est valde appositus, tum quia optime explicat *aptata*, tum quia præpositio *ex*, proprie causam non exemplarem, sed materialem aut quasi materialem significat.

4. Fide plurimam hostiam Abel, quam Cain, obtulit Deo.] Pro *plurimam*, græce est πλείονα, id est, plurem, ampliorem, præstantiorem, pluris et majoris pretii. Ita Syrus, Chrysost. Theophyl. Noster Interpres ne diceret *plurem*, quod latine non dicitur, dixit *plurimam*, quasi dicat, Fides, quæ longe major et ardentior erat in Abel quam in Cain, excitavit Abelem, ut majores et præstantiores hostias Deo offerret quam Cain : nam Cain obtulit tantum fructus terræ; Abel vero obtulit primogenita gregis sui, et adipes eorum, Genes. 4. v. 4.

Nota. Fides Abelis, qua ipse Deo placuit, quemque hic Apostolus commendat, non fuit nuda et otiosa, qualis est Novantium; sed fuit viva, efficax et operans per actus latriæ, sacrificii, devotionis et charitatis. Sic fides Noe, Abrahæ, Mosis et aliorum operosa fuit, protulitque actus obedientiæ, peregrinationis, patientiæ, fortitudinis et tolerantiæ multorum laborum, dolorum et malorum, uti subjicit Apostolus.

Per quam testimonium consecutus est esse justus.] Testimonium hoc habetur. Genes. 4. vers. 4. ubi dicitur, *Respexit Dominus ad Abel, et ad munera ejus : ad Cain vero, et ad munera illius non respexit.* In quem locum S. Hieron. in Quæst. hebraic. *Unde*, inquit, *scire poterat Cain, quod fratris ejus munera suscepisset Deus, et sua repudiasset, nisi illa interpretatio vera esset quam Theodotion posuit? Et inflammavit Dominus super Abel et super sacrificium ejus; super Cain vero et sacrificium ejus non inflammavit.* Per ignem ergo à se missum, quo combussit Deus hostias Abelis, non Caini, ostendit Abelem, ejusque munera sibi placere, non Caini, ut tradunt Hebræi, Chrysost. Theophyl. et alii. Sic enim Deus per ignem à se missum ostendit sibi placere sacrificium Mosis et Aaronis, Lev. 9. 24. itemque Eliæ, non autem sacerdotum Baal, 3. Reg. 18. et Gedeonis, Judicum 6. 21. et Manue, Judicum 13. 20. et Davidis, 1. Paralip. 21. v. 26. et Salomonis, 2. Paral. 7. 1. pari modo Nehemiæ sacrificium igne probavit et commendavit Deus, 2. Mach. 1. v. 32.

Et per illam defunctus adhuc loquitur.] quia Abelis licet olim occisi fides, innocentia, pietas, martyrium et memoria adhuc recens est et celebratur apud omnes fideles, eosque ad sui imitationem exhortatur melius quam si Abel mille linguis eos exhortaretur, tanta est vis exempli. q. d. Cain sustulit quidem Abelem, sed non sustulit ejus gloriam et memoriam, qua vivit et vivet semper in mente et ore fidelium. Ita Chrysost. Theodoret. Theophylact. Œcumen.

Aliter Galenus et Ribera, loquitur, inquiunt, adhuc Abel, quia adhuc vindictam petit à Deo, ut in extremo judicio plene puniatur resurgens Cain, et quotquot ejus scelus secuti sunt : quasi Paulus alludat, imo citet illud Genes. 4. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Sed prior sensus germanior videtur et planior, agit enim de fide Abelis, quæ testimonium et laudem à Deo consecuta est; hancque ait adhuc loqui, id est, suo testimonio et laude divina provocare omnes ad sui imitationem.

Fide Henoch translatus est ne videret mortem.] Nota. Communis Patrum sententia est, Henoch et Eliam translatos esse in paradisum, ut tempore Antichristi redeant, et contra eum pro Christo decertent; ideoque ab Antichristo occidentur in Jerusalem : sed tertio die publice resurgent et ascendent in cœlum, ut dicitur Apocal. 11. v. 3. et 12. Idipsum docet Ecclesiast. c. 44. vers. 16. *Henoch*, inquit, *placuit Deo, et*

translatus est in paradisum, ut det gentibus pœnitentiam. Licet enim τὸ *in paradisum*, non sit in Græco, est tamen in omnibus codicibus Latinis.

Quare perperam Judæi nonnulli putant Henoch esse mortuum Genes. 5. vers. 24. nam pro eo, quod nos habemus, *non apparuit*, hebraice est ואיננו *veenennu*, id est, *et non ipse*, id est, ut ipsi intelligunt, ipse non existit, non vixit, sed mortuus est. Verum hoc insulse dicitur, nam τὸ *et non ipse* significat, ipsum amplius non apparuisse in terra, non esse visum hominibus: non autem esse mortuum, alioquin enim de Henoch æque ut de Adam, Set, Noe et reliquis omnibus dixisset Moses, *Et mortuus est.* Jam autem hoc de eo non dicit, sed dicit ואיננו *veenennu, et non ipse*, scilicet apparuit amplius in terra. Ita enim vertit noster Interpres, Chaldæus, Septuag. et ex iis Paulus hic: nam sequitur, *Quia tulit eum Dominus*, vel, ut Septuag. et ex iis Paulus, μετετέθη, id est, transpositus est (scilicet à terra in paradisum) à Domino. Syrus vertit אשתני *estanni*, quod partim translatum, partim mutatum in meliorem fortem et statum significat שנה *scanu*, enim tam Syris quam Hebræis mutare significat. Non ergo probabile tantum est, ut quidam temere dixerunt, sed plane certum ex communi S. Scripturæ, Patrum et Ecclesiæ sensu, Eliam et Henoch non esse mortuos, seu vivos raptos esse in paradisum, rediturosque sub finem mundi. Unde Tertull. lib. de Resurrect. carnis, *eos nondum resurrectione despunctos, quia necdum morte junctos, sed tamen æternitatis candidatos* vocat.

Quæres, quomodo *fide*, id est, per fidem, ob fidem dicatur *translatus Henoch?* Respondeo, Henoch translatus est ob insignem vitæ innocentiam, qua non tam humanam, quam cœlestem in vitam agebat, ut potius Deo et angelis, quam hominibus jungendus esse videretur. Hanc ccusam isinuat Moses Genes. 5. v. 24. cum ait. *Ambulavitque* (Henoch) *cum Deo, et non inveniebatur, quia tulit eum Dominus.* Ubi satis significat quod Deus tulerit Henoch, quia Henoch *ambulavit cum Deo*, id est, Deo per omnia consensit, obsecundavit et cohæsit tanquam amicus cum amico, aut potius tanquam servus cum domino, jugiter et decenter versans et ambulans: hoc enim significat hæc phrasis, unde Amos, c. 3. v. 3. sic ait: *Nunquid ambulabunt duo pariter, nisi convenerit eis? Ambulare* ergo *cum Deo* est virorum magnorum et insigniter sanctorum qui Deo perchari, conjuncti et familiares sunt, qualis fuit Noe, de quo dicitur Gen. 6. *Noe vir justus atque perfectus cum Deo ambulavit*: ubi Chaldæus vertit, *ambulavit Noe in timore Dei*; Septuag. et ex iis Paulus vertunt, *placuit Deo*, scilicet, uti solent aulici nonnulli regi placere, cum illi in deliciis sunt. Unde et apposite *Henoch* hebraice dedicatum vel consecratum Deo, significat.

Dicit tamen Paulus, Henoch translatum esse *fide*, sive per fidem, quia fides futuræ retributionis excitabat Henoch ad præclara fidei opera exercenda, quibus ambulavit cum Deo, Deoque placuit, ob quæ meruit à Deo rapi et transferri in paradisum. Potuisset pari modo dicere Apostolus: Spe vel charitate, vel pietate sua insigni translatus est Henoch, sed maluit hoc fidei tribuere, tum quia de fide agebat, eamque Hebræis inculcabat, tum quia fides prima est et dux atque incentrix spei, charitatis, pietatis, aliarumque virtutum.

6. SINE FIDE AUTEM IMPOSSIBILE EST PLACERE DEO.] Probat Henoch translatum esse per fidem vel propter fidem, hac ratione: Henoch translatus est, quia placuit Deo: atqui non potuit placere Deo, nisi per fidem: ergo per fidem translatus est.

CREDERE ENIM OPORTET ACCEDENTEM AD DEUM, QUIA EST, ET INQUIRENTIBUS SE REMUNERATOR SIT.] Probat minorem syllogismi jam positi, scilicet Henoch non potuisse placere Deo, nisi per fidem probat autem sic: ut quis ad Deum accedat uti oportet, eumque rite colat, itaque ei placeat, debet credere, *quia*, id est quod, *est* Deus, et quod *se inquirentibus sit remunerator.* Si enim quis atheus aut politicus putet Deum non curare res humanas, non punire malos, nec præmiare bonos et remunerari, hic negliget Deum, nec curabit ad Deum accedere eumque colere: ergo ut Henoch et quivis alius accedat ad Deum eique placeat, necesse est ut fidem habeat, qua in Deum judicem, vindicem et remuneratorem credat.

Dices, Ut quis accedat ad Deum, eumque colat, sufficit naturalis Dei cognitio, qua philosophi cognoverunt Deum esse, et esse vindicem bonorum et malorum, ergo non opus est fide. Respondeo, negando antecedens. Naturalis enim Dei cognitio tantum docet colendum et amandum esse Deum tanquam auctorem naturæ et bonorum naturalium, illaque tantum ab illo esse speranda et petenda. Deus autem vult amari et coli ab hominibus, non tantum ut auctor bonorum naturalium, sed etiam supernaturalium et æternorum post hanc vitam; nec alia ratione ad illum illiusque favorem et amicitiam accedere, illique placere, et grati esse possumus. Unde sæpe bona naturalia Deus in hac vita negat justis et amicis suis, eaque confert improbis et inimicis suis; ut nimirum doceat homines non illa præsentia, utpote vilia, caduca et exilia, sed spiritualia et æterna, utpote Deo digna, à Deo esse petenda, Deumque velle hæc, non autem illa primario et præcipue à se peti. Ad hoc autem opus est fide. Sola enim fides dictat nobis Deum esse auctorem non tantum naturæ, sed et gratiæ gloriæque æternæ, hæc enim sunt bona supernaturalia, sive res sperandæ et non apparentes, quarum argumentum est fides, uti v. 1. docuit Apostolus.

Adde, verius est (quidquid aliqui dicant) Deum esse, esse vindicem bonorum et malorum, aliaque attributa Dei naturalia. Christiano, præsertim pœnitenti et justificando, credenda esse cognitione et fide, non tantum naturali, sed etiam supernaturali, uti docent doctiores et solidiores Theologi.

Hinc ergo recte concludit Paulus ad justificationem, ut scilicet simus amici Dei, Deoque placeamus requiri fidem, sive cognitionem supernaturalem et divinam.

Loquitur Paulus de adultis, qualis erat Henoch: licet enim probabile sit, Henoch in infantia fuisse purgatum à peccato originali, et justificatum placuisse Deo per Sacramentum, vel sacrificium legis naturæ, ad id à Deo illo ævo institutum, ac consequenter infusam fuisse illi cum gratia fidem habitualem, non tamen potuit ob infantiam habere fidem et cognitionem actualem, qua actu crederet Deum esse, et esse re-

muneratorem; illam ergo habuit adultus ex instructione Adæ, Seth, aliorumque patrum suorum. Igitur adultus actu credidit Deum esse et esse remuneratorem, atque per hunc fidei actum, et considerationem remunerationis excitavit se ad heroicos charitatis, castitatis, patientiæ, religionis actus, quibus magis placuit Deo, meruitque justificationem secundam (de qua hic loquitur Paulus, uti et sæpe alibi, uti superius monui) puta justitiæ augmentum, atque in iis quotidie crescens meruit tandem tranferri à Deo, ergo manet probata conclusio Pauli : *Fide translatus est Henoch.* Clarum est enim Henoch non meruisse transferri per fidem habitualem, quam habuit in infantia. Hanc enim habuere cæteri infantes illius ævi, qui tamen non meruere transferri. Ergo loquitur Apostolus de fide actuali, quam adultus habuit Henoch, cujus impulsu heroica opera patravit, ob quæ meruit præ cæteris transferri.

Nota. Ad justificationem, Deique amicitiam, qua illi placeamus, non tantum hæc duo, scilicet quod Deus sit et quod remunerator, sed plura alia credenda sunt; ut Deum esse trinum et unum, Christum incarnatum et crucifixum esse mediatorem Dei et hominum, Christum esse peccati tum originalis, tum cujusvis actualis expiatorem, animam esse immortalem : Apostolus tamen tantum hæc duo jam dicta recenset, non quasi hæc sola sufficiant, sed quia hæc duo requiruntur vel maxime ad spem excitandam, ut Hebræi, et quilibet alius fortiter virtutis labores et agones obeat et sustineat, inquit Theodor.

Nota Secundo, *remunerator* : inde enim contra Novantes recte colligimus merita bonorum operum, quibus mercedem Deus sit daturus. Hoc enim significat *remunerator*, et claris Græcum μισθαποδότης, id est, mercedis retributor. Merces enim ad merita essentialem et ordinem et relationem includit, ut scilicet omnis merces meritorum sit merces, et omnia merita mercedis sint merita.

7. Fide Noe responso accepto (græce χρηματισθεὶς, id est, oraculo Dei admonitus) de iis quæ adhuc non videbantur (de futuro orbis diluvio) metuens aptavit arcam in salutem domus suæ.] Pro *metuens*, in Græco legitur εὐλαβηθεὶς, id est, reveritus Deum : cum enim alii homines reverentiam, metum et fidem numinis abjecissent, riderentque minas Dei de futuro diluvio; solus Noe timuit, et reveritus est Deum judicem et vindicem, certoque credidit Deo prædicenti diluvium ideoque ad illud evadendum arcam construxit.

Posset Secundo, εὐλαβηθεὶς, id est, reveritus passive accipi : quem scilicet Deus reverebatur. Sic enim Christus dicitur à Patre exauditus pro sua reverentia c. 5. v. 6. q. d. Noe ob suam justitiam in honore, et in pretio fuit apud Deum, ita ut Deus quasi ipsum revereretur, ideoque ipsum à diluvio servare vellet, indicans ei et præscribens effugium per arcam, Ecce quanti Sanctos faciat Deus.

Per quam (arcam) damnavit (Noe) mundum.] q. d. Noe ipso facto, et rerum eventu damnavit incredulitatis homines sui ævi, qui nolebant credere futurum diluvium, et agere pœnitentiam, ideoque fabricam arcæ ejus irridebant : hosce inquam damnavit Noe, dum iis diluvio mersis ipse solus cum suis in arca diluvium evasit. Sic regina Austri dicitur Matth. 12. v. 42. condemnatura Judæos, scilicet ipso facto et studio suo, quo tam studiose à finibus terræ venit ad Salomonem, cum Judæi Christum, quem domi habebant, neglexerint et spreverint.

Vides hic, quod fides Noe ipsi fuerit substantia rerum non tantum sperandarum, sed etiam timendarum, scilicet diluvii, quod ut evaderet, tam operose per centum annos, omnibus irridentibus, fabricavit arcam. q. d. Sicut Noe per fidem sustinuit se in metu, spe, constantia ac labore fabricandi arcam per centum annos : ita vos, ô Hebræi, per fidem vos sustinete, ut in persecutione sitis fortes, constantes et longanimes. Sicut enim quod credidit Noe, hoc re ipsa evenit, ut scilicet ipse per arcam evadens videret reliquos omnes diluvio mergi : ita vobis, ô Hebræi, re ipsa eveniet id quod creditis scilicet ut infideles persecutores vestros videatis diluvio ignis gehennæ absorberi; vos vero per fidem et Ecclesiam, quasi arcam, ab eo liberari et enavigare, atque ad portum cœli salutisque æternæ appellere.

Et justitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus.] q. d. Atque ita in Noe ejusque familia mansit justitia Adami, Henoch, Abel, et aliorum veterum patrum : quam ipsi pariter per fidem acquisiverant, factusque est Noe ex asse hæres justitiæ et sanctitatis patrum : cum vitia et vitiosi homines omnes mersi essent diluvio. Noe enim licet esset justus, per fidem tamen qua Deo credidit et obedivit in arcæ fabrica promeruit, sibi justitiæ augmentum, familiæ vero suæ promeruit ut in ea sola quasi hæreditario jure et successione permaneret vera Dei fides, cultus, religio, justitia et amicitia, utque ex se quasi novi mundi totius hærede, et novi sæculi parente tandem Christus, justificator mundi, Adæ patri suo promissus Genes. 3. 15. nasceretur. Ita Theoph. Anselm. Galenus et alii.

8. Fide qui vocatur Abraham, obedivit in locum (in terram Chanaan) exire, quem accepturus erat in hæreditatem.] Pro *qui vocatur*, græce est καλούμενος, quod Syrus vertit, *cum vocaretur*, scilicet à Deo. Melius noster Interpres et Theodoret. vertunt, *qui vocatur*. q. d. Patriarcha ille admirabilis, cujus nomen apud vos, ô Hebræi, est celeberrimum, qui prius אברם Abram, id est pater excelsus, sed postea merito fidei et obedientiæ vocatus et factus est אברהם Abraham, quasi אב רב המון *ab rab hamon*, id est, pater magnæ multitudinis, sive multarum gentium, Genes. 17. v. 5. Rom. 4. 17. hic, inquam, Abraham *fide*, id est per fidem, obedivit Deo, primo, ex Ur Chaldæorum; secundo, ex Haran se evocanti in terram Chanaan, ubi eum Deus tam miro favore, benevolentia et familiaritate dignatus et prosecutus est. q. d. Fides est, quæ Abrahamum ad Dei amicitiam provexit; fides est, quæ illum tantum, quantus evasit, effecit; fides Abrahamum (quantum virum!) finxit et efformavit.

Quæstio hic est, an Abraham cum vocaretur à Deo, ut egrederetur ex Ur et Haran, sciverit sibi eundum esse in Chanaan; et an Deus Chanaan illi nominarit; an vero tantum confuse et in genere dixerit, Vade in terram quam tibi (postea) ostendam et demonstrabo. Putant Per. in Genes. 12. 5. et Vasquez hic, Abraham distincte non audisse, nec scivisse de Chanaan, quod eo sibi esset eundum. Id enim Apostolus hic videtur significare et Deus Genes. 12. v. 1.

Veni, inquit, *in terram quam monstrabo tibi;* itaque magis commendatur fides et obedientia Abrahæ. Hæc sententia est probabilis, verior tamen videtur contraria, quam sequitur ibidem, Abulensis, Oleaster et Ribera hic, scilicet Deum evocasse Abraham ex Ur et Haran in Chanaan, eamque illi nominasse et indicasse. Probatur, quia id diserte dicitur Genes. 11. 31. *Tulit*, inquit, *Thare Abram filium suum, et Lot, et Sarai, et eduxit eos de Ur Chaldæorum; ut irent in terram Chanaan.* Ac rursum Genes. 12. vers. 5. *Egressi*, inquit, *sunt ut irent in terram Chanaan.* Respondet Pererius, Chanaan hic per anticipationem, brevitatis et perspicuitatis causa nominari, sensumque esse. q. d. Exierunt in terram, tunc quidem sibi incognitam, quam tamen postea Deo indicante et demonstrante, cognoverunt esse Chanaan. Re ipsa ergo exiverunt versus Chanaan, sed postea demum cognoverunt se tendere in Chanaan, ibique sedem fixuros esse.

Verum cum Moses historice hunc exitum narret, et secundo dicat eos exisse in Chanaan, plane id ut sonat accipiendum videtur. Adde Secundo, Thare (de quo incertum est et dubium, an tunc fuerit fidelis, et veri Dei cultor) non videtur fuisse tantæ fidei, tantique animi, ut ex Ur patria et sede sua, cum Lot et Sara, totaque sua stirpe exiret, ut sequeretur Abrahamum filium suum à Deo evocatum, nisi scivisset determinate quo evocaretur, quoque omnes essent ituri, ut sedem figerent. Tertio, quia nisi Deus distincte evocasset Abraham in Chanaan, nescisset Abraham versus quam partem egredi, quo tendere deberet. Jam autem constat Abraham cum Thare, primo ex Ur ivisse in Haran. Sciebant ergo sibi eundum esse versus Haran, ac consequenter sciebant sibi eundum esse in Chanaan. Nam Haran recta erat via euntibus ex Ur in Chanaan : nolebat enim Deus eos morari in Haran, sed ex Haran pergere in Chanaan.

Dices, Quomodo ergo Apostolus ait, quod Abraham exierit *nesciens quo iret*. Respondeo, *quo*, id est, inquam determinatam regionem, agrum vel urbem. Licet enim sciret se à Deo evocari in Chanaan, tamen nesciebat in quam partem Chanaan vocaretur : regio enim Chanaan ampla erat, et in multos reges partita. Unde voluit Deus Abrahamum, quasi cæcum educere ex Ur et Haran, ut per medias provincias, perque Chanaan, peregrinaretur pendulus semper à Deo, et juxta Dei nutum stationes identidem mutaret. Id patet Gen. 12. et sequentibus. Ex quo liquet magna fides et obedientia Abrahæ : perinde enim fecit atque si Belga aliquis Dux aut comes ex Belgio in Hispaniam evocaretur à Rege dicente, Relinque Belgium et omnia quæ habes in Belgio : veni cum tuis in Hispaniam, ad illam provinciam et urbem, quam, cum eris hic, ostendam et dabo tibi. Magna foret fides Belgæ illius in Regem, si ad ejus vocem certa pro incertis dimitteret : licet enim sciret in genere se in Hispaniam evocari, tamen nesciret, an regio vel urbs quam in Hispania accepturus est, sit major, melior, commodior, salubrior, opulentior suis fundis, quos possidet in Belgio. Ita fecit Abraham. Adde, quod vaga et incerta peregrinatio soleat liberorum procreationi et educationi officere, opes deterere, famam maculare, amicitias dissolvere.

Eodem modo respondetur ad illud Genes. 12. *Vade in terram* (id est, in illam terræ Chanaan portionem) *quam monstravero tibi*, hebraice אראך *arecha*, id est, quam videre te faciam, quam oculis tuis ostendam.

Fide demoratus est in terra repromissionis, tanquam in aliena, in casulis habitando.] Pro *demoratus est*, græce est παρῴκησεν, id est habitavit, non tanquam civis et incola, sed tanquam πάροικος, id est, advena et peregrinus : quod Noster recte vertit, *demoratus est;* non bene Erasmus vertit, *commigravit.* Sic enim græce dicendum fuisset, μετῴκησε.

Tanquam in aliena.] Quia, ut sequitur, domum in ea ædificare noluit, nec agros in ea possedit, sed semper in casulis, græce ἐν σκηναῖς, id est tabernaculis et tentoriis, habitavit, idque ut, significaret se tendere alio, scilicet ad patriam et habitationem cœlestem. Magna fuit et heroica fides Abrahæ, Primo, quod patriam, cognatos, parentes, familiam, domum, opesque deseruerit, Deumque vocantem secutus sit. Secundo, quod ex indigena peregrinus factus sit. Tertio, quod in incertum vagatus sit nesciens quo iret, ubi consisteret. Quarto, quod, licet esset in terra promissionis, id est, promissa sibi à Deo, tamen usque ad mortem nihil in ea à Deo datum, ne quidem passum pedis, ut ait S. Stephanus Actor. 7. 5. possederit, sed crediderit et sperarit certo sibi, id est posteris suis, eam esse dandam. Quinto, quod tota vita voluerit peregrinari, credens et sperans domum æternam in cœlis.

Cum Isaac et Jacob cohæredibus repromissionis ejusdem.] q. d. Abrahæ fides in eo rursum magis elucet, quod non tantum se, sed et Isaac, Jacob, aliosque deinceps posteros suos, qui erant hæredes promissionis sibi factæ à Deo, de terra Chanaan possidenda, voluerit et jusserit habitare in eadem Chanaan, quasi peregrinos in casulis et tentoriis, donec Deus post 400. annos promissionem suam expleret, terramque illam ipsis possidendam traderet.

10. Expectabat enim fundamenta habentem civitatem, cujus artifex et conditor Deus.] q. d. Abraham cum suis civis erat non Chanaan, sed cœli : hinc in Chanaan domum habere noluit, sed in mobili semper habitavit tabernaculo quia tendebat, et oculus jugiter conjiciebat in cœlestem civitatem, quasi patriam suam, immobilem, firmam et æternam. Ita Ans. et alii.

Nota. Cœlestem civitatem opponit Apostolus et præponit tabernaculis et casulis Abrahæ, quæ non habent fundamenta, sed baculis et fulcris nituntur, cum quibus ab uno loco in alium transferuntur : cœlestis vero civitas Beatorum, puta cœlum empyreum, sua habet fundamenta firmissima æque ac pretiosissima, puta crystallina et gemmea, quæ describit S. Joann. Apocal. 11. v. 19.

Secundo, cœlestis civitas artificem et conditorem habet non Mosen, non Abraham : sed Deum ipsum, ut ex hoc solo colligere et metiri liceat, quanta sit civitatis illius pulchritudo, magnificentia, gloria, opes et felicitas, tanta nimirum, quanta decet talem artificem, scilicet Deum : Deus enim in hac sua civitate, quasi regia suam majestatem, divitias, potentiam, omnemque gloriam suam beatis exhibet; perinde ac rex in suo palatio suis principibus regalem pompam, gloriam, delicias et opes omnes explicat et ostentat.

Adde, Deum non tantum hujus civitatis conditorem, sed et materiam sive objectum et

spectaculum, atque delicias et opes esse; adeoque ibi beatitudo Dei, omniaque ejus bona nostra beatitudo et bona erunt: erimus enim beati ipsa visione et beatitudine Dei. Deliciæ ergo nostra divitiæ et gloria, non erunt humanæ vel angelicæ, sed divinæ; adeoque erunt ipsissimæ deliciæ, divitiæ et gloria, quibus fruitur, ditatur et beatur Deus. Denique hæc est civitas, *ubi rex est veritas, lex charitas, modus æternitas*, ait S. Aug. ep. 5. ad Marcellinum.

11. FIDE ET IPSA SARA STERILIS VIRTUTEM IN CONCEPTIONE SEMINIS ACCEPIT, ETIAM PRÆTER TEMPUS ÆTATIS, QUONIAM FIDELEM CREDIDIT ESSE EUM QUI REPROMISIT.] Hactenus virilia exempla fidei adduxit Apostolus, nunc, ut magis incitet animos Hebræorum muliebre subjungit; sed matris omnium credentium, Saræ scilicet, ut pudeat Hebræos in fide vinci à femina, eaque magis esse pusillanimes et timidos. Ita Chrysost.

Notat Paulus duo impedimenta conceptionis in Sara; prius in natura, quod esset sterilis, posterius in ætate, quod jam esset plane senex et vetula. Utramque superavit fides, qua credidit Deo supra naturam promittenti conceptionem et partum Isaac.

Dices, Sara Genes. 18. v. 12. ad Dei promissionem de Isaac ex ea nascituro risit, quasi promissio hæc ridicula foret et impossibilis; ergo incredula fuit Sara, quomodo ergo eam à fide hic commendat Apostolus? Respondet Lyranus, Apostolum hanc conceptionem Sara tribuere fidei, non Saræ, sed Abrahæ. Sed hoc repugnat verbis Apostoli, qui dicit: quod *Sara per fidem conceptionem accepit, quoniam Deo credidit*, scilicet ipsa Sara quæ conceptionem accepit.

Dico ergo, initio Sara mox ut audivit promissionem tantam, quæ naturaliter erat impossibilis et incredibilis, risit, quasi incredula: sed posteaquam cognovit angelos promittentes conceptionem legatos esse Dei, Deumque repræsentare, adeoque Deum omnipotentem, qui fallere non potest, per angelos hanc conceptionem sibi promittere, tunc credidit, et satis colligitur Gen. 18. v. 14. et 15. Ita Theedor.

IN CONCEPTIONE SEMINIS.] Græce εἰς καταβολὴν σπέρματος, id est, in conceptionem seminis. q. d. Ad recipiendum, retinendum, formandum, semen prolificum, virtutem à Deo accepit per fidem Sara, quæ per naturam, utpote sterilis et anus, inepta erat ad hanc conceptionem. Ita Chrysost. Secundo, Græcum καταβολὴν Theophyl. vertit, *ad dejectionem seminis*, ut scilicet ipsa Sara suum quoque decideret et subministraret semen ad conceptionem Isaaci. Unde Erasmus vertit, *ad seminandum*. Tradunt enim medici in conceptione non solum virum, sed et feminam suum decidere dareque semen proli efformandæ. Tertio, ex S. Hieron. Ribera καταβολὴν σπέρματος, id est, inquit, ad jacienda fundamenta, sive exordium seminis, id est, posteritatis suæ. Primus sensus est planissimus, eumque noster Interpres clare expressit.

12. PROPTER QUOD ET AB UNO ORTI SUNT (ET HOC EMORTUO) TANQUAM SIDERA COELI, ET SICUT ARENA, QUÆ EST AD ORAM MARIS, INNUMERABILIS.] q. d. Propter hanc fidem factum est ut Sara ex Abraham conciperet, et ex uno viro, eoque emortuo orirentur proles et posteri innumerabiles. Abraham vocat *emortuum*, quia corpus ipsius ob senium erat emortuum, et emortua in eo erat vis generandi. Sub fide Saræ intelligit et præsupponit Apostolus fidem Abrahæ, quasi mariti et patris credentium: Abraham enim magis quam Sara sua fide meruit hanc seminis posteritatem, ut patet Genes. 15. v. 6.

Nota hyperbolem, qua posteri Abrahæ comparantur arenæ maris, quæ est innumerabilis: certum enim est eos certo et definito esse numero, qui et numerari possit, et arenæ numerum non exæquet. Tantum ergo hac hyperbole significatur eos fore plurimos, et maximo numero. Hinc Isaac, per quem omnes hi ex Abrahamo prognati sunt, hebraice risum et gaudium significat. Syriace vero dicitur איסחק *isechok*, id est, abundantia et redundantia (Syri enim Hebræum *tsade* mutant in *samech*) quæ maxime patet in hac posterorum copia.

13. JUXTA FIDEM DEFUNCTI SUNT OMNES ISTI.] Id est, per fidem, cum fide, retinentes fidem, et fideles usque ad mortem, defuncti sunt, quia, sicut in fide vixerunt, ita et in fide mortui sunt: bona enim à Deo promissa non viderunt; dum viverent, sed post mortem illa se accepturos crediderunt.

Dices, Si omnes isti defuncti sunt, ergo et Henoch defunctus et mortuus est, non autem translatus, ut dixit v. 5.

Respondet S. Chrysost. Theophyl. Œcumen. et ex eis Ribera, *omnes* vocari pene omnes: excipitur enim unus Henoch, quem ex dictis constat non esse defunctum, sed translatum. Sic Genes. 46. 7. dicitur Jacob venisse in Ægyptum cum omni sua progenie, *omni*, id est, pene omni, constat enim excipi Joseph, qui jam erat et præsidebat in Ægypto. Sic enim solemus loqui universaliter, etiam unus vel alter excipiatur, præsertim si constet illum excipi: tunc enim cuncti sciunt intelligi, omnes scilicet, hoc illove excepto. Secundo, præcise *omnes isti*, scilicet Abraham, Isaac et Jacob, qui post diluvium vixerunt, et promissiones acceperunt tum de terra Chanaam, tum de vita æterna in cœlis possidenda, defuncti sunt: de hisce enim proprie loqui Apostolum patet v. 15. et 16. cum ait: *Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt*, scilicet Chaldææ (quæ fuit patria Abrahami, ex qua exivit Deo jubente in Chanaan) *habebant utique tempus revertendi*. q. d. Si pœnituisset Abraham exitus è patria sua, si de ea repetenda cogitasset, poterant facile ad illam redire, ne perpetuo in Chanaan peregrinari cogeretur: jam autem cum de reditu non cogitarit, patet illum aliam cogitasse et exquisiisse patriam, scilicet cœlestem. *Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum*, dicendo, Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob. Perinde ac si hi tres omnibus, quorum Deus est Dominus, sint æquiparandi, ait Theophyl. Ita scilicet Deus hos tres viros sanctissimos in pretio et amore, cordi et curæ habuit. Videtur ergo Apostolus à v. 8. ponere distinctum et secundum statum, ætatemque mundi, quæ scilicet fuit post diluvium, quando cœpit quasi novum sæculum fidei et Ecclesiæ in Abrahamo, qui fuit typus, exemplar et pater omnium credentium et fidelium, quique tota vita sua cum Isaac et Jacob peregrinatus est in Chanaan, quia spectabat civitatem cœlestem. Merito ergo uti Levitis sortem non habentibus in Chanaan, ita et Abrahæ pars et sors fuit Deus ipse: ac consequenter, cum ait Paulus omnes defunctos, non intelligit Abel,

Henoch et Noe, qui fuerunt in priori sæculo et altero quasi mundo, qui fuit ante diluvium; sed tantum intelligit Abraham, Isaac, Jacob, qui fuerunt in novo hoc et secundo sæculo post diluvium. Ita S. Thomas, Lyran. et Cajetanus.

NON ACCEPTIS REPROMISSIONIBUS,] tum de terra Chanaan possidenda : hanc enim non adepti sunt, nisi sub Josue, post quadringentos annos; tum potius de cœlesti regno et gloria possidenda: hanc enim non sunt adepti, nisi per et post mortem Christi Jesu. De promissione enim cœli loqui Apostolum patet ex seqq. cum ait, *Nunc autem meliorem appetunt*, id est, cœlestem. Ex hoc loco Patres et Theologi colligunt, ante Christum Christique mortem, nullam animam quantumvis sanctam et puram cœlum introisse, aut Dei visionem et beatitudinem adeptam esse. Unde c. 9. docuit Apostolus ante Christum nondum propolatam fuisse Sanctorum viam, id est, cœlum mortalibus fuisse inaccessibile, uti ait ibidem Ambrosius, Chrysost. Theophyl. et alii. Etc. 10. idipsum diserte asseruit Paulus dicens : *Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in sanguine Christi, quam initiavit nobis viam novam et viventem per velamen, id est, carnem suam.*

SED A LONGE EAS ASPICIENTES ET SALUTANTES.] Est metaphora à navigantibus, inquit Chrysost., qui dum portum eminus aspiciunt, læto clamore quasi celeusmate, eum appellant et salutant. Sic apud Virgilium,

Italiam, Italiam primus conclamat Achates.

Ita hi patres cum per fidem obscure viderent, id est crederent, patriam cœlestem, eam crebro cum desiderio appellabant et salutabant.

ET CONFITENTES, QUIA PEREGRINI ET HOSPITES SUNT SUPER TERRAM.] Hinc patet hunc sensum et hanc vocem, *Peregrini sumus in hac vita*, fuisse priscis illis patribus familiarem, quæ mire eos mundanarum opum et rerum contemptum, ac cœlestium desiderium et studium incitabat. Ita Jacob Genes. 47. 9. *Dies*, inquit, *peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum sunt, parvi et mali, et non pervenerunt usque ad dies patrum meorum quibus peregrinati sunt.* Et David ps. 38. 13. *Advena ego sum apud te et peregrinus, sicut omnes patres mei.* Et Salomon 1. Paralippom. 49. 15. *Peregrini sumus coram te et advenæ, sicut omnes patres nostri.* Jeremias quoque de Christo loquens cap. 14. 8. *Quare*, inquit, *quasi colonnus futurus es in terra, et quasi viator declinans ad manendum?* Erras, ergo, Christiane, si hic te domum habere putas, si te hic ad quietem, quasi in patria componis : peregrinus hic est peregrinaris in terra aliena : patria et requies tua est in cœlo; illuc propera, illuc festina. Ita Apostoli quasi peregrini toto orbe *euntes ibant et flebant mittentes semina sua.*

S. Olympius Abbas, uti narrat Sophronius in Prato spirituali c. 12. rogatus à quodam, quanam ratione recte vitam suam institueret, respondit, *Ubique æstima te peregrinum; et ubicumque sederis, dic, Peregrinus sum.* Quare recte monet S. Petrus epist. 1. c. 2, v. 11. dicens : *Charissimi, obsecro vos tanquam advenas et peregrinos, abstinere vos à carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam.* Nam qui civis est cœli et terræ advena, terrena præterire et contemnere, cœlestia appetere et prosequi debet, uti pulchre docet hic Chrysost. in morali homil. 25. Insigne hac de re exemplum S. Basilii narrat. Nazianz. in orat. funebri de laudibus S. Basilii, cum enim præfectus Valentis Imper. Basilio minaretur exilium et ejectionem ab Episcopatu, respondit Basilius, *Nihil horum quæ dixisti curo, melior sum his qui publicant et proscribunt. Ipse me ob spem regni cœlestis proscribens, nihil vero possidens, ab exilii metu liber sum; unam omnium cognoscens esse patriam paradisum (terram enim quasi commune omnium aspicimus naturæ exilium) propria vero carens terra nullo loco circumscribor; Domini enim est terra et plenitudo ejus, incola ego sum in terra sicut omnes patres mei. Cumque ab Episcopatu pelleretur in exilium, dixit illico socio suo, Libellum hunc accipe, et veni mecum; cum prius libellos pauculos et pannosam vestem qua indutus erat, præfecto obtulisset, quæ sola ipsius erant supellectilia; additque dicens, Exilium nihil ad me spectat, cum domus quam inhabito aliena sit.*

Pari modo se peregrinum in hoc mundo professus est S. Gregor. Thaumaturgus, qui, ut inquit Nyssenus in ejus Vita, *moriens obtestatus est suos, ne peculiarem sibi locum sepulturæ compararent. Nam si vivus*, ait, *nullius loci dominus vocari volui, sed in alienis tanquam inquilinus et peregrinus habitans vitam transegi, ne post mortem quidem inquilinatus mihi dedecori erit : sed in sequenti sæculo fama prodatur, quod Gregorius nec vivens ab aliquo loco cognominatus sit, et post mortem alienorum locorum fuerit inquilinus, cum ab omni terrena possessione sese abstinuerit, adeo ut ne sepeliri quidem in proprio loco sustinuerit : solam enim illam possessionem pretiosam et expetendam putavit, quæ fraudis et avaritiæ vestigium in sese non admittit.* Audi et Ethnicum. Cum Anaxagoras Lampsaci moreretur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid ei accidisset, deferri : *Nihil necesse est*, inquit, *undique enim ad inferos*) fideli et sancto ad superos) *tantumdem est viæ.* Ita Cicero 1. Tuscul.

Versum 15. explicui v. 13. ejusque sensus satis patebit ex v. 16.

16. NUNC AUTEM MELIOREM APPETUNT, ID EST COELESTEM.] *Nunc* non significat hic tempus præsens, sed adversativa et illativa est particula. q. d. Poterat. Abraham in patriam, Chaldæam scilicet, redire, si voluisset : *nunc autem*, id est, cum autem videamus eum noluisse redire, hinc sequitur quod aliam civitatem meliorem, scilicet cœlestem, appetierit et prosecutus sit peregrinando in Chanaan tota vita sua.

17. FIDE OBTULIT ABRAHAM ISAAC, CUM TENTARETUR.] q. d. Cum Deus tentavit obedientiam et pietatem Abrahæ, dicens Genes. 22. v. 2. *Tolle filium tuum unigenitum, quem diligis, Isaac, et vade in terram visionis*) in montem Moria, ut habent Hebræa, in quo postea Salomon ædificavit templum) *atque ibi offeres eum in holocaustum.* Abraham mox Deo jubenti per fidem obedivit, et *obtulit*, id est, offerre cœpit et tentavit suum Isaac; sed ne re ipsa offerret impeditus fuit ab angelo, *obtulit* ergo significat hic actum inchoatum, non consummatum, juxta canon. 32.

Nota. Hanc oblationem Abrahæ tribuit Apostolus fidei illius, quia fides ipsum animavit et excitavit ad eam faciendam : alioqui enim dixisset Abraham, Impossibilia mihi promittis et præcipis, Domine : promittis enim mihi stirpem innumerabilem per Isaac, et jam præcipis eum-

dem offerri et occidi : quomodo ergo per eum, si occidatur, sperare potero stirpem quam promittis ? Verum fides hic ei succurrit et hoc duellum diremit : credidit enim Abraham Deo tam promittenti, quam præcipienti, certoque sibi persuasit Deum effecturum ; ut præceptum hoc promissionem non elideret; quia, ut subdit Apostolus, *arbitrabatur quia et à mortuis suscitare potens est Deus*, quod scilicet Deus Isaacum, si occideretur, à morte suscitaret, itaque Isaac suscitatus stirpem Abrahæ propagaret. *Cum ergo Deus aliquid promittit*, inquit Chrysost. lib. 1. de Providentia Dei, *etiamsi millia sint quæ promissionem ejusmodi obtundant atque intercipiant, turbari minime convenit, aut de fine dubitare. Deus enim promissa sua, licet desperatissima videantur, ad certum finem atque exitum perducet.*

Cum tentaretur.] Tradunt Hebræi apparuisse Abrahæ dæmonem specie angelica, eumque gravissimis verbis ab immolando filio deterruisse, tanquam à re impia et inauditæ crudelitatis, ac Dei voluntati contraria. Credibile est, si unquam, tunc maxime à dæmone tentatum esse Abraham : sed an dæmon ei visibiliter apparuit, incertum est. Certius ergo hæc referemus ad tentationem Dei : alludit enim Paulus ad verba Mosis Gen. 22. v. 1. *Tentavit Deus Abraham.*

Et unigenitum offerebat.] Licet enim Ismael quoque natus esset Abrahæ, tamen Isaac vocatur unigenitus, quia solus ipse erat filius promissionis, unice dilectus, heresque Abrahæ designatus. Ismael ergo quasi exhæres, et domo Abrahæ cum matre Agar jam ejectus, filius Abrahæ non reputatur.

Qui susceperat promissiones.] *Qui* refert non *Isaac*, sed *Abraham*, ut patet ex articulo Græco, et ex sequentibus, cum ait, *Ad quem* (scilicet Abraham) *dictum est.* q. d. Abraham qui à Deo acceperat promissiones maximæ stirpis per Isaac propagandæ hic eumdem Isaac Dei jussu, non moratus hasce promissiones, fidenter et generose Deo obtulit ; quia fide credebat Deum modum inventurum, puta resuscitationem Isaaci, quo per eum promissam stirpem daret et compleret.

Ad quem (Abraham) dictum est : Quia in Isaac vocabitur tibi semen.] *Quia* non est causale hic, sed expletivum ; et Latina phrasi redundat. Uti et alibi sæpe : sic enim Hebræi passim sermonem suum ordiuntur à כי *ki*, id est *quia.* Dixit Apostolus Abraham per Isaac accepisse promissionem stirpis, jam idipsum hic probat et explicat, ex eo quod Deus dixit et promisit Abrahæ Genes. 21. v. 12. *In Isaac vocabitur tibi semen*, id est, ex Isaac, non autem ex Ismael, excitabitur tibi posteritas quæ censenda et vocando sit posteritas tua, ut scilicet sit hæres promissionum mearum, quas tibi ei semini tuo pollicitus sum.

19. Arbitrans quia et a mortuis suscitare potens est Deus.) Nota τὸ *et à mortuis*, pro quo perperam Beza vertit, *vel à mortuis* : refertur enim illud καί, id est *et*, ad generationem Isaac, q. d. Arbitrans Deum qui illum ex sterilibus parentibus generare potuit, posse eumdem et à mortuis suscitare. Pro *arbitrans*, græce est λογισάμενος, id est, cum secum perpendisset, considerasset, ratiocinatus esset, suaque ratione conclusisset. Sic enim ratiocinabatur Abraham : Jubet Deus filium Isaac à me offerri et immolari, et tamen per eumdem mihi stirpem promittit; ergo vel curabit, ut quidquid ego effecero ad eum offerendum, ipse tamen non occidatur; vel si occidatur efficiet ut resurgat: hac fide et spe animatus, Deo quidlibet præcipienti alacris parebo.

Unde eum et in parabolam accepit.] *In parabolam*, id est, in figuram Christi, inquit Chrysost. Galen. Vatabl. Sicut enim Isaac à morte salvo surrogatus est aries, quem obtulit Abraham, ita salva deitate Christi in cruce immolata est ejus humanitas. Unde huc videtur alludere Christus Joan. 8. 56. *Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum, vidit, et gavisus est : vidit*, in typo, scilicet, in immolatione Isaac.

Secundo, Theophyl. et Œcumen, *in parabolam*, inquiunt, id est, in exemplum : quasi dixerit Deus, Si Abraham obtulit filium suum, et ego unigenitum meum, Christum scilicet, offerre debeo.

Tertio, *in parabolam*, id est, in typum, mortis scilicet et resurrectionis Christi et Christianorum. De resurrectione enim hic agi innuit vox *unde*, cum ait, *Arbitrans quia et à mortuis suscitare potens est Deus : unde eum et in parabolam accepit*, ut scilicet Isaac esset parabola et typus resurrectionis, sicut phœnix qui moriendo renasci dicitur, typus est et hieroglyphicum resurrectionis. Videbatur enim Isaac quasi à morte resurrexisse, cum certæ morti destinatus, patre vibrante in cervicem ejus gladium, angelus gladium continuit, et Isaac à morte liberavit. Ita Theodor.

Quarto et optime, *in parabolam*, id est, ut Isaac esset parabola, fabula, proverbium, exemplum memorabile et prodigium omnium sæculorum, quod omnibus sæculis homines memorarent et celebrarent, ut, cum de re mira, memorabili, paradoxa et prodigiosa volent loqui, narrent hoc fidei, spei, pietatis et obedientiæ exemplum Isaac. q. d. Per fidem Abraham obtulit Isaac, credens quod Deus illum à morte vel liberaret vel suscitaret ; atque hujus tantæ fidei merito incolumem et à morte miraculose servatum, salvumque illum recepit *in parabolam*, id est, in exemplum rarum et admirabile, quod quavis ætate posteri narrent, proponant et imitentur : ut, cum Deus per se aut suos nobis aliquid jusserit, licet arduum et difficile, exemplum Isaac ob oculos habentes, fidenter et generose nos offeramus, remque jussam capessamus, certi Deum affore, implexa explicaturum, ardua superaturum, ignominiam, infirmitates, ærumnas, mortes, omniaque mala ; quæ timemus, in bonum nostrum, laudem et gloriam conversurum ; uti fecit Isaaco. Ita jam videmus hoc Abrahæ et Isaac fidei et obedientiæ exemplum et præmium, ab omnibus celebrari, omnibusque proponi, quasi cuivis fideli et obedienti dicatur : Crede, obedi, instar Isaaci, ne dubita, bene res cadet, tibi eveniet quod evenit Isaaco. Hinc imago hujus facti olim passim omnibus proposita fuit. Testis est Gregor. Nyssenus citatus in Concil. Nicen. II. action. 4. canon. 1. *Vidi*, inquit, *sæpius descriptionis ejus* (immolationis Isaac) *imaginem, et sine lacrymis transire non potui, cum tam efficaciter et ad vivum ob oculos historiam ejus rei poneret.*

Sic Isaias, Ezechiel, Daniel. Oseas, aliique Prophetæ et viri sancti admirandæ et portentosæ vitæ, qualis fuit Simeon Stylites. Antonius, Athanasius, et alii plurimi dati sunt in parabolam et exemplum toti orbi : adeoque cum eis

potuisset dicere Abraham illud Isaiæ 8. 18. *Ecce ego et puer meus, quem dedit mihi Dominus, in signum et portentum Israel.*

Sic Christus patiens dicit psalm. 68. v. 12. se Judæis (non in bonum, sed in malum) factum in *parabolam*, id est, in fabulam et publicam irrisionem. Sic Prophetæ dicunt Jerusalem, aliasque urbes vastandas, tradi in parabolam, id est, in fabulam et exemplum omnium.

Posset quoque parabola hic accipi pro ænigmate. q. d. Abraham offerens filium, ex quo sperabat posteros, accepit illum in parabolam, id est, in ænigma et ænigmaticam comparationem. Comparando enim Dei promissionem de Isaaci posteris, cum ejus nece et immolatione, ænigma erat: *homo moriens et generans;* puta Isaac. Sicut ænigma phœnicis est: *avis moriens et renascens:* vel, ut Poeta canit,

> Nec sum, nec non sum, morior simul atque renascor,
> Sumque mihi lethi, et redeuntis originis auctor.

Hebræum enim משל *mascal*, quod Septuag. et Noster vertunt *parabolam*, significavit quamvis sententiam et rem illustrem et excellentem, sive proprie parabolica illa sit, sive proverbialis, sive ænigmatica. Sic dicitur Ezech. 17. 2. *Fili hominis propone ænigma, et narra parabolam: aquila grandis*, etc. Ubi ænigma vel parabola vocatur aquila vastans Libanum, per quam intelligit Nabuchodonosorem vastantem Jerusalem. Et c. 24. 3. *Dices,* inquit, *per proverbium ad domum irritatricem parabolam*, ut scilicet sub ænigmate et parabola ollæ carnium appositæ igni, prædicas obsidionem Jerusalem. Sic Numer. 24. v. 15. Balaam dicitur *sumpsisse parabolam*, cum per stellam ænigmatice Christum præsignificavit, dicens, *Orietur stella ex Jacob.* Sic et Christus parabolas suas, quasi ænigmata obscure proponebat turbis, quas postea discipulis suis explicabat: *Vobis,* inquit ipse Luc. 8. 10. *datum est nosse mysterium regni Dei, cæteris autem in parabolis, ut videntes non videant, et audientes non intelligant.*

20. Fide et de futuris benedixit Isaac Jacob et Esau.) Ab Abraham transit ad Isaac, qui ex Dei revelatione prævidens futura bona, filiis suis Jacob et Esau obventura, eamdem illis moriens imprecatus est; itaque per fidem eis benedixit, dicens Gen. 27. 28. *Det tibi Deus de rore cœli, et de pinguedine terræ, abundantiam frumenti et vini et serviant tibi populi, et adorent te tribus*, etc. Unde patet hanc benedictionem, non tam prædicationem, quam prædictionem fuisse de futuris, quæ ex Deo revelante per fidem præscivit Isaac. Illa enim post multa sæcula non ipsi Jacobo, sed posteris ejus obtigerunt in Chanaan. Vide hic, ut fides sit argumentum rerum sperandarum et futurarum.

21. Fide Jacob moriens singulos filiorum Joseph benedixit.] Cum scilicet Gen. 48. transpositis decussatim et cancellatis manibus in modum crucis, dextram imposuit Ephraim juniori, qui erat ad senistram suam, sinistram vero suam imposuit Manasse seniori filio Joseph, qui erat ad dextram suam itaque juniorem prætulit seniori dicens: *Iste quidem* (Manasse) *erit in populos, et multiplicabitur: sed frater ejus minor* (Ephraim) *major erit illo, et semen illius crescet in gentes:* quia videlicet fide prævidebat Jacob futurum, ut ex Ephraim non tantum Josue dux populi, sed et omnes reges Israelis, id est decem tribuum, nascerentur; itaque tribum Ephraim non tantum tribum Manasse, sed et cæteras omnes, et numero et gloria et regno atque imperio supernaturam.

Et adoravit (Jacob) fastigium virgæ ejus.] Scilicet Joseph filii sui dominanti in Ægypto. Dices, Quomodo ergo Gen. 47. 31. quem hic citat Apostolus dicitur adorasse Jacob non virgam Josephi, sed *conversus ad lectuli caput.* Resp. Diversitas hæc versionis provenit ex nomine Hebræo מטה cui si substituas *chiric* et *cametz*, legasque מִטָּה *mitta*, significabit lectulum; sin substituas *patach* et *segol*, legasque מטה *matte*, significabit virgam. Hebræi enim omnes ante tempora Christi, imo usque ad tempora S. Hieronymi scribebant solas consonantes verborum et nominum sine ullis punctis aut vocalibus, ita ut hoc nomen מטה hebraice scriptum, tam *mitta* quam *matte* legi posset. Nimirum usus est Spiritus sanctus hac linguæ Hebreæ amplitudine, ut plura iisdem verbis significaret. Inde enim provenit diversitas versionum Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, Hieronymi et aliorum. Voluit ergo Spiritus sanctus legi hic tam *mitta* id est lectulum, quomodo legit et vertit Noster in Genesi, cum Aquila et Symmacho; quam *matte*, id est virgam, quomodo legerunt Septuag. et ex iis S. Paulus hic.

Franc. Ribera opinatur vocem מטה cum iisdem punctis sive vocalibus olim significasse tam lectulum quam baculum. Radix enim נטה *nata* significat reclinare: inde *mitta* est reclinatorium, sive id sit lectus, sive baculus cui innitimur inclinando. Censet ergo Ribera eamdem vocem *mitta* utrolibet modo hic verti potuisse; posteriores enim Hebræos punctorum inventores in hoc nomine pro varietate significationis, alia et alia puncta substituisse, cum antea essent eadem, ut scilicet ex *mitta* fecerint *matte*, cum virgam significat. Verum hoc non videtur admodum probabile: contrarium enim docent omnes Hebræi omniaque Lexica, scilicet *mitta* significare lectulum non virgam; *matte* vero significare virgam, non lectulum. Neque vero Hebræi posteriores, licet puncta adinvenerint, quæ subscripta vocibus Hebræis, imperitis lectionem planiorem redderent; idcirco vocales et pronuntiationem nominum mutaverunt, ut ex *mitta* facerent *matte:* hoc enim eos fecisse in ullis aliis nominibus demonstrari non potest. Adde, quod S. Hieron. in Tradition. in Gen. notans Septuag., qui legerunt *matte*, et verterunt virgam, ait in Hebræo multo aliter legi, scilicet, *Et adoravit Jacob conversus ad lectuli caput.* Ubi Nota. Nota dicit Hier. nomen Hebræum aliter verti posse, sed in Hebræo aliter legi: ergo censet Septuag. legisse *matte*, aliter vero debere legi, scilicet *mitta*, Sic. c. 12. 6. Apostolus citans Proverb. 3. 11. legit cum Septuag. כאב *kieb*, id est, castigat, cum S. Hieron. et alii legant כאב *keab*, id est, sicut pater, de quo plura ibidem. Denique tam ambiguum et amphibologicum est, quod unum idemque quoad omnia nomen, v. g. *matte*, duo hoc loco significet, quam quod duobus modis secundum diversa puncta, scilicet *mitta* et *matte*, legi possit. Unde si prius non est absurdum, sed admittitur, ergo nec posterius absurdum aut mirum videri et censeri debet. Idem ergo nomen מטה quoad consonantes, duplex est quoad vocales et in duo nomina dividitur, scilicet *mitta* et *matte*;

et utroque modo hic legi posse docet utraque lectio et versio, scilicet tam Septuag. quam S. Hieronymi ab Ecclesia probata jam et recepta Septuag. ergo et ex iis S. Paulus sic vertunt, προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Quod S. August, q. 162. in Gen. Diodorus et Gennadius in Gen. 47. vertunt, *adoravit Jacob super caput*, vel *summitatem virgæ suæ*, subaudi innixus. q. d. Jacob summitati virgæ vel scipionis sui, per senio incumbens et innixus adoravit, non Joseph, sed Dominum.

Verum noster Interpres cum Chrysost. Procopio, Eucherio in Gen. 49. melius vertunt sic *adoravit* (Jacob) *fastigium virgæ ejus:* hocenim plane et absolute verba Græca significant, cum prior S. Augustini versio subaudire et supplere debeat, τὸ innixus, vel incumbens.

Nec obstat Græcum ἐπὶ et Hebræum על *al*, quod proprie *super*, significat, q. d. Adoravit Jacob super caput virgæ suæ, scilicet incumbens. Nam Hebræum *al* et Græcum ἐπὶ sub inde tantum denotant rem adorandam in accusativo, cujus sunt notæ, ut 1. Reg. 1. v. 10. *Anna oravit ad* (hebraice על *al*) *Dominum*, id est, oravit Dominum. Isaiæ 45. 14. *Te adorabunt*, hebraice אליך ישתחוי *elaich iistauhunu*, id est, ad te adorabunt. Sic sæpe in Scriptura dicuntur Sancti orare ad Dominum, id est, orare Dominum: præpositioni enim *ad* respondet Hebræum על *al*, vel אל *el*, quæ duo sæpe pro eodem sumuntur. Ita ergo et hic adoravit Jacob *la*, sive ἐπὶ id est, ad virgam, hoc est, adoravit virgam, Josephi,

Adde, Hebræum *al*, et Græcum ἐπὶ proprie verti posse, versus vel contra: q. d. Adoravit Jacob versus vel contra summitatem virgæ ejus, quia scilicet illi ex adverso se inclinabat et incurvabat. Sic psalm. 5. 8. dicitur, *Adorabo ad templum*, id est, versus templum, ubi in Hebræo pro *ad* est *el*, pro quo hic est *al*.

Sensus ergo est, quod Jacob adoraverit, id est, reverentiam exhibuerit, et curvando se, honorarit virgam id est, sceptrum et potestatem ac principatum Josephi. Hebræum enim השתחוה *histachana*, proprie significat se inclinare et curvare deorsum, aut prosternere se alicui, reverentiæ causa, quod Latini, ut Suetonius in Augusto, vocant *supplicare*.

Quæres, cur Jacob adoraverit fastigium virgæ, id est sceptri, Josephi?

Respond.: litteralis causa fuit, quod Jacob non in Ægypto, sed in Chanaan sibi et suis promissa, sepeliri optabat, et à Josepho ut idipsum curaret, postulabat: annuit Josephus promisitque patri, seid curaturum. Jacob ergo voti compos, lætus gratias egit Josepho filio suo dilectissimo, et curvando se, veneratus est sceptrum, id est, regiam potestatem Josephi, è Deo illi datam, ac consequenter Deum datorem potestatis hujus vel maxime veneratus est et adoravit: erat enim Josephus secundus à Pharaone, et quasi alter Ægypti rex.

Secundo, prophetice id fecit Jacob. Quia enim prævidebat ex Joseph nascituros reges, qui generent sceptrum Israel, sive decem tribuum in Samaria; hinc adoravit sceptrum Joseph: quasi innuens et vaticinans ex Joseph nascituros reges, quos subditi quasi reges colerent et adorarent. Ita Chrysost. et Theodor.

Tertio, allegorice id fecit Jacob fide credens Christum ex virga Jessea et Israelitica, puta beata Virgine, ac consequenter ex seipso nasciturum: hujus ergo virgæ caput, id est, Christum Samaritanum nostrum, cujus typus erat Joseph, veneratus est Jacob. Ita Sedulius hic et Procopius in Gen. 47. atque hæc fuit potissima causa, cur Jacob Josephum adjurarit, ut se sepeliret in Chanaan: quia nimirum in spiritu prævidebat Jacob Christum in Chanaan nasciturum et resurrecturum seque cum Christo in die Paschatis cum aliis sanctis prophetis et Patriarchis ibidem resurrecturum credebat et sperabat, juxta id quod contigit Matth. 27. v. 52. Unde Abulens. in c. 47. Gen. *Ab omnibus*, inquit, *Catholicis creditur quod inter alios qui cum Christo resurrexerunt, etiam Jacob Patriarcha resurrexerit.*

Recte ergo ex hac adoratione sceptri Josephi Patres Concilii Niceni II. (in epist. Hadriani Papæ ad Constant. et Ireneum, et in lib. Leontii) probant adorationem et cultum imaginum, eumque non in imagine hærere, sed ad prototypum suum referri et transire docent. Sicut enim Jacob incurvans se sceptro Josephi, non ipsum sceptrum, sed Josephum principem (cujus symbolum et imago erat sceptrum) adoravit: ita cum veneramur imagines, non imagines, sed Sanctos, quorum sunt imagines, veneramur. Si enim hoc impium esset aut superstitiosum, impius et superstitiosus fuisset Jacob, qui sceptrum Josephi adoravit; quod absit. Sicut enim veneratio sceptri erat veneratio Josephi; ita veneratio imaginis, est veneratio Sancti, cujus ea est imago. Adde quod Jacob, ut dixi, in sceptro hoc, non tantum præsentem Josephum, sed et Christum longe absentem et post multa sæcula nasciturum, quasi in imagine sua representatum adoravit.

22. FIDE JOSEPH, MORIENS, DE PROFECTIONE FILIORUM ISRAEL MEMORATUS EST, ET DE OSSIBUS SUIS MANDAVIT.] q. d. Per fidem Joseph moriturus revocavit in memoriam exitum et liberationem Hebræorum fratrum et filiorum suorum ex Ægypto, eorumque introductionem in terram Chanaam, ad eam possidendam prout Abrahæ revelaverat et promiserat Deus: et quia hoc ipsum fide tam vivens, quam moriens credidit, certoque eventurum sibi persuasit: hac de causa jussit, ut Hebræi ex Ægypto exeuntes in Chanaan ossa sua secum offerrent, ut inter suos in Chanaan, æque ut Jacob, sepeliri et cum Christo resurgere posset.

Nota hic, veteres Sanctos et Patriarchas in morte singulari numine afflatos, mira vaticinatos esse, et quasi cycnæas voces edidisse.

Secundo, magnam illis funeris et sepulcri curam fuisse: quam licet spernant Novantes, tamen naturæ ipsius instinctus eamdem ipsos sæpe non cogitantes docet cum in morte suorum non tantum funus celebrant, sed et mortuo bene precantur, imo suorum pro eo preces exposcunt. Sentiunt ergo pias esse pro defunctis preces, pium esse animas vita functa precibus juvare, ac consequenter animabus illis periculum aliquod pœnæ alicujus impendere, esseque Purgatorium. Nemo enim orat pro animabus ad cœlum, vel infernum, in quo nulla est redemptio, euntibus.

23. FIDE MOYSES, NATUS, OCCULTATUS EST MENSIBUS TRIBUS A PARENTIBUS SUIS, EO QUOD VIDISSENT ELEGANTEM INFANTEM, ET NON TIMUERUNT REGIS (Pharaonis, qui infantes Hebræorum mergi jusserat) EDICTUM.] Quæres, quomodo per fidem,

et non potius per amorem naturalem parentum occultatus sit Moses.

Resp. fidem hanc plane innuere, revelationem aliquam fuisse factam de Mose, cui fidem adhibentes parentes Mosis, eum occultarunt, non dubitantes hac ratione infantem certo salvum fore. Revelationem hanc factam esse per solam elegantiam Mosis, censent Chrysost. Theoph. Œcumen. per hanc enim ex peculiari Spiritus sancti instinctu parentes aliquid divinum de Mose præsenserunt. Verum aliam eamque peculiarem de Mose revelationem tradit Joseph. lib. 2. Antiq. c. 5. ubi narrat Amram patrem Mosis, de Mose nascituro anxium, ob Pharaonis infanticidæ edictum, Deum instanter pro puero orasse, et astitisse illi Deum, promisisseque Mosen nasciturum, qui non tantum à submersione liberaretur, sed et totius populi ex Ægypto liberator existeret. Unde hujusce rei fama inter Hebræos illius temporis percrebuit, ut indicat S. Stephanus Act. 7. 25. cum ait, *Existimabat* (Moses) *intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis:* quia scilicet putabat Moses, illos Hebræos, qui videbant à se occidi Ægyptium, oraculi et famæ jam de se liberatore futuro pervulgatæ conscios esse; hinc fidenter coram eis Ægyptium occidit.

Dices, Quomodo ergo Paulus hic dicit, Mosen occultatum esse à parentibus, *eo quod vidissent elegantem infantem.*

Resp. Id dicit, quia parentes in sua revelatione et fide de Mose infante jam nato confirmati sunt, cum viderunt illi elegantiam plus quàm naturalem à Deo inditam esse. Erat, inquit Josephus infans hic tam formosus, ut aspicientium leviter mox oculos in se raperet, defixosque teneret. Patet id ex S. Stephano Actor. 7. Ubi per hanc elegantiam Mosen Deo charum fuisse, adeoque Mosen, non tam hominibus, quàm Deo, elegantem, speciosum et placentem fuisse significat, cum ait v. 2. *Eodem tempore natus est Moyses, et fuit gratus Deo.* Ubi pro *gratus,* eadem est vox Græca, scilicet ἀστεῖος, quam in Interpres Latinus *elegantem,* vertit; Syrus Actor. 7. רחים *rechim*, id est dilectum; hic רפור *scappir*, Idest, pulchrum placentemque vertit. Hæc ergo elegantia plusquam naturalis Mosi à Deo indita significabat Mosen Deo placere, illique cordi et curæ esse; ut non tantum ab aquis servaretur sed et populi servator fieret: itaque per hanc elegantiam Mosis, non tam humanam quam divinam, in fide sua confirmati sunt parentes, et animati ad eum occultandum: nec dubitarunt hac ratione eum ab aquis Deo tutore incolumem evasurum; uti et factum est. Ita Chrysost. Theophyl. Œcumen.

24. Fide Moyses grandis factus negavit se esse filium filiæ Pharaonis.] Filiam hanc Pharaonis omnes et Josepho Thermut nominant: addit Philo in Vita Mosis eam unicam fuisse Pharaonis hæredem, et licet diu nupta fuisset, prole tamen caruisse. Hæc ergo Mosen infantem tam elegantem expositum conspiciens rapuit, educavit, adoptavit sibi in filium: imo, ut ait Philo, muliebri arte finxit se gravidam, pepérisseque Mosen, ut passim Moses illius filius nativus, non ascititius putaretur, ideoque ut suis Hebræis hanc opinionem eximeret Moses, jam futurus eorum dux et liberator, negavit se esse filium filiæ Pharaonis, ut hic ait Apostolus. Idipsum confirmat S. Stephan. Actor. 7. v. 22. Ubi docet Mosen regio more educatum fuisse, *in Omni sapientia Ægyptiorum:* et clarius Philo, qui ait magnis præmiis Mosi accitos fuisse præceptores è Græcia, qui liberales artes; et è Chaldæa astrologos, qui sideralem scientiam: Assyrios quoque, qui suas litteras eum docerent, utpote spe omnium destinatum successorem aviti solii, et regem juniorem appellatum: Mosen vero edomandis animi affectibus plurimum studuisse, secutumque fuisse non Ægyptiorum, sed majorum suorum patria instituta.

Negavit.] Græce ἠρνήσατο λέγεσθαι, id est, renuit dici et vocari filius filiæ Pharaonis; renuit, inquam, tum verbis, tum factis: cum scilicet ex aula Pharaonis ad suos Hebræos se contulit, iis se junxit, eos vindicavit cæso Ægyptio, ac tandem Hebræorum se ducem contra Pharaonem et Egyptios professus est.

Nota. *Fide negavit* hoc Moses; quia fides qua credebat oraculo Dei jam dicto, de futura Hebræorum per se liberatione ex Ægypto: rursum fides regni cœlorum et remunerationis æternæ, impulit eum relinquere aulam et regnum Ægypti, ut cum Hebræis omnem Pharaonis tyrannidem et fortunæ aleam subiret. Mosen imitentur quia vitæ fidei causa, suis prædiis, dominiis, imo regnis spoliantur.

25. Magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem.] Græce est πρόσκαιρον ἀπόλαυσιν, id est temporalem, sive modici temporis fruitionem. Nota *peccati:* peccasset enim Moses, non cogitans de liberatione Hebræorum, cum ad id à Deo se electum sciret ex oraculo jam dicto. Addit Theodor. vitam quæ cum impiis transigitur, peccato non carere, præsertim cum impii pios affligant, et in hoc laudem, consensum et auxilium ab aliis quærant, uti Ægyptii affligentes Hebræos, hac in re quærebant favorem et opem à Mose, quasi futuro hærede et successore regni. q. d. Maluit Moses cum hebræis affligi, quam vivere in deliciis regiis impii Pharaonis, ibique peccatis fræna laxare, ejusque ambitioni et tyrannidi applaudere. Cum Mose ergo exeat aula, qui volet esse pius.

26. Majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum improperium Christi.] Pro *majores divitias* S. Ambros. l. de Cain et Abel c. 4. legit, *majus patrimonium:* Moses enim in filium et hæredem regni adoptatus hoc regni patrimonium cum improperio Christi commutavit.

Quæres, quod nam hic vocetur *improperium Christi?* Respondent Græci; hoc *improperium Christi* esse opprobria, quæ Hæbræi conjecerunt in Mosen. Hæc enim dicuntur *Christi,* typice sive analogice, quia sicut Christus à suis Hebræis, quos liberare veniebat, improperia passus est: ita eadem ab eisdem passus est Moses. Ita Theodorus, Chrysostomus, Theophylactus.

Secundo, Galen. putat *improperium Christi* dici quodvis improperium, quod fideles vel Ecclesia, ab infidelibus, vel impiis sustinet, dicitque *Christi,* quia Christus dux fuit passionis, et caput Ecclesiæ patientis: et quia, ut ait Vasquez, Christus postea docuit causa justitiæ et religionis hoc improperium esse sustinendum; quod Galat. 5. vocatur *crux Christi.* Hinc quando Ismael Isaacum, Esau Jacobum, Cain Abelum, Egyptii Mosen, civitas diaboli civitatem Dei, mali bonis persequuntur, semper est et dicitur

improperium Christi, quasi capitis in suis membris irrisi, vexati et afflicti. Sic enim æterna Dei lege decretum est, ut, in hoc sæculo mali triumphum agant; pii crucem gestem post Christum; et semper cum adversitatibus luctentur, quibus Deus illos quasi milites suos vult exercere ad cœlestem coronam promerendam.

Tertio et aptissime, Ribera proprie hæc verba accipit et explicat, quod scilicet Moses partim ex fide et traditione Abrahæ, aliorumque patrum cognoscens Christum pro genere humano passurum, partim spiritu prophetico prævidens speciatim injurias et opprobria illi à Judæis inferenda; ut Christo patienti similis fieret, maluerit pati, affligi, et opprobriis affici cum Hebræis, quam honoribus et opibus abundare in aula Pharaonis : hoc enim proprie est et dicitur *improperium Christi.* Si enim Jeremias hæc opprobria Christi prævidit, et in suis opprobriis adumbravit, quidni et Moses? Si Isaias, Ezechiel, Osee, David, aliique Prophetæ ad hoc à Deo missi sunt, ut essent typus Christi prædicantis et patientis, atque idipsum sciverunt, scilicet suas passiones et opprobria typice esse passiones et opprobria Christi, quia illa repræsentabant, quidni idipsum sciverit, fecerit et repræsentarit Moses legislator et princeps Prophetarum? Moses enim per tot opprobria et persecutiones liberans populum à Pharaone et Ægypto, expressus fuit typus Christi, per sua opprobria et crucem nos à diaboli et inferni tyrannide liberantis. *Improperium* ergo *Christi* dicitur, non quod Ægyptii Mosi intulerunt. In odium Christi, utpote qui de Christo nihil scirent; sed quod Moses Christi amore, reverentia, imitatione, similitudine, et ut repræsentaret opprobria Christi, forti et læto animo sustinuit. Sic enim comœdus, qui in scena repræsentat Christum patientem, dicitur agere Christum, Christique opprobria et passionem. Tales autem quasi comœdi fuerunt Moses et Prophetæ.

Ubi Nota. Hæc summa est hominis fidelis perfectio; nimirum ut exemplo et imitatione Christi adamet, sitiat, quærat opprobria, irrisiones persecutiones, calumnias, infamias; illaque cuivis honori, famæ, nomini et gloriæ etiam regiæ præferat, adeoque etiamsi par Dei gloria et par virtus esset in honore et opprobrio, malit tamen opprobrio, malit tamen opprobrio quam honore affici, ut hac ratione assimiletur Christo injuriis, sannis et calumniis onerato, portetque improperium Christi, dicens cum Paulo, *Mihi, absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi; per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.*

Aspiciebat enim in remunerationem,] æternæ gloriæ in cœlis. q. d. Ideo Moses opus Ægypti posthabuit gentis suæ miseriis, quia sic secum ratiocinabatur : Si ego Ægyptiis deliciis et honoribus me dedam, iis tantum fruar ad viginti vel triginta annos, et mox ab irato Deo damnabor ad æterna inferorum tormenta; sin autem iis abdicatis populo Dei afflicto me jungam, cum eo premar latere et luto, affligar tantum ad viginti vel triginta annos, et mox à Deo omnis et maxime heroicæ virtutis remuneratore liberalissimo, donabor æternis gaudiis, opibus et honoribus. Satius autem est hic ad modicum tempus esse miserum, quam in æternum esse miserum : satius est, modica miseria emere æternam felicitatem, quam modica felicitate et voluptate præsenti, emere æternam miseriam. Ergo statuo et decerno amplecti sortem miseram Hebræorum, præ felicitate Æpyptiorum; ut remunerationem æternæ gloriæ et felicitatis à Deo nanciscar. Atque hæc conclusio et spes Mosen ad omnia dura et ardua fortiter subeunda impulit.

Ita pariter secum ratiocinabatur B. Thomas Morus Martyr, Angliæ olim Cancellarius, cum Aloisia uxor ab Henrico VIII. Rege Angliæ submissa in carcerem ejus animum tentaret, ut regis libidini assentiretur : ejulabat illa, suamque, mariti et familiæ miseram sortem commemorabat, aliaque ex parte ostendebat magnas opes et honores à rege promitti, si ei subscriberet, cui Morus : quamdiu, inquit, ô Aloisia, hisce opibus fruemur? Respondit illa, Facile adhuc ad viginti annos, marite mi. Mox increpans et indignans Morus, Vade, inquit, ô stulta mercatrix, egone pro viginti annis modicæ felicitatis vendam annos æternos felicitatis cœlestis? non ita desipio, qui vero malo carcerem hunc tota vita, bonorum confiscationem, opprobria, mortemque ipsam pati, quam æternitatem meam beatam prodigere.

Hinc patet, pium et sanctum esse bona opera operari intuitu et spe æternæ mercedis. Ita enim operatus est hic Moses, et David psal. 118. *Inclinavi*, inquit, *cor meum ad faciendas justificationes tuas in æternum, propter retributionem.* Est enim hic actus virtutis spei. Sicut ergo pium est operari bona ex virtute et instinctu Charitatis, ut scilicet per illa placeamus Deo, nostrumque erga Deum amorem testemur; ita quoque pium est operari bona ex instinctu spei, ut scilicet per illa adipiscamur æternam mercedem. Ita docet Concil. Trident. sess. 6. c. 11.

Hinc Secundo, patent merita bonorum operum, utpote quibus Deus quasi remunerator æternam mercedem retribuat. Vides hic quam Moses et Paulus à sensu, fide et factis Novantium discrepent.

27. Fide reliquit Ægyptum non veritus animositatem regis,] cum scilicet Moses cæso Ægyptio, metuens Pharaonis iram, fugit in Madian, inde postea rediturus ad suorum liberationem, uti de facto rediit in Ægyptum, non veritus Pharaonem. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Verum, quia tunc Moses non tam fide, quam metu Pharaonis fugit in Madian, ut dicitur Exodi 2. 15. et Apostolus non ait, Fide rediit, nec etiam, Fide fugit, sed, Fide reliquit Ægyptum;

Hinc Secundo melius, cum Lyrano, Testato et Pererio in Exodi c. 2. dicemus, Mosen per fidem reliquisse Ægyptum, cum ex ea Hebræos Deo jubente eduxit. Tunc enim fide credidit se cum populo, per Dei opem evasurum manus Pharaonis insequentis; populumque feliciter penetraturum in Chanaan, uti Deus promiserat: nisi enim hac fide armatus fuisset Moses, nunquam tantum facinus aggressus fuisset, quo se totamque gentem Pharaonis iræ et indignationi objiciebat.

Invisibilem enim tanquam videns sustinuit.] Pro *sustinuit*, græce est ἐκαρτέρησε, id est, perseveravit, perduravit in afflictionibus, constanter adversa omnia toleravit. Unde Vatablus vertit, *perinde enim quasi vidisset eum, qui est*

invisibilis, ita obduravit et perseveravit in duris quibusque tolerandis. Noster eodem sensu vertit *sustinuit.* q. d. Moses certa fide, patienter, longanimiter et perseveranter in tot adversis expectavit Dei invisibilis tum opem in educendis Hebræis in Ægypto, tum mercedem promissam in cœlis, perinde ac si ea præsentia oculis suis conspexisset, ideoque dura quæque forti et constanti animo sustinuit et toleravit.

Nota τὸ *tanquam* habere emphasin : respondet enim Hebræo *caph*, quod non tantum est nota similitudinis, sed etiam mensuræ, sive æqualitatis. q. d. Æque æquali certitudine, spe, patientia et tranquillitate substinuit Moses Dei, quem non videbat, opem et mercedem, ac si eum coram oculis suis vidisset. Vides hic, ut *fides est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium.*

28. Fide celebravit Pascha et sanguini effusionem : ne qui vastavit primitiva, tangeret eos.] Quia scilicet fide credidit Moses, se cum toto populo sanguine agni paschalis liberandum à morte et angelo percutiente primogenita Ægyptiorum : hinc hac fide incitatus immolavit agnum paschalem ejusque sanguine postes aspersit, ut sanguinem agni videns angelus percutiens, domos Hebræorum transiliret et insiliret in domos Ægyptiorum Exodi 12. v. 12. et 23. à quo transitu, vel potius transsultu angeli, tam agnus, quam festum ipsum dictum est hebraice, פסח *pesach*, chaldaice : græce et latine *Pascha*, ut dixi 1. Corinth. 5. 7. Tacite hic fidem Christi immolati Hebræis objicit Paulus, utpote cujus sanguine ab angelo percutiente, id est à diabolo et inferno, liberati sumus : hoc enim allegorice hic significatur.

29. Fide transierunt mare rubrum tanquam per aridam terram : quod experti Ægyptii, devorati sunt.] Fide enim qua credebant Hebræi Mosi, Dei nomine promittenti miraculosum et felicem maris sicco pede transitum ; hac, inquam, fide excitati Hebræi, ipsum mare rubrum fidenter et secure ingressi, quasi aridam terram calcarunt et transgressi sunt. *Quod experti*, græce ἧ πεῖραν λαβόντες, id est, cujus experientiam cum cepissent cum scilicet periculum fecissent, mareque sicco pede transgredi tentassent, Hebræos insequentes *Ægyptii devorati sunt*, græce κατεπόνθησαν, id est demersi absorpti sunt.

Hactenus patriarchas Mosen, Abrahamum, Noe, et alios quasi heroes fidei Hebræis objecit Apostolus, nunc eis objicit vulgum et plebem : q. d. Si heroes illos non potestis imitari, ô Hebræi imitamini saltem rudem populum, qui per fidem superavit mare rubrum. Si enim pari cum eo sitis fide, parem fidei fructum percipietis ; ut scilicet fide Christi et spe æternæ retributionis animati fortiter exilia, bonorum rapinam et acerba quæque pro fide Christi toleretis ; itaque non per mare rubrum in Chanaan, sed per Christi baptismum, fidem et patientiam in cœlum penetretis, ibique æternas opes et præmia nanciscamini.

30. Fide muri Jericho corruerunt circuitu dierum septem.] q. d. Non suffossione, non arietibus, non balistis ; sed fide, qua Josue et Hebræi crediderunt, et obediverunt Deo promittenti, quod circumeundo urbem Jericho septem diebus cum arca, clangore tubarum, et clamore populi, muri ejus licet altissimi et solidissimi funditus corruerunt. Muri hi re ipsa corruerunt, itaque per fidem, non per aciem gladii ab Hebræis expugnata est Jericho. Vide Josue cap. 6.

31. Fide Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.] *Fide*, qua scilicet Rahab credidit Jerichuntem et reliquas urbes Chanaan à Deo, uti promiserat, tradendas esse Hebræis : hac enim fide animata, exploratores Hebræorum excepit *cum pace*, id est pacifice, amice et benevole, eosque abscondit, et tuto ad Hebræos remisit, ne à civibus Jerichuntinis caperentur et necarentur : ideoque ipsa sola cum suis servata est in excidio Jerichuntis, cum reliqui omnes increduli nolentes se dedere Hebræis, occisi sunt. q. d. Si popularibus exemplis non movemini, ô Hebræi, saltem præstate in vera educati religione, fidem, quam olim præstitit Gentilis Chananæa, imo vile propudium et meretrix.

Hinc patet adventantibus Hebræis, præsertim visis eorum explorantibus, et audita fama transitus Hebræorum per mare rubrum sicco pede submersis Ægyptiis, miraculorum et victoriarum, quas Hebræi contra Amalec, Og et Seon reges adepti sunt : Rahab credidisse in Deum verum Hebræorum, Deumque tetigisse cor illius, fidemque non humanam, sed divinam, pœnitentiam et morem suum illi inspirasse : nam hac fide, fideique operibus justificata est Rahab, ut ait S. Jacobus c. 2. 25.

Nota. Rahab vocatur *meretrix*, hebraice זונה *hatzona*, quod licet Chaldæus, Joseph, Hebræi et Lyranus *cauponam* vertant, tamen S. Hier. et Septuag. et ex iis Paulus hic πορνὴν, id est meretricem, interpretantur : utrumqua enim significat Hebræum *zona*, et utrumque convenit Rahab huic. Verisimile enim est Rahab cauponam meritoriam fuisse. Raro enim fit ut feminæ quæ publica erigunt hospitia, iisque præsunt et lucrum captant, incontinentiæ et stupri superent periculum, aut certe suspicionem. Unde cauponæ hæ meritoriæ tam apud Gentiles, quam apud Hebræos illiberales et impudicæ sunt habitæ, et ab iis meretricium nomen desumptum est *zona* enim hebraice dicitur à זנן *zun*, id est mereri, vendere, prostituere, se, vel sua ; et græce πόρνη, id est meretrix, dicitur ἀπὸ τοῦ πέρνειν, id est ad divendendo ; et Latinum meretrix à merendo et mercede deductum est.

Dices quomodo Hebræi exploratores fideles et religiosi ad meretricem in lupanar, divertere voluerunt ?

Respondeo, domum Rahab non fuisse publicum lupanar, sed hospitium, in quo tamen tum ipsa, tum aliæ amasiæ hospitibus non deessent, uti non raro etiamnum in hospitiis fit. Prudenti vero consilio Hebræi hanc unius feminæ tabernam iniverunt, ut in ea quasi hospites, non quasi exploratores ingressi, ibidem occultissime latitarent. Adde, quod domus Rahab vicina erat mœnibus, itaque semotior à populo, et occultior atque ad effugiendum, si res posceret, opportunior. Ita Abulens. Vatablus et Arias Montanus in Josue c. 2.

32. Et quid adhuc dicam ? deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Jephte, David, Samuel et Prophetis.] Gedeon enim fide, qua credidit Deo sibi et suis promittenti victoriam de Madianitis, eamdem obtinuit, Judic. 7. Barac fide qua credidit Deboræ, nomine Dei mandanti ut pugnaret contra Sisaram,

eumdem instar fulminis (Unde apposite Barac hebraice significat fulmen) profligavit, Judic. 4: sic Samson, Jephte, David, et alii, fide qua credebant Deo se excitanti ad prælium contra Philisthæos, Ammonitas aliosque hostes populi Dei, eosdem prostraverunt. Unde de Jephte et Samson sæpe dicitur, factus esse vel irruisse in eum Spiritus Domini, cum prælium, vel aliud opus arduum aggressus esset.

Nota. Combinat hic Apostolus heroes fidei, scilicet binos et binos, qui eodem fere sæculo vixerunt; ita ut præponat priorem non tempore, sed dignitate et celebritate. Gedeon enim gloriosior fuit Barac, qui tamen tempore Gedeone fuit prior. Sic et Samson Jephte: et David, utpote rex in bellis fortissimus et felicissimus, Samuelem non tempore, sed gloria antecelluit.

Nota Secundo, Apostolum hic proprie et primario non texere catalogum Sanctorum veteris testamenti, sed tantum proferre et laudare heroes fidei, qui per fidem heroica opera ediderunt et confecerunt: nam alioqui constat Jephte latrocinio; Samsonem et Rahab fornicatione, alios aliter peccasse. Ita Chrysost. et Theophyl. hic, et Abulens. in c. 11. Judicum. Secundario tamen satis subindicat Apostolus omnes fuisse sanctos, et consequenter per fidem pœnituisse de peccatis, itaque in gratia et spe salutis, ac beatæ resurrectionis è vita excessisse. Nam v. 33. ait, *eos per fidem operatos esse justitiam*, etc., et v. 39. *Et hi omnes*, inquit, *testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.* Ubi satis indicat, omnes à se nominatos non accepisse quidem consummatam felicitatem, fidelibus repromissam ante Christum et Christianos; eamdem tamen cum illis accepturos esse in beata resurrectione. Scopus enim Apostoli est, Hebræos exemplo patrum, quos hic citat, tam in sanctitate quam in fide Christiana confirmare. Unde S. Thom. Anselm. et Ribera asserunt Apostolum hic texere catalogum Sanctorum veteris testamenti, non omnium, sed magis illustrium; nimirum eorum qui apud Hebræos et sanctitatis famam et nominis gloriam obtinebant.

33. Qui per fidem vicerunt regna (Chananæorum, Philisthinorum, Ammonitarum et aliorum) operati sunt justitiam,] id est justam vindictam populi sui, contra injustos Chananæos, Philisthinos, et alios hostes.

Secundo, *justitiam*, id est, misericordiam et humanitatem, v. g. quam David et Samuel Sauli iniquo regi et hosti suo (illi cum nocere possent) parcendo, imo serviendo exhibuerunt. Ita Chrysost. et Œcum.

Tertio, alii proprie *justitiam* accipiunt. q. d. Hi Sancti justitiam tutati sunt, jus suum cuique reddiderunt, fuerunt justi judices, et justitiæ vindices.

Quarto et optime, operati sunt *justitiam*, id est, justa et sancta opera, quibus, ut dixi v. 5. placuerunt Deo. Unde Syrus vertit, באנותא כלחו *pelachu kinuta*, id est, *coluerunt justitiam*: q. d. Sancti per fidem, qua credebant virtuti tanta esse in cœlis reposita præmia, totam vitam impenderunt ejus studio et exercitio, unamque virtutem coluerunt et exercuerunt.

Adepti sunt repromissiones.] v. g. cum Josue, Caleb, aliique Hebræi ingressi sunt, possederuntque terram Chanaan sibi promissam; cum Abrahamo natus est Isaac; Davidi Salomon filius et hæres à Deo promissus; cum Gedeon, Samson, Jephte victorias à Deo promissas, adepti sunt; et ita alius quilibet promissionem sibi à Deo specialiter factam, quam fide credidit, re ipsa consecutus est.

Dices, Quomodo ergo v. 39. ait eos nondum accepisse repromissiones?

Resp. Græce est τὴν ἐπαγγελίαν; id est *illam* (scilicet eminentem) *repromissionem*, quæ finis, caput et summa est, omnium repromissionum, quæque omnibus communiter repromittur, scilicet felicitas æterna, et consummata beatitudo tam animæ, quam corporis: hanc enim nemo patrum illorum ante Chistum adeptus est.

Obturaverunt ora leonum.] Non omnes, sed aliqui ex heroibus jam dictis; puta Samson, qui catulum leonis nuda manu discerpsit, Judic. 14. 6. et David, qui leonem gregem invadentem arrepto mento suffocavit, 1. Reg. 17. 34. et Daniel, qui sua præsentia et sanctitate clausit ora leonum fame rabidorum, ut eum contingere non auderent, Daniel. 6. 22.

34. Extinxerunt impetum ignis.] Scilicet tres socii Danielis, Sidrach, Misach et Abdenago in fornace Babylonia, ubi ignem ardentissimum, ligna, picem, omniaque alia validissime comburentem ipsi quasi stiterunt et retuderunt, ut vim suam et impetum in corpora eorum, quasi amiantina essent, exerere non posset, Daniel. 3. 49.

Effugaverunt aciem gladii.] Corrige cum Romanis, Syro et Græcis, ἔφυγον, id est, *effugerunt.* fugatur enim hostis, acies vero gladii non fugatur, sed fugitur. Sic Elias effugit gladium Jezabelis, David Saulis, Moses Pharaonis.

Convaluerunt de infirmitate.] Id est à morbo, uti Ezechias 4. Reg. 20. 6. et Tobias à cæcitate, Tobiæ 11. 15. et Job à sua plaga, Job ult.

Secundo, *de*, id est ab, *infirmitate*: ut ex infirmis, debilibus et timidis fierent fortes, validi et audaces: uti factus est Gedeon, Barac, Moses, Josue, Josue c. 8. et 9. Judith, aliique, cum ad ducatum aut regimen populi à Deo evocati sunt. Utrumque sensum afferunt et sequuntur Theodor. Theophyl. et Chrysost. qui hoc refert ad Judæos cum Babylonica captivitate quasi tabidi et moribundi, in Judæam hilares, alacres et vegeti redierunt.

Tertio, Vatablus vertit, *validi facti sunt ex infirmitate;* et Hugo Cardin. ex S. Chrysost. *imbecilitate facti sunt fortes;* fortitudo enim fidelium est agnitio et confessio propriæ infirmitatis: per hanc enim virtus Dei in infirmitate nostra perficitur. Vide dicta 2. Corinth. 12. 9.

Castra verterunt exterorum.] Pro *verterunt*, græce est ἔκλιναν, id est inclinarunt, hoc est, in fugam compulerunt; dicitur enim acies inclinata, cum hosti cedit et parat fugam. Pro *castra*, græce est παρεμβολὰς, quod licet Erasmus vertat *incursiones*, tamen rectius noster Interpres, imo Vatabl. et Beza vertunt, *castra*, vel exercitus. Syrus vertit משרותא *masreiata*, id est, munitiones everterunt hostium, uti fecit David. cum Sionem arcem munitissimam expugnavit: et Machabæi, cum muros hostium ferreos penetrarunt, et in ipsas hostium arces non tam conscenderunt, quam involarunt. Verum, ut dixi, Græcum παρεμβολὰς proprie non arces aut munitiones, sed castra significat.

35. Acceperunt mulieres de resurrectione

mortuos suos.] *De*, id est ex, *resurrectione*, puta per resuscitationem, quia ex morte resurrexerunt. Ita Sunamitis filium resuscitatum ab Eliseo recepit, quasi è gremio resurrectionis regeneratum et redivivum, 4. Reg. 4. Pari modo vidua Sareptana filium suum ab Elia ad vitam revocatum recepit, 3. Reg. 17.

Alii autem distenti sunt.] Græce ἐτυμπανίσθησαν, quod Suidas vertit, *fustuati*, sive *fustibus contusi*, *excoriati et suspensi sunt;* Chrysost. et Theoph. vertunt, *decollati sunt*. Verum Græcum ἐτυμπανίσθησαν ad verbum significat *tympanizati sunt*.

Ubi Nota, *tympanum* genus fuisse tormenti, quo homines fortiter et rigide distendebantur, quasi in eculeo, et pulsabantur uti pelles distintæ in tympano.

Notat Eleazarum et Machabæos, qui ab Antioc. Epiphane dire cruciati sunt. De Eleazaro enim dicitur 2. Machab. 6. v. 19. et 28. *Volontarie præibat ad supplicium:* græce ἐπὶ τὸ τύμπανον, id est ad tympanum, et de septem fratribus Machabæis c. 7. 1. dicitur eos *flagris et taureis* (græce νευραῖς, id est, nervis et loris taurorum) cruciatos fuisse: in tympano enim et flagris lorisque cædebantur, et fustibus pulsabantur, et baculis, saxis malleisque tundebantur, et quasi tympanum omnium verberibus cruciatibusque objiciebantur. Anaxarchus philosophus teste Laertio, dum à Nicocreonte tyranno, quasi in mortario, pila contunderetur: *Tunde*, inquit, *tunde follem, Anaxarchum non tundis*, follem vocans corpus suum, Anaxarchum vero animam, vel potius animos, quos gerebat excelsos. Hoc re ipsa dixit Eleazarus Antiocho; Tympanum Antioche pulsas et tundis, Eleazarum non pulsas et tundis. Hinc ista Machabæorum vox, *E cœlo* (corporis *ista* membra) *possideo; sed propter Dei leges nunc hæc ipsa despicio, quoniam ab ipso me ea recepturum spero.*

Non suscipientes redemptionem, ut meliorem invenirent resurrectionem] q. d. Eleazarus, Machabæi et similes voluntarie hæc tormenta subierunt. Poterant enim, si vel verbulo Antiocho cessissent, omnibus pœnis redimi et liberari: jam autem fide roborati, cruciari et mori maluerunt, ut per illam mortem invenirent resurrectionem et vitam meliorem vita præsenti, quam pro Deo amittebant et prodigebant.

Secundo, Theophyl. et Œcumen. *resurrectionem meliorem* interpretantur gloriosiorem, qua scilicet Machabæi, quasi fortissimi Martyres, in majori gloria præ aliis Sanctis resurgent.

Tertio, Chrysost. *resurrectionem* hanc *meliorem* dici putat, respectu resurrectionis ad præsentem vitam, de qua dixit ante, *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos.* Sed primus sensus simplicior est et solidior. Non dubium est, inquit Beza, quin eam designet persecutionem quam Antiochus exercuit. Allegat ergo Apostolus Machabæorum libros: cur ergo eos respuis et de canone dispungis?

36. Alii vero ludibria et verbera experti, insuper et vincula et carceres.] Talis fuit Jeremia, qui cum rebellibus Judæis minaretur excidium Hierosolymæ, ab eis dirissima est passus, scilicet probra, alapas, verbera, famem, carcerem, sæpe à toto populo reus mortis est proclamatus, ac tandem lapidatus Martyr occubuit: itaque Jeremias Christi à Judæis afflicti expressissimus fuit typus, ac merito ab Isidoro Pelusiota l. 1. epist. 298. πολυπαθέστατος, id id est calamitosissimus, nuncupatur. Talis quoque fuit Michæas, qui quod cladem prædiceret Achab regi, ab eo in vincula conjectus, et à pseudopropheta irrisus et verberatus est, 3. Reg. ult. Tales fuerunt alii Prophetæ, Luc. 20. 11. *Parit talia certamina superna peregrinatio: magnorum enim revera est, pati à suis ludibria*, ait Climacus.

37. Lapidati sunt.] Ut Nabot procurante Jezabele, 3. Reg. 21. et Zacharias filius Joiadæ pontificis, 2. Paralip. 24. aliique multi, de quibus ait Christus Matth. 23. 37. *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt*, quorum princeps fuit Jeremias, de quo Tertull. Scorpiaci 8. *Jeremias*, inquit, *lapidatur, Isaias serratur, Zacharias inter ædem et altare occiditur, perennes cruoris sui maculas silicibus assignans.*

Secti sunt.] Ut Machabæi, quibus manus et pedes resecti et præcisi sunt, 2. Machab. 7. 4. S. Hieron. in 26. Matth. legit, *Serrati sunt* (hoc enim quoque significat Græcum ἐπρίσθησαν) refertque ad Isaiam, quem tradunt Hebræi serra dissectum esse à Manasse, quod ejus et principum vitia acrius et sæpius carpsisset. Idem tradidit Epiphan. in vita Isaiæ, S. Thomas et Tertull. in carmine, ubi sic de eo canit.

> Quem populus sectum ligno sine labe repertum,
> Immeritum demens crudeli morte peremit.

Quibus verbis docet serram, qua sectus est Isaias, fuisse ligneam; nimirum ut Isaias, qui nomine suo, Jesu Salvatoris nomen et adventum figurabat, morte quoque sua materiam et formam crucis in lignea serra figuraret.

Tentati sunt.] Ita Græca et Latina omnia legunt cum Chrysost. Theodor. Theoph. Œcum. licet Syrus et alii aliqui hoc expungant. Itaque *tentati sunt*, scilicet alii gravibus et diuturnis calamitatibus, ut Job; alii persecutionibus, exiliis, fame et penuria, ut Prophetæ sub Jezabel: alii per arduam obedientiam à Deo tentati sunt, ut Abraham; alii omni pœnarum genere tentati sunt, ut Machabæi, aliique Martyres sub Antiocho. et de talibus proprie loquitur hic Paulus, ut patet ex antecedentibus et sequentibus: sed fide et spe cœlestis gloriæ, hasce omnes tentationes vicerunt.

In occisione gladii mortui sunt.] Tales fuerunt Israelitæ illi in persecutione Antiochi, de quibus dicitur 2. Matth. 5. 13. *Fiebant ergo cædes juvenum ac seniorum, et mulierum et natorum exterminia, virginumque et parvulorum neces; erant autem toto triduo, octoginta millia interfecti.*

Vide hic fidem, fortitudinem et martyria Sanctorum veteris testamenti; quid jam faciant Christiani? Audi quid fecerint in primitiva Ecclesia Tertull. describentem l. ad Scapulam Præsidem c. 5. *Crudelitas*, inquit, *vestra, gloria est nostra. Vide tantum ne hoc ipso, quod talia sustinemus, ad hoc solum videamur erumpere; ut hoc ipsum probemus, nos hæc timere, sed ultro vocare. Arrius Antoninus in Asia cum persequerentur instanter, omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia se manu facta obtulerunt: cum ille paucis duci jussis, reliquis ait, O miseri, si capitis perire, præcipitia aut restes habetis. Hoc si placuerit et hic fieri, quid facies de tantis millibus*

hominum, tot viris ac feminis, omnis sexus, omnis ætatis, omnis dignitatis, offerentibus se tibi? quantis ignibus, quantis gladiis opus erit! Idem in Apologetico c. ult. *Cruciate,* inquit, *torquete, damnate, atterite nos. Probatio est innocentiæ nostræ iniquitas vestra. Ideo nos hæc pati Deus patitur : nam et proxime ad lenonem damnando Christianam potius quam ad leonem, confessi estis, labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna et omni morte reputari.*

Primus in Christianos persecutionem movit Nero, qui Christianos, alios crucibus, alios flammis, alios canibus laniandos objecit, uti dixi 2. Timoth. 4. 17. Secundus Domicianus plurimos Romæ nobiles Christianos, virosque illustres nullo jure, nulla ratione trucidavit, innumeros in exilium expulit, bonorum direptione mulctatos. Nec mirum; cum ipse cœco tumore in tantam superbiam elatus sit, ut Dominum sese ac Deum vocari, scribi colique voluerit, teste Orosio, Sext. Aurelio Victore, Sulpitio et aliis. Tertius Trajanus sæviens, et immensas quotidie Martyrum jugulans catervas, inter alios S. Ignatium Romæ in amphiteatro (locus adhuc extat signatus altari et sacello, quem sæpe magno animi sensu veneratus sum) leonibus objecit. Quartus persecutor fuit M. Antoninus Verus, cujus quam acris fuerit persecutio, testantur litteræ quæ à Gallis Lugdunensibus ac Viennensibus ad Asianos Phrygiosque fratres conscriptæ extant apud Euseb. lib. 5. histor. c. 1. Quintus fuit Severus; Sextus Maximinus, qui maxime in Clericos et sacerdotes, quasi fidelium magistros sæviit, teste Euseb. l. 6. c. 20. Septimus fuit Decius, ejusque collega Valerianus, sub quo S. Laurentius in craticula triumphavit. De his audi S. Hier. initio Vitæ S. Pauli primi Eremitæ, qui hanc persecutionem fugiens successit in eremum : *Sub Decio,* ait, *et Valeriano, quo tempore Cornelius Romæ, et Cyprianus Carthagine felici cruore damnati sunt, multas apud Ægyptum et Thebaidem Ecclesias tempestas sæva populata est. Vota tunc Christianis erat pro Christi nomine gladio percuti : verum hostis callidus tarda ad mortem supplicia conquirens, animas cupiebat jugulare, non corpora. Et ut ipse qui ab eo passus est Cyprianus ait. Volentibus mori, non permittebatur occidi.* Addit exempla : perseverantem in fide Martyrem, et inter eculeos laminasque victorem jussit judex melle perungi, et sub ardentissimo sole ligatis manibus post tergum resupinari, scilicet ut muscarum aculeis cederet, qui ignitas sartagines antea superasset. In alium meretricem immisit, qui ut voluptatem cruciatu superaret, linguam præmordens in eam expuit. Quid autem crudelius, quam ut Catanæ in Sicilia tenellæ virgini Agathæ non modo in eculeo laminæ candentes admoverentur, sed et mamilla amputaretur? Unde judex Quintianus merito ab ea audivit : *Crudelis tyranne non te pudet amputare in femina, quod ipse in matre suxisti :* Justo ergo Dei judicio Decius in solo barbarico inter confusas turbas gurgique paludis submersus est, ut nec ejus potuerit cadaver inveniri : Valerianus vero à Sapore Persarum rege captus, ignominiosissima apud Persas servitute consenuit, teste Euseb. l. 7. c. 9. Octavus fuit Aurelianus, qui acerbam contra Christianos persecutionem impio decreto suscitavit : nec multo post subita morte mulctatus est. Nonus fuit Diocletianus : Decimus Maximianus Herculeus, sub quibus tanta fuit rabies infidelium, ut intra triginta dierum spatium octodecim millia hominum promiscui sexus, variis modis et horrendis perempta sint. Nos ipsi, ait Euseb. l. 8. c. 9. per Ægypti solitudines cum iter ageremus, oculis nostris inspeximus, ut sedenti pro tribunalibus sævissimo Præsidi offerentur innumeri populi fidelium, quos illa singulos per ordinem confessos se Christianos capite plecti jubebat. Sponte omnes, imo et alter alterum prævenientes cervices sædentibus objectabant : defecerunt carnificum manus, et succedentes sibi invicem fatigati sunt, hebetata est acies gladii. Videbam, ait, fessos residere carnifices, vires resumere, animos reparare, mutare gladios, diem quoque non sufficere ad pœnam. Hisce subservierunt Maximinus, et Maxentius Maximiani filius, atque Licinius, qui Christianos jussit tradi lanionibus, et eos porcorum more suspensos publice, postea superpositos truncis ligneis per frustra concidi, et in partes dividi, itaque ad piscium pabulum in mare projici imperavit. Plura vide apud Joannem Lensæum Belliolensem Doct. Lovan. egregio illo libello, quem de variis generibus persecutionum edidit. Hoc sæculo quam varia et horrenda ab Huguenottis supplicia passi sint Orihodexi et Martyres in Anglia, Francia et Belgio, videre est in Theatro hæreticæ crudelitatis. Spectare hæc Christiani, et similia ambite : pudeat non posse ferre verbera, imo verba asperiora. Patres vestri generose tulerunt ignes, furcas, eculeos, leones, et quidquid sævitia excogitare potuit, tulerunt et irriserunt, et vos morsum culicis exhorrescetis? Absit, absit, quin potius cum eis de patientia, de fortitudine concertate. Huc vos eadem fides speratæ æternitatis vocat, et classicum canit.

Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis.] *Melota,* inquit D. Thom., *est vestis facta de pilis camelorum, vel melius : taxus habet pellem hirsutam, de qua fit vestis hirsuta, quæ dicitur Melota.* Merum μῆλον græce vocatur ovis, inde μηλωτή, *melota,* dicitur ovina, pellis aut potius exuvium, hoc est pellis corpori ovis detracta una cum lana. Inde enim homines pauperes et rusticanos, quos necessitas cogit extra urbes sub dio degere, vestes facere solere tradit Philo initio l. de Victim. Adde, melotem per catachresin cujusvis quadrupedis pellem significare.

Notat Paulus Eliam, qui Reg. 1. 8. *vir pilosus* dicitur, non tam à barba et coma, quam à melote et veste pilosa et hirsuta : notat et Eliseum, aliosque Prophetas, quorum insigne fuit melotes, sive cilicium ex pelle hirsuta. Porro usi sunt Prophetæ melote, quasi vili et aspero amictu, tum quia Achab, Antiochus et alii ad extremam paupertatem eos adigebant, ut homines et hominum solatia fugere, atque in montibus et speluncis instar ferarum oberare et latere cogerentur : tum quia hoc suo vili habitu volebant docere homines luxum vestium esse spernendum, de quo multa hic habet Chrysost. hom. 28. in morali : tum denique, ut hoc quasi cilicio et habitu pœnitentiæ, circumeuntes agros et oppida, docerent populum, et ad pœnitentiam sanctamque vitam excitarent et compungerent. Ita S. Joannes Baptista prædicans vestitus erat cilicio è pilis camelorum confecto, et zona pellicea cinctus : hinc et sancti Eremitæ olim me-

tote sunt usi. Vide Cassian. l. 1. de Institut. monast. c. 8.

Citans hæc verba S. Bernard. tract. de Vita solitaria : *Idcirco*, inquit, *patres nostri in Ægypto et Thebaide, sanctæ hujus vitæ ardentissimi æmulatores in solitudinibus degentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus : ipsi sibi cellas ædificabant, in quibus tecti tantummodo et circumsepti, à turbine et à pluvia tutabantur : in quibus eremiticæ frugalitatis deliciis affluentes, locupletabant multos, ipsi egentes, quos quo nomine dignius appellem nescio, homines cælestes, an angelos terrestres, degentes in terris, sed conversationem habentes in cœlis. Laborabant manibus suis, et de labore suo pauperes pascebant, esurientes ipsi; de vastitate eremi urbium carceres alebant; et infirmos, in quibuslibet necessitatibus positos sustentabant, viventes de labore suo, et habitantes in labore manuum suarum. Quid ad hæc dicemus nos, non animales, sed animalia terrena : adhærentes terræ et sensibus carnis nostræ, in sensu carnis nostræ ambulantes, et ex alienis manibus pendentes?*

Egentes,] ὑςερούμενοι, id est, destituti rebus necessariis. Syrus vertit סניקין *senikin*, id est, indigentes pane quotidiano. Talis fuit Elias fugiens Jezabelem, quem Deus pane per corvum submisso alere debuit. Tales quoque fuerunt Judæi fugientes et latitantes in persecutione Antiochi, 1. Matth. c. 1. et 2.

Angustiati.] Hujus rei exemplum fuit Elias, præ augustia persecutionis Jezabelis mortem exoptans, 3. Regum 19. 4. Talis fuit et David in persecutione Saulis, et Machabæi in persecutione Antiochi.

Afflicti,] κακοχούμενοι, id est, male habiti, male tractati et mulctati.

38. Quibus dignus non erat mundus.] q. d. Hi viri sancti tantæ dignitatis erant, ut mundus eos habere non mereretur. Ipsi enim suis apud Deum precibus urbes et provincias, imo mundum totum, ne à Deo diluvio rursus ob peccata obrueretur, conservabant. Unde Eliæ cum raperetur succlamavit Eliseus, *Pater mi* (tu es) *currus Israel, et auriga ejus.* Quare recte Ruffinus prologo in Vitis Patr. ait: *Vere mundum quis dubitet meritis stare sanctorum?* Et tamen mundus (quæ ejus est cæcitas) iis cupit privari, ut vel ista ratione declaret sese indignum esse qui diutius talibus fruatur, uti scribit S. Dionys. ad S. Joannem Evangelistam.

Secundo, *dignus*, id est æqualis pretii cum hisce Sanctis non erat mundus : q. d. Si non solum terra, cœlum, omniaque inanima, sed etiam homines mali, totusque mundus conflaretur in unum pondus et pretium; ne sic quidem justum esset pretium cujusvis ex isto agmine Sanctorum et heroum. Ita Theophyl. Galenus et Ribera. Vide quanti pretii et meriti sint Sancti; ac consequenter quantum voleant eorum apud Deum preces et merita, quæ proinde implorare consultissimum est. Sed prior sensus uti simplicior, ita planior est et germanior.

In solitudinibus errantes, in montibus, et speluncis, et in cavernis terræ.] Ita David fugit Saulem, latuitque in spelunca Odollam, inde in Ziph, inde in deserto Engaddi, 1. Reg. 22. et seqq. Ita centum Prophetæ occultati sunt, et gladio Jezabelis subducti per Abdiam 3. Reg. 18. 13. Ita in montes et speluncas Antiochum fugiens abdidit se Mathathias, aliisque Judæi, 1. Machab. 1. et 2. Machab 6.

Nota, Eliam, Eliseum et filios Prophetarum communiter in montibus versatos esse, ac præsertim Carmelum adamasse. Versabantur enim ut animo in cœlestibus, ita corpore in sublimibus, infima fastidientes, quod etiam in Christo licet observare : unde Carmelitæ suum institutum in Carmelo cœpisse, ac rudi quodam modo ab Elia delineatum esse contendunt, qua de re librum scripsit Joannes 44. Episcopus Hierosolymorum (quisquis ille sit) qui extat tom. 9. Bibliothecæ SS. Patrum.

Ita et multo magis, post S. Paulum Christiani Romæ in persecutione Imperatorum Ethnicorum. Habitabant in cavernis et speluncis, imo in sepulcris. Sane miratus sum, et sacro horrore æque ac commiseratione et devotione perfusus, cum juxta Romam in S. Sebastiano vidi catacumbas, in quibus corpora SS. Petri et Pauli Apostolorum ad ducentos et amplius annos delituerunt : ubi Pontifices celebrabant, concionabantur, faciebant ordinationes in cathedra lapidea quam ibidem vidi. Idem cum ibidem subterraneos specus longo spatio partim eundo, partim rependo, nunc ascendendo, nunc descendendo, nunc gyrando præeunte candela trangressus sum. Specus hi ad multa milliaria à Christianis excavati usque ad mare procurrunt : plateas et diverticula quaquaversum habent infinita instar labyrinthi (in quibus plures et se perdiderunt et perierunt: unde jam jussu Pontificis obstructa sunt) ut videatur esse subterranea civitas, imo provincia. Conspexi ibi passim in lateribus viarum loculamenta et sepulcra Martyrum, vel in terra, vel in rupe ita ordine gradatim excisa, ut singula caperent singula tantum corpora, magna pro magnis, parva pro parvis : Vocatur hoc cœmeterium S. Calisti, in quo centum et septuaginta quatuor millia Martyrum et Virginum sepulta sunt. Virgines figura columbæ, Martyres figura palmæ sepulcro incisa denotantur. Nunquam credidissem tantum fuisse laborem, afflictionem, constantiam et zelum primorum Christianorum hæc latibula effodientium, adaptantium, sustentantium, ibique instar talparum et ferarum habitantium, nisi oculis lustrassem. Porro hæc non tantum fuisse mortuorum sepulcra, sed et vivorum perfugia ac domicilia, patet ex Actis SS. Martyrum ; uti S. Cæciliæ, in quibus legimus Valerianum ejus sponsum, missum ab ea ad S. Urbanum Pontificem ut ab eo baptizaretur, ipsum inter sepulcra SS. Martyrum latitantem invenisse. Idem passim de aliis legitur. Ita sancti et summi viri ac Præsules Ecclesiæ, quibus dignus non erat mundus, ipsa Solis luce brutis quoque animantibus concessa privabantur, atque in antris, cavernis et terræ penetralibus inter mortuos degebant : nec tamen ibi erant tuti. Nam et in ipsis fuerunt subinde necati, ut de SS. Stephano et Xisto Pontificibus in eorum Actis legimus, quod in hoc ipso Calisti cœmeterio gladio percussi et perempti sint. Ite nunc Chrsitiani, marmorea tecta in cœlum attollite, habitate inter aulæa purpurea et aurea : malim ego in humili tugurio, imo in cryptis cum sanctis Martyribus habitare, ibique ob spem beatæ resurrectionis delitescere ad modicum, ut cum eis cœlestia et æterna Beatorum tabernacula ingredi ac possidere merear.

39. Et hi omnes testimonio fidei probati, etiamsi heroes fuerint, et heroica fidei et sanctitatis opera ediderint, non acceperunt repromissionem,] τὴν ἐπαγγελίαν, illam scilicet quæ antonomastice dicitur repromissio, nimirum bonorum cœlestium et consummatæ beatitudis.

40. Deo pro nobis melius aliquid providente.] *Melius*, id est, præstantius aliquid nobis quam priscis patribus providit Deus, hoc ipso quo disposuit, ut tempus beatitudinis et resurrectionis non foret apud illos in veteri, sed apus nos in novo testamento. Voluit enim Deus ut cœlum nemini pateret, nisi Christus satisfaciens pro peccatis nostris, illud sua morte et ascensione reseraret : ac consequenter voluit, ut cœli aditus et beatitudo reservaretur tempori Christi et Christianorum, ideoque Sanctos illos priscos per tot annorum millia ab hac beatitudine suspendit.

Addit hoc Apostolus ut aculeos novos injiciat Hebræis, eosque à Mose et Prophetis ad Christum, à veteri testamento ad novum, quasi longe præstantius et felicius, utpote, in quo per Christum consummatam gratiam et gloriam nanciscamur, traducat et transferat. Perverse ego Beza hoc loco censet, Sanctos ante Christum defunctos fuisse in cœlo beatos antequam eo Christus ascenderet; Christum vero venientem tantum aliquem gradum beatitudini illorum addidisse. Nam hic diserte rejicit id Apostolus, aitque de iis v. 49. *Non acceperunt repromissionem.* Et cap. 9. 8. ubi asserit ante Christum *nondum propalatam*, et, ut Beza vertit, *patefactam fuisse viam sanctorum*, id est in Sancta sanctorum, puta in cœlum.

Ut non sine nobis consummarentur.] Ex hoc loco et ex Apocal. 6. 9. ubi jubentur animæ Martyrum quiescere sub altari, donec compleantur conservi eorum et fratres, qui interficiendi sunt; censuit Tertull. l. de Anima c. ult. Lactantius l. 7. c. 21. et Victorinus in c. 6. Apocal. et nonnulli veteres, animas Sanctorum defunctorum non videre Deum, nec esse beatas ante diem judicii. Sed hæc sententia jam est erronea, estque hæresis Vigilantii et Calvini damnata à Benedicto xi. extravag. *Benedictus Deus* vide Bellarm. tom. 1 controvers. 7 in princip. Quod ergo ad præsentem locum attinet, per *consummationem* aliqui intelligunt beatitudinem animæ, quæ consistit in Dei visione et fruitione, hanc enim Patres prisci non sunt adepti ante nos, id est, ante tempus nostrum, puta christianismi et Christi, qui pretio persoluto cœli januam reseravit, ut statim à morte eo avolare possit anima sancta. Hæc enim beatitudo, animæ est consummatio, id est, perfecta et consummata beatitudo. Unde Apostolus c. 12. v. 23. *spiritus justorum perfectorum* vocat animas beatas, quasi in sua beatitudine perfectas et consummatas.

Alii per *consummationem* intelligunt beatitudinem corporis, quam prisci patres non adipiscentur ante nos, id est, ante communem nostram resurrectionem, in die judicii universalis : hæc enim proprie est consummatio, id est, consummata beatitudo hominis, tam in anima, quam in corpore. Ita S. August. epist. 99. ad Evodium : quasi respiciat Apostolus ad id quod dixit v. 34. *Non suscipientes redemptionem* (scilicet corporis sui à morte et tormentis) *ut meliorem invenirent resurrectionem*, et quasi resurrectionem illam hic vocet *consummationem.*

Nec aliud vult Chrysost. cum suis hic, cum ait : *Ne aliquid præ nobis plus habere viderentur* (prisci Sancti) *si primi ante nos coronarentur, unum definivit tempus omnium coronarum, et qui ante tantos annos vicit, tecum accipiet coronam.* Et infra : *Prævenerunt nos in certaminibus, sed non præveniunt in coronis; non injuriam illis fecit, sed nos honoravit : nam et ipsi fratres nos libenter expectant. Si enim unum corpus sumus, major ex hoc efficitur corporis jucunditas, cum simul et communiter coronatur, et non per partes.* Ubi manifeste loquitur Chrysost. non de beatitudine animæ, quæ cuique in particulari ejus judicio tribuitur, sed de beatitudine corporis, publicaque Sanctorum coram toto mundo gloria et corona, quam omnes simul accipient in die judicii : hæc enim erit corona solemnis et perfecta, eritque corona beatitudinis et æternitatis.

Verum mihi verius videtur Apostolum per *consummationem* distincte et proprie non intelligere beatitudinem animæ, nec beatitudinem corporis, neque τὸ *sine nobis* significare, ante communem nostram resurrectionem in die judicii : sed Apostolum per *consummationem* intelligere beatitudinem in genere, non determinando hanc illamve beatitudinis speciem et partem (hæc enim beatitudo seipsa absolute hominem perficit et consummat, primo in anima, deinde quoque in corpore) et τὸ *sine nobis*, idem esse quod ante nos, sive ante tempus novi testamenti : hoc enim nostrum tempus opponit Apostolus tempori illorum patrum, quod fuit veteris testamenti. q. d. Ante tempus novi testamenti, quod est nostrum, nemini veterum Sanctorum, contigit *consummatio*, id est beatitudo sive animæ, sive corporis; sed omnis beatitudo tam animæ, quam corporis cuilibet illorum obvenit in novo testamento, in quo et nobis eadem obvenit, atque ita simul nos cum illis consummamur, id est, beamur et glorificamur. Hunc esse sensum, patet, quia totius epistolæ scopus est, docere salutem et beatitudinem nemini per legem et vetus testamentum; sed omnibus per Evangelium et novum testamentum, puta per Christum, obtingere. Hinc dixit superius, legem neminem ad perfectum adduxisse, per legem non fieri consummationem; sed eam fieri per Christum, qui salutis beatitudinis nobis est auctor : ideoque c. 9. fuse docuit Christum, cœlum antea clausum suo sanguine nobis reserasse. Ergo per *consummationem* hic intelligit absolute æternam salutem et beatitudinem, ingressumque in cœlum,

Secundo, Apostolus quam hic vocat *consummationem*, v. præc. vocavit *repromissionem* : atqui ibi per eam intellexit promissionem salutis et beatitudinis absolute, non autem gloriæ corporis tantum; hæc enim minima est pars promissionis et beatitudinis : ergo et eamdem hic intelligit per *consummationem.*

Tertio, si per *consummationem* intelligas gloriam corporis dandam in die judicii universalis, falsum erit, quod omnes illi prisci patres, quos toto cap. recensuit, sine nobis non sint consummati aut consummandi; quod tamen asserit hic Apostolus : nam certum est multa corpora Sanctorum (utique illustrium veteris testamenti, ac consequenter illorum, quos hic recensuit Apostolus) cum Christo resurrexisse, Matth. 27. 52. idque, ut valde probabile est, ad vitam im-

mortalem, et gloriam tam corporis quam animæ : nos autem ad gloriam corporis resurgemus demum in die judicii. Ergo plerique Patres prisci hic nominati, *sine nobis*, id est ante nos, jam consummati sunt, id est, resurrexerunt in corpore glorioso. Cum enim Matthæus dicat multos resurrexisse, plane videtur consequi, plerosque ex iis, quos hic recenset Apostolus, resurrexisse; ut hoc non tam paucorum privilegium, quam commune principis Christi beneficium patribus hisce plerisque collatum censeri debeat. Cum ergo de resurrectione corporum hæc sententia Apostoli non videatur vera; sequitur eam intelligendam in genere de beatitudine, quæ nemini ante nos, id est ante Christum et Christianos, qui sunt filii novi testamenti, obtigit. q. d. Voluit Deus tempus consummationis, id est beatitudinis tam animæ quam corporis, non esse veteris, sed novi testamenti; non per Mosen Judæis, sed per Christum dari Christianis, iisque qui olim in Christum venturum crediderunt et sperarunt. Quare eorum exemplo, vos ô Hebræi, in Christum præsentem jam credite, in ejusque fide, spe et amore constanter perseverate, itaque cum priscis patribus *consummationem*, id est salutem et beatitudinem, adipiscemini.

Nota. Pro *consummarentur*, græce est τελειωθῶσι, quod Secundo, verti potest, consecrarentur, dedicarentur, et quasi inaugurarentur, scilicet cœlo et cœlesti regno. Vide dicta c. 2. 10.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ALLATIS CAPITE PRÆCEDENTI FIDEI EXEMPLIS, HOC CAPITE INSTITIT APOSTOLUS, ET PER EA URGET HEBRÆOS, UT IN FIDE CONSTANTES SINT, UTQUE PERSECUTIONES, QUASI DISCIPLINAM DEI PATERNAM LIBENTER EXCIPIANT.

SECUNDO, VERS. 16. EXEMPLO ESAU, QUI VILI ESCA VENDIDIT SUA PRIMOGENITA, ET REPROBATUS EST, URGET HEBRÆOS, NE OB LUCRA TEMPORALIA, VENDANT FIDEM ET GRATIAM CHRISTI, IDEOQUE REPROBENTUR.

TERTIO, VERS. 18. OSTENDIT, QUANTUM LEX NOVA DATA IN SION PRÆSTET VETERI DATÆ IN SINA, AC CONSEQUENTER, QUANTO GRAVIUS PUNIENDI SINT CHRISTIANI, LEGEM NOVAM, QUAM JUDÆI, VETEREM VIOLANTES.

QUARTO, VERS. 26. PERGIT EOS URGERE METU ET MINIS, DOCENS QUOD DEUS, CUM DARET LEGEM IN SINA ET SION, COELUM ET TERRAM COMMOVERIT, UT OSTENDERET SE TERRIBILEM FORE LEGIS SUÆ VINDICEM, ESSEQUE IGNEM CONSUMENTEM.

1. IDEOQUE et nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus, et circumstans nos peccatum, per patientiam curramus ad propositum nobis certamen : 2. aspicientes in auctorem fidei, et consummatorem Jesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextra sedis Dei sedet. 3. Recogitate enim eum, qui talem sustinuit à peccatoribus adversum semetipsum contradictionem, ut ne fatigemini, animis vestris deficientes. 4. Nondum enim usque ad sanguinem restitistis, adversus peccatum repugnantes : 5. et obliti estis consolationis, quæ vobis tanquam filiis loquitur, dicens : Fili mi, noli negligere disciplinam Domini : neque fatigeris, dum ab eo argueris. 6. Quem enim diligit Dominus, castigat : flagellat autem omnem filium, quem recipit. 7. In disciplina perseverate, tanquam filiis vobis offert se Deus : quis enim filius, quem non corripit pater? 8. Quod si extra disciplinam estis, cujus participes facti sunt omnes : ergo adulteri, et non filii estis. 9. Deinde patres quidem carnis nostræ, eruditores habuimus, et reverebamur eos : non multo magis obtemperabimus Patri spirituum, et vivemus ? 10. Et illi quidem in tempore paucorum dierum, secundum voluntatem suam erudiebant nos : hic autem ad id, quod utile est in recipiendo sanctificationem ejus. 11. Omnis autem disciplina in præsenti quidem videtur non esse gaudii, sed mœroris : postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet justitiæ. 12. Propter quod remissas manus, et soluta genua erigite, 13. et gressus rectos facite pedibus vestris, ut non claudicans quis erret, magis autem sanetur. 14. Pacem sequimini cum omnibus, et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum : 15. contemplantes ne quis desit gratiæ Dei : ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat, et per illam inquinentur multi. 16. Ne quis fornicator, aut profanus ut Esau : qui propter unam escam vendidit primitiva sua : 17. scitote enim quoniam et postea cupiens hæreditare benedic-

tionem, reprobatus est: non enim invenit pœnitentiæ locum, quamquam cum lacrymis inquisisset eam. 18. Non enim accessistis ad tractabilem montem, et accensibilem ignem, et turbinem, et caliginem, et procellam, 19. et tubæ sonum, et vocem verborum, quam qui audierunt, excusaverunt se, ne eis fieret verbum. 20. Non enim portabant quod dicebatur: Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur. 21. Et ita terribile erat quod videbatur. Moses dixit: Exterritus sum, et tremebundus. 22. Sed accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam, 23. et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœlis, et judicem omnium Deum, et spiritus justorum perfectorum, 24. et testamenti novi mediatorem Jesum, et sanguinis aspersionem melius loquentem quam Abel. 25. Videte ne recusetis loquentem. Si enim illi non effugerunt, recusantes eum, qui super terram loquebatur: multo magis nos, qui de cœlis loquentem nobis avertimus. 26. Cujus vox movit terram tunc; nunc autem repromittit, dicens: Adhuc semel, et ego movebo non solum terram, sed et cœlum. 27. Quod autem, adhuc semel, dicit: declarat mobilium translationem tanquam factorum, ut maneant ea, quæ sunt immobilia. 28. Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam: per quam serviamus placentes Deo, cum metu et reverentia. 29. Etenim Deus noster ignis consumens est.

1. Ideoque et nos tantam habentes impositam nubem testium.] q. d. Cum prisci patres quos cap. præced. recensui, per fidem tam obscuram, tanta fecerint, tam inaudita sint perpessi, vitam denique profuderint, neque tamen repromissum in cœlis præmium illo statu adepti sint; multo magis nos, tot et tantis eorum exemplis excitati, per fidem, jam longe majorem et clariorem debemus in fide et pietate Christiana constantes persistere et proficere, pro eaque bona et vitam, si opus sit, expendere; utpote qui statim post mortem bona cœlestia et vitam beatam in cœlo consequemur.

Impositam.] Legit Interpres ὑπικείμενον, idque apte respondet nubi. Jam Græca habent, περικείμενον, id est circumpositam, id est, undique nos continentem et circumdantem. Itaque legit Syrus, Chrysost. et Theophyl.

Nubem testium.] Græce est νέφος μαρτύρων, id est, nubem martyrum, sive testium. *Martyr* enim græce idem est, quod latine *testis*. Testes ergo fidei vocat Martyres et patres jam nominatos, qui per fidem, et pro fide, vel dura sunt perpessi, vel heroica opera perfecerunt. Illi enim suis operibus et passionibus testati sunt, quanta sit fidei certitudo et efficacia, quanta bona fides promittat, quamque pro ea ardua omnia facere et pati debeamus. Rursum *testes* vocat hosce patres. q. d. Sedent jam in cœlis, veluti Christi assessores, testesque fortiter agentium, ut pro eorum suffragiis palma donentur, quotquot ab eis palma digni judicabuntur, inquit Galenus. Prior tamen sensus magis et ex mente Apostoli. Respicit enim patrum testimonia. Scilicet insignia fidei opera, de quibus dixit c. præced.

Nota. *Nubem* vocat copiam testium, quæ instar densæ nubis in tentatione et afflictionis æstu, suo testimonio nos undique circumstat, cingit, fovet, animat, corroborat et recreat. Ita Chrysost. et Theophyl.

Secundo, quia illorum doctrina et exemplo, quasi nube et imbre cœlesti irrigati sumus. De quo Chrysost. hic homil 28.

Adcit Tertio, Œcum. et S. Athanasius (quamquam hoc opus non videatur esse S. Athanasii, sed ex eo aliisque collectum esse, ut satis patet intuenti q. 23.) ad Antiochum, q. 162. quia Sanctorum illorum precibus, quasi nube è cœlo tegimur et juvamur, quasi vox *nubes* notet patrocinium et intercessionem Sanctorum pro nobis; sed priores duo sensus magis sunt ex mente et scopo Apostoli.

Moraliter Nota hic, quanta sit vis exempli ad acuendam virtutem. Philo libro *quod omnis probus est liber*, scribit, quod Miltiades Atheniensium dux contra Persas plurimos pugnaturus, socios convocarit, eisque gallos gallinaceos pertinacissime de more inter se pugnantes ostenderit, ratus hoc spectaculum plus eos permoturum ad strenue pugnandum, quam exhortationem. Ita factum est. Socii enim cernentes gallos ad necem usque pugnantes, alacriter et generose correptis armis bellum hoc susceperunt, inque vulnera et mortes se conjecerunt. Si brutorum exempla id præstiterunt in Gentilibus, quid facient Sanctorum certamina in Christianis?

S. Gregor. in præfat. Moralium c. 10. ut stellæ, inquit, noctem, ita Sancti nos illuminant, et virtutum decorem ostendunt. *Ad ostendendam innocentiam venit Abel: ad docendam actionis munditiem venit Henoch: ad insinuandam longanimitatem spei et operis venit Noe: ad manifestandam obedientiam venit Abraham: ad insinuandam laboris tolerantiam venit Jacob: ad ostendendam mansuetudinem venit Moses: ad ostendendam inter flagella patientiam venit Job. Ecce quam fulgentes in cœlo stellas cernimus, ut inoffenso pede operis, iter nostræ noctis ambulemus. Quot Deus justos exhibuit, tot quasi astra super peccantium tenebras cœlum misit.*

Qui vult evadere Poeta, legit Virgilium; qui orator, Ciceronem; qui medicus, Galenum; qui philosophus, Aristotelem; qui vult esse sanctus, legat vitas et exempla Sanctorum: his astris mentem illuminet et accendat.

Deponentes omne pondus.] *Pondus* vocat solicitudinem conservandi et augendi suas opes; omnemque sarcinam terrestrium negotiorum et curarum, inquit Theoph. quæ nos in hoc cursu et agone Christiano (de quo sequitur) remorari, prægravare, sistere et inhibere potest. Est enim metaphora ab agonizantibus et stadiodromis, qui omni vestium rerumque suarum pondere deposito leves, expediti et agiles inibant agonem, et in stadio decurrebant.

Et circumstans nos peccatum.] Græce est τὸν εὐπερίστατον (male enim in Regiis Bibliis legitur ἀπερίστατον, prorsus contrario sensu) ἁμαρτίαν,

id est, facile vel bene circumstans et circumcingens nos peccatum. Multi per peccatum intelligunt concupiscentiam, quæ quasi sepes et murus nos cingit, nosque à cursu et agone fidei et virtutis remoratur, ac viam obstruit : cum enim aliquid boni operis præsertim ardui facere cogitamus, mox exsurgit et circumstitit nos concupiscentia, ut reluctetur, opusque impediat. Persistit opposite Apostolus in cœpta cursorum metaphora. q. d. Ut recte in stadio curras, non satis est pondera et sarcinas abjicere, sed necesse quoque est viam esse planam et expeditam. Si enim sepes aut murus interpositus sit, viam intercludet, et cursum inhibebit. Sepes nostra nos vallans et circumstans est concupiscentia, eaque multiplex. Hæc ergo prosternenda et abjicienda est; conandumque ut concupiscentias non foveamus, sed succidamus, minuamus et mortificemus : ita via ad omnem virtutem nobis erit plana et expedita.

Secundo, S. Chrysost. et Theophyl. aiunt peccatum nos circumstare, id est, dejicere et vincere, quia facile ab illo vincimur. Et contrario S. Athanas. (sive auctor) ad Antiochum q. 163. ait peccatum dici εὐ' περίςατον, quia non habet locum ubi consistat; sed facile per pœnitentiam dissolvitur et evanescit.

Tertio, Œcum. Erasm. Vatabl. et alii pro *circumstans* vertunt, tenaciter adhærescens peccatum, quasi Apostolus ollæ comparet nos et corpora nostra, peccatum vero adustioni (quæ hebraice dicitur הלאתה *bhelata*) seu sordibus quæ corpori nostro pertinaciter adhærescunt, ut defricari nequeant, quin remaneant reliquiæ. Quasi alludat Apostolus ad illud Ezech. 24. 6. *Væ civitati sanguinum* (Hierosolymæ *ollæ, cujus rubigo in ea est, et rubigo ejus non exivit de ea.*

Quarto, Syrus vertit למטיבא *metaieha*, id est peccatum quod omni tempore nos demergit et deprimit, quasi persistat Apostolus in metaphora ponderis : hoc enim degravat et demergit. Huc pertinet expositio Maldonati in Notis manuscr. *circumstans*, ait, sicut vestis quam induimus non ambiens. Voce induendi in Scriptura significatur intima conjunctio. q. d. Peccatum nos in stadio hujus vitæ ad cœlum currentes ita præpedit, sicut vestis iis qui in agone decurrunt circumvoluta, impedimento esse solet.

Quinto, Theodor. et Galenus, Peccata, inquiunt, nos circumstant et cingunt instar gladiatorum, qui plures unum adorti facile eum dejiciunt. Per peccata autem hæc Galenus intelligit non concupiscentias, sed extrinsecas tentationes, occasiones et pericula peccati, v. g. malos socios : peccata ergo hic sunt peccatores, infideles et Judæi, qui Hebræos à fide Christi moliebantur abstrahere ad judaismum. Hi enim proprie dicuntur circumsistere: et de his, similibus verbis dicit v. 4. *Nondum usque ad sanguinem restitistis, adversus peccatum* (id est, peccatores Judæos, qui vos quasi antagonistæ circumsistunt, et ad peccatum apostasiæ sollicitant) *repugnantes.* Hic sensus valde appositus et litteralis est. Duo currentibus in stadio cavenda sunt : primum, ne quo onere graventur; secundum, ne quo obstaculo in cursu impediantur. Obstacula autem peccatorum, quæ nos à cursu in cœlum remorantur, sunt socii, aliæque extrinsecæ tentationes, quas Apostolus hic apte opponit nubi testium nobis circumpositæ pariter et circumstanti. q. d. Aspicite ad exempla Sanctorum, quæ undique vos instar nubis circumdant, ut prava Judæorum exempla et hortamenta, quæ vos à cursu vestro impediunt, discutiatis.

Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen.] Præpositionem *ad*, legunt Romana : eam tamen omittunt Græca, Græci, Syrus, et multa Latina Biblia manuscripta, eaque lectio videtur melior et verior. Sic enim habent Græca, δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα, id est, *per patientiam curramus propositum nobis agonem* sive *certamen.* q. d. Agon noster, certamen nostrum, non in digladiatione, non in diverberatione, non in colluctatione, sed in re levi et facili, inquit Chrysost. puta cursu, consistit, ut nimirum cursu certemus, et agonem nostrum decurramus. Unde et Vatabl. vertit, *per tolerantiam curramus in proposito nobis certamine.*

Nota *curramus*, id est, currere pergamus. Cœperant enim Hebræi jampridem currere hunc agonem. *Curramus* ergo significat actum non inchoatum, sed continuarum, juxta can. 32. Unde ad eum requirit Apostolus non servorem, sed patientiam et tolerantiam : hæc enim est quæ fecit nos pergere et perseverare in hoc agone. Ita Theophyl.

Secundo, *agonem* vocat vel metonymice ipsum stadium, in quo agonizantes cursu certabant. q. d. Decurramus stadium nostrum. Vel proprie ipsum certamen cursus in stadio. Sicut enim dicimur certare certamen, ita dicimur et currere certamen, id est, currendo certare, ut bravium assequamur, sic enim eleganter et significanter dicimur agonem nostrum decurrere, cum eum rite currendo peragimus. q. d. Vos ô Hebræi estis agonizantes et statiodromi, stadium vestrum, agon vester est certamen pro fide Christi; bene in hoc stadio decurrere cœpistis, pergite patienter, et fortiter perseverare in hoc agone et cursu, licet aspero et difficili : currendum enim vobis est per exilia, per bonorum rapinam, per medios hostes; ita fiet ut cœleste præmium rite currentibus propositum assequamini. Induite ergo patientiam, hoc vobis erit thorax impenetrabilis, quo omnia hostium tela elidatis : hac armati alacres et inviolabiles in media persecutionum omnium certamina irruetis. Si quis tamen cum nonnullis legat præpositionem *ad*, hoc modo, *per patientiam curramus ad propositum nobis certamen;* commode sic exponit, *per patientiam*, id est patienter et constanter, *curramus*, id est currere pergamus ad stadium et agonem hunc fidei, quo cum Judæis decertamus et decurrimus ad bravium cœlestis coronæ. Subinde enim hic agon intermissus repetendus erat Hebræis. Cessante enim persecutione cessabat agon, recrudescente persecutione recrudescebat agon, ad quem more suo fortiter et constanter obeundum pergere et procurrere identidem debebant Hebræi.

2. Aspicientes in auctorem fidei et consummatorem Jesum,] tanquam certaminis et cursus vestri metam, terminum, et præmium : vel potius tanquam ad absolutissimum exemplar certaminis et cursus vestri. Alludit enim Paulus, ut notat Chrysostomus, ad pictores, qui ut ex prototypo paragogum, et exemplari imaginem

exprimant, prototypum ipsum sive exemplar sæpe intueantur et respiciunt. q. d. Proposui vobis, ô Hebræi, c. præced. tot Sanctorum exempla, nunc ipsum exemplar fidei et patientiæ, scilicet Christum crucifixum, vobis propono, ut in illuc assidue intuentes, ejus patientiam et constantiam in vobis exprimere et imitari studeatis. Pulchre et pathetice S. August. de Catech. rud. *Omnia bona terrena contempsit Christus, ut contemnenda esse monstraret: omnia terrena mala sustinuit toto vitæ mortalis tempore, quæ sustinenda præcipiebat, ut neque in illis quæreretur felicitas neque in istis infelicitas timeretur. Natus enim de matre quæ semper virgo permansit, fabro tamen desponsata, omnem typhum carnalis nobilitatis extinxit. Natus in Bethleem, quæ inter omnes Judææ civitates exigua erat; noluit quemquam de cujusquam terrenæ civitatis sublimitate gloriari. Pauper etiam factus est, cujus sunt omnia; ne quisquam cum in eum crederet, de terrenis divitiis auderet extolli. Noluit rex ab hominibus fieri, quia humilitate ostendebat viam miseris, quos ab eo superbia separaverat; quamvis sempiternum ejus regnum universa creatura testetur, Esurivit, qui omnes pascit: sitivit sitientium fons: fatigatus est itinere terrestri, qui seipsum nobis viam fecit in cœlum: velut obmutuit, et obsurduit coram conviciantibus: vinctus est, flagellatus est, crucifixus est, mortuus est: sed et resurrexit nunquam moriturus; ne ab illo quisquam sic disceret mortem contemnere quasi nunquam futurus*, etc.

Nota, Pro *auctorem*, græce est ἀρχηγὸν, quod non tantum inceptorem, sed et ducem auctoremque significat. Pro *consummatorem* græce est τελειωτὴν, quod tum finitorem, tum perfectorem et coronatorem significat. q. d. Christus est principium et finis, dux et coronator fidei.

Nota Secundo. Christus non dicitur *inceptor et auctor fidei*, quasi in Christo fuerit fides sive habitus vel actus fidei: hic enim est obscurus, eumque elidebat in Christo clara visio beatifica et scientia infusa. Christus ergo non habuit fidem, sed qua viator habuit scientiam infusam, qua comprehensor habuit visionem Dei, quæ omnes Christi actiones beatificas, sicut scientia infusa omnes alias Christi actiones tam naturales, quam supernaturales et meritorias dirigebat. Quare non recte Vatablus *Christum auctorem et consummatorem fidei*, dici putat, quod Christus multa sit passus, et vitam æternam sit consecutus, eo quod credidit Deum esse veracem, et promissorem servantem. Hoc enim fide non credidit, sed sua scientia et visione clare vidit Christus. Rursum vitam æternam, id est beatitudinem animæ, non meruit Christus, sed ante omne meritum eam adeptus est primo instanti conceptionis suæ, tanquam debitam unioni hypostaticæ qua Verbo copulabatur. Hæc tamen expositio verum habere potest sensum. Pro quo.

Nota Tertio. Christus est *inceptor* sive *auctor et consummator fidei*, tum in se, tum in nobis. In se, quia Christus per scientiam infusam, tanquam per fidem suam credidit futura bona, certoque sibi persuasit res sperandas et non apparentes, quarum fides est substantia et argumentum, easque ipse primus in mundo clare tum verbo, tum exemplo suo docuit, utpote qui pro hac fide, tota vita sua laborarit, prædicarit, et tandem acerbissimam crucem constanter sit passus. Sic Abraham dicitur pater fidei et fidelium, quia ipse insigni sua fide aliis omnibus illustre credendi exemplum dedit. Rursum Christus est *consummator fidei*, quia primus cursum fidei feliciter consummavit, terque speratas perfecte et consummate adeptus est, puta gloriam corporis, et nominis sui famam, hominumque salutem, quæ sibi promiserat Deus, quæque Christus credidit infallibiliter per hanc passionem suam sibi obventura. Hoc enim sensu Christus, quasi fidei dux victor et triumphator nobis præivit. Hicque videtur esse genuinus hujus loci intellectus; tum quia Christus hic nobis fidei quasi belli fidei causa suscepti dux et confector victorque proponitur; tum quia ita se explicat apostolus, dum subdit, *Qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem;* en Christum auctorem fidei. *Atque in dextera sedis Dei sedet;* en Christum consummatorem et triumphatorem.

Secundo, Christus non tantum in se, sed etiam in nobis est *auctor et consummator fidei*. Pro quo Adverte, id quod annotavit Ribera: fides hic tam objectum fidei, sive id quod fide credimus, quam actum et habitum fidei, quo credimus, significat. Christus ergo est *fidei auctor*, tum quia primus ipse objectum, sive articulos fidei, quos credere debemus, nos docuit; tum quia sua gratia in nobis actum et habitum fidei inchoat et producit, est enim fides gratia et donum Christi. Rursum Christus est *consummator fidei*, tum quia ea quæ hic credenda docuit, postea in cœlo videnda exhibebit: tum quia actum fidei mutat in visionem: visio enim fidei est perfectio et consummatio.

Addit Tertio, Vasquez, quia tribuit opportunitatem, ut bonum quod per fidem et gratiam ejus animo concepimus, opere exequamur.

Qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta.] Est hic triplex lectio. Prima, *proposito sibi gaudio*. Ita legunt Romana. Secunda, *pro posito sibi gaudio*. Ita legunt Biblia Regia. Tertia, *pro proposito sibi gaudio*. Ita legendum vult Ribera. q. d. Paulus: Christus, *pro gaudio*, id est, præ gaudio, loco et vice gaudii sibi propositi maluit et elegit crucem. Cum enim liberum esset Christo manere in propria gloria et divinitate; maluit tamen pro nobis fieri homo et crucifigi. Rursum Christus homo factus, et assumens corpus, cum posset statim gloriam et beatitudinem animæ suæ in corpus derivare, illudque immortalitate et gaudio implere; noluit tamen id facere, sed maluit crucem corpore suo excipere. Ita Chrys. Theodor. Theop. Œcumen.

Addit Rupertus, Patrem æternum Christo in primo incarnationis suæ instanti proposuisse optionem gaudii et crucis; ita ut, si vellet Christus, posset gaudens, delicians et triumphans salutem afferre mundo; Christum vero præ gaudio hoc sibi proposito amplexum esse crucem. Per eam enim voluit ex justitia satisfacere Deo Patri pro peccatis nostris; atque mereri, non autem gratis habere, tum gloriam nominis et corporis sui, tum salutem nostram. Sed hæc non satis consentiunt cum æterno decreto, quo Deus decrevit Christum pati et crucifigi; nisi dicas decretum illud præsupposuisse liberam Christi electionem à Deo prævisam, non absolute, sed conditionate. Prævidebat enim Deus, quod si Christo homini incarnato optionem gaudii et crucis proponeret, indicans gratius sibi fore, si Christus eligeret crucem potius quam gaudium ad hanc electionem congrua et efficaci

gratia cum incitaret et impelleret, Christum libere electurum fore crucem præ gaudio. Hac præscientia posita absolute decrevit Deus ab æterno, Christum pati et crucifigi, et in tempore gratiam congruam jam dictam Christo exhibere, qua Christus decreto Dei sponte se subderet, libereque eligeret crucem præ gaudio. Sic enim nihil decedit auctoritati et certitudini decreti divini, et alia ex parte multum accedit laudis, meriti et virtutis Christo : denique ita commendatur suavitas simul et efficacia divinæ providentiæ

Verum quia Romana, et omnia alia passim exemplaria Latina habent *proposito sibi gaudio sustinuit crucem; τὸ proposito*, videtur significare gaudium hoc Christo fuisse propositum, quasi præmium crucis, illudque significat Græcum ἀντὶ, ut patet inferius v. 16. ubi ait Esau, ἀντὶ βρώσεως, id est, propter escam vendidisse sua primogenita. Primogenitorum ergo pretium instar premii apud Esau erat esca. Simili enim modo potuisset ibi vertere Interpres dicendo, Esau proposita sibi esca vendidit sua primogenita. Sic vulgo dicimus : Miles proposita sibi victoria, id est propter victoriam quam sibi quasi præmium proponit, acerrime dimicat; agricola proposita sibi diurna mercede, id est, propter diurnam mercedem quam sibi proponit, strenue laborat. Ita et hic de Christo ait Paulus, quod *proposito sibi gaudio*, id est, propter gaudium sibi propositum, sustinuit crucem. q. d. Christus sustinuit crucem, ut mereretur et assequeretur gaudium, quod Pater ipsi proposuit, tum per se, tum per angelum, qui Christum in agonia constitutum in horto confortavit, Lucæ 22, 43. (eo enim alludit hic Paulus.) hic namque angelus Christo in parte inferiori, quæ à parte superiori derelicta erat, et exposita dolori et passioni, non interius in phantasia, sed exterius voce corporali proponebat gaudium ex cruce secuturum, puta resurrectionem et gloriam corporis, æque ac nominis sui, ac salutem hominum, qui Christum quasi redemptorem agnoscerent, colerent et adorarent, illi templa erigerent, sacerdotes instituerent, Christique nomen toto orbe prædicarent et celebrarent; ideoque Christus propter hoc gaudium sibi propositum, amplexus est ignominiam et confusionem crucis. Perperam Ergo Melchior Canus lib. 12. de Locis cap. 14. hoc gaudium interpretatur delectationem manantem ex visione Dei, quam ipse in passione Christi à Deo suspensam fuisse, et à Christo promeritam putat, de quo alibi dicendum est. Melius Theodor. *Christus*, ait, *gaudium suum vocat animarum salutem :* hoc enim verum, sed partiale fuit Christi gaudium, non formale, sed objectivum.

Hic sensus uti simplicior est et planior, ita germanior quoque est et significantior priori. Sic Christi exemplo omnes sancti Apostoli, Martyres, Virgines proposito sibi gaudio sustinuerunt crucem. Audi S. Vincentium tyrannum Dacianum ejusque tormenta irridentem : *Has epulas* (tormenta quæ mihi infligis) *ego semper desideravi, nunquam aliquis adeo bene servivit mihi, sicut tu.* Nemo enim patientem lædit, sed ditat et coronat ; quidquid enim quis illi aufert boni, vel mali infert hoc eidem centupliciter in cœlestibus thesauris reponit. Hæc est ergo sapientia patientium et gloria, ut dicat : Amore Dei et cœli, siti potor, fame pascor, paupertate locupletor, mortem calco, ubique dives sum et inclyta, ubique abundans.

Atque in dextera sedis (throni) Dei sedet.] Syra et Græca habent ἐκάθισεν, id est sedit, sive consedit in præterito : sed, ut fatetur ipse Erasmus, præteritum hic, uti et alibi sæpe, pro præsenti capitur. q. d. Videte, ô Hebræi, quam Christus fidei dux per suam patientiam et constantiam, qua pro fide confusionem et crucem sustinuit, jam sit exaltatus, ut ad dexteram Dei in omni gloria et honore sedeat. Idem vobis eveniet si in hoc fidei et patientiæ stadio ad finem usque constanter decurreritis : sedebitis enim cum Christo duce et capite vestro, atque quasi Christi assessores et judices orbis, judicabitis non tantum duodecim tribus Israel sed etiam omnes tribus terræ.

3. Recogitate enim eum, qui talem sustinuit a peccatoribus adversum semetipsum contradictionem.] Pro *enim*, in Græco aliqui legunt γὰρ alii cum Syro legunt οὖν, id est itaque.

Secundo, pro *recogitate*, græce est ἀναλογίσασθε, id est, serio cogitate, considerate, expendite.

Tertio per *contradictionem* synecdochice et metonymice intelligit non tantum omnia probra, irrisiones, contumelias, sed etiam plagas, verbera, tormenta et mortem Christo à peccatoribus, id est impiis Judæis, illata. Judæi enim non tantum verbis, sed et factis atque verberibus contradixerunt Christo, eumque impugnarunt et persecuti sunt. Ita Chrysost.

Quarto, emphasim habet vox *talem*, id est, tam acrem, tam hostilem, tam infamem, tam horrendam, scilicet, usque ad mortem crucis, ut quasi latro cum latronibus suspenderetur, et clavis affigeretur in cruce. Quem ergo militum fidelium ad se sequendum non moveat Christus Imperator ? *qui*, ut ait S. Chrysost. serm. de feria 5. Passion. tom. 3. sub finem, *non equidem gloriosus, indutus purpura, diademate decorus, aspersus auro, solio sublimis ; sed in campum egrediens connivens vultu, et honore ultimus, periculis primus, onustus ferro, gravis armis, pro patria, pro civibus, pro liberis, pro vita omnium premit hostem, discremina despicit, contemnit vulnera, ipsam libens mortem suorum suscipit ad salutem? Sic enim Christus de sinu Patris ad nostram venit servitutem, ut nos suæ redderet libertati; mortem nostram suscepit, ut nos ejus morte viveremus*, etc. Lucanus lib. 9. Catonem, militibus per Africæ deserta armis verbisque præeuntem, ita describit :

> Primus arenas
> Ingrediar, primusque gradus in pulvere ponam.
> Me calor æthereus feriat, mihi plena veneno
> Occurrat serpens, fatoque pericula vestra
> Prætentate meo, etc., nullo descrimine notum,
> Dux an miles eam.

Longe verius hæc à Christo duce sibi dici censeat miles fidelis; nec tam dici, quam re ipsa agi : nisi quod Christus ita eat ut miles, ut et præeat per omnia aspera quasi dux, idque omnibus notum.

Ut ne fatigemini animis vestris deficientes.] Id est, ne fatigatione victi cadatis, et in medio cursu desistatis et fatiscatis, *animis vestris deficientes*, græce ἐκλυόμενοι, id est dissoluti, uti scilicet solvatur vigor et fortitudo animorum vestrorum, fiatisque languidi, enerves, pusillanimes, itaque cedatis Judæis, et ad Judaismum redeatis. q. d. Hucusque constantes in fide perstitistis,

magno labore magna præmia vobis comparastis, nolite præteritit laboris jacturam facere; quin potius durate in malis, et propter superatos agones pollicemini vobis futurorum victoriam. Sic legimus de Clemente Ancyrano, Athanasio, et aliis, quod frequentium victoriarum sibi conscii, promptiores ad nova semper redibant certamina.

4. Nondum enim usque ad sanguinem restitistis, adversus peccatum repugnantes.] Vox *enim* non est in Græco, sed intelligitur, magnamque habet emphasim et efficaciam. q. d. Recogitate Christi crucem et mortem : ita fiet, ut usque ad crucem et mortem Judæis et peccato apostasiæ, ad quod ipsi vos sollicitant, resistatis. Licet enim resisteritis usque ad amissionem bonorum vestrorum, ut dixi c. 10. v. 34. tamen nondum usque ad sanguinem restitistis. Cogitate sanguinem, quem Christus in cruce pro vobis effudit, itaque roborate vos, ut pariter pro Christo, non tantum bona, sed et sanguinem vitamque profundere cupiatis, dicatisque cum herminio, *Malo mori quam inquinari peccato.*

Nota. Pro *repugnantes*, græce est ἀνταγωνιζόμενοι, id est, decertantes instar athletæ, qui cum suo antagonista in agone omnibus nervis et viribus concertat, ut eum superet et supplantet. Ita nos peccato, quasi antagonistæ nostro resistere oportet, ut quasi generosi Christi athletæ et milites certi simus et resoluti in hoc agone fortiter aut vincere aut mori. Nam hæc ipsa mors atque martyrium es victoria nostra.

Nota hæc, Christiane, qui ob socios, ob irrisiones, ob voluptatem, ob lucellum aliquod, consentis peccato. Vide, quam longe absis à virtute et constantia Christi et sanctorum : illi ad sanguinem peccato restiterunt; pudeat te si non ad verbera, certe ad verba, scommata, contumelias saltem non obdurescere et resistere peccato. Audi Sanctorum ἄσπονδον πόλεμον, irreconciliabile scilicet bellum contra peccatum, audi et imitare Eudoxia Arcadii uxor minabatur S. Chrysostomo : responsum est ei à suis, *Frustra illum terres, Chrysostomus nil nisi peccatum timet.* Theodosio Imperatori adulabatur Ruffinus, dicebatque se curaturum ut Ambrosius vincula ei injecta sponte laxaret. Cui Theodosius *Novi ego constantiam Ambrosii, et quod nullo regiæ majestatis terrore, legem divinam transgredietur.* S. Ludovicus edoctus à matre Blanca prorsus infixum gerebat in pectore, malle se mori quam peccare. S. Edmundus Cantuariensis Archiepiscopus ait, *Malo insilire in rogum ardentem, quam peccatum ullum sciens admittere in Deum meum.* S. Anselmus, *Si hinc*, ait, *peccati horrorem, inde inferni colorem corporaliter cernerem, et necessario uni eorum immergi deberem, prius infernumquam peccatum appeterem.* Et lib. de Beatitud. c. 19. *Mallem*, inquit, *purus a peccato gehennam intrare, quam peccati sorde pollutus cœlorum regna tenere.* Eleazarus 2. Machab. 6. ait malle se præmitti in infernum, quam legem Dei transgredi. Vide quid dixerint et egerint septem fratres Machabæi, 2. Machab. 7. Denique Apostolus Roman. 8. 35. *Quis*, ait, *nos separabit à charitate Christi? certus sum, quia neque mors, neque vita*, etc.

Viderunt eminus illud idem Gentiles. Unde Seneca, *Licet*, inquit, *scirem homines ignoraturos, et Deum ignosciturum, tamen peccare nollem, ob peccati turpitudinem.* Est enim peccatum summum naturæ mundique malum, adeo ut nec homo, nec dæmon, necDeus ipse, tantum mali inferre possit homini, quantum homo sibi ipsi infert, dum peccat. Illi enim tantum inferre possunt malum pœnæ, quod malo culpæ sive peccato, longe minus est. Recte ergo Chrysostom. *Quid est*, ait, *peccatum? Est voluntarius dæmon, et spontanea insania.*

5. Et obliti estis consolationi, quæ vobis tanquam filiis loquitur, dicens : Fili mi noli negligere disciplinam Domini.] Carpit modeste Hebræorum desidiam. q. d. Non restitistis peccato usque ad sanguinem. Imo obliti estis exhortationis et consolationis (utrumque enim significat Græcum παράκλησις) qua Deus (ut ait Scriptura) nos quasi filios suos afflictionum disciplina castigat et erudit.

Nota. Remittit tacite Hebræos Apostolus in persecutione ad Scripturas, ut per patientiam et consolationem Scripturarum, spem habeant, animosque acuant, uti fecerunt Machabæi, 1. Machab. 12. v. 9. Ex neglectu enim lectionis sacræ Scripturæ, et prædicationis verbi Dei succrescit in homine tepor et torpor, ut langueat in fide et pietate, facileque exorta tentatione fidem abneget,

Nota Secundo. Citat Apostolus Proverb. c. 3. v. 11. juxta Septuag. ubi sic habent : *Fili mi, noli negligere* (græce μὴ ὀλιγώρει, id est ne parvi æstimes, quasi parvum, cum revera magnum sit donum Dei) *disciplinam Domini. Disciplinam* vocat castigationem; unde explicans subdit v. 6. *Quem enim diligit Dominus, castigat.* Pro *disciplina*, hebraice est מוסר *musar*, id est disciplina, correctio, increpatio, castigatio, qua homines, præsertim pueri primis annis, per doctrinam, minas, virgas, aliasque pœnas, per disciplinam et leges, quibus coercentur et constringuntur, arcentur à peccatis et assuefiunt donæ et honestæ vitæ; estque severior institutio primæ ætatis, ad levitatem et lasciviam ejus edomandam, quæ Græcis παιδεία dicitur. Unde Xenophon primam institutionem Cyri Pædiam Cyri inscripsit. Talis est omnis castigatio et disciplina, quam Deus hominibus immittit, aut immitti permittit : Deus enim castigat ad hoc tantum, ut doceat nos recta virtutis via incedere, qua terrena contemnentes quæramus spiritualia et cœlestia.

Hinc Nota Tertio. Omnes afflictiones, v. g. expilationes bonorum, ad Hebræis fidei causa susceptæ, omniaque tormenta Martyrum sunt *musar*, id est castigatio et disciplina Dei, non immittentis, sed permittentis ea; partim ad hoc; ut per ea puniantur peccata, etiamsi levia, quæ fideles et Martyres quando que admiserunt. Ita Machabæi omnem illam Antiochi persecutionem, omniaque tormenta, quibus ab eo cruciabantur, suis peccatis asscribunt, 2. Machab. 6. v. 13. et c. 7. v. 32. Est enim, ut ait Cyprian. ad Martyres, valde consultum et pium malis meritis tribuere, quod pateris, etiamsi causa fidei idipsum patiaris. Partim ad hoc, ut per ea discant fideles patientiam, charitatem, continentiam, martyrium, aliasque, virtutes. Omnem enim concupiscentiam elidit et absumit afflictio, docetque omnem virtutem.

Neque fatigeris (μηδὲ ἐκλύου, id est, ne disolvaris, deficias, fatiscas animo cum ab eo argueris,] id est, cum corrigeris sive verbis, sive verberibus; cum affligeris et flagellaris. Nam hæ

braice est כתוכחתו *'etochachto*, id est, in correptione, objurgatione et castigatione ejus; patet ex seq. Sic psal. 6. dicitur, *Domine ne in furore tuo arguas*, id est, punias et affligas, *me*, et 2. Reg. 7. 14. *Si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum, et in plagis filiorum hominum.* Fere persuadent sibi homines rebus adversis nihil aliud fieri, quam se torqueri, vexari et affligi : at Scriptura docet nos iis fingi, erudiri et perfici, ut non solum evadamus filii Dei, sed et sancti, illustres et perfecti, adeoque Martyres. Cujus rei ratio mox in Apostolo patebit.

6. Quem enim diligit Dominus castigat,] perinde ut patet castigat et corripit mores inconditos filii sui : si enim eos non castiget, signum est desperatam esse filiis emendationem, filiumque à patre negligi et contemni.

Flagellat autem omnem filium quem recipit.] Citat Proverb. 3. 12. ubi in Hebræo sic habetur כאב את בן ירצה *keab et ben iirtse*, quod noster Interpres ibidem vertit, *et quasi patet in filio complacet sibi* : Septuag. vero quos sequitur Paulus hic, vertunt, *flagellat autem omnem filium quem recipit.* Diversitas hæc versionum orta est ex verbo Hebræo כאב, quod si legatur cum sceva et camets, *keab*, significabit, *et tanquam pater*. Ita legit Noster Proverb. 3. 12. Sin vero legatur cum chiric et tsere *kieb*, in *Piel*, significabit, delere facit, affligit, flagellat. Ita legerunt Septuag. et ex iis Paulus. Unde patet rursum, hic non tantum duplicem esse versionem canonicam ab Ecclesia probatam, sed etiam duplicem esse lectionem in Hebræo, scilicet *keab* et *kieb*. Utroque enim modo legi potest כאב si sine punctis scribatur. Simile exemplum vidimus cap. 11. v. 21.

Nota. Sicut pater flagellat filium, non ut cruciet, ejusque cruciatu se pascat, sed ut erudiat, et lascivos mores ipsius castiget et emendet : ita pariter flagellat Deus suos filios, ut castiget eorum vitia, eosque ad hominem virtutem instruat, non autem quod eorum castigatione et plagis delectetur.

Nota Secundo, *filium quem recipit*, id est, quem in filium admittit, quem in suam disciplinam et paternam curam suscipit, quem suæ familiæ asscribit, et, ut Noster vertit Proverb. 3. 12. *in quo sibi complacet*, sive quem unica diligit : et cui optime vult. Hoc enim significat Hebræum *iirtse*. q. d. Castigatio, qua Deus suos, v. g. vos, ô Hebræi per Judæos affligit et castigat, index est argumentum paterni et singularis Dei amoris in vos, utpote, qui hac afflictione vos perinde, ut pater filium, pædagogus discipulum, efformat et erudit ad omnem patientiam contemptum opum terrenarum, et amorem cœlestium. Ita B. Virginem, Paulum, Apostolos omnesque Sanctos præcellentes, et sibi maxime charos multis afflictionibus castigavit, erudivit, expolivit, atque in omni gratia et gloria perfecit Deus.

Pulchre S. Bernard. ser. 10. de cœna Domini : *Vinitor*, inquit, *circa vineam fodit, et usque ad ejus inferiorem radicem terram acuto ligone perfodit : et si radiculas aliquas etiam emiserit, cultello putationis abscindit. Et quanto magis hujusmodi vana, ut minus utilia vitis amittit, frugiferior et uberior ad fructificandum assurgit. Sic quem diligit, flagellat et percutit : flagellat enim omnem filium quem recipit. Illorum est enim hic flagella percipere, quibus datur de æternitate gaudere. Sed qui de passione murmurat, ad ipsum qui super ipsum est non appropinquat, imo hæreditatem supernæ felicitatis amittit, si flagellum Dei patris patienter et cum amore non suscipit. Et si de flagello Domini murmurat, certus sit quia murmurantium pœnam incurrit.*

7. In disciplina perseverate,] qua scilicet Deus vos per Judæos contribules vestros exercet et exagitat exiliis et proscriptionibus, uti jam dixi.

Nota. Noster Interpres legit ἐν παιδείᾳ, id est, *in disciplina*; ita quoque legit Syrus et Chrysost. ut patet ex ejus explicatione. Jam vero Græca habent, εἰ παιδείαν, id est, si disciplinam sustinetis tanquam filiis vobis offert se Deus. Et ita legit Theophyl. et Œcumen.

Refert Laertius Diogenem Cynicum profectum Athenas ad Antisthenem, ut ab eo doceretur, se contulisse, cumque ab eo sæpe repelleretur, non destitisse tamen ei adhærere : adeo ut, cum aliquando baculum ei intentaret Antisthenes, ultro baculo caput subjecerit, dicens : *Cæde si vis, at nullum invenies baculum tam durum, quo me abs te abigas, dum aliquid docueris.* Si Diogenes ita Antisthenis, quomodo Christianus Christi disciplinam ambire et persequi debet?

Audiat ergo virtutis et perfectionis, non Cynycæ, sed Christianæ et religiosæ avidus, insignem ejus magistrum B. Joannem Climacum : *Si vis virtutis apicem conscendere, ducem ac magistrum quære, cujus natura asperior et gravior, sub quo perseverans, jugiter objurgationes et irrisiones quotidie, ut mel et lac bibe. Is qui ad placidissimam animi quietem, et ad Deum currit, omni die quo maledicta non sustinet, ingens detrimentum se sustinuisse arbitretur. Sicut enim arbores quæ à ventis agitantur, altioribus semper radicibus nituntur : ita et qui in obedientia degunt eaque varie exercentur, validas et inconcussas animas possident. Beatus, qui propter Deum quotidie maledictis et conviciis lacessitus, sibi vim fecerit. Hic enim cum Martyribus triumphabit, angelisque par erit in gloria. Beatus asceta, qui se omni ignominia, omnique abjectione dignum horis singulis existimat.* Hactenus Climacus. Talem ducem ac magistrum delegit sibi S. Joannes Damascenus, et sub ejus disciplina mire exercitus ad tantam sanctitatem survenit.

Tanquam filiis vobis offert se Deus.] q. d. Per hanc disciplinam, castigationem et persecutionem Deus se vobis exhibet tanquam patrem : pater enim filium quem diligit castigat. Suscipite ergo hanc disciplinam grato et hilari animo, æstimate, vos beatos hac tribulatione, eaque gloriamini, quia ipsa signum est vos esse filios Dei, et quasi filios à Deo regi et tractari.

Idipsum senserunt Gentiles philosophi. Seneca l. de Providentia : *Deus*, inquit, *bonos ut severi patres, durius educat, vultque eos doloribus ac damnis colligere robur.* Et inferius : *Hanc*, inquit, *rationem dii sequuntur in bonis viris, quam in discipulis suis præceptores, qui plus laboris ab his exigunt, in quibus certior est spes. Dicant ergo ipsi, Digni visi sumus Deo, in quibus experiretur, quantum humana natura posset pati : optimi milites ad durissima mittuntur.*

8. Quod si extra disciplinam (χωρὶς παιδείας, id est, absque castigatione) estis cujus participes facti sunt omnes, (genuini et dilecti filii.) ergo adulteri, et non filii estis.] Pro *adulteri* legendum videtur *adulterini*, id est spurii : hoc enim significat Græcum νόθοι. q. d. Si semper vo-

luptuamini, et ex libidine traducitis vitam in deliciis, expertes paternæ castigationis Dei, ergo non estis germani Dei filii, sed spurii et suppositilii. Castigatio enim et disciplina prompte humiliterque suscepta, germanos Dei filios probat, eosque à supuriis secernit. Perinde enim atque aquilla pullos Soli exponendo, ut adversis et irretortis oculis solem intueantur, genuinos probat, et à spuriis (quos ad solem conniventes ungue demittens præcipitat) distinguit et separat : ita Deus suos afflictioni exponendo, explorat et secernit.

9. Deinde patres quidem carnis nostræ eruditores habuimus, et reverebamur eos : non (nonne) multo magis obtemperabimus Patri spirituum, et vivemus?] Est alterum argumentum, à minori ad majus, *patres carnis* vocat parentes, qui nos secundum carnem genuerunt. Significat Apostolus animam nos non habere à parentibus, sed eam à Deo creari, et creando infundi carni humanæ. Hac enim de causa parentes vocat *patres carnis*. Deum vero vocat *patrem spirituum*, id est animarum.

Secundo, pro *eruditores*, græce est παιδευτὰς, id est institutores, correctores, castigatores. q. d. Parentes carnales nos in pueritia corripiebant et castigabant, nosque hanc eorum castigationem cum reverentia, patientia et obedientia excipiebamus : quanto magis patienter excipere debemus hanc disciplinam et castigationem Dei, qui pater est, non tantum carnis, sed et animæ nostræ, præsertim cum id jubeat Deus, cui obtemperandum est, quique obtemperantibus sibi in hac disciplina promittit vitam sempiternam? Obtemperare enim Deo hic idem est, quod acquiescere, et patienter ferre afflictiones ab ipso immissas, vel permissas, quasi is qui impatienter eas tolerat, Deo quodammodo renitatur. Ita Theophyl.

Nota. Pro *patri*, Syrus habet לאבהין דרוחתא *labahin deruchata*, id est patribus spirituum. Per *patres spirituum*, Galenus intelligit Episcopos et pastores, quorum est animas regere et instituere. Verum toto hoc discursu Apostolus non agit de hisce patribus, sed de Deo, qui nos quasi pater sua disciplina et afflictione castigat. Unde omnes Græci et Latini legunt, non, Patribus, sed *patri spirituum* : ideoque ex hoc loco et similibus Syriaca versio à nonnullis non satis probatur.

Rursum, *spiritus* hos tripliciter explicat Theophyl. Deus, inquit, est *pater spirituum*, id est angelorum.

Secundo, *spirituum*, id est, donorum spiritualium.

Tertio et optime, *spirituum*, id est animarum. Alludit Paulus ad Num. 16. 22. ubi Moses ait : *Fortissime Deus spirituum universæ carnis.* Ubi Adverte, Deum non tantum hac ratione dici patrem animarum, quod eas creet, sed etiam quod eas instituat, castiget, efformet, sanctificet perficiat tanquam præceptor et pædagogus : hic enim sub voce patris hoc loco intelligitur : nam boni patris officium est instar pædagogi erudire filium. q. d. Apostolus ; Sicut patres carnales sunt pædagogi filiorum secundum carnem et corpus, ut in eis exteriores corporis mores componant secundum honestatem et decentiam (nam *carnis nostræ* tam ad *eruditores*, quam ad *patres*, referendum est :) ita Deus, qui pater est animarum, easdem erudit et efformat tanquam pædagogus ad vitam internam, sanctam et spiritualem; atque hac de causa Apostolus Deum nominavit *patrem* non animarum, sed *spirituum*. Ita se explicat ipse v. seq.

Nota. Sicuti Deus ab Hebræis vocatur אדני *Adonia* vel *Eloha*, et ab Arabibus אללה *Alla*, vel *Ille*, ut Pœni pronuntiant; et à Græcis ὁ κύριος, id est Dominus, per excellentiam. Rursum sicut Deus ab Hebræis vocatur מלך העולם *melech haolam*, et à Græcis βασιλεὺς του αιῶνος, et à Latinis Rex sæculi, vel rex sæculorum : unde et Æthiopes (quorum, uti et Arabum, Persarum, Pœnorum, Armenorum, aliorumque Orientalium lingua affinis est, et quasi filia linguæ Hebrææ) Deum vocant אמלך *emlac*, id est regem : מלך *melech* enim Hebræis regem significat. Ita pariter Deus ab Hebræis, Græcis, Latinis vocatur Pater, et maxime pater spirituum vel animarum : quia harum nec homo, nec angelus potest esse pater vel creator, sed solus Deus. Unde et Æthiopes Deum vocant אגזיאבהר *eghziabher*, id est, Dominus pater bonus. *Eghzia* enim Dominum, *ab* patrem, *her* bonum significat. Paternitas enim æque ac bonitas Dei maxime elucet in creatione et gubernatione animarum : hisce enim Deus se et omnia sua bona communicat, dum eas ad suam imaginem et similitudinem creat, dumque eas implet sua sapientia, gratia et gloria.

10. Et illi quidem in tempore paucorum dierum (πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, id est, paucos dies, scilicet præsentis vitæ) secundum voluntatem suam erudiebant nos : hic autem ad id, quod utile est in recipiendo sanctificationem ejus.] Duplici Antithesi vim et pondus suo argumento addit Apostolus : prior est, quod patres carnales erudiebant nos præsenti sæculo, tempori et vitæ, quæ brevis est et evanida, ut scilicet nossemus vivere et agere cum hominibus, atque curare et providere opes et bona hujus vitæ ; Deus vero erudit nos æternitati.

Secundo, illi *secundum voluntatem suam*, græce μετα τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, id est, sicut ipsis videbatur, pro suo arbitratu, conceptu et phantasia docebant nos ea quæ nobis putabant fore utilia, cum revera sæpe utilia non essent, sed noxia ; imo sæpe docebant ea quæ non nobis, sed sibi et familiæ suæ putabant fore utilia et splendida : Deus vero semper erudit nos ad id, quod utile est, non sibi, sed nobis, *in recipiendo*, id est, ad recipiendum (hoc enim significat Græcum εἰς τὸ μεταλαβεῖν) *sanctificationem ejus*, ut scilicet efficiamur participes sanctitatis divinæ, hic per gratiam, in cœlo per gloriam beatam et æternam.

11. Omnis autem disciplina in præsenti quidem videtur non esse gaudii, sed mœroris.] Nota. Non dicit Apostolus, *est*, sed *videtur*, esse mœroris, quia revera per se disciplina est causa et procreatrix non mœroris, sed omnis lætitiæ et gaudii, adeoque vitæ æternæ, inquit Chrysost., nobis tamen in momento castigationis et afflictionis videtur esse mœroris, non gaudii ; quia disciplina suo doloris sensu ita nos afficit et perstringit, ut fructum pacatissimum inde secuturum non cogitemus : nam quando transiit dolor, tunc fere melius judicamus, fructumque disciplinæ agnoscimus et persentiscimus, ideoque gaudemus. Pari modo dum jejunas, vino abstines, corpus castigas, laborat corpus, dolet caro. dum patienter fers injuriam, eamque condonas,

animus dolorem persentiscit : dum tibi adimis cibos aut nummos, ut pauperi, des, cruciatur cupiditas : dum oras assidue, et bonam noctis partem cum Domino vigilando et orando consumis, dum humi cubas, dorsum, genua et caput affliguntur; præsertim in incipientibus : sed postea exercitatis fructum pacatissimum afferent justitiæ et sanctimoniæ. Rursum gloria quæ hoc labore temporali comparatur, sempiterna erit, *quod enim momentaneum est et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternam gloriæ pondus operatur in nobis.*

Postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet justitiæ.] Pro *exercitatis*, græce est γεγυμνασμένων, quod denotat palæstritas, quales erant olim illi, qui nudi luctati et exercitati erant in palæstra, quæ inde dicta est gymnasia: indeque gymnasium vocatur schola, in qua, quasi in palæstra mentis, crebra et magna est exercitatio ingenii, memoriæ, animi et virtutis

Notat Theoph. *disciplinam* vocari gymnasiam, quod Christianos quasi athletas exerceat, formet, roboret et perficiat : cur ergo eam horretis et fugitis, ô Hebræi, ô Christiani? disciplina enim docet vos patientiam, patientia autem docet omnem virtutem, et, ut ait S. Jacob. c. 1. *opus perfectum habet.* Rursum sicut athletæ bene prius exercitati, cum serio certandum est, et fortiter res agenda, tunc viros se præbent, et per exercitationem vincere docti, in agone vincunt, et bravium assequuntur : ita vos, ô Hebræi, per hasce persecutiones exercitati, cum martyrium aut aliqua gravior lucta ingruet, facile eam superabitis et triumphabitis. Suscipite ergo disciplinam hanc persecutionum, ut per eam ad martyrium et triumphos eximios vos comparetis. Ita videmus vix Martyres effici, nisi eos qui se ante affecerint martyrio, aut qui à Deo multis prius ærumnis sunt exerciti, et quasi præparati atque eruditi ad martyrium, illudque meriti.

Nota. *Fructum justitiæ*, vocat ipsam justitiam et sanctitatem, quæ fructus est disciplinæ. Simili hebraismo virtus humilitatis vocatur ipsa virtus, quæ dicitur humilitas, et peccatum superbiæ vocatur ipsa superbia : per hanc autem *justitiam* intelligit patientiam solidam et perfectam. Hæc enim est fructus disciplinæ et castigationis, tanquam causa : hæc est sanctitas et justitia, scilicet per excellentiam illustris et eximia ; quia nihil animum ita purgat, mansuefacit, perficit et sanctificat atque patientia : hæc denique est pacatissima, quia patientia affert pacem et tranquillitatem conscientiæ, silentium et gaudium animæ. Homo enim patiens in omnem comparatus est fortunam, et nullum ab externis rebus et vexationibus, quantumcumque duris et molestis, accipit incommodum, sed altissima semper animi pace fruitur; hæc autem justitia et pax patientiæ perficietur in cœlo et futura beatitudine.

Unde Secundo, per *fructum justitiæ,* accipere possumus ipsam beatitudinem, gloriam et præmium æternum, quod patientiæ ex justitia debetur. Ita Theophyl. et Anselm. Est hoc tertium argumentum Apostoli, quo Hebræis suadet, ut placide suscipiant Judæorum persecutiones, tanquam disciplinam Dei, estque petitum ex fructu disciplinæ, qui est perfecta justitia, sanctitas, pax et gaudium conscientiæ. Viderunt eminus et hoc Gentiles. Quidam Zenonis discipulus à patre rogatus, quidnam tanto tempore didicisset? Ostendam, inquit. Cum nihil aliud diceret; pater iracundus, existimans impendium periisse, cœpit flagris cædere filium. Eam parentis sævitiam adolescens æquissime tulit, dixitque : *Hoc è philosophia fructus retuli, ut patris iram passim commode perpeti.*

Præclare S. Bernard. serm. 10. de Cœna Domini citans hæc verba Apostoli : *Flagellis*, inquit, *Domini pingue do carnalis voluptatis atteritur, et virtutes animæ roborantur : lasciva caro restringitur, et anima pennis virtutum ad cœlestia sublevatur : caro quod superfluum habebat amittit, et spiritus virtutes quas non habebat acquirit. Si ergo per flagella Domini virtutes augentur, vitia resecantur, spernuntur terrena, amantur cœlestia; nos æternitatis præmia præstolantes, si nobis aliqua gravis infirmitas, vel tentatio fortis, vel etiam damnum temporalium rerum irrepserit, ex his omnibus vires sumere debemus : quia crescente pugna, gloriosiorem non ambigemus nobis manere victoriam. In hoc namque ostendimus, quanta ad Deum cupiditate flagramus, si non solum ad eum per tranquilla et mollia, sed etiam per aspera et dura transimus. Ad æterna gaudia jam jam redire non possumus, nisi per temporalia detrimenta : et ideo spe manentis lætitiæ, omnia adversa prosperitatem non modicam debemus reputare.*

12. Propter quod remissas manus et soluta genua erigite.] Descriptio est hominis inertis, imbecillis et despondentis animum (uti innuit hic Apostolus aliquos ex Hebræis fuisse.) Hic enim deficit manibus ad laborandum, et genibus ad ambulandum atque currendum in stadio; quia in genu est omne robur cruris. Contra qui strenuus est, manus habet paratas ad opus, genua agilia et fortia ad cursum. Alludit, vel potiur citat Apostolus Isaiæ 35. 3. ubi ait, *Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate*, id est, excitate alios ad audacter, animose, viriliter agendum. Sicut enim audacia ex bile fervente promanans roborat vires, et membra confirmat; sic timor per frigus quod secum adducit, debilitat et enervat corporis et animi facultates : ergo occupante pavore animos, frigescenteque et languescente corde, unde in membra omnia derivatur sensus et motus, necesse est artus omnes tremere, viresque deficere. Quæ omnia restaurat et confirmat audacia.

13. Et gressus rectos facite pedibus vestris, ut non claudicans quis erret.] *Gressus rectos* opponit claudicationi : qui enim claudicat, non recta graditur, sed nunc in hanc, nunc in illam partem se inclinat facileque à semita recta deflectit. q. d. Nolite, ô Hebræi, miscere Evangelium cum judaismo, ut claudicetis, inclinantes nunc in judaismum, nunc in christianismum, sed rectam unamque christianismi fidem et vitam constanter retinet, et prosequimini. Citat Apostolus Proverb. 4. 25. ubi pro *gressus* hebraice est מַעְגָּל *magal*, græce τροχιὰς, quod tam semitam et orbitam curruum, ut vertit Syrus et Theophyl. quam gressum per eam significat, usitata et vulgari metonymia. Secundo, pro *rectos facite*, hebraice est פלס *palles*, id est libra, hoc est, velut in bilance et statera sapientiæ et justitiæ appende et expende gressus, id est, actiones

tuas, vide quomodo ambules, vide ut recte incedas et opereris.

UT NON CLAUDICANS QUIS ERRET.] Græce ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, id est, ut vertit Vatabl. Et Erasm. *ne in quod claudum est aberret*, scilicet, ne claudicatio abducat à via, præsertim cum sit angusta. q. d. Certis et non vacillantibus passibus opus est in hac via fidei et religionis Christianæ. Caveat ergo quisque, ne nutet et claudicet, itaque urgentibus persecutoribus à fide in apostasiam deflectat. Quod si quis nutare et claudicare cœperit, hic curet statim ut *sanetur*, et pristino robori, rectitudini ac constantiæ Christianæ restituatur.

14. PACEM SEQUIMINI CUM OMNIBUS.] Græce διώκετε, id est persequimini; ut scilicet pacem etiam remotam, vel fugientem instar leporis insequamini et conprehendatis. Allidit ad psal. 33. v. 15. *Inquire pacem, et persequere eam. Pacis* meminit Apostolus, ne Hebræi Judæos persecutores suos odio prosequantur, sed eos sua charitate, mansuetudine, patientia et pace emollire et flectere, sibique et fidei Christianæ conciliare studeant. Recte S. August. ad Bonifacium Comitem : *Pacem*, inquit, *debet habere voluntas, bellum necessitas;* ut, nisi necessitas cogat, pax cum bello non sit commutanda. Et S. Bernard. serm. 5. de dedicatione Ecclesiæ, *Pacem*, ait, *sectamini cum omnibus. Hæc est quæ facit unius moris habitare fratres in unum, novam utique regi nostro vero pacifico ædificans civitatem, quæ et ipsa Jerusalem nominetur, quod est visio pacis. Ubi enim sine fœdere pacis, sine observantia legis, sine disciplina et regimine acephala multitudo congregata fuerit, non populus, sed turba vocatur : non est civitas, sed confusio : Babylonem exhibet, de Jerusalem habet nihil.*

ET SANCTIMONIAM, SINE QUA NEMO VIDEBIT DEUM.] Sunt qui pacem sequuntur, sed ita ut negligant sanctimoniam : dum enim cupiunt sceleratis placere, scelera eorum probant et laudant. Prudenter ergo Paulus monet, ita pacem colendam esset, ut tamen sanctimonia illibata servetur. Per *sanctimonium* Chrysost. Theodor. Theoph. OEcum. Hier. in c. 47. et August. epist. 112. c. 5. intelligunt castitatem. Castitas enim est sanctitas corporis et mentis, ut docet Apostolus 1. Corinth. 7. 34. et 1. Thessal. 4. 4. Castitas autem hæc non est in sola virginitate, sed etiam in matrimonio. Nam, ut aiebat Paphnutius in Concil. Niceno, etiam nuptiæ suam habent castitatem, ubi conjuges fidem mutuam, et leges Sacramenti integre et illibate servant.

Secundo, et plenius, per *sanctimoniam* accipias puritatem animi, ut animus sit sanctus, id est purus ab omni peccato. Alludit enim Apostolus ad illud Matth. 5. *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Nam visio Dei, non solis, nec omnibus castis, sed omnibus iis, qui à peccato puri sunt, promittitur.

15. CONTEMPLANTES NE QUIS DESIT GRATIÆ DEI.] Græce ὑπισκοποῦντες, id est, invigilantes et intendentes aliis, *ne quis desit*, græce ὑςερῶν, id est, deficiat et destituitur (per peccatum et pusillanimitatem) à gratia Dei. Sicut in exercitu debiles et fessi cum eum proficiscentem assequi non possunt, in via deficiunt, et subsistunt; ad quos colligendos providi duces solent constituere curatores, quasi episcopos qui evigilent, ne quis deficiat : ita Paulus docet non satis esse nobis nostram fidem et salutem, sed et alios præsertim debiles et vacillantes in eodem confirmare nos debere; ne quis torpidior, infirmior aut timidior deficiat ad hostes Judæos, Paganos, vel hæreticos, et fidei tesseram prodat.

NE QUA RADIX AMARITUDINIS SURSUM GERMINANS IMPEDIAT, ET PER ILLAM INQUINENTUR MULTI.] *Radix amaritudinis*, id est amara, est peccatum, quod amaricat conscientiam per remorsum et reatum pœnæ, inquit Chrysost. quodque proximos exacerbat, scandalizat, ad peccandum invitat. Peccator enim suam amaritiem et virus peccati aliis affricat et instillat. Loquitur Apostolus in genere de quolibet peccato : nam subdit, *Ne quis fornicator, aut profanus.* Omnia enim peccata à Deo, ac consequenter sensim à fide, præsertim si urgeat persecutio, abducunt. Ita Chrysost. Theophyl. OEcum. Maxime tamen loquitur Apostolus de peccato hæresis et apostasiæ. Alludit enim ad Deut. 29. 18. ubi Moses radicem amaritudinis vocat apostatas, qui alios solicitant ad idololatriam. q. d. Paulus, Videte, et providete, ne quis inter vos ducem se præbeat apostasiæ, qui alios excitet, pelliciat, vel etiam sollicitet ad judaismum.

16. NE QUIS FORNICATOR, AUT PROFANUS, UT ESAU.] Explicat radicem amaritudinis per exempla et species frequentiores. q. d. Per radicem amaritudinis maxime scortatores et profanos denoto, hi enim contrariantur sanctitati, id est castimoniæ; quam paulo ante commendavit. Τὸ *ut Esau*, refert ad *profanus*, non ad *fornicator*, uti aliqui ex nexu verborum opinantur. Patet Primo, quia sequentia omnia explicant τὸ *profanus.* Secundo, quia nusquam legimus Esau fuisse fornicatorem. Tertio, quia Romani ponunt comma post *fornicator*, quasi illud disjungant ab Esau. Igitur Apostolus præ cæteris vitiis inculcat fornicationis fugam, eo quod in illam homines sint propensissimi, quodque illo ævo Gentiles putarent simplicem fornicationem non esse peccatum. Eadem de causa illam præ cæteris vetuerunt Apostolorum Act. 15. 29. Judæi enim Gentilibus circumsessi, imo immixti, ab eis hunc errorem facile et libenter hauriebant. Ita S. Chrysost. Theophyl. et alii. Licet Theod. putet Esau vocari fornicatorem, vel ob ingluviem et gulam, ob quam vendidit primogenita, vel ob nefarium matrimonium et contra leges contractum : duxit enim uxores alienigenas.

Profanus est qui nihil habet sacri, qui sacra negligit, violat, conculcat. Dicitur *profanus*, quasi procul à fano eliminandus. Unde Virgilius 6. Æneidos : *Procul hinc, procul este profani.* Et Plato in dialogo de sanctitate : *Quod diis*, inquit, *amicum, id sanctum est : quod vero non amicum, profanum est.* Idem Plato in Minoe : *Sacratissimum omnium*, inquit, *est vir bonus, profanissimum contra vir malus.* Sic græce βέϐηλα, id est profana, dicuntur, quæ omnibus ad conculcandum proposita sunt. Ducta est vox ἀπὸ του βηλοῦ, id est, à pavimento, quod à quovis calcatur, inquit Elias Cretensis in Apologet. Primam Nazianz. Sic Apostolus Esau vocat profanum; quod pro vili lentis edulio vendiderit, et vendendo conculcarit profanaritque jus primogenituræ quod sanctum erat, qua parte includebat jus sacerdotii. In lege enim naturæ primogeniti erant sacerdotes, et patri succedebant in sacerdotio. q. d. Paulus : Videte, ô Hebræi, ne adinstar Esau, jus sanctum, quod per fidem Christi habetis ad hæreditatem cœlestem, ven-

datis pro terrenis opibus, ut malitia eas retinere, cum jactura fidei et regni cœlorum, quam retinendo fidem, easdem perdere, quando Judæi vos persequuntur, urgentque ut vel bonorum, vel fidei Christi facturam faciatis.

Quæritur hic, an et quomodo peccarit Esau vendendo, Jacob emendo promogenita?

Nota. Jus primogenituræ illo tempore partim temporale erat, partim spirituale. Temporale erat, quatenus dabat primogenito jus ad duplicem portionem hæreditatis paternæ; cum alii fratres tantum haberent simplicem: rursum quatenus primogenitum efficiebat successorem patris, et principem fratrum. Hoc enim est quod dicitur Gen. 49. 3. *Ruben primogenitus meus, prior in donis, major in imperio:* et Deut. 21. 17. *Dabitque ei* (promogenito) *de his quæ habuerit, cuncta duplicia.* Spirituale erat, quatenus annexum habebat, tum jus sacerdotii, antequam id Levi et Leviticæ tribui deferretur, tum jus ad benedictionem paternam: hanc enim pater moriens conferebat primogenito, orans et impenetrans illi, ut Deus illum suo favore, gratia et beneficentia cumularet: quæ benedictio efficax erat, ideoque magni fiebat, ut patet in Jacob, qui hanc benedictionem surripuit Esau frementi et frendenti.

Dico ergo, Esau vendens totum jus primogenituræ, scilicet tam spirituale, quam temporale, peccavit Primo simonia, perinde atque illi, qui jam sua sacerdotia et Beneficia vendunt, simoniaci sunt; quia vendunt jus spirituale pretio temporali. Hac enim de causa vocatur Esau hic ab Apostolo *profanus*, quod venationibus, conviviis, deliciis assuetus neglexerit et parvipenderit sacerdotium, et benedictionem paternam, eaque vendiderit et profanarit. Ad benedictionem enim paternam respicere hic Apostolum, patet v. sequ. cum ait: *Postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est.* Secundo, peccavit gula, quia rem tantam utque erat primogenitura, tam vili esca vendidit.

Dices, Genes. 25. v. 22. videtur dici, quod Esau extrema famis necessitate coactus, vendiderit primogenita: ait enim, *En morior;* ergo non peccavit gula, Respondeo, Cum ait, *En morior,* necessitatem suæ gulæ prætexit; nam non est dubium in tam divite Isaaci domo panes, aliosque cibos facile habere potuisse, quibus famem exsatiaret. Fragrantia ergo et cupiditas lentis, quam coxerat Jacob, eum rapuit, itaque dementavit, ut, nisi illa frueretur, moriturum se diceret, ut recte ibidem annotavit Cajet. et Pererius. Idipsum confirmat, quod ait Moses Genes. 25. v. ult dicens de Esau: *Et sic accepto panis et lentis edulio comedit, et bibit, et abiit, parvipendens quod primogenita vendidisset.* Quæ verba significant eum non necessitate, sed contemptu vendidisse sua primogenita quod ea parvi penderet. Moraliter, de gulæ damnis vide S. Gregorium 30. Moral. c. 27.

Dico Secundo, Jacob emendo primogenita Esau non peccavit. Primo, quia tantum intendit emere jus primogenituræ, quatenus per se tantum temporale est, et temporalia bona spectat: eatenus enim vendi et emi poterat hoc jus temporale pretio temporali. Licet enim annexum habere jus spirituale, scilicet sacerdotii et benedictionis paternæ: tamen hoc secundarium et accessorium erat apud alias gentes; imo apud Christianos et Judæos jus primogenituræ non habuit annexum jus sacerdotii. Poterat ergo jus illud secundum se vendi in lege naturæ, licet annexum haberet jus sacerdotii: illud enim censebatur non vendi, sed sequi tamquam accessorium suum principale; præsertim cum quis hæc ita mente secerneret, et eo modo illa vendere aut emere intenderet, intendens scilicet emere principale jus primogenituræ, non accessorium, licet sciret illud annexum esse et sequi suum jus principale, cum eoque transire ad emptorem: sicut vendi et emi potest etiamnum ager, cui annexum est jus patronatus ad hoc illudve Beneficium Ecclesiasticum: tum enim non venditur jus patronatus, sed ager cui hoc jus annexum est; ita scilicet, ut agro per venditionem transeunt, necessario etiam hoc jus agro annexum transeat ad emptorem. Ita de Jacob et Esau sentit et docet inter alios Alois. Lipomanus in Genes. c. 25. v. 33.

Dices, Videtur Jacob peccasse, si non simonia, saltem injustitia, quod rem tanti pretii, utque est primogenitura, tam vili esca emerit. Respondeo, volenti et scienti, remque suam prodigenti, non fieri injuriam: Esau autem sciens et volens tam vili primogenita sua vendidit et prodegit, quia ea contempsit et parvi estimavit.

Secundo, non peccavit Jacob emendo jus primogenituræ; quia sciebat (indicante id illi matre Rebecca, ut satis colligitur Genes. 27. v. 13. et. 14.) jus hoc ex Dei decreto et dono ad se pertinere: unde et mox v. 17. matri se ad benedictionem fratri Esau præripiendam instiganti, securus et lætus obedivit. Non ergo emit Jacob hoc jus, sed illud tanquam suum, sibique debitum astu ab injusto possessore specie venditionis extorsit. Vide Cajetan. 2. 2. q. 100. a. 4.

17. Scitote quoniam et postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est,] id est, rejectus est à sua petitione et benedictione paterna, quam cupiebat et petebat à patre Isaac, cum scilicet ipse dixit Esau; *Benedixique ei* (Jacobo) *et erit benedictus: et tibi post hæc, fili mi, ultra quid faciam?* ita Anselm. et Theophyl. qui tamen Secundo, addunt proprie à Deo per patrem Isaac fuisse Esau reprobatum, ideoque damnatum. Sed nil tale innuit Scriptura Genes. 27. tantum enim significat Esau *reprobatum*, id est, rejectum fuisse à benedictione paterna. Pro *scitote*, græce est ἴστε, quod tam, scitis, uti vertit Erasmus, quam *scitote*, verti potest.

Non enim invenit pœnitentiæ locum.] Pœnitentia hic non significat dolorem ob peccatum commissum, et Deum offensum, hunc enim non habuit Esau: nam superbia tumens et indignans voluit fratrem occidere, et peccatum peccato addere, ut notant Theodor. Theophyl. Anselm. et alii. Recte enim dixit Isaias Abbas: *Sicut terra sine aqua et semine ferre nequit fruges, ita nec pœnitere quis potest sine humilitate, et carnis afflictione.* Perperam ergo ex hoc loco Novatiani tollere voluerunt pœnitentiam, qua Ecclesiæ Deoque reconciliamur. Pœnitentia enim quam quæsivit Esau, nec invenit, humana fuit, qua scilicet quis pœnitens facti, v. g. venditionis factæ, eam rescindere et retractare cupit. Itaque μετάνοια, id est pœnitentia, hic improprie sumitur pro μεταμέλεια, id est, pœnitentia non peccati, sed damni, quod quis fecit, vel incurrit, qua scilicet Esau postea re melius considerata, cum non futuram, sed præsentem

jam benedictionem et primogenituram cerneret, magni illam æstimans, pœnituit et doluit, quod sua culpa et profana stultaque venditione, rem tantam amisisset, desiderans eamdem recuperare, sed frustra.

Alii, ut Gabriel Vasquez, subtiliter et probabiliter pœnitentiam Isaac, non Esau accipiunt. q. d. Paulus, Esau suis lacrymis efficere non potuit, ut patrem Isaac facti pœniteret, scilicet, ut benedictionem datam Jacobo, revocaret ad Esau primogenitum. Dat enim Paulus hanc causam, cur Esau postea (id est post venditionem primogenituræ) cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus sit; quia scilicet pater Isaac nolens pœnitere, id est, retractare benedictionem suam datam Jacobo, ab ea reprobavit et repulit Esau. Imperite ergo Lutherus hanc epistolam ad Hebræos à canone sacrorum librorum expunxit et proscripsit, hoc argumento, quod ipsa hoc loco pœnitentiam peccatis et peccatoribus, puta Esau, adimeret.

Nota. Hisce verbis Paulus tangit Hebræos, q. d. Nolite profanare et abjicere Dei fidem et gratiam, ne forte eam, ut Esau, recuperare non possitis, fiatisque reprobi. Ubi Adverte, non per omnia similem esse causam Esau et Hebræorum. Nam Esau absolute non potuit, utpote Deo nolente, recipere benedictionem paternam amissam: nos vero in hac vita, fidem et gratiam Dei deperditam absolute possumus semper recipere: dicimur tamen subinde non posse, quia vix et ægre eam recipere possumus, v. g. cum fidem Ipsam, quæ omnis boni fundamentum est, abjicimus, et agnitam veritatem sponte deserimus, contemnimus et impugnamus. Tunc enim sponte cor nostrum in malo obduramus, omnemque Dei influxum et gratiam avertimus atque excludimus.

Quamquam cum lacrymis inquisisset eam.] *Eam*, supple non pœnitentiam, sed benedictionem: quamquam, etiamsi cum Syro pœnitentiam suppleas, non favebis Novatianis. Pœnitentia enim hæc Esau non fuit peccati et gratiæ Dei deperditæ; sed benedictionis paternæ et primogenituræ amissæ, ut dixi. Adde, si pœnitentiam non Esau, sed Isaaci hic accipias, simpliciter verum est, quod Esau hanc patris pœnitentiam et benedictionis retractationem cum lacrymis inquisierit, sed frustra.

18. Non enim accessistis ad tractabilem montem.] Pergit Hebræos hortari et stimulare novo aculeo et argumento, ut fidem et gratiam Christi non abjiciant, sed in ea constanter persistant et pergant. Argumentum hoc petit à Mose, et lege veteri, quam nemo impune abjicere et violare potuit: inde enim infert. Quis ergo impune abjiciet Christum, Christique gratiam et legem, quæ Mosaica lege præstantior est?

Nota. *Tractabilem montem* vocat Sina, qui tangitari et palpari poterat; in quo legem veterem accepit Moses et Hebræi promulgante angelo. q. d. Non accessistis ad Sina corporeum et terrestrem montem, sed ad Ecclesiam Christi, quæ mons est spiritualis et cœlestis. Alii per antiphrasin Sina putant dici *tractabilem*, id est intractabilem, quia jusserat Deus Exodi 19. v. 12. ut Hebræi ad radices montis Sina consisterent, ipsum vero montem non tangerent, nec conscenderent. Sed prior sensus proprius est genuinus.

Accensibilem (ita legendum cum Romanis et Græcis, non autem *accessibilem*, uti aliqui legunt) ignem.] *Accensibilem*, id est accensum, vel incensum vocat ignem corporeum, quo ardebat Sina, cum in eo data fuit lex vetus, qui accendi et extingui poterat. Ignis hic ingens et terribilis erat, adeo ut Moses Deuter. 4. 11. dicat montem Sina arsisse usque ad cœlum. Huic opponit Paulus ignem spiritualem charitatis et gratiæ Spiritus sancti, qui datus fuit Apostolis in Pentecoste, quique datur Christianis in baptismo, aliisque Sacramentis.

Et turbinem, et caliginem, et procellam.] *Turbinem*, vocat ventum vehementem et impetuosum; *caliginem*, vocat nubem densissimam, quæ Sina operiebat; *procellam*, vocat tonitrua, fulgura, et undique circummicantes lampades, itidem et pluvias. Has enim extitisse cum terræmotu in Sina, cum ibi data est lex vetus, docet Joseph. et psal. 67. 9. *Terra*, inquit, *mota est, cœli distillaverunt*, licet id non exprimat Moses in historia datæ legis, Exodi 19. Addit Moses Exodi 19. 18. de Sina, quasi de fornace accensa fumum ascendisse terribilem: unde videtur quod, sicut in fornace partim flamma et ignis ardens, partim fumus necdum accensus conspicitur; ita quoque angelus vice Dei ignem et fumum in Sina produxerit, sive ex aere vicino, sive ex fumosa quapiam materia (v. g. sulphure) quæ ignem facile concipit.

19. Et tubæ sonum, et vocem verborum.] Est hendiadys: tubæ enim sonus non erat aliud quam vox verborum. Voce enim tubali sua verba, id est, præcepta decalogi per angelum proclamabat ex Sina coram Hebræis Deus opt. max. Tantus erat fragor clangentis hujus tubæ, sive buccinæ, ut humanæ vix ferrent aures. Omnia hæc eo spectabant, ut metum et religionem Dei, divinæque legis Hebræis incuterent, utque hoc Dei et divinæ vindictæ terrore eos ad legis custodiam adigerent.

Allegorice, promulgatio hæc veteris significabat promulgationem legis novæ in Pentecoste: *Utraque enim facta est quinquagesimo die à paschate, illa in Sina, hæc in Sion: ibi terræ motu contremuit mons, hic domus Apostolorum: ibi inter flammas ignium et micantia fulgura turbo ventorum et fragor tonitruorum personuit, hic cum ignearum visione linguarum sonitus pariter de cœlo tanquam spiritus vehementis advenit: ibi clangor buccinæ legis verba perstrepuit, hic tuba Evangelica Apostolorum ore insonuit.* Ita S. Hieron. ad Fabiolam, et ex eo Ven. Beda in Hom. vigiliæ Pentecostes. Idem insinuat Apostolus hic v. 22.

Quam (vocem tubæ) qui audierunt, excusaverunt se ne eis fieret verbum.] Timore enim mortis perculsi Judæi dixerunt Mosi: *Loquere tu nobis, et audiemus: non loquatur nobis Dominus, ne forte moriamur.* Exodi 20. 19.

20. Non enim portabant quod dicebatur.] Græce τὸ διαστελλόμενον, id est, *quod distinguebatur*, hoc est, quod distincte præcipiebatur. Sic psal. 105. 33. dicitur: *Distinxit* (id est distincte dixit) *in labiis suis.* Hoc autem quod dicebatur, est id quod subdit Apostolus:

Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur.] q. d. Non ferebant Hebræi terrorem et terribilia signa Dei jam dicta, quæ eis dans legem exhibuit in Sina, maxime cum aditum et contactum montis Sina, quasi is foret tribunal Dei terribi-

lis, sub pœna mortis eis, imo bestiis, inhibuit, dicens : *Etsi*, græce κἂν, id est etiamsi, *bestia sit, quæ tetigerit montem lapidetur.* q. d. Non tantum homo tangens Sina montem, sed et jumentum tangens Sina, lapidetur. Cita Verba Dei Exodi 19. 12. quæ sic se habent : *Cavete ne ascendatis in montem, aut tangatis fines illius : omnis qui tetigerit montem, morte moriatur; manus non tanget eum* (quasi scelus, catharma et piaculum) *sed lapidibus opprimetur, aut confodietur jaculis, sive jumentum fuerit, sive homo, non vivet.*

Tropologice, S. Gregor. lib. 6. Moral. c. 27. *Bestia*, inquit, *montem tangit, cum mens irrationalibus desideriis subdita, ad contemplationis alta se erigit ; sed lapidibus percutitur, quia summa non sustinens, ipsis superni ponderis ictibus necatur.*

21. Et ita terribile erat quod videbatur. Moyses dixit, Exterritus sum et tremebundus.] Chrysost. cum suis hæc omnia in unam sententiam connectit, q. d. Ita terribilis erat Deus in prodigiis Sina ut Moses ipse constantissimus et assuetus divinis prodigiis dixerit : *Exterritus sum.* Verum tunc dicendum erat, ut Moses diceret vel dixerit; non autem, *Moses dixit.* Melius ergo Romana, hæc puncto posito inter τὸ *videbatur*, et τὸ *Moses*, disjungunt, q. d. Atque ita cum populus et jumenta Dei jussu arcerentur monte Sina, admodum terribile erat omne id, quod in hoc monte à Deo gerebatur et videbatur populo. Hinc Moses, licet Deo familiaris, perculsus tamen dixit : *Exterritus sum.*

Pro *quod videbatur*, græce est τὸ φανταζόμενον : Erasmus vertit, *quod apparebat ;* Vatabl. *visum, quod videri videbatur.* Verum hoc sensu hæc prodigia Sina non fuissent vera et realia, sed tantum apparentia et phantastica ; qualia sunt quæ fiunt per præstigias magorum.

Melius ergo Theodor. τὸ φανταζόμενον intelligit id quod revera erat, apparebat, et videbatur exterius ; cum interius auctor et opifex eorum Deus legislator non appareret, nec videretur. Deus enim revera præsens hisce prodigiis aderat, non tamen in iis apparebat, sed suæ majestatis umbram, speciem et apparentiam quamdam per hæc signa et prodigia tam terribilia exterius oculis Hebræorum exhibebat. Sic φαινόμενα, apud Philosophos vocantur cometæ, halones, aliaque meteora, quæ revera quidem sunt et apparent; sed ita ut occulta eorum generatio, natura et ratio vulgo sit incognita.

Moses dixit : Exterritus sum et tremebundus.] Moses id dixit, non cum data est lex, sed cum videret rubum ardentem, Exodi 3. inquit S. Thom. et Lyran. Sed hoc impertinens est huic loco : nec enim loquitur Apostolus de signis rubi ardentis, sed datæ legis, Exodi 19. Licet enim ibi hoc se dixisse non expresserit nec scripserit Moses, supplet tamen id hic Paulus, vel ex traditione, vel ex instinctu et revelatione Spiritus sancti. Pari enim modo turbines, terræ motum, et pluvias subticuit ibidem Moses, quæ supplet hic Paulus, ut dixi v. 18. Ita Chrysost. cum suis.

22. Sed accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem.] Opponit hic Apostolus Christianos Judæis, Sion Sina monti, Jerusalem cœlestem terrestri, id est, Ecclesiam Synagogæ : docetque quanto Christiana lex, fides et spes altior sit et sublimior Judaica et Mosaica lege ; ut videant Hebræi quam in ea firmi et constantes esse debeant ; ita scilicet, ut malint omnia dura perpeti, quam ejus jacturam facere. Si enim Judæi legem in Sina datam violantes puniti sunt multo, gravius punientur Christiani, qui fidem et gratiam Christi abjiciunt. Ita enim hoc argumentum deducit Apostolus v. 25.

Nota. Per *Sion* intelligit Ecclesiam Christi, quia in Sion, puta in templo, quod erat in Sion, docuit Christus. Rursum in Sion promulgata est lex nova, descenditque in Apostolos Spiritus sanctus, specie linguarum ignearum in Pentecoste. Ecclesia ergo dicitur Sion, quia cœpit in Sion : hinc ab Isaia, Davide et prophetis sæpe vocatur Sion.

Nota Secundo. Per *Sion* intelligit Ecclesiam, tum terrestrem et militantem, tum potius cœlestem et triumphantem. q. d. Accessisti per fidem et spem ad Ecclesiam cœlestem et triumphantem : nam Ecclesia hæc in terris tendit, rectaque nos ducit ad triumphantem, adeoque una et eadem est Ecclesia et societas fidelium hic in terris militantium, et in cœlis triumphantium. Quod enim potius loquatur Apostolus de Ecclesia triumphante, quam militante, patet ex eo, quod dicat *nos accessisse ad multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœlis, et spiritus justorum perfectorum.* Hi enim angeli et spiritus sunt in Ecclesia non militante, sed triumphante.

Rursum, quia triumphans Ecclesia, utpote invisibilis, opponitur melius Sina monti tractabili et visibili quam militans, nam militans Ecclesia tractabilis quoque est et visibilis.

Tertio, quia hanc Ecclesiam vocat civitatem Dei viventis, in qua scilicet regnat Deus vivens et æternus, suosque cives beata immortalitate donat et glorificat. Eamdem vocat Jerusalem cœlestem, quam scilicet præfiguravit Jerusalem terrestris, in qua Deus regnabat per Davidem in populo, et per pontifices in templo: hæc enim aliaque plura melius competunt Ecclesiæ triumphanti, quam militanti. Unde Theophyl. et Œcumen. per *Sion*, cœlum accipiunt.

Hanc Jerusalem spectabant duodecim Martyres, dum cum Pamphilo presbytero martyrio coronarentur. Unde unus ex iis rogatus, cujas esset, respondit : *Jerusalem est mea patria.* Firmilianus Præfectus eum torquens, rogavit, quænam et ubinam esset illa civitas? Martyr respondit, *eam piorum solum esse patriam ; neque alios, præter hos solos, ejus fore participes ; illamque ad Orientem, ubi sol primo mane radios suos fundit, sitam esse.* Nihil aliud à constanti juvene Præfectus obtinuit: unde eum securi percuti jussit. Ita Euseb. lib. 8. Histor. c. 21.

Et multorum millium angelorum frequentiam.] Pro *frequentiam*, græce πανήγυριν, id est, solemnem conventum, et celebritatem ; qualis est in festis, in ludis publicis, in triumphis ; ubi omnia plena sunt pompa, decore, gaudio, magnificentia. q. d. Non accessistis ad Sina, ut ibi fulgetris et tonitruis percellamini, sed ad Sion et Jerusalem cœlestem, ut ibi cum myriadibus angelorum, lætos dies ac festos agatis in omni felicitate, gloria, gaudio, jubilo et triumpho. Agite ergo, modicum, ô Hebræi, tolerate, modicum certate, brevi ad festa hæc et triumphos cum angelis transituri. Prandete hic inter hos-

tes pugnantes, mox in cœlo cum Deo cœnaturi triumphantes.

23. ET ECCLESIAM PRIMITIVORUM, QUI CONSCRIPTI SUNT IN CŒLIS.] *Ecclesiæ primitivos*, et, ut græce est, πρωτοτόκους, id est primogenitos, vocat Apostolos, primosque fideles et martyres, jam vita functos, qui non tantum per Dei prædestinationem, sed actu et re ipsa jam conscripti sunt, effectique cives cœlestis Jerusalem. q. d. Videte Stephanum, videte Jacobum, videte Apostolos et Martyres, qui pro Christi fide usque ad mortem decertarunt, sanguinemque et vitam profunderunt; modo in cœlis coronantur, et palmas pulcherrimas accipiunt. Hosce intuemini; hosce vidistis, novistis, spectastis. Hi jam vos invitant ex alto, ut pro fide pariter generose decertetis, itaque brevi in cœlis cum eis coronemini, et regnetis in æternum. Audi S. Bernardum serm. de triplici genere operum. *Jam*, inquit, *hinc transeundum est ad Sanctorum animas, quæ de hujus mortalitatis carcere ad cœlorum gaudia volaverunt. His profecto debemus imitationem: quia similes fuere nobis passibiles, et notas nobis fecerunt vias vitæ, quas tam infatigabiliter, quam interminabiliter tenuerunt.* Et inferius: *Ita ergo et sanitatem corpori, puritatem cordi, pacem fratri, imitationem sanctis, compassionem mortuis debemus: auxilium ab angelo, pietatem à Deo postulemus.*

ET JUDICEM OMNIUM DEUM.] q. d. Per fidem accessistis ad Deum, qui est judex omnium, qui per Christum judicaturus est vivos et mortuos, quique vestræ fidei et patientiæ præmia ingentia, persecutoribus vestris supplicia horrenda retribuet. Exuite ergo desidiam et oscitantiam, strenue agite: judex adest.

ET SPIRITUS JUSTORUM PERFECTORUM.] Græce τελειωμένων; quod Maldon. in Notis manusc. vertit, *defunctorum*. Mors enim est τέλος, id est finis viventium, et τελείωσις est perfectio et consummatio cursus Sanctorum. Intelligit animas Patriarcharum, prophetarum et sanctorum veteris testamenti, quos c. 11. per fidem mira gessisse et tolerasse docuit, sed ante Christum et nos, non fuisse consummatos, id est, non accepisse beatitudinem et gloriam: hic vero jam post Christum eosdem perfectos sive consummatos in gloria esse dicit. q. d. Cum sanctis purissimis et beatissimis Angelis, Patriarchis, Apostolis, Martyribus, et justis omnibus ante nos et Christum vita functis, jam perfectis, id est, beata Dei visione fruentibus, nobis est, societas, quia ejusdem omnes Ecclesiæ Dei sumus membra, cujus caput est Christus, tum qua Deus, tum qua homo, ut dixi ad Ephes. 1. 22. Ad illos ergo illorumque felicitatem et gloriam vocamur: illi è cœlo suas, quas jam possident, et nostras quasi paratas laureas nobis ostentant. Quis hic hæreat? quis trepidet; quis certamen detrectet? quis ab his apostatet? imo vero quis non his jungi, hosce sequi, cum hisce modica pati exoptet? cum sciat se brevi cum eis pariter coronandum et beandum?

24. ET TESTAMENTI NOVI MEDIATOREM JESUM.] Est occupatio. q. d. Ne dicatis, ô Hebræi, Ampla promittis, ô Paule, sed quis nos in cœlum ad gloriam angelorum et Sanctorum deducet? quis viam docebit? quis cœlum aperiet? quis bona nobis elargietur? ne inquam hæc dicatis: accessistis enim non ad Mosem, qui bona terræ Chanaam, quæ veteri suo testamento promisit, per se præstare non potuit; sed ad Christum, qui bona cœlestia, quæ ipse novo suo testamento promisit, re ipsa præstat, conciliat et exhibet. Ideo enim dicitur novi testamenti mediator, ut docuit Apostolus c. 9. 15.

ET SANGUINIS ASPERSIONEM.] Id est, sanguinem Christi, super nos effusum et aspersum. Unde Syrius, Græca jam habent, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ, id est, *et sanguinem aspersionis*, qui scilicet aspergitur, ad hoc, ut à peccatis abluamur et emundemur. q. d. Ne titubetis, ne dicatis, in cœlum quidem via per Christum patet, sed peccatores sumus, ideoque cœlo excludemur, nam Christus, uti cœlum aperuit, ita et sanguine suo peccata nostra expiat, nosque sanctificat. Si ergo peccatis, ad Christum accedite, Christi Sacramenta suscipite, ipse iis vos abluet in sanguine suo, planeque puros et sanctos efficiet, ut recta in cœlum tendatis.

MELIUS LOQUENTEM QUAM ABEL.] Pro *melius*, græce est κρεῖττον: sed Vatabl. Erasm. et alii legunt κρείττονα, id est meliora, utiliora, præstantiora.

Nota. Pro *quam Abel*, in Græco duplex est lectio, quidam enim legunt παρὰ τὸ Ἄβελ, et subaudiunt αἷμα, quod præcessit, id est sanguis; ut τὸ *quam Abel*, idem sit, quod *quam Abelis*, scilicet, sanguis. q. d. Melius vel meliora loquitur sanguis Christi, quam sanguis Abelis: quia sanguis Abelis clamat vindictam, Genes. 4. 10. sanguis vero Christi clamat misericordiam, gratiam et remissionem peccatorum. Ita ex Cyrillo et Chrys. Theophyl. et Œcumen.

Secundo, alii codices, ut Regii, legunt παρὰ τὸν Ἄβελ, id est, *quam ipse Abel*. q. d. sanguis Christi melius loquitur, quam ipse Abel loquatur (dixerat enim Apostolus c. 11. v. 4. ipsum Abel defunctum adhuc loqui) quia scilicet sanguinis Christi memoria magis nos excitat ad imitationem suæ fidei et constantiæ, quam ipse occisus Abel nos excitet. Vide dicta c. 11. 4.

Utraque lectio et sensus commodus est, et appositus; prior tamen communior est, sapidior, pientior et germanior, plane enim videtur respicere Apostolus ad illud Genes. 4. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Atque comparare sanguinem Christi cum sanguine Abelis: ait enim, *Sanguinis* (Christi) *aspersionem melius loquentem, quam Abel*, id est Abelis, scilicet sanguis. Nec enim recte sanguis Christi cum persona Abelis comparatur.

25. VIDETE NE RECUSETIS LOQUENTEM.] Non, *sanguinem Christi melius loquentem quam Abel*, ut dixit v. 24. λαλοῦντα enim, id est loquentem, est masculinum, cum αἷμα, id est sanguinem, sit neutrum: sed *loquentem*, scilicet Christum ipsum, qui, ut sequitur, è cœlis loquitur nobis.

SI ENIM ILLI (Judæi) NON EFFUGERUNT (supplicium) RECUSANTES EUM QUI SUPER TERRAM LOQUEBATUR.] Mosen scilicet, cum Exodi 32. v. 1. dixerunt ad Aaron: *Fac nobis deos, qui præcedant nos: Moysi enim huic qui nos eduxit de terra Ægypti, ignoramus quid acciderit*, qua de causa, Dei jussu cæsa sunt viginti tria millia Judæorum, Exodi 32. 28.

MULTO MAGIS NOS (non effugiemus supplicium) QUI DE COELIS LOQUENTEM NOBIS AVERTIMUS,] qui scilicet aversamur et repellimus Deum et hominem, qui è cœlo locutus est nobis, cum post ascensionem suam, legem Evangelicam promulgavit in Sion in Pentecoste, et è cœlo misit Spi-

ritum sanctum, specie linguarum ignearum in Apostolos; quique indies è cœlo loquitur nobis, tum exterius per Paulum aliosque prædicatores à se missos, edoctos et illuminatos; tum interius per sanctas inspirationes.

Græca jam non habent τὸ *loquentem*, sed tantum τὸν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, id est, eum qui è cœlis est, et è cœlis descendit in terram, ut vos doceret. Verum Syrus, Chrysost. Theoph. et Œcum. vel legunt, vel subintelligunt *loquentem;* habet emphasim: magna enim energia dicitur, Videte ne à Christo ad Mosen, à christianismo ad judaismum redeatis, quia Moses in terra, puta è Sina, dedit suam legem, Christus vero legem Evangelicam eloquitur et docet è cœlo: Moses terrestris, Christus cœlestis est legislator et doctor.

26. CUJUS VOX MOVIT TERRAM TUNC.] *Cujus*, scilicet Christi, qua Deus est, *vox tunc*, cum scilicet voce tubali legem dedit in Sina, *movit terram*, per terræmotum, quo Sina montem concussit, psalm. 67. q. d. Videte ne recusetis Christum loquentem, quia Christus potentissimus et legislator, judex et vindex: Christus enim per suos angelos dans legem in Sina, eumdem ingenti fragore concussit: jam vero in lege nova, non tantum Sina, aut globum terræ, sed et cœlos ipsos commoturum se repromitit: timete ergo Christi loquentis, legemque suam promulgantis potentiam et vindictam.

NUNC AUTEM REPROMITTIT DICENS: ADHUC SEMEL. ET EGO MOVEBO NON SOLUM TERRAM, SED ET COELUM.] *Nunc*, scilicet tempore Aggæi Prophetæ, per ipsummet Aggæum Christus repromittit, quod adhuc semel, non solum Sina et terram, sed et cœlum commovebit, puta per seipsum, cum carnem humanam assumet, fietque homo. Verba Aggæi c. 2. sunt ista: *Adhuc unum modicum est, et ego commovebo cœlum et terram, et mare, et aridam, movebo et omnes gentes, et veniet desideratus cunctis gentibus.*

In quibus Nota Primo, Aggæum loqui de primo Messiæ adventu in carnem et mundum, non autem de secundo ejus adventu ad judicium. Ita S. Hieron. ibidem, Cyrill. l. 5. in Genes. et August. l. 18. de Civit. c. 35. imo Apostolus hic.

Secundo, *modicum* tempus vocat quingentos annos, qui ab hac Aggæi prophetia fluxerunt usque ad Christum, quia Prophetis lumine divino illustratis, et ad Deum Deique æternitatem elevatis, omne tempus illi comparatum breve videtur et exile. Sic S. Joannes epist. 1. c. 2. v. 18. tempus legis novæ vocat *horam novissimam.*

Tertio, pro *modicum*, Septuag. et ex iis Paulus vertunt, ἅπαξ, id est semel: utrumque enim significat Hebræum אחת *achat*, et utrumque huic Prophetæ loco convenit: cum enim ait, *adhuc semel*, significat hanc commotionem faciendam à Christo in lege nova fore secundam et ultimam. q. d. Prima commotio terræ facta est in prima lege veteri, data in Sina: secunda et ultima fiet in secunda et ultima lege Christi, quæ immobilis erit et æterna, cuique nulla lex alia succedet.

Quarto, pro *commovebo*, hebraice est מרעיש *marisch*, quod non solum commovere, sed et tremefacere, pavorem et trepidationem inducere significat. Septuag. et ex iis Paulus vertunt σείω, id est concutio, scilicet partim terram et cœlum, partim ipsas gentes.

Quinto, *desideratus cunctis gentibus*, vel, ut hebraice est, חמדת כל הגוים *chemdat col haggoim*, id est, desiderium omnium gentium, est Christus: licet enim gentes, quamdiu Gentes et infideles erant, Christum non desiderarent, tamen Christus in se eis desiderabilis erat, utpote eorum salvator et redemptor, omnesque gentes, mox ut de Christi vita et miraculis per Apostolos inaudierunt, Christum desiderare cœperunt. Qua de causa Christus à Jacob Patriarcha, Genes. 49. v. 10. et 26. vocatur, *Expectatio gentium, et desiderium collium æternorum,* id est desiderium Patriarcharum et Prophetarum priorum et antiquorum sæculorum, qui cæteris hominibus, quasi colles in terra eminuerunt, et præcelluerunt sua sapientia et sanctitate.

Quæres, quando et quomodo commoverit et concusserit Deus cœlum, elementa et gentes tempore Christi? Respondeo, *cœlum* commovit, quando angeli Christo nato cecinerunt, *gloria in excelsis Deo:* et quando novam stellam dedit Magis, quæ eos duceret ad Christum. Aliis item pluribus prodigiis cœlum commovit, quæ circa nativitatem Christi contigisse narrat Paulus Orosius l. 6. Hist. c. 20. et Julius Obsequens l. de Prodigiis c. 128. et seqq. Sic in passione Christi cœlum commovit Deus, quando eclipsim solarem, et tenebras, luctumque toti orbi miraculose induxit.

Secundo, tempore Christi Deus commovit *mare et terram*, tum per prælia Augusti Cæsaris cum Antonio, Lepido et gentibus exteris, terra marique gesta, tum in descriptione totius orbis, qua terra marique omnes ad suas urbes remeare sunt coacti, seque præsidibus Romanis sistere, ut describerentur, eique tributum penderent: tum denique in passione Christi, quando terra mota est, petræ scissæ sunt, et monumentis apertis mortui resurrexerunt.

Tertio, omnes *gentes* commotæ et tremefactæ sunt tempore Christi, quia ad prædicationem Christi et Apostolorum, salutari metu concussæ, converterunt se ad Christi fidem, pœnitentiam, mutationem morum, gratiam et salutem.

Hunc Aggæi et Pauli locum enarrans, partim litteraliter, partim mystice et anagogice Nazianz. orat. 5. de Theolog. c. 3. ait, in Scripturis triplicem audiri terræmotum. Primus fuit ille, quo Hebræi in Sina Deo terræfacti et inducti sunt ad servandam legem. Secundus terræmotus factus est terrenis Judæis et gentilibus, cum hi ab idolis, illi à lege concussi et conversi sunt ad Evangelium. Tertius terræ motus est, cum ab Ecclesia præsenti commovemur, et transimus ad triumphantem, cumque à terra conscendimus in cœlum.

27. QUOD AUTEM ADHUC SEMEL, DICIT, DECLARAT MOBILIUM TRANSLATIONEM, TANQUAM FACTORUM, UT MANEANT EA QUÆ SUNT IMMOBILIA.] Per *mobilia*, Theophyl. intelligit, cœlum, terram, mare et gentes, de quibus v. præced. dixit, *Ego movebo cœlum et terram*, etc. hæc enim utpote creata, *mobilia sunt,* id est, mutationi et corruptioni obnoxia, græce σαλευόμενα, id est instabilia, quæ fluctuant, agitantur et concutiuntur. Horum *mobilium* in die judicii et adventus Christi, *fiet translatio,* id est immutatio *tanquam factorum,* id est, tanquam rerum factitiarum et conditarum ad tempus, quæ natura et conditione sua intereunt, ut mutentur in res incor-

ruptibiles, immobiles et æternas, puta in cœlum novum, et terram novam, quæ maneant in æternum.

Verum melius et germanius per *mobilia* accipias tabernaculum Mosaicum, manufactum, arcam, Cherubim, cæteraque tam vasa, quam sacra, sacrificia et ritus veteris legis; hæc sunt *mobilia*, quia amota sunt per legem Christi quam Apostolus hic vocat *immobilia:* hoc enim est, quod paulo ante, imo tota pene epistola probat et inculcat Apostolus. q. d. Vox *semel*, qua utitur Aggæus, cum dicit, *Adhuc semel, et ego movebo non solum terram, sed et cœlum,* declarat vetus testamentum cum suis vasis et cæremoniis mobile et transferendum esse, et ad hoc significandum, datum esse cum terræ motu. Hic enim terræmotus legis cum eo datæ motum et mutationem significabat. Hæc est ergo *mobilium* rituum veterum translatio et abrogatio, *tanquam factorum*, id est, tanquam rerum et figurarum; quæ vere factæ et impletæ sunt per Christi passionem, et legem novam, quæ illi successit, quasi regnum immobile et æternum. Agite ergo, ô Hebræi, mobiles cæremonias legis veteris jam abrogatas relinquite, immobiliter adhærete Christo, ejusque legi immobili.

Nota. Lex Christi dicitur *immobilis.* Primo, quia nunquam mutanda est vel abroganda, sed semper manebit, nec alia lex ei succedet. Secundo, quia ducit nos ad immobilia bona, regnum, et gaudia futuri sæculi. Res enim Christi et Christianorum maxime fine suo æstimantur.

28. ITAQUE REGNUM IMMOBILE SUSCIPIENTES, HABEMUS GRATIAM PER QUAM SERVIAMUS PLACENTES.] *Regnum immobile* vocat legem Evangelicam, per quam Christus regnat in nobis, nosque in ea reges facit, hic per gratiam, et in futuro per gloriam, qua regnum Dei, sive regnum cœlorum possidebimus.

Secundo, pro *habemus*, Syrus et Græca jam legunt ἔχωμεν, id est habeamus, hoc est, retineamus gratiam. Sed hoc obscurius est, magis ergo videtur legendum esse ἔχομεν, id est *habemus:* vice versa, pro *serviamus* græce legitur λατρευομεν, id est servimus, per cum legendum sit per ω, λατρευωμεν, id est serviamus.

Tertio, pro *serviamus placentes Deo*, græce est λατρευωμεν ευαρέςωςτῷ θεῷ, id est, *latria colamus Deum beneplacenter*, hoc est, ita ut illi bene multumque placeamus. Syrus pro *placeamus* נשפר *nespar*, quod habet emphasin. q. d. Ut Deo pulchrescamus, ut Deus servitio nostro quasi re quapiam pulcherrima delectetur, ut fide et pietate nostra oblectet se, ut pulchri, speciosi et gratiosi simus in oculis ejus.

Est hic novus stimulus, quo Hebræos tacite excitat ad pergendum fortiter in fide et lege Christi. q. d. Cum Ecclesia Christi sit regnum immobile, in quo per Christum datur nobis gratia, qua ipsimet Deo jugiter serviamus et placeamus; agite ô Hebræi, retinete hanc gratiam, hoc regnum Christi immobile et æternum.

Mystice Clemens Rom. 2. Constit. 27 per *gratiam* accipit Eucharistiam: *Ut omnes*, ait, *accedant ad mysticum cultum cum metu et reverentia, quasi ad regis corpus accedentes.* Eucharistia enim est gratia gratiarum: Unde à Cyrillo Hierosol. vocatur *gratia cœlestis;* ab aliis, *divina et vivifica gratia.*

CUM METU ET REVERENTIA.] Pro *metu*, græce est αιδοῦς, id est *pudore*, sive *verecundia*, quæ non est aliud, quam timor, sive metus dedecoris et probri, ut docet Arist. 4. Ethic. c. 9. quare noster Interpres recte vertit, *metu.* Sic Homer. Iliados α ait αἰδεῖσται ἱερῆα, id est revereri sacerdotem, scil. Chrysem, ubi αἰδὼς, id est, pudor, capitur pro εὐλάβεια, id est metu religioso, sive reverentia. Vult ergo Apostolus nos Deo servire cum *pudore et metu*, quo scil pudeat nos Primo, quod tam frigide et negligenter tantæ majestati servimus. Secundo, quod peccata etiamsi venialia dumtaxat, coram Deo nostro committimus. Peccatum enim est res turpis et probrosa, quæ menti piæ ingentem pudorem injicit, uti multis Sanctis injecisse legimus. Ita enim David psalm. 43. 16. *Confusio faciei meæ cooperuit me.* Et Baruch. c. 1. 15. *Domino*, inquit, *Deo justitia, nobis autem confusio faciei nostræ.* Et Daniel c. 9. 7. *Tibi*, inquit, *Domine justitia, nobis autem confusio faciei, quia recessimus à te,* etc. Tertio, pudore hoc timemus confundi à Christo in die judicii, ideoque studiose cavemus et fugimus peccata omnia. Unde Theophyl. Sic explicat, *Cum metu*, inquit, (vel potius *cum pudore:* hunc enim significat proprie Græcum αἰδῶς) *hoc est, nihil impudens loquamur, nihil inverecundum, quin etiam exterior facies verecundiam habeat erga homines.* Quanquam Apostolus magis de verecundia erga Deum, quam erga homines loquatur, de reverentia dixi c. 5. 7. in fin.

29. ETENIM DEUS NOSTER IGNIS CONSUMENS EST.] Vox *etenim* dat causam, cur Deo cum metu et reverentia servire debeamus; causa hæc est: quod Deus noster instar ignis punit, urit et consumit eos, qui carent hoc suo metu et reverentia.

Secundo, vox *noster* empharim habet. q. d. Non solum apud Judæos Deus fuit ignis puniens et consummens idololatras, aliosque legis violatores, ut dicitur Deut. 4. 24. sed etiamnum apud nos Christianos Deus pariter est ignis vindicans et consummens peccatores et apostatas à Christo Christique lege.

Nota. In Script. passim Deus se per ignem exhibuit et ostendit hominibus, ut merito vocet se ignem consummentem Deut. 4. Ita Mosi apparuit Deus in rubo ardenti exodi 3. 4. et Hebræis in columna ignis et nubis, Exodi 13. 21. Danieli quoque c. 7. 9. *Thronus ejus*, inquit, *flamma ignis, rotæ ejus ignis accensus: fluvius igneus egrediebatur à facie ejus.* S. Joanni etiam Apoc. 1. 15. *Oculi*, inquit, *ejus tanquam flamma ignis, et pedes ejus similes aurichalco, sicut in camino ardenti.* Sic Apostolis in Pentecoste apparuit Spiritus sanctus in linguis igneis. Sic in Sina Deus daturus legem Hebræis, per ignem se ostendit. Unde dicitur Deut. 4. 15. *Locutus est vobis Dominus in Horeb, de medio ignis.* Idem fecit iniens fœdus cum Hebræis, Exodi 24. 17. *Erat*, inquit, *species gloriæ Domini quasi ignis ardens,* quia Deus instar ignis acerrime cruciaturus et vindicaturus erat fœderis hujus et legis suæ transgressores. Ita de Deo puniente Sennacherib, et occidente 185. millia Assyriorum, dicit Isaias c. 10. 17. *Et erit lumen Israel in igne, et Sanctus ejus in flamma, et succendetur et devorabitur spina ejus, et vepres ejus in die una, et gloria saltus ejus, et carmeli ejus, ab anima usque ad carnem consumetur, et erit terrore profugus* Sennacherib.

Ubi Nota. Per *lumen Israel et sanctum ejus* in-

telligit Isaias Deum, vel certe angelum Dei, qui cecidit castra Sennacherib igne, id est, clade velocissima, vehementissima, et quasi ignita. Rursum *igne*, quia, ut docet S. Hieron., ibid. tradunt Hebræi corpora Assyriorum feriente angelo illæsis vestibus et armis occulto igne esse consumpta. Hinc *silvam* vocat Isaias constipationem armatorum militum Sennacherib, qui cristis, galeis et hastis densissimam silvam referebant. *Carmelum* vocat copiosum commeatum, et omnium rerum abundantiam : ob fertilitatem enim loci abiit Carmelus in proverbium. Unde ait, *Et devorabitur spina ejus et vepres*, id est, milites tam majores, quam minores occidentur : *et gloria saltus et Carmeli*, id est, duces et principes exercitus, *ab anima usque ad carnem*, id est omnino, sive toti *consumentur*, tum morte præsenti, tum æterna. Hoc enim significant hæc proverbia Hebraica. Alludit Isaias, ut recte notavit Forerius, ad ignem cœlo delapsum, qui in templo perennis ad sacrificia comburenda alebatur; quasi hic ignis cultus Dei et avitæ religionis vindex (instar columnæ ignis, quæ Hebræis consolationem et lucem, Ægyptiis terrorem et tenebras attulit) Judæis sanctificationem et liberationem, Assyriis vastitatem attulerit, è templo in eos insiliens. Unde clarius eodem alludens Isaias c. 31. 9. Ita ait: *Dixit Dominus, cujus ignis est in Sion, et caminus ejus in Jerusalem.* q. d. Hanc cladem Sennacherib et Assyriorum prædixit Dominus Deus, qui colitur sacrificiis et igne perpetuo (parato ad sacrificia hæc inflammanda) in Sion, et in templo; ut hostes suos Assyrios instar stipulæ et lignorum egrediens de Jerusalem, quasi flamma consummat, inquit S. Hier. ibid. de quo plura in Isaia dixi Gentiles quoque Deum per ignem repræsentarunt, et definiverunt. Zoroastres et Platonici ita Deum describunt, *Deus*, inquiunt, *est ignis primus, vitifers,* sive *vitam cunctis afferens, ex quo ignes siderei, id est stellæ, et astra, omniaque alia sunt genita.* Quo alludens Horatius de Julio Cæsare, quas inter deos relato, ita canit :

> Micat inter omnes
> Julium sidus, velut inter ignes
> Luna minores.

Et Virgilius ita stellas tanquam ignes animatos et divinos, id est, tanquam deos, invocat et contestatur :

> Vos æterni ignes, et non violabile numen
> Testor.

Apollo quoque rogatus, quis esset, et quid omnino esset Deus? respondit : *Per se natus non doctus, sine matre, immotus, neque in rationem neque in sermonem cadens, in igne habitans, hic est Deus : parva vero Dei portio sumus angeli nos.* Denique Persæ coluerunt Deum specie igni et igni templum erexerunt, ut patet 2. Machab. 1. 34. Causa cur Deus potius igne quam aliis rebus se ostenderit, est, Primo, ne, si alia quam ignis specie apparuisset, v. g. specie hominis, aut animalis alicujus, Judæi in idola proclives illius idolum facerent et colerent: hanc causam dat Moses Deuter. 4. 16. Secundo, quia ignis est primum et nobilissimum elementum, purissimum, subtilissimum, efficacissimum, sublimissimum, celerrimum, lucidissimum, calidissimum, simplicissimum, omnino impassibile, omnia penetrans, omnia consumens, interminum, omnia igniens, et sibi assimilans. Talis est et Deus, Deique gratia et charitas. Ita docet S. Dionys. de Cœlesti hierarch. c. 15. et S. Thomas in 10. Isaiæ : quamquam Apostolus hic Mosem secutus non de gratia, sed de ultione Dei loquitur, ab eaque utpote terribili et efficacissima, Deum vocat ignem consumentem, ut dixi initio hujus versus.

CAPUT DECIMUMTERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HORTATUR HEBRÆOS AD CHARITATEM FRATERNAM, HOSPITALITATEM, MISERICORDIAM, CASTITATEM CONJUGALEM, FUGAM AVARITIÆ, IMITATIONEM PRÆPOSITORUM.

SECUNDO, V. 9. MONET NE DOCTRINIS NOVIS ET VARIIS SINANT SE ABDUCI, SED GRATIA STABILIANT COR, SUMENDO SCILICET EUCHARISTIAM EX ALTARI, QUOD CHRISTUS NON JUDÆIS, SED CHRISTIANIS DEDIT.

HINC TERTIO, V. 11. EX TYPO VETERI HOSTIÆ PUBLICÆ PRO PECCATO, QUÆ CREMANDA ERAT EXTRA CASTRA, ALLEGORICE CONCLUDIT : EXEAMUS IGITUR AD EUM (CHRISTUM) EXTRA CASTRA, IMPROPERIUM EJUS PORTANTES.

QUARTO, V. 17. JUBET UT OBEDIANT SUIS PRÆPOSITIS, UTQUE PRO SE ORENT.

DENIQUE, V. 20. BENE EIS PRECATUS SALUTATIONIBUS DE MORE CLAUDIT EPISTOLAM.

1. CHARITAS fraternitatis maneat in vobis. 2. Et hospitalitatem nolite oblivisci,
per hanc enim latuerunt quidam, angelis hospitio receptis. 3. Mementote
vinctorum, tanquam simul vincti : et laborantium, tanquam et ipsi in cor-
pore morantes. 4. Honorabile connubium in omnibus, et thorus immacu-
latus. Fornicatores enim et adulteros judicabit Deus. 5. Sint mores sine
avaritia, contenti præsentibus : ipse enim dixit : Non te deseram, neque
derelinquam. 6. Ita ut confidenter dicamus : Dominus mihi adjutor : non
timebo quid faciat mihi homo. 7. Mementote præpositorum vestrorum qui vobis locuti sunt
verbum Dei : quorum intuentes exitum conversationis, imitamini fidem. 8. Jesus Christus heri,
et hodie : ipse et in sæcula. 9. Doctrinis variis et peregrinis nolite abduci. Optimum est enim
gratia stabilire cor, non escis : quæ non profuerunt ambulantibus in eis. 10. Habemus altare,
de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deserviunt. 11. Quorum enim animalium
infertur sanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra.
12. Propter quod et Jesus, ut sanctificaret per sanguinem populum, extra portam passus est.
13. Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium ejus portantes. 14. Non enim habemus
hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. 15. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis
semper Deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus. 16. Beneficentiæ autem et
communionis nolite oblivisci : talibus enim hostiis promeretur Deus. 17. Obedite præpositis
vestris, et subjacete eis. Ipsi enim pervigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri, ut
cum gaudio hoc faciant, et non gementes : hoc enim non expedit vobis. 18. Orate pro nobis :
confidimus enim quia bonam conscientiam habemus in omnibus bene volentes conversari.
19. Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis. 20. Deus autem pacis,
qui eduxit de mortuis pastorem magnum ovium in sanguine testamenti æterni, Dominum nos-
trum Jesum Christum, 21. aptet vos in omni bono, ut faciatis ejus voluntatem : faciens in
vobis quod placeat coram se per Jesum Christum : cui est gloria in sæcula sæculorum. Amen.
22. Rogo autem vos fratres, ut sufferatis verbum solatii. Etenim perpaucis scripsi vobis.
23. Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum : cum quo (si celerius venerit) videbo
vos. 24. Salutate omnes præpositos vestros, et omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres.
25. Gratia cum omnibus vobis. Amen.

1. CHARITAS FRATERNITATIS MANEAT IN VOBIS.] Græce est φιλαδελφία, id est charitas fraterna, vel fratrum, qua Christiani se invicem diligunt, tanquam fratres, ex eadem matre Ecclesia, et ex eodem patre Christo geniti, de qua dixi Roman. 12. 10.

Nota. Non dicit *sit*, quia jam erat in eis, ut patet c. 10. 34. Sed *maneat*, q.d. pergite, uti cœpistis, invicem juvare et fovere, nec permittite ut ob persecutiones, exilia et expilationes, hæc charitatis officia intepescant, neve dicatis; Alios juvare non possumus, quia nos ipsi à Judæis bonis spoliati, et ad paupertatem redacti, aut propediem redigendi sumus.

2. ET HOSPITALITATEM NOLITE OBLIVISCI.] Loquitur, ut recte notat Galenus, de susceptione non Gentilium, sed fratrum, sive Christianorum, quibus olim erat nefas ad Gentilium ædes et hospitia divertere : sed in Episcoporum domos suscipiebantur, et à viduis tractabantur,

adeoque pedes eorum lavabantur, ut satis insinuat Apostolus 1. Timoth. 5. 10.

Nota. Hospitalitas tum in veteri, tum maxime in novo testamento commendata fuit. In veteri commendavit eam Abraham, Lot et Rahab Jerichuntina, quæ hospitio excipiens exploratores Hebræorum, per hoc salutem suam et suorum meruit, Josue 2. Sic et Sunamitis hospitium dans Eliseo, ab eo filium filiique mortui suscitationem impetravit, 4 Reg. 4. In novo testamento hospites Christi fuerunt Mattheæus, Zachæus, Martha et Magdalena; quem inde fructum adepti sint nemo ignorat. Hinc in primitiva Ecclesia mire viguit hospitalitas inter Christianos, adeo ut Tertull. l. de Præscript. c. 20. hæc tria numeret Catholice fidei et communicationis symbola, scilicet communicationem pacis, appellationem fraternitatis, et contesserationem hospitalitatis. *Quæ jura*, inquit, *non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio.* Ubi per contesserationem hospitalitatis, Tertullianus intelligit certum aliquod signum, quasi tesseram christianismi, quod qui afferret, ubilibet à Christianis, quasi Christianus, amicus et frater hospitio perbenevole excipiebatur. Hoc signum cum adulterassent hæretici, à Catholicis sæpe mutuatum est, ac tandem commissum litteris quas Patres in concilio Niceno sanxerunt, et nominaverunt. Formatas, quibus subscribi decreverunt has quatuor Græcas literas, quasi tesseram et professionem christianismi, scilicet π. υ. α. π. id est πατήρ, υἱὸς, ἅγιον πνεῦμα, hoc est Pater, Filius, et Spiritus sanctus. Hinc Peregrinus impostor (teste Luciano in ejus Vita) Christianum se finxit, quia satis sibi viatici esse dicebat, in Christianorum hospitalitate; ita ut non tantum ab illis aleretur, sed etiam in via deduceretur, atque sic quaquaversum stipatus incederet. Nam non recipere, nec conjungere oblatam tesseram, idem erat, quod à Catholica communione sejungere; perinde ut apud Gentiles confringere hospitalem tesseram, erat amicitiam dissolvere. Hac de causa magnus ille Pachomius (ut habetur in ejus Vita) cum adhuc Ethnicus militaret in castris Licinii Imperatoris, Thebasque cum castris venisset, visa Christianorum Thebanorum in commilitones suos hospitalitate et charitate, ad Christum conversus fuit, tantusque evasit, quantum jam omnes miramur. Neque solum primi Christiani hospitalitatem coluerunt, sed etiam ante quingentos annos fuit illa in pretio, imo in præcepto. Nam D. Buchardus Episcopus Wormatiensis, qui floruit sub annum Domini 1020. l. 1. decretor cap. 94. interrogat. 71. docet Episcopos in solemni parochiarum visitatione, in qua de gravibus criminibus inquirunt, ex officio quasi de crimine interrogare debere, num in parœcia essent, qui ad se venientibus peregrinis aut viatoribus hospitium negarent. De laudibus hospitalitatis vide S. Ambros. l. 2. Offic. c. 21. et l. 3. c. 7. Chrysost. conc. 2. de Lazaro, Augustino, serm. 70. de Tempore.

Quam vero hospitalitas clericos deceat, docet c. *Hospitalem*, d. 42. et Concil. Trident. sess. 25. c. 8.

Per hanc enim latuerunt quidam, angelis hospitio receptis.] Multi legunt *placuerunt*, sed legendum est *latuerunt*. Ita enim legunt Romana, et Syrus : idque significat Græcum ἔλαθον. Jam Faber, Catharinus et Vasquez sic explicant, q. d. Lot., ejusque filiæ, et generi suspicientes hospitio angelos, *latuerunt*, id est, non sunt visi à Sodomitis, cum illi in domum Lot irruentes cæcitate percussi sunt. Verum id non patitur phrasis Græca : nam, ut erudite docet Ribera, verbum λανθάνω, id est lateo, quando participio jungitur, significat actionem; quæ participio illo significatur, latere, vel ipsosmet agentes, vel alios. Sic Aristophanes in Vespis ait, *serviens latuisti*, id est servire te ignoras. Sic Plutarchus librum inscripsit, hoc titulo λάθε βιώσας, id est, late cum vixeris, latenter vive, ut nemo te vixisse sentiat : felix enim est qui latuit. Est ergo hypallage; *latuerunt angelis receptis*, id est, latenter, vel nescientes angelos receperunt; latuit illos, quod hospites essent angeli; non senserunt esse angelos, sed putabant esse homines. Itaque in hac actione Abraham et Lot latuerunt seipsos, id est, non senserunt id, quod ipsimet agebant : putabant enim se recipere homines, cum non homines, sed angelos reciperent. Ita Chrysost. Theophyl. Œcumen. Theodor. et Syrus, qui ita vertit, *hoc enim quidam meruerunt, ut* לא רנושן *la regicin*, id est, *cum minime sentirent, angelos exciperent.* q. d. Hospitalitas tanti est meriti, ut angeli eis qui hospitales erant se hospites obtulerint, quasi homines essent, ut contigit Abrahamo Genes. 18. 2. et seqq. et Lot Genes. 19. 1. Idem contigit S. Gregorio Magno pontifici, idque sæpius, ut patet l. 1. Vitæ ejus c. 10. et lib. 2. c. 22. et 23. Hospitalitas ergo tanta est virtus, ut interdum mereatur pro hospitibus angelos habere, velut si piscator pro pisce gemmam hamo suo attrahat.

Audi et S. Ambrosium lib. de Abraham c. 5. *Qui scis, ait, an Deum suscipias, cum hospitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hospitium, Deum atque angelos ejus suscepit hospitio: quamvis et cum hospitem suscipis, Deum suscipis. Sic enim scriptum in Evangelio legis, dicente Domino Jesu : Hospes eram, et collegistis me, quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis. Unius horæ hospitio, vidua illa quæ suscepit Eliam, et exiguo cibo perpetuum toto tempore famis invenit alimentum, et mercedem accepit mirabilem, ut nunquam farina de hydria deficeret. Eliseus quoque defuncti pignoris resuscitatione donata, hospitii resolvit pensionem.* Hæc et plura Ambros.

Nota. Licet nonnulli velint Abraham et Lot agnovisse statim hospites suos esse angelos, tamen longe verius est contrarium; scilicet initio eos id non scivisse : angeli enim formam humanam assumpserant, et meri homines esse videbantur. Unde Abraham ait eis, *Ponamque buccellam panis et confortetur cor vestrum.* Si angelos esse scivisset, non dixisset, *confortetur cor vestrum.* Sciebat enim angelos cibo nostro non confortari : paulo post tamen cum angelus Saræ filium, et Lot excidium Sodomæ prædixit et promisit, agnitus est Abrahamo et à Lot, non esse homo, sed angelus.

Nota Secundo. Chrysost. putat hic laudari Abrahamum, quod latenter et inscius receperit angelos, ejusque tantam exhibuerit humanitatem, cum putaret esse homines. Nihil enim magni erat hoc prestare angelis cognitis. Verum Apostolus non tam de laudibus Abrahæ, quam de laudibus hospitalitatis hic agit. Magna enim hospitalitatis laus est, quod angelos ad suum hospitium pellexerit, et ex hac laude

Apostolus Hebræos ad hospitalitatem incitat et impellit.

3. MEMENTO VINCTORUM TANQUAM SIMUL VINCTI.] Ab hospitibus transit ad confessores, ob fidem Christi in vincula conjectos. q. d. Ita vinctorum Christi misereminí, ac si vos ipsi vincti essetis, putatote vos simul cum eis teneri in vinculis, completos situ, prædore, et aliis innumeris ærumnis, ac tum quod vobis ab aliis exhiberi cuperetis, ipsi præstate : qui enim alienam miseriam experitur, aut illam sibi vivaciter in seipso repræsentat, hic facile alteri, non quasi alteri, sed quasi sibi ipsi compatitur et succurrit. Aliter Ribera explicat : *mementote vinctorum, tanquam simul vincti*, id est, inquit, quia vos quoque vincti estis in corpore, quasi in carcere; ut ergo ex hoc carcere Deus vos in plenam libertatem et felicitatem educat, hac de causa vos ipsi aliis vinctis condolete, et benefacite : beati enim misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur; et qualem te exhibes proximo maxime afflicto, talem se tibi exhibebit Deus. Hic sensus bene respondet sequentibus : videtur enim Apostolus explicare τὸ *tanquam simulvincti*, per id quod sequitur, *tanquam et ipsi in corpore morantes*, qui si non ægrotatis, aut non affligimini, ægrotare tamen affligique potestis. Ita et Maldon. in Notis manusc. quæ in Collegio Romano exstant. Prior tamen sensus planior est.

ET LABORANTIUM.] Græce κακοχουμένων, id est, *eorum qui affliguntur, et male tractantur* à Judæis aut gentibus, propter fidem Christi.

TANQUAM ET IPSI IN CORPORE MORANTES.] Nonnulli sic explicant, q. d. Putatote vos esse in eorum corporibus, fingite vos esse ipsos, illorum personam induite. Verum simplicius hæc accipiemus de corpore proprio cuique. q. d. Mementote afflictorum, cogitantes Vos circumgestare corpus iisdem malis obnoxium, in quo possitis similia pati, et cui propediem idem possit contingere. Si ergo vides aliquem afflictum et gementem, ideoque murmurantem, impatientem et pene desperantem, compatere et consolare illum, considerans idem tibi posse accidere; et, si tu illius loco fores, te similiter facturum ni Deus te præservaret. Vere S. August. in Sententiis n. 75. *Corpus*, ait, *carnis nostræ ornamento nobis fuit : peccavimus, et compedes inde accipiemus, ut vinculis mortalitatis omnis humanarum actionum cursus præpediretur.*

4. HONORABILE CONNUBIUM IN OMNIBUS, ET THORUS IMMACULATUS.] *In omnibus*, supple personis, ac consequenter etiam in sacerdotibus et monachis, honorabile connubium est, inquit Lutherus et Beza. Verum si sic exponas τὸ in *omnibus*, scilicet personis ; sequetur etiam inter fratres et sorores, matres et filios, patres et filias, honorabile esse conjugium, quod horrendum est etiam ipsis hæreticis.

Catholici ergo dupliciter hunc locum explicant. Primo assertive, ut intelligatur verbum *est* : idque Primo : q. d. Connubium honorabile est in omnibus qua connubii sunt, sive sacramentum, sive fidem, sive prolem consideres. Ita Œcumen. Secundo, *in omnibus*, id est apud omnes. q. d. Nemo debet conjugium reprehendere, etiamsi virginitatem ipse profiteatur. Ita Fulgent. lib. de Fide ad Petrum c. 3. Tertio, *in omnibus*, supple legitime conjunctis, quicumque illi sint, sive senes, sive juvenes, sive divites, sive pauperes, sive Græci, sive Judæi, honorabile est conjugium. Ita Theophyl.

Secundo, alii, et magis apposite ac genuine, hæc verba accipiunt imperative, intelliguntque verbum non *est*, sed *sit*. Est enim præceptum, quod datur conjugibus. q. d. *In omnibus*, id est, omni in re, servate honestatem, decus et honorem conjugii vestri, ut fidem mutuo datam præstetis, atque amice, pacifice, honesteque cum conjugibus vestris vivatis, nullaque in re jus matrimonii violetis, conjugemque et vos ipsos dehonestetis, et dedecore afficiatis; præsertim vero vel maxime curetis, ut *thorus vester sit immaculatus*, ut scilicet nec adulterio, nec mollitie, nec etiam in ipso conjugio alia libidine, quam natura et pudor conjugalis refugiant, maculetur, sed tantum utamini copula miritali, quam natura generationi destinavit. Hoc enim præceptum hic dari conjugibus patet ex eo, quod subdit : *Fornicatores enim et adulteros judicabit* (id est, condemnabit et puniet) *Deus*. Hisce enim verbis dat causam, cur matrimonium honorari, thronumque immaculatum servari jusserit; quia scilicet si secus fecerint, ipsumque conjugium et thorum dehonestent et commaculent adulterio, fornicatione, aliave libidine, sentient Deum ultorem et vindicem. Ita Chrysost. Theophyl. et alii. Hæc enim est secunda epistolæ pars ethica, in qua de more Apostolus, non dogmata, sed morum præcepta congerit et transscribit, alioqui quorsum quæso hic ex abruptis suis de eleemosyna præceptis intexeret dogma de honestate conjugii? quis enim hoc ignorat? quis Judæorum id negavit? sane sicubi, apud Judæos in honore erat conjugium.

Nota. Pro *honorabile*, græce est τίμιος, quod Syrus recte vertit מיקרן *meiakaru*, id est, pretiosum, ut scilicet connubium quasi res magna et sancta in magno pretio et honore habeatur : nam, ut ait Apostolus Ephes. 5. 32. *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo et in Ecclesia.*

FORNICATORES ENIM ET ADULTEROS JUDICABIT DEUS.] Licet violatio conjugii sit adulterium, non fornicatio, meminit tamen Apostolus fornicationis quoque, quia illa crebra erat inter Gentes, imo putabant Gentes illam esse licitam : unde ab Apostolis expresse prohiberi debuit Act. 15. 20. Jam sensus est. q. d. Ne quis adulteretur aut fornicetur, Deus in remedium concupiscentiæ instituit honorabile conjugium : illud cuivis amplecti licet, ut, si eo relicto fornicetur, inexcusabilis sit, ideoque à Deo judicandus et damnandus.

5. SINT MORES SINE AVARITIA.] Innatum enim videtur Hebræis avaritiæ vitium et terrenorum cupido. Unde etiamnum Judæi nonnisi usuris et lucris student, eaque, ex rebus sordidis et vilissimis captant. Cajetanus Græcum τρόπος vertit, modus vel moderatio. q. d. Sit modus sine avaritia, id est, inquit ipse, avaritia non imponat modum actionibus vestris, sed potius ipsa æquitas animi, et moderatio modum ponat avaritiæ, cæterisque vitiis. Sed sinistra et hiulca est hæc interpretatio: τρόπος enim non tantum modum, sed etiam mores significat, et mores dicuntur esse avari, sordidi, illiberales, non autem ipse modus, vel moderatio dicitur esse avara.

CONTENTI PRÆSENTIBUS.] q. d. Vestra forte et

opibus quas habetis contenti, nolite studere augendis semper et accumulandis divitiis : hoc enim est avari, solliciti nimis, inquieti et insatiabilis animi, hoc præsertim tempore, quo pro fide opes prodigere oportet.

Quam avaritia sit sordida et homine indigna, audi Philosophos id docentes. Bion de divite avaro dixit : *Hic facu tates suas non possidet, sed ipsum possident facultates.* Ita Laertius l. 4. c. 7. Idem aiebat avaritiam esse omnis improbitatis metropolim.

Anacharsis, *Avari*, inquit, *qui lucri cupiditate pernavigant maria, incerti de reditu, quatuor digitis absunt à morte :* hæc enim est spissitudo navium quibus vehuntur. Ita Laertius l. 1. c. 9.

Curius Romanus rapas comedens repudiavit aurum Samnitium dicens : *malle se pecuniam eamque habentes, regere, quam ab ea regi.* Divitiæ enim non saturant. Ita Valer. Max. l. 4. c. 3. et 4.

Crates Thebanus ut melius philosopharetur, opes omnes in mare projecit : *malo*, inquit, *te perdere, quam tu me perdas.* Ita Laertius in ejus Vita.

Democritus avaritiam judicabat miseriorem extrema paupertate. Majores enim cupiditates, indigentias quoque majores faciunt.

Diogenes avaros comparabat hydropicis : illos enim argento plenos, hos autem refertos aqua, amplius desiderare, idque utrosque in magnam sui perniciem, dicebat. Idem de Anaximene : *An non pudet*, inquit, *eum tam multa habere, cum non habeat seipsum?* indicans avarum esse extra seipsum.

Socrates aiebat, *nec à mortuo petendum colloquium, nec ab avaro beneficium.* Idem quod in pompa magnam vim ari et argenti ferri videret : *Quam multa*, inquit, *non desidero.*

Plato ad avarum, *O improbe*, dixit, *ne possessioni augendæ studeas, sed minuendæ cupiditati.*

Timon censuit duo esse elementa malorum, avaritiam et ambitionem.

Aristoteles dixit avaros ita agere, ac si nunquam essent morituri : nihil enim dant, et omnia retinent.

Lycurgus opes et avaritiam Sparta expulit. Unde Sparta Sexcentis annis in Græcia primas tenuit et legum æquitate et gloria. Deinde oraculum Theopompo regi prædixit : *Pecuniarum amor Spartam perdet :* itaque evenit.

Jugurtha de Roma dixit : *O urbem venalem, et mox perituram, si emptorem invenerit!*

Alfonsus rex ministros suos avaros vocat Harpyias aulæ suæ.

Denique S. Hier. dicere solebat, *avaro tam illa quæ habet, quam quæ non habet, desse.* Quin et hoc Stoicorum fuit dogma, virum bonum esse divitem, et sapientis esse omnia. Unde et Chilon dicebat, *hominum bonitatem probari auro, perinde ac aurum probatur Lydio lapide.* Avari enim ob aurum omnia jura pervertunt.

Eo ergo magis eris dominus rerum tuarum, imo totius mundi, quo minus es cupidus : *Avarus enim terrena esurit ut mendicus, fidelis contemnit ut Dominus*, ait S. Bernardus.

IPSE (Deus, qui præcessit v. 4.) ENIM DIXIT : NON TE DESERAM, NEQUE DERELINQUAM.] Sunt verba Dei ad Josue c. 1. 5. *Sicut fuit*, inquit, *cum Mose, ita ero tecum : non dimittam, nec derelinquam te.* q. d. Nolite esse soliciti de congregandis opibus ad vitam tuendam necessariis, fidite Deo, ipse de necessariis vobis providebit. Ipse enim dixit Josue, et in Josue omnibus suis fidelibus servis et amicis promisit et dixit : *Non te deseram, nec derelinquam.* Vatabl. Erasm. et Cajetan. Græca ἀνῶ et ἐγκαταλιπω, putant esse præsentis temporis, vertuntque, *non te desero, nec derelinquo.* Sed falluntur : sunt enim aoristi, qui vim habent futuri, significantque, *non te deseram, nec derelinquam*, uti vertunt Græci et Syrus, quin et Beza. Si enim ἐγκαταλιπω esset præsentis temporis, scribendum esset per ει non per simplex. Pari modo dixit Deus Abrahæ, Gen. 15. 1. *Ego protector tuus*, hebraice מגן לך נכי א *anoshi magen lach*, id est, ego sum scutum tuum

Notum est Alciati emblema de milite, qui scutum quo omnium hostium tela exceperat, cymbam fecit, qua fluvium pedibus impermeabilem trajecit, indeque clypeum osculatus, Hic inquit, verus et solus amicus mihi fuit, cum premererque solo, cum premererque salo. Tale scutum ubique et in omnibus Abrahæ, aliisque Sanctis fuit et est Deus, præsertim in tentatione et persecutione. Hinc Philo cum aliis Judæis apud C. Caligulam Cæsarem accusatus ab Apione, quod Cærari divinos honores non tribueret, ejectus ex aula, sociis Judæis respondit : *Bono animo nos esse oportet, quibus iratus est Caius : quia necesse est adesse divinum, ubi humanum cessat auxilium.* Testis est Euseb. l. 2. Histor. c. 5.

Hac spe in Deum obfirmatus S. Joannes, qui eo quod mire coleret silentium, Silentiarius est dictus, cum relicto Episcopatu in monasterium clanculum sese recepisset, et in disciplinam S. Sabæ tradidisset; atque Alamundarus cum suis Saracenis Palæstinam, ejusque monasteria vastaret, et multa hominum millia in servitutem abduceret; cæteris fugientibus solus Joannes Silentiarius in monasterio remansit, ponens Altissimum refugium suum. Urserunt eum monachi, ut et ipse fuga sibi consuleret; quibus ille, *Si Deus*, inquit, *mei curam non gerit, ut quid vivo?* nec eum spes, aut Deus fefellit. Misit enim illico ingentem et horribilem leonem, qui Joannem custodiret die et nocte, eumque semper comitaretur, ac à Sarracenorum insidiis et injuriis tutaretur. Ita refert oculatus testis Cyrillus in ejus Vita.

6. ITA UT CONFIDENTER (θαῤῥοῦντας, id est, audentes, fidentes, securi, animosi) DICAMUS, DOMINUS MIHI ADJUTOR, NON TIMEBO QUID FACIAT MIHI HOMO.] Citat psalm. 117. 6. Probat Apostolus argumento à majori ad minus, nos debere contentos esse præsentibus, sperando in Deum, quod ipse futuræ necessitati nostræ providebit. q. d. Deo adjutore nullus timendus est homo quantumvis potens et inimicus; ergo multo minus Deo adjutore timenda est paupertas : nec enim paupertas tam potens est quam homo. Ita Ribera.

Mihi adhuc profundius, magisque connexum videtur argumentum Apostoli, nimirum ut velit succidere causam avaritiæ et diffidentiæ Hebræorum. q. d. Vos, ô Hebræi, solliciti estis, ut congeratis novas opes, quia vestris vos privant Judæi. Hæc ergo prima est radix vestræ paupertatis, pariter et avaritiæ, atque nimiæ sollicitudinis, nimirum hominum, puta Judæorum persecutio. Huic ergo oppono spem et adjutorium Dei : Deo enim adjutore non est quod timeatis Judæos aliosve homines; vel enim

Deus iis vos liberabit, vel vires roburque dabit ad expilationes, paupertatem, omnemque persecutionem fortiter toleranda, vel aliorum beneficentia, aliisque mille modis vestræ necessitati providebit. Dicite ergo cum Davide rege vestro *Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo.*

7. MEMENTOTE PRÆPOSITORUM VESTRORUM, QUI VOBIS LOCUTI SUNT VERBUM DEI, QUORUM INTUENTES EXITUM CONVERSATIONIS IMITAMINI FIDEM.] Loquitur de fidei doctoribus, Apostolis, Episcopis, sacerdotibus, sed an de vivis, an de defunctis loquatur, dubitant nonnulli. Theoph. censet loqui de vivis. q. d. Mementote vestrorum doctorum, qui pro vobis laborant, ut eis necessaria vitæ subministretis. Verum certum est Apostolum loqui non de vivis, sed de defunctis : patet ex eo, quod ait, *Quorum intuentes exitum conversationis*, id est, finem vitæ honestissimum. Ita Chrysost. et Syrus. q. d. Recogitate quales fuerint primi vestri doctores, Stephanus, Jacobus, et alii, quam fuerint in fide constantes, et rerum periturarum contempores, quam fortiter martyrium pro fide obierint, quam pulcher et gloriosus fuerint eorum exitus, quam pulchra et gloriosa mors, imo triumphus; imitamini eorum fidem, constantiam, perseverantiam, animique fortitudinem, ut æque ac illi pro fidei confessione quidvis perpeti cupiatis. *Fidem* enim hic, uti et c. 11. proprie accipio, cum Theophyl. licet aliqui per fidem intelligant fidelitatem, quam Deo professi sumus in baptismo nullis minis, promissis, pœnis, vel præmiis nos violaturos. Loquitur Apostolus de commemoratione, tum privata fidelis cujusque, tum solemni et publica totius Ecclesiæ : *De mortuis loquitur,* ait Theodor. *ut Jacobo fratre Domini, et Jacobo fratre Joannis,* qui jam erant interfecti. Jubet ergo hic Paulus, eorum memoriam celebrari tum in canone Missæ à sacerdote, ait Eustratius Constantinopolitamus, et ex eo noster Turianus in l. 8. Constitut. Apost. apud. S. Clementem c. 33. tum anniversario festo diei, quo mortui, vel pro Christo occisi sunt, à toto populo. Hoc enim sanxerunt Apostoli Petrus et Paulus apud Clementem loco citato, quorum verba simillima sunt hisce Paulinis. Aiunt enim : *In diebus Apostolorum fideles vacent* (ut memoriam eorum celebrent :) *magistri enim vestri fuerunt ad docendum vos de Christo, vobisque Spiritum sanctum dederunt. In die Stephani Protomartyris item vacent, ac reliquis diebus SS. Martyrum qui Christum vitæ suæ anteposuerunt.*

Nota. Pro *intuentes*, græce est ἀναθεωροῦντες, id est, ut Chrysost. recogitantes, sæpius contemplantes, iterum iterumque considerantes et speculantes.

8. JESUS CHRISTUS HERI ET HODIE, IPSE ET IN SÆCULA.] B. Cyrillus l. de Fide ad reginas, *Heri*, inquit, significat æternitatem divinæ naturæ in Christo, *hodie* significat novitatem incarnationis, et S. Ambros. l. 5. de Fide c. 2. *Heri*, inquit, pertinet ad æternam, *hodie* ad carnalem generationem Christi. q. d. Christus est *heri*, id est, fuit ab æterno; est *hodie*, id est tempore præsenti, est *et in sæcula*, id est, omni tempore futuro : quod S. Joannes ait Apoc. 1. *Qui est, qui erat, et qui venturus est :* quanquam Theodor. ex Nazianz. hæc duo conjungat. *Heri et hodie*, inquit, *appellat humanam et temporariam Christi naturam : æternam autem*, *cum ait*, *Ipse et in sæcula, vocat divinitatem Christi.* In eo ergo conveniunt Cyrill. Ambros. Nazianz. Theodor. imo et Chrysost. Theophyl. Anselm. et alii, quod significetur hic æternitas et divinitas Christi, quam contra Arrianos ipsi ex hoc loco probant. q. d. ait Cajet. Hæc est fides quam sequi debetis, ô Hebræi, ut videlicet credatis Christum æternum esse. Atque adeo Deum. Hic enim articulus est totius fidei Christianæ fundamentum. Verum *heri*, nec in Script. nec apud profanos significat æternitatem. Imo *heri et hodie* in Scriptura significat idem quod *Paulo ante et nunc*, ut bene advertit Ribera. Sic Eccli. 38. 23. dicitur : *Memor esto judicii mei, sic enim erit et tuum : mihi heri, et tibi hodie.* Et 1. Machab. 9. 44. *Non est hodie, sicut heri.* Et Exodi 5. 14. *Quare non impletis mensuram laterum, sicut prius, nec heri, nec hodie?*

Secundo, Œcumen. sic explicat. q. d. Paulus : Ne expectetis, ô Hebræi, alium Messiam, sicuti Judæi expectant Antichristum. Christus enim non est sicuti Aaron, qui pauco tempore vivit Christus, manetque pontifex et liberator noster.

Tertio, Vatablus, Christus, inquit, id est Christi doctrina et fides, *est heri, et hodie*, *et in sæcula*, id est, manet omni tempore, estque invariabilis. Huic expositioni favet id quod sequitur : *Doctrinis variis nolite abduci.*

Quarto et optime, Cyrill. supra notat Apostolum non tam loqui de divinitate Christi, quam de humanitate. Loquitur enim de Jesu Christo ut redemptore, liberatore et salvatore nostro : hic autem est Deus homo; hominis enim hujus proprium nomen, illi in circumcisione inditum, est Jesus. Hic ergo homo, qui dicitur *Jesus*, fuit *heri*, id est, paulo ante vos, ô Hebræi, vixit in terris, idem est *et hodie*, quia hoc tempore præsenti Christus resurgens à mortuis etiamnum vivit; *idem est et in sæcula*, quia vivet et regnabit gloriosus in omnem æternitatem. Ita ut Christus omnem differentiam temporis amplectatur : fuit enim Christus *heri*, id est, in tempore præterito; idem est *hodie* id est, in tempore præsenti; idem erit *et in sæcula*, id est omni tempore futuro.

Nota. Occurrit Apostolus tacitæ objectioni Hebræorum. q. d. Ne mihi objiciatis, ô Hebræi; Tu, Paule, vis nos imitari fidem Apostolorum, nimis magna exigis à nobis. Apostoli enim præsentem habuerunt, viderunt et audiverunt Christum, fidei non tantum ducem, sed et objectum : nos vero Christum non vidimus, nec audivimus : Christus enim jampridem hac vita defunctus est, ne, inquam, hæc dicatis : nam Christus qui paulo ante vixit, etiamnum vivit, et vivet in sæcula. Sicut ergo Christus vivens Apostolis affuit, ita etiamnum suis adest, vobisque ô Hebræi, et deinceps aliis omnibus fidelibus Christi fidem secuturis aderit, eritque vester omniumque fidelium redemptor, protector et salvator, ut sua doctrina et gratia eos in fide sua confirmet, et contra omnes persecutiones corroboret, ac tandem æterna gloria, quam fide sua nobis proponit et pollicetur, eosdem, si in fide perseverent; remuneret et coronet. Sic fere D. Thom. Anselm. Galen. et Ribera. Hanc enim Christi resurrectionem et æternitatem sæpe hac epistola Hebræis inculcat Apostolus, eamque opponit pontificatui temporaneo Aaronis. Unde tantopere c. 7. et sequ. ursit illud psalmi 109.

Tu (ô Christe) *es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.*

Nota hebraismum : intelligitur enim *caph* similitudinis, id est, *sicut;* deinde copula *et* idem est quod *sic.* Hebræum enim *vau* copulativum, cum duo similia copulat, sæpe, uti videre est in Proverbiis, accipitur pro *sic.* Sensus ergo est : Jesus Christus, sicuti fuit heri, sic est hodie, sic erit et in sæcula.

9. Doctrinis variis et peregrinis nolite abduci.] Notat hæreses Simonis Magi, Ebionis et Judaizantium jam tum suborientes. Ad Judaizantes enim spectat id quod sequitur de escis, cum ait, *Optimum est enim gratia stabilire cor, non escis,* scilicet Judaicis, ut mox dicam.

Nota hic tria epitheta et proprietates hæreseos. Prima est, quod sit *varia ;* quia non tantum à veritate, sed et à seipsa evariat, et in multas sectas abit : nam, ut ait D. Thom. veritas consistit in medio, quasi in centro, unde ad circumferentiam multis viis et lineis abitur : quam ergo sunt variæ lineæ à centro ad circumferentiam, tam variis modis à veritate ad errores et hæreses abitur et deviatur.

Secunda proprietas hæreseos est, quod sit *peregrina*, quia extranea et abhorens est à schola veritatis et doctrina Ecclesiæ, quia aliunde importata est, et à philosophis, aliisque curiosis hominibus diabolo suggerente conficta.

Tertia proprietas est, quod suos *abducat*, ut omni vento doctrinæ circumferantur. Noster Interpres in Græco legit, uti etiamnum nonnulli legunt, παραφέρεσθε id est abduci. Jam multi cum Chrysostomo legunt, περιφέρεσθε, circumferri, de quo dixi Ephes. 4. v. 14. Hoc verbo notat maniam et vertiginem hæreticorum, quibus familiare est rotari perpetuo, nova dogmata indies fingere et refingere, atque ex una hæresi in alias corruere, omnique vanitatis et errorum vento circumferri. Exempla hujusce rei quotidie nimis multa et funesta videmus.

Optimum est enim gratia stabilire cor, non escis, quæ non profuerunt ambulantibus in eis.] Pro *optimum*, græce est καλὸν, id est bonum, scilicet per excellentiam, hoc est, optimum. q. d. Ne abducamur et circumferamur variis doctrinis, optimum remedium est, ut *gratia*, id est sanctitate et probitate, stabiliamus in fide cor nostrum (si enim deficis à sanctitate, facile quoque deficies à fide; sin sanctitatem conserves, conservabis etiam et fidem) *non escis*, quæ ad tempus quidem cor et vitam stabiliunt, *sed non profuerunt, nec prosunt ambulantibus in eis*, id est iis, qui vitam dicunt inter contubernia, convivia et symposia. Nam quantumcumque escis cor stabiliant, tandem tamen deficient et morientur. Ita Ribera.

Verum quia de intemperantia escarum hic non agit Apostolus, et quia escas has opponit gratiæ et fidei, quasi escæ hæ fuerint occasio vel objectum doctrinæ variæ et peregrinæ, quæ fidei opponitur; hinc melius Chrysost. Theodor. Theophyl. Ansel. per *escas* intelligunt observantias certarum escarum et ciborum lege Mosaica præscriptas Levit. 11. hæ enim *non profuerunt*, id est, non justificarunt comedentes, nec mentibus eorum robur gratiæ addiderunt, sed potius post Christum eis occasionem peregrinæ doctrinæ, judaismi et Judaizantium dederunt. Unde his opponit gratiam, id est, legem gratiæ, inquit Anselm. ipsamque gratiam Christi.

Dices, Si hoc voluisset Apostolus, non dixisset *escis*, sed, Abstinentia, vel delectu escarum. Respondeo, nego conseq. nam putabant Judæi escis lege permissis quasi sanctis stabiliri cor, purgari et sanctificari. Delectum autem escarum Judaicarum satis significat Apostolus, cum ait, *Ambulantibus in eis*, id est inter eas, his scilicet quæ lege permissæ sunt, utendo; illis quæ lege vetitæ sunt, abstinendo. Hic sensus aptus est et commodus : sed aptior evadet et plane genuinus, si cum Galeno et Vasquez dicamus, Apostolum perstringere Merinthianos et Cherintianos, qui christianismo judaismum agglutinare volebant, magnamque partem religionis in epulis et cibis sacrificalibus, qui Deo in sacrificio oblati erant, collocabant; quasi tales cibi sanctificarent homines, eosque Deo gratos redderent. Erant enim hi hæretici ex schola Pharisæorum, qui in sacrificiis consenuerant. Apostolus ergo escas non communes, sed sacras, sive Deo in sacrificio oblatas intelligit : pars enim victimæ sacrificatæ cedebat Deo, pars sacerdoti, pars offerentibus laicis, ut patet Levit. 3. Hisce enim sacris escis mentem purgari, sanctificari et fulciri putabant Judaizantes, sed falso : nam id Apostolus ex Christi doctrina tribuit fidei, spei, charitati et gratiæ Christi. Quod enim de escis sacrificalibus loquatur Apostolus, patet ex eo, quod hisce opponens escas Christianorum spirituales, subdit : *Habemus altare, de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deserviunt.* q. d. Sacerdotes, Levitæ et plebs magnam vim et sanctitatem ponit in suis sacrificiis et victimis : nam offerens suas victimas in tabernaculo Mosaico, ex eis deinde escas capit, iisque se sanctificari putat, sed falso. Nos vero Christiani habemus altare et victimas longe nobiliores, quæ vere nos sanctificant, quibus vesci non possunt Judæi, Levitæ, et sacerdotes Aaronici.

10. Habemus altare, de quo edere non habent potestatem, (ἐξουσίαν, id est facultatem, licentiam) qui tabernaculo deserviunt.] *Altare*, scilicet in quo, offerimus sacrificium corporis et sanguinis Christi, olim in cruce immolati ; quod edunt et participant non Levitæ et Judæi, sed sacerdotes et fideles Christiani, dum sumunt S. Eucharistiam, hoc fine ut gratiam cor stabilientem, de qua dixit Apostolus v. præced. consequantur, cibumque sumant corpus Christi, qui eos vivificet in æternum. Ita Chrysost. Theodor. Theoph. Anselm. Sedulius, Primas. Haymo. Quod enim Apostolus non loquatur de altari crucis, ut volunt hæretici, sed Eucharistiæ et Missæ, patet ex verbo *habemus :* altare enim crucis non habemus, sed habuimus à 1600. annis. Rursum ex verbo *edere;* ex altari enim crucis non edimus, sed ex altari Eucharistiæ. Tertio, quia tabernaculo, id est, altari tabernaculi veteris, ex quo sacerdotes et offerentes Judæi victimas comedebant ; tanquam escas sanctas, opponit *altare* hoc Ecclesiæ novum, ex quo sacerdotes et fideles non escas carnales boum et ovium, sed escam divinam et cœlestem comedunt, scilicet corpus Christi. Proponit Apostolus Hebræis hoc altare Eucharistiæ, ut in persecutione hac esca Eucharistiæ Christi cor suum stabiliant. Nam nihil ita mentem pascit et confortat, atque sacra communio : hæc enim facit, *ut tanquam leones ignem spirantes ab hac mensa recedamus facti diabolo terribiles ;* sicut ait S. Chrysost. hom. 61. ad Populum. Hac de causa

primi Christiani tempore persecutionis crebro communicabant, imo Eucharistiam domum deferebant, ut urgente periculo communicarent, quoties, vellent, ut docent Tertull. Cyprianus et alii. Atque ego sane puto tantam constantiam Martyrum, quantam ubique illo sæculo legimus, tot eorum victorias et triumphos, sacræ communioni vel maxime tribuenda esse.

Nota metonymiam, qua continens ponitur pro contento, scilicet *altare* pro cibo et sacrificio altari contento et oblato. Hinc patet Eucharistiam et Missam esse sacrificium : habet enim Eucharistia suum altare ubi autem est altare, ibi necesse est ut sit sacerdos pariter et sacrificium : hæc enim tria sunt correlativa.

Unde pro *altare*, in Græco est θυσιαστήριον, q. d. *sacrificatorium*, in quo scilicet sacrificatur et sacrificium offertur. Resp. Beza, *altare* metonymice hic sumi, non pro sacrificio, sed pro oblationibus fidelium, quæ fiunt ad altare, cum scilicet panes, oleum, ova, pecuniam, aliaque ministris Ecclesiæ offerunt. Sed hoc infulse dicitur :

Primo, quia æque sacerdotes Aaronici suas habebant oblationes, quas edere poterant : Apostolus autem hic altare tribuit Christianis tale, quale non habent Aaronici, quo longe superant Aaronicos : ergo per *altare* non intelligit oblationem.

Secundo, nusquam alibi *altare* significat oblationes, sed sacrificia : nec enim pro oblationibus requiritur altare, sed pro sacrificiis Oblationes enim in gazophylacium, arcam, abacum, aut in manus sacerdotis deponi solent. Imo Canon. 3. Apostolorum diserte vetat ne quidquam in altari offeratur, præter ea quæ Dominus instituit, scilicet corpus et sanguinem suum.

Tertio, has oblationes non comedunt offerentes, sed sacerdotes : Apostolus autem significat ex hoc altari comedere fideles quoslibet Hebræos ut gratiam consequantur, qua cor in persecutione stabiliant : ergo per *altare* non intelligit oblationes quas fideles offerunt sacerdotibus.

Quarto, quorsum hic meminisset oblationum Apostolus? quid oblationes faciunt ad rem et scopum Apostoli? quam gratiam et sanctitatem afferunt quomodo cor stabiliant?

Quinto, Apostolus huic altari, hoc v. et seq. opponit altare tabernaculi proprie dictum, in quo sacrificabantur animalia; ergo hic quoque proprie dictum *altare* intelligit, scilicet sacrificii Eucharistiæ, quod antitypum est, et directe opponitur altari tabernaculi.

Sexto, quia simili plane modo dixit Apostolus 1. Cor. 10. v. 18. et 21. *Videte Israel secundum carnem : nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris? non potestis mensæ Domini participes esse et mensæ dæmoniorum.* Atqui ibi per mensam intelligit altare Eucharistiæ, ex quo sacram Synaxin sumunt fideles, perinde ac Gentiles et Judæi ex suis altaribus comedebant carnes ibidem immolatas, ut participes essent sacrificii. Vide dicta 1. Cor. 10. v. 18. et 21. ergo et hic per *altare* intelligit mensam et altare Eucharistiæ. Denique, hinc in Ecclesia, omni sæculo fuerunt altaria, eorumque Patres omnes meminerunt. Citat eos Galenus hic; erantque non tantum Catholicis, sed et hæreticis magnæ venerationi, adeo ut Donatistæ, qui sacra et Sacramenta Catholicorum profanabant, altaria tamen eorum lignea dejicere non sint ausi; sed tantum propter inunctionem, qua in consecratione ab Episcopo sacro chrismate delibuta erant, eadem deraserint, ne quid cum Catholicis viderentur habere commune, testis est Optatus Milev. l. 6. contra Parmenianum et alibi. Quanto sanctiores fuerunt Donatistæ Calvinianis, qui altaria omnia suffodiunt et demoliuntur? Nimirum altaria, quæ ante Lutherum et Calvinum ubique exstiterunt, et multis in locis adhuc extant antiquissima, à mille et amplius annis erecta, novatores istos novæ doctrinæ et hæresis convincunt : testes enim sunt majores nostros non habuisse sensum et spiritum Lutheri et Calvini; testes sunt majores nostros Eucharistiam habuisse pro sacrificio, eamque tanquam sacrificium in altaribus hisce Deo obtulisse; testes sunt ipsos habuisse et coluisse sacerdotes proprie dictos, quales jam habent Catholici, qui Missas in altaribus celebrarent.

11. 12. 13. 14. QUORUM ENIM ANIMALIUM INFERTUR SANGUIS PRO PECCATO IN SANCTA PER PONTIFICEM, HORUM CORPORA CREMANTUR EXTRA CASTRA.] Probat id quod præcessit (hoc enim significat vox *enim*) scilicet non licere iis, qui taberculo serviunt, puta Levitis et Judæis, edere de nostro altari, scil. de victima corporis Christi in Eucharistia. Probat autem hoc ex typo veteri sic : Levitæ non poterant edere eas victimas, quarum sanguis peccatorum expiatorius inferebatur in Sancta sanctorum; hæ autem victimæ erant typus, et repræsentabant nostram victimam corporis Christi in Eucharistia; ergo nec hanc fas est eis edere. Ita Theophyl.

Rursum, hasce victimas adeo non comedebant Levitæ, ut eas extra castra in deserto et extra civitatem in Judæa omnino concremarent. Hoc autem non significabat aliud, quam extra castra veteris tabernaculi et sacerdotii egrediendum esse ei, qui Christi in cruce, nostri amore, pro peccatis nostris tot pœnis et tormentis quasi tosti et cremati, in altari Eucharistico particeps esse velit : ergo Levitæ et Judæi, quandiu in suis judaismi castris tabernaculis manent, de nostro altari Eucharistiam sumere et comedere non possunt.

Nota. Quoad litteram hæc animalia immolata pro peccato, quæ non comedebantur à sacerdotibus, sed cremabantur extra castra; erant hircus et vitulus, qui offerebantur pro peccatis pontificis et totius populi, maxime in festo expiationis. Horum enim sanguine expiabantur Sancta sanctorum, ideoque eorum cadavera cremanda erant extra castra, ut patet Levit. 4. v. 11. et c. 16. v. 27.

Nota Secundo. Hujus cæremoniæ quatuor erant causæ, scilicet litteralis, allegorica, tropologica et anagogica. Tres hasce ultimas ordine hic persequitur Apostolus. Litteralis ergo causa hujus cæremoniæ, cur sc. animalia cremarentur extra castra, erat, ut hac crematione excitarent in Judæis peccati horrorem et detestationem. Tacite enim significabat, quod, sicut victima pro peccato extra castra cremabatur, ita multo magis peccatum ipsum, et peccatores extra mundum cremabuntur in inferno. Rursum hæc cæremonia tacita erat oratio, qua pontifex rogabat Deum, ut peccata ista totius populi, id est, pœnæ peccatis eorum debitæ, ipsum populum non tangerent, nec læderent, sed cum vic-

tima hirci et vituli, quasi extra castra populi efferrentur, cremarentur et abolerentur.

Ubi Nota, peccata pontificis, utpote personæ communis et principis, totius populi æquari peccatis. Nam tam victima pro peccato pontificis, quam victima pro peccato populi oblata, cremanda erat extra castra, ut significaret peccatum pontificis, quasi principis, tota populi castra contaminare: alia enim peccata privatorum hominum expiabantur victima immolata in ipsis castris et in ipso tabernaculo, neque censebantur tota castra contaminare, maculare aut polluere.

Causam allegoricam hujus cæremoniæ dat Apostolus v. seq. qui est 12. sc. hac cæremonia significatum fuisse, quod *Christus extra castra*, id est extra portam urbis Jerusalem (castra enim suas habebant portas, erantque quasi urbs cum suo tabernaculo et templo ambulans, et mobilis per desertum) torrendus erat in cruce, et abolito castrorum Judaicorum tabernaculo, et templo, Ecclesiam Gentium per rotum orbem diffundendam morte sua erat instituturus; ut *crux Christi non templi esset ara, sed mundi*, ait S. Leo serm. 9. de passione.

Denique sanguis victimarum expians Sancta sanctorum, significabat Christum sanguine suo expiaturum cœlum ipsum: non quasi cœlum in se immundum sit, sed quod legaliter et symbolice censeretur immundum, et quasi aspergine quadam peccati (peccatum enim morali quadam æstimatione censetur et in Scriptura dicitur contaminare ipsam terram, cœlum, totumque mundum) maculatum, ideoque clausum; perinde ac templum pollutum clauditur. Christus ergo suo sanguine peccata nostra expians, etiam cœlum ipsum peccatis nostris quasi contaminatum, quodammodo expiasse et reconciliasse censetur, dum illud nobis aperuit et reseravit. Ita Radulphus in Levit. c. 16.

Tropologicam causam hujus cæremoniæ dat Apost. v. 13. sc. hanc cæremoniam significasse omnes, qui ad Christum et altare Eucharisticum accedere cupimus, exire debere *extra castra* pompæ, voluptatum, luxus et legum tabernaculi, id est, mundi hujus caduci et mobilis, ut portemus improperium crucis Christi, imitando sc. et voluntarie amplectando Christi paupertatem, abstinentiam, humilitatem contemptum, persecutiones, tormenta et martyrium. Hisce enim verbis Apostolus excitat Hebræos, et Judæorum persecutiones, contumelias, rapinas et dira quæque, pro Christi fide fortiter sustineant, et in iis glorientur, tanquam qui cum Christo extra castra judaismi et mundanæ felicitatis egrediantur, portantes improperium crucis ipsius. Sic *Apostoli ibant gaudentes à conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati.* Exeamus ergo et nos cumulati opprobriis, consputi, milleque probris oppleti, portantes crucem nostram cum Christo; exeamus, inquam, læti, fidentes et animosi, tanto duce Christo nobis præeunte. Ita Theodor. S. Thom. Anselm. Theophyl.

Anagogicam causam dat v. 14. scilicet hac cæremonia adumbratum fuisse, quod in hac vita et mundo non habeamus manentem civitatem, sed quod in eo degamus, quasi in castris et tabernaculis; ut sciamus nos hic esse peregrinos et milites, qui futuram civitatem æternam in cœlis inquirere, et pro ea generose contra carnem, mundum et dæmonem dimicare, ad eamque omnibus viribus tendere et conniti debeamus.

15. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus.] Vox *ergo* illativa hanc sententiam infert ex v. præced. ibi enim dixit Apostolus: *Non habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus:* inde hic infert, *Offeramus ergo hostiam laudis.* q. d. Quia nos manet futura illa beata et gloriosa civitas in cœlis, hac de causa alacres portemus improperium Christi, Deoque in persecutione læti et constantes serviamus, illum laudando, illique gratias agendo. *Per ipsum ergo*, Christum sc. tanquam pontificem et mediatorem nostrum, qui hæc omnia bona nobis conciliavit, quique nostra vota Deo offert, *offeramus hostiam laudis*, id est sacrificium Missæ, quæ recte dicitur *hostia laudis*, quia à Christo Domino Deo Patri primum fuit oblata in gratiarum actionem, et laudem, idemque Christus nobis, ut imitaremur, præscripsit et instituit; indeque dicta est Eucharistia, id est gratiarum actio. Videtur enim Apostolus persistere in altari Eucharistico, quod nobis commendavit v. 10.

Verum arctior videtur hæc interpretatio, præsertim cum Apostolus *hostiam hanc laudis* explicans subjungat, *Id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus.* q. d. Hymnos, psalmos, gratiarum actiones labiis nostris Deo offeramus, quibus confiteamur Dei nomen, id est, quibus celebremus Dei bonitatem, sapientiam, justitiam. Hæc enim Dei attributa sunt Dei nomen, iis enim nominatur, celebratur et glorificatur Deus tanquam titulis suæ majestatis, honoris, famæ, celebritatis et gloriæ. Hisce ergo hymnis et laudibus semper Deum celebrare debemus, tum privatim, tum publice, præsertim in Missa, quæ, ut recte advertit Galenus, proprie est sacrificium laudis et gratiarum actionis.

16. Beneficentiæ autem et communionis nolite oblivisci.] *Communio* hic idem est, quod beneficentia. Unde Theophyl. et Syrus legit *communicationis*, sc. in pauperes et egentes. Notat vox *communio* beneficentiam bona divitum facere communia cum pauperibus. Addunt alii, eam utrimque bona tam dantis, quam accipientis facere communia; quia scilicet dans dat sua terrena, et ab accipiente recipit preces et benedictionem, aliaque bona sqiritualia. q. d. Paulus, Licet à Judæis, bonis sitis spoliati, nolite specie paupertatis vos excusare à beneficentia et eleemosyna; sed liberali animo magnaque spe in Deum vestra erogate, nec dubitate Deum in vos vicissim liberalem fore, pluraque semper daturum, ut nunquam dandi et erogandi vobis materia desit. Ita Theophyl. Sic S. Joannes Eleemosynarius Archiepiscopus Alexandrinus, quo plus pauperibus dabat, eo plus aliunde recipiebat: hinc ipse Deo dicere solebat, *Videbo Domine quis citius deficiet, an tu mihi dando, an ego aliis distribuendo.* q. d. Paulus, Dum volo vos hostiam laudis semper offerre, nolo vos eleemosynæ oblivisci, volo vos ita agere Magdalenam, ut non negligatis Martham. Dixi quidem fructus labiorum esse Deo dandos, nolo autem vos ita orationi incumbere, ut misericordiam in proximos omittatis; de hac enim dicit Dominus Osee 6. 6. *Misericordiam volui, et non sacrificium.*

Audi quid Gentiles de beneficentia senserint. Pythagoras rogatus, *qua ratione homines dii similes haberi possent?* respondit : *Si veritatem amplecterentur, et cunctis benefacerent.* Testis Ælianus l. 12.

Theophrastus interrogatus, *quidnam vitam conservaret humanam?* respondit, *Beneficentia.*

Anaxilaus rex interrogatus, *quid esset in regno beatissimum?* respondit, *Nunquam vinci beneficiis.*

Vespasianus Imp. licet avarissimus, dicebat tamen, *non licere quempiam à vultu Imperatoris tristem discedere.*

Titus in cœna recordatus, quod eo die nemini quidquam præstitisset: *Amici,* inquit, *diem perdidi.*

Alexander Severus Imp. rogatus, *quis esset rex optimus? Qui,* inquit, *amicos muneribus retinet, et inimicos beneficiis ambit et reconciliat.*

Alfonsus Aragonum rex audiens quosdam beneficiis acceptis ingratos esse, dixit, *ingratos nequaquam effecturos, quo minus ipse et humanus et beneficus præstaret.* Quidni ergo Christianus sequatur beneficentiam Christi, qui, ut ait S. Petrus Act. 10. v. 38. *pertransit benefaciendo et sanando omnes oppressos à diabolo?*

Talibus enim hostiis promeretur Deus.] *Hostias* vocat communionem et beneficentiam : tum quia omnis actus bonus cujuslibet virtutis relatus ad Dei honorem, est actus religionis, itaque fit quasi hostia Dei : tum proprie quia eleemosyna est quasi hostia non immolata ; sed oblata Deo, per manus pauperum qui ex ea vivunt. Gratissima autem est Deo, magisque ei placet, quam sacrificium: adeo ut Deus sibi dari et offerri æstimet id, quod datur pauperi. Nam, ut Christus ait Matth. 25. 40. *Quamdiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis.* Sic eleemosynam Apostolus græce vocat liturgiam 2. Cor. 9. 12. Simili modo Philip. 4. 18. eleemosynas Philippensium ad se missas vocat *odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Domino.*

Vide Chrysost. in psal. 95. ubi decem genera talium sacrificiorum enumerat. Primum, inquit, sacrificium est martyrii ; secundum, deprecationis; tertium, jubilationis; quartum, justitiæ; quintum, eleemosynæ; sextum, laudis; septimum, compunctionis; octavum, humilitatis ; nonum, prædicationis; decimum, beneficentiæ in Sanctos.

Promeretur.] Barbare et male vertisse hic Interpretem nostrum calumniatur Calvinus et Beza, quod nomen meriti inducat, cum illud non sit in Græco. Sed Resp. græce est εὐαρεστεῖται, id est, ut Chrysost. Theophyl. Œcum. et Erasm. vertunt, conciliatur et placatur, ac consequenter provocatur et inducitur Deus ad benefaciendum iis, qui in alios sunt benefici : quod quid aliud est, quam quod promereamur, sive conciliemus nobis Deum active; vel passive, quod Deus hisce *promereatur,* id est demereatur et concilietur, ut annotavit Erasmus ? est enim *promereor* verbum deponens, ac proinde tam passive quam active capi potest. Sicut ergo muneribus promeremur et conciliamus nobis principes, ut nobis sint amici, propitii, benefici ; ita eleemosyna et bonis operibus conciliamus et promeremur Deum, ut nobis magis fiat amicus, propitius et beneficus. Bona enim opera nostra Deus habet loco beneficiorum, ut quot bona opera facimus, tot Deus sibi à nobis collata æstimet beneficia, quæ ipse, uti liberalissimus est, remunerari, suaque gratia et gloria compensare, iisque tamquam meritis mercedem amplissimam retribuere statuit et decrevit. Syrus vertit שפר *scaphar,* id est, pulchrescit Deus, q. d. Eleemosyna nostra Deo miræ est voluptati, illa se pascit, oblectat, pulchrescit, hilarescit et gloriatur ; quod vulgo Flandrice dicimus, *hy is daer moy mede.*

17. Obedite præpositis vestris, et subjacete eis.] *Præpositos* vocat pastores et Episcopos, hisce, etiamsi dyscoli sint et scelerati, inquit Theophyl. obedientiam humilem, submissam et supplicem (hanc enim significat ὑπείκετε, id est *subjacete*) exhiberi jubet. q. d. Quidquid vobis pastores præcipiunt, quod sanctum et sanum est, facite ; jejunium, orationes, festa, supplicationes et similia indicit Episcopus ; popinas et symposia vetat, obtemperate.

Ipsi pervigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri.] *Pervigilant,* id est, pervigilare debent, et vero cum boni sunt, uti jam sunt, re ipsa pervigilant. q. d. Quantumvis honoris, reverentiæ et obedientiæ deferas præposito, nunquam onus et periculum, quod ipse pro te suscepit, adæquabis. Ipse enim onus et curam animæ tuæ, omniumque et singulorum subditorum suorum genere debet, pro eisque æternæ mortis periculo se exponit singulorum enim probitas et salus ab eo exigetur in die judicii.

Secundo, cum tantum sit onus præpositi, prompte illi obedi, ne, si sis dyscolus et inobediens, onus ejus aggraves, sub quo ipse gemat, dum cogitat, quod pro tua inobedientia et malitia Deo rationem reddere debebit. Vide quantum sit onus pastorum et rectorum, ut non sine causa dixerit Chrysost. hic homil. 14. *Miror si potest aliquis rectorum salvari.* Quis jam hunc honorem, imo onus et periculum appetat vel ambiat? Probat Apostolus tribus rationibus obedientiam esse præpositis. Prima est jam exposita, quia ipsi pervigilant quasi pro animabus subditorum Deo rationem reddituri. Secunda est quæ sequitur, *Ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes.* Tertia est, *Hoc enim non expedit vobis.* Singulas hasce rationes prudenter ponderat, et pathetice pertractat noster Alfonsus Roderiguez tract. 5. de Obedientia c. 10.

Ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes.] Obediens leve onus facit præposito, ut sc. gaudeat in ejus obedientia et profectu, inquit Theophyl. inobediens vero onus præposito aggravat, facitque eum gemere. *Gemunt* enim Prælati sub onere regiminis, dum suos labores irritos et frustraneos esse vident, dum satagunt subditos promovere in virtute et disciplina, et subditi id subterfugiunt, imo reluctantur : dum iis reluctantibus invigilant, rationesque et modos omnes excogitant et ineunt, quibus eos ad sanam mentem reducant, omnibusque excogitatis et factis, nihil se proficere, imo duriores fieri subditos vident : tunc enim rectorum onus hac inobedientia et rebellione subditorum mire aggravatur et pene deprimitur, ut sub eo gemant et suspirent. Insinuat Paulus Prælatos debere inobedientes subditos corrigere, non ulciscendo, sed gemendo et orando, ita tamen ut paternam correptionem et punitionem, prout res, tempus et personæ exigunt, non omittant.

Hoc ENIM NON EXPEDIT VOBIS.] Græce ἀλυσιτελὲς γάρ ὑμῖν τοῦτο, incommodum enim hoc vobis. Hoc incommodum sive detrimentum est pœna debita culpæ inobedientiæ, ait S. Basil. in Consist. c. 22. idque Grimo, quia, ut ait Chrysost. gemitus Prælati ob inobedientiam subditi invocat Dominum, ut ipse eam graviter ulciscatur.

Secundo, quia gemitus hic et inobedientia subditi stringit præpositum, ut non audeat præcipere, quod subdito et utilius, sed quod illi est gratius et jucundius; itaque subditus non tantum obedientiæ merito privatur, sed et periculo æternæ salutis exponitur.

Tertio, quia, ut ait Chrysost., quod chorus est sine coryphæo, exercitus sine duce, navis sine navarcho, grex sine pastore, hoc est subditus sine præposito. Sicut ergo expedit chorum prompte obedire et sequi præcentorem, ut harmonia sit congrua et concinna; et sicut expedit ad victoriam, exercitum sequi ducem; denique gregi ut à lupo salvus sit et bene pascatur, expedit sequi suum pastorem : ita plane subdito, ut proficiat et salvetur, expedit prompte obedire præposito suo.

18. ORATE PRO NOBIS; CONFIDIMUS ENIM QUIA (quod) BONAM CONSCIENTIAM HABEMUS IN OMNIBUS (rebus et actionibus) BENE VOLENTES CONVERSARI.] Vox *enim* dat causam non tam positivam, quam amoventem impedimentum orationis q. d. Orate pro me : non enim sum apostata legis, non sum simulator, non sum impostor, ac consequenter non sum indignus oratione fidelium, uti aliqui mihi apud vos, ô Hebræi, detrahunt. Conscientia enim mihi testis est, mihique dictat, me sincere prædicasse verbum Dei, non ex odio legi Mosaicæ detraxisse, non honores, non lucra sectatum fuisse; sed pure veritatem Evangelicam annuntiasse, tantumque Dei gloriam et vestram salutem quæsivisse. Ita Chrysost. et Theophyl.

19. AMPLIUS AUTEM DEPRECOR VOS HOC FACERE, QUO CELERIUS RESTITUAR VOBIS.] Vox *restituar*, inquit Paulum in carcere detentum et vinctum, sed jamjam liberandum, ut colligitur ex v. 23. Hæc scripsisse. Ita Anselmus.

Notat S. Thomas, Paulum in omnibus recurrere solitum ad Deum per orationem, itaque omnes ejus actiones fuisse à Deo directas, et fortunatas extitisse, habuisseque felicem et fructuosum exitum. Idem faciant omnes Christiani, præsertim præcones Evangelii, et qui animarum lucra captant.

20 et 21. DEUS AUTEM PACIS, QUI EDUXIT DE MORTUIS PASTOREM MAGNUM OVIUM, IN SANGUINE TESTAMENTI ÆTERNI, DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM, APTET VOS IN OMNI BONO.] *Deum pacis*, scilicet auctorem et amatorem vocat, tum quia Deus per Christum pacem cum hominibus iniit, eisqne reconciliatus est; tum quia vult, jubet, et per Christi gratiam efficit Deus, ut omnes quasi oves in Ecclesia, tanquam in ovili unius pastoris Christi, pacifice et amice vivamus. Voce *pacis*, Paulus optat tolli schismata; rursum ut secum pacem et amicitiam colant. Paulo enim cum Judæis perpetuum fuit bellum. Unde et Hebræi ad Christum conversi, Paulum quasi legis Mosaicæ hostem, non æquis animis et oculis videbant et audiebant. Ita Theophyl.

IN SANGUINE TESTAMENTI.] Hæc verba Anselmus et Ribera referunt, non ad τὸ *eduxit*, sed ad τὸ *pastorem magnum*, et per *sanguinem testamenti* accipiunt sanguinem Christi in Eucharistia, de quo dixit Christus : *Hic est sanguis meus novi et æterni testamenti.* q. d. Quam magnus pastor sit Christus patet ex sanguine Eucharistiæ, quia Christus non tantum doctrina, sed etiam sanguine suo in Eucharistia nos potat et pascit, non semel, sed semper et in æternum, quandiu scilicet durabit Ecclesia, et fides et fideles, qui hoc sanguine indigeant,

Ubi Nota. Sanguis Eucharistiæ dicitur *sanguis testamenti æterni*, quia hoc sanguine sancivit nobis Christus novum suum testamentum, quod in æternum durabit, quo ipse nos æternæ suæ hæreditatis hæredes instituit. q. d. Cum ergo hoc Christi sanguine omnes potemur, et per illum eamdem hæreditatem cœlestem adepturi simus, plane oportet, ut quasi fratres, commensales et filii Christi in summa pace et concordia vivamus. Hic sensus appositus est, pius et elegans. Verum magis plane et genuine τὸ *in sanguine*, referas tam ad τὸ *eduxit*, quam ad τὸ *pastorem magnum.* q. d. Deus Christum eduxit à morte et resuscitavit, eductumque et resuscitatum effecit pastorem magnum, *in sanguine*, id est, merito mortis et sanguinis, quem Christus in cruce effudit, quo sanguine firmatum est novum testamentum, et nostra cum Deo reconciliatio; Christusque magnus ovium pastor, nosque Christi oves effecti sumus. Hinc Christus Joannis 10. se nuncupat *pastorem bonum, qui animam ponit pro ovibus.* Ita Cajetan. Galen. et alii : τὸ enim *in sanguine*, hebraismo idem est, quod per sanguinem, merito et pretio sanguinis, significatque sanguinem Christi in cruce pro nobis fusum. Nam simili modo Zacharias c. 9. 11. ait : *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua.* Id est tu, ô Christe, merito sanguinis et mortis tuæ, qua fœdus novum inter Deum et homines sanxisti de æterna hæreditate filiis tuis danda, eduxisti patres in te sperantes ex limbo, eosque tecum in cœlum adscendens deduxisti. Ita S. Hieron. et Cyrill. in Zachar. 9. Sicuti ergo merito sanguinis et mortis suæ patres è limbo ad cœlum, ita eodem merito seipsum à morte ad vitam reduxit.

Notat Theophyl. identidem Apostolum testamentum Christi tanquam æternum, et nunquam dissolvendum opponere testamento veteri et Mosaico, quod temporaneum fuit, caducum et abolitum per Christum.

21. APTET VOS IN OMNI BONO.] Græce est καταρτίσαι, quod Primo, cum Galeno verti potest, restauret, vosque tanquam artus et membra in persecutione luxata et titubantia, corpori et compagi Christi, puta Ecclesiæ, firmiter innectat et uniat. Posset quoque τὸ καταρτίσαι, ad læsæ et luxatæ charitatis fraternæ restaurationem referri. q. d. Deus vos quasi artus schismate aut divulsos aut luxatos, mutuæ paci et charitati, in uno Ecclesiæ corpore restituat, colliget et vinciat. Sic enim 1. Cor. 1. 10 jussit Apostolus Corinthiis, ut sint in eodem sensu perfecti, id est, plane concordes et unanimes, ubi idem est verbum καταρτίσαι.

Secundo et melius, cum aliis passim καταρτίσαι vertas, perficiat, absolvat, omnibus suis numeris et partibus, quasi artubus compleat, ut scilicet in omni bono, gratia et virtute adaptati, efformati, perfecti et consummati sitis. Unde sequitur, *Ut faciatis ejus voluntatem*, etc.

FACIENS IN VOBIS QUOD PLACEAT CORAM SE PER

JESUM CHRISTUM.] Aliis aliisque verbis idem dicit: est hæc vis et copia spiritus Paulini. Hæc ergo tria re ipsa idem sunt: Primum, *aptet* vel *perficiat vos in omni bono*. Secundum, *ut faciatis ejus voluntatem*. Tertium, *faciat in vobis quod placeat coram se*. Nam non alia re placemus Deo, quam opere bono, quo facimus ejus voluntatem.

Nota. Magna laus operis boni est. Primo, quod per illud faciamus et impleamus Dei voluntatem. Secundo, quod per illud placeamus Deo, Deumque oblectemus: estque hic purissimus charitatis actus viris sanctis familiaris. Ut scilicet omnia sua opera hoc modo et fine faciant, ut Deo placere, illi grata esse, illum pascere et delectare possint; perinde ut amicus amico, sponsus sponsæ, filius patri per omnia placere, pulchrescere, in deliciis esse, illumque modis omnibus delectare studet.

Nota Secundo. Deus *per Jesum Christum*, id est, per gratiam, quam per merita Christi nobis tribuit, facit nos operari bona, quibus placeamus ipsi, ne quis cum Pelagio idipsum sibi suisque meritis aut naturæ viribus tribuat.

Nota Tertio, τὸ *quod placeat coram se*, tam ad actiones, quam ad passiones posse referri. q. d. Deus vos, ô Hebræi, ita aptet et perficiat in omni bono, virtute et fortitudine, ut faciatis ejus voluntatem, utque vobis ita aptatis et perfectis, persecutiones, proscriptiones et quævis adversa, quæ ei placent, quibusque vestram virtutem, patientiam, coronam et gloriam adaugere ipsi lubet, objiciat, decernat, immittat aut permittat.

22. ROGO AUTEM VOS FRATRES, UT SUFFERATIS VERBUM SOLATII.] q. d. Ego Paulus licet non sim vester proprie, ô Hebræi, sed Gentium Apostolus, non impero, sed rogo vos, ut æquo animo suscipiatis hanc meam consolationem et exhortatoriam (utrumque enim significat Græcum παράκλησις) ad majora pro fide Christi certamina obeunda, epistolam. Hisce verbis se Hebræis insinuat Paulus. Erat enim eis tanquam judaismi hostis suspectus, aut invisus: atque alia ex parte Hebræi persecutionibus et tentationibus oppressi, ægre ejus exhortationem admissuri videri poterant.

ET ENIM PERPAUCIS SCRIPSI VOBIS.] *Perpaucis*, si videlicet spectetis rei argumentum et dignitatem, meumque erga vos, ô Hebræi, zelum et affectum. Hoc dicit Paulus, ait Chrys. et Theoph. quod Hebræi pusillo essent animo in suis tribulationibus: nam talium est non ferre sermonem longum.

Notat D. Thomas et Anselm. sermones breves passim gratiores esse: si enim grati sunt et placent, avidius hauriuntur; sin molesti sunt et displicent, parum afferunt molestiæ, quia breves sunt, et hoc est quod ait hic Paulus: *Sufferte verbum solatii; etenim perpaucis scripsi vobis.* Hinc monet Sapiens Eccles. 5. 1. *Pauci sint sermones tui.* Et Poeta,

Quidquid præcipies, esto brevis, ut cito dicta
Percipiant animi dociles, teneantque fideles.

Notent et fervent hoc concionatores. Ita pluribus placebunt, plusque fructus facient.

23. COGNOSCITE FRATREM NOSTRUM TIMOTHEUM DIMISSUM.] Græcum γινώσκετε, tam *cognoscitis*, quam *cognoscite*, verti potest. Vox *dimissum* significat Timotheum fuisse alicubi in vinculis, licet id alibi non narretur. Ita Chrysost. Theoph. Œcumen. Primas. Anselm. D. Thom. Qui tamen omnes secundum addunt sensum, ut scilicet dimissus dici possit ab amicis, v. g. ab Atheniensibus, qui eum importunis precibus penes se detinebant.

Verum prior sensus planior est: unde et Syrus vertit, דאשתרי *desteri*, id est *vinculis solutum*. Non fuisse Romæ, unde hæc scripsit Paulus, sed alibi vinctum Timotheum significat id, quod sequitur, *Cum quo, si celerius venerit, videbo vos.*

24. VIDEBO VOS.] Ergo Paulus carcere jam propediem se liberandum sciebat.

SALUTATE OMNES PRÆPOSITOS VESTROS.] Significat Paulus, ait Theodor., se scribere ad plebem: præpositos enim hac sua doctrina et exhortatione non indigere.

ET OMNES SANCTOS,] id est Christianos, qui vocatione, professione, officio et debito sancti sunt, id est, esse debent, ut dixi Rom. 1. 7.

SALUTANT VOS DE ITALIA FRATRES.] Roma, ut dixi initio epist. scribit hæc Paulus. Negat id Beza: nam Paulus, inquit, hic non Romanos, sed Italos salutatores commemorat. Sed respondeo, id inde factum esse, Paulus Italiam uti et alias provincias prædicando pervaserat: nomen quoque Pauli ubique celebre multos Christianos ex tota Italia Romam ad eum visendum acciverat. Non ergo mirum, si Itali hi Romæ Paulo præsentes Hebræos per Paulum salutent. Pari enim modo Paulus, si hæc Bononiæ, vel in alia Italiæ urbe scripsisset, dicere poterat: Salutant vos de Italia fratres. Adde, per Italos antonomastice accipi posse Romanos: Roma enim erat caput et metropolis Italiæ. Sic Lucas Act. 18. 2. Priscillam et Aquilam ait venisse ab Italia, id est, ut mox ipsemet explicat, ab urbe Roma, à qua edicto Claudii cum cæteris Judæis pulsi fuerant. Non enim tota Italia, sed tantum urbe Roma Judæos excedere jusserat Claudius.

Atque hæc in epistolas hasce dicta sint, nunc eo omnia unde.

Accipe ergo S. Paule, uti principium, ita et finem hujus operis. Tuum est enim totum, non meum. Quis enim ego? et quid commentatio epistolarum tuarum? Opus hoc non est virium mearum, non valetudinis meæ debilis et infirmæ, non mei ingenii, non meæ sapientiæ. Vere enim et in conscientia mea *stultissimus virorum ego sum*, *et sapientia hominum non est mecum*. Tuum ergo est, tuo semine et origine, tua ope, intercessione, suggestu: tuum est meo voto, debito, scopo, dono: tuum est argumento, fine, laude. Tibi proinde illud, uti tot nominibus debitum offero, imo refero, non mihi, sed tibi, et Deo Domino nostro illud tribuo, consecro, dicoque, *Non nobis Domine*, *non nobis*, *sed nomini tuo da gloriam.* Statuit te Deus Doctorem Gentium, doctorem sæculorum omnium. Tuo sæculo viva voce universum mundum tua prædicatione docuisti; nunc in cœlis regnans eumdem doces, docebisque ad finem

usque sæculi per tua monumenta, per epistolas hasce igneas et divitinas. Da ut huic rei commentarius hic subserviat, da ut quod hic exterius scripsi, interius Spiritus sanctus suggerat et doceat quam plurimos, ut plurimi ex earum lectione tam in vera fide et sapientia, quam in virtute et spiritu Christiano, imo Apostolico, proficiant, atque ego in primis, qui sum puer parvulus nesciens introitum et exitum meum.

Veritatem, veramque tuam mentem ubique fixis oculis spectavi et consectatus sum. Veritas enim mihi vita ipsa est charior. Sicubi ab ea aberravi, ut homo aberravi: errorem hunc mihi et aliis demonstra, ne quis in eum impingat. Omnes enim veritatis, nullum erroris mei hæredem relinquere percupio.

Offer quoque hæc ipsa S. Virgini Deiparæ, quæ æternæ Sapientiæ mater est, et communis omnium nostrum parens, cui me meaque omnia debeo, utpote quæ me immerentem et indignum ad Religionem et sanctam hanc Societatem filii sui vocavit, atque in ipsa Societate mire semper, ac præsertim in hoc opere direxit, juvit, instruxit, effecitque ut tarda et impolita mens et manus mea fierent calamus scribæ velociter scribentis: ut ipsa hæc eadem offerat benedicto filio suo Jesu Christo, ad ejus perennem voluptatem, laudem et gloriam, quam unam in vita et in morte, in tempore et in æternitate celebrare et promovere omnibus votis et studiis, omnibusque corporis et animæ viribus intendo et satago. *Hæc est enim vita æterna, ut omnes cognoscant Deum verum, et quem ipse misit Jesum Christum*, qui est salus nostra, amor noster, gaudium nostrum, spes et beatitudo nostra, Deus noster et omnia. Da denique, ut ipso tecum post brevem hanc vitam in cœlo perfruamur, ubi ejus laudes non humana, sed angelica lingua in æternum celebremus, cantemusque jugiter: *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto.* Amen.

O Jesu Christe, amor noster, per sanguinem testamenti tui æterni, apta nos in omni bono, ut semper et ubique faciamus tuam voluntatem, et quæ placita sunt tibi. O pater futuri sæculi duc nos recto tramite ad felicem ÆTERNITATEM, ut in sæcula sæculorum SS. Trinitati canamus: Redemisti nos Domine Deus, et fecisti nos regnum et sacerdotes, et regnabimus in æternum. O intermina, ô gloriosa, ô nimis longa, alta, lata et profunda ÆTERNITAS!

INDEX
LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ

QUI

APUD COMMENTARIA IN SANCTI PAULI EPISTOLAS EXPLICANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat: si unicus tantum occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

GENESIS.

EXODUS.

LEVITICUS.

NUMERI.

DEUTERONOMIUM.

JOSUE.

LIBER JUDICUM.

RUTH.

LIBER I. REGUM.

LIBER II. REGUM.

LIBER III. REGUM.

LIBER IV. REGUM.

LIBER I. PARALIPOMENON.

JOB.

PSALMI.

LUCAS.

JOANNES.

ACTUS APOSTOLORUM.

EPISTOLA CANONICA S. JACOBI.

EPISTOLA I. S. PETRI.

EPISTOLA I. S. JOANNIS.

APOCALYPSIS S. JOANNIS.

INDEX
RERUM ET VERBORUM
QUÆ
APUD COMMENTARIA IN SANCTI PAULI EPISTOLAS CONTINENTUR.

B.

C.

CHRISTI *prædestinatio, incarnatio, dignitas, divinitas.*

CHRISTI *sapientia, gratia, potentia, virtutes.*

D

DEI *cognitio, amor erga homines et salvatio.*

DEI *majestas et gloria.*

DEI *misericordia et bonitas.*

Varia de Deo.

E.

F.

Fidei essentia, objectum, certitudo, evidentia.

Fides sit operatrix.

Fidei fructus.

G

H.

I

J

K.

L.

M.

N.

O.

S. Pauli *Apostoli nomen, genus et indoles.*

Pauli vocatio et gratia.

Q.

R.

S.

U.

V.

X.

Z.

INDEX
MATERIARUM MORALIUM,
EVANGELIORUM DOMINICARUM TOTIUS ANNI,
ET FESTORUM PRINCIPALIUM, QUÆ IN HISCE COMMENTARIIS LATIUS DEDUCUNTUR.

IN FESTO PASCHÆ.

FERIA II. PASCHÆ.

DOMINICA IN ALBIS.

DOMINICA II. POST PASCHA.

DOMINICA III. POST PASCHA.

DOMINICA IV. POST PASCHA.

DOMINICA V. POST PASCHA.

IN FESTO ASCENSIONIS DOMINI.

DOMINICA INFRA OCTAVAM.

IN FESTO PENTECOSTES.

FERIA II.

DOMINICA TRINITATIS.

IN FESTO VENERABILIS SACRAMENTI.

DOMINICA II. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA III. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA IV. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA V. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA VI. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA VII. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA VIII. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA IX. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA X. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XI. POST PENTECOSTEN.